P. VERGILII MARONIS Opera, quæ quidem extant, omnia:

CVM VERIS IN BVCOLICA, GEORGICA, & Aeneida Commentarijs Tib. Donati & Seruij Honorati, summa cura ac fide à [illegible] emendatis: Adiecto etiam ab eodem Rerum & uerborum locuplete in ijsdem memorabilium Indice.

Quibus accesserunt etiam Probi Grammatici, Pomponij Sabini, Phil. Beroaldi, Ioan. Hartungi, [illegible] Bonfinis, & aliorum Annotationes.

HOSPES. BIBLIOPOLA.

Heus tu, quid rerum tua Bibliotheca nouarum
Adferti? BIB. *Thesaurum.* HOS. *Tu'ne ais? ille nouus*
Gallia quem dudum dedit? BIB. *Erras: non ego linguæ*
Dico Latinæ ingens antè quod extat opus.
HOS. *Ergo aliud.* BIB. *Nouus est thesaurus, & aureus.* HOS. *At tu,*
Tantarum inuentor, dic age quis sit opum.
BIB. *Præclarum* DONATI *opus est, quo scripta Maronis*
Explicat. HOS. *Ah quantum falleris: ille nouus?*
BIB. *Nobis: nec talis nostris est uisus in oris*
Vnquam. HOS. *Sed mendas?* BIB. *Non habet.* HOS. *Vnde uenit?*
BIB. *Protulit in lucem nobis Sirenis ab urbe*
[redacted] *lustrans sedulus Italiam.*
HOS. *Magnum opus?* BIB. *Immò etiam studio quòd prodit eodem,*
Purgatus mendis SERVIUS *innumeris.*

H. M. A.

Corregido por el indice [illegible] año de 1612 en la casa [illegible] de Sevilla en 26 de [illegible] de 1614 [illegible] 1632.

Io. Mallar 1567

Cum Cæs. Maiest. gratia & priuilegio.

BASILEAE, PER HENRICUM PETRI.

Hiobus Madeburgus Annebergensis.

[redacted]

MATTHIAS MARCVS DAbercusius.

Τὸν μὲν ἐγὼ λίην ἄγαμαι, ὡς χρήσιμον ἄνδρα,
  ὃς μεγάλῃ σπουδῇ βιβλία τεῦξε νέα.
ἀλλά γε καὶ παρ' ἐμοὶ οὐχ ἥττονος ἔμμορε τιμῆς,
  τῶν πάλαι ὀρθώσας γράμματ' ἢ ἐκδόμενος.
τοιγὰρ [redacted] χάριν οἴδαμεν, ὃς μέγ' ὄνειαρ
  ἁμοῖς Δωνᾶτον πρῶτος ἔδωκε νέοις.
ἠδ' ἐπανόρθωσεν τὰ διάστροφα, τοῖσι μιανθὴ
  γραμματικὸς παισὶν τίμιος αὐσονίοις.

AVCTORVM, QVIBVS IN VERGILIVM SERVIVS VTITVR, ET EORVM QVOque librorum qui temporum iniuria amissi sunt.

CATALOGVS.

A Ccius Tragicus, *scripsit Atreum. 8. Æneid.*

Æmilius Macer, *carmine scripsit De apibus. 4. Georg. & 1. Æn.*

Aeschylus.

Aesopus.

Alexander, *ex uetustissimis Vergilij interpretibus. nam ante Seruium fuisse, ex Pomponio Sabino, recente interprete colli*[redacted]

Anacreon poeta.

Anaxagoras.

Anser poeta, *scripsit Encomiu*[redacted]*Antonij. De hoc Anser Cicero in Philippicis, et Propertius in fine secundi, & Ouidius II. Trist. Cinnaq; procacior Anser.*

Antonius.

Apollonius, *ex cuius tertio lib. τῶν ἀργοναυτικῶν, quartum librū Æneidos transtulit Vergilius, quod & Macrobius annotauit.*

Apuleius, *scripsit* [redacted]*rib. 2. Georg.*

Aratus.

Arrianus, *scripsit* [redacted] *lij. Sui*[redacted]

Aristoteles.

Artigraphus, *Grammatici obscuri nomē, 1. & 2 Æn.*

Arusianus Messus, *Elocutionum libellum ex Vergilio excerpsit, cuius ex recentioribus meminit Ioan. Pierius, qui collatis antiquis exemplaribus, corruptā Vergilij lectionem pristino nitori restituit.*

Asinius Pollio.

Asper, *Vergilij interpres antiquus, quem etiam Probus & Macrobius adducunt, & Æmilium Asperum nominant. Hic fortasse nō diuersus à Fl. Aspero, quem se edituros promiserunt Neapolitani.*

Atteius Philologus.

Auienus, *uel (ut in alijs legitur) Abienus, scripsit de Cometis. 1. Georg. Totum Vergilium & Liuium in iambicos retulit. 10. Æn.*

Aulus Gellius.

B Ebius Macer.

Begoe Thusca, *scripsit de arte fulguritarum. 6. Æneid.*

C Aelius historicus, *adducitur libro septimo historiarum. 2. Georg.*

Cæsar Dictator, *scripsit Anticatones. 6. Æn. Ephemeridas. 11. Æn.*

Caius Iurisconsultus.

Callimachus, *scripsit Αἴτια. 7. Æn. quorum meminit Scholiastes Homeri, & Priscianus libro primo & secundo. Martialis X. Epigrāmatum. Legas Ætia Callimachi.*

Caluus, poeta uetus. *2. Æn. Cuius carminib. utuntur etiam Charisius & Gellius.*

Caluus, Rhetoricæ professor, *qui thematum materias, ut & Titianus, ex Vergilio elicuit, & ad dicendi usum in exemplo controuersiarum conformauit. 10 Æneid.*

Carminius, *Vergilij interpres 5 & 6. Æn. huic curam & doctrinā tribuit Macrobius. In exemplaribus uariè deprauatum hoc* [redacted]*modò Carpius, modò Carpinius legitur.*

Cato Censorius, *scripsit De re militari. 2. Georgic. Orationes. 7 et 11. Æn. Origines. 2. Georg. 5. 6. 9. 10. 11. Æn. Vide Iulius Higinus.*

Catullus.

Celsus. *Hunc ex Vergilij interpretibus unum fuisse, colligimus ex 3. Georg. & 1. libro Charisij. agnomento Arun*[redacted]

Cinna, *scripsit Smyrnam*[redacted]*annis elimauit. Eclog. 9. &* [redacted] *tulit præclarè. In Smyrn*[redacted]*næ, Charisius, Porphyrio, Suetonius, Priscianus.*

Commentator *obscurus & ignobilis. 1. Georg. 7. & 9. Æneid.*

Cornelius Nepos, *scripsit* [redacted] *1. Æneid.*

Cornutus. *Eius in 9. Æn. fit metio: fuit enim interpres Vergilij haud sanè indoctus, neq; ignobilis, ut ait Gellius: cuius ad Italicum* [redacted] *Charisius. Appell*[redacted]

D Emosthenes.

Donatus.

De disciplina militari, *nō nominatus author. 5. 10. 11. Æneid. Fortasse Catonis, aut Ciceronis.*

Dionysius, *scripsit De herbis 1. Georg. Meminit Dionysij Vticensis, qui Georgica scripsit, Athenæus, et inter auctores rei rusticæ eum recenset Varro.*

E Nnius poeta, *scripsit Annales, quorum 17. librum citat 4. Georg.*

Epicurus.

Eratosthenes.

Eudoxus, *composuit Fastorum lib. 3. & 5. Æn.*

Euhemerus, *De quo ita Lactantius lib. 1. de falsa religione: Antiquus auctor Euhemerus, qui fuit ex ciuitate Messana, res gestas Iouis & cæterorum qui dij putantur collegit, historiamq; contexuit ex titulis & inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur. Hanc historiam interpretatus est Ennius et Siculus. Varro de Re rustica: Apud Ennium solum scio scriptum esse in Euhemeri libris uersis.*

Euphorion. *Hic scribitur fuisse ex Chalcide Eubœæ, à Seruio Ecloga 10. ex Æno Thraciæ, Æneid. 3. quanquam ibi uerba omissa. nam supra illud, Et littore curuo, Mœnia prima loco, ita legitur in manuscripto: Euphorion, qui illic natus dicitur, et Callimachus etiam, hoc dicunt, &c.*

Euripides *scripsit Alcestim. 3. et 4. Æn. Hecubam. 10. Æneid.*

F Lauius Caper, *scripsit libros dubij generis. 10. Æneid. Enucleati sermonis, ibidem. Commentarios in Vergilium, 12. Æn.*

Fronto.

Fulgetius, *librū edidit, cui titulus, Expositio Virgilianæ continentiæ, secundū philosophos morales: in quo (ut Trithemius inquit) aurum in luto, ut sic dicam, quæ-*

suit,

fuit, & inuenit, dum opus poetæ ad physicam rationem retulit.

GAllus poeta, transtulit Euphorionem elegiacum. 6. Eclog. Ego puto imitatũ esse, non transtulisse. Scripsit libros quatuor amorum. 10. Eclog.

Gargilius Martialis, scripsit De hortis. 4. Georg.

Gesta populi Romani, Hoc olim nomine Æneis appellata à quibusdam fuit, propter Romanorum immixtas historias, & Augusti Cæsaris laudes: quas aut alienis casibus et exemplis obscurè significat, aut celebrat apertè & nominatim.

De Gente populi Romani, auctor non nominatus, sed existimantur esse Varronis libri.

Gnipho, qui non à Seruio, sed à Charisio nominatur, Vergilij in Georgicis interpres, dictus M. Antonius Gnipho. Scripsit libros de sermone Latino.

Gracchorũ conciones & orationes, 7 et 11. Æn.

HEbrus.

Heracletus.

Herodotus.

Hesiodus, scripsit ἀσπιδοποιΐαν. 12. Æn. περὶ τῶν γυναικῶν, 7. Æn.

Hipparchus, scripsit De signis cœlestib. 1. Georg. quot claras, quot secundæ lucis, quot obscuras stellas signũ unumquodq; habeat.

Homerus.

Horatius.

ISocrates.

Iuba grammaticus.

Iulius Higinus, commentator Vergilij, & (ut Gellius inquit) non ignobilis grammaticus. Scripsit alios libros de Vergilio. Gell. libro 16 quartum, Macrobius quintum adducit. Idem de situ urbium Italicarũ, 1. 3. 8. Æn. Seruius in septimũ: De ciuitatibus (inquit) totius orbis multi quidem ex parte scripserunt, ad plenum tamen Ptolemæus græcè, latinè Plinius. De Italicis etiam urbibus Higinus plenißimè scripsit, & Cato in Originibus. Loquitur autem Seruius de secundo & tertio libro Originum, in quibus unde quæq; ciuitas orta sit Italica scripsit: ob quam rem omnes libros Origines uidetur appellasse. auctor Æmilius Probus.

Iuuenalis.

LAbeo, scripsit De dijs annalibus, 3. Æneid.

Leges XII. Tab.

Leges Regum, 3. Georg.

Liuius Andronicus poeta, primus edidit Latinam fabulam, 10. Æn.

Liuius historicus.

Lucanus.

Lucilius.

Lucretius.

MAgo Afer, scripsit De agricultura, 1. Georg. Hos libros ex Punica lingua Caßius Dionysius Viticensis in Græcam uertit, teste Varrone.

M. Tullius Cicero, uertit Aratum, 1. Georg. Oeconomicum Xenophõtis, 1. & 2. Georgic. Scripsit carmine Thalemastim Elegiam, 1. Eclog. De consulatu suo libros tres, 8. Ecloc. Soluta oratione Epistolas ad filium, 8. Æneid. in quibus rectè loquendi asperum illum exactorem fuisse testatur Quintil. agens de grammatica. Easdem citant Nonius et Priscianus. Hortensium, 1. 3. 8. Æn. De Republica, 2. Georg. & 10. Æn. Augurales libros 5. Æneid. Iidem à Plinio & Charisio adducuntur in libris de re grammatica. Pro Fundanio, 2. Georgic. & 9. Æneid. Meminerunt eiusdem orationis Quintilianus & Priscianus. pro Scauro, 1. Georg. Meminerunt etiam Asconius, Quintilianus, Charisius, Priscianus. Cæsarianas, 2. Georg. ita autem appellantur orationes pro Deiotaro & Marcello. Pompeianam, 3. Georg. quæ dicitur & inscribitur Pro lege Manilia. Frumentariã, 3. Georg. ita inscribitur quarta actio in Verrem, quæ nunc est liber (quintus.

Martialis.

Martius Salutaris, Inter Vergilij interpretes numeratur à Charisio duobus in locis, et dicitur ab eodem uir perfectißimus.

Marullus mimographus, 7. Eclog. et 7. Æneid. Legitur in nõnullis codicibus Marylus, sed falso, ut appa ret ex Iulio Capitolino, qui ait eũ uixisse tempore M. Antonini philosophi.

Mecœnas, scripsit multa carmina, 2. Georgic. Res gestas Augusti Cæsaris prosa: cuius etiam rei testis est Horatius lib. 2. Odarum.

Melissus, scripsit de apibus, 7. Æneid. Est alius, qui Trabeatas scripsit.

Melo philosophus. Huius nomen diuersè scribitur in exemplaribus, Melo, Meto, Mentor.

Menander.

Metrodorus, scripsit libros quinq; de Zonis, 1. Georg.

NEro Cæsar, scripsit Troica, 3. Georg. & 5. Æn.

Nicander, scripsit γεωργικά, 2. Georg. quorum & apud Athenæum fit mentio.

Nigidius Figulus, scripsit De diuinandi scientia, 10. Æn. quo in loco Seruius ita inquit: Nigidius solus est post Varronem, licet Varro præcellat in Theologia, hic in communibus literis: nam uterq; utrunq; scripserunt. Eandem ob causam Varronem expurgatorẽ religionis appellat 11. Æneid. ubi malè scriptũ fuit, Expugnatorem.

OCtauius Auitus. Hic commemoratur à Donato, cuius fuerunt uolumina, quibus annotantur quos & unde uersus transtulerit poeta.

ὀρνιθογονία, Poetæ incerti liber, 1. Æn. quem ego suspicor esse Æmilij Macri.

Orpheus, scripsit κρατῆρα, ad Musæum, 6. Æneid.

Ouidius.

PAcuuius tragœdus, scripsit Hecubam, 7. Æneid. Orestem, 4. Æneid. Pentheum, ibidem.

Pædianus, scripsit libros cõtra obtrectatores Vergilij. Dicitur Q. Asconius Pædianus: cuius commentarij in orationes Ciceronis primùm inuenti sunt apud Heluetios in Bibliotheca S. Galli, monasterio ad XX. M. paßus à Constantia sito. Testis est Poggius Florentinus, in epistola ad Leonardum Guarinũ, Quintiliano præfixa.

Persius. Petronius.

Philologia, incerti authoris, 7. Æn.

Pindarus, scripsit παιᾶνας, 10. Æn. quorum & Suidas meminit, & Helenius Horatij interpres.

Pisander, De quo secundũ librum de Troia capta transcripsit Vergilius. Fit eiusdẽ mentio apud Macrobiũ.

Pius commentator. 5. Æn. Dubitarem de nomine, nisi in Codicibus quos uidi omnibus, & in manuscripto Fusij hoc modo legeretur.

Plato.

Plato. Plautus, *scripsit Vidulariam. 3. Æn. Pyrgopolynicem. 4 & 12. Æneid. hæc Miles inscribitur.*

Plinius grammaticus, *scripsit Dubij sermonis libros octo.*

Plinij naturalis historia.

Plotinus philosophus.

Pontificales libri.

Porphyrius, *scripsit librum quem appellauit solem. 5. Eclog.*

Probus, *scripsit libellum de connexione temporum. 7. Æneid. Vetus idem Vergilij interpres, grammaticus illustris, & in intelligendis pensitandisq; ueterum scriptis bene callidus, et suæ ætatis præstanti scietia, uirq; perfectißimus, contestantibus Gellio & Macrobio. Dicitur M. Valerius Probus.*

Propertius. Ptolemæus.

Punica historia, *authoris non nominati.*

Pythagoras.

Quintilianus, *scripsit Declamationes. 3. Æneid.*

RVffus Apronianus, *De Vergilij antiquis interpretibus unus, quem ex recentioribus sæpißime adducit Sabinus, qui breuiter in Vergilium scripsit.*

SAllustius, *scripsit Historias, quarum maxima pars desideratur.*

Sappho.

Scaurus grãmaticus, *nominatur Qu. Terentius Scaurus. Huius libellum de Orthographia primi ediderũt Basilienses, inuentũ in Laurissana Bibliotheca à Ioanne Sichardo. Hunc inter interpretes Vergilij, nescio quo autore, ponit* [redacted].

Seneca, *scripsit De ritu & sacris Ægyptiorum.*

Serenus Lyricus. Simonides.

Siro Epicureus, *Vergilij & Varij poetarum præceptor. 6. Eclog. & 6. Æn. Alij legunt, Silo: sed & Cicero lib. 6. Epist. ad Torquatum, & 2. lib. de Finib. Sironem nominat: fuit enim celebre illius in urbe nomẽ.*

Sisenna grammaticus. Sisenna historicus.

Solinus. Sophocles.

Statius.

Suetonius Tranquillus, *scripsit De puerorum lusib. 5. Æneid. cuius & Acron meminit. De uestium generibus. 7. Æneid. De uicijs corporalibus. 3. Eclog. et 7. Æneid.*

TAges Hetruscus, *scripsit Aruspicinæ libros, & Sacra Aruntia. 8. Æneid. Hos libros ex lingua Hetrusca uertendos curarunt Romani: testis Isidorus. Disciplinas Etruscas Tagetis et Bacitidis quindecim uoluminibus explanauit quoque Labeo. ita author ad Chalcidium.*

de Templorum ædificijs, *non nominatus author. 1. Æneid.*

Terentianus grammaticus.

Terentius Comicus.

Thales Milesius.

Theocritus.

Theophrastus.

Thucydides.

Tiberius Donatus, *commentatus in Virgilium: cuius meminit Priscianus in initio libri 15. de Aduerbio.*

Tiberianus poeta.

Titianus, *scripsit Chorographiam. 4. Æneid. Declamationes ex Vergilio. 10. Æn. Vide Caluus. De agricultura, ut citatur à Diomede.*

Trogus historicus.

Tucca poeta.

VAlgius poeta, *quem Tibullus Homero comparat.*

Varro Atacinus poeta. *1. Eclog. & 1. Georgic. & 10. Æn. Scripsit Satyras, ut author est Horatius: item libros quatuor de Argonautis edidit, ut scribit Probus. Pro Atacinus, modò Tarconus, modò Traconus, perperam in exemplaribus legitur. Citant eius uersus Nonius & Charisius & Priscianus.*

Varro Terentius, *scripsit αἴτια. 8. Æneid. imitatione fortasse Callimachi. Librum mirabilium. 3. Georg. hic fortasse ille est, quem alij Admiranda Varronis appellant. De gradibus. 5. Æn. De ludis Theatralib. 3. Georg. & 10. Æn. Libros rerum diuinarum ad C. Cæsarem Pon. Max. 1. Georg. et 1. 3. 6. Æn. De gente pop. Romani ad Atticum, in quibus dicit quid à quaque gente traxerit. 3. Georg. et 7. 9. Æn. De familijs Troianis. 5. Æn. Hos libros, ubi de Entello agit, Varroni tribuit: ubi de Nãte, adscribit Higino. Hoc esse uicium exemplaris arbitror. Libros λογιστορικῶν. 5 & 11. Æn. Ad Ciceronem. 5. Æn.*

Varius poeta, *scripsit Thyestem Tragœdiã. 3. Eclog. hanc alij Vergilij fuisse uolũt, sed à Vario editam pro sua, ut Donatus ait. De hac ita Seruius: Aiũt adamasse Vergiliũ Varij poetæ uxorem, quæ doctißima fuit: et illi Tragœdiam, quam fecerat, dono dedisse. Illam uerò tanquam à se scriptã, uiro donasse, et uirum pro sua edidisse. Aliter Horatiani interpretes supra illum locũ, Scribere quod Caßi Parmensis opuscula uincat: Hic est Caßius (inquiunt) qui in partibus Caßij & Bruti Trib. mil. militauit, quibus uictis Athenas se cõtulit. Q. Varius ab Augusto missus, ut eum interficeret, studentem reperit: & perempto eo, scrinium cum libris tulit. Vnde multi crediderunt, Thyestem Caßij Parmensis fuisse. scripserat enim multas alias Tragœdias, Caßius. Quintilianus ait, cuilibet Græcorum eam comparari posse.*

Velius Longus, *non apud Seruium, sed apud Charisium inter expositores Vergilij refertur. inquit enim: De qua etiam Velius Longus in secundum Æneidos satis commentatus est. & meminit eiusdem 3. Saturnal. Macrobius.*

Verrius Flaccus, *scripsit Epistolas de re grammatica. 8. Æneid.*

Victorinus Grãmaticus, *quem in Georgica aliquid scripsisse conijcimus, ex 4. Georg.*

Victruuius.

Vrbanus, *Vergilij cõmentator, cuius aliquoties Seruius meminit.*

XEnocrates.

Xenophon.

Hi sunt authores Valentine Graui, quorum uel inuentis uel testimonijs Seruius est usus: quos collegimus quum propter libros & opera ipsorum, quæ perierunt, (ea enim tantum in recensendo nominauimus:) tum propter interpretes antiquos, quorum in epistola ad te fecimus mentionem. Quos ne temerè congeßisse uideremur, significare uoluimus Lectori, quorum literis & authoritate freti atq; confisi eos posuissemus. Si qua obiter in mentem ex aliorum scriptis uenerunt, ea quoq; adiecimus. Vale, & hoc quidquid est, boni consule.

SERVII MAVRI HONORATI
GRAMMATICI IN P. VERGILII MARONIS
Aeneidem Commentariorum Liber primus.

N exponendis autoribus hæc consideranda sunt: Poetæ uita, titulus operis, qualitas carminis, scribentis intentio, numerus librorum, explanatio. Vergilij uita hæc est: Ortus fuit patre Vergilio, matre uerò Maia. fuit ciuis Mantuanus, quæ ciuitas est Venetiæ. Diuersis in locis literis operã dedit: nam & Cremonæ, & Mediolani, & Neapoli studuit. Adeò autem uerecundissimus, ut ex moribus cognomen acciperet, (nam dictus est Parthenias) omni uita probatus. Vno tamen morbo laborabat: nam impatiens libidinis fuit. Primum à Vergilio hoc distichon factum est in Balistam latronem: Vita Vergilij.

Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus:
Nocte, die, tutum carpe uiator iter.

Scripsit etiã octo libros hos: Cirin, Ætnam, Culicem, Priapea, Catalecton, Epigrammata, Copam, Diras. Postea ortis ciuilibus bellis inter Antonium & Augustum, Augustus uictor Cremonensium agros, qui pro Antonio senserant, dedit militibus suis: qui cùm non sufficerent, his addidit agros Mantuanos, sublatos non propter ciuium culpam, sed propter uicinitatem Cremonensium. unde ipse in Bucolicis:

Mantua uæ miseræ nimium uicina Cremonæ.

Amissis ergo agris Romam uenit: & usus patrocinio Pollionis & Mecœnatis, solus agrum quem amiserat, recipere meruit. Tunc ei proposuit Pollio, ut carmen Bucolicũ scriberet: quod eum constat triennio scripsisse, & emendasse. Item proposuit Mecœnas Georgica, quæ scripsit & emendauit septem annis. Postea ab Augusto Æneidem propositam scripsit annis undecim, sed nec emendauit, nec edidit: unde eam moriẽs præcepit incendi. Augustus uerò, ne tantum opus periret, Tuccam & Varum hac lege iussit emendare, ut superflua demerent, nil adderent tamen. Vnde & semiplenos inuenimus eius uersiculos: ut, *Hic currus fuit.* & aliquos detractos: ut in principio, nam ab Armis non incœpit, sed sic: Bucolica. 3. annis. Georgica. 7. Aeneis. 11

Ille ego, qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egressus siluis uicina coegi,
Vt quamuis auido parerent arua colono,
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma uirumq; cano.——

Et in secundo constat hos uersus esse detractos:

——*Aut ignibus ægra dedêre.*
Iamq; adeo super unus eram. cùm limina Vestæ
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimq; oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros,
Et Danaũm pœnam, & deserti coniugis iras
Præmetuens, Troiæ & patriæ communis Erinnys,
Abdiderat sese, atq; aris inuisa sedebat.
Exarsere ignes animo, subit ira cadentem
Vlcisci patriam, & sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis, patriasq; Mycenas
Aspiciet? partoq; ibit regina triumpho?
Coniugiumq;, domumq;, patres natosq; uidebit,
Iliadum turba, & Phrygijs comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus, Troia arserit igni,
Dardanium toties sudarit sanguine littus?
Non ita: nanq; etsi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet uictoria laudem
Extinxisse nefas: tamen & sumpsisse merentis
Laudabor pœnas, animumq; explesse iuuabit
Vltricis flammæ, & cineres satiasse meorum.
Talia iactabam, & furiata mente ferebar, *Cùm mihi se non ante alias, &c.*——

Perijt

Perijt autem Tarenti, in Apuliæ ciuitate. nam dum Metapontum cupit uidere, ualetudinem ex solis ardore cōtraxit. Sepultus est autem Neapoli, in cuius tumulo ab ipso compositum est tale distichon:

Mantua me genuit, Calabri rapuēre, tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

Titulus est Æneis, deriuatum nomen ab Ænea: ut à Theseo, Theseis. sic Iuuenalis:

Vexatus toties rauci Theseide Codri.

Qualitas carminis patet: nam est metrum heroicum, & actus mixtus: ubi & poeta loquitur, & alios inducit loquentes. Est autem heroicum, quod constat ex diuinis humanisq; personis, continens uera cum fictis. nam Æneam ad Italiam uenisse, manifestum est: Venerem uerò locutam cum Ioue, missum'ue Mercurium, constat esse compositum. Est autem stilus grandiloquus, qui constat alto sermone, magnisq; sententijs. Scimus enim tria esse genera dicendi: humile, medium, grandiloquum. Intentio Vergilij hæc est: Homerum imitari, & Augustum laudare à parentibus: nam est filius Actię, quæ nata est de Iulia sorore Cæsaris. Iulius autem ab Iulo filio Æneæ originem ducit, ut confirmat ipse Vergilius, dicens: A' *magno demissum nomen Iulo.* De numero librorum nulla hîc quæstio est, licet in alijs inueniatur autoribus. nam Plautum alij dicunt scripsisse fabulas uigintiunam, alij quadraginta, alij centum. Ordo quoque manifestus est: licet quidam superfluè dicant secundum primum esse, tertium secundum, & primum tertium: ideo, quia primùm Ilium concidit, pòst errauit Aeneas, inde ad Didonis regna peruenit: nescientes hanc esse artem poeticam, ut à medijs incipientes, per narrationem ad prima redeamus, & nonnunquam futura præoccupemus, ut per uaticinationem. Quod & Horatius sic præcepit in Arte poetica, dicens:

Vt iam nunc dicat, iam nunc debentia dici
Pleraq; differat, & præsens in tempus omittat.

Vnde constat, perite fecisse Vergilium. Sola superest explanatio, quæ in sequenti expositione probabitur. Hæc quantum ad Æneidem pertinet, dixisse sufficiat: nam in Bucolicis & Georgicis alia ratio est, licet eadem sit obseruatio. Sciendum præterea est, quòd sicut nunc dicturi thema proponimus, ita ueteres incipiebant carmen à titulo carminis sui: utpote, Arma uirumq; cano. Lucanus: Bella per Æmathios. Statius: Fraternas acies, alternaq; bella.

TIBERII CLAVDII DONATI

AD TIB. CLAVDIVM MAXIMVM DONATIANUM FILIUM, *de Pub. Vergilij Maronis uita.*

PVB. Vergilius Maro parentibus modicis fuit, & præcipuè patre Marone, quem quidam opificem figulum: plures Magi cuiusdā uiatoris, initio mercenarium, mox ob industriam generum tradiderunt: quem cùm agricolationi reiq; rusticę & gregibus præfecisset socer, siluis coemundis & apibus curandis reculam auxit. Natus est CN. Pompeio Magno, & M. Licinio Crasso primùm Coss. Iduum Octobrium die, in pago qui Andes dicitur, qui est à Mantua non procul. Prægnans eo mater somniauit Maia, enixam se laureum ramum, quem contacta terra confestim cerneret coaluisse, & excreuisse ilico in speciem maturæ arboris, refertæ uarijs pomis & floribus: ac sequenti luce cum marito rus propinquum petens, ex itinere diuertit, atq; in subiecta fossa partu leuata est. Ferunt infantem, ut fuit editus, nec euagisse: & adeò miti uultu fuisse, ut haud dubiā spem prosperioris geniturae iam tum indicaret. Et accessit aliud præsagium. Siquidem uirga populea more regionis in puerperijs eodem statim loco depacta, ita breui coaluit, ut multo antè satas populos adæquarit: quæ Arbor Vergilij ex eo dicta, atq; consecrata est, summa grauidarum fœtarum religione suscipientium ibi & soluentium uota. Initia ætatis, id est usq; ad septimum annum, Cremonæ egit: & decimoseptimo anno uirilem togam cepit illis Coss. iterum, quib. natus erat: euenitq;, ut eo ipso die Lucretius poeta decederet. Sed Vergilius Cremona Mediolanum, & inde paulo pòst Neapolim transijt: ubi cùm literis & Græcis & Latinis uehemētissimam operam dedisset, tandem omni cura omniq; studio indulsit Medicinæ & Mathematicis. Quibus rebus quum ante alios eruditior peritiorq; esset, se in

se in urbem contulit, statimq; magistri stabuli equorũ Augusti amicitiam nactus, multos uariosq; morbos incidentes equis curauit. At ille in mercedem singulis diebus panes Vergilio, ut uni ex stabularijs, dari iussit. Interea à Crotoniatis pullus equi miræ pulchritudinis, Cæsari dono fuit missus, qui omnium iudicio spem portendebat uirtutis & celeritatis immensæ. Hunc quum aspexisset Maro, magistro stabuli dixit, natum esse ex morbosa equa, & nec uiribus ualiturum nec celeritate: idq; uerum fuisse inuentum est. Quod cùm magister stabuli Augusto recitasset, duplicari ipsi in mercedem panes iussit. Quum item ex Hispania Augusto canes dono mitterentur, & parentes eorũ, dixit Vergilius, & animum celeritatemq; futuram. Quo cognito, mandat iterum Vergilio augmentari panes. Dubitauit Augustus, Octauij'ne filius esset, an alterius: idq; Maronem aperire posse arbitratus est, quia canum & equi naturam parentesq; cognorat. Amotis igitur omnibus arbitris, illum in penitiorẽ partem domus uocat, & solum rogat, an sciat quis'nam esset, & quam ad felicitandos homines facultatem haberet. Noui, inquit Maro, te Cæsarem Augustum, & fermè æquam cum Dijs immortalibus potestatem habere, ut quemuis felicem facias. Eo animo sum, respondit Cæsar, ut si uerum pro rogatu dixeris, beatum te felicemq; reddã. Vtinam, ait Maro, interrogãti tibi uera dicere queam. Tunc Augustus: Putant alij me natum Octauio, quidam suspicãtur alio me genitum uiro. Maro subridens: Facilè, inquit, si impunè licenterq; quæ sentio loqui iubes, id dicam. Affirmat Cæsar iureiurando, nullum eius dictum ægrè laturum, immò non nisi donatum ab eo discessurum. Ad hæc oculos oculis Augusti infigens Maro: Facilius, ait, in cæteris animalibus qualitates parentum, mathematicis & philosophis cognosci possunt, in homine nequaquam possibile est: sed de te coniecturam habeo simi lem ueri, ut quid exercuerit pater tuus scire possim. Attentè expectabat Augustus quid nam diceret. at ille: Quantum ego rem intelligere possum, pistoris filius es, inquit. Obstupuerat Cæsar, & statim quo id pacto fieri potuerit, animo uoluebat. Interrumpens Vergilius: Audi, inquit, quo pacto id cõijcio. Quum quædã enunciarim, prędixerimq;, quæ intelligi sciriq; non nisi ab eruditissimis summisq; uiris potuissent: tu princeps orbis, item & item panes in mercedem dari iussisti, quod quidem aut pistoris, aut nati pistore officium erat. Placuit Cæsari facetia. At deinceps, inquit Cæsar, non à pistore, sed à rege magnanimo dona feres. illumq; plurimi fecit, & Pollioni commendauit. Corpore & statura fuit grandi, aquilino colore, facie rusticana, ualetudine uaria: nam plerunque ab stomacho & faucibus ac dolore capitis laborabat: sanguinem etiam sæpius eiecit, cibi uiniq; minimi. Fama est, eum libidinis pronioris in pueros fuisse. Sed boni ita eum pueros amasse putauerunt, ut Socrates Alcibiadem, & Plato suos pueros. Verùm inter omnes maximè dilexit Cebetem & Alexandrum, quem secunda Bucolicorum Ecloga Alexim appellat, donatum sibi ab Asinio Pollione. utrumq; nõ ineruditum dimisit: nam Alexandrum Grammaticum, Cebetem uerò & Poetam. Vulgatum est, consueuisse eum cum Plotia Hieria: sed Asconius Pædianus affirmat, ipsum postea maioribus natu narrare solitum, inuitatum quidem se à Vario ad communionem mulieris, uerùm pertinacissimè recusasse. Cætera sanè uita, & ore & animo tam probum fuisse constat, ut Neapoli Parthenias appellaretur uulgò. Ac si quando Romæ, quò rarissimè commeabat, uiseretur, in publico sectantes demonstrantesq; se, subterfugere solitum in proximum tectum. Bona autem cuiusdã exulantis offerente Augusto, non sustinuit accipere. Possedit propè centies sestertiûm ex liberalitatibus amicorum: habuitq; domum Romæ in Æsquilijs, iuxta hortos Mecœnatis: quanquam secessu Campaniæ Siciliæq; plurimùm uteretur. Quæcunq; ab Augusto peteret, repulsam nunquam habuit. Parentibus quotannis aurum ad abundantem alitum mittebat, quos iam grandis amisit: ex quibus patrem oculis captum, & duos fratres germanos, Silonem impuberem, Flaccum iam adultum, cuius exitum sub nomine Daphnidis deflet. Inter cætera studia (ut suprà diximus) medicinæ quoq;, ac maximè Mathematicæ operam dedit. Egit & causam unam omnino, nec amplius quàm semel. Sermone tardissimum, ac penè indocto similem fuisse, Melissus tradidit. Poeticam puer adhuc auspicatus in Balistam ludi gladiatorij magistrum, ob infamiam latrociniorũ coopertũ lapidibus, distichon fecit:

Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus,
Nocte die tutum carpe uiator iter.

Deinde Catalecton, & Moretum, & Priapeia, & Epigrammata, & Diras. & Culicem, quum esset annorum quindecim, cuius materia talis est: Pastor fatigatus æstu cùm sub

arbore obdormiſſet,& ſerpens ad illum proreperet è palude,culex prouolauit,atq; inter duo tempora aculeum fixit paſtori.At ille continuò culicem contriuit, & uiſum ſerpentem interemit,ac ſepulchrum culici ſtatuit,& diſtichon fecit:

Parue culex,pecudum cuſtos tibi tale merenti *Funeris officium,uitæ pro munere reddit.*

Scripſit etiam, de qua ambigitur, Ætnā.& mox cùm res Romanas inchoaſſet,offenſus materia & nominum aſperitate,ad Bucolica tranſijt:maximè ut Aſiniū Pollionem, Alphenum Varium, & Cornelium Gallum celebraret:quia in diſtributione agrorum, qui poſt Philippenſem uictoriam ueteranis, triumuirorum iuſſu,trans Padum diuidebantur,indemnem ſe præſtitiſſent. Deinde Georgica in honorem Mecœnatis edidit, cùm ſibi uixdum noto, opem tuliſſet aduerſus Claudij ueterani milites,uel (ut alij putant) Arij centurionis uiolentiam,à quo in altercatione litis Agrariæ parū abfuit quin occideretur. Nouiſsimè autem Æneidem aggreſſus eſt,argumentū uarium & multiplex, & quaſi amborum Homeri carminum inſtar:præterea nominibus ac rebus græcis latiniſq; commune:& in quo,quod maximè ſtudebat, Romanæ ſimul urbis & Auguſti origo cōtineretur.Quum Georgica ſcriberet, traditur quotidie meditatos manè plurimos uerſus dictitare ſolitum, ac per totum diem retractando ad paucißimos redigere,non abſurdè carmen ſe urſæ more párere dicens,& lambendo demum effingere.Æneida proſaica prius oratione formatam digeſtamq;, in duodecim libros particulatim componere inſtituit,ut quidam tradunt. Alij eius ſententiæ ſunt, ut exiſtiment eum,ſi diutius uixiſſet,quatuor & uiginti libros uſq; ad Auguſti tempora ſcripturum, atq; alia quædam percurſurum, Auguſti uerò geſta diligentiſsimè executurum: quippe qui dum ſcriberet,ne quid impetum moraretur,quędam imperfecta reliquit.alia leuiſsimis uerſibus ſcripſit,quos per iocum pro tigillis uel tibicinibus interponi à ſe dicebat,ad ſuſtinendū opus,donec ſolidæ columnę aduenirent. Bucolica triennio Aſinij Pollionis ſuaſu perfecit.Hic Tranſpadanam prouinciam regebat,cuius fauore cùm ueteranis Auguſti militibus Cremonenſium & Mantuanorū agri diſtribuerentur,ſuos Vergilius non amiſit:facta enim diſtributione,ſuos ſeu Claudio ſeu Ario datos recuperauit. Hunc Pollionem maximè amauit Maro, & dilectus ab eo magna munera tulit: quippe qui inuitatus ad cœnam,captus pulchritudine & diligentia Alexandri Pollionis pueri,eum dono accepit.Huius Pollionis filium C.Aſinium Corneliū Gallum oratorem clarum, & poetam non mediocrem,miro amore dilexit Vergilius. Is tranſtulit Euphorionem in Latinum,& libris quatuor amores ſuos de Cytheride ſcripſit.Hic primò in amicitia Cæſaris Auguſti fuit:poſtea in ſuſpicionem coniurationis contra illum ductus,occiſus eſt.Verùm uſqueadeò hunc Gallum Vergilius amarat,ut quartus Georgicorum,à medio uſq; ad finem,eius laudem cōtineret:quem poſtea iubente Auguſto in Ariſtæi fabulam commutauit. Georgica ſeptennio Neapoli:Æneida partim in Sicilia,partim in Campania duodecim annis cōfecit. Bucolica eo ſucceſſu edidit,ut in ſcena quoq; per cantores crebra pronunciatione recitarentur. At cùm Cicero quoſdam uerſus audiſſet,& ſtatim acri iudicio intellexiſſet,non communi uena editos, iuſsit ab initio totam Eclogam recitari.quam cùm accuratè pernotaſſet,in fine ait: Magnæ ſpes altera Romę.quaſi ipſe linguæ Latinæ ſpes prima fuiſſet,& Maro futurus eſſet ſecūda: quæ uerba poſtea Æneidi ipſe inſeruit. Georgica reuerſo ab Actiaca uictoria Auguſto, atq; reficiendarum uirium cauſa Atellæ commoranti,per continuum quatriduū legit, ſuſcipiente Mecœnate legendi uicem, quoties interpellaretur ipſe uocis offenſione. Pronunciabat autem maxima cum ſuauitate,& lenocinijs miris.Seneca tradidit,Iuliū Montanum poetam ſolitum dicere,inuoluturum ſe quædam Vergilio,ſi & uocem poſſet, & os, & hyprocriſim. Eoſdem enim uerſus eo pronunciante bene ſonare, ſine illo inareſcere quaſi mutos. Æneidos uixdum cœptæ tanta extitit fama, ut Sextus Propertius non dubitarit ſic prædicare:

Hic quidam addiderāt ex Propertio uerſiculos, quos de Gallo quodam in acie interfecto ſcribit: ſed id præter rem, ex ignoratione hiſtoriæ factum eſt: neq; in libris paulò uetuſtioribus inueniuntur.

Cedite Romani ſcriptores,cedite Graij, *Neſcio quid maius naſcitur Iliade.*

Auguſtus uerò cùm iam fortè expeditione Cantabrica abeſſet, & ſupplicibus atq; minacibus per iocum literis efflagitaret, ut ſibi de Æneide (ut ipſius uerba ſunt) uel prima carminis hypographa,uel quodlibet colon mitteret, negauit ſe facturum Vergilius:cui tamen multo pòſt,perfecta demum materia,treis omnino libros recitauit, ſecundum uidelicet,quartum,& ſextum.Sed hunc præcipuè ob Octauiam:quæ cùm recitationi intereſſet, ad illos de filio ſuo uerſus,Tu Marcellus eris,defeciſſe fertur. atq; ægrè refocillata, dena ſeſtertia pro ſingulo uerſu Vergilio dari iuſsit.Recitauit & pluri

bus,

bus, sed neque frequenter, & fermè illa de quibus ambigebat, quò magis iudicium hominum experiretur. Erotem librarium & libertum eius, exactæ iam senectutis tradunt referre solitum, quondam in recitando eum duos dimidiatos uersus complesse extemporè. Misenum Æoliden adiecisse, Quo non præstantior alter. Item huic, Ære ciere uiros: simili calore iactatũ subiunxisse, Martemq; accendere cantu. statimq; sibi imperasse, ut utrunq; uolumini adscriberet. Bucolica Georgicaq; emendauit. Anno uerò quinquagesimo secundo, ut ultimam manum Æneidi imponeret, statuit in Greciam & Asiam secedere, trienniòq; continuo omnem operam limationi dare, ut in reliqua uita tantũ philosophiæ uacaret. Sed cùm aggressus iter, Athenis occurrisset Augusto ab oriente Romam reuertenti, unà cum Cæsare redire destinauit. At cùm Megara, uicinum Athenis oppidum, uisendi gratia peteret, languorem nactus est, quem non intermissa nauigatio auxit, ita ut grauior indies, tandem Brundusium aduentarit, ubi dieb. paucis obijt decimo Calendas Octobris, C N. Plantio, Q. Lucretio Coss. Qui cùm grauari morbo sese sentiret, scrinia sæpe & magna instantia petiuit, crematurus Æneida: quibus negatis, testamento comburi iussit, ut rem inemendatam, imperfectamq;: uerùm Tucca & Varius monuerunt, id Augustum non permissurum. Tunc eidem Vario ac simul Tuccæ scripta sub ea conditione legauit, ne quid ederent, quod à se editũ non esset: & uersus etiam imperfectos, si qui erant, relinquerent. Voluit etiam eius ossa Neapolim tranferri, ubi diu & suauissimè uixerat: ac extrema ualetudine, hoc ipse sibi Epitaphium fecit distichon. Translata igitur iussu Augusti eius ossa, prout statuerat, Neapolim fuère, sepultaq; uia Puteolana, intra lapidem secundum, suoq; sepulchro id distichon quod fecerat inscriptum est:

Mantua me genuit, Calabri rapuère, tenet nunc | *Parthenope: cecini pascua, rura, duces.*

Hęredes fecit ex dimidia parte Valerium Proculum, fratrem ex alio patre: ex quarta Augustum, ex duodecima Mecœnatem, ex reliqua L. Varium & Plotium Tuccam: qui eius Æneidem post obitum, prout petiuerat, iussu Cæsaris emendarunt. Nam nullius omnino sententia, crematu Æneis digna uisa fuit. de qua re Sulpitij Carthaginiensis extant huiusmodi uersus:

Iusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Vergilius, Phrygium quæ cecinère ducem:
Tucca uetat, Variusq; simul: tu maxime Cæsar
Non sinis, & Latiæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit propè Pergamos igni,
Et penè est alio Troia cremata rogo.

Extant & Augusti de ipsa eàdem re uersus plures & clarissimi, quorũ initium ita est:

Ergo'ne supremis potuit uox improba uerbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes,
Magnaq; doctiloqui morietur Musa Maronis?
Et paulo pòst:
Sed legum seruanda fides, suprema uoluntas
Quod mandat fieriq; iubet, parère necesse est.
Frangatur potiùs legum ueneranda potestas:
Quàm tot congestos noctesq; diesq; labores
Hauserit una dies. ——
Et ea quæ sequuntur.

Nihil igitur auctore Augusto Varius edidit, quod & Maro præceperat: sed summatim emendauit, ut qui uersus etiam imperfectos, si qui erant, reliquit. Hos multi mox supplere conati, non perinde ualuerunt ob difficultatem, quòd omnia ferè apud eum hemistichia, præter illud, *Quem tibi iam Troia peperit*, sensum uidentur habere perfectum. Nisus Gramaticus audisse se à senioribus dicebat, Varium duorum librorum ordinem commutasse, & qui tum secundus erat, in tertium locum transtulisse: etiam primi libri correxisse principium, his demptis uersibus:

Ille ego, qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egressus syluis uicina coegi,
Vt quamuis auido parerent arua colono,
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma uirumq; cano. ——

Nec Vergilius, qui columen linguæ Latinæ fuit, caruit obtrectatoribus. In Bucolicis enim duas Eclogas, sed insulsissimè Paro quidam deridet, & sic deridendo incipit:

Tityre, si toga calda tibi est, quo tegmine fagi?
Sequentis:
Dic mihi Damœta, cuium pecus, an'ne latinum?
Non, uerùm Aegonis, nostri sic rure loquuntur.

Alius recitante eo ex Georgicis, *Nudus ara, sere nudus*: subiecit, *Habebis frigora, febrem.*

Est & aduersus Æneida liber Carbilij Pictoris, titulo Æneidomastix. M. Vipranius eum à Mecœnate suppositum, appellabat nouæ κακοζηλίας repertorem, neq; tumidum neq; exilem, sed communibus uerbis opus illud confecisse. Herennius uicia eius tantum contraxit, Perilius Faustinus furta. Sunt & Qu. Octauij Auiti uolumina, quibus annotatur, quos & unde uersus transtulerit. Asconius Pædianus libro quem cõtra ob-

tractatores Vergilij scripsit, pauca admodum ei obiecta ponit, & potissimùm quòd nō rectè historiam cōtexuit, & quòd pleraq; ab Homero sumsit: sed hoc crimen sic defendere assuetum ait: Cur non illi quoque eadem furta tentarent? Verùm intellecturos, facilius esse Herculi clauam, quàm Homero uersum surripere. & tamen destinasse descēdere, ut omnia ad satietatem maleuolorum decideret. Refert etiam Pædianus, benignum, cultoremq; omnium bonorum atq; eruditorum fuisse: & usq; adeo inuidiæ expertem fuisse, ut si quid eruditè dictum inspiceret alterius, non minus gauderet, ac si suum fuisset: neminem uituperare, laudare bonos: ea humanitate esse, ut nisi peruersus maximè quisque, illum non diligeret modò, sed amaret. Nihil proprij habere uidebatur. Eius bibliotheca non minus alijs doctis patebat, ac sibi: illudq; Euripidis antiquū sæpe usurpabat, τὰ τῶν φίλων κοινά, hoc est, Communia amicorum esse omnia. Quare coæuos omnes poetas ita adiunctos habuit, ut cùm inter se plurimùm inuidia arderent, illum unà omnes colerent: Varius, Tucca, Horatius, Gallus, Propertius. Anser uerò, quoniam Antonij partes secutus est, illum non obseruasse dicitur. Cornificius ob peruersam naturam illum non tulit. Gloriæ uerò adeò contemptor fuit, ut cùm quidā uersus quosdam sibi ascriberent, eaq; re docti haberentur, non modò ægrè non ferebat, immò uoluptuosum id sibi erat. Cùm enim distichō, quod laudē felicitatemq; Augusti cōtinebat, fecisset, ualuisq; non nominato auctore infixisset, (id erat huiusmodi:

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane: *Diuisum imperium cum Ioue Cæsar habet.*)

diu quæritans Augustus, cuiúsnam hi uersus essent, eorum auctorem non inueniebat: Bathyllus uerò poeta quidam mediocris, tacentibus alijs, sibi ascripsit. Quamobrem donatus honoratusq; à Cæsare fuit. Quod æquo animo nō ferēs Vergilius, iisdē ualuis affixit quater hoc principiū: *Sic uos non uobis*. Postulabat Augustus ut hi uersus complerentur: quod cùm frustra aliqui conati essent, Vergilius præposito disticho sic subiūxit:

Hos ego uersiculos feci, tulit alter honores: *Sic uos non uobis mellificatis apes,*
Sic uos non uobis nidificatis aues, *Sic uos non uobis fertis aratra boues.*
Sic uos non uobis uellera fertis oues,

Quo cognito, aliquandiu Bathyllus Romæ fabula fuit, Maro uerò exaltatior. Quum is aliquando Ennium in manu haberet, rogareturq; quid'nam faceret: respondit, se aurum colligere de stercore Ennij. habet enim poeta ille egregias sententias, sub uerbis non multum ornatis. Interroganti Augusto, quo pacto ciuitas feliciter gubernaretur: Si prudentiores (inquit) temonem tenuerint, & boni malis præponantur. Itaq; optimi suos habeant honores, nulli tamen aliorum iniusti quidquam fiat. At Mecœnas: Quid, inquit, Vergili, satietatem homini non affert? Omnium rerum, respondit, aut similitudo, aut multitudo stomachū facit, præter intelligere. Idem interrogauit: Quo pacto quis altam felicemq; eius fortunam seruare potest? Cui Maro: Si quantum honore ac diuitijs alijs præstantior sit, tanto liberalitate & iusticia alios superare nitatur. Solitus erat dicere, nullam uirtutem commodiorem homini esse patientia: ac nullam asperam adeò esse fortunam, quam prudēter patiendo uir fortis non uincat. Quam sententiam in quinto Æneidos inseruit:

Nate Dea, quò fata trahunt, retrahuntq;, sequamur: *Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.*

Cùm quidam eius amicus Cornificij in eum maledicta & inimicitias sibi enarraret: Quam putas, inquit, esse huiusce maleuolētiæ causam? Nam neq; unquam Cornificiū offendi, & eum amo. An, inquit, Hesiodi sententiæ non meministi, ubi ait, Architectū architecto inuidere, & poetam poetæ? De malis, inquit, Græcus ille intellexit: nam boni eruditiores amant. Sed magna cum mea laude & gloria uindictam in manu habeo. maiore enim cura uirtuti intendam: atq; quo elegantior ego fiam, eo uehementius inuidia rumpetur. Erat Augusto familiaris Filistus quidam Orator, & poesim mediocriter doctus, cui multiplex uariumq; ingenium erat, qui omnium omnia dicta reprehendere conabatur, non ut uerum dignosceret, quod Socrates facere consueuit, sed ut eruditior uideretur. Hic Vergilium ubicunq; conuenire dabatur, maledictis salibusq; uexabat. Quare ille sæpe tacibūdus discedebat, aut suffusus pudore tacebat. Verùm cum Augusto audiente elinguem illum diceret, & causam etiam suam, si linguam haberet, defendere nequiret: Tace, inquit, rabula: nam hæc mea taciturnitas defensorem causarum mearum Augustum fecit, & Mecœnatem: & ea tuba cùm uolo loquor, quæ ubiq; & diutissimè audietur. Tu loquacitate non modò aures hominum, sed muros rumpis. Augustus uerò Filistum graui uultu increpauit. Tunc Maro: Si tempus Cæsar, inquit, tacendi hic sciret, rarò loqueretur: tacendū enim semper est, nisi cùm taciturnitas tibi

Hoc loco Hesiodi carmina græca absurdè fuerūt apposita: in antiquis certè, etiam impreßis exemplaribus nullis habentur.

tibi noceat, autoratio alijs proſit. Nam qui contendit, & contentionis finis utilis ſit non nouit, ſtultis illum annumerandũ ſapientes putant. Poſteaquàm Auguſtus ſumma rerum omnium potitus eſt, uenit in mentem, an conduceret tyrannidem omittere, & omnem poteſtatem annuis Coſs. & ſenatui Rempublicam reddere:in qua re diuerſæ ſententiæ conſultos habuit Mecœnatem & Agrippam: Agrippa enim utile ſibi fore,etiam ſi honeſtum non eſſet, relinquere tyrannidem, longa oratione contendit: quod Mecœnas dehortari magnopere conabatur. quare Auguſti animus & hinc ferebatur,& illinc. Erant enim diuerſæ ſententiæ, uarijs rationibus firmatæ. Rogauit igitur Maronem,an conferat priuato homini ſe in ſua Republica tyrannum facere. Tum ille:Omnibus fermè,inquit,Rempublicam aucupantibus,moleſta ipſa Tyrannis fuit, & ciuibus:quia neceſſe erat propter odia ſubditorum, aut eorum iniuſticiam, magna ſuſpicione magnoq; timore uiuere. Sed ſi ciues iuſtum aliquem ſcirent, quem amarent plurimum,ciuitati id utile eſſe, ſi in eo uno omnis poteſtas foret. Quare ſi iuſticiam, quod modò facis, omnibus in futurum nulla hominum facta compoſitione diſtribues,dominari te & tibi conducet & orbi.Beneuolentiã enim omnium habes, ut Deum te & adorent & credant.Eius ſententiam ſequutus Cæſar,principatum tenuit.Audiuit à Solone præcepta Epicuri,cuius doctrinæ ſocium habuit Varium. Quamuis diuerſorum philoſophorũ opiniones libris ſuis inſeruiſſe, de animo maximè,uideatur, ipſe tamẽ fuit Academicus: nã Platonis ſententias omnib. alijs prætulit. Nunc quoniam de auctore ſummatim diximus,de ipſo iam carmine dicendum uidetur,quòd bifariam tractari ſolet:hoc eſt,& ante opus,& in ipſo opere.Ante opus,titulus, cauſa,intentio. Titulus,in quo quæritur cuius ſit. Cauſa,unde ortum ſit, & quare hoc potiſsimum ſibi ad ſcribendum Poëta præſumpſerit.Intentio,in qua cognoſcitur quid efficere conetur Poeta.In ipſo opere ſanè tria ſpectantur:numerus,ordo, explanatio.Quam uis igitur multa ψευδογραφῆ,id eſt,falſa inſcriptione ſub alieno nomine ſunt prolata, ut Thyeſtes tragœdia huius Poetæ, quam Varius edidit pro ſua, & alia huiuſcemodi: tamen Bucolica liquidò Vergilij eſſe, minimè dubitandum eſt,præſertim cùm ipſe Poeta,tanquam hoc metuens, principium huius operis & in principio Aeneidos, & in alio carmine ſuum eſſe teſtatus ſit,ſic dicens:

Ille ego qui quondam gracili modulatus auena, & reliqua,Et:

Carmina qui luſi paſtorum,audaxq; iuuenta *Tityre te patulæ cecini ſub tegmine fagi.*

Hoc Epicureo multi Romani familiariter uſi ſunt, eumq; amicũ ſuum quadam ad Torquatum epiſtola uocat Cicero. Quanquam & in ea et in 11. lib. de Fin. ſcriptũ ſit Sironẽ: quo modo nos hîc quoque legendũ cẽſemus,nec aliter in uetuſtiſſimo Seruij grammatici codice, qui eiuſdem aliquoties meminit, inuenimus. De Tragœdiæ huius auctore, aſſentior Helenio potius & Porphyrioni,qui etiam ſcribunt C.Caſſij Parmenſis fuiſſe, quem iuſſu Auguſti interfecit Varius, eiusque ſcripta pro ſuis edidit.

Bucolica aũt & dici,& rectè appellari,uel hoc ſolum indicium ſuffecerit, quòd hoc eodem nomine apud Theocritũ cenſeatur: uerùm ratio quoq; demonſtranda eſt.Tria ſunt paſtorum genera,quæ dignitatem in Bucolicis habent:quorum qui minimi ſunt, αἰπόλοι dicuntur à Grȩcis,ijdem à nobis caprarij:paulo honoratiores qui ποιμένες,id eſt opiliones dicuntur:honeſtiſsimi & maximi βουκόλοι, quos bubulcos dicimus. Vnde igitur magis decuit paſtorali carmini nomen imponi,quàm ab eo gradu, qui apud paſtores excellentiſsimus inuenitur? Cauſa dupliciter inſpici ſolet: ab origine carminis, & à uoluntate ſcribentis.Originem autem Bucolici carminis, alij ob aliam cauſam ferunt.Sunt enim qui à Lacedæmonijs paſtoribus Dianæ primum carmẽ hoc redditum dicant,cùm eidem Deæ, propter bellum, quod toti Græciæ illo tempore Perſæ inferebant,exhiberi per uirgines de more ſacra non poſſent.Alij ab Oreſte, circa Siciliam uago,id carminis genus Dianæ redditum loquuntur, per ipſum atq; paſtores,quo tẽpore de Scythia cum Pylade fugerat,ſurrepto numinis ſimulachro, & cælato in faſce lignorum, unde Faſcelidem Dianam perhibent nuncupatam: apud cuius aras Oreſtes, per ſacerdotem eiuſdem numinis Iphigeniam ſororem ſuam, à parricidio fuerat expiatus.Alij Apollini Nomio, paſtorali ſcilicet Deo,qua tempeſtate Admeti boues pauerat.Alij Libero,Nympharum ſcilicet et Satyrorum & id genus numinum principi,quibus placet ruſticum carmen.Alij Mercurio,Daphnidis patri, paſtorum omnium principi,& apud Theocritum, & apud hunc ipſum Poetam.Alij in honorem Panos ſcribi putant peculiariter paſtoralis Dei,item Sileni,Siluani, atq; Faunorum. Quæ cùm omnia dicantur,illud erit probatiſsimum, Bucolicum carmen originem ducere à priſcis temporibus,quibus uita paſtoralis exercita erat:& ideo uelut aurei ſeculi ſpeciem in huiuſmodi perſonarum ſimplicitate cognoſci.& meritò Vergilium,proceſſurum ad alia carmina,non aliunde cœpiſſe,niſi ab ea uita,quæ prima in terris fuit.Nam poſtea ruſ ra culta, & ad poſtremum pro cultis & feracibus terris bella ſuſcepta. quod uidetur Vergilius in ipſo ordine operum ſuorum uoluiſſe monſtrare,cùm paſtores primò,de-

inde agricolas canit, & ad ultimum bellatores. Reſtat ut quæ cauſa uoluntatem attulerit poëtæ, Bucolica potiſsimùm ſcribendi, conſideremus. Aut enim dulcedine carminis Theocriti, & admiratione eius illectus eſt, aut ordinem temporum eſt ſequutus erga uitam humanam, ut ſuprà diximus: aut treis modos elocutionis, quos χαρακτῆρας Græci uocant: ἰσχνὸν, qui tenuis: ἁδρὸν, qui ualidus: μέσον, qui moderatus intelligitur: credibile erat Vergilium, qui in omni genere præualuerit, Bucolica primùm, Georgica ſecundùm, Aeneida tertiùm uoluiſſe conſcribere. Aut ideo potius primò Bucolica ſcripſit, ut in eiuſmodi carmine, quod & paulo liberius, & magis ualidum quàm cætera eſt, facultatem haberet captandæ Cęſaris indulgentię, repetendiq; agri quē amiſerat. Ob hanc cauſam die tertio Iduum Martiarum, C. Cęſare interfecto, cùm Auguſtum Cæſarē penè puerum ueterani milites, non abnuente Senatu, ſibi ducē conſtituiſſent, exorto bello ciuili, Cremonenſes cum cæteris eiuſdem ſtudij, aduerſarios Auguſti Cæſaris adiuuerunt: unde factum eſt, ut cùm uictor Auguſtus in eorum agros ueteranos deduci iuſsiſſet, non ſufficiente agro Cremonenſium, Mantuani quoq;, in quibus erat Vergilius, maximā partem ſuorum finiū perdiderint, eo quòd uicini Cremonenſibus fuerant. Sed Vergilius Auguſti familiaritate, ſuoq; carmine fretus, Centurioni Ario obſiſtere auſus eſt. Ille ſtatim, ut miles, ad gladium manum admouit: cumq; ſe in fugam proripuiſſet poëta, non prius perſequendi finis fuit, quàm ſe in fluuiū Vergilius conieciſſet. Sed poſtea Mecœnate & Pollione & ipſo Auguſto fauentibus, agros ſuos recepit. Intentio libri, quā σκοπὸν Græci uocant, imitatione Theocriti poëtæ conſtituitur, qui Siculus & Syracuſanus fuit. Eſt intentio etiam in laudem Cæſaris, & principum cæterorum, per quos in ſedes ſuas redijt: unde ut & delectationē & utilitatem finis contineret, ſecundū præcepta cuncta confecit. Quæri ſolet, cur nō plures quàm decem Eclogas conſcripſerit? quod nequaquam mirandum uidebitur ei, qui cōſiderauerit ætatem ſcenarum paſtoralium, quæ ultra hunc numerū non poteſt proferri: præſertim cùm ipſe Poeta circumſpectior Theocrito, ut ipſa res indicat, uideatur metuere, ne illa Ecloga quæ Pollioni inſcribitur, minus ruſtica uideatur, quum ipſam ſic pręſtruat ipſe dicens:

Sicilides Muſæ paulo maiora canamus. & item ſimiliter in alijs duabus facit. Illud tenendum eſſe prædicimus, in Bucolicis Vergilij neque nuſquam, neq; ubiq; aliquid figurate dici, hoc eſt, per allegoriam: uix enim propter laudem Cæſaris, & amiſſos agros hæc Vergilio conceduntur, cùm Theocritus, quem hic noſter toto ſtudio imitari conatur, ſimpliciter omnino conſcripſerit. Quod autem in ipſo carmine tractari ſolet, eſt Numerus, Ordo, Explanatio. Numerus Eclogarum manifeſtus eſt: nam decem ſunt, ex quibus propriè Bucolicę ſex eſſe creduntur. nam tres ultimę, propriè Bucolicæ dici non debēt, Pollio ſcilicet, Silenus, & Gallus. Prima igitur continet conqueſtionem publicam, & priuatam gratulationem de agro, & dicitur Tityrus. Secunda amorem pueri, & dicitur Alexis. Tertia certamen paſtorum, & dicitur Palæmon. Quarta genethliacum, & dicitur Pollio. Quinta epitaphium, & dicitur Daphnis. Sexta metamorphoſin, & dicitur Varius & Silenus. Septima pharmaceutria. Octaua amores diuerſorum ſexuum, et dicitur Damon. Nona continet Poetę conqueſtionem de amiſſo agro, & dicitur Mœris. Decima deſiderium Galli, & dicitur Gallus. Quod ad ordinem ſpectat, illud ſcire debemus, in prima tantùm, & in ultima, Ecloga Poetam uoluiſſe ordinem ſeruare, quoniam in altera principium conſtituit, ut in Georgicis ait:

Tityre te patulæ cecini ſub tegmine fagi. In altera oſtendit finem, quippe qui dicat:

Extremum hunc Arethuſa mihi concede laborem.

Verùm inter ipſas Eclogas, paſtoralem conſcriptumq; ordinem nullum eſſe, certiſſimum eſt: ſed ſunt qui dicunt, initium Bucolici carminis non Tityre eſſe, ſed

Prima Syracuſio dignata eſt ludere uerſu.

Supereſt explanatio, ad quam antè quàm ueniamus, illud dixerim, tenue eſſe Bucolicum carmen, & uſque adeò ab heroico charactere diſtare, ut uerſus quoq; huius carminis ſuas quaſdam cæſuras habeant, & ſuis legibus diſtinguantur. Nam cùm tribus probetur metrum, cæſura, ſcanſione, modificatione: non erit Bucolicus uerſus, niſi in quo & pes primus partem orationis abſoluerit, & tertius Trochæus fuerit & cæſura, & quartus pes Dactylus magis quàm Spondeus partem orationis terminauerit, quintus & ſextus pes ex integris dictionibus fuerit. Quod Vergilius à Theocrito ſæpe ſeruatum, uictus operis difficultate neglexit: in ſolo principio, incertum induſtria an caſu, ha

ſu, has cæſuras ſeruauerit. Nam Tityre, dactylus partem orationis abſoluit, Tu patulæ recu, tertium Trochæum: quamuis de compoſita dictione cõcluſit, Bans ſub: quartum Spondæum pro Dactylo, cùm ſubiunxit Tegmine fagi. Terminatis partibus orationis integrũ comma perfecit, cuius rei diligentiam licet in omnibus fermè Theocriti uerſibus admirari. Qui uerò ſuprà dicta acri iudicio diligenterq; conſiderarit, facilè intelliget quæ in Georgicis intentio, quiq; finis fuerit. Nec minus etiam in Æneide. Poematis ſtyli genera tria ſunt. Aut enim actiuum uel imitatiuum, quod Græci δραματικὸν appellant, in quo perſonæ loquentes introducuntur ſine poetæ interlocutione, ut ſunt Tragœdiæ & Comœdiæ: δρᾶν enim græcè agere dicitur. quo genere ſcripta eſt prima, Tityre. &c, Quo te Mœri pedes. Aut enarratiuum, quod Græci διηγηματικὸν appellant, in quo poeta ipſe loquitur, ſine interpoſitione perſonæ: ut tres primi Georgicõn libri, itẽ Lucretij carmina. Aut commune uel mixtum, quod Græci μικτὸν appellant, ubi & poeta ipſe loquitur, & introductæ perſonæ: ut eſt Vergilij Æneis.

AD MARTINVM PISONEM auunculum, de excellentia poetarum apud Latinos.

Cui uatum primas dem partes Piſo rogatus,
Quos tulit Auguſti florens uirtutibus ætas:
Nil dixi melius, nil ſacra Aeneide maius,
Pondera uel rerum ſpectes, uel idonea rebus
Verba, quid in uita rectè prauèq; geratur.
Non ita Pythagoras, non mens excelſa Thaletis
Perſpexit, non ſic docuit ſchola docta Platonis,
Ponit ut ante oculos uis ingeniumq; poetæ.
Quid bonus & fortis princeps, quàm debeat eſſe
Spes in promiſſis planè indubitata Deorum,
Egregium exemplum eſt Venere Anchiſaq; creatus.
Quid ſine conſilijs ætas, amor, ira, furorq;,
Audacis timidiq; probat miſerabile fatum
Ductoris Rutuli. dirus Mezentius hic eſt,
Quem telis odijsq; Hetruria tota petebat,
Donec fuſo oculos hoſtiles ſanguine pauit.
Sed quid amica fides poſſit, laudisq; cupido,
Cum ſocio Hyrtacidæ monſtrauit nobile lethum.
Hos habet à primis libris extrema tumultus
Pagina. quàm latè regnet uicioſa uoluptas,
Troia docet Paridis deperdita propter amorem.
Nec fuit Aeneæ magni ſapientia tanta,
Vt blandæ thalamos reginæ linqueret ultro:
Quamuis audierat diuina uoce deorum
Promitti gentem Italiæ, quæ uiribus olim
Subijceret totum iuſtis & legibus orbem.
Ille tamen captus præſentis imagine regni,
Reginæq; dolis, hærebat, donec ab alto
Miſſus Atlantiades abitum tentare coegit.
Quòd ſi cum ſocijs manſiſſet ſtultus inersq;,
Imperio natum æterno, ſociosq; perenni
Priuaſſet laude, & uixiſſet turpiter ipſe.
Ergo nigros tranaſſe lacus, Stygiamq; paludem,
Et terra atq; mari ſubijſſe pericula, multo
Illi erat utilius, quàm dulcia carpere, nardo
Tingere molle caput, Tyrio ſplendeſcere in oſtro.
Iſta ſub exemplis alienis admonet unus
Ille poetarum egregius, morumq; magiſter.
Huic tamen adijcies alium me iudice rectè,
Cui lyra grandè ſonat, cui barbitos aurea fulget, Horatius.
Quiq; omnes uitæ pinxit ludendo colores.
Quod non audebit pater, & pallefcet amicus
Dicere peccatum, ſeu plebs ſis, ſiue potente
Natus rege, palàm tibi proferet, atq; in apertum
Eruet, excutietq; animos ſub uulpe latentes:
Et quàm ſis turpis, licet auro ueſtis, Eois
Dextra nitet gemmis, detracta pelle, docebit.
Derogo nil alijs, quos laudat fama, poetis:
Verùm hos credo magis diuino nomine dignos.

DIOMEDES GRAMMATICVS DE ORTV BVcolici carminis.

Bvcolica dicũtur poemata carmine pastorali composita. Instituta autem sunt, sicut quidam putant, in Laconia, uel (ut alij) in Sicilia: nam inter Lacedæmonios & Siculos uaria fuit conditio. Sed quod ad Laconas pertinet, hæc eorũ fuit origo. Quo tempore aduentãte Xerxe in Græciam, omnes deserta Laconia metu barbarorũ perterriti, in diuersas partes fugisse dicuntur, & cùm uirgines timore laterent, ex hoc euenisse, ut eo die, quo solitus erat chorus uirginum Dianæ Caryatidi hymnũ canere, nemo ad solenne sacrum inueniretur. Tunc itaq; pastores ex rure in urbem cõuenerunt, & ne ritus sacrorum interrumperetur, pastorali carmine composito Deæ honorem celebrauerunt: unde etiam βουκολισμὸς dictus. A' Siculis autem origo quæ trahitur hæc est. Antequàm Hiero rex Syracusas expugnaret, morbo Sicilia laborabat, uarijs & aßiduis ceremonijs Dianam placantes, finem malis inuenerunt: eandem Lyen cognominauerunt, quasi solutricem malorum. Inde res in consuetudinem tracta est, ut greges rusticorũ theatrum ingrederentur, & uictoriam canerent. Habitus uerò huiusmodi uidebatur. Erat panis magnus omnium ferarum imagines complexus, cum uino & folle leguminum omnis generis: erat corona in capite, et in manu pedum clauatum, atq; ita uictorũ omnium fores multitudo carmine circuibat, uictoriã quam adepti fuerãt canebant, et de eo folle limina frugibus spargebant. Nonnulli & in Italiã & in Lydiam, et in Aegyptum trãsisse creduntur: quos Lydiastas et Bucoliastas appellarũt. Quanquàm est et alia opinio: circũ pagos et oppida solitos fuisse pastores cõposito carmine precari, pecorum & frugum omniumq; rerum prouentum, atq; inde in hunc diem manere nomen & ritum Bucolicorũ. Putant autem quidam hoc genus carminis primum Daphnim cõposuisse, deinde alios cõplures, inter quos Theocritũ Syracusanũ, quem noster imitatur.

SERVII MAVRI HONORATI GRAMMATICI IN Bucolica Maronis Commentariorum liber.

Bvcolica, ut ferunt, dicta sunt à custodia boum, id est, ἀπὸ τῶν βουκόλων: præcipua enim sunt animalia apud rusticos, boues. Huius autem carminis origo uaria est. nam alij dicunt eo tempore, quo Xerxes Persarum rex inuasit Græciam, cùm omnes intra muros laterent, nec pòssent more solito Dianæ sacra persolui, peruenisse ad montes Laconas rusticos, & in eius honorem hymnos dixisse: unde natum carmen Bucolicum ætas posterior elimauit. Alij dicunt Orestem, cùm Dianæ Fascelitidis simulachrum raptum ex Scythia adueheret, ad Siciliam esse tempestate delatum, completo anno Dianæ festum celebrasse hymnis collectis nautis suis, & aliquibus pastoribus conuocatis, & exinde permansisse apud rusticos consuetudinem. Alij non Dianæ, sed Apollini Nomio consecratum carmen hoc uolunt, quo tempore Admeti regis pauit armenta. Alij rusticis numinibus à pastoribus dicatum hoc asserunt carmen, ut Pani, Faunis, ac Satyris. Et hic est huius carminis titulus. Qualitas autem hæc est, scilicet humilis character. Tres enim characteres, humilis, medius, grandiloquus: quos omnes in hoc inuenimus Poeta. Nam in Aeneide grandiloquum habet, in Georgicis medium, in Bucolicis humilem: pro qualitate negociorum & personarum. nam personæ hìc rusticæ sunt, simplicitate gaudentes, scilicet à quibus nihil altum debet requiri. Adhibentur autem hæc ad carmen Bucolicum. Carmen autem Bucolicum debet quarto pede terminare partem orationis, qui pes si sit dactylus, meliorem efficit uersum: ut, Nos patriæ fines et dulcia. Primus etiã pes secundum Donatum dactylus esse debet, & terminare partem orationis, Tityre. Quam legem Theocritus uehementer obseruat, Vergilius non adeò. Ille enim in paucis uersibus ab ista ratione deuiauit, hic eam in paucis secutus est. Terentianus cùm de hoc metro doceret, Plurimus hoc pollet Siculæ telluris alumnus, Noster rarus eo pastor Maro. Intentio poetæ hæc est, ut imitetur Theocritum Syracusanum, meliorem Moscho, & cæteris qui Bucolica scripserunt: unde est, Prima Syracusio dignata est ludere uersu Nostra, neq; erubuit siluas habitare Thaleia. Et aliquibus locis per allegoriam agit gratias Augusto, uel alijs nobilibus, quorũ fauore amissum agrum recepit. In qua re tantum dissentit à Theocrito. Ille enim ubiq; simplex est: hic necessitate compulsus aliquibus locis miscet figuras, quas peritè plerunq; etiam ex Theocriti uersibus facit, quos ab illo dictos cõstat simpliciter. Hoc autem fit poetica urbanitate: sic Iuuenalis, Actoris Aurunci spoliũ. nam Vergilij uersum de hasta dictum figuratè ad speculum transtulit. Et caussa scribendorum Bucolicorum hæc est: Cum post occisum 3. Idus Martias in Senatu Cæsare, Augustus eius filius contra percussores patris et Antonij ciuilia bella mouisset, uictoria potitus, Cremonẽsium agros, qui cõtra eum senserant, militib. suis dedit: qui cùm non sufficerent, etiam Mantuanorum iussit distribui, non propter culpam, sed propter uicinitatem: unde est, Mantua uæ miseræ nimium uicina Cremonæ. Perdito ergo agro Vergilius Romam uenit, et potentium fauore meruit ut agrum suum solus reciperet. Ad quem accipiendũ profectus, ab Ario Centurione, qui eum tenebat, penè esset interemptus, nisi se præcipitasset in Minciũ: unde est ἀλληγορικῶς, Ipse aries etiam nunc uellera siccat. Postea ab Augusto mißis triumuiris, & ipsi integer ager redditus est, et Mantuanis pro parte. Hinc est quòd in prima Ecloga legimus recepisse agrum, postea eum querelantẽ inueniemus: ut, Audieras, et fama fuit: sed carmina tantum Nostra ualent Lycida, tela inter Martia, quantum Chaonias dicunt aquila ueniẽte columbas. Nec numerus hic dubius est, nec ordo librorum: quippe cum unus sit liber. De Eclogis tantum multi dubitant: quæ licet decem sint, incertum tamẽ est quo ordine scriptæ sint. Pleriq; duas certas uolunt ipsius testimonio: ultimam, ut Extremũ hunc & primam, ut in Georgicis, Tityre te patulæ cecini sub tegmine fagi. Alij primam illam uolunt, Prima Syracusio dignata est ludere uersu. Sed est sciendum, septem Eclogas esse meras rusticas: quas Theocritus X. habet. Hic in tribus à Bucolico carmine, sed cum excusatione discessit: ut in Genethliaco Salonini, & in Sileni theologia, & in Gallo: uel ut ex insertis altioribus rebus posset placere, uel

uel quia tot uarietates implere non poterat. Poetæ uitam in Æneide diximus. Operis explanatio in sequētibus comprobabitur. Sane sciendum, Vergilium nouem & uiginti annorū scripsisse Bucolica. unde etiam ipse in fine Georgicorum: Audaxq; iuuenta Tityre te patulæ cecini sub tegmine fagi. Et dicit Donatus (quod etiam in Poetæ memorauimus uita) in scribendis carminibus naturalem ordinem secutū esse Vergilium. Primò enim pastoralis fuit in montibus uita, post agriculturæ amor, inde bellorū cura successit. Notandum quoq;, Bucolica uel Georgica cùm apud Græcos in fine habeant accentum, apud nos in tertia à fine habere. nam ut in ultima sit, latinitas uetat: ut in penultima nō sit, breuitatis efficit ratio. Etiam hoc sciendum, et personas huius operis ex maiori parte nomina de rebus rusticis habere conficta: ut Mœlibœus, ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν, id est, quia curam gerit boum. & Tityrus dicitur aries maior: nam Laconum lingua Tityrus dicitur aries maior, qui gregem anteire cōsueuerit. sicut etiam in Comœdijs inuenimus: nam Pamphilus est totus amās, Glycerium quasi dulcis mulier, Philumena amabilis. Personæ, sicut suprà dixi, rusticæ sunt, & simplicitate gaudentes. unde nihil in his urbanum, nihil declamatoriū inuenitur: sed ex re rustica sunt omnia negocia, comparationes, & si qua sunt alia. Hinc est quod annos à frugibus computat: ut, Post aliquot mea regna uidens mirabor aristas. Hinc etiam illæ comparationes sunt: Nam neq; me tantum uenientis sibilus Austri, Nec percussa iuuant fluctu tam littora, nec quæ Saxosas inter decurrunt flumina ualles.

PROBVS GRAMMATICVS DE POETAE VITA, & Bucolici carminis ratione.

Publius Virgilius Maro natus Idibus Octobribus, Crasso & Pompeio Coss. matre Maia Polla, patre Virgilio rustico: uico Andico, qui abest à Mantua millia passuum iij. tenui facultate nutritus. Sed cum iam summis eloquentiæ doctoribus uacaret, in belli ciuilis tempora incidit, quod Augustus aduersus Antonium gessit: primumq;

Post Mutinense bellum ueteranus.

Postea restitutus beneficio Alpheni Vari, Asinij Pollionis, et Cornelij Galli, quibus in Bucolicis adulatur: deinde per gratiam Mecœnatis in amicitiā Cæsaris ductus est, uixit pluribus.

In ocio secutus Epicuri sectam, insigni concordia & familiaritate usus Quintilij Tuccæ & Vari. Scripsit Bucolica annos natus octo et xx, Theocritum secutus: Georgica, Hesiodū & Varronē: Æneida, ingressus bello Cantabrico. Hoc quoq; ingenti industria, ab Augusto usq; ad sestertium centies honestatus est. Decessit in Calabria annum agens quinquagesimumprimū, hæredibus Augusto et Mecœnate, cum Proculo minore fratre. cuius sepulchro, quod est in uia Puteolana, hoc legitur Epigramma:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

Æneis seruata est ab Augusto: quamuis ipse testamento cauisset, ne quid eorum quæ non edidisset, extaret. Quod Seruius Varus hoc testatur Epigrammate:

Iusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca uetat, Varusq; simul: tu maxime Cæsar
Non sinis, & Latiæ consulis historiæ.

¶ Bucolicorū omnis origo triplex esse fertur: primum à Lacedæmonijs. Nam cum Xerxes Græciam affectaret, & terribilis esset, relictis ciuitatibus, omnis Græciæ gens in deserta loca refugerūt. post cum apud Marathonem uictus recessisset, Lacedæmonianis reuersis in Peloponnesum, religiosior fuit cura Dianæ Caryatidis colendæ. Nam forte ipso die reuerterunt in patriam uictores, quo fieri sacra eidem deæ cōpetebat. Sed quoniam præsentia uirginum deesset, quæ ea celebrare consueuerant, ne sacrificium intermitteretur, pastores ex uicinis agris contraxerūt, & per eos sacra expedierunt, adhibitis carminibus etiam rusticis. Ritum autem sacrorum Bucolicon appellarunt: non quoniam solùm boum pastores ipsi fuerunt, sed quoniam boues pecora præstarent magnitudine. Hoc idem carmen Astrobicon dictum est, à forma sedilis, quo aduecti fuerāt, qui illa cantaturi erant. Sunt autem Astraba uehicula, dicta παρὰ τὸ μὴ στρέφεσθαι: quo titulo et Plautus fabulam inscripsit, in qua mulieres in eiusmodi uehiculis inductæ. Altera causa ad Siculos pertinet. Ante Gelonis tyrannidem Syracusis, lue pecora interibant: quibus refouendis uotum fecerunt, eiusq; uoti compotes, templum Dianæ instituerunt, quam Lyacam uocauerūt, propterea quòd malis essent absoluti. ad eius dedicationem plurimi pastores confluxerunt cum utribus uino plenis, & panibus figuras ferarum uel pecorum referentibus: eiq; instituerunt, ut qui cōuenerant, laudes deæ decantarent, coronato qui eas rectius prosequeretur. cōtenderent autem in ea forma ornati, ut cornua fronti adiuncta, tænia obligarent cum utre & reticulo, quo panificia haberent cum claua. eum qui uicisset, præmium haberet, quod is qui uictus erat, contulisset. permissumq;, ut inde irent, et quibus certauerant, eisdem illis fausta ominarentur. quod genus religionis hodie conuersum est in quæstum. ijdem sunt enim qui Bucolistæ nominantur. Tertia opinio ad eosdem Siculos pertinet, sed ex alia ratione. Nam Orestes post parricidium furens, responso didicit, quòd deponeret furorem ita demum, si recuperata sorore Iphigenia, ablueretur fluuio quod septem fluminibus confunderetur. Diu uexatus, cùm in Taurica Iphigeniam reperisset: uenit ad fines Rheginorū. Ibiq; inuento flumine, elutus traiecit in Siciliam. & iuxta Syracusas à somnio admonitus, simulachrum Deæ, quod secum de Taurica aduexerat, templo posito consecrauit, quam appellauit Fascelitim: siue quòd fasce lignorum tectum de Taurica simulachrū extulisset. eius Deæ nomen breui adprobatū, propterea quòd plurima pecora muneri quisq; conferebat. Quæ cùm incrementa ssent, non defuerūt qui gratuitam custodiendis operam adhiberet, contenti tanquā constituta mercede lactis uel casei. Huius autem fluminis, apud quod purgatus est Orestes, Varro meminit Humanarum x sic: Iuxta Rhegium fluuij sunt continui septem: Latapadon, Migodes, Eugyon, Stacteros, Polme, Meleissa, Argeades. In his à matris nece dicitur purgatus Orestes, ibiq; diu fuisse ensem, & ab eo ædificatū Apollinis templum: cuius loco Rheginos, cùm Delphos proficiscerentur, re diuina facta, laureā decerpere solitos, quam ferrent secum. Item Cato in Originibus tertio: Rhegini Taurocini uocātur, de fluuio qui præterfluit. Id oppidum

Aurunci

ua, tum Liparas Fascelinae templa Dianae.

Aurunci primo possederunt. Inde Achaei, Troia domum redeuntes. In eorum agro fluuij sunt sex, septimus fines Rheginorum atq; Taurinum dispescens, fluuio nomen est Paccolico. Orestem cum Iphigenia atq; Pylade dicũt maternam necem expiatum uenisse. & non longinqua memoria est, cum in arbore ensem uiderint, quem Orestes abiens reliquisse dicitur. Fascelitis autem Dianae, Lucilius quoq; in tertio Satyrarum meminit, sic: Et saepe quod ante Optasti, freta Messanae, et Rhegina uidebis Moenia, tum Liparas Fascelinae templa Dianae. Carmen Bucolicum cum legem habere uidetur, uti uersus eius quartus pes partem orationis finiat, quod Theocritus custodiuit. Nã Virgilius in primo uersu attendit, sequentem protinus alia forma fecit. Bucolica Theocritus facilius uidetur fecisse, quoniam Graecus sermo sic uidetur diuisus, ut Doris dialectos, quam ille scripsit, rustica habeatur. Opportunum fuit ergo ei qui pastores inserebat, ea lingua disputasse. Virgilio tanto factum opus maius, quanto una lingua loquens sensus rusticos aptare elaborauit, sine reprehensione sermonis. Sunt quaedam propria heroico carmini sublimia, sed Bucolico humilia, quae apte diuisisse Virgilius notatus est. Nam cum Aeneas Didoni gratias ageret, eiusq; se quamdiu natura eorum stetisset, memoriam habiturum confiteretur, sic ait: In freta dum fluuij current, dũ montibus umbrae Lustrabunt, conuexa polus dum sidera pascet. Sic et Tityrus, cum beneficijs Augusti gratias ageret, rerum naturae perpetuitatem pastori congruentibus sensibus tractauit, sic:

Ante leues ergo pascentur in aethere cerui,
Et freta destituent nudos in littore pisces.

In hoc etiam carmine quosdam uersus posuit, qui possent heroico carmini aptari, ut sunt:

Huc ades ô formose puer, tibi lilia plenis
Ecce ferunt Nymphae calathis, tibi candida Nais
Pallentes uiolas & summa papauera carpens,
Narcissum & florem iungent bene olentis anethi.

Et quoniam intelligebat sublimius se dixisse, nouissimum uersum attenuauit, quo rustico sensui carmẽ aptius fecit. Virgilius autem ut Bucolica scriberet, causam eiusmodi habuit. Antonius Octauiam sororem Augusti uxorem habebat, & prouinciam sortitus est Aegyptum: ubi cum Cleopatram adamasset, & uxorẽ duxisset, repudio Octauiae dato, & speraret de imperio Alexandriae constituendo, hostis publicus appellatus est: quem prosecutus Augustus, exercitum in Orientem ducebat, eumq; bello superauit apud Actiacum Apollinem. Italiae ergo ciuitatibus diuersas partes sequẽtibus, Cremonenses & Mantuani neutri sunt auxiliati. sed hoc Augustus indignatus, ueteranis quorum operam in bello habuerat, agros Cremonensium diuidi iussit: & si non suffecissent, Mantuanos adiũgi. Vnde factum, uti Virgilius quoq; agros amitteret, quos sexaginta ueterani acciperent. Sed insinuatus Augusto per Cornelium Gallum cõdiscipulum suum, promeruit ut agros suos reciperet. Et eo facto concitauerat in se ueteranos adeò, ut à Milieno Torone primipilari pene sit interfectus, nisi fugisset. ut contestatur ipse, cum ait:

Quod nisi me quacunq; nouas componere lites,
Ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix,
Nec tuus hic Moeris, nec uiueret ipse Menalcas.

Gratias ergo agens Augusto, quòd recepisset agros, Bucolica scripsit: sed non eodẽ ordine edidit, quo scripsit. Est enim Aegloga, qua ereptos sibi agros queritur, sic inchoans:

Quò te Moeri pedes? an quò uia ducit? in urbem.

Et ea posita est in ultimo. & prius queri fuit damnũ, dein testari beneficiũ. Ergo praeponi illa Aegloga debuerat, et sic haec substitui, qua gratias agit. Sed Virgilij consilium hoc fuit, ne offenderet Imperatorẽ, cuius seculo librum legendum praebebat, maluit instare testimonio. Nam ipsa Aegloga est quae de damno refert, nec in ultimo posita est, ne uel sic insigniter legeretur. Plerunque enim quae in medio ponuntur, inter prima delitescũt. Qua pronunciatione quaeq; Aegloga legi debeat, sic ordinabitur: quoniam in ipsis quae cantanda putat, carminis facit mentionem: si non putat, huius omnino nominis non meminit. ideo quia secunda Aegloga cantanda erat, ait in principio:

O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas.

In tertia usque quò cantanda nõ fuit, praemisit: at ubi cantandum erat,

Ab Ioue principium Musae, Iouis omnia plena,
Ille colit terras, illi mea carmina curae.

Et in reliquis Aeglogis hoc idem licet animaduertere. Nam Georgica quomodo pronunciarentur, statim ostendit dicendo: Hinc canere incipiam. Item Aeneida, quo nã plasmate legi uolebat, ait: Arma uirumq; cano. Tityri & Meliboei personas de Theocrito sumpsit. Sed tamen ratio haec nominum est: hircus Libyca lingua Tityrus appellatur, Meliboeus graecè boum diligens. Congruentia igitur pastoribus nomina. Et totus liber per allegoriã intelligitur. facit enim se esse Tityrum, & Meliboeum Cornelium Gallum, qui admiretur, quòd Virgilius solus agros retinuerit. Nec mirandũ, quod infra se senem dicit: cum certum sit, eum (ut A. Pedianus dicit) xxviij. annos natum, Bucolica edidisse. Nam eadem licentia senem se dixit, cum sit iuuenis, qua pastorem se fecit, cum sit urbanus: aut Tityrum nominat, cum sit Virgilius. Omne carmen in tres characteres diuiditur: Dramaticum, in quo personae tantum loquuntur: Exegematicon, in quo solus poeta: Mixtum, ubi promiscuè & poeta et persona. Omnium specierum Aeglogas in Bucolicis posuit. Dramaticon erit prima: Tityre tu patulae. Exegematicon: Sicelides Musae. Mixtum erit: Prima Syracusio dignata est ludere uersu.

IVLII POMPONII SABINI, IN BVCOLICORUM Vergilij Opus Prolegomena.

Bvcolicorum origo triplex est. Xerxe per Graeciã furente, Graeci in diuersa loca fugere. Quo uicto apud Marathonem, Lacedaemonij reuersi in patriam, die forte quo festum Dianae Caryattidis erat, sacra fecerunt. Et quoniam uirgines deerant, pastores ex uicinia contraxerunt, & per eos sacra expediuerunt, adhibitis rusticis carminibus. Ritum autem sacrorum Bucolicon appellarunt, quod solùm boũ custodes interfuissent. Sed quoniam boues pecora praestarent magnitudine, hoc idem carmen Astrabicon dixere. Astraba enim dicuntur uehicula, quae non torquentur huc & illuc. Ad haec sacra uehiculis aduecti sunt pastores. Altera causa haec est: Siculi cum peste pecora interirent, in eis refouendis uotum fecere: uoti compotes templum erexerunt Dianae, quam appella-

Carminis Bucolici.

Aeneid. 1.

Milienus Cornelius Arius cent.

appellauerunt Lymacham. Ad templi dedicationem plurimi pastores confluxerunt, cum utribus plenis uino & panibus, pecorum imagines referentibus, sub qua figura Dianæ cecinere laudes. Tertia causa hæc est: Orestes matris parricidio absolutus, repetita sorore Iphigenia, è Taurica regione ad fines Rheginorum uenit: ibiq; inuēto flumine elatus, traiecit in Siciliam iuxta Syracusas. Somnio admonitus, simulachrum quod secum in fasce lignorū occlusum attulerat, nouo templo consecrauit, unde Diana Fascelitis appellata. Breui deæ nomen, non modo per insulam, sed per uicinas Italiæ oras approbatum est, propter quod muneri quisq; pecora dabat. quæ cum in numerum creuissent, non defuere gratuitò custodes, canentes semper deæ laudes. Hæc ex Probo. Sunt qui dicant hoc genus Bucolici carminis Apollini consecratum, aut dijs pastorum. Carmen Bucolicum legem habere uidetur, ut quartus pes finiat partem orationis: & melior, si sit dactylus: ut, Nos patriæ fines, &c. &, Tu Tityre lentus in umbra. Vergilius tamen non seruauit. Probus ait, Theocritū poetam facilius bucolica scripsisse, quia apud Græcos sermo rusticanus à ciuili diuidi potest. ideo Latinis difficile fuit, quia necesse est per eadem uerba accommodare sensus. Causa quare Vergilius scripsit bucolica, hæc est: Bello ciuili inter Antoniū et Octauium, cum sollicitarētur populi, ut alterutri parti adessent, Cremonēses Octauio Cæsari nullum præstitere auxilium. Fugato Antonio & Cleopatra, Augustus uictor apud Actium Epiri, Romam rediȷt. Veteranis militibus permisit, ut inter se diuiderent Cremonensium agros: & si non sufficerent, Mantuanos adiungerent. Quare Vergilij agri ablati: eos possedit Milienus Thoro primipilaris. Vergilius hac de caussa Romam se contulit, annos natus uigintitres: ut alij uolūt, uiginti quatuor, & per Cornelium Gallum condiscipulū suum gratiam apud Cæsarem Octauium promeruit. Culicem prius scripsit, & Eclogam quæ penultima est, in qua queritur de ademptis agris: quibus postea recuperatis, gratias egit Cæsari.

VITAE VERGILII FINIS.

SENTENTIAE ALIQVOT EX EIVSDEM SERVII HONORATI COMMENTARIJS SELECTAE, & NOTATU DIGNAE.

Aeterna non sunt quae ab hominibus facta 1377 c
Aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere 1143 c
Amicitiae antiquiores, firmiores 1675 c
Amor omnis furoris plenus 111 c
Aspera sunt quae cum ueritate dicuntur, falsa plena solent esse blanditijs 1726 b
Auaro nulla maior poena quàm perdere pecuniam 871 a
Bella inchoare quorumlibet est, finire paucorum 790 c
Bella quae fatali ratione proueniunt, grauia. 1449 b
Communia non dolenda 1537 c
Conscientia benefacti ad gloriam sufficit 1399 c
Conscientiae nocentes semper puniunt 1031 c
Contra naturam quae sunt, non fiunt, sed fieri uidentur: Stoicum est 686 b
Desiderare per quod possis perire, insanum 1199 c
Dij coepta secundent 1175 b
Felicitas temporum ex nascentium meritis comprobatur 515 a
Fides cum felicitate deficit 675 b
Forti uiro dolor, uirum fortem fugam suadere 593 c
Fortis & pius non timet bellicum timorem 653 c
Forti honestius, fugere mala uelle quàm timere 1433 b
Forti & dolori & pudori est, uictum se dicere 545 a
Fortuna non discitur 1299 b
Fortuna tam labores, quàm felicitatem pro temporum qualitate mutat 1662 c
Fuga miserrimum & ultimum praesidium 1491 c
Furor & ira mentem praecipitant 598 c
Furor est non credere numina curare mortalia, neque ab his sperare auxilium 844 c. 845 a
Gloriosum pro amico perire 1417 b
Imperium alienũ caedibus occupare, uituperabile 1061 c
Ingenio nihil excellentius 23 c
Iniquissimum est, eum morti tradere, qui tuam affinitatem exoptat 1729 c
Innocens ueniam petens beneuolentiam numinum meretur 497 c
Innocentibus succurrere plus est quàm nocentium delicta punire 411 c
Insania est illuc reuerti, unde uix euaseris 1729 c
Insanorum est contra se sentire 552 b
Mala leuiora, quae ex opinione contingunt 183 a
Miseris subuenire honestum 1321 c
Mori ultro uiro forti nefas non est 1587 a
Morte nihil praestantius 312 a
Omne quod abundat uile est 163 b
Opulentia semper ociosa 379 c
Profutura frustra poscuntur aduersis sequentibus 693 c
Priuignum amare crimen est, uirtus maritum 1061 c
Prudentum ea sunt quae non nisi consilio & ratione deprehenduntur 826 a
Puniri propter alterius negligentiam iniquum 1041 b
Quanto magis caelatum est aliquid, tanto magis requiritur 815 a
Quanto quid minutius, tanto densius 923 c
Quies & ocium senectae sors 1005 c
Quoties simul multa cogitamus, uix aliquid comprobamus 1679 a
Regem pietate & iustitia ornatum esse oportet 503 a
Regni nouitas timorem semper habet 506 b
Reip. amori nihil praeponendum 327 c
Res eadem, mortalis & immortalis esse nequit 1377 c
Rex quod promittit, uidetur Resp. polliceri 575 a
Salus inter incerta audacter speratur 485 a
Securitas omnis in portu est 1219 b
Stultus qui iniuria non mouetur 1703 c
Tolerabilius non incipere, quàm incepta deserere 25 a
Victoria dolo quaesita turpissima 599 c
Victoria quae uiribus non potest, fauore deorum & precibus conquiri debet 1667 a
Vicia fugienda, & uirtutes sectandae 1091 a
Vicia naturae non mutari, sed mitigari possunt 395 a
Vindicta propria manu quaesita dulcis 391 b
Virtus plerumq; temporis decoloratur infelicitate 1090 a
Virtutes amandae ut uitae breuitas fama & gloriae meritis possit augeri 1537 c
Virtutes suas praedicare apud inscientes non est arrogantis 469 c
Vitae humanae incerta omnia 1313 c

SENTENTIARVM EX COMMENTARIJS SERUIJ FINIS.

la de muchos gozoes.

P. VERGILII M. BVCOLICORVM ECLOGA PRIMA, SIVE TITYRVS.

Interlocutores, Meliboeus & Tityrus.

MELIBOEVS.

TITYRE, tu patulæ recubans sub tegmine fagi,
Siluestrem tenui Musam meditaris auena.
Nos patriæ fines, & dulcia linquimus arua:
Nos patriam fugimus. tu Tityre lentus in umbra,
Formosam resonare doces Amaryllida siluas. TI.
O' Melibœe, Deus nobis hæc ocia fecit.
Nanq; erit ille mihi semper Deus. illius aram
Sæpe tener nostris ab ouilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boues, (ut cernis) & ipsum
Ludere quæ uellem, calamo permisit agresti. ME.
Non equidem inuideo, miror magis, undiq; totis
Vsq; adeò turbatur agris. en ipse capellas

A SER. TITYRE tu patulæ recubans sub tegmine fagi.] Inducitur pastor quidam iacens sub arbore, securus & ociosus, dare operam cantilenæ. Alter uerò, qui cum gregibus ex suis pellitur finibus: qui cùm Tityrum respexisset, ita locutus est. & hoc loco Vergilium sub persona Tityri debemus accipere: nō tamen ubiq;, sed tantùm ubi exigit ratio. Quòd autem sub fago dicit iacere, allegoria est honestissima, quasi sub arbore glandifera, quæ fuit uictus causa. Antea enim homines glandibus uescebantur: unde etiam fagus dicta est, ἀπὸ τȣ̃ φάγειν, quod est comedere. et hoc uidetur dicere: Iaces sub umbra fagi in agris tuis, tuas retentās possessiones,
B quibus aleris, sicut etiam glandibus alebantur antè mortales. Patulæ.] Patulum dicimus, quod per se patet naturaliter: ut nares, arbor. Patēs est, quod & aperitur et clauditur, ut ostium, & oculi. Siluestrem musam.] id est, rusticum carmen. Tenui auena.] culmo, stipula, unde rustici plerunq; cantare consueuerunt: ut alibi, Stridenti miserum stipula disperdere carmē. Dicendo autem tenui auena, humilis styli genus latenter ostendit, quo, ut suprà dictum est, in Bucolicis utitur. Meditaris.] quod Græci μελετῶ dicunt, κατ' ἀντίστοιχον meditor dixerunt Latini. L enim & D, interdum sibi inuicem cedunt: unde & sella pro seda dicitur, à sedendo. Nos patriam fugimus.] Plus est quàm si diceret, relin-
C quimus. sic Horat. Teucer Salamina patremq; Cum fugeret. Lentus.] ociosus: ut, Qui nunc lenti consedimus aruis. Resonare doces Amaryllida siluas.] id est, carmen tuum de amica Amaryllide compositum, doces siluas resonare. & melius est ut simpliciter intelligamus. Malè enim quidam allegoriam uolunt: Tu carmē de urbe Roma componis celebrandū omnibus gentibus. Plus enim stupet Melibœus, si ille ita securus est, ut tantùm de suis amoribus cantet. O' Melibœe.] scilicet quid miraris? Deus.] id est, Cæsar. Hæc ocia.] securitatē, uel felicitatē. Namq; erit ille mihi semper deus.] Iteratio ipsa exclusit adulationis colorem. Semper.] id est, & post mortem, et dum uiuit. Alij enim imperatores post mortem in numerum referuntur deorum, Augustus autem templa uiuus emeruit. Horat. Præsenti tibi maturos largimur honores, Iurandasq; tuum per nomen ponimus aras. Sic Lucanus de Nerone: Sed mihi iam numen es. Sæpe tener nostris ab ouilibus imbuet agnus.] Imbuere est propriè inchoare & initiari. Nemo autem unam eādemq; rem sæpe inchoat. Sed constat sæpe pascua mutare pastores, sicut etiam in Georg. legimus: Itq; pecus longa in deserta sine ullis Hospitijs, tantum campi iacet. Vnde necesse est pastores toties aras imbuere, quoties mutauerint pascua. Inuenimus etiam apud antiquiores, imbuere esse non inchoare, sed perfundere et madefacere, secundum quod absolutus est sensus, ut sit, sæpe perfundet. Errare.] pasci: ut, Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ. Ludere.] scribere: ut, Carmina qui lusi pastorū. Horatius: Poscimus si quid uacui sub umbra Lusimus tecum. Calamo agresti.] rustico stylo: sicut suprà, Tenui auena. Non equidem inuideo.] Excusat se, ne frequens interrogatio felicitatis alienæ ex inuidia uenire uideatur. dicit se admirari potius, q̄ inuidere. Vsqueadeò.] intantum. Turbatur agris.] Turbatur sine ulla discretione culpæ uel meriti. & inuidiosè tempora Augusti carpit latenter. Sana uerò lectio est, Turbatur, ut sit impersonale, quod ad omnes pertinet generaliter: nam Mantuanorum fuerat communis expulsio. Si enim Turbamur legeris, uidetur ad paucos referri.

POM. Sabi. Tityre tu patulæ, etc.] Tityri & Melibœi personas de Theocrito poeta sumpsit, non sine ratione. Nam Tityrus Libyca lingua hircus appellatur: Melibœus, cura boum diligēs. Et allegoricôs intelliguntur. Per Tityrum, intelligimus Vergilium: per Melibœum, Cornelium Gallum, qui natus fuit inter Cremonam & Mantuam. Admiratur is, quòd Vergilius solus agros recuperauerit. Asconius Pedianus ait, Vergilium edidisse Bucolica annos natum 28. Fagi.] Hanc fagum intelligit uetustissimam arborem, quam sub nomine Battari deplorat in Diris. Patulæ.] semper patentis, & ad umbram faciendam expositæ. Meditaris.] Meditari canere est, ut meminit Plinius. Tenui auena.] fistula, quia pastores fistula canunt. Dulcia arua.] Propter patriam, quæ dulcis est. Amaryllida.] Vergilius Mantuæ amauit Lydiam, quam appellat Galateam, Romæ Amaryllida. Deus.] Augustus, quem appellat deum à beneficio accepto: uel Roma, ut ait Apronianus. Tener.] agnus intactus. Imbuet.] madefaciet. Calamo.] stipula. Agresti.] Nam fistulæ solebant fieri ex buxo, uel ex loto. Turbatur.) Impersonalis uox est. Voces impersonales passiuæ uocis, Probus ait fieri ab omnibus uerbis. En.] Particula demonstrantis est.

VAR. Lect. Siluestrem tenui musam meditaris auena.] Multi quidem, atq; hi literatissimi uiri, Quintiliani secuti auctoritatem, Agrestem, loco hoc legendum censuere. Sed fallūtur. Quint. enim citauit ex Sileno illud, Agrestem tenui meditabor arundine musam. quem uersum librarius cum describeret, ubi Agrestem tenui, notauit pro eo quod scribendum fuit, meditabor arundine musam, subiecit ex Tityro, Musam meditaris auena, deceptus similitudine uocum utriusq; carminis, & tenui dictione utroq; uersu secunda. Vsq; adeò turbatur agris.] In peruetri quidem codice

quodam,Turbatur legere est:sed in Romano illo antiquissimo,Turbamur nõ inuenuste legitur. Sæpe sinistra caua prædixit ab ilice cornix.) Versus hic in ueteribus,quos sequimur,codicibus nõ habetur.In aliquot altera manu suppostitius est,ut in oblongo, et in Longobardico:in quo etiam,dicebat,pro prædixit,habetur.

IOAN. Scop. [redacted]

Protenus æger ago,hanc etiam uix Tityre duco.
Hîc inter densas corylos modò nanque gemellos,
Spem gregis ah silice in nuda connixa reliquit.
Sæpe malũ hoc nobis (si mens non læua fuisset)
De cœlo tactas memini prædicere quercus.
Sed tamen iste deus quis sit,da Tityre nobis. TI.
Vrbem,quam dicunt Romam, Melibœe putaui
Stultus ego huic nostræ simile,quò sæpe solemus
Pastores ouium teneros depellere fœtus.
Sic canibus catulos similes,sic matribus hœdos
Noram,sic paruis componere magna solebam.
Verùm hæc tantũ alias inter caput extulit urbes,
Quantũ lenta solent inter uiburna cupressi. ME.
Ec quæ tanta fuit Romam tibi causa uidendi? TI.
Libertas:quæ sera tamen respexit inertem.

SER. Protenus.] porrò tenus:id est,longè à finibus. unde est paulò post: At nos hinc alij sitientes ibimus Afros. Æger.] Et corpore & animo æger dicitur: ut, Esto ægrã nulli quondam flexere mariti. Ago.] Propriè: nã agi dicuntur pecora. Spem gregis.] id est,marem & fœminam. Reparatio enim gregis in sexu utroque consistit. Ah silice in nuda.] Ad hoc pertinet præmissa dolẽtis interiectio.Nã solẽt herbas substernere, ut ipse in Georg. dicit:Et multa duram stipula,filicumque maniplis Sternere. Connixa.] pro eo quod est enixa, id est,partu soluta. nam hiatus causa mutauit præpositionem:sicut, Secludite curas,pro excludite. Si mens non læua fuisset.] stulta, contraria.& sensus hic est: Perdituros nos quandoque agros,res manifesta prædicebat,sed nos mentis imprudentia intelligere nequiuimus. De cœlo tactas memini prædicere quercus.] Mirè compositum augurium: nam quercus in tutela Iouis est, & huius arboris fructu olim homines uescebantur.Per quercus ergo,agri:per fulmen, ira Iouis:per irã Iouis, ira Cæsaris:per damnum arborum,damnum agrorum figurabatur.Hæc ergo tacta,id est,afflata, & leuiter fulminata.ut Cicero:Tactus etiam ille qui hâc urbem cõdidit Romulus.Significat,nutu Imperatoris posse agros eorum perire,apud quos fulminatæ sunt arbores: nam agri causa uicti sunt,sicut olim quercus. Quod autẽ ait Tactas,ostendit temporale fore damnũ,quale patiuntur arbores leuiter fulminatæ. & bene Prædicere, quasi præloqui & prædiuinare, cùm ita manifestum constet esse augurium. Da.] id est, dic.sic contrà : Accipe nunc Danaum insidias.id est,audi. Vrbem quam dicunt Romam.] Quæritur,cur de Cæsare interrogatus,Romam describat.& aut simplicitate rustica, ne ordinem narrationis plenum teneat,sed per longas ambages ad interrogata descendat:aut certè, quia nullus qui continetur est sine ea re quæ cõtinet, nec potest ulla persona esse sine loco.Vnde necesse habuit interrogatus de Cæsare, locum describere, in quo eum uiderat.Est autem longum ὑπερβάτον:Vrbem quam dicunt Romam,Hic illum uidi iuuenem Melibœe. Stultus ego.] id est, rusticus, qui nesciui iudicare. Nostræ.] Mantuæ. Quò.] id est,ad quam.nam aduerbiũ posuit pro nomine:ut, Genus unde Latinum,id est, à quo. Ouiũ teneros.] Periphrasis agnorum. Depellere.] id est, à lacte remouere. Sic canibus catulos similes,sic matribus hœdos Noram,sic paruis componere magna solebam.] B Vult urbẽ Romam non tantum magnitudine, sed etiam genere differre à cæteris ciuitatibus,et esse uelut quendam alterũ mundũ, aut quoddam cœlum,in quo Cæsarem deum uidit.Qui enim comparat cani catulum, uel hœdum capellæ, magnitudinis facit,non generis differẽtiam. Qui autem dicit,leo maior est cane, & generis facit & magnitudinis differentiam:sicut nunc de urbe Roma fecit. Putabam,inquit,antè ita Romam comparandam esse alijs ciuitatibus,ut solet hœdus capræ comparari. Nam quamuis maior esset, tamen eam ciuitatem esse ducebam: nunc uerò probaui eam etiam genere distare:nam est sedes deorum. Hoc autem eum dicere ille comprobat uersus, Quantum lenta solent inter uiburna cupressi.Nam uiburnum breuissimum est, cupressus uerò arbor est maxima. C Hoc autem genus argumentationis & apud Aristotelem lectum est, & apud Ciceronem. Componere.] comparare. Ec quæ tanta fuit.] Ad magnum enim aliquid nimia necessitas uenire compellit. Vnde quasi miratur,hominem rusticum Romam uidere potuisse. Libertas.] amor libertatis. Etenim aliter dicit seruus libertatem cupio,aliter ingenuus.Ille enim carere uult seruitute: hic habere liberam uitam,pro suo scilicet arbitrio agere. Sicut nunc Vergilius sub persona Tityri dicit,se amore libertatis Romam uenire compulsum. & item latenter carpit ea tempora,quibus libertas non nisi in urbe Roma erat. Aut certè simpliciter intelligimus hoc loco Tityrum sicut pastorem locutum:nam ubique eum Theocritus mercenariũ inducit.Item Vergilius:Tityre,dum redeo, breuis est uia, pasce capellas. Quæ sera tamen respexit inertem.] desidem, sese non requirentem:nam culpat suam inertiam, quòd nõ antè Romam ierit,& sit usus puer libertate,qua uti cœpit prouectioris ætatis.

POM. Sab. Æger.] Ad corpus & ad animam refertur, ut meminit Cicero Tusculanarum secundo. Ago.] Agere est, ducere pecora. Hic.] ibi. Connixa.] dicit,quia gemellos

A mellos peperit. Spem gregis.] Nam spes gregis est in partu, & in foecunditate pecorum. Reliquit.] Quia partus cum cadit in lapide, læditur. Quercus tactas.] Quoties arbores fructiferæ fulminantur, malum portentum inducunt. Cum fulminatur olea, sterilitatem portendit: cum quercus, exilium. Quo.] in qua urbe, scilicet Mantua. Inter uiburna.] quæ tenuia uirgulta sunt, & genistæ genus mollioris, ex qua scopæ fiunt. Candidior.] Per hoc significat Vergilius ætatem, quâ Romam uenit, cum scilicet candidior barba, id est lanugo cadit. quod clarius indicat, cum ait Cadebat, per tempus imperfectum. Quia Vergilius Romam uenit annos natus uigintitres, quo tempore pili grosiores & fusci erumpunt, & lanugo illa candidior cessat. Malè quidam hoc uerbum referunt ad libertatem. Est tamen alius sensus meo iudicio melior, ut intelligamus candidiorem barbam, id est iam canum. Licet enim pro Tityro Vergiliū intelligamus, fingit tamen poeta Tityrum & Melibœū, duos senes esse, simul colloquentes. unde paulo pòst Melibœus Tityrum bis fortunatū senem appellat. Bene ergò inquit, Libertas quæ sera. nā si ad iuuenē uiginti triū annorū referretur, nō esset sera dicēda.

IOAN. Scop. Candidior postquam tondenti barba cadebat.] Cuius erit ordo, & sensus, postquam barba candidior nō libertas candidior (ut aiunt) id est candida, ut sit comparatiuum pro positiuo, uel aliquanto candidior. Cadebat.] Verbum imperfecte, ut eum significaret imperfectam, quæ adhuc erat: & hoc, ut sui temporis denotaret ætatis, quo Romam uenit. Erat enim annos natus uiginti tres, quo tempore pili grosiores erumpunt, et lanugo illa candidior cadebat. Possemus etiam ad personatos referre, qui senum gerebant personas barbatas ut inferius, Fortunate senex. sed priorem magis commendo sententiam.

SER. Candidior postquam tondēti barba cadebat.] Aut mutatio personæ, ut B quendam senem rusticum accipiamus loquentē, non Vergilium per allegoriā: nam, ut diximus, uiginti et octo annorum scripsit Bucolica. Aut certè mutanda est distinctio, ut sit nō barba candidior, sed libertas. Nam uiginti & octo annorum barbā potest quis mittere, sed non canam. et bene candidior libertas, ut intelligamus etiam antè in libertate, sed non in tali, fuisse Vergilium.

Candidior, postquam tondenti barba cadebat.
Respexit tamen, & longo pòst tempore uenit.
Postquā nos Amaryllis habet, Galathea reliquit:
Nanque (fatebor enim) dū me Galathea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculi,
Quamuis multa meis exiret uictima septis,
Pinguis & ingratæ premeretur caseus urbi,
Nō unquā grauis ære domū mihi dextra redibat. ME.
Mirabar quid mœsta deos Amarylli uocares,
Cui pendēre sua patereris in arbore poma:
Tityrus hinc aberat. ipsæ te Tityre pinus,
Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta uocabant. TI.
Quid facerem? neque seruitio me exire licebat,
Nec tam præsentes alibi cognoscere diuos.
Hîc illum uidi iuuenem Melibœe, quotannis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti:

po Martio inclusa tabulatis, in quib. stans populus Romanus suffragia ferre consueuerat. Sed quoniam hæc septa similia sunt ouilibus, duo hæc inuicē pro se ponūtur, ut hoc loco septa pro ouilibus posuit. Itē Lucanus econtra: Et miseræ maculauit ouilia Romæ. Iuuenalis: Antiquo quæ proxima surgit ouili. Pinguis.] Melius ad uictimam quàm ad caseum refertur. Ingratæ urbi.] Quia cum alimenta ciuitatibus præstentur ex rusticorum labore, in his rustici etiam deridentur à ciuibus, & multa perdunt, & aduectarum rerum precia iniqua suscipiunt.

Et longo pòst tempore uenit, Postquam nos Amaryllis habet, Galathea reliquit.] Iungendum est hoc totum. nam duplici ratione tempus ostendit, quo eum libertas respexerit: id est, quando cœpit secare barbam, & relicta Galathea Amaryllidis amore detineri. ἀλληγορικῶς autem hoc C dicit: Posteaquā relicta Mantua Romam me cōtuli. Nam Galatheam Mantuam uult esse, Romam Amaryllida. & bene tempora quasi rusticus computat, à barbæ sectione. Longo pòst tempore.] Aut ἀρχαϊσμός est, (antiqui enim post, ante, circum, & ablatiuo iungebant: quod hodie facere minimè possumus) Aut longopost, una est pars orationis, ut sit sensus: Venit tempore longopost, sicut multominus, multomagis, postmodo. Horat. Postmodo quod mî obsit clarè multumque locuto. Et longo pòst, ut postposita uideatur esse præpositio, et in unitatem coacta. Fatebor enim.] Hoc per parenthesim dictum est. Nec spes libertatis erat, nec cura peculi.] nec sperare poteram libertatem in oppressa ciuitate, nec habere curam patrimonij. Peculi autem, aut antiquè dixit, quia omne patrimonium apud maiores peculiū dicebatur, à pecoribus, in quibus eorum constabat uniuersa substantia: unde etiam pecunia dicta, à peculio. Aut certè & hoc ad morsum temporum pertinet: nam modò tantùm serui peculium dicimus, ut inuidiosè patrimonium suum dixerit peculium, ac si seruus esset, quia se diu apud Mantuam seruisse memorauit. Sanè peculi, pro peculij, per synæresim dictum est. Exiret uictima septis.] Septa propriè sunt loca in cam-

...mino ipsum peculiū ...t pecunia dicta sunt ... pecore Autoribus Varrone, Collumella, Plinio, & Ouid. in fast. ...uto sic legendum in ...exuio, unde etiam pecunia dicta est, et peculium.

Amarylli uocares.] Vocatiuus Græcus est, qui breuis est, quotiescunque nominatiuus in is terminatur: ut Amaryllis, Pieris. Horatius: Dulcem quæ strepitum Pieri temperas. Cui.] id est, in cuius honorem. Sua poma.] id est, ipsius arboris poma propria. Quid uocares.] Hoc Vergilij personæ conuenit. Mœsta Amarylli.] deest Tibi, quæ nemine laborabare poeta. Seruitio.] ab seruitio. Seruitium est, conditionis indicium. Iuuenem.] Cæsarem dicit Octauianum Augustum. Decreuerat enim senatus, ne quis eum puerum diceret, ne maiestas tanti imperij minueretur. Dies.] id est, principia mensium, uel idus omnium mensium. Fumant.] id est sacrificat. Responsum dedit.] id est, permisit liberè uiuere. Primus.] id est, ante quē nullus sit.

POM. Sabi. Nec cura peculi.] Peculium appellatur patrimonium, ab eo quod antiqui omnes opes in pecoribus habebāt, qua de causa & ipsa pecunia nomē habuit. & ideo cum nummus percussus fuit, figura pecoris signatus est. Victima.] Antiqui lacte uescebantur, pecora seruabant nō macellis, sed utplurimum sacrificijs: & ea mactabant, quæ erant magis pinguia. Meis septis.] Septa, ouilia dicuntur, à sepiendo. Sepire autem, circuire est. Non unquam.] nunquam. Mirabar, &c.] Solet absentia amantis puella torqueri, & mœsta esse. Vota facit, deos uocat pro amatoris reditu. Volunt quidam hoc ad laudem Vergilij referri,

quòd eum Roma opperuerit. Nõ placet, nec uerisimile est, ut Roma dea & regina gentium, adeò indiga uirorũ fuerit, cum in ea florerent omnium disciplinarum studia, ut expectaret Vergilium poetam anxia & sollicita, ac si literæ tantum in Vergilio essent. Et cum legamus Vergilium fuisse mansuetum & modestum, credibile non est, etiam se in præsentia tantum iactasse. Simpliciter ergo legẽda carmina, et sunt uelut interpellatio rustica. Nam sermo Tityri interruptus est. Senex inquit, quia sumpsit personam Tityri, ut ait Probus. A

Pascite ut antè boues pueri, sũmittite tauros. ME.
Fortunate senex, ergo tua rura manebunt,
Et tibi magna satis, quamuis lapis omnia nudus,
Limosoq; palus obducat pascua iunco,
Non insueta grauis tentabunt pabula fœtas,
Nec mala uicini pecoris contagia lædent.
Fortunate senex, hîc inter flumina nota,
Et fontes sacros frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quæ semper uicino ab limite sæpes
Hyblæis apibus florem depasta salicti,
Sæpe leui somnum suadebit inire susurro.
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras.
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aerea cessabit turtur ab ulmo. TI.
Antè leues ergo pascentur in æthere cerui,
Et freta destituent nudos in littore pisces:
Antè pererratis amborum finibus exul,
Aut Ararim Parth9 bibet, aut Germania Tygrim,
Quàm nostro illius labatur pectore uultus. ME.
At nos hinc alij sitientes ibimus Afros,
Pars Scythiam, & rapidũ Cretæ ueniemus Oaxẽ,

SER. Pascite.] id est, ut antè eratis in pace pueri, sic modò pascite in pace. Fortunate senex.] Non ad ætatem Vergilij refertur, sed ad fortunatum olim futurũ præsago usus est uerbo. Et tibi magna satis.] Ordo est, Magna satis pascua. Quàuis lapis.] id est, quamuis sit mons et lacus: nam à monte usque ad lacum, & inde usq; ad arborẽ quandam fuerat terra donata tuæ possessioni. Obducat.] tegat. Iunco.] fœno. Limoso.] flumine Mincij. Grauis.] Accusatiuus pluralis: quasi graueis, id est, grauidas, scilicet non enixas. Hîc inter flumina.] Inter Padum & Mincium. Nota.] chara. Fontes sacros.] quia omnibus aquis nymphæ sunt præsidentes. Frigus opacũ.] quia æstiuo tempore sub umbra sit frigus: opacum, id est, auras prosperas, uel nemora. Opacum autem, utrum pro opacis locis incertum est, ita pro ualde frigidum. nam unum frigus est hyeme, alterum quo refrigeramur æstate. Ab limite.] Limes est agri terminus. Sæpes.] subaudi fiet. Hyblæis.] Hybla uel Hyble oppidum est Siciliæ, quod nunc Megara dicitur: & posuit speciem pro genere. Depasta florem.] depastum florem habens, uel comesta. Salicti.] uirgulti genus, quod salit & surgit citò. Salictum, ubi sunt multæ salices. Sæpe leui.] Hic uocat rusticum ad dulcia, quæ sunt in rebus, quibus delectatur. Somnum inire.] id est, dormire. Frondator.] id est, rusticus, uel animal quod frondibus uescitur: nam tria genera sunt frondatorũ. Frondator qui arbores amputat, & de frondibus manipulos facit, hyemis tempore animalibus ad pastum offerendos: & qui manibus uitium folia auellit, quò ardor solis uuam maturiorem reddat: aut auis quæ in frondibus habitat, & his uescitur: uel etiam palũbes, quæ in frondibus nidificãt. Ad auras.] in die. Raucæ.] βραγχίδαι, id est, brongidæ. Palumbes.] Quas uulgus Titas uocat: & non dicuntur latinè, sed multorũ autoritas latinum facit. Cicero in elegia, quæ Thalemastis scribitur: Iam mare Tyrrhenum longè penitusq; palumbes Reliquit. Gemere.] canere. propriè tamen dicitur de turture. Turtur & masculino & fœminino genere inuenitur: ut hic, Aeria turtur cessabit. & Plautus: Tibi ob istos turtures, masculino dixit. Ab ulmo.] Lignum est ulmus, sub quo uinea fit. In æthera cerui.] Auium more antè cerui uolabunt, & pisces sine aqua uiuẽt: antè rerum natura mutabitur, quàm nos Cæsaris possimus obliuisci. Freta.] maria, à feruore dicta. Destituent.] derelinquẽt. Pererratis.] lustratis, uel errore confusis. Amborũ.] id est, Germanorum et Parthorum. Exul.] id est, Parthus & Germanus: quia duce scilicet Cæsare Germanis & Parthis uictis, Ararim milites Germaniæ flumen biberunt. Ararim.] Arar fluuius est Galliæ, fluens in Rhodanum. Tygrim.] Tygris Armeniæ fluuius, influẽs Persicum sinum. Itaque per Tygrim & Ararim B uult diuersa loca inter se significare. Dicit prius Parthum ex Arare bibiturũ, & Germanum ex Tygri, quàm sibi obliuionem futuram de nõ amißis agris Cæsaris beneficio. Illius.] Augusti Cæsaris. Labatur.] respuatur, obliuioni tradatur. Sitientes ibimus Afros.] Tropus συνεκδοχή. Ab Afris enim Libyã, quæ aqua indiget, intelligi uult. Scythiam.] regio septentrionalis est. Et rapidum Cretæ ueniemus Oaxen.] hoc est, lutulentum, quòd rapit cretam. Creta alba terra dicitur. Nam Oaxis fluuius est Mesopotamiæ, qui uelocitate sua rapiens albam terram, turbulentus efficitur. uel Oaxis fluuius Scythiæ: in Creta enim non est, sed aqua cretei coloris est. Oaxen Eratosthenes ait Apollinis & Anchiales filium. Hunc Oaxen in Creta oppidum cõdidisse, quod suo nomine nominauerit, Varro ait: ut, Quos magno Anchiale partus adducta dolore, Et geminis capiens tellurẽ Oaxida palmis Funere dicta fuit. C

...t Seruius, & qui sequuntur ...uum, qui foetas grauidas ...piunt. nam & foetae, quae ...erunt dicuntur. Vide ...neb. in Annot. in Plini.

Errat.

POM. Sabi. Nudus lapis.] incultus. Non insueta.] Cum pecora esuriunt, tunc morbi nascuntur. Et cum Mantuani perdidissent agros, abundè pabula pro pecorib. nõ habebant. Vergilius, qui agros recuperauit, abunde habebat. Nunc duo notat, & insuetum pabulum, & pestem uicini pecoris, propter esuriem non posse noceri pecori Vergilij. Pecora enim summopere læduntur, cum unam tantum ouem morbus inuaserit. Omnes autem morbi pecoris sunt contagiosi. A limite.] Limes est terminus paulum eleuatus in agris. Hyblæis apibus.] In Hybla oppido Siciliæ, & in Hymetto Atticæ regionis monte optima est mellificatio, ut scribit Plinius. Florem salicti.] Salix amat loca humida, eius flos apibus utilißimus et iucundus. Leui susurro.] scilicet apum. Sepes.] Quia aluearia ponuntur prope sepes, ut uitent uentos. Nec tamen incerta, &c.] Vbicunq; apud antiquos erat uilla, illic & turris erigebatur pro palumbibus. Nec gemere.] Nam turtur quando canit, gemere uidetur & conqueri. Ante leues ergo.] Probus ait: Tityrus cum beneficijs Augusti gratias ageret, rerum naturæ perpetuitatem congruentibus sensibus explicat. Æneas non aliter sine maiestate uerborum

A borum gratias agit Didoni, cum ait: *In freta dum fluuij current, dum montibus umbræ Lustrabunt, conuexa polus dum sidera pascet, Semper honos, nomenq́; tuum, laudesq́; manebunt.* Ante pererratis.] More pastorum loquitur, qui rarò sibi constant. Araris in Germania fluuius non est, sed in Gallia. Tygris fluuius non est in Parthia, sed in Mesopotamia, ortum habens ex maiori Armenia. Ambi, populi sunt Arabiæ. Ergo non mirum est, si et alius pastor Melibœus de Oaxe errauerit. Exul.] Germanus, uel Parthus. Amborum finibus.] Arabum. Sitientes Aphros.] Id est, ad Aphricam desertam, ubi non est aqua. Rapidum Oaxem.] Oaxis fluuius est Mesopotamiæ, labēs ex eo tractu qui est inter mare Caspiū et Hyrcanū, & Bactria, principiū Indorū. Cretę.] Creta oppidū est Scythiæ. Valerius Flaccus libro primo sic ait: *Quoties paucos ad littoris ictus Deficiēs, Scythicū metuēs Pontumq́; Cretamq́;.* Oaxus oppidū Cretæ insulæ, conditū ab Oaxe filio Apollinis & Antilenes, ut meminit Plisthenes.

Et penitus toto diuisos orbe Britannos.
En unquam patrios longo pòst tempore fines,
Pauperis & tuguri congestum cespite culmen,
Post aliquot mea regna uidens mirabor aristas?
Impius hæc tam culta noualia miles habebit?
Barbarus has segetes? en quò discordia ciues
Perduxit miseros? en quis conseuimus agros?
Insere nunc Melibœe pyros, pone ordine uites.
Ite meæ, quondam felix pecus, ite capellæ:
Non ego uos posthac uiridi proiectus in antro
Dumosa pendere procul de rupe uidebo.
Carmina nulla canam: nec me pascente capellæ
Florentē cythisum, & salices carpetis amaras. TI.
Hic tamē hanc mecū poteras requiescere noctē,
Fronde super uiridi: sunt nobis mitia poma,
Castaneæ molles, & presi copia lactis.
Et iam summa procul uillarum culmina fumāt.
Maioresq́; cadunt altis de montibus umbræ.

SER. Penitus.] omnino. Diuisos.] quia olim iuncta fuit continenti Britannia. Est autem insula sita in Oceano septentrionali, et à poetis alter orbis terrarū dicitur. En unquā.] Vergilius alio loco diuidit per interpositionem, ut infrà in ipso libro: *En* B *erit unquā ille dies?* quod significat, unquam'ne, hoc est, aliquando. Culmen.] eo quòd culmis tegitur. Sic prisca rusticanorum ætas habitabat: ideo culmina dicta sunt tecta, quia ueteres ædificia de culmo contegebant, id est, paleis è messibus. Tuguri.] à tegendo dictum. Cespite.] herba cum propria terra euulsa. Post aliquot aristas.] Post multa tempora. & quasi rusticus per aristas numerat annos. Mea regna.] ubi dominatus sum: uel senem se dicit agros suos recepturum. Impius miles.] Iratus Melibœus, impios milites dicit, seu quod agrum suū teneāt, seu quòd ciuile gesserint bellū. Impius autē miles, qui pro Antonio arma portauit, qui bella ciuilia gessit. Hic læsit Vergilius Octauianū Augustū: tamen secutus est ueritatē. Noualia.] noua rura, quæ per singulos annos renouātur per semina: uel etiā noualia dicū C tur, unde silua tollitur. Habebit.] In spe ponitur. Quò.] ad quam miseriā. Insere.] Sibimet ipse imperat, et ἀπὸ τρόπου facit ad seipsum uel dolendo uel inuidendo, non habere se id quod Tityrus. Pone ordine uites.] Quia quadrato ordine uites ponuntur. Quondam felix pecus.] quando manebat mihi hæreditas, uel quam diu ego felix fui aliquando in finibus nostris. Hic uidet se pastor exclusum esse, & uidet se non habere illud quo Tityrus utitur. Dumosa.] id est, rigida, spinosa. Pendere.] Quia cum pascuntur spinosa, quasi pendent. Carmina.] Quia nō libet rustico canere, carenti possessione. Cythisum.] Genus fruticis est, seu herba quæ nascitur inter campos et siluas in Cytiza ciuitate. Amaras.] hominibus, non capris: nam capris dulces sunt. Mitia.] matura, quæ nō remordent cùm mordentur. Castaneæ molles.] id est, maturæ: uel malæ, antiquiores. Presi.] emulcti, aut in caseum coacti. Fumant.] ad uesperum cœna præparanda. Maiores cadunt.] duplicantur. Cùm sol cadit, maiores sunt umbræ: ut, Et sol crescentes decedēs duplicat umbras. quemadmodum cùm oritur, quia ex transuerso nos ferit, longius iacit umbras.

POM. Sabi. Et penitus toto.] L. Anneus sic ait: Cæsar omnibus terra mariq́; captis, respexit Oceanum, quasi hic orbis Romanus nō sufficeret, aliū cogitauit. classe igitur comparata, Britanniā petit. Est aūt Britannia, insula in Oceano, magno circuitu, ut per se alter orbis uideatur. Culmen appellatur tectū, quia apud antiquos tecta fiebāt è culmis, id est stipulis. Cæspite.] Cæspes est terra cū herba mixta. Noualia.] Noualis dicitur ager, qui alternis annis seritur, ut Plinius ait. Impius miles.] Quia nulla fides pietasq́; uiris, q castra sequūtur, ut ait Lucanus. En quò discordia.] Per hoc intelligit Probus, Mantuanos hæsisse Cremonensibus uicinis, ut Octauio Cæsari non fauerent contra Antonium & Cleopatram. Me pascente.] id est custodiente. Florentem cythisum.] Cythisus parua arbuscula est, quæ facilè ubique prouenit. Columella ait: Cythisum quàm plurimum habere expedit, quod gallinis, apibus, ouibus, caprisq́; & omni generi pecudum utilissimum dicimus. Hic cythisus, & hoc cythisum ideo ita appellatur, quòd hic frutex inuentus in Cymo insula, inde translatus in omnes Cycladas, mox in urbes Græcas, magno crescit prouentu. propter quod mirari se scribit Plinius, tam rarum esse in Italia. canus est aspectu, breuiterq́; si quis exprimere uelit similitudinem, angustioris folij frutex.

VAR. Lect. En quo discordia ciues Perduxit miseros?] In peruetери exposito codice Vaticano, & in Longobardico, perduxit, omnino legitur, ut uulgata habent exemplaria. Sed in Romano, in Mediceo, & quibusdam alijs, produxit, habetur. id quod alij uiderint. En quis cōsueuimus agros?] Veteres quidem pleriq́; omnes codices ita habent, ut uulgo legitur: Romano excepto, in quo scriptum est, His nos consueuimus agris? Dumosa de rupe procul pendere uidebo.] Hic etiam numerus mutatus in codicibus aliquot manuscriptis, in quibus legitur: Dumosa pendere procul de rupe uidebo. & ita legitur apud Arusianum, in elocutionum libello. In Mediceo libro, uno mutato uocabulo, Frondosa pendere procul de rupe, scriptum est. Hic tamen hac mecum poteras requiescere noctem.] In Romano lib. & in Mediceo, Poteras exacta specie scriptum est, quod ualde placet. In Longobardico, in Mediceo, & plerisque alijs, Hac mecum poteras requiescere nocte, ablatiuo casu habetur: ut pleraque etiā uulgata habent exēplaria. Sed, Hanc noctem, agnoscit Arusianus Messus.

ALLEGORICA ECLOGÆ primæ interpretatio, per Io. Lud. Viuem.

Tityre, tu patulæ recubans.] Hac ecloga gratitudinem suam testatur Poeta aduersus Cæsarem Octauianum. Ac primò felicitatem commemorat. est enim genus gratitudinis, agnoscere bene secum agi: hinc perfecta gratitudo, à quo. Sed ubi felicitatem tuam recordaris, breuis est illius gradus ad benefactorem. Eam uerò inducta narrat persona, in quo utitur species iactantiæ. nam quòd addit ipse deinceps, alia ex prouocatione facit, maleuoli & ingrati significationem præbiturus, si uel tacuisset omnino, uel leuiter esset assensus. Felicitas autem hæc est, quòd in omniũ trepidatione sit quietus ipse ac securus, in periculo tutus: quod recubandi uerbum ostendit. Locus ipse non solum animi tranquillitatem notat, sed delectationẽ: Sub tegmine, sub umbra patulæ ac latè diffusæ arboris, & quidem glandiferæ, unde olim gentibus cibus. simul attingit rem gestam, de qua in Mœri:

Certè equidem audierã, quà se summittere colles Incipiũt.

Oblectamenti signum est euidentißimum, cantiones nõ gemebundæ, aut querulæ, sed de suis amoribus: cum cæteri uelut relegati, aliam quærant patriam, naturali atq; antiqua relicta. Tityrus autem in altißimo ocio requiescit sub umbra. *Dulcia arua.*] Ad miserationem maiorem facit. ut illic, Et moriens dulces reminiscitur agros. *Amaryllida.*] Hæc Roma est: uel Octauianus, quem ipse tenui auena canebat, hoc est bucolico carmine. *O Melibœe deus nobis, &c.*] Nondum quidem pro deo habebatur, colebaturq; Octauianus, cum hæc Virgilius caneret: propterea dicit Mihi. nam si iam tum fuisset, superflueret pronomen illud emphaticon. quod positum alioqui est magna de causa. Deus est homo homini, à quo iuuatur, inquit Plinius. & antiquitas deos ex beneficijs finxit, etiam brutas animantes, ut Ægyptij feles, canes, boues, ibes. Græci uerò, inuctores rerum utilium, Mineruam oleæ, Bacchum uini, Æsculapium medicinæ. *Deus nobis.*] Gratitudinem patefacit: simul inuidiam omnem submouet à felicitate, licet propria. nam si Deus fecit, habenda illi gratia: non inuidendum Virgilio, sed gratulandum potius. Quis enim uel dei damnet iudicium, uel inuideat: aut oderit eos, quibus faueant dij? *Sæpe tener nostris*] Non solum animo & ingratitudine erit mihi Octauianus deus, sed cultu & ceremonijs. Gentilicia sunt hæc, nec Christianis imitanda, quod quidam nostræ professionis impiè faciunt, qui incommunicabilem Dei appellationem, ac penè cultum, miseris ac infirmißimis mortalibus communicant. *Ille meas.*] Redit ad narrationem beneficiorum. quid ille non mihi reddidit, cui omnia erant belli turbine excussa? reddidit fortunas: nempe agros, & boues, tum libertatẽ. nam permisit boues errare, quò uellent: cultum animi, nempe Musas ipsas, ut cantem, non quæ ille præscribit de ingentibus à se rebus gestis, sed pro arbitratu meo, carmen pastoricium, & agreste. tu hæc cernis omnia, nihil necesse habeo multis explicare. *Non equidem inuideo.*] Suspicioni occurrit, ne inuidere uideatur felicitati, in tanta omniũ miseria: sed mirari se testatur, quòd ille communem calamitatem potuerit effugere. *En ipse capellas.*] Ego uerò non solum turbor, sed exturbor, & expellor cum tenui re ac familia. & ad miserationem maiorem, ostendit se abire, impeditum atq; onustum filia, & uxore recens enixa geminos, spem propagandi generis. Nam si usquã est quies necessaria, maximè est puerperis, & teneris infantibus. Ad affectum autem paternũ facit, quòd pueri illi sint spes generis, quo grauius laturus sit iacturam eorum, ideoq; periculum transferendi & migrandi laboriosius sit, ac molestius. Hæc tanta amplificatio miseriæ, auget Virgilij felicitatem, ac proinde laudes Octauiani, ut se plurimum debere Augusto manifestius contestetur, & per hoc gratitudinem suam declaret, quo ille maximi fieri suum beneficium gaudeat, optimeq; censeat esse collocatũ, alliciaturq; ad benefaciendum homini tam grato. Ad dandum enim inuitat, qui se accepisse profitetur. *Sæpe malum.*] Auertit inuidiam crudelitatis huius à Cæsare, in fata et deorum uoluntatem: quam pronunciatam sibi ait ostento, si animum uoluisset aduertere. *Si mens non læua fuisset.*] Culpa mea est, qui potuissem parere cœlestibus monitis, sed obsurdescebam ad manifestas deorum uoces. *De cœlo tactas.*] Effugere licuisset tantam calamitatem, si cum primùm uiderunt fulgure ictas quercus, hoc est Brutos, Cassium, et alios Cæsaris percussores proscriptos uictosq;, in quorum partibus Cremonenses erant, longius discessissent à contagio uiciniæ, tanquam à pestilentia, aut uictorem conciliassent sibi aliqua ratione. B *Vrbem quam dicunt Romam.*] Responsio pastoralis. Rogatus de Cæsare, de Roma respondet, longis ambagibus, sed acutè tamen et callidè. magnitudinem enim Octauiani effert describenda Roma, quæ illius imperio regatur. *Quam dicunt Romam.*] Et hoc rusticè, tanquam illis non admodum sit nota Roma, sed ex leui quadam auditione: ut agricolis omnibus paululum longinqua, quantumuis ampla & illustria, ignota sunt. non enim curiosi sunt, nec auidi cognoscendi res exteras. *Huic nostræ similem.*] Vt enim rudes sunt atq; inexpertes, omnia metiuntur ex suis rebus. *Quò sæpe solemus.*] Vrbem plenam nobilitatis, ducum, heroum, sedem imperij, stultus existimabat similem pastoriciæ urbis, & planè ouilis cuiusdam: ut ingenium, eloquentiam, humanitatem, educationem Romani populi, Mantuani arbitraretur esse similem. *Et quæ tanta fuit.*] Rustica locutio, & interrogatio congruens pastoriciæ admirationi: pastores enim & agricolæ facilè quiduis mirantur, quia causas ignorant. *Libertas.*] Speciosus titulus, & qui facile uel in pastorum pectora penetret, nec magis poterat Octauiano blandiri, quàm quòd per eum fateatur se esse libertatem assecutum, qui suspectus esset tanquam ademisset eam omnibus. C Libertatẽ & opes auctas sibi declarat Augusti beneficio: sed libertatem, uti par est, anteponit. *Respexit inertem.*] Meritò inertem. nam libertatem, quam ipse per se nunquam esset consecutus, Augusti est nactus beneficio. *Candidior postquam.*] Bucolica scripsit Virgilius iuuenis, nempe ante annum trigesimum. Natus est enim Pompeio & Crasso primùm Coss. à quo anno usque ad triumuiratum sunt anni xxiij. Porrò triuiuratus decem annos durauit. Itaq; hyperbole est ex affectu Virgilij, qui tandiu sine libertate et peculio uixisset, ut sibi in ea seruitute consenuisse uideretur. Sed referri tamen Candidior potest ad libertatem: quasi pulchra, & speciosa, & benigna. quod quibusdam magis placet. *Nanque, fatebor enim.*] Mantuæ nec liber esse poterã, nec diues: quamuis non paucas ederem ingenij significationes, & eruditionis, haud utiq; pauciores quàm Romæ: sed nullũ erat preciũ uirtuti et bonis artibus inter eos, qui illas ut nõ intelligerẽt, ita nec curarent. *Mirabar quid mœsta deos.*] Sensus difficilis. sed peculiaris significatur Roma-

A Romanorum fauor erga Virgilium. Mirabar quid tantae esset rei, cur Roma uniuersa pro te deos inuocaret, ut essent tibi propitij, Augustum scilicet & proceres: & cui iubc-ret salua esse sua poma in arbore, ne quis qd de bonis Virgilij raperet. Tityrus hinc aberat.] Atqui cum hinc es profectus Romam, magnum tui desiderium omnibus reliquisti, summis, infimis, mediocribus, ut causa non fuerit cur hinc discederes. uel Hinc, id est Roma: ut non referatur ad locum in quo sunt, sed de quo loquuntur. Quid facerem?] Hoc ad illud uidetur pertinere, quod Virgilius Mantuae esset omnibus charissimus, nec opus illi fuisse Romam proficisci. ideo respondet, Quid facerem, quo minus irem Romam? quid agerem potius, aut commodius? neq; enim libertatem essem unquam nactus, nec deos nouissem, hoc est Romanos proceres, adeo propitios et fauentes ingenijs. Hic illum uidi.] Tanti profecto fuit Romam adisse. nam illum uidi magnum iuuenem, Octauianũ, pro cuius salute duodenos dies annis singulis uota suscipio. Iuuenis erat tum Caesar Octauianus, nempe quinq; et uiginti annorum plus minus. adolescentes etiamnum, qui eius es-
B sent aetatis, nominabantur. Hic mihi respon. pri.] Ipse ultro & primus, non rogatus ab ullo ex Rom. magnatibus. Pascite ut ante.] Pergite in studijs coeptis, & augete illa, me auctore. Fortunate se.] Tali auctore & tutore, ingenij tui monimenta semper manebunt. uel simpliciter de agris intelligendum, in laudem Caesaris. Senex dicitur ad decorum personae. nam inducuntur senes pastores. quo pertinere & illud potest,

Candidior postquam tondenti barba cadebat.

Vel senex nomen est dignitatis pastoralis sicut praecipuus, uel maximus, uel dominus, uel pater. Quamuis lapis.] Simpliciter & sine figura intelligendum, agros quidem Virg. esse septos undique, hinc monte, illinc palude, sed suffecturos ipsi & gregi eius: nec futurum opus, ut aliud foris quaerat, ad se & pecus suum alendum. Tum addit ex ea munitione ingentem commoditatem, quod damna uiciniae non peruenient ad ea animalia quae solent errare, cuiusmodi sunt pecudes & apes. Non insueta graues.] Vallatus his patronis, quantumlibet agri alijs tuis uicinis adimantur, eris ipse incolumis: nec existimationi ingenij
C erit quod timeas, fauentibus tibi columinibus totius eruditionis. Fortunate se.] Descriptio est rusticarum uoluptatum, quae oculis, auribus, somno, & refrigeratione capiuntur, tum fructu pastionum. Hic inter flumina nota.] Facit hoc ad felicitatem, consenescere in patria, uel ubi diu assueueris. ut est apud Claudianum:

Felix, qui patrijs aeuum transegit in aruis.

Ante leues ergo.] Huc pertinent superiora, ad testificationem gratitudinis erga Octauianum. Quam no. ill. lab. p. uul.] Ille uultus, quo mihi & fortunas restituit, & libertatem dedit, & animum auxit. At nos hinc alij.] Post gratitudinem sequitur affectus commiserationis, de alijs: si quo modo possit animum Caesaris flectere, & alijs suis municipibus propitiorem reddere. Diuisos orbe Britannos.] Orbem uocabant olim, terram continentem, quae Oceano alluitur: insulae Oceani extra orbem dicuntur esse, non item insulae maris mediterranei, ut Sicilia, & Sardinia & Cyclades, & eiusmodi. Magna calamitas, quae propinqua migratione reparari non quibat. quaerendae erant Romanis ciuibus sedes extra orbem Romanum. En unquam patrios.] Affectus naturalis exulum et profugorum, ut spem quandam usurpent reuisendi aliquando, quae relinquunt: & cum reuisunt, admirantur, atque exhilarescunt. Idem contingit post longas peregrinationes. Post aliquot mea regna, &c.] Rustica annorum notatio, non ex Olympiadibus, ut apud Graecos: neque ex consulibus, ut apud Romanos: sed ex temporum annuis qualitatibus. sicuti Claudianus inquit:

Frugibus alternis, non consule, computat annum.

Impius has segetes.] Magnae indignationis est, quae ciuis elaborauit, ea possidere barbarum, & quidem impiũ. En quo discordia ciues.] Bella ciuilia nõ solum Romae publica, & in summa imperij, sed etiam intestina, in singulis municipijs. Et est sententia indignationi conueniens. En quis conseuimus agros?] Ita euenit in plerisque humanis rebus, ut ij fruantur nostris laboribus, qui sunt indignissimi, aut quos minime omnium uellemus: de quo Solomon cõqueritur in Concionatore. Insere nunc.] Omnia haec sunt pathetica, plena commiserationis: mouent enim misericordiam mala, quae nos urgent: & bona, quae amittimus. Ostendit uices rerum humanarum, & ignorantiam futuri, En quis conseuimus agros? Hoc cum commune sit omnibus, unicuique pro statu & conditione sua, maxime misericordiam elicit. facile enim mouemur in malis, quae ad nos peruenire posse existimamus. Ite meae quondam.] Discessus a rebus charis, etiam audientibus uel spectantibus miserabilis est. Non ego uos posthac.] Tam erat graue pastori illi, consueta oblectamenta, & uitam, cui a puero assueuerat, relinquere, quam Caesari suum imperiũ. haec omnia ita canit Virgilius, propter eam causam quam modo attigimus, ut Augustum ad misericordiam erga municipes suos Mantuanos adduceret. Hic tamen hac mecum.] Benignitas, & hospitalitas rustica, & inuitatio ad opes, quas suppeditat rus ipsum. Probitatem suam ostendit erga miserum, & Octauianum allicit ad miserandum exemplo suo. Noctem dicit impendere: ideo quiescendum. per quod innuit, nõ procul abesse finem turbationis illius, & malorum.

ECLOGA SECVNDA, ALEXIS.

Formosum pastor Corydõ ardebat Alexin. (habebat.
Delicias domini, nec quid speraret
Tantum inter densas umbrosa cacumina fagos
Assidue ueniebat, ibi haec incondita solus,
Montibus & siluis studio iactabat inani.
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas,
Nil nostri miserere: mori me deniq; coges.

SER. Formosum pastor Corydon.] Corydonis in persona Vergilius intelligitur, Caesar Alexis in persona inducitur. Ardebat.] impatienter diligebat. Alexin.] quem dicũt Alexandrum. Fuit seruus Asinij Pollionis, quem Vergilius rogatus ad prandiũ, cum uidisset in ministerio omnium pulcherrimum, dilexit, eumq; dono accepit. Caesarem quidam acceperunt, formosum in operibus & gloria. Alij puerũ Caesaris, quem si quis laudasset, gratam rem Caesari fecisset. Nam Vergilius dicitur in pueros habuisse amorem: nec enim turpiter eum diligebat. Alij dicunt Corydona Vergilio ficte

Nunc etiam pecudes umbras ac frigora captãt:
Nunc uirides etiam occultant ſpineta lacertos.
Theſtylis & rapido feſsis meſſoribus æſtu,
Allia, ſerpillumq́ herbas contundit olenteis.
At mecum raucis, tua dum ueſtigia luſtro,
Sole ſub ardenti reſonant arbuſta cicadis.
Non'ne fuit ſatius triſteis Amaryllidis iras
Atq; ſuperba pati faſtidia? non'ne Menalcam,
Quamuis ille niger, quamuis tu candidus eſſes?
O' formoſe puer, nimium ne crede colori:

fićto nomine nuncupari, ex eo genere auis, quæ Corydalis dicitur, dulce canens: Alexin uerò puerũ, quaſi ſine reſponſione, ac ſuperbum. Hunc autem dilectũ fuiſſe Pollionis, et Vergiliũ gratum ſe illi factur ũ exiſtimaſſe, ſi cum laudaret, cuius forma Pollio delectabatur, qui eo tempore Tranſpadanam Italiæ partem tenebat, & agris præerat diuidendis. Delicias domini.] *qui ſuo domino Cæſari uel Pollioni in delicijs erat.* Nec quid ſperaret.] *id eſt, nec ſpem potiundi habebat.* Tantum.] *tantummodo.* Aſsiduè.] *ſæpius.* Incondita.] *incompoſita, ſubitò dicta, agreſtia, uel inſanæ mentis dicta uerba. uel incondita, id eſt, inconſcripta: ut Salluſt. in Iugurth. At illi quibus uires aderant, ruere cuncti ad portas, inconditi tendere.* Montibus.] *qui amorem ei præſtabant.* Iactabat.] *fundebat incaſſum.* Inani.] *Præ amore nihil ſibi procurans, ſed in abſentem iuuenẽ loquebatur.* Crudelis.] *inexorabilis, qui non flecteris meo amore, nec te potiundum præbes. Vel allegoricũs: Crudelis Cæſar, qui non flecteris meis ſcriptis, & non das ereptos agros.* Mori.] *Præ contemptu.* Frigora.] *non aprica loca.* Lacertos.] *Genus ſerpentis.* Theſtylis.] *nomen ruſticæ mulieris, quæ meſſoribus æſtu fatigatis diuerſa genera herbarum contundens, pulmentarium parat: uel concubinã Corydonis. uel Teſtilis, id eſt, fictilis, ruſticum nomen, ab eo quòd in fictilibus ponat cibum ruſticis.* Rapido æſtu.] *uehementi, feruenti.* Feſsis.] *Vel labore, uel æſtu, id eſt, uehementi ardore fatigatis, uel laboris inſtantia.* Allia ſerpillumq́;.] *herbas calidas, quæ æſtum repellunt. Nam ut etiam Plinius dicit in natur. hiſt. Omnis medicina aut à contrario, aut à ſimili quæritur. Vnde etiam calor poteſt aut frigore aut alio calore depelli: Hinc eſt quod in ultima Ecloga, cum amator remedium quærat ardori, dicit ſe iturum ad Scythiam, aut ad Aethiopiam: ut, Aethiopum uerſemus oues ſub ſidere cancri. quarum regionum altera eſt frigidiſsima, altera eſt feruens calore. Sanè ſerpillum herba eſt, quæ in Græco aſpirationem habet: nã Græci ἕρπυλλον dicunt. In multis enim nominibus quæ in Græco aſpirationem habent, nos pro aſpiratione s ponimus: inde eſt quod pro herpillo ſerpillum, pro ἕξ ſex, pro ἑπτά ſeptem.* At mecum raucis.] *At ſi per d fuerit, erit ὑπέρβατον, buſta reſonant cum raucis cicadis. Sed melius eſt ut At cõiunctio ſit, & ita intelligamus: Theſtylis herbas tritas meſſoribus parat, uerum mecum reſonãt arbuſta cum raucis cicadis.* Triſteis Amaryllidis iras.] *Bene addit, triſteis. Plerumq; enim (ut ait Terent.) amantiũ iræ amoris integratio eſt. ut ueram iram oſtenderet, non fictam illam, quæ aliquid gratiæ habere conſueuit. Vnde Horatius: Vrit grata proteruitas.* Superba faſtidia.] *Ex faſtidio enim uenit omnis ſuperbia.* Non'ne Menalcã?] *Tres dicitur amaſſe Vergilius, Alexandrum quem donauit ei Pollio, & Cebetem puerum cum Leria puella, quos à Mecœnate dicitur accepiſſe: unde uolunt quidam per Amaryllida Leriã, per Menalcam Cebetẽ intelligi.* O' formoſe puer.] *Bene dicit Donatus, ſuſpendendum o, & ſic dicendum, Formoſe puer. ut intelligamus, per iram eum aliud uoluiſſe dicere: ſed in hæc uerba, ne Alexin offenderet, amoris neceſsitate*

pta.

od. 16. lib. 1. Triſtes ut

ex Superbia faſtidium

compulſum. Ne crede.] A *Ne confide. Salluſt. Virtuti ſatis credebant, id eſt, cõfidebant.*

POM. Sabi.

Opus Bucolicum Vergilius dicauit Pollioni, quod non ſine ratione feciſſe uidetur: nam acceptus fuit in gratiam Auguſti per Cornelium Gallũ, & Pollionẽ. Aſinius Pollio, qui & Proprætor fuit Galliæ Ciſalpinæ, puerum forma præſtantem, nomine Alexandrum, habebat: eum cum cognoſceret amari uehementiſsimè à Vergilio, poetæ dono dedit. Mecœnas puerũ habebat domi Cebetem, natione Ægyptiũ, ut ſcribit Apronianus, quem dono dedit Vergilio, amanti eum. Vergilius hunc appellat Alexim, & ſe ipſum appellat Corydonem, ut ſcribit Apuleius: ego tamẽ puto Alexim, ut uidebimus paulo pòſt, intelligi pro Alexandro Pollionis. Legimus Vergilium fuiſſe procliuem in amores puerorum. nam aiunt, cum recitaret quartum li- B *brum Æneidos, non potuiſſe ſe continere ab oſculo Marcelli nepotis Octauij.* Delicias.] *Nam antiqui pueros emptos delicias appellabant, ut eſt apud Martialem.* O' crudelis.] *inexorabilis.* Virides lacertos.] *Lacerti ſunt frigidiſsimi omnium ſerpentum.* Theſtylis.] *Nomẽ eſt miniſtræ, quæ operarijs pulmentum præparat.* Alia.] *Per ſimplex l ſcribendum eſt, ut eſt apud Pomponium.* Herbas olentes.] *Scilicet mentam, nepetem, ſanſucum, ſatureiam, & alias odoriferas herbas.* Amaryllidis.] *Amaryllida fuiſſe Plitiam Hieriam aiunt, cum qua uulgatũ fuit poetam coiſſe. Sed Pedianus Aſconius ſcribit, illam affirmaſſe iuramento inuitatum Vergilium ab Alpheno Varo ad talem libidinem, pertinaciſsimè recuſaſſe. Volunt alij, hanc puellam donatã Vergilio unà cum Cebete à Mecœnate.* Nónne Menalcan.] *Per Menalcan intelligit Cebetem puerum, qui quanquam teſte Aproniano Ægyptius eſſet, non carebat gratia. Et profectò ſi qui ſunt ex Ægypto qui placent, cæteros gratia antecellunt, ut Martialis ait.* Niger.] *fuſcus.* Candidus.] *Qui fortè Syrus uel Cappadox, qui albi ſunt.* C

IO AN. Scop.

[redacted]

Nidor combuſti ſerpentes effugat omnes,
Et quoduis animal infundens ore uenenum:
Hoc ideo miſcere cibis meſſoribus eſt mos,
Vt, ſi fortè ſopor feſſos depreſſerit illos,
Vermibus à nocuis tuti requieſcere poſsint:

Peſtiferos

A Pestiferos morsus bibitum iuuat. Qu[illegible] ipse poeta dixerit? Alter enim de [illegible] neq; [illegible] pudorem esse allia, serpillumque [illegible] solent. De allio quoque eidem [illegible] sentit.

In quarto posuere gradu: mansum, uel inunctum,
Curat, quos serpens, uel scorpius intulit ictus:
Et nocui uermes triti pelluntur odore:
Sanat & appositum morsus cum melle caninos.
Et bibitum uermes uentris, tineasq; repellit.
Ex oleo cum reste sua si decoquis illud,
Morsus pestiferos reddes cum unguine sanos.

Possem, quod Serapio de simplicibus, capite ducentesimo nonagesimonono, & Plinius uigesimosecundo, & quod alij de Serpillo conscripserint, hic contexere: sed silentio, cum nihil ad Maronis carmen pertineat, transibo. Hoc tamen de allio non supprimam, quod Auicenna cum uino dandum praecipit aduersus serpentum morsus: & ut Galenus ait, Allium est theriaca rusticorum: quod Horatius execratur in Epodo.

Alba ligustra cadunt, uaccinia nigra leguntur.
Despectus tibi sum, nec qui sim quæris Alexi,
Quàm diues pecoris niuei, quàm lactis abūdās.
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ.
Lac mihi non æstate nouum, non frigore desit.
Canto, quæ solitus, si quando armenta uocabat,
Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho.
Nec sum adeò informis, nuper me in littore uidi,
Cum placidū uētis staret mare. nō ego Daphnim
Iudice te metuam, si nunquam fallit imago.
O tantùm libeat mecum tibi sordida rura,
Atq; humiles habitare casas, & figere ceruos,
Hœdorumq; gregem uiridi compellere hibisco.
Mecum unà in siluis imitabere Pana canendo.

SER. Alba ligustra cadūt.] Et rusticè, et amatoriè ex floribus facit comparationem. Ligustrū autem flos est candidissimus, sed uilissimus. Vaccinia uerò sunt uiolæ, quas purpurei coloris esse manifestū est. || Quàm diues pecoris niuei.] Tria sunt quibus amatores possunt placere: diuitijs, pulchritudine, cātilena: quibus omnib. se ualere commemorat. Et multi secundum Homerū, qui ait καὶ γάλα λευκόν, legunt, Niuei quàm lactis: sed melius est, Quàm diues pecoris niuei. Nam candidæ oues in ingēti sunt precio. Vnde in Georgicis legimus: Continuoq; greges uillis lege mollib. albos. Item alibi: Munere sic niueo lanæ, si credere dignum est. Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ.] Theocr. ἀλλ᾽ οὗτος τοιοῦτος ἐὼν βοτὰ χίλια βόσκω. Errant autem, cum securitate pascūtur. et quod ait agnas, & à sexu & ab ætate laudauit: nam ex fœmineo sexu in pecoribus copiosior possessio prouenit. Lac mihi non æstate nouum, non frigore desit.] Multo melius quàm Theocritus, qui non lac, sed caseum dixit, τυρὸς δ᾽ οὐ λείπει μ᾽, οὔτ᾽ ἐν θέρει οὔτ᾽ ἐν ὀπώρῃ, οὐ χειμῶνος ἄκρῳ. Sed caseus quia seruari potest, nō mirū est, si quouis tēpore habeatur. Hoc uerò laudabile est, si quis habeat lac nouū, id est,

C colostrū, quod neutri generis est: nam fœminini esse penitus non potest. Sanè hunc uersum malè distinguens Vergiliomastix uituperat. Lac mihi non æstate nouum, non frigore desit: id est, semper mihi deest. Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho. Amphion & Zetus fratres fuerunt, ex Ioue & Antiopa: sed Zetus rusticus fuit, Amphion uerò musicæ artis peritus. Sanè Aracynthus mons est Thebanus (unde actæo pro littorali debemus accipere: ut, At procul in sola secretæ Troades acta) non Atheniensis, licet Athenæ ἀκτὴ primò dictæ sint. quanquam pleriq; Actæo Aracyntho, Atheniensi accipiant: non quòd Aracynthus apud Athenas est, sed ut ostendatur rustici imperitia. Nam Theocr. ad exprimendam rusticam simplicitatem, multa aliter quàm res habeat, dicit. Hac ratione potest & Oaxis Cretæ fluuius accipi: cum sit, ut diximus, Mesopotamiæ. Nec sum adeò informis.] Verecundè suam commemorat pulchritudinem. Sic Ci. in Cœliana: Vt eum pœniteat non deformem esse natum. nam pulcherrimum uoluit dicere. In littore uidi, Cum placitū uentis staret mare.] Negatur hoc per rerum naturam fieri posse: sed Theocritum secutus est, qui hoc dicit de Cyclope: ἦ γὰρ πρᾶυ ἐς τὸν πόντον ἐσέβλεπον, ἦς δὲ γαλάνα. Sed illic est excusatio, uel quia ingentem habet oculum Cyclops, uel quia filius Neptuni est: unde quia ait, in littore, uolunt quidam in aqua à fluctibus derelicta, id est, in lacuna littoris se eum uidere potuisse: quam rem illud excludit, Cum placidū uentis staret mare. Sed ideo mari magno nō cernitur, quia nō stat: quòd si stet, non potest etiā nobis imaginem reddere. Non ego Daphnim.] Daphnis filius fuit Mercurij, formosissimus puer, qui primus dicitur pastor fuisse. Iudice te.] ac si diceret, qui meam despicis pulchritudinem. Si nunquam fallit imago.] Nulla enim res ita decipit, quemadmodū imago: nam & in speculo contraria ostendit uniuersa, & in aqua remum integrum quasi fractum uidemus, quod etiam Cicero in Tusculan. plenius docet. O tantum libeat.] Vtinam libeat tibi mecum habitare. Tibi sordida rura.] id est, quæ tu putas sordida: nam Tibi bis accipimus. Sanè melius, habito illam rem, quam habito in illa re, dicimus. Nam etiam principalitas huius uerbi frequentatiui accusatiuum regit: ut, habeo illam rem. inde fit, habito illam rem, non in illa re: ut, habitare casas. Figere ceruos.] Aut furcas, quæ figuntur ad casæ sustentationem: quæ dictæ cerui, ad similitudinem cornuum ceruinorū. aut quod melius est, Figere ceruos, id est, uenari & iaculari intelligamus, ut magis ad uoluntatem eum, quàm ad laborem inuitare uideatur. Viridi hibisco.] Ad hibiscum compellere, scilicet à lacte depulsos. Hibiscus autem genus est herbæ. & sic dixit Compellere hibisco: ut, It clamor cœlo, id est, ad cœlum. Imitabere Pana canendo.] Exemplo numinis in agris mecū poteris canere. Nam Pan deus est rusticus, in naturæ similitudinem formatus. unde et πᾶν dictus est, id est, omne. Habet enim cornua in radiorum Solis & cornuum Lunæ similitudinem, rubet eius facies ad ætheris imitationem, in pectore nebridem habet stellatam ad stellarum imaginem. pars eius inferior hispida est propter arbores, uirgulta, feras: caprinos pedes habet, ut ostendat terræ soliditatem: fistulam septem calamorū habet, propter harmoniam cœli, in qua septem soni sunt, ut diximus in Æneide: Septem discrimina uocū. ῥάβδον habet, id est, pedum, propter annum qui in se recurrit: quia hic totius naturæ deus est. A poetis fingitur cum Amore deo luctatus, & ab eo uictus: quia, ut legimus, Omnia uincit amor. Ergo Pan secūdum fabulas amasse Syringam nympham dicitur: quam cùm sequeretur, illa implorato terræ auxilio, in

[illegible]u graecè dicitur hyacinthus.

lio, in calamum conuersa est, quem Pan ad solatium amoris incidit, & sibi fistulam fecit. Sanè sciendum, Pana, pa habere accentum. Græca enim monosyllaba quæ ad nos transeunt, crescunt in obliquis casibus, & in genitiuo & in datiuo singularibus ultimæ syllabæ accentum dant, ut Panos pani, Lyncos lynci. Plurales etiam isti duo habent accentus, licet ad nos transire non possint.

errat Seruius hoc in

POM. Sabi. Alba ligustra.] Seruius in ligustri ac uacinij expositione, ut in plerisq; alijs, errat. Scribit enim, ligustrum, lilium esse album: uacinium uerò, florem nigri coloris, qui Græcè hyacinthus dicitur. Atqui ligustrum, ut Dioscorides, Theophrastus & Plinius referunt, arbor est, quam Græci Cyprum uocant, oliuæ folijs, sed uiridioribus & crassioribus, ut sunt folia ziziphi, flore candido odorato. In Italia hanc arborem ligustrum uocant, utunturq; floribus eius mulieres. Hac ætate formæ & odoris gratia fiunt ex ligustri ligno tesserulæ. Vacinium uerò arbor est, quæ in Italia ad aucupia seritur: in Gallia uerò etiam ad tingendas uestes. flores enim purpureos habet. In montib. Siculis.] Quia Sicilia pro pecoribus fertilissima habet pabula, ideo in ea putantur & greges & armenta nata. Amphion Dyrcæus.] Euripides apud Græcos, & Pacuuius apud Latinos, Amphionem & Zethum Iouis ex Antiopa Nyctei filia natos, aiunt cantu clausisse Thebas muro. Amphion cithara euocabat animata & inanimata, Zethus humeris ferebat. Dyrce fons est in agro Thebano: unde Dyrcæus, a, um. In Actæo Aracyntho.] Aracynthus mons est Bœotiæ uersus Atticam regionē, in quo templum erat Paladis, quæ Actæa dicebatur, & mons ipse Actæus dictus est. Nisi dicatur ab Actæone, qui fuerit illic in ualle Gargatia demutatus in ceruū, à canibus dilaniatus. Aut dicitur Actæus, id est littoralis. Acte Græcè, Latinè littus. Siue dicatur Actæus, id est Atheniensis, à uicinitate regionis usurpatū epitheton, ut solent facere poetæ. Siue Actæus, quod ad mare exeat, unde possumus appellare Fragola promotorium Actæa. Papinius de Diana & Pallade loquens sic ait: Illa suas Cyntho comites agat, hæc Aracyntho est. Est etiā Aracynthus mons paruus Acarnaniæ. Daphnim.] Daphinis Mercurij filius, primus fertur in Arcadia custodisse oues. Figere ceruos.] Vel uenari: uel furculas intelligit, quæ sustinēt particulares domos. Viridi hibisco.] Hibiscum] Herba est non dissimilis maluæ, & eiusdem nominis est iuncus.

CÆL. Rhod. Esse autem ex hiacynthis albos quosdam, ferrugineos alios, produnt eruditi, id est cæruleos: quo argumento, cœli colorem hiacynthinum uocāt plerique. Vacinium Romani dicunt florem hunc, ut scribit Dioscorides, etiamsi Seruium in eo lacerant nostri. Vacinia Maroni uocari nigra, interpretantur scientissimi, ea ratione, qua et purpuream item uiolam dicunt nigram poetæ.

PROB. Amphion Dircæus.] Amphionem & Zethū Euripides, & apud nos Pacuuius, Iouis ex Antiopa Nyctei filia ait natos, cantando coluisse armenta uocare. Testantur id Thebæ, quas Apollonius in Argonauticis, à fratribus antedictis, muro esse clausas ait. Sed Zethus humeris saxa cōtulit operi, Amphion cantu uocauit. si quidem sensus animalium facilius, quàm saxa uincuntur. Pannyasis & Alexander, lyram à Mercurio muneri datam dicit, quod primus Cynaram liberauerit. Dircæum autem dixit pro Thebano, à fonte Dirce. Actæo Arac.] amœno monte Thebano, quem Actæū dixit, non Atticū: sed quòd ibi Actæon à canibus sit laceratus.

IO AN. Scop. Tanta est non grammaticorum, sed auctorum etiam A uarietas, [illegible] quam pe-tissimam sequamur, ambigere [illegible]re qui hanc interpretandi prouinciam sibi suscipiunt, [illegible] cum omnia non possint, assidua lectione, [illegible] & pertinaci memoria uidere, discutere, ac meminisse debent. Hoc quidem assero quòd est carmen in Maronis Ecloga, Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho. In quo quidem carmine, dum uarias auctorum de monte opiniones exquirerent interpretes, ualde laborarunt: quod etiam legentium oculos caligantes reddunt. Nos uerò ipsorum sententia omissa (ibi namq; nisi desidia, socordiaq; languescas, tuo legere poteris arbitratu) affirmamus Maronem Aracynthum montem Atheniensem dubio procul intellexisse. Vibius enim Sequester his ait uerbis: Aracynthus mons est in Attica, quidam in Arcadia uolunt. Quibus Vibij uerbis satis liquidò patet, Aracynthum esse Atheniensem montem. Attica namq; olim (ut Plin. in quarto, capite septimo, Cellius, & Lycophron poeta græcus testantur) Acte nuncupabatur: uel ut Strab. in ix. ab Actæone, uel ab Actæo rege indigena, qui primus (ut Pausanias in primo) Athe- B nis regnasse fertur: uel quia littoralis (ut scribit Strabo) ferè tota sit. Acte namq; littus dicitur, inde Actæus Atheniensis: in Actæo ergo Aracyntho, id est, Atheniensi. Luctatius in quarto Thebaidos scribit, quòd Actæa dicitur regio Attica: unde Virgilius montem Atticum, Aracynthum Actæum dixit. Est & Aracynthus mons clarus in Acarnania Epiri parte, ut Plin. in 4. et Martianus Capella est & Thebanus ut Seruius, quem comprobat Propertius in tertio: [illegible] Amphiō rupe Aracynthe tua. Quoniā Amphion cum Zetho fratre Thebis Dircen lacerari curauit, & hoc ex ipso Propertio maximè liquet: non ergo foret absurdum, esse intelligendum, Maronem Aracynthum appellasse Actæum, nuncupatum (ut Probus) ab Actæone, ibi à suis lacerato canibus. Poteris igitur, studiose Lector, si [illegible] hanc nostram, uel interpretum sententiam comprobare: & utram malis eligere.

CÆL. Rhod. Ex ijs uerò palàm fieri potest, quid sibi uoluerit Seruius grammaticus super eo Virgilij loco in Bucolicis:

Nec sum adeò informis, nuper me in littore uidi,
Quum placidum uentis staret mare. C

Non reddit, inquit, nobis imaginem mare, quia non stat: atq; etiam si stet, reddere non potest. Cur enim nō potest? An quia, ut ex Peripateticis probauimus scholis, in serenitate calorem sibi trahit mare, & oleosum supernatat pingue, indeq; reddi imago nequit? Quod in speculo obnubilato perspicere licet, & in aqua, ubi caro præpinguis fuerit percocta. Quod uerò ait Poeta,

Cum placidum uentis staret mare:

Tranquillum (inquit in Naturæ quæstionibus Seneca) mare dicitur, cum leniter commouetur, nec in unam partem inclinatur. Quod & de aere iudicandum est, qui nunquam immobilis est, etiamsi quietus sit. Verùm alibi Seneca idem: Fons (inquit) cuiq; pellucidus, aut lene saxum imaginem reddit. Virgilius,

Nuper me in littore uidi.

Nam in Alcione Lucianus ἀκύμαντον δὲ καὶ γαλήνιον ἅπαν τὸ πέλαγος, ὅμοιον ὡς εἰπεῖν κατόπτρῳ. Quietum, inquit, & tranquillum mare uniuersum, ac simile (ut ita dicam) speculo. Sed et alibi in Dialogis quos uocat ἐναλίους, id est marinos, ἀπὸ πέτρας τινός, εἴ ποτε γαλήνη εἴη, ἐπικύψας ἐς τὸ ὕδωρ, ἰδὲ σεαυτόν, ὁπόιον ἄλλο ἤ χροιὰν λευκὴν ἀκριβῶς.

A *βᾶς. Ex petra, inquit, si quando sit tranquillitas, in aquam procumbes, inspice te ipsam, nil aliud quam albam omnino. In ijs uero tam disceptantibus auctorum sententijs, habet quod proferat perspicax & ingeniosus lector, si quæ de Aquilonis ratiõe, & Austri paulo ante sunt allata, rependat amplius.*

SER. *Nec te pœniteat.]* nõ *tibi parum uideatur. Terent. At enim quãtum hic operis fiat, pœnitet: id est, parum uidetur. Calamo triuisse.] Præteritum pro præsenti positũ, usurpatiue: quod in defectiuis licenter fit, ubi præsens non inuenitur: ut, Quanquam animus meminisse horret. Labellũ.] Inanißimam quidam tentat facere discretionem, ut uirorum labra, mulierũ labia dicantur. Quid nõ* B *faciebat Amyntas?] Quemadmodũ mihi per omnia obsequebatur? & ex affectu alterius hunc*

Pan primus calamos cera coniungere plures
Instituit: Pan curat oues, ouiumq; magistros.
Nec te pœniteat calamo triuisse labellum:
Hæc eadem ut sciret, quid nõ faciebat Amyntas?
Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damœtas dono mihi quam dedit olim,
Et dixit moriens: te nunc habet ista secundum.
Dixit Damœtas, inuidit stultus Amyntas.
Præterea duo nec tuta mihi ualle reperti
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
Bina die siccant ouis ubera: quos tibi seruo.
Iampridem à me illos abducere Thestylis orat:
Et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.
Huc ades ô formose puer: tibi lilia plenis
Ecce ferunt Nymphæ calathis. tibi candida Nais
Pallentes uiolas & summa papauera carpens,
Narcissum & florem iungit beneolentis anethi,
Tum casia, atq; alijs intexens suauibus herbis,
Mollia luteola pingit uacinia caltha.

texens suauibus herbis: ut in Sallust. Leonem atque alias feras. Mollia luteola pingit uacinia caltha.] mollia uacinia pingit, id est, componit de caltha luteola. Nam nisi luteola septimus sit casus, nõ stat uersus. Mollia autem, tactus plumei scilicet: & hoc dicens, ex colorum diuersitate quærit ornatũ.

POM. Sabi. *Pan prim⁹.] Pan Mercurij filius fertur amasse puellã Syringã, quæ fugiẽdo ut seruaret castitatem, demutata fuit in herbam. Pan eã obseruauit, cũ hæc sit in stipula. stipulã legit, & ad memoriã pristini amoris fecit fistulã. Fistula antiquo tẽpore fuit septẽ ordinibus calamorũ cõpacta, ut est in marmoreis scyphis Romæ. septẽ fuere, propter inæqualitatẽ, uarietatemq; uocũ. Alexander, qui Vergilium exponit, ait ab hac similitudine Apollinem fecisse citharæ septem chordas. Pœniteat.] pro pœnitebit. Triuisse.] pro contriuisse. nam labra Alexandri tenella erant. Damœtas] fuit discipulus Mercurij. Pallentes uiolas.] Violarum genera tria sunt. Est uiola purpurea, quæ nomen græcum tenet, & appellatur hyantis, unde & uestis hyantina. Hoc apud Plinium corrupte legitur: ubi debet esse hyantina, cum loquitur de uiolis, est hyacinthina. Hanc eandem uiolam dixere aliqui à colore uaccæ, uacciniũ, ut scribit Apuleius. Secunda est lactea, quæ melius in hortis prouenit. Tertia est coloris palliduli, et hæc prima omnium florum uer nunciat. Pallentes ergo uiolas.] Loquitur de tertio genere uiolarum. Narcissum.] Narcissum Amaranthi filium, de genere Erichthei, ex insula Euboia, interfectum scribunt ab Eupo eius amatore: ex cuius sanguine nata fuit herba, quæ flores gignit eiusdem nominis. Floribus narcißi ferũt primum coronatas erinnyas, id est furias: quare poetæ cõsueuere tale diadema fanaticis tribuere. Narcissus duplex est flos, & purpureus, & albus. Bene olentis anethi.] Quia anethum habet acutißimũ odorem. Tunc casia.] Casia herba est, lege Theophrastum. Calta.] Est proxima uiolæ, & ab ea parum differt, uincit tamen numero foliorum.*

tentat cogere. Disparibus septem compacta cicutis.] inæqualibus cannis: nam & harmonia inæqualis est. Cicuta autem est spacium, quod est inter cannarum nodos. Compacta, cõiuncta: ut, Turrim compactis trabibus, quã eduxerat ipse. Et dixit moriens: te nunc habet ista secundum.] Commendat munus, & ex eo quòd ei hæreditarium datum est, & ex eo quòd inuidiam meruit. Nam res optimæ & difficilè donantur à uiuis, & accepta facilè merentur inuidiam. Præterea duo nec tuta mihi ualle reperti.] Commendat à difficultate. sic in primo, Relliquias Troia ex ardente receptas. Sparsis etiam nunc pellibus albo.] qui habent adhuc maculas à prima ætate uenientes. Accessu enim temporis mutant colorem, & eorum maculæ esse gratiæ minoris incipiunt. ergo dicit: Seruo tibi capreolos, qui adhuc sunt pellibus albo aspersis. Quos etiam nunc tibi seruo.] id est, quos adhuc tibi seruo, C *licet roger à Thestyli amica, quæ hos à me cupit abducere. Siccant.] sugunt. Orat abducere.] orat ut abducat. & figuratum est: ut, Donat habere, id est, donat ut habeat. Et faciet.] Noluit dicere, & faciam, ne quẽ amabat offenderet, si se uelle dare alteri munus diceret, quod ei parauerat. Huc ades ô formose puer.] Tantum honoris habet puero, ut ei dicat etiam numina obsecutura. Plenis ecce ferunt Nymphæ calathis.] κάλαθος Græcum est, nam Latinè quasillus dicitur. Cicero in Philipp. At uerò inter quasilla pendatur aurum. Candida Nais.] uel pulchra, uel dea. Nam dij umbris cõtrarij sunt, quas nigras esse constat: hinc est, Candidus insuetum miratur limen Olympi. Pallentes uiolas.] amantium tinctas colore. Horat. Et tinctus uiolæ pallor amãtium. Vnde non præter affectionem amantis eos flores nymphas dicit offerre, qui sunt amantibus similes. Papauera carpes, Narcissum, & florẽ.] Papauer, Narcissus, Anethus, pulcherrimi pueri fuerunt, qui in flores suorum nominum uersi sunt: quos ei offerendo quasi admonet, ne ipse etiam tale aliquid unquam ex amore patiatur. Tum casia.] herba suauißimi odoris, ut sequentia indicant, quam Græci κασίαν dicunt. et sic dictum est: Tum casia atq; alijs in-*

VAR. Lect. *Pan primus calamos cera coniungere plures Instituit, Pan curat oues.] in Rom. cod. Primum legitur aduerbialiter, sed primus, omnino melius, ut in alijs habetur. Sparsis etiã nunc pellibus albo.] Antiquißimus ille codex maioris notæ, membrũ unũ ita distinguit: Sparsis etiãnunc pellibus. Inde ultimam ex uersu dictionẽ cum subsequenti iungit, hoc pacto: Ambo Bina die siccant ouis ubera. Quos tibi seruo.] in Romano codice, Quod, habetur.*

PROB. *Narcissus flos.] Achusilaus refert à Narcisso Amaranti, qui fuit Erechtheis, ex insula Eubœa, interemptus ab Epope. ex cruore eius flores, qui nomen eius acceperunt,*

runt, procreati: à pictore Narcißi floribus Erinnyas, id est furias primas esse coronatas aiunt. A

SER. *Cana legam tenera lanugine mala.*] *Mala dicit cydonia, quæ lanuginis plena sunt, sed non præter obliquitatem: nam ut in Æneide diximus, apud Cretenses infamiæ genus iuuenibus fuerat, non amatos fuisse. & uerecundè rem inhonestam supprimit, quam Theocritus apertè comemorat.* *Castaneasq; nuces.*] *Bene speciem addidit. nam nuces dicuntur omnia tecta corio duriore: ut auellanæ, amygdalæ, iuglandes, castaneæ: sicut econtrà dicuntur poma, omnia molliora.*

Ipse ego cana legam tenera lanugine mala,
Castaneasq; nuces, mea quas Amaryllis amabat.
Addã cerea pruna, & honos erit huic quoq; pomo:
Et uos ô lauri carpã, & te proxima myrte:
Sic positæ quoniam suaueis miscetis odores.
Rusticus es Corydon, nec munera curat Alexis.
Nec si muneribus certes, concedat Iolas.
Eheu quid uolui misero mihi, floribus Austrum
Perditus, & liquidis immisi fontibus apros.
Quẽ fugis ah demẽs? habitarũt Dij quoq; siluas,
Dardaniusq; Paris. Pallas quas condidit arces,
Ipsa colat, nobis placeant ante omnia siluæ.
Torua leæna lupum sequitur, lupus ipse capellã,
Florentem cythisum sequitur lasciua capella,
Te Corydon ô Alexi: trahit sua quẽq; uoluptas.
Aspice, aratra iugo referunt suspensa iuuenci,
Et sol crescenteis decedens duplicat umbras.
Me tamen urit amor: q̃s enim mod⁹ adsit amori?

κύθισον, ἁ λύκος τὰν αἶγα διώκει, ἁ γέρανος τὤροτρον, ἐγὼ δ' ἐπὶ τὶν μεμάνημαι. *Et benè se reuocat ad rusticas cõparationes: penè enim fuerat lapsus dicendo, Pallas quas cõdidit arces. Leæna autem dictũ est, sicut dracæna. et quod ait, Torua leæna lupũ sequitur, uerum est: nam ne cesse est, ut ueniente lupo aduentus agnoscatur leonis.* *Te Corydon ô Alexi.*] *don ô A, Antibacchi⁹ est. sed ô breuis fit, quia uocalis uocalem sequitur. sic Homerus:* πλάγχθη ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν. *Trahit sua* B *quenq; uoluptas.*] *Notatur à criticis, quòd hanc sententiam dederit rustico supra Bucolici carminis legem, aut poßibilitatem.* *Aratra iugo referunt suspensa iuuenci.*] *Horat. Videre fessos uomerem uersum boues Collo trahentes languido. & hoc uult dicere: Omnia, excepto amore, finiuntur.* *Sol crescentes decedens duplicat umbras.*] *Variauit: nam ait suprà, Maioresq; cadunt altis de montibus umbræ.* *Duplicat autem, auget. Sallustius: Et Marius uictus duplicauerat bellum.* *Me tamen urit amor.*] *cùm iam calor sit solis exhaustus.*

liora. *Mea quas Amaryllis amabat.*] *Ne eas uiles existimes, quas Amaryllis est amare dignata: nam apud illam in ingenti fuerunt honore.* *Cerea pruna.*] *aut cerei coloris, aut mollia. Horat. Cerea Telephi Laudat brachia.* *Honos erit huic quoq; pomo.*] *si à te dilectum fuerit: sicut castaneæ in honore fuerunt, amatæ Amaryllidi.* *O lauri.*] *Licet Horatius dixerit, Sub lauru mea: melius tamen est iuxta secundam formam inflectere, nam melius sonat.* *Proxima myrte.*] *uel uicina lauro, uel ad odorem proxima: potest enim utrunq; intelligi.* *Sic positæ quoniam suaueis miscetis odores.*] *quoniam permixtione uestra suauem odorem creatis.* *Rusticus es Corydon.*] *Arguit se stultitiæ, quòd eum se sperat placare muneribus, qui potest habere meliora. nam suprà ait: Delicias domini.* *Iolas.*] *uel ditior amator, uel eius dominus.* *Eheu quid uolui misero mihi?*] *Quomodo eum discedere dicit, quẽ suprà cum eo diximus non fuisse? nam ait, solus Montibus & siluis. sed ratione non caret. Epicurei enim dicunt (quod etiam Cicero tractat) geminam esse uoluptatem. unam quæ percipitur: et alteram imaginariam, scilicet eam quæ nascitur ex cogitatione. Vnde ita debemus accipere, hunc usum per cogitationem illa imaginaria uoluptate, qua et cernere et alloqui uidebatur absentem. sed postquã obiurgatione sua in naturalem prudentiam est reuersus, caruit utiq; illa imaginaria uoluptate, ubi nunc sibi se obfuisse dicit per hanc ratiocinationem, Rusticus es Corydon, nec munera curat Alexis, Nec si muneribus certes concedat Iolas.* *Floribus Austrum.*] *quo facilius arescunt.* *Fontibus apros.*] *qui puros fontes, cœnosos efficiunt.* *Quem fugis ah demens.*] *Iterum per phantasiam quasi ad præsentem loquitur. & quasi ille dixisset siluas, hic infert: Habitarunt dij quoq; siluas.* *Dardaniusq; Paris.*] *Et Paris habitauit siluas, qui de dearum pulchritudine iudicauit.* *Pallas quas condidit arces Ipsa colat.*] *Ideo dea artium Minerua dicitur, quia de capite Iouis nata est. sed quia dea est artium & ingenij, ideo ista finguntur. Nihil enim est excellentius ingenio, quippe quo reguntur uniuersa.* *Torua leæna lupum.*] *Theocriti sunt isti uersus,* ἁ αἶξ τὸν

POM. Sabi. *Tenera lanugine.*] *Mala omnia in primis diebus habent lanuginem. de cydoneis non intelligo.* *Et uos ô lauri.*] *Dabo tibi poma mixta lauro & myrto, quæ augebũt illis odorem.* *Iolas.*] *Per blanditias intelligitur Asinius Pollio.* *Austrum.*] *Quia flores cadunt flante uento, & potißimũ Austro.* *Apros.*] *id est sues.* *Pallas quas condidit arces, &c.*] *Pallas appellatur ab hastæ quassatione, id est uibratione, quòd sit bellicosa.* πάλλειν *enim quatere est. Hæc primum ædificiorũ usum inuenisse dicitur, ut scribit Probus.* *Torua leæna.*] *Nam in omni genere ferarum ferociores fœminæ: et nõ solũ lupũ sequitur leæna, sed omnes alios catulos.* *Lasciua capella.*] *improbula, quia semper per præcipitiũ quærit pabula.* *Trahit.*] *appetit.* C

VAR. Lect. *Rusticus es Corydon, nec munera curat Alexis.*] *Es, quidẽ secunda persona paßim legitur: præterquam in Romano codice. ubi Est habetur persona tertia.* *Nec si muneribus certes, concedet Iolas.*] *in Romano codice, certet legitur: quod non placet.* *Eheu quid uolui.*] *In singulis penè codicibus, uariè scriptũ inuenias interiectionẽ hanc Eheu. Hic mihi non displicet, quod in Romano codice integra interiectio duplicata est, Heu heu.* *Perditus & liquidis.*] *In Romano codice, Perditos, per os scriptum habetur.* *Pallas quas condidit arces, Ipsa colat.*] *In Romano codice, quæ condidit, legitur.*

PRO. *Pallas quas cond. arces.*] *Ab hastæ quassatione dicta, id est uibratione, quòd sit bellicosa.* πάλλειν *enim quatere uocant Græci. Hæc primum ædificationis usum inuenisse dicitur.*

SER. *Quæ te dementia cœpit.*] *cur amoribus uacas,*

Ah Corydon Corydon, quæ te dementia cepit?
Semiputata tibi frondosa uitis in ulmo est.

cum multa sint quæ debes in agro perficere? *Semiputata*

nebulloς.

videtur potest prius Servi[um] in Aeneida conscripsisse commentaria, quam in Bucol[ica]

et. lib. 1. od.

Quin tu aliquid saltē potius, quorū indiget usus,
Viminibus mollicq; paras detexere iunco?
Inuenies alium, si te hic fastidit Alexis.

A Semiputata tibi frondosa uitis in ulmo est.] Plus est quàm si imputata diceret. Tolerabilius est enim non incipere aliquid, quàm incepta deserere. Hinc est illud in primo: Mene incepto desistere uictā? Item in Georgicis: Atq; opere in medio defixa reliquit aratra. Sanè geminā arguit negligentiam, et quòd semiputata uitis sit, & quòd frondosa ulmus: nam utrumq; obest. unde est in Georgicis: Bis uitibus ingruit umbra. Et aut simpliciter intelligimus hunc locum, ut suam arguat negligentiam: aut certè illud est, Non mirū me esse dementem, qui habeo uites semiputatas. Nam in sacris dicitur, quòd corripiatur furore qui sacrificauerit de uino, quod est de uitibus imputatis. Quin tu.] quinimo, hortantis est. Quorum indiget usus.] id est, quæ usus rusticus requirit. Sanè & Eget illa re dicimus, ut Eget illo senatu: &, eget illius rei. inde est indiget: nam & hoc utriq; iungitur casui. Detexere.] multū texere, finire, perficere. nam De modò non minuentis est, sed augentis. Inuenies alium si te hic fastidit Alexis.] alium Alexim, alium puerum formosissimum, qui te minimè spernat. et uolunt quidam hoc loco esse allegoriā antiquam in Augustum: ut intelligamus, alium imperatorem, si te Augustus contemnit pro agris rogātem. sed melius simpliciter accipimus hunc locum: nam nihil habet quod possit ad Cæsarem trahi. Illud uerò paulo post penè apertè dicetur in Augustum Cæsarem, Quoniam sors omnia uersat.

ALLEGORICA INTERPRETATIO Eclogæ Secundæ, per Lod. Viuem.

Cornelius Gallus poeta fuit illa ætate insignis, quē Augustus Cæsar administrationi reip. & bellis gerendis admouit. Huius familiaritatem ambibat Virgilius, ut qui maxime. de quo est illud:

Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum uere nouo uiridis se subijcit alnus.

Sed impediebatur negocijs ab Augusto iniunctis, & familiaritate ipsius principis, qui illum secum quocunq; proficisceretur, abducebat: tum aliquo fortasse contemptu Galli de Virgilio, quem poeta locis quibusdam significat, ut erat Gallus prouincijs atq; exercitibus præfectus, Virgilius autem rusticus & poeta. quæ ars apud maiores nullo in precio fuerat: temporibus Augusti honorem cœperat nancisci, quòd ea delectaretur princeps, ut in Hispania carmē uernaculū sub Ioanne secundo rege Castellæ. De his amoribus ac desiderijs, quibus frui non potest, composuit hanc Eclogam queribundam. Initium hoc est amicitiarum, & inuitatio. nam etsi Gallus Cornelius amicissimus aliquando fuerit Virgilij, à primo tamen nondum tanto ingenio percognito, credibile est, principi uiro et eruditissimo sorduisse rusticum municipalem, leui tantum poetæ titulo cōmendatum. Formosum.] Quid formosius, quàm animi lineamenta, ut dicunt Stoici, & amico suus amicus? & docto, candido utiq;? aliter enim inuideret figulus figulo, iuxta uetus Hesiodi dictum. Delicias domini.] Dominus apud pastores est [illegible] est pecus: sicut in conuiuio, qui præbet [illegible]; pastoricio more principē Octauianum dominum appellauit: non quidem ex eius uoluntate, qui uetuit se & ioco & serio dominum nuncupari, sed ex rustica consuetudine. Charus admodum fuit Gallus Cornelius Augusto: sed postea reiectus est ab amicitia, ut Ecloga decima dicetur. Nec qd speraret.] Nā aberat in negocijs Octauij, bellis & Reip. administratione occupatissimus. Tantū inter densas.] Sæpe requirebat eum longis itineribus, profectione Romā, et alias ad ciuitates, tum prouocatione carminum rusticorum: sed surdis canebat. O crudelis Alexi.] Et auertebant Gallum negocia principis sui, nec ipse magnifaciebat beneuolentiam poetæ. Nunc & pecudes.] In tanta pace Italiæ, in tanta quiete omnium, & securitate Octauiani uirtute parta, ego solus inquietus ago, cupidus fruendi tui. geris et procul cum alijs bella, in quibus uideor mihi militare: & geris mecum, non respondens amori meo erga te. Nonne fuit satius.] Mihi quidem ad fructum familiaritatis, satius fuisset aliquem amasse inferioris notæ amicū, quicum potuissem uersari, miscere sermones, oblectare me ex animi mei sententia. nihil enim iucundius, quàm pares amici. Tristes Amaryllidis iras.] Indignatio est, affectus ex amoris impatientia. Melius, inquit, fuisset, etiam morosos et iracundos & difficiles diligere, modò datum esset non torqueri desiderio, et conspectu atq; alloquio charo frui. scissem enim accōmodare me illorum moribus, illi autem humilitatem meam non despexissent. Quamuis ille niger.] Quamuis ille imperitus, & rusticus, & pauper: tu contra eruditus, urbanus, locuples, potens. O formose puer.] Ne nimium fidas fortunæ dotibus, ex quibus, quæ ingentes sunt, sæpenumero concidunt, mediocres aut paruæ conseruantur. Tum amicitiæ magnorum sæpe dissoluuntur, coluntur autem inter mediocres. quis enim appetat amicitiā eius, quo frui per magnitudinem nunquam liceat? Æqualitatem esse in amicitia oportet, ut alter altero ex animi sui sententia fruatur. Despectus tibi sum.] Fortasse ingenio meo non perinde delectaris. at quæras ab ijs, qui hac de re iudiciū ferre possint, qua sim eruditione, quàm præditus omni cultu animi, omnibus disciplinis. Hasce animi dotes atq; opes pastoricijs opibus explicat, ut decet titulū suscepti argumenti. Canto quæ solitus.] Nec solum artes humanitatis teneo, sed pango etiam carmen antiquorū simile ac par, ita ut idem uideri possit. Viuentibus enim satis magna uidetur gloria, æquari posse cum superioribus, cum non rarò superent. Nec sum adeò informis.] etsi rusticis parentibus, non tamen moribus uel rusticanis, uel aspernendis: tamē nec corpore pudendo, hoc est cultu corporis et formatione, ut pudere te possit, si inter Romanos proceres familiarius tecum uerser. Nuper me in littore uidi.] Nam & uersatus sum cum Octauiano, Mecœnate, Pollione, Tucca, Varo, & cepi experimentum mei ex illorum iudicio. Cum placidū uentis staret mare.] Proxima pace cum in armorum quiete omnes se domum recepissent, positis armis, et summotis tumultibus: ut appareat, eos per ocium potuisse de me iudicare. Nam quemadmodum quieta aqua imaginem recipit et reddit, ita mens in quiete rectè statuit, non item in motu, & agitatione. Aptè uocauit Italiam mare, & uentos bellorum turbines. Non ego Daphnin.] aliquem alium poetam, excultum & expolitum usu urbano. Iudice te metuam.] Si modo uelis uacare ad carmina utriusq; nostrūm cognoscēda. Si nunquam fallat imago.] Si mihi non imponunt iudicia illorum. O tantum libeat.] Nihil restat, nisi ut nō respuat ingenium ruri natum altumq;, carmen quoq; de re pastoricia. Sunt enim & in hac materia, atque hoc uitæ

genere suae uoluptates, in ducendo grege & uenatu, sumat solum experimentum conuersationis huius mediocriū amicorum, uidebit quantum in ea insit dulcedinis. Pana canendo.] Nec desunt nobis dij, ut hominem non pudeat, quod Deus iudicauit se nō indignum: illumq; habemus nos & auctorem, atq; institutorē uitae huius, & tutorē, & sociū. Nec te poeniteat.] Apertè ostendit, hunc esse Corn. Gallum, qui carmen pastoricium cōposuit. Expertus quidē erat Gallus carmen rusticū, sed non uitā rusticanā. Haec eadē ut sciret.] Poeta aliquis non parui nominis, nec ingenij, qui pastoriciū carmen affectabat, nec poterat tamen assequi. Est mihi.] Magna in hoc genere facultas, nō unus calamus aut fistula, sed septem coniunctae & compactae, & quidem dispares, quas inflare ad concentū maximae est artis. nā si in una peritia est laudabilis, quid in septē pariter, et disparibus? Damoetas dono mihi.] Theocritus est hic Damoetas, uel si quis fuit Virgilij hac in re peritissimus magister, & praecipuus. Dixit Damoetas.] Non cuiuslibet iudicio secundus iudicatus est Virgilius, sed illius ipsius qui esset primus. Inuidit stultus Amyntas.] Huic successioni principatus inuidit Amyntas, meritò stultus, qui id affectaret, quod esset sibi à natura, uel à negligentia negatum: & inuideret, quibus esset concessum, uel qui ipsi parassent sibi industria. Praeterea duo, nec tuta.] Duo poemata, Bucolicū et Georgicū, magna cura et difficultate excussa, quae statuerat dicare Gallo Cornelio. quo munere cum ille nō uideretur magnopere capi, dicit translaturum se inscriptionē ad Pollionem, aut Mecoenatem, à quibus rogatur. Bina die siccant.] Elaborationē significat operum: quasi exhauriūt geminum studium parentis, diurnū & nocturnū. Huc ades ô formose puer.] Maximas ruris delicias ostentat: ut eum teneat cupido rusticandi. Carminis rustici suauitatē significat, & uitae agrestis: quae quoniam naturales sunt, maiores sunt ac diuturniores, quam urbicae, quae constant artificio humano. imò urbanae ipsae ab ijs petuntur, quae ruri & in agris nascuntur. Pallentes uiolas.] Delectatio est in colore atq; odore florum: fructus autem in malis, castaneis, prunis, & huiusmodi. flores ad pastoricium poema pertinēt, fructus ad Georgicum. Rusticus es Corydon.] Fastidit Gallus Cornelius hominem rusticum urbanus, humilem potens, locuples munera sordida & humilia. & maiorem habet animi concitationem conuersio sermonis ad se, tanquā ad alteram personā. Nec si muneribus certes.] Quid tu tandem afferes ad alliciendū Alexim, quod ille non copiosius & praestantius Romae inueniat, etiam in ipso Caesare? uel si bella sint canenda, et magnorum heroum res gestae? Augustus enim poemata cōscripsit, inter quae etiam tragoediā Aiacē: de qua est illud, In spongiā decubuisse Aiacem suū: apud Tranquillum. Eheu quid uolui.] Inanem operam sumo. fundo carmina, ubi non est auris: spargo flores spiranti austro, quos rapiat. inutiliter perdo tempus, & corrumpo mihi aliarum amicitiarū pulcherrimas occasiones, dum huic uni studeo. Quem fugis ah demens.] Dementem rustico more uocat, inconsideratum: uel reuera demēs est, qui se potiorem esse retur, quàm deos: fugis & hominem rusticū, & carmen rusticum, atqui his duobus delectati sunt aliquando magni principes, & heroes. Dardaniusq; Paris.] Heros propemodum aequalis dijs, filius tanti regis, et formosissimus, cuius iudicium tres deae subierunt. si exemplum deorum imitari non potes, moueat te exemplum hominis. Pallas quas cōdidit arces.] Canant alij sanè res bellicas grandi carmine, uel iactent se rebus bello gestis, suis aut maiorū suorū: nobis nec origo, nec uita rustica uidetur poenitenda: nec consilij nostri piget, qui pastoricia et agrestia cantamus. hoc uti maneat propositum, optat sibi, sicut illic:

Rura mihi & rigui placeant in uallibus amnes,
Flumina amem, siluasq;, inglorius.

Torua leaena lupum, &c.] Sententia generalis, collecta ab exemplis, quae dicitur dialecticis Inductio, & addita gradatione fit cōcinnior. Sensus est: Age tu mecū Corneli Galle, ut tibi libuerit, fugias, asperneris me: ego tamē nescio quo animi mei nutu, ad tui beneuolentiam feror: nec eam deponā, qualemcunq; te experiar aduersum me. rapior enim naturae meae tractu, ut leaena ad lupū, lupus ad capellā, capella ad cythisum: quisq; ad id, quod naturae suae sentit esse congruū et expediens. Trahit sua quemq; uoluptas.] Voluptas proposita, tanquam finis, trahit animum. finis enim est impulsor actionis, proposito primus, executione postremus: in eo nanq; sistitur. Aspice aratra iugo.] Omnia quietē recipiūt, animata, inanimata, etiam coelū ipsum: sensū pastoricio, qui existimant illud humano more per noctē conquiescere. solū amoris desideriū quietē nō nouit, donec re cara perfruatur. Talis est hominū uita, quoad iungatur et unū fiat cum Deo. Ah Corydō Corydon, &c.] Magnitudinem amoris, dementiā nominauit: quòd sui sit oblitus, et extra se positus. & à philosophis furor nuncupatur. Colligit aūt dementiā, quòd opera relinquat inchoata, et praetermittat occasiones perficiendi, sectetur inutilia: quo tempore posset ea parare, quae paulo pòst futura essent usui. Semiputata tibi.] Verte te ad opera tua coepta, ex his pete huic desiderio solatium. absolue Georgica, & Aeneidem, quae opera pendent tibi inchoata. Quin tu aliquid.] Aut leuioris operae collige materiam, aut eorum quae scis hoc tempore precium habere ac gratiam. Inuenies alium, si te.] Tu quidem amabis Gallum, quia illuc te rapit pronitas animi tui. sed illis operibus absolutis, si ab hoc non redamare, inuenies alium cui sis carus.

ECLOGA TERTIA, PALAEMON. MENALCAS, Damoetas, Palaemon.

Ic mihi Damoeta, cuiū pecus, an Meliboei?
D[A.] Nō, uerùm Aegonis: nuper mihi tradidit Aegon. ME.
Infelix ô semper oues pecus, ipse Neaeram
Dum fouet, ac ne me sibi praeferat illa ueretur.

SER. DIc mihi Damoeta, cuium pecus?] Transit in Eclogam plenam litigij, & pastoralium conuiciorum. Qui enim Bucolica scribit, curare debet ante omnia, ne similes sibi sint Eclogae: quod etiā Vergilius fecit. nam prima habet unius ocium, et alterius qui de suo agro pellitur conquestionē. Secunda amantem exprimit rusticum. Haec uerò lites habet, & altercationem. Vnde etiam dramatico charactere rescripta est: nam nusquā poeta loquitur, sed introductae personae tantùm. Nouimus autem tres esse characteres dicendi: unū δραματικόν.

A διηγηματικὸν, in quo tantùm poeta loquitur, ut est in tribus libris Georgicorum: alium δραματικὸν, in quo nusquā poeta loquitur, ut est in Comoedijs & Tragoedijs: tertius μικτὸς est, ut in Aeneide: nam & poeta illic, & introductae personae loquuntur. Hos autem omnes characteres in Bucolico esse conuenit carmine, sicut liber etiam iste demonstrat. nam habet illum exegematicum, in quo tantùm poeta loquitur: ut, Sicelides Musae paulo maiora canamus. Habet mixtum: ut, Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem. nam etiam Gallum illic inducit loquentem. Habet dramaticum, ut in prima Ecloga: item in hac, quā miro ordine ex rebus communibus uenientem composuit. Habet enim in ipso quasi primo occursu lites & iurgia. Inde quaeritur iudex, quo praesente habeant conflictum & disceptationem. Sequitur inde sententia, quae uniuersa concludit. Cuium pecus?] ab amaritudine coepit: nam dicendo cuium pecus, ostendit eum esse mercenarium. Cuium autē antiquè: aut uitans ὁμοιοτέλευτον, ne diceret Cuius pecus, quod modò trium est generum: sicut meus, mea, meum: ita cuius, cuia, cuium. Terentius: Quid uirgo, cuia est? Non, uerùm Aegonis.] Amarè etiam hîc riualis eius pecora esse dicit, ut & diuitias illius ostendat, & dicat duras esse huius parteis: siquidem riualis eius traditis ouibus, solus amicae communis amoribus uacet. Mihi tradidit.] meae fidei cōmisit & credidit. Neaeram.] amicam communem, suam & Menalcae. Dum fouet.] dum amplectitur. Praeferat illa ueretur.] ac si diceret, ideò timet ab ea discedere, q[uia] scit me praeferri, si ipse discesserit.

POM. Sabi. Cum Daphnidis arcum, &c.] Daphnis, ut uult Parthenius, in uolumine quod de amantibus composuit, fuit Amiclaei filia. quam Iupiter cum per uim stupraret, scribit conuersam fuisse in laurum.

Hic alienus oueis custos bis mulget in hora:
Et succus pecori, & lac subducitur agnis. DA.
Parcius ista uiris tamen obijcienda memento.
Nouimus & qui te, transuersa tuentibus hircis,
Et quò (sed faciles Nymphae risere) sacello. ME.
Tum credo, cùm me arbustum uidere Miconis,
Atq; mala uites incidere falce nouellas. DA.
Aut hîc ad ueteres fagos, cùm Daphnidis arcum
Fregisti, & calamos: quae tu peruerse Menalca,
Et cùm uidisti puero donata, dolebas:
Et si non aliquā nocuisses, mortuus esses. ME.
Quid domini facient, audent cùm talia fures?
Non ego te uidi Damonis pessime caprum
Excipere insidijs, multùm latrante Lycisca?
Et cùm clamarem: Quò nunc se proripit ille?
Tityre coge pecus: tu post carecta latebas. DA.
An mihi cantando uictus non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula caprū?
Si nescis, meus ille caper fuit, & mihi Damon

SER. Bis mulget in hora.] quod uix per totum diem potest in ouibus foecundis B fieri. Nam pro laude in Georgicis posuit, bis ad diem mulgeri oues, dicēs: Quod surgente die inuisere, horisq; diurnis, Nocte premunt, quod iam tenebris te sole cadēte, Sub lucem exportāt calathis. Quid sit, bis mulget in hora, ipse dicit: Et succus pecori, & lac subducitur agnis. Parcius.] Melius hîc distinguitur, licet possit dici etiam, parcius ista. Sensus autē est, Noli ualde haec obijcere, tamen scias uiris fortibus obijciendas rapinas. Ipse enim ait in VII. Conuectare iuuat praedas, & uiuere rapto. Nouimus et qui te.] subaudis Corruperūt, quod suppressit uerecundè: licet Theocritus aperC tè ipsam turpitudinem ponat et exprimat: ἢ οὐ μέμνασ' ὅτ' ἐγών τυ κατήλασα, καὶ τὺ σεσαρὼς εὖ ποτὶ κιγκλίζευ. Transuersa tuentibus hircis.] id est, uestram turpitudinē indignantibus. Alij hoc improbant, & legunt hirquis. Hirqui autem sunt oculorū anguli, secundum Suetoniū Tranquillum de uitijs corporalibus. ut sit sensus: Nouimus qui te corruperit, hirquis transuersa tuentibus. & est ὑπαλλαγὴ, pro, oculis in hirquos retortis: quā rem solet libido perficere. unde Iuuenal. Oculosq; in fine trementes. Persius: Patranti fractus ocello. Sacello.] in quodam sacro: nam diminutiuè protulit. Sed faciles nymphae risere.] Ideo, inquit, indulsere nymphae, quia mites sunt & exorabiles. Sic in Georgicis: Et faciles uenerare Napaeas. Tum credo.] Et rusticè & naturaliter respondet. Non enim antè purgat obiecta, sed alia obijcit. Ita enim irati facere consueuerunt, cùm aut non potuerint, aut noluerint obiecta dissoluere. Arbustum.] Quidam locum in quo arbores sunt, uolunt ac[illegible]cum. Mala falce.] qua tu malè uteris. Et dictum ex affectu utentis: sicut, Inutile ferrum Cingitur. In hoc autem maximum nefas est, quòd ait Vites nouellas: nam uetulae & cum utilitate incidūtur. Fuerat autem capitale supplicium, arbores alienas incidere. Et calamos.] Nam habent arma pastores, ut in Georgicis docuit: Armaq;, Amyclaeumq; canem, Cressasq; pharetras. Peruerse Menalca.] aut cōuerse ad turpitudinem: aut intelligamus fuisse quendam Menalcam nobilem, ut istum peruersum Menalcam dixerit illius cōparatione. Sic Sallust. Saeuus iste Romulus. Aliquà nocuisses.] id est, aliquatenus, aliqua ratione. Quid domini faciēt, audēt cùm talia fures?] Plerunq; personae suis nominib. exprimuntur, plerūq; per officia designantur. ut si dicas, Philosophus, nomen ipsum ponis. Si aūt uelis dicere, sapientiae operam dans, personam exprimes per officium, sicut hoc loco. Nam pro seruo furem posuit: furta enim specialiter seruorū sunt. Sic Plautus de seruo: Homo es trium literarum, id est, fur. Non ego te uidi.] Manifestè eum furti arguit, dicendo Vidi. Excipere.] dolo capere: ut, Excipit incautum. Latrante Lycisca.] Lyciscae sunt, ut etiam Plinius dicit, canes nati ex lupis et canibus, cùm inter se fortè miscentur. Post carecta latebas.] loca caricis plena. Carex autem herba est acuta et durissima, asparago similis. ut alibi: Et carice pastus acuta. Sanè hoc loco quidam uolunt superfluam esse allegoriam, dicentes, rem nusquam lectam esse de Vergilio. aiunt enim hoc: Varus tragoediarū scriptor, habuit uxorem literatissimam, cum qua Vergilius adulterium solebat admittere: cui etiam dedit scriptam Tragoediā, quam illa marito dedit tanquam à se scriptā. Hanc recitauit pro sua Varus, quam rem Vergilius dicit per allegoriam. Nam tragoediae praemium caper fuerat. Horat. Carmine qui Tragico uilem certauit ob hircum. Sed melius simpliciter accipimus. Refutādae enim sunt allegoriae in Bucolico carmine, nisi (ut suprà diximus) ex aliqua agrorum perditorum necessitate descendant. Meus caper.] debitus meritò uictoriae.

POM. Sabi. Arcum.] Pastoralia arma sunt, hastilia, arcus, sagittae et canes. Lycisca.] Nomen est canis, uel fictum à poeta

ex lyco, id est lupo.uel ut Apronianus *ait, quasi* Lacessa, *ut sit ex* Laconia, *quoniam ex ea regione optimi ueniunt canes.* Post carecta.] *Carex genus fruticis.*

CÆL. Rhod. *Ab hoc euentu putant eruditi, et* Sex.Pompeius *docuit cum* Censorino,*pueros dici hirquitalos,ubi primum ad uirilitatem accedunt, fitq;* Venereorum *appetentia opportuna, ex hircorum libidine, aut odoris insuauitate, quem nunc tragum uocant,nunc hircum, aut (ut* Catullus *) caprum.At quoniam præpingues hirci minus fœcundi sunt, inde cum uites non ferunt,dicuntur* φαγᾶν,*id est,hirceścere.*Porrò,*quia contrudit libido oculos in angulorum angustias,quos uocant hirquos,auctore* Suetonio, *in uitijs corporalibus,inde à* Virgilio *scriptū uolunt:* Transuersa tuentibus hirquis. Quoniam *libidinis, quæ in hirco præferuida est,illic promantur signa. etiam si* Apuleius *grammaticus, quòd illic hæreant oculi, hirquos dici opinatur. Alij hircis defendunt, quoniam id animal oculos habeat ad nares conuersos. Proindeq; apud* Aristotelem , τὰ φαγικὰ πρόσωπα, *non laruas interpretamur, quod fecit* Theodorus,*sed tragicas facies, ad hanc hircorum naturam referentes,quoniam tragœdorum personæ nihil minus quàm oculos ad nares ualeant inflectere.* A

Ipse fatebatur,sed reddere posse negabat. ME.
Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula cera
Iuncta fuit? non tu in triuijs indocte solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmē? DA.
Vis ergo inter nos quid possit uterq; uicissim
Experiamur? ego hanc uitulam,ne forte recuses,
(Bis uenit ad mulctram,binos alit ubere fœtus)
Depono.tu dic,mecū quo pignore certes. ME.
De grege nō ausim quicquam deponere tecum.
Est mihi namq; domi pater,est iniusta nouerca:
Bisq; die numerant ambo pecus,alter & hœdos.
Verùm id quod multò tute ipse fatebere maius,
(Insanire libet quoniam tibi) pocula ponam
Fagina,cælatum diuini opus Alcimedontis,
Lenta quibus torno facili superaddita uitis,
Diffusos hedera uestit pallente corymbos.
In medio duo signa,Conon:& quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
Tēpora quæ messor,quæ curuus arator haberet?

SBR. Reddere posse.] *scilicet, ne suo iudicio uideretur esse superatus.* Cantando tu illum?] *imperitus peritum.* Cera iuncta fuit?] *suprà:*Pan *primus calamos cera coniungere plures* Instituit. In triuijs.] *Consuetudo enim fuerat,ut per triuia et quadriuia ulularent, & flebile quiddam in honorem* Dianæ *cantarent rustici, ad perdendā* Cereris *imitationē,quæ raptam* Proserpinam *in triuijs clamore requirebat.* Nouimus *autem eandē esse* Proserpinam, *quam* Dianam.*sic in* Æneide: Nocturnisq; Hecate *triuijs ululata per urbes.* Miserum carmen.] *triste,flebile, quale canunt stipulæ, & quod conuenit ad imitationem matris orbatæ.* Vis ergo inter nos.] *aut nostri cōparatione:aut,quod melius est,nullo iudice præsente:postea enim ex improuiso* Palæmon *aduenit.* Vicissim Experiamur.] *id est, amœbeo carmine.* ἀμοιβαῖον *autem est,quoties hi qui canunt, & æquali numero uersuum utuntur:& ita se habet ipsa responsio, ut aut maius aut contrarium aliquid dicant:sicut hic sequentia indicabunt.* Ego hanc uitulam.] *Subdistingue,ut ita intelligamus,ne eam uilem existimes.* Bis uenit ad mulctram,binos alit ubere fœtus.] *ut eam laudare ex fœtu, & ex ætate uideatur.Malam enim quæstionem mouent dicentes, uitulam paruam esse,nec congruere ut eam iam enixam esse dicamus,sed debere modò iuuencam subaudiri,ut sit:* Ego hanc iuuencam pono,uitulam ne forte recuses.*nam & uitula à uiridiore ætate dicta est, sicut uirgo. ut paulo pòst ipse dicturus est:*Si ad uitulam spectes, nihil est quòd pocula laudes.*Itē:*Et uitula tu dignus,& hic. *Vnde & iuuencam subaudire non possumus,sed secundum superiorē sensum intelligamus.Vitula enim est nomen ætatis,non quòd tantum ante partum uaccæ possideant.* Mulctram.] *fœmineo genere dicimus hæc mulctra, & neutro hoc mulctrale.Vnde est in* Georgicis:Implebunt mulctralia uaccæ.*Alij faciunt discretionē,ut sit mulctra tempus quo mulgentur animalia:mulctrale,uas in quod mulgētur.* Depono.] *in sponsione colloco, sequestro.* De grege nō ausim quicquam deponere tecum.] *Suprà enim eum aliena pascere dixit animalia: ut,* Dic mihi Damœta, cuium pecus? Iniusta nouerca.] *Epitheton generale nouercarū.*

Bisq; die numerant ambo pecus.] *& dum uadit ad pascua, et dum inde reuertitur.* Alter & hœdos.] *Malè quidam priuignum accipiunt. Alter enim de duobus dicimus,non de tribus.unde alter de nouerca intelligamus.Nec nos moueat quòd alter dixit de fœmina:nam & in subauditione ponuntur ea quæ non possumus dicere: & scimus quia quoties hæc duo genera iunguntur,masculinum præponderat fœminino.* B *Insanire libet quoniam tibi.*] *uel sub sponsione contendere, uel quod melius est, carmina cōponere:nam insani dicuntur poetæ,qui sunt diuino furore cōciti.* Pocula ponam Fagina.] *quasi rem maximā.* Diuini opus Alcimedontis.] *Laus ab artifice.* Cicero: *Polycleti esse dicebant.* Quibus torno facilis.] Donatus *sic legit. Legitur tamē et* Torno facili,*ad excludenda duo epitheta, quod est in latinitate uitiosum, si sit lenta facilis uitis.* Corymbos.] *uuas hederarum.* Conon.] *Dux fuit,cuius nomen dicit,quia in omnium ore uersatur. Nam philosophi tacet, quod non potest facilè ad rusticum peruenire.& bene ea dicunt philosophi, quæ ad rusticū pertinent:ut,*Tempora quæ messor,quæ curuus arator haberet. C Radio.] *id est,uirga philosophorum,qua geometræ lineas indicāt.Inuenta autem hæc est ars tempore,quo* Nilus *plus æquo crescens confudit terminos possessionum, ad quos innouandos adhibiti sunt philosophi, qui lineis diuiserunt agros.* Inde Geometria *dicitur, cum non tantùm terræ,sed etiam maris & cœli & aeris spacia metiri consueuerit. Significat autem aut* Aratum, *aut* Ptolemæū,*aut* Eudoxum.

Ad mulctram.] *Mulctra est uasculum,ubi exprimitur lac.* Pocula fagina.] *è fago.* Alcimedontis.] *Alcimedon architectus argentarius fuit.* Lenta uitis.] *flexibilis. nam facilè flectuntur uites.* Corymbos.] *Corymbi sunt fructus hederarum.* Conon.] *Fuit Samius* Mathematicus.*Sed quia plures fuerunt mathematici,eleganter inducit rusticum errantem. Alius Conon mathematicus* Aegyptius *natione,*Ptolemæo *assiduus,libros de* Astrologia *septem reliquit.*Quis *fuerit alter post* Cononem,*& quem intelligat,incertū est:nisi uelit significare duos* Cononas,*ut diximus.Suspicantur aliqui, quem dicit alterū,* POM Sabi. D

aut

A aut fuisse Archimedem Syracusanum, optimum geometram, qui fuit discipulus secundi Cononis: quidam Eudoxum Cnidium Astrologum, quidam Aratum, quidam Hesiodum, apud quem & idē ferè est uersus: Tempora quae messes, quae curuus arator haberet. Radio.] stylo. Quia antiqui stylo pingebant, antequā usus penicilli haberetur.

VAR. Lect. Aut unquam tibi fistula cera Iuncta fuit?] In Romano libro, & in aliquot alijs legere est, Vincta fuit. placet tamen, Iuncta, multo magis. In Mediceo autem libro, per haud, aduerbium negandi est.

PRO. Conon.] Samius mathematicus, aut Aegyptius natione, Ptolemaeo libros de astrologia septē reliquit. Sed quāuis fuerint mathematici, eleganter rusticum errantem inducit, dicentem, Quis fuit alter? Alter enim accipitur unus ex duobus. Porrò alterum post Cononem, quem dicat, incertum est. Sed suspicantur Archimedem, quòd Cononis discipulus. Quidam Eudoxum Cnidium, qui de astrologia disputauerit. Quidam Aratum, in quem fides uidetur nutare, quoniam Prognostica fecerit. Quidam Hesiodū, quòd dixerit πληϊάδων ἀτλαγενέων ἐπιτελλομενάων: quod & hic, Tempora quae messor, quae curuus arator haberet.

VAR. Lect. Insanire libet quoniam tibi.] Hoc totum omnes ferè per interpositionem legunt. In Longobardico tria tantum uerba parenthesi includūtur (Insanire libet quoniam) In Mediceo una comma clauduntur uerba duo tantum, Insanire libet, eadem sententia. Quibus torno facili.] Facili, quidem in ueteribus omnibus exemplaribus, uno excepto Rom. scriptum est. in eo enim fragilis, habetur. Diffusos hedera uestit pallente corymbos.] Multi libri habent, haedera, per ae diphthongū prima syllaba. Duo pocula fecit.] In Lōgobardico Faecit, cum nota diphthongi scriptū est, ne quid ad facio deteratur. Sed usus per e simplex scribit. Si ad uitulam spectes, nihil est quod pocula laudes.] Et spectes, & laudes, coniunctiuo modo, in omnibus ferè legitur exemplaribus. In Longobardico uerò, & Mediceo, spectas, & laudas.

Necdū illis labra admoui, sed condita seruo. DA.
Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho:
Orpheaq; in medio posuit, siluasq; sequenteis.
Nec dum illis labra admoui, sed condita seruo.
Si ad uitulā spectas, nihil est q̄ pocula laudes. ME.
Nunquā hodie effugies, ueniā quocūq; uocaris,
Audiat haec tantùm, uel qui uenit ecce Palęmon.
Efficiam posthac ne quenquā uoce lacessas. DA.
Quin age, si quid habes: in me mora nō erit ulla,
Nec quenquam fugio. tantùm uicine Palaemon
Sēsibus haec imis (res est nō parua) reponas. PA.
Dicite, quandoquidē in molli cōsedimus herba,
Et nunc omnis ager, nūc omnis parturit arbos,
Nunc frondēt siluae, nūc formosissimus annus.
Incipe Damoeta, tu deinde sequere Menalca.
Alternis dicetis: amant alterna Camoenae. DA.
Ab Ioue principium Musae, Iouis omnia plena:
Ille colit terras, illi mea carmina curae. ME.
Et me Phoebus amat: Phoebo sua semper apud me
Munera sunt, lauri, & suaue rubēs hyacinthus. DA.

SER. B Nec dum illis labra admoui.] ὑπαλλαγή. pocula enim labris adhibemus: ut, Dare classibus Austros: & tantam in eis dicit uenerationem, ut necdū illis usus fuerit. Idem Alcimedon.] Irrisiò est facta iteratione uerborum. & mirè omnia in uituperationem trahit, quae ille laudauit. Et nobis fecit.] ac si diceret: Putas te solum habere pocula? cui enim Alcimedon non fecit? Tu pro reuerentia ea non tangis: ego ideo, quia uilia esse existimo. Molli acantho.] quia ille dixerat, Lenta uitis. Siluasq; sequenteis.] non secutas, C sed quasi adhuc sequenteis. Nunquam hodie effugies.] ac si diceret: Ne contendas, excusationes quaeris, non quia uilia aestimas pocula. Veniam.] descendam. Audiat haec tantùm.] subaudi aliquis. Tantùm autem ideo, quia suspicatur eum uictum non posse cedere, qui ita ante etiam certamen est contumax. Vel qui.] Quasi requirentis est, cùm subitò uenit Palaemon. Alij distinguunt, Vel qui uenit. Bene autem dubitat, ne eum ipse immisisse uideatur, & sit credibile quòd ad eius iudicet gratiam. Hoc etiam Damoeta sentiens, dicit: Nec quenquam fugio, id est, consentio etiam ad editicium iudicem. Editicius enim est iudex, quem una pars eligit. Vicine Palaemon.] Beneuolum reddit ex uicinitatis cōmemoratione. Terent. Vel uirtus me tua, uel uicinitas, quod ego in propinqua parte amicitiae puto. Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos.] Ipse alibi: Parturit almus ager. Sanè b[illegible] subdit, Nunc frondent siluae: referens [illegible]is. nam Parturiunt de pomiferis dicimus. Vult autem tempus exprimere, quo & deliciae sunt in agris, & rustici minus laborant, ut sit duplex ad cantilenam inuitatio. Alternis dicetis.] quia quasi iratus fuerat, quòd Damoetae prior locus dabatur: idcirco ait, Alternis dicetis. In amoebeo enim carmine difficilior pars respondentis est: qui non pro suo arbitrio aliquid dicit, sed aut maiorem, aut contrariam format responsionē, ut diximus suprà. Camoenae.] Musae, quibus à cantu nomen est inditū. Ab Ioue principium Musae.] uel, Musae meae ab Ioue est principiū: uel, ô Musae sumamus ab Ioue principiū. Est autem Arati, qui ait: ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν ἄρρητον. μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί, πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστὴ δὲ θάλασσα, καὶ λιμένες. πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.

Iouis omnia plena.] Lucan. Iuppiter est quodcunq; uides, quocunq; moueris. Ipse alibi: Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus Mens agitat molem. Ipse enim est spiritus, sine quo nihil mouetur aut regitur. Colit terras.] amat. Caeterum superior colitur, non colit inferiorem. sic alibi, Vnam Posthabita coluisse Samo: id est, amasse. Nec mirū, si rusticus sumpsit ab Ioue principium, quem amare terras constat, & habere carminum curam. Et me Phoebus amat.] Aut simile est quod dicit, quia unicuiq; deus quem colit, summus uidetur: ut, Summe deūm, sancti custos Soractis Apollo. ut Apollinem exaequauerit Ioui: aut certè ordo sit talis, Me & Phoebus amat: ut & plus dicat, nec Ioui uideatur Apollinem comparare. Sua munera.] ipsi grata, id est, laurus & hyacinthus. Nam scimus & Daphnem, Ladonis fluminis Arcadiae filiam, dilectam ab Apolline, & terrae miseratione in laurū conuersam: et Hyacinthū amatū tam à Borea, quàm ab Apolline: qui cùm magis amore Apollinis laetaretur, dum exerceretur disco, ab irato Borea eodem disco est interemptus, & mutatus in florem nominis sui.

POM. Sabi. Molli achanto.] Achantus herba est, quae crepidines marginum,

marginum, assurgentiumq; puluinorum toros uestit. Orpheaq;.] *Orpheus Oeagri filius, sonitu lyræ et cantu trahebat animata & inanimata.* Syluasq; sequentes.] *cantu Orphei.* A' Ioue principium, &c.] *Vult Apronianus, ut per Iouem & Apollinem intelligamus Octauium Cæsarē, qui Ioui & Apollini templa fecerit. Apud antiquos poetas hoc seruatum est, ut nullū inciperet opus, nisi inuocato Cæsaris numine, ut Papinius scribit. Hoc principiū Arati est, qui ait, A' Ioue principiū magn⁹ deducit Arat⁹.* Iouis omnia plena.] *Iupiter est, quodcūq; uides, ait Luc.* Munera l.] *Daphne Ladonis fluuij Arcadiæ filia putata: ut alij, filia Penei fluminis, ab Apolline amata, in laurū conuersa.* Hyacinthus.] *puer amatus ab Apolline.*

VAR. Lect. Dicite: quandoquidem molli consedimus herba.] *Ita quidem absq; In particula præpositiua, in exemplaribus aliquot habetur. In nonnullis autē antiquißimis legere est, Quandoquidem in molli.*

PROB. Et me Phœb. amat.] *Apollo, in terra sol, sine quo fruges neq; oriuntur, neq; maturescunt.* Lauri.] *Laurum ei gratam accipere debemus, quòd Daphnem (ut uult Parthenius in uolumine quod de amantibus composuit) Amy-desi filiā dilexit: quam ne per uim stupraret, Iupiter in arborem laurum conuertit.* A

CÆL. Rhod. *Ab indagine uerò dici Musa uidetur: quippe ex sapientum sententia, gnostices copiæ mater est indagatrix inopia. At Platonicorum sententia nobilis, Musarum nomine cœlestes intelligit cantus. Quo argumento et Camænas dici quandoq; opinantur. Hasce uerò à Ioue proficisci, quoniam uti est apud Plotinum, mundi totius animū frequenter Iouis appellatione nuncupet Platonis schola. cui calculum adijciat illud Platonici Maronis: Principio cœlum ac terras camposq; liquentes, Lucentemq; globum lunæ, Titaniaq; astra Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus Mens agitat molē, et magno se corpore miscet. Inde nanq; colligi, ut ab Ioue mundi totius spiritu ac mente, quoniam cœlestes moueat sphæras, ac regat, musici cantus Musarū nomine significati, cooriantur & profluant. Quam rem innuit illud quoq;, Ab Ioue principium Musæ, Iouis omnia plena. Quoniam uigeat ubiq; Iupiter, ac impleat omnia, & cœlum, citharam uelut quandam (uti est ab Alex. traditum Milesio) uerset agitetq;, cœlestes inde hac harmonicos proliciens cantus.* B

SER. Ante uideri.] *antequam lateat. Horat. Nunc et latētis proditor intimo Gratus puellæ risus ab angulo.* Offert ultrò.] *Iste plus dicit, lege amœbei carminis.* Delia nostris.] *Deliam alij amicam priorem uolunt: alij Dianam, quæ est à Delo, et est canibus nota, per quos uenamur, quasi dea uenationis. Nam si ad amicam referas, hoc dicit: sic ad me frequenter Amyntas uenit, ut canibus meis notior sit, quàm amica Delia.* Parta.] *præparata.* Meæ Veneri.] *meæ amicæ.* Aeriæ.] *aerij coloris.* Congessere.] *nidificauere.* Aurea mala misi.] *Plus dicit. nam cùm dixisset se esse missurū, iste iam manifestè confirmat. Aurea autem, aurei coloris. & uolunt quidam hoc loco esse allegoriam ad Augustum, de decem Eclogis: quod superfluum est. Quæ enim necessitas hoc loco allegoriæ?* Diuûm referatis ad aures.] *Ita, inquit, dulce locuta est mecum Galatea, ut deorum auditu ea digna sint uerba.* Animo non spernis.] *id est, libentißimè amas. & est λιτότης figura: sicut, Munera nec sperno. Et multi hunc locum allegoricôs accipiūt, ut uideatur Augusto dicere: Quid prodest quia me diligis, si ad capiēdos hosteis pergens, in ocio me relinquis? Dicitur enim Vergilius sequi uoluisse Augustum, contra Antonium ad Actiaca bella properantem.* Retia seruo.] *quæ res in uenatione minus poßidet uoluptatis.* Amynta.] *Vocatiuus Græcus est. Et sciendum, Græca nomina in as exeuntia, siue crescant siue nō crescant in genitiuo, uocatiuū in a mittere: ut Æneas Æneæ, ô Ænea: Pallas, Pallantis, Palla: ut, Non hæc ô Palla dederas pro-*

Malo me Galateā petit, lasciuā puella,
Et fugit ad salices, & se cupit antè uideri. ME.
At mihi sese offert ultrò meus ignis Amyntas,
Notior ut iam sit canibus non Delia nostris. DA.
Parta meæ Veneri sunt munera: nanq; notaui
Ipse locum, aeriæ quò congessere palumbes. ME.
Quod potui, puero siluestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi: cras altera mittam. DA.
O' quoties, & quæ nobis Galatea locuta est!
Partē aliquā uenti diuûm referatis ad aures. ME.
Quid ꝓdest q̄d me ipse aīo nō spernis Amynta,
Si dum tu sectaris apros, ego retia seruo? DA.
Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Iola:
Cùm faciā uitula pro frugibus, ipse uenito. ME.
Phyllida amo ante alias: nā me discedere fleuit,
Et longum formose uale, uale inquit Iola. DA.
Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus uenti, nobis Amaryllidis iræ. ME.
Dulce satis humor, depulsis arbutus hœdis,
Lēta salix fœto pecori, mihi solus Amyntas. DA.
Pollio amat nostrā, quamuis sit rustica, Musam:
Pierides uitulam lectori pascite uestro. ME.

missa parenti. Phyllida mitte mihi.] *amicā communem, causa natalis diei, in cuius tantùm sacrificio licebat uoluptatibus operam dare. Nam in alijs sacrificijs erat castitatis obseruatio, quod etiam sequētia indicāt, ubi dicit: Cùm faciam uitula, id est, cùm pro frugib. sacrificare cœpero, tu tantummodo uenito. Sanè cùm natalis apud maiores plenum fuerit, posteritas natalis dies dicere cœpit. Nam cùm Horatius dixerit, Natalis grate numeras: Iuuenalis ait, Natali Coruine die mihi dulcior hæc lux.* C *Cùm faciā uitula pro frugibus: ipse uenito.*] *cùm sacrificauero. & figuratè faciam uitula ait, ut Faciam thure, ut Faciam agna. Horatius in primo carminum: Seu poscat agna, siue malit hœdo. Dicitur autem hoc sacrificium ambaruale, quòd arua ambiat uictima. Sic ipse in Georgicis: Terq; nouas circum felix eat hostia fruges. sicut amburbale, uel amburbium dicitur sacrificium, quòd urbem circuit & ambit uictima.* Vale inquit Iola.] *Hic pastor aut habuit duo nomina, nam suprà eum Menalcam dixit: aut certè Iolam eum, quasi pastorem optimum appellauit, à quodam pastore nobilißimo: sicut uirū fortem plerunq; Achillem, adulterum Parim uocamus. Sanè Longū formose uale, ita ait, ut Toruùm clamat: pro[illegible]uerbio nomen ponens.* Vale uale, inquit.] *Le corripit* [illegible]*t, Te C*[illegible]*ydon ô Alexi.* Triste.] *tristis res.* Dulce.] *dulcis res.* Satis.] *segetibus.* Depulsis.] *à lacte prohibitis: ut, Depulsos à lacte domi quæ clauderet agnos.* Pollio amat nostram, quamuis sit rustica, musam.] *Blanditur iam*

Pollioni

A Pollioni patrono, quem tragœdiarum & historiarum scriptorem Horatius fuisse testatur. nam in secundo Carminum dicit de historijs: Periculosæ plenum opus alcæ Tractas, & incedis per igneis Suppositos cineri doloso. Idem paulò post: Paulum seueræ musa tragœdiæ Desit theatris. quem carmen suum, licet rusticum, tamen amare confirmat. Pierides uitulam lectori pascite uestro.] id est, pascite eius armenta, quia legit hoc carmen: uel, uitulam ei nutrite pro præmio. Sanè alij legunt Pollio, ut prima producatur: alij, Polio.

POM. Sabi. Galatea.] Per Galateam intelligit Lycorim, à Gallo amatam. Delia.] dicitur Diana, cuius numen præest canibus, ad uigiliam nocturnã adhibitis. & ideo nocturna Diana placatur sanguine catuli. Aurea mala.] uel ab aureo colore. Vel dicit Chrysomela, quæ alio uocabulo dicuntur Armeniaca. Vel dicit uolema, quæ sunt de generibus pyrorũ, et aurei coloris. Vel intelligit mala Assyria, id est mala Medica, quæ etiã aurei sunt coloris. In Assyria et Media illa mala syluestria sunt. Vel simpliciter intelligit.

VAR. Lect. Aurea mala decem misi.] in Rom. cod. familiari quadam mutatione ex e in i, atque ita uicißim ex i in e, scriptũ est. Decim, per i, ultima syllaba. Et ita in ueteri Liuiaco. Decim scribitur. Ætas tamen nostra maluit Decem enunciare per e, utramq; syllabam. Cum faciam uitula.] In antiquis aliquot exempla. Vitula quidem est ablatiuo casu: in Rom. tamen & in Mediceo uitulam. In Longobardico, altera manu & atramento apex à literæ superadditus. Vitulauerò legendum ablatiuo casu, rectè Seru. admonet. Quamuis sit rustica.] Sic quidem in ueteribus aliquot exemplaribus, præsertimq; in Longobardico legitur. Sed non displicet, Quamuis est rustica: quod habetur in Rom. codice.

Pollio et ipse facit noua carmina: pascite taurum,
Iam cornu petat, & pedibus q spargat arenã. DA.
Qui te Pollio amat, ueniat quò te quoq; gaudet:
Mella fluãt illi, ferat & rubus asper amomũ. ME.
Qui Bauium non odit, amet tua carmina Meui:
Atq; idem iungat uulpeis, & mulgeat hircos. DA.
Qui legitis flores, & humi nascentia fraga,
Frigid9 ô pueri fugite hinc, latet anguis ĩ herba. ME.
Parcite oues nimium procedere, non bene ripæ,
Creditur: ipse aries etiam nunc uellera siccat. DA.
Tityre pascenteis à flumine reijce capellas:
Ipse, ubi tẽpus erit, omneis in fonte lauabo. ME.
Cogite oueis pueri: si lac præceperit æstus,
Vt nuper, frustra pressabimus ubera palmis. DA.
Eheu q̃ pingui macer est mihi taurus in aruo?
Idẽ amor exitiũ ẽ pecori, pecorisq; magistro. ME.
His certè neq; amor causa est, uix ossib. hærent:
Nescio qs teneros oculus mihi fascinat agnos. DA.
Dic quib. in terris (& eris mihi magnus Apollo)
Treis pateat cœli spaciũ non amplius ulnas. ME.

SER. Noua carmina.] magna, miranda. Pascite taurum.] Hic auget: nam B ille uitulã dixerat. Quò te quoq; gaudet.] subaudi uenisse. Peruenerat autem ad Consulatum post triumphum Dalmaticum. nam uicerat Salonas, ciuitatẽ Dalmatiæ. Horatius: Cui laurus æternos honores Dalmatico peperit triumpho. Amomum.] flos est Assyrius, ut Lucan9: Vicinæ meßis amomũ. Qui Bauium non odit.] pro pœna ei contingat, ut diligat Meuium, peiorem poetam: nam Meuius & Bauius peßimi fuerũt poetæ, inimici tam Horatio quàm Vergilio. unde Horatius: Mala soluta nauis exit alite Ferens olentem Meuium. Mulgeat hircos.] faciat C ea quæ contra naturam sunt. Fraga.] mora, quæ in herbis nascuntur. ideo dixit, Humi nascentia. Latet anguis in herba.] ἀλληγορία est. nam uidetur hoc ad Mantuanos dicere, qui inter milites uersabantur armatos: quos, sicut anguis, mortem inferre posse non dubium est. Non bene ripæ Creditur, ipse aries etiam nunc uellera siccat.] Allegoria, ad illud quod suprà diximus pertinens: quia post acceptos agros, ab Ario centurione penè est interemptus, nisi se præcipitasset in fluuium. Parcite oues nimium procedere.] Id est, seruate ne procedant: ut, Gnatis parce tuis. Tityre pascenteis à flumine reijce capellas.] id est, ô Mantua, noli modò uelle aliquid agere de repetendis agris: nam cùm opportunum fuerit, ego omneis lauabo, id est, purgabo omneis apud Cæsarem, cùm de Actiaco bello reuersus fuerit. & bene, In fonte. ipse enim per amicos Cæsaris agrum meruerat, tanquam per riuulos quosdam: nunc autem Mantuanis benefi[illegible] dicit se ab ipso imperatore [illegible] capellas.] Reijce ca, proceleusmaticus est pro dactylo, & sic est positus, ut Genua labant: item, Arietat in portas. Cogite oueis.] in ouilia colligite: ut, Tityre coge pecus. Præceperit.] præoccupauerit. nam naturale est, ut lac augeatur frigore, calore minuatur. Vix oßibus hærent.] uix ossa eorum cohærent. Teneros oculus mihi fascinat agnos.] Dicit causam maciei, & per transitum pulchrum se habere pecus significat, quod utiq; meruit fascinari. Eris mihi magnus Apollo.] Relicto certamine, sibi proponunt ænigmata. Bene autem ait, Eris mihi Apollo: quia in rebus incertis sola opus est diuinatione. Treis pateat cœli spacium non amplius ulnas.] Vlna propriè est spacium, in quantum utraque extenditur manus. Dicta ulna ἀπὸ τῶν ὠλένων, id est, à brachijs, unde & λευκώλενος ἥρη dicitur: licet Suetonius unum cubitum uelit esse tantummodo. Sanè hæc quæstio uariè soluitur: nam alij dicunt, significare eum sepulchrum Cælij luxuriosi cuiusdam, qui uenditis omnibus rebus, & consumptis, tantummodò sibi spacium reseruauit quod sepulchro sufficeret. & uoluisse eum errorem facere ex cœli et Cælij similitudine, ut sit: Dic mihi, ubinam sepultus est Cælius, cuius tribus ulnis cõtinetur sepulchrum? Alij uerò uolunt puteum significari, qui est in Syene parte Ægypti, quem ad hoc altitudinis philosophi effoderunt, ut probarent locum illum esse solum, quem recto sol intuitu irradiaret. Nam octauo Calend. Iulias die, quando in centro suo est sol, lumine suo tam imam quoque illius putei, quàm summam terram irradiat: sed neutrum horum conuenit rustico. Vnde simpliciter intelligendus est cuiuslibet loci puteus, in quem cùm quis descẽderit, tantum cœli conspicit spacium, quantum putei latitudo permiserit.

POM. Sabi. Amomum.] Ex Assyria ad nos transfertur. herba est: & est etiam arbor, similis citro. Qui Bauium, &c.] Ad comparationem Pollionis. Iungat uulpes.] Ad fœtorem pertinet. hoc est, sit semper fœtidus. Creditur.] Impersonalis est uox. Ipse aries.] De seipso intelligit, qui se præcipitem in Minciũ dedit fluuium, cum eum insequeretur Milienus Toro primipilaris, cui per sortem euenerat

nerat Vergilij ager. In pingui eruo.] *Eruum est herba, genere scilicet leguminis, coloris rubri, pabulum idoneum bubus impinguandis.* Fascinat.] *In aliquibus mortalibus tanta est in acie oculorum potentia, ut ipso intuitu non tantum macilentiam et morbos inferant, uisis rebus: sed etiam enecent, ut est apud Plinium.* Treis pateat coeli spacium.] *Volunt alij Cæli pro coeli legere, & eum intelligere, qui cum omnia consumpserit, tantummodo spacium terræ trium ulnarum reliquerit sibi pro tumulo. Alij intelligunt Cœlum quendam, qui fuit staturæ paruæ, utpote qui non excesserit ulnas duas. Ego intelligo locum esse debere in aliqua parte orbis adeò demissum, ut inde intuentes minimum aeris spacium uideant. Nõ intelligitur, quid sibi uelit dicere.*

A Qui Bauium non odit.] *Hoc quoque nomen pronunciatione græca per u, quippe digammo habetur in Romano libro Vauium.* Et mulgeat hircos.] *In Romano libro, & in altero perueteri, mulceat, per c scriptum est. In Longobardico, ut omnino discernitur, ita quoque legebatur. uerum altera manu & atramento factum est Mulgeat, per g.* Reijce capellas.] *Seruius dicit, reice ca, proceleusmaticum esse. Antiquique omnes cod. Reice, scribunt unico i.* Omnes in fonte lauabo.] *Fonte quidem uetera habent exemplaria, Romano excepto, in quo fronte legitur, quod alij uiderint.* Cogite oues pueri, si lac præceperit æstus.] *In antiquis aliquot exemp. cum antiquissimo maioris notæ, æstas legitur: quod non placet.* VAR. Lect.

Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores, & Phyllida solus habeto. PA.
Non nostrum inter uos tantas componere lites:
Et uitula tu dignus, & hic, & quisquis amores
Aut metuet dulces, aut experietur amaros.
Claudite iam riuos pueri, sat prata biberunt.

SER. Dic quibus in terris inscripti nomina regũ Nascantur flores.] *Quia soluere nõ potuit, ipse aliam obijcit quæstionem, & captiose, Quibus in terris dixit. Hyacinthus enim ubique nascitur, flos, qui natus est primò de Hyacinthi sanguine, postea de Aiacis: sicut & Ouidius docet. Est autem rubrum quasi lilium, designans primã Hyacinthi literam. Regum autem nomina, non quoniam ipsi reges fuerunt, sed quia regum filij: ut, Magnum reginæ sed enim miseratus amorem. cùm de Ariadne diceret, Pasiphaes reginæ filia. Sanè multi uolunt Nomina regũ, pro nomine regis positum: ut sit quemadmodum illud in Terentio, Non perpeti meretricum contumelias, cùm de una loqueretur. Nam flos iste Hyacinthi tantum, & non Aiacis nomen retinet. Tamen sciendum, ænigmata hæc, sicut ferè omnia, carere aperta solutione.* Phyllida solus habeto.] *Amicam communem, quod plus est quàm esse Apollinem. Nam esse Apollinem impossibile est, quod ille promiserat: hic uerò possibilia pollicetur.* Non.] *Hic distinguendum est, ut sit sensus: Officij iudicis est ferre sententiam, non eorũ qui inter se contendunt. Vnde malè quidã totum iungunt, Non nostrum inter uos tantas componere lites: Nam negaret se facturũ quod faciet. Iudicaturus enim est eos esse pares, dicens: Tu uitula dignus, & hic.* Componere.] *finire: ut, Ante diem clauso componet uesper Olympo. id est, finiet.* Et quisquis amores Aut metuet dulces, aut experietur amaros.] *Et tu & hic digni estis uitula, & quicunq; similis uestri est. Nam suprà unus dixerat: Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres, Arboribus uenti, nobis Amaryllidis iræ. Item alter: Dulce satis humor, depulsis arbutus hœdis, Lenta salix fœto pecori, mihi solus Amyntas. Ad cuius amatoris similitudinem pertinet, Aut metuet dulces. nanq; hic Menalcas & amabat et amabatur, sed tanquam prudens timebat, ne unquã posset amor ille dissolui: & contrà Damœtas amaritudinem amoris expertus fuerat, ex amicæ Amaryllidis iracundia.* Metuet dulces.] *timebit pro dulcibus, ne eos amittat.* Sat prata biberunt.] *Aut intelligimus hunc exisse ut iuberet pueris suis, ut arua irrigarent: quod illis cantantibus factum est: & reuera dicit, Riuos claudite. aut certè allegoricôs hoc dicit, iam cantare desinite: satiati enim audiendo sumus.*

POM. Sabi. Inscripti nomina regum.] *Suspicantur lectores de hyacintho: Hyacinthus ab Apolline adamatus fuit propter nimiam pulchritudinem: et ab ipso per ignorantiam occisus disco, conuersus est in florem sui nominis, qui in se habet literas treis, ut sit uox gementis. Plinius ait: Hyacinthum comitatur fabula duplex, luctum præferens eius quem Apollo dilexit, aut ex Aiacis cruore editum, ita excurrentibus uenulis, ut Græcarum literarum figura exprimatur.* Nomina regum.] *dicit, quia uterq; genus habebat regium.* B

PRO. Inscripti.] *Hyacinthus enim ab Apolline adamatus propter nimiam pulchritudinem, & ab ipso per ignorantiam occisus disco, conuersus est in florem, qui in se literas habet Hya, ut sit uox plorantis. Quidã ex Aiacis sanguine.*

VAR. Lect. Eheu quàm pingui macer est mihi taurus in eruo.] *Ro. lib. unà cum Longobardico, & aliquot alijs legunt, in aruo. In aliquot, in quibus Eruo scriptum fuerat, a litera supernè addita.* Exitium est pecori, pecorisq; magistro.] *Verbum, est, in hoc uersu ualde inconstans reperitur apud libros manuscriptos. Nam ueluti plebeius notatus modò in hanc, modò in illam transfertur tribum. In Romano enim exitium est. In Mediceo, & quibusdam alijs, pecori est. In Oblongo, Vaticano, & in Longobardico, magistro est, habetur.* Non amplius ulnas.] *In Rom. lib. ulnas, ea mutatione, qua nunc quoq; uocabula multa, n in l transmutant. & Vallus, & Vannus, apud ueteres idem est.* Nascantur flores.] *In Oblongo codice, in Mediceo, in Longobardico, nascuntur, est fatendi modo. in Rom. nascantur, coniunctiuo.* Aut metuet dulces.] *In Med. cod. metuat, scriptum est, specie non ineleganti. Sed, metuet, cum altero experietur, conuenit.* C

ALLEGORICA ECLOGÆ
Tertiæ interpretatio, per Ioan.
Lod. Viuem.

Nactus Virgilius gratiam Augusti, Pollionis, Mecænatis, Galli, & aliorum procerum, multos habuit doctos, qui sibi eum fauorem inuiderent. Ecloga hæc est contentio ac iurgium Virgilij sub Damœtæ nomine, & poetæ alicuius ex eius inuidis sub Menalcæ nomine, qui illius apud Romanos principes auctoritatem gratiamq; eleuaret, anteferret autem suam. [illegible]c mihi Damœta.] *Imitatio est Theocriti, ita ut eisdem q*[illegible] *Initium sumitur ab inimica insectatione, & quasi contemptu, ut Menalcas Damœtam ostendat non dominum esse gregis, sed mercede conductum. Cuius est, inquit, carmen hoc pastoricium? an Melibœi poetæ alicuius ignobilis, Meuij puta,*

uel

A uel Bauij. Non, inquit: sed Ægonis, per quem significat insignem aliquem poetam, nempe Gallum, aut Cinnam. Infelix ô semper ouis pecus.] miserum semper carmen pastoriciũ, quod in manus indignas deuenit. Dum enim Cinna & Pollio & Gallus, & alij qui eo multum ualent, suntq; eius quasi domini, de gratia & auctoritate principis populiq; contendunt mecũ, alienus hic inuenit locum, ut se Musarum studio ingerat, & canit carmen pastoritium, sine succo & gratia, & tanquam fur detrahit huic arti suam uenustatem, effutiens ex tempore qualescunque uersus. Parcius ista uiris.] Vir nomen est sæpe dignitatis: refertur enim ad uirtutem, uimq; animi aut corporis, ut Cic. xi. Philip. Virum illa causa desiderabat. itaq; se uirum dicit: quasi alter homo sit nequam & uilis, non uir. Obijcienda memento.] Memineris, quæ de te poßint dici, ne in maledicentia sis adeò intemperans. Nouimus et qui te.] Nam & carmen tuum uidimus ineptum ac ridiculum, quod populus contemnens ac indignans legit, proceres autem faciles & generosi riserunt. Mirè expreßit modum intuendi in contemptu aut indignatione, nempe B limis oculis: quo modo tradit Plin. leones aspici se non ferre. Tum credo, cum me.] Credo per se positum ironiã plerunq; significat, quod apud Cic. & alios est frequens. Itaq; quod hic Menalcas dicit, non de se uult intelligi, sed de Damœta inimico. Obijcis, inquit, mihi carmen incompositum & incommodum: quid faceres, si ego noua et bonam materiam imperito uersu cantassem, atq; infelici, ut tu? Mycon de arboribus scripsit. itaque res agrestes persequebatur Virgilius, ut quidem est inimici sensus, malo & indocto carmine: tum etiam nouas uites, hoc est res Augusti & populi Ro. Aut hic ad ueteres fagos.] Recriminatur Damœtas Menalcam, quasi poetam aliquem bonum calumniatus sit, & fauori ac muneribus illi collatis inuiderit, læseritq; eum quacunque potuerit magna rabie odij atq; inuidentiæ. Quid domini facient, audent cum tal. fur.] Dominus ad seruum refertur, & inter pastores ad alienum & conducticium. hic ad augendum atrocitatem iurgij, dominis opponit fures: quod indignius est, quàm mercenarij. quid nõ audeant dicere ac facere domini, cum fures et nebulones perditißimi audeant ista? quod est mul C to acrius, quàm si dixisset per propria relatiua. Non ego te uidi.] Arguit eum esse furem et compilatorẽ Græcorum ac Latinorum, reclamantibus alijs poetis, furtumq; exprobrantibus. Quò nunc se proripit ille?] Bene expreßit morem loquendi rusticum, & habet indignationis uim pronomen Ille. Tu post carecta latebas.] obtegebas te et furtum tuum obtentu aliquo tenui uersuum abs te uel immixtorum alienis, uel immutatorum. Ita enim latebas, ut non omnino falleres. nam post carecta, quæ sunt nec alta, nec densa, ut occultare poßint. An mihi cantando.] Omittit poeta reijcere crimen in aduersarium, et ad odiosam furti obiectionem respondet, idq; pastoricio more per interrogationem: se non esse inferiorem priscis poetis, uictosq; esse illorum plerosq; omnes ab se cantando, seq; artis præmium ac decus ab illis extorsisse elegantia suorũ carminũ. Si nescis, meus ille caper.] Decus hoc poematis, quod tu surripuisse me criminaris, ne sis inscius: meum est meo ingenio partũ, [illegible] alij uates id negant, sed tribuente hoc mihi uel auctoritate uetustatis præpediuntur, uel recepta in uulgus opinione. populus enim nouis scriptoribus non multum tribuit, peritiam æstimat annis, ut inquit Horatius. Cantando tu illum?] Subticentia ex indignatione: Nunquam tu eam habuisti eruditionis facultatem, nec maioribus assueuisti fistulis: sed uulgari ac triuiali peritia cantandi præditus, apud uilem plebeculam Mantuæ, alijsque in municipijs frigidis, profundebas miseras cantiunculas. Operæprecium est annotare uerba singula, quæ habent magnam acrimoniam conuicij. Solebas tu homo indocte non canere, sed disperdere carmen miserum, uile, ac miserandum: uel miserum, quod in tuas manus incidisset: non inter eos qui possent iudicare, sed in triuijs, quò conuenit turba mulierum, puerorum, opificum: idq; non fistula, uel canna, in quo est aliquid solertiæ, sed stipula: & ea non suauiter, aut leuiter recinenti, sed stridenti. Vis ergo inter nos.] Nullus esset finis iurgij, & conuiciorum: sponsione est certandum de eruditione. Ego hanc uitulam.] Ego, quem tu alienum appellauisti, & mercede conductum, depono hanc uitulam, ut scias me habere peculium: tu dic, quid depones? De grege non ausim.] Virgilius ait se pecude sponsurum, hoc est de præstantia argumenti ac materia carminis. Menalcas negat sibi licere ea de re certare, sed certaturũ libenter pro poculis affabrè tornatis, id est de nitore & artificio, & nouitate gratiæ. Nec dum illis, inquit, labra admoui, sed condita seruo. Descripsit radio.] Bene radio: nam mathematici formas suas in puluere delineabant radio. Et nobis idem.] Nec elegãtiam, facetumq; dicendi genus deesse sibi ait, & recentem expolitionem ac uenustatem, nec recusaturum super ea re certamẽ. sed nihil hoc esse, si cum solida atq; utili materia conferatur. splendor enim & ornatus uerborũ, quasi flores sunt quidã: sensus autẽ, fruges. Audiat hæc tantum uel qui.] Modò ne sine iudice, ne infieieris postea & tergiuerseris, postquam te uicero. sit quilibet iudex, uel hic Palæmon imperitus, si alius desit: tanta est fiducia. Dicite quandoquidẽ.] Aptißimũ tempus canendis uersib. descripsit, nempe uer: & animi nõ tranquillitatem modò, sed etiam alacritatẽ. Ab Ioue principium Musæ.] Vetusto more. ab Ioue enim exordiebantur orationes omnes, ut apud multos legimus. sic in x. Æneid.

Præfatus diuos solio rex infit ab alto.

Hoc est solenne carmen præfari olim solitum, de quo in antiquis memorijs legimus. Quanto illi sapiẽtius auspicabantur ab imploratione sui ficti numinis, quàm qui inter nos uerum numen ne nominare quidem sustinent? A quo iustius capiant Musæ principium, quàm ab auctore ac parente suo Ioue? à quo ingenia humana, quàm à Deo, illorum conditore ac tutore? Iouis omnia plena.] Ex Arato. Iuppiter implet omnia munere ac beneficio suo, alioqui non perdurarent. quoniã ergo beneficij illius sunt omnia, à quo potius exordiamur? Ille colit terras.] Illius nutu ac conceßione excoluntur terræ. Illi mea carmina curæ.] Scio illum ad curam suam peculiarem recepisse mea carmina. ab illo sunt enim sublimes quidam raptus ingenij mei, dum carmen compono: unde poema meum curæ illi esse sentio. Et me Phœbus amat.] Ex contentione carminis amœbæi, Ioui opponit Phœbum, patri filiũ, summo deorum deum quidem minorem, sed qui peculiaribus pastoribus præsit, ut qui fuerit pastor, unde νόμιος dictus: & cantantibus, est enim dux Musarum. Ad Augustum alludit, qui iuuenis rebus magnis gestis creditus est Apollinis filius, sequenti uerò ætate Apollo est dictus. Suet. Phœbo sua semper apud me.] Hinc colligit se esse charũ Phœbo, quòd illum gratis muneribus colat, nempe lauro & hiacyntho, adamatis ipsi. Grati sunt Deo, qui illum rite

rite colunt accepto sacrificio, nempe puris animis. Malo me Galatea petit.] Lusus & delicias suas cum Augusto subsignificat. malo est ab eo impetitus, quod est magnae atq; arctae familiaritatis. & subduxit se ad salices, et tamen uult uideri quo abierit, ut is sequatur. omnia sunt familiariũ colludentiũ. Multa et magna fauoris signa praebuit Virgilio Caesar Octauianus, sed occultauit ea: interdum ostendit tamen, qua possint illae repetere, et ad se redire. quod est principum, cum in magnam gratiae partem aliquem statuerunt sensim recipere. At mihi sese offert.] Amoribus amores opponit alicuius ex nobilibus Romanis, quem significat sibi esse familiarissimum: adeo ut uel ipsis canibus sit notior, quam luna dea uenationum. Parta meae Veneri.] Non solum se diligi ostẽdit, uerum se muneribus colere amicos, delectamq; sibi materiã qua fauorem Augusti erga se magis & magis promereatur quotidie. Quod potui puero.] Et se quoq; misisse agrestia munera, carmen s. rusticum, breuiterq; missurum aliud. Per aurea mala decem, sunt qui decem Eclogas intelligant: nos id in medio relinquimus. O' quoties, et quae.] Secreta Augusti colloquia significat, plena beneuolẽtiae, quae cuperet nota fieri Romanis proceribus, ut ab illis fieret pluribus, qui tam gratus esset principi. Quid prodest.] Eleuatio est, & irrisio iactantiae fauoris Augusti. qd iuuat, quod Augustus tibi ex animo bene uult, si non admouet magnis ac praeclaris rebus, sed sinit te in ignobilitate et obscuritate studiorũ consenescere? Phyllida mitte mihi.] Sine me Auguste inuitare ad has meas epulas natalicias, hoc est ad conuiuium rusticum, Pollionem, ut ei opus hoc pastoricium dicem. Tu uero inuitaberis, cum uitula sacrificabo pro frugibus: hoc est, carmine maiore cantaberis. Phyllida amo ante alias.] Significat sibi quoq; esse charũ Pollionem, et cum digrederentur, grauiter tulisse, & prae moerore esse collacrymatum, longamq; salutationẽ dixisse, ut solet inter amicos fieri. Lacrymae, & geminatio salutationis, & prolatio, & epitheton formosi, charitatis sunt signa indubitata. Triste lupus.] Non solum se amare Mecoenatem aut Pollionem, sed uenerari, nihilq; sibi esse tristius quam illius animum alienatũ a se. Dulce satis humor.] Sibi uero nihil esse illorum & alloquijs & conspectu iucundius. Pollio amat nostram.] Iam aperte sine figura Pollionem nominat, & grata esse illi sua carmina rustica. O' musae, Pollioni, qui tam licenter uestra legit, ijsq; delectatur, alite uitulam, suppeditate Veneres, siue carmine, siue prosa. Pollio & ipse facit noua carmina.] Non delectatur rustico poemate, sed facit ipse carmen noui generis, nouiq; argumenti, quo profligabit inimicos suos, & inuidos impetet cornu, uersuũ acumine, et sparget pedibus arenam, ad terrorem aemulorum puluerem excitabit, ut tantam ferociam indocti metuant, & puluis eis obijciatur ante oculos. Fuit Asinius Pollio uir ualde doctus, & acris iudicij, sed morosi, ac difficilis. Cicero: aemulus, imitator ueteris elocutionis. scripsit orationes multas, & tragoedias. Liuium dixit Patauinitatem sapere, & Portium Latronem sua lingua disertum esse. de hoc multa in Declamationibus Seneca. Qui te Pollio amat.] Vt se bene cupere ostendat Pollioni, bene precatur eius amicis, felicitatem aurei seculi, cum omnia bona ubiq; prouenirent. Qui Bauium non odit.] Iam ex rabie, quia toties Virgilius amicitiam Pollionis iactarat, hominis ingeniosissimi, meminit Bauij & Meuij infelicium poetarum: quasi horum sit Virgilius similis. Et tacite etiam Pollionem praestringit. nam hoc est naturale, ut amicos inimicorum hac sola de causa oderimus, alioqui bonos & amabiles. Et obijcit poetas inimicos, quo magis urat eum. Et quemadmodũ Damoetas erat copiã rerũ suarum precatus, ita hic imprecatur rem inanẽ & ridiculã, ut qui uersibus ineptorũ poetarum capitur, is iungat uulpes aratro, & mulgeat hircos. in Virgilium & Pollionẽ, quorum alter alterius probabat ingenium: quasi mutuum muli scaberet. Qui legitis flores.] Qui formosis artibus datis operam, fugite hunc poetam uenenosum. Parcite oues.] Arrius Centurio collocatus erat in agris Virgilio ademptis: ubi autem ex urbe Virgilius reuertisset cum edicto Caesaris, quo Arrius iubebatur agris cedere, Centurio militari iracundia percitus, districto gladio impetum fecit in Virgilium. qui fugiens, cum alter non faceret insequendi finem, conijcit se in Mincium amnem, et nando ad ulteriorem ripam peruenit. Tityre pascentes.] Monet uel mercenarium suum, uel Mantuanos omnes, ut cautẽ agant, & deuitent periculum: ad tempus se reperturum occasionem, quo apud Caesarem ipsum efficacem restitutionem agrorum omnium impetret: nec esse opus tribunorum aut legatorum fauore, sed illum ab ipso fonte petiturum. Cogite oues pueri.] Desinite grandia uobis promittere, & sperare quae sunt inania. Tutius erit, ut cogatis oues, et quae uobis reliqua sunt cõseruetis diligenter: ne si turbo aliquis belli rursum ingruat, ut nuper, uniuersus fructus peculij pereat. Eheu quam pingui.] Non credo significari a poeta, res suas esse difficiles in tanto fauore Augusti: immo satis sibi suas res placere ostendit. Itaq; insectatio est aduersarij: miror te in tanta gratia procerum, in tanta eruditione, & applausu omnium, tam macrum pecus pascere, tam habere rem tenuem. Amor scilicet, hoc est nimia de se fiducia, & sibi plus satis placere, nocet poetae, & rebus eius. uel sic: Miror te in tanta ingenij ubertate, tam tenue atq; exile carmẽ pangere. certe uel immodico tuimetipsius amore dementatus es, uel captus alterius amore delyras: ut idem amor et ingeniũ tibi perturbet, et carmẽ deprauet. His certe neq; amor.] Demonstrat Menalcas, Virgilij pecus. atqui his, inquit, quae non sunt admodũ pinguia & curata, amor nõ obest. neq; enim te in eo peccare est credibile, de quo me reprehendis. quid ergo est? fascinum esse in causa dicit, per derisum: ut quam causam Virgilius attulerit, in alterũ quoq; posse cõpetere, ne obijciat maledictũ commune. Dic quibus in terris.] Satis iurgiorum, nec ullus esset finis. proponit ergo quaestionem, more uulgari, insolubilem, ad perturbandum aduersarium, ut ea confixus decedat. Dic quibus in terris.] Iste ex fabulis proponit, tanquam imperito. quod pastores faciunt, si quid ab urbanis audiuerunt, parum inter se tritum. Et eris mihi magnus Apollo.] Vterq; in alterum acerbe. Menalcas nihil affectabat magis, quam ingenij gloriam. ideo Damoetas dicit: assequere quod optas tantopere, eris mihi Apollo ipse. Virgilius autem gratiam & beneuolẽtiam Romanorum captabat. ideo Menalcas, & solus fruere tua Phyllide (quam alibi uocat Amaryllida) sine ulla contradictione, nam ipse tibi cedam. Aut metuet dulces.] Grande pr[illegible] fauores principum, & auram populi sapienter metuerit, uel despectum odiumq; pertulerit fortiter.

Sicelides

ECLOGA IIII.

POLLIO.

Icelides Musæ, paulò maiora canamus:
Nõ omnes arbusta iuuãt, humilesq́ myricæ.
Si canimus siluas, siluę sint Cõsule dignæ.
Vltima Cumæi uenit iam carminis ætas.
Magnus ab integro seclorum nascitur ordo.
Iam redit & uirgo, redeunt Saturnia regna:
Iam noua progenies cœlo demittitur alto.
Tu modò nascenti puero, quo ferrea primùm
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta faue Lucina. tuus iam regnat Apollo:
Teq́ adeò decus hoc æui, te consule inibit
Pollio, & incipient magni procedere menses.
Te duce, si qua manent sceleris uestigia nostri,
Irrita perpetua soluent formidine terras.

SER. A *Sicelides Musæ paulò maiora canam⁹.]* Asinius Pollio dux Germanici exercitus, cùm post captas Salonas, Dalmatiæ ciuitatem, primò meruisset lauream, pòst etiam cõsulatum adeptus fuisset, eodẽ anno suscepit filium, quem à capta ciuitate Saloninũ uocauit: cui nunc Vergilius γγνεθλιακὸν dicit. Quem constat natum risisse statim, quod parentibus omẽ fuit felicitatis. Ipsum autẽ puerum inter ipsa primordia perijsse manifestũ est. Sicelides autem Græcum est. nam Latinè Sicilien-
B ses facit, id est, Theocritiæ: nam Theocritus Syracusanus fuit, quem in hoc opere Vergilius imitatur, ut diximus suprà. *Paulò maiora canamus.]* Bene Paulò: nam licet hæc Ecloga discedit à Bucolico carmine, tamen inserit ei aliqua apta operi. *Myricæ.]* uirgulta sunt humillima. *Vltima Cumæi uenit iam carminis ætas.]* Sibyllæ quæ Cumana fuit, & secula per metalla diuisit: dixit etiã, quis quo seculo imperaret: & Solem ultimum, id est, decimũ uoluit. Nouimus autẽ eundem esse Apollinem. unde dicit: Tuus iam regnat Apollo. Dixit etiam, finitis omnibus seculis, rursus eadem renouari: quam rem etiã philosophi hac disputatione colligunt, dicentes: Completo magno anno omnia sidera in ortus suos redire, & referri rursus eodem motu. Quòd si est idem siderum motus, necesse est ut omnia quæ fuerunt, habeant iterationem. Vniuersa enim ex astrorum motu pendere manifestũ est. Hoc secutus Vergilius, dicit reuerti aurea secula, & iterari omnia quæ fuerunt. *Ab integro.]* denuò. *Seclorum.]* συναίρεσις, pro seculorum. *Redit & uirgo.]* Iusticia, quæ Erigone fuit. & permiscet laudes tam pueri quàm Pollionis et Augusti: nam felicitas temporum ad imperatoris pertinet
C laudem. *Iam noua progenies cœlo demittitur alto.]* Vt uideantur homines non ex mortalibus nati, sed ex numinibus, quasi è cœlo lapsi: & hinc conijcit fore aurea secula, quòd Augustus imperat, quòd talis est natus puer, quòd consul est Pollio. *Quo.]* deest Nascente. nam hoc dicit: Faue ei Lucina, cuius ortus secula immutabit aureis, scilicet ferrea. *Casta faue Lucina.]* Modò Dianam accipimus. Sic Horat. Siue tu Lucina probas uocari. Terẽtius Iunonem Lucinam dicit: ut, Iuno Lucina fer opem, serua me obsecro. Tamen ambæ unum sunt. *Tuus iam regnat Apollo.]* Et ultimum seculum ostendit, quod Sibylla Solis esse memorauit: & tangit Augustum, cuius simulachrum factum est cum Apollinis cunctis insignibus. *Inibit.]* inchoabit, exordium accipiet, aureum scilicet seculum. *Incipient magni procedere menses.]* Illud tangit, quòd Iulius & Augustus menses in hon[illegible] Cæsaris & Augusti acce[illegible] Quintilis & Sextilis dicti sunt. & hoc etiam trahit ad argumentum aurei seculi. *Te duce.]* uel Augusto, uel Pollione, uel Salonino. *Sceleris uestigia nostri.]* Benè, nullũ uult esse præsentium temporum uicium, sed reliquias dicit esse superioris ætatis. Sic in Georgicis, cùm laudaret Augustum, & carpsisset tempora uicina, dicẽs: Vicinæ ruptis inter se legibus urbes Arma ferunt, sæuit toto Mars impius orbe: intulit, Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas. ut ostenderet tantas esse reliquias præteritorum malorum, ut ne ab optimo quidẽ rectore sedari posse uiderentur. Vestigia autem scelerum dicit bella ciuilia, quæ gessit Augustus contra M. Antonium apud Mutinam: contra Lucium Antoniũ fratrem huius Antonij, apud Perusiũ: contra Sex. Pompeium, filium Pompeij, in freto Siciliensi: contra Brutum & Cassium, in Thessalia: contra Antonium & Cleopatram, in Epiro apud Actium promontorium. *Irrita.]* ad nihilum deducta uestigia. Et non dicit, Iam irrita soluent terras formidine. sed, fient irrita, & soluent terras timore uel formidine. *Perpetua.]* longa.

In præsenti ecloga laudat consulatum Asinij Pollionis: POM. Sabi. cui tantum tribuit, ut imperium Augusti Cæsaris eo tempore uisum sit nasci, id est accepisse uires. quia ultima ferè bella, quæ restabant ad quietem gentium, fuerunt Dalmatica. L. Annæus sic ait: Dalmatæ plerunq; sub siluis agunt, inde in latrocinia promptißimi. Hos iampridem Martius incensa urbe detruncauerat: postea Asinius Pollio gregibus, armis, agris mulctauit. hic secundus fuit Pollio. Igitur postquam ex uictoria Dalmatica redijt, consul factus est. Contigit ei eodem tempore suscepisse filium, quem à Salonis urbe Dalmatarum Saloninum appellauit. sed nunc nõ de hoc intelligit poeta, sed de Octauio. *Sicelides Musæ.]* Quia Theocritus princeps Bucolicorum, Siculus fuit. *Myricæ.]* uirgulta sunt in Italia ferè, quas alio nomine appellamus tamaricas. *Vltima Cumæi.]* uel à Sibylla, quæ Cumæa fuit. Cumæ ciuitas est in Locrensi agro, qui est Ioniæ Asiæ minoris, quam aliqui à uicinitate loci Erythreã appellauerunt. Cui cum esset facta copia ab Apolline petendi quæ uellet, dicitur cæpiße arenam manibus, & impetrasse annorum numerum: uerùm hac cõditione, ut patria excederet, nunquam amplius reuersura. Hæc profecta est ad Auernum Campaniæ, & hic multa de imperio Romano scripsit. Erythræ, arum, ciuitas est Ioniæ. Ergo nunc Vergilius uel à Cumæa Sibylla, quæ post quatuor secula futuram dixit nouam generationem. Vel intelligit, quod melius est, de Hesiodo poeta, cuius pater fuit Dius, natione Cumæus. Hesiodus autem libris suis quatuor seculorũ facit mentionẽ. Plato dixit, ut meminit M. Tullius in Hortensio, finito magno anno, qui est nostrorum annorum 12. milium, rursus redire & creari omnia à principio, quemadmodum fuerunt. Primum seculum fuit aureũ, in quo mortales habitabant mixti cum cœlestibus, & omnia libera fuerũt, sine insidijs, sine latrocinijs, sine inuidia, sine homicidijs. Hoc seculum, tanquã finito magno anno, scilicet aureo, Verg. in tam felicißimo consulatu Asinij Pollionis prædicat redire. *Iam redit & uirgo.]* Diximus

seculo

seculo aureo habitasse cœlestes cum mortalibus: & ipsam uirginem, id est Iustitiam, Pietatem et Fidem assuisse sem per hominibus, & coactam fuisse sceleribus et fraudibus hominũ relinquere terram. Lucina.] *Appellatur Diana, à luce quam praebet infantibus: uel à luco, qui erat sub Exquilijs.* Tuus iam regnat Apollo.] *Apollo ad laudem Asinij Pollionis, propter literas, quibus praeest: uel, quia Pollionũ familia ab Apolline manauit. Vel intelligit, quòd in consulatu Asinij Pollionis fuit dicatum templum Apollini in palatio: in quo templo fuit bibliotheca prima, quae Romae publicata est, praesidente Asinio Pollione. qui & adeò facili lingua fuit, ut principatum habuerit suo tempore inter Oratores facilitate sermonis.* Magni menses.] *id est, aurea secula. Asconius Pedianus libro secundo De pretura urbana, putat Vergilium intellexisse de Iulio & Augusto, qui tum à Diuo Iulio & Augusto Caesare no mina acceperat.* Magni.] *aut ad dignitatem Caesarum dicit: aut magni, id est noui. Antea à numero dicebantur Quintilis & Sextilis. ait Virgilium locutum propter nouam mutationem.* Vestigia sceleris.] *id est reliquiae.* Te duce.] *te Consule.*

PROB. Cumaei.] *uel à Sibylla, quae Cumana, & post quatuor secula* παλιγγενεσίαν *futuram cecinit. Vel Cumaei carminis, id est Hesiodi: à patre Dio, qui Cumaeus fuit. Hesiodus autem libris suis quatuor seculorum facit mentionem.*

VAR. Lect. Sicelides Musae.] *Animaduertendum, antiquos plerosque libros, Sicilides, eadem uocali tribus primis syllabis scriptum ostendere, uti etiam in primitiuo nomine Sicilia scriptitamus.* Humilesq; myricae.] *In Mediceo lib.* Humilesq; genistae, *positum est. Seruius, Myricae agnoscit.* Vltima Cumaei.] *Veteres pleriq; libri scriptionem graecã retinent in uocabulo Cymaei. ita in vi. Aeneid. Cymaea Si-* A *bylla.* Pacatumq; reget patrijs uirtutib. orbem.] *Quamuis uetustissimi libri aliquot* Patris *legunt: magis tamen acceptum, patrijs, intelligo.*

Saepe utiq; in poetis enarrandis ingerunt se, quae si altius perpendas, intercutaneam requirunt eruditionem, etiã si noctuinos intendentibus oculos plerunq; uidetur ex trita ac uulgaria. cuiusmodi Virgilianũ illud ex Bucolicis, C AEL. Rhod.

Si canimus siluas, siluae sint consule dignae.

Qua in parte scientissimus poeta morem respicit ueterem, quo Consulibus siluarum & collium iniungebatur cura, ne compingendis nauibus materia unquam deesset. Quae sanè prouincia minor dicebatur, ut à maioribus distingueretur, quas Consulibus dicebant. Proinde in Caesare Tranquillus, ab optimatib. datã scribit operã, ut prouinciae futuris Consulibus minimi negocij, id est siluae collesq; decernerentur. Apud Iurecõsultos de prouincijs mentiõ minoribus est, in quis siluarum statuitur cura. Et Seruius grammaticus in Aeneidos primum, Africam dicit consularem prouinciam, in qua non comperiantur cerui. Siluam barbaricam, intelligit consemineam Colum. lib. xij. Sed et B *illud perpensione dignum, cur aeriam dixerit turturem Virgilius eo uersiculo,*

Nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo.

Ex Seruij interpretamento, nam syllabae mensus pentemimeri defenditur. Aeriam dici coniecto, quoniã (ut scribit Origenes Homilia secunda, ex Hieronymi tralatione) turtur semper in iugis montium & arborum uerticibus commoratur: unde, inquit, turturis appellatione sanctus intelligitur spiritus, ubi de magnis & occultioribus mysterijs agitur, quae capere haud possunt multi.

SER. Ille Deûm uitam accipiet.] *Sicut suprà, artificiose laudem confundit, ut possit esse communis: nã ad quemuis potest referri* Ille, *uel ad Augustum, uel ad Saloninum.* Pacatumq; reget patrijs uirtutibus orbem.] *Vel Augustus Caesaris, uel Saloninus Pollionis uirtute pacatum orbem tenebit. Et mira laus utriusq; est, & eius qui pacauit, & qui pacatã tuetur.* At tibi prima puer nullo munuscula cultu.] *Rhetoricè digesta laudatio. Non enim improuidè in principio uniuersa consumpsit, sed paulatim fecit laudẽ cum aetate procedere.* Munuscula.] *Bene in rebus minoris aetatis usus est diminutione.* Erranteis hederas.] *uaganteis. Vnde antiqui Lyrici dixerunt flexipedes hederas, quòd hàc & illac uagãtur. Mirè autem puerum laudat ex ipsis muneribus: nam hedera indicat futurum poetam: ut,* Pastores hedera nascentem ornate poetã. Cum baccare.] *Baccar herba est, quae fascinum depellit: ut,* Baccare frontem Cingite, ne uati noceat mala lingua futuro: *per quod pulchrũ indicat puerum.* Ridenti acantho.] *laeto. & est* C *herba, quae in Aegypto nascitur.* Ipsae lacte domũ referent.] *Quid enim est aptius infantibus lacte? & laus in hoc est, quod ait, ipsae referent.* Nec magnos metuent armenta leones.] *Bona usus est moderatione, dicẽs: Erunt quidẽ magni leones, sed minimè armentis nocebunt.* Cunabula.] *lectuli, in quibus infantes iacere consueuerunt. uel loca in quibus nascuntur, quasi cynabula: nam* [illegible] *est graecè prae*[illegible] *esse, & enim* Et fallax herba ueneni.] *Nõ cicutam dicit, quae omnib. nota est: sed illam sardoniã, quae apiastri similis, homines decipit. uel aconita: ut,* Nec miseros fallunt aconita legentes.

Ille Deûm uitam accipiet, Diuisq; uidebit
Permixtos heroas, & ipse uidebitur illis:
Pacatumq; reget patrijs uirtutibus orbem.
At tibi prima puer nullo munuscula cultu,
Erranteis hederas passim cum baccare tellus,
Mixtaq; ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsae lacte domum referent distenta capellae
Vbera, nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet & serpens, & fallax herba ueneni
Occidet, Assyrium uulgò nascetur amomum.
At simul heroum laudes, & facta parentis
Iam legere, & quae sit poteris cognoscere uirtus,
Molli paulatim flauescet campus arista,
Incultisq; rubens pendebit sentibus uua,
Et durae quercus sudabunt rosida mella.
Pauca tamen suberunt priscae uestigia fraudis,
Quae tẽtare Tethym ratibus, quae cingere muris
Oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, & altera quae uehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atq; iterũ ad Troiam magnus mittetur Achilles.
Hinc ubi iam firmata uirum te fecerit aetas,
Cedet & ipse mari uector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non uinea falcem.
Robustus quoq; iam tauris iuga soluet arator.

A tes. *Aßyrium uulgò naſcetur amomum.*] Amomũ herba eſt ſuauißimi odoris, quæ tantùm in Aſſyria naſcitur. *Vulgò.*] paßim. *Heroum laudes & facta parentis.*] Si fuerit ὑπέρθεσις, melior ſenſus eſt: Quæ erunt heroum laudes, tui uirtutes parentis. *Quæ ſit, poteris cognoſcere, uirtus.*] Acceſſu enim ætatis, quanta ſit uirtus agnoſcitur, & cuius gloriæ. *Suberunt.*] id eſt, erunt, ſed latenter. *Priſcæ fraudis.*] ad ſuorum temporum excuſationem, ſicut diximus ſuprà. *Quæ tentare Tethym ratibus, quæ cingere muris Oppida.*] A ſequentibus oſtendit præcedentia, quæ uitauit quaſi laudi incongrua. Nam per nauigationem oſtendit fore auariciam, quæ homines nauigare compellit: per muros bella ſignificat, per agricultu ram famis oſtendit timorem. *Alter erit tum Tiphys.*] Specialia pro generalibus ponit: nam per Tiphym, quemcunq; gubernatorem accipimus: per Argo, quamcunq; nauem: per Troiam, quamcunq; ciuitatem: per Achillem, quemcunq; uirum fortem. Videtur tamen locus hic dictus κατ᾽ ἀποκατάστασιν, id eſt, per omnium rerum uolubilitatem ex ſiderum ratione uenientem, ut diximus ſuprà.

B *Cedet & ipſe mari uector.*] Neceſſariò, ſiquidem omnis feret omnia tellus. Nauigatio enim ex mercimonij ratione deſcendit.

POM. Sabi. *Ille.*] Octauius Cæſar. *Munuſcula.*] quaſi in prima ætate data. *Errãtes hederas.*] quia hederæ ſerpendo errant. *Cum baccare.*] Baccaris appellatur nardum ruſticum. Baccaris radix odorata eſt, odor cinnamomo proximus, gracili & humido prouenit ſolo: ex hoc antiqui unguenta fecere. *Colocaſia.*] in Ægypto nobilißima naſcitur, cyamon uocant, folio lato, cibo optima, inde afferebatur in uaſculis. *Et fallax herba ueneni.*] id eſt, omnis herba, è qua poßit fieri uenenum. *Et duræ quercus.*] In quercubus primùm fuerunt inuenta mella. *Tethim.*] mare. *Tiphys.*] gubernator nauis Iaſoniæ. *Argos.*] prima nauis fuit, quæ uexit Argonautas, appellata à celeritate. Ideo Homer. appellat κύνας ἀργοὺς, id eſt cànes celeres. Inde dicuntur arguti, qui multum ac celeriter loquuntur. inde arguta hirundo. *Cedet & ipſe mari uector.*] non erunt amplius mercatores.

VAR. Lect. *At tibi.*] In Romano libro, Ac tibi. Et ita inferius ubi, At ſimul, Ac ſimul, habetur: cum tamen in antiquis alijs libris At, utrobiq; legatur. *Aſſyrium uulgo naſcetur amomum.*] In Longobardico libro legere eſt, Aſſyrium & uulgo: ut, Theſtylis & rapido.

PROB. *Typhis.*] gubernator nauis Argus. *Argo.*] Aut à celeritate dicta eſt. Sic & Homerus, qui κυνας ἀργους celeres dixit. inde arguti, qui multum ac celeriter loquuntur: ut, arguta hirundo. *Pan etiam.*] Pan Mercurij & Penelopes filius, fiſtulam carmenq; compoſuit. Simplici iteratione eadem conſectatur, ut ibi: Oceanitides ambæ, Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambo. Nunc caſuum & generum permutatione: ut, Ærea cui gradibus ſurgebant limina, nexæq; Ære trabes, foribus cardo ſtridebat ahenis. Item: Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurũ, Aurea purpuream ſubnectit fibula ueſtem. Ne ſit mirum, hanc quoq; iterationem à Poeta frequentatam.

VAR. Lect. *Quæ iubeant telluri infindere ſulcos.*] In Romano libro legere eſt, Tellurem infindere ſulco. In oblongo Vaticano, ſulcis. Longobardicus, Mediceus, & aliquot alij, uulgatam ſequuntur lectionem.

Nec uarios diſcet mentiri lana colores:
Ipſe ſed in pratis aries iam ſuaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit uellera luto,
Sponte ſua ſandyx paſcenteis ueſtiet agnos.
Talia ſecla ſuis dixerunt, currite fuſis
Concordes ſtabili fatorum numine Parcæ.
Aggredere ô magnos, aderit iã tempus, honores
Chara Deûm ſoboles, magnũ Iouis incrementũ.
Aſpice conuexo nutantem pondere mundum,
Terraſq́; tractuſq́; maris, cœlumq́; profundum,
Aſpice uenturo lætentur ut omnia ſeclo.
O' mihi tam longæ maneat pars ultima uitæ,
Spiritus &, quantum ſat erit tua dicere facta.
Nõ me carminibus uincet nec Thracius Orphe9,
Nec Lin9: huic mater quãuis, atq; huic pater adſit:
Orphei Calliopea, Lino formoſus Apollo.
Pan etiam Arcadia mecum ſi iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat ſe iudice uictum.
Incipe parue puer riſu cognoſcere matrem,
Matri longa decem tulerunt faſtidia menſes.
Incipe parue puer: cui non riſere parentes,
Nec Deus hunc mẽſa, Dea nec dignata cubili eſt.

SER. *Diſcet mentiri lana colores.*] Cùm enim tingitur, mentitur alienum colorem. *Murice.*] concha, unde tingitur purpura. *Mutabit*] tinget, inficiet per naturam. *Luteo colore.*] rubicundo. et eſt ὑπαλλαγὴ, pro croco luteo: nam crocũ lutei

C coloris eſt, unde et lutea pellis. *Sandix.*] herba eſt, de qua ſandycinus tingitur color, quam uaranam ruſtici dicunt. *Talia ſecla ſuis dixerũt currite fuſis.*] Melius eſt Currite imperatiuum eſſe modum, ut ſit ſenſus: Dixerũt Parcæ concordes ſuis fuſis, id eſt, uaticinationibus. *Currite talia ſecla.*] Hoc ordine & euectu ueſtro eſtote ſtabili, hîc immutabili & ſemper manenti. *Fatorum numine.*] Fata dicta à fando: quia quæ Parcæ dixerunt, hæc credebantur euenire [illegible] ... ibus. Numine autem, id eſt, poteſtate, [illegible] ac maieſtate. *Parcæ.*] quæ & furiæ infernales dictæ, κατ᾽ ἀντίφρασιν, quia nulli parcunt. *Concordes ſtabili fatorum numine Parcæ.*] Nam & quod una dixerit, duæ ſequuntur: & fixa ſunt ſtatuta fatorum. Horat. Quod ſemel dictum ſtabiliſq; rerum Ter-

minus ſeruet. *Iouis incrementum.*] nutrimentũ. et eſt uulgare, quod Bucolico cõuenit carmini. *Nutantem mundum.*] Nutat præſentibus malis: lætus eſt bonis futuris. *Conuexo.*] curuo, inclinato. *O' mihi tam lõgæ maneat pars ultima uitæ.*] Vtinã poſſim frui uita longißima, et habere tantum ſpiritum, quantum poſſet ſufficere ad tuæ uirtutis commemorationem. *Non me carminibus uincet nec Thracius Orpheus.*] Genere ſtili ſeſe Orpheo, uel Lino fore æqualem cõmemorat. Nam non ſibi arrogat, ſed hoc dicit: Tanta eſt materies tuæ laudis, ut etiã humile ingenium in ea ſupra omneis poßit excellere. *Lino formoſus Apollo.*] Linus, cùm nomen hominis dicimus, li breuis eſt. Statius: Medio Linus intertextus acantho. Cùm linum dicimus, filum ſignificantes, li longa eſt, cùm producatur apud Græcos. *Pan etiam.*] Redijt ad ruſtica numina: nam ſatis exceſſerat dicendo Linum poetam, Orpheaq; theologum. *Arcadia iudice.*] quæ ei fauet, ubi colitur. *Riſu cognoſcere matrem.*] Alludit ad id quod factum

factum est,& rem naturalem ait.Sicut enim maiores sermone cognoscuntur, ita infantes risu se indicant agnoscere.Ergo hoc dicit: Incipe parentibus arridere, & eis spe boni ominis detrahere sollicitudinem,ut & ipsi tibi arrideant. Matri longa decem tulerunt fastidia menses.] Alij abstulerint legunt, ut sit sensus: Si riseris, abstulerint decem menses matri tuæ longa fastidia. Cui non risere parentes, Nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.] Sicut Vulcano contigit, qui cùm deformis esset, & Iuno ei minimè arrisisset,ab Ioue est præcipitatus in insulam Lemnum, illic nutritus ab simijs. Et cùm Ioui fulmina fabricasset,non est admissus ad epulas deorum:postea cùm rogaret,ut uel Mineruæ coniugium sortiretur, spretus ab ea est.Vnde diuinos honores nō meruit,ad quos per conuiuium numinū,aut per coniunctionē uenitur dearum. Hinc est quòd Iunoni agit in primo Æolus gratias, quòd per eius beneficiū diuinos honores meruit,ut, Tu das epulis accumbere diuûm. Nec deus, id est Iupiter: nec dea,id est,Minerua.

POM. Sabi. Murice.] Murex,cis,est genus conchæ, cuius sanguine tingebatur ostrum. Suauc.] ad colorem refertur,nō ad odorem. Sandix.] Sandaraca nascitur in insula maris Rubri.potest etiam et artificiosè fieri ex cerussa in fornace decocta,color debet esse flammeus.Hæc si torreatur, qua parte rubrica est admixta,sandix fiet:extra quam animaduerto Vergiliū,inquit Plinius, existimasse herbam. igitur sandix color est igneus. Orphei.] Datiuus est Atticus.Orpheus filius fuit Calliopes & Oeagri regis Ciconum in Thracia. Lino.] Linus peritissimus citharæ, Apollinis & Calliopes filius, Orphei discipulus. hic cùm uxorem erudiret, perijt, in cuius honorem citharæ chordas dedicauit. Pan.] Mercurij & Penelopes filius fuit, primus carmen pastorale fistula cōposuit. In Lycæo monte Arcadiæ colitur. pleriq; eum appellauerunt Iouem Lycæum. Risu.] Refertur ad parentes, non ad puerum. Tunc enim potissimum signum est amoris, parentis erga filios, cum parentes blandiuntur natis per risum. Cui non risere parentes.] Vulcanum intelligit, qui natus turpis & deformis,mœstitiam attulit parentibus,id est Ioui & Iunoni.quare deiectus est è cœlo, & decidit in Lemnum insulam,& fregit costam: unde claudos appellamus Vulcanos. Alij dicunt,deiectum fuisse de cœlo à Ioue, cum noluisset ferre auxilium matri Iunoni,laboranti per iram Iouis. Dea nec dignata cubili est.] Vel intelligit Iunonem matrem,quæ nunquam passa est filium propter turpitudinem secum esse:uel intelligit Palladem, cum spreuit coniugium Vulcani.

VAR. Lect. Talia secla suis dixerunt currite fusis.] In Mediceo libro legere est, dixerunt currere:ut sit,dixerunt,pro edixerunt,uel affirmauerunt.Neq; illud prætereundū est,quòd ætate maximè nostra cœptum est scribi seculum, absq; diphthongo, cuius quidem scripturæ rationem grammatici nonnulli subiecere, à sequendo nomen deductum esse. Chara deûm soboles.] In Romano libro, suboles per u prima syllaba legitur. Cara,in alijs antiquis libris, etiam clara,legitur. Terrasq;,tractusq; maris.] Sunt antiqui libri, in quibus Terram, unitatis numero legas, sed multo magnificentius est plurali dicere. Aspice, uenturo lætentur ut omnia seclo.] In Romano libro, lætantur est, indicandi specie,quod magis implet aures. O mihi tam longè maneat pars ultima uitæ.] In Longobardico, et in Mediceo,tum longè scriptum est. Sedenim,tam longæ uitæ, casta omnino lectio est,quam Seruius etiam agnoscit. A

Orphei Calliopea.] In Romano libro,& in Mediceo,Orphei legitur,per synæresin. In alijs Orphei.In Longobardico etiam,Orphei prius scriptum erat: inde abrasis literis,factum est Orphi. Pan etiam Arcadia mecum si iudice certet, Pan etiam Arcadia dicat se iudice uictum.] Non inficior,utrumq; uersum in Romano libro, in Mediceo,& aliquot alijs,eodem modo legi, Pan etiam Archadia: licet in Romano uersus inferior una abundet litera. Sedenim mihi non displicet, quod in Oblongo libro legitur,Pan deus Archadia mecum si iudice certat,Pan etiam Archadia dicat se iudice uictum. Matri longa decem tulerunt fastidia menses.] Tulerunt, quidem in Romano libro legitur. In Longobardico, & in oblongo, tulerant. In Mediceo,& aliquot alijs perueteribus,tulerint. Neque desunt,qui (teste Seruio) abstulerint,legant. Cui non risere parentes.] Antiquissima omnia exemplaria,in quibus omnibus scriptum obseruauimus, cui, datiuo casu legunt.In aliquot etiam,quoi, Catulliano more ad pinguem sonum uso,tantum ut ab illo Qui distingueretur. Dea nec dignata cubili est.] In Romano libro scriptum est, cu- B bil' est,Plautino more. In altero perueteri, cubili, absque uerbo est.

IOAN. LOD. VIVES IN Eclogam quartam.

Sicelides Musæ,] Asinius Pollio bellum gessit cum Illyrijs.quo uero tempore cœpit Salonas,illorum urbem, natus est ei filius,quem ideo Saloninum appellauit. Virgilius cum in uersibus Sibyllinis legisset, nasciturum per illa tempora admirabilem quendam puerum, qui orbem renouaret, uaticinium accommodauit puero. nam ex alijs gentibus nō arbitrabatur futurum,propter magnitudinem imperij Romani,sed puer in tenera ætate mortuus est. Alterum enim Asinius habuit filium,heredem familiæ,qui dictus est Asinius Gallus. Itaque omnia sunt de Christo, de quo & nos interpretabimur,& uendicabimus suo Domino possessionem. Taceant impij: nam uel simplici uerborum sensu,absque ullis omnino allegorijs, de nullo prorsus alio potest intelligi,quod hic dicitur, quàm de Christo. Sicelides Musæ.] Propter Theocritum Siculum, quem in hoc carmine potissimum æmulatur, Musas Sicilienses ap- C pellat carmen rusticum. Paulo maiora canamus.] Non enim omnes pastoricia materia delectantur,hoc est humili. Si canimus siluas.] Quòd grandem materiam siluestri Musa canimus,mirandum non est. nam & ipsæ siluæ prouincia sunt sæpenumero consularis,dignæ quæ à consule Romano curentur:ut Suetonius scribit, Caio Iulio Cæsari prouinciam in consulatu datam,siluas & colles. Vltima Cumæi.] De Sibyllis diximus fuse in Augustinum. Aduentus Domini nostri tanta res fuit, ut prænunciari cō uenerit Iudæis & gentibus, ut priores expectarent, præsentes reciperent, posteri crederet. Ideo sicut apud Iudæos fuerunt prophetæ, ita apud gentiles Sibyllæ, dictæ quasi consciæ diuini consilij. Vaticinij autem aduentare tempus colligebat Virgil, quòd Sibyllarum multa carmina ita erant composita, ut primis uersuum literis, aut postremis, personam uel tempus de[redacted] Diui natione docet.& apud Eu[redacted] Sibyllæ, de iudicio Christi postremo,ad eundem modum,quod Augustinus citat libro de Ciuitate Dei decimooctauo. Iam redit & uirgo.] Dixerat aliquid forsan Sibylla de diua Virgine:id poeta ad uirginem Iusticiam transfert.aut forsan

A san de ingenti iusticia Christi, & aureo seculo, quod etiam describit Esaias propheta capite nono: Erit in nouissimis diebus, & quæ sequuntur. Saturnia regna.] In quibus magna cum quiete & pace uiuebatur, in æqualitate omnium, sine superbia, iracundia, & inuidia. qualis esset indubiè populus, qui Dei iussis pareret. Iam noua progenies.] Non potuit ab homine Christiano disertioribus uerbis explicari descensus filij Dei ad nos. Tuus iam regnat Apollo.] Lucina Diana est, à ferenda luce nascentibus. Apollo est eius frater. orat Dianam, ut faueat puero nascenti, libens ac propitia nempe in regno fratris sui Apollinis. Augustus existimatus est Apollinis filius, postmodum etiam Apollo nominatus. Te consule inibit.] Pollio Asinius cõsul fuit cum Cn. Domitio Caluino in Triumuiratu, An. V. C. 714. ante Christum natum 37. Te duce.] Peccatum originis delebitur uirtute Christi, ut in baptismo per fiduciam erga illum. Bene expreßit uestigia sceleris. nam originis scelus, uestigium est à parẽtibus transmissum in posteros. Soluent formidine.] Fiducia enim erga illum, qui est Deus, omnem excludet timorem supplicij ob culpam, siue propriam, siue hereditariam. Perpetua.] Quàm bene? nunquam enim intermittebatur, quin nos uexaret. & hos uersus ad eundem modum interpretatur D. Augustinus in Ciuitate Dei. Ille deûm uitam.] Puer diuinam uitam uiuet, & uidebit heroas, et semideos suos, quos ille constituet: & ipse ab eis non corporeis modò oculis uidebitur, sed (quod potius ac beatius est) mentis. de quibus est: Beati oculi qui uident quæ uos uidetis. Pacatumq; reget.] Data omnia filio in manus à patre, frequens est in sacris carminibus, & alijs libris mysticis: & patrem subijcere omnia filio. At tibi prima puer.] Describit cursum Ecclesiæ Christi, hoc est regni Christi in terris. Regnum enim Dei in Euangelio, inter cætera Ecclesiam quoq; significat. In nascente Ecclesia, nullo cultu, sed opere spiritus Dei, nata sunt dona dulcißimi & suauißimi odoris, tot Apostoli, discipuli, martyres, bonus odor Domino, in omni loco. Ipsæ lacte domum.] Fructuosißimi fuerunt. Nunquam prodibant, quin domum reuerterẽt cum magno prouentu Domino. Nec magnos.] Neque grex Christi metuet principes & monarchas, minantes & frementes. inter ipsos autem incredibilis erat concordia, pax, nullum inuidiæ aut superbiæ uenenum. Iam simul heroum.] Sequenti ætate, instituta doctrina Dei, exemplis Christi, disciplina Apostolorum, extendet se pietas latißimè: non iam ad munuscula, & res minutas, sed ad colligendam messem, uindemiam, mel. Ingredientur Iudæi, et magna multitudo gentilium. flauescet paulatim arista gentilis tenera, & in spinis humanæ contumaciæ colligetur uua suauis, et in dura ignorantia nascetur dulcedo mellis. Pauca tamen suberunt.] Non ita poterit induci Christianismus in animos hominum, quin multa etiamnum remaneant uestigia ueterum errorum, diffidentiæ, auaritiæ, inimicitiarum, belli, crudelitatis, ambitionis, arrogantiæ. hinc nascetur studium nauigandi, & commutandi merces ad quæstum, hinc mœnia urbibus, ex simultatibus & diffidentia. hinc agricultura solicita. hæc enim per se non mala sunt, sed prau[illegible]ter affectus est in illis. Au[illegible] erit.] [illegible]ia incommoda nauigationũ & bellorum, unde mala tam multa in genere humano. Hinc ubi iam firmata uirum.] Vel de cœlesti beatitudine, uel de perfectis Christianis id dicitur à Sibylla, in quorũ animis est tranquillitas incredibilis, & ætas aurea. Nec ad cupiditates exercebunt res naturales, sed ad neceßitates ineuitabiles, quemadmodum Paulus scenas faciebat, et patres in Ægypto exercebant humum: nec erunt de ijs rebus uilibus soliciti, sed eorum conuersatio erit in cœlis, contenti ad usum rebus qualibuscunq; obuijs, facileq; parabilibus. quo fiet, ut copia sit rerum omniũ, unoquoq; ad suos usus sumente, non trahente ad improbas cupiditates. Talia secla suis.] Vel hoc dixerunt fata ex uotis hominũ, ut talia essent secula: uel ipsa id iusserunt. regnũ enim Christi, regnum omnium seculorum, nec unquam sumet finem. fatum enim uoluntas est & iussum Dei. Concordes stabili.] Fortasse nimium curiosum uideri posset, si per hasce Parcas concordes numine & uoluntate fatorum, intelligi Sibyllam uoluisse diceremus, tres personas in diuinitate. sed hæc ne attingamus, ne obtundamur uel impiorum uel morosorum uociferatione ac quiritatione. Aggredere ô magnos.] Optat initium tantorum operum, & dicit instare tempus. siue tempus hoc, est prænotatum à Sibylla, siue occasio rerum gerendarum, quæ ex qualitate negociorum nascitur. Chara deûm soboles.] Nihil apertius de Christo: cara soboles Dei, & patris incrementum. De quo enim mortali dici potest, quòd sit monumentum Iouis? quis potest Deo dare incrementum? at Christus Deus, Dei filius, gloria est patris, quia sapientia & uirtus illius. Aspice.] Tempus est remedij, quando ruunt iam omnia, & instat discrimen extremum, quod erat in genere humano planè prostrato & afflicto: hoc est tempus, de quo loquebar modò. Aspice uenturo.] Vt non solum homines, sed Angeli, & ipsæ res mutæ exhilarentur aduentu Christi. Nam ipsa uniuersitas mundi, ut inquit Paulus, liberabitur à seruitute corruptionis. O' mihi tam longæ.] Infinita sunt acta Christi, & ineffabilia: longißima uita opus esset, ad ea explicanda. Vtinam tandiu uiuam, dum tua facta cecinerim. uel optat sibi longam uitam, ut talem poßit materiam scribere. At ea est de ingenio tuo confidentia? respondet: Non me carminibus.] Eiusmodi materiam cantantem, nec uincet Orpheus, nec Linus, nec Pan. quid enim sunt, quæ illi canunt, præ his ipsis? fiducia est ergo in materia, non in ingenio. Huic mater.] Etiamsi adiuuentur, Orpheus à Calliope, matre musa: Linus à Phœbo, deo carminum. Pan etiam Arcadia.] Non oblitus est decori. pastori enim maior & præstantior est Pan, quàm Calliope & Phœbus. Ita iam ad summum peruenit. non uidetur ei plus posse addi, postquam pastorum deum nominauit. Arcadia.] Vbi natus, ubi educatus, ubi colitur, ita ut uel sub iniquo sibi iudice, & alteri fauente uicturum se confidat. magnum est, inimico iudici se approbare posse, ut inquit Plinius. Incipe parue puer.] Illa quidem olim futura certa & indubitata: nunc uerò incipe exhilarare matrem risu tuo, ne des ei fastidium tua tristicia. satis sit fastidiorum exhaustum decem mensibus, quibus te utero gestauit. Menses hi lunares sunt, non ciuiles. Tulerint.] Permißiuum est, concedentis præteritum, ut retineat futurum: uelut apud Ciceronem: Quæ malum seruitus hæc est uoluntaria? fuerit aliqua neceßaria. & Salust. Egeris, orò te Cicero, perfeceris quidlibet, satis est perpessos esse nos. Qui non risere.] Grammatici de his uersibus satis multa disserunt, & nos in Augustinum. sed breuiter, mea sententia, per deum intelligi conuenit Genium, cui mensa parabatur, unde Genio indulgere: & per deã, Iunonẽ, cui sternebatur lectus, cum ablactabatur infans.

infans, significat periculũ esse uitæ in puerili tristitia, quod iis dij infantiũ tutelares nõ faueãt. Quod ita accidit. nã et puerulus hic celeriter est extinctus, nec passus est deus il-

lũ uiuere, in quem poeta magnæ auctoritatis transtulisset, quæ prophetissa dixerat de filio Dei. Atque hos uersus postremò suspicor à Virgilio additos, post pueri mortem.

ECLOGA V. DAPHNIS.

MENALCAS, MOPSVS,

MENALCAS.

Cur nõ Mopse (boni quoniam cõuenimus ambo,
Tu calamos inflare leueis, ego dicere uersus)
Hic corylis mixtas inter cõsedimus ulmos? MO.
Tu maior: tibi me est æquum parere Menalca,
Siue sub incertas Zephyris motantibus umbras,
Siue antro potius succedimus. aspice ut antrum
Syluestris raris sparsit labrusca racemis. ME.
Montib. in nostris sol⁹ tibi certet Amyntas. MO.
Quid, si idẽ certet Phœbũ superare canendo? ME.
Incipe Mopse prior, si quos aut Phyllidis igneis,
Aut Alconis habes laudes, aut iurgia Codri:
Incipe, pascenteis seruabit Tityrus hœdos. MO.
Immo hæc in uiridi nuper quæ cortice fagi
Carmina descripsi, & modulans alterna notaui,
Experiar: tu deinde iubeto certet Amyntas. ME.
Lenta salix quantum pallenti cedit oliuæ,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
Iudicio nostro tan tum tibi cedit Amyntas.
Sed tu desine plura puer, successimus antro. MO.

SER. *Cur nõ Mopse, boni quoniam cõuenimus ambo.] Inducuntur duo amici pastores canere ad delectationem, unde & se laudant, & sibi inuicem cedunt. Boni autem, docti. & figuratè ait Boni ambo, Tu calamos inflare leueis, ego dicere uersus. Boni dicere, ita græci, ἀγαθοὶ ᾀμείβειν. Hic corylis mixtas inter consedimus ulmos.] Ordo est: Cur non Mopse hic consedimus inter ulmos mixtas corylis, scilicet ut canamus? Sanè Inter præpositio, quia postposita est, mutauit accentum: sicut Circum. Siue sub incertas Zephyris motantibus umbras.] Dicit quidem uerecundè se illi obtemperare debere, ostendit tamen quid sibi placeat. Nam ex ipsa laude antri, & ex arborum uituperatione, quarũ incertas umbras dicit, ostendit suam sententiam esse meliorem. Incertæ autem umbræ sunt, & ex solis circuitu, & ex mobilitate uentorũ: quod ipse etiam dicit, Zephyris motantibus. Labrusca.] uitis agrestis, quæ quia in terræ marginibus nascitur, labrusca dicta est, à labris & extremitatibus terræ. Montibus in nostris.] ac si diceret, in hoc territorio. Et tibi certet.] Vsurpatum est, nam hodie Certo tecum dicimus. Quid si idem Phœbum certet superare canendo?] Offensus comparatione inferioris, hoc dixit: licet non amarè Menalcas dixerit, Solus tibi certet Amyntas. quod tamen quia hic asperè accepit, ille paulò pòst curat, dicens: Lenta salix quantũ pallenti cedit oliuæ. Phyllidis ignes.] Phyllis regina Thracum fuit. Hæc Demophoontem Thesei filium, regem Atheniensium, redeuntẽ de Troiano prælio, dilexit, & in coniugium suum rogauit. Ille ait antè se ordinaturum rem suam, & sic ad eius nuptias reuersurũ. Profectus itaq; cùm tardaret, Phyllis et amoris impatientia, & doloris impulsu, quòd se spretam esse credebat, laqueo uitam finiuit, & conuersa est in arborem amygdalum sine folijs. Postea reuersus Demophoon, cognita re, eius amplexus est truncum: qui, ueluti sponsi sentiret aduentum, folia emisit. Vnde etiam φύλλα sunt dicta à Phyllide, quæ antè πέταλα dicebantur. Alconis laudes.] Hic Cretensis sagittarius fuit: cuius cùm filiũ draco inuasisset, tanta arte direxit sagittam, ut ea currens in serpentis defice-ret uulnere, nec transiret in filiũ. Iurgia Codri.] Codrus dux Atheniẽsium fuit, qui orto bello inter Laconas & Athenienses, cùm respondisset oraculũ illos posse uincere, quorum dux perisset: habitu humili profectus est ad hostiũ uicina tentoria, & illic iurgio in suã cædẽ instigauit, et à nullo cognitus, fecit locũ oraculo. Cortice fagi.] Vbi enim debuit magis rusticus scribere? Modulans alterna.] Secundum rhythmum cõponens. Alterna autẽ, uaria, propter musicam, cuius sonus uarius inuenitur ex pedum dissimilitudine. Significat autem cantaturum se epicedion, & epitaphion. Nam ἐπικήδιον est, quod dicitur cadauere nondum sepulto: ut, Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnim. ἐπιτάφιον autẽ post completam sepulturam dicitur: ut, Daphnis ego in siluis, hinc usq; ad sidera notus. Lenta salix quantum pallenti cedit oliuæ.] Rusticis utitur comparationibus. Salix autem uilissima est arbor, oliuæ comparatione. Saliunca.] herbæ genus, quam orci tunicam uulgò uocant. Rosetis.] ubi rosæ nascuntur. Iudicio nostro tantum.] ac si diceret, quid alij sentiant, uideris. Desine plura puer.] cessa te excusando, & talia dicendo. & subauditur, obtendere uel dicere.*

POM. Sabi. *Hic corylis mistas, &c.] Corylus arbuscula est, ex qua antiqui faciebant faces nuptiales, ut inquit Plinius. Si quos aut Phyllidis ignes.] Theseus ex Phædra suscepit Athamantem & Demophoontem. Demophoontem amauit Phyllis, quæ fastidita longa expectatione amatoris, laqueo se in arbore suspendit, arbor statim aruit. Sed aiunt reuiruisse, ac si amorẽ sensisset, cum Demophoon eam amplecteretur. hæc arbor quæ fuerit, non satis constat: uolunt aliqui esse amygdalum. Aut Alconis.] Alcon Cretensis sagittarius, cum filium Phalarum circuisset, fertur sagittis interemisse serpentem, filio non læso. Aut iurgia Codri.] Codrus rex Atheniensium, iubente oraculo se deuouit, & ab hostibus Lacedæmonijs interfectus est. Saliunca.] genus uirgulti asperi.*

VAR. Lect. *Conuenimus ambo.] In oblongo codice Consedimus legitur, omnino corruptè. Iubeto certet Amyntas.] In Romano libro & in M[illegible] legitur, Iubeto ut certet.*

Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnim
Flebant: uos coryli testes, & flumina Nymphis.
Cùm complexa sui corpus miserabile nati,
Atq; deos atq; astra uocat crudelia mater.

SER. *Extinctũ Nymphæ crudeli funere Daphnim.] Multi dicunt simpliciter hoc loco defleri Daphnim quendã pastorem. Alij dicunt significari per allegoriam C. Iulium Cæsarem, qui in senatu à Cassio & Bruto*

Non ulli pastos illis egere diebus (nem
Frigida Daphni boues ad flumina, nulla neq; am
Libauit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesq; feri, siluæq; loquuntur.
Daphnis & Armenias curru subiungere tigres
Instituit: Daphnis thyasos inducere Bacchi,
Et folijs lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut uitibus uuæ,
Vt gregibus tauri, segetes ut pinguibus aruis,
Tu decus omne tuis: postquam te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros, atq; ipse reliquit Apollo:
Grandia sæpe quib. mandauimus hordea sulcis,
Infelix lolium, & steriles nascuntur auenæ.
Pro molli uiola, pro purpureo narcisso,
Carduus, & spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humū folijs, inducite fontibus umbras
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.
Et tumulū facite, & tumulo superaddite carmen:

A Bruto uiginti tribus uulneribus interemptus est: unde & crudeli funere uolunt dictum. Alij dicunt Quintilium Varum significari, cognatum Vergilij, de quo etiā Horatius: Ergo Quintilium perpetuus sopor Vrget. Tamen crudeli funere, ad queuis potest referri. Vos coryli testes, & flumina nymphis.] Bene testimonijs utitur in rebus incredibilibus. Nam fletū facilè dearum persona non recipit. et bonis usus est gradibus, fleuerunt Nymphæ, quib. insita est naturaliter pietas: homines, ad quos mor-
B tis peruenit dolor: pecudes, quæ licet ratione careat, tamē nō carent sensu: feræ, crudelitate gaudētes. Quā rē rursus, quia incredibilis est, testimonio cōprobat dicens: Hoc & montes loquuntur, & siluæ. Quòd autem ait Coryli testes & flumina, usurpatum est: nam testes flumina non dicimus. Quæ enim in is exeunt, neutrum in e mittunt, ut agilis agile: sed nec hoc teste, & hæc testia possumus dicere. Vnde per diffinitionem debemus dicere, coryli & flumina, quæ res testes mihi sunt. sic Horat. Testis Metaurum flumen. Propert. Testes sunt sidera nobis. Astra crudelia.] quæ accelerauerunt Daphnidis mortem. Complexa sui corpus miserabile nati.] Lugentium est, ut & corpori inhæreant. Nulla quadrupes.] Hic & hæc quadrupes dicimus. Alibi: Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit. Montesq; feri siluæq; loquuntur.] ὑπερβολικῶς dixit. Et notandum, quòd cùm dicere cœperit eius apotheosin, contrà lætitiam rebus omnibus dat, quas nunc in mœrore fuisse memorauit. Daphnis & Armenias curru subiungere tigres.] Hoc apertè ad Cæsarem pertinet, quem constat primum sacra Liberi patris transtulisse
C Romam. Curru.] pro currui. Thyasos.] saltationes, choreas. Inducere Bacchi.] Liberalia instituit. Vitis ut arboribus.] Locus Theocriti est. τᾷ δρυῒ ταὶ βάλανοι κόσμος, τᾷ μαλίδι μᾶλα, τᾷ βοῒ δ' ἁ μόσχος, τῷ βουκόλῳ αἱ βόες αὐταί. Tuis.] si Romanis, Cæsar: si pastoribus, Daphnis. Pales.] dea pabulorum. Reliquit Apollo.] Apollinē dicit νόμιον, id est, pastoralem: nam Admeti regis pauit armenta. & hoc dicit: Nec pabula nascentur, nec pecora. Grandia hordea.] Vsurpatiuè metri causa dixit: nam triticum, hordeum, uinum, mel, numeri tantum singularis sunt, unde plurali in prosa uti non possumus: uina tantùm possumus dicere, Ciceronis exemplo, qui ait in Prætura: Vina cæteraq; quæ in Asia facilè comparantur. Infelix lolium.] inutile, infœcundum. Et steriles nascuntur auenæ.] Sterileis auenas secundum situm dixit Italiæ: nam in Thracia fructuosæ sunt. Hæc autem dicit contingere, ut ostendat terr[illegible] quoq; dolere Daphnidis [illegible] [illegible]a est asperrima & spinosa. Spargite.] implete: ut, Spargitur & tellus lachrymis. & dicit ornandum esse locum sepulchri ex uoluntate defuncti. Inducite fontibus umbras.] Facite nemora circa fonteis. & hoc ideo, quia (ut diximus) heroum animæ habitant uel in fontibus, uel in nemoribus: ut, Lucis habitamus opacis, Riparumq; toros, & prata recentia riuis Incolimus. Superaddite carmen.] Duos uersus carmē uocauit. nec mirum, cùm etiam de uno carmine dixerit: ut, Et rē carmine signo, Æneas hæc de Danais uictoribus arma.

Montes feri.] inculti. POM.

Daphnis & Armenias.] Sabi. Bacchus cum triumphauit de Indis, eius currum uexerunt tigres. Armenias tigres dixit, à propinquitate regionis. nam tigres nascuntur in Hircania, ut alibi Vergilius: Hyrcanæq; admorunt ubera tigres. Thyasos inducere Bacch.] Thyasi sunt saltationes, quæ fiebant in sacris Bacchi. Hastas.] id est thyrsos. Thyrsus baculus Bacchi, circundatus pampinis. Infelix lolium.] Theophrastus libro 7. Lolium ineunte hieme prouenit, nunquā uere, folio lanuginoso. Volunt etiam ex semine lini fieri lolium: brutis pabulo est. siccatur aliquando, ut fœnum, inutile cibis hominū. Et steriles dominantur auenæ.] Auena, ut inquit Theophrastus, uenit cultis. Columella: Auena autumno sata, partim cæditur in fœnum, uel est pabulum, dum adhuc uiret: partim semini custoditur. Carduus spinoso surgit caule, eius radix ad cibum transit amœnissima. Pro purpureo Narcisso.] Narcissus caule surgit lilij, sine folio, sine membrana, ueluti uasculo, seritur radice, quæ carnosa & rotunda est, floret post Arcturum. Paliurus, est parua herba, magis serpit quàm tollat se in caules, & est spinosa. Acradis dicitur prius, syluestris est arbor. Paliurus est herba.

Frigida Daphni boues ad flumina: nulla neq; amnē.] VAR. Lect. In Longobardico legitur, Ad flumina ulla neq; amnem. Pœnos etiam ingemuisse leo.] In Romano libro legere est, Gemuisse: sed ingemuisse, maiorem habet uim, & numerus ipse magis delectat. Armenias curru subiungere Tigres.] Ita quidem legendum. Sed in Romano libro legitur, Armenia, puto scriptoris negligentia. reliquæ dictiones permixtæ sunt, & punctis malè distinctæ. Est enim, Currus ubi iungere tigres. Inducere Baccho.] Baccho passim habetur in impreßis libris. In antiquis omnibus, Bacchi: ut sit, Thiasos Bacchi. In Longobardico ultima litera abrasa est. Et;o, repositum aliena manu, et atramento. uidetur uerò Bacchi fuisse prius. Grandia sæpe quibus mandauimus ordea sulcis.] In aliquot cod. antiquis legere est, Sæpe quidem mandauimus. Infelix lolium, et steriles dominantur auenæ.] Dominantur, in impreßis tantum codicibus legitur. In antiquis uerò omnibus, quotquot habere cōtigit, Nascuntur, eius loco positum obseruaui. Pro molli uiola, pro purpureo narcisso.] In Romano lib. additum est, Et, legiturq;: Pro molli uiola, & pro purpureo narcisso. Sed absq; ea particula copulatiua, lectio mihi uidetur elegantior. Inducite fontibus umbras.] Ita pleraq; antiqua legunt exemplaria, quod etiam in uulgatis codicibus habetur. In Rom. tamen, aras, non umbras legitur.

legitur. & aliquot exemplaria, non fontibus, sed frondibus, habent.

SER. Daphnis ego in siluis hinc usque ad sidera notus.] In siluis notus, etiam hinc usq; ad sidera. Formosi pecoris custos, formosior ipse.] Si ad Caesarem refertur, hoc dicit: Boni populi optimus imperator. Tale tuum carmē.] Laudant se inuicem, ut diximus suprà. Quale sopor.] qualis res: ut, Dulce satis humor. Nec calamis solùm aequiparas, sed uoce magistrū.] Videtur allegoria quasi ad Theocritum & Vergilium respicere. Hinc est: Tu nunc eris alter ab illo. Quocunq; modo.] prout possumus. & dicit se Daphnidis dicturum apotheosin: ut, Daphninq; tuum tollemus ad astra. Tuum.] quē diligis. Tali munere.] Si amicū laudaueris. Puer ipse.] Modò Daphnin intelligim⁹: nā Caesar, nō puer occisus est, sed maioris aetatis. Iāpridē.] Ac si diceret, scio esse optima quae dicturus es, frustra ea uerbis extenuas: quia ille suprà uerecūdè dixerat: Quocunq; modo tibi nostra uicissim. Candidus.] id est, deus: unde cōtrà nigros, mortuos dicimus. Horat. Hic niger est, hūc tu Romane caueto. Sub pedibusq; uidet nubes & sidera.] Meritum eius ostendit, qui summos circulos & coeli secreta cōscendit. Ergo alacris siluas.] Omnia tenet uoluptas, quae superius occupauerat moeror: ut, Ipsa Pales agros, atque ipse reliquit Apollo. Tenet.] id est, moratur, amplectitur. Nec retia ceruis Vlla dolum meditantur.] Adeò placet simplicitas Daphnidi, ut etiam ille dolus qui uoluptati antè fuerat, conquiescat, scilicet uenationis: & est ὑπερβολή. Deus, deus ille Menalca.] Hoc sonat, Deus, Deus est Daphnis. Intonsi.] siluosi, incaedui. Sis bonus ô felixq; tuis.] pastoribus, si Daphnim accipis: si Caesarem, bene ait tuis: suis enim percussorib. nocentissimus fuit. nam Augustus eius filius omneis est persequutus. Felix autem, propitius: ut, Sis felix, nostrumq; leues quaecunq; laborē. Item econtrà Iuno: Quae potui infelix, id est, irata. Deos enim felices uel infelices, ex rebus quas praestant, uocamus. En quatuor aras: Ecce duas tibi Daphni, duas altaria Phoebo.] Feci, inquit, aras quatuor, tibi ô Daphni duas, & duas aras Apollini, quae sint altaria. Nouimus enim aras & dijs esse superis & inferis consecratas. Altaria uerò esse superorum tantùm deorum, quae ab altitudine constat esse nominata: quae nunc dat Apolli-

Daphnis ego in syluis, hinc usq; ad sidera notus:
Formosi pecoris custos, formosior ipse. ME.
Tale tuum carmen nobis diuine poëta,
Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere riuo.
Nec calamis solū aequiparas, sed uoce magistrū.
Fortunate puer tu nunc eris alter ab illo.
Nos tamē haec quocūq; modo tibi nostra uicissim
Dicemus, Daphnimq; tuum tollemus ad astra.
Daphnin ad astra ferem⁹: amauit nos quoq; Daph.
An quicquam nobis tali sit munere maius? MO.
Et puer ipse fuit cantari dignus, & ista
Iāpridē Stimichon laudauit carmina nobis. ME.
Candidus insuetum miratur limen Olympi,
Sub pedibusq; uidet nubes & sidera Daphnis.
Ergo alacris siluas, & caetera rura uoluptas,
Panaq; pastoresq; tenet Dryadasq; puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia ceruis
Vlla dolū meditātur: amat bonus ocia Daphnis.
Ipsi laeticia uoces ad sidera iactant
Intonsi montes: ipsae iam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta, Deus deus ille Menalca.
Sis bonus ô felixq; tuis. en quattuor aras:
Ecce duas tibi Daphni, duas altaria Phoebo.

ni quasi deo, Daphnidi uerò aras ponit. Nam licet eum dixerit deum, tamen mortalem fuisse manifestum est. Sanè quaeritur, cur duo altaria Apollini se positurum dicat, cùm constet supernos deos impari gaudere numero, inferos uerò pari: ut, Numero deus impare gaudet quod etiam Pontificale indicant libri. Sed const secundū Porphyrij libr quem Solem appellauit triplicē esse Apollinis potestatem, & eundem es Solem apud superos, Lil rum patrē in terris, Apollinem apud inferos. B Vnde etiam tria insignia circ eius simulachrū uidemu lyram, quae nobis coelest harmoniae imaginē mon strat: Griphenaeum, quo & terrenum numen ostendit: Sagittas, quibus infernu deus & noxius indicatur. Vnde & Apollo dictus est ἀπὸ τοῦ ἀπολλύειν. Hinc est quòd & Homerus eundem tam pestilentiae dicit, quàm salutis esse authorem. & Horatius ait: Condito mitis placidusq; telo, Supplices audi pueros Apollo. Vnde Vergil. rationis huius peritus, per altaria supernum numen ostendit: per parem numerū, in fernam indicat potestatem.

POM Sab. En quatuor aras.] Arae ab ariditate dictae, quia in eis adoletur ignis. Altaria, ab alendo.

VAR. Lect. Quale sopor fessis.] In Romano libro Lassis. hoc alterum ex his paraphrasis esse debuit. Dryadasq; puellas.] In Rom. lib. Dryades, latino declinatu. Nec retia ceruis Vlla dolum meditantur.] In codicibus aliquot antiquis, C malum, non dolum est. quia uerò retia positum est, magis placet dolum. Ipsae iam carmina rupes.] In Rom. lib & copula, particula inserta est: Ipse & iam carmina, rupes, quod non placet. Deus deus ille Menalca.] In Longobardico, & in Mediceo, Ipse legitur. En quatuor aras, Ecce duas tibi Daphni, duoq; altaria Phoebo.] Vide an eruditè admodum legatur in Longobardico, Ecce duas tibi Daphni, duas altaria Phoebo. ut altaria per appositionem legamus, coueniantq; omnia cum eo quod dictum est, En quatuor aras: postea distinguat, ecce duas tibi Daphni: duas autem Phoebo, quae tamē Altaria sint. Illud ad dam, in antiquis aliquot codicibus, duo altaria absq; particula copulatiua. huiusmodi pleraq; inuenies numeri ua riandi causa poni à poetis.

SER. Bina.] duo. Quotannis.] singulis quibusq; annis. Pinguis oliui.] quod Graeci λιπέλαιον dicunt. Hilarās.] Participiū est, ab eo quod dicitur hilaro,

Pocula bina nouo spumantia lacte quotannis,
Craterasq; duos statuam tibi pinguis oliui:
Et multo in primis hilarans conuiuia Baccho,
Ante focum si frigus erit: si messis, in umbra.
Vina nouum fundam calathis aruisia nectar.
Cantabunt mihi Damoetas & Lyctius Aegon,

[redacted] nomen unde uen id est, hilarus uel hilari à graeco descendere: nam ἱλαρὸς facit. Vina nouum fundam calathis Or

Saltanteis satyros imitabitur Alphesibœus.
Hæc tibi semper erunt, & cùm solennia uota
Reddemus Nymphis, & cùm lustrabimus agros.
Dũ iuga montis aper, fluuios dum piscis amabit,
Dumq; thymo pascentur apes, dum rore cicadæ,
Semper honos nomenq; tuũ laudesq; manebũt.
Vt Baccho, Cererique, tibi sic uota quotannis
Agricolæ facient, damnabis tu quoq; uotis. MO.
Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona?
Nam neq; me tantùm uenientis sibilus Austri,
Nec percussa iuuant fluctu tam littora, nec quæ
Saxosas inter decurrunt flumina ualles. ME.
Hac te nos fragili donabimus antè cicuta.
Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexin:
Hęc eadem docuit, Cuiũ pecus, an Melibœi? MO.
At tu sume pedum, quod me cùm sæpe rogaret,
Non tulit Antigenes, & erat tum dignus amari:
Formosum paribus nodis atq; ære, Menalca.

A *Ordo est: Vina fundam calathis, id est, calicibus, quæ uina sint nouum nectar, id est, magna dulcedo. Aruisia autẽ est Chia, à promontorio Chij insulæ Aruisio.* *Lyctius Aegon.*] *Cretensis: ut Lyctius Idomeneus.* *Saltanteis Satyros imitabitur Alphesibœus.*] *pastor quidam. Sanè ut in religionibus saltaretur, hæc ratio est, quòd nullã maiores nostri partẽ corporis esse uoluerũt, quæ non sentiret religionẽ: nam cantus ad animũ, saltatio ad mobilitatẽ pertinet corporis.* *Et cum lustrabimus agros.*] *sic suprà: Cum faciã uitula pro frugib.*

B *Dum iuga montis ap.*] *sic, In freta dum fluuij current.* *Baccho, Cererique.*] *Hæc enim duo sunt numina, quæ & rustici maximè colunt, & quorum numina communia sunt mortalibus cunctis. sic in Georg. Vestro si munere tellus Chaoniam pingui glandem mutauit arista.* *Damnabis tu quoq; uotis.*] *id est, cùm tu deus præstare aliqua hominibus cœperis, obnoxios tibi eos facies ad uota soluenda: quæ antequã soluantur, obligatos & quasi damnatos homines retinent.* *Reddam pro carmine dona.*] *Ille eum suprà tantùm laudauerat, hic & laudat, & de munere etiam cogitat.* *Sibilus.*] *Hic sibilus dicitur res ipsa: nam Sibila ora participialiter dictum est, pro sibilantia.* *Hac te nos fragili donabimus antè cicuta.*] *Bene anticipat & offert munus, quod ille se facturum esse promiserat.* *Sume pedum.*] *uirga incurua, unde retinentur pecudum pedes.* *Non tulit Antigenes, & erat tum dignus amari.*] *Aut pastorem quendam pulcherrimum dicit, aut choraulam significat, quem legimus admodum à Vergilio fuisse dilectum.* *Paribus nodis.*] *Pari et æquali tumore nodosum. & honestè locutus est, Formosum no-*

C *dis uel ære: ut si dicas, Pulcher est frenis.* *Menalca.*] *Vocatiuus est.*

POM. Sabi. *Pocula bina.*] *Manes antiquorũ placabantur et euocabantur lacte, admixto uino.* *Vina Aruisia.*] *Aruisiũ est mõs Chij insulæ. Apud antiquos in summa laude uinũ Chiũ fuit. quamuis legerim alios, qui ponunt Aruisium in continenti contra Lesbum, &c.* *Lyctius Aegon.*] *à Lycto oppido.* *Et cum lustrabimus agros.*] *Antiqui quotannis lustrabant agros: & ab circumeundo, id est ambiendo, ambarualia sacra appellabãt, & sacerdotes ambaruales.* *Dum rore cicadæ.*] *Cicadæ non habent alium cibum, quàm matutinum rorem.* *Damnabis.*] *id est, cum uota non fient, damnabis nos, tanquam uanum numen.* *Pedum.*] *appellatur pastorale baculum, in cuius altero ex cacuminibus, est appositum æs, siue ferrum.*

VAR. Lect. *Craterasq; duos statuam tibi.*] *Duos quidem in codicibus aliquot ueteribus legitur, [illegible] is in Oblongo et pleris[illegible] legatur. In Romano tamen duo, ad sibilum euitandum. quod Statuam sequitur. In altero perueteri, dictio abrasa est. Duo tamen prius fuisse apparet.* *Hilarans conuiuia Baccho.*] *In Mediceo libro, Hilarans altaria Baccho: reliqui omnes Conuiuia.* *Vina nouũ fundam calathis aruisia nectar.*] *In Oblõgo quidem infundã legitur. Sed id mihi negocium facessit, quod Aruisia dictiõ nusquam legatur. Eodem modo in libris antiquis, si quidẽ in antiquißimo notæ maioris, & in Oblongo, Aruisia legitur. In altero uerò perueteri, atque itidem in Longobardico mediæ illæ literæ abrasæ sunt, ut quid haberet antiqua lectio non discernas. In Mediceo Arusia, media tamen abrasa syllaba, legitur. Sunt alij libri, in quibus, Aretusia legas: alij, qui corruptius quid ostendant.*

IOAN. LODOVICI VIVIS, in Eclogam quintam.

Vt superiore Ecloga de ortu Seruatoris cecinit ex uersibus Sibyllinis, quos Salonino applicauit malè cohærentes: ita hic de nece atq; ascensu eiusdem domini & dei ex alijs Sibyllæ carminib9, quæ C. Iulio Cæsari attribuit, tametsi sub Daphnidis nomine. Sunt qui aiant defleri à poeta fratris sui mortem. sed uaticinia sunt Sibyllæ ab illis uersibus, Extinctum nymphæ, & post, Candidus insuetum miratur limen olympi. Admiscet poeta de suo nonnulla, ex ignorantia ueri sensus: ut quadraret uaticinium, quò applicabatur. *Montibus in no. sol.*] *Quoniam Mopsus dixerat, potius esse ut sub antro cantarent: iocatur Menalcas senior cum iuniore, dicens non ausurum se id facere. Mopsum enim inuictum esse in illis montibus cantando: nec quenquam inter pastores illius regionis inueniri, qui cum eo certet in montibus, præter Amyntam. is erat adolescens æqualis Mopso, & æmulus.* *Quid si idem.*] *Commotus est Mopsus ad mentionem æmuli, tam importunam. sed respõdet comiter, ut seni: Non magna est laus certare, sed uincere: quemuis posse cum hercule congredi, sed non superare.* *Incipe Mopse prior.*] *Seriò iam loquitur senior, & ostendit materias cantatu dignas, siue de amorum impatientia, siue de artis præstantia, seu de pietate patriæ.* *Tu deinde iubeto.*] *Cum stomacho. hæc ego posteaquam cecinero, uidebis esse talia, ut pudeat te de Amynta facere mẽtionem. Habet indictionem uox illa Deinde. sicut Græce ἆτα.* *Lenta salix quantum.*] *Sensit offensum esse Mopsum. iccirco ostendit, ioco se illud dixisse. & præfert eum Amyntæ.* *Iudicio nostro.*] *Quod rem non uniuersaliter pronunciat, sed ita sibi uideri: argumentum est manifestius, non subesse adulationem, sed bona fide illum loqui. Mopsum autẽ par est acquiescere illius iudicio, de quo se læsum esse arbitrabatur.* *Extinctũ nymphæ.*] *Daphnidis nomen inducit, siue quòd Daphnis fuit quidam Mercurio genitus adolescens formosissimus: siue quòd uir Siculus, agris & pecore locuples, ad quem pastoricij carminis inuentionem nonnulli referunt. Ait ergo, uniuersam rerũ naturam condoluisse Christo morienti: primum nymphas ipsas, id est, cœlestes illas mentes.* *Vos coryli testes.*] *Cœlum & res inferiores, motu ac perturbatione sua testatæ sunt, quemadmodum superiora essent affecta. Cum*

c 4 complexa

complexa fui.] Post deos statim subijcit Rom. matrē, dijs proximam. Atque deos, atq; astra.] Hoc more gentilitio, nobis abominando. illi enim Iouem suum, cum nō concederet res ex uoto, & ferum et crudelem nuncupabant. noster uerò, hoc est uerus, attingit à fine usq; ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. Non ulli pastos.] Consternatio pastorum, hoc est Apostolorum Christi, & cessatio doctrinæ Euangelicæ in Christi morte. ut nec fuerint, qui doceret: nec ipsi auditores uoluerint audire, alienatis omnium mentibus à salute. Daphni tuum Pœnos.] Vel leones, hoc est bestiæ immanissimæ, & à sensu humanitatis abhorrentes, indoluerunt neci Christi. multi uidelicet Iudæorum & gentilium, ut Centurio, & Pilatus, & qui reuertebantur Hierosolymas, percutientes sua pectora. Montesq; feri.] Nam leonum mugitibus montes resonabant, & syluæ, ut procul exaudiri possent ab hominibus. Coryli & flumina de luctu Nympharum testata sunt, quoniam aliter scire nequiuissemus, non enim inter illas uersamur: montes & siluæ de leonibus, nam illi usum & societatem nostram fugiunt. Fortassis & allusio est ad ruptionem petrarum, & apertionem monumentorum, et terræ motum. Daphnis & Armenias.] Christus nouæ & sempiternæ religionis fuit auctor, indomita & ferocissima tigrium colla cicurauit, & assuefecit iugum ferre. Thiasos inducere Baccho.] Ad historiam hoc pertinere dicit Ser. quòd Cæsar primus sacra Liberi patris Romæ instituit. Non memini legere me hoc apud alium quenquam, nec est uerisimile. nam ante Cæsarem sacra erant Bacchi Romæ. sed nos propositā interpretandi rationē sequemur. De Bacchi sacris potissimum meminit, & has antiqui ad animorum purgationem pertinere crediderunt: & ideo Liberum appellatum, quòd curis & molestijs liberaret animos. Vitis ut arboribus.] Christus caput est mundi, & decus uniuersarum mentium. Postquam te fata tulerunt.] Non hoc est ita intelligendū, ut post Christi mortem sint deserta omnia: nam statim subiungitur, Spargite humum folijs. sed quòd in ipso Christi supplicio cessarit cœlestis doctrina, et informatio ad pietatē, quasiq; Apostolorum mentes exaruerint, et successerit in illis pro fiducia metus, & desertio, & fuga à uita & salute sua. de quibus est, quod sequitur. Grandia sæpe quibus.] Apostoli, quibus primis doctrina atq; institutione Christi excultis, mandata & concredita fuerant semina æternæ felicitatis, cum ipsis percipiendæ, tum transmittendæ in alios ac diuulgandæ, flores emiserunt primum, & à semine degenerantes, & à fructibus mox insecutis. Spargite humum folijs.] Post Christi autem resurrectionem sequitur rerum uniuersarum innouatio ac reparatio, & noua lætitia pastoribus ostensa: nempe Apostolis, quos Dominus gregi suo pastores dedit. Et tumulum facite.] Memoriam sempiternam mortis Christi, quam ecclesia semper habet præ oculis. quid enim aliud est tumulus, quàm monimentum mortis? Et tumulo superaddite carmen.] Hæc erit mortis Christi superscriptio, hoc elogium. Daphnis ego, in siluis.] Ne adscribatis, ut reliquis mortuis: Hic situs est ille. Iste enim uiuit, non solum in terris, sed etiam inter sidera notus, & charus hominibus atq; angelis. Hinc usq; ad sidera.] Filius Dei de cœlo descendit, ut homo fieret: rursus factus homo, à terra ascendit in cœlum. Christus ergo homo, à terris cœpit esse notus, & peruenit usq; ad cœlum. Formosi pecoris custos.] Ipse formosissimus, purissimus, optimus, non nisi formosos, puros,

bonos ad pascua & regnum suum admittit. ipse tales eos A facit, qui se illi reformandos prorsum ac refingendos concredunt. De hoc est uersus in Psalmo xv, quo Dominus ipse loquitur: Sors hæreditatis meæ cecidit mihi in præclara; etenim hæreditas mea præclara est mihi. Sortitus est Christus angelos, & sanctos homines. isti sunt pecus pastoris speciosissima forma præ filijs hominum, in cuius labijs gratia est diffusa. Tale tuum carmen.] Si carmen de nece Cæsariana, acerba alioqui amicis Octauiani, & quæ multis nocuit, nemini profuit, tam gratum fuit pastori: quid erit nobis commemoratio supplicij Christi? à quo in genus humanum redundauit salus sempiterna. Nec calamis solum æquiparas.] Quia Mopsus indignabundus æmuli mentione, dixerat, Tu deinde iubeto certet Amyntas: nunc Menalcas spreto æmulo, parem illum magistro pronunciat. & hæc laus gratior est Mopso. prior enim illa, Lenta salix quantum, &c. ad leniendum irritatum animum uideri poterat prolata, & apposita: nunc sumpto carminis experimento, uerior est, & certioris iudicij, ex re nata, non ex tempore. Fortunate puer.] Exclamatio, non ex approbatione solum cantus, sed admiratione B quoq;. Nos tamen hæc quocunque modo.] Adeò Mopsi carmen probat, ut se paria facturum neget, sed quocunq; modo uicem suam cantandi expleturum. Daphnimq; tuum.] Quia abs te prius commemoratum & laudatum: uel quia tu illius heredi Octauiano es familiarior. Amauit nos quoq; Daphnis.] Non potest hoc de Virgil. intelligi, quem credo Cæsari nunquam esse cognitum, ac ne uisum quidem. Erat enim Virgil. puer adhuc, cum Cæsar est occisus: nec Cic. quidquam uidit uel audiuit Virgil. qui uix duobus annis superstes fuit Cæsari. Commentitium porrò est illud, quod scribit nescio quis in Virgil. uita, ut alia illic permulta, hausta de uulgi sermonibus & fabellis: exclamasse Cic. Magnæ spes altera Romæ. Itaq; sub persona dicuntur Menalcæ, senioris Virgil. dubium tamen, uter est Virgil. Meritò autem laudes illius celebrat, à quo fuerit dilectus. Quid non debet qui diligitur? qui non fortunas amantis respicit, sed amantem ipsum? An quidquam nobis.] Responsio mollis, iuxta Sapientis sententiam, frangit iram. Iam placatior Mopsus, et blandior, respondet ad id quod dixerat Quocunq; modo. Imò nō dubito, inquit, quin C cantio tua futura sit optima, & quòd de tam fœcunda materia, & quòd iampridē laudata mihi à Stimicone, quem ego existimo posse ea de re censere. itaque magni muneris loco erit mihi, eam audire. Candidus insuetum.] Prius decantauit Sibylla mortem, hic ascensum ad cœlos & æternitatē regni. Humanitas Christi in cœlum sublata, gaudet spectare subiecta sibi esse omnia: quòd ex sacris oraculis discimus. Nubes & sidera.] Cœlestia omnia, et terrestria. Ergo alacris siluas.] Ex ascensu Christi in cœlum maxima dimanauit lætitia, in Apostolos primùm misso sacrosancto spiritu, inde in homines omnes: Ascendens, inquit, in altum, captiuam duxit nostram captiuitatem, dedit dona hominibus. Nec lupus insidias pecori.] Pax Christi quæ exuperat omnem sensum superiorū cum inferioribus, ferocium cum mansuetis, astutorum cum simplicibus, exæquante o[illegible] charitate, et reddente tuta omnia & secura. Amat bo[illegible]tas enim peculiare præceptum est Christi, & pax, & hæreditas. Ipsi lætitia.] Spiritus sanctus diffusus est in cordibus nostris, per Iesum Christum, inquit Paulus. hac lætitia repleti, agnoscimus qui sit Christus Iesus, & profitemur

A mur deum esse. Nemo enim dicit Domine Iesu, nisi in spiritu sancto. et in Euangelio: Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus qui est in cœlis. Montes uerò, id est, proceres Ecclesiæ, & doctissimi quiq;: rupes, id est, mediocres, & arbusta. hoc est plebes infima, omnes Christi diuinitatem apertè profitetur, & adorant. Menalca.] Ad afflictum, & lugentem mortem Christi, dicitur: Quid tu fles? quin lætißimo es animo? Deus enim est ille. Quid quæris uiuentem inter mortuos? Deus est, uiuens in æternum. Vnde & læticia redit cordibus, & spes optima beatitudinis. quod & proximo precatur uersu, ut omen cōfirmet, uelitq; ratum esse, quod nos de illo nobis pollicemur, ex ipsius præceptis ac iussu. Sis bonus ô, felixq; tuis.] Bene tuis, qui tibi fidunt, qui se tibi quoad possunt adiungunt, et in tuum patrocinium cōfugiunt tanquam in asylum: et fac planè tuos illos omnes, qui te implorat. En quattuor aras.] Huc fortasse Virg. de suo addit, more gentilitio. Et multus est in mentione Apollinis, uel propter carmen pastoricium, uel quia poetarum omnium est deus, uel propter Cæsarē August. Quod B si hoc quoq; est ex Sibylla, significatur adoratio humanitatis Christi in Daphnide, et diuinitatis in Apolline. Iccirco de Daphnide aras dixerit, de Apolline altaria. hæc enim dicuntur esse deorum supremorum, sicut aræ illorum qui ex mortalibus sunt facti dij. Quin & Christus ipse Phœbus est, hoc est sol iusticiæ ac ueritatis. Et multo in primis.] Sacra Christi, non ut mortui cum mœrore, celebrantur cum silentio & luctu: sed cum læticia & hilaritate, ut uiuentis, & regnantis, & interpretis sempiterni pacis nostræ, & gratiæ apud patrem. Hæc tibi semper erunt.] Sacrificium Christi, & cultus eius in Ecclesia, nō accipiet finem nisi cum humano genere, & uicibus naturæ rerum. hic est, inquit, calix noui & æterni testamenti. Paulus: Quoties panem illum edetis, & de calice bibetis, mortem Domini annunciabitis, donec ueniat. Vt Baccho, Cererique.] Vt dijs maximè necessarijs in uita, et sine quibus homines propagare non possunt æuum, ita & tibi fient uota. Nec tu minus quàm illi, potes. nam quemadmodum illi annuunt optatis, ita & tu facies. Hæc nos, formosum.] Hinc colligi aliquibus posset, Menalcam esse Virg. sed non uidetur. nam non solet Virgil. eam personam, quam sumit, anteferre alteri. Tu maior, tibi me est æquum parēre Menalca.] Et laus illa, Nec calamis tantum æquiparas, sed uoce magistrum: in Virg. potius cōpetit. Fortasse duo sunt pastores alij, prætermissa Virgilij persona.

ECLOGA VI. SILENVS.

Prima Syracosio dignata est ludere uersu
Nostra, nec erubuit siluas habitare, Thalia.
Cùm canerem reges & prælia, Cynthius aurem
Vellit, & admonuit: pastorem Tityre pingueis
Pascere oportet oues, deductum dicere carmen.
Nūc ego (nanq; super tibi erūt, qui dicere laudes
Vare tuas cupiant, & tristia condere bella)
Agrestem tenui meditabor arundine Musam.
Non iniussa cano: si quis tamen hęc quoq;, si quis
Captus amore leget, te nostræ Vare myricæ,
Te nemus omne canet: nec Phœbo gratior ulla est:
Quàm sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.
Pergite Pierides. Chromis & Mnasilus in antro
Silenum pueri somno uidêre iacentem,
Inflatum hesterno uenas, ut semper, Iaccho.
Serta procul tantùm capiti delapsa iacebant,
Et grauis attrita pendebat cantharus ansa.
Aggressi (nam sæpe senex spe carminis ambo
Luserat) inijciunt ipsis ex uincula sertis.
Addit se sociam, timidisq; superuenit Aegle,

SER. Prima Syracosio dignata est ludere uersu Nostra.] Romana, inquit, Musa non erubuit se siluis antè committere: id est, imitari Theocritum Syracusanū, & Bucolica scribere. Syracosio autem Græcè ait: nam græcè συρακόσιος συρακούσιος, ut ῥώμη ῥωμαῖος, latinè Syracusanus & Romanus dicimus. Nostra.] id est, Romana: ut, Tu quoq; littoribus nostris. Dignata est.] Sic C dixit, quasi ex loco superiore. Syluas habitare.] sicut, Atq; humileis habitare casas. Thalia.] Musa scilicet. & Græcè ait θάλεια. nam Latinè Thalea debuit dicere, sicut κυθέρεια, Cytherea: sed propter euphoniā cōtempsit ius regulæ, & ideo in Græcitate permansit. Cùm canerē reges & prælia.] cùm canere uellem. et significat Æneidē, aut gesta regum Albanorum, quæ cœpta omisit, nominum asperitate deterritus. Cynthius.] Apollo, à Cyntho monte Deli, in quo natus est. Aurem uellit.] id est, mouit: ut alibi, Postesq; à cardine uellit. Aurem autem ideo, quia memoriæ consecrata est ut frons Genio, di[illegible] Mineruæ, genua misericordiæ. Deductum dicere carmen.] tenue. translatio à lana, quæ deducitur in tenuitatem. Nunc ego.] Ordo est, Nunc agrestem tenui meditabor arundine Musam: id est, carmen rusticum scribam. Namq; super tibi erunt.] superabundabunt tibi, inquit, ô Vare, qui ambiant tuâ facta describere. Hîc autē Varus Germanos uicerat, & exinde maximā fuerat & gloriam & pecuniā cōsecutus, per quem Vergilius meruerat plurima. Tristia condere bella.] Epitheton perpetuum bellorum. Non iniussa cano.] uel à Pollione, uel ab Augusto, uel à Mecœnate. Hæc quoq;.] Licet uilia, sicut Theocriti. & hoc dicit, Si quis, licet rustica, legere fuerit ista dignatus, tuas tamē in his laudes inueniet: nam per myricas & nemora, Bucolica significat. Nec Phœbo gratior ulla est.] nec enim pagina ulla Apollini est gratior, quàm quæ nomen Vari gestat in titulo. Quod ideo dicit, quia hanc Eclogā constat in honorē Vari esse perscriptā. Dicitur aūt ingenti fauore à Vergilio esse recitata, adeò ut cùm eam postea Cytheris cantasset in theatro, quā in fine Lycoridē uocat, stupefactus Cicero, cuius esset in theatro requireret. & cùm eū tandē aliquādo uidisset, dixisse dicitur et ad suā & ad illius laudē: Magnæ spes altera Romæ. Quod ille postea ad Ascanium transtulit, sicut commentatores loquuntur. Pergite Pierides.] Hortatur Musas ad referēda ea quæ Silenus cantauerat pueris. Nam uult exequi sectam Epicuream, quam didicerāt tam Vergilius quàm Varus, docente Sirone: & quasi sub persona Sileni Sironem inducit loquentem. Chromin autem & Mnasylon, se & Varum uult accipi: quibus ideo coniungit

Hoc commentitium puto. Viues.

iungit puellam, ut ostendat plenam sectam Epicuream, quæ nihil sine uoluptate uult esse perfectū. Chromis autem & Mnasylus, isti pueri Satyri sunt. Inflatum.] impletum. Venas.] figuratè. Iaccho.] uino. a Libero patre, qui etiam Iacchus uocatur. Serta procul.] modò prope. nam intulit, Tantùm capiti delapsa: ut ostenderet, non longius prouolutam esse coronam. Attrita ansa.] frequenti scilicet potu. Ipsis ex.] ex ipsis: ut, Transtra per & remos, id est, per transtra. Timidis.] pro timentibus. Nam timidus est, qui semper timet: timens uerò, qui ad tempus formidat ex causa. Aut reuera Timidis, quia pueris naturaliter per ætatem est insitus. A

Prima Syracusio, &c.] Syracusæ ciuitas in Sicilia, olim maxima & potentissima, patria Theocriti poetæ. POM. Sabi. Silenum pueri.] Per Silenum uolunt intelligere Sironem Epicurum: quoniam Epicurei hortulo contenti uixerunt, id est rusticana simplicitate. Silenus nutritor Bacchi fuit, ab eo nobiliores habitatores Nisi, Sileni appellati: quo nomine dicūtur et agrestes Fauni. Diodorus ait, Silenū fuisse regē sub Baccho in Aphrica. Cantharus.] uas uinariū.

Aegle Naiadum pulcherrima: iamq; uidenti
Sanguineis frontem moris, & tempora pingit.
Ille dolum ridens: Quò uincula nectitis? inquit:
Soluite me pueri, satis est potuisse uideri.
Carmina quæ uultis, cognoscite: carmina uobis,
Huic aliud mercedis erit. simul incipit ipse.
Tum uerò in numerū Faunosq; ferasq; uideres
Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.
Nec tantum Phœbo gaudet Parnassia rupes,
Nec tātū Rhodope miratur, & Ismarus Orphea.
Nanq; canebat, uti magnū per inane coacta
Semina, terrarumq;, animæq;, marisq; fuissent,
Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis
Omnia, & ipse tener mundi concreuerit orbis.
Tū durare solū, & discludere Nerea ponto
Cœperit, et rerum paulatim sumere formas,
Iamq; nouum terræ stupeant lucescere solem:
Altius atq; cadant summotis nubibus imbres,
Incipiant syluæ cùm primùm surgere, cumq;
Rara per ignotos errent animalia montes.
Hinc lapides Pyrrhæ iactos, Saturnia regna,

SER. Satis est potuisse uideri.] Ideo dicit, quia semidei, cùm uolūt, tantùm uidentur, ut Fauni, Nymphæ, Silenus. Potest & aliter intelligi. Soluite me.] Sufficit quòd talis uobis uisus sum, ut & ligari possim. Huic aliud mercedis erit.] Nymphæ minatur stuprum latenter, quod uerecundè dixit Vergilius. In numerum ludere.] id est, saltare ad modum rhythmi et cantilenæ. Motare cacumina.] quasi hoc genus saltationis uelit esse in arboribus cacuminum motum. Parnasia rupes.] mons Thessaliæ, Apollini consecratus. Rhodope et Ismarus.] montes Thraciæ, in quibus Orpheus consueuerat canere. & hoc dicit, Non tantum isti montes gaudent cantante Apolline uel Orpheo, quantum cantante Sileno lætatus est mundus. nanq; etiam paulo pòst dicturus est: Et inuito processit uesper Olympo. Nanq; canebat uti magnum per inane coacta Semina.] Variæ sunt philosophorum opiniones de rerum origine. Nam alij dicūt, omnia ex igne procreari, ut Anaxagoras: alij ex humore, ut Thales Milesius. unde est: Oceanumq; patrem rerum. alij ex quatuor elementis, ut Empedocles. secundum quem ait Lucretius: Ex imbri, terra, atq; anima nascuntur & igni. Epicurei uerò, quos nunc sequitur, nihil horum comprobant: sed dicunt duo esse rerum principia, corpus & inane. Omne enim quod est, aut continet aut continetur. & corpus uolunt esse ἀτόμους, id est, quasdam minutissimas partes, quæ τομὴν, id est, sectionem non recipiunt: unde & ἄτομοι dictæ sunt. quas Lucretius minutiores dixit esse illis corpusculis, quæ infusis per fenestram radijs solis uidemus. Dicit enim, illis nec uisum posse accidere. Inane uerò dicunt spacium in quo sunt atomi. De his itaq; duobus principijs uolunt quatuor ista procreari, ignem, aerem, aquam, terram: & ex his cætera. ut illa duo elementa sint: hæc uerò quatuor σύνθετα, id est, composita ex alijs duobus, præstet originem alijs omnibus rebus. Hac autem ratione comprobant, ex atomis & inani constare omnia: quòd nihil est in rerum natura, quod non & corpus habeat: & quia non recipit sectionē, indicet etiam inanitatem. Vti per inane coacta Semina.] Canebat, inquit, mundi principium, id est, quemadmodum coactæ & collectæ atomi per magnum inane, fuissent origo ignis, aeris, terrarum, & maris. nam semina ἀτόμους dicit. Dicimus hæc atomus, & hæ atomi. Animæq;.] id est, aeris: unde & uenti sunt. Et liquidi simul ignis.] puri, id est, ætherei. Omnia, & ipse tener mundi concreuerit orbis.] B Antè orbis, & sic omnia quæ in orbe sunt: nam mutato ordine ait primo, Omnia, et sic Orbis. Concreuerit.] collectus & informatus sit. Tum durare solum et discludere Nerea ponto.] Canebat etiam, quemadmodum terra rerū sumpserit formam. Iamq; nouum terræ stupeat lucescere solem.] Canebat, quemadmodū posthæc stupeat terræ solis ortum, & quemadmodum cadant imbres nubibus in altum leuatis: naturale enim est, ut nubes cùm cœperint soli esse uicinæ, eius calore soluantur in pluuias. Vnde & in Georgicis ait de signis serenitatis: At nebulæ magis ima petunt. Bonum sanè secutus est ordinem, ut post solis & pluuiarū cōmemorationē, ortas dicat siluas, & animalia cuncta procreata. Hinc lapides Pyrrhæ.] Quæ- C stio est hoc loco: nam relictis prudentibus rebus de mundi origine, subitò ad fabulas transitum fecit. Sed dicimus, aut exprimere eum uoluisse sectam Epicuri, quæ rebus serijs inserit semper uoluptates: aut fabulis plenis admirationibus puerorū corda mulceri. Nā fabulæ causa delectationis inuentæ sunt, ut ipse in Georgicis testatur, dicens: Cætera quæ uacuas tenuissent carmina mentes. Quod autem dicit regna Saturnia, fabularū ordinem uertit. Nam quo tempore Saturnus regnauit in terris, non fuit diluuiū, sed sub Ogyge rege Thebanorū. secundum autem diluuium fuit sub Deucalione & Pyrrha. Sanè sciendum, et per diluuium, & per ἐκπύρωσιν, significari temporū mutationē.

In numerum.] in carmina & cantilenam Sileni. Per inane.] Inane appellatur propriè chaos. POM. Sabi. Formam naturæ tenui primum et inani mole dispersam, refert Silenus coactam in quatuor elem[illegible] ex quibus omnia postea formata Stoici tradunt. Euripi[illegible] tragœdia aëre chaos appellauit: aerem Hermes erebus. Terram genitricem tradit, quæ uictum firmat. Ennius de anima & uiuacitate sic loquitur: Oua parere solet genus pennis condecoratum, Et post inde uenit diuinitus insinuans se Ipsa anima.

pus et inane, primor[illegible] rerum omnium.

A ma. Zenon Chius ait: Animalium semen ignis est. is est qui dicitur anima, ac mens & spiritus. è cœlo est hic calor, unde innumerabiles et immortales ignes. Epicharmus de mente humana sic loquitur: Hic est de solo sumptus ignis. Sol ipse totus, mentis est nascendi causa. Duplex ignis est, à quo calidum & humidum, frigidum & aridum. Ideo natura in generatione calorem immiscet frigido, & humori aritudinem. Subiungit Pacuuius Ennij sorore genitus, animam ἰταίρη adiungat. Ennius ait, corpus esse terrã, quæ deperit animam, ignẽ. ex tali mixtura, quæ est ueluti uinculum, appellatur Venus, quæ omnia gignit. Viere, apud antiquos uincire est, id est ligare, unde Venus. Animæ.] Per animam intelligit aerem, ut Lucretius per ἀνέμων ponit uentos & aerem. Ignis liquidi.] id est puri & purgati. Dicimus enim liquidum mel, id est purum & purgatum & translucidum. Liquidum, quodcunq; purũ est: Liquens, quodcunq; liquescit. Et ipse tener.] Confitetur generationem mundi secundum opinionem Democriti, sub quo mundus fuit infans. Nouum solem.] Quia sol iste nouus est, & non fuit ab æterno. Hinc lapides Pyr
B rhæ iactos.] Deucalion & Pyrrha cùm diluuio defecisset genus humanum, iactu lapidum recuperauere. Hoc scilicet uolunt significare poetæ, ut ostendant post illud seculũ homines fuisse duros & ferreos.

PRO. Namq; canebat uti.] Hactenus breuiter. Nunc ut omnis quæstio tractetur, quæritur, an Poeta quatuor solis, et his in omnibus principia rerum conuenire confirmet: tunc deinde, an reuolutis super eadem re sensibus paria percurrat, an uerò diuersa confundat. Vt igitur sensum plenè intelligamus, hoc quod est ab eo uersu, Namque canebat uti magnum per inane coacta Semina: proprium in Virgilio est, ut nihil magnum sua auctoritate confirmet, sed aut à Musis cõceptum dicat, aut admirabile famæ tribuat. Hoc quidam diffidentiæ dicunt. Nam si confirmet, inquiunt, opiniones hominum ad credendum facilius nos inducent. Sed Poeta fortius probat, cum suæ opinionis etiam famam consentire pronunciat. ut est illud: Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam. et illud: Fama est Enceladi s.f.c. & illud: Dædalus, ut fama est, f.M.r. & illud: Namq; ferunt fama Hippolytum p.q.a.n. & illud: Quid loquar aut Scyllam Nisi q.p.s. Quæ nisi famæ autoritas fulciat, fabu-
C losa uidentur, & inania. Hic autem fama Sileni, eiq; autoritate, quæ canit, confirmat. Omnem igitur hanc rerum naturæ formam tenui primùm & inani mole dispersam, refert in quatuor elementa concretam: et ex his omnia esse postea effigiata, Stoici tradũt, Zenon Citieus, ac Speusippus Solæus, & Cleanthes Thasius, qui principem habuerũt Empedoclem Agrigentinum, qui de his ita scribit: τέσσαρα δὴ πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε, ζεὺς ἀργὴς, ἥρη τε φερέσβιος, ἠδ' ἀϊδωνεὺς, νῆστις θ' ἣ δακρύοις τέγγει κρουνὸν βρότειον γένος. Vt accipiamus ζεὺς ἀργὴς ignem, qui sit ζέων & candens, quod ignis est proprium, de quo Euripides, ὁρᾷς τὸν ὕψου, τὸν δ' ἄπειρον αἰθέρα, καὶ τὸν περιέχοντα ὑγρὰν ἀγκάλαις τὸν νόμιζε ζῆνα. Ennius: Aspice hoc sublime candens, quem uocãt omnes Iouem. ἀργὴς autem, id est λαμπρὸς, ἢ ταχὺς. nam et Homerus, καὶ κύνας ἀργούς. & [illegible] Hoc idem Virgilius executus ait, Et liquidi simul ignis, purum demonstrans, non liquentem: Et liquidum super æthera lapsæ, æquè purum. Item: Quod fieri ferro, liquido'ue potest electro, puri coloris. Vbi autem ait, liquido distendunt nectare cellas: Nec enim liquenti pro fluenti dixit, sed puro: in hoc enim commendatio est operis apum. nec enim laus est mellis, si fluat: sed gloria, si lucidum uisatur. ἥρη autem φερέσβιος terram tradit, quòd uictum ferat. de qua Homer. ζείδωρος ἄρουρα. Vnde τὴν ἥραν quidam ἔραν appellarunt. ἠδ' ἀϊδωνεὺς, Ditem patrem glossa significat. Sed accipere debemus aera, quem Euripides in Cadmo χάος appellauit, sic: οὐρανὸς ὑπὲρ ἡμᾶς κεινῶς φοιτῶν ἕδος δαιμόνιον, τὸ δ' ἐν μέσῳ τοῦ οὐρανοῦ τε καὶ χθονὸς, οἱ μὲν ὀνομάζουσι χάος. Quia quibusdam uidetur, aera, qui ex summa montium & ima terrarum segnis faciat, cum reliquo qui superincubat, esse obtusiorem, atque ita uicem inferiorum obtinere. Hoc autem adnotasse Virgilium aiunt, in sexto: Tota paßim regione uagantur Aëris in campis lætis, atq; omnia lustrant: ut post mortem soluto corpore umbræ in hac obuersentur caligine animæ ultimo aeri, & purior transmittatur. νῆστις τε aquam significat, quæ scilicet sincero habitu cuncta confirmet. Nã creditur id eundem hominem, quem acceperit, seruare. Cicero autẽ ἀϊδωνέα pro terra interpretatur ἥραν pro aere, uersa uice lib. 2. de Deorum natura: Aer, inquit, ut Stoici disputant, interiectus inter mare & cœlum, Iunonis nomine consecratur, quæ est soror & coniunx Iouis, quòd ei similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effeminarunt autem eum, Iunoniq; tribuerunt, quòd nihil est eo mollius. Sed Iunonem à iuuãdo credo nominatam. Hæc de aere. Infrà de terra sic: Terrena autem uis omnis atq; natura Diti patri dicata est, qui diues, ut apud Græcos πλούτων, quia & recidunt omnia in terras, et oriuntur ex terris. Idem hoc Homerus significat sic: τριχθὰ δὲ πάντα δέδασται, ἕκαστος ἔμμορε τιμῆς, ἤτοι ἐγὼν ἔλαχον πολιὴν ἅλα ναιέμεν αἰεὶ παλλομένων, ἀΐδης δ' ἔλαχεν ζόφον ἠερόεντα, ζεὺς δ' ἔλαχεν οὐρανὸν εὐρὺν ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν, γαῖα δ' ἔτι ξυνὴ πάντων καὶ μακρὸς ὄλυμπος. Vt ad Iouem æther pertineat, mare ad Neptunum, Ditis imperia apud inferos, terram communem omnibus remansisse. In quo animaduertendum est, quòd Homerus consentiat Empedocli & Heracleoni, Cicer. diuersa opinione. Arist. quatuor elementa ait, aquam & terram ponderibus suis deorsum ferri, ignem & aera tenuitate sua subleuari: & his quatuor elementis quintum, quasi proprium, æthera addidit, priuata mole discretum. Idem Arist. ait, non esse idem ignẽ & æthera: diuersitatemq; eorum comprobari ex eo, quòd ignis omnia consumat, æther omnia conseruet et nutriat. Anaxagoras his quatuor elementis constitutis rectorem adiungit, siue spiritum, siue Deum, siue mentem, per hæc quatuor regantur. Hic Anaxagoras Abderites fuit, Democrito popularis & discipulus (quanquam alij Dionysium Cyzicenum, quidam Aristo. magistrum eius affirment) uir nobilis, amicus Alexandri, apud Persas comes. Hic animum principium omnium sensuum facit. quem secutus Plato in lib. περὶ ψυχῆς, sic ait: ἀλλ' ἀκούσας μὲν ποτὲ ἐκ βίβλου τινὸς ὡς ἔφη ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος, καὶ λέγοντος, ὡς ἄρα νοῦς ἐστὶν ὁ πάντα αἰεὶ κοσμῶν τε, καὶ πάντων αἴτιος, ἔδοξέ μοι εὖ ἔχειν, τὸ νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον. καὶ ἡγησάμην, εἰ τοῦτο οὕτως ἔχοι, τόνδε νοῦν κοσμοῦντα πάντα κοσμεῖν. Quod æquè Virgilius idem secutus est: Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus Mẽs agitat molẽ. Nam quòd Anaxagoras νοῦν hunc spiritum dixit, & quoniam incidimus in hunc locum, par est præsenti quæstioni, summatim uideamus quid in his quoq; agat Virgilius. Versus ita se habent: Principio cœlum ac terras, camposq; liquentes, Lucentemq; globum lunæ, Titaniaq; astra Spiritus intus alit. Quod ibi Anchisen facit disputãtem, quod hic Si-

lenum

lenum deum, non nisi quod poeta Ennius Anchisen augurij, ac per hoc diuini quiddam habuisse præsumit: Sic doctusq; Anchises, Venus quem pulchra dearum Fari donauit diuinum pectus habere. Neuius belli Punici lib. 3. sic: Postquã auem aspexit templo Anchises, sacra immensa penatiũ ordine ponũtur, immolabat aureã uictimã pulchrã. Virgilius sic: Et si pietate meremur, Da deinde augurium pater, atq; hæc omnia firma. Nisi enim petijsset omnia, nunquã confirmari optasset. Dehinc uisa stella ait: Verum hoc augurium, uestroq; in n.t.c. Idem Virgilius in tertio Æneid. ubi primum Italiam: quo auspicati sunt, ac templum in arce Mineruæ, conditum ab Idomeneo & Salentinis. De qua re hæc tradit Varro, qui (sic Menippeus non à magistro, cuius ætas longè præcesserat, nominatus, sed à societate ingenij, quòd is quoque omnigeno carmine satyras suas expoliuerat) in tertio rerum humanarũ refert: Gentis Salentinæ nomen tribus è locis fertur coaluisse: è Creta, Illyrico, Italia. Idomeneus è Creta, oppido Lyctio pulsus, per seditionem bello Magnensiũ, cum grandi manu ad regem Clinicum uenit, ad Illyricum. ab eo item accepta manu, cum Locrensibus plerisq; profugis in mari cõiunctus, amicitiaq; per similem causam sociatis, Locros appulit, uacuata eo metu urbe: ibiq; possedit aliquot oppida, & condidit: in queis Vria, & castrum Mineruæ nobilissimũ. In tres partes diuisa copia, in populos xij, Salentini dicti, quòd in salo amicitiam fecerint. Cum ad hanc igitur arcem siue oppidum equos animaduertisset Anchises, ut augur exclamat: Bellum ô terra hospita portas, Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur. Sed tamen ijdem olim curru succedere sueti Quadrupedes, et frena iugo concordia ferre, Spes est pacis, ait. Apertè igitur Anchises de rebus diuinis alibi loquitur, ut hic Silenus. Quæramus igitur, an & ibi, sicut hic, quatuor principia designet: Principiò cœlum ac terras, camposq; liquentes, Lucentemq; globum Lunæ, Titaniaq; astra, Spiritus intus alit. Nam terram simpliciter dixit, in campis liquentibus mare significat. cæterũ cœlum quod dixit, si pro igni accipimus, ubi aer? sin uerò cœlum pro aere, ubi ignem requiremus? Æmilius Asper cum hunc locum adnotaret, sic ait: Hæc membra naturæ sic solet iungere, ut in tria diuidat. Nam & alibi maria ac terras cœlumq; profundum: & Homerus, ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ᾽, ἐν δ᾽ οὐρανὸν, ἐν δὲ θάλασσαν. Sed & Homerum ipso hoc loco possumus probare, quatuor elementorum mentionem fecisse. nam ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξεν Achilles significatur, ut homo terrenus, cui arma fiebant. ἐν δ᾽ οὐρανὸν, aere scilicet, in quo ista fiebant. Ignẽ extrinsecus adhibemus in ipso Vulcano. Similiter & Ennius in Medea exule, in his uersibus: Iuppiter, tuq; adeò summe Sol, qui res omnes inspicis, quiq; tuo lumine mare, terram ac cœlum contines, inspice hoc facinus, priusquam fiat, prohibe scelus. Iam & hic Iupiter & Sol pro igni, qui mare, terram & cœlum continet, non dubiè cœlũ pro aere dixerit. ita ut Virgilius: Dædalus, ut fama est, f.M. r. Præpetibus p.a.f.c. cœlo. Nam Dædalũ uolantem aer sustinuit, ignis prodidit, ut Icarũ. Et in codẽ: Geminæ cũ fortè colũbæ Ipsa sub ora uiri cœlo uenere uolãtes. Nã & auiũ uolatus in aere. Et Lucretius manifestius, cũ ait: In hoc cœlo, qui dicitur aer. Quanquã quod ad Homeri uersus pertinet, ἥλιον ἀκάμαντα ignẽ quidã uelint significari: quoniã sol nihil aliud esse credatur quàm lumẽ igni permixtũ. Hoc & Anaxagoræ Clazomenio uisum Socrates reprehendit, ut Xenophon in 4 ἀπομνημονευμάτων sic refert: κινδυνεῦσαι δ᾽ ἂν ἔφη, καὶ παραφρονῆσαι τὸν ταῦτα μεριμνῶντα, οὐδὲν ἧττον ἢ ἀναξαγόρας παρεφρόνησεν, ὁ μέγιστον φρονήσας ἐπὶ τῷ τὰς τῶν θεῶν μηχανὰς ἐξηγεῖσθαι. ἐκεῖνος γὰρ λέγων μὲν τὸ αὐτὸ πῦρ τε καὶ ἥλιον, ἠγνόει ὡς τὸ μὲν πῦρ οἱ ἄνθρωποι ῥᾳδίως καθορῶσι, εἰς δὲ τὸν ἥλιον οὐ δύνανται ἀντιβλέπειν. καὶ ὑπὸ μὲν τοῦ ἡλίου καταλαμπόμενοι τὰ χρώματα μελάντερα ἔχουσι, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς οὔ. ἠγνόει δὲ, ὅτι καὶ τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων, ἄνευ μὲν τοῦ ἡλίου αὐγῆς οὐδὲν δύναται καλῶς αὔξεσθαι, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς θερμαινόμενα πάντα ἀπόλλυται. φάσκων δὲ τὸν ἥλιον διάπυρον εἶναι, καὶ τοῦτο ἠγνόει, ὅτι λίθος μὲν ἐν πυρὶ ὢν οὔτε λάμπει, οὔτε πολὺν χρόνον ἀντέχει, ὁ δὲ ἥλιος τὸν πάντα χρόνον ἁπάντων λαμπρότατος ὢν διαμένει. A

Igitur secundũ exempla apud Virgilium, cum cœlum pro aere positum intelligimus, ignem in eo interpretabimur, quod ait, Titaniaq; astra. ea enim esse ignea per ipsum probanda in primis, quod ait: Vbi maximus Atlas Axem humero torquet stellis ardentibus aptum. Deinde: Me patris Anchisæ, quoties astra ignea surgunt. Item: Nam ne quærant astrorum ignes. item: Gnosiaq; ardentis decedat stella coronæ. Item Cicero in 2. de Deorũ natura sic: Quẽ complexa summa pars cœli, quæ æther dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admixtione cõcretum, B & cum aeris extremitate coniungitur. In æthere autem astra uoluuntur, quæ se & nixu suo conglobata continẽt, & forma ipsa figuraq; sua momenta sustentãt. sunt enim rotunda, quibus formis, ut dixisse antè uideor, minimè nocere potest. Sunt autem stellæ natura flammeæ, quæ circa terræ, maris aquarum uaporibus alantur, ijs qui à sole ex agris tepefactis & ex aquis excitantur, quibus per altæ renouatæq; stellæ, atq; omnis æther effundat eadem, & rursus trahant in idem, nihil ut ferè intereat, aut admodum paulum, quod astrorum ignes & ætheris flamma consument. Ex quo nostri uenturum putant, id de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum humore consumpto, neq; terra ali posset, nec remaneret aer, cuius ortus aqua omni exhausta esse non posset. Itaq; relinqui nihil præter ignem: à quo rursum animante, ac de eo renouatio mundi fieret, deniq; ornatus orietur. Sin uerò cœlum pro igni mihi his uersibus intellexerimus, quem eundem mundum et κόσμον dictum probat Varro in Cynicis, quem inscripsit Dolium aut Ceria, sic: Mundus domus est maxima homuli, quem quinq; C altitonæ flammeæ zonæ cingunt, per quam limbus pictus bis sex signis stellis mirantibus altus in obliquo æthere lunæ bigas acceptat. & appellatur à cælatura cælum, Græcè ab ornatu κόσμος, Latinè à puritie mundus. Si ergo cœlum pro igni acceperimus, superest in eo quod ait, Spiritus intus alit, aerem dictum præsumamus. Hic est etiam, qui nobis uiuendi spiritum commeatum largitur. Hoc illum et Ennius appellauit in Annalibus: Corpore tartareo prognata plaude uirago, Quoi per imber & ignis spiritus et grauis terra. Item Lucilius in xxix Satyrarum: Hoc cum feceris, cum cæteris reus unà tradetur lupo non aderit ἄρχαις hominem, & stochijs simul priuabit eum, igni & aqua interdixerit, duo habet stochia: id maluerit, priuabit tamen. Et Cic. in eo libro quo suprà: Principiò enim terra sita in media parte mun[illegible] circumfusa [illegible] est ac animali spirabiliq; natura, quoi [illegible] est aer, ut Virgilius in uersibus superioribus, Terrarumq; animæq;: cum significaret aeris. Ergo in his quoque uersibus spiritum pro aere accepimus. Quatuor elementorum facta descriptio: ad quam imaginem Varro mundo ouum comparauit

A *parauit in Logistorico, qui inscribitur Tubero de origine humana, sic dicens: Cœlum est testa, item uitellum, ut terra. inter illa duo humor quasi in lim⁹ clusus aeri, in quo calor. In eodem etiam libro Varro interpretatur uitellum appellatū, quia nutriat uitalia. Nam & quod ait Virgil. Ni faciat, maria ac t. c. q. p. Quippe f. t. f. u. q. a. non ut Asper putat, mundum in tres partes diuisit. Nam pro aere uenti hic extrinsecus accipiuntur. ad quod argumentū col legimus Ennij exemplum de Annalibus 3. Sic densis aqui la pennis obnixa uolabat Vento, quem perhibet Graium genus aera lingua. Item cum ait Virg. Quin aspera Iuno, Quæ m. n. t. q. m. c. e. q. f. Nec hic trium tantummodo elementorum intelligenda autoritas. nam Iunonis nomē insigne positum est aeris, & exemplo superiore Ciceronis, quo eam Ioui iunctam, ut aerem ætheri uicinum declarauit. Item Homeri uersus eundem referunt intellectum, cum Iupiter castigās ait: ἦ οὐ μέμνησ' ὅτε τ' ἐκρέμω ὑψόθεν, ἐκ δὲ ποδοῖιν ἄκμονας ἧκα δύω, περὶ χερσὶ δὲ δεσμὸν ἴηλα χρύσεον ἄρρηκτον, σὺ δ' ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσι ἐκρέμω. Hæc Iupiter Iunoni dixit comminatus. Quæ enim possunt Iuno* B *nis uideri suspendia, nisi librati aeris elementa? quæ sunt pedibus dimissa pondera, nisi terræ, mariq; iacētia? Quis aureus laqueus, nisi igneus? Quid enim si nomen Iunonis græcè pronuncies sæpius, nonne iteratum inciditur? quin imò consequitur nomen aeris, id est ut incipiat ἥρα, atque identidem reuoluta fiat aer. Sic etiam apud Homerū, ubi dij armis disceptāt, Iuno Dianæ ademptsit, quæ Luna confusa aeris densitate consuerit pati obscuritatē. Quanquam & eandem Lunam siue Dianam, & eandem Iunonē uideri, ibi dicat Cicero in 2 de Deorum natura: Sic Luna à lucendo nominata, eadem Lucina. Itaq; ut apud Græcos Dianam, eandemq; luciferam: sic apud nos Iunonē in pariendo inuocant: quæ eadem Diana anniuaga dicitur, nō à uenando, sed quòd in septem uagatur tanquam uenatibus: Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quòd maturescūt aut septem nonnunquam, aut plerunq; nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spacia conficiunt, menses nominati. Varro etiam in Logistorico, quem inscripsit Mesalla de ualetudine, ait, antiquos agrestes uenandi peritos, cum plurimum in syluis agerent, quòd ueluti Diana duce ad inuestigandas feras parerent, Deuianā appellasse deam, mox Dianam: quòd intelligerent eandem esse, quæ diem nascentibus daret. Planè trinam esse mundi originem, & Lucretius confitetur dicens: Principiò maria ac terras cœlumq; tuere, Quorū naturam triplicem, tria corpora texta. Et alio loco: Omnia per sonitus arcet terram, mare, cœlū. Affranius etiam in Augure: Modò postea quàm arripui trabes, hunc nostrum augurem, mare, cœlum, terram ruere ac tremere diceres. Consentit et Pherecydes, sed diuersa adfert elementa. ζῆνα inquit, καὶ χθὸν καὶ κρόνον, ignem ac terrā tempus significās, et esse æthera qui regat terrā, qua regatur tempus, in quo uniuersa pars moderetur. Sunt qui binis principijs mundū discriminēt. Nā Zenophanes Colophonius terrā & aquam prodidit. Quanquā ab Homero hæc est tractata opinio, ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε. Consentit in numero Euripides, sed speciē discriminat: terram enim & aera inducit principia, sorori declarauit.*

SER. *Caucaseasq; refert uolucres, furtumq; Promethei.] Et hic fabulæ ordinem uertit, quæ talis est. Prometheus post factos à se homines dicitur auxilio Mineruæ cœlū ascēdisse, & adhibita facula ad rotam solis, ignem furatus, quem hominibus indica-* C *uit. Ob quam causam irati dij, duo mala immiserūt terris, febres & morbos, sicut & Sappho et Hesiodus memorant: ἄλλα δὲ μυρία λυγρὰ κατ' ἀνθρώπους ἀλάληται, πλείη μὲν γὰρ γαῖα κακῶν, πλείη δὲ θάλασσα. Quod tangit & Horatius dicens: Post ignem ætherea domo Subductum, macies & noua febrium Terris incubuit cohors. Ipsum etiā Prometheum per Mercurium in monte Caucaso religauerūt ad saxum: & adhibita est aquila, quæ eius cor exederet. Hæc autem omnia non sine ratione finguntur. Nam Prometheus uir prudentissimus fuit: unde etiam Prometheus dictus est, ἀπὸ τῆς προμηθίας, à prouidentia. Hic primus astrologiam Assyrijs indicauit, quam residens in monte altissimo Caucaso nimia cura & sollicitudine deprehenderat. Hic autem mons positus est circa Assyrios, uicinus pene sideribus: unde etiam maiora astra demonstrat, & diligenter eorum ortus occasusq; significat. Dicitur autem aquila cor eius exedere, quòd ἄχος est sollicitudo, qua ille affectus & quasi corrosus siderum omnes deprehenderat motus. Et hoc quia per prudentiam fecit, duce Mercurio, qui prudentiæ & rationis deus est, ad saxū dicitur esse religatus. Deprehēdit præterea rationem fulminum, & hominibus indicauit: unde cœlestem ignem dicitur esse furatus. Nam quadā arte ab eodem monstrata supernus ignis eliciebatur, qui mortalibus profuit, donec eo bene usi sunt. Nam postea malo hominū usu, in perniciem eorū uersus est: sicut in Liuio lectum est de Tullio Hostilio, qui eo igni exustus est cum omnibus suis. Numa uerò Pompilius impunè eo usus est, tantum in sacris deorum. Hinc est quod igne rapto, ab iratis numinibus morbi dicuntur immißi. His adiungit Hylam.] puerum comitem Herculis, quem perdidit in finibus Ionijs iuxta Mysiam, nec usquam potuit reperire. Postea cum esset cognitum, quòd periisset in fonte, ei instituta sunt sacra, in quibus mos fuerat, ut eius nomen clamaretur in fontibus. ad quam imitationem nunc dicit: Vt littus Hyla Hyla omne sonaret. Postremum autem la breue est ideo, quia uocalis uocalem sequitur. Nam omnis uocatiuus græcus à masculino ueniens, a terminatus, longus est: ut, Ænea, Hyla, Palla. Pasiphaen.] Cretensium reginam, Minois uxorē, quæ tauri amore flagrauit. Ah uirgo.] Ad hoc pertinet quod ait Solatur: ut quod amat taurum, fortunæ magis uideatur esse, quàm moru. Virgo aūt, ut diximus supra, à uiridiore ætate appellatur. Nam iam mater fuerat Phædræ,*

Caucaseasq; refert uolucres, furtūq; Promethei.
His adiungit, Hylam nautę quo fonte relictum
Clamassent, ut littus Hyla Hyla omne sonaret.
Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent,
Pasiphaen, niuei solatur amore iuuenci,
Ah uirgo infelix, quæ te dementia cæpit?
Prœtides implerunt falsis mugitibus agros:
At non tā turpes pecudū tamen ulla secuta est
Concubitus, quamuis collo timuisset aratrum,
Et sæpe in lęui quæsisset cornua fronte,
Ah uirgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille latus niueum molli fultus hyacintho,
Ilice sub nigra pallenteis ruminat herbas, (phę,
Aut aliquā in magno sequit grege. clauditę nym-

dræ, Ariadnes, Androgei. Prœtides impleruntfalsis mugitibus agros.] Prœtides, Prœti & Stenobeæ, siue Antiopæ, secundum Homerum, filiæ fuerunt. Hæ se cum Iunoni in pulchritudine prætulissent, illa irata hunc errorē earum immisit mentibus, ut se uaccas putarent: adeò ut plerunq; gemerent, & timerent aratra. Has Melampus postea purgasse perhibetur. Ilice sub nigra.] uel umbrosa, uel reuera nigra: nam talis est. Pallentes.] uel aridas, uel quæ uentris calore propria uiriditate caruerūt. Ruminat herbas.] reuomit, & denuò consumit. Ruminatio autem dicta est à ruma, eminente gutturis parte, per quam admissus cibus, à certis reuocatur animalibus. Aliquā in magno sequitur grege.] Ac si diceret, habes aliquid spei, siquidem nouit amare quem diligis. Notandū autem, gregem eū de bobus dixisse, cùm armenta dicamus, licet grex sit quorumlibet animalium congregatio. Sic Cic. in Philippicis: Fudit apothecas, cecidit greges armentorum. Claudite nymphæ.] Melius hoc à persona Pasiphaes dictum accipimus: ut dicat Silenus, hoc illam aliquando dixisse.

POM. Caucaseasq; refert uolucres.] Prometheus cum finxisset homines ex luto, & spiritum immisisset, omni industria quæsiuit, ut ignem mortalibus daret. Itaque appositis ad radios solis ferulis, ignem cepit. Iupiter furem persequutus est usque ad Caucasum, in quo præhensum affixit, & uulturem immisit, qui corda semper renascentia deuoraret. Hercules cum esset Argonauta, auē interemit: Prometheum tamen nō est ausus soluere uinculis. Iupiter cum ab eo monitus esset, ne duceret coniugem Tethidem, unde esset futura proles, expulsura patrem regno: accepto tali beneficio, liberauit: et pro munere dedit ei coronam, quæ significaret uincula: & anulum cum lapillo, qui significaret saxa Caucasi montis. His adiūgit Hylā.] Hylas Thiodamantis filius, Herculis puer, cum Argonautis nauigauit. Argonautæ cum in Mysiam regionem descendissent, Hercules propinquos montes petijt, comitante Hyla. Iuno ceruum obtulit. puer uenandi studiosus insequutus est ceruū, qui ad fontem duxit, et in aquam insilijt. Puer sudore perfusus, uolens se aqua diluere, à Nympha raptus fuit. Hercules interea quærebat. cum omnia lustrasset, & non inueniret, magno murmure ac gemitu, rursus Hylan et rursus Hylan per longa reclamat Auia, responsant syluæ, & uaga certat imago. Scribunt alij, Hylan aquatum descendisse in Ascanium Mysiæ lacum: unde & regio Ascania, ex qua Ascanius Phrygum dux uenit. Alij sic scribunt: Mons Prusiadi imminet, ubi Hylas Argonauta cum aquatum iret, raptus fuit. Strabo: Prusienses festa celebrant, et uagi per montes currunt, clamantes Hyla Hyla. Herodotus ait: In sinu Magnesio locus est, in quo relictus est Hercules, ab Iasone cum Hyla dimissus aquatū. Locus dicitur ἀφεταὶ, quæ uox significat dimißio. Et fortunatam.] Pasiphae Solis filia, amore albi tauri capta, ope Dædali uoto potita est. Prœtides.] Ex Prœto rege Argiuorum, & Sthenebœa Amphidamantis filia, puellæ natæ Iunonem contēpserunt: ideo per furorem exterritæ, se factas boues credentes, Argos reliquerunt, postea à Melampode Amithaonis filio sanatæ. Caucaseasq; refert uolucres.] Caucasus mons est, qui porrigitur à mari Pontico usq; ad superiorem Indiam.

Dictæ nymphæ nemorum iam claudite saltus,
Si qua forte ferant oculis sese obuia nostris
Errabunda bouis uestigia. forsitan illum
Aut herba captum uiridi, aut armenta secutum,
Perducant aliquæ stabula ad Cortynia uaccæ.
Tum canit Hesperidum miratam mala puellam.
Tum Phaethontiadas musco circundat amaræ
Corticis, atq; solo proceras erigit alnos.
Tum canit errantē Permessi ad flūina Gallū,
Aonas in montes ut duxerit una sororum,
Vtq; uiro Phœbi chorus assurrexerit omnis.
Vt Linus hæc illi diuino carmine pastor,
Floribus atq; apio crines ornatus amaro,
Dixerit: hos tibi dant calamos en accipe, Musæ,
Ascræo quos antè seni, quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynęi nemoris dicatur origo,
Ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.
Quid loquar aut Scyllā Nisi, quā fama secuta est

SER. Errabunda bouis uestigia.] Illud expreßit, quod uno uerbo Homerus ait, εἰλίποδας ἕλικας βοῦς, hoc est, flexis pedibus incedētes. Ad Cortynia.] Nam apud Gnoson imperabat, Minos, eius maritus, in Creta: unde illuc taurū nō uult uenire, sed ad Cortynō, ubi fuerant aliquando Solis armenta. Tunc canit Hesperidum miratam mala puellam.] mala, quibus acceptis à Venere Hippomenes, uicit Atalantam puellam Scyriam, cursu potentem, quæ multos sponsos superatos occiderat: quod plenius in Æneidos tertio libro memorauimus. Phaethontiadas.] Clymenes & Solis filias, quæ dum extinctum fratrem flerent, conuersæ sunt in arbores, ut hoc loco dicit, in alnos: ut in decimo, in populos: ubi etiam plenius hanc dicimus fabulam. Mira autem est canentis laus, ut quasi non facta n rem cantaret, sed ipse eam cantando facere uideatur. Amaræ corticis.] Alibi ait, Raptus de subere cortex. quod magis sequi debemus, ut masculino utamur. Permeßi ad flumina Gallum.] Helicon mons est Bœotiæ, quæ et Aonia dicitur. de hoc plurima cadunt flumina, inter quæ etiam Permessus, iuxta quem dicit ambulantem Gallum ab una Musa ad cæteras esse deductum, & illic esse factum poetā. Assurrexerit.] honorē præbuerit: ut, Tmolus et assurgit, quibus et rex ipse Phaneus: id est, cedit. Vt Linus.] Apollinis filius, quē suprà memorauit. Diuino carmine.] id est, uaticinans. Ascræo quos antè seni.] Hesiodo, qui Ascræus fuerat, quem dicuntur Musæ raptum de monte Parnaso poetam fecisse, munere calamorū. Grynæi nemoris dicatur origo.] Grynæum nemus est in finibus Ionijs, Apollini consecratum, in quo aliquando Calchas et Mopsus dicuntur de peritia diuinandi inter se habuisse certamen: & cùm de pomorum cuiusdam arboris contenderent numero, stetit gloria Mopso, cuius rei dolore Calchas interijt. Hoc autem Euphorionis continent carmina, quæ Gallus transtulit in sermonem latinum. unde est illud in fine, ubi Gallus loquitur: Ibo, & Chalcidi[redacted] sunt mihi condita uersu Carmina. Nam Chalcis [redacted] phorion. Ne quis sit lucus [redacted] iactet Apo[redacted].] Sensus hic est: Si tu Grynæum laudaueris nemus, in nullo se iactat Apollo. Quid loquar, aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est.] Scyllæ duæ fuerunt, una Phorci & Creteidos nymphæ filia pulcherrima, quā cùm amaret Glaucus

A cus deus marinus, dum ipse amaretur à Circe, & eam contemneret, illa irata fontem in quo se Scylla solebat abluere, infecit uenenis: in quem quum descendisset puella, media sui parte in feram mutata est. hanc postea Glaucus fecit deam marinam, quæ classem Vlyssis & socios euertisse narratur. Altera uerò Scylla fuit Nisi Megarensium regis filia, contra quos dum deuictis iam Atheniensibus pugnaret Minos, propter filij Androgei interitum, quem Athenienses & Megarenses dolo necauerāt, amatus est à Scylla Nisi filia: quæ ut hosti posset placere, comam purpuream parentis abscissam obtulit. quam Nisus ita habuerat consecratam, ut tam diu regno potiretur, quamdiu illam habuisset intactam. Postea & Scylla à Minoe cōtempta, dolore in auem conuersa est: & Nisus extinctus, deorum miseratione in auis mutatus est formam. quæ aues hodie, ut ipse in Georgicis docet, flagrant inter se magna discordia. Modò ergo Vergilius aut poetarum more miscuit fabulas, & nomen posuit pro nomine, ut diceret Scylla Nisi, pro Phorci: sicut alibi, Domitus Pollucis habenis Cyllarus, cùm Castor equorū domitor fuerit. Item, Et manibus
B Progne pectus signata cruentis: cùm Philomelæ, non Prognæ abscissa sit lingua. Aut certè sit ὕστερον πρότερον, ut quasi utriusq; fabulæ uideatur facere cōmemorationem: ut intelligamus, Quid loquar aut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est Candida succinctam latrantibus inguina monstris Dulichias uexasse rates? Aut certè accipiamus, Quid loquar aut Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est. ut est illud in primo: Non ignara mali, miseris succurre re disco.

POM. Sabi. Tum canit Hesperidum.] Intelligit Atalantam Echenei filiam, uirginem uelocissimam, quam multi petebant. & cautum erat, ut is haberet, qui cursu superasset: & qui uictus, interiret. indignata Venus, quæ fœdera eius nesciret, hortata est Hippomenem, ut eam peteret: deditq; tria mala aurea, lecta ex arbore, quam Hesperides ultra Oceanum seruabant. Cum cœpit currere, in latus unum malum abiecit longius, item aliud, prope finem tertium: dum uirgo colligere desiderat, cursu superata est. Hippomenes, cum impatientius uirginitatem uellet eripere, secesserunt ambo in loco matris Deūm, et ibi in leones demutati sunt, qui ducūt currū Cybeles. Tum Phaetontiades.] Solis filiæ, sorores Phaetontis, apud Eridanum flendo mortē fratris, conuersæ sunt in populos arbores. Permeßi ad flumina.] Permessus fluuius Bœotiæ, quæ Ionia dicitur, iuxta quem Gallus ab una Musa deductus, ad cæteras ducebatur. Aonas in mōtes.] Ferunt Aonas populos petijsse regionem, quæ postea Venetia est appellata. Apio amaro.] Apium herba crispa habet folia, honor ei in Achaia datus. Nam uictores Nemei certaminis, apio coronabantur. Ascræo seni.] Ascra uicus Bœotiæ, ubi natus Hesiodus. Grynæi nemoris.] Grynæū nemus est, idem quod Clarium, ut diximus suprà.

SER. Dulichias.] Ithacenses, à monte. Dulichiū insula est, ubi mons est Ithacus, in qua fertur habitasse Vlysses: eoq; et ipse Dulichius, & Dulichias habuisse rates dicitur. Vexasse rates.] κατὰ ταπείνωσιν dictum est. Nam non uexauit, sed euertit: quod Probus uult hac ratione, dicens uexasse uenire ab eo quod est ueho,
C uecto, uexo. ut uexasse sit portasse, & sine dubio pro arbitrio suo euertisse. Ter.] pro Terei. Nam per synæresin dictum est: sicut suprà, Furtumq; Promethei, pro Promethei. Tereus autem rex Thracum fuit, qui cùm Pandionis Athenarum regis filiā Prognem nomine duxisset uxorem, & post aliquantum tempus ab ea rogaretur, ut sibi Philomelam sororem uidendā accerseret, profectus Athenas, dum adducit puellam, eam uiciauit in itinere, et ei linguam ne facinus indicaret abscidit. Illa tamē rem in ueste, suo cruore descriptā, misit sorori. Qua re cognita Progne Itym filium interemit, & patri epulandum apposuit: postea omnes in aues mutati sunt: Tereus in upupam, Itys in phasianum, Progne in hirundinem, Philomela in lusciniam. Philomela dapes.] Atqui hoc Progne fecit. sed aut abutitur nomine, aut illi imputat propter quam factū est. Eurotas.] fluuius Laconū qui ab Apolline instructus suas edocet lauros, quibus [illegible] plenæ sunt ripæ. Et inuito processit uesper Olympo.] Et ex eo quod dies inuitus abscesßit, & ex eo quòd nimio audiendi desiderio uesper exortus est, cantilenæ uoluptas ostenditur. Olympo.] id est, cœlo.

Cādida succinctā latrantibus inguina monstris,
Dulichias uexasse rates: & gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis.
Aut ut mutatos Terei narrauerit artus:
Quas illi Philomela dapes, quæ dona pararit,
Quo cursu deserta petiuerit, & quibus antè
Infelix sua tecta superuolitauerit alis?
Omnia quæ Phœbo quondā meditante beatus
Audijt Eurotas, iussitq; ediscere lauros.
Ille canit, pulsæ referunt ad sidera ualles,
Cogere donec oues stabulis, nūerūq; referre
Iussit, & inuito processit uesper Olympo.

POM. Sabi. Aut ut mutatos Terei.] Tereus rex Thracū, Prognem Pandionis regis Athenarum filiam duxit, ex qua genuit Itym. Reuersus Athenas, Philomelæ forma captus, ementitus est Prognem interijsse, ut aliā duceret: & uoto potitus est. Violatæ puellæ linguā amputauit, ne scelus aperiret, & in remoto loco ablegauit: illa in tela scripsit facinus. quod cum cognouisset Progne, filium Itym occidit, et marito epulandū dedit. inde cum sorore aufugit Tereus, uindex persequebatur. Omnes demutati in aues: Progne in lusciniā, Philomela in hirundinē, Tereus in upupā, Itys in carduelem. Audijt Eurotas.] Eurotas fluuius est Laconiæ, ut Callimachus ait, serpit per Laconū fines, fontes agit e Mænalo: ut alij uolunt, e Taygetis. Confunditur cum Alpheo, rursusq; discedit. Ripæ eius lauro opacantur, quas ait Apollinis edidisse uoces, cum in eodem loco carmina referret.

PROB. Quas illi Philomela dapes.] Progne filium communem Itym per membra laceratum, Tereo præbuit epulandum. Confessa deinde quod fecisset, cum sorore effugit. Tereus uindex persequebatur: sed omnes demutati sunt in aues, Progne in lusciniam, Philomela in hirundinem, Tereus in upupam. Omnia quæ Phœbo.] Εὐρώτας amnis, ut Callimachus ait, in flumina serpit pro Laconum fines. Fontes aūt agit ex monte Mænalis: confunditur Alphæo, rursusq; discedit. ripæ eius lauro opacantur, quas ait Apollonius edidisse uoces: cum easdem bucolico carmine referret, beatum dixit ob potentatum Laconum.

CONST. Fauen. Licet interdum animaduertere aliquibus in locis prætermissa, aliquibus superaddita esse uerba scriptorum ma

le eruditorum uitio, cùm apud poetas, tum apud soluta oratione scribentes. Vti in vij. Bucol. ecloga, quos apponam uersuum ultimus eradendus obliterandusq; ex albo Virgiliano, ueterum exemplarium testimonio, & rationis uinculo arguitur. Versus hi sunt: Tum uerò in numerum, faunosq; feras uidere Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus. Nec tantum Rhodope miratur & Ismarus Orphea, Quantum omnis mundus gaudet cantante Sileno. Is igitur, quem dixi, uersus, in duobus libris, altero uetustissimo priuata, altero mediæ antiquitatis, in pub. Vaticana bibliotheca nō inuenitur, sed superadditus à nescio quo structuræ ignaro, ex Honorati commentario ita dicentis: Nam ita gaudebat mundus, ut inde dicat, Et inuito processit uesper Olympo. Atq; ut è Virgiliana familia libentius illum eijcias, primam in Sileno syllabam claudicantem aduerte, quæ corripi ratione cōtrà nitente nō potest, cum à græcis diphthongum excipiat. sic enim ab illis Silenus scribitur, σάληνος. unde à quibusdam male cum y scribendus præcipitur, à quibusdam male ll duplici exaratur. Constructio autem pulcherrima in hunc modum: Nec tantum Phœbo gaudet Parnasia rupes, quantū Fauni, feræ, quercus Sileno gaudent. Nec tantum Rhodope miratur & Ismarus Orphea, quantum fauni, feræ, quercus mirantur Silenum. De Silenis autem non iniucunda quædam dicturus fuerā ex Pausania, nisi me amicus meus monuisset, ea iam in commentarios fuisse relata: hoc tamen dixero, Silenum historici etiam nomen esse, Plutarcho & Ciceroni: qui inter cætera quæ composuit, opus de Ætna condidit, ut testis est Stephanus in Palice.

VAR. Lect. Chromis & Mnasylus.] In Romano libro scribitur Mnasillus, duplicato ll, & per i. præterea Valerius Probus Mnasilos, per os legit. Spe carminis ambos Luserat.] In libris antiquis Ambo legitur. Iamq; uidenti.] In aliquot antiquis libris, Nanq; uidenti. Quò uincula nectitis?] In antiquis aliquot libris, Quid uincula. Motare cacumina quercus.] Motare quidem in antiquis alijs libris: sed in Longobardico, Mutare habetur. Nec tantum Rhodope miratur.] In Romano libro, & in Oblongo, Mirantur legitur. Altius atque cadunt.] In Romano libro, Vtq; legitur. sed Atq; receptum. Rara per ignotos errent animalia montes.] In Romano libro legitur, Per ignaros. Aonas in montes ut duxerit una sororum.] In antiquo libro manuscripto legere est absque in præpositione, Aonios montes ut duxerit una sororum. Vtq; uiro Phœbi chorus assurrexerit omnis.] Apud Arusianum Messum legas, Atq; uero Phœbi. Quid loquar aut Scyllam Nisi.] In Romano libro, Vt Scyllam, habetur, quod non placet. Vetustius etiam liber manuscriptus ita legit, Quid loquar? An Scyllam Nisi, aut quam fama secuta est. Iussitq; ediscere lauros.] Sunt ueteres libri, in quibus racalmos, non lauros habetur.

IOAN. LVDOVICI Viuis.

Ecloga hæc est de reconditis rebus, nempe de primordijs rerum, & theologia gentilicia. Virtus Musarum denotatur, quæ norunt omnia: celebrant deos & heroes, & magnos uiros, ut Gallum & Varum, tum in intima naturæ penetrāt. iccirco dictæ sunt ἀπὸ τοῦ μωσᾶσθαι, quod est perquirere & cognoscere: omniū enim rerum habent scientiam. Nam ridicula est indoctorū sententia, qui Musas ad carmina & cantiunculas solum pertinere existimant. quippe peritia rerum diuinarum atque humanarum est Musa, quod & Virg. declarat 2. Georg.

A Me uerò primùm dulces ante omnia Musæ,
Quarum sacra gero, ingenti perculsus amore,
Accipiant, cœliq; uias & sidera monstrent.

Porro Silenos duos fuisse accepimus: alterum uetustissimum, Bacchi pædagogum & institutorē; alterum multo posteriorem illo sapientem, Cyri temporibus, cuius illa fuit ad Crœsum Lydorum regem sententia: Optimum non nasci, proximum citò mori. Bacchus deus est poetarum, ut Apollo. & Parnassus, mons Musarum, duos habebat uertices, alterum Phœbo sacrum, alterum Baccho. id est, ad hæc tam folijs lauri, quæ arbor erat Phœbi, quàm hederæ, quæ Bacchi, uates coronabantur. Itaque per Silenum, Bacchi magistrum, Musam ipsam intelligi par est, à qua doctus sit deus poetarum Bacchus. Iccirco & eclogam hanc excedere aiunt materiam pastoralem. Prima Syracusio deducta.] Hos uersus ego quidem sic intelligo: Nostra Thalia, hoc est musa, quæ agris præest, primùm dignata est ludere uersu Theocritio, & ad res agrestes canendas se conferre. Nostram uocat, uel propter hoc carmen: uel quia ipse pastor tum origine, tum operis sui argumento. B Vare tuas cupiant.] Quintilius Varus, dux exercitus, qui magnos sæpe Germanorum exercitus fudit, ad postremum ab Arminio Germano ingenti clade est affectus, in qua ipse mortem sibi consciuit, non sustinens post tantam ignominiā uiuere. quod tamen cum accidit, iam Virgil. erat mortuus. Captus amore leget?] Quàm modestè Virgil. de se ipso: non quòd hæc lectorem, inquit, mereantur, nisi huc ueniat beneuolentia mei adductus. Te nostræ Vare myricæ.] Celebraberis, dum carmen hoc nostrum bucolicum à quopiam legetur. Nec Phœbo gratior ulla est.] Nulli carmini tam fauorē suum & gratiam & uenustatem Phœbus inspirat, quàm ei quod de Varo cantatur. Chromis & Mnasylus, &c.] Adolescentes duo, qui dormientes sopitósque æuo suo excitant Musas. Inflatum hesterno.] Sic decebat comitem & pædagogum Bacchi, tum magnum poetam. de quo est in Satyra Horatij: Laudibus arguitur uini uinosus Homerus: tum Ennius, & alij. & prouerbium: Aquam bibens, bonum carmen non facies. Hesterno.] Hesterno fœtere mero, inquit Martial. qui putat Acerram, Fallitur, in lucem semper Acerra bibit. C Serta procul.] Seculum negligens poetici decoris, & humanitatis, nec quisquam coronari cupiebat. Sensus huius uersus est, nihil fuisse iuxta illum, nisi serta, quæ capiti delapsa procul iacebant. Istud uerò ad illud pertinet quod postea dicit, Injiciunt ipsis ex uincula sertis. quoniam aliud ad manum non habebāt, quo ligarent senem. Nam sæpe senex.] Non est cessandum in paranda peritia: si primus conatus non succedat, alij tentandi. Labor omnia uincit Improbus. Injiciunt ipsis ex uincula sertis.] Honestas ipsa eruditionis generosa cepit ingenia, ut uellent detinere apud se Musas, atque eas expergefacerent, alij gloriæ cupiditate, alij præstantiores cupiditate sciendi. Serta enim ad honorem doctrinæ pertinent, siue ea sit pulchritudo cognitionis, siue excellendi desiderium. Addit se sociam.] Vi[illegible] illis [illegible] se molles ac fœminei, qui in quærendis disciplinis quæstum aut aliquid simile spectent. Timidisque superuenit.] anxijs & solicitis, ne se Silenus exolueret, & abiret. Sanguineis frontem.] Pueri ligant & detinent Silenum: sed puella illudit, et deridendum præbet. Nobilia ingenia, cura

A cura & labore excolunt ac detinent apud se Musas: uiles homines, & animis abiectis, deformant ac dehonestant, atq; ita tractant, ut ad uulgum irridendas exponant. Iamq; uidenti.] Pueri excitant, ut canant: puella iam excitato illudit. Eruditionē, quam excellentes animi excudūt, degeneres ad uoluptates & pecuniam conuertunt. Ille dolum ridens.] Causantur multi, fugacem esse doctrinā, nec posse retineri facilè. culpa est in nobis, qui exerceri nō lumus: non in rebus, quæ paratæ sunt semper nobis, ac expositæ. Satis est potuisse uideri.] Satis est, Musas esse à uobis semel inuentas: non fugient posthac, sed faciles se uobis ac libentes dabunt. Carmina, quæ uultis.] Vos uiri accipietis eruditionem, quam eligetis: hoc erit precium laboris uestri: animo autem fœmineo, pecunia erit curæ suæ precium. Tum uerò in numerum.] Omnes exhilarat facunda eruditio, quod de Orphei lyra est traditum. et huic inuentionem ciuitatum assignat M. Cicero. Faunos'que, ferásque uideres.] Cicurantur enim et mansuescunt ferocia ingenia, ab eruditione. Tum rigidas motare cacumina quercus.] Allusio ad ea quæ de Or-

B pheo dicuntur. Cic. pro Arch. Syluæ et solitudines uoci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque subsistunt. Nec tantum Phœbo.] Phœbus quidem & Orpheus suauius cantant: sed plus inest eruditionis & cognitionis rerum in cantu Sileni, ideo maior ex eo delectatio. Namq; canebat uti.] Rerum initia & origines ultimas ex reconditissimis philosophiæ. Nulla est hic opus allegoria: ipsa per se sunt satis magna, & cantari digna. Discludere Nerea ponto.] mari separare Nereum, à terra. Hinc lapides Pyrrhæ iactos.] Post mundum conditum, persequitur cursum uitæ deorum, heroum, hominum. non dissonant hæc à principio, sed sequuntur & cohæret. Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent.] Sensus obscurus, fortassis hic est. Inducit Pasiphaen, solantem se ab amore iuuenci: ita ut quæ sequuntur uerba, sint ipsius Pasiphaes, Ah uirgo infelix, quibus seipsam de absentia tauri consolatur, & furorem reprehendit. in secunda autē persona, ex affectu: ut,

Ah Corydon Corydon, quæ te dementia cepit?

Mox sequitur prima persona:

Si qua fortè ferant oculis sese obuia nostris.

Id est, si huc tentet uenire, si ad me iter conuertat. Claudite, inquit, saltus, ne ueniat. Forsan enim ueniet: et uel quærens herbam uiridem, uel sequens uaccam aliquam. ideo arcete illum intra nemora ut furor hic tam fœdi amoris, absentia saltem sedetur, neu irritetur aspectu. Tum canit errantem.] Nihil est in hoc opere toto dictum uenustius, aut grādiore Musarum afflatu decantatum. Magna laus Cornelij Galli, qui item poeta fuit: de quo in Alexi, et postea in Gallo. Errantem.] uersantem in studijs sapientiæ, uagantem ingenio per loca Musis sacrata. Aonas in montes ut duxerit.] Studium disciplinæ unius, paulatim ducit ad aliarum cognitionem. Vt'que uiro Phœbi.] Ingenium admiratæ sunt Musæ ipsæ, statim uisum cognitúmque cœperunt amare: se que illi faciles, benignas, amicissimas præbuerunt. Vt Linus hæc illi diuino carmine pastor.] Diuinum carmen, quasi excellens, uel quia heros ipse Calliopes filius: uel diuinans, ut ait Seruius. His tibi Grynæi nemoris dicatur origo.] Grynæum nemus est in Ionia, Phœbo sacrum. De hoc nemore, & gestis in eo, nempe de diuinatione Mopsi et Calchantis, tum de deo ipso Apolline, scripsit poema Euphorion Chalcidēsis. hoc è Græco magna felicitate Latinum fecit Gallus, magis argumentum et figuram tractationis secutus, quàm uerba: ut tam suū fecerit, quàm Virgilius Æneida, uel Bucolica, in quibus Theocritum & Homerum æmulatus est. Teneamus hoc, quòd nobis proderit Ecloga decima. Ideo dicit, hisce fistulis acceptis dicatur tibi origo laudum Grynæi nemoris, ut tu sis auctor potius & inuentor illarum, quàm Euphorion: quo fiat, te cantante ac celebrante nemus illud, ut cum multa habeat Phœbus templa alia & nemora, nullo tamen glorietur magis, & sibi placeat, quàm illo, sic abs te commendato. Omnia quæ Phœbo quando.] Dubium est, an hæc eadem quæ cecinit, sint ex illis cantilenis Phœbi, ut conclusio sit deniq;, illum hæc & reliqua omnia cecinisse, quæ Phœbus modulari sit solitus. an separatim præter iam dicta cantauerit Silenus omnia quæ Phœbus cecinerit, cum pastor Admeti greges pasceret. Magis hoc placet. Beatus Eurotas.] Quia tali uoce fruebatur.

C

ECLOGA VII. MELIBOEVS, CORYDON ET Thyrsis.

Fortè sub arguta consederat ilice Daphnis. (Thyrsis in unum:
Compulerantq; greges Corydon et Thyrsis oues, Corydon distentas lacte capellas.
Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares, & respondere parati.
Hîc mihi, dū teneras defendo à frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerrauerat: atq; ego Daphnin
Aspicio. ille ubi me cōtrâ uidet: ocyus inqt
H[illegible]ades ô Melibœe, caper tibi saluus & hœdi.
[illegible]t si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
Huc ipsi potum uenient per prata iuuenci.
Hîc uiridis tenera prætexit arundine ripas
Mintius, e'q; sacra resonāt examina quercu.
Quid facerē? neq; ego Alcippē, nec Phyllida habebā,
Depulsos à lacte domi quæ clauderet agnos.

SER. Fortè sub arguta cōsederat ilice Daphnis.] Ecgloga hæc penè Theocriti est. Nam & ipsam transtulit, & multa ad eam de alijs cōgessit. Arguta.] modò canora, stridula. alibi argutum breue significat: ut, Argutumq; caput. Daphnis.] Diuinum hunc inducit: quippe filium Mercurij, ut diximus suprà. Nam hinc est quod paulo pòst dicturus [illegible] hœdi: quasi diuinus. Compulerantq;.] Compellere propriè est in unum locū, uel diuersa, uel diuersorum generum animalia cogere. Arcades ambo.] Non reuera Arcades, (nam apud Mantuam res agitur) sed sic periti, ut eos Arcades putares. Nam & paulo pòst dicturus est: Soli cantare periti Arcades. Et cantare pares, et respondere parati.] hoc est, qui possunt etiam continuum carmen dicere. Nam hoc est cantare: ut, Extinctum nymphæ crudeli funere Daphnim. uel, Candidus insuetū miratur limen Olympi. et ἀμοιβαῖον referre: ut, Et me Phœbus amat, Phœbo sua semper apud me Munera sunt lauri. Hîc mihi dum.]

Et certamē erat, Corydon cū Thyrside, magnū:
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere uersibus ambo
Cœpere, alternos Musę meminisse uolebāt. (CO.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.

scilicet circa eam partē, in quā Daphnis sedebat. Teneras defendo à frigore myrtos.] Variè hic locus exponitur, nam alij simpliciter accipiūt, dum myrtos tego & tueor, ne eas frigus exurat. Alij, quia æstatis illud fuisse asseritur tempus, dicunt: Defendo à frigore, & tego contra frigus futurum. Alij dicunt, dum defendo, id est, dum mihi ad defensaculum præparo myrtos à frigore, id est, quæ sunt sine frigoribus. solent enim pastores uendicare sibi loca aliqua propter frigus futurum. Vir gregis.] abusiuè, nam tantum hominum est: sicut alibi, Quem legere uirum. Item & Horat. Et olentis uxores mariti. ἀκυρολογία est, quod tamen ad Theocriti imitationem dictum est, qui ait: ὦ τράγε τᾶν λευκᾶν αἰγῶν ἀνέρ. Caper tibi saluus & hœdi.] aut, quia in capro est spes hœdorum: aut intelligimus istum etiā hœdos perdidisse, sed nescire, quod tamen ille quasi diuinus indicat. Potest tamen etiam scire, sed leuius damnum maioris contemplatione cōtemnere. Et si quid cessare potes.] Si potes tibi breue ocium persuadere. Nam loquitur ad hominem amantem laboris. Requiesce sub umbra.] mecum scilicet. Huc ipsi potum uenient per prata iuuenci.] ipsi, id est, sponte sua. & intelligimus istum præter capellarum gregem iuuencos habuisse peculiares: aut certè ipsi, referamus ad hœdos et caprum: ut, Per prata iuuenci. Mincius.] fluuium intelligamus, qui Venetiæ est. Eq; sacra.] & de sacra: ut, Eq; chao densos diuūm enumerabat amores, id est, à chao. Neque ego Alcippen, neque Phyllida habebam.] Has duas intelligamus esse amicas *cantantium. Nam hoc dicit, nec Alcippen habebam, ut ille: nec Phyllida, ut alter. Certamē erat Corydon cum Thyrside.] Figuratè locutus est, magnum certamen ille cum illo erat: ac si dicas, magna contentio est cum Cicerone Vergilius. Mea seria.] necessitatem capri inquirendi, uel hœdorum. Ludo.] cantilenæ: ut, Ipsum Ludere quæ uellē calamo permisit agresti. Alternis igitur contendere uersibus ambo.] Hoc est quod ait suprà, Respondere parati. Alternos Musæ meminisse uolebant.] Si uolebant, sensus est, Musæ utriusq; meminerant: ut, Amant alterna camœnæ. sed multi Volebam legunt, ut sit: Optabam ô Musæ meminisse alternos, id est, omnia quæ dixerūt tenere. Nam & in fine dicturus est, Hæc memini. Referebat.] Amœbæi carminis lege, ut diximus suprà.*

A *Forte sub arguta, &c.] Hanc eclogam penè totam è Theocrito transtulisse uidetur. Sed uolunt per Daphnim Cæsarem, per Corydonem Vergilium, per Tyrsim Macrum poetam. Alij uolunt Macrū contendere cum alio poeta de ortu Cæsaris, sub iudice Melibœo, qui sit Vergilius. Neutrum mihi placet. Arguta.] stridula, propter uentum. Arcades ambo.] Nam in Arcadia sunt optima pecuaria, propter montes. ergo optimi pastores. Defendo.] Apronianus ait, Defendere hic est uindicare. Nam frigus arbusculas nouellas lædit. Mincius.] fluuius est Venetiæ regionis, ortus è lacu Benaco, labitur per Mantuam. Mantua et Cremona sunt in Venetia regione. Mea seria.] necessaria, inquit Apronianus.* POM. Sabi. B

Nymphę noster amor Libethrides, aut mihi carmen
Quale meo Codro, cōcedite: ꝓxima Phœbi (mē
Versibus ille facit. aut si non possumus omnes,
Hic arguta sacra pendebit fistula pinu. THYR.
Pastores hedera crescentem ornate poëtam
Arcades, inuidia rumpantur ut ilia Codro.
Aut si ultra placitum laudarit, baccare frontem
Cingite, ne uati noceat mala lingua futuro. CO.
Setosi caput hoc apri tibi Delia paruus,
Et ramosa Micon uiuacis cornua cerui.
Si proprium hoc fuerit, læui de marmore tota
Puniceo stabis suras euincta cothurno. THYR.
Sinum lactis, & hæc te liba Priape quotannis
Expectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreū pro tempore fecimus: at tu,
Si fœtura gregem suppleuerit, aureus esto. CO.
Nerine Galatea thymo mihi dulcior hyblæ,
Candidior cygnis, hedera formosior alba.
Cùm primùm pasti repetent præsepia tauri,

SER. *Nymphæ noster amor Libethrides.] Libethros fons est, ubi coluntur Musæ. et sic ait Libethrides, ac si diceret Hippocrenides, à fonte Hippocrene. Quòd autem poetæ inuocent nymphas (sicut hoc loco, item in fine, Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem) hæc ratio est, quòd secundū Varronē ipsæ sunt nymphæ, quæ & Musæ: nec immeritò. nam aquæ motus musicam efficit, ut in hydria uitrea uidemus. Sanè sciendum, quod idem Varro tres tantum Musas esse cō memorat: unam, quæ ex aquæ nascitur motu: alterā, quam aeris ictus efficit sonus: tertiam, quæ mera tantùm uoce consistit. Et multi uolunt in hac Ecloga esse allegoriam: ut Daphnis sit Cæsar, Corydon Vergilius, Thyrsis uerò qui uincitur Vergilij obtrectator, aut Bauius, aut Anser, aut Meuius, poetæ. Proxima Phœbi.] subaudis Carmina. Aut si non possumus omnes.] Secundum illud dixit: Non omnia possumus omnes. Nam debuit dicere, Aut si ego nō possum. Sacra pinu.] matri deūm consecrata: sic suprà, Sacra quercu, scilicet Ioui dicata. Crescentem poetam.] Verecundè locutus est,* *non iam poetam dicens, sed nascentem. Sanè hoc loco carmen exprimitur ἀμοιβαῖον. Nam cùm Corydon petijsset, ut esset Codri similis: hîc se adeò Codrum superare dixit, ut in se eius inuidiam posset mouere. Hedera autem coronantur poetæ, quasi Libero consecrati, qui etiam ut Bacchæ insaniunt. Sic Horat. Vt male sanos ascripsit satyris Faunisq; poetas. Vel quod semper uirēt hederæ, sicut carmina æternitatē merentur. Rumpantur ut ilia.] Sicut etiam in Aeneide diximus, hoc ile & hæc ilia facit. Vnde etiam Iuuenalis ait: Vis frater ab ipsis ilibus? Nam Marylus mimographus contempsit artem ad iocum mouendum, & parasito dixit: Tu Hectorem imitaris, ab Ilio nunquam recedis [redacted] aut hoc dictum per amaritudinem rusticam. Vltra pl[redacted] ultra quàm placeo & mercor. Mala lingua.] fascinatoria, nocendi scilicet studio. Micon.] uel eius filius, uel patronus. Viuacis cerui.] Vt enim Plin. dicit in naturali historia, cùm se cerui grauatos ætate cognouerint, serpentes requirunt, ut eos flatu ad se tractos cùm comederint,* C

A derint, reuertantur rursus in ætatem priorem. Si pro-priū hoc fuerit.] Quod supra petierat scilicet, ut talia carmina fecerit, qualia Codrus effecerat. Læui de marmore tota.] Solent enim plerunq; caput tantum, uel thoraca facere. Suras euincta cothurno.] Ideo singulari usus est numero, quia hoc genus calciamenti utriq; aptum est pedi. sic in primo Aeneidos: Purpureoq; alte suras uincire cothurno. Sinum lactis.] Sinus genus est uasis, quod cū significamus, si, producitur: cùm uerò gremium significamus, si, corripimus. Sanè notandum, haberi considerationem diuinarum personarum. Nam ille suprà cum ueneratione locutus est apud numē seuerum: contrà hic iocatur, quia loquitur numini, quod iocis gaudere manifestum est. Priapus autem deus Lampsacenus est Hellesponti, qui hortos tuetur. Liba.] placenta. Pro tempore.] pro necessitate. Si fœtura gregem suppleuerit.] si tot agnos habuero, quot oues. hoc est enim gregem suppleri per fœturam. Fœtura enim est prouentus, id est, ipse fœtus. Nerine Galatea.] O' amica, quæ talis es qualis fuit Galatea, quam Cyclops amauit. Nerine autem patronymicum est
B Græcum. Nam fœminina patronymica, aut in as exeunt, ut Pelias: aut in eis, ut Atreis: aut in ne, ut Nerine, Adrastine. Thymo mihi dulcior hyblæ.] Vel odore hyblæi thymi, uel melle hyblæo: ut à materia rem ipsam dixerit. Nā apibus, non hominibus dulcis est thymus. Hedera formosior alba.] quia sunt & nigræ hederæ: ut, Aut hederæ pandunt uestigia nigræ. Nigra autem uel alba hedera nō ex folijs, sed ex ligno cognoscitur.

POM. Sabi. Libetrides.] ut meminit Varro, dicuntur à terrestri loco Musæ, ut Olympiades, Pimpliades, Thespiades, Heliconides. Apronianus: Libetris fons est Heliconis, sacer Musis. Strabo: In Helicone mons Caballinus, Libetridum Nympharum spelunca: unde patet manasse, qui Libetrū & Pieram Musis sacrarunt. Sacra pinu.] Quia pinus sacra est Cybeli, ut patet per distichon Martialis: Poma sumus Cybeles, procul hinc discede uiator, Ne cadat in miserum nostra ruina caput. Baccare.] Baccaris herba est contra fascinationē. Mycon.] aliquis uenator. Venatores capita brutorum apponebant ante portas templi Dianæ. Sinū lactis.] Sinus, ut ait Apronianus, uas est, cuius diminutiuum sitella. Hæc liba.] sacrificia lactea. Nerine.] Nomen patronymicum est, deductum à Nereo. Patronymica omnia apud nos terminationē Græcam seruant. Galatea.] alba dea interpretatur. Thymo.] Thymum herba est similis origano. Hyble, mons Siciliæ, ubi sunt multæ apes. Hedera est triplex, candida, nigra, et quæ uocatur helix. Cādida necat arbores, in tantā excedit crassitudinē, ut arbor fiat, folia habet magna et latissima.

Si qua tui Corydonis habet te cura, uenito. TH.
Immò ego Sardois uidear tibi amarior herbis,
Horridior rusco, proiecta uilior alga,
Si mihi non hæc lux toto iam longior anno est:
Ite domum pasti, si quis pudor, ite iuuenci. CO.
Muscosi fontes, & somno mollior herba,
Et quæ uos rara uiridis tegit arbutus umbra,
Solstitium pecori defendite: iam uenit æstas
Torrida, iam læto turgent in palmite gēmæ. TH.
Hîc focus, & tædæ pingues, hîc plurimus ignis
Semper, & assidua postes fuligine nigri.
Hîc tantum Boreæ curamus frigora, quantum
Aut numerū lup9, aut torrētia flumina ripas. CO.
Stant & iuniperi, & castaneæ hirsutæ.
Strata iacent passim sua quęq; sub arbore poma.
Omnia nunc rident. at si formosus Alexis,
Montibus his abeat, uideas & flumina sicca. TH.
Aret ager, uicio moriens sitit aëris herba.
Liber pampineas inuidit collibus umbras,
Phyllidis aduentu nostræ nemus omne uirebit,
Iuppiter & læto descendet plurimus imbri. CO.
Populus Alcidæ gratissima, uitis Iaccho,
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.
Phyllis amat corylos: illas dum Phyllis amabit,
Nec myrt9 uincet corylos, nec laurea Phœbi. TH.
Fraxinus in siluis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluuijs, abies in montibus altis:
Sæpius at si me Lycida formose reuisas,
Fraxinus in siluis cedet tibi, pinus in hortis. ME.
Hæc memini, & uictū frustra cōtēdere Thyrsim,
E[illegible]o Corydon Corydon est tempore nobis.

SER. Tui Corydonis.] Plenus affectus est: ut, Si quis Amatæ Tangit honos animum. Sardois herbis.] In Sardinia enim nascitur quædā herba, ut Salustius dicit, quæ sardoa dicitur, apiastri similis. Hæc ora hominum rictus dolore cōtrahit, & quasi ridentes interimit. Ite domum pasti, si quis pudor, ite iuuenci.] Qui ad pascendū auidissimi sunt. Ideo autem increpat tau-
C ros tardè redeūtes ad stabula, quia superius ille dixerat, tunc amicam suam uenire debere, cùm tauri ad præsepia fuissent reuersi. Muscosi fontes.] Lanugine uiridiore cooperti. Arbutus.] Genus arboris frondibus raris. Iam uenit æstas.] Iam aduenit, iam propinquat. Non enim dicit æstatem esse, cùm adhuc turgere gemmarum palmites dicat. & bene tardè frōdere uites in Venetia, [illegible] frigidior. Hîc focus & tædæ pingues.] Contraria iste dicit. Pingues autem tædas ait, desudantes picem. Numerum lupus.] Quia solam cōsiderat lupus prædam. Torrentia flumina ripas.] Quæ aucta riparum numina spernunt. Stant & iuniperi.] modò plenæ sunt, aliàs horrent: ut, Stāt lumina flamma. aliàs uerò stant: ut, Stant manibus aræ. Castaneæ hirsutæ.] adhuc inter suos echinos locatæ. Rident.] lætæ sunt: ut, Mixtaq; ridēti colocasia fundet achanto. Hor. Ille terrarum mihi præter omnes Angulus ridet. Flumina sicca.] ὑπερβολικῶς, etiam iuges aquas, & perpetuò fluentes siccari cōspicias. Aret ager.] Ordo est: aret ager, & sitit herba moriēs uicio aeris, id est, pestilentia corrupti aeris afflígitur. Inuidit collibus umbras.] Exiccatæ sunt uites nimio æstu, & folia amisērunt: ut, Tene, inquit, miserande puer cùm læta ueniret, Inuidit fortuna mihi? Nam inuideo tibi illā rem dicimus. Sanè sciendū, has pampinos nunquā Vergilium dicere, sed Varronē fœminino uti frequentius. Iuppiter & læto descēdet plurimus imbri.] Sic alibi, Coniugis in gremiū lætæ descendit: aer enim in pluuias soluitur. Fraxinus in siluis cedet tibi, pinus in h.] Non sic erunt pulchræ arbores in suis locis, hoc est, sibi aptis creatæ, sicut si ad me frequenter uenire curaueris. Hæc memini.] Et memini illam rem dicimus, & memini illius rei: ut, Nec ueterum memini, lætorue malorum.

Item, Numeros memini. Ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.] uictor nobilis supra omneis, quam rem quasi rusticus implere non potuit.

POM. Sab. Imò ego Sardois.] Sardon, herba est apiastro similis, tactu aspera. Eius succo aspersa cõtrahuntur. et si aspersus fuerit alicuius uultus, adeò contrahitur, ut uideatur ridẽdo mori. unde appellãt Sardoniũ risum. Horridior rusco.] Ruscus similis est asparago, in asperitate. Pleriq; carminata asparagorũ appellauere ruscos. Asparagus aũt herba, ab asperitate nõ dicitur, sed à lingua Chaldæa. Chaldæi appellant asparagos herbam, quæ crescit in uirgulta.

Muscosi fontes.] Muscus dicitur illa lanugo uiridis, quæ nascitur in aquis. Arbutus est arbor non magna, cuius cibo uescebãtur antiqui, antequam esset usus tritici, ut meminit Lucr. Gemmæ.] Gemmas in uitibus rustici appellant oculos: sunt autem nodi palmitum, cum incipiunt tumescere. Tædæ pingues.] Tæda arbor, unde manat pix. Aut torrentia flumina ripas.] Torrentes non curant ripas, id est alueũ, quia undiq; fluunt. Castaneæ hirsutæ.] id est spinosæ, ut ait Apronianus: ut alibi, Hirsuti secuerunt corpora uepres. Hirsutum etiam significat pilosum: ut, Hirsutumq; supercilium. Echinnus appellatur ille folliculus, ubi sunt inclusæ castaneæ. Populus Alcidæ.] Alcides dicitur Hercules, aut ab uiro Alcæo, Amphitryonis patre: aut à colle Alceo, qui est in agro Thebano: aut ἀπὸ τῆ ἀλκῆς, id est à fortitudine. Pindarus ait, Herculem ab initio fuisse appellatum Alciden, postea uerò cum serpentes missos à Iunone manu suffocarit in cunis, appellatum uolunt Heracleum, id est gloriam Iunonis. κλέος gloria, ἥρα interpretatur Iuno. postea mutantur literæ apud nos, ut cum Græcè Heracleos, Latinè factus Hercules. Probus ait, appellatum Herculem, quod semper fuerit uictor portentorum omnium, quæ obijciebat Iuno. Physici interpretantur Herculem pro tempore. ideo populum arborẽ ei aßignant allegoricôs: scilicet ut quia bicolor sit põpulus, sic partes temporis, id est noctis & diei accipere poßumus. Ex illo Corydon.] Loquutio rusticana semiplena, non finita. Scilicet hoc dicit: ex illo tempore, quo certastis, intellexi Thyrsim inferiorem Corydone.

PROB. Populus Alcidæ grat.] Alcides Hercules, ab Alcæo auo, siue ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, id est fortitudine. Pindarus initio Alcidem nominatum, postea Herculem dicit, ab Hera, quã Iunonem dicimus, quòd eius imperijs opinionem famamq; uirtutis sit cõsecutus. In huius tutela populus, Liberi uites, Veneris autem myrtus. Physici Herculem tempus dicunt interpretantes: ideoq; populum ei aßignari allegoricôs, ut quia bicolor sit, partes tẽporis accipere poßimus, id est noctis atq; diei.

CÆL. Rhod. Musicam, si ueram expendas atq; legitimam, uniuersis hominibus conferre plurimùm, constans bene sentiẽtium opinio est. Arcadibus uerò, inquit Polybius, & necessaria maximè. Proinde ita receptum moribus apud eos est, ut non pueros modò, uerùm & adolescentes ac iuuenes ad trigesimum usq; ætatis annum ea disciplina imbuendos curent, cum sint alioqui difficilis uitæ homines, austeriorisq;. Cantu & choreis Libero patri ludos concelebrant, singuli pro ætatis ratione. Deniq; uita omnis id genus cantionibus studijsq; impenditur. Cæteras artes apud eos ignorasse, nulla prorsum ignominia est: Musicam nescire nemo potest, quia necessariò discitur. Eius imperitiam fateri, illic turpißimum est: nec id lasciuiæ causa, uel deliciarum, sed ut labores aßiduos in colendis agris, & uitæ præterea duriciem atq; asperitatem, & austeriores mores ex cœli A tristicia quadam prouenientes, hac quasi dulcedine remolliant ac contemperent. Huius autem rei argumentum ingens ex Cynethensibus est, qui cum instituta maiorũ peruicacius aspernari cœpissent, in eam breui feritatem abiere, ut in nulla Græciæ totius ciuitate scelera maiora, aut crudelitatis exempla ederẽtur immitiora. Ex ijs uerò quæ ex Polybij historia subsignauimus, dilucere manifestius opinor, cur uates Mantuanus in Bucolico ludicro subinde in cantilenæ mentione Arcadas plurimis efferre laudibus non desinat, ut etiam ita enunciet, Soli cantare periti Arcades. Et rursum: Arcades ambo, Et cantare pares.

VAR. Lect. Superiori ecloga usq; ad eum uersum, qui incipit, Naiades indigno cum Gallus a.p. desunt omnes paginæ in libro illo antiquißimo maioris notæ. Quantum uerò ad idyllij pertinet inscriptionem, animaduertendum, in uita Virgilij quæ Donato ascribitur, ubi singularũ Eclogarum argumenta & tituli recensentur, hæc corruptè legi, Septima Pharmaceutria, Octaua Amores diuersorum sexuum, & dicitur Damon. Ea tu ita restitue: Septima Amores diuersorum sexuum, & dicitur Corydon: Octaua Pharmaceutria, & dicitur Damon. B Sunt tamen qui pro Corydone Melibœum inscribant. Compulerantq; greges Corydon & Thyrsis in unum.] In antiquo libro manuscripto, Gregem unitatis numero habetur. Hic mihi dum teneras.] In Mediceo, Huc scriptum est. Eq; sacra examina quercu.] In Longobardico prius erat, Atq; sacra. Crescentem ornate poetam.] In Longobardico et in Mediceo legere est, Nascentem. Crescentem uerò omnino castior lectio existimatur. Aut si ultra placitum laudarit.] In Longobardico legitur, placidum, quod minime admittimus. Sinum lactis, & hæc te liba Priape quotannis Expectare sat est.] In pluribus quidẽ antiquis libris legitur Te: sed in Oblongo, Tibi.

IOAN. LODOVICI Viuis.

Cum esset Romæ, poetarum duorum certamini fingit se interfuisse Virgilius: ex quibus credibile est, alterum fuisse sibi charum, Gallum puta, uel Varum, aut Asinium, quem laudatione sua euehit: ut alterum deprimat, fortasse ex æmulis. Hic mihi dum teneras.] Dũ deditus sum C studijs Musarum mansuetiorum, amisi præcipuam partẽ patrimonij, ea causa Romam ueneram. Atq; ego Daphnin aspicio.] Aliquem ex eruditis amicis Cæsaris uult intelligi, qui illum bono esse iußit animo de amißis agris. itaq; ad securè ocioseq; cantantium certamen audiendum atq; arbitrandum inuitat. Caper tibi saluus.] Non solum quod perdidisti, sed id quod adhuc poßides: omnia tibi salua, & plura his. Et si quid cessare potes.] Si domo potes aliquandiu abesse, nec habes illic negocium, quod eò te necessariò reuocet, quiesce paulisper sub umbra: Romæ inter nos, in ocio & tranquillitate animi, procul à litibus & iurgijs. Huc ipsi potum.] Omnia negocia ultro huc confluent, ut decidantur. hic aderit princeps ipse, & ductores omnes copiarum: ipse quoq; Arius centurio, expulsor tuus: [redacted]nia hic reperies, & conficies ex sententia. Mincius.] [redacted] natus est Mantuæ fluuius. Quid facerem?] Ambiguitas & perplexitas: non equidem domi habebam, qui rem meam familiarem custodiret. Et certamen erat.] Et alioqui certamẽ erat uatibus spectatu dignũ, & præ quo merito esset cura domus negligenda: ita ut illa potius existimarem

A stimarem seria, pecus autem meum nugas. nec sine causa: plus enim poterat prodesse Virgilio attentio ad illa quæ inter potentes illos Romanos inciderant de ingenio & eruditione certamina, quàm omnis circa rusticum censum diligentia. Nymphæ.] Poeticus spiritus cœlestis est, ideo semper diuos aut Musas inuocant. Noster amor.] Vt, ingenti perculsus amore. unde nascitur diuinus furor, qui euehit animum supra naturæ suæ uires. de quo Plato in Ione, qui est de poetico furore dialogus. Aut mihi carmen quale meo Codro.] Componit se ad imitationem maximi alicuius, & probatissimi uatis. Proxima Phœbi Versibus ille facit.] Deus est Musarum Phœbus. Moderatius pastor, quàm illi, per hyperbolem. de Homero Silius:

Et cantu Musas, & Phœbum æquauit honore.

Et de Virgilio Propertius:

Tale facis carmen docta testudine, quale
Cynthius impositis temperat articulis.

Aut si non possumus omnes.] Si non est cœlitus datũ. Etenim, ut uulgatum est, nascuntur poetæ, non fiunt. certa quadam ingenij qualitate opus est ad hanc facultatem: B ita ut maximi sint sæpenumero poetæ, alijs in rebus omnibus ineptissimi. Ergo studium & diligentia non prosunt, nisi ad hoc sis à natura fictus & appositus. Pastores hedera.] Corydon opem diuinam implorat, Thyrsis à maledicentia exorditur, & inuidiam suum incessit. Setosi caput hoc apri.] Quanto Corydon rectius, simplicius, & ex agresti pietate, rursum pergit deos colere? longe iste melius ac commodius, quàm alter. Suras euincta cothurno.] Quia uenatrix, & quæ in siluis inter spinosa & lutosa loca uersaretur. Nerine Galatea mihi.] Post deos, ad suos amores de Augusto: quem optat Romam primo quoq; tempore redire, cum primum finem bello imposuerit, & exercitum deduxerit in agros. Si qua tui Corydon.] Si nos præcipuos amicorum tuorum amas. Imò ego Sardois.] Ait se non solum optare reditum Augusti, ut Corydonem, sed absentiam non posse diutius perferre. Hæc lux.] Hic dies absentiæ tuæ. optat noctem quietis à bello & negocijs, ut frui liceat Cæsaris alloquijs & fauore. Ite domum pasti.] Rusticis non per horas distinguuntur tempora, sed per signa illis familiaria, per æstates, per messes: meridies per quietem pecoris, uesperus per reditum pecoris domum. uellet igitur pecus ipsum domum se referre, ut sciret noctem appetere: rustico planè more, quasi rerum signa sint etiam causæ. Si quis pudor.] Consuetudo rustica. alloquuntur enim illi equos, boues, canes familiares, similiter ut si essent homines: & admonent, & laudant, & reprehendunt, & mittunt & reuocant. Muscosi fontes.] Ab amoribus ad pecus suum, quod defendi optat ab amicis Octauiani, in seruore distributionis agrorum, & irarum militarium. Hic focus & tedæ pingues.] Ille defendi se postulat ab æstu, hic se à frigore ait esse tutum: sibi esse opes & amicitiam potentum, nec metuere calamitatem ullam, aut aduersos casus: immò negligere, ac pro nihilo habere. Stant & iuniperi.] Præsentia Asinij Pollionis omnia sunt tuta, quieta, florentia, iucunda, in Insubria & Padana regione, cui ille præfuit. At si is discedat, arescent uel ipsi fluuij. Stant, inquit, iuniperi.] Arboribus pax: nec inuenitur, qui uel fructus sponte sua de arboribus delapsos audeat surripere. si abeat Pollio, confestim sequetur ruina et tristicia. Aret ager.] Ille de præsentia ad absentiam, à lætis ad mœsta: hic uiceuersa, de aduentu Augusti Cæsaris: quasi nõ præsentia Pollionis exhilarescant campi, & sint pacata omnia, sed Octauiani, quem per Phyllida uult intelligi. Populus Alcidæ.] Alij dij alijs rebus delectantur, aut fauent: unde ijs ipsis rebus honos ac precium. sed interea dum Octauiano placuerit poesis, plus in ea erit decoris, quàm in reliquis artibus. Aut sic de Pollione: Varij uarijs carminũ generibus capiuntur, sed dum Pollio amabit rusticum, nullum ei anteponetur, quantumuis à magnis diuis probatũ. Fraxinus in siluis.] Contemptũ arborum præ se fert, quoniam aduersarius arbores laudarat: et malle significat honorem potentum, à quibus colatur ac uisitetur. Hæc memini & uictum.] Corydon deos ueneratur, Thyrsis inimicum incessit. exorditur Corydon à pietate, Thyrsis à rabie. inuocat deam castam Corydon, Thyrsis deum obscœnum. Corydon canit res lætas, alter tristes. ille optat, hic se deuouet. meritò igitur uictoria est penes Corydonem.

C

ECLOGA VIII. PHARMACEVTRIA. DAMON, ALPHESIBOEVS.

PAstorũ Musam, Damonis & Alphesibœi:
Immemor herbarũ quos est mirata (iuuenca,
Certantes: quorũ stupefactæ carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus:
Damonis Musam dicemus, & Alphesibœi.
Tu mihi, seu magni superas iam saxa Timaui,
Siue oram Illyrici legis æquoris, en erit unquam
Ille dies, mihi cùm liceat tua dicere facta?
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem,
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
A te principium, tibi desinet: accipe iussis
Carmina cœpta tuis, atq; hanc sine tempora circũ
Inter uictrices hederam tibi serpere lauros.
Frigida uix cœlo noctis discesserat umbra,
Cùm ros in tenera pecori gratissimus herba,

SER. PAstorum Musam, Damonis.] Apud Theocritum est una Ecloga, quæ appellatur φαρμακεύτρια, in qua inducitur mulier quædã sacris quibusdam peruertens mentem amatoris, à quo spernebatur. Quam Vergilius transtulit ad huius Eclogæ ultimam partem. Prima enim eius pars conquestionem solam habet amatoris decepti, quẽ nubendo alteri antiqua [redacted] Musam.] cantilenam amorum, quos inter se cecinerunt. Immemor herbarum quos est mirata iuuenca.] Qui cantilenæ suaui tate coegerunt etiam ea animalia obliuisci pascuorum, quæ sunt pascẽdi auidissima. Nam suprà ait: Ite domũ pasti, si quis pudor, ite iuuenci. Stupefactæ carmine lynces.] Paulatim ad argumenta procedit, dicens: iuuencæ oblitæ sunt pascuorũ, stupuerunt feræ, flumina etiam sensu carentia cursus proprios retardarunt. Requierunt flumina cursus.] quietos esse fecerũt. sic Salustius: Paululũ requietis militibus quiesco. Ego enim aliter quiesco, id est, quietem capio: & aliter quiesco seruum, id est, quiescere facio. Tu mihi

Incumbens tereti Damon sic cœpit oliuæ. DA.
Nascere, præq; diem ueniens age lucifer almum.
Coniugis indigno Nysæ deceptus amore
Dum queror, & diuos (quanquam nil testib. illis
Profeci) extrema moriens tamē alloquor hora.

mihi seu magni superas iā saxa Timaui.] Vbi ubi es ô Auguste, siue Venetiæ fluenta transcendis (nam Timauus fluuius est Venetiæ) siue prope Illyricum nauigas mare, id est, per Dalmatiā: putas unquā erit tempus, quo mihi liceat tua facta describere? putas erit? Ecce iam aderit: nam En unum optantis est, aliud confirmantis. Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno.] ac si diceret, Quanquam impar sit ingenium meum laudibus tuis: nam tuæ laudes merētur exprimi Sophocleo tantum cothurno. Sophocles autem tragœdiographus fuit altisonus. A' te principium, tibi desinet.] Sic & Homerus, ἐν σοι μὲν λήξω καὶ ἄρξομαι. Horatius: Prima dicte mihi, summa dicende camœna. Iussis Carmina cœpta tuis.] Suprà enim dixerat, Non iniussa cano. Atq; hanc sine tempora circum Inter uictrices hederam tibi serpere lauros.] Allegoricôs dicit: Debet etiam carmen meum florere inter tuos plures triumphos. nam uictores Imperatores lauro, hedera coronantur poetæ. Verecundè autem ait serpere, hoc est, humiliter procedere. Frigida uix cœlo noctis decesserat umbra.] Statim simulatq; decesserat. & bene ostendit amatorem tota nocte uigilasse. Siquidem ortum luciferum primus aspexit, & ad eum ut ad Veneris stellam locutus est. Cùm ros gratissimus.] Masculini est generis, secundùm quod etiam in Æneide ait, Spargit rapida ungula rores Sanguineos. Tereti.] Teres est rotundum & oblongum: ut columna, arbor. Præq; diem uenies age Lucifer almum.] Præueniens age diem clarissimum. sic alibi, Ducebatq; diem. & hoc dicit: Nascere, dum queror A *coniugis Nysæ indigno amore deceptus, & moriēs alloquor diuos: quanquam mihi nihil profuerit, quod sum eos sæpe testatus. Quam rem secūdum Epicureos ait, qui dicunt: Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira. Coniugis indigno Nysæ.] Non quæ erat, sed quæ fore sperabatur. sic in quarto Æneidos: Quos ego sum toties iam dedignata maritos, Extrema moriens tamen alloquor hora. id est, paulo post moriturus. sic in quarto: Incubuitq; thoro, dixitq; nouissima uerba.*

POM. Sabi. *Pastorum Musam, &c.] Loquitur Vergilius. Tu mihi seu.] Loquitur Vergilius ad Cæsarem. Timauus fluuius, per saxa præceps inter montes primum labitur, inde per regionē Aquileiensem fertur in mare. Quamuis quidam intellexerūt Timauum esse fluuiū Patauinum, quem appellant Brendesiam, antiquiore uocabulo Meduacum. Saxa Timaui.] Noricos intelligit. Oram.] littus. Illyrici æquoris.] Illyrij populi à Chaonibus & Thesprotis incipientes, usq; ad Histrum & Danubium.* B *Latitudo est à Macedoniæ & Thraciæ montibus, usq; ad Pæonas in Ionium mare. Nomen habent ab Illyreo Polyphemi filio, qui genitus fuit è Cyclope & Galatea, ut ait Apronianus. Sophocleo cothurno.] à Sophocle poeta tragico. Cothurnus, Thracum calciamentū. Victrices lauros.] Quia uictores lauro coronabantur, quam postea deponebant in gremio Iouis Capitolini. Nascere.] Queritur amator à Nisa puella deceptus, quam sperabat sibi futuram coniugem, & nunc alij nupsit.*

SER.

Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.
Mænalus argutumq; nemus, pinosq; loquenteis
Semper habet, semper pastorū ille audit amores,
Panaq;, qui primus calamos non passus inerteis.
Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.
Mopso Nysa datur: quid nō speremus amanteis?
Iungentur iam gryphes equis, æuoq; sequenti
Cum canibus timidi uenient ad pocula damæ.
Mopse nouas incide faces, tibi ducitur uxor.
Sparge marite nuces, tibi deserit hesperus Oetā.
Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.
O' digno coniuncta uiro, dum despicis omneis,
Dumq; tibi est odio mea fistula, dumq; capellæ,
Hirsutumq; supercilium, prolixaq; barba:
Nec curare Deum credis mortalia quenquam.
Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.
Sepibus in nostris paruam te rosida mala,
Dux ego uester eram, uidi cum matre legentem,
Alter ab undecimo tunc me iam cæperat annus,

Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.] id est, Arcadicos: nam Mænalus mons est Arcadiæ. Dicitur autem hic uersus intercalaris, qui frequenter post aliquantulos interponitur uersus: sicut intercalares dies aut menses uocantur, qui interponuntur, ut ratio Lunæ Solisq; conueniat. Fecit autē hunc uersum ad imitationem Theocriti, qui frequenter dicit in Pharmaceutria: ἴυγξ ἕλκε τυ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τ᾽ ἄνδρα. O' turbo, maritum meū domū adducito. sicut hic in sequentibus: Ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnin. Mea tibia.] mea Musa. Mænalus.] ille mons. Argutumq; nemus.] garrulum, stridulum: ut, Fortè sub arguta consederat ilice Daphnis. Pinosq; loquenteis.] Ideo hoc ausus est dicere, quia dicturus est: Semper pastorum ille audit amores. sic etiam in prima Ecloga: Formosam resonare doces Amaryllida siluas. sic in Aeneide: Dant sonitum rauci per stagna loquacia cygni. Mopso Nysa datur.] Honesta turpi, pulchra deformi. Iungentur iam gryphes equis.] Hoc genus ferarum in Hyperboreis nascitur montibus. omni parte leones sunt, alis et facie aquilis similes, equis uehementer infestæ, Apollini consecratæ. Æuoq; sequenti.] id est, accessu temporis nō solum pulchra deformibus nubent, sed etiā contrariæ naturæ anima C *lia iungentur. Cum canibus timidi uenīet ad pocula damæ.] Alludit ad personas: nam Mopsum quasi canē, Nysam quasi damā uult: & damas masculino genere posuit. sic alibi: Timidi damæ, ceruiq; fugaces. Horatius fœmineo ait: Et superiecto pauidæ natarūt Æquore damæ. Mopse nouas incide faces.] quæ solēt præire nubēteis puellas. Sanè Varro in nuptijs dicit ideo faces præire, quòd antea non nisi per noctē nubentes ducebātur à sponsis: quas etiam ideo limen ait non tangere, ne à sacrilegio inchoarent, si deposituræ uirginitatem calcent rem Vestæ, id est, numini castissimo consecratam. Tibi ducitur uxor.] id est, sub tuo nomine alij ducitur: ut eam nō ipsi, sed alijs seruituram significet esse, scilicet eius corruptoribus. Sparge marite nuces.] Idem Varro, spargendarum nucum hanc dicit esse rationē, ut Iouis omine matrimonium*

A trinonium celebretur, ut nupta matrona sit sicut Iuno. Nam nuces in tutela sunt Iouis: unde & iuglandes uocantur, quasi Iouis glandes. Nam illud uulgare est, ideo spargi nuces, ut à rapientibus pueris fiat strepitus, ne puellæ uox uirginitatem deponentis possit audiri. Modò tamen ideo ait, Sparge marite nuces, ut eum culparet infamiæ. nam meritorij pueri, id est, catamiti, quibus licenter utebantur antiqui, recedentes à turpi seruitio nuces spargebant, id est, ludum pueritiæ, ut significaret se puerilia cuncta iam spernere. Tibi deserit hesperus Oetam.] montem Thessaliæ, in quo stellæ uidetur occidere, sicut de Ida nasci: ut, Iamq; iugis summæ surgebat Lucifer Idæ. & hoc dicit, Tibi, id est, propter te nox aduenit. O digno coniuncta uiro.] Iam insultat puellæ. Viro.] Mopso, rustico & deformi, qualem tu quæsisti, dum despicis omneis: et iracunde dicit eam omneis despicere, cum se solum despiciat. Mea fistula.] cantilena. Dumq; capellæ.] scilicet tibi sunt odio. Hirsutumq; supercilium.] Per incultum corpus ostendit fortitudinem suam. Prolixaq; barba.] demissa barba. Nec curare deum credis mor-
B talia quenquam.] Superbia tua damnata est turpi marito, dum credis nullum deorũ curare mortalia. Quam rem secundum Stoicos dixit. Rosida mala.] matutini roris humore perfusa. Dux ego uester eram.] Aut dux præibam: aut capellas alloquitur. Alter ab undecimo tunc me iam ceperat annus.] id est, tertiusdecimus. Alter enim de duobus dicimus: ut unus sit ab undecimo duodecimus: alter, tertiusdecimus. Nam pubertati uicinum se fuisse significare uult, quod de duodecimo anno procedere nõ potest.

Versus Mænalios.] id est pastorales, à Mænalo monte Arcadiæ, ubi sunt optima pecuaria. Mopso Nisa datur.] turpissimo, deformi, pigro, honesta, formosa, diligẽs Nisa puella nubit. Speremus.] timeamus. Iungentur iam gryphes.] Gryphes feræ sunt ingentis magnitudinis, capita habent aquilæ, cætera membra leonis, & sunt alatæ, & sunt in tutela Apollinis. Damæ animalia sunt de genere capreolorum. Nouas faces.] Genus arboris est, quod uocatur spina, auspicatissima nuptiarum facibus: quoniam inde fecerunt faces pastores, qui rapuerunt Sabinos, ut autor est Massurius. postea autem carpinus & corylus familiarissimæ, facibus accessere. Sparge marite nuces.] Nuces ideo spargebantur in nuptijs, ut à Ioue inciperet auspicium. Nuces in tutela Iouis sunt, unde iuglandes appellantur, id est Iouis glandes. spargebantur in limine primo domus, uenienti uxori à marito. Oetam.] Oeta mons est Thessaliæ, in quo occidere uidetur sol, quemadmodum ex Ida monte Phrygiæ oriri. Hesperus siue Vesper, dicitur stella, quæ præcedit solem in sero: appellatur aliter uesperugo. Hirsutumq; supercilium.] Per hoc intelligit fortitudinem. Alter dicitur secundus, ut suprà dixit, Tu eris alter ab illo. Et cum Fronto esset appellatus alterum decus eloquentiæ, significat eũ fuisse primũ post Ciceronẽ. Rosida mala.] rore aspersa. POM. Sab.

Iam fragileis poteram à terra contingere ramos.
Vt uidi, ut perij? ut me malus abstulit error?
Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.
Nunc scio quid sit amor: duris in cotibus illum
Ismaros, aut Rhodope, aut extremi Garamãtes,
Nec generis nostri puerũ, nec sanguinis edunt.
Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.
Sæuus amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus: crudelis tu quoq; mater,
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer, crudelis tu quoq; mater.
Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.
Nunc & oues ultrò fugiat lupus, aurea duræ
Mala ferant quercus, narcisso floreat alnus.
Pinguia corticibus sudent electra myricæ.
Certent & cygnis ululæ, sit Tityrus Orpheus:
Orpheus in siluis, inter Delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus.
Omnia uel medium fiant mare, uiuite siluæ.
Præceps aerij specula de montis in undas
Deferar, extremũ hoc munus morientis habeto.
Define Mænalios, iam define tibia uersus.
Hæc Damon. uos, quæ respõderit Alphesibœus,

SER. Iam fragileis poteram à terra cõtingere ramos.] necdum magnos et altos. & hoc dicit: Tantæ altitudinis eram, iam ut possem attingere minores et fragileis adhuc arboris ramos. & bene cum annis iungit habitum corporis. nam & iure pubertas ex utroq; colligitur. Vt uidi, ut perij?] Theocriti est, ὡς ἴδον, ὡς ἐμάνην. Ve-
C num est temporis, aliud qualitatis. nam hoc dicit, Mox uidi, quemadmodũ perij. Malus error.] Diffinitio amoris: nam amor errare plerunq; compellit. Nunc scio quid sit amor.] uel quasi iam iuuenis, uel quasi spretus. Grauior enim amor fit ex desperatione. Terent. Perij, quanto minus spei est, tanto magis amo. Ismaros aut Rhodope.] Montes sunt Thraciæ asperrimi. Et peritè uituperat amorem ab origine, item à gestis rebus: ut, Sæuus amor docuit. Nam de exitu circa deum uituperatio non cadit. Extremi Garamantes.] Populi sunt Africæ. Extremi autem, sæui, quasi à consortio humanitatis remoti: ut, Extremiq; hominum Morini. Nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt.] id est, nihil habentem in se humanitatis: nam non dicit, non mortalem. Sæuus amor docuit natorũ sanguine matrem Commaculare manus.] quasi nouã artem insinuauit & infudit. Et bene fabulam omnibus notã per transitum tetigit. Quis enim ignorat Medeam ab Iasone contemptam, suos filios interemisse? Commaculare.] polluere. Crudelis tu quoque mater.] Vtitur autem optima moderatione: nam nec totum amori imputat, ne defendat parricidam: nec totum matri, ne amorẽ eximat culpa: sed & illam quæ paruit, & illum qui coegit, incusat. Improbus ille puer, crudelis tu quoq; mater.] Non est superflua hæc uerborum iteratio: nam syllogismus est plenus, qui constat ex propositione, assumptione, & cõclusione. Oues ultrò fugiat lupus.] Optat omnia fieri contra naturam, ut scilicet quia illa pulcherrima turpissimo marito nupsit, quod bene contra naturam uidebatur, cùm esset ipsa honesta: consequens sit, ut sint alia cõtra naturam, ut fugiat lupus oues, & ferant quercus aurea mala, et reliqua quæ dicit. Electra pinguia.] id est, succinæ gemmæ. Myricæ.] arbusta uilissima. Certent cygnis ululæ.] aues ἀπὸ τοῦ ὀλολύζειν, id est, à fletu nominatæ. Sit Tityrus Orpheus.] uilissimus rusticus, Orpheus scilicet putetur in syluis, Arion uerò inter delphinas. Hic autem Lesbius citharœdus

rœdus optimus fuit, qui quum Tarento Corinthum cum multis opibus peteret, & uideret sibi in mari tendi à nautis insidias, petijt ut cithara paululum caneret: ad cuius sonum cũ delphini peruenissent, excussit se supra unũ, et ita imminens uitauit periculũ. Delphin.s.] Nas ideo breuis est, quia Græca declinatio est: sicut, Arcadas accensos monitu. nam omnia Græca nomina, quæ nominatiuũ in es terminant, ut Arcades, Delphines, Naiades, accusatiuũ pluralem corripiunt. Omnia uel medium fiant mare.] aut omnis terra aperiatur fluctibus maximis, aut mediũ χά☉: optat enim confusionem omnium elementorum. Viuite siluæ.] ualete: nam non bene optantis est; sed renunciantis. Ordo est, Præceps deferar in unda de specula aerij montis. Extremum hoc munus morietis habeto.] id est, moriar in inuidiam tuam: nam amare ait Munus. sic Mezentius, Et hæc tibi porto Dona prius. Hæc Damon.] subaudi Dixit, uel cecinit. Malus error.] amor. Ismarus aut Rhod.] Ismarus & Rhodope sunt montes Thraciæ. inde in quinto libro, A Ismarij coniunx longinqua Dorycli. Garamantes.] extremi populi in Aphrica. Cotibus.] pro cautibus. Pinguia corticibus.] Spartum est genus genistæ, folio angulosò, grano rubro & rotundo, minore quàm sint cerasia. Electrum appellatur gummi, quæ sudat ex corticibus arborum: & cum sit succum, appellatur succinum electrũ. fossitium genus est metalli. Vlulæ.] sunt aues similes bubonibus, ab ululatib. appellatæ. Inter Delphinas Ariõ.] Ario Metymnæus fuit, ex Lesbo insula citharœdus. cum in piratas incurrisset, impetrauit, ut sub eodẽ habitu, quo in scenam prodire consueuerat, ei canere liceret. Qui cum suauitate canendi delphines elicuisset, desilijt in mare, & à delphinis exceptus, perlatus est in Tænarum promontorium Laconiæ. inde Corinthum petijt, ut fraudem nautarum Periandro tyranno Corinthi aperiret. primus dithyrambum cecinit. Hæc apud Herodotum libro primo.

POM.
Sabi.
SER.

Dicite Pierides: nõ omnia possum9 omnes. AL.
Effer aquam, & molli cinge hæc altaria uitta,
Verbenasq; adole pingueis, & mascula thura,
Coniugis ut magicis sanos auertere sacris
Experiar sensus: nihil hìc nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domũ mea carmina, ducite Da-
Carmina uel cœlo possũt deducere lunã. (phnin.
Carminibus Cyrcæ socios mutauit Vlyssi.
Frigid9 in pratis cãtãdo rũpitur anguis. (phnin.
Ducite ab urbe domũ mea carmina, ducite Da-
Terna tibi hæc primùm duplici diuersa colore
Licia circundo, terq; hæc altaria circùm
Effigiem duco: numero Deus impare gaudet.
Ducite ab urbe domũ mea carmina, ducite Daph.
Necte trib. nodis ternos Amarylli colores. (cto.
Necte Amarylli modò, & Veneris dic uincula ne
Ducite ab urbe domũ mea carmina, ducite Daph.
Limus ut hic durescit, & hæc ut cera liquescit,
Vno eodẽq; igni: sic nostro Daphnis amore. (ros:
Sparge molam, & fragileis incẽde bitumine lau-
Daphnis me mal9 urit, ego hãc in Daphnide laurũ.
Ducite ab urbe domũ mea carmina, ducite Daph.
Talis amor Daphnin, qualis cùm fessa iuuẽcum
Per nemora, atq; altos quærendo bucula lucos,
Propter aquæ riuum uiridi procumbit in ulua,

Dicite Pierides.] Bene animos erigit auditorum, dicendo: Superiora utcunque dicta sunt, sequentia non nisi à numinibus poterunt explanari. Sanè id debemus accipere, pastores hoc referre, quod aliquando in Arcadia audierunt. unde & superius ait: Incipe Mænalios mecum mea tibia uersus. id est, Arcadicos. Non omnia possumus omnes.] sic Cic. Vnũ sustinere uix pauci possunt, utrunq; nemo. Effer aquam.] Hìc inducit mulierẽ sacris quibusdam peruertẽtem mentem amatoris, à quo spernebatur. Adole.] incende, κατ' ἀντιφρασμόν dicitur: nam Adole, est auge. Sanos sensus.] non amantes. unde contrà amãteis, insanos uocamus. Auertere.] à sanitate mutare: aut auertere ait, pro conuertere, ut sit mutata præpositio. Experiar.] coner, probem, incipiam. Carmina uel cœlo possunt deducere lunam.] Vel, id est, etiam: ut, Vel Priamo miseranda manus. Est autem argumentum à maiore ad minus. Si hæc possunt facere carmina, cur non etiam facilia impleantur? Quid enim facilius, quàm ut ex urbe rus redeat, & ciuitatem deserat rusticus? Cantando.] dum incãtatur. nam gerundiuus modus ab omni uerbo similiter procreatur. Vnde modò Cantando à passiuo ait, cùm suprà ab actiuo dixerit: ut, Cantando tu illum? Tale est illud in Salustio, Cùm ipse ad imperandum Tisidium uocaretur: id est, ut ei imperaretur. Frigidus.] nocens: ut, Frigida Saturni quò sese stella receptet. Licia circundo.] Bene utitur licijs, quæ ita stamen implicant, ut hæc adolescentis mentem implicare contendit. Effigiem duco.] Amatoris dicit effigiem. sic Dido: Effigiemq; toro locat, haud ignara futuri.

Numero Deus impare gaudet.] Aut quemcunq; B superorum: aut Hecaten dicit, cuius potestas triplex esse perhibetur. unde est: Tria uirginis ora Dianæ. Nam (ut suprà dictum est) superi dij impari, inferi pari numero gaudent. Impare autẽ propter metrum ait. nam, ab hoc impari, dicimus. Necte.] coniunge. Tribus nodis.] alligationibus. Amarylli.] Vocatiuus græcus. Hæc Amaryllis est ea, quam Græci συμμιστίδα dicunt. Et, Veneris dic uincula necto.] Anapæsticus est trimeter hypercatalecticus. Hoc autem metrum est Cupidini C consecratum, ut ita implicetur mens amatoris, sicut implicantur & connectuntur illi colores inuicem. Limus ut hic durescit.] Fecerat illa duas imagines, alteram ex limo, qui igne fit durior: alteram ex cera, quæ igne soluitur: ut uidelicet mens amatoris ita duresceret ad illam quam tunc amabat, omnesq; alias, sicut limus ad ignem: & ad se ita molliretur & solueretur amore, ut cera ad ignem liquescit. Sic nostro Daphnis amore.] subaudi Durescat et liquescat: ut scilicet quàm appetit deserens, me potius amet. Sparge molam.] far & salem. Et fragileis incende bitumine lauros.] id est, lauros diuino igne consume: nam bitumen ex fulmine dicitur procreari. Vnde iuxta Babyloniam, quia frequẽtia cadunt fulmina, hac re lacus redundat, adeò ut inde fabricasse muros Semiramis dicatur. In Daphnide laurum.] Aut ἀρχαϊσμὸς est, pro in Daphnidem: aut intelligamus, supra Daphnidis effigiem eum laurum incendere, propter nominis similitudinem. Bucula.] Bouis est diminutio. Sanè bos anomalum nomen est. Nam hic bos & ô bos producit,

A producit,sicut his bobus,& ab his bobus. nam reliqui omnes casus breuem habent syllabam primam. Propter aquæ riuum.] iuxta.

POM. Sabi. Effer aquam.] Alphesibœus loquitur,& inducit mulierem,quæ magicis carminibus & herbis allicit amatorem, & suprà de fœmina, difficili uiro, qui nolebat pati mulierē. Et mascula thura.] Nouellæ arboris thus candidius est,ueteris odoratius,optimum in media Arabia nascitur,unde putāt fœlicem Arabiam appellatam. quidam in insulis melius prouenire dicūt,sed Iuba negat. Quod ex eo rotunditate guttæ pependit,masculū uocatur,cum alias ferè mas non uocetur,ubi non sit fœmina:religioni tributum,ne sexus alter usui paretur. Masculum alij putant à specie testium appellatum. Hoc ex Plinio & Theophrasto. Terna tibi.] Incantatrices omnia perficiunt numero ternario,& adhibēt incātationibus licia cum plumbo,quibus ligent,id est uinciant,& nodos faciant. Liciū appellamus filum,siue stamen. Limus ut hic.] Ex creta & cera fiebant imagines amatoris, & exiguo igni admouebantur. Imago cretacea fiebat dura, ut eo modo indurescerct mens erga alios amantes. Cerea fiebat liquida, ut eo modo flueret mens,& mollesceret erga se. Sparge molam.] Mola appellatur molitum far ad sacrificia, addito sale. dicitur mola salsa,ut ait Varro. Bitumine.] Lacus est in Iudæa,qui appellatur Asphaltes,quia bitumē dicitur asphaltum. immenso est ambitu, ut ait Cornelius Tacitus,specie maris,sapore corruptior, grauitate odoris accolis pestifer, uento impellitur nullo, peritos & imperitos nandi tollit,certo anni tempore bitumē egerit. Acer suaptè natura liquor,& sparso aceto concrescit.primùm manu trahitur,inde nullo iuuante influit, nec aere nec ferro. Sed cruore perfuso scinditur,uerùm cruorē menstrualem fœminarum fugit. Iordanis fluuius per lacum labitur, & non miscetur.

Perdita,nec seræ meminit decedere nocti:
Talis amor teneat,nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum mea carmina,ducite Da
Has olim exuuias mihi p̄fidus ille reliq̄t,(phnin.
Pignora chara sui,quæ nunc ego limine in ipso
Terra tibi mando,debēt hæc pignora Daphnin.
Ducite ab urbe domū mea carmina,ducite Daph.
Has herbas,atq; hæc Ponto mihi lecta uenena
Ipse dedit Mœris,nascuntur plurima Ponto.
His ego sæpe lupum fieri,& se condere siluis
Mœrin,sæpe animas imis excire sepulchris,
Atq; satas aliò uidi traducere messes. (phnin.
Ducite ab urbe domū mea carmina, ducite Da-
Fer cineres Amarylli foras,riuoq; fluenti,
Trāsq; caput iace,ne respexeris.his ego Daphnin
Aggrediar,nihil ille Deos,nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Da
Aspice corripuit tremulis altaria flāmis (phnin.
Sponte sua,dum ferre moror,cinis ipse:bonū sit.
Nescio quid certè est, & Hylax in limine latrat.
Credimꝰ,an q̃ amāt,ipsi sibi sōnia fingūt?(phnis.
Parcite ab urbe uenit,iam parcite carmina, Da-

SER. Perdita.] amore consumpta. Nec sit mihi B cura mederi.] Aut nolim magicis artibus subuenire, aut nolim cum ipso cōcumbere. Ab utroq; enim medicina amantibus uenit. Perfidus.] nunc scilicet perfidus. Limine in ipso.] loco sacro,sicut suprà diximus,Vestæ. Atq; satas aliò uidi traducere messes.] Magicis quibusdam artibus hoc fiebat.unde est in duodecim tabulis:Neue alienam segetem pellexeris. Ne respexeris.] Nolunt enim se uideri numina, nisi ex nimia necessitate. unde pro miraculo dictum est: Alma parēs confessa deā. C quod non faceret, nisi in periculo filij. Nihil ille deos,nil carmina curat.] Satis est quòd putat artem magicā nil ualere. Corripuit tremulis altaria flammis.] Hoc uxori Ciceronis dicitur contigisse,cùm post peractum sacrificium libare uellet,in cinere uisa est flamma,quæ flamma eodem anno consulem futurum ostendit eius maritum: sicut Cicero in suo testatur poemate. Bonum sit.] Ideo dubitat et optat,ut hoc signum bonum sit:quia ignis medius est,& qui possit etiā nocere. In limine latrat.] In loco ubi amati uestes obruerat. Ipsi sibi somnia fingunt.] Omnia quæ suprà dixerat de arte magica,destruit dicendo, hæc uera desiderantibus tantùm uideri,quod per prouerbium est locutus.

POM. Sabi. Nec sit mihi cura med.] Medela puellarū erga amatores, est concubitus. Has herbas in Ponto propter Caucasum montem dicit,in quo legebantur uaria genera herbarum. Ideo Circe & Medæa,quæ Ponticæ fuerunt,incantationibus ualuerunt. Nam in præsentia Pōtum intelligit, superiorem partem maris Pontici,ubi incipit Caucasus. Ipse dedit meus.] Per meum intelligit fortè Vergilium, quoniam apud Latinos duo fuerunt magici, Vergilius & Catullus,ut ait Plinius. Per cineres.] Periculum afferēbat cinis incantati ignis proiectus.

PROB. Gryphes.] feræ, quæ habent capita aquilæ, cætera membra leonis, cum alis, ingentis magnitudinis,in tutela Apollinis. Mænalias.] pastorales, à Mænalo mōte Arcadiæ, quæ regio plurima pascua habet. Arion.] Methymnæus citharœdus, cum in piratas incurrisset, impetrauit, ut sub eodem habitu, quo in scenam prodire adsuesset, canere ei liceret. Qui cum cantu delphinas elicuisset, & in mare se præcipitauisset, exceptus ab ipsis, perlatus dicitur in terram esse.

CÆL. Rhod. Epicuri scholæ sunt, quæ statuūt ea magnitudine esse solē,qua uidetur. Cæterū, nō peruidisse illos,quāta inde consequeretur absurditas,admiratione dignum. Si enim, inquit Cleomedes, in cœlestium orbium contemplatione tantus sit sol,quantus apparet,profectò multæ simul in ipso magnitudines erunt: siquidem exoriens & occidens maior uidetur. Porrò non apud omnes eodem exoritur tempore:nam cum sit globata specie terra, alias apud alios oritur & occidit, & medium cœli tenet. Quamobrem cum accidat, eundem apud alios oriri, & apud alios in medio cœli existere,simul & maior et minor fiet: maior uidelicet,quibus oritur:minor, quibus est in medio cœli hora eadem. quod utiq; in eo absurdißimum planè censeri debet. Horum nanque effectuum ratio ea promitur à scientißimis: Maior,inquiunt,nobis sol exoriens & occidens uidetur, et minor in cœli constitutus meditullio:propterea quòd in orizonte per aerem densiorem & humectiorem,ipsum uidemus. Eiusmodi nanq; est uicinus terræ, aer. In medio autem cœli, quia in puriore cernimus,emissus ab oculis ad ipsum radius non reflectitur, quod in alio cōtingit situ. Argumento sunt,quæ in aqua uisuntur, grandiora corpulentioraq;:nam & ex puteis altioribus sol cō-

spectus idipsum patitur. Eisdem porro rationibus colligitur, cur in medio cœli sol constitutus nobis uideatur propior, oriens uerò aut occidens remotior. Hæc siquidem aeris efficit qualitas: in humectiore nanque crassioreq; conspectus longius abesse creditur: per purum uerò interuallo uidetur propinquiore. Proinde, inquit Posidonius, si fieri possit, ut per parietes aliáue solida corpora, ut de Lynceo prodit fabula, sol cōspiceretur, multo amplior se nobis ingereret, & ampliore distare interuallo crederetur. Visum porro insigniter falli, indicio esse potest colorum subinde in sole mutatio, quod aeris affectio facit. Adde, quòd cum à montis cacumine occidit aut oritur, præ se fert nobis speciem cacumen tangentis. propterea doctissimus poeta:
Iamq; iugis summæ surgebat Lucifer Idæ. Et alibi,
Tibi deserit Hesperus Oetam.

De ternario uerò quid hic exequamur potissimū? An illud in primis? Trinitatem Pythagoricos philosophos rerum omnium mensuram esse uoluisse? Credo, ratione illa, quòd summus rerum opifex ternario numero uniuersa dispensat. Immo uerò etiam res ipsæ numero eodem terminari pernoscuntur. ad quod respiciens poeta nobilis, Numero, inquit, deus impare gaudet. Siquidem ineffabile illud agens creat primo singula, rapit mox, ac deniq; perficit. Singula quoq; in primis ab illo perenni fonte effluunt, dum nascuntur: deinde in eundem refluunt, dum originem mox suam repetunt. postremò perficiuntur, ubi in suum redierint principium. Idipsum uaticinatus Orpheus, Iouem principium medium & finem uocauit uniuersi: principium, ut producit: medium, ut producta retrahit ad seipsum: finem, ut redeuntia perficit. Et quia de Olympo facta mentio est, scribit Cæcilius Minutianus Apuleius Olympum etiam dici Iouem: unde Nævius, Panditur interea domus altitonantis Olympi. Ex quo Virgil. Omnipotentis Olympi. quod si est, falluntur qui legendum arbitrantur, Omnipatentis Olympi. Nam & Ennius ait, Decessit Olympius antro. Auctor quinetiam Diodorus est, Iouem esse Olympium cognominatū ab Olympo præfecto, abs quo ingenij cultum acceperit.

VAR. Lect. Suos requierunt flumina cursus.] Verbum, Requierunt, ea loquendi figura nonnullis negocium facessit, & liquerunt, libri aliquot manuscripti legunt. Verùm exemplaria probatiora Requierunt, habent. Decesserat umbra.] Ita antiqua plurimùm legunt exemplaria. Sed in Oblongo libro, Discesserat habetur, magis tamen placet à Decedo ductum. Cum ros in tenera pecori gratissimus herba est.] In Longobardico, in Mediceo, & alijs antiquis, non habetur Est. Præmissaq; barba.] Quamuis Præmissa minime displiceat, quòd eo significato frequenter apud Latinos auctores inueniatur: in antiquis tamen omnibus codicibus, quotquot habui, Prolixa legitur. Tum me iam cœperat annus.] In Longobardico codice, Tam iam me cœperat. In aliquot alijs, acceperat, & adceperat habetur. Poteram terra contingere ramos.] In Longobardico exemplari, Coniungere habetur. Ismarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes.] Sunt antiqui libri, qui legunt, Aut Tmarus, aut Rhodope. Terq; hæc altaria circū.] In libro Longobardico legitur, Hanc. Sed enim Hæc melius. Necte Amarylli modo, & Veneris, dic, uinc. ne.] Cuperem ego maximè uetus exemplar, unde pleriq; Modos, pro modo legendum persuaderent. Nam in his antiquissimis libris, quotquot præ manibus mihi fuere, Modo passim scriptum animaduerti. Et fragilis incende bitumine lauros.] In Oblongo libro peruteri, Non lauros, sed ramos legitur. Procumbit in herba.] In Longobardico legere est, In ulua, sed herba usitatius habetur. Ne respexeris.] In Oblongo libro Vaticano, Nec, habetur. Parcite, ab urbe uenit, iam parcite carmina, Daphnis.] In Oblongo Vaticano transpositæ dictiones, Iam carmina parcite: quod tantundem est. A

IOAN. LVDOVICI VIVIS.

Pastores duo cantant: alter indignatur, quòd laus et honor & præmia Musarum ad indignos atque immerentes deferantur, dignis posthabitis: alter, quoniam quidem fauorem & decus simpliciter ac bonis artibus consequi se non posse animaduertit, technis, calliditate atq; astu quærit. In utroq; suam causam agit Virg. nam & malos poetas insectatur, & crassum sæpenumero nobilitatis iudiciū reprehendit. Immemor herbarum.] Tale carmen ut Orphico par, muta et bruta moueat. querulum tamen est, nec uota sua consequitur. Certantes.] Non ad contrariam contentionem & inimicam, sicut in proxima Ecloga, sed ad manifestationem suæ querimoniæ. Tu mihi seu magni.] Ad Pollionem, qui res gessit in Illyrico, quo iter est per Venetam regionem à Gallia Padana, unde est ad illud bellum missus. Versus sunt lepidissimi, & supra nitorem rusticum. B Sola Sophocleo.] Non solum res tuas in bello gestas celebrare, sed ingenium et Musas. nam scripsit Pollio tragœdias. A te principium.] Principium mei carminis, huius uidelicet pastoricij, abs te iussum, desinet, cum libuerit tibi. Vel sic: Principium carminum meorum, abs te iussum, finis de te. Atq; hanc sine.] Hanc gloriam Musarum patere inter triumphos tuos connumerari, & laudari te tanquam ducem inuictum, et tanquam poetam excellentem. Nascere, præq; diem.] Inuocat lucem aduersus tantas tenebras iudiciorum. & quòd auroram esse dicit, significat initium esse mutandi iudiciorum.

Et diuos.] Proceres, purpuratos, crassæ Mineruæ. Extrema moriens.] Desperatio ex indignitate, unde & impatientia. Incipe Mænalios.] Mænalus mons est Arcadiæ, ubi poetæ plurimi & optimi: & Pan præses pastorum, ac pastoricij carminis institutor. Quid non speremus amantes?] Quis non quiduis se consecuturum speret? quando enim Mopso pastori ex nota infima datur nympha elegantissima: id est, decus eruditionis & fauor ingenio crasso atq; imperito, quid erit quod non quiuis consequatur siue uiribus, siue meritis, contendat modò? C O digno coniuncta uiro, dum despicis omnes.] O famam, & laudem, & auram popularem temerariam. meritò cadis in indignissimos, quoniam despicis dignos. & fastidiosissima es aduersus omnes: nihil enim publica laude morosius, nihil absurdius aut ineptius. Dum tibi est odio.] Transit populus ad pessimos, hoc est sui similimos, dum bonos odit dissimiles, ut P. R. à Catone ad Vatiniū, in prætura mādāda. Dumq; capellæ.] Dū sunt odio tibi simplicia, uera, solida, profutura: falsa aūt et speciosa solū cōsectaris. Nec curare deū credis.] Ita iudicas, ita agis, ut nullū numē cœleste uidearis reuereri: adeò ut multi ex tuis operib. colligāt, nullā esse prouidentiā deorū, quòd tu ad malos transfers bonorū præmia, et innocentiā calūnijs, pœnis, supplicijs afficis. Atqui ostendit se deorū prouidentia, quo[illegible] marito nubis, qualē mereris, quòd propter tuā stoliditatē in damna incidis innumera, & imprudens à dijs puniris. Sæpibus in nostris.] Primus amor studiorū, et gloriæ. Alter ab undecimo.] Duodecimus, quasi sequens undecimū: ut, Tu

A ut, Tu nunc eris alter ab illo. & alter ac uicesimus, quasi uiginti unus. pro Milone: Centesima lux est hæc ab interitu P. Clodij, & ut puto altera, id est, centesima prima. Iam fragiles poteram.] Iam aliquid poteram in literis commentari. Nunc scio quid sit amor.] Amorem nominamus omnem animi cupiditatem, siue auri, siue decoris, gloriæ, magistratus, Veneris. Et cum illa inualuit animi carnificina, multa sunt agenda & patienda fœda, crudelia, seruilia, ut quod cupis assequare. Cupiditas uelut sæuus tyrannus uexat, & torquet animum. Nec nostri gen.] Non est humanitatis hominum, sed immanitatis belluarum. Omnia uel medium fiant mare.] Ex indignitate desperatio et odium in res humanas, ut Timonis, qui dictus est μισάνθρωπος.

ECLOGA IX. MOERIS.

LYCIDAS.

Quò te Mœri pedes? an quò uia ducit in urbem? MOE.
O' Lycida uiui peruenimus: aduena nostri,
(Quod nunquā ueriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: Hæc mea sunt, ueteres migrate coloni.
Nunc uicti tristes, quoniam sors omnia uersat,

SER. Quò te Mœri pedes? an quò uia ducit in urbe?] Hæc Ecloga cōtinuum nō habet carmen, sed de diuersis locis Theocriti aliqua ad eam contulit. Sanè hoc continet. Virgilius postquam penè occisus est ab Ario centurione, Romam reuertens, mandauit procuratoribus suis ut tuerentur agros, & ad præsens B obsequeretur Ario. Modò ergo Mœris procurator eius, secundum præceptum patroni portat hœdos Mantuā, quos Ario offerat. Sequitur alter pastor, et eum quò pergat interrogat. Ille deflet suas miserias: & hinc iam uariè præstatur occasio cantilenæ. Quò te Mœri pedes?] subaudi, ducunt: & est ζεῦγμα à posterioribus. Viui peruenimus.] id est, diu uiuendo ad ista peruenimus. & ostendit, plerunq; obesse hominibus uitæ longinquitatem, quæ interdum causa est miseriarum. Quod nunquam ueriti sumus.] Quia inopinata grauiora sunt mala. Vnde ait Dido: Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, Et perferre soror potero. Nunc uicti.] id est, impotes uoti: nam quo modo uictores dicimus uoti cōpotes, qui quicquid uolunt faciunt: sic uictos è contrario uoti impotes, qui non possunt facere quod uolunt. Cæterū quo modò uicti sunt Mantuani, qui nec bella gesserūt? Sors omnia uersat.] nisi hoc ad personam rusticā redigas, asperè contra Augustum dictum est, cuius felicitatem (sicut omnia) dicit posse mutari.

Quò te Mœri pedes.] Queritur de ereptis sibi agris. POM. Sabi. ergo debuit esse prima Ecloga. Nam prius debet queri damnum, & inde testari beneficium. ergo præponi debuit. Sed Vergilius noluit, ne inciperet à querelis, ne offenderet Cæsarem. Vergilij agros acceperant 60 ueterani. Pro Mœri intelligitur Vergilius: & pro Lycida siue Cornelius Gallus, siue alius Virgilij amicus. Aliqui accipiunt per Mœrim, procuratorem Virgilij, qui ferat hœdos Milieno Toroni primipilari: & Menalcam Virgilium. Pedes.] scilicet ducunt. Viui.] Quia euaserant iram militum, cum præcipitaret se in Mincium. Quod nunquam ueriti sumus.] Mala quæ ueniunt præter opinionem, grauiora sunt. Sors.] fortuna.

Hos illi (q̄d nec bene uertat) mittimus hœdos. LY.
Certè equidem audierā, quà se subducere colles
Incipiunt, mollią; iugum demittere cliuo
Vsq; ad aquā, & ueteris iā fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus uestrū seruasse Menalcā. Mœ.
Audieras, & fama fuit: sed carmina tantum
Nostra ualent Lycida tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt aquila ueniente columbas.
Quod nisi me quacunq; nouas incidere lites,
Ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix,
Nec tuus hic Mœris, nec uiueret ipse Menalcas. LY.
Heu cadit in quenq̄ tantū scelus? heu tua nobis
Penè simul tecum solatia rapta Menalca. (herbis
Quis caneret nymphas? quis humū florentibus
Spargeret? aut uiridi fontes induceret umbra?
Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Cùm te ad delicias ferres Amaryllida nostras.
Tityre dum redeo (breuis est uia) pasce capellas,

SER. Illi.] Ario centurioni. Quod nec bene uertat.] quæ res eius in perniciem uertatur: id est, ut malo omine hoc munus accipiat. Tractum autem hoc C ab Hectore & Aiace. Nā Hector dedit Aiaci gladium, quo se Aiax postea interemit. Hector uerò baltheum accepit ab Aiace, quo circa muros patriæ tractus est. Postea inde & illud Comicum natum est, Dij bene uertāt quod agas. plerunq; enim bona in peius, mala mutantur in melius. Subducere colles Incipiunt.] et ex alto in campos dissolui. Vsq; ad aquam.] Mintij fluminis scilicet. Omnia.] quæ suprà dixit. Intelligimus autem, aut Vergilij tantùm agrum, aut totius Mantuæ esse descriptū. Seruasse.] recuperasse. Audieras, & fama fuit.] Beneuolentiam quidem Augusti etiam fama uulgauit, sed eam belli Actiaci necessitas impediuit. Menalcam.] id est, uestrum Vergilium. Sed carmina tantum Nostra ualent Lycida tela inter Martia, quantum.] Hoc etiam Cicero ait in Miloniana; Silent enim leges inter arma. Chaonias dicunt aquila ueniēte columbas.] Minora enim auguria maioribus cedunt, nec ullarum sunt uirium, licet priora sint. Chaonias autem, Epiroticas. Nam in Epiro dicitur nemus fuisse, in quo responsa dabant columbæ. Quod ideo fingitur; quia lingua Thessala Peliades, & columbæ & uaticinatrices uocantur. Quacunq;.] subaudi Ratione. & bene augurij peritiam dat ei, de quo suprà ait: His ego sæpe lupum fieri, & se condere syluis Mœrim, sæpe animas imis exire sepulchris. Nouas lites.] magnas, id est, militaria iurgia. Ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix.] Hoc ad auguralem pertinet disciplinā. Augures enim designant spacia lituo, & eis dant nomina: ut prima pars dicatur antica, posterior postica: item dextra & sinistra. Modò ergo cornicem de nulla harum parte uenisse dicit, sed ab antica ad sinistram partem uolasse, et in caua ilice consedisse: quæ res agrorum damnum significabat. Ilex enim glandifera arbor est, quæ quando uiciosa est,

ſa eſt, uicium poſſeßionis oſtendit fore per milites, clamore gaudentes & litibus, ſicut cornix eſt. Nam hæc auis et clamore lætatur, & alias frequenter inuadit. Hoc ergo nunc dicit: Augurio ſe eſſe admonitū, ut abſtineret ab occurſu litigioſi militis, qui retenturus fuerat poſſeßionem. Tuus Mœris.] tuus amicus. Heu cadit in quenquā tantum ſcelus?] Poſtquam audiuit occidi potuiſſe Vergilium, quaſi obſtupuit. Hoc generaliter dicit: Poteſt in quenquā tantum ſcelus uenire, ut Vergilium necare contendat? Penè ſimul tecum ſolatia rapta Menalca.] Cum ſuis enim ſolatijs perit poeta, qui necdū editis carminibus moritur. Vergilius autem illo tempore nondum aliquod opus ſcripſerat. & dicendo Solatia, latenter tempora carpit Augusti, quibus carmina non oblectamēto fuere, ſed ſolatio, quod infelicium eſſe conſueuit. Quis humum florentibus herbis Spargeret.] Sic eſt dictum: ut, Tum Phaetontiadas muſco circundat amaræ Corticis, atq; ſolo proceras erigit alnos. Fontes induceret umbra.] tegeret, cooperiret. Vel quæ ſublegi tacitus tibi carmina nuper.] Ruſtica affectione reminiſci ſe illorum carminum fingit, quæ aliquando à Vergilio, licet inuito, Romam eunti abſtulerat. Nam ſublegi eſt, furatus ſum: unde & ſacrilegus dicitur, qui ſacra legit, id eſt furatur. Delicias noſtras.] id eſt, communem materiam. Tityre dum redeo, breuis eſt uia, paſce capellas.] Theocriti ſunt uerſus, uerbum ad uerbum tranſlati, ſed tamen Vergilij negocium continentes. Nam allegoricôs imperat ſuis, ut rem tueātur: nec tamen audeant contra Arij præceptum uenire. τίτυρ᾽ ἐμὶν τὸ καλὸν πεφιλαμένε βόσκε τὰς αἶγας, καὶ ποτὶ τὰν κράναν ἄγε τίτυρε, καὶ τὸν ἐνόρχαν τὸν λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσεο, μή τυ κορύψῃ.

POM. Sabi. Quod nec bene uertat.] hoc eſt, ſors male uertat, ſcilicet ut hoc donum uertatur in perniciem Milieni. Ideo apud amicos, Dij bene uertant, prouerbium eſt: quia pleruną; mala in bonum, et bona in malum. Vt apud Homerum Hector dedit Aiaci gladium, quo poſtea Aiax interemptus fuit. Et Aiax dedit Hectori baltheum, quo poſtea ligatus, tractus fuit. Illi.] Milieno Toroni. Certè equidem.] Vergilius recuperatis ab Cæſare agris, acceßit Mantuam: & cum repeteret à militibus, milites impetum in eum fecerunt, ut occiderent. Ergo hæc ecloga facta fuit poſt impetum factum à militibus, & ideo ſequitur illam primam, Tityre. Vſq; ad aquam.] ad riuulum. Fagus prope aquam erat. Fagos.] In Diris dicit Battarum, id eſt fagum, quæ erat tanquam numen agri, fuiſſe cæſam à militibus, & grauiter dolet. nam ſub ea cantabat carmina. Menalcam.] ſcilicet Vergilium recuperaſſe carminibus agros, audieram. Chaonias columbas.] Chaones dicti à Chaone Troiano, ut idem libro 3. populi ſunt Epiri, apud quos Dodone ſylua erat, in qua ſupra quercus & fagos columbæ dabant reſponſa. Columbas.] ſcilicet ualere. augurium columbarum cedit aquilis. In Theſſalia columbæ Peliades uaticinatrices uocantur. Quacunq;.] uia uel parte. Nouas lites.] magnas. Ante ſiniſtra caua.] Caua, id eſt antiqua. Cicero libro diuinarum rerū ait, A dextra coruus, à ſiniſtra cornix facit augurium. Augures deſignant cœli ſpacia lituo, ut quæ eueniant, cognoſcant. inquit, Niſi fuiſſem monitus augurio, milites intereміſſent me. Nam inſequente Milieno Torone, Vergilius proiecit ſe in Mincium. Tantum ſcelus.] id eſt homicidium in Vergilium noſtrum, id eſt Menalcam. Heu tua nobis.] Si tu periſſes, periſſent omnia noſtra ſolatia: id eſt carmina tua. Quis caneret.] ſi cecidiſſes. Spargeret.] ſcilicet cantu. Induceret.] opacaret, tegeret. Sublegi.] furatus ſum. Sublegere furari eſt. Amaryllida.] id eſt Lydiam, amorem noſtrum. Tityre dum redeo.] Ex Theocrito ſunt. Breuis eſt uia.] Tollit moleſtiam.

SER. Inter agendum.] dum agis. & honeſta loquutio eſt, ſi dicamus, Inter cœnandum hoc ſum loquutus. Nec dū perfecta.] nimiæ familiaritatis eſt ſignū, quòd ei recitabat carmen nondum ad limā redactum. Dicit autem carmen, quod quaſi cœperat in honorem Vari componere, & per tranſitum ponit diuerſa ſchedia. Superet modò Mantua nobis.] ſuperſit, reddatur. et hoc dicit: Si nobis Mantua fuerit reddita, faciam ut te celebrent omnes poetæ. Mantua uæ miſeræ nimiū uicina Cremonæ.] Bene ingemuit Mantuanorum infelicitatem, quibus ſola obfuit uicinitas Cremonenſium. Nam Caſſij, Bruti, & Antonij copias Cremonenſes ſuſceperunt. Quos etiam ipſos mirè excuſat dicens, Miſeræ Cremonæ, quæ etiam ſi uellet, mini-

Et potum paſtas age Tityre: & inter agendum
Occurſare capro, cornu ferit ille, caueto. Mœ.
Imò hæc, quæ Varo necdum perfecta canebat:
Vare tuum nomē, ſuperet modò Mantua nobis,
(Mantua uæ miſeræ nimium uicina Cremonæ)
Cantantes ſublime ferent ad ſidera cygni. LY.
Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
Sic cythiſo paſtæ diſtentent ubera uaccæ.
Incipe ſi quid habes: & me fecere poëtam
Pierides: ſunt & mihi carmina, me quoq; dicunt
Vatem paſtores, ſed non ego credulus illis.
Nam neq; adhuc Vario uideor, nec dicere Cinna
Digna, ſed arguros inter ſtrepere Anſer olores. Mœ.
Id quidē ago, et tacitus Lycida mecū ipſe uoluto,
Si ualeam meminiſſe: neq; eſt ignobile carmen.
Huc ades ô Galatea, quis eſt nam ludus in undis?
Hîc uer purpureum, uarios hîc flumina circum
Fundit humus flores, hîc candida populus antro
Imminet, & lentæ texunt umbracula uites.
Huc ades, inſani feriant ſine littora fluctus. LY.
Quid, quæ te pura ſolum ſub nocte canentē
Audierā? numeros memini, ſi uerba tenerē. Mœ.
Daphni quid antiquos ſignorum ſuſpicis ortus?
Ecce Dionæi proceſsit Cæſaris aſtrum:

mè tantis copijs poſſet reſiſtere. Nimium uicina.] id eſt, uſq; ad periculum. Vare tuum nomen.] Ordo eſt: Vare tuum nomen ſublime ferent ad ſidera cantātes cygni, id eſt, poetæ. Sic Horatius de Pindaro: Multa Dircæum leuat aura cygnum. Sic tua Cyrnæas fugiant examina taxos.] Venenata arbor eſt, quæ abundat in Corſica. Hæc autem inſula græcè Cyrne dicitur, unde fecit hanc deriuationem Cyrneas taxos, quib. paſtæ apes mel amarißimum faciunt. Diſtentēt ubera.] plurimum lactis reportent. Me quoq; dicunt Vatē paſtores.] Magna uerecundia ſuum meritum extenuat. Nec enim ait Probant, ſed Dicunt: nec Docti, ſed paſtores, quibus tamen ipſe non credo. Vario uideor.] Varius poeta fuit, de quo Horatius: Varius ducit

A ducit molle atq; facetum. Item: Scribêris Vario fortis, & hostium Victor. Nam Varus dux fuit, cui suprà blanditur. *Cinna digna.*] Etiam Cinna poeta fuit optimus, qui scripsit Smyrnam, quem libellum decem annis elimauit. *Sed argutos inter strepere anser olores.*] Argutos, canoros: ut, Fortè sub arguta. & alludit ad Anserem quendam Antonij poetam, qui eius laudes scribebat, quem ob hoc per transitum carpsit. De hoc etiam Cic. in Philippicis dicit: Ex agro Falerno Anseres depellãtur. Ipsum enim agrũ ei donarat Antonius. *Id quidem ago.*] id est, ut carmen in memoriam posit redire. *Si ualeam meminisse.*] ut etiam in Æneide diximus, ideo ista iunxit tempora, quia defectiuum uerbum est Memini. *Huc ades ô Galatea.*] Theocriti uersus sunt: ἐξένθοις γαλάτεια, καὶ ἐξενθοῖσα λάθοιο. quibus inducit Cyclopem usum, cùm in scopulo sedẽs amicam suam Galateam de fluctibus inuitaret ad terras. Cyclops enim dicitur nympham amasse Galateam: quæ cùm quendam pastorem amaret, & Polyphemum sperneret: ille iratus Acin necauit, qui postea Galateæ miseratione in fontem mutatus est, qui hodieq; latinè Acilius di-
B citur. *Quis est nam ludus in undis?*] Quæ sequuntur carmina, ad maiorem terrarum laudem dicit, in mari nullam esse uoluptatem. Nam hæc est plena laus, quæ contrariarum continet uituperationem. *Insani fluctus.*] id est, magni: ut, Insano iuuat indulgere dolori. *Pura sub nocte.*] serena. *Numeros memini.*] metra, rhythmos. *Daphni quid antiquos signorum suspicis ortus? Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.*] Cùm Augustus Cæsar ludos funebres patri celebraret, die medio stella apparuit: ille eam esse confirmauit parentis: unde sunt uersus isti cõpositi. Dionæi autem longè repetitũ est, à matre Veneris Dione. Sanè astrum græcè dixit: nam stella debuit dicere.
POM. Sabi. *Et potum pastas.*] id est, duc ad fontem. *Et inter agendum.*] id est, dum agis capellas, caueto occursare capro, quia ferit. *Quæ Varo.*] cœpit. & hoc dicit, laudas carmina Menalcæ: imò quis caneret, quæ Menalcas de Varo cœpit? *Superet modò Mantua.*] non eripiatur nobis Vergilius. Per hoc notandũ, quòd incepit de Varo componere, si Mantua non ibit in prædam, intellige de agris suis, ô Quintili Vare, nomen tuum cygni in astra ferent. *Cygni.*] olores, qui bene canunt. *Mantua uæ miseræ.*] Persuasione Cremonensium Mantuani non misere auxilium Augusto. *Sic tua Cyrneas.*] Cyrnus Corsica dicitur, insula est in mari Ligustico. Taxus arbor est saporis amari et uenenati. ab ea toxicum dicitur, quasi taxicum. Et ideo scribunt, mel Corsicum esse amari saporis. *Examina.*] apum. *Sic cythiso pastæ.*] Cythisus in cibo multum lactis creat. *Distendant ubera uaccæ.*] Bene illi optat. *Illis.*] pastoribus. *Nam neque adhuc Varo.*] De Varo poeta notum est. De Cinna meminit Suetonius, quòd scripserit Smyrnam. Anser inter cygnos nõ canit, sed strepit. *Huc ades.*] À Theocrito accepit, qui inducit Cyclopem sedentem in scopulo, & uocantem amicam suam Galateam. & inquit, Nullus ludus, id est nulla uoluptas, est in mari, sed in terra, ubi sunt flores, &c. *Insani.*] magni. *Sine.*] permitte. *Sub nocte pura.*] sine nimbis. *Numeros.*] sonum. *Ecce Dionei.*] Dione, ut inquit Pedianus, mater est Veneris. hoc astrum cometes fuit. Plinius ait, Cometes in uno totius orbis loco colitur, scilicet Romæ, admodum faustus Diuo Augusto iudicatus, qui apparuit ludis quos faciebat Veneri genitrici, non multo post obitum patris. *Cæsaris.*] Augustus in Epistolis ait: Ipsis ludorũ meorum diebus sidus crinitum, per septem dies, in regione cœli sub septentrione est conspectum. id oriebatur contra undecimam horam diei, clarumq; & omnibus terris conspicuum fuit. Eo sidere significari uulgus credidit, Cæsaris animam inter deorum immortalium sidera receptam. quo nomine id insigni simulachro capitis eius, quod mox in foro consecrauimus, adiectum est. *Dionæi.*] Venerei. *Astrum.*] quo segetes aspexit: tempus meßis, quo ludi facti fuere. inde Quintilis mensis Iulius dictus est.

Astrum, quo segetes gauderent frugibus, & quo
Duceret apricis in collibus uua colorem.
Insere Daphni pyros, carpẽt tua poma nepotes.
Omnia fert ætas, animũ quoq;. sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles.
Nũc oblita mihi tot carmina, uox quoq; Mœrim
Iam fugit ipsa, lupi Mœrim uidere priores.
Sed tamẽ ista satis, referet tibi sæpe Menalcas. LY.
Causando nostros in longum ducis amores:
Et nunc omne tibi stratum silet æquor, & omnes
(Aspice) uentosi ceciderunt murmuris auræ.
Hinc adeò media est nobis uia: nanq; sepulchrũ
Incipit apparere Bianoris, hîc ubi densas
Agricolę stringunt frondes, hîc Mœri canamus.
Hic hœdos depone, tamen ueniemus in urbem.
Aut si nox pluuiam ne colligat antè ueremur,
Cantantes licet usq; (minus uia lædet) eamus.
Cantãtes ut eamus, ego hoc te fasce leuabo. Mœ.
Desine plura puer, & quod nunc instat, agamus:
Carmina tũ melius, cùm uenerit ipse, canemus.

SER. *Quo segetes gauderẽt frugibus.*] Ad mensem alludit Iulium, qui dictus est
C in honorem Cæsaris, quo & uuæ & frumenta maturescunt. *Carpent tua poma nepotes.*] ac si diceret, nihil est quod possis timere. nam illud respicit, quod suprà inuidiose ait: Insere nunc Melibœe pyros, pone ordine uites. *Omnia fert ætas.*] id est, aufert. Nam intelligamus eum subitò obticuisse, nec quod cœperat implere potuisse. *Animum quoque.*] etiam memoriam. *Longos soles.*] æstiuos dies finire: ut, Tris adeò incertos cæca caligine soles. *Condere.*] finire, atq; ad óccasum ducere. *Lupi Mœrin uidere priores.*] Hoc etiam physici confirmant, quòd uoce deseratur is, quem prior uiderit lupus. Vnde etiam prouerbiũ hoc natum est, Lupus est in fabula: quoties superuenit ille de quo loquimur, & nobis sui præsentia amputat facultatem loquendi. *Causando.*] causam nectendo differs nostra desideria. *Tibi stratum silet æquor.*] In tuam gratiam. & hoc dicit: Vt poßis canere, cuncta siluerũt. quod quidem ex Theocrito sumptũ est: τὰ δέ νιν καλὰ κύματα φαίνει ἄσυχα καχλάζοντα. *Bianoris.*] Hic est qui & Ocnus dictus est, de quo ait in decimo: Fatidicæ Mantûs & Thusci filius amnis: conditor Mantuæ. Dictus est Bianor, quasi animo & corpore fortißimus, ἀπὸ τῆς βίας, καὶ ἀνορέας. *Stringunt frondes.*] amputant, decutiunt. Ipse in Georgicis: Sed tamẽ & quernas glandes tunc stringere tempus. *Tamen ueniemus in urbẽ.*] etiã si paululũ quiescentes, dederimus operã cantilenæ. *Nox pluuiam ne colligat*

ligat antè ueremur.] Aer enim cum occasu mutatur frequenter, quod in Æneide etiam sæpius indicatur. Vsq; eamus.] iugiter eamus, sed cantantes. Ita enim minorè itineris sentiemus laborem. Hoc fasce leuabo.] si cantantes ierimus, hœdorum te onere ipse leuabo: nam fascem ait onus. sic in Georgicis, Iniusto sub fasce uiam dum carpit. Desine plura puer.] ac si diceret, nimij desiderij es. Quod nunc instat agamus.] Nos centurionem placemus: nam canere ociosorum est. Cùm uenerit ipse.] uel Vergilius, cuius aduentu sperabat securitatem: uel ipse Augustus, qui Actiacis bellis fuerat occupatus.

POM. Insere Daphni.] Nõ est quod timeas, omnia bene prouenient. Fert.] aufert. Animum.] id est memoriam.

Sabi. Nepotes.] In codice Aproniani hoc scriptum erat, Nepotes hi. Quidam uolunt Vergilium intellexisse, quòd sero pyrus afferat poma. Quidam autem legũt, ut pyrus diu durabit. Nepotes intellexit posteros: ut alibi, Et maneat nostros ea cura nepotes. Et alibi, Animamq; nepotis His saltem accumulem donis. Et alibi, Famamq; & facta nepotum. Apricis.] calidis. Vt alibi, Et apricis statio gratißima mergis. Et alibi, Et apricis coquitur uindemia saxis. Tot carmina.] quæ dicebas. Mihi.] Mœri. Fugit.] relinquit. Lupi.] Cum lupus prior uiderit aliquem, taciturnitatem facit loquendi. Vnde prouerbium, cum de aliquo loquimur, Lupus est in fabula. quia cum loquimur de aliquo, & is aduenit repentinus, silere cogit. Menalcas.] Vergilius. Causando.] dum causas annectis. Ducis.] differs. Stratum.] placidum. Et omnes.] Omnia silent, ut poßis canere. è Theocrito sumptum est. Nanq; sepulchrum.] Non longè à Mantua, uia publica erat tumulus Bianoris. Bianor alio nomine dicitur Ocnus: filius fuit Mantûs, qui Mantuam urbem à nomine matris dixit. Stringũt.] In codice Aproniani sic scriptum erat. Stringunt.] amputant. Vt alibi, Stringere comas. Et alibi, Et fragili iam stringeret ordea culmo. Significat et colligere: ut, Quernas glandes tũ stringere tempus. Et cõponere, ut, Stringere remos. Et implere, ut Srtingere ripas. Significat et uulnerare, ut Stringere pectora ferro. Tamẽ.] ueniemus, etiam si paululum tardauerimus propter cantilenam. Minus uia lædet.] Omnis labor cantilena leuatur. Fasce.] Ponit pro honore hœdorum. Quod nunc instat agamus.] scilicet placemus Milienum Toronem. Aut si nox pluuiam.] Solet tempus mutari in occasu solis. ideo inquit: si ueremur pluuiam ex occasu solis, eamus, sed cantando.

PROB. Chaonias columbas.] Quoniam columbæ in Chaonia regione Epiri in quercu arbore sedisse dicũtur, & humana uoce dedisse responsa: & ita bonum augurium erat, si coruus dextra, cornix sinistra uolaret. ut Cicero in Diuinationib. Quorũ à dextris coruus, sinistra cornix facit auguriũ. Dionæi Cæsaris.] Sic uocata Venus, siue mater Veneris est. Diuũ Iulium significat, cuius capiti in statua stella addita est.

Necdum perfecta.] Libri aliquot antiqui, Nondum perfecta, legunt: sed, necdum magis acceptum. Distent ubera uaccæ.] Sunt libri antiqui, in quibus, Distentans, legitur. Sed distentent pleniorem ostendit ubertatẽ. VAR. Lect. A

IOAN. LODOVICI Viuis.

Ecloga hæc est de eo tempore, quo Virgilius procurabat sibi agros restitui. tota est allegorica, & manifesta est allegoria. Certè equidem audieram.] Descriptio hæc est agrorum poetæ, qualis prima Ecloga. Superet modo, etc.] Salua sit nobis Mantua, sicut in tertio Æneidos: Quid puer Ascanius? superat'ne, & uescitur aura Æthereâ? Et me fecere poetã Pierides.] Sentio in me poeticos spiritus, non tam ex institutione quàm diuino afflatu. Nam neque adhuc Varo.] Non iudico me poetã, etsi uulgus id asserat, quoniam nondum uideor mihi canere, quæ Varus & Cinna poßint approbare. Cinna poeta fuit, qui scripsit Smyrnam, poema triginta annis preßum, ut Quintilianus ait. Sed uidetur admodũ illo seculo placuisse. nam multi grammatici nobiles in illud scripserunt commentarios, quos omnes uicit Cato grammaticus, ut refert Suetonius Tranquillus in grammaticis. nunc tanti operis nihil extat, præter uersiculos duos, quos in primo Georgicorum citat Seruius. B Ignobile carmen.] Indignum quod noscatur, quasi incognobile. Huc ades ô Galatea.] Versus sunt Cyclopis ad Galatheam, sumpti ex Theocrito. Allegoria est ad Augustum, precatis ut ex bello maritimo redeat in Italiam. nam sæpe Galateam pro Augusto usurpauit, ut in tertia Ecloga: O' quoties, & quæ nobis Galatea locuta est? Daphni, quid antiquus.] Nihil opus est ad arandum, serendum, metendum, obseruare posthac ueteres illos et consuetos ortus atq; obitus siderum, ut Arietis, Virgiliarum, Coronæ, Caniculæ: sufficit pro illis omnibus una stella Iulij Cæsaris. nec opus est ut alia imploremus numina, præter numen faustum et propitium Augusti, sub quo procedent nobis omnia felicißimè. Et quia de ortu & obitu signorum loquitur, rectè præposuit denocte illum cecinisse, & serena nocte. tum enim optimè cursus astrorum obseruantur, ut fecerunt Aßyrij & Ægyptij. Proceßit Cæsaris astrum.] ortum est iampridem, & in cursu suo procedit. Et nunc omne stratum.] Hortatur ut canat, ut dedat se studijs Musarum, in pace Italiæ. nam bello Actiaco, quod Octauianus geßit aduersus M. Antonium, tametsi ciuili, tamen Italia quieta erat in partibus Cæsarianis. C Quanquam non erant bella impedimento poetæ nostro, sed agrorum ademptio. Hunc adeò media est nobis.] Arbitror hoc ad ueram descriptionem pertinere, ut sepulcrum Bianoris media fuerit uia inter agros Virgilij & Mantuani. Desine plura puer.] Vrgentibus negocijs familiaribus, omittamus cantilenas: tum canemus commodius, cum Virgil. recuperatis agris domum redierit: uel postquam redierit in Italiã Augustus, reddetur nobis cum illo studium Musarum.

SER. Extremũ hunc Arethusa mihi concede laborem.] Gallus ante omnes primus Ægypti præfectus fuit, poeta eximius. Nam & Euphorionem (ut suprà diximus) transtulit in latinum sermonem, & amorum suorum de Cytheride scripsit libros quatuor. Hic prim[redacted] gusti Cæsaris fuit. postea cùm uenisset in suspicionem, quòd contra eum cõiuraret, occisus est. Fuit amicus

ECLOGA X. GALLVS.

Xtremũ hũc Arethusa mihi concede laborem,
Pauca meo Gallo, sed quę legat ipsa (Lycoris,
Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
Sic tibi, cùm fluctus subter labêre Sicanos,

Doris amara suam non intermisceat undam.
Incipe, sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simæ uirgulta capellæ.
Non canimus surdis, respondent omnia syluæ.
Quæ nemora, aut qui uos saltus habuêre puellæ
Naiades, indigno cùm Gallus amore periret?
Nam neq; Parnasi uobis iuga, nam neq; Pindi
Vlla moram fecêre, neq; Aonie Aganippes.
Illum etiam lauri, etiam fleuêre myricæ.
Pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
Mænalus, & gelidi fleuerunt saxa Lycæi.
Stant & oues circum; nostri nec pœnitet illas:

A *micus Vergilij adeò, ut quartus Georgicorum, à medio usq; ad finem, eius laudes teneret: quas postea iubēte Augusto in Aristæi fabulam commutauit. Hic Gallus amauit Cytheridem meretricem, libertam Volumnij, quæ eo spreto Antonium euntem ad Gallias est secuta: propter quod dolorem Galli nunc uidetur cōsolari Vergilius. Nec nos debet mouere, quòd, cùm mutauerit partē quarti Georgicorum, hanc Eclogam sic reliquit. Nam licet cōsoletur in ea Gallum, tamen altius intuenti uituperatio est. Nam & in Gallo impatientia turpis amoris ostenditur: & apertè hîc Antonius carpitur, inimicus Augusti, quem contra Romanum morem Cytheris est in castra comitata. Extremum laborem.*] *non quòd laboriosum*
B *est, (nam scribere apud poetas lusus est: ut, Et ipsum ludere quæ uellem) sed rem tibi laboriosam, scilicet ut nympha uirginitate gaudes, præstes de amoribus cantilenam. Vnde & rogat dicens, Concede. & uerecundè pauca postulat, & eam adiurat etiam: Sic tibi cùm fluctus subterlabere Sicanos. Per Arethusam autem, Musam Siculam, id est, Bucolicum Theocriti inuocat carmen. Sanè Arethusa secundum latinitatem in penultima habet accentū, secundum rationem græcam in tertia à fine, sicut à Creusa & Creûsa. Pauca meo Gallo.*] *non ad cæterarum Eclogarum comparationem, sed pauca quantum ad Galli pertinet scripta, quæ (ut suprà diximus) de suo amore cō posuit. Sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos.*] *Varia enim opinio est. nam alij dicūt ad Arethusam nympham Siciliæ, Alpheum de Elide uenire per maria: secundum quos alibi dixit, Alpheum fama est huc Elidis amnē. alij dicunt ipsam Arethusam in fontem mutatam, Alpheū fugere, & de Elide ad Siciliam uenire, quod nunc est secutus. Doris amara.*] *Mater nympharum est, quam pro mari posuit. Sollicitos.*] *sollicitatos, plenos sollicitudi-*
C *nis, post Cytheridis abscessum, quam Lycorim uocat. Fuerunt autem uno tempore nobiles meretrices tres: Cytheris, Origo, Arbuscula. Hor. Explosa Arbuscula dixit. Idē: Vt quondam Marseus amator Originis, ille Qui patrium mimæ donat fundumq; laremq;. Simæ.*] *Græcum nomē est, id est, pressis naribus. unde & simias dicimus. quod epitheton Theocritus dat præcipuè apibus:* ὥς τέ νιν, αἳ σιμαὶ λειμωνόθε φέρβον ἰοῖσαι, κέδρον ἐς ἁδέαν μαλακοῖς ἄνθεσι μέλισσαι. *Respondent omnia syluæ.*] κατ' ἠχῶ, *id est, per uocis imitationem nos solantur. Quæ nemora.*] *Est quædam Theocriti Ecloga, in qua suos amores deflere Daphnis inducitur: huius omnem ordinē ad hanc Eclogam transtulit:* πᾶ ποκ' ἄρ', ἦσθ' ὅκα Δάφνις ἐτάκετο· πᾶ ποκα νύμφαι, ἢ κατὰ Πηνειῶ καλὰ τέμπεα, ἢ κατὰ Πίνδω. *Saltus habuêre puellæ Naiades.*] *Nymphas simpliciter accipiamus. Nam si propriè loqueretur, Oreades diceret. Naiades enim fontium, Oreades montium, Dryades ar-*

borum nymphæ sunt. Sanè quia diximus easdē esse nymphas, quas etiam Musas, uidetur hoc dicere: Quia si cū ipso fuissent Musæ, id est, si dedisset operā scribendis carminibus, non incidisset in tantas amoris angustias. Indigno.] *uel meretricio, uel magno. nā & Ennius ait: Indignas turres, id est, magnas. Neq; Parnasi iuga, neque Pindi.*] *Montes Thessaliæ sunt Apollini & Musis consecrati. Aonie Aganippes.*] *nominatiui sunt singulares. Aganippe autem fons est Bœotiæ, quæ & Aonia dicitur. Aoniæ autem breuis fit ni, quia sequitur uocalis uocalem. Sola sub rup.*] *deserta. Mænalus autem & Lyceus sunt montes Arcadiæ. Stant & oues circum.*] *scilicet circa Gallum, eius amorem stupētes. Sensus autē est: Sicut oues ô Galle circa te stare non pœnitet, ita nec te illarum pœniteat: nam etiā Adonis quondā ouiū extitit pastor. & quod ait Nostri, miscuit suam personam, ut frequenter facere consueuit: nam erat integrum, Tui nec pœniteat illas.*
Extremum hunc Arethusa mihi, &c.] *Conquestio est cum Gallo poeta de agris. Arethusa fons in Ortygia, quæ erat insula ante insulas Syracusas. Alpheus fluuius ex Elide, per subterraneos meatus magnum spacium maris metitur, et Arethusam facit fontem. Volunt quidam, Alpheū insequutum fuisse fugientem ab amore Arethusam. Hoc dicit propter Theocritū, qui Siculus fuit. Extremum laborem.*] *Galli. Pauca.*] *Cornelius Gallus primus, ut dixi, Ægypti procurator, Diuo Augusto præcipuus omnium amicorum. Postea cum in suspicionem coniurationis uenit, ut aiunt, uolente Augusto interfectus fuit: siue, ut alij uolunt, ex dolore uenenum hausit. Vergilio charißimus omnium fuit: Cytheridem Volumniam, Cai Volumnij libertam adamauit adeò intemperanter, ut illa discedente, statuerit ueneno finire uitam. De eius amore quatuor libros scripsit, sub nomine Lycoridis. Vergilius in hac ecloga eum consolari uult de discessu amicæ, quæ aufugerat, et à Marco Antonio ducta est in Gallias. Neget quis.*] *negabit, quasi dicat nullus. Doris.*] *pro mari ponit, quæ nympha est marina. Concede, inquit: & bene illi optat, ut mare non misceat illi aquam. Sollicitos nimium.*] *affectatos & cupidos. Simæ capellæ.*] *Simus, dicitur ille qui habet pressas nares. inde capellæ simæ, & simiæ animalia. Respondent.*] *resonant. Naiades puellæ.*] *Simpliciter pro nymphis, id est Musis intelliguntur. Et hoc dicit, si Musæ uixissent, non ita perijsset Gallus. conqueritur ergo de Musis, quòd non fauerint. Indigno amore.*] *quia non merebatur amari à Gallo. Parnasi.*] *montis Phocidis, ubi colūtur Nymphæ. Pindi.*] *montis Thraciæ prope Phocidem. Aganippe.*] *fons Bœotiæ, sacer Musis. Mænalus.*] *mons Arcadiæ, ubi colebatur Pan. Stant & oues circum.*] *Ipsæ oues stupent amorem Galli, id est stant circum.*

POM. Sabi.

Nec te pœniteat pecoris diuine poëta.
Et formosus oueis ad flumina pauit Adonis.
Venit & upilio, tardi uenere bubulci,
Vuidus hyberna uenit de glande Menalcas,

SER. *Nec te pœniteat pecoris diuine poeta.*] *Allegoricos hoc dicit, nec tu erubescas Bucolica scribere.*

Adonis.] *A, habet accentum, quia Græcum est nomen: tamen & latinè sic dicimus: nam Adon nus-*

Omnes unde amor iste rogãt. tibi uenit Apollo,
Galle quid insanis? inquit. tua cura Lycoris,
Perq; niues alium, perq; horrida castra secuta est.
Venit & agresti capitis Syluanus honore,
Florentes ferulas, & grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiæ uenit, quem uidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis, minioq; rubentem:
Ec'quis erit modus? inquit. amor nõ talia curat,
Nec lachrymis crudelis amor, nec gramina riuis,
Nec cythiso saturantur apes, nec fronde capellæ.
Tristis at ille, tamen cantabitis Arcades, inquit,
Montibus hæc uestris, soli cantare periti
Arcades. ô mihi tũ quàm molliter ossa quiescẽt,
Vestra meos olim si fistula dicat amores.
Atq; utinam ex uobis unus uestriq; fuissem
Aut custos gregis, aut maturæ uinitor uuæ.
Certè siue mihi Phyllis, siue esset Amyntas,
Seu quicũq; furor (quid tum si fuscus Amyntas?
Et nigræ uiolæ sunt, & uaccinia nigra?)
Mecum inter salices, lenta sub uite iaceret:
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes, hic mollia prata Lycori,
Hic nemus, hic ipso tecum consumerer æuo.
Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media, atq; aduersos detinet hostes.
Tu procul à patria (nec sit mihi credere tantum)

quam lectum est. Venit & upil.] propter metrum ait upilio, nam opilio dicimmus. & græco usus est schemate, sicut illi dicũt ὄρια, pro eo quod est ὄρη: & ὄνυμα, pro eo quod est ὄνομα. Tardi uenere bubul.] id est, stulti. Terentius in ἑαυτὸν τιμωρουμένῳ: Tardus est, id est, stultus. nam porci citò ambulant. Vuidus hyberna uenit de glãde Menalcas.] pinguis. & humidum est, quod extrinsecus habet aliquid humoris: uuidum uerò, quod intrinsecus: unde & uuæ dictæ sunt. quod tamen plerunq; confundunt poetæ. Amor iste.] tam impatiens, tam turpis. Tua cura Lycoris.] Penè irrisoriè dictũ est, Tua cura, id est, pro qua tu ita es sollicitus: ea te reliquit, et aliũ est secuta. Bene aũt, cùm alij interroget, quasi deus Apollo diuinat. Perq; horrida c.] Hic tangit Antoniũ, ut diximus suprà. Quassans.] concutiens. Quem uidimus ipsi.] Solent numina plerunq; se rusticis offerre. unde est: Satis est potuisse uideri. Notandum sanè, quòd ea numina quæ plerunq; amauerunt, dicit ad amatorem uenire. nam Apollo amauit Daphnim, Pan Syringa, Syluanus Cupressum. Sanguineis ebuli baccis, minioq; rubentem.] Facie enim rubra pingitur Pan, propter ætheris similitudinem. Aether autem est Iupiter. Vnde etiam triumphantes habent omnia Iouis insignia, sceptrum, palmatam togam, quã utebantur illi qui palmam merebãtur. unde ait Iuuenal. In tunica Iouis. Faciem quoque Iouis de rubrica illinũt, instar coloris ætherei: minium enim rubrica est. Amor non talia curat.] Quasi expertus loquitur. Tristis at ille.] Alij Tamen superioribus iungunt, sed melius ut sic legamus: Tamen cantabitis. ut sit sensus: Licet ego tuo amore consumar, tamen erit solatium, quia meus amor erit uestra cantilena quandoq;. Ossa quiescent.] Nam se dicit esse moriturũ. Olim.] futuri temporis modo. Aut custos gregis.] ac si diceret: Quid mihi cum urbibus, ubi sunt meretrices tam pulchræ quàm perfidæ. Quuicunq; furor.] Omnis enim amor plenus furoris est. Hic gelidi fontes, hic mollia prata Lycori.] ac si diceret: Quid te iuuat inter frigora Gallicana demorari? Nunc insanus amor.] Hinc usq; ad finem amatoris inconstantia exprimitur, cui electa displicent statim. Tela inter media atq; aduersos detinet hostes.] Ex affectu amantis, ibi se putat, ubi amica est: ut, Meus fac sis postremò animus. Nec sit mihi credere tantum.] Ordo est, Tu es tantùm procul à ciuitate, quæ solebas urbibus frui. & per parenthesim dictum est, Nec sit mihi credere: id est, quod utinam nõ credam. Hi autem omnes uersus Galli sunt, de ipsius trãslati carminibus.

POM. Sab.

Adonis.] puer Veneris, pastor fuit. De Adoni Prob. Adonis filius fuit A *Phœnicis & Alphesibœæ, filiæ Agenoris, qui Arabiã tenuit. Antimachus ait regnasse in Cypro. Philostephanus ait ex Ioue, tamen sine fœminæ ullius accubitu. Venandi studiosus, ab apro interemptus. Eum inquit pastorem Probus, non inuenimus fuisse, sed amatoriam Veneris inductam historiam. Opilio.] custos ouis. Tardi.] Quia omnes armentarij lento gradu incedunt. Vuidus.] pinguis. Galle.] Loquitur Apollo. Vergilius non eo tempore, quo* B *Lycoris discessit à Gallo, scripsit hanc eclogam, sed longe post, & fingit tanquam præsentem. Horrida castra.] propter frigus. Pan deus Arcadiæ.] Pan qui apud Arcadas colitur, idem Inuus uocatur, sol est: ideo cum barba & cornibus naturam lucis refert, quæ superiora & inferiora collustrat. Caprini pedes in eo significãt, uim solis in terra finiri. Miniatus nũc ueniebat Pan, id est festiuus & hilaris. nisi dicas: quia sol rubicundus est ut minium. mihi non placet. Nam Romani diebus festis faciem Iouis minio liniebant. Camillus miniatus triumphauit. Diodorus author est, primores Aethiopum solitos inficere corpora minio, cùm læti in medium procedebant. in tanto precio ac religione minium habebatur. Minium in argentarijs metallis, in Hispania primùm inuentum fuit. materies est fossiticia, coloris rubicundi, durum & arenosum: optimum uero affertur ex Ephesia regione apud Colchos, & ex Aethiopia. Minium autem primæ loturæ pla-* C *cere solet, sed in sequenti lotura melius est. Qui uerò minium putant esse rubricam, uel gimnabarim, etiam errãt. Est autem gimnabaris, sanies draconis, mixta cum sanguine elephantino, quæ miscetur antidotis. Miniũ autem præsentaneum est uenenum. Ebuli.] Ebulum est paruum uirgultum, simile sambuco. Et quis.] Loquitur Pan. Talia.] dolorem & lachrymas. Tristis.] respondet Gallus. Hæc.] scilicet carmina mei amoris. O' mihi tum.] cum cantabitis: O' mihi tum quàm molliter ossa quiescent, ut moriar. Vinitor appellatur ille qui uineam custodit, ac fodit: ex cuius artificio prouenit uinũ. Seu quicunq; furor.] id est amor. Sunt & uacinia nigra.] & tamen amantur. Vacinia uirgulta sunt, quæ pro aucupijs seruntur. hic pro genere uiolarum. Et ego, inquit, poteram esse in syluis, & amare. Lycori.] Lycorim inuitat ad amœnitatem syluarum. Insanus amor.] magnus, quem pati non possum. Inconstantia amantis exprimitur usq; ad finem. nam quæcunq; ei placent, statim displicent. Tu procul à patria.] Ex Elegia Galli translati sunt uersus hi. Nec sit mihi credere.] quod utinam non credam.*

Ah dura.]

Alpinas ah dura niues, & frigora Rheni
Me sine sola uides: ah te ne frigora lædant,
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas.
Ibo, & Chalcidico quæ sunt mihi condita uersu
Carmina pastoris Siculi modulabor auena.
Certum est in syluis inter spelæa ferarum
Malle pati, tenerisq; meos incidere amores
Arboribus: crescent illæ, crescetis amores.
Interea mixtis lustrabo Mænala nymphis,
Aut acres uenabor apros: non me ulla uetabunt
Frigora, Parthenios canibus circundare saltus.
Iam mihi per rupes uideor, lucosq; sonantes
Ire, libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula, tanquam hęc sit nostri medicina furoris:
Aut deus ille malis hominum mitescere discat.
Iã neq; Hamadryades rursus, nec carmina nobis
Ipsa placent, ipsæ rursus concedite syluæ.
Non illum uestri possunt mutare labores,
Nec si frigoribus medijs Ebrumq; bibamus,
Sithoniasq; niueis hyemis subeamus aquosæ:
Nec si cùm moriens alta liber aret in ulmo,
Aethiopum uersemus oues sub sidere Cancri.
Omnia uincit amor, & nos cedamus amori.
Hæc sat erit diuæ uestrum cecinisse poëtam,
Dum sedet, & gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: uos hæc facietis maxima Gallo:
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum uere nouo uiridis se subijcit alnus.
Surgamus: solet esse grauis cantantibus umbra:
Iuniperi grauis umbra, nocet et frugibus umbrę.
Ite domum saturæ, uenit hesperus, ite capellæ.

BVCOLICORVM FINIS.

SER. *Ah dura.*] *quæ & amatorem spernis, & Gallicana potes frigora sustinere.* A *Me sine sola uides.*] Hinc est, *Sola domo mœret uacua.* *Ibo, & Chalcidico quæ sunt mihi condita uersu Carmina pastoris Siculi modulabor auena.*] Eubœa *insula est, in qua* Chalcis *ciuitas, de qua fuit* Euphorion, *quem transtulit* Gallus. *& hoc dicit:* Ibo, & *Theocritio stilo canã carmina* Euphorionis. *Spelæa.*] *Græcè ait, pro speluncis.* *Crescent illæ.*] *quasi ei iterum displicet, ne cum arboribus eius crescant amores.* *Parthenios* B *canibus circundare saltus.*] Parthenius mons *est* Arcadiæ, *dictus à uirginibus*, ἀπὸ τ̃ παρθένων, *quæ illic uenari consueuerant.* *Tanquam hæc sit nostri medicina furoris.*] *Iam quasi ad se recurrit, & illud quod suprà audijt respicit:* Amor *non talia curat.* *Hamadryades.*] *nymphæ quæ cum arboribus nascuntur & pereunt. qualis fuit illa, quam* Erisichthon *occidit: qui cùm arbores incideret, & uox inde crupit & sanguis, sicut* Ouidius *docet.* Dryades *uerò sunt, quæ inter arbores habitant.* Hoc *autem ad superiora pertinet, quia dixerat:* Mixtis *lustrabo* Mænala *nymphis.* *Nec carmina nobis ipsa placent.*] Quia *dixerat,* Carmina *pastoris* Siculi *modulabor auena.* *Ipsæ rursus concedite syluæ.*] Propter *illud,* Iam *mihi per rupes uideor lu-* C *cosq; sonanteis.* *Nec si frigoribus medijs, Ebrumq; bibamus.*] Manifestè *hoc dicit, amore se carere non posse, nec si* Ebrum Thraciæ *fluuium medijs frigoribus bibat, nec si æstibus nimijs fuerit in ardenti prouincia.* Dicit *autem hoc secundum* Physicos, *qui morbos aut à contrarijs, aut à similibus asserũt posse depelli.* Sic Theocritus: ἕβρον παρ ποταμὸν τετραμμένος ἐγγύθεν ἄρκτου, ἐν δὲ θέρει πυμάτοισι παρ αἰθιόπεσσι νεμόυοις. *Sitoniasq; niueis.*] Sithon *mons est* Thraciæ. *Liber.*] *corticis pars est interior.* *Versemus.*] *pascamus.* *Hæc sat erit.*] Iam *ad* Musas *loquitur.* *Gracili fiscellam texit hibisco.*] Ac *si diceret: hac re occupatus, minimè canerẽ.* Allegoricôs *autem significat se composuisse hunc libellum tenuißimo stilo.* *Quantũ uere nouo uiridis se subijcit alnus.*] Amo, *inquit,* Gallum: *sed latenter, sicut arbores crescunt: nam comparatio ista hoc significat, scilicet propter* Cæsarẽ. *Et frugibus umbræ.*] Quanto *magis hominibus? unde est in* Georgicis: *Et ruris opaci* Falce *premes umbram.* *Ite domum saturæ, uenit hesperus, ite capellæ.*] Verecundè *se capellarum dicit esse pastorem, id est, uilißimorum animalium.* Nam Bucolica *scribens, debuit dicere boum esse pastorem: sed uitãs arrogantiam, ultimum se esse uoluit, non principẽ, in scribendis* Bucolicis.

POM. Sabi. *Et flumina Rheni.*] Rhenus *fluuius est qui labitur ex* Alpibus, *& intrat mare.* Mari Germanico *erat terminus ex utraq; ripa, nunc habitãt* Galli *ex utraq; parte.* *Ibo, & Chalcidico.*] Euphorion *poeta* Chalcidensis *fuit, cuius in scribẽdo sequutus colorem uidetur* Cornelius Gallus *in* Elegia. Sic *ait* Probus: Quidam *aiunt* Gallũ *transtulisse* Euphorionem, *sed errant.* Chalcis *urbs est prima* Euboiæ. *Pastoris Siculi.*] Theocriti. Quæ *uerò cecini uersu* Chalcidico, *canam pastorali, id est bucolico.* *Spelæa.*] *speluncas.* *Incidere.*] *inscribere.* *Lymphis.*] *si lymphis, lustrabo et* Mænala *& lymphas: si* Nymphis, *id est cum* Nymphis *lustrabo montes.* *Parthenios saltus.*] Parthenius *fluuius* Arcadiæ, *dicatus à uirginibus* Dianæ *uenatrici sacris, à* Græco, ἀπὸ τῶν παρθένων. Vnde Dianam Partheniam *dicimus. & est fluuuius supra regionem* Ponti. *Cydonia.*] *pro cydonea, id est* Cretensia. Cydon *urbs* Cretæ, *ubi sunt optimi calami.* Vsus *arcus & sagittarum primùm repertus in* Oriente. *Cornu Partho.*] Sagittis *& arcu* Oriens *utitur.* Parthia *in* Oriente *est.* *Furoris.*] *amoris.* *Iã neq; Hamadryades.*] Inconstantiam *suam dicit.* Hamadryades, Dryades *simul cum roboribus,* Nymphæ *quæ pariter cum arboribus & crescere & decrescere traduntur.* *Concedite.*] *ualete.* *Non illum.*] Dat *causam quare.* *Hebrumq;.*] Hebrus *fluuius* Thraciæ *frigidißimus, in quem ferunt proiectum fuisse caput* Orphei *à mulieribus.* *Sythoniasq; niues.*] Sythonis, Thraciæ *regio est, à* Sythone Phyllidis *patre dicta, quæ* Demophoonta *adamauit: in qua regione natus fuit* Orpheus, *ut ait* Apronianus. Liber *uocatur interior cortex arboris, ut inquit* Apronianus. *Æthiopum uersemus oues.*] *pascamus, custodiamus.* Æthiopia *posita sub meridie, quæ ardore solis aduritur, quemadmodũ* Getæ, Scythæ, Thraces *frigore aduruntur.* *Hæc sat erit.*] Ad Musas *loquitur* Vergilius. *Hibisco.*] Hibiscum, *genus iunci est, aut uiminis.* Plin. *uidetur scribere aliud genus. nam ait:* Hibiscum *à pastinaca gracilitate distat, damnatum in cibis, sed medicinæ utile est.* Theophrastus *de hibisco herba sic ait:* Hibiscum *est herba, folio maluæ, maiori tamen pilosioriq; caule, fructu maluæ: Vsus eius ad rupta & tusses è uino dulci, & ad ulcera in oleo. sed uerisimilius est, ut de uimine intelligamus.* *Dum sedet.*] *scilicet poeta, &c.*

Arethusa.]

PROB. Arethuſa.] Fons in Sicilia, à quo Muſam uidetur cognominare: quoniam Bucolica, carmen Siculum: uel quia amoris cauſa Alphæus Piſæ fluuius, per mare defluens, in eam conuenit. Et formoſus.] Adonis, ut Heſiodus ait, Phœnicis et Alpheſibœæ, Agenoris Choantis, qui Syriam Arabiáq; tenuit imperio, ut Antimachus ait. Regnauit Cypro, ut & Philoſtephanus lib. quo quæſtionis poeticæ reddidit cauſas, ex Ioue, ſine ullius fœminæ accubitu procreatum. Hunc uenandi ſtudioſum fuiſſe, & ab apro interijſſe, atq; ita plurimis cognitum. Paſtorem non inueni fuiſſe, ſed amatoriam Veneris induxit hiſtoriam. Chalcidico uerſu.] Euphorion elegiarum ſcriptor Chalcidenſis fuit, cuius in ſcribendo ſecutus colorem uidetur Cornelius Gallus. Hamadryades.] nymphæ, quæ pariter cum arboribus & creſcere & decreſcere traduntur.

VAR. Lect. Illum etiam lauri, etiam fleuere myricæ:] In Romano libro legitur, Illum etiã lauri, illum fleuere. In Longobardico una plus dictione pleniore uerſu eſt: Illum etiam lauri, illum etiam fleuere myricæ. Venit & upilio.] Antiqui libri, Longobardicus, neq; non Mediceus, Opilio legunt, per o. Tardi uenere bubulci.] In Romano libro, in Mediceo, & aliquot alijs, Subulci, legitur. Vuidus hyberna uenit de glande Menalcas.] In Romano libro, Vmidus, & abſq; aſpiratione.

IOAN. LODOVICI VIVIS.

Cornelius Gallus magni fuit ingenij ac dexterrimi, poeta inſignis: conciliatus Auguſto, euectus eſt ad Ægyti præfecturam. in qua cum eſſet accuſatus, quòd moliri diceretur quædam contra Auguſti uoluntatem, ipſe ſe interfecit. Mortem hanc Virgilius deflet, ſub titulo amorum. Sed quæ legat ipſa Lycoris.] ipſe Auguſtus, tantopere Gallo charus. Neget quis carmina Gallo.] Vel tali uiro, uel tali amico, uel tanto poetæ. Quæ nemora, aut qui.] Vbi erat Galli ſtudium erga poeticen? quod ſi in eo perſeueraſſet, nec ſe dediſſet tantopere amicitijs potẽtum, nec aſcendiſſet ad ea negocia, quæ illi necem attulerunt. Habuere.] detinuere, ne accurreretis ad morientem, opẽ laturæ. Nam neq; Parnaſi.] Omnia enim Græca ſtudia peruia ſibi fecerat Gallus. Non ergo fuit impedimento cognitio literarum, & poetarum Græciæ, quo minus perſeueraret in cœptis tam feliciter ſtudijs. Illum lauri, & fleuere myricæ.] Omnes doluerunt mortem Galli. lauri, hoc eſt poetæ ac ſtudioſi: myricæ, plebes: ſaxa, id eſt infimi in uulgo, & imperitißimi ac rudißimi. Stant et oues.] carmen Bucolicum, quod ille cecinit. Noſtri nec pœnitet.] Nec illud carmen ita eſt à nobis tractatũ, ut pœniteat illud in noſtras manus incidiſſe. Nec te pœniteat.] Non pœnitet illud noſtri, nec te pudeat illius: licet tantus in poetica ſis, & tam admirabilis, ut diuinus poßis exiſtimari. Venit & upilio.] Deſcribit omnium et plebis et procerum admirationem, quam ob cauſam perierit Gallus. nam incredibile uidebatur, aliquid eum cogitaſſe contra uoluntatem Auguſti, tantum uirum, tam prudentem, & tam Auguſto amicum: aut, Auguſtum tali amico nocere uoluiſſe. Galle quid inſanis.] Apollinis erat, arcanum detegere, qui eſſet uaticinio præditus. is iubet Gallum magno animo caſum omnem expectare. Auguſtum Cæſarem eſſe ab eo abalienatum, opera eorum qui Gallo ipſi male uellent. hoc eſt quod dicit, ſecutum eſſe alios in rebus inimicis atq; hoſtilibus, aduerſus Gallum. Ecquis erit modus?] Quis erit finis anxietudinis & mœroris huius? Amor dominandi in principe cæcus eſt: contra quem ſi quis fingatur aliquid tentaſſe, implacabilis eſt offenſio, A nulla ſatisfactio ſufficit. Nec gramina riuis, nec cyth.] Similitudo eſt hæc prioris dicti. Senſus eſt: quemadmodum nec gramina ſaturantur riuis, ita nec amor lacrymis. Triſtis at ille tamen.] Mœſtus de amißis, amico & uita, & iam mori certus, commendat ſtudioſis memoriam ſui, quando ea ſola reſtat ex tanta fortuna. Atq; utinam ex uobis.] Vtinam manſiſſem in ſtudijs literarum, & uita priuata, fuiſſem uel eruditus: uel, ſi hoc conſequi non eſſet datum, ſtudioſorum aſſecla. Serta ſiue mihi Phyllis.] Non defuiſſent in uita illa oblectamenta, ſi non tam ſpecioſa, ut in hoc ſplendore dignitatis: at non minus ſuauia. Serta mihi Phyllis legeret.] Duo adeſſent ſerta, id eſt, honor ingenij: cantus, id ſte, delectationes. Hic gelidi fontes.] Et cantarem hæc, nempe celebrare res Auguſti: Veni Auguſte ad delectamẽta Italiæ tuæ, ueni ad triumphos, & fructum tuarũ uictoriarum. Nunc inſanus amor.] Sic ego in tanta pace & quiete uixiſſem. nunc ex amicitia Auguſti uiuo inter hoſtes capitales, qui mihi conflarũt hanc calamitatem: et inter media arma, quæ caput & uitam meam impetunt. Tu procul à patria.] Tu mutatus B erga me, procul à ſolita tua humanitate & benignitate, à ciuilitate Romana. Nec ſit mihi credere tantum.] Nec ſit mihi fas credere tantum flagitium: ſed ſic narrant. Alpinas ah dura.] Mutatus in duriciem barbaricam, non contra alios, erga quos clementißimus es, ſed contra me unum. De Auguſti clementia, Seneca libro de Clementia. Ah te ne frigora lædant.] Iam de me non ſum ſolicitus, ſed de te, ne immutato ingenio iſto tuo clementißimo fias inuiſus. Ibo & Chalcidico.] Scribam Auguſto, me rediturum ad uitam priuatam, acturum procul ab urbibus & congreſſu populorum, inter literas & ſiluas. Inter ſpelæa ferarũ male pati.] Solari deſideriũ, quod me ſemper de Cæſare ſequetur, quocunq; me recepero. Teneriſq; meos.] Poematis mandare amores meos, qui creſcẽt ſimul cum ipſis carminibus. Non me ulla uetabunt frigora.] Venena detractionum & inſimulationum non impedient meas delectationes. Tanquam hæc ſit noſtri medicina furoris.] Ironia eſt: quaſi uerò ſic poſſem mederi huic meo caſui, aut amori meo erga Auguſtum. Iam neq; Hamadryades.] Inconſtantia tumultuantis affectus, C ut aſpernetur concupita, & concupiſcat paulo antè damnata. Non illum noſtri.] Cupidinem dominandi, & zelum, ne quis attingat principatum, aut lædat, aut imminuat eius dignitatem & auctoritatem: hanc inquam cupiditatem nulla res poterit mitigare. Dum ſedet.] dum agit in ocio literarum, ut illic: Studijs florentem ignobilis oci. Et gracili.] Exercet ſtylum tenuem ac demiſſum, nempe de paſtoricia materia. Hæc facietis maxima Gallo.] Sunt hæc quidem ex ſe parua: ſed ſi uos aſpiratis operi, & additis Genium, quem liber uicturus debet habere, fient maxima in laudem Galli. Vel, parua hæc, uobis fauentib. uidebuntur Gallo maxima, optanti, ut fiſtula poetarum canat amores ſuos. Gallo cuius amor.] Virgilius amicus uerus & conſtans, quem uiuum dilexerat, non dißimulat ſe mortuum diligere: & quod plus eſt, augeri illius deſiderium, non in dies modò, ſed etiam in horas. Subijcit.] Vel rurſum iacit, hoc eſt profert: à ſuoſum, quaſi ſurſum, more priſco. uel Subijcit, hoc eſt ſubtus iacit: nam arbores tantum ferunt ſub terra extendere radices, quantum ramos ſupra terram.

A MODESTINI IVRISCONSVLTI IN PRIMVM Georgicorum, Argumentum.

Quid faciat lætas segetes, quæ sidera seruet
Agricola, ut facilem terram proscindat aratris:
Semina quo iacienda modo, cultusq; locorum,
Edocuit, messes magno olim fœnore reddi.

P. VERGILII M. GEORGICORVM LIBER Primus.

AD MECOENATEM.

Quid faciat lætas segetes, quo sidere terram
Vertere Mecœnas, ulmisq; adiungere uites
Conueniat: quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori, atq; apibus quanta experientia parcis,
Hinc canere incipiam. Vos ô clarissima mundi

SER.

VERGILIVS *in operibus suis diuersos est secutus poetas: Homerum in Æneide, quem licet longo interuallo, sequutus est tamen: Theocritum in Bucolicis, à quo non longè abest: Hesiodum in his libris, quem penitus relinquit. Hic autem Hesiodus fuit de Ascra ciuitate, qui scripsit ad fratrem suum Persen, librum quem appellauit ἔργα καὶ ἡμέρας, id est, opera & dies. Hic autem liber continet, quemadmodum agri, & quibus temporibus sint colen*B*di: cuius titulum transferre noluit, sicut Bucolicorum transtulit, sicut Æneidem appellauit ad imitationem Odysseæ. & tamen eum per periphrasin primo exprimit uersu, dicens: Indicabo quo opere, & quibus temporibus ager colendus sit. Ingenti autē egit arte, ut potentiam nobis sui indicaret ingenij, coarctando lata, & angustiora dilatando. Nam cùm Homeri & Theocriti prolixitatem in breuitatem collegerit, unum Hesiodi librum diuisit in quatuor: quod ratione non caret. Nam omnis terra (ut etiam Varro docet) quadrifariam diuiditur. aut enim aruus est ager, id est, sationalis: aut consitus, id est, aptus arboribus: aut pascuus, qui herbis tantùm & animalibus uacat: aut floreus, in quo sunt horti apibus cō-*

C *gruentes. Malè autem quidam Georgicorū duos tantùm esse asserunt libros, dicentes Georgiam esse γῆς ἔργον, id est, terræ operam, quam primi duo cōtinent libri: nescientes tertium & quartum, licet Georgiam non habeant, tamen ad utilitatem rusticam pertinere. Nam & pecora et apes habere, studij est rustici, licet poßimus agriculturam etiam in his duobus sequētibus inuenire. Nam farrago sine cultura non nascitur: & in hortis colendis non minorem, quàm circa terras, constat impendi laborem. Et hi libri διδασκαλικοὶ sunt, unde necesse est ut ad aliquem scribantur. Nam præceptum & doctoris & discipuli personam requirit. Vnde ad Mecœnatem scribit, sicut Hesiodus ad Persen, Lucretius ad Memmium. Sanè agriculturæ huius præcepta non ad omneis pertinēt terras, sed ad solum*

Nota. *situm Italiæ, et præcipuè Venetiæ, teste ipso Vergilio, qui ait: Tibi res antiquæ laudis et artis Ingredior. cum de Italia diceret. Quid faciat lætas segetes.] Quæ res terras pingueis efficiat. nam segetem modò pro terra posuit: sicut alibi, Horrescit strictis seges ensibus. Pingues autem efficit terras (sicut paulo pòst dicturus est) cinis, intermißio arandi, incensio stipularū, stercoratio. Vnde etiam Lætas ait. Nam fimus qui per agros iacitur, vulgò lætamen uocatur. Quo sidere terram.] quo tempore: ex sideribus enim tempora colliguntur. Et sciendum, quatuor primis uersibus textum sequentium quatuor librorum per ordinem contineri. Vlmisq; adiungere uites.] Secundum Italiæ situm loquutus est, in qua uites altius eleuātur. sic alibi, Non eadem arboribus pendet uindemia nostris. Quæ cura boum, qui cultus habendo Sit pecori.] Aut in sequenti ἐπεξήγησις est, ut hoc sit: Qui cultus habendo Sit pecori: quod est, quæ cura boum. aut certè κατ' ἐξοχὴν ait boues, & postea intulit cætera pecora, ut maius animal separaret à minoribus, sicut de hominibus facit dicēs: Relliquias Danaûm, atq; immitis Achilli. Habendo.] id est, ad hoc ut habeatur pecus. Experiētia.] usu, nata doctrina. Parcis.] adseruatricibus frugi, quæ mella custodiunt.*

Vos ô clarißima mundi Lumina Liber & alma Ceres.] Stoici dicunt non esse nisi unum deum, & unam deam: eandem esse potestatem, quæ pro ratione officiorum nostrorum uarijs nominibus appellatur. Vnde eundem Solem, eundem Liberum, eundem Apollinē uocant. Item Lunam, eandem Dianam, eandem Cererem, eandem Iunonem, eandem Proserpinam dicunt: secundum quos, pro Sole & Luna, Liberum & Cererem inuocauit.

POM. Sab.

Quid faciat lætas segetes.] In primis quatuor carminibus proponit, & materiam dicit. Quorum primus est liber de cultu agrorum, secundus de cura uinearum, tertius de pecoribus, quartus de apibus. Quo sidere.] Quia curæ aruorum necessaria est siderum obseruatio. Quæ cura boum.] quemadmodum debent haberi boues ad arandum, & ad cultum agrorum. Pecori.] ouillo, caprillo & equino. Apibus parcis.] Quia apes sunt parcißimæ, & nihil sine ordine conficiunt. Vos ô clarißima mundi.] Inuocatio poetæ ad solem et lunam. Apollo, Phœbus, Sol, & Liber: qui ita appellatus uidetur, quia liberè peruagetur per aerem. Sol & is est qui cuncta creat, hunc appellant deorum & hominū parentem: ipse est totius mundi anima, & uehemens rector siderum ac cœli, qui annū semper renascentem ex usu naturæ temperat, cæteris sideribus lumen serenat, tenebras aufert, lucem ministrat. Bacchum cum dixere etiam, uini repertorem. Per Cererem intelligunt lunam, quæ à creando Ceres nominatur.

PROB.

Quid faciat lætas segetas.] Prædiuisione, quam Græci προδιαίρεσιν uocant, quid quoq; libro præcipiat, significat. Hic enim rationem aruorum cultibus agrestibus necessariam, ex siderum obseruatione relaturum se promittit.

tit. Secundò de monstraturum, quemadmodum uitibus ulmi maritantur, & quæ cum his olearum cura agi debeat. Tertiò, armentorum pecorumq; rationem: Quartò, apum indicaturũ. Dicturus quidem de aruis ait: Quid faciat lætas segetes, quo sidere terram Vertere Mecœnas. De arboribus: Vlmisq; adiungere uites Conueniat. De pecoribus et armentis: Quæ cura boum, quis cultus habendo sit pecori. De apibus: Atq; apibus quanta experientia parcis. A

Lumina labentem cœlo quæ ducitis annum,
Liber, & alma Ceres, uestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutauit arista,
Poculaq; inuentis Acheloia miscuit uuis.
Et uos agrestum præsentia numina Fauni,
Ferte simul Fauniq; pedem, Dryadesq; puellæ,
Munera uestra cano. Tuq; ô, cui prima frementẽ
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune: & cultor nemorum, cui pinguia Ceæ
Tercentum niuei tondent dumeta iuuenci.
Ipse nemus linquens patrium, saltusq; Lycæi,
Pan ouium custos, tua si tibi Mænala curæ,
Adsis ô Tegeæe fauens, oleæq; Minerua
Inuentrix, unciq; puer monstrator aratri,
Et teneram ab radice ferens Siluane cupressum.
Dijq;, deæq; omnes, studium quibus arua tueri,

SER. *Quæ ducitis annum.*] Quorum cursu tempora computantur: nam per Lunam, menses: per Solẽ, annus ostenditur. *Alma Ceres.*] Alma ab alendo, Ceres à creando dicta. *Si munere.*] siquidem: nam Si cõfirmatis est. *Chaoniam pingui glandem mutauit arista.*] Epiroticã, à loco in quo abundant glandes, quibus antea homines uescebantur: & modò speciem pro genere posuit. Non enim aut in Epiro tantùm glandes fuerũt, aut de solo Acheloo homines potare consueuerunt. Sanè Acheloia non præter rationem dixit: nam sicut Orpheus docet, generaliter aquam ueteres Acheloum uocabant: sed quia specialiter quidam fluuius Achelous dicitur, aut species est pro genere, aut secundum antiquitatem est loquutus. *Pingui arista.*] Aristam, modò pro frumento posuit. & affectatè ait Pinguem aristam, quum propriè arista ab ariditate sit dicta. *Et uos agrestum præsentia numina Fauni.*] id est, propitia: ut, Nec tam præsentis alibi cognoscere diuos. quorum præsentia fauor est. Et bene de diuersis rebus dicturus, diuersa inuocat numina. *Ferte simul Fauniq; pedem.*] Ferte, aut simul uenite, aut date carmini meo facultatem, quod utiq; pedibus continetur: ut sit, Ferte pedem, metricam præstate rationem. *Cui prima frementem Fudit equum magno tellus percussa tridenti.*] Fabula talis est: Quum Neptunus & Minerua de Athenarum nomine contenderent, placuit dijs ut eius nomine ciuitas appellaretur, qui munus melius mortalibus obtulisset. Tunc Neptunus percusso littore, equum animal bellis aptum produxit: Minerua iacta hasta, oliuam creauit, quæ res est melior comprobata, quia pacis insigne. Vt autem modò Neptunum inuocet, causa eius muneris facit, quia de equis est dicturus in Tertio: alioquin incongruũ est, si de agricultura loquuturus, numen inuocet maris. Equum autem à Neptuno progenitum, alij Scythium, alij Syronem, alij Arionem dicunt fuisse nominatum. Et ideo dicitur equum inuenisse, quia uelox est eius numen, et mobile sicut mare. Vnde etiam Castor & Pollux, quia eorũ uelocissimæ stellæ sunt, equos in tutela habere dicuntur. *Et cultor nemorum, cui pinguia Ceæ.*] Aristæum inuocat, id est, Apollinis & Cyrenes filium, quem Hesiodus dicit Apollinem pastoralem. Hic (ut etiam Sallustius docet) post laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & Ceam insulam tenuit primò, adhuc hominibus uacuam: postea ea relicta cum Dædalo, ad Sardiniam transitum fecit. *Lycæi.*] montis Arcadiæ. *Si tibi.*] siquidem. *Mænala.*] mons est Arcadiæ, dictus ἀπὸ τῶν μήλων, id est, ab ouibus, quibus plenus est. *Tegeæe.*] Vocatiuus est, à deriuatione Tegei oppidi Arcadiæ. et Tegeum tribrachys est: Tegeæe, pæon tertius. *Vnciq; puer monstrator aratri.*] Alij Triptolemum, alij Osirim uolunt, quod magis uerũ est. nam Triptolemus frumenta diuisit. Benè autem tacuit de nomine, & generaliter ait Puer. Nam non unus aratrum in toto orbe monstrauit, sed diuersi in diuersis locis. *Et tenerã ab radice ferens Siluane cupressum.*] Siluanus deus est syluarum. hic amauit puerũ, Cyparissum nomine, qui habebat mansuetissimã ceruam: hanc cum Syluanus nescius occidisset, puer est extinctus dolore: quẽ amator deus in cupressum arborem eius nominis uertit, quam pro solatio portare dicitur. B *Dijq;, deæq; omnes.*] Post specialem inuocationem, transit ad generalitatem, ne quod numen prætereat. Quòd autem dicit, Studiũ quibus arua tueri, nomina hæc numinum in Indigitamentis inueniuntur, id est, in libris Pontificalibus, qui & nomina deorum, & rationes ipsorum numinum continent, quæ etiam Varro dicit. Nam (ut suprà diximus) nomina numinibus ex officijs constant imposita. uerbi causa, ut ab occatione deus Occator dicatur, à sarritione deus Sarritor, à stercoratione Sterquilinus, à satione Sator.

POR. Sabi. *Labentem annum.*] Quia luna menses, sol annũ conficit. & simul intelligas. Nam sol & luna, id est calor & humor omnia generant. Nocturno enim rore, luna calorem solis temperat, et contrà sol humiditatem lunæ ad generationem accendit. Varro sic ait: Liber & Ceres agricolarum numina, quia fructus eorum propter cibum & potum mortalibus sunt necessarij. *Liber & alma Ceres.*] Sol & luna appositiuè clarissima lumina mundi, C quæ omnem generationem faciunt. Appellatione mundi cœlum & terram intelligimus. Mundus appellatur, quòd nihil eo sit mundius & pulchrius & ornatius, & à Græcis ab ornatu κόσμος dicitur. *Ducitis.*] perficitis. *Labentem cœlo.*] Hoc propter sidera cœlum dicitur, quia nobis est celatum. Vel dicitur cælum à cælando, id est pingendo, quia sit stellis pictum. Ponitur cœlum pro aere. Cœlo uenere uolãtes, apud Vergilium: id est per aerem. Alma, ab alendo dicitur, quia alit. *Numine.*] auxilio et adiumẽto. *Tellus.*] mater terra. *Glandem Chaoniam.*] Antiquissimi priusquam esset usus tritici, glande uescebantur & arbutis, ut scribit Lucretius. *Chaoniam.*] id est Dodonæam. Chaones antiquissimi habitatores fuerũt Epiri: dicti, ut Vergilio placet, à Chaone Troiano. Apud eos sita est Dodona, in qua uocalis quercus, cum oraculo Iouis Dodonæi. *Pingui.*] fertili tritico & nutribili. *Arista.*] appellatur ab ariditate: quia seges cum arescit, secatur. *Spica.*] siue spicus, dicitur à spe. Nam cum fruges in spicam exit, spem præbet mortalibus. Chaoniam glandem, à nobilitate quercus Dodoneæ appellauit.

A appellauit. Acheloia.] id est, aquam. Inuentis uuis.] id est uino. Staphylus Sithnei filius, natione Aetolus, pastor Oenei regis Aetoliae fuit is: capellã saepenumero secedentem à grege obseruauit, & quadam die insecutus est, comprehenditq; uuas comedentem. Laetus pastor illa nouitate, pomum incognitum ad regem pertulit. humor inde expressus est, & seruatus fuit. Deinde rex Libero patri apud eum hospitato, liquorem apposuit, qui modum colendi regem docuit, & instituit ut ab Oeneo οἶνος uinum appellaretur, & uua σταφυλὴ diceretur. Achelous fluuius Aetoliae, primus erupisse in terrã fertur. ex eo aqua Acheloia nominatur, et saepenumero aquã nomine Acheloi usurpant. Nunc intelligitur, uel quòd aqua uino misceatur: uel quòd undis Acheloi amnis radices uitiũ madefactae, uuas dederunt. Primae enim uineae fuerunt ad ripas Acheloi. Fauni.] rustici dij sunt, qui syluas inhabitãt. sic dicti, quia futura fantur. Ex quibus Faunus rex Aboriginum, Pici filius, qui genitus erat Saturno, primus in Latio ad ciuilitatem mortales redegit, aedificia erexit, lucos sacrauit, et nomina locis dedit. ab eo fana, id est tẽpla appellantur. pro

B deo habitus est, cuius oraculum in Albunea Laurentinorum sylua fuit. Eum praesentem in suburbano rustici saepe numero intuebantur: ideo Vergilius praesentia numina dicit. Patrem & auos inter Deos consecrauit, & sororem suam Faunam, quam Bassus appellat Fatuam, duxit uxorem. Fatua dicta est, quae facta mulieribus praedicebat, & eius uir Faunus uiris canebat. Varro scribit, Fatuam pudicissimam fuisse, quam nemo mortalium uirilis sexus, praeter uirum suum uidit. idcirco solae mulieres deae castissimae sacrificabant in operto, & Bonam Deam appellauerunt Romani, id est Fatuam, cuius templum in Auentino erat. Satyri.] Dij syluestres et lasciui saltatione gaudent, unde Satyra nominatur. Dryades.] Nymphae roboris, siue quercus, quae & Hamadryades dicuntur. nascuntur & intereunt cum arbore, id est quercu, siue robore. Prima tellus.] id est, Petrea. Petrei campi in Thessalia sunt, appellati à loco qui dicitur Petra. Is locus à Neptuno tridente percussus est, et emisit equum, qui Scyphios est uocatus. & ideo Neptunus à Romanis equestris appellatur, & à Graecis ἱππικὸς, quia princeps est originis e-

C quorum. Poetae tradũt, ab Neptuno Ariona, sic est nomen equi, Adrasto regi datum fuisse: & à Iunone Xanthum, Cyllarum, Polluci & Castori. Tuq; ô cui.] Inuocat Neptunum, quia Neptunus mare interpretatur, id est Oceanus, qui est pater omnium. Nam ex humore generatio est, id est ex aqua. Vnde Vergilius in alio loco, ex sententia Homeri: Oceanumq; patrem rerũ, Nymphasq; sorores. Cea insula est in mari Aegeo, in qua pecorum et armentorum grauis pestilentia fuisse dicitur, propter interitum Actaeonis. Aristaeus Apollinis & Cyrenes filius, monstrante patre, in insulam profectus est: & sacrificio facto, aram Ioui Icmio constituit. quo placato, pestis sedata fuit. Aristaeus in insulam decessit, ab Insulanis pro deo habitus, & Nomius appellatus est: & Aegaros, quod agresti studio & cura pecorum non mediocriter profuerit mortalibus. Hoc traditur à Varrone Attacinio in Argonautis. Ex hac insula ad delicias & delectationes foeminarum uenit uestis, ut Varro meminit: & Cea appellata, ut apud Propertiũ. Pan à Romanis Inuus dicitur, hinuli pelle tegitur: quae cum sit distincta uarijs maculis, stellas significat. et nomen Panos uniuersam naturam repraesentat, & eius interpretatione mundus intelligitur. πᾶν Graecè omne significat. Huius dei sacra Euander ex Arcadia in Latium detulit, ibiq; Lycaeus Iupiter appellatur. custos ouium est, ut Silius meminit. Maenalus & Lycaeus montes Arcadiae sunt. Arcadiae situs, ueluti ipsa iubente natura, ad nutrienda pecora est. Tegea est urbs Arcadiae. eiusdem nominis alia in Etruria fuit, quam Arcades condiderunt. Tua si tibi Maenala curae.] Per hoc intelligit, si sint tibi curae pecora, quia Maenalus pecuaria habet. Tua.] Quia & Pan est Arcadicus, et Maenalus mons est Arcadiae. Minerua.] dea olіueti, huc accede. Certamen fuit inter Neptunum et Mineruam de nomine Athenarum. Neptunus tridente terram percussit, & statim erupit fons salsi haustus, qui fons in arce Athenarum est, sub nomine Neptuni. & eodem in loco ictu cuspidis oleam arborem eduxit, quae cum utilior uisa sit mortalibus, nomini eius cesserunt Athenae: id est, appellatae fuerunt à nomine Palladis. Puer monstrator aratri.] Plinius ait, Bouem aratro iunxit † Bizeser Atheniensis: ut alij uolunt, Triptolemus. Triptolemus puer Atticus, uectus uolucri curru per aerem, dicitur primus dissemināsse fruges. & Bizeser Atheniensis primus aratro iunxit boues. Tamen traditur in Aegypto Osyris primus omnium mortalium arasse terram bubus, propterea illi duo boues ab Aegyptijs coluntur. eorum numina sunt, Apis, qui colitur in Memphi urbe: & Meuri, qui colitur in Heliopoli. & sacris Isidis praeferuntur spicae, & rustici messis tempore spicarum manipulos Isidi consecrãt. Fuit autem Isis, Osyridis soror. Cratis pastor, capella quadam eximia de grege ad libidinẽ utebatur: cum obdormisset in ripa fluminis, capellae maritus caper nactus occasionem ulciscendi, adacto cornu pastorem in aquam deiecit: ab eo flumen Cratis appellatur. Natus è capella, partus è concubitu pastoris, cuius pars inferior caprina erat, & superior hominis fuit, in sylua expositus est. adultum uero cum pastores conspexissent, ut deum uenerati sunt, & ab sylua Syluanũ appellauerunt. Syluanus puerum Cyparissum adamauit: qui cum ceruam, quam diligenti & miro studio enutriuerat, occidisset, moerore affectus interijt. Syluanus defunctum lachrymans amplexatus est, & tam diu in amplexu tenuit, donec miseratione deorum puer in arborem sui nominis demutatus est. ideo apud antiquos in limine domus, in qua luctus erat, cupressus figebatur. Dijq; deaeq; omnes.] Duodecim dij agricolarũ sunt, ut Varro author est: Iupiter, iuuans pater: Tellus, terra mater: Sol & Luna, quorum tempora obseruantur: Liber & Ceres, quorum fructus propter cibum & potum necessarij sunt: Rubigus & Flora, quibus propitijs, neq; rubigo frumenta, neq; arbores corrumpit, nec non tempestiuè florent, itaq; Rubigalia & Floralia instituta sunt. Minerua et Venus: sub altera cura olіueti est, sub altera cura horti: quo nomine rustica Vinalia instituta. Lympha & Bonus euentus: quoniam sine aqua, omnis terra arida est: & sine bono euentu, frustratio est, non cultura. Vergilius Venerem praetermittit, quia de hortis non est scripturus.

Vos ô clariss. mundi lumina, &c. Liber & alma Ceres.] Hoc loco uult intelligi Lunam Cererem, à creando dictam, quia maturet fruges: Solem Liberũ, quia liberè peruagetur per aera, neq; ei fulgor aliorum siderum lumina perstringat: uel quia maturet uineas. Vestro si munere tell. Chaoniam.] Chaonia dicta glans à Chaonia regione Epiri, in qua Dodonaei Iouis est oraculum, à loco dictũ Dodone eius regionis. Itaq; columbas existimant etiam ab ea regione Chaonias dictas: & in oraculo fuisse uocatas. PROB.

† Briges.

f les,

les, & responsa dedisse consulentibus. Traditur etiā quercus arbor, subiecta tutelæ Iouis, fuisse æquè uocalis ut Dodone: & responsa dedisse apud idem oraculum. quod testatur Virgilius dicens, Atq; habitæ Graijs oracula quercus. Vnde dici Chaoniam glandem, ipse declarat, cum dicit: Chaonijq; patris glandes. Appellata autem est ea regio à Troiano Chaone Chaonia, ut ipse testatur: Chaoniamq; omnē Troiano à Chaone dixit. Poculaq; inuentis Acheloia.] Ætolus pastor Staphylus, cum Oenei capellas in pabulum deduceret, notauit unam præcipuè, sedentem à grege lætiorem cæteris, recipientem se serius in præsepia. cuius rei ut causam cognosceret, secutus est eam clàm, & in remota stirpe animaduertit uuam edentem, pomum ei incognitum: & sustulit, regiq; pertulit Oeneo. qui expresso humore delectatus, cum eam uetustate cognosceret mitescere, Libero patri apposuit, accepto à se hospitio. Cuius rei cultum cum demonstraret Liber, ut perpetua inuentorum esset gloria, constituit, ut ab Oeneo Oenon appellaretur uinum: à Staphylo, uua staphyle. Achelous autem est flumen Ætoliæ. Ita quantum ad Acheloum pertinet, aqua intelligi poterit. quem ideo potißimum nominauit, quòd prius in Græciam uidetur fluxisse: uua autem significauit uinum. Et uos agrestum præsentia nu. Fauni.] Eundem Pana, eundem Inuum, eundem Faunum quidam interpretantur: quòd ei in Italia quidā annuum sacrum celebrant, quidam menstruum. Existimatur autem Faunus fuisse rex Aboriginum, qui ciues suos mitiorem uitam docuerit, ritu ferarum uiuentes: & primus loca certis nominibus, & ædificia quædam lucosq; sacrauerit, à quo & Fana sunt dicta: ipse autem receptus in deorum numerum creditur. Itaq; etiam oraculum eius in Albunea Laurentinorum sylua est. Plures autem existimantur esse etiam præsentes. iccirco rusticis persuasum est, incolentibus eam partem Italiæ, quæ suburbana est, sæpe eos in agris conspici. Dryadesq; puellæ.] Dryadas puellas dicit, quas alij Hamadryadas uocant: & eas cum quercu nasci & interire simul, sed diuturnas esse, & inde Hamadryadas dictas. quercus enim græcè appellatur δρῦς, ἅμα significat simul. Tuq; ô, cui prima frementem, &c.] Campi in Thessalia sunt Petrei, in quibus locus Petra nomine percussus tridente Neptuni, equum qui Scyphios uocatur, edidit. Romani autem Neptunum equestrem uocant, Græci Hippicon Poßidona, quòd æstimetur princeps originis equorum. Et iccirco etiam poetæ tradūt, ab eo donatum equum Adrasto Ariona, & Iunoni Xanthum & Cyllaron, quos illa dederit Castori & Polluci. Sed harum fabularum & opinionis huius initium est natura. Nam quia animalium materia liquore constat, & ei præcipuè effusa etiam in studium cōstat, & generationes: est naturæ equestris adeò, ut equas certum sit plerunq; è uento concipere: animalium uerò feminis, hoc est liquoris uniuersi deus existimatur Neptunus, & equorum eo magis, quòd planicies eis conueniens

sit, quæ aquis accidit. Et cultor nemorū.] Insula est Cæa A in Ægeo mari, in qua sunt urbes quatuor: Iulis, Carthea, Loepessa, Coresos. Ibi existimatur fuisse pestilentia pecorum & armentorum grauis, propter interitum Actæonis. Aristæus monstrante Apolline parte, profectus est in insulam Cæam: & ibi sacrificio facto, aram Ioui Icmæo constituit. qui placatis flatibus & æstu, qui necabant & armenta et pecora, liberauit ea. Ipse autem post excessum uitæ, imperante oraculo, ab immorantibus eam insulam relatus in numerū deorū, appellatus est Nomius & Ægotos: quòd & agresti studio, & cura pecorū armētorumq; nō mediocriter profuerat hominibus. Traditur hæc historia de Aristæo in corpore Argonautorū, à Varrone Atacino. Dumeta.] & aspera loca, & montuosa dicūtur. Ipse nemus linquens patrium.] Pana Innuum Latini interpretantur, cuius religionem Italiæ fertur intulisse Euander. Sed creditur propter duo argumenta sub eius nomine et uocabulo Iupiter coli, id est mundus. quorum unum est, quòd Pan significat omne, id est uniuersam naturam: alterum, quòd hinnuli pellis, qua tegitur, uarietas maculis imitetur stellas. Mænalus & Lycæus montes sunt Arcadiæ, B Tegæa eiusdem oppidum, cuius nomine est in Tuscia ab exulibus Arcadiæ urbs condita. Oleæq; Minerua Inuentrix.] Putant eam quidam, & Neptunum, contentionem de Athenis habuisse, utrius urbs nomine appellanda esset. Neptunum tridente percußisse arcem, & inde prosiluisse aquam salsi haustus, & hodieq; fontem in ea arce Neptuni appellari: Mineruam ictu cuspidis in idem oleam euocasse, quæ quia utilis esset hominibus, ei ceßisse Athenas. Vnciq; puer monstrator aratri.] Quidam putant Triptolemum Atticum dici, quem in uolucri curru tradunt poetæ, fruges terræ reddidiße. Quidam Brasser, qui primus inuenisse existimatur arandi usum. Sed constat, multis annis antè & fruges in Ægypto inuentas esse, & arasse primùm Osyrim duobus, quorū nomina nunc sunt sacra sub eis, qui religionis causa eodem uocabulo appellari uidentur, Apis & Memphis: quorū alterum Memphitæ colunt Apim, alterum Hieropolitæ Memphin. Et tenerā ab radice f.s.c.] Syluanum quidam sic ortum ferunt. Crathis pastor in Italia, cum iuxta flumen aliquod pasceret capellas, & unam earum incurrere soleret, hoc est libidini suæ C in eam sæuire: et obdormißet in ripa sedens, somniq; pondere caput quasi deiectum subinde mutaret, caper, qui soleret eam capellam salire, impetu in eum facto, crebroq; cum cornibus discusso, abiecit eum in flumen, quod in facti nomine Crathis est appellatum. Cum autem ex capella puer esset natus, cuius pars inferior erat caprina, eumq; dominus educaret, augeretq; ea re familiaritatem, ut animaduertit adultæ esse ætatis educator, timens ne feritas eius noceret suis, clam eum tollit in siluam, et ibi destituit. Quem, quia in silua primùm agrestes conspexere, ut deum uenerati, Syluanum appellarunt.

SER. *Nonnullo semine.*] id est, aliquo. & hoc dicit, quia à nobis iacta semina uestris seminib. alitis. Semina dicit deorum, cœli temperiem, pluuias, et rorem. *Satis.*] segetibus: ut, Sata læta, boumq; labores. *Teq; adeò quem*

Quiq; nouas alitis nonnullo semine fruges,
Quiq; satis largum cœlo demittitis imbrem.
Teq; adeò, quem mox quæ sint habitura deorum
Concilia, incertum est: urbis'ne inuisere Cæsar,
Terrarumq; uelis curam, & te maximus orbis
Autorem frugum, tempestatumq; potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto.
An deus immensi uenias maris, ac tua nautæ
Numina sola colant: tibi seruiat ultima Thule,

mox quæ sint habitura deorum Concilia incertum est.] Iam adulatur Augusto, quem inter deos inuocat. Nec totum tamen dādum est adulationi, sed & ueritati. Nam cùm omnes imperatores post mortē sint inter deos relati, Augustus

Teq; sibi generum Tethys emat omnibus undis.
An'ne nouum tardis sidus te mensibus addas,
Qua locus Erigonen inter, chelasq; sequenteis
Panditur: ipse tibi iam brachia contrahit ardens

A ti, Augustus uiuus diuinos honores meruit, quod etiã Horatius testatur, dicens: Præsenti tibi maturos largimur honores, Iurandasq; tuum per nomen ponimus aras. Vnde male quidam culpant Vergilium, dicentes eum auiditate laudandi citum interitum Augusto optasse, cùm eum constet ad rem quæ tunc fiebat respexisse. Mox tamen possumus pro postea accipere. ut Horat. Mox daturos Progeniẽ uitiosiorem: id est, postea. Potest etiam Mox ad uitæ humanæ breuitatem referri. nam ipse ait in decimo: Rhœbe diu, res si qua diu mortalibus ulla est, Viximus. Sanè sciendum mirè eum laudasse, quod ait: Quæ mox quæ sint habitura deorum Concilia incertum est. id est, nondum scimus qui deus esse uelis: nam deum fieri maximum est. In potestate autem habere quis deus uelis fieri, plus esse quàm maximum constat. Vrbis'ne inuisere Cæsar.] Vtrum uelis terrarum, an maris, an cœli imperium possidere. Tempestatumq; potentem.] Aut bonarum tempestatum: ut, Vnde
B hæc tam clara repentè Tempestas? aut Tempestatum ait, temporum: sicut ubiq; Sallust. Materna myrto.] quæ in honore est Veneris, à qua Augustus originem ducit. Numina sola colant.] id est, magna: quasi melior sit futurus & Neptuno, & cæteris dijs marinis. Thule.] insula est Oceani, inter Septentrionalem & occidentalem plagam, ultra Britanniam & Orcadas: quæ insula in Oceano ultima est, in qua Sol cùm in Cancro est, perpetui dies sine noctibus esse dicuntur. Tethys emat omnibus undis.] Tethys uxor est Oceani, nympharũ mater. Quòd autem ait Emat, ad antiquum nuptiarum pertinet ritum, quo se maritus & uxor inuicem emebant. sicut habemus in iure. Tardis sidus te mensibus addas.] id est, æstiuis.

Qua locus Erigonen inter, chelasq; sequenteis.] Ægyptij duodecim esse asserunt signa, Chaldæi uerò undecim: nam scorpium & libram unum signum accipiunt. chelæ enim scorpij libram faciunt. Iidem Chaldæi uolunt æquales esse partes in omnib. signis: sed pro qualitate sui aliud signum uiginti, aliud quadraginta habere, quũ Ægyptij tricenas esse partes in omnibus uelint. Modò ergo secun-
C dum Chaldæos locutus est, dicẽs posse eum habere locum inter scorpium et uirginem. Nam Erigone ipsa est uirgo. Sciendum deinde est, uoluisse maiores in his signis esse deorũ domicilia, ut Solis est leo, Lunæ uerò cancer. Cæterorum uerò quinq; planetarum bina sunt signa, prout se ratio siderum sequitur. Nam primus circulus à terra, Lunæ est: secundus Mercurij, tertius Veneris, quartus Solis, quintus Martis, sextus Iouis, Saturni ultimus. Sed remotis Sole & Luna, quorum domicilia leo & cancer, hi quinque ordine quo eorum sunt circuli, bina possident signa: unum à sequentibus, & unum à superioribus: ut Mercurij sint uirgo & gemini, Veneris libra & taurus, Martis scorpius & aries, Iouis sagittarius & pisces, Saturni capricornus et aquarius. Vnde per hæc loca siderum, Augustum & fortem propter scorpium (id est Martis domicilium) & iustum propter libram, & prudentem propter uicinam uirginem (id est Mercurij domicilium) esse significat. Bene autem Augusto inter uirginem & scorpium, hoc est, inter iusticiam & uirtutem locum tribuit. nam chelæ scorpij brachia sunt, quæ sexaginta partes in cœlo sunt, solũ fore significant. Panditur ipse.] ordo est, Qua locus ipse panditur. Tibi.] in tuũ honorẽ et gratiã.

Tuq; adeò.] Inuocat Cæsarem Augustum, inquiens: ô Cæsar, incertum est, quæ cócilia deorum sint habitura te. POM. Sabi.
Vis'ne succedere Ioui, & gubernare urbem tuam Romã, & omnes terras, ex quo totus orbis accipiat te dispensatorem temporum, & authorem seminum? Nam Iupiter est, qui tempora dispensat, & semina mortalibus præbet. Materna myrto.] Myrtus primùm uisa fuit in Italia, in tumulo Elpenoris, qui erat Circeis. Tradunt Romanos & Sabinos inituros bellum, iacta myrto pacificatos fuisse: unde & loco, monumentum Veneris Cluacinæ mansit. cluere enim pugnare est. & in circo intimo uetus ara sub titulo Veneris Myrteæ fuit. Materna.] Augustus originem habuit ab Iulo, qui fuit siue filius, siue nepos Æneæ: cuius mater Venus. Tu.] ô Octaui, adsis mihi, & faueas. Quem.] te Cæsarem. Mox.] statim petiturus es astra: nam cœli te cupiunt. Incertum est, ô Cæsar, uelis ne succedere Ioui, ut sis arbiter temporum. Et ô Cæsar, uis ne capere curam urbis Romæ: est enim in tua uoluntate et arbitrio, an Iupiter esse uelis. Vrbis.] tuæ Romæ. Terrarum.] tanquam Iupiter. Maximus.] totus orbis accipiet te. Potentem.] dispensatorem & arbitrum. Tempestatum.] temporum. Quia omnia trutinat & dispensat Iupiter. quia si fruges erunt, habebimus propter causam tuam: intuitu tuo est fertilitas frugum. Tempora.] id est, coronaberis corona myrtea. Myrtus dicata est Veneri. A. Posthumius triumphans de Sabinis, qui primus ouans ingressus est urbem: quoniam rem leuiter sine cruore gesserat, myrto Veneris uictricis corónatus incessit. postea ouantium fuit corona. Maris.] Oceani. An deus.] hoc est, an uis succedere Neptuno, cuius numen cólant omnes nautæ: et ipsa grandæua Thetis, Oceani uxor, dabit tibi in dotem omnes aquas, & partes maris remotissimas: quas intelligit, cum dicit, Vltima Thyle. Emat.] Translatio est ab eo, quòd dote maritus emi uidetur. Seruiat Thyle.] An uis succedere Neptuno, ut tua sit uxor Amphitrite. Tua sola.] non alicuius numinis dei marini: sed te solum nautæ colant, ô Cæsar. Thyle.] Insula est ultima Oceani Britannici. Fieri tamen potest, quod à finibus nostris nulla sit insula, siue flectas ad zephyrum, siue ad boream. A' dextris uerò inter boream & eurum nauigando ad ortum solis, multæ occurrunt insulæ post Thylem, quarum pleraq; inhabitant homines minimæ staturæ: eos credunt esse Pygmæos, & pugnare cum anseribus & gruibus, quarũ auium magna copia in illis regionibus est. sed de pugna nihil certi habebatur. Fibulis exiguis utuntur quæ sunt tectæ, desuper paruum habentes foramen. cum tempestas uenit, includunt se in cymba, & operculo foramen obducunt, & permittunt se à procellis ferri, cũ serenauit. Est & magna insula sub ipso septentrione, quæ ad ortum opponitur, & non longè à continenti, in qua rarò aut nunquam illucescit dies: animalia ibi omnia sunt alba, & præcipuè ursi: & aues, quas à falcatis unguibus Falcones appellamus, sub hoc aere degere inuenimus. Propè glacialis Oceani oras, habitant syluestres homines. Vgari siue Vgri, Scythæ quidem sunt, & à cæteris mortalibus semoti. apud eos neq; aurum neq; argentum cognoscitur, neq; æs, cùm proxima gente mercimonia permutant, aut cum Zauolocensibus. Sic narrauere mihi qui ad origines Tanais habitãt. Omnibus undis.] id est, dabit tibi in dotem

in dotem totum Oceanum, & imperium aquarum habebis. Vult significare, quæcunq; fuerint in toto orbe & aquæ et terræ, futura erunt Octauij Cæsaris. Ergo propter magnitudinem & amplitudinem imperij Romani dixit, Ipsa Thetis dabit tibi in dotem omnia maria: ubi Iupiter cedet tibi in omnibus terris, imperabis & mari et terris. datur ergo optio, in tuo arbitrio & sententia est, an Iupiter esse uelis, qui mari & terris tibi cedet: an Neptunus. Hoc, ut dixi, ad amplitudinem populi Romani respexit, & ad Cæsarem dixit, qui erat imperaturus toto terrarum orbi. Anne nouum.] *Vis ne esse nouum sidus, inter Virginem & Libram? Totus tibi se aperit Scorpius, qui cum magnitudine sua cætera signa antecellat, contrahit se plus iusto, ut det tibi locum, ô Cæsar Auguste. Scorpius Herculem momordit: ideo uolente Iunone, astris illatus est, & propter magnitudinem membrorum in duo signa diuiditur. prior pars Chelæ appellatur, quæ sunt brachia, et Libra appellata. posterior pars nomen non mutauit, quia Scorpius dicitur. Per Erigonem intelligunt uirginem. Inter uirginem & libram intelligit Saturnum & Iouem. Saturnus in Scorpione, Iupiter in Virgine est. Saturni sidus cum 30. annis cursum suum perficiat, tardum uocatur. Saturni anni mensis constat ex duobus annis & semis. ideo poeta, tardis mensibus, dicit. Iupiter nunquam corrumpitur, semper iucundissimus est, omniũ astrorum uenena temperat. Iupiter Mercurium placabilem reddit, sed interdum Mercurius uenena mortalibus effundit.*

Erigone.] *filia Icari pastoris Attici fuit, quæ ob pietatẽ, quam erga parentem habuit, inter astra relata fuit, et Virgo appellatur. aiunt quidam Virginem esse eam, quæ fuit filia Astræi, id est Iusticia, quæ seculo aureo & argenteo inter homines habitauit: postea cum non posset ferre scelera mortalium & cædes, unà cum Fide migrauit ad cœlum. Et cum homines cœperũt præcipites ire ad uitia, ferreũ seculũ inchoauit. Quicquid igitur eris ô Auguste, adsis mihi numen: te inuoco, auxilium numinis imploro. Serò enim ad inferos non descendes, quoniam & ipsi inferi te futurum regem nõ sperant. nec tibi sit uoluntas illic regnandi, licet in admiratione sint Elysij campi, id est loca beatorum & piorum: & licet Proserpina nolit regredi ad matrem, tu tamen caue Cæsar, ne illuc eas.* Hoc totum *dicit* Vergilius, *quòd inferi & inferorum numina nullum adiumentum agriculturæ afferre possunt: & Augustum uult esse cœlestem, ut sit æternum monumentum per oculos hominum. quæ sub pedibus nostris sunt, non uidemus.* An ne.] *Quia suprà dixit, uis ne cedere Ioui an Neptuno? nunc dicit, an nouũ uis esse sidus, id est admirabile & magnum.* Nouum.] *quia quæ noua sunt, admirationem faciunt nobis, ut plurimùm uidemus.* Qua.] *ea parte qua.*

Panditur.] *aperitur.* Inter Erigonem.] Virginem. Virgo *inter pedes* Bootis *locata est, in parte septentrionali, inter Libram & Leonem, & protenditur extra circulũ æquinoctialem. in manu spicas habet frumenti. Et libra sustinet circulum æquinoctialem. Septentrio est altissima pars cœli.* Iam.] Tempus *finitum significat.* Iam *ita decretum est in cœlo, ipse ardens* Scorpius *cupit te.* Ardens, *sua caliditate, quia* Cancer *et* Scorpius *sunt signa ardentissima in cœlo: sunt enim in æquinoctiali, ubi* Sol *institit. ideo nimia caliditate ardens contrahit se, ut tibi cedat, & relinquit tibi locum cœli.* A

PRO.

Accipiat, cing. mater. temp. myrto.] *Myrtus est arbuscula,* Veneris *subiecta tutelæ. Cæsar autem* Iulius, *quia trahit ab Ænea genus, idcirco materna myrtus dicta est à* Virgilio. Tibi ser. ult. Thule.] *Superior sensus declarat, ambigi inter deos, utrũ* Ioui *succedere debeat Cæsar, frugum tempestatumq; arbiter futurus agrestibus, et omnibus urbibus uenerabilis.* Sequẽs, *an etiam* Neptuno, *qui ei det* Amphitriten *uxorẽ* Neptuni, *futuram Cæsaris coniugem.* Thetyn *matrem ait dubitare, generatam ex* Oceano. *Insulæ sunt in* Oceano *septentrionali iunctæ* Britanniæ *ultimis partibus,* Orchades: *quarum ultima est* Thule. *Significat quoq; hanc seruituram Cæsari, consecuturo honores cœlestes.* Anne nouum tardis sidus te mens. addas.] Tardis *mensibus ideo, quod domicilium* Saturni *tradant astrologi libram, quod est signũ æquitatis, cuius mensis est biennij & sex mensium: cuius loco futurum Cæsarem dicit.* Chelas *dicit* Scorpionis *brachia.* Erigonem *dicit uirginem, cui* Iusticia Astræi *filia: quæ cum morata esset aureo & argenteo seculo cum hominibus, ferreo seculo se recepit in cœlum: quia ultra in terris sedem non habuerit, nec sustinuerit se hominum miscere sceleribus.* Erigone *autem* Icari *fuit filia, pastoris* Attici: *quæ relata est in numerum siderum, non signorum.* Sidera *enim extra signiferum circulũ sunt, signa tantum duodecim placet esse astrologis.* B

VAR. Lect.

Quiq; *nouas alitis nonnullo semine fruges.*] In Romano *libro perperã est,* Non *ullo de semine. quod alibi,* Nullo *de semine, habetur.*

C ÆL. Rhod.

Illud *quoque parte hac, ut conniuens, minimè transiluerim, ad horas porrò* Iunij *ac* Iulij *longissimas referri illud* Virgilianum *posse ex* Georgicis, C

An ne nouum tardis sidus te mensibus addas.

IOAN. Scop.

Teq; *sibi generũ* Tethys *emat omnibus undis.*] Sic nos *omissa interpretũ sentẽtia intelligendũ omnino putamus:* Tethys *emat te sibi generum, id est accipiat.* Emere *nanq; (ut* Festus *inquit) quod nunc est, antiqui accipiebant pro sumere.* Quæ *quidem significatio huic* Maronis *loco admodum competere uidetur, & mihi nimium placet.*

Scorpius, & cœli iusta plus parte relinquit.
Quicquid eris, (nã te nec sperent Tartara regem,
Nec tibi regnandi ueniat tam dira cupido,
Quamuis Elysios miretur Græcia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem)
Da facilem cursum, atq; audacibus annue cœptis,
Ignarosq; uiæ mecum miseratus agresteis
Ingredere, & uotis iam nunc assuesce uocari.
Vere nouo, gelidus canis cùm montibus humor
Liquitur, & Zephyro putris se gleba resoluit,

SER. Ardens Scorpius.] *Ardẽs ad illud refertur, quia* Martis *est domicilium: nam scorpij tempus frigidum est, quippe cuius* Nouember *est mensis.* Iusta plus parte.] *Secundũ* Chaldæos, *qui scorpium dicunt spacium duorũ signorũ tenere.* Quicquid eris.] *Ordo est,* Quicquid eris, *da facilem cursum: cætera enim per parenthesim dicta sunt.* Nec sperent Tartara regem, Nec tibi regnandi ueniat tam dira cupido.] *Allegoricôs dicit, illũ nec debere mori uelle, nec posse.* Quamuis Elysios miretur Græcia campos.] *licet præferatur inferi à* Græcis *poetis.* Nec repetita sequi curet Proserpina matrem.] *Ceres cùm raptam à* Plutone *Proserpinã filiam diu quæsisset,*

A sisset, tandem aliquando eam esse apud inferos comperit: pro qua re cùm Iouis implorasset auxiliū, ille respondit, posse eam reuerti, si nihil apud inferos gustauisset. Illa autem iam punici mali in Elysio grana gustauerat: quam rē Ascalaphus Stygis filius prodidit, unde Proserpina ad superos remeare non potuit. Hinc ait Lucanus: Quæ te Detineant Ætnæa dapes. Quam necessitatē modò Vergilius Proserpinæ tribuit uolūtati. Sanè Ceres à Ioue postea meruisse dicitur, ut Proserpina sex esset cum matre mēsibus, sex cum marito. quod ideo fingitur, quia Proserpina ipsa est quæ et Luna, quæ totò anno sex mensibus crescit, sex deficit: scilicet per singulos menseis quindenis diebus, ut crescens apud superos, deficiens apud inferos esse uideatur. Da facilem cursum.] meo scilicet poemati. Audacibus annue cœptis.] Verecundè suas uires extenuat. Ignarosq; uiæ mecū miseratus agresteis Ingredere.] Aut mecum uiæ, id est, rationis ignaros intelligas: aut, rusticis ignaris faue mecum, id est, quibus etiam ego his scriptis collaturus sum: aut mecum igitur ignaros agricolas miserare, aut eis mecum faue. Iam nunc.] id est, adhuc uiuus: nam (ut diximus) Augustus uiuus diuinos honores B emeruit. Vere nouo gelidus canis quum montibus humor Liquitur.] Nouū uer ideo ait, quia anni initium mensis est Martius. Et sciendum, decem tantùm menses fuisse apud maiores. Martium autem anni principiū habere uoluerunt, propter Martem suæ gentis autorem. Aprilis dictus est, quasi terras tepôre aperiens. Maius à Maia, Iunius à Iunone: quanquam alij à maioribus & iunioribus hos duos menseis uelint esse nominatôs: nam antè populus Romanus in centurias iuniorum & seniorum diuisus fuerat. Reliqui iam à numero nominabantur, Quintilis, Sextilis, September, October, Nouember & December. Et hi erant tantum decem menses: duo uerò propter rationē signorum anni intercalabantur, qui postea à Iano & Februo nominati sunt. Februus autem Ditis est pater, cui eo mense sacrificabatur. Quintilis et Sextilis mutati sunt postea in honorem Iulij Cæsaris & Augusti, unde sunt Iulius & Augustus. Sic Ouidius in Fastis: Ergò uere nouo. et anni initium accipimus, & primā partem ueris. Nam anni quatuor sunt tempora diuisa in ternos menseis. & ipsorū C temporum talem faciunt discretionem, ut primo mense ueris, Nouum dicatur uer, secūdo Adultum, tertio Præceps: sicut & Sallustius dicit ubiq;. Itē noua æstas, adulta, præceps: sic autumnus nouus, adultus, præceps: item hyems noua, adulta, præceps, uel extrema. unde est, Extremæ sub casum hyemis iam uere sereno. Sanè sciendum, Xenophontem scripsisse unum librum Oeconomicum, cuius pars ultima agriculturam cōtinet, de qua parte multa ad hoc opus Vergilius transtulit, sicut etiam de Georgicis Magonis Afri, Catonis, Varronis, Ciceronis quoq; libro tertio Oeconomicorum, qui agriculturam continet: nam primus præcepta habet, quemadmodum debeat materfamiliâs domi agere: secūdus, quemadmodum foris paterfamiliâs. Illud quoq; sciēdum est, in his libris non esse obscuritatem in quæstionibus, sicut in Æneide, nisi in paucis admodum locis. Sed in hoc tantùm esse difficultatem, ut res positas intelligamus, id est, τὸ λάμμαθον: sicut hæc prima quoq; eius præcepta significant. Nam hoc dicit, agrum fertilem, id est, pinguem & herbosum bis debere arari: uerno tempore, ut & herbæ adhuc teneræ, & sine semine auellantur: & æstatis calore, ut superfluus humor siccetur, uel glebarum putrefiat duricies: & semel autumnali, cum seminibus. Agrum uerò tenuem et sterilem autumnali tantùm tempore arandum, ne si etiàm uerno araueris, exiguus eius humòr siccetur æstate. Canis montibus.] albis ex niue. Liquitur.] defluit. Liquor, quum nomen est, Li breuis est: quum ad uerbum uenerit, producitur, ut Liquor, liqueris, liquitur: nam mutauit naturā. sicut humus, hu breuis est, humanus producitur. item Itur, i producitur, Iturus corripit. Et Zephyro putris se gleba resoluit.] Quo tempore Fauonij flatu arua laxantur, quæ fuerant præclusa frigoribus. ipse alibi: Rura gelu tum claudit hyems. Putris gleba.] solubilis.

Plus iusta parte.] id est, plus tibi tribuit partis, quàm sibi relinquat, ut uix habeat, ubi maneat ipse Scorpius: hoc est, cum magnus sit Scorpius, plus loci relinquit tibi, quàm ipse teneat. Quicquid eris.] Conclusio est. Tartara.] inferorum loca. Plato libro quarto, ait Tartarum esse unum de fluminibus inferorum. Regem.] id est post mortem tu non petes campos Elysios, sed cœlum, inter astra. Quicquid eris.] scilicet in cœlo, siue Iupiter, siue Neptunus, siue magnū sidus. Quamuis Elysios miretur.] quantum uelit admirando efferat, tollat, & laudet locà beatorum apud inferos, nihilominus non accedas tu ô Cæsar ad tartara. Nec repetita sequi curet.] paruifaciat regredi ad matrem, quia est contenta locis illis. Repetita sequi.] Contra historiam refert Vergilius. Ceres de raptu Proserpinæ filiæ questa est apud Iouem. Iupiter promisit, ut filiam abduceret, si nihil apud inferos comedisset. Ascalaphus Orphnes et Acherontis filius interrogatus dixit, Proserpinam tria grana mali Punici deuorasse, quo indicio Iupiter misertus fortunæ Cereris, instituit, ut Proserpina cum matre sex mensibus esset, & totidem cum Plutone marito apud inferos. Et sic est. nam & ipsa luna interpretatur, quæ modò uidetur, modò non. Ascalaphus, quia contra Cererē testificatus fuerat, in auem bubonem demutatus fuit. Sed puto Vergilium uoluisse in præsentia intelligere amorem uxoris erga maritum, quoniam uxor libentissimè marito hæret, præsertim si placet. Da.] cùm in cœlo es, ô Cæsar. Facilem cursum.] Translatio est pulcherrima ab equis, uel à nauigatione tracta. Facilem enim cursum habet nautæ, cum aura aspirat. Da, id est aspira mihi, fer mihi opem scribenti: & precatur iam Cæsarem Augustum tanquam Deum, beneuolentiam ab eo captans. Annue.] feliciter te concede nobis. Cœptis.] principijs. Audacibus.] Quia primus Latinorum Vergilius agriculturam carmine scripsit. Agrestes.] agricolas & colonos. Ignaros.] inscios. Viæ.] Perstat in translatione, quia dixit Da cursum, scilicet agri colandi, quemadmodum debent coli agri, & iaci semina. Ingredere.] felicissimè accede. Assuesce uocari.] inuocari à nobis. Iam nunc.] id est, uiuus. Votis.] id est, per uota. Hoc est, ô Cæsar incipe iam uiuus uenire in uota hominum, tanquam numen. Vere nouo.] Ver incipit quarto idus Februarij. id est, initio ueris. Cum.] quando. Humor gelidus.] id est glacies congelata, siue nix congelatur gelu diuturnitate. Liquitur.] liquescit, & defluit. E canis montibus.] albis, propter glaciem. Et gleba resoluit.] id est, terra quæ arata fuit. Putris.] quia in puluerem facile conuertitur, id est ferè puluerulenta. Zephyro.] Zephyrus uentus spirat ab Occasu: alio nomine Fauonius appellatur, à fouendo, quia sua tepiditate cuncta foueat. Resoluit.] pro dissoluitur.

POM. Sabi.

Iusta plus parte reliquit.] à Scorpione: quia Scorpius PROB.

duorum signorum spacium teneat, in cuius brachijs duobus posita statera, signum Librae, *quae Graeci ζυγὸν uocat. hoc enim spacium ab eo detineri, et Ouidius testatur, cum ait:* Est locus, in geminos ubi brachia concauat arcus Scorpius, et caudam flexis utrinq; lacertis Porrigit in spacium signorum. *Quicquid eris: nam te non sp.t.r.*] Tartarū ait Virgilius *apud inferos locum praecipitem infinitae altitudinis, cum ait:* Tum Tartarus ipse Bis patet in praeceps tantum, tenditq; sub umbras, q.a.e. Elysios campos dicit apud

inferos, in quos recipiantur piorum animae: quos alij putant esse insulas fortunatorum. Nam quod negat Proserpinam sequi uoluisse matrē, contra historiā refert. A *Cognito enim eius raptu,* Ceres Ioui *detulit querelā: qui permittit matri filiā abducere, si nullū cibū ore apud inferos contigisset. Cum autē indiciū fecisset Ascalaphus, Orphnes & Acherōtis filius, eam tria grana mali punici in horto Ditis deuorasse, mutatus est in auem bubonem. Iupiter aūt permisit sex mensib. cum matre filiā esse, et totidem cum uiro.*

SER. *Depresso aratro* Ingemere.] *Aliud pendet ex alio: nā altius impressum aratrū boues cogit ingemitum: quod genus aratio nis pingui cōuenit terrae: nam contrà paulo pòst de infoecunda terra dicturus est,* Tenui sat erit suspendere sulco. Mihi.] *Aut uacat, ut Cicero:* Qui mihi accubantes in cōuiuijs. *aut* Mihi, *hoc est, rustico amāti terras.* Taurus.] *Taurum, bouem fortissimum accipimus: nam tauri difficilè ad aratra iunguntur.*

Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
Ingemere, & sulco attritus splendescere uomer.
Illa seges demum uotis respondet auari
Agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit:
Illius immensę ruperunt horrea messes.
Ac prius ignotum ferro quàm scindimus aequor,
Ventos, & uarium coeli praediscere morem
Cura sit, ac patrios cultusq; habitusq; locorum,
Et quid quaeq; ferat regio, & quid quaeq; recuset.
Hic segetes, illic ueniunt felicius uuae,
Arborei foetus alibi, atq; iniussa uirescunt
Gramina. non'ne uides croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei?
At Chalybes nudi ferrum, uirosaq; Pontus

Attritus splendescere uomer.] *A' frequenti aratione teritur & decrescit.* Lucretius: *Occulto decrescit uomer in aruo.* Dicimus autem *& hic uomer, & hic uomis, sed ab utroq; huius uomeris facit.* Illa seges.] *Seges modò terra.* Demum.] *nouissime, uerè, specialiter.* Votis.] *Immane est quod ait* Votis: *nam plerunque plus optamus, quàm speramus posse contingere.* Respondet.] *consentit: ut,* Dictis respondent caetera matris. Bis quae solem, bis frigora sensit.] *Quae bis & dierum calorem, & noctium senserit frigora: per quod duplicē ostendit arationem, uernalem & autumnalem. nec enim ad tempora aestatis uel hyemis referre possumus, quod ait* Bis solem, bis frigora: *quia non sunt in Italia in uno anno duae aestates & duae hyemes, sicut geometrae dicunt esse in quadam parte* Indiae, *in insula* Taprobane. Ruperunt horrea.] *Plus est, quàm si diceret* Impleuerunt. Ac prius ignotum ferro quàm scindimus aequor.] *id est, antequam faciamus ueruactum. Aequor autem modò terram accipe, ab aequalitate dictam: unde & maria, aequora dicuntur.* Ventos.] *quia diuersis locis diuersi praeualent uenti. & hoc dicit:* Debes scire, ager cui uento subiaceat. Varium coeli praediscere morem.] *id est, aeris.* Lucretius: In hoc coelo, qui dicitur aer. *& hoc dicit:* Debes etiā coeli qualitatem nosse, utrum pluuijs gaudeat, an tepòre uel frigore. Patrios cultusq; habitusq; locorum.] *Duas res dicit. sciendum est, ager quemadmodum à maioribus cultus sit, & quid melius ferre cōsueuerit: nanq; habitus locorum, possibilitates accipimus.* Veniunt.] *crescunt. ut,* Et pulchro ueniens in corpore uirtus. Arborei foetus alibi.] *id est, poma.* Iniussa uirescunt Gramina.] *Bene iniussa: nam frumenta iussa nascuntur. unde est:* Atq; imperat aruis. Nón ne uides.] *Argumentatur quasi hoc dicens:* Si una prouincia ferre non potest omnia, quanto magis unus ager? Vt Tmolus.] *mons est Ciliciae, in quo nascitur crocum praecipuè: nam loca commemorat ubi plus prouenit, & melius aliquid. nam crocum et in* Africa *nascitur, sed non tale, nec tantum, uel quale in* Cilicia. India mittit ebur.] Et in *Africa fuerunt elephantes, sed meliores in India. hinc est quod ait* Terent. *Elephantis quem Indicis praefecerat: id est, maximis.* Molles sua tura Sabaei.] *Sabaei populi sunt iuxta Syriam & Arabiam: dicti Sabaei,* ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι, *q. apud eos tus nascitur, quo* B *deos placamus.* Molles *autem ideo ait, quòd sub aere clementiore sunt. nam, ut ait* Lucanus, Quicquid ad Eoos tractus mundiq; tepore Labitur, emollit gentes clementia coeli. *Aut certè, quia Alexander Macedo dicitur obscoenos omneis de exercitu suo segregatos, illic cōcidisse. Sanè* Tus *modò sine aspiratione dicimus: nam antiqui* thus *dicebant,* ἀπὸ τοῦ θύειν, *quod displicuit: uel à* θύω, *quod est sacrifico. Tura enim à tundendo dicta esse uoluerunt, à glebis tusis, cum quibus dicitur fluens de arboribus coalescere.* At Chalybes nudi ferrum.] *Populi sunt apud quos nascitur ferrum, unde abusiuè dicitur chalybs ipsa materies: ut,* Vulnificusq; chalybs. *Nudi autem, aut apud quos arbores non sunt, aut uerè nudi propter ferri caedendi studium. nam legimus:* Brontesq;, Steropesq;, & nudus membra Pyragmon. Virosaq; pontus Castorea.] *Fibri canes sunt Pontici, quorum testes apti sunt medicaminibus: propter quos ubi se requiri senserunt, eos secant. de his Cicero:* Redimunt se ea parte corporis, propter quam maximè expetuntur. Iuuenalis: Qui se eunuchum ipse facit, cupiens euadere damno Testiculi. C *Castores autem à castrando dicti sunt. Virosa autem, uenenata: nam licet sint multis morbis remedio, tamen praegnantes eorum odore, abijciunt & egerunt partum. & Virosa dicta, ab eo quod est uirus. Alij fortia accipiunt, à uiribus.*

POM. Sab. Iam tum.] *id est, eo tempore, in uere. id est, primo uere incipiat Taurus, id est fortis bos.* Ingemere.] *balatū edere, propter laborem.* Impresso.] *depresso aratro, scilicet in terram. & accipit aratrum pro uomere: id est, depresso uomere in terram.* Primum *uomeris genus, culter uocatur, qui terram secat: id est, futuris sulcis uestigia praescribit. Secundum genus est rostratum. Tertium toto porrectum dentali, sed exigua cuspide. Quartum in mucronem fastigiatum, & acie laterum herbas caedit. Inter o[illegible] obseruanda sunt, ut uomis graue pondus habeat, & boues sint pingues.* Mar. *Cato sic ait:* Agrum bene colito, bene arato, bene stercorato. Vomis *& uomer, cinis & ciner, cucumis & cucumer dicimus.* Melius *hic uomis, lenior est uox uomer, decrescit sub terra, et ex eo splendescit. Sic est natura*

A natura metallorum, ut quae tritiora sint, tanto meliora uideantur: & uetustas etiam facit precium, dummodo non sint rubigine obducta. Lucretius, Decrescit uomer in agris. Probus ait: Nouale significat, qui alternis annis cessat, & sub exitu hyemis, hoc est ueris initio, proscinditur, & aestate, quae sequitur, siccatur: deinde sub introitu hyemis semente facta, sequenti aestate reddit fructum. Ergo bis sensit hyemem, bis aestatem: & qua deficit, et qua fert fructum. Plinius sic ait: Quarto seri sulco Vergilius existimatur uoluisse, cum dixit optimam esse segetē, quae bis solem, bis frigora sensisset. Spissius solum, sicut plerũq; in Italia, quarto sulco seri melius est. Bis solem, bis frigora sensit.] id est, ut quater aretur terra. Nam gleba quater inuersa, bis frigora, bis calores accipit. Seges.] dicitur ager, qui aratus est, & nondum satus. Quando semen accepit, id est quando satus est, dicitur noualis. Votis.] desiderio. Agricola appellatur auarus, quia ex agro foenus expectat. Vsura uocabulum commune. Ager qui uere aratur, appellatur ueruactum: quia uere actum aruum, id est uersum est. Illius.] agricolae auari, qui quater, ut dictũ
B est, terram exarat, & qui seruat nostra praecepta. Immensae.] magnae messes, maximus prouentus, & magni fructus. Horreum.] significat locum, in quo triticum ponitur, dictũ ab horrore. Is enim locus in eminentiore parte uillae siue domus esse debet, & oppositus septentrioni. Septentrio autem, qui est frigidus, facit horrorem. Hinc horrea, quia frigida esse debent & sicca, ne fruges putrescant. At priusquam scindimus.] proscindamus, tempus praesens pro futuro, id est aremus. Proscindere, arare est. Aequor.] id est campum: significat omnem aequalitatem. Ignotum.] id est, ut diligenti cura & studio inspiciamus, an tempus sit arandi. & cura sit nobis, id est diligentia. Praediscere.] antè intelligere uentos, id est sub quo uento sit bona aratio. Varium morem coeli.] id est, uarios motus stellarum & astrorum. Coeli.] aeris. Patrios cultus.] id est, in qua patria sis. id est, age culturam regionis ubi sumus. Patrios.] non modò Romanos, sed ubicunq; coluntur agri. Habitus.] naturas & qualitates. Locorum.] regionum. Quid ferat quaeque regio.] id est, quid peculiare habeat quaeq; regio. Recuset.] non ferat,
C non gignat, non pariat. Hic.] in hoc loco proueniunt optimè segetes, illic optimè uites: id est, in aliquo loco bene ponuntur & proueniunt uineta, alio fruges & sata. Arborei foetus.] id est, arbores pomiferae. Iniussa.] id est, sponte. Iussa enim agricolarum, sunt artificia, gramina, glebae. Nonne uides.] Loquitur poeta quae praecipuè in his regionibus nascantur, non quod in alijs locis non proueniant, sed in quibusdam locis sunt quaedam peculiaria. ergo ea primùm cõsideranda maxima diligentia. Tmolus mons Lydiae, id est Moeoniae, ubi nascitur optimum crocum, & optimum uinum. Columella ait, Tmolon et Corytion florere croco. Ebur.] dens est elephantis. India magnos habet elephantos. Maediam & Arabiam preciosis rebus illustrem haberi, sed nec nostram ciuitatem praedictis egere stirpibus, compluribus locis urbis: ita casiam frondentem cõspicimus iam, thuream plantam, florentesq; hortos myrrha & croco. His tamen exēplis nimirum admonemur, curae mortalium obsequentissimam esse Italiam. Nobilitas eboris est in magnitudine & candore. In Scythia inueniuntur dentes serpentini, qui uidentur esse aemuli dentium elephantinorum, materia tamen est spissa & ponderosa. In Oceano Scythico capiuntur monstra marina, quibus insunt dentes paulo infra magnitudinē elephantinorũ. utuntur ipsi dentib. illis ad ornamentum, quemadmodũ nos ebore. Cortex dentiũ serpentinorum, est aspera: inueniuntur nunc terrã fodiendo, sed serpentes nusquã uisi fuerunt. puluis hausta in uino aut in aqua, uenenis aduersatur. sapor est amarus. Sabaei.] Saba est metropolis Arabiae, ubi thus gignitur. Molles.] Quia totus oriens sub molli plaga coeli est. Arabes in ipso Oriente sunt, ut Lucanus ait: Quicquid ad Eoos tractus, mundiq; uapores Labitur, emollit gentes clementia coeli. Chalybes.] natio Pontica, ubi prius fuit inuẽtum ferrum, & ideo uocatum chalybs. Nudi.] asperi, inculti et horridi: quia laboriosi, cum sine uestibus sint, horrescunt. Vnde syluestres homines dicimus nudos, id est horridos. Probus ait: Nudi, quod in ferrifodinis à nudis ferrum quaeritur. Virosa Pontus.] dicit, quia in Ponto gignitur aconitum herba, quod est uirus, id est uenenum.

Illa seges demũ uotis respondet auari Agricolae, &c.] De eo agro loquitur, quem noualem uocamus, alternis autem cessat: sed sub exitu hyemis semente facta, sequenti aestate reddit fructum. Ergo bis sentit frigus: semel aestate, deficiente hyeme, initio ueris, iterum post sementem. Bis solem: semel aestate, qua cessat: iterum, qua fructus refert. Ipse autem substituet huius rei causam progressu operis, cum praecipiet, ut sub introitu hyemis sterilis ager proscindatur. Illum enim qui est fertilis, sub exitu hyemis proscissum ideo putat relinqui oportere cessantem, ut siccetur aestu, ne si luxuriantis soli natura fertilis efficiatur, inter fruges herbae nascantur. Rursum eum qui fertilis est, iccircò sub hyemem proscindendum putat, quòd humorem coelestem hybernumq; accipiendo esse foecundior possit. Croceos ut Tmolus odores.] Tmolus Lydiae mons est, quem non idcirco nominat utique, quòd solus crocum ferat, sed quòd praecipuè. Pelusiacam lentem dicit, & Sycioniam baccam oliuam, non quòd Sycione tantum nascantur, aut Pelusij solùm, lentes, & India mittat ebur, sed & Africa. Sed maiores sunt in India elephanti. Sabaei, natio est Arabiae: quos molles uitio sermonis, quia parum uiriliter loquantur, dicit. Chalybes, natio Pontica, in qua sunt ferri fodinae. ibi autem à nudis ferrum quaeritur. Pontus fert et castora, sed non solus: fibri enim testes hoc nomine appellantur. Quod animal cum etiam in alijs regionibus quàm in Ponto nascantur, nõ tamen tanta est uis testium, quanta Ponticorum fibrorum. PROB.

Ac patrios cultusq; habitusq; locorum.] In Oblongo Vaticanae bibliothecae lib. Cultus, habitusq;, legitur, particula, q;, semel tantum posita. In Longobardico, quòd, post Cultus, adscripta erat, abrasa est. Vetera exemplaria reliqua, Cultusq; habitusq;, legunt. Et quid quaeque ferat regio, quid quaeque recuset.] In nonnullis antiquis libris legere est; Quid ferre recuset. Hic segetes, illic ueniunt foelicius uuae.] Antiquos admodum libros uidi, in quibus uersus hoc numero legitur: Hic segetes ueniunt, uuae felicius illic. Atque iniussa uirescunt Gramina.] In Longobardico exemplari abrasa est dictio Iniussa, eiusque loco repositum, inuisa. Sed Iniussa, omnino lectio castior est. VAR. Lect.

Castorea, Eliadum palmas Epeiros equarum.
Continuò has leges, æternaq; fœdera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primùm
Deucalion uacuum lapides iactauit in orbem:
Vnde homines nati, durū genus. Ergo age terræ
Pingue solum primis extemplò à mensibus anni
Fortes inuertant tauri, glebasq; iacentes
Puluerulenta coquat maturis solibus æstas.
At si non fuerit tellus fœcunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco,
Illic officiant lætis ne frugibus herbæ,
Hîc sterilem exiguus ne deserat humor arenam:
Alternis idem tonsas cessare nouales,
Et segnem patiere situ durescere campum.
Aut ibi flaua seres mutatò sidere farra,

SER. *Eliadum palmas Epeiros equarum.*] ὑπαλλαγὴ est. nam hoc dicit: Epeiros creat equas optimas, quæ apud Elidem palmas merentur, in Iouis Olympici curuli certamine. Sanè Epeiros Græcè profertur, unde etiam e habet accētum: nam si latinum esset Epirus Epiri, pi haberet, quia longa est. Nec mireris equas currere: nā (ut dicit Plinius) uelociores sunt, ideo quòd in cursu urinā faciunt. *Continuò has leges.*] iugiter, in æternum, ad perpetuum: sicut sequentia indicant. Nam dicturus est, Aeternaq; fœdera mundi. *Deucalion lapides uacuum iactauit in orbem.*] Iam transit ad fabulam, et poeticè dicit, ista tum primùm statuta, quæ ab initio mundi constat fuisse. *Vnde homines nati, durum genus.*] Expreßit τὸ αἴτιον, id est, causam: nam & Græcè populi λαοὶ dicūtur, à lapidibus. λᾶαι enim lapides dicuntur. *Ergo age pingue solum.*] Iam redit ad causam. *Primis à mensibus anni.*] hoc est quod dixit, Vere nouo. *Puluerulenta coquat maturis solibus æstas.*] quæ glebas soluit in puluerem. & reddit causam, cur hoc debeat fieri. Maturis autem solibus est, uehementer feruidis, magnis. *Sub ipsum arcturum.*] id est, autumnali tempore, quo Arcturus oritur. Et sciendū, quia Sub præpositio quando tempus significat, accusatiuo gaudet: ut hoc loco, Sub arcturum, id est, circa arcturū. Idem: Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese. &, Sub lucem exportant calathis. Aliter arcturus, qui & arctophylax, id est, bootes, post ursæ caudam locatus, quem alij Arcadem fuisse aiunt, Calistonis et Iouis filium: qui cùm matrem in figuram ursæ ira Iunonis transfiguratā uellet occidere, ambos à Ioue in cœlum esse translatos: ille Arcturus, illa Elice dicta. Alij Icarium hunc uolunt esse, qui à pastoribus, quos uino tunc primùm reperto ebrios fecerat, uelut dato ueneno fuerat occisus. Arcturus autē, quòd post caudā ursæ locatus sit: ἄρκτος enim ursa, καὶ οὐρὰ cauda. Bootes, quòd boues cum plaustro agat, dictus est. Oritur idem Arcturus ante XV. Calen. Octobr. atq; exinde pluuiæ incipiunt. quod ipse aperuit dicendo: Hîc sterilem exiguus ne deserat humor arenam. Arcturum autem pluuiarum & tempestatum esse autorem, & Plautus ostendit in Rudente, cùm eundem ipsum dicentem facit: Increpui hybernum, et fluctus moui maritimos, Vehemens sum exoriens, cum occido Vehementior. *Sulco.*] id est, aratione. *Illic.*] in terra pingui. *Hîc.*] sterili, in tenui et infœcunda. &, ut suprà diximus, omnia præcepta quæ cōmemorat, ad illud pertinent quod ait: Quid faciat lætas segetes. *Arenam.*] aridam terram, quæ est sicut arena. *Alternis.*] id est, alternatim. *Idem.*] scilicet agricola. *Tonsas nouales.*] agros messos. Dicimus autem et has nouales, & hæc noualia. Propriè nouales sunt arua primùm proscissa, & primùm segetem ferentia. *Patiere.*] pro patieris. *Situ durescere campū.*] ut redeat in uires priores. Sanè sciendum, & Ciceronem in dialogis, & cæteros philosophos tractare, non quid debeat fieri, sed quid potissimùm: quam rem nunc Vergilius sequitur. Nam quum di

cat multa remedia agrorum recreandorum, ponit præ omnibus intermissionem: unde eam rem frequenter iterat. A *Aut ibi flaua seres mutato sidere farra.*] Si te terrarum cogit angustia, & non habes ubi intermisso agro rursus seras, ibi frumenta seras, unde legumina sustulisti: aut si tibi est opus frumento, stercora sparge et cinerem, uel incende stipulas. *Sidere.*] modò anno. *Farra.*] genus est frumenti optimi. Dicitur frumentum à frumine, quod est gulæ prominens pars.

POM. Sabi. *Castorea.*] id est, testiculos fibrorum. Fibri animalia sunt in Ponto, quæ periculo urgente, testiculos sibi amputant, gnari ob id se peti. medici testes castoreum uocant. B Animal ipsum horridum, morsu arbores iuxta flumina, ut ferro, edit. Hæc antiqui scribunt, & nos in Scythia animal uidimus, & Itinerario nostro descripsimus. *Fiber.*] animal est paruum, infra magnitudinem porcelli, pedes habet breuißimos: unde fit, ut currere non poßit. Ventricosus est fiber. cum uocem dat, infans esse creditur. Dentes habet peracutos, sed minimè mordet. Habitat ripas Borysthenis amnis, qui è palude inacceßibili oritur. tria domicilia, id est cauernas in ripis per gradus excauat, ut cū fluuius intumescat, superiora petat. quoniam prope aquas habitare gaudet. pascitur pomis, & arborum corticibus. Fibri inter se differunt in colore, pili differentia est: qui nigriores sunt, ut domini à cæteris uenerantur. proxima nobilitas illis est, qui non sunt adeò nigri. qui ruffescunt, serui sunt. Ita obseruatum est à Scythis. Hi, id est serui, poma legunt, hi cædunt cortices. inde duo iunguntur, in quorum dorsum alij ex bacillis ueluti cratem conficiunt, & postea poma & cortices superimponunt. Illi autem qui subiere, iuncti procedunt pari gressu usq; ad regiam, & ibi exonerantur. Cum domini capiuntur, mœrore quodam afficitur plebs, & luctum incessu uultuq; indicat. C Si domi nutriuntur, tantus inest eis pudor, ut domum neque stercore neq; urina maculent: & si egredi non datur, queritur, clamat, donec potestas ei fiat exeūdi. Et quanto nobilior, tanto modestior est fiber. Cauda fibri est pedalis, aut paulo amplius: in longitudine formam habet linguæ humanæ, sed tamen amplitudo modum non superat. Scythæ comedunt, & in delicijs habent, et etiam sale condiunt, ut nos de petasonibus. Est enim ita pinguis cauda, ut apud nos lardum. Pilos non habet: cortex uerò similis est cortici piscium, qui sunt sine squama. Fibri, si requiras similitudinē, sunt similes lutris. *Epirus.*] nunc dicitur Albania. *Palmas.*] in cursu equorum. Elis, ciuitas, ubi fiebant ludi quinquennales conuentu totius Græciæ, ex palæstra & cursibus equorum. Equi in Epiro optimi, & pernices in cursu habentur. Sed equas genere fœminino ideo dixit, quia in omni grege & armento fœminæ optimæ sunt eligendæ. *Eliadum equarum.*] Quia in Elide ciuitate currebant equi. *Continuò.*] semper, aßiduè. Naturæ benignitas imposuit has leges certis in locis, & hæc fœdera fecit, has pactiones, ut quæ nascerētur in uno loco *. Deucalion

A calion fil. Promethei, uxorem habuit Pyrrham sororem, patruelem, filiam Epimethei. ex oraculo Themidis, quod in Parnaso erat, iactu lapidum post terga, reparauit genus humanum, diluuio extinctum. Oraculum Themidis in uno ex Parnasi iugis erat, quod ubi intrarũt Deucalion et Pyrrha, orauerunt quomodo posset restitui genus humanum. Responsum est, ut post terga iacerent ossa magnæ parentis. Parens autem omnium est terra. Vnde Lucretius, Atq; ideo maternum nomen adepta, Terra tenet. Ossa uerò sunt lapides, ex quibus homines geniti sunt. ideo ait, Durum genus. Ouidius sic meminit: Vnde genus durũ sumus, experiensq; laborum, Et documenta damus qua simus origine nati. Et Columella: Nos fœcunda manus, uiduo mortalibus orbe, Progenerat nos, abruptæ tum montibus altis Deucalioneæ cautes peperere, sed ecce Aeternum durusq; uocat labor. Vacuum hominibus.] quia mortales diluuio perierant. Vnde.] ex iactis lapidibus. Primis mensibus.] Dicunt alij mense Martio, sed pace eorum, Pingue solum, pingues & sicci agri in calidioribus locis mense Ianuario proscinduntur agri. Mense Martio
B industrius & diligens agricola, illud oraculum Vergilianum obseruare debet, Ventos & uarium cœli prædiscere morem, Cura sit, &c. Nam ex diligentia mitigatur pestifera lues in agris, & prouidentia cultoris exilitatem & maciem soli uincit. Primis mensibus.] id est Ianuario & Februario. Fortes tauri.] id est, ualidi iuuenci bene inuertant fœcundam terram. Solibus.] ardentibus caloribus. Maturis.] festinis. Coquat.] coquendo proficiat, & comburat omnes. Humus quamuis lætissima, tamen inferiorem partem ieiuniorem habet, eamq; partem attrahunt ex siccitate maiores glebæ: quo euenit, ut infœcundior materia mixta pinguiori, segetẽ minus uberẽ reddat. Ideo glebæ debent inuerti, ut & frigorib. hyemis & caloribus æstatis decoquatur: utrunq; enim terram fœtificare, id est fœtũ facere, cogit. Puluerulenta.] Quia proprium æstatis est, habere puluerẽ: id est, siccissima. Maturis solibus.] Quia soles, id est ardores sunt maturi, id est festini æstiuo tempore. Tepidiorib. locis à bruma proscindi arua oportet, frigidioribus ab æquinoctio uerno, & maturius sicca in regione quàm humida, densa quàm solu
C ta, terra pingui quàm macra. Vbi siccæ et graues æstates, & terra cretosa aut gracilis, utilius inter solstitium & autumni æquinoctium aratur. Vbi leues æstus, frequentes imbres, pingue herbosumq; solum, ibi melius caloribus altũ, & graue solum etiam hyeme moueri solet: tenue ualde et aridum, paulo ante sationis tempus, id est post arcturum. Lex itaq; est in generali, Lutosam terram non tangito, ui omni arato: Priusquam ares, proscindito. Vtile est, quod inuerso cespite herbarum radices necantur. Quidam utiq; ab æquinoctio uerno proscindi uolunt. Arcturus, stella est in cauda minoris Vrsæ, quam quidam Helicen putauerũt, quæ fuit Iouis nutrix, et Septentrio nunc dicitur. Antiqui, boues ualidos appellabant triones, quasi terriones: hinc et à septem stellis, Septentrio dicitur. Ideo poetæ finxerunt plaustrum, cuius principium appellauerunt Booten, quasi à bubus. duæ fuerunt Iouis nutrices, Cynosura & Helice, quæ beneficio affixæ polo Boreali fuerunt. ἄρκτος dicitur ursa, & οὐρὰ cauda, inde Arcturus. Quidam putant esse Arctophylacem, qui est Bootes. Poetæ hæc omnia confundunt, Astrologi obseruant. Arcturus oritur decimoquinto calendas Octobris, Columella ait undecimo: & tunc incipiunt cadere pluuiæ. Pinguis ager proscindendus mense Martio, cum omnes herbæ eruperunt, & adeò frequentibus sulcis, ut non dignoscatur in utrã partem uomis actus sit: qui acutus esse debet, ut radices secet. Omnes uliginosi campi post idus Aprilis proscindendi. Hoc tamen seruandum est, ne cum aremus, lutosus ager tractetur, & ne exiguis imbribus madidus: tale solum habile sationi non est. Cauendum, ne nimia siccitas et nimius humor noceat. medium sequamur: id est, ut neq; careat succo, neq; abundent uligine. At si non fuerit tellus fœcunda.] Probus ait: Vergil. monet, ut sub introitũ hyemis sterilis ager proscindatur. & iccirco putat, quod humorem cœlestem hybernumq; accipiendo, esse fœcundior possit. Fertilis ager sub exitu hyemis proscindi debet, & relinqui, ut siccetur æstu proximo, ne luxuriantis soli natura, inter fruges herbæ nascantur. Fœcunda.] id est, fertilis. Suspendere.] scilicet glebas, & arare. Tenui.] spisso et frequenti, nõ nimis elato. Sub Arcturum.] id est, expectare finem Septembris: quia tunc oritur Arcturus. Illic.] in pingui agro. Lætis.] benè prouenientibus, et fertilibus. Officiant.] noceant. Hinc.] in solo macilento. Humor exiguus.] id est, paucitas humoris. Alternis idem.] agricola pátere cessare nouales. Hoc noual, aut hæc noualis, dicitur ager, qui alternis annis seritur. Tonsas.] id est, positas nouales. Segnem.] sterilem. Durescere.] id est, nõ arare, ut sit durus campus. id est, patiere requiescere per aliquot annos, dum terra resumat uires exhaustas à frugibus. Situ.] squalore. Squalidus dicitur campus, non aratus. id est, patiere ut campus sit squalidus. Aut ubi flaua feres.] Probus putat non minus esse utilem ad sationem farris agrum, ex quo alius fructus sublatus sit, quàm eum qui per uices cessat. Flaua.] rubicunda farra, quæ antiqui dicebant adorea. & à farre dicitur farina. Mutato sidere.] quia non eodem tempore seritur.

Eliadum palmas Ep. equarum.] Copiosissimã esse palmis Epirum significat: nec tamen solam eas ferre. dicit enim, et Idumæas. Quæri solet, quare equarum potius quàm equorũ dicat. Ipse rationem consilij sui explicat, cum ait in lib. 3. Seu quis Olympiacæ m. p. p. Pascit e. f. q. fortis ad a. i. corpora præcipuè matrum legat. Continuò has leges, etc. Deucalion uacuum, &c.] Deucaliona putant Promethei fuisse filiũ, et habuisse in matrimonio sororẽ patruelẽ Pyrrhã, Epimethei filiã, his temporib. quib. ira Iouis inundata Græcia cataclysmo, perdidit humanũ genus. Qui cũ perlati essent in montem Parnassum, cuius tantũ duo uertices eminebãt, ut ibi esset oraculũ Themidos, intrauerunt adorantes, quemadmodũ possent restitui homines. quibus respõsum est, iactãda his esse parẽtis magnæ ossa post terga discinctis, capitibusq; uelatis. Interpretati aũt cum essent, terrã parentẽ, ossa eius lapides, iecerunt post se, ex quibus hominũ genus renatũ est. Cuius etiã Ouidius meminit, cũ ait: Inde genus durũ sumus, experiensq; laborũ, Et documẽta damꝰ quã simus origine nati. Sub ipsum Arcturũ.] Arcturus est stella in cauda maioris ursæ, quã Græci Elicẽ uocãt, dicta à cauda et ursa. arctos enim græcè ursa dicitur, cauda οὐρὰ: cuiꝰ ortu hyems incipit. Hic sterilẽ exiguꝰ ne deserat humor arenã.] Quidã aspirãt arenã, quia hæreat: cui scilicet digammõ adiunctũ est, quòd etiã hauriat, hoc est in se receptũ humorẽ trahat. Huius hãc esse naturã testatur Virgilius, dicens: Collectũ humorẽ bibula deducit arena. Bibula enim, quia bibat, dicitur. Aut ibi flaua feres, etc. syluãq; sonãtẽ.] Putãt nõ minꝰ esse utilẽ ad satiõem farris agrũ, ex quo aliꝰ fructꝰ sublatꝰ sit, q̃ eũ qui uicib. cessat.

Pulue

VAR. LECT. Puluerulenta coquat maturis solibus æstas.] In Romano libro legere est, Maturis frugibus. Seruius, Solib. agnoscit, cum alijs plerisq; codicibus antiquis. At si non fuerit tellus foecũda.] In Longobardico, Et: sed, At melius. Aut ibi fl.] In Romano libro, Mutato semine, legitur. Sed Sidere agnoscit Seruius. Et reliqui libri omnino Sidere legunt. A

Vnde prius lætum siliqua quassante legumen,
Aut tenueis fœtus uiciæ, tristisq; lupini
Sustuleris, fragiles calamos, siluamq; sonantem.
Vrit enim lini campum seges, urit auenæ,
Vrunt Lethæo perfusa papauera somno.
Sed tamen alternis facilis labor: arida tantum
Ne saturare fimo pingui pudeat sola, ne'ue
Effœtos cinerem immundum iactare per agros.
Sic quoq; mutatis requiescunt fœtibus arua,
Nec nulla interea est inaratæ gratia terræ.
Sæpe etiam sterileis incendere profuit agros,
Atq; leuem stipulam crepitãtibus urere flammis.
Siue inde occultas uires, & pabula terræ
Pinguia concipiunt, siue illis omne per ignem
Excoquitur uicium, atq; exsudat inutilis humor.
Seu plures calor ille uias, & cæca relaxat
Spiramenta, nouas ueniat quà succus in herbas.
Seu durat magis, & uenas astringit hianteis,
Ne tenues pluuiæ, rapidi'ue potentia Solis
Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.
Multum adeò rastris glebas qui frangit inertes,

SER. Lætum legumen.] fertile. et lætus prout res fuerit accipimus: ut lætus homo, id est, hilaris: lætum pecus, id est, pingue: lætũ legumen, ut diximus, fertile, & sic in reliquis. Siliqua.] theca leguminis. Quassante.] id est, quassa. & legumen dicitur, quòd manu legatur, nec sectionem requirat: frumenta uerò sunt, omnia quæ ex se emittũt aristas. Nam quod suprà ait Farra, frumenta accipimus: species est enim pro genere. Aut tenues fœtus uiciæ.] Mirè ait, tenueis: nã uicia uix ad triplicẽ peruenit fructum, quum alia legumina prouentum habeant felicissimum & fertilem. Tristisq; lupini.] amari: nam incoctus amarus est. Vrit enim lini campum seges.] Bene excerpsit linum, auenas, papauer, & dicit post hæc frumenta serenda non esse: nam licet manu legantur, & sint inter legumina, uiribus tamen frumentis exæquantur. Lethæo perfusa papauera somno.] plena obliuionis: nam Ceres Ioue admonente dicitur cibo papaueris orbitatis oblita. & reuera papauer gignit soporem. Alternis facilis labor.] Redit rursus ad præceptũ, quod scit esse præcipuum, id est, ad intermissionem. Alternis.] intermissis, subaudi agris. Facilis.] utilis. Ne saturare.] recreare, pro reparare. Fimo pingui.] uel humido, uel fertili. Effætos per agros.] continua fertilitate lassatos, sicut & frequenti partu effœta dicitur mulier. Cinerem immundum.] Dicit ad discretionẽ illius, quo utuntur puellæ: de quibus cineribus in Bucolicis, Fer cineres Amarylli foras. Mutatis fœtibus.] ut omni anno proferant, sed diuersa: nam eadem ferre semper non possunt. Requiescunt fœtibus arua.] nonnihil etiam roborantur, quod intermissio efficit arationis: quam rem rursus repetit dicendo, Nec nulla interea est inaratæ gratia terræ. nam λιτότης figura est, id est, maxima & præcipua: ut, Munera nec sperno. Incendere profuit agros.] non agros, sed ea quæ in agris sunt, id est, stipulas, uel quisquilias: id est, purgamenta terrarum. nam, ut uidemus, si in agris qui incendendi sunt desunt stipulæ, aliunde illuc nutrimenta portantur incendij. Atq; leuem stipulam crepitantibus urere flammis.] ἔκφασις poetica. Siue inde.] Inde, id est, ex igni. Occultas uires.] arcana quadam ratione cælatas. In hoc autem sensu sequitur Heracleti opinionem, qui dicit omnia ex igni procreari, quem nunc terris alimenta præbere commemorat. Vicium.] quod fœcunditatẽ impedit. Exudat inutilis humor.] Noue locutus est: nam non ipse humor, sed terra desudat. Vnde Exudat, pro exudatur accipimus. Cæca relaxat Spiramenta.] breues cauernas, per quas sudor emanat, quæ tenuitate sui non possunt uideri. Relaxat.] aperit. Durat.] Actiuũ est hîc: dicimus enim duro & duror, et duro neutraliter, & dureo. Hianteis.] apertas & patentes. Nec tenues pluuiæ.] aut lentæ et penetrabiles. aut epitheton est aquarum: aquæ enim naturaliter tenues sunt: sic alibi, Aut in aquas tenueis dilapsus abibit. Rapidi.] feruidi & ardentis. Acrior.] ualidior. Boreæ.] uenti Aquilonis. Penetrabile frigus.] quod omnia penetrat. B Adurat.] Et ad Solem & ad frigus pertinet. Nam uno sermone duo diuersa conclusit, quæ tamen unum effectum habent: nam & frigus est caloris initium, & summus calor frigoris est principiũ. Vnde quasi unus effectus est & frigoris & caloris. Rastris.] Et hos rastros dicimus, & hæc rastra. Legimus enim, At istos rastros interea tamẽ depone, in Terentio. Item, Rastraq; & incuruis æuum tribuêre ligones. Et rastra dicta, quòd terram radant. Glebas inertes.] pigras, nihil creantes.

POM. Sabi. Prius.] antea. Lætum.] fertile. Siliqua.] uagina, in qua grana includuntur. Legumina dicũtur à legendo, id est euellendo. Quassante.] quia quatitur à uento. Fœtum.] id est herbam. Tenuis.] à tenuitate calami. Fragiles.] Virgulta lupinorum facilè franguntur. Tristis.] mœsti, ab effectu, quia faciunt hominem mœstum. Sylua.] scilicet lupinorum. Virgulta.] lupinorum scilicet. Vrit enim lini.] Sarsena putat iuuari C et stercorari agros, lupino, faba, uicia, eruilia, lente, cicercula, piso. De lupino & uicia palumbari Columella asserit, si ea uiridis secetur, & confestim aretur terra, & si legumen falce secatur, priusquàm inarescat, folia uomis rescindat, & obruat: hoc modo pro stercore est radix leguminum. si relinquuntur, uim terræ absumunt, & præsertim fabarum. & ideo statim peracta messe leguminum, proscinditur terra. Theophrastus ait: Auena quoq; uehementer terrã extenuat. Tremulus Scrofa ait, Terræ obesse cicer, quià sit salsæ naturæ: & linum, quia feruidæ. Vergilius addit auenam & papauera: Collumella, milium et panicum. Sed omne solum emaciatum, stercoris pabulo refouetur. Vrit.] consumit. Seges lini.] stipula lini, quod est naturæ feruentissimæ. Lethæo somno.] Somnus rerum obliuionem facit. et λήθη obliuionem significat. ideo ait, papauera perfusa somno lethæo. id est obliuioso. Stercus optimum scribit Cassius, uolucrum esse, præterquam palustrium. De auibus præstat columbinum, propter caliditatem: & spargitur, non ponitur aceruatim. Varro putat fimum turdorum optimum, & merularum. Cassius scribit, post columbinum esse hominis, & caprilum,

A lum, ouillum, asininum. Equorum uero fimum in prata optimum est, quia ordeo uescuntur, & multum herbæ. Gignunt equum minime bonum, præsertim in segetes. Purgamenta cortis et totius uillæ pro stercore sunt. Omne stercus quod putrefactum est, maxime utile agris putat Columella. ideo seponendum in loco effosso, ut anno requiescat. Stercus suillum, deterrimu est. In Gallia Cisalpina, cinis pro stercore est. Alternis.] id est, in nouali agro. Sola.] id est, agros satiare stercore pingui, ac per hoc fertili. Effœtos.] id est, exinanitos & euacuatos. Immundum.] non cribellatum. Sic quoq; mutatis.] Ignis, si libet altius repetere, ac de elemento loquitur, omnia generat. Nam ab eo sol uim accipit, a quo omnis generatio manat. Et nulla esset genitura, nisi sol uim suam immitteret: qui ideo anima mundi appellatur, atque mens. Et anima ipsa quæ est, de sole nascitur. Ideo Epicharmus de mente humana loquens, ait: Iste est de sole sumptus ignis. Et Zenon Cittiæus, Animalium semen ignis est. Physici putant mundum ipsum igni cosumendum. de quo Panætium addubitare legimus, & id fieri consumpto humore, id est
B consumpta omni aqua: quæ cum fuerit exhausta, aer qui ex eius tenuitate constat, esse non poterit: & terra, quæ humore nutritur, peribit: remanebit ignis, a quo rursum mundus, idemq; ornatus orietur ab hoc elemeto igneo. Ad usum mortalium est ignis, siue gratia Promethei, ferulis ad sole appositis, nobis datus, siue ex motu factus, siue ex collisione uentorum in fragminibus arborum accensus. undecunq; uenerit, genitalis est, & tantæ uis, ut per se conceptum possit facere in animalibus. Historici scribut Ochrysiam nobilem mulierem concepisse ex cinere genitali prope ignem, peperisseq; Seruium Tullum, cui postea caput arsit. uoluit enim Vulcanus testimonium facere, se patrem pueri esse. Agricolæ id obseruant, cum uolunt terram fœcundiorem habere arbores in agris, igni consumunt, & ut diximus, ex cineribus fertilitatem nasci. Crepitantibus.] Quia stipula, quando comburitur, dat crepitum. Occultas.] scilicet quæ ignorantur a nobis. Inde] ab il la combustione. illis flammis. Pinguia.] id est, fertiles cibos. Excoquitur.] consumitur. Vitium.] scilicet quod potuisset esse in ipsa terra, exudat, euanescit paulatim propter ignem. Inutilis.] superfluus. Relaxat.] aperit. Cæcos.] id est, occultos meatus. Spiramenta.] id est, cauernulas occultas. Qua.] ex quibus spiramentis & uijs. Succ.] id est nutrimentum. Durat.] condensat, scilicet terram cauernosam. Hiantes.] apertas. Tenues.] quia tenues pluuiæ in æstate potissimum inducunt ardorem. Rapidi.] uelocissimi, penetret ad illas cauernas. Acrior.] id est, uehemens, ac per hoc nimia. Penetrabile.] quod facile penetrat. Multum adeo rastris.] Dicit agrum fieri fertilem diligentia agricolæ. Adeo.] ualde. Inertes.] infœcundas. Frangit.] fossione & aratro.

Lethæo perfusa papauera somno.] Lethæum somnu dicit, eo quod excutiat memoriam sopitis. Lethe enim est obliuio. Papauer aut, quod in segete nascitur, facit somnu. PROBI

Vnde prius lætum siliqua quassante legume.] Quamuis Seruius, Lætum, agnoscit: uide tamen an recte in Romano libro, Lectum, legatur. Requiescunt fœtibus.] In Romano libro, Requiescent fœtibus, futuro tempore scriptum: in alijs præsenti. VAR. Lect.

Vimineasq; trahit crates, iuuat arua: neq; illum
Flaua Ceres alto nequicquam spectat Olympo.
Et qui proscisso quæ suscitat æquore terga,
Rursus in obliquum uerso perrumpit aratro,
Exercetq; frequens tellurem, atq; imperat aruis.
Humida solstitia, atq; hyemes orate serenas
Agricolæ: hyberno lætissima puluere farra,
Lætus ager. nullo tantum se Mœsia cultu
Iactat, & ipsa suas mirantur Gargara messes.
Quid dicam? iacto qui semine comminus arua
Insequitur, cumulosq; ruit male pinguis arenæ:
Deinde satis fluuium inducit, riuosq; sequentes.
Et cum exustus ager morientibus æstuat herbis,

SER. Vimineas crates.] Instrumeta rustica ad agrorum scilicet exæquatione. & hic transit ad aliud præceptum. Flaua Ceres.] Flaua dicitur propter aristarum maturitatem. & Ceres nomen est quod in polysyllabis in no
C minatiuo singulari producit ultimam, quum in obliquis corripiat. Alto.] de alto. Nequicquam.] id est, non sine causa: nam semper duæ negatiuæ unam confirmatiuam faciut. Vnde male quidam locum illum legunt in Terentio: Pater adest, caue ne te tristem esse sentiat. si enim hoc est, dicit: Vide ut te tristem esse sentiat. quod procedere minime potest, sed ita intelligendum est: Caue te tristem esse sentiat. nam & ne & caue prohibentis est. Quæ suscitat æquore terga.] id est, terram quam arauerat. Spectat.] respicit. Rursus in obliquum uerso perrumpit aratro.] scilicet autunali tempore, quo iam cum seminibus aratur: nam hoc præcipit, ut quum denuo aramus, tunc per obliquum aratra ducamus. Nemo enim uno tempore bis arat. Et imperat aruis.] id est, ut tantum ferant, quantu ipse desiderat. & hoc est quod ait supra: Illa seges demum uotis respondet auari Agricolæ. Humida solstitia, atq; hyemes orate serenas.] Duo sunt solstitia: unum æstiuum, XVIII. Calend. Iulij die, quo tempore remeare sol ad inferiores incipit circulos: & aliud hyemale, VIII. Calendarum Ianuarij die, quo tempore sol altiores incipit circulos petere. Vnde hyemalis solstitij dies minimus, sicut æstiui maximus inuenitur. Videtur ergo contrarium esse, quod dicit: Optate pluuias per solstitia, & per hyemem serenitatem. quum (ut diximus) unum æstiuu sit, & aliud hyemale solstitium. Sed sciendum modo, annum in quatuor partes esse diuisum, in duo solstitia, et duo æquinoctia: unum uernale, & aliud autumnale, quæ Græci ἰσημερίας uocant: Sunt aute, VIII. Calend. Aprilis, et VIII. Calend. Octob. die: quia annus olim in duas tantum partes diuidebatur, hoc est, in æstiuum & in hyemale solstitium: in duo hemisphæria, ut intelligamus, omnia cum tempora uoluisse complecti. Nam hoc dicit, Optandum rusticis, ut autumnali et hyemali tempore sit serenitas, quæ duo tempora pro uno habebantur secudum hemicycli rationem, ut diximus. Vernali uero & æstiuo tempore, ut sint pluuiæ: quæ & ipsa duo tempora pro uno erant. Tamen si diligenter attendamus, poetica licentia est usus, ut pluralem numeru pro singulari poneret: nam solstitia pro solstitio, & hyemes pro hyeme posuit. Dicit autem optanda hæc, quæ per naturam non sunt, quo possit utriusque temporis asperitas mitigari, & æstatis calor pluuijs, & frigus hyemis serenitatis tempore. Hyberno puluere.] hyberna serenitate,

serenitate, eo quod nimia serenitas puluerem creat. Laetus ager.] hyberno scilicet sereno. Nullo se tantum Moesia cultu.] Constat quidem Moesiam circa culturam esse diligentem, sed non ei cultus suus tantum prodest, quantum hyberna serenitas. Mysia autem prouincia est: Moesia uero ciuitas Phrygiae, haud longe a Troia, quam magis debemus accipere, propter Gargara montes Phrygios. Mirantur Gargara messes.] Phantasia est poetica, rei inanimatae sensum dare: sic alibi, Mirata estq; nouas frondes, & non sua poma. Cominus.] id est, statim, sine intermissione. Insequitur.] prosequitur, & non finit quiescere. Ruit.] euertit, dissi pat: nam modo agentis: ut, Vna eurusq; notusq; ruunt. nam aliter dictum est, Ruit alto a culmine Troia. Male pinguis.] non pinguis: id est, sterilis. Deinde satis fluuium inducit.] Post commemoratam generalem agriculturam, transit ad species, & culturas uenientes ex tempore: nam arare, cinerem iacere, incendere, aeternum est: irrigare autem, non nisi nimiae siccitatis est: sicut siccare etiam, aut ex magnis pluuijs, aut ex fluminis eruptione compellimur. Satis.] segetibus, agris satis: nam participiu est. Riuosq; sequentes.] id est, iuges: aut certe riuorum est epitheton. Exustus ager.] scilicet aestatis calore. Morientibus herbis.] Secundum Pythagoricos, qui dicunt, omne quod crescit habere animam. unde est, Atq; interfice messes.

POM. Sabi. Crates, hae tractae per terram.] aequant terra. Nequicquam.] idest, non frustra: id est, bene prouenient sata, & tunc Ceres bene uidet nos. Aequore.] in planicie. Frequens.] frequenter arando. Suscitat.] reuoluit. Imperat.] id est, praecipit. Alternis idem tonsas, &c.] Requiritur supra. Plinius ait, Vergil. alternis cessare arua suadet. & hoc, si patiantur ruris spacia, utilissimum proculdubio est: quod si neget coditio, far serendum, unde lupinum, aut uicia, aut faba sublata sint, & quae terram faciant laetiorem. Vbi dicit legumen, intelligit praesertim de faba. Supra sic quoq;: Mutatis magna gratia terrae est requiescenti, quae mutet foetus, id est partum. Pulcherrima translatio: id est, cum pro frugibus parit herbas inutiles. Supra, crates uimineas. Plinius sic ait: Sunt genera terrae, quorum ubertas pectinari segetem in herba cogat cratis, & hoc genus dentatae stylis ferreis. Solstitia.] scilicet aestiua. Octauo Calendas Iulij solstitium aestiuum est, A quod pluuium poeta esse cupit, ut facilius accepto humore terra bonam frugem pariat. Plin. ait: Octauo Caledas Iulij maxima dies totius anni, & nox breuissima, solstitiu conficiunt, quod fit in octaua parte Cancri. Sol ab eo incipit flecti ad Austrum, qui ascenderat ad Aquilonem. Serena hyemalia magnum prouentum frugum portendunt. Vergil. ex libro uetustissimorum carminum hoc accepit, ubi scriptu inuenitur: Hyberno puluere, uerno luto, grandia farra Camille metes. Serenas.] ac per hoc frigidas. nam frigus in hyeme prodest satis. Farra.] Per farra intelligit alias sementes, ut ordeum, &c. Hoc dixit poeta, antiquitatem secutus. Laetissima.] fertilissima. Mysia regio est Hellespoti, nominata a Mysis, qui e Thracia illuc migrauerut, quae subdita fuit Telepho, & postea Teutranti. Homerus appellat Mysiam fertilem. Est & alia Mysia post Macedoniam, quae a terminis Adriatici usq; ad Ponticum extenditur mare. nunc appellatur Seruia, Bossina, & magna pars Valachorum. & ea duplex fuit, Superior & Inferior. Poeta intelligit de Mysia Telephi. Mysia contigua Macedoniae, appellatur Horreum Cereris. B Gargara duobus in locis sunt, & in Mysia, & montis Idae cacumine. hoc nomine appellatur utraq; fertilia. Ouidius in Arte amadi scribit: Gargara quot segetes, quot habet Metymna racemos. Cultu.] id est, nullo prouentu frugum. Gargara non mirantur se nullo cultu, si Italia habuerit humida solstitia, et serenitates hyemales. Cominus refertur ad tempus, & statim significat. Ruit.] inuertit, et eruit. Harenae male pinguis.] id est, sterilis. Nam terra sterilis est similis harenae. Harena semper singulariter pronunciatur, et apud probatissimos autores nunquam inuenies contrarium, ut Caesar scribit. Satis.] segetibus. Sequentes riuos.] id est, aquas quae facile sequuntur. Exustus.] sitibundus, quia non fuerut pluuiae. Aestuat.] id est, nimium calescit. Morientibus.] languentibus herbis. Quia herbae dicuntur mori, quando languescunt.

PRO. Nullo se tantum Mysia cultu, &c.] Mysia natio est coniuncta barbaris, cotingens Adriaticu sinum. Sed et altera huius nominis terra iuncta Troadis, aliquado subiecta regi Telepho, & ante Teuthranti, Gargara appellatur, caput Ideae Phrygiae. C

Ecce supercilio cliuosi tramitis undam
Elicit. illa cadens raucum per leuia murmur
Saxa cier, scatebrisq; arentia temperat arua.
Quid? qui ne grauidis procumbat culmus aristis,
Luxuriem segetum tenera depascit in herba,
Cum primum sulcos aequant sata? quiq; paludis
Collectum humorem bibula deducit arena?
Praesertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit, & obducto late tenet omnia limo,
Vnde cauae tepido sudant humore lacunae.
Nec tamen haec, cu sint hominumq; boumq; labores,
Versando terram experti, nihil improbus anser,
Strymoniaeq; grues, & amaris intyba fibris
Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse uiam uoluit, primusq; per arte
Mouit agros, curis acuens mortalia corda,
Nec torpere graui passus sua regna ueterno.
Ante Iouem nulli subigebant arua coloni,
Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quaerebant, ipsaq; tellus

SER. Ecce.] id est, ex improuiso. Supercilio.] altitudine, summitate terrarum. Raucum per leuia murmur Saxa ciet.] Non solum utilitati hanc rem dicit fore, sed etia uoluptati. Leuia.] lubrica, detrita, nitida. Scatebris.] ebullitionibus, quae sunt, quu aqua in aliquas ruinas defluxit: unde etiam uasa aestuantia scaturire dicutur. Quid?] subaudi, De illo dicendum est: aut, Quatum illi prodest? Grauidis aristis.] Grauidas aristas periphrasticos pro spicis posuit. Dicimus autem et hic spicus, & hoc spicum. Cicero in Arato: Spicum illustre ferens insigni corpore uirgo. Sed scire debemus, in usu esse a masculino utrunq; numerum, a neutro uero raro tantum singularem inueniri. nam pluralis nusqua lectus est. Culmus.] iunctio spicarum. Luxuriem segetum.] Bene luxuriem, ut ostendat rem superfluam & nocituram, nisi amputetur. Cum primum sulcos aequant sata.] quum adhuc herbae sunt tenerae, id est, antequam cogatur in culmos. & est Vergilij hoc hemistichion unum de inuictis.

Omnia liberius nullo poscente ferebat.
Ille malum uirus serpentibus addidit atris,

A de inuictis. Deducit.] siccat, detrahit. sic paulò post: Riuos deducere nulla Rellígio uetuit. id est, siccare. Incertis mensibus.] inopportunis. Incerti autem menses sunt, ueris & autumni: nam & hyemis certum est frigus, & aestatis certus est calor: ueris uerò & autumni nunc frigus, nunc calor est. Obducto limo.] superlito, superfuso. Tenet.] occupat, & operit. Vnde.] de huiusmodi inundatione amnis. Tepido humore.] noxio, inutili. Lacunae.] fossae sunt, in quibus collecta aqua stare cõsueuit. Nec tamẽ haec, cum sint hominumq; boumq; labores.] Ordo est, nec tamen nihil officiunt. & hoc dicit: Licet haec omnia quae dixi arando sint experti & hominum & boum labores, tamen sunt adhuc aliqua quae obsunt, nisi prouideris, scilicet, ne aues obsint, aut umbrae arborum. Improbus anser.] insatiabilis, nulli probandus: & dicit anseres agrestes. Strymoniaeq; grues.] Thraciae, à flumine Strymone. Amaris.] nocentibus: ut, Hostis amare quid increpitas? Intyba.] Vt etiam Donatus dicit, male quidam intyba auem quandam amari iecoris accipiunt: nam intyba dicit cicorea, quorum radices multae et tenues ambiũt B segetes, & necant. Fibris.] Abusiuè ait, quòd radices intyborum hac atq; illac decurrunt, ut fibrae per iecur: id est, uenae quaedam & nerui. Aut umbra nocet.] ut, Nocent & frugibus umbrae. Viam.] rationem & artem colendi. Mouit agros curis acuens.] Dicturus est Ioue fecisse multa, quae possunt in uituperationem uenire: et ea hoc colore defendit, quòd dicat uoluisse eum ingeniũ mortalibus ex necessitate praestare, ne torperent ocio, quod ex rerum abundantia procreatur. Acuens.] exercens. Veterno.] pigritia: nam ueternum dicitur morbus intercus, id est ὕδρωψ, qui homines efficit pigros. & dicitur intercus intercutis. Subigebant arua.] id est, suo labore colebant. Nec signare quidem, aut partiri limite campum.] diuidere & designare. Fas erat.] licebat. In medium quaerebant.] in commune. Omnia liberius.] quia suprà ait, Atq; imperat aruis. Bene utrunq;. tũc enim liberè cuncta sponte proferebant: nunc autem imperante alio, per laborem culturae seruiunt. Malum uirus.] Bene addidit malum, ad discretionem, epitheton: nam uirus C & bonum & malum est, sicut uenenum: nam idẽ est. Venit autem à graeco: nam illi φάρμακον medium habent, id est, bonum et malum. Sanè uirus hodie tres tantum habet casus, hoc uirus, ô uirus: antiqui huius uiri dicebãt. Lucret. Tetri primordia uiri.

POM. Sabi. Elicit.] deducit. Supercilio.] è summitate. Cliuosi tramitis.] id est, pendentis uiae. Illa.] scilicet aqua. Ciet.] id est, emittit, & facit raucum murmur. Saxa leuia.] id est, minuta. Scatebrae dicuntur bullae aquarũ. Aqua scatere dicitur, cum è terra erumpens ampullas facit. Nunc intelligit, quòd aqua penetrãs per cauernulas agrorum, quasdam facit ampullas. Scatebris.] id est, ampullis, ut diximus. Scatebrae à scatẽdo dictae. Culmus, appellatur apex herbarum. Occumbat.] ne languescat. Depascit.] detondere facit. Luxuriem.] superfluitatem herbarum in agris. Cum.] quando eo tempore. Palus dicitur illa, in qua aqua aliquando non stat: stagnum, quae semper stat. Bibula arena.] propter siccam terram. Incertis mensibus.] Ambigui menses appellantur, ueris & autumni: quia tunc incerta est qualitas ueris. aestate uerò & hyeme certissima est; quia illa calida est, haec frigida. Obducto.] id est, superinducto limo, id est luto. Vnde.] ex quo amnis flexu. Lacunae.] id est, fossae ad recipiendum humorem terrae. Tepido.] Quia aqua, quando terrae sitienti miscetur, calescit. Nec tamen haec.] Licet labores hominum atq; boum sint experti talia pericula supradicta, restant adhuc quae nocẽt ut aues, ut intyba, & umbrae arborum. Officit.] nocet. Nec nihil.] multum. Anser appellatur improbus, quia semper uociferatur. Strymon est fluuius Thraciae, ad quem solent aestuare anseres & grues. Intyba.] id est, cicorea. Fibrae appellantur radices herbarum. Facilè.] faciliter. Quia sub Saturno, quando omnia sponte proueniebãt, homines erant pigri & desides. Iupiter, ut mortalium desidiam pelleret, uoluit, ut agri & uites & similia non nisi per cultum foetificentur. Mouit.] arauit. Corda.] id est, ingenia hominum. Torpere.] squalescere. Graui.] id est, pigro ueterno. Veternus grauem significat somnum, ut Prob. meminit, quem Medici lethargum uocant. ponitur pro desidia & squalido situ. unde ueternus pro desidia senectutis accipi solet. Depascit in herba.] Plinius ait, Luxuria segetũ dente pecoris castigatur. Depastae fruges nullam in spica iniuriam sentiunt. Et alibi, Quae depasta sunt, iterum excitari surculo necessarium est. Ante Iouem.] quasi quod Iupiter fuerit primus, qui excoluit agros, secundum opinionẽ poetarum, quae falsa est. Subigebant.] id est, arabant agros. Signare.] definire & designare terminos, scilicet agros. Limitẽ pro termino accipit. In medium.] id est, in communi quaerebant uictum, ut nunc faciunt Scythae uergentes ad Orientem. De agrorum diuisione & urbium aedificatione sic loquitur Lucretius:

Ingenio qui praestabant, & corde uigebant,
Condere coeperunt urbis, arcemq; locare,
Et pecudes atq; agros diuisere subinde,
Pro facie cuiusq; & uiribus, ingenioq;:
Nam facies multum ualuit, uiresq; uigebant.

Poscente.] qui terram arat, poscere uidetur ab ea fructum: & cogit eam foetificare, si est cogenda. Liberius.] per quandam libertatem. Ille.] scilicet Iupiter, ut homines essent curiosi. Addidit uirus.] id est, uenenũ, ut homines inuenirent artes, quae cauerent à uenenis.

PROB. Strymoniaeq;.] Dictae sunt à Strymone Thraciae flumine, ubi maximè per aestum morantur. Nec torpere graui passus sua regna ueterno.] Veternũ, graue somnũ uolunt intelligi, spectantẽ ad interitũ, quẽ medici lethargũ uocãt.

VAR. Lect. Riuosq; sequentes.] In Romano libro legere est, Riuosq; fluentes, sumptum id nimirum ex paraphasi. Ecce supercilio cliuosi tramitis undam Elicit.] In Romano libro, Eligit scriptum: ea scilicet cognatione, quae intercedit inter g & c, cum Elicit omnino sit casta lectio. Nec signare quidem.] In Romano libro, Ne signare quidem, legitur.

Praedariq; lupos iussit, pontumq; moueri,
Mellaq; decussit folijs, ignemq; remouit,
Et passim riuis currentia uina repressit:

SER. Ignemq; remouit.] nõ penitus sustulit, sed occuluit. unde est, Quaerit pars semina flammae Abstrusa in uenis silicis. Passim.] abundanter, ubiq;. Riuis.]

Vt uarias uſus meditando extunderet artes,
Paulatim & ſulcis frumenti quæreret herbam,
Et ſilicis uenis abſtruſum excuderet ignem.
Tunc alnos fluuij primùm ſenſere cauatas,
Nauita tum ſtellis numeros & nomina fecit:
Pleiadas, Hyadas, claramq; Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras, & fallere uiſco
Inuentum, & magnos canibus circundare ſaltus.
Atq; alius latum funda iam uerberat amnem
Alta petens, pelagoq; alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor, atq; argutæ lamina ſerræ.
(Nam primi cuneis ſcindebant fiſsile lignum)
Tum uariæ uenêre artes. Labor omnia uincit
Improbus, & duris urgens in rebus egeſtas.
Prima Ceres ferro mortales uertere terram

uis.] fluminibus. Extunderet.] ſtudioſe reperiret & coleret. Frumenti herbã.] periphraſis ſegetis. Nauita.] pro nauta: ſicut Mauors, pro Mars, κατ' ἐπένθεσιν. Numeros.] aut currendi modos, id eſt, ortus & occaſus: quod ſi eſt, quaſi rê philoſophorum prætermiſit. nam tantùm de nominibus dicit, Pleiadas, hyadas. Aut certè reuera ait numeros. nam Hipparchus ſcripſit de ſignis, & commemorauit etiam unumquodq; ſignum, quot claras, quot ſecundæ lucis, quot obſcuras ſtellas habeat: ſecundum quod bene commemoratis ſignis, quaſi notum ſtellarum numerum prætermiſit. & in eo cùm dixit, nautam ſtellis numeros et nomina feciſſe, ſignificat neceſſitate quærendarum rerum, quæ antè ſpontè ſua cunctis prouenieb ant, homines nauigandi peritiam & ſtudiũ reperiſſe. Et ex eo quod ſequitur, quod præcedit oſtendit. nã uigandi quippe peritiam ſequitur ſtudium motus et rationes ſiderum cognoſcendi, propter tempeſtatem maris & uentorũ motus. Pleiadas.] Signum eſt ante genua tauri, quod ortu ſuo primæ nauigationis tempus oſtendit: unde græcè Pleiades dicuntur, ἀπὸ τοῦ πλέειν: latinè Vergiliæ, à uerni temporis ſignificatione, quo oriuntur. Hyadas.] Signũ eſt in fronte tauri, quod ortu ſuo efficit pluuias: unde ſtellæ hyades uocantur, ἀπὸ τοῦ ὕειν; quas Latini ſuculas appellauerunt. Claramq; Lycaonis Arcton.] Elicem dicit, id eſt, maiorem ſeptentrionem: nam minor appellatur Cynoſura. Lycaonis autem, ſubaudi filiam: ut, Deiphobe Glauci. Lycaon enim rex Arcadiæ habuit filiam Caliſtò, quam quum uiciaſſet Iuppiter, Iuno in urſam conuertit, & poſtea Iupiter miſeratus in ſignum cœleſte tranſtulit. Tum laqueis captare feras, & fallere uiſco, etc.] Vnus ſenſus eſt diuiſus interpoſitione alterius. nam laqueis feras captare, ad uenationem pertinet: id eſt, illaqueare feras incuruatis arboribus. fallere autem uiſco, nõ ad feras, ſed ad aucupium: canibus circundare Saltus, iterum pertinet ad uenationem. Malè autem de aucupio reſpuunt, totum referentes ad uenationem: et dicunt Fallere uiſco, pro uiſceratione, poſitum. Conſtat enim luparios, carnibus tinctis ueneno lupos necare. Quod ideo nõ procedit, quia hoc uiſcum, huius uiſci facit, ſicut templũ templi: unde eſt, Fallere uiſco. Viſcus uerò, id eſt caro, uiſceris facit, ut pecus pecoris. et ſi de carne loquebatur, uiſcere debuit dicere. Lucret. Permixtus uiſcere ſanguis. item ipſe, Viſcus gigni ſanguinemq; creari. Primò de nautis et nauigio inuẽto, poſtea de uenatione dixit, nunc de piſcatoribus loquitur: cuncta enim neceſsitas inuenit. Funda.] Genus eſt retis, dictũ à fundẽdo, id eſt retiaculũ, qui dicitur βόλος. Humida lina.] uerriculũ ſignificat. Rigor.] duricies: unde et rigidus, durus homo dicitur. Argutæ ſerræ.] ſtridulæ, ſonoræ. & dicitur Perdix ſororis Dædali filius inueniſſe circinum & ſerrã. Fiſsile.] quod findi poteſt. Tum uariæ uenêre artes.] ex neceſsitate ſcilicet aduerſarũ rerum, quibus homines, repreſſa ſpõtanea cunctarũ rerum origine, et terrarũ fructificatione, cœperũt egere. Labor improbus.] uel magnus, uel nulli probabilis: nullus eſt enim amator laboris. A Duris urgens in rebus.] Vrgens, id eſt, inſiſtẽs, cogẽs, et quaſi importunè. Egeſtas.] indigentia rerum. Perſius: Magiſter artis ingenijq; largitor Venter, negatas artifex ſequi uoces. Prima Ceres.] Prima Ceres omne genus agriculturæ hominib. indicauit. Superfluè enim quæſtionẽ mouent quidã commentarij, dicẽtes Oſyrim uel Triptolemum aratrum inueniſſe. Nam aliud eſt unam rem inuenire, et aliud omnem agriculturam docere, quod fecit Ceres. Nam ferrum dicendo, cuncta generaliter ruſticorum arma complectitur. B

Prædari.] ut lupi prædarẽtur pecora, præſertim ouillæ. POM. Sabi. Moueri pontum.] id eſt, tempeſtatem facere, quia antea maria tranquilla erant. Folijs.] in Ætna ait, Mellaq; lentis Penderent folijs. Ignem.] Iupiter abſtulit ignem mortalibus, & abſcondit in ſilicibus. Lucretius de inuentione ignis ſic ait,

Illud in his rebus tacitus ne fortè requiras,
Detulit in terram fulmen mortalibus ignem,
Primitus unde omnis flammarum debitus ardor.

Item paulo pòſt, putat ignẽ conceptũ ex ui uentorũ, cogentem ramos arborum intèr ſe atteri, in hæc uerba:

Emicat interdum flammai feruidus ardor,
Mutua dum inter ſe rami ſtipesq; teruntur,
Quorum utrunq; dediſſe poteſt mortalibus ignem.

Fluentia.] currentia. Vſus.] cõſuetudo atq; experiẽtia. Extunderet.] cum labore reperiret. Artes.] quemadmodum omnia poſſemus parare & præcauere. Paulatim.] Nunc incipit narrare, quas artes homines inuenerunt. Excuderet.] id eſt, ex percuſsione extraheret. Fluuijs.] Fluuios intelligit omnes aquas. Alnos.] id eſt, nauigia ex arboribus: id eſt, lintres. Tum.] eo tempore, quando Iupiter omnia denegauit. Numeros.] id eſt, nauita cœpit obſeruare, quæ aſtra eſſent contraria nauigantibus, & quæ propitia. C Numeros.] id eſt, per obſeruationem dinumerauit ſtellas. Pleiades in cauda Tauri ſunt, ſtellæ XV, quæ appellantur Pleiades, filiæ Atlantis & Pleiones. Aliqui prò Atlante Oceani eſſe uolunt. à Latinis Vergiliæ appellantur, quia earum ortus uer nunciat. Hyades ſtellæ ſunt VII in cornibus & in ore Tauri, dictæ à pluendo, quia ὕειν eſt pluere. niſi dicantur, ut Ouidius ſcribit, ab Aphya fratre. Latini appellant Succulas, à ſuibus: quia ſues gaudent luto, id eſt, pluuia. Calliſto filia Lycaonis regis Arcadiæ, fuit ſtuprata à Ioue, peperit in ſiluis Arcadem: Iuno demutauit eam in urſam, quæ Arctos dicitur. Filius adultus, cum uenaretur, factus eſt obuiam matri in ſiluis, et in eam tetẽdit arcũ. Iupiter miſeratus eſt è cœlo ſortẽ, & ambo fixit polo Boreali. et ideo ibi depinguntur ab aſtrologis Vrſa maior & Vrſa minor. Pleiadas, Hyadas.] id eſt, pluuioſas ſtellas. Claram.] id eſt, ſeptentrionẽ, qui ſemper lucet. Viſcum.] oritur aut in pyris, aut in quercubus. In pyris naſcitur ſuapte natura, in quercub. ex ſtercore turdorũ. Amnẽ.] habentẽ latum

A *uatum alueum.* Lina.] *id est, retia.* Ferri.] *Ante usum ferri erat usus aeris, ex quo fiebant omnia instrumenta rustica.* Serra.] *fit ex lamina longa.* Argutae.] *id est, stridulae & sonorae.* Tum.] *postea.* Improbus.] *continuus, ac per hoc magnus.* Egestas.] *penuria.* In duris.] *in necessitatibus. De rudi antiquitate sic ait* Luc.

Vulgiuago uitam tractabant more ferarum,
Nec robustus erat curui moderator aratri
Quisquam, nec scibat ferro mollirier aruum,
Nec noua defodere in terram uirgulta, neq; altis
Arboribus ueteres decidere falcibus comas.
Quod sol atq; imbres dederant, quod terra crearat
Sponte sua, satis id placebat pectore donum.
Glandiferas inter curabant corpora quercus
Plerunq;, & quae nunc hyberno tempore cernis
Arbuta, puniceo fieri matura colore,
Plurima tum tellus, etiam maiora ferebat.
Multaq; praeterea nouitas tum florida mundi,
Pabula dira tulit miseris mortalibus ampla.
At sedare sitim fluuios fontesq; uocabant.

B Prima Ceres.] *Plin. in 7 lib. inquit, Cererem tritici inuentricem fuisse.* Ferro.] *aratro & ligonibus.*

PRO. Pleiadas, hyadas, &c.] *Pleiades Vergiliae dicuntur (ut quibusdam liquet) quia sint* Atlantis & Pleiones *filiae: uel ἀπὸ τοῦ πλεῖν dictae, iccirco quòd earum ortu prima cura sit nauigio. quarũ mentionem facit* Ouid. *in* Phaenomenis, *dicens de* Perseo: *Pleiades antè genus septem radiata feruntur, Sed tantum apparent sub opaca septima nube.* Hyades *existimantur esse in cornibus tauri, aut in ore, quas imperiti* Suculas *appellant, arbitrãtes ἀπὸ τοῦ ὑσὶν* Hyadas *dictas. Sed errãt. dictae sunt enim ἀπὸ τοῦ ὑοῶν, hoc est à spargendo. est enim pluuium sidus: hoc non temerè oritur, ut non imbres sequãtur.* Lycaonis arcton.] *Dicit* Vrionem, & *uulgarem sequitur historiam.* Iupiter *enim* Calisto Lycaonis *filiam creditur mutatus in* Dianã *compressisse. quae grauida, mutata in ursam ira* Iunonis, *peperit puerum* Arcada. *quem* Iupiter, *ne uenans matrẽ feriret, mutatum in eandem formam, cum ea inter sidera retulit. Sunt autem ibi duae ursae, maior & minor: maior* Elice, *minor* Cynosura *uocatur.*

VAR. Lect. Extunderet artes.] *Antiqua aliquot exemplaria,* Excuderet *legunt. eaq; dictio, nescio qua prius abrasa in* Longobardico *libro, superinducta. Sed enim* Extunderet, *in probatioribus libris,* Romano, Mediceo, *et alijs habetur.* Et silicis uenis.] *Antiqua omnia exemplaria, quae prae manibus fuere nobis,* Vt silicis *legunt.*

Instituit, cùm iam glandes, atq; arbuta sacrae
Deficerent syluae, & uictum Dodona negaret.
Mox & frumentis labor additus, ut mala culmos
Esset rubigo, segnisq; horreret in aruis
Carduus: intereunt segetes, subit aspera silua,
Lappaeq;, tribuliq;, interq; nitentia culta
Infelix loliũ, & sterileis dominantur auenae.
Quod nisi & assiduis terrã insectabere rastris,
Et sonitu terrebis aues, & ruris opaci
Falce premes umbras, uotisq; uocaueris imbrem,
Heu magnũ alterius frustra spectabis aceruũ,
Concussaq; famem in syluis solabere quercu.
Dicendum & quae sint duris agrestibus arma,
Queis sine nec potuêre seri, nec surgere messes:
Vomis, & inflexi primùm graue robur aratri,
Tardaq; Eleusinae matris uoluentia plaustra,

SER. Sacrae Deficerent syluae.] *Emphasis est: id est, etiam sacrae, quarum sterilitas caeterarum quoque significat infoecunditatẽ.* Arbuta.] *sunt rubra poma siluarum, quae* Plinius *unedones uocat: asperitate sui plura edi non possunt.* Victum Dodona negaret.] *Dodona ciuitas* Epiri, *iuxta quam est nemus* Ioui *sacratum, & abundans glandibus semper. Vnde κατ' ἐξοχὴν* Dodonae *efficit mentionem,*

C *& totum quod dicit hîc, hoc est: Prius homines (ut legimus) glandibus pasti sunt, nec aliud ad uictum quaerebant: cùm igitur iam deficerent glandes, & non solùm quaelibet siluae, sed etiam sacrae uictum hominibus negarent, & cum alijs siluis ipsa quoq;* Dodona *ciuitas, quae iuxta se nemus* Ioui *consecratum habebat, glandes usibus humanis subtraheret,* Ceres *prima omne genus agriculturae hominibus indicauit.* Labor additus.] *aut datus, ut nihil mali antè habuerint: aut reuera additus, quia ante erat quidem labor, sed tantum herbarum & intyborum, postea accessit rubiginis & carduorum.* Esset.] *consumeret: ut, Est mollis flamma medullas.* Rubigo, *genus est uicij, quo culmi pereũt. sed abusiuè rubigo dicitur: nam propriè rubigo est, ut* Varro *dicit, uicium obscoenae libidinis, quod ulcus uocatur.* Id *autem abundantia & superfluitate humoris solet nasci, quae graecè σατυρίασις dicitur.* Segnis carduus.] *Inutilis, infoecundus.* Aspera silua.] Notandum, *etiam de herbis siluam dictam.* Infelix lolium.] *infoecundũ. contrà,* Felicemq; *trahit limum.* Steriles auenae.] *ad discretionem earum quae feruntur.* Quod nisi & assiduis terram.] Iam *concludit, & hoc dicit:* Nisi *saepe sarrieris, propter illud: Et amaris intyba fibris Officiunt. nisi aues fugaueris, propter illud: Strymoniaeq; grues. nisi falce amputaueris ramos, propter illud: Aut umbra nocet. nisi uotis inuocaueris pluuias, propter illud:* Humida *solstitia, atque hyemes orate serenas. sine causa ingenteis frumenti alieni aceruos aspicies. per quod ostendit, rusticum sua inertia famem, non anni uicio sustinere.* Insectabere.] *pro insectatus fueris: futurum indicatiui, pro futuro subiunctiui.* Rastris.] *sarculis.* Terrebis.] *pro terrueris.* Premes.] *coartabis, & imminues.* Vmbras.] *ramos arborum incumbentes segetibus amputans.* Votisq; uocaueris imbrem.] *ut inuoces fore tibi pluuiam.* Alterius aceruũ.] *qui haec accuratè egerit.* Frustra spectabis.] *in alio cernens, quod ipse non habeas.* Famem solabere.] *ac si diceret, ne glandibus quidem satiaberis: quia dixerat,* Et uictum Dodona negaret. Duris agrestibus.] *quia in labore durant.* Arma.] *instrumenta: ut alibi,* Cerealiaq; *arma.* Quis sine.] *sine quibus.* Seri.] *seminari.* Surgere.] *crescere.* Vomis.] Et *ab eo quod est uomer, & ab eo quod est uomis, uomeris facit. sed rationis est uomer: nam uomis usurpatum est.* Rarum *enim est, ut in is exeũtia, ri in obliquis recipiant, ut cinis, puluis.* Talis *est & in graecis ratio: nam ἀκτὶν καὶ ἀκτὶς, δελφὶν καὶ δελφὶς, ἐλευσὶν καὶ ἐλευσὶς dicunt: sed uerius in r desinũt, quòd in obliquis habent, ut ἀκτῖνος, δελφῖνος, ἐλευσῖνος.* Inflexi.] *pro flexi: nam* In *abundat.* Graue robur.] *propter sulcos altius imprimendos.* Tardaq; Eleusinae matris.] Eleusin *ciuitas est* Atticae *prouinciae, nõ longè ab*

 Athenis,

Athenis, in qua quum regnaret Celeus, *&* Cererem *filiã* Proserpinam *quæreretem liberalißime hospitio susscepisset, illa pro munere ostendit ei omne genus agriculturæ: filiũ etiam eius* Triptolemum *recens natum, per noctem igne fouit, per diem diuino lacte nutriuit, & eum alatis serpentibus superpositum per totũ orbem misit, ad usum frumentorum hominibus indicandum.* Ergo hoc dicit, *Plaustra uolubilia matris* Eleusinæ, *id est, qualia ostendit Ceres apud* Eleusinam, *aut certè qualibus Mater deũm colitur: nam ipsa etiam est Ceres.*

POM. Sabi. *Sacræ.] id est, non cæsæ.* Quia *antiquo tempore non cædebantur arbores glandiferæ, & arbuti propter cibum.* Dodona.*] sylua est in* Chaonia, *quæ est pars* Epiri. *templum habet* Iouis Dodonæi, *cuius oraculum in fago erat, & in eius fagi coma columba dabat responsa.* Dodona *sylua arbores habet glandiferas.* Victum.*] id est, cibaria* Ioue *præcipiente.* Mox.*] deinde.* Frumentis.*] id est, generibus frumentorum, quæ à fruendo dicuntur.* Rubigo.*] genus est herbæ.* Esset.*] comederet, & consumeret.* Culmos.*] id est, segetem.* Segnis.*] quia tardè crescit carduus, qui necat sata.* Horret.*] propter spinas quas habet.* Segetes.*] sata.* Aspera sylua.*] multitudo herbarum.* Culta.*] sata pulcherrima.* Rubigo.*]* Numa Pompilius *regni sui anno 11 instituit duo sacra* Fornicalia, *dicta à torrendo farre: &* Rubigalia, *à nocumento rubiginis.* Rubigalia *uerò celebrantur 7* Cal. Maij, *quia eo tempore segetes rubigo occupat.* Hoc *tempus* Varro *terminauit* Tauri *partem 10 obtinentem.* Et *idem* Varro lib. 5 *ad* Ciceronem *ait,* Rubigalia *dicta à* Rubigo *deo, cui secundum segetes sacrificatur.* Est *autẽ rubigo uitium, quod culmis frumentorũ innascitur.* Et *idem* Varro *ait, rubiginem esse ulcus, quod oritur ex nimio humore.* Plinius *ait,* Lolium, *& tribulum, & carduum & lappam, non magis quàm rubum inter frugum morbos potius, quàm inter ipsius terræ pestes numerandum.* Et *idem: Inter uitia segetum est & luxuria, cuius onerata fertilitate procumbunt segetes.* Commune *omnium satorum uitium est urtica. nocet & rubigo, quæ frequentißima in roscido cōuallibusq; est.* Nocet *& uentus, cum florent sata: nocet et creber sol è nube, cum maturuerunt.* Nocent *& uermiculi, qui temporis humiditate gignuntur.* Triticum *& ordeum ex incuria in lolium mutantur, idq; per imbres etiam prouenit, in locis humidis præcipuè.* Infelix *appellatur, quòd & degeneret à tritico patre, qui felix est propter cibum.* Theophrastus *de auena ait:* Auena *terrã uehementer extenuat.* Auena *in* Scythia *frumenti uicem præstat uulgo.* Et *militantibus aduritur auena in furnis, inde ex ea fit farina: et cum opus est, admixta aqua, siue frigida siue calida, comeditur.* Fit *et ex ea etiam potus, admixtione feruentis aquæ, lacti similis. qui si dulcis esset, pro lacte sumeretur. sapore tantum à lacte differt, quia acris est. potum appellat pars* Scytharum Pragam, *& pars* Busiam. Tribuli.*] in terra repunt.* Tribulus *à semine triangulari nomen habet.* Lappæ.*] folia habent ampla.* Nitentia.*] pinguia, id est inter pulchras segetes.* Steriles.*] quia auenæ faciunt terram sterilem.* Aues.*] quæ solent populari agros: id est, anseres & grues.* Sonitu.*] aliquo tinnitu.* Agricolarum *instrumenta sunt plaustra, id est uehicula.* Tribula *à tribus lateribus nominantur, quibus in area utuntur.* Trabea.*] agricolarum instrumentum à trahendo,* Scythæ *appellauerunt* Sangi. *sed est pulchrioris formæ, & supra glaciem utuntur: rotas non habet, sed trahitur.*

Sarculum.*] à ferendo.* Ligo.*] quia terram legit.* Bidens.*] à duobus dentibus.* Pala.*] quasi paga: à pagendo, id est figendo, g immutato.* Rutrum.*] dicitur à ruendo, & fit hoc modo à penultimo gerundij, ut rutum rutrum, & aratum aratrum.* Dentale.*] quia ut dens terram mordet.* Stiua.*] à stando, quia supra eam regula stat.* Manicula.*] quia bubulci manu tenetur, & est quasi temo inter boues.* Bura.*] à bubus, alij hoc curuum appellant.* Sub *medio iugo couum est, à cauo dictum, quia cauatum est, ut cauum collum.* Iugum.*] à iungendo, & inde iumenta appellata.* Irpices *sunt regulæ cum pluribus dentibus, quos item ut plaustra, boues trahunt, ut eruant glebas.* Rastri.*] à radendo, qui & rutra nominantur.* Rastelli.*] ab eadem uoce declinantur. qui & alio nomine dicuntur stirpices, quia stirpes uellant.* Falces.*] à metendo farre nominatæ, mutatis literis.* Seculæ, *à secando.* Sirpiculæ, *quibus secantur quæ crescunt in agris spinæ.* Vannus.*] quæ & uallus dicitur, cribrum est, in quo contextæ sunt uirgæ. & est formæ oblongæ, in quo frumenta purgantur. nomen habet, quia in eo instrumento uirgæ sunt, ut pali in uallo.* Plaustra.*]* Probus *sic ait,* Imperiti *ea plostra appellant: sunt enim uehicula, quorum rotæ non sunt radiatæ, sed tympana cohærentia axi, & cãtho ferreo iuncta.* Axis *autem cum rota uoluitur, nõ rotæ circa eiusdem axis cardinem adhibentur.* Hoc *uehiculum in sacris arcanæ* Cereris Eleusinæ *fuit, & id ducunt boues.* Vomis *dictus, quia terram uomat.* Cornelius Celsus *censet exiguis uomeribus & dentalibus terram subigendam, quod paruis bubus administrari poßit: sed* Columella *hoc præceptum contemnit.* In Scythia *aratris non alligantur boues, sed equi, et currus paruus duarum rotarum aratrum trahit.* Vomerum *genera quatuor. primum, quo terra proscinditur. secundum, est rostratum. tertium exiguæ cuspidis. quartum acutioris mucronis, & grauis, secans radices herbarum.* Duris agrestibus.*] squalidis, & obduratis labore & frigore.* Arma.*] instrumenta rusticana.* Sine queis nec potuere seri, nec surgere messes.*] pro quibus: & scribitur queis per diphthongum.* Graue robur aratri.*]* Albinus Ædilis Curulis *diem dixit* Caio Furio Chresino *liberto, quòd ex paruo agello magnum fructum percipiebat: is proceßit in forum cum instrumentis, quibus utebatur. quæ fuere graues ligones, ponderosi uomeres, boues saturi, & ita respondit prætori:* Hæc *sunt ueneficia & latrocinia mea, uigilias & sudores ostendere non poßum.* Inflexi.*] curui.* Matris.*]* Eleusin *ciuitas* Atticæ, *ubi mystica* Cereris *celebrabantur: & ubi* Ceres Triptolemum, Celei *filium, morbo liberatum, edocuit triticum serere: qui serpentibus alatis uectus per totum orbem, dispersit triticum.*

Cum iam glandes atque arbuta.*]* Arbuta *sunt arbusculæ, quæ in sylvis frequenter nascuntur, quæ plerique unedones uocant.* Dodona, *locus continens: quercus, quæ continentur, erat dicta. est autem templum* Dodonæi Iouis *in* Chaonia, *parte* Epiri, *quæ hoc nomine appellatur.* Tardáque Eleusinæ matris uoluentia plaustra.*]* Imperiti *ea plostra appellant. Sunt enim uehicula, quorum rotæ non sunt radiatæ, sed tympana cohærentia axi, & iuncta cantho ferreo: axis autem cum rota uoluitur. nam rotæ circa eiusdem cardinem adhibetur.* Hoc *uehiculum in sacris* Cereris *arcanæ, quæ* Eleusis *appellatur, ab oppido* Eleusine Attico: *& id*

A & id ducunt boues. Est præterea oliuæ uiridis siliqua folliculus, in quo faba nascitur.

VAR. Lect. Deficerent siluæ.] In libris uetustis, nonnullis admodũ uetustis, Defuerant legitur: sed Deficerent, magis placet. Vt mala culmos Esset rubigo.] In Romano libro, et hic, et alibi, Robigo, per o, prima syllaba scriptum est. Tertium insectabere.] In Mediceo libro, Herbam insectabere, scriptum est. Frustra spectabis aceruum.] In Mediceo non Spectabis, sed Expectabit, habetur.

Tribulaq;, traheæq;, & iniquo pondere rastri,
Virgea præterea Celei, uilisq; supellex,
Arbuteæ crates, & mystica uannus Iacchi:
Omnia quę multò antè memor prouisa reponas,
Si te digna manet diuini gloria ruris.
Continuò in syluis magna ui flexa domatur
In burim, & curui formam accipit ulmus aratri.
Huic à stirpe pedes temo protentus in octo,
Binæ aures duplici aptantur dentalia dorso.
Cæditur & tilia antè iugo leuis, altaq; fagus,
Stiuaq;, quæ currus à tergo torqueat imos,
Et suspensa focis exploret robora fumus.
Possum multa tibi ueterum præcepta referre,
Ni refugis, tenuesq; piget cognoscere curas.
Area cùm primis ingenti æquanda cylindro,
Et uertenda manu, & creta solidanda tenaci,
Ne subeant herbæ, neu puluere uicta fatiscat.

SER. Tribula.] genus uehiculi, quo teruntur in area fruges maturæ. Traheæq;.] ἐπένθεσιν fecit causa metri, sicut nauita. Traha autem genus uehiculi, dictum à trahendo: nam non habet rotas. Iniquo pondere rastri.] Pro iniqui pōderis, id est, magni: scilicet ut sine labore rustici glebas poßint infringere. Virgea præterea Celei.] id est, uasa B de uimine facta, qualia Ceres aliquãdo monstrauit: ut qualos, corbes, & cætera. Sanè hæc corbis dicendum est, fœmineo genere, secundum Tullium qui ait in Sextiana: Messoria se corbe contexit. Vilisq; supellex.] Supellex usurpatum. nam artis est, supellectilis. genitiuus enim aut par debet esse nominatiuo, aut una maior: ut musa, musæ, doctor doctoris. Si duabus maiorem inuenerimus, contra artem id esse manifestum est: ut anceps, præceps, & pauca alia. Arbuteæ crates.] ex arbuto factæ. Et mystica uannus Iacchi.] id est, cribrum areale. Legimus autem & Vallus, secundum Varronem, quod id nihilominus significat. Mystica autem Iacchi ideo ait, quòd Liberi patris sacra, ad purgationem animæ pertinebant, et sic homines eius mysterijs purgabantur, sicut uannis frumenta purgantur. Hinc est quod dicitur, Osyridis membra à Typhone dilaniata, Isis cribro superposuisse. Nam idem est Liber pater, in cuius mysterijs uannus est, quia (ut diximus) animas purgat. Vnde & Liber, ab eo C quòd liberet, dictus est: quem Orpheus à Gigantibus dicit esse discerptum. Antè memor.] antequam agriculturam exerceas, antè præparabis hæc omnia quæ in illius rei sunt usu necessaria. Prouisa.] præparata. Repones.] recondes, & silua custodies. Manet.] expectat. Diuini gloria ruris.] id est, si tu gloriam diuini ruris uis adipisci: aut si id tibi concessum est cœlitus, ut gloriam ruris habeas. Diuini autem, à dijs conditi, quia Terra dea dicitur. Continuò.] principiò, statim, aut priusquam agriculturam cœperis. Vi.] uirtute. Domatur.] usui seruire cogitur. In burim.] in curuaturam: nam Buris est curuamentũ aratri, dictum quasi βοὸς οὐρὰ, quòd sit in similitudinem caudæ bouis. Formam.] modum. Huic.] id est, aratro. A`stirpe.] id est, à radice, uel ima summitate. Temo.] ad quem ligantur uel iunguntur boues. Pedes protentus in octo.] subaudi Aptatur. Binæ.] duæ, quibus latior sulcus efficiatur. Duplici dentalia dorso.] Dentale est lignũ, ad quod includitur uomer. Duplici autem dorso dicitur, aut lato: ut, At duplex agitur per lumbos spina. aut reuera duplici, cuius utrunq; eminet latus, & ferè huiusmodi sunt omnes uomeres in Italia. Iugo.] id est, ad iugum. Leuis.] ideo leuis, ne boues laborent. Stiua.] manica aratri, qua regitur. Cicero in Scauriana: Ab ipsa stiua mecum homines loquebantur. Currus imos.] Currus dixit propter morem prouinciæ suæ, in qua aratra habet rotas quibus iuuantur. A`tergo.] post tergum. Torqueat.] uertat. Suspensa focis exploret.] Probatæ enim soliditatis sunt ligna, si fumo rimas minimè effecerint. Nanque ad exudandum fumũ adhibita, si rimas faciũt & scissuras, mala sunt et infirma. Totus autem hic locus de aratro Hesiodi est: τῆμος ἄρ ὑλοτομεῖν μεμνημένος ὥριον ἔργον. ὄλμον μὲν τριπόδην τάμνειν, ὕπερον δὲ τρίπηχυν, ἄξονα δ' ἑπταπόδην. Ni refugis.] ni graue tibi sit. Tenues.] leues. Cùm primis.] in primis. Ingenti æquanda cylindro, Et uertenda manu, &c.] Hæc per ὕστερον πρότερον: nam primũ est ut terra uertatur, deinde solidetur glarea, postmodum æquetur cylindro, id est, lapide tereti in modum columnæ, qui à uolubilitate nomen accepit: κυλινδεῖν enim est uerti. Neu puluere uicta fatiscat.] ὑπαλλαγὴ est, pro ne uicta fatiscat in puluerem.

POM. Sabi. Iniquo.] dentato et magno. Celeus nunc accipitur pro òptimo agricola. nam ille fuit pater Triptolemi, qui primus sæuit triticum. Mystica uannus Iacchi.] Isis fratrem suum Osyrim, id est Liberum patrem, mutilatum à Typhone, uanno collegit, id est cribro. hac de causa potuit uannus adhiberi in mysticis, id est arcanis sacris Bacchi. Mystica dicuntur à mysterio, ut inquit Varro. Orgia, Bacchi erant secreta. Reponas.] id est, condas. Gloria diuini.] id est, beati. Flexa.] scilicet ulmus. Domatur.] cæditur, & transit in buram. Huic.] buri. Temo.] uocatur, ubi ligantur boues. Stirpe.] ultima parte. Duplici.] lata & ampla. Dentalia, dicitur lignum, in quo figitur uomis. Et dentalia dicitur uomis aliquando. Antè.] prius. Stiua.] manicula, qua tenetur aratrũ. Currus, quia prius apud Antiquos subijciebantur rotæ aratris. Exploret.] id est siccet ligna, iam cæsa & suspensa ad fumum. Tenues.] uiles & rusticanas. Area tum primum.] id est, posteaquam ista omnia feceris. Cylindrus.] appellatur lapis magnus & teres, quo agricolæ faciunt & solidant aream. Columella sic ait: Area si competit, ita constituenda est, ut uel à domino, uel certè à procuratore despici poßit. ea quæ optima est, silice constrata, quod et celeriter frumenta deteruntur, nec cedente solo, pulsibus ungularum tribularumq;, & eadem uentilata mundiora sunt, lapillisq; carent, & glebulis, quas per trituram ferè terrena remittit area. quæ si terrena erit, primùm radatur permixtis paleis,

leis, tum amurca, quae salem non excepit, extergetur panniculis, uel molari lapide condensetur. & rursus superiectis paleis inculcetur, atq; ita solibus siccãdo relinquatur. Prope aream debet esse nubilarium aedificium, appellatũ à subijcienda messe per nubilum tempus. Tenaci.] id est, argilla. Subeant.] id est, nascantur herbae in area. Fathiscat.] aperiatur uicta siccitate.

VAR. Lect. Et mystica uannus Iacchi.] In Romano libro, Mystica uallus, legitur. Prouisa repones.] In Mediceo libro, Reponas, per modum imperandi. A Exploret robora fumus.] In Romano libro, & in Oblongo uetustissimo, Explorat legitur. Tenuesq; piget cognoscere curas.] In Oblongo libro Causas, habetur. Area cum primis ingenti est aequanda cylindro.] In Mediceo libro, & plerisq; alijs ueteribus, uersus is ita legitur, Area cum primis ingenti aequanda cylindro, absq; Est.

Tum uariae illudunt pestes. saepe exiguus mus
Sub terris posuitq; domos, atq; horrea fecit:
Aut oculis capti fodêre cubilia talpae:
Inuentusq; cauis bufo, & quae plurima terrae
Monstra ferũt, populatq; ingentẽ farris aceruum
Curculio, atq; inopi metuens formica senectae.
Contemplator item cùm se nux plurima syluis
Induet in florem, & ramos curuabit olenteis:
Si superant foetus, pariter frumenta sequentur,
Magnaq; cum magno ueniet tritura calore.
At si luxuria foliorum exuberat umbra,
Nequicquam pingues palea teret area culmos.
Semina uidi equidẽ multos medicare serentes,
Et nitro prius, & nigra perfundere amurca,
Grandior ut foetus siliquis fallacibus esset,
Et quamuis igni exiguo properata maderent,

SER. Variae illudũt pestes.] per ludum nocent. Exiguus mus.] nitedula, cuius Cicero meminit in Sextiana. Et quia hîc Vergilius uilium animaliũ mentionem fecit, ideo praemisit: Ni refugis, tenuesq; piget cognoscere curas. Aut oculis capti talpae.] hoc est, oculis debiles. & mutauit genus: nam haec talpa dicitur. sicut & de damis fecit: ut, Cum canibus timidi uenient ad pocula damae. Cùm enim talpae caeci nascantur, qui capti oculis? illi enim capi dicuntur, qui aliquando uiderunt. Cauis.] cauernis. Bufo.] rana terrestris nimiae magnitudinis. Monstra.] id est, & alia purgamenta terrarum. Ferunt.] gignunt. Farris.] frumenti. & speciale posuit pro generali: nam non solùm far, sed alias fruges & segetes haec monstra & uermes populantur. Curculio.] Varro ait hoc nomẽ κατ' ἀντίστοιχον dictum, quasi gurgulio, eo quòd nihil in eo penè aliud quàm guttur uidetur. Inopi metuens formica senectae.] quae semper alienum quaerit auxilium: nam Inopi non tantùm ad formicam pertinet, sed generale epitheton est senectutis. Contemplator item.] Prognosticon est anni fertilis, uel infoecundi. Contemplator autem modi imperatiui est, futurum pro praesenti Contẽplare: ut, Contemplator aquas dulces. Terẽtius: Loquitor paucula, pro loquere. Nux plurima.] id est, longa. significat autem amygdalum: sed hoc Graecum est τὸ ἀμύγδαλον, καὶ τὰ ἀμύγδαλα. Siluis.] in siluis. Induet in florem.] se effundet in florem. Cum flos induet nucem, id est, uestiet, figuratè hoc dixit. Et bene eligit arborem, quae folijs prima uestitur. Ramos curuabit.] multitudine & densitate florũ. Olentes.] odoriferos. Si superant foetus.] id est, si flores in fructus uertuntur, & si ipsi crescant & abundent: nam propriè superant, abundant. Pariter frumenta sequentur.] & etiam frumenta copiosa prouenient. Pariter hîc pro similiter. Plautus in Aulul. Pariter moratus ut pater atq; auus huius fuit. Magnaq; cum magno ueniet tritura calore.] Aut aestus nimios futuros significat cum abundantia frugum, aut certè per calorem festinationem operis: alibi, Feruet opus. ut ostendat, eo anno pro copia frugum festinantiam & studiosam trituram futuram. Luxuria foliorum exuberat.] superabundat, & amplior est. Nequicquam pingues.] nõ pingues, id est, sine frugibus. ut alibi, Nequicquam seros exercet noctua cantus: id est, nõ. Palea.] ablatiuus est, quasi ex palea. & hoc dicit: Si in amygdali floribus folia semper abundauerint, & in frugibus paleae granis erunt copiosiores, & in area amplius paleae quàm grana teruntur. Et notandum, paleam dictam singulari numero, contra artem: nam quae ex pluribus constant, numeri sunt tantùm pluralis secundum artem: ut, cancelli, bigae, scopae, licet abutantur poetae. B Semina uidi equidem.] Incipit dicere de medicandis seminibus leguminum, quemadmodum et maiora fiant, & modico igni soluantur. Bene autem ait, Equidem, ut à praeiudicio inchoaret. nam hoc dicit: Equidem haec uidi fieri. Sed sic quoq; legumina degenerãt, nisi singulis quibusq; annis hoc fiat. Inde enim est: Sic omnia fatis In peius ruere. Medicare.] Antiquè dixit. nam maiores Medico & Medicor dicebant, ut populo & populor, quae uerba modò ab utraq; significatione passiuae sunt declinationis: sed ut medicare pro medicari diceret, metri necessitas fecit. Sanè Medicor accusatiuũ regit: ut, Medicor illam rem, Medeor uerò illi rei dicimus, Medeor illam rem figuratum est. Et nitro prius.] Nitrum ex aqua in modum salis coalescit, & ad solem liquescit, quod aptum est ad lauandum. Nigra perfundere amurca.] olei sordibus, scilicet his quae praecedunt: nam sordes quae oleum sequuntur, feces uocantur. & Amurca per c scribitur, & per g pronunciatur, ut C. Gaius: Cn. Gneus. C Siliquis fallacibus.] quae fallere plerunq; solent. Interdum enim leguminũ folliculi maiores uidentur, quum inanes sint. Properata maderent.] festinanter coquerentur, & citò.

POM. Sab. Tum.] nisi bene area solidetur. Illudunt.] id est, nocent. Pestes.] quae messes praedantur. Talpae capti.] id est, priuati oculis. Bufo.] id est, rana magna & terrestris. Cauis.] id est, hiatibus terrae. Curculio.] est niger, & habet similitudinem formicae, sed nunc dicitur tiniola. Tinea.] est paruus uermiculus. Senectae.] scilicet suae, dat signa futurae fertilitatis. Item.] similiter. Contemplator.] contemplare ô agricola. Contemplatur ille, qui est in contẽplationibus. Nux.] auellana, quae dicitur ab Auella oppido Campaniae, ubi plurimum abundat. Curuabit.] fertilitate fructuum. Foetus.] id est, nuces, sunt in abundantia. Pariter.] similiter sequentur frumenta cum maximo prouentu. Tritura magna.] affluens & abundans. Theophrastus inquit: In prouerbio est, Annus fructificat, nõ tellus. qualis enim fuit status aeris, talia semina redduntur. Vmbra.] auellanae. Exuberat.] abundat. id est, si arbores

habent,

A habent, habebunt multa folia. Pingueis.] id est, pulchros. Semina uidi equidem.] Columella cum loquitur de fabis, sic ait: Priscis autem rusticis, nec minus Vergilio, prius amurca uel nitro macerari eam, & ita seri placuit. Plinius ait: Vergilius nitro & amurca perfundi iubet fabam, & sic grandescere promittit. Ideo ait, Grandior ut fœtus. qua ratione uideri potest de fabis specialiter loqui. Nam faba propter duritiam putaminis, aliquando cum tellure solidescit, ideo medicari oportet. Quidam urina & aqua macerant fabam prius, quàm serant. Faba est gratus cibus Galliæ Cisalpinæ, ait Plinius. & Vergilius Cisalpinus fuit, ideo de fabis solùm locutus est. Semina.] fabarum. Serentes.] id est, uolentes serere, fabam medicantur. Perfundere.] macerare. Amurca est ex olei. Fœtus.] id est, faba: scilicet ut semen grandius fiet. Fallacibus.] Quia interdum in magnis siliquis sont esse parua semina. Maderent.] decoquerentur. Quamuis.] Licet fabæ sint coctiles, tamen melius è coctibus adhuc proueniũt, si medicatæ feruntur. Exiguo.] paruo igne. Nitrum non multum à sale differt, de quo diligentissimè Theophrastus scribit. fit apud Medos, canes-B centibus siccitate conuallibus optimum et candidum fert Macedonia. Proximum sali abundantissimè fit, sed deterius: in co tenuit. is probatur, ideo spuma melior in aceruo lapidescit, ex quo fiũt uasa. Aphronitrũ in speluncis Asiæ distillat, & sole siccatur: quæcunq; fuerint intro aspersa, uirorem seruabunt, & citius coquentur.

Tum uariæ illudunt pestes.] In Romano libro, & aliquot alijs antiquis, Illudant, habetur. Posuitq; domos.] In Longobardico libro, Domus est, ut quartæ sit declinationis. Populatq; ingentem farris aceruum Gurgulio.] In Mediceo libro non habebatur Que particula, quæ superne addita est aliena manu. Ante uerò Populat, punctus est, qui Periodum claudit. Scribendum uerò per C Curculio, licet G audiatur. At si luxuria foliorum exuberat umbra.] In Mediceo libro, Exuberet coniunctiuo modo legitur. In Romano libro, Luxuriæ. Quod ego prius fuisse crediderim, Luxuriæ, à nominatiuo luxuries. In reliquis sanè libris Luxuria legitur. Nequidquam pinguis paleæ teret area culmos.] In Romano libro, et in Mediceo Palea terit, legitur, & Palea ablatiuum non temere agnoscit Seruius. VAR. Lect.

Spectata.] probata: t, Et rebus spectata iuentus. Ni uis humana.] aut possibilitas. Salust. Sed nostra omnis uis in animo & corpore sita st. Aut certè multitudo. amen uerius est, ut Vis uasi uiolentia sit in reus quæ contra naturam feruntur in melius. Sic enim & Donatus sensit, dicens: Nisi uiolentia fiat naturæ, omnia in deterius cadunt. Manu legeret.] Hinc quidam uolunt dictum legumen.

Vidi lecta diu, & multo spectata labore,
Degenerare tamen, ni uis humana quotannis
Maxima quæq; manu legeret. Sic omnia fatis
In peius ruere, ac retro sublapsa referri.
Non aliter, quàm qui aduerso uix flumine lembũ
Remigijs subigit, si brachia fortè remisit,
Atq; illũ in præceps pronò rapit alueus amni.
Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis,
Hædorumq; dies seruandi & lucidus anguis,
Quàm quib. in patriã uentosa per æquora uectis
Pontus, & ostriferi fauces tentantur Abydi.
Libra die, somniq; pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atq; umbris iam diuidit orbem,
Exercete uiri tauros, serite hordea campis,

tam ortu quàm occasu suo efficit tempestates. Bene autem ait Dies, quia & magnitudine sui multis diebus oritur, & tempestas aut præcedit signum, aut sequitur, aut cum eo est. Sanè sciendum, omneis astrologos pro ratione climatũ dissentire in ortu siderum, sed ipsa dissensio ultra septẽ dies non procedit: septem enim sunt ipsa quoque climata. Hinc est quòd Solem ad unũquodque signũ alij XV. Calen. die dicũt uenire, alij XIII, & infrà usq; ad octauũ, nec quisquã procedit ulterius.

In peius ruere, ac retro sublapsa referri.] τὸ αὐτό: nam bis idem dicit. Lembum.] nauiculam admodum breuem. Subigit.] sursum agit: ut, Et corpora saltu Subijciũt in equos. C Aut certè Subigit, id est, urget, impellit. Atq; illũ in p.] Et hoc dicit: Ita omnia quæ terra profert, nisi continuũ in his studiũ agricola exerceat, licet medicentur, & grandia plerunq; nascãtur, in peius ruũt, & sic feruntur, sicut qui contra cursum fluminis et ui nauim agere uult, si aliquantulũ brachia & manus remiserit, & fessus uel modicè ab opere cessauerit, statim agente ui fluminis & naturali cursu relabitur, nec potest sursum ire, sed in præceps uadit: nã propriè Præceps id significat. Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis.] Iam dicit astrologiã ita rusticũ, ut nauigantẽ, scire debere: ut sicut nauigandi tempus & uentorum atq; tempestatum motus alter ex siderũ cõpositione cognoscit, ita & iste terrã colendi cõgrua tempora, & diuersos casus uel caloris uel frigoris, aut pluuiarũ, ex stellis agnoscet. Arcturus autẽ stella est in signo Bootæ, post Septentrionẽ, cuius ortus et occasus tempestates grauissimas facit: unde ait, Sidera, id est, tempestates. ut alibi, Scit triste Mineruæ Sidus. Hœdorumq; dies.] Aurigæ signũ est haud longè à Septentrione, cuius pedẽ cum cornu tauri una stella cõiungit. Hic in manu sinistra fert hœdos, in humeris caprã, quæ aluisse dicitur Iouem. Hoc quoq; signum

Lucidus anguis.] Tres sunt angues in cœlo: unus qui in Septẽtrione est, alter Ophiuchi, tertius australis, in quo sunt crater & coruus, de quo nunc propriè ait Anguis. nam ὕδρα dicitur Græcè. et scimus angueis aquarũ esse, serpentes terrarũ. Hæc aũt signa generaliter posuit: non enim hæc tria tantũm. sed omnia præcipit obseruãda. Vectis.] his qui uehuntur, cuius significationis participiũ latinitas nõ habet. Pontus.] Sestos et Abydos ciuitates sunt Hellespõti, quæ angusto et periculoso mari segregãtur. Vnde elegit locũ periculosiorẽ, quẽ pro omni poneret pelago. Sanè secundũ artem hæc ostrea ostreæ dicimus: nullũ enim habet Latinitas nomen animalis, quod neutri sit generis: sicut Græcè τὸ κῆτος, καὶ τὰ κήτη. licet et Horat. dixerit: Ostrea Circæis, Miseno oriuntur echini. Et Iuuen. Grandia quæ medijs iam noctib. ostrea mordet. quos tamẽ possum⁹ græcè locutos accipere: ita enim dicũt, τὸ ὄστρεον, καὶ τὰ ὄστρεα. Libra die.] Hic iam incipit disputare de cognitione tẽporum ex sideribus. Die.] nõ est ἀποκοπὴ pro diei, sed regularis genitiuus: nam (ut sæpe diximus) obliqui casus singularis numeri, nõ debent esse minores nominatiuo pluraли. Quod uerũ esse Salustius probat, qui in prosa ait: Dubitauit aciei pars. Hinc est & illud: Curruq; abcisa duorum Suspendit capita. Somni.] id est, noctis. nam ab officio

tempus demonstrat. Dicit autem æquinoctium autumnale, quod fit sole in libra posito, uernale æquinoctium sol in ariete efficit. Dicit autem frumenta serenda esse autumnali tempore, legumina uero usq; ad ueris initium. Luci.] diei. Vmbris.] nocti. Diuidit orbem.] ut orbem uidelicet cœli medium teneat sol, medium luna. Exercete uiri tauros.] ad aratra iungite. Tauros autem, boues forteis accipe. Hordea.] Vsurpatiuè. Et sciendũ in his tantùm casibus usurpari, hæc hordea, ô hordea: sicut uina, uina, uina: mella, mella, mella.

POM. Lecta.] scili. semina. Degenerare.] id est, decrescere. Ni cura adhibeatur, triticum transit in lolium, hordeũ in auenam, & brassica in rapas. Legeret.] id est, eligeret. Maxima.] scilicet semina, quod faciunt Transalpini. Vis.] diligentia. Dispositio fatorum est natura. Sublapsa.] id est, quæ ceciderunt. Referri retro.] id est, deterescere & peiorescere. Aduerso.] contra cursum fluminis. Remigium.] à mouendis remis. Lembum.] nauem, et dicitur solum in fluminibus. Præceps.] id est alueus, submergit illum nauigantẽ. Vidi lecta diu.]

Sabi. Cornelius Celsus ait: Vbi mediocris est fructus, optimam quanq; spicam legere oportet, & separatim ex ea semen reponere. Cum messis amplior prouenerit, eligendum semen magnitudine & pondere iam subsedit: nam id plurimum potest. Nisi hac diligentia uteris, frumenta degenerant. Neq; enim dubium est, inquit Columella, ex robusto semine posse fieri non robustum. Quod uero protinus exile natum sit, nunquam robur accipere manifestum est. Ideo Vergilius cùm & alia, tum & hoc de seminibus præclarè disseruit, Vidi lecta diu, &c. Rutili coloris granum probatur integrum esse, extrinsecus album, & intus candidum, leue ac uacuum intelligi debet. Illud, inquit Varro, animaduertendum, ne semen sit uetustum. Anaxagoras putat semina ex aere esse, Theophrastus ex aqua. Quidam uolunt semina eligi ab illis, quibus spica à folijs distat: quia humor in folijs magis concipitur. Et ex humore nascitur putredo, ex qua fit exitium, appellatũ erugo, à quibusdã rubigo: et prouenit in cauis locis, ut meminit Theophrastus, & ubi uenti silent. Attendendum & hoc, nihil esse putridum sine alieno calore. Vermes in radicibus satorum creantur, cum humescenti radici infunditur caliditas. gignuntur etiam, cum humor effundi nequit, pressus aeris siccitate. Vergilius etiam monet obseruare astrologiam agricolas. Præterea.] scilicet quæ dixi. Arcturi.] septentrionis. Arcturus oritur 14 calendas Octobris, cuius ortus indicat pluuiam. Hœdorum.] Dicit tandem esse obseruandam Astrologiam ab agricolis, ut seruatur à nautis: quia utrisq; nocet tempestas. In Hellespõto duo sunt oppida, Sestos & Abydos, in quibus propter saxa gignũtur ostrea. Capra.] Amalthea, siue Adrastea, quia Ioui lac præbuit, cum hœdis propter beneficiũ locata est in cœlis. Plinius ait 4. Cal. Octobris oriri Capellam, & sequenti die hœdos. tales ortus pluuiam indicant. Lucidus anguis.] de dracone intelligit, qui custodiuit mala aurea in hortis Hesperidũ, quem Hercules ad gloriam uictoriæ cœlo affixit. & uidetur colligare geminam Arcton, quãuis aliqui astrologi separent Serpentem à Dracone. Lucidus.] propter mala Hesperidum aurea, quæ custodiuit. Patriam.] scilicet Ponticam. Pontum.] scilicet Euxinum. Cyzicum.] dicitur alio nomine Bursia. Patriã.] uel Scythiam, uel Paphlagoniã, Cappadociam. Fauces.] introitus, nauigantes scilicet uersus Pontum. Libra.] Sol quando in Libra est, æquinoctium facit. Æquinoctiũ autem autumnale est, quod ferè conficitur octauo Cal. Octobris. Dies, huius diei, huius dij, huius die, huius dies. Libr.] id est, Sol existens in Libra. Pares.] 12. Somni.] noctis, quia in nocte somnus est. Lu.] diei & noctis totidem horas. B

PRO. Lembum.] genus nauigij. Hœdorumq; greges.] Adrastea capella, quæ educauit Ioue cum hœdis, ob hoc beneficium in sideribus sacrata est: quorum ortum pluuiæ sequuntur. Et lucidus anguis.] Draco existimatur puellarum Hesperidum pomarij custos relatus inter sidera, interfecare duos septentriones: quæ omnia genera stellarum tempestatem significant. Ait ergo, tam agrestibus obseruanda esse cœlestia signa, quàm nauigantibus: quia utrisque noceant tempestates. Ostriferum autem dicit Abydũ, quòd ibi ostrea generantur copiosissima. Libra die somniq; pares u. f. h.] Æquinoctium autumnale descripsit. Somno enim noctem significat. Vernum æquinoctium fit in Ariete, autumnale in Libra.

VAR. lect. Atq; illum in præceps prono rapit alueus amne.] In Romano libro, Trahit alueus, legitur. Mediceus & reliqui, rapit, habent. est & amni. Legitur etiam, Atque illum in prono præceps rapit alueus amne. quod nequaquã approbatur. Libra dies, somniq; pares ubi fec. hor.] In Romano libro scriptũ est, Libra diei, per ei diphthongũ. In reliquis die, ueteri declinatione, quæ genitiuũ per abiectionem s literæ enunciare solebat. Bona tamen literatorum, qui nunc uigent, pars, Die malunt legere. C

Vsq; sub extremum brumę intractabilis imbrem.
Necnon & lini segetem, & cereale papauer,
Tẽpus humo tegere, & iãdudũ incũbere aratris,
Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio: tunc te quoq; Medica putres
Accipiunt sulci, & milio uenit annua cura:
Candidus auratis aperit cùm cornibus annum
Taurus, & aduerso cedens canis occidit astro.
At si triticeam in messem, robustaq; farra
Exercebis humum, solisq; instabis aristis:
Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,
Gnosiaq; ardentis decedat stella coronæ,

SER. Vsq; sub extremũ brumæ.] id est, nõ usq; ad brumæ finem, sed circa: nam bruma finitur Octauo Cal. Ianuarij die. & iste non usq; ad ipsum diem dicit esse ferendum. Intractabilis.] propter frigus dura & aspera. Cereale papauer.] uel quod est esui, sicut frumẽtum: uel quo Ceres usa est ad obliuionem doloris. Iamdudum.] quamprimum. & dicit ferendum esse eo tẽpore, non quo iam sunt pluuiæ, sed quo imminent pluuiæ. Incumbere aratris.] insistere arationi. Dum sicca tellure licet.] dũ adhuc nondum pluit, sed iam est uicinũ. Dum nubila pendẽt.] dum penè iam uidẽtur nubila pendere, & expectare ut effundant pluuias. Vere.] tempore ueris. Satio.] sementis: & declinatur, sicut nauis. Tunc te quoq; Medica putres Accipiũt sulci.] Ad ipsam herbam ἀποστροφὴν facit. Hæc autẽ herba à Medis trãslata est in Græciã, quo tempore eam inuaserũt. huius plena Venetia est, & (ut dicit Dionysius) trium foliorum est, semperq; uirens. Quòd autem ait Putres sulci, naturã ipsius

A ipsius herbæ respicit. nam uno anno frequenter seritur, et postea aliquot annis sponte procreatur: quod etiã sequens indicat uersus. nam dicendo, Et milio uenit annua cura, ostendit Medicæ curam non esse annuam. Hæc autem herba uulgò dicitur scylla. Candidus auratis aperit cum cornibus annum Taurus.] Quo tempore annum aperit candidus taurus, qui est cum auratis cornibus. nam Aperit cornibus, non procedit. non enim à capite, sed à dorso oritur, id est, à medio sui, unde incipit apparere: nam ea parte qua latus est oritur, nõ à fronte. Aperit autem ideo ait, aut quia Aprili mense sol in tauro est, quo cuncta aperiuntur. & aliud est Aperire annum, et aliud Inchoare. Nam nullus dubitat, Martio mense (ut suprà diximus) annum inchoari: & hoc est melius. Aut certè Aperit annum dixit, quia & unumquodq; signum potest inchoare annum & finire: ut Aperit annum dixerit, scilicet suum: nam & à tauro usq; ad taurum, & à geminis usq; ad geminos, annus est. Auerso cedens canis occidit astro.] Duplex lectio est. nam alij Aduerso legunt: cum cane enim nascitur Sirius, qui est terris aduersus, de quo legimus: Ille sitim,
B morbosq; ferens mortalibus ægris, Nascitur. Aut aduerso sit, pestifero et contrario mortalibus. Si autem Auerso legerimus, Cum subaudiamus necesse est: ut, Atq; Ixionij uento rota constitit orbis: id est, cum uento. ut sit sensus, Quo tempore etiã canis cedens occidit cum auerso astro: id est, cum Argo, quæ & ipsa media est, sicut taurus, & à puppi oritur, cui canem constat esse coniunctum. & Cedens canis, non recedens, sed incedens accipimus, & se mouens. Tempore enim quo taurus cum sole est, etiam canis ad ortum festinat. Quòd autem ait, Occidit, ad aspectũ nostrũ retulit: nam ortus et occasus duo sunt. Vnus ἡλιακὸς, id est, solis: & alter κοσμικὸς, id est, mundanus. Vnde fit, ut ea signa quæ cum sole oriuntur, à nobis non poßint uideri: & ea quæ uidemus, quantum ad solis rationem pertinet, uideantur occidere. secundum quod nunc ait, Occidit canis. Nam canis παρανατέλλων est cancri, id est, cum eo oritur. Cancer autem, quo tempore sol in tauro est, post horam quartam diei oritur: nam taurus & gemini binas horas tenent. Sic ergo fit, ut canis nobis occidat: quantum autem ad solis pertinet cursum, in ortu esse uideatur. Secundum
C hanc rationem etiã paulò pòst dicturus est: Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur. Nam Eoas ait in ortu Heliaco positas, unde & Tibi abscondantur intulit. Triticeam in messem.] ad messem tritici uel segetis. Robustaq; farra.] frumenta, quæ plus habent uirium quàm legumina, quo tempore Atlantides nobis occidũt, sunt serenda. Eoæ Atlantides.] Atlantides licet septem fuisse dicãtur, sex tamen uidentur in cœlo, quæ Nouembri mense nobis incipiunt non uideri. hæ autem, ut alij uolunt, Iouis: ut alij, Liberi nutrices fuerunt: alij ipsas fuisse asserunt Hesperidas. Exercebis.] pro exercueris. Solisq; instabis aristis.] Non leguminibus, sed solis segetibus instabis, pro institeris. Aristis.] Et hîc, sicut suprà, per aristas frumenta significat. Gnosiaq; ardentis.] Quum Liber pater Ariadnam Minois regis Cretæ filiã uxorem duceret, Vulcanus ei coronam obtulit, quam ille ad uxoris insigne inter sidera, collocauit. & hic stellam poetica licentia dicit. Ceterũ VII sunt stellæ, quib. in cœlo corona declaratur. Gnosia autem, Cretica: quia ad laudem illius, quæ Cretici regis filia fuit, in cœlo est posita ipsa corona.

POM. Sabi. Brumæ.] Bruma uocatur intractabilis propter gelu, quia tunc non aratur. Bruma dicitur à breuitate diei, id est, usq; ad extremas pluuias hyemales. Plinius seri uerè linum & auenam & papauer iubet. Papauer duplex est, cuius semen est album atq; nigrum. Ex semine nigro papaueris Scythæ et Sarmatæ multa condimenta faciunt. Scythæ, ubi nos ponimus lac amygdalorum, ipsi utũtur lacte papaueris. Cereale dicit, quia Ceres papauere usa est. Sicca.] Quia debemus serere, quando tempus serenũ est. Pendent.] id est, priusquam pluat. Vere.] Duo tempora serendi sunt, autumnale & uernum. sed de leguminibus intelligendum. Et Scythia uerè serit triticum, & postea metit in Octobri. Mœdica.] à Mœdia nomen habet. Bello Persico Persæ in Græciam tulerunt, quod fuit sub Dario. similis est trifolio. tanta est eius dos, ut unus satus duret ad tricenos annos. Collumella ait, Locum in quo Mœdicam proximo uere saturus es, proscindito circa Calendas Octobris, & tota hyeme putrescere sinito: deinde Calendis Februarij diligenter iterato, & lapides omnes eligito, glebasq; effingito: circa Martium tertiato, & occato. Cum sic terram subegeris, aras latas pedum denûm, et longas pedũ quinquagenûm facito, ut per semitas aqua ministrari poßit: deinde uetus stercus inijcito, et mense ultimo Aprilis serito, ut singuli cyathi seminis aream occupent.. Putres.] bene resoluti. Milio.] Quia milium seritur per singulos annos, & Mœdica trigesimo quoque anno. Tempus hoc notatur, cum Sol Taurum ingreditur, quod est 11 Cal. Maij. Taurus is, qui uexit Europam, fuit. Canis.] Erigoneus est, qui pridie Cal. Maij, ut inquit Columella, totus præceps occidit. ideo Vergilius dixit, Auerso astro. Auratis.] claris cornibus. Aperit.] Eo tempore omnia aperiuntur. Vnde & Aprilis dicitur, ab aperiendo. Auerso.] quasi in præcipitium dato. Robusta.] quia corpus robustum facit. Instabis.] Agricolæ semper debẽt inspicere aristas: quia meliores segetes sunt, si in aristas exeunt, quàm in folijs. Id est, ut segetes habẽt aristas graues. Atlantides.] Vergiliæ. Hesiodus tradit unum serendi tempus à Vergiliarum occasu. scribebat tamẽ hoc in Bœotia, ubi ita seri oportebat. Columella ait: Placet nostro poetæ adoreum atq; triticum non antè seminare, quàm occiderint Vergiliæ: id autem est altero & XX die post autumnale æquinoctium. per quod intelligi debet, tritici sationẽ dierum esse VI & XL. Et hoc obseruare debemus, serendum esse secundum naturam loci. Plinius ait: Vergilius triticum & far à Vergiliarum occasu seri iubet, ordeum inter æquinoctiũ autumni & brumam: uitiam, phaselos & lentem, Boote occidẽte. quo fit, ut horum siderum, aliorumq; exortus et occasus, digerendi sint in suos dies. Eoæ.] Oriente sole Vergiliæ occidunt. Columella ait, Solis et aduersos metuant Atlantides ortus. XII. Cal. Nouembris occidunt Vergiliæ. Eoæ.] Quia occidunt oriente sole, qui dicitur Eous, ab Eoo monte Orientis. Gnosia.] Cretensis, à Gnoso ciuitate Cretæ. Theseus adamatus ab Ariadna, eius ope Minotaurum interemit, & cum puella nauigauit: quam postea dormiẽtem in Indiæ insula, id est Naxo, reliquit. Liber pater puellam inuenit, & statim adamauit, & coronam gemmatam capiti suo detractam puellæ dedit, & in cœlo affixit, corona autem decidit idib. Octobris. Ardentis.] gemmatæ & lucidæ.

PROB. Cereale papauer.] Cereale ait, quia in segete nascitur. Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur, &c.] Si in hoc exercebitur terra ut triticũ accipiat: prius, inquit, occidant Vergiliæ, & corona Ariadnes, quàm sementem facias.

facias. Matutini exortus Eoa significat. Eos enim præcedit aurora. Atlantis autem filiæ sunt Vergiliæ, idcirco Atlantides uocantur. Ariadnes autem coronæ talis historia traditur. Adamatus Theseus ab Ariadne, cum eius opera interfecto Minotauro Labirynthi euasisset errorem, & corruptam in insula Dia dormientem reliquisset, Liber eam adamauit, & eius capiti coronam detractam misit in cœlum: quæ sidus facta est, quod est post Erigonem. Ipsam autem Ariadnem matrimonio sibi iunctam Liberam appellauit, immortalitate donatam. Gnosia autem dicit ab oppido Gnoso Cretæ.

Et iamdudum incumbere aratris.] In Mediceo libro, & aliquot alijs antiquis exemplaribus legere est, Incumbere rastris. Est & ubi Aratris legas, quod agnoscitur à Seruio. Et aduerso cedens Canis occidit astro.] In Romano quidem, & in Longobardico, Aduerso. In alijs uero, Auerso. In Mediceo, Auerso incedens. VAR. Lect.

Debita quàm sulcis committas semina, quámque
Inuitæ properes anni spem credere terræ.
Multi ante occasum Maiæ cœpere, sed illos
Expectata seges uanis elusit auenis.
Si uero uiciamque seres, uilemque faselum,
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis,
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes.
Incipe, & ad medias sementem extende pruinas,
Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi sol aureus astra.
Quinque tenent cœlum zonę: quarum una corusco
Semper sole rubens, & torrida semper ab igni.
Quam circum extremæ dextra læuaque trahuntur
Cæruleæ, glacie concretæ, atque imbribus atris.
Has inter, mediamque, duæ mortalibus ægris
Munere concessæ diuûm, & uia secta per ambas,
Obliquus quà se signorum uerteret ordo,
Mundus ut ad Scythiã, Riphæasque arduus arces
Consurgit, premitur Libyæ deuexus in Austros.
Hic uertex nobis semper sublimis: at illum
Sub pedibus Styx atra uidet, manesque profundi.

SER. Sulcis.] arationibus. Committas.] quasi custodibus fidis. Inuitæ terræ.] Quæ quasi coacta rusticorum labore, & nõ sponte fructus profert. Anni spem.] unde tu annũ possis deducere. Ante occasum Maiæ.] Antequam Atlantides occidant: nam Maia una est earum. Vilem.] abundantem. nam omne quod abundat, uile est: ut, Vilibus aut onerat pomis. Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis.] Pelusium unum est de septem ostijs Nili, ubi optima lens nascitur: unde κατ᾽ ἐξοχὴν locutus est. Cadens.] occidens, uerno scilicet tẽpore: tunc enim Bootes occidit. Quòd autem subdidit: Incipe, & ad medias sementem extende pruinas, omnia cõplexus est tempora, & uernum scilicet quo legumen seritur, & autumnale quo frumentum. & multi uolunt ita hanc partem astrologiæ librasse Vergilium, ut in omnib. utrunq; significaret, uernale & autumnale. unde & suprà bina signa memorauit, taurum cum cane, Atlantides cum corona. Tamen quantum ad necessitatem loci huius pertinet, hæc dixisse sufficiat: nam maioris prudentiæ est ad subtilem harum rerum scientiam peruenire, adeò ut sequentem rationem zonarum Metrodorus philosophus uix quinque expresserit libris, insertis tam astronomiæ quàm geometriæ partibus, sine cuius lineis haud facilè zonarum deprehenditur ratio. Idem etiam Metrodorus asserit, frustra culpari à plerisq; Vergilium, quasi ignarum astrologiæ, quum eum constet operis lege compulsum, ut quædam exponeret, quæ obscura uidentur, ideo quia à naturali ordine remota sunt. Vt autem omnia nõ diceret, rusticarum personarum habuit considerationem, & ipsius est operis breuitate compulsus. Dimensum partibus orbem.] annum diuisum in quatuor tempora: & duodecim signa, 12 menses accipimus. Quinq; tenent cœlum zonæ.] Circuli qui cœlum ac terram ueluti zonæ cingũt, translatiuè: nam propriè zonæ in terris. sed pro parallelis, id est, circulis posuit, septentrionalis, æstiualis, æquinoctialis, brumalis, australis. Rubens.] ardens. Torrida.] accensa. Extremæ.] Bene extremæ addidit, ne eas intelligeremus, quæ circa igneam sunt, quas constat esse temperatas uicinitate solis & frigoris: quarum unam nos habitamus, alteram antipodes, ad quos hinc torrente zona, hinc frigidis ire prohibemur. Antipodes autem dicuntur, qui contra nos positi sunt contrarijs uestigijs: terram enim dicunt undique cœlo & aere cingi. Per has autem duas zonas in obliquum uertitur signifer circulus, qui solis continet cursum: unde etiam fit, ut duæ zonæ frigidissimæ sint, ad quas nunquam accedit: una feruens, à qua penè nunquã recedit: duæ temperatæ, ad quas uicissim uenit. Per ambas.] Vtranque cum uitet temperatam, ipsa præpositio Per, pro inter, accipienda est. Quà.] id est, per quam. Mundus ut ad Scythiã.] Iam hîc diffinitio est nostri climatis, id est, nostræ habitationis, quæ à septentrione incipiẽs, in australi plaga definit. Riphæas arces.] Scythiam dicit, cuius sunt montes Riphæi. Arduus.] excelsus, & summa uertice arctatus. Vertex nobis semper sublimis.] id est, hæc pars mundi à nobis semper uidetur. At illum sub pedibus Styx atra uidet.] idest, axem νότιον: id est, australem, qui à nobis nunquam uidetur: sicut βόρειος, id est, septentrionalis à nobis semper uidetur. & sicut uariæ sunt philosophorũ opiniones, ita & hîc uariè loquitur. Nam alij dicunt à nobis abscedentem solem ire ad Antipodas: alij negant, et uolunt illic tenebras esse perpetuas. Mirè autem ait, quasi de inferis, Styx atra uidet, manesq; profundi: ut ostenderet illud quod dicunt philosophi, recedentes hinc animas, illinc corpora sortiri. unde et Lucan. ait: Regit idem spiritus artus Orbe alio. quod uerisimile est, quia dicitur anima aut igni, aut uento, aut aqua purgari: quod ut fiat, necesse est ut per frigidas plagas, aut igneam transeunt. Et licet hoc alij à Vergilio dictum per poëticam licentiam uelint, tamen sciendum est, eum poeticæ licentiæ inseruisse philosophiam.

POM. Sabi. Spem anni.] id est, spicas frumentorum. Properes.] acceleres. Spica.] dicitur à spe. Arista.] ab arendo, seu arescendo. Maia.] est una ex Vergilijs. Maiæ.] Vnam ponit pro omnibus. Vanis.] leuibus. Elusit.] decepit. Phaseli seruntur ab idibus Octobris, usque in cal. Nouembris. Vilem.] quia est cibus rusticorum. Aspernabere.] euitabis. Lentis.] Columella ait: Lens priusquam seratur, fimo arido permisceri debet. Plinius sic: Lens amat solum tenue magis quàm pingue, & cœlum

A lum siccum. Duo sunt genera eius: Aegyptium rotundius nigriusq;, alterum sua figura, id est rubrum, & non est rotundum. Pelusium est oppidum Aegypti. Cadens.] occidens: Bootes occidit 3 Nonas Martij, quo die uindemitor apparet. Bootes dicitur à bubus. Arctophylax etiam dicitur, qui plaustrum uehit, ideo rustici Septentrionē appellant. Getulicus in Epigrammatibus de Britannis sic ait;

Non Aries illum uerno ferit aere cornu,
Gnosia nec Gemini praecidunt cornua tantum,
Sicca Lycaonius resupinat plaustra Bootes.

Sol aureus.] lucidus. Dimensum.] diuisum. 12 sunt signa, per quae meat Sol toto anno: Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libra, Scorpius, Capricornus, Aquarius & Pisces. Quinq; tenent coelum zonae.] Tenent, id est occupant mundum. Quarum una aequinoctialis. Rubens.] propter solem. Torrida.] adusta & sicca. Quam.] torridam. Laeua.] septentrionali. Trahuntur.] extenduntur. Dextra.] meridiana. Concretae.] In fine regionis septentrionalis perpetua est glacies. In Oceano uictor.] Ad Oceanum uenies, glacies ubi nunquam desunt. Imbribus.] Aestate in Scythia multum pluit. Atris.] Duo dicit, propter pluuias & tenebras, quae illic sunt. Et mediam.] id est, aequinoctialem. Munere.] dono deorum. Secta.] facta uia. Secta dicit signiferum circulum, qui zodiacus appellatur, qui à brumali circulo obliquus ad solstitialem uenit. & transuersus ita, ut brumalem tangat Capricorno, solstitialem Cancro, aequinoctialem Libra & Ariete. Obliquus iccirco dixit, quia hic ipse circulus 12 signa coelestia uoluit. Aegris.] patientibus. Qua.] per quem circulum. Verteret.] uolueret se. Zonae regiones & plagae coeli sunt, quas Aemylius Asper 5 digitis cōparauit. In pollice zona est septentrionalis, & inhabitabilis propter rigorem. In sequenti digito est zona australis. nam cum Sol ad eam peruenit, aestiuū facit tempus. quae temperata est, quoniam inter rigorem & ardorem media est. In digito medio zona est aequinoctialis, in hanc bis anno declinat Sol, & duplex aequinoctium facit. inhabitabilis esse creditur, propter nimios ardores. In quarto digito zona est hyemalis, cum ad illam Sol transcendit, hyemem facit. & C haec est etiam temperata, quia media est inter aequinoctialem adustam, & australem frigidam. In minimo digito 5 zona depingitur, australis: quae adeo depressa est, ut infra horizontem descendat. Horizon appellatur tantum spacium coeli, quantum oculi circumspicere possunt. Circulus zodiacus, signifer est, unde Sol transuersus per tres medias zonas fertur. Trāstulit hoc Vergilius, ut meminit Probus, ab Eratosthenis libro, qui inscribitur Hermes. Et Homerus uidetur id uelle exprimere in clypeo Achillis quinque oribus in extremo zonae torridae. Vergilius etiam meminit in 7. In medio dirimit plaga solis iniqui. Causa caloris & lucis sol est. eius autem talis est cursus, ut ne citra solstitialem circulum ad nos accedat, nec ultra brumalē protendat. Radij autem eius ubi deficiunt, ibi necesse est esse frigus. Cum tenebris deficiunt autem bruma ad septētrionem, & aestate ad meridiem. Nam aiunt frigus postrema zonarum ad uicinas transire, et similiter calores mediae zonae. item si hoc uerum est, hyeme in meridie magnus debet esse dies, & contra in Scythia aestate. Vt sicut mundus.] id est, coelum. Consurgit.] eleuatur ad Scythiam, quae est altior pars orbis. Herodotus libro quarto scribit: Ex puella filia Terrae, quae femorum tenus formam hominis habebat, & in reliquo formam uiperae, & Hercule, genitos treis, Agathyrsum, Helonum & Scytham: & ex tertio nomē propagatum est per multas regiones. Ipsa Scythia adeo magna est, ut penè sit par Indiae. Rhipaei montes, uel Riphaei, in Oriente sunt, in ea parte quae altior est propter septentrionem. Bene Vergilius dixit in alio loco, Riphaeo tunditur Euro. Vltra hos mōtes sunt maximi calores: homines habitant in cauernis, ut calores euitent, & propter ardorem solis est maxima aeris intemperies. & hi montes in Scythia esse intelliguntur. Sunt & alij montes, in septentrione uersus occidentem, altitudine, latitudine & longitudine aemuli Alpium nostrarum: in quibus continua est glacies, & sempiternae niues, ultra nihil spacij terrarum est, Oceanus obsidet. Capiuntur illic falciones nobiles, id est eri, qui dicuntur domini falconū. Hi montes ponuntur in superiore Noruegia. forte Cosmographi nostri cum dicunt Riphaeos montes, de istis intelligunt. Sic.] eodem modo, quo extollitur, deuexus inclinatur. Austros.] in polum meridianum. Libyae illam partem intelligit, quae est supra Aethiopiam. Auster uentus spirat à meridie. Vertex.] septentrio. Sublimis.] altus. Illum.] meridianum polum. Atra.] obscura & tenebrosa Styx, id est depressitas locorū, & loca infima. Profundi.] in abysso positi.

Multi ante occasum Maiae.] Multi ante occasum Vergiliarum sementem fecerunt, sed inanem messem sustulerunt. Maia autem una est ex Vergilijs. Si uero uiciamq; feres, uilemq; phaselum.] Ciceris est genus, quod phaselū uocant. Vicia est aequè leguminis genus, lentis magnitudine. Pelusiacam lentem dicit, à Pelusio oppido Aegypti, à quo fluminis Nili unum hostium Pelusiacum dicitur. Optima lens in Aegypto nascitur. Bootes est stella in Arctophylacis (ut plerique putant) baltheo: ut alij iudicant, in humero: dicta à bubus. Nam utriones, quos Graeci duas ursas uocant, Helicem & Cynosuram, in barbarica sphaera plaustrum esse, quod ducatur è bubus iunctis. Cuius rei testis est Getulicus, cum ait de Britannis: PROBI.

Non aries illum uerno feret aere cornu;
Gnosia nec geminos praecidunt cornua taurum,
Sicca Lycaonius resupinat plaustra Bootes.

Quinq; tenent coelum zonae.] Mundi caloris & luminis sol causa est. Eius autem talis est cursus, ut neq; intra solstitialem circulum ad nos accedat, nec ultra brumalem procedat. Radij autem eius ubi deficiunt, ibi necesse est esse frigus. Cum tenebris autem deficiunt eius radij bruma, ad septētrionalem circulum: ibi autem frigus est cum obscuritate. Sol autem, qui brumalem & solstitialem circulum conficit, annuum cursum, totam hanc mediam regionem urit, quae latinè uocatur plaga adusta. Ex ea quae septentrionalis est, ibi deficiunt solis radij: & quia frigida est, & obscura, frigus in proximam regionem peruenit, & miscetur calori, qui ex adusta regione in eandem fertur, & efficitur temperata regio in qua sumus, quae est habitabilis. Alterae duae inhabitabiles, sed physica ratione nobis sunt incognitae. Prohibemur enim transire adustae regionis calorem. Sed quia meridiem bruma animaduertimus, ultra solem magnum spacium coeli uacare scimus: & in contraria nobis partem eius radios ferri: & quemadmodum hic, ita illic deficere: ubi defecerunt, esse frigus cum tenebris. Et inde aliquam partem ferri in proximum locum, & ex adusta regione quae finitur brumali solstitiali circulo, in eundem peruenire uaporē: & utroq; mixto, pera

to, perinde temperatam efficere regionem mediam frigidæ & adustæ. Quinque ergo sunt zonæ in regione cœli: Terræ duæ extremè frigidæ, septentrionalis & australis: una adusta: duæ temperatæ, inter frigidam & adustam cingentes eam, & intercidentes frigidis: quarum altera Anterumene uocatur. Via autem secta per ambas dicit signiferum circulum, qui à Brumali obliquus, ad solstitialem Cancro, æquinoctialem libra & ariete. Obliquus quà se signorum uerteret ordo.] Iccirco dixit, quia hic ipse circulus xij signa cœlestia uoluit. Clima nostrum.] hoc est, in climate zonæ nostræ, sicut se habet, ut simus ad septentrionem ab ea parte qua Scythia est, et Riphæi montes: cui contraria est inclinatio ad Africam. Ergo hoc sentit, cum ait: Illic, ut perhibet, aut intempesta silet nox Semper, & obtenta densantur nocte tenebræ. Quinque tenent cœlum zonæ.] in quinque zonas mundum esse diuisum accipimus, quas secundum clima nostri orbis sic deformabimus, ut læuam manum contra ora nostra ponamus: atque ubi sit pollex, ibi sit zona quæ appellatur græcè ἀρκτική, quæ in se habet arctos, id est ursas. Eadem Latinè septentrionalis cognominatur, quòd in ea parte cœli posita sit, quæ uento septentrione afflatur. Ea pars semper suprà uertitur: hoc est, nunquam in Oceanum demergitur. quod etiam Homerus significauit, cum ait:

ἄρκτον θ᾽ ἣν καὶ ἄμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσιν,
ἥ τ᾽ αὐτοῦ στρέφεται, καί τ᾽ ὠρίωνα δοκεύει
οἴη δ᾽ ἄμμορός ἐστι λοετρῶν ὠκεανοῖο.

Et Vergilius: Arctos Oceani metuentes æquore tingi. Nam & zona inhabitabilis est, propter nimios rigores. Pollici proximus digitus obseruabitur in uicem zonæ quæ græcè appellatur θερινὸ, à nobis æstiualis, quòd scilicet sol cum in eandem zonam declinauit, longiores dies efficit. ibi enim solstitium facit æstiuum, viij. Cal. Iul. Hæc zona habitabilis propter temperiem, & multi solis, & illius uicinitate zonæ quam septentrionalem nuncupauimus. Medius autem digitus significabit zonam quæ græcè dicitur ἰσημερινὸ, latinè æquinoctialis. Sed et sol in hanc zonã bis anno uenit, & toties libram facit diei & noctis in viij. Cal. octobr. Hæc zona inhabitabilis. nam propter nimios ardores loca subiecta habet exusta. Quartus dein digitus significabit zonam quæ appellatur χειμερινὸ, à nobis hyemalis, quòd scilicet cùm illã sol transcẽdit, hyemẽ facit, & breuiores dies agit. Nam ibi solstitium efficit: quod est viij. Cal. Ianuar. Hanc quoque zonam inhabitari credibile est: quoniam & ipsa pars temperata inter æstiuum & isomerinem posita est, quemadmodum eius suprà fecimus mentionem: æstiualis inter æquinoctialem & septentrionalem. Et in hac zona si qui inhabitant, appellantur à nobis Antichthones, ὡς τὴν ἐναντίαν χθόνα οἰκοῦντες.

Digitus minimus habet quintam zonam, appellatam notion, quoniam ex illa parte cum afflat uentus, humidũ facit aerem: & humorem colligens corpus, Notia dicitur. Hæc plaga Australis appellatur, depressior quàm ut à nobis uideri possit, & ideo infra orizontem descendit. Orizon autem quo definit: sphæram superiorem, qui & idem à nocte disterminat. Hæc quoque præsumenda inhabitabilis, propter rigores quos patiatur, necesse est, quoniã longè segregatur. Circulus autem zodiacus qui Loxos appellatur, per tres zonas medius fertur, per quem sol currit. Sic ergo, quoniam ad ultimas non perueniat frigidas, relinquit mediam zonam: quoniam sæpe onerat, ignem facit. Huius zonæ mentionem facit Virg. vij. cùm uellet ex uerbis Ilionei Latinos confirmari, neminem esse in orbe toto, qui ignoraret quanto bello Asia & Europa conflixisset: quandoquidem scire possent etiam qui ultra Oceanum extimum agitarent, quique diuisi plaga æquinoctiali zonam illam quam ἰσημερινὴν diximus incolerent, quam uerisimile est in aliquibus habitari. Sunt autẽ qui hic declarantur uersus huiusmodi: A

Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos, quibus actos uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis,
Audijt, & si quem tellus extrema refuso
Summouet oceano, & si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga solis iniqui.

Hanc tamen uniuersam disputationem certum est Vergilium transtulisse ab Eratosthene, cuius liber est hexametris uersibus scriptus, qui Hermes inscribitur. Quidam uerò orbem terrarum descripserunt in formam literæ ω, & in lineamentis quæ per circuitum ambiunt literas, formã referunt Oceani, quem rectè ζωστῆρα τοῦ κόσμου dixerunt. ὠκεανὸς autem, id est Oceanus, ab ὠκὺς dicitur, ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα, καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν. In media aũt parte linea quæ deducitur, Atlanticum Oceanum fertur transmittere: quod mare traditur subiectum esse plagæ æquinoctiali: & sic diuisas esse duas partes orbis, quarum nos habitemus eam quæ sit ab Oriente dexterior: atque esse uerisimile, ut aduerso tam pari tractu gens alia hominum inhabitet. Si tamen uelimus omnem diligentiam in examinandis Homeri carminibus adhibere, ibi quoque fortassis descriptionis huius ordinem. Clypeus enim Achillis quinque orbibus intextus fuit, quorum sic meminit: B

αἱ δ᾽ ἄρ᾽ ἔτι ῥινοὶ
ἦσαν ἐπεὶ πέντε πτύχας ἤλασε κυλλοποδίων
τὰς δύο χαλκείας, δύο δ᾽ ἔνδοθι κασσιτέροιο,
τὴν δὲ μίαν χρυσῆν, τῇ ῥ᾽ ἔσχετο χάλκεον ἔγχος.

Nam examinemus colorem metallorum, & conditionem zonarum, & poterimus rectè cõparare κασσιτέρου, id est, plumbi albi zonas dixerit, septentrionalem & australem, ut frigidas & canã niue oppletas. Æreas autẽ, quæ refulgent, habentes temperaturam candoris & rutili coloris, dixerit æstiualem & hyemalem. Auream autem sine dubio igneam. nam est sic dictum: Fert aurea sidera clamor. Et à Pindaro, ὁ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ. Et Vulcanus, ut ignis deus uirium suarum beneficium in illa zona uoluerit aurum clypeo superponere. C

Cærulea glacie concretæ.] In plerisque ueteribus exemplaribus legere est casu recto, numero multitudinis Cærulea, puncto mox interfito. ut quod sequitur, Glacie concretæ, atque imbribus atris, expositio sit, cur zonæ illæ cæruleæ sint. In cod. Med. prius Cæruleæ legebatur: sed inde aliena manu linea superinducta, ultima litera fieret a. Sunt etiã libri manuscripti, in quibus cæruleæ & glacie legatur. VAR. Lect.

Sunt certè planetæ septem, quorum uirtutem stellæ omnes consequuntur: quando ita demum se illi habeant ad stellas alias, ut se habet ad corpus anima, ceu comprobant mathematici: at planetæ solem sequuntur maximè, ad cuius interualla nunc directi sunt, nunc stationarij, aut retrocedentes: quandoque etiam dijs eiusdem occulti, rursusque emergentes. Igitur & stellas omnes solem sequi, astruendum est. At sol meridianæ propior terræ sine dubio est, ergo & portio illa meritò iudicari superior debet. Sed nec illud ignorandum, dici quandoque alio item modo supremum uel infimum in cœlo, ex stellarũ cursu. nam cœli medium CAL. Rhod.

A dium in meridie uocatur supremum, & medium in hemisphærio inferiori uocatur infimum. Atq; ita ab Metaphysicis capi, sciunt eruditiores. Hæc scrupulosius paulo conse ctari collibuit, tum quia mira hominum naturæ capaciũ subtilitas arrisit plurimũ, tum ut interioris doctrinæ candidatos amplius commonerem, quid astrui possit super illis doctissimi poetæ carminibus ex libro Æneidos primo,

Et iam finis erat, cum Iuppiter æthere summo
Despiciens mare ueliuolum, terrasq; iacentes,
Littoraq;, & latos populos, sic uertice cœli
Constitit, & Libyæ defixit lumina regnis.

Sed quis non uidet illud quoque, quid ad ea, quæ attulit Aurelius Macrobius, auctor excellẽtissimus, addi possit in carminum illorũ expositione, quæ primo Georgico leguntur?

Hic uertex nobis semper sublimis: at illum
Sub pedibus Styx atra uidet, manesq; profundi.

Platonis tamen sententia fuisse uidetur, in mundo ex se nõ dici supernum, orbicularitatis ratione, quoniã sit hæc undiq; uniformis: dici tamen in eo sursum deorsumq;, quo ad nos qui superna nuncupamus, supra caput surrecta: e diuerso autem inferna, quæ pedibus subijciuntur.

Maximus hîc flexu sinuoso elabitur anguis,
Circum perq; duas in morem fluminis arctos:
Arctos, Oceani metuentes æquore tingi.
Illic (ut perhibent) aut intempesta silet nox
Semper, & obtenta densantur nocte tenebræ:
Aut redit à nobis aurora, diemq; reducit,
Nosq; ubi primus equis oriens afflauit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina uesper.
Hinc tempestates dubio prædiscere cœlo
Possumus, hinc messisq; diem, tempusq; serendi,
Et quando infidum remis impellere marmor
Conueniat, quando armatas deducere classeis,
Aut tempestiuam syluis euertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur, & ortus,
Temporibusq; parem diuersis quattuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber,
Multa, forent quæ mox cœlo properanda sereno,
Maturare datur: durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem, cauat arbore lintres,
Aut pecori signũ, aut numeros impressit aceruis.

SER. *Maximus anguis.] quia ipse cæteris est maior. Circum perq; duas.] Circum enim est, & per: nã per utranq; labitur, maiorem cauda tangens, aluo complectens minorem. In more fluminis arctos.]* B *Hesiod.* ποταμῷ ῥέοντι ἐοικώς. *Oceani metuentes æquore tingi.] Hoc refertur ad fabulam. Nam hæ duæ pellices Iunonis fuisse dicuntur, quas postquam Iupiter in siderum numerum retulit, Iuno rogauit Tethym suam nutricem, ne unquam eas pateretur occidere. Vnde nunc Metuentes dixit, scilicet nutricem Iunonis. Vt perhibent.] Poeticè. nam in rebus dubijs suam denegat fidẽ. Intempesta.] inactuosa, alta, densa, crassa, qualis est intempesta. Posse autem hoc fieri in aliqua parte mundi, ut penè totum sibi uendicet nox, probat Britãnia, quæ lucis diues, uix quoddam spacium noctibus cedit. Obtenta.] obducta. Diemq; reducit.] Vt quando discedit à nobis, & dies clauditur, tunc illic fit aurora. Afflauit anhe-* C *lis.] cursu anhelantibus. Sera.] nocti uicina. Vesper.] stella, quæ & Venus & Lucifer dicitur. nam Vesper, eo quod quibusdam mensibus uesperè: Lucifer autẽ dicitur, eo quod quibusdam manè oriatur. Hinc.] id est, ex ratione astrologiæ. & est conclusio: nam hoc dicit, Nõ sine causa intuentur siderum ortus & occasus: hinc enim uniuersa noscuntur. Dubio cœlo.] id est, etiam dubio cœlo, quod nunc prospera, nũc aduersa ingerit. Messisq; diem.] id est, quando sit metendi tempus opportunum. Serendi.] id est, seminandi. Infidum.] cui nullus potest aut debet cõmittere fidem: nam subitò fallit hominem. Marmor.] mare. Quando armatas deducere classeis.] quando sit tempus ad agendum nauale prælium. Tempestiuam pinum.] opportunam. nam tempore importuno cæsæ arbores citò termites faciunt: ita enim ligni uermes uocantur. Temporibusq; parem.] De rebus contrarijs fecit declamationem, dicendo Parem ex diuersis. Reuera enim nihil est tam contrarium inter se, quàm æstas & hyems: & tamen de his annus efficitur. Multa forent quæ mox cœlo properanda sereno Maturare datur.] Ordo est: Multa datur maturare, quæ forent properanda sereno cœlo, id est, in serenitate. Nam malè quidam forent præsentis temporis esse uolunt, ut sit sensus: Multa sunt quæ maturare datur, mox cœlo sereno properanda: id est, in usum sereni cœli, quod non est idoneum. Licet reuera Fore tantum semper futuri temporis sit: nam foret & præteritum, & præsens, & futurum complectitur. Sallustius: Ni uirtus, fidesq; uestra spectata mihi foret, id est, esset. Ordo est: Multa maturare datur, & celeriter facere; quæ si uelis cœlo sereno properanter facere, non diligenter poteris facere, dum festinas. Procudit.] cudendo extenuat. Vomeris obtusi dentem.] Antiqui n addebant, obtunsus, nanctus: quod nos propter euphoniam in aliquibus detraximus, ut obtusus, nactus: in aliquibus n remansit, ut tunsus. Lintres.] fluuiales nauiculas. Aut pecori signum, aut numeros impressit aceruis.] id est, facit aut characteres, quibus pecora signantur: aut tesseras, quibus frumentorum numerus designatur: nam numeros pro literis posuit, quibus numeri continentur.*

POM. Sabi. *Hic.] in septẽtrione. Anguis instar fluminis ambit, circundat duas Arctos, maiorem et minorem, in polo Boreali positas. Anguis iste autem fuit ille, qui custodiuit mala Hesperidum, aut qui Erichthoniũ nutriuit filium Mineruæ, & à Minerua propter beneficium cœlo sacratus. Sed putauerunt antiqui stellas ex Oceano oriri, & in Oceano occidere: ac si fessi propter cursum, quæ fuissent, potu refici & recreari. Iuno cum uidisset in cœlo Calisto, qui est septentrio, dicitur accessisse ad Tethym, eamq; orasse & impetrasse, ne potum concederet Calisto: & ideo sæpenumero nunquam occidit, & semper uidetur. In morem.] similis flumini. Tingi.] mergi. Illic.] in polo meridiano. Intempesta nox dicitur, quasi sine tempestate & tumultu, & quiete. Silet.] Quia in tenebris est silentium. Obtenta.] longa. Aurora.] lux, sol. Apud illos meridianos est dies, quando est nobis nox: et nox apud illos, quando dies est nobis. Afflauit.] inspirauit in nostro hemisphærio. Illic.] In meridie. Vesper.] tarda hora. Hinc.] ex obseruatione astrorum. Tempestates.] futura tempora. Dubio.] quia non semper idem. Quando.] quo tempore. Marmor.] mare.*

Impellere.] *tractare.* Euertere.] *cedere.* *Tempestiuam.*] *opportunã.*Ex pinu fiunt nauigia, *propter spissitudinem materiei.* *Speculamur.*] *uidemus.* *Tempo ribusq; parem diuersis quatuor.*] Nam est uer, *æstas, autumnus, hyems.* Lucretius *quatuor anni tempora ponit.* Varro ait: Dies primus ueris est in Aquario: *æstatis, in* Tauro: *autumni, in* Leone: *hyemis, in* Scorpione. *Ver habet dies* LXXX, *et unum.* *Æstas,* LXXXXVI. *Autumnus,* LXXX *&* *unum.* Hyems, LXXXVIIII. *Veris principium,* VII *idus* Februarij: *æstatis,* VII *idus* Maij: A *autumni,* VII *idus* Augusti: *hyemis, septimo idus* Nouembris. Continet.] *detinet.* Datur.] *conceditur.* *Maturare.*] *proficere.* Properanda.] *acceleranda.* *Procudit.*] *acuit.* *Durum procudit arator.*] *quia ferreum est.* Lintres.] *scyphos ad utensilia.* Lintres *appellantur scyphi oblongi, cauati in arbore, & dicuntur gabatæ etiam.* *Numeros impreßit.*] *mensuras.* Aceruis.] *cumulis leguminum.*

SER. *Amerina retinacula.*] *uirgas de quibus uites religantur, quæ uirgæ abundant circa Amerinum oppidum* Italiæ, *cuius crebrã in* Roscianã *facit* Cicero *mentionem.* *Lentæ.*] *flexibili.* Hic *computat ea quæ quilibet domi potest facere, dum ab agricultura pluuijs impeditur, aut nimium frigus terram constringit.* *Cuncta enim utilia sunt humano usui, quæ hic dicit, et quouis tempore possunt fieri.* Exacuunt.] *repurgant, et reformant in altitudinem*

Exacuunt alij uallos, furcasq; bicornes,
Atq; Amerina parant lentæ retinacula uiti.
Nunc facilis Rubea texatur fiscina uirga,
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo:
Quippe etiam festis quædam exercere diebus
Fas & iura sinunt: riuos deducere nulla
Relligio uetuit, segeti prætendere sepem,
Insidias auibus moliri, incendere uepres,
Balantumq; gregem fluuio mersare salubri.
Sæpe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis, lapidemq; reuertens
Incusum, aut atræ massam picis urbe reportat.
Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
Felices operum: quintam fuge, pallidus Orcus
Eumenidesq; satæ, tum partu terra nefando
Cœumq;, Iapetumq; creat, sæuumq; Typhoea,
Et coniuratos cœlum rescindere fratres,

mergere propter scabiẽ. *Costas aselli.*] *aut reuera costas, aut clitellas: ut* Horat. Hi muli Capuæ clitellas tẽpore ponunt. *Agitator.*] *uerberator, ab agendo dictus.* *Vilibus pomis.*] *abundantibus: ut,* *Vilemq; faselum.* *Lapidem incusum.*] *manualẽ molam cudendo asperatã.* *Massam picis urbe reportat.*] *aut qui oleum uel poma portauerat ad urbẽ,* B *aut certè ideo* Reportat, *quia pix in agris nascitur, & in urbẽ distracta, in agrum à plerisq; reportatur.*

pristinã. Vallos.] *fossas & muros de terra factos & glebis, quæ fiunt in circuitum cohortium & uinearum, aut quibus aquæ ducuntur de locis aquosis.* Bicornes.] *duorum cornuum.* *Facilis fiscina.*] *leuis ad faciendum.* *Rubea uirga.*] *quæ abundat circa* Rubos *Italiæ oppidum.* Horatius: Inde Rubos fessi peruenimus. *Nunc torrete igni fruges.*] *siccate.* *Frangite saxo.*] ὕστερον πρότερον, *tanquã dicat, torrete igni, coquite panes: & postea dicat, frangite saxo: cùm prius sit frumentum molere, & deinde factos panes coquere. Sed rectè & ordinatè dixit: nã torrere fruges non de coquendis panibus, sed de siccandis frugibus dixit, quod fit primum, & postea siccatæ fruges moluntur: & præcipit parandum esse panem, quo utendum sit sereno cœlo, ne ea res tunc sit impedimento.* *Quippe etiam festis quædam exercere diebus.*] *Non mirum est rusticum aliquas res facere debere per pluuias: quum sint quædam quæ facere poßit etiam festis diebus.* *Fas & iura sinunt.*] *diuina humanaq; iura permittunt: nam fas ad religionem, iura pertinent ad homines.* *Riuos deducere nulla* Religio *uetuit.*] *id est, siccare: nam irrigare inducere est: ut,* Deinde *satis fluuium inducit. Sanè sciendum, secundum* Varronem *contra religionem esse, uel si irrigentur agri, uel lauentur animalia festis diebus: nymphæ enim sine piaculo non possunt moueri. sed scimus necesßitati religionem cedere: unde peritè* Vergilius *ait,* Balantumq; *gregem fluuio mersare salubri, id est, salutifero.* Nam dicturus est in tertio, *scabie tentari animalia nisi lauentur.* De irrigatione uerò *nihil ad hunc pertinet locum, quia deducere, ut diximus, significat siccare.* Vetuit.] *prohibuit.* *Prætendere sepem.*] *circundare & opponere, subaudi nulla religio uetuit.* *Insidias auibus moliri.*] *id est, aucupia facere.* *Incendere uepres.*] *hoc autem, sicut & propriè, licet & festis diebus agere.* *Balantumq; gregem.*] *id est, ouium.* *Fluuio mersare.*] *frequenter*

tatur. *Ipsa dies alios.*] Plenißimè de lunæ diebus omnibus expreßit Hesiod. ἤματα δ' ἐκ Διόθεν πεφυλαγμένος εὖ κατὰ μοῖραν, πεφραδέμεν δμώεσσι· τριηκάδα μηνὸς ἀρίστην, ἔργα τ' ἐποπτεύειν ἠδ' ἁρμαλιὴν δατέασθαι. *Quam rem breuiter iste prælibat.* *Felices operum.*] *aptos felicibus operibus.* *Quintã fuge.*] Dicitur enim hic numerus Mineruæ *esse consecratus, quam sterilem esse constat: unde etiam omnia sterilia, quinta* Luna *nasci dicũtur, ut* Orcus, Furiæ, Gigantes. *Pallidus.*] *quia pallidos facit.* *Eumenides.*] *ut sæpe diximus,* κατ' εὐφημισμὸν Eumenides *uocantur.* *Nefando.*] *sacrilego.* Per Cœum autem et Iapetum, & Typhoeũ, omnes gigantes intelliguntur. *Fratres.*] Othum & Ephialtem *dicit, qui fuerunt filij* Neptuni, & *nouem digitis singulis crescebant mensibus, qua freti altitudine cœlum uoluerunt euertere, sed confixi sunt sagittis* Apollinis & Dianæ. C

Exacuunt.] *extenuant.* Vallos.] *palos.* *Retinacula.*] *ligamina.* Ameria *est oppidum Sabinorum, unde* POM. Sab. *fortè hæc ligamina petebantur, aut ibi melius proueniũt.* Rubiorum *oppidum fuit in* Campania, *unde rubea afferebantur uimina, pro fiscellis, seu ab ipso colore ruboris. utrunque placet.* Fiscina.] *fiscella.* *Castra dicuntur, quia illic castè milites debent uiuere.* Torrere.] *Hic mos torrendi fruges et moliendi remansit apud* Scythas, *qui modò auenam, modò triticum in furnis desiccant, & inde ad cibaria militum moliunt.* *Posca, dicitur uinum aquatum, aliter dicitur lorum.* *Bucellatum dicimus panem bis coctum.* *Prandium, quasi parandiũ: quia debemus accipere, quod paratum est. & erat militare.* *Fruges, dicuntur à fruendo.* *Quippe etiam festis.*] Collumella ait: *Sunt enim quædam, ut ait poeta, quæ festis exercere diebus fas erat, etc.* Quanquam pontifices negent segetem sepiri debere, uetentq; lanarum causa lauari oues, nisi propter medicinam. Ideo Vergilius ait, Fluuio mersare salubri: *id est medicinali.*

A medicinali. Sunt enim uitia, quorum causa pecus utile sit lauare. Ferijs autem ritus maiorum etiam illa permittit, far pinsere, faces incendere, candelas sebare, uineam conductam colere, piscinas, lacus, fossas ueteres tergere et purgare, prata sicilire, stercora æquare, fœnum in tabulata componere, fructus olíueti cōductos colligere, mala, ficos, pyra pandere, caseum facere, arbores serendi causa collo uel mulo clitellario afferre. Clitella dicitur manstum, sed uincto aduehere nō permittitur. alia omnia negocia, præter hæc, facere non licet. M. Porcius Cato mulis, equis & asinis nullas esse ferias ait: & permittit boues coniungere, lignorum & frumentorum aduehendorum causa. Nos apud Pontifices legimus, Ferijs tantum Dominicalibus mulos coniungere non licere, in cæteris licere. Fas.] sacra. Iura.] humana scilicet. Prætendere.] opponere. Moliri.] id est, capere aues, & aucupari auibus. intelligit de auibus quæ segetes depopulantur. Vepres.] spinas.

Grege.] scilicet morbosum. Mersare.] lauare propter sanitatem, ne intereat pecus. ideo salubri. Balantum.] ouium. Agitator.] ille qui agit asinum. Costas.] dorsum. Tardi.] Quia asini sunt tardi, propter melancholiam. ideo frigidissimæ naturæ sunt, et omnis tarditas prouenit ex humore melancholico. Lapidem.] molendinarum. Pomis.] hæc feruntur ad urbem. Reuertens.] ad urbem, ad uillam. Atræ.] nigræ, quia pix est nigra. Orcus.] inferorum deus & simulachrum. Orcus proprie est obscuritas inferorum. Eumenides, furiæ. Quintus numerus dicitur Mineruæ sacer: ideo quinta luna omnia gignuntur sterilia. In hoc loco Vergilius imitatur Democriti ostentationem, qui de lunaribus diebus scripsit. Eumenides satæ.] natæ, Alecto, Tisiphone & Megæra. Nefando.] pernicioso. Tum.] in quinta luna. Cœumq;.] Cœus gigas fuit. Creat.] creauit. Fratres.] Otum & Ephialtem.

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atq; Ossæ frondosū inuoluere Olympū.
Ter pater extructos disiecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, & ponere uites,
Et prensos domitare boues, & licia telæ
Addere. nona fugæ melior, contraria furtis.
Multa adeò melius gelida se nocte dedere,
Aut cum sole nouo terras irrorat Eous.
Nocte leueis melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctes lentus non deficit humor.
Et quidam seros hyberni ad luminis ignes
Peruigilat, ferroq; faces inspicat acuto,
Interea longum cantu solata laborem
Arguto coniunx percurrit pectine telas,
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem,
Et folijs undam trepidi despumat aheni.
At rubicunda Ceres medio succiditur æstu,
Et medio tostas æstu terit area fruges.
Nudus ara, fere nudus, hyems ignaua colono.
Frigoribus parto agricolæ plerumq; fruuntur,
Mutuaq; inter se læti conuiuia curant.
Inuitat genialis hyems, curasq; resoluit:
Ceu pressæ quum iam portum tetigere carinæ,

SER. Pelio Ossam.] o longa est, sed fit breuis sequente uocali o: ut, Sub B Ilio alto. Septima post decimam felix.] aut septimam decimam dicit. aut hoc dicit: Felix quidē est septima, sed felicior decima, ut primū locum decimæ relinquat. Alij quartamdecimam accipiunt, ut sit: Felix est septima duplicata, id est, cuius numerus post decimam inuenitur, quo die reuera melius uites ponimus. Nona fugæ melior.] Non ut quibusdā imperitis uidetur, Vergilius aut fugam seruis suadet, aut eis indicat dies, quibus se à rapinis abstineāt. nam & fugam C de profectione & cursu legimus: ut, Simul arua fuga, simul æquora uertit. Etiam uelocem equum fugacem dicimus. & fuga potest etiam honesta esse, ut si quis hostem, si quis imminētem tyrannum, si quis sæuum iudicem fugiat. Contraria furtis.] Illuc spectat, ut domino sit spes inueniēdi quod amiserit, & seruus rapere aliquid aufugiens formidet. Adeò.] ualde: Terent. Adolescentem adeò nobilem. Melius se nocte dederunt.] melius nostro obsequuntur labori. Nocte nomen est, adeò ut ei Horatius iunxerit præpositionem: Vt iugulent homines, surgunt de nocte latrones. nam aduerbium noctu facit; sicut diu. Sallustius: Die noctuq; laborare, festinare. Sole nouo.] id est, oriente die, & sole adhuc recenti, necdum feruenti. Irrorat.] illustrat: aut enim certè matutino tempore ros cadit. & dicit hoc loco, & die et noctu insistendum labori. Eous.] id est, lucifer, de quo etiam Cinna in Smyrna sic ait: Te matutinus flentem conspexit Eous, Et flentem paulo uidit post hesperus idem. Arida prata.] iam matura. Tondentur.] secantur. Noctis.] accusatiuus pluralis. Non deficit humor.] non deserit. Vnde & qui deserunt exercitum ad hostes transeuntes, defectores uocantur. Faces inspicat.] incidit ad speciem & aristarum imaginem. Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem.] Hypermetrus uersus est: unde & sequens à uocali inchoat. Benè autem ait, decoquit humorem, id est, rem superfluam: sicut suprà posuit, Luxuriem segetum tenera depascit in herba. Trepidi despumat aheni. At rubicunda.] uasis in quo coquitur uinum: & trepidū dicitur, quia quod bullit, quasi tremere uidetur. Aheni ex ære facti. Ceres.] frumentum. Medio æstu.] per diē, quādo æstus est. Nudus ara, fere nudus.] Sic Hesiod. γυμνὸν σπείρειν, γυμνὸν δὲ βοωτεῖν, γυμνὸν δ' ἀμάασθαι. Adeò sereno cœlo, ut amictum possis cōtemnere. Sanè quidam post hoc hemistichium, dicitur subsecutus: Habebis frigore febres. Hyems ignaua.] quæ ignauum reddit colonum. Plerunque.] quia dicturus est aliqua, quæ rusticus etiam hyeme possit efficere. Conuiuia.] aut mittere sibi inuicem, aut uicissim parare. Genialis hyems.] uoluptuosa, conuiualis: nam quoties uoluptati operam damus, indulgere dicimur genio. unde econtrariò habemus in Terent. Suum defraudans genium. Genium autem dicebant antiqui, naturalem deum uniuscuiusq; loci uel rei aut hominis. Curasq; resoluit.] quiescere facit à labore & curis. Pressæ carinæ.] onerariæ. Quum iam portum tetigere.] Dat comparationem de nauigantibus, quòd sicut illi expleta iam nauigatione, et positis in sicco nauibus lætantur, & epulis uacant: sic etiam rustici completis & finitis æstiuis laboribus, hyeme cōuiuia celebrant, & à curis soluuntur.

POM. Sabi. Pelio.] Vocalis longa, nunc sequente alia fit breuis, ut Insulæ Ionio in magno. Ait etiam Vergilius in Ætna, Pe-

lion Ossa creat, summus tremit Ossan Olympus. Nam omne quod superimminet, uidetur creare quod subest. Inuoluere.] miscere superimponendo. Frondosum.] umbrosum. Septimus numerus duplicatus, decimumquartum facit: & septimus numerus post decimum numeratus, est quartusdecimus. illa dies est fœlix operibus, & ægrotantibus infelix. Licia.] fila, quæ pendent. Fugæ.] itineri. Nona luna securum est iter, quia est contra furta & latrones. Multa adeò.] Crescente luna, omnia pubescũt: decrescente, omnia tenuantur. Omnis enim luna, cum humor augescit, atq; intumescit, & etiam ipsum mare facit. Hoc signum nocturnis ordinibus fauet, Luna, Mars, Venus: diurnis, Sol, Mercurius, Saturnus, Iupiter. Multa per hæc carmina Vergilius intelligit, inuigilandum esse propter nocturna opera, atq; diurna. Eous.] oriens sol. Tondentur.] eruncatur. Lentus.] Quia citò non labitur, & diu durat. Inspicat.] acuit, à spicæ similitudine. Longum.] continuum. Pecten.] instrumentum ad pectenda stamina. Humorem.] Ideo decoctum uinũ diutius durat, quia si quod aquosum inhæret, igni consumptũ est. Humorem.] ultima syllaba abundat, & liquescit in sequenti uocali, in alio carmine. Folijs.] ramo pampinoso. Ahena dicuntur caldaria. At rubicunda debet esse meßis, quando omnis humor nocturnus euanuit. Tostas.] metitur, secatur seges, priusquam uaporibus aduratur. Cunctatio enim non est sine damno. Grana culmis arescentibus decidunt, tum aues & formicæ, et cætera talia prædam faciunt. Rubicunda.] matura. Medio æstu.] in media æstate. Nudus ara.] Sereno tempore est arandum atq; serendum, cum sol apricat terram, qua homines possunt esse sine uestibus. Hyems.] pluuia. Fruuntur.] ad delectationem utuntur. Parto.] fructu acquisito. Lenti.] ociosi. uel læti, id est ebrij. Genialis.] uoluptuosa. Inuitat.] ad consumendum parto. Resoluit.] remittit curas rusticorum. Ceu perfecto cursu nautæ coronant nauigia: sic agricolæ, perfecto opere agriculturæ. Pressæ.] onerariæ carinæ.

VAR. Lect. Extructos disiecit ful. montes.] In Romano libro legere est, Deiecit. Felix & ponere uites.] In Longobardico, Felix est ponere uites.

CÆL. Rhod. Erat in manibus nuper Maronis Georgicῶn liber primus, eo gratior nobis quòd Columellæ testimonio poeta hic ut in alijs summus, ita & agricolationis disciplinã carmine potentem fecit. Quo nomine eum pleriq; omnes bene literati, approbatiq; obseruãt, ueluti τιμινῶν ἱερὰ, id est templorum sacra. Ita est doctrina multifarius, et morum sanctitudine præcellẽs. Inibi ergo hosce uersus legebamus, ubi lunarium ratio dierum pertractatur:

Septima post decimam felix, & ponere uites,
Et prensos domitare boues, & licia telæ
Addere.

Quæsitum diu et anxiè in eruditorũ scholis, quid sit quod poeta nobilis ait, Septima post decimã felix. Seruius multa quidem affert, sed quia dictorum rationes minus protulit, posteris amplius quærendi curam iniecit non mediocrem. A Nos ergo quæ apud cœlestium rerum peritos obseruauimus, hinc iam attexere pergemus. Illud autem traditur primum, Lunæ calorem esse imbecillem prorsus, adeò uti nequaquam ita unquam augescat, ut siccitatem queat inducere: cæterùm ad humefactionem usq; modò progredi. Vnde & illud consecutione quadam manifestum, pro luminis copia, & ex eo etiam caloris corpora humectari. Consimiliter ad defectum tendente lumine, humectationis detrimenta fieri, & caloris. Sciendum et illud: lunã priore dichotomia excalfacere plus atq; humectare quàm sequenti, ratione (ut prætexuimus) augescentis aut decrescentis luminis. Ex ijs deprehendere periti rerum, increscentis lunæ spacia esse plantationibus uelut decretoria, quoniam humoris exuperantia semen madescens celerius uendicet incrementa. Vbi uerò deteritur lumen, cædi optimè materiam, quæ arescat tunc, attenueturue: propterea nec carie computrescat. Quamobrem apud Maronem, quum septima post decimã nominatur, neutiquã de- B cimamseptimam intelligi posse: quamuis id non abnuat interpres. Hanc siquidem ponendis uitibus incommodam censeri, propè in confesso est, ob luminis detrimenta. Verùm probabilius id, aut septimam significari, quæ sit post decimam prima, & melior, id est quartamdecimam, quæ dies comprobari omnium calculis potest, luna tum plenã faciente uisitationem: aut dies collaudasse duos credamus poetam agricolationis peritißimum, septimum ac decimũ, sed hunc eò amplius. Septima utique luna dimidio orbe cæsa conuisitur. Decima amphicyrtos, id est utrinq; gibbosa. Et utrobique humor affatim, calorq; radicibus affundi facilè potest. Quod uerò septimadecima die subuectari in aream fruges, poeta Hesiodus prodit, non aliunde uideri natũ potest, quod item ex Procli interpretatione liquet, quàm quòd à circumacto lunari orbe protolluntur ferè uentorum afflatus euentilãdis frugibus peraccommodi. Scire tamen licet, M. Manilium Astronomicon quartò, septimam post decimam ex Maronis imitatione, pro decimaseptima accepisse: sic enim de Cancri partibus scribit:

Prima rapit, nec ter quintæ clementior usus, C
Septima post decimam luctum, & uicesima portat.

In collectaneis Rei rusticæ apud Græcos ità lego, Esse qui statuant, augescente modo luna plantationi incumbendum: tendente uerò in damna lucis, haudquaquam. Alij ab quarta in octauamdecimam rectè plantari autumant. Nec deesse, qui ab decima ad uicesimam quippiam fieri id genus uetent, ὅπως μὴ τὸ φῶς αὐτῆς συγκαταχωσθῇ τοῖς φυτοῖς. Illa uerò rectior obseruatio, luna inferna permeante id agere: supra terram autem posita, cædere materiam.

Puppibus & læti nautæ imposuêre coronas.
Sed tamen & quernas glandes tũ stringere tẽpus,
Et lauri baccas, oleamq;, cruentaq; myrta.
Tunc gruibus pedicas, & retia ponere ceruis,
Auritosq; sequi lepores, tum figere damas,
Stupea torquentem Balearis uerbera fundæ,
Cùm nix alta iacet, glaciẽ cùm flumina trudunt.
Quid tempestates autumni, & sidera dicam?
Atq; ubi iam breuiorq; dies, & mollior æstas?

SER. Imposuêre coronas.] aut reuera coronas, aut spiras funium accipimus. Sed tamẽ et quernas glandes.] Sunt aliquæ deriuationes ex usu magis quàm ex ratione uenientes, ut quernus, ficulnus, ilignus, colurnus, à corylo, ilice, ficu, quercu. Cruenta.] matura enim cruoris imitantur colorem. Pedicas.] laqueos, quibus pedes illaqueantur. Auritos lepores.] maiores aures habentes. Horat. aliter ait: Doctum & auritas fidibus canoris Ducere quercus,

Quæ uigilanda uiris, uel cùm ruit imbriferũ Ver,
Spicea iam campis cùm messis inhorruit, & cùm
Frumenta in uiridi stipula lactentia turgent?
Sæpe ego cùm flauis messorem induceret aruis
Agricola, & fragili iam stringeret hordea culmo,
Omnia uentorum concurrere prælia uidi,
Quæ grauidam latè segetem ab radicibus imis
Sublime expulsam eruerent, ita turbine nigro
Ferret hyems culmumq; leuẽ, stipulasq; uolãteis.
Sæpe etiam immensũ cœlo uenit agmen aquarũ,
Et fœdam glomerãt tempestatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes, ruit arduus æther,
Et pluuia ingenti sata læta, boumq; labores
Diluit: implentur fossæ, & caua flumina crescunt
Cum sonitu, feruetq; fretis spirantibus æquor.
Ipse pater media nimborum in nocte coruscà
Fulmina molitur dextra, quo maxima motu
Terra tremit, fugêre feræ, & mortalia corda
Per genteis humilis strauit pauor. ille flagranti

A *re quercus, sensum audien di habentes.* Balearis *fundæ.*] *Hispanicæ, à Ba learibus insulis Hispaniæ, ubi inuenta est funda.* *Quid tempestates.*] *Ver no & autumnali tempo re fiunt tempestates, quan do nec plena æstas est, nec plena hyems: unde mediũ & confine utriusque temporis ex coniun ctione contrariarum re rum tempestates efficit. Sanè sciendũ ultimas par tes tam autumni quàm ue ris significare, quibus sunt procellæ: quod de autum no hic indicat uersus, At que ubi breuiorq; dies &*

B *mollior æstas. de Vere hic, Spicea iam campis cùm messis inhorruit.* Vigilanda.] *uigilanter prouidenda.* Cùm ruit.] *id est, cùm præcipitatur in finem. & in hoc talis est sensus: Quid dicam, quantum oporteat sollicitum ac stu diosum esse agricolam tempore autumni & ueris?* Spi cea messis.] *spicos de maturis frugibus abusiuè dicimus: nam propriè est spicus, quum per culmi folliculum, id est, extremum tumorem aristæ adhuc tenues in modum spicu li eminent.* Inhorruit.] *intremiscit.* Frumenta lacten tia.] *adhuc tenuia & lactis plena. Sanè sciendum, Varro nem in libris diuinarum rerum dicere, Lactantem deum esse, qui se infundit segetibus, & eas facit lactescere. Et sciendum, inter lactantem & lactentem hoc interesse, quòd lactans est, qui lac præbet: lactens, cui lac præbe tur.* In uiridi stipula.] *stipulæ nomine pro culmo abu titur.* Flauis induceret aruis.] *id est, maturis segetibus.* Fragili culmo.] *id est, quæ in fragili culmo erant.* Stringeret.] *secaret: ut, Hic ubi densas Agricolæ stringũt frondes.* Omnia uentorũ concurrere.] *inter se: ut, Mu tati transuersa fremunt.* Sublime expul. eruerent.] *id*

C *est, per sublime portarent erutam segetem.* Turbine ni gro.] *tempestate noxia. Horat. Hic niger est, hunc tu Ro mane caueto.* Culmumq; leuem.] *culmus est ipse cala mus: stipulæ uerò folia, quæ ambiunt culmum.* Agmen aquarum.] *impetus: ut, Leni fluit agmine Tibris. Est au tem hic ἔκφρασις poetica, ad describendam tempestatem.* Collectæ ex alto nubes.] *ab Aquilone, qui utique de alto flat, id est, à septentrione, & tempestates grauissimas fa cit. nam Auster humilis est: ut, Mundus ut ad Scythiam, Riphæasq; arduus arces Consurgit, premitur Libyæ de uexus in Austros.* Ruit arduus æther.] *tonitribus percre pat: ut, Cœliq; ruina,* Caua flumina.] *profunda & al ta. Lucanus: Rutubamq; cauum.* Spirantibus.] *in mo tu positis: alibi, Quà uada non spirant, nec fracta remur murat unda.* Corusca fulmina.] *coruscantia: ut, Sibi la lambebant linguis uibrantibus ora.* Molitur.] *agi tat & iacit.* Terra tremit.] *terræmotus efficitur: uel Tremit terra, tremere uidetur, & pauent hi qui terram colunt.* Humilis pauor.] *qui humiles reddit, ut palli dus morbus.*

POM. Sabi. Coronas.] *per omnia nauigia. Stringere dicit, quæ in hyeme fiunt.* Stringe re.] *legere, colligere.* Tunc.] *hyeme.* Cruen ta myrta.] *rubicunda.* Pedicas.] *laqueos.* Au ritos.] *habentes longas aures.* Figere.] *sagittis scilicet. Funda reperta fuit in Balearibus insulis.* Trudunt.] *id est, rumpũt: quia tunc est durior, & frangitur propter frigus. Glacies quando finditur, tunc est durior.* Quid di cam.] *Ex occasu & ex ortu siderum ruinæ cœli fiunt, aliquãdo humor cõ cretus in pruinas, aliquã do coactus in niues, ali quãdo glaciatus in grãdi nes. Et alia sidera sunt nuncia flatus, alia uaporis, alia fri goris. Nec meantium, id est, planetarum, hæc tantum uia, sed & fixarum stellarum est. Nam occasus Vergiliarum pluuiam facit, & idem facit hœdorum exortus. Autumno tempestates proueniunt, & fulmina.* Sidera.] *id est, Arcturum, Suculas & Coronam.* Breuior.] *in hyeme, &c.* Mollior æstas.] *remissior calor.* Ruit.] *Quia ruit imber, et potissimum in mense Martio. Spica dicitur à spici similitudine, aut quòd debeat esse effigiata ad for mam spiculi, aut à spe.* Cum messis inhorruit.] *fit aspe ra, cum est matura.* Frumenta turgent.] *tumescũt.* La ctentia.] *tenera. Lactentes pueri dicuntur teneri.* Sæpe ego cum flauis messorum induc.] *Non debet esse in messe cunctatio: si uerò procellæ uentorum aut turbines incesse rint, maior pars seminum ad terrã defluit: propter quod crastinari non debemus, timendum id maximè est. Nam illo messis tempore zona Orionis exoritur, quæ imbres uo mit, & ab imbribus nomen habet Orion. Et idem Vergi lius, Nimbosus Orion.* Stringeret.] *secaret.* Ordea.] *frumenta.* Grauidam.] *plenam.* Eruerent.] *extir parent.* Agmen.] *copia aquarum.* Collectæ ex alto.] *uel dicit aerem: uel potius ex mari, quoniam nubes è ma ri & lacubus aquam suscipiunt. Aether nunc ponitur pro aere, ut Lucretius, In hoc cœlo qui dicitur aer. Aer enim, unde pluuia cadit, infra lunam est: æther autem supra om nes circulos.* Diluit.] *lauat & dissipat.* Sata læta.] *pinguia.* Aequor.] *mare.* Spirantibus fretis.] *se mo uentibus aquis.* Nimborũ.] *Quia fulmina causantur in nimbis.* Quo.] *propter quæ fulmina terra tremit ma ximo motu.* Humiles.] *timidas.*

VAR. LECT. *Cum nix alta iacet, glaciem cum flumina trudunt.*] In Romano libro, Tegit, una tamen corrupta litera: *sed, Ia cet, omnino melius.* Omnia uentorum concurrere præ lia uidi.] In Romano libro, Consurgere habetur. Sed Con currere, castior lectio cognoscitur. Nimborum in no cte.] Sunt quidam libri antiquissimi, in quibus, Nymborũ nocte, absq; In, legatur. Sed Nymborum innecte, ut in Me diceo & plerisq; alijs habetur, longe numerosius & ele gantius mihi uidetur. Aut Atho, aut Rhodopen.] In Romano libro, in Mediceo, & aliquot alijs antiquis, A thon scriptum est, refragante syllaba.

Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Deijcit, ingeminant Austri, & densissimus imber
Nunc nemora ingēti uento, nunc littora plangit.
Hoc metuens, cœli menses, & sidera serua,
Frigida Saturni sese quò stella receptet,
Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.
In primis uenerare deos, atq; annua magnæ
Sacra refer Cereri lætis operatus in herbis.
Extremæ sub casum hyemis, iam uere sereno,
Tunc pingueis agni, & tunc mollissima uina,
Tunc somni dulces, densæq; in montibus umbræ
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho,

SER. Aut Atho aut Rhodopen.] Per transitū secundum Epicureos loquitur, qui dicunt fulmina non iudicio deorum, sed ex nubibus fieri: nam montes quid necesse fuerat fulminari? Athon autem mons est Græciæ, Rhodope mons Thraciæ. Aut alta Ceraunia.] mōtes sunt Epiri, à crebris fulminibus dicti: κεραυνὸς enim fulmē est. Est autem aliud quod colorat, aliud quod transfigit, aliud quod afflat: ut est, Ex quo me diuûm pater atq; hominum rex Fulminis afflauit uentis. Ingeminant Austri.] repetūt suos flatus uenti. Plangit.] resonare facit: alij legunt Plangunt, ut sit Nemora & littora plangunt, id est, resonant. Hoc metuens, cœli menses & sidera serua.] id est, duodecim signa, quibus menses cognoscimus. sidera autem uel tempestates, uel planetarum motus. Sciendum sanè, ut diximus de planetis quinq;, duos esse noxios, Martem & Saturnum: duos bonos, Iouem & Venerem. Mercurius uerò talis est, qualis ille cui iungitur: unde etiam fingitur minister esse deorum, quòd eorū obtemperat potestati. hinc est quod dicit, In quos cœli orbes erret Cyllenius ignis: id est, utrum in septentrionalem, aut in australem partē inclinetur, aut cui planetarum cohæreat, ut qualitatem Mercurij ex illo poßis agnoscere. Cyllenius autem ignis, propter stellam Mercurialem dicitur, quia in Cylleno monte Arcadiæ dicitur natus esse Mercurius. Frigida Saturni sese quò stella receptet.] id est, nocens: ut, Frigidus ô pueri fugite hinc, latet anguis in herba. Ideo autem hoc dicit, quia Saturnus deus pluuiarum est, unde etiam primus senex fingitur: nam senes nouimus semper esse gelidos. Hic autem in Capricorno facit grauißimas pluuias, & præcipuè in Italia: unde et Horatius ait, Seu tyrannus Hesperiæ Capricornus undæ. ut in Scorpio grandines, item in alio fulmina, in alio uentos: unde præcipit nos scire debere, in quod se signū recipiat sidus Saturni. Sanè peritè ait Receptet, ut ex frequētatiuo uerbo nobis ostēderet, Saturnū bis ad unumquodq; signū reuerti, quod alij planetæ minimè faciūt: solus enim est, qui & lōgius à sole discedat, & bis ad unumquodq; signū recurrat. Quos ignis Cyllenius erret in orbes.] Ordo est, in quos orbes cœli erret Cyllenius ignis. & benè erret: nam planetæ uocantur ἀπὸ τῆς πλάνης, id est, errore. nam interdum ad austrum, interdum ad septentrionem, plerunq; cōtra mundum, nonnunquā cum mundo feruntur. In primis uenerare deos.] Post hæc cognita, da præcipuè operā sacrificijs, quibus tempestates & pluuiæ poßint repelli. Et mirè hoc statim subiunxit, quia occurrebat, quid prodest tempestates futuras uidere? & benè ait In primis, præcipuè & ante omnia. nam alia neglecta possunt habere emendationem: tempestas adueniens, nisi antè prouideris, uniuersa subuertit. Annua sacra refer Cereri.] anniuersaria magna: sicut in Aeneide, Annua quæ differre nefas. & Ambaruale sacrificium dicit. Lætis operatus in herbis.] aut dans operam conuiuijs, aut postquam opera cuncta compleueris. Extremæ sub casum hyemis.] circa finem hyemis, antequam uer incipiat. Iam uere sereno.] Ver pluuiale tempus est, sed circa finem incipit esse serenū. A Dicit ergo Vere sereno, ut sit iam tunc & uer & serenum. Tunc pingues agni.] subaudi sunt, quia aut epulis, aut sacrificijs sint apti. Mollißima uina.] carētia asperitate, & defæcata. Densæq; in montibus umbræ.] quia tunc incipiunt arbores frondescere. Tibi.] in honorem tuum, et in tuam gratiam. Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho.] cui tu liba de lacte, melle, & uino. Nam superfluum est, quòd quidam dicunt contra religionem dixisse Vergilium, licere Cereri de uino sacrificari: pontificales nanq; hoc non uetant libri. Quod autem ait Plautus in Aulularia, cuius ipsi utuntur exemplo: Cererin' nuptias facturi estis? quia temeti allatum nihil intelligo: non est huic loco contrarium. nam aliud est B sacrificium, aliud nuptias Cereri celebrare, in quibus reuera uinum adhiberi nefas erat, quæ Orci nuptiæ dicebantur, quas præsentia sui pontifices ingenti solennitate celebrabant. Alij hunc locum aliter accipiunt, ut Miti Baccho non sit septimus casus, sed datiuus, & duo numina intelligamus, Liberi & Cereris: nam suprà quoq; ait, In primis uenerare deos. ut sit sensus: Cui Cereri & miti Baccho fauos lacte dilue, id est, eis sacrifica melle et uino permixtis.

POM. Sabi. Deijcit.] dißipat. Athos mons Macedoniæ, imminens mari Ægeo, nunc dicitur mons Sanctus, in quo sunt triginta monasteria religionis Christianæ. Rhodope est mons Thraciæ. Ceraunia appellantur cacumina montis Epiri, ab altitudine, quia sæpenumero fulminantur. Ingeminant.] fiunt maiores, & sæuiunt. Densißimus.] copiosus. Planguntur.] resonant & sibilant. Hoc.] tales tempestates & ruinas, ô agricola. Menses.] tempora cœli. Serua.] obserua omnia sidera, tam mala quàm bona. Saturni stella est frigida. Saturnus summus omnium planetarum est, ideo rarius uidetur, pigrè incedit, tricesimo anno ad sedis suæ principia reuertitur. Frigi C dum est sidus, & ideo triste & infœcundum. Cum in Capricorno est, grauißimas facit pluuias, in Scorpione turbines & grandines. Saturnus & Mars nocent mortalibus. Infra Saturnum duobus tomis est Mercurij stella, Stilbon dicta, quæ ab alijs intelligitur etiam Apollinis stella: modò præcedit, modò sequitur solem, nusquam ab eo nimis remota est: & illius astri uim accipit, cui hæret. ideo dicitur nuncius & minister deorum. Mercurius stella est prospera et salutaris. Traditur Mercurius instituisse menses, & cursus astrorum demonstrasse. quidam uolunt eum à Venere fuisse edoctum. Frigida.] tarda. Ignis Cyllenius, stella Mercurij, dictus à Cyllene monte Arcadiæ. Orbes.] circulos. Cœlo.] per cœlum, & in cœlo. Deos.] scilicet agricolarum, de quibus diximus in principio. Magnæ.] id est, antiquæ Cereri, quæ est omnium antiquißima, & prima initiari constituit. Operatus.] studiosus. Lætis.] pinguibus. Sub casu.] in fine hyemis, prope uer. Agni.] qui maiorem commoditatē dant mortalibus. Mollißima.] placida, quia defæcata, et deposuerunt omnem austeritatem. Densæ umbræ.] propter frondes arborum. Cuncta tibi.] omnis tua pubes

rusticula,

A rusticula, & omnis uilla. Adoret.] tractum est à farre, quod adoreum dicebatur. inde adorare, id est farre placare. Liba Cereri dabantur ex lacte, melle & uino. Diluc.] purga, laua. Miti.] dulci uino.

PRO. Frigida Saturni sese quò stella receptet, Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.] Omnibus stellis sol & lumen dat, & calorem. infra Solem autem Veneris stella est, tribus hemitonijs seposita intercedentibus. Superior Sole Martis stella est, quæ Pyrois appellatur, tonio intercedente altior: inde hemitonio superior est Iouis, quæ appellatur Phaeton. Summa est Saturni. quæ quia propior est crystallo, hoc est cœlo, in ea deficit calor Solis. Rapit enim eum ad se Pyrois, quæ stella ardore suo horrorem ac frigore Saturno ueniente in Iouem temperat. Cyllenius autem Mercurij stella est, quæ duobus tonijs infra Saturnum est, & uocatur stilbon. Ait ergo, obseruandum esse agrestibus, ut uitare possint tempestates, occasus stellarum, & quo quæq; fit signo.

Terq; nouas circum felix eat hostia fruges:
Omnis quam chorus, & socij comitentur ouantes,
Et Cererem clamore uocent in tecta. neq; ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quàm Cereri torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, & carmina dicat.
Atq; hæc ut certis possimus discere signis,
Aestusq;, pluuiasq;, & agenteis frigora uentos,
Ipse pater statuit, quid menstrua Luna moneret,
Quo signo caderet Austri: quod sæpe uidenteis
Agricolæ propius stabulis armenta tenerent:
Continuò uentis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere, & aridus altis
Montibus audiri fragor, aut resonantia longè
Littora misceri, & nemorũ increbescere murmur.
Iam sibi tum à curuis malè tẽperat unda carinis,
Quum medio celeres reuolant ex æquore mergi,
Clamoremq; ferunt ad littora, quumq; marinæ
In sicco ludunt fulicæ, notasq; paludes
Deserit, atq; altam supra uolat ardea nubem.
Sæpe etiam stellas uento impendente uidebis
Præcipites cœlo labi, noctisq; per umbras

SER. Felix hostia.] id est, fœcunda. & dicit Ambaruale sacrificiũ, quod sæpe de porca fœcunda & grauida fieri consueuerat. Siue felicem dicit, cuius sacrificio & immolatione fœcunditas agrorum merebatur. Omnis quam chorus.] Cho- B rus propriè est coæuorũ cantus atq; saltatio. Cererem clamore uocent.] inuocent dari copiam frumentorum. Torta redimitus tempora quercu.] id est, habens in memoria uictum priorem, à quo Cereris reuocatus es benignitate: nam olim homines glandibus uescebãtur. Det motus incompositos.] id est, saltationem aptam religioni, nec ex ulla arte uenientem. Sallust. Saltare elegantius, quàm necesse est probæ. Carmina dicat.] hymnos. Menstrua luna.] unde & μήνη dicitur. Caderent Austri.] desinerent uenti. Ex hoc etiam loco prognostica sunt translata de Arato, et pauca de multis. Propius stabulis armenta tenerent.] scilicet propter repentinos casus tempestatis aut grandinis, uel terræ C motus aliorumue: & dicit, quòd uidentes agricolæ possint hæc uentura præscire. Ventis surgentibus.] flare incipientibus: unde est è contrario, Cùm uenti posuere, id est, flare desierunt. Aut freta ponti.] littora pelagi, quæ feriuntur à fluctibus. Duo autem dicit naturalia: futura enim tempestate & ante aduentum fluctus mouetur, et fragor auditur è syluis, arcana quadam ratione naturæ. Aridus fragor.] sonitus, qualis solet fieri ex aridis, cùm frangũtur, arboribus. ergo aridus nimius: Omne enim quod aridum est, quum frangi cœperit, nimiũ efficit sonum. Fragor etiam, à fractarum rerum nominatus est sonitu. Aut resonantia longè Littora misceri.] τὸ αὐτό, id est, bis idem dixit. Misceri autem, perturbari: ut, Miscet agens telis. Increbrescere murmur.] sæpe & crebros fieri sonitus. Iam sibi tum.] Scias, inquit, in pelago esse grauissimam tempestatem, quum mergi ad littora confugiunt. Poeticè autem ait, sibi tum unda malè temperat à curuis carinis, id est, sibi non parcit, sed crescit in perniciem suam. Nam in carinam scindendam consurgit, & nauigantum perniciem. Temperat.] seipsam sibi. Cùm medio celeres reuolant ex æquore mergi.] Scias, inquit, in pelago esse grauissimam tempestatem, cùm mergi ad littora confugiunt. Mergi autem sunt nonnulli, quos coruos aquaticos uocant. Clamoremq; ferunt.] id est, si cum clamore reuertuntur: nam plerunque plura dicit signa, è quibus unũ nõ sufficit, sed omnia sunt animaduertẽda: ut, Quũ cornix plena pluuiam uocat improba uoce, Et sola in sicca secum spaciatur arena. Marinæ fulicæ.] ad discretionem fluuialiũ. Fulicæ autem sunt aues aquaticæ, anatibus paulo minores, sed corporis forma consimiles. Altam superuolat ardea nubem.] Ardea autem dicta est quasi ardua, quæ cùm altius uolauerit, tempestatem significat. Lucanus: Quod signum ausa uolare Ardea. Stellas præcipites.] Sequitur uulgi opinionem: non enim omnia prudenter à poeta dicenda sunt. Quòd autem uidemus stellas quasi cœlo labi, ἀπόρροιαι sunt ignis ætherei, quæ fiunt ex igne æthereo, quum uehementior uentus altiora conscenderit, & inde quasi quasdam particulas trahere cœperit, quæ simulant casum stellarum: nam stellæ cadere non possunt, quarum natura est ut stent semper, unde et stellæ uocantur. Et sciendum est, ab illa parte uentum flaturum, in quam ille ignis ceciderit.

POM. Sab. Eat.] circundet. Hostia.] porca lactens, id est tenera & fœcunda & grauida mactabatur Cereri. Fœlix.] propitia. Quam.] hostiam. Chorus.] rusticorum. Ouantes.] læti & hilares. Tecta.] Columella, Te Bacchum, teq; Lyæum, Lenæumq; patrẽ canimus, sub tecta uocantes. In tectis semina reponuntur. ideo in tecta uocabant falcem, id est, non fiebat messis. Quercu.] corona torquentur rami, cum fit corona. Quercu.] Quia tum Ceres repertis frugibus damnauit quercũ & glandes. Incompositos.] inconcinnos, sine aliqua arte. Dicat carmina.] id est, cantet hymnos de laudẽ Cereris. Agentes.] facientes niuem & gelicidia. Menstrua.] mensis. Mene dicitur Luna, à qua mensis. Caderent.] desinerent. Quod.] id est, signa, uentos, hyemem, frigora. Tenerent.] continerent. Propius.] uicinius. Stabulis.] pro stabula usurpauit. nam sic debuit dicere. Surgentibus.] incipientibus flare. cum unda maris intumescit, uentus expectatur. Aridus.] non magnus fragor. Increbrescere.] insibilare magis atq; magis.

magis. Iam sibi.] *Nunc docet, quando unda accommodat se ad nauigia.* Temperat.] *parat se.* Mergi *sunt aues aquaticæ, quæ sola carne uescuntur.* Cum *petunt littora, tempestatem significant. & dicuntur à submergendo, quod sæpius faciunt.* Dum *piscantur, reuolant, & faciunt clamorem.* Fulicæ *matutino clangore tempestatem significant, inquit* Plinius. Item, *mergi anatesq; pennas rostro purgantes uentum portendunt, cæteræq; aquaticæ aues concursantes, & in mediterranea festinantes, mergi maria aut stagna fugientes: item ardea in medijs harenis tristis, siue ardeola.* Clamoremq; ferunt ad littora.] *scilicet fulicæ.* Ardea nubem.] Ardea, *siue ardeola, auis est aquatica, quæ pro fœtu cum soricibus pugnat.* Ardeolarū *tria sunt genera.* Sæpe etiam.] Plinius *ait,* Fieri uidentur *discursus stellarum nunquam temere, ut non ex ea parte truces uenti cooriantur, ex his tunc procellæ & in mari terrisq; fiunt.* Impellente.] Sol *causa est, ut stellæ talem effigiem præbeant mortalibus.* Labi.] *quia uidentur cadere.* A

VAR. Lect.

Atq; hæc ut certis poßimus discere signis.] In Romano *libro,* Possemus *dicere, legitur.* Quid sæpe uidentes.] *In antiquis aliquot exemplaribus,* Quod *habetur, lectio à* Seruio *agnita.* In Romano *tamen, & in* Mediceo, Quid, *indiffinitum.* Iam sibi tum curuis malè temperat.] In Romano *libro,* Iam *sibi tum à curuis, legitur, una plus præpositione.*

Flammarum longos à tergo albescere tractus.
Sępe leuem paleam, & frondes uolutare caducas,
Aut summa nantes in aqua colludere plumas.
At Boreæ de parte trucis cùm fulminat, & cùm
Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis nauita ponto
Humida uela legit. nunquā imprudentibus imber
Obfuit. aut illum surgentem uallibus imis
Aëriæ fugêre grues, aut bucula cœlum
Suspiciens patulis captauit naribus auras,
Aut arguta lacus circumuolitauit hirundo.
Et ueterem in limo ranæ cecinêre querelam.
Sæpius & tectis penetralibus extulit oua,
Angustum formica terens iter: & bibit ingens
Arquus, & à pastu decedens agmine magno
Coruorum increpuit densis exercitus alis.
Iam uarias pelagi uolucres, & quæ Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
Certatim largos humeris infundere rores,

SER. Sæpe leuem.] *Dat aliud signū, quod fit, quando futuro uentorum motu sponte sua leuis palea uolutat.* Et frondes.] *arborum minores & leuiores.* Nantes] *natantes.* Colludere.] *moueri.* Terent. *Congrū istum maximum finito in aqua ludere: id est moueri.* Vergil. *Ludere pendētes pueros.* At Boreæ de parte trucis cùm fulminat.] *Hoc uult dicere: Vbique grauißimas & ingentes efficit pluuias, tempestas ab his mota uentis.* Omnia plenis Rura natāt fossis.] *operiuntur terræ aquis, & fossæ ubicunque fuerint implentur. et est hîc μεταφορὰ: dicit enim natare rura, cùm terra immobilis est.* Legit.] *id est, colligit.* Nunquam imprudentibus imber Obfuit.] Alij *In uacare uolunt, alij augendi habere significationem, ut sit:* Nunquam *imber ualde prudentibus obfuit, quæ res satis non sunt idoneæ.* Vnde *melius est intelligere,* Nunquam *imber obfuit non antè prouisus, tam clara sui signa dat, ut imprudentibus, ignauis accipiamus. nam hoc dicit,* Nunquam *nesciēti nocet imber, quia se designat antè uenturum: et scimus leuiora esse mala, quæ ex opinione contingunt.* Aeriæ grues.] *aut aerij coloris, aut in altum uolantes. dicit autem grues de uallibus fugere, nō pluuiam de uallibus surgere.* Suspiciens patulis.] *Hic locus omnis de* Varrone *est. ille enim sic,* Tum *liceat pelagi uolucres, tardæq; paludis* Cernere, *inexpleto studio certare lauandi,* Et *uelut insolitum pennis infundere rorem,* Aut *arguta lacus circumuolitauit hirundo,* Et *bos suspiciens cœlum (mirabile uisu)* Naribus *aerium patulis decerpsit odorem,* Nec *tenuis formica cauis non euehit oua.* Eodem *modo* Aratus, πολλάκι λιμναῖαι ἢ εἰνάλιαι ὄρνιθες, ἄπληγον κλύζοντ' ἐνιέμεναι ὑδάτεσιν, ἢ λίμνην περὶ δηθὰ χελιδόνες ἀΐσσονται, καὶ βόες ἤδη τοι πάρος ὕδατος ἐνδίοιο οὐρανὸν εἰσανιδόντες, ἀπ' αἰθέρος ὠσφρήσαντο, καὶ κοίλης μύρμηκες ὀχῆς ἐξ ὤεα πάντα θᾶσσον ἀνηνέγκαντο. Nam *&* Varro *&* Vergilius Aratum *secuti sunt.* Et ueterem in limo ranæ.] Fabula *duplex est. nam ut* Ouid. *dicit,* Ceres *quum* Proserpinam *quæreret, ad releuandā sitim accessit ad quendam fontem: tunc eam* Licij *rustici à potu prohibere cœperunt, & conturbantes pedibus fontē, quum contra eam mitterēt turpem naribus sonū, illa irata eos conuertit in ranas, quæ nūc quoq; ad illius soni imitationem coaxant.* B Sed *hoc nō est ualde aptū. nam illud magis insultatio fuerat, quàm querela, & pœnam sacrilegij iustè pertulerant.* Vnde *magis* Æsopus *sequendus est, qui dicit:* Quum Iupiter *reges omnibus animalib. daret, et ranis dedisset colēdū breuißimū lignū, tunc illud aspernatæ sunt:* Iupiter *iratus, hydrū eis dedit, qui uescitur ranis.* Bibit ingens.] *Sequitur rursus uulgi opinionem.* E pastu decedens agmine magno.] *Dicit etiam coruos propter futuram inundationem à pastu fugere.* Increpuit.] *insonuit.* Exercitus.] *multitudo.* Iam uarias pelagi uolucres, et quæ Asia circum Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri.] *Hæc est uera lectio, & sensus talis est:* Iam *uarias uolucres pelagi, et eas quæ circum* Asia *prata rimantur in dulcibus stagnis* Caystri, *uideas certatim largos humeris infundere rores. nam si* Iam *uariæ legeris, sensus nulla ratione procedit.* Caystrus *autem fluuius est,* Asia *uerò palus.* Vnde *fecit per deriuationem possesßiuum, quod possesßiuū quantum ad literam, simile est primitiuo suo: nam de prouincia prata* Asiatica *diceret, nō* Asia *prata. et de palude* Asia *a longa est, de prouincia breuis: ut,* Europa *atq;* Asia *pulsus. & est* Homericus *uersus,* ἀσίῳ ἐν λειμῶνι καΰστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα. C Rimantur.] *pascuntur in pratis, cibum per terræ rimas requirentes. nam rimari tractatum est à porcis, qui glandes rimantur de rimis terrarum.* Humeris infundere rores.] *perfundere humeros largis aquis, & quasi se irrigare.* Tractus.] *discursus stellarum, & uidentur mutari de loco ad locum, quod non est.* Volitare.] *scilicet uideb.* Caducas.] *siccas & leues.* Colludere.] *ludere in summa parte aquæ.* At Boreæ de parte.] Plinius *ait,* Cum *æstate uehementius tonuerit quàm fulxerit, uentos ex ea parte denunciat: si minus tonuerit, imbrem.* Cum *sereno cœlo fulget, pluuiæ erunt: & atrocißimæ cadent, cum ex omnibus partibus cœli fulgurauerit: cum ab* Aquilone *tantum,*

A tum, in posterum diem aquam portendet: cum à Septentrione, uentum. Cum ab Austro uel Coro, uel Fauonio nocte serena fulgurauerit, uentum & imbrem ex eisdem regionibus demonstrabit. Tonitrua matutina uentum significant, & meridiana imbrem. Euri.] ab ortu. Zephyri.] ab occidente. Humida.] madefacta. Legit.] colligit. Imprudentibus.] Signa uenturae pluuiae adeo clara sunt, ut etiam imprudentes non fallāt: & dat exempla. Illum.] imbrem. Grues cum uolant ad sublimia, expectā imbrem. Bucula.] Plin. ait, Signa pluuiae esse, cum boues ad coelum hiant, aut cum se lambunt, & hirundo cum iuxta aquam uolitat, ut penna aquam contingat. Auras.] spiritum, uentum. Arguta.] canora. Querelā.] Plinius ait, Ranae praeter solitum uocales, pluuiam denunciant. Latona in Lycia nutriens Apollinem & Dianam, cum haberet pene exhausta ubera, & sitiret, accessit ad Melam fontem. & cum uellet bibere, prohibuit eam Neocles pastor. cum autem illa pertinacior instaret, ex concursu etiam aliorum pastorum prohibita est. Igitur irata demutauit Neoclem & socios in ranas, & statim coeperūt B lamentari. ideo ait, Veterem querelam. Iupiter omnibus animantibus regem dedit, praeterquam ranis, & iussit ut semper in limo essent: sed ranae cum per imprudētiam saltu exiluissent, factum est, ut scelera & iurgia earum cognosceret hydrus, qui delinquentes deuorat. Tectis.] cauernulis suis. Arcus coelestis haurit aquam, & postea effundit. Increpuit.] clangorem alarum fecit. tunc est signum pluuiae. Videas.] uidebis errare aues aquaticas. Rimantur.] pascuntur. Cayster.] fluuius est Phrygiae, in quo multi natant cygni. Pratum est prope Caystrum, quod appellatur Asium. Cygni quando perfundunt humeros largis aquis, pluuiam indicant.

PROB. Et quae Asia circum Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri.] Asia correpta prima litera dicitur, in qua quoddam pratum Asium iuxta Caystrum appellatur.

VAR. Lect. Et ueterem in limo.] In libris aliquot antiquis, Aut ueterem, legitur. In uulgatis, & utrunque procedit.

CAEL. Rhod. Euanescit primo quoque tempore iris, quia generatio eius est in materia iam deflua. Quippe ubi primo eleuatur uapor, diu perstat prius, quam frigore extrudatur calidū surrigens, & densetur in nubem. Vbi uero iam nubes est, diu perseuerat: nec statim resident partes, ut conuertantur in aquam. Verum ubi id obuenerit, non diu post insequitur pluuia. Quia uero concipitur iris in portionibus aquosae nubis, quae iam ad ima feruntur, tam diu apparet, donec appluat iam, quam ob rem deficit mox. Hac de causa uel imperiti eadem hora ingruere praesagiunt pluuiam, qua sese ostentarit iris: quae ubi euanescere incipit, uertitur in pallorem, uisunturque in nubibus uirgae intermixtae descendentes, quia tunc defluit roratio per guttas grandiores. Quod de pluuiae diximus praesagio, lucem infert (opinor) Virgiliano uersiculo: Et bibit ingens Arcus, Georgicon primo: quem locum per incuriam plerique negligunt. Meminit etiam Seneca Naturalium primo: Quanquam, inquit, non easdem, undecunque apparuerit, minas affert, à meridie ortus magnam uim aquarum uehet. uinci enim non poterunt uehementissimo Sole, tantum est illis uirium: si circa occasum refulsit, rorabit, et leuiter impluet: si ab ortu, circaue surrexerit, serena promittit. Ex iis etiam clarius se aperiunt Plautini sales ex Curculione, de anu uini uas exiccante:

Ecce autem bibit arcus, pluet credo hercle hodie.

Item apud Elegiacum poetam legimus:

Caeruleus pluuias cur bibit arcus aquas?

Nūc caput obiectare fretis, nūc currere in undas,
Et studio incassum uideas gestire lauandi.
Tum cornix plena pluuiā uocat improba uoce,
Et sola in sicca secum spaciatur arena.
Nec nocturna quidem carpentes pensa puellae
Nesciuere hyemem, testa cùm ardente uiderent
Scintillare oleum, & putres concrescere fungos.
Nec minus ex imbri soles, & aperta serena
Prospicere, & certis poteris cognoscere signis.
Nam neque tum stellis acies obtusa uidetur,
Nec fratris radijs obnoxia surgere luna,
Tenuia nec lanae per coelum uellera ferri.
Non tepidum ad solē pennas in littora pandunt
Dilectae Thetidi Halcyones, non ore solutos
Immundi meminere sues iactare maniplos.
At nebulae magis ima petunt, cāposque recūbunt,
Solis & occasum seruans, de culmine summo
Nequicquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aere Nisus,
Et pro purpureo poenas dat Scylla capillo.

SER. Nunc caput obiectare fretis.] mergere sub aquis caput. Currere in undas.] se in aquam mittere & natare. Incassum.] quia plumarū compositio aquā minime admittit ad corpus. C Studio gestire lauandi.] Laeticiam suam habitu corporis significare: nam ut homines laeticiam suam uerbis, ita aues corporis gesticulatione exprimūt. Tum cornix plena.] rauca contra naturam suam. Et uocat, poetice: non enim uocat, sed denunciat pluuiam. Et notandū cornicem rauca uoce, & solam pluuiam praedicere: coruos uero & plures, & uoce tenui & purissima contra naturam suam: ut, Tum liquidas corui presso ter gutture uoces. Altius autem cornices alijs auibus sonant: sed cum pluuiam denunciant, tenues formant uoces. Spaciatur.] discurrit. Nec nocturna quidem.] Dicit nec puellas quidem carpētes lanas nocte, ignorare uenturam tempestatem, si sciant hoc quod nunc dicit. Pensa.] lana, quae ad pensum datur puellis, intra constitutos dies paranda. Testa cum ardente.] Propter utilitatem noluit dicere lucerna, sed nec lychnum: quemadmodum in Heroico carmine, Dependent lychni dixit: medius enim in his stilus est libris, sicut diximus supra. Putres concrescere fungos.] ut dicit Plinius, quum aer humidus esse coeperit, fauilla quae cum fumo solet egredi, prohibita aeris crassitate, in lucernis residet, et quasdam uelut fungorum imitatur imagines. Ex imbri soles.] serenitates. et uersa uice dat prognostica, quibus agnoscamus è tempestuoso coelo futuram serenitatem. Aperta serena.] Aer enim densatur nubilo, & rarescit sereno: ut, Densat erant quae rara modo, & quae densa relaxat. Nec fratris radijs obnoxia surgere luna.] subaudi, à superioribus obtusa luna. nam hoc dicit, Nec luna uidetur obtusa, quae est radijs solis obnoxia. nam (ut dicunt Physici) ab eo accipit lumen. Tenuia.] Proceleusmaticus est pro dactylo: quam rem quotiescunque facit Vergilius, seruat locum synaeresi, ut Tenuia: item,

item, Genua labant. Dilectæ Thetidi Halcyones.] Ceyx filius Luciferi, habuit coniugem Halcyonem, à qua quum prohibitus, iuisset ad consulendum Apollinem super statu regni sui, naufragio perijt. cuius corpus quum ad uxorem Halcyonem delatum fuisset, illa se præcipitauit in pelagus: postea Thetidis et Luciferi miseratione conuersi sunt ambo in aues marinas, quæ Halcyones uocantur. Et sciendum, quia quum de muliere dicitur, hæc Halcyone facit: quum de auibus, hic & hæc Halcyon, hi & hæ Halcyones. istæ autem aues nidos faciunt in mari media hyeme, quibus dieb. tanta est tranquillitas, ut penitus nihil in mari possit moueri. Inde etiam dies Halcyonij uocatur. Non ore solutos.] scilicet manipulos, quod sequitur. Alij soluto ore accipiunt, id est, nimium patenti. Immundi sues.] luto gaudentes. Horatius: Et amica luto sus. Nebulæ magis ima petunt.] deprimuntur ad ualles. Nequicquam exercet.] id est, non. Persius: Nequicquam fundo suspiret nummus in imo. Item Vergilius: Et summo clypei nequicquam umbone pependit. Seros exercet noctua cantus.] Noctua autem auis est lucifuga, quæ significat pluuiam, si cecinerit post solis occasum. De hac talis est fabula: Nictymene postquam cum patre concubuit, & agnouit facinus, in syluis se abdidit, & lucem refugit, ubi deorum uoluntate conuersa est in auem, quæ tanto scelere omnibus auibus est admirationi. Liquido aere.] Nisus rex Megarensium in auem mutatus, de quo plenius dictum est in Bucolicis. Pœnas dat.] aduersante sibi patre. Scylla, eiusdem Nisi filia, quæ patri suo abscissam comam purpuream Minoi obtulit, contra patrem pugnanti, & inde in auem conuersa est, quas aues dicit nunc discordes nimis esse inter se.

POM. Sabi. Incassum.] frustra. Gestire.] gesticulatione quadã ludere. Cornix.] Quando cornix recrastinat pleno gutture, pluuiam significat. Spaciatur.] deambulat. Nec nesciuere.] cognouere, quia uident in funiculis laternarũ esse fungos, quod est signum futurorum uentorum. Plinius ait, Terreni ignes esse portendunt Palladi. Nanq; murmurantes, tempestatum nuncij sentiuntur, & fungi in lucernis. Et si flexuose uolitat flamma, significat uentum, lumina cum ex se flammam elidunt, aut uix accenduntur, item cum in eo pendentes scintillæ coaceruãtur, uel cum tollentibus ollas carbo adhærescit: aut cum ignis discutit fauillam, scintillámue emittit: uel cum cinis in foco concrescit, & cum carbo uehementer perlucet. Pensa.] stamina, quia pendent. Hyemem.] pluuiam futuram. Testa.] lucerna accensa, quæ erat cretacea. Putris.] pro putrido in funiculis lucernarum. Nec minus.] Nunc incipit de signis serenitatis. Serena.] serenitatem. Soles.] calores. Acies.] stellarum aspectus si est purus, liquidus & clarus. qui cum sua effigie perlucet, serenum erit: si contrà, pluuiam indicat. Tum.] quando futurum est serenum. Obtusa.] tenebrosa. Acies.] aspectus. Surgere.] Videtur luna surgere obnoxia radijs fratris, radijs solaribus. Cum luna fulget uero candore, tunc non est obnoxia radijs solaribus, & serenitatem significat. id est, cum uidetur Luna, nõ esse contra radios solares. Obnoxia.] contraposita. Tenuia.] gracilia. Lanæ.] nubium ad lanæ similitudinem, tunc est signum serenitatis. Nubes cum sereno cœlo feruntur, à quacunq; parte id fiet, uenti expectantur. si eodem loco globabuntur, appropinquantes que Soli discutiantur, & hoc ab aquilone fiat, uentos: si ab austro, imbres. Occidente sole, si ex utraque parte cœlum patet, tempestatem significat: si nubes, ut uellera spargentur ab Oriente, aquam interdum præsagient. Cum in cacuminibus montium nubes consident, hyemabit: si cacumina pura fient, serenabit. Nube grauida candicante, quod uocant tempestatem albã, grando imminebit, cœlo quamuis sereno. Halcyones.] Cum halcyones pandunt alas, futura est pluuia: cum non pandunt, serenum. Varia opinio de origine halcyonis est. in altera Ouidius sequitur Nicandrũ, in altera Theodorum, ut Probus meminit. Ceyx Luciferi filius, uxore duxit Halcyonem Aeoli filiam. is cum ad oraculum nauigaret, naufragio perijt. cuius cadauer delatũ ad littus cum uxor uidisset, in mare se præcipitauit, & ambo demutati fuerunt à Tethyde in aues marinas halcyones. Aliter sic narratur. Halcyone filia Scyronis fuisse putatur, cui cum pater præciperet, ut maritum quæreret, arbitrata est promitti sibi, ut concumberet cum quibus uellet. ita ab irato patre deiecta fuit in mare, et demutata in halcyonem auem. Quæ, ut Plinius asserit, paulo amplior passere est, colore cyaneo, maiore ex parte purpureis & candidis admixta pennis, collo gracili & procero. Nidos facit 7 diebus ante finem brumæ, instar pili, & spongiarum similitudine, qui nec nisi ictu ualido franguntur. Parit oua quina. cum excludit fœtus, tuta nauigatio est in mari. ab ea dies halcyonei appellantur, qui incipiunt octauo Calendas Martij, quorum meminit Varro & Columella. Quando tempestas in mari oritur, uolitat supra nidum clamando, ac si querelam effunderet. timet enim, ne domus submergatur. Scyron Polyphemonis filius fuit, latro nominatissimus in Attica regione. Ab eo Scyronia saxa, ubi latrocinabatur, appellata sunt. à Theseo interfectus fuit. Dilectæ.] charæ. Pennas.] alas. Soluto.] libero. Immundi.] sordidi. Maniplos.] fasces fœni. Plinius ait: Pluuiam significant turpes porci, alienos sibi manipulos fœni lacerantes: & cum non lacerant, serenat. Ima.] planiciem. Noctua.] quæ est bubo. Nequicquam.] frustra canit noctua. Noctua auis est, quæ si canit imbre aut sereno, tempestatem significat: si garrula est post occasum solis, serenum portendit. Nisi poeta uelit & aliud significare. id est, cum nubes occidente sole incumbunt campis, etiam si noctua canit, serenum erit. Nyctimene concubuit cum patre: & cognito scelere, in syluis tandiu delituit, donec demutata fuit in noctuam. eius pœna est, quod cæteras aues habeat infestas. Occasum.] tardam horam. Nisus.] uolitans per aerem, serenum portendit. Nisus rex Megarensium, fuit bello petitus à Minoe, Cretensium rege. Scylla eius filia capta amore Minois, crines fatales patri secuit. Pater dum filiam in ultionem insequitur, demutatus fuit in accipitrem, & filia in cirim. Nisus, ut Plinius meminit, de genere aquilarũ est. De his auibus diximus diffusius in Ciri. Sublimis.] in summo aere uolitans. Liquido.] puro aere. Ciris.] habet rubros pedes, auis parua. Capillo.] paterno.

Nec minus ex imbri soles.] Antiqui aliquot libri, Ex imbres soles, legunt. Sublimis in aere Nisus.] In Romano libro, In æthere. Sed omnino melius, In aere. Inter se folijs strepitant.] In Medicæo, & antiquis ferè omnibus exemplaribus legitur, Inter se in folijs.

Illa.]

Quacunque illa leuē fugiens secat æthera pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus: quà se fert Nisus ad auras,
Illa leuem fugiens raptim secat æthera pennis.
Tum liquidas corui presso ter gutture uoces,
Aut quater ingeminant: & sæpe cubilibus altis
Nescio qua præter solitum dulcedine læti,
Inter se folijs strepitant: iuuat imbribus actis
Progeniem paruam, dulcesque reuisere nidos.
Haud equidem credo, quia sit diuinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia maior.
Verùm ubi tempestas & cœli mobilis humor
Mutauere uias, & Iuppiter humidus austris
Densat erāt quæ rara modò, & quæ densa relaxat:
Vertuntur species animorum, & pectora motus
Nunc alios, alios dum nubila uentus agebat,
Concipiunt: hinc ille auium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, & ouantes gutture corui.
Si uerò solem ad rapidum, lunasque sequenteis
Ordine respicies, nunquam te crastina fallet
Hora, neque insidijs noctis capiere serenæ.
Luna reuertenteis cùm primùm colligit igneis,
Si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu,
Maximus agricolis, pelagoque parabitur imber.

SER. Illa.] id est, Scylla. A Fugiens.] patrem scilicet. Æthera.] aerē. Atrox.] crudelis et immitis. Stridore.] sonitu alarum. Nisus.] auis. Tum liquidas corui presso ter gutture uoces Aut quater ingeminant.] Plinius in naturali historia dicit coruos obliuiosos esse, & plerunque minimè ad nidos suos reuerti, sed quadā ratione naturæ cōgerunt ad suos nidos quæ uermes possint creare, ex quibus relicti eorum pulli alantur interdū. Horum obliuionem probat etiam ex rebus, quas quum absconderint, derelinquūt: quod B etiam mustelæ dicuntur efficere, & mures. Ingeminant.] repetunt uoces præter consuetudinē, læti ex uentura propinquitate serenitatis. Iuuat.] delectat. Haud equidē credo.] Proponit sibi quæstionem acerrimam, & de intima philosophia, quam tamen totam facilitate dissoluit. Nam quærit quur homines, quos constat esse prudentiores animalibus, per se non sentiant quantitatē futuram aeris, sed eam magis ex alijs animantib. colligāt. Et hoc dicit, homines prudentiā habere naturalem, & suo iudicio lætos esse uel tristes, quæ res in hæc animalia cadere non possit, quæ nihil suum habentes, naturam aeris sequuntur, & pro eius qualitate aut læta uidentur, aut tristia: nec prædicere aeris naturam uidētur, sed eam uel prosperam uel aduersam sequuntur. Nos uerò & læti esse inter nubila possumus, & in serenitate solliciti. Sit diuinitus illis Ingenium.] non est illis diuinitus concessum ingenium. Nec prudentia.] quæ est maior rerum fato: alibi, Metus omnis et inexorabile fatum Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis auari. C Mutauere uias.] Dicit, quia animalia & aues animos cum cœli & aeris qualitate cōmutant, ut quæ serenitate gaudent, tempestate turbentur. Iuppiter humidus.] id est, aer: ut Horatius, Manet sub Ioue frigido Venator. id est, aere. Vertuntur.] species animorū mutantur, aut læticia in tristicia, aut tristicia in læticiā. Nunc.] id est, in serenitate. Dū nubila uentus agebat.] dū essent imbres et pluuiæ. Auiū concentus.] cōmixtus cantus, id est, συμφωνία. Lætæ pecudes.] aeris serenitate gaudentes. Solem ad rapidū.] uelocem. Et notandum, hæc signa magis fida & subtiliora esse, quæ ex sole & luna colligimus. Lunasque sequenteis Ordine respicies.] Non ordinem respicies, sed ordine, id est, rationabiliter ordinem sequentes. Luna enim so circulum sequitur, licet ipsa sit inferior. Donatus dicit Lunas noctes accipiendas, sed male. Non enim signa quæ dicturus est, ex nocte, sed ex luna colligimus: ergo lunas poeticè dixit pluraliter, pro uarietate eius luminis & augmenti & temporum. Nunquam te crastina fallet Hora.] ὑπερβατὸν est, nec hora quidem te decipiet. Capiere.] decipieris, & est ἀφαίρεσις: etiamsi sit serena nox, & futura immineat tempestas, non tamen te poterit noctis serenitas decipere, quin possis præuidere futuros imbres ex lunæ qualitate reuertentes. Cùm primùm colligit igneis.] cùm incipit renasci. Obscuro cornu.] non clarè lucenti. Maximus agricolis pelagoque parabitur imber.] id est, si non habuerit pura cornua, & inter eam nigrū aerem uideris, erit ubique pluuia: sicut suprà, Omnia plenis Rura natāt fossis, atque omnis nauita ponto Humida uela legit.

POM. Sabi. Leuem.] purum. Auras.] aerem. Rapidū.] pro ipsa rapida & festina. Secat.] uolat. Cum corui clarè sonant, serenum portendunt. Plinius ait: Corui singultu quodā latrantes, seque concientes, id est uocātes, si cōtinuabunt, tempestatem significant: si uerò carptim uocē resorbebūt, uentosum imbrē: cū secus fuerit, serenū. Ter et.] id est sæpius canūt. Liquidas.] claras. Cubilibus.] nidis qui sunt in ripis. Strepitant.] crocitant in rupibus. Actis.] fugatis. Progeniem.] pullos. Illis.] bestijs & brutis. Fato.] uolente fato data sit illis prudentia. Tempestates.] tempora, ruinæ cœli, grandines & niues. Humor cœli.] aqua. Vuidus.] humidus aer. Denset.] unde densesco fit. Relaxat.] aperit. Species.] qualitates & naturæ in brutis & hominibus. Pectora.] brutorum. Hinc.] ex ipsorum mutatione. Concentus.] cantus. Gutture.] id est, quando corui clarè canunt. Nunc uenit ad rationē lunarem, omnia signa lunæ. Plinius ait, Quartam lunam maximè obseruat Ægyptus. Si splendens exorta puro nitore fulserit, serenitatem portendit: si rubicunda, uentos: si nigra, pluuiam. in quinta luna cornua eius obtusa, pluuiā: erecta & infesta, uentos. quartæ lunæ cornu septentrionale acuminatum atque rigidum, uentum ex ea parte: inferius, austrum: utraque recta, noctem uentosam: si quarta orbis rutilus, uentos & imbres. Varro sic ait: Si quarto die luna erit directa, tempestatem in mari præsagit: si plenilunio per dimidium pura erit, dies serenos significat: si rutila, uentos: nigrescens, imbres: si caligo orbis nubem incluserit, uentos. Qua se rumpit nascens luna, si cornu superiore abstracto surget, pluuias decrescens dabit: si inferiore autem in plenilunio, si plenum circa se habebit orbem, ex qua parte is maximè splendebit, ex ea uentum ostendet. Si quando quarta non apparuerit, uento Fauonio flante, hyemalis toto mense fuerit: si sextadecima flammea apparuerit, asperas tempestates. Lunæ obseruationes sunt octo, quarta, septima, undecima, quartadecima, XIX, XXI, XXIIII, XXIX. Rapidum.] est epitheton solis & cœlestium corporum. nisi intelligat rapidum pro occidenti, quia rapit se ab oculis nostris. Sequentes.] per lunam sequentem, lunas etiam pro noctibus si intelli-

si intelligis. Rapidum *solem, id est, occidentem.* Ordi*ne.*] *ratione.Horam pro tempore ponit.* Noctis sere*næ.*] *Quia quamuis sit nox serena, sequens dies est pluuiosus.* Reuertentes.] *cum luna renouatur, et intelligit no-uilunium. Vnde nascens luna si cornu obtuso surget, id est, non claro, maximi imbres sunt facti: subrubicundo, uenti.* Reuertentes.] *Quia luna semper renouatur.* Comprehenderit.] *habebit.*

At si uirgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit, uento semper rubet aurea Phœbe.
Sin ortu in quarto (nanque is certissimus author)
Pura, neque obtusis per cœlum cornibus ibit:
Totus & ille dies, & qui nascentur ab illo,
Exactum ad mensem pluuia, uentisque carebunt:
Votaque seruati soluent in littore nautæ,
Glauco, & Panopeæ, & Inoo Melicertæ.
Sol quoque & exoriens, & quum se condet in undas,
Signa dabit, solem certissima signa sequuntur,
Et quæ mane refert, & quæ surgentibus astris.
Ille ubi nascentem maculis uariauerit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe,
Suspecti tibi sint imbres: nanque urget ab alto
Arboribusque, satisque Notus pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
Diuersi erumpent radij, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens aurora cubile:
Heu male tum mites defendet pampinus uuas.
Tã multa in tectis crepitãs salit horrida grando.
Hoc etiam emenso quum iam decedit Olympo,
Profuerit meminisse magis: nam sæpe uidemus
Ipsius in uultu uarios errare colores.
Cæruleus pluuiam denunciat, igneus Euros:
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tum pariter uento, nimbisque uidebis
Feruere. non illa quisquam me nocte per altum

SER. Si uirgineum suffuderit ore ruborem.] *si ruborem forinsecus habuerit: nam de interiori parte infuderit diceret.* Aurea.] *id est, pulchra: ut, At non Venus aurea contra.* Phœbi.] *uenit ab eo quod est Phœbus. Et sciendum, quædam propria nomina fœmininum ex se facere tantum, non etiam neutrum: ut Phœbus Phœbe, Iulius Iulia, Tullius Tullia: non ut appellatiuũ, doctus, docta, doctum.* Sin ortu in quarto.] *Aratus tertiam dicit animaduertendam esse lunam, hic quartam, non illud improbans, sed hoc magis probans: nam ad hoc pertinet, Nanque is certissimus author.* Obtusis cornib9.] *Verba Arati sunt,* παχίων ἢ ηδὲ ἀμβλείαισι κεραίαις. Exactum ad mensem.] *Vsque ad mensis ultimam partem: unde & Exacti menses dicuntur, qui circa partũ sunt. Ipse in sequentibus: Exactis grauidæ cum mensibus errant.* Glauco.] *Glaucus piscator fuit de Anthedone ciuitate, qui cum captos pisceis super herbam posuisset in littore, & illi recepto spiritu rursus mare petijssent, sensit quandam herbarum potentiam, quibus esis conuersus est in numen marinum.* Et Panopeæ.] *Panopea est nympha marina.* Et Inoo Melicertæ.] *Inoo est patronymicum, à matre Ino. Sane Ino & Melicerta filius, postquam sunt in numina cõmutati, Græce Palæmon & Leucothoe sunt appellati, Latine Fortunus & mater Matuta. His ergo numinibus dicit mox sacrificaturos nautas in littore, eis diebus quibus prædicta serenitas fuerit, eo quod sint in mari seruati.* Sol quoque & exoriens, & quum se condet in undas.] *Dicitur enim occidens se in mari tingere.* Signa dabit.] *pluuiarum uel serenitatis.* Certissima signa.] *de quibus nemini necesse sit dubitare.* Et quæ mane refert.] *ortu diei.* Surgentibus astris.] *superueniente nocte.* Maculis uariauerit ortum.] *Non clara & pura luce resplendens in ortu suo.* Conditus in nubem.] *id est, si orbis eius quasi concauus fuerit. quod ipse exprimit, dicens, Medioque refugerit orbe: id est, non fuerit plenus in sui medio.* Vrget.] *imminet, & insistit.* Satis.] *segetibus.* Notus.] *uentus.* Sinister.] *noxius.* Sub lucem.] *oriente die.* Densa inter nubila.] *operto sole nebula.* Diuersi erumpent radij.] *abscondito & operto sole, diuersi radij per nubem erumpent.* Tithoni croceum.] *Tithonus frater Laomedontis regis, amatus est ab Aurora: cumque optasset prolixiorem uitam, conuersus est in cicadam.* Male defendet pampinus uuas.] *nõ defendet: nam decussis pampinis etiam uua uim grandinis patitur.* Tam multa in tectis.] *Dicit, quòd si oriente sole pallida aurora fuerit, sicut sæpe uidemus diluculo sub eius ortu pallidam lucem fieri, signum hoc sit tempestatis indubitanter.* Emenso Olympo.] *percurso, perlustrato cœlo, cùm descendet ad occasum.* Profuerit meminisse magis.] *ideo magis addidit, quia à sole uenientia uespertina signa meliora sunt.* Cæruleus pluuiam denunciat.] *Breuiter collecta conclusio.* Omnia tum pariter.] *ubique & pluuiæ & uenti erunt.* Feruere.] *æstuare, impleri: cuncta hæc erunt in occasu consideranda.* Non illa quisquam me nocte per altum.] *Gratiorem sensum fecit interposita suæ personæ cõmemoratione: nam hoc dicit, nulli se suadere illa nocte nauigare.*

POM. Suffuderit.] *id est, si erit rubicunda. Rubor est in pueris & uirginibus.* Phœbe aurea.] *pulchra luna.* Pura.] *clara.* Obtusis.] *obscuris.* Exactum.] *usque ad finem mensis.* Seruat.] *propter serenitatem.* Glauco, Panopeæ.] *Glaucus Anthedonius fuit piscator, qui cum pisces in alga exposuisset, illi spiritu recuperato exiluerunt in mare. Glaucus demens uoluit gustare herbam, & cum gustasset, in mare etiam ipse exiluit, & demutatus fuit in deum marinum.* Ino.] *fugiens iram Athamantis mariti, è rupe Lechæa in mare Corinthiũ se præcipitauit cum filio Melicerta, et ambo sunt cõuersi in deos marinos: Ino dicta Leucothea, et à Latinis Albunea dea, dicta mater Matuta: unde Aurora Matuta, & Matutina hora dicitur. Melicerta eius filius dictus Palæmon, & Latine Portunus.* Panopea.] *est una ex Nereidibus, nymphis marinis.* Inoo.] *filio Inus & Athamantis.* Sol quoque.] *Non sunt spernenda tempestatis præsagia. Nam Democritus nunciauit fratri, ut quàm citissime raperet messem sub tectum: post paucas horas repetinus imber idem fecit. Plinius de sole ait: Purus oriens, atque non feruens, serenum diem nunciat: calidus hybernum, pallidus grandinem. si eadem facit, id est pura oritur, quã occidit, certior serenitatis fides. Concauus oriens pluuiam prædicit: idem uentos, cum ante exorientem eum nubes rubescant: si nigræ rubentibus interuenerint, pluuias. cum orientis aut*

A aut occidentis radij rubent, pluuias coire: si cõtra occidentem rubescũt nubes, serenitatem futuri diei. si enim exortu spargentur, partim ad austrum, partim ad aquilonem, & pura circa eum serenitas fit, licet et pluuias, tamen & uentos significabunt. si in ortu aut occasu contracti cernuntur radij, imbrem: si non occasu * pluet, ut radij nubes trahent in se, asperam proximo die tempestatem. Cum eo oriente radij non illustres eminebunt, quamuis circumdati nube, non pluuiam portendunt: si ante exortum nubes globabuntur, hyemem asperam: si ab ortu repellentur, et ad occasum abibunt, serenitatẽ. Si nubes solem circũcludent, quanto minus luminis relinquent, tanto turbidior tempestas erit: si uerò etiam duplex orbis fuerit, eo atrocior. quod si ex ortu aut occasu fiet ita, ut rubescant nubes, maxima ostendetur tempestas: si non abibunt, & incumbẽt, à quocunq; uento fuerint, eum portendent. si à meridie, & imbrem. Si oriens cingetur orbe, ex qua parte is se aperit, expectetur uentus: si totus defluxerit æqualiter, serenitatem dabit. Si in exortu longè radios per nubes porrigit, & medius erit inanis, pluuiam significabit: si ante ortum radij se ostendent, aquam et uentum: si circa occidentem B candidus circulus erit, noctis leuem tempestatem: si nebula, uehementiorem: si cadente sole uentus fiat, & circulus fuerit ex ea regione, qua eruperit, uentum magnũ. Mane quando oritur, astra: quando occidit, austrum pro humiditate accipit. Et humiditas pro nocte ponitur, quia tunc absentia solis humiditas est. Ille sol oriens si uariauerit se, & absconditur in nube, & uidetur esse quasi concauus, erunt pluuiæ. Orbe.] quia uidetur esse quasi concauus. Vrget.] impellit. Alto.] mari. Nothus.] Auster, qui spirat à meridie. Sinister.] inimicus & infelix. Pecori.] & præsertim ouillo. Sub lucem.] ante ortum. Nubila.] nubes densas, ut nõ permittant exire radios solares. Aurora.] oriens sol. Tithoni.] mariti, qui fuit frater Laomedontis. id est, si ortus solis erit pallidus, expecta grandinem in magna copia. Croceũ.] roseum & rubicundum. Salit.] saltat per tecta, & sic peruenias. Hoc etiam.] Nunc de occidente sole dicit. Emenso.] cum sol uult discedere ab oculis nostris, scilicet profuerit. Veriora sunt signa occidentis, quàm orientis. Ipsius.] scilicet solis occidentis. Cæruleus.] subalbidus, igneus, rubicundus. Igni.] si cum rubore solis erunt nubeculæ, uel nigræ uel albæ immixtæ, magnæ sunt futuræ pluuiæ. Omnia.] ex omni parte. Nimbis.] propter pluuias.

VAR. LECT. Diuersi erumpent radij.] In Romano libro rumpunt, bisyllabum præsenti tempore: in Medic. & aliquot alijs peruetustis, diuersi erumpent, est & diuorsi. Aut ubi pallida surgit.] In Mediceo, & aliquot alijs antiquis, Surget futuro tempore. Sin maculæ incipient.] In antiquis aliquot, incipiunt: & superius Decedit, sed futurum in utroq; receptum magis.

Ire, neq; à terra moueat conuellere funem.
At si cùm referetq; diem, condetq; relatum,
Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
Et claro syluas cernes Aquilone moueri.
Deniq; quid uesper serus uehat, unde serenas
Ventus agat nubes, quid cogitet hũidus Auster,
Sol tibi signa dabit. solem quis dicere falsum
Audeat? ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpe monet, fraudesq;, & operta tumescere bella.
Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam,
Quum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaq; æternam timuerunt secula noctem.
Tẽpore quãquã illo tellus quoq;, & æquora põti,
Obscœniq; canes, importunæq; uolucres
Signa dabãt. quoties Cyclopũ efferuere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
Flammarumq; globos, liquefactaq; uoluere saxa?
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audijt, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoq; per lucos uulgò exaudita silentes
Ingens, & simulachra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis, pecudesq; locutæ
Infandum: sistunt amnes, terræq; dehiscunt.
Et mœstum illachrymat tẽplis ebur, æraq; sudant.
Proluit insano contorquens uortice syluas,

SER. At si cũ referetq; diẽ, condetq; relatum.] Hoc ad futuræ serenitatis pertinet signum. nam si de ipso die dicas, de quo præmisit, stultissimum est. Claro Aquilone.] serenifico, quia est & nubilus, sicut ferè omnes uenti. Horat. Albus ut obscuro deterget nubila cœlo Sæpe Notus, neque parturit imbres Perpetuos. C Deniq; quid Vesper serus uehat.] Conclusio est, quæ hoc continet, Signa quæ possumus ex stellis uel ex uentis colligere, melius ex sole colligimus. Quid cogitet humidus Auster.] id est, in quam partem se flectat, utrum ad serenitatem, an ad pluuias, ut diximus suprà. Quis dicere falsum?] id est, fallacem. Sallust. in Catilinario: Ambitio multos mortales falsos fieri coegit. Tumultus.] coniurationes, & latentes insidias. Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam.] Bonum epilogi reperit locum, ut in Augusti gratiam defleat Cæsaris mortem. Constat autem occiso Cæsare in senatu pridie Idus Martias, solis fuisse defectum, ab hora sexta usq; ad noctem. Quod quia multis protractum horis, dicit in sequentibus: Æternam timuerunt secula noctem. Ferrugine texit.] Ferrugo est purpura nigrior Hispana. alij, Et ferrugine clarus Hibera. Impia secula.] quibus fuerat Cæsar occisus. Æternam timuerunt noctem.] propter diutinum et prolixum solis defectum. id est, timuerunt ne semper ille defectus maneret. Tempore quanquam illo tellus.] ac si diceret: Quanquam illo tempore non solùm sol defecerit, sed etiam diuersæ res & elementa, quasi fleuerint Cæsaris mortẽ, et inaudita portenta fuerint, ut ex reliquorum cõparatione non minus mirum uideatur solem defecisse. Æquora ponti.] Non sine causa addidit ponti, quia sunt & campi æquora: ut, Ac prius ignotum ferro quàm scindimus æquor. Importunæq; uolucres.] in alienum tempus ruentes, ut stryges, aut bubones nocte gaudentes per diem possent uideri. Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam.] Malum enim omen est, quoties Ætna mons Siciliæ non fumum, sed flammarũ erigit globos: & (ut dicit Liuius) tanta flamma ante mortem Cæsaris ex Ætna monte defluxit, ut nõ tantùm uicinæ urbes, sed etiam Rhegina ciuitas afflaretur. Vndantem autẽ, unde modo flammas euomentem. Liquefacta saxa.] igne soluta. Sonitũ toto Germania cœlo Audijt.] Benè Germania,

mania, quam uicerat Cæsar, ut eo occiso, in rebellionem uideretur exurgere. Insolitis tremuerunt motibus Alpes.] Aut nouis, id est, nunquam antea in Alpibus factis, aut magnis & maioribus solito. Sub obscurum noctis.] circa noctis obscurum. Pecudesq; locutæ Infandum.] aut infanda uerba protulerunt, aut hoc ipsum infandum fuit, quod sunt contra naturam locutæ. Ebur.] scilicet simulachrorum. Aeraq; sudant.] signa sunt laboris futuri. Insano.] magno: ut, Quid tantum insano iuuat indulgere labori? Et sciendum, flumina quum supra modum crescunt, non tantum ad præsens inferre damnũ, sed etiam alia futura significare.

POM. Sab. Funem.] qua ligantur naues. Diem.] Si sol erit purus in ortu et in occasu, erit serenitas. Relatum.] datum nobis. Moueri.] agitari. Aquilonem ponit pro Septentrione. Vesper.] Tu potes cognoscere a sole, quid serus uesper, id est, tarda hora ferat. Ventus.] septentrio. id est, omnia tempora futura poteris cognoscere ex ipso sole. Tumultus.] id est, insidias. Bella.] cædes, rapinas. Monet.] nunciat. Operta.] celata. Tumescere.] insurgere. Ille etiam extincto.] Omnia ista simulantur a Vergilio, ut laudet Cæsare. Plinius sic ait: Prodigiosi et longiores solis defectus, qualis occiso Cæsare Dictatore, totius fere anni pallore continuo. Extincto.] interempto. Caput.] uultũ suũ. Sol nitidus.] Quia per se nitidus est. Ferrugo.] appellatur color ferri. Ab alijs dicitur ferrugo nigra purpura. Secula.] Tanta obscuritas solis fuit, & tam diuturna, ut gentes timerent perpetuam noctem, quando per spacium illius anni obscuritas fuit tempore ante mortem Cæsaris. Terra.] propter terræmotum. Æquora.] propter tempestatem. Importunæ.] id est, sæuæ, quia nocturnæ, ut noctuæ, ut bubones, ut stryges. Canes.] quia locutæ fuerunt. Suetonius ait, Pridie idus Martij auem cum laureo ramo Pompeianæ curiæ se inferentem, uolucres uarij generis ex proximo nemore persecutæ, ibidem discerpserunt. Importunæ.] improbæ, quæ persecutæ fuerunt auem, quam in Pompeiana curia dilacerauerunt. A Cyclopum.] Cyclopes officinam habent in cauernis Ætnæ. Efferuere.] inquietos esse, & signa dare. Undantem.] emittentem riuos. Ruptis.] apertis. Fornacibus.] officinis Cyclopum. Interdum ex Ætna riui flammarum manauerunt usq; † & solum ab his contactum nunquam parit herbas. Voluere.] emittere. Liquefacta.] pumices, & saxa decocta, & resoluta in liquorem. Armorum sonitum.] Tale prodigium legitur fuisse Cimbrico bello. Insolitis motibus.] præter naturam & rationem philosophantium, sed ita iubentibus miraculis, quæ uolebant audiri propter mortem Cæsaris. Ingens.] terribilis. Voces spirituum aut sunt exiguæ, aut terribiles. quia propriè spiritus non loquuntur, sed ferè sibilant, & aliquando clamant, ut terreant. Lucos.] id est, per sacrata nemora, & dijs dicata. Simulachra.] phantasmata nocturno tempore melius. Versus est ex Lucretio poeta, qui ait, Sed simulachra modis pallentia miris. Pecudes.] Boues sæpenumero in prodigijs locuti fuerunt. Sistunt amnes.] scilicet suos cursus. Tiberis stagnum fecit ante mortem Cæsaris, ut Horatius in secunda Oda. B Amnes.] et hoc propter Tiberim. Dehiscunt.] et hoc propter terræmotum. Hiatus cœli dicitur chasma. Hiatus terræ duplici de causa fiunt, e uento exhalante, & terræmotu. Illachrymat.] sudat. Ebur.] simulachrũ. Simulachra eburnea & ænea in templis sudabant. Proluit.] Fluuiorum rex dicitur Eridanus ab eo, quod solus Eridanus est in X L & octo signa cœlestia constitutus: sed tamen alij dixerunt esse Nilum, & non Eridanum. Proluit.] inundatio Padi fert secum domos rusticorum, & stabula brutorum. Proluit, id est, proluendo euertit. Insano.] id est, magno & uiolento. Contorquens.] contorquendo uoluens. Vertice.] uoragine aquarũ. Vertex dicitur summitas aquarũ, & cõtorta in se aqua. Et sic uertex, summitas in homine caput, et in montibus cacumen.

Fluuiorum rex Eridanus, camposq; per omneis
Cum stabulis armenta tulit, nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessauit, & altæ C
Per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
Non alias cœlo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsere cometæ.
Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum uidere Philippi.
Nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam, & latos Æmi pinguescere campos.
Scilicet & tempus ueniet, quum finibus illis
Agricola incuruo terram molitus aratro,
Exesa inueniet scabra rubigine pila,
Aut grauibus rastris galeas pulsabit inanes,
Grandiaq; effossis mirabitur ossa sepulchris.
Dij patrij indigetes, & Romule, Vestaq; mater,
Quę Thuscũ Tiberim, & Romana palatia seruas,
Hunc saltem euerso iuuenem succurrere seclo
Ne prohibete, satis iampridem sanguine nostro
Laomedonteæ luimus periuria Troiæ.
Iam pridem nobis cœli te regia Cæsar
Inuidet, atq; hominum queritur curare triũphos:

SER. Fluuiorum rex Eridanus.] Padum dicit. Fluuiorum autẽ rex per Italiam, aut certè per totum orbem, secũdum quod dicit Lucanus, qui ait, quũ de isto flumine loqueretur: Non minor hic Nilo, si non per plana iacentis Ægypti Libycas Nilus stagnaret arenas. Non minor hic Istro, nisi quòd dum permeat orbẽ Ister, casuros in quælibet æquora fonteis Accipit, et Scythicas exit non solus in undas. Dicit ergo tantum tunc excreuisse Eridanũ, ut etiam syluas moueret, & erueret arbores. Cum stabulis armenta tulit.] Et ipsa stabula subuersa secum trahit, & armenta simul. Tristibus extis.] uisceribus pecorum, tristia portendentibus. Fibræ minaces.] Fibras dicit uenas aliquas, quæ si apparent in uisceribus, malum omen erat, quæ nunc apparuere. Aut puteis manare cruor.] nec cessauerunt eodem tempore, aut fibræ minaces apparere, aut puteis manare cruor. Altæ urbes.] magnæ. Non alias cœlo ceciderũt plura sereno Fulgura.] Omen est in eo, & quia sereno cœlo missa sunt fulgura, & quòd plura missa sunt. Diri cometæ.] crinitæ stellæ, et pessimæ: quia sunt & bonæ, ut diximus in Æneide, facta ex Ioue uel: Venere, quã rem plenissimè Auienus exequitur. Paribus.] Lucanus: Pares aquilas, & pila minãtia pilis. Iterũ uidere Philippi.] Ciuitas est Thessaliæ, in qua primò Cæsar

A mò Cæsar & Pompeius, postea Augustus & Brutus cum Cassio dimicauerunt. Nec fuit indignū superis.] Quasi exclamatio est ad deos. Emathiam & latos Æmi.] Emathiam Thessaliam dictam, ab Emathio rege. Æmus autem mons Thessaliæ. Pinguescere campos.] Pinguescere, aut fœcundos fieri ex humano cruore: aut pinguescere dixit, quasi humana corpora terra deuorans, pinguis effici potuerit: sicut ex carnium commixtione frequenter humana caro pinguescit. Incuruo.] una pars orationis est. Scabra rubigine.] aspera: unde et scabies dicitur, à corporis asperitate. Galeas inaneis.] concauas: ut, Galeam ante pedes proiecit inanem. Grandia ossa.] aut multa, aut ingentia, qualia antiquorum heroum. Dij patrij indigetes, & Romule, Vestaq; mater.] Patrij dij sunt, qui præsunt singulis ciuitatibus, ut Minerua Athenis, Iuno Carthagini. Indigetes autem propriè sunt dij ex hominibus facti, quasi in dijs agentes. Abusiuè autem dij omnes possunt dici indigetes, tanquam nullius rei egentes. Romulum autē ideo inuocat, quia ipse iam inter deos colebatur: & rectè eum ad Augusti salutem inuocat, quasi ex eo descendentis, & qui illius sit urbis imperator, quam Romulus condiderat. Vestaq; mater, Quæ Thuscum Tiberim, & Romana palatia seruas.] Poeticè. Nam uerū nomen numinis, quod urbi Romæ præesset, sciri sacrorum lege prohibetur: quod ausus quidam tribunus plebis enunciare, in crucem est sublatus. Hunc iuuenem euerso.] Orat ut possit sedare tanta prælia, & bella ciuilia, et malis finem imponere, & penè iam ruenti mundo subuenire. Saltem.] ut Augustū dij conseruent, cuius temporibus pax uniuerso orbe erat. Ne prohibete.] id est, ne prohibeatis. Iampridem.] olim. Sanguine nostro.] id est, Romanorum. Laomedonteæ luimus periuria Troiæ.] Excusat Augusti tempora, & eum dicit suis uiribus non compensare damna Reipublicæ, quæ ex maiorū uitijs descendisse confirmat. Horatius: Negligis immeritis nocituram postmodò natis Te fraudem committere. Atque hominum queritur.] Cùm cœlesteis possis mereri.

POM. Sabi. Campos.] planicies Galliæ Cisalpinæ. Haud.] nō, nec. Tempore eodem aut.] Id est, eodem tempore fibræ non cessauerunt apparere minaces, & portenderunt C mortem Cæsaris. Lupi.] dederunt ululatus per urbes. Non aliàs.] alio tempore. Diri cometæ.] id est, crudeles. Cometæ, criniti dicūtur à latinis: generātur ex nimio ardore solis, aliquādo rubicūdi, aliquādo albi, aliquādo pallidi, aliquando flammei: et secundum uim caloris et adhærentium siderum, formas capiunt. Modò in mucronem desinunt, modò in palmam cum magna cauda, modò oblongorum doliorum effigiem habent, & conformantur. Quotiens Cometæ apparent, expecta euersionem regni, famē et pestes. Silius, Regnorum euersor rubuit letale cometes. Ergo inter sese paribus, etc.] Conclusio est prodigiorum. Paribus concurrere telis.] Romanorum tela dicuntur pila, & apta ad iaculandum. Paribus dicit, propter bella ciuilia. unde apud Lucanum: Signa pares aquilas, & pila minantia pilis. Concurrere telis.] Pugnare armis, Romanorum pilis scilicet. Iterum uidere Philippi.] Philippi campi sunt in Macedonia, quæ à Thracia diuiditur monte Hæmo, qui usq; ad mare Ponticum porrigitur. Post montem sunt Thomi. altitudo eius immensa est, in cuius cacumine, ut aiunt, uenti non spirant. Aemathia Macedonia appellata est, ab Aemathione fratre Memnonis, qui fuit filius Auroræ & Tithoni, ut Probus asserit. Macedonia appellata est à Macedone, quia eum ei regioni præfecerat Osyris rex Ægyptiorum. antea pars Thraciæ erat. Bis est à Romanis certatum in campis Philippis: primum à Cæsare et Pompeio, postea ab Octauio & M. Antonio contra Brutum & Cassium. & ideo fatales populo Romano habiti fuere. Iterum.] tempore Octauij et Antonij. Non fuit indignum.] Exclamat poeta. Pinguescere.] stercorare, quamuis in sanguine pinguedo sit, terram autem sterilem reddit. Sed intelligit de cadaueribus, quæ putrefacta impinguant solum. Nostro.] Romano. Finibus.] Quia campi Philippi sunt in finibus Macedoniæ, unde incipit Hæmus, qui est in fine Macedoniæ. Molitus.] uertendo terram. Pila.] tela consumpta. Rubigo est in ferro: ærugo in ære et in argento, et uiridescit. Scabra.] aspera. Quia rubigo est aspera aspectu et tactu. Manes.] sine capitibus. Effossis sepulchris,] id est, inuerso cespite ipsius terræ. Grandia.] copiosa. Accipit sepulchra pro terra inuersa. Quodcunq; tegit cadauer, dicitur sepulchrum. Exclamat poeta pro Octauio. Dij patrij indigetes.] de Iano, Fauno, Euandro, Aenea, Carmenta, & cæteris intelligit, qui ex hominibus dij habiti sunt. Et indigetes dicuntur, id est, inter deos agentes. Vestam coli per omnes curias, Romulus instituit. Eius templum inter Capitolium & Palatium fuit, rotunda effigie: in quo seruabatur, ut pleriq; uolunt, Palladium: ut alij, dolia duo. Quidam autem scribunt, ignorari etiam à Pontificibus et Vestalibus, quod in templo seruabatur. tamen notum fuit, urbem Romam seruari, seruato templo Vestæ: & contrà, ruituram, non seruato. Propter quod si intellexerimus ibi conditum Palladium, non erraremus. nam Troia, Palladio ablato, capta & incensa fuit: mansisset tamen, ut in fatis erat, si inuiolatum & immotum Palladium fuisset seruatum. Indigetes.] semidei, & inde geniti. Romule.] qui condidisti hanc urbem ad perpetuum imperium. Mater.] urbis Romæ. Tuscum.] quia ex Apennino labitur. Palatia Romana.] id est, totam urbem. Per Palatium intelligit totam urbem, quoniam in Palatio fuit antiqua Romanorum sedes. Et in Palatio hospitatus fuit Hercules, apud Euandrum. & ideo institutum in Vrbe fuit, ut sedes consulum in palatio esset, & deinde sedes Cæsarum publica. Hunc.] Octauium principem. Euerso seclo.] Euertebatur seclum, et in ruina erat, propter cædem multorum milium hominum, qui ciciderant in bellis ciuilibus: & Diuus Octauius succurrit, & tranquillauit orbem. Seclo.] ætati penè in ruinam datæ. Seclum accipit pro ætate. Luimus.] satis dedimus pœnas sanguine. Nostro.] id est, Romano. Periuria Laomedonteæ Troiæ.] Aut intelligit Laomedontem promisisse magna præmia Apollini & Neptuno, qui Pergama condiderunt, & fidem postea non seruasse, & ita fuisse periurium. aut intelligit, Laomedontem non seruasse fidem Herculi. Propositum erat ab eo præmium, qui interemisset pistrim, aliter pristim, cui per sortem ex Troianis dabantur uirginalia corpora deuoranda. Id contigit regiæ familiæ. namq; Esione Laomedontis filia ad hoc factum ierat. Incursu Argonautarum per Phrygium mare Hercules ad scopulos Sigæi monstrum illud horrendum interemit, & regia puella liberata, Troiam pergit. Præmium, id est, armentum equarum, regi usque ad reditum è Colchis commendauit: qui cum in tempore per fraudem negaret, pœnas luit. Nā indignatus Hercules, obsessa Troia, Laomedontem interemit, Priamo reliquit urbem: quia traditur Priamus sem-

per censuisse danda esse præmia Herculi. Huius historiæ testis est Valerius Flaccus libro secundo, & Diodorus libro sexto. Cæsar.] Octaui. Regia cœlis.] Sic loqui tur, turpis puella inuidet formosæ pulchritudinem: ita & nunc cœlum inuidebat mortalibus Cæsarem, quod curaret in terris triumphare, & non in cœlo, cum apud homines per nefas sint bella, & multorum malorum facies. Queritur.] lamentatur. Curare.] te scilicet.

Grandiaq; effoßis mirabitur ossa sepulcris.] Referunt IO AN. Scop. *quidam, ideo grandia ossa poetam dicere, quia olim fuerunt homines grandiores, ut Homerus indicat. & Iuuenalis:* A *Terra malos homines nunc educat, atque pusillos. Nos uero non ad illam ætatem referendum censemus: sed grandia ossa interpretamur, grandium Romanorum. & hoc non ad corporis proceritatem atque magnitudinem, sed ad facinora & gesta referimus.*

Quippe ubi fas uersum atq; nefas, tot bella per orbem,
Tam multę scelerũ facies, nõ ullus aratro
Dignus honos, squallent abductis arua colonis,
Et curuæ rigidum falces conflantur in ensem.
Hinc mouet Euphrates, illinc Germania bellum:
Vicinæ ruptis inter se legibus urbes
Arma ferunt. sæuit toto Mars impius orbe.
Vt cùm carceribus sese effudere quadrigæ,
Addunt se in spacia, & frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas.

SER. *Vbi fas uersum atque nefas.] apud homines scilicet, qui spernunt licita, appetentes illicita. Abductis colonis.] ad bella scilicet: ut, Et latos uastãt cultoribus agros. Rigidum falces conflantur in ensem.] Ita orbem bella turbant, ut hi qui prius agriculturæ insistebant, cõgantur deficientibus iam armis, instrumenta colendorum agrorum, & metendarum segetum, in arma conuertere. Hinc mouet Euphrates, illinc Germania bellum.] Vndique mouetur bellũ. Euphrates namq; orientis est fluuius, Germania autem occidentis prouincia. Arma ferunt uicinæ urbes.] hoc est, & externa & ciuilia bella deseuiunt. Vt cùm carceribus.] Hoc uult dicere: Res quidẽ publica habet optimum imperatorem, sed tanta uicia temporũ præteritorũ, quæ in dies singulos aucta sunt: quemadmodum in processu equorum cursus augetur, ut ea optimus rector refrenare non poßit, sicut et auriga à feruenti cursu equos non potest plerunq; reuocare. Addunt se in spacia.] id est, currendo plus eorum cursus augetur. Currus.] id est, equi. Sanè sciendum, translationem hanc esse, non comparationem: quæ si ponatur in fine, uitiosum est.*

POM. *Quippe.] Reddit caussam. Vbi.] apud mortales.*
Sab. *Versum.] pro euersum est fas. Bella.] scilicet ciuilia. Facies scelerum.] multiplicium malorum inter mortales. Aratro.] Quia cum bellum est, non tuta sunt suburbana. Aratro.] id est, agriculturæ sanctißimæ, quoniam mortalibus est necessaria. Squalent.] id est, squalida sunt, & induxerunt squalorem, horrida sunt & inculta, remotis colonis. Antiqui ex agricolis eligebant milites, non ex popinis & tabernis, ut nunc fit. Squalet ager, cum est incultus. Optimi milites erant agricolæ: quia indurati ad labores, & solis calores, & frigora. Rigidum.] Quia omnia tela rigorem faciunt aspicientibus. Euphrates fluuius, terminus erat Parthorũ et Romanorũ. Et intelligit hinc immines Parthicũ bellũ, hinc Germanicum, alterũ æmulatione regnandi in Oriente ferox, alterũ immanitate populorum terribile. Bellum Parthicum reliquerat imperfectum Marcus Antonius, reuocatus ad bella* B *ciuilia. primum gessit Sylla Felix. Romani appellabant omnes Persas Parthos, quamuis Parthica prouincia esset Persidis. Euphrates fluuius oritur in Armenia, labitur postea per mediam Mesopotamiã, & immergitur mari Persico. Germanicum bellum primus gessit Cæsar, superato Rheno. Vrbes.] omnes scilicet inter se uicinæ. Ruptis legibus.] Leges franguntur propter bella ciuilia, & propter uiolatos terminos. Ergo cum omnes urbes sint discordes bello ciuili, necesse est ut Mars sæuiat. Impius.] sæuus. Vt cum sese.] Probat per comparationem. magis aperit, cum ait, Sæuit Mars. Auriga effusos cum impetu equos retinere non potest, quia equi in ipso cursu indignati, cupiditate currẽdi, frenis non parent. Ideo hoc uult concludere, opus est Octauio Augusto, qui sistat equos, id est, bella omnia finiat, & tranquillum atq; pacatum reddat orbem terrarum. Quadrigæ.] Antiqui currebant quadrigis & bigis. Carceres dicuntur loca, unde dato signo emittuntur equi ad cursum. Addunt in spacia.] id est, in ipso spacio currendi sumunt uires. Et frustra auriga retinacula, &c.] Cum auriga attrahit habenas, & equi repugnant, eas tendit. Tendens.] contrahens ad* C *se, quia equi nõ parent. Fertur equis auriga.] ab equis. Currus.] ipsi equi ducentes currũ, non paret retinaculis.*

Addunt se in spacia.] In codice Mediceo, & aliquot VAR. Lect. *alijs antiquis legere est, Addunt in spacia, absq; Se pronomine: id quod ab eruditis quibusdam est agnitum.*

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN SECVNDVM Georgicorum, Argumentum.

Hactenus aruorum cultus, & sidera cœli:
Pampineasq; canit ille comas, collesq; uirenteis,
Descriptasq; loci uites, & dona Lyæi,
Atq; oleæ ramos pomorum ex ordine lectos.

Hactenus

GEORGICORVM LIBER SECVNDVS.

Actenus aruorum cultus, & ſidera cœli:
Nunc te Bacche canam, necnon ſilueſtria tecum
Virgulta, & prolem tardè creſcentis oliuæ.
Huc pater ô Lenæe (tuis hîc omnia plena
Muneribus, tibi pampineo grauidus autumno

SER. A *Hactenus aruorũ cultus & ſidera cœli: Nũc te Bacche canam.*] Mirè iterauit illum uerſum: Quid faciat lætas ſegetes, quo ſidere terram. In hoc autem libro exequitur culturam agri conſiti, qui omnium arborum cõtinet genera. Et ſciendum eſt, Vergilium uites quoq; arbores dicere: ut, Nec ſecius omnis in unguẽ, Arboribus poſitis ſecto uia limite quadret. Et Hactenus, ut multi uolũt, una pars orationis eſt, et eſt aduerbiũ ſignificans hucuſq;: alij duas partes uolunt, pronomen et aduerbium, ut ſit tenus hac: ſicut, Crurum tenus à mento palearia pendent. ſed melius eſt, unam partem accipere orationis, Hactenus. Sidera cœli.] πλεοναςμὸς: nec enim ſunt alibi, quàm in cœlo, ſidera. Bacche.] inuentorem pro uitibus poſuit, de quib. κατ' ἐξοχὴν in hoc libro loquitur: nam uites præ- B cipuæ ſunt, licet & aliarum arborum faciat commemorationem. Nec nõ ſilueſtria tecum Virgulta.] id eſt, infœcundas arbores, quibus præcipuè in Italia uites cohærent. Tardè creſcentis oliuæ.] Res enim diu duratura, tardius creſcit. Huc pater ô Lenæe.] Pater licet generale ſit omnium deorum, tamẽ propriè Libero ſemper cohæret. Nam Liber pater uocatur, Lenæus autẽ ἀπὸ τῶ ληνῶ, id eſt, à lacu. Nã quod Donatus dicit, ab eo quòd mentem leniat, non procedit: nec enim poteſt græcum nomen latinam etymologiam recipere. Tuis hîc omnia plena Muneribus.] tuis muneribus hîc ſunt omnia plena, & ea ubiq; requiruntur. Pampineo autumno.] cuius tempore uites et folijs & fructibus plenæ ſunt, & ſub quo maturæ fiunt. et pampineo, pro pampinoſo: ut, Nemora inter frondea, id eſt, frondoſa.

POM. Sabi. Hactenus aruorum cultus.] Hactenus ego cecini cultus aruorum. Et ſidera.] ſigna cœleſtia, quæ debent ſeruari ab agricola. Probus ait, Bacchari eſt furere. Vnde et Bacchæ dicuntur, quæ per furorem ſacra Liberi patris celebrant. Et ipſe Bacchus à furore uocatur, quem ſuis cultoribus incutit. Dicitur & Lenæus, quòd Græci torcular Lenon appellant. Virgulta.] arbores. Prolem tardè creſcentis oliuæ.] id eſt, oleam. Tardè creſcentes ab Heſiodo accepit Vergilius, qui negat oleæ ſatorem fructum ex ea percipere. ideo ait, Tardè: ſed ita non eſt. Nam, ut inquit Plinius, oliuæ etiam in plantarijs fructificant. Pater.] O Bacche, hic omnia ſunt plena tuis muneribus.

Floret ager, ſpumat plenis uindemia labris)
Huc pater ô Lenæe ueni, nudataq; muſto
Tinge nouo mecum direptis crura cothurnis.
Principio arboribus uaria eſt natura creandis:
Namq; aliæ nullis hominum cogentibus, ipſæ
Sponte ſua ueniunt, camposq; & flumina latè
Curua tenent: ut molle ſiler, lentæq; geniſtæ,
Populus, & glauca canentia fronde ſalicta.
Pars autem poſito ſurgunt de ſemine: ut altæ
Caſtaneæ, nemorũq; Ioui quæ maxima frondet
Aeſculus, atq; habitæ Graijs oracula quercus.
Pullulat ab radice alijs denſiſsima ſylua:
Vt ceraſis, ulmisq;: etiam Parnaſsia laurus
Parua ſub ingenti matris ſe ſubijcit umbra.
Hos natura modos primũ dedit, his genus omne
Syluarum fruticumq; uiret, nemorumq; ſacrorũ.
Sunt alij, quos ipſe uia ſibi repperit uſus.

SER. *Tibi floret ager.*] in honorem tuum exultat, & lætus eſt: nam autumnali tempore reuera florere non poteſt ager. Vindemia.] quum uindemiam numero ſingulari dicimus, unius anni ſignificamus: quũ plurali, multorum: ut meſſem, meſſes, hyemem, hyemes. hæc enim ſemel tantùm annis C ſingulis contingunt. Multi tamen uolunt uindemiã eſſe totius orbis generaliter, uindemias ſingularũ partium, ut plus ſignificet ſingularis quàm pluralis numerus: ſicut plus eſt cùm dicimus, per terrã pluit, quàm per terras: tunc enim omne elementum, non terras aliquas ſignificamus. Muſto.] muſtum numero tantùm ſingulari dicimus, ſicut et uinum: licet Ouidius abuſiuè dixerit muſta, ſed hoc ille plus fecit, quod & muſtis dixit: cum, ut diximus, de his nominibus tres caſus tantùm uſurpari conſueuerint. Tinge nouo mecum.] Pulchrè inuocat Liberum patrem adeſſe ſibi, canenti de ratione uinearum, & uenire in auxilium. & poeticè dicit hoc Liberum patrem ſecum agere, quod ipſe ab agricolis debere fieri, carmine demonſtraturus eſt, cùm dicit: Tinge mecum. Direptis crura cothurnis.] latis, quod eſt genus calceamenti poetici: nam hoc uindemiæ tempore fieri debere, ipſe demonſtraturus eſt. Principio arboribus.] Creandarum arborum naturaliter ſunt tria genera: aut enim ſua ſponte naſcuntur, aut ex ſeminibus fortuitò iacentibus ſurgunt, aut ex radicib. pullulant: nam cætera uſus inuenit, fauente natura. Sponte ſua.] ſponte, modò nomen eſt: quia iunctum eſt ei gen9, quo caret ſemper aduerbium. Veniunt.] creſcunt alibi: Illic ueniũt felicius uuæ. Campusq; & flumina latè Curua tenent.] Per tranſitum oſtendit, in quibus locis arbores ſpõte ſuâ naſcantur, ſcilicet in humidis: nã terra mater eſt rerũ omnium, & ſeminum cunctorum creatrix. Vt molle ſiler.] arboris genus eſt. Et notandum genus neutrum de arbore, quod eſt admodum rarum. Glauca canentia fronde ſalicta.] Locum ſalicum pro ipſis arboribus poſuit. benè autem ait, & glauca & canentia: nam ſalix ab una parte alba eſt, ab altera uiridis. Sanè λευκόφαιον eſt Glauca canentia. Pars ſurgunt.] pro ſurgit. De ſemine.] quacunq; ratione proiecto, uel ab auibus, uel ab hominibus, ne incipiant eſſe induſtriæ. Dicit quippe pleraſq; arbores ex ſemine naſci, non ſtudio hominum iacto, ſed quocunq; modo & euentu ueniente. Nemorumq; Ioui quæ maxima frondet Aeſculus.] Ordo eſt, nemorumq; maxima Aeſculus quæ Ioui frondet: id eſt, quæ creſcit in Dodonæo nemore, quod erat Ioui conſecratũ. Atq; habitæ Graijs oracula quercus.] Nam in Dodonæo nemore arbores dan

tes responsa fuisse dicunt. Habitæ autem *Graijs, uel quasi non credens dixit, uel quasi Italus, qui loca illa nesciret: uel reuera quondam habitæ, quia illo tempore iam silebant.* Pullulat ab radice.] *Mira in singulis est proprietas: nam ait, Sponte sua ueniunt, surgunt de semine, pullulant ab radicibus.* Vt cerasis.] *Hæc cerasus, his cerasis facit. Sanè Cerasus ciuitas est Ponti, quam cùm delesset Lucullus, genus hoc pomi inde aduexit, et à ciuitate cerasum appellauit. Nam arbor cerasus, pomum cerasum dicitur. Hoc autem etiam ante Lucullum erat in Italia, sed durum & cornum appellabatur: quod postea mixto nomine Cornocerasum dictum est.* Parnasia laurus.] *à Parnasso monte, Apollini consecrato.* Parua sub ingenti.] *id est, radice maioris minor crescit & surgit, sicut uidetur in lauris.* Hos natura modos primùm dedit.] *Bene primùm: nam (ut suprà diximus) fauor naturæ fuit etiam ad alios inueniendos usus: contra naturam enim nihil hominum inuentum ualeret.* Via.] *ratione: ut, Inueni germana uiã.]* Repperit.] *adinuenit: & dicit, illa quæ prius dixerat ex ipsa natura omnem originem ducere: hæc autem quæ sequuntur, usu & studio adinuenta esse, non obsistente tamen etiam in his natura.*

POM. Sabi. Ager tibi.] *propter nomen tuum.* Labris.] *quia spumant lacus pleni uuarum.* Tinge.] *deturpa.* Direptis.] *ablato calciamento. Cothurnus est calciamenti uenatorij genus, cuius effigies in simulachris Liberi patris et Dianæ uidetur: nunc Scythæ utuntur. & ita suitur, ut utriq; sit aptus pedi.* Principiò.] *Incipit declarare materiam. Plinius libro 16 ait: Arbores, quas naturæ debeamus, tribus modis nascuntur, sponte, semine, et radice. Columella ait: Placet igitur, sicut Vergilio, nobis quoq; esse* A *duo genera surculorum, quorum alterum sua sponte gignitur, & alterum cura mortalium procedit. Illud quod non ope humana prouenit, materia est magis aptum: hoc cui labor adhibetur, idoneum fructibus.* Cogentibus.] *id est, nulla arte.* Flumina.] *id est, ripas fluminum curuas.* Siler.] *arbor est quæ amat aquas, similis ferè salici.* Genistæ lentæ.] *flexibiles. Omnis materia apta ad ligandum, dicitur lenta: id est, flexibilis. Salicta omnia glaucescunt, quia habent folia canescentia.* Pars autem.] *Sunt quædam arbores, quæ proueniunt ex semine. Esculus glandes gignit, & est dedicata Ioui, ideo eam sæpenumero fulmina feriunt.* Quercus.] *In Dodone sylua Epeiri, quercus est uocalis: id est, Iupiter ex ore columbæ in quercu dat responsa.* Ab radice.] *Proueniunt etiam arbores ex radicibus aliarum arborum, cum pullulant stolones, qui sunt pulli arborum & uirgulta.* Densissima.] *id est, multi filij proueniunt.* Cerasis.] *Lucullus rediens è Mithridatica uictoria, ex Cerasó urbe Ponti arborem transtulit, cui ab oppido nomen est cerasus. Pomum autem eius appellatur cerasum, ut meminit Prob.* B *Parnasia laur.] dedicata Apollini, qui in Delphis Parnasi montis Phocidis colitur, & est Delphicum oraculum Apollinis. ideo Parnasia, id est, Apollinea dicitur.* Hos.] *scilicet tres modos.* His.] *modis.* Syluarum fruticumq; uiret.] *uiridescit, & nascitur. nemora sacra nunc non habemus.* Vsus.] *ex ingenio & artificio maiorum.*

VAR. Lect. Sunt alij, quos ipse uia sibi repperit usus.] *In Longobardico exemplari, Viam, legitur accusatiuo casu.*

Hic plantas tenero abscindens de corpore matrũ
Deposuit sulcis, hic stirpes obruit aruo,
Quadrifidasq; sudes, & acuto robore uallos.
Syluarumq; aliæ pressos propaginis arcus
Expectant, & uiua sua plantaria terra.
Nil radicis egent aliæ, summumq; putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.
Quin & caudicibus sectis (mirabile dictu)
Truditur è sicco radix oleagina ligno.
Et sæpe alterius ramos impunè uidemus
Vertere in alterius: mutatamq; insita mala
Ferre pyrum, & prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite ô proprios generatim discite cultus
Agricolæ, fructusq; feros mollite colendo.
Neu segnes iaceant terræ: iuuat Ismara Baccho
Conserere, atq; olea magnum uestire Taburnũ.
Tuq; ades, inceptumq; unà decurre laborem,
O decus, ô famæ meritò pars maxima nostræ
Mecœnas, pelagoq; uolans da uela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti uersibus opto:
Non mihi si linguæ centum sint, oraq; centum,
Ferrea uox. ades, & primi lege littoris oram.

SER. Hic plantas tenero.] *Inter plantas & plantaria hoc interest, quòd plãtæ raptæ sunt de arboribus: plantaria uerò, quæ ex seminib. nata, cum radicibus & terra propria transferuntur: ut, Et uiua sua plantaria terra.* Sulcis.] *fossis: ut, Ausim uel tenui uitem cõmittere sulcò.* Hic stirpes obruit aruo.] *altius deponit ualidiores cũ radicib. plantas.* Quadrifidasq; sudes.] *ita robustas, ut possint in quatuor partes diuidi.* Et acuto robore.] *pro acuti roboris accipimus. et bis idem dixit: nam et ualli et sudes idem sunt.* Syluarumq; aliæ.] *Propago præcipuè uitibus cõgruit. Vnde apparet, syluas eum etiam de uitibus dicere.* Arcus.] *Bene ait: nam ita reflectuntur propagines uitium, cùm in terra ponuntur, ut in medio sui in terra iaceant, et utrinq; capita terra excedant.* Et uiua sua plantaria terra.] *& aliæ syluarum expectant plantaria cum sua terra uiua, id est, naturali: ut, Viuoq; sedilia saxo. Inde est, Mutata ignorent subitò ne semina matrem.* Quin & caudicibus sectis.] *Caudicibus posuit pro codicibus: sicut caulem pro cole, saurice pro sorice dicimus. Fit autem quod nunc dicit de oliua & myrto, quarum sicci stipites secantur usq; ad medullam, & terra infossi ex se arbores gignunt: quod sine dubio mirum est.* Truditur.] *urgente natura procreatur: ut, Trudunt de cortice gemmæ.* C E sicco ligno.] *ex arido.* Radix oleagina.] *Deriuatum ab olea.* Impunè uidemus.] *sine damno sui. & loquitur de insitione. Sanè insitas arbores dicimus, insertas uerò causas aut fabulas.* Lapidosa corna.] *dura: alibi, Lapidosaq; corna Dant rami.* Generatim.] *per singula genera: generaliter autem, simul omnia: γενικῶς, καὶ κατὰ γένος.* Fructus feros.] *qui non sunt apti humanis usibus: siue Feros, syluestres & incultos.* Mollite.] *aptos facite.* Colendo.] *uel cultu.* Segnes terræ.] *pigræ, infœcundæ. & docet, posse industria etiam loca asperrima ad fertilitatem produci.* Ismara.] *montes Thraciæ.* Vestire.] *implere significat.* Taburnum.] *mons Campaniæ.* Tuq; ades Mecœnas.] *adesto, & inceptum fauorem*

A uorem omnibus libris impendito: nam ubiq; eum inuocat. O' decus, ô famæ meritò pars maxima nostræ.] Horat. O' & præsidium, & dulce decus meum. Pelagoq; uolans da uela patenti.] Simplici generi carminis præsta fauorem. ut, Vela fauorem accipiamus: Patens pelagus, carminis facilitatem. Hoc autem carmen facile ipse significat, dicens, In manibus terræ: hoc est, in facili et in promptu res posita est. Non ego cuncta meis amplecti uersibus opto.] id est, nō sum uniuersa dicturus, nec enim possum: quare & suam extenuat possibilitatem, & Mecœnatis auribus ex sui carminis breuitate blanditur. Alij aliter accipiunt. Constat Mecœnatem fuisse literarum peritum, & plura composuisse carmina. Nam etiam Augusti Cæsaris gesta descripsit, quod testatur Horatius, dicens: Tuq; pedestribus Dicens historijs prælia Cæsaris Mecœnas melius, ductaq; per uias Regum colla minaciū. ut hoc nunc dicat, Inceptumq; unà decurre laborē: id est, adesto, & simul scribamus. Licet enim quæ tu scribis esse constet ingentia, meum autem carmen & breue sit, & totum id explicare non possim, debes tamen fauere minoribus. ut,
B Pelagoq; uolans da uela petenti, sit, Ingentia scribe: et Primi lege littoris oram, sit, faue minora scribenti. Non mihi si linguæ centū.] Lucretij uersus: sed ille ænea uox ait, non ferrea. Primi lege littoris oram.] Lege, nauticus sermo est: ut, Littoraq; Epiri legimus. qui nunc & ad nauigandum, & ad lectionem potest referri. nam hoc dicit: Faueto principio uel humilitati carminis mei.

POM. Sabi. Plantas.] plantaria è radicibus arborum. Hic.] alius agricola. Stirpes.] uocantur, ubi sunt immixtæ radices: quæ si obruantur, caudicem emittunt, & aliquando defixi pali per uallos uiridescunt. Quadrifidas.] Palus uiridis si fuerit paululum fissus in quatuor partes, et anima sit oblita terra, si defigatur, crescit in arborem. Acuto.] Sæpenumero emissa hasta, & defixa in terram, creuit in arborem: quemadmodum cum hasta cornea fuit iacta à Romulo, creuit in magnam cornum. Arcus.] Cum caput alicuius rami è matre non cæditur, sed inflexo capite instar arcus terra obruitur, arbor fit, appellatur hæc propago. nam propagines dicuntur uiua plantaria, à porro pagendo, id est, figendo. Viua.] uiuaria. Nil
C radicis.] quia rami nascuntur sine radice. Theophrastus scribit: Arborum, herbarum & fruticum est radix, caulis, caudex, ramus, surculus, planta. Radix est, unde alimentum attrahitur à terra. Caulis est, ad quem alimentum defertur: & intelligitur, quòd supra terram simplex exurgit. idem in arborum genere appellatur Caudex. Ramus dicitur, quod è caudice exit. Surculus dicitur, quod è ramis oritur. Planta res est uaria, atq; multiplex. Præter hæc sunt cortex, medulla, nerui, uena, flos, pediculus, et fructus. Sectis.] incisis. Caudicibus.] truncis. Oleagina.] olea. Truditur.] exit è sicco ligno. Et sæpe alt.] Dicit de uiribus insitionis: nam mutant genus arbores. in malis enim inseritur pyrus. Generatim.] per genera omnia arborum. Mollite.] facite domesticos cultura. Feros.] syluestres. Segnes.] sine cultura & inertes. Iuuat.] iucundum est. Baccho.] uitibus. Ismarus.] et hæc Ismara. Ismarus oppidum est Thraciæ in maritimis, quod dicitur expugnasse Vlyxes post captum Ilium: unde uinum accepit à Marone Euanthis filio. Plinius ait: Vino antiquissima claritas Maroneo, Thraciæ maritima parte genito, ut autor est Homerus. cuius tanta uis esse perhibetur, ut una mensura requirat uiginti aquæ. Vestire Taburnum.] quia uestitur ager arboribus. Taburnus est mons Apuliæ, fertilis oleæ. Propè est oppidum Oriolum. Tuq; ades.] Inuocat auxilium Mecœnatis. Vnà.] mecum. Famæ.] quia est à te mea fama. Volens.] propitius ac fauens. Vela.] fauorem. Pelago.] materiæ. metaphora est. Ouidius, Nauiget hinc alia iam mihi linter aqua. Cuncta.] quæ dici possent in meis uersibus. Amplecti.] describere. Non si.] Excusat se. Ferrea uox.] id est, indefessa. Ades.] adesto. Primi littoris.] Perstat in translatione. Lege.] id est, iam ego sum in hoc principio. Oram dicimus funem quo naues alligātur, & regionem. Littoris.] id est, materia primæ.

PROB. Iuuat Ismara Baccho conserere, atq; olea magnum uestire Taburnum.] Thracia uino fertilis est: cuius nationē quandam appellat Homerus. Aliter oppidum est Ismarus, quod expugnauit Vlysses, cùm à Troia discederet, & uictor uinum accepit à Marone, cuius pater Cupithus traditur, quod Cyclopi dedit. Eius autem tanta uis existimatur, ut metrum eius uini uiginti etiā metra sustineat aquæ. Ergo quia tam efficax est natura in uino Thraciæ, præcipit eam conserendam uitem. Taburnus mons est Apuliæ regionis, quæ fertilis est olea.

In manibus terræ: non hic te carmine ficto,
Atq; per ambages, & longè exorsa tenebo.
Sponte sua quæ se tollunt in luminis auras,
Infœcunda quidem, sed læta & fortia surgunt:
Quippe solo natura subest. tamē hæc quoq; si q̄s
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis,
Exuerint syluestrem animum, cultuq; frequenti
In quascunq; uoces artes, haud tarda sequentur.
Nec non & sterilis quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, uacuos si sit digesta per agros:
Nunc altæ frondes, & rami matris opacant,
Crescentiq; adimunt fœtus, uruntq; ferentem.
Iam quæ seminibus iactis se sustulit arbos,
Tarda uenit, seris factura nepotibus umbram,
Pomaq; degenerant succos oblita priores,
Et turpeis auibus prædam fert uua racemos.
Scilicet omnib. est labor impendendus, & omnes
Cogendę in sulcum, ac multa mercede domandę:
Sed truncis oleæ melius, propagine uites

SER. In manibus terræ.] id est, in facili & in promptu est terrarum descriptio, quod πρόχειρον Græci dicunt. Non hic te carmine ficto.] id est, simpliciter uniuersa describam: neq; ut in Æneide aliquibus figmētis, aut ullis utar ambagibus. Et lōge exorsa tenebo.] longè exorsa dicit procemia longè repetita, quæ constat esse uiciosa. Sponte sua.] Ad illud quod omiserat redit, & exequitur qualitatē triū generum, quæ suprà memorauit, arborum scilicet sponte natarum, procreatarum ex semine, & earum quæ de radicibus pullulant. Infœcunda.] fœtu carentia, & per transitum rem physicam tangit. Nam semen esum salicis, dicitur infœcunditatem mulieribus gignere. Læta & fortia.] quasi in ipsis arboribus genus sit fœcunditatis. Quippe solo natura subest.] quia ut suprà diximus, naturaliter rerum omnium mater est terra, & uniuersa intra se cōtinet semina. hinc est, Quippe solo natura subest. Natura enim dicta est

Respondent, solido Paphiæ de robore myrtus.

Eta est ab eo, quòd nasci aliquid faciat. Mirè autem ait Subest, id est, inest latenter: nam non apparet; Vnde Epicurei dicunt nihil esse, quod non habeat originem sui: nam hoc est gigni de nihilo, De nihilo in nihilum nil posse reuerti. Hæc quoque si quis.] uidelicet infœcunda; sed fortia. Inserat.] si quis eis fructiferarum arborum surculos inserat. Scrobibus mandet mutata subactis.] Nos scrobes genere dicimus masculino; licet Lucanus dixerit contra artẽ: Exigua posuit scrobe. Duas autem hîc res dicit, uidelicet ut aut inserantur infœcundæ arbores fœcundis & fructiferis, aut certè mutentur de suis locis, & fossis immittantur: utrunq; enim eis infœcunditatem aufert. Syluestrem animum.] naturalem asperitatem & infœcunditatem. Voces artes.] fœcunditates ex arte uenientes. Hoc faciet.] Erit fœcunda, si fuerit inde translata. Digesta.] posita & plantata: id est, si liberum spacium habeat. Nunc altæ frondes.] hoc est, frondes & rami arborum ex quibus oriuntur nocenteis, & suis umbris earum fœcunditatem auertunt & prohibent. Vruntq; ferentem.] quæ ferre potest, si ei umbra non noceat. Iam quæ seminibus iactis.] id est, quæ ex semine quocunq; modò iacto orta est. Iam particula hîc pro præterea ponitur, et tempus quidem significat: ut, Iam tempus agi res. Nepotibus.] arbusculis, quæ ex ea oriuntur. Factura umbrã.] sui magnitudine & opacitate. Pomaq; degenerant.] modò degenerant, in peius uertuntur: aliâs, in melius. Poma autem arborum ex semine procreatarum dicit, quas constat, nisi insitæ aut translatæ fuerint, non respondere qualitati seminis sui. Fert uua racemos.] Vuam pro uite posuit, id est, fructum pro arbore. Sanè racemus botrionis est pars, & βοτρύων græcum est. & sic uuam pro uite posuit: sicut Horatius pro uino. nam ait: Cæcubum, & prælo domitã Caleno Tu bibes uuam. Cogendæ in sulcum.] in ordinem componendæ, aut certè arandæ. Multa mercede.] multo labore, à sequente quod præcedit intellige. Sed truncis oleæ melius.] quia suprà ait, Truditur è sicco radix, etiã reddit eos modos, quos inuenit industria. Dicendo aũt Melius, ostendit etiam alias arbores posse ex truncis procreari. Sanè olea est arbor ipsa, unde deriuatum est oleum: oliua uerò fructus ipse, unde est oliuum. Legimus tamen et oliuam de arbore: ut, Incumbens tereti Damon sic cœpit oliuæ. Solido Paphiæ de robore myrtus.] sicut & olea. Paphiæ autem Venereæ, à Papho insula, in qua Venus colitur. Veneri autem myrtus est consecrata, uel quòd hæc arbor gaudet littoribus, & Venus è mari dicitur procreata: uel quòd, ut medicorum indicant libri, hæc arbor apta est mulierum necessitatibus plurimis. A

In manibus.] in ipso opere. Ficto.] poetico. Ambages.] poetica oblectamenta, & fabulas. Exorsa.] principia fabularũ. De arboribus loquitur, quæ sponte nascuntur: quæ quamuis infœcundæ sint, natura sunt robustiores. Auras.] id est, quæ crescunt. Læta.] uiuacia. Fortia.] robustiora. Hæc.] scilicet quæ maturè prouenere, si quis inserat. Subactis.] effossis foueis. Scrobes uerius appellantur fossæ, quàm terra effossa. Columella ait: Ante annum quàm poma disponere uoles, scrobes fodito, ita sole pluuiaq; macerabuntur, & quod posueris citò comprehendet. sed si quo anno scrobes feceris, & semina ponere uoles, ante duos menses fodito, & stramentis eas completo, & incendito. quo latiores patentioresq; scrobes feceris, hoc erunt lætiores sapidioresq; fructus. Subactis.] benè factis et præparatis. Mutata.] translata, per insitionem, aut translationem. Exuerint.] deponent omnem siluestritatem. Nec non.] Nunc loquitur de stolonibus. nam siue arbores, siue herbæ sint, aerem requirunt ad incrementum. Exit.] erumpit ab radicibus aliarum arborũ. Hoc facient.] id quod aliæ translatæ siluestres. Digestæ.] ordinatæ. Nunc.] donec sunt sub matre. Opacant.] scilicet stolones. Crescenti.] scilicet stoloni. Fœtum.] id est, fructũ. Vrunt.] consumunt & * ædificant, quia non est accessus aeris. Nepotibus.] scilicet posteris nostris. Degenerant.] arbor ex semine tardo prouenit, & degenerat citissimè, ex ramo, surculo & sagitta. Plinius ait: Ex semine nata tardè proueniunt, & degenerantia insitione restituenda. Priores.] dulcedinem quam habebant in matre. Turpis uua.] id est, siluestris: hoc est, uilis & insuauis uitis. Vuæ syluestres, scilicet nõ ualent. Impendendus.] dandus labor maximè. & nunc loquitur uniuersaliter de omnibus rebus. Omnes.] arbores. In sulcum.] ad culturam. Domandæ.] à feritate eximendæ, non sine magna mercede. Truncis oleæ.] Truncus oleæ defixus in scrobem bene prouenit. Sagitta, si in longum terra obruitur, propago fit. Paphiæ.] Venereæ. insula Cypros sacrata est Veneri, in qua oppidum Paphos est, cum templo Paphiæ Veneris, cuius meminit Cornelius Tacitus. Myrtus est in tutela Veneris, ideo Paphia appellata.

POM. Sabi.

B

* Fortè enecát.

C

In quascunq; uoces artes.] In codicibus aliquot antiquis legere est, In quascunq; uoles artis. In quibusdam, Velis. sed enim, Voces, magis omnino placet eruditis.

VAR. Lect.

Plantis edurae coryli nascuntur, & ingens
Fraxinus, Herculeæq; arbos umbrosa coronæ,
Chaoniiq; patris glandes. etiam ardua palma
Nascitur, & casus abies uisura marinos.
Inseritur uero ex fœtu nucis arbutus horrida,
Et steriles platani malos gessere ualentes,
Castaneæ, fagos, ornusq; incanuit albo
Flore pyri, glandemq; sues fregêre sub ulmis.
Nec mod°, inserere atq; oculos imponere, simplex:
Nam quà se medio trudunt de cortice gemmæ,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus, huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoq; docent inolescere libro.
Aut rursum enodes trunci resecantur, & altè

SER. Plantis et duræ coryli nascuntur.] duras dixit non ad lignum, sed ad fructum ipsarum referens. Alij eduræ legũt, quasi nõ duræ: ut paulo pòst, Enodes trunci, id est, sine nodis. ut modò eminuentis, non augentis habeat significationem. Sanè coryli propriè dicuntur: nam auellanæ, ab Auella Campaniæ oppido, ubi abundant, nominatæ sunt.

Herculeæ.] ipse alibi: Herculea bicolor cùm populus umbra. nam cùm Hercules ab inferis rediret, hanc primam arborem dicitur cõtemplatus esse, & se inde coronasse, conueniente colore arboris illi euentui, quo à tenebris in lucem commeauit. Chaonij patris.] Iouis Epirotici. Ardua palma.] aut alta, aut ad quam difficilè peruenitur.

Finditur in solidum cuneis uia, deinde feraces
Plantae immittuntur: nec longū tempus, & ingens
Exijt ad coelum ramis felicibus arbos,
Mirata estq; nouas frondes, & non sua poma.
Praeterea genus haud unum nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoq;, nec Idaeis cyparissis.

A nitur. Casus abies uisura marinos.] Est enim abietis species apta nauibus, quam sapinum uulgò uocant. Ex foetu nucis arbutus horrida.] Versus dactylicus: nam malè quidam Horrens legunt. Horrida autem, hispida. Et iam transit ad insitionem, quae duplex est: nam aut insitio dicitur, quum insisso trunco surculus foecundae arboris sterili inseritur: aut oculorum impositio, quum inciso cortice, libro alienae arboris germen inserimus. Et steriles platani malos gessere ualentes.] Dicit, quid in quam arborem debeamus inserere: in arbuto nucem, in platano malum, in orno pyrum. Sed Castaneae fagos, eget expositione: nō enim in castanea fertili infoecunda fagus inseritur. Vnde aut ὑπαλλαγή est, ut sit Castaneae fagos, pro Fagi castaneas gessere: aut est mutanda distinctio, ut sit, Et steriles platani malos gessere ualentes Castaneae. hoc est, infoecundae arbores platani fortes ramos castaneae portauerūt: Fagus ornusq; incanuit albo flore pyri.

B Secundum quam distinctionem, Fagos licet breuis sit gos, finalitatis tamen ratione producitur: fagos enim incipit esse nominatiuus casus graecus singularis, nam pluralis noster est accusatiuus. Alij neutrum probant, & ita accipiunt: Castaneae flore fagos incanuit, pyri flore ornus incanuit. ut similiter Fagos nominatiuus sit graecus. Glandemq; sues fregere sub ulmis.] id est, ulmi insertis sibi surculis quercuum glandes tulerunt. Nec modus inserere.] aut non est simplex & fortuita ratio, sed ea quae ingenti labore colligitur: aut hoc dicit, non est idem inserere, quod & oculos imponere: quarum rerum discretionem hoc loco memorat, sicut nos diximus suprà. Trudunt,] propellunt, eijciunt. Tunicas.] id est, libros arboris interiores. Huc ex aliena.] quia ait, ex aliena arbore, & est mutatio: ideo non ait, Hîc includunt, sed Huc, sic Cicero: Includuntur in carcerem condemnati utique, quia illuc fuerant aliunde deducti. Inolescere.] concrescere, συμφύειν. Libro.] Liber dicitur pars corticis interior. Aut rursum.] Rursum hîc nō habet significationem iterandi, sed abundat. Enodes trunci.] sine nodis.

C Resecantur.] abscinduntur. Altè.] profundè. Finditur in solidum.] ut solida sit ipsa fissio, et non habeat rimas, aut aliquas scissuras. Feraces.] fertiles & fructiferae plantae, scilicet immittuntur surculi: nā abutitur plantis pro surculis arborum fertilium. Nec longum tempus.] nec multa mora. Exijt ad coelum arbos.] nam hoc genere insitae arbores citissimè crescunt. Ramis felicibus.] fructiferis & fertilibus. Mirata estq; nouas frondes, & non sua poma.] Ingens phantasia, sanè Mirata estq;, legendum est, ut stet uersus. Praeterea genus haud unum.] Docet nunc, etiam in singulis arborum speciebus esse aliquam uarietatem. Lotoq;.] Lotos nympha quaedam fuit, quam quum amatam Priapus persequeretur, illa deorum miseratione in arborem conuersa est, quae uulgò faba Syriaca dicitur.

Sabi. Edurae.] molles. Plantis.] Corylus genus arboris est, ex qua antiqui nuptiales faces faciebant. si, cum tenera est, intorta fuerit, firma uincula faciet. Arbor.] pōpulus. Hercules populea corona usus est, & oleastri. Populus, ut meminit Plinius, est sub tutela Herculis, comam habet pulcherrimam. Aut Herculeae coronae, id est, comae. Chaonij patris.] Iouis. Regionem Epiri Helenus à Chaone Troiano, Chaoniam appellauit. Quidam scribunt, à Chaonibus populis Thraciae. Chaonij.] Epirotici. Aspera.] ardua et nodosa. Abies.] ex qua fiebant nauigia, quae è pinu & cupressu fiunt etiam. Foetu.] Est casus datiui, id est inseritur nuci. Plinius ait: Omnia sunt experti mortales, quippe cum Vergilius insitū nucibus arbutum, & malum platanis dicat. Valentes.] fructiferos. Fagus inseritur castaneis, pyrus inseritur orno. Sues.] quia glans inseritur ulmis, & insitio fit luna crescente. Modus.] scilicet insitionis ordo. Gemmae.] oculi & tumores parui, qui incipiūt exire tempore ueris. Trudunt.] edunt. Tunicas.] libros tenues, & cortices. nam liber etiā cortex est. Sinus.] id est, amputatur truncus, siue ramus in nodo aequaliter. Angustus sinus.] parua planicies. Huc.] in sinu. Germen.] surculum. Germen, quia debemus accipere surculū ex arbore quando germinat, id est, quando oculos emittit. Vdo libro.] cortice ulmi madido, superinducto luto. Mollescere.] crescere. Enodes.] sine nodis. Nunc de truncis, ubi non sunt nodi. Finditur.] ut uulnus altè descendat. In solidum.] usque ad partem duriorem. Cuneis.] cum cuneis. Feraces.] surculi sumpti de arbore fructifera. Immittuntur.] pro demittuntur. Arbos.] quae facta est per insitionem. Felicibus.] fertilibus. Non sua.] sed adoptiua, per insitionem. Praeterea genus.] Vlmus est montana & campestris, ut Theophrastus scribit. ut uerò inquit Columella, ulmus Gallica, quae dicitur † azinas, procera & laeta est. & alia ulmus nostra peculiaris, quae magnitudine inferior est. ulmi semen * exsamera uocatur. Salix.] Duplex est, aquatica, et alia quaedam parua, quam Arcades helicam uocāt. Duplex est cyparissus, mas & foemina. Cyparissus puer fuit Chius, qui cum ceruum, quem unicè diligebat, iaculo interfecisset ignarus, inedia uitam finiuit desperatus: quòd eius dolor leniri medicina Apollinis, à quo amabatur, non poterat. & ab ipso Apolline dicitur demutatus fuisse in luctuosam arborem cupressum. Asclepiades ait, Boream regem Celtarum in tumulo filiae suae Cyparissae seruisse cupressum. ab ea re luctuosa habita arbor est. Praeterea genus haud.] non est unum. Nec fortibus ulmis, Nec salici, lotoq;, &c.] Quia uites cum maritātur, ducūt maritos ulmos: seu quia materia est bene carnosa, & robusta. Lotoq;.] Lotos est arbor aquatica. Cyparissus appellatur idaea, quia magna copia cupressi est in nemore Idaeo, ubi fuit mater deûm. Ida autem est mons Cretae insulae. Lotos nympha fuit amata à Priapo, quae dum pudicitiam suam defenderet, in arborem sui nominis demutata est. In Aphrica dulcia fert poma: qui gustant, nō amplius ab ea discedunt. hinc illi Homerici Lotophagi. ideo Silius ait, Quae dulcis pascit lotos, nimis hospita bacca. Lotos Indianae Lucinae area durauit propè quingētos annos. Diana dicta est à luco, Lucina. Nomina Lucinae fecit cognomina luco: Ouidius in Fastis. Hic lucus erat in Exquilijs. Ecclesia sancti Laurentij in Lucina dicitur à uirgine quadam Christiana. Alia lotos fuit in Vulcanali, quod Romulus constituit, cuius radices in forum usq; Caesaris penetrarūt. Alia lotos Romae dicebatur capillata, & antiquissima omnium, quoniā Vestalium uirginum capillus ad eam deferebatur. Est & Faba

† Aliàs atinia.
* Aliàs samera.

ba graeca, ut inquit Plinius, quam Romae à suauitate fructus, cerasiorum penè natura, loton appellant. Praecipuè in domibus expetitur ramorum petulantia, breui caudice, latissima expatiantium umbra. A

Nec pingues unam in faciem nascuntur oliuae,
Orchades, & radij, & amara pausia bacca,
Pomaq;, & Alcinoi siluae: nec surculus idem
Crustumijs, Syrijsq; pyris, grauibusq; uolemis.
Non eadem arboribus pendet uindemia nostris,
Quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos.
Sunt Thasiae uites, sunt & Mareotides albae:
Pinguibus hae terris habiles, leuioribus illae.
Et passo psythia utilior, tenuisq; Lageos,
Tentatura pedes olim, uincturaq; linguam,
Purpureae, preciaeq;: & quo te carmine dicam
Rhoetica? nec cellis ideo contende Falernis.
Sunt & Amyneae uites, firmissima uina,
Tmolus & assurgit quibus, & rex ipse Phanaeus,

SER. *Vnam in faciem.] in eandem similitudinem. Orchades.] genus oliuae à graeca etymologia, sed obscoena: id est, à testiculis, qui ὄρχεις dicuntur. Radij.] Radij oliuae sunt, ita à longinquitate nominati. Amara pausia bacca.] oliua à pauiendo dicta, id est, à tundendo: aliter enim ex se oleum nō faciet. Amara autem bacca, uiridi: ut alibi, Floribus atq; apio crineis ornatus amaro, id est, uiridi. nam de pausia uiride oleum fit. Vnde contra dicitur dulce, quod non est uiride. Pomaq;.] subaudi à superioribus, non unam nascuntur in faciem. Alcinoi siluae.] id est, pomiferae arbores. Nam Alcinous rex Phaeacum fuit, diligens cultor hortorum: unde per eius siluas arbores pomiferas intelligimus, de quo Homerus ait, quod haberet καὶ ὄγχνη ἐπ' ὄγχνῃ γηράσκει, μῆλον δ' ἐπὶ μήλῳ, αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλή, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ. Crustumijs.] Crustumia pyra sunt ex parte rubentia, ab oppido Crustumio nominata. Syrijsq; pyris.] Syrijs, id est, nigris. Grauibusq; uolemis.] id est, magnis: nam et uolema, ab eo quòd uolam impleant, dicta sunt. Vola autem est medietas palmae, uel pedis: unde & inuolare dicimus. Volema autem gallica lingua bona et grandia dicuntur: sed magis dicta sunt ab eo, quòd uolam impleant. Non eadem arboribus pendet uindemia nostris.] id est, uites quoq; diuersae sunt. Nostris autem, Italicis. & bene Pendet dixit: nulla enim uitis in Italia est, quae non pendeat. Methymnaeo carpit de palmite Lesbos.] Lesbos insula est in Aegaeo mari, cuius ciuitas Methymna, habens preciosissimum uinum. Thasiae uites.] à Thaso insula nominatae. Mareotides albae.] Aegyptiae. Mareotis enim pars est Aegypti. & dicendo Albae, ostendit etiam esse purpureas, uel alterius coloris. Pinguibus hae terris habiles.] pinguibus Thasiae, leuioribus Mareotides: nam ordinem positum sequimur, quum apertè aliquid non commemoratur. Passo psythia utilior.] Bene utilior, ut ostendat etiam de alia uua posse passum fieri, sed melius de psythia. Passum autem dicitur à patiendo: nam mustum decoquitur, & inde fit passum: hinc defrutū dictum, quod defraudetur, & quasi fraudem patiatur. Tenuisq; Lageos.] Lageos est, quae latinè leporaria dicitur: nam λαγὼς graecè lepus dicitur. Tenuis autē, penetrabilis, quae citò descendit in uenas. Tentatura pedes.] Terentius: Neque pes neq; mens suum satis officium facit. Olim.] aduerbium est cuiuslibet temporis. Purpureae.] purpurei coloris. Preciaeq;.] hae citò maturescunt: unde & preciae dictae sunt, quasi praecoquae, quòd ante alias coquantur. Quo te carmine dicam Rhoetica?] Hanc uuam Cato praecipuè laudat in libris quos scripsit ad filium. cōtra Catullus eam uituperat, & dicit nulli rei esse aptam, miraturq; cur eam laudauerit Cato. Sciens ergo utrunque Vergilius, medium tenuit, dicens: Quo te carmine dicam Rhoetica? Nec cellis ideo conten. Falernis.] id est, licet sis à Catone laudata, tamen uino te Campano praeferre non debes. Cellis autē, apothecis dicit: nam cellas uinarias dicimus. Et Falernus mons est Campaniae, in quo optima uina nascuntur. Sunt et Amyneae uites firmissima uina.] Amyneū uinum dictum est, quasi sine minio, id est, rubore: nam album est. Sanè Amineae dici, uersus probat, qui stare non potest si Amineum dixerimus. Tmolus assurgit.] Duplex est hoc loco expositio. Nam alij uolunt, sine dubio, in subauditione esse posita, quae apertè dicere non possumus. ut sit: Quibus uinis assurgit, id est, cedit, & Tmolus & Phanaeus. quod si apertè dicatur, est utrunq; uiciosum. Tamen uina de graeco traxit: nam οἶνα dicunt. Pleraq; autē subaudiri, quae apertè dicere nōn possumus, & ipse alibi docet, dicens de Alecto: Nec dextrae erranti deus absuit. quod penitus dicere nō possumus, quia Alecto foemininū sit. & Sallustius qui ait: Quia Sertorio triplices insidiae per idoneos saltus positae erant: prima, et subaudiendum reliquit, insidia, quod penitus dicere nō possumus. Alij aūt ad superiora referūt, ut Quibus, nō ad uina referatur, sed ad uites, ut sit: Quib. uitib. cedit Tmolus & Phanaeus montes uitibus consiti. & est figura, qualis illa in Aeneide: Me puer Ascanius, capitisq; iniuria chari, Quem regno Hesperiae fraudo. scilicet Ascaniū, nō quem caput. Tmolus autem mons est Ciliciae, et Phanaeus mons est in promotorio Chij, dictus à Phanaeo rege. Assurgit uerò, cedit significat, quod tractum est à sedentibus, qui in honorem alicuius surgere consueuerunt. Rex ipse Phanaeus.] De Lucilio tractum est, qui ait: Χῖος τε δυνάστης οἶνος.* B

POM. Sab. *Pingues.] propter oleum. Vnam in faciem.] in unum genus. Orchides.] Olearum sunt genera decem, quae in noticiam peruenerunt: Pausia, siue posia, Sergia, Rhegia, Picena, Sidicina, Maiorina, Transmarina: Radius, quae ab longitudine nomen habet: & orchis, quae à similitudine testiculorum dicitur. nam ὄρχις testiculus nominatur: idonea est cibo: pausia oleum egregij saporis facit. Pinguium ergo oliuarum sunt plura genera. Pomaq;.] Nunc de pomis Alcinoi regis Phaeacum in Corcyra. is dicitur possedisse pomaria pucherrima. Alcinous ex Arete, nepte fratris sui Rhexenoris filia, fertur genuisse Nausicaam, quae Vlyssi inopi in littore opem tulit. Dicit poma, & postea siluas, ut uarietatem in sylvis pomorum designet. Columella ait, curandum esse ut generosis pyris pomaria conferamus. ea sunt Crustumina, Rhegia, Signina, Tarentina, quae Syria dicuntur, Fauoniana, Laterana, Dolobelliana, Volema, Mulsa. Crustumina omnium pyrorum gratissima. Syria sunt purpurea. Volema Vergilius à Catone sumpsit, quae dicuntur et Sementina, & mustea. Nominantur autem Sementina et mustea, quòd tardè maturescunt. Volema, quia uolam, id est, manum implent. Non eadem arboribus.] Nunc de uitibus loquitur,* C

A *tur, & de generibus uuarum.* Arboribus nostris.] *ex uitibus maritatis.* Lesbos.] *est insula maris Ionij, uini ferax, in qua est urbs Methymna, quæ fuit patria Arionis citharœdi, ab ea uinum Lesbium.* Quam.] *scilicet uindemiam.* Palmite.] *de uite.* Thasos.] *est insula, unde uitis Thasia.* Mareotides.] *Mareotis palus est in Ægypto, unde uitis Mareotica.* Plinius *sic ait,* Vergilius *Thasias, & Mareotidas, & Lageas, complurésque externas dixit, quæ non reperiuntur in* Italia: *sed* Vergilius *more poetico uagatur.* Hæ.] *Mareoticæ.* Illæ.] *scilicet Thasiæ.* Habiles.] *idoneæ, & bene proueniunt.* Leuioribus.] *tenuibus, & non fertilibus, scilicet ad triticum.* Psithia.] *Genus uuæ idoneum ad passum faciendum. Passum autem intelligitur uinum spissum & dulcissimum, quod ita fieri iubet* Mago: *Vuam præcocem bene maturã legito, acina maculata aut acida reijcito, palis suspendito, et sinas insolare, caueto ne irroretur, sic insolatam et passam premito, & in dolium ponito.* Passo.] *uino.* Lageos.] *est genus uitis, unde fit uinum quod inebriat.* Tenuis.] *id est parua uua.* Tentatura pedũ.] *Terentius,*
B *Nec pes nec lingua suum officiũ præstant.* Vinctura.] *ligatura, quia ebrius non potest loqui.* Purpureæ.] *genus est uuæ purpureæ, inter nigrum & album.* Preciæ.] *Vuæ sunt duo genera, magnitudine acini discriminãtur, quibus est plurima materies, et est uua ollis aptissima.* Rhetica.] *Temperatis locis bene prouenit, in maritimis Alpibus frequens.* Plinius *sic ait,* In *Veronensi agro, &c.* Rhetica *Falernis tantum posthabita à* Vergilio *nostro. ex ea nunc dicitur uinum grupellum, rubri coloris. Sunt & in* Rhetia *optima uina alba, nõ cedentia* Gauranis *et* Surrentinis: *quæ appellantur à loco,* Traminia. Quo carmine.] *Hoc dicit, quia laudata fuit à* Catone. Sunt & Amineæ uites.] *Aminearum uitium quinque sunt genera: quorum principatum habet minor* Aminea, *quæ cum uento austro lædatur, cæteris uentis alitur: ut in* Vesæuo, Surrentinis *collibus. in cætera* Italia *nõ nisi arbori accommodatur.* Prima *ex* Amineis *cito maturescit, & putrescit.* Tmolus.] *mons* Lydiæ, Amineis *consitus uitibus est. Sunt & Amineæ optimæ in* Chio *insula. unde intelligimus uinum* Chium *esse* Amineum. In *Chia insula est portus no-*
C *mine* Phaneus, *ideo* Vergilius *in hoc loco ex* Phaneo *significat uinum* Chium, *quod etiam* Aruisium *appellatur.*

Phaneus rex.] à quo habet nomen portus Chij.

PROB. *Non eadem arboribus pendet uindemia nostris, Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos.*] Lesbos *est insula Asiæ, in sinu* Aegæo, *conspicua* Troadi & Thraciæ, *à* Lesbe *filio* Macharis *appellata: in qua est oppidum quod appellatur* Methymna, *ex quo fuit* Arion *citharœdus.* Palmitem *significat uitem. Sunt* Thasiæ *uites, sunt et* Mareotides *albæ.*] A' Thaso *dicitur insula, unde* Thasias. Mareotidas, Aegyptiacas *intelligimus, à palude* Mareotide, *quæ est in* Aegypto. Psithiæ *genus uitis, et* Lageos, *& preciæ, & purpureæ.* Argites *autem dicta est à candore.* Tmolus & assurgit quibus, et rex ipse Phaneus.] Tmolum *uult intelligi* Lydiæ *montem, omnino fertilem.* Phaneum *portum uult esse insulæ* Chiæ, *& significari inde* Chium. Aminæum, Rhodia & bumasthos, *genera sunt uuarum.* Rhodia, *à loco dicta:* Bumasthos, *quòd imitetur papillas uaccæ.* Ionius *fluctus, dicitur* Adriaticum *mare, quod* Ionium *est ab* Ione *dictum.*

VAR. Lect. *Nascuntur oliuæ* Orchites, *& radij, & amara pausia bacca.*] *Quamuis* Seruius, Orchites, *agnoscit, in* Mediceo *tamen,* Longobardico, *& alijs antiquis libris manuscriptis, quos ego usque in hoc tempus uiderim,* Orchades *habetur.* Et quo te carmine dicam Rhetica? nec cellis ideo contende Falernis.] *In libris aliquot antiquis legere est,* Ne cellis adeo: *ut etiam citatum est ab* Arusiano. *Quod nescio quid elegãtius habere uidetur, adeo pro tamẽ. Quamuis ideo* Seruius *agnoscit.* Tmolus & assurgit quibus, et rex ipse Phanæus.] *In antiquis aliquot libris manuscriptis legere est absque; Et particula,* Tmolus assurgit quibus.

CÆL. Rhod. *Sed ut ista certiore metiamur modulo, sciendum amplius, non undam priscis fuisse oliuitatem: si quidem prima fuit,* Columella *tradente, in qua acerbũ exprimebatur oleum ex needum maturescentibus baccis, æstiua dicebatur hæc. Sequens habebat* Nouembris *finem: inde oleum erat uires, ex uiridibus manans oliuis.* Tertia Decembri *fiebat mense, huius erat maturum oleum.* Vltima *fuit mensis* Ianuarij, *album oleum appellat* Dioscorides, *ut à uiridi separetur, cuius confectionem pluribus idem exequitur.* Seruius *in* II. Georg. *illud enarransi*

Et amara pausia bacca.

Amara, inquit, id est, uiridi: nam de pausia uiride oleũ fit, unde contrà dicitur dulce, quod uirens non est.

SER. *Argitisque minor.] quãtum ad speciẽ solam pertinet.* Cui non certauerit ulla.] *id est, nulla se ei in his quæ sequuntur cõparare contendat.* Aut tantũ fluere.] *id est, tam abundans esse.* Et mensis accepta secundis.] *pomorũ scilicet.* Rhodia.] Rhodos *insula est, cuius nunc uinum laudat.* Tumidis racemis.] *turgentibus.* Bumastæ.] *Vua in mammæ bouis similitudinem.* Quàm multæ species.] *Scit apud diuersos lecta esse innumera uitiũ genera, quib. offensus ait;*

Argitisque minor: cui non certauerit ulla,
Aut tantum fluere, aut totidẽ durare per annos.
Non ego te dijs & mensis accepta secundis
Transierim Rhodia, & tumidis Bumaste racemis.
Sed neque quã multæ species, nec nomina quæ sint
Est numerus: neque enim numero cõprẽdere refert:
Quem qui scire uelit, Libyci uelit æquoris idem
Dicere quàm multæ Zephyro turbentur arenæ,
Aut ubi nauigijs uiolentior incidit Eurus,
Nosse quot Ionij ueniant ad littora fluctus.
Nec uerò terræ ferre omneis omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
Nascuntur, steriles saxosis montibus orni,
Littora myrtetis lætissima: denique apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem & frigora taxi.
Aspice & extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos.
Diuisæ arboribus patriæ: sola India nigrum
Fert ebenum: solis est thurea uirga Sabæis.

Colligere tanta uitium genera, nec utile est, nec possibile. Qui enim conatur uniuersa cognoscere, debet etiam impossibilia scire, ut arenarum uel fluctuum numerum. Refert.] *aut interest, aut prodest.* Libyci æquoris.] *id est, Africani. ipse alibi: Littus arenosum Libyæ.* Nec uerò terræ.] *Aut generale est, sicut ait in primo: Et quid quæque ferat regio. aut ad superiora pertinet, ut talis sit sensus: Non prodest nosse cuncta uitium genera, nec enim omnia procreantur in*

Quid tibi odorato referam sudantia ligno,

tur in omnibus terris. Crassis paludibus alni.] lutosis naturaliter. Steriles saxosis mōtibus orni.] Non solùm in omnibus terris minimè nascuntur, sed etiam ea quæ propria sunt singulis regionibus, nō ubiq; in eis proueniunt, sed distinctis proprijsq; locis nascuntur: ut quædam iuxta flumina, quædam in montibus, nonnulla in locis palustribus oriantur. Si ergo una regio arbores sibi naturaliter insitas, non in quibuscunq; locis, sed distinctis et certis profert: multo magis una prouincia uel regio nō potest uniuersas arbores diuersi generis continere. Littora myrtetis lætissima.] Locum posuit pro ipsis arboribus, sicut salictum pro salicibus. nam myrtetum est locus, ipsa arbor autem myrtus uocatur. Apertos Bacchus amat colles.] Hinc est quòd uites amànt montium laxiora, uel scopulos: nam dicit Bacchum colles amare, ut significet uineas in montib. plerūq; fertiliores existere, licet etiā planities plurimæ uino sint fertiles. Et frigora taxi.] Taxus est arbor uenenata, et Taxi hîc pluralis est numerus. & hoc dicit: Bacchus amat colles, id est, uites uberiores sunt in montibus. Taxi amant Aquilonem, qui est uentus frigidus. Aspice & extremis.] intuere & extremum orbem cum suis cultoribus domitum: nam subaudiamus Cum. & per transitum maiestatem Romani laudat imperij. Boasq; domos Arabum.] Arabia, Panchaia, et Sabæorum gens eadem est, apud quam tus nascitur: ut, Solis est turea uirga Sabæis. Item, Totaq; turiferis Panchaia pinguis arenis. Plautus, Arabico ture. Pictosq; Gelonos.] id est, στίγματα habentes, & sunt populi Scythiæ: ut, Pictiq; Agathyrsi. Diuisæ arboribus patriæ.] regiones: ut, Italiam quæro patriam. Sola India nigrum fert hebenum.] Atqui & in Ægypto nascitur, sed Indiam omnem plagam Æthiopiæ accipimus. Sanè hæc hebenus, & hoc hebenum dicitur. hîc neutro usus est. Lucanus autem ait, Hebenus Mareotica uastos Non operit postes. Hebenus autem arbor est, quæ cæsa durescit in lapidem. Solis est turea.] Apud Sabæos tus nascitur, qui (ut suprà dictum est) ijdem sunt & Arabici, & Panchaici. Odorato sudantia ligno.] id est, quorū ligna odoriferum succum referunt.

POM. Argitis.] dicitur ab argento, id est, candor. Minor
Sabi. argitis.] minor Aminea, quæ habet nomen à candore argenti. Fluere.] quia ex illa minore prouenit multum uini, quod diu durat. Rhodia.] Rhodos insula est quæ prima apparuit in mari, dicata Phœbo. in ea primum dicitur reperta uitis. Dijs.] propter primitias, & quia afferebatur uua Rhodia in secundis mensis. Bumaste.] Bumastos genus uuæ dicitur, quod magnitudine mamillas uaccæ imitetur. Species.] scilicet uuarum. Plinius ait, Genera uitium numero comprehendi posse, unus existimauit Democritus, cunctas sibi in Græcia professus. cæteri innumera atq; infinita esse prodiderunt genera uitium. Non refert.] non utile est nominare omnes uuas: quoniā nec numerum uuarum & uitium. Harenæ.] Non potest sciri numerus harenarum: & sic uitium impossibile est genera comprehendere. Lybici æquoris.] ex alia parte Aphricæ, ubi sunt solitudines harenariæ. Lybici æquoris.] Lybicorum camporum, ubi est tantummodo solitudo harenosa, ubi uento impelluntur cumuli harenarū, Zephyro præsertim. Zephyris.] Zephyrus est uentus qui spirat ab occidente, & concitat mare Ionium, quod incipit à Tarento, & extenditur usq; Corinthum. Corinthos ex ea parte, quæ uergit ad nos, mare Ioniū habet. A
Eurus uētus cum spirat, tempestatē facit in Ionio, et in Adriatico. Nec uero.] Quòd terræ omnia non possunt ferre, inquit, in omnibus locis, & denegata natura soli, frustratur agricola. Crassis.] quia aqua palustris est crassior aqua fontanali. Alni.] arbores altissimæ. Orni.] arbores quæ gaudent saxis. Myrtus.] prouenit in littore. Bacchus.] Vineta debent esse in collem uergentem ad orientem hybernum, uti insolentur in hyeme. Bacchus, id est ipsa uineta. Colles.] in quibus non est tanta pinguedo, & sunt patentiores ad solem. Taxus.] est arbor, ex cuius succo antiqui faciebant toxicum, appellatum quasi taxicum. Hoc genere arboris abundat Thessalia, inde est quòd aiunt Thessala uenena. Orbem domitum extremis cultoribus.] Vult dicere Vergilius, Artificium esse per totum orbem terrarum. & incipit in extremo septentrione, & ex artificio omnia meliora fiunt. Extremis.] ultimis, habitantibus extremas partes orbis terrarum. Arabas.] quos accipit pro extremis Orientalibus. Eoas.] orientales. Arabes inter Orientem & meridiem sunt. à parte superiori habent mare Persicum, ab inferiori rubrum. Itaq; porrigitur inter duo maria: si- B
cut & Italia inter Adriaticum & Tyrrhenum. accipit Vergilius extremum orientem. Gelonos pictos.] Geloni populi sunt Scythiæ, nominati à Gelono filio Herculis. Ruffi sunt, & cæsijs oculis, & dites. Picti appellantur, propter uestes uersicolores. & etiam Agathyrsi, qui sunt Gelonis finitimi, ijsdem uestibus utuntur. Sabæis.] Arabibus. Indica arbor est Hebenus, cuius materia est nigra, seu nigricans. eius duo sunt genera. accedit postea & tertia hebenus, folio & ramo similis terebintho, fructu amygdalis. In Bactris peculiaris est, & ibi terebinthū putant. Nascitur & in alijs locis hebenus, sed laudatissima in India. Herodotus, ab Aethiopibus dari hebenum pro tributo regibus Persarum dixit. Primus Romæ in triumpho Mithridatico ostendit Pompeius Magnus. uritur odore iucundo. eius lignum nigrum est, & preciosum. Lucanus dixit hebenum Maræoticam ex Aegypto. Diuisæ.] scilicet sunt. Thurea uirga.] Theophrastus ait, Gignuntur in Arabia circa Sabam metropolim, thus, myrrha, casia, cinnamomum. thus & myrrha in monte, & in radice montis. Thuris arbor non magna est, altitudine quinque C
cubitorum: multos habet ramos, folia pyri, quibus est color rutæ. Ei est cortex læuis, ut lauro. In Hiericuntis uallibus Iudææ, balsamus est modica arbor, ut scribit Cornelius Tacitus: cuius ut quisq; ramus intumuit, si uim ferri adhibeas, pauent uenæ fragmine. ideo lapidibus aut testa aperiuntur rami. humor qui inde liquescit, balsamum appellatur, & in usu medicamentorum est. Volunt quidam bene indictum fuisse Iudæis, & ob eam rem euersas Hierosolymas, quia uectigal balsami Romanis tradere negauerunt. Odorato.] precioso, quod etiam uritur ad odorem. Ligno.] ex ipso balsamo. Sudantia.] paulatim liquescentia.

Boasq; domos Arabum, pictosq; Gelonos.] sunt Scy- PRO.
thæ, dicti ab Herculis filio Gelono, & Echidna: ut in iiij. Herodotus refert. Hebenum lignum est nigrum, preciosum.

Balsamaq;.]

Balsamaq́; & baccas semper frondentis achanti?
Quid nemora Aethiopum molli canentia lana,
Velleraq́; ut folijs depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano propior gerit India lucos,
Extremi sinus orbis? ubi aëra uincere summum
Arboris haud ullæ iactu potuêre sagittæ,
Et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.
Media fert tristeis succos, tardumq́; saporem
Felicis mali, quo non præsentius ullum,
Pocula si quando sæuę infecêre nouercæ,
Miscueruntq́; herbas, & non innoxia uerba,
Auxilium uenit, ac membris agit atra uenena.
Ipsa ingens arbos, faciemq́; simillima lauro:
Et, si non alium latè iactaret odorem,
Laurus erat: folia haud ullis labentia uentis.
Flos apprima tenax: animas, & olentia Medi
Ora fouet illo, & senibus medicantur anhelis.
Sed neq; Medorum syluæ ditissima terra,
Nec pulcher Ganges, atq; auro turbidus Hermus,

SER. *Balsamaq́;.*] Vacat A Que, ut alibi: Dixitq́;, & prælia uoce diremit. Sanè Balsamum est ipsa ar bor, opobalsamum succus collectus ex arbore. nam ὀπὸς dicitur succus, ξύλον lignum: unde Xylo balsamum, lignum ipsius arboris. Probatio autem opobalsami est, ut dicit Plinius, si contra solem fe ratur, & corruptum non sit, manum ferentis exurit. *Et baccas semper frondētis achāti.*] Achan tus arbor est in Ægypto, semper frondēs, ut oliua, laurus. & Achantus dicta, quasi spinis plena, ἀκανθὸς enim spina est: nam est spinosa arbor. Abundat B hæc etiam in Cyrenaica insula. *Velleraq́; ut folijs.*] Apud Indos et Seres sunt quidam in arboribus uermes, qui bombices appellantur, qui in aranearū morem fila tenuis sima deducunt, unde est sericum: nam lanam arboream non possumus accipere, quæ ubique procreatur. *Depe ctant.*] decerpant. Sed alij Depectat legunt: quod si est, Seres posuit pro Ser, sicut trabes pro trabs. sic Lucanus: Sub iuga iam Seres, iam barbarus isset Araxes. *Oceano propior gerit India lucos.*] Gerit, pro habet: ut alibi, Virginis os habitumq́; gerēs. Hæc enim habet arbores ma gnas, quæ est iuxta Oceanum. hinc, Extremi sinus orbis. *Non tarda.*] id est, strenuissima. nam est λιτότης figura. *Media fert tristeis succos.*] Di, sine sibilo proferenda est. Græcum enim est nomen, & Media prouincia est. Tristeis autem, amaros: ut, Tristesq́; lupini. *Tardumq́; saporem Felicis mali.*] Apud Medos nascitur quædam arbor ferens mala, quæ Medica uocantur, quam per periphrasin ostendit, eius supprimens nomen. Hanc pleriq; citrum uolunt: quod negat Apuleius in libris quos de arbori bus scripsit, & docet longè aliud esse genus arboris. TarC dum autem saporem dicit, uix intelligibilem, quod illi ad carnem mediam citri referunt: nam prima & inferior fa cile suum ostendit saporem. *Felicis mali.*] Secundum eos qui dicunt citrum fœcundum: nam hæc arbor omni penè tempore plena est pomis, quæ in ea partim matura, partim acerba, partim adhuc in flore sunt posita. Aut cer tè Felicis, salubris: nulla enim efficacior res est ad uenena pellenda. *Sæuæ nouercæ.*] Aut illæ quæ sæuæ sunt, aut epitheton est omnium nouercarum. *Non innoxia uerba.*] λιτότης figura est, id est, nocentissima. et est augmen tum, quasi parum putent uenena miscere, nisi etiam magicos cantus addiderint. *Membris agit atra uenena.*] Radices, nuces, lupini, citrum, apium, prosunt contra futu rum, non contra iam acceptum uenenum: unde etiam an tiquitus ante ullas alias epulas hæc solebant mensis apponere. Apparet ergo, nō eum de citro loqui in præsenti, quū dicit, Membris agit atra uenena, iam data. *Faciemq́; simillima lauro.*] Figura Ciceronis, qui ait in Cæsarianis, Sed simillimū deo iudico. Sanè etiam hoc probat, citrum non esse: nam citri arbor multum non potest crescere, & multo habet folia maiora quàm laurus. *Si non alium la tè.*] Et infinitum emittit suum odorem, et longè alium quàm laurus. *Flos apprima tenax.*] Apprima, id est, maximè. & est nomen pro aduerbio: sicut, Et pede terram Crebra ferit, pro crebrò. *Animas.*] ἀνάπνοιαν, id est, pulmonis uitiosum an helitum: quod exprimit subdēs, Senibus medicantur anhelis. *Olentia ora.*] putentia, id est, δυσωδίαν oris. Notandū sanè, huic uni tantùm arbori incubuisse Vergilium, et expressisse, ubi sit, qualis sit, cuius potestatis: sicut in Quarto de herba amello. Quod, qui de arboribus aut herbis scripserunt, in omnibus exequuntur. *Sed neq; Medorum siluæ.*] Iam incipit laus Italiæ, quam exequitur secundū præcepta rhe torica. Nam dicit, eam & habere bona omnia, & carere malis uniuersis. *Ganges.*] Indiæ fluuius, per quem prouincia significatur. *Hermus.*] Lydiæ fluuius, arenas aureas trahens.

Acanthi.] Probus ait: Acanthus herba est spinosa, folia habens lata & rugosa. uerum dicit, sed non est hic her ba. Plinius sic ait: Spinæ albæ similis est spina illa quam Græci acanthon uocant, minoribus multo folijs, & aculeatis per extremitates, & araneosa lanugine obductis: quā collecta, etiam uestes quædam bombycinis similes fiunt in Oriente. De eadem acantho uoluit intelligere Vergi lius in fine primi libri Æneidos. & paulopòst idem Plinius: Pyrrhacanthi baccæ contra serpentum ictus bibuntur. Hæc enim acanthus propter aculeorum similitudinem pyrrhacanthos nominatur. quodcunq; enim in acumen surgit, ab flamma appellari potest. nam & apud Græcos arista, quæ est in spica frumenti, pyrrhos dicitur: & sepulchra propter acumen & similitudinem spinarum & flammæ pyrrhamides nuncupantur. Ergo acanthos & pyrrhacanthos idem est. et græcè acanthos dicitur spina. *Frondentis.*] nunquam deponentis folia. *Aethiopum.*] Aethiopia Ægypto contermina, insignes habet arbores, la niferas quoq;. autore Plinio, in Tylo insula maris Persici, sunt arbores (gossampinos uocant) lanigeræ, folia habent infœcunda: quæ nisi minora essent, uitium poterant uideri. Ferunt cucurbitas amplitudine mali cotonei: quæ maturitate apertæ, ostendunt lanuginis pilas, ex quibus preciosa lintea conficiunt. Et Iuba tradit, circa fruticem lanugine esse, lintheaq́; inde fieri Indicis præstantiora. Æthiopia sita est ab oriente hyberno, ad occidentem hyber num, sub ipso meridiano. & in ea parte quæ imminet ma ri meridiano, excelsus est mons qui æternis ardet ignibus. *Canentia.*] albescentia. *Molli.*] tunc est bona lana, cū est mollis. *Vellera.*] Seres primi ex illa immani Scythia cognoscuntur lanificio syluarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium caniciem. mites quidem sunt, sed & ipsis feris persimiles, cœtum reliquorum mortaliū fugiunt, cūm commercia expectant. *Depectant.*] pectant. *India.*] in extrema India sunt arbores laniferæ. *Oceano.*]

POM. Sabi.

Oceano.] scilicet orientali. Extremi.] quia India ad oceanum est, finis terrarum ad orientem. et hoc dicit propter quasdam insulas, in quibus sunt arbores laniferæ. Vbi.] in qua parte Indiæ sunt arbores altißimæ, adeò ut superent iactum sagittarum, quæ sunt emissæ ab arcu: quēadmodum in Scythia, ubi sunt populi Moßynœci, sunt arbores adeò altæ, ut certent cum ipso aere in altitudine. Illa gens.] Indica, ubi sunt optimi sagittatores, et nõ possunt arbores superare. Quidem.] certè. Non est tarda.] id est, diligens in sagittando. Media.] Nunc dicit de malo Medico, id est, melangulo. ex Theophrasto & Plinio. Malus Medica, siue Persica, siue Assyria, folia habet penè ut portulaca, & aculeos ut pyrus, aut spina. pomum eius aliàs non manditur, sed odoratißimum est. folia inter uestes posita teredines arcent. Vtile pomum est, cum quis potionem hauserit, ad nares admoueri, ut nauseam cõprimat. Caro commanducata suauem facit halitum. semen detractum uerè seritur in areas, inde ad riguum, molle ac tenue transfertur solum. Poma arbor omni tempore fert, alijs subnascentibus, alijs maturescentibus. Grana huius mali Parthorum reges decoquunt in esculentis. Probus ait appellari rhododaphnen hanc arborem: nec mirum. nam aspectu & folijs similis est lauro. Hæc aliter dicitur malus Citria, & malus Aßyria. Media est prouincia iuncta Mesopotamiæ. Tristes.] amaros. Tardum.] hebetem. Dentes.] Quia hebetat dentes succus mali Medici. Felicis.] propter duas rationes: quod est contra uenenum præsentaneum remedium. Præsentius.] præsentaneum est remedium contra uenena malum Medicũ. ideo Plinius inquit, uenenis medetur, hæc est inter omnes peregrinas arbores salutaris. Quo.] scilicet malo Medico. Præsentius.] magis præsentaneum. Infecere.] ueneno & incantationibus. Non innoxia.] id est, noxia, propter incantationes. & est duplex uenenũ. Agit.] expellit. Atra.] liuida, ab effectu: quia ueneno necati fiunt liuidi & nigri, ut Iuuenalis ait. Ipsa.] arbor Medica. Faciem simillima.] id est, in ipso aspectu uidetur esse laurus. Labentia.] quia nunquam cadunt folia, etiam si spirent uenti. Ad prima.] in principio. Animas.] spiritum & flatum. Fouent.] sedant grauem anhelitum, & graueolentiam. Anhelis.] suspiriosis, & qui non possunt grauę exhalare. Sed neq; Medorum ditißima.] pariendo tales arbores. Pulcher Ganges.] regiones orientis dicit. Ganges est fluuius Indiæ. huius origo est à montibus, qui sunt in superiore India uersus septentrionem. Pulcher.] Primus Romanam classem per alueum Gangis Traianus Cæsar duxit ex Indico sinu. Traianus bellum geßit contra Indos. Gangetici populi inde dicuntur. Pulcher.] quia est maximus fluminum orientalium. Hermus.] fluuius Mœoniæ. labitur ex Tmolo monte, ramenta fert auri. ideo turbidus, quia habet aurum mixtum. A

PRO. Balsamaq;.] Balsamum est liquidum medicamentum, colorum, curationi necessarium, quod ex arboribus distillat in modum picis. Achantus est herba spinosa, folia lata habens, & rugosa. Quid nemora Æthiopum molli canētia lana, Velleraq; ut folijs depectant tenuia Seres?] Existimantur bestiolæ quædam, quas bombyces uocant. Quidam indicant, ex arundinum folijs seras ueluti lanam B facere: et inde fieri serica. Seres autem natio est in ultima India. Media fert tristes succos, tardumq; saporem.] Pars Parthorum Media est, appellata à Medo filio Medeæ & Ægæi, ut existimat Varro: qui quatuor libros de Argonautis edidit. Arbor autem quæ describitur à Virg. nascitur quidem & in Italia: sed non est eiusdem effectus, cuius in Media: & appellatur Rododaphne. Nec pulcher Ganges, atq; auro turbidus Hermus, &c.] Ganges fluuius est Indiæ, Hermus Lydiæ, qui fert aurum.

VAR. Lect. Quo non præsentius ullum.] In Longobardico libro, Præstantius legitur. Sed Præsentius magis placet eruditis. Miscueruntq; herbas.] In Oblongo perueteri libro, atq; etiam in Longobardico, Miscuerant legitur, quod minimè placet. In altero antiquo Miscuerint, habetur. Sed ego nunquam lectionem primam reijcerem, cum in Bucolicis Tulerunt, & apud Terentiũ Emerunt, eadem figura legatur.

Laudibus Italię certent: non Bactra, neq; Indi,
Totaq; turiferis Panchaia pinguis arenis.
Hęc loca non tauri spirantes naribus ignem
Inuertêre, satis immanis dentibus hydri.
Nec galeis densisq; uirûm seges horruit hastis.
Sed grauidę fruges, & Bacchi Massicus humor
Impleuêre, tenent oleæq; armentaq; lęta,
Hinc bellator equus campo sese arduus infert,
Hinc albi Clitumne greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa deum duxêre triumphos.
Hîc uer assiduum, atq; alienis mensibus æstas.
Bis grauidæ pecudes, bis pomis utilis arbos.
At rabidę tigres absunt, & sæua leonum
Semina, nec miserôs fallunt aconita legentes.
Nec rapit immensos orbes per humũ, neq; tanto
Squammeus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumq; laborem,

SER. Laudibus Italiæ certent.] Figuratè: nam Certo tecum dicimus. Non Bactra.] regio iuxta Assyrios, unde et populi Bactriani. Panchaia.] Arabia, ut suprà diximus. Arabia autem est regio, ubi et templum Triphyllæi Iouis habent, ut scribit Euemerus. ipse alibi, Panchæis adolescent ignibus aræ. Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem.] Quales fuerunt in Colchide, ciuitate Scythiæ. nam hoc habet fabula: Iason Colchos profectus ad tollendum uellus aureum, quod dicarat Marti Phryxus, fretus Medeæ auxilio, & peruigilem draconem occidit, & eius dentes seuit, iunctis tauris ignē flantibus. Vnde nati armati quã primum fecerunt impetum in Iasonem frustra, postea mutuis uulneribus conciderunt. Has autem ei condi- C tiones Aeëta rex proposuerat, cui Apollo responderat, tam diu eum fuisse regnaturum, quamdiu illud uellus fuisset in templo. Satis.] seminatis. Hydri.] serpentis. Hic est anguis quem Cadmus in Bœotia occidisse fertur, cuius denteis ipse partim ibidem seuit, partim Æetas in Colchide, ex quibus utrinq; seges armatorum hominum enata est. Seges horruit.] non placuit. Seges autem, quia de semine. Grauidæ fruges.] largæ, abundantes. Maßicus humor.] id est, uinum Campanum, à Maßico monte Campaniæ. Arduus.] celsus & eminens. Hinc albi Clitumne greges.] Clitumne uocatiuus est. Clitumnus autem fluuius est in Meuania,

A in Meuania, quæ pars Vmbriæ, partis Thusciæ. de quo flu uio dicit Plinius in historia naturali, quòd animalia quæ eum potauerunt, albos fœtus creant. Maxima taurus ui- ctima.] Quia triumphantes de albis tauris sacrificabant. Sæpe tuo perfusi flumine sacro.] Flumine, fluento. Perfusi autem tauri, qui ante triumphantes usq; ad tem- pla ducebantur: aut certè Perfusi greges, intelligamus, quod ad equos triũphales potest referri. Duxere trium- phos.] si equi, duxerunt: si boues, deduxerunt. Hic uer assiduum.] Ver assiduum, uerna temperies: nam uer pro- priè assiduum esse non potest, seu longum. Horatius: Ver ubi longum tepidasq; præbet Iuppiter umbras. Alienis mensibus æstas.] id est, quando alibi hyems, in Italia pe- nè æstas esse uidetur. Bis grauida pecudes.] Verum est. inde enim est in Bucolicis: Lac mihi non æstate nouum, non frigore desit. Bis pomis utilis arbos.] id est, biferæ sunt arbores. At rabidæ tigres absunt.] malum Arme- niæ. Et sæua leonum.] malum Libyæ. Semina.] genera. et est Lucretij sermo: nã quòd ait Sæua, aut cruen ta accipimus, aut reuera sæua semina. Vt enim ait Plinius,
B animalia quæ sunt cum acutis unguibus, frequenter pare- re non possunt: uiciantur enim intrinsecus, se mouentibus pullis. Nec miseros fallunt aconita legentes.] Mira ar- te usus est, ut excusaret rem, quã negare non poterat: nam aconita nascuntur in Italia, sed ea non obesse dicit, quia sunt omnibus nota. unde dicit, Nec fallit legentes: uel quia ea scientes renuunt & reijciunt, quod omnes scire signi- ficat. Aconita autem nata dicũtur esse de spumis Cerberi, quo tempore Hercules eum ab inferis traxit. Quod quia in saxis & cotibus nascitur, aconitum dicitur, ἀπὸ τῆς ἀκό- νης, id est, à cote. Etiam dicimus τὸ ἀκόνιτον, καὶ τὰ ἀκόνι- τα. Neq; tanto Squammeus.] Sunt quidem serpentes in Italia, sed non tales quales in Ægypto, aut in Africa. In spiram.] in collectionem uolubilitatis: quod est à funi- bus tractum. Adde tot egregias urbeis.] Laudat Italiã à ciuitatibus, quas & plures habet, & maximas, & op- portunissimè collocatas. Operumq; laborem.] quæ sunt in muris & mœnibus urbium, alijsq; ædificijs & templis.
POM. Bactra.] numero multitudinis declinatur. & ut Quin
Sab. tus Curtius ait, Bactrianæ regionis caput est, quæ est su-
C pra Persidem urbs. sita est sub monte Paropamiso, cuius terminos præterit Bactrus amnis, qui urbi & regioni no- men fecit. Indi.] propter fertilitatem & numerum po pulorum. Panchaia.] regio est Persidis, dicta à Pan- chæo rege. Quidam dixerunt esse Arabiæ partẽ. Pinguis, quia thus est pingue, ut resina. Hæc loca.] Italiæ s. Nunc ad laudes Italiæ. Tauri.] Per hoc præponit Italiã Col chidi, ubi Iason seuit dentes serpentinos, unde nati homi- nes armati, qui inter se dimicarunt. Inuertere.] id est, inuerterunt terram in Colchide regione. Immanis.] feri draconis, custodientis aureum uellus. Iason cæso draco ne, ope et ingenio Medeæ aratro tauros alligauit, qui è na ribus ignem efflabant: campumq; in Colchide arauit, in quo dentes draconis seuit, ex quibus armata phalanx eru- pit. Cum his terrigenis pugnare Iason necesse habebat, ni- si Medea carmine miseros illos fratres in semet præliari egisset, nec potuit sedari furor. propè enim tellus natorum funera uidit. Virũm.] uirorum: id est, nunquam arma ti exiluerunt ex terra Itala. Grauidæ.] fructiferæ. in agris Italis proueniunt fruges fertiles. Humor.] Funda nus apud Varronem in Re rustica, sic loquitur: Quod far comparem Campano, quod triticum Apulo, quod uinum Falerno; oleum Venafrano? non'ne arboribus ita consita Italia est, ut tota pomariũ esse uideatur? Bacchi Massic. hu.] Bacchus apud Massicos uinum expressit ex uuis. Sed apud antiquos indifferenter ponuntur Massica & Faler- num, ut apud Silium libro 3. Grauidæ fruges.] fertilia genera tritici, & optima genera uinorũ, impleuere situm Italiæ. Tenent oleæ.] & hoc in Venafrano agro po- tissimum. Læta.] pinguia. Tenent.] occupant. Armenta læta.] pinguia. optimi boues proueniunt in Ita- lia ad arandum. Arduus.] cum magno hinnitu. Cli- tumnus.] Clitumnus fluuius est Vmbriæ, prope Meuaniã labitur, apud quem tauri pingues & candidi fiunt, ut me minit Plinius & Silius. & Italia ipsa adeò gregem bubu lum adamauit, ut nomen ab eo acceperit. Dicitur autem Italia ab itulis, id est, uitulis. Et apud Romanos capitale erat bouem interimere: reseruabatur enim hæc uictima Ioui. Paulus Æmylius in triumpho Macedonico CXXX boues cum auratis cornibus sacrificauit. in triumpho autẽ mactabantur boues, sicut in ouatione oues. Greges.] bu buli. Maxima.] quia cadit Ioui, & in triumphis. Duxere.] quia in triumphis mactabantur. Templa.] ad templum Iouis Capitolini. Hic uer assiduum.] Vult significare, esse in Italia temperiem maximam. in Italia propter aeris temperiem semper uidetur esse uernum tem pus, quod nihil aliud est quàm æstas in alienis mensibus. ideo inquit Assiduum, id est, perpetuum. Bis grauidæ pe- cudes.] & hoc est propter temperiem ex qua fit genera- tio, non ex calore adurente. Pomis.] Multæ sunt arbo res in Italia, quæ propter benignitatem solis sunt biferæ et triferæ. Biferæ, ut in generibus malorum & ficorum: tri- feræ, ut in generibus uitium. Absunt.] ab Italia. Ra pidæ.] ueloces. omnium animalium enim uelocissima est tygris, & cætera animalia deuorat atq; interficit. Et dici- tur tygris sagitta, lingua Parthica. in Italia non nascũtur, sed proueniunt in Aphrica, & in Europa, ad Mnestũ am nem, terminum Macedoniæ & Thraciæ. Aconita.] id est, in Italia non nascuntur uenenosæ herbæ. Aconitũ est herba, dicta ab Acone portu, qui est in Ponto: hanc her- bam genitam uolunt ex spuma Cerberi. Plin. ait dici aco- nitum à cautibus, quas aconas appellant. Legentes.] col ligentes. Anguis.] Dicit, in Italia non esse magnos ser- pentes, qui deuorant animalia. in Ægypto magni sunt ser pentes, & in Aphrica, ut crocodili, &c. Hinc bellator equus.] Hirpini equi in pugna præstantissimi & poten- tissimi habebãtur. inde Apuli, postea Lucani. nam præter uires, ipsa corporis magnitudine cæteros præcellũt equos. Orbes.] ut crocodilus: ut ille qui fuit interemptus ad Ba- gradam à Regulo in primo bello Punico. Spiram.] cir cuitionem. Adde tot egregias.] Quis magnificentiam Italarum urbium scriberet? quis multitudinem populorũ? scripserunt multi origines Italiæ, Græci ac Latini. de in- numerabili populo Italiæ sic loquitur Plin. Hæc est Italia, quæ Lucio Æmilio Paulo, Caio Attilio consulibus, nuncia to Gallico tumultu, sola sine externis ullis auxilijs, atq; etiã sine Transpadanis, equitũ triginta milia, peditum LXX milia armauit. & Diodorus lib. 3. Romani quasi præuidẽ tes futurum Annibalis bellum, censum fecere & ciuium suorum et sociorum: deciesq; centena milia hominum, qui erant bello apti, descripserunt. & idem ait: Non sit mirũ alicui, quòd tot copias comparauerit Ninus, & postea Se miramis, quot copias & Dareus & Xerxes, cum ex solis Syracusis Dionysius tyrannus centum uiginti milia pedi-

tum amauerit, & XII milia equitum, & naues omnis generis CCCC uno eduxit portu. Operū.] ædificiorū.

PROB. Non Bactra, neq; Indi.] Bactra, oppidum Indorum. Panchaia, regio à rege Pancheo dicitur. Hinc albi Clitumne greges et maxima taurus Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro.] Clitumnus est Etruriæ flumen, à fonte nauigabilis. Nec miseros fallunt aconita legentes.] Aconita sunt uenenorum genera, quæ ferè in petris nascuntur Scythiæ, iuxta Mæotida paludem. Existimatur autē esse ex spuma Cerberi, quam is perfuderit, pertractus ab Hercule in lucem. Aconita autem græcè cautis nomine dicuntur, illam enim ἀκόνην appellant. A

VAR. Lect. Tenent oleæq;, armentaq; læta.] In Mediceo, & antiquioribus aliquot libris, & ijs præsertim qui particulā q; geminare gaudent, legere est, Tenent oleæ, armentaq; læta. At rabidæ tigres absunt.] Non displicet, quod in Mediceo, et antiquis alijs legitur, At rapidæ tigres. ea enim animalia & pernicitate cursus, & truculentia notantur.

Tot congesta manu præruptis oppida saxis,
Fluminaq; antiquos subterlabentia muros.
An mare quod suprà memorē, quodq; alluit infrà?
An'ne lacus tantos? te Lari maxime, teq;
Fluctibus & fremitu assurgens Benace marino?
An memorem portus? Lucrinoq; addita claustra?
Atq; indignatum magnis stridoribus æquor,
Iulia quà ponto longè sonat unda refuso,
Tyrrhenusq; fretis immittitur æstus Auernis?
Hęc eadem argenti riuos, ærisq; metalla
Ostendit uenis atq; auro plurima fluxit.
Hæc genus acre uirûm, Marsos, pubemq; Sabellā,
Assuetumq; malo Ligurem, Volscosq; uerutos
Extulit: hæc Decios, Marios, magnosq; Camillos,
Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar,
Qui nunc extremis Asiæ iam uictor in oris,
Imbellem auertis Romanis arcibus Indum.
Salue magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna uirûm: tibi res antiquæ laudis & artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fonteis,

SER. Congesta manu.] ædificata & constructa. & hîc ipsas urbes non solùm ex sua magnitudine, sed etiam ex opere nobili laudat. Præruptis saxis.] excelsis & magnis. & subaudi Adde, scilicet ad laudem Italiæ. Fluminaq; antiquos subterlabētia muros.] Quod laudat etiam Cicero in Republica. Mare quod suprà.] id est, mare Adriaticum. Quodq; alluit infrà.] id est, Tyrrhenū. Te Lari maxime.] Larius est lacus uicinus Alpibus, qui iuxta Catonem in Originibus per sexaginta tenditur milia. Et Larius, Lari uocatiuum facit, sicut Iulius Iuli, Mercurius Mercuri. Teq; Fluctibus, & fremitu assurgens Benace marino?] Benacus lacus est Italiæ, qui magnitudine sui tempestates imitatur marinas. Assurgens autem, uocatiuus est casus, ut sit: Memorem & te ô Benace assurgens, id est, tumescens fremitu marino. aut certè ἀντίπτωσις est, id est, casus pro casu, assurgens pro assurgentem. An memorē portus, Lucrinoq; addita claustra.] In Baiano sinu Campaniæ, cōtra Puteolanam ciuitatem duo lacus sunt, Auernus & Lucrinus, qui olim propter copiam piscium uectigalia magna præstabāt. Sed quum maris impetus plerunq; irrumpens exinde pisceis excluderet, & redemptores grauia damna paterentur, supplicauerunt senatui, & profectus C. Iulius Cæsar ductis brachijs excludit partē maris, quæ antè infesta esse consueuerat: reliquit breue spacium per Auernum, quà & piscium copia posset intrare, et fluctus non essent molesti: quod opus Iulij dictum est. Sed hoc ambitiose undam Iuliam appellauit, frementem contra moles à Iulio oppositas. Indignatum magnis stridoribus æquor.] Indignatum, à solita exclusum licentia, & indignationem suam stridoribus prodens. Indignatum ideo dixit, quia quo tempore in Lucrinū lacum mare immissum est, inde terra effossa, contigit inter ipsum Lucrinum & Auernum, ut duo lacus miscerentur, & tanta tempestas orta est, ut prodigij loco habita sit, ac nunciatum, simulachrum Auerni sudasse, propter quod pontifices ibi piacularia sacra fecerunt. Iulia autem unda, Puteolanum portum significat. Tyrrhenusq; fretis æstus.] Aestus quidem dixit Auerni, quoniam per Lucrinum lacum mare Tyrrhenum influit in Auernum. Auro plurima fluxit.] id est, copiosior fuit in rem preciosiorem. Assuetumq; malo Ligurem.] id est, labori. Volscosq; uerutos.] Italiæ populi sunt, iaculo utentes in modum ueru, uel quia uerutis pugnant. Extulit hæc Decios.] creauit. Decij autem duo fuerunt, quorum unus bello Latino, alter Gallico se pro republica deuouerunt. B Marios.] Marij multi fuerunt, quorum unus fuit septies consul. Camillos.] Abusiuè pluralem numerum pro singulari: nam Camillus unus fuit, qui à Gallis sublata signa reuocauit. Scipiadas duros bello.] Scipiadas pro Scipionibus dixit, sicut Amazonidū pro Amazonū alibi posuit. Scipiones autē duo fuerunt, auus & nepos, quorum unus leges uictæ Carthagini imposuit, alter eandem diruit. Hæc autem omnia plenius in sexto memorauimus. Imbellem auertis Romanis arcibus Indum.] auertendo reddis imbellē. Romanis autem arcibus, à Romanis urbibus, à Romano imperio. Salue magna parens.] Posteaquàm eam diutius laudauit, uertit se ad eam, & bene dicit eam laudans. Saturnia tellus.] Nā in Italia Saturnus regnauit. Magna uirûm.] uirorum fortium. & iam concludit, laudans eam à uiris, à fertilitate rerum, à Saturni imperio. Tibi res antiquæ laudis & artis Ingredior.] tibi, in tuam utilitatem scribo carmen Georgicū. Antiquæ autem laudis, uel magnæ, uel quòd apud antiquos in ingēti honore fuit agricultura. C

POMP. Sabi. Muros.] Per hoc uult significare sumptum in aquæductibus. An mare suprà.] id est, Adriaticum. Infrà.] mare Tyrrhenum. Inter ista duo maria est Italia. Per maria autem uult intelligere insulas Italiæ, & lacus qui sunt in Italia amœnissimi. Lari.] Larius & Benacus, magni et nominati sunt lacus in Gallia cisalpina, quorum littoribus nihil est amœnius atq; deliciosius, & in Padum amnem se onerant. Benace.] Propter magnitudinem, quando impellitur uento, imitatur æstus maris. Portus.] propter portum Lunæ, qui erat ex artificio factus: & portus Brundusij ex natura. nondum erat portus Antij, qui superauit portum Lunæ. Claustra.] Cæsar partem maris in sinu Baiano mœnibus cinxit, ad delicias, quod spacium fuit ostrearum uiuarium pulcherrimū: appellatumq; Lucrinum, quòd etiam & lucrum afferebat. In eodem spacio erat & Lucinus portus, ante Auernum. nunc Vergilius ut Iulium Cæsarē laudet, ambitiose appellat undam

A lat undam Iuliam. Indignatum.] quia clausum erat mare, ac si esset in uinculis. Iulia.] Cæsarea. Ponto.] mari. Tyrrhenus.] quia mare, ubi est Lucrinus, dicitur Tyrrhenum. Auernus.] est lacus in Baiano agro, dictus quia cōtrarius sit auibus. nam cum aues supra uolāt, decidunt. Riuos argenti.] Plinius sic ait: Italia omniū metallorum fertilitate nullis cedit terris, sed uetitum id uetere consulto patrum, Italiæ parci iubentium. Riuos.] Translatio est ab antiqua inuentione metallorum. Lucretius ait, Olim cum homines agrestes uenatu delectabātur, & nō haberent usum canum, neq; instrumēta ad capiendum feras, incendebant montes ac syluas, ut inde agerent ceruos & capreas: deinde feras illas fumo et incēdio attonitas capiebant. ex hoc incendio frequenti factum est, ut in locis metalliferis liquefactæ uenæ, argenti & auri facerent riuos. Prima rusticana instrumenta fuerunt ex ære, inde auro, postea ex ferro. Plurima uena fluxit ex auro per Italiam, & refert ad inuentionem metallorum. Hæc genus acre uirum.] Laudat Italiam à re militari. Pubem Sabellam.] Samniticam. Samnites à Sabinis originem trahunt. Ligurem.] Ligurū metropolis est Genua. Malo.] laboribus & uigilijs, propter militiā. Volsci dolonibus utebantur in bello, id est, ueruttis. Extulit.] genuit. Decij.] Duo fuerunt, pater ac filius, & ambo se prò uictoria deuouerunt. Marios.] multitudinē pro singulari ponit. Vult enim intelligere Marium septies consulem Syllanæ factioni aduersantē. nisi intelligat patrem ac filium, & fratrem. Camillos.] Camillus alter Romulus appellatus est, quia urbem à Gallis Senonibus liberauit, illosq; profligauit. eius etiam filius præclara gessit. Scipiades.] maiorem Africanum, ac minorem dicit. Ideo ait duros, obduratos in bello, et præstantes in re militari. Cæsar.] Blanditur Cæsari Augusto, ac si Indiam domuisset. uictor enim in oriente fuit, sed tamē ad Indos nō peruenit: sed postquam pacato orbe terrarum Romæ imperabat, Indorum legatio ad eum Romam uenit, ut Florus meminit. Asiæ.] in extremo oriente & India, quæ est in extrema Asia. & de Arabia intelligit, quam domuit per Caium Aquilium: & Æthiopiam, quam domuit per M. Petronium. Sed puto intelligere eum de India. Auertis.] C quasi sub iugum mittis. Imbellem.] effœminatum. Vno epitheto notamus omnes Asianos, imbelles, delicatos & luxuriosos. Artibus.] Laus Romanorum est. artem enim Romanam appellat, peritiam rei militaris. Salue.] Adorat Italiam. laudat Italiā à fertilitate, ab hominibus præstantissimis, et à diuitijs. Salue.] Dionysius in hanc sententiam libro primo: Ipse uerò nullam terram ubertate rerum Italiæ comparabo, in qua uidi trium fructuū culturas, æstiuam, hybernam, autumnalem, & hoc in Campano agro. Messapij, Dauni, Sabini oleis abundant: Etruria, Albani, Falerni uitibus. deniq; nihil est quod ad hominis uitam pertinet, quod nō abundantissimè ferat Italia. Non mirum ergo, si tam uberrimā terram Saturniam appellauerunt. Saturnum ueteres putabant largitorem omnium felicitatum: copiosa loca & fertilia Saturno dedicabant: montes & saltus Pani: prata et loca uirentia Nymphis: littora & insulas, dijs marinis. Igitur Italia omnium rerum fertilis, Saturnia appellata fuit, non ab illa fabula, quòd in Latio Saturnus latuerit, quem ueteres sanguine humano placabant. hunc morem postea aboleuit Hercules. Habet item non unius generis metalla, & uenationes, & piscosa maria, aerisq; temperiē. Appianus dominam gentium appellat Italiam. & Plinius ait: Merito principatum naturæ obtinet Italia, rectrix parensq; mundi altera, fœminis, ducibus, militibus, seruitijs, artium præstātia, ingeniorum claritatibus, situ ac salubritate cœli atq; temperie, accessu cunctarum gentium facili, littoribus tortuosis, benigno uentorum afflatu, ferorum animalium innocentia. Quicquid est quo carere uita non debeat, nusquam est præstantius, quàm in Italia: fruges, uinum, oleum, uelera, lina, uestes, iuuenci. Saturnia.] fertilis. Virum.] uirorum. Tibi.] ad tuum honorem. Antiquæ laudis.] id est, agricultura. Recludere.] aperire. Primus qui carmine scripsit agriculturam, fuit Vergilius. prosa prius multi scripserant, & primus fuit M. Cato.

An mare quod supra memorem? quodq; alluit infra.] PROB. Cingit Italiam ab septentrione Adriaticus sinus, à meridie Thuscū mare. Adriaticū superum appellāt, Thuscum inferū. An'ne lacus tātos? te Lari maxime, teq; Fluctib⁹, & fremitu assurgēs Benace Marino.] Vterq; lacus est in Italia. Larius Vmbros tangit, & peruenit usq; Comū: Benacus est, ex quo Mincius flumen oritur, quod præterfluit Mantuam. Hæc genus acre uirum Marsos, pubemq; Sabellam, &c.] Sabelli gens est Italiæ: Apuli ijdem appellantur, & Dauni. Volsci ueruti ideo dicuntur, quòd dolonibus in prælio soliti sint uti.

SER. Ascræum carmen.] Hesiodicum: nam Hesiodus Ascræus, de ciuitate Ascra fuit. Nunc locus aruorum.] Nunc, inquit, tempus est naturam agrorum describere. Ingenijs.] naturis. Multi culpant hoc loco Vergilium, quòd in unum coegit quatuor librorum propositiones: nam & de aruo, & de consito, & de pascuo, & de florido, isto loco cō memorat. Quod ideo non est reprehēdendum, quia non ea latè exequitur, sed carptim & breuiter transit, quæ latius explanat in singulis. Quæ robora cuique.] quæ sit uniuscuiusq; possibilitas. Quis color.] quæ species: sicut dicimus, Quo colore ille recitauit, id est, specie. licet breuiter etiam sit dicturus de colore terrarū. Difficiles.] penè steriles, & parum creantes. Colles maligni.] id est, infœcundi. Tenuis ubi argilla.] sine humore; quia est & pinguis. Dumosis.] spinosis, & uepribus plenis. Calculus.] lapis breuis terræ admixtus. di-

Ascræumq; cano Romana per oppida carmen.
Nunc locus aruorum ingenijs, quę robora cuiq;,
Quis color, aut quæ sit rebus natura ferendis.
Difficiles primùm terræ, collesq; maligni,
Tenuis ubi argilla, & dumosis calculus aruis,
Palladia gaudent silua uiuacis oliuæ.
Indicio est tractu surgens oleaster eodem
Plurimus, & strati baccis syluestribus agri.
At quę pinguis humus, dulciq; uligine læta,
Quiq; frequens herbis, & fertilis ubere campus,
Qualem sępe caua montis conualle solemus
Despicere, huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemq; trahunt limum, quiq; editus Austro,
Et filicem curuis inuisam pascit aratris.
Hic tibi prævalidas olim, multoq; fluentes
Sufficiet Baccho uites, hic fertilis uuæ,
Hic laticis: qualem pateris libamus & auro,
Inflauit cùm pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,

Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium, uitulosq; tueri,
Aut fœtus ouium, aut urenteis culta capellas:
Saltus & saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niueos herboso in flumine cygnos.
Non liquidi gregibus fontes, nō gramina desunt.
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.

ctus Calculus, quòd sine molestia sui breuitate calcetur. Viuacis oliuæ.] *diu uiuentis: hinc suprà, Tardè crescētis oliuæ.* Res *enim diu duratura tardè crescat necesse est.* Tractu.] *plaga, regione.* Oleaster.] *olea siluestris.* Plurim9.] *abundās.* Strati agri.] *operti.* Baccis siluestrib.] *oliuis ex oleastro natis.* Dulciq; uligine læta.] *Terræ uligo propriè est naturalis eius humor, ex ea nunquam recedens.* Bene autem *Dulci addidit, ad discretionem amaræ.* Vliginosus *ergo ager, est semper humidus: nam* Humidus *dicitur, qui aliquā do siccatur.* Huc.] *illuc.* Felicemq; trahunt limum.] *terrarum scilicet, id est, fertilem: nam fluminum limus est noxius.* Filicem curuis inuisam.] *Filicis radices sibi inuicem nexæ, etiam quum auulsæ fuerint, renascuntur.* Olim.] *quouis tempore.* Pateris & auro.] *id est, pateris aureis,* ἓν διὰ δυοῖν *facit: ut, Molemq; & monteis.* Pinguis Tyrrhenus.] *uictimarum scilicet carnibus. ut* Plaut. *in* Aul. Tibi *dabitur pinguior fidicina. qui propter aßidua sacrificia pingues fiunt.* Inflauit ebur.] Tibiarum *dicit, quibus in aurem sacerdotis cani solebat.* Lancibus pandis.] *aut patulis, aut extorum pondere curuatis.* Fumantia reddimus exta.] *Sacerdotum usus est uerbo.* Reddi *enim dicebantur exta, quum probata & elixa aræ superponebantur.* Aut urenteis culta capellas.] Omne *enim quod momorderint, urunt & exiccant: unde est,* Et *admorso signata in stirpe cicatrix.* Saturi.] *aut fœcundi, aut quod est iuxta oppidum* Saturum. *Tarentum enim & Saturum uicinæ sunt sibi Calabriæ ciuitates.* Horat. *Me Satureiano uectari rura caballo.* Et qualem infœlix amisit Mantua campum.] *quando scilicet Augustus agros Mantuanos cum agris Cremonensium militibus suis dedit. Dicit autem campum aptum ad pascenda animalia.* Niueos cygnos.] *candidos.* Herboso flumine.] *pratis iuxta flumen positis.* Liquidi fontes.] *puri, sine pestilentia.* Et quantum longis carpent armenta diebus, Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.] *Vt in* Æneid. *diximus, hoc dicit* Varro: *tantam ubertatem fuisse in Rosulano agro, postquam* Velinus *siccatus est lacus, ut ibi longam perticam magnitudo superaret herbarum.*

POM. Sabi. Ascræum carmen.] Hesiodicum. *Ascra uicus est* Bœotiæ, *in quo creditur natus* Hesiodus, *qui in suo uolumine aliqua præcepta de agricultura ponit.* Romana per oppida.] *id est, ego dicā præcepta, quæ tradidit* Hesiodus, *sed* Romana *lingua.* Nunc locus.] *nunc de qualitatibus terrarum.* Ingenijs.] *naturis et qualitatibus.* Color.] *nam colore cognoscitur, & sapore.* Ferendis rebus.] *in prouentu fructuum.* Difficiles.] Dat *præcepta.* Argilla.] *creta.* Calculus.] *lapillus.* Oliua Palladia.] *quam inuenit* Pallas. Calculus.] *Theophrastus ait: Sed aliud solum alijs arboribus conuenientius est, ut & diuidere solent. argillosum enim atq; magis candidum, fertile oleis notatur: id enim multum uaporis flatusq; continet, quod natura olearum desiderat. Item alibi,* Oleæ *uerò & fici siccius atq; multi caloris amant solum.* Ad *summam, quæ sicca sunt, siccum quærunt agrum: quæ humida, humidum.* Plinius: *Glareosum solum oleis aptißimum, ut in* Venefrano: *& pinguißimum, ut in* Betica. Tenuis.]

subtilis, est argilla pura. Viuacis.] *quia non amittit folia.* Eodem tractu.] *eadem regione.* Tractum *appellamus conuallem.* Vligine.] *humore.* Nunc *de fertili & pingui loquitur.* Vliginem *appellamus humorem, & terram cum humore.* Vbere.] *ubertate.* Qualem.] *scilicet statum terræ.* Huc.] *in conuallem, in qua defluunt aquæ è montibus.* Felicem limum.] *fertilem.* Editus.] *expositus. Vbicunq; est filix, est pinguedo soli.* Inuisam.] *quia arata non possunt filicem superare.* Laticis.] *uini.* Libamus.] *sacrificamus.* Pandus.] *curuus.* Fumantia.] *calida.* Pinguis.] Pinguis *aut ab rusticitate, aut ab saturitate.* Aut *dicitur pinguis, ab inflatione. nam qui sonat, inflat buccas.* Tyrrhenus *dicit, quia tuba (ut Silius testatur) reperta fuit à* Tyrrhenis. *aut intelligit fistulā. in sacrificijs aūt optima adhibetur uina.* B Sin armenta magis.] Nunc *loquitur de armentis.* Vrentes culta.] *quia morsus caprarum desiccat.* Saltus.] *loca dumosa.* Saturi.] *pro saturij.* Taras *Neptuni filius.* Lacedæmon, *qui fuit ex* Saturia *Minois regis Cretensis filia, genuit* Tarentum: *qui facto naufragio, à delphino exceptus, delatus fuit in* Italiā, *ut in municipio Tarentinorum talis historiæ simulacrū uisitur. is duas urbes cōdidit: alteram nominauit à matre* Saturiam, *alteram à nomine suo* Tarentum, *quod postea* Lacedæmones *duce* Phalanto *ampliauerunt.* Quidam *scribunt,* Tarētum *fuisse filium* Neptuni *et* Saturiæ. *ideo dicit* Saturi, *quod à matre conditoris est epitheton.* In Tarentino *agro fluuius est* Galesus, *apud quem greges ouilli & alia armenta optimè proueniunt.* Mantua infelix.] *quia amisit agrum cum* Cremonensibus, *de qua re queritur* Vergilius *in* Bucolicis. Octauius Augustus *promisit ueteranis militibus agros* Mantuanos *et* Cremonenses. In flumine.] *scilicet* Mincio. Carpent.] *depascentur, comedent in magnis diebus.* Gelidus.] *nocturnus.* Reponet.] *regenerabit.*

Ascræumq; cano Romana per oppida carmen.] Ascra *uicus est* Bœotiæ: *in quo existimatur natus* Hesiodus, *qui scripsit* ἔργα καὶ ἡμέρας: *quo libro agri quoque cultus rationem stringit. Et ideo dicit* Ascræum carmē Virg. *per* Romana *oppida se canere.* Inflauit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras.] Pinguis Tyrrhenus, *Thuscus tibicen significatur: uel quòd non sit subtilis musica barbara, uel quòd timeant buccæ inflantes tibias, quæ significantur ex ore dicto.* Saltus, & saturi petito longinqua Tarenti, &c.] Tarentum *oppidum in* Italia *condiderunt* Parthenidæ: *hoc est, exules* Lacedæmoniorum, *duce* Phalanto. *In finibus autem* Tarentinorum *est locus, quem* Saturium *uocant, unde etiam paludem* Saturam: *cuius etiam in 7. mentio est, cum ait* Virg. Qua Saturæ *iacet atra palus, &c.* Vrentis *saturi.* Saturi *ergo* Tarenti, *à* Saturio *loco, uel à* Satura *palude dixit.* Quidam *dicunt, tum ob agri bonitatem, tum ab loco quodam* Saturo, *qui est prope* Tarentum, Saturum *cognominatum.* Dicitur *autem,* Tarentem Neptuni *filiū* Lacedæmonia *ciuitate ex* Saturia, Minois Cretensium *regis filia procreasse filium.* Hunc *proiectum, naufragio facto, delphinus in* Italiam *euexisse dicitur: cuius hodieq; testimonium manet. nam in municipio* PRO C

Tarentinorum

A *Tarentinorum hominis effigies in delphino sedentis est. à Saturia uxore eum locum Saturia appellasse fertur: & postea ei loco ex suo nomine nomen Tarentum imposuisse. Ideo infœlicem Mantuam dicit, quia Mantuanis, qui à Romanis desciuerant, agri adempti sunt.*

Nigra ferè & presso pinguis sub uomere terra,
Et cui putre solum, (nanq; hoc imitamur arando)
Optima frumentis: non ullo ex æquore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra iuuencis.
Aut unde iratus siluam deuexit arator,
Et nemora euertit multos ignaua per annos,
Antiquasq; domos auium cum stirpibus imis
Eruit: illæ altum nidis petiere relictis.
Aut rudis enituit impulso uomere campus.
Nam ieiuna quidem cliuosi glarea ruris,
Vix humiles apibus casias roremq; ministrat.
Et tophus scaber, & nigris exesa chelydris
Creta, negant alios æquè serpentibus agros
Dulcem ferre cibum, & curuas præbere latebras.
Quę tenuem exhalat nebulam, fumosq; uolucres,
Et bibit humorem, & cùm uult ex se ipsa remittit.
Quæq; suo uiridi semper se gramine uestit,
Nec scabie & salsa lædit rubigine ferrum,
Illa tibi lętis intexet uitibus ulmos.
Illa ferax oleæ est, illam experiere colendo
Et facilem pecori, & patientem uomeris unci.
Talem diues arat Capua, & uicina Veseuo
Ora iugo, & uacuis Clanius non æquus Acerris.
Nunc quo quanq; modo possis cognoscere, dicã.
Rara sit, an supra morem si densa, requiras:
Altera frumentis quoniam fauet, altera Baccho.
Densa magis Cereri, rarissima quæq; Lyæo.
Antè locum capies oculis, alteq; iubebis
In solido puteum demitti, omnemq; repones

SER. *Nigra ferè.*] *non per omnia nigra, sed penè.* *Pinguis terra.*] *crassi & abundantis humoris.* *Putre solum.*] *solubile.* *Hoc imitamur arando.*] *hæc arando inspicimus, et uidere solemus.* *Optima frumentis.*] *subaudi, est huiusmodi terra.* *Aequore.*] *id est, agro, uel campo.* *Plura domum tardis.*] *Plura comparatiuum est: nã dicit huiusmodi terram tantæ fertilitatis esse, ut ex nullo agro* B *amplius agricola aliquis frumentũ colligat, quàm ex ea quæ huiuscemodi est.* *Domum decedere.*] *id est, ad domum redire.* *Tardis iuuencis.*] *grauatis pondere ex copia frumenti.* *Aut unde iratus.*] *scilicet, infœcunditati diuturnæ.* *Antiquasq; domos.*] *Aut reuera antiquas, aut charas. Sallustius: Tantũ antiquitatis, curæq; maioribus pro Italica gente fuit. Est autem* ἔκβασις *in ista descriptione.* *Enituit.*] *fertilitate iucundus extitit.* *Impulso uomere.*] *immisso aratro, scilicet ab agricolis.* *Ieiuna glarea.*] *sicca & sterilis terra.* *Vix humiles apibus casias, roremq;.*] *Casia & rosmarinus apibus aptæ sunt herbæ.* *Tophus scaber.*] *lapis asperrimus: unde & scabies dicta, ab asperitate.* C *Nigris chelydris.*] *nocentibus.* *Negant.*] *scilicet Nicander & Solinus, qui de his rebus scripserunt.* *Dulcem ferre cibum.*] *Ordo est, æquè dulcẽ, hoc est, tam dulcem.* *Quæ tenuem exhalat nebulam.*] *Nunc dicit agrum omnium rerum feracem. Quatuor quippe imitatur genera agrorũ, qui solus potest, quod illi quatuor: sicut sequentia indicant.* *Fumosq; uolucres.*] *quasi fumos, scilicet ex humore.* *Quæq; suo semper.*] *naturali scilicet, non coacto: nam quum ager alia quàm ei natura dederit, aut amplius profert, per studium culturæ cogi uidetur. Hic autem de eo dicit, qui herbis naturaliter abundat.* *Viridi se gramine uestit.*] *id est, herbis semper est plena, non per semen acceptis, sed naturaliter prolatis.* *Nec scabie & salsa lædit rubigine ferrum.*] *propriè est: nam rubigo quasi scabies ferri est.* *Talem diues arat Capua.*] *ideo diues, quia talem arat.* *Et uicina Veseuo.*] *Veseuus mons est Liguriæ, sub Alpibus positus. Nam Campaniæ mons quidam Vesuuius dicitur, pro quo multi Veseuum positum uolunt.* *Et uacuis Clanius non æquus Acerris.*] *Acerræ ciuitas est Campaniæ, haud longè à Neapoli, quã Clanius præterfluit fluuius, cuius frequens inundatio eam exhaurit: unde ait Vacuis, id est, infrequentibus.* *Supra morem.*] *abundãter, plus æquo. Isti autẽ uersus incõparabiles sunt, tantam habent sine perissologia aliqua repetitionẽ.* *Densa magis Cereri.*] *Bene addidit Magis: nam hoc uult ostẽdere, quid ubi melius nascitur. Potest etenim frumentum in rara, & uinum in densa, sed nõ feliciter nasci.* *Locum capies.*] *eliges: ut, Aut capere, aut captas iam despectare uidetur.* *In solido.*] *ne ager sit concauus.*

POM. Sabi. *Nigra ferè.*] *Pullam terram antiqui dicebant teneram & nigram. Columella ait, Ex his nonnihil melius resoluta humo quàm densa prouenit, quod noster quoq; Vergilius, cum & alias fœcundi arui laudes retulisset, adiecit etiam, Et cui putre solum. neq; enim aliud est colere quàm resoluere et fermẽtare terram. ideoq; maximos quæstus ager præbet idem pinguis & putris: quia cum plurimum reddit, minimum poscit: & quod postulat, exiguo labore & impensa conficitur. Cleophanes argeum commendat solum.* *Putre.*] *resolubile, quando habet imitationem harenæ fossæ.* *Optima.*] *humus talis scilicet est.* *Aequore.*] *aruo.* *Tardis.*] *fessis, quia plaustra sunt plena frugibus.* *Syluam.*] *Loquitur de cæsis.* *Iratus.*] *sterilitate loci, ubi habet maximos labores.* *Deuexit.*] *amputauit, & portauit domum. Columella ait: Nemorosi fruticosiq; tractus duplex est cura: uel extirpandis radicitus arboribus, ac remouendis: uel si raræ sunt, tantum succidendis, incendendisq; & arandis.* *Euertit.*] *radicitus scilicet euellendo arbores.* *Ignaua.*] *inculta, inarata & sterilia.* *Antiquas.*] *propter nemus antiquum.* *Nidis.*] *relicta domo.* *Enituit.*] *splenduit.* *Impulso.*] *acto uomere.* *Nam ieiuna quidem.*] *Nunc de sterili terra.* *Ieiuna.*] *sterilis.* *Glarea.*] *harena.* *Humiles.*] *repentes humi. De casia candida loquitur, ex cuius rore apes nutriuntur, qui est in floribus.* *Rorem.*] *marinum.* *Tophus.*] *dicit, quod purus tophus et creta serpentes continet. sic est ordo: Tophus & creta negant alibi, quàm apud se, cibum dulcem serpentibus prouenire. hoc scilicet uult intelligere, nulla esse loca magis apta serpentibus, quàm in quibus tophus asper est, & creta.* *Scaber.*] *asper.* *Exesa.*] *corrosa.* *Negant.*] *ista duo.* *Aequè.*] *similiter.* *Latebras.*] *cauernulas, in quibus lateant serpentes.* *Suo.*] *quod ex se gignitur.* *Scabræ.*] *asperitates.* *Salsa rubigine.*] *calida, quia & arida:*

quoniam omnia arida sunt calida. Ferax.] *fertilis, ad oleas & ulmos.* Facilem.] *bonam pecoribus & arationi.* Talem.] *scilicet terram.* Capua.] Plinius ait *Campanum agrum aptum esse uitibus & tritico.* Vesæuus.] *siue Vesbius, siue Vesuuius, siue Vesulus, mons est Campaniæ, bonitate uini celebratus. flammam è cacumine mōtis uomit instar* Aetnæ Siculæ. *sub* Tito *Cæsare cum latè ab eo flamma propinqua loca uastaret, mortē attulit duobus clarissimis uiris,* Valerio Basso *poetæ, et* C. Plinio, *qui illuc accesserant contemplaturi causam incendij.* Ora.] *regio uicina* Veseuo *monti, in qua regione est* Nola. Acerræ, *arum, urbs est* Campaniæ. Aequus.] *quia sæpenumero inundat* Acerras, *quæ olim in plano erant, nunc in monte.* Clanius *fluuius est iuxta* Acerras: *nomen habet à* Clanio *Gigante, ut* Metrodorus *ait.* Vacuis.] *quia propter inundationem incolæ fugiebant.* Nunc quo.] Dat *præcepta, quibus possimus cognoscere quamuis terræ qualitatem.* Altera.] Docet *experiri, rarū an spissum solum sit, hoc modo:* Facito *in solida terra fossam, & inde repleto eadem terra, et calcato pedibus: si terra non æquabit superficiē fossæ, rara est: si superabit, spissa est.* Rara *est idonea pecori & uitibus, spissa est idonea tritico.* Columella *ait:* Sed *si uelis scrobibus effossis egestam humum recondere, & calcare si abundauerit, certum est esse pinguem: cum defuerit, exilem: cum æquauerit fossam, esse mediocrem. quanquam ista quæ nunc retuli, non tam uera possunt uideri. si sit pulla terra, melius prouentus frugum annotatur.* Ex *aqua cœlesti natura terræ cognoscitur. quæ imbrem statim sorbet, rara est: quæ difficulter bibit, spissa est.* Cognoscitur *etiam terra ictu cuspidis: & quandò herbas creat sponte ualidas, tunc terra est spissa: quādo creat languidas arbores, si in raro solo tophus subest, aut arena, omne alimentum remanet in radicibus arborum.* Supra morem.] *supra omnem consuetudinē, & plus æquo.* Altera.] *densa.* Altera.] *rara.* Lyæo.] *uitibus.* Capies.] *contemplare prius oculis.* Alte.] *profundè.* Repones.] *recondes.* A

PRO. *Talem diues arat Capua, & uicina* Veseuo Ora iugo, *& uacuis* Clanius *nō æquus* Acerris.] Vesuuius *mons est in* Campania, *uino fertilis, quem* Veseuū *iugum dicit.* Eiusdem *Campaniæ flumen* Clanius *iuxta,* Acerræ *nomine: sed gigantis nomine* Clanius *dictus est.* Ideo *autem dicit (ut* Metrodorus *ait) non æquus* Acerris, *quòd eas sæpe inundet: quæ uacuæ idcircò dicuntur, quòd penè desertæ sunt.*

VAR. Lect. *Aut unde iratus, &c.*] In Medic eo libro, Deiecit, *legitur.* Et tophus scaber, &c.] Ita in ueterib. libris habetur. *malè uerò qui* Scaber, *nigrisq; scribere curauerunt.* Illa ferax oleæ est.] In Romano libro, & in Mediceo, Oleo, *legitur, & ita in quodā alio uetustissimo.* Nunc, quo quanq; modo] In libris ferè omnibus antiquis, Quocunq; modo, *legitur.* Quæ *lectio minimè recepta est.* Alteq; iubebis In solido puteū demitti.] In Mediceo, Videbis, *legitur.* B

SER. Aptius uber erit.] *aptior ubertas & fertilitas.* Glebas cunctantes.] *ualidas, graues, & magnas: ut,* Auidusq; *refringit* Cunctantem. Expecta.] *proba.* Nec mansuescit arando.] *dum aratur.* Alibi *de arborib. ita:* Exuerint *siluestrem animum.* Sua nomina.] *propriā generositatē: ut,* Et *nos aliquod nomenq; decusq;* Gessimus. Tale specimen.] *talem probationem.* Spisso uimine quallos.] *spisso uimine, pro spissi uiminis.* Collaq; prælorū.] *id est, corbes, per quos uinum defluit, qui & ipsi à colando dicti sunt.* Præla *autē trabes sunt, quib. uua iam calcata premitur.* Eluctabitur.] *cum mora egredietur.* Amaror.] *amaritudo. & est sermo* Lucretij, *& uera lectio: nam multi amaro legūt, ut sit,* Sensu amaro. Lentescit.] *cohæret.* Habendo.] *dum habetur.* Humida.] *quæ humore abundat, & aqua.* Iusto lætior.] *ultra modum, plusquam oportet.* Ah nimium ne sit mihi fertilis illa.] *id est, ne herbæ plusquam oportet crescentes, spem adimant frumentorum.* Vnde *ait in primo,* Luxuriem *segetum tenera depascit in herba.* Primis aristis.] *herbis surgentibus, quarū luxuries futuris frugib. nocet, quas culmi tenues ferre nō possunt.* Ipso tacitam se pondere prodit.] *id est, si manu teneatur eius aliqua pars, statim sciri potest ex pondere, grauem & ualidam esse terram.* Et quisquis color.] Vera lectio est, Quisquis color. Nam *malè quidā* Et quis cuiq; *legunt, excludentes* At: *ut sit,* Et quis cuiq; color *sceleratum exquirere frigus* Difficile est. Alij Colos *legūt, ut excluso os fiat* συναλοιφὴ, *& scandamus,* Et quis cuiq; colos at *sceleratum. ut sit, quemadmodum,* Inter se coijsse uiros & decernere ferro. *quod non procedit.* Tunc *enim r in s mutatur, cum longa opus est syllaba, ut labor labos, honor & honos.* Hic *autem non solùm longam nō facit syllabam, sed etiam excluditur*

Rursus humū, & pedib. summas æquabis arenas:
Si deerunt, rarum pecoriq; & uitibus almis
Aptius uber erit. sin in sua posse negabunt
Ire loca, & scrobibus superabit terra repletis:
Spissus ager, glebas cunctantes, crassaq; terga
Expecta, & ualidis terram proscinde iuuencis.
Salsa autem tellus, & quæ perhibetur amara,
Frugibus infelix ea, nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina seruat.
Tale dabit specimen: tu spisso uimine quallos,
Collaq; prælorum fumosis deripe tectis.
Huc ager ille malus, dulcesq; à fontibus undæ
Ad plenum calcentur, aqua eluctabitur omnis
Scilicet, & grandes ibunt per uimina guttæ.
At sapor indicium faciet manifestus, & ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quæ sit tellus, hoc deniq; pacto
Discimus, haud unquam manibus iactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida maiores herbas alit, ipsaq; iusto
Lætior: ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se prævalidam primis ostendat aristis.
Quæ grauis est, ipso tacitam se pondere prodit,
Quæq; leuis, promptū est oculis prędiscere nigrā,
Et quisquis color. at sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceæ tantùm, taxiq; nocentes
Interdum, aut hederæ pandunt uestigia nigræ.
His animaduersis terram multò antè memento
Excoquere, & magnos scrobib. cōcidere mōteis,
Antè supinatas Aquiloni ostendere glebas,
Quàm lætum infodias uitis genus. optima putri C

A excluditur s cum superiori uocali. unde legendum est, Et quisquis color. quod nec obscuritatē affert, nec fidem derogat lectioni. Sceleratum.] nocens, omnia exurens. Exquirere frigus Difficile est.] id est, terram cui frigus dominatur exquirere difficile est. Hederæ pandunt uestigia.] hederæ indicant frigus: nam uestigia, indicia dicit. Nigræ.] dicit, ad albarum discretionem: ut, Hedera formosior alba. His animaduersis.] id est, agri qualitate deprehensa. Terram multo antè memento Excoquere.] Hoc dicit, non esse eo anno ponendas uites, quo fodiuntur scrobes, sed post annum, ut calore & frigore, & labore rustici possit terra putrefieri. Infodias.] obruas. Vitis genus.] id est, ita fac scrobes, ut eodem anno quo factæ fuerint, hyeme contegantur, & anno sequenti uites ponas. Optima putri.] id est, ad uites ponendas putre solum: id est, solubile optimum est. & quia rem difficilem uidebatur præcepisse, addit: Id uenti curant, gelidæq; pruinæ. per quod docuit nos, oportere ut solibus & pruinis coquatur. Item alibi, Vt cui putre solum.

POM. Humum.] egestam è puteo. Æquabis.] calcabis.

Sabi. Vber.] fertile. Redire.] reponi: id est, si terra superabit,

B & non poterit recondi in ea loca, unde est egesta. Scrobibus.] fossis. Terga.] spissam terram. Salsa autem tellus, & quæ perhibetur, &c.] Docet quomodo debemus cognoscere qualitatem terrarū. Salsa tellus inutilis est. Sapor, est admixtio partis siccæ & terrenæ in humore. aliter sic: Sapor, est partis siccæ per humorem exigui caloris percolatio. Saporum genera hæc sunt, dulce, pingue, austerum, acerbum, acre, salsum, amarum, acidum. Dulcis sapor est linguæ confertus humor, & gignitur ex pingue line terræ. Austerus dicitur asper, qui humorem abstergit. Acerbus, qui resiccat, aut leniter densat humorem. Acer, qui deliquandi & mordendi uim habet, aut qui calorem humoris conferti loco superno excernit, aut ex sapore deniq; uim ardentem sortitur. Salsus, qui siccat et mordet. Amarus, qui humorē corrumpit, aut corrigit. Acidus mordet & adurit. hæc ex Theophrasto. Plato aliter diffinit genera saporum, per uim atq; naturam: Democritus per figuras. Sed hoc adnotare debemus, Simplicia saporem nō habent: nisi per admixtionem, ut aer, ignis, aqua. neq; odorem habent: ideo ueteres dixerunt, talem esse aquam, qualis est terra corrupta per quam fluit. Mansuescit.] nō

C fit mitis, dum aratur. Baccho.] uino & uitibus. non seruat genus primum, & poma degenerant, & transferunt ad alias qualitates, quia in terra salsa omnia degenerant & deterescunt. Specimen.] Dicit quomodo debemus cognoscere saporem. Columella ait: Saporem terræ sic dignoscemus. ex ea parte agri quæ maximè displicebit effossæ glebæ, in fictili uase madefacta, dulci aqua permiscantur, ac more fæculenti uini diligenter colatæ gustu explorentur. nam qualem traditum ab eis retulerit humor saporem, talem esse dicemus eius humi. Circa hoc experimentum multa sunt, quæ dulcem terram, & frumentis signent habilem. Speciem.] talem probationem. Qualos.] canistros uimineos. Testis.] scilicet uillæ rusticorum. Huc.] in qualis. Ager.] scilicet qui displicet. Colum est instrumentum, per quod uinum colatur & fluit. Calcentur.] misceantur. Ad plenum.] optimè. Eluctabitur.] egredietur. Vimine.] scilicet canistri. Prælum, quo uua premitur, & alia omnia. Tentantū.] gustantium aquam. Torquebit.] quia in amaritudine retorquemus os. Sensu.] gustu. Amaror.] Imitatio est Lucretij, qui ait,

Deniq; in os salsi uenit humor sæpe saporis,
Cum mare uersamur propter, dilutaq; contra
Cum tuimur misceri absynthia tangit amaror.

Apronianus legit, sensu amaro. Higinus tamen & Gellius, amaror: & melius est. Pinguescit.] Quomodo cognoscatur pinguis terra, scribit Columella, et ait: Itaq; cōsiderandum erit, ut solum quod ex colore destinamus, pingue sit. Per se tamē id parum est, si dulcedine caret. Quod utrum satis expedit, à nobis ratione contingit discere. Nam perexigua conspergitur aqua gleba, manuq; subigitur: ac si glutinosa est, quamuis leuissimo tactu pressa inhæresit, & (ut ait Vergilius) eademq; illisa humo non dissipatur. quæ res nos admonet, esse tali materiæ naturalem succum & pinguedinem. Iactata.] tractata. Fatiscit.] siccescit & dissoluitur. Lentescit.] hæresit, & fit spissa & flexibilis. Habendo.] subigendo & tractando. & est imitatio Lucretij. Habendo.] id est, terendo & tractando. Anulus in digito subter tenuatur habendo, ait Lucretius. Humida dat signum.] In prouentu herbarum humida, pinguis & dulcis. Lætior.] fertilior præterquam sit iustum. Præualidam.] feracē. Quæ grauis.] Hoc facilè cognoscitur. Promptum est.] facile est cognoscere colores terræ. Nigram.] pullam, teneram et resolubilem. M. Cato ait: Terram cariosam caue ne plaustro, ne'ue pecore impellas. Plinius ait: Vno uocabulo dixit aridam, fistulosam, scabram, canescentē, exesam, pumicosam. & idem Cato ait teneram terram, per quam intelligere debere agricola obseruat, quicquid optari debet, scilicet temperatæ ubertatis, mollis, facilis, culturæ madidæ, nec sitientis, & post uomerem nitescentis. Sceleratum.] noxium. Exquirere.] scire. sed cognoscitur per ipsas arbores. Taxiq;.] Taxus prouenit in Thessalia, propter frigus. Nocentes.] quia nocent suco & umbra. Nigræ.] Quia est alba et nigra. Scrobibus.] fossis: id est, facere fossas in monteis. Supinatas.] inuersas. Aquiloni.] frigoribus. Non debent poni primo anno uites in scrobibus, sed secundo. Lætum.] fertile. Putri.] resolubili. Columella: Ante annū quàm poma disponere uoles, scrobes fodito. ita sole pluuiaq; macerabuntur: & quod posuerit, citò comprehendet. sed si quo anno scrobes feceris, et semina ponere uoles, ante duos menses infodi scrobes, & postea stramenis eas completo, & incendito. quo latentiores patentioresq; scrobes feceris, hoc erunt lautiores sapidioresq; fructus.

Si deerit.] In Mediceo, & antiquis alijs, Deerunt: et Derunt, facta synæresi ex duobus ee, in unum. Crassaq; terga Expecta.] In Romano libro legas, Exerce. sed longè melius, Expecta, ut in cæteris libris habetur. Neu se præualidam.] In Romano libro, in Mediceo, & aliquot alijs, Nec habetur. In quibusdam alijs, Ne. Ipso tacitum se pondere prodit.] Antiqua omnia exemplaria, Tacitam habent. Et quisquis color. at sceleratum exquirere frigus Difficile.] In libris nonnullis admodum uetustis legere est, Et quis cuiue color sceleratum. In Mediceo, Et quis cuiq; colos at. VAR. Lect.

Aduertenda uerò parte ista Virgiliani loci expositio ex Hieronymo: Vergilius, inquit, alter Homerus apud nos, patriæ suæ sequens consuetudinem, sceleratum frigus appellat. Virgilij ex secundo Georg. carmen est: CÆL. Rhod.
At sceleratum exquirere frigus
Difficile est.

Et magnos

VAR. Lect. *Et magnos scrobibus concidere montes.*] *In libro Romano, Circundare montis, legitur. In Medicco absq;* & *legitur*, Excoquere *magnos scrobibus concidere montes.*

Arua solo.id uenti curant, gelidæq; pruinæ,
Et labefacta mouens robustus iugera fossor.
At si quos haud ulla uiros uigilantia fugit,
Antè locum similẽ exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, & quò mox digesta feratur,
Mutatam ignorent subitò ne semina matrem.
Quin etiam cœli regionem in cortice signant:
Vt quo quæq; modò steterit,qua parte calores
Austrinos tulerit,quæ terga obuerterit axi,
Restituant:adeò in teneris consuescere multũ est.
Collibus an plano melius sit ponere uitem,
Quære prius:si pinguis agros metabere campi,
Densa sere,in denso non segnior ubere Bacchus.
Sin tumulis accliue solum,collesq; supinos,
Indulge ordinibus,nec secius omnis in unguem
Arboribus positis secto uia limite quadret.
Vt sæpe ingenti bello cùm longa cohortes
Explicuit legio,& campo stetit agmen aperto,
Directæq; acies,& latè fluctuat omnis
Aere renidenti tellus,necdum horrida miscent
Prælia,sed dubius medijs Mars errat in armis.
Omnia sint paribus numeris dimensa uiarum:
Non animum modò uti pascat prospectus inanẽ,
Sed quia non aliter uires dabit omnibus æquas
Terra,nec in uacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan & scrobibus quæ sint fastigia quæras:
Ausim uel tenui uitem committere sulco,
Altius ac penitus terræ defigitur arbor:
Aesculus in primis, quæ quantũ uertice ad auras
Aetherias,tantum radice in tartara tendit.

SER. *Et labefacta mouẽs.*] ὑπαλλαγὴ, *mouens & labefaciens.* *Antè locum similem exquirunt.*] *Dicit in translatione arborum similem terram esse requirendam.* *Vbi prima paretur* Arborib. *seges.*] *id est, ubi arbores antehac fructuosæ, uel etiam agrestes, degeneres effectæ, fructuosæ et saporis cõgrui existere possint. & benè, quia de seminario loquitur, arborũ segetem appellauit.* *Digesta.*] *ordinata: ut,* Digerit in numerum. *Matrem.*] *terram: ut,* Antiquam exquirite matrem. *Quæ terga obuerterit axi.*] Septentrioni:nã græcè ἄμαξα dicitur. *Collibus in plano.*] Atqui *suprà ait,* Denique apertos Bacchus amat colleis. *sed etiã in uallibus poni posse uites superius indicauit: ut,* Hîc tibi præualidas olim, multoq; fluentes Sufficient Bacchò uites. *Vnde modò utrunq; complectitur, & dicit quemadmodum in colles uites ponere debeamus.* *Metabere.*] *eliges. et longè alia significatio est, metor metaris: unde* Lucanus, *Hesperios audax ueniam metator in agros. et alia, metior metiris. Illud enim metatus sum, hoc mensus sum facit.* Densa.] *pro densè: ut,* Et pede terram Crebra ferit. *pro crebrò.* *Indulge ordinibus.*] *id est, da operam, & ordines effice largiores. nam de plano ait,* Densa sere. *In unguem.*] *ad perfectionem. & est translatio à marmorarijs, qui iuncturas unguibus probant.* Horatius: Ad unguem Factus homo. *Arboribus positis.*] *uitibus ordinatis.* *Secto.*] *ducto. unde & sectæ philosophorum dicuntur, id est, ductus.* *Quadret.*] *consentiat, congruat. translatio à quadris lapidibus, qui sibi benè conueniunt.* *Fluctuat.*] *splendet.* *Numeris.*] *ordinationibus.* *Vti pascat.*] *delectet: ut,* Atq; animum pictura pascit inani. *Vires æquas.*] *id est, fertilitatem æqualem omnibus uiribus.* *In uacuum.*] *in apertum & patulum.* *Extendere.*] *excrescere.* *Forsitan & scrobibus quæ sint fastigia quæras.*] *ut etiam suprà diximus, scrobes masculini sunt generis.* Nam & Cicero in Oeconomicis *sic dicit, &* Plautus ait: Sexagenos scrobes. *Minor autem est Lucani et Gracchi autoritas: nã Lucanus ait,* Exigua posuit scrobe. *Gracchus:* Abunda fossa scrobis est. *quod exemplum in Terentiano est.* *Quæ sint fastigia quæras.*] *Fastigium & summæ & infimæ partis possumus dicere: sicut altum, & mare & cœlum dicimus. Hinc est,* Cœlumq; profundum: *quum & puteus sit profundus.* *Ausim.*] *ausus sim, uel audebo.* *Sulco.*] *id est, fossa.* *Æsculus in primis.*] *arbor est glandifera, quæ licet ab esu habeat deriuationem, tamen per æ scribitur: sicut & cælatum, quod est participium, licet à Celo celas sit dictũ.* *Tantum radice in tartara tendit.*] *id est, quantũ altior summitate sui consurgit, tantùm etiam radicibus ima terræ profundius penetrat.*

POM. Sabi. Curant.] *faciũt in glebas resupinatas.* *Gelidæ.*] Columella, Ponere *quæ canis iaceant urenda pruinis.* *Pruinæ.*] *sunt in hyeme, et dicũtur frigora labefacta, resolubilia & putrefacta.* *Exquirunt.*] Columella ait, Animaduertendum, *ut uitiarium simile sit positioni futuræ uineæ. & idem ait:* In trasferendis seminibus similem statum cœli lociq;, & ipsius uitis habitum obseruemus, *cum plerunq; degeneret surculus, si aut situs agri, aut aeris qualitas repugnat, aut si etiam ex arbore in iugum defertur. ita de frigidis in frigida, de calidis in similia, de uinetis in uineta transferamus.* *Seges.*] *seminariũ.* *Digesta.*] *ordinata, postquam coaluit.* *Matrem.*] *qualitatem soli, quia debet esse similis natura soli.* *Mutata.*] *translata.* *Regionem.*] *statum cœli.* *Austrinos.*] *meridianos.* *Axem.*] *septentrionem intelligit.* *Multum est.*] *utile est.* *Metabere.*] *mensurabis.* *Densa.*] *pro densè.* *Vbere.*] *fertilitate.* *Si tumulis accliue solum.*] *si solum est in colle.* *Indulge ordinibus.*] *id est, facito ordines.* *Quadret.*] *adæquetur, paretur pari interuallo.* *In unguem.*] *ad omnem perfectionem.* *Limite secto.*] *ordine.* *Vt sæpe ingenti bello, &c.*] *Comparatio est.* Legio *dicta est ab eligendo.* *Agmen.*] *ordo explicitus in legione per cohortes.* *Directa.*] *ordinatæ.* *Aere.*] *armis splendentibus.* *Fluctuat.*] *quia ueluti in fluctibus est, propter milites.* *Numeris.*] *spacijs, ut sit idem interuallum.* Columella: Ordinetur uinea *paribus interuallis.* *Non animum.*] *talis ordo non debet disponi ad delectationẽ, sed ad utilitatem.* *Pascat.*] *delectet.* *Non aliter.*] *nisi per hanc dispositionem.* *Vacuum.*] *in aerem.* *Fastigia.*] *profunditates in fossis, quando ponimus arbores.* *Ausim cõmittere.*] *quasi dicat, nõ: imò altius debemus defodere arbores.* *Esculus diu durat.* In Ianiculo fuit esculetum Hortensij dictatoris, *nõ oratoris, cuius arboris radices tendunt in profundum.*

VAR. Lect. *Mutata ignorẽnt subitò ne semina matrem.*] Aliquot abhinc

A abhinc annis, omnes ad unum conuenere, ut Mutata scriberent, & ad semina referri uellent, cum tamen in ueteribus omnibus exemplaribus manuscriptis, Mutatam quippe matrem, legatur. Directæq; acies.] In Romano lib. & hic, & alibi, Directæ legitur: eadéq; lectio est in Mediceo. Aere renidenti tellus.] In libris aliquot, Renitenti, syllaba refragante legitur. Sed enim Renidenti, cum Romano libro, & quibusdam alijs legendum. Terra, neque in uacuum poterunt se extendere rami.] In Romano libro absque pronomine, se, legitur, Poterunt extendere. In Mediceo tamen, & alijs, id pronomen habetur.

SER. Flabra.] Hoc nomen tantùm pluralem recipit numerū: ab eo uerò quod flamina, flamē possumus accipere. licet sit uitandū propter aliam significationem: nam dicitur flamen Dialis, flamen Martialis. Ne'ue inter uites corylum sere.] Radices enim eius nocent uitibus. Neue flagella Summa pete.] Flagella dicun B tur summæ arborum partes, ab eo quod uentorum crebros sustinent flatus. Aut summa defringe ex arbore plantas.] Dicit non esse summitatem uitium amputandā, ut tantum plantæ fiant. Tantus amor terræ.] id est, sic diligenter à rusticis ager est colendus. Ferro retuso.] obtuso, quo uites quassantur potius, quàm putantur. Neue oleæ siluestres.] Non quod nō prosit, sed ut etiam ipse dicit, propter casum incendij. Incautis pastoribus.] negligentibus, & circa alia occupatis. Ruit C atram nubem.] egerit,

Ergo non hyemes illam, non flabra, neq; imbres
Conuellunt, immota manet, multosq; per annos
Multa uirûm uoluens durando secula uincit.
Tum fortes latè ramos & brachia tendens,
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Ne'ue tibi ad solem uergant uineta cadentem,
Ne'ue inter corylum sere, ne'ue flagella
Sūma pete, aut summa defringe ex arbore plātas.
Tantus amor terræ: neu ferro læde retuso
Semina, neue oleæ syluestres insere truncos.
Nam sæpe incautis pastoribus excidit ignis,
Qui furtim pingui primùm sub cordice tectus
Robora comprendit, frondesq; elapsus in altas
Ingentem cœlo sonitum dedit: inde sequutus
Per ramos uictor, perq; alta cacumina regnat,
Et totum inuoluit flammis nemus, & ruit atram
Ad cœlum picea crassus caligine nubem:
Præsertim si tempestas à uertice siluis
Incubuit, glomeratq; ferens incendia uentus.
Hoc ubi non à stirpe ualent, cæsæq; reuerti
Possunt, atq; ima similes reuirescere terra,
Infelix superat folijs oleaster amaris.
Nec tibi tam prudēs quisquam persuadeat autor,
Tellurem Borea rigidam spirante moueri.
Rura gelu tum claudit hyems, nec semine iacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optima uinetis satio est, cùm uere rubenti
Candida uenit auis longis inuisa colubris:
Prima uel autumni sub frigora, cùm rapidus sol
Nondū hyeme cōtingit equis, iam præterit æstas.
Ver adeò frondi nemorum, uer utile siluis,
Vere tument terræ, & genitalia semina poscunt.
Tum pater omnipotēs fœcundis imbribus æther

gularem, ut sit sensus mutata distinctione, Vere tument syluæ, scilicet à superioribus terræ, & genitalia semina requirunt terrarum. sed melius Asperū sequimur, ut Genitalia semina, quæ nos iacimus, intelligamus, nō quæ siluæ ex terra suscipiunt. Genitalia autem dicimus semina, quib. aliquid procreatur & gignitur. Tument.] suspenduntur. Tum pater omnipotēs.] Interdum pro aere Iuno, pro æthere Iuppiter accipitur. aliquoties & pro aere & pro æthere Iuppiter, Iuno uerò pro terra & aqua ponitur, sicut hoc loco intelligimus: nā æther non habet pluuias. Vnde Iouem pro æthere accipimus, cui attribuuntur aër et æther, quæ duo mixta terræ & humori, pro quibus Iuno ponitur, uniuersa procreant. Dicit autem, uerno tempore esse pluuias, quibus cuncta nascuntur: unde & fœcundis imbrib. dixit, quibus terra fœcundatur.

& emittit, et ruere facit: nam modò Ruit actiuam habet significationem. A uertice.] ab Aquilone: ut, Hic uertex nobis semper sublimis. Ferens.] flans: ut, Fieret uento mora ne qua ferenti. Hoc ubi.] subaudi, contigerit. Infelix.] infœcundus & sterilis. Superat.] superest: ut, Quid puer Ascanius, superatne? Nec tibi tam prudens.] Dicit quo tempore uites sint ponendæ, et probat tolerabilius autumno, melius uerno: nam dicturus est, Ver adeò frondi nemorum, uer utile syluis. Nec semine iacto.] σύλληψις est, per assumptionem casus: nam ex ablatiuo, id est, Semine, assumendus est nominatiuus, hoc est, Semen. & erit sic: Nec semine iacto, patitur semen radicem terræ affigere. Concretam radicem.] Ante enim quasi gutta quædam ex terra et humore procreatur, quæ postea tenditur in radicem. Vere rubenti.] floribus splendido. Candida uenit auis.] id est, ciconia. Longis inuisa colubris.] id est, odiosa eis: nam interficit illos, & comedit. Iuuenal. Serpente ciconia pullos Pascit. Vere tument terræ.] Asper simpliciter accipit, ut Terræ nominatiuus pluralis sit, quæ dicuntur uerno tumere, & semina poscere. Donatus uerò Terræ genitiuum uult esse sin

Flabra.] scilicet uentorum. Nepotes.] uincit longā posteritatem nepotum. sic intelligendum putat Apronianus. Durando.] sua diuturnitate. Neue tibi ad solem, &c.] Nunc docet quomodo debent esse expositæ uites & uineta: quem cœli statum uineæ expectare debent. Dissensio est: Sarsena maximè probauit solis ortum, mox deinde meridiem, tum occasum. Tremellius Scropha, præcipuam positionem meridianam censet. Vergilius de industria repudiat occasum. Democritus & Mago septentrionem laudant. Columella sic ait: In locis frigidis meridiano uineta subijciantur, tepidis orienti aduertantur, si tamen non infestabuntur austris eurisq;, uelut oræ marinæ in Betica. sin autem regiones prædictis uentis fuerint innoxiæ, melius aquiloni uel fauonio committentur. nam feruentibus prouincijs in Ægypto & Numidia, uni septentrioni rectius apponentur. Sere.] pro seras. Corylum.] ex corylo fiebant faces nuptiarum. Flagella.] capita minorum sarmentorum, ubi nascitur uua, uocant flagella: capita maiora uocant palmas. Retuso.] non acuto. Columella ait, debere ferramenta esse acutissima ad cædendas arbores. Oleæ.] cum olea. noli interponere oleastris, quia. POM. Sab.

quia oleastri multos habent ramos, & frequẽtes: et cum casu quodam in oliueto suscitatur incẽdium, magnum afferunt oleastris periculum: & cum arbores combustæ, cæsæ propius radices, pullulant, & similis rursus nascitur arbor. sola olea mutat speciem, transit enim in oleastrum. Pingui.] unctuoso cortice. oliuarũ folia uiridia, cum comburuntur, sonant. ideo dicit sonitum. Nemus.] Oliuetum dicimus, non oletum, ut puto. Ruit.] emittit & impellit. Crassus.] densus. ignis est caliginosus, cum est in materia uiridi. Picea.] fumosa & obscura. Vertice.] ab ipsis cacuminibus. Glomerat.] quia propter uentos crescit incendium. Hoc ubi.] scilicet euenerit incendiũ. Reuerti.] non possunt renasci similes, quia efficitur oleaster. Infelix.] sterilis. Hoc tibi.] Aliqui agricultores præceperunt, arandum esse in hyeme, ut Columella in suis carminibus. Rigidam.] frigidam & rigentem. Borea.] non idem qui & aquilo. Claudit.] astringit. Gelu.] gelicidijs & frigoribus terræ. Affigere.] inhærere terræ. Optima satio.] Semina & propagines ponendæ sunt uere. Rubenti.] florenti, propter solem & clarum, & insolitum. Candida auis.] ciconia, quæ est candida, et uorat serpentes. uolunt quidam, ibidem in Ægypto è genere ciconiarum esse, sed colore differre. est enim nigra ibis. Sed tamẽ incompertum est, unde ueniant ciconiæ: sed puto ab Ægypto et Aphrica, ubi sunt frequẽtes paludibus. Columella ait, Vere uel autumno tempestiuè deponitur uinea. Plinius: Vere, si aut pluuius aut frigidus status cœli est, aut ager pinguis aut campestris, aut uliginosa planicies: rursus autumno, si sicca, si calida est aeris qualitas, si exilis atq; aridus campus, si macer, præruptus ut collis. Vernæ positionis dies ferè x sunt, ab idibus Februarij usq; ad æquinoctium. rursus autumnales, ab idibus Octobris. rursus autumnales in calendis Decembris. A Theophrastus libro 3 Causarum, multa scribit de satione uerna & autumnali. Candida uenit.] scilicet ex paludibus quæ sunt inter Ægyptum & Æthiopiam. Prima.] scilicet positio & satio. Rapidus.] uelox, propter breuitatem dierum. & uult notare, à calendis Octobris ad principium hyemis. Præterit.] præterijt. Ver.] Descriptio uerni temporis, quod laudat. Tument.] propter humorem cœlestem. Tum pater.] Iupiter. Æther.] Ponit hic pro aere & cœlo, scilicet immixto calore. Terra.] interpretatur Iuno & Iupiter, aer, unde est omnis generatio, propter calorem. Omnipotens.] quia ex elemento igneo omnia facta sunt, ut diximus in primo libro. Fœcundis.] quia fœcundam reddunt terram.

VAR. LECT. Multosq; per annos Multa uirûm uoluens durando secula uincit.] In Romano libro legere est, Multosq; nepotes, Multa uirum. Aut summas defringe ex arbore plantas.] in ueterib. aliquot libris, Summas omnino legitur. In quibus &, Destringe, non Defringe, habetur. In Romano uerò, & aliquot alijs antiquioribus, Summa unitatis numero sexto casu legitur. Tellurem borea rigidam spirante mouere.] In Romano libro, Moueri legitur. quod minimè displicet. B

Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit magno commixtus corpore fœtus.
Auia tum resonant auibus uirgulta canoris,
Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager, Zephyriq; tepentibus auris
Laxant arua sinus, superat tener omnibus humor,
Inq; nouos soles audent se germina tutò
Credere, nec metuit surgẽtes pampinus Austros,
Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrem,
Sed trudit gemmas, & frondes explicat omneis.
Non alios prima crescentis origine mundi
Illuxisse dies, aliumúe habuisse tenorem
Crediderim. uer illud erat, uer magnus agebat
Orbis, & hybernis parcebant flatibus Euri,
Cùm primæ lucem pecudes hausere, uirûmq;
Ferrea progenies durum caput extulit aruis,
Immissæq; feræ siluis, & sidera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem,
Si non tanta quies iret frigusq; caloremq;
Inter, & exciperet cœli indulgentia terras.
Quod superest, quęcũq; premes uirgulta p agros,
Sparge fimo pingui, et multa memor occule terra,
Aut lapidẽ bibulũ, aut squalenteis infode cõchas.
Inter enim labentur aquæ, tenuisq; subibit

SER. Coniugis in gremium lætæ descendit.] in terram, quæ intelligitur per Iunonem, in gremiũ suũ. Alit.] nutrit, fouet. Cõmixtus corpore.] pro corpori: ut, Hæret pede pes. item alibi: Et magno se corpore miscet. Licet possimus accipere Mixtus terræ magno suo corpore, id est, æthere. Auia uirgulta.] in quibus non est uia, uel deserta. Tum.] uere scilicet. Resonant auibus canoris.] Rem dicit naturalem, quòd ueris tempore amplius solent aues cantus edere, tam ex serenitate tẽporis, quàm ex herbarum frondiumq; innouatione, & naturalis uoluptatis. Certis diebus.] statutis, legitimis, à natura arcana quadam ratione dispositis, ut tractat Lucret. qui dicit rationẽ hãc æthereo calore descendere. Almus ager.] ab eo quod nos alat. Zephyri.] Fauonij. alibi, Zephyro putris se gleba resoluit. Horatius: Soluitur acris hyems grata uice Veris & Fauoni. Nouos soles.] uernales dies. Nec metuit surgentes pampinus Austros.] Variè dicit. nam suprà ait: Audent se germina tutò Credere. Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrẽ.] id est, nullos calores, aut etiã pluuias tunc uites timent: quippe temperie. Trudit gemmas.] propellit, effundit in folia. Non alios prima.] Hoc secundum licentiam poeticam dixit: nam falsum est. Constat enim, post factũ mundũ ex qualitate cursu solis tempora esse diuisa. Tenorem.] ductũ. Ver illud erat.] Absoluta locutio: quicquid illud fuit, uer fuit. Ver magnus agebat orbis.] id est, magnus orbis tunc uernale tempus ducebat, in sui scilicet primordio. C Potest & magnum orbem zodiacum circulum dicere, qui temporum diuisionẽ facit. Quod si est, Agebat, pro circumagebat accipiendum erit. Hybernis.] asperis, sæuis. Ferrea progenies.] procreata ex lapidibus ad laborem. alibi, Vnde homines nati, durum genus. Immissæq; feræ syluis.] Hunc ordinem propter Arcadas tenuit, qui se προσελήνους esse asserunt, id est, ante lunam natos: quod & Cicero in Fundaniana commemorat: et Statius, qui ait, Arcades astris lunaq; priores. Laborem.] uel frigoris, uel caloris. Si non tanta quies iret.] tranquillitas, & est ueris diffinitio. Frigusq; caloremq; Inter.]

Dicit

A Dicit oriente uere idcirco temperamentū fuisse, ut res nouæ tunc orientes, & adhuc teneræ, nec hyemis frigora, nec æstatis calores ferre sufficerent. Exciperet.] acciperet. Cœli indulgentia.] id est, serenitas & temperatio. & noue indulgentiam dixit: ueteres enim Indulgitatem dicebant. ut Cælius in septimo, Consuetudine uxoris, indulgitate liberûm. Terras.] fœtus terræ. Quod superest.] non quod deest, sed quod sequitur. Premes.] demerges, infodies. Quæcunq; uirgulta.] siue de plantarijs, siue de arboribus. Lapidem bibulum.] qui arenarius uocatur. Aut squallenteis infode conchas.] Cochleæ propter admittenda spiramina infodiuntur. Lapis uero arenarius aut propter spiramina, aut propter hauriendum humorem, si forte nimius fuerit. Squallentes.] sordidas.

POM. Fœtus.] omnes prouentus herbarum & hominum.

Sab. Cum magno corpore.] terra scilicet. Certis.] iam scilicet statutis ad generandum. Venerem.] coitum. Parturit.] gignit omnia. Almus.] ab alendo, id est fertilis. Zephyris.] fauonijs. & dicitur Fauonius à fouen B do. Laxant.] aperiunt suam superficiem, & quærunt semina. Tenerum.] partum humorem. Nouis.] nouitati anni. Non metuunt.] quia ramalia non curant uentos, & grandinem. Magnis.] potentibus. Trudit.] emittit oculos, qui apparent in ramalibus. Illuxisse non alios.] scilicet quam uernos. Hyberni.] pluuij et hyemales. Primæ pecudes.] scilicet creatæ fuerunt. Ferrea.] dura, quia ex lapidibus fuit creata illa prima progenies. Duris.] quia lapides iacti fuerunt per arua à Deucalione & Pyrrha. Quies.] tanta temperies, si non essent res teneræ, non possent pati alia tempora. Quod superest.] quod sequitur, scilicet deponendis uitibus. Virgulta.] & potissimum uites. Columella ait: Cauendū ne duarum uitium radices implicentur. id uitare facile est: per imum solum, iuxta diuersa latera fossarum dispositis paucis lapidibus, qui singuli excedant pondus quinquelibrale: hi uidentur, ut prodit Mago, & aquas hyemis & calores æstatis propulsare. quem secutus Vergilius, tutari semina & munire sic præcipit. Occule.] cooperi. Lapidem bibulum.] harenam. Inter.] illos lapillos scilicet. C Tenuis halitus.] alimentum.

Zephyriq; tepentibus auris Laxant arua sinu.] In Romano libro, & in Mediceo, Tremētibus legitur. Quod si admittas, dictum erit ab effectu. magis uero placet, Tepentibus. Audent se gramina tuto Credere.] Celsus ait Virgilium scriptum reliquisse, Germina: quare male Gramina repositum est. loquitur enim de arborū omniū fœtu. Cum primum lucem pecudes.] Romanus & Mediceus libri, Cum primæ lucem pecudes, legunt. quod nō displicet. VAR. Lect.

CÆL. Rhod. Verum enimuero quem nam dicere deum uerum oporteat, parum ueteribus constituisse uideo. Nā Milesius Thales, qui omnium primus naturalia exactius scrutari est ausus, aquam esse dixit, de qua nata omnia sint. Deum autem esse mentem, quæ ex aqua cuncta formauerit. Pythagoras uero deum esse animum credidit, per uniuersas mundi partes, omnemq; naturam commeantem atq; diffusum, ex quo omnia quæ nascuntur animalia uitam capiāt. Anaxagoras auctor est, deum esse infinitam mentem, quæ per se ipsam moueatur. Cleantes & Anaximenes, æthera dicunt esse summum deum. Ex quo & Virgilius:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit magno permixtus corpore fœtus.

IDEM. Hominem, quem Mercurius miraculum ingens esse dicit, ex limo terræ confictum, non sanctæ modo perdocent literæ: sed in Menexeno, Protagora, & Politico, atq; Critia testatur Plato, prouidentia diuinæ bonitatis id agente, ab terra olim propagatum, cum artificis sui imagine, ob idq; Theoiden appellatum. Nec tamē inficiatur idem, exundante amplius humoris elemento, moxq; residente eo, ex humiditatis copia, & insequentis æstus terram tot tantaq; fœcunditatis semina concipere, ut cuiusque modi prorumpant inde animalia. A' qua origine spontali, ne homo quidem abiungatur: sicut Ægyptiorum doctrina contineri nouimus, atq; item Arabum. sed Algazeles tradidit maximè, nec Auicennæ displicuit, in tractatu de diluuijs. Et Maro comprobasse uidetur illo uersiculo,

Terrea progenies duris caput extulit aruis:

Georgicorum secūdo. etiam si modo Ferrea legitur in uulgatis codicibus, superioris sententiæ, auctore Lactantio, si modo emaculatus est codex. Et nos alibi super re ista copiose disseruimus.

Halitus, atq; animos tollent sata, iamq; reperti
Qui saxo super, atq; ingentis pondere testæ
Vrgerent: hoc effusos munimen ad imbres,
Hoc ubi hiulca siti findit canis æstifer arua.
Seminibus positis superest deducere terram
Sæpius ad capita, & duros iactare bidentes,
Aut presso exercere solum sub uomere, & ipsa
Flectere luctantes inter uineta iuuencos.
Tum læueis calamos, & rasæ hastilia uirgæ,
Fraxineasq; aptare sudes, furcasq; bicornes:
Viribus eniti quarum, & contemnere uentos
Assuescant, summasq; sequi tabulata per ulmos.
Ac dum prima nouis adolescit frondibus ætas
Parcendum teneris, & dum se lætus ad auras
Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acie falcis nondum tentanda, sed uncis
Carpendæ manibus frondes, interq; legendæ.
Inde ubi iam ualidis amplexæ stirpibus ulmos
Exierint, tum stringe comas, tum brachia tonde:
Ante reformidant ferrum, tum deniq; dura

SER. Animos tollent.] sumet ex his rebus magnanimitatem. Iamq; reperti.] scilicet, sunt diligentiores. Effusos ad imbres.] id est, contra nimias pluuias. Hiulca siti.] præ nimijs caloribus scissa. Ad capita.] scilicet, uitium positarum. Et duros iactare bidentes.] Hoc ad cominuēdas pertinet glebas. Flectere luctantes iuuencos.] Cum quadā moderatione ducere, ne tenera adhuc uirgulta cōcutiāt. Læues calamos.] id est, nitidos. Et rasæ hastilia uirgæ.] Præcipit & cannas in uirgas radi oportere, ne uidelicet ex corticibus rubigo aduersa uitibus procreari posit. Tabulata.] Sūt rami effusiores & in plana tendentes, non ad altiora crescentes. & est relatio facta à domib. in quibus extructiones singulæ Tabulata dicuntur. Per purum.] id est, per acrē. Ipsa acie falcis nondū tentanda.] Si Acies legerimus, hic erit sensus: Teneris adhuc uitibus nondum est falcis acies necessaria. si Acie, subaudimus uirgulta: ut sit, ipsa uirgulta nondum falcis acie tentanda sunt. Stirpibus.] solidioribus

Exerce imperia, & ramos compesce fluenteis.
Texendæ sepes etiam, & pecus omne tenendum,
Præcipuè dum frons tenera, imprudensq; laborũ,
Cui super indignas hyemes, solemq; potentem
Siluestres uri aßiduè, capreæq; sequaces
Illudunt, pascuntur oues, auidæq; iuuencæ.
Frigora nec tantum cana concreta pruina,
Aut grauis incumbens scopulis arentibus æstus,
Quantum illic nocuêre greges, duriq; uenenum
Dentis, & admorso signata in stirpe cicatrix.
Nõ aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur, & ueteres ineunt proscenia ludi,

lidioribus palmitibus, id est, truncis. Alij stirpẽ pro ipsa materie uitium positam uolunt: ut idem alibi, Et admorso signata in stirpe cicatrix. Dura Exerce imperia.] aut laboriosa, aut quasi durum sit ipsis uitibus ferro amputari. Texendæ sepes etiam.] Alij hîc distinguũt, alij separãt: Texendæ sepes etiam, & pecus omne tenendum. Dum frons tenera.] Vera lectio est frondis. Lucretius: Frondiferasq; domos auium. Hodie uerò & à fronte & à fronde unus est nominatiuus Frons, ut frons frontis, & frons frondis: sicut & lens à lente & à lende, capitis breuiore pediculo. Indignas hyemes.] sæuas. Solemq; potentem.] intolerabilem, grauem. Syluestres uri.] boues agrestes, qui in Pirenæo nascuntur monte, posito inter Gallias & Hispanias. Sunt autem exceptis elephantis maiores cæteris animalibus. dicti uri, ἀπὸ τῶν ὄρων, id est, à montibus. Capreæq; sequaces.] persequutrices: ut, Maleæq; sequacibus undis. Incumbens scopulis.] id est, etiam saxa calore penetrans. Admorso.] participium est, ac si diceret, abroso. Non aliam ob culpam.] Victimæ numinibus aut per similitudinem, aut per contrarietatem immolantur. Per similitudinem, ut nigrum pecus Plutoni: per contrarietatẽ, ut porca quæ obest frugibus Cereri: & caper qui obest uitibus Libero: item capra Æsculapio, qui est deus salutis, quum capra nunquã sine febre sit. Omnibus aris.] Non sine causa dixit: nã cùm numinibus cæteris uariè pro qualitate regionum sacrificetur, ut Veneri Paphiæ tantùm de thure, (unde est, Haud equidem tali me dignor honore.] Genitrici uerò Veneri, id est, Romanæ etiam de uictimis, Libero ubique caper immolatur. Veteres ineunt proscenia ludi.] Primi ludi theatrales ex Liberalibus nati sunt, ideo Veteres ait. Proscenia autem sunt pulpita ante scenam, in quibus ludicra exercentur, προσκήνια. Veteres ludi.] Dionysia enim antiquißimi rustici confecta uindemia faciebãt.

POM. Sabi. Attollunt animos.] habent incrementum. Saxo.] quinquelibrali. Hoc munimen.] tale auxilium lapidis. Canis.] canicula, quæ oritur octauo calendas Augusti, quo tempore hiat terra. Seminibus.] Intelligit sæpius fodiendum esse. Terram.] uineam, aut arandam. Capita.] uitium positarum. Bidentis.] significat foßionem. Luctantes.] ualidos et pingues. quia tunc luctantur. Tum.] superest scilicet. Calamos.] harundines. In hoc loco, ait Columella, sic notatum est à me, plerunq; teneram uineam melius adminiculo modico quàm uehementi palo acquiescere, harundines binas singulis uitibus applicabimus. at si regionis conditio permittit, de ueteribus hastilia sumas. Rasæ.] politæ uirgæ: hæc iam applicantur adminicula, ut per ea uites prorepant. Valenteis.] ualidas, ad sustinendos palmites. Assuescant.] Leuiter disponenda est uitis, præsertim nouella, ut ramuli illæsi diffundantur, ut discant posse ascendere per tabulata ulmorum. Columella ait, Cum deinde adolescere incipient ulmi, falce formandæ sunt, et tabulata instituenda. Hoc enim nomine usurpãt agricolæ ramos, truncosq; prominentes: eosq; uel propius ferro compescunt, uel longius promittũt, ut uites laxius diffundantur. A Tabulata sunt rami extenti in arbores. Lætus ad auras.] dũ crescit. Purum.] aerẽ. Acie.] acumine falcis. Interq; legendæ.] legẽdæ sunt uncis manib. Parcendum.] est teneris uitibus: sed Columella iubet, multo melius esse quoq; tẽpore uitib. falcẽ admouere, ne superuacuis sarmentis uitis sterilescat. Stringe.] trunca. Brachia.] sarmenta & ramulos. Imperia.] falcem & ferrum. & est translatio. Fluentis.] superuacuos. Pecus.] præsertim caprillum, quod rodit uites. Frons.] frondis dicebant antiqui. Imprudens.] impatiens laboris. Cui.] Plus nocent uineæ morsus pecoris, quàm intemperies aeris, quia uitis desiccatur. Vri.] Vros fert Sarmatia & Scythia. boues sunt syluestres, magnitudine iuuencorum, colore inter ruffum et pallidum, aspectu medio inter ceruos & mulos. Miræ sunt uelocitatis: caro earum dura est, B & sapida, ut in delicijs haberetur. gregatimq; incedunt, appellanturq; lingua Scythica bubri. quod nomen immutatis literis Plinius pronunciauit, cum ait: Imperitum uulgus bubalorum nomen indidit. Per uros intelligit animalia siluestria, & boues. Illudunt.] per ludum nocent. Cana pruina.] rore matutino, quod nocet uineis. Æstas.] magni calores. Venenum.] In morsibus uenenũ est, & morsus sunt uenenosi. Admorso.] scilicet ab animalibus. Non aliam ob culpam.] Proscenia appellantur loca ante scenam.

PRO Tabulata per ulmos.] Rami sunt, qui uites sustinẽt, per translationem: quia rustici cùm putant, supra eos ramos stant: hoc est, tabulas. Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris Cæditur, &c.] Postquam mortale animaliũ genus cœpit carne uesci, ex his quæ frugibus nocerent, uel aliquos læderẽt fructus, prima existimatur hostia fuisse sus, secunda caper. ille, quia terram rostro protrudendo semen erueret: hic, quia uitem læserat. Itaq; etiam Ouid. in XV testimonium fert huic opinioni, dicente Pythagora: Et prima putatur Hostia sus meruisse necem, C quia semina pando Eruerat rostro, spemq; interceperat anni: Vt caper m. b. m. ad aras Ducitur, ultoris nocuit sua culpa duobus. Præmia autem posuisse Thesidas cum dicit ingentes pagos & compita circum, Athenienses significat, à rege Theseo dictos. Itaq; ludis, quia præmiũ uictori erat caper, qui græcè τράγος, tragœdia cœpit appellari: genus quoddam carminis ab antiquis causa spectaculi institutum.

VAR Lect. Superest deducere terrã.] In Romano libro Diducere. In aliquot alijs, educere. Sed uulgata lectio castior. Furcasq; bicornes.] In Romano libro legere est, Furcasq; ualentis: quod mihi nõ satisfacit, tametsi in aliquot alijs lib. ea lectio reperiatur. Palmes agit.] In Mediceo libro aget, futuro tempore legitur. Ipsa acie falcis nondum tentãda.] In Romano libro numerus ita habet, Ipsa acie nondum falcis. In aliquot alijs, Ipsa acies, legitur. Et ramos compesce fluentes.] In antiq. lib. Rom. legere est, ramos compesce ualentis. Et pecus omne tenendum est.] In Romano libro, Tuendum, habes. In Mediceo, Tenendum,

A dum, absq; Est. Aut grauis incumbens scopulis arentib. æstas.] In libro Mediceo, Æstus legitur. Et admorso signata.] Admorso quidem in ueteribus aliquot libris habetur. In plerisq; uerò d litera abrasa est, imperitè, ut mihi uidetur. nisi sit, quod in antiquis alijs, A` morsu, legitur. Sanè Romanus liber Admorsu, unica dictione, uerbali nomine legit. In Mediceo prius scriptum erat, Admorsu, per ui: inde alio atramento factū est, ut Admorso dicat.

Præmiaq; ingentes pagos, & compita circum
Thesidæ posuêre, atq; inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos soluêre per utres.
Nec non Ausonij Troia gens missa coloni
Versibus incomptis ludunt, risuq; soluto,
Oraq; corticibus sumunt horrenda cauatis,
Et te Bacche uocant per carmina læta, tibiq;
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit uinea fœtu,
Complentur uallesq; cauæ, saltusq; profundi,
Et quocunq; deus circum caput egit honestum.
Ergò ritè suum Baccho dicemus honorem

SER. Præmiaq; ingenteis.] id est, per quadriuia, quæ compita appellantur, ab eo quòd multæ uiæ in unam confluant: et uillas, quæ pagi ἀπὸ τῶν πηγῶν, id est, à fontibus, circa quos uillæ consueuerant condi: unde et pagani dicti sunt, quasi ex uno fonte potantes. Compita.] unde ludi compitalitij. Thesidæ.] Athenienses, qui primi ludos instituêre liberales. Mollibus in pratis unctos.] uel oleo, uel lixiuia. In pratis autem ideo, ne læ-
B derentur cadentes. Vtres uerò fiebant ad insultationem etiam mortuorum caprorum, ne quid ex eis esset quod non sentiret iniuriam. Saluêre.] secundum artem dixit: nam antiqui salio saliui dicebant, nunc autem & salui. unde Cicero in Miloniana: Quū hic de rheda reiecta penula desiluisset. Sic etiam ab eo quod est cano, non cecini, sed canui dicebant. unde Sallust. Cornua occanuerunt. Nec nō Ausonij Troia gens missa.] id est, etiam Romani hos ludos celebrant & canunt. nam hoc est, Versibus incomptis ludunt: id est, carminib. Saturnio metro compositis, quod ad rhythmum solum uulgares componere consueuerunt. Horat. Libertasq; recurrentes accepta per annos Lusit amabiliter. Risuq; soluto.] cachinno. Oraq; corticibus sumunt.] Quia necesse erat pro ratione sacrorum aliqua ludicra & turpia fieri, quibus posset populo risus moueri: & qui ea exercebant, propter uerecundiæ remediū hoc adhibuerunt, ut personas factas de arborum corticibus sumerent, ne agnoscerentur. Et te Bacche uocāt.] hymnos in tuum honorem canunt. Tibiq; oscilla.] Oscillorum uariæ sunt opiniones: nam alij hanc asserunt fa-
C bulam. Icarus Atheniensis, pater Erigones, quum acceptū à Libero patre uinum mortalibus indicaret, occisus est à rusticis: qui quum plus æquo potassent, ebrietate uenenum se accepisse crediderant. Huius canis est reuersus ad Erigonen filiam. quæ cùm eius comitata uestigia peruenisset ad patris cadauer, laqueo uitam finiuit. Hæc deorum uoluntate inter astra relata est, quam uirginem uocant. Canis ille est inter sidera collocatus. Sed post aliquantū tempus Atheniensibus morbus immissus est talis, ut eorum uirgines quodam furore ad laqueum cōpellerentur. Responditq; oraculum, sedari posse illam pestilētiam, si Erigones & Icari cadauera requirerentur: quæ quum diu quæsita nusquam inuenirentur, ad ostēdendam deuotionem suam Athenienses, ut etiam in alieno ea quærere uiderentur elemento, suspenderūt de arboribus funem, ad quem se tenentes homines hac atq; illac agitabantur, ut etiam quasi in aere illorum cadauera quærere uiderētur. Sed quum inde plerìq; caderent, inuentum est ut formas uel personas ad oris sui similitudinem facerent, & eas pro se suspenderēt & mouerent. Vnde et oscilla dicta sunt, ab eo quod in his cillerētur, id est, mouerentur ora: nam cillere est mouere. Vnde & furcillæ dictæ sunt, quibus frumenta cillentur.

Alij dicūt, oscilla esse mēbra uirilia de floribus facta, quæ suspendebantur per intercolumnia, ita ut in ea homines acceptis clausis personis impingerentur, et ea ore cillerēt, id est, mouerent ad risum populo commouendum. & hoc in Orpheo lectū est. Prudentioribus tamē aliud placet, qui dicunt sacra Liberi patris ad purgationem animæ pertinere. Omnis autē purgatio aut per aquas, aut per ignem fit, aut per aerem. sicut & in Sexto ait: Aliæ pandūtur inanes Suspensæ ad uētos, alijs sub gurgite uasto Infectū eluitur scelus, aut exuritur igni. Vt nunc per oscilla genus purgationis, quod maximum est, intelligamus: nam primum aquæ, secundum ignis, tertium aeris est. Mollia.] Aut pensilia: ut, Pilentis matres in mollibus ibant. Aut mobilia: & uidetur Vergilius illorum opinionem sequi, qui in honorem Liberi patris putant oscilla suspendi, quòd eius sit pendulus fructus. Oscilla autem dicta, quoniam capita & ora bestiarum in summis porticibus tegebantur: siue quia hunc usum Osci dicuntur frequenter exercuisse, & per Italiam sparsisse. Hinc.] id est, post hæc sacra celebrata. Largo.] abundanti & fertili. Ergo ritè suum Baccho dicemus honorem.] Iustè igitur Liberi sacra celebrabimus. Honestum.] pulchrum.

Thesidæ.] Athenienses. Ludi in honorem Bacchi fuerunt instituti ab Atheniensibus hac de causa. Bacchus utrē plenum uini dulcis, Icaro pastori Atticæ regionis dedit: is fossoribus apposuit, qui dulcedine delectati intemperantius biberunt. facti ebrij, arbitrati bibisse uenenum, Icarū interfecerunt: cuius filia Erigone, cognita cæde, duce cane, suspendit se in pinu, & canis obseruando cadauera dominorum inedia interijt. Propter hoc scelus inexpiatū Athenienses pestilentia uexati sunt, & uirgines Atticæ furore actæ suspendio se necabant. Responsum est ab Apolline, ut cædem Icari & eius filiæ ulciscerentur. quæsiti homicidæ, & inuenti, pœnas dederunt: & annuos ludos instituere Baccho, cum memoria furoris. suspendebantur enim imagines uirginum in pinubus, aut in alijs arboribus. Præmia.] caprum, qui erat præmium in ludis. Læti.] ebrij. Per utres.] Vtres adhibebantur ad memoriam illius utris, in quo Icarus dedit uinum fossoribus. Ausonij coloni.] Intelligit ueteres Latinos, Albanos, & Romanos. Versibus incomptis.] rhythmis. Soluto.] propter ebrietatem. Ora horrenda.] id est, laruas & personas. Personati enim erant qui in theatro hos ludos referebant. Vocant.] postquā sunt personati. Carmina læta.] significātia ebrietatē. Oscilla mollia.] fœmineas imagines, oscilla. os oris, in diminutione habet oscillū. oscilla etiam parua ora significat. Columella, cum ait oscilla lupinorum. Oscilla.] non uera ora, id est, laruas. hinc oscillorum frequens celebratio per Italiam erat, & hi lu- POM. Sabi.

di fiebant post ferias Sementinas. Pubescit.] crescit. Fœtu.] largo prouentu. Profundi.] magni. Honestum.] pulchrum. quia oculus domini impinguat equos: sic oculus Bacchi uineas reddit fœcundas & fertiles. Sacra Cybeles non sacrificabantur nisi græca lingua.

PROB. Nec non Ausonij Troia gens missa coloni Versibus incomptis ludunt, &c.] Hic ritus Oscillorum iactationis frequens in Italia, ab Atticis est traditus. Celebratur autem ferijs sementinis, ex hac causa ab Atheniensibus institutus. Icarus pastor Atticus, cùm à Libero patre accepisset uinum deputandum uenale, & præciperet ignorantibus adhuc usum huius, ut parcè biberent: illi sapore delectati, contumaces fuerũt præcepto. Itaq; cùm & corpus eorum solueretur, & sermo ebrietate: arbitrati se uenenum accepisse, interfecerunt Icarum. Canis autem eius sine domino reuersus ad Erigonem filiam, dux fuit quærenti patrem. Illa autem cognita morte Icari, suspẽdio se necauit. Canis non recedens à corpore domini, inedia consumptus est. Cum autem subita pestilentia in Attica incidisset, & noui generis uirgines alienata mente suspendio se necabant in siluis, consultũ est oraculum Apollinis de fine tam luctuosi furoris. Responsum est, remedium futurum, præsens suppliciũ eorũ qui occiderant Icarũ. Quibus conquisitis & interfectis, sacratisq; inter sidera Icaro, filia & cane: planè numinibus sacrificium institutum est, quo oscilla imitarentur suspendia Atticarũ uirginum. Eleam Græci dicunt oliuam: ex qua premitur oleum, quod eleon uocatur. Eleos autem dicitur misericordia: quæ quia contingit eis quibus pax datur, olea pacis signum est. A

CÆL. Rhod. Ascoliasmus saltatio erat Bacchi dicata festis, quæ uocãt Ascolia, quòd theatri medio utres, quos uocant ἀσκὺς, inflatos obunctosq;, uno tantum insilirent pede, ut delabentes risum excitarent. Hoc agere apud Græcos dicitur ἀσκωλιάζειν. Ad quod apertißimè Virgilius respexit Georgicon II. illo uersu,

Mollibus in pratis unctos saliere per utres.

Quod inerudité nimis, καὶ ἀναγώγως, id est, ineducatè non perpendunt interpretes, negligentia prorsum fustuario digna. Aduertendum quoq;, qui uni tantum innitentes pedi saltant, quod uel tempestate nostra frequentißimum est, dici item ἀσκωλιάζειν, & saltandi modum ascoliasmũ. Sed tunc non ab utre inclinatur uocabulum, uerùm ab scolon, quod impedimentum itineris signat, quod claudicantibus euenit, atq; surrectum palum. B

VAR. Lect. Ergo ritè suũ Baccho dicemus.] In ueterib. aliquot cod. legere est, Suos honores, quod rem splendidiorem efficit.

Carminibus patrijs, lancesq; & libra feremus,
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
Pinguiaq; in uerubus torrebimus exta colurnis.
Est etiam ille labor curandis uitibus alter,
Cui nũquã exhausti satis est: nãq; omne quotãnis
Terq; quaterq; solum scindendum, glebaq; uersis
Aeternùm frangenda bidentibus, omne leuandũ
Frõde nemus. redit agricolis labor actus in orbẽ,
Atq; in se sua per uestigia uoluitur anus.
Ac iam olim seras posuit cùm uinea frondeis,
Frigidus & syluis Aquilo decussit honorem:
Iam tum acer curas uenientem extendit in annũ
Rusticus, & curuo Saturni dente relictam
Persequitur uitem attondens, fingitq; putando.
Primus humum fodito, primus deuecta cremato
Sarmenta, & uallos primus sub tecta referto:
Postremus metito. bis uitibus ingruit umbra,
Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ.
Durus uterq; labor. laudato ingentia rura,

SER. Carminibus patrijs.] id est, Romana lingua. Pleraque enim sacra pro gentiũ qualitate, pleraq; secundum suum ritum coluntur. Nam hymni Libero apud Græcos Græca, apud Latinos Latina uoce dicuntur. Hymni uerò matris deûm ubiq; propriam, id est, Græcam linguam requirunt. Ductus cornu stabit.] Stabit, placebit: tunc enim est aptum sacrificium, quum animal dedicatum uictimæ, patiens inuenitur: unde alibi sic ait, Et statuã ante aras aurata fronte iuuencum. id est, placere faciam. Contrà Lucanus: Discussa taurus ab ara. Nam improbant aruspices hostiam, quæ admota altaribus reluctatur. Sacer hircus.] execrabilis: ut, Auri sacra fames. Verubus colurnis.] id est, de corylo factis. & hoc proptere a, quia sicut caper est inimicus uitibus, qui Libero immolatur: ita etiam eis nocent coryli. Vnde & suprà ait, Neue inter uites corylum sere. Est etiam ille labor.] Iam se paulatim tendit ad uitium uituperationem, dicens & infinitum esse earum laborem, ut cui nunquam exhausti satis est, & incertum fructum: ut, Et iam maturis metuendus Iupiter uuis. & ipsum etiam fructum perniciosum: ut, Bacchus & ad culpam causas dedit. Exhausti.] exhaustionis, finitionis: quod quia asperum uisum est, se ad figuram transtulit, dicẽs Exhausti: ut, Seruantißimus æqui, pro æquitatis. Omne solum.] continens scilicet uites. Æternùm.] semper, & perpetuò. & absolutè loquutus est. Leuandum.] releuandum, spoliandum. Omne autem nemus dicit, & arborum & uitium. unde paulopòst dicturus est, Bis uitibus ingruit umbra. Redit agricolis labor actus in orbem.] id est, in anni circuitum labor se inuicem sequitur rusticorum. Olim.] quandoq;. significat autem finale tempus autumni. Seras frondes.] serò cadenteis. Tardè enim spoliãtur uites frondibus. Frigidus & siluis Aquilo decußit h.] Varronis hic uersus est. Acer rustic⁹.] nõ quilibet, sed acer & diligens. Curas uenĩetem extendit in annũ.] quasi in tempore alieno præmeditatur futurum laborem. C Curuo Saturni dente.] id est, falce, quæ est in eius tutela. Nam Saturnus dicitur patri Cœlo falce uirilia amputasse, quæ in mare cadentia, Venerẽ creauerũt. Quod ideo fingitur, quia nisi humor de cœlo in terras descenderet, nihil crearetur. Alij Saturnum deum esse temporum dicunt, quæ sicut falx in se recurrunt. Alij uerò dicunt, Saturnum in progressu nihil nocere: quum retrogradus est, esse periculosum. ideoq; eum habere falcem in tutela, quòd & ipsa protenta nihil ualet: retrò uerò tracta, quicquid ei occurrit, secat. Relictam.] scilicet à se, paulò antè desertam. Fingit.] cõponit: ut, Fingitq; premendo. Primus humum fodito.] id est, ad laborem primum te esse conuenit, ultimum ad fructus legendos: uinum enim factum de uuis immaturis citò acescit. & in hoc loco est uitium uituperatio, quarum fructus aut immaturi collecti depereunt: aut si earum fuerit expectata maturitas, nihilominus pereunt. nam dicturus est, Et iam maturis metuendus Iupiter uuis. Vallos primus sub tecta referto.] id est, uitium sustentacula, quæ

nonnullis

A nonnullis locis sub tecta portantur, ne imbribus citò depereant. Metito.] uindemiato. Bis uitibus ingruit umbra.] scilicet & ipsius uitis, & arboris quæ amputanda est, ut demptis folijs sol admittatur, quo possint uuæ maturescere. Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ.] Semel autumnali, & semel uernali tempore. Durus uterq; labor.] Et euellendarum herbarum, & secandarũ frondium. Laudato ingentia rura, Exiguum colito.] Hoc etiam Cato dicit ad filium in libris de agricultura. Quod ideo dictum est, uel quia maiores agros incultos, Rura dicebant, id est, siluas et pascua. Agrum uerò dicebant, eum qui colitur. ut intelligamus, Laudato ingẽteis siluas, colito agrum minorem: uel quod melius, quia ait in primo Alternis idẽ tonsos cessare nouales, Et segnem patiêre situ durescere campum. quod fieri non potest, nisi fuerint spacia maiora terrarum. nam & Cato, ut diximus, & Cicero in Oeconomicis, ob hoc laudant prædia latifundia: uel quia, ut Donatus dicit, etiam non culta præstant aliquid dominis.

POM. Patrijs.] Romanis. Sacer.] execrabilis. Pinguia.] quia non nisi pinguia animalia mactabantur in sacris. Columis.] ex corylo factis. nam à corylo fit colurnus. Est etiam.] Significat, in cultura uinearũ esse continuum laborem. Exhausti.] id est, semper debemus laborare. Exhausti.] finiti laboris, quia continuus labor. Scindendum.] fodiendum. Æternùm.] assiduè. Nemus.] Accipit nemus pro uinea: id est, depampinanda est uinea, & toto anni curriculo agricola debet esse in labore. Orbem.] quia continuus est labor. Vestigia.] id est, distincta sunt officia agricolarum & uinitorũ per tempora anni. Honorem.] folia arborum. Iam tum.] ab eo tempore. Curas.] labores in sequentem annum. Attondens.] & tunc fit putatio, quæ fit per uaria, secundum qualitatem regionum & locorum. Falce.] dens Saturni appellatur, quia falce Saturnus usus est. Putando.] purgando. Primus humum fodito.] Optimũ est præceptum. Vallos.] palos & sustentacula uitium. Metito postremus.] quia nunquam debemus secare uuas, nisi bene maturas. Bis.] Per hoc denotat depampinationem. uinea nõ est depampinanda in ultimo uere, quia subnascentur alia folia: & seges non purgatur in principio, quia rursus aliæ herbæ innascuntur. nisi intelligat bis depampinandam uineam, et bis purgandam. Ingentia.] magna.

In uerubus torrebimus exta colurnis.] In libro Mediceo, Torquebimus legitur. quod ipsius rei ministerium uidetur exprimere. Sed enim Torrebimus, receptius. Et iam olim seras.] In Romano libro legere est, Ac iam olim. In aliquot alijs, At iam: quarum lectionum nullam improbarim. Curas uenientem extendit in annum Rusticus.] In Romano libro pro Rusticus, Agricola legitur: magis uerò placet, Rusticus. VAR. Lect.

Exiguum colito. necnon etiam aspera rusci
Vimina per siluam, & ripis fluuialis arundo
Cæditur, incultiq; exercet cura salicti.
Iam uinctæ uites, iam falcem arbusta reponunt,
Iam canit extremos effœtus uinitor antes.
Sollicitanda tamen tellus, puluisq; mouendus,
Et iam maturis metuendus Iuppiter uuis.
Contrà, non ulla est oleis cultura, neq; illæ
Procuruam expectant falcem, rastrosq; tenaces,
Cùm semel hæserunt aruis, aurasq; tulerunt.
Ipsa satis tellus, cùm dente recluditur unco,
Sufficit humorẽ, & grauidas cum uomere fruges.
Hoc pinguem & placidam paci nutritor oliuam.
Poma quoq; ut primùm truncos sensere ualẽteis,
Et uires habuêre suas, ad sidera raptim
Vi propria nituntur, opisq; haud indiga nostræ.
Nec minus interea fœtu nemus omne grauescit,

SER. Rusci.] Ruscum uirgultum est, unde uites ligantur. & commemorat labores, qui licet circa alia, tamẽ pro uitibus exercentur. Incultiq; exercet cura salicti.] Quasi cũ indignatione ait, Causa uitium, cura nos etiam sponte nascentium rerum fatigat. Iam falcem arbusta reponunt.] id est, iam putatæ sunt, nec falcẽ requirunt. Iam canit C extremos effœtus uinitor antes.] Melius est Effœtus legere, quàm Effœtos, ut quidam uolunt. Et Antes alij extremos uinearum ordines accipiunt, alij macerias quibus uineta clauduntur, quæ maceriæ fiunt de assis, id est, de siccis lapidibus: unde & Assæ tibiæ dicuntur, quibus canitur sine chori uoce. Dicuntur autem Antes, à lapidibus eminentioribus, qui interponuntur ad maceriem sustentandam. licet Cato de re militari primo: Pedites quatuor agminibus, equites duobus antibus duces. Nam propriè Antes sunt eminentes lapides, uel columnæ ultimæ, quibus fabrica sustinetur. & Antes appellantur ἀπὸ τ̃ ἀντιτάναι: ad quam etymologiam etiam extremos ordines uinearum possumus trahere, qui antè stant. Hoc autem dicit, Iam canit rusticus labore finito: tamen deesse non potest, quòd circa culturam uitium exercere adhuc debeat. & quod dicit, Iam canit extremos antes, ita sentiendum quasi dicat: Iam quod ultimum & finitum esse uidetur in uineis, cultor rusticus compleuit. Nam et ultimam partem uineæ per columnas & macerias struxit. Vltimum enim uidetur esse, et inde quasi iam securus sui laboris canit & gaudet. tamen adhuc debet esse sollicitus, nec unquam in omnibus esse securus. Puluisq; mouẽdus.] Genus ipsum culturæ Pulueratio uocatur, quo imminutæ glebæ uitibus applicantur. Maturis metuendus Iuppiter uuis.] aer, more suo, cuius uarietas laborem plerunq; decipit rusticorum. & tacitè uidetur admonere, quod in primo apertè dixit, In primis uenerare deos, sacrificijs tempestates esse pellendas. Non ulla.] id est, nulla. alij Nonnulla legunt, id est, aliqua, non ut in uitibus nimia. Neq; illæ Procuruam expectant falcem.] ut putentur: quòd tamen ad curam anniuersariam refert: nam necesse est, licet tardè, oliuam putari. Rastros.] ad fodiendum scilicet. Negligentiam autem ferunt oleæ, quum iam cœperint esse ualentiores: nam adhuc paruæ nimiam curam requirunt. Aurasq; tulerunt.] Ferre auras propriè est, assuescere aeris uarietati, quæ obest rebus teneris. Ipsa satis tellus.] Hoc dicit, aratum oliuetum et oleis prodest, & exinde frumenta gignuntur. Sufficit humorem.] scilicet, quum subministrat arboribus. Grauidas cum uomere fruges.] Cum, abundat. nam hoc dicit, Subministrat fruges uomere, id est, per uomerem. Ennius, Effundit uoces proprio quum pectore sancto: id est, proprio pectore. nam Cum uacat. Vrbanus tamen sic accipit, Grauidas cum uomere: id est, statim post arationem.

Hoc.] *hac re.* Nutritor.] *pro nutri posuit, imperatiui passiui futurum, pro præsenti actiui.* Et uires habuère suas.] *Quia tenera uirgulta solent religari ualidioribus fustibus: sicut suprà ait de uitibus, Vitibus eniti, quarum et contemnere uentos.* Foetu nemus omne grauescit.] *Foetu, utilitate: nam omnis utilitas foetus est. Illuc autem tendit laus ista siluarum, ut & probet non mirum esse, si & poma & oliuæ sine ulla cultura præbeantur, & crescat uituperatio uitium, in quas tantus impenditur labor.*

POM. Sabi. Colito.] *bene colito.* Frusi.] *Frusus genus est rubo rum tenue, spinis minoribus, & non aduncis.* In ripis.] *quia harundo amat aquam.* Iunctæ uites.] *iugata uinea.* Arbusta.] *arbores, in quibus extenduntur uites.* Antes.] *ordines anteriores uinearum.* Effectos.] *perfectos & emeritos.* Vua.] *quia sit humida.* Iuppiter.] *Ruina cœli & aeris est timenda, cum sunt uuæ maturæ.* Non ulla.] *nulla est cultura.* Falcem.] *quod non obseruatur. quia sterilescunt, cum non putantur oleæ: sed non uerberantur. ideo præcipit Cato: Oleam stringito, neu uerberato.* Auras tulere.] *id est, qualitatem aeris: id est, cum creuerunt.* Recluditur.] *foditur aratro, non bidentibus.* Sufficit.] *administrat humorem.* Hoc.] *hac ratione.* Nutritor.] *pro nutrito, antiquus loquendi modus est.* Poma quoq;.] *Poma dulcescunt, si arboris radices ueteri urina aspergantur.* Truncos.] *id est, postquam creuerunt arbores pomiferæ.* Propria ui.] *natura sua.* Haud.] *non.* Operis.] *auxilij.* Interea fœtu.] *fructibus: quia grauida fit arbor, cum habet poma.*

Antes effœtos.] *Ordines ad uindemiam factos dicit: & tum maximè subitos imbres periculosos esse.* PRO.

Iam canit extremos effœtus uinitor antes.] *Carminis huius lectio in antiquis libris uaria est. nam in libro Romano, Iam canit effectos extremus uinitor. uerùm id improbatur à Seruio, qui mauult effœtus, legere. In Longobardico, atq; etiam in Mediceo, Canit effœtus extremos. aliqui timentes syllabæ dictionũ ordinem transmutarunt, multaq; ita, ut uidimus, toto opere ausi sunt aggredi.* VAR. Lect.

SER. Auiaria.] *secreta nemora, quæ aues frequentant.* Sanguineis baccis.] *Baccas sanguineas, accipimus poma siluestria.* Tondentur cythisi.] *uirgulta, à Cytho insula ubi abundant, nominata.* Et dubitant homines serere atq; impendere curas.] *id est, non est necesse hominibus, his arboribus et siluis culturam impendere: quippe sua sponte proueniunt. & hoc dicit, ut ex obliquo uitium uituperatio subaudiatur.* Quid maiora sequar?] *quid de maioribus multum dicam arboribus? quum minora quæq; uirgulta humanis usibus multam commoditatem præstent, sine ullo cultu prouenientia?* Aut illæ.] *scilicet, salices & genistæ. Multi tamen & Tiliæ legunt: ut tria dixerit, salices, tilias, & genistas.* Vndantem buxo spectare Cytorum.] *Montem Macedoniæ, in quo abundat buxus, quæ mota uento æstus imitatur undarum.* Nariciæq; picis.] *à loco, in quo abundant piceæ.* Non ulli obnoxia curæ.] *non debitricia, nihil labori nostro debentia.* Ipsæ Caucaseo.] *Caucasus mons est Scythiæ, positus hìc pro quibuslibet asperrimis montibus.* Sterileis in uertice siluæ.] *Sterileis dicit, comparatione pomiferarum arborum.* Hinc.] *de siluis scilicet. nam de cupresso, aut de cedro nullus unquam efficit rotas aut radios.* Triuère.] *tornauère, composuère de torno.* Tympana.] *tecta uehiculorum.* Pandas.] *curuas.* Viminibus salices fœcundæ.] *Legitur &, Fœcundæ frondibus ulmi.* At myrtus ualidis hastilibus.]

Sanguineisq; inculta rubent auiaria baccis.
Tondentur cythisi, tedas silua alta ministrat,
Pascunturq; ignes nocturni, ac lumina fundunt.
Et dubitant homines serere, atq; impendere curas.
Quid maiora sequar? salices, humileisq; genistæ,
Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbras
Sufficiunt, sepemq; satis, & pabula melli.
Et iuuat undantem buxo spectare Cytorum,
Nariciæq; picis lucos: iuuat arua uidere,
Non rastris hominum, non ulli obnoxia curæ.
Ipsæ Caucaseo steriles in uertice siluæ,
Quas animosi Euri assiduè franguntq; feruntq;,
Dant alios aliæ fœtus, dant utile lignum:
Nauigijs pinos, domibus cedrumq; cupressosq;.
Hinc radios triuère rotis, hinc tympana plaustris
Agricolæ, & pandas ratibus posuère carinas.
Viminibus salices fœcundæ, frondibus ulmi,
At myrtus ualidis hastilibus, & bona bello
Cornus, Ithyræos taxi curuantur in arcus.
Nec tiliæ leueis, aut torno rasile buxum
Non formam accipiunt, ferroq; cauantur acuto.
Nec non & torrentem undam leuis innatat alnus
Missa Pado: nec non & apes examina condunt
Corticibusq; cauis, uitiosæq; ilicis alueo.
Quid memorandũ æquè Baccheia dona tulerunt?
Bacchus & ad culpam causas dedit: ille furenteis
Centauros leto domuit, Rhœtumq;, Pholumq;,
Et magnum Hylæum Lapithis cratere minantem.
O' fortunatos nimium, sua si bona norint,

alibi, Et pastoralem præfixa cuspide myrtum. Et bona bello Cornus.] *Apta est enim etiam cornus hastilibus.* Ityræos taxi curuantur in arcus.] *hoc est, in similitudinem arcuum Ityræorũ. Ityræos autem dicit Parthicos.* Nec tiliæ leues.] *Ordo est, nec non, hoc est, etiam.* Missa Pado.] *Species est pro genere.* Vitiosæq; ilicis alueo.] *cariosæ. Vult autem probare, etiam putres arbores habere aliquam utilitatem. Sanè hìc pro alueo κατὰ συναίρεσιν Aluo dicitur.* Quid memorandum æquè.] *id est, quid similiter laudandum tulerunt dona Liberi, sicut siluæ multa sponte procreantes? Alij, Et quæ legunt, ut sit sensus: Quid dicendum quæ tulerunt, id est, attulerunt ipsa etiã dona Baccheia? ut hoc dicat, parum est quòd uites tantũ laborem requirunt, etiam munera earum causas præstant furoris.* Ille furenteis Cẽtauros.] *Atqui in Æneide ait: Mars perdere gentem Immanem Lapithũm ualuit. Sed hoc soluit Horat. dicens: Nec Semeleius Cũ Marte confundet Thyoneus Prœlia. Nam reuera licet irarum causas Mars habuerit, Lapithæ tamen & Centauri in furorem sunt ebrietate compulsi. Deinde hoc loco Centauros ait in furorem actos à Libero, non Lapithas.* Magno Hylæum Lapithis cratere minantem.] *Bonum σχῆμα: ita enim pingũtur, quasi poculis bella tractantes.* O' fortunatos nimium, sua si bona norint, Agricolas.] *Non est abruptus transitus ad laudem uitæ rusticanæ, sed ad superiora pertinet. Post uituperationem*

A *tuperationem quippe uini, ista quasi cõsolatio est, per quã ostenditur quantas uoluptates rusticis natura praestiterit. Quod autem ait,* Fortunatos nimium, *non ad fortunam, sed ad fortunae pertinet quantitatẽ. nam hoc dicit: Quantũ in se est, maximas eis natura praestitit uoluptates: quas si nossent, essent non fortunati, sicut nunc sunt, sed nimium fortunati.*

POM. Sabi. Auiaria.] *propriè dicimus loca auium, & etiam loca ubi animalia includimus, dicuntur: quae antiquissimi leporaria dixerũt. Stabula autem in quibus includuntur aues, appellauerũt postea ornithones. Auiaria, nunc pro siluis.* Baccis sanguineis.] *ut corna.* Cythisi.] *Cythisus arbuscula est, ut* Theophrastus & Plin. *tradunt, quae ubique prouenit, optima gallinis & equis impinguandis, & apibus.* Taedas.] *id est, carpinos & corylos: hac de causa, quia apud antiquos taedae et faces nuptiales fiebãt ex carpinis & corylis.* Nocturni.] *siue intelligat propter ligna quae sunt fomẽta ignium: siue melius propter scirpos. scirpi fragiles sunt, et palustres, è quibus detracto cortice candelae luminibus & funeribus seruiunt: et ex eis etiam* B *fiunt uela nauigiorum, & praesertim* Pado. Et dubitant.] *quasi dicat, etsi sponte proueniunt in siluis res, non debent homines dubitare & impẽdere curas in serendo. uel sic, si melius siluestria proueniunt, dubitant homines serere?* Illae.] *ut salices.* Pastores.] *qui solent aestiuare sub salice.* Humiles.] *depressas, quia parua est.* Sufficiunt.] *ministrant.* Sepem.] *Quia ex genistis colliguntur sepes, & ex floribus pascuntur apes.* Cytorum undantem.] *fertilem. dicimus haec cythorus, et hoc cythorum. Cythorus est oppidum* Ponti, *fertile buxo.* Narycia picis.] *Narycia est oppidũ* Locridos, *piceis frequens.* Iuuat.] *utile est.* Non obnoxias.] *non obligatas rastris, laboribus hominũ.* Caucaseo.] *Caucasus est mons, qui dicitur idem Caspius, in superiore* India, *septentrionẽ uersus. Scriptores Graeci blandiẽtes* Alexandro Macedoni, *cum rex peruenisset ad partem* Tauri montis, *quae incipit paulo infra* Colchidem, *à mari* Pontico *uersus mare* Caspium, *dixerũt* Alexandrum *peruenisse ad* Caucasum. *qui post illos scripserunt, hanc partem montis* Tauri *appellauerunt* Caucasum, *ubi sunt portae* Caspiae, *id est, arctissimi tractus & coualles.* Animosi.] *fortes.* Aliae.] *arbores.* Foetus.] *utilitates.* Nauigijs pinos.] *Ex pinu fiunt optima nauigia.* Cupresso, *buxo, citro ornabant domos antiqui.* Radij.] *appellantur in media parte rotarum.* Tympana.] *dicuntur testudines supra radios.* Carinae.] *dicuntur testudines nauium.* Hastilibus myrtus.] *Hoc natum est à fabula. nam ferunt hastilia, quibus transfixus fuit* Polydorus *in* Thracia, *myrtea fuisse.* Cornus.] *quia ex corno fiunt sagittae.* Ituraeos.] *Ituraei sunt populi in oriente, & totus oriens utitur arcu & sagittis.* Pado.] *per* Padum. Condunt.] *examina sua in aluo.* Aluo.] *cauerna.* Vitiosae ilicis.] *corruptae, quia aliter non fit cauerna.* Quid memorandum.] *quid memoria repetam siluas, quae tulerũt uites? Bacchus docuit exprimere uuas, non serere uites.* Plin. *Accepimus nuper in* Scythia *homines aqua inebriari, ubi est melicratum optimus potus.* Furentes.] *ebrios.* Letho.] *morte. Dicit, pugnam* Centaurorũ *fuisse ex ebrietate.* Cratere.] *uase.* O fortunatos.] *Felicitas & beatitudo agricolarum.*

PROB. Et iuuat undantem buxo spectare Cytorum.] *Cytorus est oppidum* Ponticum, *fertile buxo non solum, sed praecipuè.* Naricia q; picis lucos.] *Naricia est oppidum* Locridos, *piceis frequens.* Ithyraei.] *natio Scytharũ est.*

VAR. Lect. Aut pastoribus umbram.] *In ueteribus omnibus libris scriptum obseruaui,* Vmbras, *numero multitudinis.* Cedrosq;, cupressosq;.] *In* Romano, *in* Medic*eo, & alijs antiquioribus libris legitur,* Cedrumq;, cupressosq;. *quanquam in* Longobardico, Cupressos, *absq; particula enclitica scriptum sit, scriptoris negligentia.* Ityreos taxi curuantur in arcus.] *Inuenies omnino in aliquot libris antiquis,* Curuantur, *& ex* Strabone. *Sed in* Mediceo, Torquentur, *habetur.* Vitiosaeq; ilicis aluo.] *In* Romano *libro legitur* Aluco, *quod mirificè placet.*

Agricolas: quibus ipsa procul discordibus armis
Fundit humo facilem uictum iustissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis,
Manè salutantum totis uomit aedibus undam:
Nec uarios inhiant pulchra testudine postes,
Illusasq; auro uesteis, Ephyreiaq; aera,
Alba nec Assyrio fucatur lana ueneno,
Nec casia liquidi corumpitur usus oliui:
At secura quies, & nescia fallere uita,
Diues opum uariarum: at latis ocia fundis,
Speluncae, uiuiq; lacus: at frigida tempe,
Mugitusq; boum, mollesq; sub arbore somni,
Non absunt. illic saltus ac lustra ferarum,
Et patiens operum, paruoq; assueta iuuentus:
Sacra deûm, sanctiq; patres, extrema per illos
Iusticia excedens terris uestigia fecit.
Me uerò primum dulceis ante omnia Musae,
Quarum sacra fero ingenti perculsus amore,

SER. Procul discordibus armis.] *id est, longè à ciuitatibus, plenis iurgio & rapinis.* Iustissima tellus.] *propriè. Nam si iustus est qui quod accipit reddit,* C *terra utiq; iustissima est, quae maiore foenore accepta restituit.* Si non ingentem foribus domus alta superbis, Manè salutantum totis uomit aedibus undam.] *Vt etiam in laude fecit* Italiae, *non solùm uitam laudat rusticam, sed etiam contrariam, id est, urbanam uituperat. Nam ista quae de urbibus dicit, opinabilia sunt bona, non etiam uera, ut rustica sunt. Multum enim interest inter uerum & opinatum malum, seu bonum. unde* Iuuenalis: *Pauci dignoscere possunt* Vera bona. Manè salutantum.] *hoc est, si non patiantur aduenientem multitudinem, sicut faciunt hi qui in urbibus consistentes, frequentiam multorum quotidie patiuntur.* Inhiant.] *habere desiderant. & dicimus, Inhio illam rem.* Pulchra testudine.] *id est, Indica, unde postes ornantur, uel lectuli.* Lucanus: *Foribus testudinis Indae, Terga sedent fuluo maculas distincta smaragdo.* Illusasq; auro uestes.] *id est, in quibus artifex ludens auro aliqua depingit. Malè autẽ quidam* Inclusas *legunt.* Ephyreiaq; aera.] *Corinthia, quae laudat etiam* Cicero: *nam* Ephyre *est* Corinthus. Alba nec Assyrio fucatur lana ueneno.] Assyrij *populi sunt adiacentes* Syriae, *apud quos primùm usus inuentus est purpurae.* Veneno.] *colore.* Nec casia liquidi corrumpitur usus oliui.] *Casia herba est, quã fit unguentum. Mirè autem ait, usus oliui corrumpitur. nã oleum generalem usum habet, quod quum in unguentum fuerit*

fuerit corruptum, uni rei tantùm esse aptum incipit. Nescia fallere uita.] Aut quia innocentes sunt, aut quia immobilis est status uitæ eorum. Vrbanorum enim fortuna aut insidijs, aut proscriptione uariatur. Latis ocia fundis.] Fundus dicitur ab eo, quòd rerum omnium sit fundamentum. Speluncæ, uiuiq; lacus.] id est, bona naturalia, nō sicut in urbib. labore quæsita. unde et Iuuenal. Speluncas Dißimileis ueris. Frigida Tēpe.] Tēpe sunt propriè loca amœna Thessaliæ, abusiuè cuiusuis loci amœnitas. Mollesq; sub arbore somni.] μαλακοὶ δ' ὑπὸ δένδρεσιν ὕπνοι. Illic saltus, & lustra ferarum.] id est, uenationes, quæ penitus in urbibus non sunt. Bene autem lustra ferarum, quia sunt in urbibus lustra meretricum. Paruoq; assueta.] id est, non ut urbana, quæ est segnis & prodiga. Sacra deûm, sanctiq; patres.] Duo dicit: sacra deorum sancta apud illos sunt, sancti etiam parentes. Extrema per illos Iusticia excedens terris uestigia fecit.] Hoc & Aratus dicit, Iusticiam primò in urbibus, postea tantùm in agris fuisse: ubi eam inducit loquentem cur abscedat è terris, ὃ δ' ἔτ' ἔφη σιωπὸς ἐλεύσεσθαι καλέουσιν, οἵην χρύσειοι πατέρες γενεὴν ἐλίποντο χειροτέρην. Me uerò primùm dulces ante omnia Musæ Accipiant.] Diu quæsitum est, utrum philosophiæ, an rusticitatis uita esset felicior. unde nunc dicit, primam esse philosophiam, post ipsam rusticam uitam. Suam autem personam pro quacunq; ponit: sicut paulo pòst, Rura mihi placeant. Mihi, pro Cuilibet posuit. sic in Primo, Non illa quisquam me nocte per altum Ire. In tertio, Ne mihi tunc molles sub diuo carpere somnos. & hoc est quod dicit Horatius in Arte poetica: Hoc amet hoc spernat promißi carminis author. Quarum sacra fero.] Poeta enim quasi Musarum sacerdos est.

POM. Sabi. Armis.] ciuilibus scilicet. ideo Vergilius scripsit Georgica, ut persuaderet tranquillitatem et pacem: quia agricultura non potest exerceri tempore belli. Mane salutantum.] Clientes apud antiquos summo mane salutabant principes ciuitatis, qui mos nostro tempore remansit apud Scythas. Alta.] sublimis & magna, & superbis foribus. Triclinia habebant pauimenta è marmore. Vomit.] emittit. Vndam.] multitudinem salutantium. Inhiant.] per suspiria inhiando cupiunt. et dicimus inhio huic rei, uult datiuum. Testudine.] aurea & eborea. Illusas.] intextas. Ephyrea.] Corinthia. Ephyre dicebatur Corinthus, quæ est urbs in Achaia. Fricatur.] non immergitur, aut fucatur. Veneno Assyrio.] Tyrio colore. uenenum accipit pro sanie. sanie enim extracta ex conchilijs, colorem dabant lanis. antiquißimo tempore laudatißimus color purpureus erat, in Tyro urbe Phœniciæ. Phœnicia est prouincia Syriæ. Syria aliquando appellata fuit Assyria, licet diligentiores separent. Lana non tingitur purpureo colore. uel dicit Assyrio, quia Babylon Assyriæ caput, diuersos colores in uestibus inuenit. Oliui.] Rustici solent se ungere simplici oleo, nulla admixta casia. Casia odoratißimus est frutex. & loquitur propter unguenta, in quibus miscetur casia ad odorem. Tempe.] uallis est in Thessalia amœnißima, quam interfluit Peneus amnis liquidißimus. nunc accipit Tempe pro locis amœnis & nemorosis. Sub arbore.] in æstate. Exiguo.] paruo contenta: sacra deûm innocentißimè colūt agricolæ. Me uerò.] Duo optat, scilicet esse philosophum, ut cognosceret causas rerum, quo nihil est præclarius: aut rusticum & agricolam.

PRO. Ephyreiaq; æra.] Corinthia. Ephyra enim prius, dicta est postea Corinthus. Frigida Tempe.] Tempe sunt loca nemorosa, frigida, fontana.

VAR. Lect. Totis uomit ædibus undam.] In Mediceo libro, Vomat, scriptum, quod nescio quid elegantius sonat. Illusasq; auro uestes.] In lib. aliquot antiq. legere est, Inclusasq; auro. B Alba nec Assyrio.] In Mediceo, & aliquot alijs antiquis, Neq; Assyrio legitur. Et nescia fallere uita.] In Romano lib. Vitam, legitur. At secura quies, & At frigida tempe.] In Longob. Ac, utrobiq; scriptum. Non absunt illis saltus, ac lustra ferarum.] Vetera omnia exemplaria quotquot habere contingit, non Illis, sed Illic, legunt: quod mirificè placet, idq; etiam Seruius agnouisse uidetur. Paruoq; assueta iuuentus.] In Romano lib. legitur, Exiguoq; assueta. Quarū sacra fero ingenti perculsus amore.] In libro Longobardico tantum legitur, Perculsus. Sed in Romano, in Mediceo, & alijs antiquioribus, Percussus.

CÆL. Rhod. Audi L. Florum ita scribentem: Corinthus Achaiæ caput, Græciæ decus, inter duo maria Ionium & Ægeum, quasi spectaculo exposita. Et infrà, ubi ruinas eiusdem feliciter breuitate transcurrit: Quid signorum? quid uestium? quid'ue tabularum raptum, incensum, proiectū est? quantas opes uictor abstulerit & cremarit, hinc scias, quòd quidquid Corinthij æris toto orbe laudatur, incendio superfuisse comperimus. C Nam & æris notam preciosiorem ipsa opulentißimæ urbis fecit iniuria, quia incendio perustis plurimis statuis atq; simulacris, æris, auri, argentiq; uenæ in commune fluxere. Hinc æra Ephyreia celebrata Virg. quibus cum uehementius caperetur Augustus, etiam dici Corinthiarius cœpit.

Accipiant, cœliq; uias & sidera monstrent:
Defectus solis uarios, lunæq; labores,
Vnde tremor terris, qua ui maria alta tumescant
Obicibus ruptis, rursusq; in se ipsa residant.
Quid tantùm Oceano properent se tingere soles
Hyberni. uel quæ tardis mora noctibus obstet.
Sin has ne possim naturæ accedere parteis
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis:
Rura mihi, & rigui placeant in uallibus amneis,
Flumina amem, siluasq; inglorius. ô ubi campi,
Sperchiusq;, & uirginibus bacchata Lacænis
Taygeta. ô qui me gelidis in uallibus Aemi
Sistat, & ingenti ramorum protegat umbra.
Felix qui potuit rerum cognoscere causas,
Atq; metus omneis, & inexorabile fatum

SER. Cœliq; uias.] aut artes: ut alibi, Inueni Germana uiam. aut certè circulos, quibus sidera continentur. Defectus solis uarios.] Atqui uno modo tantùm sol nobis deficere uidetur, quum prima luna eregionè eius obstiterit radijs, & eos nobis fecerit non uideri. Vnde uarios accipimus defectus, non quia uariatione contingunt: nam ratio una est, ut diximus: sed quia uel uarijs temporib. fiūt, uel uariè. Nam interdum duobus, interdū quatuor, interdum pluribus deficit. Varios.] Secundum Epicurū, qui ait, non unā causam pronunciandam, quia sol deficere uideatur, sed uarias. potest enim fieri, ut extinguatur, ut longius recedat, ut aliquod eum corpus abscondat. Lunæq; labores.] uel errores, quia nō rectà incedit: uel defectus,

A ctus, qui contingunt lunae, quoties terrae altitudo interueniens radijs solis, eam illuminari non patitur, à quibus dicitur lumen accipere.

Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis auari.
Fortunatus & ille, Deos qui nouit agresteis:
Panaque, Siluanumque senem, Nymphasque sorores.
Illum non populi fasces, non purpura regum
Flexit, & infidos agitans discordia fratres,

ces dicuntur perticae. id est, portis reclusis, ubi sunt uenti clausi. Rursusque in se ipsa residant.] residant, tranquillescant. Sin has.] Si non potuero

Vnde tremor terris.] Variae sunt opiniones. nam alij dicunt uentum esse in concauis terrae, qui motus etiam terram mouet. Sallustius: Venti per caua terrae citati. Lucanus: Quaerentem erumpere uentum Credidit. Alij aquam dicunt genitalem sub terris moueri, & eas simul concutere, ut uasa aquae: ut dicit Lucretius. Alij σφογγοειδῆ terram uolunt, cuius plerunque latentes ruinae superposita uniuersa concutiunt. Qua ui maria alta tumescant Obicibus ruptis.] Alij sic accipiunt, quod ruptis obicibus, id est, Calpe & Atlante, montibus Hispaniae & Mauritaniae, Oceanus eruperit, et ista fecerit maria: quod non procedit. Si enim hoc esset, non diceret Tumescat, sed Tumuerunt, quum eruperunt Oceani maria, unde Aestuaria Oceani accipimus, qui per Hispanias & Gallias infi- B nitum erumpit, contempta lege riparum, ad quas rursus recurrit. Cuius rei opiniones Lucanus in primo commemorat, dicens: Ventus ab extremo pelagus sic axe uolutet, Destituatque ferens, an sidere mota secundo Tethyos unda uagae lunaribus aestuet horis, Flammiger an Titan ut alentes hauriat undas, Erigat Oceanū, fluctusque ad sidera tollat. Quid.] ob quam causam. Oceano properent se tingere soles Hyberni.] Circulorum hoc efficit ratio, ut etiam in Aeneide diximus. Tardis mora noctibus.] id est, aestiuis noctibus tarde uenientibus. Sin has ne possim.] id est, partes Physicae philosophiae, ex qua sunt illa quae dixit. Frigidus obstiterit.] Secundum physicos dicit, qui dicunt stultos homines frigidioris esse sanguinis, prudentes uero calidi. Vnde & senes in quibus friget, & pueri in quibus necdum calet, minus sapiunt. Inglorius.] comparatione scilicet philosophiae: sic in Aeneide, Et mutas agitare inglorius arteis. non quod nulla gloria medicinae esset, sed quod minor quàm diuinitatis, & augurandi quae ei obtulerat Apollo munera: ut, Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas. Sperchius.] fluuius Thessaliae. Taygeta.] mons Laconum, Libero et Baccho consecratus. Aemi.] montis Thessaliae, in quo etiam sunt Tempe. Felix qui potuit.] Repetitio est superioris coloris. nam hoc dicit: Et rustici felices sunt, et qui tribuunt operam philosophiae. Inexorabile fatum.] Alibi: Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum. Fatum.] id est, ex fato uenientia. Subiecit pedibus.] calcauit. Acherontis auari.] omnem mundum in mortem trahentis. Deos qui nouit agrestes.] qui abstinet à ciuicis malis, & aut rura habitat, aut cum suis numinibus rura descripsit. Nymphasque sorores.] Non Panis sorores, aut Siluani, sed inter se sorores: ut, Aetnaeos fratres, inter se scilicet. Non populi fasces.] id est, honores, qui à populo praestantur. Propriè autem locutus est, ut fasces populi, regum purpuram diceret. Infidos agitans discordia.] Discordiam posuit pro auaricia: ab eo quod praecedit, id quod sequitur. Infidos autem fratres ideo ait, quòd auariciae causa dissentiunt.

POM. Sabi. Sidera.] per hoc capit astrologiam. Defectus solis est ex interuentu lunae: defectus lunae est ex interpositione terrae. Varios labores.] eclipses. Qua uia.] qua ratione nascantur procellae in mari. Obicibus ruptis.] Obi- ... consequi philosophiā & astrologiam. Hyberni.] quia in hyeme sunt breues dies. Oceano.] quia sol post cursum diurnum mergitur in Oceano. Soles.] dies hyemales. Naturae.] haec naturalia. Praecordia.] Empedoclis sententia est, qui ait uim animi esse sanguinem circa praecordia. ille autem cui sanguis frigidus est, natura est tardi ingenij, & hebetis: et ille cui sanguis est calidus, est prompti & celeris ingenij. Exigui.] riui, in quibus est maior amoenitas quàm in magnis. Inglorius.] sine fama. Sperchius.] est fluuius Thessaliae. Taygetos.] est mons Laconiae, Baccho sacer. Lacaenis.] Lacedaemonijs. Haemi.] Haemus est mons Thraciae, qui extenditur usque ad mare Ponticum. in cuius radicibus prope mare erant Tomi, ubi Ouidius exulauit. sed hoc dicit pro aestiuo tempore. Felix.] Laus est philosophiae, & philosophi. Causas.] quare iuuat. Metus omnis.] timores, qui possunt nasci in hac uita. Inexorabile.] ineuitabile calcauit. Acherontis auari.] Auarus est infernus, quia omnia accipit, & nihil dat. quasi dicat, non debemus curare mortem bene uiuendo. Fortunatus & ille est.] id est, qui non curat scelera hominū. Agrestes.] qui potest esse agricultor, & esse cōtentus paruo. Nymphas.] ut Napaeas, Dryadas, &c. Illum.] qui est contentus paruo. Fasces.] id est, nō ambitio cōsulatus. Purpura.] Traditur Romulus primus purpura usus apud Romanos. et soli cōsules erant ornati purpura, & postea ipsi praetores. Fratres.] quia diuites inter se digladiantur.

PROBI Defectus solis uarios, lunaeque labores.] Deficit sol, cum eius orbem subit luna, & obstat radijs. Lunae autem defectio fit, quia non suo lumine lucet, sed eo quod à sole accipit, cum in umbram terrae uenit. Aestus autem maris, ad lunae motum & rationem fiunt. Sed lunae sunt quinque motus: diurnus, menstruus, annotinus, altitudinis. hi extremi ad mare pertinet. Terrae autem tremoris tres causae sunt. nam aut uentis inclusis exitum quaerentibus, fundamenta quassantur, ut ijs labefactis superiora continuentur: aut igni, quem inesse terrae Aetna docet exusta, cum cadunt; cum eis sonus ipsorum subsidit: aut aquis, cum id quod sustinent, delabi in liquorem patiuntur, sed cōsumptis terris latius constituitur. Quid tantum oceano properent se tingere soles Hyberni, uel quae tardis mora noctib. obstet.] Breuem diem facit, cum octaua parte maior est ea pars circuli, qua subiecta terris est brumalis, & superior eadem minor et aequinoctialis circuitus. Sin, has ne possim naturae accedere partes, Frigidus obstiterit circū praecordia sanguis.] Significat, sanguine circū praecordia ductio animum: Empedoclis sententia. Sperchius.] Thessaliae flumen. Taygeta.] Laconices, ubi uenantur uirgines. Lacaenis.] Lacon enim, Lacaena facit: Lacedaemon, Lacedaemonius. Lacon regio est, Lacedaemon oppidū Spartae dicitur, unde Spartanae sunt eaedem uirgines.

VAR. Lect. Qua ui maria alta tumescant.] In Longobardico, Tumescunt, legitur. Oceano properent se tingere soles.] Tinguere (ut in ueteribus habetur) scribendum esse, ostendit Distinguo. Rura mihi, & rigui placeant in uallibus amnes.] In Romano libro, Rigidi legitur. Atque metus

omnis, & inexorabile fatum Subiecit *pedibus.*] In Romano *libro legitur,* Ineluctabile *fatum, quod & alibi positum à* Virgilio. *magis tamen eruditi probant, quod uarium est, ad fertilioris facundiae copiam.* A

SER. *Aut coniurato descendens* Dacus *ab Istro.*] *Non eum sollicitat coniuratio* Barbarorum. *Ister autem, fluuius est* Scythiae. *Non res* Romanae, *perituraq́; regna.*] Regna, *scilicet* Barbarorũ. *nam duo dicit:* Rusticum *nec* Romanum *imperium mouet, id est, ad ambitũ cogit, nec* Barbarorum *regna peritura.* Non enim Romano *maledixit imperio. licet hoc alij dictum uelint ex generali sententia uenire, quòd omnis imperij magnitudo periculis subiacet. unde etiam* Iuuenalis *ait:* Ad *generũ* Cereris *sine caede & sanguine pauci* Descendunt *reges, & sicca morte tyranni.*

Aut coniurato descendens Dacus ab Istro:
Non res Romanae, perituraq́; regna: neq; ille
Aut doluit miserans inopem, aut inuidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa uolentia rura
Sponte tulere sua, carpsit: nec ferrea iura,
Insanumq́; forum, aut populi tabularia uidit.
Solicitant alij remis freta caeca, ruuntq́;
In ferrum, penetrant aulas, & limina regum.
Hic petit excidijs urbem, miserosq́; penates,
Vt gemma bibat, & Sarrhano dormiat ostro:
Condit opes alius, defossoq́; incubat auro.
Hic stupet attonitus rostris. hunc plausus hiãtem
Per cuneos, geminatus enim plebisq́; patrumq́;,
Corripuit: gaudent perfusi sanguine fratrum,
Exilioq́; domos & dulcia limina mutant,
Atq; alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
Agricola incuruo terram dimouit aratro:
Hinc anni labor, hinc patriam, paruosq́; nepotes
Sustinet, hinc armenta boum, meritosq́; iuuẽcos:
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,
Aut foetu pecorum, aut Cerealis mergite culmi,
Prouentuq́; oneret sulcos, atq; horrea uincat.

qui illic abundat, quẽ linguasua Sar *appellant.* Iuuenalis: Aut *pictae* Sarrhana *ferentem* Ex *humeris aulaea togae.* Plausus *hiantem* Per *cuneos, geminatus enim plebisq́; patrumq́;,* Corripuit.] *Ordo est, corripuit enim hunc geminatus per cuneos plausus, & plebis et patrum.* Exilio.] *uoluntario, scilicet propter auaritiam.* Sub *alio sole.*] *sub alio climate.* Hinc *anni labor.*] *id est, ex agricultura habet totius anni substantiam.* B *Hinc patriam sustinet.*] Donatus *uillam intelligit, non reuera patriam.* Meritos *iuuencos.*] *laboris sui cõsortes.* Nec *requies.*] *id est, nunquam potest rusticus omni ex parte destitui.* Cerealis *mergite culmi.*] *Manipulos spicarum, mergites dicimus.*

Neq; ille Aut *doluit miserans inopem, aut inuidit habenti.*] Cicero *in* Tusculanarũ *libro quinto hoc tractat, dicens:* In *quem cadit una mentis perturbatio, posse in eum omnes cadere: sicut potest omni uirtute pollere, cui uirtus una contigerit.* Vnde *nunc* Vergilius *noluit dare rustico misericordiã, ne ei daret etiam caeteras animi passiones, quas nouimus & à bonis & à malis uenire rebus.* A *bonis opinatis, duas: unam praesentis temporis, ut gaudium: unam futuri, ut spem.* A *malis similiter duas: unam praesentis, ut dolorem: et unam futuri, ut metum: quas passiones esse animi non dubium est.* Vnde *& ipse ait in sexto:* Hinc *metuunt, cupiuntq́;, dolent, gaudentq́;.* Sallustius *etiam in* Catilinae *bello ait:* Omnes *homines qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atq; misericordia uacuos esse decet: nam animus haud facilè uerũ prouidet, ubi illa officiũt.* Ergo *aut secundum tractatum* Ciceronis *hoc dixit: aut quod absolutius est, intelligamus ideo rusticum paupertatem non dolere, quòd eam malum esse non credit, sed munus deorum.* Lucanus *de paupertate:* Et *munera nondum* Intellecta *deum.* Est *& aliud quod possumus accipere, ideo rusticũ nec bonis nec malis alienis moueri, quia eius non interest: quippe qui ab urbibus est remotus.* Nec *ferrea iura.*] *dura, inexorabilia, immutabilia.* Insanumq́; *forum.*] *litigiosum.* Populi *tabularia.*] *ubi actus publici continentur.* Significat *autẽ templum* Saturni, *in quo aerarium fuerat, & ubi reponebantur acta, quae susceptis liberis faciebant parentes.* Iuuenalis: Tollis *enim, & titulis actorum spargere gaudes* Argumenta *uiri.* Freta *caeca.*] *subitò in tempestatem surgentia.* Penetrant *aulas.*] *id est, profitentur satellitium.* Et *limina regum.*] Limina *dicit, interiorem familiaritatem, sic* Turnus: Stirpem *admisceri* Phrygiã, *se limine pelli.* Hic *petit excidijs urbem.*] *incertum, alienã an suã.* Vt *gemma bibat.*] *id est, gemmeo poculo, non gemmato.* Sarrhano *ostro.*] *id est, Tyria purpura: quae enim nunc* Tyros *dicitur. olim* Sarrha *uocabatur, à pisce quodam,*

POM. Sabi. Dacus.] *qui non curat militare.* Dacia, *prouincia est citra & ultra* Histrum. *nostro tempore dicitur* Volochia: *incolae* Volochi *appellantur.* Volochia Italia, *quia* Daci Italicè *loquuntur.* Hister *appellatur* Danubius, *postquã ad* Vgriam *uenit. habent origmem ab* Vgris, *qui habitant ad* Oceanum *glacialem, & nunc sunt potentissimi.* Coniurato.] *quia semper accolentes* Histrum *coniurabant contra* Romanos, *cum quibus fuit perpetuum bellum. quos* Domitianus *uicit, unde cognomen accepit.* Non *res* Romanae.] *id est, non mouetur rusticus aliqua ambitione.* Ferrea *iura.*] *duras leges. nam in ferendis legibus arma interdum mouebant.* Insanum.] *litigiosum.* Tabularia.] C *septa in campo* Martio, *septa tabulis. id est, non quaerit cõsulatum.* Sollic. *remis.*] *tentant aleam marinam, propter opes.* Aulas.] *propter ambitionẽ.* Hic.] *alius.* Excidijs.] *bello.* Miseros.] *qui per excidium quaeruntur.* Gemma.] *gemmeo poculo, ut crystallo & myrrha.* Sarrano *ostro.*] *purpura.* Sarra *appellabatur antiquo tempore* Tyros, *urbs* Phoeniciae, *à pisce cui tale nomen est lingua* Persica. Incubat.] *inuigilat, postquam inuenit. inde incubones, qui thesauris inuigilãt.* Rostris.] *in foro* Romano, *ubi erant rostra. et hoc nomen sumptum fuit à rostris* Antiatum. Hiantem.] *ambientem.* Corripuit.] *inuoluit.* Geminatus.] *multiplex.* Cuneos.] *per turbam.* Exilio.] *per exilium, quia commiserunt scelera.* Sole.] *quia mutant regiones.* Agricola.] *Nunc de felicitate rusticorum dicit.* Molitus.] *scilicet est.* Labor.] *Ipsa agricultura. non datur requies agricolis aliquo tempore.* Manipuli *spicarum mergites appellantur.*

PRO. Vt *gemma bibat, & Sarrano dormiat ostro.*] *Tyriam purpuram uult intelligi, Sarranum ostrum.* Tyrum *autem* Sarram *appellatam,* Hom. *docet. quem etiam* Ennius *sequitur, cum dicit:* Poenos Sarra *oriundos.*

Hunc

VAR. Lect. Hunc plausus hiantem Per cuneos (geminatur enim) plebisq; patrumq; Corripuit.] Romanus liber, Mediceus, Longob. & pleriq; alij, Geminatus, legunt: quod etiam approbatur à Seruio.

A

Venit hyems, teritur Sicyonia bacca trapetis.
Glande sues læti redeunt, dant arbuta siluæ,
Et uarios ponit fœtus Autumnus, & altè
Mitis in apricis coquitur uindemia saxis.
Interea pendent dulces circum oscula nati.
Casta pudicitiam seruat domus, ubera uaccæ
Lactea demittunt, pinguesq; in gramine læto
Inter se aduersis luctantur cornibus hœdi.
Ipse dies agitat festos, fususq; per herbam
Ignis, ubi in medio & socij cratera coronant,
Te libans Lenæe uocat, pecorisq; magistris
Velocis iaculi certamina ponit in ulmo,
Corporaq; agresti nudant prædura palæstra.
Hanc olim ueteres uitam coluêre Sabini,
Hanc Remus & frater. sic fortis Hetruria creuit,
Scilicet, & rerum facta est pulcherrima Roma,
Septemq; una sibi muro circundedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictæi regis, & antè
Impia quâm cæsis gens est epulata iuuencis,
Aureus hanc uitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spacijs confecimus æquor,
Et iam tempus equûm fumantia soluere colla.

SER. *Sicyonia bacca.] oliua, à ciuitate Laconiæ Sicyone, ubi abundat olea. Trapetis.] molis oliuaribus. & declinatur trapetum, sicut templum. Terentianus: Quo superfidens trapeto signa gyris temperat. quod metrum aptum est oliuam terentibus. Arbuta.] poma siluestria. Pendent circum oscula nati.] id est, non solùm alijs rebus, sed etiam filiorũ aspectu & frequentia gaudent. contrà illud: Exilioq; domos & dulcia limina mutant. Casta pudicitiã domus.]* B *non ut in urbibus, impudica. Ipse dies agitat.] Hîc est suspendendum, et sic inserendũ Festos: nam hoc dicit, Omnes dies sic habet, ut festos putes. Alij dicunt, Festos dies cum religione concelebrat. Agresti palæstra.] rustica luctatione. Palæstra autem dicta, uel ἀπὸ τῆς πάλης, id est, à luctatione: uel ἀπὸ τοῦ πάλλειν, hoc est, à motu urnæ: nam ducti sorte luctantur. Sic fortis Hetruria creuit.] Iuxta historiam: nam constat Thuscos usq; ad fretum Siculum omnia possedisse. Ante sceptrũ.] id est, antequam regnaret Iupiter, qui est in Dictæo Cretæ monte nutritus. Impia quàm cæsis gens est epulata iuuencis.] Arati est hoc, qui dicit maiores, bouẽ comedere nefas putasse, πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ᾽ ἀροτήρων. Iuuenalis: Nescierant primi gladios extundere fabri. Iam tempus equûm fumantia soluere colla.] Allegoricè hoc dicit, debemus fatigato ingenio parcere, & finem facere carmini. Sanè non est comparatio, sed translatio, sicut & in* C *fine primi libri legimus. Et multi uolunt ideo dixisse eum hoc loco, finem carmini Georgico se esse facturum, quòd duo sequentes libri pastorales sunt, non Georgici: ut etiam in prima huius carminis parte commemorauimus.*

POM. Sab. *Sycionia bacca.] Sycion ciuitas antiquissima Atticæ regionis est, fertilis oleæ. Trapetis.] Trapetũ appellatur mola olearia. Læti.] pingues, propter glandẽ. Coquitur.] perficitur & maturatur. Lactea.] habentia lac. Læto gramine.] abundanti prato. Coronant.] bene implent. Ignis ubi in med.] Quando rustici faciebant sacra Pali, quæ Palilia appellantur, transiliebant saltu ignem. Lenæe.] ô Bacche. Iaculi.] signum ad iaculandum ponunt in ulmo, aut in alia arbore. Prædura.] durata caloribus & gelu. Hanc olim.] Laus rusticanæ uitæ. Creuit.] habuit incrementũ. Pulcherrima.] est facta caput orbis. Regis Dictæi.] Iouis. Dicte est ciuitas Cretæ, unde Dictæus Iupiter. Iuuencis.] Antiqui erãt cõtenti, ut Columella meminit, cibo olerũ et ferina carne. ideo apud illos capitale erat bouẽ interimere. Hanc uitam.] rusticanam. Aureus Saturnus.] in seculo aureo. Classica.] tubas: nondum erant bella. Confecimus.] absoluimus & peragrauimus. Æquor.] translatio est. Equûm.] pro equorum. Fumantia.] defatigata.*

PROB. *Teritur Sicyonia bacca trapetis.] Sicyoniam baccam, oliuam dicit. Trapetum, torcular est olei. Dictæi regis.] Iouis, à Dicte monte Cretæ, in quo educatus creditur.*

VAR. Lect. *Interea pendent dulces circum oscula nati.] Omnes antiqui libri hoc ordine legunt, Interea dulces pendent. Corporaq; agresti nudat prædura palæstra.] In Romano lib. in Mediceo, & antiquissimis alijs, Nudant, numero multitudinis legitur.*

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN TERTIVM Georgicorum, Argumentum.

Teq; Pales, & pastorum memorande per orbem,
Et pecorum cultus, & gramine pascua læta,
Queis habitent armenta locis, stabulentur & agni,
Omnia diuino monstrauit carmine uates.

Te quoq;

GEORGICORVM LIBER III.

TE quoq; magna Pales, & te memorande canemus
Pastor ab Amphryso: uos siluæ, amnesq; Lycæi.
Cætera, quæ uacuas tenuissent carmine mentes,
Omnia iam uulgata. quis aut Eurysthea durum?
Aut illaudati nescit Busiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer? & Latonia Delos?
Hippodameq;? hũeroq; Pelops insignis eburno,

SER. TE quoq; magna Pales, &c.] Inuocat deam pabuli, dicturus de animalibus: sicut de frumentis et de uitibus dicturus, Cererem inuocauit & Liberũ. Sanè non est mirandum, usum esse eum procemio, sicut est usus in primo. nam nunc aliud quodãmodo inchoaturus est carmen pastorale, scilicet post completũ Georgicum. Deinde etiamsi unum sit, scimus concessum esse scribentibus, ut iteratione procemij legentum reficiant interdum laborem. Nam & Liuius frequenter innouat principia: ut, Incensa à Gallis urbe, & completis consulibus. et Cicero in Verrinis, qui in Frumentaria conciliauit auditorum animos iteratione principij: ut, Omnes qui alterum iudicant, & reliqua. Pales autem, ut diximus, dea est pabuli, quam alij Vestam, alij matrem deûm uolũt. Hanc autem Vergilius genere fœminino appellat: alij, inter quos Varro, masculino: ut hic Pales. Huic sacra soluuntur XII Calend. Maias die, quæ Palilia uocantur. Ab Amphryso.] Amphrysius fluuius Thessaliæ, circa quem spoliatus Apollo diuinitate, ob occisos cyclopas, Admeto regi pauisse armenta dicitur: unde eum nunc inuocat. qui νόμιος uocatur, uel ἀπὸ τῶν νομῶν, id est, à pascuis: uel ἀπὸ τῶν νόμων, id est, à lege chordarum. Siluæ, amnesq; Lycæi.] κατ' ἐξοχὴν montem Arcadiæ posuit, uel quia pecorosa est, uel quia Pan illic est rusticum numen. Cætera, quæ uacuas tenuissent carmina mentes Omnia iam uulgata.] id est, fabulæ, quæ delectationi esse poterant, & occupare mentes curis solutas, iam descriptæ à multis, in omnium ore uersantur. Quis aut Eurysthea durum?] Eurystheus rex fuit Græciæ, Persei genus, qui Iunonis instinctu imperabat Herculi, ut uaria monstra superaret, quib9 posset perire. Vnde eum durum appellauit, qui potuit ad complendum odium nouercale sufficere. Aut illaudati nescit Busiridis aras?] Busiris rex fuit Ægypti, qui quum susceptos hospites immolaret, ab Hercule interemptus est, quum etiam eum uoluisset occidere. Huius laudem scripsit Isocrates. Vnde Illaudati participium est, pro nomine: ut sit illaudabilis, non qui laudatus non sit, sed qui laudari nõ meruerit: ut est illud in 7. Diues inaccessos ubi Solis filia lucos: pro inaccessibiles. nõ quos nullus accessit, sed ad quos accedere nullus debeat. Aras.] in quibus ille hospites immolabat. Cui non dictus Hylas puer?] Cui autem, id est, à quo. Horatius, Scriberis Vario fortis & hostiũ: pro, à Vario. Hylas autem socius Herculis fuit, qui aquatum profectus, raptus est à nymphis in Mysia. Latonia Delos.] insula, in qua Latona enixa est Apollinem & Dianam: quam insulam antè uagam Apollo (ut in tertio legimus, Mycone celsa, Gyaroq; reuinxit. ubi fabulam eius plenius diximus) stabilem fecit. Hippodameq;.] Græca quæ in η exeunt, plerunq; ipsum η in ia soluunt: ut, ἱπποδάμη Hippodamia, πηνελόπη Penelopia. Fabula talis est. Hippodame filia fuit Oenomai, regis ciuitatum Elidis & Pisæ: hic equos habuit uelocissimos, ut pote uentorũ flatu creatos. qui procos filiæ multos necauit, sub hac conditione, prouocatos ad curule certamen, ut aut uictus traderet filiam, aut uictos necaret. Quum postea Pelopen amasset, Hippodamia corrupit Myrtilum aurigã patris, primi coitus pactione: qui factis cæreis axibus, quũ uictore Pelope à puella promissum posceret præmium, ab eius marito est præcipitatus in mare, cui nomen imposuit. Nam ab eius nomine Myrtoum dicitur pelagus. Humeroq; Pelops insignis eburno.] Tantalus pater Pelopis uolens deorum tentare diuinitatem, eis inuitatis filium suum epulandum apposuit: à quo omnes dij abstinuerunt, excepta Cerere, quæ brachium eius consumpsit. Postea dij, petente Tantalo, quum uoluissent eius filiũ reuocare ab inferis, Ceres ei eburnum brachium restituit. Quod ideo fingitur, quia Ceres ipsa est terra, quæ corpora uniuersa consumit, ossa tantùm reseruans.

A

POM. Te quoq;, &c.] ô Apollo, qui fuisti pastor regis Admeti. Amphrysus est fluuius Thessaliæ, ubi Apollo pauit armenta regis Admeti. Sab. Pales.] dea pastorũ. Lycæus mons Arcadiæ, & Arcadia multa pecuaria habebat. ideo amnes Lycæi. B Vacuas.] ociosas mentes audientium. & hoc dicit propter fabulas. Durũ.] inexorabilẽ, quẽ Hercules nunquã potuit placare. Fuit rex Argiuorũ, Persei filius, qui ad omnia pericula Herculem cogebat. Busiridis arces.] loca ubi habitabat Busiris, qui fuit filius Neptuni, qui hospites immolabat, quiq; relictus fuit ab Osiride in custodiam Ægypti. Illaudati.] ac per hoc sæui & crudelis. Hylas.] Thyodamantis filius, in Mysia ad Ascanium fluuium, à nymphis adamatus, raptus fuit. Delos.] Latona peperit in Delo: unde insula mobilis pri9, facta est immobilis. & peperit sub oliua. Hippodame.] Hippodamia, filia Oenomai, quam Pelops uxorem duxit. Pelops Tantali filius fuit, qui habuit humerum eburnum, quia priorem deuorauerat Ceres.

PRO. Te quoque magna Pales, & te memorande canemus Pastor ab Amphryso, uos siluæ amnesq; Lycæi.] Pales, dea est pastorũ, qui diem sacrum appellãt Parilia, transposita litera l: quæ si suo loco esset, Palilia potius dicerentur. qui dies natalis est urbis Romæ, quæ à pastoribus est C cõdita. Huius autem, cuius deæ esset, etiam ritus declarat. nam & ignes transiliunt, accensis stramentis more agresti. ibi hunc diem colentes, lacte libant, qui fructus ex pecore tollitur. Amphryso.] flumen est Thessaliæ, cuius regionem quandã Molossi incolunt: quorum rex fuit Admetus, Pheretis filius, cuius pecora et armenta Apollo pauit, iussus seruiendi cõtumelia x annis luere temeritatem, qua Cyclopas perdiderat, qui fulmen fecerant, quia indignabantur eo percussum Asclepium. Is ergo inuocat eum cum Pale. Lycæi.] Lycæus mons Arcadiæ, regionis quæ pecorũ præcipuè est studiosa. Quis aut Euristhea durum.] Euristheus fuit rex, cuius imperio Hercules intolerabilia stipendia sustinuit. Aut illaudati nescit Busiridis aras.] Busiris Neptuni filius, rex Ægyptiorũ fuit, aduenas ad aras immolare solitus: quem Hercules interfecit. Cui non dictus Hylas puer, & Latonia Delos?] Hylas Theiodamãtis filius, Dryopum regis, quorum gens subiecta Parnasso fuit: qui patre interfecto, Herculem secutus, studio eius uirtutis ardens, cum ex comitatu Argo

nautarum

A nautarũ in Mysia Hercules recessisset, ad materiam quaerendam remi, quem fractum uolebat reficere, & Hylas ad hauriendã aquam Ascanij fluminis urnam extulisset, dum accedit ad ripam, adamatus à nymphis est. propter hunc Hercules comites deseruit, nec secutus est Iasonem, ut refert Apollonius in Argonautis. Eius fluminis nympha Meliae Eunicae partus est. μεσυδενὶ καὶ βάλε δίνῃ. Latonia Delos.] Quia ibi peperit Apollinem & Dianam, in ipsa palmae & oleae arbore.

VAR. Lect. Caetera quae uacuas tenuissent carmina mẽtes.] Quamuis, Carmina, non improbarim: in codicibus tamẽ aliquot manuscriptis legitur Carmine, septimo casu.

Acer equis: tentanda uia est, quã me quoq; possim
Tollere humo, uictorq; uirũm uolitare per ora.
Primus ego in patriam mecũ, modò uita supersit,
Aonio rediens deducam uertice Musas.
Primus Idumaeas referam tibi Mantua palmas,
Et uiridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, & tenera praetexit arundine ripas.
In medio mihi Caesar erit, templumq; tenebit.
Illi uictor ego, & Tyrio conspectus in ostro
Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus,
Cuncta mihi Alphẽũ linquens lucosq; Molorchi,
Cursibus & crudo decernet Graecia caestu,
Ipse caput tonsae folijs ornatus oliuae
Dona feram. iam nunc solenneis ducere pompas
Ad delubra iuuat, caesosq; uidere iuuencos,
Vel scena ut uersis discedat frontibus, utq;
Purpurea intexti tollant aulaea Britani.

SER. Acer equ.] uictor etiam Oenomai. Via.] ratio. Me quoq;.] id est, sicut se alij sustulerũt carminis merito. Victor.] effector propositi et uoti. sic paulo post, Illi uictor ego. Volitare.] laudari ab omnibus. Primus ego in patriam.] Ideo primus, quòd ante illum nullus Mantuanorũ poeta fuit: aut quia nullus
B inde talis emersit. Modò.] tantummodo. Aonio uertice.] Boeotio. Aonia ipsa est Boeotia, in qua est mons Helicõ Musis dicatus. Idumaeas palmas.] abundantes, quales sunt & quantae apud Idumen ciuitatem Phoenicis. Lucan. Et arbusto palmarum diues Idumen. Propter aquam.] id est, iuxta aquam. Viridi in campo.] hic est campus de quo ait, Et qualem infelix amisit Mantua campum. In medio mihi Caesar erit, templumq; tenebit.] id est, templum ipsi dabo. Et uerbo usus est pontificali. nam qui templum dicabat, postem tenens, dare se dicebat numini, quòd ab illo necesse fuerat iã teneri, & ab humano iure discedere. Quod autem dicit, In medio, eius templum fore significat. Nam ei semper sacratus numini locus est, cuius simulacrum in medio constituitur: alia enim ad ornatum tantum pertinent. Tyrio conspectus in ostro.] in habitu pontificis, cuius se officiũ dicit in templi consecratione sumpturum. Centum
C quadriiugos agitabo ad flumina currus.] id est, unius diei exhibebo Circenses ludos: quia (ut Varro dicit in libris de rebus populi Romani) olim XXV missi exhibebantur, sed uigesimusquintus dicebatur aerarius, eo quòd de collatione populi exhibebatur: qui desijt esse, postquã conferendae pecuniae est consuetudo sublata. Vnde hodie'que permansit, ut ultimus missus appellaretur aerarius. Ergo centum currus secundum antiquitatem dixit, sicut etiã ad flumina. Olim enim in littore fluminis Circenses agitabantur, in altero latere positis gladijs, ut ab utraq; parte esset ignauiae praesens periculum. unde & Circenses dicti sunt, qui exhibebãtur in circuitu ensibus positis: licet alij à circumeundo dicant Circenses uocari. Cuncta mihi Alphaeum linquens.] mihi, id est, ad honorem meum. et hoc dicit: Ex alijs agonibus ad me certatura Graecorum multitudo conueniet. Per Alphaeum autem, Iouis Olympici agonem significat: nam Alphaeus fluuius est Elidis, quae ciuitas iuxta Pisam est, in qua colitur Olympius Iupiter. Lucos Molorchi.] id est, syluam Nemaeam, in qua celebratur agon in honorem Archemori cuiusdam pastoris. Molorchus autem pastor fuit, qui Herculem uenientem ad occidendum Nemaeum leonem, suscepit hospitio. Bos autẽ ludos accipimus per Alphaeum, qui Olympiaci dicuntur: per lucos Molorchi, eos qui Nemaea uocantur. Crudo.] duro: ut, Seu crudo fidit pugnã committere caestu. Tonsae oliuae.] minutis folijs compositae: ut, Tonsisq; ferunt mantilia uillis. Habiturum se autem coronam tonsilem dicit, ut Cicero, cum saltatrice. Tonsa.] id est, composita. Delubra.] deorum templa. Iuuat.] delectat. Caesos iuuencos.] immolatos in sacrificium. Vel scena ut uersis discedat.] Apud maiores theatri gradus tantũ fuerunt: nam scena de lignis ad tempus fiebat. Vnde hodieq; consuetudo permansit, ut componantur pegmata ab ludorum theatralium editoribus. Scena autem quae fiebat, aut uersilis erat, aut ductilis. Versilis tunc erat, quum subitò tota machinis quibusdam uertebatur, & aliam picturae faciem ostendebat. Ductilis tunc, cùm tractis tabulatis hac atq; illac species picturae nudabatur interior. unde peritè utrunque tetigit, dicens: Versis discedat frontibus, singula singulis complectens sermonibus, quod Varro & Suetonius commemorant. Purpurea intexti tollant.] Hoc secundum historiam est locutus. Nam Augustus postquam uicit Britanniam, plurimos de captiuis quos adduxerat, donauit ad officia theatralia. Dedit etiam aulaea, id est, uela inimica, in quibus depinxerat uictorias suas: & quemadmodum Britanni ab eo donati eadem portarent uela, quae reuera portare consueuerant. quam rem mira expressit ambiguitate, dicens: Intexti tollant. nam in uelis ipsi erant picti, qui ea portabant. Aulaea autem dicta sunt ab aula Attali regis, in qua primùm inuenta sunt uela ingentia, postquam is populum Romanum scripsit haeredẽ.

POM. Sabi. Acer equis.] quia uicit Hippodamiam. Tollere humo.] fama ac nomine uolare per ora uirorum. & hoc est carmen Ennij. Primus.] quasi quòd primus Verg. poeta elegans fuerit apud Latinos. Patriam.] in Italiam, aut Mantuam. Aonio uertice.] Parnaso. Palmas Idumaeas.] uictoriam poetices. Idume, regio fuit inter Phoeniciam & Iudaeam. ex hac profecti coloni habitauerunt Hierosolymis cùm Iudaeis, ubi sunt multae palmae. Phoenix dicitur palma à graecis, unde Phoenices dicuntur. Viridi.] herbido campo. Mincius.] est fluuius Mantuanus. Praetexit.] cooperuit. Caesar.] ego dicabo hoc templũ Caesari, quia ponebatur ara in medio templo, illi deo cui dedicatum templum. Tenebit.] tuebitur ipse Augustus Caesar. Ostro.] quia sacerdotes in sacris erant purpurati. Graeci utuntur colore albo, ut nõ imitentur antiquos:

& neq; flectunt genua adorando. Conspectus.] conspicuus. Centum quadriiugos.] celebrabo ludos Circenses, qui erant ex cursibus equorum, ut Plin. in epistolis, & Cicero. dicti, quia in circo fiebant. & Olympiaci iidem sunt, et currebant in gyrum equi. Cuncta.] omnis Græcia. Alpheus amnis sub Olympo est, ubi fiebant ludi Olympiaci. Molorchi.] id est, Arcadiam. & per hoc notat ludos Isthmiacos, qui fiebant Neptuno: uel ludos qui consecrati erant Ino & Melicertæ, in ludo Corinthiaco. uel ludos in honorē Herculis, qui fiebant in Arcadia, propter memoriam interempti leonis. Hercules interempto leone hospitatus fuit apud Molorchum, & illic inebriatus. Cestu.] Cestus est genus periculosi certaminis, quo ualuit Pollux. Apud antiquos in Græcia finitis Circēsibus fiebat palæstra & cæstus. Oliua.] quæ est signum pacis. antiqui idibus Iuliis coronabantur oliua. Pompas.] sacrificia & ludos. Cæsos.] propter sacrificia. Scena.] uersatilis fiebat ex ligno, ut Plinius 32. Britanni intexti.] uel intexti in ipsis auleis: uel quòd Britāni intexūt.

PROB. Primus ego in patriam mecum (modò uita superfit) Aonio rediens deducam uertice Musas, Primus Idumæas referam tibi Mantua palmas.] Terram quæ nunc Bœotia uocatur, habuerunt antè Hyrantes, Leleges, Tenices, Phœnices, Aones: unde adhuc Aonia dicitur. Est autem in ea Helicon mons sacer Musis, in cuius uertice Musis fons expressus dicitur ungula Pegasi: quē alii Aganippen, alii Hippocrenem uocant. Inde ergo se deducturum Musas dicit, quia post Mantuanorum carmina scripserit. Idumæas autem palmas, ab Idumæorum gente, id est Iudæorū, quæ regio est in Syria Palæstina. Locum autem hunc dixit, nō quòd ibi tantum sint palmæ, sed præcipuæ. Vbi flexib.

errat Mincius.] Mincius flumen ex Benaco lacu fluens, A præterit Mantuam. Cuncta mihi Alphæum linquens, lucosq; Molorchi, Cursibus & crudo decertet Græcia cæstu.] Eos significat ludos, qui in Achaia celebrantur quinto quoque anno, & appellantur Olympia: & eos qui in Arcadia, & dicuntur Nemeæa. Alphæus enim flumen est Achaiæ, iuxta quem Elis oppidum, extra quod Olympii Iouis templum. ibi celebrantur quinquennalia certamina gymnica. Lucos Molorchi Nemeæa dicit. Molorchus fuit Herculis hospes, apud quem is diuersatus est, cum proficisceretur ad leonem Nemeæum necādum. Qui cum immolaturus esset unicum arietem, quem habebat, ut Herculem liberalius acciperet, impetrauit ab eo Hercules, ut eū seruaret, immolaturus uel uictori tanquam Deo, uel uicto & interfecto leone, cum solutus esset uel odio Iunonis, ne ei cœlestes honores contingerent: uel fatigatus, experrectus mira celeritate damnū correxit. Sumptaq; picea corona, qua honorantur qui in Nemeæa uincunt, superuenit. Itaq; & Molorcho paranti sacrificium Manibus, ubi & aries immolaturus erat: inde Nemeæa instituta sunt. postea Archemoni manibus sunt renouata à septem uiris, B qui Thebas petebant. Sed Molorchi mentio est apud Callimachum in Aetion libris. Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.] Plerunq; ludis Imperatoris, quas proximè gentes deuicit, earum habitum & figuram aulæis intexunt, quo sæpius redintegretur memoria uirtutis, quam populo ostendant. Britannos autem pro qualibet gente dixit.

VAR Lect. Illi uictor ego.] In Rom. in Med. & aliquot antiq. cod. Illic legitur. Et crudo decernet Græcia cæstu.] In Rom. cod. Duro cæstu, legitur.

In foribus pugnam ex auro, solidoq; elephanto
Gangaridûm faciam, uictorisq; arma Quirini.
Atq; hic undantem bello, magnumq; fluentem
Nilum, ac nauali surgenteis ære columnas.
Addam urbes Asiæ domitas, pulsumq; Niphatē,
Fidentemq; fuga Parthum, uersisq; sagittis,
Et duo rapta manu diuerso ex hoste trophæa,
Bisq; triumphatas utroq; ab littore gentes.
Stabunt & Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles, demissæq; ab Ioue gentis
Nomina, Trosq; parēs, & Troiæ Cynthius author.
Inuidia infelix Furias, amnemq; seuerum
Cocyti metuet, tortosq; Ixionis angues,
Immanemq; rotam, & non exuperabile saxum.
Interea Dryadum siluas saltusq; sequamur

SER. Solido elephāto.] ex ebore integro, non sectili. Gangaridûm faciam uictorisq; arma Quirini.] Gangaridæ populi sunt inter Indos & Assyrios habitātes, circa Gangem fluuium: unde etiam Gangaridæ dicti sunt. Hos uicit Augustus: unde etiam, Imbellem auertis Romanis arcibus Indum. Gangaridûm autem, pro Gangaridarū dixit, quia hic Gangarida facit. Quod autem ait, Victoris arma Quirini, non est contrarium: nam ut etiam in primo Æneidos diximus, Suetonius Tranquillus hoc de Augusto commemorat: Quodam tempore tres partes populi consentiente senatu obtulisse ei tria nomina, Quirini, Augusti, Cæsaris. Ille ne unum eligendo alias offenderet partes, primò Quirinus est dictus, inde Cæsar, pòst in nomine Augusti permansit: unde eum Vergilius omnibus his nominibus appellat. Nam hîc Quirinum, Romulum non possumus accipere, quia Gangaridas penitus ignorauit. Vndantem bello Nilum.] quasi non undas, sed bella portantem, propter Antonii & Cleopatræ grauissimum præliū. Magnumq; fluentem.] pro magnè, nomen pro aduerbio: ut, Toruumq; repente Clamat. Ac nauali surgenteis ære columnas.] Augustus uictor totius Ægypti, quam Cæsar pro parte superauit, multa de nauali certamine sustulit rostra ærea: quibus conflatis quatuor effecit columnas, quæ postea à Domitiano in Capitolio sunt positæ, quas hodieq; cōspicimus. unde ait, C Nauali surgentes ære columnas. Nam rostratas Iulius Cæsar posuit, uictis Pœnis nauali certamine: è quib. unam in rostris, alteram ante Arcum uidemus, à parte ianuarum. Niphates.] Et fluuius est, & mons: ut, Et Cimini cum monte lacum. Per eum autem populos iuxtà habitantes accipimus: nam nec fluuius unquam, nec mons potest pelli. Fidentemq; fuga Parthū.] Bene fidentem: tunc enim melius iaculantur sagittas. Rapta manu trophæa.] raptim & sine labore quæsita. Diuerso ex hoste.] orientis & occidentis accipimus. unde &, Ab utroque littore. orientis, propter Gangaridarum: occidentis, propter Britannorum triumphum. Stabunt & Parii lapides, spirantia signa.] in templo Cæsaris statuas maiorum eius dicit se esse positurum, quas commendat & à precioso marmore, & ab arte, dicens: Spirantia signa. sic alibi, Viuos ducent de marmore uultus. item, Pariusue lapis circundatus auro. Assaraci proles.] Ponam, inquit, eorum statuas, qui à Ioue usq; ad Assaracum, & ab

A & ab Assaraco usq; ad Augustum originem ducunt. Assaracus autem auus Anchisæ, pater Capis fuit. Trosq; parens.] Troianorum rex, Ganymedis pater, à quo et Troia nominata est. Troiæ Cynthius author.] uel Apollinem dicit, propter muros Troiæ ab eo conditos: uel Cynthium regem Troiæ, quem in Troicis suis Nero commemorat. Inuidia infelix.] quæ inuidentes efficit infelices. Dicit autem se talia scripturum, uel facturum, quæ magnitudine sui mereantur inuidiam: ipsam tamen inuidiam nihil esse nocituram timore pœnarum. Amnemq; seuerum.] tristem. contrà Terentius: Tristis seueritas inest in uoltu, atq; in uerbis fides. Tortosq; Ixionis angues.] quibus uidelicet Ixion est religatus ad rotam, postquam illicitos Iunonis petiuit amplexus. Non exuperabile saxum.] quod contra montem Sisyphus uoluit. & Inexuperabile dixit, non quòd exuperari non potest, sed quòd exuperare non ualet summum montis cacumen. Interea Dryadum syluas.] id est, donec laudandi Cæsaris tempus adueniat, interim Georgica scribam. Saltusq; sequamur intactos.] Hoc ait, quod ante ipsum nullus latinè carmen Georgicum scripsit.

B POM. Pugnam.] bella quæ gessit Augustus cum Indis. Solido elephanto.] ebore. Gangaridum.] Ganges est fluuius Indiæ: unde Gangarides, accolentes Gangem. Euphrates.] erat terminus Romanorum & Parthorum. legatio Indorum & Pori regis ad Augustum uenit, ideo hoc dicit Vergilius, per spacium unius anni. Quirini.] Quirinus appellatus fuit Augustus, qui sedatis bellis ciuilibus uisus est Romam condere, ut Romulus. Vndantem Nilum.] Et hoc propter bellum gestum cum Cleopatra & Antonio. Columnas.] De uictoria Punica Augustus erexit columnas, aut de bello nauali ad Actiū. Antiqui uictoriam æneis columnis insculpere solebant, quia sic fecerat Hercules in Hispania. & intelligit de nauali uictoria Augusti contra M. Antonium & Cleopatram, & de nauali uictoria Punica. Per Caium Cæsarem institutæ fuerunt columnæ duæ, quarum altera posita fuit in rostris, in foro Romano: altera ante circum maximum. Vrbes Asiæ.] maioris. Niphaten.] Niphates est pars montis Tauri. Pulsum.] id est, domitum. Parthum.] Parthi fugiendo iaciunt sagittas. Aduerso hoste.] & oriente & occidente. Suetonius sic ait: Indos modò ac Scythas auditu pellexit ad amicitiam suam. Parthi quoq; facile cesserunt, & signa militaria, quæ M. Crasso & M. Antonio ademerant, reposcenti Augusto reddiderūt, obsidesq; insuper obtulerunt. Spirantia.] ut uideantur uiua. Paros.] est insula, unde marmora candidissima aduehebantur. Assaraci.] de prole Troianorum, à quibus Romani. Ab Ioue.] Dardanus fuit filius Iouis ex Electra, à quo fuit origo regum Troianorum. Nomina.] imagines omnes. A' Ioue.] à Dardano Iouis filio. Assaracus.] filius fuit Trois. Parens.] Quia Troiani dicuntur Troes, ab eo qui fuit filius Erichthonij: Erichthonius Dardani, siue, ut

Sabi.

C

quidam uolunt, Electræ & Iouis. Cynthius.] Apollo, qui mœnia Troiæ struxerunt. Inuidia.] Inquit, si ex rebus tuis gestis orietur inuidia, unde poterunt timere loca inferiorum? Furias.] infernales, Tisiphonem, Alecto et Megæram. Seuerum.] quia non poterant dij iurare per Cocytum & Stygiam paludem. Ixion optauit concubitum cum Iunone. Saxum.] propter Sysiphum dicit, qui uoluit saxum. Rotam.] Apronianus uult intelligi propter Ixionem. Interea.] dum ille dabit pœnas suæ inuidiæ, uel interea dum dedicamus templum.

PROB. Gangaridum faciam, uictorisq; arma Quirini.] Gangaridæ dicuntur ab Indiæ flumine Gange. cingitur enim caucaso Indiæ flumine, & Oceano. Victorem Romulum significat. Sic enim Proculus Iulius persuasit populo, cum Romulus non compareret, eum uidisse, ab eoq; in mandatis accepisse, uti Pop. Rom. Quirinum se appellaret, quia in numerum deorum esset receptus. Niphates mons est Armeniæ, qui cingitur Tigri Euphrateq; fluminibus. Est & pars Mesopotamiæ. Hæc autem flumina decurrunt in Prassum sinum. Diuerso ex hoste trophæa.] significat ex orientali & occidentali. Stabunt & Parij lapides spirantia signa.] Paros insula est Cyclas, in Ægæo mari, in qua mons est Marpessos, unde marmor exciditur cādidum, ut ipse Virg. in VI Marpesiam cautem uocat. Assaraci autem prolem uult accipi Cæsarem, qui deducat progeniem ab Ænea, qui ex Anchise patre est. Capys Assaraci filius, Assaracus autem Trois, Tros ipse Erichthonij, Erichthonius ex Electra & Ioue nascitur, ut Scyllos tragicus scriptor sentit. Cynthius est Apollo, à monte insulæ Deli Cyntho dictus. Iccirco Troiæ author dicitur, quòd eam munierit sub Laomedonte, & Neptunus. Inuidia infœlix, furias, amnemq; seuerum Cocyti metuet, tortosq; Ixionis angues.] Potest uideri hic sententia ambigua, quia & angues interpretari potest aliquis rotam: Et non exuperabile saxum Ixionis. Sed nec per rotam & saxum aliud esse simplicium. Sentit enim, illum à furia, & Pirithoum urgeri epulis regij apparatus, quarum prius incendantur, & motu impendente saxi urgeri, cùm ait, Quid memorē Lapithas, Ixiona, Pirithoumq;, Quos super atra silex iamiam lapsura cadēti Imminet adsimiles. Sed significatio horum uersuum ferè hæc est: Quisquis inuiderit huic operi, debebit timere post excessum uitæ supplicia, quæ pati existimantur defuncti, & furias. Cocytus autem palus est inferorum, & styx. Styga si diceret seueram, intellexerimus eam ob hoc dici, quòd eius religio teneat deos. per eam enim iurare creduntur. sed Cocyti amnem dicit, quia luctuosa uoce appellatur. Seuerum autem significat tristem, quod proprium est morti. Interea dryadū siluas, saltusq; sequamur intactos.] hoc est, scribamus carmen agreste, imperatum à Mecœnate.

Ortosq; Ixionis angues, Immanemq; rotam.] In Romano libro, Orbes legitur. In alijs, Tortos angues, quod agnoscit Seruius. VAR. Lect.

Intactos, tua Mecœnas haud mollia iussa.
Te sine nil altum mens inchoat. en age segneis
Rumpe moras, uocat ingenti clamore Citheron,
Taygetiq; canes, domitrixq; Epidaurus equorū,
Et uox assensu nemorum ingeminata remūgit.
Mox tamen ardenteis accingar dicere pugnas
Cæsaris, & nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quòd abest ab origine Cæsar.

SER. Haud mollia iussa.] non leuia, sed quæ felicitatem habere possint, aut debeant. & subaudi Sequamur, à præcedente uersu, id est, prosequamur. Te sine nil altum mens inchoat.] Ac si diceret, non meo ingenio, sed tuo fretus imperio, ad hoc carmen accessi. Vocat ingenti clamore Citheron.] id est, hortantur ad scribendum nos illi montes, qui animalibus sunt referti. Citheron autem, pars

Seu quis Olympiacæ miratus præmia palmæ
Pascit equos, seu quis forteis ad aratra iuuencos,
Corpora præcipuè matrum legat. optima toruæ
Forma bouis, cui turpe caput, cui plurima ceruix,
Et crurum tenus à mento palearia pendent.
Tum longo nullus lateri modus, omnia magna,
Pes etiam, & camuris hirtæ sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis & albo,
Aut iuga detrectans, interdumq; aspera cornu,
Et faciem tauro propior, quæq; ardua tota,
Et gradiens ima uerrit uestigia cauda.
Aetas Lucinam, iustosq; pati hymenæos,
Desinit ante decem, post quattuor incipit annos.

tem, pars est Parnassi. Taygetiq; canes.] id est, Lacones: nã Taygeta ciuitas Laconiæ est, et hoc ideo, quia dicturus est Nec tibi cura canum fuerit postrema. Domitrixq; Epidaurus equorum.] Epiri ciuitas est, equis nobilissima. Ingeminata.] id est, duplicata per Echo. alibi: Non canimus surdis, respõdent omnia syluæ. Mox tamen.] id est, postquam Georgica scripsero. Ardenteis dicere pugnas Cæsaris, & nomen fama tot.] Ardenteis pugnas legendum. nam malè quidam Ardentis Cæsaris accipiunt: ut Is, communis sit syllaba. Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.] id est, facta Cæsaris tot annis celebrabuntur, quot anni sunt ab eo usq; ad mundi principium. et modò Tithonum pro sole posuit, pro Titane. Nam Tithonus Laomedontis frater fuit, quem præliantem Aurora dilexit & rapuit, à quo usq; ad Cæsarem ualde multum temporis est. Seu quis Olympiacæ.] Dicturus est de armentis & gregibus. Armenta autem sunt equorum & boum, quòd hæc animalia apta sunt armis: ut scutis boum coria, equi prælio. Greges capellarum & ouiũ sunt. Ipse paulo post: Hoc satis armentis, superat pars altera curæ, Lanigeros agitare greges, hirtasq; capellas. Hæc tamen, armenta scilicet & greges, sciendum quòd plerunque confundit authoritas. Olympiacæ miratus præmia palmæ.] studiosus curulis certaminis, quod geritur ad Pisam in honorẽ Iouis Olympiaci. Pascit equos.] id est, amans curule certamen, pascit equos ei rei aptos. Seu quis forteis ad aratra iuuencos.] id est, siue aliquis studium habeat arandi, & idcirco curam gerat. Corpora præcipuè matrum legat.] id est, magis matrũ: per quod ostenditur, etiam patrum corpora esse requirenda. Optima toruæ Forma bouis.] paulò pòst, Et faciem tauro propior, id est, tauro similis. Toruæ autem, terribilis. Turpe caput.] id est, magnum: ut, Turpes pascit sub gurgite phocas. Plurima ceruix.] longa: ut, Quum se nux plurima siluis Induit in florem. Crurum tenus.] usq; ad crura: & modò Tenus est aduerbium. Nam si esset præpositio, ablatiuo cohæreret. Palearia.] sunt pelles dependentes ex gutture. Nullus lateri modus.] id est, habet latus grande & longum. & non dicit illum habere modum, ut ostendat quo maior fuerit, eo bouem maiorem. Omnia magna.] omnia eius membra magna sint. Pes etiam.] subaudi, sit magnus. Camuris cornibus.] id est, curuis: unde & cameræ appellatæ sunt. Præcipit autem, aures & magnas & hirsutas esse debere. Camuri enim boum sunt, qui conuersa introrsum cornua habent: quibus cõtraria patuli, qui cornua diuersa habent, quorumq; cornua terram spectant: his contrarij licini, qui cornua sursum uersus reflexa habent. Nec mihi displiceat.] λιτότης figura est, id est, ualde placeat: ut, Munera nec sperno. Faciem.] imaginem, & similitudinem totam. Lucinã iustosq; pati hymenæos.] ὕστερον πρότερον: ante enim est hymenæos pati, post Lucina consequitur. Item ὕστερον πρότερον est, Desinit ante decem, post quatuor incipit annos. ante enim incipit, post desinit.

Intactos.] non antea scriptos à Latinis in carmine. POM. Sabi. *Iussa.] ista tua sunt grauia, ò Mecœnas.* A *Te sine.] sine nomine & auxilio tuo. Rumpe moras.] & præsta mihi fauorem. Cytheron.] mons, qui imminet Thebis Bœotiæ, ubi sunt optima pecorũ pascua. id est, res rustica reuocat me. Taygeti.] Laconici, qui sunt laudatissimi. Taygetus est mons Laconiæ. Epidaurus.] ubi sunt optimi equi. oppidum est in Epiro. Remugit.] mugitum facit, & resonat. Ingeminata.] maior facta, & duplicata. Ardentes.] concitatas. Tithoni.] ab eo tempore quo dies illuxit è Chao, origo Tithoni & Auroræ fuit. siue respiciat ad fabulam, & intellige à tempore Laomedontis. Tithonus filius Laomedontis fuit. Ferre nomen.] famam & decus Augusti Cæsaris. Ab origine.] mundi. Seu quis Olympiacæ.] Incipit dare præcepta de equis, & alijs animalibus.* B *Palmæ Olympiacæ.] hoc dicit propter equos. id est, seu aliquis uult alere equos, ut currant. quia sub Olympo fiebant ludi ex cursibus equorum. Legat.] eligat boues, uaccas. Optima.] Incipit declarare quo modo debet esse uacca. Illius uaccæ.] scilicet quæ habet horrorem tauri. Toruæ.] horrendæ. Turpe caput.] propter toruitatem: id est, horridum caput, & portentosum. Plurima ceruix.] torosa. Paleare.] pellis dicitur, quæ dependet à gutture usque ad genua. Tenus.] usq; ad crura. Longo.] porrecto. Modus.] nulla compositio, nulla mensura. Hirtæ.] nigræ & pilosæ. Camyris.] curuis cornibus. Camyrum curuum dicebant. Columella sic describit: Matres uaccæ probantur altitudine formæ, longeq; maximis uteris, frontibus latissimis, oculis nigris & patentibus, cornibus uenustis ac leuibus et nigrantibus, pilosis auribus, compressis malis, palearibus & caudis promissis, amplissimis ungulis, modicis cruribus. Bos.] scilicet quæ habebit maculas. Detrectans.] quæ est potens, & nolens subire aratrum. Aspera.] sit pugnax. Facie.] in faciem.* C *Ardua.] alta, procera. Verrat.] purget uestigia. Cauda.] id est, cauda sit longa. Aetas.] quamuis etiam in uaccis probatur partus à tertio anno, ut Columella ait, et post decimum annum probatur propter senectutem. Lucinam.] partum & nuptias. Cætera.] ætas.*

Vocat ingenti clamore Cithæron, Taygetiq; canes, &c.] Cithæron mons est Bœotiæ, ibi arcana Liberi patris sacra celebrãtur tertio quoq; anno, quæ Trieterica dicuntur. Existimatur autem Liber esse cum Musis, & ideo ex hedera fronde eius corona poetis datur: cum iccirco uocari se eius sacris uult accipi, quòd & de uitibus præceperit. Taygetos canes dicit Laconicos, à Taygeto monte Laconices. Epidaurus.] est Peloponnesi, unde optimi & generosissimi equi exeunt. Mox tamen ardentis accingar, &c.] Pollicetur autem se quoque Cæsaris Octauij, qui postea Augustus cognominatus est, scripturum uictoriam. Et quidam putant, eum promissis fidem destituisse: ignorantes, non quidem proegumenos acta eius scripsisse, sed tamen non claudicare, quantum ad fidei pertinet uinculum. PRO.

A *culum. In VIII enim descripsit in Clypeo eius pugnam, & Actiacum bellum, quod est gestum cum Antonio. Tithonus autem fuit Laomedontis filius, frater Priami: qui existimatur ab aurora adamatus, uxorem enim eam habuisse. Priami autē filia Creusa, Aeneæ uxor, mater Ascanij, à quo genere ad Cæsarē peruenit.* Aetas Lucinam, iustosq; pati Hymenæos Desinit antè decē, post quattuor *incipit annos.*] Ex Lucina *partus, ex* Hymenæo *concubitus accipimus. Itaq; hoc ait: Post annum iiij, et intra x. ad concipiendum esse utiles boues, extra finem hunc parum.*

VAR. Lect. Et *faciē tauro propior.*] In libro Longobardico, Pro *prior legitur. Sed uulgata lectio,* Propior, *à prope, castior est.* *Desinit ante decem.*] In Longobardico, De*sinet, futuro tempore legitur.*

SER. *Cætera.*] *scilicet ætas, quæ est uel ante quartum uel post decimum annū.* Bene *ostendit, per hæc quoque tempora posse quidem armentis, sed inutiliter prouenire fœturam.* *Superat gregib. dum læta iuuentus.*] *dum suppetit. & dicit iuuenili eas ætate debere concumbere, quia citò meliora tē-*

B *pora depereunt.* Pecua*ria.*] *ab eo quod est pecuare, uenit. Nam pecua, ut ait in* Pompeiana *Cicero, ab eo quod est pecu uenit, ut genu genua.* *Suffice prolem.*] *subministra: unde & suffectos consules dicimus.* *Optima quæque dies.*] Hæc *sententia nō solùm ad animalia pertinet, sed generaliter ad omnia.* *Subeunt morbi, tristisq; senectus.*] *Naturalem ordinem tenuit, dicens aduenire morbos post senectutem, ad ultimum mortem.*

Cætera nec fœturæ habilis, nec fortis aratris.
Interea superat gregibus dum læta iuuentus,
Solue mares, mitte in Venerem pecuaria primus,
Atq; aliam ex alia generando suffice prolem.
Optima quæq; dies miseris mortalibus æui
Prima fugit: subeunt morbi, tristisq; senectus,
Et labor, & duræ rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis:
Semper enim refice, ac ne pòst amissa requiras,
Ante ueni: & sobolem armento sortire quotannis.
Necnon & pecori est idem delectus equino.
Tu modò quos in spē statues summittere gentis,
Præcipuum iam inde à teneris impende laborem.
Continuò pecoris generosi pullus in aruis
Altius ingreditur, & mollia crura reponit.
Primus & ire uiam, & fluuios tentare minaces
Audet, & ignoto sese committere ponti,
Nec uanos horret strepitus. illi ardua ceruix,
Argutumq; caput, breuis aluus, obesaq; terga:
Luxuriatq; toris animosum pectus. honesti
Spadices, glaucíq; color deterrimus albis,
Et giluo. tum si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit, micat auribus, & tremit artus,
Collectumq; premens uoluit sub naribus ignem.
Densa iuba, & dextro iactata recumbit in armo.
At duplex agitur per lumbos spina, cauatq;
Tellurem, & solido grauiter sonat ungula cornu.
Talis Amyclei domitus Pollucis habenis

Spadices.] Phœniciatos *uocant, id est, professos myrteos: ipsi sunt badij.* *Glauci.*] *sunt felineis oculis; id est, quodam splendore perfusis.* Color *deterrimus albis* Et *giluo.*] *Atqui alibi ait,* Qui *candore niueis anteirent.* Sed *aliud est* Candidum *esse, id est, quadam nitenti luce perfusum: aliud album, quod pallori constat esse uicinum.* Gil*uus autem est, melinus color, quem uulgò fuluum uocant. Multi ita legunt,* Albis *& giluo, ut non album uel giluum, sed albogiluum uituperet. quòd si singuli colores uituperādi sunt, quanto magis mixtus utroque, id est, albogiluus?* *Tremit artus.*] *Figuratè, pro* Artubus *tremit.* *Voluit sub naribus ignem.*] *flatu indicat magnanimitatem suam.*

Inclementia mortis.] *inexorabilitas, & duricies.* *Semper enim refice.*] *uacat* Enim. *Sanè dicit, anteueniendum esse, ut antequam pereat,*

C *reparentur armenta.* *Sobolem armento sortire.*] *substitue, subministra. Et est uerbum iudiciorum: nam substituti dicuntur iudices, qui occupatorum funguntur officio.* *Est idem pecori delectus equino.*] *id est, ut habeat matres optimas.* *In spem statues summittere.*] *id est, quos uis admissarios fieri.* Notanda *sanè exquisita uarietas: nam ut in bobus matres antè describit, ita in equis admissarios antè commemorat.* *Præcipuum.*] *maximum.* *A' teneris.*] *ex quo primùm oriuntur & teneri sunt.* *Impende laborem.*] *scilicet, ut ab ipsa primùm ætate eligas.* *Continuò.*] *in primordio, ut ambulare incipit.* *Pecoris generosi pullus.*] *id est, qui ex optimo genere descendit.* *Altius ingreditur.*] *cum exultatione quadam incedit.* *Mollia crura reponit.*] Ennius *de gruibus:* Perq; fabam repunt, & mollia crura reponunt. *Primus & ire uiā.*] *matris præire uestigia.* *Ignoto ponti.*] *per quem nunquam transierat.* *Committere.*] *credere se & ingredi. & bis idem dixit: nam,* Fluuios tentare minaces, *hoc est,* Ignoto se committere ponti. *Nec uanos horret strepitus.*] *id est, non facilè pauescit, scilicet strepitus.* *Ardua ceruix.*] *alta.* *Argutum.*] *breue.* *Luxuriatq; toris animosum pectus.*] *torosum, & eminens pulpis.*

At duplex agitur per lumbos spina.] Aut *reuera duplex, aut lata: ut alibi,* Duplicem gemmis auroq; coronā. Item, Et duplici aptantur dentalia dorso. *Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis* Cyllarus.] *Atqui* Castor *domitor equorum fuit, sed fratrem pro fratre posuit, poetica licentia: ut,* Quas illi Philomela dapes, *pro* Progne. *item,* Reuocato à sanguine Teucri, *pro* Dardani. *Aut certè ideo* Pollucem *pro* Castore *posuit, quia ambo licenter &* Castores *&* Polluces *uocantur. nam & ludi, & templum eius, & stellæ, Castorum uocantur.*

POM. Sabi. *Habilis.*] *apta.* *Fœturæ.*] *partui & generationi.* *Interea.*] *dum stipat, dum animalia edūt inuenta, fac ineant.* *Pecuaria.*] *ipsa pecora.* *Suffice.*] *subministra.* *Optima quæq; dies.*] *dum iuuenilis est ætas, insistendum est generationi.* *Tristis.*] *mœsta, propter frigiditatem.* *Rapit.*] *raptim uenit.* *Sobolem sortire.*] *substitue per sortem.* *Nec non & pecori.*] *equino, equis quos eligere debemus.* *Gentis.*] *equinæ scilicet.* *A' teneris.*] *annis scilicet, quando equi sunt pulli. Gentem capit pro grege.* *Continuo.*] *statim à primis annis.* *Pullus.*] *equinus, qui est ex generoso admissario & equa.* *Altius.*] *superbè ambulat.* *Mollia reponit.*] *iterum ponit, & molliter ambulat.* *Minaces.*] *turbidos & tumidos.* *Ponti.*] *quia prius non audent transire pontem.* *Ignoto.*] *non antea uiso, & per quem prius iter non fecerat.*

quia multi equi in pontibus expauescunt. Ardua.] *latū & sublime collum.* Argutum.] *breue caput.* Columella *ait, Corporis uerò forma constabit exiguo capite, nigris oculis, apertis & breuibus auriculis, & arrectis semper, ceruice molli latáq;, nec longa, densa iuba, & in dextram partem profusa, lato & musculorum thoris numeroso pectore, grandibus armis & rectis, lateribus inflexis, spina duplici, uentre subacto, testiculis paribus & exiguis, latis lumbis & subridentibus, id est pulchris et pinguibus: cauda longa & secta, crispáq;, mollibus atq; altis rectisq; cruribus, terete genu, paruoq;, neq; introrsus spectanti: rotundisq; clunibus, femoribus torosis ac numerosis: duris ungulis, & altis, & concauis, rotundisq;, quibus coronæ mediocres suppositæ sint. corpus ipsum sit generale, sublime, erectum, aspectu quoq; agile, longitudo quantum natura permittit. idem* Columella *ait: Cum uerò natus est pullus equinus, confestim licet indolem æstimare, si hilaris, si intrepidus, si neq; conspectu nouæ rei auditu'ue terretur, si ante gregem procurrit, si lasciuia & alacritate interdum et cursu æquales exuperat, si fossam sine cunctatione transilit, pontem flumenq; transcendit, hæc erunt honesti animi documenta.* Plinius *ait: Equorum, quales maximè legi oporteat, pulcherrimè quidem à* Vergilio *uate absolutum est.* Breuis aluus.] *non uentricosus.* Terga.] *lumbi pingues.* Luxuriat.] *id est, pectus debet esse torosum, & amplum.* Honesti.] *equi merentur honorem.* Spadices.] *phœnicei. à uetustis Siculis palma appellabatur spadix, à Græcis phœnix.* Gellius *ait, Spadicem Dorici uocant auulsum è palma termitem, cum fructu. Spadiceus color appellatur latinè rutilans.* Glauci.] *subnigricantes: quia color niger, est adeò niger, ut uideatur tendere ad rutilum.* Deterr. albis.] Vergil. *nimis curiosè, & melius superstitiosè loquitur de coloribus. nam in quocunque colore possunt esse optimi equi, & sic econtrà.* Deterrimus.] *malus est.* Giluo.] *giluus color est cinericius.* Tremit artus.] *per membra.* Ignem.] *ardorem.* Armo.] *in humero dextro.* Duplex spina.] *ut significet equi fortitudinem.* Cauat tellurem.] *& per hoc non sit piger equus.*

PROB. Spadices.] *palmæ, cuius iam deficit color, colorem dicit. Siculi enim palmam, quam Græci phœnica appellāt, uocant spadica. Spadix uerò color est, quem Leucopyrum uocant: hoc est, albus & fuscus. Glaucus autem color, uiridis.* Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis Cyllarus.] *Amyclæ oppidum est Laconices, ut refert* Homerus *in Catalogo ducum qui ad Troiam accesserūt.* Pollux *autem & Castor Lacedæmone nati sunt, qui existimantur equos accepisse à Iunone muneris nomine, Xanthum & Cyllarum, quos ei Neptunus donauerat. Martis equi dicuntur* Dimos & Phobos, *Homero autore: Achillis,* Xanthus & Æthon. *Quidam quatuor putant, & eis adiungunt* Podardum & Lampum. *Sed eis qui duos credunt, hæc eorum epitheta esse persuasum est.* A

Quarum mutari corpora mauis.] *In antiq. lib.* Malis *est, quod uenustius uidetur.* Anteueni, & sobolem armēto quotannis.] *In Mediceo, & in Longobardico absque &* Ante ueni sobolem. *In aliquot libris,* Anteueni, *unica dictio.* Quos in spem statuis submittere gentis.] *In Romano libro, & in quibusdam alijs,* Statues, *futuro tempore legitur. Ita correctum in Mediceo.* Et ignoto sese cōmittere ponto.] *In Romano, in Longobardico, & quibusdam alijs, uno cōsensu* Ponti *legitur.* Collectumq; premēs uoluit sub naribus ignem.] *In Mediceo libro correctum est* Fremens. *Sed enim prius rectè,* Premens *scriptum erat, ut in alijs emendatioribus habetur.* Et solido grauiter sonat ungula cornu.] *In Romano,* Quatit ungula, *habetur. Sed magis placet,* Sonat. VAR. Lect.

B

CÆL. Rhod. *Verùm ut in grammaticorum etiam diuertamus hortulos, quando & ibi dij sunt: ne quis protinus obijciat, olla ostentari à nobis: sciendum est, Iridis nomine nonnunquam placentæ intelligi speciem, sed & lapides cristallini generis: & aromaticam item herbam, quæ à Romanis dicatur radix marica, ab alijs etiam consecratrix, ab Ægyptijs uerò nar. Eius etiam commeminit* Plinius: *sed (ut auctor est* Dioscorides*) à similitudine cœlestis iridis appellatio ducta. Flores enim habet mira distinctos uarietate. tum enim pallent aut albent, tum melinum præferunt colorem, quem luteum interpretātur: quod ex* Plinio *euidentißimum, ac* Dioscoride. *Qui sorba, id est,* ὅα μηλίζοντα, *id est, colorem præferentia luteum. Apud Athænæum, Ephesiorum satrapes dicuntur fuisse melini et purpurei: sunt autem eo nomine tunicæ. Quamuis etiam à Melo insula pro candido accipiatur,* Plinio, Plutarcho, *cæteris. Nec ignoro Seruium Georgicôn tertio, giluum colorem melinum interpretari. Giluum uerò, sunt qui ex* Palladio *cinericium accipiant.* Vergilius, C

Glauciq; color deterrimus albis,
Et giluo.——

Cyllarus, & quorum Graij meminêre poëtæ,
Martis equi bijuges, & magni currus Achillis.
Talis & ipse iubam ceruice effudit equina,
Coniugis aduentu pernix Saturnus, & altum
Pelion hinnitu fugiens impleuit acuto.
Hūc quoq; ubi aut morbo grauis, aut iā segnior ānis
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectæ.
Frigidus in Venerem senior, frustráq; laborem
Ingratum trahit: & si quando ad prælia uentū est,
Vt quondā in stipula magnus sine uiribus ignis
Incassum furit. ergo animos, æuumq; notabis
Præcipuè: hinc alias artes, prolemq; parentum,
Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloria palmæ.
Non'ne uides, cùm præcipiti certamine campum
Corripuêre, ruuntq; effusi carcere currus,
Cùm spes arrectæ iuuenum, exultantiáq; haurit
Corda pauor pulsans? illi instant uerbere torto,

SER. Martis equi.] Δεῖμος & φόβος. Et magni currus Achillis.] *Balius, & Xanthus.* Coniugis aduentu pernix Saturnus.] *Dū cum amica Phillyra Saturnus coiret, Ops eius uxor aduenit: cuius præsentiam ueritus, se in equum conuertit, qualem potuit numē imitari. exinde natus est Chiron, dimidia parte homo, dimidia equus: atq; ita uterq; opprobrium effugerunt. Sanè Ops quum de uxore Saturni dicimus, o corripitur, ut Ops opis: quū uerò de nympha dicimus, Opis longa est: ut, Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum.* Pernix *autem, ad equum refertur: nam Saturni stella tardißima est. Quidam Phillyram in florem conuersam dicunt, uel in arborem: unde liber Phillyrinus, quo coronæ alligātur.* Pelion.] *montem Thessaliæ, in quo Chiron habitauit.* Hunc quoque.] *licet bonum, & totsignis probatum.* Vbi aut morbo.

Et proni dant lora: uolat ui feruidus axis.
Iamq; humiles, iamq; elati sublime uidentur
Aëra per uacuum ferri, atq; assurgere in auras.
Nec mora, nec requies: at fuluæ nimbus arenæ
Tollitur, humescunt spumis, flatuq; sequentum.
Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ.
Primus Erichtonius currus, & quatuor ausus

A morbo grauis, aut iam segnior annis Deficit.] Duo sunt, quibus minuuntur corporis uires, senectus & morbus: unde mire utrunq; complexus est. Abde domo.] in domo: nam si aduerbialiter uellet loqui, Domi diceret. Tale est illud in quarto: Non Libyæ, non ante Tyro. Nec turpi ignosce senectæ.] Cicero in Catone maiore, & laudat & uituperat senectutem: unde dupliciter hunc locum intelligimus: aut, Nec ignosce turpi senectæ: aut, nō turpi senectæ ignosce, id est, abde & ignosce senectæ, quæ turpis non est, quia per naturam uenit. Frigidus.] iam per senectutem: adhuc quidem uult concumbere, sed impeditur defectu uirium. Frustraq; laborem.] difficilem & irritum. Si quando ad prælia uentum est.] alibi, Nocturnaq; bella. Animos, æuumq; notabis Præcipue.] Ante omnia ætatem & magnanimitatem requires, post cætera, parentes & studium.

B Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloria palmæ.] Vult probare, moueri equos uel amißione, uel acquisitione uictoriæ: nam eò tendit sequens iste decursus. Vnde est paulo pòst: Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ. Lucanus: Quantū clamore iuuatur Eleus sonipes. Ruuntq; effusi carcere currus.] Vsurpatiuè, pro carceribus, qui ab arcendo dicti sunt: nam Carcer est custodia noxiorum. Iuuenum.] aurigarum, uel spectantium. Haurit.] ferit: ut, Latus haurit apertum. Verbere torto.] frequenti scilicet iteratione. Volat ui feruidus axis.] alibi: Frenaq;, feruenteisq; rotas. nam tam rotæ quàm axis cursu calescunt. Primus Erichthonius.] Vulcanus impetrato à Ioue Mineruæ coniugio, illa reluctante, effectum libidinis proiecit in terram: inde natus est puer draconteis pedibus, qui appellatus est Erichthonius, quasi de terra et lite procreatus: nam ἔρις est lis, & χθὼν terra. Hic ad tegendam pedum fœditatem, iunctis equis usus est curru, quo tegeret sui corporis turpitudinem. De hoc Varro in libro qui Mirabilium inscribitur: Erichthonium primum quatuor iunxisse equos ludis, qui Panathenaica appellantur.

POM. Sabi. Cyllarus.] fuit equus Castoris & Pollucis. Amyclæi.] Amycle est ciuitas Laconiæ, ubi regnauit Leda, mater Castoris & Pollucis.

C Habenis.] scilicet frenis. Saturnus Phillyram Oceani & Tethyos filiam adamauit. uirgo ut stuprum uitaret, in equam se mutauit. Saturnus statim in admissarium se conuertit, & ita uirginē delusit atq; cōpreßit. ex concubitu natus fuit Chiron. Coniugis.] Opis. Acuto.] Stridula uoce. Pelion.] Thessaliæ montē. Deficit.] ab ardore iuuenili. Domo.] operibus domesticis. Ignosce.] non parcas equo seni. In Venerē.] ad ineundū est tardus. Ingratū.] propter ætatem. Et si quando.] Probat per comparationem. Incassum.] frustra. Prælia.] id est, ad arma aut prælia, ad concubitum. Hinc.] postea. Palmæ.] uictoriæ. Nonne uides.] Dat similitudinem. Præcipiti certamine.] ueloci, & hoc dicit propter ludos Circenses. Carcere.] è loco ubi sunt inclusi priusquā currant. Iuuenum.] aurigarum. Haurit.] ferit propter laudem futuram. Verbere torto.] flagello. Vi.] potentia. Feruidus.] uelox. Humiles.] qui sequuntur. Elati.] qui præcedunt. Nimbus.] propter ungulam equorum excitatur harena. Erichthonius.] filius Vulcani & Terræ, in Attica regione primus inuenit quadrigā, ut occultaret pedes, quos anguinos habebat. Victor primus ipse fuit qui pugnauit cum curru: inde ludi Circenses instituti fuerunt.

PROB. Talis & ipse iubam ceruice effudit equina Coniugis aduentu pernix Saturnus, &c.] Saturnus Phillyrā Oceani & Thetyos filiam existimatur adamasse: & cum ea se mutasset in equam, ut eum falleret: ille quoq; in equum transfiguratus, cum ea concubuit, ex quibus natus est Chiron doctißimus centaurus. Pelion est Thessaliæ mons.

VAR. Lect. Iubam ceruice effudit equina.] In Romano, et quibusdam alijs, Effundit, præsenti tempore legitur. In aliquot alijs, Fudit. sed Effudit legendum de præterito, ipse narrationis ordo exposcere uidetur. Aut iam segnior annis Deficit.] In Romano libro, Segnior ætas legitur. Vt quondam in stipulis.] In Romano libro legitur, In stipula, unitatis numero. In alijs plurale est. Cum præcipiti certamine campū Corripuere, ruuntq;.] In ueterib. aliquot exemplaribus, Præcipiti conamine legitur. In ijsdem antiquis notatum est, Corripuere, ruuntq;. Atq; assurgere in auras.] In Rom. lib. Exsurgere, legitur. In Long. & in Oblongo, Insurgere. In reliquis, Assurgere, & hoc magis receptum. Legas etiam in aliquot ex his antiquis, In aures: sed Auras, omnino casta lectio.

Iungere equos, rapidusq; rotis insistere uictor.
Frena Pelethronij Lapithæ, gyrosq; dedêre
Impositi dorso, atq; equitem docuêre sub armis
Insultare solo, & gressus glomerare superbos.
Aequus uterq; labor, æquè iuuenemq; magistri
Exquirunt, calidumq; animis, & cursibus acrem.
Quamuis sæpe fuga uersos ille egerit hosteis,
Et patriam Epirum referat, forteisq; Mycenas,
Neptuniq; ipsa deducat orgine gentem.
His animaduersis instant sub tempus, & omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legêre ducem, & pecori dixêre maritum:
Pubentesq; secant herbas, fluuiosq; ministrant,
Farraq;: ne blando nequeat superesse labori,
Inualidiq; patrum referant ieiunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta uolentes,

SER. Rapidus.] uelox. Victor.] propositi sui effector. Frena Pelethronij.] Pelethronium oppidum est Thessaliæ, ubi primùm domandorum equorum usus inuentus est. Nam cùm quidam Thessalus rex, bobus œstro exagitatis, satellites suos ad eos reuocandos ire iußisset, illiq; cursu non sufficerent, ascenderūt equos, & eorum uelocitate boues secuti, eos stimulis ad tecta reuocarunt. Sed hi uisi, aut quum irent uelociter, aut quum eorum equi circa flumen Peneon potarent capitibus inclinatis, locum fabulæ dederunt, ut Centauri esse crederētur: qui dicti sunt cētauri, ἀπὸ τοῦ κεντᾶν τοὺς ταύρους. Alij dicunt, Centaurorū fabulam esse confictam ad exprimendam humanæ uitæ uelocitatē: quia equum constat esse uelocißimū. Bene autem ait Pelethronij, quia sunt & alij Lapithæ. Equi-

Atq; ubi concubitus primos iam nota uoluptas
Sollicitat, frondesq; negant, & fontibus arcent,
Sæpe etiam cursu quatiunt, & sole fatigant,
Cùm grauiter tunsis gemit area frugibus, & cùm
Surgentem ad Zephyrum paleæ iactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali aruo, sulcosq; oblimet inerteis:
Sed rapiat sitiens Venerem, interiusq; recondat.

tem docuêre.] *id eſt, equum: nam pro equo, rectorem poſuit.* *Greſſus glomerare ſuperbos.*] *ut cum diſciplina incederet.* Vterq; *labor.*] *& ſub iugum mittere, & ſubuertere frenum.* Quamuis *ſæpe fuga.*] Ordo eſt: Quamuis *ſæpe uictor fuerit, quamuis nobili genere procreatus, tamẽ à magiſtris ætas eſt magnanimitasq; requirenda: quæ ſi non fuerint, illa nihil proſunt.* Et *patriam* Epirum *referat.*] Quia *in* Epiro *ſunt equæ optimæ, quib. exercetur curule certamen* Iouis Olympici. Neptuniq; *ipſa deducat origine gentem.*] *id eſt, ſi ſit procreatus ab equo* Neptuni; *qui editus eſt tridentis percuſſione.* His *animaduerſis.*] *moribus & ætate deprehenſis.* In*ſtant ſub tempus.*] *coeundi ſcilicet, quo eis cura maior adhibetur.* Den*ſo diſtendere pingui.*] *non laxo, quod quibuſdam potionibus agaſones per fraudem facere conſueuerunt. unde ait,* Den*ſo pingui, id eſt, uiribus pleno.* Sanè Pingue *generis eſt neutri, & ita in omnibus idoneis inuenitur: nam nec pinguedo, nec pinguetudo latinum eſt.* Di*xere.*] *pro deſignauere.* Cicero de republ. Sic *de accuſatore lege quinta dicta, id eſt, deſignata. &* Horat. Quem Venus *arbitrum* Dicit *bibendi, pro deſignat.* Pubentesq; *ſecant herbas.*] *adultas, maturiores, quibus robur acquiritur.* Ne *blando nequeat ſupereſſe labori.*] Periphra*ſis eſt coitus.* Ieiunia.] *infirmitatem ex inedia uenientem.* Nota *uoluptas.*] Dicendo Nota, *per tranſitũ rem ab alijs diligẽter expreſſam tetigit.* Nam *equæ puellæ quũ primùm coeunt, ſi macræ ſunt, & debilitantur & debiles gignunt: poſt primum autem partum tenues eſſe debent.* Frondesq; *negant.*] *contra illud:* Pubentesq; *ſecant herbas, fluuiosq; miniſtrant.* Fontibus *arcent.*] *id eſt, à potu etiam prohibent.* Cur*ſu quatiunt.*] *currere faciunt.* Sole *fatigant.*] *calore faciunt laborare.* Cùm *grauiter tunſis.*] *hoc eſt, die medio.* Hoc *autem ad exprimendum diei tempus eſt poſitum, non quòd equæ tempore æſtatis coeant.* Hoc *faciunt nimio ne luxu.*] Nimio *pingui. et bene rem turpem apertè à* Lucretio *tractatam uitauit tranſlationibus, quas omnes ab agricultura traxit: ut* Luxu, *propter luxuriem ſegetum.* Genitali *aruo.*] *pro muliebri folliculo, quem uuluam uocant, ut etiã* Plin. *docet: nam antè folliculus dicebatur.* Sulcos *oblimet inertes.*] *claudat meatus. & hoc ſimiliter per tranſlationẽ dixit: nam legimus ſuprà,* Et *obducto latè tenet omnia limo.* Interiusq; *recondat.*] *id eſt, intra naturalia ſecreta & loca, quibus fœtus clauditur.*

POM. Sabi. Frena *Pelethronij.*] Pe*letronij appellãtur* Theſ*ſali, à* Peletronio *oppido,* A *ab eo quod magnam uim herbarũ habeant in medicaminibus. unde &* Græ*ci gloſſematici uim & potentiam herbarum trona appellant.* Ergo Lapi*thæ fuerunt primi qui poſuerunt frena equis, quia uicerunt* Centauros. Equitem.] *ſeſſorem in equis.* Vter*que.*] Erichthonij & Lapitharũ. Magiſtri.] *electores.* Iuuenem.] *equum.* Calidum *animis.*] *quòd ſit animoſus.* Acrem.] *quòd bene currat.* Ille.] *equus.* Epirum.] *quia in* Epiro *ſunt optimi equi.* Varro *probat* Peloponneſum & Theſſaliam *ad generationẽ equorum.* Vergil. *adiungit* Epirũ. Neptunus *in* Campis Petreis, *qui ſunt in* Theſſalia, *impulſu tridentis dicitur emiſiſſe equũ.* Mycænas.] Peloponneſum *et* Theſſaliam. His *animaduerſis.*] *his cognitis ſub tempus ineundi.* Diſtendere.] *dilatare.* Denſo *pingui.*] *pinguedine.* Ducem.] *admiſſarium.* Duxere.] *ſepoſuere maritum equarum.* Fluuios.] *claram aquam.* Farra.] *ut ſit fortis. ideo* B *dant farraginẽ, quia far nutrit.* Ne *nequeant.*] *ut non deficiant.* Blando.] *uenereo labori.* Nati.] *pulli equini.* Ieiunia.] *famam & imbecillitatem.* Volen*tes.*] *miniſtri qui uolunt præparare equas ad prolem.* Armenta.] *equos.* Sollicitat.] *quærit.* Quatiunt.] *impellunt ad curſum.* Tunſis.] *contuſis in area pabulis, ab ungulis equarum.* Paleæ *iactantur.*] *cum purgatur triticum.* Inanes.] *ſine tritico.* Aruo *genitali.*] Tranſlatio *eſt: id eſt, matrici equinæ.* Sulcos.] *in ipſa matrice.* Oblimet *inerteis.*] *occupet.* Venerem.] *ſemen immiſſum.* Interiusq; *recondat.*] *in uulua & matrice.*

VAR. Lect. Rapidisq; *rotis inſiſtere uictor.*] In Romano *libro legitur,* Rapidus. *quod &* Seruius *agnoſcit.* Neptuniq; *ipſa deducat origine gentem.*] In Romano *libro, nõ* Gentem, *ſed* Nomen *legitur.* Florentesq; *ſecant herbas.*] In *libris aliquot antiquis legere eſt,* Pubentesq;, *quale pabulum longè delicatius eſt.* Nam Moderatus *equorum gregib. paſcua mollibus pontius quàm proceris herbis abundantia præcipit eligenda.* Ne *blando nequeant* C *ſupereſſe labori.*] In Romano, *& antiquiſſimis aliquot libris,* Nequeat *ſingulari numero legitur. de eo enim loquitur:* Quem *legere ducem, & pecori dixere maritum.* Frondesq; *negant, & fontibus arcent.*] In *libris aliquot antiquis perperam omnino,* Frondibus *legitur, ſententia fruſtra repetita.*

Rurſus cura patrum cadere, & ſuccedere matrum
Incipit, exactis grauidæ cùm menſibus errant.
Nõ illas grauibus quiſquã iuga ducere plauſtris,
Non ſaltu ſuperare uiam ſit paſſus, & acri
Carpere prata fuga, fluuiosq; innare rapaces.
Saltibus in uacuis paſcant, & plena ſecundum
Flumina, muſcus ubi, & uiridiſsima gramine ripa,
Speluncæq; tegant, & ſaxea procubet umbra.
Eſt lucos Silari circa, ilicibusq; uirentem
Plurimus Alburnum uolitans, cui nomen aſilo
Romanum eſt, œſtrum Graij uertêre uocantes:
Aſper, acerba ſonans, quo tota exterrita ſiluis

SER. Rurſus.] *Non pro iterum, ſed contrà ponitur.* Exactis *grauidæ cùm mẽſibus.*] *uicinis partui: tũc enim diligentius tractandæ ſunt, ne abigãt.* Non *ſaltu ſuperare uiã ſit paſſus.*] Quod *ſolet fieri, quũ paſcunt pedibus impeditis.* Saltibus *in uacuis.*] *magnis.* Et *plena ſecundum* Flumina.] *ne inclinentur ad potũ.* Eſt *lucos* Silari *circa ilicibusq; uirentem* Plurimus Alburnum *uolitans.*] Ordo *talis eſt: Circa lucos* Silari *fluminis* Lucaniæ, & Alburnum *eiuſdem montem plurimus eſt uolitans: ac ſi diceret, eſt multa muſca.* Volitans *autem, modò nomen eſt, non participium.* Oeſtrum *Graij*

uertere

Diffugiunt armenta, furit mugitibus æther
Concussus, siluæq́; & sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribileis exercuit iras,
Inachiæ Iuno pestem meditata iuuencæ.
Hunc quoq; (nã medijs feruoribus acrior instat)
Arcebis grauido pecori, armentaq́; pasces,
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
Post partum cura in uitulos traducitur omnis:
Continuoq́; notas & nomina gentis inurunt:
Et quos aut pecori malint summittere habendo,
Aut aris seruare sacros, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis inuertere glebis.
Cætera pascuntur uirides armenta per herbas.
Tu quos ad studium, atq; usum formabis agrestẽ,
Iam uitulos hortare, uiamq́; insiste domandi,
Dum faciles animi iuuenum, dum mobilis ætas.
Ac primùm laxos tenui de uimine circlos
Ceruici subnecte: dehinc ubi libera colla
Seruitio assuerint, ipsis è torquibus aptos

A uertere uocantes.] Vertère, ex soni similitudine, ὀνοματοποιΐαν fecère: non enim possumus accipere, ex Latina lingua mutauêre, quum cõstet Græcam primam fuisse. Oestrũ autem Græcum est, Latinè asilus, uulgò tabanus uocatur. Cui nomen asilo Romanum est.] ut, Cui Remulo cognomen erat. Sicci Tanagri.] non multum ualentis. Tanager autem fluuius est Lucaniæ. & hoc dicit, armentorum mugitu cuncta resonare. Hoc quondam monstro.] Argumentatur ab exemplo,

B dicens: Iunonem œstro se contra pellicem defendisse. Nota autem est fabula: Io Inachi filiam ab ipso quidem Ioue Iunonis aduentu conuersam esse in uaccam, cui Iuno immisit œstrum, quo toto orbe fatigata tandem aliquando uenit ad Ægyptũ, & illic in Isim cõuersa est. Transijt autem per mare angustum, quod Bosphoron ab ea appellatum est. Pestem meditata iuuencæ.] uel, quam pestem antè excogitauerat: uel Meditata, inferens & exercens accipiamus. Horatius: Horrendaq́; cultis Diluuiẽ meditatur agris. id est, infert, exercet: nam & in ipsa meditatione exercitium est. Hunc quoq; arcebis.] id est, etiam hoc malũ remoue. Nam medijs feruoribus acrior instat.] tunc est acrior. & dicendo tempus, ostendit quemadmodum posit euitari. Arcebis grauido pecori.] id est, à grauido pecore: nam arceo à te dicimus. Sole recens orto.] statim. Sallustius: Coria recens detracta uelu ti glutino adolescebant. Post partum cura in uitulos.] Modò & de equis, & de bobus accipimus generaliter. Notas.] characteres. Pecori summittere.] admissarios facere. Habendo.]] ut habeatur. ut Lucilius in

C Trigesimo: Nonnunquam dabit ipsa ætas, quod posit habendo. Campum horrentem.] ἐμφάσις ποντικῶ: suffecerat enim dicere, Aut scindere terram. Cætera pascuntur.] Per hoc intelligimus, illa omnia quæ dixit animalia, domi esse seruanda. Tu quos ad studiũ.] Locus de bobus domandis. Viamq́; insiste domandi.] institue artem domandi. Mobilis ætas.] id est, flexilis. hic est sensus, antequam magnitudo uirium et perfecta ætas eis sit, eos incipe domare. Circlos.] Circus est principale, unde fit circulus, & per syncopem circlus: sicut periclũ à periculo, seclum à seculo.

POM. Matrum.] equarum. Iuga.] currus. Saltu.] ne equæ insiliant. Sit passus.] magister scilicet. Fuga.]

Sab. quòd non currant. Vacuis.] sine impedimento. Rursus cura patrum.] admissariorum. Matrum.] equarũ. Exactis mensibus.] post exactos menses. Acri.] ueloci cursu. Rapaces.] rapacitas aquarum facit abortiuũ. Innare.] natare. In uacuis.] apertis campis. Loca opportuna ad pascendum uocantur saltus. Secundum.] prope flumina. Muscus.] lanugo quæ nascitur in superficie aquarum. Plena flumina.] pene stagnantia. Gramine.] ubi est ripa habens herbam, & non sit sicca.

Vmbra saxea.] spelunca scilicet. Protegat.] defendat. Silari.] Silarus fluuius est Lucaniæ, & nascitur in parte Apennini, & exit ad mare ubi est Leucosia insula. Alburnum.] Alburnus est portus Lucaniæ, ad hostia Silari amnis, ubi sunt multi tabani. Græci appellant asylum. Circa.] prope. Plurimus uolitans.] id est, permulti tabani qui uolant. Virentem.] amœnum & iucundum, propter ilices. Oestrum Graij uertère uocan.] œstrus & asylus et tabanus idem est. Asper.] quia concitat animalia. Acerba.] acerbè, nomen pro aduerbio. Quo.] tabano. Syluis.] fugiunt per syluas. Mugitibus.] quia boues læduntur maximè asylo. Concussus.] quia uox est aer repercussus. Tanagri.] Tanager est non fluuius, sed torrens in Lucania, qui non habet aquas nisi tempore pluuiæ. Est & fluuius Tanager in Aetolia. & hoc est, quia primi coloni in Italia, & præsertim in Lucanis & Brutijs, fuerũt Græci. Sicci.] quia est torrens. Inachiæ.] Io filia fuit Inachi, quæ compressa à Ioue, conuersa fuit in uaccã à Iunone, admoto tabano, qui eam usq; in Ægyptum est insecutus, & à pabulis lætis expellebat, tranauit maria Io. ideo dicitur Bosphorus Thracius, à transitu bouis: id est, Iûs conuersæ in bouem. Monstro.] quæ nascuntur ex putrefactione, dicuntur monstra. Inachiæ.] Io, filiæ Inachi, conuersæ in bouem. Meditata.] Iuno cum cogitasset. Hunc.] asylum. Grauido pecori.] quia cursu postea agitata animalia læduntur. Acrior.] mordacior. Recens.] in aurora. Noctem ducentibus astris.] quando astra micant in cœlo. Notas.] id est, signa imprimunt ut cognoscantur. Inurunt.] quia ferro ignito fiunt signa. Gentis.] illius cuius sunt armenta. Habendo pecori.] pro procreatione, id est, pro admissarijs et a[illegible]to sufficiendo. Sacris.] animalia quæ seruabantur [illegible]ficijs, non signabantur. Terram.] ad arandũ. Et campum.] Idem dicit, explicatio est. Cætera pascuntur.] præter hæc quæ instituuntur ad aratrum & sacra. Quos agrestem.] ad arandum. Hortare.] exerce eos cũ sunt uituli. Viam.] rationem. Animi iuuenum.] iuuencorum. Ætas mobilis.] apta gubernari, & mollis, & non dura. Circos.] circulos, qui sint leues in prima ætate. Laxos.] non tangentes colla. Tenui.] flexibili. Circulos.] collaria. Seruitio.] collario scilicet. Libera.] quæ iam libera erant. Aptos.] idoneos ipsis torquibus.

Est lucos Silari circa, &c.] Silarum flumen est Lucaniæ, portus Alburnus: et eiusdem nominis mons ad sextum à primis tabernis. Mentionem facit Lucilius hoc uersu: Quattuor hinc ad Silari flumen, portumq́; Alburnum. Asilo genus est tabani, adeò acer, ut soleat armenta bucera inquietare. Vocatur Græcè œstros. Meminit autem historiæ hoc loco Virgilius, eius quam Ouid. in primo Metamor. PROB.

mor. exposuit plenè, referens Inachi *filiam* Io *cōpressam à* Ioue, *mutatam in uaccā, actam esse per orbem terrarū œstro, donec ad flumen* Nilū *uenit.* Quodq; *ibi mitigata* Iunone, *finitus sit eius labor: quam* Inachiam *dicit* Virgil. Et *sicci ripa* Tanagri.] Tanagrus *torrens est* Lucaniæ: *qui, cum pluuiæ sunt, effusior est, & sæuit: cum serenum, siccus est.*

Aut *aris seruare sacris, aut scindere terram.*] In Romano, *& in* Mediceo *libro,* Sacros *legitur, quod minimè displicet.* VAR. Lect. Tu, *quos ad studiū, atq; usum formabis agrestem.*] In Romano *libro legitur,* Ad studia. *sed hoc significato melius,* Studiū, *singulare.* A Ipsis *è torquibus aptos.*] In *antiquißimo libro* Oblongo, De *torquibus, legitur.* In Longobardico, Ipsis *& torquibus aptos.*

Iunge pares, & coge gradum conferre iuuencos:
Atq; illis iam sæpe rotæ ducantur inanes
Per terram, & summo uestigia puluere signent.
Pòst ualido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, & iunctos temo trahat æreus orbes.
Interea pubi indomitæ non gramina tantùm,
Nec uescas salicum frondes, uluamq; palustrem,
Sed frumenta manu carpes sata. nec tibi fœtæ
More patrum niuea implebunt mulctralia uaccæ:
Sed tota in dulceis consument ubera natos.
Sin ad bella magis studium, turmasq; feroces,
Aut Alphæa rotis prælabi flumina Pisæ,
Et Iouis in luco currus agitare uolanteis:
Primus equi labor est, animos atq; arma uidere
Bellantum, lituosq; pati, tractuq; gementem
Ferre rotam, & stabulo frenos audire sonanteis.
Tum magis atq; magis blandis gaudere magistri
Laudibus, & plausæ sonitum ceruicis amare.
Atq; hæc iam primo depulsus ab ubere matris
Audiat, inq; uicem det mollibus ora capistris
Inualidus, etiamq; tremens, etiam inscius æui.
At tribus exactis, ubi quarta accesserit ætas,
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusq; sonare
Compositis, sinuetq; alterna uolumina crurum,
Sitq; laboranti similis. tum cursibus auras
Prouocet, ac per aperta uolans ceu liber habenis
Aequora, uix summa uestigia ponat arena.
Qualis Hyperboreis Aquilo cùm densus ab oris
Incubuit, Scythiæq; hyemes, atque arida differt
Nubila: tum segetes altæ, campiq; natantes
Lenibus horrescunt flabris, summæq; sonorem
Dant siluæ, longiq; urgent ad littora fluctus.
Ille uolat simul arua fuga, simul æquora uerrens:
Hinc uel ad Elæi metas, & maxima campi
Sudabit spacia, & spumas aget ore cruentas:

SER. Coge *gradum conferre.*] *simul incedere.* Rotæ *ducantur inanes.*] *sine pōdere.* Trahit *ærem.*] *fortis. sic in* Quinto: Aerea *quem obliquum rota transijt.* Horatius: Inclusam Danaen *turris ahenea.* Pubi *indomitæ.*] Hoc *ad iuuencos tantùm pertinet: nā de equis paulo pòst dicturus est: ut,* Nanq; *ante domandū* Ingenteis *tollunt animos.* Nec *uescas salicum frondes.*] *siccas & teneras. nam* Vescum *hoc est propriè: unde et aranearum telæ uescæ uocantur.* Frumenta *manu.*] *id est, etiam farraginem eis dabis.* Fœta More *patrū.*] *fœtæ nostro more: neque enim mulgeri, nisi enixæ possunt. antiqui enim* Fœtum *pro grauido solebant ponere, ut* Varro: Cuius *fœta feris* Libyæ. *& ipse* Vergilius: Scandit *fatalis machina muros,* Fœta *armis.* Et *more patrum, qui lac magis seruabant fœtibus: alioqui accusabatur auaricia eorū, qui sibi omne lac mulgebant.* Mulctraria.] Legitur *et* Mulgaria, *ut* Valgius *ait:* Sed *nos ante casam tepidi mulgaria lactis,* Et *sinum uini cessauimus fundere* Bacchi. Aut Alphea *rotis prælabi flumina* Pisæ.] Quia, *ut suprà diximus, circa ea flumina maximè agitabatur curule certamen.* Lituosq; *pati.*] *buccinas sonanteis audire.* Lituus *etiam uirga regalis, quasi lites disterminans: nam & uirga* Mercurij *nominatur lituus. & potest hîc intelligi uirga qua domantur equi: ut uirgæ sonitum, tanquam percutientis, frequenter audiat.* Iamprimò.] *non primo ubere, sed* Iamprimò, *quasi unū lege: ut sit,* Iamprimò *audiat depulsus ab ubere matris.* Inq; *uicem.*] *frenorum scilicet, ne adhuc tenera ora lædantur.* Etiam *inscius æui.*] *nondum habens ab annis fiduciam.* Vbi *quarta accesserit ætas.*] *id est, quartus annus: nam ætatem plerunque generaliter dicimus et pro anno, pro triginta, pro centū, pro quouis tempore.* Sitq; *laboranti similis.*] *præparetur ad futurum laborem.* Qualis Hyperboreis.] Hyperborei *montes sunt* Scythiæ, *dicti, quòd supra eos flet* Boreas. Dicit *autē, equus sic currat, ut uentus.* Arida *nubila.*] *sine pluuijs.* Differt.] *dißipat.* Horrescunt.] *contremiscunt.* Persius, Scis *comitem horridulum trita donare lacerna: id est, trementem.* Ille *uolat.*] *scilicet uētus.* Verrens.] *trahens.* Ad Elæi *metas.*] *id est, circi.* Elis *nanq; ciuitas est* Arcadiæ, *in qua agitabatur curule certamen. & species est pro genere.* Spumas *aget ore cruentas.*] B *quod est signum equi fortißimi, si uelut rubras egerit spumas.*

Conferre.] *ut simul* POM. Sab. *ambulent.* Illis.] *ab illis ducantur plaustra inania.* Summo *puluere.*] *quia non est ponderosa rota.* Nitens *axis.*] *propter ferrum, quo circundatur axis.* Faginus.] *ex fago.* Æreus *temo.*] *ferreus: id est, ipse axis.* Orbes.] *currus rotas, & plaustra.* Vescas.] *uescibiles, & quibus bene uescuntur animalia.* Vluamq;.] Vlua *nascitur* C *in paludibus. antiqui uescebantur lacte, & utebantur ferina carne, ut nunc fit in* Sarmatia *&* Scythia, *ubi omne lac exprimitur ad cibos. & hæc est causa, quare* Scythæ *parua animalia non comedunt.* More *patrum.*] *ut antiqui.* Fœtæ.] *quæ pepererunt.* Mulctraria.] *hoc mulctrare, uas ad mulgendum, & in quo exprimitur lac.* Tota.] *plena.* Sin *ad bella.*] Nunc *de equis. id est, siue est tibi cura alere equos ad currendum.* Alphea.] Alpheus *fluuius est sub* Olympo, *& fluit per lacum* Elidis, *ubi fiebant certamina currendi per lustra quinto quoq; anno.* Pisæ.] Pisa *est ciuitas unde labitur* Alpheus, *unde ludi* Pisei *et* Olympiaci. *& in* Alpheo *campo ijdem sunt.* Studium.] *cura.* Flumina *rotis.*] *si est tibi cura adhibere equos ad currendum.* Et Iouis *in luco.*] *in luco* Olympiaco Iouis. *illi ludi erant dedicati* Ioui, *instituti ab* Hercule, *quos incepit in honorem* Pelopis. Volantes.] *citißimos.* Lituos.] *tubas.* Tractu.] *dum trahitur.* Gementem.] *sonantem.* Laudibus *magistri.*] *qui interdum blandiuntur,*

tur, interdum minantur. *Sonitum ceruicis.*] quia magistri uerberant ceruices equorum. *Plausæ.*] tactæ per illecebras. *Depulsus.*] equus. *Mollibus.*] non duris. *Quarta ætas.*] post quartum annū, tunc equus debet trahi magistris. *Gyrum.*] incipiat discere quomodo uoluatur. Gyrus reuolutio est. *Compositus.*] ut det gressus bene compositos ipse magister. *Sonare.*] propter ungulas. *Sinuet.*] ducat modò huc, modò illuc. *Crurum.*] tibiarum. *Laboranti similis.*] quia non debemus nimium defatigare. *Ponat uestigia.*] id est, discat esse uelox. *Qualis.*] Probat per comparationem uenti. *Hyperboreis.*] Scythicis, & ponit aquilonem pro borea. *Incubuit.*] cœpit flare. Hyperborei sunt populi, qui habitant sub polo boreali, ut nunc Vgri. Veteres dixerunt hyperboreos esse felices, et illos posuerunt trans Rhypheos montes: quod fieri non potest, cum Rhyphei nō ad boream, sed ad eurum porrigantur: & trans Rypheos propter intemperiem aeris calidissimi, habitatores sunt infelices, quia parum uiuunt, & habitant in antris subterraneis. *Densus.*] ab re ipsa, quia mittit grandines: uel densus, multus. *Hyemes.*] niues. *Arida nubila.*] quia flante aquilone & borea habemus serenitatem. *Segetes altæ horrescunt.*] horridæ sunt propter aquilonem. *Summæ syluæ.*] comæ arborum. *Vrgent.*] impellunt se. *Fuga.*] celeritate spirandi. *Hinc.*] ex hoc, quia est bene instructus. *Elei campi*] Olympiaci. *Metas.*] Meta appellatur finis currendi.

PROB. *Alphæa.*] Alphæus fluuius est Achaiæ: Pisæ, oppidum, quod habuit Oenomaus. *Hic uel ad Elei metas, & maxima campi.*] Eleus campus, stadium Olympiacum, ubi equi quoq; certant. Scythia regio est septentrionalis: Belgæ, natio Gallorum.

VAR. Lect. *Et iunctos temo trahat æreus orbes.*] In antiquissimis, uinctos.

Belgica uel molli melius feret essedа collo.
Tum demum crassa magnum farragine corpus
Crescere iam domitis sinito: nāq; ante domandū
Ingenteis tollent animos, prensiq; negabunt
Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.
Sed non ulla magis uires industria firmat,
Quàm Venerē, & cæci stimulos auertere amoris,
Siue boum, siue est cui gratior usus equorum.
Atq; ideo tauros procul, atq; in sola relegant
Pascua, post montē oppositū, & trans flūina lata,
Aut intus clausos satura ad præsepia seruant.
Carpit enim uires paulatim, uritq; uidendo
Fœmina, nec nemorū patitur mēinisse, nec herbæ.
Dulcibus illa quidem illecebris, & sæpe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantes.
Pascitur in magna silua formosa iuuenca:
Illi alternantes multa ui prælia miscent,
Vulneribus crebris lauit ater corpora sanguis:
Versaq; in obnixos urgentur cornua uasto
Cum gemitu, reboāt siluæq;, & magn⁹ Olympus.
Nec mos bellantes unà stabulare, sed alter
Victus abit, longeq; ignotis exulat oris,
Multa gemens ignominiam, plagasq; superbi
Victoris: tum quos amisit inultus amores,
Et stabula aspectans regnis excessit auitis.
Ergò omnis cura uireis exercet, & inter
Dura iacet pernix instrato saxa cubili,
Frondibus hirsutis & carice pastus acuta.
Et tentat sese, atq; irasci in cornua discit,
Arboris obnixus trunco, uentosq; lacessit
Ictibus, & sparsa ad pugnam proludit arena.
Pòst ubi collectum robur, uiresq; receptæ,
Signa mouet, præcepsq; oblitum fertur in hostē.
Fluctus uti in medio cœpit cùm albescere ponto
Longius, ex altoq; sinum trahit: utq; uolutus
Ad terras immanē sonat per saxa, neq; ipso
Monte minor procumbit, at ima exæstuat unda
Vorticibus, nigramq; altē subiectat arenam.
Omne adeò genus in terris hominūq; ferarumq;,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæq; uolucres,
In furias ignemq; ruunt: amor omnibus idem.

SER. *Belgica esseda.*] Gallicana uehicula: nam Belgæ ciuitas est Galliæ, in qua huiuscemodi uehiculi usus repertus est. *Molli.*] domito: ut, Et mollia colla reflectit. *Duris parere lupatis.*] frenis asperrimis. Dicta autem Lupata, à lupinis dentibus, qui inæquales sunt: unde & eorum morsus uehementer obest. *Cæci.*] latentis. *Amoris.*] cupidinis. *Relegant.*] remouent. *Trans flumina lata.*] scilicet, ne natatus sit facilis. *Videndo.*] dum uidetur. Gerundij modus à passiuo. *In magna sylua.*] alij Sila legunt, ut sit mons Lucaniæ: quod modò nulla necessitas cogit, ut in Æneide: Ac uelut ingenti Sila, summóue Taberno. ubi utrunq; speciale est. *Reboant.*] resultant, remugiunt. Reboo græcū uerbum est: nam apud Latinos nullum uerbum est, quod ante o finalem, o habeat, excepto Inchoo. Quod tamen maiores aliter scribebant, aspirationem interponentes duab. uocalibus, et dicebant Incoho. Tria enim tantum habebāt nomina, in quibus c literam sequeretur aspiratio, sepulchrum, orchus, pulcher: ex quibus Pulcher tantum hodie recipit aspirationem. *Exulat.*] extra solum suum habitat. *Aspectans.*] Cicero de Catilina: Retorquet oculos profectò sæpe ad hanc urbem, quam è suis manibus ereptam luget. *Vireis exercet.*] ab incultu acquirit robur. *Pernix.*] modò perseuerans. Horatius: Pernicis uxor Apuli. Et est tractum pernix, à pernitendo. *Carice acuta.*] herba durissima. *Oblitum.*] iam securum ex anteacta uictoria. *Fluctus uti in medio.*] Sic paulatim taurus mouetur ad prælia. *Immanè sonat.*] pro immaniter, nomen pro aduerbio. *Amor omnibus idem.*] id est, in unoquoque genere unus est amor, id est, similis: utputa in lupis un⁹ est amor, id est, similis. item in equis, alijsq; omnibus qualitate generis sui. sicut alibi ait, Sopor suus occupat artus: id est, ipsis aptus. Nam in omnibus animalibus non est amor unus atq; idem, sed in singulis generibus pro qualitate naturæ.

POM. *Esseda.*] Essedum est genus currus Gallici. *Sabelica.*] Galli*ca*. nam Belgæ est natio Gallorum. *Feret esseda collo.*] trahet. *Sinito.*] permittito. *Magnū corpus.*] postquam adoleuit. *Crassa.*] quia farrago est crassior herba. *Ante domandum.*] id est, antequam domentur. *Prensi.*] quando capiuntur. *Lenta.*] propter zonas.

quia

quia uerbera zonarum sunt lenta & flexibilia. Lupatis.] capistris. lupatum dicitur etiam frenum. Sed non ulla magis.] Auertere equos à uenere præstat, propter uires. Cæci amoris.] quia facit homines cæcos. Stimulos.] quia amor est stimulus. Boum.] uirorum. Relegant.] seponunt & segregant. Oppositum monte.] ne sentiant odorem. Lata flumina.] ne possint tranare. Satura.] plena pabulis. Vrit.] consumit. Nemorum.] syluarum. Herbæ.] cibi. Illecebris.] blanditijs amatorijs. Decernere.] pugnare. Subigit.] cogit et impellit. Illi.] tauri. Alternantes.] mutuò, modò alius taurus alterum impetit. Lauit.] pro lauat. dicimus lauo lauas, & lauo is: & sono as, et sono is. Ater.] niger. Lōgus.] diffusus et magnus Olympus. Nec mos.] quia separatim eunt. Stabulare.] esse in uno stabulo. Multa.] multum gemens ignominiā. Plagas uictoris.] quas iuuencus uictor intulit. Auijs regnis.] à mansionibus in quibus fuerat enutritus. Exercet.] taurus. Pernix.] perseuerans & uelox, & sollicitus. Pastus.] cibum accipit à frondibus. Hirsutis.] duris. Carice.] Carex herba est palustris & aculeata. Lacessit uentos.] impellit uentos cornibus. Præludit.] facit quodam præludium sparsa harena pedibus. Refectæ.] instauratæ. Ast.] postquam resumpsit uires, & refecit. Signa mouet.] Tractum à re militari, ubi sunt uexilla. id est, irruit in hostem. Fluctus ut in medio.] Comparatio: cum albet aqua ueluti spuma, tunc expecta tempestatem. Primo.] prima parte maris. Sinum.] curuatura aquæ, ad similitudinem sinus. Vtq;.] postquam. Terras.] ad scopulos. Immanè.] immaniter. Saxa.] radices montium & scopulos. Monte.] ipso scopulo cui impellitur fluctus. Procumbit.] stat. Vorticibus.] summitate aquæ. Ima unda.] ab ima aqua. Nigram.] quia in fundo uidetur arena nigra. Aequoreum genus.] pisces. Pictæ.] uariæ. In furias.] amoris scilicet. Ignem.] quia armor ardor est, & facit furere ac insanire. Omnibus idē.] amor uexat omnes. A

PRO. VAR. LECT. Carice.] Carix herba, quæ nascitur in paludibus.

Sed non ulla magis uires industria firmat.] In ueteribus aliquot libris, Seruat, legitur, sed lōgè plures, Firmat, habent. Meminisse nec herbæ.] In Oblongo libro, Neque, quod mollius uidetur. Iacet pernox.] Cur Pernox innouari debeat, non uideo, cum uetera exemplaria manu scripta, uno consensu legant Pernix: idq; tam manifestè agnoscat Seruius, & à permittendo dictum uelit. Ictibus: & sparsa.] Non placet quod in Romano legitur, Aut sparsa. Nec ipso Monte minor.] In Longobardico, in Mediceo, quod dulcius est, Neq; ipso legitur. B

Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sæuior errauit campis, nec funera uulgò
Tam multa informes ursi, stragemq; dedêre
Per siluas. tunc sæuus aper, tunc pessima tigris,
Heu malè tunc Libyæ solis erratur in aruis.
Non'ne uides ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?
Ac neq; eos iam frena uirûm, nec uerbera sæua,
Non scopuli, rupesq; cauæ, atq; obiecta retardant
Flumina, correptosq; unda torquentia montes.
Ipse ruit, dentesq; Sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atq; hinc atq; illinc humerosq; ad uulnera durat.
Quid iuuenis, magnum cui uersat in ossibus ignē
Durus amor? nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat cæca serus freta, quem super ingens
Porta tonat cœli, & scopulis illisa reclamant
Aequora, nec miseri possunt reuocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere uirgo.
Quid lynces Bacchi uariæ, & genus acre luporū,
Atq; canum, quid quæ imbelles dant prælia cerui?
Scilicet ante omnes furor est insignis equarum,
Et mentē Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara, transq; sonantem
Ascanium superant montes, & flumina tranant.
Continuoq; auidis ubi subdita flamma medullis,
Vere magis (quia uere calor redit ossibus) illæ

SER. Catulorum oblita leæna.] causa scilicet nimij amoris. λέαινα autem græcum est, sicut Δράκαινα. nam nos hic & hæc leo dicimus: lea nanq; usurpatum nō est. quia in o exeuntia, fœminina ex se nō faciūt: ut fullo, latro, leo. Informes ursi.] uel magni: uel quia tēpore quo nascuntur, carent forma. Dicitur enim quædam caro nasci, quā mater lambendo in membra componit. Solis.] desertis. Lybiæ in aruis.] serpentibus plenis. Vt tremor pertentet equorum Corpora.] Signatis sermonibus utitur ad uim amoris exaggerandam, dicens et Tota corpora: & Pertentet, id est, penitus tentet, quum dicat leuem odorem equarum. Si tantum notas odor attulit auras.] ὑπαλλαγὴ est: pro, si auræ notum odorē apportauerint. Frena uirûm.] uirorum fortium. Rupesq; cauæ.] Ad illud respicit, quod suprà posuit: Post mōtem oppositum, & trans flumina lata. Sabellicus sus.] Sabinus: & est species pro genere. Dicit autem suem domesticum, quem cicurem uocant. nam de apris suprà ait: Tunc sæuus aper. hoc enim uult probare, non tantum feras, sed etiam mansueta animalia amore in furorem moueri. Et pede prosubigit terram.] id est, fodit, & pedibus impellit alternis: quod pugnaturi sues facere cōsueuerunt, ad acquirendū robur. Vnde etiam latera & costas terentes, durāt ea in futura certamina. Hinc atq; illinc.] & ad pedum motum, & ad attritionem costarū. Quid iuuenis.] Ne fortè occurrat, illa animalia carere ratione, dicit etiam grauius homines in amorem commoueri. fabula talis est: Leander Abydenus & Hero Sestias fuerunt inuicem se amantes. Sed Leander ad Hero noctu ire cōsueuerat per fretum Hellesponticum, quod Seston et Abydon ciuitates interfluit. Quum igitur iuuenis oppressi tempestate cadauer ad puellam delatum fuisset, illa præcipitauit se è turri. C Porta tonat cœli.] aer nubibus plenus, per quem iter est ad cœlum. Miseri parentes.] id est, amor parentum. Imbelles.] licet imbelles, tamen mouentur ad prælium. Furor est insignis equarum.] notabilis & præcipuus. Potniades.] Potnia ciuitas est, de qua fuit Glaucus: qui quum sacra Veneris sperneret, illa irata equabus eius immisit furorem, quibus utebatur ad currum, & eum morsibus dilacerauerūt. Ordo autem talis est, Quo tempore Glauci membra malis absumpserunt Potniades quadrigæ. Hoc autem ideo fingitur,

A gitur, quòd eis furorem Venus immiserit, quia dilaniatus est Glaucus, effrenatis nimia cupidine equabus, quum eas cohiberet à coitu, ut essent ueclociores. Trans Gargara, transq; sonantem Ascanium.] Gargara, pro quibuslibet montibus: sicut Ascanium, pro quibuslibet fluminibus posuit, quod & sequentia indicant: Superant montes & flumina tranant.

POM. Tempore non alio.] animalia capta amore relinquũt

Sabi. filios, quamuis diligant. Oblita leæna.] Leæna & tigris seruant filios magno studio, tamen captæ amore relinquunt. Tempore non alio.] quàm uerno. Campis.] per campos. Nec ursi.] dedere alio tempore tot funera, quot uerno tempore. Informes.] turpes. & etiam, quia quando nascuntur, sunt frusta carnium, et informantur lingua matris. Tigris appellatur à celeritate. nam tigris lingua Persica dicitur sagitta. Tum.] uerno tempore, quando amor stimulat leones. & de his intelligit, cum dicit Libyæ, ubi nascuntur. Tota corpora.] totum corpus. Auras.] flatum & spiritum. Odor.] equarum. Ruit.] ipse equus. Sus Sabellicus.] dicitur, quia

B apud Samnitas sunt sæuissimi sues. Subigit.] fodit. Durat.] indurat ad pugnam. Quid iuuenis.] Hoc dicit propter Leandrum, qui tranauit Hellespõtum, ut iret ad Hero puellam, & ibi submersus est, nec eum parentes retinere potuerunt. Cæca nocte.] obscura. Porta cœli.] regia cœli, & aer. Tonat.] erant tonitrua. Illisa.] impulsa scopulis. Reuocare.] ut non nataret. Miseri.] quia uidebant filium periturum. Virgo.] Hero, quæ se interemit cum uidisset cadauer Leãdri. Quid lynces uariæ.] propter uersicolorem pellem. & lynx est dicata Baccho, quia eius currum duxerunt, & tygrides. Imbelles damæ.] seu cerui. Glauci Potniades quadrigæ.] Ex Columella: Prædicto tempore anni tam fœminis quàm admissarijs desiderantibus coeundi fiat potestas: quoniam id præcipuè armentum, si prohibeas, libidinis extimulatur furijs. unde etiam ueneno inditum est nomen Hippomanes, quòd equæ cupidini similem mortalibus amorem accẽdit: nec dubium quin aliquot regionibus tanto flagrent ardore coeundi fœminæ, ut cum marem non habeant, assidua & nimia cupiditate sibi ipsæ uenerem, cohortalium more auium concipiant. Scilicet ante omnes furor insignis.] uehemens insania. Dedit.] accendit stimulos, & appetitum libidinandi. Potnia urbs est Bœotiæ, ubi Glaucus Sisyphi filius & Meropes, ut Asclepiades ait libro 1. equas habuit, quas humana carne pascebat. cum alimentum defecisset, equæ Glaucum dominum dilacerauerũt in ludis funebribus Peliæ. Quidã has equas non Glauci, sed Diomedis putant, & à Sisypho abreptas, & datas inde filio. Absumpsere.] dilaniauere membra Glauci. Malis.] maxillis, ac per hoc dentibus. Gargara.] sunt cacumina montis Indiæ. Ascanium.] Ascanius fluuius est Phrygiæ. Montes.] hoc propter Gargara. Flumina.] propter Ascanium. Flamma.] amor uenit ad medullas. Calor.] qui non propter hyemem. Illæ.] equæ, cum non inueniunt marem ad coeundum.

Sabellicus sus.] Sabelli gens est Italiæ, coniuncta mari: ubi maxima copia aprorum est. Quo tempore Glauci Potniades malis membra absumpsere quadrigæ.] Potnia urbs est Bœotiæ, ubi Glaucus Sisyphi filius, et Meropes (ut Asclepiades in Tragodeumenon lib. 1. ait) habuit equas, quas adsueuerat humana carne alere, quo cupidius in hostem irrueret, et perniciosius. Ipsum autem cum alimenta defecissent, deuorauerunt in ludis funebribus Peliæ. Quidam autem has equas Diomedis fuisse, quas Hercules ad Eurysthea perduxerit, & ab Eurystheo et Sisypho distractas, eumq; filio suo dedisse, ferunt. PROB.

Heu male tunc Libyæ solis erratur in agris.] In antiquissimo libro, Versatur, legitur. In Mediceo, Errauit habetur. Et pluuio contristat frigore cœlum.] In Romano libro Pluuio sidere legitur. VAR. Lect.

Ore omnes uersæ in Zephyrum stãt rupibus altis,
Exceptantq; leueis auras, & sæpe sine ullis
Coniugijs uento grauidæ, (mirabile dictu)
Saxa per & scopulos, & depressas conualles
Diffugiunt, non Eure tuos, neq; solis ad ortus:
In Boream, Caurũq;, aut unde nigerrimus Auster
Nascitur, & pluuio contristat frigore cœlum.
Hinc demũ, Hippõanes uero quod nomine dicũt
Pastores, lentum destillat ab inguine uirus:
Hippomanes, quod sæpe malæ legêre nouercæ,
Miscueruntq; herbas, & non innoxia uerba.
Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumuectamur amore.
Hoc satis armentis. superat pars altera curæ,
Lanigeros agitare greges, hirtasq; capellas.
Hinc labor, hinc laudem forteis sperate coloni.
Nec sum animi dubius, uerbis ea uincere magnũ
Quàm sit, & angustis hunc addere rebus honorẽ.
Sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
Raptat amor, iuuat ire iugis, quã nulla priorum
Castaliam molli deuertitur orbita cliuo.
Nunc uenerãda Pales: magno nunc ore sonandũ
Incipiens, stabulis edico in mollibus herbam
Carpere oues, dum mox frõdosa reducitur æstas:
Et multa duram stipula, filicumq; maniplis
Sternere subter humum, glacies ne frigida lædat

SER. Ore omnes uersæ in Zephyrum.] Hoc etiam Varro dicit, in Hispania ulteriore uerno tempore,

C equas nimio ardore commotas contra frigidiores uentos ora patefacere, ad sedandum calorem, et eas exinde concipere & edere pullos, licet ueloces, diu tamẽ minimè duraturos: nam breuis admodum uitæ sunt. Exceptant.] frequenter accipiunt. Caurum.] pro corum: sicut saurex pro sorex, caulis pro colis. Hinc demum Hippomanes.] Scit lectum esse apud Hesiodum, herbam esse quandã quæ Hippomanes uocatur, quasi ἵππου μανία: si enim eam comederint equi, furorem patiũtur. unde nũc adiecit: Vero quod nomine dicunt. nam uult illam herbã abusiuè hippomanes dictã, ab equorum furore & insania, quum possint equi furere et alia quacunq; ratione. Reuera autem hippomanes dicit esse uirus defluẽs ex equarum inguinibus, quo tempore feruntur amoris furore & insania: ut sit hippomanes uirus, natum ἀπὸ τῆς μανίας τῆς ἵππου. Lentum uirus.] uiscidum, glutile. Theocritus autẽ herbam dicit nasci in Arcadia, qua gustata equæ in libidinem ardescunt. et Theophrastus carunculam in fronte equi. Miscueruntq; herbas.] Exprimit augmẽtum maliciæ nouercarum, quæ uirus herbis, & cantib. herbarum augmentant uenena. Singula dum capti.] dũ speciatim singula describimus.

Molle pecus, scabiemq; ferat, turpesq; podagras.
Pòst hinc digressus, iubeo frondentia capris
Arbuta sufficere, & fluuios præbere recentes,
Et stabula à uentis hyberno opponere Soli
Ad medium conuersa diem, cùm frigidus olim
Iam cadit, extremoq; irrorat Aquarius anno.

scribimus. Hirtasq; *capellas.*] *setosas: ut,* Hirsutumq; *supercilium.* Hinc *labor.*] *ad tuenda imbecilliora animalia.* Et *angustis hunc addere rebus honorem.*] *id est, humilem materiam alto sermone decorare.* Sic *illud in* Quarto *est:* In *tenui labor, at tenuis non gloria.* Sed me Par*naßi deserta per ardua.*] *per* Parnaßi *ardua,* Heliconem *&* Citheronem *montes* Musis *dicatos significat. & hoc dicit:* Scribendi *amor rapit me ad opus arduum, & antè à nullo descriptum. quod per periphrasim, & allegoriam poeticam indicat.* Iugis.] *per iuga.* Qua *nulla prio rum.*] *id est, dispono ire ad fontem* Castalium *per eã uiã, per quam nullus antè egit orbitam suam.* Ordo *autem est,* Qua *nulla priorum orbita* Castaliam *diuertitur.* Molli *cliuo.*] *id est, facili itinere, & descensione.* Hic *autem locus totus de* Lucretio *translatus est.* Nec *me animi fallit, quàm sint obscura, sed acri* Percußit *thyrso laudis spes magna meum cor,* Et *simul incußit suauem mî in pectus amorem* Musarum: *quo nunc instinctus mente uigenti,* A*uia* Pieridum *peragro loca, nullius antè* Trita *solo.* Nũc *ueneranda* Pales.] *id est, dea pabuli inuocanda nunc maximè.* Stabulis *in mollibus.*] *clementioribus, & aeris temperati: uel propter plagam australem, uel propter suppositas herbas animalibus.* Frondosa *reducitur æstas.*] *id est, donec uernum tempus adueniat.* Nam *ut etiã in primo diximus, uer & æstas, sicut hyems et autumnus, unum fuerunt, secundum rationem hemisphærij.* Tur*pesq; podagras.*] Respexit *ad curam, quæ sine pannis & medicaminibus sordidis non fit.* Post *hinc.*] *quum hoc feceris.* Et *post hinc, unum uacat: sicut,* Primus *ibi ante omnes.* Fluuios *præbere recentes.*] *id est, aquã statim haustam: nam si pigram potauerint, morbum statim contrahunt.* Stabula *à uentis.*] Figuratè, *scilicet uentos non perferentia.* Hyberno *soli.*] *id est, contra plagam meridianam, per quam sol currit per hyemem. quod explanat dicens:* Ad *medium conuersa diem.* Iam.] *mense* Ianuario. Cadit Aquarius.] *id est, occidit, occasu scilicet heliaco, qui cùm oriatur cosmicè cum* Sole, *tamen occidit heliacè, quoniam à nobis uideri non poßunt signa cũ sole orientia. quod nunc* Vergilius *ait,* Iam *frigidus* Aqua*rius cadit.* Aquariũ *autem multi* Ganymedem *esse uolunt.*

POM. Sabi. Zephyrum.] Fauonium, *spirantem ab occasu.* Si*ne coniugijs.*] *sine coitu.* Grauidæ.] *prægnantes.* Var*ro lib. 2. meminit:* In Vlisippone *urbe* Lusitaniæ, *equæ concipiunt uento, sed partus nõ plus triennio uiuit.* Eure.] *non fugiunt uersus orientem.* Eurus *spirat ab oriente.* Caurumq;.] Caurus *spirat inter septentrionem & occasum.* Pluuio *frigore.*] *grandine.* Hinc.] *ex illo appetitu.* Hippomanes.] *illud est quod distillat ab inguine equæ.* Lucretius *poeta bibit hippomanem, & ideo mortuus est amore: & hippomanes est caro.* Plinius *ait:* Et *sanè equis amoris innasci ueneficium,* Hippomanes *appellatum, in fronte, carice magnitudine, colore nigro, quod statim edito partu deuorat fœta, aut partum ad ubera non admittit, si quis præreptum habet.* Vero nomi*ne.*] Quia ἵππος *dicitur equus.* Virus.] *uenenum.* Inguine.] *uulua.* Nouercæ *legere.*] *scilicet contra priuignos.* Capti.] Delectamur *amore, dum singula conscribimus.* Fugit *tempus.*] *quia nunc non erat necesse tot uerba facere de hippomane & equabus.* Hoc *satis.*] *tunc, de pecore ouillo & caprillo.* Hirtas.] *propter pilos.* Hinc.] *ex pecore ouillo.* Fortes.] *robusti.* Nec *sum animi dubius.*] Dicit, *quòd est difficile scribere de his rebus, tamen suo uersu omnia superabit.* Ea.] *de georgicis.* Verbis.] *carminibus.* Angustis.] *rusticanis rebus.* Sed *me* Parnaßi.] *amor poeticus capit me tanquã fanaticum per ardua, deserta, iniucunda: propter hãc materiam, quæ in carminibus non affert delectationem.* Iuuat, *&c.*] *scribere, quæ non sunt scripta ab antiquis carmine.* Molli.] *facili cliuo. & est metaphora à curru, ad ingenium.* Castaliam.] Castalius *fons, à* Castalo *filio* Apollinis, *cuius aquam dicuntur bibere poetæ.* Pales.] *dea pastorum.* Magno *ore.*] *magno carmine.* Edico.] *præcipio.* Dum *mox.*] *donec ueniant dies aprici, & delectabiles.* Mollibus.] *amœnis.* Turpes po*dagræ.*] *quia faciũt pedes tumidos.* Hinc.] *ab ouibus.* Sufficere.] *subministrare arbuta capris.* Stabula.] *caprarum.* Soli.] Mansiones *etiam hominum debent aspicere orientem hybernum, ut oriens sol desiccet omnem humiditatem nocturnam.* Aquarius.] Sol *intrat aquarium mense* Ianuarij. Aquarius *dicitur* Ganymedes, *qui ministrat aquam.* Extremo anno.] *secundum sententiã illorum qui faciunt principium anni à mense* Martio.

PRO. Hippomanes *quod, &c.*] Hippomanes *nunc significat, id quod ex inguinibus defluit equarũ.* Quod *datum, amatorium est: & furorem facit, si aut intempestiuum est, aut excedit modum.* Theod. *herbam esse dicit, quam equi, si gustauerint, efferantur.* Castaliam.] Castalius *fons est* Delphis, *in* Apollinis *oraculo: qui abluit ipsam aram dei. dictus à* Castalo, Delphici Apollinis *filio, nepote* Neptuni. Apollo *autem dicitur* Musigetes, *quia* Musis *sacrum existimetur: ut* Lutatius *in primo communis historiæ ait,* Qui *deorum curam egerat.* Aquarius *anno.*] *hyemem & pisces finiunt. ab eis uer incipit: hoc est, ariete.*

VAR. Lect. Hinc *demum* Hippomanes.] In Romano, *& in* Me*diceo libro,* Hic, *hoc est, hoc tempore distillat.*

Hæc quoq; non cura nobis leuiore tuenda,
Nec minor usus erit, quamuis Milesia magno
Vellere mutentur, Tyrios incocta rubores.
Densior hinc soboles, hinc largi copia lactis,
Quàm magis exhausto spumauerit ubere mulctra,
Læta magis pressis manabunt flumina mammis.
Nec minus interea barbas, incanaq; menta
Cinyphij tondent hirci, setasq; comanteis
Vsum in castrorum, & miseris uelamina nautis.

SER. Extremo *anno.*] *id est, mẽse* Ianuario, *qui est penultimus: nam ut etiam in primo dixit,* Vt *primis extemplo à mensibus anni.* Martio *mense inchoabat annus apud maiores.* Ergo *extremo anno dicit, extrema parte anni.*

Hæc *quoque non cura.*] Quum *de capellis loquitur, figuratè neutro usus est genere: nam integrum erat,* Hæ *quoq; non cura nobis leuiore tuendæ.* Sanè *peritè, quoniã scit planam esse ouiũ utilitatem, eam præterit, & exaggerat meritum*

Pascuntur uerò syluas, & summa Lycæi,
Horrenteisq; rubos, & amanteis ardua dumos:
Atq; ipsæ memores redeunt in tecta, suosq;
Ducunt, & grauido superant uix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem uentosq; niuales,
Quo minor est illis curæ mortalis egestas,
Auertes, uictumq; feres, & uirgea lætus
Pabula, nec tota claudes fœnilia bruma.
At uerò Zephyris cum læta uocantibus æstas,
In saltus utrunq; gregem, atq; in pascua mittes.
Luciferi primo cum sidere, frigida rura
Carpamus, dũ mane nouũ, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba est.
Inde, ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ,
Ad puteos, aut alta greges ad stagna iubeto

Arat meritum capellarum, ut dictis in lucem promat rem per se minus patentem. Milesia magno Vellera mutetur.] lanæ preciosissimæ: nam Miletus ciuitas est Asiæ, ubi tinguntur lanæ optimæ. Ipse in Quarto: Milesia uellera nymphæ Carpebant. Cicero in Verrem: Quid à Milesijs lanæ sustulerit. Magno autẽ mutetur, ingenti precio compararetur: nam apud maiores, omne mercimoniũ in permutatione constabat, quod & Caius Homerico confirmat exemplo. Tyrios incocta rubores.] Figuratè: id est, quæ coquẽdo Tyriũ traxit ruborẽ, id est, migrauit in purpuram. Densior hinc
B *soboles.] Binos enim pariunt capellæ plerunq;. Mulctra.] uas in quo lac premitur. Barbas.] sic de quadrupedibus: nam hominũ barbam uocamus. Incana.] nimium cana. Cinyphij hirci.] Libyes, à fluuio Cinyphe. Vsum in castrorũ.] ideo dixit, quia de cilicijs & poliuntur loricæ, & teguntur tabulata turrium, ne iactis facibus ignis poßit adhærere. Et bene laudat capellas dicens, ciliorũ usum & in mari & in terra prodesse mortalibus; hoc est, in duobus elementis conceßis hominibus. Item cilicia, quæ Celsus ait retulisse Varronẽ, ideo sic appellari, quòd usus eorũ in Cilicia ortus est. Miseris nautis.] quia frequenter patiuntur pericula. Pascuntur syluas.] Et pasco & pascor illam rem dicimus. Summa Lycæi.] montis Arcadiæ, & est species pro genere. Suosq; ducunt.] educunt fœtus proprios, & nutriunt: unde & educatos dicimus. Quo minor est illis curæ mortalis egestas.] Ordo est, Omni studio auertas ab eis uentos, & glaciẽ: quæ egestas mortalis, id est, neceßitas mortalitatis minor est illis curæ, id est, minus ad ipsarum pertinet curam. Nam hoc dicit: Quanto sibi adesse non pos-*
C *sunt, tanto eis à te maior est impendenda diligentia. Quũ læta æstas.] subaudi, aduenerit. Dicit autem uer, quo flare Zephyrus incipit: ut, Et Zephyro putris se gleba resoluit. Carpamus.] carpere cogamus animalia. Dum manè nouum.] Manè pasci præcipit oues, secundum morem suæ prouinciæ: nam in aliquibus locis morbum contrahunt, nisi iam siccato rore pascantur. Dum gramina canet.] nocturnis & matutinis lucentes roribus herbæ. Et cantu querulæ.] Querulæ, canoræ. Horat. Sub cantu querulæ despice tibiæ. Aut certè querulas, propter illam fabulam dicit, quòd Tithonus maritus Auroræ, post optatam longißimam uitam, in cicadam dicitur esse conuersus. Rumpent.] nimio scilicet clamore. Iuuenalis, Et aßiduo ruptæ lectore columnæ. Persius: Findor ut Arcadiæ pecuaria rudere dicas.*

POM. Sabi. *Tuenda.] intuenda, & aspicienda. Milesia magno.] à Mileto oppido Asiæ, ubi erant optimæ oues. & quia ex pellibus ouium facimus uestes, nõ leuior nobis debet esse cura in capris quàm in ouibus: quamuis lanæ ouium magno precio constent, tamen capræ dant nobis lac per totum annum. Incocta colore.] Lana immergitur calidis et feruentibus coloribus. Incocta.] ualde madida. Hinc.] à capris: quia capræ sæpius pariunt. Largi.] abundantis lactis. Mulctra.] uas in quo exprimitur lac. Exhausto.] expresso ubere. Nec minus interea.] Prosequitur de utilitate caprarũ. Varro sic ait, Ex capræ pilis fiunt uestes ad usum nauticum, & bellicum, & fabrorum. Capræ magnis uillis sunt in parte Phrygiæ. unde cilicia, & cætera eius generis fieri solent. Nomen est ab eo, quod tonsura caprarum primùm in Cicilia instituta fertur. & ex barbis caprarum bene lotis fit ciambellotũ. Incana.] id est, ualde cana, quia capræ habent barbam. Tondent.] pastores scilicet. Cinyphij.] Cinyps est fluuius Aphricæ, ubi fortè optimæ sunt capræ. Setas.] uillos. Velamina.] centones, & coopertoria lectorum. Anacliteria dicuntur Mataratia. Pascuntur.] capellæ. Summa.] cacumina montis Lycæi, Arcadici. Horrentis.] propter spinas quæ lacerant. Dumos.] fruteta. Ardua.] difficultates montium, & ripas. Tecta.] caprilia. Suos.] hœdos. Vbere grauido.] propter lac. Quo.] ut. Egestas.] aliquod malum, quasi dicat, mortalis egestas est minimæ curæ. Virgea.] ex ramulis. At non.] quando uenerit uernum tempus. Luciferi.] Docet quo tempore debemus mittere capras ad pascendũ. Carpamus.] carpere cogamus ipsas capras in aurora. Mane nouum.] dum est hora matutina. Canent.] quia herbæ canescunt mane propter rorẽ. Sitim.] ubi sol habuerit uires suas, & animalia sitient.*

PROB. *Cinyphij tondent hirci, setasq; comantes Vsum in castrorum, & miseris uelamina nautis.] Cinyps oppidũ est, & flumen Africæ regionis Garamantum. Apud eos hirci uillosißimi nascuntur, quos tondent ad cilicia, quibus nautæ utuntur.*

VAR. Lect. *Tyrios incocta rubores.] In Romano libro, et aliquot alijs perueteribus, colores legitur. In Mediceo quidem rubores est, sed supra co notatum antiqua manu: figuratius tamen est, rubores legere. Læta magis preßis manabũt flumina mammis.] In Romano libro, in Longobardico, et aliquot alijs sanè quàm ueteribus, non Flumina, sed, Vbera legitur.*

Currentem ilignis potare canalibus undam.
Aestibus at medijs umbrosam exquirere uallem,
Sicubi magna Iouis antiquo robore quercus
Ingenteis tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra.
Tum tenueis dare rursus aquas, & pascere rursus

SER. *Ilignis canalibus.] ex ilice factis. Sanè & canalis melius genere fœminino q̃ masculino proferimus. Sicubi magna Iouis antiquo robore quercus.] quæ est Ioui consecrata. Nigrum.] quòd dicit Iouis quercus, & ilicibus crebris sacra umbra, non reuera consecratos lucos dicit nos petere debere,*

Solis ad occasum, cùm frigidus aera uesper
Temperat, & saltus reficit iam rosida luna,
Littoraq; Alcyonem resonant, achantida dumi.
Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua uersu
Prosequar, & raris habitata mapalia tectis?
Sępe diem, noctemq;, & totum ex ordine mensem
Pascitur, itq; pecus longa in deserta, sine ullis
Hospitijs, tantum campi iacet: omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumq; laremq;,
Armaq;, Amycleumq; canem, Cressaq; pharetrã.
Non secus ac patrijs acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce uiam cùm carpit, & hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.
At non qua Scythiæ gentes, Mæoticaq; unda,
Turbidus & torquens flaventeis Ister arenas:
Quaq; redit mediũ Rhodope porrecta sub axem.
Illic clausa tenent stabulis armenta, neq; ullæ
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes:
Sed iacet aggeribus niueis informis, & alto
Terra gelu latè, septemq; assurgit in ulnas,
Semper hyems, semper spirantes frigora Cauri.
Tum Sol pallenteis haud unquã discutit umbras,
Nec cùm inuect⁹ equis altũ petit æthera, nec cùm

debere, sed ita densos, ut sunt illi, quos religio defendit. Vnde apparet quercum Iouis, et sacram umbram generalia esse, non specialia epitheta. Nam ut diximus, & omnis quercus Ioui est consecrata, et omnis lucus Dianæ. Tenueis aquas.] epitheton aquarum. Alibi: Aut in aquas tenuis dilapsus abibit. cui contrarium est illud, Aut pingui flumine Nilus. Tempe tat.] refrigerat æstatis calorem. Reficit.] recreat. Luna.] nox. Littoraq; Alcyonen.] id est, quo tẽpore sonat per littora alcyon auis, cuius fabulam in primo memorauimus. per dumos uerò achantis, quam alij luscinia esse uolũt, alij uerò carduelũ, quæ spinis et carduis pascitur: ut inde etiã apud Græcos ἀκανθὶς dictã sit, ἀπὸ τῶν ἀκανθῶν, id est, spinis, quib. pascitur. Quid tibi pastores Libyæ.] Dicit pro qualitate prouinciarũ diuersa esse genera pastionũ. Sine ullis Hospitijs.] sine ullis stabulis. Armaq; Afer agit.] Abusiuè armentariũ posuit. nã nunc de gregibus loquitur. Tectumq; laremq;.] tentoria, militum more, ac si casam diceret. Amycleumq; can.] Laconicum. & est species pro genere. Amyclæ autem est ciuitas Laconiæ: unde est, Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis Cyllarus. Cressamq; pharetram.] Creticam. dicit autem, pastorem gregum etiam arma habere debere, quibus & se & greges defendat, et aliquid etiam uenetur. Aliter hîc reprehenditur Vergil. quòd Getulis præter decorum sagittas, non autem lanceas dederit. Patrijs armis.] generaliter sibi concessis: ac si diceret, Martijs. Iniusto sub fasce.] sub magno onere: ut, Ego hoc te fasce leuabo. Magnum autem onus dicit propter arma, alimenta, uestitum. Ante expectatum.] id est, dicto citius, antequam eius expectetur aduentus. & est una pars orationis, hoc est, aduerbium. Stat.] obstat. nam ἀφαίρεσις est. At non qua Scythiæ gentes.] subaudi, talis est pastio. Mæoticaq; unda.] Mæotis palus est Scythiæ, frigore congelascens. Ister.] fluuius Scythiæ, qui & Danubius nominatur. Quaq; redit medium Rhodope porrecta sub axem.] qua Rhodope mons Thraciæ protentus in orientalem plagam, in septentrionalem reflectitur. Nam ideo ait, Redit sub axem. nam axis est septentrio, qui Græcè ἄμαξα dicitur. Informis.] niuis superfusione carens uarietate formarũ, nullisq; agnoscenda limitibus. Septemq; assurgit in ulnas.] crescit in septem ulnas. Vlna autem secundum alios utriusq; manus extensio est, secundum alios cubitus: quod magis uerum est, quia græcè ὠλένη dicitur cubitus. unde est λευκώλενος ἥρη. Pallenteis haud unquam.] id est, nunquam nubes dissoluit: nã pallenteis umbras, non ex nocte, sed ex nubibus factas appellauit.

POM. Sabi. *Ilignis canalibus.] id est, canalibus ex ilice factis.*

Aestibus at medijs umbrosam exquirere uallem.] in medijs caloribus. A Iouis.] quia quercus est dicata Ioui. Magna.] opaca. Antiquo robore quercus.] id est, trunco. Ilicibus nigris.] id est, ubi sunt multæ ilices. Temperat aerem.] id est, calorem æstiuum. Reficit iam rosida luna.] recreat, propter calorem diei. Saltus.] pascua. Halcyonem resonant.] Halcyon est auis marina, quæ nidificat in mari. Acanthida.] Acanthis dicitur alio nomine carduelis, quia amat illa auis semen carduorum. B Dumi.] dicuntur fruteta, ubi sunt arbusculæ. Quid tibi pastores.] De beo'ne ego describere pastores Aphros. Mapalia tectis.] domos pastorales, & tecta. Mapale & magale dicitur tectum pastorale, & uocabulum est Pœnorum. It.] errat. Hospitijs.] stabulis, uel ouilis uel caprilis. Armentarius.] dicitur pastor. Amyclæũ.] Laconicum. nam Amyclæ est ciuitas Laconiæ, unde rapta fuit Helena. Agit.] ducit. Cressam pharetram.] quia in Creta sunt optimi sagittarij. Nomades autem dicuntur, quasi errabundi. Armaq;.] ad arcendos leones & lupos. Cressam.] Creticam. Non secus.] Probat per comparationem Romanorum militum, euntium in aciem cum consule, qui ferunt omnia necessaria. Acer.] bellicosus. Iniusto.] magno, et plus iusto onere. Ante expectatum hostem.] id est, antequam hostes ueniant, qui expectantur. At non quà Scythiæ.] Scythia regio est amplissima, sub qua olim magna pars Germaniæ intelligebatur, quæ trans Albim est. Postea uerò Scytharum nomẽ magna ex parte transitum fecit in Germanos, & in Sarmatas: deinde Scythæ quasi memores iniuriarum, & ultores patrij soli, irruperunt contra Sarmatas & Germanos, omnemq; planiciem Sarmatarum occupauerunt, & è pulcherrima & dite regione expulerunt Germanos, nomen tamen Germanorum remansit. nam adhuc Boemi Scythæ appellantur, quoniam in ea regione Boemorum, Germanorum genus fuerat, & locus Boemium appellabatur. Germania extendit se usq; ad amnem Oderam, & ab oriente usq; ad Dacos, ab occidente usq; ad Gallos, à septentrione usq; ad Lippos et Hippodas, à meridie usq; ad Italiam. Verùm propter imperium Romanum omnis Sarmatia, & omne genus Vgrorum, secundum instituta & mores Germanorum degit: quam eandem cõsuetudinem, qui sunt in Scythia Lemonij, tenent. Sarmatia incipit de Odera amne, usq; ad Borysthenem. Propriè Sarmatæ nũc sunt Lituani, Poloni. quamuis in Sarmatia habitent Scythæ, militauerunt tamen sub ducibus Vandalorum: ideo plerunq; eas nationes Vandalos fuisse, falsò sunt opinati. sunt enim in Sarmatia uariæ linguæ 7. earum uerò maior est Scythica, quæ Rhutenica dicitur: & minor est Lectonica. C

A *nica. Scythia uero incipit à* Boryſthene, *qui oritur ex palu de inaccessibili: ex qua alij duo fluuij magni naſcuntur, qui immerguntur in* Rhodano *ſinu labentes per* Læmonios *et* Curanios. *à* Boryſthene *tenet* Scythia *uſq; ad* Rhyphæos *montes, qui claudunt* Scythiam *ab oriente, & extenditur uſq; ad* Septentrionem, *cuius finis eſt congelatus* Oceanus, *et altiſsimi atq; excelſiſsimi montes, æmuli* Alpium, *qui terminantur mari quod uergit ad* Thylem. *in ea ultima parte habitant* Vgri, *& montes inhabitat luporum genus quod eſt ſyluestre. ubi capiuntur zobolæ, & ſciuri precioſiſsimi, qui nunc dicuntur cloſsi, & ſunt quatuor genera ſciurorum. & apud* Sybarinum *eſt magnitudine martis, qui illic dicitur ſybariſcus.* Paulo inferius uerſus orientem, *itinere ferè duorum menſiū habitant* Parmij, *deinde* Zaulozenſes. *Poſt* Ryphæos *montes incipit* India. *Sed unum eſt animaduertendum, quòd in* Scythia *& in* Sarmatia *pauciſsimæ ſunt urbes, & uillæ innumerabiles.* Planitiem *omnem quæ eſt ab* Tanai *uſq; ad* Caſpium *mare, habitat* Tartari, *& ſupra* Mæotida *paludem uerſus* Orientem *ſunt* Cerceſij. Hiſter.] Vergilius *de* Scythia *intelligit,*

B *ſecundum antiquam deſcriptionem, ſub qua intelligebatur* Dacia *& magna pars* Myſiæ, *ubi exulauit* Ouidius, *ſupra* Pontum. Mæotica.] *Mæotis magna palus eſt maris* Pontici, *ex parte ſuperiori eius infunditur* Tanais *duobus hoſtijs, qui oritur ex palude, cuius in medio eſt incomperta profunditas.* Poſt montes Boemiæ *uſq; ad* Boryſthenem *nulli ſunt montes, et etiam* Saxoniæ, *ſed parui colles, & apertiſsimi campi.* Hiſter.] *fluuius eſt qui dicitur* Danubius, *& oritur in* Alpibus. Hiſter *dicitur, poſtquam peruenit ad* Vgaros. Turbidus.] *tamen in æſtate non eſt turbida aqua.* Tanais *ſemper eſt clara, & intrant in eum 24 flumina.* Rhodope.] Pro Scythia Thraciam *deſcribit, &* Myſiam, *propter* Getas *&* Dacos *&* Myſos, *qui fuerunt è genere* Scytharum. Rhodope redit.] *ad ſe uergit.* Sub medium axem.] *uerſus meridiem.* Rhodope *eſt mons* Thraciæ. Illic.] *in* Scythia. Informis.] *aſpera terra, & rudis.* Aggeribus.] *cumulis niuium, quarum altitudo eſt uſq; ad 7. brachia.* Haud unquam.] *rarò, tempore hyemali, in* Scythia *ſuperiori ſunt ſereni dies.* Hyems.] *nix.* Pallentes.] *quia raro uidetur illic ſol, & aer eſt pallidus & craſſus.* Petit æthera.] *etiam in ipſo meridie non poteſt diſcutere illas umbras.*

Littoraq; Halcyonem reſonant, et Acanthida dumi.] PROB. Halcyone *fuit filia* Æoli, *uxor* Ceycis: *quo in naufragio amiſſo, mutata eſt in aues* Halcyonias. *cuius partus dum excluditur,* VII *diebus mare quietū eſt.* Achantis *quæ Græcè dicta eſt, latinè carduelis uocatur, à carduo.* Dumi *uocantur aſpera loca, & inculta, collicoſa.* Et raris habitata mapalia tectis?] *mapalia, loca deſerta* Punica. Numidæ *mapalia uocant tecta ſua, quæ ſubductis nauibus ſuis, poſt miſſum regem* Perſea, *inuerſa pro domicilio habere cœperunt.* Amyclæumq; canem.] Laconicum. Creſſam.] *Cretenſem, quia ibi optimi ſagittarij ſunt.* Rhodope.] *mons* Thraciæ. Medium axem.] *Septentrionem dicit.*

Currentem ilignis potare canalibus undam.] In Rom. VAR. lib. Lignis, *non* Ilignis *ſcriptum eſt.* Verùm, Ligneis *fuiſſe* Lect. *ſe prius uidetur in aliquot codicibus.* In nonnullis, Iligneis *eſt per ei diphthongū.* Tum tenues dare rurſus aquas.] In Romano libro, Tunc tenuis: *ſed* Tum, *multo magis placet.* Reſonant & Achantida dumi.] Vel ut alij, Acanthida. *Scio fore, ut multi mihi negocium faceſſant, ſi dixero in antiquis omnib. codicibus, quotquot ad manus meas peruenere, uno conſenſu legi,* Acalanthida dumi. *Ita enim in Rom. ita in Longobard. codicibus antiquiſsimis, ita in Mediceo, ita deniq; habetur in pleriſq; alijs.* Quaq; radit mediū.] *In antiquiſsimo tamē lib.* Quaq; redit, *legitur.*

Præcipitem Oceani rubro lauit æquore currum.
Concreſcunt ſubitæ currenti in flumine cruſtæ,
Vndaq; iam tergo ferratos ſuſtinet orbes.
Puppibus illa prius, patulis nūc hoſpita plauſtris.
Aeraq; diſsiliunt uulgò, ueſteſq; rigeſcunt
Indutæ, cæduntq; ſecuribus humida uina,
Et totæ ſolidam in glaciem uertêre lacunæ,
Stiriaq; impexis induruit horrida barbis.
Interea toto non ſecius aere ningit.
Intereunt pecudes, ſtant circunfuſa pruinis
Corpora magna boum, confertoq; agmine cerui
Torpent mole noua, & ſummis uix cornib. extāt.
Hos non immiſsis canibus, non caſsibus ullis
Puniceæ'ue agitant pauidos formidine pennæ:
Sed fruſtra oppoſitum trudentes pectore montē
Comminus obtruncant ferro, grauiterq; rudētes
Cædunt, & magno læti clamore reportant.
Ipſi in defoſsis ſpecubus ſecura ſub alta
Ocia agunt terra, congeſtaq; robora totas
Aduoluêre focis ulmos, igniq; dedêre.
Hic noctem ludo ducunt, & pocula læti
Fermento atq; acidis imitantur uitea ſorbis.
Talis Hyperboreo ſeptem ſubiecta trioni
Gens effrena uirūm Riphæo tunditur Euro,
Et pecudum fuluis uelantur corpora ſetis.

SER. Lauit.] *Hic præſentis temporis eſt, pro lauat: nam ſi eſſet præteritum, la non corripuiſſet. Dicit autem, illic ſolem nec ortu ſuo nubes reſoluere,*

C *nec occaſu, ſed continuè ibi nubium umbras eſſe.* Concreſcunt ſubitò currenti in flumine cruſtæ.] *aquæ currentes repentè congelaſcunt. Et notandum, quia quum cruſtam dicimus fœminino genere, lapidis, aut ligni, aut gelu partē ſignificamus. quum uerò cruſtum dicimus, edulium aliquod ſignificamus, partem panis uel placentæ. Ipſe in Septimo,* Orbem fatalis cruſti. Horatius: *Dant cruſtula blandi* Doctores. Iuuenalis: *Nos colaphū incutimus lambenti cruſtula ſeruo.* Hoſpita.] *facilis: unde & hoſpitalis homo dicitur, hoſpiti ſeruiens aptè.*

Aeraq; diſsiliunt.] *crepant.* Vulgò.] *paſsim: nam tam nimio frigore, quàm calore, æra rumpuntur.* Perſius: *Findit infantes ſtatuas.* Veſteſq; rigeſcunt.] *durantur, ut frangi potius quàm ſcindi poſſe uideantur.* Ceduntq; ſecuribus humida uina.] *& uina naturaliter calida, illic gelantur. Intelligimus autem peregrinum: nam illic non naſcuntur uina, propter nimium frigus, & continuum. ſicut ipſe paulo poſt docet, dicens:* Fermento atq; acidis imitantur uitea ſorbis. *Sanè uolunt* Phyſici, *uinū non gelari. Vnde hoc loco aut* ὑπερβολὴ *eſt: aut quia dixit* Humida, *aquæ mixta intelligimus. ita enim gelare dicuntur.* Et totæ ſolidam in glaciem uertere lacunæ.] *Foſſæ ad ſiccādos agros paratæ,*

parata, quum alibi tamen incrustentur, illic usq; ad imum gelantur. Stiriaq; *immundis induruit horrida barbis.*] *Stiria, id est, gutta: unde fit diminutiuum, ut dicamus stilla. unde fit distillat, & stillicidium. Sensus autem duplex est. nam aut hoc dicit, De impexis barbis pecudum pendens gutta duratur: aut certè, De tectis & arboribus gutta horrida induruit in modum barbarum.* Non secius.] *non segnius quàm inchoauerat.* Pruinis.] *Abusiuè, pro niuibus: nam pruina est matutini temporis frigus.* Confertoq; agmine cerui.] *coniuncto: cerui enim congregatione gratulantur.* Mole.] *nimia magnitudine.* Cassibus.] *retibus. Hinc est quod incassum dicitur, id est, sine causa, quasi sine cassibus, sine quibus inutilis uenatio est.* Pennæ.] *sagittæ, quibus pennæ inseruntur.* Grauiterq; rudentes.] *Ru syllabam more suo corripuit: ut in Septimo, Et sera sub nocte rudentum. Persius producit: Findor, ut Arcadiæ pecuaria rudere dicas.* Ipsi in defossis specubus.] *Artis fuerat Specibus dicere, ut fluctibus, quia quarta declinatio in datiuo & ablatiuo pluralibus u in i uertit, ut manu manibus: sed quia pinguius sonat & melius, specubus dicimus. unum tamen nomen est quod aliter non dicimus, ut tribubus.* Hic noctè ludo ducunt.] *quasi perpetuitatem noctis sub terris locati ludos concelebrant.* Fermento atque acidis.] *potionis genus est, quod ceruisia nuncupatur: & consequens est, ut uinum natura calidum in prouincia frigida non possit creari.* Septem subiecta trioni.] *τμῆσις, pro septentrioni.* Gens effrena.] *sæua, & rectorem recusans.* Riphæo Euro.] *Scythico uento. Riphæi autē montes sunt Scythiæ, ut iam diximus, à perpetuo uentorum flatu nominati: nam ῥιπὴ græcè impetus & ὁρμὴ dicitur, ἀπὸ τ ῥίπτειν.* Pecudum fuluis uelantur corpora setis.] *rhenonibus. nam, ut Sallustius dicit in Historijs, uestes de pellibus rhenones uocantur.*

POM. Sabi. Oceani rubro.] *id est, in ipso occasu non discutit umbras.* Crustæ.] *cōgelantur aquæ in Scythia triplici glacie.* Subitæ.] *primæ enim glacies, quæ sunt aut in fine Octobris, aut in principio Nouembris, una nocte in magno etiam flumine congelantur.* Currenti.] *quando aqua est rapax, non subitò congelatur. sed Verg. facit rem asperam.* Orbes.] *rotas plaustrorum. Hic Verg. errat, quia est genus plaustrorum quod caret rotis, & dicitur traha: & dicitur apud illos Sangi, & illic equi non possunt ambulare cum soleis ferreis. sic rotæ ferratæ nō possunt illic esse, quia propter ferrum impedirentur.* Tergo.] *in glacie.* Orbes.] *non rotas, sed plaustra supra glacies sine rotis.* Illa.] *unda, quæ paulo antè ducebat naues, nunc ducit plaustra.* Dissiliunt.] *franguntur.* Vestes.] *dummodo fuerint humidæ, rigescunt uestes, & sonant ut tabulæ, & franguntur.* Æra.] *uasa aerea.* Vina humida.] *Vergilius rem nimis exasperat. sed nō est uerum quod uina congelantur, ad similitudinem grandinis, quando incipit liquescere.* Vina.] *nō illic nata, sed aliunde aduecta.* Lacunæ.] *& hoc est uerum, quia lacus congelantur. & Tanais in medio cursu non congelatur, sed congelatur in principio originis suæ: & Mæotis palus congelatur.* Stiria.] *sunt destillationes.* Impexis.] *quando non pectunt barbam.* Stilla.] *est gutta aquæ. inde stiria: & stiriones pisces ab ea similitudine, quia tendunt in acutum.* Interea toto.] *quando nix cadit in Scythia in fine autumni, & in principio hyemis: et rarò cadit nix in Scythia, cum sunt serenitates: ningit tamen aliquando flante austro & euro.* Non secus.] *non aliter.* In toto aere.] *Scythico scilicet.* Intereunt pecudes.] *Et hoc non est uerum, quia continentur clausæ in stabulis. Poeta loquitur propter nimium excessum frigiditatis, & facit rem uehementiorem.* Pruinis.] *niuibus.* A Corpora magna boum.] *in tota Scythia Europæa, Germania, & in Mysia atq; Sarmatia, boues sunt parui. illæ enim regiones non magnitudine animalium, sed numero fertiles sunt. Verum & hoc est, quòd in Scythia trans Tanaim ad orientem, usq; ad mare Caspium, sunt boues magni, & coloris nigri: & illic est mitior aer.* Circumfusa.] *obruta.* Boum.] *antiqui dicebant bouerum, bouebus. quia sic poscit analogia.* Mole noua.] *casu niuis, & uult dicere admirabilem frigiditatem.* Torpent.] *torpescunt.* Extant.] *è cumulis niuium. & hoc dicit propter altitudinem niuis.* Cassibus.] *retibus.* Canibus.] *Et hoc non est uerum.* Puniceæ pinnæ.] *quia uenatores suspendunt in funibus pennas, & campanellas.* Pauidos.] *timidissimos.* Montem.] *niuis.* Trudentes.] *frangentes. Conantur frangere, sed non possunt.* Cominus.] *propè, & è uicina parte.* Cædunt.] *interficiunt ceruos rudentes.* Rudentes.] *querentes ceruos, et clamantes.* Læti.] *agricolæ ipsi.* Indefossis.] *propter hoc Vergilius uidetur scribere de Thracia, ubi sunt montes, in quibus possunt esse cauernæ. & abusiuè Thraciam appellat Scythiam, ubi sunt frigora, sed non ita continua.* B Secura ocia.] *securam quietem.* Robora.] *multa ligna aduoluunt ignibus.* Sub alta terra.] *in ipsis uisceribus terræ.* Totas ulmos.] *ultimas arbores. nam ulmi ibi non sunt.* Hic.] *tunc.* Pocula uitea.] *uina.* Fermento.] *Non intelligitur nunc fermentū prout in Italia est, ex farina: sed pro ordeo, uel tritico, uel auena acida. Ex his rebus potiones in Scythia fiunt.* Fermento.] *id est acido tritico & hordeo.* Sorbis.] *& hoc contrà: quia in Scythia non nascuntur sorbi, sed fortè in ea regione quam scribit Vergilius nascuntur.* Effrena.] *libera, quia Scythæ liberi sunt, & imperatores eorum dicuntur imperatores libertatis.* Trioni.] *Hoc dixit propter Græcam imitationem.* Hyperboreo.] *boreali, polo septentrionali.* Ryphæo euro.] *uento qui cum ueniat ab oriente, spirat à Ryphæis mōtibus, qui ad orientem uergunt. Hoc epitheton accepit Vergilius ab aliquo græculo eruditissimo.* Montes Ryphæi non sunt in C septentrione, sed in superiore parte Indiæ, uersus orientē. Et pecudum fuluis.] *Et hoc est uerum. pellibus enim propter nimium frigus operiuntur.*

Riphæo tunditur Euro.] Euro significat uento: non PRO. utiq; eo qui ab ortu flat, sed eo quem Aquilonē uocamus. Riphæos montes quidam putauerunt alpes. Sed propriè sunt Riphæi montes Scythiæ. Scythium interpretantur lupini colorem, quidam hibiscum.

Confertoq; agmine cerui.] In Romano libro, Confecto legitur. In Mediceo, & alijs omnibus antiquioribus, VAR. Lect. Conferto. Et pecudum fuluis uelantur corpora setis.] In Romano libro Velatur, numero unitatis habetur. In altero etiam peruetusto, Velatur legere erat: sed altera inde manu n superaddita.

Verùm ut ex nostris item literis doctrina corroboretur, apud Senecam libro De ira tertio, ita reperio: Quod CÆL. Rhod. accidere uides animalibus mutis, idem in homine deprehendes: friuolis turbamur et inanibus. Taurum color rubicundus excitat: ad umbram aspis exurgit: ursos leonesq; mappa proritat. Omnia quæ natura fera ac rabida sunt, consternantur

A *consternantur ad minima. Porrò & ceruos rubræ pennæ aspectu terreri, nonne & Ausonius comprobat illis uersibus?*

An cum fratre uagos dumeta per auia ceruos
Circundas maculis, & multa indagine pinnæ?

Id & Seneca significare uidetur libro De clementia primo: Si feras, inquit, linea & pinna cõclusas contineas, iubeasq; telis incessi, tentabunt fugam per ipsa quæ fugerant, proculcabuntq; formidinem. Sed & in Georgicis libro tertio commeminit Virgilius, ubi de ceruis ait:

Puniceæ'ue agitant pauidos formidine pennæ.

Quem tamen locum inscitissimè explicari, animaduertes etiam ab ijs qui fimbrias expandunt, & ostentui sua habent omnia, & pectus suum bibliothecam rentur. Album porrò colorem lunæ contribuunt, quoniam aquis dominetur is planeta: quarum natura est, uti concretione inalbescant. Et propterea Virgilium, ab Pane deceptam lunam confinxisse, muneribus candidioris lanicij.

Si tibi lanicium curæ, primùm aspera silua,
Lappæq; tribuliq; absint: fuge pabula læta,
Continuoq; greges uillis lege mollibus albos.
Illum autem, quamuis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Reijce, ne maculis infuscet uellera pullis
Nascentum, plenoq; alium circunspice campo.
Munere sic niueo lanæ (si credere dignum est)
Pan deus Arcadiæ captam te Luna fefellit,
In nemora alta uocans: nec tu aspernata uocantẽ.
At cui lactis amor, cythisum, lotosq; frequenteis
Ipse manu, salsasq; ferat præsepibus herbas.
Hinc & amant fluuios magis, & magis ubera tendunt,
Et salis occultũ referũt in lacte saporẽ.
Multi iam excretos prohibẽt à matribus hœdos,
Primaq; ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere, horisq; diurnis,
Nocte premũt: quod iam tenebris, & sole cadẽte
Sub lucẽ exportant calathis, adit oppida pastor:
Aut parco sale cõtingunt, hyemiq; reponunt.
Nec tibi cura canum fuerit postrema: sed unà
Veloces Spartæ catulos, acremq; Molossum
Pasce sero pingui. nunquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursusq; luporum,
Aut impacatos à tergo horrebis Iberos.
Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros,
Et canibus leporem, canibus uenabere damas.
Sæpe uolutabris pulsos syluestribus apros
Latratu turbabis agens, montesq; per altos
Ingentem clamore premes ad retia ceruum.
Disce & odoratam stabulis accendere cedrum,

SER. *Si tibi lanicium curæ.] Et hæc lana dicimus, & hoc lanicium: sicut fuga, et effugium. Quod quum dicit, oues lanæ causa non debere pinguescere, physicum est: omne enim pingue animal caret pilis, quod hirsutum efficit macies. Lappæq; tribuliq;.]*
B *à quibus reb. lana decerpitur. Greges albos.] Lana enim alba preciosior est, quippe susceptura alium quemlibet colorem. Quod autem colorẽ hìc per transitum tangit, in alijs plenius legitur. Maritum pecoris & cornu & ungulis & palato album esse debere dicit. Alioquin licet aries sit cãdidus lanis, constat ex eo pullos, id est, nigros creari. Aries sit candidus ipse.] Bene addidit Ipse, quasi aut dominus gregis, aut quia antea damno capitali dari consueuerat: nam apud maiores, homi*
C *cidij pœna noxius arietis dãno luebat, quod in Regum legibus legitur. Pullis.] nigris. Vdo palato.] semper humido. alibi, Vda uocis iter. Reijce.] Reij aut quasi monosyllabum produxit licenter, aut (ut suprà diximus) quia cùm faciat reieci, I pro duplici habetur, & reij efficit longam: ideo & in alijs modis præsumit sibi productionem. Munere sic niueo.] Mutat fabulã. nam non Pan, sed Endymion amasse dicitur Lunam: qui spretus, pauit pecora candidissima, et sic eam in suos illexit amplexus. Cuius rei mystici uolunt quandam secretam esse rationem. Si credere dignum est.] tantum de Luna sacrilegium. Salsasq; ferat præsepibus herbas.] ut & multum potantes reddant plurimum lactis: & ipsum lac non sit fatuum, sed habeat salis occultum saporem, id est, uix intelligibilem, & non statim apparentem. Excretos.] ualidiores. Ferratis capistris.] id est, duris. Nocte premunt.] cogunt in caseos. Calathis.] uasis æreis, in quibus lac, uel recens caseus in urbem distrahitur. Aut parco sale contingunt.] aut modico sale: aut reuera parco, id est, seruatorio, qui in quod mittitur seruat: nam & homo frugi parcus uocatur. Aut certè parco dixit, pro parcè, ut sit nomen pro aduerbio. Nec tibi cura canum.] λιτότης figura: pro, magna tibi cura sit canum. Postrema.] uilis. Veloces Spartæ catulos, acremq; Molossum.] In illis uelocitas, in his autẽ fortitudo laudatur. Sparta autem Laconiæ est ciuitas, Molossia pars Epiri. Pasce sero pingui.] aqua lactis, quæ pingues efficit canes. Nocturnum furem.] noctis opportunitatem captantem. Fur autem à furuo dictus est, id est, nigro: nam noctis utitur tẽpore. Horat. Quàm benè furuæ regna Proserpinæ Vidimus. Aut certè à græco uenit: nam fur, φὼρ uocatur. Iberos.] abactores: ferè enim Hispani omnes, acerrimi abactores sunt. Onagros.] agrestes asinos. & est laus canum. Sæpe uolutabris.] Volutabra loca sunt, in quibus se apri uolutant. Siluestribus.] quia circa casas esse, & in ciuitatibus possunt. Disce & odoratã.] pro odoriferam. Et loquitur de serpentũ remedijs, qui ingressi tecta animalibus nocent.*

Si tibi lanicium curæ.] si uolueris habere curam lanæ. POM. Sabi.
Lappæ & tribuli.] herbæ quæ habent semen spinosum. Lege.] elige. Villis mollibus.] lana molli, quæ debet esse candida. Illum autem reijce.] qui habet sub lingua maculam nigram. Columella sic ait: Itaq; non solum ea ratio probanda arietis, si uellere candido uestitur, sed etiam si palatum atq; lingua concolor est lanæ. nam cum & corporis partes nigræ atq; maculosæ sunt, uaria etiam proles nascitur. itaq; numeris significauit Vergilius. Reijce.] repelle arietem. Pullis.] nigris. Circumspice.] require. & est translatio. Alium.] scilicet arietem. Munere sit niueo.] Aiunt, quòd quum olim Pan Mercurij filius cum Luna coire concupisset, & illa peteret præmiũ, Pan cum nihil haberet præter ouillum pecus, potestatem fecit ut eligeret quod uellet ex grege. Luna delectata candore lanæ, album arietem cepit: & delusa fuit, quia ignorabat alia signa. ille enim aries subnigram habuit linguã,

qui maculauit postea totum gregem. Captam.] amore lanæ niueæ. Fefellit.] quia habebat linguam nigram. At cui lactis.] Lotus herba est & arbor. de herba loquitur nunc. Salsas herbas.] ut hyssopum & serpillum. et ex herbis salsis lac fit sapidius. Origanum & † lepidum herbæ faciunt optimum saporem in lacte. Ille.] pastor. Ex radice loti herbæ desiccata, in Libya fit farina et panis, propter penuriam tritici. Lotos dicitur & faba græca. Hinc.] propter salsedinem. Tendunt.] replent, & repleta ubera extenduntur. Excretos.] qui creuerint multum, id est, hœdos magnos. Prima ora.] primam partem rictus, ne posit sugere lac. Præfigunt.] ligant, per translationem. Surgente die.] mane. Premunt.] caseum faciunt. Sub lucem.] seruant usq; ad diem. Adit.] uadit ad oppida. Parco sale.] quia non debemus ponere multum salis. Cura canum.] id est, debemus adhibere optimos canes: & sunt probatissimi Spartani & Molossi. Spartæ.] Spartanos. Acrem.] uehementem. Molossum.] Molossi sunt in Epiro. Sparta ciuitas est Laconiæ. Veloces catulos.] ut possint superare feras, & sint agiles & diligentes. Sero.] serũ est postrema pars lactis, & est aqua lactis. Pingui.] priusquam recoctũ excipiatur, & quod adhuc habeat aliquam unctuositatẽ.

† Forte lapathum.

Custodibus.] canibus. Horrebis.] timebis. quia qui timet, horret. Fures.] dicuntur à furuo: id est, obscuro, quia illi nocturno tempore latrocinantur. Aut impacatos Hiberos.] Hiberi populi sunt supra Colchidem, et sunt prædatores. & accipit Hiberos pro prædatoribus. Onagros.] syluestres asinos. Timidos.] nam omne genus asinorum est timidum, propter frigiditatem. Venabere.] capies uenando. Volutabris.] dicitur ab inuoluendo. & est locus plenus luto, ubi se uolutant apri. Ingentem.] magnum. Premes.] ages & impelles. Disce & odoratam.] Remedium contra serpentes. A

PRO. Munere sic niueo lanæ (si credere dignum est) In nemora alta uocans.] Pan Mercurij filius, cum Lunam concupisset, & haberet optimum pecus, poscente ea partẽ pecoris pro concubitu, dicitur pollicitus, & duas partes fecisse gregum: quarum alteram candidiorẽ, sed lanæ crassioris. Lunã deceptam candore, deterius pecus abduxisse, ut poeta significat. Iberos.] Iberi, Hispani, à flumine Ibero.

VAR. Lect. Sæpe uolutabris pulsos siluestribus apros Latratu turbabis agens.] In Romano libro scriptum est, Latratu terrebis. sed enim, Turbabis, pleniorem sententiam reddit. B

SER. Agitare.] persequi. Graui nidore.] serpentibus scilicet noxio. Galbaneoq;.] Galbanum est multis apta medicaminibus. Chelydros.] Chelydri dicti sunt, quasi chersydri, quia in aquis & in terris morãtur: nam χέρσον dicimus terram, ὕδωρ autem aquam. Mala tactu Vipera.] quæ etiam tacta nocet: est enim perniciosa, dum tangitur. Vipera autem, species est serpentis, quæ ui parit: nam corrosis eius lateribus exeunt pulli cum matris interitu. Lucanus: Viperei coeunt abrupto corpore nodi. Cœlumque exterrita fugit.] id est, tectis gaudet: ut ἀγαθοὶ δαίμονες, quos latinè Genios uocant. Fouit humum.] amplexa terram est, in qua posset latêre. Timidum caput.] cui timet. Nam, ut Plinius dicit, serpentis caput etiam si cum duobus euaserit digitis, nihilominus uiuit. Extremæq; agmina caudæ.] motus. & hoc dicit: Cæde serpentem, donec caudæ uolubilitas conquiescat. Conuoluens sublato pectore terga.] id est, erectus: quod ad expreßionem serpentis generis posuit. Alij enim repunt toto corpore, alij eriguntur corporis parte. Lucanus: Et contentus iit cauda sulcare pa

Galbaneoq; agitare graueis nidore chelydros.
Sæpe sub immotis præsepibus, aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumq; exterrita fugit:
Aut tecto assuetus coluber succedere, & umbræ,
Pestis acerba boum, pecoriq; aspergere uirus,
Fouit humũ. cape saxa manu, cape robora pastor,
Tollentemq; minas, & sibila colla tumentem,
Deijce: iamq; fuga timidum caput abdidit alte,
Cum medij nexus, extremæq; agmina caudæ
Soluuntur, tardosq; trahit sinus ultimus orbes.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squammea conuoluens sublato pectore terga,
Atq; notis longam maculosus grandibus aluum:
Qui dum amnes ulli rumpuntur fontibus, & dũ
Vere madent udo terræ ac pluuialibus Austris,
Stagna colit, ripisq; habitans, hic piscibus atram
Improbus ingluuiem, ranisq; loquacibus explet.
Postquam exusta palus, terræq; ardore dehiscunt,
Exilit in siccum, & flammantia lumina torquens
Sæuit agris, asperq; siti atq; exterritus æstu.
Ne mihi tum molleis sub dio carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas:
Cum positis nouus exuuijs, nitidusq; iuuenta
Voluitur, aut catulos tectis, aut oua relinquens
Arduus ad solem, linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoq; te causas, & signa docebo.
Turpis oues tentat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad uiuum persedit, & horrida cano
Bruma gelu: uel cum tonsis illotus adhæsit
Sudor, & hirsuti secuerunt corpora uepres.
Dulcibus idcirco fluuijs pecus omne magistri
Perfundunt, udisq; aries in gurgite uillis

rias. Vere madent udo terræ.] Alibi, Quum ruit imbriferum uer. Improbus.] insatiabilis. Ingluuiem.] uentris capacitatem. Ranis loquacibus.] clamosis. & Loquacibus ideo, quia ex hominibus factæ sunt, ut dicit Ouidius. Asperq; siti.] Sall. Quod genus siti magis quàm alia re accenditur. Mihi.] pro cuicunq;: ut, Non illa quisquam me nocte per altum Ire. Nitidusq; iuuenta.] Pelle enim deposita, redit ad priorem ætatem. C Catulos.] Abusiuè dixit: nam Catuli propriè canum sunt. Morborũ quoq; te causas, & signa docebo.] Tria dicit: Signa morborũ, causas, remedia. sed non seruat ordinem legitimum. Nam post remedia, morborum signa commemorat. Turpis scabies.] quæ asperum & turpe efficit corpus. Altius ad uiuum.] per medullas & ossa penetrat. Illotus adhæsit Sudor.] Lotus uel lautus dicimus: inde est, Lautum eo. nam illud ab Horatio satis licenter dictum est: Ast ubi me fessum sol acrior ire lauatum Admonuit. Et hirsuti secuerunt corpora uepres.] Duas res dicit, unde scabies ouium nascitur: aut nimium frigus, et humorem aeris: aut

etiam

A etiam quum post tonsionem non lauantur. Ex ualidiore enim æstu sudor eis adhæret, ac propterea lauari frequenter præcepit. Vepres hic masculino genere, at Lucretius fœminino: ut, Illorum spolijs uepres uolitantibus austris. Dulcibus fluuijs.] Salsa enim aqua magis pruriginem generat. Vdisq; aries in gurgite uillis Mersatur.] Dicit ducem gregis, quem etiam Varro ita commemorat. Huic autem partem aliquam lanæ pastores solent relinquere, unde ait, Vdis uillis. nam oues semper tonsæ lauantur.

POM. Sabi. Grauis.] uenenosos. Galbaneoq;.] Galbanus est arbor, quæ prouenit in Amano mōte, parte Tauri, in regione Syriæ. si uratur galbanus, fugat serpentes. Immotis præsepibus.] non purgatis stabulis. Vipera.] serpens malus dum tangitur. Cœlum.] aerem, cum fugit, & uenit ad stabulum. Assuetus.] quia ibi fuit educatus. Acerba pestis.] malum ingens. Virus.] uenenum. Deijce.] cum saxo serpentem tumentem & sibilantem. Nexus.] reuolutiones soluuntur. Vltimus sinus.] ultima pars non latet, cum lateat caput. Calabris.] quia in Calabria optima sunt pascua pro bubus, ubi est mons

B Picanus. Maculosus.] ipse serpens plenus maculis, & uersicolor. Notis.] maculis & signis. Amnes ulli.] aliqui fluuij manant. Vdo.] pluuiali, & hoc propter uernum tempus. Explet.] implet. Ingluuiem.] uentrem. quia serpens est totus ingluuies, & uenter. Dehiscunt.] aperiuntur. Sæuit.] propter sitim. Sub diuo.] sub aere, propter hos serpentes qui penetrant omnia ut inueniant aliquam humiditatem. In dorso.] supra gramina. Exuuijs.] corio suo, quia singulis annis renouatur. Arduus.] sitiens, propter solem. Trisulcis.] quia uidetur lingua trisulca. Morborum.] Nunc transit ad morbos, & remedia, & incipit de scabie, quæ uenit propter nimiam pluuiam: quæ cōcalefacta cum uellere, generat scabiem. Ad uiuum.] usq; ad corium. Bruma.] hyems. dicit omnes causas, ex quibus potest oriri scabies. Idcirco.] igitur. Dulci.] non salsa, & amara. Aries.] ponit arietem pro omni uellere.

PROB. Galbaneoq; agit.gra.] Galbanum medicamenti genus. Calabris.] Calabria regio, in qua Brundusium est oppidum.

VAR. Lect. Galbaneoq; agitare graui nidore chelydros.] Lege, Grauis, quippe chelydros: ex ueterum librorū testimonio, & structuræ ipsius cōcinnitate. Sæpe sub immotis præsepibus.] In Romano libro legitur, Ignotis. sed, Immotis, melius. Fouit humum.] In libris aliquot manuscriptis, Fodit, legitur, sed, Fouit, Seruius agnoscit, et uetera sic habent exemplaria. Postquam exhausta palus, terræq; ardore dehiscunt.] In Romano libro, in Oblongo, in Longobardico, & aliquot alijs non indecenter legitur, Exusta. sed enim Exhausta, propriè dictū uidetur. Exilit in siccum.] In codicib. Longobardico, atq; etiam in Mediceo, Exijt, habetur. sed id nimis segniter concitatius uerò mihi uidetur, Exilit. Turpis oues tentat scabies, ubi frigidus imber Altius ad uiuum.] In Romano libro, Temptat scabies cum frigidus imber Altius at uiuum. Ex his nō reiecerim Cum: licet Vbi non displiceat.

SER. Secundo defluit amni.] cum aqua scilicet. Tristi amurca.] amaris olei sordibus. Hoc autem remedium est contra scabiem, & læsum uepribus corpus. Viuaq; sulphura.] Dactylicus uersus. Idæasq; pices.] liquidas, quæ in Ida Phrygiæ monte nascuntur. Scyllamq;,

C helleborosq; graueis.] genera herbarum sunt. Præsens fortuna.] efficax, utilis, profutura. & dicit incidendum esse uulnus, si medicaminibus emolliri minimè potuerit. Summum Vlceris os.] Ergo tunc secandū est, cùm os habuerit. Viuitq; tegendo.] dum tegitur. Meliora Deos sedet omnia poscens.] Maiores enim expugnantes religionem, totum in experientia collocabant. Sallust. Non uotis, neq; supplicijs muliebribus Deorum auxilia comparantur: uigilando et laborando prospere omnia cedunt: ubi secordiæ te te, atque ignauiæ tradideris, nequaquam Deos implores: irati, infestiq; sunt. Artus depascitur.] Et pasco, & pascor illam rem dicimus. Arida febris.] quæ arida efficit corpora. Tamen sciendū, Febrem, licet à feruore dicta sit, esse etiam frigidā: unde modò ad Διασινὴν ait, Aridam. Incensos æstus.] febrem. Salientem sanguine uenam.] id est, mobilem. dicit autem illam uenam feriendam esse, quæ super ungulà animalis est, tam latā quàm mobilis. Bisalthæ.] populi Scytharum, qui fugientes equorū sanguine aluntur, lacte permixto. Cum fugit.] Vel reuera fugit, uel pergit celeriter. Carpentem ignauius herbas.] negligentius, & sine auiditate. Culpam fer. compesce.] Atqui habere morbū, culpæ non est. sed hoc dicit: Occidendo eam, tuā culpam compesce: id est, uita crimen, in quod potes incidere, si dum uni parcis, fuerit totus grex eius contagione corruptus.

Mersatur, missusq; secundo defluit amni:
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurca,
Et spumas miscent argenti, uiuaq; sulphura,
Idæasq; pices, & pingueis unguine ceras,
Scyllamq;, helleborosq; graueis, nigrūq; bitumē,
Non tamē ulla magis præsens fortuna laborū est,
Quàm si quis ferro potuit rescindere summum
Vlceris os. alitur uitium, uiuitq; tegendo,
Dū medicas adhibere manus ad uulnera pastor
Abnegat, & meliora Deos sedet omnia poscens.
Quin etiam ima dolor balantum lapsus ad ossa
Cùm furit, atq; artus depascitur arida febris,
Profuit incensos æstus auertere, & inter
Ima ferire pedis salientem sanguine uenam:
Bisaltæ quo more solent, acerq; Gelonus
Cùm fugit in Rhodopen, atq; in deserta Getarū,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quam procul aut molli succedere sæpius umbræ
Videris, aut summas carpentem ignauius herbas,
Extremamq; sequi, aut medio procumbere cāpo
Pascentem, & seræ solam decedere nocti;
Continuò culpam ferro compesce, prius quàm
Dira per incautum serpant contagia uulgus.
Non tā creber agens hyemē ruit æquore turbo,
Quàm multæ pecundū pestes: nec singula morbi
Corpora corripiunt, sed tota æstiua repente
Spēq; gregēq; simul, cunctāq; ab origine gētem.
Tum sciat aërias Alpeis, & Norica si quis
Castella in tumulis, & Iapidis arua Timaui,
Nunc quoq; pòst tanto uideat, desertaq; regna
Pastorum, & longè saltus, lateq; uacantes.

incautum

Incautum uulgus.] quòd se morbosi pecoris contagione abstinere non nouit. Sallust. Repentè agros incautos inuasit: id est, securos, & quibus præcautum non erat. & ut, Excipit incautum. & aliter, bene dixit incautum. Tota æstiua.] Loca posuit pro animalibus. Aestiua autem sunt loca umbrosa, in quibus per æstatem pecora uitant solis calorem. Statius: Vmbrosi patuere æstiua Lycæi. Spemq; gregemq;.] id est, agnos cum matribus pariter. Aerias.] Sensus hic est: Si quis est qui sciat ista loca, qualia tunc fuerunt quum pecoribus erant referta, nunc quoq; ea uacantia uideat, licet plurimum à pestilētia fluxerit tempus. Aerias Alpeis.] id est, Galliam. & dicendo Aerias, uerbum expreßit de uerbo: nam Gallorum lingua alti montes Alpes uocantur. Norica.] scilicet Noricum, pars est Illyrici. Et Iapidis.] id est, Venetiam. nam Iapidia pars est Venetiæ, ab Iapidio oppido dicta. Sallust. Primā modò Iapidiam ingressus. Huius est fluuius Timauus: unde male quidam Iapygis legunt, quū Iapigia sit Apulia.

POM. Sabi. Defluit.] defertur ab ipso cursu. Amurca.] dicitur fex olei. Spumas argenti.] argentum uiuum & sulphur. Idæas.] quia in Ida monte multæ arbores sunt, ex quibus manat pix. Vnguine.] pinguedine, & ad unguendum. Scyllamq;.] Scylla est genus bulborum, & est naturæ desiccatiuæ. & helleborum propter amaritudinem desiccat. Nigrumq; bit.] liquefactum bitumen, & nascitur in Asphaltite lacu, & est gluten quoddam. Helleborus dicitur alio nomine ueratrum. & nascitur optimus helleborus in Anticyra in Oeta monte, inde Oetius dicitur. Ferro.] gladio. Viuit.] excrescit. Tegendo.] dum tegitur. Vitium.] ulcus, & hoc propter saniem clausam. Dolor.] scabiei, aut alicuius alius morbi. Balantum.] ouium. Arida.] sicca, quia sitim facit. Incensos æstus.] calidißimam febrem. Venā.] id est, soluere uenas in pedibus ouium. & hoc est remedium in febribus. Bisaltæ.] sunt populi in Thracia. Geloni.] in Scythia, qui nunc dicuntur Getæ. Acer.] uehemens ad bellandum. Rhodopen.] montem Thraciæ. Getarum.] & hoc propter Gelonos, qui nunc dicuntur Tatari, id est, Tartari, corrupto uerbo, qui immerso semine auenæ in lacte, ubi lac spissescit, soluūt uenas equorum, & miscent spisso lacti sanguinem illum, & deinde sorbillant. in ipso autem itinere bibunt sanguinem equorum sine lacte. Potat.] ipse Tatarus & Scytha. A Massagetæ habent etiam hunc morem, quorum loca tenet nunc Tatari, ut meminit Plinius. eodem modo bibunt. Quàm procul.] Nunc docet signum, quomodo cognoscitur ouis febricitans. Succedere umbræ.] ire ad umbrā. Procul.] quia non potest errare ut aliæ oues. Carpentem.] non comedentem, ita auidißimè: ideo ignauius. Sequi.] gregem scilicet. Culpam.] ouem pestilentem. Continuò.] statim. Compesce ferro.] interfice. Contagia.] febris illa contagiosa. Vulgus.] per multitudinem ouium.

PRO. Scyllamq;.] scylla bulbi genus, unde inficitur acetum quod Scyllites dicitur. Elleborum, genus medicamenti uenenati: quod interdum mortiferum est. Bisaltæ.] Gens est Thracum. Geloni, Scythæ, & utriq; à regionibus dicti. Iapidia.] regio dicta est Histriæ.

VAR. Lect. Et spumas miscent argenti, uiuaq; sulfura.] In Romano libro scriptum est, Argenti & sulfura uiua. Et meliora deos sedet omnia poscens.] In Romano libro, Aut pro Et, pro Omnia, Omina legitur. quod non æquè placet. Aut summas carpentem ignauius herbas.] In Romano libro, Segnius. sed Ignauius agnoscit Seruius. Et feræ solā decedere nocti.] In antiquis libris, Sera nocte. B sed datiuo melius. Continuò ferro culpam compesce.] In Romano, in Mediceo, & quibusdam alijs peruetustis libris dictionum ordo est, Continuò culpam ferro. Et Iapidis arua Timaui.] Non negarim Iapidis legendum, & Iapidiam Venetiæ proximam regionem appellatam. Non tamen reijciendum est, quod in Romano libro, atq; etiam in Mediceo legitur, Iapygis.

CAEL. Rhod. Et quoniam Virgilij locum excußimus, iuuemus eundem pro uirili, apud quem in Georgicis ita legendum uidetur eruditis, ubi pecudum annumerantur remedia:

Et spumas miscent argenti, uiuaq; sulfura,
Ideasq; pices, & pingues unguine ceras.

Sic enim agnosci à Seruio & Macrobio, non ut modò paßim lectitamus, Ac sulfura uiua. Esse enim dactylicū carmen, cum in sede postrema dactylum seruet: sicut Æneidos item sexto,

—Quin protinus omnia
Perlegerent oculis, ni iam præmissus Achates
Afforet.—

C

Hic quondam morbo cœli miseranda coorta est
Tempestas, totoq; autumni incanduit æstu,
Et genus omne neci pecudū dedit, omne ferarū,
Corrupitq; lacus, infecit pabula tabo.
Nec uia mortis erat simplex: sed ubi ignea uenis
Omnibus acta sitis miseros abduxerat artus,
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaq; in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.
Sæpe in honore Deûm medio stās hostia ad aras,
Lanea dum niuea circundatur infula uitta,
Inter cunctanteis cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactauerat antè sacerdos,
Inde neq; impositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere uates.
At uix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaq; ieiuna sanie infuscatur arena.
Hinc lætis uituli uulgò moriuntur in herbis,
Et dulceis animas plena ad præsepia reddunt.
Hinc canibus blādis rabies uenit: & quatit ægros

SER. Hic quondā morbo.] Describit pestilentiā Venetiæ, Galliæ, Illyrici. Nā quodā tempore cùm Nilus plus æquo excreuisset, & diu permansisset in campis, & aqua fluminis & calore prouinciæ, diuersa & plurima in limo animalia sunt creata, quæ recedente in alueos suos Nilo, & integra, & quæ semiplena fuerant, putrefacta sunt: exinde corrupto aere nata pestilentia est, quam Auster flans, primò ex Ægypto ad Atticam prouinciam pepulit, mox inde in tractum Venetiæ & Illyrici, usquequaq; uersum uniuersa uastauit. Hanc autē pestilentiam ordine quo diximus, plenißimè Lucretius executus est. Miseranda tempestas.] pessima, inferens rem dignā miseratione. Totoq; autumni incanduit æstu.] exarsit prima parte autumni, quæ semper grauem efficit pestilentiam. Vt autē autumnus abundet morbis, facit confine frigoris & caloris: quod licet etiam uernum tempus habeat, caret tamen morbo, quia tunc corpora præ-

Tussis anhela sues,ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix studiorum atq; immemor herbæ
Victor equus,fonteisq; auertitur,& pede terram
Crebra ferit.demissæ aures,incertus ibidem
Sudor,& ille quidem morituris frigidus,aret
Pellis,& ad tactum tractanti dura resistit.
Hæc ante exitium primis dant signa diebus.

A *ra præcedēti durata sunt frigore, quæ autumnus corrumpit, laxiora inueniens post æstatis calorem. Corrupitq; lacus, infecit pabula tabo.*] Ordinem *sequutus est,quem & Lucanus tenuit:et Sallustius, primò aerem,inde aquam, post pabula esse corrupta. Nec uia mortis erat simplex.*] *nec moriebantur ex usu, id est,secundum naturalem ordinem,non tantum fuga animæ,sed etiam corporis resolutione.Est autem Sallustius qui ait:*Nec *simplici quidem morte moriebantur.* Om*nibus acta sitis.*] *feruidus calor:ab eo quod præcedit, id quod sequitur.* Fluidus *liquor.*] *humor sordidus. Ossa.*] *etiā ossa,& ἀπὸ* [Greek] *totū hominem significat.* In *honore deūm.*] *in sacrificijs:ut,Haud equidem tali me dignor honore.* Lanea.] *scilicet infula. nam non stat uersus,si laneam uittam dixeris.* Mactauerat *ante sacerdos.*] *eius scilicet mortem præueniens.* Neq;
B *impositis ardent altaria fibris.*] Quia,*ut dicit* Plin. *Morbosa caro non coquitur.* Nec *responsa potest consultus reddere uates.*] Colligi *enim,nisi ex sana uictima,futura non possunt.* Suppositi.] *Sic & in sexto: Supponunt alij cultros.*Dicendo *autem* Suppositi,*feriēdi genus ostendit:nam interdum ab inferiore parte,interdū desuper feriebantur.* Summaq; *ieiuna sanie infuscatur arena.*] Signatis *usus est uerbis,nimiumq; libratis.* Vulgò.] *ubique,passim & cateruatim.* Lætis *herbis.*] *ideo ne eos fame perisse putaremus.* Canibus *blandis.*] Etiam *blan*-

dis canibus ex pestilentia rabies nascitur. Quatit *ægros tussis.*] *Propriè: nam tussis commouet corpora.* Faucib.*obesis.*] *tumentibus.* Angit.] *Bene ait* Angit:*nam* Angina *dicitur porcorum morbus, qui occupat fauces.* Plautus: *Vellem me in anginam uerti, ut huic aniculæ fauces præoccuparem.* Immemor *herbæ.*] *pro herbarū:ut ipse,* Immemor *herbarum quas est mirata iuuenca.ut occupatione morbi, obliuionem cibi factam esse dicat.* Quidam *uerò uolunt,quòd* Immemor *sit studiorū et herbæ: quoniam antiqui in pratis certamina exhibere cōsueuerant.* Vnde *congruè cōiunxit utrunq;,studiorum & herbæ.* Crebra *ferit.*] Crebrò, *nomen pro aduerbio.* Incertus.] *scilicet irrationabilis,sine labore, cuius causa non apparet.* Moriturisf*rigidus.*] Frigidus *sudor mortis futuræ signum est. & morituris frigidus,* [Greek] *est.* Pellis *tractanti dura resistit.*] *rigida est,nec cohæret digitis.*

VAR. Lect. *Corripuitq; lacus.*] In Romano, in Medico, *& antiquis alijs libris,* Corrupit, *habetur.* Linea *dum niuea circundatur infula uitta.*] In *Mediceo, in Longobardico,et quibusdam alijs antiquis libris,* Lanea *legitur: quod agnoscit Seruius.* Inter *cunctantes cecidit moribunda ministros.*] In *Romano libro,*Magistros,*legitur.* Cre*bra ferit.*] In *Longobardico,* Crebrò *ferit.* Et *ad tactum.*] In Romano At, *ut solet.* In *Longobardico,*Et *ad tractum.*

Sin in processu cœpit crudescere morbus,
Tum uerò ardentes oculi,atq; attractus ab alto
Spiritus,interdum gemitu grauis,imaq; longo
Ilia singultu tendunt.it naribus ater
Sanguis,& obsessas fauceis premit aspera lingua.
Profuit inserto latices infundere cornu
Lenæos:ea uisa salus morientibus una.
Mox erat hoc ipsum exitio,furijsq; refecti
Ardebant,ipsiq; suos iam morte sub ægra
(Dij meliora pijs,erroremq; hostibus illum)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans sub uomere taurus
Concidit,& mixtum spumis uomit ore cruorem,
Extremosq; ciet gemitus.it tristis arator,
Mœrentem abiungens fraterna morte iuuencum,
Atq; opere in medio defixa reliquit aratra.
Non umbræ altorū nemorum,non mollia possunt
Prata mouere animum, non qui per saxa uolutus
Purior electro campum petit amnis.at ima
Soluūtur latera,atq; oculos stupor urget inerteis,
Ad terramq; fluit deuexo pondere ceruix.
Quid labor,aut benefacta iuuāt?quid uomere ter
Inuertisse graueis?atqui nō Massica Bacchi (ras
Munera,non illis epulæ nocuere repostæ.
Frondibus & uictu pascuntur simplicis herbæ,
Pocula sunt fontes liquidi,atq; exercita cursu
Flumina,nec somnos abrupit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quæsitas ad sacra boues Iunonis,& uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.

SER. *Cœpit crudescere.*] *ualidior fieri:ut,* Deiecta *crudescit pugna Camilla.* Et *iā dat signa morbi ualidioris.* Obsessas.] *clausas.* Aspera *lingua.*] *ex nimia siccitate.* Profuit *inserto.*] *nō semper profuit, sed aliquando: nam*
C *hoc solum est, quod aut morbo liberat, aut commouet in furorē.* Mox *erat hoc ipsum.*] *quod salutiesse putabatur. et hoc est,quod paulo pòst dicturus est:* Quæsitæq; *nocent artes.* Furijsq; *refecti.*] Quia *languentia corpora in uires quodammodo excitat furor, & facit ea in exitium conualescere.* Dij *meliora pijs.*] Per *parenthesim in execratione hostium hanc torquet insaniam.* Fumans *sub uomere taurus.*] Per *hoc ostendit etiam forteis tauros repentè morbo concidere.*Nemo *enim pestilentem ad aratra ducit iuuencum.* Extremosq; *ciet gemitus.*] Vltimum *hoc gemit. Sanè &* Ciet,*modò dat signa,sicut in* Ter*tio de* Andromache: La*chrymasq; ciebat. quum* Ciere *propriè sit, alteri aliquid commouere.* It *tristis.*] *morte iuuenci tristem dicit agricolam.* Fraterna *morte.*] *consortis interitu. & ex affectu dictum est rustici.* Mo*uere.*] *in sui desiderium illicere.* Purior *electro campum petit amnis.*] Nam *sicut electrum defæcatius est metallis omnibus, ita et currens aqua cæteris purior.* Ad *terramq; fluit deuexo pondere ceruix.*] Lucan.Las*sumq; caput se ferre recusat.* Quid *labor, aut benefacta iuuant?*] Si *neutrum mortem repellit, nec corporis exercitium, nec mentis religio.* Nam *si generalis est sententia secundum* Epicure*os,contra religionem est: si autem ad bouem tantū refertur,*

refertur, hoc dicit, quid ei prodest labore suo aluisse mortales? Atqui non Massica Bacchi Munera.] uina preciosa, à Massico monte Campaniæ. & per transitum tangit illa quæ dicunt Physici, morbos uenire ex cibi & potus nimietate, uel mutatione, ex nimijs uigilijs, et multa sollicitudine: dicitq; etiam sine his nasci ægritudinem. Nam in animalibus quũ nihil horum sit, tamen ægritudines pati cernimus. Epulæ repostæ.] aut abundantes, aut uariæ. Simplicis herbæ.] Propter uarietatem epularum dixit Simplicis herbæ. Nec somnos abrumpit cura.] Ex cura enim nimia uigiliæ procreantur. Vris Imparibus.] bobus agrestibus, & ipsis inæqualibus. Nam Vri agrestes boues sunt, ut diximus supra: & hoc poeticè dixit. Cæterum uarietas hæc est: Quum mos esset sacerdote Argiuam iunctis bobus ire ad templa Iunonis, & solenni die boues non inuenirentur, (pestilentia enim quæ per Atticam, ut diximus, transierat, uniuersa consumpserat:) duo sacerdotis filij, Cleobis & Biton, matrem subeuntes iugo A *ad templa duxere. Tunc Iuno probans eorum religionem, obtulit matri, id quod uellet posceret filijs. Illa pia responsione ait, ut quod sciret utile Dea mortalibus, ipsa præstaret. Altero itaque die sacerdotis filij iuuenes reperti sunt mortui. ex quo probatum est, nihil esse morte præstantius: quod Herodotus apud Græcos plenißimè commemorat in prima historia. Alta ad donaria.] Donaria propriè sunt loca, in quibus dona reponuntur deorum: abusiuè aũt templa. Nã ita & puluinaria pro tẽplis ponimus. quũ sint propriè lectuli, qui sterni in quibusdã templis cõsueuerãt.*

VAR. LECT. *Erroremq; hostibus illum.] In Romano, Ardorem. Non gramina possunt Grata mouere animum.] Legendum ex ueteribus omnibus libris, Non mollia possunt prata mouere animũ. Quæ lectio maximè probatur ab eruditis omnibus. Et uictu pascuntur simplicis herbæ.] In Longobardico, Victum, non ineleganter.*

Ergò ægrè rastris terram rimantur, & ipsis
Vnguibus infodiunt fruges, monteisq; per altos
Contenta ceruice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ouilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat: acrior illũ
Cura domat. timidi dammæ, ceruiq; fugaces
Nunc interq; canes & circum tecta uagantur.
Iam maris immẽsi prolẽ, & genus omne natantũ,
Littore in extremo ceu naufraga corpora fluctus
Proluit, insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit & curuis frustra defensa latebris
Vipera, & attoniti squamis astantibus hydri.
Ipsis est aer auibus non æquus, & illæ
Præcipites alta uitam sub nube relinquunt.
Præterea nec iam mutari pabula refert,
Quæsitæq; nocent artes: cessere magistri,
Phillyrides Chiron, Amithaoniusq; Melampus.
Sæuit & in lucem Stygijs emissa tenebris
Pallida Tisiphone: morbos agit antè, metumq;,
Inq; dies auidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum, & crebris mugitibus amneis,
Arentesq; sonant ripæ, collesq; supini.
Iamq; cateruatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadauera tabo,
Donec humo tegere, ac foueis abscondere discũt.
Nam neque erat corijs usus, nec uiscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut uincere flamma.
Nec tondere quidem morbo, illuuieq; peresa
Vellera, nec telas possunt attingere putres.
Verùm etiam inuisos si quis tentarat amictus,
Ardentes papulę, atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur: nec longo deinde moranti
Tempore, contactos artus sacer ignis edebat.

SER. *Ægrè.] difficulter. Terram rimantur.] in rimas agunt. Vnguibus.] ὑπερβολικῶς, pro manib. Nec gregib. nocturnus.] Quòd ait nocturnus, figuratè rem temporis ad personã transtulit. Obambulat.] insidiatur. Cura.] scilicet pestilentiæ. Timidi dammæ.] Mutauit genus, ut uitaret ὁμοιοτέλευτον. nam Horat. fœminino genere posuit, dicendo, Et superiniecto pauidæ natarũt Aequore dãmæ. Dicendo dammas et ceruos errare cum canibus, duo ostendit: & hos timoris, & illos ferocitatis oblitos. Fugiunt.] quasi timentes marinam pestilentiam. Ipsis est aer auibus non æquus.] suis quodãmodo, quæ alarum uelocitate supergredi acrem non poterant pestilentem. Phillyrides Chiron.] medicinæ inuentor, Saturni & Phillyræ filius. Amythoniusq; Melampus.] Amythaonis filius καθαρτής, purgator. Nã Prœtidas ipse purgauit lustrationibus, quas inuenit. & hoc dicit, Conualescente morbo nec medicinam prodesse, nec religionẽ posse. Arentesq; sonant ripæ.] Vult pestilentiam etiam elementa sentire, sicut in Tertio: Arebant herbæ, & uictũ seges ægra negabat.* B *nam Segetẽ pro terra posuit. Nam neq; erat corijs usus.] quippe morbo putrefactis. Nec uiscera quisquam.] Nec lauari, nec coqui poterant. Caro enim corrupta morbo quendam habet mucorẽ, qui non potest ablui, quoniã omne corpus poßidet. Item igni superposita, aut putrescit, aut durescit. nam non coquitur. Papulæ.] carbunculi. Immundus sudor.] morbus pedicularis, φθειρίασις. Sacer ignis.] quem Græci ἱερὸν πῦρ uocant.*

VAR. LECT. *Arentesq; sonant ripæ.] In Romano libro, Horrentesq;.* C *Ac foueis abscondere discunt.] In antiquißimo quidem libro, Foßis legere est. Verum etiam inuisos.] In Romano libro legitur, Quin etiam inuisos. Contactos artus sacer ignis edebat.] Vulgata quædam exemplaria legunt, Contactos artus. Sed in Romano legitur mutato etiam numero, Contactos sacer artus.*

A

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN QVARTVM Georgicorum Argumentum.

Protinus aerij mellis redolentia regna,
Hyblæas & apes, aluorum & cerea tecta,
Quiq; albi flores, examina quæq; legenda,
Indicat: humenteisq; fauos, cœlestia dona.

GEORGICORVM LIBER IIII.

Rotinus aerij mellis cœlestia dona
Exequar: hanc etiã Mecœnas aspice partem.
Admiranda tibi leuium spectacula rerum,
Magnanimosq; duces, totiusq; ordine gentis
Mores, & studia, & populos, & prælia dicam.
In tenui labor, at tenuis non gloria: si quem
Numina læua sinunt, auditq; uocatus Apollo.
Principio sedes apibus, statioq; petenda,
Quo neq; sit uentis aditus, (nam pabula uenti
Ferre domũ prohibent) neq; oues, hœdiq; petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, & surgentes atterat herbas.
Absint & picti squallentia terga lacerti
Pinguibus à stabulis, meropesq;, aliæq; uolucres,
Et manibus Progne pectus signata cruentis.
Omnia nam latè uastant, ipsasq; uolantes
Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes, & stagna uirentia musco
Adsint, & tenuis, fugiens per gramina, riuus,

SER. PRotinus aerij mellis cœlestia dona Exequar.] Rhetoricè dicturus de rebus minimis magna promittit, ut & leuem materiam subleuet, & attentum faciat auditorem. Sanè peritè, quoniam scit breue esse opus hoc de apibus, et in-
B tra paucos uersus posse cõsumi, usus est translationibus ad dilatandam materiam, dicens apes habere reges, prætoria, urbes, & populos. Sanè sciendum, ut suprà diximus, ultimam partem huius libri esse mutatã: nam Galli laudes habuit locus ille, qui nunc Orphei continet fabulam: quæ inserta est, postquàm irato Augusto occisus est Gallus. Protinus.] deinceps: Exinde etiam floridum agrũ exequar, sicut sum cæteros executus. Aerij mellis.] dicit ideo, quia mel ex rore colligitur, qui utiq; ex aere defluit. Vnde est & Cœlestia dona, id est, munus Deorum. antea enim mel inueniebatur in folijs: ut, Mellaq; decußit
C folijs. Hanc etiam.] sicut superiores. Admiranda tibi.] Audies ex rebus leuibus digna stupore, esse in apib. & proceres, & tanta certamina. Mores.] quia castæ sunt: ut, Illum adeò placuisse apibus mirabere morem. Et studia.] ut, Tantus amor florum, & generandi gloria mellis. Et populos.] ueluti, Vt binæ regũ facies, ita corpora plebis. Et prælia dicam.] ut, Erumpunt portis, concurritur æthere in alto. In tenui labor, at tenuis nõ gloria.] Compensatio est laboris, quod magnam dat gloriam, si fuerit materia exilis ornata. Numina læua.] prospera: ut alibi, Intonuit læuum. Alibi autem hoc in malum ponit, ut cùm dicat: Sæpe malũ hoc nobis, si mens nõ læua fuisset, De cœlo tactas memini prædicere quercus. Auditq; uocatus Apollo.] aut quasi poeta Apollinem inuocat, aut quasi pastoralem deum. Nam Apollo νόμιος dicitur, ἀπὸ τῶν νόμων, id est pascuis. Principiò sedes apibus.] Dicit ubi aluearia ponenda sint, in qua re satis peritè, & ea quæ abesse debeant, ne noceant apibus, & quæ debeant adesse, cõmemorat. Sanè quoniam suprà ait, Magnanimosq; duces: ideò intulit modò, Sedes statioq;. quam translationem diligenter reseruat. Hœdiq; petulci.] lasciui & exultantes: & petulci dicti, ab appetendo: unde & meretrices petulcas uocamus. Picti terga lacerti.] picta terga habentes. Pinguibus à stabulis.] plenis: sicut etiam è contrario inanes res, tenues nominamus. Meropesq;, aliæq; uolucres.] Dicendo Aliæq; uolucres, ostendit & meropes esse aues. Sunt autem uirides, & uocantur apiastræ, quia apes comedunt. Et manibus Progne.] nomen posuit pro nomine: nam Philomela in hirundinem uersa est, pro qua Prognem, uel quasi sororem posuit: uel quasi eam quæ fuerat illius sceleris causa. Nam ipsa miserat Tereum ad adducendam sororem. Dulcem nidis immitibus escam.] id est, crudelibus pullis, qui apum morte nutriuntur. Et tenuis fugiens.] Suspendendum est Tenuis, ne incipiant esse duo epitheta, quod apud Latinos constat esse uiciosum.

POM. Sab. Protinus, &c.] Attentionem captat. Aerij.] uel propter mel, quod fit ex rore matutino: uel Cœlestia, quòd in fanti Ioui, ferũt, cum nutriretur in Ida, prolapsum fuisse ex aere mel. Partem.] scilicet de apibus. Spectacula.] Translatio est. Duces.] reges apum, cum præliantur, apibus obediunt. Mores.] consuetudinem. Populos.] propter apum uarietatem. & loquitur per translationem. Prælia.] quæ conferunt apes inter se. In tenui.] scilicet materia, tamen gloria non est leuis futura. Si numina.] permittũt aliquem posse optimè scribere de apibus. Læua.] felicia, quia de septentrione intelligit. Audit.] si aspirat Apollo. Principiò.] Incipit narrare à fortiori. nam primùm locus est eligendus, & materia antè præparanda. Apiarium est locus, ubi apes sunt: Mellarium, ubi mel. Alueare.] dicitur cortex, in quo includuntur apes: aluearium, ubi sunt aluei. sedes ponenda est in loco qui stet contra orientem hybernum, & ut repugnet septẽtrioni, & ubi uitetur calor æstiuus, & ubi sint aquæ fluentes, aut puteus unde aquam hauriamus apibus feßis. Principiò.] primùm. Statio.] ubi statur: sicut pabulatio, ubi pabulantur animalia. Quò.] ad quam sedem & apiarium. Aditus.] non spirent uenti. nam dißipantur, & subiunguntur. Nam.] Dat causam.

ſam. Pabula.] mel. Domum.] ad aluearia. Aut pabula, matutinos rores, ac per hoc mella. Hœdi petulci.] laſciui, quia laſciuiūt ſemper hœdi. Buccula.] parua bos. Decutiat.] deijciat. Surgentes.] creſcentes, quia attritæ herbæ rorem non retinent. Terga.] ſedes apibus eſt locanda contra ortum brumalem, procul à tumultu & cœtu hominum ac pecudum, nec nimis calido, nec nimis frigido loco. ideo Varro ait, Aere temperato, qui ſcilicet æſtate non eſt nimis feruidus, & hyeme eſt apricus, propè ſint pabula, ne apes uagando diſsipentur: et pura aqua, quæ fluat inter lapillos ſine murmure. et ideo ſecundum magnos riuos apiaria non ponuntur. debet eligi hæc ſedes prope uillam. Lacerti.] Duo uel tres aditus in operculo diſtantes, ut meminit Columella, fieri debent, contra fallaciā lacerti, qui uelut cuſtos ueſtibuli prodeuntibus inhians, aufert exitum apibus. Intelligit autem potiſsimum ex generibus lacertorum, ſtellionem, qui nocet ualde apibus, & uerſicolor eſt, id eſt pictus. Stellio dicitur tarantula, uidelicet ab inuidia: nam inuidi dicebantur ſtellati. & ſtellio nunquam fugit. Squalentia] quia in omni genere reptilium terga ſqualent. Stabulis.] aluearijs. Meropes.] Aues meropes dicuntur, quas Italia uocat barbaros. appellatæ à partitione cantilenæ. & Plinius ſic ait: Nec uerò ijs minor ſolertia, quæ cunabula in terra faciunt, corporis grauitate prohibitæ ſublime petere. merops uocatur, genitores ſuos reconditos paſcens: pallido intus colore pennarū, ſupernè cyaneo, priori ſubrutilo. nidificat in ſpecu, ſex pedum defoſſa altitudine. Progne.] Pandionis filia irata occidit filium ſuum Itym, et marito epulandū eum appoſuit. ipſa deinde conuerſa fuit in hirundinem, & maritus Tereus in upupam, filius in phaſianum: ut alij uolunt, in carduelem. quidam aſcribunt hanc fabulam non Prognæ, ſed Philomelæ eius ſorori. Cruentis.] ſanguinolentis, propter cædem filij. A Omnia.] ipſa commoda & neceſſaria, & ipſas etiam apes capiunt, et portant ad nidos immites. ideo immites, quia comedunt apes, quæ faciunt mel. Liquidi.] clari fontes, quia ſine aqua neq; pulli, neq; faui, neq; mella figurari queunt. Muſco.] lanugine, quæ naſcitur ſupra aquas, & non eſt aqua. & ideo dicit muſco, ut poſsint inſidere apes, ne ſubmergantur. Tenuis.] quia non debet uehementer fluere, quia necaret apes.

PRO. Protinus aerij mellis.] Quidam dicunt mel in aere naſci: quidam, apes colligere. quo tempore in Ida Iupiter nutriebatur, tum primum ex aere fluxiſſe, eoq; ipſum alitū. Petulci.] laſciuientes hœdi. Aut errans bucula campo.] Vaccam dicit. Meropesq;, aliæq; uolucres.] Meropes dicuntur aues, quas in Italia uocant Barbaros: quarum uox quia multiplex, capit partitionem uocis. Meropes appellantur græcè à Meriſmo, quem Græci uocant: nos partitionem uocis, quam ijdem ὀπὰ dicunt, gloſſematicôs. Et manibus Progne pectus ſignata cruentis.] Hirundo quondam Progne, Pandionis filia, quæ cum filium ſuum Itym coniugi pro epulis appoſuiſſet, in auem mutata B eſt. Ideo dixit, Et manibus Progne pectus ſignata cruētis. In hirundinē fertur Philomela ab alijs, nō Progne, uerſa.

VAR. Lect. Totiusq; ex ordine.] In Romano libro, atq; etiam in Mediceo, legitur abſq; Ex, præpoſitiua particula, Totiusque ordine. In alijs antiquis libris, Ex habetur. in quo animaduertendum, eſſe ſynæreſin ex duabus ultimis ſyllabis, in Totius, ſi lectio ea, Totiusq; ex ordine gentis, admittatur. Verùm ego crediderim, Ex inſertum ex paraphraſi, rectéq; legi, Dicam ordine. Meropesq;, aliæq; uolucres.] In Mediceo libro non eſt geminata particula, q;, ſed Meropes, aliæq; legitur. magis tamen placet geminari, ut in alijs libris habetur.

SER. Prima.] pro primum, nomen pro aduerbio. Vere ſuo.] ſibi grato & aptiſsimo. Vicina inuitet decedere ripa calori.] ut æſtus poſsint aquarum uicinitate uitare. In medium.] Ordo eſt, In medium tranſuerſas ſalices & grandia conijce ſaxa. In medium, non ad honorem retulit, ſed abſolutè dixit. Iners.] Hîc pro ocioſa poſuit, ut in Bucol. Libertas, quæ ſera tamen reſpexit inertē. quæ uox ponitur pro ignauo: ut, Spumantemq; dari pecora inter inertia uotis Optat aprum. & pro eo qui ſine arte ſit, ut apud Lucil. in primo: Vt prohibetur iners. in quo non ulla eſt ars. Pontibus ut crebris.] ueluti pontibus: nā non ſunt pontes. Si fortè morantes.] tardè remeantes ex paſcuis. Neptuno immerſerit.] deū pro aquis poſuit. Grauiter ſpirātis copia thymbræ.] genus eſt herbæ abundantis in Phrygia. Grauiter autem modò bene & multum ſignificat, aliâs male: ut, Aut ubi odor cœni grauis. Item: Graue olentis Auerni. Irriguum.] hîc qui irrigat, aliâs qui irrigatur. Violaria.] loca ubi naſcuntur uiolæ. Vtraq; uis apibus pariter metuenda.] tam caloris, quàm frigoris: quod licet utrūque æquali modo metuendum ſit, tamen diſsimiliter nocet: nam calore liquefacta defluunt mella, quæ ſi fuerint frigore condurata, conſtrictas apes interimūt. Spiramēta.] exitus. alibi: Sæui ſpiracula Ditis. Fucoq;.] genus eſt herbæ, unde tingitur ueſtis. Fucum autem et flores, pro cera C

Palmaq; ueſtibulū, aut ingēs oleaſter obumbret.
Vt cùm prima noui ducent examina reges
Vere ſuo, ludetq; fauis emiſſa iuuentus,
Vicina inuitet decedere ripa calori,
Obuiaq; hoſpitijs teneat frondentibus arbor.
In medium, ſeu ſtabit iners, ſeu profluet humor,
Tranſuerſas ſalices, & grandia conijce ſaxa,
Pontibus ut crebris poſsint conſiſtere, & alas
Pandere ad æſtiuum ſolem, ſi fortè morantes
Sparſerit, aut præceps Neptuno immerſerit Eurus.
Hæc circum caſiæ uirides, & olentia latè
Serpilla, & grauiter ſpirantis copia thymbræ
Floreat, irriguumq; bibant uiolaria fontem.
Ipſa autem, ſeu corticibus tibi ſuta cauatis,
Seu lento fuerint aluearia uimine texta,
Anguſtos habeant aditus: nam frigore mella
Cogit hyems, eademq; calor liquefacta remittit.
Vtraq; uis apibus pariter metuenda, neq; illæ
Nequicquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoq; & floribus oras
Explent, collectumq; hæc ipſa ad munera gluten,
Et uiſco, & Phrygiæ ſeruant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effoſsis (ſi uera eſt fama) latebris
Sub terra fouere larem, penitusq; repertæ
Pumicibusq; cauis, exeſæq; arboris antro.
Tu tamen è læui rimoſa cubilia limo
Vngue, fouens circū, et raras ſuperinijce frondes.
Neu propius tectis taxum ſine, ne'ue rubenteis

Vre foco cancros, altæ neu crede paludi,
Aut ubi odor cœni grauis, aut ubi concaua pulsu
Saxa sonant, uocisq; offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hyemē sol aureus egit

Ares, pro cera posuit, quam ex his colligunt rebus. Hæc ipsa ad munera gluten.] ad officia coangustandarum cauernarum. Et uisco & Phrygiæ.] Ordo est: seruant gluten, quod est lentius & uisco, & Phrygiæ Idæ pice. Seruāt.] Mirè ait: nam pilas quasdam in aluearibus faciūt, de quibus postea cerea tecta componunt. Si uera est fama.] Si credendum est, apes posse terram effodere. E leui rimosa cubilia limo.] Alij Et leni legunt: unus tamen sensus est. nam hoc dicit: Quod illæ nimio labore perficiunt, tu è læui unge rimosa cubilia, circumfouens limo, etiam raras frondes superinijce. Quod ideo fit, ne uel limus crepet, uel cauernæ aut sole penetrentur, aut frigore. Taxum.] uenenatam arborem. Ipse in Bucol. Sic tua Cyrnæas fugiant examina taxos. Mel enim exinde pessimum gignitur. Rubenteis cancros.] odore enim ipso pereunt. Rubentes autem, quum uruntur, non qui per naturam sint huius coloris. Altæ neu crede paludi.] ne facilè mergantur.

B *Vocisq; offensa resultat imago.] resonat Echo repercussa, quam apes uehementer horrere manifestum est. Vbi pulsam hyemem sol aureus egit.] Secundum physicos, qui dicunt, tempore quo hic hyems est, æstatem esse sub terris: & uersa uice, cùm hic æstas, illic hyemem. Quod etiam Lucret. exequitur, & trahit in argumentum putealem aquam, quæ æstate frigidissima est, hyeme uerò calidissima.*

POM. Sab. *Vestibulum.] ante apiarium. Palma.] arbor, ubi possint insidere. Ingens.] formosus oleaster, ut inumbret ipsum uestibulum. Noui reges.] quia constituuntur duces pullis uolentibus exire, & dux semper est in medio. Examina.] dicuntur quasi agmina. aliqui uolunt scribi exagmina. Vere suo.] quia in uere profundunt & effundunt se apes. Calori.] à colore inuitet ad aquas. Obuiaq;.] Dicit, quare debeant esse illic arbores. Hospitijs frondentibus.] quia alliciuntur frondibus apes in ædes, si stagnum sit in medio. Iners.] aqua, propter paludem. Profluet.] fluet aqua. Transuersas.] quæ sint tanquam sedilia ipsis apibus. Pandere.] expandere. Eurus.] uentus dissipauerit, & immerserit in aquam. Eurus est ab oriente, semper cum aliqua humiditate.*

C *Præceps merserit.] in præcipitium dederit in aquas, apes. At circum.] regio ubi sedes apum est, fruticis sit exigui, & maximè thymi, aut origani, & thymbræ, & nostratis cunilæ, quam satureiam rustici uocant. uel sit etiam ibi rosmarinus, & utraq; cythisus, id est satiua, & quæ sponte prouenit. De arboribus mirificè probatur tilia minor, sed probatur etiam hedera, uerum non ad bonitatem mellis, sed ad copiam. Probatur & lentiscus apud nos, et odorata cedrus. Casiæ.] Casia herba est, sed nō apud nos, eadem est quæ apud Ægygptum, unde colocasia. Serpilla.] gratum habent odorem. Grauiter spirantes.] maleolentes. Thymbræ.] prouenit in campo Troiano. unde Apollo Thymbræus. Violaria.] ubi sunt uiolæ. Ipsa autem.] Nunc dicit de materia ipsa, & instrumento in quo apes includuntur. Aluearia.] fictilia nocent apibus. aluei autem fiūt ex cauata arbore, aut ex cortice crasso, utputa suberis, aut ex alia materia, superinducto limo. Fictilium uasorum conditio deterrima. est enim rara illa materies, & iniuriam hyemis & feruorem æstatis facile recipit. In Scythia autem aliter fiunt, eliguntur arbores oblongæ & proceræ, quibus supra mediam arborem excauatur miro artificio alueolus, terebro per quandam fenestellam. deinde perungitur & oblinitur melle recenti & odorato, ut examina quæ à matribus recessērunt, quia alia domicilia perquirunt, hic residant. est enim arbor illa larix, siue picea, unde resina fluit. propter quod materiam habet crassam, quæ nec calores, nec frigora recipere potest. & non cæduntur arbores apud illos, & aliò feruntur ad mellificationem, sed esse permittuntur in eo loco ubi natæ sunt. itaque omnes syluæ, omnia nemora & prata, aluearia sunt. Ipsa autem.] aluearia. Suta.] effecta in corticibus suberis, seu aliarum arborū. Texta.] facta. Lento.] flexibili uimine, superinducto luto. Aditus.] angusta foramina, quæ debent esse magna ad magnitudinē apū, et debet inter se distare propter stellionē. Cogit.] cōstringit. Mella.] fauos. Eadem.] mella. Remittit.] resoluit. Vtraque uis.] utraque iniuria, & caloris & frigoris. Pariter.] eodem modo. Neq; illæ nequicquam.] Non affirmat, quia apes linunt foramina cera & fuco. Neq; nequicquam, id est, apes frustra liniunt. Certatim.] quia certant ut obliniāt. Fuco.] herba. Oras.] spiramenta. Munera.] ad oppilandas fissuras. hoc est gluten collectum, quod gluten ipsæ apes seruant. Lentius.] spissius, ac per hoc melius & uiscosius. Viscum significat illam materiam qua capiuntur apes, & uiscum dicebant antiqui esse rete. Hoc uiscus, caro quæ latet sub cute, & intestina. Sæpe etiam effossis.] quia faciunt aluearia et cauernulas sub terram. Latebris.] cauernis. Fama.] si uerum est quod dicitur. Larem.] domicilium sub terra. Cauis.] excauatis saxis. Antro.] trunco arboris excauatæ. Exesæ.] ueteris arboris. Vnge.] oblinias. Rimosa cubilia.] domicilia quæ inuenerunt apes. Limo.] luto. Frondes raras.] siccas. Neu propius tectum.] Nunc dat aliud præceptum. Taxum sine.] Taxus propter nimiam frigiditatem affert exitium, & nux nocet. Vre foco cancros.] Hoc dicit propter nidorem, quia cancri grauiter olent cum assantur, & fœtor nocent apibus. Rubenteis.] quia rubent dum coquuntur. Altæ neu crede paludi.] profundæ paludi. Odor cœni.] luti. Saxa concaua.] ut sunt antra, & ubi uox remugit. Varro sic ait: Mellaria secundum uillam potissimum habenda, ubi non resonant imagines. hic enim sonus harum fugæ causa existimatur. Pulsu.] tactu, uel aeris uerberatione, & loquela. Sonant.] sonitum reddunt. Offensa.] antris & saxis. Quod superest.] Intelligit de uerno tempore. Sol aureus egit.] expulit.*

Casiæ uirides, & olentia latè serpilla.] Casia herbæ genus, id quod herba est odoratæ. Serpilla item herbæ genus, quod à serpendo serpillum cognominatur. PROB.

Sub terra fodere larem.] Sunt libri, in quibus, Sub terram sit. In Mediceo, Sub terras. Atque etiam, Fouere larem. Exesæq; arboris antro.] In libris nonnullis manuscriptis legere est, Arboris aluo. Sed antro per hyperbolem longè melius uidetur, ac figuratius. VAR. Lect.

SER. *Metunt flores.] secant: unde & messores dicti sunt. Sane meto me tis, præteritũ facit messui. Hinc.] ex floribus scilicet, ex quibus primò mel, mox pullos efficiũt. Nescio qua dulcedine.] quadam arcana ratione naturæ. Mella tenacia fingũt.] Quia quum inuersi sint faui, mel tamen inde non funditur. unde ait Tenacia, quæ in resupinatis fauis cohærent. Caueis.] aluearibus. Æstatem liquidam.] per uer serenum. Contemplator.] pro intuere: nã tempus futurum pro præsenti posuit, ab imperatiuo modo. Aquas dulces.] Propter hoc ait supra: Et tenuis fugiẽs per gramina riuus. Trita meliphylla.] Varro hãc herbam apiastrum dicit, in tertio libro operis rustici. Cærinthæ ignobile.] uile, ubiq; nascens. Matris cymbala.] quæ in eius tutela sunt: ideo quod similia sunt hemicyclis cœli, quibus cingitur terra, quæ est mater deorum. More suo.] naturali ratione, cuius causa nõ redditur. Quis enim nouit cur æris sono redeant in aluearia? licet ipse paulo post dicat: Crepitantiaq; æra secutæ Dictæo cœli regem pauere sub antro. Sed & hoc poeticum est. Sin aũt ad pugnam exierint.] Longior solito hæc παρένθεσις est. Est enim ordo: Sin autem ad pugnam exierint. Hi motus animorum atq; hæc certamina tanta, Pulueris exigui iactu cõpressa quiescent. Incessit.] ingruit, inuasit. alibi: Incessi muros, ignes ad tecta uolare. & Incessit regibus, figuratum est: nam Incessit reges dicimus. Trepidantia bello.] alacritate pugnandi, non timore. alibi, Exultantiaq; haurit Corda pauor pulsans. Morantes.] tardè incedentes. Fractos.] collisos. Trepidæ coeunt.] festinant inter se in aluearibus. Pennisq; coruscant.] quemadmodum scuta milites commouent. Vocant hostem.] prouocãt. Ver nactæ sudum.] serenum post pluuias: ut, Per sudum rutilare uident. Camposq; patenteis.] aerem purum et liquidum, & non nubibus clausum. & ita aer campus est apum, ut mare nauium, hominum solum. Ipse in Quinto: Subtrahiturq; solum. Glomerantur in orbem.] more bellantum. Non densior aere grando.] In alijs enim bellis uicti tantum pereunt, in certamine uerò apum etiã uictrices: nam dicturus est, Animasq; in uulnere ponunt. Tantum glandis.] Erit nominatiuus, hæc glans. Ingentes animos angusto in pectore uersant.] Statius: Maior in exiguo regnabat corpore uirtus. Homerus: μικρὸς μὲν ...*

Sub terras, cœlumq; æstiua luce reclusit:
Illæ continuo saltus, siluasq; peragrant,
Purpureosq; metunt flores, & flumina libant
Summa leueis. hinc nescio quã dulcedine lætæ
Progeniem, nidosq; fouent: hinc arte recenteis
Excudunt ceras, & mella tenacia fingunt.
Hinc ubi iam emissum caueis ad sidera cœli
Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramq; trahi uento mirabere nubem,
Contemplator, aquas dulceis & frondea semper
Tecta petunt, huc tu iussos asperge sapores,
Trita meliphylla, & cærinthæ ignobile gramen,
Tinnitusq; cie, & matris quate cymbala circum.
Ipsæ consident medicatis sedibus, ipsæ
Intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autẽ ad pugnam exierint (nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu)
Continuoq; animos uulgi, & trepidantia bello
Corda licet longè præsciscere. nanq; moranteis
Martius ille æris rauci canor increpat, & uox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum.
Tum trepidæ inter se coëunt, pennisq; coruscant,
Spiculaq; exacuunt rostris, aptantq; lacertos.
Et circa regem, atq; ipsa ad prætoria densæ
Miscentur, magnisq; uocant clamoribus hostem.
Ergo ubi uer nactæ sudum, camposq; patenteis,
Erumpunt portis, concurritur, æthere in alto
Fit sonitus, magnum mixtę glomerantur in orbẽ,
Præcipitesq; cadunt. non densior aere grando,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
Ipsi per medias acies insignibus alis
Ingenteis animos angusto in pectore uersant,
Vsq; adeò obnixi nõ cedere, dum grauis aut hos,
Aut hos uersa fuga uictor dare terga subegit.
Hi motus animorum, atq; hæc certamina tanta,

ἦν δέμας, ἀλλὰ μαχητής. A

POM. Sab. *Sub terris.] Translatio est à stellarum occasu, quæ uidentur ire sub terra. Æstiua.] aprica et uernali, atq; delectabili. Illæ.] apes. Saltus.] siluas. Flores.] quibus gaudent apes. hi sunt thymum, apiastrum, rosa, uiola, cithysus, faba, lilium, papauer, casia, melilotos, melissophyllum, & cerintha. Libant.] quia non ingurgitantur apes, id est, degustant: aqua autem dat magnum prouentum mellis. Hinc nescio qua dulcedine lætæ.] à messe florum, & à fluminibus & potu. Fouent.] nutriunt. Nidos.] fauos ex melle.* B *Hinc.] à floribus. Excudunt.] formant. Recentes.] nouos fauos. Tenacia.] quia nõ liquescunt. Fingunt.] faciunt ipsa mella tenacia. Hinc ubi.] Incipit loqui de examine emisso. Duces noui cum sua iuuentute prodeunt; in ipso domicilij uestibulo, uno uel altero die, multitudo omnis glomerata cõsistit, desideriũ nouæ sedis ostendens. ibi cura adhiberi debet, ut in eadẽ patria remaneat. si negligentia fuerit, peregrinam regionem petit. Debet igitur curator qui mellarius est, uespertinis temporibus aures singulis alueis admouere, quoniam antè triduum quàm eruptio futura est, ueluti militaria signa mouentium murmur exoritur. ex quo paulo post Vergilius uerissimè indicat: cum ait, Corda licet longè præsciscere. Obseruandum etiam, ut siue ad pugnam eruperit (nam inter se, aut cum alijs gentibus præliantur) siue fugæ causa, ad utrumq; casum paratus sit custos.* C *Hinc.] ab hac fœcunditate florum. Caueis.] ab aluearibus. Ad sidera cœli.] ad aerem. Nare.] errare & uolare. Liquidam.] claram. tempus enim uernum liquidum dicimus, id est clarum. Trahi.] duci. Nubem obscuram.] examen apum, globum. Contemplator.] contemplare tu ò custos, ubi sunt aquæ dulces: quia eò proficiscuntur apes. Frondea tecta.] arbores bene frondentes. Asperge.] aspergendo deijce. Huc.] ad alueos. Sunt qui per initia ueris, ut Columella meminit, apiastrum, utq; ille uates ait, trita meliphylla, &c. colligunt, & similes herbas, quibus id genus animalium delectatur, atq; ita alueos perfiuciunt, ut odor & succus alueis inhæreat, et uasis, quæ deinde mundata exiguo melle aspergant, nec longè à frontibus disponant, & aluei cum repleti sunt examinibus, domum referuntur. Iussos sapores.] succos herbarũ quæ placent apibus, utpote apiastra, melissophylla, &c. Meru la apud*

A la apud Varronem sic loquitur de apiastro: Quod alij melissophyllon, alij melinen appellant. & Probus meminit, fuisse quosdam qui scripserint, melissophyllon & meliloton eandem esse herbam. quidam alij differentiam inter has herbas fecerunt. Vergilius tamen cum dicit melissophylla, de apiastro intelligit. Cerinthae.] Cerintha herba est folio candido, incuruo, capite cocauo, mellis succum habente. eius magna copia prouenit in Euboea insula, in qua & eiusdem nominis oppidum fuit. Ignobile.] siluestre, quia cerintha non est satiua. Tinnitus.] Aliud remedium, quo confugiunt apes. Tinnitus.] soni tum aeris. Circum.] ea loca, per quae uolant apes. Cymbala.] tympana, quae adhibeantur in sacris matris deum: id est, Cybeles. Ipsae.] apes, audito tinnitu sedent simul. Medicatis.] suffumigatis, & praeparatis antea. Cunabula.] in ipsis alueolis. Intima.] ultima. Condent.] complebunt. Sin autem.] Nunc dicit rem e dium si apes pugnauerint, scilicet iacere puluerem inter eos. Regib.] quia singuli globi regem habent. Incessit.] orta est. Motu.] tumultu. Continuo.] assi B duo, et semper. Praescíscere.] ante noscere animos apum, scilicet apponendo aures alueis per aliquot dies uespertinis horis. Increpat.] personat. Martius canor.] murmur apum, quod simile est tubis fractis. Martius.] bellicosus. Aeris rauci.] tubae. & hoc est, priusquam erumpant ex aluearibus. Vox.] bombus apum. Fractos.] raucos. aeris, quia tubae sunt ex aere. Trepidae.] quadam trepidatione. Coruscant.] micant. Pennis.] alis. Spicula.] apes enim etiam spicula habent, & sagittas generales. Exacuunt.] attenuant. Rostris.] ore. Aptant.] praeparant ad pugnam. Miscentur.] conglobantur. rex semper est in medio, & hortatur pugnantes. Praetoria.] ubi manet rex. praetorium est locus ut sticiae. Nactae.] ubi peruenere ad uer. Sudum.] id est, roscidum & humidum. Humido enim uere, melior est foetus: sicco, mel est copiosius. ideo dicit sudum. Campos patentes.] clarum aerem. Portis.] foraminibus. Concurritur.] ad pugnam. Mixtae.] inter se apes. In orbem.] in globum. Non densior.] Comparatio est. Densior.] spissior, et in tanta quantitate. quia multae apes cadunt. Ipsi.] reges. Insignibus.] pictis alis, & pulcherrimis. Ingentes animos.] id est, magnanimi sunt in tam paruo corpore: & mirum est, quòd in tam paruo corpore sit tam magnus animus. Vsq; ad.] reges adeò obstinati sunt, ut nisi altero uicto, alter non cedat pugna. si autem saepius aciem notaueris, duces seditionum interficere curabis: et cum saepius gaudet erumpere uulgus, amputādae sunt alae regi. Obnixi.] obstinati. Dum.] donec. Terga dare.] fugere. Motus animorum.] apum acies & praelia mitigantur ac sedantur iactu pulueris, aut aspergine mulsi, passi'ue, aut similis liquoris. Tanta.] tot seditiones.

PROB. Trita melissphylla.] Melissphylla est herba, quam plerique uocant mellíloton. Cerinthae.] Cerinthon est flos luteus cuiusdā herbae, quae copiosissima est in Euboea: in qua oppidū est impositū Tarentū, quod Lacedaemonij condiderunt, duce Phalantho: qui sunt dicti Partheniadae, nati, cum oppugnaretur Messene, nō legitimo matrimonio.

Pulueris exigui iactu compressa quiescent.
Verùm ubi ductores acie reuocaueris ambo,
Deterior qui uisus, eum, ne prodigus obsit,
Dede neci, melior uacua sine regnet in aula.
Alter erit maculis auro squallentibus ardens,
(Nā duo sunt genera) hic melior, insignis & ore,
Et rutilis clarus squammis: ille horridus alter
Desidia, latamq; trahens inglorius aluum.
Vt binae regum facies, ita corpora plebis:
Nanq; aliae turpes horrent, ceu puluere ab alto
Cùm uenit, & terram sicco spuit ore uiator
Aridus. elucent aliae, & fulgore coruscant
Ardentes auro, & paribus lita corpora guttis.
Haec potior soboles, hinc coeli tempore certo
Dulcia mella premes: nec tantum dulcia, quantū
Et liquida, & durum Bacchi domitura saporem.
At cùm incerta uolant, coeloq; examina ludunt,
Contemnuntq; fauos, & frigida tecta relinquunt,
Instabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor. tu regibus alas
Eripe: non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit uellere signa.
Inuitent croceis halantes floribus horti,
Et custos furum atq; auium cum falce saligna
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.
Ipse thymum, pinosq; ferens de montibus altis
Tecta ferat latè circum, cui talia curae:
Ipse labore manum duro terat, ipse feraceis
Figat humo plantas, & amicos irriget imbreis.
Atq; equidem extremo ni iam sub fine laborum
Vela traham, et terris festinem aduertere proram,

SER. Pulueris exigui iactu.] quia cum puluerem uiderint, sperāt tempestatem futurā, quae eis plurimùm nocet. Deterior qui uisus.] peior, à malo dicitur: deterior, à meliore. Prodigus.] non mella cōficiens, sed mella consumens. ideo eum solū praecipit occidendum, quia eo amisso suus dissipatur ex- C ercitus: nam ut binae regū facies, ita corpora plebis. Squallentibus.] splendentibus, quod à squamis uenit: ut, Squamis auro'que trilicem. nam à squallore sordidum significat: ut, Squallentem barbam. Terram sicco spuit ore.] aut in terram, aut reuera terram propter puluerē. Paribus.] similibus, id est, aureis habentes distincta corpora. Lita.] illita, distincta. Potior soboles.] ad mella scilicet procreanda. Coeli tempore certo.] & quum oriuntur Pleiades, & quū occidunt: id est, uerno tēpore, & autumno. Dulcia mella.] non est superfluum epithetō. nam ideo dicit Dulcia, quia etiam sunt amara, ut Corsicana: sicut in Bucolicis diximus. Liquida.] defecata, sine sordibus: nam quae fluunt, mala sunt. Durum Bacchi domitura saporem.] apta mulso. Benè autem ait Saporē, quia maiores uina asperrima mellis dulcedine temperabant. Frigida tecta.] melle uacua, inoperosa: contrà, Feruet opus. Terentius: Nimirum hi homines frigent. Instabiles animos.] suadens inanem uagandi licentiam. Quisquam.] subaudi militum, aut quisquā de exercitu. Altum iter.] aut ludendo in altum uolare, aut in bella procedere. et trahit translationem à militibus, qui in bellum processuri, ducum praecepto signa tollunt: nam apes haec signa non habent. sed signa dicit ipsum

motum bellandi inter se. Inuitent croceis halantes floribus horti.] tam odoris optimi, quàm coloris: non enim dicit illic solum crocum esse debere. Hellespontiaci seruet tutela Priapi.] Non dicit Priapum illic esse debere, sed præcipit tales esse hortos, ut mereantur deum habere custodem. Hic autem Priapus fuit de Lampsaco ciuitate Hellesponti, de qua pulsus propter uirilis membri magnitudinem, post in numerum deorum receptus, meruit nomē esse hortorū. De hoc Horatius: Nam fures dextra coercet, Obscœnoq; rubet porrectus ab inguine palus: Ast importunas uolucres in uertice arundo Terret fixa. Dicitur autem præesse hortis, propter eorum fœcunditatem. Nam quum alia terra semel creet aliquid, horti nunquam sine fructu sunt. Ipse.] scilicet diligens rusticus, & cultor agrorum. Irriget.] infundat. Imbres.] aquas. Iuuenalis: In tenueis plantas facili diffunditur haustu. Vela trabam.] pro traherem. Et terris festinem aduertere proram.] Illam allegoriam respicit, qua est usus in primo: Ades, & primi lege littoris oram. Item: Pelagoq; uolans da uela patenti. Festinem.] pro festinarem.

POM. Sabi. Quiescunt.] mitescunt. Reuocaueris.] reduxeris domum. Ductores.] reges. Deteriorem.] eum qui uictus est interfice. Prodigus.] consumptor mellis, propter ignauiam & negligentiam. Obsit.] noceat. Melior.] qui uicit. Vacua.] primo ductore. Sine.] permitte. Alter erit.] qui solus est mas inter apes, præcipua magnitudine, rex appellatur: ideo sine eo fœtus non editur. reliquæ apes eum tanquam marem, non tanquam ducem comitantur. Cum apes excluduntur, ueluti uermiculi sunt. rex ipse statim est penniger, & mellei coloris. Regum duo genera sunt: melior niger, uariusq;, omnibus forma semper egregia, & duplo quàm cæteris maior. pennæ breuiores, crura recta, ingressus celsior, in fronte macula, quodam diademate candicans. multum etiam & ipso nitore à uulgo rex differt: & cum sine aculeo sit, maiestate tamē armatus est. mira plebis circa eum obedientia. cum procedit, totum examen circum conglobatur, cingit, protegit, cerni non patitur. cum populus in labore est, ipse opera intus circuit, similis exhortanti, solus immunis: circa eum satellites quidam atq; lictores sunt, quibus desides & pigras punit. Maculis squalentibus.] ardentibus & splendescentibus. Alter.] scilicet rex, qui uictor est. Auro.] ab eadem similitudine illæ apes probantur, quæ uariæ & pictæ sunt, ex aureo colore: & quæ sunt leues, minimè graciles, & acuti alui. nam duo sunt genera regum, sic apum. Aristoteles facit tria genera animalium & apum. Rutilis.] aureis. Clarus.] splendens. Ille rex.] qui est malus. Horridus.] incultus & asper. Inglorius.] sine aliqua gloria, quia quærit ingluuiem. Latam aluum.] id est, qui est uentricosus. Vt binæ facies.] & ut sunt duo genera regum, sic etiā plebis apes sunt & syluestres, et urbanæ. syluestres sunt horridæ aspectu, & iracundæ, sed ope ac labore præstantes. urbanarum duo genera. optimæ breues, uariæq;, in rotunditatem cōpactiles: deteriores longæ, & quibus est similitudo uesparum, scilicet colore & uentre. Ita corpora.] bina sunt. Aliæ turpes.] apes. Horrent.] sunt asperæ, non coloratæ. Ceu puluere.] Dat similitudinem sputi, uiatoris patientis sitim, & defatigati. Aridus.] siccus. Puluere.] à planitie, tempore æstatis. Sicco ore.] propter æstus. Aliæ.] apes. Elucent.] splendent. Auro.] colore auri. Et corpora lita.] oblita & distincta. Guttis paribus.] similiter aureis maculis. Vergilius probat paruulas apes, & oblongas, leues, nitidas, et ardentes auro, et quæ habēt lita corpora guttis, moribus etiam placidis. deterior est rex sputo uiatoris similis: tam fœdus est, ex cuius similitudine effigiantur etiam malæ apes. Menecrates, ut meminit Varro, ait duo esse regū genera, alter enim rex est niger, alter uarius. Soboles.] progenies. Potior.] melior illarum apum quæ coruscant. Hinc.] ab hac bona sobole. Liquida.] clara, quia mel turbidum facit dolorem uentris. Premes.] premendo fauos mel liquescit. Durum saporem domitura.] temperatura austerū saporem, uini. Frigida.] uacua tecta. Illis.] regibus cunctantibus. Altum iter.] id est, aerem. Castris.] Loquitur per translationem. Horti.] Nunc sermonem conuertit ad fabricationem mellis. Halantes.] exhalantes propter ipsos flores. Hellespontiaci.] quia in Hellesponto colitur apud Lampsacum, qui terret aues. Saligna.] facta ex salice. Tutela.] imago ipsius Priapi. Tutela autem hortorum est attributa Priapo. Terat.] herbas cum labore. Talia.] scilicet curare apes. Irriget.] rigando deducat. Atq; equidem.] Excusat se, quòd non scribat de hortis. Laborum.] Georgicorum, quia sum in fine. Terris.] Translatio, ab ingenio.

PRO. Et custos furum atq; auiū cum falce saligna Hellespontiaci seruet tutela Priapi.] In Hellesponto est Lampsacū oppidum, in quo Priapus formosissimus dicitur esse: quem ciues eius colunt, ut deum. Is autem in horto ponitur, ut auibus formidini sit. Itemq; noctu furibus, quòd interdiu custos uidetur stare. C

VAR. Lect. Pulueris exigui iactu compressa quiescent.] In Mediceo, & antiquis plerisq; libris, Quiescunt, præsenti tempore legitur, ut præcepta hæc magis asseuerare uideatur.

Forsitan & pingueis hortos quæ cura colendi
Ornaret canerem, biferiq; rosaria Pesti:
Quoq; modo potis gauderent intyba riuis,
Et uirides apio ripæ, tortusq; per herbam
Cresceret in uentrem cucumis, nec sera comantē
Narcissum, aut flexi tacuissem uimen acanthi,
Pallenteisq; hederas, & amanteis littora myrtos.
Nanq; sub Oebaliæ memini me turribus altis,
Quà niger humectat flauentia culta Galesus,
Corycium uidisse senem: cui pauca relicti
Iugera ruris erāt, nec fertilis illa iuuencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis holus, albaq; circum
Lilia, uerbenasq; premens, uescumq; papauer,

SER. Pingueis hortos.] fœcundos. Biferiq; rosaria Pesti.] Pestum oppidum est Calabriæ, in quo uno anno bis nascitur rosa. Cresceret in uentrē cucumis.] in curuaturā. Ideo autem sic, quia per herbam: nam rectus crescit, si pendeat. Sanè hic cucumis, huius cucumis declinatur, sicut agilis, fecundū idoneos: nam neoterici huius cucumeris di xerunt, sicut puluis pulueris. Nec sera comantem Narcissum.] serò flores habentem. Pallenteis hederas.] Dicit se, nisi ad finem Georgicorum festinaret, etiam hortorū rationem & herbarum cultum adhuc scripturum fuisse. Oebaliæ turribus altis.] Oebalia ipsa est Lycaonia: unde de Castore & Polluce ait Statius, Oebalidæ fratres. Galesus.]

Regum æquabat opes animis, seraq; reuertens
Nocte domū, dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus Vere rosam, atq; Autumno carpere poma:
Et cùm tristis hyems etiamnum frigore saxa
Rumperet, & glacie cursus frenaret aquarum,
Ille comam mollis iam tum tondebat acanthi,
Aestatē increpitans serā, Zephyrosq; moranteis.
Ergo apibus fœtis idem, atq; examine multo
Primus abundare, & spumantia cogere pressis
Mella fauis: illi tiliæ, atq; uberrima pinus.
Quotq; in flore nouo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem Autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in uersum distulit ulmos,

A *Galesus.] fluuius Calabriæ, qui iuxta ciuitatem labitur Tarentinam, in qua se hortos optimos uidisse commemorat. Oebaliæ autem turres ait, quas cōdiderant ij qui de Oebalia uenerant. nam ut etiam in tertio Aeneidos diximus, Lacones diu bello attriti ab Atheniensibus, & inopiam timentes uirorum, præceperunt ut uirgines cum quibuscunque concumberent: quo facto quum post uictoriam iuuenes de incertis parentibus nati, erubesceret originem suam, (nam & Partheniatæ, id est, de uirginibus nati appellabantur) duce Phalanto octauo ab Hercule, nauigijs profecti uenerunt ad oppidum Calabriæ, quod Tiaras Neptuni filius condiderat, & id auctum habitauerunt.*

B *Corycium uidisse senem.] Cilicem: Corycos enim ciuitas est Ciliciæ, in qua antrum illud famosum, penè ab omnibus celebratum. & hîc per transitum tangit historiam memoratam à Suetonio. Pompeius enim uictis piratis Cilicibus, partim ibidem, partim in Græcia, partim in Calabria agros dedit. unde Lucan. An melius fient piratæ Magne coloni. Malè autem quidam Corycium proprium esse asserunt, quum sit appellatiuū eius qui more Corycio hortos excoluit, quod etiam Plinij testimonio comprobatur. Hic ordo est, Memini (impropriè) uidisse Corycium senem. Dicimus autem, memini me uidere. Terentius: Memini uidere, quò æquior sum Pamphilo, si se quàm illam in somnis amplecti maluit. Relicti.] deserti, atq; contempti. Quis enim agrum non sperneret nulli rei aptum, non uitibus, aut frumentis, uel pascuis? Rarum holus.] id est, plantatile. Vescumq; papauer.] Vescum tria significat, minutum, edule multum, & aliud quo uescimur: nam est aliud lethæum, quo non utimur. Nam Vescas salicum frondes, aliter dictum est. Regum æquabat opes animis.] non potestate: quia regum more cibis non compara-*
C *tis utebatur. Frigore saxa.] Vnus enim est, ut diximus, effectus caloris & frigoris. Glacie cursus frenaret aquarum.] Mira uarietas: nam suprà ait, Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ. Aestatem increpitans seram.] tardè uenientem, quum ille eius iam carperet fructus. Ergo apibus.] ne sine causa hortos descripsisse uideretur. Illi tiliæ, atq; uberrima pinus.] illi scilicet uberrima: nam per naturam & tiliæ & pinus steriles esse dicuntur. Flore nouo.] id est, uerno tempore cùm primū florere incipit. Seras ulmos.] maiores, quod nimiæ difficultatis est. In uersum.] in ordinem: Triplici pubes quam Dardana uersu Impellunt. Distulit.] transtulit: nam permutauit præpositionem.*

POM. Sabi. *Pesti.] Pestum oppidum in Lucania, similiter Posidonia, ubi bis in anno rosæ proueniunt. Intyba.] cicorea. Intybum est ex genere cicorei. Apio.] & apiastro gaudent apes. Cucumis.] est uentricosus, & habet corticem uiridem. Serò.] serò, nomen pro aduerbio. Narcissum.] Narcissus dictus est ab naribus, quia grauat nares. Acanthi.] Duo huius genera, topiarium & urbanum. & est arbuscula. Corycium.] Oebalia Tarentus dicitur, quia Oebalici, id est, Laconici, seu Lacedæmonij, duce Phalanto, Tarentum urbem condiderunt. Corycium autem, est promontorium Ciliciæ, cum antro nominatissimo, appellatum ab uxore Promethei, ut meminit Probus. & idem ait, Pompeium Magnum Tarentinorum agros ueteranis dedisse, post piraticam uictoriam. ideo Vergilius nunc dicit Coryciū, id est, Cilicem, qui fortè alicui ueteranorum seruierat. Cilices piratæ dicti, quia latrocinia exercebant in mari. & per hunc debes intelligere diligentem olitorem. Varro autor est, in Hispania habuisse milites duos ex agro Falisco locupletes, quibus cum à patre relicta esset parua uilla, & agellus non sanè maior iugero uno, hos circa uillam aluearium fecisse, & hortum habuisse, ac reliquum cythiso & thymo obseuisse, & apiastro: inde ex melle dena milia sestertiūm recipere esse solitos. Oebaliæ.] in Tarentinis agris. Galesus.] fluuius in agro Tarentino. Humectat.] irrigat. Flauentia culta.] flauentes agros, id est, ruffos, ab colore maturæ segetis. Relicti.] à domino mortuo. Illa.] rura non erant opportuna ad nutriendum pecus, neq; commoda ad uineam. Hic.] senex. aut Hic, in eo loco. In dumis.] inter spinas. & sic significat sterilitatem agri. Vescum.] à uescendo, quia papaueris cibus prodest et inducit somnum. in Scythia exprimitur lac solum papaueris, ad condienda fercula. Aequabat.] animo suo. Sera nocte.] ad tardam horam. Inemptis.] scilicet ex dapibus hortorum, id est, ex herbis quas non emit. Primus uere.] Notat curam olitoris. Carpere.] carpebat. Et cum tristis hyems.] Dicit, si aqua fuisset congelata, adhibebat curam ut frigus non noceret herbis, operiebat enim herbas frondibus. Tristis.] aspera & sterilis. Frigore.] uehementia frigoris. Frenaret.] congelaret & astringeret ipsa glacie. Acanthi.] Acanthus topiaria est herba, & urbana, elato longoq; folio, crepidines marginum, assurgentiumq; puluinorum toros uestiens: ut Plinius ait. Mollis.] Dicit, quia ex achanto fiunt puluinaria & anaclyteria, & uestes similes bombycinis. Seram æstatem.] apricitatem tardam. & per hoc notat longam hyemem. Morantes.] quia Zephyri sunt aprici. Tiliæ.] Tilia in tota Scythia alimentū apibus præbet, & pinus utilis est ad mellificationem. Vberrima.] ad optimam mellificationem. Flore nouo.] Artificium Corycij senis magis laudat, et admiratur industriam, quæ etiam ualebat contra iniuriam hyemis. arbor enim cum deflorescit, amittere partem pomorum solet: adhibita nūc curiositate, nihil perdit. & cum arbores non transferantur nisi tenellæ & nouellæ, ab hoc sene translatæ etiam duræ & ferentes poma, non interibant. Nouo.] quando incipit florescere. Totidem.] poma, quot fuerunt in ipso uere. Seras.] antiquas. In uersum.] ut inciso sulco. nam uersum dicimus sulcum.*

Oebaliæ.] Oebalia arx ab Oebalo dicitur in Lacedæmone: hoc ipsum oppidum, quod præterfluit Galesus flumen. Pompeius, cum oppugnaret piratas, remigibus eorū promisit agros, si uicisset eorum adiutorio. Quorum proditione PROB.

tione uictor, Tarentinorum agros ueteranis diuisit, & quicquid deterrimum fuit, remigibus dedit. Cilices autem, tunc exercuerunt piraticam. Est autem in Cilicia promontorium. Corycium.] *Cilicem intelligi uult: hoc est, remigem piratarum.*

VAR. Lect. *Quoq; modo potis gauderent intyba riuis.*] In Longo*bardico uersus ita legitur, Quoq; modo positis gauderent intyba fibris: quanquam fibris superadditum, eadem tamen manu, & atramento non dissimili.*

IOAN. Scop. *Est Virgilij carmen Georg. 4. Qua niger humectat flauentia culta Galesus. Ipse licet Tarentum non accesserim, sed qui meus est mos, ciues interrogaui de* A *flumine, & loco: eoq; curiosius id percontabar, quod non uidebatur competere ut legeretur niger Galesus. Galesus enim lacteus interpretatur, à gala galactos, id est, lac lactis: quod est contrarium nigro, cuius peculiare epitheto est albus Galesus. Mar. in 12. Albiq; superas oues Galesi. Ideo penitus affirmarem, ut piger, & non niger legatur: eo magis, quod est, ut accolæ tradunt, instar lacus parum currentis, & ubi fœminæ pannos lauant. est ibi pagus Galasus nuncupatus, & templum appellatum sanctæ Mariæ de Galaso.*

Eduramq; pyrum, & spinos iam pruna ferentes,
Iamq; ministrantẽ platanum potantibus umbras.
Verum hæc ipse quidem spacijs exclusus iniquis
Prætereo, atq; alijs pòst cõmemoranda relinquo.
Nunc age naturas, apibus quas Iuppiter ipse
Addidit, expediam: pro qua mercede canoros
Curetum sonitus, crepitantiaq; æra secutæ,
Dictæo cœli regem pauêre sub antro.
Solæ communeis natos, consortia tecta
Vrbis habent: magnis agitant sub legibus æuum:
Et patriam solæ, & certos nouêre penates.
Venturæq; hyemis memores, æstate laborem
Experiuntur, & in medium quæsita reponunt.
Namq; aliæ uictu inuigilant, & fœdere pacto
Exercentur agris. pars intra septa domorum
Narcissi lachrymam, & lentum de cortice gluten
Prima fauis ponunt fundamina, deinde tenaces
Suspendunt ceras. aliæ spem gentis adultos
Educunt fœtus. aliæ purissima mella
Stipant, & liquido distendunt nectare cellas.
Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti,
Inq; uicem speculantur aquas & nubila cœli,
Aut onera accipiũt uenientum, aut agmine facto
Ignauum fucos pecus à præsepibus arcent.
Feruet opus, redolentq; thymo fragrantia mella.

SER. *Eduram pyrum.*] *nimium duram, ualidam.* *Et spinos iam pruna ferentes.*] *Prunorum arbor spinus uocatur, genere masculino: nam sentes, has spinas dicimus.* *Spacijs exclusus iniquis.*] *angustis: ut, Spacioq; subit Sergestus iniquo. Et dicit se carminis breuitate constrictum, hortos plenius non posse describere.* *Alijs pòst commemoranda relinquo.*] *Gargilium Martialem significat.* *Naturas apibus quas Iuppiter ipse Addidit.*] *Naturas pro moribus posuit: aut dedit significat, aut reuera addidit: necesse enim est eas etiam antè habuisse aliquos mores proprios.* *Pro qua mercede.*] *Ordo est, Expediã naturas apum, quæ Canoros Curetum sonitus, crepitantiaq; æra secutæ, Dictæo cœli regem pauêre sub antro. Pro qua mercede, id est, gratia, uel labore, solæ communeis natos habent. Nam (ut etiam Donatus dicit) tragicum est, & ultra carmen Georgicum, si accipiamus Pro qua mercede, exclamationem esse: ut sit, pro quanta hoc mercede fecerunt? scilicet ut Iouem alerent, quem Ops Saturni uxor Curetibus, Corybantibus, & Idæis Dactylis custodiendum dedit in monte Cretæ Dictæo, ne eum Saturnus consumeret, ut filios omnes solebat. Quod ideo fingitur, quia Saturnus (ut diximus) temporum deus est, quæ in se reuoluuntur in æternum. Tunc itaq; apes æris sonum secutæ, Iouem melle aluisse dicuntur: pro qua re eis postea præstitit Iupiter, ut haberent liberos sine ullo concubitu.* *Solæ communeis natos.*] *Plato in libris quos περὶ πολιτείας, id est, de Republica scripsit, dicit amori Reipublicæ nihil esse præponendum. Omnes præterea & uxores & liberos ita nos tanquam communes habere debere, ut charitas sit, non libido confusa. Quod præceptum nullum animal dicitur, præter apes, seruare potuisse.* *Magnis agitant sub legibus.*] *id est, æternis, nunquam mutabilibus: ijsdem enim legibus semper utuntur, nec eas ut homines sæpe commutant.* *Nouêre penates.*] *charissimos habent: ut, Hîc inter flumina nota, id est, chara.* *Et in medium quæsita reponunt.*] *quæsita & parta in commune conseruant. Ipse alibi: In medium quærebant.* *Victu inuigilant.*] *pro uictui.* *Fœdere pacto.*] *scilicet, ut uicissim in aluearibus, uel in agris laborent.* *Narcissi lachrymam, & lentum de cortice gluten.*] *humorem:* B *quod autem ait Narcissi lachrymam, allusit ad fabulam: quia, ut diximus, de puero est conuersus in florem.* *Prima fauis ponũt fundamina.*] *πρόπολιν uocant, duriore cera, quæ uix ferro potest frangi, quam colligunt de gummi arborum, & de rasis lapidibus. unde paulo pòst dicet: Sæpe etiam duris errando in cotibus alas Atriuêre.* *Tenaces ceras.*] *Mella retinentes.* *Adultos educunt fœtus.*] *quos educando adultos faciunt.* *Cecidit custodia sorti.*] *ex sorte: nam aduerbium est, quod traxit à militia. legimus enim, Partibus æquabat iustis, aut sorte trahebat.* *Inq; uicem.*] C *diuisit, & τμῆσιν fecit: nam ordo est, Inuicem, id est, uicibus succedentes.* *Aquas.*] *Hîc pro pluuias.* *Agmine facto.*] *impetu.* *Ignauum fucos pecus.*] *inutile, non aptum industriæ. nam industrios gnauos dicimus.* *Pecus.*] *Vetustè dixit, cùm omnia animalia pecus dicerentur.* *Fucos.*] *fucus est, secundum Aemylium, maior ape, crabrone minor, dictus eo quòd sit apib. nocens, quòd cùm ipse nihil gignat, aliena consumit.* *A' præsepibus arcent.*] *ab aluearijs pellunt.*

POM. Sabi. *Eduram.*] *prægrandem.* *Pruna.*] *minima, non damascena, sed * quantum ad fructum.* *Platanum.*] *Platanus opacat magnum spacium terræ. nos non habemus platanos.* *Potantibus.*] *conuiuantibus ad delicias. Verùm hæc ideo dicit, quòd suprà dixerat se relinquere hæc dicenda alijs: quod fecit Columella. Plinius cum loquitur de arboribus, sic ait: Sed nos obliterata quoque scrutabimur, non deterrebit quarundam rerum humilitas, sicut nec in animalibus fecit. quanquã uidem⁹ Vergiliũ, præcellentissimum uatem, eadem causa hortorum dotes fugisse, è tantisq; quæ retulit, flores modò rerum decerpsisse. Et potest intelligi hic locus, uel quia iam (ut dixit) finem facturus*

A ctaurus est Georgicis, ut non extendat ultra opus suũ: aut propter pleraq; nomina arborum malè sonantia. Iniquis.] non paribus, non æquis: quia iam quarto libro finem destinauerat. Iniquis.] nõ paribus, quia uolumen nimium excreuisset. Alijs.] & hanc prouinciã assumpsit sibi Columella. Nunc agedum.] Aristoteles in libris de Animalibus, subtilissimè de apibus scribit: apud Latinos mira breuitate absoluit Varro. Iunius Higinus diligentissimè tractauit, nõ prætermissis etiam quæ ad fabulas poetarũ pertinent: Cornelius Celsus lepore quodam & elegantia illustrauit: Vergilius ornatissimè carminib. explicuit: Collumella temperatissimè scripsit, modumq; adhibuit: & (ut ipse fatetur) ne cõsummationi susceptæ professionis ea pars quæ de apibus erat deesset, Ioue creato Curetes insonuerunt æra, ne uagitus infantis posset audiri à Saturno: apes secutæ crepitum, alimentum præbuere Ioui: deinde dedit Iupiter nutricibus mellificandi potestatem. Sed & alia narratur fabula: Iupiter Melissam puellam forma pulcherrimã in apem conuertit. Quidam aiunt è crabronibus genitas, quas nymphæ Phryxonides

B educauerunt. mox in Dictæo specu, Iouis extitisse nutrices memorant. eas intelligendum est, Curetas allexisse tinnitu. Quidam tradũt, apes primùm uisas in Thessalia, regnante Aristeo rege. quidam in Attica regione, in monte Hymetto. & ambigũt de tempore. Cæterùm quomodo examina reparentur, dicemus paulo pòst: quo iure genitæ apes mihi uidentur. Dictæo.] Cretico. nam Dictæ est urbs in Creta. Communes natos.] quia non est mas inter apes: & quæ nascuntur sunt cõmunes, quia procreantur ex melle. Tecta.] aluearia. Agitant.] uiuunt. Æuum.] ætatem. Certos penates.] quia non incessũt patriam alienam, aut aluearia. Memores.] diuinatrices. Experiuntur.] quia sciunt futuram esse hyemem. Reponunt.] condunt. In medium.] in communi. Namq; aliæ.] Nunc separat officia apum. nam aliæ quærunt mel, aliæ stipant, aliæ faciunt cellulas. Iuniores exeũt ad opera extra tectum, & seniores intus operantur, & parcunt ætati. aliæ flores aggerunt pedibus: aliæ aquam, id est, rorem ore ferunt. Victu.] ad mellificandum: et hoc est officium extra tecta. Exercentur.] quia aliæ

C legunt flores, & onerant pedes suos, & femina. Septa domorum.] intus in ipsis alueolis. Pars.] apes seniores. Narcissi.] floris scilicet. Lachrymam.] florem, & rorem qui est in flore. Gluten.] sunt enim & intus quoq; officia diuisa. aliæ struunt, aliæ suggerũt. opus ipsum concameratione quadam textum, ad summa tecta deducitur. aliæ cessantium inertiam notant, castigãt mox, puniunt morte. communiter cibum capiunt, sine inuidia, sine ambitione. Primùm fauos construũt, ceram fingunt, hoc est, domos cellasq; faciũt: deinde sobolem, postea mella, ceram ex floribus, melliginem ex lachrymis arborum quæ glutinum pariunt, utputa salicis, ulmi, arundinis, & cæterarũ talium succo, siue resina. his rebus alueũ ipsum ut tectorio quodam illiniunt. Fundamentum operis, id est, prima crusta, metis dicitur. saporis est amari, idq; ideo scilicet, ne uermiculi, tineæ aut blattæ noceant. inde est initium ceræ ex mitiore gummi. postea additis floribus, crassior fit materia. præter hæc conuenit erythace, quam alij sandaracam, alij cerinthen uocant. hic erit apum, dum operantur, cibus. Gluten.] & resinam, et lachrymam, alicuius arboris gummi. melius ex resina fit glutẽ, quia inest resinæ quædam pinguedo. Fundamina.] fundamenta faciunt fauorũ. Tenaces.] glutinosas. Educunt.] nutriunt incubando more gallinarũ, quia generantur ex melle. Stipant.] fabricant. Purissima.] liquidissima & pura. et quia nihil terrestre est in ipso melle, ideo lucet mel. Distendunt.] implent. Cellas.] domicilia & fauos concameratos. Speculantur.] aliæ in ipsis foraminibus alueorum sedent, & excipiunt ferentiũ onera, & contemplantur tempestates cœli. Sorti.] sorte quadam. Aquas.] pruinas cœli. Speculantur.] præuident. Onera.] aut mel, aut ceram. Agmine.] facto quodam impetu. Arcent.] proturbant à tectis & aluearibus. sunt autem fuci sine aculeo, uel imperfectæ apes, nouissimeq; à fessis & iam emeritis inchoatæ. Columella sic ait: Fucus est genus amplioris incrementi, simillimum apis, & minimè, sine industria fauis assidens. nam neq; alimenta congerit, & ab alijs inuecta consumit. uerùm ad procreationem sobolis proferre aliquid uidetur, insidens seminibus quibus apes figurantur. itaq; ad fouendam et educandam nouam prolem familiarius admittuntur fuci. inde exclusis pullis extra tecta proturbantur. Mago & Columella putant, fucos minimè necandos omnes, ne apes inertia laborent. nam fuci partem cibariorũ absumunt. Vergil. tamen dicit in præsentia, esse omnino exterminandos fucos. Feruet.] augetur in ipso alueari. Fragrantia.] olentia, & odorata thymo. Valerius Flaccus dixit, Et arcano redolentem nectare rorem. Redoleo cum accusatiuo & ablatiuo.

Iamq; ministrantem platanum potantibus umbram.] VAR. Lect. Veteres omnes libri, Vmbras habent numero multitudinis. Atq; alijs pòst commemoranda relinquo.] In libris aliquot legas, Post hæc memoranda: sed Commemoranda, Longobardicus, & aliquot alij libri habent. Narcissi lacrymã, & lentum de cortice gluten.] In libris aliquot antiquis, et præsertim in Longobardico, Lectum legitur, non Lentum. Redolentq; thymo fragrantia.] In Longobardico, Flagrãtia scriptũ est. quod non probatur.

At ueluti lentis Cyclopes fulmina massis
Cùm properant, alij taurinis follibus auras
Accipiunt redduntq;: alij stridentia tingunt
Aera lacu, gemit impositis incudibus Aetna.
Illi inter sese magna ui brachia tollunt
In numerum, uersantq; tenaci forcipe ferrum:
Non aliter (si parua licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quanq; suo: grandæuis oppida curæ,
Et munire fauos, & Dædala fingere tecta.
At fessæ multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenæ: pascuntur & arbuta passim,

SER. Ac ueluti lentis.] Cõparatio ad festinationem pertinens solam. Properant.] cum properatione festinant: ipsi enim dicuntur Iouis fulmina facere. Properant uetuste: ut Plautus, Properat prandium. et Ennius, Festinat diem. Taurinis follibus.] Plaut. Quã folles taurini habet, cum liquescunt petræ, ferrum ubi fit. In numerum.] in ordinem. Versantq; tenaci forcipe ferrum.] Forcipe, compositum ex foruo & capio: foruum enim ueteres calidum dicebant. Forceps, quasi for uiceps. Si parua licet componere magnis.] si congruum est paruas res magnis æquare. Cecropias.]

Et glaucas salices, casiamq́;, crocumq́; rubentem,
Et pinguem tiliam, & ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operũ, labor omnibus unus.
Manè ruunt portis, nusquam mora. rursus easdē
Vesper ubi ē pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tũ corpora curant.
Fit sonitus, mussantq́; oras & limina circum.
Post ubi iam thalamis se composuêre, siletur
In noctem, fessosq́; sopor suus occupat artus.
Nec uerò à stabulis pluuia impendente recedunt
Longius, aut credunt cœlo aduentantibus Euris:
Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,
Excursusq́; breueis tentant: & sæpe lapillos,
Vt cymbæ instabiles fluctu iactante saburram,
Tollunt: his sese per inania nubila librant.
Illum adeò placuisse apibus mirabere morem,
Quòd nec cõcubitu indulgēt, nec corpora segnes
In Venerem soluunt, aut fœtus nixibus edunt.
Verùm ipsæ natos folijs, & suauibus herbis
Ore legunt. ipsæ regem, paruosq́; Quirites
Sufficiunt, alasq́; & cerea regna refigunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attriuêre, ultroq́; animam sub fasce dedere.
Tantus amor florum, & generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamuis angusti terminus æui

cropias.] Athenienses, à rege Cecrope Atticæ regionis, ubi optima mella nascuntur. Innatus.] insitus. Vrget.] premit. Grādæuis oppida curæ.] sicut senes muros tuetur, nec in bella prorumpunt. Dædala.] ingeniosa: ut, Dædala Circe. Crocumq; rubentē.] Sallust. in hist. ait, In qua crocum gignitur. genere neutro secundum artem usus est. Hic poeticè masculino, referens se ad puerum, qui in hunc florem dicitur conuersus. Ferrugineos hyacinthos.] ferruginei, id est, nigri coloris. Tum corpora curant.] id est, se reficiunt: ut, Fessiq; & equos & corpora curant. Sanè Curare corpus, si de hominibus dicimus, & cibo & lauacro intelligimus, aut alterutro: si de apibus, tantum cibo accipimus. Mussant.] hic murmurant, quæ uox ponitur & in tacendi significatione. ut apud Ennium in septimodecimo, Non possunt mussare boni. Interdum pro dubitare: ut, Mussat rex ipse Latinus. Sopor suus.] ipsis aptus. Aut credunt cœlo.] scilicet suos uolatus. Sub mœnibus urbis aquantur.] aquam hauriunt ex uicino. Instabiles.] fluctantes. Concubitu indulgent.] pro Concubitui, datiuus est: nam indulgeo illi dicimus. Nec corpora segnes In Venerem soluunt.] id est, in libidinem non resoluuntur. Persius: Ille in Venerē patris est. Nixibus.] partubus: unde & enixa dicimus. Regna refigunt.] Re, abundat: id est, figunt. Sub fasce.] sub onere: ut, Iniusto sub fasce uiam dum carpit. Tantus amor florum.] Suprà de equis: Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ.

POM. Sabi. *Ac ueluti lentis.] Per comparationem probat, quemadmodum Cyclopes partiūtur opera, sic apes. Cyclopes sunt ministri Vulcani in Ætneo monte. Massis lentis.] quia omne metallum igni emollitur, et transit ad formam, propter ignem. Auras.] uentos è follibus. folles dicuntur mantices. Stridentia.] pulsu malleorum uerberata. Tingunt.] immergunt. Lacu.] aqua. Gemit.] resonat Ætna, propter cauernas. in Ætna est officina Vulcani. Tollunt.] extollunt. In numerum.] Fabri ferrarij impulsibus malleorum ordinem quendam retinet. hinc scribunt inuentam fuisse primùm Musicen. Numerũ.] in ordinem quendam numerorum. Tenaci forcipe.] Forcipes enim omnes sunt tenaces. Magnis.] propter Cyclopes. Innatus.] ingenitus. Apes Cecropias.] quia putauerunt aliqui primum uisas fuisse in Attica regione, ubi regnauit Cecrops. inde mel Atticum & Hymettium. Quasq;.] singulas. Munere suo.] officio. Grandæuis.] senioribus. Oppida.] aluearia: & facere incrustationem circa fauos, ideo ait munire. Dædala.] artificiosa. nam Dædalus insignis fuit artifex. Lucretius de Venere,*

Tibi suauis Dædala tellus A *Submittit flores: id est, artificiosa. Mitiores.] iuniores. Referunt se nocte.] reducunt se ad ipsam noctem, propter onus. iuniores, id est, quæ flores comportant, prioribus pedibus: femina, id est, crura onerāt, propter id natura scabra. ipso onere atque sarcina pandæ, remeant, adiuuanturq; ab apibus quæ sedent ad limina. Fessæ.] onustæ. Plena crura.] habentes plena crura thymo. crura accipit pro feminibus. Pascuntur.] Dicit cibum apum. Glaucas.] uirides. Crocum.]* B *Crocus laudatissimus est in Cilicia, in Corycio promontorio: & est satiuus & syluestris. Plinius sic ait: Ceram ex omni arborum satorumque floribus confingunt, excepta rumice & chenopode. Pinguem tiliam.] Optima est tilia ad mel. Ferrugineos.] pallidos. Omnibus una quies.] id est, uno & eodem tempore apes non laborant & quiescunt. Vnus.] idem labor. Omnibus.] exeuntibus scilicet. quia omnes sunt in opere, non quòd habeant eundem laborem. Manè ruunt.] cum inuesperascit, in ipso alueo strepunt, murmurant, donec una circumuolet eodem quo excitauit bombo, ceu quietem capere imperās: & hoc castrorum more: tunc repentè omnes conticescūt, noctē tota quiescunt. in matutinum, donec una cui mandata est cura, excitet omnes gemino aut triplici bombo, uelut buccino: tunc uniuersæ prouolant. Cum uentus aut pluuiæ futuræ sunt, continent se tectis: in cœli temperie operi* C *incumbunt. Nusquam.] nullibi per omne tectum, fit mora ab apibus. Vbi.] postquam. Vesper.] tarda hora. Petunt.] repetunt. Curant.] reficiunt cibo et quiete. Fit sonitus.] murmurant intus. Mussant.] murmurant, strepunt circumeundo alueos. Thalamis.] in cubiculis, in cellulis. Siletur in noctem.] usq; ad matutinum, ab apibus. Impendente pluuia.] quando tempus est nimbosum. Stabulis.] aluearibus. Nec redeunt cœlo.] non uolant quando ueniunt Euri, qui pluuiosi sunt. Aquantur.] exeunt aquatum. Circum.] circumcirca, & circum ipsa mœnia urbis, id est, prope aluearia. Excursus.] uolant. Lapillos.] si pluuia cooriatur, pedibus lapillos prendunt, & librant se in aere. quidā aiunt humeris imponi quod ferunt. iuxta terram uolant, aduerso flatu uepribus hebetato. Carinæ.] id est, uentres nauigiorum saburra, id est, harena replentur, ut firmæ sint. neq; hoc etiam mirum in apibus. Anseres cum ex Ægypto ad nos redeunt, quia semper clangorem in ipso aere edunt, cum perueniunt ad Taurum montem, implent guttur & rostrum lapillis, ne clament, propter aquilas et accipitres, qui sunt in Tauro monte. Tollunt.] lapillos ipsæ apes, ut cymbæ. Instabiles.] inanes, & sine ponderes*

A dere. Nubila.] per aerem. Illum adeo placuisse apibus mirabere morem.] Vetus controuersia inter eruditos, de generatione apum. earum enim coitus uisus est nunquã. Plures existimauere, confici oportere compositis floribus aptè atq; utiliter. aliqui coitu unius, qui rex, & solus mas. Certum est, auium more eas incubare. partus, qui subest, uermiculus esse uidetur, candidus, iacens transuersus, adhaerensq; ita ut pascere uideatur. solus rex ex electissimo flore, non uermiculus, sed statim penniger. caetera turba cum formam capere coepit, nymphae uocantur. si quis capita demat priusquam pennas habeant, pro gratissimo sunt pabulo matribus. Apes incubando murmurant, ut calorẽ inspirent: qui necessarius excludendis pullis est, donec ruptis membranis quae singulos cingunt, ouorum modo uniuersum agmen emergat. Foetus intra quadragesimũ quintum diem peragitur. abortum faciunt, cum uermiculus ille uel ignauia incubandi, uel morbo aliquo ingrauescit. Adeò.] ualde. Concubitu.] uoluptatibus. Segnes.] apes. et pigrae, quia euacuant se coitu, in quo sanguis emittitur conuersus in semen genitale. In uenerem soluunt.]
B dissoluunt se. Vnde antiqui castra militum uocabãt quasi casta, quia illic castos decet esse milites. Foetus.] partũ excludunt. Nixibus.] conatibus & difficultatibus pariendi. Legunt.] colligunt è floribus & herbis ipsae apes. Sufficiunt.] sufficiendo eligunt, et sumministrant. Paruos Quirites.] alias apes, quae circunstãt regem in aliquo magistratu. Paruos.] quia parua nobilitas est in apibus. Refigunt.] iterum componunt. Cerea regna.] fauos. Aulas.] cellulas, in fauos. Saepe etiam.] & hoc est propter ingentem cupiditatem mellificandi. Errando.] inquirendo cibos. Cotibus.] saxis. Vltro.] sponte. Fasce.] onere & pondere. aut sub fasce, mandato: quia magistratus praecipiunt. Dedere.] perdidere uitam. Tantus.] Concludit rationem, quare ponatur uita errando. Ergo ipsas.] Facit aliam conclusionem: quia & si parum uiuunt, tamen nunquam desunt. Terminus aeui angusti.] finis paucae aetatis.

VAR. Lect. Cum properat, alij taurinis follibus auras Accipiunt.] In Longobardico totũ hoc desideratur, Alij taurinis follibus auras. quae lectio nimis detruncata esset. Gemit impositis incudibus Aetna.] In Longobardico, in Mediceo, & aliquot alijs libris antiquis non Aetna, sed Antrũ habetur. Verùm ipsae folijs natos, & suauibus herbis.] In codicibus aliquot mutato numero legas, Ipsae natos folijs. In Romano uerò. Ipsae è folijs, non inuenuste. Ergo ipsas quamuis angustus terminus aeui.] In Romano libro, in Mediceo, & alijs omnibus libris, quotquot habere potui, uno consensu, Angusti terminus aeuis legitur.

Excipiat, (neq; enim plus septima ducitur aestas)
At genus immortale manet, multosq; per annos
Stat fortuna domus, & aui numerantur auorũ.
Praeterea regem non sic Aegyptus, & ingens
Lydia, nec populi Parthorũ, aut Medus Hydaspes
Obseruant. rege incolũi, mens omnibus una est:
Amisso, rupère fidem, constructaq; mella
Diripuère ipsae, & crates soluère fauorum.
Ille operum custos, illum admirantur, & omnes
Circumstant fremitu denso, stipantq; frequentes,
Et saepe attollunt humeris, & corpora bello
Obiectãt, pulchramq; petunt per uulnera mortẽ.
His quidam signis, atq; haec exempla secuti,
Esse apibus partem diuinae mentis, & haustus
Aethereos dixère: Deum nanq; ire per omneis
Terrasq; tractusq; maris, coelumq; profundum.
Hinc pecudes, armẽta, uiros, genus omne ferarũ,
Quenq; sibi tenueis nascentem arcessere uitas.
Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri
Omnia, nec morti esse locum, sed uiua uolare
Sideris in numerum, atq; alto succedere coelo.
Si quando sedem angustam, seruataq; mella
Thesauris relines, prius haustus sparsus aquarum
Ore foue, fumosq; manu praetende sequaces.

SER. At genus immortale manet.] scilicet per successionem. Domus.] familia: ut, Da propriam Tymbraee domum. Nec populi Parthorũ, aut Medus Hydaspes.] fluuius Mediae. De his autem gentibus Sallustius dicit: Adeò illis ingenita est sanctitas regij nominis. quas gentes tamen apes dicit amore circa regem superare Vergilius. Regem obseruant.] uenerantur.
C aliàs Obseruare est callidè aduertere. Terentius: Obserues filium, quid agat, quid cum illo consilij captet. Constructaq; mella Diripuère ipsae.] quae etiam ipsae animam colligendo melli impendere consueuerunt: ut, Vltroq; animam sub fasce dederunt. Stipantq; frequentes.] Quasi quodam satellitio ambiunt. Attollunt humeris.] aetate scilicet fessum. Pulchramq; petunt per uulnera mortem.] gloriosam mortem, quippe quae pro rege suscipitur. Traxit autem hoc de Celtiberorum more, qui (ut in Sallustio legimus) se regibus deuouent, & post eos uitam refutant. His quidam signis atq; haec exempla secuti, Esse apibus partem diuinae mentis.] Sanè locum hunc plenius est executus in Sexto, quem hoc loco breuiter collegit, ut probet etiam apes partem habere diuinitatis. Nanq; omnia animalia ex quatuor elementis, & diuino spiritu constare manifestum est: trahunt enim à terra carnem, ab aqua humorẽ, ab aere anhelitum, ab igne feruorem, à diuino spiritu ingeniũ. Quod quia est in apibus sicut etiam in hominibus, (nam metuũt, cupiuntq;, dolentq;, gaudentq;, quae probantur ex his quae faciunt: dimicant enim, colligunt flores, praeuidẽt pluuias) fateamur necesse est, etiam apes partem habere diuinitatis. Vt autẽ hoc exemplis, id est, rebus similibus comprobaret, Lucretium secutus est, qui dicit ea quae per se probare non possumus, à similibus comprobanda: uentumq; docet esse corporalem, nõ quòd eum tenere uel cernere possimus, sed quòd eius similis aquae effectus est, quam corporalem esse manifestum est. Haustus aethereos.] diuinos spiritus. Deum nanq; ire per omneis Terrasq; tractusq; maris.] Ipse in sexto: Coelum ac terras, camposq; liquenteis, Spiritus intus alit. Lucanus: Iuppiter est quodcunq; uides, quocunq; moueris. Hinc.] id est, ex deo, & diuino spiritu sumunt omnia, quum nasci coeperint, uitam. Caeterùm corpus ex quatuor elementis est, ut diximus suprà. Scilicet huc reddi.] Sine dubio etiam cuncta dissolui incipiunt, & redire rursus in originem suam necesse est, nec esse locum morti, id est, perditioni. Nil enim est quod perire funditus posit, quum sit τὸ πᾶν, id est, omne, in quod redeunt uniuersa resoluta. Res autem haec, quae mors uocatur, non est mors, quippe quae nihil perire facit, sed

sed resolutio. Vnde mors à plerisq; bene interit⁹ dicta est, quasi interueniens, et mixtarum rerum connexionem resoluens. Lucret. *Nam continnò hoc mors Illius est, quod et ante fuit connexio.* Si quando sedem augustam.] *id est, aluearia: & propriè Augustum est tectum, augurio consecratum. Abusiuè augustum, nobile, quasi maiestatis plenum.* Thesauris.] *id est, repositionibus: ac si diceret apothecis.* Haustus sparsus aquarum.] *Pro spargens: participium est pro participio.* Ore foue.] *ipsos haustus scilicet: & dicit, spargendo aquam imitabere pluuiam.* Fumos prætende.] *Fumum etiam profer, scilicet ut cùm his reb. territæ illæ discesserint, impunè possis mella colligere. alij legunt, Ore faue: ut sit, tace: ut etiam ipse in Quinto, Ore fauete omnes.* Horat. *Fauete linguis.* Sequaces.] *quippe apum persecutores: ut, Maleæq; sequacibus undis.*

POM. Sabi. Genus.] *apum.* Fortuna domus.] *familiæ apum. et durat genus apum per multos annos.* Septima æstas.] *Vita apibus longissima, in septem annos extēditur. Alueos nunquā ultra decem annos durasse proditur.* Aui auorum.] *Hoc refert ad uetustatem generis apum.* Præterea regem.] *Nunc laudat artificium et ingeniū apum, quæ regem mirum in modum obseruant. Hoc dicit ad laudem apum, quæ reges non per successionē prolis habent, sed eligunt.* Ægyptus.] *propter Ptolemæos.* Lydia.] *ubi regnauit Crœsus. mansit regnum Lydorum usque ad Persas.* Parthorum.] *Persarum. nam Parthi primùm Persæ dicebantur. Parthia enim est prouincia Persidis.* Hydaspes.] *fluuius est Mediæ, qui labitur ex prima India. & hi omnes regem obseruabāt. Posteà solum & rex Persarum durauit, inde ad Alexandrū, inde ad Ægyptū. nam tempore Alexandri Ægyptus erat subdita Persis. Illi qui erant sub Alexandro, partiti sunt sibi regnum. Æthiopes non eligunt regem, nisi formosissimum: & si rex fuisset claudus, tota plebs conabatur claudicare.* Incolumi.] *dum rex ualet.* Omnibus apibus.] *scilicet est idem animus.* Diripuere.] *dissipauere.* Constructa mella.] *fauos.* Crates.] *parietes & incrustationes fauorum.* Ille.] *rex, est custos operum inter apes.* Circunstant.] *regem.* Denso fremitu.] *murmure.* Frequentes.] *cum magna multitudine.* Stipant.] *sepiunt facto globo.* Attollunt.] *extollunt.* Obiectant corpora.] *pro rege scilicet, & quando rex impellit & hortatur, obiectant, opponūt.* Pulchrā.] *Alibi, Pulchrumq; mori succurrit in armis: ut faciunt optimi milites.* His quidam signis, atq; hæc.] *quidam, qui de apibus scripserunt.* His.] *propter talia signa, cum non cognoscant libidinem, & obediant regi, & pro eo moriantur, dixerunt esse apibus aliquid diuinitatis.* Haustus.] *spiritus ætheris & animam, quæ est ætherius spiritus in nobis.* Deum nanq;.] *Dat rationē, quia ubiq; est Deus, ut Theologi dicunt. Errat enim per quatuor elemēta, unde est omnis generatio, spiritus quidam, qui Deus est. eum quidem omnium rectorem esse certum est. is est cuius alibi meminit, Spiritus intus alit. Mors est discessus animi à corpore. quidam putant esse utriusq; interitum, alij statim dissipari, alij diu permanere. Empedocles animū esse censet, cordi suffusum sanguinē: alij cor, alij cerebrum.* Dicæarchus A *quandam esse uiuacitatem, quæ cum corpore interit. quidam in omnibus animalibus esse unam animam dixerūt, & appellauerūt eam animam mundi, cuius origo est sol.* Aristoteles *cum quatuor elementa posuisset, unde omnia oriuntur, quintā quandam naturam censet esse, ex qua sit mens, id est anima: proinde anima in hominib. similis est Deo: ab eo enim infunditur. unde summus parens meritò appellatur: neq; cum corpore interit tam preciosum & cœleste semen. Itaq; mors ipsa est quædam quasi migratio & commutatio: et anima spoliata corporali uinculo, iam libera, postea fruitur sempiternitate. sed uerè mortui appellantur illi, quorum uita uitiosa fuit, et tam fœda atq; immanis, ut aut prauè de diuina prouidentia crediderit, aut irretitus uoluptate non curauerit. Quare* Ennius *poeta castorum & piorum hominum post mortem sensum remanere dixit.* Post mortem.] *id est, animam in cæteris esse obliuionem quandam, & ueram mortem. & in sacris nostris legitur anima illa mori, quæ peccauerit.* Quidam putant animas redire ad cœlum unde uenerunt. *ut est illud, Rediturаq; semina cœlo. Idem sentit in præsentia* Vergil. *cum ait, Sed uiua uolare Sideris in numerum.* B *& apud antiquos clari uiri ac fœminæ inter astra referebantur.* Deum.] *spiritum, & illam quintam naturam, ire per elementum terræ.* Et tractus.] *Nam conualles dicuntur tractus, & hoc proprium est maris.* Profundum.] *Membra naturæ semper ternario numero terminat. sed sub appellatione cœli intelligit ignem & aerem, ut & anteà fecit* Homerus, & Ennius *obseruauit.* Generatio *aeris est ab igni, & sub appellatione ætheris intelligimus ignem.* Hinc.] *ex hoc deo, & natura atq; spiritu: quia omnis generatio est à Deo.* Accersere.] *uocare & recipere.* Vittas tenues.] *animas.* Et quemcunq; nascentem.] *& quodcunq; nascitur. & per hoc uoluit intelligere plantas herbarum & arborum, et cæterarum rerum quæ incrementum habent, ut saxa & metalla, &c.* Tenues.] *inuisibiles animas. nam non uidentur.* Huc.] *ad spiritum, & ad ipsum istum Deum de quo loquitur.* Resoluta.] *dissoluta ab anima.* Morti.] *Non est mors, sed interitus, cuius anima non perit, sed dicitur interire.* Viua uolare.] *quæ sunt resoluta. & de anima intelligit.* C Sideris.] *quia referuntur inter sidera in alto cœlo.* Si quando.] *Nunc dat præcepta, quomodo debemus mel legere.* Fumosq;.] *Fumo fugantur apes ex alueis: & postquam fugatæ sunt, aspergine aquæ conglobantur, ut non errent. Hoc ideò fit, ut exempto melle facilius inferantur alueis.* Augustam.] *sanctam & inuiolatam, quia augurio confirmatam.* Relines.] *euacuabis & purgabis.* Thesauris.] *Hoc dicit, quia putat res apū esse preciosas.* Relines.] *aperies: ac per hoc, cum uolueris accipere.* Foue.] *contine in faucib. tum sparsus haustus aquarū.* Sequaces.] *quia fumo apes fugantur.*

PRO. Aut Medus Hydaspes.] *flumen Indiæ. Sed Virg. Mediæ dixit flumen Hydaspen: quòd Medi duce Alexandro, per eum, regem Indorum & ipsam Indiam subegerint.*

VAR. Lect. Sideris in numerum, atq; alto succedere cœlo.] *In Romano, Alto se condere cœlo, pro Succedere.*

Bis grauidos cogunt fœtus, duo tempora messis,
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleias, & Oceani spretos pede reppulit amnes.
Aut eadem sidus fugiens ubi piscis aquosi,

SER. Bis grauidos cogunt fœtus.] *id est, gemina est fœcunditas mellis.* Duo tempora messis.] *fructus.*

Iuuenalis: *Veram deprehendere messem Si libet.* Taygete simul os.] *Taygete una est de Pleiadibus septem:*

Tristior hybernas cœlo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, læsæq; uenenum
Morsibus inspirant, & spicula cæca relinquunt
Affixæ uenis, animasq; in uulnere ponunt.
Sin duram metuens hyemem, parcensq; futuro,
Contusosq; animos, & res miserabere fractas:
Aut suffire thymo, cerasq; recidere inaneis
Quis dubitet? nam sæpe fauos ignotus adedit
Stellio, & lucifugis congesta cubilia blattis,
Immunisq; sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis,
Aut dirum tineæ genus, aut inuisa Minerua
Laxos in foribus suspendit aranea casses.
Quò magis exhaustæ fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Complebuntq; foros, & floribus horrea texent.
Si uerò (quoniam casus apibus quoq; nostros
Vita tulit) tristi languebunt corpora morbo:
Quod iam non dubijs poteris cognoscere signis.
Continuò est ægris alius color, horrida uultum
Deformat macies, tum corpora luce carentum
Exportant tectis, & tristia funera ducunt.
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent,
Aut intus clausis cunctantur in ædibus omnes,

A septem. ut autem etiam suprà diximus, bis mel præcipit colligendum, orientibus Pleiadibus, id est, uerno tempore: & quum occidunt, autumnali scilicet tempore. *Oceani spretos pede reppulit amnes.*] Homeri est, παρ ὠκεανοῖο ῥοάων. Amnes autem bene ait, quia in morem fluminis fluentia reditura prorumpūt. *Aut eadem sidus.*] Australem piscē significat, qui aquarij undam ore suscipit. unde & Aquosi addidit: tūc enim piscis hîc oritur, quo tempore Pleiades occidunt. nam ideo ait, Fugiens. *Tristior.*] uel propter occasum, uel propter propinquantem iam hyemis asperitatem. *Illis ira modum supra est.*] Excedunt in irascendo modum. nam cùm suo irascuntur interitu. *Spicula cæca.*] breuia, quæ latere possunt. *Animasq; in uulnere ponunt.*] non in suo, sed à se illato. ἀμφιβολικῶς dictum est: ut alibi, Cum Turni iniuria matrem Admonui. quam inferebat scilicet, nòn quam patiebatur. Item Sallust. Iniuria ualidiorum, scilicet quam inferebant ualidiores. *Res miserabere fractas.*] id est, afflictas. *Suffire thymo.*] suffumigare, ut exinde inimica illis animalia fugiant. *Cerasq; recidere inaneis.*] sine melle. Et sanè hoc dicit: Si nihil habuerint in aluearibus, uel te tollente, uel exedentibus prauis animalibus, apibus minutatim incisam ceram ministra. Stelliones uerò, et cætera, thymi fumo ab eis repelle. *Ignotus.*] ignobilis, uel ex improuiso ueniens. *Adedit.*] consumpsit. *Lucifugis blattis.*] per noctem nauigantibus. *Immu-*
C *nis.*] à labore scilicet, uentri tantùm indulgens. *Imparibus armis.*] inæquali consilio: nam apes laborant, iste consumit. alibi, Et quærere conscius arma: id est, consilium. *Inuisa Mineruæ Laxos in foribus suspendit aranea casses.*] Araneam inuisam Mineruæ ideo dicit, quòd ab ea in hoc animal puella Lyda commutata est, quum deam lanificio prouocasset inferior. Sanè Vergilius quidem confundit: tamen sciendum, maiores animal ipsum masculino genere appellasse, hic araneus: retia uerò quæ faciunt, fœminino genere. *Casus apibus quoq; nostros Vita tulit.*] Vitæ longitudo, morborum creatrix: sicut in Bucolicis, O Lycida uiui peruenimus. *Continuò est ægris alius color.*] id est, pallidus: quia dixit suprà, Ardentes auro & paribus lita corpora guttis. *Tristia funera ducunt.*] cum exequiali scilicet pompa: & Ducere propriè funerum est. Persius: Nerio iam tertia ducitur uxor. *Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent.*] Hinc multi dictas apes esse uolunt, quòd se pedibus inuicem tenent. licet crebrior sit illa opinio, quòd sine pedibus primò esse dicuntur: ut, Trunca pedum primò.

POM. Sabi. *Bis grauidos.*] Nūc docet tempus. Tempora duo messis, id est eximendi mellis, monet esse Vergilius. sed M. Varro sic ait: Eximendorum fauorum primum putant esse tempus, uergiliarum exortum: secundum, æstate acta, antequam totus exoriatur arcturus: tertiū, post uergiliarum occasum. & ita, si fœcunda sit aluus, ut ne plus tertia pars mellis eximatur. *Taygetá.*] fuit una ex Vergilijs, nupta Ioui. Verus exortus Vergiliarum est quintò idus Maij, & ea est prima mellatio. decimo quinto Calen. Octobris oritur arcturus, et secundum quosdam nonis Septemb. et hæc est secunda mellatio. Tertia uerò ante occasum Vergiliarū, qui est 6. idus Nouembris, exoriente sole, quò tempore piscis austrinus oritur, pluuiam significans. Sunt enim in cœlo pisces magni duo, austrinus & aquilonaris, siue aquilonis. cibus apibus relinquendus est pro tempore atq; prouentu florū: uerum et mellatio non fit, si pleni fuerint faui. sed nimium parcendum non est, ne ingrauescāt apes: neq; nimium eximendum, ne desperatæ profugiant. *Cogunt.*] bis in anno. *Honestum.*] pulchrum. *Taygete.*] cūm una ex uirginibus. *Ostendit terris caput.*] id est, cùm oriuntur uergiliæ. Ponit ortum unius pro omnium exortu. *Pleias.*] quia fuerunt filiæ Atalantis & Pleiones. *Amnes.*] aquas. quia ex Oceano emergunt stellæ, cum oriuntur: & in oceano, cum cadunt, submerguntur. *Spretos.*] spretam aquam Oceani, quando exoritur. *Eadem.*] uergilia. *Sidus.*] id est, ortum piscis austrini & aquosi. *Tristior.*] per translationem. *Hybernas aquas.*] in oceanum. et hybernas dicit propter hyemem, quæ statim sequitur post occasum uergiliarum. *Thesauris relines.*] Cum alueos, qui apes nutrit, tractare debebit, utiq; pridie castus à rebus uenereis: ne'ue temulentus, nec nisi lotus ad eas accedat, abstineatq; ferè ab omnibus redolentibus esculentis, itemq; fœtentibus acrimonijs, ut sunt allia & cepe. & Plinius ait: In primis præcipitur, ut lauti puriq; eximant mella. furem & mulierum menses odere. Cum eximuntur mella, apes abigi fumò utilißimum est, ne irascantur, aut ipsæ auidæ uorent. *Illis ira modum supra.*] ultra quàm dici potest apes irascūtur. *Læsæ.*] apes, inspirant ipsis morsibus uenenum. *Cæca.*] quæ non uidentur. id est, aculeos tenuißimos. *Ponunt animas.*] quia apes post morsum moriuntur. *Duram hyemem.*] frigidam. *Futuro.*] futuræ mellationi. id est, si times hyemem, noli accipere mel. *Contusos.*] dedignantes propter iram, & fractos. *Suffire.*] suffumigare thymo aluearia. *Recidere.*] eximere. *Ceras inanes.*] maculosos fauos. Tollantur inanes & uitiosi faui, & cibus ex integro ponatur, et suffumigetur aluus thymo, adhibendaq; sunt remedia contra alia nocumenta apum. *Stellio ignotus.*] occultus. *Adedit.*] consumpsit. Duplex genus est stellionum. qui proximus numera-

tur à scorpione, & is est coloris liuidi, et pascitur cibo apum. alius est stellio similis lacertæ, qui æstiuo tempore uideatur in domibus, in quibus canit. nomē habet ab inuidia. Nam antiqui stellatum hominem inuidum dicebant. & ipso colore inuidiam demonstrat, qui liuidus est: unde etiā liuorem pro inuidia accipimus. Phalangiones, sunt de generibus araneorum. Cubilia.] aluearia. Lucifugis blattis.] fugientibus lucem. & item, si suffumigatio non fiat, aluei replentur blattis, quæ noctu uolant. Plinius ait, Tenebrarum alumnæ blattæ, uitam lucemq; fugiunt, in balneis maximè humido uapore prognatæ. Immunis.] piger, sine officio, & extra censum, quia nihil agit. Pabula.] mella. Fucus est appellatus, qui furtim mella deuorat, inquit Plinius. Armis imparibus.] Quia crabrones sunt maiores quàm sint apes, & potentiores, cauendum ne apes intercipiantur uiolentia crabronum, qui ante aluearia plerunq; insidiantur prodeuntibus, & sub terra cellulas faciunt, & uespæ ex luto muscas uenantur & apes. Asper.] Quia est nigri coloris, & uiridis. Dirum.] crudele. Columella: Papiliones enecentur, qui plerunq; inter alueos morantes, apibus exitio sunt. nam & ceras erodunt, & ex stercore suo uermes progenerant, quos alueorum tineas appellamus. hæ dicuntur teredines. Ignauus & inhonoratus papilio etiam ipse nocet, & eius excrementa. nascuntur etiam in ipso ligno teredines, propter uetustatem, quæ nocent. Aranea.] Aranei maximè hostiles sunt, quia cum præualuere, ut inquit Plinius, frequenti textura telarum enecāt alueos. Lydia puella nomine Arachne, cum uicta esset à Minerua lanificij certamine, demutata dicitur fuisse ab ea in araneam. Laxos.] diffusos. Casses.] retia diffusa. Suspendit.] suspendendo obducit, & occupat foramina. Inuisa Mineruæ.] propter lanificium. Quo magis exhaustæ.] Cum minuitur uulgus apum, cogitant apes de sufficienda prole, ne intereat genus. Et hoc accidit aut iniuria cœli, aut insidijs bestiolarum, aut fame, aut morbo. ideo adhibendus est modus in mellatione, ne si nimium relinquatur mellis, ignauescant: & si nimium auferatur, desperatæ profugiant. Exhaustæ.] scilicet apes, exinanitæ et diminutæ. Hoc.] propter hoc, quod sunt diminutæ. Sarcire.] reparare. Ruinas lapsi generis.] mortuarum apum. Apibus nocent fuci, uespæ, crabrones, culices, aranei, papiliones, stelliones, hirundines, ranæ, odor cancrorum combustorum. est & inimica apibus, ut idem Vergilius meminit, echo ex resultanti sono. Complebunt.] apes. Foros.] loca alueorum. Horrea.] Dupliciter legi potest, & per duplex r: ut intelligat per horrea, aluearia ipsa. si per simplex r, tunc significat æstiuum mel. & ita legendum esse puto. Plinius sic ait: Alterū genus est mellis æstiui, quod ideo uocatur horeum, à tempestiuitate præcipua ipso sirio splendescente. Texent.] texenda facient. Horea.] mella æstiua. Si uerò.] Apes quoq; patiuntur morbū, ac similes sunt homini, & sanæ & morbosæ. sicut in homine plurima sunt mala, sic & in apibus: et præter morbos homines inter se dimicant, quod faciunt & apes. Feritas leonum inter se mitis est, & serpentum morsus genus suum non lædit. Grauior morbus in apibus est pestilentia, ut in hominibus. remediū est, ut aluei transferantur: quēadmodum in hominibus fuga. Plin. ait: Index est earum, tristicia torpens. Columella uerò ait, Nec non ille morbus maximè est conspicuus, qui horridas contractasq; carpit, cum frequenter aliæ mortuarum corpora efferunt, aliæ intra tecta, ut publico luctu, mœsto silentio torpent. Vita.] natura ipsa. Casus nostros.] morbos hominū. Corpora.] apum. Tristi.] lachrymoso morbo. Quod.] quos morbos poteris cognoscere signis ueris. Alius.] pallidus color. Horrida.] quia macies facit hòminem horridum. Macies euenit propter famem. & Plinius ait, Ni subueniatur, moriuntur. Exportant.] efferunt. Corpora.] illarum apum quæ carent luce, id est, uita: id est, apes mortuas. Ducunt.] celebrant. Tristia.] lachrymosa. Pendent.] cum apes in limine sedent ad teporem solis, morbosæ sunt. Connexis.] ligatis. Cunctantur.] non exeunt, sed continent se in ipsis aluearibus. Cum apes sereno non exeunt, ægrotant.

A

B

Taygete.] Vergiliarum ostendit sidus. Synecdochicōs una ex his hoc nomine appellatur. Et qua totū astrū significatur, per Pleiades: quoniam cum hac Iupiter concubuit in monte, qui ex euentu Taygetos dicitur. Inuisa Mineruæ Laxos in foribus suspendit aranea casses.] Mars deuicta Thracia, dicitur Mineruæ donasse regiam puellam ex captiuis, nomine Arachnem: quæ subtilitate operis lanificij, negauit cedere Mineruæ. ob hoc in araneam conuersa est, & græcè ἀράχνη uocatur. PRO.

Sin durā metues hyemem.] In codicibus aliquot Metuens legitur. Contusosq; animos, & res miserabere fractas.] Sanè uerò in libro Longobardico, Mirabere prius legebatur. mox Se syllaba secunda superaddita est, quod reliqui habent libri. Aut suffire thymo.] In codicibus aliquot antiquissimis At, non Aut legitur. & Subferre, pro Suffire, omnino id corruptè. sed enim At periti plerīq; uiri non expungunt. quæ lectio etiam libri est Medicei. Nam sæpe fauos ignotus adedit Stellio.] In Romano libro Adhæsit, corruptè (ut mea fert opinio) legitur. Aduertendum uerò libros omnes legere subsequentem uersum per creticum pedem primo loco, Stellio, & lucifugis congesta cubilia blattis. Aut durum tineæ genus.] Sunt libri admodum ueteres, in quibus legatur, aut dirum tineæ genus. sed durum magis placet, ut abrodendi uim, quæ tinearū propria est, indicet: quamuis Durum non reiecerim, ominosum epitheton, & ijs præcipuè omnibus aptum quæ damnum inferant. Sanè quidem in Mediceo libro durum prius scriptum fuit, mox parte primæ uocalis abrasa, dirum factum est. In foribus laxos suspendit aranea casses.] Antiqua omnia exēplaria, quæ uersamus, hoc numero legūt, Laxos in forib. suspēdit aranea casses. VAR. Lect.

C

EBR. Tractim.] sine intermißione, iugiter. Frigidus ut quondam siluis immurmurat Auster, Vt mare sollicitū stridet.] Tres cōparationes singulis impletæ uersiculis de Homero translatæ sunt, quas ille binis uersibus posuit. Hîc iam Galbaneos suadebo incendere odores.] id est, quum iam hîc processerit morbus, galbanus incendenda est, non (ut supra) thymus: mel etiam in aluearia, medicatū tamen, est

Ignauæq; fame, & contracto frigore pigræ,
Tum sonus auditur grauior, tractimq; susurrant,
Frigidus ut quondam siluis immurmurat auster,
Vt mare sollicitum stridet refluentibus undis,
Aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hîc iam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaq; arundineis inferre canalibus ultro
Hortantem, & fessas ad pabula nota uocantem.

Proderit & tonsum gallae admiscere saporem,
Arenteisq; rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, uel psythia passos de uite racemos,
Cecropiumq; thymū, & graueolentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen Amello
Fecere agricolae, facilis quaerentibus herba.
Nanq; imo ingentem tollit de cespite syluam,
Aureus ipse, sed in folijs quae plurima circum
Funduntur, uiolae sublucet purpura nigrae.
Saepe Deûm nexis ornatae torquibus arae,
Asper in ore sapor, tonsis in uallibus illum
Pastores, & curua legunt prope flumina Mellae:
Huius odorato radices incoque Baccho,
Pabulaq; in foribus plenis appone canistris.
Sed si quidem proles subito defecerit omnis,
Nec genus unde nouae stirpis reuocetur habebit,
Tempus & Arcadij memoranda inuenta magistri
Pandere, quoq; modo caesis iam saepe iuuencis
Insyncerus apes tulerit cruor, altius omnem
Expediam prima repetens ab origine famam.
Nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis uehitur sua rura phaselis,
Quaq; pharetratae uicinia Persidis urget,

A *men est inferendum, non ut supra, cerae inanes. Tunsum gallae saporem.] Multi pilas cyparissi accipiunt. Defruta.] uina decocta, & defraudata proprio sapore. Graueolentia cētaurea.] Herbae hoc genus est, a Chirone Centauro repertū, a qua et curatus dicitur, quum Herculis excepti hospitio pertractanti arma, telum excidisset in pedē: quare aliqui Chironiū appellant. Folia sunt lata et oblonga, serrata, ambitū densa a radice, caule circum geniculato, trium cucubitorum. Est etiam flos*
B *in pratis, cui nomen amello.] Plene hanc herbam, ut etiam supra, arborem felicis mali exequitur: nā dicit ubi crectur, qualis sit, quid possit. Aureus ipse, sed in folijs.] aureus, flos scilicet. Violae sublucet purpura nigrae.] Mire ait sublucet, ut ostendat purpurei coloris folia quodam nitore esse perfusa. Tonsis in uallibus.] non syluosis: unde est contra, Intonsi montes. Prope flumina Mellae.] Mella fluuius Galliae est, iuxta quem herba haec plurima nascitur: unde & amella dicitur. sicut populi habitantes iuxta Lemannum fluuium, Alemanni dicuntur. unde Lucanus: Deseruere cauo tentoria fixa Lemanno. Sed si quidem.] Miro usus est ordine, nam primo ait, quemadmodum animalia apibus inimica pellēda sint: deinde quibus medicaminibus morbo possint carere: nunc dicit penitus amissae, qua possint ratione reparari. Arcadij magistri.] Aristaeum dicit, Apollinis & Cyrenes filium, qui primus inuenit quemadmodum apes possent reparari.*
C *Caesis iuuencis.] occisis uerberibus. Bono autem sermone usus est: nam Caedi interdum occidi, interdum uerberari significat. Insyncerus cruor.] uiciatus, corruptus: nam ideo uerberantur, ut ex putrefacto cruore uermes creentur, unde apes sint. Altius omnem Expediam prima repetens ab origine famam.] Contra in Aeneid. Sed summa sequar fastigia rerum. Sane sciendum, Plinium dicere de bobus apes, de equis crabrones, de mulis fucos, de asinis uespas (sicut in Aeneide diximus) procreari. Nam qua Pellaei Canopi.] Canopus ciuitas est iuxta Alexandriam, quam Alexander a se dictam condidit, instar chlamidis suae, qui fuit de ciuitate Macedoniae, quae Pella nominatur. Canopus autem dicta est quasi Canobus, a Canobo Menelai gubernatore illic sepulto. Pictis phaselis.] breuibus nauiculis, quibus utuntur quū stagnauerit Nilus.*
POM. *Ignauae.] quia non comedunt. Grauior.] fractior.*
Sab. *Tractum.] instar singultus murmurant. Frigidus ut quondam.] Comparatio. Ut.] sicut. Quondam.] quando. Frigidus.] languidus: quia auster non est frigidus, sed est calidus & humidus. Undis.] inflexu undarum stridet mare: & ignis cum exitum non habet, murmurat intus. Sollicitum.] impulsum uento. Stridet.]*

resonat. Aestuat.] aestuādo sonat. Rapidus.] multus ignis. Hinc.] propter hoc, quia aegrotant. Galbanum affertur nobis ex India & Perside. genus est gummi. eius odor fugat serpentes, & necat mures. Columella ait: Id cum accidit, galbanum est: ut eius odore medicentur, incendi conuenit, passoq; & defruto uetere fessas sustinere. & idem ait: Harundineis infusi canalibus inferuntur cibi, maxime decocti mellis cum galla, uel arida rosa detritis. Odores incendere.] galbanum. Mella.] cibos per harundines. Ad nota pabula.] ad mella. quia forte aliū cibum non comederent. Tunsum saporem gallae.] id est saporem gallae tunsae, hoc est tritae. Arenteis.] siccas. Pinguia.] spissa. Cum uinum decoquitur, spissescit. Multo igni.] consumpta. Mustum si decoquitur ad dimidias, defrutū uocatur: si ad tertias, appellatur sapa. a quibusdam syreum nominatur, et epsema. Passum fit ex quacunq; uua dulci, & bene matura, & insolata usq; ad dimidium sui pondus. Optimum est Cylicum, aut Aphricū. Probatur in Italia, prouincijsq; finitimis, & fieri certum est ex uua quam Graeci sticam uocant, nos Apianam. Psythia.] Plinius ait, Psythium & melampsythium passi genera sunt, suum saporem, non uini referentia. Omnia haec in adulterium mellis excogitata uidentur. Columella ait: Nanq; & graeculae uites sunt, & Mareoticae, et Thasiae, & psythiae: sicut habent probabilem gustum, ita nostris regionibus & raritate uuarum, & acinorum exiguitate minus fluunt. idem de sapa, defruto & passo, multis uersibus scribit libro ultimo. Passos racemos.] idem libro secundo dixit, Et passo psythia utilior. Cecropiū.] Atticum. Thymum est fere simile origano. Mons Hymettus, qui est in Attica regione, abundat thymo. & eodem modo Hybla mons Siciliae. ideo antiqui mel Atticum laudauerūt, quòd totum esset ex thymo. Centaurea.] Centaureū est herba a Chirone centauro dicta: quia ea fuisse curatus dicitur, cum ex eius manibus Herculis sagittae lapsae pedem uulnerassent. Galenus medicorum diligentissimus de centaureo exiguum uolumē composuit, in quo eius laudes dinumerat. Efficacissima est herba uulneribus. Graue.] multū & acute olentia. Columella sic ait: Optime tamen facit amelli radix, cuius est frutex luteus, flos purpureus. Ea cum uetere amineo uino decocta exprimitur, & liquatur eius succus, & datur. Higinus quidem in eo libro quem de apibus scripsit, ait: Aristomachus hoc modo succurrendum laborantibus existimat, primum ut omnes uitiosi faui tollantur, & cibus de integro recens ponatur, deinde ut fumigentur. cauere debemus ne apes comedant flores tithymalli, cuius uis est solutiua. ille enim cibus apes interficit. Amello facilis.] quia citò reperitur.

reperitur. Cespite.] ac si diceret, de una radice. Syluam.] propter multitudinem surculorum. Aureus.] purpureus. Sed in folijs habet similitudinem uiolæ nigræ. Purpureus color est, cum uiride est admixtum rubro. Sublucet.] aliquantulum lucet. Ornatæ.] fuit. Nexis.] uinctis coronis ex floribus amelli. Asper sapor.] austerus, & habet quandam amaritudinem. Tonsis.] id est non siluosis. aut tonsis, id est pulchris. ut dicitur tellus tonsa, id est pulchra, & bene arata. Mellæ.] Mella fluuius est Galliæ, unde putant amellum florem denominatum esse. Huius.] amelli. Odorato baccho.] amineo uino. Incoque.] bene coque. Pabula.] ex radicibus amelli. In foribus.] in foraminibus, unde prodeunt apes. Sed si quem proles.] Nunc docebit, quomodo possint apes reparari. Columella ait: Certū est hoc eodem tempore progenerari posse apes, iuuenco perempto, Democritus et Mago Carthaginensis, nec minus Vergilius, prodiderunt. Mago quidem uentribus etiam bubulis idem fieri affirmat. quam rationem diligentius prosequi, superuacuum puto, consentiens Celso, qui prudentissime ait, nō tanto interitu pecus istud amitti, ut sic quærendum sit. Higinus ait: Cum pestis incessit, sub fauis aceruatim enectæ apes reperiuntur, sicco loco per hyemē repositæ, circa æquinoctium uernum cum clementia suaserit, post horam tertiam in solem inferre, ficulneoq; & * obruere. quo facto affirmat, intra duas horas reuiuiscere: & cum uuido halitu caloris animatæ sunt, resumpto spiritu, ac sic præparatum uas obijciatur, irrepere. Higinum secutus Plinius idem affirmat. sed Vergilius in hoc loco Democritum & Magonem est imitatus, & omnem fabulam de Aristeo multis uersibus explicat Higinus. Si quem.] pro aliquem mellarium. Defecerit.] destituerit, si fuerint apes perditæ. Stirpis.] examinum. Reuocetur.] reparetur. Pandere.] aperire. Inuenta] inuentionem dignam memoratu. Arcadij magistri..] Aristeus, ut meminit Trogus libro 13. in Arcadia regnauit, mel reperit, lac primus omnium coagulauit, solstitij rationem inuenit. Insincerus.] cruor putrefactus. Cæsis.] uerberatis usq; ad necem. Altius.] ab incunabulis. Prima origine.] quando apes inuentæ fuerūt. Nam qua.] Dat causam. A Fortunata.] id est à fertilitate, quia Ægyptus est fertilis. Fortunata.] felix. Pellæi Canopi.] Alexandrini. Pella ciuitas Macedoniæ, patria Alexandri magni fuit. Canopum ciuitas Ægypti prope Alexandriam, nomen habet à Canopo auriga Menelai illic sepulto. appellat Canopum Pellæum, à uicinitate Alexandriæ. Effuso.] undanti & lato Nilo. Nilus oritur in monte Atlante Mauritaniæ, ut scribit Victruuius. post quem cum Suetonius Paulinus in Aphrica militaret, Atlantem montem ascēdit, ut certior fieret de origine Nili. Plinius etiam huius rei meminit. Rura.] per ipsam Ægyptum, quæ est tota plana, nisi cum uergit ad Æthiopiæ fines, ubi sunt montes. Pictis phaselis.] pictis nauigijs. Ægyptij utuntur nauigijs pictis et auratis, ut habetur de Cleopatra. Vrget.] scilicet Nilus. Vicinia.] uicina loca. Persidis.] ea parte qua est Persis. Persis non est uicina Nilo, sed poeta loquitur propter latum imperium Persarum, licet Mediæ & Mesopotamiæ et magnæ partis Syriæ nomina in Persicum transiuere, & nostro tempore Damascenam regionem principium Persidis appellant. B Pharetratæ.] sagittiferæ.

PRO. Nam qua Pellæi gens fortunata Canopi.] Pella est oppidū Macedoniæ, patria Alexandri. Omnes autem Alexandrias Alexander constituit. Ergo Canopi Pellæi dicti sunt. Canopus autem est oppidum in Ægypto iuxta Alexandriam, à gubernatore dictum Menelai. Fortunatam autem dixit gentem, propter agri fertilitatem.

VAR. Lect. Ignauæq; fame.] Legitur &, Ignaua. Aut illæ pedibus.] In libris aliquot antiquis, Atq; illæ. Frigidus ut quondam siluis immurmurat auster.] In Longobardico, Siluas. quippe, murmurat in siluas. Nanque uno ingentem tollit de cespite siluam.] Vt ueteres prætercam libros, in quibus De uertice scriptum est, id minimè dissimulandum, quod in plerisq; manuscriptis exemplaribus, Immo ingentem tollit de cespite, scriptū inuenimus. Et curua legūt prope flumina Mellæ.] In Romano libro Per flumina, legitur. Pabulaq; in forib. plenis appone canistris.] In Romano libro, & aliquot alijs, Expone legitur.

Et uiridem Aegyptum nigra fœcundat arena,
Et diuersa ruens septem discurrit in ora,
Vsq; coloratis amnis deuexus ab Indis:
Omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
Exiguus primùm atq; ipsos contractus ad usus
Eligitur locus: hunc angustiq; imbrice tecti
Parietibusq; premunt arctis, & quattuor addunt,
Quattuor à uentis obliqua luce fenestras.
Tum uitulus bima curuans iam cornua fronte
Quæritur: huic geminæ nares, & spiritus oris
Multa reluctanti obstruitur, plagisq; perempto
Tunsa per integrum soluuntur uiscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt, & ramea costis
Subijciunt fragmenta, thymum, casiasq; uirentes.
Hoc geritur Zephyris primū impellentibus undas
Ante nouis rubeant quàm prata coloribus, ante
Garrula quàm tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Aestuat, & uisenda modis animalia miris,
Trunca pedum primò, mox & stridentia pinnis
Miscentur, tenuemq; magis, magis aëra carpunt,
Donec ut æstiuis effusus nubibus imber,
Erupere, aut ut neruo pulsante sagittæ,

SER. Et uiridem Ægyptum nigra fœcundat arena.] Nouum enim semper limum trahit, qui efficit fœcunditatem. Vnde & Nilus dictus est, quasi νέαν ἰλὺν trahens, id est, nouum limum: nam antea Nilus latinè Melo dicebatur. In hac certam iacit arte salutem.] Ponit apum reparandarum salutē. Cicero: Iacta sunt fundamenta defensionis meæ. Ipsos contractus ad usus Eligitur.] ad sustinendum tantum, & coarctandū bouis cadauer. Angustiq; imbrice tecti.] Imbricem quidam uolūt tectum, quidā canalem, qua repellitur pluuia. Imbrex tamen dicitur, quod imbrem arceat: licet & hic imbrex lectum sit, melius tamen secundum Plautum hæc imbrex dicimus. nanq; ait: Fregisti imbrices meas, dum te dignam sectaris simiam. C Obliqua luce fenestras.] quæ ex obliquo lumen infundunt, ut in horreis cernimus. Bima curuans iam cornua fronte.] ætatis biennij: bimus namque trimus, biennis triennisq; dicitur. Multa reluctanti.] pro multum, nomen pro aduerbio. Soluuntur uiscera.] liquescunt, & putrescunt. Ramea fragmenta.] de ramis fracta, id est, ramorum fragmina. Dicimus autem & hic ramus, & hæc

Prima leues ineunt siquando prælia Parthi.
Quis Deus hanc Musæ, quis nobis extudit artẽ?
Vnde noua ingressus hominũ experientia cœpit?
Pastor Aristæus fugiens Peneia Tempe,
Amissis (ut fama est) apibus, morboq́, fameq́
Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis,
Multa querens, atq; hac affatus uoce parentem:
Mater Cyrene, mater quæ gurgitis huius
Ima tenes, quid me præclara à stirpe deorum
(Si modò, quẽ phibes, pater est Tymbrę⁹ Apollo)
Inuisum fatis genuisti? aut quò tibi nostri

A hoc ramale. Persius: Vt ramale uetus. Casiasq́; recentes.] Statim captas. Teneris tepefactus in oßibus humor.] utpote bimi endituli, in quo plurimum feruentis est sanguinis. Visenda modis animalia miris.] & quòd ex cadauere nascuntur animalia, & quòd apes ex uermibus procreantur. Trunca pedum primò.] Sine pedibus primò. & benè addidit Primò: nam postea tam pennas, quàm pedes accipiunt. Pinnis Miscentur.] inter se pennarum leuitate conueniunt. Extudit.] studiosè reperit. Ingressus.] exordia: nam est accusatiuus pluralis. Noua experientia.] nullo docente ars per usum reperta. Pastor Aristæus.] Aristæus filius fuit Apollinis & Cyrenes, filiæ Penei fluminis Thessaliæ: qui quum Eurydicen nym-
B pham, uxorem Orphei uiciare uoluisset, & illa fugiens à serpente fuisset occisa, nympharum iracundia cunctis animalibus perditis funditus, & cunctis apibus, matris implorauit auxilium. Tempe.] sunt in Thessalia amœnißima loca. Extremi amnis.] summi, unde nascitur: & sic dicimus, Prò supreme Iupiter. Mater Cyrene, mater.] Inuidiosum est nomine parentes uocare: unde est paulò pòst, Et te crudelẽ nomine dicit. Sic in 12. in desperatione ait, Ruitq́; implorans nomine Turnum. Gurgitis huius.] id est, Penei fluminis. Quid me Inuisum fatis genuisti.] Natus ex dijs, inuisus est fatis. Sic in primo Æneidos: Nos tua progenies, cœli quibus annuis arcem. Item, Quis te nate Dea per tanta pericula casus Insequitur?

POM. Viridem.] ob segetum copiam. Nigra harena.]
Sab. fertili limo. Signum bonitatis terræ est in colore nigro. unde antiqui pullam terram, id est, nigram appellabant. Harena.] intelligit quod solum fertile debet esse resolutũ, & simile harenæ. Fœcundat.] fertilem facit Ægyptum. Ruens.] fluens. Dicit ruens, propter cataractas, quæ sunt supra Delta Ægypti, ubi magno fragore præceps fluit, post cataractas diuiditur. Cataractæ dicuntur
C præcipitia. Ora.] septem hostia, quibus intrat mare. Coloratis Indis.] ab Aethiopibus. Quidam ex antiquis Aethiopiam appellauere minorem Indiam, à similitudine formæ hominum, & regionis calidißimæ. & Nilus ubi relinquit Aphricam, labitur per Æthiopiã. Deuexus.] deductus. Amnis.] Nilus. Coloratis.] nigris Æthiopibus. Hac arte.] faciendi nouas apes. Iacit.] ponit & locat omnem salutem. Exiguus.] Primùm dicit locum. Exiguus.] quantum capit cadauer bouis. Contractus locus.] angustus & exiguus factus. Hunc.] locum exiguum. Imbrices.] Imbrices appellantur tegulæ canalitæ in tectis, & ponimus etiam pro ipso tecto, & pronunciamus genere fœmineo, ut hæc imbrex. Premunt.] angustant. Obliqua luce.] per obliquum accepta luce. Ventis.] qui spirant à quatuor regionibus cœli, austro, borea, euro, & fauonio. Bima fronte.] qui habet duos annos, bimus dicitur, duorum annorum. in secundo autem anno curuantur cornua. Huic.] uitulo iam cornuto. Obstruitur.] clauduntur nares et os, ne possit exhalare. Multa.] per multum. Perempto.] mortuo uitulo. Plagis.] uerberibus: quia tunc fit putridus sanguis. Tunsa per integrum.] diuerberata. Soluuntur.] corrumpuntur propter uerbera. Viscera.] omnia interanea cum sanguine. Viscus dicitur à uescendo, quia eo nutrimur. Fragmenta.] ramalia arborum. Subijciunt.] supponunt. Recentes.] casias uirides. Hoc geritur.] Nunc dicit de tempore. Zephyris.] id est, in primo uere, quando incipiunt flare uenti fauonij. Prata coloribus.] antequam herbæ florescant in pratis. Tignis.] laquearibus & trabibus domorum. Humor.] sanguis tepefactus fauonio. Aestuat.] calescit. Omnis generatio fit ex humore calefacto, & inde putrefacto. Trunca pedum.] Primùm generantur uermiculi, inde fiunt apes, quæ primò non habent pedes. Carpunt aerem.] donec apes alatæ erupere. Vt æstiuis.] Intelligit copiam apum, per comparationem: id est, in tanta copia erupere, in quanta copia cadunt imbres in æstate. Neruo.] arcu, sagittarum nube cœlum obscurant, cum Parthi, id est, Persæ, tendunt arcus, & iaciunt sagittas. O` Musæ.] Inuocat Musas. Excudit.] dedit nobis artem. Vnde.] quare, & à quo principio. Quis deus.] Bene inquit deus. Aristeus ex Arcadia profectus in Ceam insulam, iubente patre, pro deo colitur, & Nomius appellatur, ut diximus in primo Commentario Georgicorum. Pastor Aristeus.] Aristeus pastor Cyrenes & Apollinis filius, Eurydicen stuprare uoluit. quæ cum fugeret, morsu calcati serpentis perijt. unde nymphæ iratæ pestem animalibus illius miserunt, qua omnia perierunt. Mater didicit reparare. Aristeus Eurydicen Orpheo desponsatam uitiare tentauit. fugiebat nympha, fugientem insequebatur amator. puella in fuga ab calcato serpente icta interijt. nymphæ iratæ, pecori cuiuscunq; immisere pestẽ. Aristeus qui opem omnem in pecore posuerat, & cum esset Apollinis filius, suadebat sibi omnia augescere, acceßit ad matrem, & questus est. habitabat mater in antris Pindi montis Thessaliæ, ubi originem habet Peneus amnis. Tempe est amœnißima uallis in Thessalia, per quam labitur Peneus fluuius, cuius ripis opacant arbores. ab ea amœnitate, loca omnia quæcunq; amœnitatem et delectationem præstãt, Tempe appellantur. Pastor.] omnem enim curam posuerat in pecore alendo, sed erat rex Arcadiæ. Peneia Tempe.] à Peneo fluuio: quia Tẽpe sunt, ubi Peneus exit, cui dedit cursum Hercules, qui mediam uallem secat. ideo Peneia Tempe. Tristis.] mæstus, propter amissas apes. Ad extremi placidum caput.] ad finem Penei, qui non labitur ex alio præcipitio. Multa.] multùm. Mater. Cyrene] Verba Aristei. Cyrene filia fuit Penei amnis. ea ex Apolline quatuor filios peperit, Nomium, Aristæum, † Autoum & Arzeum. Probus dicit, Aristeum fuisse uocatum Nomium. Cyrene rapta ab Apolline è Pelio monte ducta est in Aphricam, ubi postea cum Battus deduceret coloniam, non ignarus famæ, Cyrenem nominauit. Ima.] antrum huius fluuij Penei. gurgitem accipit pro aqua. Quid me.] Incipit à querimonia, & obijcit matri. Thymbreus.] dictus à thymbra, quæ maxima copia prouenit in campo Phrygiæ, ubi fuit templum Apolli-

†Eutocũ & Argeũ.

nis, quod ab ea Thymbræum nominatum eſt. Inuiſum fatis.] infelicem. Aut quo.] id eſt, quare me non amas. Noſtri.] Nunc loquitur ſpecialiter de ſe, et plus eſt quam ſi dixiſſet Noſter.

PROB. Paſtor Ariſtæus fugiens Peneia Tempe.] Peneus eſt Theſſaliæ flumen, quod in Pindo monte eiuſdem terræ oritur. Tempe autem ſunt loca frigida, opaca, frondoſa, copioſa fontibus, uel fluminibus. Hoc commune omnium eiuſmodi locorum eſt. Et iccirco additum Peneia Tempe: quia poterant & alia intelligi. dicitur quidem & in eis locis præcipue, ubi Peneus oritur, ut in 1. Met. Ouid. refert dicens: Eſt nemus Æmoniæ, prærupta quod undique claudit Sylua, uocant Tempe: per quæ Peneus ab imo Effuſus Pindo, ſpumoſis uoluitur undis. Inſula Carpatho dicta, A qua exiſtimatur obiecta Peneo.

Thymum, caſiasque uirentes.] Antiqua omnia exempla VAR. variа, quotquot legi, Recentes habent, pro Virentes. Eru Lect. pere: aut ut neruo.] In libris aliquot antiquis, Eripuere legitur, imperfecto ſenſu. In aliquot alijs, Erupere uelut. hoc ſuauius, illud uero primum numeroſius. Quis Deus hanc Muſæ, quis nobis extudit artem?] In libro Longobardico, & in Mediceo, Extulit legitur. ſed enim Extudit agnoſcit Seruius. Sunt etiam ueteres libri, in quibus Quis non geminatur, ſed Qui nobis habetur. Triſtis ad extremi ſacrum caput aſtitit amnis.] In libris aliquot antiq. legere eſt, Ad extremum, quippe caput.

Pulſus amor? quid me cœlum ſperare iubebas?
En etiam hunc ipſum uitæ mortalis honorem,
Quæ mihi uix frugum, & pecudũ cuſtodia ſolers
Omnia tentanti extuderat, te matre relinquo.
Quin age & ipſa manu felices erue ſiluas,
Fer ſtabulis inimicũ ignem, atque interfice meſſes,
Vre ſata, & ualidam in uites molire bipennem,
Tanta meæ ſi te cæperunt tædia laudis.
At mater ſonitum thalamo ſub fluminis alti
Senſit, eam circum Mileſia uellera Nymphæ
Carpebant, hyali ſaturo fucata colore:
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque:
Cæſariem effuſæ nitidam per candida colla,
Neſæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippe, & flaua Lycorias: altera uirgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores,
Clioque, & Beroe ſoror, Oceanitides ambæ:
Ambę auro, piſcis incinctæ pellibus ambæ,
Atque Ephyre, atque Opis, & Aſiæ Deiopeia,
Et tandem poſitis uelox Arethuſa ſagittis.
Iter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani Martisque dolos, & dulcia furta,
Atque Chao denſos diuûm enumerabat amores.
Carmine quo captæ dum fuſis mollia penſa
Deuoluunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Ariſtæi, uitreisque ſedilibus omnes
Obſtupuere: ſed ante alias Arethuſa ſorores
Proſpiciens, ſumma flauum caput extulit unda,
Et procul: ô gemitu non fruſtra exterrita tanto
Cyrene ſoror, ipſe tibi tua maxima cura
Triſtis Ariſtæus, Penei genitoris ad undam
Stat lachrymans, & te crudelem nomine dicit.

SER. Vitæ mortalis honorem.] Bene honorem ait, quia arare bene, animalia paſcere, apes etiam habere honor erat. Nam ingenti honore fuit ruſticitas. alibi, Non ullus aratro Dignus honos. Cuſtodia ſolers.] diligens & perita induſtria. Te matre relinquo.] ac ſi diceret: ſub ea perdo uſum laboris, ſub qua augere debueram. Felices ſiluas.] fertiles. Fer.] infer. Interfice meſſes.] Secundum Pythagoram, qui animam habere dicit cuncta creſcentia. unde & alibi: Aret ager uitio moriens.— Tanta meæ ſi te cæperunt tædia laudis.] Tædium eſt angor mentis & animi, nõ corporis ualetudo. At mater ſonitum.] Cur nõ etiam uocem audiuit? ſcilicet quia in ima fluminis parte erat lanificijs occupata. Mileſia uellera.] precioſa. Cicero: Nã quid à Mileſijs lanæ publicæ abſtulerit. Hyali ſaturo fucata colore.] Hyali pro Hyalino, colore uitreo, uiridi, nymphis apto. Saturo autem, largo, abundanti: aut certe Tarentino, ab oppido Satureo. Iuxta Tarentum enim ſunt baphia, in quibus tingitur lana. Drymoque, Xanthoque.] Hæ ſunt, ut multi uolunt, de quibus ait Iuno: Sunt mihi bis ſeptẽ præſtanti corpore nymphæ. Sed magis poeticè conficta nomina accipiamus. Sanè mira uarietate hic uſus eſt: nam ne continuatio nominum poſſet creare faſtidium, in alijs habitum, in alijs commemorat uirginitatẽ, in alijs pulchritudinem. Auro ambæ, pictis incinctæ pellibus ambæ.] id eſt, nebridas habentes. Sed hic uenatricum eſt habitus, quem ideo nymphis dat, quia multas ex eis legimus ex uenatricib. factas: ut, Et tandem poſitis uelox Arethuſa ſagittis. Notanda autem eſt figura honeſtiſſima, facta ex repetitione ſermonis: ut, Oceanitides ambæ: Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ. Curam inanem.] Diffinitio eſt amoris. Vulcani Martisque.] Secundũ Donatum hic eſt diſtinguendum, & ſic inferendum, ut Dolos ad Vulcanum, Furta dulcia, id eſt, adulterium, referamus ad Martẽ. Scimus enim quòd Sole indicante, Mars cum Venere per artem Vulcani eſt religatus catenis. Atque Chao.] & à Chao narrabat crebros amores deorum. Summa flauũ caput extulit unda.] Mirè per tranſitũ ueritatem tetigit. Nanque Arethuſæ fons dulcia aquæ fluenta inter medios ſeruat fluctus. Cyrene ſoror.] Propter ſimilitudinem poteſtatis ait Soror. nã Cyrenæ Theſſaliæ, Arethuſa uero dea eſt Elidis. Ipſe tibi tua maxima cura.] Quem tu plurimum diligis. Penei genitoris ad undam.] Aut tui genitoris, aut honoris eſt: ut, Tybri pater.

POMP. SABI. Cœlum.] id eſt, fieri Deum, cum ſcilicet nõ poſſim habere honorem mortalem. Solers.] diligens. Pecudum & frugum.] erat enim agricultor. Te matre.] dum tu mater uiuis, & es dea, ab Apolline patior hoc incommodum. Quin age erue.] Indignatus loquitur. Interfice.] combure. Molire bipennem.] ut excidas ſiluas meas. Laudis.] quã ſcilicet poſuerat in pecoribus & agris. laudis, utilitatis etiam. Sonitum.] numeros ſolum. Thalamo.] qui erat in antris. Eam.] Cyrenem, quæ erat una ex 14 nymphis. Mileſia.] Columella ſic ait, Oues generis eximij Calabras Apulasque & Mileſias noſtri exiſtimabant. eſt autem Miletus urbs Ioniæ caput, et eſt maritima: prope quam Mæander fluuius intrat mare. Fucata.] tincta. Saturo.] abundanti. Hyali.] uitrei. & dicitur nunc Iallus, id eſt ſemipallidus. Drymo.]

A Drymo.] ista sunt nomina nympharum. Drymo nomen habet à robore: Xantho à ruffo colore: Lygia à sono, lygis enim sonoritas dicitur: Philodoce, ab hospitibus recipiendis: Cydippe, quasi decus equestre: Lychorias, suauitas & dulcedo montis. Lucinæ.] id est, pepererat semel. Clio.] dicta à gloria. Beroe.] βῶ sto, ῥέω fluo, quasi status fluctus. Oceanitides.] Oceani filiæ. Pellibus.] Hoc refert ad consuetudinem locorum. Incinctæ.] cinctæ. Pictis.] lynceis pellibus, quibus sacerdotes Bacchi utebatur. Ephyræ.] Significat tractum maris. Opis.] dicitur à uidendo. Deiopeia.] dicitur à uoce bellica. Asia.] quæ originem habuit ab Asia palude, fortè quæ est in Asia. Arethusa.] à fonte qui est in Ortygia Siciliæ, ante Syracusas. Sagittis.] quia uenatrix erat. Clymene.] nomen habet à fama. ideo dicit, narrare famam Vulcani, & fabulam. Inanem.] quia Venus destinauerat concumbere cum Marte. Dulcia furta.] concubitus cum Venere. Dolos.] retia quibus eos cócumbentes reuinxit. Densos.] crebros amores deorum, sed tamen confuse. Quo carmine.] quibus B uerbis. Pensa.] fila mollia lanæ Milesiæ. Vitreis.] superius dixit Hyali. Obstupuere.] propter luctum Aristei. Flauum.] rubrum & pulchrum. Et procul, sci licet cum uidisset Aristeum. Cura.] quia erat filius. Tristis.] languidus. Dicit, appellat te nomine, quia dicebat, mater Cyrene Cyrene. Crudelem.] quia non animaduertebat lachrymas filij.

VAR. Lect. Nesæe, Spioq;, Thaliaq;, Cymodoceq;.] In libris aliquot totus uersus desideratur: qui tamen non sine carminis iniuria demi potest. Cydippe, & flaua Lycorias.] In Longobardico, Cydippeq;, & flaua Lycor. Atq; Ephyre, atq; Opis Asia, et Deiopea.] Qui uersum corrigere uoluere, ita scripserunt, Atq; Asia Deiopeia, sublato Et. at non aduerterunt ex antiq. lib. legi debere, Atque Ephyre, atq; Opis, & Asia Deiopea. Inter quas curam Clymene narrabat inanem.] In antiquo exemplari, Curas inanis, numero multitudinis. Atq; chao densos diuum numerabat amores.] In uetustis aliquot exemplaribus, Atque legere est. Sedenim mihi non satisfacit. cæterum, Eque chac, legendú esse colligitur ex Seruio. Placet tamen. Aq; chao, ut pleraq; habent exemplaria. Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.] Mirificè placet quod in plerisque libris antiquioribus, Flauum caput legitur.

Huic perculsa noua mentem formidine mater:
Duc age, duc ad nos, fas illi limina diuûm
Tangere, ait. simul alta iubet discedere latè
Flumina, quà iuuenis gressus inferret. at illum
Curuata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitq; sinu uasto, misitq; sub amnem.
Iamq; domú mirans genitricis, & humida regna,
Speluncisq; lacus clausos, lucosq; sonanteis
Ibat, & ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diuersa locis, Phasinq;, Lycumq;,
Et caput unde altus primùm se erumpit Enipeus,
Vnde pater Tyberinus, & unde Aniena fluenta,
Saxosumq; sonans Hypanis, Mysusq; Caycus,
Et gemina auratus taurino cornua uultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum uiolentior influit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Peruentum, & nati fletus cognouit inanes
Cyrene: manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisq; ferunt mantilia uillis.
Pars epulis onerant mensas, & plena reponunt
Pocula, Panchæis adolescunt ignibus aræ.
Et mater: Cape Meonij carchesia Bacchi,
Oceano libemus, ait: simul ipsa precatur,
Oceanumq; patrem rerum, Nymphasq; sorores,
Centum quæ syluas, centum quæ flumina seruant.
Ter liquidò ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit,
Omine quo firmans animum sic incipit ipsa:

SER. Noua formidine.] magna: ut, Pollio & ipse facit noua carmina. Fas illi limina diuûm Tangere.] Vtroq; enim parente deo natus erat. Speluncisq; lacus clausos, lucosq; sonantes.] Mirans, per omnia subaudiamus. Lacus autem dicit fontiú & fluuiorum receptacula. Hæc autem non sunt per poeticam licentiá dicta, sed ex Ægyptijs tracta sunt sacris: nam certis diebus Nilides pueri de sacris parentibus nati, et C sacerdotibus nymphis dabantur, qui quum adoleuissent, redditi narrabát lucos esse sub terris, et immensam aquá omnia continentem, ex qua cuncta procreantur. Vnde est illud secundum Thaleta: Oceanumq; patrem rerum. Phasinq;.] fluuium Colchidis. Lycú.] fluuiú Asiæ. Enipeus.] Thessaliæ fluuius. Pater Tyberinus.] Tyberis & Anio Italiæ sunt fluuij. Saxosum sonans.] et saxosum legendum est, non saxosus: ne sint duo epitheta, quod apud Latinos uitiosum est. Hypanis.] Ponti fluuius. Mysusq; Caycus.] qui per Mysiam labitur. Eridanus.] fluuius Italiæ, qui & Padus uocatur. Purpureum autem, nigrum ex altitudine accipimus: nam Padus non in rubrum mare, sed iuxta Rauennam in Adriaticum cadit: & purpureum Græcum est epitheton. Mare rubrum etiá dixit Homerus, ἀτ ἄλα πορφυρέοισαν. unde apparet Victorinum hoc loco errasse, qui purpureú mare rubrú esse dixit, quod est iuxta Indiam. Nati fletus cognouit inanes.] Benè inanes fletus: his enim mouebantur rebus, quarú erat facilis reparatio. Dant ordine fontes.] ritè, secundú ordinê epularum. Mantilia.] quibus manus terguntur. Varro appellat mantelia, quasi manutenias. Cæterúm Plautus huius singulare mantellú posuit in Captiuis: Nec his sycophantijs, nec fucis ullú mantellum obyciá. Lucilius autê mantella dicit: Mappas, mantella, merumq;, quæ Græci μαγδαλιὰ uocant. Plena reponunt pocula.] iterant, sæpe offerunt. Pancheis ignibus.] thure, Arabicis odoribus. Adolescút aræ.] pro incenduntur, κατ' ἀντίφρασιν ponitur. Adolescunt, hic uim habet frequentationis. et Panchæis adolescunt, id est, Panchæis odoribus incenduntur aræ. Mæonij Bacchi.] Lydi uini. Carchesia autem, poculorum sunt genera. Cæterum nymphis libari pontifices negant. & sanè mox ita euidenter apparuit, cúm ait: Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam. Oceano libemus ait.] quasi nympha sacrificat. Oceanumq; patrem rerum.] quòd ex eo omnia gignuntur, & originem ducunt, secundum Thaletá: ut

letat:ut supra diximus. Centum quae silvas.] aut ducen tas nymphas asserit, aut finitus est numerus pro infinito. Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam.] id est, in ignem uinum purissimum fudit: post quod, quia magis flamma conualuit, bonum omen ostendit.

POM. Huic.] Arethusae. Fas est illi.] quia filius est deorũ.

Sabi. Tangere.] intrare. Discedere.] dare locum. Iuuenis.] Aristeus. In speciem montis.] ueluti per canalem. Sub amnem.] ad antra. Domum.] antra. Humida.] propter aquam. Lacus clausos.] unde habebant originem lacus. Ingenti motu.] ingenti scaturigine aquarũ, quae labuntur per totum orbem. Phasim.] Hoc dicit, ut tangat opinionem eorum qui dicunt, omnia flumina habere unam originem, ut meminit Probus, & postea labi per uaria loca: & uarias origines esse canales quosdam, qui ex hoc fonte ueluti capite deducuntur tanquam membra. Phasis fluuius est Colchorum. Lycus.] fluuius est duplex. & qui prope Cyzicum labitur, alio nomine Rhyndacus nominatus: et alius est in Cappadocia, disterminans Armeniam minorem, & infunditur in Itim fluuium. Curtius dicit, Marsiam fluuium etiam transire in nomen Lyci. Enipeus.] est fluuius Thessaliae nominatissimus, qui oritur in Pelio monte. ideo altus. Anio.] oritur in montibus Trebanorum. Hypanis.] in palude Leucoscytharum ortus, miscetur Borysthenі. Errat autem Herodotus, qui dicit proprio alueo Hypanim mare petere. Borysthenes, prope mare itinere trium dierũ saxa habet ingentia, illic nata, non ueluti à torrente deducta, quia per montes non labitur, sed per uastam planiciem: proinde est innauigabilis. est & alius Hypanis ex dextro latere maris Pontici: & forte saxa habet, & de hoc loquitur poeta. Sonat.] sonans more saxorum. Mysusq; Caycus.] Caycus est fluuius Mysiae, eius quae in Asia est, prope Troadem: et oritur in Teuthrania regione Troadis, quae fuit sub ditione Mysorum. Eridanus.] est Padus, fluuius Galliae Cisalpinae. Taurino.] Laudat fluuium suae patriae. Purpureum.] Non dicit mare rubrum, sed purpureum, à colore harenae & luto. Inde Ennius appellat Anienem purpureum. In mare.] scilicet Adriaticum. & Padus est uiolentissimus in paruo cursu. & ideo dicit, Quo uiolentior non effluit, postquam in thalami, &c. id est, ad antrum peruentum est. Germanae.] nymphae. Ordine.] secundum consuetudinem & morem. Tonsis.] pulchris. Pars.] illarum nympharum. Reponunt.] iterant. Adolescunt.] tepesiunt. Panchaeis.] Panchaea est regio Persidis, unde thus aduehebatur. inde Panchaeis ignibus. Carchesia.] uasa & pocula. Maeonij Bacchi.] Tmolij. Tmolus est mons Lydiae & Maeoniae, consitus uitibus. unde & cum dicit Maeonij, Tmolij intelligit. Patrem.] quia omnis generatio dicitur esse ex aqua. Versus hic est Homeri, qui arbitratur, aquam esse principium rerum & generationis. Quae.] sorores. Centum.] ad multitudinem nympharum, id est, innumerae nymphae. Nectar.] est potus deorum. Liquido.] puro potu deorum. Vestam.] ipsum ignem. nam Vesta dicitur quasi ignis. unde et Ouidius ait, Nil aliud Vestam quàm puram intellige flammã. Ter flamma.] hoc fuit signum. Ad summum.] usq; ad tholum. & hoc ad bonum augurium pertinet. Omine.] augurio.

PRO. Taurino cornua uultu Eridanus.] siue Padus. Et ideo taurino uultu, quia eius sonus, ut tauri mugitus: & ripae flexuosae sunt, ut cornu.

VAR. Lect. Et caput unde altus primùm se erumpit Enipeus.] In Romano libro legere est: Primùm se erumpit. In Oblongo, Primum erumpit, sine ulla prorsus collisione. & ita erat prius in libro Mediceo. Saxosumq; sonans Hypanis, Mysusq; Caycus.] In Romano libro, Saxosus legitur. quod improbat Seruius, ne duo sint epitheta, quod apud latinos uitiosum est. erat tamen in Oblongo peruetери, atque etiam in Mediceo, Saxosus, aliena inde manu Saxosum est repositum, neq; huius elocutionis exempla desunt. Quod uerò Misus per i scribitur in lib. nonnullis, antiqui aliquot per y scribunt. μυσία χώρα καὶ πόλις apud Stephanum reperitur. Quod autem ad denominatiuum pertinet, & Mysi, & Misij populi dicuntur. In mare purpureũ uiolentior influit amnis.] In Romano & in lib. peruetеribus, Effluit legitur.

CAL. Rhod. Est regio sole perusta, quam Mysi possideant, & Lydi: exuta arboribus omnino uisitur, praeter uitem. Catacecaumenem uocant, inde uinum habetur uirtute praestans, catacecaumenites οἶνος uocatur. Ex quo et nonnullorum perelegans circumfertur iocus, Dionysium dici rectè πυριγενῆ, id est ex igne natum. Catacecaumenem dici conie-ctant de fulminũ frequentia, quã ceraunoboliã uocant, auctor Stephanus. meminit Strabo. Est & eo nomine Erythraei maris insula. Deniq; uinũ hoc significasse Virg. 4. Geor. uidetur, cũ ait Cyrene ad Aristaeum: Cape Maeonij carchesia Bacchi. Etiamsi id minus aduertũt interpretes.

Est in Carpathio Neptuni gurgite uates
Caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor
Et iuncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiae portus, patriamq; reuisit
Pallenen. hunc & nymphae ueneramur, & ipse
Grandaeuus Nereus: nouit nanq; omnia uates
Quae sint, quae fuerint, quę mox uentura trahatur.
Quippe ita Neptuno uisum est: immania cuius
Armenta, & turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi nate prius uinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, euentusq; secundet.
Nam sine ui non ulla dabit praecepta, neq; illum
Orando flectes. uim duram & uincula capto
Tende, doli demum circum hęc frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cùm Sol accenderit aestus,
Cùm sitiunt herbae, & pecori iã gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quò fessus ab undis

SER. Est in Carpathio Neptuni gurgite uates Caeruleus Proteus.] Carpathos insula est contra Aegyptum, à qua uicinũ pelagus Carpathium appellatum est. Hic aliquando regnauit Proteus, relicta Pallene ciuitate Thessaliae, ad quam tamẽ reuersus est postea: quod ostendit hoc loco dicens, Patriamq; reuisit Pallenen. Hoc ideo dicit, quia Proteus antequam in Aegyptum cõmigraret, Thraciae fuit incola, ubi habuit uxorẽ, ex qua filios Thelegonum & Polygonum: qui cùm aduenas secum luctari adigerent, et excruciarent, ad postremum ab Hercule uicti et interempti, patris animũ perculerunt: quapropter taedio praesentium rerum solũ uertere coactus, Aegyptum petijt. Caeruleus Proteus.] marinus. Magnum qui piscibus aequor, Et iuncto curru metitur.] Equi enim marini prima parte equi sunt, postremò resoluuntur in pisces.

Se recipit,facile ut somno aggrediare iacentem.
Verùm ubi correptum manibus uinclisq; tenebis,
Tum uariæ illudent species atq; ora ferarum:
Fiet enim subitò sus horridus,atraq; tigris,
Squammosusq; draco,& fulua ceruice leæna,
Aut acrem flammæ sonitum dabit,atq; ita uinclis
Excidet:aut in aquas tenuis dilapsus abibit.
Sed quanto ille magis formas se uertet in omneis,
Tanto nate magis contende tenacia uincla:
Donec talis erit mutato corpore,qualem
Videris incepto tegeret cùm lumina somno.
Hæc ait,& liquidum ambrosiæ diffundit odorem,
Quo totum nati corpus perduxit.at illi
Dulcis compositis spirauit crinibus aura,
Atq; habilis mēbris uenit uigor.Est specus ingens

A *pisces.* Quæ *sint,quæ fuerint, quæ mox uentura trahantur.*] Vt Homerus: ἤδη τάτ' ἐόντα, τάτ' ἐσσόμενα, πρό τ' ἐόντα. Ita *Neptuno uisum est.*] *Vbi deest ratio, sic loquitur.nam ita & in* III *dixit:Sic uisum superis.quū præmisisset* Immeritam. *Turpeis phocas.*] *magnas:ut,Cui turpe caput. phocæ autem sunt marini boues.* Expediat *morbi causam, euentusq́; secūdet.*] Duo *enim ista requiruntur in oraculis,causa mali,& remedium.* Nam *sine ui non ulla dabit præcepta.*] *ne eum speraret posse precibus flecti.* Doli *circum hæc demum frangentur inanes.*] *circa uincula nouißimè eius desinent doli:id est,formarum uarietates.*

B *Cuius figmenti physicam uolūt esse rationem:nanq; homo habet in se libidinem,stulticiam,ferocitatem,dolum: quæ dum inuicem in uno uigent,pars illa quæ uicina est diuinitati, id est,prudentiæ, non apparet: quæ tunc potest suas uires tenere, cùm fuerint illa religata, id est,cùm quis caruerit omnibus uitijs.Vnde sacerdotem hunc dicit tunc posse uaticinari, & suscipere diuinitatem, cùm religata in eo fuerit ignea cupiditas, siluestris asperitas, lapsusq́; animi, aquarum mobilitati similis.* Cùm *sol accenderit æstus.*] Fera *enim numina tunc uidetur.*Lucanus: Medio cùm Phœbus in axe est, Aut cœlū nox atra tenet, *tunc ipse sacerdos* Accessum dominumq́; *timet deprendere luci.* In *secreta senis ducam.*] Ferè *omnes dij marini senes sunt:albēt enim eorum capita spumis aquarum.* Atra *tigris.*] *id est, sæua.* Tanto *nate magis.*] *alij legunt*, Tantum nate magis. Liquidum *Ambrosiæ diffundit odorem.*] *ideo unxit eum,quò posset uidendi numinis capax esse.* Habilis *uigor.*] *uegetatiuus.* Specus *ingens.*] *in singulari numero hoc specus,*

C *in plurali hi specus dicimus.*

POM. Sabi. Est *in Carpathio.*] *Proteus,ut meminit Herodotus in* Euterpe,*rex fuit Ægyptiorum eo tempore quo Paris rapuit Helenam, & tempestate delatus est in Ægyptum. nam expugnato Ilio, Helena inuenta non fuit: & Menelaus nauigauit in Ægyptum, & ita uxorem recuperauit, à Proteoq́; in hospitium benignißimè exceptus est.* Probus *ait, Proteum Ægypto oriundum fugisse tyrannidem immanis* Busiridis, *et peruenisse in Thessaliam.* Quidam *scribunt, quibus in præsentia assentiri uidetur Vergilius, Proteum in* Pallene *urbe Thessaliæ natum, & ex ea petijsse Ægyptum, deinde remeasse in Macedoniam, ubi patria erat.* Carpathio.] Carpathus *insula maris Pamphilij est,* Protei *domicilium, ab ea mare Carpathium dicitur.* Gurgite.] *mari Carpathio.* Cæruleus *uates.*] Deus *marinus.* Metitur.] *uehitur mensurando æquor.* Bipedum *equorum.*] *equi marini femorum tenus effigiem equinam habent, in reliquo effigiē piscis. ideo ait,bipedum equorum.* Hinc nunc Emathiæ Pallenem.] *Emathia dicitur* Macedonia, *ab* Emathione *fratre* Memnonis. *et* Hæmonia *appellatur* Thessalia, *ab* Hæmone Deucalionis. Pallene *ciuitas est maritima* Macedoniæ. Hunc.] Proteum. Nereus.] Neptunus *etiam*

ueneratur. Omnia.] *Nouit* Proteus, *quæ fuerunt, sunt, & futura sunt.* Cuius.] Neptuni. Armenta.] *piscium greges.* Turpes *phocas.*] *uitulos marinos.* Phocæ *sunt uituli marini.* Inspirant, & *uocem dant, & in terra dormiunt, et pariunt pecudum more. pilus lenis est, ut sericum credas. ex pellibus fiunt uestes, & strata ad cubandum, id est, anacliteria. quæ in* Sarmatia & Scythia *non modò uidimus, sed & habuimus.* Pilus *autem dat signum, cum rigescit, temporis nymbosi.* Hic.] Proteus. Secundet.] *faciat prosperas.* Sine *ui.*] *uiolentia catenarum.* Capto.] Proteo. Tende.] *inijce.* Duram *uim.*] *caue ne remittas uiolentiam.* Doli.] *fraudes* Protei, *qui mutat se in uarias formas.* Ipsa *ego.*] *mater tua* Cyrene. Æstus.] *cum erunt magni calores & serenitates.* Sitiunt.] *in æstate, quando regnat canicula.* Secreta.] *antra* Protei. Quo.] *ad quæ secreta antrorum.* Fessus.] *ipse* Proteus. Correptum.] *deuinctum & ligatum.* Species.] *imagines.* Eludent.] *decipient te.* Fiet *enim.*] *Dicit in quas formas transmutetur.* Horridus.] *quia horrescunt pili.* Atra.] *uenenosa tygris, & sæua.* Excidet.] *labetur ab ipsis uinculis.* Aquas.] *cōmutabit se in aquam.* Donec *erit talis.*] *qualis erat in principio somni.* Hæc *ait.*] Cyrene. Liquidum.] *purum.* Ambrosiæ.] *herba est similis rutæ, & bene odorata, & potest uideri illa esse quæ* * *anrinis dici tur, semper uiuens.est etiam de genere ambrosiæ,ut quidam putant,quæ appellatur uulgariter pimpinella: cuius radix cum desiccatur,latè spirat suauißimum odorem. et in eius radice, in ipsa medulla est pilula quædā, cuius succo tingitur purpura. & debet legi in locis siccis, & montuosis.* Produxit.] *nutriuit & profudit.* Illi.] Aristæo. Compositis.] *bene concinnatis.* Aura.] *propter odorem ambrosiæ. quia odor adiuuat salutem, et fœtorem sternit.* Est *specus.*] *describit antrum* Protei. Forte ἀΐζωον. Plin.25.13.

PROB. Hic nunc Emathiæ portus, patriamq́; reuisit Pallenen.] *Emathia dicitur* Macedonia, *ab* Emathione *fratre* Memnonis, *ubi est urbs* Pallene. *sed* Protheus *in Ægypto natus est: & propter crudelitatem* Busiridis *dicitur* Pallenem *petijsse, & ita redijsse in Ægyptum.*

VAR. Lect. Orando *flectes.*] In Mediceo libro, Orando uinces, *legere est.* Doli *demum circum hæc frangentur inanes.*] In Mediceo *dictionū ordo ita habet*, Doli circum hæc demum, *meliori numero.* Tum *uariæ illudent species.*] Hoc *loco plurimum uariatur.* Nam *in Romano libro*, Ludent. *In oblongo peruete*ri, Eludunt, *præsenti tempore.* In Longobardico, *in* Mediceo, *& plerisq́; alijs*, Eludent, *futuro.* Hæc *ait, & liquidum ambrosiæ diffundit odorem*, Quo totum nati corpus perduxit.] *Vtrunq́; uerbum in* Romano *libro diuersum est, ubi legitur*, Depromit odorem: &, Corpus perfudit. *In aliquibus etiam*, Ambrosia, *ablatiuo casu.*

CAEL. Rhod. Austrum *contrà dijs attribuunt. proinde meridie ingruente, in deorum templis panduntur uela, nec homini* ingressus

ingressus patet, uelut dijs sit destinatum eundi tempus. in ianuis quoq;,meridiei & austri uisebantur symbola. Nec in ianua ulla,quæcunque esset hora,loqui fas arbitrabantur. Nam Pythagoricorum & Ægyptiorum dogma *sapientum id fuit, cum deum innuerent silentio colendum, à quo sunt rerum primordia.* Ex ijs opinor Mantuano ua*ti lux infertur clarior,cum Georg.* IIII. *sic canit,* A

Ipsa ego te,medios cum sol accenderit æstus,
Cum sitiunt herbæ,& pecori iam gratior umbra est,
In secreta senis ducam.

Satis uerò fuit Seruio inibi sic enarrasse:tunc, inquit, ferè uidentur numina.

Exesi latere in montis,quò plurima uento
Cogitur,inq; sinus scindit sese unda reductos:
Deprensis olim statio tutissima nautis.
Intus se uasti Proteus tegit obice saxi:
Hîc iuuenem in latebris auersum à lumine nympha
Collocat,ipsa procul nebulis obscura resistit.
Iam rapidus torrens sitienteis Sirius Indos
Ardebat cœlo,& medium sol igneus orbem
Hauserat.arebant herbæ,& caua flumina siccis
Faucibus ad limum radij tepefacta coquebant,
Cùm Proteus consueta petens è fluctibus antra
Ibat,eum uasti circum gens humida ponti
Exultans rorem latè dispergit amarum.
Sternunt se somno diuersæ in littore phocæ.
Ipse (uelut stabuli custos in montibus olim
Vesper,ubi è pastu uitulos ad tecta reducit,
Auditisq; lupos acuunt balatibus agni)
Consedit scopulo medius,numerumq; recenset.
Cuius Aristæo quoniam est oblata facultas,
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno,manicisq; iacentem
Occupat. ille suæ contrà non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum:
Ignemq;,horribilemq; feram,fluuiumq; liquentē.
Verùm ubi nulla fugam reperit fallacia,uictus
In sese redit,atq; hominis tandem ore locutus:
Nam quis te iuuenum confidentissime,nostras
Iussit adire domos?quid'ue hinc petis?inq;t.at ille:
Scis Proteu,scis ipse,neq; est te fallere cuiquam,
Sed tu desine uelle.deûm præcepta secuti
Venimus huc,lapsis quæsitum oracula rebus.
Tantum effatus,ad hæc uates ui deniq; multa
Ardenteis oculos intorsit lumine glauco,
Et grauiter frendens,sic fatis ora resoluit:
Non te nullius exercent numinis iræ,
Magna lues cōmissa.tibi has miserabilis Orpheus
Haudquaquā ob meritū pœnas (ni fata resistant)
Suscitat,& rapta grauiter pro coniuge sæuit.
Illa quidem dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum,moritura puella,

SER. *Deprensis nautis.*] *periclitantibus : uerbū nauticum est, cùm tempestate occupātur. sic alibi,* Ar*golico'ue mari deprensus.* Tegit.] *tegere consueuit : nam tunc illic non erat.* Obice.] *obiectione. & melius hic obex, quàm hæc obex dicimus.* Auersum à lumine.] *Paululum obliquum à lumine.* Et *sciendum* Pro*teum temporalem suscipere diuinitatem, alioquin potuit etiam* Aristæū *cognoscere latitantem.* Iam rapidus.] *Hîc distinguendum propter duo epitheta.* Sirius *autem stella est in ore canis, per quam nimios æstus accipimus.* Sitienteis Indos.] *populos subsolanos.* Caua flumina.] *alta.*Lucan. *Deseruère cauo tentoria fixa* Lemanno. Vix defessa senem passus componere membra.] *Auiditatē exprimit tenere cupientis.* Vnde *eum contra matris præceptum citò in* Pro*teum impetum fecisse dicit, per quod incontinentes hominum animos docet poeta.* Hominis ore.] *humana scilicet uoce.* Nam quis te iuuenum confidentissime.] *id est, quis nā: hodie enim* Nam *particula postponitur, ante præponebatur.* Terentius in Phormione: Nam *quæ est anus,à fratre quæ egressa est meo?* Scis Proteu.] *uocatiuus græcus,ut* Orpheu. Neq; *est te fallere cuiquam.*] Alij, Quicquam *legunt.* Hoc *autem dicit:quum omnia noueris, desine aduentus mei causam uelle cognoscere.* Deûm *præcepta secuti.*] *propter matrem.* Grauiter *frendens.*] *cum ingenti tumultu.* Non te *nullius.*] *id est, non humilis, sed magni.* Magna lues *commissa tibi.*] *id est,magnorum scelerum est ipsa persolutio.& alij ita distinguunt,ut sit,* A` *te commissa alij.* Tibi *has miserabilis* Orpheus.] *non humile autem numen dicit* Tisi*phonem, id est, mortis ultricem : nam ideo* Tisiphone *dicta est, quasi cui cura sit* τίσις φόνου, *id est,mortis ultio.* Haudquaquam *ob meritum.*] *id est, non tales quales me*

reris : nam eius uxori causa mortis fuisti. Inferret *autem digna supplicia,nisi fata prohiberent:quib. fauentibus ira numinum minora infert, licet maiora non possit.* Moritu*ra puella.*] *meritò non uidit,quippe moritura.*

POM. Sab. Exesi.] *propter antra corrosa.* Quo.] *in quo antro.* Plurima *unda cogitur.*] *impulsa à uento,& facit ibi sinum.* B Deprensis.] *periclitantibus in aqua,et quasi prensis ab ipsa tempestate.* Obice.] *oppositione ingentis lapidis.* Nympha.] *Cyrene.* Iuue*nem.*] *Aristeum.* Auer*sum à lumine.*] *ab hostio antri semotum.* Ipsa.] *Cyrene.* Obscura.] *tecta nebulis.* Sirius.] *stella canicularis.* In*dos.*] *quia in æstate sunt magni calores in India, qui sunt in oriente.* Sirius *est stella in lingua canis. incipit apparere 7 calendas Augusti,occidit mense* Nouēbri. *Cum incipit apparere, ferè per quadraginta dies sol nimiū est feruidus, et dies appellantur caniculares.* C Orbē.] *in meridie,cum sol æstuat.* Igneus.] *quia est creatus ex elemento ignis.* Coquebant.] *quia minuebantur.* Eum.] Proteum. Humida gens.] *pisces.* Amarum.] *aut dicit salsum propter mare, aut soporiferum.* Ipse.] *Proteus. boni pastores tarda hora singulis diebus numerant pecus, si fortè aut per imprudentiam aliquid deficeret, aut per iniurias raptorum & luporum.* Vesper.] *cum est uesper.* Acuunt lupos.] *quia sciunt quos impetant,cum audiunt uocem.* Numerum.] *pecoris.* Facultas.] *capiendi scilicet* Protei. Membra.] *per quietem.* Componere.] *ut scilicet dormiret.* Ma*nicisq;.*] *Manicæ uocātur ferrei anuli, qui ligant manus.* Artis.] *transformandi se in feras, & fluuium.* Falla*cia.*] *deceptio Protei.* In se.] *in ueram imaginem hominis.* Ore.] *in forma & in uoce.* Nam quis.] *Loquitur* Proteus *Aristeo.* Confidentissime.] *quia nemo au*sus

A sus fuisset id facere. Hinc.] a me. Quicquã te fallere.] non est uanum te fallere, quia tu nouisti omnia tempora. Ideo cognoscis causam, quare ipse ueni. Neq; est.] uel quod quicquam est, id est, nihil est quod te fallat. De sine uelle.] id est, cognoscere quare ueni, quia iam scis. Deorũ.] matris. Lapsis.] perditis rebus. Videntq; multa.] quando quis accipit diuinitatem, ad uaticinium horrescit. Multam.] multo horrore. Glauco.] marino, sed tamen tunc scintillabant oculi. Frendens grauiter.] nimium. Resoluit ora.] locutus est. Lues.] quia ita commisisti, das pœnas: quia Orpheus imprecatur. Miserabilis.] propter luctum uxoris. Sæuit.] in te. Coniuge.] Eurydice. Te.] scilicet amatorem. Præceps.] uelox in ipso cursu. Hydrus dicitur serpens qui humore nutritur.

PRO. Cum Proteus consueta petens e fluctibus antra Ibat.] Proteus deus maris, solitus se in omnes figuras conuertere.

VAR. LECT. Auersum a lumnie nympha Collocat.] Romanus liber, & pleriq; perueteres, Auersum lumine, absq; a præpositione separatiua legunt. In aliquot, Auersum a limine, habetur. Ipsa procul nebulis obscura recessit.] Vetera omnia exemplaria, quotquot habui, Resistit legunt. Dispergit amarum.] In Mediceo, & aliquot alijs, Dispersit præterito legitur. Sternunt se somno diuerso in littore phocæ.] In Romano libro, & aliquot alijs de meliore nota, Diuersæ: quod & uenustius, & doctorum sermoni accommodatius uidetur. Auditiq; lupos acuunt balatibus agni.] Hoc etiam placet, quod in Romano & in Mediceo libro legitur Auditis, quippe balatibus. Verum ubi nulla fugam reperit fallacia.] In aliquot antiquis libris Pellacia scriptum est. In Mediceo utrunq;, & Pellacia, & Fallacia, notatum est. At chorus æqualis Dryadum clamore supremos, &c.

Seruantem ripas alta non uidit in herba.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos
Implerunt montes, flerunt Rhodopeiæ arces,
Altaq; Pangæa, & Rhœsi Mauortia tellus,
Atq; Getæ, atq; Hebrus, & Actias Orithyia.
Ipse caua solans ægrum testudine amorem:
Te dulcis coniunx, te solo in littore secum,
Te ueniente die, te decedente canebat.
Tænarias etiam fauces, alta hostia Ditis,
Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus, manesq; adijt, regemq; tremendum,
Nesciaq; humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
Vmbræ ibant tenues, simulachraq; luce carentum,
Quàm multa in siluis auium se millia condunt,
Vesper ubi, aut hybernus agit de montibus imber:
Matres atq; uiri, defunctaq; corpora uita
Magnanimûm Heroum, pueri innuptæq; puellæ,
Impositiq; rogis iuuenes ante ora parentum:
Quos circum limus niger, & deformis arundo
Cocyti, tardaq; palus inamabilis unda
Alligat, & nouies Styx interfusa coercet.
Quin ipsæ stupuere domus, atq; intima lethi
Tartara, cæruleosq; implexæ crinibus angues
Eumenides, tenuitq; inhians tria Cerberus ora,
Atq; Ixionij uento rota constitit orbis.
Iamq; pedem referens casus euaserat omneis,
Redditaq; Eurydice superas ueniebat ad auras,
Pone sequẽs, (nãq; hãc dederat Proserpina legẽ)
Cùm subita incautum dementia cæpit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere manes.
Restitit, Eurydicenq; suam iam luce sub ipsa,
Immemor heu, uictusq; animi respexit: ibi omnis
Effusus labor, atq; immitis rupta tyranni
Fœdera, terq; fragor stagnis auditus Auerni.
Illa, quis & me (inquit) miserã, & te perdidit Orpheu?
Quis tantus furor? en iterũ crudelia retro
Fata uocant, conditq; natantia lumina somnus.

SER. Seruantẽ ripas.] tenentem: ut, Tantas serua B bat filia sedes. At chorus æqualis Dryadum.] Et Eurydice, ergo Dryas: & bono compendio eius prætermisit interitum. Supremos montes.] summos: ut, Proh supreme Iuppiter. Flerũt Rhodopeiæ arces.] Rhodope mons est Thraciæ, sicut Pangæa. Rhœsi Mauortia tellus.] quam postea Rhœsus tenuit: et est πρόληψις ex persona poetæ. Quo enim tẽpore Orpheus fuit, Rhœsus necdum regnabat in Thracia. Hebrus.] fluuius Thraciæ gelidissimus. Actias Orithyia.] Athe C niensis nympha, quã Boreas in suum matrimoniũ rapuit. Ipse.] Orpheus. Caua testudine.] Periphrasis citharæ, cuius usus repertus est hoc modo. Quum regrediens Nilus in suos meatus uaria in terris reliquisset animalia, relicta etiam testudo est: quæ quum putrefacta esset, & nerui eius remansissent extenti intra coriũ, percussa a Mercurio sonitum dedit, ex cuius imitatione cithara est composita. Ægrum amorem.] mœstum, deceptum. Solo in littore.] deserto, in quo sine uxore morabatur. Tænarias etiam fauces.] Tænarus Laconiæ promontorium est, circa finem Maleæ, ubi inferorum dicitur esse descensus. Manesq; adijt, regemq; tremendum.] Hæc omnia ad laudem pertinent citharæ, qua fretus ista superauit. Nesciaq; humanis precibus mansuescere corda.] ad exitum futuræ rei respexit, non ad principium: nam primò meruit Eurydicen. Erebi de sedibus imis.] de interioribus tenebris inferorum. Amplexæ.] inuolutæ, implicitæ, ἐμπεπλεγμέναι. Ixionij uento rota.] deest Cum. & dicit, cum uento suo rota constitit, id est, cum cursu uolubilitatis quieuit. Incautum amantem.] Epitheton amantis est. Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere manes.] Participium sine uerbi origine: non enim facit ignoscor, sicut nec triumphor, regnor. Eurydicenq; suam iam.] Alij legunt, Iam luce sub ipsa. Victusq; animi.] Sic hoc loco dixit: ut, O præstans animi iuuenis. Respexit.] id est, commisit in legem sibi datam. Terq; fragor stagnis auditus Auerni.] quasi exultarent umbræ reditu Eurydices. Lucanus dicit in Orpheo, strepitum factum redeunte Eurydice: ob hoc, quia gaudent a luce relictam Eurydicẽ, iterum sperantes Orphea manes. Iterũ crudelia retro Fata uocant.] Ouid. Bis rapitur, uixitq; semel. Natantia lumina.] in mortem reducta inualida.

POM. In alta.] magna. Dryadum.] nympharum. Clamore.] luctu. Rhodope.] est mons Thraciæ. Pangæus Sabi. est

est mons Thraciæ excelsus, in quo aurea et argentea sunt metalla. eius aquilonarē partem penè tenuit Rhesus, qui rex fuit Thraciæ. Thracia primùm appellata fuit Arsa, ab rege Arso, qui fuit pater Thracis & Edoniæ. unde Thracia & Edonia deinde appellata est. Mauortia, quia Thracia dicata est Marti, qui Mauors dicitur, quia magna uertit. Getæ.] postea dicti fuerunt Tartari. Hebrus.] fluuius Thraciæ. Orithyia Actias.] patronymicum nomē, deductum ab acti, id est littore, unde Attica est nominata. Orithyia uxor Boreæ, filia regis Athenarum fuit. Ipse.] Orpheus. Ægrum amorem.] propter mortem uxoris. Testudine.] Testudo pro lyra accipitur, à similitudine testudinis: aut quia ex inundatione Nili cum uaria genera animalium nasceretur, nata quoq; est testudo, quæ in sicco remanens interijt, & carne putrefacta remanserunt neruuli, qui tacti sonitum fecerūt. Mercurius igitur deambulans per Ægyptum, testudinem inuenit, & primus ea usus est. Veniente.] oriente die. Tænareas fauces.] Tænaros Laconiæ promontoriū est, ubi dicitur esse specus, per quem Hercules existimatur descendisse ad inferos, & eodem itinere Orpheus. Huius cauernæ meminit Papinius in Thebaide. Ditis.] inferni, Plutonis alti introitus. Caligantem lucum.] qui est in introitu antri, & incutit timorem introeuntibus. Corda.] inferorum. Nescia.] quia inferi non flectuntur precibus humanis. Vmbræ.] omnes inferi, qui sunt umbræ. Luce.] uita. Quàm multa in siluis.] Comparatio de multitudine. Cocyti.] Cocytus fluuius est inferni. Harundo.] Translatio est, quia ibi non sunt harundines. Styx tarda.] crassa. Nouies interfusa coercet.] circuit. Styx est palus inferni. & in Nonacri urbe Arcadiæ dicitur esse Stygis aqua, quæ ex petra destillat. per eam aquam fiebat iusiurandum apud Græcos. Meminit Herodotus libro 6. & hinc tracta est fabula de dijs, qui timent peierare Stygiam paludem. Domus.] ipsa loca inferorum. Eumenides.] sunt furiæ inferni, Alecto, Tisiphone, & Megæra, habentes capillos serpentinos. Rota.] lapis rotundus, alligatus collo Ixionis. Referens pedem.] rediens ad superos. Reddita.] Orpheo. Pone.] post, sequebatur maritum. Amantem.] Orpheum. Ignoscenda.] scilicet erat illa demētia, propter amorem. sed manes nesciunt ignoscere. Sub ipsa luce.] prope ostium antri. Immitis.] inexorabilis. Tyranni.] Plutonis. Auerni.] id est, ter tonuerunt loca inferorū. Furor.] amor me uidendi. En iterum.] scilicet morior. Somnus.] mors ipsa.

PROB. Altaq; Pangæa, et Rhœsi Mauortia tellus.] Pangæus mons est, & Rhodope, Thraciæ. Rhœsi tellus, Thracia, quæ prius dicta est Aria, ab Areo rege, patre Thracis et Edoniæ, à quo Thracia dicta est. Et quædā gens est Edrinæ, latinè autem interpretatur ansa. Martia, siue Mauortia. Mauors autem dicitur, magna uertēs Deus. Tænarias etiam fauces.] Tænaros est Laconiæ littus, in quo specus est, per quem Hercules existimatur descendisse ad inferos, & Orpheus.

A

VAR. LECT. Implerunt montes.] In Romano libro, & aliquot alijs, Supremo legitur, ut clamoris magnitudo declaretur. Sed enim Supremos, quippe mōtes Ser. agnoscit, ut illud: Proh supreme Iuppiter. Te ueniente die, te decedente canebat.] In Mediceo, et aliquot alijs antiquis, Discedente habetur. Sed enim Decedente receptum est. Tænarias etiam fauces.] In antiquis aliquot, modò Falces, modò Valles inueni: quæ consultò prætereo, cum omnino Fauces scribendum uideatur. Quàm multa in siluis auium se millia condunt.] In antiquis omnibus exemplaribus, quæ uersauimus, In folijs, non In siluis legitur. Tardaq; palus inamabilis unda.] Sunt codices, in quibus Innabilis legatur. Sed enim probatiores omnes Inamabilis legunt. Atq; Ixionei uento rota constitit orbis.] In codicibus aliquot, Cantu rota, legitur. Sed agnoscit Vento, Seruius. Cum subita incautū dementia cæpit amantem.] In Romano libro, & in aliquot alijs, Subito legitur. Terq; fragor stagnis auditus Auernis.] In Romano libro legitur, Terq; fragor stagni est auditus Auerni. In Mediceo Auernis erat. nunc S ultima litera abrasa est, ut cum Seruio sentiret lectio.

B

CAL. Rhod. Sed cur nam est numerus hic perfectißimus? nempe quia est ab impari primo quadratus, & impariter impar in tres distribuitur triades, siue mauis trinitates dicere. quarum item quælibet in tres diuiditur unitates. Qua in parte admonendi studiosi sunt, illud uehemēter obseruandum, quod in literis Latinis à paucißimis animaduersum miror: Nouenarium numerum præcipuè ueteribus pro multitudine qualibet positum, sicuti probat Nicāder, qui duos habentem aculeos ἐννεάκεντρον uocauit, quod est aculeorum nouem. Sed & alibi in quodam genere scorpionum, quibus septem insunt sphondyli, dixit, σφόνδυλοι ἐννεάδεσμοι. Nam enneadesmos uocat sphondylos, uolens signare polydesmos, ac si dicas multarum cōmissurarum aut colligationū. Idipsum in præconum enneade apud Homerum Iliad. 2. adnotauit Eustathius: sed in nouem bellatoribus Hectori obiectis. Ad quam Græcorū doctrinam optimū maximū poetam respexisse cōtenderim, cum ait: Et nouies Styx interfusa coercet.

C

Iamq; uale, feror ingenti circundata nocte,
Inualidasq; tibi tendens heu non tua, palmas.
Dixit, & ex oculis subitò ceu fumus in auras
Commixtus tenueis fugit diuersa, neq; illum
Prensantem nequicquā umbras, & multa uolentē
Dicere præterea uidit: nec portitor Orci
Amplius obiectam passus transire paludem.
Quid faceret? quò se rapta bis coniuge ferret?
Quo fletu manes, qua numina uoce moueret?
Illa quidem Stygia nabat iam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses,
Rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam
Fleuisse, & gelidis hæc euoluisse sub antris,
Mulcentem tigres, & agentem carmine quercus,

SER. Inualidas palmas.] in umbræ tenuitatem redactas. Heu non tua.] quia suprà dixit, Eurydicemq; suam. Iam fugit diuersa.] per diuersa. Præterea.] postea: ut, Quisquam numen Iunonis adoret Præterea. Nec portitor Orci Amplius.] Mysticum est. dicitur enim, bis eandē umbram euocari non licere. Ex ordine.] sine intermißione. Deserti Strymonis.] asperi, inculti. Strymō autem fluuius est Thraciæ, circa quem ad extinguendū amoris morabatur calorem. Hæc euoluisse.] talia, qualia ipse commemorat. Philomela.] pro quauis aue: nam speciem pro genere posuit. Flet noctem.] iugi nocte, cōtinuo fletu. Tanaimq; niualem.] fluuium Scythiæ. Nunquam

A *quam uiduata pruinis.*] *semper nubibus plena.* *Spretæ Ciconum quo munere matres.*] *nuptiali scilicet. Cicones autem sunt Thraces mulieres, quæ ab Orpheo spretæ, discerpsere eum per Liberi sacra simulata. Marmorea caput à ceruice reuulsum.*] *id est, pulchra. Constat enim caput Orphei in Hebrum proiectum, & id fluctus in Lesbum insulã detulisse. Hebrus autem fluuius in Thracia est, qui ex fontibus Rhodopæ montis prolabitur: dictus ab Hebro Boreæ fratre, quem Oeagrium ab Oea*
B *gro patre dicunt. Sanè alludit ad id quod dicit Ouid. quia cùm caput eius delatum ad ripas serpens mordere uoluisset, est cõuersum in lapidem. Oeagrius Hebrus.*] *Oeagrus fluuius est pater Orphei, de quo Hebrus nascitur: unde eum appellauit Oeagrium. Hæc Proteus.*]

Qualis populea mœrens philomela sub umbra
Amissos queritur fœtus, quos durus arator
Obseruans nido implumes detraxit. at illa
Flet noctem, ramoq́; sedens miserabile carmen
Integrat, & mœstis latè loca questibus implet.
Nulla Venus, nulliq́; animum flexêre Hymenæi.
Solus Hyperboreas glacies, Tanaimq́; niualem,
Aruaq́; Riphæis nunquam uiduata pruinis
Lustrabat, raptam Eurydicen atq; irrita Ditis
Dona querẽs. spretę Ciconũ quo munere matres
Inter sacra deûm, nocturniq́; orgia Bacchi
Discerptum latos iuuenem sparsere per agros.
Tum quoq; marmorea caput à ceruice reuulsum,
Gurgite cùm medio portans Oeagrius Hebrus
Volueret, Eurydicen uox ipsa & frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen, anima fugiente uocabat:
Eurydicen toto referebant flumine ripæ.
Hæc Proteus, & se iactu dedit æquor in altum,
Quaq́; dedit spumantem undã sub uertice torsit.
At non Cyrene, (nanq; ultrò affata timentem)
Nate licet tristeis animo deponere curas.
Hęc omnis morbi causa: hinc miserabile nymphę,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misêre apibus. tu munera supplex
Tende petens pacem, & faciles uenerare Napæas:
Nanq; dabunt ueniam uotis, irasq́; remittent.
Sed modus orandi quis sit, prius ordine dicam:
Quattuor eximios prętanti corpore tauros,
Qui tibi nunc uiridis depascunt summa Lycæi,
Delige, & intacta totidem ceruice iuuencas.

nepos Atlantis, ex Alcyone, quæ fuit una ex filiab. Atlantis: rex autem erat Ciconum et Odrysarum, qui populi sunt in Thracia. is Orpheũ genuit, qui iuuenis Lybiam & Aegyptum peragrauit: & inde accessisse inferos, fabulis traditur. precibus maternis in patriam rediit. Is est qui ad inferos amore uxoris descẽdit, is qui cantu & lyra non modò animãtia, uerùm et saxa mulcebat. post reditum Argonautarum, cum uenisset in odium suorũ, occisus fuit. Verg. in præsentia eum iuuenem appellat, fortè ab eo quod iuuenes ardentissimè coniuges amant. fuit & eiusdem nominis poeta quidam in Arcadia: et alius quidam Crotonias, qui cum Pisistrato tyranno uixit. Quidam tradunt Orpheos fuisse sex: sed poetæ intelligũt de Orpheo Oeagri filio. Hæc Proteus.] *scilicet dixit.*

subaudi, Dixit. At non Cyrene.] *deest Territa est: quod ex sequentibus datur intelligi. Pacem petens.*] *Pacem, beneficium, beneuolentiam. Faciles Napæas.*] *exorabiles nymphas, & ad ignoscendum paratas. Sanè sciendum easdem esse Napæas, quæ et Dryades sunt. nam suprà ait: At chorus æqualis Dryadum. Intacta ceruice.*] *indomita. & dicit, ita animalium sacrificium esse faciendum, ut non tantùm occidantur hostiæ, sed cædantur.*

POM. Sab. *Nocte.*] *nube: id est, morte. Inualidas.*] *inanes. Non tua.*] *scilicet sum iam uxor, ut eram. Præterea.*]
C *post. Portitor.*] *Charon portitor dicitur, qui portum custodit. & dicitur à portu. Obiectam paludem.*] *scilicet Phlegetontis. Erepta.*] *mortua. Voce.*] *cantu & sonitu lyræ. Frigida.*] *mortua. Strymonis.*] *Strymon est fluuius Thraciæ. Qualis populea.*] *Comparatio. eo modo lugebat Orpheus, ut solet lugere philomela. Populeæ.*] *Populus arbor est. Fœtus.*] *dissipatum nidum, ubi erant filij. Implumes.*] *nondum pennatos. Illa.*] *philomela. Integrat.*] *scilicet carmen flebile. Nulla uenus.*] *scilicet potuit flectere Orpheum, ut duceret aliam uxorem. Hyperboreis.*] *Scythicis. Nunquam uiduata.*] *ubi sunt semper niues. Tanaimq;.*] *fluuiũ. quamuis poeta nominet loca Scythiæ, tamen de Thracia intelligere debemus. nix semper in Rhyphæis montib. non est, sed in cacuminibus montium Thraciæ durat. Querens.*] *plorans. Cicones sunt populi Thracũ, qui parebant Orpheo: quorum bacchæ mulieres simulantes orgia, mutilauerunt Orpheum. Quo munere.*] *quasi non essent dignæ illæ, nubere Orpheo. nam Orpheus spernebat omnium fœminarum nuptias. Marmorea.*] *pulchra. Oeagrius.*] *Oeagrus fuit pater Orphei, et pro*

In altum.] *mare. At non Cyrene.*] *scilicet timuit, ut filius. Tristes curas.*] *mœstas. Causa morbi.*] *est mors Eurydice. Hinc.*] *ab hac morte. Exitium.*] *pestem. Choros.*] *scilicet agebat. Faciles.*] *scilicet ad exorandum. Votis.*] *tuis. Remittent.*] *deponent iras. Delige.*] *elige. Lycei.*] *montis Arcadiæ, ubi regnabat Aristeus.*

PROB. *Spretæ Ciconum quo munere matres.*] *Cicones natio Thracum, oppidum est Ismaros. Et faciles uenerare Napæas.*] *Napææ sunt nymphæ.*

VAR. Lect. *Quo fletu manes, qua numina uoce moueret.*] *In Romano libro legere est, Quos fletu Manis, quæ numina uoce moueret. Nam illi amplius adeundi non erant, à quibus durissimæ conditionis leges acceperat. Quanquam non displiceat, Quo fletu, et qua uoce. Et gelidis hæc euoluisse sub antris.*] *In Rom. lib. et aliquot alijs, Sub astris, legitur. Nulla Venus nulliq; animum flexere Hymenæi.*] *In Rom. lib. in Mediceo, & aliquot alijs antiquis legere est, Nulla Venus, non ulli animum. Spretæ Ciconum quo munere matres.*] *Aliquot antiqui libri, Spreto, legunt. ut sit, Spretis ab Orpheo nuptijs. Seruius mauult, Spretæ matres. Nocturnaq; orgia Bacchi.*] *In libris aliquot antiquis, Nocturniq;, legitur per hypallagen. quamuis nonnulli ex peritioribus, Nocturna receperint, qua lectione nulla fiet collisio in Nocturnaq; orgia. Sanè uero in Mediceo, Nocturni scriptum est. Quattuor eximios præstanti corpore tauros.*] *In Romano libro legitur, Eximio præstantis corpore, quod tantundem est. Delige, & intacta totidem ceruice iuuencos.*] *In Longobardico, Dilige, legitur: quod etiam superius habuimus eodem significato. Sed et Intactas, quippe iuuencas, per syllepsim legitur. In*

tur. In Romano *libro, sermone magis poetico (quanquã & illud uenustè dictũ) Intacta ceruice, quod agnoscit* Seruius. A

Quatuor his aras alta ad delubra dearum
Constitue, & sacrum iugulis demitte cruorem,
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Pòst ubi nona suos aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei lethæa papauera mittes,
Et nigram mactabis ouem, lucumque reuises,
Placatam Eurydicen uitula uenerabere cæsa.
Haud mora, continuò matris præcepta facessit,
Ad delubra uenit, monstratas excitat aras,
Quatuor eximios præstanti corpore tauros
Ducit, & intacta totidem ceruice iuuencas.
Post ubi nona suos aurora induxerat ortus,
Inferias Orphei mittit, lucumque reuisit.
Hîc uerò subitum ac dictu mirabile monstrum
Aspiciunt: liquefacta boum per uiscera toto
Stridere apes utero, & ruptis efferuere costis,
Immensasque trahi nubes, iamque arbore summa
Confluere, & lentis uuam demittere ramis.
Hæc super aruorum cultu, pecorumque canebam,
Et super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello, uictorque uolenteis
Per populos dat iura, uiamque affectat Olympo.
Illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studijs florentem ignobilis oci:
Carmina qui lusi pastorum, audaxque iuuenta
Tityre te patulæ cecini sub tegmine fagi.

SER. *Orphei.] datiuus græcus est. Lethæa papauera.] id est, agrestia. Placatam Eurydicen uitula uenerabere cæsa.]* ὑπαλλαγή, *pro ueneratam placabis. Præcepta facessit.] id est, facit. et est frequentatiuum pro principali. Aut certè ideo Facessit, quia plures hostias immolauit. Hîc subitũ ac dictu mirabile monstrum.] Res enim hæc ex improuiso uenit, ut apes ex bobus erumperent: nã præcepta Cyrenia tantùm ad placanda numina pertinebant.* Notandum *sanè, quia ex hoc euentu illa ars inuenta est, quam suprà memorauit, et melior facta per industriã. Stridere apes utero et ruptis efferuere costis.] Hæc uerba & secundæ sunt coniugationis, & tertiæ: nunc tantum tertiæ. Lentis uuam demittere ramis.] in morem uuæ, id est, botryonis defluere, quod Græci* βοτρυδὸν *dicunt. Hæc super aruorum.] Per aruorum cultum primum librum significat: per pecora autem tertium & quartum, quia & apes pecora sunt: per arbores secundũ. & hoc dicit: Hæc ego, id est, Georgica scripsi, dum Cæsar in oriente pugnaret. Fulminat.] fortiter facit. Victorque uolenteis Per populos dat iura.] Vnum uirtutis est, alterum iusticiæ. nam uincere uirtutis: uolentibus, id est, non inuitis imperare, iusticiæ est. Viamque affectat Olympo.] præparat sibi diuinos honores. Dulcis alebat Parthenope.] id est, Neapolis, quæ primò ex corpore unius Sirenis illic sepultæ, Parthenope est appellata. Studijs florentem ignobilis ocij.] id est, artis poeticæ, quã ocium ignobile appellauit, ne quid de se uideretur arroganter dicere. Carmina qui lusi.] qui etiam Bucolica scripsi. Audaxque iuuenta.] ætate iuuenili. nam ut diximus suprà, XXVIII annorum erat, quum Bucolica scripsit. & bene breuiter à se scriptarum rerum executus est titulum.*

POM. *His.] cum his tauris. Iugulis.] id est, iugula tauros.*

Sabi. *Nona aurora.] post nouem dies lacte & papauere manes defunctorum placabantur, & nigris hostijs. Haud mora.] statim. Capessit.] cœpit. Excitat.] erigit. Deijcit.] interficit. Intacta ceruice.] indomitas. Hic.] statim. Monstrum.] quia apparuerunt apes. Stridere.] bombire. Ruptis costis.] putridarum boũ. Nubes.] globos. Vuam.] quia conglobantur ad similitudinem botrorum uuæ. Cæsar dum.] Octauius. Euphratem.] Euphrates fluuius disterminat regnũ Parthorum à Romanis. Parthi, cum Cæsar subigeret utranque Armeniã, perculsi tanta mole belli, non modò cesserũt, uerum & signa militaria, id est, aquilas, quæ abstulerant Crasso & Antonio, per legatos Octauio miserũt. et hoc nũc intelligit Verg. Summa enim laus erat, fama uictoriosi belli subigere feroces populos Parthorum, qui magnam partẽ orientis occupabant. Super cultu.] de cultu.* B *Aruorum.] quantum ad primũ lib. Arboribus.] ad secundum. Pecorũ.] tertium. Apum.] quartum. Fulminat.] ardenter pugnat. unde acerrimi pugnatores, belli fulmina appellantur. Volentis.] quia oriens non dedignabatur subire iugum Romanorum, sed ultrò ueniebat. Affectat.] dirigit. Parthenope.] Neapolis, quando Augustus erat in oriente contra Parthos. Dulcis.] amœna & iucunda, propter illecebras Campanorum, quæ fregerunt constantiam Hannibalis. Florentem.] felicem. Ignobilis.] rusticani. Oci.] ocij. Lusi.] descripsi bucolica. Audax iuuẽta.] quia iuuenes sunt audaces. Iuuenta.] mea cecinit.*

VAR. LECT. C

Inferias Orphei Lethæa papauera mittes.] In Romano tantũ libro, Orpheo latio declinatu scriptum est, quod per synæresin accipietur, ut aluearia, et ferreique Eumenidum thalami. In alijs tamen, Orphei per diphthongon est, ut græcè ὀρφεῖ. *cuiusmodi illud etiam apud Catullum,*

Qualis adest Thetidi, qualis concordia Pelei.

Subsequitur inde uersus,

Placatam Eurydicẽ uitula uenerabere cæsa.

Post hunc,

Et nigram mactabis ouem, lucumque reuises.

Hoc ordine habentur in libro Longobardico, et ita disponendos esse nemo nõ uidet, cum præsertim hæc ritè perfecta, quo præceptum fuerat ordine, cognosci possit ex eo uersu qui totam periodum complectitur:

Inferias Orphei mittit, lucumque reuisit.
Quattuor eximios præstanti corpore tauros
Delige, & intacta totidem ceruice iuuencos.

Eodem modo quo superius, Eximio præstantis, & intactas, & ita inferias Orpheo. In Romano libro.

P. VERGILII MARONIS GEORGICŨN FINIS.

TIBERII CLAVDII DONATI, AD TIBERIVM CLAVDIVM MAXIMVM DOnatianum filium, in Interpretationes Virgilianæ Aeneidos Præfatio.

A POST illos qui Mantuani uatis mihi carmina tradiderunt, postq; illos à quibus in Æneidos libris quasi quidã solus & purior intellectus expressus est, silere melius erat, quàm loquendo crimen arrogantis incurrere. Sed cùm aduerterem nihil magistros discipulis conferre quod sapiat, scriptores autem commentariorum non docendi studio, sed memoriæ suæ causa quædam fauorabili studio, multa tamen inuolutè reliquisse, hæc fili charissime tui causa conscripsi, non ut sola perlegas, sed ut collatione habita intelligas quid tibi ex illorum, quid'ue ex paterno labore sequendum sit. Non enim aut illi omnia complexi sunt, ut res ipsa indicat, aut ego tanta cõposui, quæ te possint ad pleni intellectus effectum competenter instruere. Quocirca ut dictũ est, lege omnia, & si fortè nostra alijs displicebunt, tibi certè complaceant, quæ filio pater sine fraude transmisi. Primùm igitur & ante omnia sciendum est, quod materiæ genus Maro noster aggressus sit: hoc enim nisi inter initia fuerit cognitum, uehementer er-
B rabitur. & certè laudandum est, quòd idcirco incognitũ est, & latens, quia miro artis genere laudationis ipsius, dum gesta Æneæ percurreret, incidentia quoq; aliarum materiarum genera complexus ostenditur, nec tamen aliena à partibus laudis: nam idcirco assumpta sunt, ut Æneæ laudationi proficerent. Hoc loco quisquis Vergilij ingenium, moralitatem, dicendi notitiam, scientiam, mores, peritiamq; rhetoricæ disciplinæ metiri uolet, necessariò primùm debet aduertere, quem susceperit carmine suo laudandum, quantum laborem, quamq; periculosum carmen aggressus sit. Talem enim monstrare Æneam debuit, ut dignus Cæsari, in cuius honorẽ hæc scribebantur, parens et autor generis præberetur: cumq; ipsum memoriæ fuisset traditurus, extitisse Romani imperij conditorem, proculdubio ut fecit, & uacuum omni culpa, & magno præconio præferendum debuit demonstrare. Dicamus ergo quæ ipsius Æneæ personã deformare potuissent: nullum enim Vergiliani carminis apparebit ingenium, nisi in persona suscepti herois fuerint enumerata contraria. Incertũ quippe esse nõ potest, Æneam sic ex Asiæ partibus reces-
C sisse amissa patria, quam defensare nõ potuit, perditis opibus regni, tanta & illic apud Ilium, & cùm genitali solo truderetur, esse perpessum, ut cuiuis credibile esse poßit, talia illũ nõ fuisse passurũ, nisi iure deos omnes habuisset infestos: quod est proculdubio criminosum. & qui sic uitam suã duxerit, ut displiceret omnibus superis, nullumq; fautorẽ, ne ipsum quidẽ auum suum Iouem habere ualuerit. Purgat ergo hæc mira arte Vergilius, & non tantùm collecta in primis uersibus, (ut mox apparebit) uerùm etiam sparsa per omnes libros excusabili assertione, & (quod est summi oratoris) cõfitetur ista quæ negari non poterant, & summotam criminationem conuertit in laudem, ut inde Æneam multiplici ratione præcipuũ redderet, unde in ipsum posset obtrectatio cõuenire. Itaq; componit nõ (ut alij putant) carminis caput, sed (ut nos asserimus) carminis thema, tanta subtilitate artis, ut in eo-dem hoc in eius breuitate latitudinẽ magnam futuri operis demonstraret. Commẽdat in prima propositione carmen suum, personamq; suam, & gesta eius quem purgandum laudandumq; susceperat: simulq; partitur quid fato, quid extra fatum perpessus sit: subtiliter monstrans, quæ accidunt fato, nullius posse uirtutibus superari: perinde quòd non esset illius crimen, si expugnare fata nõ ualuit: illa uerò quæ extra fatum imponebantur aduersantibus superis & Iunone, patientia et uirtute animi transmisisse. Nullum interea Æneæ speciale meritũ fuisse ostendit, ut Iunonem prius, dehinc omnes deos sentiret inimicos. Nam & Iunonem strictim in themate ipso, latius autem in carmine, frustra aduersus Æneam inimicitias suscepisse & deos cæteros prodidit, non quasi sæuæ Æneas mentis excitator, sed reginæ suæ qualicunq; studio obsequutor, ut dictũ est, sese promitteret, quæ Æneas idem in terra, quæ in fluctibus aduersa pertulerit. Purgata persona, quam propria defensione Vergilius tuebatur, quod ad oratoris officium pertinet, diuersæ partis, hoc est, inimicæ fuerat deformanda: huic enim et sæuitiæ crimen obiecit, & diuturnitatis retentarum inimicitiarum appòsuit, addens in fine thematis ingentem inuidiam, scilicet Romani imperij felicitatem emersuram non fuisse, si Æneas autor eius & conditor, Iunonis factione ad plenum fuisset oppressus. Hæc te summatim nosse conueniat, nec arbitreris me circumuentione usum. Cùm enim aduerterem, tyrocinia tua nouitate ac breuitate expositionis instrui non posse, aliquantulum augeri debui, ut iam ipse quasi quoddam præludium futuræ interpretationis præmittere, melius existimans loquacitate quadam te facere doctiorem, quàm tenebrosæ breuitatis uitio in erroribus linquere. Quem profectum cupido cuiq; mei laboris opusculum, peculiaris animi quasi quoddam hæreditarium munus et iura transmitto. Ac ne fortè nescias, quid tibi commodi ex hac traditione poßit accedere, paucis accipe. Si Maronis carmina competenter attenderis, & eorum mentem congruè comprehenderis, inuenies in poeta rhetorem summum, atq; inde intelliges Vergilium nõ grammaticos, sed oratores præcipuos tradere debuisse. Idem enim tibi (ut aliquibus locis exempli causa posuimus) artem plenißimam dicendi demonstrabit. Amato eò qui multorum diuersorumq; scripta complexus est, erit operæ preciũ non errare per plurimos: & si id placebit, laudabis eum cui licuit uniuersa percurrere, qui se diuersæ profeßionis, et diuersarum sectatoribus artium beneuolum præbuit, peritißimumq; doctorem. Habet deniq; ex eo nauta quod discat, in officiorum ratione habent quod imitentur patres & filij, mariti & uxores, imperator & miles, ciuis optimus & patriæ spectatißimus cultor: in laboribusq; reipublicæ optimum quenq; & apud suos primum, fortunas et salutẽ suam debere contemnere. Magisterio eius instrui poßunt, qui se aptant ad deorum cultum, futuraq; noscenda. Hic habent imitandam laudem qui illæsas amicitias amant: habent quam metuãt notam qui fluxa fide aut amicum fefellerint, aut propinquum. Docet quales debeãt esse homines, quorum præsidia in neceßitatibus postulantur, ne

tur, ne arrogantiæ aut inhumanitatis crimen incurrant: non erubescendum si potior inferiorem roget, cùm fuerit necessarium. Postremò, quoniam non possumus Maronianæ uirtutis omnia numerata percurrere, exempli causa ista dixisse sufficiat. Facilius enim cætera legendo & considerando reperies, si prædicta fueris assequutus. Omnia certè quæ ex eis arripere placuit, suis quibusq; locis explicando tractabimus, nec te perturbent imperitorũ uel obtrectatorũ Vergiliani carminis uoces inimicæ. Scio nonnullos calumniari quòd sententias suas Vergilius uelut contraria sentiendo dissoluit. In his quippe reperiuntur qui relictis perspicuis rebus, argumentis uelint contraria ipsa firmare, atq; ita fictionibus suis ostendunt sese à uero intellectu longè esse discretos. Virgilius enim si dixit deos esse, & rursum non esse memorauit: alio autem loco posuit esse, sed nihil curare: alio uerò esse, & curare quæ homines agant. Esse fatum, & non esse: statuta die homines mori, & interdum ante præfinitum tempus extingui, sentire aliquid mortuos, uel nihil esse post mortem: non asserentis officio ductus est, sed pro tempore, pro persona, pro loco, pro causa, aut abstraxit, aut certè dissoluit. Denique si ad propositum thema redeamus, inueniemus Vergilium id esse professum, ut gesta Æneæ percurreret, non ut aliquam scietiæ interioris, uel philosophiæ partem quasi assertor assumeret. Interea hoc quoq; mirandum debet aduerti, sic Æneæ laudem esse dispositam, ut in ipsa exquisita arte omnia materiarum genera conuenirent. quo fit, ut Vergiliani carminis lector rhetoricis præceptis instrui possit, & omnia uiuendi agendiq; officia reperire. Restat ut ante dispositionis inferioris ingressum, etiam hoc debeat nosci: ordinationem operis sui sic collocasse Vergilium, ut posteriora primitus, & prima posterius poneret. nam Siciliensi in parte naufragium descriptum, non inter primos labores Æneæ numerabatur, usq; adeò ut ipse idem diceret:

—Iactatos equore toto
Troas, relliquias Danaûm, atq; immitis Achilli,
Arcebat longè Latio, multosq; per annos,
Errabant acti fatis maria omnia circum.

Et ex Æneæ persona:

O' socij, neq; enim ignari sumus antè malorum,
O' passi grauiora, dabit deus his quoq; finem.
Vos & Scylleam rabiem, penitusq; sonantes
Accestis scopulos, uos & Cyclopea saxa
Experti.— Et ex persona Didonis:
——Nam te iam septima portat
Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.

Hæc ergo quæ posterioris temporis fuere, posuit prima, & in aliud tempus superiora distulit, ut in conuiuio Didonis narrarentur: ne si prima ponerentur, odiosum foret, hæc eadem inquirente Didone repetere, quæ prolixitatis causa uitandæ semel dici conuenerat. Interpretemur igitur quod diximus thema, cuius prima pars est:

ARGVMENTA XII. Librorum Aeneidos.

PRIMI.

Aeolus immittit uentos Iunone precante,
Troianosq; uagos Libycas expellit in oras.
Solatur Venerem dictis pater ipse dolentem.
Æneam recipit pulchra Carthagine Dido,
Cui Venus Ascanij sub imagine mittit Amorem. A

SECVNDI.

Cogitur Æneas bellorum exponere causas,
Graiorumq; dolos & equûm, fraudemq; Sinonis,
Excisamq; urbem, Priamiq; miserrima fata:
Vtq; patrem impositum forti ceruice per ignes
Extulerit, charamq; amiserit ipse Creusam.

TERTII.

Post casum Troiæ fabricata classe superstes
Vela dat Aeneas, urbemq; in littore Thraces,
Mox aliam pulsus Cretæis condidit oris.
Cedit & hinc, Helenumq; uidet, præceptaq; sumit,
Aetnæum Cyclopa fugit, sepelitq; parentem.

QVARTI.

Ardet amore graui Dido, soror Anna suadet
Nubere, iunguntur nimbo cogente sub antro.
Incusat precibus patrem contemptus Hiarbas.
Nauigat Aeneas iussu Iouis. illa dolore
Impatiens, & amore, necem sibi protinus infert.

QVINTI.

In Siculas iterum terras fortuna reducit B
Aeneam, tumuloq; patris persoluit honorem.
Tum cogit naueis incendere Troadas Iris.
Troes ibi linquunt socios, Venus anxia placat
Neptunum, Somnus Palinurum mergit in undas.

SEXTI.

Sacratam Phœbo Cumarum fertur in urbem
Rex Phrygius, uatisq; petit responsa Sibyllæ.
Misenum sepelit. post hæc adit infera regna,
Congressusq; patri discit genus omne suorum,
Quoq; modo casus ualeat superare futuros.

SEPTIMI.

Tandem deueniunt Laurentia Troes in arua,
Et pace accepta læti noua mœnia condunt.
Nocte satam Iuno furiam uocat. illa Latinos
Inter & Æneadas bellum serit, & ciet arma.
Protinus auxilijs terra instruit Itala turmas.

OCTAVI.

Vidit ut Æneas summa ui bella parari,
Arcadas, Euandrumq; senem sibi fœdere iungit. C
Dardanioq; duci sociatur Hetruria tota.
Arma petit genitrix, dat Mulciber, in clypeoq;
Res pingit Latias, & fortia facta nepotum.

NONI.

Ad Turnum properè Iunonia mittitur Iris,
Infestatq; animos. aciem mouet ille, Phrygasq;
Obsidet. inde igni euersa est Æneia classis.
Euryalus Nisusq; ruunt nece, prælia noctis,
Vi Turnus potitur castris, ui pellitur inde.

DECIMI.

Placat & uxorem dictis, & iurgia natæ
Iuppiter. auxilijs instructus Troius heros
Aduenit, occurrunt populi, atq; in littore pugnant.
Occidit à Turno Pallas, uictorq; superbus
Aeneæ eripitur, Mezentius interit acer.

VNDECIMI.

Occisis proprium pars utraq; reddit honorem.
Supplicibus Calydone satus negat arma Latinis.
Cum Turno, alterno iurgat certamine Drances,
Æneas equitem præmittit, & obuia uirgo
Excipit, extincta Rutuli dant terga Camilla.

DVODECIMI.

A Troianis, Rutulisq; placet coniungere foedus:
Id Rutuli rumpunt, nato Venus alma medetur
Dictamno, Rutuliq; luunt periuria uicti.
Cogitur Æneæ Dauni concurrere proles,
Pallantea necem misero dant cingula Turno.

OCTAVII AVGVSTI IN P. Vergilij Maronis Æneidem uersus.

Ergo'ne supremis potuit uox improba uerbis,
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in igneis,
Magnaq; doctiloqui morietur Musa Maronis?
Ah scelus indignum, soluetur littera diues?
Et poterunt spectare oculi, nec parcere honori
Flamma suo? ductumq; operi seruabit amorem?
Pulcher Apollo ueta, Musæ prohibete Latinæ,
Liber & alma Ceres succurrite: uester in armis
Miles erat, uester docilis per rura colonus.
Nam docuit, quid uer ageret, quid cogeret æstas,
B Quid daret autumnus, quid bruma nouissima ferret,
Arbuta formauit, sociauit uitibus ulmos,
Curauit pecudes, apibus sua castra dicauit.
Hæc dedit ut pereant? ipsum si dicere fas est.
Sed legum est seruanda fides: suprema uoluntas
Quod mandat, fieriq; iubet, parere necesse est.
Frangatur potius legum ueneranda potestas,
Quàm tot congestos noctesq; diesq; labores
Hauserit una dies, supremaq; uerba parentis
Amittant uigilasse suum. Si fortè superbus
Errauit in morte dolor, si lingua locuta est
Nescio quid titubante animo, non sponte, sed altis
Expugnata malis, odio languoris iniqui:
Si mens cæca fuit: iterum sentire ruinas
Troia suas, iterum cogetur reddere uoces,
Ardebit miseræ post uulnera uulnus Elisæ?
Tam sacrum soluetur opus, tot bella, tot enses,
In cineres dabit hora nocens, & perfidus error?
Huc huc Pierides date flumina cuncta sorores,
Expirent igneis, uiuat Maro doctus ubiq;,
Ingratusq; sui, studiorumq; inuidus orbi,
Et factus post fata nocens. quod iusserat ille,
Sit uetuisse meum. satis est post tempora uitæ,
Immò sit æternum, tota resonante Camœna
Carmen, & in populo diui sub numine nomen
Laudetur, uigeat, placeat, relegatur, ametur.

ARGVMENTA XII LIBRORVM AENEIDOS, XII VERSIBVS COMprehensa.

Aeneas Primo Libycis appellitur oris.
Funera Dardaniæ narrat fletusq; Secundo.
Tertius à Troia uectos canit æquore Teucros.
Quartus item miseræ duo uulnera narrat Elisæ.
Manibus ad tumulum Quinto celebrantur honores.
Aeneam memorat uisentem tartara Sextus.
In Phrygas Italiam bello iam Septimus armat.
Dat simul Aeneæ socios Octauus, & arma.
C *Daunius expugnat Nono noua mœnia Troiæ.*
Exponit Decimus Thuscorum in littore pugnas.
Undecimo Rutuli superantur morte Camillæ.
Ultimus imponit bello Turni nece finem.

ADILON.

Primus habet, Libycam ueniant ut Troes in urbem.

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN PRIMVM Aeneidos librum, Argumentum.

Vir magnus bello, nulli pietate secundus,
Aeneas odijs Iunonis pressus iniquæ,
Italiam quærens Siculis errauit in undis,
Iactatus tandem Libyæ peruenit ad oras.
Ignarusq; loci, fido comitatus Achate,

Indicio matris regnum cognouit Elysæ. A
Quin etiam nebula septus peruenit ad urbem,
Arreptosq; undis socios cum classe recepit.
Hospitioq; usus Didonis cuncta benignæ,
Excidium Troiæ iussus narrare parabat.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER I.

Ille ego, qui quondā gracili modulatus auena
Carmen, & egressus siluis uicina coegi,
Vt quamuis auido parērent arua colono,
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

Rma uirumq; cano, Troiæ qui primus ab oris
Italiam fato profugus, Lauinaq; uenit

SER. *ARma.] Multi uariè dixerunt, cur ab armis Vergilius cœperit. omnes tamē in hanc sententiam assentire manifestum est, quū constet eum aliunde sumpsisse principium, sicut in præmissa eius uita monstratum est. Per arma autem bellum significat, & est tropus* μετωνυμία. *nā arma, quibus in bello utimur, pro bello posuit: sicut toga, qua in pace utimur, pro pace ponitur: ut Cic. Cedāt arma togæ, id est, bella paci.* Arma uirumq;.] *Figura usitata est, ut non eo ordine respondeamus, quo proposuimus: nam prius de erroribus Æneæ dixit, pòst de bello. Hac autem figura etiā in prosa utimur,* ὕστερον πρότερον. *Sic Cic. in Verrinis: Nam sine ullo sumptu nostro, corijs, tunicis, frumentoq; suppeditato, maximos exercitus nostros uestiuit, aluit, armauit.* Virum.] *Quem non dicit, sed ex circunstantijs ostendit, Æneam.* Cano.] πολύσημος *sermo est: tria enim significat. aliquando laudo: ut, Regemq; canebant. aliquando diuino: ut, Ipsa canas oro. aliquando canto, ut hoc loco: nam propriè canto significat, quia cantanda sunt carmina.* Troiæ.] *Troia regio est Asiæ. Ilium ciuitas est Troiæ. Plerunq; tamen poetæ pro urbe uel regionem uel prouinciam ponunt. Iuuenal. Et flammis Asiam, ferroq; cadentem.* Qui primus.] *Quærunt multi, cur Æneam primum ad Italiā uenisse dixerit: cùm paulo pòst dicat, Antenorem ante aduentum Æneæ fundasse ciuitatem. Constat quidem, quòd habita temporum ratione, peritè Vergilius dixerit: nanque illo tempore quo Æneas ad Italiam uenit, finis erat Italiæ usq; ad Rubiconem fluuium. Cuius rei meminit Lucan. ut, Et Gallica certus Limes ab Ausonijs disterminat arua colonis. Vnde apparet, Antenorem non ad Italiam uenisse, sed ad Galliam Cisalpinam, in qua Venetia est. Postea uerò promotis usque ad Alpeis Italiæ finibus, nouitas creauit errorem. Pleriq; tamen quæstionem hanc uolunt ex sequentibus solui, ut uideatur ob hoc addidisse Vergilius, Ad Lauina littora: ut non significaret Antenorem. melior tamen est superior expositio.* Italiam.] *Ars quidem hoc exigit, ut nominibus prouinciarum præpositionem addamus, ciuitatum nunquam: tamen plerunq; peruerso ordine lectum est. Nā ecce hoc loco detraxit prouinciæ præpositionem, dicens, Italiam fato uenit: pro, ad Italiam uenit. Tullius in Verrinis: Ea die Verres ad Messanam uenit. Sanè sciendum est, usurpari ab autoribus, ut uel addant uel detrahant præpositiones. namq; ait Vergilius, Siluis te Tyrrhene feras agitare putasti: pro, in siluis. Vt ergo illic detraxit loco præpositionem, sic hîc prouinciæ: & est figura. Italia autem pars Europæ est. Italus enim rex Siculorum, profectus de Sicilia, uenit ad loca quæ sunt iuxta Tiberim, & ex nomine suo appellauit Italiam. Ibi autem habitasse Siculos, ubi Laurolauinium est, manifestum est. sicut ipse alio loco dicit: Siculi, ueteresq; Sicani. item: Et gentes uenēre Sicanæ Sæpius.*

Arma uirumq;.] *In hac breuitate & angusta propositione multa cōplexus est. nā et proposuit, et* B *diuidit. et in eo ipso sese commendat, quòd non ludicra uel turpia, ut alij, sed spectata elegerit ad scribendum: Arma scilicet, hoc est, scutum & alia quæ Æneæ Vulcanum fabricasse perscripsit.* Virum.] *non ut sexum significaret, sed uirum qui talia arma, tam magna & pulchra habere uel gestare potuit: Virum, qui Romani Imperij autor & conditor esse debuerit, uel meruerit: Virum, qui terra mariq; iactatus, multa aduersa tolerando ac ferendo transmiserit: Virum, qui Iunonis inimicitias & reliquorum deorum factiones superauerit. Hoc aūt loco pleriq; arbitrātur errasse Virgiliū, ut primò rem, deinde personam poneret: qui si Sallustium cōsiderarent, liberū à ratione metrorum, sic historiam cœpisse, ut primò rem, deinde populi Romani personam poneret: nunquam Virgilium criminarentur: quem constat in propositione liberam ordinandi habuisse licentiam, exequendi uerò alium ordinem tenuisse. Nam quod ait Cano, quasi iam carmine completo loqueretur, ostendit ex aperto thema esse, quod plenum atq; perfectū futuræ conscriptioni carminis præparauerat.* Cano.] *bis accipitur, Cano arma, Cano uirum: sed armorum descriptionē primò propositam sequenti disputationi seruauit, & cœpit à gestis uiri, adiungens hæc secundæ propositioni, ne hiulcam faceret narrationem. Sequitur altera cum propositione diuisio, ut ostendat quid Æneas fatali ratione, quid extra fatum perpessus sit. Nam fuit fati, ut perdita patria sua ire ad Italiam, & in eam uenire cogeretur. Quo loco Vergilius Æneam proditæ ciuitatis crimine absoluit: nulla enim culpa est defensare nequisse, quod fataliter interisse dubitari non poterat. Simul monstrat non pœnam fuisse, quòd Asiæ finibus exclusus Æneas, amisso genitali solo, quasi exul trahebatur in alienas terras, sed gloriam. Optimum quippe est, idcirco paruum perdere unumquenq;, ut minore percussus detrimento, maioris rei emolumenta conquirat. Certè & illud sentiendum, non malo fatorum uoto, Iliensi imperio excidium extitisse: sed ne esset quod in Asiæ partibus eum detineret, qui constituendo Romano Imperio dignus author et conditor parabatur. Ergo quod ait, Troiæ qui primus ab oris Italiam fato profugus, Lauinaq; uenit Littora: fatorum id ratione contigisse non dubium est. Sed quærendum est, cur posuerit, Lauinaq; uenit littora: quum nondum fuisset hoc loci nomen, eo scilicet*

A licet tempore quo Æneas uenit ad Italiam. Non ergo iam tunc fuerant Lauina littora, sed tunc cùm gesta ueteribus seculis Virgilius replicabat. Alia Virgilio fuit causa, qua dixit primum Æneam uenisse ad Italiam, quum constet etiam alios esse perductos eò antequàm Æneas Italiam tetigisset. & uerū est: sed non ad eam Italiæ partem, in qua sunt Lauina littora. Ergo et primus fato, quia alij ex euentu ad Italiam fuerant delati, Æneas uerò compulsus: quia sicut multis locis est positum, aliam terram tenere non poterat, cui fuerat decreta Italia in ea parte, in qua ab eo Lauinium oppidum conditum est. Ergo colligitur intellectus, ut scilicet Fato non semel accipiatur: ut sit, fato perdidit patriam, fato expulsus, fato peruenit ad Italiæ partem, in qua uocitari cœperunt Lauina littora. Multum ille & terris iactatus.] Aliam tenet cum propositione diuisionē: nam specialiter scripsit in carmine suo quæ in terris, quæ in pelago perpessus sit Æneas, et hæc ipsa asserit extra fatum fuisse, adde.

POM. Sabi. Arma uirumq; cano.] Quintilianus ait: Breuiter & dilucidè summam rei, de qua cognoscere uolumnus, indicare in principijs debent Poetæ: ut fecerunt Vergilius et Homerus, in operum suorum principijs. et idem libro primo, tres in elocutione uirtutes inesse debere monstrat, dicens: Sit autem in primis lectio uirilis, & cum suauitate quadā grauis, & non pressæ similis: quia carmen est, & se poetæ canere testantur: non tamen in canticum dissoluta, nec plasmate, ut nunc à plerisq; fit, effœminata. de quo genere C. Cæsarem adhuc prætextatū accepimus dixisse: Si cantas, malè cantas: si legis, cantas. Dionysius tradit, anno imperij Latini tricesimoquinto Æneam in Latium uenisse, acceptoq; ab Aboriginibus agro, urbem condidisse Lauinium, haud procul à mari: & cum omnes bene simul conuenirent, Latini dicti, inde migrantes condidere unà Albam, ex hac prisci Latini facti, 17. ætate post captum Ilium colonos miserunt in Palatium. urbs à Romulo Roma nuncupatur, qui 17. regnauit ab Ænea. Lauinaq; uenit.] Cum nunciaretur Latino bellanti contra Rutulos, occupasse oram maritimam peregrinos, exercitum cōtra eos mouit: sed noctu monitus in somnis, ut in amicitiā susciperet, ubi illuxit, fœdus ictum est, & Æneas filios dedit obsides, oppidum uocatum est Lauinium: ut Romani, à Lauinia filia Latini: ut Græci, à Lauinia Seloni regis Deliorum filia fatidica, quæ illic perijt. Fato profugus.] Quædam interiectio est: & continuum sermonem qui faciebat, Italiam Lauinaq;, diuidit.

B

PARR. Ille ego, qui quondam.] Hinc Virgilium Æneidos opus fuisse exorsum, nemo est ex doctissimorum alea qui dissentiat. sic ipse sanè, quod etiam Pomponius noster asserebat, sentio: Ille ego qui quondam gracili modulatus auena Carmen, & egressus siluis. Egressus siluis.] Bucolico carmine. ut, Cum canerem siluas. Vicina.] Vel stilo. uidelicet primus stilus Bucolicus est humilis, Georgicus mediocris, proximus tertio est heroicus. Vel uicina.] Quia etiam siluæ sunt in agris. Quamuis auido.] Vel etiam cuiq; auidissimo, uel quantumuis cupidissimo. Coegi.] feci ut si arua exerceantur ea qua præcepi arte, cogerentur respondere uotis colonorum. Gratū opus.] Parenthesis. At nunc horrentia Martis, &.

Littora: multum ille & terris iactatus, & alto,
Vi superûm, sæuæ memorem Iunonis ob iram.

SER. Fato profugus.] Fatum ad utrunq; pertinet, & quòd fugit, & quòd ad Italiam uenit. et bene addidit Fato, ne uideatur aut causa criminis patriam deseruisse, aut noui imperij cupiditate. Profugus autem propriè dicitur, qui procul à sedibus suis uagatur, quasi porrò fugatus. Multi tamen ita diffiniunt, ut profugos esse dicant eos, qui exclusi necessitate de suis sedibus adhuc uagantur: & simulac inuenerint sedes, non dicantur profugi, sed exules. Sed utrunque falsum

C est: nam & profugus lectus est, qui iam sedes locauit, ut in Lucano: Profugiq; à gente uetusta Gallorum Celtæ, miscentes nomen Iberis. Et exules, qui adhuc uagantur. ut in Sallustio: Qui nullo certo exilio uagabantur. adeò exilium est ipsa uagatio. Lauinaq; uenit Littora.] Hæc ciuitas tria habuit nomina: nam prius Lauinum dicta est, à Lauino Latini fratre: postea Laurentum, à lauro inuenta à Latino, dum adepto imperio post fratris mortem ciuitatem augeret: postea Lauiniū, à Lauinia uxore Æneæ. Ergo Lauina legendum est, non Lauinia: quia post aduentū Æneæ, Lauinium nomen accepit. Ergo aut Lauinum debuit dicere, sicut dixit, aut Laurentum: quamuis quidam superfluè esse prolepsim uelint. Littora.] Atqui Laurolauinium constat octo milibus à mari remotū. Nec nos debet fallere, quia dixit Lauina littora. Littus enim dicitur terra quæcunque mari uicina: sicut ipse Vergilius in quarto, Cui littus arandum. quum per naturam littus arari non possit. Ergo sciendum est, littus uocari & terram. Multum ille.] Collisio est, & Ille hoc loco abundat. est enim interposita particula propter metri necessitatem, ut stet uersus: nam si detrahas Ille, stat sensus, sed nō stat uersus. sicut alio loco: Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra. Est autem archaismos. Et terris iactatus.] Fatigatus est enim apud Thraciam monstro illo, quòd è tumulo Polydori sanguis emanauit: apud Cretam pestilentia, apud Strophadas insulas Harpyis, tempestate uerò & in Primo & in Tertio. Et propriè locutus: nam iactamur in mari fluctibus, fatigamur in terris. Et bene duorum elementorum mala uno sermone conclusit. Et alto.] modò mari. Altum tamen, sciendum est, quòd & superiorem & inferiorem altitudinem significat: nanq; mensuræ nomen est altitudo. Vi superûm.] uiolentia Deorum, secundum Homerum qui dicit à Iunone rogatos esse Deos in odium Troianorum. quod & Vergil. tetigit, dicens: Vos quoque Pergameæ iam fas est parcere genti, Dijq; Deæq; omnes. Latenter autem defendit hac ratione Troianos, quòd non suo merito eos insequebantur numina, sed Iunonis impulsu. Sæuæ.] Cùm à iuuando dicta sit Iuno, quærunt multi, cur eam dixerit sæuam. & putant temporale esse epitheton, quasi sæuam contra Troianos: nescientes, quòd sæuam dicebāt ueteres magnam. ut Ennius, Induta fuit sæua stola: scilicet magna. Itē Vergil. quū ubiq; piū inducat Æneam, ait, Maternis sæuus in armis Æneas: id est, magnus. Memorem Iunonis ob iram.] Constat multa in autorib. inueniri per cōtrarium significantia, pro actiuis passiua: ut, Pictis bellantur Amazones armis. pro passiuis actiua: ut, Populatq; ingentem farris aceruum. Et hæc uarietas, uel potius contrarietas inuenitur etiam in alijs partibus orationis, ut sit pronomen pro aduerbio: ut est, Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto, pro huc. Et in participio: ut, Et qua uectus Abas, pro uehebatur. Et in nomine: ut, Memorem Iunonis ob iram, non quæ meminerat, sed

quæ in memoria erat:nam ira non meminit. De his autē, hæc tantùm quæ lecta sunt ponimus:nam ad eorum exemplum alia formamus.

DON. Vi superum.] Vis enim non est nisi cum fit aliquid extra leges,hoc est,contra fatum. Vt autem ex hoc quoq; excusaret Æneam,qui nihil tale de superis meruerat, addidit: Sæuæ memorem Iunonis ob iram.] Hoc est,non propter Æneæ aliquam culpam hæc superos fecisse, sed ut obsequerentur studio & uoluntati Iunonis. Cui utpote reginæ,uniuersi in quam uellet partem consentire debuerant, & idem uelle quod illa præsumpserat. Purgatus etiam ergo ex ista parte Æneas, restat ut ipsam quoque Iunonem frustra aduersus ipsum odium suscepisse monstremus,in quo ipso non tantùm purgatio est susceptæ personæ,uerùm etiam deformatio Iunonis,quam è diuerso poeta cōstituit:ait enim, Sæuæ memorē Iunonis ob iram.] Non enim sæuam potentem dixit,ut alij uolunt, sed reuera sæuam,quæ persequeretur innocentem, & eum qui nihil admisisset,& esset deorum omnium, perindeq; ipsius quoq; Iunonis antistes & cultor. Onerat eam etiam alterius criminis inuidia,quòd inimicitias ipsas, nulla ex culpa susceptas diutissimè ac tenaciter retineret: perindeq; indicauit,honestis & probis & iustarum inimicitiarum longæuam non conuenire memoriam. Hunc locum apertius notat in quinto libro. nam cùm Venus apud Neptunum de ipsa Iunone quereretur,ait inter cætera: Iunonis grauis ira neq; exaturabile pectus,Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla. Concludit mirè thema ipsum, & omnem aduersus Iunonem inuidiam competenter exaggerat,dicendo, Multa quoq; & bello passus,dum conderet urbem, Inferretq; deos Latio, genus unde Latinum, Albaniq; patres, atq; altæ mœnia Romæ.] Quod etiam tunc bello Æneam appetisset,cùm ciuitatem in Italia conderet, quum inferret deos Romano imperio,& statui publico profuturos. contraq; si obtinuisset Iuno,nec Latinū A genus,nec Albanos principes,neq; ipsam Romam emersuram fuisse,perindeq; nec ipsum Cæsarem culmen Romani imperij habiturum. Vrbem.] De hac dictum est, Moliri iam tecta uidet,iam fidere terræ. cuius dolore cōmota Iuno excitauit per furiam bellum. Proposito noua inuentione themate, in quo non solùm quæ esset dicturus ostendit, uerùm etiam multiformi ratione diuisionis usus est: commendauit carmen suum, omni liberum crimine demonstrauit Æneam, & Iunonem ex diuerso monstrauit multis modis graui peruri inuidia. Ipsum aggreditur ab inuocatione Musæ sui carminis caput,cui nisi instruendi lectoris causa thema præmisisset, perdidisset profectò gratiam laboris sui,quum quid dicturus esset, lector ipse nesciret. Interea proposito themati non mirandum est in omnibus non respōdisse Vergilium:cùm enim libros suos dispositos ordinatione præscriberet, fine uiuendi circumuentus, intentionem professionis suæ complere nō potuit. Albaniq; patres,atq; altæ mœnia Romæ, nō scripsit. Exposuimus thematis textum,iam nunc ad originem carminis caputq; redeamus, ut ostendamus Vergiliū poetarum B more, quod erat scripturus,ab inuocatione Musæ cœpisse. Musa,inquit,mihi causas memora,quo numine læso, Quid'ue dolens regina deûm, tot uoluere casus Insignem pietate uirū,tot adire labores Impulerit?] Rogatur Musa, quoniam deum nihil latere conuenerat,ut odiorum Iunonis aduersus Æneam diceret causas. Nullum enim iustum odiū est,nisi quod delinquentis præcessit culpa:uerū q; numē, uel ipsam Iunonē lacessisset Æneas, ut quū nulla esset inuenta, cōfirmaret Iunonis sæuitiā,ideoq; opposuit.

VAR. Lect. Vi superum,sæuæ memorem Iunonis ob iram.] Vulgati plerique libri Et particulam inserunt, Vi superum et sæuæ. antiquiores absq; Et legunt, quod longè uenustius & grauius uidetur.

Multa quoq; & bello passus,dum conderet urbē,
Inferretq; deos Latio:genus unde Latinum,
Albaniq; patres,atq; altæ mœnia Romæ.
Musa mihi causas memora,quo numine læso,
Quid'ue dolens regina deûm,tot uoluere casus
Insignem pietate uirum,tot adire labores
Impulerit.tantæ'ne animis cœlestibus iræ?

SER. Multa quoq; & bello passus.] Duas cōiunctiones separatas naturaliter nemo coniungit,sed hoc plerunque à poetis causa metri fit.Ergo hic una uacat,sicut alio loco:Dixitque,& prælia uoce diremit. Bello passus.] quod contra Turnum gessit. Dum conderet urbem.] Tres hic sunt significationes. aut enim Troiam dicit,quam ut primum uenit in Italiam,fecit Æneas: de qua ait, Castrorum in morem pinnis atq; aggere cingit. & alio loco Mercurius: Nec te Troia capit. Troiam autem dicit,quam primum fecit Æneas,ut & Liuius in primo, & Cato in Originib. testantur. Dum enim,id est,quo tempore hæc fieret, ab agrestibus ob uulneratum regium ceruum cōmota sunt bella. Aut Laurolauinium: et significat Dum,donec.tam diu enim dimicauit, quamdiu tempus faciēdæ ciuitatis ueniret:id est, donec Turnus occumberet. Aut Romam significat: & est sensus, Dummodo ergo conderet urbem, aut Troiam,aut Laurolauinium,aut Romam. Inferretq; deos Latio.] Latium duplex est:unum à Tiberi usq; ad Fundos, aliud inde usq; ad Vulturnum fluuium. Latium autem dictum est, quòd illic Saturnus latuerit. Inferretq; deos Latio.] hoc est, in Latium:et est usitata figura apud Vergilium:quod enim cum præpositione per accusatiuum dicimus, ille per datiuū ponit sine præpositione. sic alibi, It clamor cœlo:pro ad cœlū. Genus.] Si iam fuerūt Latini, & Latium dicebatur:cōtra- C riū est quod dicit, ab Ænea Latinos originē ducere. Prima est iucūda absolutio,ut Vnde nō referas ad personam,sed ad locum:nanque Vnde aduerbium est de loco,non deductio à persona. Tamen Cato in Originibus dicit hoc,cuius autoritatē Sallustius imitatur in bello Catilinæ: Primò Italiam tenuisse quosdam,qui appellabantur Aborigines:hos postea aduētu Æneæ Phrygibus iunctos,Latinos uno nomine nuncupatos. Ergo descendūt Latini non tantùm à Troianis, sed etiam ab Aboriginibus. Est autem uera expositio hæc:nouimus enim quòd uicti uictorum nomen accipiunt. Potuit ergo uictore Ænea perire nomen Latinum: sed uolens sibi fauorem Latij conciliare, nomen Latinum non solùm illis non sustulit, sed etiam Troianis imposuit. Meritò ergo illi tribuit, quod in ipso fuerat, ut posset perire. Vnde & ipse inducit in 12. lib. rogantē Iunonem ne pereat nomen Latinum. Item in execratione Didonis legimus: Nec cū se sub leges pacis iniquæ Tradiderit. Iniqua enim pax est, in qua nomen amittit ille qui uicit, reseruat uictus. Albaniq; patres.] Albam ab Ascanio cōditam fuisse constat: sed à quo, incertum: utrum à Creusæ, an à Lauiniæ filio: de

A filio: de qua re etiā Liuius dubitat. Hanc autem quum euertisset Tullus Hostilius, omnes nobiles familias Romam transtulit. Et sciendum, bene hunc ordinem semper seruare Vergiliū, ut antè dicat Latium, deinde Albam, post Romam. Quod & in hoc loco fecit, & in 5. lib. Priscos docuit celebrare Latinos, Albani docuere suos: nunc maxima porrò Accepit Roma, & patrium seruauit honorem. Item in 7. libro: Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum Roma colit. Altæ mœnia Romæ.] Aut propter gloriā, aut propter ædificia, aut quia in montibus collocata est. Musa mihi causas memora.] Poetæ in tres partes diuidūt carmen suum: proponunt, inuocant, narrant. plerunq; tamen duas res faciunt, & ipsam propositionē miscēt inuocationi. Quod in utroq; opere Homerus fecit. nanq; hoc melius est, ut in Odyssea: ἄνδρά μοι ἔννεπε μοῦσα πολύτροπον. Et in Iliade: μῆνιν ἄειδε θεὰ πηληϊάδεω ἀχιλῆος. Lucanus tamen ipsum ordinem peruertit. primò enim proposuit, deinde narrauit, postea inuocauit: ut est, Nec si te pectore uates Accipiam. Sanè obseruandum est in omni-
B bus carminibus, ne numen aliquod inuocetur, nisi aliquid ultra humanam possibilitatem requirimus. hinc in Arte poet. Horat. Nec deus intersit, nisi dignus uindice nodus Inciderit. Bene ergo inuocat Vergil. nō enim poterat per se iram numinis nosse. item lib. 9. nisi addat, Iuno uires, animumq; ministret: quis crederet Turnum euasisse de castris? Quo numine læso.] Quo, in quo, in qua causa. & est septimi casus, & communis eloquutio: dicimus enim, quo te læsi. Est & alia expositio: Quo numine, id est, qua potestate. nanque Iuno multa habet numina: est Curetis, quæ utitur curru, & hasta: ut est, Hic illius arma, Hic currus fuit. est Lucina, quæ partubus præest: ut, Iuno Lucina fer opem. est Regina: ut, Quæ diuūm incedo regina. sunt & alia eius nomina. Meritò ergo dubitat, in quo numen eius læserit. Alij tamen dicunt separandum esse, ut de odio Iunonis non dubitet: quærat autem, quod aliud numen, id est, quem Deum læserit. Quo numine læso.] ideo trahitur in ambiguitatem, et requirit in quo Iunonis numen læserit Æneas, quia in ipsum certa non erant odia, sed in
C gentem, propter causas paulo pòst dicendas. Tot uoluere casus.] casibus uolui. & est figura ὑπαλλαγή, quæ fit quotiescunq; uerba per contrarium intelliguntur. Sic alibi, Dare classibus austros. quum uetis naues demus, non nauibus uentos. item: Animumq; labantē Impulit, hoc est, impellendo fecit labantem. Insignem pietate uirum.] Quia patrem, & deos penates de Troiano incendio liberauit. Et hîc se ostendit meritò inuocasse Musam: nam si iustus est Æneas, cur odio deorum laborat? Tantæ'ne animis cœlestibus iræ?] Hîc iam non de qualitate iracundiæ, sed de quantitate quærit. nimia etenim ira est, quæ non habet pietatis cōsiderationē. Et hoc quidem secundū Stoicos dicit, sed miratur cur tantum: nam Epicurei dicunt deos humana penitus nō curare. Tantæ'ne.] Quasi exclamatio est mirantis. Animis cœlestibus.] dijs superis, qui omnibus perturbationibus carere consueuerūt. nam apud inferos constat esse iracundiam, ubi sunt furiæ & iræ, Erinnys, Alecto, & Megæra.

DON. Insignem pietate uirum.] hoc est, deorum cultorem & spectatæ uitæ hominem. quo loco possumus conijcere, quid factura esset delinquenti, quando sic afflixit innoxium, quæ omnia sic in unum rediguntur. Nam irasci cum irascendi causa non suppetat, & nō satiari innumeris tormentis, alienis & grauissimis casibus, sæuitia est non ferenda. Quod autem in themate posuit, sæuæ memorem Iunonis ob iram, hîc quoq; confirmat. Interea hoc dicendo, instruit homines ad bonam uiuendi rationem. Bonum enim uirum iustus dolor debet commouere, & sic in ultione sit moderatus, nec ipsas quamuis iustas inimicitias diutius in animo retineat. Hoc hominum genus meliore testimonio Sallustius persequitur, & contrarios occultè reprehendit dicēs: Et iniuria accepta ignoscere quàm persequi malebant. Quantum ergo reprehendenda est Iuno, quæ nec accepit Æneæ iniuriam, & sic persequuta est innocentem? Etiam diu inimicitias tenuit nulla præcedente offensione susceptas, nec tot pœnis et cruciatibus insontis potuit satiari. Tantæ'ne animis cœlestibus iræ?] In deorum mentibus lenitas ac misericordia, & pronum ad benefaciendum uotum esse conuenit. Inde Vergilius admiratur cum dicit: Tantæ'ne animis cœlestibus iræ? Quia nec frustra irasci debent, nec commotionem suam immoderata ultione pensare, ne grauius reprehendatur in dijs, quod in hominibus displicet. Post inuocationem, quam non in adiumentum sui carminis, sed in fauorem suscepti sui Vergilius posuit, incipit causas enumerare, quas lector uel auditor aduertens, inter initia ipsa cognoscat, et Iunonem sæuam, & deos cæteros malo studio eiusdem Iunonis nō recte assensos, et Aeneam non sua culpa perpessum esse, quæ passus est.

POM. Sabi. Genus unde Latinum.] Mortuo Latino cum successisset Æneas, ne discrimen esset, suos etiam, & Aborigines appellauit Latinos: ut Dionysius meminit. ex ea gente mixtum genus Romanum descendit. Latio.] Latium antiquum à Tiberi Circeios usq; fuit: post Circeios habitabāt Volsci & Osci: postea nomen Latij usque ad Lyrim amnem processit. Ostia Lyris & Tibris distant inter se stadijs 800. illic & Minturnæ colonia: hic Hostia ab Anco Martio condita, ad excipiendā aleam maris. Musa mihi causas.] Vergil. & Cicero semper scripserunt caussam, cassum, diuissiones: pro causa, casu, diuisione. Quintilianus asserit, quotiens s litera uocalium longarum, uel subiecta longis esset, geminabatur: quo modo Vergil. scripsisse, manus eorum dicent. idem ait institutum, ut ab Homero atq; Vergil. lectio inciperet.

IOAN. Scop. Carmen in primo Æneid commentarijs est adeò suffocatū, quòd intentissimo frigore æstu uel maximo flagret, in quo Seruium grammaticorum principem interpretantem, Genus unde Latinum: unde, id est, à quo Latio: & quòd uicti uictorum nomen accipiebant. Landinus primùm, deinde Philippus Beroald. in Seruianis notis, uiri quidem nostra tempestate disertissimi, & qui omni conatu latinitatem iuuare studuerūt, sugillant. Nos uerò in hoc Seruij partes fouentes, sic eorum dictis respondemus. Nō ignorabam (sæpissimè namq; & lectitaui, & commentarijs testatus sum) omnes à uobis in me citatos auctores, Aborigines, & Laurētes ante aduentū Æneæ appellare. Ipse tamen remotiora quædam, & non omnibus nota sine teste (sperabam enim meis fidem dictis etiam ab inuidis adhibitum iri) conscripsi. impræsentiarum uerò coactus auctores, quibus meam fulcire atq; tutari sententiam ualeam, promam: & contendo, Latinos Virgilio ante aduentū Æneæ nominatos quod ipse in septimo demonstrat apertè, Nunc Tybrim fluuium, hic fortes habitare Latinos. Idem, Ne fugite hospitium, ne'ue ignorate Latinos. Idem, Non dabitur regnis esto prohibere Latinis. Idem,

Solo

~~Solo Laurenti, aruisq; Latinis. Idem, Interea praemissi equites ex urbe Latina. Idem, Heu terra ignota canibus data praeda Latinis. & saepissime Maro ante aduentum Aeneae de Latinis meminit, quem Virg. Eutropius in liminari pagina primi libri his uerbis consequitur: Regnante tamen Latino, qui Latinam linguam correxit, & Latinos de suo nomine appellauit, Troia à Graecis capta est. Eusebius: Latinis, qui postea Romani nuncupati sunt, post tertium annum captiuitatis Troiae regnauit Aeneas annis tribus. Ante Aeneam, Ianus, Saturnus, Picus, Faunus, Latinus. Solinus Aeneam aestate ab Ilio capto secunda Italicis litoribus appulsum, ut Hemina tradit, socijs nō amplius sexcētis, in agro Laurenti posuisse castra à quo Hemina Dares Phrygius dissentit, sic inquiens: Aeneas nauibus profectus est, in quibus Alexander in Graeciam ierat duodecim, quem omnis aetas secuta est hominum in milibus tribus & quem Daretem sequitur Ioannes Iudex de Columna in hist. Troiana. His ergo constat, Latinos ante aduentum Aeneae nominari. Sed uerum est praestantiorem sententiam esse, Vnde, id est, à quo Aeneae: quàm, à quo Latio. Repugnare tamen non debebatis, afferentes Latinos ante aduentum Aeneae non appellari. Est & altera sententia, Vnde, id est, à quo Aenea, genus Latinum fuit auctum. His tamen omissis, & poeta magis acumine perpenso, hanc asseuerā uel A magno contenderem pignore sententiā: Vnde, id est, à quo Aenea genus, id est, nobilitas Romanorū qui Latini dicuntur, uenit. Genus significare nobilitatē Horatius indicat: Et genus & formam regina pecunia donat. Romanam nobilitatem ab Aenea ac ipsius ducibus uenisse, non modo testatur ipse in quinto: Mox Italus Mnestheus, genus à quo nomine Memmi: Sergestusq;, domus tenet à quo Sergia nomen: Scyllaq;, Cloanthus Caerulea, genus unde tibi Romane Cluenti: sed alij quoq;. Quod uicti uictorum nomen accipiebant, Sal. in Iug. sic dicens comprobat: Victi omnes in gentem, nomenq; imperantium concessere. et D. Hieronymus super Genesin: hic Libyus uictor uictis Libyis nomē dedit, & Libyos à se uocauit, qui antea Plutei, id est Phaetontei dicerentur. Quare taceant negantes, et afferentes Latinos ante aduentum Aeneae non fuisse, & uictos uictorum nomen non accipere. Nos enim auctoribus à nobis primùm productis, Seruij sententiam non modò esse ueram, sed Sole quoque lucidiorem, & omnibus liquere arbitramur.~~

VAR. Lect. *Tot adire labores Impulerit.*] In Romano libro, Impulerat, indicandi modo, & exacta specie legitur. Sed enim reliqui libri, Impulerit legunt.

B

Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuêre coloni,
Carthago, Italiam contra, Tiberinaq; longè
Hostia, diues opum, studijsq; asperrima belli:

SER. *Vrbs antiqua fuit.*] *Vrbs dicta ab orbe, quòd antiquae ciuitates in orbē fiebant: uel ab uruo, parte aratri, quo muri designabantur. Antiqua autem, & Fuit, bene dixit: nanq; ante septuaginta annos urbis Romae condita erat, & eam deleuerat Aemilius Scipio. Quae autem nunc est, postea à Romanis est condita. Vnde Antiquam accipe, et ad comparationem istius quae nunc est, & Roma antiquiorem. Tyrij tenuêre coloni.*] *Deest Quam. amant nanq; Antiqui* κατ' ἐπιζεύγνυσιν *dicere, quod nos interposito pronomine exprimimus. item: Est locus, Italiam Graij cognomine dicunt. deest, Quem. Coloni autem dicuntur cultores, aduenae. et hos de Tyro constat uenisse, qui Carthaginem condiderunt. Italiam cōtra.*] *Constat tria latera habere Italiam, superi maris, inferi, & Alpium. unde tollendi erroris causa adiecit, Contra Tiberina hostia, quae in infero mari sunt. Longè.*] *ualde. Sallust. Longe alia mihi mens est Patres conscripti. Diues opum.*] *Modò tantum diues dicimus. Antiqui adiungebant, cuius rei: ut, Diues equūm, diues pictai uestis et auri: iungentes tantum genitiuo casui. Studijsq; asperrima belli.*] *Causam ostendit mirabilem, dicens hos esse bellicosos & diuites, quum ociosa sit semper opulentia. Iure ergo hanc diligit Iuno, & uult orbis regna sortiri. Studijs.*] *non studio, quia ter rebellauit contra populum Romanum.*

DON. *Vrbs antiqua fuit.*] *Primam & principalem causam odiorum Iunonis dicit, quam contra dispositionem fatorum susceperat Iuno, ut quod nunc Romanum imperiū tenet, non ipsa, sed Carthago habuisset. sed angebatur fortissimo scrupulo, et futurorum genera sciebat, fatorum ratione impediri conatus suos, quòd emersurus foret ex sanguine Troianorum, qui opes eiusdem Carthaginis perderet. Ideoq; cupiebat Troianos extingui, ne ad illius tempora Troiana successio perueniret, cui Carthaginis debebatur excidium. Ecce ipsa principalis causa Aeneam specialiter non tenet in crimine. Caeteras uideamus quas incidentes enumerat, quae ne ipsae quidem possunt eius innocentiam maculare. Haec tamen enumerantur ad iniquitatem Iunonis exprimendam. Caeterū sola illa, Carthaginis fuit, quae inimica in odium Troianorum uehementer urgebat. Caeterum si aliae non essent, necesse erat incitari ex illa sola Iunonem, ut quod instituerat aduersus Troianos exerceret. Sed propterea aliae sunt causae propositae, ut quum omnes fuisse ab Aeneae speciali culpa dixisset, ipse Aeneas purgetur melius, & Iunonis factio conatib. iniquissimis noscatur esse suscepta. Laudatur hîc Carthago, dum situs eius & caetera describuntur, ut ostendatur emergens Romanorū imperium multiplici ratione opprimere potuisse, uel maximè fulta fauore Iunonis praesentis. Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuêre coloni, Carthago, Italiam contra, Tyberinaq; longè Hostia, diues opum, studijsq; asperrima belli.*] *Antiquam debemus accipere, non magnam, ut nonnullis uidetur: sed prolixi temporis, ut antiquitate ipsa roborata sit atq; firmata, perindeq; potuerit Romanum imperium nascens longaeuis uiribus premere.* C *Tyrij tenuêre coloni.*] *Vt praeter incolas aucta sit etiam accessione Tyriorum. Laudatur etiam à loco ac situ. Italiam contra, Tyberinaq; longè hostia.*] *A' fortuna: diues opum, hoc est, cui substantia propria nō deesset, nec quaereret alienam. A' natura, & moribus, studijsq; asperrima belli. Hanc igitur parabat aemulari Iuno, cui omnis ad inferendū bellum Romano imperio patebat occasio, Iunonis furor, locorum proximitas, rei familiaris substantia, bellatorum numerus, & fiducia naturalis, & innatum studium dimicandi.*

POM. Sabi. *Vrbs antiqua.*] *Tyrij condiderunt Carthaginem duce Didone. est & alia Carthago in Hispania, à Tiberio fundata. Antiquam, ad urbis uetustatem nobilitatemq; refertur. Carthago.*] *C. Gracchus ad restituendam Carthaginem missus, eam restituit, Iunoniamq; appellauit, ne gantibus auspicijs. nam signifer signum conuellere nō potuit: sacra altaribus imposita uentorum turbo dissipauit, & extra*

A & extra terminos designatae urbis abiecit, ipsos etiam terminos lupi abstraxerunt.

DON. dium crudele tyrāni, Aut metus acer erat.

Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo. hîc illius arma,
Hîc currus fuit. hoc regnum dea gentibus esse
(Si qua fata sinant) iam tum tenditq́;, fouetq́;.
Progeniem sed enim Troiano à sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quae uerteret arces.
Hinc populum latè regem, belloq́; superbum,
Venturum excidio Libyae: sic uoluere Parcas.
Id metuens, ueterisq́; memor Saturnia belli,

SER. Fertur.] dicitur. Et ingēti arte Vergil. utitur, ne in rebus fabulosis aperta utatur licentia poetarum: sed quasi opinionem sequitur, et per transitum poetico utitur more. Posthabita coluisse Samo.] Non contempta, sed in secundis habita partibus amoris. Nanq; in superiori uersu dixit Magis, ut etiam originali loco seruetur affectio. Sic Iuuen. Et Samia genitrix quae delectatur arena. Hîc illius arma.] Figura creberrima, aduerbium pro aduerbio posuit, praesentis loci pro absentis: debuit enim dicere Illic, sicut habemus in superioribus. Arma.] Instructam armis Iunonem in alio loco ipse testatur: Ferro accincta uocat. Currus.] Aut uerè currum, quo secundum Homerum in coelo utitur: B aut thensam significat, qua deorum simulachra portātur. Thensa autem cum aspiratione scribitur, ἀπὸ τ̃ θέω, id est, à re diuina. Hîc illius arma, Hîc currus fuit.] Quotiensċunq; nomina pluralis & singularis numeri cōnectuntur, respondemus uiciniori: ut ecce hoc loco, currui non armis respondit. eadem & in diuersis generibus est obseruatio; ut magis uicino, siue masculinum sit, siue foemininum respondeamus: utputa, uir & mulier magna ad me uenit. Si autem plurali numero uelimus uti, ad masculinū transeamus necesse est: uir & mulier magni ad me uenerunt. Si qua.] Quâ uacat, & est metri causa positum, ut: Quâ tandem gentium, locorum, & reliqua: ut, Dixitq́;, & praelia uoce diremit. Iam tum.] ex quo constituta est à Tyrijs colonis. Tenditq́;, fouetq́;.] Figuratè dixit. nam non regnum fouet: sed tendit & fouet, ut regnum esse possit. Duci.] ductum iri: infiniti modi à passiuo, tempus praesens pro futuro posuit, & uerbum pro uerbo, ut suprà ostensum est. Audierat.] à Ioue, aut fatis: non enim omnia numina habent diuinandi potestatem, deniq; ne ipse quidem Apollo sua sponte diuinat: ut est, Quae Phoebo pa C ter omnipotens, mihi Phoebus Apollo Praedixit. & peritè Audierat: in Ennio enim inducitur Iupiter, promittens Romanis excidium Carthaginis. Tyrias ar.] Carthaginem dicit, quam Tyrij condiderunt. Olim.] nunc, quandoq;. tria enim tempora significat: Praeteritū, ut Olim arbos, n.a.m. aere decoro Inclusit. Praesens: ut, Tumidis quod tunditur olim fluctibus. Futurum, Nunc olim quocūque dabunt se tempore uires. Hinc populum latè regem.] à Romanis: laudat autem eorum populum, dicendo Latè regem. Belloq́; superbum.] nobilem: ut, Ceciditq́; superbum Ilium. Venturum excidio.] ad excidium: nota figura. Libyae.] Carthaginis. & prouinciam pro ciuitate posuit. Dicta autē Libya, quòd inde Lybs flat, hoc est, Africus: uel (ut Varro ait) quasi λειπῦσα τ̃ ὕειν, id est, egens pluuiae. unde Sallust. Coelo terraq́; penuria aquarum. Sic uoluere Parcas.] A' filo traxit uoluere: una enim loquitur, altera scribit, alia fila deducit. Dictae sunt Parcae, κατὰ ἀντίφρασιν, quòd nulli parcant, sicut lucus à non lucendo, & bellum à nulla re bella. Id metuens.] De futuro timor est, odium de praesenti. Metuebat ergo Carthagini, odium autem habebat propter causas sequentes. Et est de utroq; exemplum: Conueniunt quibus aut o-

Quā Iuno fertur terris magis omnib. unā Posthabita coluisse Samo. hîc illius arma, Hîc currus fuit, hoc regnū dea gentib. esse, Si quà fata sinant, iam tū tēditq́; fouetq́;.] Tanta obstinatione Iuno contra Romanorū imperiū nitebatur, faciēs pro Carthaginis opibus, ut omnib. eam terris, & ipsis quoq; genitalibus praeposuisset. Deniq; insignia numinis sui, & omne quod poterat, in ea collocauerat. Progeniem sed enim Troiano à sanguine duci Audierat, Tyrias olim quae uerteret arces.] Vertere, hanc habet intellectus expressam rationē, ut nihil post excidium supersit. deniq; sic & alio loco ait: Quae te genitor sententia uertit? hoc est, sic mutauit, ut nihil pietatis remansisset in sensibus Iouis. Item, Omne mihi uisum considere in ignes Ilium, & ex imo uerti Neptunia Troia. quoniam constabat nihil eius remansisse post flammas. Haec, ut dictū est, principalis causa fuerat, quae etiā si sola extaret, sola posset aduersus Troianos animū Iunonis urgere. Faciebant aliae cumulum, & odium ex priore causa susceptum magis ac magis augebāt, hoc ostēdit poeta dicendo, Id metuens.] Vt firmaret, quod diximus, fuisse unam & principalem causam, quam primo loco posuit, incipit iam alias dicere. ait enim: Veterisq́; memor Saturnia belli, Prima quod ad Troiam pro charis gesserat Argis.] ut ostenderet, Iunonem pernicioso studio laborare, ne Troianis contingeret, impunè euasisse post excidium Troiae, uel uiribus reparatis aduersus Graecos armari, quos Iliensi bello confouerat, uel fines obtinere Italiae propter Carthaginis meritum: addidit subinde aliam causam miro artis ingenio, ut ex uno Paridis facto nō unum, sed aliud crimen uideretur exortum, quae quidem uexarent Iunonis animum, non tamen quae adscribi Æneae potuissent. Sic enim plurali usus numero, unam causam duplicem facit: unā, cùm Iuno in iudicio Paridis offensa sit, quòd in malo aureo minorem praetulit deam, quasi sit ingenium dicentis: aliam cùm dicit, Necdum etiam causae irarum, saeuiq́; dolores Exciderant animo.] Vt iniquū non sufficeret iudicium Paridis, qui potiori, hoc est, reginae deorum omnium praetulit inferiorem. accesserit et formae iniuria: malum quippe aureum dicitur inscriptū fuisse, Hoc munus formosior habeto. Quum ergo datum fuisset Veneri, dupliciter offensa est Iuno: ut cùm esset soror Iouis, natu maior, regina deorum, cùm iniuria famae suae obtinere nequiuerit. Causae ergo irarum fuerunt, sicut dictum est, in iudicio mali aurei duae: una, quia nō obtinuit: altera, quia pulchrior iudicata est Venus. Ira pertinet ad illam partem, quia non uicit: saeui autem dolores, ad iniuriam formae reuocantur. Grauissimè quippe foeminae offenduntur, si foedae iudicentur. Deniq; satiat ipsam partem Vergilius dicendo, Manet alta mente repostum Iudicium Paridis, spretaeq́; iniuria formae.] Vt non tantum irata uideatur quòd uicta est, quantum in illa parte, quae ad iniuriam formae pertinebat. Manet ergo quod dixit, ad omnia pertinet. Iudicium Paridis, iudicium scilicet corruptū libidinis praemio. Paridis uerò sic accipiendum, ut conui-

ut conuicium sit, non hominis nomen scilicet, sed quasi uenalis et inhonesti. Manet alta mente iniuria formæ. *Hoc loco doctores falluntur. nam tradunt iniuriam formæ sic. Dicunt enim, Antigonam Priami filiam ingressam Iunonis templum, formam corporis sui prætulisse simulacro deæ: quod cōtra est. Nam melius est intelligere, quod Vergilius habet, quàm fabulosa sectari, ut iniuria formæ Paridis sit, non Antigonæ. Adde,* Et genus inuisum.] *Vt ad principalem causam gementis æstus reduceret.* Et rapti Ganymedis honores.] *Propterea quòd turpiter amatus sit à Ioue. Hoc loco fœdum est intelligere aliquid de zodiaco circulo, in quo Ganymedes dicitur collocatus, ne infames & effœminati inter sancta sidera sint numerati, & sentiamus quod poeta nō dixit. Exposuit omnes causas, & ostendit uniuersas alienas ab Ænea. atq; ut posterius dictas ostenderet incidētes, ait:* His accensa super.] *Hoc est, super illam quæ fuit propter excidium Carthaginis. & bene dixit accensa. Ignis enim nō accenditur, nisi ex nutrimentis habuerit adiumentum. Incipit uerò narrare labores Æneæ, & casus referēs, non prima ut in themate exposuimus, sed sequentia. Constabat enim ipso tempore quo in Tyrrheno mari nauigabat Æneas, annum septimum currere ab excidio. Denique ipse Poeta sic posuit, ut ostenderet multa præcessisse, quæ non prætermittentis animo siluit, sed ratione obseruati carminis seruauit hæc ad Didonis conuiuium.* Iactatos æquore toto Troas, relliquias Danaûm atque immitis Achilli, Arcebat longe Latio.] *Hæc omnia ad exprimendam Iunonis iniquitatem posuit, ut satiaret, odiorum unam et solam fuisse Carthaginis causam, quæ exagitata nec misereri sinebat, nec deserere intentionem suam: quæ quoniam nouerat expugnari se ratione fatorū, nec posse obtinere, cupiat tamen ab iis terris eos longè arcere quibus per posteros Romanum debebatur imperium. Atque ut simul iniquitatem Iunonis & sæuitiam demonstraret, ait, Iactatos æquore toto Troas, reliquias Danaûm, atque immitis Achilli Arcebat longè Latio. Nouerat enim contra rationem fatorum sese certare, qua causa propellere cupiebat Troianos à terris Italiæ, quos ad plenum superare non poterat. Inde factum est, ut nec miseratione moueretur, ut iactatos toto mari, & eos qui ex infinito numero ad paucos fuissent redacti, quosq; è manibus sæuissimorum hostium fortuna seruauerat, insidiis non deficientib. obtereret. Quod autem posuit, Reliquias Danaûm, exprimitur crudelitas inimicitiæ, qua cladibus satiari non potuit: & acquiritur Æneæ laus maxima, quòd de reliquiis Troiæ Romanum quæsiuit imperium. Perindeq; Poeta confirmat, Æneam defendere potuisse patriam suam, si fata non obstitissent, & cum asserit in alienis terris imperium quæsiuisse.* Multosq; per annos, Errabāt acti fatis, maria omnia circum. Tantæ molis erat Romanam condere gentem.] *Ne fatorum ratione passi uideantur, quæ cōtra fatum Iuno faciebat, sic ordinatur sensus narrantis, ad condendam Romanam gentem multos per annos errabant maria omnia circum, Tantæ molis erat Romanam condere gentem. Laudatur hic quoq; eorum uirtus, qui nec malis frangebātur, nec diuturnitate temporis, & omnia fortiter tolerabant, & superatis aduersis ad retentionem debiti imperii prorumpebant.* Vix è conspectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti.] *Ordinatur sensus sic: E conspectu Siculæ telluris in altum uela dabant, uix læti: perierat enim in Sicilia Anchises, et proxima erat Italia. Dolebant Anchisæ casum, lætabantur autē quòd haud procul esset Italia. Temperauit igitur utrunq; Vergilius, & expressit utrunq;, ut diceret: Vix læti.*

Posthabita Samo.] *Samus insula est Ioniæ, Asiæ mi-* PON. *nori contraposita, circuitu 300 stadiorum, uel ut Isidorus* Sabi. *ait, centum milia passuum. libera post Polycratis & Soli* R *sontis tyrannidem, et regnum Persarum atq; Ægyptiorū. Cares hanc habitarunt, uocabantq; Partheniam, ut tradit Aristoteles. inde Adrusa dicta: postea Anthemus, & Melāphilus, ut Aristocrates ait: deinde Cyparissia, à Parthenio poeta. Insulam Samon, scribit Varro, prius Partheniam nominatam, quòd ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiā Ioui nupserit: atqui nobilissimum & antiquissimum eius est Sami templum, & simulacrum in habitu nubentis figuratum, & sacra eius anniuersaria nuptiarum ritu celebrantur: ab hac Samo Asiæ, appellata Samia Iuno. est & alia Samos, insula Ionii maris, inter Dulichium et Cephaleniam: dicta à monte qui tollit se. 100 milia passuum Samos altitudo dicitur. ex monte fossa erat usq; in urbem Samon, à Romanis dirutam: quæ dicitur à Samo filio Mercurii & Cyllenidos.* Hic currus fuit.] *Curetis dicta, non quia utitur curru: sed Iuno Quirina, siue Curetis dicta Sabinorum lingua, ab hasta.* Duci audierat.] *Quintilianus: Hæc, dicit, alia cōmendatio uetustatis, cuius amator unicè Vergilius fuit. Vt duci audierat, sermo est Tragicus, aut Comicus.* Voluere.] *uel à uolumine, uel à fi-* C *lo.* Veteris belli.] *Primum bellum Troianum duce Hercule contra Laomedonta fuit, propter negata ei dona.*

Tyrias olim quæ uerteret arces.] *Antiqui aliquot li-* VAR *bri, Euerteret, legunt: quod nonnulli aiunt maiorem præ* Lcd. *se ferre conatum.*

Prima quod ad Troiā pro charis gesserat Argis.
Necdum etiam causæ irarum, sæuiq; dolores
Exciderant animo. manet alta mente repostum
Iudicium Paridis, spretæq; iniuria formæ,
Et genus inuisum, & rapti Ganymedis honores.
His accensa super, iactatos æquore toto
Troas, relliquias Danaûm atq; immitis Achilli,
Arcebat longè Latio. multosq; per annos
Errabant, acti fatis, maria omnia circūm:

SER. *Veteris belli.] Quantum ad Vergilium pertinet, antiqui: si ad Iunonē referas, diu gesti. Tunc autem ad personam referendum est, cùm ipsa loquitur: quòd si nulla persona sit, ad poetam refertur. Nūc ergo Veteris ex persona poetæ intelligendum est, sicut ipse alibi: Mirantur dona Æneæ, mirantur Iulū, Flagrantisq; dei uultus. partem ad se retulit, partē ad Tyrios, qui deum esse nesciebant. Saturnia.] ἀντωνομασία est, non epitheton: quæ fit, quoties pro proprio nomine ponitur, quod potest esse cum proprio nomine, potest & epitheton dici. Prima.] Atqui Hercules prior contra Troianos pugnauit: unde modò Prima, princeps accipiendum est. Nam plerunque poeta significationem nominum dat participiis, uel econtra: ut, Voluentibus annis. significat enim, uolubilibus. Hac licentia & in nomine usus est, ut Prima pro principe poneret. Ad Troiam.] Et Ad & Apud accusatiuæ sunt præpositiones: sed Apud semper in loco*

A loco significat, Ad & in loco, & ad locum: ut, Ad quem tum Iuno supplex his uocibus usa est. Cicero in Ver. Decem fiscos ad senatorem quendam relictos. Item: Ad M. Leccam te habitare uelle dixisti. Charis Argis.] Illic enim eam coli omnibus notum est. Argos autē in numero singulari neutri generis est: ut Horat. Aptum dicet equis Argos. in plurali uerò masculini, ut hi Argi. cæterùm deriuatio nominis Argiuos facit, non Argos. Causæ irarū.] Nunc de præteritis loquitur. Manet alta mente repostum Iudiciū Paridis.] in quo pro Venere Paris Alexander, contra Iunonem Mineruamq; iudicauit. Alta mente.] id est, secreta, recondita. Repostum autem, syncopa est: unam enim è medio literā seu syllabam tollit. Sed cùm omnes sermones aut integri sint, aut pathos habeant: hi qui pathos habent, ita ut lecti sunt, debent poni. Quod etiam Maro facit: nam & Repostus & Porgite de Ennio transtulit. Integris autem & ipsis utimur, & eorum exēplo alijs. Spretæq; iniuria formæ.] ἐπεξήγησις est: hoc enim fuit iudicium Paridis, ut Quæ particula uacet: sicut alio loco, Dixitq;, et prælia uoce diremit. Licet non-

B nulli separent, dicentes aliud esse. Nunquam enim coniunctio ponitur, nisi inter duas res: &, spretæ formæ, referunt ad Antigonam Laomedontis filiam, quam à Iunone propter formæ arrogantiam in ciconiam constat esse conuersam. Et genus inuisum.] Propter Dardanum, Electræ pellicis filium. Electra pellex fuit Iouis, ex qua Dardanus natus est, à quo Troiani ducunt originem. Rapti.] stuprati: ut est, Rapta Garamantide nympha. Item, Et raptas sine more Sabinas. Ganymedis honores.] Trois, regis Troianorū filij. Honores autem dixit, uel propter ministerium poculorum, ad quod receptus est, remota Hebe Iunonis filia, quæ Ioui bibere ministrabat: uel ob hoc, quòd inter sidera collocatus, Aquarij nomen accepit.

His accensa super iactatos æquore toto.] Super his, aut de his: aut super metū Carthaginis, his quoq; accensa. Reliquias.] Vt stet uersus, geminauit l. nam in prosa reliquias dicimus. Atq; immitis Achilli.] Bene, secundum Homerum, segregauit ducem à populo. sic Æneas in Secundo, post omnium casum, Priami separauit interitum: ut, Forsitan & Priami fuerint quæ fata requiras. Immitem autem dixit, qui in Patrocli ultionem, & circa extinctum Hectorem crudelis fuit. Achilli, propter ὁμοιοτέλευτον, detraxit s literam, quæ plerunq; pro sibilo habetur, non solùm necessitatis, sed etiam euphoniæ causa: ut Sallustius: A principio urbis ad bellum Persi Macedonicum, pro Persis. Detrahitur autem s tertiæ declinationis genitiuo. Acti fatis.] Si odio Iunonis, quomodo acti fatis? sed hoc ipsum Iunonis odium fatale est: laborat enim Vergilius, nil Troianorum meritis, sed omnia fatis adscribere. Est et alter sensus, nam fatum uoluntatem legimus: ut, Fatis Iunonis iniquæ, id est, uoluntate. ut hîc intelligamus, agebantur fatis Iunonis, id est uoluntate. Maria omnia circum.] In fine accentum ponimus contra morem Latinum. Sed corruptio hoc facit: nam præpositio postposita corrupta est sine dubio.

POM. Sabi. Charis Argis.] Silius, Hic Iuno ante Argos. Argos olim urbs Peloponnesi caput, cuius rex primus Phoroneus fuit, pro Argiuis intelligit. inter Argos & Mycenas templum erat commune Iunonis. Argos Phoroneus condidit, & est controuersia. Charis.] Quia illic colebatur. Alta.] recondita. Et genus inuisum.] Quia Dardanus Ioue & Electra genitus, contra Iunonis uoluntatem. Ganymedis.] Trois filij, & Laomedontis fratris, ab aquila rapti. Honores.] quia ministrabat pocula dijs. Acti fatis.] Non odio Iunonis enim, sed quia fata ita uolebant: ut supra, Profugus fato.

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.
Vix è conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant,
Cùm Iuno æternum seruans sub pectore uulnus,
Hæc secum: Me'ne incepto desistere uictam?
Nec posse Italia Teucrorum auertere regem?
Quippe uetor fatis. Pallas'ne exurere classem

SER. Tantæ molis erat.] difficultatis. Romanam condere gentem.] Latenter ostendit, hinc odium Iunonis Æneam pertulisse, quòd Romanæ gentis C autor extabat. Vix.] Hoc loco mox significat. E conspectu.] ut adhuc de Sicilia possent uideri. Læti.] uel alacres, uel ueloces: ut est, Et lætus eois Eurus equis. item: Et uirgea lætus Pabula, id est festinus, & cum omni intentione. uel reuera Læti, quanquam incongruum sit, propter Anchisæ mortem: sed & interitus senum minus dolet. Et magis lætos intelligendum est, ut sit Iunoni causa maioris iracundiæ: sic enim & in Septimo irascitur, ubi lætum Æneam Siculo prospexit ab usq; Pachynno. Salis.] maris, secundum Homer. εἰς ἅλα δῖαν. Salem autem quo utimur, singulari numero tantùm dicimus: quum iocos significamus, pluralem tantùm ponimus numerum, secundum Lucan. qui ait: Non soliti lusere sales. Aliquando autem & urbanitatem per singularem numerum significamus. ut Terent. Qui habet salem, quod in te est: id est, quæ res in te est. masculini enim gen. est, non neutri. & neutra ἄπτωτα sunt, nec ab hoc accusatiuo nominatiuus esse potest, hoc sale. Cùm Iuno æternum seruans sub pectore uulnus.] De præterito dolorem dixit, de futuro metum: ad utrunq;, uulnus retulit. Hæc secum.] subaudi, locuta est: deest enim. Et hoc fictum est, ut superius diximus. Vnde enim hoc sciret poeta? Bene autem impatientiam doloris ostendit, detrahendo ei solatia: ut in Quarto solam inducit Didonem, En quid ago? &c. Me'ne.] Ne, non uacat. significat enim ergo, & est coniunctio rationalis. Incepto desistere.] Tolerabilius est enim non inchoare, quàm incepta deserere. Nec posse Italia Teucrorum auertere regem?] Sic & in 7. Vincor ab Ænea. Et detraxit more suo prouinciæ præpositionem. non enim dixit, De Italia, sed Italia.

DON. Cùm Iuno æternum seruans sub pectore uulnus, Hæc secum.] Cùm enim aduertisset Iuno Troianos de proximitate Italiæ gratulari, uulnere animi, quod perpetuū retinebat, magis magisq; cœpit urgeri. Exclusa igitur ab inuentione nocendi, exclusa loco & tempore, sic animi sui dolores & gemitus intimis sensibus enumerabat: Me'ne incepto desistere uictam?] Quales uetus & pertinax inimica cogitationes habere debuerit, non sine rhetorica disciplina poeta composuit. Inducturus enim sæuientis deficientes inuentiones ad nocendum, inducto comparatiuæ qualitatis statu per exempla aliena, nocendi consilia inuenta commemorat. Comparat ergo Iuno personas, hoc est, suam & Mineruæ, Troianorum & Græcorum. inimicitiarum quoq; causas confert. Græcorum pœnam Mi-

nerua irascente completam, cum Troianorum supplicijs, quae obtinere non potuerunt, enumerare non cessat, quae plenius per singula differemus. Me'ne, inquit: in pronominibus est magnum dicendi pondus, ut quod non apertius dicitur, intelligatur. Mene ergo, hoc est, reginam deorum, & sororem Iouis & coniugem, sicut infra cùm dolores suos persequeretur, aperuit dicendo: Ast ego quae diuum incedo regina, Iouisq; Et soror & coniunx. hoc est, Me'ne: quod est, Ast ego. Intellectus enim pronominum ipsorum unus est. Incepto desistere uictã.] Incepta sunt dispositiones & destinationes animorum, sicut Sallustius ait: Nam talia incepta consultorem uertissent reipublicae pestem factura. Dolet ergo, intentionẽ suam sine effectu defecisse, nec superesse iam nocendi consilium uel tempus. Interea bonorum est incepto desistere, si tamen aut prece flectantur, aut sponte ignoscant. Hoc dolet, se utranq; occasionem perdidisse, & incidisse quod doleret, cum ludibrio scilicet, ut superata discederet. Inde est quod ait: Desistere uictam? Nec posse Italia Teucrorum auertere regem?] Hoc est dicere, si perdere non potui, debui uel superare Teucrorum regem. Italia producte proferenda, ut sit ab Italia, deducta praepositione. ut est alio loco, Bellum ingens geret Italia: hoc est, in Italia, ita est hic intelligendum ab Italia. Aggreditur et comparationem poenarum, ut qui perire non potuit, uel secerneretur à terris Italiae. et fit & numeri comparatio, ut si plures non potuit opprimere, uel iuxta unum obtineret Aeneam. Sciebat enim stirpi eius deberi Romanum imperium, & Carthaginis euersionem. Quippe uetor fatis.] Venit ad comparationẽ sui & Mineruae. Si enim fata impediebant ne obtineret Iuno, nec Mineruae quae fuit inferior permitti debuit, ut quod uellet efficeret. Sic ergo dixit, Pallas'ne?] Quae non esset meriti tanti, nec tantae potestatis. Exurere classem Argiuum, atq; ipsos potuit submergere ponto?] Haec est comparatio poenarum. Minerua potuit & naues Graecorum & Graecos ipsos exurere: ego unum nec occidere potui, nec auertere ab Italia. Exurere plus est quàm urere. Vrere enim est laedere aliquid flammis, Exurere autem penitus abolere incendio. Hoc loco ex omni occasione confirmat poeta, Aeneae stirpi fuisse decretum imperium Italiae, cùm de solo inducit Iunonem loquentem: Quippe uetor fatis. Venit rursus ad comparationem sui & Mineruae, simul etiam ultro sibi obiectat quod sciebat obijci posse: quod est in causa artificiosum, ut proponas ultro atq; dissoluas quod potuit formidare, ne praeteritum uel certe suppressum dicatur purgationis desperatione transitum. Pallas'ne exurere classem Argiuum, atq; ipsos potuit submergere ponto?] In ipsa comparatione persistens utitur argumento à minore ad maius. Minor enim fuerat Minerua aetate & potestate, cui si fata cesserunt, ut in eos quos oderat poenas exerceret, multo magis aetate praecedenti Iunoni, sorori & coniugi Iouis, reginae quoq; deorum omnium, debuerat nocendi sinere facultatem. Fit comparatio alia, quum dixit, Vnius ob noxam & furias Aiacis Oilei, Ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem, Disiecitq; rates, euertitq; aequora uentis, Illũ expirantem transfixo pectore flammas Turbine corripuit, scopuloq; infixit acuto.] Illa propter unum multos cum ipsis nauibus perdidit, ego in plurimorum offensa unum ab Italia auertere non possum? Hic quoque laus exprimitur Aeneae, cuius tantum meritum fuit, ut eius facultatem Iuno cum omnibus dijs non ualuerit superare.

Cùm igitur diceret, Quippe uetor fatis: addidit, ut dictum est, exemplum Mineruae, Graecorumq; ab ea perditorum, A existimans eorum in se fata esse permutata, ut licuerit uolenti inferre perniciem, quam fata non sinebant: sicq; maiorem dolorem Iunonis assignat, quod in eodem fato Mineruam monstrat tantum in suis doloribus potuisse, ut in ultione sui etiã fulmine Iouis usa uideatur, poenamq; ipsam sic exprimit, ut delicti ipsius defendat autorẽ: quae defensio iram Iunonis exaggerat. Qui enim potuit defendi, iniuste grauissimum supplicium pertulit, multo magis socij eius qui cum nauibus perierunt. Vnius ob noxam & furias Aiacis Oilei?] Interea pro arbitrio suo, & pro praesumpta Carthaginis causa uult cum rege suo, hoc est, Aenea reos tenere Troianos, qui etiam nihil ipsi commeruissent. Videamus nunc quemadmodum Aiacis excuset offensam, ut magis sese dolendo affligeret, si in eo facto acerbitas poenae completa esse uideatur, in quo non fuit grauis delicti uel culpae substantia. Furias, inquit, Oilei. Aiax ingressus templum Mineruae, incestatus caede & hominum sanguine, quia amore Cassandrae tenebatur, atque per haec nesciebat quid mali committeret, ab B ipsis altaribus tractam, stupro sacram uirginem uiolauit: & quod erat grauius, sub ipsis oculis Mineruae. Defenditur iste ueniali statu: factum enim manifestum non purgatur, nisi hoc genere, ut dicatur: Si deliquit Aiax, non erat suae mentis, nec sui consilij. Furebat enim, hoc est, amabat: quod πάθος, ut dictum est, uenialiter defenditur. Quicquid enim per pathos ipsum admittitur, non ascribitur homini, qui maiore ui coactus aliquid efficit, quod contrahat crimen. Aiacis ergo factum leuius facit, ut ostendat ueluti grauiora peccata Troianorum, quae non erant. Denique cùm enumeraret poeta superius incidentis iracundiae causas, alios dixit deliquisse, qui eo tempore quo Aeneas cùm suis nauigabat, non affuerant. Denique nec Paris praesens fuit, nec Ganymedes, quorum ex facto utique non debuit alios opprimere, qui nihil admiserant. In facto tamen Mineruae consideratur irascentis iniusta sententia, quae non tractauit innocentium in illa poena consortium, dummodo cum illorum iniusto supplicio perderet inimicum. Disiecitq; rates, euertitq; aequora uentis.] Ne si fortè alicui contigisset euadere, ha- C beret nauigandi subsidium, alieno imperio usa: hoc est, cùm Iouis fulmen arriperet, & imperium Neptuni fratris sui, habuitque in uentos iubendi potestatem, qui alterius imperio regebantur. Exprimitur hic magis ac magis irascentis Mineruae uiolentia, quum Aiacis ipsius demonstratur interitus, unde Iunonis animus torquebatur. Perditis enim Graecis nauibus, & innoxijs hominibus naufragio pressis, debuit authoris offensae grauius supplicium demonstrari, ne reus cum insontibus una pariq; poena uideretur afflictus. Illum, inquit, expirantem transfixo pectore flammas Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.] Illum, quod dixit, & eius nomen suppressit, hoc est quod plurimis locis diximus, magnum intellectum ex pronominibus nasci. nam dicendo illum, hoc uult intelligi: Illum temerarium, illum inconsideratum, illum sacrilegum, illum profanum, illum qui in templo deae, in templo uirginis, ante ipsas aras, in conspectu numinis, regiam sacerdotem intactam, stupro uiolauit. Expirantem transfixo pectore flammas, sine dubio flammas cum anima expirantem. Transfixo, scilicet ea corporis parte, qua

A qua percussa facilius uniuscuiusq; interitus prouenit. Turbine corripuit, scopuloq; infixit acuto. Figi enim non potuit nisi ingenti turbine, cum pondere atq; magno ictu, saxo fuisset illisus: & hoc ad irascentis animum pertinet, ut cum in acutum scopulum etiam molesto fluctu iactatus haerere potuisset, adderetur maior uis, quo facilius fieret quod uolebat offensa. Hinc illud etiam intelligi potest, idcirco eum infixum scopulo, ne delatus fortaßis ad littus, sepulturae saltem beneficium reperiret. Haec igitur suppliciorum genera propter acerbitatem Iunoni displicet, quae uolebat Aiacem potuisse defendi. quo magis sese excruciat, insontem furore peccasse diiudicans, & arbitrata crimini obnoxios tenendos esse Troianos, qui non erant rei. Concludit mire comparationem ipsam a persona sua dicens: Ast ego.] Et quam uim tenent pronomina, ipse poeta monstrauit, cum sequentia necteret. ait enim, Quae diuûm incedo regina, Iouisq; Et soror & coniunx.] Ostendit ergo quid sit quod dixit, Ast ego.] Scilicet quae omni genere rerum Mineruam praecedo. Reginam enim constabat caeteris esse potiorem, accedente eo quoq;, B quod etiamsi nullam reginae haberet potestatem, deberet ab eo qui frater esset & maritus, aliquod meritum consequi. Constat enim mulieres amantis acquirere dignitatẽ, si magni sint, et in summo honore aut potestate fuerint: per maritum autem accedere, si nullius fuerit dignitatis. Cum igitur & ipsa esset regina, & deorum rex esset qui ei & mariti consortio & germanitatis uinculo teneretur, uehementißime mouebatur, quòd desiderata non ualeret implere. Vt autem rationem suam in unum colligeret, utitur anacephalaeosi. Nam mene, quod in capite posuit: hoc est, Ast ego, quod dixit in principijs, Incepto desistere uictã, Non posse Italia Teucrorũ auertere regem? hoc est, quod memorauit, Vna cum gente tot annos Bella gero. Graeci enim cum Aiace, mox ut Minerua irata est, in uno ictu perierunt. Complectitur ergo inter dolores suos et hoc, quod ipsa quasi cum aequalibus bello contendens, per continuos annos continuas inimicitias exercens, obtinere non potuerit. Recte autem posuit, Bella gero.] Quasi cum resistentibus, quasi cum ijs qui sperarent de Iunone uictoriã. C Deniq; ut hoc probaret, ait: Et quisquam numen Iunonis adoret Praeterea? aut supplex aris imponat honorẽ?] Hoc idcirco posuit, ut ostenderet per cõiecturam Troianos idcirco Iunonis numen non adorare, aut aris eius non imponere sacrificia, quòd se sperarent ea retinendo superaturos. Hic quanta arte in medio posuerit Praeterea, debet ostendi: nam sic esse debuit, Praeterea quisquã numen Iunonis adoret, aut supplex aris imponat honorem? sed ut diximus, honestius in medio posuit Praeterea, ut utraq; connecteret. Certe & hoc pluribus locis ostẽdimus, unam orationis partem non semel, sed saepius accipiendam, ut dicamus: Praeterea aut quisquã numen Iunonis adoret? praeterea aut supplex aris imponat honorem? ut Praeterea bis accipiatur, ut certe ordinato sensu semel ponatur in capite. Talia flammato secum dea corde uolutans.] Quum haec Iuno tractaret, taliaq; secum conferret, ipsa quoq; nocendi consiliũ reperit, nec laborauit inquirere, quando illi exemplum Mineruae quod esset necessariò faciendũ, maturè suggerit. Sed prius Poeta debuit demonstrare quantum irascentis ardores excreuerint disputando. Superius quippe cùm initia cogitationum eius enumeraret, His, inquit, accẽsa super. hîc ait, Talia flammato secum dea corde uolutans. plus est enim flammatum quàm accensum. unde manifesta (ut dictum est) ratione monstratur, quantum doloris Iunoni accesserit ex comparatione tot modis & generibus facta. Haec igitur cum tractaret Iuno, accepit de exemplo nocendi consilium: iuuabatur autem eius intentio, quòd Troiani per id tempus nauigabãt.

POM. Sabi. Tantae molis erat.] pro, tam difficile erat, facere Romanos futuros rerum dominos. Vix e conspectu.] Debuit dixisse, cum soluit e littore Troiano: sed Homerum sequitur. cum incipit dicere de erroribus Vlyßis, scribit eũ soluisse e Calypso insula, non e littore Troiano: & uenisse Corcyram ad Alcinoum, et illic in cõuiuio narrat principium erroris. sic Aeneas in conuiuio Didûs. & uno uersu ueritatem ostendit, cum ait: Hinc me digressum uestris deus appulit oris. Spuma salis.] Sal mascul. genere est. & ponitur pro mari, & condimento. numero plurali, facetias & omne condimentum significat. ut carnem salibus aspersam apud Columellam. & Scipio Aphricanus, Quod loquitur sal merum est. Me'ne incepto.] Ne pro ergo, concludit: si per interrogationem quandã, aliud est. Oratio quae affectum monstrat, aut ad indignationẽ, aut ad misericordiam dirigitur. eius initium à querimonia est, ut hic Iuno. Me'ne?] Alibi, Heu stirpem inuisam, & fatis contraria nostris Fata Phrygum. Breuis debet esse, et fluctuans, propter iracundiã. & Iuno Sylliana: Intulerit Latio spreta me Troius, inquit, Exul Dardaniam. Affectus uarij esse debent, ut in lyra chordae. indignatio Iunonis semper crescit, finis uerò cum stomachatione legendus. Nec posse.] Impotentem se facit. Pallas'ne.] Exemplo se Pallade minorem facit, ut magis explicet. Pallas à quassatione, id est, uibratione hastae, quòd sit bellicosa, nominatur. πάλλειν enim quatere dicunt. haec primum aedificiorum usum inuenisse dicitur.

CAEL. Rhod. Epiphonema quoq;, quod esse dictionem exornantem describere licet, in oratione uel magnificentißimum, arbitratur idem Demetrius. Nam alia sunt quae enunciationi subseruiunt, alia ornatus gratia inferuntur. ut apud poetarum coryphaeum, quem male feriati multi non enarrant quidem pueris suis, sed inuoluunt, implicant, conuellunt: etiam si in sua se illũ potestate habere deblaterãt saepicule, Tantae molis erat, Romanam condere gentem.

Omninoq; uidetur Epiphonema triglyphis diuitum persimile, ac purpurae lauori. Est enim ipsum quoq; in oratione diuitiarum indicium. Deniq; etiam poetica quandoq; magnificentiam in dicendo resipiunt quandam.

SER. Nannius 76. fol. Quippe uetor fatis.] Reuera, inquit, fata me prohibẽt, ergo Iuno ignorat uim fatorum. Sed hoc non possumus dicere, quia superius lectũ est: Si quã fata sinant. Et Progeniem.] Sed enim Troiano à sanguine duci Audierat. Hoc ergo est: omnes res hominũ aut ex nostra uoluntate descendũt, ut potè sedere, surgere: aut ex fati necessitate, utputa nasci, mori: aut ex deorũ uoluntate, utputa nauigare, uel

Argiuũm, atq; ipsos potuit submergere ponto,
Vnius ob noxam, & furias Aiacis Oilei?
Ipsa Iouis rapidum iaculata e nubibus ignem,
Disiecitq; rates, euertitq; aequora uentis.
Illum expirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, scopuloq; infixit acuto.
Ast ego quae diuûm incedo regina, Iouisq;
Et soror & coniunx, una cum gente tot annos

Bella gero: & quisquam numen Iunonis adoret
Præterea, aut supplex aris imponat honorem?
Talia flammato secum dea corde uolutans,
Nimborũ in patriã, loca fœta furentibus Austris,
Aeoliam uenit. hîc uasto rex Aeolus antro

re, uel honorib. frui. Nunc de nauigatione agitur: et bene inuidiose, quasi etiã huius rei potestatem ei posʃint fata detrahere. Est et alter latens sensus, ut speret se reginam contrà exulum fata posse aliquid, si Minerua numen inferius ualuit contra fata uictorum. Pallas'ne.] Minerua, ἀπὸ τοῦ πάλλειν τὸ δόρυ: id est, ab hastæ concusʃione: uel quòd Pallantem Gigantem occiderit. Classem.] Ad inuidiam posuit, ut pro una naui classem dicat. sic Venus, Nauibus infandũ amisʃis: quum Orontis sola perijsset. Aut reuera unam nauem significat: ut Horat. Me uel extremos Numidarum in agros Classe releget. Clasʃis enim dicta est, ἀπὸ τῶν κάλων, id est, à lignis. unde & calones dicuntur, qui militibus ligna portant, & καλοπόδια. Potuit.] Ad illud refertur, quod suprà dixit, Nec posse. Vnius ob noxam.] In istis sermonibus unius, illius, ipsius, naturaliter media producitur syllaba: sed quũ opus est, corripitur hac excusatione, quòd quoties uocalem longam uocalis sequitur, ei superiori uires detrahit: ut est, Insulæ Ionio in magno. &, Sub Ilio alto. & hoc mutat accentũ: in Latino enim sermone cùm penultima corripitur, antepenultima habet accentũ, ut hoc loco, Vnius ob noxam. et contrà, Nauibus infandum amisʃis unius ob iram Prodimur. Noxam.] pro Noxiã. & hoc interest inter noxã et noxiã, quòd noxia culpa est, id est, peccatũ: noxa autem, pœna. Et furias Aiacis Oilei.] Furia amor est: ut in Bucolicis, Seu quicunque furor. Oilei.] non uacat: nam & duo Aiaces fuerunt, & ambo furuerunt: sed ira Telamonius, hic amore: & est græca figura τῇ πτώσει, ut si dicamus, Æneas Anchisæ, & subaudiamus Filius. Hac autem figura utimur circa patres, & circa maritos tantum. ut Vergilius, Deiphobe Glauci, id est, filia. item: Hectoris Andromache, id est, uxor. Ipsa.] Bene Ipsa: dulcis est enim propria manu quæsita uindicta. Vnde plus dolet Iuno alienis uiribus se uti, ut Æoli, ut inferorum: sicut ipsa, Flectere si nequeo superos, Acheronta mouebo. Rapidum.] uelocem: ut est, Quum rapidus sol Nondum hyemem contingit equis, iam præterit æstas. Item: Rapidi'ue potentia solis. Iaculata.] In libris Ethruscorum lectum est, iactus fulminum manubias dici: & certa esse numina, posʃidentia fulminum iactus, ut Iouem, Vulcanum, & Mineruam. unde cauendũ est, ne alijs numinibus demus. E nubibus.] Secundum physicos, qui dicunt collisione nubium fulmen creari. Rates.] Abusiuè naues: nam propriè rates sunt, connexæ inuicem trabes, quæ σχέδια græcè dicta sunt. Illum.] autorem scilicet criminis. Expirantem flammas.] Non animam dicit flammas, sed cum anima fulminis flammam euomentem, ut superius pleno nomini adiecit Opum, id est, Diues opum. sic hîc uerbo quum plenũ sit Expirat, addidit Flammas: ut alio loco, Confixi expirant animas. Turbine.] uolubilitate uentorum. Scopulo.] saxo eminenti. Scopulus autem à speculando dictus est: nam σκόπελος, ἀπὸ τοῦ σκοπεῖν: aut à tegmento nauium, ἀπὸ τοῦ σκεπάζειν τὰς ναῦς. Contigerunt autem ista circa Caphareum, montem Eubœæ. Ast ego.] Nunc comparat singula, & ne leue esset quod dixerat Ego, addidit Deorum regina. sic Sallustius: Nos autem, hoc est, populus Romanus. Incedo.] Incedere propriè est nobilium personarum. Iouisq; Et soror et coniunx.] Physici Iouem ætherem, id est, ignem uolunt intelligi: Iunonem A uerò aerem, & quoniam tenuitate hæc elemẽta paria sunt, dixerunt esse germana. Sed quoniã Iuno, hoc est, aer subiectus est igni, id est Ioui: iure superposito elemento mariti traditum nomen est. Iouem aũt à iuuando dixerunt: nulla enim res sic fouet omnia, quemadmodũ calor. unde et Ζεὺς Iupiter ἀπὸ τοῦ ζέειν, id est, à feruore dicitur. Tot annos.] Licenter in istis locutionibus & accusatiuo utimur, et ablatiuo. Dicimus enim, & tota nocte legi, & totam noctem legi. honestior autem elocutio est per accusatiuum. Aut quisquam.] non Troianorum, sed omnium generaliter. Præterea.] postea: ut, Et multa uolentem Dicere præterea uidit, nec portitor Orci Amplius, &c. Talia flammato.] Quod superius intermiserat, nunc reddit. Nam dixerat superius, Hæc secum. & modò ait, Volutãs, id est, cogitans. Nimborum.] Nimbi nunc uentos significant, plerunq; nubes et pluuias. Ergo prout locus fuerit, intelligendum est: propriè tamen dicuntur nimbi, repentinæ & præcipites pluuiæ: nam pluuias uocamus, lentas & iuges. B Loca fœta.] Nunc plena: ut alio loco, Fœta armis. Sciendum est autem dici fœtam, & grauidã & partu liberatam: ut, Fecerat et uiridi fœtam Mauortis in antro. Enixam autem eam fuisse, lac quod pueris præbebat, ostendit. Item Fœta, in illo loco grauidam ostendit, Non insueta graueis tentabunt pabula fœtas. Ergo quia Fœta medius sermo est, bene hoc loco epitheto discreuit dicens, Graueis fœtas: ut bonum facinus & malum facinus dicimus, & bonum uenenum & malum uenenum. Austris.] Figura est celebrata apud Vergil. Est autem species pro genere. Legerat enim apud Ennium: Furentibus uentis. sed quasi asperum fugit, & posuit Austris pro uentis. Æoliam uenit.] Nouem insulæ quæ sunt post fretum Siciliæ, appellantur Æoliæ, ab Æolo rege Hippotæ filio, licet habeãt propria nomina: unde Verg. ait, Æoliam Liparem. Poetæ quidem fingũt hunc esse regem uentorum, sed ut Varro dixit, rex fuit insularũ, ex quarum nebulis, & maximè fumo Vulcaniæ insulæ, prædicens futura flabra uentorum, ab imperitis uisus est uentos in sua potestate retinere. C

Aiacis Oilei.] Aiax Oilei regis Locrorum filius, cum stuprasset uirginem in templo Palladis, dea irata eum in mari fulmine puniuit. hinc Iuno magis indignatur, quòd cum fulmen tantummodo Iouis sit, Pallas alieno telo sit usa. fulmina fabricat Vulcanus: diurna Ioui, nocturna Sumano adsignantur. Fulmina euocare periculosum est. Tullus Hostilius cum eliceret, cum regia conflagrauit. Cum in nube luctatur, tonitrus dicitur: cum erumpit ardens, fulmen: si longiore tractu mittatur, fulgetra. fulmen findit nubem, fulgetra rumpit. Scopulo acuto.] eminenti saxo Euboico. in eo naufragio uiuus usq; ad Caphareum uenit: illic saxis illisus perijt. Ast ego.] Conclusio. Incedo.] dicor. Et soror & coniunx.] Varro sic ait: Iouis Iuno coniunx, & is cœlum, & hæc terra, quæ eadem tellus. & ea dicta, quod unà cum Ioue iuuat. Dionysius idem ait, Iunonem esse terram. Præterea.] postea, secundum Quintilianum. Furentibus austris.] Ennius dixit, Furentibus uentis. Vasto antro.] quia saxosa, & cauernosa, subtusq; semper spirant uenti. Nimborum.] Nimbi sunt repentinæ pluuiæ. nunc ponit pro uentis. nam

PON Sabi.

A ipsi uenti aquas ferunt. Aeoliam uenit.] Aeoliæ septem intra Siciliam & Italiam sunt: à Græcis Ephestiades, à nostris Vulcaniæ. Lippara dicta est, à Lipparo Ausonis filio, qui eiectus Italia à fratribus, huc appulit. Ginsiam se nis filiam Aeolus Hippotæ duxit, et imperio successit. apud eum diuertisse Vlyssem uolunt. Lippara antè dicebatur, Lõgnis Therasia, postea Hiera, sacra Vulcano, colle in ea nocturnas euomẽte flãmas. Strongile saxosa & ignita, cũ futurus est auster, caligo effunditur: cũ zephyrus, fumus mixtus igni. Didime, Gricusa, Phœnicusa, id est, arbustis, Chironymus, quæ è Lippara Siciliã nauigãti sinistra est.

VAR. Lect. Vnius ob noxam, & furias Aiacis Oilei.] In Oblongo libro, sanequàm uetusto, Furijs legitur, casu septimo. quod non æquè placet. utrunq; enim cadit sub præpositiuam particulam Ob. Scopuloq; infixit acuto.] Sunt qui legunt, Inflixit. Et quisquam numen Iunonis adoret.] In libro Longobardico et aliquot alijs antiquis, Aut quisquam, legitur. Quam lectionem Seruius agnoscit. In aliquot alijs, Ecquisquam. In alijs, Aut quis iã. Quæ lectio B sit ex his castior iudicanda, aliorum iudicio relinquimus. Idq; potius dicemus, Adorat præsenti tempore indicatiui modi tam in lib. Rom. quàm in codicibus aliquot antiquis haberi. Aut supplex aris imponat honorem.] In eodem lib. Rom. Imponet, futuri temporis esse. Alij quidam libri non contemnendi Imponit legunt. Neque tamen contemnenda est uulgaris lectio, Adoret, & Imponat.

DON. Nimborum in patriam loca fœta furentibus Austris, Æoliam uenit.] Seruauit hîc Vergilius personæ rationem miro artis ingenio: sed in ea parte, nõ quæ competeret reginæ, sed quæ conueniret iratæ, & ei quæ nollet occasionem loci & temporis perdere. Nam si personam uellet ostendere reginæ, mittere aliquem ad Aeolum debuit, et iubere quod fieret. Neglecta ergo potestatis ratione totum assignat iratæ, & ei quã cogebat ultionis spes in euidenti constituta: & licet iratis et flammatis æstibus animorum non detur integra consiliorum intentio: tamen totum miscet in persona Iunonis, ut irata nõ consideraret iniuriam suam, & deorum regina Iouisq; uxor & soror ad Aeolum pergeret. Sed ijs, ut dictũ est, omnibus spretis ipsa ua- C deret, curaret præsens quod desiderabat impleri. Mandata enim si extitissent, aut negligi possent, aut non pro uoluntate Iunonis procederent, aut emergente dilatione facti nocendi periret occasio. Quo loco Vergilius docet per nosmetipsos agendum, quod rectius cupimus prouenire: et quando inferior persona nobis necessaria est, ad præstandum quod habet in potestate, seruemus & honorificentiam competentem, ut maiore studio compleat quod fuerit necessarium: gratulatur enim sibi à potiore esse delatum. Cætera quæ sequuntur eam rationem tenent, ut sciamus uentos cauis terræ uel montium cõtineri. Aeolum regem poeticè inducit, dicitq; ad eum Iunonem supplicẽ locutã: cùm uerba eius supplicis non essent, sed iubentis. Supplicem ergo intelligendum, quòd ipsa ad eum uenit, & locuta est hæc. Aeole, nanq; tibi diuûm pater atq; hominũ rex Et mulcere dedit fluctus, et tollere uentos.] Hunc locum si quis attentius, diligentiusq; discutiat, nihil quod non miretur inueniet: est enim arte & subtilitate dicentis admodum satiatus: nam cœpit à nomine, quod ipsam nec Iunonem humilem, nec Aeolo iniuriam facit. Potior quippe si inferiorem suo nomine uocet, & se beneuolam monstrat, & illi unde gaudeat subministrat. Pulchrum est enim si inferiore in loco positus, cognitus sit potiori, perindeq; charus acceptusq; monstratur: fecit enim secundum artis præcepta. Beneuolum facit & attentum, cùm dicit: Nanq; tibi diuûm pater atq; hominũ rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere uentos. Nam exinde conijcere Aeolus potuit, officium suum Iunoni esse necessarium, quũ subtilitate circumuentus audiuisset, habere se in uentos plenissimam potestatem. Ne autem arrogantem faceret Iunonem, ait: Diuûm pater atq; hominum rex. Non dixit frater meus, atq; maritus meus, ut suprà posuit: Ast ego quæ diuûm incedo regina, Iouisq; Et soror & coniunx. Illic enim ubi secum locuta est, si specialiter hoc posuit nullo audiente, arrogans iudicari non potuit: hîc uerò quum dicit, Nanq; tibi diuûm pater atque hominum rex, intelligi potius uoluit quàm dici. non enim apud eum loquebatur, qui non eam nosset. Dictio autem ipsa ne esset prolixa, & plurimũ temporis teneret, ipsa occultè sibi proponit, quæ ab Aeolo possent excusationis causa prætendi: et ipsa illis respondet ita, ut ulterius accedi non posset. Deniq; ne diceret Aeolus, Non sunt uenti in potestate: præuenit antea, et ait, Plenam habes in uentos licentiam, & tenendi, & dimittendi, erigendi fluctus, & placandi potestatem. nam tibi eam deorum omnium & hominum rex concessit, & tradidit. Ne diceret Aeolus, Habeo quidem in uentos potestatem, sed non mihi licet mare perturbare, quod est sub alterius regno: idcirco dixit, Et potestatem accepisti in uentos, & maria cùm uolueris perturbare immissis uentis, uel placare cùm eos retinueris. Certè & illud sentiendum est, nec metuas Neptunum hac in parte, quia potior est Iupiter, qui tibi hanc licentiam dedit, incipit iam insinuare ipsam causam dicens.

Luctanteis uentos, tempestatesq; sonoras
Imperio premit, ac uinclis & carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt. celsa sedet Aeolus arce,
Sceptra tenens, mollitq; animos, & temperat iras.
Ni faciat, maria ac terras, cœlumq; profundum
Quippe ferant rapidi secum, uerrantq; per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens, molemq; & monteis insuper altos
Imposuit, regemq; dedit, qui fœdere certo
Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas.
Ad quem tum Iuno supplex his uocibus usa est:
Aeole (namq; tibi diuûm pater atq; hominũ rex,
Et mulcere dedit fluctus, & tollere uento)
Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor,

SER. Hic.] illic: ut superius, Hic currus fuit. Vasto antro.] Physica ratione hoc fingit Poeta: naturale enim est, ut loca concaua plena sint uentis. Luctãtes.] elaborantes egredi. Sonoras.] grauisonas: & est tempestatis epitheton. Ordo autem talis est: Aeolus luctantes uentos, & tempestates sonoras uasto antro premit. Ac uinclis & carcere frenat.] Translatio est per poeticã licentiam facta. Carcer autem est, undecunq; prohibemur exire: dictus quasi arcer, ab arcendo. Locum autem in quo seruantur noxij, carcerẽ dicimus, numero tantùm singulari. unde uerò erumpunt quadrigæ, carceres dicimus numero tantùm plurali, licet singularem plerunq; usurpet poeta: ut est, Ruuntq; effusi carcere currus. Illi indignantes.] Hîc apertè ostendit

Ilium in Italiam portans, uictosq́ Penates.
Incute uim uentis, submersasq́ obrue puppes:
Aut age diuersos, & disijce corpora ponto.
Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ,
Quarum quæ forma pulcherrima, Deiopeiam
Connubio iungam stabili, propriamq́ dicabo,

ostendit, quid sit Luctantes. Magno.] non circum montis claustra, sed cum magno montis murmure, sic fremebant, ut etiã antra possent sonare. Celsa.] Secundum quod superius diximus: uenti enim melius deprehenduntur ex alto. Sedet.] non ociatur, sed curat. Apud antiquos enim sedet, considerat, significabat: ut alio loco ait, Turnus secreta ualle sedebat. Mollitq; animos.] id est, uentos, ἀπὸ τῶν ἀνέμων. ut alibi: Quantum ignes animæq; ualent. et Horat. Impellunt animæ lintea Thraciæ. Mollit autem, ideo dixit, ut per transitum ostenderet, uitia naturæ nulla ratione mutari, sed mitigari aliquatenus posse. Maria ac terras, cœlumq; profundum.] Atqui quatuor elementa sunt, terra, mare, aer, & æther. Sed hoc loco ritè prætermisit ætherem, quia uenti nõ turbant superiora, ut ait Lucan. Pacem summa tenẽt: sed aut terras, aut mare, aut aerem. nam Cœlum hoc loco pro aere posuit: ut Lucret. In hoc cœlo qui dicitur aer. Ferant.] id est, auferant. & est ἀφαίρεσις. Rapidi.] ueloces, ut suprà. Verrantq;.] Verrere est trahere: à rete, quod uerriculum dicitur. Est autem principalitas uerbi, uerro uerris, præteritum uersi, unde fit participium uersus. hinc alibi, Et uersa puluis inscribitur hasta: id est, tracta. Id metuens.] timens. Ergo Iuppiter timet non sibi, sed elementis, ne turbentur eruptione uentorum. ut si dicas, Bellorum tempore uirum fortem timere non sibi, sed liberis suis. Molemq; & montes.] id est, molem montis. & est figura ἓν διὰ δυοῖν, ut una res in duas diuidatur, metri causa, interposita coniunctione: ut alibi, Pateris libamus & auro, id est, pateris aureis. Fœdere.] modò lege: aliâs pace, quæ fit inter dimicantes. Fœdus autem dictũ uel à fœcialibus scilicet sacerdotibus, per quos fiunt fœdera: uel à porca fœdè lacerata, id est, lapidibus cæsa: ut ipse alibi, Et cæsa iungebant fœdera porca. Laxas sciret dare iussus habenas.] Permansit in translatione. Iussus autem ob hoc posuit, quia suo nihil facit imperio: nam tolle hoc, et maior est omnibus dijs, si ad eius uoluntatem poßint elementa confundi. Vt ipse Aeolus, Mihi iussa capessere fas est. Simul & uentorum õstenditur uis, quibus parum fuerat montem superponi, nisi & regem acciperent, qui ipse quoq; alieno parêret imperio. Ad quem.] pro, apud quem: ut suprà. Aeole.] Rhetoricum est in omni petitione hoc obseruare, ut poßit præstari quod petitur: id est, ut sit poßibilitas, ut res iusta, ut habeat modum petitio, ut sequatur remuneratio. Et sciendum, secundum hunc ordinem omnes petitiones formare Verg. ut in hoc loco, Poßibilitas est: Et mulcere dedit fluctus, & tollere uento. Iusta petitio est: Gens inimica mihi. omne enim quod contra inimicos petimus, iustum est. Modus est petitionis: Et disijce corpora ponto. Remuneratio: Sunt mihi bis septẽ. Ordo est: Æole, incute uim uentis. & est figura parenthesis. Inter parenthesim & eclipsim hoc interest, quia παρένθεσις est, quoties remota de medio sententia, integer sermo perdurat: sic à Græco dicta, quòd interponatur, id est, παρεντίθεται. plenum nanq; est, Aeole incute uim uentis. item: Æneas rapidum ad naueis præmittit Achatem. ἔκλειψις est autem, quoties remotis interpositis, deest aliquid. ἀπὸ τοῦ ἐκλείπω. ut, Quos ego: deest enim, Affligam. Diuûm pater, atq; hominũ rex.] Periphrasis est, id est, circunlocutio, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν

Myrsilum Lesbium de rheris.

Et mulcere dedit fluctus & tollere uento.] Aliud pendet ex alio. nam qui mulcere potest, potest & tollere: id est, erigere in tempestatem. A

Gens inimica mihi.] Sermo hic & nationem significat, & familiam. sed nunc ad utrunq; potest referri: nam aut ad familiam Aeneæ, aut ad Troianam gentem refertur. Tyrrhenum.] Tyrrhenum mare dictum est, uel quòd Tusciam alluit, id est, Tyrrheniam: uel à Tyrrhenis nautis, qui se in hoc mare præcipites dederunt. nanq; hoc habet fabula: Dormientem in littore Liberum patrem puerum nautas abstulisse Tyrrhenos, qui cùm esset experrectus in naui, quò duceretur interrogauit: responderunt illi, quò uolueris. Liber ait, ad Naxum insulam tendite. sed quum aliò uela deflecterent, iratum numẽ tigrides sibi sacratas uisibus eorum obiecit: quo terrore se illi in fluctus dedêre præcipites. Nauigat æquor.] τὴν θάλασσαν πλεῖ, figura Græca est: B nos enim, per æquor nauigat. Similiter etiã alio loco: Terram, mare, sidera iuro. quum latinitas exigat ut addatur præpositio. & non uacat, quòd Tyrrhenum addidit: uidetur enim dicere, iam eis Italiam esse uicinam. Ilium in Italiam portans.] res Ilienses. & inuidiose dicit Ilium, quasi ipsam cernat ciuitatem, quum Troianos aspexerit. Victosq; penates.] Bene uictos. ne timeat Aeolus Penates lædere, tacitæ occurrit quæstioni: portat quidem deos, sed uictos & contemnendos. Incute uim uentis.] Duplex sensus est: Incute enim, inijce significat: & uentis, datiuus est casus. si autem Fac addas, septimus casus est, & erit sensus, Fac uim uentis, id est, cum uentis. Submersasq; obrue puppes.] Ordo est in sensu cõfusus: ante enim est ut obruantur fluctibus, deinde ut submergantur. Tota autem Iunonis petitio in sequentibus explanatur. Disijce corpora ponto.] Tam uirorum quàm nauium: ut ipse alio loco, quum de nauibus loqueretur, Et toto descendit corpore pestis. Sciendum sanè est, artem hãc esse petitionis, ut minora impetrare cupientes, maiora poscamus: quod etiam nunc Iuno facit. Scit nanq; se fatis obstare non posse: sed hoc ait, ut eos arceat ab Italia. C Sunt mihi bis septem.] Non sine ratione dicitur nymphas in sua potestate retinere Iuno: ipsa enim est aer, de quo nubes creantur. unde est, Atq; in nubem cogitur aer. ex nubibus aquæ, quas nymphas esse non dubium est. Ideo autem nympham Æolo pollicetur, quia uentorum rex est, qui aquæ motu creantur. Bene ergo ei aqua iungitur, origo uentorum. Sanè notant Vergilium Critici, qui marito promittit uxorem. quod excusat regia licentia, iuxta Salust. qui ait: Denas alij, alij plures habent, sed reges eo amplius. Præstanti corpore nymphæ.] Bene etiam istas laudat, ut maior sit in Deiopeia pulchritudinis gloria. laudabilius enim est superare laudatos: ut ipse, ad maiorem uictoris Æneæ gloriam, laudat & uictum Turnum. Harum autem quatuordecim nomina, ut quidam uolunt, in Georgicis inuenimus. Connubio iungam stabili, propriamq; dicabo.] Connubium est ius legitimi matrimonij. Et bene Connubio iungam dicit, ut hanc ab alijs segregaret, quæ à regibus sine lege habentur. Solent enim reges inter plureis uni præcipuũ dare nomen uxoris. In Connubio, nu breuem posuit, quum naturaliter longa sit. Nubo enim, unde habet originem, longa est. sed est tropus συ

στολὴ

A στολή: qui fit, quoties lõga corripitur syllaba, propter metri necessitatem. Statius quoq; corripuit: Connubialia pandunt Antra sinus. Ipse alio loco longã posuit: ut est, Hectoris Andromache, Pyrrhi n' connubia seruas? item: Cuiq; loci leges dedimus, connubia nostra Reppulit. &, Per connubia nostra. &, Numadumq; petam connubia supplex. Sciendum tamen est, quòd plerunq; in compositione uel deriuatione principalitatis natura corrumpitur.

POM. Sabi. Et carcere frenat.] Carcer quasi coercer, à coercendo, usurpatur numero singulari: & plurali pro loco unde emittuntur equi, cum ad metam currunt. & carceres in multitudine, ad captiuos retulit Cato. Ventos.] impetũ uentorum. Claustra.] exitum. Sedet.] quia imperat. Arce.] solium illud naturale erat, & in summitate montis. Animos.] id est, audaciam uentis. Ni faciant.] Si est ni pro ne, Faciant legatur, & ad uentos referendum: hoc est, Ne saeuiant. sin coniunctio est conditionalis, Si Faciat scribendũ. ad Aeolum referatur: et tunc sit, nisi coerceat. Maria & terras rapidi ferant.] E

B repentinis flatibus cœli ruinæ fiunt, procella è sicca nube. quæ maiore illorum pondere uenerit, ecnephias appellatur: cum rapit, cum uoluit & frangit uertigine rapida, typhon dicitur. hæc est potißima nauigantium pestis, cum depresse nimb. maiore hiatu exit. & cum fragore proxima quæq; prosternens, turbo appellatur. Abdidit atris.] Valerius: Donec pauidis ex æthere nimbis Omnipotens regemq; dedit, quem iussa uereri Saeua cohors, montemq; chalybs, iterataq; muris Saxa domant. Diuũm pater.] Ennius ait, Hominum pater & rex. hoc magis ostendit antiquum Iouis nomen, quod erat Diespiter, id est, dies pater. & est antonomasia, quæ, ut Quintilianus ait, aliquid pro nomine ponit, poetis frequentißima: ut hic rex hominum, pro Ioue: & Priamides, pro Hectore. Dedit.] Potestas Aeoli manifestatur. Gens inimica mihi.] Narratio. Tyrrhenum æquor.] Et de eodem mari Valerius ait libro primo: Cõtinuò Aeoliam Tyrrhenaq; tendit ad arua. item de Strongyle, quæ mõtuosa est, in qua Imperauit Aeolus: Aequore Trinacrio refugiq; à parte Pelori Stat rupes horrenda fretis, quod in æthera surgit Molib.

C Mare Hispanum principium nostri mediterranei dicitur, & Ibericum, & Balearicum: pòst incipit Gallicum, inde Ligusticum, ab eo usq; in Siciliam Tuscum, quod Græci Tyrrhenum, & è nostris pleriq; Inferum, alij Siculum. Victos penateis.] Silius, Exul Dardanium, & bis numina capta penateis. Varro ait in secundo Rerum humanarum, Dardanium ex Samothrace in Phygiam, et Aeneam è Phrygia in Italiam penateis attulisse. Caßius Hemina, Samothracum deos apud nos penateis dici tradit. Samothraces dij sunt, ut autor est Varro: Duæ uiriles species æneæ, quæ illic ante portas locabantur, sunt, ut putant aliqui, Castor & Pollux, & hi non sunt dij magni. Diodorus tradit, Dardanum ex Arcadia profectum Samothracem. Nigidius lib. 18. Penates dij Apollo & Neptunnus. Dionysius ait: Romæ sacellum est, haud procul à foro, uia qua itur ad Cerianas, quo sunt dij Penates, iuuenes duo pila tenentes. In alijs templis iuuenes duo militari habitu, Penates dicti, quia per eos penitus spiramus, per quos corpus & animum habemus. quod si est, Penates dij magni sunt, id est, cœlum & terra, quòd anima & corpus, humidum & frigidum. Penatiũ sacraria, penetralia dicuntur. sacrificium his Lauini quotannis fiebat. Ego puto penateis à Romanis dictos, quòd in arcanis tenebantur. De dijs magnis Varro in Logistorico, qui inscribitur Curio: Tres aræ sunt in circo medio ad columnas, in quibus stant signa. in una scriptum, Dijs magnis: altera, Dijs potentibus: tertia, Dijs terræ & cœlo. & hi sunt dij magni, & penates uirilis speciei. Incute uim.] Petitio. Sunt mihi bis septem.] Iuno præest nymphis, quia si aer, ex aere nubes, ex nube aqua gignitur: si terra, aquæ ex terra oriuntur, et per eam labuntur. ideo pollicetur, quia uentorum rex, & uenti ex humiditate creantur. 14. Iunonis nymphæ sunt, Drimo, Xantho, Legea, Phyllodoce, Cydippe, Licorias, Clio, Beroe, Ephira, Opis, Deiopeia, Cyrene, Clymene: ex his Deiopeia filia Asiæ paludis, et omnium formosißima. Stabili.] cum qua nullum repudium fiet, neq; diuortium. Dicabo.] Ita eam tibi unicam dedicabo, ut sola sit tua, et perennet tecum, & prolem creet. & est remuneratio.

VAR. Lect. Aut age diuersas, & disijce corpora ponto.] In antiquis omnibus exemplaribus de meliore nota, Diuersos, legitur uirili genere, ut de Troianis intelligatur. Quarũ quæ forma pulcherrima, Deiopeiam.] In Romano libro, in Oblongo, in Mediceo, & aliquot alijs antiquis, Deiopeia, nominandi casu scriptum est, pulcherrima elocutionis figura. Nam alibi etiam Vergilius utitur antiptosi.

DON. Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor, Ilium in Italiam portans, uictosq; penates.] Omnia proponentis & respondentis studio memorantur. Hîc enim non nominauit Aeneam, ne diceret Aeolus, nõ possum aliquid moliri aduersus nepotem Iouis, qui mihi imperium dedit. Ait ergo, Gens.] Quæ generalitas nomẽ speciale suppressit, quod poterat impedire desiderium. addidit enim: Inimica mihi. non dixit, ego sum illius inimica, sed ipsam constituit inimicam, quasi inferiores potiorem prouocarent. Grauauit hoc genere Troianos, ut etiam ipse Aeolus rerũ indignitate permotus, iracundiam suam Iunonis commotioni coniungeret. Mihi.] uerò quod ait, hoc est, reginæ, sorori Iouis & coniugi, quæ omnia per pronomen intelligi uoluit, & propter arrogantiam non apertius posuit. Tyrrhenum nauigat æquor.] uel quòd facilius moueri in perniciem nauigantium posset, uel quòd uicinum esset Italiæ. Ilium in Italiã portans.] Omnes opes suas, omnemq; substantiam secum portans, quæ si perijsset per idem tempus, nouari posterius non potuisset. Ne uerò excusaret Aeolus deorum causam, quibus cogebatur inferre uiolentiam, addidit: Victosq; penates.] scilicet metuendos non esse, qui nec sibi, nec suis prodesse potuerant desiderijs. dehinc summa subnectitur: Incute uim uentis, submersasq; obrue puppes, Aut age diuersos, & disijce corpora ponto.] Expreßit plenam potestatem. nam si eo ordine, quo loquuta est, uellemus intelligere, non cohæreret. Si enim ordinatã posset commota proferre dictionẽ, sic loqui inciperet: Aeole, gens inimica mihi, Tyrrhenum nauigat æquor, Ilium in Italiam portans, uictosq; penanates. Incute uim uentis, submersasq; obrue puppes: Aut age diuersos, & disijce corpora ponto. Namq; tibi diuũm pater, atq; hominum rex, Et mulcere dedit fluctus & tollere uento. Ante omnia tamen consideranda sunt, quæ Iuno perfici cupiebat, dicta quidem, sed non ordine suo, ut apparet, eam per commotionem nimiam, ordinationem rebus ipsis dare nequisse. dixit: Incute uim uentis, submersasq; obrue puppes, & disijce corpora ponto. Quod fieri necesse erat nauibus submersis, atq; ita nouißimum ponere. Aut age diuersos.] Vt esset, sicut diximus, oratio rectè composita hoc modo: Incute uim uentis, submersasq;

obrue puppes, et disiice corpora ponto, Aut age diuersos. Deniq; hoc & ipsæ coniunctiones ostendunt, cum dicit: Incute uim uentis. Et ponit, que, ut coniungat facto factū: Submersasq; obrue puppes, adsociat: & ut compleat effectum submersarum nauium, & proueniat inde, Disiice corpora ponto. Ecce ponit, Aut, diuersæ naturæ coniunctionem, hoc est, disiunctiuam, ut faciat separationem pœnæ: ut si prouenire non posset, Submersasq; obrue puppes, & disiice corpora ponto: proueniret saltem, Aut age diuersos. Quoniam sparsi nihil audere posterius poterant, nec ad Italiam peruenire. Sunt mihi bis septem præstanti corpore nymphæ.] Vt cupiditatem & ardorē explicandæ rei, qua Iuno urgebatur, ostenderet, ad authoritatem iubentis addit & præmium, ut multifariam de effectu securior redderetur. Sed hæc dictio obliqua est: pulsat enim Veneris munus: & quia propter Helenam, quæ fuit in alieno matrimonio, & Græci & Troiani perierant, nec poterat esse matrimonium inter ipsam & Paridem, etsi remorata apud ipsum foret, legitimam sobolem utpote adultera procreare non posset, usq; proponit, e contrario potuerunt. Acute subtiliterq; respondit, singulis antequam dicerentur occurrens. Sunt, inquit, mihi.] Hoc est, non inuadam te propter alienum, quod cum dedero posterius perdas, sed dabo quod habeo propriū. Subiecit deinde laudem muneris sui, et eam ipsam multis extollit, Primò à numero, Bis septem.] Qualitate: Præstanti corpore.] Quod difficile fuit, omnes formosas memorat, & eam pollicetur quæ pulchritudine cæteras anteiret. Dehinc à genere, cum dicit, Nymphas.] Vt Helenam ratione sanguinis superaret, adiungit: Connubio iungam stabili.] Vt esset legitimo matrimonio sociata, & honestis nuptijs iuncta, quod cum sit stabile matrimoniū, esset unius consortio dedicatum. Subnectit, ex huiusmodi coniunctione quales possint procreari liberi: Et pulchra faciat te prole parentem.] Paris enim nec diu retinere potuit, quod male fuerat consequutus: & sicut dictum est, si apud ipsum Helena uiuo marito suo diutius mansisset, ac partum aliquem edidisset, pater ex eo dici non posset: ex adultero enim concepti nō habent legitimum patrem. Proinde illa est pulchra proles, quam profert honesta coniunctio. Hoc loco maior intellectus hominis, amisso Vergilij puro & uero, sic suspicionibus in falsam interpretationem ducit, ut asserat pulchram prolem idcirco Iunonem pollicitam, quod Æolus iam turpes filios habuisset, quum uiuo ei, & perpetui temporis matrimonium promisisset, & pulchram prolem, hoc est, non corporis, sed generis honestate decoratam. Deniq; ostendemus pulchram prolem nō in corporis forma Iunonem esse pollicitam, sed in ipso matris honesto consortio. Alio quippe in loco ipse Vergilius, cum originem Cæsaris assereret à Troianis descendere, & hanc partem inter laudes eius poneret: Nascetur, inquit, pulchra Troianus origine Cæsar: scilicet, pulchra non corpore, sed natalitiū honestate. Hoc loco Vergilius docet, non contemnenda esse apud nos quæ magna sunt, ut obtineamus, quæ magnopere desideramus impleri. Aeolus hæc contrà.] Quod ait Contrà, non contra uoluntatem Iunonis, sed cōtra uerba: noluit quippe ei parti respondere, qua Iuno præmium promisit. neq; enim dixit, Bene me accipis, aut gratias ago promissis tuis: ne uideretur etiam ipse, ut Paris, libidinis munere prouocatus, uoluntati Iunonis obsecutus. Item intelligi etiam potest sic, contrà: quia illa dicit, Nanq; tibi diuūm pater, atq; hominum rex, Et mulcere dedit fluctus, & tollere uento. Aeolus ergo quomodo cōtrà responderit, differamus. Sed prius uidendum est, quomodo etiam ipse beneuolum se fecit. ait enim: Tuus ô regina quid optes Explorare labor, mihi iussa capessere fas est.] Vt est, inquit, discretio inter personarum merita, sic & officia discernuntur. Tu regina, hoc est, officium tuum iubendo, meum uero exequendo cōpletur. Tui laboris est, hoc est, tuæ curæ, inuenire, quid iubeas: sollicitudinis autem meæ, dare præceptis effectum. & quod ait, fas est, licebit facere, etiam si illicita iubeas fieri. Illa enim dixit, Victosq; penates. Aeolus sic uidetur contrà respondisse, etiam si uicti non essent, facerem: quia quum fieri aliquid non licet, incipit licere, si eius fiat iussu, cui iubendi plena potestas est. Ecce exempli causa ponamus iudicium publicū. Non licet hominem uerberare aut torquere, & qui hæc fecerit plectitur: sed si iussu iudicis fiant, nullum admittitur crimen. Hoc uoluit etiam Æolus dicere: illicita si me iubeas facere, faciam, & impune faciam, quia regina iubente nulla obsequentem pœna sequetur. item contrà respondit dicendo,

Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, & pulchra faciat te prole parentem.
Aeolus hæc contrà: Tuus, ô regina, quid optes,
Explorare labor, mihi iussa capessere fas est.
Tu mihi quodcunq; hoc regni, tu sceptra, Iouemq;
Concilias, tu das epulis accumbere diuûm,
Nimborumq; facis, tempestatumq; potentem.
Hæc ubi dicta, cauum conuersa cuspide montem
Impulit in latus, ac uenti uelut agmine facto

SER. Connubio iungam stabili.] Multa in unū contulit uersum, quæ Iuno promittit. Dicendo enim Connubio, ostēdit legitimā: dicendo Stabili, longā promittit concordiam, id est, quæ diuortio caret: dicendo Propriam, adulterij remouet suspicionem. Quod autem adiecit Dicabo, obsequentē eam fore demonstrat: in usu enim est ut dicamus, Sacerdos dicatus est numini, hoc est, ad obsequium datus est. Igitur totus cum dictione pronunciandus est. Meritis.] præstitis. ut alibi, Nec te regina negabo Promeritam: id est, præstitisse. et alterum pendet ex altero: meritum enim non nisi ex præstantis beneficio descendit. Pulchra prole.] ubi connubij finem ostendit. Notanda figura: frequēter enim hac utitur. nam quod nos per genitiuum singularem dicimus, antiqui per septimum dicebant: ut hoc loco, Parentem pulchra prole, id est, pulchræ prolis. Et simpliciter intelligendum est. Errant nanque qui dicunt, ideo Pulchra dixisse, propter Canacem & Macareum in se inuicem turpissimos fratres: illi enim alterius Æoli filij fuisse narrantur. Æolus hæc contrà.] subaudi Dixit: quod ex posterioribus intelligitur, ut supra notauimus. Regina.] Inferioris personæ reuerentia est, maiorem meritis appellare, nō nomine: contrà maioris est, minorē tantum nomine uocare. qui ordo non nisi per indignationem corrumpitur. ut in Duodecimo Sagès in extremis rebus Turnum, nō regem uocat: ut, Ruitq; implorās nomine Turnum. & alibi de Aristæo, Et te crudelem nomine dicit. Explorare labor.] Superius nanq; antè multa poposcerat Iuno. hoc ergo dicit, Tuum est deliberare quid uelis. Mihi iussa capessere fas est.] Figura est

A ra eſt λιτότης, quæ fit, quotieſcunq; minus dicimus, pluſq; ſignificamus per cõtrarium intelligentes: ut hoc loco non ait, Licet mihi implere quæ præcipis, ſed nefas eſt non implere quæ iuſſeris. Item, Munera nec ſperno: id eſt, libẽter accipio. Tu mihi quodcunq; hoc regni.] Redit ad Phyſicam rationem. nam motus aeris, id eſt, Iunonis, uentos creat quibus Æolus præeſt. dicendo autem Quodcunque, aut uerecundè agit, ne uideatur arrogans: aut latenter penè iocatur Poeta. Quis enim poßit uentos, id eſt, rem inanem tenere? Iouemq; concilias.] ὕστερον πρότερον in ſenſu. non enim Iupiter conciliatur Æolo, ſed Æolus Ioui, quaſi ſuperiori conciliatur. Conciliantur autem noui, recõciliantur antiqui. Tu das epulis accumbere diuûm.] Hoc eſt, tu me deum facis. Duplici enim ratione diuinos honores meremur, dearum coniugio, & deorum cõuiuio. Vnde & in Bucolicis legimus, Nec deus hunc menſa, dea nec dignata cubili. Hæc ubi dicta.] à Iunone et ab Æolo. Cauum.] Ordo eſt, conuerſa cuſpide cauum montem in latus impulit. & alibi: In latus, inq; feri curuã compagibus aluũ Contorſit. quaſi in rẽ quæ facilè cedit ictui.

DON. Tu mihi quodcunque hoc regni, tu ſceptra, Iouemq;
B Concilias.] Illa enim dixit, à Ioue accepiſti poteſtatem: ille in uoce officioſa perſiſtẽs, ipſius Iunonis uult eſſe quod poterat. Addidit, Tu das epulis accumbere diuûm, ſceptra Iouemq; concilias.] Ipſum, inquit, Iouem ut propitium habeam tu facis. & ut memorem ſe omnium beneficiorum Iunonis oſtenderet, addidit: Tu das epulis accumbere diuûm.] Vnum uidetur poſuiſſe beneficiũ præſtitæ humanitatis: ſed cumulatur alio, ſi conuiuium cum potiore miſceatur. Tertiò, ſi cum potiorib. plurimis. Quartò, ſi inferior perſona non ſedeat, ut fieri ſolet, ſed accumbat. Poſuit in fine, & hoc, quod deſideras tuum eſt & in tua poſitum poteſtate. Perſonarum in utraq; oratione, loci quoq; & temporis habitam rationem dubitari non poteſt. Perſonarum ſcilicet, Iunonis, Æoli, Troianorũ, penatum uictorum, Veneris, Helenæ, Paridis, Deiopeiæ. Loci, propter mobilitatem Tyrrheni maris, & Italiæ proximitatem. Temporis uerò, ne multiloquio tractum tempus opportunitatem nocendi corrumperet. Deniq; breuiter Iuno deſiderium ſuũ proſequuta, & breuius reſpondet Æolus, & promiſit effectum. Hæc ubi dicta, & cætera
C quæ ſequuntur.] Hoc eſt, ubi Iuno & Aeolus hoc dixerunt, cœpit Aeolus iuſſa cõplere, quæ fuerunt hæc: Incute uim uentis, ſubmerſaſq; obrue puppes, Et diſiice corpora ponto, aut age diuerſos. Patefecit igitur exitum uentis, plurimos ſimul atq; diuerſæ naturæ, hoc eſt, contrarium flantes, atq; impugnantes ſeſe, fecit exire, ut confligentibus inter ſe fluctibus, regendis nauibus, conſilium non ſuppeteret, & deficiente induſtria facilius mergerentur, & merſis nauibus corpora diſiicerentur. Aut age diuerſos, impleri non poſſet, niſi uenti ut ſuprà dictum eſt impugnantes ſeſe, Troianos diſcerptos per diuerſa diſtraherent. Denique ait: Incubuere mari, totumq; à ſedibus imis, Vnà Euruſq; Notuſq; ruunt, creberq; procellis Aphricus.] Vt ſimul complerẽtur quæ Iuno mandauerat, acceßit ad uiolentiam maris aliorum quoq; elementorũ pleniſſima perturbatio. dixit quippe, Eripiunt ſubitò nubes cœlumq; diemq; Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra.] Hæc ſolis Teucris acciderant, & in ſolo mari fuerant tenebræ. Confuſio quippe elementorum & tetra pelagi facies ſuſtulerat diem Troianis & cœlum. Confunditur inquit cum tenebris dies, ſubtrahitur lux ex alienis temporibus, nox importunè ſuccedit, ne contra mala reperiri conſilium poſſet. Eripitur cœlum, & ut quam in partem niterentur, gubernatores ipſi neſcirent: eò amplius tonitrua mittebantur, & fulgura: & ut inter multiplices metus Troiani deſperatione poſſeßi, nihil aliud ſperarent, quàm mortem. idcirco dixit, Intonuêre poli, & crebris micat ignibus æther, Præſentemq; uiris intẽtant omnia mortem.] Inter hæc quales cogitationes habuerit Æneas, uel cuiuſmodi animo atq; corpore ſenſerit pathos, Poeta deſcribit. Ait enim, Extemplò Æneæ ſoluuntur frigore membra.] Alij frigus pro timore intelligunt poſitũ, quod contrà eſt: nam ſi timuit Æneas mortem, derogatum eſt uirtuti ac meritis eius. Frigus ergo dixit propriè, quod naſcebatur non ex caſu euidentißimæ mortis, ſed ex leui genere, quod cruciabat animum uiri fortis, qui optabat potius glorioſe in campo occumbere, quàm in fluctibus ignobiliter interire. Rectè ergo nõ timorem, ſed uerum frigus debemus intelligere, quod oriebatur ex tot aduerſis, quæ corporis calores extorſerant ſeu extinxerant. Incipit iam dolores ſuos exprimere, ut appareat, quòd in illis periculis gemeret. O' terq; quaterq; beati.] hoc eſt, multifariam felices. Dicitur iam cauſæ: Quis antè ora patrũ.] Ex his quæ ſecundo libro ſcripta ſunt, cõiicere poſſumus, Polytis illum feciſſe mentionẽ, qui ante patrem ſuum Priamum Pyrrhi cæde procubuit. et quia patria potiore loco inter parentes numeratur, Troiæ, inquit, ſub mœnibus altis.] Hoc eſt, cùm altitudo mœnium ſtaret. Contigit oppetere.] Id eſt, contigit interire. Reliquerunt ergo incolumem: quod bono ciui glorioſum ſolatium eſt in interitu ſuo, integrum ſtatum ciuitatis propriæ reliquiſſe. Altis ergo poſuit, ut oſtenderet integram adhuc ciuitatem: ipſe enim Æneas campos, non altitudinem dimiſit. nam in tertio libro cum ingẽti gemitu ait, Et campos ubi Troia fuit. Et quia pathetica fuit continua dictio, perſeuerare nõ potuit, cùm dicturũ fuiſſe intelligamus quod dolebat. Id eſt, Ego autem amiſſa patria, in fluctibus, perdita gloria, moriturus ſum. atq; ut hoc cõfirmaret, ait: O' Danaûm fortiſſime gentis.] Tamẽ rurſum ad aliud raptus eſt dicens:

POM. Sabi. Regina.] Regina dicitur Iuno, quòd in huius poteſtate omnia terreſtria ſint. ſic ait Varro. Tuus labor.] tuũ eſt deliberare, quid uelis. Tuum quodcunq; das.] Quia è terra erumpunt uenti. Concilias.] me Ioui. Accumbere.] facis Deum. Potentem.] Regem. Cuſpide.] ut tridente Neptuni, uel ſceptro, uel aliqua cuſpide.

Quà data porta ruunt, & terras turbine perflant.
Incubuêre mari, totumq; à ſedibus imis
Vnà Euruſq; Notuſq; ruunt, creberq; procellis
Aphricus, & uaſtos uoluunt ad littora fluctus.
Inſequitur clamorq; uirûm, ſtridorq; rudentum.
Eripiunt ſubitò nubes cœlumq; diemq;
Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra,
Intonuêre poli, & crebris micat ignibus æther,

SER. Agmine.] uel impetu, uel multitudine. Agmen enim ſermo πολύσημος eſt: id eſt, πολλὰ σημαίνων, nam ſignificat impetum. ut, Illi agmine facto Laocoonta petũt. Et multitudinem: ut, Vocat agmina ſæua ſororum. etiam exercitum incedentẽ agmen uocamus. Porta.] Omnis exitus porta dicitur, quaſi qua poteſt uel importari uel exportari aliquid. Turbine.] ui uentorũ. Sciendum, quando appellatiuum

Præsentemq́ uiris intentant omnia mortem.
Extemplò Aeneæ soluuntur frigore membra,
Ingemit, & duplices tendens ad sidera palmas,
Talia uoce refert: O terq́ quaterq́ beati,
Queis ante ora patrum Troiæ sub mœnibus altis
Contigit oppetere. ô Danaum fortissime gentis
Tydide, me'ne Iliacis occumbere campis
Non potuisse? tuaq́ animã hãc effundere dextra?
Sæuus ubi Aeacidæ telo iacet Hector, ubi ingens
Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis

do appellatiuum est, facit turbinis: si nomẽ propriũ, turbonis facit: ut Horat. *Turbonis in armis.* Eurusq; Notusq;.] *Cardinales quatuor uenti sunt, de quib. nunc tres ponit. paulo pòst unum, quem omiserat, reddidit. ut,* Stridens *Aquilone procella.* Procellis.] Procella *est uis uentorum cum pluuia, ab eo quòd omnia percellat, id est, concutiat.* Insequitur clamorq; uirûm.] *Quia præcesserat uentorum sonus, quem & ipsum clamorem possumus dicere.* Stridorq; rudentum.] Propriè *enim in funibus stridor est.* Teucrorum ex oculis.] Nunquam *enim totum cœlum nubibus tegitur, sed illa pars cõtra quã flauerint uenti. Quod autem dixit,* Diem *eripi, ad uidentium oculos retulit, non ad naturam: nam dies adhuc erat.* Nox incubat.] Nox *dicta, quia oculis noceat.* Incubat *autem ideo dixit, quòd alienum tempus inuasit: nam* Incubare *propriè dicitur, per uim rem alienam uelle retinere.* Poli.] *axes, id est, extremæ partes cœli, super quibus cœlum uertitur, id est,* πολᾶιϛ: *unde & uertices* Latinè, *Græcè* πόλοι *dicuntur.* Æther.] *Ætherem hoc loco pro aere posuit: nubes enim, unde & fulmina, aeris sunt, non ætheris: & frequenter* Vergil. *duo ista cõfundit.* Intentant.] *minãtur. omnia autem ad superiora retulit.* Extemplò.] *ilico.* Et *est augurũ sermo: templum enim dicitur locus auguris manu designatus in aere, post quem factum ilico captantur auguria.* Æneæ soluuntur.] Seruauit τὸ πρέπον, *ut Æneam ultimum territum dicat. ex* Homero *est, de* Vlysse: καὶ τότ᾽ ὀδυσσῆος λῦτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ, ὀχθήσας δ᾽ ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμόν. Frigore.] *timore, & est reciproca translatio. nam & timor pro frigore, & frigus pro timore ponitur, ut in* Terentio: Vxorem *tuam pauitare aiunt, non timere, sed laborare frigoribus. utrunq; enim in unum exitum cadit, sicut de calore & frigore, urere dicimus: ut est,* Aut Boreæ *penetrabile frigus adurat.* Ingemit.] Non *propter mortem, sequitur enim:* O *terq; quaterq; beati. sed propter mortis genꝰ,* Graue *est enim, secundum* Homerum, *perire naufragio: quia anima ignea est, & extingui uidetur in mari, id est, elemento contrario: ut,* Igneus *est ollis uigor.* Duplices.] *duas, secundum morem antiquum. nam* Duplices *duas dicebant, ut hoc loco: &* Binos, *duos: &* Vtrosq;, *pro utrunque: ut* Cicero, Binos *habebam, iubeo promi utrosq;. item* Sallustius *quum de duobus loqueretur:* Hi *utriq; ad urbem imperatoris erant.* O terq; quaterq; beati.] *id est, sæpius: finitus numerus pro infinito. ex* Homero *est de* Vlysse: τρὶς μάκαρες δαναοὶ καὶ τετράκις, οἳ τότ᾽ ὄλοντο Τροίῃ ἐν εὐρείῃ, χάριν ἀτρείδῃσι φέροντες. Quis.] Et Quis, & Quibus *secundum artem dicimus: ab eo enim quod est à qui, in bus mittit: ab eo quod est à quo, in is mittit. sed à tertia declinatione in usu sunt datiuus & ablatiuus plurales, licet antiqui omnibus usi sint casibus.* Deniq; Cato *in* Originibus *ait:* Ques *sunt populi. & declinauit* Ques, *quium. sicut puppes, puppium.* Mœnibus altis.] Propter Pergama, *quæ altißima fuerunt: ex quibus omnia alta ædificia,* Pergama *uocantur, sicut* Æschylus *dicit.* Oppetere.] *ore terram petere, id est, mori.* Etymologia *est, non autem compositio.* Possumus *autem sic uti hoc sermone, ut & per se plenus sit, et recipiat adiectionẽ.* Ergo *dicimus et* Oppetit, *et* Mortem *oppetit: sicut & expirat, & animã expirat.* A

Fortißime gentis.] Atqui *ut in artibus legimus, superlatiuum gradum non nisi genitiuo plurali iungi constat quidem: sed* Gens *nomen est enunciatione singulare, intellectu plurale.* Bene *ergo iunxit, in gente enim plures sunt: ut alibi,* Ditißimus *agri* Phœnicũ. *non enim unus est ager* Phœnicum. *sic* Sallustius: Romani *generis disertißimus. Sanè quæritur quare* Diomedem *fortißimum dixerit, quum post* Achillem & Aiacem *ipse sit tertius. unde et* Sallustius *ait:* Primum Græcorũ Achillem. Multi *dicunt ideo fortißimum, quia iuxta* Homerum, & Venerem *uulnerauit &* Martem. Alij *ad gentem referunt, quòd* Achilles Thessalus *fuit,* Aiax Græcus, Diomedes Danaus. *Multi ad excusationem* Æneæ *uolunt fortissimum dictum, à quo eum constat esse percussum.* B Tydide.] Vocatiuus Græcus *est. si enim* Latinè *diceret,* ô Tydida *debuit ponere.* Omnia *enim patronymica quæ in des exeunt, apud* Latinos *primæ sunt declinationis: ut,* Sæuus *ubi* Aeacidæ *telo iacet* Hector. Animam hanc.] Quasi *cum dolore* Hanc *animam dixit: quasi diceret, quæ ad labores nata est.* Effundere.] Secundum *eos qui dicunt sanguinem esse animam: ut ipse alibi,* Purpuream *uomit ille animam. nam alio loco aliorũ opinionem sequitur, qui dicunt spiritum esse animam: unde est,* Atq; *in uentos uita recessit.* Sæuus.] *magnus, ut superius dictum est.* Et *bene elegit, cum quibus perijsse debuerit:* Ipse *enim & fortis est, et numinum proles.* Rectè *ergo his iungitur, in quibus talia fuerunt.* Sarpedon.] Et *in ultima possumus accentum ponere, & in penultima: nam* Homerus & Sarpedonis *declinauit, &* Sarpedõntis: *unde & uarius accentus est.* Sarpedonis *autem antepenultima habet accentum,* Sarpedõntis *in penultima. sed* Sarpedõtis *usurpauit: naturalis enim declinatio est* Sarpedonis, *sicut* Memnon Memnonis, Sinon Sinonis. Si *autem genitiuum in dontis miserit, à circunflexo uenit, qui est in ultima syllaba nominatiui: ut* Demophôn Demophôntis, Laocôn Laocôntis: *sic ergo &* Sarpedôntis. Est *autem* Sarpedon *filius* Iouis & Laodamiæ, *occisus à* Patroclo. C

Tydide, me'ne Iliacis occumbere campis, Non potuisse? *tuaq; animam hanc effundere dextra?* Sæuus *ubi* Aeacidæ *telo iacet* Hector, *ubi ingens* Sarpedõ, *ubi tot* Simois *correpta sub undis* Scuta *uirûm, galeasq;, & fortia corpora uoluit.*] Ex *his infelicem se existimans, qui hunc exitum uitæ habere non meruit, et ignobili mortis genere uir fortis in pelago fuerat moriturus: hoc ne compleret, quod coniectura colligimus, fluctus interuenit, qui uocẽ loquentis occluderet: esset enim uitiũ poetæ, si finitis querelis* Æneæ, *fluctum faceret superuenisse.* Deniq; *similia alijs locis etiam* Poeta *poneret.* Ait *quippe,* Hæc *dum* Dardanio Æneæ *miranda uidentur. et alibi,* Talia *fundebat lachrymans. dum enim consideraret* Æneas *picturas templi, dũ* Andromache *loqueretur sermones suos aut dolores, imperfectis his* Dido *ad templũ processit, &* Helenus *extra urbem.* Ergo *ait:* Talia iactanti.] Hoc *est, adhuc loquenti interuenit uis fluctuum, nec siuit* Æneam *explicare quæ uoluit.* DON

A uoluit. Cæterùm si complesset, diceret felices qui in Troia perierunt, & infelicem qui esset periturus in fluctibus. Stridens aquilone procella Velum aduersa ferit, fluctusq; ad sidera tollit: Franguntur remi, tum prora auertit, & undis Dat latus, insequitur cumulo præruptꝰ aquæ mõs.] Describit aduersa omnia, quæ nauigantibus accidunt, cùm è diuerso tempestas interuenit. Hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens Terrã inter fluctus aperit, furit æstus arenis.] Fluctibus uario motu uenientibus, aut erigebãtur naues aliæ per tumorem maris, & in sublime ferebantur: aut usq; ad imum deprimebantur aliæ, cum ui undæ subsiderent. Furit æstus arenis.] Non solùm undæ, uerùm etiam ima pelagi, tempestatum furoribus agitabantur. Fit iam quòd Iuno uoluerat: nam cœperunt diuersi agi. Deniq; posuit: Tris Notus abreptas in saxa latentia torquet, Tris Eurus ab alto, In breuia et Syrtes urget (miserabile uisu.)] Quasi peritus locorum et nauigationis posuit, Ab alto Eurus ducebat in Syrtes. hoc est, de medio pelago: aliter enim non potest (utpote qui flatus habeat ex orientis partibus, in quibus sunt & Syr-
B teis] eo nauigia cogere, unde potuit reuocare. Sex igitur naues alienatæ sunt à cæteris, una turbata premitur in qua nauigabat Æneas, nunc casus octauæ describitur. Vnam, inquit, quæ Lycios, fidumq; uehebat Orontem, Ipsius ante oculos, ingens à uertice pontus.

POM. Sabi. Ruunt.] sine ordine fundunt se: tempestas tota ab Homero est descripta. Incubuere mari.] Valerius, Vnanimi freta curua ferunt: eurus, ex oriente. Nubes eripiunt.] obscuritate. Cœlum.] pro aere posuit: ut alibi de Dædalo, Ausus se credere cœlo. et de columbis, Ipsa sub ora uiri cœlo uenere uolantes. Quare tria elemẽta posuit, et nõ quatuor: secutus est Ennium, qui in Medea ait, Iupiter, tuq; adeò summe Sol qui res omnes inspicis, quiq; tuo lumine mare, terram, cœlum cõtines, inspice hoc facinus, priusquam fit, prohibe esse scelus. Æmilius Asper in hoc loco ait, Hæc membra natura sic solet iungere. Nox atra.] obscuritas. Valerius, Vasto pariter ruit ingens æther Cum tonitru piceq; premit nox omnia cœlo: id est, aere. Aether.] pro aere. Frigore.] Qui timent, frigescunt. O terq; quaterq; beati.] Hannibal apud Sillium ait, Felix ô frater, diuumq; æquate cadendo: & tota tempestas ab Homero est descripta. alloquitur suos Æneas non sine querimonia, & apud Homerum Vlysses: apud eundem Neptunus, apud Vergilium Æolus. Sillius Homerum secutus, Neptunum fecit sæuire. Altis.] non ad altitudinem refertur, sed ad nomen: quia undiq; erat fama Troianæ urbis, inspiciendum, quia loquitur Æneas & de patria. Oppetere.] terrã. Oppetere, id est, mori. Danaûm fortissime gentis.] Danaus Beli filius Ægypto pulsus à fratre, Argos nauigauit, ubi pulso Sthenelo regnauit, Argiuos ex suo nomine dixit Danaos. Fabulæ aiunt eum pulsum, quòd negauisset iungere filias suas filijs fratris. Tydide.] Diomedes Tydei filius & Argiæ Adrasti, uiribus et consilio ualuit. Fortissime.] Antonomasia est, ut Quintilianus meminit. Animam.] pro sanguine dixit. si quis effundit sanguinem, animam exhalat. sic Rufidius in cæde Romana apud Cannas. & alibi, Purpuream uomit ille animam. Sæuus Aeacid.] Æacus pater Pelei, Peleus Achillis. patronymicum ab auo. Sarpedon.] rex Lyciæ. Sarpedon locatus in eo cornu erat, in quo & Patroclus à Græcis. cum processere in aciem, ambo uenere in singulare certamen, & crebris ictibus se inuicem petebant: curru inde desiliunt, et gladijs cominus pugnabant. Patroclus ira concitus, totus irruit in hostem, poplitibus incisis ruenti Sarpedoni instat, & innititur, postratumq; interemit. Ingens.] Magna præsidij spes erat in Sarpedone: quo interfecto, omnis spes cecidisse credebatur. Simois.] Simois, Xanthus, Scamander, flumina sunt Troadis. Simois Xantho iungitur, ambo in Scamandrũ influunt: luti tantum ferunt, ut maritimam oram palustrem faciant.

VAR. Lect. Sæuus ubi Æacidæ telo iacet Hector, ubi ingẽs Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis.] Id attingam, quod in antiquiori quodam libro legere est, Hector & ingens, pro, Vbi ingens. Nempe quòd satis illis uisum sit repetere bis tantum aduerbiũ, Vbi: nã si ter prolatum sit, oratio loco tam mœsto lasciuire uideatur.

SER. C Simois.] Hoc nomen integrum ad nos transijt, unde suo est accentu proferendum: nã si esset Latinum, antepenultima haberet accentum, quia secunda à fine breuis est. Sub undis.] & Sub undis legimus, et sub undas. sed si Sub undas, correpta intellige: si sub undis, Voluit. uaria ergo distinctio est. Fortia corpora.] hoc est, uirorum fortium corpora: nulla enim est in mortuis fortitudo. Et ex Homero tractũ est: καὶ σιμόεις ὅτι πολλὰ βοάγρια, καὶ φιφάλειαι Κάππεσον ἐν κονίῃσι καὶ ἡμιθέων γένος ἀνδρῶν. Talia iactanti.] inaniter loquenti. ut alibi, Atq;

Scuta uirûm, galeasq;, & fortia corpora uoluit.
Talia iactanti stridens Aquilone procella
Velum aduersa ferit, fluctusq; ad sidera tollit.
Franguntur remi, tum prora auertit, & undis
Dat latus, insequtur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit, furit æstus harenis.
Treis Notus abreptas in saxa latentia torquet,
(Saxa uocant Itali medijs quæ in fluctibus aras)
Dorsũ immane mari summo. treis Eurus ab alto
In breuia & Syrteis urget (miserabile uisu)
Illiditq; uadis, atq; aggere cingit harenæ.
Vnam, quæ Lycios fidumq; uehebat Orontem,
Ipsius ante oculos, ingens à uertice pontus
In puppim ferit: excutitur, pronusq; magister
Voluitur in caput: ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agẽs circũ, & rapidus uorat æquore uor (tex.
Apparent rari nantes in gurgite uasto,
Arma uirûm, tabulæq;, & Troia gaza per undas.
Iam ualidam Ilionei nauem, iam fortis Achatæ,
Et qua uectus Abas, & qua grandæuus Alethes,
Vicit hyems: laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisq; fatiscunt.

irrita iurgia iactat. &, Voces dũ iactat inaneis. Aquilone.] ab Aquilone. Aduersa.] contraria: quia ad Italiam nauigantibus Aquilo contrarius est. Franguntur remi.] uel gubernacula, uel quod melius est reuera remi. Antiqui enim uelis remisq; nauigabãt: ut, Validisq; incũbere remis, Obliquatq; sinus in uentos. Auertit.] pro auertitur, & est figura creberrima. potest namque pro actiui uerbi significatione, passiuum ponit: ut est, Et pictis bellantur Amazones armis, pro bellant. Nec nos debet mouere, quòd Bellor facit: natura enim hoc prohibuit. Nam compone hoc uerbum,

Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamq; hyemem sensit Neptunus, & imis

bum,et inuenitur actiuu: facit enim debello et debellor. & cōtra pro passiui uerbi significatione actiuum ponitur, ut est hoc loco Auertit,pro auertitur.et,Insinuat pauor, pro insinuatur. &,Nox humida cœlo Præcipitat,pro præcipitatur. Sed hæc uerba tantummodo pro se inuicem ponuntur, quæ et actiua esse possunt,& passiua:ut est,auerto & auertor, præcipito & præcipitor. Ergo nō possumus dicere, quod quidam antigraphus,declinationes actiui uerbi et passiui pro se inuicem poni:nam et naturalis uerbi declinatio actiua est, & communis deponentis'ue passiua: & aliud est esse actiuum uerbum,et aliud actiui uerbi declinationem. Dat latus.] inclinatur. Cumulo.] altitudine. Præruptus.] in altum eleuatus. Dehiscens.] id est,ualde hiscens. De enim augentis est: ut in Terent.Deamo te Syre. Aperit.] ostendit.ut Sallust.Caput aperire solitus:id est,nudare,ostendere. Harenis.] & ab harenis, & cum harenis: id est, uel ab imo mouebatur mare, uel cum ipsis harenis,ut in tempestate solet. Treis.] Latinū est. Genitiu9 enim pluralis,quotiēs in ium exit,accusatiuū pluralē in eis mittit,ut puppiū puppeis:quotiēs in um exit, in es mittit,ut patrū patres. In saxa latentia.] propter tempestatem. Hæc autem saxa inter Africam & Sardiniā sunt,quæ saxa ob hoc Itali aras uocant,quòd ibi Afri & Romani fœdus inierunt. unde & Dido:Littora littoribus contraria,fluctibus undas Imprecor. quæ aræ à Sisenna Propitiæ uocantur. Saxa uocant Itali medijs quæ in fluctibus aras.] Ordo est,quæ saxa in medijs fluctibus Itali aras uocant. Dorsum immane.] eminens, altum: secundum Homerum. Mari summo.] uel in summo. In breuia & Syrtes.] id est,in breuia Syrtium: ut, Molemq; & montes. Breuia autem uadosa dicit,per quæ pedibus possumus uadere. Syrteis.] Syrtium sinus duo sunt,pares natura,impares magnitudine:ut Sallustius dicit. Lycios.] Hi Troiæ ad auxilium conuenerant, qui mortuo rege Pandaro Æneam secuti sunt:unde & in Secundo ait,Comitum turbam affluxisse nouorum Inuenio. Fidum.] fidelem.utrunq; nomen idem significat. Ipsius ante oculos.] ad maiorem dolorem:unde alibi, Quæq; ipse miserrima uidi.item,Qui nati coram me cernere letum Fecisti. Ingens pontus.] magna pars ponti. et est tropus συνεκδοχή. ut Salust.in Iugurthino: Vbi signa & scuta erant,præsidium hostium. per scuta intelligendum cætera arma. & ideo,Tercentum scutati omnes,pro armati. A uertice.] aut à puppi, quæ uertex nauis est:aut ab Aquilone,qui flat à mundi uertice, hoc est,à septentrione: ut ipse alibi,Hic uertex nobis semper sublimis. Magister.] Leucaspis:ut in Sexto lib. Leucaspim, & Lyciæ ductorem classis Orontem. Ter.] sæpius.finitus numerus pro infinito.Crebros enim fluctus facit Aquilo: ut Sallustius.Crebritate fluctuum ut Aquilo solet. Ibidem.] Ibidem & Vbinam,multi dubitant ubi debeat esse accentus,qui Vbi & Ibi naturaliter breues sunt,sed ratione finalitatis plerunq; producuntur in uersu: nescientes hanc esse rationem, quia pronunciationis causa cōtra usum Latinum syllabis ultimis,quibus particulæ adiunguntur, accentus tribuitur:ut,Musaq;,illene,huiusce.sic ergo & ibidem. Apparent.] Aliud est Parere, et aliud Apparere. Parere enim est,obedire:ut,Paret amor dictis. Apparere autem, uideri:ut, Apparet liquido sublimis in aere Nisus. Et hæc obseruatio diligenter custodiri debet, licet eam au-

thores metri causa clausulæ'ue plerunque corrumpant. A Rari.] Vel propter maris magnitudinem, uel quia una perierat nauis. Nantes in gurgite.] Prima uerbi positio est No, nas,nat:unde est, Nare per æstatem liquidam. Et prima syllaba naturaliter longa est, licet in Natare na breuis sit in eadem significatione. In gurgite uasto.] ταπείνωσις est, id est,rei magnæ humilis expositio. Prudenter tamen Vergil. humilitatem sermonis epitheto subleuat, ut hoc loco Vasto addidit. Item cùm de equo loqueretur, ait:Penitusq; cauernas Ingentes,uterumq; armato milite complēt. Arma uirûm.] Bene addidit uirûm. Arma enim dicuntur cunctarum artium instrumenta:ut,Cerealiaq; arma. It&, Colligere arma iubet. Item alio loco, Dicendum & quæ sint duris agrestibus arma. Troia.] Differentia in sermone est,& in sensu,& in syllabis. Nam cùm prouinciā dicimus,& principale est nomen,breuis est Tro.quando autem non est principale,et deriuatio est, longa est Tro: ut,Troius Æneas. Gaza.] Persicus sermo est, & significat diuitias. est autem generis fœminini:ut,Gaza lætus agresti. B Quo exemplo apparet quoq;,superfluò quæri à multis,quemadmodum potuerit aurum natare:nescientes,gazas,id est,opes dici omne quod possidemus. Iam ualidam.] Zeugma est ab inferioribus,quod fit & à superioribus,et à medio.plerunq; et ad utraq; respondet:ut, Troiugena interpres diuûm,qui numina Phœbi,Qui tripodas Clarij,lauros, qui sidera sentis. Ecce hoc loco Sensis,& antedicta & sequentia concludit. Ilionei.] ἀντίπτωσις est: pro genitiuo enim datiuum posuit. Constat enim huiuscemodi græca nomina datiuum singularem in ei diphthongum mittere, ut Orphei Calliopeia: nam illa solutio est,quum Orphei dicimus. nec modò Ilionei possumus dicere astrictum esse genitiuum,ut ipse sit qui & datiuus:quod etsi fortè contingat, non regula mutatur, sed antiptosis fit,qua plerunq; utuntur poetæ:ut, Vrbem quā statuo uestra est,pro urbs.&,Hæret pede pes,pro pedi. Vectus.] qua uehebatur significat.& pro præsenti participio,quod non habemus,præteritum posuit.In Latino enim sermone à passiuo uerbo præsens participium nō est, C neq; ab actiuo præteritum: sed quod uno sermone explicare non possumus,aut circunlocutione ostendimus:aut si hoc nolumus,participium pro participio ponimus, sed usurpatiuè, ut hoc loco factū est. Vicit hyems.] Hyems duas res significat,aut tempus, aut uim uenti:et sic hoc loco intelligendum est. Imbrem.] Imber dicitur humor omnis:ut Lucretius,Ex igni, terra atq; anima nascūtur et imbri:id est,humore. Fatiscunt.] abundanter aperiuntur. Fatim autem abundanter dicimus:unde & Affatim. Hiscere autem,aperire. Imis.] Bene in imo uoluit esse Neptunum,ut iam factam cognosceret tempestatē,ut non incipientem uetaret.

In puppim ferit, excutitur, pronusq; magister Voluitur in caput, ast illum ter fluctus ibidem Torquet agens circum, & rapidus uorat æquore uortex, Apparent rari nantes in gurgite uasto, Arma uirûm,tabulæq; & Troia gaza per undas. D ON] Vt compleretur quod positum est, Submersasq; obrue puppes,& disiice corpora ponto:perit ergo amicus Æneæ,& ante ipsius oculos. Quia illi nō contigerat interire naufragio, fidum sibi perisse conspiceret, atq; eo casu dolore afficeretur. Excusatur Orontes,ne per imprudentiam nauem secum perdidisse putaretur. nam

A nam quum ingens pontus, hoc est, uis maior, & ueniens à uertice nauem operuisset, quod à dorso fuerat, caueri non potuit. Iam ualidam Ilionei nauem, iam fortis Achatæ, Et qua uectus Abas, & qua grandæuus Aletes, Vicit hyems.] Hos specialiter cum eorum nominibus posuit, qui in his potiores nauigabant, & uno casu ferebantur dicendo: Omnes Accipiunt inimicum imbrem, rimisq; fatiscunt.] Ostendit unam omnium causam, & similem fuisse fortunam. ut autem non plenè obtineret factum secundum mandatum Iunonis, Neptuni datur occasio, qui non tantùm iniuriam suam reuocaret, uerumetiam Troianis pereuntibus subueniret. Ibiq; describitur complesse Æolum, quæ Iuno mandauerat, quum dicit: Disiectam Æneæ toto uidet æquore classem: Fluctibus oppressos Troas, cœliq; ruina. Nec latuere doli fratrem Iunonis, & iræ, Eurum ad se Zephyrumq; uocat, dehinc talia fatur.] Statim sentit unde hæc, hoc est, cuius dolo essent perfecta. fratrem enim sororis pessimum studium non latebat. Vocauit uentos ad sese, & huiusmodi habuit obiurgationem, quæ erat pathetica, utpote commoti & irati: abscisa, hoc est,
B non continua, nec composita, breuis etiam. Subuenientis enim in tali casu beneficium, multiloquium nõ quærebat.

POM. Sab. Auertit.] scilicet procella. Latus.] carinam. Cumulo.] altitudine. Aquæ mons.] Procella deijcit nautas in naui. Dehiscens.] aperiens. Aperit.] nudat. Harenis.] tempestas in fundo maris, quod nunquam contigit. Torquet in saxa.] Valerius Flaccus: Excussi manibus remi, conuersaq; fronte Puppis in obliquum resonos latus accipit ictus. In saxa.] Hæc sunt saxa Ægates insulæ, seu uerius scopuli inter Siciliam & Aphricam, ubi Carthaginenses, duce Himilcone, primo bello Punico à Qu. Luctatio consule deleti sunt. Aras.] quia illic fœdera icta fuerunt inter Romanos & Carthaginenses, qui Hamilcari, qui tunc in Erice cum pedestri exercitu erat, arbitrium de pace conficienda dederunt. permissæ pacis conditio fuit, ut Carthaginenses cederent Sicilia et Sardinia. Amilcar homo bellicosus cessit, animo tamen iterandi bellum, cum uires resumpsisset patria. Nepos Cornelius sic ait: Dictæ naues Pœnorum, Luctatio superatæ apud Ægates insulas, quæ sunt inter Siciliam & Afri-
C cam. Anneus Florus sic ait: Luctatio Catulo consule, tandem bello finis impositus apud insulas, quibus nomen Ægates, nec maior aliàs in mari pugna. laceratæ hostium naues, totum pelagus inter Siciliam & Sardiniam naufragio operuere. ideo Sillius ait: Fusasq; per æquora classe Ægatis cernas. Nonnulli Philœnorum aras intelligunt, & inter duas Syrtes Leptis est, ut Salustius tradit. deinde Philœnorum aræ, quem locum Ægyptum uersus finem imperij habere Thartas, unde nomen sortitæ sint. Controuersia & bellum erat inter Carthaginenses & Cirenaicos de terminis. placuit utrisque, ut certo tempore legati domo proficiscerentur: quo in loco obuij fuissent, is communis terminus haberetur. Carthagine duo fratres missi, Philœni uocabantur, maturauere. hic Cyrenenses tardius, itinere tardati, mora pelagi, seu harena. & quoniam domi pœnas metuunt, statuunt illos criminari, antè domo digressos. post disceptationem Cyrenenses conditionem proponunt, ut uel illi, quo finem peterent suo populo, uiui obruerentur, uel sese idem facturos uellent. Philœni conditione probata, uiui obrui passi sunt. Carthaginenses eo loco Philœnis fratribus aram consecrauere, & alios honores instituere. Latent scopuli.] in fluctibus tolluntur, mari tranquillo uel dicitur, quia in summo mari, id est, in alto scopulo, is eminebat, & non latebat. Saxa uocant.] Vt Quintilianus sentit, interiectio quæ fit, ut medio sermone aliquid inseratur, non debet impedire nos. nam, hæc saxa uocant Itali, sensum impedit, si quod interponitur breue est, non damnatur. In breuia.] Breuitatem aquæ dicit, & per hoc uadosum mare. Syrtis, ubi parum aquæ & introeuntia sorbet. Syrtes.] De syrtibus Salustius scribit: Duo sunt sinus propè in extrema Aphrica, impares magnitudine, pares naturâ; quorum proxima terræ alta sunt: cætera, uti fors tulit alta, alia tempestate uadosa. nam ubi mare magnum, & sæuire uentus cœpit, limum arenamq; & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorũ cum uentis simul mutatur. Syrtes à tractu nominatæ sunt. σύρω, traho est. Cn. Sergio Strutto & C. Sempronio consulibus, inter hæc uada Syrtium classis Romana tutò nauigauit. hoc loco Syrtem maiorem intelligamus, quæ non multum distat à Carthagine. Dorsum immane.] Ægatis dicit. hic scopulus inter Siciliam & Aphricam uidetur in mari ueluti dorsum. in mari ambitus est ferè tria milia passuum, adhuc nomen habet, nautæ Gota appellant. Apud Polybium deprauato textu Ægates Egusæ dicuntur: Itali nautæ antiqui dicebant saxa. Vadis.] uadoso mari, & intelligit breuia. Aggere harenæ.] intelligit Syrtes. Lycios.] Lycij mortuo Sarpedone adhæserunt Æneæ. Orontem.] Orontes sub Ænea ductor Lyciorum. Pontus.] Synecdoche, id est, aqua. Magister.] Leucaspis. Voluitur.] nauis. In caput.] in proram. Ter.] sæpius. Torquet agens.] pontus uertiginosus. Vertex.] Quintilianus ait: Vertex est contorta in se aqua, uel quicquid aliud similiter uertitur. inde propter flexum capillorum pars summa capitis, & ex hoc quod est in montibus eminentissimum. rectè dixeris hæc omnia uertices. Vasto.] procelloso. & naufragium monstrat. Arma.] hastæ, clypei. Gaza.] Qu. Curtius ait: Igitur quasi parum munimentis oppidi fidens, ante solis ortum pecuniam regiam, gazam Persæ uocant, cum preciosissimis rerum efferri iubet, fugam simulans. Hyems.] tempestas. Laxis.] apertis. Laterum.] nauigiorum. Compagibus.] Tempestas dissuit nauigia, et aqua intrat nauim. quod cum accidit, fit naufragium. duobus modis intrat aqua: cum tollitur uento, & cum dissuitur nauis. ut suprà, Cumulo præruptus aquæ mons. Imis.] quasi quod ex imo refundebatur: id est, aqua quæ in imo est, ad summum impellebatur.

VAR. Lect. Tum prora auertit.] In Romano libro, Proram legitur, accusatiuo casu. Quanquam Seruius longa disputatione, Auertit pro auertitur, legendum censet. Quare itidem Prora, casu recto ponendum.

IOAN. Scop. Hæc Maronis carmina, ut intellectu facilia interpretibus relicta, non præteribimus: Tres notus abreptas in saxa latentia torquet, Saxa uocant Itali, medijs quæ in fluctibus aras Dorsum immane mari summo: Quæritur quæ sint ista saxa, & cur uocent aras. Hæc saxa siue scopuli sunt Ægates insulæ inter Sicil. & Africã, ubi Carthag. duce Hamilcare primo bello Punico Q. Lutatio consule deleti fuerunt. Aras uocãt in medijs fluctibus, quia illic fœdera icta fuerunt inter Rom. & Carth. qui Hamilcari tunc in Erice monte Siciliæ cũ pedestri exercitu cõmoranti, arbitriũ de pace conficienda permiserant. Pacis cõditio fuit, ut Carthag. cederent è Sicilia et Sardinia. Hamilcar

animo repetendi comparato denuò exercitu cessit. Corn. Nepos sic ait: Naues Poenorum Lutatio superato apud Aegates insulas, quae sunt inter Siciliam & Africam. L. Florus: Lutatio Catulo consule tandem bello finis impositus apud insulas, quibus nomen Aegates. hinc Silius in 1. Flore uires quet Aegates abolere parentum Dedecus, ac Siculo demergere foedus ponto. Hoc etiam Virg. canit in 1. tam professores, quàm interpretes non modò negligenter, sed ostentantes quoq; transferunt, Teucrorum & genti nomen dedit, armaque fixit Troia: ubi Troia, id est, Troiana simpliciter exponunt. Nec tamen Troia, id est, Troiana, in quibus depicta erat Troia, id est, scrofa, interpretamur, Messalam sequentes. ait enim Messala ad Valentinianum: Arma in templis fixit Antenor: id Troia, id est scrofa fuit, & ipse Antenor suum in annuo uexillo posuit: quae uerba tam cum Virg. congruunt, ut alter alterum mod are uideatur: rimantibus etiam antiquam hic arma, id est, insignia Batauij, antiquitus fuerunt scrofa. A

Stagna refusa uadis: grauiter commotus, & alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disiectam Aeneae toto uidet aequore classem,
Fluctibus oppressos Troas, caeliq; ruina.
Nec latuere doli fratrem Iunonis, & irae.
Eurum ad se, Zephyrumq; uocat, dehinc talia fatur:
Tanta'ne uos generis tenuit fiducia uestri?
Iam caelum, terramq;, meo sine numine, uenti
Miscere, & tantas audetis tollere moles?
Quos ego. sed motos praestat componere fluctus.
Post mihi non simili poena commissa luetis,
Maturate fugam, regiq; haec dicite uestro:
Non illi imperium pelagi, saeuumq; tridentem,

SER. *Stagna.] Stagnum dicitur aqua stans: sed nũc profunda maris significat, ab eo quòd non nisi nimia tempestate turbantur. ergo, Stagna & imis uadis refusa, aliud pendet ex alio: quia immobilis aqua in imo maris tantummodo est. Et alto prospiciens.] aut è mari erigens caput: aut mari prouidens, id est, consulens. Placidum caput.] Quaerũt multi, quemadmodum placidum, si grauiter commotus: quasi non possit fieri, ut irascatur uentis, propitius sit Troianis. Vno autem epitheto more suo habitum futurae orationis ostẽdit: ut alibi uno sermone, Tunc quassans caput. Caeliq; ruina.] id est, tonitribus, quorum sonus similis est ruinis. Nec latuere doli fratrem Iunonis & irae.] Aut doli Iunonis, aut fratrem Iunonis. gemina igitur distinctio est. Eurum ad se Zephyrumq; uocat.] Per hos autem, omneis intellige: isti enim sunt cardinales. Generis fiducia uestri?] Astraeus enim unus de Titanibus, qui contra Deos arma sumpserunt, cum Aurora concubuit: unde nati sunt uenti, secundum Hesiodum: Ἀστραίῳ δ' ἠὼς ἀνέμους τίκε καρτεροθύμους, ἀργέστην, ζέφυρον, βορέην αἰψηροκέλευθον, καὶ νότον ἐν φιλότητι θεῷ θεὰ εὐνηθεῖσα. Et hoc loco fiduciam pro confidentia posuit, quum fiducia in rebus bonis sit, confidentia in malis. Iam caelum, terramq;.] Ordo est: Ausi estis sine meo numine tantas moles tollere, & caelum terrasq; turbare. Aut certè illud est, quòd tria haec numina, licet diuisa imperia teneant, uidentur tamẽ regni totius habere potestatem: sicut & ipsa elementa quae retinent, physica inter se quadam ratione iunguntur, quod & ipsorum numinũ sceptra significant. Iupiter enim trifido utitur fulmine, Pluto tricipiti Cerbero, Neptunus tridente. Multi autem quaerunt, cur de alienis conqueratur elementis. Quos ego.] Deficit hoc loco sermo, & congruè, quasi iratae & turbatae mentis: ut alibi, Me me adsum. item alibi: Incipit effari, mediaq; in uoce resistit. Terentius: Quem quidem ego, si sensero. His enim affectibus tantùm, sermonis defectio cõgruit. Sed motos praestat.] Prudenter agit: plus enim est innocentibus succurrere, quàm nocentium delicta punire. Praestat.] Melius est: ut, Praestat Trinacrij metas lustrare Pachynni. Et notandus sermo: nam & per se plenus est, & tam accusatiuo iungitur quàm septimo. dicimus enim, praestat illum, & praestat illo. Post mihi non simili poena, &c.] Aut non simili poena, id est, non ea qua Troianos affecistis: aut certè mihi non simili, id est, non tam uehementer irato. Luetis.] persoluetis. & hic sermo à pecunia descẽdit: antiquorũ enim omnes poenae pecuniariae fuerunt. Maturate fugam.] cum maturitate, id est, cum tranquillitate discedite. Quomodo dicimus, Matura iracundiã tuam: id est, mitiga. perniciosum enim est Troianis, si maturent fugam, hoc est, si accelerent. B Saeuumq;.] uel magnum, uel uerè saeuum in uentos, quia minatur.*

DON. *Tanta'ne uos generis tenuit fiducia uestri.] Incipit ab inuectione. Hoc enim genus materiae non habet principiũ, & crimen exaggerat dicens, eos non solùm suam, sed hereditariam quoque sectari temeritatem. quod genus uitij quoniam naturale est, non potest emendari. Volunt enim uentos Gigantes patres habuisse, qui quũ bellum dijs intulissent, diuersis supplicijs perierunt. Ait ergo: Tanta'ne uos.] Vt ipsorum esset crimen quod admiserant, esset etiam originale sanguinis & generis. Tenuit fiducia uestri.] Et licet parentum pessimorum gesta non maculent filios, polluuntur tamen, si patrum suorum instituta sectentur. Iam caelum terramq;.] Obscura dictio eius, ac breuis, qui loquebatur iratus, & qui ad sedandum tumorem pelagi festinaret. Denique transijt ab aliorum iniuria elementorum, à quibus eum constat alienum: uenitq; iam ad speciale admissum, quod regnum eius imperiumq; turbauerant. Meo, inquit, sine numine uenti Miscere, & tantas audetis tollere moles?] Meo sine numine, hoc est, contempto me, uel contra uoluntatem meam. Venti abiectè pronunciandum est, ut conuicium sit, non nomen. Probatio autem admissi criminis admirabiliter posita, ut quòd urgebat non assereret uerbis, sed ipsis aspectibus subderet, dicẽdo: Tantas audetis tollere moles? Quos ego.] Duo pronomina cum pondere suo. nam Quos, hoc est, sceleratos, & ex pessimis genitos, et caetera quae sentiri similiter possunt: Ego idem, imperator loci, & qui sum de potioribus dijs. & cùm in eos diceret, excogitabat poenam, ne inde faceret. nihilominus praedicit ultionem fore, ne securos dimitteret: uel ne inualidum se demonstraret, si neq; ultus esset in praesentia, aut futurae ultionis non praemitteret metum, addens causas dilatae poenae, quòd esset melius primò dilata cõponere, dehinc redire ad uindictã. Ait ergo: Sed motos praestat componere fluctus, Post mihi non simili poena cõmissa luetis.] Si aliquid sequenti tempore ausi fueritis, non ut nunc uerbis uos arguam, sed uos seuerius iudicabo. Maturate fugam.] hoc est, celeriter remeate. Regiq; haec dicite uestro: Non illi imperiũ pelagi, saeuumq; tridentẽ, Sed mihi sorte datum.] Saeuumq; tridentem.* C

A tridentē, metuendū. Mittit ipsi regi conuicia ac mandata, deformans regni ipsius potestatem & personam. Tenet ille immania saxa Vestras Eure domos, illa se iactet in aula Æolus, & clauso uentorum carcere regnet.] Non regnum habet rex uester, inquit, sed saxa deserta: nec habet aulam, sed custos est carceris. Dicto citius tumida æquora placat.] Effectus obiurgationis & dilatæ pœnæ continuò extitit, ut dicto citius placidū fieret mare. Collectasq; fugat nubes, solemq; reducit.] Omnium elementorū remouit iniuriā. Datur huic facto poetarū more cōparatio, atq; ex ea occasione tractatur, cuius meriti et grauitatis esse debeat, qui in patria sua retinet principatum.

POM. Sab. Caput extulit.] Valerius sic ait: Cum subitus trifida Neptunus in hasta, Cæruleum fundo caput extulit. Neptunus.] Varro ait: Neptunus dicitur à neptu, id est, optione, quod ut cœlum nubes, ita mare terras obnubit. declinatur neptus, tus, tui. eius sacrificia dicuntur Salatia, à salo. Ruina.] ictibus & fulminibus. Fratrem.] Neptunū, Iunonis fratrem. Eurū ad se zephyrumq;.] hi contrapositi sunt, & alter impellit in Italiam, alter repellit. B Generis nostri.] Astræi & Auroræ filij fuerunt uenti. Astræus fuit unus è Titanibus. Titanes uoluere eripere regnum Ioui, sic nunc uenti Neptuno. Audetis.] ausi estis sine meo nutu, & turbare cœlum & terram, & tollere fluctus. Quos ego.] In hoc affectu debet deficere uerbum, quasi dicat puniam. Præstat.] sed melius, priusquam uos puniam, ut componam, id est, tranquillem mare. Post.] postquam sedauero mare. Luetis commissa.] indebita contra Troianos. Non simili pœna.] non eadem, sed uaria & inaudita. Vel non punio uos, si redibitis. alias dabitis pœnas mihi non simili, quia non ero æquè ac sum mitis. Maturate fugam.] non cedatis cum furore & impetu, ne magis sæuiat celeritate uestra mare. sed melius, ut Nigidius inquit, maturare est, quod neq; citius, neq; serius, sed medium quoddam temperatum. Matura poma dicuntur, quod neq; cruda neq; mitia, neq; caduca, neq; nimium cocta, sed in tempore temperata prouenīunt. maturare, properare nō est. Tridentē.] tricuspidē.

VAR. Lect. Fluctibus oppressos Troas, cœliq; ruina.] In Romano quidem lib. Ruinā legitur, ut sit: Videt Neptunus oppressos Troas, cœliq; ruinam. Seruius tamen, Ruina, ablatiuo casu unà cum fluctibus agnoscit, & ita ueterum librūm bona pars legit. Nam & imbres, & tempestas ea, uento, tonitru, & crebris ignibus horrenda cœlitus incubuerāt.

CÆL. Rhod. Verum est quod adnotemus parte hac fusius, ut quæ astruuntur, ampliter ubertimq; percipiant, qui modò non sint analphabeti, sicuti dicere cōsueuerunt Græci. Aulam nuncupari animaduerto primò locum, qui perflatum habeat. nam hoc nomine semper apud Homerū hypæthra, id est, subdialia intelliguntur, ubi esset Hercei Iouis ara. Vnde διαυλωνίζειν dicimus, cum utrinq; perflatur regio aliqua. ex quo de Æolo Virg.

—Illa se iactet in aula
Æolus.

Sed mihi sorte datum. tenet ille immania saxa,
Vestras Eure domos: illa se iactet in aula
Aeolus, & clauso uentorum carcere regnet.
Sic ait, & dicto citius tumida æquora placat,
Collectasq; fugat nubes, solemq; reducit.
Cymothoë simul, & Triton annixus acuto
Detrudunt naueis scopulo, leuat ipse tridenti,
Et uastas aperit Syrteis, & temperat æquor,
Atq; rotis summas leuibus perlabitur undas.
Ac ueluti magno in populo cum sæpe coorta est
Seditio, sæuitq; animis ignobile uulgus,
Iamq; faces & saxa uolant, furor arma ministrat:

SER. Sorte.] Ac si diceret, potuisse se etiam cœlum tenere, Æolū uerò beneficio etiam carceris regna meruisse. Immania.] aspera. Manum enim antiqui bonum dicebant, et inde Mane dicitur: quid enim melius? & per antiphrasin Manes, inferi, quia non sunt boni. C Vestras Eure domos.] Irascentium est uti proprio nomine, ut Terētius: Ego in pistrinū te Daue dedam. Aut quasi contra principem tempestatis irascitur, quem primùm constat egressum esse. Quòd autem dixit, Saxa immania, de Pseudolo Plauti tractum est, ubi ait: Nisi carcerem aliquando effregeritis, uestram domum. Aula.] Irrisio est. sequitur enim, Carcere: & nihil tam contrarium, si simpliciter intelligamus. Clauso.] Quia emittere uentos nō ipsius est, sed iubentis. Carcere regnet.] Licet carcer sit, tamen regnū est Æoli: hæc enim pro affectu possidentis intelligenda sunt. ut alibi cùm de rure loqueretur, Post aliquot mea regna uidens. et alibi, Regum æquabat opes animo. Dicto citius.] non antequam diceret: dixit enim, Hæc ait. sed citius quàm dici potest. Placat.] Sub poetica licentia physicam quoque tangit rationem. mare enim dicitur esse Neptunus, quem superius dixit grauiter esse commotum, quia tempestas erat: nunc autem ait Placat, quia iam sedari cœperant maria. Collectas.] aut nunc collegit et fugauit, aut antè à uentis collectas fugauit, id est, resoluit. Cymothoe.] Nomina deorum plerunq; de causis sunt facta ab elementis, quæ numina dici uoluère maiores: ut, Cymothoe, id est, cursus fluctuum, ἀπὸ τοῦ θεῖν τὸ κῦμα. Triton.] deus marinus, Neptuni & Salatiæ deæ maris filius, ab aqua salsa dictæ. Annixus.] Antiquū est, ut conixus: quibus hodie nō utimur. dicimus enim adnisus & connisus. Sed & multa alia usus contra antiquitatem uindicauit. Illi enim parsi dicebant, nos peperci. item nos dicimus suscepi, illi autem succepi: ut, Succepitq; ignem folijs. Leuat.] leues ac nauigabiles facit: ut, Nostrumq; leues quæcunq; laborem. Et scire debemus, prudenter poetam pro causis uel tendere uel corripere orationem: ut hoc loco periclitantibus Troianis, tota celeritate dicit esse subuentum. Contrà in 5. lib. ubi nullum periculum est, latius describit placantem maria Neptunum. item in 2. quando imminet periculum, uno uersu ait: Quo res summa loco Panthu, quam prendimus arcem? Perlabitur undas.] Figura est. quod enim nos modò dicimus per præpositionem nomini copulatam, sequente uerbo: antiqui uerso ordine per præpositionem detractam nomini, iungebāt uerbo: ita tamen, ut esset una pars orationis, & faciebant honestam elocutionē. Nos dicimus Per undas labitur, illi dicebant Perlabitur undas. item, Per forum curro, & percurro forum. Notandum planè, quod plerunq; accusatiuū regit casum, plerunque ad ablatiuum transit. Ac ueluti magno in populo.] Vergilius tempestati, populi motum comparat: Tullius populo tempestatē. pro Milone: Equidem cæteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus cōcionum. Ideo autem Magno addidit, quia ubi

frequens populus, ibi crebra seditio. Animis ignobile uulgus.] id est, stultum: ut contra nobilem animum, prudentem dicimus. unde etiam paulo post ait, Arrectis auribus. Sumpsit enim translationem ab animalibus: ut Terentius, Arrige aures Pamphile. Vulgus.] Et masculini & neutri lectum est generis. neutri hoc loco, alibi masculini: ut, Spargere uoces in uulgum ambiguas. Et hoc est artis, ut masculino utamur: quia omnia latina nomina in us exeuntia, si neutra fuerint, tertiae sunt declinationis, ut pecus pecoris: si autem secundae declinationis fuerint, masculina sunt. uulgi autem facit, nō uulgeris: ut docti, clari. Vsurpatum tamen est, ut neutrum genus sit, propter unum Graecum nomen, id est, pelagus: quamuis enim pelagi faciat, neutri tamen est generis. Furor arma ministrat.] Sic alibi: Rimanti telum ira facit.

DON. Ac ueluti magno in populo cum saepe coorta est Seditio, saeuitq; animis ignobile uulgus, Iamq; faces & saxa uolāt, furor arma ministrat: Tum pietate grauem, ac meritis, si forte uirum quem Conspexere, silent, arrectisq; auribus astant, Ille regit dictis animos, & pectora mulcet. Sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam Prospiciens genitor, coeloq; inuectus aperto, Flectit equos, curruq; uolans dat lora secundo. Defessi Aeneadae, quae proxima littora, cursu Contendunt petere, & Libyae uertuntur ad oras.] Non est saeuientibus populis iam uentū ad perniciem, & furenteis si uiderint uirum praestantem meritis, dicto eius & persuasionibus acquiescunt: sic omnis pelagi fragor conquieuit sub authoritate rectoris. Praestitit interea Neptunus quod potuit, liberauit naues, & procurata pelagi tranquillitate salutem Troianis post pericula dedit, fugatis quoq; nubibus & reducto sole. Hoc positum est, quia meminerat se Vergilius dixisse, Eripiunt subitò nubes coelumq; diemq;. Hoc quidem Neptunus praestitit, sed aliud euentus aduexit. Nam delati sunt ad oras Libyae, A hoc est, ad eam terrarum partem, in qua Iuno colebatur inimica, perindeq; in casum deteriorem coniecti sunt. Defessi Aeneadae, quae proxima littora, cursu Contendunt petere.] Defessi, hoc est, licet fessi admodum, nitebantur tamen tendere ad terram, ne qua iterū uis emergeret, qua causa proxima littora capere maturius properabāt. Contendunt posuit, ut ostenderet ipsius cursus difficultatem, quem satis fessi complere nitebantur uel maxime, quia in aqua difficilior gressus est properantibus cursum. Est in secessu longo locus, insula portum Efficit, obiectu laterum. quibus omnis ab alto Frangitur, inq; sinus scindit sese unda reductos. Hinc atq; hinc uastae rupes, geminiq; minantur In coelum scopuli, quorum sub uertice latè Aequora tuta silent, tum siluis scena coruscis Desuper, horrenti'que atrum nemus imminet umbra. Fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum, Intus aquae dulces, uiuoq; sedilia saxo, Nympharum domus, hic fessas non uincula naues Vlla tenent, unco non alligat anchora morsu.

Vestras Eure domos.] Contemnit regnum Aeoli. POM. Vestras domos.] Plautus in Pseudolo: Nisi carcerem aliquando effregeris, uestram domum regnet Aeolus. Sabi. Cymothoe.] κῦμα fluctus, inde Cymothoe nympha. B Triton filius Neptuni & Salicae, nymphae maris, Neptuni tubicen. et non est penitus fabula. nam Tyberio principi nunciauit Vlisponensium legatio ob id missa, uisum auditūq; quodā in specu concha canentem Tritonem. effigiem habet hominis, cui par est usq; ad inguina, inde desinit in caudam piscis. Adnixus.] Antiqui à nitor, fecere participium nixus per x, posteri per s nisum. hic per x legendū. Atq; rotis.] curru uehitur Neptunus, quem delphines ferunt. Ministrat.] uulgus.

SER. Grauem.] uenerabilem. unde & contemptibiles, leues dicimus. Et sanè seruat circa hanc rhetoricā diffinitionem, cui dat & iusticiam & peritiam dicendi: ut, Tum pietate grauem. &, Ille regit dictis animos. Orator enim diffinitur, uir bonus dicendi peritus. Quem.] id est, aliquem. Arrectis auribus astant.] Quia imperito & stulto populo sermonem facit, rectè arrectis auribus dicit. & est proprium animalium. Genitor.] uenerabilis: ut, Tybri pater. ergo hoc nomen & ad uerum pertinet patrem, & ad honorem refertur. Coeloq; inuectus aperto.] Non per coelum uectus, sed coelo iam sereno uectus per maria. Curru.] Non ut quidam putant pro currui posuit, nec est apocope, sed ratio artis an-

Tum pietate grauem, ac meritis si forte uirū quē
Conspexère, silent, arrectisq; auribus astant.
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, ęquora postquā
Prospiciens genitor, cœloq; inuectus aperto
Flectit equos, curruq; uolans dat lora secundo.
Defessi Aeneadæ, quæ proxima littora, cursu
Contendunt petere, & Libyæ uertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus, insula portum
Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur, inq; sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atq; hinc uastæ rupes, geminiq; minantur
In cœlum scopuli: quorum sub uertice latè
Aequora tuta silent, tum syluis scenā coruscis
Desuper, horrētiq; atrū nemus imminet umbra.
Fronte sub aduersa, scopulis pendentibus antrū,
Intus aquæ dulces, uiuoq; sedilia saxo,
Nympharū domus. hic fessas non uincula naues
Vllā tenent, uncō non alligat anchora morsu.
Huc septem Aeneas collectis nauibus omni
Ex numero subit, ac magno telluris amore
Egressi, optata potiuntur Troës arena,
Et sale tabentes artus in littore ponunt.
Ac primum silicis scintillam excudit Achates,
Succepitq; ignem folijs, atq; arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitq; in fomite flammam.

tiquae: quia omnis nominatiuus pluralis regit genitiuū singularem, & ἰσοσύλλαβος esse debet. ut hae musae, huius musae, hi docti, huius docti. Item à genitiuo singulari datiuus regitur singularis, ut isosyllabus sit: ut huius docti, C huic docto. Vnde est, Curruq; abscissa duorum suspendit capita: &, Libra die. ne si currui & diei fecisset, maior esset nominatiuo plurali. Secundo.] Troianis obsequenti. & tractus est sermo à sequentibus seruis, id est, pedissequis: ut secundam fortunā dicimus, quae est secundū nos, id est, prope nos. uel à similitudine uenti tractū est propitij, qui flet à tergo: ut, Prosequitur surgens à puppi uentus euntes. Defessi Aeneadae.] Nunc Troiani, aliquando Romani: ut, Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant. Cursu.]

A Cursu.] Aut secundum quod superius diximus, proxima cursu, id est, cursui: aut contendunt cursu petere. & est septimus casus. Vertuntur.] scilicet à proposito itinere, hoc est, ab Italia. Est in secessu longo locus.] Est τοποθεσία, id est, fictus secundum poeticam licentiam locus. Ne autem uideretur penitus à ueritate discedere, Hispaniensis Carthaginis portum descripsit. Cæterum hunc locum in Africa nusquam esse constat, nec incongruè propter nominis similitudinem posuit: nam τοπογραφία est rei ueræ descriptio. Hoc tamen ad Homeri imitationem fecisse Vergilius uidetur, qui portum Ithacæ sic descripsit: Φόρκυνος δέ τίς ἐστι λιμὴν ἁλίοιο γέροντος, Ἐν δήμῳ Ἰθάκης, δύο δὲ προβλῆτες ἐν αὐτῷ Ἀκταὶ ἀπορρῶγες λιμένος ποτιπεπτηυῖαι Αἵ τ' ἀνέμων σκεπόωσι δυσαήων μέγα κῦμα Ἔκτοθεν, ἔντοσθεν δὲ τ' ἄνευ δεσμοῖο μένουσι Νῆες ἐΰσελμοι, ὅταν ὅρμου μέτρον ἵκωνται. αὐτὰρ ἐπὶ κρατὸς λιμένος τανύφυλλος ἐλαίη Ἀγχόθι δ' αὐτῆς ἄντρον ἐπήρατον ἠεροειδὲς Ἱρὸν νυμφάων αἳ νηϊάδες καλέονται. Ἐν δὲ κρητῆρές τε καὶ ἀμφιφορῆες ἔασιν Λάϊνοι. ἔνθα δ' ἔπειτα τιθαιβώσσουσι μέλισσαι. Secessu.] sinu secreto. Locus.] subaudi Quem:
B ut superius, Vrbs antiqua fuit. Et est sciendũ, quoties præmittimus nomen cuiuslibet generis, & interposito pronomine sequitur nomen alterius generis, medium illud pronomen proprij nominis genus sequitur. ut Sallustius in Catilinario: Est in carcere locus, quod Tullianũ appellatur. ecce proprio iunxit, nõ appellatiuo: Tullianum enim proprium nomen est, carcer appellatiuum. Si autem utraque nomina appellatiua fuerint, licenter cui uolumus respondemus. Inq; sinus scindit sese unda reductos.] id est, replicabiles. Gemini.] pares, similes. interdum et duos significat, ut gemini fratres. Minantur.] eminent: ut, minasq; Murorum ingentes, et Ille usq; minatur. Sub uertice.] hoc est, circa radices mõtis, quæ ad rectam lineam suspiciunt cacumen, id est, uerticem. Tum siluis scena coruscis.] hoc est, siluarum coruscarũ, id est, crispantiũ. ut Iuuen. Longa coruscat Sarraco ueniente abies. & posuit septimum pro genitiuo: ut superius, Pulchra prole. Scena.] id est, inumbratio: & dicta scena ἀπὸ τῆς σκιᾶς. apud antiquos enim theatralis scena parietem non habe-
C bat, sed de frondibus umbracula quærebant: postea tabulata componere cœperunt in modum parietis. Horrenti.] Horror plerunq; ad odium pertinet, plerunq; ad uenerationem, ut hoc loco. sic Lucan. Arboribus suus horror inest. &, Horridus in iaculis. Atrum nemus.] Tropus est. per atrum, nigrum ostendit: per nigrum, umbrosum: per umbrosum, densum, id est frondibus plenum. Viuo.] Naturali: ut, Viuo præteruehor ostia saxo. Nympharum domus.] Aut uerum dicit, & est historia: aut ad laudem pertinet loci. Talis, inquit, locus est, ut domus credatur esse nympharũ. Hic.] pro illic, more suo. Anchora morsu.] Hoc nomen cùm in græco, unde originem ducit, ἄγκυρα aspirationem non habeat, in latino aspiratur, quod est contrarium: nam magis græcorum est aspiratio. sed hoc in paucis nominibus inuenitur. Morsu autẽ, de anchoris bene dixit, quum alio loco inueniamus, Tum dente tenaci Anchora fundabat naues. Telluris amore.] Cuiuscunq;, post pericula. unde et superius dixit, Quæ proxima littora cursu Contendunt petere. & paulo põst infert, Optata potiuntur Troes arena. Tellurem autem pro terra posuit, quum Tellurem deam dicamus, terram elementum: ut plerunq; Vulcanum ponimus pro igni, Cererem pro frumento, Liberum pro uino. Arena.] Quæritur, habeat nec'ne nomen hoc aspirationem, & Varro sic diffinit: Si ab ariditate dicitur, non habet: si ab hærendo, ut in fabricis uidemus, habet. melior tamẽ est superior etymologia. Sale tabentes.] Madefactos aspergine. Ac primum silicis scintillam excludit.] Bene adiecit speciem, quia in certis lapidibus inuenitur ignis. Excudit autem est, feriendo elicit: quia cudere est ferire. Vnde et incus dicitur, quòd illic aliquid cudamus, id est, feriamus. Achates.] Allusit ad nomen: nam Achates lapidis species est. Bene ergo ipsum dicit ignem excudisse, unde etiam Achatem eius comitem dixit. lectum est enim in naturali historia Plinij, quòd si quis hunc lapidem in annulo habuerit, gratiosior esse uideatur. Ideo Achates Æneæ comes dicitur, quia sollicitudo comes est regibus: ἄχος enim, cura dicitur & sollicitudo. Succepit.] pro suscepit: ut diximus suprà. Rapuitq; in fomite flammam.] Penè σολοικοφανὲς est. nam cùm mutationem uerbum significet, ablatiuo usus est. Sed hoc soluit aut antiqua circa communes præpositiones licentia: ut est, Conditus in nubem. & contrà, Nota conduntur in aluo. item, Sæua sedens super arma. &, Gemina super arbore sidunt. Cicero: Quod ille in capite ab hostium duce acceperat. item in principio libri tertij Verrinarũ: Et si fortes fueritis in eo, quem nemo sit ausus defendere. Aut rapuit, raptim fecit flammam in fomite, id est, celeriter.

Huc septem Æneas collectis nauibus omni Ex numero subit, ac magno telluris amore.] Fit loci descriptio, non superflua, sed negotio ipsi necessaria. nam non omnia eius, sed aliqua referũtur. Placiditas quippe fuerat pelagi procuranda, propter contracta nauium uitia, et horrendam quassationem, hanc præbebat obiectus laterum, secretum uerò proficiebat ad eam partem, quã cauẽdum erat propter regiones incognitas, hoc dabat longitudo secessus. Aqua uerò & copiosa et optima, propter usus hominum. Hanc afferebat nympharum domus: propter ardores autem solis necessaria fuerant, quæ præberẽt hominibus defensionem. ministrabat istam naturale antrum, & opacitas nemorum: tantumq; poterat opportunitas loci, ut illic naues nec retinaculis tenerentur, nec ponderibus anchorarum. Idcirco præmisit, Quibus omnis ab alto frangitur (non locus, sed omnis unda ab alto) inq; sinus scindit sese unda reductos. non omnis ab alto frangitur & sese in sinus scindit, procurante hoc ipsum altitudine laterum. Ab alto, id est, ab ea parte qua contiguum fuerat mare. Admiranda ergo breuitas, & continens omnia necessaria. Quòd autem omnis locus, qui in descriptionib. uenit, quatuor habeat partes, descriptæ sunt omnes. nam ostendit latera duo, dicens Obiectu laterũ. Tertiam partem à tergo qua fuit ingressus, Quibus omnis ab alto frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos. Hinc atq; hinc uastæ rupes, geminiq; minantur In cœlum scopuli, quorum sub uertice latè Æquora tuta silent, tum siluis scena coruscis Desuper, horrentiq; atrum nemus imminet umbra. Omnia hæc tribus lateribus aptantur. Quartam partem ex aduerso posuit dicens, Fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum, Intus aquæ dulces, uiuoq; sedilia saxo, Nympharum domus. Competentia sedilia, & loco & personis, in nympharum domo, ut dulcedo aquæ, et sedendi opportunitas uenientẽ reficeret, non tantum animo, uerùm etiã corpore. Intelligere aũt debemus (quod in omnibus locorum descriptionibus curandum est) locum istum sic poetã descripsisse, ut ingredietem. Hunc morem DON.

etiam Sallustium tenuisse manifestum est, ubi dexteram uel læuam dicit à tergo & à fronte se uelut consistentẽ in uno loco faciat: quæ omnia mutabuntur, si describens mutet speciem standi. nam si sese conuertat, fit sinistra quæ descripta est, dextera quæ fuerat læua. Fit rursum à fronte quod posterius fuit, & quod fuit à fronte in posteriorem speciem cõmutatur. Addidit descriptioni, fuisse scopulos duos altitudinis immensæ: necessaria enim fuerat huic negocio altitudo aliqua, ex qua latitudo pelagi posset attendi, eorum inquirendorum causa, qui ab Ænea fuerant cum nauibus separati. Nemorum quoq; densorum fit commemoratio, ut præter oculorum & animi delectationem, tuitionem quoq; metuentibus exhiberent, & receptos facerent non uideri. Hunc igitur locum Æneas ingressus est, collectis, ut superius ait, septem nauibus ex omni numero, scilicet ex decem & nouem: una enim de uiginti sub oculis ipsius perierat. Rectè autem collectis dixit, in locis quippe diuersis fuerãt: una scilicet, in qua ipse Æneas fuit: tres uerò de saxis, & syrtibus tres. Videamus quid Æneæ adscribatur, quia uirtutes eius non occasione laudantur, uel quid aßignetur cæteris. Egreßi, inquit, optata potiuntur Troes arena, Et sale tabentes artus in littore ponunt.] Rectè dixit, optata potiuntur Troes arena, qui contrariã in perturbatione pelagi uiderant, cùm eorum nauigia usq; ad imum deprimerentur. Subijciuntur iam actus ipsorum: alij inquit corpora sua, & tabida sale membra, solatio littorum confouebant. Quod autem dixit, artus tabentes sale, à contrario posuit: sal enim carnem corrumpi non patitur. sed inuentus est casus quo fieri posset, ut tabescat sale, quod seruari conuenit: aqua enim maris quamuis salsa, quum corpus non seruaret, admisit corruptionem. Alij ergo dixit fusi per littora. Ac primùm silicis scintillam excudit Achates, Suscepitq; ignem folijs, atq; arida circũ Nutrimenta dedit, rapuitq; in fomite flammam. Tum cererem corruptã undis, cerealiaq; arma Expediunt fessi rerum, frugesq; receptas, Et torrere parãt flammis, et frangere saxo.] Achates, inquit, procurabat ignem, ut corruptum fluctibus & aqua madidum frumentum siccari et frangi posset. Hîc errant malè interpretantes, & disputando peßimè suum cõfitentur errorem, dicendo præposteram ordinationem posuisse Vergilium, quum prius sit frãgere saxo, hoc est, molere: postea uerò torrere flammis, quasi panem coquere. Sed quum torrere constet dixisse Vergilium, nõ coquere, proculdubio rectè posuit torrere prius, & post frangere. meminerat enim se de naufragijs loqui, & dixisse superius: omnes Accipiunt inimicum imbrem, rimisq; fatiscunt. perindeq; madidum habuisse frumentum, quod nisi igne maturè siccari non posset, nec posset madidũ moli. Rectè ergo dixit, Parant prius torrere, ut posset saxo cõfringi. Descripsit actus aliorum. Videamus quos Æneas habuerit, & cum quanta eius laude describantur. Iste enim solus aut non sensit uim pelagi, aut solus de refectione animæ aut corporis non cogitauit, quin potius alium quoq; laborem arripuit. Intelligendum hoc loco altitudinem scopulorũ idcirco esse in loci descriptione propositam, ut non tantum esset maior profectus ex summo, uerùm etiam ut Æneæ laudationi altitudo ipsa proficeret, cuius uirtus & animi & corporis tanta extitit, ut laßis omnibus, & de cibo & requie cogitantibus, solus non fugeret laborem, & difficiles ascensus & prolixos aggressus sit. Arripuit ergo altitudinem scopuli, neq; ab ascendendi labore reuocatus est: dummodo locus ille ex summo, socios forsitan in subiecta latitudine pelagi demonstraret errantes. Æneas scopulũ interea conscendit, & omnem Prospectum latè pelago petit, Antea si quem Iactatum uento uideat, Phrygiasq; biremes, Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici. Nauim in conspectu nullam, tris littore ceruos. A

POM. Si fortè.] pro, fortè si quem uirum conspexere. Grauem.] magni ponderis ac sapientiæ, pietate aut meritis.

Sabi. Silent.] uulgus. Arrectis.] ut hauriant dicta illius.

B Ille.] uir gnarus. Pectora.] uulgi. Aequor.] planicies aquæ, cum mare æquum est, non fluctuat. Curru.] currui. Volans.] ad celeritatem refertur. Genitor.] ad uenerationem Neptuni refertur: uel quòd Oceanus pater omnium est, quia duo principia generatonis, humidum & calidum. & ideo genitor. Dat.] remittit habenas currui: uel ipse inuectus curru per serenatum aera flectit equos, & remittit habenas illis. Est in secessu.] Fictus hic locus est, & sublatus ab Homero aliqua ex parte. portus est Carthaginis Hispaniæ. Homerus Ithacæ insulæ portum sic descripsit, & finxit. nam & tempestatem paulò antè totã ab Homero sumpsit. similis penè est portus Carthaginis in Hispania. Silius lib. 5. Carthago impenso naturæ adiuta fauore, Excelsos tollit pelago circunflua muros, Arctatas ponit fauces, modica insula claudit, Quà Titan ortu terras aspergit Eoo. Hyperbole nunc est, ut Quintilianus meminit. nam plus facto dicimus. non enim ita erat portus, sed fingit geminos fuisse scopulos. Cicero Philippica secunda, Vomens frustis esculentis gremium suum, & totum tribunal impleuit. Minantur.] eminent. Scena.] Vitruuius lib. 5. asserit genera scenarum tria, Comicum, Satyricum, Tragicum. scena ornatur columnis, fastigijs & signis, reliquisq; regalibus rebus. Comica ædificiorum rationibus ornatur. Satyrica ornatur arboribus, speluncis, montibus, reliquisq; agrestibus. Excudit.] excelicit. Folijs siccis.] in fomite, à fouendo: id est, lignis. Torrere.] ut gratior esset cibus. C

VAR. Ac primũ silicis scintillã excudit Ach.] Antiqui libri, Silici, legũt datiuo casu. Et pro Excudit, Excußit habent. Lect.

Tunc Cererem corruptam undis, cerealiaq; arma
Expediunt fessi rerum: frugesq; receptas
Et torrere parant flammis, & frangere saxo.
Aeneas scopulum interea conscendit, & omnem
Prospectum latè pelago petit, Antea si quã
Iactatum uento uideat, Phrygiasq; biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Nauem in conspectu nullam, treis littore ceruos
Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur

SER. Corruptã undis.] aqua emollitam. Cerealiaq; arma.] Fugiens uilia, ad generalitatẽ transit, propter carminis dignitatẽ. Et rem uilem auxit honestate sermonis. ut alibi ne lucernam diceret, ait: Testa cùm ardente uideret Scintillare oleũ. Et sciendum est, iudice euphonia dici cerealia, uel cerialia: Typhœa, uel Typhoia: Cæsareanus, uel Cæsarianus. In his ergo licẽtia deriuationis est. Feßi rerum.] hoc est, penuria fatigati. Et fessus generale est: dicimus enim & Fessus animo: ut, Ter fessus ualle resedit. & Fessus corpore, quod magis est propriũ & Fessus rerum à fortuna uenientiũ, ut hoc loco. Epitheta enim

A ta enim nunquam uacant, sed aut ad augmentum, aut ad diminutionem, aut ad discretionem ponuntur. Fruges.] Generaliter omnes fruges uocantur. Et errant qui discernunt frumenta à frugibus. nam Cicero ait, Olei & frugũ minutarum: quum de leguminibus diceret, ut ostenderet frumenta & fruges uocari. Frugum autem nomen tractũ est à frumine, id est, ab eminente sub mento gutturis parte. Receptas.] liberatas: ut, Medioq; ex hoste recepit. Et torrere parant flammis, & frangere saxo.] Multi ὕστερον πρότερον putant, non respicientes superiora: quia dixit Vndis Cererem esse corruptam, quam necesse fuerat antè siccari. Qui tamen etiam contra hoc, illo se tuentur exemplo, Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo. et uolunt etiam hysterō proteron esse, quod falsum est. Nam & hodie siccari antè fruges, & sic frangi uidemus. & quia apud maiores nostros molarum non erat usus, frumenta torrebant, & ea in pilas missa pinsebant, & hoc erat genus molendi: unde & pinsores dicti sunt, qui nunc pistores uocantur. Pinsere autem dici Persius probat: ut, O Iane à tergo quem nulla ciconia pinsit. Æneas.]

B Merita personarum uilibus officijs interesse non debent, quod bene obseruat ubiq; Vergilius, ut in hoc loco. item in Sexto, cùm diuersis officijs Troianos diceret occupatos, ait: At pius Æneas arces, quib. altus Apollo Præsidet. nisi cum causa pietatis interuenit, ut ad sepeliẽdum socium, de Ænea dixit: Nec nõ Æneas opera inter talia primus Hortatur socios, paribusq; accingitur armis. Scopulum.] id est, speculam. & quando speculationem significamus, generis est fœminini: ut, Specula Misenus ab alta. speculum autem in quo nos intuemur, generis est neutri: ut Iuuen. Speculum ciuilis sarcina belli. quod græcè ἔνοπτρον. Latè petit.] in quantum potest. Pelago.] in pelagus: ut, Inferret deos Latio. Antea si quem.] Ordo est: Ascendit scopulum, requisiturus Antea, Capyn, Caicum, si quã uideat. Et usus est hoc genere elocutionis, quo & Terent. qui dixit: Quod pleriq; omnes faciunt adolescentuli. Atqui nil contrarium: Omnes enim generale, Plerique speciale. Ordo ergo est: Quod omnes faciunt adolescentuli, ut animum ad aliquod studium adiungant, pleriq; equos alere, pleriq; canes. Aut certe Quem uacat, ut superius diximus

C istas frequenter uacare particulas: ut alibi Verg. Rhebe diu, res si qua diu mortalibus ulla est. nemo enim dicit, Si qua ulla, sed Si ulla. Vacat ergo Qua. item in Lucilio: Ecquem Pamphilum quæris? Quem uacat: nam de uno loquebatur. Biremes.] naues habentes remorum ordinem geminũ: ut alibi, Triplici pubes quam Dardana uersu Impellunt. Puppibus arma Caici.] Quia nauigantium militum est puppibus arma religare: ut alibi, Pacem orare manu & præfigere puppibus arma. Errantes.] pascentes: ut ipse alibi, Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ. Reuera enim dum pascuntur, uagantur. & in septimo de ceruo: Errabat siluis. & alibi cùm de columbis diceret, Pascentes illæ tantùm prodire uolando. Ceruos.] Cerui dicti sunt ἀπὸ τῶν κεράτων, id est, à cornibus. Sciendum est etiam, latina nomina græcam plerunq; etymologiam recipere: sed cerui non sunt in prouincia proconsulari, ad quam uenit Æneas. Aut ergo fictum est, secundum poeticum morem: aut ob hoc dictum, quia Heroicis temporibus ubiq; omnia nascebantur: ut ipse, Omnis feret omnia tellus.

D ON. Prospicit errantes, hos tota armenta sequuntur A tergo, & longum per ualles pascitur agmen. Constitit hîc, arcumq; manu, celeresq; sagittas Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates, Ductoresq; ipsos primùm capita alta ferentes Cornibus arboreis sternit: tum uulgus & omnem Miscet agens telis nemora inter frondea turbã. Nec prius absistit, quàm septem ingentia uictor Corpora fundat humi, & numerum cum nauibus æquet.] Quod ait nauim in conspectu nullam, treis littore ceruos prospicit, Prospicit bis accipiendum est: ut sit, nauim nullam prospicit, sed ceruos. Fidus quæ tela gerebat Achates.] aut in præsenti aderat & gerebat, aut quia ipse excudendo igni operam dabat, et remanserat, meritò dictum, gerebat, ut Æneas tũc portaret tela, quæ Achates solitus erat ferre. Qui igitur nullum ei nauigium in latitudine subiecta pelagi apparuisset, euentus ceruorum gregem repentè monstrauit, quod ipsum opportunũ uisum est non ad usum superfluũ, neq; ad aliquam uenandi uoluptatem, sed quia inde procurari potuit indigentibus ac fessis subsidiũ uictus, ut ex his aliquos Æneas occideret. Septem ergo maiores strauit, in quibus alimoniæ maior posset esse substantia, multos præterea paruulos interemit. Interea uideamus quemadmodum de ipsis ceruis loquutus sit poeta. Reprehendunt enim temerariorum uoces, quòd dixit, à tergo sequuntur: & re uera uitium est, non poetæ, sed pessimè pronunciantium. Nam tres ceruos errantes in littore sequebantur alij, alij à tergo per ualles pascebantur. Ponamus iam uerba ipsa cũ pronunciatione ipsa, & ordinatione. Treis in littore ceruos prospicit errantes, hos tota armenta sequuntur. Eos scilicet tres, cum ipsis qui per littus errabant. alios uerò à tergo pascentes describit, per ualles, ut sit ordo: Et à tergo longum per ualles pascitur agmen: non enim omnes errabant, aut omnes pascebantur, sed alij subrepti fuerant ex oculis eius, alij uerò fuerant post ipsum. Subijciamus exemplum, simili enim usus est, Thestilis & rapido fessis messoribus æstu: hoc est, & Thestylis. Puppibus & læti nautæ imposuêre coronas, & puppibus. Item, Subitò quum tabida membris, hoc est, quum subitò. Ipsi quoq; numeri gregũ diuersitatem significant. de errantibus quippe pluraliter dixit, Armẽta sequuntur: de pascentibus uerò ait, Et à tergo longum per ualles pascitur agmen. Peius autem poetæ uitium foret, si non fecisset locorum & numerorum separationem, nec fieri hoc uitium debuit, nec factum esse manifestum est, tanquam immemor sui, singulari numero cõcluderet, quod pluralem sumpserat descriptionem. In littore enim positos dixit pluraliter, hos tota armenta sequuntur: in uallibus uerò, pascitur agmen, singulari numero expreßit. Huc accedit, quia qui pascitur non errat, & qui errat non pascitur. Peracta necessaria ceruorum strage, hoc est, quæ omnibus Troianis uberem uictus sustantiam præbere potuisset. Hinc portum petit, et socios partitur in omnes.] Remeat ad naues, inquit, & ceruos quos interfecerat, diuisit inter socios. Hîc intelligitur, quod breuiandæ narrationis causa prætermisit Vergilius translationem corporum. ait enim: Occidit ceruos, et perrexit ad portũ, & uiritim dedit socijs: quum utiq; partiri non posset, nisi quod fuisset antè translatum. ex eo ipso tamen intelligitur factum, licet dictum non sit, uel certè conscriptum. Partitus ergo ceruorum corpora inter omnes: non enim quenquam debuit prætermittere. Tantus autem amor eius in socios fuit, ut sibi non fecerit partem. Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes Littore Trinacrio, dederatq; abeuntibus heros, Diuidit.] Ordinatur sensus sic, deinde diuidit uina, quæ bonus Acestes onerauerat cadis littore

Trinacrio, atq; abeuntibus dederat. Bonum interea debemus intelligere, bonum ciuem, bonum largitorem. Deniq; idcirco posuit, cadis onerarat, ut ostenderet ex ipsa cadorum prætermissa numeri taxatione significari, plurimum uini fuisse quod datum est. Quod autem dixit Onerarat, hoc intelligendum, uinum accipientibus profecisse, nõ quãtum bonus largitor dare uoluit, sed quantum Troiani ferre potuerunt, quos iam species ipsa honorauerat. Quòd uerò posuit, littore Trinacrio, intelligere possumus dãdi substantiam præbuisse ubertatẽ soli, quod iuuabat dantis uoluntatem. Dederatq; abeuntibus, excepto scilicet eo quod in ipsos iam fuerat impensum, cùm ibidem degerent. Iis dederat affatim, quos non fuisset iterum uisurus, perindeq; non habiturus occasionem alteram largiendi. Hîc conijci potest ab ipso Aceste datum esse frumentum, quoniam suprà dixit, Tum cererem corruptam undis, Et torrere parant flammis, & frangere saxo. non enim poterat fieri, ut uir tam copiosæ liberalitatis solum uinum suis abeuntibus daret. Et dictis mœrentia pectora mulcet.] Quis enim in tædio animi et in calamitatibus positus, libenter cibum sumeret? Sed quoties ista sunt, illa sunt: illa persona solet interuenire consolantis, quæ ab ipsis malis aliena est, sed istic & locus & tempus & persona consideranda sunt. Nam locus solitudinis fuit, temporis ratio urgebat, ut deberent alimonia confoueri, quos superius fessos asseruit. persona quoq; extrinsecus deerat, quæ consolatione uteretur.

Reuocatur ergo cõsolandi officium ad Æneæ personam A tanto moderamine, ut neq; se satis tristem ostenderet, atq; ipsos à consolatione deijceret: neq; omnino à doloribus immunẽ, ne in æqua causa à mœroribus se ostenderet alienũ. Tractatur hîc & eorum persona, quos dixerat fessos: recens enim pathos non poterat mœrentium pectoribus semel eradi. Dictis, inquit, mulcet: quod enim grauissimè fuerat inflictum, penitus non ualebat auferri, sed mulceri potuit, ut cibus sumeretur. Sumpto enim cibo, qui prouisus affatim fuit, accedente etiam uino & multo & bono, sperabatur more humani ingenij uentura relaxatio animorum. Certè quantum distet ipsa consolatio, quæ ab ea persona proficiscitur, non quæ sit ipsis mœroribus uacua, sed quæ malorum societate iungatur, ipse Vergilius demonstrat. Vacuæ quippe à doloribus personæ potest è diuerso responderi Terentiano dicto, Tu si hîc sis, aliter sentias. Quum autem à socio malorum omnium præfertur, & accipi attentius potest, & patienter audiri. Denique sic cœpit.

Antea si quem.] In Longobardico, in Mediceo, & aliquot alijs antiquis exemplaribus, Si quem, legimus. Quod elocutionis genus, aliorum etiam poetarũ testimonio, Seruius agnoscit. sed et Si qua, in ueteribus libris aliquot scriptum animaduerti: eamq; lectionem à ueteribus grammaticis defendi. Hos tota armenta sequuntur.] Vetera aliquot exempla, Quos tota, legunt. VAR. Lect. B

À tergo, & longum per ualles pascitur agmen,
Constitit hîc, arcumq; manu, celeresq; sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates:
Ductoresq; ipsos primùm, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit: tum uulgus, & omnẽ
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit, quàm septem ingentia uictor
Corpora fũdat humi, & numerũ cũ nauib. æquet.
Hinc portum petit, & socios partitur in omneis.

SER. Tota.] totum, differt ab omni. Totum est unius corporis plenitudo: ut, Totum auditoriũ, id est, integrum auditorium. Omne, de uniuersis dicimus: ut, omne auditorium, id est, uniuersa auditoria. Ergo hîc tota, omnia significat. & è contra omne aliquando pro Toto ponitur: ut, Omnemq; reuerti per Troiam. Statius, Et totos in pœnam ordire nepotes: id est, omnes. Pleriq; deriuationem ducunt ab eo quod est tot totus, ut ab eo quod est quot quotus. Sed illud notandũ, quòd in deriuatione mutat plerunq; naturam: nam cùm tot, naturaliter breuis sit, totus producitur: quotus uerò secundũ originẽ suam, breuis remanet. Agmen.] propriè dicitur ordinata multitudo, ut est ambulantis exercitus: neq; enim in uno loco stans, agmen uocatur: aut si inuentum fuerit, usurpatiuum est. unde bene adiecit Longum, ut incedentiũ ostenderet significationem. Constitit.] Con secundum naturam breuis est semper, excepto quũ F uel S sequitur: tunc enim tantũ producitur: sicut In syllaba, ut insula, infula. Corripuit.] aut de pharetra corripuit: ut est, Corripit hic subita trepidus formidine ferrum. aut ab Achate, ut eum secutum esse per silentium intelligamus: ut in illo loco, Ni iam præmissus Achates Afforet. item: Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit. Gerebat.] aut tunc, aut quæ gerere consueuerat. Cornibus arboreis.] aut subaudi Cum, ut illo loco, Atq; Ixionij uento rota constitit orbis, id est, cum uento: aut certè secundum supradictam figuram, pro cornuum arboreorũ. melius tamen est, ut Cum subaudias. Tum uulgus.] Bene uulgus, ductoribus interemptis. Miscet.] perturbat, circumagit, insequitur. Frondea.] pro frondosa posuit. plerunq; enim dum uarietati declinationis student poetæ, mutant proprietatem: nam frondeum est, totum de frondibus, ut truncus. frondosus uerò est lucus: licet enim abundet frondibus, non tamen est de frondibus totus: ut saxeus, & saxosus. Quàm septem.] Bene finiuit numerum: necessitatis enim est hîc uenatio, non uoluptatis, in qua plura requiruntur. Victor.] hoc loco propositi effector: ut est, Atq; rotis insistere uictor. Fundat humi.] per humum. & est aduerbialiter positũ: ut, Pressit humi nitens, id est, per humum. Cum nauibus.] κακέμφατον in sermone: quod fit, si Cum particulam N litera sequatur. Hinc.] proinde: abutitur enim aduerbio more suo. Partitur.] Sallustius ait: Prouincias inter se partiuerant. nam & partio & partior dicimus, & est uerbum de his, quæ quum utranq; recipiant declinationem pro nostra uoluntate, actiuæ tamẽ sunt significationis: ut punio punior, fabrico fabricor, laboro laboror. quanquam tentauerit Probus facere differentiam inter actiuam passiuamq; significationem, ut dicamus: Tondeo alterum, tondeor ab altero. Sed hoc in alijs uerbis dicere non possumus, ut fabrico fabricor, pasco pascor: nam legimus, Florem depasta salicti. &, Pascuntur uerò dumos. Sunt autem alia uerba quæ actiuæ declinationis significationisq; sunt, ut cædo: sunt quæ passiuæ, ut cædor. Inuenimus tamen actiuam declinationem habere passiuã significationem, ut uapulo: & contrà declinationem passiuam, actiuam habere significationem, ut loquor. Hæc ergo cautè ab illis segreganda sunt uerbis. Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes.] Ordo est, Deinde uina diuidit, quæ Acestes bonus cadis onerarat Trinacrio littore, C

A & quæ heros dederat abeuntibus. Trinacrio.] Græcum eſt: propter tria ἄκρα, id eſt, promontoria, ſcilicet Lilybæum, Pachynnum, Pelorum. latinè autem, Triquetra dicitur. Heros.] uir fortis, ſemideus, plus ab homine habens, ut ait Heſiodus:

Ζεὺς κρονίδης ποίησε δικαιότερον καὶ ἄρειον
ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται ἡμίθεοι.

Corpora fundat humi.] In Romano libro, in Oblongo, & aliquot alijs minimè malis, Humo legitur, dandi caſu: ſed Humi, aduerbialiter poſitum, magis placet. VAR. Lect.

Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Aceſtes
Littore Trinacrio, dederatq́; abeuntibus heros,
Diuidit, & dictis mœrentia pectora mulcet:
O ſocij, (neq; enim ignari ſumus antè malorum)
O paſſi grauiora, dabit deus his quoq; finem.
Vos & Scyllæam rabiem, penitusq́; ſonanteis
Acceſtis ſcopulos: uos & Cyclopea ſaxa
Experti, reuocate animos, mœſtumq́; timorem
Mittite. forſan & hæc olim meminiſſe iuuabit.

SER. O' ſocij.] Ordo eſt: O' ſocij reuocate animos. bene autem Socios dixit, ut ſe eis æquaret. Ignari.] pro immemores: & eſt ἀκυρολογία. Ignarus eſt enim qui ignorat, immemor qui oblitus eſt. Antemalorum.] ὕφεν eſt: ut alibi, Cœli ſubterlabentia ſigna. Ante enim hîc ad ſolam pertinet coniunctionem, & plenitudinem uerſus. O' paſſi grauiora.] Arte magna utitur: uult enim eos meminiſſe grauiſſimorum, ut præſentia facilius tolerent. et bene grauiora dicit eſſe tranſacta, B ut futura oſtendat eſſe leuiora. His quoq;.] ſicut et grauioribus. Scyllæam rabiem.] Exempla pro negociorum qualitate ſumere debemus: ut hoc loco in marinis periculis ponit peracta tempeſtatis exempla. Penitusq; ſonanteis.] id eſt, ualde ſonanteis. Acceſtis.] pro acceſſiſtis, aut ualde acceſſiſtis, id eſt, iuxtà. Et bene ait Aceſtis: non enim paſſi ſunt hæc pericula, ſed his fuêre uicini. Cyclopea ſaxa.] aut quæ Cyclops in Vlyſſem iecit, aut certè Siciliam dicit, in qua Cyclopes habitauerunt: ut ipſe, Centum alij curua hæc habitant ad littora uulgò infandi Cyclopes. Poſſumus tamen Ætnam accipere: nam & ipſe in 3. ait, Noctem illam tecti ſiluis immania monſtra Perferimus. Mœſtumq; timorem.] quòd mœſtos & ſollicitos efficiat: ut, Mors pallida, et Triſtis ſenectus. Mittite.] omittite. et eſt tropus ἀφαίρεσις: quo modo temnere, pro contemnere. Forſan.] Fortaſſis, forſitan, forſit uel forſet, fortè, fors, unũ ſignificant: ſed uariè pro metri ratione ponuntur.

DON. O' ſocij, (neq; enim ignari ſumus antemalorum) O' paſſi grauiora: dabit deus his quoq; finem.] Magno artis C ingenio Æneæ perſonam dicentis inducit: nouerat enim odioſum illud eſſe laborantibus, utpote cuius cauſa uniuerſi trahebantur per tot aduerſa, & tantorum temporum tractu. Ponit ergo primùm O' ſocij. ſocios, hoc in loco melius intelligimus laborum, quàm cõgregationis. hoc enim dicere uidetur: Socius ueſter ſum in perferendis malis, nihil ſine me aduerſi ſenſiſtis, omnium uobiſcum particeps fui, debetis audire quæ dicam, quia uobiſcum hæc pertuli. Diximus ergo quid ſignificet ſocij: dicemus admirandam conſolandi inuentionem. Nam quum ſit infortuniorũ dura commemoratio, et diſcriminum repetitio uehementer odioſa, exulcerans magis eorum corda qui paſſi ſunt, commemorationi iungit poeta comparationem, ut dicta ipſa medicinæ potius animorum, quàm exulcerationi proficerent. Aliter enim doloris præſentis aſperitas leniri non poſſet, niſi grauiorũ malorum inducta enumeratio oſtenderet, ferenda eſſe in præſenti, quæ leuius accidiſſent. Addidit ſuſtinendi conſuetudinem, nutriſſe ſine dubio patientiam, dum aſſiduè mala ferendo, tranſmiſſa ſunt. Non ergo ſuperfluè, ſed neceſſariò poſuit duo: Neq; enim ignari ſumus antemalorum, O paſſi grauiora. propter ferendi conſuetudinem, propter malorum comparationem. Om-

nis enim incommodorum nouitas grauius animos peruertit: ferendi uerò cõſuetudo, quidquid acciderit facilius tolerat. Dabit deus his quoq; finem.] Vltro ipſe reſpõdendi rationi occurrit: potuit enim dici, Quandiu hæc patiemur? uel, Quando mala ipſa inuenient finem? Incipit iam facta malorum ipſorum comparatione grauare præterita, & præſentia tenuare, ut hoc genere perſuaderet mœrentibus quod uolebat, & à generali propoſitione ad enumerationẽ ſpecialem tranſitum facit. Vos, inquit, & Scyllæam rabiem, penitusq; ſonantes Acceſtis ſcopulos.] Scyllam eſſe conſtat in pelago, ſed non ut poetæ deſcribunt, neq; ut ipſe Virgilius poſuit, uſq; ad pubem ſub humani corporis forma, & ab inguinibus uſq; ad finem canibus armatam, ſed locum ſæuis horrendisq; ſaxis obſeſſum, quem quis ſi incurrerit, perit. Troianis contigiſſe Vergilius poſuit, euaſiſſe loci illius immanitatem: quam non euaſiſſent, niſi quia ſucceſſibus proſperis ſeruabantur. Addidit, Penitusq; ſonantes Acceſtis ſcopulos.] Vt oſtenderetur, exiſtente fortunæ ſuffragio, ex intima ſaxorum ipſorum parte liberatos. Vos et Cyclopea ſaxa Experti.] Cyclopes humana ſpecie, ſed ultra humani corporis formam: hos pleniſſimè poeta ipſe eorumq; feritatem in tertio libro ſcripſit, cum uno oculo, cruda autem carne, membris quoq; occiſorum hominum ueſcentes, quos euaſiſſe Troianorum futura proſperitas fecit. Vult ergo Æneas hæc fuiſſe grauiora, à quib. cùm iam Troiani diſſimulaſſent, perſuadet diſſimulanda eſſe quæ uolebat eſſe leuiora. Forſan & hæc olim meminiſſe iuuabit.] Delectabit nos cùm ad proſpera ueniemus, etiam hæc inter mala numerare. Hîc ſciendum eſt, Olim habere ſignificationem trium temporum, præteriti, præſentis & futuri: ex quibus priſco more, Olim manifeſtum eſt præteritum tempus oſtendere. Virgilius nunc ait, Olim meminiſſe iuuabit, ut ſignificaret futurum: præſens uerò tempus oſtendit dicendo, Eſt procul in pelago ſaxum, ſpumantia contra Littora, quod tumidis ſubmerſum tunditur olim Fluctibus, hyberni condunt ubi ſidera cauri. Hoc eſt, cùm occidentium ſiderum fuerint tempeſtates exortæ, tunditur inſuper. Per uarios caſus, per tot diſcrimina rerum Tendimus in Latium, ſedes ubi fata quietas Oſtendũt, illic fas regna reſurgere Troiæ. Durate, & uoſmet rebus ſeruate ſecundis.] Quando neceſſe eſt ad bona per mala tranſiri, proſperorum ſpe toleranda ſunt aduerſa, uel maximè cùm ſpondetur ocium ſempiternum. A' tempore fecit comparationem bonorum & malorum. Cùm enim in aduerſis ſit breuiſſimum tempus, tranquillitatis uerò perpetuũ, facilè perſuadere potuit, ut amicos à mœrore reuocaret. Poſt hæc reſpondet ipſe his quæ poſſent opponi è diuerſo, atq; ita quæ dicenda neceſſariò fuerant, opportunius obtineret. Facilius enim perſuaſio neceſſarijs fulcta roboratur, ſi ultro ingeras: ſed iuſtè diſſoluas, quod de diuerſo ad uictoriam

uictoriam paratur. Quippe Troiani laborem et salutis pericula metuentes, dicere poterāt, Quolibet loco constituamus idem, & non trahamur cum exitio nostro per diuersa. idcirco ipse posuit, Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas Ostendunt: illic fas regna resurgere Troiae. Dicendo Troiae fata, proculdubio demonstrat fatalem dispositionem humanis nixibus superari non posse: proinde esse acquiescendum rebus fatali ratione definitis. Interea cum dicit, Fata quietas ostendunt, & euadendi & perueniendi spem hoc genere pollicetur. effectum quoq; omniū magno effectu concludit dicendo, Illic fas regna resurgere Troiae. Sola illa terra, inquit, digna est, in qua resurgat imperium Troiae. Durate et uosmet rebus seruate secundis. Durate, ut transactis incommodis surgentem Troiam nobis uidere contingat, & perpetua tranquillitate gaudentem. Seruat adhuc poeta rationem decursu persuasionis textu. Ait enim: Talia uoce refert, curisq; ingentibus aeger Spem uultu simulat, premit altū corde dolorē.] Non enim, quod uoce locutus est, hoc animo retinebat. Mentitus est, inquit, uultum suū, ut quos fregerat moeror, regius sermo firmaret. Angebatur, inquit, dolore quàm maximo, & hunc altis sensibus retinebat abstrusum. Videri enim debuit persuasor ante omnes reiecisse moestitiae partem, ne persuasionis effectum perderet, si ipse intelligeretur tenere sensibus suis, quod aliorum mentibus aliqua ex parte desiderabat excludere. Vtrumq; ergo seruauit, et quòd socijs ad consolationem fuerat necessarium, et quòd regi cōgrueret. Nam satis reprehensibilem faceret Aeneae personam, si sine fraude hilarem diceret, aut purgato doloribus corde, quem conueniebat in sua causa plus affligi, quàm caeteros. Dehinc ostenditur quantum potuit illa consolatio. Illi, inquit, se praeda accingunt, dapibusq; futuris.] Quod non facerent, nisi moerore deposito. Anxius enim amicus nec uictum nec refectionem aliquam quaerit. Incipit iam diuidi per officia procuratio epularum. Neq; enim deliciosae dapes, aut irritamenta gulae fuerant adhibenda, sed refectio procuranda naufragorum, et eorum quos inedia & mala pelagi omneis moras compellebant abrumpere. Tergora diripiunt costis, & uiscera nudant, Pars in frusta secant.] Vtrunq; eodem tempore faciebant, alij detrahebant coria, & nudabant carnem: alij antequam omne corpus appareret, execabant partes. & ut plenam propè rationem monstraret, addidit: Verubusq; trementia figunt.] Figebant, inquit, uirgis ferreis trementia uiscera, hoc est, in quibus adhuc aliquis spiritus teneretur: quod factum ostendit, eos de torrenda carne cogitasse.

POM. Sabi. O socij.] In hoc principio dicit causam, quare debeant reuocare animos. neq; enim longa est interpositio usq; Reuocate animos.] his calamitatibus. Scylleam rabiem.] De Scylla in Culice dictum est, filia Phorci. Rabiem.] quantum ad canes. Sunt, qui Gratidis filiam Scyllam dicant. Accestis scopulos.] ad Scyllam & Charybdim simul concurrentes. & earum tempestatem respexit. scopuli enim sunt in freto Siculo. Cyclopea saxa.] Cyclops & Laestrygon antiquissimi Siciliae reges fuere: quorum filij, Antiphate & Laestrygon. Mittite.] deponite. Per uarios casus.] Multa patimur, cum uenimus in Latium: sed ubi uenerimus, quietam sedem habebimus.

VAR. Lect. Vos & Cyclopea saxa.] Antiqui pleriq; libri, Cyclopeia, pentasyllabum legunt. Sedes ubi fata quietas Ostendunt.] In perueteri libro legere est, Quietis quippe nobis.

Per uarios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt: illic fas regna resurgere Troiae.
Durate, & uosmet rebus seruate secundis.
Talia uoce refert, curisq; ingentibus aeger
Spem uultu simulat, premit altum corde dolorē.
Illi se praedae accingunt, dapibusq; futuris.
Tergora diripiunt costis, & uiscera nudant:
Pars in frusta secant, uerubusq; trementia figunt,
Littore ahena locant alij, flammasq; ministrant.
Tum uictu reuocant uires, fusiq; per herbam

SER. Olim.] modò futuri temporis est. Meminisse.] Memini & genitiuum regit & accusatiuum: dicimus enim & memini malorum, et memini mala. & iusta ratione, nam memoriae obliuio contraria est. Et obliuiscor similiter & genitiuum regit & accusatiuum: ut, obliuiscor incendiorum, & obliuiscor iniurias tuas. item Cicero, Obliuiscor iniurias tuas ô Clodi. Iuuabit.] futuri temporis est. Huius autem uerbi praeteritum perfectum anomalum est: nam cùm primae coniugationis uerba in tempore perfecto aut in aui exeant, ut amaui: aut in ui solutam, ut tenui: hoc uerbum neq; in aui facit, neque in ui, sed uui, ut iuui. Lucan. Iuuit sumpta ducem, iuuit dimissa potestas. Per uarios casus.] Argumentum à compensatione. Sedes quiet.] Non uacat quod adiecit, Quietas: habuit enim sedes in Thracia & in Creta, sed non quietas. Illic fas regna resurgere Troiae.] Figura est, & iam antè dicta: qua per contrarium aliquid intelligimus. Dicendo enim Illic, fas ostendit, alibi nefas: ut occurreret cogitationi sociorum, ne fatigati malis quascunque requirerent sedes, quod etiam in Quinto factum est nauibus incensis. Durate.] duri estote ad sustinendos labores. sic Horat. Vix durare possint imperiosius aequor. Et uosmet rebus seruate secundis.] πα[illegible] est. Sciendum autem est, has particulas Met, Piam, Pte, ut egomet, quispiam, suopte, & similia, ornatus causa poni: sunt enim aduerbia. Quicquid enim ab illis septem recesserit partibus, aduerbium sit necesse est. Item quemadmodum probamus aduerbia esse, quia dicimus doctè facio, doctè feci, doctè fecisti, & mutato uerbo remanet aduerbium: ergo sic & in istis particulis inuenimus, ut egomet, nosmet, ut mutatis casibus uel personis cum eadem particula remaneat, aduerbia sine dubio sunt: nulla enim hoc alia pars orationis admittit. Notandū sanè quòd hae particulae plerunq; suam uim & naturam habent, non syllabarum: nam quum Te & Me longae sint, tutemet dactylus inuenitur: nec possumus harum partium naturam discutere, quia sub regulis non sunt. Voce refert.] πλεονασμός, qui fit, quoties adduntur superflua: ut alibi, Vocemq; his auribus hausi. Terent. His oculis egomet uidi. Curis.] Cura ab eo dicta est, quòd cor urat. deniq; paulo post ait, Premit altum corde dolorem. Aeger.] Est & tristis, & male ualens: aegrotus autem siue aegrotans, tantummodo male ualens: Spem.] laeticiam, & est crebra apud Vergilium figura, quae fit quoties significatur ab eo quod praecedit id quod sequitur.

A sequitur. nam spem lætitia sequitur: spes uerò in uultu non uidetur, sed lætitia. Hæc autem figura & uersa uice fit, ut intelligamus ab eo quod sequitur, id quod præcedit: ut, Meritæq; expectent præmia palmæ. palmam pro uirtute posuit, quæ præmium meretur: & palmam pòst accipit. Prædæ.] ad prædam: ut, Inferretq; deos Latio. Accingunt.] studiose parant: ut alibi, Accingunt operi. Accinctos enim, industrios dicimus: ut, Paribusq; accingitur armis. Horat. Altius ac nos Præcincti sumus. sicut cōtrà negligentes, discinctos uocamus: ut, Discinctos Mulciber Afros. & Horat. Quod aut auarus, ut Chremes, terra premam: Discinctus aut perdam, ut nepos. ut græcè ἀζῶνοι, expediti dicūtur. Dapibusq; futuris.] Ambitiose dixit, quòd sint cerui dapes futuræ. Tergora.] Tergus tergoris, unde & tergora, corium significat. tergum uerò, tergi, ut templum templi, dorsum significat: ut Sallust. Scilicet quia tergis abstinetur. Viscera nudant.] Viscera non tantum intestina dicimus, sed quicquid sub corio est: ut in Albano Latinis uisceratio dabatur, id est, caro. Est autem nominatiuus hoc Viscus, huius uisceris: ut Lucr. Vi-
B scus gigni, sanguenq; creari. Sanguē aūt ideo dixit, qa sanguinis facit, ut carmen carminis. Si enim sanguis diceret, par esset nominatiuus genitiuo: ut anguis, pinguis. Veru bus.] Ecce nomen de his quæ in numero singulari indeclinabilia sunt, ut ueru, cornu, genu. Trementia.] palpitantia adhuc. Ahena locant.] Quibus utebātur non ad elixandas carnes, sed ad se lauādas. Heroicis enim temporibus carne non uescebantur elixa. Huic autem nomini maiores aspirationem dabant: nam ahena dicebant. Tunc.] id est, postquam se lauerunt. Victu.] cibo. unde & conuictores dicimus: ut Horat. Non quia sum tibi Mecœnas conuictor. nam conuiuæ à conuiuio dicuntur.

DON. Littore ahena locant alij, flammasq; ministrant.] Alij uerò cum aqua imponebant igni uasa ænea, ut elixam facerent carnem: hæc enim coquendis uisceribus maturitatem præstant. Deniq; mox epularum prouentu procurato, uires labore & fame perditas reuocabant, inuadentes in ea quæ ferina pinguis, & uini copiosi & ueteris atque optimi bonitas suggerebat. hoc est quod ait: Tum uictu reuocant uires, fusiq; per herbam.] Tanta autem il-
C lis aduersa sic in obliuionem uenerant, ut per herbas fusi plus sibi indulgerent seu ingererent, quàm refectio postulabat. Id autem præstitit ipsa persuasio consulti regis. Ferina caro, quam præstare cæteris manifestum est, eademq; pinguis, hoc est, quæ non tantùm natura, uerùm etiā qualitate appetentium animos irritabat. Vini etiam species, cui multiplex accesserat gratia, à tempore, qualitate & quantitate: nam et uetus fuerat, et optimum, et abundans. deniq; sic posuit, Implentur ueteris bacchi, pinguisq; ferinæ.] Vltra malum sibi simul omnia ingerebant, intantum ut non sufficeret occursum esse naturæ, sed ultra modum sumerentur, quæ suppeditantium bonitas & copia suggerebat. Subnectitur dehinc moralitas, & aliud alijs regi datur. Positū est quippe, Postquā exempta fames epulis, mensæq; remotæ, Amissos longo socios sermone requirunt, Spemq; metumq; inter, dubij seu uiuere credant, Siue extrema pati, nec iam exaudire uocatos.] Quum enim fame et lassitudine premerentur, desperassent etiam de salute sua, nullius eos nisi propria cura tangebat. Refectis ergo uenit in mentem recordatio sociorum, quorum de morte fuerant incerti. Quod autem dixit, Inter spem & metum incerti: spes pertinet ad uitam, metus ad mortem. Æneæ cōtrà maior animi uirtus exprimitur, qui nec cibum sumpsit, nec dissimulare de perditis potuit, nec eorū curam deposuit, qui forsitan poterant superesse: idcirco ait, Præcipuè pius Æneas nunc acris Oronti, Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum Fata Lyci, fortemq; Gyan, fortemq; Cloanthum.] Quod ait suprà, Spem uultu simulat, premit altum corde dolorem. hoc etiam ipse dixit, Secum gemebat singulorum casum, ne frangeret animos cæterorum: & quum maximus apud eum dolor esset, tamen uirtute tegebat gemitus suos. Et iam finis erat.] Epularum scilicet, & fabularum.

POM. Sabi. Illic fas.] Hac promissione leuat omnem calamitatem. Durate.] ferte labores. & est conclusio. Æger.] animo. Spem.] pro lætitia. Frusta.] partes. Ministrant.] quia posuerant in uerubus carnes, uel sub ahenis, ut lauarent se, uel ut elixarent carnem: ast apud antiquos carnis elixæ fuit usus, sed torrebant mihi non placet: nam Ouidius in primo ait, Feruentibus artus Mollit aquis. Credant.] credebant eos perijsse, & non credebant. Vocatos.] Quia sint sepulti. uocabant è sepulchris manes mortuorum. ergo qui carebant sepultura, uocari non poterant. Et iam finis erat.] diei.

CÆL. Rhod. Cogita, primis quinq; libris non ferè aliud agi, quàm quo pacto sapiens ab humanis interim sequestratus, animum politicis ac purgatorijs emaculet uirtutibus. Hoc ipsum significat atrox in primo tempestas, Didonis conuiuiū, in quo rationalis anima obbrutescens corporeis fomitibus & uitiorum incentiuis rationis luminibus sese ingerentibus, illa penè restincta sui obliuiscitur, & ad corporea reuoluitur tota. Æstuationes hæ sunt animi ad procinctum tendentis, & ad originem properantis. Quod illa uerba abunde significant:

Per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt.

Ego Latij nomine, statum purgati animi intelligo, qui defecatus et à mundana aspergine presse pureq; detersus est. Cuius illa sunt munera præcelsa, ut docuit grauis auctor Plotinus, Sola nosse diuina, cupiditatum obliuisci penitus, perturbationes ignorare:

Vt si fractus illabatur orbis,
Impauidum feriant ruinæ.

Implentur ueteris Bacchi, pinguisq; ferinæ.
Postquā exempta fames epulis, mensæq; remotę,
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemq; metumq; inter dubij, seu uiuere credant,
Siue extrema pati, nec iam exaudire uocatos.
Præcipuè pius Aeneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum
Fata Lyci, fortemq; Gyan, fortemq; Cloanthum.
Et iam finis erat: cùm Iuppiter æthere summo

SER. Fusi.] πολύσημος sermo est: significat enim et discumbētes, ut hoc loco: & fugatos, & occisos. Implētur.] Impleor duos casus regit: dicimus enim & impleor huius rei, ut hoc loco. et Cicero, Squaloris plenus ac pulueris. et Terentius, Plenus rimarū sum. et impleor illa re, alibi: Plenam'que sagittis Threicijs. & Iuuen. Lectica Mathonis Plena ipso. Ferinæ.] Feras dicimus, aut quòd omni corpere ferūtur, aut quòd naturali utūtur libertate, et pro

Despiciens mare ueliuolum, terrasq; iacenteis,
Littoraq;, & latos populos, sic uertice cœli
Constitit, & Libyæ defixit lumina regnis.
Atq; illum taleis iactantem pectore curas,
Tristior, & lachrymis oculos suffusa nitenteis,
Alloquitur Venus: ô qui res hominumq; deûmq;
Aeternis regis imperijs, & fulmine terres,

pro desiderio suo feruntur. Postquam exempta fames.] Cautè in mœstitia cibis famem exemptã dicit, id est, fugatam, non ad affluentiam quæsitam: sicut Homer. αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. Mensæq; remotæ.] Quia apud maiores mensas apponebant pro discis: unde est, Et mensæ grata secundæ. duas enim habebant mensas: unam carnis, alteram pomorum. Amissos.] Non reuera, sed ut illo tempore putabant. Exaudire uocatos.] Aut subaudiamus deos, & quasi cõquestio est, quòd non flectantur precibus: aut certè hoc dicit, non solùm perijsse eos, sed nec sepulturam habere, ad quam uocentur. Nouimus enim quòd mortuorum umbræ ad sepulturam uocabantur: unde est, Manesq; uocabat Hectoreum ad tumulum. & est figura, ab eo quod præcedit, ad id quod sequitur: quia post facta sepulchra, Manes uocantur. Præcipuè.] præter omnes: quasi alijs magis pius. Oronti.] pro Orontis: ut, Immitis Achilli. Secum.] propter socios: ut suprà, Spem uultu simulat. Finis.] uel fabularum, uel diei. sequitur nanq; paulo pòst: Æneas per noctem plurima uoluens. Et sciendum est, Vergiliũ non semper dicere ortũ uel occasum diei, sed aut intellectui relinquere, ut hoc loco: aut negocijs tempora significare. aut poetica καλλιοπιστία, id est, exornationis ratione nõ omnia exprimere. unde ait Horatius in Arte poetica, Nec uerbum uerbo curabis reddere fidus Interpres. quamuis pleriq; de translatione græcitatis hoc asserant dictum. Homerus sanè ista contemnens, tempora uniuersa describit. Quum Iuppiter æthere summo Despiciens.] Oeconomiam istam secundum mathesin uidetur ordinasse Vergil. nam Ioue in altitudine sua posito cum Venere, significatur quòd per mulierem aliqua felicitas posit euenire. Ergo quum Æneas in partem regni admittatur à Didone, per occasionem coniugij, idcirco hoc poeticè præmisit. Sanè & illud aduertendum est, quòd peritißimè dixit, tristiorẽ Venerem fuisse cum Ioue. ex quo significat, exitum uxoris infelicem futurum: nam se utique Dido interemit. Quòd autem Mercurium facit à Ioue defluentem ad occasum descendere, id est, ad ima terrarum, ostendit amicitias quidem fore, sed minimè diuturno tempore permanere. Illud etiam lectũ est, et mathematici dicunt, Venere in uirgine posita, misericordem fœminam nasci. Atq; ideo Vergilius fingit in habitu uirginis uenatricis Venerẽ occurrisse filio, quòd et misericordem postea reginã inuenit Æneas, et in uenatione cum ea permixtus est. Æthere summo.] qui summus est. et propriumætheri epitheton dedit, quia omnib. superior est. Despiciens.] deorsum aspiciẽs: sicut Suspiciens, sursum aspiciẽs. Notandũ sanè, quòd si Dispiciens dixerimus, diligẽter inquirens significamus: sicut Deduco, & Diduco. nam Deduco est prosequor, Diduco uerò diuido. Veliuolum.] Duas res significat. & quod uelis uolatur, id est, transeatur, ut hoc loco: & quod uelis uolat, ut Ennius, Naueis ueliuolas. quod & propriè dixit: et est ista reciproca translatio nauium & auium. legimus enim, Et uelorum pandimus alas. Et contrà de apibus, Nare per æstatem liquidã. quum natatus nauium sit, alæ uerò auium. Et sciendum est, reciprocam translationem esse, & partis unius. Iacenteis.] Aut in longum expositas, aut proprium epitheton est terrarũ: nam cætera elemẽta mobilia sunt, sola terra stabilis est: unde et bruta dicitur. aut Iacẽtes, inferius positas. sunt enim omnium infimæ elementorũ. **A** Latos populos.] Quũ populos numero plurali dicimus, urbeis significamus: quũ uerò populũ, unius multitudinẽ ciuitatis intelligimus: ut, populũ latè regem, belloq; superbũ. de Romano enim intellexit. Sic.] id est, ut ista cõspiceret. Et Libyæ defixit lumina regnis.] προοικονομία, id est, dispositio carminis. uituperabile enim fuerat, si ex abrupto transitum faceret: quod in Nono fecit, Atq; ea diuersa penitus dum parte geruntur. Quæ res tamen excusatur uno sermone: Atque ea, id est, eodem tempore: quod solum est interpositum. Nunc uerò bene transijt, quia inducit Iouem & de rebus humanis cogitantem, & Aphricam respicientem, ad quam uenêre Troiani. Vnde honestus color est, ut Venus adeat Iouem, timens nè Romana fata Carthagini concedat. Felix enim euentus sequitur loca, quæ respexerit Iupiter. unde in Secundo ait, **B** Aspice nos, hoc tantum. & alibi, Atq; oculos Rutulorum reijcit aruis. ubi erat futura uictoria. Taleis.] de rebus humanis. Iactantem pectore curas.] Nunc secundum Stoicos loquitur, qui Deos dicunt humana curare. interdũ secundũ Epicureos, poetica utens licentia: unde illud, Nec curare deum credis mortalia quenquam. Tristior.] Comparatiuum pro positiuo posuit. quãdo enim tristis est Venus, ut nunc tristior diceretur? Oculos suffusa nitenteis.] nitidos oculos lachrymis perfusos habens. & est figura, quæ fit, quotiẽs participio præteriti temporis à passiuo iungimus casum accusatiuum: ut, deiectus animũ, mœsta uultum. Dicendo autem Nitenteis, expreßit etiam nimiam in lachrymis pulchritudinem: sicut de Euryalo, Lachrymæq; decoræ. Æternis regis imperijs, & fulmine terres.] Volunt quidam, superfluò Regis ad deos referri, Terres ad homines: nescientes maioris esse potestatis, idẽ posse circa deos, quod circa homines. Et fulmine terres.] Non sine causa adiecit Terres. Est enim fulmẽ quod terreat, est quod afflet: ut, Fulminis afflauit uentis. est **C** quod puniat: ut, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras. Peremptorij autem fulminis latè patet significatio. & est quod præsagit: ut, De cœlo tactas memini prædicere quercus.

Cùm Iuppiter æthere summo Despiciens mare ueliuolum, terrasq; iacentes, Littoraq;, & latos populos, sic uertice cœli Constitit, & Libyæ defixit lumina regnis. Atq; illum tales iactantem pectore curas, Tristior & lachrymis oculos suffusa nitenteis, Alloquitur Venus.] **DON** Iupiter ex superiore parte, hoc est, cœli respiciens mare ac terras, intuebatur actus hominum, & quid gererent considerabat. qua occasione arrepta Venus, Troianis amplius quàm antea tristior, & lachrymis internos animi dolores attestans, sic ad ipsum instituit loqui. Ipse est enim uerus & maximus dolor, qui ante uocis exortum lachrymis præcedentibus nunciatur. Opportunitas autem fuerat interpellandi: quia tunc Iuppiter curabat quæ agerentur in terris, quas Troiani tenuerant. O` qui res hominumq; deûmq; Æternis regis imperijs, & fulmine terres, Quid meus Æneas in te committere tantum, Quid Troes potuêre? quibus tot funera paßis Cunctus ob Italiam terrarum

clauditur

A clauditur orbis?] Hæc materia uehementer artis et subtilitatis plena est: & habet non tantùm personarum, uerum etiam rerum diligentißimè seruatam rationem. Hic enim loquitur Venus ad Iouem,si priuatam personam ponamus,filiam apud patrem:si publicam,inferiorem deam apud deorum omnium & cunctorum hominum regem. & certè uicit quod publicum fuit. Tractat ergo personas, ut dictum est, & subtilem inuidiam concitat, quòd quum sit deorum omnium Iupiter, & hominum rector, ac non immeritò debeat curare quid dij, quid homines agant, omiserit uerum Æneæ causa iudicium, ac dißimulatione interposita patiatur innoxium multis & aduersis uexari tormentis. Verùm quia duplex fuerat utraq; persona, ut iam dictum est, loquebatur enim inferior dea cum rege, & filia cum patre, præponitur publica, & priuata subnectitur. Hoc enim exigebat causa. Apud patrem enim non potuit conqueri de dijs, sed iustius eos pulsabat apud regem. denique sic cœpit: O` qui res hominumq; deûmq; Æternis regis imperijs, & fulmine terres.] Duo autem proposuit, & singula singulis dedit.
B deorum personæ applicauit, Æternis regis imperijs: hominum uerò, & fulmine terres: ut authoritate regantur dij, homines autem fulmine terreantur, & compellantur ad uenerationem. Interea quum dicit, Aeternis regis imperijs, illud intelligi potest, quia contemni non debet potestas, quæ perpetuò manet. Illa enim reuera negligi potest, quæ aliquo fine temporis concluditur. Proinde ait Cur ueniunt dij contra ea quæ sunt fatali lege disposita? Quid meus Æneas in te committere tantum, Quid Troes potuere? Secura, quòd causam diceret insontium delicti. Dehinc exigit nomen, quoniam nouerat nihil admisisse Troianos, ut quum nullum esset inuentum, constaret immeritos hæc passos esse, uel pati. Ait ergo: Quid meus Æneas? specialiter nomen eius attigit, atq; à specie transit ad generalitatem, dicendo, Quid Troes potuere? Quod uerò ait, In te committere, pronomen significat, Te regem deorum & hominum, Te qui omnia habes in potestate, Te promissorem imperij noui, & spei melioris autorem: Te quem omnes dij suspiciunt, & homines fulmine territi uenerantur. quod posuit, Meus Æneas,
C meus quam uim uel quid ponderis habeat, in euidenti est noscere. Meus enim, hoc est, filius meus, perindeq; nepos tuus, pius, & deorum omnium cultor. Quid Troes tantum potuere? Tantum, bis intelligendum est: quid tantum Aeneas commisit? quid tantum Troes potuere? Tantum, hoc est, tam graue, tam magnum, tam immane, & quod tot pœnis expiari nõ poßit. quo scelere admißi arcere Troianos debeat ab Italia. propterea posuit: Quibus tot funera paßis Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis. quod ad id redigitur, ut nec alicubi consistendi Troianis potestas sit, nec ad Italiam perueniendi. Terrarum clauditur orbis. Cum negatur, inquit, totus orbis terrarum, nec ad Italiam ueniendi potestas est, quid superest nisi ut in fluctibus semper exagitentur? Certè hinc Romanos olim uoluentibus annis, Hinc fore ductores reuocato à sanguine Teucri, Qui mare, qui terras omni ditione tenerent, Pollicitus.] Conuenit id ex fide ueteris promißi, immò potius antiquæ pollicitationis. Turpe est enim decedere de fide, turpißimum cuius dictam mutare sententiam: quanto magis deorum & hominum regi, qui omne quod loquitur, quod spondet, sententiæ retinere debet pondus, uel maximè in ea causa, in qua filiæ & nepotis uertebatur commodum. Sequitur, Quæ te genitor sententia uertit?] Posuit post regis nomen, etiam patris, ut appareat illum publicam priuatamq; personã retinentem, non debere aliqua perfidiæ per mutatione transduci. Ordinatur autem sensus hoc modo: Certè hinc Romanos olim uoluentibus annis, qui mare & terras tenerent omni ditione, reuocato à sanguine Teucri, olim pollicitus. Reuocato à sanguine Teucri, ideo, quoniam Teucer Italus, quum ad Italiam perueniret à Troia, eius originem eò redituram pollicitus fuerat Iupiter. Pollicitus, inquit: pollicitationes enim tenent debitorem, etiam si nolit exoluere: promissa uerò in arbitrio sunt posita uolentis, uel inuiti. proinde tractatur contra pollicitationem non debere interuenire perfidiam, uel maximè in præsenti causa, in qua persona deorum regis esset, cuius conueniebat fixam esse sententiam; ne quod est inter homines turpe, æquius reprehendatur in eo qui deorum & hominum teneret principatum. Verbum Vertit sumptum est ex eo, quòd quum uas aliquod uersatum fuerit, effundit omne quod habet. In Ioue igitur per istiusmodi uerbum uoluit demonstrare, ut ostenderet sic inimica persuasione peruersum, ut in sensibus eius nihil pietatis remansisset, quam integram filiæ debebat & nepoti. Completis iam partibus personæ publicum gerentis officium, conuenit eum ut patrem, quod nomen plurimum ponderis habet etiam in causa promißi, & eius quod non tantùm liberis, uerum etiam posteris sit omnibus profuturum. Idcirco igitur posuit, Quæ te genitor sententia uertit? Quasi si diceret, quis est te potior, qui potuit uertere sententiam tuam? Hoc equidem occasum Troiæ, tristisq; ruinas Solabar, fatis contraria fata rependens.] Allusit, quasi lances ponderum retineret: si enim post damna consequatur lucrum, & plus habeat aut meriti quod lucratiuum est, aut si tantundem quantum perijt, proculdubiò dißimulandum est in causa damni, quum id quod amissum est alterius commodi ratione pensatur. Nam inde cõpensatio dicitur, ubi quis tantum ponderis recipit in alia specie, quantum in alia uidebatur amisisse. Ponit ergo hanc partem ex persona eius quæ dolebat amissum, & habebat consolationem de promissorum spe. & ponit cum omni miseratione dicens, occasum Troiæ, ut ostenderet rem maximam & nobilißimam interijsse. Casus enim rei est paruæ & inferioris personæ, occasus uerò diuinæ rei uel superioris personæ: nam solis & lunæ occasum dicimus: & quum uiri præclari uel spectati meriti obierint, non præeunti morte, sed occidisse dicuntur. Addidit, Tristeisq; ruinas solabar, ut affectum maioris miserationis augeret: non enim est ulla ruina non tristis. Fatis contraria fata rependens.] fatis, inquit, malis rependens fata contraria: hoc est, comparans & exæquans mala fata fatis contrarijs. Sed contrarijs non quasi aduersis dixit, sed contra mala profuturis, hoc est, bonis. malo enim contrarium est bonum, ut album nigro, ut amaro dulce, ut turbato tranquillum. Nunc eadem fortuna uiros tot casibus actos Insequitur.] Non tantum, inquit, bona promissa non ueniunt, uerùm etiam mala perdurant. Quem das finem rex magne laborum?] Vnde cœpit, illo conclusit: nam regẽ appellans, et quod est amplius magnum ostendit, & posse illum & debere filiæ præstare quod petebatur. & intelligendũ monstrat, nõ sine subtili inuidia positũ, ut expectaret preces, qui id quod poterat, nõ sponte præstabat insonti: et quod erat potius,

suo. Quem das finem laborum?] *Quia is à quo petitur malorum finis, & qui potest postulata complere, efficere potuit ne aliquando accidèrent.* Potest & *sic intelligi, quem das finem? quando Troiani uenient ad Italiam? aut si id non datur, quando autem carebunt malis, & in tranquillo collocabuntur? Exemplis iam cumulat dolores suos, & comparatione à minore ad maius facta, querelas proprij mœroris exaggerat, personarum & locorũ quoq; faciens collationem.*

POM. Sabi. *Æthere summo.*] *Æther summus est, ubi sunt stellæ: & ponitur pro igneo elemento æther.* Veluolum.] *quòd nauigia per maria uelis uolant. & mari attribuit, quod nauigiorum est. & translatio est ab auibus.* Vertice.] *in lacteo circulo, illic est domus Iouis, & circulus ille est uertex cœli.* Defixit.] Iupiter. *quæcunq; enim* Iupiter *respicit, felicia putant. Ideo nũc* Venus, *ne* Iupiter *faueret* Libyæ, *orationem habuit.* Talis.] *de rebus humanis.* In te.] *contra te.* Hinc.] *ab Ænea.* Voluentibus annis.] *Annus uoluitur, & non uoluit. posuit pro uolubilibus.* Sanguine Teucri.] *sanguis* Teucri *reuocabitur.* Teucer Creta *profectus, in* Phrygia *cum* Dardano *concorditer uixit. sine prole interijt* Teucer. Dardanus *ad memoriam, populum* Teucros *nominauit. Volunt quidam* Dardanum *intelligi, qui* Italus *fuit, & aduectu Æneæ reuocabatur eius sanguis. quidam enim tradunt,* Dardanum & Iasium *filios fuisse* Corithi. & *à* Coritho *urbs* Etruriæ, *dicta* Corithum. Te.] *id est, fatũ, quod in te est.* Hoc.] *scilicet quòd* Romani *futuri erãt è sanguine* Troiano. Rependens.] *Rependere, compensare. tractum à pecunia, quæ prius pendebatur, non numerabatur.* A

VAR. Lect. Reuocato à sanguine Teucri.] *In Medicèo libro, & aliquot alijs antiquis absq; præpositiua particula legitur,* Reuocato sanguine.

SER. Quid meus?] *subaudi Filius, ut Aiacis Oilei? ut antè diximus.* In te.] *modò contra te: alibi pro, significat: ut, benignum Accipit in Teucros animum: id est, pro Teucris.* Quid Troes potuère?] *argumentum ab impoßibilitate, ut alibi, Non ea uis animo. & est ualidius, quàm à uoluntate: plus enim est non posse, quàm nolle.* Troes.] *Erat nominatiuus* Tros. & *hæc breuiter sciẽda regula est, quia omnia nomina monosyllaba Græca, quæ in Latinum sermonem transeunt, tertiæ tantum sunt*

Quid meus Aeneas in te committere tantum,
Quid Troes potuère? quibus tot funera passis,
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certè hinc Romanos olim uoluentibus annis,
Hinc fore ductores reuocato à sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus. quæ te genitor sententia uertit?
Hoc equidem occasum Troiæ, tristeisq; ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna uiros tot casibus actos
Insequitur. quẽ das finem Rex magne laborum?
Antenor potuit, medijs elapsus Achiuis,
Illyricos penetrare sinus, atq; intima tutus
Regna Liburnorum, & fontem superare Timaui,
Vnde per ora nouem uasto cum murmure montis
It mare proruptũ, & pelago premit arua sonanti:
Hic tamen ille urbem Pataui, sedesq; locauit
Teucrorum, & genti nomen dedit, armaq; fixit
Troia: nunc placida compostus pace quiescit.

res contra naturam, siue facta siue non facta, ut de Pasiphae. Historia *est quicquid secundum naturam dicitur, siue factum siue non factum, ut de* Phædra. Argumentum, *ut sic diffiniam, est res ficta, quæ tamen fieri potest, ut sunt argumenta Comœdiarum.* Omni ditione.] *Melius* Omni *quàm* Omnis: *nam significat omni potestate: ut, Omni potestate, sit pace, legibus, & bello.* Pollicitus.] *Pollicemur sponte, promittimus rogati.* Quæ te genitor sententia uertit?] *Verecundè ait* Venus: *nec enim conueniebat, ut apertè contra uxorem ageret apud maritum. unde & similiter respondet* Iupiter, *Neque me sententia uertit.* B

declinationis, & tam Latinè quàm Græcè declinari possunt, Tros Trois & Troos, Pan Panis & Panos: *ut,* Arcadici *dictum* Panos *de monte* Lycæi. Ob Italiam.] *Ne ad* Italiam *perueniant, toto orbe pelluntur. atqui in* Africa *sunt: sed si diligenter requiras, etiam inde pelluntur. aiunt nanque, Hospitio prohibemur arenæ.* Certè hinc Romanos.] *Atqui hoc nusquam legimus, sed* Iouem *promisisse per silentium intelligimus, ut superius de* Iunone *audierat.* Voluentibus.] *uolubilibus, & est participium pro nomine. Voluens enim, qui uoluit: uolubilis autem, qui uoluitur. Anni autem uoluuntur, non uoluunt: ut est, Atq; in se sua per uestigia uoluitur annus.* Fore.] *futuros esse, & est de uerbis defectiuis.* Reuocato.] *Dicendo* Reuocato, *ostendit* Italiam, *unde* Dardanus *fuerat.* A sanguine Teucri.] Teucrum *pro* Dardano *posuit.* Dardanus *enim de* Italia *profectus est,* Teucer *de* Creta: *quia solent poetæ nomina de personis aut prouincijs uicinis usurpare: ut,* Domitus Pollucis *habenis* Cyllarus. *quum* Castor *equorum domitor fuerit. item, Et manibus* Progne *pectus signata cruentum, pro* Philomela. *Item,* Didonem *dicit* Sidoniam, *quum sit* Tyria: *à loci uicinitate. item, Quid loquar aut* Scyllam Nisi? *quum* Phorci *fuerit. Et sciendum est, inter fabulam & argumentum & historiam hoc interesse, quòd* Fabula *est dicta*

Hoc.] C *hac re.* Rependens.] *compensans: & est translatio à pecunia, quæ appendebatur.* Nunc eadem.] *similis, qualis ab initio fuit: ut ostendat, nec longitudinem temporis prodesse* Troianis. Finem.] *Ac si diceret, non regnum requirimus, sed finem laborum.* Antenor potuit.] *Non sine causa* Antenoris *posuit exemplum, quum multi euaserint* Troianorum *periculum: ut* Capys, *qui* Campaniam *tenuit: ut* Helenus, *qui* Macedoniam: & *alij qui* Sardiniam, *secundum* Sallustium: *sed propter hoc, ne fortè illud occurreret, iure uexari, tanquam proditorem patriæ. Elegit ergo similem personam: hi enim duo* Troiam *prodidisse dicũtur, secundum* Liuium. *Quod &* Vergil. *per transitum tangit, ubi ait: Se quoque principibus permixtum agnouit* Achiuis. *quod excusat* Horat. *dicens: Ardentem sine fraude* Troiam. *hoc est, sine proditione. Quæ quidem excusatio crimine non uacat: nemo enim excusat, nisi rem plenam suspicionis. Si sensu tamen dicit, solum* Antenorem *prodidisse: quem si uolumus sequi, augemus exemplum: Si regnat proditor, cur pius uagatur? Ob hoc autem creditur* Græcis Antenor *patriam prodidisse, quia & legatos, qui propter* Helenam *uene-*

Hanc Seruij sententiam refellit Landinus et Glareanus ad illum locum Liuij, Duobus Aenea Antenoreq; &c.

A uenerant, suscepit hospitio, & Vlyssem in mendici habitu cognitum non prodidit. Illyricos penetrare sinus.] Antenor non Illyricum, nō Liburniam, sed Venetiam tenuit. Ideo autem Vergilius dicit Illyricos, quòd inde uenit quidam Henetus rex, qui Venetiam tenuit: à cuius nomine Henetiam dictam, posteri Venetiam nominauerunt. Tutus.] ideo tutus, quia Rhœtij Vindelici ipsi sunt Liburni, sæuißimi admodum populi, contra quos missus est Drusus. Hi autem ab Amazonibus originem ducunt, ut etiam Horat. dicit: Quibus Mos inde deductus, per omne Tempus Amazonia securi Dextras obarmet, quærere distuli. Hoc ergo nunc ad augmentum pertinet, quòd tutus etiam inter sæuos populos fuerit. Fontem Timaui.] Amant poetæ rem unius sermonis circumlocutionibus dicere, ut pro Troia dicant urbem Troiæ: pro Buthroto, arcem Buthroti: sic & modò pro Timauo, ait Fontem Timaui: & paulò post, Vrbem Pataui, id est, Patauium. Vnde per ora nouem.] Multi septem esse dicunt: quòd si incerta fides est, finitus est numerus pro infinito. Vasto cum murmure montis.] Tanta ui uexit mare, ut etiam resonet uicinus B mons. & sic dictum est, sicut superius: Illi indignantes magno cum murmure montis Circum claustra fremūt. Mare.] Amat poeta rem historiæ carmini suo coniungere. Varro enim dicit, hunc fluuium ab incolis Mare nominari. Proruptum.] id est, effusum, fluens. et melius est Proruptum, quàm præruptum legere. Bene ergo diffiniuit, quod largus fons sit solutum mare. Pelago.] aquarum abundantia. Premit.] populatur, uastat. Hic tamen.] hoc est, in hoc loco difficili. Vrbem Pataui.] id est, Patauium. Patauium autem dictum est, uel à Padi uicinitate, quasi Padauium: uel ἀπὸ τ͂ πέτεσθαι, id est, à uolando, quòd captato augurio dicitur conditum: uel quòd auem telo petisse dicitur, & eo loco condidisse ciuitatem. Sedesq; locauit.] Ex uotis suis facit inuidiam, dicens id concessum Antenori, quod ipsa desideret. Et genti nomen dedit.] hoc est, quod ne uictori quidem concedetur Æneæ, quod scimus à Iunone esse perfectum, cōtra quam obliquè loquitur propter considerationem mariti: ut ait, Ne uetus indigenas nomē mutare, Latinos Neu Troas fieri iubeas, Teucrosq; uocari. Hi autem primis temporiC bus ab Antenore dicti sunt Antenoridæ. Armaq; fixit Troia.] hoc est, securus est: quia solent omissa militia, siue gladiatura, quibuslibet templis arma suspendi: ut Horatius, Veianius armis Herculis ad postem fixis. &, Danais de poste refixum. Compostus.] συγκοπὴ est, detraxit enim de medio syllabam: ut, Pocula porgite dextris.

DON. Antenor potuit medijs elapsus Achiuis Illyricos penetrare sinus, atq; intima tutus Regna Liburnorum, & fontem superare Timaui. Vnde per ora nouē uasto cum murmure montis It mare proruptum, & pelago premit arua sonanti. Hic tamen ille urbem Pataui sedesq; locauit Teucrorum, et genti nomen dedit, armaq; fixit Troia, nunc placida compostus pace quiescit.] In Antenoris nomine non solum significatio est exempli, non de fabula concinnata figmentis, sed uenientis de ueritate: uerùm etiam asßignantis humilem inferioremq; personam, ut inde magis dolere uideatur, quòd inferiori licuit post excidium Troiæ per tot difficilia consequi plenißimam requiem. Antenor ergo homo alienus à neceßitudine tua, humilis atque depressus, è medio hostium labi potuit, & eorum manus effugere, quibus Ilium concidit, & multi nobiles perierunt, ad Illyricum etiam penetrare. Quum dicit ad Illyricum, & dicit etiam penetrare, & prolixitatem terrarum longißimè remotarum intelligendum est monstrare uoluisse, & difficultatem perueniendi, simul etiam ad hostiles partes penetrandi, quæ omnia facit dictis posterius annexis. Penetrare enim est, penitus intrare. & addidit Sinus, recessus scilicet terrarum longißimè remotarum, quibus clausus non potuisset euadere, si pericula extitissent. Et ut maior esset Veneris dolor de felicitate Antenoris, euadere (inquit) potuit hostiles manus, ac per medios hostium globos, & per inimicorum regna tutus securusq; transire. Superauit, inquit, & fontem Timaui. Miro uerbo usa est Superauit. Superare est enim, sine cuiusquā molestia uel impedimento peruenire, quò quisq; contenderit. Et quia leuißimum fuit transisse fontem, (fontis enim significatio nullam demonstrat difficultatem superatam) idcirco posuit: Vnde per ora nouem uasto cum murmure montis It mare proruptum, & pelago premit arua sonanti. Ne quis arbitraretur fontem fuisse mediocrem, (nam sic sine aliquo labore transire potuisset) tantæ illum fontem uirtutis esse commemorat, ut per nouem illius ora periculis omnibus liber Antenor trāsierit. Ad exprimendum undarum molem nexuit, Vasto cum murmure montis It mare proruptum, & pelago premit arua sonanti. Vt fons esset in solo uocabulo: re tamen uera abundantia sui, opertis terris in alieno elemento faciem pelagi demonstraret. Interea quia semel positum est Potuit, nos non hoc semel, sed sæpius debemus accipere, hoc modo: Antenor, inquit, potuit hostes euadere, potuit Illyricos sinus penetrare, potuit regna Liburnorum superare, potuit fontem Timaui transmittere. & Superare non semel accipiendum est, ut sit Superare regna Liburnorum. Hic tamen ille, in uno aduerbio & pronomine grande pondus doloris adiecit. Hic, inquit, hoc est, in regionibus hostilibus, & per tot difficultates sine cuiusquā molestia superatis. Ille, hoc est, homo inferioris meriti, cui abundare deberet quòd in Troia Græcorum manus euaserat, tantum felicitatis esset adeptus, ut tutus transierit, tutus peruenerit, tutus ciuitatem Teucris cōdiderit, tutus nomine Troiano uocitari indigenas fecerit: tutus arma Troiana, hoc est, uicta in eorum partibus fixerit, quos constaret uictores extitisse: tutus in plenißima quiete perduret. Ecce ostendimus, semel dicta pro sæpius dictis accipienda. Ab enumeratione prosperitatis alienæ, transit ad comparationem personæ suæ atq; Æneæ, & malorum de quibus querebatur: ait enim, Nos. exponit quid sit Nos, quanquam etsi non dixisset, posset intelligi. Tua, inquit, progenies, hoc est, ei⁹ qui deos omnes & homines habes in potestate, apud quem priuilegium primi gradus habere debuimus. Cœli quibus annuis arcem, Nauibus (infandum) amißis unius ob iram Prodimur, atque Italis longè disiungimur oris.] Dum spe ducimur promissorum tuorum, & naues amisimus, et promissam Italiam tenere non possumus. quod autem ait, Vnius ob iram, optimè ad finem dictionis est reseruatum: cum omni enim cautela & ordine suo debuit, quamuis obliquè, pulsare Iunonis malitiam, ne si inter initia diceretur offensus Iupiter ex euidenti coniugis & sororis suæ iniuria, desideria & neceßitates gementis non libenter audiret. Ergo melius fuit in fine intelligi quid sit, Vnius ob iram. quam dicit ex aperto, unius: & dicendo nomen Iunonis, obliquè tangendo nec læsit eius animum, quem debuit tunc uel maximè habere propitium: & meliore arte usa est, ut suppresso nomine, quod

quod sine impedimento desiderij sui nominare non poterat, ad numerorum rationem pergeret: sic enim planissima potuit iniquitas comprobari, ut unius causa iniustas inimicitias exercentis, plurimi affligerentur insontes. Sequitur inuidiosa conclusio, necessitudinis appellatione cooperta. Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?] An nunquid erro? inquit, & hoc putandum est melius esse quod trahimur, & hoc est consulentis officium? & hoc arbitraris esse regnandi culmen, errare semper, & sine fine laboris affligi? Olli subridens hominum sator, atq; deorum, Vultu quo coelum, tempestatesq; serenat, Oscula libauit natae, dehinc talia fatur.] Sicuti, antequam loqueretur Venus, lachrymis praeeuntibus uocem, ostendit quid doloris in imis sensibus ferret, quidue esset editura per uerba: ita etiam Iouem inducit signis innumeris ostendisse, quòd optata omnia dicturus fuisset: antè enim quàm eueniret ad uerba, debuit animum filiae duris angoribus pressum componere, ut uocem patris, curato ex maxima parte animo, posset audire, nec oportuit causam narrationis differri, ne diutius anxia teneretur. Locuturus, inquit, Iupiter subrisit: risit enim quasi uulgare est, nec conuenit hic motus animi his personis, penes quas summa potestas est: sed temperauit, ut diceret, Subrisit, ut pars esset seruata publicae reuerentiae, pars exhibita beneuolentiae, quae filiorum debent & arte tribui. Hoc ipsum ipse Vergilius ostendit, cur plenus non fuerit risus: Hominum, inquit, sator atque deorum, plenè ridere non debuit, quia turpe istud hominum deorumq; imperium retinenti. Certè & illud intelligendum, idcirco eum non ad plenum risisse, ne in malis suorum, filia quoq; lachrymante & gemente, ipsum se alienum à tantis cladibus demonstraret. Temperauit ergo dicendo, subridens: ut partem daret Troianorum casibus, reseruaret laetitiae partem illis quae fuerat promissurus. Vultu quo coelum tempestatesq; serenat.] Exhibens talem uultũ filiae, qualem habet quum omnia elementa tranquillat. Oscula libauit natae.] Ecce aliud bonae spei par signum, in quo parum fuit publicasse beneuolentiam suã, nisi haec iterum ac saepius repetendo firmaret, quod internis sensibus tenebatur. Dehinc talia fatur.] Cùm dicit, ostendit non frustra quae diximus esse praemissa, signa scilicet quae Veneris adimerent metũ, & hanc ad audiendum rectè componerent.

POM. Antenor potuit.] Non Helenum, non Egestum, non Sabi. Capyn dicit, qui fugere cum magna manu è Troia, et inuenere sedes: sed Antenorem nominat, non quia proditor fuerit, ut Sisennae placuit, sed quia Antenor et Aeneas multi nominis, multaeq; gloriae apud Troiã fuere. sunt qui obijciant ambobus proditionem patriae, cum uaria referantur à Scriptoribus: nos in medium relinquimus. Antenor uir magni animi, cuius sanctitas & grauitas nota erat, semper conatus est inter Priamum & Graecos pacem cõponere: Legatos Graecos boni honestiq; sectator hospitio excepit, insidias filiorum Priami quomodo cauerent docuit, suasor semper fuit reddẽdae Helenae, Glaucum filium quia sequebatur Paridem abdicauit: Regis coniugem & filias miserabatur, cum excidio patriae seruituras: quae cõmiseratio ipsum etiam Priamum senio confectum inuaserat, eundem Glaucum ab Agamemnone interfectum non fleuit. credebatur infensus Priamo, & Priamidis, propter amicitiam Vlyssis & Diomedis, qui ei promiserant dimidium bonorum, Priami regnum uni filiorum eius, capto Ilio decreta omnia seruata sunt. cum nunciaretur in eum conspirari ab Aenea & Troianis, cum omni patrimonio & familia mare conscendit: Eneti, qui sub Philemene fuerant, cum eo concessere. Antenor superato Aegeo Ionium ingressus mare, inde superi, id est, Hadriatici aequoris fauces septẽtrionem uersus Dalmatas, Illyricos, Liburnos linquens, hinc Appulos & Picenum, ad stagna Hadriatici peruenit, pulsis inde Euganeis Patauium condidit. prouincia ab Enetis, qui sub eo erant, Enetia, post Venetia appellata. Cato putat Venetos Troiana stirpe ortos, Herodotus è stirpe Medorum. Euganeos Plinius dictos putat, quòd sint genere praestantes. Liburnorum.] Liburni ab Amazonibus sunt. Et fontem superare Timaui.] Timauus fluuius non transit per Patauium, sed Meduacus, & nunc Brentesia dicitur: extra fines Venetiae prouincia est Aquilea, metropolis Carnorum, per quam Natiso fluit. procul abest Timauus amnis, qui oritur, ut Posidoni9 ait, in montibus, & praeceps cadit terra haustus. Strabo sic ait: In ipso sinu Timauus portus est cum luco, & 7. fontes non longè à mari erumpũt, stagnantes, ut Varro ait, propinquam oram. adeoq; illic aqua scatet, nunquam deficiente humore, ut incolae appellent fontem & parentem maris. Scribit Polyb. quare Vergil. dixerit Patauium, at Timauum esse non uideo, sed sic intelligendum puto, accepisse Timauum, quia eius amnis celebre nomen est: aliorũ in obscuro erat. & Antenor ipse regionem omnem, quam Eneti cepere, suo & illorum nomine appellauit. uel quòd Antiqui sanè crediderunt Timauum Brentesiam esse, testis est Lucanus, cum ait, Euganeo si uera fides memorantibus augur Colle sedens, Aponus terris ubi fumifer exit, Atq; Antenorei dispergitur unda Timaui. Aponus Patauini agri fons est, cum calidis aquis. et hic idem esse uidetur Brentesia & Timauus. Et quemadmodum Martialis Natisontem dixit Timauum, sic Vergilius, ut diximus, nominis celebritate. uersus Martialis est, Et tu Ledaeo felix Aquileia Timauo. & Silius libro 12. Proruptum.] undiq; effusum pelago, multa aqua. Nomen.] appellauit Antenoridas. Armaq; fixit.] Consuetudo erat, suspendere in postibus templorũ arma. siue accipiat arma, id est, insignia, ut Messala intellexit. sic enim scribit ad Valentinianum: Arma in templis fixit Antenor, id est Troia fuit inter arma templis affixa, armorum insigne quidem nonnulli asserunt. Troia.] quo nomine in Latio scrofa appellatur, cui uocabulo licentia poetica allusit, quia & hoc urbis nomen fuerat: & ipse Antenor suem in aureo uexillo posuit, ut absumptae urbis memoria ante oculos esset.

Nos tua progenies, coeli quibus annuis arcem,
Nauibus (infandũm) amissis, unius ob iram
Prodimur, atq; Italis longè disiungimur oris.
Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atq; deorum,
Vultu quo coelum tempestatesq; serenat,
Oscula libauit natae, dehinc talia fatur:

SER. Nos tua progenies.] Sic loquitur, quasi sit una de Troianis: nam aliter sensus nõ procedit. Quòd autem dixit Tua progenies, ἀπὸ γένους est: ut, Ast ego quae diuûm incedo regina. Annuis.] Quia nutu semper promittit aliquid Iuppiter. Infandûm.] pro infandè: ut in Sexto, Miserum septena quotannis Corpora natorum. pro miserabiliter. Item,

A Item, Toruumq; repente Clamat, pro torue. & est figura, quæ fit, quotiens nomen pro aduerbio ponitur. Magis autem poetica est, in prosa aut rara aut nunquam. Tamen hoc loco Infandum potest esse etiam interiectio dolentis. Vnius.] Produxit hic penultimam. Prodimur.] Multa quidem hic sermo significat: sed modò, porrò damur, scilicet ab Italia. Et sciendum est, omnium autorum esse consuetudinem, res dubiè positas in sequentib. explanare, & planius dicere: ut hoc loco. Nam quid est Prodimur? ostendit dicens: Atq; Italis longè disiungimur oris. Hic.] id est, talis: ut, Hunc ego te Euriale aspicio, id est, talem. Honos.] Cùm secundum artem dicamus honor, arbor, lepor: plerunq; poetæ or in os mutant, causa metri: os enim longa est, or breuis. Hoc quidem habet ratio, sed in hoc loco etiam absq; metri necessitate Honos dixit. item Sallust. penè ubiq; labos posuit, quem nulla necessitas coegit. Melius tamen est seruire regulæ. Sic nos in sceptra reponis?] Reponis in sceptra, aut ad imperia refer unt: Sic, hoc est, per naufragia? aut certè antiqua est licen B tia communium præpositionum. In sceptra.] pro in sceptris. Olli.] Modò tunc, propter sequentia: pronomen enim non debet poni cum nomine, sed pro ipso nomine. nullus enim dicit, illi natæ. Aliàs tamen Olli, illi significat: ut, Olli dura quies oculos, & ferreus urget Somnus. Subridens.] Lætum ostendit Iouem, & talem qualis esse solet quum facit serenum: poetarum enim est, elementorū habitum dare numinibus, ut suprà de Neptuno dictū est. Serenat.] Hoc uerbum de his est, quæ carent prima positione. Quod fit in his quæ in nostra non sunt potestate: ut tono, fulmino, pluo: hoc enim nō possumus dicere, nisi fortè persona inducatur eius qui potest, ut tale aliquid Iuppiter dicat. Oscula libauit natæ.] leuiter tetigit. Et sciendum est, osculum religionis esse, Suauium uoluptatis: ut alibi, Summaq; per galeā delibans oscula. Et Terent. O Thais mea, meum suauium. Parce metu.] Quotiens in causis arguimur, antè nos purgare debemus, & sic ad actionem descendere. Quod & hoc loco Iuppiter facit: ante enim obiecta purgat, & sic uenit ad promissionem. Et est C Parce metu, elocutio usualis, id est, dimitte metum. quomodo dicimus, parce uerbis, parce iniurijs. Cytherea.] Omnia quæ apud Græcos ει diphthongon habent, apud Latinos in e productum conuertuntur: κυθέρεια, Cytherea: μήδεια, Medea. Omnia autem quæ dicit Iuppiter, ad solutionem pertinent antedictorum. Ideo autem nunc dicit Parce metu, quia superius dixerat Tristior. Manent immota.] quia dixerat: Quæ te genitor sententia uertit? Et simul per transitum dogma Stoicorum ostendit, nulla ratione posse fata mutari. Tuorum.] uel Troianorum, uel Romanorum.

DON. Parce metu Cytherea, manent immota tuorum Fata tibi.] Quàm citò mœrentis animum soluit, quod si hoc solum dixisset, abundè suffecisset: nam & securam reddidit, & nihil mutatum de superioribus promissis expreßit: sed huic dat poeta personam regis, non patris. De futuris enim loqui, & significare uentura, non nisi deorum rex poterat. ait enim, Parce metu: hoc est, timori parce. ut sit locutionis genus, & intelligatur noli timere. Vsq; adeò ex persona publica induxit loquentem Iouem, ut Cytherea, non filia diceret, & tuorum poneret, non nostrorum, Manent immota tuorum fata tibi: quum sufficere posset quod dixit, Manēt tibi fata. ut satiaret quod asserebat, addidit: Parce metu Cytherea, manent immota tuorum Immota. Incipit iam enumerare specialiter, quod causa generalitate prædixerat, respondens his quoq; quæ Veneris querimonia comprehenderat. Cernes urbem, & promissa Lauini Mœnia.] Propter quod dictum est, Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis. & quia dixerat Venus, Cœli quibus annuis arcem: ait Iupiter, Sublimemq; feres ad sidera cœli Magnanimum Æneam, neque me sententia uertit.] Vt responderit illi parti, qua dictum est: Quæ te genitor sententia uertit? Vt autem apertiorem faceret specialitatem ipsam, addidit etiam ipse Iupiter fatorum dispositionem, & omnem futuri temporis cursum: & dum hæc plena ordinatione pronuntur, in breui complexione monstratur, quid contextus Virgiliani carminis esset habiturus. Gesta enim tetigit quæ seculis omnibus ab Ænea usq; ad Cæsaris tempora, & ipsius Cæsaris scribere disposuerat. Sed hæc in ipsius carmine idcirco perquiri nō debent, quia fine uiuēdi conclusus, proposita nequiuit implere: dispositionem suam tamen in hoc libro firmauit. Hic licet inspicere, qua arte carmina sua Virgilius repleat: suprà enim ut citò securam Venerē faceret, usus est breuitate. Vbi securam succincta dictione perfecit, promisit futurorum longam fore insinuationem, quæ pro auditura persona odiosa esse non potuit. Libenter enim Venus prolixitatis illius fastidium respueret, quæ composito animo cognouerat se res prosperas audituram. Hoc esse seruādum in talibus causis, etiam Terētius docet, qui dixit in Andria: Sed ubi inueniā Pamphilum, Vt metum in quo nunc est adimam, atq; expleam animum gaudio? non enim conuertere animum quispiam potest, nisi fuerit in timoris causa securior factus. Hic, tibi fabor enim.] Dicturus arcana fatorum, quæ nulli fas esset nosse, commendat sensibus filiæ, et id se illicitè facere affirmat, ut illa melius nosceret beneuolum studium patris, & secreta contegeret. Hic, inquit, tibi fabor. Tibi, ait, quoniam filia mea es: tibi, quam uehementer sollicitā uideo: tibi, quam nolo uexari angoribus diuturnis: tibi fabor, quod præter te nullum cōuenit nosse. Quando hæc te cura remordet, Longius euoluens fatorum arcana mouebo.] Ego, inquit, paucis te instructam reddere debui: sed quia ægritudo animi tui non potest penitus breuitate sermonis excludi, utar prolixitate narrandi, ut docta in omnibus tuorum fata condiscens, læteris prosperis, & penitus animi mœrores excludas. Hic locus ordinatur sic: Hic tibi fabor, inquit, enim quando hæc te cura remordet, Bellum ingens geret Italia. Non Italiam dicit gesturam bellum, (sicuti alij putant) sed Æneam gesturū bellum in Italia: deducta enim In præpositione dixit, Geret Italia bellum, hoc est in Italia. Deniq; sequitur: Populosq; feroces contundet, moresq; uiris & mœnia ponet.] Pronunciat futuram quidem ingentē belli curam, sed bona prouentura posterius iterum posuit, dicens: Tertia dum Latio regnantem uiderit æstas.] Id est, modico tempore regnaturum Æneam, hoc est, triennio: quumq; hoc dicit, ostendit proculdubio moriturū. Sed quod fuit triste, prætermissum est. sequente tamen ipsius sermonis cursu ponit: At puer Ascanius, cui nunc cognomē Iulo Additur, Ilus erat, dum res stetit Ilia regno, Triginta magnos uoluendis mensibus orbes, Imperio explebit, regnumq; à sede Lauini Transferet, & longam multa ui muniet Albam.] Vt ostenderet Æneæ nō extraneum, sed filium successurum, quod est omnibus optabile parentibus, eum de-

niq; feliciorem fore in tantum, ut quod pater triennio te nuisset, ille haberet per annos triginta. Rursum quum finem pollicetur imperij anno trigesimo transacto, ostēdit etiam ipsum Ascanium moriturū. sed ut dictum est, praetermissum est quod fuerat luctuosum. Verum ne specialiter per singulas personas excurrēs, nimium tenderet narrationem, quaedam generaliter miscet. Ait enim,

POM. Sabi. Reponis.] locas. Olli.] Quintilianus tria uerborum genera esse dicit, propria, ficta, et translata. proprijs dignitatem dat antiquitas, quae sanctiorem & magis admirabilem facit orationem. Metu.] dandi est, id est, pone metum. Teucrorum.] descendentium ab Aenea, ac per hoc Romanorum. Vrbem.] Romam. Vrbem cū dicimus, Roma intelligitur: ut Quintilianus habet lib. 8. Cytherea.] nomen Veneris, aut ab insula Cythera, in qua fuit eius primum templum: uel dicitur ab Cythera urbe Cypri, in quam dicunt primum uectam concha mari. Ad sidera.] Aeneam post mortem appellauerunt Iouem indigetem. Sublimem.] id est, sidereum & stellificatum. Aeneas, post obitum Latini anno quarto acerrime pugnans cum Rutulis, qui ope Mezentij regis Etruscorum sustētabantur, superueniente nocte nunquam amplius uisus est. putant alij, in Deos relatū: alij submersum in Numico. Latini Iouem indigetem appellant. templum ei dedicatum cum tali titulo fuit, Patris diui terrestris qui flu uij Numici aquas gubernat. Sūt qui scribunt, templum ab ipso Aenea anno ante suum obitum patri Anchisae constructum. At puer Ascanius.] Ascanius Aeneae successit, qui Euryleon in Ilio dicebatur: siue, ut Virgilius, Iulus. nā in fuga Ascanius dictus, ut inquit Dionysius, Mezentium uictoria exultantem moenibus repulit. pugna nocturna fuit: die Ascanius nō pugnasset, quia impar hostibus erat. in eo certamine perijt Lausus Mezentij filius: pater, qui se in propinquum collem fugiendo receperat, audita filij caede, per caduceatorem pacem petijt, qua potitus abijt in Etruriam. 30 post annos, mutata sede Ascanius condidit Albam longam. Alba nominata, a colore scrofae albae: longa, a situ. eo loco Romani et Latini quotannis Ioui Latiali sacra faciunt. Regnauit Ascanius annis 38, successit Ascanio Syluius, natus post obitum patris. & Posthumus dictus filius Ascanij Iulus, a quo Iulia familia maxima omnium descendit, loco imperij sacris praepositus. Syluius regnauit annis 29. successit Aeneas Syluius, qui regnauit annis 31. huic Latinus, qui regnauit annis 51. huic Alba, qui regnauit annis 40. huic Capet9, qui regnauit annis 26. inde Capys, qui regnauit annis 29. inde Capetus, annis 13. inde Tiberinus, qui regnauit annis 8. qui cum in bello decessisset prope flumen commisso, eius cadauer a profluente raptum, nomen fecit Tiberi. huic successit Agrippa, qui regnauit annis 33. huic Alladius, annis 18. qui cupiens deos imitari, tonitrus & fragores faciebat. ex quo ab inundante lacu domus, quae prope erat, deuoratur: cuius parietes nunc etiam uidentur. huic Auentinus successit, qui regnauit annis 37. huic Procas, qui regnauit annis 33. huic Amulius, qui regnauit annis 30. Amulius fratrem Numitorem non modo regno priuauit, sed Egestum filium, siue ut alij R appellant Lausum interemit. Rheam Syluiam sacerdotio praefecit, quasi honorem daret. quarto anno, cum puella aquatum iret, ad lucum Martis, diuinitus compressa, pepe rit Romulum & Remum. Amulius Syluiam in carcerem coniecit, & filios exponi iubet. ad quorum uagitum accessit lupa, quae catulos habebat, lac praebuit, & membra lambit, & sua caliditate fouit. hinc Romulus pro strato usus est lupina pelle. is collecta hinc inde manu, Romam condidit. Sunt qui uolunt, puellam statim necatā. alij concessam filiae Amulij, sobrinae suae: alij liberatam post Amulij caedem: alij summersam in Aniene: alij in Tiberim proiectam: alij nominant ex Albanis regibus Epitum pro Capeto, & Capetum pro Calpeto, & Remum pro Alladio.

Fata tibi: cernes urbem, promissa Lauini
Moenia, sublimemq; feres ad sidera coeli
Magnanimum Aeneam. neq; me sententia uertit.
Hic (tibi fabor enim, quādo hęc te cura remordet,
Longius & uoluens fatorum arcana mouebo)
Bellum ingens geret Italia, populosq; feroces
Contundet, moresq; uiris & moenia ponet,
Tertia dum Latio regnantem uiderit aestas,
Ternaq; transierint Rutulis hyberna subactis.
At puer Ascanius (cui nunc cognomen Iulo
Additur: Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos uoluendis mensibus orbes
Imperio explebit, regnumq; a sede Lauini
Transferet, & longam multa ui muniet Albam.
Hic iam tercentum totos regnabitur annos,
Gente sub Hectorea: donec regina sacerdos,

SER. Fata tibi.] non propter te: fati enim immobilis ratio est. sed aut uacat Tibi: ut, Qui mihi accubātes in conuiuijs. aut certe tua sunt tibi fata, non tamen propter te. Cernes urbem.] Aut moenia Lauinij, aut Romam significat: quia quum proprietatem detrahimus: quod magnum est significamus: ut si dicas, Legi oratorem, nec addas quem, intelligo Ciceronem. & ne longa sit expectatio, adiecit: Et promissa Lauini moenia. aut certe detrahe Et, sicut multi, et ἐπεξήγησιν facis: Cernes urbem, id est, promissa Lauini moenia. Sublimemq; feres ad sidera coeli.] Propter illud, Coeli quibus annuis arcem. Aeneas enim secundum quosdam in Numicum cecidit fluuium: secundum Ouidium in coelum raptus est, appellatusq; est Iupiter indiges. Magnanimum.] Magnus & Paruus, quoniā mensurae sunt, ad animū non nisi καταχρηστικῶς adhibentur. Hic.] id est, Aeneas: et est ordo, Hic bellū ingēs geret in Italia. Tibi fabor enim.] Hoc loco excusat quaestionem futurā, & quasi Veneri dolēti quae uera sunt dicit: sed aliter loquetur cunctis praesentib. dijs. dicet enim in Decimo: Abnueram bello Italiā concurrere Teucris. Quando.] siquidem. Remordet.] sollicitat. Terētius: Par pari referto, quod eā remordeat. Arcana.] secreta. unde & Arca, & Arx dicta, quasi res secretae. Italia.] in Italia, & detraxit praepositionē more suo. sic illo loco: Nō Libyae, nō ante Tyro despectus Hiarbas. id est, in Tyro: nam si aduerbialiter uellet dicere, Tyri diceret. Populosq; feroces Contundet.] Incongruū fuerat in cōsolatione bella praedicere: ob hoc ergo & uictoriā pollicetur. Moresq; uiris & moenia ponet.] ὕστερον πρότερον in sensu: ante enim ciuitas, deinde mores, pōst iura conduntur. Leges autem mores dici, non dubium est. Tertia dum Latio.] Rhetorice, ne breue esset si triennium diceret, tempora diuisit in speciem. Ordo autem est longissimus. nam aliter non

A non procedit: Sublimemq; feres ad sidera cœli Magnanimum Æneam. &, Tertia dum Latio regnantem uiderit æstas. At puer Ascanius.] Prudenter exitum Æneæ ostendit, & tacuit, dicendo filium postea regnaturum. Cui nunc cognomen Iulo Additur.] Secundum Catonis historiam hoc habet fides: Æneam cum patre ad Italiam uenisse, & propter inuasos agros contra Latinũ Turnumq; pugnasse, in quo prælio perijt Latinus. Turnum postea ad Mezentium confugisse, eiusq; fretum auxilio bella renouasse, quibus Æneas Turnusq; pariter rapti sunt. Migrasse postea in Ascanium & Mezentium bella, sed eos singulari certamine dimicasse: & occiso Mezentio, Ascanium Iulum cœptũ uocari, à prima barbæ lanugine, quæ ei tempore uictoriæ nascebatur. Sciendum est autem, hunc primum Ascanium dictum, à Phrygiæ flumine Ascanio: ut est, Transq; sonantem Ascanium. deinde Ilum dictum à rege Ilo, postea Iulum occiso Mezentio. de quibus nominibus hoc loco dicit: At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo Additur, Ilus erat, dum res stetit Ilia regno. Ab hac historia ita discedit Vergilius, ut aliquibus locis ostendat B se non propter ignorantiam, sed per artem poeticã hoc fecisse. ut illo loco cùm dicit de Anchise: Quo magis Italia mecum lætere reperta. Ecce ἀμφιβόλικῶς hoc dixit, ostendit tamen Anchisen ad Italiam peruenisse. Sic autem omnia contra hanc historiam ficta sunt, ut illud ubi dicitur Æneas uenisse Carthaginem, quum eam constet septuaginta annos ante urbem Romam conditã. Inter excidium uero Troiæ, & ortum urbis Romæ, anni inueniuntur tre centi quadraginta. Cognomen Iulo.] Si propriè loqueretur, agnomen diceret, non cognomen. sed magis ad familiam respexit: quia omnis gens Iulia inde originem ducit. Dicimus autem, & nomen est mihi Cicero: ut Terentius, Hecyra est huic nomen fabulæ. et Ciceronis: ut Sallustius, Cui nomen obliuionis cõdiderant. et Ciceroni: ut Liuius, Cui Remulo cognomen erat. & Ciceronẽ: ut, Æneadasq; meo nomen de nomine fingo. melius tamen est datiuo uti. Magnos orbes.] Tria sunt genera annorũ. aut enim Lunaris annus est, triginta dierum: aut Solstitialis, duodecim mensium: aut secundum Tullium magnus, qui tenet duodecim milia quingẽtos annos, ut in Hortensio: Horum an- C norum quos in Fastis habemus, Magnus duodecim milia quingentos quinquaginta quatuor amplectitur. Hoc ergo loco magnũ dicit, comparatione lunaris: ut alibi, Interea magnum Sol circunuoluitur annum. Annus autem dictus est, quasi annuus, id est, anulus, quòd in se redeat: ut est, Atq; in se sua per uestigia uoluitur annus. uel ἀπὸ τοῦ ἀνανεοῦσθαι, id est, ab innouatione. Voluendis.] uolubilibus, ut suprà. A sede Lauini Transferet.] Verum est: uitans enim nouercalem inuidiam, deseruit Lauinium, & Albam longam condidit, dictam ab omine albæ porcæ repertæ, uel situ ciuitatis. Vi.] Nunc uirtute: nam multa significat. Hic iam.] præterea. Tercentum.] Quomodo tercentum annos dicit, quum eam quadringentis regnasse constet sub Albanis regibus? sed cum præscriptione ait Tercentũ, scilicet usq; ad ortum urbis Romæ. ait namque, Donec regina sacerdos Marte grauis. Et constat, in regno Romuli, & Numæ, et Tulli Hostilij, qui euertit Albam, centum annos (quibus pariter Roma & Alba regnarunt) esse consumptos. Totos.] id est, sine intermissione. Gente sub Hectorea.] id est, Troiana, sed debuit dicere Æneia. Diximus superius, poetas nomina ex uicino usurpare. Donec regina sacerdos.] Historia hoc habet: Amulius & Numitor fratres fuerũt. Sed Amulius fratrem regno pepulit, & filium eius necauit: filiam uerò Iliam Vestæ sacerdotem fecit, ut spem sobolis auferret, à qua se puniri posse cognouerat. Hanc, ut multi dicunt, Mars compressit: unde nati sunt Remus et Romulus, quos cum matre Amulius præcipitari iussit in Tiberim. tum (ut quidam dicunt) illam Anien sibi fecit uxorem: ut alij, inter quos Horat. Tiberis. unde ait, Vxorius amnis. Pueri uerò expositi ad uicinam ripam sunt. Hos Faustulus reperit pastor, cuius uxor erat meretrix Acca Laurentia, quæ susceptos aluit pueros. Hi postea auum suum Numitorem, occiso Amulio, in regna reuocauerũt. quibus dum cum auo angustum Albæ uideretur imperium, recesserunt, et captatis augurijs urbem condiderunt. Sed Remus prior sex uultures uidit, Romulus postea duodecim, quæ res bellum creauit, in quo extinctus est Remus: & à Romi nomine, Romani appellati. Vt autem pro Romo Romulus diceretur, blandimenti gratia factum est, quod gaudet diminutione. Quòd autem à lupa dicũtur aliti, fabulosum est, ad celandum autorum Romani generis turpitudinẽ. Nec incongruè fictũ est: nam & meretrices lupas uocamus, unde & lupanaria. & cõstat hoc animal in tutela esse Martis: ut alibi, Martius à stabulis rapuit lupus.

Hic iam tercentum totos regnabitur annos Gente sub Hectorea.] Non iam per Æneam aut Ascanium, posteros tamen & proximos Hectoris: nec ipsos utiq; alienos, siquidem Creusa mater Ascanij, soror fuit Hectoris. Post triennium igitur Æneæ, & triginta annos Ascanij, post tercentos Hectoreæ gentis, Regina, inquit, sacerdos Marte grauis geminam partu dabit Ilia prolem, Inde lupæ fuluo nutricis tegmine lætus Romulus excipiet gentem, & mauortia condet Mœnia, Romanosq; suo de nomine dicet. His ego nec metas rerum, nec tempora pono, Imperium sine fine dedi.] Ventura significabat Romuli & Remi tempora, Ilia & Marte parentib. genitorũ: qui licet duo fuissent uno partu prolati, unum tamen, hoc est, Romulum imperium retenturum dicit. Remus enim fraterna manu significabatur interiturus: qui postea Quirinus appellatus est, ut obscurari parricidiũ posset. Hunc Romulũ conditurum Romã dicit, & eos qui sub eius imperio futuri essent, appellaturum Romanos, tanta felicitate regnaturos, ut ipsorum potestas esset infinita, & nulli alterorum regum tempore clauderetur, perindeq; felicitatem ipsam perpetuò mansuram. Quòd autem Venus obliquè posuit, Vnius ob iram prodimur: hoc Iupiter intellecto, ut lætiorem Venerem faceret, ait: Quin aspera Iuno, Quæ mare nunc terrasq; metu, cœlumq; fatigat, Cõsilia in melius referet, mecumq; fouebit Romanos rerum dominos, gentemq; togatã.] In tantum pollicetur omnia fore prosperrima, ut ipsam quoq; acerrimam inimicam Iunonem, & depondituram diceret inimicitias, & fauturã ei generi quod fuerat persecuta. Ad Aeneæ accedebat meritum, quòd Iupiter promittebat Iunonem nec obtenturam fuisse, & fuisse potius Troianis curam maleuolentiæ studio permutato. Additur in fine proximorum, quod maiorem lætitiam pareret: Quin domus Assarici, inquit, Phthian, clarasq; Mycenas Seruitio premet, ac uictis dominabitur Argis.] Vt qui ad tempus uictores esse uidebantur, seruituri essent ijs quos primitus uicerant. Ecce respondit ad illud, quod de Antenore fuerat dictũ, ut cùm ille ex eo diceretur felix, quòd in partibus Græciæ et condere potuit ciuitatem, & ibidem regnare, isti dicantur imperaturi omnibus

DON.

nibus Græcis, & cunctos perpetua ditione pressuri. Gradatim igitur Troianis, generis stirpem et felicitatem plenam memorat esse uenturam. Primò enim Æneæ trienniū dedit, Ascanio triginta, alijs trecētos annos. Cæsari Æneidem scribebat. Hîc aperuit, quod in posterioribus libris poeta noster fuisset positurus: quæ quidem, ut dictum est, cum supradictis scribere non potuit. Nam sequens post Turni mortem, & gesta trium & triginta & trecentorum annorum, ac deinceps, usq; ad ipsius Cæsaris tempora, factaq; eius, fuerat suis carminibus conditurus, et prouentus Troiani generis futuros nascendo meliores, deniq; alios partes aliquas orbis retenturos fuisse: Cæsarem uerò sic amplificaturum Romanum imperium, ut nihil reliqui faceret, quod non subactum se esse fateretur. Idcirco ait: Nascetur pulchra Troianus orig.] Optima scilicet & honesta, ut nō corporis, sed originis intelligatur pulchritudo. A

Marte grauis, geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fuluo nutricis tegmine lætus
Romulus excipiet gentem, & Mauortia condet
Mœnia, Romanosq; suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum, nec tempora pono,
Imperium sine fine dedi. quin aspera Iuno,
Quæ mare nunc, terrasq; metu, cœlumq; fatigat,
Consilia in melius referet, mecumq; fouebit
Romanos rerum dominos, gentemq; togatam.
Sic placitum: ueniet lustris labentibus ætas,
Cùm domus Assaraci Phthiam, clarasq; Mycenas
Seruitio premet, ac uictis dominabitur Argis.
Nascetur pulchra Troianus origine Cæsar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Iulius à magno demissum nomen Iulo.
Hunc tu olim cœlo spolijs orientis onustum

SER. Regina.] regis filia. abusiuè ait more poetico: ut alibi, Magnum reginæ sed enim miseratus amorem: id est, regis filiæ Pasiphaæ. Marte grauis.] grauida: ut, Non insueta graueis tentabunt pabula fœtas. Inde.] deinde. Fuluo tegmine.] id est, pelle lupæ, qua utebatur more pastorum. Sed hoc multi reprehendunt, cur nutricis tegmine usus sit: qui gemina ratione refutantur, uel falsitate fabulæ, uel exemplo Iouis, qui capræ nutricis suæ Amaltheæ utitur pelle. Excipiet gētem.] Remo scilicet interempto. post cuius mortem natam constat pestilentiam, unde consulta oracula dixerunt placandos esse manes fratris extincti: ob quam rem sella curulis cum sceptro & corona, & cæteris regni insignibus semper iuxta sancientem aliquid Romulum ponebatur, ut pariter imperare uideretur: unde, Et Remo cum fratre Quirinus Iura dabunt. Romanosq; suo de nomine dicet.] Peritè, non ait Romam, sed Romanos: urbis enim illius uerum nomen, nemo uel in sacris enunciat. Denique Trib. plebis quidam (ut ait Varro) hoc nomen ausus enunciare, in crucem sublatus est: quod nec Higinus quidem, quum de situ urbis loqueretur, expreßit. Nec metas rerum, nec tempora pono.] Metas ad terras retulit, tempora ad annos. Lauinio enim & Albæ finem instituit, Romanis tribuit æternitatem. Quin.] quinctiam: minus enim est etiam. nam plenum est quinetiam. ut, Quinetiam hyberno moliris sidere classem. Aspera Iuno.] Tolerabilius hoc Iuppiter dicit, ut criminaretur uxorem: marito enim magis congruit, quàm alij. Metu.] ut suprà, Id metuens. Terras, cœlumq; fatig.] ut alibi, Absumptæ in Teucros uires cœliq; marisq;. Consilia in melius referet.] Quia bello Punico secundo Iuno placata cœpit Romanis fauere. Gentemq; togatam.] Benè Gentem, quia & sexus omnis & conditio, toga utebatur: sed serui nec colobia, nec calceos habebant. Togas autem etiam fœminas habuisse, cycladum & ricini usus ostendit. Ricinus autem dicitur ab eo, quòd post tergum reijcitur, quod uulgò mauorte dicitur. Sic placitum.] Vel fatis, uel mihi: nam impersonale est. Lustris.] quinquennijs. Et benè Olympiadibus cōputat tempora, quia nondum erat uel Roma, uel Consules. Lustrum autem dictum, quòd post quinquennium unaquæq; ciuitas lustrabatur. Domus Assaraci.] id est, familia Troiana. nam Assaracus Capyn genuit, Capys Anchisen: unde Æneas autor Romani generis: ex quibus Mummius, qui Achaiam uicit. Phthiam.] Achillis patriam. Mycenas.] Agamēnonis patriā: ut, Agamemnoniasq; Mycenas. Nascetur.] Ad id respondet, Certè hinc Romanos. Et omnis Poetæ intentio, ut in qualitate carminis diximus, ad laudem tendit Augusti: sicut & in Sexti catalogo, & in Clypei descriptione. Hæc autem Iouis allocutio, partim obiecta purgat, partim aliquid pollicetur. B Pulchra.] Allusit propter Venerem, unde et Venus aurea nuncupatur. Troianus.] ac si diceret, etiam Cæsar Troianus est. Cæsar.] Hic est, qui dictus Caius Iulius Cæsar. C. pronomen est, Iulius ab Iulo. Cæsar, uel quòd cæso matris uentre natus est: uel quòd auus eius in Aphrica manu propria occidit elephantem, qui Cæsar dicitur Pœnorum lingua. Imperium Oceano, famam qui terminet astris.] Aut ad laudem dictum est, aut certè est secundum historiam. Reuera enim & Britannos qui in Oceano sunt, uicit, & post mortem eius cùm ludi funebres ab Augusto eius filio adoptiuo darentur, stella medio die uisa est. unde est, Ecce Dionæi proceßit Cæsaris astrum. A' magno.] sicut Alexander, sicut Pompeius. Olim.] modò futuri est temporis. Cœlo.] in cœlum.

DON. Imperium Oceano, famam qui terminet astris.] Vt tantùm Cæsar pugnando esset obtenturus, ut nihil non domitum relinqueret, & fama nominis ac triumphorū eius usq; ad cœlum perueniret, dicereturq;, Is est Cæsar trahēs à magno demissum nomen Iulo. In tantùm autem domaturum omnes, ut existentibus triumphis eius, pax dehinc & fides perpetua permaneret. Hoc est quod ait, Aspera tum positis mitescent secula bellis. Cana fides & Vesta, Remo cum fratre Quirinus Iura dabunt.] id est, leges Romuli perdurabunt. Diræ ferro & compagibus arctis Claudentur belli portæ, furor impius intus Sæua sedens super arma, & centum uinctus ahenis Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.] Cessura omnia mala, felicitate Cæsaris dixit, furorem scilicet neceßitatemq; bellandi. Promißione futurorum exposita, prouideri securitas debuit, ne naufragi in alienis terris & incognitis, atq; in quibus constaret inimicam Iunonem uehementißimè coli, aliquam uiolentiam paterentur. hanc partem incipit sic: Hæc ait, & Maia genitum demisit ab alto.] Procuratur Troianis securitas per duos, quorum alter auus esset, alter affinis: nam Maia Mercurij mater, ut in 8. libro apertius dictum est, Troianorum generi nectebatur. Debuit ergo ad effectus implendos talis mitti C
perso-

A persona, quæ præceptorum autoritatem duplici ratione ducta, celerius maturaret, alarum uel maximè iuuãte subsidio. Subnectitur dehinc causa mittendi, et definitio mandatorum.

POM. Sab. Placitum.] mihi est. Lustris.] Quinto quoq; anno lustrabatur ciuitas à Censoribus, hinc quinquennale spacium dicitur lustrum. Assaraci.] Æneæ. Assaracus clarißimus inter reges Troianos fuit, filius Trois, & pater Capys, ab Capy Anchises. Phthiam.] Phythia pars Thessaliæ australis, in qua est Thetidis fanũ prope Pharsalum ueterem et nouam, ex quo fano suspicantur hanc regionem fuisse Achilli subiectam. incipit à Dolopibus per campestrem plagam. usq; ad Magnesium pelagus, Neoptolemus cum Phthijs uenit. aliqui uolunt regionem esse Phebiotiam, & urbem Phitiam. Mycenas.] Mycenas Peloponneßi urbem condidit Perseus, Iouis et Danaæ filius. imperium Agamemnonis. Argis.] Argi Argorum, prima apud Antiquos Peloponne si urbs. imperium Diomedis fuit. Oceano.] uicit Britanniam. Astris.] cœlo. Iulo.] eo qui sacerdos fuit. unde Iulia gens. Hũc.] B Cæsarem. Cœlo.] quia deificatum. Vocabitur.] à mortalibus: ergo hunc inuocat in Georgicis. Tum.] postea sub Octauio. Cana fides.] dedicata in Palatio à M. Attilio. Vesta.] Tempore Romuli Vesta communis erat omnibus curijs. Tatius ædem Vestæ dedicauit, & Quirino. Vesta potest & pro pudicitia poni, quòd Augusti tempore fides, pudicitia, concordia erant. Discordia fuit inter Quirinum & Remum, concordia erat tempore Augusti. Quirinus.] Sabini Euryalum colũt, quem Romani Quirinum dicunt, incertum an Mars, an alius deus bello præsidens. huius templi puella custos, peperit puerũ, qui Medius fidius appellatus est: is cum adoleuit, condidit Cures Sabinorum urbem. hæc Varro. Quirinus, dictus ab hasta. Claudentur belli portæ.] L. Piso in Annalibus tradit, ædificatum templum à Numa Pompilio inter forum Romanum & boarium, Iano Gemino: & ab eodẽ constitutum, ut eius porta clausa significet pacem, aperta bellum. clausa fuit suo tempore, et primo bello Punico finito, Luctatio Consule. clausa, & eodem anno aperta. in- C de, finitis bellis ciuilibus sub Augusto, clausa. appellabatur hæc porta Ianualis, cũ signo Iani. Ianus, siue sol, siue mundus sit, ab eundo dicitur, id est, mouendo. mundus semper est in motu, & solo. à Cornificio Eanus appellatus. Pater Geminus, & Iunonius dicitur, qui calendarum princeps. calendæ sunt Iunoni dicatæ. Consuuius, à conferendo. Purrinus, quia bellorũ potens. Patucius, quia bello patet. Clausius, quia pace clauditur. Bello Sabino, ut ait Varro, è porta quæ postea Ianualis dicta, magna uis aquæ feruentis ac sulphureæ erupit, quæ Sabinos hostes irruentes in arcem Capitolinam partim ußit, partim consumpsit. hinc institutum, ut ea porta, id est Ianualis, bello aperiretur, quasi auxilium datura.

VAR. Lect. Triginta magnos uoluendis mensibus orbes.] In libro Longobardico, non Orbes, sed annos, scriptum inuenis. Orbes tamen docti omnes, ut castiorem lectionem, admittunt. Et longam multa ui muniet Albam.] Variat numerus in his codicibus antiquis, quatuor ultimis pedibus solutis in hunc modum, Et longam ui multa muniet Albam. Quæ mare nunc, terrasq; metu.] Vetera quædam exemplaria legunt: Quæ mare, quæ terrasq; metu. multi uulgatam lectionem magis approbant.

IOAN. Scop. [redacted]

Accipies secura, uocabitur hic quoq; uotis.
Aspera tum positis mitescent secula bellis,
Cana Fides & Vesta, Remo cum fratre Quirinus
Iura dabunt, diræ ferro & compagibus arctis
Claudentur belli portæ: furor impius intus
Sæua sedens super arma, & centũ uinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
Hæc ait, & Maia genitum demittit ab alto,
Vt terræ atq; nouæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido

SER. Spolijs orientis.] uicto Pharnace Mithridatis filio, qui reuera in oriente fuit. Cæterùm Ægyptus, in qua Ptolemæum uicit, in australi est plaga. Honustum.] Inter onustum & oneratum hoc interest, quòd oneratus est qualicunq; pressus pondere: onustus uerò, cui onus ipsum honori est, ut si quis hostiũ spolia ferat. Sed oneratus aspirationẽ non habet, quia ab onere uenit: onustus uerò, quia etiã ab honore descendit, retinet aspirationẽ. Accipies secura.] Quia post mortẽ Cæsar meruit arã, fastigium,

Finibus arceret. uolat ille per aera magnum

fastigiū, flamine: ut Cicero in Philippicis. Hic quoq;.] Poteſt intelligi, ſicut Romulus: ſed melius, ſicut Æneas, de quo ſuperius ait, Sublimemq; feres ad ſidera cœli Magnanimū Æneā. Quoq; aūt ſemper ad ſimilitudinē ponitur: ut, Tu quoq; littoribus noſtris. nam ideo in Bucolicis dicitur: Namq; erit ille mihi ſemper deus. & in Georg. In medio mihi Cæſar erit t.c. Votis.] uel ad uota, uel in uotis uocabitur. Aſpera.] id eſt, iniqua. Tunc.] id eſt, Cæſare conſecrato, quum Auguſtus regnare cœperit, clau [redacted] an Cæſar, an Auguſtus [redacted] partem læderet, quæ aliud offerre cupiebat, diuerſo tempore omnibus uſus eſt: & primò Quirinus dictus eſt, & inde Cæſar, poſtea (quod & obtinuit) Auguſtus: ſicut & Suetonius probat, et in Georgicis oſtendit Vergilius. Nam cùm de Gangaridū uictoria diceret, qui iuxta Gangem ſunt, quiq; ab Auguſto uicti ſunt, ait: Victoriſq; arma Quirini. Vt autem pro Agrippa Remum poneret, poetico uſus eſt more: nam nomen ex uicino ſumpſit. Hoc ergo dicit, Cùm cœperit Iulius Cæſar cœlum tenere patratis omnibus bellis, iura dabunt Auguſtus & Agrippa. Romulus autem ideo Quirinus dictus eſt, uel quòd haſta utebatur, quæ Sabinorū lingua curis dicitur. Haſta enim, id eſt, curis, telū longū eſt: unde et ſecuris, quaſi ſemicuris. uel quod græcè κοίρανος, rex dicitur. unde Homerus εἷς κοίρανος ἔστω. Conſtat autem Græcos fuiſſe Romanos, uel propter generis nobilitatem. Mars enim cùm ſæuit, Gradiuus dicitur: cùm tranquillus eſt, Quirinus. Deniq; in urbe duo eius templa ſunt: unum Quirini intra urbem, quaſi cuſtodis et tranquilli: aliud in Appia uia extra urbem prope portam, quaſi bellatoris uel Gradiui. Diræ.] cùm apertæ ſunt. Compagibus.] Ambages & compages antiqui tantùm dicebant: poſteritas admiſit ut & compago dicatur. ſed non quia uarius eſſe poteſt nominatiuus, debet etiā declinatio mutari: quemadmodum nec in iſtis nominibus, arbor arbos, uomer uomis: nam & arboris & uomeris tantùm facit. Ergo compages cōpagis, quoniā cōpago uſurpatū eſt: cōpaginis autē nemo penitus dicit. Ouidius tamen in primo Metamorphoſeos ait, Atq; ita diſparibus calamis cōpagine ceræ, à genitiuo cōpaginis. Furor impius intus.] ut ſuperius diximus, propter bella ciuilia, quæ geſta ſunt cōtra Brutū & Caſſiū ab Auguſto in Philippis, cōtra Sextū Pompeium in Sicilia. Sæua ſedens ſuper arma.] Secundum antiquam licentiam. Sciendum tamen, hodie In et Sub tantùm cōmunes eſſe præpoſitiones. ceterùm Super et Subter iam accuſatiuæ ſunt, ſicut Clam & Poſt, quæ antea communes fuerunt: nunc in his mutata natura eſt. Ahenis nodis.] non centum nodis, ſed cathenis, quas circūlocutione ſignificauit, quia ſunt cathenæ nodi plures. Et Maia genitum.] Mercurium: & eſt periphraſis. Cicero in libro De deorum natura, plures dicit eſſe Mercurios, ſed in deorum ratione fabulæ ſequendæ ſunt: nam ueritas ignoratur. ſimul alluſit poeta, quia per caduceatores, id eſt, internuncios pax ſolet fieri. Vt terræ.] Propter illud quod ſequitur, Hoſpitio prohibemur arenæ. Pateat.] Propter illud, Cunctus ob Italiam terrarū clauditur orbis. Hoſpitio.] ad hoſpitium. Ne fati neſcia Dido.] non ſui: nam ſi ſciret exitiū ſuum, multo magis uetaret. Sed Fati dixit, uoluntatis Iouis: ſicut, Fatis Iunonis iniquæ. aut certè fati Troianorum, qui non ſponte, ſed neceſſitate ad Aphricā uenerāt, quod utiq; ignorabat Dido. Illo enim tempore inuadendarum terrarum cauſa fuerat nauigatio, ut Salluſtius meminit, facili tum mutatione ſediū, quod etiam excuſant Troiani: Non nos aut Libyos ferro populare penates Venimus. Ergo hoc agitur, ut diſcat Dido eos ad Italiam tendere. Quomodo ergo ſe iungit Æneas? ſed furoris illud eſt, non conſilij: nam nec ſacerdotibus hæc dicentibus credidit. unde eſt, Quid uota furentē, Quid delubra iuuant?

Vt terræ, utq; nouæ pateant Carthaginis arces Hoſpitio Teucris.] Nouas arces ideo poſuit, quia nouitas regni cuncta poteſt habere ſuſpecta, ut ipſe Virgilius ait ex perſona Didonis: Res dura & regni nouitas me talia cogunt Moliri, & latè fines cuſtode tueri. Item poteſt intelligi et hoc modo, ut terræ Carthaginis pateāt hoſpitio Teucris, & nouitas imperfectorum ædificiorum. Solus autem efficere Iupiter miniſtro Mercurio potuit, ut inimicos ſuos Carthago ſuſciperet contra Iunonis ſtudiū, quam colebat. In omnibus igitur celeritate opus fuit, quæ nō eſt prætermiſſa: nam eandem breui ſermone cōplexus eſt dicendo, Vt terræ, utq; nouæ pateant Carthaginis arces Hoſpitio Teucris. Terras dixit, ne fortè in regionibus Carthaginis, aut in littoribus à gentibus Troiani uexarentur. No

uas

A uas arces etiam sic accipimus, ne ad ipsam Carthaginem incogniti uenientes aduersa paterentur, sed magis reciperentur hospitio. Mercuriū interea celeriter diffiniuit obsecutum iussis. Volat ille per aera magnum.] Atque ut esset fides uolasse per aera magnum, addit: Remigio alarum.] Aliter enim cœli partibus missus, ad terras uenire non posset, nisi remigio alarum adiutus: non enim per inane aeris pedibus ire potuit. Fructus executionis impleta ut manifestius appareret, adiecit: Et iam iussa facit, ponuntq; ferocia Pœni Corda.] Propter Æneæ commodum, repente ex ferocia in lenitatem hominum corda mutantur. Addidit, Volente deo.] Hoc est Ioue, uel Mercurio: illi enim naturalem ferociam repente abijcere non possent, nisi interuenisset cœlestis autoritas. Secundo loco ipsius reginæ posuit partes: sed hæc, ne notabile fieret, ut secundo loco regina placaretur, ait: In primis regina. ipsa quippe primò fuerat lenienda, quæ uel iubere aliquid in contrarium posset, uel emergentem uiolentiam pro potestate compescere. In primis regina quietum Accipit in
B Teucros animum, mentemq; benignam.] Accipiunt ergo in Teucros, ipsa in primis, quietum animum mentemq; benignam. Librauit magna moderatione Vergilius, quemadmodum hanc poneret partem: Ponunt, inquit, ferocia corda Pœni, & accipiunt quietum animum in Teucros, & mentem benignam. Non dixit, cœperunt amare Troianos, quod fieri simul nō poterat, ut eodem temporis puncto & ferocitatē ponerent, et amarēt: sufficerat enim ad necessitatem patris, ut à cogitationibus pessimis temperarent. Quod ait, Ponuntq; ferocia Pœni corda, meritum eius monstrari uoluit, propter quem impossibilia curabātur, ut mala hominum natura uerteretur in bonam: non iuxta omnes homines, sed iuxta Troianos tantummodo. His inter Iouem, Venerem & Mercurium gestis, redit ad ea à quibus interim recesserat, ab illa scilicet Æneæ cogitatione, qua dixit: Præcipuè pius Æneas nunc acris Oronti, Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum Fata Lyci, fortemq; Gyā, fortemq; Cloanthū. Hæc ergo Æneas cogitabat per diē. Et quia dixit, Et iā finis erat, uel cōuiuij, uel fabularū, uel lucis: uideamus quas cogitationū curas etiam
C per noctis tēpus habuerit, quod ipsum laudabile est satis, si in tot laboribus in aliquam quietem flecti non potuit, neq; tunc saltem requiescere dormiendo, quum animalia omnia post fatigationem animorum & corporum soluuntur in somnos. Quæ res ostendit quāta cura tueatur Virgilius Æneam, cui inuentis occasionibus omnia genera uirtutū, animi scilicet & corporis, applicare non cessat. Deniq; solum posuit ascendisse montem, & montem altissimum: et eo temporis ascendisse, quo cæteri tabidis corporibus & solutis iacebant in littore. Ecce etiam solus utilitatem omnium cogitat, solus uigilat, solus agenda pertractat, solus ad ea complenda pergere disponit. At pius Æneas per noctem plurima uoluens.] Reuoluenda sunt interposita, quæ Venus ad Iouem, & ad Venerem Iupiter habuit, quæq; dicta sunt: & erit una narratio, quæ uidetur ad tēpus esse diuisa. Sic enim connectitur, si retractis medijs superioribus inferiora iungantur. dixit enim supra: Præcipuè pius Æneas nunc acris Oronti, nunc Amyci casum gemit, &c. Completis igitur quæ necessariò uidentur interposita, redit, ut omnes Æneæ curas ac diligentiam monstret, et cautelam optimi regis ostendat. ait igitur: At pius Æneas per noctem plurima uoluens. De plurimis generaliter positis, specialiter aliqua persequitur, quæ necessariò essent inuestigationis industria colligenda. Tractatu ergo habito definijt quæ essent requirenda, loca scilicet, uel quæ essent terrarum partes, uel qui tenerent: discretionis enim coniectura in incertum rapiebatur, utrum illa loca feræ an homines inhabitarent. Interea multa quærenda Virgilius diffiniens diuersis generib. exequutus est, id est, masculino, fœminino, & neutro: et responsurus omnibus, neutro plurali conclusit. Locos inquit nouos, quas oras, qui teneant homines. Classem in conuexo nemorum sub rupe cauata Arboribus clausam circū, atq; horrentibus umbris Occulit. ipse uno graditur comitatus Achate, Bina manu lato crispans hastilia ferro.] Exiturus cum solo Achate, nec omnino inermis fuit, ne temerarius: nec in totū armatus, ne tumidus uideretur. Cum solis hastilibus geminis, & uno socio: hoc enim expediebat ei, qui iturus esset in solitudines, ut esset expeditus propter inquisitionem celerem, & maturum reditum, ad omnia circumspectus socios suos omni cautela communiens. Nam consulendi uiā præbuit occasio loci, quem superius descripsit, quū dixit, Est in secessu longo locus. Vt appareat nō superfluam, sed necessariam fuisse descriptionem, propterea dixit: (Ecce & hîc Æneæ uirtutes & animi & corporis numerantur.) Classem in conuexo nemorū sub rupe cauata, Arboribus clausam circum, atque horrentibus umbris Occulit. Quietis enim omnibus, et diligenter abscōditis, solus cum uno ad incertū pergit. Additur ei à loco, à tempore, à persona, aliud ad laudem. nam cùm se ei obtulisset media in silua, composita ad fallendum fœmina, sub uirginis habitu & forma, quasi uenatrix, motus in libidinem non est, cui dabant omnia audendi facultatem, locus, uirginitas, pulchritudo, uestitus. Accedebat ad hominis castitatē malorum tantorum sæua cōgeries, quæ etiam libidinosos reuocat à Veneris uoluptatibus: ut Terent. Nulla adeò ex re istud fit, nisi ex nimio ocio. ait ergo, Cui mater media sese tulit obuia silua, Virginis os habitumq; gerens, et uirginis arma Spartanæ, uel qualis equos Threissa fatigat Harpalice, uolucremq; fuga præuertitur Hebrum. Nanq; humeris de more habilem suspenderat arcum Venatrix, dederatq; comas diffundere uentis, Nuda genu, nodoq; sinus collecta fluenteis.] Ecce quanta irritamenta libidinis Æneam non mouerunt: nam fuit pulchra, bene uestita, capillis diffusis, & genu nuda. Dehinc quod se in illa solitudine ad conferendas cum uiris fabulas prior ingessit. Quòd uerò generaliter dictum est, Virginis os habitumq; gerens: hoc est quod specialiter enumerauit, quid sit uirginis os, quid habitus. nam suspendere arcū, & comam uentis dare, uirginum est species. Nuda genu, nodoq; sinus collecta fluenteis, ad habitum pertinet. Genera sunt locutionum, ut ornatior fiat oratio. Ac prior, heus iuuenes.] Prior enim debuit Venus offerre loquendi fiduciam, ne illis improbū forsan uideretur, cum uirgine, cum sola, quæ tunc sola putaretur, miscere colloquium. Certè et illud ad fallendum proficiebat, ut illa non tantum specie uirginis, uerùm etiam sermone traduceret imprudentes, ut ad interrogandi necessitatē uenire potuissent. Ipsa ergo prior cœpit.

SER. Remigio alarum.] Translatio reciproca, ut

Remigio alarum, ac Libyæ citus astitit oris.
Et iam iussa facit, ponuntq; ferocia Pœni

supra diximus. Citus.] Cum enim alia signa tarde ad

Corda, uolente deo: in primis regina quietum
Accipit in Teucros animum, mentemq; benignā.
At pius Aeneas per noctem plurima uoluens,
Vt primum lux alma data est, exire, locosq;
Explorare nouos, quas uento accesserit oras,
Qui teneāt (nā inculta uidet) homines'ne fer(ę)'ne,
Quærere constituit, sociisq; exacta referre.
Classem in conuexo nemorum sub rupe cauata
Arboribus clausā circū, atq; horrentibus umbris
Occulit: ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater media sese tulit obuia silua,
Virginis os habitumq; gerens, & uirginis arma
Spartanæ, uel qualis equos Threissa fatigat
Harpalice, uolucremq; fuga præuertitur Hebrum.
Nanq; humeris de more habilē suspenderat arcū
Venatrix, dederatq; comam diffundere uentis,
Nuda genu, nodoq; sinus collecta fluenteis.
Ac prior: Heus, inquit, iuuenes, monstrate mearū
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Succinctā pharetra, & maculosę tegmine Lyncis,

de ad ortus suos recurrat, Mercurius octauo decimo die in ortu suo inuenitur. Pœni.] ἀντίστοιχον est, quasi Phœni. Volente deo.] Mercurio, uel Ioue. In primis.] præcipuè. In Teucros.] pro Teucris, ut suprà diximus. Quietum animum.] id est, beneuolentiæ plenum. Per noctem.] Decet enim pro cunctis regem esse sollicitum: ut apud Homerum, οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα, ᾧ λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσσα μέμηλε. Alma lux dicta, quòd alat uniuersa: unde & alma Ceres, quòd nos alat. nam physici dicunt, omnia per diem crescere. Quomodo igitur Verg. ait: Exigua tantum gelidus ros nocte reponit? sed hoc pro miraculo positum, ut etiam Plinius sentit. Locos.] Et locos & loca dicimus: cùm in numero singulari locus tantum dicamus. Simile est & iocus, nam & ioca facit, & iocos: ut, Ioca atq; seria cum humilimis exercerent. &, Quàm multa ioca solent esse in epistolis? &, Tum iuuenes agitare iocos. Quas uento accesserit oras.] Diximus superius figuram fieri, cùm præpositio detracta nomini, uerbo copulatur: & plerunq; eam suam retinere naturā, plerunq; cōuertere. Hoc ergo sciendum est, quòd cùm casum suum retinet, ὑστερολογία est, ut hoc loco: quum autem mutat, figura est. ut cum ait: Cumarum allabitur oris. oris enim pro oras posuit. Plerunque enim superfluas ponunt præpositiones. Qui teneant.] Iure dubitat, cùm omnia cernat inculta. Est autem ordo: Qui teneant, homines'ne, feræ'ne. media per parenthesin dicta sunt. Exacta.] exquisita. In conuexo nemorum.] περιφερεία ad cauam pertinēs. non enim tenebitur ab Aphris, ut naues Ilionei. Conuexo.] curuo: unde etiam conuexum dicimus cœlum. Iane subaudiamus Loco: ut alibi, Castrorum & campi medio, scilicet spacio. Sub rupe cauata.] Periphrasis est speluncæ. Arboribus atq; horrentibus umbris.] umbris arborum: quomodo, Molemq; & montes. aut certè arboribus & umbris speluncæ. Comitatus Achate.] Diximus quæri, cur Achates Æneæ sit comes. uaria quidem dicuntur. melius tamen hoc fingitur, ut tractū nomen sit à græca etymologia: ἄχος enim dicitur sollicitudo, quæ regum semper est comes. Bina.] Si ad utrunq; referas, bene dixit Bina: si ad Æneam tantum, antiquus mos est, ut suprà diximus, bina pro duobus poni: sicut, Et duplices tendens ad sidera palmas. Lato ferro.] id est, Lati ferri. ut, Pulchra faciat te prole parentem: id est, pulchræ prolis. Media sese tulit obuia silua.] quam Græci ὕλην uocant, poetæ nominant siluam: id est, elemētorum congeriem, unde cuncta procreantur. & multi uolunt Æneam in horoscopo uirginem habuisse. Bene ergo in media silua uirginis habitu ei Venerem poeta fecit occurrere, ut suprà diximus. Venere in uirgine constituta, et misericordes procreantur fœminæ, & uiri per mulieres

A felices sunt futuri, ut probamus in Ænea. Virginis os, habitumq; gerēs.] uultum & amictum. Spartanæ.] Lacenæ. Sparta enim ciuitas est Laconiæ, ubi sunt puellæ uenatrices. Redditur autē causa, cur uirgo sit in syluis: id est, propter uenatum. Threissa.] Thracia. Et est solutio, nam Thressa facit: sicut, Cressa genus Pholoen. Veniunt autem ab eo uerbo quòd est Cres, Thres. & ut Creissa nō faciat, illud est, quia Cressa per s scribitur, nec potest recipere solutionem. Threissa uerò per ει diphthongon, B unde & resoluitur. Fatigat.] suo scilicet cursu. Harpalice.] Hæc est quæ patrem suum captum à Getis multitudine collecta liberauit, celerius quàm de fœmina potest credi: unde & flumina dicitur celeritate transisse. Multum autem epitheton fluminis eius addidit laudi. Præuertitur.] id est, transit. Dicimus autem, & præuertit & præuertitur, noua ratione: nam passiua declinatione utimur in actiua significatione, ut hoc loco. cùm autem actiua declinatio est, passiuam habet significationem: ut, ille me præuertit. Nanq; humeris de more.] ut ostendatur esse uenatrix. Habilem.] aptum sexui. Vnusquisq; enim habet arcum pro uiribus suis. Comam diffundere.] Græca autem figura est. sic alibi: Et argenti magnum dat ferre talentum. unde, Da bibere usus obtinuit: quod facere nōn debemus, ne duo uerba iungantur, nisi in poemate. Nuda genu.] nudū genu habens. ut si dicas, bonus animum: & est Græca figura, sed non ea quàm diximus fieri per participium præteriti temporis, & casum accusatiuum: hæc enim per nomen fit, quamuis ad unam significationem recurrant. C Sinus collecta.] ut, Oculos suffusa nitenteis. Ac prior.] paulò post sequitur, Inquit. Heus, inquit.] Heus, nunc aduerbiū uocantis, aliàs interiectio est dolentis: Heus etiā mensas consumimus, inquit Iulus. Errantem.] inuestigantem. Succinctam.] instructam, uel ut alij dicunt, in cingulo habentem pharetram & pellem. Maculatæ Lyncis.] Lyncus rex Scythiæ fuit, qui missum à Cerere Triptolemum, ut hominibus frumenta monstraret, susceptum hospitio, ut in se gloria tanta migraret, interimere cogitauit. ob quam rem irata Ceres, eum cōuertit in lyncem feram uarij coloris, ut ipse uariæ mentis extiterat. & erit nominatiuus hæc lynx, ut Pan, Tros, quæ in genitiuo una syllaba crescunt.

Fati.] Troianorum. Remigio alarum.] habebat in pedibus talaria. Citus.] Mercurius. Vniuersos.] Laconici hanc consuetudinem habuerunt: prolem exercebant, corpora primum frigida fouebant, ut crudescerent ad labores. mares liberos militiæ dabant: si cecidissent in militia, non flebant. fœminæ non lanificio, sed uenationi studebant. quæ nobilissimæ erant, in templo Dianæ dedicabatur. ideo ait, Spartanæ uirginis. Threissa.] Threissa mulie- POM. Sabi.

A *sæ mulieres uiriles uidebantur, sagittas & hastilia tractabant, ut de* Bacchantibus *legimus sæpenumero.* Harpalice.] *Illa est, quæ patrem senem captum à Getis, coadunata comitum manu liberauit. & tantæ celeritatis fuit, ut flumina transiret cursu, plantis pedum non prementibus aquam.* Volucrem.] *uelocem.* Præuertitur.] *Præuerto & præuertor, reuerto & reuertor dicimus.* Præuertitur.] *superat.* Diffundere.] *dat diffundere, antiquus sermo est.* Fluentis.] *more uirginum uenantum succincta erat.* Errantem.] *incedentem arcu & sagittis.* Lyncis.] Lyncus *rex* Scythiæ Triptolemum *hospitio excepit, & interimere uoluit, ut erga mortales ipse se ferendo triticum gramen haberet. dum id cogitaret, à* Cerere *demutatus fuit in lyncem. Venatio apud antiquissimos tanto in honore fuit, ut qui eam exercerent, tegerentur animalium spolijs. ideo uolunt* Herculem *pelle leonis usum, &* Iasonem *&* Meleagrum *pelle suis, &* Orionem *uenatorum omnium principem.*

VAR. Lect. *Vt terræ, utq; nouæ pateant.*] In *antiquioribus aliquot exemplaribus legere est,* Atq; nouæ. *Sed longè uenustius est,* Vtq;. B Volat ille per aera magnum.] *In libro* Mediceo, *Per* Æthera, *legitur. Sed,* Aera, *magis receptum.* Socijsq; exacta referre.] *Non placet, quod in* Longobardico, *et aliquot alijs legitur,* Socijs exacta, *absq; copulatiua particula, quæ necessariò hic expetitur.* Dederatq; comas diffundere uentis.] *In ueteribus omnibus exemplaribus quotquot habere potui,* Comam *unitatis numero scriptum animaduerti.*

DON. *Heus, inquit, iuuenes monstrate mearum* Vidistis si *quam hic errantem fortè sororum,* Succinctam *pharetra & maculosæ tegmine lyncis,* Aut *spumantis apri cursum clamore prementem. Sic* Venus. *at* Veneris *contrà sic filius orsus.*] *Interrogatione breuissima, æquè tamè necessaria continentur ad fallendum: nam & sororū dixit, & signa uestitus atq; habitus expreßit. Breuius ipse respondit, atq; ita ut à propositis non aberraret.* Nulla tuarum audita mihi, neq; uisa sororum.] *Nec uidimus aliquam sororum tuarum, nec audiuimus clamantem. Ipsis uerbis respōdit, quibus cucurrit interrogatio. Nam illa dixit, si fortè aliquam uidistis aut audistis: huic responsum est, nec ui* C *dimus, neq; audiuimus. Completo igitur responso, æstimationis, quam de ipsa* Æneas *habuit, cœpit seriem explicare.* O' quam te memorem uirgo? namq; haud tibi uultus Mortalis, nec uox hominem sonat, O' dea certè.] *Quum pronunciatum fuerit, ô dea: sic debet dici, certè an* Phœbi *soror, an nympharum sanguinis una. ut sit, certè an* Phœbi, *an nympharum sanguinis una, sis felix, nostrumq; leues quæcunq; laborem. Quæcunq;, id est, siue soror* Phœbi, *siue nympharum. Descripsit incertum, descripsit uerisimilia suspicionibus colligens. Quæ, inquit, in te uideo, uel quum loqueris auribus sumo, non te humanæ conditionis aßignant: arbitror enim te esse deam. Sed in eo errat iudicium meum, quia quæ sis nescio, utrum sis soror* Apollinis, *hoc est* Diana, *an una nympharum. Hic* Æneæ *plurimum datur scientiæ religionum: non enim posset diuinum aliquid intelligere in hominis forma, nisi quia pollebat scientia omnium sacrorum.* Sis fœlix: nostrumq; leues quæcunq; laborem: Et quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris Iactemur, doceas: ignari hominumq; locorumq; Erramus uento, huc uastis & fluctibus acti.] *Sis, inquit, prospera quæcunq;, & ne diu laboremus errando & inquirendo, quod nos se cupimus, referas: scilicet sub qua parte cœli agamus, uel ad quas partes terrarū simus appulsi: neq; enim loca ista aut homines nouimus: quippe quos uis maris ac uentorum procellæ ad incognita compulerūt.* Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.] *Reddemus aris tuis pro meritis uicem, multarum hostiarum uota soluentes. & ne oblatio sacrificiorū simpliciter promissa leuius fieret, addidit* Multa. *Cogebat ratio interrogatam respōdere, quia & ipsa ignorantes cupiebat instruere. Sed primò, nō primis, sed nouißimis occurit. Si enim oblationem sacrificij in extrema parte positam tacendo acceptasset, profectò se confirmasset deam: secundò ergo ad quæsita respōdet.* Haud equidem me tali dignor honore.] *Et si mereor, inquit, à uobis honorificentiam: tamen mereor quæ conueniat homini, non talem quæ numinibus debeat exhiberi. quia suspicari etiam ipsa potuit, quibus signis illam putauerint deam, ait:* Virginibus Tyrijs mos est gestare pharetram, Purpureoq; altè suras uincire cothurno. *Ecce quā causa suspiciones eius conatur auertere, ut adhuc non intelligat se loqui cum matre. Habitus iste, inquit, quo me existimatis deam, non meus est tantummodo, sed omnium uirginum* Tyriarum, *quæ in istis regionibus commorantur: pharetram nobis et hoc calciamentorum genus imposuit patrius mos. Et facilè potuit hoc ipsum pro uero persuadere, quia* Æneas *superius dixit nec regiones se, nec homines noscere: nesciēti ergo benè mentita est. Dehinc longarum rerum incipit breuis & concinna narratio: nō enim sub incerto diutius detineri debuit, quam hæc & ipse uellet, et desideraret. Mater igitur eo ordine respondet, quo interrogatio proposita est. ait enim ille,* Quo sub cœlo, quibus orbis in oris. *Idcirco hæc dicit,* Punica regna uides.] *Designato loco, dicit per personas:* Tyrios, *inquit, addidit,* Agenoris urbem.] *ut etiā superioris conditoris nomen ostenderet.* Sed fines Libyci.] *Illic enim occurrēte pelago* Aphricæ *termini ex uno latere clauditur.* Genus insuperabile bello.] *Meminerat enim* Vergilius, *se ex persona sua dixisse,* Studijsq; asperrima belli. *Hic tamē non est repetitio eiusdem rei: quoniā & dici necesse fuit, & ex alterius persona nunc dictum est.* Imperium Dido Tyria regit urbe profecta.] *Hac angustia uerborum quantam latitudinem tenuit? Complexa est enim præsens tempus, & præteritum, dicendo ubi sit, & unde uenerit. Dixit quæ uocaretur, et quid ageret, quæ illic tenebat imperium. Compendij autem causa, ne interrogationibus et responsionibus plusquam necesse fuerat tererent tempus, & prolixum fieret quod maturo debuit fine concludi: ipsa omnibus quæ perquiri per interrogationem poterant compendio faciliore respondit. ergo dixit,* Imperium Dido Tyria regit urbe profecta. *Et quæri potuit causa, qua compulsa est relinquere eam sedem in qua fuit, & sectari longinquam, quod fuerat pro sexus fœminini ratione difficile, adiunxit:* Germanum fugiens.] *Hoc quoque, quia fuit incredibile tantam interuenire potuisse causam, quæ sororem coegerat dura sectari, fugientem scilicet eum à quo debuerat adiuuari, dixit:* Longa est iniuria, longæ Ambages, sed summa sequar fastigia rerū.] *Ea positura est, quæ fuerat dictura: sed artificio narrantis, multa sese prætermissuram simulat, ut ille spe futuræ breuitatis cuncta attentius audiret.*

u Cursum

Aut ſpumantis apri curſum clamore prementem.
Sic Venus, at Veneris contrà ſic filius orſus:
Nulla tuarum audita mihi, neq; uiſa ſororum.
O` quàm te memorē uirgo? nanq; haud tibi uultus
Mortalis, nec uox hominem ſonat. ò dea certè,
An Phœbi ſoror, an Nympharum ſanguinis una,
Sis felix, noſtrumq; leues quæcunq; laborem,
Et quo ſub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Iactemur doceas. ignari hominumq; locorumq;
Erramus, uento huc, uaſtis & fluctibus acti.
Multa tibi ante aras noſtra cadet hoſtia dextra,
Tum Venus: haud equidē tali me dignor honore.
Virginibus Tyrijs mos eſt geſtare pharetram,
Purpureoq; altè ſuras uincire cothurno.
Punica regna uides, Tyrios, & Agenoris urbem:
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
Germanum fugiens. longa eſt iniuria, longæ
Ambages, ſed ſumma ſequar faſtigia rerum.
Huic coniunx Sichæus erat, ditiſsimus agri
Phœnicum, & magno miſeræ dilectus amore.
Cui pater intactam dederat, primisq; iugarat
Ominibus. ſed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, ſcelere ante alios immanior omnes.
Quos inter medius uenit furor. ille Sichæum
Impius ante aras, atq; auri cæcus amore,
Clàm ferro incautum ſuperat, ſecurus amorum

SER. *Curſum clamore prementem.*] Plerunq; duo diuerſa in unum exitum cadunt, licet contraria ſignificent, ut hoc loco. Vidiſti enim, etiam ad uocē pertinet, quod etiam ex Æneæ reſponſione colligitur. *Orſus.*] Nunc incepit, aliàs finijt: ut, Sic Iupiter orſus. ſed illic propriè poſuit, hîc uſurpatū eſt: præteritum enim participium eſt. *Audita mihi neq; uiſa.*] Hinc probatur, quia ſuperius hoc interrogauerat Venus. *O` quam te.*] Quæ dea ſit dubitat: nam deam eſſe confidit. Homer. ἐν τῷ ζ. ὀδυσσείας· αὐτίκα μείλιχον καὶ κερδαλέον φάτο μῦθον, γουνοῦμαί σε ἄνασσα, θεός νύ τις ἢ βροτός ἐσσι. εἰ μέν τις θεός ἐσσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν, ἀρτέμιδί σε ἔγωγε διὸς κούρῃ μεγάλοιο εἶδός τε μέγεθός τε φυήν τ' ἄγχιστα ἐίσκω. εἰ δέ τις ἐσσὶ βροτῶν τοὶ ἐπὶ χθονὶ ναιετάουσι, τρὶς μάκαρες μὲν σοί γε πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ. *Nec uox hominem ſonat.*] Græca enim figura eſt. *O` dea certè.*] Concluſio eſt ſyllogiſmi, qui conſtat ex propoſitione, aſſumptione, et concluſione: nam ſi nec uox, nec uultus mortalis eſt, reſtat ut dea ſit. *An Phœbi ſoror.*] id eſt, Diana: nam uenatrix eſt. Benè autem ſuſpicatur pro loco, et qualitate habitus, perſonæq;. *An nympharum ſanguinis.*] id eſt, generis. *Sis felix.*] propitia. felix enim dicitur, & qui habet felicitatem, & qui facit eſſe felicem: ut in Bucol. Sis bonus ô, felixq; tuis. unde et contrà Iuno in ſeptimo dicit, Quæ potui infelix: id eſt, aduerſa Troianis. *Leues.*] leuem facias: ut, Leuat ipſe tridenti. *Quæcunq;.*] ſeu Diana, ſeu nympha. *Et quo ſub cœlo.*] aut ſub qua parte cœli. aut ſecundum Epicureos dixit, qui plures uolunt eſſe cœlos: ut Cic. in Hortenſio. *Tandē.*] Hoc loco uacat Tandē. Sciendū ſanè multas particulas ad ornatū pertinere tantūmodo: utputa, enim, dū, gentiū, locorū, terrarum. *Hominūq; locorūq;.*] Hypermetr⁹ uerſus: una enim ſyllaba abundat. qui quoties fit, debet ſequens uerſus à uocali incipere, ut hoc loco. Item: Omnia Mercurio ſimilis uocemq; colorēq;, Et crines flauos. Niſi fortè συναίρεσις fiat in fine, id eſt, uocalium colliſio: ut eſt, Nec cura peculij. hîc enim nō eſt neceſſe, ut ſequēs à uocali uerſus incipiat. *Hoſtia dextra.*] Hoſtiæ dicuntur ſacrificia, quæ ab his fiunt qui in hoſtem pergunt: uictimæ ſacrificia, quæ poſt uictoriā fiunt. ſed hæc licenter cōfundit autoritas. *Tali me dignor honore.*] id eſt, ſacrificio: et aut uult ſe probare non eſſe numen, ſed uirginē Tyriā: aut certè, quia Paphiæ Veneri, quæ Cypri colitur, thure tantùm ſacrificatur, et floribus. *Dignor.*] dignam me iudico: ut, Cōiugio Anchiſa Veneris dignate ſuperbo. id eſt, digne habite. *Purpureoq;.*] aut pulchro, aut roſei coloris. *Suras uincire cothurno.*] Cothurni ſunt calceamenta uenatoria, ſuras A quoq; uincientia, quorum quiſq; utriq; aptus eſt pedi: ideo et numero uſus eſt ſingulari. *Punica regna uides.*] Hîc attentum facit Æneam. *Tyrios.*] Nil intereſt, utrum Tyrios an Sidonios dicat: nomina enim, ut diximus, de uicino mutuantur. *Agenoris urbem.*] quam fecerūt Agenoridæ. Agenor autem rex Phœnicis fuit. ſic alibi, Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris: id eſt, ad Cumas, quas fecerunt hi qui à Chalcide uenerant, Eubœæ ciuitate. *Sed fines Libyci.*] Antè dicta, dubia B eſſe potuerunt: nunc apertè regionē oſtendit, dicēdo Libycos fines. Tyrij enim & alibi eſſe potuerunt. *Intractabile.*] inſuperabile, aſperum, ſæuum. *Germanum fugiens.*] Hoc loco quaſi ſtupuit Æneas: unde auditoris auiditati præſcribit Venus, dicens longā eſſe iniuriam, id eſt, cauſam. ab eo quod ſequitur, id quod præcedit: ut ſuprà, Spem uultu ſimulat. *Longæ ambages.*] id eſt, circuitus. *Faſtigia.*] primordia: quia ſcit longam eſſe hiſtoriā Carthaginis. ut Salluſt. De Carthagine ſilere melius puto quàm pauca dicere. *Huic coniunx Sichæus erat, ditiſsimus agri.*] Quoties poeta aſpera inuenit nomina, & in metro non ſtantia, aut mutat ea, aut de his aliquid mutilat. nam Sichæus, Sicharbas dictus eſt: Belus, Didonis pater, Methres. Carthago à charta, ut lectum eſt in hiſtoria Pœnorum, & in Liuio. Sanè Sichæus, Si breuis eſt per naturam: ſed hoc in loco ἔκτασιν facit, ea licentia quæ eſt in C proprijs nominibus. licet enim in quauis nominis parte, ſyllabæ mutare naturam, quod & in appellatiuis euenit, ſi tamen de proprijs originem ducant: ut, Sicanio prætenta ſinu. quia uenit à Sicano, rege Siciliæ. *Miſeræ.*] Datiuus eſt, non aduerbium. *Ominibus.*] augurijs. & ſecundū Romanos locutus eſt, qui nil niſi captatis faciebant augurijs, præcipuè nuptias. Lucanus: Contentiq; auſpice Bruto. Iuuen. Venit cum ſignatoribus auſpex. *Tyri.*] Aduerbium eſt. *Scelere ante alios immanior omnes, Quos inter medius uenit furor.*] Iunge totū. nā aliter non procedit ſi ſegreges, Quos inter medios uenit furor. cum ipſe dicat, licet ſimulatas, fuiſſe tamē amicitias: ſimul nanq; ſacrificabāt. ac ſi diceret, ſceleratior Atreo et Thyeſte, uel Eteocle & Polynice. *Ille Sichæū.*] Si, hoc loco ſecundū naturā poſuit. *Impius ante aras.*] Probauit impiū, quia ante aras. *Securus amorū Germanæ.*] aut contemnens amorē ſororis. ut, Securi pelagi atq; mei: id eſt, cōtemptores. aut certè ſecur⁹ erat de amore germanæ circa maritū nimio, ob quē ſe poſt mortē Sichæi interimere poſſe credebatur. Nec enim ſeqtur, ut occiſo Sichæo ipſe ſtatim potiretur auri, niſi etiā Dido periret. ſed p cōtemptū dictum eſt,

quaſi

A *quasi ex Pygmalionis persona: nō amorem uocans honestum, sed amores in conuicium. Amores autem plurali numero ad uoluptatem pertinent: ut, Securus amorum, Qui iuueni tibi semper erant. singulari etiam ad religionem.*

POM. Sabi. *Soror.*] Diana. *Suras.*] *pars supra tibiam posterior.* *Punica regna.*] *Tria hic dicit: antiquum regnum Pœnorum, colonos aliunde, et principem colonorum. Pœni, inde Punici. Et qui dicunt Pœnos quasi Phœnos, id est phœnices, errant. nam ut Herodotus ait, duæ nationes indigenæ incoluere Aphricam: Pœni ad Aquilonem, Æthiopes ad Austrum. & ut ipsi dicunt, referente Salustio, peregrinæ quatuor, Persæ, Medi, Phœnices, Græci: postea & Romani. Pœnorum multæ gentes, ut Libyes, Nasamones, Ausæ, Afri, & alij.* *Vrbem Agenoris.*] *Antiquissimus Phœnicum rex fuit Belus, pater Abantis: Abas pater Agenoris, Agenor pater Cadmi. Agenor cum regnum Phœnicum esset exiguum, dilatauit per omnem oram Syriæ, cui subiecit iuga Tauri montis, unde Agenori magna gloria et nomen fuit.* *Genus.*] *mortales, qui hic sunt bello insuperabiles.* *Tyria urbe.*] *Licentia poetica usus est, id*

B *est, profecta e Tyro urbe Phœniciæ, quæ est in Syria.* *Fastigia.*] *primordia.* *Phœnicum.*] *Phœnices accolæ fuerunt maris rubri, dicti à palma, cuius regio plena erat. palma enim phœnix dicitur: hinc terræmotu pulsi, in maritimam Syriæ se contulere, condita urbe Sidone, à pisce appellarunt eam Syrij, uocabant Sarram lingua Syra. piscis sear dicitur. postea condidere Tyrum in ipso mari propter merces, primi mortalium negociatores in marina alea: hi colonias deduxere in Aphricam Leptim & Vticā. & iubente oraculo, ut in Herculis columnas deducerent coloniam, opinantes terminum orbis, etiam Gades Gadibus deduxerunt.* *Ditissimus Sichæus.*] *Erat Tyri pecuniosus, & Herculis sacerdos, uir Sicarbas, quē alij Sichæū uocauerunt. huic nupsit Dido, Pigmalionis soror. Pigmalion iuuenili impetu inhiabat huius opulentiæ, eum in templo occidit. sororem mœstissimam ut solaretur, nauem misit, quam et ipsa petierat, ut ad se ueniret: faciebat hoc, ut intercepta sorore, si negasset, thesauris potiretur. Dido ubi nauem conscendit, in propatulo posuit sacculos tritici, &*

C *iuxta operculum aurum erat. thesauros occultauit in carina. ubi uoce miserabili animos iuuenum & nautarum ad misericordiam mouit, sacculos in mare deiecit. illi admirati amorem erga maritum, ut præciperent, clamabant credentes uelle ulcisci. iussu eius uela in Cyprum data sunt, ubi Bytias Veneris sacerdos, magna puellarum manu, quæ ad sacra uenerant, Didoni se dedit. inde in Aphricam nauigauit. ibi emit, quantum terræ circundaret corium bubulum, quod dissectum in multas ligulas comprehendit ferè spacium 20 stadiorum.* *Securus.*] *certus.*

VAR. Lect. *Genus intractabile bello.*] In libris aliquot antiquis, *Insuperabile legitur.* *Et ægram Multa malus simulans, uana spe lusit amantem.*] In antiquissimo quodam exemplari, *Vna spe lusit*, *scriptum est. quæ lectio forsan acutioribus ingenijs non displiceat.* *Patria excedere suadet.*] In antiquissimis aliquot exemplaribus, Patriam, *incusandi casu legere est.* *Auxiliumq; uiæ.*] In Mediceo libro, *Auxilio legitur, acquisitiuo casu.*

DON. *Huic coniunx Sichæus erat ditissimus agri Phœnicum, & magno miseræ dilectus amore. Cui pater intactam dederat, primisq; iugarat Ominibus.*] Apud Phœnices optime, *inquit, & copiosissime possidentem maritum habuit Sichæum. Dehinc amoris inter coniuges honesti inserit causas: Amabat, inquit, hominem, secuta iudicium patris, & probum & diuitem, & eum cui intacta nupsisset, & primis auspicijs iuncta esse cōstaret. Multum enim differt inter affectum uirginalium nuptiarum, & earum quæ secunda cōiunctione nectuntur. Plurimum uerò meriti habent, quas intactæ filiæ arbitrio suo perficit pater. Idcirco igitur posuit: Et magno miseræ dilectus amore, Cui pater intactam dederat, primisq; iugarat: hoc est, nullis alijs, sed solis. Transit ad personam Pygmalionis, ut ad ipsam procederet causam, quæ Didonem proprijs sedibus truserat.* *Sed regna Tyri germanus habebat Pygmalion.*] Ex quo intelligitur habuisse spem faciendi, & factum defendendi, quia rex Tyri, *inquit: tenebat imperiū frater Didonis Pygmalion. Qualis iste, uel quorum morū fuerit, consequenter ostendit. Germanus habebat Pygmalion. Scelere, inquit, ante alios immanior omnes, Quos inter medius uenit furor.*] Hoc loco sic est retinenda pronunciatio, ne sic intelligamus, ut Pygmalioni in scelere cōmisso defensio relinquatur per uenialem statum. Sic enim plurimi imprudentes uolūt, ut furor medius inter Sichæū & Pygmalionem uenerit. Hoc si ita est, defendi potest Pygmalionis factum, si nō uoluntate, sed furore peccauit: & uidebitur Sichæus Pygmalionem furentem potuisse perimere, ac per hoc fient pares. Quod ne ita sit, sic pronunciandū est, ut Sichæus fuerit innoxius, Pygmalion uerò sceleratior alijs omnibus demonstretur, quos in facinus impulit furor. Alij, inquit Vergilius, si in crimina grauissima ceciderunt, furor fecit: hoc est, amor, aut insania, aut animi dolor, & possunt habere ueniam. Pygmalion uerò inde sceleratior per aliorum comparationem demonstratur, quia uoluntate, non casu aut necessitate scelus admisit. Quod ipsum ut melius astrueret, paucis expressit, ut alias perpetrandi sceleris diceret causas, quæ reum multorum criminum Pygmalionem fortissimè detinerent.* *Ille Sichæū Impius ante aras, atq; auri cæcus amore.*] *Dixit unam eandem causam fuisse, quæ ex uitio naturæ descenderet: sed cui alia quoq; crimina necterentur. Namq; (ut Salust. ait) auaritia fidem, probitatem, cæterasq; bonas artes subuertit: pro ijs superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere edocuit, & cætera. Auaritiæ ergo crudelitas comes est, perfidiaq; coniuncta, quæ cùm hominem tenuerat, cedit inde quicquid inter homines sanctum est. Non potest enim auaritia habere quod concupierit, nisi ad id scelere perpetrato peruenerit. Huius exempla aliquot locis poeta noster inseruit. Habemus in præsenti libro Pygmalionis, in tertio Polymnestoris, qui Polydorum propter aurum abiurandum necauit. In sexto, qui accepto auro patriam uendidit, & multa alia quæ locis suis plenius exequemur, ut ostendamus quot crimina teneantur admissa. Interea redeamus ad tractatum præsentem, in quo illud ante omnia noscendum est, nil esse in prima narrationis parte positum, quod esse superfluum uideatur. Ille Sichæum impius ante aras atq; auri cæcus amore. Inuitauit in scelus naturæ pessimæ hominem, opulentia diuitis. dit enim, Ditissimus agri Phœnicum. quod autem dixit, Et magno miseræ dilectus amore: ut inde factum Pygmalionis magis magisq; grauaretur, quòd charissimum sorori necauerit uirum, Cui pater intactam dederat, ut in Sichæi nece etiā contra iudiciū patris scelus admisisse uideatur.* *Clàm ferro incautū.*] *Clàm quòd posuit, grauat Pygmalionis causam. Nullus enim aliquid in occulto admittit, ni-*

 si qui

si qui scit se illicita commissurum. Praeter hoc etiam illud intelligi potest, ideo clàm, quia si palàm aliquid conaretur admittere, salus innocentis posset à plurimis defendi contra uidentium consilium. Ergo scelerati hominis fuit, clàm cogitatum facinus perpetrare, ut omni coniectura cessante laetetur autor admissi. Quis enim crederet sororis uirũ, sorori amabilem, nullis inimicitijs interuenientibus, innoxium semper, Pygmalionis saeuitia iugulatum? Quo loco plenissimae crudelitatis reus Pygmalion ostenditur, siquidem sciens admisit, quod credibile futurum non putabat. Postremò utiq; se tutum esse credebat ex regali potentia: nam idcirco praemisit poeta, quòd regna Tyri ipse retinebat. Dicit ergo inde immanior caeteris, quia, ut dictum est, occidit eum qui esset innocens, & qui nullas cum eo inimicitias habuisset. Occidit sororis uirum, qui sororem eius nunquam laesisset, & quae esset amabilis. Occidit ante aras, occidit propter solam auaritiam, occidit nulla (ut pote rex) coactus inopiae necessitate, & eo facilius incautũ aggressus, quòd Sichaeus nihil tale ausurũ putabat uxoris fratrem. Ecce oratoria in poeta uirtus, unum admissum quantis criminum generibus aggregauit? Quemadmodum loci communis partes ingressus latius discussit, quas aptius dixit non omissa breuitate necessaria, pro loco, pro tempore, pro persona? Aeneas enim in silua naufragus, suum & naufragorum sociorum negotium gerens, per id tempus quo miserijs suis cupiebat aliquatenus subueniri, tenendus nõ fuit longo cõtextu sermonis: tamẽ si cõsideraretur ipsa breuitas, latissimũ dabit intellectũ rhetoricorũ praeceptorũ. ait enim, Ille, hoc est, sceleratus & nefarius: ille, à quo nil sceleris sperabatur: ille rex, quem nulla ad implendum scelus cogebat inopia, cuiq; superaret opes regiae: ille cui conuenerat amare sororis suae uirum, ille qui germanã suam uiro priuare non dubitauit, qui seruare affinem potius debuit, quàm necare Sichaeũ hominẽ innoxium, quem generũ dignũ iudicauit: cui traderet filiam adhuc uirginem, & alterius amorẽ nescientẽ, eos prima matrimonij consecratione coniunctos, acceptã patri, amabilem sorori, faciens cõtra naturae religionẽ, faciens cõtra iudiciũ patris, rupto humanitatis & affinitatis uinculo necauit insontem, necauit incautũ: atq; eo facilius, quòd talia nõ putaretur ausurus. Occidit ante aras, ut sacrilegiũ quoq; his sceleribus necteret. Occidit ante aras, hoc est, dijs respicientibus, quos humana caede funestare nõ debuit. Post haec, ut facti ipsius demonstratione expressa, causam scelerati hominis premeret, ait, Atq; auri caecus amore: ut nullam ei defensionis partẽ relinqueret, qua uti possunt qui aliqua uiolẽtia pressi, aut in se aut in alios uerterũt impias manus. Clàm superat.] Nullus enim secretò aliquid sceleris cõgitat, nisi qui sciat se illicita perpetraturum. Quòd autem ait Caecus, non ad corpus, sed ad animum Pygmalionis reuocandũ est: auaritia enim tractus in scelera, non considerauit quid faceret, uel in quẽ, ubi uel quo in loco, aut quibus praesentibus. Hoc loco Vergilius docet, nihil sancti esse apud eos, quos possederit auaritia: hanc enim sic diffinit, satiari nõ posse nisi humana & diuina iura fuerint uiolata. Neq; uno loco haec, sed plurimis posuit, crudelitatẽ atq; auaritiã nullo modo posse à se discerni. Deniq;, ut dictum est, & Polydori exitio hoc idẽ docuit: non enim esset occisus, nisi auri cupiditas crudelis hominis saeuitiã prouocasset. Itẽ alio loco, auaritiae scelere proditã patriã posuit dicendo: Vendidit hic auro patriã. Securus amorũ germanae.] Omnia augẽdi criminis causa cõscripta sunt. Tanto enim sceleratior tenetur Pygmaliõ, quãto certissimus fuerat, A nihil Didonẽ de fratre sensurã. Perinde nouerat in tale scelus casurũ se fuisse, quòd ne in suspicionẽ quidẽ uenire deberet. Factumq; diu celauit.] Occultatio facti post admissum fuerat necessaria propter duplicẽ causam: quarum una fuit, ne publicato interitu Sichaei ad autorem sceleris aliqua uia ueniretur: altera, quia inuadẽdi in thesauros occasio interibat, si antè quàm auro potiretur, cuius cupidus tot sceleribus se inuoluerat deniq;, de homicidio & de authore cõstaret. Et aegrã Multa malus simulãs uana spe lusit amantẽ.] Solicitã uehementer de statu amantissimi cõiugis sororẽ suã, cõpositis per dolũ mendacijs fallebat Pygmaliõ, donec ipsi etiã thesauros incautae auferret. Ipsa sed in somnis inhumati uenit imago Coniugis.] Quia neq; suspicio in Pygmalionẽ esse poterat propter affinitatis causam, neq; extabat aliquis gnarus facti qui proderet reum, includitur imago ipsius occisi, uniuersa in somnis pandẽtis uxori. Et quòd ait Inhumati, crudelitatẽ uoluit etiã in hac parte demõstrare Pygmalionis, et desperatione plenissimã, ut post multimodũ scelus admissum occisi non curauerit sepulturam, quã procurare debuerat, ut nefariũ B factũ uiuentiũ oculis uel terra subtraheret. Quòd uerò ait, Ora modis attollẽs pallida miris.] ut per expositionẽ & narrationis cõtextũ, eum qui uixit, intelligere possit occisum. Crudeleis aras, traiectaq; pectora ferro Nudauit.] Sic debemus accipere, ut aliquid uerbis relatũ, aliquid oculis uideatur fuisse subiectũ. Obiecisse potuit oculis, pectus ferro transfossum: aras uero quae nõ erãt in praesenti, uerbis potuisse mõstrare. Caecumq; domus scelus omne retexit.] Ne iterũ diceret poeta, quod iã fuerat dictũ, strictim posuit omnia retulisse, quae in negotio fuerãt: nam & authorẽ sceleris proculdubio prodidit, et uniuersa narrauit. Designatis igitur facto, loco, persona, tempore, quoniam malũ omne ab affine processerat, et impietas dijs testibus perimpleta est, nec prohiberi ualuit, nec ultione pensari, atq; in eo in quo ijdem dij neq; hominis innocentis uitã seruare, nec sanguinẽ fusum, nec suã ulcisci iniuriã potuerũt, fugã potius suadet uxori. Nihil enim religionis remansisse putauit apud eũ, qui tanta impietate saeuisset, ne à cognati morte, ad necem quoq; sororis simili crudelitate transiret. Quia igitur ubi Pygmaliõ fuit, Dido tuta esse non potuit, C nec sibi aduersus immanitatẽ fratris assistere, suadet potius Sichaeus fugã. Proposita necessitate fugiẽdi, addidit facilitatẽ dicendo: Auxiliumq; uiae ueteres tellure recludit Thesauros, ignotum argenti pondus & auri.] Ostendere uoluit sufficientes ad auxilium fugae, qui tanti fuerunt, ut eorum pondus ignorauerint extranei, & Sichaeo & uxori ipsi fuerint incogniti. Consulendi ergo in praesenti, & fugiendi mandatum fuit, & prospiciendi in futurum, thesaurorum praecepta translatio. His commota fugam Dido, sociosq; parabat.] Publicato scelere, atque eius authore per Didonem prodito, socij fugae poterant congregari. Non enim erat consilium, petere mulierem sine comitibus fugam, uel maximè quae fugitura cum thesauris fuerat: metuebatur enim Pygmalion, ne amissa spe thesaurorum sequeretur: & in peregrinis faceret, quod in sedibus occisi complere non potuit. Conueniunt, quibus aut odium crudele tyranni, Aut metus acer erat.] Duo genera hominum proposuit fugiturae Didoni esse sociata: unum, quod odisset Pygmalionem: alterum, quod timeret. Odium debemus accipere eorum fuisse, qui non ullis uiribus

ei resi-

A ei resistere potuissent. metum uero eorum qui in inferiore loco & fortuna constituti, cum reniti atq; obluctari non possent, facilius se arbitrabatur interituros. Alij ergo propter odium iuuabant Didonis necessitatem, ne Pygmalion obtineret quod uolebat, et thesauris inuasis fieret fortior. Alij propter metum, quibus offerebatur occasio, ut carerent hominis saeuissimi dominatione. Naues quae forte paratae, corripiunt.] hoc est, magna properatione in unū colligunt naues, quae forte in praesenti fuerant paratae: nō enim tales quaerebat necessitas, quae desiderarent fabricam, aut indigerent aliquibus armamentis, sed quae essent paratae. Si enim uideretur aliquid nouari in nauigijs, aut eadem nonnullis instrui, dabatur aperta suspicio, quòd fugae subsidium, & transuectioni copia pararetur. Differebatur quoq; quod fuerat maturandum. Onerantq; auro.] Sichaeum superius dixit retulisse, aurum atq; argentum incogniti ponderis fuisse in thesauris, & omnia eum transfereda mandasse, ne ex illis aliquid remaneret, quod in hominis saeuissimi lucra conuerti potuisset. Sed ne ubi ad ipsam fugam uentum est, fugituri, (deest enim impe-
B direntur, uel simile aliquid) quale consilium habuerint, poeta commemorat. Si enim uellent totum aurum ferre, & omne argentum, maior numerus nauium fuerat necessarius, quem constabat in promptu non esse. Non ergo impositum est totum, sed quod pro modo nauium potuit ferri: nec precij inferioris species, sed ea quae potioris meriti fuit. Auro, inquit, naues onerant. Melius enim fuit, ut argentum teneretur, cuius precium in comparatione auri constat esse inferioris. Onerant, inquit, ut ostenderet & amplius impositum, quàm naues ferre potuerant, & infinitum cum argento, quod transferri non potuit: aliter diuitiarum copia exprimi non potuit, nisi diceretur ad exportandam thesaurorum substantiam, nec naues sufficere potuisse, ut uel aurum solum ualeret auferri. Portantur auari Pygmalionis opes pelago.] Omne hoc eò redigitur, ut probetur quod est dictum: Ditissimus agri Phoenicum fuerat Sichaeus, Ignotum pondus argenti & auri habuit, portantur auari Pygmalionis opes pelago. Tantum ponderis fuit, ut propter auri tantummodo species transferendas, & hanc, non omne mare fuisset necessarium. Quod autem dixit Pygmalionis opes, non quòd ex bonis Pygmalionis descenderent, sed quas arbitrabatur ad auiditatem suam mox esse uenturas, in quo non immeritò affligeretur cruciatibus auaritiae; quòd sic doliturus esset, quasi reuera proprium fuisset amissum. Dux foemina facti.] Ipsa enim potior omnibus fuit, & propter ipsius causam & necessitatem ibant omnes, qui ascenderant naues. Certè & hoc ad insultationem positum possumus intelligere, ut duce foemina perdiderit, quod proprium putabat effectum. Laudatur interea fugientium consilium, quos non tenuit cupiditas amplius afferendi: quia nec poterat ferri, nec debuerant immorari.

Germanae: factumq; diu celauit, & aegram
(Multa malus simulans) uana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati uenit imago
Coniugis, ora modis attollens pallida miris:
Crudeleis aras, traiectaq; pectora ferro
Nudauit, caecumq; domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam, patriaq; excedere suadet,
Auxiliumq; uiae ueteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus & auri.
His commota fugam Dido, sociosq; parabat.
Conueniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer erat: naues, quae forte paratae,
Corripiunt, onerantq; auro: portantur auari
Pygmalionis opes pelago, dux foemina facti.
Deuenere locos, ubi nunc ingentia cernes
Moenia, surgentemq; nouae Carthaginis arcem:
Mercatiq; solum, facti de nomine Byrsam,
Taurino quantum possent circundare tergo.
Sed uos qui tandem? quibus aut uenistis ab oris?
Quo'ue tenetis iter? quaerenti talibus ille
Suspirans, imoq; trahens à pectore uocem:
O dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et uacet annales nostrorum audire laborum,
Antè diem clauso componet uesper Olympo.
Nos Troia antiqua (si uestras forte per aures

SER. Aegram.] moestam, anxiam. Multa malus simulans uana spe lusit amantem.] Atqui legimus: Quis fallere possit amantem? sed hìc nimia Pygmalionis ostenditur malitia, quae etiam amantem fefellit. Vana spe.] quia dicebat, eum mox reuerti. Lusit.] decepit. In somnis.] Si ab eo quod est somnium, synaeresis est, ut
C peculi pro peculij: si autē de somno, uenit in somnis, id est, dum somnos caperet. Crudeleis aras.] Epitheton hoc de causa est: nam arae piae sunt. Nudauit.] indicauit. unde cōtrà in Sexto habemus: Et uulnera dira tegētem. quid enim tegeret omni parte truncatus? Retexit.] Ecce hìc planius, quid sit Nudauit, ostendit. Tum celerare fugam.] celeriter abire: unde dicimus, cursum celero. Suadet.] Secundum naturam duae sunt syllabae, sed multi trisyllabum putant: quod etiam si inueniatur, solutio dicenda est: quomodo dicimus aenea, et ahena. Hoc autem solum huiusmodi uerbum inuenitur. Thesauros.] * Hoc nomen N nō habet, sicut Atlas, gigas, Abas, Pallas, licet in obliquis casibus inueniatur, sicut nec formosus, quia deriuatiuum est à forma, ut à specie speciosus, ab odio odiosus, ab genere generosus, uel à scelere scelerosus. Ignotum argenti pondus & auri.] aut quod ignorabat Dido: aut certè ad magnitudinem pertinet, id est, tantum quantum nullus unquam non potuit. His commota.] supradictis omnibus. Conueniunt quibus antè odium crudele tyranni, Aut metus acer erat.] oderant laesi, metuebant laedendi: hoc est, qui timebant ne laederentur. unde est illud in Quarto: Et quos Sidonia uix urbe reuelli, quia non uoluntate, sed aut odio, aut timore conuenerant. Odium crudele tyranni.] Nam in tyrannum odium iustum est, id est, crudelis tyranni. & est figura ὑπαλλαγή. Portantur auari Pygmalionis opes pelago.] Quomodo Pygmalionis, si Sichaei erant? Soluitur: Sed eas iam suas fecerat scelere, qui Sichaeū occiderat. Aut ad animum retulit auari, qui opes alienas iam fecerat suas. Pygmalionis opes pelago.] quas Pygmalion iam suas putabat. unde est in 4. Vlta uirum. quae enim maior auari poena, quàm pecuniam propter quam deliquerat, perdere? remoue hoc, & falsum est, Vlta uirum. Sciendum autem quod clàm tangit historiam. Moris enim erat, ut de pecunia publica Phoenices misso à rege auro, de peregrinis frumenta coemerent.

Dido autem à Pygmalione ad hunc usum paratas naues abstulerat, quam cùm fugientem à fratre missi sequerentur, illa aurum præcipitauit in mari: qua re uisa, sequentes reuersi sunt. Deuenere locos.] Ad, minus est. Surgentem.] crigentem scrut, Surgentem in cornua ceruum. Nouæ Carthaginis.] Carthago enim est lingua Pœnorum noua ciuitas, ut docet Liuius. Mercatíq; solum facti de nomine Byrsam.] Appulsa ad Libyam Dido, cùm ab Hiarba pelleretur, petijt callidè ut uenderet tantũ terræ, quantum posset corium bouis tenere. Quod cùm ille permisisset, corium in tenuissimas corrigias sectum tetendit, occupauitq; stadia uiginti duo. Quã rem breuiter tangit Vergil. dicendo De nomine: & non tegere, sed Circundare. Facti de nomine.] de causæ qualitate. Tergo.] pro tergore posuit: quia qualis causa fuit, tale nomen accepit. Carthago enim antea speciem habuit duplicis oppidi, quasi aliud alterum amplecteretur: cuius interior pars Byrsa dicebatur, exterior Magalia. huius rei testis est Cornelius Nepos in eo lib. qui Vita illustrium inscribitur. Byrsa.] βύρσα græcè, latinè corrigia dicitur. Sed uos qui tandem.] Vacat hoc loco Tandem: & est naturalis interrogatio, Qui estis, unde, uel quò? sicut ipse in Octauo, licet mutato ordine: Quò tenditis, inquit. &, Qui genus? unde domo? Imoq; trahens à pectore uocem.] deest Dixit. & quoties longè respondet, παρένθεσις est: quoties nusquam, ἔκλειψις dicitur, ut hoc loco. O dea.] Perseuerat in opinione sua: ita tamen ut illius orationi aliquando concedat. nam paulo pòst ait: Si uestras forte per aures Troiæ nomen ijt. Aut certè illud est quod superius dixerat, An nympharum sanguinis una. quæ non omnia sciunt: nam & moriuntur, secundum Aristotelem, ut Fauni, uel Panes. Ab origine.] à raptu Helenæ. Pergam.] perseuerem: hoc est, uniuersa dicam. Annales.] Inter annales & historiam hoc interest. Historia est eorum temporum quæ uidimus, uel uidere potuimus: dicta ἀπὸ τ̃ ἱστορεῖν, id est, uidere. Annales uerò sunt eorum annorũ & temporũ, quæ ætas nostra nõ nouit. unde Liuius: Ex annalib. & historia cõstat. Hæc tamẽ cõfunduntur licenter, ut hoc loco historiã inquit annales. Clauso.] More poetico inquit: nam poetæ dicunt cœlum per noctem claudi, & aperiri die. unde etiam, Porta tonat cœli. &, Consídunt tectis bipatentibus. Componet.] finiet: ut, Oblato gaudens componi fœdere bellum. Vesper.] Propriè est stella. cùm autem Vesperi dicimus, aduerbium temporis est. Et est sciendum, quòd omnia nomina quæ de Græcis in os exeuntibus ad nos transeunt, apud nos aut in us tantùm exeunt, ut Δῆλος Delus: aut in er, ut ἀγρὸς ager: aut in utranq;, ut Εὔανδρος, Euandrus, Euander. Troia antiqua.] nobili, uenerabili, more suo. alibi: Terra antiqua, id est, nobilis: nec enim poterat esse noua. Item: Templa dei saxo uenerabar structa uetusto.

POM. Recludit.] aperit, quæ absconderat Sichæus inscia cõiuge. Crudele.] Odium in tyrannum non est uituperabile. Deuenere.] Quintilianus libro primo ait: Fuere qui apud Latinos dualem fecerunt numerum in ea uoce quæ est amauere, deuenere. diligentiores pro numero plurali accepere. Sed uos.] Simplex interrogatio est. hæc sententia nullam habet figuram. Ante diem.] tam longa est rerum series. Olympus.] aer.

Sabi.

VAR. Lect. Quibus aut uenistis ab oris?] In Romano, in Oblongo, in Mediceo, et aliquot alijs, Quibus aduenistis, legitur. neutram ego lectionem improbarim. Et uacet annales nostrorum audire laborum.] In perueteri libro manuscripto, Annales nostrorum audire parentum, legitur. Ante diem clauso componet uesper Olympo.] In libris aliquot antiquis non inuenuste, Componat, habetur. Diuersa per æquora uectos.] In perueteri quodam libro, Iactos legi. A

CÆL. Rhod. In quibusdam Græcorum monumẽtis ita inuenio: Pompilium Numam ex ferro & ære primùm cudisse numismata, quæ ex proprio auctoris nomine sint Numia appellata, cum ante illum scortea & ostracina pecunia impleret usum: quod à Tranquillo fuisse literis traditum, ijdem prodũt græci. Legimus tamen alicubi: Populo à Numa congiarium datũ, asses ligneos & scorteos. Nummi scortei meminit item Hieronymus: sed & Donatus ad hunc sensum illud enarrat Virgilianum:

Taurino quantum possent circundare tergo.

DON. Deuenere locos, ubi nunc ingentia cernes Mœnia, surgentemq; nouæ Carthaginis arcem, Mercatiq; solum, facti de nomine Byrsam, Taurino quantum possent circũdare tergo.] Prius dixit, Vbi nunc ingentia cernes Mœnia, surgentemq; nouæ Carthaginis arcem. & secundo loco posuit, Mercatiq; solum. quum ædificium instrui non potuerit, nisi emptio loci primitùs prouenisset. Et est rue ra quod moueat, quandiu ad ordinationem sensus uenia- B tur, quia facta patebit dictionis integritas. Ordinatur ergo sic: Deuenere locos, mercatiq; solum, ubi nunc ingentia cernes Mœnia, surgentemq; nouæ Carthaginis arcẽ. præsens tempus ostendit. Ergo integrè posuit, primò emerũt, & sic cœperunt ædificare Taurino quantum possent circundare tergo. Huius loci diuersa traditio est. Alij dicunt pecuniam tunc ex corio bubulo fuisse, & inde pecuniam dictam, quòd ex pecore originem duceret: tantumq; fuisse in precio loci, quantum bouis unius corium cõficere potuisset. Alia traditio talis est, quod uenditor loci hac fraude deceptus sit, ut tantum agri uenderet, quantum corium bouis circũdare potuisset. Illum nihil fraudis suspicatum, arbitratum esse, tantum tradidisse, quantum posset occupare integrum corium, si per terram iaceret. Emptores uerò fraude composito commento in corigiam tenuem solidum corium duxisse, perindeq; factum, ut amplius quàm debuerat teneretur. Sed omnia hæc fabulosa sunt magis C quàm uera: nam si consideremus, Vbi nunc ingentia cernes mœnia, surgentemq; nouæ Carthaginis arcẽ? Et quod inferius dixit: Instant ardentes Tyrij, pars ducere muros, Moliriq; arcem, & manibus subuoluere saxa: Pars optare locum tecto, & concludere sulco: Iura magistratusq; legunt, sanctumq; senatum. Hîc portus alij effodiunt, hîc alta theatri Fundamenta locant alij, immaneisq; columnas Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris. His templum Iunoni ingens Sidonia Dido Condebat: inueniemus, tanta ac tam magna non potuisse nisi locis latioribus condi, quæ comparari sine dubio non possent ex unius corij utraq; parte. licet ipse poeta addiderit ueri similitudinẽ, qua credibile faceret factum, dicendo: Facti de nomine Byrsam. quasi locum ipsum cõdendæ ciuitati necessarium atq; emptum, cognominauerint Byrsam. Quæ appellatio & lingua Græca, unde Dido fuit, & Punica, hoc est, ipsius regionis in qua res gesta ferebatur, significabat corium. βύρσα quippe græca appellatione coriũ est, & Bursa Punica elocutione corium significatur. Compendio tamen sufficit cognoscere, peregrinos homines ex empto habuisse illa loca, non inuasa per uiolentiam. Sed uos qui tandem?

A tandem? quibus aut uenistis ab oris? Quo'ue tenetis iter?] Mira breuitas interrogationis, quæ tota uno uersu complexa est, scilicet ut diceret qui essent, unde ueniret, quod ipsum in responsione monstrabitur. Interrogatio tamen ipsa non caret fraude: nam idcirco immissa est, ut adhuc Æneas nō deam, sed hominem crederet, quod reuera non prouenit. Nam Æneam assignat poeta non transduci calliditate fallentis, sed in eo perseuerare, ut deam credat: nam ipsi parti primò, dehinc quæsitis cum magna animi laceratione respōdet. Nullus enim mala sua, & ea in quibus adhuc uoluatur, sine dolore commemorat. ait ergo: O' dea, si prima repetens ab origine pergam, Et uacet annales nostrorum audire laborum, Ante diem clauso componet uesper Olympo.] Deam, inquit, te esse certissimum est: quæ autem cupis audire, & multa sunt, & prolixa. Duo enim sunt quæ impediunt: unum, quia non uacat: alterum, quia narrationem malorum unius diei tempus implere non patitur. Properabat enim redire ad suos, & in locis incognitis et desertis post finem diei separatus ab ipsis inueniri non debuit. Hæc ergo breuissima principia fue-
B runt, in quibus beneuolentiam fecit, & honorificentiam, cùm deam appellat. & fecit attentū, cùm dicit, multa esse mala quæ referre cogebatur: & eo genere ostendit se nō omnia, sed aliqua esse dicturum. Incipit iam ipsam narrationem, & respondet propositis, sed non eo ordine quo quæsita sunt. illa enim dixit: Sed uos qui tandem? Ille secundò respondet, & sic primæ: in secunda enim inquisitione dixit, Quibus aut uenistis ab oris? Nos Troia antiqua (si uestras fortè per aures Troiæ nomen ijt) diuersa per æquora uectos Forte sua Libycis tempestas appulit oris.] Ecce secundæ interrogationi satisfecit. Ostendit enim ex qua parte orbis uenisset: Nos, inquit, à Troia profecti sumus. dicit & eius laudem, Antiqua (inquit) quam credimus te opinione noscere. Magna enim magnæ sunt opinionis, perindeq; fama currente omnibus nota. Et licet anni unius cōmemorationem professus sit tam fuisse prolixam, ut totus dies eam complecti non posset, tamen usus admiranda breuitate labores simul omnium conclusit annorum: dicendo enim discedendo de littoribus Troiæ, te-
C tigit primam temporis partem: Forte sua Libycis tempestas appulit oris. Hinc ignarus effectus, quia Veneris uerbis audiuit, Sed fines Libyci. Dicit iam qui sit ipse qui loquatur: Sum pius Æneas.] Et quia cum dea se arbitrabatur loqui, commendat personam suam dicendo, Raptos qui ex hoste penates Classe ueho mecum.] Vt ostenderet, in excidio patriæ hoc se habuisse præcipuum, ut ante alia penates liberaret. Fama super æthera notus.] Famam mediè posuit, euidenter assignans qualis fama, quoniam multi etiam ex mala fama noti sunt. Quali autem fama notus fuerit Æneas, ipse Vergilius alio genere demonstrauit: dixit enim esse pium & religiosum iuxta deos, Fama super æthera notus. cùm laboribus, inquit, & moribus meis notus factus essem toti orbi, fama nominis mei sine fine discurrens, cùm iam quo tenderetur non haberet, ad cœlum & superos etiam uenit. Tertia inquisitio superat, Quo'ue tenetis iter? etiam ipsi respondet dicens: Italiam quæro patriam.] Dixit ergo quò tenderet. addidit quod quæsitum non fuerat, ornaturus meritum suum, dicendo: Genus ab Ioue summo.] Quæro bis accipiendum est, ut sit, Italiam quæro patriam, & genus quæro, quod à Ioue summo descendit. His adiungit aliqua de causa sui erroris, & ea quæ tenerent profectionis initia, & præsentis temporis mala. Bis denis Phrygiū conscendi nauibus æquor, Matre dea monstrante uiam data fata secutus.] Quū numerū nauium diceret, ambitiosum fuit quod dixit Bis denis, magis quàm si diceret uiginti: sicut pro nihilo posuit, Vix septem conuulsæ undis Euroq; supersunt. Matre dea monstrante uiam. Quàm breuiter seu libenter auditus est, quòd gratias ageret matri, licet ipse quasi apud incognitam commendationis suæ causa hoc uoluerit dicere, quòd ex dea sit genitus. Ipsa enim uiam monstrauit, dicendo in secundo libro, Eripe nate fugam, finemq; impone labori, Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam. Hic ostēdit poeta etiam illud, quòd Æneas de Troiæ littoribus non uoluntate nauigauerit, iungendo, Data fata secutus: quoniam fatalibus dispositionibus consentiendum magis est, quàm inefficaciter resistendum. Ecce præterita strictim transijt, & in præsenti immoratus propter maiorem misericordiam commouendam.

Troiæ nomen ijt) diuersa per æquora uectos,
Forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe ueho mecum, fama super æthera notus.
Italiam quæro patriam, & genus ab Ioue summo.
Bis denis Phrygium conscendi nauibus æquor,
Matre dea monstrante uiam, data fata secutus.
Vix septem conuulsæ undis, Euroq; supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro,
Europa atq; Asia pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus, medio sic interfata dolore est:
Quisquis es, haud credo inuisus cœlestibus auras
Vitaleis carpis, Tyriam qui adueneris urbem.
Perge modò, atq; hinc te reginæ ad limina perfer.
Namq; tibi reduces socios, classemq; relatam
Nuncio, & in tutum uersis Aquilonibus actam:
Ni frustra augurium uani docuêre parentes.
Aspice bis senos lætanteis agmine cygnos,

SER. Forte sua.] casu suo, id est, quo solet. Forte autem nomen est, à nominatiuo fors: ut Teren. Fors fuat pol. Libycis.] Iam sciuit: audiuit enim, Sed fines Libyci. Adpulit oris.] Figura suprà dicta est, ut datiuus prò accusatiuo cum Ad ponatur. Sum pius Æneas.] Non est hoc loco arrogantia, sed indicium: nam scientibus aliquid de se dicere, arrogantiæ est; ignotis, indicium. Aut certè Heroum secutus est morem, quibus quàm mentiri turpe fuerat, tam uera reticere. Deniq; Vlysses in Homero ait, suam famam usq; ad cœlum uenisse: καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει. unde & iste, Fama super æthera notus. Ex hoste Penates.] Optima elocutio est, plusq; significat de pluralitate ad singularitatem transire: ut uenor multis cassibus, & multa cane: ut Horatius, Aut trudit acris hinc & hinc multa cane Apros in obstantes plagas. Italiam quæro.] Hoc loco distinguendum est. nam si iunxeris Patriam, non procedit. Patria enim, id est, ciuitas, in prouincia esse potest, non tamen ut ipsa prouincia patria sit: licet in Sallustio lectum sit, Hispaniam sibi antiquam patriam esse. Sed illic ad laudem pertinet, non ad ueritatem. Tria ergo dicit, prouinciam quæro, hoc est,

Italiam:patriam,hoc est,Corytum Thusciæ ciuitatē,unde Dardanus fuit:genus, ideo quia ex Electra & Ioue Dardanus Iasiusq; nati sunt,qui Dardanus autor est Troiæ. et bene ad tria interrogata respōdet, qui esset,unde ueniret, quò tenderet. Phrygium æquor.] id est,Hellespontum. Conscendi.] Bene Conscendi, secundum Physicos,qui dicunt terram inferiorem esse aqua. Quia omne quod continet,supra illud est quod continetur:unde est, Humilemq; uidemus Italiam. Matre dea monstrante uiam.] Hoc loco per transitum tangit historiam, quam per legem artis poeticæ apertè nō potest ponere. Nam Varro in Secundo diuinarum dicit:Ex quo de Troia egressus est Æneas, Veneris eum per diem quotidie stellam uidisse, donec ad agrū Laurentū ueniret,in quo eam nō uidit ulterius:quare cognouit terras esse fatales. Vnde Vergilius hoc loco, Matre dea monstrante uiam.item, Nusquā abero,& tutum patrio te limine sistam.&,Iamq; iugis summæ surgebat Lucifer Idæ. Quòd autem diximus eum poetica arte prohiberi,ne apertè ponat historias,certum est.Lucanus nanq; ideo esse non meruit in numero poetarum, quia uidetur composuisse historiam,non poema. Data fata.] scilicet à Ioue. Conuulsæ.] Aut conuulsæ undis,Euroq;: aut,Superfunt undis Euroq; cōuulsæ:aut ideo, quia habes supra,Laxis laterū compagibus. Ignotus.] deest Quasi.nam contrarium dixit,Fama super æthera notus. Facit hoc frequenter Vergilius, ut hanc particulam subtrahat: ut, Medias inter cædes exultat Amazon, id est, quasi Amazon,nam Volsca fuit. Peragro.] Per,habet accentum:nam à longa quidem est,sed nō solida positione. Muta enim & liquida quoties ponūtur,metrum iuuant, non accentum. Europa atque Asia pulsus.] Aut orbem in treis parteis diuisit, et absolutum est:aut si Europam tantum & Asiam intelligimus, inuidiosè loquutus est; ut suprà Venus ait:Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.quasi cum indignatione dicat, Per Troiā Asia careo, per Italiam Europa.Deniq; non passa Venus eius interrupit querelas. Dolore est.] aut narrantis Æneæ,aut certè suo dolore.Æquum enim est malis filij etiam ipsam moueri. Quisquis es.] Pleraq; per concessionem sic tradit poeta,ut argumentum faciat,ut hoc loco audierat Venus, Sum pius Æneas, fama super æthera notus.dicit tamen, Quisquis es:etiam si hæc in te nō sint,hinc tamen constat te esse fœlicem,quòd uenisti Carthaginem.Item in Secundo,Quisquis es amissos hinc iam obliuiscere Graios: hoc est,qualibet ratione contra nos bella susceperis. Haud credo inuisus cœlestibus.] Liptote figura per cōtrarium significans,id est,te esse charissimū superis:ut supra, Mihi iussa capessere fas est.Cœlestibus autem, secundum Pythagoram,& præcipuè Platonē dixit, qui cōfirmant uiuos esse superis charos,mortuos uerò inferis.unde & Vergilius de Palante, Et nil iam cœlestib. ullis Debentē.Item è contrà,Vos ô mihi manes Este boni,quoniam superis auersa uoluntas. Auras uitaleis.] quibus uiuimus.nihil est enim aliud uita,nisi reciprocus spiritus:unde Iupiter, quo constant omnia,uocatur Ζεὺς,ἀπὸ τῆ ζωῆς,id est,à uita. Carpis.] accipis:ut,Et placidā carpebant membra quietem. Tyriam.] Carthaginem,à colonis. Adueneris urbem.] ὑστερολογία,,ut suprà. Perge modò.] tantū modo,hoc est,hæc tibi sola sit cura:nam liberatæ sunt naues. Perfer.] Imperatiuus modus est:ut,Fer cineres Amarylli foras. Reduces.] Propriè Reduces dicuntur, qui pericula euadunt.sic infra, Vt reduces illi ludunt.scilicet,post periculum illatum ab aquila. Versis aquilonibus.] Quia postquam ad Africam iter uerterunt, aduersus antè Aquilo,cœpit esse prosper. Ni frustra auguriū uani docuere parentes.] Hoc ad confirmandum errorem Æneæ dixit,ne diuinando dea esse crederetur. Quòd autem dicit Vani parentes,aut ὑπαλλαγὴ est,id est, uanum augurium:ut,Dare classibus Austros.&,Ibant obscuri sola sub nocte,pro ipsi soli per obscuram noctem.Aut certè Vani parentes, qui res falsas & inaneis docent: & per hoc plerunq; decipere ostendit auguria. Multi uolunt ad nimium hoc amorem parentū referri, quia teneritate affecti etiam superflua docent liberos. A

Sum pius Æneas.] muro cedere cogitauit, diffidens sibi ac suis,propter impetum hostium,relictis qui defenderent arcem. Deos Penateis & opes sustulit,cum patre uxore ac filijs aufugit ad iuga Idæi. Matre dea.] Varro in secundo Rerum diuinarum scribit, ab eo tempore quo soluit à littore Troiano, uidisse Veneris stellam, donec in Laurentum ueniret. Europa.] per Latium. Asia.] sua patria,id est,pulsus patria & Latio, in Libyam delatus sum:uel pulsus Europa,quia non inueni quietem in Europa:pulsus Epiro,Sicilia, & pellor Latio, ad quod fata iubent nauigare. Agmine.] id est,choro: & alternatim uolantes,non pro impetu. Cycnos.] Cycnus in augurijs optimum signum est nauigantium. POMP. Sab. B

Periautologiam uerò statuunt uocari,ubi quis seipsum laudat:ut est illud Achillis apud Homerum, ἐγὼ δέ,εἰμὶ ἐγὼ καλός τε μέγας τε.Nonne uides quàm pulcher ego,& quàm magnus?Sed & Maro noster, CAL. Rhod.

Sum pius Æneas,fama super æthera notus.

Apud Virgilium poetarum principem ac omnigenæ doctrinæ asylum multa etiam deprehendes,quæ nec ab Honorato, nec à cæteris interpretibus sint abundanter exposita,& exactè considerata. Vt in primo Æneid. lib. hoc carmen,quod in hunc modum legunt: CON. Fanen.

Italiam quæro patriam,& genus ab Ioue summo:

Talem ex priore Hemistichio sensum (nam de posteriore non disceptamus)elicientes:Quæro Italiam,& patriam, id est,Corytum. Cum accusatiuus hic patriā à uerbo quæ disiungendus sit, & sequenti cōnectendus clausulæ. ut sic uersus legatur, C

Italiam quæro:patriam & genus ab Ioue summo.

Et sensus eius sit talis: Quæro Italiam, patriam & genus ab Ioue summo,id est,accipio.hoc est,Iouis conterraneus et consanguineus sum:Nam Sumo uerbum, non adiectiuum nomen esse hoc loco censuerim.Sciendum est autem,Phrygas Iouem apud se natum & educatum cum Arcadibus & Cretensibus cōtendisse:ut Demetrius Scepsius scribit, auctore Apollonij interprete in tertium Argonauticōn. Atq; id propter quidquid de natali eius ac Rheæ puerperio Arcades & Cretenses tinnitibus, ululatibus, & fanatico discursu referebant, Gallos in Phrygia repræsentasse.Vnde illud Propertij:

Idæum Simoenta,Iouis cunabula parui.

Nec mirum cuiquam uideri debet,poetā nostrū hic Phrygiam,alibi Cretam Ioui patriam assignare:ut,

Creta Iouis magni medio iacet insula ponto:

Quando is diuersis locis diuersas percurrere opiniones cōsueuerit: ut præ cæteris Macrobius & Seruius annotarunt.Quod et alios poetas fecisse,ut fœcunditatem doctrinæ ostenderent,& fructus suos redderent gratiores,diligentissimus lector inueniet.

Vix

ON. Vix septem conuulsæ undis Euroq; supersunt, Ipse igno A tus, egens, Libyæ deserta peragro, Europa atq; Asia pulsus.] Singula uerba, quam teneant uim, quem'ue habeant intellectum, necessariò noscendum est. ait enim, Bisdenis nauibus ueniebā: designatione numeri, magnis copijs motam nauigationem uoluit demonstrare. Vix septem conuulsæ undis Euroq; supersunt. Qui uult animum dolentis competenter excutere, separatis singulis pronunciare debet. Vix, ut ostenderet se cum magna difficultate euasisse. Septem, ut ex magno numero exiguum quid superesset. Conuulsæ undis Euroq; supersunt: hoc est, dissolutæ duplici malo, ui maris & tempestatum. Ad approbandum uerò calamitatem suam, utitur occasione loci ac temporis, dicendo: Ipse ignotus. quod est in rebus humanis extremum, in alienis terris nullius habere noticiam. Egens, quod fuit infelicitatis argumentum: si enim non egeret, non esset ei cuiusquam noticia necessaria. Iuncta igitur fuerunt mala duo, ut incognitus fuisset, & egens. & additum est ad cumulum malorum, ut solitudo quoq; & deserta concurrerent, ut nihil ad uictum uel ex agresti solitudine suppeteret, nec inueniretur quispiam qui misereri posset. Europa B atque Asia pulsus: duas partes orbis nominauit, de tertia parte conticuit, quæ Aphricæ fuit, et in ipsa positus loquebatur. Dicturus etiam alia malorum suorum fuit, sed Venus sermonem interrupit, uel quia uniuersa habuit nota, uel quia non libenter hæc patiebatur ulterius enumerari, uel quia consulendi uia ante noctem fuerat maturanda. ait: Nec plura querentem passa Venus, medio sic interfata dolore est.] Quia de solitudine ac desertione nauigiorum, de inopia quoq; fuerat conquestus, & incognitū sese narrauerat omnibus, Venus occurrit, & in omnibus securū præstat. Quisquis es.] inquit. perseuerat adhuc, quasi cum incognito loquatur: quasi diceret, siue Æneas es, siue Troianus. Haud credo inuisus cœlestibus auras Vitales carpis, Tyriam qui adueneris urbem.] Dijs, inquit, propitijs constat te uitam tuam ducere, quando post infinita aduersa uisurus es Carthaginē. Hæc inferēdo, pro culdubio spondebat effectum eorū, de quibus Æneas fuerat conquestus: nam & colligebatur, & noticiam hominum, & futuram celebritatem loci, & humanitatē promisisse. Perge modò, atq; hinc te reginæ ad limina per C fer.] Hortatur eum, ut non secundum intentionem suam ad naues & ad socios redeat, sed magis pergat ad ciuitatem, & ipsam reginam. Atq; ut hoc ipsum sollicito et anxio persuaderet, facit lætum, facit per omnia securum, dicens: Nanq; tibi reduces socios classemq; relatam Nuncio, & in tutum uersis Aquilonibus actam.] Quomodo id potuerit fieri, uel quomodo illa scire potuerit, potuit inquiri. ait: Quæ conquereris perdita, mota iteratione uentorum, ex indiginis partibus tuta loca tenuerunt: dixit ergo, & uentum, quo euaserant. unde id sciret, consequenter exequitur: Ni frustra augurium uani docuêre parentes.] Ne uanos intelligamus, hoc est, quasi stultos, qui prudenter auguria repererunt. ordinandus est sensus sic, atq; ita sentiendum: Si non fuerunt uani parentes nostri, hoc est, maiores, & non frustra nos auguria docuerūt. Aspice bis senos lætantes agmine cygnos.] Ecce duodecim cygni numero nauium, quæ coæquantur, quas Æneas putabat oppressas. Ætheria quos lapsa plaga Iouis ales aperto Turbabat cœlo, nunc terras ordine longo Aut capere, aut captas iam despectare uidentur. Vt reduces illi ludūt stridentibus alis, Et cœtu cinxêre polū, cantusq; dedêre: Haud aliter puppesq; tuæ, pubesq; tuorū, Aut portum tenet, aut pleno subit ostia uelo.] Dicit cygnos ipsos post aquilæ perturbationem, ut naues tempestatibus constabat esse turbatas, hoc est dispersas, hilaritatē omnem lætitiamq; recepisse. & ut cygni ordine soluto securi uolitant: sic, inquit, & naues tuæ et omnes tui securi degunt, ac tuti sunt. Perge modò, & quā te ducit uia, dirige gressum.] Posset Æneas dicere, non noui quò eam. hoc illa præripuit dicendo: Via tibi mōstrabit quò tendas gressus tuos. Dixit, & auertens rosea ceruice refulsit, Ambrosiæq; comæ diuinum uertice odorem Spirauêre, pedes uestis defluxit ad imos, Et uera incessu patuit dea.] Remotā Æneæ suspicione, ueram constituit deam. Completis quæ uoluit, dimisit instructum & recedens plurimis signis monstrauit filio quæ esset, ut pleno uisu aduerteret, cum qua sibi fuisset colloquium. nam refulsit splendore, quo fuit, et relaxata ueste usq; ad uestigia ipsa est cōtecta. suprà enim dixit: Nuda genu, nodoq; sinus collecta fluentes. Odoribus quoq; deam se esse mōstrauit. Sic enim eius comæ se effuderant, ut ipsa præsens putaretur ambrosia, quam mulieres unguentis admiscēt. Ordinatur sensus sic, Ambrosiæq; comæ odorem spirauêre.

Aetherea quos lasa plaga Iouis ales aperto
Turbabat cœlo: nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas iam despectare uidentur.
Vt reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et cœtu cinxêre polum, cantusq; dedêre:
Haud aliter puppesq; tuæ, pubesq; tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia uelo.
Perge modò, & qua te ducit uia dirige gressum.
Dixit, & auertens rosea ceruice refulsit,
Ambrosiæq; comæ diuinum uertice odorem
Spirauêre, pedes uestis defluxit ad imos,
Et uera incessu patuit dea. ille ubi matrem
Agnouit, tali fugientem est uoce sequutus:
Quid natum toties, crudelis tu quoq;, falsis
Ludis imaginibus? cur dextræ iungere dextram

SER. Bis senos cygnos.] Cygnos nauibus comparat, Aquilā tempestati. In augurijs autem consideranda sunt non solùm aues, sed etiā uolatus, ut in præpetibus: & cantus, ut in oscinibus: quia nec omnes, nec omnibus dant auguria. ut columbæ nō nisi regibus dant, quia nunquam singulæ uolant, sicut rex nunquā solus incedit. unde in Sexto, Maternas agnouit aues. per transitum ostendit regis augurium. Item cygni nullis dant, nisi nautis, sicuti lectum in ὀρνιθογονίᾳ: Cygnus in augurijs nautis gratissimus ales, Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis. Quū cygnus neq; in præpetibus, neq; in oscinibus nominetur, cur ab illo sumitur augurium? Soluitur, quòd augurium ad aquilā poeta retulit. sed docet Verg. bonum omen ad naues factum de cygni uolatu. Lætantes.] post periculum. Agmine.] uolatu, impetu. Agmen autē apud Vergiliū est cuiuslibet rei impetus: ut, Illi agmine certo. &, Vocat agmina sæua sororum. Iouis ales.] aquila, quæ in tutela Iouis est: quia dicitur dimicanti ei contra Gigantes fulmina ministrasse. Quòd ideo fingitur, quia per naturam nimij est caloris, adeò ut et oua quibus supersedet, possit

posit coquere: nisi admoueat gagatem lapidem frigidissimum. ut testatur Lucanus, Fœta tepefacta sub alite saxa. Capere.] eligere: ut, Ante locum capies oculis. Stridentibus alis.] Signum augurij est. Cœtu.] Dicit Plinius in Naturali historia, omnes aues colli longioris, aut recto ordine uolare, ut sequens pondus capitis præcedentis cauda sustentet: unde & prima plerunq; deficiens, relicto loco incipit esse postrema, aut in cœtu se omnes inuicem sustinere. Hoc autem uolatu imitantur literas quasdã: unde in Lucano, Et turbata perit dispersis littera pennis. Cantusq; dedere.] Allusit ad nautas. Puppesq; tuæ.] Tropus συνεκδοχὴ, à parte totum significat. Terentius, O lepidum caput: id est, ô lepidus homo. Ostia.] Propriè ostia dicuntur exitus fluuiorum: sed modò abusus est, quia plerunque ostia ipsa pro portu sunt. Auertens.] Se subaudi, hoc est, quũ auerteretur: ut, Tum prora auertit. Rosea.] id est, pulchra. Ambrosiæq; comæ.] Aut deorum unguento oblitæ, hoc est, ambrosia, id est, herba immortali. α enim, sine: βροτὸς, mortalis. aut certè abusiuè dixit, Diuinæ comæ. Spirauere.] exhalauere. Vestis defluxit.] Quia dixit suprà, Sinus collecta fluenteis. Vera.] Bene uera, de qua nõ dubitatur. Ille ubi matrem agnouit.] Nunc matrem cognoscit: nam deam esse superius dixerat. Fugientem.] celeriter abscedentem. Quid natum toties.] sæpe. & aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus sæpe eum esse delusum: aut certè secundũ ipsum Vergilium, qui ait in 2. Cùm mihi se non antè oculis tam clara uidendam Obtulit. Multi tamen uolunt, in hoc ipso loco sæpe eum esse deceptum: ut in habitu, interrogatione, responsione, augurijs. Tu quoq;.] sicut Iuno cæteriq; dei, qui Troianis inimici sunt.

POM. Sabi. Iouis ales.] aquila, ideo ales Iouis, quia fulmine non tangitur. Cœlo.] Plinius de cœlo sic ait: Hoc cœlum appellauere maiores, quod alio nomine aera, omne quod inani simile, uitalem hunc spiritum fundit. infra lunam hæc sedes, multoq; inferior. hinc nubila, tonitrua, & plurima mortalium mala. Et cœtu.] Ideo cycnus nautarum est: quia Iupiter in forma cycni, pater factus est Castoris & Pollucis, qui sunt numina nautarum. & Castor et Pollux in clypeis cycnos ferebant. Tuorum.] quos credis perijsse in aqua. Auertens.] se, ut abiret. Ambrosiæ.] Ambrosia deorum cibus. Ad imos.] quæ collecta erat, & succincta. Incessus.] spiritus * apparent, incedũt, non ambulant. incedere nanq; deorum est. Dextram.] Mos antiquus erat, iungere dextram, & amplecti, & osculari, quotiens inuicem occurrebatur.

VAR. Lect. Iouis ales aperto Turbabat cœlo:] In antiq. aliquot libris, Turbarat, exacta specie legitur. Et qua te ducit uia.] In libro Longobardico legere est, Quo te ducet. Agnouit, tali fugientem est uoce secutus.] In Longobardico exemplari mutato numero legitur, Fugientem tali est uoce secutus. Sed prior numerus ex tetrametro longè magis placet.

DON. Ille ubi matrem agnouit, tali fugientem est uoce sequutus.] Ecce non tantum deam se constituit, uerumetiã matrem. sed ne præsentem fraudis ageret, proripuit eadẽ sese: sed ille quando repentino interstitio eam gradiendo uel A currendo sequi non potuit, secutus est uoce. Quid natũ toties, crudelis tu quoq;, falsis Ludis imaginibus? cur dextræ iungere dextram Non datur? ac ueras audire et reddere uoces?] Incusatio est non contumeliosa, aut de amaritudine ueniens, sed de religione & affectu. Cur, inquit, ante hoc nomen tuum mater confiteri noluisti? Cur quasi aliena loquuta es mecum? Aut nunquid tam infelix sum, ut in me etiã ex materno pectore crudelitas orta sit? Quanto melius erat, ut miseriæ meæ ex aperto matris uerbis leuarentur, & congressu dexterarũ pietas cognosceretur? Nec semel hoc fecisti, sed sæpius. Constabat enim inter ipsos multa & uaria fuisse colloquia, in quibus Æneas et uultu matris, & habitu & sermonibus falsus est. Longa post fugientem incusatio esse non debuit: sed tanta, quanta posset peruenire ad aures tota celeritate recedentis. Hinc igitur maturè decessit, carpens uiam ad ipsa mœnia tendentem. Idcirco positum est, Talibus incusat, gressumq; ad mœnia tendit.] Addidit, At Venus obscuro gradienteis aere sepsit, Et multo nebulæ circum dea fudit amictu, Cernere ne quis eos, neu quis cõtingere posset, Mo B liri'ue moram, aut ueniendi poscere causas.] Non tamen sufficit matri, quòd uerbis instruxerat filium, licet sciret eadem omnia composuisse Mercuriũ. Nam quatuor causis mota, euntes nube multa circundedit, ne antequam ad ipsam Didonem perueniret, aut uiderentur ab aliquo, aut contingerentur, aut uisos quisquam interrogationibus uarijs detineret, uel certè ueniendi causas exquirens properantibus moram afferret: ante noctis enim tenebras peruenire debuerant. Ipsa Paphum sublimis abit, sedesq; reuisit Læta suas, ubi templum illi, centumq; Sabæo Thure calent aræ, sertisq; recentibus halant. Corripuere uiam interea, qua semita monstrat. Iamq; ascendebant collem, qui plurimus urbi Imminet, auersasq; aspectat desuper arces.] Descriptio loci inducitur, qui opportunus incurreret ad ciuitatem uenientibus. Huius altitudo euidenter expressa est, quæ solet esse collibus, in quos nõ est difficilis ascensus, prospectui tamen & explorandis rebus aptissimus. Huius latera sic fuerunt fusa, ut prolixiora essent ab ea parte qua ciuitas fuit. Deniq; aduersæ arces inde apparebant, hoc est, obiectæ oculis, & contrà positæ, in collis C edito stantes. Inde Æneas magna cum admiratione cernens operantes plurimos in ea regione, in qua non putabat aliquem commorari. idcirco positum est: Miratur molem Æneas, magalia quondã, Miratur portas, strepitumq;, & strata uiarũ.] Hæc generaliter sunt posita: omnes enim uiæ feruebant, portæ omnes, & omniũ quæ inter uniuersos gerebãtur strepitus personabat. Itur iam per species operũ et operantiũ. Instant ardẽtes Tyrij.] Laudantur, quia nõ inuiti laborabant. Pars ducere muros, moliriq; arcem.] Curabant, inquit, primitus quæ aduersus hostes cõseruationi salutis fuerant necessaria. Et manibus subuoluere saxa.] Nec terrebãtur asperitate laborandi, & manibus suis saxa uoluebant quieti publicæ profutura. Pars aptare locum tecto, & concludere sulco.] Secundo loco priuata ædificia curabantur.

SER. Cur dextræ iungere dextram.] Maiorum enim hæc fuerat salutatio: cuius rei τὸ αἴτιον, id est causam Varro Gallimachum secutus exposuit, asserens omnem eorum honorem dexterarum constitisse uirtute: ob quam rem hac se uenerabantur corporis

Non datur? ac ueras audire & reddere uoces?
Talibus incusat, gressumq; ad mœnia tendit.
At Venus obscuro gradienteis aere sepsit,
Et multo nebulæ circum dea fudit amictu:
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,

Moliri'ue moram, aut ueniendi poscere causas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesq; reuisit
Læta suas: ubi templum illi, centumq; Sabæo
Thure calent aræ, sertisq; recentibus halant.
Corripuere uiam interea, quà semita monstrat:
Iamq; ascendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, aduersasq; aspectat desuper arces.
Miratur molem Æneas, magalia quondam,
Miratur portas, strepitumq;, & strata uiarum.
Instant ardentes Tyrij: pars ducere muros,
Moliriq; arcem, & manibus subuoluere saxa.
Pars aptare locum tecto, & concludere sulco.
Iura, magistratusq; legunt, sanctumq; senatum.
Hic portus alij effodiunt, hic alta theatri
Fundamenta locant alij, immanesq; columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.
Qualis apes æstate noua per florea rura
Exercet sub sole labor, cùm gentis adultos
Educunt fœtus: aut cùm liquentia mella
Stipant, & dulci distendunt nectare cellas:
Aut onera accipiunt uenientũ: aut agmine facto,
Ignauum fucos pecus à præsepibus arcent.
Feruet opus, redolentq; thymo fragrantia mella.
O' fortunati, quorum iam mœnia surgunt,

A corporis parte. Veras audire, & reddere uoces.] Sunt multæ recipro cæ loquutiones, ut hoc loco. sunt multæ unius partis utrique sufficientes: ut, Tenemur amicitijs. ridiculum enim, si addas Mutuis, quũ Amicitijs utrunque significet, sicut Fronto testatur. Item sunt elocutiones, quarũ una pars plena est: quæ si conuertantur, habent aliquid superfluum. ut in Sallustio: In tugurio mulieris ancillæ. bene addidit Ancillæ. at si dicas, In tugurio ancillæ mulieris, erit superfluum Mulieris. ancilla e-B nim & conditionem ostendit, & sexum. Item, Res erat prætoribus nota solis. hoc suffecerat. male ergo addidit, Ignorabatur à cæteris: si conuertas, nil superfluum inuenitur. Talibus incusat.] redarguit. Incusare propriè est, superiorem arguere: ut in Teren. pater ad filium, Quid me incusas Clitipho? Accusare uerò, uel parem uel inferiorem. ut in eodem ad maritum uxor: Me miseram, quæ nũc quam ob causam accuser, nescio. Et hoc proprietatis est, licet usus ista malè corrumpat. Sciendum tamen est, Terentiũ propter solam proprietatem omnibus Comicis esse præpositum, quibus est (quantum ad cætera spectat) inferior. At Venus.] Ordo est, At Venus dea. Obscuro aere.] id est, nebula, cuius diffinitio est. Hic locus ex. Homero sumptus, de Vlysse à littore ingrediente urbem: καὶ τότ' ὀδυσσεὺς, ὦρτο πόλιν δ' ἰμεν, αὐτὰρ ἀθήνη πολλὴν ἠέρα χεῦε φίλα φρονέουσ' ὀδυσσῆϊ, Μή τις φαιήκων μεγαθύμων ἀντιβολήσας, Κερτομέοιτ' ἐπέεσι καὶ ἐξερέοιθ' ὅς τις εἴη.
C Circumfudit.] Figura τμῆσις est, quum secto uno sermone, aliquid interponimus. ut alibi, Septem subiecta trioni. Sed hoc tolerabilius est in sermone composito: cæterum in simplici nimis est asperum, quod tamen faciebat antiquitas. ut in illo Ennij, Saxo cere comminuit brum. Aut ueniendi poscere causas.] scilicet, ne sæpe narrando cerebrum patiatur dolorem. unde melius ad Æneam refertur, Medio sic interfata dolore. Ipsa Paphum.] ciuitatem Cypri. Sublimis.] diuino incessu. Læta.] ut Homer. φιλομμειδὴς ἀφροδίτη. ecce Veneris proprium epitheton. Sabæo.] Arabico. Arabiæ tres sunt: inferior, Petrodes, Eudæmon: in qua populi sunt Sabæi, apud quos nascitur thus. Dicti autem Sabæi, ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι, id est, uenerari: quòd deos per ipsorum thura uenerantur. Thure calent aræ, sertisq; recentibus halant.] Ecce unde suprà dixit: Haud equidem tali me dignor honore. Quòd autem dicit Recentibus, laus loci est, qui semper flore uestitur. Sertis.] Sertum & Serta, quum nihil adijcitur, dicimus: ut hoc loco. Item alibi expressius: Serta procul tantum capiti delapsa iacebant. Si autem Sertos dixero, addo flores: si Sertas, addo coronas: ut Lucan. Accipiunt sertas nardo florente coronas. Hoc in multis nominibus obseruandum est, ut genus ex adiectione formetur: qua detracta, in neutrum cadat necesse est: ut piscinalis locus, piscinalis cella, piscinale: saginarius mulus, saginaria mula, saginariũ. Corripuere uiam.] officiũ eundi celeriter arripuerunt: neq; enim uia corripitur. Qui plurimus.] id est, longus: ut est, Cui plurima ceruix. itẽ, Cum se nux plurima: id est, amygdala. longa nanq; est. Aspectat.] rei insensibili dat sensum: unde est illud in Quarto de Atlante. itẽ Sallust. Lyciæ Pisidiæq; agros despectantem. Homer. Θαύμαζε δ' ὀδυσσεὺς λιμένας καὶ νῆας ἐΐσας, Αὐτῶν θ' ἡρώων ἀγορὰς καὶ τείχεα μακρά, Ὑψηλὰ σκολόπεσσιν ἀρηρότα θαῦμα ἰδέσθαι. Miratur molem Æneas.] Hoc ad ipsum refertur. Magalia quondam.] Hoc ad poetam: nõ enim hoc nouit Æneas. Magalia uerò ἀντίστοιχον est. nam debuit dicere Magaria: quia magar, nõ magal, Pœnorum lingua uillam significat. Instant ardentes Tyrij.] multum festinantes. alij ingeniosi intelligunt: nam per contrarium segnem, id est, sine igni, ingenio carentem dicimus. unde et à Græco uenit Catus, id est, ingeniosus: ἀπὸ τοῦ καίεσθαι. Ducere muros.] ædificare. Moliriq; arcem.] molibus factis extollere. Optare.] eligere: ut, Tuus ô regina quid optes Explorare labor. Tecto.] ad tectum: nota figura. Sulco.] fossa. ciuitas enim, non domus circũdatur sulco: ut alibi, Ausim uel tenui uitem committere sulco. Legunt.] eligunt. Portus effodiunt.] id est, cothona faciunt. Cothona sunt portus in mari non naturales, sed arte & manu facti. Est autem & masculini & neutri generis. nam & cothon, huius cothonis facit: & cothonum, huius cothoni. Alta theatri Fundamenta.] Hinc futura magnitudo cognoscitur. Qualis apes.] Tertiæ declinationis genitiuus pluralis & in ium & in um exit: sed tum pro nostro arbitrio, quum nominatiuus singularis fuerit in n & s terminatus: ut amãs, & amantum & amantium dicimus. quum autem nominatiuus singularis fuerit terminatus in er & ur, tantum in um exit: ut pater patrum, murmur murmurum. reliqua uerò nomina authoritate firmamus: ut apis, apum uel apium. Æstate noua.] Bene noua: quia adulta & præceps, secundum Sallust. Florea.] pro florida: ut, Nemora inter frondea turbam. Rura.] Græcè ἄρουρα dicuntur. Aphæresis ergo sermonem facit Latinum. Exercet.] fatigat: ut, Nate Iliacis exercite fatis. Hoc autẽ participium ab exercitu, id est, militum multitudine declinatione discernimus. nam illud nomen quartæ, participiũ secũdæ declinationis est: ut uisus, huius uisus uel uisi: passus, huius passus uel passi: aditus, huius aditus uel aditi. Sub sole.] in sole: ut, Nanque sub ingenti lustrat dum singula templo. Cum gentis fœtus.] Ad laudem apum hoc pertinet:

tinet: quod in quarto Georgicorum melius intelligitur. Liquentia.] *defecata, sine sordibus: nec tantū dulcia, sed & liquida, id est, pura. nam dura mella constat esse meliora.* Stipant.] *densant. translatio à nauibus, in quibus stupa interponitur uasis, quam stipam dicunt.* Distendunt.] *implent: ut, Et denso distendere pingui.* Nectare] *melle. abusus est propter suauitatis similitudinē, quum νέκταρ poculum diuinum sit dulce, immortale interpretatur: νὶ, id est non, κτάνω occido.* Cellas.] *Et hîc abusus est, ut fauorum cauernas cellas uocaret. Traxit autem à reponendi similitudine, uel à celando, unde Cellam appellauerunt.* Agmine.] *nunc impetu.* Ignauum.] *inutile, & non aptum industriæ: nam industrios Gnauos dicimus.* Fucos.] *Secundum Plinium in Naturali historia, apum multa sunt genera. propriè tamen apes uocantur ortæ de bobus, fuci de equis, crabrones de mulis, uespæ de asinis. Fucus autem est, secundum Æmilium Macrum, maior ape, crabrone minor.* Pecus.] *Pecus dicimus omne quod humana lingua et effigie caret: unde Horatius, Omne cùm Proteus pecus egit.* Præsepibus.] *aluearijs. et est translatio, quæ fit, quotiens uel deest uerborum proprietas, uel uitatur iteratio.* Feruet.] *quum celebratur. ut cōtrà friget, quum cessat, dicimus: ut Terent. Nimirum hîc homines frigent.*

POM. Sabi. Incusat.] *Incusamus superiores.* Ipsa Paphum.] *antiquam Paphum intelligit, id est, Palæpaphū. Paphus antiquissimus rex Cypri, Paphum condidit. huius filius Cynara, templum Veneris, à nomine patris Paphiæ erexit. Cynara pater fuit Myrrhæ, cum qua inscius concubuit. inde natus Adon. Palæpaphus, ciuitas supra mare stadijs 10 est, hic erat templum. Paphum nouam propius mare condidit Agapenor. Cornelius Tacitus de templo Veneris Paphiæ sic ait libro 18. Templum Paphiæ Veneris tradūt à Cynara sacratum, ipsamq; conceptam mari huc appulsam. Aruspicinam Tamiras Cilix intulit, pactus, ut familiæ utriusq; posteri ceremonijs præsiderent: mox ne regū genus peregrina stirps antecelleret, hospites cessere. tantū Cynarides sacerdos consulitur. hostia, & tantum mas, cadit. in fibris hœdorum certissima fides.* Aræ.] *Aræ offundere sanguinē uetitū. precibus et igne puro altaria adolentur, nec ullis imbribus, quanquam in aperto, madescūt. simulacrum deæ orbiculatum, non effigie humana. initio tenue modò exurgit, & ratio in obscuro est. dona hic regum, & opulentia permagna.* Magalia.] *Numidæ appellant magalia domos.* Ardentes.] *festinantes cum lætitia.* Senatum.] *Cicero ait: Senatus à maioribus, id est, senibus, & natu.* Scenis.] *propter theatra, ubi scenæ sunt.* Æstate noua.] *id est, uere pleno. tunc uidetur etiam principium æstatis, & omnia florent.* Qualis apes.] *Hic locus ab Homero est, & locupletior est Vergil. Homerus uagas apes ponit, Vergilius opificas dicit.* Fucos.] *Fucus, ut Æmilius Macer ait, est maior quàm sit apis, & crabrone minor.* Redolent thymo.] *Valerius Flaccus, Redolentem nectare rorem. dicimus accusandi et auferendi casu.*

VAR. Lect. Pars optare locum tecto.] *In ueterib. ferè omnib. exemplarib. legitur Aptare locū.* Hic portus alij effodiunt.] *In Longobardico, & aliquot alijs lib. legere est, Hic portas alij effodiunt.* A Hic alta theatri Fundamenta.] *Non displicet quod in Romano libro, & in quibusdam alijs legitur, Hic alta theatris. sed & pro Locant, libri nonnulli, Petunt, habent.*

CÆL. Rhod. *Scitu uerò dignum, Carthaginem ueteribus dici quandoq; Caccaben, id est, ἱππικὴν: quòd illarum gentium lingua equinum indicet caput. Ad quam rem Virgilianum illud ex Æneidos primo alludere, neminem (opinor) fallit.*

DON. Iura magistratusq; legunt, sanctumq; senatū.] *Disponebant leges, & honores curiales, & ipsam curiam.* Hîc portus alij effodiunt.] *Et hoc pertinet ad salutem, salutisq; subsidium.* Hîc alta theatri Fundamenta locant alij.] *Post omnia quietis publicæ, quæ possent uel saluti uel honoribus proficere, de uoluptatibus iam, & de delicijs cogitabant: quod non fit nisi in ea ciuitate, in qua ociosa sunt omnia, quod Æneæ fuerat necessarium.* Alta fundamenta *ideo, quia magni operis moles pedamentis debent fortissimis sustineri.* Immanesq; columnas Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.] *Vt non tantùm theatri gesta iuuarent unumquemq;, uerumetiā aspectus pulcherrimi operis delectaret.* B Qualis apes æstate noua per florea rura Exercet sub sole labor, cùm gentis adultos Educunt foetus, aut cùm liquentia mella Stipant, & dulci distendunt nectare cellas, Aut onera accipiunt uenientum, aut agmine facto Ignauum fucos pecus à præsepibus arcent, Feruet opus.] *Immittit apum comparationem, quod genus animalis nunquam à laboribus est uacuum, & in plurimo numero constitutum est, unanimi societate concordans, quodq; habeat prouidentiam, & partiendi laboris naturalem industriam, usq; adeò astutum, ut fucum pellat à sedib: suis. Quod genus animalis non tantùm est iners & desidiosum, uerumetiam aliena bene parta consumit. Quæ cùm uiderit Æneas, non inuidet alienæ felicitati, sed hac prosecutus est laude, quam collegit ex comparatione fortunæ suæ dicens:* O fortunati quorum iam mœnia surgunt.] *Hoc est scilicet, quando & ego ad hanc felicitatem perueniam?* Infert se septus nebula, mirabile dictu, Per medios, miscetq; uiris, neq; cernitur ulli.] *Tantùm ualuit prouisio matris, ut misceretur Æneas omnibus Achate socio, ut uideret omnes, & is à nemine uideretur.* C *Quod ait, bis accipiendū est, Infert se, & Permiscet se.* Lucus in urbe fuit media lætissimus umbra.] *Nihil interest, an lucus media in urbe fuerit, an umbra fuerit medio in luco.* Quo primùm iactati undis & turbine Pœni Effodere loco signum, quod regia Iuno Monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello Egregiam, et facilem uictu per secula gentē.] *Omni occasione Vergilius docet, quemadmodū futura noscantur. Suprà quippe cycnorum posuit exemplum, hîc asserit Pœnos delatos ui tempestatis & turbine, in eo loco, ad quem primò peruenerant, cùm fundamenta effoderunt, equi caput inuenisse, in cuius forma luceret quædam signorum uis, quæ acre animal demonstraret. Interpretatio signi talis extiterat, quòd illa gens futura esset in certaminibus bellicis fortis, & subsidijs uictus semper copiosissima. Et hoc signum constabat Iunonis suffragio demonstratum.*

Æneas ait, & fastigia suspicit urbis.
Infert se septus nebula (mirabile dictu)
Per medios, miscetq; uiris, neq; cernitur ulli,
Lucus in urbe fuit media, lætissimus umbra:

SER. Fragrantia.] *Quotiens incendium significatur quod flatu alitur, à flamma per l dicimus flagrat: uel quotiens odor, qui fracta specie maior est, per r dicimus fragrat. Sciendum sanè, nil in hac uacare*

Quo primum iactati undis, & turbine Pœni
Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
Egregiam, & facilem uictu per secula gentem,
Hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum, & numine Diuae.
Aerea cui gradibus surgebant limina, nexaeq;
Aere trabes, foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco noua res oblata, timorem

A *uacare comparatione. nã Pœnorum operi, apum labor: custodiae littorum, fucorum cõparatur expulsio.* O *fortunati.*] *Bene fortunati, qui iam faciunt quod ipse desiderat.* *Fastigia.*] *nũc operis summitates, alibi ima significat: ut,* Forsitan *& scrobibus quae sint fastigia quaeras.* *Suspicit.*] *miratur: ut è contrario* Despicit, *cõtemnit significat. uel* Suspicit, *alta aspicit: ut alibi, Hãc primum suspice rupẽ.* *Mirabile dictu.*] Ob *hoc quod sequitur, quia mixtus cunctis latebat.* *Per medios.*] Figura *est. nam planum fuerat, medijs se infert.* Neq; *cernitur ulli.*] *id est, ab ullo. & est* Graecum, *ut* Horat. Scriberis *Vario: id est, scribet te Varius.* *Lucus.*] Vbicunq; *Vergil. lucum ponit, sequitur etiam consecratio: ut,* Luco *tum forte parentis* Pilumni *Turnus sacrata ualle sedebat. unde in 6.* Nulli *certa domus, lucis habitamus opa-* B *cis.* Dicuntur *enim heroum animae lucos tenere.* Lucus *autem dicitur, quòd non luceat: non quòd sint ibi lumina causa religionis, ut quidam uolunt.* *In urbe fuit media.*] *nunc iam in media.* *Laetissimus umbra.*] *Aut septimus casus est, aut secundum* Probum *genitiuus: ut sit,* Laetissimus *umbrae. sic* Sallust. *Frugum pabuliq; laetus ager.* Quò *primum.*] *hoc est, simul ut uenerunt: nec enim secundò ad* Africam *uentum est.* *Effodere loco signum.*] *Historia hoc habet, quam more suo* Verg. *per transitum tangit.* Dido *quum transiret per quandam insulam* Iunonis, *illic accepit oraculum, & sacerdotem eius secum abstulit, quum ei parum crederet promittenti* Carthaginis *sedes: quò quum uenisset, sacerdos elegit locum faciendae urbis, quo effosso inuentum est caput bouis.* Quod *cùm displicuisset, quia bos semper subiugatus est, alio loco effosso caput equi inuentum placuit: quia hoc animal licet subiugetur, bellicosum tamen est & uincit, & plerunq; iugum subiens concordat, ut ipse ostendit plenissimè in illo loco:* Bello *armantur equi, bellum haec armenta minantur.* Sed *tamen ijdem olim curru succedere sueti* Quadrupedes, *&* C *frena iugo concordia ferre, Spes est pacis ait.* Illic *ergo* Iunoni *templa fecerunt: unde et bellicosa est* Carthago *per equi omen, & fertilis per bouis.* Quod *regia* Iuno *Monstrarat.*] *monstro dederat: &, ut diximus, tangit historiam.* *Et facilem uictu.*] Per *bouem: quod licet non dicat, tamen ex historia sumitur.* *Sidonia.*] *pro Tyria.* Donis *opulentum, & numine diuae.*] Aut *simulachrum quoq; aureum fuit, & Numen pro simulachro posuit: ut* Cic. *Sese iam ne Deos quidẽ, ad quos cõfugerent, habere. aut uult ostendere, plenũ esse praesentia numinis templũ.* *Aerea.*] *Aerea ideo, uel quòd aes magis in usu ueteres habebant, uel quòd religioni magis apta est haec materies: deniq; flamen dialis aereis cultris tondebatur.* Aut *certè aerea secula significat: nam ut* Hesiodus *dicit, tempore quo haec gesta sunt, aereum seculũ fuit.* *Foribus.*] Fores *propriè dicuntur, quae foris aperiũtur, sicut apud ueteres fuit.* Valuae *autem sunt, ut dicit* Varro, *quae reuoluuntur & se uelant.* Ianua *autẽ est primus domus ingressus: dicta, quia* Iano *consecratum est omne principium.* Caetera *intra ianuam* Hostia *uocatur generaliter, siue ualuae sint, siue fores: quamuis usus corruperit.* *Cardo.*] *dictus est quasi cor ianuae, quo mouetur:* ἀπὸ τῆς καρδίας. *Stridebat*

ahenis.] *Ad sua retulit tẽpora: cautũ enim fuerat post proditum hostibus à* Tarpeia *uirgine* Capitolium, *ut aerei cardines fierent, quorũ stridor posset aperta hostia omnib. indicare.* *Hoc primum in luco.*] *Secuta sunt enim & alia, quae detraxere formidinem.*

Laetissimus umbrae.] Participium *passiuum more antiquo, genitiuo iungitur: ut* Salustius, *Frugum et pabuli laetus ager.* Et, *uitae laudandus opacae:* Silius *libro primo.* POM. Sabi. *Pœno.*] *Pœnos usurpat pro* Phœnicibus. *Hinc populum.*] Dido *dedicauit templum* Herculi, *non* Iunoni. *deus* Tyriorũ Hercules *erat.* Victruuius *libro primo ait:* Si *moenia prope mare sunt, area, ubi forum constituatur, est eligenda proximè portum.* Si *ciuitas mediterranea est, in medio arae ponendae, & maximè* Deorum, *in quorum tutela urbs est:* Ioui, Iunoni, *&* Mineruae. *in excelsissimo loco, unde moenium maxima pars conspiciatur, areae distribuuntur:* Mercurio *autem in foro,* Isidi *&* Serapi *in emporio:* Apollini, *patriq;* Libero *secundum theatrum.* Herculi, *in quibus ciuitatibus nõ sunt gymnasia, nec amphitheatra, ad circum* Martis *extra urbem, sed in campo.* Etrusci *aruspices tradunt,* Veneris, Martis *et* Vulcani *fana extra urbem debere esse, ne adolescentuli, neu matresfamilias libidini assuescant.* Vulcani *uis propter casus incendij moenibus arcetur:* Martis *uerò cum sit extra moenia, non erit inter ciues armifera dissensio.* *Caput equi.*] *Primum inuentum caput bouis, inde equi, postmodò in alia effossione etiam equi.* *Aerea.*] *portae aereae.* *Numine.*] *simulachro* Iunonis, *quod magni precij erat.* *Cardo.*] *qui aeneus erat.* *Noua.*] *pictura.*

Hic, inquit, templum Iunoni *ingens* Sidonia Dido *condebat.*] Oportuit *enim deam in eo loco habere honestissimam sedem, in quo uirtutem suae maiestatis ostenderet.* DON. Condebat, *inquit, templum* Dido: *& cùm nondum perfecisset, tanta iam reuerentia colebatur, ut & donis copiosissimum esset, & dea ipsa praesens esse crederetur. propterea posuit,* Donis *opulentum & numine diuae,* Aerea *cui gradibus surgebant limina, nexaeq;* Aere *trabes, foribus cardo stridebat ahenis.*] Omne *hoc opulentiã et deuotionem condentis demonstrat, & potentiam uel meritum numinis.* Hoc *primùm in luco noua res oblata, timorem* Leniit, *hic primum* Aeneas *sperare salutem* Ausus, *& afflictis melius confidere rebus.*] Genus *est propositionis. dicturus est enim quòd uiderit, unde sperauerit aliquid boni, unde metus eius lenitus est.* Non *dixit unde securus sit redditus, sed unde timor eius imminutus: semel enim totus eradi non potuit.* *Noua res oblata.*] *hoc est, contra spem uisa. quippe eius oculis tanta spes occurrerat, qui paulo antè omnia uidisset deserta: uel ideo noua, quia uidebat illic picta* Troiani *belli pugnarumq; certamina.* Incipit *iam reddere rationẽ, ut ostendat quid illud fuerat, quòd leniebat* Aeneae *metum, & spem inopinam promittebat.* Namq; *sub ingẽti lustrat dum singula templo* Reginam *opperiens, dum quae fortuna sit urbi,* Artificumq; *manus inter se, operumq; laborem* Miratur.] Tuetur *hic* Aeneam Vergilius, *ne inanibus captus uideatur remansisse, quem conuenerat reditum maturare ad socios*

cios suos, nec ulterius teneri illecebris felicitatis alienæ. Namq;, inquit, sub ingẽti lustrat dum singula templo, Reginam opperiens. ecce dixit unam necessariam causam, Reginam opperiens, quam sperabat, ut factum est, ad opera uidenda processuram. Ex hac autem occasione processuram, ut cum circumtulisset oculos, singula consideraret. Nec minus etiam illud fuerat cognitione præcurrente necessarium, ut conditurus etiam ipse ciuitatem nouam, aduerteret quanto labore id constaret. Considerabat etiam urbis illius fortunam, quæ surgebat ingenti substantia & pulchritudine operis, ac firmitate uisentis placebat aspectibus. Artificumq; manus inter se, tanta omnium artium in illo templo uenustas extabat, ut intuens nullã alijs præferre potuisset, ita omnes pariter una gratia & pari subtilitate certabant. Descripta magnitudine operis, & fortitudine, ad ornatum et pulchritudinem transit, ut picturas quoq; enumeret. Sed Miratur, cùm semel sit positum, non semel, sed sæpius debet aduerti, hoc modo: Dum quæ fortuna sit urbi miratur, artificumq; manus inter se miratur, operum laborem miratur, uidet Iliacas ex ordine pugnas: dum laboriosa diuersorum operum, & subtilitatem singularum artium miratur, & quid ageretur explorat: aduertit picturam monstrantem Iliacas pugnas, bellaq;, quorum opinio per totum orbem fuerat uulgata. nam non pingerentur, nisi quia ad ipsas partes fama currente peruenerant. Sed consideranda est primò uis dicentis. Vidit, inquit, pugnas belli, quæ fama per totum orbem uulgata erant, ut non solùm interitum Troiæ totus orbis cognouisset, uerùm etiam quis, & quemadmodum, & quo euentu certasset. Hic uersus propositionẽ tenet futuræ descriptionis: ostensurus est enim quid sint pugnæ, quid sint bella. Vtrunq; enim certamen hostile significat. Diuersum tamẽ Vergilius ostendit è diuerso genere fieri. Bellũ quippe est, quod inter plurimos geritur: pugna, quæ inter duos agitatur. Ad eandem propositionem pertinet, Atridas Priamumq; et sæuum ambobus Achillem.] Sæuum ambobus, species est comparationis, ut sit, sæuior fuit Achilles Agamemnone & Menelao. Constitit, & lachrymans, quis iam locus, inquit, Achate? Quæ regio in terris nostri non plena laboris?] Vbi hæc Æneas uidit, constitit mente scilicet & corpore. Turbatur uerò, ubi agnouit, quæ essent illa quæ pictura monstrabat, doluit: & quasi nescienti socio indicauit & exposuit. & quoniam causa fuit doloris maxima, relationem eius & uocem lachrymæ præcesserunt. A Dolebat quippe de aduersis suis, imperijq; Troiani & suorum interitu factas esse fabulas, quas loquerentur homines, et propter oblectationem suam pingerent. Quæ uides, inquit, digesta picturis, aduersa sunt nostra, quæ res indicat nullum locum in orbe remãsisse, qui clades nostras ignoret, quando etiam malorum nostrorum fama ad istas solitudines currendo peruenit. Sic tamen dolenda protulit, ut partes etiam consolationis id ferret seu insereret. prius tamen agnationis ipsius ostendit indicium, dicens: En priamus. Dehinc adiungit, Sunt hic etiam sua præmia laudi, Sunt lachrymæ rerum.] Est in ista pictura quod dolorem moueat, est quod malorum solatium ferat. Hoc ipsum colligebat argumentis, non uero iudicio. Solue, inquit, metus, feret hæc aliquam tibi fama salutem.] Mala enim cuiusq; dum nota sunt, uel cùm scitur qui fuerit, uel à qua fortuna deiectus sit, manifestum est ex ipso nasci miserationem: quoniam afflictis humanitas non negatur. ut compleret superiorem propositionem qua dixit: Hoc primùm in luco noua res oblata timorem Leniit, hic primùm Æneas sperare salutem Ausus, et afflictis melius confidere B rebus. En Priamus.] Non tantùm demonstrantis est, uerumetiam dolentis. potest enim sic aduerti, ut uideatur dixisse: Ecce ad quam infelicitatem perductus est Priamus. Cœpit iam dolores suos exponere, quos ex persona potentissimi regis, senis, & quoque soceri, capiebat. Sunt hic etiam sua præmia laudi, Sunt lachrymæ rerum.] & ipsa propositio est: nam specialiter dicturus est, quæ laudanda, uel quæ dolenda sint. Et mentem mortalia tangunt.] Absolutè positum est Tangunt, intellectus tamen ille est: Mortalium mentem tangunt, quæcunque aduersa mortalibus acciderint. Deinde sequitur: Solue metus, feret hæc aliquam tibi fama salutem.] Potuit enim ex eo nasci Didonis uel incolarum miseratio. Sic ait, atq; animum pictura pascit inani, Multa gemens, largoq; humectat flumine uultum.] Propositio enim monstrat, quæ in illa pictura eius animum reficerent, quæ'ue acerbitatem doloris excitarent: utrunque tamen considerantis animum ducebat ad lachrymas: quo factum est ut diceretur, Largoq; humectat flumine uultum. Dolet enim, quòd licet egregiè factum uideretur, perierit tamen. dolet etiam, quòd præ- C cessit aduersum. Incipit iam respondere propositioni superiori:

SER. Timorẽ.] Multi quærũt, cur post uisam matrẽ quicquã timuerit. Quod tamen alij sic soluunt, ut dicãt ne tum quidem Æneam Venerẽ, quam uiderat, esse credidisse, cuius (ut ipse putabat) agnitæ nulla uerba perceperat. Sed uera solutio hæc est, Venus nil de Afrorũ moribus, unde nũc formidat Æneas, sed de classe liberata dixerat filio. Sciendum tamen est, in Vergilio interdũ ualidiora esse obiecta purgatis, ut hoc loco. Leniit.] Quare

Leniit: hic primum Aeneas sperare salutem
Ausus, & afflictis melius confidere rebus.
Nanq; sub ingenti lustrat dum singula templo
Reginam opperiens, dum quæ fortuna sit urbi,
Artificumq; manus inter se, operumq; laborem
Miratur, uidet Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaq; iam fama totum uulgata per orbem:
Atridas, Priamũq;, & sæuum ambobus Achillem.
Cõstitit, & lachrymãs: quis iã locus, inquit, Acha- (te,
Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus. sunt hic etiam sua præmia laudi,
Sunt lachrymæ rerũ, & mentẽ mortalia tangunt.
Solue metus, feret hæc aliquam tibi fama salutem.
Sic ait, atq; animum pictura pascit inani:
Multa gemens, largoq; humectat flumine uultũ.
Nanq; uidebat, uti bellantes Pergama circum,
Hac fugerent Graij, premeret Troiana iuuentus
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.

tæ coniugationis tempus præteritum perfectũ uel in ui iunctã exit, uel sublato digãmo in ij pro nostro arbitrio, ut lenij leniui, audij audiui. Sanè cùm in ui exit, penultima longa est, & ipsa accentum retinet: quum uerò in ij, pennultima breuis est, & perdit accentũ. quia, ut supra diximus, Vnius ob noxam. quotiens uocalis uocalem sequitur, detrahit longitudinem præcedenti. Sed hoc in metro, ubi necessitas cogit: nam in prosa & naturam

Nec procul hinc Rhœsi niueis tentoria uelis
Agnoscit lachrymans: primo quæ prodita somno
Tydides multa uastabat cæde cruentus,
Ardenteisq; auertit equos in castra, priusquam
Pabula gustassent Troiæ, Xanthumq; bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troilus armis

A *naturam suam & accentum retinet. Nunc ergo Leuisit, tertia à fine habet accentum, quia penultima breuis est. Sanè plerunq; accentum suum retinet etiam sermo corruptus, ut* Mercuri, Domiti, Ouidi*: tertia à fine habere debuit accentum, quia penultima breuis est, sed constat hæc nomina apocopen pertulisse. Nam apud maiores erat idẽ nominatiuus, qui & uocatiuus: ut hic Mercurius, ô Mercurius. Vnde quum I breuis sit, etiam post apocopen suum seruat accentum.* Ausus.] *Bene ausus, quia inter incerta satis audacter salus speratur.* Afflictis.] *de afflictis: nec enim esse septimus casus potest.* Confidere.] Fido & Confido datiuum regit: ut, Et fidere nocti. *Sanè optima figura est, quæ nunquam à principalitate discedit: ut,* Atq; humileis habitare casas. *accusatiuo iunxit, quia Habeo domum dicimus: unde est Habito frequentatiuum.* Sub templo.] *hoc est, in templo: ut suprà,* Exercet sub sole labor, *id est, in sole.* Reginã opperiens.] *expectans:*
B *aut enim intelligebat uenturam ex artificum festinatione, aut certè uidendæ reginæ occasionem requirens.* Quæ fortuna sit urbi.] *quæ felicitas.* Artificumq; manus inter se.] *hoc est, habebat artificum comparationem.* Ex ordine.] *Hoc loco ostendit, omnem pugnam esse depictam. Sed hæc tantum dicit, quæ aut* Diomedes *gessit, aut* Achilles*: per quod excusatur* Æneas*, si est à fortibus uictus.* Fama totum uulgata per orbem.] *Quia* Europa *intulit,* Asia *passa est,* Africa *iam depingit.* Atridas.] *Atrei filios,* Agamemnonem & Menelaum*: sed usurpatũ est. nam* Philisthenis *fuisse dicuntur.* Sæuum ambobus Achillem.] *Atqui tres dixit. sed* Atridas *pro uno accipe, quos unius patris constat fuisse. Ambobus igitur, nempe* Atridis & Priamo. Plena laboris.] *Plenus genitiuo melius iungitur: ut* Terentius, Plenus rimarum sum. En Priamus.] *Laus picturæ est, per quam nõ imago, sed ipse ostenditur* Priamus. Sunt hîc etiam sua præmia.] *Vt suprà diximus, omnis* Aeneæ *sollicitudo de moribus* Afrorum *erat, quam nunc picturæ contemplatione deponit:*
C *qui enim depingunt, & uirtutem diligunt, & miseratione tangũtur.* Sua.] *scilicet cõgrua: ut,* Struueremq; suis altaria donis. Laudi.] *uirtuti: ut,* Primã merui qui laude coronam. Mortalia.] *aduersa, quibus constat subiacere mortales.* Solue metus.] *Collectio est: nam ubi uirtutis præmia, aduersa miserationem merentur, ritè formido deponitur.* Feret.] *pro afferet.* Inani.] *Epitheton est picturæ, aut quia caret corpore, quæ corpora imitatur plenitudine: aut quia nullius est utilitatis. Sed* Cicero *in* Paradoxis*, quàm uilipendat picturam patet, quũ ait:* Sed obsecro te, ita nunc ista uenusta habeantur, non ut uirorum uincula, sed oblectamenta puerorum. Largoq; humectat flumine uultum.] *ταπείνωσις est, quod dixit Humectat. Largo nanq; flumine, est fluore, id est, fluxu ipso.* Pergama circum.] *Abusiuè: non enim circa* Pergama, *sed circa* Troiam *bella gerebant.* Troiana iuuentus.] *Diffinitio est* Hectoris*: ut,* Catillusq; acer'que Coras, Argiua iuuentus. *& reuera sic penè ubique* Homerus *ponit, ut* Hectori *tantùm uel* Achilli *totus cedat exercitus.* Hâc Phryges.] *Bene ubique* Vergilius *pro negotij qualitate dat* Troianis *etiam nomina: nam timidos* Phryges *uocat, ut hoc loco. Item:* O' uerè Phrygiæ, *neq; enim* Phryges. *Dardanidas generosos: ut,* Dardanidæ magni, genus alto à sanguine diuûm. *Laomedontiadas, perfidos: ut,* Nondum Laomedonteæ sentis periuria gentis. Troas.] *fortes: ut,* Troes agunt, princeps turmas inducit Asylas. Hectoreos *quoque fortes: ut,* Nunc nunc insurgite remis Hectorei socij. Cristatus Achilles.] *Secundum* Homerum, *qui dicit in* Achillis *cristis terribile quiddã fuisse:* περὶ δὲ τρυφάλειαν ἀείρας κρατὶ θέτο βριαρὴν, ἡ δ' ἀστὴρ ὡς ἀπέλαμπεν ἵππουρις τρυφάλεια. Nec procul hinc Rhœsi.] *Rhœsus rex* Thraciæ *fuit, qui cùm ad* Troiæ *uenisset auxilia, clausisq; iam portis tentoria locauisset in littore,* Dolone Troiano *prodente, qui missus fuerat speculator, à* Diomede & Vlysse *est interfectus, qui & ipsi speculatum uenerant. abductiq; sunt equi, à quibus pendebant fata* Troiana. Primo somno.] *prima parte noctis: ut,* Libra die somniq; pares ubi fecerit horas. Tydides.] *id est,* Diomedes*: & bene* Vlyssem *cælat propter* Æneam, *ut suprà diximus: aut quia secundum* Homerum *occidente* Diomede, *cadauera* Vlysses *trahebat.* ὅντινα τυδείδης ἄορι πλήξειε παραστὰς, τὸν δ' ὀδυσεὺς μετόπισθε λαβὼν πόδας ἐξερύσασκεν. Ardenteis.] *& candidos significat, & ueloces: ut,* Pernicibus ignea plantis. *Si ignea uelox est, sine dubio & ardentes.* Xanthum.] *fluuium* Troiæ. Parte alia fugiens amissis Troilus armis.] *Veritas hoc habet:* Troili *amore* Achillem *ductum, palumbes ei quibus ille delectabatur obiecisse: quas cùm uellet tenere, captus ab* Achille *in eius amplexibus perijt: sed hoc quasi indignum heroico carmine mutauit poeta.* Fugiens.] *fugere uolens, accepto iam uulnere.*

Rebus.] *ubi uidit belli* Troiani *picturam.* Sub.] *in.* POM. Fortuna.] *felicitas rerum.* Sæuum.] *magnum et* Sabi. *horribilem.* Agamemnoni, *qui restituit* Astynomen Chrysæ *patri* Apollinis *sacerdoti, et* Hippodamiam *filiam* Brysei *regis* Lelegorum Achilli *abstulit.* Achilles *id dedecus sibi fore putans, adeò ægrè tulit, ut* Agamemnoni *iratus pararet ulcisci, ni lenitus fuisset.* Sæuus Priamo, *propter cadauer* Hectoris. Plenus.] *cum genitiuo uetustatem imitatur,* Quintiliano *autore.* Sua.] *accommodata.* Solue metus.] *postquã res infaustæ, miserationem habet, depone metum.* Salutem.] *ubi nomen nostrum huc peruenit, salui sumus.* Flumine.] *lachrymis.* Instaret.] *instando insequebatur.* Rhœsi.] Rhœsus *rex* Thraciæ *cum in auxilium* Priamo *ueniret, priusquam ingrederetur* Ilium, *insidijs* Diomedis & Vlyßis *cecidit.* Dolon Troianus *reuelauit omnia.* Somno.] *prima parte noctis, id est, nocte intempesta.* Pabula gustassent.] *Oraculo responsum erat, Si equi* Rhœsi *bibissent aquam* Xanthi, Troiam *perpetuò mansuram.* Troilus.] *Post mortem* Hectoris, Penthesileæ *et* Memnonis*, cũ esset acris pugna,* Troilus *capitur. eum productum in medio* Achilles *iugulari iubet, cuius casum miserãdum* Troia *fleuit: tum quòd immaturus bello perierat, tum quòd forma conspicuus popularibus omnibus gratus erat. Alij uolunt* Troilum *captum, & inter delicias habitum in complexu periisse. Inuertitur hic historia, ut laudet* Troilum & Achillem.

Namq; uidebat uti bellantes Pergama circum, Hâc fugerent Graij, premeret Troiana iuuentus: Hâc Phryges, DON.

instaret curru cristatus Achilles.] Ecce, sicuti proposuit, ostendit bellum esse, quod inter plurimos geritur: simul etiam mõstrat quid pro gloria Troianorum faceret, quid incuteret dolorem. Faciebat enim pro gloria, cùm Troiani Graecos insequebantur, & pro patria laborabant. Mouebatur dolor, ubi Graeci superiores uidebantur. quod expreßit dicens, Nec procul hinc Rhoesi niueis tentoria uelis Agnoscit lachrymans, primo quae prodita somno Tydides multa uastabat caede cruentus, Ardenteisq; auertit equos in castra, priusquam Pabula gustassent Troiae, Xanthumq; bibissent.] Mox enim ut uenit occisus est, & abducti sunt equi eius ad Graecorum congregationem: castra enim nõ soli parietes faciunt, uerùm etiam collecta in unum militum multitudo. Idcirco autem dixit occisum Rhoesum, antequam equi eius aut pabula degustassent Troiana, aut bibissent Xanthi undam, ut exitij eius & uitae finem celerẽ in ipso aduentu demonstraret. Cùm dicit, Multa caede uastabat Diomedes tentoria: ostendit, cum Rhoeso plurimos esse mactatos. non enim fieri potuit, ut solus ad auxilium uenisset, aut solus in tentorio requiesceret. Subnectit iam pugnam quae gesta est inter Achillem & Troilum. sic enim posuit, Parte alia fugiens amißis Troilus armis, Infelix puer, atq; impar cõgressus Achilli.] Vnde infelix? quia puer, & impar est ei congressus, quem iuuenis superare non posset. Fertur equis, curruq; haeret resupinus inani, Lora tenens tamẽ, huic ceruixq; comaeq; trahũtur Per terram, & uersa puluis inscribitur hasta.] Descriptio est eius qui supinus trahebatur. Interea ad templum non aequae Palladis.] hoc est, iratae. Ibant Crinibus Iliades paßis, peplumq; ferebant Suppliciter tristeis, & tunsae pectora palmis.] Peplum ferebant. genus est uestis, pertinẽs ad ritum sacrorum Mineruae. Alij scutum modicum dicũt. A Diua solo fixos oculos auersa tenebat.] Quod faciunt irati, ne respiciant quod oderunt. His adiungit Achillis et Hectoris picturam, in qua non tantùm dolor ostenditur considerantis Aeneae, uerumetiam hostilis crudelitas grauiter reprehenditur: nam omne inimicitiarum uirus inter hostes eò usq; manere debet, donec interueniat finis uitae eius, qui fuerit superatus. Ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros, Exanimumq; auro corpus uendebat Achilles.] Achilles exanimem per muros patrios Hectorem dedit pertrahendum: tantaq; eius immanitas demonstratur, ut hoc non semel, sed saepius fecerit. nam per murorum ambitum ad insultationẽ plenã, tertio circulo pertraxit. Ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros, Exanimumq; auro corpus uendebat Achilles.] In singulis grande pondus est intellectus, ad exprimendũ dolorem uidentis. Gemuit enim primò occisi fortunã, et tanti uiri fortis. Dehinc quòd de eo triumphus est actus: & quod erat malis omnibus peius, sub ipsis ciuitatis aspectibus, ut defensorem illũ suũ cerneret, tot aduersis addictũ. O` quãta indignitas rerum. Trahebatur Hector ante muros exanimis, quos plena uirtute defenderat: & circumducebatur toties, ne quis à cognitione illius durißimi casus remaneret exceptus: tantumq; potuit hostis immanitas, ut miserrimo patri auro uẽderet. orbitatẽ suã nõ respexit, quas ille dum damno moueri potuisset, funus captiui pignoris redimi uel totis opibus cupiebat. Interea pro dolentis animo cum haec pronunciamus, extollendum est Hectoris nomen, & Achillis deprimendũ. Notatur quippe ipsius Achillis impietas & auaricia. Quis enim mortuum uendit nisi impius? Quis in regno positus, perindeq; locuples, aurum desiderat, nisi auarus? B

Infelix puer, atq; impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruq; haeret resupinus inani,
Lora tenens tamẽ. huic ceruixq;, comaeq; trahũtur
Per terram, & uersa puluis inscribitur hasta.
Interea ad templum non aequae Palladis ibant
Crinibus Iliades paßis, peplumq; ferebant
Suppliciter tristeis, & tunsae pectora palmis.
Diua solo fixos oculos auersa tenebat.
Ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros,
Exanimumq; auro corpus uendebat Achilles.
Tum uerò ingentem gemitũ dat pectore ab imo,
Vt spolia, ut currus, utq; ipsum corpus amici,
Tendentemq; manus Priamũ conspexit inermes.
Se quoq; principibus permixtũ agnoscit Achiuis,
Eoasq; acies, & nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, medijsq; in millibus ardet,
Aurea subnectens exertae cingula mammae
Bellatrix, audetq; uiris concurrere uirgo.

SER. Infelix.] Multi hoc loco distinguunt: tamen etiamsi iungas Puer, unus est sensus. Atq; impar.] Ac si diceret, etiã si puer non esset. Congressus Achilli.] Congredior tibi antiqui dicebant, sicut pugno tibi, dimico tibi: hodie dicimus congredior tecum, dimico tecum. Curru.] Curribus falcatis usos esse maiores, & Liuius & Sallustius docent, et apud Xenophontem in Paedia Cyri legitur. Inani.] sine rectore: nam corpus haerebat. Lora tenens tamẽ.] quãquam mortuus. Versa.] tracta: ut Plautus, Inueniant omnia uersa, id est, sparsa. uenit autem ab eo quod est uerror. Inscribitur.] dilaceratur: ut Plautus, Corpus tuum uirgis ulmeis inscribam. Hasta.] hostili scilicet, quam transfixus trahebat. Interea.] dum haec geruntur. & satis opportunè à matribus festinatur ad templum: ut alibi, Nec non ad templum, summasq; ad Palladis arces. Non aequae.] id est, iniquae. liptote figura est: ut alibi, Et uacuis Clanius non aequus Acerris. Paßis.] Participium est, ab eo quod est pandor. Ideo autem non facit pansus, quia plerunque N quod in prima uerbi positione inuenitur, in praeteriti participio non est: de qua re iudicat euphonia. ut ab eo quod est tundo, tunsus facit: ut, Tunsae pectora palmis. & tusus: ut, Non obtusa adeò gestamus pectora C Poeni. &, Nam neq; tum stellis acies obtusa uidetur. Sciendum tamen est, licet alia euphoniae causa uarientur uel in generibus uel in numeris, nactus tamen & passus N penitus nunquam accipere. Peplumq; ferebant.] Peplum propriè est palla picta foeminea, Mineruae consecrata: ut Plautus, Nunquam ad ciuitatem uenio, nisi cùm infertur peplum. Hodie tamen multi abutuntur hoc nomine. Vel historia de peplo ex Homero tracta magis huic loco congruit. Nam fugantibus Achiuis Troianos campo usque ad moenia, Helenus uates filius Priami, mittit Hectorem ad Hecubam, ut propitiandae Palladis gratia ducat coetum matronarum Troianarum ad Palladis templum, & afferat pulcherrimum & eximium suis è uestibus peplum: quod factum est, supplicantibus matronis,

A matronis, & offerente peplum uxore Antenoris, Theano nomine, uenerabili inter Troianos fœmina. ἡ δ' ἄρα πέπλον ἑλοῦσα Θεανὼ καλλιπάρῃος θῆκεν Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠϋκόμοιο, Ευχομένη δ' ἠρᾶτο Διὸς κούρῃ μεγάλοιο. Suppliciter tristeis.] ut decet rogantes. & bene addidit Suppliciter: quia & per iracundiam, & per grauitatem, & per religionem, & per dolorem tristes sumus. Tun sæ pectora.] ut, Oculos suffusa. Auersa.] irata. Homer. ἀνένευε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη. nec enim poterat conuertere sese simulachrum. sic alibi, Talia dicentem iamdudum auersa tuetur. quomodo auersa, nisi iratam intelligas? Per circum Iliacos.] Apud ueteres multa ad sensum, non ad aspectum possunt referri. Tertiò enim tractum intelligere possumus, non in pictura conspicere: unde est & illud, Mulcere alternos & corpora fingere lingua. Raptauerat.] Bene forma usus est frequentatiua, per quam ostendit, quod per numerum dixerat. Exanimum.] Exanimus & exanimis dicimus, sicut unanimus & unanimis, inermus & inermis. Ergo pro nostro arbitrio, aut secundæ declinationis hæc sunt, aut tertiæ: sed à tertia ablatiuum
B singularem in i mittunt, quia communis sunt generis. Exanimis autem est mortuus, ut hic indicat locus. exanimatus uerò timens: ut, Exanimata sequens impingeret agmina muris. Vendebat.] Ingenti arte utitur uerbis. nam hoc loco quia pingi potuit, præsens tēpus posuit: superius, quia pingi non potuit, sed referri, perfecto executus est tempore, dicendo Raptauerat, non raptabat. Tum uerò ingentē gemitum.] Iam enim superius eum lachrymasse dixerat. Hoc ergo addidit, uisum Hectoris corpus, ut etiam grauiter gemeret. Vt currus.] quo tractus est ab Achille, in Patrocli ultionem, ab illo prius interfecti. Amici.] Plus est quàm si Hectoris diceret: ut alibi, Paruumq; patri tendebat Iulum. cùm potuerit dicere, Mihi. Manus inermes.] aut sine sceptro, aut supplices: ut, Dextras tendamus inermes. Quòd tractum est de historia: qui enim uicti se dedunt, inermes supplicant. Aut reuera inermis tunc: contra Pyrrhum enim processit armatus. Sanè per transitum historiam tetigit, quia constat Priamum cùm ad supplicandum tentorium Achillis fuisset ingressus, dor
C mientem Achillem excitauisse, ut pro filij corpore precaretur eum, cùm eum potuisset occidere: licet hoc Homerus propter Achillis turpitudinem supprimat. Se quoq; principibus permixtum agnouit Achiuis.] Aut latenter proditionem tangit, ut suprà dictum est: aut uirtutē eius uult ostendere. nimiæ enim fortitudinis est, inter hostium tela uersari. ut Sallustius, Catilina longe à suis inter hostiū cadauera repertus est. Cornutus tamen dicit uersu isto, Vadimus immixti Danais, hoc esse soluendum principibus. Quomodo se potuit in pictura cognoscere? soluitur sic, Siue quòd nomina transcripta, siue ex factis facilè possit agnoscere: sed melius ad uirtutem bellatoris referendū est. Eoas.] E naturaliter longa est. fit tamen breuis interdū, cùm eam uocalis sequatur: ut, Primo surgebat eoo. Nigri Memnonis arma.] Quia Tithonus frater Laomedontis raptus ab Aurora, filium suum Memnonē ex ipsa progenitum ad Troiæ misit auxilia. Nigri autem dixit, æthiopis: unde prima surgit Aurora. Arma.] Vulcania: ut ille indicat locus, Te potuit lachrymis Tithonia flectere coniunx. Ducit Amazonidum.] Hoc est quod suprà dixit, Videt Iliacas ex ordine pugnas. Homerus enim hæc omnia tacuit, quæ sunt facta post Hectoris mortem. Amazonidum autem deriuatio est pro principalitate: sicut, Scipiadas duros bello, pro Scipionibus. Sanè Amazones dictæ sunt, uel quòd simul uiuant sine uiris, quasi ἅμα ζῶσαι: uel quòd unam mammam exustam habent, quasi ἄνευ μαζοῦ. Has autem iam non esse constat, sed extinctas partim ab Hercule, partim ab Achille. Peltis.] scutis breuissimis, in modum Lunæ iam mediæ. Penthesilea furens.] Furentem ideo dixit, quia sororem suam in uenatione confixit, simulans se ceruam ferire. Sed hoc per transitum tangit: nam furor bellicus intelligitur.

Passis.] participium, à pandor. Peplum.] De peplo ab Homero tractatum est. Hecuba ex uestibus suis pretiosissimum peplum, comitata cœtu matronarum ex consilio Heleni uatis ad Palladis templum tulit: uxor Antenoris obtulit, cui erat nomen Theano. hoc dono ferunt Palladem minimè placatam. Diua.] Pallas. Ter circū.] Achilles ter raptauit Hectora. Vendebat.] patri Priamo supplici. Inermes.] manus Priami. nam supplices inermes sunt. In aurora Priamus uenit ad Achillem lugubri ueste, & supplex pro Hectoris cadauere. Memnonis.] Memnon Titoni & Auroræ filius, cum magna manu Indorum & Æthiopum ad Priamum uenit: eius iugulum hasta Achillis traiecit. Penthesilea.] hæc ex Amazonibus ad Priamum uenit, in conferta pugna reperta ad huc semiuiuà. ad eam concursus ingens factus. multi nominis erat, adeò strenua in re militari. Achilles sepelire eam cupiebat, turba laniandam canibus iacere uolebant. Diomedes mutata sententia, consensu omnium pedibus tractam, in Scamandrum præcipitauit. POM. Sabi.

Lora tenens tamē.] In libris aliquot, Tenet est: sed Tenens participium, castior est lectio. Crinibus Iliades passis.] Vetusti aliquot libri, Sparsis habent. Se quoq; principibus permistum agnouit Achiuis.] In Romano libro, Agnoscit est præsenti tempore. quod non displicet, quia spectaculum est in actu. VAR. Lect.

Achilles quoq; ille tantus bellator, nulla magis ratione Troilum creditur peremisse in Thymbræi Apollinis ara, quàm q; morigerū se illi præstare foret aspernatus. quod in Alexandra scribit Lycophrō. At ipse, inquit interpres, Troilū scio δασύγνειον καὶ μελάγχροον, id est barbitij cōstipatioris et nigricantis corporis, & amorib. Achillis prorsus indignum. Hoc eo apposui libentius, ut noscerent studiosi, quæ ad illud Virgilianum adijci queant, CÆL. Rhod.

Parte alia fugiens amißis Troilus armis,
Infelix puer, atq; impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruq; hæret resupinus inani.

Tum uerò ingentem gemitum dat pectore ab imo, Vt spolia, ut currus, utq; ipsum corpus amici, Tendentemq; manus Priamum cōspexit inermes.] Cum dicit, Tum uerò, ostendit aliquos animi dolores præcessisse, sed non tales, quales ex Hectoris casu. Dixerat scilicet, Constitit & lachrymans, Quis iam locus, inquit, Achate? Quæ regio in terris nostri non plena laboris? Item, Multa gemens, largoq; humectat flumine uultum. Rhœsi quoq; niueis tentoria uelis Agnoscit lachrymans. Hic ergo ubi maiores causæ doloris accesserant, Tunc uerò, inquit, ab imo pectore gemitū dedit, dura & immoderata ac multiplici acerbitate perculsus. Viderat enim spolia erepta uiro forti, & ciui optimo. Amici etiam corpus, & currus, aut ipsius Hectoris currus, ut inter spolia haberentur: aut Achillis, quibus Hectorem traxit: & omnibus doloribus Priamū tendentem manus, hoc est, rogantē. Quod autem ait, En Priamus, in eius nomine latißimum nobis dedit intelligēdi tractum. DON.

ctum. Priamus inquit, scilicet qui fuerit grauioris ætatis, potestatis regiæ, qui per infinita tempora cum omni felicitate floruerit. Dolebat in eo socerū etiam suum, patrem tot uirtute præditorum liberorum, auum quoque multorum nepotum, ad hanc necessitatem redactum, ut post amissa omnia in causa durissimæ orbitatis hostem supplex rogare cogeretur. Manibus, inquit, inermibus, aut simpliciter sine armis, aut certè sine insignib. regni: quia qui rogatum uenerat, in omnibus se inferiorem debuerat demonstrare. Se quoq; principibus permixtum agnouit Achiuis.] Ad illam propositionē pertinet, qua dixit, Sunt hic etiam sua præmia laudi. nam quòd ita sese pictum aduertit, ut principibus Græcis mixtum esse constaret, utiq; fuit gloriosum: nam cateruas hostium, & confertissimos primorum cuneos non timuisse significat. Eoasq; acies, & nigri Memnonis arma.] Agnouit, non semel accipiendū est: Agnouit enim se Æneas, agnouit Eoas acies, agnouit nigri Memnonis arma. Ducit Amazonidū lunatis agmina peltis Pentesilea furens, medijsq; in millibus ardet, Aurea subnectens exertæ cingula mammæ Bellatrix, audetq; uiris concurrere uirgo.] Laudem dixit eius, quæ in fœminino habitu uirili audacia ducebatur. Illa enim tanta constantia fuit, ut congressiones bellicas uiris certantibus nō timeret, nec reuocaretur uirginali uerecūdia. Tanta autē fiducia uenire uidebatur, tantumq; ardere in bellum, ut quod secretum esse uirginibus solet, illa offerret uidentibus, scilicet quum exerta papilla pugnaret. Pertinet hoc autem ad præliantis audaciam, ut pugnaret fœmina, quæ munimine tegeretur armorum. Hæc omnia picturarum, quæ specialiter poeta describit, non solùm fuerūt in templo, sed cōsiderantis Æneæ intentionem aduentus Didonis interueniens rupit, quod ipsum sic imperfectum poni cōuenerat. Esset enim poetæ uitium, si completo picturarum spectaculo, induxisset Didonem præcessisse. Denique sic posuit: Hæc dum Dardanio Æneæ miranda uidentur, Dum stupet, obtutuq; hæret defixus in uno.] Non dixit quum omnia consideraret Æneas, sed dum miratur, dum stupet, dum omnia illa fixa intentione considerat: ut ostenderet, superfuisse adhuc multa, quæ considerari potuissent. magna tamē in poeta latitudo nō multis, sed paucis expressa, ut una res quadripartitò posita, breuissimè diceretur. Nam ut est summi doctoris, res breues latè disserere: ita artificiosum est atq; subtile, latitudinem materiæ stricto sermone colligere. Regina ad templum forma pulcherrima Dido Incessit, magna iuuenum stipante caterua.] Dum Æneas consideratione picturarum tenetur intentus, processit regina uisura operis surgentis effectum, quæ res & Æneæ animum & studium commutauit: nam debuit conuertere omnem intentionē suam ad ea, quæ attulerat procedentis occasio. Sed primò complet poeta processionem Didonis, deinde redit ad Æneæ tractatum. A Processit, inquit, regina ad templum magna stipante caterua. Duplex procedendi necessitas reginæ, ne si esset superflua, uel maximè formosa, quæ cum multis uiris incederet, inueniretur inuerecūda, quæ facile nulla cogente causa, publicis sese offerret aspectibus. Incessit, inquit, ad templum.] Ecce religionis et uenerationis causa processit, ut regina. Hanc enim pro potestate, tangebat uidendi & considerandi necessitas, ut nosceret quantum operum templi perficeret, quod plena ueneratione cupiebat esse perfectum. Hanc poeta comparat Dianæ, eiusq; formam, uerecundiam, mores, iustitiamq; commēdat: Æneæ iam præstans laudem, qui ab ea suscipi hospitio et a mari commeruit. Qualis in Eurotæ ripis, aut per iuga Cynthi Exercet Diana choros, quam mille secutæ Hinc atq; hinc glomerantur Oreades. illa pharetram Fert humero, gradiensq; deas supereminet omnes, Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus.] Comparatione & occasione istius expressit poeta, quàm læti sint parentes, cùm prosperis successibus produci uiderint liberos suos. Talis erat Dido, talem se læta ferebat Per medios.] Inter om B nes uiros ambulabat: & ne alienus à sexu, ac per hoc inuerecūdus eius putaretur incessus, addidit necessarias causas & honestas. Instans, inquit, operi, regnisq; futuris.] Vnam curam gerens, quæ testaretur deuotionem faciendi templum: alteram, quæ operantis instantiā demonstraret. Talis erat Dido, qualis erat Diana cum choris suis. Talem se læta ferebat: lætam uult esse ex successu eorum, qui diuersarū fabricarum moles urgebant. Post hæc describitur ingressus eius in ipsum templum, in quo & sedere, & de operum labore iudicare consueuerat. Tum foribus diuæ, media testudine templi Septa armis, solioq; altè subnixa resedit.] Hic nisi ordinatio sensus quæratur, intellectus non poterit comprehendi: erit enim satis incertum, quid poeta descripserit. Nescietur quippe, ubi sederit Dido, & ubi armis septa sit. Ordinemus ergo sensum sic. Tum foribus diuæ septa armis, media testudine templi, solioq; altè subnixa resedit. Quomodo est iudiciorum omnium consuetudo. ducuntur iudices usque ad fores secretarij, ibidemq; officium remanet: illi uerò ingressi solium ascendūt, & sedent. Omnes igitur qui in obsequio fuerāt, C quum procederet regina, armati ante fores remanserunt: illa ingressa est, cum inermibus qui illā sequebātur. & ubi ad mediā testudinē templi, id est ad mediā areā peruenit, ascendit solium, quod ipsius causa fuerat collocatū, & primò altè consurgens sedit. Interea honorū reginæ sic poeta meritū demonstrauit: cui enim tot uiri obsequebantur, proculdubio animi uirtutes habebat egregias, quæ demonstrarentur in fœmina, quas colerent, & quibus competenter obedirent. Ecce iam specialiter numerauit bona ipsa.

SER. *Aurea.] ἀμφίβολον est hoc loco, utrū ipsa aurea, an aurea cingula. Aurea si ad sponda referas, non stat uersus. Exertæ.] nudatæ, quia adusta erat. Virgo.] ætatē ostendit, et sexū. Obtutu.] aspectu. In uno.] in unoquoq;, hoc est, singula mirabatur. Stipante caterua.]*

Hæc dum Dardanio Aeneæ miranda uidentur,
Dum stupet, obtutuq; hæret defixus in uno,
Regina ad templum forma pulcherrima Dido
Incessit, magna iuuenum stipante caterua.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per iuga Cynthi
Exercet Diana choros: quam mille secutæ
Hinc atq; hinc glomerātur Oreades. illa pharetrā
Fert humero, gradiēsq; deas supereminet omneis:
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans operi, regnisq; futuris.

Ad hoc sequens pertinet comparatio. Nam cōparationes, parabolæ, & exempla, non semper usquequaq; congruunt, sed modò per omnia, modò per aliquam partem. Eurotæ ripis.] fluuij Laconiæ. Cynthi.] montis Deli, in quo nata Diana memoratur. Exercet

Tum foribus diuæ, media testudine templi
Septa armis, solioq́; altè subnixa resedit.
Iura dabat, legesq́; uiris, operumq́; laborem
Partibus æquabat iustis, aut sorte trahebat.
Cùm subitò Aeneas concursu accedere magno
Antea, Sergestumq́; uidet, fortemq́; Cloanthum,
Teucrorumq́; alios, ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitusq́; alias aduexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates,
Lætitiaq́; metuq́; auidi coniungere dextras
Ardebant, sed res animos incognita turbat.

A cet Diana choros.] Hoc non ad comparationem pertinet, sed est poeticæ descriptionis euagatio. Mille.] finitus numerus pro infinito: nam de nympharũ numero uaria est opinio. Oreades.] Nymphæ montium sunt, ut Dryades siluarum: quæ uero cum siluis nascũtur, Hamadryades: Napeæ uel Naides, fontium: Nereides, maris. Tacitum.] Maior enim taciturnitatis affectus: ut suprà, Hæc secũ. sic Terent. Vt mecum tacita gaudeam. Pertentant.] Modò uehementer tentant. alibi leuiter: ut, Blanda uicissim Gaudia pertentant mentem. Apud Homerum Nausicaa ludibunda, inter familiares puellas cum Diana confertur in iugis montium inter agrestes deas, sicut Vergilius Didonem inter Tyrios principes comparat. Qua de similitudi-
B ne inspice Aulum Gellium libro 9. noctium Atticarum.

οἵη δ' ἄρτεμις εἶσι κατ' οὔρεα ἰοχέαιρα, ἢ κατὰ τηΰγετον περιμήκετον, ἢ ἐρύμανθον τερπομένη κάπροισι, καὶ ὠκείῃς ἐλάφοισι. τῇ δέ θ' ἅμα νύμφαι κοῦραι διὸς αἰγιόχοιο ἀγρονόμοι παίζουσι, γέγηθε δέ τε φρένα λητώ. πασάων δ' ὑπὲρ ἥγε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα, ῥεῖα δ' ἀριγνώτη πέλεται, καλαὶ δέ τε πᾶσαι.

Sunt enim multa quæ pro locis intelliguntur: ut impotens, satis, minus, & nihil potens significat. Instans operi.] Zeugma est, ad sequentia pertinens. Regnisq́; futuris.] regnaturæ Carthagini. Tum foribus diuæ.] instans præcipuè foribus. & hoc loco distinguendum est. Magno enim studio & labore templorum fores fiebant, quas quibusdam insignibant historijs: ut, In foribus letum Androgeo. Item, In foribus pugnam ex auro solidoq́; elephanto. Aliqui legunt, Tum foribus diuæ media testudine templi: ut unum intelligas tectum templi, & fores. Quod si est, sub medio tecto sunt fores: sed prima melior est expositio. Testudine.] Camera incurua, quæ secundum eos qui de ratione scripserunt templorum, ideo
C sic fit, ut simulachro cœli imaginem reddat, quod constat esse conuexum. Septa armis.] satellitum scilicet. Solio.] Solium propriè est armarium uno ligno factum, in quo reges sedebant propter tutelã corporis sui: dictũ quasi solidum. abusiuè sellam regalem dicimus. Altè.] Ac si diceret, in tribunali. Iura dabat, legesq́;.] Ius generale est, sed lex iuris est species: non est ergo iteratio. Ius ad non scripta etiam pertinet, leges ad ius scriptum. Quod autem dixit Iuris, ad Didonis pertinet laudem. Trahebat.] educebat. Concursu accedere magno.] cum magna Afrorum multitudine: & hoc est quod formidat Aeneas, incertus qua mente ueniant. Dispulerat.] segregauerat. Penitus.] longè à regina remotos: quæ res etiam insolentes custodes littorum facit. Obstupuit.] Et ad admirationem, et ad timorem hic pertinet sermo, quo dicendo præoccupat. Lætitiaq́; metuq́;.] Lætitia, propter socios liberatos: metu, propter concursum. Ardebant.] cupiebant: & accusatiuum regit, & ablatiuum. Res incognita.] hoc est, qua affectione Pœnorum populus conueniret.

POM. Sabi. Qualis in Eurotæ ripis.] ex Homero transtulit. ille Nausicæ filiæ Alcinoi comparat Dianam, Vergilius Didoni. Probus sibi hoc in Vergilio non placere ait, quando Homerus optimè comparauit puellam Dianæ uenatrici: Vergilius non benè, qui reginam dantem iura & solio sedentem cõparat. Excusandus est autem Vergilius. id enim fecit tanquam uerus Homeri imitator, ut exprimeret Didûs formam & præstantiam. Eurotæ.] Eurotas fluuius Laconiæ. Cynthi.] Cynthus mons Deli, in quo nata Diana est. Choros.] Homerus * cum nymphæ agrestes. Oreades.] nymphæ montium. ὄρος mons. Deas.] nymphas. Gaudia.] Homerus, Latonæ pectora gaudent. Testudine.] Testudo curuata camera est. Solioq́;.] Solium est, ubi reges sedent, dictum quasi solidum. fiebat enim ex prædura materia roboris. Iura dabat, legesq́;.] Romani, lege Curiata à curijs data, quam Romulus instituit, usi sunt. hæc lex à Bruto exactis regibus repetita. Papyrius Romuli instituta in sex uolumina redegit, ius inde Papyrianum dictum. hinc suasu Hermodori exulis, decemuiri pro tabulis Athenas missi, duas tabulas addidere Consules, & pro rostris positæ. post * stuprum abolitis decemuiris Flauius leges in uoluminibus comprehendit: dictum inde ius Flauianum. cum ordinatius digessisset C. Elius, Elianum appellatum. Plebiscita plebs fecit, cum à patribus separata fuit: Senatusconsultum, à senatu sine plebe: edictũ honorarium à prætoribus, qui honorati dicebantur. constitutio principalis, cum tota respublica assenserit. leges enim scriptæ sunt, iura non scribuntur. Aut sorte.] Hoc tractum à Romana consuetudine. nam prætores trahebãt in expediendis negotijs sortes ex urna.

VAR. Lect. Magna iuuenum stipante caterua.] In Romano libro legitur, Comitante. Gradiensq́; deas supereminet omnes.] In Rom. lib. et nonnullis alijs antiquis legere est, Dea supereminet omnes. Penitusq́; alias aduexerat oras.] Mediceus liber, & reliqua ferè omnia exemplaria, quæ tractaui, Abduxerat, aut Auexerat, uno consensu legunt. Cunctis nam lecti nauibus ibant.] In Romano lib. & in Mediceo, Cuncti, nominatiuo casu legitur. eam lectionẽ interpretes agnoscunt, Seruius, Donatus, et alij quàplures.

IOAN. Scop. [redacted]

DON. Iura dabat, legesq́; uiris.] Iura dabat, sic alij exponũt, imperabat, sed non ita est: nam qui sub nouo agebant, nõdum habebant leges & iura, quibus tenerentur. Hæc ergo iura & leges dabat, hoc est, constituebat. Tenentibus quippe imperium plena potestas est, iura scribere ac leges proferre, quibus uiuant qui agunt sub imperio. non enim potest rectè uiuere, nisi quem tenet iuris legumq́; necessitas. Hoc igitur fuit principium in eius laudibus, cùm scriberet leges et iura, quia acquiescebant uiri iussis fœminæ. Ecce enim cùm à publicis consultis etiam ad opera ueniebatur, ostendebat æquitatem suam, & in consulendo pru

dentiam. Operum, inquit, laborem partibus æquabat iu-
stis, aut sorte trahebat, & iudicio suo operis par singulis
ascribebat, quæ æstimatione iusticiæ possent sine suspicio-
ne gratiæ definiri: quæ autē natura sua ad plenum æquari
non poterant, retracto arbitrio suo, sortis iudicio dabat,
ut ex urna licet grauiorem accipiens laboris partem, non
iam reginam incusaret, sed fortunam suam. Et hæc sicut
picturas, non perfecit poeta. Nam cùm multa ageret Di-
do, multaq; disponeret, non enarratis omnibus quæ age-
bat, interuenit repentinus euentus rerum, & alia sublata
descriptio est. Cum subitò Æneas concursu accedere
magno Antea, Sergestumq; uidet, fortemq; Cloanthum,
Teucrorumq; alios, ater quos æquore turbo Dispulerat,
penitusq; alias aduexerat oras.] Agente adhuc Didone
quæ ad officiū reginæ pertinebant, subitò Æneas ad eam
uenientes aduertit, quos in pelago putabat extinctos. Ec-
ce completum est, quod Æneæ mater prædixerat. Ob-
stupuit simul ipse, simul perculsus Achates.] Obstupuit et
perculsus bis accipiendum est, obstupuit uterq; & percul
sus est. deniq; sic posuit: Simul ipse, hoc est, Æneas, simul
& Achates. Lætitiaq; metuq; auidi coniungere dextras
Ardebat, sed res animos incognita turbat.] Bis ergo duo-
bus animi motibus obstupuerunt, & perculsi sunt: lætitia
scilicet, & metus impellebat eos. Lætitia, ut se ostenderet,
& suorum dextris iungerentur: reuocabat metus, omniū
rerum incertos. Deniq; subiungit metus ipsius causas:
Dissimulant & nube caua speculantur amici, Quæ fortu
na uiris, classem quo littore linquant.] Ecce quot posuit
causas, quæ Æneam & Achatem incertos reddiderant,
unaq; lætitiam mouerant, quæ fuerant manifesta socijs
suis. Meritò ergo prudentiæ consilium fuit, primitus explo
rare quæ fecerant metum, ut sciretur, Quæ fortuna uiris,
hoc est, qua euaserant, uel quæ eos fuisset exceptura.
Classem quo littore linquant.] Rex enim non tantùm de
hominum, uerumetiam de nauium incolumitate debuit es-
se sollicitus. Dicet & nouissimā causam, Quid ueniant.]
Quum dicit cunctos, quos subnexuit. Cunctis nam le-
cti nauibus ibant Orantes ueniam, & templum clamore
petebant.] Cunctos dixit eos omnes, qui ad deprecandū
Didonem uenerant, non omnes qui fuissent naufragio libe
rati. nam lecti, hoc est, qui in talibus causis loqui possent,
& commodum tenere sermonem, Ibant orantes ueniam,
& templum clamore petebant. Orantes & templum cla
more petebant, non coheret. nam orare est, ore aliquid sup
pliciter postulare: clamore petebant, cùm strepitu inuere-
cundo uoces claras emittebant. Causas igitur aduentus eo-
rum (licet uterq; nesciret) conijciebant, tamen ex ipsorū
clamoribus, magna eos urgeri necessitate, ut antè clamo-
sas uoces effunderent, quàm Didonem ipsam uidere po-
tuissent, & rogare. Clamandi causas iustas fuisse, non se-
ditionem, ipse Vergilius docuit: nam Dido intus fuit, offi-
cium uerò foris, cùm nullus nunciaret: aliter ad scientiam
eius peruenire non poterant, nisi exclamantium uox fuis-
set audita. sequitur, Postquam introgressi, & coràm data
copia fandi, Maximus Ilioneus placido sic pectore fatur.]
Rectè hîc poeta & locum seruauit, & tempus, & perso-
nam: & hoc genere ostendit, non seditiosas uoces emisis-
se eos, qui supplices uenerant. Clamabant, inquit, cùm es-
sent foris: sed postquā introgressi sunt, & tempus loquen-
di occasionem dedit, locuturo fiduciam tribuit, nec deerat
persona quæ rogaretur ac postulata præstaret loquendi
modum, uel maximè in templo: & apud eam quæ teneret
summam rerum, temperauit qui fuerat locuturus, hoc est, A
Ilioneus. quem quum dicit cæteris fuisse meliorē, intellige-
re debemus qualis ab ipso sermo proferri debuerit. Placi-
do, inquit, sic pectore cœpit. Foris clamoribus agebatur,
ubi negabatur persona Didonis: quando data est fandi co
pia, id est, quando cum præsente regina coràm licuit lo-
qui, mutata sunt omnia quæ turbulenta uidebantur. O
regina, nouam cui condere Iuppiter urbem, Iustitiaq; de-
dit gentes frenare superbas.] Magna dicendi arte locum
istum poeta complexus est. Primùm omnium, ut principia
ipsa arctiore breuitate succingeret, quæ tamen plurima
necessaria continerent, primò personam Didonis lauda-
ret, subtilem obiurgationem non omitteret, redderet in i-
psa obiurgatione beneuolam, inuidiam inhumanitatis &
superbiæ reijceret in alios, ipsam diceret iustam, neq; eam
læderet cuius fuerat petiturus auxilium. Singula ergo quæ
diximus, quæ sint, uel quomodo illustriora reddantur, ne-
cessariò prouidendum est. Ilioneus ueniebat ad incognitā
regionem, qui loca illa homines q; nesciret, perindeq; incer
tus omnium, quemadmodum aliqua laude assumpta bene-
uolam faciat, coniectura collegit. Senserat enim, & pro- B
bauerat homines impios et inhumanos mores, quos in po-
steriore orationis suæ parte euidenter expressit. Suspicio-
ne utiq; debuit duci, quòd talis esset illa, cuius tenebantur
imperio. Sed hanc partem meliore ratione argumentandi
correxit, nihilominus etiam ipsam obliquè contingens, ut
ex alieno, hoc est, suorum reprehensione confusa, erube-
sceret talis uideri, & præstaret se beneuolam. Collectis
igitur contrarijs omnibus, cōponitur duobus uersibus ple-
na laudatio. O regina.] quod est proculdubio difficil
limum, fœminam regnare: ex difficultate igitur fit laus,
quod factum nisi diuino fauore prouenire non potuit.
Nouam cui cōdere Iuppiter urbem.] Ecce secundum me-
ritum, quod ab eo uel maximè sine admiratione dici ne-
quibat, eo loquente quem constabat dolere. quòd sibi id
prouenire non poterat, sicuti ex persona Æneæ superius
dictum est: O fortunati quorū iam mœnia surgunt. Quū
igitur fœmina faceret, quod difficulter prouenire uiris
posset, apparebat proculdubio non humanis, sed diuinis
opibus fieri. Surgebat quippe non fabrica speciei alicuius C
leuissimæ, sed ingentis magnitudo ciuitatis. Et duo mira-
cula in laude sunt: mulier regnat, & mulier ædificat ciui-
tatem nouā. addidit tertium, quod augeret admirationē,
Iustitiaq; dedit gentes frenare superbas. hoc est, te solam
appetere iustitiam, pro frenis æquitate ut regas homines,
quibus parendi studiū natura sponte negauit. Frenare au
tem quum dicit, ostendit plenam gentium feritatē: quæ-
cunq; enim non succumbunt imperio, frenorum potesta-
te franguntur, quæ sponte non currant. In hominibus con-
tra est. Fit deterior cui extorquetur contra naturā, quod
nasci non meruit: mali homines non paribus, sed contra-
rijs superantur, humanitate scilicet regentis, & uolunta-
te: quas in Didone fuisse collegit sapientissimus Ilioneus,
qui uituperando incolas, & inhumanitatis arguendo, lau
dat eam cuius beneficia requirebat. Ecce tacitè ostendit
præsentem causam, & docet quemadmodum ad humani
tatis partes rediguntur & retinetur imperio, quibus ob-
sequendi studium natura non tribuit. Quantum ad bene-
uolentiam, ducta est: cui dictum est, quod alij frenis impo
sitis nituntur efficere, tu humanitate comples, & perficis
lenitate. Principiorum ratione confecta, quibus laudauit
reginam, & incolarum mores ferociamq; graui inuidia
perfudit,

A perfudit, suam debuit purgare personam: quæ purgatio ad id reuocatur, ne iustè uideantur passi uiolentiam. Troes te miseri.] Quàm cito & quàm euidenter expressit & personam & fortunam suam, & eius specialem significationem, quam rogabat. Quòd autem ait Miseri, ostendere uoluit, nihil miseros audere potuisse uel posse, quod commodis Didonis officeret. Ventis maria omnia uecti Oramus.] Vt appareret illos ad illa littora non sponte, sed necessitate esse delatos. Ecce totum breuitas tenuit pro temporis ratione, & pro persona loquentis. Incipit iam summa petitionis, summa breuitate collecta, tam iusta, tamq; sine præstantis detrimentis expressa, ut quiuis inhumanus & durus facillimè flecteretur. Probi [redacted]

B [redacted]

gnaret euidenter. Intelligi tamen potest, illos omnia consequi potuisse, si fauore reginæ plenissimū essent cōsecuti. Deniq; conciliata Dido & humana iuxta ipsos fuit, & recepit hospitio, & sponte infinita munera constitutis in nauibus misit. Non nos aut ferro Libycos populare penates Venimus, aut raptas ad littora uertere prædas: Non ea uis animo, nec tanta superbia uictis.] Assertio innocētiæ, cum probatione sua. Nec ad hoc, inquit, uenimus, neq; eius sumus naturæ, ut in aliena exeramus improbas manus, aut exerceamus direptionem: et hoc si gereremus animo, quid auderemus uicti? Quantum miseri niti possemus? Ad probationem istius innocentiæ pertinet, quod suprà dixit: Ventis maria omnia uecti. Si enim uellent aut possent facere uiolentiam, fecissent in aliquibus terrarum partibus, et caruissent uiolentia maris, quam per omnia littora naufragando persenserant. Nouissimum argumentum probabilis innocentiæ fuit, quod posterius posuit. Oramus.] nullus enim rogando uult consequi, nisi qui alienus est à cogitationibus uiolentiæ: & hoc, quòd uenerant, non esse uoluntate cuiuspiam factum, sed ui maris & necessitate turbinum: quibus constabat, Troianos nō iam uenisse ad Carthaginis partes, sed Carthaginis littora naufragantibus erepta. Multis igitur ostendit suam suorumq; innocentiam, quæ omnia fortiori argumento cumulauit dicendo:

[redacted]

SER. [redacted] caua speculantur amicti,
[redacted] quo littore linquant,
[redacted]nam lecti nauibus ibant,
[redacted] templum clamore petebant.
[redacted];& corām data copia fandi,
Cuiuslibet [redacted] sic pectore cœpit:

O regina, nouam cui condere Iuppiter urbem,
Iusticiaq; dedit genteis frenare superbas:
Troës te miseri, uentis maria omnia uecti,
Oramus, prohibe infandos à nauibus igneis,
Parce pio generi, & propius res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare penateis
Venimus, aut raptas ad littora uertere prædas:
Non ea uis animo, nec tanda superbia uictis.
Est locus, (Hesperiam Graij cognomine dicunt)
Terra antiqua, potens armis, atq; ubere glebæ,
Oenotrij coluēre uiri: nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
Huc cursus fuit.

& dissimulator. Quæ fortuna.] utrum prospera, an aduersa. Cuncti nam lecti nauib. ibant.] Bene addidit Lecti, ne penitus omnes intelligeremus. Nonnulli tamen Lectis nauibus legunt: quod C etsi sit, hypallage est, & illuc sensus recurrit. & sciendū, plerunq; (ut hoc loco) addi aliquid generalitati, & fieri specialitatem. ut si dicas, Omnes scholastici laborant, generalitas est: si addas Isti, fit specialitas. ut Sallustius, Transgressos omnes recepit mōs Ballera. prudenter addit Transgressos. Orantes ueniam.] pacem: propter incendium nauium. & propriè uerbum pontificale: unde est, Tu modò posce deos ueniam. & paulo post, Pacemq; per aras Exquirunt. Dicta autem uenia, ad eliciendam misericordiam: meretur enim beneuolentiam numinum, qui licet innocens sit, ueniam tanquā peccauerit petit. unde est confessio illa in Terentio: Quid meritus? crucem. Maximus Ilioneus.] Rebus omnibus maximus: non enim aliquid addit. et non sine causa ipsum ubiq; inducit eloquentem: ut enim Homerus dicit, Phorbas pater Ilionei semper Mercurio deo eloquentiæ fauente pugnauit. ut Horatius: Mercuri facūde nepos Atlantis. Meritò ergo huic dat eloquentiam. Placido sic pectore cœpit.] More suo, uno sermone habitum futuræ orationis expressit. O regina.] Secundum artem rhetoricā id ei dat, quod impetrare desiderat: nam eam per laudem beneuolā reddit. Iusticia.] Bene considerauit sexum: nec enim de uirtute dicere poterat. Frenare.] continere: ut contrà, Et Numidæ infreni cingunt. Troes te miseri.] Tacitis occurrit quæstionibus, ne ad populationem uenisse uideantur more latrocinādi, qui tunc uigebat. Ventis maria omnia uecti.] per maria. & est contra illud, cur ad Africam uenerint, & ostendit, nō sponte uenisse. Parce pio generi.] Quoties inuidiosæ sunt præsentes personæ, rhetoricum est, ad alias confugere: ut hoc loco confugit ad genus. & infrà confugit ad personam, Dauni miserere senectæ. Et propius.] id est, uicinius: scilicet ut tanquam uicti accipiantur, non tales qualis Paris fuit in Spartæ expugnatione, raptuq; Helenæ. nam historiæ hoc debet ueritas, non uoluntate Helenam secutā, sed raptam, expugnata ciuitate: unde & recipi meruit à marito. Tangit autem hoc latenter Verg. illo loco, Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter? Populare.] Antiqui & populo dicebant, & populor: unde est nunc Populare. &, Populatq; ingentem farris aceruum Curculio. nunc tamen passiua utimur declinatione. Non ea uis animo.] Argumentum ab impossibili: ut, Quid Troes potuēre? uis autem est possibilitas. Est locus.] Comparatione orbis totius Italia locus est; nam prouincia locus non potest

potest dici. minus autem est quam ut, Vrbs antiqua fuit. Hesperiam.] Hesperiæ sunt duæ, una quæ Hispania dicitur, altera quæ est in Italia: quæ hac ratione discernuntur. Aut enim solam Hesperiam dicis, et significas Italiam: aut addis Vltimã, & significas Hispaniã, quæ in occidentis est fine. ut Horatius, Qui nunc Hesperia sospes ab ultima. Est autem hæc uera Hesperia ab Hespero dicta, id est, stella occidentali. Cæterùm Italia Hesperia dicitur, à fratre Atlantis, qui pulsus à germano Italiam tenuit, eiq; nomen pristinæ regionis imposuit: ut Higinus docet. Est autẽ carmen Ennianum: is enim ita ait, Est locus Hesperiam quam mortales perhibebant. Antiqua.] nobilis: nec enim noua esse potest, licet primam terram suam esse dicant Athenienses. Vbere glebæ.] Vber propriè est fœcunditas. & bene uirtutem Italiæ fœcunditatemq; collaudat, ne Africam petisse uideantur. Oenotrij coluère uiri.] Deest, Quam. Oenotria autẽ dicta est, uel à uino optimo, id est, οἴνῳ, quod in Italia nascitur: uel, ut Varro dicit, ab Oenotro rege Sabinorum. Fama.] subaudimus Est. Minores.] Maiores & minores, quoties de genere dicimus, numeri sunt tantùm pluralis. Italiam.] Italus rex Siciliæ ad eam partem uenit, in qua regnauit Turnus, quam à suo nomine appellauit Italiam: unde est, Fines super usq; Sicanos. non usq; ad Siciliam, (nec enim poterat fieri) sed usq; ad ea loca quæ tenuerunt Sicani, id est, Siculi, à Sicano fratre Itali.

POM. Sabi. Lecti.] omnes qui illic erant Troiani, electi erant. Veniam.] Cum petitur uenia, materia proponitur. Ilioneus.] Priamus natus annos 25 genuit Phorbantem, qui uidebatur similis patri, in ætate. Ilioneus, Phorbantis filius. Homerus dicit Phorbantem semper pugnauisse fauente Mercurio, qui est deus eloquentiæ. O regina.] Oratio Ilionei ad Didonem. Iuppiter.] non casus, non fors. & est exordium à laude. sic decet ad principem orare. Regina.] quia iam inceperat imperare. Troes.] Narratio. Pio generi.] Troiano. & hoc propter Æneam. Vis.] sententia, & possibilitas. Hesperiam.] Hesperus Atlantis filius, Aphrica pulsus in Italiã nauigauit, & nomen regioni fecit. Diodorus ait, Hesperum ascendisse montem Atlantem, & nusquam amplius uisum. putarunt eum astris illatum, à quo Hesperum stellã nominant. Eratosthenes appellauit Hesperiam, ab eo quod in occidẽte est, & occidentis partem Hesperiam dicunt. Dionysius sic ait: Ante Herculem Græci Hesperiam et Ausoniam dicebant, & incolæ Saturniam. Oenotrij uiri.] Phoroneus primus rex Argorum filiam habuit Niobem. Niobes & Iouis Pelagus, Pelagi Egeus, Egei Lycaon, Lycaonis Deianira, Deianiræ & Pelasgi alter Lycaon. huius Lycaonis 22 filij, inter quos Peucetius & Oenotrus fuère, qui ut fratribus cederent, comitante Arcadum multitudine nauigauere in Italiam. Peucetius in Iapigibus montibus habitauit, Oenotrus in alia parte uersus occidentem, & Ausones ibi habitantes suo appellauit nomine Oenotrios. regnauit Oenotrus 17 ætatibus ante bellum Troianum. Antiochus Syracusanus uetustissimos Italorum dicit Oenotrios: quibus cum imperasset Italus, Itali dicti. Italo successit Morges, à quo Morgetes nominati. & cum apud Morgetem diuertisset rex nomine Siculus, Siculi appellati. Pherecydes scribit, ex Cyllene & Lycaone natos Oenotrum & Peucetium. Dionysius ait: Oenotri magno imperio potiti, parti Vmbriæ imperauere. M. Varro tradit, Oenotrios imperasse & Sabinis, unde Sabini Oenotrij dicti. Antiquo enim tempore populi mutabant cum * nomẽ peninsulam Italiæ: quam nunc Brutij possident. Antiochus Oenotriam nominat et Italiam. tenuere hanc regionẽ Chaones, gens Oenotra: à quibus Chaonia dicta. quicquid uerò extra scribit, extra Italiam dicit esse. Oenotriorum regia Rhegium fuit. hac igitur uetustate Vergilius Oenotrium Latium dicit, & Italum. Aborigines, qui primo in Sabinis, inde in Latio habitauere, Oenotrij fuerunt. Hic cursus fuit.] hæc fuit nauigatio nostra, petere Italiam. A

VAR. Lect. Aut raptas ad littora uertere prædas.] In antiq. aliquot lib. A litore, legitur: hoc est, ab ora litorali in naues. Vestris adnauimus oris.] Frigidum & exile est, quod in plerisq; lib. antiquis, Aduenimus legitur.

IOAN. Scop. [redacted] B

DON. Est locus, (Hesperiam Graij cognomine dicunt) Terra antiqua, potẽs armis, atq; ubere glebæ, Oenotrij coluẽre uiri: nunc fama minores Italiam dixisse, ducis de nomine gentem. Huc cursus fuit. Cum subitò assurgens fluctu nimbosus Orion In uada cæca tulit, penitusq; procacibus austris, Perq; undas superãte salo, perq; inuia saxa Dispulit, huc pauci uestris adnauimus oris.] Et locorum & hominũ Carthaginis plena deformatio, sed nõ aperta. Nam quum laudat partes ad quas tendebat, illis sic derogat, ad quas inuitus eiectus est. Ibamus, inquit, ad optimas terras Italiæ, uberes & copiosas, quas coluerunt Oenotrij uiri, qui nunc Itali dicuntur, optimi utiq; & præcipui. sed existente Orionis scelere, sine dubio aduersa fortuna expugnante commodum nostrum, cùm uiolentiæ plagæ nõ ualeremus obsistere, in uestra littora, hoc est, in solitudines & horrendam desertionẽ sumus appulsi. Quis ergo relictis melioribus pergit ad deteriora, nisi qui nõ suo, sed arbitrio compellitur alieno? Si igitur non sponte uenimus, apparet non ullum uiolentiæ studium gerere. Qui enim hoc cogitat, destinata loca & ad prædam disposita, sponte aggreditur, sponte occupat, sponte inuadit, & aliquid eligit in quo sit uberior præda. Descriptionem naufragij non frustra posuit: nam huius adiectio potuit mouere misericordiam. Paucorum autem idcirco mentionem fecit, ut firmaret Didonis animum, quòd nullam parassent uiolentiã. Quid enim audere possent, quibus nec animus fuit, nec substantia multitudinis? Ecce omnem, qua laborabat, inuidiam uiolentiæ purgatis ad plenũ partibus retorquet in partem calumniantium, usus ἀντικατηγορίᾳ. dicit enim, Ego non feci, aut mei, sed tui in innoxios extiterunt uiolenti. Deniq; C

A ti. Deniq; sequitur, Quod genus hoc hominum, quæ'ue hunc tam barbara morē Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ? Bella cient, primaq; uetant consistere terra.] Sub iure querelarum, accusatione & deformatione Tyriorum, tenet & suam laudem. nam cui inhumanitas aliorum displicet, & ipse utiq; humanus est: & qui alienos mores grauiter reprehēdit, ab hisce se profitetur alienum. Vsqueadeò autem displicebant, ut nomē illorum inuenire nequiuerit, dicendo: Quod genus hoc hominū? omnes enim feros immanitate uicerant Tyrij. Quæ'ue hunc tam barbara morē? hoc est, quæ uel cuius regionis in tantum sæua barbaries, et tanta feritas extitit, quanta tui usi sunt aduersus nos? Nomen ergo quo eos appellaret, nō inuenit: exemplum non reperit, quod erat grauius. poterāt enim defendi similitudine alterius gentis. Hospitio prohibemur arenæ.] Probatio plenissimæ inhumanitatis. prohibemur in arenis cōsistere: quid fieret, si humano more tectorum hospitium peteremus? Bella cient.] nō saltem leniter prohibent, sed more bellandi utuntur hostilibus armis. Bella cient.] bella, inquit, non patiūtur, sed inferunt. Primaq; uetant consistere terra.] Dixerat enim, Ventis maria omnia uecti: ut misericordia dignos ostenderet in illa terra, quæ licet inutilis et deserta, naufragos tamen prima susceperat. Certè etiam sic potest intelligi, primam esse terram, littoris tractum: secundam, quæ longius progredientes excipit. ut satiaret quod dixit, Hospitio prohibemur arenæ. Perseuerat in hac subtilitate dicendi, ut inhumanitatis etiam ipsam Didonē obliquè criminetur: nam quum de his queritur quos imperio Dido retinebat, et regno, ipsam quoq; appetit & culpa, à qua iussa mandataq; proficisci dubitari non poterat. Vsque adeò hoc uerum est, ut relicta subtilitate, in ipsius quoq; reginæ personam, inuidiam omnem posterius torserit. addidit enim, Si genus humanū & mortalia temnitis arma.] Non dixit temnūt, sed temnitis. At sperate deos, memores fandi atq; nefandi.] Ecce et hîc Sperate posuit, ipsam quoq; Didonem culpæ inhumanitati annectens. Si cōtemnitis homines, sunt dij qui iniusta uindicent.

Cùm subito assurgens fluctu nimbosus Orion,
In uada cæca tulit, penitusq; procacibus austris,
Perq; undas superante salo, perq; inuia saxa
Dispulit: huc pauci uestris adnauimus oris. (morē
Quod gen' hoc hominū? quæ'ue hunc tā barbara
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ,
Bella cient, primaq; uetant consistere terra.
Si genus humanum & mortalia temnitis arma,
At sperate deos, memores fandi atque nefandi.
Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis.
Quem si fata uirum seruant, si uescitur aura
Aetherea, nec adhuc crudelibus occupat umbris,
Non metus, officio nec te certasse priorem
Pœniteat. sunt & Siculis regionibus urbes,
Armaq;, Troianoq; à sanguine clarus Acestes.
Quassatam uentis liceat subducere classem,
Et siluis aptare trabes, & stringere remos.

SER. Cùm subit assurgens B fluctu nimbosus Orion.] Oenopiō rex cum liberos non haberet, à Ioue, Neptuno et Mercurio, quos hospitio susceperat, hortabatur, ut ab ipsis aliquid postularet. petijt, ut sibi concederent filios. Illi intra corium immolati sibi bouis urina facta, præceperunt ut obrutum terra completis maternis mensibus solueret: quo facto, inuentus est puer, cui nomen ab urina impositum est, ut οὐρίων diceretur: quod Græca Dorica lingua commutatum est, ut ου diphthongus in ω uerteretur. Quòd autem plerunque prima syllaba breuis inuenitur, ut in hoc loco, cùm sit naturaliter longa,
C græca ratione est: nam detractio fit υ literæ, & o breuis remanet, quomodo ὄρεα τὰ σκιόεντα pro οὔρεα, & πόησον pro ποίησον. & hoc quia aut ω est naturaliter longa, aut ου diphthongus. Cæterùm si sit in proprio nomine dichronos, ut omnes latinæ sunt, propriorū nominum abutemur licentia: ut in artibus lectum est. Orion ergo postea uenator factus, dum uellet cum Diana cōcumbere, eius sagittis, ut Horatius dicit, uel, ut Lucanus, immisso scorpione, perijt, & deorum miseratione relatus in sidera, signum famosum tempestatibus fuit. Verisimilius autem est à scorpione interemptum, quo oriente occidit. Sanè magnitudine sua multis oritur diebus: et ideo eius etiam apud peritos est incerta tempestas. unde dictum est, Cùm subito assurgens, ad excusationem non præuisæ tempestatis. Et multi superfluo quærunt, cur ortus commemoretur Orionis, cùm sit à Iunone immissa tempestas: sed Ilioneus ista nō nouit, quæ à Poeta suprà dicta sunt, p Musam (ut diximus) cognita. Et constat, numina nisi inuenta occasione nocere nō posse, quod in omni suo opere Vergilius obseruat. In uada cæca.] incognita, latentia. Procacibus austris.] perseuerantibus. Et procax propriè petax est. nam procare est petere, unde proci petitores uocantur. Perq; undas superante salo.] eleuato mari, et in undas diuiso, ut solet in tempestate. Salum autem ab eo uenit, quod est salum sali. nam quod ait, Et sale tabentes artus, ab eo quod est hic sal salis: cùm salū, à σαλεύω. Perq; inuia saxa.] Inuia, id est, aspera, immania. unde et paulo pòst Dido, Quæ uis immanib. adplicat oris? Non enim suos uituperat, sed naturam littoris culpat. Adnauimus oris.] Elegit uerbum aptum naufragio, ad eliciendam misericordiam, quamuis & de nauibus Natat lectum sit: ut, Natat uncta carina. Quod genus hoc hominum.] Rhetoricè uituperaturus mores, nō ad Didonem loquitur, sed ad tertiam se confert personam. Hospitio prohibemur arenæ.] ut alibi, Littusq; rogamus. Occupantis est enim possessio littoris. Vnde ostenduntur crudeles, qui etiam à communibus prohibeant. Primaq; uetant consistere terra.] id est, in littore: ut alibi, Tuq; ô cui prima frementem Fudit equū magno tellus percussa tridenti. Mortalia arma.] mortalem possibilitatem. Sanè arma etiam consilia significant: ut, Quærere conscius arma. Sed hoc loco terret late iter propter Siciliam: nam & paulo pòst ait, Sunt & Siculis regionibus urbes. cum unam habeant, in qua Acestes regnat, sed ad terrorem Vrbes dixit. At sperate deos.] Abusiuè, timete: ut alibi, Hunc ego si potui tantum sperare dolorem. cùm speremus bona, timeamus aduersa. Memores fandi atque nefandi.] iusti & iniusti. Et bene Memores, qui etiam si nō statim puniant crimina, sunt tamen memores: ut Horatius, Rarò antecedentē scelestum Deseruit pede pœna claudo. Quo iustior alter Nec pietate fuit.] Multum interest inter iusticiam & pietatem: nam pietas pars iusticiæ est, sed naturalis, sicut seueritas. Nunc

Nunc ergo hoc dicit,qua parte sit iustus, id est,pietate.Et bene duo laudat in Ænea:pietatem,quam à Didone impetrare intendit:& uirtutem, qua uult timeri. Pietas enim in deos,iusticia in homines est:quibus duabus uirtutib.regem ornatum esse conuenit. Bello maior & armis.] Non est iteratio: nam bellum & consilium habet, arma tantùm in actu ipso sunt. ut intelligat eum & sapientem imperatorem,& fortem esse militem,ut de Agamemnone inquit Homer. ἀμφότερον βασιλεύς τ' ἀγαθὸς, κρατερός τ' αἰχμητής. Si uescitur aura.] Vescor illa re:ut alibi, Vescitur Æneas simul & Troiana iuuentus Perpetui tergo bouis,& lustralibus extis.Nec nos decipiat quod dicit Plin.ut elocutiones ex similibus formemus. nam ecce eo modo illam rem dicimus, nec tamen uescor illam rem:& etiam ipse dicit,non usquequaq; hoc esse faciendū. Non metus.] Hoc loco distinguendum est. cuius autem rei, exemplum ex sequentibus probat: nam uult eam nō timere,ne haec inaniter praestet. Officio nec te certasse priorem Poeniteat.] nec tibi parum uideatur,primam beneficia praestitisse, quū possis maiora recipere.nam Poenitet, parum uidetur est.ut Terentius in Heautontimorumeno: At enim me quantum hîc operis fiat,poenitet. hoc est,parum uidetur. Troianoq; à sanguine clarus Acestes.] Quum Laomedon promissam murorum mercedem Neptuno & Apollini denegasset, Neptunus iratus Troiae cetos immisit,qui eam uastaret:unde Apollo consultus, cum & ipse irasceretur,magis aduersa respondit,dicens obijciendas nobiles puellas beluae. quod cum fieret,timēs Hippotes quidam nobilis filiae Segestae,cùm Laomedontis regis Hesiona iam esset orta seditione monstro exposita,impositam eam naui misit quò fors tulisset. Haec ad Siciliam delata, à Crimnisaeo fluuio (quem Crimnisum Vergilius poetica licentia uocat) conuerso in ursum uel in canem,cōpressa edidit Acestem.qui ex matris nomine ciuitatem Troianis condidit,quae hodie Segesta nominatur. Quassatā uentis.] Iusta petitio. Subducere.] in terram trahere.Deducere autem,,in mare mittere:ut, Deducunt naues socij. Aptare.] Aptas legere. Stringere remos.] aut defrondare,ut agricolae stringunt frondes:aut fractos stringere remos, id est ligare.

POM. Vada.] Syrtes. Procacibus.]perseuerantibus.Pro
Sabi. care,poscere.inde procaces, qui assiduè poscunt: & proci dicti, qui poscunt. Nimbosus Orion.] Orion quasi Vrion dictus,filius Oenopionis putatus,ex urina triū deorum natus,Iouis,Neptuni et Mercurij. oriens dat pluuias. nunc non dicit statutum ortum,sed à casu.Orion est, qui apud Messanam portū ducto aggere struxit:hinc in Boeotiam concessit, inde inter astra receptus. Numerianus sic ait:Orion qui ante pedes Tauri fulget,dicitur ab urina,id est,inundatione aquarum.cum oritur, terras aquis et mare tempestatibus turbat. Plautus Iugulam appellat, ab eo quòd est armatus. Varro ait: Huius signi caput dicitur è stellis quatuor,infra quas duae clarae, quas appellant humeros. iner quas quod uidetur iugulum, Iugula dicta. Cient.] uoluunt. Prima terra.] littore. Sperate.] si nulla spes est in uobis, sperate Deos. Occubat umbris.]cecidit in mare.nil est crudelius quàm mori in aqua. Non metus, poeniteat.] non poenitebit te in tanto officio priorem certasse,si uiuit Æneas:id est,quòd prima officiosa es erga nos. Clarus Acestes.] Neptunus Troianis iratus,misit monstrum, quod sibi poscebat per sortem dari cibum humanum. Hippotes nobilis Troianus cum filia Egesta aufugit,& in Siciliam nauigauit. ex hac puella et Crimiso fluuio natus Acestes,qui in insula imperauit,à quo Acestani populi dicti. Subducere.] in terram trahere. Aptare.] Aptare apud antiquos,coniungere. A

VAR. Non metus,officio.] Mediceus liber, & aliquot alij,
Lect. Nec metus,et ne metus legunt:sed omnino Non,acceptius. Ætheria nec adhuc.] In bona codicum antiquorum parte,Neq; adhuc,legitur.quaestio nescio quid mollius, suauiusq; sonat.

DON. Rex erat Æneas nobis, quo iustior alter Nec pietate fuit, nec bello maior & armis: Quem si fata uirum seruant,si uescitur aura Ætherea,neq; adhuc crudelibus occubat umbris, Non metus: officio nec te certasse priorem Poeniteat.sunt & Siculis regionibus urbes,Armaq;,Troianoq; à sanguine clarus Acestes.] In rege suo bona animi laudauit, & corporis: animi sunt iusticia & pietas,corporis uirtus in exercitatione bellandi. Quae non superfluè posuit. nam pro benefactis promisisse intelligitur cōsimilem uicem ab eo qui iusticia praestaret & pietate:pro malefactis ultionē,quam posset implere,qui uirtute confideret.Quàm pulchrè autem uarietate usus est,ut unam rem tripliciter diceret.ait enim, Quem si fata uirum seruant, hoc est, si uiuit:si uescitur aura Ætherea, id est, si incolumis manet: Neque adhuc crudelibus occubat umbris,hoc idem significat. Agit interea magna arte,ut petat parua, et ingēs comodū in uicissitudine polliceatur.neq; hoc simpliciter facit:nam & reciprocam beneuolentiā spondet, & terret audaciā. Quum enim dicit,possum tibi prodesse,atq; ita ut te nō poeniteat praestitisse,intelligitur etiā illud asserere,posse & nocere,si res exegerit. Hoc modo, si uiuit rex noster, (credimus enim eum superesse) tanti enim meriti fuit,ut si nihil aduersi incurrerit,nihil est quod metuere debeamus. Si autē recessit ad superos,habemus Acestem,uirum magnū, & regem opulentū,uiribus, armis et substantia omni copiosum: nec alienū,sed unum ex nostris,perindeq;,qui illud quod potest,negare nō possit.Ecce in duobus tantis & talibus ponit spem, & inijcit metum.Ingerit iam summam petitionis,non onerosam praestanti. Quassatam uentis liceat subducere classem, Et siluis aptare trabes, & stringere remos, Si datur Italiam socijs & rege recepto Tendere, ut Italiam laeti Latiumq; petamus. Sin absumpta salus, & te pater optime Teucrum Pontus habet Libyae,nec spes iam restat Iuli: At freta Sicaniae saltem, sedesq; paratas, Vnde huc aduecti, regemq; petamus Acestem.] Da,inquit,copiā ut deducamus naues in littora,et caedamus in siluis necessaria fabricis, ut reparemus conuulsa. Quid compositis nauibus futurum esset, consequenter ostendit. ait enim, Nauigandum nobis erit,si contigerit regem habere incolumē: aut si id nō fuerit, ad Siciliam atq; ad Acestem tendendū.Epilogis dehinc concludit hanc partem,ostendens solum posse Æneam Italiam filio parare. & fecit apostrophen, ut animū Didonis ad miserationis partes urgeret. Si, inquit, cōtra meritum tuum secessisti à superis, si fimus tuum naufragia sorbuerunt,si tuo miserādo casu Iulus deceptus est, & in te spes eius intercepta est:habemus regem alterum, sed tamen ex nostris,& proximè Siciliae terras. Talibus Ilioneus:cunctis simul ore fremebant Dardanidae.] Ilionei oratione conclusa, caeterorum qui cum ipso fuerant consensus accessit:significabant quippe eadem se poscere, quae maximus ipsorum fuerat persecutus. Tum breuiter Dido uultum demissa profatur.] Quòd ait breuiter, B C

A [redacted] & sermonem facturae [redacted] missa, potest sic accipi, ut non solum propter foemineam uerecundiam deiecerit, uerumetiam propter obiecta. Denique haec primum purgat, quae ipsius personam, suorumque foedauerant. Grauius autem accepit quae dicta sunt, quia non erant uera: & eo magis erubuit, quia nec inhumana fuit, ut Ilioneus dixit, nec barbara. Vtitur arte plenissima, ut gesta nō negando, quoniam manifesta fuerant, sed purgando defendat. Soluite corde metum Teucri, secludite curas.] Paucis admodum in responsione securos effecit: tunc enim caetera libenter audiri potuerunt, quae illa sumpserat defensura. Res dura, & regni nouitas, me talia cogunt Moliri, & latè fines custode tueri.] Ecce posuit alterum. sed hic satis errāt, qui rem duram nouitati regni coniungunt: quasi Vergilius unam rem geminans hoc idē dixerit, uelut laboriosam esse nouitatem regni. Sollicitam fecerat, ne quisquā nondum firmatis rebus imparatos offenderet. Metuebatur extrinsecus res dura, ne tanta in Sichaeum crudelitate perfecta, sequeretur Pygmaliō, qui sce-
B leribus suis mercedem sperabat quaesiturus, & necaturus sororem, quae mariti auxilia perdidisset. Idcirco igitur rē duram dixit, mariti interitum, ne diceret quod nefariè cō stabat admissum: uel ne diceretur uerum, quod iam dictū est ex persona Veneris, & fieret rei iam cognitae repetitio. Ostendit ergo sollicitudinem illam fuisse uehementissimè necessariam. Obiecta autem à suis suorumque moribus aliena confirmat, dicendo Cogunt. ut custodia cautior littorum, repellendae potius uiolentiae causa facta uideretur: non quod Ilioneus conquestus est, inferendae: perindeque nō esset ex moribus aut natura uicium, si urgente duplici metu, diligentiores fuerint & solliciti. Cōpetenter hoc ipsum ut melius probaret, purgationi subnexuit beneuolentiā, ut crederetur uera dixisse, ut turbatos congruae honorificentiae ratione cōponeret, dicens: Quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem? Virtutesque, uirosque, aut tanti incendia belli?] Merita inquit uestra, & singulorum Troianorum uirtutes, & aduersam fortunam Troiani excidij, quae quasi nescienti numerare uoluisti, olim nouimus, & habemus plenissimè cognita. Haec dicendo dat humanitatis spem. Facile enim succurritur his, quorum aduersa sunt nota.

Si datur Italiam, socijs & rege recepto,
Tendere: ut Italiam laeti, Latiumque petamus.
Sin absumpta salus, & te pater optime Teucrūm
Pontus habet Libyae, nec spes iam restat Iuli:
At freta Sicaniae saltem, sedesque paratas,
Vnde huc aduecti, regemque petamus Acestem.
Talibus Ilioneus: cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
Tum breuiter Dido uultum demissa profatur:
Soluite corde metum Teucri, secludite curas.
Res dura, & regni nouitas me talia cogunt
Moliri, & latè fines custode tueri.
Quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbē?
Virtutesque, uirosque, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeò gestamus pectora Poeni,
Nec tam auersus equos Tyria sol iungit ab urbe.
Seu uos Hesperiam magnam, Saturniaque arua,
Siue Erycis fines, regemque optatis Acestem,
Auxilio tutos dimittam, opibusque iuuabo.
Vultis & his mecum pariter considere regnis?

SER. Socijs & rege recepto.] σύλληψις per numeros: ut, Hic illius arma, hic currus fuit. Sin absumpta salus.] hoc est, si perijt Aeneas, qui Troianorum est salus. Spes nec iam restat Iuli.] Bene de Ascanio spem dicit, propter aetatem. Sedesque paratas.] Propter Acestis cognationem. Regem.] Aut qui nunc rex est, aut qui noster etiam futurus est. Talibus Ilioneus.] Aut subaudi loquebatur, aut ex posterioribus Fremebant intelligis. Ore
C fremebant.] hoc est, consentiebant. & bene Ore, quia & armis possumus fremere. Tum breuiter Dido.] Atqui non breuiter loquitur: sed breue & longum, magnum & paruum perfectum nihil habent, sed per comparationem intelliguntur. ut supra de prouincia, Est locus, orbis (ut diximus) comparatione. Item hoc loco Breuiter, id est, minus quàm Ilioneus. Et notandum, regum esse breuiloquium, ut multis in Vergilio locis pobatur: & foeminarum, uerecundiam. unde utrunque dedit Didoni, ut & Sophocles, γύναι, γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει. Vultum demissa.] Nota figuram: ut, Oculos suffusa. Soluite corde metū Teucri.] Sicut supra Iouis oratio partim obiecta purgat, partim petita promittit. Sciendum sane, quia quum petuntur uel promittuntur aliqua, à ualidissimis inchoandum est, ut hoc loco. & est genus argumēti à necessario. Secludite curas.] Iteratio est ad augmentū beneuolētiae. Secludite uerò pro excludite. quod fit aut propter hiatū, aut propter suauitatē: ut, Ab silice in nuda cōnixa, pro enixa. Res dura.] Ac si diceret, Est quiddā. Et duo formidat, et uicinos Barbaros, et fratris aduentū: quae propter nouitatē personarū generaliter dicens, reliquit. Regni nouitas.] Quae semper habet timorem. Moliri.] Bene, non facere, sed moliri: ut terroris sit, nō crudelitatis. Quis genus Aeneadum?] Satis propriè dixit Aeneadas: quanquam ab Ilioneo audierit, Rex erat Aeneas nobis. Nec haec in opere inemendato mirāda sunt. Quis Troiae nesciat urbem?] Aut Ilium dicit, quod in Troia prouincia est: aut Troiae urbem, ut urbem Patauii, urbem Buthroti. Incendia belli.] id est, nim. semper enim diluuio & incendio cōparatur bellum: ut, In segetem ueluti cum flamma furentibus austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens. Non obtusa adeò.] non adeò, aut non multum: ut in Terentio, Adolescentem adeò nobilem. Aut non adeò, id est, non intantum, ut tu dicis. Obtusa uerò, non stulta, sed crudelia. Nec tam auersus equos Tyria sol iungit ab urbe. Fabula quidem hoc [redacted] astris

aStris Erycino in uertice sedes Fundatur Veneri. In hoc autem monte dicitur etiam Anchises sepultus, licet secundum Catonem ad Italiam uenerit.

POM. Sabi. Fremebant.] assentiebantur. Curas secludite.] deponite. Incipit à re magis necessaria: id est, ut ponatur timor. Res dura.] propter Barbaros facientes impetum in nostrum regnum. Æneadum.] iam Ilioneus nominauerat Æneam. Quis nesciat.] Virtus Troianorum nota est per orbem terrarum, & ruina. Non obtusa.] Posset dicere, non sumus adeo saeui. Sol iungit.] Sol non auertit equos ab urbe nostra, ut auertit à Mycenis: nonnulli exponunt. scilicet Thyestes concubuit cum uxore fratris Atrei, qui ad ultionem filios epulandum apposuit: ob tantam saeuitiam ferunt solem auertisse cursum. Ego non aliter intelligendum existimo: ut Dido dicat, Nos non habemus adeo obtusa pectora, nec sumus in ea remotissima orbis parte, ut non sint nobis nota gesta Troianorum: nec sol tam auersus iungit equos à Carthagine. Saturniaq; arua.] Timaeus, ut meminit Varro libro 2. de Pecuariis, scribit Graecos uocasse tauros italos, qui à foetu uitulorũ Italiam dixere. Hellanicus Lesbius scribit, Herculem è Sicilia persecutum nobilem taurum, et quaeritando clamasse Italum usq; in mare Siculum, ab eo augurio posteri Italiã dixerunt. Columella ait: Nec dubiũ, cum, ut ait Varro, caeteras pecudes bos honore superare debeat: praesertim autem in Italia, quae ab hoc nuncupationem traxisse creditur. quos enim nostri tauros, Graeci italos uocant. Dionysius ait: Italia dicta est ab eius pronepote Italo. is imperauit intra sinus duos, Iapetinum & Syllaceum, & fuit Oenotrus genere. Ante Herculem Graeci Hesperiã & Ausoniam dicebant. De ubertate Italiae sic Dionysius ait: Vt omittam nostros Italos, ipse quidem nullam terram ubertate rerum omniũ Italiae comparabo: in qua uidi trium fructuum culturas, aestiuam, hybernam, autumnalem. et hoc in Campano argo. nõ mirum ergo, si uberrimam terram, Saturniam dixerũt. nam Saturnus putatur Deus largitor omnis felicitatis et fertilitatis. ideo pinguia arua huic Deo dicata erant. Erycis fines.] Eryx Butae & Veneris filius, in monte Siciliae urbem sui nominis condidit, & templum Veneri ingens, cui etiam Æneas dona obtulit. inde Erycina Venus.

VAR. Lect. Soluite corde metum Teucri, secludite curas.] In antiq. plerisq; lib. Metus legitur, numero multitudinis. Et in longe pluribus, Seducite curas: tamen Secludite, agnoscit Seruius. Virosq;, et tanti.] Antiqui pleriq; lib. Aut tanti, legunt. Vultis & his mecum pariter considere regnis.] Romanus liber non Regnis, sed Terris, legit: nempe quod nonnulli pertinacius defendunt, ad asperitatem euitandã, quae est in concursu re syllabae geminatae.

IOAN. Scop. [redacted]

[redacted] A

DON Non obtusa adeo gestamus pectora Poeni, Nec tam auersus equos Tyria sol iungit ab urbe.] Corda inquit nostra non sunt ab humanitatis partibus aliena: nec sic uiuimus, ut solis equi tum cursus suos à nobis auertant, quum aliquod apud nos nefarium scelus perspexerit. Seu uos Hesperiam magnam, Saturniaq; arua, Siue Erycis fines, regemq; optatis Acestem, Auxilio tutos dimittam, opibusq; iuuabo.] Prosequitur summam beneficiorũ suorũ, nihilominus & propositis respondens. Dixerat enim Ilioneus, si regem receperimus incolumẽ, tendemus ad Italiã: si autem contra meritum suum aliquid inhumanitatis acciderit, pergemus ad Siciliam. ait Dido, Non faciam contra Troianorum uoluntariam dispositionem: quocunq; ire uolueritis, non tenebo inuitos, & omni subsidio adiuuabo nauigantes. Vultis & his mecum pariter considere regnis?] Ecce plena beneuolentia eos in societatem uocat regni, qui omnia desperauerant. Vrbem, quam statuo, uestra est.] Primò dixit, mecum considere regnis: nunc autem auxit studium beneuolentiae, plenam illis possiden- B dae urbis offerens facultatẽ. Multi uitium putant esse, quia dixit Vergilius, uestra est urbem: & reuera potest esse, si nõ remoueatur error, ordinatione sensus effecta. sic enim accipiendum est, Quam statuo urbem, uestra est. Subducite naues, Tros Tyriusq; mihi nullo discrimine agetur.] Huic parti non plenè respondet. Ilioneus quippe postulauerat, Quassatam uentis liceat subducere classem, Et syluis aptare trabes, et stringere remos. Dido cùm responderet, non obtulit duo, ut subducerent naues, & componerent. Subducite, inquit: noluit de componendis aliquid loqui. Nouerat enim se dixisse, Subducite naues: addẽs, Tros Tyriusq; mihi nullo discrimine agetur.] Ne arbitrarentur Troiani inferiores se fore, miro ingenio temperauit, ut diceret Troianos uno cum incolis futuros affectu, ut honorificam se ostenderet iuxta hospites, non eos postponẽdos Tyriis: nec deiiceret suos, & inter populos inimicitiarum causas immitteret, si peregrinos faceret potiores iis qui cum ea de Tyro in tanta necessitate nauigauerant. Atq; utinam rex ipse noto compulsus eodem Afforet Æneas.] Quia aduertit Troianos satis de salute regis sui es- C se sollicitos, ultro offert inquisitionis eius auxilium, & optat aduentum. Equidem per littora certos dimittam.] Certos, dixit, exploratae diligentiae homines: atq; ut satiaret oblati beneficii gratiam, addidit, Et Libyae lustrare extrema iubebo, Si quibus eiectus siluis aut urbibus errat.] Hoc ostendit Vergilius, sub Didonis imperio non illam tantum, quae condebatur, sed multas alias fuisse ciuitates. His animum arrecti dictis, & fortis Achates, Et pater Æneas, iamdudum erumpere nubem Ardebãt.] Suprà enim dixit, Laeticiaq; metuq; auidi coniungere dextras Ardebant, sed res animos incognita turbat: Dissimulant, & nube caua speculantur amicti, Quae fortuna uiris, classem quo littore linquant. Quum igitur omnia cautius explorassent, ne Dido quasi absentem Æneam iuberet inquiri, consilium fuit, ut ultro sese offerrent, qui fuerant iam de sua ac suorum salute securi. Prior Æneam compellat Achates: Nate dea.] Licet socius, tamen quia fuit inferior, non nomine suo eum appellauit, sed eum omni honorificentia, omisso uero nomine, natum dixit ex dea: reliqua breuiter explicat, quae eos sollicitauerant. Nate dea, quae

nunc

A nunc animo sententia surgit? Omnia, inquit, tuta uides, classem, sociosq; receptos. Vnus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi Submersum, dictis respondent cætera matris.] Confirmatis rebus prosperis, animo ardebant rupta nube, omnium se præsentare conspectibus, ut Didoni gratius fieret suscepisse se faciliori uia, quem magno labore cupiebat inquiri. Considerandū est, quomodo hic quoq; teneat poeta dicendi uirtutē, quemadmodū locis suis personarum merita discernat ac seruet. Inferior Achates fuit, & meliorem prudentiam debuit Æneæ tribuere, quem constabat esse potiorem. Sic ergo induxit priorem Achatem loquentem, ut sine uitio eius & nota, cum quo fuerat locuturus, sermonem faceret: ne si prior loqui cœpisset, uideretur arrogans & superbus. Expectare enim debuit arbitrium potioris, nec debuit sensisse uideri, quod ille non aduertisset. Temperatur mirè totum, & inducitur Achates nō tam faciendum suggerens, quàm quid tum faciendū esset, seruata sine dubio honorificentia eius qui consilio et autoritate præstaret. Quæ nunc animo sententia surgit?] Interrogantis hæc uox est, non indicantis aut iubentis. Omnia tuta uides, classem, sociosq; receptos.] Ne specialitas properantibus prolixitate sua faceret moras, clause dixit classem, clause dixit socios, ut citò transiret. Dictis respondent cætera matris.) quàm citò per uniuersa transijt: constabat enim illi, quam securitatem mater per auguria promisisset. Vix ea fatus erat, cùm circumfusa repente Scindit se nubes, & in æthera purgat apertum.] Non dixit ex nube caua speculantur, sed nubes ab ipsis abscessit, ut ostenderet Æneæ commodis etiam rerum naturam seruisse. Tamdiu, inquit, cælati sunt nubis obtentu, quandiu necessitas fuit: ubi opus non erat, sponte discessit.

Vrbem quam statuo uestra est. subducite naueis:
Tros, Tyriusq; mihi nullo discrimine agetur.
Atq; utinam rex ipse, noto compulsus eodem
Afforet Aeneas. equidem per littora certos
Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo:
Si quibus eiectus siluis, aut urbibus errat.
His animum arrecti dictis, & fortis Achates,
Et pater Aeneas, iamdudum erumpere nubem
Ardebant. prior Aeneam compellat Achates:
Nate dea, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta uides, classem, sociosq; receptos.
Vnus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi
Summersum: dictis respondent cætera matris.
Vix ea fatus erat, cùm circunfusa repentè
Scindit se nubes, & in æthera purgat apertum.
Restitit Aeneas, claraq; in luce refulsit,
Os humerosq; deo similis: nanq; ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, lumenq; iuuentæ
Purpureum, & lætos oculis adflarat honores.
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flauo

SER. Vrbem quam statuo uestra est.] Multi ἀντίπτωσιν uolunt, ut sit pro B Vrbs. sed si sic intelligamus, Quam nihilominus sequitur, & antiptosis fit per casus mutationem: debuit enim dicere, Vrbs quæ statuitur. Melius est ergo Vultis, bis intelligere, ut sit ζεῦγμα à superiori uersu cōnectens sequentem, hoc modo: Vultis regnis his considere? uultis urbem quā statuo? uestra est. ut est, Eruet ille Argos, Agamemnoniasq; Mycenas, Ipsumq; Aeacidem: subaudis, Ille. alter enim Pyrrhum uicit, alter Mycenas. Item, Non ignara mali miseris succurrere disco. subaudis, non disco. Agetur.] regetur. Noto compulsus eodem.] C Aut quouis uento, aut reuera Noto, qui de Syrtibus Carthaginem ducit. suprà enim Ilioneus: In uada cæca tulit, penitusq; procacibus Austris. Eodem.] O naturaliter longa est. sed si corripiatur, metri est: ut, Vno eodemq; tulit partu. Afforet.] adueniat: temporis est futuri. Equidem.] In omni Vergilio, Ego quidem significat: sed in alijs & pro Quidem tantùm ponitur. ut Tullius, Ego equidem cæteras tempestates. Item Persius, Non equidem hoc dubites amborum fœdere certo Consentire deos. &, Per me equidem sint omnia protinus alba. Certos.] aut ueloces, aut fideles: utrunq; enim hoc loco significat. Aliquando & firmos: ut Sallustius, Apud latera certos locauerat. aliquando & deliberati iudicij: ut, Æneas medium iam classe tenebat Certus iter. Lybiæ lustrare extrema iubebo.] κατακρηστικῶς: nam Dido Libyæ regna non tenet. Eiectus.] naufragus: ut, Eiectum littore, egentem. Animum arrecti.] Nota figura est. Iamdudum.] Et citò significat: ut, Iamdudum sumite pœnas. & olim, ut hoc loco. Surgit.] oritur. & est translatio corporis ad animum: ut alibi, Stat conferre manum Æneæ. Quem uidimus ipsi Summersum.] Quod antè doloris fuerat, ut Ipsius ante oculos: nunc cōsolationis est, quum cernit omneis incolumes. Dictis respondent cætera matris.] modò consentiunt: quia dixerat suprà Venus, Nanque tibi reduces socios. Alibi Respondet, respicit: ut, Respondet Gnosia tellus. Scindit se nubes.] Nubes tantū dicamus, non nubs: licet dicamus Trabs trabes, stirps stirpes, prex preces, plebs plebes. Sed de his tantū quæ legimus, sunt ponenda: non enim artis sunt, sed usurpationis, qua metri causa utuntur poetæ, ut uel minuāt, uel augeant nominatiuū. inde est & supellex supellectilis. Restitit Æneas.] abscedente scilicet nube. Claraq; in luce refulsit.] Laus est nimiæ pulchritudinis, cui nec lucis claritas derogauit. Os humerosq; deo similis.] simileis humeros habens Deo. et est Græca figura συνεκδοχὴ, ut suprà diximus. Ipsa.] aut quod sequitur, Nato genitrix. aut certè ipsa pulchritudinis dea. Decorā cæsariem.] A cædendo dicta Cæsaries: ergo tantùm uirorum est. Quòd autem dicit, Decoram cæsariem, uult etiam in Ænea naturalem fuisse pulchritudinem, ne si totum tribuat Veneri, nil Æneæ sit reliquum: uel contrà nil relinquatur matri fauoris, quod sequens melius indicat comparatio. ut Horat. Fortes creantur fortibus. Magna arte nec eruditioni aliquid, nec natalibus derogat. Iuuentæ.] Iuuentus est multitudo iuuenum: ut, Rebus spectata iuuētus. Iuuentas, dea ipsa, sicut Libertas. Tullius: Iuuentate pocula ministrante. Iuuenta uerò, ætas: unde, Et mēbra decora iuuētæ. Sed hæc à poetis cōfundūtur plerunq;. Purpureū.] pulchrū & floridū: ut Horat. Purpureis ales olorib. Lætos honores.] nō terribiles, ut esse in uiris fortib. solēt. Notādū aūt, semper reges formosos describi, ut dignitas et autoritas magis ad sui cōtemplationē obseruantiamq; alliciat.

POM. Sabi. Vrbem quam.] uestra est urbs, quam nunc statuo, id est, ædifico. Tros.] Habebo Troianos, ut Tyrios. Certos.] non uanos, sed fideles. Lustrare.] circuire.

 Extrema.]

Extrema.] intelligit littora. Eiectus.] à mari. Vnus.] Orontes. Matris.] prædixit Venus in filuis, fore ut inueniret suos Carthagine. Nubes.] Nubes est crassus aer, qui soluitur in serenitatem. Apertum.] purum & serenum. Restituit.] soluente se nube. Luce.] puro aere. Os, humeros.] habebat Æneas os & humeros diuinos. humeros, propter cæsariem: os dicit gratiam aspectus. hæc erant Veneris præcipua dona.* in finium ornatus capitis sunt capilli, in colore iucunditas, in oculis gratia. hæc tria faciūt diuinū aspectum. Manus.] artificis.

VAR. Lect. DON. Iamdudum erumpere nubem.] In libris antiquis, Abrumpere, legitur.

Restitit Æneas, claraq; in luce refulsit.] Quantū gratiæ dedit Æneæ, quum illum dicit suo splendore tribuisse lucem quàm diei meliorem? Dicit iam, unde tantus apparuisset. Os, inquit, humerosq; deo similis: nanq; ipsa decoram Cæsariem nato genitrix lumenq; iuuentæ Purpureum, et lætos oculis adflarat honores.] Beneficia hæc haud difficulter præstiterat, quia mater fuisset, & dea. Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flauo Argentū, Pariusue lapis circundatur auro.] Tantū inquit splendore suo Æneas addidit gratiæ luci, quantū ebori manus attribuit, uel quantū addit aurū argento. Tum sic reginā alloquitur, cunctisq; repente Improuisus ait.] Tanta celeritate factum est, ut improuisus cunctis ueniret ad uerba, quē nudauerat nubis abscessus, quē monstrauerat naturalis lux, & proprius splendor, ipsa potior luce cōpleta suggestione, neq; Æneas respōdit. Præuenit enim euentus rerū, qui eos reddidit luci. et quia iam uenerāt in hominū cōspectū, mutata ratione temporis, ratione loquēdi nō immerito mutare debuerūt. Restitit Æneas (ut dictū est) sed aliquāto melior quàm fuit: hoc enim pollicita propter Iunonia hospitia, procurauerat mater, ut amore potius quàm odio dignus uideretur. Cōparatur aurò, ebori, et argento, quæ cū per se splendeāt, meliora tamē fiunt, si his uel artificis manus, uel gratia societatis accedat. Quòd aūt cōparatur deo, nō fuit fauoris poetæ, cum sit nepos Iouis, & filius Veneris, perindeq; et Cæsaris ipsius affinis. Hunc aūt omni occasione laudat Verg. atq; ita, ut præcipui uiri laudandi sunt: nā uirorū forma et splendor corporis iunguntur fortitudini. Sola enim pulchritudo corporis sine fortitudine plurimorū obfuit famæ: coiūcta uero, ornare consueuit uirū forte. Per corporis igitur partes, ut appareat in illo quid decoris, quid fortitudinis fuerit: nam ipsa decorā cæsariē nato genitrix, lumenq; iuuentæ purpureū, et lætos oculis adflauit honores. Hæc ad partes pulchritudinis pertinet: ad uirtutis aūt, quòd suprà laudauit humeros eius, ut fortitudinem corporis demōstraret. Nato, inquit, genitrix duo posuit lumina, infiniti inter se atq; inæstimabilis meriti. Quicquid enim possunt parentes, libenter cōferunt suis filijs. Interea cōparatur Venus artifici, quæ sic ornauerat filiū. Enumeratis igitur speciebus, Æneas introducitur loquēs. Tum sic reginā, inquit, alloquitur.] Prior enim ipse debuit loqui, ante omnia, ut quis esset nunciaret nescienti: deinde, ut gratias ageret ob eam causam, quā ipse oculis et auribus cōprobasset, ut ostenderet illic se fuisse præsentē, unde sermonis sui sumpsit exordiū: Corā quē quæritis adsum, Troius Æneas, Libycis ereptus ab undis.] omnibus quæ audierat præsens. nec pleno uersu respondit: celeritate enim opus fuit, ut cito ad agēdas gratias perueniret, dicendo, corā adsum, quē quæritis & pluralē numerū tenēdo, ostēdit Æneā & Didoni simul et Ilioneo respondisse. Ilioneus enim dixit: Quē si fata uirū seruāt, si uescitur aura Æthereа. Item, Sin absumpta salus, & te pater optime Teucrū. Dido uerò dixerat, Equidē per littora certos Dimittā, et Libyæ lustrare extrema iubebo, Si quib. eiectus syluis aut urbibus errat. Quod aūt ait, Adsum Troius Æneas, ne Didoni tantū uideretur dixisse, cui fuit incognit9, Libycis ereptus ab undis: quia Ilioneus et Dido arbitrabātur eum uiolentia maris oppressum, utrisq; intelligitur demonstrare. O sola infandos Troiæ miserata labores.] A

Magna arte dixit hāc laudē, usq; adeò ut et speciale prædicatione cōplexus sit, et cæteris laudib. dicēdi instructam dederit formā. Prima pars rhetoricæ disciplinæ fuit, quòd loci, et tēporis, & personæ, optimè gnarus, loquens apud Carthaginē, hoc est, in ciuitate quæ propter Iunonem potuisset esse inimica: loquēs in ipso aduersariæ tēplo, & apud eam quæ summā teneret Imperij, atq; eo tempore quo post naufragiū euadēs terras ipsas cupiebat, nihil sit de Iunonis factione cōquestus, gratias agit, nullū culpās, nullius cōmemorās impressionē. Sola, inquit, miserata labores nostros.] Quū dicit solā iuxta Troianos extitisse beneuolā, et laudat factū, ex eo quia carebat exēplo: et miratur occultè illic inuentā requiē, ubi euidentissimū periculū sperari potuerat. Causas præterijt aduentus sui, quia has dudū reginā Ilioneo narrāte cōpererat. Quæ nos, scilicet, nos reliquias Danaū, quomodo satis apertū est: nā infiniti eo tempore perierūt, quo etiā ipsa ciuitas cōcidit Troianorū. Reliquias terræ idcirco dixit, quia fugiēs de Troia quū Cretam uenisset, multa luis cōtagione perdidit. Reliquias maris, quia cōstabat naufragio, quo in littora Carthaginis eiecti sunt, Oronte interijsse. Omnib. exhaustos iam casibus, omniū egenos, Vrbe, domo socias.] Currit per amplificationē, ræstitorū, extollens in maius quod fuerant cōsecuti. Omnibus, inquit, exhaustos iam casibus. Quū dicit se aduersis casibus exhaustum, ostendit inopiam non originalem, quasi abiectæ personæ, sed fortunæ uiolentia extitisse. Omnium egenos.] Quod est inter mortales difficilimum tangi misericordia, quum quis inopem uiderit et egentem. Deniq; ut poeta comprobaret, hoc ipsum confecuta reprehensione Didonis complexus est, quæ ratio misericordem in causa miserorū fecerit Didonē. Non ignara, inquit, mali miseris succurrere disco. Argumentū laudis multiplicat dicens, Vrbe, domo socias. Ambulabat autem ad humanitatem demonstrandam, si in ciuitatem fuissent suscepti. Suscepti sunt uoluntate Didonis tanta benignitate, ut illos non tantum in hospitum, sed etiam in societatis fœdera uocauisset. Hinc iam docet poeta, quæ sunt curanda in laudibus. nam imparem se in reciprocis rependendis debuit demonstrare: sed quū hoc uellet exequi, inuenit occasionem, nec tamen à laudationis officio alienā, quā multitudinē Troianæ gentis laudaret, quæ per orbē sparsa apud Carthaginē in numero exiguo fuit. Idcirco ait, Grates persoluere dignas Nō opis est nostræ Dido, nec quicquid ubiq; est Gētis Dardaniæ, magnū quæ sparsa per orbē.] Neq;, inqt, nos pauci gratias cōpetētes referre possum9 beneficijs tuis: sed nec omnes nostri, si ex toto orbe, qui sparsi sunt, colligātur. Dij tibi (si qua pios respectāt numina, si quid Vsquā iusticiæ est, et mēs sibi cōscia recti) Præmia digna ferat.] Quoniā beneficijs tuis, multis, magnis et singularibus, atq; cæteris præferēdis, humanæ uocis obsequia respōdere nō possunt: habeamus deos, qui tibi pro nobis quæ mereris exoluāt. Ipsi enim humanos actus et ppendere iustius possūt, et æquitate discernere. Sequitur alter locus lau-

A cus laudis. Quæ te tam læta tulerunt secula?] Quibus, inquit, seculis, tu sola talis prouenire meruisti? hoc est dicere, Cur non & alij similes nati sunt? hoc est quod supe rius dixit, O'sola infandos Troiæ miserata labores. Hoc uult obscurè disputare Vergilius, seculorũ esse, ut boni uel mali nascãtur. Vnde apparet dicẽtis intẽtio, qui hoc cupit adstruere, quærẽdo secula, quibus Dido talis potuit nasci, quia cum per orbẽ totũ Troiani iactati sint, solã beneuolam, humanã & largã inuenire potuerũt. Qui tanti talẽ genuêre parẽtes?] Quia nascẽdi ratio per parẽtes prouenit, horũ est felicitas, si præcipuos suscipiãt liberos. Quæruntur secula, quærũtur parẽtes. Dido sola in toto orbe iustissima memoratur, ut totũ singulare sit eius quod summũ est, nec habeat cũ aliquo societatẽ uel cõparationẽ. Quod dixit, Dij tibi præmia digna ferant, conclusit. Verùm, ne remittẽdo superius omnem reciprocã uicẽ, ipse uideretur totam necessitudinem reiecisse, Deorũ, inquit, sit cura præmia referre meritis tuis: quod humana mens exequi non potest. Pòst non tacebo laudes tuas: nam infrà, Dum fluuij current, dum montibus umbræ Lustrabunt, conuexa
B polus dum sidera pascet, Semper honos nomenq; tuũ laudesq; manebunt.] Hoc genere ostenditur futurus omniũ elementorum & uniuersarum rerum finis, quum dicitur, quamdiu fluuij currendo miscebuntur fluctibus maris, quamdiu stabit cum sideribus cœlum, quamdiu solis umbra uel lunæ lustrauerint conuexa montium. deniq; & alio loco dixit, Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxũ Accolet, imperiumq; pater Romanus habebit. Quæ me cunq; uocant terræ.] Hoc est, quæcunq; terræ me uocãt. Subtiliter se nec cessaturum dixit, nec est pollicitus habiturum, ne læderet Didonis animũ offerentis societatem regni, aut de consensu teneretur. Sic fatus, amicum Ilionea petit dextra.] Rectè amicum dixit, & hunc cæteris antepos uit: tunc enim melius probantur amicitiæ, sicut Ilioneus fecit, ut amicus præsens amici absentis causam sic tueatur ac seruet, ac si assistente eo uideatur esse completum. Leuaq; Serestum.] Intelligamus amicos ad ambos pertinere, sed prælatũ, cui dextra porrecta est. Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido, Casu deinde uiri tanto, & sic ore locuta est.] Primò, inquit, aspectus Æneæ sic Didonis animum cõmouit, ut obstupuerit, uisa eius forma, casum eius deniq; miraretur. Redeamus ad superiorẽ eius descriptionem, inueniemus stuporis eius causas: dixit enim, Os humerosq; deo similis, & cætera. Rectè ergo cõmota Dido obstupuit. Casu deinde uiri tanto.] primò, inquit, reginã tanti uiri cõmouit aspectus: secundò casus, quo liberari potuit, & ad ipsam nullis uisus repente peruenire. sic tamen & ipsa respondit:

Argentum, pariusue lapis circundatur auro.
Tunc sic reginam alloquitur, cunctisq; repentè
Improuisus ait: Coràm, quem quæritis, adsum
Troius Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
O'sola infandos Troiæ miserata labores:
Quæ nos, relliquias Danaûm, terræq;, marisq;
Omnibus exhaustos iam casibus, omniũ egenos,
Vrbe, domo socias. grates persoluere dignas
Non opis est nostræ, Dido, nec quicquid ubiq; est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbẽ.
Dij tibi (si qua pios respectant nũmina, si quid
Vsquam iusticiæ est, & mens sibi conscia recti)
Præmia digna ferant. quæ te tam læta tulerunt
Secula? qui tanti talem genuêre parentes?
In freta dũ fluuij current, dum montibus umbræ
Lustrabunt, conuexa polus dum sidera pascet,
Semper honos, nomenq; tuũ, laudesq; manebunt:
Quæ me cunq; uocant terræ. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextra, læuaq; Serestum,
Pòst alios, fortemq; Gyan, fortemq; Cloanthum.
Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,
Casu deinde uiri tanto, & sic ore locuta est:
Quis te nate Dea per tanta pericula casus
Insequitur? quæ uis immanibus applicat oris?
Tu'ne ille Aeneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygij genuit Simoẽntis ad undã?
Atq; equidem Teucrum memini Sidona uenire,
Finibus expulsum patrijs, noua regna petentem
Auxilio Beli. genitor tunc Belus opimam
Vastabat Cyprum, & uictor ditione tenebat.

SER. Manus.] uel artificis, uel ars ipsa. Ebori decus.] Ebur à barro, id est, elephanto dictum: ut Horatius, Quid tibi uis mulier nigris dignissima barris? Sanè naturam huiusmodi nominis nec deriuatio, nec obliqui casus seruant: eboris enim, & eburneus facit, nõ eburis, sicut murmuris, nec eburcus. Pariusue.] Lapis cãdidissimus est, Lyg
C dinus nomine, qui apud Parum nascitur insulam. Tũ sic.] Et sui gratia præpotens, et matris auxilio. Coràm quẽ quæritis adsum.] Hoc loco distinguẽdum: nam si unum esset, Adest diceret, nõ adsum. O'sola.] Propter Polymnestoris factum, qui fide uiolata defecit ad Græcos, ut ostendit in tertio. Miserata.] Et misereor & miseror unum significant: sed miseror accusatiuum regit, ut hoc loco. Item, Nec miseratus amãtem est. Misereor genitiuum: unde est, Miserere animi nõ digna ferentis. & plerunq; cum datiuo. Quæ nos relliquias Danaûm.] Si Troianos significat, simpliciter intelligendum: si ad se refert, quòd Achillem euasit fauore Neptuni. Terræq; marisq;.] Terræ, propter Cretensem pestilentiam: maris, propter Orontis interitũ. Om

nium egenos.] Eget honestius genitiuo iungitur quàm ablatiuo, cui iungit Cicero: ut, Eget ille se natu. Item contrà Vergilius: Quorum indiget usus. Vrbe, domo socias.] hoc est, & publico et priuato dignaris hospitio. Non opis est nostræ Dido.] Opis, id est, possibilitatis. Secũdũ Atteiũ Philologũ, Opes numero tantũm plurali diuitias significant: ut, Troianas ut opes. numero tantùm singulari, auxiliũ: ut Terentius, Iuno Lucina fer opem, serua me obsecro. utroq; numero, possibilitatem. Nec quicquid ubiq; est.] Meminit historiæ. Multi enim post excidium Troiæ orbis diuersa tenuerunt, ut Helenus Epirum, Antenor Venetiam, alij Sardiniam, secundum Sallustium: alij uicina Syrtibus loca, secundum Lucanũ: ut, Portusq; quietos Ostendit Libyæ Phrygio placuisse magistro. Si quã.] siquidem. ut Horatius, Si quã tamẽ impiæ Non tangẽda rates transiliunt uada. nec enim congruit optare dubitantẽ. Aut certè ad se retulit, qui cum pius esset, tot laborabat incommodis. Si quid Vsquam iusticiæ est.] si ualet apud homines iusticia. Et mens sibi conscia recti.] Secundum Lib. 1. od. 3.

Stoicos, qui dicunt ipsam uirtutem esse pro præmio, etiam si nulla sint præmia. unde & Cicero: Conscientia bene actæ uitæ, multorumq; benefactorū recordatio iucundissima. Quæ te tam læta tulerunt Secula?] Alibi, Nati melioribus annis. Felicitas enim temporum ex nascentiū meritis comprobatur. Qui tanti talem genuere parentes?] Secundū artem rhetoricam, parenteis, quos ignorat, laudat ex liberis. Simul sciendum, omnia hoc loco laudis præcepta seruata. nam & à parentibus laudauit: ut, Qui tan ti talem genuere parentes? & ab ipsa: ut, Vrbe, domo socias. & à futuro: ut, Nomenq; tuum, laudesq; manebunt. In freta.] Abusiuè modò maria: nam propriè Fretum est mare naturaliter mobile, et terris uicinum, aut inclusum: ut fretum Siculum, ab undarū feruore nominatū. Dum montibus umbræ Lustrabunt conuexa, &c.] Alij hoc loco distinguunt, & dicunt: quamdiu inclinata in mōtibus latera umbræ per solis flexum circumibūt: ut, Lustrat Auentini montem. aut Lustrabunt, inumbrabunt: unde Lustra, & ferarum cubilia, & lupanaria per contrarium dicimus, quia parum illustrantur: aut lustrum faciēt montibus, id est, rotatu solis uertentur, circa montium sinus. Alij tamen conuexa sidera uolunt, id est, pendentia: ut, Et cœli conuexa per auras, id est, suspensa: planetasq; intelligunt, qui non sunt fixi, sed in aere ferūtur. Pasci autem aquis marinis sidera, id est, cœlestes ignes, Physici docent: secundū quos ait Lucan. Atq; unde plusquam quod disgregat aer. Quæ me cunq; uocant terræ.] id est, ubicunque terrarum habitauero. Est autem τμῆσις, Quæcunque. Obstupuit.] animo perculsa est, quod iam futuri amoris est signum. Primo aspectu.] id est, pulchritudine. Casu deinde.] id est, miseratione. Et sic ore locuta est.] Pleonasmos: sicut, Vocemq; his auribus hausi. Quis te nate dea.] Quis, qualis. admirantis est enim, non interrogantis: ut, Quis globus ô ciues. nō enim interrogat ille qui nunciat. Hoc autem Dido, ut pòst indicat, ex Teucri narratione cognouit. Quæ uis.] qualis. Immanibus oris.] ut Sallust. Mare sæuum, id est, importuosum. Applicat.] Secundum præsentem usum per d prima syllaba scribitur: secundum antiquam orthographiam, quæ præpositionis ultimam literam in uicinam mutabat, per p: secundum euphoniam, per a tantum. Præpositio enim, cùm ad compositionem transierit, aut uim suam retinet, ut Induco: aut mutat ultimam literam, ut Sufficio: aut perdit, ut Coeo. Dardanio Anchisæ.] Bene Anchisæ addidit: cum multis enim Venus concubuit. Sed sciendum, Anchisen pastorē fuisse, & cum eo amato Venerem cōcubuisse. unde Æneas circa Simoim fluuiū natus est. Deæ enim uel nymphæ enituntur circa fluuios, uel nemora: quod quum iactaret Anchises, afflatus fulmine, oculoq; priuatus est. Teucrum Sidona uenire.] Historia hoc habet: Herculem quum in Colchos iret, perdito Hyla post peragratam Mysiam nauibus Troiam uenisse, à cuius portu quū eum Laomedon arceret, occisus est: & eius filia Hesiona belli iure sublata, comiti Telamoni tradita est, qui primus ascenderat murum. Vnde natus est Teucer. nam Aiacem ex alia constat procreatum. Tum Hercules Priamum quoq; redemptum à uicinis hostibus in paterno regno locauit. Vnde & Priamus dictus est ἀπὸ τοῦ πρίαμαι, emo. Cæterùm quæ de liberata dicuntur Hesiona, constat esse fabulosa. Sed Teucer quum Troia euersa sine fratre esset reuersus, qui se furore propter perdita Achillis arma interemerat, Salamine pulsus Sidona uenit, ex quo Dido cuncta cognouit. Aiax autem Achillis patruelis frater fuerat, quoniam Telamon & Peleus fratres fuerunt, Æaci filij. Vastabat Cyprum.] Quam subactam concessit Teucro, ut in ea collocaret imperium. Casus.] Hoc loco ruinæ, non fortunæ intelligendus est casus. A

Parius'ue lapis.] Parium marmor dicitur à Paro insula, quæ est una Cycladum. Ebori.] Ebur dignius et pulchrius est addito auro, sic argentum, & sic marmor Parium. Dentes elephanti propriè ebur sunt: penuria aliquando factum est, ut ipsa ossa secarentur. Infandos.] Quia cum dicuntur, renouant dolorem aduersa. Non opis.] nos non possumus, & tota facultas Troianorum, qui sparsi sunt per orbem. Si qua pios.] Si in aliquo loco muneribus compensatio datur, & si est apud mortales iusticia. Recti.] rectitudinis, id est, iusticiæ. Quæ te.] Obstupescit tanto beneficio Æneas: ideo ait, quasi ignoret, Quæ tam felicia secula tulere te. de parentibus licet ignoret: tamen cum dicit Tanti, arguit à beneficio Didus, magnos fuisse eius parentes. Tulere.] quasi admiratiuè. Dum montibus umbræ.] Possumus dupliciter intelligere, dum umbræ lustrabunt conuexa in montibus: & dum polus pascit conuexa sidera, id est pendentia in conuexo polo. Vocant terræ.] Vbicunq; habitauero, semper celebrabuntur laudes & honores tui. Casus.] sors te uentilat, et admiratur. cum interrogatione. Vis.] ira uenti, & procellæ. Immanibus.] tempestuosis. Ad undas Simoentis.] Poetæ semper ad flumina inducūt parientes Nymphas & Deas. de Simoente uide suprà. Teucrum.] Hercules uictor primi belli Troiani Hesionā Laomedontis filiam Telamoni dedit, unde nati Aiax & non Aiax Teucer: qui ob fratris necem pulsus, Salamine diu errauit. tandem in Hispania quieuit, condita Carthagine. Iupiter rapuit Æginam filiam Asopi, & in insulam quæ ab ea dicta est, abduxit. Salamis etiam filia Asopi fuit rapta à Neptuno, aduecta in insulam Æginam fecit urbi nomen. Scribunt aliqui, Teucrum hunc condidisse in Cypro Salaminem. Opimam.] Romani cæpere Cyprum propter diuitias: nam deliciarum mater est. POM. Sabi. B

Ilionea petit dextra, læuaq; Serestum.] In Longobardico libro, pro Serestum, Sergestum scriptum est. Quæ Dardanio Anchisæ.] Sunt qui, Anchisa, casu septimo legant. VAR. Lect. C

Quis te nate dea per tanta pericula casus Insequitur? quæ uis immanibus applicat oris?] Dicendo in prima parte sermonis sui, Nate dea, ostendit se aliquam generis eius habere noticiam: & hoc licet apud Æneam possit esse mirabile, addidit indignè illum pati, ut ex dea genitus, delatus sit per naufragia ad regiones sæuas. Tu'ne ille Æneas, quē Dardanio Anchisæ alma Venus Phrygij genuit Simoentis ad undam?] Ecce & locorum tetigit, et Æneæ ipsius nomen, & personam parentum: ostenditq; se miseratione commoueri, quum dicit, Per tanta pericula, quis te casus insequitur natum ex dea? Miratur enim, quæ debuit potentia numinis sui demonstrari, aut tueri filium contra omnia incommoda, nec tamen fecit. Vt autem Æneæ admirationē auferret, qua idem teneri potuit, exponit ipsa quomodo factum sit, ut & ipsum (quamuis opinione) & genus eius nosceret: Atq; equidem Teucrum memini Sidona uenire, Finibus expulsum patrijs, noua regna petentem Auxilio Beli, genitor tum Belus opimam Vastabat Cyprum, & uictor ditione tenebat. Tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis Troianæ, nomenq; tuum, regesq; Pelasgi. DON

A Pelasgi. Me quoque.] Quando, inquit, Teucer pulsus patrijs regnis, ibat ad nouam sedem colendã, transijt per patriam meam, & susceptus hospitio retulit & casum Troiæ, & nomen tuum, & Græcorum cõmemorationem fecit: ex eo noui omnia, & memoria tenui. Expositis causis, & narrato ordine fabulæ, offert ultro hospitium, maiorem humanitatis suæ gratiam sperans, si eiusmodi beneficium non petita conferret. Quare agite ô tectis iuuenes succedite nostris.] Quum dicit, Quare agite, hoc debet intelligi: Quum uideatis uos non esse incognitos, nota autẽ esse mala uestra: & morem esse familiæ meæ, ut uenientes excipiat, sicut Teucer à patre meo susceptus est, ipsa quoque uos tectis meis excipiam. Me quoque per multos similis fortuna labores iactatam, hac demum uoluit consistere terra.] Nec pudeat, inquit, quòd tantùm uos attriuerit aduersa fortuna: quum enim interuenit maior uis, æquo animo sustinenda est. Atque ut hoc persuaderet, propo nit exemplum suum, & dicit causas miserationis suæ. ait enim, Et me, quam uidetis uelut felicem, aliquando infelicitas pressit, qua factum est ut iactata per infinita incom B moda, ad hæc loca fortuna cogente perducta sim. ut ostenderet, etiam se inuitam in ipsis regionibus sedem collocasse. Non ignara mali miseris succurrere disco.] Non disco, inquit, quantum laborem sustineant, quos aduersa fortuna persequitur: didici enim malis meis, quemadmodum succurrere miseris debeam. Sic memorat, simul Ænean in regia ducit Tecta, simul diuum templis indicit honorem.] Vt ostenderet plenam benignitatem animi, & Æneam duxit ad domum, & ob eius aduentum honorẽ templis indixit, ut esset publica gratulatio, & ad societatem fœderis illius etiam deorum fauor accederet. Dehinc moralitas sequitur, qua ostendatur humanitas plena. Non enim omnes aderant, aut uniuersi poterant Didonis interesse conuiuio. Præsentes igitur detenti sunt, qui epulas summerent cum regina: absentibus et in littore constitutis misit necessaria uictui, quæ abunde superessent. Et quia munera cum ornatu suo Vergilius tangit, idcirco posuit: Nec minus interea socijs ad littora mittit Viginti tauros, magnorum horrentia centum Terga suum, centum pingueis C cum matribus agnos, Munera lætitiamque dei.] Viginti, inquit, tauros, ut numero & genere animaliũ ornaret, quod laudare disposuerat. Si enim taceret de tauris, taceret & eorum meritum qui hos fuerãt percepturi. plerunque enim pro accepturi persona, aut maioris meriti munera, aut minoris mittuntur. Magnorum horrentia centum Terga suum. Ecce & hic à numero auxit beneuolentiam dantis: & magnitudine laterum horrentia, pro admirandis posuit. Pingueis centum cum matribus agnos. Non recessit à numeris, nec ab ipsa qualitate. pingueis agnos dixit, qui pingues non essent, nisi & eorum matres tales fuissent. Cito autem per centenarium numerum, ducenta fuisse capita demonstrauit. Munera lætitiamque dei.] In uino tantũ esse missum debemus intelligere, quantum congrueret cæteris, quæ speciatim munera sunt. Ordinatio sensus melius intellectum patefaciet, quæ est talis: Nec minus interea socijs ad littora mittit. et dicit quæ sunt ipsa munera: Viginti, inquit, tauros, magnorũ horrentia centum terga suum, & centum pingueis cum matribus agnos, lætitiamque dei. Littorum fecit mentionem, ut intelligamus alios fuisse in secessu longo, alios in altero littore, qui cum Ilioneo fuerant liberati, ac per hoc omnibus intelligitur misisse, quũ dicit ad littora. At domus interior, regali splendida luxu instruitur.] Alia molitur in descriptione regiæ domus. Nam cùm hospites in conuiuiũ uocamus, pro eorum meritis domum componimus: si mediocres personæ sunt, cum quotidiano ornatu instructio solita remanet: sin uerò magnificæ, addimus multa repentina solitis, ut placeamus his quos officio uolumus promereri. Æneas cum ingenti tamẽ fama nominis sui ueniebat. Domus, inquit, Didonis continuo usu iam splendida instruebatur in meliorem faciem, ne displiceret Æneæ. Idcirco non pronũciandum est, ut simul uniuersa iungantur, sed separentur hoc modo: At domus interior regali splendida luxu: et interiecta mora dicamus, Instruitur: ut iam splendida ex uulgi consuetudine melius ornaretur propter Æneam. Didonis enim splendori assignari uoluit, uel debuit hic ornatus, et Æneæ cõtemplatione cõsiderari, ne si regina ante aduentum Æneæ nullum regiæ ambitionis cultum uideatur habuisse, ut Æneas humilis redderetur, si nihil propter ipsum præter cõsuetudinem iungeretur ornatui. Domus ergo interior excolebatur solito melius. Idcirco dixit Interior, quia in exteriorem partem domus interim Troianos induxerat regina, donec necessaria uictui pararetur. Medijsque parant conuiuia tectis.] Quoniam futurum fuit plurimorum conuiuium, ut fieri solet, ubi omnes conuiuas nõ potuerunt capere, quæcunque membra uel transitus fuerant, stratis plurimis occupantur. hoc est quod dixit, Medijs tectis parant conuiuia. Videamus iam accumbentium ipsorum rationem. hîc enim uirtus facultatum & diuitiarum reginæ consideratur, et meritum singulorũ, qui communicaturi conuiuijs fuerant. Omnia, inquit, conuiuia miro splendore parabantur, sed fuit in ipso apparatu diuersitas propter distantiam personarum. Parabant igitur conuiuia. Arte laboratæ uestes, ostroque superbo.] Hunc locum ex subiectis exponemus, ut appareat cur ostro superbo alia parata sint, alia uerò Arte laboratæ uestes. Cùm enim omneis accumbentes describeret, ait: Cùm uenit aulæis iam se regina superbis Aurea composuit sponda, mediamque locauit: Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus Conueniunt, stratoque super discumbitur ostro. Ecce ostendit quod dixit, ostroque superbo. Item dixit, Nec non & Tyrij per limina læta frequentes Conuenêre, toris iussi discumbere pictis. ut responderet illi parti qua posuit, Arte laboratæ uestes. Honestius (ut fit) habendi sunt hospites, ut ijsdem stratis quibus & regina uterentur: alij uerò toris pictis, hoc est Tyrij.

SER. Ipse hostis Teucros.] Troianorum laudis exaggeratio, quòd etiã ab hoste laudantur. Ferebat.] laudabat, præferebat. Teucrorum à stirpe uolebat.] Propter genus maternũ, ut suprà diximus. et plus est quod dixit Volebat, quasi materno gaudens, refutaret genus paternum. Tectis succedite nostris.] Ad conuiuium uocat: nam suprà dixit, Vrbe, domo socias. Similis fortuna.] Scilicet

Tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
Seque ortum antiqua Teucrorum à stirpe uolebat.
Quare agite ô tectis iuuenes succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Iactatam, hac demum uoluit consistere terra.
Non ignara mali, miseris succurrere disco.

Sic memorat,simul Aeneam in regia ducit
Tecta,simul diuûm templis indicit honorem.
Nec minus interea socijs ad littora mittit
Viginti tauros,magnorum horrentia centum.
Terga suum,pingueis centũ cũ matribus agnos,
Munera lætitiamq; dei.
At domus interior regali splendida luxu
Instruitur,medijsq; parant conuiuia tectis:
Arte laboratæ uestes,ostroq; superbo.
Ingens argentum mensis,cælataq; in auro
Fortia facta patrum,series longissima rerum,
Per tot ducta uiros antiquæ ab origine gentis.
Aeneas (neq; enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidũ ad naueis præmittit Achatẽ,
Ascanio ferat hæc,ipsumq; ad mœnia ducat.
Omnis in Ascanio chari stat cura parentis.
Munera præterea Iliacis erepta ruinis
Ferre iubet:pallam signis auroq; rigentem,
Et circuntextum croceo uelamen acantho,
Ornatus Argiuæ Helenæ,quós illa Mycenis,
Pergama cum peteret,inconcessosq; Hymenæos,

Scilicet aduersa, errandi & aliena inquirendi. *Non ignara mali miseris succurrere disco.*] *Quare non disco? quia non sum ignara.* Bis *enim intelligimus* Non, *ut supra diximus,sic* Sallustius: *Segnior, neq; minus grauis, sed multiplex cura.* *Indicit honorem.*] *id est, iussit fieri supplicationes.* Et *bene* Indicit, *quia* Troiani *inopinatò uenerant.* Feriæ *autẽ legitimæ sunt, aut indictæ.* Indici *aũt dicuntur, quia paupertas maiorum ex collatiõe sacrificabat, aut certè de bonis dãnatorũ: unde &* Supplicia *dicuntur supplicationes,quæ sunt de bonis supplicia passorũ.* Sallustius, *In supplicijs deorũ magnifici.* Hinc *etiã Sacrũ,& uenerabile & execrandũ intelligimus: quia sacræ res de bonis execrandorũ fiebant.* *Terga suum.*] Non *declinatio hoc loco u geminat, sed ratio nominis, in quo est u: sicut pater quod in rum mittit genitiuũ plurale, nõ per declinationem, sed quia est in nomine r, ut patrũ.* Alituum *uerò ubi legimus,* ἐπένθεσις *est,sicut* Mauortis *uel* induperatoris: *nam alitum facit,sicut* Martis *aut* imperatoris. *Munera lætitiamq; dei.*] *id est, uinum. aut certè ut multi legunt,* Lætitiamq; die, *id est diei, ut suprà dicta munera sunt multorum dierum usui sufficientia.* Intelligamus *autem,missa aliqua etiam ad usum diei.* *Luxu.*] Modò *abundantia,alibi luxuria.* Et *notandum,quia affluentiam ubiq; exteris gentibus dat,* Romanis *frugalitatem,qui duobus cibis tantũ utebantur, & in atrijs edebant sedentes.* unde Iuuenalis, Quis *fercula septem* Secreto *cœnauit auus? &* Vergilius: Perpetuis *soliti patres considere mensis.* *Laboratæ uestes.*] *labore perfectæ: ut,* Laboratasq; *premunt ad pectora ceras.* & *est sermo in compendium coactus, sicut,* Rapuitq; *in fomite flammam: id est, raptim fecit.* *Ingens argentum mensis.*] *aut subaudi* Exponunt, *aut mensas argenteas accipe.* *Cælataq; in auro.*] *insculpta.* Et *nomen hoc in principali aliam habet naturam, in deriuatione mutat. nam cælum dicitur ferrum ipsum quo operantur argentarij, quod producitur naturaliter, sed in deriuatione mutatur: diphthongus nanq; est,* Cælataq; *in auro.* *Series.*] *ordo connexus.* *Per tot ducta uiros.*] A` Belo *primo rege* Assyriorum: *ut,* Ab *antiquo durantia cinnama* Belo. Ab *eo usq; ad* Belum *patrem* Didonis, *qui et ipse* Assyrius *fuit. hinc est,* Quam Belus & *omnes* A` Belo *soliti.*] *quum inter patrem & filiã medius nullus existat.* Hæc *est generis series:* Iupiter, Epaphus, Belus *priscus,* Agenor, Phœnix, Belus *minor,qui &* Methres, Dido *et* Pygmalion. Et *hoc regis nomen ratione non caret: nam omnes in illis partibus* Solem *colunt, qui ipsorum lingua* Hel *dicitur,unde &* Helios. Ergo *addita digammos, & in fine facta deriuatio à* Sole, *regi nõmen impofuit.* *Æneas.*] Sequitur, Rapidum *ad naueis. cætera per parenthesim dicta sunt.* *Rapidum ad naueis præmittit Achatem.*] Non *præmittit, nec enim sequitur ipse, sed mittit* Prærapidum: *quod ex affectu patris intelligendũ est, nõ ex* Achatis *uelocitate. & sic* Prærapidũ *dixit, quo modo* Terentius: Perpol *q̃ paucos, hoc est, perquam paucos.* Pol *enim, per se plenum est iuratis aduerbium, cui præpositio separatim nunquam cohæret.* A *Ferat.*] *afferat, nunciet: ut,* Feret *hæc aliquã tibi fama salutẽ.* *Stat.*] *modò* Est, *aliàs* Horret: *ut,* Stãt *lumina flamma. &,* Stabat *acuta* Silex. *item* Plenũ *est: ut,* Iam *puluere cœlũ* Stare *uident: &,* Stant & Iuniperi, & *castaneæ hirsutæ. item* Positum *est: ut,* Stant *manibus* B *aræ. item* Placet: *ut,* Stat *conferre manum: &,* Stat *casus renouare omneis. pro loco ergo hic intelligendus est sermo.* *Iliacis erepta ruinis.*] Commendat *ex loci difficultate: ut,* Nec *tuta in ualle reperti.* Item *ex persona: ut,* Ornatus Argiuæ Helenæ: & Ilione *quod gesserat olim: &,* Hoc Priami *gestamen erat.* Quemadmodum *ex interuallo longitudine: ut* Terentius, Ex Æthiopia *est usq; hæc.* *Erepta.*] Laborat *hoc sermone probare, ab* Ænea *non esse prodita patriam, quam cum* Antenore *prodidisse manifestum est, si ornatus* Helenæ *ex incendio bellorum, non pro præmio proditionis accepit.* *Signis, auroq;.*] *signis aureis: ut,* Molemq; & *monteis.* *Pallam rigentem.*] *duram, propter aurum: sicut & nouas uestes uidemus.* Significat *autem tunicæ pallium, quod secundum* Varronẽ Palla *dicta est, ab irrogatione & mobilitate, quæ est circa finem huiusmodi uestium,* ἀπὸ τοῦ πάλλειν. *Velamen.*] *cycladem significat.* *Acantho.*] *genus uirgulti flexuosum, quod uulgo herbacanthum, id est, flexibile uirgultũ dicitur, in cuius imitationem arte uestis ornatur.* *Ornatus Argiuæ Helenæ.*] A` *uicinitate dixit* Argiuæ: & *paulo pòst* Mycenis, *cum* Spartana *fuerit, quæ ciuitas est* Laconicæ. *nam legimus,* Me *duce* Dardanius *Spartam expugnauit adulter?* Et *uide iam omen infœlicitatis futuræ, cum* Dido *adulteræ suscipit munera.* C

Non ignara.] *ac si dicat,* Didici *in calamitate, quàm* POMpium *sit succurrere miseris.* *Honorem.*] *iussit ut fierent* Sab. *supplicationes.* *Templis.*] Valerius Flaccus *libro* 3. Latosq; *rapit, simul hospita pandi* Tecta *iubet, templisq; sacros largitur honores.* *Læticiamq; dei.*] *dij.* Ruffus Apronianus Die *legit, hac ratione, quòd non tantum interdiu, sed noctu bibitur. & sic intelligit munera & læticiã* Bacchi. Gellius *in* Commentario 8. *monet legendum esse* Dij, *ut sit genitiuus casus à* Dies, *secundum antiquam inclinationem: ut dies dij, pernicies pernicij, fames famij, progenies progenij.* M. Cato *ait,* Pueri *atq; mulieres extrà dabantur famij causa.* Lucilius *in* 12. Rugosum *atq; famij plenum.* Sisenna *lib.* 12. Romanos *inferendæ pernicij causa uenisse.* Cn. Magius *in* Iliade, Altera *pars acij uitasset fluminis undas.* Idem *lib.* 13. An *maneat specij simulacrũ in mortesilentum.* Tullius *pro* Roscio, Pernicij *scriptum reliquit.*

In casu

A In casu dandi dicimus huic die, huic facie, huic pernicie. Dixere & aliqui hic dies, huius dies, huic die. ut Virgilius in Georgicis, Libra dies somniq; pares. postea mutata est consuetudo, & dicimus, Hic dies, huius diei, huic diei. Item dixere, ut etiã Cæsar monet, huius die, huius acie, ut in Iugurtha Salustij. Vestes.] aulæa dicit mira arte laborata, & serico intexta, & auro. Ingens.] multum argenti. Cælata.] Apud antiquos uasa sculpta erant per imagines. & sculpebant, quæ in unaquaq; familia erant. Auro.] & ad uestes, & ad cælaturam. Per tot ducta uiros.] Iupiter Epaphum, Epaphus Belum, Belus Abãtem, Abas Agenorem, Agenor Phœnicem. è Phœnice post 4 ætates Belus secundus cognomento Metres, pater Didûs & Pygmalionis. Præmittit.] statim mittit. Præ auget, uel quia post forte alios missurus erat. Pallam.] Pallam, inquit Varro, dictam ab motu, & rugatione. ab ea pallium, & palliolum. & est Græca uestis. Rigentem.] propter intextum aurum. Croceo achanto.] Plinius lib. 22. Achantos est topiaria & urbana herba, elato longoq; folio, crepidines marginũ, ad sur-
B gentiumq; puluinorum toros uestiens. Duo eius genera, crispum & aculeatum. quod breue alterum, & alterum leue, pedetoton uocãt, & melamphyllon. Item lib. 24. Spinæ albæ similis est, quam Græci uocant achanton, minoribus multo folijs, & aculeatis, tenuissima lanugine obducttis: qua collecta, etiam uestes quædam bombycinis similes fiunt in Oriente. Mycænis.] quia rapta fuit à Paride, abutitur. ponit Argiuos pro Laconijs. Hymenæos.] Hymenæus deus nuptiarum.

VAR. Lect. Munera, Læticiamq; dei.] Veteres lib. diuersissimi reperiuntur. quorum quippe alij Die, alij Dei, alij Dij, legũt. Antiquæ ab origine gentis.] In Longobardico exẽplari, & in Mediceo, Antiqua legitur. quod & in alijs aliquot animaduerti.

DON. Ingens argentum mensis.] idcirco adiecit mensis, ut ostenderet escarium argentum, ne putaretur in ijs speciebus esse, quæ longè essent ab usu mensarum. Collectaq; in in auro Fortia facta patrum, series longissima rerum, Per tot ducta uiros, antiquæ ab origine gentis.] Hîc multiplex argẽti laudatio: nam fuit ingẽtis formæ, perindeq;
C magni ponderis, insignitũ auro et decore mirabili: manu uerò artificis ornatũ, ut ars cum speciei precio certare uideretur. Pictura autem speciebus ipsis adiecta, maiorũ gesta Didonis, et originẽ continebat, quorũ contemplatione meruit longissimo tempore reseruari supplementũ laudis, et speciertũ et ipsius dominæ, Per tot ducta uiros antiquæ ab origine gentis. Dignæ species, quæ antiquitatẽ ac fœlicitatem maiorũ Didonis picturis euidẽtissimis testarẽtur. Interea cùm uideret Æneas parari cõuiuiũ, se intra tecta uocatũ esse cum suis, tanta uarietate munerũ socijs missa, atq; in tuto: Rapidum, inquit, ad naues præmittit Achatem, Ascanio ferat hæc, ipsumq; ad mœnia ducat.] Hîc ab his qui uerum intellectũ non aduertũt, exoritur quæstio, quia dicit præmittit Achatẽ, cùm ipse secuturus non esset. Rapidum, pro ualde rapidũ intelligendũ: hoc est, satis uelocem mittit, propriè & necessariè positum est. Vrgebatur enim Æneas pietatis ratione, ut uideret maturius filiũ, rebus scilicet in tuto collocatis. Vrgebatur alia quoq; causa. nam cùm uellet aliqua munera Didoni offerre, opportunum tempus, quod tradendis muneribus ante horam cõuiuij esse debuit, nolebat amittere. Rapidum ergo Achatẽ præmisit, hoc est, mandatis instructum, ut antequam prãderetur ueniret, & celeritate reditus, prandio non præueniente, munera opportunè præferret. Ascanio ferat hæc, ipsumq; ad mœnia ducat. Omnis in Ascanio chari stat cura parentis.] Securus de omnibus effectus Æneas, de solo iam uidendo filio cogitabat. Deniq; misit, qui ei nunciaret quæ gererentur, & misit eum de cuius relatione non dubitaret Ascanius. Probamenta autẽ tutæ securitatis his indicijs fuerũt, quòd eum pater ad se uenire præcepit: eius enim solius remanserat cura, qui prudentia patris fuerat reparatus. Munera præterea Iliacis erepta ruinis Ferre iubet.] Multiplex laudatio munerum, quæ properabat Æneas ante initum conuiuium dare. nam, ut dictum est, ob hanc causam præmiserat, ut horam prandij præueniret. Gratior enim pransurus accumberet, oblatis traditisq; muneribus tantis ac talibus. Munerum ergo ipsorum laus inducitur, per quæ ostentatio posset existere, ut quæ fortuna & felicitas Troianorum fuisset, posset ostendi: et probaretur animus largitionis, quia talia habere uel donare potuisset. Prima ergo ipsorum laus est, quòd essent erepta de ruinis patriæ, cùm incendio superata concideret. quæ ipsa duplici ratione intelliguntur, de magnis erepta, et plurimis. Diximus enim, occasione specierum ipsarum Æneã laudari. Si enim casu quod potuit rapuit, intelligitur habuisse meliora illis, quæ incendia consumpserant, aut ruina oppresserat: aut si habuit eligendi copiam, ut quod uellet eriperet, non abstulisset, nisi quod esset meriti potioris. Pallam, inquit, signis auroq; rigentem, Et circumtextum croceo uelamen acantho, Ornatus Argiuæ Helenæ.] Helenam ferunt Argiuam ueterum fabulæ, & omnium consensus authorum fuisse pulcherrimam, in tantum, ut eius forma infinitorum pictorum & peritissimorum redacta in unum maximo numero, fœminarum quoq; propositis corporibus nudis pingi nequiuerit. Itaq; quæcunq; fœmina formosa fuerat, Helenæ nuncupabatur nomine, etiam si pulchritudinis ratione Argiuæ Helenæ æquari non poterat: ut uel nominis similitudine iuuaretur, et diceretur esse quod non erat. Idcirco Vergilius ait, Ornatus Argiuæ Helenæ: ut regionis signo monstraret, de ea loqui Helena, quæ pingi non potuit: addens alia, ut lecturos redderet certiores, Quos illa Mycenis, Pergama cùm peteret, inconcessosq; Hymenæos Extulerat, matris Ledæ mirabile donum.] Diximus ergo primum meritum istarum specierũ esse, quòd sint ereptæ de ruinis & casibus patriæ. Accedit aliud. ipsa enim Helena cùm esset regis uxor, perindeq; locupletissima, quum iret ad Troiam, has, utpote præcipuas, secum sustulit, nõ redituram se sperans propter admissum adulterium. nam idcirco positum est, Quos illa Mycenis, Pergama quum peteret, inconcessosq; Hymenæos, Extulerat. Addidit etiam, Matris Ledæ mirabile donum, ut tantæ pulchritudinis & tanti meriti species nisi à matre donari non potuerint: et quũ donarentur, miratos esse qui uidissent, quũ laudare illas potuissent. Has ergo idcirco secũ dixit auexisse, quòd ipsis uteretur, quoties uolebat esse formosior ipsis, etiam sine dubio adultero suo melius placitura. Ecce meritum munerum quot generibus uel modis expressit, quæ superabant formam, quæ pingi nõ potuit, pulchrioremq; reddebant. Dicendo ergo, ornatus Argiuæ Helenæ, hoc intelligi Vergilius uoluit, speciebus ipsis superatam illius mulieris formam, redditamq; pulchriorem. Præterea sceptrum.] Huic quoq; additur meritum, sicut Ilione quod gesserat olim, Maxima natarum Priami.] Quod habuit, inquit, præcipui & nobilis regis filia, et natu

tu maxima: solent enim religiosi parentes, quæ habent optima, filijs deferre maioribus. Colloq; monile Baccatum, & duplicem gemmis auroq; coronam.] Hæc quoq; admiranda debent intelligi. Non enim dißimilia esse possent, quæ tantus tamq; opulentus rex, & beneuolus pater filiæ natu maximæ contulisse dicebatur. A

Extulerat, matris Ledæ mirabile donum.
Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
Maxima natarum Priami, colloq; monile
Baccatum, & duplicem gemmis auroq; coronam.
Hæc celerans iter ad naueis tendebat Achates.
At Cytherea nouas artes, noua pectore uersat
Consilia: ut faciem mutatus & ora Cupido,
Pro dulci Ascanio ueniat, donisq; furentem
Incendat reginam, atq; ossibus implicet ignem.
Quippe domũ timet ambiguã, Tyriosq; bilingueis.
Vrit atrox Iuno, & sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem:

SER. Inconcessosq; Hymenæos.] & fato, & legibus. Hymenæus autem, ut alij dicũt, deus est nuptiarum: ut alij, quidam iuuenis fuit, qui die nuptiarũ oppressus est ruina: unde expiationis causa nominatur in nuptijs. Sed falsum est: nam uitari debuit magis nomen extincti. Sed hoc magis ueritas habet: Hymenæus quidam apud Athenas inter bella sæuißima uirgines liberauit: quam ob causam nubentes eius inuocãt numẽ, quasi liberatoris uirginitatis. Hinc etiam apud Romanos Talaßio inuocatur. Quum enim in raptu Sabinarũ plebeius quidam raptam pulcherrimam duceret, ne ei auferretur ab alijs, Talaßionis eam ducis nobilis esse simulauit: cuius nomine fuit puellæ tuta uirginitas. Alio enim modo, Hymenæus Atheniensis adeò pulcher fuit, ut adolescens, puella putaretur: is quum unam uirginem nobilem ipse mediocriter ortus adamasset, eiusq; nuptias desperaret, quod unum poterat, sequendo puellam amori satisfaciebat. Sed quum Atheniensium nobilißimæ uirgines Eleusinæ Cereri sacra facerent, subito aduentu piratarũ raptæ sunt: inter quas etiam Hymenæus, qui illò amatã sequutus fuerat puellam, tanquã puella raptus est. Sed quum piratæ prædam per longinqua maria portassent, in desertam regionem delati, ac fatigati somno sederunt. Hos quum Hymenæus uniuersos occidisset, relictis ibi uirginibus Athenas reuersus est, petijtq; à ciuibus, ut si uirgines quæ raptæ fuerant reduxisset, dilectæ nuptias impetraret. Quas quũ reduxisset, optatam in matrimoniũ uirginẽ meruit: quod coniugium, quia felix fuerat, placuit Atheniensibus, omnibus nuptijs Hymenæi nomen interesse. Est autem alia ratio uocabuli: nam Hymen quædam membrana, quasi uirginalis esse dicitur puellæ, qua rupta Hymenæi nuptiæ dictæ. Matris Ledæ mirabile donum.] Vel quòd ipsa filiæ, uel quòd ei Iupiter dederit. Præterea sceptrũ Ilione.] Bene offert munera apta personis: sicut etiam Latino, in septimo. Maxima natarum Priami.] Quia antiquitus etiam fœminæ regnabant, præsertim primogenitæ: unde ait Maxima. Hæc autẽ uxor Polymnestoris fuit. Colloq; monile.] ornamentum gutturis, quod & segmentum dicunt: ut Iuuenalis, Segmenta & longos habitus. licet Segmentatas uestes dicamus: ut ipse, Et segmẽtatis dormisset paruula cunis. Baccatum.] ornatum margaritis. Dicimus autem, & hæc margarita, & hoc margaritum: et hæc margaris, quod Græcum est, quomodo Nais. Sanè multi separant gemmã à margarita: ut Cicero, Nullam gemmam aut margaritam. & gemmas uolunt dici diuersi coloris, margaritas uerò albas: uel gemmas integras, margaritas pertusas. Duplicem gemmis auroq; coronam.] Duplicem, aut latam, aut duplicem gemmis & auro. Hæc celerans.] celeriter facere cupiens. At Cytherea.] Ab insula, quæ tantum numero plurali dicitur: ut, Sunt alta Cythera. Nouas artes.] Ars τῶν μέσων est, unde sine epitheto malè ponitur, ut bonas arteis, malasq; arteis dicamus. Faciem mutatus.] Nota figura est. quod autem addit Ora, προσωποποιΐα est. Donisq; furentem Incendat reginam.] incendat & furere faciat: ut, Animumq; labantem Impulit. Quippe domum timet ambiguam.] in qua habitat mutabilis fœmina: ut, Varium & mutabile semper Fœmina. Item Iuno in 4. Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ. Tyriosq; bilingueis.] id est, fallaces. nec enim ad linguam retulit, sed ad mentẽ. Item apud Liuium de Hannibale: Inhumana crudelitas, perfidia plusquàm Punica, ueri nihil, nihil sancti, nullius dei met9, nullum iusiurandum, nulla religio. B Sub noctem cura recursat.] circa noctem. Est enim sciendum, quòd quum tempus significatur, Sub præpositio accusatiuo cohæret: ut, Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese Diuersi rumpũt radij. Ergo his aligerum dictis affatur Amorem.] Latini deum ipsum Cupidinem uocant, eo quòd facit amorẽ: sed hîc imitatus est Græcos, qui uno nomine ἔρωτα utrũque significant. nam Amorem dixit deum, sed discreuit epitheto. Sanè nomen hoc discretione non caret. nam quia turpitudinis est stulta cupiditas, puer pingitur: ut, Inter quas curam Clymene narrabat inanem, id est, amorem. Item quia imperfectus est in amantib. sermo, sicut in puero: ut, Incipit effari, mediaq; in uoce resistit. Alatus autem ideo, quia nil amantibus leuius, nil mutabilius inuenitur, ut in ipsa probatur Didone. nam de eius interitu cogitat, cuius paulo antè amore deperibat: ut, Non potui arreptũ diuellere corpus. Idem ex Terentio patet: In amore hæc C sunt uitia, iniuriæ, suspiciones, inimicitiæ, induciæ, bellum, pax rursum. Sagittas uerò idcirco gestare dicitur, uel quia amorem & libidinem sequitur punctura pœnitentiæ & dolor, uel quia & ipsæ incertæ uelocesq; sunt: & hæc ratio penè in omnibus alijs numinibus pro potestatum qualitate formatur.

POM. Sab. Inconcessos.] quia nupta Menelao, fugiebat cum Paride. Ilione.] primogenita ex Priamo, uxor Polymnestoris. Baccatum.] Baccas appellant margaritas. Duplicem.] crassam, quia supra aurum gemmæ. Cytherea.] Venus. Ambiguam.] suspectam. Bilingues.] fallaces & perfidos: epitheta Pœnorum. astuti enim sunt, & perfidi. Vrit.] si Venerem, uexat. Sub noctem.] id est, nocturno tempore, quia tunc nox erat. Aligerum.] Quare sit alatus Cupido, lege Propertium. Cupido ex Chao & prima Natura rerum natus est. Simonides ait, Venerem suscepisse unicum filium Cupidinẽ.

DON. Hæc celerans, iter ad naueis tendebat Achates.] Celerans, inquit, laudat hominis diligentiam, qui mãdata cum celeritate complebat, quorum effectus cùm prædictis caussis ex ratione temporis urgeretur, maturitatem plenißimam requirebat. At Cytherea (hoc est, cùm hæc gererentur)

A rentur.) Nouas artes, noua pectore uersat Consilia, ut faciem mutatus & ora Cupido Pro dulci Ascanio ueniat, donisq; furentem Incendat reginam, atq; ossibus implicet ignem. Quippe domum timet ambiguam, Tyriosq; bilingues, Vrit atrox Iuno, & sub noctem cura recursat.] Magna & necessaria metuentis Veneris deliberatio, cuius aestus angebat, consideratio loci, temporis atq; personae. Aeneas quippe Achaten miserat, qui mandata eius debuit implere: solicitabatur Venus, quòd iam tenetur Aeneas. Credendus eò & committendus nō fuit nepos. Quamuis enim fuissent Troes libenter et tota humanitate suscepti, metuebatur tamen hominum natura infidelis & fallax: stimulabat Iunonis pessimum studium, ne temporis opportunitate captata, occasiōe quoq; loci suadente, qui Troianos in unū congesserat, quos naufragium extinguere non potuit, faceret in terris Carthaginis interire. Exquiruntur igitur artes nouae, & consilia elaborata capiuntur, ut Ascanius nō pergeret, & Achates tamen iussa compleret. Quanta subtilitate usa est Venus, ut deductorem ipsum primitus falleret, dehinc caeteros ad quos fuerat Cupido uenturus, sequēti etiam patrem. Hoc commentum proficiebat illi parti,
B quòd solicitabant Venerem temporis ratio, & exiguae substantiae: quia nec resistendi copia fuit per paucos, nec fugiendi, quòd hyemis causa & nauium uitijs impedirentur, quas constabat esse conuulsas. His itaq; cùm meritò angeretur, prouidendum fuit ne ubi filius eius cum periculo et leui amicitia tenebatur, mitteretur & nepos, ne si fortè aliquid aduersi existeret, omnis progenies interiret. Magnum itaq; exigebat solicitudo ista tractatū, ut neq; Ascanius pergeret, neq; Aeneae praeceptis negaretur effectus: nihilominus etiam ipsius Aeneae salus uno eodemq; consilio collocaretur in tuto. Statuit ergo secundum definitionem tractatus sui, Cupidinem in Ascanij figuram commutandum atq; mittendum, ut hoc genere Ascanium subtraheret, amaret Aeneam Dido, Aeneas ipse tutior redderetur, uinceretur perinde inimicae factio: ut etiam si aliquid aduersi niteretur, implere non posset, cessantibus uniuersis per quos nocere posset. Ergo his aligerum dictis affatur amorem.] Quum inducitur allocutio Veneris ad Cupidinem, ibi consilia omnia nouè inuenta panduntur. Et
C quia exigebat ratio temporis breuitatem, paucis usa est, sed multa complexa, seruata illa parte rhetoricae disciplinae, sine qua orator nihil est: nam & personarum & loci & temporis rationem tenuit, et quid uellet exposuit, et quomodo fieri posset ostendit: honestum quoq; facile & necessariū demonstrauit: quaestionibus, quae impedimento esse negotio possent, quasi obiectis respondit. Duxit ergo à nomine naturali principium, dicendo: Nate.] Et mira arte hoc primum posuit. Officia enim sanguinis filij parentibus in quibuscunq; causis negare non debent. & tūc magis coguntur ad implendum, quod parentes uoluerint, si blandimentis potius quàm iubendi authoritate prouocētur. Sequitur, Meae uires, mea magna potentia.] Vendicat sibi, inquit, necessitudo parentū, quicquid liberi possunt. Hoc loco Vergilius docet, inter filios & parentes tale debere esse uolendi ac nolendi studium, ut in multis licet corporibus, uoluntas una & necessitudinis uinculum indistinctum integrumq; perduret. Solus Nate patris summi qui tela Typhoea temnis, Ad te confugio, & supplex tua numina posco.] Sunt qui ita distinguunt, Mea magna potentia solus: sed tunc posset, quum melior ratio non occurreret. Idcirco enim positum est, solus nate patris summi qui tela Typhoea temnis, ut ostenderetur facilè esse, quod Venus effici cupiebat. Qui enim potuit fulmen Iouis contemnere, et quibus Typhoeus exarsit, facilius poterit mentem foeminae possidere. Et illud intelligi potest, idcirco Iouis cōtempti factam esse commemorationem, ne ille se excusaret propter Iunonem. Si enim contemptus est aliquando Iupiter, & amori subiugatus, Iuno proculdubio cōtemni debuit, quam inferiorem esse constabat. Fecit ergo beneuolum dicendo, filium: fecit beneuolum dicendo, quòd potior esset ipso Ioue, diuersis eum amoribus exagitando: fecit beneuolum dicendo, potentia mea, & quicquid uirium habere me puto, per te habeo. Arsit incendio tuo Iupiter: nullius debes, in desiderio meo, contemplatione reuocari. Ecce addit alia, quibus eum ad complēda quae necessitas exigebat, ratione pietatis urgeret. Ad te, inquit, confugio. Si esset alter, qui tantum mihi deberet, aut tantū posset, quantum tu potes, ipsum quaererem. Nunc quia solus es qui debeas uelle, & possis implere quod uolo, non tantùm confugio ad te, uerùm etiam supplex tua numina posco. Ecce omnes partes executa est: quippe & admonuit pietatis ut filium, & rogauit ut deum, ut omni ex parte coarctatus, non deesset obsequijs matris. Quid putamus ei oneris accessisse, cùm rogatus est ab ea, quae authoritate parentis iubere debuerat? sed hoc necessitas fecit, ut ille precibus & necessitudine sanguinis flexus, rebus ritè complendis operam daret. Peracta principiorum parte, qua fecit beneuolum, consequenter facit attentum, qua occasione ostendit consilij sui causas, dicens: Frater ut Aeneas pelago tuus, omnia circū Littora iactetur, odijs Iunonis iniquae, Nota tibi.] Posteaquam beneuolum fecit & attentum, incipit docilem facere, subiuncta continuè narratione totius negotij. sed praemittit necessaria, quibus animus audituri non immeritò mouetur, non recedens à personarum ratione: nam in principijs se appellauit matrem, & Cupidinem filium. Hic Aeneas noluit filium dicere, sed quod faciebat ad causam: Frater, inquit, tuus, ostendens operam eius non in extranei alicuius negotio, sed in fratris esse necessariam: quod fuit sine dubio honestum et pium, ut frater pro fratre laboraret, uel maximè in salutis causa. Dicta Aeneae persona, dicit labores eius cum miseratione, infortunia quoq; infanda commemorans. Et ut magis auxiliandi prouocaret affectum, dicit eum omnia immeritum pati, & deformat inimicae personam, quae persequeretur innoxium. Cùm enim dicit, Frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum Littora iactetur odijs Iunonis iniquae: iniquam dicēdo, ostendit Aeneae nullam culpam extare. Iniquus est enim, quisquis nō praecedente peccato persequitur quenquā, & perniciosè persequitur. Atq; ut uerè iniquam probaret, & maiore oneraret inuidia, Persequitur, inquit, eum omnia circum littora, ut nullo loco nocēdi occasionem praetermiserit: ac per hoc, nec in praesenti omissuram intentionem odij sui. His addidit, Nota tibi: & hoc ad laudem Cupidinis pertinebat. Maximum enim crimen eius esset, si fratris aduersa nesciret. Vnde autem Venus nota esse fratri fratris incommoda diceret, ipsa euidenter affirmat dicendo: Et nostro doluisti saepe dolore.] Hoc genere compellit eum ad ea complenda, quae fratri essent profutura. si enim praeteritis frequenter dolui, debet etiam nunc cauere, ne iterum dolenda succedant. Hunc Phoenissa tenet Dido, blandisq; moratur Vocibus.] Praestruit sine labore posse perfici, quod erat dictura faciendum. Iam, inquit, tenet eum

Dido

Dido usqueadeò bona uoluntate,ut fabulis blandis moras procuret,ne quoquam abscedat: ostendens non esse difficile, ut teneatur animus eius affectu, ac per hoc non esse iam necessarium amoris initium, quod habere difficultatem posset,seu amoris augmentum. Verùm ne Cupido diceret,si iam amat,quid opus est ut ad eam pergam? utrúque poeta seruauit,& ostendit nullam esse in causa difficultatē,quòd iam Dido amaret:& dixit necessitatē, quia ipsius amoris desideraretur augmentum.ait enim, Vereor quò se Iunonia uertant Hospitia.] Cùm hoc dicit,ostendit talem amorē Didonis fuisse, qui ratione Iunonis, quæ in illa ciuitate magna ueneratione coleretur, posset abrumpi.proinde necessariò quæri rebus iam collocatis fundamentum,ut talis amor imponeretur Cupidinis opera,quem inimicæ potentis uisus expugnare non posset.Voluntarius quippe amoris assensus, & humano arbitrio exortus,facilè potuit eadem uoluntate dissolui, etiam si Iuno è diuerso nō esset:sin uero diuinis ardoribus fuisset inrectus, hunc nec Didonis perfidia rumperere potuisset, nec Iunonis autoritas. Haud tanto cessabit cardine rerum.] Cardo,est propriè qui ianuam tenet,uel postes:hic fidem facit quum fores clauduntur, & tribuit firmitatē. Deniq; ipse Vergilius cùm patefactum Priameiæ domus uestibulum diceret,Et emoti,inquit, procumbunt cardine postes. Translatione igitur hic usus poeta ait,Haud tanto **A** cessabit cardine rerum. erat enim in potestate dissoluere amorē,quem uoluntate susceperat. Cæterùm diuinitus impactus non posset humano arbitrio submoueri. Asserit ergo necessarium esse remedium,cui omnis illa factio superata succumbat.Idcirco ait: Quocirca capere antè dolis,& cingere flamma Reginam meditor,ne quo se numine mutet,Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.] Vt non tantum amet Æneam, quantum iudicio suo amandū putat,sed tantum maiore uiolentia cogatur in amorem, quantum mater amat filium, cuius amor nullius uiolentia numinis ualet abrūpi. Quocirca capere antè dolis.] Tractat Vergilius,præuenienda remedio mala, quæ metuimus ne accidant,potius quàm uelle afflictis reb.et perditis subuenire.Narrata desideriorum summa, quæstionibusq; omnibus diligenti examinatione discussis,ut super effectu desiderij complendo instructum Cupidinem redderet, necessaria protulit.Plurimum enim prodest in rebus gerendis iuuare consilio eum,quem in negotio expediendo præfecerit quispiam:libenter quippe mandata suscipiet, cùm aduerterit impositum munus compendioso remedio rele- **B** leuatum.Dicit ergo,consilium suum instructū ratione personæ,loci quoq;,et temporis.Temporis,quo Ascanius iussu patris uenire præceptus est.Hoc est quod ait.

Nate,meæ uires,mea magna potentia solus,
Nate patris summi qui tela Typhoea temnis,
Ad te confugio,& supplex tua numina posco,
Frater ut Aeneas pelago tuus,omnia circum
Littora iactetur'q;,odijs Iunonis iniquæ,
Nota tibi,& nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phœnissa tenet Dido, blandisq; moratur
Vocibus:& uereor quò se Iunonia uertant
Hospitia.haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere antè dolis,& cingere flamma
Reginam meditor,ne quo se numine mutet,
Sed magno Aeneæ mecum teneatur amore.
Quâ facere id posis,nostrā nunc accipe mentē:
Regius accitu chari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens pelago & flammis restantia Troiæ.
Hunc ego sopitum somno super alta Cythera,
Aut super Idalium sacrata sede recondam,
Ne quâ scire dolos,medius'ue occurrere posit.
Tu faciem illius noctem non amplius unam

SER. Nate,meæ uires.] Aut quia Venerea uoluptas exerceri sine amore nō potest:aut secundum Simonidem, qui dicit Cupidinem ex Venere tantū esse progenitum. quanquam alij dicāt,ex ipsa & Marte: alij, ex ipsa & Vulcano:alij uerò Chai, & primæ rerum naturæ eum filium uelint. Solus nate.] qui contemnis Iouis fulmina, quæ dijs cæteris solent esse terrori. Patris summi.] Nunc quidē propriè de Ioue dixit.sciēdum tamen pro qualitate rerū uel personarū summum deum dici, uel patrem.nam unusquisq; putat eum esse summum deum,quem colit:ut,Summe deûm, sancti custos Soractis Apollo. Typhoea.] Multi Typhoia legunt,ut cerealea & cerialia.Typhoea autem dixit,non quibus Typhoeus usus est,sed quibus Iupiter in Typhoeum:à spolijs,id est,uirtute & uictoria epitheton posuit,ut Scipio Africanus,Metellus Creticus. Temnis.] ἀφαίρεσις est,pro contemnis.Hac nati laude hoc agit,facilè eum posse contemnere Iunonem, qui contemnit & Iouem. Ad te confugio.] Personarum ratio facit laudis augmentum. Tua numina.] possibilitatem. Et notandum,unum deum plura habere numina,ut suprà diximus. Frater ut Æneas.] Conciliatio à qualitate personæ. Vt, autem est Quemadmodū,quod in pronunciatione extenditur, quando temporis non est. Iactetur'q;.] uacat Que. Odijs.] Iusta causa petitionis ostenditur. Odijs autem,o in nomine breuis est, in uerbo longum, ut Odi: quemadmodū in Liquor, li breuis est, in Liquitur longa. Nota tibi.] Græca figura est,quia pluraле à singulari regitur: ut Terent. Mira uerò militi quæ placeant? Et nostro doluisti sæpe dolore.] Aut eo quo & ego: aut doluisti ideo,quia me dolentem uidisti.ut doleo illarc. Phœnissa.] de Phœnice. Tenet.] moratur. Quo se Iunonia uertant Hospitia.] Quo, id est,in quam partē.Iuno- **C** nonia autē hospitia, Carthaginem dicit, ubi habitabat Iuno: ut, Hîc illius arma. Aut certè hoc ipsum uereor, quòd Æneæ Carthago in hospitium patuit:ut est,Timeo Danaos & dona ferentes. Haud tanto cessabit cardine rerū.] Aut λιτότης,ne in tantum quidē,hoc est,breui occasione cessabit:aut simpliciter intelligendum est,Non poterit in tanta rerū opportunitate cessare. ut sit de prouerbio tractum,quo dicitur,Res in cardine est:hoc est, in articulo. Quocirca.] quapropter. Meditor.] mente pertracto. Ne quo se numine mutet.] Quo uel uacat, uel pronomen est.Et bene supprimitur nomen Iunonis,ne eius frequenti commemoratione Cupidinem terreat.magis enim uult eum intelligere,quàm audire Iunonem. Aut certè aduerbium est:ut sit, Timeo ne se numine Dido aliquam commutet in partem. Mecum.] id est, cum officio Venereo.nec potest intelligi,quemadmodum ego. Aliter enim à matre,aliter à Didone amatur Æneas. Quâ.] id est, quomodo. Accipe.] Audi.ut è contra Da,id est dic:ut,

A Da Tityre nobis.&:Da,non indebita posco. Mente.] dispositionem, consilium. Accitu.] euocatione. & est quartæ declinationis. Vrbem Sidoniam.] quam tenet Sidonij. Mea maxima cura.] Et Æneas cura est,sed Ascanius maxima, cui regnum Italiæ Romanaq; tellus debentur.& ubiq; Ascanius maxima cura Veneris introducitur:ut,Veneris iustissima cura.Item, Hunc tegere & dirę ualeam subducere pugnæ. Sopitum somno.] Vnum quidem est sopor & somnus: sed modò sopitum, irrigatū intelligimus. Idalium.] Cypri nemus est, in quo oppidum breue:ut paulò post,Idaliæ lucos. Item,Idaliumq; nemus. Sacrata sede.] uel templi,uel oppidi. Ne quà.] Qua uacat,ut frequenter diximus. Medius.] importunus,incongruus. Tu faciem illius.] Faciem pro uultu posuit.nullus enim potest accipere faciem alterius,sed uultū; qui pro mentis qualitate formatur: unde infrà, Et notos pueri puer indue uultus. Noctem non amplius unam.] ut suprà diximus,artis poeticæ est non omnia dicere. Vnde nunc præmisit noctem unam:nec enim dicturus est aut
B abscessum Cupidinis,aut aduentum Ascanij.

POM. Sab. Meæ uires.] Venus sine amore non fit.adde quòd filij appellantur uires patris. Tela Typhoea.] dicit fulmina. nam solus Cupido non timet iram Iouis. pro arbitrio deos omnes in uarias formas demutauit. Tela Typhoea.] id est, Ætnæa. Ætna mons Siciliæ,superimposita pectori Typhoei.In cauernis Ætnæ Vulcanus cum Cyclopibus tela Ioui fabricat:ut est illic, Arua Phaon celebrat diuersa Typhoidos Ætnæ. Numina.] potentiam. Tenet.] moratur. Quo.] ad quod. Iunonia.] Punica, quia Iunoni dicata Carthago. Cessabit.] Iuno ut insidias non paret Æneæ,per Dido suam. In tanto cardine rerum.] tanta hospitalitate. Quocirca.] quare. Carpere.] ego meditor prius carpere reginam,quàm ipsa,stimulante Iunone,faciat insidias. Ne quo.] ne qua Iunonis diuinitate mutet se. Qua.] quo modo, uel qua uia. Mentem.] consilium,& sententiam meam. Regius.] Ascanius puer. Maxima cura.]puer est. Restantia.] quæ superfuere incendio Troiano. Cythæra.] montem Cyprium dicit, uel insulam,ut suprà. Idalium nemus est Cyprium.Idalium antiquissimum Cypri oppidum. Ne
C qua.] scilicet uia,aliquis possit scire, & occurrat medius impediens: uel ne qua uia Ascanius possit scire dolos, & medius occurrat.

VAR. Lect. Littora iactetur odijs Iunonis iniquæ.] Omnia prorsus exemplaria manuscripta, quæ hactenus legerim,scriptum ostendunt:Iacteturq; odijs. Hunc Phœnissa tenet Dido.] In libris plerisq; antiquioribus, Nūc legitur.quod minimè displicet. Quò facere id possis.] Seruius legit, Qua:idest,quomodo.In ueteribus tamen exēplaribus plerisq;,Quò habetur. In Mediceo, Qua, ut agnitum à Seruio. Placidam per membra quietem.] Est ubi, Placitam,legatur.

DON. Regius accitu chari genitoris ad urbem Sidoniam puer ire parat,mea maxima cura.] Personæ, quòd in Cupidine & Ascanio ætas consimilis esset, meritò dixit puer ire parat: quia disposuerat dicere, Et notos pueri puer indue uultus. Præstruebat,ut ostenderet in cōmutatione formæ, ætatis commutationem non futuram esse difficilem. Ad personæ rationem etiam illud accedit, quod consilij spondebat effectum.Illi enim sperabat reginam daturā oscula, utpote puero; & dulcia, quia amabilis est ætas pueritiæ.

Cuius personæ gratiam actura erat prælatio munerum: nam primò libenter gratiæ danti referuntur.In honore etiam est ille,qui munerum perlator extitit. Dona ferens pelago, & flammis restantia Troiæ.] Talia, inquit, dona, quæ ex maiore ui,ignis scilicet & pelagi,liberari non potuerunt, uel superesse: hoc ideo, ut uiderentur interisse meliora.Interea ad personæ rationem etiam hoc pertinet, quod ait, Mea maxima cura. nolebat enim mittere Ascanium,ne duorum solicitudine frangeretur: uel ne eum mitteret,qui exoriente uiolentia uel dolo,sibi per ætatē adesse non posset: uel quia ultra liberorum affectum nepotes haberi dicūtur. Ne autem diceret Cupido,quum ego perrexero,quid fiet,si sequatur Ascanius?ait: Hunc ego sopitum somno,super alta Cythæra,Aut super Idalium sacrata sede recondam; Ne quà scire dolos, medius'ue occurrere possit.] Bene somno se dixit capturum puerum, in quibus actibus illa ætas posset retineri:uel certè,quia pueri omni cura uacui altius & diutius dormiunt: et mora fuerat necessaria, dum Cupido iniuncta matris compleret. Annectit mandati summam:simul etiam faciendi consilium suggerit, opportunitate temporis expeditum & idoneum satis ad capiendos mulieris animos: mulier quippe mandabat,quæ fœminarum metus optimè nosset.Designat igitur tempus quod amoribus opportunum est. designat etiam locum,dicens: Tu faciem illius noctem non amplius unam Falle dolo,et notos pueri puer indue uultus, Vt cùm te gremio accipiet lætissima Dido, Regales inter mensas laticemq; Lyæum.] Huic sententiæ etiam Terentius assentitur, qui dixit, Sine Cerere & Libero friget Venus. unde hic facilior esse potuit mentis inclinatio,quia utrunq; suppetebat, utpote in reginæ conuiuio. Noctem non amplius unam: ut ostenderet non longi temporis operam necessariam:& maturè id fieri debere,quia Ascanius non potuit prolixo spacio somni occupationibus detineri. Completis omnibus quæ artifex & solicita loquebatur, uideamus quid assignet personæ filij.Nullū dat ille responsum.Quid enim personæ matris,uel maximè in tali causa, respondere? & tempus facta,non uerba uel fabulas exigebat. Paret Amor dictis charæ genitricis,et alas Exuit,et gressu gaudens incedit Iuli.] Officiosi filij partes commendat: quippe quem hortabatur matris affectus, & fratris charitas excitabat. Exuebat autem alas, ut alienam speciem mentiri posset. Et gressu gaudens incedit Iuli.] Gaudentē inducit Cupidinem, uel quòd quasi Ascanius ibat ad patrem,uel quòd plena uoluntate iussa matris implebat. Hoc est enim præcipuum obsequentis studium, si libens agat quæ præcepta sunt,nec inuitus compleat. Ergo Cupido agebat partes suas. At Venus Ascanio placidam per membra quietem Irrigat, & fotum gremio dea tollit in altos Idaliæ lucos, ubi mollis amaracus illum Floribus & dulci aspirans cōplectitur umbra.] Tractatur natura hominis et ætatis:pueri enim facilè dormiūt, utpote securi.quod facilius fit,& diu,si accedunt alia, quæ animū cuiusq; diuerso suauitatis sensu magis ac magis inuitent. Prouidetur locus,mollicies quoq; & flores,odor florum,secessus,silentium, & opacitas umbrarum. dicit, Ibat duce lætus Achate.] Ecce subtilitas simulantis alienā personam,ipsum primò Achatem fallit,qui alium ducens pro alio, transfigurationē factā non uidebat.Portabat dona regia,& lætus fuit:nō fatigabatur puer onere munerū,nec tædio ponderis aut itineris frangebatur.suprà enim dixit,Pallam si-

gnis auroq́; rigentem, et sceptrũ Ilione quod gesserat olim, ut ostenderet species quas puer pro leui ferre non posset. Cùm uenit, aulæis iam se regina superbis Aurea cõposuit sponda, mediamq́; locauit.] Ecce prouenit opportunitas loci & temporis, quam prædixerat Venus: nam ea hora, qua Cupido pro Ascanio ueniebat, cœperat discumbi. Et primùm quidem discubuisse inducit conuiuij dominam, ea A ambitione quæ conueniebat reginæ: eo uel maximè tempore, quo susceperat hospitio tantũ regem, cæterosq́; Troianos: eo loco, qui potior apud ueteres fuit. Deniq; & Sallustius Sertorij conuiuium sic describit, ut ipsum, quia potior fuit, collocarit in medio.

Falle dolo, & notos pueri puer indue uultus:
Vt cùm te gremio accipiet lætissima Dido,
Regaleis inter mensas, laticemq́; Lyæum,
Et dabit amplexus, atq; oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem, fallasq́; ueneno.
Paret Amor dictis charæ genitricis, & alas
Exuit, & gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietẽ
Irrigat, & fotum gremio Dea tollit in altos
Idaliæ lucos: ubi mollis Amaracus illum
Floribus, & dulci aspirans complectitur umbra.
Iamq́; ibat dicto parens, & dona Cupido
Regia portabat Tyrijs, duce lætus Achate:
Cùm uenit, aulæis iam se Regina superbis
Aurea composuit sponda, mediamq́; locauit.
Iam pater Aeneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, stratoq́; super discumbitur ostro.
Dant manibus famuli lymphas, Cereremq́; canistris
Expediunt, tonsisq́; ferunt mantilia uillis.
Quinquaginta intus famulæ, quib. ordine longo
Cura penum struere, & flammis adolere penates.

SER. Pueri puer.] Argumentum à facili. Regaleis inter mensas.] epulas intemperatas, in quibus castitas rara est, & facilis amoris occasio: unde est, Sine Cerere et Libero friget Venus. Laticemq́; Lyæum.] Latex propriè aqua est, ab eo quòd intra terræ uenas lateat: sed & uinum latet intra uuam, unde nunc dixit Laticem. Lyæum autem pro Lyæium dixit, figuratè ponẽs principalitatem pro deriuatione. Occultum inspires ignem.] Diffinitio amoris est, ignis occultus. Veneno.] Venenum dictum, quòd per uenas eat. Paret Amor dictis.] Vt suprà, pro Cupidine Amorem posuit. Et alas exuit.] Laus ingens Ascanij, per transitum. Siquidem Cupido alis tantùm depositis Ascanius fuit. Placidam per membra quietem.] Aut epitheton est quietis: aut ideo Placidam dixit, quia est quies quæ potest etiam somniorum terrore turbari. Fotum.] sublatum: à fouendo. Amaracus.] Hic puer regius unguentarius fuit, qui casu lapsus dum ferret unguenta, maiorem ex confusione odorem creauit: unde optima unguenta Amaracina dicuntur. hic postea in herbam samsucum uersus est, quam nunc amaracum dixit. Iamq́; ibat.] cum uix Venus ista dixisset. Sanè nec festinantibus personis, neque minoribus est respondendi facultas: ut hoc loco Cupidini, ut Mercurio suprà, item in Quarto: & in Septimo, Furiæ. Cùm uenit.] aut pro Cum ueniret: aut Cum sit aduerbium temporis, pro Dum: nec enim potest coniunctiui modi particula iungi indicatiuo. Sanè sciendum, Dum & Cum malo errore à Romanis esse confusa. Aulæis.] uelis pictis: quæ ideo aulæa dicta sunt, quòd primùm in aula Attali regis Asiæ, qui populum Romanum scripsit hæredem, inuenta sunt. Ideo etiam in domibus tendebantur aulæa, ut imitatio tentoriorum fieret, sub quibus bellantes semper habitauêre maiores: unde & in thalamis hoc fieri hodie conspicimus. Varro tamen dicit, uela solere suspendi ad excipiendum puluerem, quia usus cameræ ignorabatur. unde Horat. Interea suspensa graues aulæa ruinas In patinam fecere, trahentia pulueris atri Quantum non Aquilo Campanis excitat agris. Sciendum sanè, omnia græca nomina in η literam exeuntia, cùm deriuationẽ faciunt, η in æ diphthongum conuertere, ut αὐλὴ aulæa, ἰδὴ idæa, αἰτνη ætnæa. Superbis.] nobilibus: ut, Ceciditq́; superbum Ilium. Aurea.] Si Dido aurea, pulchram significat, & est nominatiuus: si spõda, septimus quidem est, sed synæresis fit, & spondeus est. Sponda.] Stibadia antiqui non habebant, sed stratis tribus lectis epulabantur: unde & triclinium sterni dicitur. Sic B Cicero: Sterni triclinia, & in foro & in rostris iubebat. Vnde apparet, errare eos qui triclinium dicunt ipsam basilicam, uel cœnationem. Mediamq́; locauit.] Ipse enim apud maiores domini fuerat locus, ut apertè Sallustius docet: Igitur discubuêre, Sertorius inferior, in medio super eum T. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis, in summo Antonius, & infrà scriba Sertorij Versius, & alter scriba Mecœnas in imo, medius inter Tarquinium & Denatium Perpenna. Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus Conueniunt, stratoq́; super discumbitur ostro.] pater, religiosus, quia pater propriè omnium deorum est epitheton, ut ostendit ubique Vergilius. Ostro.] pro purpura posuit, unde tingitur purpura. Dant manibus famuli lymphas.] Humilis character, qui ἰσχνὸς dicitur: uilia enim descri- C buntur. Tonsisq́; ferunt mantilia uillis.] Tonsis uillis, id est, minutis uel compositis. Constat enim, maiores mappas habuisse uillosas: mantilia uerò à manibus antè lotis dicta, quo modo torale à Toro. Quod autem legimus in Horatio, Ne turpe toral, ἀποκοπὴ est. Quinquaginta.] hoc est, multæ. Ordine longo.] Dispositione, secundum Tullium, qui in Oeconomicis dicit, quid, ubi ponendum sit: nec enim debent uniuersa confundi.

POM. Sabi. Laticem.] Latex propriè aquæ humor dictus, quòd in uenis terræ lateat. nunc pro uino. Alas.] quia Cupido alatus est. Amaracus.] Plinius lib. 21. Sansucum, siue amaracum in Cypro laudatiuum, & odoratiuum. ex eo oleum fit sansucinum, siue amaracinum, ad emolliendos & calefaciendos neruos. Amaracus Cynaræ regis Cypri puer, in herbam sui nominis mutatus. Sansucum uocabulum est Ægyptiũ, ex eo in Coo insula amaracinum fit unguentum. quod idem cum uenit è Cypro, sansucinum uocatur, admixto omphacio, & calamo. herba est folio subpallido, molli, iucundo, et odorato. Venit.] Ascanius. Mantelia.]

A Mantelia.] Mantelium quasi manu telium, ubi manus terguntur, inquit Varro lib. 5. Struere.] ordinare, componere. Adolere.] augere, & lætos facere. Papinius lib. 1. Adolere focos, epulasq; recentis Instaurare iubet. Dapes ergo & epulæ idem sunt. Adolere est imponere fomenta, id est ligna. Penum.] siue penu est, quod reconditur ad usum anni pro cibis. Penates.] dixit ulteriorem aulam, ut Papinius: Sic fatus, & ambo Innectens manibus tecta ulterioris ad aulæ Progreditur.

CÆL. Rhod. Stibas deniq;, à Cyprijs etiam bunos dicitur. quanquã in montibus conditæ urbes, Buni appellentur: quoniam uoce ea Græcis collis indicatur. Sed & cespitibus surrectas aras ita uocant. Sedilia item discumbentium uidetur spondas nuncupasse Virgilius, cum de Didone ita scribit:

——Aulæis iam se regina superbis
Aurea composuit sponda.——

Phyllada in Philoctete uocat Sophocles, lectum ex folijs. Sed & coronam eodem modo alibi. Legimus in historia, Fœminas cum uiris cubantibus sedentes cœnitasse. Lectisternio præterea Iouis, ipse in lectulum, Iuno et Mi B nerua in sellas ad cœnam inuitabantur. Nec me fallit, Seruiũ grammaticum scribere, Maiores nostros sedentes epulari solitos, eumq; morem habuisse à Laconibus & Cretensibus: sicuti, inquit, Varro docet in libris de gente populi R. & proinde Virgilium ita scripsisse,

Hæ sacris sedes epulis, hic ariete cæso,
Perpetuis soliti patres considere mensis.

VAR. Lect. Stratoq; super discumbitur ostro.] Sunt, qui malint legere, Structoq; super discumbitur ostro. nã, Extruimusq; toros, alibi dictũ, & instruimus mensas. Quibus ordine longo Cura penũ struere.] Est & ubi, Longã penũ, legas.

DON. Iam pater Æneas, & iam Troiana iuuentus Conueniunt, stratoq; super discumbitur ostro.] Non iuuentus cõ ueniunt, sed Æneas et iuuentus Troiana simul conueniũt. Vt autem eorum meritum emineret, deferuntur his loca talia, quæ ostro confectis uestibus fuerant superfusa. Dant manibus famuli lymphas, Cereremq; canistris Expediũt, tonsisq; ferunt mantilia uillis.] Hic dispositionem familiæ regalis ostendit: alij enim, hoc est, uiri aquam abluendis C manibus dabant: alij mantilia porrigebant, quibus manus ablutæ tergerentur: alij canistris panem ministrabãt. Mos enim fertur apud ueteres fuisse, ut panis non argenteis uasculis inferretur, sed canistris, hoc est, speciebus factis ex uimine. Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo Cura penum struere, & flammis adolere penates.] Longus ordo est, cùm multi eandem rem seruatis uicibus administrant. Vbi igitur fuerant quinquaginta, ad quarum curam pertinebat procuratio cellarij, & deorũ penatium cultus, proculdubio illas longo ordine uicissitudo tangebat. Centum aliæ, totidemq; pares ætate ministri, Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant.] Quanta elegãtia, quantaq; breuitate diuitias expressit atque laudauit? Cùm enim uellet ducentorum facere mentionem, eorumq; sexus atq; ætates discernere, non tenuit circuitum, ut diceret ducẽtos, ex quibus essent centum mares, & centum fœminæ, & omnes unius essent ætatis: sed celeritate usus, & numerum unum, & utrunq; sexum expressit. Hic leuiter legentes accipiunt ducentorum descriptionem, in quibus eadem ætas fuit: sed nihil magnum æstimantes, si regina ad hanc partem officij, ducẽtis ministris utebatur. Et reuera nihil fuit magnum ad diuitias regales & memorabile, si numeri tantummodo faceret mentionem, taceret de ætate. Cùm autẽ hoc ipsum adiecit dicens, Pares ætate, illic omnibus familiæ copiam, decorem quoque, & substantiam demonstrauit. In euidenti est enim, quanta seruorum reginæ fuerit multitudo: ex qua ducenti pares ætates deligi potuerunt, digni qui curarent supradicta. Nec non et Tyrij per limina læta frequentes Conuenere, toris iussi discumbere pictis.] Ecce diuersum discumbentium meritum, Troiani super ostrum discumbebant, Tyrij uerò super pictas uestes, ac per hoc inferioris precij. hoc est quod superius dixit, Medijsq; parant conuiuia tectis, Arte laboratæ uestes, ostroq; superbo. Hospitibus delatũ est, ut super ostrum discumberent: ciuibus uerò, pictarum uestium locus attributus est. Mirantur dona Æneæ.] Hunc locum duplici intellectu positum debemus accipere, & utrunq; ad Æneæ laudem pertinentem. Si enim consideremus personam Didonis, cui Tyrij obsequebantur, & regina fuit & uxor diuitis, ipsa quoq; ditissima, illic inueniemus specierum laudem cumulatã. Mirabantur ergo, quæ ad donandum Cupido peruexerat, quem putabant Iulum esse: perindeq; admiratione monstrabant regnum suum tales species nunquam habuisse, nec apud quenquam istas uidisse. Alter intellectus est in eo quod dictum est, Mirantur dona Æneæ: hoc est, mirantur talia Æneam uel habere, uel donare potuisse. Mirãtur igitur substantiam, & animum largientis. Mirantur Iulum, Flagrantisq; dei uultus.] Vtpote eum, qui sub mortali forma habuerit immortalis numinis dignitatem. hoc ex persona poetæ dictũ debemus accipere. Cæterùm omnes qui aderant, Iulum esse arbitrabantur. Præcipuè infelix.] Cùm omnes, inquit, teneret admiratio, eò magis Didonem, quæ non satiabatur uidendo, sed magna consideratione nutriebat incendiũ sensibus suis, quod fuerat perceptura. Ardescitq; tuendo.] A contrario posuit: considerationi satis intentæ fastidium parere debet nõ inexplebile desiderium. Ille ubi complexu Æneæ collo'que pependit.] Etiam hic magnum poetæ consilium est. primò enim obsequium patri Ascanij repræsentari conuenerat, ut ipso primitus in errorem misso, transfigurationem non intelligerent etiam cæteri: atq; ita factum est. Nam secutum est, Et magnum falsi impleuit genitoris amorem, Reginam petit.] Falsi, inquit, non quòd non esset pater eius, sed quòd Æneã ipsum Ascanij patrem primò subtiliter Cupido fefellisset, quo Æneas in tantum errorem missus est, ut arbitraretur se filium amplecti & osculari præsentem. Ergo non intelligente insidias patre, quasi uerum hospitis filium uenientem ad se regina suscepit. Hæc oculis, hæc pectore toto Hæret, & interdum gremio fouet.] Exhibens omnibus beneuolentiæ aspectum, intuebatur eum libenter, & interdum gremio continebat. Inscia Dido Insideat quantus miseræ deus.] Tanto libentius puerum imprudens Dido gremio confouebat, quanto nesciebat qualem deum admoueret amplexibus suis. Bene autem miseram dixit, quæ ignara gestorum, benignum in omnibus animum repræsentabat: quæ esse potuit inimica, cùm ex eo ipso pararetur ad mortem. At memor ille Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sichæum Incipit, & uiuo tentat præuertere amore, Iam pridẽ resides animos, desuetaq; corda.] Nouus enim amor inferri non posset, nisi uetus primò fuisset exclusus: qui ipse quoniam sensibus Didonis altius insederat, non semel, hoc est nõ uno impulsu, sed paulatim potuit aboleri. Et cui amor coniugalis nouus propter Sichæi memoriam uehementer hærebat,

sensim potuit in præsentis amores induci, uel maximè quia aliquãto tẽpore desierat uidere, cui⁹ amore tenebatur. Interea sciendũ est, induci Didonẽ *castã, diuitẽ, & pulchrã: idcirco deceptã per* Cupidinẽ, *ut etiã in eo existimatione nõ tantùm ipsius* Didonis, *uerumetiam Æneæ poeta conseruet, ne illum ignobilis fœmina, proiecti pudoris, sponte amasse, aut prouocata muneribus uideatur: aut illum malis subuersum innumeris, de amoribus illicitis cogitasse.* A

SER. *Cura penum.*] *Inter pęnum & cellarium hoc interest, quòd cellarium est paucorum dierum, unde et in cellam dicitur importatum frumentum: penus uerò longi temporis. Sanè dicimus, hic & hæc & hoc penus: sed in masculino & fœminino genere quartæ est declinationis, in neutro tertiæ, quomodo pecus pecoris. unde* Horatius, Portet *frumenta penusq́;. masculino uerò genere* Plautus, *Nisi mihi annuus pen⁹ datur. & fœminino* Lucil. *posuit: ut,* Vxori *legata penus. quartæ autem declinationis esse* Persius *docet: ut,* In *locuplete penu defensis pinguib. umbris.*

Centum aliæ, totidemq́ pares ætate ministri,
Qui dapibus onerent mensas, & pocula ponant.
Necnon & Tyrij per limina læta frequentes
Conuenêre, toris iussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneæ, mirantur Iulum,
Flagranteisq́ dei uultus, simulataq́ uerba,
Pallamq́, & pictum croceo uelamen acantho.
Præcipuè infelix, pesti deuota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardescitq́ tuendo
Phœnissa, & puero pariter, donisq́ mouetur.
Ille ubi complexu Aeneæ, colloq́ pependit,
Et magnum falsi impleuit genitoris amorem,
Reginam petit. hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, & interdum gremio fouet: inscia Dido
Insidat quantus miseræ deus. at memor ille
Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sichæum
Incipit, & uiuo tentat præuertere amore
Iampridem resides animos, desuetaq́ corda.
Postquàm prima quies epulis, mensæq́ remotæ,
Crateras magnos statuunt, & uina corônant.
It strepitus tectis, uocemq́ per ampla uolutant
Atria, dependent lychni laquearibus aureis

bent. ideo connexæ, quia insolubiles esse gratias decet. Horat. *Segnesq́; nodũ soluere Gratiæ. Quòd uerò una auersa pingitur, duæ nos respicientes, hæc ratio est: quia profectà à nobis gratia, duplex solet reuerti. unde suprà, Nec te certasse priore Pœniteat.* *Abolere Sichæum Incipit.*] *Ordo naturalis. prius enim est euellere inhærentia, & post noua inferre. sic* Terentius: *Vt metum in quo nunc est adimam, atq; expleam animum gaudio.* B *Viuo amore.*] *aut uiui hominis, aut certè uehementi. Præuertere.*] *præoccupare: propter* Iunonem *sine dubio. Resides animos.*]

Struere.] *ordinare, componere: unde & structores dicũtur, ferculorum compositores. Et flammis adolere penates.*] *colere. sed adolere propriè est augere. In sacris autem adolere per bonum omen dicitur: nam & in aris non adolentur aliqua, sed cremantur. Totidemq́; pares ætate ministri.*] *Non numerus, sed ætatis qualitas habet admirationem. Dapibus.*] *Dapes regum sunt, epulæ priuatorum. Et pocula ponant.*] *Secundum antiquũ locutus est morem. Mirantur dona Æneæ, mirantur Iulum.*] *Hoc ad Tyrios retulit. Flagranteisq́; dei uultus.*] *Hoc ad poetam refertur. Simulataq́; uerba.*] *Composita in Ascanij similitudinem: et hoc ex persona poetæ accipiendum. Præcipuè infelix.*] *Propter casum futurũ: ut probant sequentia, Pesti deuota futuræ. Expleri mentem nequit.*] *Græca figura est. Tuendo.*] *dum tuetur, id est, intuetur: & omnis gerundij modus tam ab agentis, quàm à patientis significatione similiter profertur: ut, Cãtando tu illum? id est, dum cantas. &, Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis: id est, dum ei incantatur. Ille ubi.*] *postquàm. ut* Horatius, *Nos ubi decidimus: hoc est, postquàm. Nam si loci esset, Quò diceret. Ergo Vbi, interdum aduerbium loci est, interdum temporis. Et magnum.*] *arduum. difficile est enim imitari uerum filij affectum. Reginam petit.*] *Non simpliciter dixit Petit: nam petere non solùm adire, sed etiã est propriè insidiari. Gremio fouet.*] *sustinet: ut, Fotum gremio. Insideat.*] *Legitur & Insidat. At memor ille matris.*] *hoc est, præceptorum matris. Acidaliæ.*] *Acidalia Venus dicitur, uel quia iniicit curas, quas Græci ἀκίδας dicunt: uel certè à fonte Acidalio, qui est in Orchomeno Bœotiæ ciuitate, in quo se Gratiæ lauant, quas Veneri constat esse sacratas: ipsius enim & Liberi filiæ sunt. nec immeritò: Gratiæ enim per horum ferè numinum munera conciliãtur. Ideo autem nudæ sunt, quòd Gratiæ sine fuco esse de-*

pigros ad amandum, inertes. Iurauerat enim, nulli se esse nupturam. Vnde contrà instantes dicimus industrios. Quies epulis.] *Propter regalem affluentiam. contrà suprà ait, Postquam exempta fames: propter naturæ necessitatem, non autem luxuriam. Mensæq́; remotæ.*] *Licet sub extranea persona, Romanorum tamen exequitur morem, apud quos duæ mensæ erant, una epularum, altera pomorum. Crateras.*] *Græcum est, ab eo quod est hic crater: nam Latinè hæc cratera dicitur. unde* Persius, *Si tibi crateras argenti incusaq́; pingui Auro dona ferã. Et uina coronant.*] *Vina pro poculis posuit: et est tropus* συνεκδοχὴ, *ut Cererem dicimus pro frumento, prout & contrà dicimus. Sic* Plautus: *Vinum precemur, nam hic deus præsens adest. Coronant autem est, aut implent usq; ad marginem: aut quia antiqui coronabant pocula, & sic libabant. unde est, Magnum cratera corona Induit. Impleuitq́; mero.*] C *Hoc tractum est ex Homero, qui ait in* Iliade, κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο. *It strepitus tectis.*] *id est, ad tecta: ut, It clamor cœlo. legitur autem &, Fit strepitus tecti.*

Centum aliæ.] Valerius Flaccus, *Stant gemmis auroq́; thori, mensæq́; paratu Regifico, centumq́; pares primæua ministri. Corpora, pars epulas manibus, pars aurea gestãt Pocula. Silius lib. II. Posuisse dapes, his addita cura, His adolere focos, his ordine pocula ferre, Nec non & tectis struitur penus. Futuræ.*] *futuro amori, id est, Venereo. Acidaliæ.*] *Acidalus fons in Orchomeno, oppido Bœotiæ, Veneri sacer: hinc Venus Acidalia. Præuertere.*] *præoccupare. Resides.*] *pigros ad amorem. Desueta.*] *ab amando. Coronant.*] *repleuere pocula. ita enim loquimur, Fac coronam poculis. Fit strepitus.*] *Silius: Eripiunt flammæ noctem, strepituq́; mouentum Murmurat alta domus. Lychni.*] *Ast alij tenebras, & opacam uincere noctem Accensi tendunt auratis uincula lychnis.* POM. Sab.

Atria.]

A Atria.] Atrium genus ædificij ante ædem mediam,continês aream.dictum uel à terra ut oriatur,quasi aterium: uel ut Varro ait,ab Atriatibus Etruriæ.illinc enim exemplum sumptũ.Atriorum tria sunt genera,quæ secundũ latitudinem & longitudinem formãdã sunt. Lege Victruuium lib.6.Limen compluuij in atrio debet esse, atrij latitudine latum:nec minus quarta parte,nec plus tertia parte fiat.

VAR. Lect. Qui dapibus,&c.] In Romano libro, & plerisq; alijs peruetustis,legere est utrunq; uerbum indicandi modo,numero etiam uariato.s.hoc pacto,Qui dapibus onerãt mensas,& pocula ponunt. Insideat quantus miseræ deus.] Sunt qui insidiat, trisyllabum legant. Et uiuo tentat præuertere amore.] In Romano libro, Amorem, legitur.

DON. Postquàm exempta fames epulis,mensæq; remotæ,Crateras magnos statuunt,& uina coronant.] Mox prolixũ & publicum conuiuium describitur:nam confectis epulis bibendi studium sequitur. Fit strepitus tectis, uocemq; per ampla uolutant Atria] Sine strepitu enim & clamoribus multitudinis perpotantis esse non potuit. Dependent lychni laquearibus aureis Incensi.] Huius loci ordinatio talis est,Dependent laquearibus aureis lychni incensi. Et noctem flammis funalia uincũt.] Consummato iã perpotationibus die,noctis tenebræ diuersitate procurati luminis uincebantur. Funalia autem debemus accipere faces ex funibus præceratas. Hic Regina grauem gemmis auroq; poposcit,Impleuitq; mero pateram.] Hoc est, poposcit paterã,impleuitq; mero. Laus ipsius pateræ. Ibi enim apparere poterant diuitiæ: ibi ueneratio, si decora uel magni meriti fuerit,quibus deorum cultus impletur. Aurea,inquit,fuit & gemmis ornata. Quam Belus,et omnes A` Belo soliti.] Supplementum laudis est,quia ipsa usi sunt maiores Didonis,et durante merito usq; ad ipsam per gradus succedendo transmissa est. Tum facta silẽtia tectis.] Res diuinæ actura Didone,omnium uox & strepitus conquieuit.Suprà enim dixit, Fit strepitus tectis,uocemq; per ampla uolutant Atria. Iupiter (hospitibus nam te dare iura loquuntur.] Dixit quem rogauit, dixit & eius uirtutem & potestatem.Hoc dicendo ostendit hospitium causa se id facere, approbans factum, ac demonstrans quòd pleno uoto Troianos excepisset,ut initam societatem hospitalis Iupiter suo testimonio & studio roboraret, cùm hoc illi Troiani non promisissent. Cùm autem ipsa esset Sidonia, quasi quodã mortis suæ præsagio, Tyriorum & Troianorum fecit tantummodo mentionẽ, ut illis dies ille esset lætus.merito diei meminit,quo confirmabat societatẽ & per sacra & conuiuium. Triste enim fuit tenebras nominare uel noctem, uel maximè quia continuatio diem nocti coniunxerat, et nondum itum erat ad requiem. Nostrosq; huius meminisse minores.] Sicuti factum est,ut etiam nunc duret de actibus Didonis fabula. Adsit lætitiæ Bacchus dator.] Vinum intelligimus dictum,sine quo læticia esse in conuiuijs non potest. licet alio loco dixerit poeta ipse: Bacchus et ad culpam causas dedit.sed hoc in potestate est hominis positum,si eo bene & moderatè,aut malè & intemperàter utatur.Plerunq; enim quæ ad salutem inuenta sunt, dum malè nonnulli utuntur,in perniciem & exitium cadunt. Et bona Iuno.] Nouerat enim inimicam fuisse Troianis, ut magis bona, cùm soluto odio interesset. Et uos ô cœtum Tyrij celebrate fauentes.] Ne esset aliqua incolarum aduersus peregrinos æmulatio, quod ipsum quia nouerat sæpe fieri, inter ipsas sacrorum religiones interdixit. Dixit,& in mensa laticum libauit honorem.] In conuiuijs enim,cùm huiusmodi honorificentia numinibus exhibetur, pro ara mensa succedit. Primaq; libato summo tenus attigit ore.] Prima propterea, uel quia ipsa libabat, uel quia ipsa potior omnib.fuit,utpote regina,summo tenus attigit ore: ut religionis potius, quàm uini cupidã demonstraret,summis labris tetigit poculũ. Tum Biciæ dedit increpitans.] Hic de potioribus fuit. Deniq; in sequentibus dixit,post alij proceres,ut ostenderet, etiam Biciam de numero fuisse maiorum. Increpitans,clara uoce exhortans. Idcirco autem hunc elegit, cui porrigeret pateram, quòd sciret eum uini esse amatorem. quod ipsum probatur ex eo quod sequitur: Ille impiger hausit Spumantem pateram, et pleno se proluit auro.] Et cùm pateram, inquit, uacuam fecit, & cùm auidè biberet, & tantum infunderet, quantum fauces eius transmittere non possent, perfudit etiam se. Post alij proceres.] Intelligitur,ritui obsecuti sunt, post exacta conuiuia, post honores diuinos expletos,post consecrationem fœderum,post consensum potiorum, hoc est, Biciæ & cæterorum principum, inducitur ludorum descriptio. Hic enim regibus uel personis potioribus mos est,ut peractis conuiuijs exhibeantur uoluptates, quæ ad producendam potationem homines teneant. Sed quales ludos habuerit regina, uideamus:nihil fiebat turpe,nec dicebatur obscœnum. Cithara crinitus Iopas Personat aurata.] Constat citharæ artem inter honestas professiones numerari. Deniq; per hanc Orpheus plurimum potuit,hanc etiam philosophi proculdubio graues & prudentes amant, hanc diligunt Musæ,quibus tradentibus in usus hominum uenit.hæc in agonibus, hoc est sacris certaminibus coronatur. Ecce ars honesta, conuiuium quoque non dissimile: uideamus, qualia canebat. Docuit, inquit, quæ maximus Atlas.] Hoc est, non turpia aut obscœna, sed uenientia ex philosophiæ fonte, quæ docuerat Atlas maximus, plenus uirtutum & ueræ philosophiæ. Dicitur iã quid Atlas uel scripsit, uel docuit. Errantem lunam,solisq; labores.] Tractauit,inquit, cursus solis & lunæ: unde hominum genus & pecudes, unde imber & ignes, Arcturum,pluuiasq; Hyadas,geminosq; Triones: Quid tantum Oceano properent se tingere Soles Hyberni, uel quæ tardis mora noctibus obstet.] Quæ ille de rerum natura pertractans docuit, hæc Iopas & uoce & iocunditate citharæ personabat, scilicet cursibus solis & lunæ stare hominum genus & pecorum.tractauit & quomodo imbres existunt,unde mittuntur fulgura, unde siderum transitus fiat, uel quibus ex causis in breuitatem aut longitudinem commutentur dies & noctes,quæ omnia ad rerum naturam pertinẽt, & nisi à doctissimis tractari non possunt. Ingeminãt plausum Tyrij,Troesq; sequuntur.] Primò dixit Tyrios plausum dedisse, deinde Troianos: nescientes enim consuetudinem reginæ Troiani,nihil debuerunt priores efficere, ne in aliquo displicerent: sequi tamen eos qui ex more faciebant, non fuit temerarium. Vniuersi interea in his uoluptatibus fuerant occupati: hoc est, cantando, audiendo,plaudẽdo, uel bibendo. Regina autem non ægrè patiebatur noctem his generibus trahi: sed ipsa quoq; morarum causas requirebat,quibus in longum uigilias duceret. Alijs enim potantibus uinum,ipsa amorem bibebat. Idcirco ait: Necnon et uario noctẽ sermone trahebat Infelix Dido, longumq; bibebat amorem, Multa super Priamo rogitans,super Hectore

ctore multa. Nunc quibus Auroræ uenisset filius armis, Nunc quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.] Superfluè quæ nouerat, et picta habuit, requirebat. Quæ igitur summam retinent, specialitatem tenens hæc immisit, sperans eas fabulas tantam moram parere potuisse, quanta sufficiebat ei, cuius animus de Æneæ præsentia satiari non poterat. Interea ad procurandum temporis tractum, ad generalitatem quoq; sese conuertit. Et orsa interrogationibus nouis ait: Imò age, & à prima dic hospes origine nobis insidias, inquit, Danaûm, causasq; tuorum, Erroresq; tuos.] Breuis quidem propositio, sed quæ nō breuem fuisset habitura narrationem. Respondetur ergo primis duabus propositionibus in secundo libro, tertiæ autem in tertio. Nam in secundo insidias Danaûm & suorum casus executus est, in tertio uerò errores suos numerauit: licet in tertio ipse etiam casus suorum nonnullos addiderit, quum de Polydoro, & de perditis luis contagione socijs, & de amisso patre locutus orditur. nouissimè posuit, Nam te iam septima portat Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.] Vt Æneas intelligeret, & gesta in Troia, & septem annorum cursum, sibi esse narrandum. A

Incensi, & noctem flammis funalia uincunt.
Hîc Regina grauem gemmis auroq; poposcit,
Impleuitq; mero pateram, quam Belus, & omnes
A' Belo soliti. tum facta silentia tectis.
Iuppiter (hospitibus nam te dare iura loquutur)
Hunc lætum Tyrijsq; diem, Troiaq; profectis
Esse uelis, nostrosq; huius meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, & bona Iuno,
Et uos ô cœtum Tyrij celebrate fauentes.
Dixit, & in mensa laticum libauit honorem,
Primaq; libato summo tenus attigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram, & pleno se proluit auro,
Pòst alij proceres: cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem Lunā, Solisq; labores, (gnes:
Vnde hominū genus et pecudes, unde imber et i-
Arcturū, pluuiasq; hyadas, geminosq; Triones:
Quid tantum Oceano properent se tingere Soles
Hyberni, uel quę tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausum Tyrij, Troesq; sequuntur.
Nec non & uario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumq; bibebat amorem,
Multa super Priamo rogitās, super Hectore multa.
Nunc quibus Auroræ uenisset filius armis,
Nunc quales Diōedis equi, nūc quātus Achilles.
Imò age, & à prima dic hospes origine nobis
Insidias (inquit) Danaûm, casusq; tuorum,
Erroresq; tuos: nam te iam septima portat
Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.

SER. Atria.] Vt suprà diximus, tangit morem Romanorum. nam, ut ait Cato, & in atrio, et duobus ferculis epulabātur antiqui. Vnde ait Iuuen. Quis fercula septem Secretò cœnauit auus? Ibi & pecunias habebant: unde qui honoratiores serui erant, liminum custodes adhibebantur: ut, Qui Dardanio Anchisæ Armiger antè fuit, fidusq; ad limina custos. Ibi etiam & culina erat, unde & atrium dictum est: atrum enim erat ex fumo. Lychni.] Græco sermone usus est, ne uile aliquid introferret. A' lychno autem lucerna dicta est, unde & breuis est Lucilio, ut Persio: Dispositæ pinguē nebulam uomuēre lucernæ. Horat. Vnguor oliuo, Nō quo fraudatis immundus nacta lucernis. Si enim à luce diceretur, non staret uersus. Laquearibus.] Principaliter lacus dicitur: ut Lucil. Resultant ædesq; lacusq;. diminutio lacunar facit. Horatius: Nec mea renidet in domo lacunar. Inde fit alia diminutio Lacunarium, & per ἀντίστοιχον Laquearium. Noctem uincunt.] Luminis est exaggeratio. Funalia sunt, quæ intra ceram sunt: unde sunt dicta à funibus, quos ante usum papyri cera circundatos habuēre maiores. Vnde & funera dicuntur, quòd funes incensos mortuis præferebant. Hîc.] tunc. est ergo aduerbium temporis. Quam Belus.] primus rex Assyriorum, ut suprà diximus: quos constat Saturnum, quem & Solem dicunt, Iunonemq; coluisse. Quæ numina & apud Afros postea culta sunt: unde & lingua Punica Bal dicitur deus. Apud Assyrios autem Bel dicitur, quadam sacrorum ratione, et Saturnus & Sol. Hospitibus nam te dare iura loquuntur.] scilicet exemplo Lycaonis, qui cum hospites susceptos hospitio necaret, à suscepto Ioue, postquam ei epulas humanas apposuit, uersus in lupum, ostendit hospitij iura non esse uiolanda: unde dicitur Iupiter ξένιος, id est, hospitalis. Troiaq; profectis.] Sanè bene. uoluit enim dicere Profugis. Esse uelis.] Secundum Hetruscam disciplinam locutus est: sic enim dicebāt, Volens propitiusq; sis. Adsit lætitiæ Bacchus dator.] Alij Adsis legunt: secundū quos Bacchus aut ἀντίπτωσις est, aut antiquus uocatiuus: ut, Socer arma Latinus habeto. B Bene autē addidit Dator lætitiæ, quia est & dator furoris. Et bona Iuno.] Aut propitia, id est, non irata Troianis: ut, Sis bonus ô felixq; tuis. aut magis Bona, cœlestis. est enim & inferna: ut, Iunoni infernæ dictus sacer. Laticum libauit honorē.] More sacrorū. & tangit ritum Romanorū, qui paniceas sacratasq; mensas habebant, in quibus libabant: ut, Heus etiam mensas consumimus? inquit Iulus. Libato.] delibato. Summo tenus attigit ore.] C Et uerecundiam reginæ ostendit, & morem Romanum: nam apud maiores nostros fœminæ non utebantur uino, nisi sacrorum causa, certis diebus. Deniq; fœmina quæ sub Romulo uinum bibit, occisa est à marito: Mecennius absolutus est, id nomen enim marito. Sic Granius Lucianus cœnæ suæ V. In historijs lectum est Romanorū, uini usum Romanis fœminis ignotum fuisse, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. Tum Bitiæ.] Per transitum Pœnorū ducum nomina introducit. nam Bitias classis Punicæ fuit præfectus, ut docet Liuius. Iopas uerò rex Afrorum, unus de procis Didonis, ut Punica testatur historia. Increpitans.] inclamans: ut, Æstatem increpitās seram. aut certè arguens familiariter segnitiem tardè pateram accipientis, cùm esset auidus in bibendo. Hausit.] modò Accepit: nec possumus intelligere Bibit, cùm hoc sequatur: Et pleno se proluit auro. alibi Vidit: ut, Hausit cœlum, mentemq; recepit. alibi Audiuit: ut, Vocemq; his auribus hausi. alibi Vulnerat: ut, Et latus haurit apertum. & multa alia pro loco significat. Pòst alij proceres.] Ergo & Bitias unus est de proceribus: nam ἥρωι nunquam

sine

A *sine similitudine fit.* Sanè Proceres de his est, quæ nominatiuum in usu non habent: ut suprà, Et uictor ditione tenebat. nam nec hoc in usu habet nominatiuū, licet in compositione dicamus Conditio. Proceres autem ideo secundum Varronem principes ciuitatis dicuntur, quia eminēt in ea, sicut in ædificijs mutuli quidam, hoc est, capita trabium, quæ proceres nominantur. Crinitus Iopas.] Aut puerum intellige: aut imitabatur Apollinis formam, cuius fuerat etiam artis imitator. quocirca apud Ouidium de se loquēs ait, Vtq; meum intonsis caput est iuuenile capillis. Docuit quæ maximus Atlas.] Quæ legendū, non Quem. nec enim istum docere potuit, qui Didonis erat tempore. Docuit Herculem, unde & dicitur ab Atlante cœlum sustinuisse susceptum, propter cœli scientiam traditam: constat enim Herculem fuisse philosophum. Et est ratio, cur omnia illa mōstra uicisse dicatur. Sanè Atlas græcum est, sicut et Nilus: nam Ennius dicit Nilum Melonem uocari, Atlantem uerò Telamonem. Hic canit.] Bene philosophica introducitur cantilena in cōuiuio reginæ adhuc castæ. Contrà inter nymphas ait, Vulcani Martisq; dolos et

B dulcia furta. Errantē lunam.] Quia ἑλικοειδῶς, id est, obliquo incedit cursu, non rectò, ut Sol: scilicet ne incidat in centrū terræ, & frequenter patiatur eclipsim: uicinus enim est eius circulus terræ. Solisq; labores.] Canit, per omnia intelligimus. Planetæ septem sunt: Saturnus, Iupiter, Mars, Sol, Venus, Mercurius, Luna. sed quinq; contra mundum feruntur, & cum mundo quando retrogradi sunt: Sol uerò & Luna semper contra mundum. Ideo Solis labores: laborat enim nitens contra ruentis sphæræ uolubilitatem. Nec nos debet Homerus mouere, qui ait, ἠέλιόν τ' ἀκάμαντα. non enim eum dixit non laborare, sed laborem non sentire. Vnde hominum genus.] Si fabulam respicis, à Prometheo intellige, uel à Deucalione & Pyrrha: si autem ueritatem requiris, uaria est opinio philosophorum. Alij enim de humore dicunt, alij de igne, alij de atomis, alij de quatuor elementis. Vnde imber.] de nubibus scilicet, quæ secundum Lucretium nascuntur de terræ anhelitu, qui nebulas creat, quæ cūm altius fuerint eleuatæ, aut Solis calore resolutæ, aut ui uentorum compressæ, mittunt leues pluuias, uel exprimunt cōcitatiores.

C Et ignes.] scilicet ex nubium collisione. Nam omnium rerum collisio ignem creat, ut in lapidibus cernimus, uel attritu ramarum, uel in siluis arborum. Arcturum.] Stella est post caudā maioris ursæ posita, in signo Bootæ. unde arcturus dicta est, quasi ἄρκτου οὐρά. Pluuiasq; hyadas.] Hyades stellæ sunt in fronte Tauri, quæ quoties nascūtur, pluuias creant: unde & Græcè ὑάδες dictæ sunt, ἀπὸ τοῦ ὕειν, latinè succulæ à succo. Sic ergo ait, Pluuiasq; hyadas, ut Plemmyrium undosum. Alij dicunt hyadas dictas ab y litera, uel ἀπὸ τοῦ ὗς, id est sue, in cuius formatæ sunt faciem. Hæ autē filiæ fuerunt, ut alij dicunt, Atlantis: ut alij, Liberi nutrices. Geminosq; triones.] Triones sunt boues aratorij. Non ergo incongruè dixit Triones, quia septentriones plaustra à nonnullis dicuntur. Quid tantum Oceano properent se tingere Soles Hyberni.] Quid, quamobrē. Ratio hoc facit hemisphærij, quia hyeme breuiore Sol utitur circulo. Tingere.] demergere. Soles uerò pro diebus posuit: ut, Treis adeò incertos cæca caligine soles Erramus. Vel quæ tardis mora noctib. obstet.] id est, æstiuis, tardè uenientibus. Vel, enim disiunctiua est coniunctio, nec patitur hîc eandem rem dici. Ergo hoc dicit, quæ causa est longorum dierum: sed & hîc ratio hemisphærij est. Ingeminant plausum Tyrij, Troesq; sequuntur.] Bono est usus ordine, ut prius plauderent ciues: nec enim poterāt aliter audere peregrini. unde & suprà, Et uos ô cœtum Tyrij celebrate fauentes. Nec non & uario.] Arte poetica utitur, ut præmittat aliquid, quo sequens liber uideatur esse coniunctus, quod in omnibus seruat. Bibebat amorem.] Allusit ad conuiuium. Super Priamo.] de Priamo: nam eius præpositionis officio fungitur, pro qua ponitur. ut suprà, Et sub noctem cura recursat. Rogitans.] scilicet, quo modo sit uenditus rex. Quibus Auroræ uenisset filius armis.] Memnon. Ideo autem dixit Quibus armis, quia Vulcani armis usus fuisse narratur. Quales Diomedis equi.] Non uidetur eos equos intelligere, quos Æneæ sustulit, nec enim congruit: sed de his interrogat, quos sustulit Rhœso. Quales autem dixit, ac si diceret: nec sic feroces, ut illi à quibus ducebant originem. Diomedes enim rex Thracum habuit equos, qui humanis carnibus uescebantur. Hos Hercules occiso crudeli tyranno abduxisse perhibetur: de quibus dicuntur suprà memorati equi originem ducere. Immo age.] Vidit specialia citò posse finiri, et ideo cōtulit se ad generalitatem. Et à prima dic hospes origine.] id est, à raptu Helenæ: quod quidem Dido cupit, sed excusat Æneas. et dicit se ruinam Troiæ breuiter esse dicturum, habita ratione temporis: ut, Suadentq; cadentia sidera somnos. Insidias.] Dicit hoc ad fauorem Troianorum, ne uideantur uirtute esse superati. Casusq; tuorum.] ut euentu Troia corruerit, non fati necessitate. Erroresq; tuos.] Et responsio hunc ordinem sequitur: nam primò dicit Troiæ ruinam, pòst errores suos. Septima æstas.] annos intellige per æstatem: nam sic antè Olympiadas computabāt. Septem etiam annos esse, Dido cognouit ex Teucro.

Iura hospitibus.] ut Lycaoni, qui hospitale ius maculauit. hospitalia iura non sunt uiolanda. & in historijs legitur, omnes qui uiolauerint iura hospitalia, dedisse pœnas. Hunc diem.] Apud Senecam est, Dicebant in conuiuio ex consuetudine, hic dies noster est. Fauentes.] cum plausu & ludis. Cithara crinitus Iopas.] Timagenes autor est, omnium in literis studiorum antiquissimam musicen extitisse: & testimonio sunt clarissimi poetæ, apud quos inter regalia conuiuia laudes heroum atq; deorum ad citharam canebātur. Iopas ille Virgilij non'ne canit errantem lunam, solisq; laborem? quibus certè autor confirmat palàm, eminentissimè musicen cum diuinarum etiam rerum cognitione esse coniunctam. item paulopòst: Apud Menandrum, senex reposcenti filium patri, ueluti rationem impendiorum quæ in educationem cō tulerit exponens, psaltrijs & geometris multa dedit: unde etiam ille mos, ut in conuiuijs post cœnam circunferret lyram. Atlas.] hic, ut Plinius meminit, astrologus fuit, & sphæram ordinauit. Labores.] id est, errores. Genus hominum.] unde prima hominū generatio. Quinque principia generationis: spiritus, ignis, siccum, humidū, aer. spiritus uerbi interpretatione appellatur, id est, communis omnium parēs. ignis, Vulcanus interpretatur. siccū, terra interpretatur, quæ est tanquam domus, in qua omnia fiant. humidum, interpretatur oceanus, qui terram fouet. Homerus dicit eum omnium genitorem. Aerem aliqui putauere Palladem: & semper uirginem, quia non corrumpitur, propter altitudinem. ideo fingitur cerebro Iouis nata. Propter tria anni tempora trigeminam dixere. hac ratione Pallas, quia aer iaculatur fulmen, in principio hu-

POM Sabi.

ius libri. Vnde imber.] è nubibus fit; nubes ex uapore terræ nascitur. Ignis.] Dicit elementum igneum, cuius conceptus est ex motu. omnis motus gignit ignem. uel loquitur de fulgetris. Arcturum.] Arcturus Bootes dicitur, custos plaustri, id est septentrionis. Is fuit Arcas, Iouis filius ex Calisto. Pluuiasq; Hyadas.] Hyades stellæ sunt in effigie Tauri: Pleiades, à matre dictæ: à fratre Hyades, uel ἀπὸ τοῦ ὕειν, id est, pluere. à pluuia nostri dixere suculas, quia sues gaudent luto, quod fit ex pluuia & aqua. et quia ortus earum uer nunciat, dixere Vergilias. septem sunt, Atlantis & Pleiones filiæ. Pluuias.] dixit ab re ipsa. Geminos triones.] id est, ursam maiorem & minorem. Triones dicti, quasi teriones: id est, boues terentes terram. septem habent stellas in currus effigiem. Soles.] dies. Dies est ex lumine solis, quia dicitur tarda hora soluere equos in oceano, ut quiescant. Tardis noctibus.] non æstiuis, sed hyemalibus: dicebat causam, quæ mora faciebat tardas noctes, id est longas. Super.] de. Filius.] Memnon Auroræ filius. Diomedis equi.] de equis Rhesi, qui habebant genus ab equis Diomedis Thracis. Quantus.] erat in re militari.

VAR. Lect. Vocemq; per ampla uolutant Atria.] Nonnulli lib. antiqui, Perampla, unica dictione legunt. sed in Longobardico, & aliquot alijs, Per alta, legitur. Tum facta.] In Longobardico, Dum: sed Tum, melius. Adsis lætitiæ.] Antiqua omnia exẽplaria, quæ uersamus, Adsit, uel Assit, persona tertia legunt. A Dixit, & in mensa laticum.] In Oblongo libro, Immensum legitur, idem in Longobardico, & aliquot alijs peruetustis. In Romano, in Mediceo, et in nonnullis emendatioribus, In mensam, habetur, accusatiuo casu. Et pleno se proluit auro.] In lib. aliquot antiquis, Pleno se proluit ore, legitur, non Auro. Docuit quæ maximus Atlas.] In Romano libro, & quibusdam alijs legere est, Docuit quem maximus Atlans. Vnde hominũ genus, & pecudes, unde imber, & ignes.] In Mediceo libro legere est, Vnde hominũ genus, et pecudes, genus unde ferarum. Ingeminant plausum Tyrij.] In Romano libro, in Mediceo, & aliquot alijs antiquissimis, Plausu legitur, casu septimo. quod nequaquam displicet. Omnibus errantem terris, & fluctibus æstas.] In antiquis aliquot exemplaribus legere est, Omnibus errantem & terris & fluctibus. quod sententiam reddit uberiorem.

CÆL. Rhod. Auctor in Arcadicis rebus Pausanias, ad sinistram uiæ, quæ in montem ducit Mænalum, fuisse ἀγαθοῦ θεοῦ ναὸν, id est Dei boni templum: Quod si, inquit, bona contribuunt dij hominibus, inter deos autem summatem esse Iouem no B uimus, cõsecutione nimirũ probabili coniectare licet, eius dei esse cognomentũ id genus. Quod si est, Mantuani uatis interior doctrina retegitur, cũ Æneidos primo ita canit, Adsis lęticiæ Bacchus dator, & bona Iuno.

AENEIDOS LIBRI II
Argumentum.

A D I L O N.

Edocet exordium Troiæ, cladesq; secundus.

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN SECVNDVM librum Æneidos Argumentum.

Conticuêre omnes, tunc sic fortissimus Heros
Fata recensebat Troiæ, casusq; suorum,
Fallaceis Graios, simulataq; dona Mineruæ.
Laocôntis pœnam, & laxantem claustra Sinonem.
Somnum quo monitus acceperat Hectoris atrum.
Iam flammas cœli, Troum, patriæq; ruinas,
Et regis Priami fatum miserabile semper.
Impositumq; patrem collo, dextraq; prehensum
Ascanium, frustra à tergo comitante Creusa.
Ereptam hanc fato, socios in monte repertos. C

SER. Conticuêre omnes.] Quia suprà dixit, Fit strepitus tectis. Conticuêre autem, pro cõticuerũt. quod metri causa fit, uel ratione clausularũ. Nec est, ut quidam dicunt, dualis numerus, qui apud Latinos nusquam penitus inuenitur. Et bene Omnes addidit. poterant enim simul quidem, sed non omnes tacere. Intentiq; ora tenebant.] Aut ora intuebantur loquentis, aut immobileis uultus habebant: ut, Tenuitq; inhiãs tria Cerberus

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER II.

Onticuêre omnes, intentiq; ora tenebant.
Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
Infandũ regina iubes renouare dolorem,
Troianas ut opes, & lamentabile regnum

Eruerint Danai, quæq; ipse miserrima uidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando
Myrmidonum, Dolopûm'ue, aut duri miles Vlysi

A *berus ora, id est, immobi lia habuit. aut Tenebant, habebant: ut sit figura, et intelligamus,* Ora *intenta habebant. ut Terentius:* Nam illi Andriæ id nomen *erat, teneo. Ideo autem hoc addidit, quia potest quis tacere, nec aduertere.* Inde.] *ἀφαίρεσις, pro deinde.* Toro *pater Æneas sic orsus ab alto.*] Toro alto. *summus enim semper est pontificalis locus, & Æneas ubiq; quasi sacratus inducitur. Torus autem à tortis herbis est dictus: ut,* Proximus ut uiridante toro consederat. *Infandum.*] *Quia uiro forti uictum se dicere, & dolori est, & pudori.* Iubes.] *his: ut,* Iubeo Chremetem. *nam aliter hoc uerbum Æneæ personam non recipit.* Troianas opes.] *Sic Horatius:* Aut pingues Phrygiæ, aut Mygdonias opes. *Opes dictæ semper ad magnificentiam, sicut diuitiæ ad usum.* Et lamentabile regnum.] *id est, magnum, quasi dignum multa lamentatione: ut,* Hi multum fleti ad superos. Danai.] *Argiui, à rege dicti* Danao: *nam Græci propriè sunt Thessali, à Græco rege.* Pars magna fui.]
B *propter amissam coniugem. Et hoc se commendat: ut paulo post,* Aut quid in euersa uidi crudelius urbe? Fando.] *dum ipse Æneas dicit. alibi, dum dicitur: ut,* Fando aliquid si fortè tuas peruenit ad aureis. *quia gerundij modus est.* Myrmidonum Dolopum'ue.] *Myrmidones sunt Achillis socij, ut Dolopes Pyrrhi, qui eum de Scyro secuti sunt. Dicti autem sunt Myrmidones propter hanc causam. Æacus Iouis & Æginæ filius, quum post amissos pestilentia socios in arbore fici formicas, id est μύρμηκας uidisset, optauit tot sibi socios euenire: & statim formicæ sunt in homines uersæ. Sed hoc fabula est: nam Eratosthenes dicit, Myrmidonas dictos à rege Mymidono.* Aut duri miles Vlyßi.] *Duri, non laboriosi, quia nô laudaret eum cùm esset hostis: unde ille,* Nam neque Deiphobum, nec Polydamanta, neq; ipsum Hectora laudamus: *quis enim laudauerit hostem? Sed duri, id est, crudelis: ut,* Quam det tua coniunx. Dura: *nam Vergilius pro negociorum qualitate dat epitheta, quum Homerus eadem etiam in côtrarijs obseruet. Sensus autem est: sine lachrymis hæc*
C *nec à quouis hostium diceretur. Illud autem quòd Asinius* Pollio *dicit, caret ratione, de Achemenide dictum esse,* Miles Vlyßi: *Myrmidonas uerò & Dolopas præsenteis esse acceptos ab Heleno: sed ut tanquam de ipsis Æneam intelligamus dixisse, ne eos quidem posse calamitates Troiæ sine lachrymis explicare. sed si sic intelligamus, dicti frangitur dignitas.*

POM. Sabi. Myrmidonum.] *Ægina, quæ est contra Atticam, fuit intra nobilißimas insulas. hinc Æeacus, eiusq; posteri genus duxisse feruntur. hæc est, quæ maris aliquando tenuit imperium. Æginenses Myrmidones dicti, quòd cum peste coloni defecissent, Æaco precante Iouem patrem, formicæ uersæ fuerunt in homines. Strabo putat dictos Myrmidonas, quòd formicarû more (Græci enim μύρμηκας formicas uocant) terram semper fodiunt, ut fertilem reddat, propter saxa. Eratosthenes dicit, appellatos à rege Myrmidono, qui ante Æacum fuit. Myrmidones militauerunt sub Aiace: alij uolunt sub Achille. nam Pyrrhus post mortem patris cum uenit, inuenit Myrmidonas mœstos, & aduentu suo iâ desperatos solatus est. Gens fortißima Myrmidonum fuit.* Dolopum'ue.] *Dolopes antiquißimi Ætolorum populi, inde uenere in Magnesiam Thessaliæ. auxilio fuere Lapithis contra Centauros. militauerût sub*

Pyrrho Achillis filio. Miles.] *Achemenides Vlyßis fidus miles, & comes: sic intelligit Asinius* Pollio.

DON. *Memor superiorum, quoniâ dixit,* Fit strepitus tectis, uocemq; per ampla uolutant atria: &, Cithara crinitus Iopas personat: &, Ingeminant plausum Tyrij, Troes q; sequuntur, Nec non & uario noctem sermone trahebat Infelix Dido: *cœpit secundum librum,* Conticuere omnes.] *Tyrij scilicet & Troiani, qui strepebant uocibus et plausu, Iopas quoq; & Dido ipsa. addidit etiam,* Intentiq; ora tenebant.] *Et tacuerunt, inquit, & desiderio ducebantur audiendi. Tacuerunt, partim propter eius honorificentiam, qui fuerat locuturus: partim quia mens homînum nouis fabularû contextionibus delectatur. Et reginæ uolente audire, debuerat exhiberi silentium, ne loquentem impedirent, & desideratum Didonis auditû clamoribus reuocarent.* Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto.] *Silentio facto. Inde, hoc est, ex loco in quo discumbebat, atq; ex altitudine tori, unde & uideri potuisset, & melius audiri.* Infandû Regina iubes renouare dolorem, Troianas ut opes, & lamentabile regnum Eruerint Danai, quæq; ipse miserrima uidi, Et quorû pars magna fui. quis talia fando Myrmidonum, Dolopum'ue, aut duri miles Vlyßi Temperet à lachrymis? & iam nox humida cœlo Præcipitat, suadentq; cadentia sidera somnos. Sed si tantus amor casus cognoscere nostros, Et breuiter Troiæ supremum audire laborem, Quanquam animus meminisse horret, luctuq; refugit, Incipiâ.] *Narrationis istius principia multas uirtutes oratorias continent: nam & loci et temporis & personarû Vergilius memor est, et Æneam ipsum inducit proposita retinere. Quod quum uult ostendere, simul prolixa esse asserit et multa, quæ nec loco, nec tempori, nec personis conuenirent. Hæc erant uel maximè relaturo contraria: nam audire tristia, & proprios dolores referre, non est par, nec æquali morsu animum ferit. Sed quia hæc cupiebat regina cognoscere, cuius uoluntati pro ratione temporis relatio exacta negari nô poterat, confugit ad breuitatis remedium, ut neq; ipse multis dura referendo longos cruciatus incurreret, neq; Didonem tempore quietis fugiente plurimùm uigilare cogeret. Hoc loco supra artis præcepta Virgilius docet, quid in talib. causis obseruandum sit. nam cùm omnis narratio debeat breuitate succingi, tum magis colligenda est, cùm propria mala narratur. Nullus enim hæc referret, nisi esset aliqua (ut Æneas) neceßitate compulsus. Vnde sentiendum est de contrario, uitium non esse narranti, si in relatione lætarû rerum aliquantum fuerit commoratus: prospera quidem & referentem iuuant, & erigunt audientem. Tractemus ergo:* Infandum regina iubes renouare dolorem.] *Dolores omnes qui ex malis accidentibus oriuntur, non habent parem causam, perindeq; æquales esse non possunt. Sunt igitur leues, sunt medij, sunt grauißimi, sunt ex multis diuersisq; infortunijs congesti, & meritò infandi. Repetit ergo alijs uerbis Didonis propositionem, ut ostendat multorum & grauium malorum relationem breuibus esse côficiendam, & tunc si tempus aut locus abundat, ut aliquid inde referatur. Cæterùm in côuentu conuiuij lætißimi, & cùm iam cœlo nox præcipitaret somnos, nec triste nec prolixû aliquid asserit esse dicendum. personæ quoq; narraturi incongruum uideretur, quæri fabularum genus: quoniâ Æneas*

neas non aliena mala, sed propria fuerat narraturus, & congesta ex infinitis aduersis. Idcirco ait, Infandum regina iubes renouare dolorem, Troianas ut opes & lamentabile regnum Eruerint Danai.] Quòd dixit Danai, abiectè pronunciandum, & quasi homines imbelles & nullius uirtutis: Troianas autem, magnas, et meritò lugendas. Quæq; ipse miserrima uidi, Et quorum pars magna fui.] Perdiderat enim regnum: uidit miseranda in exitio Polytis & Priami, uidit interisse cum patria omnes opes regni: uxorê quoq; amisit, & patrem: & post omnia perdita, malis adhuc innumeris uexabatur. Certè nec ipsam Didonem in tanta lætitia conueniebat audire, quòd mala sua fleret enumerans. idcirco additum est, Quis talia fando Myrmidonum, Dolopumue, aut duri miles Vlyßi Temperet à lachrymis? Talia, inquit, desideras audire ab eo qui passus est, quæ si hostes ipsi referant, uel audiant, nô possint à fletibus temperare. Ibi enim fuit unus ex Græcis Achemenides, quem fleturum asserit, si Troiæ casus acciperet. Tempus quoq; quod quieti hominum, nô fabulis attributum est, non esse multiloquio conterendum. Quòd ait etiam, Nox humida cœlo Præcipitat, suadentq; cadentia sidera somnos, nonnulli sic intelligunt: Nox præcipitatur cœlo, & Præcipitat positum pro præcipitatur. Sed nô ita est, & magis sic intelligatur oportet: Etiam nox humida cœlo præcipitat somnos, suadentq; cadêtia sidera somnos: ut hoc idem suaderent cadentia sidera, quod nox humida cœlo præcipitabat. Hoc uoluit dicere, Iam media nox absumpta est, siquidem & aura humida iam cœpit, & sidera in occasum labuntur. Hæc enim non fiunt, nisi maxima noctis parte trâsacta. Sed si tantus amor casus cognoscere nostros, Et breuiter Troiæ supremum audire laborem. (Quanquâ animus meminisse horret, luctuq; refugit) Incipiâ.] Si, inquit, res duras amas audire, multiformes luctus meos, relationis breuitate côstringâ: quod enim horret animus meminisse, ueloci debet sermone transiri. Incipit iâ respôdere primæ propositiôi, et dicere, Insidias Danaûm. A

Temperet à lachrymis? & iam nox humida cœlo
Præcipitat, suadentq; cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breuiter Troiæ supremum audire laborem:
(Quanquam animus meminisse horret, luctuq; refugit)
Incipiam. Fracti bello, fatisq; repulsi
Ductores Danaûm, tot iam labentibus annis,
Instar montis equum diuina Palladis arte
Aedificant, sectaq; intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant, ea fama uagatur.
Huc delecta uirûm sortiti corpora, furtim

SER. Præcipitat.] pro præcipitatur: uerbû pro uerbo, ut diximus. Cadentia sidera.] Aut epithetô est siderum, quæ semper oriuntur et occidunt: aut certè maiorê noctis partê uult esse transactam. Casus cognoscere.] cognoscendorum casuum: & Græca figura est. Et breuiter.] Præscribit, quia Dido dixerat: A prima dic hospes origine nobis. Quanquam animus meminisse horret.] Quanquam, melius præsenti iungitur tempori: ut, Quanquam scio, Quanquam lego. Quòd autem dixit, Meminisse horret, defectiui uerbi ratio est: nec enim dicere poterat, Meminere. Et in his quæ corrupta sunt naturaliter, ut odi, noui, cœpi, memini, ad omnia tempora quæ inueniuntur, & suo & aliorum funguntur officio. ut memini præteritum est, et legimus tamen in Andria: Memini uidere, quo æquior sum Pamphilo. ubi præteritum præsens significat. Item, Memini me turribus altis Corycium uidisse senem. Quod si fit et in uerbis integris, ut, Iuuat euasisse tot urbeis: quanto magis in corruptis? Refugit.] Propter metrum, pro præsenti præteritum posuit. Fracti bello.] In hoc libro duplex intêtio est: ne uel Troiæ quòd uicta est, uel Æneæ turpe uideatur quòd fugit. Fatisq; repulsi.] Oraculis, secundû Plautum, tribus: uita scilicet Troili, Palladij conseruatione, integro sepulchro Laomedontis, quod in Scæa porta fuit, ut in Bacchidibus lectum est. Secundum alios uerò, plurib. ut de Æaci gente aliquis interesset, unde Pyrrhus admodum puer euocatus ad bellum est. unde dictus est Neoptolemus, νέ@ εἰς πόλεμον, ut Rhœsi equi tollerentur, ut Herculis interessent sagittæ, quas misit Philoctetes, quum ipse non potuisset afferre, morte præuentus. Ductores.] Sonantius est quàm Duces, ut Regnatorem Asiæ: quod heroicum exigit carmen. Labentibus.] uelocibus: ut, Labere nympha polo. &, Labere pennis. cursu enim lapsus celerior est. uel Labentibus, labilibus. Instar.] nomen est indeclinabile, licet Probus Instaris declinauerit, ut nectaris: & caret præpositione, sicut Peregre: quamuis Serenus Lyricus ad instar dixerit. Instar autem est, ad similitudinê: unde non restaurata, sed instaurata dicûtur ædificia, ad antiquam similitudinem facta: ut in Tertio, Ergo instauramus Polydoro funus. Equû.] De hoc equo uaria in historijs lecta sunt. ut Higinus dicit, machinamentum bellicum fuit: unde est, Aut hæc in nostros fabricata est machina muros. Vt alij, porta quam ei Antenor aperuit, equû pictum habuisse memoratur. uel certè Antenoris domus, quò posset agnosci. aut equestri prælio uicta est Troia: aut monte Hippio, post quê se absconderant Græci. Vnde & alludit, Instar montis equum. aut reuera fuit, quod Vergilius sequitur. Palladis arte.] Aut ingeniosè, aut dolosè: ac si diceret, consilio iratæ deæ, quæ fuit inimica Troianis. Ædificant.] Translatio à nauibus: ut Cicero, Nauem tibi ædificatam esse Messanæ. item intexunt: ut, Bis denas Italo texamus robore naues. Abiete costas.] Non sine causa Vergilius hoc loco abietem commemorat: item acerem, & pinum paulo post. nam fulminata abies interitû dominæ significat, et Troia per fœminam perijt. Acer uerò in tutela stuporis est, & uiso equo stupuêre Troiani: ut, Pars stupet innuptæ donû exitiale Mineruæ. Pinus in tutela quidê est Matris deûm: sed & fraudum & insidiarum, quia eius poma cadentia per fraudem interimunt: & hic equus plenus insidiarum est. Abiete.] συνάλοιφις est spondei, nunc in proceleusmaticum, aliàs in dactylum: ut, Arma uirûm tabulæq; & Troia gaza per undas. aliàs in anapæstum: ut, Fluuiorum rex Eridanus. Sciendum sanè, Vergilium ubiq; in solutione ista, seruare sibi excusationem synalœphæ, quod alij contemnunt. Votum.] oblatum: nam participium est. Ea fama uagatur.] Bene excusat, ne reus sit conscientiæ. Huc.] pro illuc. Delecta corpora.] delectorû uirorû. B C

DON. Freti bello, fatisq; repulsi Ductores Danaûm, tot iam labentibus annis.] Satis subtilis et artificiosa narratio hominis scilicet uicti, & eius qui uideatur sibi, suis & patriæ adesse nequisse: eius, cuius auxilium Didoni metuenti per omnia debuit uideri necessarium, quòd in spem certâ uenire

A uenire non potuit, nisi Æneas primò personam suam iusta defensione purgasset. Sed hæc à ratione temporis sumitur, atq; personæ: Nos inquit, quod magis dolori est, non fortes uicerunt, nec bello strenui. Quod ipsum ut citius ostenderet & probaret, subnexuit argumentum à persona, ut dictum est, & tempore. à persona sic, Fracti bello. nullus enim bello frangitur, nisi imbellis, nullus bello frangitur, nisi uirtute resistentis. à tempore sic, Tot iam labentibus annis. quoniam in cõgreßione aperta per annos plurimos obtinere non potuerunt, fatisq; repulsi. Quamdiu, inquit, Troiæ imperium fatis consentientibus stare potuit, repulsi sunt uirtute nostra ductores Danaum. Instar montis equum diuina Palladis arte Ædificant, sectaq; intexũt abiete costas.] Ecce in bellum factũ uerterunt se ad insidias, ut desperatam in aperto marte uictoriã, adminiculo fraudis obtinere potuissent. Proinde ad instar montis equum Palladis ædificant, & diuina arte costas eius intexũt. Cur autem Palladis nomine ædificatus sit, datur color, quo possent homines ab insidiarum suspicione transduci. Votum, inquit, pro reditu simulant, ea fama uagatur.] Sparsa est plena fraudis opinio, ut & illos studio bellandi deposito redituros Troiani crederent, & in munere, quod ueluti redituri fuerant relicturi, nulla sollicitudinis suspicio remaneret. Hoc autẽ idcirco Græci ultro pro uero uulgauerant, ne uidentibus causa fabricati equi, per multas et diuersas coniecturas occurreret. Hoc igitur commentum, quoniam in occulto pro magnitudine sua esse non potuit, accepit uerisimilem rationem, & diuulgatum est. Quod autem potuit insidias præuertere, si fieret cognitum, in occulto perfectum est. Deniq; de equo dixit, Ea fama uagatur. ubi uenit ad aliam insidiarũ partem, quam latere conuenerat, ait: Huc delecta uirũm sortiti corpora, furtim Includunt cæco lateri.] Quales uiri includendi essent in equi secretis, uel quo ordine de plurimis reparari, quoniam publica neceßitas fuit, & pleno obtinendi studio ducebantur, poeta pertractat, licet Æneam loquentem induxerit. Vult enim exemplum hinc nasci, quid faciendum sit in talibus causis, ut paucorum periculo uniuersis proueniat, quod speratur commodè profuturum. Eliguntur, inquit, egregia uirorum fortium corpora, & C ut ipse (quum patefieret equus) docuit, non plebeiorum, sed ducum, hoc est, potiorum. Et quia incerta unicuique formidolosa sunt, nec possunt sponte appeti, sors, inquit, dedit ex fortibus primis & plurimis, quos equus capere atq; occultare potuisset. Hos igitur includũt cæco lateri, tenebroso scilicet & undique uersum clauso. Penitusq; cauernas Ingẽtes, uterumq; armato milite cõplent.] Cauernas, inquit, & uterum. Cauernas debemus accipere, loca quæ præter uterum esse potuerunt, ceruicis scilicet, armorum, et fœmorum. In hoc exemplo etiam hoc discendum est, unumquenq; in causis difficilioribus reipublicæ, si ita res exigat, etiam salutem suam debere cõtemnere. Est in conspectu Tenedos, notißima fama Insula, diues opum, Priami dum regna manebant, Nunc tantum sinus, & statio malefida carinis. Huc se prouecti deserto in littore condunt. Nos abijsse rati, & uento petijsse Mycenas.] Descriptio loci nõ inaniter posita. Talis enim inuentus est, qui hostiles insidias celare potuisset, et Troianorum suspiciones auertere. Describitur eius felicitas prior, sequẽtis autem temporis fortuna deterior. Hanc enim insulam si arbitraretur Dido incolumem, quam omnes homines opinione diuitem nouerant, nõ crederet complendis Græcorum insidijs opportunam esse potuisse. Omnis ergo eius descriptio ad excusationem tendit non intellectæ fraudis. Idcirco ait, In conspectu fuit Tenedos, sed insula, quò facilè transiri non posset, nec uideri aliquid præter ipsam: impediebat enim mare, quo fuerat clausa. Aptæ igitur Græcis ad insidias, proximitatis etiam causa. Diues opum Priami dum regna manebant. Magna, inquit, fuit, sed cùm staret imperium Priami. Hoc ideo positum est, fuisse aliquando magnam, ut Dido ab eius ueteris felicitatis opinione discederet: si enim staret eius fortuna per idem tempus quo parabantur insidiæ, esset suspicio potuisse hostes illic esse, habentes annonæ de celebritate substãtiam. Aßignatur ergo illis annonæ & plena defectio, ut unusquisq; crederet, illic Græcos, etiam si uellent, inopiæ causa non fuisse mansuros. Additur, & statio malefida carinis: ut magis esset uerior fides, hostilem metum penitus recessisse, quum littus illius insulæ periculosam stationem nauibus daret. Malefida autem statio est, ubi stari quidem potest, sed mala fide: hoc est, ubi deceptio poßit exoriri, si aduersa turbinũ tempestatũq; nascatur. Hanc partẽ idcirco poeta posuit, ut cõstaret Troianos nõ uacua suspicione arbitratos nauigasse hostes, cùm uenientes locus ille sine periculo tenere nõ posset. Nos abijsse rati, et uento petijsse Mycenas. Cùm omnia, inquit, cõuenirẽt, relictũ scilicet (ut opinio pertulerat) donũ Mineruæ, egestas insulæ Tenedos, et littoris infida statio, abijsse eos arbitrati sumus, & tædio temporis sedes suas uentis iuuantibus petiuisse.

Præcipitat.] Significat tempus post mediam noctem. POM. Sabi. Refugit.] præteritum pro præsenti. Annis.] qui fuerant decem. Instar montis equum.] Equus ligneus Heleno uaticinante fabricatur ex ingentibus trabibus, archi tectus fuit Epeus: in cuius utero inclusi per insidias milites. aduecta materies fuit ab Aiace Oilei. Troiam mißi decem duces, simulantes pacem: Diomedes, Vlysses, Idomeneus, Aiax Telamonius, Nestor, Meriones, Thoas, Philoctetes, Neoptolemus.

Luctuq; refugit.] In libris nonnullis sanequàm uetustis, Luctum habetur. VAR. Lect.

Includunt cæco lateri, penitusq; cauernas
Ingenteis, uterumq; armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, diues opũ, Priami dum regna manebant:
Nunc tantum sinus, & statio malefida carinis.
Huc se prouecti deserto in littore condunt.
Nos abijsse rati, & uento petijsse Mycenas.
Ergo omnis longò soluit se Teucria luctu,
Panduntur portæ. iuuat ire, & Dorica castra
Desertosq; uidere locos, littusq; relictum.
Hîc Dolopũ manus, hîc sæuus tendebat Achilles:

SER. Sortiti.] Contraria sunt, sortitus et delectus: sed intelligimus plures quidem electos, sorte tamen ex his ductos, qui includerẽtur. Virûm.] pro uirorum, qua figura & in prosa utimur. Dicit sanè Plinius de re Grammatica, hoc in neutro nõ esse faciendũ, scilicet propter casuũ similitudinem: nisi fortè nimia metri neceßitas cogat. Cæco lateri.] pro cæcis lateribus. Et nota, aliter dici Cæcũ hominem, id est non uidentem: aliter Cæcum latus, obcæcatum, absconditum. Ingenteis.] Vt diximus, epitheto leuauit ταπείνωσιν. Vterumq;.] Vterus est mulierum,

Classibus hic locus, hic acies certare solebant.
Pars stupet innuptæ donum exitiale Mineruæ,
Et molem mirantur equi. primusq; Thymœtes
Duci intra muros hortatur, & arce locari,
Siue dolo, seu iam Troiæ sic fata ferebant.
At Capys, & quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaûm insidias, suspectaq; dona
Præcipitare iubent, subiectisq; urere flammis:
Aut terebrare cauas uteri, & tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria uulgus.
Primus ibi ante omneis magna comitate caterua,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce,
Et procul: ô miseri, quæ tanta insania ciues?
Creditis auectos hosteis? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaûm? sic notus Vlysses?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achiui,
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, uenturaq; desuper urbi:

est mulierum, quem modò ideo dixit, quia dicturus est: Fœta armis. Aluus est, quo defluunt sordes: ut Sallust. Simulans sibi aluum purgari. Venter, qui uidetur: ut Iuuenalis, Montani quoque uenter adest abdomine tardus. Armato milite.] ut suprà, Ex hoste. singularis pro plurali, pro militibus. Tenedos.] Tenes quidam infamatus, quòd cum nouerca concubuisset, hanc insulã uacuã cultoribus tenuit: unde Tenedos dicta est. Ideo ergo ait, Notissima fama: sic Cicero in Verrinis: Tenem ipsum, cuius ex nomine Tenedos nominatur. Diues opum.] Hic genitiuo iungit. Statius, quod rarum est, & ablatiuo: ut, Satis ostro diues & auro. Statio.] Statio est, ubi ad tempus stant naues: Portus, ubi hiemant. Malefida.] Aut minus fida, propter periculum nauium: quia statio est, quam πλαγίαν dicunt. aut certè fida Græcis. Malè.] hoc est, in nostram perniciem: ut Lucanus de Syrtibus, Sic malè deseruit. & hanc significationem rarò inuenimus. Sanè malefidus, minus fidus intelligitur. Malè enim minutionem habet, non negationem. Abijsse.] petijsse. Abiuisse & petiuisse dicimus, sed propter metrum syncope facta est. Omnis Teucria.] subaudi, Gens: & absoluta est locutio. Panduntur portæ.] Signum pacis est: ut Sallustius, Apertæ portæ, repleta arua cultoribus. Dorica castra.] Mala est compositio, ab ea syllaba incipere, qua superior finitus est sermo: nam plerunq; et κακέμφατον facit, ut hoc loco. Sanè Doras Neptuni fuit filius, unde & Dori originem ducunt. Tendebat.] tentoria habebat: ut, Latis tendebat in aruis. Sæuus Achilles.] Propter Hectorem tractum. & talis ubiq; inducendus est: ut Horatius, Impiger, iracundus, inexorabilis, acer, Iura neget sibi nata, nihil non arrogat armis. Classibus hic locus.] Magis ad equites referre debemus: ut, Ortina classis, id est turmæ: unde & classica dicuntur. Hic acies.] Legitur & Acie: nam dici potest utrunq;. Innuptæ.] quæ nunquam nubit: nam & uirgo potest nubere. Donum exitiale.] quantũ ad Troianos. Primusq; Thymœtes.] Vt & Euphorion dicit, Priamus ex Arisba filium uatem suscepit, qui quum dixisset quadam die nasci puerum, per quem Troia posset euerti, pepererunt simul et Thymœtæ uxor, & Hecuba, quæ Priami legitima erat. Sed Priamus Thymœtæ filiũ, uxoremq; iussit occidi. Inde ergo nunc dicit, Siue dolo: quia iustam causam proditionis habere uidebatur. Alij Dolo uolũt, quo omnes decepti sunt. Sic fata ferebãt.] ut etiam ciues contra patriam sentirent. At Capys.] quidam, nõ pater Anchisæ. Et benè, nec se nec patrẽ huic consilio dicit interfuisse, per quod interitus patriæ imminebat. quanquam Æneas quasi obtrectator Priami non adsit, ut Homerus dicit: Anchises uerò propter cæcitatem, ut docet Theocritus. Subiectisq; urere flammis.] Que, copulatiua coniunctio est, aut disiunctiua. Quomodo ergo has iunxit? poetarum est, partem pro parte ponere: ut torruum pro torue, uoluentibus pro uolubilibus. Coniunctionem ergo pro coniunctione posuit: ut Saxum ingens uoluunt alij, radijsq; rotarũ. Que pro Vel posuit: nam sonantius uisum est. Incertum.] instabile: unde est, Studia in contraria. Sanè uulgus magis masculini generis est, quàm neutri: quia in us exeuntia neutra, in ris mittunt genitiuum, ut funus funeris: excepto pelagus, quod in hoc nomine creauit errorem. Ante omnes.] Aut περισσολογία est, quia dixit Primus: aut ante omnes, id est, uidentibus omnibus. Laocoon.] Omnia in on exeuntia tertiæ sunt declinationis, ut Laocoontis, Demophoontis, Hippocoontis. Quæ tanta insania?] Quia insanorum est, contra se sentire. Dona carere dolis.] Ordo est: dona Danaûm, non dolis Danaûm. uel distinguendum est Danaûm, id est, ex Danais. A B

POM. Sabi.

Tenedos notissima.] Tenedos prope Sigæum est insula, quæ Leucophrys antiquo uocabulo appellabatur. huc ex Troade profectus Tenus Cycni filius, cum nouis colonis, nominauit à se insulam Tenedon. Tenedij aliter dicũt: Tenum calumnia nouercæ inclusum, à patre in capsa in mare proiectum, peruenisse in insulam: in qua pro deo est habitus, quem aliqui Apollinem crediderunt. templũ tibicines non intrant, quia tale hominum genus nouercæ fauit. Teneates Græciæ cum Tenedijs putat affinitatem habere Aristoteles, ex quo uerisimile est à Teneatibus profectum Tenum. apud utrosq; colebatur. portus Tenedi nauium capax est. Diues opum.] Ante bellum Troianum, dum stabat regnum Priami, diues & frequens cultoribus erat Tenedos. In ipso bello præda fuit Achillis, ideo relicta erat: ideo dicit Deserto littore. Post bellum Troianum redière Tenedij post aliquot annos, & leges auxerunt, ne Achillis nomen pronunciaretur in templo. C *Malefida.] quia eo tempore quo bellum fuit, piratæ fuere Græcorum: & post bellum, piratæ aliorum. post reditum Tenediorũ, tuta. Æneas aspicit tempus, quo narrabat hæc, & quo bellum fuerat. Hic Dolopũ.] Prosopopœia est, ut Quintilianus meminit: quæ interdum fit, cum iacitur sermo sine persona. Carinis.] propter piratas qui se illic abscondunt. Deserto.] non frequenti. Littore.] Tenedio, & Sigeo. hinc Silius dicit, Prouecta uadis: in principio secundi. Condunt.] abscondunt. Panduntur.] propter pacem. Dorica.] Dores antiquissimi habitatores Græciæ, ab Doro Neptuni filio. Deserto in littore.] deserti littoris. tempus quo hæc narrabat, aspicit Æneas. insula stante imperio Troiano, & diues, & frequens cultoribus erat. Acies.] instructæ. Donum.] equum. Tymœtes.] Tymœtes iure hoc malum suadebat. nam cum oraculo territi Troiani essent, nasciturum Priamo filium, propter quem ciuitas euerteretur, cogebant regem ad necem filij: eo die quo peperit Hecuba, peperit uxor Tymœtæ. Priamus Tymœtæ filium in medium adductum, iugulare iussit.*

A re iussit. Siue.] dicebat Tymœtes. Vrere.] aut iubet. Latebras.] insidias. Arce.] in qua erat templum Neptuni. Et procul ô miseri.] Laocoon loquitur, & erat sacerdos Neptuni, et Priami filius. Auectos.] recessisse. Notus Vlysses.] quia maximus insidiator erat, uerbera sustinuit, & in habitu mendici explorator Troiæ mansit.

VAR. Lect. Huc se prouecti deserto in littore cōdūt.] In antiquo exemplari Longob. Proiecti, legitur. q mos est sese occultantiū, & in insidijs latitantiū. Hic acies certare solebant.] Nō displicet, quod in Romano libro, Acie certare solebāt, legitur. Primus ibi ante omnes.] In uetustis aliquot codicibus, Ante alios legitur. sed, Omnes agnoscit Seruius.

CÆL. Rhod. Equus Troianus, quantum lectione magistra compertum mihi est, prouerbio ualet usurpari, pro societate non in perniciem modò cuiuspiam inita, uerùm & ad bonam frugem aliquam. Cic. in Philippicis: In huius me, inquit, consilij societatem, tanquam in equum Troianum inclusi cum principibus, non recuso. Alibi Cic. idem: Ex Isocratis ludo, ueluti ex equo Troiano, innumeros principes exiuisse, scribit. Adagij ratio notissima: nam Græcorum principes inclusos fuisse in equum Troianum, nemo non nouit, uel ex illo Virgiliano,

B

Huc delecta uirûm sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri. ——

Sed et Odysseæ octauo ita prim⁹ cōmeminerat Homer.

Ἀλλ' ἄγε δὴ μετάβηθι, καὶ ἵππου κόσμον ἄεισον
Δουρατέου τὸν Ἐπειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ.

Id est, Sed age, transi, & equi decus concine Duratei, quem Epeus concinnauit cum Pallade. Lucretius quoq; in primo De rerum natura,

Nam cum Durateus Troianis Pergama partu
Inflammasset equus nocturno Graiugenarum.

Ex qua ratione uidetur & Valerius Flaccus libro Argonauticōn secundo, ita scriptum reliquisse:

——Manet immotis nox Duria fatis.

Ex Politiani doctissimi uiri emendatione. M. Varro, quod ad equum ligneum attinet, Epeum eius concinnatorem fuisse coquum scribit, et Argiuis cibum curasse: ideoq; à Plauto fumicum coquinatorio epitheto nominatum. Fuisse uero Panopei filium tradunt, ac de equi substructione C Hippotectona uocatum. Illud porrò adijciendum: equos Durios ex poetica historia posse dici magnos, staturososq;, de magnitudine uidelicet equi illius Troiani. Aristophanes in Auibus.

Καὶ Θεαγένους, ἐναντίω δύ' ἅρματε,
Ἵππων ὑπόντων μέγεθος, ὅσον ὁ Δούριος.

Ad quod respiciens peritissimus poeta ita cecinit:

Instar montis equum diuina Palladis arte
Ædificant, sectaq; intexunt abiete costas.

Putant eruditi, comicum scientissimum de equo æneo, qui fuerit in Atheniensiū Acropoli siue arce, intellexisse: qui etsi æneus foret, Durios tamē nuncupabatur eo titulo,

Χαιρέδημος Εὐαγγέλου ἐκ Κοίλης ἀνέθηκε.

Id est, Chæredemus Euangeli ex Cœle dicauit. Sed & hic equi Troiani imaginem referebat. Ex hac item Troiani equi similitudine in ueteribus memorijs, porcū dici Troianum inuenimus, quasi alijs inclusis animalibus grauidū, ut ille grauidus armatis fuit. Scribit in Cœnis Macrob. Cincium in suasione legis Fanniæ obiecisse seculo suo, quod porcum Troianum mensis inferret. Dignū uerò scitu, fuisse in Lesbo uatem, Prylin nomine, Cadmi, hoc est Mercurij filium, et Issæ nymphæ, qui appulsis in Lesbum Græcis, ab Palamede permulctus donis, captiuitatis Ilij modum est profatus: equi Durij, hoc est lignei ratione præmonstrata, intra quem delituerint tria milia hominum, quinquaginta additis, uel (quod uerius) κγ, id est, uigintitres tantùm: illud plane poeticum, hoc uerò historicum. Nec prætereundum, Themistoclem, cum ab Hippotropho Philide equum petijsset, nec impetrasset, esse interminatum, statim se τὸν οἶκον αὐτ' πείσειν δούρειον ἵππον, id est, eius domum ligneū equum effecturum: perobscurè innuentē, proximorum crimina & accusationes homini se inducturum.

Ergo omnis longo soluit se Teucria luctu. Panduntur portæ, iuuat ire, & Dorica castra, Desertosq; uidere locos, littusq; relictum.] DON. Moralitas plena hoc loco monstratur: ubi enim creditum est, & multimoda suspicione firmatum, belli rabiem abscessu hostis esse submotam, solutus est longi tēporis luctus, et reserauimus portas: ausi quinetiam sumus procedere aliquantum, reuisere loca quæ hostis obsederat: & deinceps licebat desertos uidere locos, hoc est, uacuos ab hostibus, quos dudum animus oppletos horrebat. Pars stupet innuptæ donum exitiale Mineruæ, Et molem mirantur equi.] Mirabantur aliqui et subtilitatem artis, & fabricæ magnitudinem. Primusq; Thymœtes Duci intra muros hortatur, et arce locari, Siue dolo, seu iam Troiæ sic fata ferebant.] Huius post exitum rerum sententia uenit in dubiū, et quia nihil ex aperto constiterat, partim proditoris animo, partim innocenter sentire iudicatus est. Ideò proditor, quia primus cœteros hortatus est, ut equus perduceretur usq; ad Mineruæ templum: ideò innocens, quia maiore ui constabat interisse imperium Troiæ. At Capys, & quorum melior sententia menti, Aut Pelago Danaûm insidias suspectaq; dona Præcipitare iubent, subiectisq; urere flammis, Aut terebrare cauas uteri, & tentare latebras.] Capys, inquit, & alij melius sentientes, sed non tunc iudicati sunt melius sensisse, sed post excidium Troiæ contra Capyn tractātes, alia dicebant facienda. Ideo ait, Scinditur incertum studia in contraria uulgus.] Cùm totum enim suspicionibus ageretur, nihil potuit rectè firmari. Quid ergo dicebat pars, quæ contra Thymœtis arbitrium senserat? dona hostium debere esse suspecta, proinde tradenda in præceps: ijdem aut consumenda incēdio, aut terebrando tentanda. Interea omnium consilijs in incertum adductis, Primus ibi ante omnes magna comitante caterua, Laocoon ardēs, summa decurrit ab arce.] Laocoontem apparet inter illos nō fuisse, qui diuersa tractabant: deniq; summa decurrebat ex arce cum caterua ingenti, excitus utiq; opinionibus incertarum sententiarum, quod incertum metuens, ne in perniciem ciuitatis uerteretur, præuenire cupiebat. Ardentem autem hîc non festinantem dixit, ut alij uolunt: dixerat enim Decurrit. Itaq; expressit festinantem, & plus est currere quàm festinare. Superest ergo, ut ardentem aliter dixerit: scilicet aut ingenio uigilantem, aut pro statu publico commotum uehementer. Certè non urgeretur ad cursum, nisi animi necessario metu fuisset excitatus. Et procul.] Tantùm commotum, tantumq; ostendit poeta illum esse turbatum, ut adhuc longè positus clamaret, et antequam tractantibus misceretur contradicens, ne suspecta hostium dona ducerentur in patriam. O miseri, quæ tanta insania ciues?] Inuectio ardentis hominis, non contumeliosa in ciues, sed pro statu publico necessaria. Miseri sunt (inquit) qui ea sentiūt, quibus miseri efficiantur. Deniq;, Creditis dona accidere sine fraude potuisse? nam sic-

posuit, Creditis auectos hostes?] Qui enim tot per annos gesserant bellum, nec fuerant optatum uictoriae praemium consecuti, non longius abscedebant. Creditis etiam illud tutum esse, posse uel uacuũ fraude, donum scilicet Mineruae, quod reliquerunt inimici? hoc est quod ait, Aut ulla putatis Dona carere dolis Danaum?] Non tantum hoc suspectum est, inquit: uerumetiã omnia quae sub beneuolentiae specie Graecos arbitramur praestitisse. Danaum quod dixit, non solum nomen gentis uoluit demonstrare, sed hominum etiam genus uersutum, dolosum, callidum. atq; ut hoc astrueret, traxit argumẽtũ a persona Vlyssis, qui bona nesciret, & in malis fuisset satis instructus. Sic notus Vlysses?] Quasi omnes tales essent, quos etiam si constaret esse dissimiles, fieri potuisse, ut magisterio eius pessima semper & noxia cogitarent. Danaum, sic pronunciandũ est atq; sentiendum, quasi omnes essent uersuti & insidiosi. Quod ipsum generaliter positum specialitate sequenti uoluit cõprobare. Aliter enim persuadere non poterat raptis ad diuersa consilia, nisi euidentioribus argumentis persuasionis suae intentionem, notis & cognitis assertionibus roborasset. Sic notus Vlysses? Oratoria uirtute usus est, ut unius Vlyssis tergiuersatione notissima, totam gentem macula tergiuersationis aspergeret. Incipit iã publicare quid sentiat, tractato scilicet argumento a persona, & tempore: quoniam natura callidos dixerat, et belli uel maxime tempore factos peritiores. Aut hoc inclusi ligno occultantur Achiui, Aut haec in nostros fabricata est machina muros, Inspectura domos, uenturaq; desuper urbi. Aut aliquis latet error. equo ne credite Teucri.] Dixit euidenter quid primo et secundo loco sentiret: tertio uero dixit, aut. & cum non suppeteret sequens dictum, confugit ad generalem suspicionem, & ait: Aliquis latet error, equo ne credite. ut id cuius fuit incertus, iudicasse uideatur. quo genere firmauit, Quicquid illud fuisset, esse debere suspectum, quia originem ducebat ab hostibus. Timeo Danaos, et A dona ferentes.] Hostium, inquit, uel maxime Graecorum etiam dona timenda sunt. Duplici ex causa asseruit esse metuendum: quod esset hostis insidiosus et callidus, et quod eo tempore magis cauendus esset, quo simulabat bonitatem. Atq; ut autor esset tentandi equi, & non tantum uerbis, uerumetiam facto ad audendum caeteros prouocaret: Sic fatus, ualidis ingentem uiribus hastam In latus, inq; feri curuam compagibus aluum Contorsit: stetit ille tremẽs, uteroq; recusso Intonuere cauae, gemitumq; dedere cauernae.] Quia supra dixit, Penitusq; cauernas Ingentes, uterumq; armato milite complent: hic posuit omnia illa percussa ictu ualidissimo, quid intus ageretur nunciasse. Et si fata deum, si mens non laeua fuisset, Impulerat ferro Argolicas foedare latebras.] Fatalem deorum uoluntatem accipere debemus, non fatum. Si, inquit, dij non auertissent intentionem nostram, eodem momento omnes Graecorum apertae fuissent insidiae. Et facta apostrophe cum ingenti dolore animi addidit, Troiaq; nunc stares, Priamiq; arx alta maneret.] Sicuti mansit, antequam dolus obtinuisset. Ecce manus iuuenem interea post terga B reuinctum, Pastores magno ad regem clamore trahebant Dardanidae.] Ecce, ubicunque Vergilius posuit, aliquod malum repentinum & insperatum significat, ut hoc loco. &, Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta. item, Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polytes. &, Ecce super moesti magna Diomedis ab urbe Legati responsa ferunt. Ergo dum illa inter Troianos gererentur, aliud accidit, quod ab equi tractu disputantes auerteret. pastores enim Troiani ueniebant ad regem trahentes iuuenem manibus post terga innexis, propter quod factum dimissus est equus, et omnes captiui illius curiositate transducti, dum nouitate incertum nosse contendunt, manifestas insidias dimiserunt.

SER. Sic notus Vlysses.] Quia uoluntate uerberatus, et sub habitu mendici Troiam ingressus, explorauit uniuersa. Inclusi ligno.] Bene ligno, quasi dissuasor, nõ simulachro. paulo post, Ducendum ad sedes simulachrum: nam in suasione uel dissuasione tam sensus quam uerba considerantur. Error.] id est, dolus: ut, Inextricabilis error. & est figura, ab eo quod praecedit, ad id quod sequitur. distinguendum sane, error, & sic dicendũ: Equo ne credite Teucri. Quicquid id est, timeo.] Dicendum Quid, id est, siue bonum siue malum, & iungendum cum praecedentibus. uel distinguendum est, Timeo Danaos: uel, id est, & dona ferentes. hoc enim melius est. Feri.] quadrupedis: ab eo quod toto corpore feratur. unde Semifer, id est, centaurus, quasi medius equus. Curuã aluũ.]

Aut aliquis latet error. equo ne credite Teucri.
Quicquid id est, timeo Danaos, & dona ferentes.
Sic fatus, ualidis ingentem uiribus hastam
In latus, inq; feri curuam compagibus aluum
Contorsit: stetit illa tremens, uteroq; recusso
Insonuere cauae, gemitumq; dedere cauernae.
Et si fata deum, si mens non laeua fuisset,
Impulerat ferro Argolicas foedare latebras:
Troiaq; nunc staret, Priamiq; arx alta maneres.
Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctũ,
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae, qui se ignotum uenientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Troiamq; aperiret Achiuis,
Obtulerat. fidens animi, atq; in utrunq; paratus,
Seu uersare dolos, seu certe occumbere morti.
Vndiq; uisendi studio Troiana iuuentus
Circunfusa ruit, certatq; illudere capto.
Accipe nunc Danaum insidias, & crimine ab uno
Disce omneis.
Nanq; ut conspectu in medio turbatus, inermis
Constitit, atq; oculis Phrygia agmina circũspexit:
Heu quę nũc tellus, inquit, quę me ęquora possũt

Plaut. masculino ait genere, quo non utimur. Percussum sane intelligimus inter uentrem & latus. Vtero recusso.] pro concusso. praepositio pro praepositione. C Cauae cauernae.] Graeca figura est, ut uitã uiuere, mortẽ mori. Fata deum.] Fata modo participiũ est, hoc est, quae dij loquuntur: ut Statius, Et uocem fata sequuntur. Laeua.] modo cõtraria. Et sciendũ, Laeuum quũ de humanis rebus est, esse cõtrariũ: quũ de coelestibus, prosperum. ut, Intonuit laeuũ. quia sinistra numinum intuentibus dextra sunt. Foedare.] dilacerare. Foedum autẽ tam apud Vergiliũ, quam apud Sallust. nõ turpe significat, sed crudele: ut, Sanguine foedantẽ quos ipse sacrauerat ignes. Sallustius, Foedi oculi. Staret.] Stares si legeris, Maneret sequitur, propter ὁμοιοτέλευτον, et est apostropha. Iuuenẽ reuinctũ manus.] ut,

Ocu

A Oculos suffusa nitenteis. Trahebant.] cum festinatione adducebant: ut, Conuentus trahit in medios. Et modò Trahebant, ad desiderium ducentium & Sinonis pertinet simulationem. Quis se.] quibus se. alij, Qui se legunt. Hoc ipsum.] Per m, quia usurpatum est ipsum. & est naturale ipsus: ut, Ipsus mihi Dauos. Dicimus ergo ipsus, ipsa, ipsum: ut, doctus, docta, doctum. Strueret.] confirmaret periuria, & dolorū semina. Et respexit ad superiora: ut, Aedificat. Fidens animi.] ut, O' praestās animi iuuenis. Et est nomen: desijt enim esse participiū, quia genitiuo casu cohaeret, & potest recipere comparationē: participium enim & accusatiuo cohaeret, & non recipit comparationem. In utrunq;.] In, modò Ad significat: alibi contra, ut & suprà diximus. Versare dolos.] euertere: & subaudi, Troianos. aut Dolos uersare, id est, exercere. Visendi.] Frequentatiuum est Viso: ut uerso, facesso: licet rarum sit. nam in to exeunt frequentatiua. Circumfusa ruit.] Figura παραλλαγὴ: ruit, & circumfusa est. Illudere capto.] Et illudo tibi dicimus, ut hoc loco: & Illudo te. ut, Verbis uirtutem illude superbis. & in
B te, ut apud Terent. Simile est Insulto. Crimine ab uno.] hoc est, causa: ut, Crimen amor uestrum. ab eo quod praecedit, id quod sequitur. Si enim simpliciter intellexeris Crimine, de negotio ad personam uitiosum transitū facis. Alij sic legunt, Danaûm insidias & crimen. Turbatus.] quasi turbatus: ut, Exultat Amazon, quasi Amazon. Heu.] modò est una syllaba, sed interdum propter metrū duae sunt: ut est, Heu quàm pingui macer est mihi taurus in eruo: sicut Prendit & Prehendit: & secundum Pliniū multa sunt alia.

POM. Error.] dolus implicitus. Feri.] id est, equi. nam Sabi. lib. 7. ferum appellat ceruum. Apronianus legit Ferit, pro percußit curuam aluum in compagibus. Alij legunt Feri, ut sit ferus feri, pro equo: ut fera ferae, pro quadrupede: hoc non placet. Alij legunt Feri, ut sic sit, id est, feram, propter uerba similiter cadentia. Illa.] hasta. Gemitum.] sonitum. Cauernae.] proprium epitheton. Cauernae dicuntur, quia cauae. At si fata deum.] si dij & deorum mens non fuissent contrarij Troianis. Impulerat.] pro impellere potuit. Foedare.] lacerare. Sta
C ret.] & maneret, legit Apronianus. Iuuenem.] Sinonem. Paratus in utrunq;.] paratus uertere dolos, & occumbere certae morti. Aut uersare.] tractare. Certè.] aduerbium est, sic legit Apronianus. Illudere.] cōtemnere est. Heu quae tellus.] Hic affectus, ut meminit Quintilianus, in materiam mouet.

VAR. Lect. Troiaq; nunc stares, Priamiq; arx alta maneret.] In antiquis omnibus libris quotquot habui, Maneres persona secunda legi, quanquam Ser. timet τὸ ὁμοιοτέλευτον. quare nonnulli Staret, potius legunt: & Maneres, in fine malunt. Fidens animi.] In Rom. quidem lib. Animo, legitur: sed Animi, agnoscit Ser. Seu uersare dolos, seu certè occumbere morti.] In Longobardico libro legere est, Dolo, casu septimo. quod Ser. non improbat, subaudiendumq; ait, Troianos.] In eodem libro, ubi rarae admodum diphthongi sunt, hoc loco Certae cū diphthongo scriptum est: ut morti accommodetur. Circumfusa ruit, certantq; illudere capto. In Romano libro, Certat est, unitatis numero. Accipe nunc Danaum insidias, & crimine ab uno Disce omnes.] Facile quidem adduci poßim, ut ex Ti. Donati sententia, Crimen legendum credam. Quam lectionem omnino Ser. respuere non uidetur: licet priorem magis approbet, dum exponit: Crimine ab uno, hoc est causa. ut, Crimen amor uestrum. Praeter uero Seruianam huiusmodi interpretationem, pleraque omnia uenerandae uetustatis exemplaria, quae in manus nostras deuenere, uno exemplo legunt, Crimine ab uno Disce omnes. Insuper ipsi Dardanidae infensi.] In Romano libro, & plerisque alijs antiquis, legere est, Et super ipsi.

DON. Qui se ignotum uenientibus ultrò, Hoc ipsum ut strueret, Troiamq; aperiret Achiuis, Obtulerat, fidens animi, atq; in utrunq; paratus, Seu uersare dolos, seu certè occumbere morti.] Consilium relinquendi Sinonis hoc fuit Graecis, ut repertus apud Troianos, equi occuleret fraudem, et omnem suspicionem euerteret, quae cōtra existere potuisset. Sinonis uerò consilium fuit, ut omnia praeueniret offerendo praesentiam suam, ne si interueniret mora, antè secreta ea proderentur, quàm ille quasi latens fuisset inuentus. Ex his tamē quae fuerant gesta, potuit apparere, quod in Troia parabatur excidium. Nam ille tanta mentis obstinatione animum suum ad partes suas implendas praeparauerat, ut paratus ad uitam, paratus esset ad mortem, utpote qui se sciret incognitum, ultro obuius uenientibus fieret callidus magis quàm cautus: trāsegerat enim, ut dictū est, animo suo, aut acquirere cum periculo uictoriam suis, aut pro cunctis occumbere morti. Et Terentiana sententia hoc loquitur, non fieri sine magno periculo facinus magnum aut memorabile. Haec non ipso tempore sunt cognita quo fiebant, sed post excidium Troiae et interitum Troianorū. Tum, nisi dij fuissent aduersi imperio Priami, Sinonis fraudes inter initia ipsa intelligi debuerūt, quando incognitum se ultro ingeßit, et eo tempore quo suspecta omnia fuerunt. Vndiq; uisendi studio Troiana iuuentus Circumfusa ruit, certantq; illudere capto.] Expreßit hominum mores. quis enim non cuperet hostem suum uidere captiuum? Capto interea omnes nitebantur illudere. Accipe nunc Danaûm insidias, & crimine ab uno Disce omnes.] Viri fortis animo, destruit Graecorum personam occasione omni, & defendit suam, totum in dextrum aduersum studiū reuocans, ut ostendat Graecos insidijs & deorum iniusto fauore obtinuisse uictoriam. Sibi uerò Aeneas & defensionē procurat, et laudem, cùm asseruit in Troiae cladibus non Graecos, sed deos extitisse uictores. ait ergo, Accipe nunc Danaûm insidias, & crimine.] Duplici genere criminationis Graecos aspergit, ex persona captiui. atq; ut hoc magis demonstraret, addidit, Ab uno disce omnes. Vnum quippe notabile uult esse in uiro forti, ut non congressu, sed insidijs certet. Ostensurus autem Sinonem mendace, periurū et sacrilegū, ait, Et crimine ab uno. nō ut Sinon solus, qualis esset, sed ut tales esse omnes Graecos assereret. Nanq; ut cōspectu in medio turbatus, inermis Constitit, atq; oculis Phrygia agmina circumspexit.] Ad cōmouendā misericordiā: Omnes, inquit, circunfusos respiciens ingemuit, & haec dixit: Heu quae nunc tellus, inquit, quae me aequora poßunt Accipere? aut quid iam misero mihi deniq; restat? Cui neq; apud Danaos usquā locus, insuper ipsi Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.] Est enim poena, quae non adimat uitam. Hoc ergo dixit: & crucior generibus multis malorum, & sanguis meus quaeritur. Quo gemitu cōuersi animi, cōpreßi, & omnis Impetus.] Bonitatē Troianorū uult Aeneas ostēdere, qui pro supplicio ultimo, quod sperabat Sinon, solo gemitu eius pro poena cōtenti, flexi sunt. Hortamur

fari, quo sanguine cretus, Quid'ue ferat, memoret, quæ sit fiducia capto.] In ista interrogatione tria posuit, uim propositionis continentia, ad quæ Sinonem respondere conueniret. Ille hæc deposita tandē formidine fatur: Cuncta equidem tibi rex (fuerit quodcunq;) fatebor Vera, inquit.] Promittit se uera omnia dicturum, qui nulla in parte fuerat relicturus ueritatem. Tibi, inquit, rex uera dicā omnia. Assumpta fiducia uelut confitendi, quòd apud regem fuisset locuturus, qui & cognoscendi et ignoscendi facultatem habuisset. Locutio autem talis est, Vtcunq; est quod sum relaturus, cuncta dicam uera. Promittendo ueritatem, commendauit personam suam: & dicendo regem, hoc est, eum cui tanta reuerentia deberetur, beneuolum fecit, eo magis quòd promittebat narrationem quæ fidem ueritatis ostenderet. Hoc, inquit, primum. quid enim ante omnia in huiusmodi causis quæritur, nisi ueritas? Fatebor & referam, non est unum. nam referam significat, cùm indicatur aliquid simplex, & potest proferri sine tormentorum metu: fateri autem est aliquid prodere, quod sit contrarium confitenti, & habeat crimen, ac si fuerit fraude suppressum, et posit pœnis durioribus pectore negātis excludi. Sic, fuerit quodcunq;: Cuncta, inquit, & quicquid fuerit fatebor: ut Fatebor bis accipiatur, ne fiat per numeros uitiū: ut sit, fatebor cuncta. item, fatebor quodcūq; fuerit. Hoc primū.] Deniq;, inquit, quod negare debueram, hoc primum confitebor. Neque me Argolica de gente negabo.] Quod in aperta probatione esse potuit, etiam si ipse non diceret, hoc primò confessus est: ut putaretur cætera sine fraude dicturus. Neq; me Argolica de gente negabo. Græcus sum, inquit: hoc est dicere, hostis sum uester. Hoc primum, nec si miserum fortuna Sinonem Finxit, uanum etiam mendacemq; improba finget.] Et si cum periculo, inquit, uerū loquar, fortuna enim statū mihi prioris felicitatis eripere potuit, nō tamē mutare quod natus sum. Dixit ergo, quo sanguine cretus: addidit etiam nomē suū, ut personā suam plenissimè demōstraret. Hoc argumēto quod suadebat impleuit, ut Troiani crederēt reliqua uera esse dicturū. Incipit causas ostendere cessationis suæ: nō enim uacuū fuit, ut recedentib. omnibus Græcis, solus ipse sine aliqua ratione remāsisset. & ad hanc ipsam partē duxit ex alto principium, in quo sine dubio fuit fabula omnibus nota, perindeq; uera. Sed hac exposita in prima parte subiunxit falsa, quo facilè illud, quod cōpositò mētiebatur, credi potuisset. Itaq; cōiūgitur. A B

Accipere? aut quid iam misero mihi deniq; restat?
Cui neq; apud Danaos usquā locus, & super ipsi
Dardanidę infensi pœnas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conuersi animi, cōpressus & omnis
Impetus: hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quid'ue ferat, memoret, quæ sit fiducia capto.
Ille hæc deposita tandem formidine fatur:
Cuncta equidē tibi Rex, fuerit quodcūq;, fatebor
Vera, inquit: neq; me Argolica de gente negabo,
Hoc primum: nec si miserum fortuna Sinonem
Finxit, uanū etiam mendacemq; improba finget.
Fando aliquid si fortè tuas peruenit ad aures
Belidæ nomen Palamedis, & inclyta fama
Gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
Insontem, infando indicio, quia bella uetabat,
Demisere neci: nunc cassum lumine lugent.
Illi me comitem, & consanguinitate propinquū
Pauper in arma pater, primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regnumq; uigebat
Consilijs: & nos aliquod nomenq; decusq;
Gessimus. inuidia postquam pellacis Vlysi
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris:
Afflictus uitam in tenebris, luctuq; trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens: & me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem uictor ad Argos,
Promisi ultorem, & uerbis odia aspera moui.
Hinc mihi prima mali labes, hinc semper Vlysses

SER. Tellus & æquora.] Benè conciliat miserationem, de cōmunibus duobus exclusus elementis. Sanè Tellus, Lus longa est: & sunt pauca, quæ us producunt: ut senectus, iuuentus, salus, uirtus, palus, seruitus, incus, thus, rus, mus, pus: tunc scilicet, quū genitiuꝰ in tis uel ris exit, & habet penultimā longam. Ideo autem tis et ris diximus, quia palus, licet paludis longa sit lu, breuis tamen nonnunquam inuenitur, quia in dis exit genitiuus: ut Horat. Sterilisq; diu palus, aptaq; remis. Æquora.] modò maria, alibi campos: ut, Ac prius ignotum ferro quàm scindimꝰ æquor. dictum est ab æqualitate. Deniq;.] Aut uacat, sicut Gentium, aut nouissimè significat. Et super ipsi.] quibus sum præstiturus salutem. Infensi.] Infensus propriè dicitur plus quàm inimicus. Pœnas cū sanguine poscunt.] id est, & tormenta & mortem: potest enim aliud esse sine alio. Quo sanguine cretus.] quibus sit parentibus natus. nam Græcum esse constabat. Ferat.] afferat. Memoret quæ sit fiducia capto.] Aut dicat, quæ tanta sit in captiuo fiducia, ut audeat dicere Insuper ipsi: aut certè Memoret est, meminerit: ut significet, meminerit in captiuo ueriloquium uitæ fiduciam esse. unde & responsio talis est, Fatebor uera. Alij Memorem legunt, ut sit sensus: Hortabamur ad loquendum memorem, hoc est, qui diligenter fictionis suæ meminerat. Fuerint quæcunque.] id est, quicunq; me sequatur euentus. Hoc primū.] hoc est, maximum apud me, uerum dicere Sinonē. Autolycus quidā fur fuit, qui se uarias formabat in species. hic habuit liberos Sisyphum, unde natus est Sinon: & Autoliam, unde Vlysses: consobrini ergo sunt. Nec immeritò Vergilius Sinoni dat & fallaciam, & proditionis officium, ne multum discedat à fabula: quia secundū Euphorionē Vlysses hoc fecit. Finxit.] composuit, formauit: ut, Corpora fingere lingua. Et notandum, quòd omnis Sinonis oratio est διασυρτική. nam & negociū exprimit, & Troianorū insultat stulticiæ, ut hoc loco. ita Terent. Est quod te audio nescio quid concertasse cum hero. Vanum.] Fallacem. & Vanus est, qui etiam sine utilitate mentitur: Mendax, qui tantum ad decipiēdum. Sanè Vanus apud idoneos stultus inuenitur: ut Iuuenalis, Sic libitum uano, qui nos distinxit, Othoni. Fando aliquid si fortè tuas peruenit ad aures.] Fando, id est, dum dicitur. Et utitur bona arte mendacij, ut præmittat uera, & sic falsa subiungat. Nam quod de Palamede dicit, uerum est: quod de se subiungit, falsum. Et sciēdum, ex hac historia partem dici, partem supprimi, partem intelligentibus linqui. Nam Palamedes (ut Apollonius dicit) C

A cit) septimo gradu à Belo originem ducens, quum delectum militum per Graeciam ageret, simulatem insaniam Vlyssem duxit inuitum. Quum enim ille iunctis dissimilis naturae animalibus salem sereret, filium ei Palamedes opposuit: quo uiso, motus Vlysses, aratra suspendit, ne filium offenderet: quod non insaniae, sed prudentiae fuerat indicium. et ad bellum ductus, habuit iustam causam doloris. Postea quum Vlysses frumentatum missus ad Thraciam, nil aduexisset, à Palamede est uehementer increpitus. Et quum diceret, adeò non esse negligentiam suam, ut ne ipse quidem si pergeret, quicquam posset aduehere: profectus Palamedes infinita frumēta deuexit. qua inuidia Vlysses auctis inimicitijs, fictam epistolam Priami nomine ad Palamedem (per quam agebat gratias proditionis, & commemorabat secretum auri pondus esse transmissum) dedit captiuo, & eum in itinere fecit occidi. Haec inuenta, more militiae regi oblata est, & lecta principibus conuocatis. Tunc Vlysses quū se Palamedi adesse simularet, ait: Si uerū esse creditis, in tentorio eius aurū quaeratur. Quo facto, inuento auro, quod ipse per noctem corruptis seruis absconderat, Palamedes lapidibus interemptus est.
B Hunc autem constat fuisse prudentem: nam & tabulam lusoriam inuenit ad comprimendas ociosi exercitus seditiones, ut Varro testatur. Secundum quosdam, ipse reperit literas: quae res si fortè sit dubia, tamen certum est X ab hoc esse inuentam, cum aspiratione, respectu k literae sine aspiratione. Inclyta gloria.] propter delectum & frumēta. Falsa sub proditione.] sub falso crimine proditionis: et rem notam per transitū dicit. unde paulo pòst, Haud ignota loquor. Quanquam ibi possit intelligi, haud ignota nobis, sed certè ad uos etiā potuit peruenire. Sciendum sanè, factum hoc et Troianos sciuisse. Sed Sinon callidè, quasi ignorantibus, quae uera sunt dicit, ut fidem sequentibus faciat. Infando indicio.] Propter aurū clàm suppositum. Quia bella uetabat.] Iam hoc falsum est: sed dicitur ad Sinonis commendationem. Cassum.] priuatum, uacuum. Pauper.] Haec fuerat causa militandi: ut Terentius, Quum hinc egens profugiet aliquò militatum. Dum stabat regno incolumis.] Quia & ipse unus de regibus fuit. Et nos.] Pluralis numerus pro singulari, ad euitandam iactantiam. Nomen.] gloriam: ut, Nomen Echionium matrisq; genus Perideae. Inuidia.] Propter aduectum frumentum. Pellacis.] per blanditias decipiētis. Pellicere enim est, blandiendo elicere, uel decipere. Mecum indignabar.] Quomodo ergo nec tacui demens? intelligimus istum quasi tacuisse primò, postea impatientia doloris erupisse. Fors siqua.] Bene Siqua, quia est bona et mala. Promisi.] Per contrarium ait, pro Minatus sum: quia minamur mala, promittimus bona. sic Horatius cōtra: Atqui uultus erat multa & praeclara minantis, id est, promittētis. Prima mali labes.] quia secuti sunt postea oraculum, & ascita Calchantis factio. Labes uerò ruinam significat, à lapsu. Criminibus.] causis: ut suprà, Et crimine ab uno.

C

POM. Sab. Ille haec.] Hoc non ponit Apronianus, & non putat esse Vergilij. Autolycus filius Mercurij, omnium furum astutissimus & solertissimus. huius liberi fuerunt Sinon, & Autolyca: quae nupta Laerti, peperit Vlyssem, ut aiunt. Sinonis filius Sissimus, Sissimi Sinon alius, de quo loquitur nunc Vergilius. Fuerit quodcunq;.] si ex hac ueritate eueniat mihi quodcunq;, & sequatur. Belidae Palamedis.] Oceani ex terra filius est Inachus, filius Inachi Iolus, & Ionis Epaphus, Epaphi & Nilotidis nymphae Belus, Beli Danaus, Danai Amymone una ex quinquaginta filiabus, Amymones & Neptuni Nauplius. is ex Clymene genuit Palamedem & Aiacem, qui à plerisq; Latinis * earum dicitur. Palamedes Agamemnonem & Menelaum iure affinitatis ope iuuit & consilio. Legatus cum Vlysse & Menelao collegis Troiam ad Priamum adiuit. solus apud regem questus est: nam, consilio & eloquentia plurimum ualebat. Apollonius ait, Palamedem septimum à Belo fuisse. nomina non ponit exercitus Graecorū. cum Agamemnonem deposuisset, Palamedem praefecerat, quod integrò duci inuidiā peperit. De eo igitur interficiendo, annuente Agamemnone & participe, consilium ineunt Diomedes et Vlysses. simulant thesaurum repertum in puteo, & cum eo partiri uelle. Palamedes ab his persuasus, nihil insidiosè metuens descendit in puteum, ubi ita circumuentus interijt. eius funus publicè celebratum ab omni exercitu. crematum, & uasculo aureo seruatum, misere duces ad patrem. aiunt aliqui, simulantem insaniam ductum fuisse inuitum ab Vlysse. uolunt alij, multum increpuisse Vlyssem, quòd nil frumenti aduexerat è Thracia. & ipse postea illuc accessit, & multum detulit. Vlysses literas à Priamo ad Palamedē mitti simulauit, quibus Priamus agebat gratias proditionis, pro qua aurum mitteret, & paulo ante clàm Vlysses aurum in tentorio Palamedis suffoderat. allatis ad Agamemnona literis uocatur in iudicium, reus reperto intra tentorium auro, lapidibus obrutus ab exercitu fuit. Sed uerisimile non est, cum tantopere amaretur. Palamedes, ex uolatu gruum in aere, quasdam literarum formas fecit. primus etiam fertur inuenisse latrunculorum tabulam. Quia bella uetabat.] Captat beniuolentiam de nomine Palamedis, quòd ceciderit suasor pacis. Cassum lumine.] priuatum uita. Stabat.] Palamedes unus ex ducibus, id est, regibus erat. Concilijs.] concilia regum ad eum accedebant, erat apud eum * quemuis regum. Pellacis Vlyssi.] Pellicere, blandiendo elicere. pellax autem, qui cum blanditijs decipit. Superis concessit.] id est, uita recessit. ut Salustius in Iugurtha, Postquàm uita concessit. Qui uiuit, dicitur habitare superas oras, comparatione illorum qui apud inferos sunt.

VAR. Lect. Cuncta equidem tibi rex, fuerint quaecunq;, fatebor, Vera.] Nonnullis in libris peruetustis legere est, Fuerit quodcunque, singulari numero. Sedenim Seruius, Fuerit quodcunq;, uidetur agnouisse. Regnumq; uigebat Consilijs.] Sunt qui, Regum concilijs, legendum autument. Inuidia postquam pellacis Vlyssi.] In Longobardico, & in aliquot alijs antiquis libris, Fallacis legitur. Superis concessit ab oris.] In libro Longobardico Excessit.

DON. Fando aliquid si fortè tuas peruenit ad aures Belidae nomen Palamedis, & inclyta fama Gloria, quē falsa sub proditione Pelasgi Insontem, infando indicio, quia bella uetabat, Demisere neci, nunc cassum lumine lugent.] Palamedis uera fuit fabula: nam inter ipsum et Vlyssem graues inimicitiae extiterant, usq; eò, ut argumentis Vlyssis uelut proditorem constet occisum, ea uel maximè coniectura, quòd Graecos reuocaret ab affectu bellandi, & in tentorio eius esset inuentum aurum, quod eundem Vlyssem ferunt supposuisse. Hoc ergo quod fuerat uerum de Palamedis morte, dedit occasionem mentiendi, ut diceret: Illi me comitem, & consanguinitate propinquum, Pauper in arma pater primis huc misit ab annis, Dum stabat regno incolumis, regnumq; uigebat Consilijs, & nos aliquod no

menq; decusq; Gessimus.] Pater,inquit, meus ex ea causa quod esset in arma pauper,hoc est,imbellis ætatis, atq; ea contemplatione quod Palamedi esset affinis,me ei socium iunxit:deferebatur enim patri meo, quia in numero regū fuit,& plurimum uiguit.Hæc nobilitas generis idcirco cō posita est, ut Troianorum misericordiam de præterita et præsenti fortuna prouocaret et ad lenitatem.maiorem enim misericordiam mouent, qui ex opulentia in miserias fuerint lapsi. Redit rursum ad fabulam, commendans per omnia personam suam, ut ostendat se bonum socium, bonū amicum,bonumq; propinquum.Commendat etiam Palamedis memoriam dicendo,quia bella uetabat,ut ex ea causa præstarent amico uiuenti,quod Palamedi defuncto nō poterant. Inuidia postquam pellacis Vlyssi (Haud ignota loquor) superis concessit ab oris.] Postequam,inquit, idem Palamedes (ut omnibus notum est) recessit à superis.non dixit mortuus est,sed concessit,ut memoria eius digna esset,quæ post hominis finem uiuere mereretur. Ego, inquit,post illius excessum,cui & comes fui, & commendatus à patre,cui me constabat esse affinem: Afflictus uitam in tenebris luctuq; trahebā, Et casum insontis mecum indignabar amici.] Hoc uult intelligi,ut non sic duceret uitam,quomodo qui optant uiuere,sed qui cupiunt mori.Hæc non erāt uera,sed quæsita ad fallendum: & ut ad maiorem moueret misericordiam,addidit præterea aliud, quo nimios uelut dolores suos exprimeret,quibus quasi ex Palamedis luctu fuerat pressus. Nec tacui demens, & me fors si qua tulisset, Si patrios unquam remeassem uictor ad Argos,Promisi ultorē,& uerbis odia aspera moui.] Cogitabam, inquit, defendendum esse amicum, uim passum ex criminibus falsis,& defendendū esse innocentem:sed nimius dolor tantum potuit,ut me fecisset insanū. A Deniq; quod tegendum animo fuit, ac quod alto silentio retinendum, non uoluntate mea neq; integro statu mentis potius effudi quàm dixi,clamauiq; pietate cogēte. Nimius disposuerat dolor, scilicet de morte insontis in sedibus patrijs me autorem futurum esse ultionis:neq; ipsum sic affuturum causæ,ut admissi sceleris ultio proueniret:sed omne illud quod incautè dolore diffuderam, insidiantis inimici tergiuersatione præuentū est,odio scilicet in me meis professionibus constituto, neq; ipso leui,sed exitium mihi salutis acquirenti. Quid enim cogitare posset inimicus,qui se sperabat non esse uictorem, nec inultum, si ego incolumis ad patriam remeassem? Hinc mihi prima mali labes, hinc semper Vlysses Criminibus terrere nouis, hinc spargere uoces In uulgum ambiguas, & quærere conscius arma.] Notabilis persona est eius, qui sic uitam suam degit, ut sibi contineat inimicos.Hoc ergo Sinon inter multa falsa adstruit & purgat,ut dicat:Ego quidem iusto dolore commotus inimicitias professus sum,nec prouocaui alterum,sed ille me, dum in amicum meum scelus admitteret. Prouocauit, id est, ille iniustas aduersum me inimicitias B suscepit, ut occiso innoxio, me quoque qui mortis eius ultor esse potueram,putaret opprimendū. Cùm igitur me ultorem metueret,spargebat in uulgum, nouum de me crimen genus,et omnia iactabat ambigua, quia uera quæ diceret non habebat. Quærebat consiliorum tela, quibus me confoderet, occasionesq; captabat. Nec requieuit enim donec Calchante ministro.] Cœperat referre sequentia:sed hæc arte mira fallendi suppressit,ut Troianos magis desiderio audiendi accenderet, & hac ratione sibi cōquireret ueniam.Idcirco ait,

Criminibus terrere nouis,hinc spargere uoces
In uulgum ambiguas,& quærere conscius arma.
Nec requieuit enim,donec Calchante ministro:
Sed quid ego hęc aūt nequicquā ingrata reuoluo?
Quid'ue moror? si oēs uno ordine habetis Achiuos,
Idq; audire sat est,iamdudū sumite pœnas.
Hoc Ithacus uelit,& magno mercentur Atridæ.
Tum uerò ardemus scitari,& quærere causas,
Ignari scelerum tantorum, artisq; Pelasgæ.
Prosequitur pauitans,& ficto pectore fatur:
Sæpe fugam Danai Troia cupière relicta
Moliri,& longo fessi discedere bello:
(Fecissentq; utinam:)sæpe illos aspera ponti
Interclusit hiems,& terruit auster eunteis.

SER. Spargere uoces.] miscere. Cicero: Spargere uenena didicerunt. Ambiguas.] dubias: ne si apertè ageret, accusatio esse uideretur. Conscius.] Aut peracti sceleris, aut dolorum suorum:ut est in tertio, Oblitus'ue sui est Ithacus discrimine tanto. Arma.] Modò fraudes, uel dolos.nam Arma sunt instrumēta cuiuslibet rei: unde & insidiantis fraudes arma nominauit.

Nec requieuit enim.] Aut uacat Enim, aut pēdet sensus ex posteriorib. Donec Calchāte ministro.] Me destinet aræ, intelligitur:et est ἀποσιώπησις. Arte agit semiplena dicendo,ut cogat & interrogare,& auidius audire Troianos. Ingrata.] Nec uobis placitura, nec mihi gratiā conciliatura. Quidue moror.] uestrā scilicet festinationem. Omnes.] Et eos qui uobis prodesse disponūt. Vno ordine.] uno reatu.& est de antiqua tractū scientia:quia in ordinē dicebantur causæ propter multitudinē uel tumultū festinantiū,quū erat annus litiū. Iuuen. Expectandus erit qui lites inchoet annus. Iamdudū.] modò,Quamprimū. Hoc Ithacus uelit,& magno mercētur Atridæ.] Callidè hoc dicto impetrat uitā,asserens mortē suā illorū hostibus esse placiturā.Ideo aūt dicit Mercētur,quia sacrorū est,ut fugiēs uictima ubicunq; inuēta fuerit, occidatur, ne piaculum cōmittatur.Ergo Sinon,qui uictima fuerat, & iure, et uotis, et præmio Græcorum interimitur. Ithacus uerò,pro Ithacesis:principale pro deriuatiuo. Magno.] id est, precio:ut,Turno tempus erit magno cùm optauerit C emptū Intactū Pallanta. Ardemus.] festinamus. Quærere causas.] inquirere, cur Græcis eius interitus optaretur. Artis Pelasgæ.] Ars τῶν μίσων est,ideo adiecit Pelasgæ:fraudulēti enim sunt habiti.ut Plautus, Græca mercamur fide. Pauitans.] quasi pauitans. Ficto pectore.] pectus pro uerbis posuit:nam nunquam fingitur pectus. Sæpe fugam Danai.] Hoc secundum Homerum uerum est,ut maximè est in secundo Iliados. Moliri.] parare. Fessi bello.] Fauorem sibi conciliat,dicendo fatigatos esse Græcos uirtute Troianorum. Vtinam.] Nec enim hic aræ destinaretur. Ponti hiems.] Bene addidit Ponti,quia est et temporis & aeris. Euntes.] ire cupientes.ut, Quum canerem reges et prælia:id est,cùm canere uellem.et est figura, ubi statuisse aliquid pro inchoatione habetur.

POM. Sabi. Calchante ministro.] Calchas Testoris filius, Phœbi sacerdos, ex Acarnania uenit, uaticinator in exercitu Græcorum.cum Mopso post bellum Troianum, cum Amphilocho

A philocho Amphiarai filio Colophonem uenit, cum Mopso certauit. Sophocles ait, eum perijsse in Cilicia. Calchante ministro.] Suspensam orationem interruptamq; reliquit, ut maiorem audiendi auiditatem incutiat. hoc est, Calchas impulsus ab Vlysse, destinauit me sacrificio. Ingrata.] quia non parcetis. Velit.] pro uult, Quintilianus scribit. Fatur.] Sinon.

DON. Sed quid ego haec autem nequicquã ingrata reuoluo? Quid'ue moror? si omnes uno ordine habetis Achiuos, Idq; audire sat est, iamdudum sumite poenas. Hoc Ithacus uelit, & magno mercentur Atridae.] Vbi ad ipsum cardinem uenit, in quo mendaciorum cõsistebat effectus, negauit se dicturum, ne ultro omnia referendo daret suspicionem falsitatis. Ait ergo, iam scio me moriturum, cùm retulero omnia: melius est reticere, ut Atridae in lucro habeãt, quod secreta eorum nõ prodidi: neq; enim propter unum inimicum, debeo omnes meos prodere. Ordinatur sensus sic, & eius expositio talis est: Sed quid ego nequicquã reuoluo haec? hoc est, refero quae apud uos erunt ingrata? Quid'ue moror? cur differo poenas meas, post relationis B beneficium continuò moriturus? uel quid mihi proderit meorum secreta uobis referare, quos uicem mihi scio non non esse reddituros? Quin potius si omnes Achiuos pariter uno odio prosequimini, professus sum iamdudum me uestrum esse inimicum, sumite de confesso supplicium, nec uobis hoc imputabo: omne enim malum mihi idem ui debitur intulisse, qui me quolibet pacto quaerebat occidere. Tum uerò ardemus scitari, & quaerere causas.] Hoc cõsilio nos accedit audiendi desiderio. Deniq; scitari cupimus, hoc est, impensius quaerere & interrogare causas. Causa est, propter quam fit aliquid: nihil enim fit, nisi quod praecedat causa faciẽdi. Ignari scelerum tantorũ, artisq; pelasgae.] Nos, inquit, ex nostra simplici & honesta natura iudicãtes Graecos, uera Sinonẽ loqui arbitrabamur. Porrò aũt illi omnes dolosi sunt, omnesq; fallaces: et hoc est quod ait superius, Ab uno Disce omnes. Prosequitur pauitans.] Pauitantẽ debemus accipere, aut simulato pauore loquentẽ: aut uerè pauitantẽ, ne titubãte lingua in cursu insidiarum deceptio nasceretur, quas iam uidebat in tuto. Et ficto pectore fatur.] Pectore coepit loqui, hoc C est, dissimulata ueritate aliud promebat officio linguae, quum aliud pectore retineret. Saepe fugam Danai Troia cupiere relicta Moliri, & longo fessi discedere bello.] Mendacium cum argumento, quo credibile uideri potuisset, quod dicebat. Parauerunt, inquit, saepe reditum Graeci. hoc falsum fuerat. addidit causam ueluti reditus maturãdi, & argumentum sumpsit à tempore, Longo fessi discedere bello: ut qui annis tot uictoriam consequi nequiuissent, crederentur diuturnitatis taedio affectũ reiecisse certandi. Fecissentq; utinam.] Bene optabiliter posuit. hoc enim & Troiani libenter audiebant, & Sinoni proderat. Huius consilij non perfecti ultro rationem praestati potuit enim dici è diuerso, Si hoc disposuerant, cur factum non est? Saepe, inquit, illos aspera ponti Interclusit hiems, & terruit Auster euntes.] Vt non consilium facto, sed euentus defuerit uoluntati. Praecipuè cùm iam hic trabibus contextus acernis Staret equus, toto sonuerũt aethere nimbi.] Nec soli uenti, uel asperitas maris, uolentes à nauigio reuocauit. Impedierunt, inquit, et signa coelestia. Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phoebi Mittimus, isq; adytis haec tristia dicta reportat.] His, ait, quum omnes non immeritò mouerentur, missum est ad Apollinẽ, ut quid illud portenderet, uel quid facto opus esset, possemus addiscere: sed Eurypylus remeans, triste admodũ nunciauit, & dubium. Sanguine placastis uentos, & uirgine caesa, Cùm primum Iliacas Danai uenistis ad oras, Sanguine quaerendi reditus, animaq; litandum Argolica.] Caesae uirginis ferũt ueram esse fabulam: hoc autem quod dicit Apollinem respondisse, ipse Sinon ad fallendum cõposuit, & more suo falsum ueris admiscuit, ut ea quae fuerant composita mendacitate facilius crederentur. addidit, Animaq; litandum Argolica. quia dicturus fuerat, se quaesitum ad mortem: nam si sanguis humanus diceretur necessarius, potuit quicunq; mactari, alienus scilicet à natione Graecorum. Ecce quomodo componit fuisse responsum, ut reuera uideretur inimicus eius occasionẽ repperisse, qua eum diceret occidendum. Caesa, inquit, uirginis sanguine placastis uentos cùm iretur ad Troiam, sanguine quaerendi reditus. utiq; alia uirgo debuit occidi ob reditũ. sed quia in exercitu uiri tantummodo fuerãt, dixit fuisse talem responsi partem, ut iam non sexus, sed cuiuslibet Graeci duntaxat prouideretur interitus. Vulgi quae uox ut uenit ad aures, Obstupuere animi, gelidusq; per ima cucurrit Ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.] Cùm diceret aliquem ex omnibus occidendum, non inaniter subiunxit, uniuersos metuisse supplicium: generalitas enim quem fuisset specialiter productura, habebatur incertum. Hic Ithacus uatem magno Calchanta tumultu Protrahit in medios, quae sint ea numina diuũm Flagitat.] Ecce excusat Calchantem: nunc enim dicit uim passum, ut falsa pro ueris diceret. in quo ipso & à persona argumentatus est, quia Vlyssem asseruit in perpetrandis sceleribus eruditũ. Et mihi iam multi crudele canebant Artificis scelus, & taciti uentura uidebant. Bis quinos silet ille dies, tectusq; recusat Prodere uoce sua quenquam, aut opponere morti. Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus Compositò rumpit uocẽ, et me destinat arae. Assensere omnes, & quae sibi quisq; timebat, Vnius in miseri exitium conuersa tulère.] In ipso mendacio cautus fuit, ne dignus uideretur, qui pateretur talia. Si enim ita uixerat, ut omnes suos habuisset inimicos, nec à Troianis ueniã meruit impetrare. Solum ergo dicit infestũ sibi Vlyssem fuisse, quem iusta ex causa ferat inimicũ. Calchas enim & coactus fuit, & diu nihil uoluit dicere. Ex his tamen quae insinuatione Vlyssis acceperat, magno insolentis et perniciosi hominis tumultu prouocatus dixit, ad illa sacrificia Sinonis sanguinem postulari. Quo pacto omnium processit assensus, non ideo quòd apud omnes habuisset odium Sinon, sed quòd unusquisque metueret, ne in designati locum subderetur. Vlyssis autem factionem fuisse manifestã, apertissimè comprobatum est ex eo, quòd haec per ipsum uentura multi praedixerant, & Calchas per plurimos dies nullum uoluit designare mactandum. Iamq; dies infanda aderat, mihi sacra parari, Et salsae fruges, & circum tempora uittae.] Iam, inquit, dies aderat execrata, quae mihi lucem fuerat ereptura, usque adeò ut iam in me sacrorum esset completa solennitas, solus supererat meae salutis interitus. Certè & uittis meum caput fuerat nexum, & libamina parata ferebantur, ad quae ipse aderat nefarius dies.

SER. Praecipuè.] Contra il Praecipuè cùm iam hic trabibus contextus acernis lud, ne diceretur numina

Staret equus: toto ſonuerunt æthere nimbi.
Suſpenſi Eurypylum ſcitatum oracula Phœbi
Mittimus, isq; adytis hæc triſtia dicta reportat:
Sanguine placaſtis uentos, & uirgine cæſa,
Cùm primùm Iliacas Danai ueniſtis ad oras,
Sanguine quærendi reditus, animaq; litandum
Argolica. uulgi quæ uox ut uenit ad aures,
Obſtupuere animi, gelidusq; per ima cucurrit
Oſſa tremor, cui fata parent, què poſcat Apollo.
Hìc Ithacus uatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios, quæ ſint ea numina Diuûm
Flagitat. & mihi iam multi crudele canebant
Artificis ſcelus, & taciti uentura uidebant.
Bis quinos ſilet ille dies, tectusq; recuſat
Prodere uoce ſua quenquã, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Compoſitò rumpit uocem, & me deſtinat aræ.
Aſſenſere omneis, & quæ ſibi quiſq; timebat,
Vnius in miſeri exitium conuerſa tulère.
Iamq; dies infanda aderat, mihi ſacra parari,
Et ſalſæ fruges, & circum tempora uittæ.
Eripui (fateor) leto me, & uincula rupi,
Limoſoq; lacu per noctem obſcurus in ulua
Delitui, dum uela darent, ſi fortè dediſſent.
Nec mihi iam patriam antiquã ſpes ulla uidendi,
Nec dulceis natos, exoptatumq; parentem:
Quos illi fortè, & pœnas ob noſtra repoſcent
Effugia, & culpam hanc miſerorũ morte piabunt.
Quod te per ſuperos, & conſcia numina ueri,
Per, ſi qua eſt, quæ reſtat adhuc mortalibus uſquã

non eſſe placata. *Æthere.*] *Ætherem pro aere poſuit, poetica licentia.* *Suſpenſi.*] *Aut ſolliciti: ut,* Noſtroq; *in limine pendes. quia nec tempeſtas poſt dona mutabatur: aut ad nimbos refertur diſtinctione mutata.* *Scitantem.*] Participium *pro participio eſt, id eſt, ſcitaturum.* Alij Scitatum *legunt, id eſt, inquiſitum.* Oracula.] *tẽpla: de quibus dantur oracula.* *Adytis.*] Adytum *eſt locus templi ſecretior, ad quẽ nulli eſt aditus niſi ſacerdoti, ab α ſine, δύω ingredior: id eſt, ſine alicuius ingreſſu.* *Triſtia dicta reportat.*] More *ſuo breuiter habitum futuræ orationis oſtendit.* *Sanguine placaſtis uentos, et uirgine cæſa.*] Quum *primùm hîc diſtinguendum: quia & ſemel ad* Troiã *uentum eſt: & antequã ad eam ueniretur, de* Iphigenia *eſt ſacrificatum. cuius fabula talis eſt:* Quũ *Græci ad* Aulidẽ *ueniſſent,* Agamemnon Dianæ *ceruã occidit ignarus: unde irata dea flatus uentorũ remouit. quamobrẽ cùm nec nauigare poſſet, & peſtilentiã ſuſtineret, oraculo cõſulto dictum eſt:* Agamemnonio *ſanguine* Dianam *eſſe placandã.* Ergo *cum ab* Vlyſſe *per nuptiarum ſimulationẽ adducta* Iphigenia *eò eſſet ut immolaretur, numinis miſeratione ſublata eſt, cerua ſuppoſita: & trãſlata ad* Tauricã *regionẽ regi* Thoanti *tradita eſt, ſacerdosq; facta* Dictynnæ Dianæ. Quæ *quũ ſecundum ſtatutam conſuetudinem humano ſangnine numen placaret, agnouit fratrẽ* Oreſtem: *qui accepto oraculo, carendi furoris cauſa, cum amico* Pylade Colchos *petierat: & cum his occiſo* Thoante *ſimulachrum ſuſtulit, abſconditũ faſce lignorum (unde &* Faſcelis *dicitur) non tantum à face, cum qua pingitur (propter quod &* Lucifera *dicitur) &* Aritiam *detulit.* Sed *quum poſtea* Romanis *ſacrorum crudelitas diſpliceret, quanquam ſerui immolarentur, ad* Laconas *eſt* Diana *tranſlata: ubi ſacrificij conſuetudo adoleſcentulorum uerberibus ſeruabatur, qui uocabantur* βωμονίκαι: *qui aris ſuperpoſiti contendebant, qui plura uerbera ſuſtineret.* Oreſtis *uerò oſſa ab* Aritia Romam *tranſlata, poſita ſunt ante templũ* Saturni, *quod eſt ante cliuum* Capitolij, *iuxta* Concordiæ *templum.* *Virgine cæſa.*] Non *uerè, ſed ut uidebatur: & ſciendum, in ſacris ſimulata pro ueris accipi.* Vnde *quum de animalibus quæ difficilè inueniuntur, eſt ſacrificandũ, de pane uel de cera fiunt, & pro ueris accipiuntur. hinc eſt etiam illud,* Sparſerat *et latices ſimulatos fontis* Auerni. *nam & in templo* Iſidis *aqua ſparſa de* Nilo *eſſe dicebatur.* Argolica.] Quia *occurrebat, occidi potuiſſe captiuum.* *Cui fata parent.*] *cui præparent mortem.*

Magno tumultu.] Ad *factionem tegendam.* A *Numina diuûm.*] Pro *oraculis poſuit: & quærit modò, non quid dicat (nam planum eſt) ſed quis debeat immolari.* *Multi crudele canebant.*] *Multi bis intelligendum: id eſt, multi uidebant taciti, multi etiam dicebant: ne ſit contrarium,* Canebant *taciti.* *Bis quinos ſilet ille dies.*] *Dicimus et,* Bis *quinis ſilet diebus.* *Tectus.*] *Aut multitudini ſe ſubtrahens, aut tegens conſilium ſuum.* *Vix tandem.*] *Aut iunge, & uacat tandem: aut ſepara, & eſt exaggeratio à ſynonymis,* B *ut,* Abijt, *exceſſit, euaſit, erupit.* *Compoſitò.*] Ex *pacto, uel ordine inter eos inſtituto.* *Rumpit uocẽ.*] Hoc *eſt, erũpit in uocẽ. & dictũ eſt per contrarium.* Nam *ſilentiũ rumpere, eſt loqui: ut,* Quid *me alta ſilentia cogis* Rumpere? *uocem rumpere, tacere.* Sed *aliqua interdum ſimpliciter, interdum per cõtrarium intelliguntur.* *Et quæ ſibi quiſq; timebat.*] Ideo *hoc addidit, quia dixerat,* Aſſenſere *omnes. ne uideretur cunctis fuiſſe ſuæ gentis inuiſus.* *Mihi.*] Multi *poſterioribus, multi primis iungunt: unus tamen eſt ſenſus.* *Parari.*] Infinitiuus *modus pro indicatiuo. & eſt figura propria hiſtoriographorum, ut* Salluſtius: Equitare, *iaculari, curſu cum æqualibus certare. ut & poetarum propria eſt,* Nuda *genu. &,* Toruùm *clamat.* Quod *autẽ* Cicero *ait,* C Bellicum *canit, non eſt figura, ſed ſermo naturalis: eſt enim ſoni nomen.* *Salſæ fruges.*] Sal *& far, quod dicitur mola ſalſa, qua & frons uictimæ, et foci aſpergebantur, & cultri.* Fit *autem de horna fruge, & horno ſale: ut* Horat. Et *horna fruge.* *Vittæ.*] *quibus uictimæ coronabantur.* *Leto.*] Non, *ſacrificio: inuidioſe locutus eſt.* *Vincula rupi.*] Atqui *ſolutæ ſunt hoſtiæ: nam piaculũ eſt, in ſacrificio aliquid eſſe religatum. unde eſt,* Vnum *exuta pedem uinclis in ueſte recincta.* Item, Vittaſq; *reſoluit* Sacrati *capitis.* Ergo *uincula religionis intellige: ut,* Et *uinclis innaret* Clœlia *ruptis, ſcilicet fœderis. nec enim obſides unquam ligantur.* Sed *huic expoſitioni illud occurrit, unde iſte ligatus fuerit, quia eum* Troiani *nõ ligauerunt: ultro enim ſe obtulerat.* Vnde *intelligendum eſt, à* Græcis *magis ligatum ante tempus ſacrificij. nam conſuetudo illa quam ſuprà diximus, erat in ipſo tempore ſacrificiorum: antè enim ligabantur. ut* Iuuen. *docet:* Sed *procul extenſum petulans quatit hoſtia funem.* *Limoſoq; lacu.*] Vt *ueriſimilem fugam faciat, circunſtantijs utitur.* Notandum *ſanè,* Vergilium *ſub aliorum perſonis cauſam exequi nobilium* Romanorũ, *ut hoc loco* Marij, *item paulo pòſt* Pompeij: *ut,* Iacet *ingens littore truncus.* *Per noctem obſcurus.*]

A obscurus.] Bona elocutio est, rem temporis ad personam transferre:ut, Matutinus uenit. Si forte dedissent.] Medium se praebet. nam nec negat nec confirmat eos nauigasse, ne aut eis demat securitatem: aut quod suprà dixit falsum sit, non posse nauigare Graecos nisi homine immolato, ut illorum sit quicquid elegerint. & artis est, in argumentorum angustia, incertis uti sermonibus. Antiquã.] charam. Est bene commemorat liberos & parentem, ut ostendat se non deseruisse ut uilem, sed mortis fugisse terrorem. Forte & poenas.] Forte, & poenas. Alij iungunt Forset, ut sit forsan. Et bene elicit misericordiã, ostenditq; non se habere causam redeundi post mortem suorũ. Effugia.] Et fuga & effugium dicimus, sicut lana & lanicium:ut, Si tibi laniciũ curae. hinc est aequitas, & aequũ. Piabunt.] expiabunt. & τῶν μέσων est nam plerunq; et impiare significat. Per, si qua est.] διασυρτικῶς irridet, ut diximus. Ordo est, Quod te oro per superos. Non di gna ferentis.] scilicet indigno luctu affecti.

POM Sab. Scitatum.] non, si tantum. Adytis.] Adytum non nisi ex religione dicimus. locus est secretior in templo.

B Eurypylus.] Euemonis filius in Orchomeno urbe Boeotiae regnauit. fuit alter Eurypylus filius Mnestei. tertius Eurypylus filius Telephi & Areocles. Nunc loquitur de Eurypylo Euemonis. Sanguine placastis.] Agamemnon cum classis Graeca Aulide conueniret, qui locus est Atticae & Boeotiae finis, improuidus pascentẽ capreã Dianae dedicatã interemit. Numen ideo iratũ, placari sanguine filiae Agamemnonis poposcit. Itaq; Vlysses simulans Achilli destinatam, à Clytemnestra matre uirginem accepit, & ante aras uittatam duxit Achilles. et alij qui sacrificio praeerant, uirginem Iphigeniam clàm regi Scytharum commendauere, & simulauere se sacrificasse in Tauricae templo Dianae. Sacerdos praeficitur longo post tempore Orestes, eius frater: qui materna caede expiatus, cũ Iphigenia & Pyladeamicorũ praecipuo, sublato Tauricae simulacro Dianae, in Italiam nauigauit. Dianam Fascelitim appellant, quia in fasce lignorum simulachrum aduectum fuerat: cuius nominis colebatur apud Rhegynos. eius mentionem facit Lucilius in 3. Satyrarum: Et saepe quod ante Optasti freta Messa. nam Rhegina uidebis Moenia cum Liparas Faceli-

C nae templa Dianae. Vel extrito f pronũciauit: uel ut alij uolunt, Facelitis, à facibus dicta. Virgine caesa.] quia post sacrificium Iphigeniae mare sedatum fuit, et Graeci ex Aulide nauigauerunt in Phrygiam. Parent.] scilicet mortem. Canebant.] quod ego poscebar ab oraculis. Artificis.] Vlyssis. Taciti.] quia tacebant. Silet.] Calchas. Tectus dolo.] id est, fraudulentus. Miseri.] Sinonis. Parari.] parabantur. Salsae fruges.] Far à faciendo, quod in pistrino fit: ab eo farina dicta, ut Varro tradit. ex eo puls fiebat, antiquissimus mortalibus cibus. Fructus, quia his fruimur. hinc declinatae fruges, frumentum. mola salsa fit ex sale, & farre molito. Aderat dies.] qua immolandus eram ante aras. Vittae.] hostiae uittatae immolabantur. Fruges.] Apud antiquos post glandes & arbuta, usus farris in honore fuit. seruatum inde, ut sacrificium non fieret sine farre & sale. A molito farre, mola sacrificium nominatum, & addito sale appellatum mola salsa. far & sal praesentis anni oportebat esse, quae horna, id est, noua dicebant. Apud Romanos Numa instituit Deos fruge colere, & mola salsa supplicare, & far torrere: quia tostum in cibo salubrius. & Fortunae caluae instituit farris torrendi ferias. Limoso lacu.] Scamander cum exit, stagnat maritimam oram, et multum fert limi. haec stagna lacum dicit. Patriam.] Aetoliam. Aetolus erat Sinon. Antiquam.] pro caram ponit. Parentem.] spes uidendi. Quos.] patrem et natos. Fors.] pro forte. Graeci ob fugam meam, poscet ad poenas patrem & natos meos.

VAR. Lect. Scitatum oracula Phoebi Mittimus.] In Longobardico libro, Scitantem, legimus. quod agnoscit Seruius. Animaq; litandum Argolica.] In libro Longobardico legere est quarto casu, Animamq; litandum Argolicã. Composito rupit uocem.] In libro Longobardico, Compositam, legas. sed enim Composito, aduerbiũ, eruditis magis auribus satisfacit. In Mediceo, Rumpit, praesenti tempore est, quae forma narrationi congruit.

DON. Eripui (fateor) leto me, & uincula rupi.] Fugi, inquit, non culpa alicuius admissi, sed ut crudelissimae mortis exitium innocens euitarem, fugi, ne morte mea gauderet inimicus: fugi, et me fugisse confitecr. Potuit dici, quomodo potuisti fugere, qui fueras uinctus? ait ipse, Rupi uincula, atque ita meae saluti prospexi. Limosoq; lacu per noctem obscurus in ulua Delitui.] Singula non sine ratione posuit. nam omnia fugitiuo suffragari potuerunt: Limus, & lacus, quò non facilè possent insequentes intrare. Posuit & noctem, ut non tantum à loco, uerumetiam à tempore duceret argumentum, ac tenebris quoq; uideretur adiutus. Obscurus in ulua delitui.] Timiditatẽ nimiã uult demonstrare, ut cum esset in illo quò nulli aditus facilis pateretur, addiderit alia, quibus esse securior posset. In ulua delitui. Vluam pleriq; eam dicunt esse, quam uulgò budam appellent. nos nihil dicimus interesse utrum ipsa sit, an alterius generis species, dummodo sciamus in loco aquoso non defuisse, quod caelare hominem posset. Dum uela darent.] Tandiu futurus in occulto, quàm diu nauigarent, ut suos magis quàm Troianos metuisse uideretur. Deniq; post hoc uelut factum, ultro eum se constat pastoribus obtulisse. Si forte dedissent. Nec mihi iam patriam antiquã spes ulla uidendi, Nec dulceis natos, exoptatumq; parentem: Quos illi fors ad poenas ob nostra reposcent Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt.] Deliberationem suam fingit, quam uelut in fuga positus habuit. Constitutus, inquit, in latebris, haec animo uoluebam: commodum quippe saluti meae fore, si nauigaret illi quos fugeram: sciebam enim me & inquiri posse, & forsitan reperiri. Propter incolumitatem autem meam hoc esse tutum existimans, optabam ut nauigarent. At ex altera parte occurrebant multa, omniaq; aduersa & satis dura mihi, & luctuosa. Primò quippe cogitabam, nunquam me uisurum patriam antiquam. Antiquam autem, aut magnam dixit, ut alijs quoq; in locis posuit: aut cuius affectũ diuturnitas temporis ac meritum cumulauerat. Nec dulceis natos, exoptatumq; parentem, Quos illi forte ad poenas ob nostra reposcent Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt.] Singula singulis dedit: patriam dixit antiquam, natos dulceis, & exoptatum patrem. Sensus istius loci sic colligitur: Si nauigassent Graeci, quòd nec patriam uisurus esset antiquam, nec natos dulceis, nec patrem exoptatum. Metum autem occurrere peioribus; coniectura currente, quos illi commoti ex fuga eius occisuri essent omnes, & hoc factum miserorum interitu pensaturi. Piabunt autem necessariò posuit, propter piaculum, quod fugiendo admiserat, & deceperat necessitatẽ, propter quam uictima parabatur. Haec dicta sunt, ut omnia

quae

quæ fuerat mentitus confirmaret, ac facilè crederent Troiani uerè esse confessum. Quod te per superos, & conscia numina ueri, Per si qua est quæ restat adhuc mortalibus usquam Intemerata fides, oro, miserere laborũ Tantorum, miserere animi non digna ferentis.] Verba ipsius adhibentis ad testimonium deos, dubia & incerta, et quæ premere non possent mentientem. Per superos te, inquit, rogo, qui sciunt ueritatem. Quis nesciat, posse omnia scire superos? Nunquid dixit, per superos te rogo, qui sciunt me nulla in parte mentiri? Per fidem, inquit, si tamen incorrupta potest alicubi reperiri: sciebat enim apud se fidem nõ fuisse, & ideo arbitrabatur non esse apud quenquam. Miserere laborum tantorum, miserere animi non digna ferentis. Sciebat se odiosam, utpote hostis, gerere personam, & ex ea causa dignum esse qui mereretur occidi. Tulit se ab hac parte, & ueniam sibi ex occasione malorum præsentium postulauit. Vinctus enim crudeliter fuit, utpote captiuus. Idcirco ait, Miserere laborum tantorum: utique offerebat uincula sua, & captiuitatis miserias testabatur. denique mox secutum est, His lachrymis uitam damus, & miserescimus ultro. Ipse uiro primus manicas atq; arcta leuari Vincla iubet Priamus.] Usq; adeò flēdo singulorum animos flexit, ut hæc Priamus statim remoueri iussisset, quibus fuerat nexus Sinon, ut securior redditus, cætera quæ habere putabatur, fideliter enarraret. Dictisq; ita fatur amicis.] Audiendi desiderio ductus Priamus, deposuit autoritatem regis, & cum captiuo & hoste amicis locutus est uerbis: aliter enim non putabat solui animos eius, nisi in eum multimodà beneuolentia processisset. Quisquis es, amissos hinc iam obliuiscere Graios, Noster eris: mihiq; hæc edissere uera roganti.] Superioribus uerbis breuiter & succinctè respondit. Suspectis enim rebus et necessario tractatu in medio posito, non debuit tempus multiloquio conteri. Ait ergo, quisquis es, hoc est, siue Sinon, siue alius: dixit enim ille Sinonem se uocitari. amissos hinc iam obliuiscere Graios.] Ecce dixit græcus, Neq; me Argolica de gente negabo, et si uela darent, si fortè dedissent, Nec mihi iam patriam antiquam spes ulla uidendi. Noster eris.] Aperta beneuolētia est in hac oblatione promissi, cùm dicit Noster eris, obliuiscere Graios. Deponamus, inquit, superioris inimicitias temporis: eris unus è nostris. dimitte ex animo ciues tuos, quos iam dimisisti fugiendo. Mirum hîc poetæ consilium: cùm enim ad singula Sinonis dicta responderet, ex persona Priami credentis, quòd ille uera narrauisset, suppressit, Nec mihi iam patriam antiquam spes ulla uidendi, Nec dulceis natos, exoptatumq; parentem. ne Priamus hæc commemorãdo, quæ affectum maximum retinebant, exulceraret animum narraturi, qui debuerat esse compositus: Solos Graios, dixit, obliuiscere, quod facilè fieri potuit. extiterant enim Sinonis inimici. Cæterùm patriam, filios, & patrem semel in obliuionem ducere non poterat: sed & ille durus & impius posset iudicari, si hæc putaret esse suadenda. Mihiq; hæc edissere uera roganti.] Antequã Priamus proferret quæ uolebat audire, inculcat Sinoni beneficia sua, ut in nullo palleret, & ad interrogata uera potius quàm ficta & composita responderet. Ait ergo, Mihi. in ipso pronomine grande pondus est intellectus. Mihi quippe potest intelligi, utpote regi, qui cùm possem arctius inquirere ueritatem, si fuisses in aliqua parte mentitus, simpliciter quæro. Mihi, qui te liberum à uinculis, qui salutem tuam seruaui, qui te recepi in meorum numerum. Completis interea, quæ necessario fuerunt præmittenda, breuiter proponit quæ cupiebat audire. Non enim (ut suprà dictum est) adhibenda fuerat mora rebus pro statu publico cognoscendis.

Intemerata fides, oro, miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.
His lachrymis uitã damus, & miserescimus ultro.
Ipse uiro primus manicas, atq; arcta leuari
Vincla iubet Priamus, dictisq; ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos hinc iã obliuiscere Graios,
Noster eris, mihiq; hæc edissere uera roganti.
Quò molē hãc immãis equi statuere? quis autor?
Quid'ue petunt? quæ relligio? quæ machina belli?
Dixerat: ille dolis instructus, & arte Pelasga,
Sustulit exutas uinclis ad sidera palmas:
Vos æterni ignes, & non uiolabile uestrum
Testor numen, ait: uos aræ, ensesq; nefandi,
Quos fugi, uittæq; deûm, quas hostia gessi:

SER. Miserescimus ultro.] Aut per se plenũ est, aut cohæret sequētibus, quia non potest primis. Dicimus enim, aut illam rem, aut illius rei misereor, nõ illis. Vltro autem, non est sponte. nam iam rogauerat, sed insuper. Et uenit ab eo quod est ultrà, quia plus q̃ rogauerat præstiterũt. Arcta uincla.] Aut ἐπεξύγησις manicarum est: aut utrunq; habuit. Quisquis es.] Licet hostis sis. Et sunt, ut habemus in Liuio, imperatoris uerba, transfugam recipientis in fidem: Quisquis es, noster eris. Item, Vigilas'ne deûm gens Ænea? Vigila. uerba sunt, quibus Pontifex Maximus utitur in puluinaribus, quia uariam scientiam suo inserit carmini. Hinc iam.] Aut ex hoc tempore, aut ex hac oratione, aut ex eo quòd te dicis Vlyssis factione laborasse. Edissere uera.] Hîc distinguendum: uera enim audire desiderat. Quò.] quam ob causam. & ad hoc respondet Sinon, Ne recipi portis. Et est color, qui in cõiecturali statu sæpe requiritur. Quis autor.] Ad hoc respondet: Calchas attollere iussit. Quid'ue petunt?] Quid desiderant? utiq; ut placetur Minerua. Ad sidera.] in altum, ad locum siderũ: uel quia semper sunt sidera, sed Solis splendore uincuntur. Æterni ignes.] Aut ararum, quas fugit: ut execratio sit propter posteriora, Vos aræ. aut certè solē & lunam significat. Execratio autē est, aduersorũ deprecatio: iusiurandum uerò, optare prospera. Testor.] Modò iuro, alibi testificor: ut, Testor in occasu uestro. Vestrũ numen.] Quia secundum philosophos dicuntur sidera elementa esse, & habere proprias potestates. Ensesq; nefandi.] Inuidiosè ad pluralem transit numerum: ut Terentius, Non perpeti meretricum contumelias.

POM. Sab. Non digna ferentis.] non sum dignus sacrificari, ideo patior indigna. Quisquis es.] Imperatoris uerba sunt, recipientis transfugam in fidem. Quò.] quare. Æterni ignes.] Vestales intelligit, quos secum attulit Æneas. Silius: Tarpeiæ rupis superisq; habitabile saxũ, Et uos uirginea lucentes semper in ara, Laomedonteæ Troiana altaria flammæ. Simulabat Sinon iurare per Troiana numina. Numen uestrum.] ignes, uestrum numen inuiolabile. Aræ.] ad quas casurus eram. Nefandi.] quibus debebam mactari. Quas.] uittas. Hostia.] ego uelut hostia,

A hostia, nam uittatus fugit.

SON. Quò molem hanc immanis equi statuere? quis autor? Quid'ue petunt? quæ religio? aut quæ machina belli?] Plena propositio, & in ipsa breuitate uerborum satis intellectu latissima. nam quæsitum est, cur equus ille factus uideretur, & cur tantæ magnitudinis, quo'ue autore fabrica eius inuenta atq; perfecta: & utrum religionis alicuius causa, an belli ratione dictante: quid'ue peteret, hoc est, quid in ea causa disponerent. Ille dolis instructus, et arte Pelasga Sustulit exutas uinclis ad sidera palmas.] Omni occasione, & ut plurimis locis fecit, deformat poeta Græcorum personam, quòd non uirtute, sed insidijs uicerint. Idcirco posuit, Ille dolis instructus & arte Pelasga. Instructus, inquit, natura sua, itemq; instructus mandatis suorum. Hoc ideo positum est, ut ostenderet à perfidia et tergiuersatione nullum Græcorum esse immunem. Docuit autem poeta, se sui esse memorem: nam ubi Sinonem dixit uinctum fuisse: Oculis, inquit, Phrygia agmina circumspexit. hic postquam cœpit habere liberas manus, has peieraturus erexit ad sidera. Vos æterni ignes, &

B non uiolabile uestrum Testor numen ait: uos aræ, ensesq; nefandi, Quos fugi: uittæq; deûm, quas hostia gessi.] Iurauit quidem, sed satis subtilis fuit, ut & Troianos falleret, et tamen suorum secreta non proderet: nam tunc suorum proditor extitisset, si protulisset quæ reuera in secretis habuerunt. Hoc loco tractat Vergilius, ciuem non tantùm nascendo, uerumetiam animo fieri. nam ciuis qui nascendo prouenit, ciuis quidem est: sed si beneuolentia ciuis erga patriam et suos non uiuat, desinit esse quod natus est: & ille qui alienus est, si boni uiri repræsentet affectum, esse incipit ciuis. Sinon igitur facilis ad prodenda uelut suorum secreta, & malum ciuem profitebatur, et Troianis se suspectum faciebat: nullus enim crederet illum sine tormentis uera dicere, nisi commendasset primò personã suam. Inuocauit ergo sidera omnia sine periculo periurij: aras quoq; & supplicia, quæ uelut fugerat, testatus est, non propter narrationis ueritatem, sed propter licentiam uere proditionis. In quo ipse tuetur personam suam, & suorum ciuium grauat, quos uult ostendere extitisse causam,

C ut ciuicæ religionis naturalia uincula rumperet. Cùm enim Sinõ, ut dicebat, nihil tale de ciuibus ob culpã (quæ nulla fuerat) meruisset, iniusto supplicio propter unius Vlyssis inimicitias destinari non debuit: ac per hoc uidetur iustas causas habere proditionis, quem non iam ciuem, sed alienum esse constabat. Cui enim non est à ciuibus exhibita religio, cui ultimum supplicium præparatum fuerat, desijt habere religiosum ciuis nomen: illiq; omnes in hostium numerum fuerant redigendi, qui omnem ciuis affectum nulla ex causa, nulloq; existente crimine, abiecerant. Cumq; tales extitissent in ciuem, non ut ciuis, sed ut retecta proditione hostis officia meruerunt. Fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura, Fas odisse uiros, atq; omnia ferre sub auras Siqua tegunt.] Ecce quum summam deprecationis suæ colligeret, ostendit se à suis alienum. Liceat, inquit, mihi Graiorum sacrata resoluere iura, quasi iam ipse Græcus non esset, uel illi eius socij non fuissent. Fas odisse uiros atq; omnia ferre sub auras, Si qua tegũt.] liceat, inquit, odisse uel prodere eos, qui ciues mei esse noluerunt. Hæc ad deprecationem et commendationem Sinonis pertinent, cætera alium ordinem tenent. nam Sinon illi primæ parti respondet, qua supra Priamus dixit: Amissos hinc iã obliuiscere Graios, Noster eris. Idcirco ait, Teneor patriæ nec legibus ullis. parum enim fuerat, professum se esse desijsse, nisi etiam illud ostenderet, factum esse Troianum: hoc est, abiecisse quòd natus est, & esse quòd prouenerat beneuolentia Troianorum. Teneor patriæ nec legibus ullis.] Plus est enim uoluntate retineri, quàm legibus. Alterum quippe ex studio puræ mentis, alterũ ex necessitate descendit. Tu modò promissis maneas, seruataq; serues Troia fidem.] ἀποστροφὴν ad ipsam ciuitatem fecit: qua se ostendit suspectum esse, ne fortè post narrationem omnem iuberetur occidi. Tu, inquit, Troia conseruatori tuo fidem serua: mereor enim uicem, qui prior salutis tibi beneficium confero. Si uera feram, si magna rependã.] Rependere dicimus erogare aliquid, uel quidquam cuilibet conferre. Vsus est ergo Sinon tali uerbo ut diceret Rependam, quasi tantum reciperet, quantum dederat: hoc est, ut salutem mereretur, qui se asserebat salutis beneficium præstare. Idcirco posuit, Si uera et magna pro incolumitate tua feram, debeo paria rependere. Respondit igitur etiam illi parti, & pollicitus est se uera dicturum, quoniam Priamum meminerat dixisse: Mihiq; hæc edissere uera roganti. Incipit sequentia, quia quæsitum ex eo fuerat: Quo molem hanc immanis equi statuere? quis autor? Quid'ue petunt? quæ relligio? aut quæ machina belli? Sed quia in propositionis ordinatione responsionis uitium non est, si non singulis, ita ut sunt proposita, pareatur: incipit iste ab ea parte, quam nouissimam quæsierat Priamus. idem enim & euentu postremum posuit. Sinoni uerò ut fallendi promptior pateret occasio, inter initia fuerat necessaria: Incipit ergo, quæ relligio? Omnis spes Danaum & cœpti fiducia belli Palladis auxilijs semper stetit.] Hoc falsum est, sed illud uerum: Impius ex quo Tydides, sed enim scelerumq; inuentor Vlysses, Fatale aggressi sacrato auellere templo Palladium, cæsis summæ custodibus arcis Corripuere sacram effigiem, manibusq; cruentis Virgineas ausi diuæ contingere uittas.] Item subiungit falsa, ut media ueritas superioribus, & deinceps mendacijs positis adderet fidem.

SER. Vittæq; deûm.] Aut quæ habentur in honore deorum, aut quas habet ipsa simulachra: ut inferius, Virgineas ausi diuæ contingere uittas. Gessi.] Benè gessi. non enim uerè gesserat, sed quantum ad Græcos pertinet, dixit. Fas mihi.] Subaudi Sit. & bene à dijs petit ueniam, ne uideatur proditor: nam & hæc quæ dicturus est tacuit, antequam audiret, Noster eris. si enim uoluntate proderet, sequebatur quod ait Cicero: Nemo unquã sapiens proditori credendum putauit. Sacrata resoluere iura.] Scilicet, ut non incidat in sacramenti

Fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura:
Fas odisse uiros, atq; omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt: teneor patriæ nec legibus ullis.
Tu modò promissis maneas, seruataq; serues
Troia fidem, si uera feram, si magna rependam.
Omnis spes Danaûm, & cœpti fiducia belli
Palladis auxilijs semper stetit. impius ex quo
Tydides, sed enim scelerumq; inuentor Vlysses,
Fatale adgressi sacrato auellere templo
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusq; cruentis

Virgineas ausi Diuæ contingere uittas.
Ex illo fluere, ac retro sublapsa referri
Spes Danaûm, fractæ uires, auersa Deæ mens.
Nec dubijs ea signa dedit Tritonia monstris.

cramenti pœna. Quia militiæ tria sunt genera: plerunq; enim euocati dicuntur, & non sunt milites, sed pro milite. Vnde Sall. Neu quis miles, neue pro milite. Item, Ipse omnes ab his euocatos et centuriones. Plerunq; tumultuarij, hoc est, qui ad unum militant bellū: plerunq; sacramento rogati, quia post electionē in Rempublicam iurant. Et hi sunt qui habent plenam militiam: nam quinq; et uiginti annis tenentur. Hæc tria genera tangit Verg. Sacramenti, hoc loco: Tumultuarij illo, Simul omne tumultu Coniurat trepido Latium: Euocationis, ut Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem. Fas odisse uiros.] *Vt suprà dictum est, omnia διαστατικῶς loquitur: nam et ad Græcos possunt & ad Troianos referri.* Si qua tegunt.] *Propter ea quæ latent in equo.* Nec legibus ullis.] *Si Græcorū, propter id, Noster eris: si Troianorū, quia Græcus.* Serues Troia fidem.] *Quia quod rex promittit, uidetur respublica polliceri.* Omnis spes Danaûm.] *More suo à ueris incipit: nam et fauebat Minerua Græcis, & cōstabat raptum esse Palladium.* Tydides sedenim.] *Sed enim ὕστερον πρότερον est: sedenim ex quo impius Tydides. nam ὑστερολογία unius est sermonis: ut, Transtra per & remos. Impium uerò, propter uulnerata numina, Martem & Venerem.* Scelerumq; inuentor Vlysses.] *Propter Palamedem occisum ipsius factione.* Fatale.] *ἄμεινον (?). nam & quod custodit, & quod interimit, pro loco intelligitur.* Auellere.] *Ostendit inuitum numen esse sublatum.* Palladium.] *Helenus apud Arisbam captus à Græcis, indicauit coactus fata Troiana, in quibus etiam de Palladio dixit. Vnde dicitur à Pyrrho regna meruisse: quanquam præstiterit Pyrrho, ut faceret eum redire per terram, dicens omnes Græcos (quod & cōtigit) naufragio esse perituros. Tunc Diomedes et Vlysses, ut alij dicunt, cuniculis, alij cloacis ascenderunt arcem, et occisis custodibus sustulere simulachrū. Ideo autem hoc negotium his potissimum datur, quia cultores fuerunt Mineruæ. Hoc quum postea Diomedes haberet, (quod & Vergilius pro parte tangit, & Varro plenissimè dicit) credens sibi nō esse aptum propter sua pericula, transeunti Æneæ offerre conatus est. Sed quum se ille uelato capite sacrificans conuertisset, Nautes quidam simulachrum accepit: unde Mineruæ sacra non Iulia gens habuit, sed Nautiorū. hinc est in quinto, Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas Quem docuit. Quanquam alij dicāt simulachrum hoc à Troianis fuisse absconditum intra extructum parietem, postquam agnouerunt Troiam esse perituram. quod postea bello Mithridatico dicitur Fimbria quidam Romanus inuentum indicasse, quod Romam constat aduectum. Et quum responsum fuisset, illic imperium fore, ubi et Palladium: adhibito Mammurio fabro multa similia facta sunt. uerumtamen agnoscitur hastæ oculorumq; mobilitate. unde est, Vix positum castris simulachrum, arsere coruscæ Luminibus flammæ arrectis. &, Parmamq; ferens hastamq; trementem. Sed ab uno tantum sacerdote agnoscitur, ut Lucanus: Troianam soli cui fas uidisse Mineruam. Dicunt sanè alij, unum simulachrum cœlo lapsum, apud Athenas tantum fuisse. Alij, duo uolunt: hoc de quo diximus, & illud Atheniense.* Sacram effigiem.] *Quasi cœlo lapsam.* Ex illo.] *facto, uel tempore.* Fluere.] *ἄμεινον est, ideo ait Retro. Contra Sallustius, Rebus suprà uotum fluentibus.* Auersa deæ mens.] *Propter illud, Manibusq; cruentis.* A Sacrata iura.] *iusiurādū apud milites illæsum.* PORSIDI. *iura militiæ sacra sunt.* Ferre.] *aperire.* Teneor patriæ.] *possum omnia aperire, quia non teneor legibus patriæ, propter cædem quā uolebant mihi inferre mei.* Si qua tegunt.] *Græci. id est, quæ latent apud illos, aperiā. patria lex uetat, ne eiuis ciuem lædat, ne alius aperiat alijs arcana.* Serues.] *promisit rex totum regnum.* Feram.] *dicam.* Si magna rependam.] *pro salute mea ego magna rependo, detegendo arcana Græcorum.* Tydides.] *id est, Vlysses & Diomedes clam per cumulos cū stodibus cæsis, in templo Mineruæ sustulere Palladium. hoc secutus est Vergilius.* Fatale Palladium.] *Dictys asserit: Qua tempestate Ilus templum in arce condidit, lapsum ferunt è cœlo breue scutum, Palladium dicunt, et elegisse sibi locum uolunt in media æde, cui adhuc superinductæ tegulæ non erant. id signum ligneum fuisse multi scribunt: sustulisse allecto per illecebras Rheano custode Antenorem uolunt, & tradidisse Græcis.* B *Callistratus ait: Cū Chryses Pallantis nuberet, Dardano attulisse Palladis munera: quæ erant, Palladium, & magnorum deorum simulacra. post diluuium Dardanus Arcadia profectus, in Samothraciam secum tulit: & inde, cum in Asiam transiret, aduexit, templumq; ei fecit institutis cæremonijs. oraculo enim monitus erat, urbem fore æternam, si imagines non transportarentur aliò. postea Ilienses in Ilium traduxerūt, & in arce locauerunt. capto Ilio, ferunt Æneam ex adytis cæpisse. Dionysius sic scribit: Palladiū datum à Ioue Dardano, prolocatum in loco inaccessibili: sed fabricata alia ad eius similitudinem, & posita palam: & hæc eripuisse Græcos, illud accepisse Æneam. Virgines custodiunt Palladium, & æternos ignes. Scribunt quidam, absconditum ab Iliensibus in cauernis, ne hostes eriperent. post multas ætates C. Fimbria Quæstor sub Valerio Flacco Consule Ilium undecim diebus expugnauit, palladium sublatum in præda Romā transtulit. seruabatur Romæ in templo Vestæ, quod erat intra Capitolium & Palatium. L. Cecilius Metellus Pontifex maximus, bis Consul, Dictator, Magister equitum decimumquintum, flagrante templo Vestæ è medijs flammis Palladium eripuit, & ob ignis ardorem oculos amisit. Silius Italicus libro decimotertio scribit,* C *Cum Diomedes uoluisset in arce nouæ urbis, quam ipse cōdebat in Apulia, ponere Palladiū, monitus à Dea nocturna quiete fuit, ut in Latium ferret, ubi erat uera Numinis sedes. nauigauit Diomedes ob hanc causam, et Æneæ Palladium dedit, quod urbem Romam ab hostibus defendit. nam credunt ui eius, Gallos Senonas & Hannibalem ausos irruere in urbem, succubuisse, & pœnas luisse. Cuius consilio Palladium ablatum fuerit, in ambiguo est. scribūt alij, Helenum paulo ante captum in Arisba consuluisse: Silius Calchantem, aliqui Antenorem.* Ex illo.] *tempore.* Auersa.] *Græcis.* Tritonia.] *à lacu Tritonide, ubi inuenta.*

Ex illo fluere ac retro sublapsa referri Spes Danaûm, DON. *fractæ uires, auersa deæ mens. Nec dubijs ea signa dedit Tritonia monstris. Vix positum castris simulachrum, arsere coruscæ Luminibus flammæ arrectis, salsusq; per artus Sudor ijt. terq; ipsa solo (mirabile dictu) Emicuit, parmamq; ferens, hastamq; tremente.] Dixeramus iam, quemadmodum*

A quemadmodum uerum Graecorum factum poeta extulerit: quemadmodū more praecipui oratoris unius inuidiam criminis, alijs quoq; ex eo uenientibus criminibus, cumulauerit. Aliter enim Mineruā grauius iratam sacrilegis persuadere nō posset falsus ipse narrator, nisi ostenderet eam multiplici congerie scelerum prouocatam, amorem pristinum in acerbum odium commutasse. Impius ex quo Tydides, sed enim scelerumq; inuentor Vlysses.] Debuit primò admissa scelera narraturus, tales personas ostendere, quae uidere illicita & facere potuissent. Idcirco singula singulis dedit, alterum appellans impium, qui in illo scelere, & diuina iura et humana uiolasset. Alterum dixit inuentorem scelerum, hoc est, qui nunquam inuenerit, quod rectè probari potuisset. Inuentor scelerū propriè est, qui relictis usitatis noua inuenit scelera. Peior est inuentor scelerum sceleratis, quia ipse inuenit, unde ex innocētibus scelerati reddantur. Fatale aggressi sacrato auellere templo Palladiū.] In singulis singula sunt genera sacrilegij. Fatale, hoc est, in quo staret fatum Graecorum. Dixerat enim, Palladis auxilijs semper stetit. Est ergo sacrilegium.

B Aggressi auellere, ut cum sacrilegio conueniret crimē uiolentiae: nam aggredi & auellere uiolentorum est. Sacrato auellere templo. si diceret Templo, leuiꝰ esset: multa enim sunt templa, quae sacrata nō sunt, nec habent aliquam uenerationem, perindeq; contempta non laedunt: consecrata uerò si attrectata uel leuiter fuerint, grauiter commouentur. Auellere templo Palladium. Palladium cum pronūciamus, pondus addendum est: in ipso enim nomine magnitudo numinis expressa est. Caesis summae custodibus arcis. Sacrilegium cum homicidio, et homicidio admisso in ipsa summa arce: hoc est, ubi simulachri ipsius sacrarium fuit. Augmentum criminis admissi homicidij in plurimos, & templi custodes, qui humanitatis contemplatione, & respectu praesentis numinis, cui obsequebantur, contingi ne leui quidem iniuria debuerant. Augetur autem crimen homicidij etiam ex merito personarum: custodes enim templi non adhibiti fuissent, nisi probatae uitae homines, & admodum religiosi castiq; ac pudici, qui deae tantae ac uirgini inseruire meruissent. Corripuere sacram effigiem, manibusq; cruētis Virgineas ausi diuae cōtingere uittas.]

C Videamus scelus admissum in deum quomodo coeperit, uel quemadmodum fuerit exaggeratū. Aggressi sunt templum, inquit, & sacratum templum, quod ingredi quenquam sine ueneratione nefas esset. Custodes caesi, & usq; ad ipsum simulachrum gradatim uentum, uisumq; nefariorum oculis, & pollutis sanguine humano, manibus impijs cōtrectatum, usq; eo ut non solùm simulachri corpus, uerùm etiam uultus eius et uirginales uittas, quas in capite gestabat, incestare ausi sint. Completa narratione ueri facti, quod etiam ipsis Troianis cognitum fuit, mendacio figmentum artificiose adiungit, dicens Ex illo fluere, ac retro sublapsa referri, Spes Danaum, fractae uires. Verborum superiorum memorem Sinonem posuit: nam dixerat, Omnis spes Danaûm, & coepti fiducia belli Palladis auxilijs semper stetit. hîc dixit, Ex illo fluere ac retro sublapsa referri Spes Danaum. Spes, inquit, Graecorum stabat propitio Palladis numine, spes fluebat, & stabilitate perdita retrorsum labebatur, laesa tot scelerib. dea. Auersa deae mens, propter duorum sceleratorum impiè nefarieq; commissum, ab omnibus Graecis numinis fauor abscessit. Dixit ergo & laesam Mineruam, & causas offensionis exposuit. memorauit etiam hoc genere Graecorum spem esse subuersam. Dicit argumentum multiplex, irata dea quomodo potuit apparere? Vix positum castris simulachrum, arsere coruscae Luminibus flammae arrectis.] Hoc primum, inquit, indicium iracundiae suae dedit, quum esset commotum tot sceleribus numen. mox enim ut eius simulachrum in castris est positum, ex oculis inanimalis materiae, flammae non leues, sed in modum fulminis mittebantur. Dicit etiam secundum signum, Salsusq; per artus Sudor ijt. Sudor ex simulachro non potest profluere, nisi cùm aliquid mali portenditur. Tertium signum, Terq; ipsa solo (mirabile dictu) Emicuit.] Hoc quoq; fieri nō potuit, ut se moueret simulachrum, cui deerat substantia, quae id posset implere, nisi cùm pernicies aliqua praenunciabatur. Parmamq; ferens hastamq; trementem.] Quartū signum grauissimum, perniciem euidenter ostendens: nam se hostem sic professa est erigendo scutum, hastamq; quassando, quod non facit aliquod simulachri numen, nisi cùm alicui comminatur interitum. Completo eo quod uisus est dicere, quae relligio? incipit, quis autor, exponere, & quò molē hanc immanis equi statuere? quid'ue petunt? Extemplo, inquit, tentanda fuga canit aequora Calchas. Non posse Argolicis excindi Pergama telis, Omina ni repetant Argis, numenq; reducant, Quod pelago, & curuis secum aduexere carinis. Et nunc, quòd patrias uento petiere Mycenas, Arma deosq; parant comites, pelagoq; remenso Improuisi aderunt, ita digerit omnia Calchas. Hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso Effigiem statuere, nefas quae triste piaret. Hanc tamen immensam Calchas attollere molem, Roborib. textis caeloq; educere iussit, Neu recipi portis, aut duci in moenia posset, Neu populū antiqua sub relligione tueri.] Calchantem asserit uatem, laesam deam ab Argis ad Troiam reuocari iussisse: ut ostenderet, quis autor. Dicit etiam, quid'ue petunt: hoc est, quid disponant. Et nūc, quòd patrias uento petiere Mycenas, Arma deosq; parant comites, pelagoq; remenso Improuisi aderunt, ita digerit omnia Calchas. Dixit quod Troianis esset contrariū, scilicet redituros Graecos, ut caetera facilius crederent: Religionis ergo placandae causa factum esse asserit, ut expiarentur quae memorauerat per scelus admissa. Exponit dehinc quò molem hanc immanis equi statuere: hoc est, cur tantae magnitudinis. Idem (inquit) Calchas iussit grandem molē fieri, ne portas uestras posset intrare. Hoc enim pacto asserebat fauorem deae ad uestrum auxilium esse rediturum. Nam si uestra manus uiolasset dona Mineruae, Tum magnum exitium (quod dij prius omen in ipsum Conuertant) Priami imperio Phrygibusq; futurum.] Si laesisset equum ipsum, qui in honorem tanti numinis factus est, multiforme exitium conflari posse Troianis ait: sed hoc ne uelut in maledictum proficeret Troianorum, addidit, Quod dij prius omen in ipsum cōuertant. In conclusione ait: Sin manibus uestris uestram ascendisset in urbem, Vltro Asiam magno Pelopeia ad moenia bello Venturam, & nostros ea fata manere nepotes.] Satis illi profuturum, si ipsorum manibus in patriam duceretur, usq; adeo ut Troianos firmaret ad excindendum Graiorum imperium ultro esse uenturos, & in eorum nepotes omne exitium esse rediturum. Talibus insidijs, periuriq; arte Sinonis Credita res, captiq; dolis, lachrymisq; coactis.] Quia poterat dici Aeneae, cur tam faciles? cur tam creduli? cur in uestris periculis minus diligentes & cauti fuistis? cur belli tempore hostem ista afferentem putastis uera simplicia'que dixisse? ait, Credidimus

didimus cum iuraret. Omnis enim religiosus qui periurus esse non potest, facile fidem iurantis admittit. Credidimus cum fleret, existimantes illas lachrymas uero morsu doloris, non fraude mentientis effundi. quod ait, Captidolis & lachrymis coactis, post interitum cognitum est: non illo tempore, quo Sinon loquebatur. Dolis uero capti hanc habet rationem. Doli definitio est, quum aliud agitur, aliud simulatur: aliud ergo in animo Sinonis fuit, aliud in uerbis & lachrymis, & in equi mole tam magna, quae non religio (ut figmentis assertum est) sed im perij Troiani pernicies fuit. Quos neq; Tydides, nec Laryssaeus Achilles, Non anni domuêre decem, non mille carinae.] Vnius fraude decepti sumus, qui fortissimorum manibus, & ingentis numeri, per annos decem non sumus superati. Complexus est hic personas specialiter positas, per numerum mille carinarum. Temporis uero ratione excusationem praetexuit, monstrans imperium Troiae non uirtute aliqua, sed insidijs & fraude esse superatum. Insidiae fuerunt in equi fabrica, reliqua in persona Sinonis. In terea uidetur illi propositioni Priami nō respondisse, qua dictum est, Aut quae machina belli? Sed quid opus fuerat huic respondere? quum aliorsum traxerit equi rationē, quae fuerat Troianis & ipsi regi suspecta. Huc aliud maius miseris, multoq; tremendum Obijcitur magis, atq; improuida pectora turbat.] Omni occasione purgat Aeneas crimen perditae ciuitatis & regni: & in eo ipso, in quo reprehendi poterat, partes laudis exquirit, ostendens (ut superius positum est) Graecos non uirtute, sed dolis & fraudibus consecutos esse uictoriam. Adiungit hoc quoq;, dolos ipsos atq; ipsas fraudes potuisse Troianorum astutijs auerti, si studium superûm diuersae partis consilia non in tantum fouisset, ut Troianorum etiam mentes omni errore confunderet. Deniq; annectit, quod hoc ipsum ostendat & probet. A

SER. Tritonia.] Aut quasi terribilis ἀπὸ τοῦ τρεῖν, quod est timere uel fugere: aut à Tritone amne secundum Lucanum, qui ait, Et se dilecta Tritonida dixit ab unda. uel Tritonia per ἐτυμολογίαν, quia cum sit dea sapientiae, in partes tres diuiditur: in intelligentiam de tempore praesenti, in prouidentiam de futuro, in memoriam de tempore praeterito. Sanè Tritonia ἀντονομαστικὸν est, quia proprium est Mineruae. nam epitheta sunt, quae possunt uarijs uel rebus uel personis apponi. Et haec cautè obseruanda sunt, sicut et propria nomina, quae plerunq; ex appellatiuis sunt, ut est Victor, uel Felix. Vix.] Modò, mox. Salsus sudor.] Bene addidit Salsus, ut significaret laborem futurum, ne forte aliter in simulachro humor intelligeretur. Emicuit.] quasi quae consistebat inuita. Tentanda aequora.] Si fugere possint post iram Mineruae. Argis.] aduerbium in loco est. Et respexit morem Romanum: nam si egressi malè pugnassent, reuertebantur ad captāda rursus auguria. Reducāt.] reconcilient. Arma deosq; parant comites.] Ingenti arte de futuro sollicitos facit, ut praesentem firmet securitatem. Improuisi aderunt.] Sicut & factum est. Digerit omnia.] Interpretatur numinis commotionem. Antiqua sub relligione.] sub fauore pristino. Nam si uestra manus.] Quia occurrebat, exurendum esse equum, si introferri, uel prodesse non poterat. Ascendisset.] Vt, Scandit fatalis machina muros. Asiā.] populos Asiaticos: ut paulo post, Vrbem sepultam pro ciuibus posuit. Pelopeia.] Argiua, à Pelope: unde Peloponnesus dicitur. Nostros nepotes.] διασυρτικῶς. nā iam quasi Troianus loquitur. Periuri.] In uerbo, R nō habet: nā Peiero dicimus corrupta natura praepositionis: quae res errorem facit, ut aliqui malè dicāt Peiurus. Credita res.] Aut fides habita, aut ei cōmissa Respublica. Captiq; dolis.] Virtuti non cedit. Dolis dicit Troiam esse superatam: non quòd Troianis uictos esse turpe non fuerit, sed quòd Graecis turpius uicisse per dolos. Coactis.] Vt Terentius: Vna mehercle falsa lachrymula, quam oculos terendo miserè uix ui expresserit. Larissaeus Achilles.] à uicinitate, nam Phthius fuit: utraque tamen Thessaliae ciuitas est. Hic.] Tunc. Maius miseris multoq;.] Frequentauit M: ut, Et sale saxa sonabant. &, Casus Cassandra canebat. nam apud ueteres à similibus incipere uitiosum. B C

Vix positum castris simulachrum, arsere coruscae
Luminibus flammae arrectis, salsusq; per artus
Sudor ijt, terq; ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamq; ferens, hastamq; trementem.
Extemplò tentanda fuga canit aequora Calchas,
Nec posse Argolicis excindi Pergama telis,
Omina ni repetant Argis, numenq; reducant,
Quod pelago, & curuis secum aduexêre carinis.
Et nunc quòd patrias uento petiêre Mycenas,
Arma deosq; parant comites, pelagoq; remenso
Improuisi aderunt: ita digerit omnia Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso
Effigiem statuêre, nefas quae triste piaret.
Hanc adeò immensam Calchas attollere molem
Roboribus textis, coeloq; educere iussit,
Neu recipi portis, aut duci in moenia possit,
Neu populum antiqua sub relligione tueri.
Nam si uestra manus uiolasset dona Mineruae,
Tum magnū exitiū (quod dij prius omen in ipsū
Conuertāt) Priami imperio, Phrygibusq; futurū.
Sin manibus uestris uestram ascendisset in urbē,
Vltro Asiam magno Pelopeia ad moenia bello
Venturam, & nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidijs, periuriq; arte Sinonis
Credita res, captiq; dolis, lachrymisq; coactis,
Quos neq; Tydides, nec Larissaeus Achilles,
Non anni domuêre decem, non mille carinae.
Hic aliud maius miseris multoq; tremendum
Obijcitur magis, atq; improuida pectora turbat.
Laocoon ductus Neptuno sorte sacerdos
Solenneis taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini à Tenedo tranquilla per alta,
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterq; ad littora tendunt.
Pectora quorum inter fluctus arrecta, iubaeq;
Sanguineae exuperant undas, pars caetera pontum
Pone legit, sinuatq; immensa uolumine terga.
Fit sonitus spumante salo, iamq; arua tenebant,
Ardenteisq; oculos suffecti sanguine & igni,
Sibila lambebant linguis uibrantibus ora.

A sum non erat. Et notandum, quia (ut suprà diximus) agit ne uideatur uel Troia cessisse uiribus, uel Æneas uoluntate fugisse. Hanc autem rem ostendit, ex accidentibus dolos Græcorum esse firmatos. Laocoon.] Vt Euphorion dicit, post aduentum Græcorum, sacerdos Neptuni lapidibus occisus est, quia sacrificijs eorum non uetauit aduentum. Postea abscedentibus Græcis, quum uellent sacrificare Neptuno, Laocoon Thymbræi Apollinis sacerdos sorte ductus est, ut solet fieri quum deest certus. Hic piaculum commiserat, ante simulachrum numinis cum uxore coeundo. Et ob hoc, immissis draconibus cum suis filijs interemptus est. Historia quidem hoc habet: sed Poeta interpretatur ad Troianorum excusationem. Sorte ductus.] Sic Sallust. Sorte ductus furti negati. Solenneis aras.] anniuersario sacrificio religiosas. Dicimus autem sacrificium solenne, & aras solennes: ut apricum & hominem & locum: ut, Aprici meminere senes, Persius. contrà Horat. Cur apricum Oderit campum? Taurum ingentem.] Non præter rationem est hoc loco Ingentem: ut alio loco, Iam cornu petat. In uictimis enim ista requirũtur, ut B certis numinibus certæ ætatis animalia mactentur. Gemini.] Duo, aut similes. Horatius: Ad cætera poenè gemelli. Gemini autem propriè fratres sunt simul nati. Horresco referens.] etiam referens. Angues.] Angues aquarum sunt, serpentes terrarum, dracones templorum: ut in hoc loco indicat, Tranquilla per alta angues. paulo pòst, Serpens amplexus. Item, Delubra ad summa dracones. sed hæc significatio plerunq; cõfunditur. Pelago.] per pelagus. Iubæ.] Aut cristæ, aut barbæ. Sanguineæ.] Id est, sanguinei coloris. Legit.] transit: ut, Littoraq; Epiri legimus. Sinuat.] Curuat, flectit in sinus. Salo.] Dicimus & salum. Vnde est salo, & sal salis: ut, Spumas salis ære ruebant. Item, Et sale tabentes artus. Suffecti.] Pro infecti: ut connixa, pro enixa. & est figura, suffecti oculos. Sibila.] Id est, sibilantia, nam participium est: cùm enim nomen est, sibilus dicimus: ut, Nam neque me tantum uenientis sibilus austri. Vibrantibus.] mobilibus: quia nullum animal tanta celeritate linguam mouet, adeò ut triplicem habere uideatur, quum una sit.

*OM. Salsus.] sudor. nam sulfur est. Ipsa.] Minerua.
Sabi. Omnia.] Romani si malè pugnassent, aut aliqua ex parte C læsissent numina, repetebant auguria, quibus inceperant. Numen.] quo fauente nauigarent. Reducant.] reconcilient. Aduexere.] ab Troia uexerunt secum. Aderunt.] redibunt. Hanc.] effigiem equi. Quæ effigies piaret.] purgaret nefas nostrum. Antiqua.] Religio antiqua erat in Palladio, & nunc poterat esse in equo. Nam si uestra manus.] Hoc dicit, ne læderent equum: quia pleriq; suadebant comburi. Dona.] equũ. Quod.] exitium, prius conuertant in ipsum omen dij. & possumus intelligere hoc totum ab Ænea auctum, & amplificatum: ut dicat Græcos non uirtute, sed dolis uicisse. Pelopeia.] Argiua. Pelops Tantali filius, Peloponneso nomen fecit. Coactis.] nõ dolore, sed ui emissis à Sinone. Quos.] nos Troianos non domuit uirtus, sed Græcorum doli. Larissæus.] Larissæ quatuor sunt. una sub radice Hæmi montis, unde Larissæus Achilles, cum sub regno Achillis erat. alia in Asia Larissa: tertia uicus est in Trallib. Larissæ petræ, prope Metymnam in Lesbo. Larissa etiam in Italia, quam cõdidere Pelasgi, ut Dionysius ait libro primo. Decem.] quibus fuere in bello Troiano. Hinc aliud maius.] Obijcitur magis tremendum. Hic.] post. Solennis.] sacerdos placet. alij solennes aras dicunt, id est anniuersario sacrificio religiosas. Gemini.] uno tempore nati fratres. Iubæ.] cristæ. Pars.] serpentum. Immensa.] longa. Volumine.] uolutione. Sibila.] uel quia ore sibilant serpentes, uel sibilantia.

Secum aduexere carinis.] In Mediceo libro, & VAR. aliquot alijs, Auexere legitur. Hanc tamen immen- Lect. sam.] In Mediceo, Hanc adeò immensam, legitur. Priami imperio, Phrygibusq; futurum.] In libris aliquot antiquis, Phrygijs legitur. Captiq; dolis, lacrymisq; coacti.] Seruius Coactis legit. Nusquam tamen in ueteribus exemplaribus id inueni. Iubæq; Sanguineæ exuperant undas.] In ueteribus aliquot exemplaribus legere est, Superant undis. In Mediceo, Superant undas. Sinuatq; immensa uolumina terga.] In lib. plerisque peruetustis, legitur Sinuant, pluralitatis numero.

Laocoon ductus Neptuno sorte sacerdos Solenneis tau DON. rum ingentem mactabat ad aras.] Laocoon, inquit, non sua, nec cuiuslibet uoluntate, sed iudicio sortis Neptuno sacerdos ordinatus erat: quod munus proculdubio non sine arbitrio diuino per sortem Laocoonti apparebat iniunctum. Debuit ergo ipsorum fauore tutus esse aduersus omnem uitæ suæ perniciem, quorum uoluntate fuerat ordinatus: sed nihil hoc ualuit, ubi per sacrificantis interitum ad omnium Troianorum & ipsius patriæ dispositum tendebatur exitium: intantum ut ipse Neptunus sacerdotem suum sacrorũ solennia gerentem, in ipso adhuc actu constitutum, mactantem ingentem taurum, hoc est optimum, cuius forma amplissima sperauerat sese numini placiturum, nec iuuerit aliquo auxilio, & magis eius hostibus, hoc est geminis anguibus, quo facilius peruenirct placidum præbuerit mare. Hoc est quod ait: Ecce autem gemini à Tenedo tranquilla per alta.] Potuimus hoc signo præuidere manifestam imminere perniciẽ: significabant enim hostes uenturos à Tenedo & maximos duces, & geminos. Vbicunq; ponitur, Ecce autem, res horrenda et repentina significatur: ut, Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuũm. &, Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes. & multis alijs locis est positum. Horresco referens.] Quanto cum tremore uisum est, cuius relatio sine perturbatione animi non potuit explicari? descriptio uenientum satis aperteq; terribilis: nam festinatio, & oculi ardentes, & linguæ sæpe cõtinueq; uibrantes, demonstrabant alicui allaturos interitum. Hoc ostendit dicendo: Immensis orbibus angues Incumbũt pelago, pariterq; ad littora tendunt, Pectora quorum inter fluctus arrecta, iubæq; Sanguineæ exuperant undas, pars cætera pontũ Ponè legit, sinuatq; immensa uolumine terga. Fit sonitus spumante salo, iamq; arua tenebant, Ardentesq; oculos suffectu sanguine et igni Sibila lambebãt linguis uibrantibus ora. Diffugimus uisu exãgues.] Pontum pone legit, id est, transmittit, transit: ut alio loco, Littoraq; Epiri legimus. quod est præterimus. Quòd ait in reliqua uenientum descriptione solum hoc cõtinet, quia diuersis terroribus fuerat plenũ. Venientibus uerò anguibus ad terram diffugimus, inquit, exangues, uisu ipso consternati: quoniã de anguibus loquebatur, allusit, ut diceret, diffugimus exãgues. Exangues tamen propriè significantur sine sanguine. Calor enim, quo cõstat sanguis in corpore, si metus interuenerit, qui frigore nõ caret, excluditur: perindeq; cõualescen

te gelida paßione cõſumitur quod calebat. Illi agmine certo Laocoonta petunt.] Agmẽ dicitur actus ſerpentũ. curſus enim & iter pedũ eſt, quos conſtat nõ habere ſerpentes: perindeq; impropriũ eſt, ſi hos dicamus ambulare uel currere. Laocoonta petunt certo agmine, ipſum ſcilicet ſacrificantem. Et primũ parua duorũ Corpora natorũ ſerpens amplexus uterq; Implicat, & miſeros morſu depaſcitur artus.] Impietatẽ hic ſuperũm uehementer expreßit. Primò enim ſacerdos in ipſa adhuc ſacrorũ ſolennitate conſtitutus appeti pernicie tanta † non debuit concremari, nec cum filiorũ exitio occidi, quum pater filijs ſubuenire niteretur inſontibus, ipſi etiam paruuli, qui in illa ætate nihil audere aut committere potuiſſent, ut crudeli morte interire meruiſſent. Reliqua deſcriptio ſerpentum ad demonſtrandam ſæuitiam facti pertinet, & ad crudelitatem numinũ confirmandã. Interea necatis liberis, quũ ipſe quoq; pari curſu urgeretur ad mortẽ, Clamores (inquit) horrẽdos ad ſidera tollit: Quales mugitus fugit cum ſaucius aras Taurus, & incertã excuſſit ceruice ſecurim.] Quales tollit mugitus, quum aris taurus admotus non pleno ictu percutitur, et aras effugit: tales emittebat Laocoõ clamores ad ſidera. Reprehendentis ſcilicet animo tollebat, quòd nec ſubuenirent tam ſæua perferentibus, & indigna fieri pateretur. Alluſit autem de mugitu tauri, quoniam in illo ſacrificio taurum fuiſſe memorauerat. Tollit bis accipiendũ eſt: ut ſit, tollit mugitum taurus, tollit Laocoon clamores ad ſidera, ut illò uel uox perueniret, unde inſontibus non potuit ſubueniri. At gemini lapſu delubra ad ſumma dracones Diffugiunt, ſæuæq; petunt Tritonidis arcem, Sub pedibusq; deæ clypeiq; ſub orbe teguntur.] Confirmatur iſta coniectura, quòd non inertia ſua, neq; ſola Sinonis fraude, ſed inimico etiam deorum ſtudio, & uel maximè ipſius Mineruæ, cuius donum Laocoontis manu conſtabat eſſe pulſatum, Troiani decepti ſint, cùm dracones ambo perfecta Lacoontis ac liberorum pœna, ad templum Mineruæ cõtenderunt. nec ſolùm fuerunt cõtenti parietibus templi, ſed ad ipſam quoq; arcem, hoc eſt, ubi deæ ſimulachrum ſtabat, celeri lapſu peruenerunt, ueſtigijsq; eius & clypeo contecti ſunt. Mirandum non eſt, clypeo & ſimulachri ueſtigijs tegi potuiſſe, quos ſuprà et longos & ualidos dixit, & multiplici ambitu circumdediſſe Laocoontis corpus ac liberorum, & fuiſſe ſuperfluã partem. Interea amplexus dixit ſerpentum, cùm pueri & Laocoon necarentur, ut oſtenderet Vergilius blandos eſſe aliquando etiam pernicioſos amplexus. Vulgatum autem conſtat & omnibus manifeſtum, in mari angues, in terra ſerpentes, in templo dracones poetam dixiſſe. Tum uerò tremefacta nouus per pectora cũctis Inſinuat pauor.] Tum uerò, tum magis. Suprà enim dixit, Horreſco referens. &, Diffugimus uiſu exangues. nunc uerò perfecto Laocoontis & filiorum exitio, & draconibus conditis ſub ſcuto & pedibus deæ, magis magisq; creuerat pauor. Et ſcelus expendiſſe merentem Laocoonta ferunt, ſacrum qui cuſpide robur Læſerit, & tergo ſceleratam intorſerit haſtam.] Ex argumento eiuſmodi timida omnium coniectura ducebatur, omnes quippe arbitrabantur Laocoontem meritò pœnas dediſſe, utpote eum qui donum Mineruæ uiolaſſet. De pœna filiorum Laocoontis, qui inſontes necati ſunt, qui nec quicquam admiſerant, nihil hoc loco dixit: natorum enim durum interitum, quem ante ſuam mortem Laocoon uiderat, inter paterna ſupplicia numerauit. Ducendum ad ſedes ſimulachrum, orandaq; diuæ Numina, cõclamant.] Omnium una fuit eademq; ſententia, atq; ab uniuerſis cõcordanti uoce clamabatur, ducendum in patriam ſimulachrum equi, et numinibus læſis atque offenſis ſatis eſſe faciendum. Diuidimus muros, & mœnia pandimus urbis. Accingũt omnes operi, pedibusq; rotarum Subijciunt lapſus, & ſtupea uincula collo Intendunt.] Plena deſcribitur amentia Troianorum: nam eo tempore quo nec finitum bellum fuerat, nec poſitum, neque aliqua coniunctione ſopitum, muniri magis quàm patefieri ciuitas debuit. Scindimus, inquit, muros, & hoc pacto totam prodimus hoſtibus ciuitatem: muris enim inconſultè patefactis, interiora mœnia pandebantur. Ecce & augmentum ſceleris, Accingũt omnes operi, ne quis ab illo nefario & impio facinore eſſet immunis. Pedibusq; rotarum Subijciunt lapſus & ſtupea uincula collo Intendunt. Quærebantur celeritatis remedia, ut maturè in patriam mitteretur interitus. nam pedibus ingentis machinæ ſubijciebant rotarum lapſus, & funes intendebant collo, ut rotarum mobilitas & tractus funium, & ciuium atque ætatum omnium & ſexuum conatus, exitiale illud malum celerius in patriam ducerent. Scandit fatalis machina muros Fœta armis. pueri circum innuptæq; puellæ Sacra canunt, funemq; manu contingere gaudent.] Ibat in patriam ultimum fatum, & puerorum utriuſque ſexus imprudens ætas ſecuta errores noſtros religioſe cantabat, exercebant innoxij parricidales manus patriæ, ſimul parentibus ac ſibi ducentes exitium. Quiſquis funem contigiſſet, uel rotarum lapſus adiuuiſſet, lætabatur, exiſtimans ſe dijs fore talibus officijs placiturum. Illa ſubit, mediæq; minans illabitur urbi.] Mira admodum deſcriptio ingredientis equi: cùm enim traheretur tanta magnitudo, cum quodam tremore mouebatur. Hunc tremorem Vergilius ratione temporis dictante, uertit in comminationem, ut non tam moueri uideretur magnitudine ſua, quàm minari. Mediæq; minãs illabitur urbi.] Niſi ordinatio uerborum competenter accipiatur, remanet poeta in uitio. Quomodo enim equus in media urbe labebatur, qui portas non fuerat ingreſſus? poſterius enim dictũ eſt, Quater ipſo in limine portæ Subſtitit. Ordinemus ergo ſic, ut nec uitium ſit, & manifeſtior intellectus appareat: O Illa ſubit, & illabitur, et nondũ ingreſſa, iam mediæ urbi minari uidebatur. O patria, ô diuûm domus Ilium, & inclyta bello Mœnia Dardanidum, quater ipſo in limine portæ Subſtitit, atq; utero ſonitum quater arma dedere. Inſtamus tamen immemores, cæciq; furore, Et monſtrum infelix ſacrata ſiſtimus arce.] Non, inquit, in hac cauſa dij patrij defuerunt: nam omne malum quod mox fuerat uenturum, ipſis per ſigna monſtrantibus euidentiſſimè proditum eſt. Sed mens impedita plenis erroribus, id quod pro noſtra ſalute faciebat, non curauit aduertere. In ipſa enim porta & frequenter ſubſtitit, hoc eſt, lapſus eius impediti ſunt: & quoties id factum eſt, toties ex eius utero armorum ſonitus dati ſunt. Cumq; hæc fierent, & res manifeſtæ nec mente intelligerentur, nec uiderentur oculis, inde magis gliſcente amentia, unde potuit inſidiarum prodi commentum: factum eſt, ut in ſede religioſa crudelis fabricæ latebræ conderentur. Quod autem ait, O patria, ô diuûm domus Ilium: hoc aſtruere uoluit, illam ciuitatem non iam plurima templa multorum deorum habuiſſe, ſed uniuerſam templũ fuiſſe cunctorum. Tunc etiam fatis aperit Caſſandra futuris Ora, dei iuſſu, non

A non unquam credita Teucris.] *Accessit, inquit, his omnibus etiam denunciatio Cassandrae, quae accepta non est, quia responsa eius fuerant Apollinis iussione damnata.*

Diffugimus uisu exangues. illi agmine certo
Laocoonta petunt, & primùm parua duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, & miseros morsu depascitur artus.
Post ipsum auxilio subeuntem, ac tela ferentem
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus: & iam
Bis medium amplexi, bis collo squammea circum
Terga dati, superant capite, & ceruicibus altis.
Ille simul manibus tendit diuellere nodos,
(Perfusus sanie uittas, atroque ueneno)
Clamores simul horrendos ad sidera tollit.
Qualeis mugitus fugit cùm saucius aram
Taurus, & incertam excussit ceruice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, saeuaeque petunt Tritonidos arcem,
Sub pedibusque deae, clypeique sub orbe teguntur.
Tum uerò tremefacta nouus per pectora cunctis
Insinuat pauor, & scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
Laeserit, & tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulachrũ, orandaque diuae
Numina conclamant.
Diuidimus muros, & moenia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
Subijciunt lapsus, & stupea uincula collo
Intendunt. scandit fatalis machina muros,
Foeta armis. pueri circùm, innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediaeque minans illabitur urbi.
O patria, ô diuûm domus Ilium, & inclyta bello
Moenia Dardanidum. quater ipso in limine portę
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedêre:
Instamus tamen immemores, caecique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei iussu, non unquam credita Teucris.
Nos delubra deûm miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa uelamus fronde per urbem.
Vertitur interea coelum, & ruit Oceano nox,
Inuoluens umbra magna terramque, polumque,
Myrmidonumque dolos. fusi per moenia Teucri
Conticuêre, sopor fessos complectitur artus.
Et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat
A' Tenedo, tacitae per amica silentia Lunae,
Littora nota petens: flammas cum regia puppis
Extulerat, fatisque deûm defensus iniquis
Inclusos utero Danaos, & pinea furtim
Laxat claustra Sinon, illos patefactus ad auras

SER. *Diffugimus uisu.*] *Qualis uindicta in eos fuit, ut etiam pater prius liberis supplicia haec inferri praeuideret? maior enim poena est in uisione, quàm in patientia.* *Depascitur.*] *Vt suprà diximus, & pasco & pascor unius sunt significationis: ut, Atque artus depascitur arida febris.* *Post ipsum auxilio subeuntẽ.*] *Quomodo se misit filios liberare, qui talem uim conspiciebat? sed ne parricida diceretur, qui filios non liberarit, auxilio* B *subit.* *Spiris.*] *nodis: unde & bases columnarum, spirulas dicũt: nam propriè spira est, uolubi litas funium.* *Squammea.*] *Pro squammosa, ut frondea pro frondosa.* *Perfusus uittas.*] *Perfusas habens uittas. & est interpositus uersus: nam potest tolli saluo sensu.* *Atroque ueneno.*] *Vt pallida mors, uel tristis senectus.* *Qualis mugitus.*] *Id est, tollit. facta autem comparatio est propter sacerdotis personam.* *Incertã.*] *dubiè illisam, quae non haberet mortis* C *effectum.* *Lapsu.*] *Labi propriè serpẽtum est.* *Delubra.*] *Delubrum dicitur, quòd uno tecto plura cõplectitur numina, quia uno tecto diluitur: ut Capitolium, in quo Iupiter, Iuno, & Minerua sunt σύνναοι. Alij dicunt delubrũ esse locum ante templum, ubi aqua currit: à diluendo. Est autem συνεκδοχὴ, hoc est, à parte totum.* *Saeuae.*] *fortis, aut nobilis.* *Sub pedibusque deae.*] *Scilicet maioris simulachri, quod à cunctis uidetur: nam quod colitur, & breue est et latet, sicut Palladiũ fuerat.* *Clypeique sub orbe.*] *Vt maxima pars in spiram collecta sit ante pedes. Colla uerò cum capitibus erectis post clypeum, id est, inter scutum et simulachrum deae latebant, ut est in templo urbis Romae.* *Nouus.*] *Magnus: ut, Pollio & ipse facit noua carmina.* *Insinuat.*] *Pro insinuatur.* *Scelus.*] *supplicium, ab eo quod praecedit, id quod sequitur. Expendisse autem tractum est, à pecunia: nam apud maiores pecuniarias poenas constat fuisse.* *Sacrum robur.*] *Non ut suprà, lignũ.* *Sceleratam.*] *Pro ipse sceleratus, ut inutile ferrum. & est ὑπαλλαγὴ.* *Sedes*] *Per hoc ostendit donum Mineruae.* *Oranda.*] *placanda.* *Muros.*] *Superpositos portae Scaeae.* *Moenia pandimus urbis.*] *Non est iteratio: nam sequitur, Quater ipso in limine portae. dicit patefacta porta uel diruta, interiora ciuitatis esse nudata.* *Accingunt operi.*] *Id est, praeparant se ad opus.* *Intendunt.*] *ligant: ut, Intẽditque locum sertis.* *Scandit.*] *transcendit propria magnitudine.* *Fatalis.*] *mortifera.* *Sacra canunt.*] *hymnos dicunt.* *Minans.*] *Vel eminens: ut, Minaeque murorũ. uel minitans, euentum aliquem malo ominans.* *O' patria.*] *Versus Ennianus. Sanè exclamatio eò pertinet, quòd tanta fuerit uis consecrationis, ut etiã post prophanationẽ, ab ingressu hosteis uetaret. nam nouimus sepulchro Laomedõtis, quod suprà portam Scaeam fuerat, tuta fuisse fata Troiana.* *Inclyta bello.*] *Quia superauerat Mysiã totam.* *Quater.*] *saepius.* *Immemores.*] *improuidi, aut non memores oraculorum.* *Monstrum infelix.*] *Post rem probatam dixit.* *Tunc etiã.*] *Sicut antehac saepius: nam Helena ueniẽte praedixerat futura bella & mala.* *Dei iussu.*] *praecepto Apollinis, qui spe promissi coitus, concessa diuinitate frustratus, sustulit fidem uera dicenti.* *Non unquam.*] *non aliquando: nam si Non nunquam esset, duae negatiuae facerẽt cõfirmatiuam: licet Terentius Graeco more dixerit, Agrum in his regionibus meliorem, neque precij maioris nemo habet.* *Festa fronde.*] *Quae festos indicat dies: ut laurus, oliua, hedera, & similes.* *Velamus.*] *coronamus: ut, Victori uelatum auro uittisque iuuencum.* *Vertitur coelum.*]

lum.] Atqui epithĕton hoc cœli perpetuum est: sed uertitur nunc, id est, in aliam faciem commutatur: quod more suo sequentibus explanat. Ruit Oceano.] nascitur de Oceano: ut, Et ruit atram Ad cœlum picea crassus caligine nubem. Ideo autem ruit, quia altius est mare quàm terra, ut diximus suprà. Vmbra magna.] id est, terræ. et est diffinitio noctis, quum sol infrà hemisphærium in contrarium iaciat umbram, quæ nox est. Myrmidonumq; dolos.] A` generalibus ad specialia uenire uitiosum est, nisi fortè redeat ad causam, ut hoc loco. Per mœnia.] Per domos. ut suprà, Et mœnia pandimus urbis. Mœnia enim & publica & priuata dicuntur. Phalanx.] Lingua Macedonum, legio. & est à parte totũ, hoc est συνεκδοχή. Ibat.] ueniebat: ut, Nunc primùm à nauibus itis. Amica.] Sibi grata. Sciendum autem, septima luna captã esse Troiam, cuius simulachrum apud Argos est constitutum. hinc est quod dicit, Oblati per lunam. & alibi, Per cæcam noctem. Tacitæ lunæ.] Aut more poetico noctem significat, aut physica ratione dixit. nam circuli septem sunt, Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunæ. & primus, hoc est Saturni uehementer sonat, reliqui secundum ordinem minus: sicut audimus in cythara, cuius ultima chorda minus sonat. Ergo tacita luna est, cuius circulus uicinus terræ immobili minus sonat comparatione aliorum. Flammas cùm regia puppis.] More militiæ: ut, Dat clarum ex puppi signum. Est autem φόπ@γ per puppim nauem, per nauem eos qui in naui sunt, significat. Fatis iniquis.] Voluntate numinũ, non illis propitia, sed in nos iniqua: ut Lucanus de Mario, Non ille fauore Numinis ingenti superum protectus ab ira Vir ferus, & fato cupienti perdere Romam Sufficiens. Reddit.] quasi debitos: ut, Redditus his primùm terris. sic Horatius: Nauis quæ tibi creditum Debes Vergilium, finibus Atticis Reddas incolumem precor.

POM. Sabi. Artus.] filiorum Laocoontis. Post ipsum.] Euphorion dicit, Laocoonta lapidibus obrutum, quòd sacrificijs non præpediuerit aduentum Græcorum. Alij uolunt Laocoonta perijsse, quòd coiuerit cum fœmina ante aram Neptuni, & à Neptuno missi serpentes in pœnam. Spiris.] nodis. Tendit.] certat. Nodos.] spiras. Vittas.] quia sacerdos. Arcem.] Serpentes petunt arcem Palladis. Deæ.] Mineruæ. Sub orbe.] posuerunt se sub clypeo Palladis. Nouus.] inauditus. & quæ noua sunt, admirationem afferunt. Scelus.] pro supplicio expendisse, quòd quasi propter uulneratum equum dederit pœnam. Stuppea.] Plinius ait, Virgæ lini post messem in aquam merguntur solibus tepefactam, & pondere deprimuntur maceratis uirgis. initio membrana laxior, mox arefactæ tunduntur. quod proximum cortici fuit, stuppea appellatur, deterioris lini, lucernarũ ferè luminibus aptior. nunc Virgilius stuppea uincula accipit pro funibus, & stuppam pro uili lino, uel pro canabi. Intendunt.] ligant. Fatalis.] exitialis. Armis.] pro armatis. O` patria, ô diuûm.] Carmen Ennij est. Portæ.] Scææ, in qua erat sepulchrum Laomedontis. Cassandra.] uaticinatrix hæc fuit, & sæpius futura prædixit Troianis, & ei non credebatur. cum acciperet diuinitatẽ ab Apolline, concubitum promisit: quia decepit, Apollo ei fidem uerbis sustulit. Aiax Oilei ex sacro Mineruæ captiuam extraxit Cassandram. Fronde.] lauro & myrto. Vertitur cœlum.] mutatur facies cœli. & est translatio à rebus. nam cum mutamur, dicimur conuersi in aliud.

Nox.] est umbra terræ, quæ umbra est similis turbini inuerso. uel quòd nox uidetur ruere in terram ex oceano, qui altior est terra. Oceano.] nam sidera credimus stabulari in oceano. Myrmidonum.] Græcorum. Ibat.] redibat in excidium nostrum. Phalanx.] Vt inquit Liuius, uocabulum est Macedonicum phalanx. Amica.] grata. Littora.] Troiana. Laxat claustra.] aperuit equum Sinon. A

Fugit cum saucius aras.] Antiqui lib. penè omnes cum Mediceo, Aram, unitatis numero legunt. quæ quidẽ lectio mihi castior uidetur. Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris Ora, dei iussu.] In Oblongo libro perueteri, Iusso legitur, à recto Iussum. Sed Iussu magis placet, ut suaue magis. Et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat.] Vetera quædam exemplaria, Ibant legunt, numero multitudinis. VAR. Lect.

DON. Nos delubra deûm miseri, quibus ultimus esset Ille dies, festa uelamus fronde per urbem.] Tanta, inquit, nos per idem tempus dementia presserat, ut imminente nostro & ciuitatis exitio, lætis frondibus templa omnia tegeremus. Non dixit, Coronauimus templa, sed Teximus: ut ostenderet satis officiosos fuisse iuxta deos, qui in illa clade cum ipsis essent cultoribus perituri. Vertitur interea cœlum, & ruit Oceano nox, Inuoluens umbra magna terramq; polumq;, Myrmidonumq; dolos.] Vertitur cœlum, et rui nox. Hoc uult alludere, quòd uersata aliqua re, cadat ex e quod intrinsecus tenet. Versato ergo cœlo, quod præbeba lucem, tenebræ ex eo cõtinuò ceciderunt: hoc est, nox die successit, ut insidijs Græcorum, suffragium quoq; nocturni temporis iungeretur. Inuoluẽs umbra magna terramq; polumq;, Myrmidonumq; dolos. Inuolutum dicimus, quod quum apparet primitus, dehinc opertum penitus oculori conspectibus abstrahitur. Inuoluta igitur dixit omnia, ut pote quæ non uiderentur obsistentibus tenebris. Fu per mœnia Teucri Conticuêre, sopor fessos complectitu artus.] Necessitate, inquit, laboris ac temporis, silentiu factum est omnium, omnesq; dormierũt. Fusi labore propter equi tractum, concepto tempore uero, quo homin natura urgente coguntur in somnum. Et iam Argiu phalanx instructis nauibus ibat A` Tenedo.] Iter per terram dicimus fieri. hoc tamen loco Ibant inquit: hoc est, nauibus ferebantur, quoniam insulam dixerat Tenedon: ne si nauium nõ fecisset mentionem, putaretur immemor su ut terram poneret, quam secundum descriptionem superiorem nullam esse constabat. Tacitæ per amica sile tia lunæ Littora nota petens.] Multi uitium putant scribentis, ut qui dixit, Et ruit Oceano nox Inuoluens umbr magna terramq; polumq;, Myrmidonumq; dolos: hîc dic ret, Tacitæ per amica silentia lunæ. Nullum in hoc uitiu est: siquidem nonnullæ noctes habent primas partes ten brosas, sequentes uerò luna superueniente illustres. Tale e go noctis tempus elegerant Græci, quod tenebras habe ret opportunas complendis insidijs, & quod somni quiet daret, & dehinc aliquid luminis ex radijs lunæ, ut sine p riculo uel errore uenirent à Tenedo ad ciuitatis excidium Littora nota petens, ut duo uenientibus suffragarentur, lu na & littorũ noticia. Flammas cum regia puppis Extulerat.] Quia si uenientes Sinon uidere nequibat, flammarum lumine aduentum suorum poterat noscere. Quo cognito, idem Sinon, Fatisq; deûm defensus iniquis.] hoc est, uoluntate deorum ad Troianorum aduersa seruatus, qui solus peruigilans est propter complendas insidias. B C

A Inclusos utero Danaos, & pinea furtim Laxat claustra Sinon, illos patefactus ad auras Reddit equus.] Hos, inquit, auris reddit equus, quos tenebat inclusos. Bono uerbo usus est, Reddit. quos (inquit) latebris occultandos acceperat, reddit aeri: non potuit dici, reddit luci, eductos ex tenebris, quoniam nox fuerat. Lætiq; cauo se robore promunt.] Læti, uel propter conseruationem salutis suæ: uel quia peruenerant, quò desperatam multo tempore uictoriam cōplere potuissent. Incipiunt enumerari, qui fuerant clausi, ut specialiter eorum nominibus & meritis expreßis, ostendatur in causa reipub. hoc est, publici commodi optimum quenq; salutem suam debere contemnere. Tisandrus, Sthenelusq; duces, & dirus Vlysses.] Ecce ostendit & nomina & dignitates: sed licet Vlyßis non dixerit dignitatem, intelligitur tamen etiam de ipso dixisse. Cùm enim dicit Duces, & his Vlyssem adiungit, etiam ipsum uideri potest ducem posuisse. Post etiam sic, ut iccirco de Vlyßis dignitate tacuerit, quoniam fuit nota persona. Tribus euidenter ostensis, ne continuatio nominum fastidium pareret, quemadmodum uniuersi per equi altitudinem descenderint ad terram, in medio posuit. Demissum (inquit) lapsi per funem.] Hæc descriptio, et ad superiora nomina pertinet, et ad quæ posterius posuit. Athamasq;, Thoasq;, Pelidesq; Neoptolemus, primusq; Machaon, Et Menelaus, & ipse doli fabricator Epeus.] Doli fabricatorem, nō fabrum intelligere debemus, quoniam tanta moles ab uno fieri non potuit, sed inuentorem fraudis ipsius. Omnes (ut dictum est) demissum lapsi per funem. quod ipsum ingeniosum fuit, ut taciti per funem laberentur, ne ex altitudine saltu uenientes in terram, aut læderentur, aut strepitu suo dormientes facerent excitari. Denique etiam hoc profecit ad effectum fraudis, usque adeò ut nec ipsi uigiles armatos subitò emersisse sensissent.

SE Cauo robore.] ἰπι-ξύγκοις equi. Tissandrus.] Polynicis & Argiæ filius. Sthenelus.] Capanei & Euadnes filius. Vlysses.] Laertæ & Anticliæ. Neoptolemus.] Quia ad bellū ductus est puer, Pyrrhus uerò à capillorum qualitate uocitatus est (nam Pyrrhatij capilli dicuntur) Achillis & Deidamiæ filius, Pelei & Thetidis nepos ex patre, ex matre uerò Lycomedis regis Scyriæ insulæ.

B

Reddit equus: lætiq; cauo se robore promunt,
Tissandrus Sthenelusq; duces, & dirus Vlysses,
Demissum lapsi per funem: Athamasq;, Thoasq;,
Pelidesq; Neoptolemus, primusq; Machaon,
Et Menelaus, & ipse doli fabricator Epeus,
Inuadunt urbem somno uinoq; sepultam.
Cæduntur uigiles, portisq; patentibus omneis
Accipiunt socios, atq; agmina conscia iungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono diuûm gratissima serpit.
In somnis ecce ante oculos mœstissimus Hector
Visus adesse mihi, largosq; effundere fletus,
Raptatus bigis, ut quondam, aterq; cruento
Puluere, perq; pedes traiectus lora tumenteis.
Hei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo

Primusq; Machaon.] Æsculapij filius, medicorum maximus, aut princeps, aut numeri sui: nam per ternos distinxit. Vrbem.] id est, ciues: quum urbs muros significet, ciuitas uerò eius habitatores. Cæduntur uigiles.] Non actus nomen est, sed officij: id est, non qui modò uigilarūt, sed qui soliti exercere uigilias. Vigiles au-

C tem Capitolij significat. nam paulo pòst, Vix primi prælia tentant Portarum uigiles. Conscia.] coniurata. Bene autem in insidijs cōscientiam nominat. Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris Incipit.] Hoc loco noctis describit initium, alibi totā noctem: ut, Nox erat & placidum carpebant fessa soporem Corpora per terras. Descriptiones sanè pro rerum qualitate uel tendūtur, uel corripiuntur. Illo enim loco protentio ad inuidiam pertinet Didonis uigiliarum. Sunt autem solidæ noctis partes secundum Varronem hæ: uespera, conticinium, intempesta nox, concubium, gallicinium, lucifer, diei mane, ortus, meridies, occasus. De crepusculo uerò, quod est dubia lux, (nam creperū dubium significat) quæritur. Et licet utrique tempori poßit iungi, usus tamen ut matutino iungamus obtinuit: licet Lucanus dixerit, Longa repercusso nituêre crepuscula Phœbo. Manum uerò, unde est Mane, bonum dixêre ueteres. Serpit.] latenter membris infunditur. In somnis.] aut per somnos: aut si Insomnis legeris, erit συνίζησις, id est cōglutinatio, pro insomnijs. Ecce.] Hac particula utimur, quoties aliquid repentinū uolumus indicare: ut, Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctum. Visus adesse.] Benè uisus, quia somnia uidentur tantùm, non sunt naturaliter uera. Quòd autem paulo pòst dicit, Effert penetralibus ignē, confirmantis est: nam illud fuisse uerum ostēdit. Raptatus.] Frequentatiuo utitur: ut suprà, Ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros. Bigis.] Secundùm artē modò dixit, quæ exigit ut quæ de pluribus cōstant, plurali tantùm numero dicamus: ut bigas, quadrigas, mappas. sed hæc plerunq; corrumpit autoritas: ut Horatius, Ne sordida mappa. item Statius, Rorifera gelidum tenuauerat aera bigā. Traiectus lora.] traiecta lora habens. Hei mihi.] Versus Ennij.

Thessandrus.] Thessandrus Polynicis et Argiæ filius, ex Ætolia uenit. Sthelenus.] hic filius fuit Capanei, et Eannes. Thoas.] Thoas filius Andremonis ex Ætolia. Primus.] in medicina arte. Machaon.] Machaon & Podalyrius ex Æsculapio geniti, propter peritiam medicinæ artis ad hoc bellum uocati. Neoptolemus.] filius Achillis, Achilles Pelei. patronymicum ab auo. Epeus.] ex insulis Cycladibus uenit Epeus. postremi omnium uenere ad bellum Troianum Demophoon et Athamas. Vigiles.] custodes urbis. Tempus erat.] Periphrasis est, ut Quintilianus meminit: quæ est circuitus loquendi, quando dictum de forma aperit. et nunc ornatum habet, describens noctem intempestam, & intelligit fraudem Græcorum. Raptatus Hector.] circum mœnia Troiana alligatus currui Achillis. POM. Sabi.

Lætiq; cauo se robore promūt.] In Lōgobardico librò Produnt legitur. quod minimè displicet. Et dirus Vlysses.] In libro Longobardico, Durus Vlysses, legitur. Thersandrus, Sthenelusq; duces.] Quidam lib. ex proximioribus editionibus, Tisandrus legunt. Athamasq;, Thoasq;.] In Longobardico, in Mediceo, & quibusdam alijs libris antiq. legere est, Acamas. Largosq; effundere fletus.] In Mediceo libro Refundere legitur. Quinetiam nonnulli libri Fluctus habent. VAR. Lect.

DON. Inuadunt urbem somno uinoq; sepultam, Cæduntur uigiles.] Insperatum malum uigiles primò pertulerunt, et ante omnes occisi sunt, ne nunciarent suis quæ gererentur. Portisq; patentibus omnes Accipiunt socios, atq; agmina conscia iungunt.] portas patentes dixit, & illam quæ uere porta fuerat, & illam quæ propter equi transitum fuerat procurata. Ordinatur autem sensus sic: Cæduntur uigiles, portisq; patentibus omnes Accipiũt socios, atq; agmina conscia iungunt, & Inuadunt urbem somno uinoq; sepultam: ut sit uitiũ poetæ, quòd primùm fraude expugnatam urbem posuit, ac postea descripsit, socios omnes receptos esse per portas. Non enim soli qui in equo fuerãt conditi, omnem poterant inuadere ciuitatem: sed prudenter agẽdi ordo seruatus est, nec aliquid temerè factum. Nam primò patefactus est equus, dehinc uigiles occisi, ne hoc ipsum nunciarent uniuersis: suscepti quoque omnes socij. Tunc per totam urbem sparsi sunt, & ad uicem mortuorum dormientes cædere cœperunt, quippe quos duplex oppresserat malum, uinum plurimum, & ex fatigatione altior somnus. Ecce laus bonorum ciuium: periculo quippe paucorum procurata uictoria est, quæ annis decem, & mille nauibus, & infinito armatorum numero quæri non potuit. Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuûm gratissima serpit.] Ne crimen esset ipsius Æneæ, quòd ipso dormiente ciuitas interisset, iusta & multiplex prætenditur excusatio. Omnes (inquit) quieto silentio tenebantur, & dormiebant: bene diceretur, si somno tantum, & nõ etiã uino uiderentur oppressi. Sed tamen Æneas asserit ea hora se quietũ fuisse, qua omne animantiũ genus reficit somnus: cuius initia tantũ ponderis habẽt, tantaq; ui mentes opprimunt, ut omnium cogitationum cura summota altius sopiantur. Cumq; sit somnus diuinũ munus, & ad refectionem hominũ dijs uolentibus attributum, crimen non est, si concesso tempore dormiatur. In somnis ecce ante oculos mœstissimus Hector Visus adesse mihi, largosq; effundere fletus.] Hîc Vergilius tractat non ueras, sed uerisimiles imagines uideri, cùm aliquæ dormientibus offerũtur. Idcirco dixit ex Æneæ persona, Visus adesse. quia Hector illi non uerus, neq; ipse qui fuit, sed uerisimilis uisus est. Incipit iam imaginatiò ipsa, & describens tristia omnia atq; aduersa significans: Mœstus (inquit) fuit, largosq; fletus uidebatur effundere. Raptatus bigis, ut quõdam, aterq; cruento Puluere, perq; pedes traiectus lora tumentes. Hei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo Hectore, qui redit exuuijs indutus Achilli, Vel Danaûm Phrygios iaculatus puppibus ignes: Squallentem barbam, & concretos sanguine crines, Vulneraq; illa gerens, quæ circum plurima muros Accepit patrios.] Gerens ad omnia pertinet, ut sit, squallentem barbam gerens, & concretos sanguine crines gerens, uulneraq; illa gerens: ut etiam si nihil uerbis nunciasset, coniectura colligeretur funesta portendere, utpote quæ essent uicti, occisi, tristis, ac sordidi. Vltro flens ipse uidebar Compellare uirum, & mœstas expromere uoces.] Ecce & hîc asserit poeta non ueras esse imagines, sed uerisimiles, quæ uidentur in somnis. Deniq; non dixit Æneas, fleui, aut loquutus sum: sed, mihi uisus sum flere uel loqui, tristia sine dubio, quia talis persona uidebatur adstare. O lux Dardaniæ, spes ô fidissima Teucrûm, Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris Expectate uenis? ut te post multa tuorum Funera, post uarios hominumq; urbisq; labores Defessi aspicimus? quæ causa indigna serenos Fœdauit uultus? aut cur hæc uulnera cerno? Ille nihil, nec me quærentem uana moratur, Sed grauiter gemitus imo de pectore ducens.] Errorem dormientis uoluit poeta describere, ut quod optimè nouerat, quasi nescius interrogaret: deinde eo tempore, quo manifesto discrimine tenebatur: eo tempore, quo nõ ad inanes fabulas, sed ad insinuandum interitum Troiæ, & ad excitandum dormientẽ fuerat uentum. Deniq; dum uana superfluaq; perquireret, nõ ille ad interrogata respondit, sed cur uenisse uideretur, ductis ex alto gemitibus expressit. qui tamen uel ex qua causa fuerint ipsi gemitus, ipse in sequentibus euidenter ostendit. Fugam quippe suadebat uiro forti imago uiri fortis, ciui optimo optimus ciuis. Quod ipsum nõ suaderet, si superesset aliquid, cui posset ope aliqua uel auxilio subueniri. Deniq; mox consequitur causa, quæ omnem uim desperationis ostenderet, ipsaq; omnis stricta breuitate concluditur, ut periculum præsens & mox ineuitabile futurum uitari potuisset. ait enim: Heu fuge nate dea, teq; his ait eripe flammis.] Scilicet, non uenturis interiecto spacio temporis, sed quæ in præsenti & monstrari & uideri potuissent. Rectè autem cœpit à doloris signo dicens: Heu fuge. dolebat enim duo. Qui enim ad auxiliũ debuit hortari uirum fortem, magis dicebat fugiendum ei: et quòd sic interierat totum, ut non superesset aliquid, quod posset boni ciuis adiumento fulciri. Additur secunda desperatio, Hostis habet muros.] Possedit hostis, unde is reijci poterat. Tertia desperatio, Ruit alto à culmine Troia.] Hoc est, concidit iam, cui poteras subuenire. Hi igitur fuere gemitus admonentis, quòd omnia in unum mala nefariaq; conuenerant. Fuga (ut dictum est) indicta uiro forti, & interitus Troiani imperij. Verùm ne desertæ patriæ genitalis incursurũ se culpam arbitraretur Æneas, si id fecisset, augmentum plenissimæ desperationis adiungit, ut hunc modis omnibus submoueret. Nulla est quippe si relinquatur, quod sic perijt, ut nulla posit opitulatiõe fulciri. Quod ipsum ut apertius signaret, addidit: Stat patriæ Priamoq; datum.] ut plenum uenisse interitum demõstraret. Si Pergama dextra Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.] Quia poterat Æneas dicere, auxiliabor captæ urbi, ille præuenit, & ait, Contra tantam uim, humanam nihil posse uirtutem. Et subnexit huius rei probationem. Si possent, inquit, Pergama humano auxilio communiri, etiam hoc est adhuc, & mea potuissent dextera defendi. Sic ergo pronunciandum est, ut dicamus, si Pergama dextera defendi possent, etiam. Sic enim & alio loco positum legimus: Placido'ne etiam pugnabis amori? hoc est, adhuc. Ipso uerbo hîc quoque usus est, scilicet potuisse sua dextera defendi patriam, si ei adhuc incolumitas relinqueretur. Sacra suosq; tibi commendat Troia penates, Hos cape fatorũ comites, his mœnia quære Magna, pererrato statues quæ deniq; ponto.] Ecce ostendit & fugiendum esse, et non esse flagitium si fugerit, cùm ipsa patria defendi non posit. Inducit Æneam uelle liberari per fugam & sacra & deos, atque eo magis petendam fugam, quòd constaret regnum illud ope hominis ulterius defendi non posse, quòd nec dij sui tueri potuerunt. Quantum autem Æneæ addatur ad meritũ, ex hoc datur intelligi, cùm illi sacra & deos suos intercepta Troia commẽdat. Aut enim nimium religiosum probare uoluit, aut ipsis religionib. conseruandis aptissimũ, aut dijs ipsis certè potiorẽ. Nullus enim commendatur, nisi qui sit eo cui commendatur inferior. Hæc autem dicit sacra, & eos commemorat deos,

A deos, quorum poeta in thamate mentionem fecit, dicens: Inferretq; deos Latio. Ecce etiam hic agitur causa fugituri, ne ullam ex eo contrahat culpam. Suadet fugam imago uiri fortis, suadet ipsa etiam patria, quæ in auxiliũ sui, uiri fortis animũ debuit inuitare. Datur fugituro deorum societas, omniumq; sacrorum. Quid enim Æneas posset in ea causa, in qua dij ipsi nec suis nec sibi adesse potuerunt? Verùm quia sacrorum et deorum debuit expreßius ostendere rationem, à generalitate transit ad speciem dicens: Sic ait, et manibus uittas Vestamq; potentem, Æternumq; adytis effert penetralibus ignem.] Sacra dixit, quæ ad consecrationem pertinebant, uittas scilicet, & æternum ignem: ideo dixit penates & Vestam ipsam, hos accipe fatorum comites. Qui commendatur, alicuius meriti debet ostendi, ut ipse quoq; monstretur profuturus ei, cuius auxilium senserit. Idcirco ait: Hos cape fatorum comites. Adiuuabunt, inquit, fata tua, cùm tui comites fuerint. His mœnia quære Magna.] Magni sunt, inquit, magnũ debes parare: hoc quum dicit, spem maximam futuri temporis pollicetur, ut calamitatis præsentis incommodũ uenturæ prosperitatis utilitate pensetur. His, ait, statues mœnia, hoc est perficies. Pererrato ponto.] ut ostenderet uera se insinuare, prædixit prospera, & his laboriosa coniunxit. Diuerso interea miscetur mœnia luctu, Et magis atq; magis (quanquam secreta parentis Anchisæ domus, arboribusq; obtecta recesit) Clarescunt sonitus, armorumq; ingruit horror.] Complexis, inquit, admonitionibus Hectoris, malorũ omnium uis, diuersis generibus cumulata est. Nunciabantur quippe cædes, ex educto fragore armorũ, & lamẽtabilib. uocib. Incẽdia uerò ingruere significabãt ingruẽtes æstus, quorũ iã pulsabar ardoribus. nũc illud saltem profuit, quòd dom⁹ patris mei lõgius fuerat submota.

SER. Exuuias indutus Achil.] Celauit mortem Patrocli ad laudis augmentum. Indutus accusatiuo iungitur, ut hoc loco, & ut magis in usu est, septimo, quo nunc utimur. Exuuias tantùm plurali numero dicimus. Phrygios ignes.] Flãmas Troianas, quibus Protesilai nauis incensa est. Barbam.] Singulari numero hominum, plurali quadrupedum dicitur. Vnde dubitatur de quibus dixerit, Stiriaq; impexis induruit horrida barbis. Plurima muros.] Quia ut Home. dicit ὡν τῷ χ. ἄλλοι δὲ περίδραμον υἷες ἀχαιῶν, οἵ τι θηήσαντο φυήν, καὶ εἶδος ἀγητὸν ἕκτορος. C In extinctũ enim Hectorem omnes tela iecerunt more maiorum. unde est, Et bis sex thoraca petitũ, Perfossumq; locis. propter duodecim populos Thusciæ. Duodecim enim Lucumones (qui reges sunt lingua Tuscorum) habebant. unde est, Gens illi triplex, populi sub gente quaterni. Vltro.] Quia ratio exigebat, ut loqueretur ille qui uenerat. Cõpellare.] alloqui. Spes ô fidißima,] Bene per contrarium. Spes enim semper fida, in Hectore fidißima. Expectate.] ἀντίπτωσις est, pro expectatus. Fœdauit.] cruentauit: ut, Sanguine fœdantem. Et bene permansit in translatione, quia suprà dixerat O' lux: ideo & Serenos, ideo & Fœdauit: nam Sallustius de nubibus, Fœdauêre lumen. Ille nihil.] Scilicet ad interrogata. pleraq; enim uerba ex negocijs accipiunt significationem. Vana.] falsa. Gemitus.] Nec enim paruus dolor est uiro forti, for-

Hectore, qui redit exuuias indutus Achillis,
Vel Danaûm Phrygios iaculat⁹ puppib⁹ igneis.
Squallentẽ barbã, & concretos sanguine crineis,
Vulneraq; illa gerens, quæ circũ plurima muros
Accepit patrios. ultro flens ipse uidebar
Compellare uirum, & mœstas expromere uoces.
O' lux Dardaniæ, spes ô fidißima Teucrûm,
Quæ tantę tenuêre moræ? quibus Hector ab oris
Expectate uenis? ut te post multa tuorum
Funera, post uarios hominumq; urbisq; labores,
Defessi aspicimus? quæ causa indigna serenos
Fœdauit uultus? aut cur hæc uulnera cerno?
Ille nihil, nec me quærentem uana moratur:
Sed grauiter gemitus imo de pectore ducens:
Heu fuge nate dea, teq; his (ait) eripe flammis,
Hostis habet muros, ruit alto à culmine Troia.
Sat patriæ, Priamoq; datum: si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
Sacra, suosq; tibi commendat Troia penates.
Hos cape fatorum comites, his mœnia quære,
Magna pererrato statues quæ deniq; ponto.
Sic ait, & manibus uittas, Vestamq; potentem,
Aeternumq; adytis effert penetralibus ignem.
Diuerso interea miscentur mœnia luctu,
Et magis atq; magis (quanquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribusq; obtecta recesit)
Clarescunt sonitus, armorumq; ingruit horror.
Excutior somno, & summi fastigia tecti
Ascensu supero, atq; arrectis auribus adsto.
In segetem ueluti cùm flamma furentibus austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata læta, boumq; labores,
Præcipitesq; trahit siluas: stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de uertice pastor.

tem uirum fugam suadere. Et nota, omnes suasoriæ partes hoc loco contineri. Fuge nate dea.] Propositio est. His.] δεικτικῶς, id est, demonstrantis ad locum. Eripe flammis.] Vtile. Sat patriæ, Priamoq; datũ.] Honestum. nam contra fata uenire constat neminẽ posse. Etiam.] Multi hic distinguunt, ut sit Adhuc: ut, Etiã arma tenentem. sed melius est, Etiam hac, id est tua: ut & particeps gloriæ sit Æneas, & Hector superbiam uitet. Sacra, suosq; tibi commendat Troia Penates.] Necessarium: nam sacrilegium est, nõ liberare commendatos penates. Fatorum comites.] Poßibile: quia occurrebat, Hostis habet muros, dat ei comites deos. Pererrato.] Vna pars orationis. hoc autem uerbo ostendit erroris longinquitatem. Vestam.] Deam ignis, quæ (ut suprà diximus) Terra est. Diuerso interea.] Hîc est προοικονομία. agit enim ut demonstret Æneam non fuisse proditorem, sed propter longinquitatem domus et tardius bella cognouisse, et facilius euitasse discrimen. Magis atq; magis.] Iteratione sermonis fecit augmentum, ac si diceret, Magis ac plus: sed propter metrum non potuit. Sic est & in diminutione, uelutì si dicat, Et minus atq; minus. & Vtut, pro utcunq;. Ponitur tamen alibi Magis atq; magis, pro uehementer. sicut Etiam atq; etiam, quod crebrò est apud Ciceronem lectũ. Anchisæ domus.] Satis religiose locis omnibus quandiu uiuit Anchises, ei uniuersa concedit: ut alio loco, Et pater Anchi-

Hoc improbat Valla li. ca. 14. et Iacobus C. 2

Anchises dare fatis uela iubebat. Arboribusq; obtecta.] Laus domus, & argumentum, si non auditus est strepitus armorum, & urbis captæ clamor ab Ænea. Recessit.] à frequentia se remouit: Et est speciosa translatio, quoties rei mobilis ad immobilem, uel econtrà transfertur officium. Ingruit.] inuadit: ut, Ingruit Æneas Italis, & prælia miscet. Excutior somno, & summi fastigia tecti Ascensu supero.] Vt appareat terroris esse, non satietatis. Arrectis auribus.] Translatio ab animalibus: ut apud Terentium, Arrige aureis Pamphile. Flumine.] fluxu: ut, Humectat flumine uultum. Torrens.] Fluuius, qui æstate siccatur, unde & nomen accepit: cui Græci per contrarium dedere uocabulum. nam χείμαρρον dixerunt, à tempore quo crescit: sicut æquinoctium, ἰσημερίαν. Præcipitesq; trahit siluas.] Hoc speciale fluuij est: suprà dicta uerò etiam ignis. Inscius.] non ignarus: nam uidet, sed qui non ualde sit causarum peritus, id est simplex. Saxi de uertice.] id est, montis. contrà in Sexto, montem pro saxo posuit: ut, Prensantemq; uncis manibus capita aspera montis.

POM. Sabi. Qui redit.] Patroclum interemit Hector, Patroclus Achillis comes. ideo Patrocli spolia tanquam Achillis indutus Hector. Quantus erat.] cum iaculatus est ignē in naues Græcorum, & incendit nauē Protesilai: Æneas postea eum in congressu interemit. Compellare.] id est, uocare. Vestamq; potentem.] Æneas Vestæ sacra cum è Troia adduxit, quibus Lauini templum condidit, hinc in Albam translatis, templum erexit Ascanius. quando uerò, & à quo ex Alba in urbem aduecta, incertum est. Volūt alij, Romulum templum Vestæ instituisse, alij Numam regem. templum constitutum fuit inter Capitolium & Palatium, positæq; in eo uirgines quatuor. inde propter multa ministeria additæ duæ, quæ semper mansere in eo numero. singulæ curiæ, quæ erant numero 36, Vestā priuatā habebāt. quid seruaretur à uirginib. tēplo, dubiū fuit: fuerint simulachra, quæ trāstulit Dardanus è Samothracia, inter quæ Palladiū, an purus ignis in aperto ignis semper inextinctus uidebatur. Vestæ simulachrū nullū erat, ipsa Tellus est, ut scribūt. ideo in media templi testudine pendebat Tellus. De Vestaliū cōditione, ac pro malefactis pœna, loco suo dicemus. Ignē æternū.] Declarat se, subiungēs ignē. unde Ouidius, Nil aliud Vestam quàm puram intellige flammam. Secreta.] remota. domus enim Æneæ multum distabat à mœnibus, ideo tardius intellexit bellū Troianum. Arboribus.] remotiorem facit. Flumine.] fluxu. Sonitum.] suprà clarescunt. Sonitus.] clangores, nunc sonitum in comparatione ponit.

VAR. Lect. Exuuias indutus Achilli.] In antiquis exemplaribus, Achillis, habetur recta declinatiōe. O lux Dardaniæ.] In antiquis aliquot libris legere est, Dardanidum. Per errato statues quæ deniq; ponto.] In libris Longobardicis, & aliquot alijs, Qui, non Quæ legitur. Clarescunt sonitus.] In antiquissimo libro legere est, Concrescunt sonitus.

IOAN. Scop. [redacted]

[redacted] A

Sacra suosq; tibi commendat Troia Penates,
Hos cape fatorum comites, his mœnia quære:
Magna pererrato statues quæ deniq; ponto.
Sic ait, & manibus uittas, Vestamq; potentem,
Æternumq; adytis effert penetralibus ignem.

[redacted] B

DON. Excutior somno.] Non dixit, expergefactus sum: hoc enim aut ex satietate somni contingit, aut de tranquillitate animi ac securitate mentis potest prouenire. quies ergo dormientis abrupta est. Et summi fastigia tecti Ascensu supero, atq; arrectis auribus asto.] Volui, inquit, quid causæ esset explorare de summo. Ascensu igitur meo superaui summum tectum, & attentis auribus singula cœpi captare: comprehensurus scilicet ex alto, quæ uideri per incendia possent, uel audiendo cognosci. Mittit similitudinē, ut ostendat quemadmodum ciuitas ardebat, uel quemadmodum strepitus, uel clamores diuersi ueniebant ad aures eius: comparans sibi pastorem, segetes uerò ardentes incensæ patriæ, maiorem uim maiori uiolentiæ, furētes austros sæuientibus Græcis. Icciřco ait: In segetem ueluti cùm flamma furentibus austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens Sternit agros, sternit sata læta, boumq; labores, Præcipitesq; trahit siluas, stupet inscius alto Accipiens sonitum saxi de uertice pastor. Tum uerò manifesta fides, Danaumq; patescunt Insidiæ.] Tunc, inquit, incertis & dubijs recedentibus manifesta ueritas patuit, tunc Græcorum insidiæ dominantibus iam malis nostris euidentissimè claruerunt. C Narratis interea quæ auribus acceperat, incipit referre quod pertinebat ad uisum. Iam Deiphobi dedit ampla ruinā Vulcano superante domus, iam proximus ardet Vcalegon, Sigæa igni freta lata relucent.] Iam, inquit, ardebat quicquid nostris parietibus proximū fuit, Deiphobi & Vcalegonis domus, & iam funestis incendijs patriæ illuminatum fuerat mare. Exoritur clamorq; uirûm, clangorq; tubarum.] Eo pertinet, quia dixit, Tum uerò manifesta fides, Danaumq; patescunt Insidiæ. Tantum quippe profecerant Græcorum doli, ut nihil iam superesset, quod occultè molirentur: usq; adeò ut nec clamare metuerent, nec suorū animos tubarum clangoribus excitare. Videamus hîc qualis Æneæ tractatus inducatur, cui imago Hectoris fugiendum esse dixerit, & cuius affectib. interitus patriæ subiacebat. Audito, inquit, tubarū clangore, & aperto excidio ciuitatis accensus, nō fugi ut Hectori uisum est, sed Arma amēs capio.] hoc est, omnibus aduersis, mente turbata non in fugam, sed in arma conuersus sum. Nec sat rationis in armis, Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem Cum socijs ardent

A dent animi.] Non enim, inquit, integrã mẽtis intentionẽ habere potui, quem tubarum scilicet hostilium clangor, & excidiũ patriæ genitalis accederent. Sequutus igitur, quod amat, armatus, & dimisso tutiore consilio, quod amentia confuderat, ardente patria, ipse quoque ardebam furore bellandi, usque adeò ut glomeratam sociorum manum quærerẽ bello, ut si fieri potuisset, arcem saltem tuerentur ab hostibus. Furor iraq; mentem Præcipitant.] Iracundia, inquit, & furor consilio deficiente mentem præcipitabant: hoc est, non quò uolebam impellebar, sed quò uellet amentia. Hoc loco egregiè posuit, Mentem præcipitant. Quicquid enim præcipitanter urgetur maiore impulsu, nõ quò uoluerit, sed in eam partem cadit, in quã ruinæ pondus adduxerit. Pulchrumq; mori succurrit in armis.] quia uictoriæ conquirendæ non fuerat spes, non ut uincerem, ferebar in bellum, sed armatus uolui mori, et interire cum patria. Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuum, Panthus Otriades, arcis Phœbiq; sacerdos, Sacra manu, uictosq; deos, paruumq; nepotem Ipse trahit, cursuq; amens ad limina tendit.] Ego, inquit, animo ardebam ut collectis quàm plurimis uel arcem defenderẽ, sed

B iam etiam ipsa fuerat capta. Deniq; Panthus arcis eiusdẽ sacerdos & Phœbi, uiolẽtia inde periculi præsentis exclusus, repentè apparuit: & licet telis hostilibus fuisset elapsus, quia tantæ fuit pietatis ac religionis, officij sui etiam in ultimo discrimine non est immemor factus: nam secum auexerat omnia quæ in illa arce colebãtur. Portabat quippe suis manibus sacra, portabat & deos uictos, ut ostenderet humanum auxilium aduersus eam uim non fuisse necessarium, cui ipsi quoq; dij pro se resistere nequiuerunt. Paruumq; nepotem ipse trahit: quoniam fugientis passibus non ualebat occurrere, trahebatur, cursuq; amens ad limina tendit. Tutis exclusis, ad non tuta confugiens, plenam testabatur amentiam, quum eò fugiens curreret, ubi cum ipsis dijs potuisset incendi. Quo res summa loco Panthu, quam prendimus arcem?] Interrogatio breuis pro ratione temporis sumpta, quæsita etiam pro persona fugientis, qui se ac deos ac nepotem hostili uiolentiæ subtrahere cupiebat, pro eius quoq; persona, qui aduersa licet, celeriter uolebat audire. ait ergo, Quo res summa loco Panthu? Summa rerum est malarum uel bonarum. Concinna definitio, qua celerius exprimi possint aduersa, uel prospera. Quam prendimus arcem? arx est secunda defensio: inuenta iccirco, ut euictis muris ipsa succedat. Rectè ergò quæsitum est, quam prendimus arcem? uidebat enim fugientem Panthum ab arce cum ipsis dijs euidenter exclusum, & sciebat nullam esse aliam præter ipsam. Nouerat quoq; ex insinuatione præterita Hectoris, hostili multitudine iam muros esse possessos. Vix ea fatus eram, gemitu quum talia reddit: Venit summa dies.] Miram in respondendo celeritatem posuit extitisse, pro ratione temporis suprà dicta, & pro ratione personarum, fugientis scilicet, & audire cupientis: antequam interrogationi meæ finẽ feci, ille mixto uerbis gemitu talia reddidit. Cùm propositionibus omnibus responderi conueniat, hòc uel maximè loco prædicanda uehementer est poetæ nostri artificiosa subtilitas. Iisdem enim uerbis eademq; breuitate & instruxit inscium, & quæ summa esset rerum plenè perdocuit. Ille dixit, Quo res summa loco: hic dixit, Venit summa dies.

Tum uerò manifesta fides, Danaũmq; patescunt
Insidiæ. iam Deiphobi dedit ampla ruinam
Vulcano superante domus, iam proximus ardet
Vcalegon, Sigæa igni freta lata relucent.
Exoritur clamorq; uirũm, clangorq; tubarum.
Arma amens capio, nec sat rationis in armis,
Sed glomerare manũ bello, & concurrere in arcẽ
Cum socijs ardent animi: furor, iraq; mentem
Præcipitant, pulchrumq; mori succurrit in armis.
Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuũm,
Panthus Otriades arcis Phœbiq; sacerdos,
Sacra manu, uictosq; deos, paruumq; nepotem
Ipse trahit, cursuq; amens ad limina tendit.
Quo res sũma loco Panthu? quã prendimus arcẽ?
Vix ea fatus eram, gemitu cũm talia reddit:
Venit summa dies, & ineluctabile tempus
Dardaniæ: fuimus Troës, fuit Ilium, & ingens
Gloria Teucrorum: ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit: incensa Danaï dominantur in urbe.
Arduus armatos medijs in mœnibus astans
Fundit equus, uictorq; Sinon incendia miscet
Insultans. portis alij bipatentibus adsunt,
Millia quot magnis nunquam uenẽre Mycenis.
Obsedere alij telis angusta uiarum
Oppositis, stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci, uix primi prælia tentant
Portarum uigiles, & cæco Marte resistunt.
Talibus Otriadæ dictis, & numine Diuũm
In flammas, & in arma feror: quò tristis Erinnys,
Quò fremitus uocat, & sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Ripheus, & maximus armis

SER. Manifesta fides.] Nõ somnij, ut quidam uolũt, sed fraudis Græcorũ: nã et hoc sequitur, Danaũmque patescunt Insidiæ. Deiphobi.] Quia ipse post mortem Paridis Helenam duxit uxorem. Proximus Ardet Vcalegõ.] Rem domus ad personam transtulit, et est τὸ αἴτιον: ut, Mantua uæ miseræ nimium uicina Cremonæ. Sigæa.] Duo sunt Troiæ promõtoria, Rhœteum & Sigæum, quod dictum est propter Herculis taciturnitatem, qui prohibitus à Laomedonte hospitio, simulauit abscessum, & inde contra Troiam per silentium uenit, quod σιγὴ dicitur. Freta lata relucent.] Incendij magnitudinem uoluit significare, non hoc describere. Lata autem ideo dixit, quia se angustiæ Pontici oris illic dilatant, ut Sallust. dicit. Clangor.] Græcum est, nam κλαγγὴ dicitur. Illud sanè intelligendũ est, quia morem tetigit expugnationis. Plerunque enim ad tubam euertuntur ciuitates, sicut Albã Tullus Hostilius iussit euerti. Amens.] Bene Amens: quia nec somnijs credidi, nec rebus aspectis. Bello.] ad bellum. Furor, iraq; mentem Præcipitant.] Potest quidem specialiter accipi: id est, mentem meam furor & ira præcipitauerunt. sed melius est generaliter: Non mirum est, me arma cæpisse sine ratione: furor enim & ira mentem præcipitant hominum. Arcis, Phœbiq; sacerdos.] Aut subrogatum intelligimus, aut quod melius est, morem Romanum tetigit: in Capitolio enim deorum omnium simulachra colebantur. Sacra manu.] Hoc est propter quod suprà ait, Sacra suosq; tibi commendat Troia penates.

Iphitus,oblati per lunam,Hypanisq́;,Dymasq́;,
Et lateri adglomerāt nostro,iuuenisq́; Corœbus
Mygdonides,illis qui ad Troiam forte diebus
Venerat,insano Cassandræ incensus amore.
Et gener auxilium Priamo,Phrygibusq́; ferebat:
Infelix,qui non sponsæ præcepta furentis
Audierat.
Quos ubi confertos audere in prælia uidi,
Incipio super his:Iuuenes fortissima frustra
Pectora,si uobis audentem extrema cupido est
Certa sequi,quæ sit rebus fortuna uidetis

tes. Victosq́; deos.] qui egebant sacerdotis auxilio. Simul & Æneæ excusatur abscessus. Ipse trahit.] Septima σύλληψις. Trahit enim,licet nepotis tantum sit, tamen & superiora concludit. Cursu.] Legitur & Cursum. Ad limina.] Æneæ & religio laudatur, & uirtus. Quo res summa loco Panthu?] Admirãtis est,nō interrogãtis: & Panthu uocatiuus est, ἀπὸ τοῦ πάνθοος, πάνθοι in υ. Res summa.] Res publica. Quã prendimus arcē?] quum tu eam relinquas? nō enim plures erãt arces. Vnde admirãtis est. et notanda simul orationis breuitas,quæ in periculis cõgruit. Dardaniæ.] Troiæ,aut à Dardano Iouis & Electræ filio:aut secundum Sallustiũ,à rege Dardanorũ Mida, qui Phrygiã tenuit. Ferus Iupiter.] Summæ necessitatis est,quum etiam sacerdos in conuicia ruit deorum:quod seruat Vergilius,ne unquam tradat Æneæ. Ferus aũt inuidiose dictũ est:nam æquus est omnibus. ut, Rex Iuppiter omnibus idem. Hinc et paulo pòst, Ipse deos in Dardana suscitat arma: hoc est,qui æqualis esse consueuit. Medijs in mœnibus.] Vbi arx fuerat. Astans.] Pro stans. & est πρόθεσις. Victor.] propositi effector: ut, Rapidusq́; rotis insistere uictor. Miscet.] Scilicet cædibus. Portis alij bipatentibus adsunt.] Quia geminæ sunt portæ. Millia.] Subaudi tot: & est ἀνανταπόδοτον: nam dixit quot, quum non præmiserit tot. Angusta uiarum.] uicos. & est ut, Strata uiarum. Ferri acies.] Bene addidit Ferri, quia synonymum est Acies. Stricta.] nuda. unde & Distringere dicimus. Cæco Marte.] Aut nocturno prælio, aut epitheton est Martis, cuius exitus semper incertus est. Numine diuũm.] Subaudi Tali, hoc est, mala inijciente desideria. Erinnys.] Impatientia animi hoc loco, quum alibi sit furia. Et sublatus.] Deest, quò, unde sublatus. Adglomerant.] adglomerãtur. Mygdonides.] Patronymicũ est:nam si gentis esset, Mygdonius diceret: nullum enim gentis nomē in des exit. Hunc autem Corœbum stultum inducit Euphorion, quem et Vergilius sequitur, dans ei, Dolus an uirtus quis in hoste requirat? Quum sit turpissima dolo quæsita uictoria. Et gener.] Gener dicitur, & qui est, & qui esse uult: ut hic indicat locus, sicut & maritus. unde est, Quos ego sum toties iam dedignata maritos. Præcepta.] Propter illud, Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris. Furentis.] uaticinantis. unde &, Sibyllam insanam uatem adeas, dicit alibi. Incipio super his.] His incipio. Super.] Insuper, quia iam audebant: ut paulo pòst, Furor additus. Iuuenes fortissima frustra.] Ordo talis est, Iuuenes fortissima pectora, frustra succurritis urbi incensæ, quia excesserunt dij: unde si uobis cupido certa est me sequi audentē extrema, moriamur, et in media arma ruamus. Obscuritatem autem facit hoc loco & σύγχυσις, id est, hyperbati longa cõfusio, et falsa lectio: nã multi Audēdi legũt, multi audenti, sed neutrum procedit. ergo Audentem legendũ est.

POM. Sabi. *Vcalegon.] Ponit pro domo hominem. metonymia, ut Quintilianus meminit. ut dicitur uario Marte pugnatum, & Vulcanus pro igne, Venus pro coitu. licentius est hoc, quam ut fori uarietas ferat. sicut & hoc quod continetur, usus recipit: ut poculum à epotum, seculum felix, raro audeat quis, nisi Poeta. Iam proximus ardet Vcalegon.] quia consumitur possessor, cuius patrimonium igni deuoratur. Sigea freta.] id est, maria. Sigeum dictum est ab Herculis silentio. nam cum prohiberetur hospitio à Laomedonte, abscessit, reuersusq́; est, & in ea parte quæ est uersus Hellespontum, silentium tenuit, quod Græcè dicitur Sige. inde Sigeum. Fuit & oppidum eiusdem nominis cum portu. in Sigeo fuere castra Achiuorum. Relucent.] à magnitudine incendij. Lata.] quia illic fretum Hellespontiacũ incipit dilatari. Clangor.] κλαγγὴ dicitur clangor. Victos deos trahit.] quia omnes ceremoniæ in templo Apollinis. Limina.] domus meæ. in hoc autoritas & dignitas Æneæ uidetur. Prendimus arcem.] Admirantis* B *est. * cum reliquias, arcem quam capiemus, una tantummodo arserat. id est, quomodo se habet summa rerum. Sacerdotes cum fugiunt, sacra secum ferunt, aut abscondunt ne uiolentur. Dardaniæ.] Ponit Dardaniam pro Troia: id est, urbem pro urbe. uel quòd Dardania sub Ænea erat. hinc Dardanij, & Dardani, & Dardanidæ. Dardanus Iouis & Electræ filius, Dardaniam condidit, à quo nomen esse uolunt. alij Dardanios prope Macedoniam, illic concessisse, & fecisse nomen. Salustius dicit Dardanios dictos à Mida Dardanorum rege. Ferus Iupiter.] Iratus est sacerdos, quia ferum dicit Iouem. Millia.] subaudi tot. Telis.] oppositis. Angusta.] angiportus dicit, & uicos. Stricta.] euaginata in manibus cædentium. Cæco.] quia nocturno. Numine.] scilicet tali numine. Erinnys.] furia est. hic impetus animi. Socios se.] Rhiphæus, Æpytus, Hipanis, Dymas, Corœbus. Mygdonides.] Mygdones fuere Thraces, qui transiere in Asiam, & regionem à se appellauere Mygdoniã. nomen adepti sunt à Mygdono. patronymicum nunc est,* C *à primo qui tale nomen habuit. Corœbus è Mygdonia uenerat, sperans nuptias Cassandræ. Euphorion inducit eũ stultum. Gener.] nondum erat gener, sed esse cupiebat. Infelix.] quia Cassandra prædixerat excidium. Furentis.] uaticinantis. Fortissima pectora.] frustra estis fortes, & frustra multitudine uincimur: & urbs capta est. Ouidius, Quid facient contra tot millia fortes? Fortes latum pectus, & latos humeros habent.*

Cursuq́; amens ad littora tendit.] In Oblongo lib. per VAR. *ueteri, & in Mediceo, & plerisq́; alijs, Ad limina legi-* LECT. *tur. Quam lectionem Ser. agnoscit. Obsedere alij telis angusta uiarum Oppositi.] In lib. antiq. Med. & aliquot alijs legere est, Oppositis, quippe telis. Stat ferri acies mucrone corusco Stricta.] Sunt lib. in quibus legere est, Stat pernicies mucrone corusco. Et maximus armis Iphitus.] In lib. omnino plerisq́;, Armis legitur. In aliquot uero alijs, Maximus annis, habetur. In nonnullis etiam ex his antiquioribus, & hic, & inferius Epytus scriptum est absq́; aspiratione. In aliquot, Ephytus, cum aspiratione. Illis qui ad Troiam forte diebus Venerat.] In Mediceo libro et antiquis plerisq́; omnib9, absq́; relatiuo Qui legere est, Illis ad Troiam forte diebus. Quos ubi confertos.]*

Quamuis

A Quamuis, Consertos, in libris aliquot antiquis habeatur: ex libr. tamen Mediceo, & ex Longobardico, atq; ex aliquot alijs, Confertos legitur. Si uobis audentem extrema cupido est Certa sequi.] Donatus, Audendi extrema, uidetur agnoscere. Sed enim exemplaria uetera penè omnia, Audentem, legunt.

DON. Et ineluctabile tempus Dardaniæ.] Hoc est, quod luctando superari non posit. Venit, bis accipiendum est: ut sit, uenit dies, uenit tempus. Fuimus Troes, fuit Ilium, et ingens Gloria Teucrorum.] Interijt, inquit, totum quicquid apud nos fuit. Expressa rerum summa incipit dicere quid geratur, uel quid uiderit, quamuis & hoc posit ad summam rerum pertinere. Ferus omnia Iuppiter Argos transtulit.] Ferus Iupiter moraliter positum: in aduersis enim nimio malo, uel certè, ut putamus, iniusta ex causa commoti, etiam deos malè tractamus. Vnde ergo Ferus, ipse ostendit dicens: Omnia quæ apud nos fuerant læta, transtulit in Græcos, & sic nos nimia feritate prostrauit, ut cui noceret postea non haberet, nullis scilicet reseruatis. Argos omnia transtulit: hoc est, felicitatē Iliensem. Ar

B gos transtulit.] Argos, nō Argos quasi ad Græcos, sed ad ciuitatem quæ Argos diceretur. Incensa Danai dominantur in urbe.] Non pugnant adhuc Græci, sed securi de uictoria dominantur, utpote ardente uniuersa ciuitate. Arduus armatos medijs in mœnibus astās Fundit equus.] Magna perturbati hominis & metuentis prosecutio. quū enim iam equus fudisset armatos, omissis rebus perfectis, quasi adhuc gererentur quæ transierant, Fundit, inquit, non fudit. modus enim imperfectus maiorem terrorem facit. Ordinatur aūt sensus sic, Arduus equus in medijs mœnibus astans fundit armatos. Ne incipiat esse uitium, si dicamus in medijs mœnibus fundit. Victorq; Sinon incendia miscet Insultans.] Quum teneretur inter initia Sinō, insultabant captiuo Troiani, uni omnes: nunc ipse uniuersis & patriæ, ad cuius interitum fouebat incendia hostis magno animo, qui necessariè faciebat tunc insultationem. Hoc fuit, quod dicit: Portis alij bipatentibus adsunt, Millia quot magnis nunquam uenêre Mycenis.] Ecce etiam hîc portarum bipatentium significatio est. Suprà enim dixit, Portisq; patentibus omnes Accipiunt socios, at

C que agmina conscia iungunt. Ostendit unam portam, quæ ingredientibus atq; regredientibus muris incolumib. præparata. Alteram dicit, quæ diruta murorum parte fuerat patefacta, ut equi moles immensa posset induci. Per his ergo portas quum paulo antè poeta dixisset, omnes Accipiūt socios, atque agmina conscia iungunt: hîc quoque illo imperfecto modo utitur Panthus, ut metum maximum referendo confirmet. Adsunt, inquit, millia quot magnis nunquam uenêre Mycenis. quasi non Tenedo remeassent, quos habuit Troia. Dicitur iam causa, propter quam nec Panthus fugere extra patriam potuit, nec Æneas secundū Hectoris sententiam ualebat exire. Obsedêre alij telis angusta uiarum Oppositi, stat ferri acies mucrone coruscô Stricta, parata neci.] Omnia, inquit, aduersa sunt, et in eum desperationis cardinem ducta, ut nec consistere in patria quisquam sine pernicie posit, nec saluti fugiendo consulere. Vix primi prælia tentant Portarum uigiles, & cæco Marte resistunt.] Cùm suprà dixerit, cæduntur uigiles, quomodo hîc dicit, Vix primi prælia tentant Portarum uigiles, & cæco Marte resistunt? aut non omnes cæsi tunc fuerant, quum hostis muros intraret, & reliqui resistebant: aut illis omnibus cæsis, aliarum portarum uigiles utcunque certabant. Talibus Otriadæ dictis, & numine diuûm In flammas & in arma feror.] Cùm talia, inquit, mihi Panthus insinuasset, quasi quodam deorum numine sic fui accensus, ut desiderarem mori. Dixerat enim, Pulchrumq; mori succurrit in armis: ecce hîc dixit, In flammas & in arma feror: ut ostenderet, in tanto discrimine ciuitatis & desperatione omnium rerum, mori se maluisse, quàm uiuere. Quò tristis Erinnys, Quò fremitus uocat, & sublatus ad æthera clamor.] Illò ibam, inquit, ubi maximus fuerat clamor: hoc est, ubi maximum periculum fuit, & facilior mortis occasio. Addunt se socios Ripheus, & maximus armis Iphitus, oblati per lunam Hypanisq;, Dymasq;, Et lateri agglomerant nostrò, iuuenisq; Corœbus Mygdonides.] Dicturus plurimorum nomina, ne omnium facta continuatione odiosam faceret narrationem, interposuit quæ desperatione facta fastidium remouerent. Vnde ordinatur sensus hoc modo: Addunt se socios & lateri agglomerant nostrò oblati per lunam Ripheus, Iphitus, Hypanisq;, Dymasq;, iuuenisq; Corœbus. Hic quæritur cur dixerit oblati per lunam, quum ipse superius posuerit: Vertitur interea cœlum, & ruit Oceano nox, Inuoluens umbra magna terramq;, polumq;, Myrmidonumq; dolos. Hoc ne sit uitium, talem (ut suprà dictum est) noctem debemus accipere, quales sunt plerunque cùm luna non per omne spacium noctis apparet. Quos ubi consertos audere in prælia uidi Incipio super his.] Multum quippe persuasio ualet, ubi iam inest uoluntas persuasioni ipsi consentiens. si enim possunt inuiti, quò uelis, transduci sententia: eo magis facilius trahitur uniuscuiusq; mens, si persuasio eam uolentem paratamq; reperiat. Iuuenes fortissima frustra Pectora, si uobis audentem extrema cupido est Certa sequi, quæ sit rebus fortuna uidetis. Excessere omnes adytis, arisq; relictis Dij, quibus imperium hoc steterat, succurritis urbi Incensæ? moriamur, & in media arma ruamus. Vna salus uictis nullam sperare salutem.] Sensum loci istius, quo facilius intelligatur, ordinamus hoc modo: Iuuenes fortissima pectora, quæ sit rebus fortuna uidetis, excessere omnes adytis arisq; relictis Dij, quibus imperium hoc steterat, frustra succurritis urbi incensæ: si uobis audendi extrema cupido certa sequi, moriamur, et in media arma ruamus. Vna salus uictis, nullam sperare salutem. Intellectus sic accipiendus est: Iuuenes quidem estis fortissimi, et de fiducia uirtutis in bellū prompti, cupitis aduersis patriæ subuenire: sed auxiliū uestrū incensæ urbi quid proderit? Non est igitur frustra laborandum, uel maximè cum ea, quam dij sui deseruerunt, qui eius imperium tuebantur: et quoniā in omnibus præuenti sumus, moriamur si non pro ipsa, uel post eius interitum, & in armatos ruamus uoluntate promptissima. Vna enim salutis uia est uictis, si salutem quam tueri non possunt, desperando contemnant. Sic animis iuuenū furor additus.] Tantum, inquit, ualuit persuasio mea, ut ætas iuuenum uoluntatisq; intentio furore quodam ferretur accensa. Inde lupi ceu Raptores atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies, catuliq; relicti Faucibus expectant siccis, per tela, per hostes Vadimus haud dubiā in mortem, mediæq; tenemus Vrbis iter, nox atra caua circumuolat umbra.] Secundùm necessitatē temporis, miram comparationem induxit. Lupus enim improbissimū genus est animalis, sæuum satis, & in prædā semper ac uehementer intentū, et tunc magis quando catulos habet: cui nihil aliud aptum sit ad cōplendas in

sidias, quàm caligo ac tenebræ: salutem sic contemnens, ut sine eius desperatione uiuere non poßit, contraria iugiter cogitans, ut quod optat inueniat. Ita, inquit, & nos aperta in pericula ruebamus. neque enim dubia pernicies fuit, cùm ferremur per mediam urbem, per confertos hostes, & armatas strictis mucronibus dexteras, unum habentes in subsidio, quod tenebrosæ noctis auxilio iuuabamur. Noctis istius, qua interitus extitit Troiæ, uarietatem Vergilius posuit. In prima enim eius parte dixit, Vertitur interea cœlum, & ruit Oceano nox, Inuoluens umbra magna terramq; polumq;, Mymidonumq; dolos. sequenti in parte dixit, Tacitæ per amica silẽtia lunæ. Item ait, Oblati per lunam. nunc, Nox atra caua circumuolat umbra.] A Diuersitas ista hoc genere uidetur posse dissolui, ut iam diximus: ut nox illa nec tota habuerit tenebras, nec omnis ex radijs lunæ fuisse uideatur illustris. Si ergo primũ noctis tempus fuit tenebrosum, sequẽs uerò superueniente luna probatur illustre: atq; ita, ut in diem quoq; durare potuisset, quomodo hîc dicitur, Nox atra caua circumuolat umbra? debet enim conuenire in ista luporum comparatione, etiam noctis similitudo: quæ tunc insidijs apta est, cùm densatur tenebris. Hîc accipere possumus perseuerasse quidem lunam, sed fumo obscuratum eius lumen, qui ex magno ciuitatis incendio uomebatur.

Excessere omnes adytis, arisq; relictis
Dij, quibus imperiũ hoc steterat, succurritis urbi
Incensæ: moriamur, & in media arma ruamus:
Vna salus uictis, nullam sperare salutem.
Sic animis iuuenum furor additus. inde lupi ceu
Raptores, atra in nebula quos improba uentris
Exegit cæcos rabies, catuliq; relicti
Faucibus expectant siccis: per tela, per hosteis
Vadimus haud dubiã in mortẽ, mediæq; tenemus
Vrbis iter: nox atra caua circunuolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut posit lachrymis æquare labores?
Vrbs antiqua ruit, multos dominata per annos.
Plurima perq; uias sternuntur inertia pasim
Corpora, perq; domos, & relligiosa deorum
Limina: nec soli pœnas dant sanguine Teucri,
Quondam etiam uictis redit in præcordia uirtus,
Victoresq; cadunt Danai. crudelis ubiq;
Luctus, ubiq; pauor, & plurima mortis imago.
Primus se Danaûm magna comitante caterua
Androgeos offert nobis, socia agmina credens
Inscius, atq; ultro uerbis compellat amicis:
Festinate uiri: nam quæ tam sera moratur
Segnities? alij rapiunt incensa, feruntq;

SER. Excessere.] Quia ante expugnationem euocabantur ab hostibus numina, propter uitanda sacrilegia. Quibus.] Subaudi auxiliantib. Vna salus uictis nullam sperare salutem.] Plerunq; enim desperatione robur augetur: ut Statius, Est ubi dat uires nimius timor. Item, scimus captiuitatis mortẽ esse remediũ. Hoc ergo suadet, ut aut desperatione uincant, aut uitetur morte captiuitas. Salus.] nunc remediũ. Lupi ceu.] Hoc ad ferocitatem pertinet. Nebula.] ad noctem. Catuli.] ad liberos, coniugesq;. Exegit.] exclusit, de latebris scilicet: ut Terentius, Spectãdæ an exigẽdæ sint uobis prius.

POM. Sabi. ... liam portans. Adytis.] ô iuuenes, Dij omnes qui habebant tutelam nostri Imperij, excessere adytis, & aris. scitote, nunc succurritis incensæ urbi. moriamur ergo in medijs armis, cum nobis nulla * B Dij.] penates. Lupi ceu.] Ad ferocitatem pertinet hæc comparatio. Lupi in magna esurie edunt terram, raptores sunt noctiũ. truces & asperos regio habet, quanto frigidior. In Creta insula, & in Olympo Macedoniæ monte, lupi nõ sunt. esuriẽtes irruũt in omnia, postremò irruũt in omnia. Exegit.] extra egit. id est, exclusit. Rabies.] esuries. Catuli.] filij expectãt parentes ferẽtes prædã. Caua.] obscura. omne cõcauũ, obscurũ. Quis.] ad omnes refertur. Labores.] laboribus æquare lachrymas. Inertia.] non repugnantia, ut pecora. Victoresq; cadunt.] cadebãt Troiani, cadebant & Græci. nam Troes in ultimis fatis etiam manus tractabant. Androgeus.] miles Mnestei ducis Athenarum.

Caua membra.] Bonũ epitheton est: naturale enim est, ut obscurum sit omne cõcauum. Quis.] etiam Græcorum: ut, Quis talia fando. Lachrymis æquare labores.] ὑπαλλαγὴ est, pro laboribus æquare lachrymas: ut, Dare claßibus austros. Vrbs antiqua.] Vel nobilis, uel quia duobus milibus & octingentis annis regnasse fertur. Sternuntur inertia paßim.] aut non repugnantia: ut, Pecora inter inertia uotis Optat aprum. Aut inertia, dum occiduntur: ut, Imbelle auertis Romanis arcibus Indum: hoc est, auertendo ostendis imbellem. Relligiosa.] Gradatim ascẽdit. Sanè Relligio ll geminat in uersu, propter metri neceßitatem. Pœnas dant.] Moriuntur impunè: hoc enim propriè significat. Redit in præcordia uirtus.] Atqui ait Horat. Nec uera uirtus quum semel excidit Curat reponi deterioribus. Sed sententiæ non semper generales sunt, sed interdum pro negociorum qualitate formantur, & ad tempus dictæ sunt. Victoresq; cadunt Danai.] Generaliter dixit Victores, alias scilicet, non nunc. Plurima mortis imago.] Aut definitio mortis est, aut uarietas mortis ostenditur. Androgeos.] Et Græca et Attica declinatio. unde est, In foribus letum Androgeo. facit enim ὁ ἀνδρόγεως, τοῦ ἀνδρόγεω. Viri.] Increpantis est. Sera segnities.] Quæ seros facit, id est tardos: ut, Mors pallida. Feruntq; Pergama.] ἐμφατικῶς: ut, Ilium in Ita

VAR. Lect. Et plurima mortis imago.] Veteres aliquot lib. Noctis imago, legunt.

DON. Quis cladem illius noctis, quis funera fando Explicet? aut poßit lachrymis æquare labores?] Meminerat se dixisse, quis talia fando Myrmidonum, Dolopum'ue, aut duri miles Vlyßi, Temperet à lachrymis? hoc ipsum hîc quoque repetiuit. Multiplices, inquit, dolores, & uel maximè proprios, cuius animus potest referre sine lachrymis? aut labores tantos uerbis æquare? Hanc generalitatem incipit enumerare per species, asserens in ipsa relatione personã præcipui ciuis, et deorum religiosi cultoris: speciesq; ipsius diuidit in ea quæ maiores possent gemitus excitare. Vrbs antiqua ruit, multos dominata per annos.] Cecidit, inquit, urbs antiqua, ruit doloq; perijt patria, quam utiq; religiosus ciuis optabat sibi esse superstitem. Perijt, cuius imperiũ p annos infinitos floruit. Ruit antiqua.] Antiquũ nobile & maximi meriti ueteres posuerũt: nihil enim potest esse diuturnum, nisi quod sit firmum, & dignum quod debeat etiam

A etiã futuris seculis reseruari. Huic igitur nobilitati patriæ suæ comparat tempus, quo ipsa cum ciuibus atq; uniuerso imperio & opibus suis absumpta est. Felicitas, inquit, tantorum temporum unius noctis spacio aduersante subuersa est. Fuit ergo etiam in cõsideratione temporis dolor. Cùm enim perdita gemerentur, quæ inimicæ noctis unius angustijs, exclusa latitudine longæuæ felicitatis exciderant, adiecit Miseranda, quorum alia significabant indignitatem rerum, alia crudelitatem hostium, postremò alia quæ in deos quoq; admissa sacrilegia testarentur. Indignitas fuit, quòd interfectorum corpora oppleuerant uias, quæ aliter uici appellantur, & contra suum decus non meruerant hunc exitum talemq; mortis casum subire cùm caderent. Ecce exequitur quod præter ciuis affectũ etiam de cõtemptis numinibus dolet, utpote deorũ antistes præclarus & cultor. Perq; deos, inquit, & relligiosa deorum limina.] Vt non tantùm uici, uerumetiam priuatæ domus, templa quoq; humanis corporibus plena, & cæsorum hominum sanguine redundarent. Tantum hîc addidit, ut relationis inuidiam gradatim faceret grauiorem.

B Quid enim deterius dici potuit accidisse, quàm illò usque Troianorũ mala fuisse progressa, ut homines, qui hostiarum sanguine placare cõsueuerant deos, hos cruore proprio funestarent? Ita in unum colligitur omnium infelicitas, ut periret primò patria cum regno atq; opibus suis, ciues cæsi iacerent in publico, aut in domibus suis, aut certè in templis sub deorum occisi conspectibus: nihilq; iam reliqui foret, quod sine magno luctu uideri potuisset. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri. Quondam etiam uictis redit in præcordia uirtus, Victoresq; cadunt Danai.] Dicitur aliquid, quod à crimine uictos excuset: Cadebant etiam Græci certantibus nobis, sed nihil proderat: iam enim constabat eos plenam uictoriam consecutos. Fuit tamen solatium in aduersis, uicti manibus cecidisse uictorẽ. Crudelis ubiq; Luctus, ubiq; pauor, & plurima mortis imago.] Quacunq; oculorum isset intentio, sola lugenda cernebantur, & lachrymæ. Primus se Danaûm magna comitante caterua Androgeos offert nobis, socia agmina credens Inscius, atq; ultro uerbis compellat amicis.] Inferiore in parte ostendit Vergilius auspicium dimicantibus Troianis oblatum, quòd errauit Androgeus: nam hoc Cho-

C rœbus coniectura collegerat. Idem Androgeus socios suos existimans, inertiæ & tarditatis obiurgans, sic arguebat, ut tamen in obiurgatione ipsa perfectam uictoriam nunciaret. Prima enim disciplina bellantium est obtinere gloriam, tunc demũ uenire in prædam cùm totius gloriæ securitas fuerit procurata. Androgeus igitur ait, Nos confecimus bellum, nos prædas egimus de hostibus uictis, & incensa omni ciuitate opes Troianas in nostra lucra conuertimus: & uos tanquam nihil interea gestum sit, nunc primùm uenitis, moris omnibus implicati? Ad hunc tractatum pertinet, Festinate uiri: nam quæ tam sera moratur Segnities? alij rapiunt incensa, feruntq; Pergama, uos celsis nunc primùm à nauibus itis. Dixit, et extemplò (neq; enim responsa dabãtur Fida satis) sensit medios delapsus in hostes. Obstupuit, retroq; pedem cum uoce repreßit.] Cùm hæc dixisset, neq; responsum acciperet, (consultò enim tacitum est, ne dißimilitudo linguarum corrigeret eius errorem) intellexit sese in manus hostium uenisse. Deniq; stupefactus cùm se subtrahere niteretur, non ualuit, quum esset nostro circundatus cœtu. Improuisum aspris ueluti qui sentibus anguem Preßit humi nitens, trepidusq; repentè refugit, Attollentem iras & cærula colla tumentem.] Comparatio facta est, quomodo sensit Androgeus hostilem se incurrisse cõgregationem per imprudentiam, & quomodo se subtrahere uoluit. Idcirco addidit, Haud secus Androgeus uisu tremefactus abibat.] ut ostenderet, errore confusum se fugiendo explicare nequisse. & dicit quomodo factum sit. Irruimus, densis & circumfundimur armis, Ignarosq; loci paßim, & formidine captos Sternimus.] Quum uidissemus, inquit, errore captos hostes, metu et ignoratione quoque loci confusos, Irruimus, inquit, densis & circunfundimur armis: hoc est, in circulum fundimur, & uniuersos occidimus. Solum induxit loquentem Androgeum, solum se subtrahere uoluisse. dixit tamen, Ignarosq; loci & formidine captos sternimus, id est, occidimus: ut ostenderet non solum eum fuisse, sed plurimos: licet & suprà dixerit, Primus se Danaûm magna comitante caterua. Quòd autem dixit Græcos metu & locorum ignoratione confusos, hoc proculdubio proficiebat Troianorum commodo, qui nec metu premebantur, neq; locorum cognitionem plenißimam retinebant. Aspirat primo fortuna labori.] Primo labori quod ait, intellectum duplicem potest demonstrare: ut primus labor habuerit prosperam fortunam, quam sequens non habuit: aut certè quia in primo ostendit, auspicium fortunæ, ex hostis errore posse cæteros diuersis erroribus superari. Atque hic successu exultans animisq; Chorœbus: O` socij, qua prima, inquit, fortuna salutis Monstrat iter, quaq; ostendit se dextra, sequamur.] Propter amorem Cassandræ Chorœbum uenisse ad Troiæ auxilium, superius dixit: propter eandem causam posuit, etiam ex præsenti euentu gratulatum. Deniq; primus suspicione ductus est, prospera esse posse futuræ dimicationis auspicia, si quod ostenderat exitus rerum, Troiani sequerentur. ait enim, errore deceptus est hostis, errore cæteros possumus superare. Deniq; hoc nobis fortuna monstrauit. satis proderit, si diuinum beneficium & intelligere uelimus, et sequi. Error cum suis decepit Androgeum: erroris sunt tenenda consilia, ut uniuersi mactentur. Suadentis autem more subnectit consilium, & poßibilitatem faciendi: frustra enim unicuique suadetur aliquid faciendum, nisi & uia monstretur, qua fieri poßit, & esse facile & commodum fuerit demonstratum. Turpe autem non esse insidijs hostem uincere, & periculum præsens docere debuit, & captum de Græcis exemplum. Mutemus clypeos, Danaûmq; insignia nobis Aptemus.] consilium Chorœbus non quæsiuit, nec difficulter inuenit: offerebat enim prosperitas arma detrahenda prostratis. Ecce unum subsidium, maturandi uerò nullum afferebatur impedimentum, cùm induere aliena arma expositis proprijs non esset tardum, uel certè difficile. Dolus an uirtus quis in hoste requirat? Arma dabunt.] Optemus, inquit, ut sequatur uictoria, quis postea quæsiturus est, fraude an uirtute uicerimus? Sic fatus, deinde comantem Androgei galeam, clypeiq; insigne decorum Induitur, lateriq; Argiuum accommodat ensem.] Accommodat, dixit, commodè apponit. Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisq; iuuentus Læta facit.] Descriptio Chorœbi omnibus seruit, qui hoc idem fecerunt: fecit enim & Ripheus, fecit (inquit) etiam ipse, fecit et Dymas: et ne singulorũ nomina specialiter enumerãdo morã faceret, transijt ad generalitatem: simul etiã uitauit longæ dictionis horrorẽ, quẽ posset incurrere, si omniũ percurreret nomina. Ait enim, hoc

fecit etiam cætera iuuentus læta. nec immeritò posuit Læta, *uidebatur enim posse fieri, ut hoc fraudis genere obtinerent.* Spolijs se quisq; recentibus armat.] *Spolijs ideo recentibus, quia mox fuerant detracta mactatis.* Vadimus immixti Danais, haud numine nostro.] *Ecce quantum profuit inuentio doli & fraudis. Ibamus, inquit, impune hostibus mixti, & non uoluntate impulsi propria, sed nescio quo numine.*

Pergama: uos celsis nunc primùm à nauibus itis?
Dixit, & extemplò (neq; enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hosteis.
Obstupuit, retroq; pedem cum uoce repressit.
Improuisum aspris ueluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusq; repente refugit
Attollentem iras, & cærula colla tumentem:
Haud secus Androgeos uisu tremefactus abibat.
Irruimus, densis & circunfundimur armis,
Ignarosq; loci passim, & formidine captos
Sternimus: aspirat primo fortuna labori.
Atq; hic successu exultans, animisq; Chorœbus:
O socij, quà prima (inquit) fortuna salutis
Monstrat iter, quàq; ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clypeos, Danaumq; insignia nobis
Aptemus. dolus, an uirtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam, clypeiq; insigne decorum
Induitur, lateriq; Argiuum accommodat ensem.
Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisq; iuuētus
Læta facit: spolijs se quisq; recentibus armat.
Vadimus immixti Danais, haud numine nostro,
Multaq; per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaûm dimittimus orco.
Diffugiunt alij ad naueis, & littora cursu
Fida petunt. pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equū, & nota condūtur in aluo.
Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis.
Ecce trahebatur passis Priameia uirgo
Crinibus à templo Cassandra, adytisq; Mineruæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina, frustra
Lumina: nam teneras arcebant uincula palmas.
Non tulit hanc speciē furiata mente Chorœbus,
Et sese medium iniecit moriturus in agmen.
Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis.
Hîc primùm ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturq; miserrima cædes
Armorum facie, & Graiarum errore iubarum.
Tum Danai gemitu, atq; ereptæ uirginis ira,
Vndiq; collecti inuadunt: acerrimus Aiax,
Et gemini Atridæ, Dolopumq; exercitus omnis,
Aduersi rupto ceu quondam turbine uenti

SER. Itis.] *pro uenitis: ut contra* Terentius, *Nisi eo ad mercatum uenio, pro eo.* Fida fatis.] Bene *addidit* Fida, *ut ostendat symbolum, quo utebantur in bello.* Medios.] *manifestos: ut, Medioq; ex hoste recepi. et,* Quanquam *in media iam morte tenetur.* Aspris.] *συναίρεσις est: ut,* Compostus. Anguem.] *καταχρηστικῶς, quum anguis aquarum, non agrorum esse dicatur.* Humi nitens.] Incedens *per humum. & est aduerbium.* Abibat.] *Bene imperfecto usus est: non enim abijt.* Ignarosq; loci.] *His circumstantijs ostendit à paucis plures potuisse superari.* Aspirat.] *fauet: ut, Aspirat auræ in nocte. unde et fauor aura dicitur: ut, Gaudes popularib. auris.* Successu exultās.] *felicitate, quod est stulticiæ.* Quà prima, inquit, fortuna.] *Nō quæ prima, sed quà primum. Est aūt ὑπαλλαγὴ: ut, Ibāt obscuri sola sub nocte, pro ipsi soli. quæ fit nō ornatus causa (ut,* Pars *in frusta secant) sed necessitatis.* Clypeos.] *maiora scuta, quibus latemus: ἀπὸ τοῦ καλύπτειν τὸ σῶμα.* Insignia.] *arma omnia.* Arma.] *Subdistingue, ut sit quasi interrogantis.*

Comantem.] *Aut cristatam, quia de caudis animaliū habebant cristas: ut, Cristaq; hirsutus equina. unde & ἵππουριν galeam dixit* Homerus. *Aut comas habentem: ut* Statius, Non *ego in terga comantes* Abantiadas. Insigne decorum.] *ornamentum decorum. non enim sunt duo epitheta, quod apud* Latinos *uitiosum est. Fecit hoc tamen* Vergilius *in paucis uersibus, qui tamen emendati sunt: ut,* Lenta *quibus torno facili superaddita uitis. quum antea, facilis, fuerit.* Induitur.] Quia *multa inerant in scuto lora, quibus manum inserebant: ut,* Clypeoq; *sinistrā* In*sertabam aptans.* Hoc ipse.] *Multi hic distinguunt, & ad Æneam referunt.* Immixti.] *Vacat* In, *ut solet frequenter.* Haud numine nostro.] *Aut dijs contrarijs, aut quia in scutis Græcorum* Neptunus, *in Troianorum fuerat Minerua depicta.* Fida petunt.] *sibi scilicet.* Formidine turpi.] *Epitheton timoris. sic Sallustius, Carbo turpi formidine* Italiam *atq; exercitum deseruit.* Condūtur in aluo. *Non condūtur dum eunt, sed cùm esse cœperint. Vnde & ablatiuo usus est, non accusatiuo: ut in Georg. Conditus in nubem. Tale est autem hoc, quale* In*cluduntur in carcere, id est, in carcerem.* Heu nihil inuitis fas quenquā fidere diuis.] *Generalis quidem sententia, sed loco cōgrua. Sequitur enim & Cassandræ captiuitas fidentis sacerdotio, & præcesserat armorū mutatio, quæ nunc deprehenditur: alioquin uitiosa est, quum discrepat à specialitate.* Priameia.] *Patronymicum quidem est, sed speciem habet possessiui. Priameis uerò tantùm patronymicum est, sicut* Priamides. Tendens ardentia lumina.] *Quod est manuum, oculis dedit.* Frustra.] *Secundum* Epicureos: *& est separatū.* Hanc speciem.] *Mediū est: nam & bona & mala species est.* Furiata.] *Furiosus est, à quo furor nunquam recedit: Furiatus uerò, qui furit ex causa.* Periturus.] *Melior sensus est, si ad dimicantis referatur affectum. sicut de Tarchōte, de quo dixit:* Et *medios fertur moriturus in hostes. quum tamen uicerit.* Culmine tecto.] *quod antè culmis tegebatur.* Cædes.] *Modò prælium. Miserrima autem, quia inter ciues.* Iubarum.] *pro cristarū, quæ de caudis fiebant, ut suprà dictum est: Cristaq; hirsutus equina.* Tum Danai.] *Ordo est: Vndiq; collecti inuadunt.* Ereptæ.] *σχῆμα διανοίας. nō enim dicit à Troianis sublatam, sed intelligendum reliquit.* Gemini Atridæ.] *id est, duo: quod habet excusationem, quia fratres sunt propter similitudinem: nam numeri esse non potest. Gemini enim sunt propriè, simul nati.* Exercitus omnis.] *Bene excusat uicti pudorē. ut, Obruimur numero.* Aduersi.] *Id est, è contrario flantes.*

Sensu.]

POM. Sab. Senſit.] ſe eſſe. Hoſtes.] Troianos. Caerula.] à colore. Tumentem.] Colla ſerpentis intumeſcunt, cũ uult ferire. Irruimus.] in Androgeum. Aſpirat.] fauet. Labori.] noſtro. Succeſſu.] proſperitate. A Mutemus.] hæc fraus non bene ſucceſſit. Dabunt.] mi niſtrent Graeci. Conantem.] criſtam. Androgei.] uel Androgeo, genitiuus Græcus. Inſigne.] Pugnantes ferunt ſigna, ut cognoſcantur: in clypeis Græcorum erat Neptunus, in Troianorum ſcutis Minerua. Accommodat.] Chorœbus mutauerunt omnes ſpolia. Numine.] quia non ferebamus Mineruam noſtrum numẽ in clypeis. Orco.] neci. Priameia.] Caſſandra filia Priami, quia nos rapueramus Caſſandram.

VAR. Lect. Denſis & circunfundimur armis.] In lib. pleriſq; ueteribus legas, Circunfundimus. Dolus, an uirtus, quis in hoſte requirat?] In libris aliquot antiquis legere eſt, Quis ab hoſte, et Requiret. Sed magis placet Requirat: ut in Mediceo, et aliquot alijs exemplarib. habetur. Clypeiq; inſigne decorum.] Sunt qui Decori ſcribant. Seſe mediũ iniecit moriturus in agmen.] In Mediceo & pleriſq; alijs B ueteribus libris, Periturus habetur. Dolopumq; exercitus.] Exemplaria quædam antiqua, Dolopumue, legunt.

DON. Multaq; per cæcam cógreſſi prælia noctem Conſerimus, multos Danaûm demittimus orco. Diffugiunt alij ad naues, et littora curſu Fida petunt.] Hac, inquit, occaſione & noctis ſuffragantibus tenebris, cùm nec uideri nec agnoſci poſſemus, multos Græcos occidimus, uſque adeò ut hoſtes ipſi cæſorum metuentes exemplum, confuſa mente terga dare cogerẽtur, fugientes ad littora, aut equi latebram repetẽtes. Verùm quia pro natura ſingulorum terror ipſe fuerat deſcribendus, diuiſit metuentes: quos enim non admodum formido turbauerat, fida littorum et nauium ſuffugia requirebant: qui uerò in plenam fuerant amentiam uerſi, concurrebant ad equum, quaſi illa ratione tegi ac defendi potuiſſent, qua dudum Vlyſſes & cæteri. Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis.] Dictu rus inſidiarum dolum diu et uſq; ad plenum effectum durare nequiſſe, aſſerit etiã deos his eſſe aduerſatos, qui pro patria laborabant. Dij, inquit, ſucceſſibus noſtris inuidentes perſiſtebant, ut opibus Troianis plenus proueniret in C teritus. Bene ait conſiliorum doloſa fauebat inuentio: ſed quod contra deorum uoluntatẽ humana procurarat induſtria, mox inefficax redditũ eſt. Ecce trahebatur paſſis Priameia uirgo Crinibus à templo Caſſandra, adytisque Mineruæ, Ad cœlum tendens ardẽtia lumina. fruſtra Lumina: nam teneras arcebant uincula palmas.] Conſilium, inquit, noſtrum, quia contra deorum ſtudium nitebamur, mox incurrerunt aduerſa. Videmus repentè indigna omnia exerceri in Caſſandram, propter cuius amorẽ nimium, auxilio Chorœbus Troianis acceſſerat: cuius cauſa factum eſt, ut ex maxima ſpe certaminis proſperi, in apertam perniciem ueniremus uniuerſi. Videamus nunc quam uim habeat intellectus deſcriptionis Caſſandræ: partes enim loci habet communis, & uerborum ſingulorum anguſtijs latiſſimam tenet exaggerationis inuidiam, ac ſi proponamus thema eſſe in eos, qui perſonam talem de loco religioſo ſic trahebant, quemadmodum Vergilius poſuit. Ecce, inquit, paſſis crinibus Priameia uirgo Caſſandra, à templo & adytis Mineruæ trahebatur. In ſingulis uerbis crimina ſingula continentur, quæ quia hoſtes faciebant, fiebat tutò, utpote iure belli: & illi hoc gratiſſimum ducebant, quos conſtabat inimicos: ſed Troianis hoc fuerat indigniſſimum, & ipſi Æneæ uel maximè, propter id quod dixerat, Quæq; ipſe miſerrima uidi. Primum ergo quod ait, Ecce, hoc eſt, dum bene ac proſperè certamina noſtra ferrentur, repentè apparuit, quod multiplici indignitate & ſcelere actuum noſtrorum curſus & geſta turbaret. Trahebatur enim per publicum quæ paterno merito & ſuo, ne cum honeſtis quidem officijs, multorum decuit obtuitibus offerri. Trahebatur uirgo, uirorum plurimorum manibus. Trahebatur crinibus paſſis, quod fuit uirginali uerecundiæ ſatis inimicum. Trahebatur ſacerdos, manibus impiorum. Trahebatur à templo, & ab ipſis deæ penetralibus rapta. Trahebatur manibus poſt terga conſtrictis. Ad cœlum tendens ardentia lumina, fruſtra Lumina: nam teneras arcebant uincula palmas. Quum hæc tot indigna perferret, tendebat oculos ad cœlum, quia impedita nexibus, manus leuare non poterat. quod faciebat fruſtra: quærebat enim in cœlo ultores deos, quibus aduerſantibus imperium Troiæ conciderat. Et eos, quorum cùm domus eſſet Ilium, templis ſuis prodeſſe noluerunt, uel certe non potuerunt. Sic ergò crimina admiſſa in Caſſandram colliguntur: quòd regalis, quòd uirgo, quòd paſſis crinibus, quòd crinibus trahebatur, quos habuit ad ornatum: quòd per publicum, quòd uincta, quòd trahebatur à plurimis. In deos uerò hoc modo: quòd à templo, quòd ab ipſis penetralibus, quòd ſacerdos, quòd à conſpectibus deæ: quorum alterum dolebat Æneas affinitatis cauſa quæſitæ per uxorem ſuam: alterum religionis, utpote quæ eſſet dearum antiſtes & cultrix. Non tulit hanc ſpeciem furiata mente Chorœbus, Et ſeſe medium iniecit periturus in agmen.] Cùm omnibus nobis, inquit, non immeritò indigniſſimum uideretur, tùm magis Chorœbus exarſit, quòd talia uideret in ſponſa. Non ergo paſſus eſt ulterius tale ſpectaculum de ſuis affectibus fieri, & quia amore & facti ipſius indignitate, non tantùm ira, ſed furore ducebatur, neglecto ſalutis ſuæ commodo non pugnaturus in hoſtes, ſed moriturus eos inuaſit, mediumq; agmen irrupit. Medium agmen ueritus non eſt, quòd non timuit mori. Conſequimur cuncti, & denſis incurrimus armis. Nos quoq;, inquit, non defuimus periclitanti. nam ſtatim etiam ipſi ſecuti armato hoſtium cœtu ſumus circundati. Hîc primum ex alto delubri culmine telis Noſtrorum obruimur.] Ecce iam, quoniam inuitis numinibus certabamus, occaſione horrendi caſus, qui exercebatur in Caſſandra, quod antea prodeſſe cœperat, in contrarium uerſum eſt. nam induti ſpolijs hoſtium, dum Chorœbo & Caſſandræ cupimus ſubuenire, de ſummo delubri tecto, dum putamur etiam nos Græci, noſtrorum telis obruimur. Tela hîc accipi debent, quæ hominem poſſunt uulnere quolibet opprimere: ut lapis, fuſtes, & cætera ſimilia. Hæc enim poſſunt de ſummo armatos occidere ictu potius & pondere. Cæterum gladius nihil proficit iactus ex parte ſuperiore, & ſuper arma deſcendens. Oriturq; miſerrima cædes.] Miſerrima, inquit, cædes, quam ciues ciuibus inferebant. Armorum facie, & Graiarum errore iubarum.] Excuſatur ciuium in ciues crudeliſſimum factum ignorantiæ merito: hos enim armorum hoſtilium facies, non uoluntas propria in ſcelus impulerat. Tum Danai gemitu atq; ereptæ Virginis ira, Vndiq; collecti inuadunt: acerrimus Aiax, Et gemini Atridæ, Dolopum'ue exercitus omnis.] Compendio uſus eſt, ut non tantùm ereptam uirginem, uerumetiam multos hoſtes ob eam cauſam commotos diceret conuolaſſe ſimul: etiam ſubnexuit

præcipuorum nomina, & aliorum numerum generaliter posuit sic: acerrimus Aiax, & gemini Atridæ, hoc specialiter & generaliter conclusit dicendo, Dolopumq; exercitus omnis. Qualis autem concertatio extitisset, facta cõparatione monstrauit. Aduersi rupto ceu quondam turbine uenti Confligunt, Zephyrusq;, Notusq;, & lætus eois Eurus equis, strident siluæ sæuitq; tridenti Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.] Licet enim singulari incumbente uento magna turbatio existat in pelago, sæuior tamen est cum aliquot uenti confligunt, contrarijs e partibus flantes. Illi etiam si quos obscura nocte per umbrã Fudimus insidijs, totaq; agitauimus urbe, Apparet.] Præter illam cladem, quæ nostrorũ telis inflicta est, dum Græcorum armis instructi putamur hostes esse, etiam ex parte ipsorũ hostium alia calamitas accessit: nam illi quos persecuti sumus, in tenebris per urbem totam, uel quos errore armorum suffragante fefellimus, repente apparent. Primi clypeos, mentitaq; tela Agnoscunt, atq; ora sono discordia signant.] Ab eo quod est discors, declinauit plurali numero Ora discordia. Nec immeritò acrius mouebantur, q̃ moueri hostis in hostem debuit: dolebant enim fraudem se passos eiusmodi, ut sub cæsorũ armis latitantes euaderemus hostes, et alios quoq; niteremur occidere. Ilicet obruimur numero, primusq; Chorœb. Penelei dextra diuæ armipotentis ad arã Procumbit.] Ilicet, ubicunq; ponitur, extrema omnia accidere uel accidisse significatur. Dudũ enim dixit, Telis nostrorũ obruimur. hic dixit, Obruimur numero: hoc est, ita sum⁹ multitudine ingẽti uallati et circumuenti, ut occurri nõ possem, aut resisti. Deniq;, qui primus inuẽtor insidiarũ fuit, primus Chorœb. occisus est, et prim⁹ ante ipsius Mineruæ aras occubuit: nec ei prodesse numinis præsentia potuit, propter cui⁹ sacerdotẽ defendendam uidebamur esse collecti. Cadit & Ripheus iustissimus unus Qui fuit in Teucris, et seruãtissimus æqui.] Ecce, inquit, laus deorum. perijt indigna morte qui iustitiæ et æquitatis merito sic cæteros anteibat, ut solus esset, nec haberet aliquem cui comparari potuisset: quare hoc factum putatur, ut superiores fierent scelerati, & perirent immeriti. Dijs, inquit, aliter uisum.] Vbi ponitur hoc, Illi uisum est, non iustum iudicium, sed prauæ uoluntatis studium et libido significatur. Deniq;, ut dictum est, perierunt innoxij, & sceleratis uincendi copia attributa est. Additur quod indignitatem ipsam magis accumulet, Pereunt Hypanisq; Dymasq; Confixi à socijs.] Admittebatur scelus, neque ullum fuit crimen, utpote quod non unusquisq; uoluntate, sed errore admiserat. Confixi à socijs.] Augetur commiseratio: interfici enim durum est, sed durius à suis interfici. Exaggeratur quod dixerat, Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis. Nec te tua plurima Panthu Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.] Seruauit ad finem cum apostrophe eius personam, in qua ostenderet deos tantum fuisse à commodo Troianæ defensionis alienos, ut etiam Panthus occumberet, pius, grauis, & religiosus, cum ipsis insignibus sacerdotis. Iliaci cineres, & flamma extrema meorum, Testor, in occasu uestro, nec tela nec ullas Vitauisse uices Danaũm: & si fata fuissent Vt caderem, meruisse manu.] Quia uidebat Æneas esse criminosum, uel esse posse dedecori, quòd cadentibus tot, tantis ac talibus, ipse euasisset, iusiurandi religio- A nem ultro, ante obiectum quod metuebat, opposuit. Habet enim maiorem fidem, quod priusquam exigatur offertur: habet & bonæ constantiæ firmissimum testimonium non extorta, sed oblata purgatio. Hos uersus nonnulli malè pronunciando, intellectum planum & manifestum sic errore confundunt, ut longè aliud quàm dictum est tradant. sic enim uolunt: Iliaci cineres & flamma extrema meorum Testor in occasu uestro. ibiq; distingunt, addentes postea, Nec tela nec ullas Vitauisse uices Danaũm. hic rursum pronunciationis faciunt separationem: & subnectunt, Ac si fata fuissent Vt caderem. addunt in fine accusatiuum singularem, ut dicant meruisse manum, quum me ruisse manu legendum sit, & intelligendum. Huic alienæ pronũciationi addunt intellectum similem, ducti errore, quo male iungunt, & deterius separant. Nos sic pronunciandum & intelligẽdum dicimus, Iliaci cineres & flamma extrema meorum. & separamus Testor, quòd Testor semel positũ sæpius debemus accipere. debinc dicemus, in occasu uestro nec tela nec ullas uitauisse uices Danaũm. Item separatione facta ueniamus ad sequentia, Et si fata B fuissent ut caderem. facta hic quoq; separatione cõcludemus dicentes, Meruisse manu. Vt autem euidẽtior fiat huius pronunciationis integritas, ostendemus iam quoties accipi debeat Testor: Vos, inquit, testor Iliaci cineres & flamma extrema meorum, in occasu uestro, nec ullas uitauisse uices Danaũm. Testor, dicturus est, recentiores et diuersos hostes uenisse, quum domui Priami soceri sui, & pro ea pugnantibus cuperet subuenire. & si fata fuissent ut caderem, testor: ut sit, Iliaci cineres & flamma extrema meorum, uos testor, sic ad certamẽ exisse, ut si fieri ullo modo potuisset obtinere: sin uerò aliud fata uoluissent, ut caderem. utrunq; enim uiro forti cõgruens fuit, utrunque gloriosum, ut si posset, uinceret: sin uerò aduerso euentu fuisset exceptus, cum patriæ genitalis & suorum cineribus interiret. Testor meruisse manu.] Aperiendi melius huius loci causa, continuũ dicamus intellectũ ibi, & pronunciationibus inuenietur integritas: Testor uos Iliaci cineres & flamma extrema meorum: Testor in occasu uestro non timuisse arma & hostium uices: & quum alternis recentiores occurrerent, æquè testor, non timuisse pu- C gnare uel mori, et si fata fuissent, ut caderem. Sic, inquit, processi ad bellum, nõ ut uiuerẽ tantummodo, uerumetiã ut caderẽ, si hoc fata uoluissent. Militis autem officio functum testor me plurimũ meruisse, hoc est laborasse. Cineres (inquit) Iliaci, ut ostenderet nõ remansisse præter cinerem. Iurauit, Et flamma extrema meorũ.] extrema flamma est, quæ illò usque perseuerat, donec sit aliqua substantia, qua conuersa in cineres, & materies simul interit, & consumitur incendium. Per hæc igitur iurabat Æneas, quoniam fidem rerum nullis poterat testibus approbare: quia necessitas cum existit, itur ad ea quæ maximæ sunt uenerationis, ut credi possit, quod deficientibus probamentis asseritur. Astruit tam rebus manifestis ea quæ collegerat, cùm iuraret, ut euidenter ostendat et animum suum: et labores proprios firmabat, hoc ipsum dicendo, se non gladios timuisse hostium, neq; sub recentiorum armis succedentes.

SER.

Confligunt, Zephyrusq;, Notusq;, & lætus Eois
Eurus equis. strident siluæ, sæuitq; tridenti,
Spumeus atq; imo Nereus ciet æquora fundo.

Eois Eurus equis.] Ab Eois equis, id est, Solis. nã Eurus ab oriente flat. Notandum sanè, quòd quum Eous, e naturaliter longũ habeat, metri necessitate correptum

Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidijs, totaq; agitauimus urbe,
Apparent: primi clipeos, mentitaq; tela
Agnoscunt, atq; ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero, primusq; Chorœbus
Peneleï dextra diuæ armipotentis ad aram
Procumbit, cadit & Ripheus iustissimus unus
Qui fuit in Teucris, & seruantissimus æqui.
Dijs aliter uisum: pereunt Hypanisq;, Dymasq;,
Confixi à socijs: nec te tua plurima Panthu
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, & flamma extrema meorum
Testor, in occasu uestro nec tela, nec ullas
Vitauisse uices Danaûm: & si fata fuissent
Vt caderem, meruisse manu. Diuellimur inde
Iphitus & Pelias mecum: quorum Iphitus æuo
Iam grauior, Pelias & uulnere tardus Vlyssi,
Protinus ad sedes Priami clamore uocati.
Hîc uerò ingentem pugnam, ceu cætera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe:
Sic Martem indomitū, Danaosq; ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumq; acta testudine limen.
Hærent parietibus scalæ, postesq; sub ipsos
Nituntur gradibus, clypeosq; ad tela sinistris
Protecti obijciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contrà turres, ac tecta domorum
Culmina conuellunt: his se, quādo ultima cernūt,
Extrema iam in morte parant defendere telis:
Auratasq; trabes ueterum decora alta parentum
Deuoluunt, alij strictis mucronibus imas
Obsedere fores, has seruant agmine denso,

A correptū est, propter sequentem uocalem. Rarū autem est. nam nec proprium nomen est, ut Diana: nec sermo cōpositus: ut, Sudibus'ue præustis. *Stridunt siluæ.*] Excursus poeticus, qui ultra tres uersus fieri non debet, ne sit uiciosissimum. *Spumeus.*] Pro spumosus. *Atq; imo.*] ab imo. *Illi etiam.*] Propter illud, Hîc primùm ex alto. *Obscura nocte per umbrā.*] Per umbrā noctis obscuræ: ut, Molemq; & montis. *Fudimus.*] Modò fugauimus. nam sequitur, Totaq; agitauimus urbe.
B & alibi, Peremimus. *Mentitaq; tela.*] Verbo communi: hoc est, quæ nos Græcos esse mentiebantur. ut solet, sensum dedit rei inanimatæ: non enim poterant tela illis mentiri. *Signāt.*] designāt, aut per uocem, aut per symbolum, quo utebatur exercitus. *Vnus.*] Præcipuus. *Æqui.*] Pro æquitatis. & optima figura est, à fœminino genere in neutrum transire. *Dijs aliter uisum.*] In ingenti indignatione, Æneæ tamen nihil sacrilegū datur. nam sequitur, Confixi à socijs. *Panthu.*] Vocatiuus Græcus est. *Iliaci cineres.*] Naturale est iurare per id, quod charū quis plus habuit: & excusatur, ut suprà diximus, fuga. *Testor.*] testificor. & deest, Vos. *Vices.*] pugnas: quia per uicißitudinem pugnabatur, ut Sallust. docet. Legimus etiam
C poenas Vices dici: Horatius, Vicesq; superbæ Te maneant ipsum. Sed de bello, ut dictum, usurpatum est: nullum enim prælium periculo caret. *Meruisse manu.*] Testor me meruisse, id est fortiter dimicasse: hi enim merentur occidi. Bene autem euasisse se fatis imputat, quum tam senex, tam debilis euaserit, occisis iuuenibus. *Clamore.*] Bellico scilicet. *Ingentem pugnam.*] Meritò, quippe in domo regia, de qua maior spes erat prædæ. *Morerentur.*] Non pugnarēt: ut suprà, Oriturq; miserrima cædes. *Acta testudine.*] applicata. *Postesq; sub ipsos.*] Si circa portā, sub postibus: si circa fenestras, sub postes, *Ad tela.*] contra tela. *Tecta.*] culmina. Tecta participium est, aut eandem rem bis dixit. *His se.*] Propter quæ pugnabatur: sicut Lucan. In pugnam fregêre rates. *Decora.*] Ab eo quod est decus, ut pecus. *Obsedere.*] Modò pro præsidio tenebant: ut sequentia indicant, Has seruant agmine denso.

POM. Sabi. *Sæuit.*] quia tollunt mare uenti. *Illi.*] qui erant cū Androgeo. *Ora.*] nostra, scilicet discordia linguæ Græcæ. *Numero.*] nos pauci obruimur multitudine. *Peneleï.*] Alius hic Peneleus fuit, quàm is cuius fama magna in bello Troiano. nam ille interemptus fuit ab Eurypylo Troiano, ut multi uolunt, Antenoris filio. *Armipotentis.*] sic dicitur Minerua, quia belli, id est armorum dea est. *Ripheus.*] Riphei mors, qui erat studiosissimus inter Troianos æquitatis. *Aliter.*] quia uisum, ut moreretur. et est indignatio: nam Ripheus erat dignus uita, propter æquitatem. *Infula.*] Infulæ sunt filamina lanea, quibus sacerdotes, postesq; templi uelantur. Martia ab Hortensio ad Catonem rediuit infulata, ut Lucanus meminit. *Meruisse.*] dimicasse. idē est merere, pugnare, dimicare. Silius, Nec requies æui nota, exanguesq; merendo Stant prima inter signa senes. *Vt caderem, Testor.*] me meruisse manu. nam qui fortiter pugnant, merentur mortem dignam militibus. Lucanus, Ære merent paruo. *Iphitus & Pelias.*] Quintilianus ait: Est & aliud repetendi genus, regreßionem uocant, quod semel posita iterat, & diuidit. Æneas fato euasisse à pugna testatur, cum debiles & senes superfuerint, qui prima pugna debuere cadere, nec cecidere, prohibente fato. *Clamore.*] bellico strepitu. *Ceu cætera.*] tam ingens pugna & atrox erat in regia Priami, ceu in nulla alia urbis parte pugnaretur. *Acta testudine.*] Testudo bellicum instrumentum instar testudinis, ad rumpendum muros. Silius, Tandem condensis arctæ testudinis armis Subducto Pœni uallo, cæcaq; latebra Pandunt prolapsam suffoßis mœnibus urbem. De materia ac tabulis testudo fit, corijs, aut cilicijs, aut centonibus tegitur, ne ignis noceat. intus trabes est adunco præfixa, ferroq; impingitur nimis ualidis lacertis, & non multis ictibus pertundit. nomen habet à testudine quadrupede: quia sicut illa profert & reducit in se caput, ita & hoc tormētum trabis, capite ferrato percutit, quod arietem appellant: ab eo quòd aries fronte, id est capite pugnat. *Acta.*] applicata muris. *Limen.*] domus. *Obijciunt.*] Græci. *Prensant.*] Græci. *Contra.*] Troiani contra Græcos fragmine turres & tecta defendebant, conuellentes ipsorū culmina. *Culmina.*] tecta domorū.

VAR. Lect. *Si quos obscura nocte, per umbram Fudimus insidijs, totaq; agitauimus urbe.*] Antiqui aliquot lib. Sub umbrā legunt. In Longobardico etiam legere est, Totamq; agitauimus urbem. *Clypeosq; ad tela sinistris Protecti obijciunt.*] Vetera aliquot exemplaria, Ac tela, legunt. Sunt & lib. antiqui in quibus Ad tecta scriptum sit. *Dardanidæ contra, &c.*] In antiquis aliquot lib. Turres & tecta, legas. Illud etiam dicendum, quòd in Mediceo lib. Tota domorum Culmina, legitur. *Auratasq; trabes.*] Sunt an

tiqui lib. In quibus stratasq; trabes legitur. Decora alta parentum, Deuoluunt.] In lib. aliquot antiquis, Decora illa legitur. Imas Obsedere fores.] In antiquis aliquot exemplaribus, Vnas legitur.

DON. Diuellimur inde.] Inde, inquit, diuellimur: hoc est, necessitate adacti uiolentiae, inuiti separamur ab eo loco, in quo certamen supradictum nobis fuerat. Quales uel quanti non inaniter posuit, a qualitate & quantitate ducens probationem laboris sui: hoc enim genere ostendit mori se uoluisse, sed fato uoluntati eius aduerso esse seruatu. Diuellimur inde, inquit: no dicit qui, uel quanti, uel quales. Iphitus & Pelias mecum.] Separandum est Diuellimur inde, separandum ab eo Iphitus et Pelias. Caeterum si iungatur Mecum, erit foedum: ut uideatur dixisse, Diuellimur inde mecum. Ecce duo soli remanserat cum Aenea: supra enim dixit necem caeterorum. ipsi uero duo quales fuerint, gloriae suae causa & ostentationis assignat. Quorum Iphitus aeuo Iam grauior, Pelias & uulnere tardus Vlyssi.] Amborum facta comparatione utrunq; monstrauit imbellem. Alter quippe grauior fuit aetate, alter et uulnere: hoc est, ambo quidem senes fuerunt, sed alterum debilitauerat grauius senium, & grauior aetas oppressa erat: alterum, qui aliquid forsitan posset, non tantum senectus implicauerat, uerumetiam uulneris causa. Quum igitur ostendat se tantum laborasse pro patria, ut dudum cu paucis fuerit, nunc solum se afferat effectum, ostedit se secundum praemissum iusiurandum, & certandi quantum posset habuisse affectum, & moriendi uoluntatem: neq; enim sperare uictoriam potuit, quum iam hominum & rerum omnium interitus extitisset. Protinus ad sedes Priami clamore uocati.] Non est locus iste pro transitu habendus: de superioribus enim pendet. Deniq; si subtrahantur uerba iurisiurandi, & quae dudum dicta sunt inferioribus iungantur, unus fiet sensus: descriptione enim pugnae recesserat, in qua ceciderunt Choroebus, Panthus, & caeteri. Dehinc dixit, Diuellimur inde, Iphitus & Pelias: ipse enim tertius, qui loquebatur. Si coniungamus ergo superioribus, Protinus ad sedes Priami clamore uocati: erit unum atq; coniunctum, ut sit, per illorum mortem & Panthi protinus inde diuellimur, Iphitus & Pelias clamoribus uocati mecum, qui ex domo Priami mittebantur. Vnde post iusiurandum non caput fecit, quasi nouae relationis: sed remeauit ad ea a quib. recesserat ut iuraret. Protinus ad sedes Priami mecu clamore uocati.] No specialiter uocati ab aliquo, sed clamor ipse suggerebat, subueniendu esse domui regis Priami. Hic uero ingentem pugnam, ceu caetera nusquam Bella forent, nulli tota morerentur in urbe. Sic Martem indomitum, Donaosq; ad tecta ruentes Cernimus, obsessumq; acta testudine limen.] Hic, inquit, ingentem pugnam cernimus, Martemq; indomitum cernimus, Danaosq; ad tecta ruetes cernimus, obsessumq; acta testudine limen cernimus. Tanta illic autem uis pugnae fuerat, tantaq; illo hostium multitudo confluxerat, quasi per caeteras regiones urbis nusquam pugnaretur, nulli caderet ferro. Ne frequenter poneret Cernimus, et turparet dictionem suam, semel posuit Cernimus: sed sicuti supra exposuimus, pro frequenter posito debet intelligi. Causa aute quae fuerit tanti certaminis, in aperto est: ibi enim fuit rex, uxor, ac liberi. Hi propter maiorem uictoriae gloriam aut occidendi fuerant, aut capiendi: praeterea quod illic sperarentur regales diuitiae auiditatem expleturae uictoris. Obsidebat limen eius testudo, Haerent parietibus scalae, postesq; sub ipsos nituntur gradibus, clypeosq; ac tela sinistris Protecti obijciunt, prensant fastigia dextris.] Manifesta descriptio: alij quippe obsidebant ante fores, quas fugere possent, qui clausi tenebantur: alij per scalas ad summa tendebant. Scuta, inquit, & gladios sinistris manibus tenentes, ac tegentes corpora sua, propter ea quae de summo iaciebantur: dextris uero nitebantur, ut tectorum fastigia occuparent. Fastigia aut tectorum, ut diximus, posuit, aut superiora parietum, quoniam paulatim ascendebant. Dardanidae contra turres, ac tecta domorum Culmina co uellunt.] Nostri, inquit, diruebant turres, & domorum ruinis pro telis utebantur. Causa autem diruendi haec ostenditur: constabat enim Toianos non recte agere ut domui regis manus infestas inferrent. Idcirco dixit, His se, quado ultima cernunt, Extrema iam in morte parant defendere telis.] Extrema iam in morte costituti, inquit, nullu iam sperantes fore superstite, cui deberet illa reseruari, diruebant, ne instantem uim possent uel morari faciendo, aut ultionem aliquam consequi de uiolentis. Interea quod scalas dixit, non tantum plures asseruit, uerumetiam docuit plurali numero dici oportere. docet hoc etiam Sallustius quum ait, Postquam unae atq; alterae scalae comutatae sunt. Haec ergo Graeci faciebant, redit ad Troianos. Auratasq; trabes ueterum decora alta parentum Deuoluunt.] Nulla pulchritudo locorum, nulla firmitas fuerat necessaria turrium atq; tectorum, ubi occurrebat salutis ultima desperatio. Hoc extrinsecus & in superioribus agebatur, redit ad ea quae extra fores uel intrinsecus agebantur. Ait enim, Alij strictis mucronibus imas Obsedere fores, has seruant agmine denso.] Qui in superioribus fuerant, iaciebant ponderosos ictus, ut scutorum testudinem rumperent: qui autem fores interius obsederant, obseruabant paratis ad necem mucronibus, ut si hostes aditum perforassent, in ipsis ingressibus mactarentur. Instaurati animi regis succurrere tectis, Auxilioq; leuare uiros, uimq; addere uictis.] Costitutae, inquit, in periculo manifeste debuit domui regiae subueniri: & licet uires ex praecedentib. defecissent, tamen res ipsa fouebat animi affectum, & nouitatem quandam uirium suggerebat. Oportuit enim foueri, qui pro ea certabant, ipsorumq; animos solatio nostrae opitulationis attolli. Vult ostendere se laborantibus subuenisse, sed quemadmodum id facere potuit obsessis foribus domus Priami, & ingenti eo collecta armatorum manu, utiq; non incassum fuerat referendum: potuit enim no credi factum, quum obstarent multa contraria. Limen erat, caecaeque fores, & peruius usus Tectorum inter se Priami, postesq; relicti A tergo, infelix qua se, dum regna manebant, Saepius Andromache ferre incomitata solebat Ad soceros, & auo puerum Astyanacta trahebat.] Praebuit mihi adeundi facultate locus, cuius cognitionem habere potui, utpote Priami & ciuis & gener. Idem ex hac causa incognitus hostibus, quod a tergo domus relictas fores habuisset. Relictas dixit, & a tergo: quicquid enim post dimittitur, relictum manet ac desertum, ut alio loco positum est: Cui pauca relicti Iugera ruris erant. hoc est, deserta. Vsq; adeo inaccessa illa pars fuerat, ut Andromache post infelix facta ex mariti sui Hectoris morte, manente adhuc regni fortuna, ire saepius soleret ad soceros, Priamum scilicet & Hecubam, qui ipsum genuerant Hectorem, et secum Astyanacta filium trahere, quia deerat qui iuuaret aut ipsam aut puerum. Consideranda sunt interea sigillatim uerba, quae tantam habent uirtutem, ut expri

A exprimant reuera remotum fuisse locum illum ab hominum accessu. Limen erat, hoc est, fuit ostium: cæcæq; fores, non quod fores cæcæ, (neq; enim oculos habere potuissent) sed quæ sic fuissent institutæ, ut prætereuntes has uidere non possent, & peruius usus tectorum Priami. Celebrabatur earum usus, sed ab ijs qui interius commanebant. Hæc descriptio ostendit duas domos fuisse coniunctas: unam in qua Priamus, alteram uero in qua Hector commanebat. ut transiretur ex una ad alteram, fores dabant occasionem, quæ ob hanc causam fuerant factæ, ut essent notæ comanentibus, extraneis uero incognitæ. Hunc locum cum pronunciamus, sic debemus ordinare, A' tergo, ut à tergo sint limen & postes, nō relicti à tergo. Dubium enim non est à tergo fieri, quicquid fuerit relictum. Quà se, dum regna manebant, Sæpius Andromache ferre incomitata solebat Ad soceros, & auo puerum Astyanacta trahebat.] Tam in abstruso et abdito fuerant constitutæ, ut per has Andromache nullis in obsequio comitibus, hoc est, deductoribus, ut matronam & nurum regis adhuc florentissimi decuit, non semel, sed sæpius transiret

B ad soceros: faciens hoc sine pudoris & uerecundiæ detrimento, utpote quæ iret per secretum locum, ad personas religione satis ac necessitudinis ratione coniunctas. Huius loci tanta etiam proximitas fuit, ut Astyanacta filium suum admodum paruulum nō iuuantibus baiulis, sed ipsa ad auum propria manu retinens traheret: nec ipse fatigaretur, licet maternis gressibus æquari non posset, neq; illa sentiret laborem, quæ non magni roboris trahebat infantem. Euado ad summi fastigia culminis.] Scilicet, quà se Andromache ferebat ad soceros, nec uidebatur ab aliquo. Ego, inquit, euado ad summi fastigia culminis, hoc est, uadendo & ascendendo peruenio ad fastigia culminis summi. Tela manu miseri iactabant irrita Teucri.] Illo, inquit, perueni, unde nostri satis instanter tela iaciebant, sed frustra. Testudo enim superius descripta telis ipsis adimebat effectum. Dicit iam consilium suum, quod suggesserat necessitas pro ratione loci, ac temporis, et personarum. In summo enim fuerunt, qui hostes in imo positos impediret, & propter testudinem frustra pugnabāt. Opportunum ad obtinēdum fuit, si prouideretur aliquid, quod non qualicunq; ictu testudinem læderet, sed opprimeret pondere. Turrim in præcipiti stantem, summisq; sub astra Eductā tectis, unde omnis Troia uideri, Et Danaum solitæ naues, & Achaica castra, Aggressi ferro circum, quà summa labantes Iuncturas tabulata dabant.] Meritum turris dicitur, sed iam solitis officijs non necessaria. Omnis enim felicitas Troiana conciderat: contemnenda proinde fuerat, quæ cum ipsis defensorib. suis mox fuisset arsura. Hanc, inquit, petimus ferro, et abscissis iuncturis omnibus, quæ magnitudinem tantæ altitudinis retinebant, Conuellimus altis Sedibus, impulimusq; ea lapsa repente ruinam Cum sonitu trahit, & Danaum super agmina late Incidit.] Ecce profuit Æneæ consilium, quod repentinum & insperatum ruinæ pondus adiuuit. Huius, inquit, cōcidens magnitudo Danaum super agmina latè incidit. Quod dixit Latè, potuit fieri ut ruina illa super plurimos cecidisset, perindeq; non paucos necasset. Icirco posuit Danaum super agmina, ut hoc dicendo consilium suum præferret, & inuentum. Ast alij subeunt.] Hoc ipsum, inquit, hostium multitudo frustrata est, alij quippe continuò successerunt. Nec saxa, nec ullum Telorum interea cessat genus.] Scilicet quibus expugnaretur recentior multitudo. Vestibulū ante ipsum.] Vestibulum primam ianuæ partem posuit.

LIBER

Instaurati animi.] Hinc ostenditur eos superius defecisse, quod supra non dixit. Leuare.] iuuare. Vimq;.] uirtutem: ut Sallust. Sed nostra omnis uis in animo et cor-

C pore sita est. Victis.] qui uincebantur: ut, Et qua uectus Abas. Limen erat.] Contra illud, Obsessis foribus, quemadmodum ingressus sit. & dicit Per posticum, quod generis est neutri: ut Horat. Flaccus, Atria seruantem postico falle clientem. nam si generis fœminini legeris postica, augurale est: ut antica, postica. Cæcæ.] non omnibus notæ. Vsus tectorum.] Verbum iuris, uia, actus, usus. Infelix.] Ad præsens tempus retulit Infelix. Dum regna manebant.] Dum, donec: absolutus est sensus. Alij tamē Cum legunt: sed Cum manebāt, quomodo dicimus? cum cōstet Manebāt modum esse indicatiuū. Hoc ergo sciendum est, quia quando coniunctiuus modus est, aliquid iungi aut subaudiri debet: ut, Cum uenirem, uidi illum. Si autem Cum ueniebam dicimus, aut modus pro modo est, hoc est, indicatiu. pro coniunctiuo: aut Cum, non erit coniunctio, sed aduerbium temporis, & significat, Tēpore quo ueniebamus. Ad soceros.] Priamum & Hecubam. Quare ad soceros, cum socer et socrus dicatur? Soluitur, quia quæ ex diuersis potiora sunt, ad suum genus clausulas stringūt. An quia omnes qui ad socerū pertinēt socrus sunt; soceros ad præsens tempus retulit, uel ad Priamum, uel ad Hecubā? Dices, præponderato sexui respondit, hoc est, masculini

Instaurati animi regis succurrere tectis,
Auxilioq; leuare uiros, uimq; addere uictis.
Limen erat, cæcæq; fores, & peruius usus
Tectorum inter se Priami, postesq; relicti
A' tergo: infelix quà se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, & auo puerum Astyanacta trahebat.
Euado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri iactabant irrita Teucri.
Turrim in præcipiti stantem, summisq; sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troia uideri,
Et Danaûm solitæ naues, & Achaica castra:
Aggressi ferro circū, quà summa labantes
Iuncturas tabulata dabant, conuellimus altis
Sedibus, impulimusq; ea lapsa repentè ruinam
Cum sonitu trahit, & Danaûm super agmina latè
Incidit. ast alij subeunt: nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus:
Vestibulū ante ipsum, primoq; in limine Pyrrhus
Exultat telis, & luce coruscus ahena.
Qualis ubi in lucē coluber mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positis nouus exuuijs, nitidusq; iuuenta,
Lubrica conuoluit sublato pectore terga,
Arduus ad solem, & linguis micat ore trisulcis.
Vnà ingens Periphas, & equorū agitator Achillis
Armiger Automedon: unà omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammas ad culmina iactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni

Limina perrumpit, postesq; à cardine uellit
Aeratos: iamq; excisa trabe firma cauauit
Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intus, & atria longa patescunt.
Apparent Priami, & ueterum penetralia regum,
Armatosq; uident stanteis in limine primo.
At domus interior gemitu, miseroq; tumultu
Miscetur, penitusq; cauæ plangoribus ædes
Fœmineis ululant. ferit aurea sidera clamor.

lino. Trahebat.] Quasi puerū: ut, Paruumq; nepotem Ipsa trahit. Euado.] E uacat, ut emortu9. Sane minus est Hâc, id est, hâc euado. Iactabant.] id est, spargebāt, quasi nihil profutura. In præcipiti.] In alto, unde quis potest in præceps dari. sequitur enim, Sub astra eductam. Solitæ naues.] Participium sine uerbi origine. Soleo enim naturale est, quod præterito caret. Castra.] Vbi exercitus sit, ibi castra dicuntur: unde est, Nos castra mouemus. ut, Velorū pandimus alas. Summa.] suprema. ut supremum summum dicimus: ut, Prò supreme Iupiter. Labantes.] faciles ad resolutionem. & est ordo, Turrim cōuellimus, impulimusq;. Telorum interea cessat genus.] Bene addidit Genus. Telum enim dicitur secundum græcam etymologiam, ἀπὸ τῦ τηλόθεν, quicquid longè iaci potest: quanquam legerimus de gladio, At non hoc telum mea quod ui dextera uersat. sic Græci βέλος dicunt, ἀπὸ τῦ βάλλειν. & sequitur, Consurgit in ensem. Dictum autem telum, à longitudine: unde & mustelam dicimus. Vestibulum ante ipsum.] Vestibulum dicitur prima ianuæ pars. Dictum autem, uel quòd ianuam uestiat, ut uidemus camerā duabus sustentatam columnis: uel quoniam Vestæ consecratum est. Vnde nubentes puellæ limen non tangunt, ne numini dicatum locum calcantes sacrilegium cōmittant. Lucanus: Translataq; uetat contingere limina planta. Singula enim membra domus sacrata sunt dijs: ut culmina dijs penatibus, maceries quæ ambit domum Herceo Ioui. Pyrrhus.] Pyrrhus dictus à colore comæ, qui latinè byrrus dicitur, à colore quo tingebatur: ita & Sallustius, Crispus. Gramina pastus.] Legimus &, silua Pastus arundinea. nam illud aliud est, Pascuntur uerò siluas. Sed sciendum est, quòd licet hoc in usu sit, rarum tamen est apud antiquos. Pastus autem, pro Qui pascebatur: quia, ut suprà diximus, in hoc latinitas defecit. Bruma.] Id est, hiems. Dicta autem bruma, quasi βραχὺς ἡμέρα: id est, breuis dies. Est autem (ut hic indicat locus) generis fœminini, numeri sing. Lubrica terga.] Lubricum dicitur & quod labitur, dum tenetur, ut piscis, serpens. & locus in quo labimur: ut, Sese opposuit Salio per lubrica surgens. Periphas.] Vltima accentū non habet, ne fœmininū sit: nec tertia à fine, quia nouissima longa est. Ergo Ri habebit accentum. Armiger Automedon.] Pyrrhi: nam Achillis auriga fuit. Scyria pubes.] A' Scyro insula, una de Cycladibus, in qua Lycomedes fuit pater Deidamiæ. Succedunt tecto.] Pro Sub tectū cedunt. & est figura, quia mutatus est casus. Bipenni.] Hoc nomen seruauit antiquitatem, quia ueteres Pennas dicebant, non pinnas. Vellit.] non deiecit. nam sequitur paulo post, Labat ariete crebro. sed & Mouet: ut, Cynthius aurem Vellit, & admonuit. Ingentem fenestram.] Epitheto, ut solet, auxit ταπείνωσιν. Armatosq; uident stanteis.] Vt suprà, Strictis mucronibus imas Obsedere fores. At domus interior.] De Albano excidio translatus est locus. Tumultu.] Tumultus dictus, quasi timor multus. unde alia bella dicta sunt: Italicus tumultus. Bene autem addidit Misero, quia est etiam terribilis. Miscetur.] perturbatur; ut, Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto Misceri'ue putet. A

Cauæ ædes.] tecta camerata. Ædem autem numero singulari de templo tantùm dicimus, plurali & de domibus et de templo. Si aliter legeris, usurpatum est, ut mella, hordea. Ferit clamor.] Secundum Philosophos, qui dicunt uocem corpus esse, bene Ferit dixit: nam et fluuius habet mugitum, res incorporalis.

POM. Sab. Animi.] instaurati Troianorum succurrere Priamo et domui. uel succurrere, pro succurrebant. Vim.] uirtutem. uirtus uis est, ab ea uirtute uir dicitur. Limen erat.] Occultæ erant fores, & aditus Priami, & inter se tantum permeabilis, quia Andromache solebat deferre nepotes ad Priamum. Infelix.] Ad præsens tempus aspexit. Andromache.] filia Echionis Thebarum Ciliciæ, uxor Hectoris: ex ea duos habuit filios. alter Astyanactes, alter Laomedon nuncupati sunt. Turrim.] conuellimus & impulimus nos Troiani, aggressi ferro turrim altissimam, quæ cecidit supra Græcos. B Videri.] solita erat. Solitæ.] erant. Qua summa.] turrim ea parte aggressi sumus, qua tabulata dabant. Labantis.] faciles ad labendum, & resoluendum iuncturas. Incidit.] lapsa turris. Vestibulum.] Vestibulum prima pars ianuæ, dictum à uestienda ianua: uel, ut Ouidius putat, à Vesta: quia illa potissimum pars in ædificio Vestæ cōsecrata est. ideo puellæ cum nubunt, non tangunt pede uestibulum, ne maculent sacrum. unde Lucanus, Translataq; uetat contingere limina planta. reliquæ partes domus sunt sacræ dijs Penatibus. agger, uel maceries, quæ ambit domum, est sacra Ioui Herceo. Pyrrhus.] Achillis & Deidamiæ filius. Ahena.] quia armatus erat. Qualis.] de serpente renouato, & emergente è terra, comparatio est, ut ita sit Pyrrhus. Lubrica.] facilè labentia. Scyria pubes.] Scyros insula est una è Cycladibus, regnum Lycomedis, in cuius domo inter puellas latuit Achilles. Succedunt.] Pyrrhus & reliqui. Armiger Automedon.] C Tres erant semper in Achillis tentorio carissimi: Patroclus amicitiæ uinculo carus, filius Menœcij: Phœnix magister morum, Amyntoris filius: & auriga Autumedon. Bipenni.] Securis est bipennis utranq; habens aciem, ut Quintilianus libro primo asserit. Errant, qui à pinnis duabus hoc esse nomen existimant, & pinnas auium dici uolunt. Sergius ait, antiquos dixisse pennas, et bipennem seruare antiquitatem. Columella pinnas murorum dicit: sed nihil refert, an pennas, an pinnas dicas. Bipennis est lata securis, ut fulmen bisculum, & trisulcum, id est, habens latum sulcum igneum. Et bilinguis pro fallaci, & qui diffusè uaria loquitur. Bidens non à duobus dentibus, sed acutis & grauibus. bipennis, à pendendo, id est, librando. Æratos.] quia æneæ portæ regiæ Priami. Aurea.] id est, pulchra. Sidera.] si pro laquearibus, reboat & ferit: si pro aere, tunc secundum naturam, quia omnis sonus, id est uox, percutit aerem.

VAR. Lect. Ea lapsa repentè.] In plerisq; lib. absq; pronomine illo legitur Elapsa, quod nequaquam placet. Lubrica cōuoluit sublato pectore terga.] In perueteri quodam libro scriptum animaduerti, Sublato pectora tergo. Sed longè melius, Lubrica terga. quod Seruius etiam agnoscit.

Limq;

A Iamq; excisa trabe, firma cauauit Robora.] In perueteri libro Longobardico, Cauabat, habetur.

DON. Primoq; in limine Pyrrhus Exultat.] Ferocem naturam hominis monstrat, uel eius qui plenæ uictoriæ fiduciam gereret. Sic enim Priami domus possessa fuerat, ut ad ipsum limen & uestibuli prioris ingressum non tantum intrepidus, uerùm etiam exultans Pyrrhus peruenisset. Telis & luce coruscus ahena.] erectus animo, & conspicuus munimentis armorum. Quales ubi in lucem coluber mala gramina pastus, Frigida sub terra tumidũ quem bruma tegebat, Nunc positis nouus exuuijs nitidúsque iuuenta, Lubrica conuoluit sublato pectore terga Arduus ad solem, & linguis micat ore trisulcis.] Descripturus hostem natura ferum, ætate insolẽtem, & successibus prosperis superbum, ipse quoq; Æneas hostis animum in aduersarios gerens, quali nunc animali credidit comparandum? Sic, inquit, sæuiebat, ut serpens qui uomit uenena, qui nescit aliquando misereri, qui captat tempora qui bus procedat aut lateat: qui se tunc putat esse formosum, cùm emergit ex latebris. Hæc comparatio in deformationem proficit Pyrrhi: nam ut serpens non uirtuti, sed ueneno confidit, ita & huic non arma ad capiendam uictoriam, sed insidias asserit profuisse: nec unquam in prælijs uisum, nisi tunc cùm alienis dolis procurata uictoria est. Vnà ingens Periphas, & equorum agitator Achillis Armiger Automedon, unà omnis Scyria pubes.] Omnes isti quid faciebant, qui iuncti fuerant Pyrrho? Succedunt, inquit, tecto, et flammas ad culmina iactant.] Virtutem dicit, artemq; mittentium flammas ex inferiore parte ad altissima culmina tectorum. Ipse inter primos correpta dura bipenni Limina perrumpit.] Correpta bipenni, hoc est properanter bipenni rapta, perrumpebant dura limina, hoc est fortia, & quæ facilè superari non possent. Potest tamen uideri Bipennẽ duram dixisse, hoc est idoneam, quæ tanti roboris fores perrumpere potuisset. Deniq; addidit, Postesq; à cardine uellit Æratos.] Vt appareret duram speciem fuisse necessariam, quæ firmitatem æratorum postium posset euincere. Iamq; excisa trabe, firma cauauit Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram.] Ecce quantum ualuit bipennis fortitudo: C uicit, quod putabatur uinci non posse. Allusit autem de hostio ad fenestram. Cæterùm cauernam dicere debuit factam: In ostio, inquit, fenestra facta est, non qua posset totus homo ad interiora pertẽdere, sed per quam interim cerneretur oculis, quid interius ageretur. Apparet domus intus, & atria longa patescunt. Apparent Priami et ueterum penetralia regum, Armatosq; uident stantes in limine primo.] Fenestra illa totum, quod prospectibus hostium negabatur, ostendit. Videbatur quippe quicquid interius fuit, uidebantur in ipso uestibulo obseruantes armati. At domus interior gemitu, miseroq; tumultu Miscetur, penitusq; cauæ clangoribus ædes Fœmineis ululant, ferit aurea sidera clamor. Tum pauidæ tectis matres ingentibus errant, Amplexæq; tenẽt postes, atq; oscula figunt.] Crescente desperatione et intercepta spe clausæ antea domus, plangebant fœminæ omnes, quæ interius clamoribus atq; ululatibus prodebant hostibus extremã formidinem suam, quæ res utiq; accedebat hostes, ut perficerent intentionem suam. Denique sequitur: Instat ui patria Pyrrhus.] Quis enim non prouocaretur ad effectum plenissimum rerum, audiendo talia, & uidendo? Descriptio autem domus atq; eius amplitudo non frustra narrata est, in qua non tantum ædificiorum ambitio præferebatur, uerumetiam monstrabatur nobilitas, & superior felicitas Priami: dixit enim, Apparent Priami & ueterũ penetralia regũ: ut ostenderet regnũ, quod Priamus tenuit, per maiores eius ad eum succedẽdo peruenisse. Quãti autẽ doloris fuit una nocte concidisse penitus, quod per infinitos reges multis etiã seculis floruerat? Armatosq; uident stantes in limine primo.] Ipsi sunt, de quib. dixit, Imas Obsedẽre fores. Nec claustra, nec ipsi Custodes sufferre ualent, labat ariete crebro Ianua, et emoto procũbunt cardine pòstes.] Cùm eo magis Pyrrhus insisteret, quia uiderat armatos interius, et euertẽdis forib. operã daret maiore ui, nec claustra, nec custodes qui intus aderant, nec postes ipsi poterant ferre hostes. Postes etiam possumus accipere, quoniam alio nomine etiam custodes appellantur, dicti à custodiendo: ipsis enim nitentibus ianua custoditur, et firma stabilisq; perdurat, & quicquid in omni domo est, plena fide seruatur. Omnia itaq; cùm deficerent, cum ipsis euersa postibus ad plenum obtinente uiolentia ceciderunt. Fit uia ui, rumpũt aditus, primosq; trucidant Immissi Danai, & latè loca milite complent.] Vis, inquit, ianuam patefecit, uis aditum dedit ad interiora tendendi, cæsis quàm primùm qui in ipso uestibulo primi uiolenteis occurrerãt. Non sic aggeribus ruptis cùm spumeus amnis Exijt, oppositasq; euicit gurgite moles, Fertur in arua furens cumulo, camposq; per omnes Cum stabulis armenta trahit.] Comparatio, qua melius possit aduerti, qualis illa uis fuerit Pyrrhi, qualis etiam cæterorum, in torrentis comparatione, qui immensos aggeres & firmissimas obices rumpit, & ita effusus sæuit, ut quicquid inuenerit perdat aut rapiat. Potiorem uult extitisse uiolentiam dicendo, Non sic aggeribus ruptis cum spumeus amnis Exijt, oppositasq; euicit gurgite moles. Vidi ipse furentem Cæde Neoptolemum, geminosq; in limine Atridas.] Vidi, inquit, furore plurimos hostium ferri, & infinitorum non satiari supplicijs.

SER. Aurea sidera.] Multi ad laquearia referunt, quod fultum est. Pauidæ.] Pauidus est semper timens, pauens ex causa: ut supra, furiatus & furiosus. Modò pro pauentibus pauidos posuit. Amplexæq; tenent postes.] Apollonij locus, in quo inducitur Medea patriam salutasse, domum relinquens. Vi patria.] Secundum fidem generis fuit ut, Stirpis Achilleæ fastus. Item de Hercule, Salue uera Iouis proles. Cardine.] A' cardine. Non sic aggeribus.] Vult ostendere grauius uastatã Troiam, quàm agri fluuiorũ eruptione uastentur. Et sciendum comparationes aut pares esse, aut minores,

Tum pauidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæq; tenent postes, atq; oscula figunt.
Instat ui patria Pyrrhus: nec claustra, nec ipsi
Custodes sufferre ualent. labat ariete crebro
Ianua, & emoto procumbunt cardine postes.
Fit uia ui, rumpunt aditus, primosq; trucidant
Immissi Danai, & latè loca milite complent.
Non sic aggeribus ruptis cùm spumeus amnis
Exijt, oppositasq; euicit gurgite moles,
Fertur in arua furẽs cumulo, cãposq; per omneis
Cum stabulis armenta trahit. uidi ipse furentem
Cęde Neoptolemũ, geminosq; in limine Atridas.

Vidi Hecubam, centũq; nurus, Priamũq; per aras
Sanguine fœdantem quos ipse sacrauerat ignes:
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro, spolijsq; superbi
Procubuêre. tenent Danai, quà deficit ignis.
Forsitan & Priami fuerint quæ fata requiras·
Vrbis ubi captæ casum, conuulsaq; uidit
Limina tectorũ, & mediũ in penetralibus hostẽ,
Arma diu senior desueta trementibus æuo
Circundat nequicquã humeris, & inutile ferrum
Cingitur, & densos fertur moriturus in hostes.

res, aut similes, aut cõtrà. In similitudine comparatio ultrò negatur, ut hoc loco, uel illic, Non tã præcipites, bijugo certamine campum Corripuêre, ruuntq; effusi carcere currus. Huic contrarium est, Si parua licet componere magnis. Spumeus.] Pro spumosus. Exijt.] Dicimus & Exiuit: sed u subtrabit Vergil. ut breuẽ faciat sequẽte uocali. Cumulo.] augmento. Vidi ipse furentẽ.] Vt, Quæq; ipse miserrima uidi. Geminos.] More suo, fratres: gemini enim sunt non duo, sed simul nati, ut suprà diximus. Centumq; nurus.] Aut finitus est numer9 pro infinito: aut certè ideo Centum, quia barbarorum fuit, non singulas coniuges habere, sed plures. Aut illud dicit, centum nurus, id est plures fœminas. ut Lucan. Cultus gestare decoros Vix nuribus rapuêre mares, hoc est, fœminis. Aut nurus, nouas nuptas: ut ætatis hoc nomen sit, non affinitatis. Aut, centum per aras. licet incongruum sit, quia sequitur: Hæc ara tuebitur omnes. et unus per centum aras occidi non poterat. Est autem hæc plena affectuũ & doloris repetitio. Quos ipse sacrauerat ignes.] Vt, Et religiosa deorum Limina. per quod latenter ostenditur nil prodesse relligionem. Fœdantem.] Hoc est, cruentantem. Quinquaginta illi thalami.] illi, pro illic. Thalami celebrati ab Homero, πεντήκοντ' ἔνεσαν θάλαμοι ξεστοῖο λίθοιο πλησίον ἀλλήλων δεδμημένοι. ἔνθα δὲ παῖδες κοιμῶντο Πριάμοιο παρὰ μνηστῇς ἀλόχοισι. Et bene de thalamis uerum expreßit numerum: potest enim unus thalamus plures habere coniuges. & est zeugma, quinquaginta thalami procubuêre. Barbarico postes auro.] Id est, aut multo, aut uerè barbarico: quia πλησμονὴ τῶν βαρβάρων. Spolijs superbi.] Hoc fuit moris antiqui, ut ipse in 7. Captiui pendẽt currus, curuæq; secures, Et cristæ capitum, & portarũ ingentia claustra. ideò bene dixit, spolijs superbi. Forsitan & Priami fuerint quæ fata requiras.] Bono usus est ordine, ut antè Reipublicæ, post regis interitum, inde priuati, hoc est, sua fata narraret. Hoc est, multa super Priamo rogitans. De morte autem Priami uariè lectum est. Alij dicũt quod à Pyrrho in domo quidem sua captus est, sed ad tumulum Achillis tractus, occisusq; iuxta Sigæum promontorium. nam & in Rhœteo Aiax sepultus est: tunc eius caput conto affixum Pyrrhus circuntulit. Alij uerò, quòd iuxta Hercæi Iouis aram extinctus sit, dicunt. Vnde Lucan. Hercæas monstrator ait non respicis aras. Dictus autem Iupiter Hercæus, quia ara eius erat intra aulam & septũ parietem ædificata, quod græcè ἕρκος dicitur. Et hãc opinionem plenè Vergilius sequitur. licet etiam illam prælibet, ut suo indicabimus loco. Medium hostem.] ὑπαλλαγή, pro in medijs ædibus. Si autem Medijs legeris, non stat uersus, nisi excluso S: ut, Inter se coijsse uiros & decernere ferro. Et bene Priamum non nisi in extremis armat periculis, ut magis irritet hostem in necem suam, nõ ut defendat aliquem. Trementibus æuo.] non timore. Circundat.] Non aptè sibi cohærere facit, sed potius oneri sumit. Inutile ferrum.] ipse inutilis. ferrum enim de
POMi bis est, quæ à coniunctis sumunt epitheta: ut uenenum.
Sabi. Postes.] domus. Oscula figunt.] Mulieres exoscu

lantur postes, cum eijciuntur domo. A Vi patria.] potentia & fortitudine: ut, Pyrrhus Achilleides animosus imagine patris. Ariete.] id est, testudine. nam caput ferratæ trabis arietem appellãt, de quo suprà. Non sic aggeribus.] Comparatio de amne, ut sit: grauior erat hæc ruina, quàm ea quæ procedit ex impetu aquæ, cui omnia cedunt. Fœdantem ignes.] quos ipse sacrauerat. Thalamos, ponit pro cubiculo. hunc numerum dicit, quia Priamus multos habebat filios. Barbari pro facultate capiunt uxores. Barbarorum reges modũ in uxoribus non habent. ideò suprà, Centum nurus. Postes auro.] ædificia primi mortalium ornauerunt reges Assyriorum. Quæ.] mors. Vti.] postquam. Medium hostem in penetralibus.] id est, hostes in medijs penetralibus. Desueta.] B propter senectutem. Inutile.] propter senium.

VAR. Lect. Emoti procumbunt cardine postes.] Nonius Marcellus Emoto agnoscit. Spes tanta nepotum.] Sunt qui dicant in lib. aliquot antiquis scriptum esse, Spes illa nepotum. Et medium in penetralibus hostem.] In libris antiquis legere est, Medijs in penetralibus. Mediceus tamen liber, & alij, Medijs penetralibus, absq; In præpositione legunt. Densos fertur moriturus in hostes.] In antiquis aliquot exemplaribus, Ad hostes, legitur, non ineptè.

DON. Vidi Hecubam, centumq; nurus, Priamumq; per aras Sanguine fœdantem quos ipse sacrauerat ignes: Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum, Barbarico postes auro, spolijsq; superbi Procubuêre, tenent Danai quà deficit ignis.] Vidi, inquit, multa indigna: illic enim fuit auxilium præbens domui regis. Inde contigit, ut malorum omnium spectator esset, qui uenerat defensurus, ut responderet illi parti, quà dixit in libri istius capite: Quæq; ipse miserrima uidi. & est genus propositionis: nam dicturus est Priameiæ mortis exitium, ut ostendat, quomodo aras & C ignes, quos ipse aliquando sacrauerat, fœdasset sanguine suo. Tenent Danai quâ deficit ignis. non dixit, tenent Danai quâ ignis non fuit, sed quâ deficit, ut ostenderet omnia iam fuisse consumpta. Ignis enim ubi habuerit quod absumat, uiget. Absumptis autem, quibus nutriebatur & uigebat, ualere non potest. Illa ergo parte ibant Græci, qua ignis deficeret: neq; adhuc supererat, quod ardere posset. Exponamus nunc, quæ in hunc locum tractanda distulimus. ait enim: Vidi ipse furentem cæde Neoptolemum, geminosq; in limine Atridas. Et est, uidi Neoptolemum, uidi geminos Atridas, ubi intelligitur uidi. Sed & Atridas debemus furentes intelligere, ut Neoptolemum. Vidi Hecubam, centumq; nurus, Priamumq;. hîc quoq; ter accipiendum est Vidi: ut sit, uidi Hecubam, uidi nurus, uidi Priamum. huc usq; intelligendũ est uidi. quod ipsum noluit crebrò ponere, ne inferret dictioni fœditatem. Item dixit, Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum, Barbarico postes auro, spolijsq; superbi Procubuêre. sicuti ad omnia aptatum est uidi, ita & in cõmunibus respondet procubuêre, hoc modo: Procubuerunt, inquit, quinquaginta thalami cum tanta nepotum spe, procubuerunt & postes

barbarico

A barbarico auro superbi, & spolijs. Auru barbaricu ad ornatum postium pertinet, eorumq; fabrica, qua fuerant superbi. Fabrica aūt barbarica, ut nomē sit artis: opus quippe quod barbaricū dicitur, cæteris præstat. Item spolijs superbi, id est, gloriā ostēdentes prætereuntib. eorū dominorū, qui illa pugnando atq; uincendo detraxissent hostib. superatis. Superbi ergo ornatu artis atq; materiæ, superbi etiā spolijs. Forsitan & Priami fuerint quæ fata, requiras.] Vtitur referens magno compendio: ut quòd sciebat quæri potuisse, sponte ingerat, prius quàm expectet interrogationē. Mala enim sua, et plena crudelitatis, uel maxime tempore quo quies omnibus optabatur, debuit maturius facto fine cōcludere. Forsitan, inquit, & Priami fuerint quæ fata requiras.] dicendo Et Priami, ostendit omnes quorū suprà meminit, esse consumptos. Ilicet iā dixerit omnia procubuisse, dixerit etiam Priamū ipsum interisse, cum aras fœdasset sanguine suo: tamen nō hoc idem repetit, sed ordine nunc & genus mortis eius exponit, & indignum exitū uitæ, fortunamq; eius miserabile memorat.

Vrbis uti captæ casum, cōuulsaq; uidit Limina tectorū, et
B mediū in penetralibus hostem.] Crescentiū malorum ubi sic fieri uidit augmēta, ubi nihil iam nisi captiuitas superesset: capta enim ciuitate, quid restabat spei? Accessum est ad limen domus, sumpsit augmentū desperatio. Hostis non tantum ingressus, uerumetiā usq; ad penetralia peruenit, quod fuit extremū. Quid facere debuit sapientissimus rex, nisi captiuitatem indignā qualicunq; mortis exitu præuenire? inferre sibi manus nec poterat, nec audebat. Arma diu senior desueta trementib. æuo Circundat nequicquàm humeris, et inutile ferrū.] Bis accipiendū est Circundat: ut sit, circundat arma, circundat ferrū. Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.] Visum est & arma capere, non ut iniret pugnā, aut certando uictoriā quæreret, sed ut in armis positus, pro integro & forti procumberet. Desueta trementibus æuo Circundat nequicquàm humeris, & inutile ferrū.] Et personā et res inutiles posuit, nam diu desueta arma: hoc est, quæ in usu esse desierāt superueni ente domini senectute, perindeq; otiosi & fessi: ac per hoc uetustate corrupta, humeris antiquitate dissolutis imposuit, & inutile ferrū, quod absumpsisset rubigo
C longi temporis. His gestis Cingitur: hoc est, armaturi, & quasi certaturi specie in cōfertos hostes moriturus egreditur. Iste usq; adeò affectum moriēdi habuit, ut unus senex otio quoq; longissimo dissolutus desuetudine torpidus, isset in hostes densos, autorem suæ mortis facilè inuenturus in plurimis. Hoc loco pleriq; errantes putant, Priamū amentia quadam ductum hoc, uel temeritate fecisse, quod fecit consilio & singulari prudentia, qua uti solent in extremis sapientes: ut moreretur potius, quàm captiuitatis ludibrijs subiaceret. Sed falluntur isti discedentes ex subiectis. Poeta enim diuino ingenio præditus, loca semper ac tempora personasq; pertractans, dedit uiro prudentiam, & in aduersis aptissimam consilij definitionem: quoniā hostes obtinuerant patriam, possederant domum, penetralia quoq; diripiebāt. Temporis in personam mulieris alia sententia fuit, quæ pro ingenio fœminei sexus arbitrata uirum suum turbatum ex præsentibus amentia ferri. † † † Quæ mens tam dira, miserrime coniunx, Impulit his cingi telis? aut quò ruis? inquit. Non tali auxilio, nec defensorib. istis Tempus eget, non si ipse meus nunc afforet Hector. Huc tandem concede, hæc ara tuebitur omnes, Aut moriere simul.] Tractauit Hecuba personam senis non conuenire laboribus belli, existimans illum uincendi causa ueluti certandi stimulo prouocari. Arma certe ipsa rubigine ac uetustate & desuetudine corrupta, nullo dimicaturi commodo profutura. Non posse à sene defendi patriā illo uel maxime tempore, quo iuuenes et fortissimi perierāt. Nec loci esse fiduciā, quū iam hostes in ipsis domus penetralib. degerent. Non tantum ipsum perditis omnibus subuenire nō posse: sed ne ipsum quidē Hectorē, si etiā tunc mānsisset incolumis. Huc tandē cōcede, hæc ara tuebitur omnes, Aut moriere simul.] Aliquid numinis ara ista retinet, oēs faciet saluos: aut si nihil ualuerit, omnes pariter moriemur. Sic ore effata recepit Ad sese, & sacra longæuum in sede locauit.] Cuius ætatis fuit, uel qualiū uiriū, inde apparet, quando hunc mulier anus ab incepto reuocauit, & in sacra sede constituit. Ecce autē elapsus Pyrrhi de cæde Polytes, Vnus natorū Priami, per tela, per hostes, Porticibus longis fugit, et uacua atria lustrat Saucius. illū ardens infesto uulnere Pyrrhus Insequitur, iam iamq; manu tenet, & premit hasta. Vt tandē ante oculos euasit & ora parentum, Concidit, ac multo uitam cum sanguine fudit.] Fortunam Priami, quām suprà posuit poeta, describit. Voluit enim mori, occurrit uxor ne fieret, sed casus attulit uiā pereundi. Polytes quippe unus ex filijs eius, Pyrrhi uulnere letali percussus, seruauit ex euentu animam, donec ad conspectum parentum fugiens perueniret: sed urgente hoste, & ita imminente, ut alio ictu saucium grauius premeret, concidit, & mortuus est. Hic poeta definit animā esse sanguinem, aut in sanguine esse animam. Deniq; effuso Polytæ sanguine, anima quoq; cum ipso consumpta est. Ecce fortunam Priami & fatum: cuius causa factū est, ut filius eius letaliter percussus uicerit ualentem hostem, ut ante oculos patrios caderet.

Aedibus in medijs, nudoq; sub ætheris axe
Ingens ara fuit, iuxtaq; ueterrima laurus
Incumbens aræ, atq; umbra complexa penates.
Hîc Hecuba, & natæ nequicquam altaria circum,
Præcipites atra ceu tempestate columbæ,
Cōdensæ, & diuûm amplexæ simulachra tenebāt.
Ipsum autem sumptis Priamū iuuenilibus armis
Vt uidit: quæ mens tam dira miserrime coniunx
Impulit his cingi telis? aut quò ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tēpus eget: non si ipse meus nūc afforet Hector.
Huc tandem concede, hæc ara tuebitur omneis:
Aut moriere simul. sic ore effata, recepit
Ad sese, & sacra longæuum in sede locauit.

SER. Nudo sub axe.] hoc est sub diuo, quod impluuium dicitur. Axis autem est, aut plaustrū, aut pars septentrionis, aut spiritus quo mūdus mouetur: sicut docet Lucan. Veterrima.] Vsurpatū est. ergo ut suprà diximus, hoc tantum uti, si necesse sit, licet. Complexa Penates.] Penates sunt omnes dij, qui domi colūtur. Nequicquā.] Aut secundum Epicureos, aut propter uim bellicā. Altaria.] Superorū & aræ sunt & altaria, Inferorum tantum aræ. Ara autem dicitur à precibus quas Græci ἀρὰς dicunt: unde contrà imprecatio, κατάρα dicitur. Alij uolunt ab altitudine, sed malè. Præcipites.] Festinæ, propter tempestatē. et bene Atra addidit, quæ est et clara: ut, Vnde hæc

D tam clara

Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes,
Vnus natorum Priami, per tela, per hosteis
Porticibus longis fugit, & uacua atria lustrat
Saucius: illum ardens infesto uulnere Pyrrhus
Insequitur, iam iamq; manu tenet, & premit hasta.
Vt tandem ante oculos euasit, & ora parentum,
Concidit, ac multo uitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quanquã in media iã morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec uoci iræq; pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,
Dij (si qua est cœlo pietas, quæ talia curet)
Persoluant grates dignas, & præmia reddant
Debita: qui nati coràm me cernere letum
Fecisti, & patrios fœdasti funere uultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo: sed iura, fidemq;
Supplicis erubuit, corpusq; exangue sepulchro
Reddidit Hectoreum, meq; in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumq; imbelle sine ictu
Coniecit: rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clypei nequicquã umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, & nuncius ibis
Pelidæ genitori, illi mea tristia facta,
Degeneremq; Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. hęc dicens, altaria ad ipsa trementẽ
Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati,
Implicuitq; comam læua, dextraq; coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum, hic exitus illum

tam clara repente Tempestas? Dira.] Modò propriè: *dira enim est, deorum ira.* Ergo *quæ mens dira: id est, infusa ex deorum ira.* *Ruis.*] *Aut festinas, aut incedis seniliter, aut inconsultò.* *Non si ipse meus.*] *Subaudi filius, posset defendere.* *Ore effata.*] *Abundat ore: est enim figura* πλεονασμός. *Vacua.*] *Quare uacua? aut quia omnes ad aram confugerent, aut uacua à Troianis ciuibus, aut uacua iure Græcorum, & possessione uacantia: aut certè ampla, uel magna, quæ difficilè complentur.* *Infesto uulnere.*] *Bonum schema: uulnus pro telo.* *Euasit.*] *Peruenit.* *Vitam cum sanguine fudit.*] *Modò eos sequitur, qui sanguinem sedem uitæ uolunt. alibi eos, qui ipsum sanguinem uitã uolũt: ut, Purpuream uomit ille animam.* *Hic.*] *Tunc. temporale est, non locale.* *Media.*] *manifesta: & potest referri ad Priamum, uel ad Polytẽ.* *Si qua est.*] *Vel secundum Epicureos: uel desperat, quia impune ante aras conspicit cædem.* *Curet.*] *ulciscatur.* *Grates.*] *Prout res fuerit, uel in bonis uel in malis dicuntur: sicut præmia.* *Me cernere.*] *De spectaculo queritur, non de morte.* *Coràm.*] *Modò aduerbium temporis est, quia uerbo cohæret: ut, Coràm quem quæritis adsum. Coràm autem significat, in conspectu, quod* ἐνώπιον *dicitur.* *Funere.*] *cadauere: ab eo quod præcedit, id quod sequitur. Funus enim est, iam ardens cadauer: quod dum portatur, exequias dicimus: crematum, reliquias & bustum: conditum iam, sepulchrum.* *In hoste Priamo.*] *Aut* ἀρχαϊσμός *est, pro in hostem: aut in hoste, cùm hostem gereret, quum ipse hostis esset.* *Sed iura, fidemq;.*] *Quia, quod Homerus mutat & cælat propter turpitudinem Achillis, dicitur Priamus duce Mercurio ingressus Achillis tentoria eum excitatũ rogasse, quem dormientem potuisset occidere. Iura uerò, quòd à rege rogabatur.* *Remisit.*] *Quia comitatus usq; ad Troiam est.* *Imbelle.*] *Vt, Inutile ferrum.* *Nequicquam.*] *Id est, non. sic Persius: Nequicquam fundo suspiret nummus in imo.* *Pependit.*] *Quomodo pependit, cùm dixerit, Rauco quod protinus ære repulsum? Soluitur, Nequicquam pependit: id est, non pependit: uel secundum Donatum, Penetrato scilicet aliqua ex parte scuti contextu telum pendens inhærebat.* *Referes ergo hæc.*] σαρκασμός *est, iocus cum amaritudine: ut, En agros, et quam bello Troiane petisti Hesperiam.* ἀστεϊσμός *autem est urbanitas, sine iracundia: ut, Atq; idem iungat uulpes, & mulgeat hircos.* *Illi.*] *Pronomen, modò aduerbium: ut, Patet isti ianua lætho.* *Degenerem.*] *non respondentem moribus patris.*

A *Altaria ad ipsa.*] *Vnde sperabat auxilium.* *Implicuitq; comam.*] *Quomodo comam, si armatus cum galea erat? sed non omnes crines galea tegit, siue quia non habebat galeam: nam hoc dixit, Arma diu senior desueta trementibus æuo Circundat nequicquam humeris, & inutile ferrum Cingitur.* *Dextraq; coruscum Extulit.*] *Si ornatum gemmis caput regis accipis, sensus talis est: Sublato capite gladiũ in uagina recondit, quæ lateri semper cohæret. Si uerò coruscũ gladium uis intelligere, lateri Priami infixum accipe: &* κατὰ τὸ σιωπώμενον, *postea caput esse sublatum.* B *Capulo tenus.*] *Si iacet ingẽs littore truncus, auulsumq; caput: si latus percußit Priami, quomodo truncũ? hoc postea factum est: nam hoc insignibus uiris fieri solet. ut alibi, Currusq; abscissa duorum Suspendit capita. aut* κατὰ τὸ σιωπώμενον *lateri suo: id est, Pyrrhi dicit, qui in uaginam recondit gladium.* *Hæc finis.*] *Omnia latina nomina inanima, simplicia, à uerbo non uenientia, in nis syllaba terminata, masculina sunt. Inanima, propter canis: simplicia, propter bipennis: à uerbo non uenientia, propter finis. ergo Iuuenalis bene dixit, Ad terram tremulo descendunt clune puellæ. Horatius male dixit, Quòd pulchræ clunes.*

POM. Sabi. *Laurus ueterrima.*] *Hoc figuratè dictum, ab æde Apollinis quæ in Palatio erat, ubi in medio laurus magna religiosè colebatur. Laurus non quia semper uiret, ideo grata Apollini: sed quia in Parnaso spectatißima nascitur, et potißimum Delphis, & sola inter arbores fulmine non feritur. eam, uel oleam, pollui fas non est. abdicat ignes crepitu suo, ut ostendat non pati adustionem.* C *Amplexæ.*] *Hecuba, & natæ.* *Sedebant.*] *Legitur &, tenebant.* *Videt.*] *Hecuba.* *Tuebitur.*] *Quia reuerentia erat aris apud antiquos. tuti erant, qui ad templa confugiebant.* *Longæuum.*] *Priamum senem.* *Vacua.*] *Troianis.* *Parentum.*] *Priami & Hecubæ.* *Curet.*] *uindicet, et ulciscatur.* *Funere.*] *Funus dixit, ut de filio intelligeretur. nam si sanguine dixisset, fortè de se multi accepissent. Funus dicitur à funalibus. Dum effertur cadauer, ab exequendo, exequias dicimus: bustum, cum post rogum conditum est: confunduntur tamen.* *Achilles.*] *talis Achilles, mitis erga Priamum. nam benignè excepit euntem ad eum, & poscenti filij cadauer concessit. suprà dixit, Vendidit: nunc intelligit sine munere dedisse, quod uerisimilius est.* *Ære clypei.*] *Clypei ærei & argentei fuere, postea ex corio. lege Plinium.* *Vmbone.*] *Vmbo orbis clypei est.* *Pependit.*] *cum figitur hasta, pendet.* *Pelidæ.*]

A Pelidæ.] Achilli. Trementem traxit.] Neoptolemus sine ullo ætatis & regiæ maiestatis honore Priamum adoritur, & retinentem utraq; manu aram iugulat. alij dicunt tractum à Pyrrho, & ductum ad sepulchrum Achillis patris, quod erat in Sigeo, & illic cæsum. Mos antiquorum fuit, cæde hostium inferias dare mortuis. alij uolunt, cæsum à Pyrrho, Hercei ad aram Iouis. Herceus dicitur ab ara, quæ inter septum parietem sacra est, quæ Græce ἑρκεῖος dicitur. Ergo puto ante aram Apollinis, quæ erat sub lauro.

VAR. Lect. Et diuûm amplexæ simulacra tenebant.] Mediceus, & antiqui ferè omnes lib. Sedebant, habent. Illum ardens infesto uulnere Pyrrhus Insequitur.] In perueteri lib. Oblongo legere est, Infesto in uulnere. Vt tandem ante oculos euasit, & ora parentum.] In quibusdam ueteribus lib. est, Ante oculos euasit, & ante parentum. Vitam cum sanguine fudit.] In antiquis plerisq; lib. Fundit, habetur. Protinus ære repulsum est.] In antiquis libris, Sepultum est, legitur. In aliquot, Sepultum, absq; est. Hæc dicens.] Antiqua ferè omnia exemplaria Hoc dicens B legunt.

DCN. Hîc Priamus, quanquam in media iam morte tenetur, Non tamen abstinuit, nec uoci iræq; pepercit.] Ecce inuenta est quæsita mortis occasio: nam Pyrrhus potuit Polyten saucium fortis & ualens sequi fugientem, nec per longa spacia currens alicuius percußionem accepit. totum enim fortuna seruauerat Priamo, ut causas mortis quas quærebat incurreret. Deniq; factum est: nam excitatus luctu et acerbitate mortis filij, immanißimi hostis feram naturam maledictis in se durißimis prouocabat. At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis Dij, inquit (si qua est cœlo pietas, quæ talia curet) Persoluant grates dignas, & præmia reddant Debita.] Dij tibi, hoc est præsentes, ad quorum se suffragium defensionemq; contulerat: & si est in cœlo aliqua pietas numinum, quæ nefariè commissa reciprocis ultionibus uindicet, persoluant meritis tuis detestabilib. congrua. Incipit iam unius facti crimina memorare, dilatans inuidiam, quamuis in hostis personam. Qui nati coram me cernere letum Fecisti, & patrios fœdasti funere uultus.] Hoc ex occasione obijciebat Pyrrho pro cri C mine, quasi Polyten ipse distulisset, ut ante ora parentum occumberet: quasi quod casus attulerat, alterius culpæ debuerat applicari. Qui nati coràm me cernere letum Fecisti, & patrios fœdasti funere uultus. Non culpat hostem, quòd Polyten occidit (stultè quippe faceret, hoc reprehendere in eo, quod, ut diximus, iure belli faciebat, aut fecerat) sed hoc culpat, quod non hostis, sed euentus attulerat: quod non faceret, nisi dolens & desiderans mori. Post maledicta, etiã conuicia subnexuit, dicens: At non ille, satũ quo te mentiris, Achilles Talis in hoste fuit Priamo, sed iura fidemq; Supplicis erubuit, corpusq; exangue sepulchro Reddidit Hectoreum, meq; in mea regna remisit.] Places tibi, inquit, & nobilitate paterni nominis gaudes, quum Achilles pater tuus non sit: hoc est, mater tua in Achillis matrimonium posita, te adulterio conceptum protulit. Hoc uerum esse, argumento confirmat. Si filius (inquit) Achillis esses, seruares in persona mea, quod ille moderatione custodita seruauit. Nam cum ad eum supplex issem, erubuit potius, et doluit fortuna mea, qua mihi in aduersis gratulatus est, corpusq; Hectoris reddidit, & me remisit in statum quo fui. Quia adstruebat Achillis factũ, & uolebat eum iustè aliquid ostendere præstitisse, ut ex hoc deformaret personam Pyrrhi, tacuit ille scelerati hominis funus, quod percepto auri ingenti pondere, dimisit ad sepulturam, iustus scilicet non humanitate, sed præmio. Cum'que alia quoque exercere posset in supplicem, me quoque in regnum meum redire permisit. Cùm autem de concesso Hectoris corpore loqueretur, bene poeta posuit, Reddidit: hostibus enim sola anima debetur hostilis: corpus autem, quoniam in nullius est potestate, dimittitur sepulturæ. Reddidit ergo, quoniam hoc contra humanitatis leges illicitè tenebatur. Sic fatus senior, telumq; imbelle sine ictu Coniecit.] Ecce desiderium mortis manifestum. post maledicta & iniurias senex iuuenem prouocat, nec corporis nec teli sui suffragante uirtute. Telum ait imbelle, ut firmaretur quod superius dixit, & inutile ferrum. Quod autem dixit, Sine ictu coniecit, præcedens dictum uoluit approbari: positum est enim, Trementibus æuo Circundat nequicquam humeris. Rauco quod protinus ære repulsum, Et summo clypei nequicquam umbone pependit.] Nonnulli hîc faciunt inanißimam quæstionem, dicentes, non posse pendere quod repellitur. His ergo reddenda ratio est, ut uacuato quod malè sentiunt, incipiant sequi quod prudenter est dictum. Nam & repulsum est, & pependit. Missum enim telum constabat, quod uetustatis uitio fuisset hebetatum, quod rigorem perdidisset illius temporis, quod in usu Priami fuit, cùm telum ipsum fuisset emissum ab eo qui omne uirtutis robur cum ipsis iuuentæ temporibus amisisset. Talis ergo teli effectus plenus esse non potuit, ut perforato penitus scuto ad hominis corpus & exitium peruenisset, nec tamen in totũ inefficax fuit. Repulsum est enim resistente ære, sic tamen ut pendens in hoc esset, penetrato scilicet aliqua ex parte scuti contectu. Hîc intelligendum est, qualis in primis annis fuerit Priamus, quem non fefellit in illa ætate destinatio feriendi: obtinuisset enim, si corporis etiam roboris, & teli substantia perdurasset. Qualis autem fuerit etiam Pyrrhus, ostenditur, qui ictum senis uitare non potuit. Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, & nuncius ibis Pelidæ genitori, illi mea tristia facta, Degeneremq; Neoptolemum narrare memento. Nunc morere.] Quale responsum deberet iratus dare, ex maledictis & iniurijs acerbißimè expreßit: in ipsa enim responsione ostendit, se uerbis potius, Priami, & obiectis fœdißimis excitatum, dum eadem replicat: Ibis, inquit, ut patri meo ipse referas malè gesta mea, & crudeles actus, & me degenerem nuncies: interea morere. Ecce breuitas necessariò posita: properare enim Pyrrhus ad ultionem debuit, quem tanta commouerant. Hoc dicens, altaria ad ipsa trementem traxit, & in multo labentem sanguine nati.] Ecce animus uehementer irati. Hoc, inquit, dicens: hoc est, dum adhuc loquitur, traxit senem, traxit ætatis uitio tremulum: traxit ad ipsas aras deorum, quas Priamus dixerat uindices fore: traxit labantem in filij sanguine. Tantum potuit uis iracundiæ, ut non consideraret Pyrrhus in Priami nece piaculum infandum, & impietatem plenißimam profiteri. Fecit, ut dictum est, irata mente, existimans se nec sacrilegum hominẽ, neq; impiũ fore: sed ipsum Priamum reatum incursurum, si aras fœdaret sanguine suo, quas hostiarũ cæde promereri consueuerat, & filij sanguine suum quoq; misceret. Incipit iã descriptio necis Priami, in qua pleriq; omissa ordinatione sensus, à uero intellectu dissociant ueritatẽ. Traxit, inquit, trementem. Implicuitq; comam læua,

dextraq; coruſcum Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit enſem.] Melius non puto exponendum hunc locum quàm ipſis uerbis, quibus factum deſcriptum eſt. Tenuit omnem comam Priami, & ſiniſtra manu implicuit, dextraq; extulit enſem. ipſas ſcilicet comas proculdubio cum capite abſcidit, quaſi abſciſsio capitis non ſuffeciſſet ad perficiendam hominis necem, quoniã uehementer irati perſonam induxerat. Et lateri, inquit, abdidit enſem uſq; ad capulum. Lateri intelligendum eſt, non ſuo, quaſi reuocans in uaginam, ſed lateri Priami. Quid tam apertum, quid tam euidens? In eo quod fecerat, natura ferox, iuuenta inſoles, iniurijs excitatus abſtulit hominis caput. & quia hac tantum pœna ſatiari non potuit, corporis latus iam nihil ſentientis impreſſo ei uſq; ad capulum gladio perforauit, atq; ita totum enſem abdidit, quaſi illum in uagina cõdidiſſet. Hoc factum infrà melius apparet, quum funus eius & genus mortis Æneam diceret horruiſſe. Hæc finis Priami fatorum.] Suprà enim dixit, Forſitan & Priami fuerint quæ fata, requiras. Ecce in quem finem uitæ dilatus eſt Priamus. Hic exitus illum Sorte tulit.] Quam ſortem miſerandus inuenit. Troiam incenſam, & prolapſa uidentem Pergama, tot quondam populis, terriſq; ſuperbum Regnatorem Aſiæ.] Poſt florem regni, poſt tam diuturnum imperium, Troiam ille uidit incenſam, & prolapſa Pergama: quid male ſit, dolenda cernens, quis ſperaret ſenem iamiam natura deficiẽte, ſine dubio moriturũ, perdito quod feliciter regerat imperij culmine: conſumptis quoq; incendio uniuerſis tam infelici exitu periturum? deinc ſuccedit aduerſorum euidens enumeratio, ſecuta poſt mortem: quoniam quæ ſuperius dicta ſunt, ad Priami cruciatus pertinent, uel certe cùm occideretur. Iacet.] Nec fuit qui funus eius debitæ ſepulturæ mandaret. Ingens.] honore, uel corpore. Littore.] Vbi litare conſueuerat, quoniam intra domum & ante aras conſtabat occiſum. Truncus.] Atq; utinam non diuiſus in partes, & ſine nomine corpus: iacet ingens corpus, & ſine nomine. Nonnulli hìc Sine nomine, ſine dignitate accipiunt, ſed non ita eſt: nam cùm corpori detractum fuerit caput, erit ſine nomine, cum cognoſci nequiuerit. Iacet ingẽs littore truncus.] iacet auulſum humeris caput, iacet ſine nomine corpus. Separanda ſunt hæc à ſuperioribus, dum pronũciantur, ne intellectus patens, facta confuſione turbetur. Ab accuſatiuo enim caſu tranſiẽs, ſi ad nominatiui caſus declinationem pronuncians ueniat, facit uicium: iungens, Troiam incenſam & prolapſa uidentem Pergama, tot quondam populis regniſq; ſuperbum Regnatorem Aſiæ: iacet ingens littore truncus, Auulſum'que humeris caput, & ſine nomine corpus.] Semel poſitum Iacet ad tria ſupradicta pertinet, quæ ipſa tria cum nominatiuo ſunt poſita: ſuperiora uerò cum accuſatiuo. Proinde hæc oportet ſeparari. At me tum primum ſæuus circunſtetit horror. Obſtupui. ſubijt chari genitoris imago, Vt regem æquæuum crudeli uulnere uidi Vitam exhalantem.] Hoc, inquit, uiſo, tunc primum me horror inuaſit: conſiderans quippe etiam meis affectibus aliquid ſimile aut iam contigiſſe, aut forſitan imminere, non inaniter commouebar: uidi enim concidiſſe fortunam regis, qui æquæuus mei fuerit patris, uidi exhalantem uitam per ingens uulnus. Ecce ubi probatur, præter abſciſsionem capitis, etiam latus eius eſſe perfoſſum. Denique hoc uult eſſe uulnus. Cæterum auulſum humeris caput non eſt uulnus. Videre ait uiſus ſum in illo exemplo imaginem patris, ſolitudinem uxoris, direptionem domus noſtræ, & pueri filij mei interitus. A

Hoc eſt quod dixit, Subijt chari genitoris imago, Vt regem æquæuum crudeli uulnere uidi Vitam exhalantem. Subijt deſerta Creuſa, Et direpta domus, & parui caſus Iuli. Reſpicio, & quæ ſit me circum copia luſtro.] Nouiſsimè, inquit, etiam me conſiderans qui remanſeram ſolus. Deſeruere omnes defeſsi, & corpora ſaltu Ad terram miſere, aut ignibus ægra dedere.] Redijt ad illam partem qua dixit ſe in domo Priami ſuper tecta fuiſſe cum plurimis. Deſeruerunt, inquit, me omnes feſsi pugnando, nullo laboris conſequente ſucceſſu. Nam cùm ſumma deſperatio eſſet, aut præcipites ſeſe dederant, aut animos & propria corpora tradiderant flammis. Ecce etiam hìc ſolum ſe aſſerit remanſiſſe, laudans occultè fidem ſuam, & conſtantiam ſubtiliter præteriens: excuſat & matrem ſuam, quam conſtabat cauſam fuiſſe malorum omnium, quæ enarrabat. * Deeſt expoſitio uiginti duorum carminum quæ etiam in manu ſcriptis Virgilij codicibus deſiderantur. * Cum mihi ſe non antè oculis tam clara uidendam Obtulit, & pura per noctem in luce refulſit Alma parens, confeſſa deam, qualiſq; B
uideri Cœlicolis, & quanta ſolet, dextraq; prehenſum Continuit, roſeoq; hæc inſuper addidit orc.] Dixit omnes deſeruiſſe quod agebant, cum defenderent domum Priami, & id fruſtra facerent. Ipſe quo modo receſſerit dicit, ne uideatur etiam ipſe operis labore fatigatus receſsiſſe. Omnes, inquit, laborando feſsi, & ſine aliqua utilitate certando, debiles redditi, tædio aduerſarum rerum mori maluerunt, & duplicem uoluntariæ mortis occaſionem nacti, cum altitudo non deeſſet, & incendia dominarentur, aut præcipites dederant ſeſe, aut petierant flammas: ne & ipſe alterũ facerem, aut quod ſupererat tertium, hoſtis occideret remanentem, mater mea, non ut facere ſolebat dubia aut incerta, ſed manifeſtior ueniens, me ab ipſis inefficaciſsimis actibus reuocauit. Quando enim alicui crederem, niſi eadem ſe meis optatibus ſine fraude obtuliſſet? talem ſcilicet qualis reuera fuit, cum deorum numero & cœtibus miſceretur. cuius talis extiterat admonitio: Nate quis indomitas tantus dolor excitat iras? Quid furis? aut quo'nam noſtri tibi cura receſsit?] Hæc dictio multa continet: tangit enim Æneæ ipſius laudem, qui ſolus toties C
remanſit occiſis cæteris, aut defeſsis: ſolus tunc in claſſe prima, in qua fuerunt Chorœbus & Panthus: ſolus etiam cum ueniſſet ad domum Priami: ſolus cum ab ipſo poſt inefficacem expugnationem perſonæ hominis uicti, ut ſine crimine uideatur receſsiſſe de patria: & ex eo ipſo laudẽ ſibi uendicat, quòd non eſſet receſſurus, niſi uidiſſet Troiano imperio deos eſſe magis quàm homines inimicos: perindeq; Græcis (ut ſæpe fecit) uirtutis meritum tollit, cum deos dicit feciſſe contra imperium Troiæ, qui obluctationibus humanis ſuperari non poſſent. Continet præcipuum ipſius Æneæ meritũ, cui licuit humanis oculis deos uidere præſentes. Continet purgationẽ: matrem enim facit, quòd putabatur, malorum quæ acciderant cauſas, nõ Paridem atq; Helenã præbuiſſe. Nate, inquit, præmiſit pietatis nomen, ut admitteretur facilè, quòd fuerat ſuaſura: nullus eſt enim qui filios in contrarium moneat. Quis indomitas tantus dolor excitat iras? Quid furis? aut quo'nam noſtri tibi cura receſsit? Iratus, inquit, et fures, quid agere debeas neſcis: utrumq; enim cõſilio eſt inimicũ. Doles, iraſceris, furis, & ultionẽ quã reperire nõ potes, ingrato labore ſectaris. Cumq; uana et nõ profutura perſequeris, curã noſtri eru-

tis ſeneq;

A tis sensibus reiecisti. Addidit etiam personam suam personis mortalibus: non quò ipsa quoq; aliquid pati posset, sed quia ipsa feriebatur in omnibus, si maritū, filium, nurum perderet, aut nepotem. Incipit iam singulas causas enumerare, quibus ostendat omnes periculis opportunos, nisi subitò fugiant. Non prius aspicies ubi fessum ætate parentem Liqueris Anchisen?] Ecce dixit senem, de corporis autem uitio tacuit. Cur enim diceret ei, qui patrē nosset: & cum sufficeret ætas, ex qua semper est debilis senectus, etiam si nullo uitio extrinsecus prægrauetur. Superet coniunx'ne Creusa.] aduertendum est & rectè, an superet coniunx Creusa, quam constabat sexus ratione sibi adesse non posse. Ascaniusq; puer.] Nec consilio filius, nec per ætatem sua uirtute munitus. Cum hæc proponit, hoc uidetur dicere: Dum quæris uincere quos nō potes, perdes tuos, ad quos postea cum pugnaueris redituros non es. Cumulat texendo persuasionem suam, & ne desperatio atque interitus magis alienaret uiri fortis animum, nunciat opera sua omnes esse incolumes, sed ex proximitate multorum hostium in summo discrimine con B stitutos, imminentibus uel maximè incendio & flammis. Non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacenæ, Culpatus'ue Paris: uerùm inclementia diuūm Has euertit opes, sternitq; à culmine Troiam.] Propositio huius rei fuerat necessaria, ut hoc ipsum uerum esse doceretur: hoc enim genere potuit inhibere uiri fortis impetum, & incitatos animos frangere, inania uacuaq; sectantes. Fecit hoc Venus etiam propter se: nouerat enim dici sibi posse, Vt hæc pateremur, tu fecisti. Ergo non immeritò dixit, Non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacenæ, Culpatus'ue Paris, uerùm inclementia diuūm Has euertit opes, sternitq; à culmine Troiam. & quia ipsius inuidiæ uel maximè apud filium pondere premebatur, ait: Aspice (namque omnem, quæ nunc obducta tuenti Mortales hebetat uisus tibi, & humida circum Caligat, nubem eripiam.) inter homines ac deos mediam inesse caliginem ferunt, et nebulam quandam contractam ex humore mortales oculos hebetare: hanc se remoturam Venus promisit, ut uidere Æneas posset, quod omnibus nefas est intueri. Aspice, inquit, et ne timeas iussa parentis obseruare, quoniam nihil tibi materna pietas cōtrarium iubet, sed præceptis religiosis monet te obtemperare.

SER. Hic.] talis: ut, Hunc ego te Euriale aspicio? Sorte.] fatali necessitate. Troiam incensam.] Pro Ilium. Pergama.] Propriè Troianæ arces sunt. tamē κατ' ἐξοχὴν arces omnes Pergama dicūtur: ut quum poetam dicimus, intelligimus Vergilium. Regnatorem Asiæ.] Quia imperauerat Phrygiæ & Mygdoniæ. Iacet ingens littore truncus.] Pompeij tangit historiam. Quod autem dicit Littore, illud (ut suprà diximus) respicit, quod in C Pacuuij tragœdia continetur. Quòd autem Donatus dicit, Littus locum esse ante aras, à litādo dictū, ratione caret: nam à litādo, li breuis est, & stare non potest uersus. Sine nomine.] sine agnitione. Sæuus horror.] Quia est et bonus: ut, Lætus'que per artus Horror ijt. Vitam exhalantē.] Secūdum eos qui animā uentum uolunt esse: ut, Atq; in uentos uita recessit. Direpta.] Pro diripienda. participiū pro participio. Copia.] Notandum de exercitu, numero eum dixisse singulari, cùm Copias de exercitu numero plurali dicamus: ut Sallust. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Rom. parua manu fuderit. Copia uerò aliarum rerum est. Cum mihi se.] Ordo est, cum mihi se uidendam oculis obtulit, non antè tam clara. In luce.] In nimbo, qui cum numinib. semper est. Dextraq; prehensum.] Ea corporis parte, qua Helenæ ictum minabar, quæ in templo Vestæ stabat ornata. Vt enim in Primo diximus, aliquot hinc uersus constat esse sublatos: nec immeritò. Nam et turpe est uiro forti contra fœminā irasci: & contrarium est Helenā in domo Priami fuisse hilarem, quæ in Sexto dicitur in domo inuēta esse Deiphobi, postquam è summa arce uocauerat Argiuos. Hinc autem uersus esse sublatos, Veneris uerba declarant, dicentis: Non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacænæ. Roseo.] pulchro, perpetuum epitheton Veneris. Insuper.] super quod continuerat. Indomitas.] magnas. Quid furis?] Quia furor est, uirum fortem ruere in mulieris interitum.

Sorte tulit, Troiam incensam & prolapsa uidentē
Pergama, tot quondam populis, terrisq; superbū
Regnatorem Asiæ. iacet ingens littore truncus,
Auulsumq; humeris caput, & sine nōine corpus.
At me tum primùm sæuus circunstetit horror:
Obstupui: subijt chari genitoris imago,
Vt regem æquæuum crudeli uulnere uidi
Vitam exhalantem: subijt deserta Creusa,
Et direpta domus, & parui casus Iuli.
Respicio, & quæ sit me circum copia lustro.
Deseruêre omnes defessi, & corpora saltu
Ad terram misêre, aut ignibus ægra dedêre.
Iamq; adeo super unus eram, cum limina Vestæ
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio. dant clara incendia lucem
Erranti, passimq; oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaum, & deserti coniugis iras
Permetuēs Troiæ, & patriæ communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris inuisa sedebat.
Exarsere ignes animo: subit ira, cadentem
Vlcisci patriam, & sceleratas sumere Pœnas.
Scilicet hæc Spartā incolumis, patriasq; Mycenas
Aspiciet? partoq; ibit regina triumpho?
Coniugiumq;, domumq;, patres, natosq; uidebit,
Iliadum turba & Phrygijs comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine littus?
Non ita: nanque, & si nullū memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet uictoria laudem:
Extinxisse nefas tamen, & sumpsisse merentis
Laudabor pœnas: animumq; explesse iuuabit
Vltricis flammæ, & cineres satiasse meorum.
Talia iactabam, & furiata mente ferebar:
Cùm mihi se non antè oculis tam clara uidendā
Obtulit, & pura per noctem in luce refulsit
Alma parens: confessa deam, qualisq; uideri
Cœlicolis, & quanta solet: dextraq; prehensum
Continuit, roseoq; hæc insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus furor excitat iras?

Quid furis? aut quo'nam nostri tibi cura recessit?
Non prius aspicies ubi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen? superet coniunx'ne Creusa?
Ascaniusque puer? quos omneis undique Graiæ
Circumerrant acies: & ni mea cura resistat,
Iam flammæ tulerint, inimicus & hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacænæ,
Culpatus'ue Paris, uerùm inclementia diuûm
Has euertit opes, sternitque à culmine Troiam.
Aspice (nanque omnem quæ nunc obducta tuenti
Mortaleis hebetat uisus tibi, & humida circum
Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis
Iussa time, neu præceptis parêre recusa)
Hîc ubi disiectas moles, auulsaque saxis
Saxa uides, mixtoque undantem puluere fumum
Neptunus muros, magnoque emotat tridenti
Fundamenta quatit, totamque à sedibus urbem
Eruit. hîc Iuno Scæas sæuissima portas
Prima tenet, sociumque furens à nauibus agmen
Ferro accincta uocat.
Iam summas arces Tritonia (respice) Pallas
Insedit, nimbo effulgens & Gorgone sæua.
Ipse pater Danais animos, uiresque secundas
Sufficit: ipse Deos in Dardana suscitat arma.
Eripe nate fugam, finemque impone labori:

Nostri cura.] Et hoc loco, ut solet, unam se de Æneæ familia facit. Nostri autem & Vestri, genitiuus est pluralis antiquus, & ex Græco ueniens, sicut singularis est mis & tis. Non est autem possessiuum, sed ab eo quod est Nos. et est unde dicimus, Nostri causa facit, hoc est, nostrûm. Superet.] Id est, superuiuat. Ascaniusque puer.] filius: ut, Tuque puerque tuus. Horatius, Puerosque Ledæ. & est Græcum: nam τοὺς παῖδας dicunt. Interdum tamen etiam ad ætatẽ refertur, et ad hominis conditionem. Hauserit ensis.] Aut percusserit: ut, Latus haurit apertũ. aut uorauerit. Tyndaridis.] Atqui Iouis est, non Tyndari filia. sed sic dicimus Tyndaris de Helena, ut de Hercule Amphitryoniades. Nam de Ioue & Leda nati sunt Pollux & Helena: de Tyndaro & Leda Clytemnestra et Castor, qui & mortalis fuit. unde Verg. Si fratrem Pollux alterna morte redemit. qui immortalitatem suam cum fratre partitus est. Helenam uerò immortalem fuisse, indicat tempus. Nam constat fratres eius cum Argonautis fuisse, Argonautarum filij cum Thebanis dimicauerunt, item illorum filij contra Troiam bella gesserunt. Ergo si immortalis Helena nõ fuisset, tot sine dubio seculis durare nõ posset. Hanc autem legimus prius à Theseo raptam, & in Ægypto cõmendatam Proteo. Facies inuisa.] Pulchritudo Helenæ odiosa, id est Helena. & Græcum est, ut βίη ἡρακλῆς, hoc est Hercules. Lacænæ.] A' prouincia Laconica. Et notandum, deriuationem minorem esse principalitate, quod rarum est. Culpatúsue Paris.] criminosus. Aspice.] De Homero tractum, qui inducit Mineruam præstantem ista Diomedi: ἀχλὺν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἕλον, ἣ πρὶν ἐπῆεν, ὄφρ' εὖ γινώσκοις ἠμὲν θεὸν, ἠδὲ καὶ ἄνδρα. Nanque omnem.] Ordo est, Omnem tibi nubem eripiam, quæ humida circum caligat, & mortaleis hebetat uisus tuenti. Dicitur autem nebula orta de terris obesse nostris obtutibus. Vnde aquila, quia supra nebulas est, plus uidet. Est etiam theologica ratio: quia ignorantes usum Venereum, uidere dicuntur & numina. Vnde nunc meritò post Veneris abscessum numina uidisse dicitur Æneas. Obducta.] superducta. Tuenti.] Modò uidenti, aliâs defendenti. Nequa parentis.] Ne, particula prohibentis, imperatiuo iungitur modo: sed interdum præsenti tempori, interdum futuro, prout aliquid uolumus aut ad præsens aut ad futurum fieri. Iussa time.] Veretur enim, ne imperanti sibi fugam, non obtemperet. Neptunus muros.] Hoc quidem habet fabula, quòd Neptunus cum Apolline Troiæ fabricatus sit muros. Sed constat Laomedontem supradictis dijs certam uouisse pecuniam ad sacra facienda, quam inuadentibus hostibus transtulit ad murorum fabricam: unde dij & fecisse muros, & offensi esse dicuntur. A Simul notandũ, quòd deos facit opera sua euertere, ut portas Iunonem, quarũ dea est (nam et portam luminis nascentibus præbet) arces Mineruã: legimus enim, Pallas quas condidit arces. et Neptunũ muros: ipsi enim fundamẽta sunt consecrata, cuius & mouentur arbitrio. unde ἐννοσίχθων, καὶ ἐννοσιγαῖος dicitur, hoc est, terram mouens aquæ cõcussione, sicut terræmotus continent opiniones. Tridenti.] Omnia in ns exeuntia, aut participia sunt, aut nomina. Sed participia si sint, ablatiuũ in e et in i mittunt, pro nostro arbitratu. B Iuuen. Nec ardẽti decoxit aheno. contrà, Semperque ardẽte camino. Si uerò nomina fuerint, in e tantummodo exeũt. Si aũt eadem sint & nomina & participia, ut Amans, quum nomina fuerint, omnino in e mittunt: quum participia, licenter utimur. Ergo quia Tridens est nomen, tridente debuit dicere: sed nouitatem affectauit, nulla cogente necessitate. Sanè in nominibus, quæ & propria esse possunt et appellatiua, ut liberalis, felix, Iuuenalis: à proprio ablatiuus in e exit, ab appellatiuo in i. Sæuissima.] Quæ & fugam uetabat. Socium.] sibi deuotum. Furens.] irascens. Tritonia Pallas.] Notandum, duplex αὐτωνυμία sine proprio. & est nimiæ iracundiæ, quum dicitur: Quanquam irata sit Græcis, non tamen Troianis parcere. licet in historia lectum sit, uehementius iratam Mineruam, quòd post uictoriam ei sacrificare noluerunt: ut C Horat. Quum Pallas usto uertit iram ab Ilio in impiã Aiacis ratem. Nimbo effulgens.] nube diuina. alij Limbo legunt, & est pars uestis extrema, quæ Instita dicitur: ut Horat. Quarum substricta talos tegit instita ueste. Ipse pater.] Qui omnibus unus esse consueuit: ut, Rex Iupiter omnibus idem. Et bene honesta Æneæ causa fugiendi est. Viresque secundas.] Quæ fuerunt & in Troianis, sed non prosperæ. Sufficit.] ministrat. Eripe.] accelera, raptim fac. Nusquam abero.] Bona οἰκονομίας: nam si tenent Danai quà deficit ignis, necessariũ est præsidium numinis: ut Horat. Nec deus intersit, nisi dignus uindice nodus Inciderit.

Videntem.] Priamum. Regnatorem Asiæ.] Priamus imperauit utrique Phrygiæ, & Mygdoniæ. & dicas illum regnasse non Asiæ, sed populis & terris Asiæ, quia nõ de tota Asia intelligit, sed de parte. POM. Sab. Littus.] ab luendo dicitur. Ignominia regia cadauera trahũtur, more præsertim Barbarorum, & exponuntur feris & auibus: nunc Priami cadauer ad littus tractum, & illic relictum sine capite: quia non decebat trahere. ideo Pyrrhus ubi latus Priami ense perforauit, excidit caput, & pilo suffixit, & circumtulit, milites postea traxerunt cadauer. Sine nomine.]

A mine.] quia ablato capite, homines non cognoscuntur. Creusa filia Priami, uxor Æneæ. Copia.] numero singulari, rarò pro exercitu accipitur. Copia.] scilicet mi litum. Dextraq; prehensum.] pro prendit dextram, & continuit. Superet.] superstit. Quos omnes.] omnem familiam tuam. Hauserit.] id est, percusserit, quia ensis haurit sanguinem. Tyndaridis Lacænæ.] Non Helena, non Paris euerterunt Troiam, sed inclementia deorum. Agenoris filia fuit Taygeta, Iouis & Taygetæ Lacedæmon, Lacedæmonis filius Amyclus, Amycli Argalus, Argali Oebalus, à quo Lacedæmones Oebalij dicti. Oebali filius Tyndarus: Tyndari liberi fuere ex Leda, Castor, Pollux, Helena, Clytemnestra. Hecuba autem, & Leda filiæ fuerunt Dymæ. Dymas originem habebat ex Phœnice Agenoris. de hoc Dyma Vergilius. Lacænæ.] Laconicæ. Aspice.] Ex Homero tractum, qui inducit Mineruam præstantem ista Diomedi. Omnem.] nubem. Obducta.] nubes tibi tuenti. Humida.] nubes. Nubem.] Nebula ex humiditate terræ nascitur, & obest nostris oculis. hinc est, quòd aues quæ supra ne-

B bulam uolant, & acutius uident: et hi qui in cacuminibus altissimorum montium, altius prospiciunt. Neu time iussa.] Timet filio, ne cum pater Anchises imperet fugere, non obtemperet. Præceptis.] parentis tui. Neptunus muros.] Neptunnus & Apollo fabricauere mœnia Troiana, cum Laomedon denegasset mercedem, Dij ob id irati fuere Troianis. Fundamenta quatit.] Fundamenta cum iaciuntur, usq; ad aquā effoditur, si firma uelis esse. ideo aiunt Neptunum præesse fundamentis. Iuno Scæas.] Iuno dea est introitus, & præest portis. ideò apud antiquos primæ dies mensium, id est; calendæ dedicatæ Iunoni erāt. Scæa porta erat Troiana, ut præmisimus. Pallas.] Pallas dea arcium, ideo nata è uertice Iouis dicitur. Insedit.] quatit. Nimbo.] id est, sedet effulgēs in nimbo. Dij cum auxilium afferunt intra media arma, in nimbo pugnare finguntur. Sæua Gorgone.] caput Medusæ, quæ dicitur Gorgon, in clypeo Palladis erat. Ipse pater.] Iupiter. & Iupiter pater meus, inquit Venus, fauet Græcis, fuge ergo. Deos.] Neptunum, Iunonem, & Palladem. Eripe.] festina.

VAR. Lect. Subit deserta Creusa, Et direpta domus.] In Mediceo, & antiquis aliquot alijs exemplaribus legere est, Subijt & deserta. neq; dicendum ultimam in Subit, ex synæresi

C longam esse. Est uerò uenustas aliqua in ea repetitione copulæ, Et deserta Creusa, Et direpta domus. Quanquam neque illud inuenustum, quod absq; &, Subijt trisyllabum in plerisq; habetur exemplaribus. Iamq; adeò super unus eram.] Duo illa & uiginti carmina, quæ detracta esse constat, in nullo ex ijs ueteribus lib. quos uersauimus, habentur. placuit tamen nonnullis impressoribus ea publicare. Quis indomitas tantus furor excitat iras?) In libris aliquot antiquis cum Mediceo legere est, Tantus dolor, non autem furor. Superet coniux'ne Creusa.] Est quidem hic, Superet. In Longobardico tamen lib. Superest, legitur. Inimicusq; hauserit ensis.] In antiquis plerisq; libris legere est, Inimicus & hauserit ensis. Verū inclementia diuūm Has euertit opes.] Antiqua pleraq; exempla habent, Sed enim inclementia. Aliquot uerò alia, et ea quidem castigatiora, legunt uenustissima repetitione, Diuūm, inclementia diuūm Has euertit opes.

DON. Hic ubi disiectas moles auulsaq; saxis Saxa uides, mixtoq; undantem puluere fumum, Neptunus muros, magnoq; emota tridenti Fundamenta quatit, totamq; à sedibus urbem Eruit. hic Iuno Scæas sæuissima portas Prima tenet, sociumq; fures à nauibus agmen Ferro accincta uocat. Iam summas arces Tritonia (respice) Pallas Insedit, nimbo effulgens, et Gorgone sæua. Ipse pater Danais animos uiresq; secundas Sufficit, ipse deos in Dardana suscitat arma.] Cum ostenderet, non Græcos Troiano imperio, sed deos infestos, enumeratis & demonstratis pluri mis, seruauit ad ultimum Iouem. Nec nomen eius, quod alij celebrāt, dixit, sed quo ipsa eum appellare debuit, quæ fuerat filia: eoq; magis eum oneras inuidia, cum dicit: Ipse pater, hoc est, qui contra malum aliorum studium, maiore potestatis autoritate, pro nobis certare debuit, ipse non tantum Græcorum fautor est, uerùm etiam cæteros deos in odium Troianæ utilitatis accēdit. Dat igitur Venus remedium contra hæc. Ait enim, Eripe nate fugam, finemq; impone labori.] Quia sciebat filium non libenter auditurum consilium fugæ, idcircò suprà dixit: Tu ne qua parentis Iussa time, neu præceptis parere recusa. Cedendum enim fuerat, quando etiam ipse contrarius fuit, qui plus poterat, et suis potius quàm alienis fauere debuerat. Itaq; quum suaderet fugā, debuit ostendere, quibus auxilijs impleri potuisset. Potuit quippe Æneas dicere, Quomodo possum fugere uallatus hostium telis & flammis? Nusquam, inquit, abero, & patrio te limine sistam. Dixerat et spissis noctis se condidit umbris.] Non dixit recessit, sed se ipsis noctis umbris condidit. Apparent diræ facies, inimicaq; Troiæ Numina magna deum.] Diræ facies, quæ quid pessimi studij animosæ gererent, uultibus testarentur. Apparent et ea quæ nullius oculis uidebantur, solus matre mea suffragante cernebam numina magna deum. potiora numina ipsa debemus intelligere, quæ superius specialiter dicta sunt. Tum uerò omne mihi uisum cōsidere in ignes Ilium, et ex imo uerti Neptunia Troia.] Quando non tantum Græcos, uerumetiam potiores deos uidi nostris rebus infestos, tunc magis probaui, illa quoq; quæ superessent esse peritura. Ac ueluti summis antiquā in montibus ornum, Cum ferro accisam, crebrisq; bipennibus instant Eruere agricolæ, certatim illa usq; minatur, Et tremefacta comam concusso uertice nutat, Vulneribus donec paulatim euicta supremum Congemuit, traxitq; iugis auulsa ruinam.] Omnis ipsa comparatio emissa est, ut ostenderet quanta ui ciuitas cum suis opibus cōcidisset. Descendo abducēte dea.] In domo enim Priami dixerat fuisse constitutum, et in summa eius parte, unde se et præcipites dederant, aut tradiderant flammis. idcirco iratus dixit, Descendo abducente Dea, ut uoluntate matris abductus, & persuasione receptus. Flammam inter, & hostes Expedior, dant tela locum, flammæq; recedūt.] Quid enim dea uel maximè propter filium complere nō posset, quæ dixerat: Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam? At ubi iam patriæ peruentum ad limina sedis, Antiquasq; domos.] Ecce completum est promissum matris, tutus Æneas peruenit ad patriam domū. Genitor, quem tollere in altos Optabam primū montes, primumq; petebam, Abnegat excisa uitam producere Troia, Exiliumq; pati.] Ipse, inquit, pater meus, quem primum, hoc est, ante omnes liberare cupiebam, & primum ad montium tuta transferre. Bis dixit Primum, ut plenum erga patrem mōstraret affectum. Negauit se uelle uiuere post excidium Troiæ, faciens comparationem præsentium & futurorum, meliusq; esse differens in cineribus patriæ mo

ri, quàm prolixitate uitæ ad peiora perferẽda consulere. Dicit iam patris sui uerba, quibus ueluti iusta prætendẽs, nolebat abscedere. Vos ô quibus integer æui Sanguis, ait, solidæq; suo stant robore uires, Vos agitate fugam.] Fugiant, inquit, quibus offert iuuenta suffragium, et qui longum uiuendi spacium sperant, qui laborem ferre non alienis, sed proprijs adminiculis possunt: ipse enim nouerat se defecturum. Hæc omnia quæ sibi deerant, & supererant alijs, dixit. Tacuit tamen multa uitia senectutis suæ, quæ fuerant in aperto, & complexis omnibus quæ in iuuenibus non deerant, dicit partes suas: Ego fugere nec debeo, nec possum, nec ad fugiendum habeo uoluntatẽ. Ætas tulit, quòd possem forsitan uelle: tenent me extrema patriæ, & futura terrori sunt.

ASCEN. At me tum primùm.] Hunc locum non interpretatur Seruius, nisi in principio: & nusquam Donatus. quia ab eis qui resecandum hoc opus acceperant, hæc pars abscissa est: quippe quæ rem ignobilem, & indignam tam Troianis cæteris quàm Ænea contineat. Troianis quidẽ, quia turpe erat, quòd deseruere omnes defessi, & corpora saltu ad terram misere, aut ignibus ægra dedere: Ænea uero, qui in fœminam se succensum dicit, quod in conspectu Didonis ineptum uisum, & indecorum, prudenter ablatum est. Quia tamen rursum inserti sunt hi uersus, eorum expositionem quoq; adijciemus. Circumstetit.] Signanter dicit Circumstetit, hoc est circumdedit, non tamen inuasit dirus horror. non quia mihi timerem: sed quia imago chari parentis Anchisæ in mentem mihi uenit, quam primum uidi regem Priamum, coæuum genitori Anchisæ, efflantem spiritum. In memoriam quoq; uenit uxor Creusa, domi à me derelicta. Casus Iuli.] periculum, quod etiam filio Iulo Ascanio immineret. Quæ sit me circum copia lustro.] Circumspicio, an copijs eorum qui mihi aderant, resistere hostibus possem. Sed socij omnes ad extremum defatigati, me deseruerunt, ac præcipitarunt se in terram, aut uulneribus ac desperatione confecti coniecerunt se in ignes. Iamq; supererã ego solus, quum forte respiciens, Helenam Tyndari filiam aspicio. Tyndarida autem, quia Tyndari filia existimata est, quæ Iouis potius erat, ex Leda Tyndari coniuge, cum qua cygni forma Iupiter congressus fingitur. Limina Vestæ.] ad Vestæ templi limina sedentem, & arcana sacra custodientem, siue arcana in sede abditã. Vnde quia quæri poterat, Quomodo igitur aspici potuerit? per Occupationem subiungit, A Dant clara incendia lucem: hoc est, mihi oculos passim per cuncta ferenti, lucem dabant ignes incendij. Illa igitur Helena, metuens sibi ob Pergama euersa, hoc est Troiam incensam & captam, Pœnas Danaum.] quas Danai ab ea possent exigere. Deserti coniugis.] quòd Menelao coniuge relicto, Paridẽ esset secuta, Troiæ & patriæ.] Appositio, quæ esset & suæ patriæ Græciæ, & Troiæ communis pernicies: Abdiderat.] occultauerat se, & iuxta aras deæ Vestæ sedebat: inuisa, ut non uideretur. Exarsere ignes animo.] incessit mihi indignatio. Subit ira.] Expolitio, idem enim dicit. Vlcisci.] ut ulciscerer: & sumere, ut sumerem pœnas, scil. de scelerata Helena, aut sceleri ipsius debitas. Scilicet.] Indignantis est, et secum de uindicta consultantis. quale est etiã alibi, Scilicet his superis labor, &c. Hæc.] Emphasim habet, quasi dicat, nostri fundi calamitas: & ut paulo antea dixerat, Troiæ ac patriæ communis Erinnys ac furia. Hæc inquam, incolumis euadet, & Spartam Mycenasq;, patriam ac regnum suum, unde rapta ad nos peruenit, redibit? Regina.] tanquam regina, aut in qua patria regina fuit, quia Menelai Mycenarum regis coniunx. B Parto triumpho.] tanquam de Troianis uictis triumphans. Coniugium.] coniugem suum Menelaum, recepta uidelicet à pristino marito. Domum.] quam rapta deseruit. Patres.] parentes, Ledam & Tyndarum, siue proceres: natosq; illorum, siue suos, si quos habuit, liberos. Idq; comitata Troianarum mulierum & ministrorum Phrygum tanquam satellitio. Ad hæc, Priamo interea ipsius culpa occiso, & Troia incendio absumpta, totq; Troianorum per decennium cæsorum sanguine littore Troiano irrigato. His omnibus ex indignatione effusis, respondet: Non ita.] supple fiet. nam licet nullum de fœmina supplicium possit memoria dignum sumi, neq; laudem habeat uicisse fœminam: tamen meritas de ea pœnas sumpsisse, hoc est, ei quæ bene meruit, retulisse talionem: & è medio sustulisse, quæ tot hominum exitij causa fuit, laudem aliquam apud bonos inueniet. atq; interim oblectabit etiam, satisfecisse animi desiderio, iustæq; indignationi: ac simul tot Troianorum ciuium meorum manibus ueluti litasse. Talia iactabam, & furiata mente.] Excusat, si quid forte C præter decorũ hac parte siue dixerit, siue cogitarit: quia furore correptus scilicet fecerit.

Nusquam abero, & tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, & spissis noctis se condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaq; Troiæ
Numina magna deûm.
Tum uerò omne mihi uisum considere in igneis
Ilium, & ex imo uerti Neptunia Troia.
Ac ueluti summis antiquam in montibus ornũ,
Cùm ferro accisam, crebrisq; bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim: illa usq; minatur,
Et tremefacta comam concusso uertice nutat,
Vulneribus donec paulatim euicta, supremum
Congemuit, traxitq; iugis auulsa ruinam.
Descendo, ac ducẽte deo flammã inter & hosteis
Expedior: dant tela locum, flammæq; recedunt.
Ast ubi iam patriæ peruentum ad limina sedis,
Antiquasq; domos genitor, quẽ tollere in altos
Optabam primum monteis, primumq; petebam,
Abnegat excisa uitam producere Troia,

SER. Limine sistam.] In limine: ut, Siluis te Tyrrhene feras agitare putasti: id est, in siluis. Apparent diræ facies.] Secundum mathesin, post abscessum Veneris dira dicuntur apparuisse numina, cuius præsentes radij interuenientes circunquaque diuisos ἀναιρετικῶς tẽperat. Tum uerò.] Quia antè & ab Hectore audierat, & per se uiderat euerti Troiam, sed non omnibus locis. Vel tũ uerò, quando dij uisi sunt sæuientes. Ferro, & bipennibus.] ταυτολογία est: ideo, Crebris bipennibus. Eruere.] Pro deijcere: & est ἀκυρολογία. Minatur.] aut eminet: ut, Minæq; Murorum. aut mouetur. Tremefacta comam.] Solita figura. Ruinã.] aliarum arborum. Ac ducente deo.] Secundũ eos qui dicunt utriusq; sexus participationem habere numina. nam ut ait Caluus, Pollentemq; deũ Venerem. Item Verg. Nec dextræ erranti deus abfuit. quũ aut Iuno fuerit, aut

Exiliumq; pati. Vos ô quibus integer æui
Sanguis, ait, solidæq; suo stant robore uires,
Vos agitate fugam.
Me si cœlicolæ uoluissent ducere uitam,
Has mihi seruassent sedes: satis una, superq;,
Vidimus excidia, & captæ superauimus urbi.
Sic ô, sic positum adfati discedite corpus,
Ipse manu mortem inueniam: miserebitur hostis,
Exuuiasq; petet: facilis iactura sepulchri.
Iampridem inuisus Diuis, & inutilis annos
Demoror, ex quo me diuûm pater, atq; hominū (rex
Fulminis afflauit uentis, & contigit igni.
Talia præstabat memorans, fixusq; manebat.
Nos contrà effusi lachrymis, coniunxq; Creusa,
Ascaniusq;, omnisq; domus, ne uertere secum
Cuncta pater, fatoq; urgenti incumbere uellet.
Abnegat, inceptoq; & sedibus hæret in iisdem.
Rursus in arma feror, mortemq; miserrimus opto.
Nam quod consiliū, aut quę iam fortuna dabatur?
Me'ne efferre pedem genitor te posse relicto
Sperasti: tantumq; nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræq; addere Troiæ
Te quoq;, nosq; iuuat: patet isti ianua leto,
Iamq; aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natū ante ora patris, patrē qui obtrūcat ad aras.
Hoc erat alma parens, quòd me per tela, per ignes
Eripis, ut mediis hostem in penetralibus, utq;

A aut Alecto. Est etiam in Cypro barbatæ Veneris simulachrum, quod ἀφρόδιτον uocatur. & hoc ad Græcorum imitationem, qui ὁ θεὸς καὶ ἡ θεὸς dicūt: sicut ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἄνθρωπος, uir & fœmina. Antiquasq; domus.] charas. Sallustius: Antiquitatis curæq; pro Italica gente. & aliud pendet ex alio: nihil enim interest, utrum charū dicas, an charitatis causam. Sanè Domos ambitiose dixit, pro domo una, non domum. Primum.] præcipuum. Vos ô.] Obliqua oratio est. nam apertè quidē hoc B agit, ut relinquatur: latenter uerò aliud, id est, uoluntatē fugiēdi. per quod nimia Æneæ ostenditur pietas, qui nec iustis causis mouetur, ut patrē relinquat. Integer æui Sanguis.] Plenam ætatem significat ex sanguine, qui nō est integer nisi in iuuenibus. nam dicūt physici, minui sanguinē per ætatē: unde in senibus tremor est. Suo robore.] Id est, proprio, sine alterius auxilio, quo eget Anchises. Cœlicolæ.] Ad quos nostra pertinet uita: ut, Haud credo inuisus cœlestibus auras Vitaleis carpis. &, Nos iuuenem exanimum, & nil iam cœlestibus ullis Debentem. &, Igneus est ollis uigor & cœlestis origo Seminibus. Anima enim cœli pars est, corpus aquæ, umbra inferorum. Ideo ergo non posuit generale deorum nomen, sed addidit cœlestibus, ne crederentur inferi dii, qui datores uitæ non sunt. Satis superq;.] Ad augmentum Superq; addidit. C Est autem τμῆσις. Sanè sciendum est, esse aliqua quæ augmentum non recipiunt, ne minus significent: ut Satis perfectus. nam quæritur, utrum perfectior possit facere, ne incipiat satis perfectus minus significare. Vna excidia.] Sub Laomedonte unum excidium uiderat: & ἐμφατικῶς dixit, Excidia. Sic ô, sic positum affati discedite corpus.] Sensus talis est: Præstate uos mihi funebre solatium: id est, affamini me, ut dici mortuis solet, Vale, uale, uale. unde, Et magna supremum uoce ciemus. Mortem autem ego manu hostis inueniam. Nam hic ordo est: Ego inueniam mortem manu hostis, ille miserebitur & petet exuuias. Miserebitur uerò dixit, affectu eius qui cupiebat interimi: ut eum hostis quasi miseratus occideret. Sic in nono Æneidos mater Euryali: Aut tu summe pater diuûm miserere, tuoq; Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo. Item, Vos ô potius miserescite uenti. Exuuiasq; petet.] Quasi obiectio, Sed spoliatum linquet cadauer. & responsio: Facilis iactura sepulchri.] Aut secundum Epicureos, qui dicunt nil superesse post mortem: aut hoc dicit, Facilis sepulturæ iactura est, quam potest ruina præstare. Annos demoror.] Quasi festinantes, diu uiuendo detineo. Fulminis afflauit uentis & contigit igni.] Tria sunt fulminum genera. est quod afflat, quod incendit, quod scindit. de hoc autē siluit. Fulminatus est autem Anchises, quia se cum Venere concubuisse iactabat: Sanè afflati tactiq; dicuntur capti membris: ut est, Cùm tactus esset ille, qui hanc urbem condidit Romulus. Afflauit uentis bene, qui scit non iaci fulmina, nisi cum flatu uentorum. Vt: Treis imbres torti radios, treis nubis aquosæ Abdiderat, & reliqua. Nos contrà.] Præpositiones uel aduerbia in a exeuntia, modò producunt ultimam literam, excepto Puta, & Ita. Et quia apud Ennium & Pacuuiū breuia sunt, hinc est quòd etiam numerorū nomina indeclinabilia a producūt: ut, Triginta magnos uoluendis mensibus orbes. Alia uerò quæ declinantur, breuia sunt, secundū rationē nominū in a exeuntium. Omnisq; domus.] Modò familia, uel domiciliū: interdū reuera domus. Mortem opto.] Contra fatorum uim, & matris auxiliū. Méne.] probatæ pietatis filium. Nam pronomina habēt uim suam nonnunquam & emphasim: ut, Cantando tu illum? Posse.] Plus est, quàm uelle. Excidit.] Bene excusat patrem, dicendo excidit: & ipsam temperat obiurgationem. Patet isti.] ἀπὸ κοινοῦ est, pro istic. pronomen enim esse non potest, quia non præcedit nomen. Natum ante ora patris.] His rebus terret eum, qui non potest mortem timere.

Sistam.] ducam te tutum ad domum. Diræ facies.] Iunonis, Palladis, Neptuni, Iouis, quæ apparuere discedente fulgore Veneris. POM. Sabi. Ac ueluti.] sic Græci fauentibus Diis euertêre Troiam, ut rustici ornum. Ducente deo.] numine Veneris. Licinius Caluus, Pollentemq; deum Venerem dixit. & alibi Vergilius, Nec dextræ erranti Deus abfuit. In Cypro est simulacrum Veneris Barbatæ. et apud Silium, Deus est fœminæ intrinsecus enunciatum. Recedunt.] à me. Montis.] scilicet ad Idam montem. Abnegat.] Anchises nolebat uiuere excisa Troia. Solidæ.] firmæ, uos qui iuuenes estis. Superauimus.] superstites fuimus, & superuiximus. Sic positū.] præstate mihi funebre officiū, et ubi effati estis ultima illa uerba quæ dici solent mortuis, discedite. Vale, uale, sunt ultima uerba, & inde Illicet clamat sacerdos. Hostis miserebitur.] senectutis meæ, & occidet me. hæc est bona miseratio, & petet exuuias hostis. Facilis iactura.] pro nihilo reputabo, si fuero insepultus. Ventis.] halitu, spiritu. cum Anchises iactaret se concubuisse cum Venere, fulmine ferè combustus est, scilicet eum fulmen totū afflauit. non debui amplius uiuere, ex eo tempore quo fulmen me afflauit. Et ferre.] pro efferre. Hocce.] Interrogātis est.

VAR. Lect. Descendo, ac ducente Deo.] In ueteribus aliquot lib. Ducente Dea, legitur. In Donatiano, Descendo adducente Dea. Ast ubi iam patriæ.] In Mediceo libro, Atq; ubi, legitur. Facilis iactura sepulcri est.] In omnibus ijs lib. quos præ manibus habui, Sepulcri, absq; uerbo Est, scriptum animaduerti. Aut quæ iam fortuna dabatur?] In antiq. aliquot lib. legere est, Aut mihi quæ fortuna? Patet isti ianua letho.] In Mediceo libro, & aliquot alijs antiquis legere est Istic aduerbialiter.

DON. Me si cœlicolæ uoluissent ducere uitam, Has mihi seruassent sedes.] Aperta, inquit, coniectura colligo inuisum me esse numinibus. Si enim uellent me adhuc uiuere, seruassent seni patriam sedem, quem constat locum mutare non posse. Satis una, superq; Vidimus excidia, & captæ superauimus urbi.] Scelus est patriam uidisse pereuntem, & dolor immensus, quòd post eius adhuc interitum uiuimus, & adhuc de uiuendo cogitamus. Sic ô, sic positum affati discedite corpus.] Non dixit hominem uiuum, sed corpus: utpote eius qui non uiuendi, sed moriendi desiderio duceretur. Ipse manu mortem inueniam, miserebitur hostis, Exuuiasq; petet. facilis iactura sepulchri est.] Respondit omnibus, quæ sibi obijci è diuerso potuerunt. Aut ego me, inquit, occidam, aut non deerit qui feriat: & si misericordia ductus solas exuuias tollet, uel si remansero insepultus, iactura ista me non sollicitat. Facile enim contemnitur, quod post exitum uitæ non sentit exanimus. Iampridem inuisus diuis, & inutilis annos Demoror, ex quo me diuûm pater atq; hominum rex Fulminis afflauit uentis, & contigit igni.] Olim est, inquit, quòd cupio mori, prima existente fulminis causa, qua debilis factus dijs aduersis frustra moror in luce: quod uel nunc faciendum est, post Troiani imperij perditum florem. Talia perstabat memorans.] Perstabat, inquit, talia memorans. Fixusq; manebat.] Fixus, hoc est immobili sententia. Nos contrà effusi lachrymis.] Cùm adhuc loqueretur, nos contrà dolores nostros lachrymis uberrimis testabamur. Coniunxq; Creusa.] Nec tantum nos, uerumetiam coniunx mea Creusa, Ascaniusq;, omnisq; domus, ne uertere secum Cuncta pater, fatoq; urgenti incumbere uellet.] In obstinatione senis tractabamus omnes et ipsius casum, et periculum nostrum. Fugiendũ quippe fuerat: hoc prouenire sine ipso nõ posset, remorari sine periculo quo modo posset, ubi malum euidẽs fuit? Idcirco flebamus, ne ille in eadem sententia perdurans, consentiret aduersæ fortunæ, & se & omnes nos faceret interire. Ex illius igitur uoluntate, salutis omniũ status ratioq; pendebat: cum ipso enim fuerat moriendum, quem dimittere nõ licebat. Sed ille, quem fixum tenuerat una sententia, qui consentiebat fatis nostris in extrema uergentibus, uoluntate sua nostra iuuabat aduersa: non mei, non nurus suæ, non nepotis, non omnium largissimis fletibus flexus, in ea mentis obstinatione permansit, negauitq; se uelle uiuere post excidiũ patriæ. Rursus in arma feror, mortemq; miserrimus opto. Nam quod consilium, aut quæ iam fortuna dabatur?] Tali existente patris mei sententia, cum fugiendi spes concidisset, rursus ad arma conuersus sum. Nam quid erat in tali casa faciendum, nisi ut id facerem, quod auersa fortuna dictabat? Armabar, inquit, mortem potius exoptans, quoniam oppresso tantis cladibus uita displicebat. Mene efferre pedem genitor te posse relicto Sperasti? tantumq; nefas patrio excidit ore?] Inuidiosa quidem dictio, sed plena pietatis, & ex affectu religioso descendens, habens in pronominibus grauissimum pondus, & satis ualidum, & in ipsa breuitate retinens latissimam causæ rationem. In pronominibus sic: Me'ne, inquit, & te. Me'ne, hoc est filium tuum, cuius pietatem officijs religioneq; optimè cõprobasti. Te, qui sis pater meus, qui bene nosti quid parentes debeant liberis, quid filij parentibus: te, qui præter naturalem affectum sis senex, sis uitio corporis impeditus: te, quem amauerim semper, semperq; coluerim. Deinde ipsa causa quàm grauis, quàm impietatis criminibus plena? Abire sine patre, abire sine autore propriæ salutis, relinquere senem ac debilem illo tempore, atq; illo loco, ubi hostis uictor fuerat, superq; discrimen, ubi flammæ, ubi superant gladij, ubi mors aut detestãda captiuitas imminebat. Mene, inquit, abiturum sine te sperasti optime pater, aut aliquò pedem moturum? Et potuit tibi uenire in mentem, tam dirum tamq; impium nefas potuisti cogitare, quod abhorret à moribus meis? Potuisti ore paterno promere, quod me faceret parricidam? Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui, Et sedet hoc animo, perituræq; addere Troiæ Te quoq;, nosq; iuuat, patet isti ianua leto.] Artificiosa dictio, satisq; subtilis. consentire se simulat eius uoluntati: & tamen hunc uehementissimè tenet, ne in eadem crescendi prauitate perduret. Si hoc, inquit, placuit superis, ut de magna urbe nullæ reliquiæ superfint, idq; et tu probas, quod aduersarijs gratum est, non deest omnibus nobis occasio moriendi, quum fiat istud cum hostium uoto. Iamq; aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus, Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.] Quia contemp serat senex & debilis salutem suam, non eius tantùm fore periculum dicitur: sed proposito exemplo de filij quoq; morte terretur, ne fortè hoc genere posset inflecti. Cumq; hoc asseritur, etiam illud proculdubio intelligi potest, non solùm interitus sui Anchisen admoneri, uerumetiam filij, nurus, & nepotis, ne fortè tot necessitudinũ periculo frangeretur. Datur interea exemplum crudelissimi hostis, & eius qui diuina & humana iura despiceret: datur exemplum personæ hostilis, & ultra hostilem modum sæuientis: datur & factum. Iam, inquit, aderit Pyrrhus, post effusionem recentem sanguinis Polytæ & Priami. Nouit ille ordinem feriendi, nouit quemadmodum patres liberorum funeribus affligat: nunquam ille percutit patres, nisi primò cecidisse uiderit liberos suos: ille nec occasionem faciendi perdit, nec loca in quibus faciebat habita consideratione discernit: totus intentus in factum, perficit cædem, etiam si sacer locus ac uenerandus occurrat. Aliam in matrẽ quoq; inuidiam concitat, salua quidem materni nominis reuerentia. Hoc non ut ingratum ostendat filium, sed ut terrore patris accumulet. Hoc erat alma parens, quòd me per tela, per hostes Eripis, ut medijs hostem in penetralibus, utq; Ascaniumq; patremq; meum, iuxtaq; Creusam, Alterum in alterius mactatos sanguine cernam. Versa sunt, inquit, in perniciem meam mater beneficia tua. Quid prodest, quòd euasi gladios, & tutus transiui per flammas? Quid prodest, quod ad sedes nostras incolumis te auxilian te perueni? Cur sum redditus dulcibus cõspectibus patris? Non amor est iste, sed imminens supplicium. Videbo patrẽ meum in cõspectu meo occidi. Videbo cædi pignora mea, & effundi omnium sanguinem simul, simulq; misceri, confusaq; in unum corpora funeraq; prosterni. Perdidi in aduersis grãde commodum miser. Potui nescire quod timeo. Quod posuit, Cernam, ad omnia pertinet, ac per hoc non semel accipiendũ est, hoc modo: ut medijs hostẽ in penetralibus

A libus cernã,utq; Ascaniũ cernam,patremq; meũ cernã, iuxtaq; Creusam cernã,mactatos cernam,alterũ in alterius sanguine cernã. Aliud dehinc genus terroris adiungit, ne fieri posset,ut suam pater mutaret aliquando sententiam.

Ascaniumq; patremq; meum,iuxtaq; Creüsam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma uiri,ferte arma:uocat lux ultima uictos,
Reddite me Danais,sinite instaurata reuisam
Prælia:nunquam omnes hodie moriemur inulti.
Hinc ferro accingor rursus,clypeoq; sinistram
Insertabam aptans,meq; extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine coniunx
Hærebat,paruumq; patri tendebat Iulum:
Si periturus abis,& nos rape in omnia tecum:
Sin aliquã expertus sumptis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum.cui paruus Iulus,
Cui pater,& coniũx quondã tua dicta relinquor?
Talia uociferans,gemitu tectum omne replebat.
Cum subitum,dictuq; oritur mirabile monstrũ:
Nanq; manus inter,mœstorumq; ora parentum,
Ecce leuis summo de uertice uisus Iuli
Fundere lumen apex,tactuq; innoxia molli
Lambere flamma comas,& circũ tempora pasci.

SER. Obtruncat.] obtruncare cõsueuit. Arma uiri, ferte arma.] Notant hoc critici, quia sæpius armari aliquos dicit, quũ exarmatos nusquã ostendat:qui nesciunt, non omnia à poeta (ut suprà diximus)dici debere. nam & diem præscribit, noctẽ nõ præmissa. Superfluè enim dicuntur ea,quæ necesse est fieri. Quis enim domum ingressus nõ arma deponat? Reddite me Danais.] quibus me sustulit mater. Ten
B debat.] offerebat, sed non manib. eum gestans. Si periturus abis.] Argumentum Δίλημμα:id est,complexio, quæ aduersarium ab utraq; parte cõcludit. Cui paruus Iulus.] Interrogantis est:& simul epitheto cõmendat ætatem. Coniunx quondam tua dicta relinquor.] Quondam aut aliquando significat,quasi nunc uxor nõ sit,quæ relinquitur: aut certè Quondã semper significat. ut in Georgicis, Vt quondam in stipulis magnus sine uirib. ignis. Et est sensus,quã semper cõiugem nominasti. Haberi enim quæuis poterat, nominari non nisi nobilis. Manus inter.] Mutauit accentum præpositio postposita. Sanè Inter plerunque pro Per ponitur,sed rarò apud Vergilium:ut, Hunc inter fluuio Tiberinus amœno. Bona autem œconomia ad Iulum uenit,dicens eum fuisse inter manus parẽtum,hoc est, inter complexus:non enim possumus eum illo tempore portatum dicere,quem post septem annos legimus & uenatum iuisse, & bella tractasse. Mirabile monstrum.] τῶν μίσων est,dictum à monstrando.& refertur ad præ
C sens eius significatio. Prodigium autem est, quod in longum tempus dirigit significationem. Fundere lumen apex.] Propriè dicitur apex in summo flaminis pileo uirga lanata: hoc est, in cuius extremitate modica lana est: quod primum constat apud Albam Ascaniũ statuisse. Modò autem pro summitate pilei intelligimus. Tangit autẽ, ut frequenter diximus, latenter historiam, hocq; de igni ad Seruium Tullum pertinet. nam quum Tarquinius Priscus cæpisset Otriculanam ciuitatem, ex captiua quadam in domo eius natus est Seruius Tullius,qui cùm obdormisset,caput eius subitò flamma corripuit:quam quũ uellent restinguere, Tanaquil regis uxor auguriorum perita, intelligens augurium,prohibuit.flamma puerum cum somno deseruit: unde intellexit eum clarum fore usque ad ultimum uitæ. Sanè peritè Lucem dixit,non ut in Septimo, Tum fumida lumine fuluo Inuolui. Nam & illic quidem splendor est,sed cum fumo, qui semper causa lachrymarum est.In Ascanio autem solus ostẽditur splendor. Circum tempora pasci.] crescere: ut, Sacrum tibi pascere crinem. Sunt autem infinitiua pro indicatiuis. Funde-
POM. Sabi. re.] lambere, pasci,historico more.

Arma uiri.] quia deposuerat arma, cum fuit ingressus domum. Mihi non placet, peregrinantes arma ponunt. existimo quòd dicat,ferte arma in hostes, nõ quòd habuerint arma in manibus, sed iubet ferre in hostes.uel more militari, milites ponũt arma, cũ ingrediũtur etiã in ipsa pugna tentoria, & tuguria. Insertabã.] uidendũ an insertaris,an insertus. Lumẽ apex.] Sumptũ hoc è uita fortè Seruij Tullij, cuius pueri admodum caput arsit in domo Tarquinij Prisci. mihi nõ placet. Tanaquil noluit restingui, ut dicemus in 6. Ignes enim qui repentini apparent, sacri putantur.

Nunquam omnes hodie moriemur inulti.] In Med. lib.& aliquot antiquis, Nusquam,habetur. Hic ferro accingor rursus, clypeoq; sinistram insertabam.] In antiquis exemplaribus legere est, Hinc ferro accingor rursus, clypeumq; sinistræ Insertabam. Tectum omne replebat.] Veteres aliquot libri, Repleuit legunt. Cum subitum, dictuq; oritur mirabile mõnstrum.] Veteres aliquot libri,Subitò habent. Tactuq; innoxia molli Lambere flãma comas.] In antiq.aliquot libris, Mollis legitur. VAR. Lect.

At in literis nostris Cn. Vatienum prodit historia, qui sinistræ manus digitos,ne bello Italico militaret, absciderat,bonis publicatis,æternis uinculis puniendum,senatusconsulto esse sancitum. Vsu uerò scuti eo facto is se priuasse uidebatur,quòd sinistra manu capi solitum, Ælianus testis est,qui ait, Scipionem ostentanti affabre scutum militi dixisse: Nõ in læua,sed in dextra homini Romano spem ponendam.Et Plin.lib.33. Qui annuli usum primus instituit,cunctanter id fecit, læuisq; manibus ac latentibus induit,cum si honos securus fuisset, dextra fuerit ostentandus.Quod si impedimentum potuit in ea aliquod intelligi, etiam insertorij usu argumentum est,maius in læua fuisse, qua scutum rapitur.Hactenus ex Plinio. Hermolaus tamẽ undecunq; uir doctißimus,eum locum ita restituẽdum opinatur,ut nunc cõsertoris usu,nunc sartoris reponat,lectione publica (quam tamen non ut idiographam semper probamus) expuncta, & uerbo eo bellatorem intelligat: ut in iure manu conseruatum,apud Ciceronem & Gellium. Nam & desertores, à scuti reiectione rhipsaspides Græcè nominantur.Sed quid, in Plinio luxandum, mutandumue est nihil? Vt insertorium accipiamus, scuti lorum, annuli uice:inter quod & ipsum scutum insertamus manũ. unde apud Virgilium: CÆL. Rhod.

——Clypeoq; sinistram
Insertabam aptans.——

Vt ea sit uocis huius desinentia,quæ in hostorio est,& amatorio. Signat autem hostorium, radium siue instrumẽtum,quo radũtur mensuræ:unde etiam prouerbium, Sine radio cumulare,seu absq; hostorio:quod est,affluenter et

ultra mensuram congerere, Plautus.

Dij, deæq; omnes, tantam nobis læticiam,
Tot gaudia sine radio cumuletis.

Insertorium, Græci telamona uocant, ut apud Homerum Iliad. 2.

Ἱδρώσει μέν τευ τελαμὼν ἀμφὶ στήθεσφι
Ἀσπίδος ἀμφιβρότης.

Quanquam uidetur poeta idem, operis eiusdem lib. 23. ensis lorum etiam appellasse telamona. Vt sic, unde propendet scutum, etiam dicatur telamon. Sed & lineamenta concerpta uulneribus peraccommoda Herodoto dicuntur telamones, uel fasciolæ potius, quibus oblæsa membra obligari solent. Nam Vitruuio imagines hominum columnas ædium fulcientes, aut ipsa ædificia, Atlantes dicuntur Græca uoce, Latina uerò Telamones. Nam Seruius grammaticus scribit, Nilum Latinè Melonem dici Atlantem Telamonem. Id cur ita, ignorare se Vitruuius ingenuè fatetur.

DON. Arma uiri, ferte arma, uocat lux ultima uictos. Reddite me Danais, sinite instaurata reuisam Prælia. nunquã omnes hodie moriemur inulti.] Vt cùm uideret filium in pericula rediturum, amplecteretur consilium fugæ, ait: Ferte arma, hoc est, uenite mecum armis uestris instructi, uocat lux ultima uictos, iam nos uocat finis ultimus uitæ, ut non pugnaturi pergere, sed morituri uiderentur. Ait ergo ad tantam necessitatem cogimur aduersante fortuna, quasi redeuntes in bella uicti, hostem possimus superare uictorem. Reddite me Danais, sinite instaurata reuisam Prælia.] Cupio, inquit, me repræsentare certamini. Posset dici, ad quam spem? respondit ipse, Nunquã omnes hodie moriemur inulti. Non ait, ut uincam: sed ne omnes inulti pereamus. nõ tantum ipse, qui bellum repetiturus fuerat: uerumetiam remansuri, Anchises, Ascanius, & Creusa. Hîc ferro accingor rursus, clypeoq; sinistram Insertabam aptans, meq; extra tecta ferebam.] Cùm ne his quidem dictis moueretur, inquit, animus patris, cœperam processurus armari. Iam induebam scuto humerũ meum, iam cœperam extra limen exire, simul faciens utrunque. Hoc enim properationis necessitas exigebat, ut non stans sed ambulans armarer: accingor, dixit, instruor. Ecce autem complexa pedes in limine coniunx Hærebat, paruumq; patri tendebat Iulum.] Repentè, inquit, emergens uxor in ipso limine me tenuit exeuntẽ: & ne minoris meriti prærogatiuam haberet apud uirum, paruulum Iulum offerebat patri. Non dixit, Mihi sed Patri: ut si maritum non flecteret precibus suis, patrium tamen moueret affectum. Ambos proinde ostẽdebat inutiles, ambos imbelles, se mulierem, et illum puerum, ut ætatis ratio uel sexus reuocaret instantem. Quanta autem rogantis uxoris necessitas fuit, quando ad pedes meos decidens, atq; ipsos quibus egredi poteram suppliciter retinebat: non respiciens meritum suum, nec matrimonij decus, nec nomen uxoris, offerens cõmune pignus oculis meis? Videamus quid sit, quòd nondum plenè armatum, quòd in limine, quòd pedibus cõplexa innuit properantem, quòd offerebat filium patri: hæc enim sequentia prodiderũt, non frustra uia perfecta. Significabatur quippe auspicijs non futurum, quod arripuerat uel Anchises uel Æneæ desperantis intentio. Arma plenius suscipere potuit, nec limen exire impediti sunt coniugis complexibus pedes, quibus properabat ad bellum. Faciebat hoc persona mulieris domesticæ, imbellis: Faciebat uxoris, quæ matrimonij nexibus reuocabat exeuntem. Offerebat paruulum filium, per quem factum est ut omnis Æneæ difficilis & dura mentis atq; constricta obstinatio superaretur. Post hæc consecuta sic uox, debemus inserere, Fuit chara, utilis, necessaria, atq; honesta, & ad persuadendum uehementissime accommodata. Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum. Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis, Hanc primum tutare domum. cui paruus Iulus, Cui pater & coniunx quondam tua dicta relinquor?] Considera, ait, quo loco, quo sis non tempore relicturus, cui, quum omnes nos imbelles dimiseris, traditurus. Quum dicit Cui, hostem proculdubio significat. Facit autem ordinationem personarum admirabilem. Relinques, inquit, filium paruum, relinques debilem patrem, relinques uxorem: se tertio loco, hoc est nouissimo posuit: aut enim post filium et patrem amari uxorem putauit, aut uerecundiæ causa uoluit se præponere patri uel filio, aut ordinatione: quod existimauerat potius in affectu apud uirum, debuit ultimum cõstituere, ne personarum sequẽtium uinceretur affectu. Tractabatur enim ne in captiuitatem uenirent: in qua peior est conditio fœminarum, uel maximè in causa coniugij. Deniq; hoc dixit, Et coniunx quondam tua cui relinquor? Abhinc uxor tua nõ ero, si cœptis tuis perseuerãter institeris. Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum. Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis, Hanc primùm tutare domum, Cui paruus Iulus, cui pater, & coniunx quondam tua dicta relinquor?] Si tædio infelicium rerum morti disponis occumbere, simul tecum pergamus uniuersi: unus exitus premat quos idem deuinxit affectus: sit felix interitus noster, ut cùm omnes absumpserit letum, non extet qui alterum gemat, nõ remaneat superstes quispiam nostrûm. Ad plura supplicia erumnarũ remedium est mortis occasio. Si pars ista complacuit, probo sententiã tuam. Si tu quoq; comprobes meam, ut si aliquid prosperum speras, si felicioris reditus fiduciam geris, & hæc quæ tuis humeris arma portantur, quiddam boni tuis nixibus spondent: prouidendum est primùm, ut in tutum redigas tuos, ut cùm remeare cœperis domum, occurrant eò pignora tua. Sapientis est mala præuenire consilio, ne exoriatur aliud, quod post uictoriã plangas. Quòd autem duo proposuit, unum uult fieri, non alterũ de duobus: scilicet ut remaneret cum omnibus, quàm dimissis ad prædam improuidus exiret ad bellum. Talia uociferans gemitu tectum omne replebat.] Non tantùm uocibus dolores suos, uerumetiam gemitibus testabatur. Cùm subitum, dictuq; oritur mirabile monstrum.] Talis est locus iste qualis est, Talia iactanti stridẽs Aquilone procella Velum aduersa ferit, fluctusq; ad sidera tollit. Item, Hæc dum Dardanio Æneæ miranda uidentur, Dum stupet, obtutuq; hæret defixus in uno Regina ad templum forma pulcherrima Dido Incessit, magna iuuenum stipante caterua. Item, Talia fundebat lachrymans, longosq; ciebat Incassum fletus, cùm sese à mœnibus Heros Priamides multis Helenus comitãtibus offert.] Hanc dictionis artẽ, docẽte Vergilio, nosse et imitari debemus. Incerta enim & insperata loquentes inueniunt, non expectant uerborum finem, sed media & imperfecta colloquia actus rumpũt. Dum igitur gemit Creusa, dum clamat, dum me, inquit, retinet, ecce exoriens subitum & mirabile monstrum, gemitus eius & clamores abrupit. Nanq; manus inter mæstorumq; ora parentum, Ecce leuis summo de uertice uisus Iuli Fundere lumẽ apex, tactuq; innoxia mollis Lambere flamma comas, et circum

A *circum tempora pasci.*] Verè ait mirabile monstrum. Fiebant enim multa contra naturā rerum: ut humano de capite apice ipso incendij procederet lumen, nec tamen pueriles comas, perindeq; molles ac teneras, tempora quoque ipsa percurrens exureret, aut saltem leuiter læderet: pasci quoq; illud incendium uiribus suis, non nutriri detrimentis alienis. *Nos pauidi trepidare metu, crinemq; flagrantem Excutere, & sanctos restinguere fontibus ignes.*] Nos, inquit, hoc est parentes. suprà enim dixit: Nanq; manus inter, mœstorumq; ora parentum, Ecce leuis summo de uertice uisus Iuli Fundere lumen apex. Nos ergo parentes, quibus in causa filiorum etiam leuia & secura suspecta sunt, exagitabamus à crinibus flammas, & sanctos ignes contrario undarum elemento restinguere nitebamur: humano scilicet errore ducti, quod diuinum fuerat, propè sacrilegis manibus appetentes. *At pater Anchises oculos ad sidera lætus Extulit, & cœlo palmas cum uoce tetendit.*] Interea, inquit, pater meus, penes quem sacrorum cœlestium plena sciētia fuit, nobis inscijs, omniū ignaris & trepidis, solus in læticiam repente mutatus est: tendensq; ad sidera oculos ac manus, locutus est hæc: B *Iuppiter omnipotēs, precibus si flecteris ullis, Aspice nos, hoc tantum: & si pietate meremur, Da deinde auxiliū pater, atq; hæc omnia firma.*] Usq; adeò bonum uisum est patri meo, quod repentè monstratum est, ut precibus Ioui effusis, confirmationem peteret facti. *Vix ea fatus erat senior, subitoq; fragore Intonuit læuum, & de cœlo lapsa per umbras Stella facem ducens, multa cum luce cucurrit.*] Tantum, inquit, patris mei iuxta deorum cultum meritum fuit, ut cum ipsa deprecatione inesset auditus: nam & intonuit læuum, & stella de cœli partibus lapsa ostendit futuram læticiam rerum, & rogantis preces auditas. Quòd autem dixit Læuum, debet hoc prosperum intelligi: nam eius in hac causa hæc est ratio. Læua in alijs contraria significatur. In sacris aūt signis, idcirco prospera accipiūtur quæ sunt læua, quia sacrificantis uel precantis latus læuū, dexterū est eius qui postulata largitur. *Hîc uerò uictus genitor se tollit ad auras, Affaturq; deos, & sanctum sidus adorat.*] Pater meus, qui neq; fletibus nostris dudum, nec precibus flexus est, his uisis assensus & uictus est, & gratias egit superis: & reiecta priore sententia, quòd nobiscum ire uellet ultro testatus est, dicens:

Nos pauidi trepidare metu, crinemq; flagrantem
Excutere, & sanctos restinguere fontibus igneis.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, & cœlo palmas cum uoce tetendit:
Iuppiter omnipotens precibus si flecteris ullis,
Aspice nos, hoc tantum: & si pietate meremur,
Da deinde auxilium pater, atq; hæc omnia firma.
Vix ea fatus erat senior, subitoq; fragore
Intonuit læuum, & de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens, multa cum luce cucurrit.
Illam summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram se condere silua,
Signantemq; uias: tum longo limite sulcus
Dat lucem, & latè circum loca sulphure fumant.
Hîc uerò uictus genitor, se tollit in auras,
Affaturq; deos, & sanctum sidus adorat.
Iam iā nulla mora est, sequor, & quà ducitis adsū.
Dij patrij seruate domum, seruate nepotem:
Vestrū hoc auguriū, uestroq; in numine Troia est.
Cedo equidem, nec nate tibi comes ire recuso.
Dixerat ille: & iam per mœnia clarior ignis

SER. *Sanctos restinguere.*] Non quos tunc sanctos sciebant, sed quos mox probarunt. *Oculos ad sidera.*] Contra opinionem Theocriti, qui eum cæcatum fuisse cōmemorat. *Si flecteris.*] Aut secundum Stoicos loquutus est, qui fati asserunt necessitatem: aut secundū Epicureos, qui dicunt deos non curare mortalia. *Aspice nos.*] Quia intuentes dij iuuāt. unde est, Atque oculos Rutulorū reijcit aruis. & contrà, Diua solo fixos oculos auersa C tenebat. *Atq; hæc omnia firma.*] Secundū Romanorū morem petit, ut uisa firmentur. Non enim augurium unum uidisse sufficit, nisi confirmetur ex simili: nam si dissimilia sint posteriora, soluūtur priora. unde est, Quantum Chaonias aquila ueniente columbas. Nam aquila [illegible] dubio columbis plus potest. *Intonuit læuum.*] [illegible]strum, prosperum: quia cœleste est, ut suprà diximus. sinistrum autem à sinendo dictum, quantum ad auguria pertinet, quòd nos agere aliquid sinat. *Multa cum luce cucurrit.*] Nunc theologicam rationem sequitur, quæ asserit, flammarum quos cernimus tractus, nimbum esse descendētis numinis. Alibi physicam: ut, Vento impendente uidebis Flammarum longos à tergo albescere tractus. *Facem ducens.*] lumen, quod utiq; ex facibus nascitur. *Idæa claram se condere silua.*] Stellæ huius cursus significat, Troianos conglobatos ad domum Æneæ inde Idam petere. Quòd dicit, Multa cum luce, ostendit claros: quòd Signātem uias, scintillas quasdam dicit relictas, quæ ostendunt remansuros in diuersis partibus socios: quòd Longo limite, ostendit errorem: quòd Sulcum dicit, significat longum maris æquor arandum: & quòd ait Sulphure fumant, diuini ignis odor ostenditur. Ex fumo autem mors Anchisæ cognoscitur, sicut eius oratio sequens indicat. *Cedo equidē.*] Quasi dicat, licet me sciam esse moriturum. Et bene quòd diuinauit Anchises, totum ei conceditur. *Victus genitor.*] A pristino proposito recedens. *Se tollit ad auras.*] Verbum augurum, qui uisis auspicijs surgebant è templo: unde est extemplò aduerbium. *Affaturq; deos.*] agit dijs gratias. *Vestroq; in numine Troia est.*] in uobis habeo Troiam: propter illud, Has mihi seruassent sedes. *Comes ire recuso.*] tantum ad solatium itineris, quippe moriturus: ut in Sexto Æneas, Ille meum comitatus iter. Vult ergo Vergilius etiā Æneæ concedere patris peritiam. *Dixerat ille.*] Hîc distinguendum. *Et iam.*] Dum negat, dum ostenduntur auspicia.

POM. Sabi. *At pater Anchises.*] Scribunt multi Anchisen cæcum fuisse, quod ex hoc nō intelligimus. *Da deinde auguriū.*] Anchises uates erat, & diuinandi peritus, ut Ennius ait, Doctusq; Anchisesq;, Venus quem pulchra dearum Fari donauit diuinum pectus habere. Neuius belli Punici libro 3. Sic postquam aspexit in templo Anchisa, sacra immensa Penatum ordine ponuntur, Immolabat auream uictimam pulchram. Mos fuit auguribus petere à Ioue firmari, quæ uisa erant. non enim unum uidisse satis est, nisi confirmetur. Augures aspiciebant orientem. quæ uidebantur è septentrione, quæ superior pars est, prospera & fausta putabātur. Septentrio nobis est à sinistris, & ideo sinistra

dicimus prospera,sic Dionysius libro secundo ait. Varro li bro sexto:Scæuola appellatus à scæua, id est sinistra. Sini stra bona auspicia existimantur: inde est quòd dicimus scæuum omen. Omina firma.] Probus ait,Atq; hæc o mina firma.nisi enim petijsset omina,nunquam confirma ri optasset.Et Aproniamus auxilium legit: ut sit, Da dein de auxilium pater, & firma omina. Læuum.] à sini stra parte Iupiter firmat augurium. Stella facem.] Stel la non cadit,sed lumen est à sole tractum. Stella hæc can data erat.Sunt & faces,quæ non emittant,nisi cum deci dant.claras faces uocant lampadas. Distat fax à bolide, quòd fax uestigia longa facit,priore ardente parte: bolis uerò perpetua ardens longiorem trahit limitem. Sulphu re.] propter fulmen. Victus.] firmato augurio. Si dus.] id est, stellam.

VAR. LECT. Et cœlo palmas cum uoce tetendit.] In libris aliquot antiquis, Ad cœlum palmas, legitur. Tum longo limite sulcus.] In plerisq; ueteribus libris, Lumine pro Limite, suppositum est. Genitor se tollit in auras.] In libris ali quot antiquis,quippe Mediceo & aliquot alijs legere est, Ad auras. In alijs quibusdam, Ad aras. Et quà ducitis, adsum.] In aliquot antiquis libris, Quò legas.sed in pluri bus,Quà.

DON. Iam iam nulla mora est,sequor, & quà ducitis adsum Dij patrij.] Primum dixit sequor,et si quà ducitis adsum: quum primum sit ducere, secundum sequi. Sed ordinato sensu corrigitur:ut sit,quà me ducitis,sequor, dij patrij. Seruate nepotem, Vestrum hoc augurium, uestroq; in nu mine Troia est.] A' uobis hoc augurium natum est: ue strum est tueri,quod agimus. Cedo equidem, nec nate tibi comes ire recuso.] Probaui, inquit, fugam tuam fili à deorũ uoluntate descendere,cedo potioribus,& ibo quò uolueris pergere: perseuerabo comes tuus, nec usquam à tua societate disiungar. Dixerat ille,& iam per mœnia clarior ignis Auditur,propiusq; æstus incendia uoluunt.] Hæc loquutus est pater meus:sed in apertissimum discri men uenisset,si exsisteret filij ulterior mora:nam crepitan tium flammarum uicini sonitus perueniebant ad aures no stras, & uenire incendia æstus grauissimi nunciabant. Ergo age chare pater ceruici imponere nostræ, Ipse sub ibo humeris,nec me labor iste grauabit.] Ego cùm uide rem propinqua incendia,& patrem uix assensum,ne quo casu mutaret repentè sententiam, arripui optatum tem pus:Pater,inquam, nõ tibi desunt meæ ceruicis obsequia, iam imponere humeris meis, pondus tuum deliciæ meæ sunt:faciet pietas leue,quod putas esse grauissimum:sarci nam tuam libenter tolerabit affectus. Quo res cunq; cadant,unum & commune periclum,Vna salus ambobus erit.] Aut utrisq; proueniet salus, aut utrosq; finis inueni et. Mihi solus Iulus Sit comes, & longè seruet uestigia coniunx.] Omnibus quæ obiectari possent, ultrò respon dit.Potuit enim dicere Anchises, quomodo fugiam, & se nectà impeditus,& corporis causa? huic rectè respondit: Ego te humeris meis feram. Potuit dici, te grauabit onus meum: ait, onere tui corporis non grauabor. Potuit dici, quid facies filio paruulo? quid facies uxori? Iuuabo,ait,fi lium meum comitatu meo, & auxilio dexteræ meæ,uxor gressus meos uestigiaq; sectabitur. Quòd ait,solus Iulus Sit comes, & longè seruet uestigia coniunx: consilij fuit, ut tu tior fieret fuga: si enim plurimi congregarentur, non faci lè latere potuissent. Verùm quia & suis consulere debuit, dat mandata cæteris,ut aliò fugam arripiant,sibiq; accur rant, ac ne fortè errore ducti ad aliorum tenderent gres sum,hos euidentioribus præceptis instruxit. Vos,inquit, famuli quæ dicam animis aduertite uestris. Est urbe egres sis tumulus,templumq; uetustum Desertæ Cereris, iuxtaq; antiqua cupressus,Religione patrum multos seruata per annos,Hanc ex diuerso sedem ueniemus in unam.] Com mendat mandata sua.natura enim serui mali sunt & ne gligentes,nec facilè his obtemperant quæ iubentur. Consi derans igitur tempus & causam ait, Quæ dico animis ad uertite:hoc est,intentis animis audite, quæ sunt necessa rio facienda. Postea quam hoc dicto fecit attentos, illud quod fieri oportebat breuiter intimat. Est urbe egressis tumulus,templumq; uetustũ Desertæ Cereris.] Sollicita et cauta mandata traditurus,& locum dicit, & loci nomen ostendit,& quæ eius dignitas fuerit, quæue in præsenti fortuna:arboris quoq; signum, & genus, & antiquitati euidentissimè comprendit,prorsus ut nihil dubij, nihil re maneret incerti. Vbi insinuauit hæc, dicit etiam causam propter quam mandata ipsa præcesserant. Hanc ex diue so sedem:hoc est, ex diuersis locis uel itineribus ueniem in unum. Tu genitor cape sacra manu,patriosq; pena tes.] Dicit causam,propter quam deberet Anchises id fa cere. Me bello è tanto digressum, cæde recenti Attre ctare nefas,donec me flumine uiuo Abluero.] Docet ho mines poeta quomodo se purgent,si cæde hominis, aut a lio genere fuerint fortè polluti: simul etiã excusat Ænea, ne patrem suum superfluis uideretur onerare: quem seni constabat & debilem, licet ipse esset omnia suis humeris portaturus. Hæc fatus, latos humeros subiectaq; colla Veste super fului'que insternor pelle leonis.] Et ad lau dem fortitudinis suæ hoc Æneas posuit, & ad meritum patris. Onus, inquit, patrium laturus, uestibus & leoni pelle humeros meos straui. Debuit enim cum cõmodo su ferri,ne ingratũ fieret,quod pleno reddebatur obsequio. Succedoq; oneri.] Straui,inquit,colla & humeros meos, & oneri successi.

Auditur,propiusq; æstus incendia uoluunt.
Ergo age chare pater,ceruici imponere nostræ:
Ipse subibo humeris,nec me labor iste grauabit.
Quò res cunq; cadent,unũ & commune periclũ,
Vna salus ambobus erit.mihi paruus Iulus
Sit comes,& longè seruet uestigia coniunx.
Vos famuli,quæ dicam,animis aduertite uestris.
Est urbe gresbis tumulus,templumq; uetustum
Desertæ Cereris,iuxtaq; antiqua cupressus,
Religione patrum multos seruata per annos.
Hanc ex diuerso sedem ueniemus in unam.
Tu genitor cape sacra manu,patriosq; penates.

SER. Propiusq;.] Propter illud, Arboribusq; obte cta recessit. & est ordo, Incendia propius uoluũt æstus, id est calorem: un de etiam Æstas dicitur. Ergo age.] Quia consen sisti,et ignis propinquat. Age autem modò non est uerbũ imperãtis, sed hor tantis aduerbiũ: adeò ut plerunque Age facite di camus, & singulare nu merum copulemus plura li. Ceruici.] Ceruix quum numero singulari dicitur, collũ significat: si plurali utamur, super biã ostendimus. ut in Ver rinis Cicero, Frange cer uices. Ambobus erit.] Quomodo ambobus, quũ dicat, Dextra se paruus Iulus Implicuit? Soluitur huiusmodi

Me bello è tanto digressum, & cæde recenti
Attrectare nefas, donec me flumine uiuo
Abluero.
Hæc fatus, latos humeros, subiectaq; colla
Veste super, fuluiq; insterno pelle leonis,
Succedoq; oneri. dextræ se paruus Iulus
Implicuit, sequiturq; patrem non passibus æquis:
Ponè subit coniux. ferimur per opaca locorum,
Et me, quem dudum non ulla iniecta mouebant

A Huiusmodi enim ætas in captiuitate solet recipi: ut alibi, *Pueri et pauidæ longo ordine matres*. Ergo ad filium, & ad patrem potest referri: sed melius ad patrem, quia de Ascanio post loquitur. Et longè seruet uestigia.] Longè, ualde: ut, Tiberina longè Ostia. nam Longè non potest, quia sequitur, ponè subit coniunx. Et bene ire singulos facit: scit enim multitudinem facilè posse comprehendi. Seruet autem, custodiat: ut, Et tantas seruabat filia sedes. uel, Seruantem ripas. Vrbe egressis.] Hic ablatiuo iunxit: ut Horat. Egressum magna me excepit Aritia Roma. Sallust. accusatiuo: ut, Raro egressa fineis suos. ergo utrunq; dicimus. Tumulus.] Modò terra tumens, aliàs sepulchrum. Prudenter autẽ circa turbatos pluribus utitur præceptis, quia scit esse timoris comitem obliuionem. Templumq; uetu
B stum Desertæ Cereris.] Bene Cereris fanũ facit esse ante urbem, quæ dea rusticorum est. Et librate Æneas & Cereris templum, & uetustum eligit, ad quod nec uiris erat aditus, sicut hostes putabant, (nam Æneas scit ante esse prophanatum) nec prædæ spe Græci poterant adduci. Desertæ Cereris.] Vtrum à sacerdote, qui in Sexto extinctus inducitur: ut, Cererique sacrum Polybetem. an Desertæ illo tempore, propter decennalem obsidionem: an Desertæ à filia: ut, Nec repetita sequi curet Proserpina matrem. Iuxtaq; antiqua cupressus.] Cupressum arborem funebrem bene ante templum Deæ lugentis esse cõfirmat. Religione patrum.] timore. & est reciprocum. sic Terentius, Nam nihil mibi esse relligio est dicere: id est, metus. Item Vergilius contrà, Multosq; metu seruata per annos. Connexa enim sunt, metus & relligio: unde Statius, Primus in orbe deos fecit timor. Cape sacra manu.] Non est dantis, sed hortantis ut tollat: quia sequitur, Me bello è tanto digressum et cæde recenti Attrectare nefas. scit enim Græcos ex pollutione Palladij piaculum commisisse. Flumine uiuo.] semper fluenti, id est, naturali:
C ut, Viuoq; sedilia saxo. est autem augurale uerbum. Latos humeros.] Aut more heroum se laudat, aut certè sternendo latos facit. Succedoq; oneri.] Figura est: ut, Succedunt muro, & flammas ad culmina iactant. Implicuit.] Puerilem expressit timorem. Ponè.] Aduerbiũ est: atq; ideo ultima syllaba habet accentum. Opaca locorum.] Quia dixit, Arboribus'que obtecta recessit. Est autem hæc elocutio, ut Strata uiarum. Et me, quem dudum.] Naturalia plus timet, quia uir fortis & pius non timet bellicum timorem, sed naturalem, propter quod sequitur: Comiti'que oneri'que timentem.

POM. Sab. Ergo age.] quia iam cessisti, & ignis propinquat, pro pera. Longè.] ualde. Cupressus.] Piceæ & cupressus maximam religionem afferebant, & sic taxus. Silius Italicus scribens uenerationem templi, dicit fuisse circa templum Iunonis piceas & taxos, quæ lugubres sunt. Vergilius ponit cupressum, quæ est sacra Diti, & funebri signo ad domos ponitur. Hæc fatus.] Æneas fugit cum domo, ut Strabo meminit. Scepsi imperauit Scamandrius filius Hectoris, & Ascanius Æneæ. Scepsius uerò Scepsim putat Æneæ regiam fuisse, quæ media erat inter regionem illi subditam, & Lyrnesum, in quam ab Achille agitatus fugit. sic loquitur Achilles, Non'ne memor, cum te sequerer montana pericli Tu fugeres, cursuq; celer Lyrnesson adires. Sũt qui dicant Æneam bello superfuisse, propterea quod Priamo infensus esset. ut, Hic odio Priamum regem indignatus habebat, Quod sibi pro meritis non impartiret honores. Alij dicunt, Æneam cum patre Anchise & filio enauigasse, & habitasse Olympum Macedoniæ. alij Mantineam Arcadiæ, & Capuam condidisse, nomine cuiusdam Capys. alij Egestam Siciliæ, & cum Elymo Troiano Erycem & Lilybæum occupasse, & fluuios circa Egestam nominasse Scamandrum & Simoentem: inde in Latium profectum iubente oraculo, permansurum ubi mensas comederet: prope Lauinium accidit, quod ingens panis pro mensa appositus per imprudentiam fuit, et cum carne, quæ suprà erat, absumptus. Homerus signat eum imperij successore in Troia remansisse, extinctis Priamidis, ut iam Priami genus est miseratus Iupiter. at nunc, Imperium Troiæ Æneas uiolentus habebat, Et nati natorum, & qui nascentur ab illis. Sunt qui scribant, Æneam in Italia obijsse. Sunt & qui sic scribant, At genus Æneæ cunctis dominabitur oris, Et nati natorum, & qui nascentur ab illis: & de Romanis intelligunt. Pelle leonis.] Tractum est ab antiquis Heroibus, qui decoris & horroris gratia tegebantur pellibus ferarum.

VAR. Lect. Quo res cunq; cadent.] Vetera quædam exemplaria, Quo res cunq; cadant, habent. Mihi paruus Iulus Sit comes.] In Donatiano lib. scriptum est, Mihi solus Iulus Sit comes. Me bello è tanto digressum.] Aliquot exemplaria uetera habent Ex tanto, aliqua sine ulla præpositione, Bello tanto legunt. Subiectaq; colla.] In antiquis aliquot exemplaribus, Proiecta legitur.

DON. Dextræ se paruus Iulus Implicuit, sequiturq; patrem non passibus æquis.] Dixit factum, dixit & causam. Tenebat mihi, inquit, manum filius meus sequens me: et cum deberet lateri meo inhærere, semper posterior fuit. non enim poterant patris fugientis gressus pueriles æquari: et in hoc laborem suum uoluit demonstrare, ut unum ferret, alterum traheret. Deinde personam coniungit uxoris: Ponè, ait, subit coniunx.] uxor sequebatur omnes. Ferimur per opaca locorum.] per loca scilicet diuersis arboribus occupata. Et me, quem dudum non ulla iniecta mouebant Tela, neq; aduersi glomerati ex agmine Graij, Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis, Suspensum, & pariter comitiq; oneriq; timentẽ.] Non, inquit, quò ipsas metuerem tenebras sollicitus fui, sed ne de tenebris improuisus hostis emergeret. Cum solus, inquit, essem, et circumfusus hostis tegeret latera mea, nullo metu tangebar: sed cum affectib. meis liberandis operã darẽ, resq; ipsa esset in manibus, non me hostilis aggreßio, sed causa terrebat. Quum enim turpe esset metuere uiro forti, excusationem necessarij timoris adiunxit, ut magis laudari debuerit, quia timuit, quàm si feriendi desiderio traheretur. Comitiq; oneriq; timentẽ.] In singulari numero non unum comitem intelligendum est, sed utrunq;: ut oneris significatio pertineat ad patrem, comitis ad uxorem. Iamq;

propinquabam portis, omnemq; uidebar Euasisse uiam, subitò cùm creber ad aures Visus adesse pedum sonitus.] Non dixit, audiui strepitum uenientis alicuius. hoc enim, licet falso, uidetur occurrere, quod quispiam timet. Iamq; propinquabam portis, ipse exponit quid sit, Iamq; propinquabam portis: hoc est enim, Omnemq; uidebar euasisse uiam, subito cùm creber ad aures Visus adesse pedum sonitus. Genitorq; per umbram Prospiciẽs, Nate, exclamat, fuge nate, propinquant, Ardentes clypeos atq; æra micantia cerno.] A` contrario dixit, senem aliquid uidisse per tenebras, quum etiam per diem tardos prorsus aut propè nullos habere poßit obtutus. sed dixit speciem, quæ magis per tenebras facillimè uideatur. Ardentes clypeos, atq; æra micantia cerno.] & Æneã pauidũ, & Anchisen metuentem expreßit. Quòd aũt ait Propinquant, illud uoluit ostendere, quod reuera certißimũ est. Omnis enim flamma per tenebras propior uidetur quàm est. acceßit & metus, et fecit angustiorẽ proximitatis æstimationẽ, certè quæ pulchrè ipsum fecit longius uidere, quod cõsulto uitari debuisset: fuit enim in summo, liberumq; ei fuit non uadentem pedib. suis, quò uellet oculos torquere et flectere. Hîc mihi nescio quod trepido male numen amicũ Confusam eripuit mentem.] Malè, amicũ numen, inimicum numen accipiunt. Id putamus malè amicũ esse, quod uno tempore aduersa prosperis miscet, ut in præsenti factum est: male amicũ extitit iuxta Æneam, quia facilitatẽ præbuit exeundi, & non uidit uxorem. Amicũ igitur dici non potuit, quia non seruauit uniuersos. Inimicũ dici non potuit, quia præstitit beneficiũ. Dictum ergo propriè Male amicum, utputa quod in altero malum, & bonũ in altero cõprobatum est. Confusam eripuit mentem.] Culpã perditæ uxoris per negligentiã suam iustis allegationibus purgare cõtendit, usus mortalitate plenißima. Quando enim uitio nostro actus nostri aduerso exitu concidunt, culpatur numen, quo nos dicimus regi. Nescio quod, inquit, male amicum numen mentẽ meã multis cogitationibus cõfusam præripuit. Ecce addit aliã excusationẽ. ipsum enim deum dicit alienationem mentis iccirco attulisse, quòd hanc ipsam iuuisset confusio consiliorum omnium, quæ ueniebat ex diuersis & innumeris causis. Purgauit etiam hoc genere perditæ uxoris culpã, ab omni se reprehensione dissoluens, qua premi potuit: utpote qui nescierit quãdo, uel quo genere perdidisset uxorẽ. Nanq; auia cursu Dũ sequor, & nota excedo regione uiarũ.] Dum, inquit, satis propero oppreßionẽ hostilem metuens, dum auia magis teneo, dum formido longã uiã, qua gradiendi usus hominib. fuit: dum iter sector, quod fugientib. cõgruit: Heu misero coniunx fatóne erepta Creusa Substitit, errauit'ue uia, seu lassa resedit, Incertum.] Ecce iterum negligentiã suam fatis adscribit. Dicit fuisse incertum, nec iudicare potuisse, utrum uxor fatis inuidentibus rapta esset, an errasset: dixerat enim, sine uia ambulamus, ne lassa forsitan resedisset: quia dixit Currebam, cùm Anchises clamaret, Fugite. Omnia autem culpæ eius fuerunt, quia nõ postremus ibat, sed primus. Potuit enim aut sedentẽ operiri, aut lassam iuuare. Nec pòst oculis est reddita nostris.] Non dixit, non illam uidi pòst: sed cùm eam respicere uellem, non est reddita oculis meis. Nec prius amissam respexi, animumq; reflexi, Quàm tumulum antiquæ Cereris sedemq; sacratam Venimus.] In tali causa quid faciendum sit, Vergilius dicit: pars tertia perierat, euaserant duæ. Nunquid in medio itinere, in periculo euidenti, in tenebris, & sine ope cuiusquam patrem senem ac debilem & paruum filium relinquere debuit, & perditam quærere? sub incerta spe non fecit, sed uxoris inquisitione dilata potius quàm reiecta. A

primò duobus consuluit: Venimus, inquit, ad destinatum locum. Hîc demum collectis omnibus una Defuit, & comites, natumq; uirumq; fefellit.] Vidi, inquit, quod animum meũ insania durißimi doloris accenderet, solam scilicet defuisse coniugem meã. Quem non incusaui amens hominumq; deorumq;?] Dolore, inquit, nimio insanire cœpi, in tantum ut perdito statu mentis, omnes homines incusarem, & uniuersos irreuerentibus uerbis appeterem deos, calamitatis illius reos detinens cunctos, qui ne unum quidem potui reperire tractando. Tantus apud me uxoris perditæ gemebatur affectus, ut omnia illius temporis aduersa superauerit. Tanta fui possessus amẽtia, ut illis quoque maledicerem, quos ueneror semper, & competenti deuotione suspicio. Ecce & confessus est, & purgauit crimen: habet enim ueniam, quicquid admittitur per furorem. Ascanium, Anchisenq; patrem, Teucrosq; penates Commendo socijs, & curua ualle recondo.] Vt loci secreto, & sociorum defensione tuti esse potuissent, scilicet multitudinis fiducia. B Ipse urbem repeto, & cingor fulgentibus armis.] Ecce affectus puri & honesti matrimonij, & perditæ uxoris dolor. Decreui, inquit, ob inquisitionem dilectæ coniugis duo contraria sequi, ut redirem ad urbem, ex qua difficulter euaseram: subirem iterum casus adhuc sæuientis fortunæ, & periculorum omnium sortem nouatis laboribus experirer. Stat casus renouare omnes, omnemq; reuerti Per Troiam, & rursus caput obiectare periclis.] In illo interea furore non considerans, quid illo in reditu saluti meæ poßit accidere, hæc trãsegeram mecum, utputa amens ad omnes euentus confirmata sentẽtia. Cingor fulgentib. armis.] Secundi contrarij definitio. Parum, inquit, fuit remeare ad patriam, sumpsi quoq; arma fulgentia, quæ me in tenebris cateruis hostium proderent, potius quàm tutum defensumq; præstarent. Principiò muros obscuraq; limina portæ, Quã gressum extuleram, repeto: & uestigia retro Obseruata sequor per noctem, & lumine lustro.] Propterea eadem uia quã uenerat fuit ei redeundum, quia suspicione illa ducebatur, ne substitisset lassa, aut certè resedisset. Obscura C limina portæ: hoc est, in abdita parte constituta. sicuti in alio loco dixit, Limen erat, cæcæq; fores. Et uestigia retro obseruata sequor per noctem, & lumine lustro. Vestigia quomodo per noctem secutus sit, ipse exponit. In ipsis, inquit, tenebris noctis, quia fuit lumen ex flamma ardentis patriæ. Considerabam uestigia, ne transitus eius colligi potuisset. Fuisse autem lumen ex flammis illa nocte, & alio loco posuit dicens: Sigæa igni freta lata relucent. Radia enim incendij lumine relucebãt, hoc est, splendore suo accepto per flammas, reddebant aliud lumen. Horror ubiq;, animos simul ipsa silentia terrent.] Plus me, inquit, silentia terrebãt, quàm nox et solitudo. Ecce animus timẽtis: suprà dixit, omnes terrẽt auræ. Sonus excitat omnis suspensum: hîc rursus dixit, se etiã silentia timuisse. Inde domũ, si fortè pedẽ, si fortè tulisset, Me refero: irruerant Danai, et tectum omne tenebãt.] A` porta, inquit, perrexi ad domũ, ne illò se forsitan cõtulisset, sed ingredi nõ potui: omnem enim hostis tenebat, aut flamma. Inferiora hostis, superiora uerò tectorum sæua incendia poßidebant. Procedo: hoc est, progredior, & ulterius accedo. Et Priami sedes arcemq; reuiso, ne illa ad domum patris sui, aut ad

munie

A munitum aliquem locum se contulisset. Et iam porticibus uacuis Iunonis asylo Custodes lecti Phœnix & dirus Vlysses Prædam seruabant.] Inuenio seruari iam prædam in porticibus uacuis: hoc est, à bello iam immunibus. Prædarum enim congestio ostendebat, certamē quod fuerat, esse confectū. Quòd autem posuit Iunonis asylo, sic accipere potuit, ut inimica Iuno lætaretur ante oculos suos esse proposita, quæ Græcorum uictoriam testarentur. Huc undiq; Troia gaza Incensis erepta adytis.] Hoc est, Troianæ diuitiæ incensis erepta adytis. Non dixit, sublatis de templis, sed de ipsis ardentibus adytis, hoc est penetralibus raptæ. unde apparebat ipsa quoq; penetralia incendio cum ipsis dijs esse consumpta. Verùm quia genera litas non tantum indignitatem poterat demonstrare, fit per enumerationem specierum, ut sacrilegijs quæsita euidentius aperiret. Mensæq; deorum.] Quæ à diuinis honoribus ad sceleratorum iura transierant. Crateresq; auro solidi.] Quos plena colendi deuotio fecerat, et copiosa substantia, non cælatur accurrente materia, sed in solidum fusa. Captiuaq; uestis Congeritur, pueri & pauidæ longo ordine matres Stant circum.] Singulari numero non omnibus, sed singulis absolutè respōdit: ut sit, Huc cōgeritur quicquid in diuersis speciebus fuit. Stant circū.] Non parum fuit accessisse usq; ad ipsum locum, ubi præda captiuiq; tenebantur: ubi custodiendorum omnium causa fuerant Phœnix & Vlysses dirus. Dicendo Dirus Vlysses, talem ostendit etiam Phœnicem fuisse: ad unum quippe officium æquales moribus fuerunt deligendi. Ausus quin etiam uoces iactare per umbram.] Licet præsentibus exe crandis custodibus, tamen, inquit, accessi in tantum, ut me constet & prædam uidisse congestam, & raptam considerasse, & per species nouisse custodes. Ducebat enim amentia perditæ coniugis eò, ubi uenire posset in manus eorum qui misereri non nossent. Hic propè nullum esset Æneæ meritum, si alia non addidisset. Per noctem quippe latere potuit, & occultatus tenebris non uideri. Quinetiam, inquit, ausus sum uoces iactare per umbram. Quem subtrahebant oculis hostium tenebræ, prodere poterat sonitus uocis, cùm ad ipsorum peruenisset auditum. Impleui clamore uias.] Augmentum dedit ipsi facto, dum dicit, Impleui clamore uias. Vno, inquit, in loco consistens multas clamoribus meis uias impleui: hoc est, tam claras uoces in doloribus meis emisi, ut etiam ad alias uias, hoc est, & ad alios uicos uox mea si peruenisset, quasi in omnib. præsens clamarem. Alia potioris doloris demonstratio, qua purum & plenum mariti demonstrauit affectum. Mœstusq; Creusam Nequicquam ingeminans iterumq; iterūq; uocaui.] Ne illam, inquit, fortè in longinquis partibus positam generalis exclamatio mariti falleret, & ad aures eius quamuis clara uox ueniēs putaretur aliena, nomine eā proprio non timui uocare, Creusam sæpius repetens, quod ipsum quoq; plurimis uocibus & claris admodum ac sæpius, & multis in locis repetitis frustra est factum: nihil enim ualuit prouenire, quod doloris mei flammas extingueret. Quærenti, & tectis urbis sine fine furenti Infelix simulachrum, atq; ipsius umbra Creusæ Visa mihi ante oculos, & nota maior imago.] Ordinatur sensus sic: Infelix simulachrum, & umbra Creusæ, & nota maior imago, uisa mihi ante oculos: ut uisa neutro plurali dixerit, & non imago tantùm sit uisa, sed omnia quæ ibi erāt. Simulachrum, generis neutri, & inferiore in parte similiter posuit, dicens: Illic res lætæ regnumq; & regia coniunx Parta tibi: quæ fœminini generis duas species dixit, & neutrum in medio, idcirco omnibus neutro plurali respondit. Et multis alijs locis tali usus est arte. Ille, inquit, fuit ad extremum mei laboris effectus. Infelix, ut pro incolumi miseranda effigies eius ac deformis occurreret. Oblata est oculis meis, auctura potius quàm remotura lachrymas meas. Occurrit deformis.] Occurrit, quā mecū reuocare non possem. Hoc solùm tamen inquirenti præstitit illa ueniendo, ut saltem causas perditæ didicissem. Occurrit amplior forma quàm quum esset in luce. Occurrit talis, quòd mariti oculis placere non posset. Occurrit, quæ animum meum ingenti horrore confunderet. Denique totus corporis mei uigor repentino & insperato percussus aspectu, stupore succedente mutatus est. Obrigui omnibus membris. Vox dudùm clara, cùm quærerem, hæserat & consumpta est. Tanta uis illius mali fuit, ut comæ quoque natura molles, prolixitate flexibiles, semper in ima deiectæ consisterent. Illa tamen amißionis suæ intelligens causam esse, silentium & stuporē meum, loquuta est ipsa. Idcirco oportet addi: Obstupui, steteruntq; comæ, & uox faucibus hæsit. Tunc sic affari, & curas his demere dictis. Quid tantum insano iuuat indulgere labori? O dulcis cōiunx, nō hæc sine numine diuûm Eueniunt, nec te hinc comitem asportare Creusam Fas, haud ille sinit supe ri regnator Olympi.] Locus iste necessariò missus est primùm, ut probaret Æneas, neq; se illam negligentia perdidisse, aut illam suo arbitrio maritum aut filium perdidisse, Creusamq; ipsam induceret consolantem. Illo quippe tempore atq; illo loco quis consolari alius afflictum Æneam posset, nisi ipsa uxor amißionis suæ redderet causas? & dolentem maritum ab ipsis mœroribus consolantis officio subleuaret? Ipsa igitur suscepit omnia, fabulam scilicet fortunæ suæ, solamen coniugis, et officiū uatis. Quid, inquit, prodest marite dulcis, quod tantum doloris tui furori consentis? Quid tibi doloris eiusdem labor inefficax quæsiturus est? Quod uides, deorum uoluntate perfectum est. Debes æquo animo ferre, quod maior potestas inflixit: tolerare quinetiam, quod nō potest superari: mala omnia ferendo potius, quàm resistendo uincuntur. Coniugio nostro finem attulit profectio tua: quippe id superis placuit, ut hîc relinqueres coniugem, & abiturus in alia tecum non portares uxorem. Longa tibi exilia, & uastum maris æquor arandum, Ad terram Hesperiam uenies, ubi Lydius arua Inter opima uirûm leni fluit agmine Tybris.] Ad cōsolationem multiplicem pertinet quòd uentura pronunciat: hoc enim genere iam probat ad deorum se obsequia esse translatam. Nosse quippe diuina nō posset, nisi illam dij in affectū propriū recepissent. Quod uerò inseruit maritum, & gnarum omnium facit, ac læta omnia promittit, euidentis consolationis augmentū est: quòd ait, Longa tibi exilia, & uastum maris æquor arandum: Ad terram Hesperiam uenies, ubi Lydius arua Inter opima uirûm leni fluit agmine Tybris. Dura prosperis miscet. Erit tibi, inquit, perueniendi ad Italiam labor immensus, & pelagi prolixa transmißio, sed laboribus tuis læta succedent, terra fertilis, & Tybridis gratia. Describit & flumen ipsum cum laude plenißima: & quod non nouerat, quasi nosset, affirmat: edocēs nihil esse quòd superos lateat, uel eos qui cum his commoretur. Laus interea fluminis illa est, quòd copiosus, quòd lenis, quòd in ipso aquarū redundanti tractu per agros ubertim fluens nihil lædat. Illic res lætæ, regnumq; & regia coniunx

B

C

Parta tibi.] Illic, inquit, amissa ac perdita recuperabis. Res lætæ, imperiũ & coniugem regiam: hoc est, præstantem genere. Quum autem dicit Regiam, ostendit & diuitem. Interea ne incerta, uel dubia, uel imparata promittere uideretur, ait: Quæ tibi promitto iam parata sunt, præsentia tua necessaria est, ut ad illa peruenias. Hîc & loquendi ratio discitur: Res ait, lætæ, regnumq; & regia cõiunx.] Posuit fœmininum plurale, et neutrum singulare, & rursum fœmininum singulare, & neutro plurali respõdit: ut sit, Res lætæ, regnum, & regia coniux, Parta tibi sunt. Partum uel paratum accipiẽdum est. uel partum tibi: id est, tibi acquisitũ laboribus alienis. Id autem quod A Æneam uel maximè gemere sciebat, nouißimè posuit, ut eum à dolore præsenti, nouæ coniugis promißione transduceret. quod usque adeò artis plenißimum fuit, ut illico adnecteret personam suam dicens: Lachrymas dilectæ pelle Creusæ.] Hoc est dicere, cùm habeas destinatã matrimonio tuo, debes remouere lachrymas, quas propter me effundis. Addit quoq; augmentũ consolationis à comparatione descendens: Non ego Myrmidonũ sedes, Dolopum'ue superbas Aspiciã.] Ordinatur sensus sic, non ego Myrmidonum & Dolopum superbas sedes aspiciam.

SER. Glomerati ex agmine.] Propter illud, Vndique collecti inuadunt. Nunc omnes terrent auræ.] Hîc ostendit, uiros fortes interdũ pro ratione temporis & causarũ, debere et decere timere. Sonus excitat omnis.] consternat subitò. Cum creber ad aures.] ὑστερολογία est. Iamq; propinquabã portis.] Quomodo portis, si ferimur per opaca locorum? Soluitur. Sed per opaca locorum, extra portas subit. Has autem portas dixit, quas acceperat cùm colonia fieret, et honor est patriæ. Sulcus ducitur extra ciuitatem ex terra aratro uersa in omnium circuitu, & à portando portæ appellatæ sunt. Nate.] Hæc singula pronunciãda sunt: quia perturbatis, iugis non datur oratio. Propinquant.] Non dicit qui, propter sequẽtem de Corybantibus œconomiam. Cerno.] Nonnulli quærunt, ex cuius persona Cerno dictũ sit: sed altius intuentes, Cerno Æneæ dant. Male numen amicum.] Non cum utilitate mea fauens uxori, quæ in numerum Matris deûm ministrarum relata est. Mentem.] memoriam: ut paulo pòst, Nec prius amissam respexi. Fato'ne erepta Creusa.] Ordo est: Fato erepta Creusa substitit'ne, errauit'ue uia. non enim dubitat Fato esse sublatam, quum audierit, Nõ hæc sine numine diuûm Eueniunt. Nec pòst oculis est reddita nostris.] Constat hoc: nam umbram eius uidit tantummodo. Hîc demũ.] Hîc una defuit: aliter uitium est. Natum.] Qui per ætatem matrem desiderare debuerat. Deorumq;.] Hypermetrus uersus. Vidi crudelius.] Bene his uerbis cõmendat se futurus maritus. Valle recondo.] Hîc iam ostenditur nimia multitudo. Et cingor fulgentibus armis.] Si armatus erat, quare Cingor? Soluitur: hoc ad scutũ refertur idcirco, quia scutũ nõ habebat: quia patrem & filium continuerat. Stat.] placet: ut, Stat quicquid acerbũ est Morte pati. Obscuraq; limina.] Aut per noctem obscurã, aut certe limina postici dicit. Retro obseruata sequor.] relego, retro sequor mea uestigia. B Lumine lustro.] oculos circumfero. Ipsa silentia.] ipsa quæ terrere nõ debẽt, præcipuè inter hostes. Sed, ut diximus, naturalibus tantum cedit. Si fortè pedem, si fortè tulisset.] Iteratione auxit dubitationem. Irruerant Danai.] Quos Venus antè prohibuerat: unde est, Et ni mea cura resistat. Ilicet.] confestim. hoc significat et ilico, sed metri ratione uariantur. Summa ad fastigia uento.] qui auget flammas: ut, Veluti cum flamma furentibus austris. C Fastigia autem modò de summitate propriè dixit, alibi per contrarium de imo: ut, Forsitan & scrobibus quæ sint fastigia quæras. Inde est, Cœlumq; profundum. quasi cuius sit porrò fundum: quum de imo profundus, de summo fastigium dicatur. Priami.] patris eius. Arcem.] Ne uel illuc cõfugisset. Vacuis.] magnis: quippe illic erant omnia. Iunonis asylo.] templo, unde nullus posset extrahi. dictum asylum, quasi asyrum. Hoc autem non est in omnibus templis, nisi in his, quibus consecrationis lege concessum est. Primò autem apud Athenienses statutum est ab Herculis filijs, quos insequebantur ij qui erant à patre ipsorum oppreßi, sicut docet in Septimo Statius: Fama est defensos acie post busta paterni Numinis, Herculeos sedem fundasse nepotes. Hoc etiam Romulus imitatus est: unde est, Quẽ Romulus acer asylũ Rettulit, nõ statuit. dictũ est aũt, quasi sine abstractione confugientiũ. σύρω enim traho, καὶ συλῶ sacra detraho, de sacris locis. Erepta.]

Tela, neq; aduerso glomerati ex agmine Graij:
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum, & pariter comitiq; oneriq; timentem.
Iamq; propinquabam portis, omnemq; uidebar
Euasisse uiam: subitò cùm creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus, genitorq; per umbrã,
Prospiciês: Nate, exclamat, fuge nate, propinquãt:
Ardenteis clypeos, atq; æra micantia cerno.
Hîc mihi nescio quod trepido malè numẽ amicũ
Confusam eripuit mentem. nanq; auia cursu
Dum sequor, & nota excedo regione uiarum,
Heu misero coniunx fato'ne erepta Creusa
Substitit, errauit'ne uia, seu lassa resedit,
Incertum: nec pòst oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumq; reflexi,
Quàm tumulũ antiquæ Cereris, sedemq; sacratã
Venimus. hîc demum collectis omnibus una
Defuit, & comites natumq; uirumq; fefellit.
Quem non incusaui amens hominumq; deorũq;?
Aut quid in euersa uidi crudelius urbe?
Ascaniũ, Anchisenq; patrem, Teucrosq; Penates
Commendo socijs, & curua ualle recondo.
Ipse urbem repeto, & cingor fulgentibus armis.
Stat casus renouare omneis, omnemq; reuerti
Per Troiam, & rursus caput obiectare periclis.
Principio muros, obscuraq; limina portæ
Quã gressum extuleram repeto, & uestigia retro
Obseruata sequor per noctem, & lumine lustro.
Horror ubiq; animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum si fortè pedem, si fortè tulisset,
Me refero. irruerãt Danai, & tectũ omne tenebãt.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia uento
Voluitur, exuperant flammæ, furit æstus ad auras.
Procedo ad Priami sedes, arcemq; reuiso,
Et iam porticibus uacuis Iunonis asylo

POM. Sab. Erepta.] Creusam amisit Æneas. Et cingor.] Æneas quia ferebat humeris patrem, & trahebat manu filium, posuerat arma. rursus induitur, & quæsitum it con-A iugem amissam. Stat.] placet dolore amissæ coniugis. ostendit ideo, & inquit: placet pati omnia acerba, et redire ad bellum, ideo renouare casus. Lumine.] oculis. Lustro.] circũ eo. Tulisset.] Creusa. Tectũ.] domus meæ. Ilicet.] statim. Æstus.] ignis. Auras.] aerẽ. Asylo.] Asylũ tẽplũ est cõsecrationis lege concessum: dictũ à συλῶ, id est spolio, aufero, aut uiolo. aut quia σῦλον præda est: inde asylum, unde præda non aufertur. Qui putant dictum quasi asyrum, mutatione r in l, errant. Primi Heraclidæ condidere asylum Athenis, sub titulo Clementiæ. Romulus fortè illos imitatus, inter Capitolium & Palatium, in sacro luco, quod quercetum appellatur, Asylum condidit. nunc loquitur de asylo Iunonis, quod ædificauit Ilus.

VAR. Lect. Stat casus Renouare omnes.] Antiqui nonnulli libri, Renouasse præterito legunt tempore. Alij quidam, Reuocare. Sed omnes magis approbant, Renouare. Protinus ad Priami sedes.] In ueteribus aliquot exemplaribus, Protinus omnino habetur. plura tamẽ ex illis, Procedo ad Priami sedes, legunt. In Longobardico lectio est huiusmodi, Procedo, & Priami sedes arcemq; reuiso. & ita habetur in Mediceo & in Porcio, & aliquot alijs antiquis.

Custodes lecti Phœnix & dirus Vlysses,
Prædam adseruabant. huc undiq; Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensæq; deorum,
Crateresq; auro solidi, captiuaq; uestis
Congeritur: pueri & pauidę longo ordine matres
Stant circùm, & tacitis implent mugitibus auras.
Ausus quinetiam uoces iactare per umbram,
Impleui clamore uias, mœstusq; Creüsam
Nequicquã ingeminans, iterũq; iterumq; uocaui.
Quærenti, & tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulachrum, atq; ipsius umbra Creusæ
Visa mihi ante oculos, & nota maior imago.
Obstupui, steterũtq; comæ, & uox faucibus hæsit.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
Quid tantùm insano iuuat indulgere labori,
O dulcis coniunx? non hæc sine numine diuûm
Eueniunt, nec te hinc comitẽ asportare Creusam
Fas, haud ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exilia, & uastum maris æquor arandũ.
Ad terram Hesperiam uenies, ubi Lydius arua

SER. Phœnix.] Achillis magister. Huc.] Pro illuc. Gaza.] census, Persarũ lingua: & est numeri singularis tantùm. Mensæq; deorum.] Postquam excessere omnes adytis. Captiuaq; uestis.] Pro captiuorum: & est nota B eloquutio. Longo ordine.] longa multitudine. ut in Sexto: Vnde omnes longo ordine posset, Aduersos legere. cùm non dicat per ordinem. Ausus.] Quia inter hostes. Voces iactare.] Quæ cõtrariæ sunt latère cupienti. et inquirendi officium ad uocem transtulit, propter noctem: ibi enim uoce opus est, ubi uisus nõ suppetit. Voces uerò, quia Iterumq; iterumq; uocaui. Tectis.] per tecta: et est ἀντίπτωσις. Infelix simulachrum.] Mihi, non sibi: ut, Quæ potui infelix. per simulachrum autem ἀποθέωσιν ostendit, quia simulachra deorum sunt, umbræ inferorum. Sic Vlysses in Homero apud inferos umbrã Herculis cernit: quia post mortem umbræ inferos, animæ cœlum petunt. τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην ἡρακληείην εἴδωλον· αὐτὸς δὲ μετ' ἀθανάτοισι θεοῖ-C σι τέρπεται ἐν θαλίῃς, καὶ ἔχει καλλίσφυρον ἥβην. Maior imago.] Quia umbra maior est corpore. Quid tantum.] Consolatio est. sequitur etiã diuinatio, quæ animis liberatis à corpore conceditur. Vnde etiam morientibus datur. ut, Nec longum lætabere, te quoq; fata Expectant paria. Insano.] magno: ut, Insani feriant sine littora fluctus. Indulgere.] operam dare: ut, Indulgent uino. Sine numine diuûm.] sine fati necessitate: ut enim Statius dicit, Fata sunt quæ dij fantur, uel quæ indubitanter eueniunt. Nec te comitem hinc asportare Creusam.] Hic uersus caret scansione: unde multi Hinc, multi as syllabam detrahunt. Si tamen uis fide seruata hunc scandere, fit cõuersio: ut, Eueniunt nec te hinc comitem. & potest scandi per synalœpham. Aliter nec eclipsim, nec hiatum, nec synalœpham recipit. Et Asportare bene dixit: nõ enim Vergilius sine ratione As ponere potuisset. Et haud temerè Asportare dixit, clàm deportare: nam quid ibidem faceret As, quæ syllaba quæstionem in scansione facit? & Cicero ait in primo libro Verrinarum: Non te ex Sicilia literas in Verrem deportare uelle arbitrabantur: sed quòd iisdem literis illius prætura & tua quæstura consignata sit, asportare te uelle ex Sicilia literas suspicãtur. Fas.] Quia sequitur, Regnumq; & regia cõiunx Parta tibi. Creusam.] Quia latina declinatio est, latinus erit accentus. Olympi.] Cur in penultima accentus sit, manifesta est ratio apud Latinos: quanquã Græci discretionem uelint per accentum facere montis & cœli, quod superfluum est. Arandũ.] Quia legimus, Subtrahiturq; solum: non immeritò dixit nunc Arandum. Hesperiam.] Sequenti epitheto Italiã ab Hispania segregauit, quæ & ipsa Hesperia dicitur. Vbi Lydius.] Thuscus. Dictus Lydius à fratre Tyrrheni: nam Lydus & Tyrrhenus duo fratres, quum eos prouincia una non ferret, sortem miserunt, ut diuisis copijs proficisceretur unus ad nouas sedes quærendas: profectus Tyrrhenus est, qui ex suo nomine Thuscos Tyrrhenos uocauit. Lydia autẽ dicta est, in qua frater remanserat: unde nunc traxit, ut Lydium diceret. Thusci autem à frequentia sacrificij dicti sunt: hoc est, ἀπὸ τοῦ θύειν. Constat nanq; illic à Tage aruspicinã repertam, ut Lucanus meminit: Sed conditor artis Finxerit ista Tages. & alibi, Hæc propter placuit Thuscos de more uetusto Acciri uates.

POM. Sab. Adytis.] religione templorum. Matres.] captiuæ. Ausus in medijs hostibus.] ausus fui clamare Creusam. Maior.] nam umbra maior uero semper est. Hæsit.] non potuit loqui. Affari.] uisa est umbra. Asportare.] est ui & clàm portare. Fata repugnabãt, ideo asportare. Lydius Tibris.] id est, Thuscus. In Mæonia Asiæ aiũt regnasse Atym, sub quo magna frugum penuria fuit. statutum ut data sorte diminueretur populus, contigit sors Lydo eius filio, qui in Italiam nauigauit. dubium an habitauerit in Vmbria, an in Hetruria. De Tyrrheno & Lydo uaria, quæ traduntur, dicemus suo loco.

VAR. Lect. Obstupui, steteruntq; comæ.] Multi libri antiqui, Steterant, habent. Tum sic affari.] In antiquis libris, Tũc habetur. Non hæc sine numine Diuûm Eueniunt, nec te comitem hinc asportare Creusam Fas. In lib. aliquot antiq. Nec te comitẽ asportare Creusam Fas. Nã asportare,

etiã absq; aduerbio locali hinc per se plenũ, satis esse uidetur. Ad terrã Hesperiã uenies.] *In uetustis aliquot exẽplarib9,* Et terrã Hesperiã *legitur.* Leni fluit agmine Tybris.] *In lib. aliquot peruetustis pro* Leni, Læto *habetur.* A

Inter opima uirûm leni fluit agmine Tybris.
Illic res lætæ, regnumq;, & regia coniunx
Parta tibi, lachrymas dilectæ pelle Creusæ.
Non ego Myrmidonũ sedes, Dolopũue superbas
Aspiciam, aut Graijs seruitum matribus ibo
Dardanis, & diuæ Veneris nurus:
Sed me magna deûm genitrix his detinet oris.
Iamq; uale, & nati serua communis amorem.
Hęc ubi dicta dedit, lachrymantẽ & multa uolẽtẽ
Dicere deseruit, tenuesq; recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum,
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par leuibus uentis, uolucriq; simillima somno.
Sic demum socios consumpta nocte reuiso,
Atq; hîc ingentem comitum affluxisse nouorum
Inuenio admirans numerum, matresq; uirosq;,
Collectam exilio pubem, miserabile uulgus.
Vndiq; conuenêre animis, opibusq; parati
In quascunq; uelim pelago deducere terras.
Iamq; iugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
Ducebatq; diem, Danaiq; obsessa tenebant
Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, & sublato montem genitore petiui,

SER. Leni agmine.] *leni impetu.* Lachrymas dilectæ pelle Creusæ.] *Melius ad posteriora referimus, ut dicat:* Noli flere. *nec enim captiua sum. malè enim pleriq; dicũt, quia habes uxorẽ paratam.* Seruitũ.] *ut seruiam: modus gerundiuus est.* Dardanis.] *Laus à maioribus.* Veneris nurus.] *Laus à cognatione.* His oris.] *In quibus colitur plus quàm in Creta.* Iamq; uale.] *Recedentis significatio est: unde de mortuis dicitur: ut,* Salue æternũ mihi maxime Pallã, Æternũq; uale. Nati serua communis amorem.] *Propter futuram nouercam commẽdatur* Ascanius. Manus effugit imago.] *Quasi imago, quæ non tenetur: natura enim est, ut non possit teneri.* Nam quod in Sexto ait, Da dextram misero, *auxilium significat.* Simillima somno.] *Sic Cicero,* Simillimum deo iudico. *nam genitiuo debuit iungi.* Sic demum.] *nouissimè.* Inuenio admirans.] *Quum inuenissem, admiratus sum.* Exilio.] *Ad exilium.* Donatus *contra metrũ sensit, dicens ex* Ilio, *quasi de* Ilio: *nam* I *longa est.* Miserabile uulgus.] *Magnum est quòd addidit* Vulgus. *sic* Stat. Vnde hoc examen, *& unà* Tot miseræ. Animis opibusq;.] *Et uolebant & poterant.* Lucifer Idæ.] *Vt Troianis uidetur. sic alibi,* Tibi deserit Hesperus Oetam. *Illinc enim oriri uel occidere putantur sidera, unde uideri uel incipiunt uel desinunt. Hoc est autem quod ei* Venus *promisit,* Nunquam abero. Varro *enim ait, hanc stellam luciferi, quæ* Venus *dicitur, ab* Ænea *donec ad* Lauretum *agrum ueniret semper uisam, & postquam peruenit,* Venerem *uidisse: unde & se peruenisse cognouit.* Ducebatq; diem.] *Quia lucis est præuius.* Spes opis.] *ferendi auxilij.* Cessi.] *Deest, igitur.* Montem.] *Vt ostendit in* Nono, Idam *significat: ubi* Verg. *inquit,* Tempore quo primum Phrygia formabat ab Ida Æneas classem, et pelagi petere alta parabat.

POM. Sabi. Agmine.] *impetu.* Coniunx.] Lauinia. Lachrymas pelle.] *uetat lachrymas marito, quia non sit captiua.* Dardanis.] *ex progenie* Dardani; *quia filia* Priami. Genitrix.] Cybele. *hoc propter* Idam *montem, in quo sacra* Cybeles *erant translata à* Dardano *è* Samothracia. Ter conatus.] *Ridiculum est dicere ter, ut intelligatur numer9 perfectus. solem9 loqui per numeros, et significare sæpi9.* Mathematici *tamẽ senariũ numerũ perfectũ esse uolunt, quia quocunq; modo uertitur, perficitur. hinc asses sex oboli, hoc numero constitutæ urbes antiquæ Græcorum. alij dixere ternarium, alij septenarium, & appellauere hebdomaden, quia totidem erãt planetæ. alij quaternarium, à quatuor mundi partibus, alij à 12 signis duodenarium, alij quinariũ. pleriq; uerò perfectissimum numerum in 19 posuere. uaria sententia est inter Scriptores. ut* Gellius & Victruuius *apud nos disputant,* Perfectiores *numeri colliguntur esse duo denarius & senarius.* Victruuius *hinc libro 4. ait,* Antiqui *perfectum numerum denarium esse uoluere, secuti naturam, quòd 10 digiti in manibus sunt. hinc* Romulus *annum 10 mensium fecit, hinc matronæ 10 mensibus lugebant amissos uiros; hinc* B *signatus nummus in denos æris denarius dictus, hinc decumanus undarum maris fluxus; hic numerus placuit* Platoni *ut perfectus esset: hic numerus ex singularibus rebus perficitur, decussis appellatur. hinc uolebat partum esse 10 mense perfectum.* In *hunc numerum diuisere mundum antiqui. hinc appellatæ à numero decuriæ, & decuriones. hinc in castris decumare, hinc decennale bellum* Troianum *finxere.* Numerum.] Æneas *cum redijt ad socios, inuenit multos conuenisse illic.* Lucifer.] *Describit diem. cum sol in ariete est, tunc uidetur oriri è cacumine* Idæ *montis. ergo & mense* Martio *direpta fuerit* Troia: *lucifer præcedit solem manè: de eo diximus in* Culice. Idæ.] *montis* Troadis. Spes ulla.] *redeundi, & fugiendi uersus mare.*

VAR. Lect. Ter frustra comprensa manus effugit imago.] *In uetustissimis aliquot exemplaribus* Vaticanæ *bibliothecæ, et nonnullis alijs, præcipueq; in* Long. & *in* Med. *compres- C sa legitur. Neq; illud dissimularim, esse ueteres lib. in quibus* Compressa manu effugis, *absq; synalœpha, legatur.* Par leuibus uentis, uolucriq; simillima somno.] *Non prætereunda fuit lectio* Med. *lib.* Par leuibus pennis, uolucriq; simillima uento. Et sublato montem genitore petiui.] *Sunt qui* Montes, *plurali numero legendum asserant.*

DON. Aut Graijs seruitum matribus ibo Dardanis, & diuæ Veneris nurus, Sed me magna deûm genitrix his detin[et] oris.] *Nec te, inquit, frangat casus iste. In aduersis enim quicquid acciderit, quod sæuiora depellat, gratulandum est. Tenet me mater deûm, tenere potuerũt* Mymidonum & Dolopum *matres: illa ad honorem retinet, illæ potuerunt retinere captiuam. Non ibo seruitum uictoriæ exultantibus: non uidebo sedes hostium, ut cæteræ captæ æternum seruitium pollicentes. cum ea futura sum, ex qua omnes dij gratulantur se esse progenitos, quam uenerantur omnes qui libenter potioribus deferũt. Non cecidit fortuna mea, nec debilitata succubuit.* Dardanis et diuæ Veneris nurus, *præferentis animo positum debemus accipere.* Myrmidonũ Dolopum'ue sedes, aut Graijs matribus ibo Seruitura, *detrahẽtis animo dictum.* Dardanis, *laus communicata*

A municata cum omnibus Troianis. Diuæ autem Veneris nurus, quæ fuit specialis ipsius. A' persona & loco traxit Græcorum obtrectationẽ. A' persona, Liberata sum, inquit, infimorum hominum captiuitate, & extremo seruitio. à loco, Non ibo ad Græcorũ sedes, sed ero in originalibus locis, et cum deorum omnium matre. Tenet me illa, quæ omnes deos ratione nominis & potestatis anteuenit. Comparatio ista tangit, ut dictum est, mariti solatiũ, qui nec captiuam uxorẽ reperit, nec occisam, quin potius detentam uoluntate eius, qua nulla est potior. Iamq; uale, & nati serua communis amorem.] Consolationem suam filij cõmendatione cõclusit. Potest uideri ita dixisse: Habes filiũ nostrum, eius amorem serua, & amißionem meam leuius feres, & plurimum mihi detuleris. Potest et sic intelligi: (sciebat enim quid inter cætera prædixisset) futurum scilicet ut Æneas habiturus esset coniugium nouũ, quæsiturus sibi uxorem, filio nouercã. Hoc igitur metuens mater nouißimè collocauit, ut hæreret altius paterno pectori, quod cupiebat esse seruatum. Non autem nouũ suadebat affectum, quia sciebat se loqui cum patre, quia mor-
B tem filij iam tenebat in sensibus: ideoq; dixit, Serua amorem nati communis, quia poterat effici, ut fauore uiuentis & nouæ coniugis ductus, eius præponeret liberos filio ex priori coniuge suscepto. Temperauit ergo ut diceret, Serua. nec dixit apertè ei suspicionem suam, ne secus sensisse uideretur, & recessuri animum læderet. Hæc ubi dicta dedit, lachrymantem et multa uolentem Dicere, deseruit, tenuesq; recesßit in auras.] Ingratum, impium, ac sceleratum fuisset, si Æneas ab umbra uxoris silentio recesßisset: debuit enim uel sua dicere, uel ad ea respondere, quæ audierat. Idcirco dixit: Dum lachrymas fundo, dum uolo atq; dispono proferre, quæ necessariò fuerant dicenda, repentè discesßit, ac uolentem multa dicere deseruit. Posset enim mecum esse diutius, si expectaret meum etiam ipsa responsum. Bene dixit, deseruit uolentẽ loqui: non dixit, ego illam dimisi. Ter conatus ibi collo dare brachia circum, Ter frustra compressa manus.] Propriè descripsit uolentem amplecti, quod corporale non fuerat: sæpe esse frustratum, manusq; sibi concurrisse frequentius, cùm non esset medium quod tenere potuisset. Effugit imago, par leuibus uentis.] Fugit, inquit, ut uentus: recesßit ut somnus. more Salustij dixit, Conatus sum. Ibi enim ponitur conatus, ubi effectus sequi non potuit. Sic demum socios consumpta nocte reuiso.] Quantum se dixit laborasse pro cõiuge in tantis discursibus & uigilijs per totam noctem tòleratis? Atq; hîc ingentem comitum affluxisse nouorum Inuenio admirãs numerum, matresq;, urosq;, Collectam ex Ilio pubem: miserabile uulgus Vndiq; cõuenêre, animis opibusq; parati, In quascunq; uelim pelago deducere terras.] Cumq; hoc fecissem, multos quos dimiseram, congestos inueni, uolentes mecum ire quò uellem. Adactus uiolentia superûm non solùm se dicit necesßitatem abscedendi habuisse, sed plurimos. Muniuit illam partem, ne uideretur solus dimisisse patriam, si id nullus alius fecisse uideretur. Iamq; iugis summæ surgebat Lucifer Idæ, Ducebatq; diem.] Noua descriptione usus est diei nascentis. nã ante ipsum exoritur Lucifer, hunc in superna tendentem sequitur lux, quæ diem plenum producta confirmet. Videtur ergo Lucifer non tantùm nuncius diei esse uenientis, sed fidus quoq; certusq; perductor. Danaiq; obsessa tenebant Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.] Posuit saluti suæ suorumq; contraria: unum lucis, quæ retectura fuerat, quod uelauerant tenebræ: aliud, quòd tenebant hostes omnes egressus, quæ res ostendebat uictoriam esse confectam. Nullum etiam defensioni locum superfuisse: hoc fuit tertium, quòd nulla esset spes cõmodi alicuius. Cesßi, & sublato montis genitore petiui.] Ex plano, inquit, inutili ad utilia montium superiora conscendi: plenũ excusationis in ultimo posuit uerbum. Cesßi constrictus, inquit, maiori uiolentia probata mihi per Laocoontis exitium, per diligentiam matris, quæ mihi deos potius quàm Græcos inimicos ostendit, per missum incendium ex filij mei uertice, per hortatum patris, & religiosas uoces uxoris, & diuina quæ tradidit uerba. Cesßi potioribus, neque enim debui ulterius niti, qui toties dijs repugnantibus frustra certaui. Plenè respondit interrogationi Didonis, quæ dixit: Narra mihi insidias Danaûm, casusq; tuorum. quod quia factum est, aggreditur alteram, errores suos euidentisßimè relaturus. Habet tamen etiam ipsa, casusq; tuorũ nam perdidit contagione socios, amisitq; patrem.

AENEIDOS LIBRI III
Argumentum.

ADILON.

Tertius à Troia uectos canit æquore Teucros.

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN TERTIVM librum Æneidos Argumentum.

Post euersa Phrygum regna, ut fuga cœpta moueri,
Utq; sit in Thracen primò deuectus, ibiq;
Mœnia condiderit, Polydori cæde piata:
Regis & hospitium, & Phœbi responsa canebat,
Cœptum iter in Creten, rursus noua fata reperta.
Naufragus ut fuerit Strophadas compulsus ad undas,
Inde fugam, atq; iterum enarrat præcepta Celæno.

Liquerit

Liquerit utq; Helenum, perceptis ordine fatis.
Supplicem Achæmenidem, Polyphemo urgente, recepit.
Amissumq; patrem Drepani, atq; hîc deinde quieuit.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER III.

Ostquam res Asiæ, Priamiq; euertere gentem
Immeritam uisum superis, ceciditq; superbum
Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troia:
Diuersa exilia, & desertas quærere terras
Augurijs agimur diuûm: classemq; sub ipsa
Antandro, & Phrygiæ molimur montibus Idæ,
Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur,
Contrahimusq; uiros. Vix prima inceperat æstas,
Et pater Anchises dare fatis uela iubebat.
Littora tû patriæ lachrymans, portusq; relinquo,
Et campos ubi Troia fuit. feror exul in altum
Cum socijs, natoq;, penatibus, & magnis dijs.

SER. *Postquam res Asiæ, Priamiq; euertere gentem.*] Secundum interrogationē Didonis post insidias Græcorum, & casus suorum, proprios errores exequitur, quos pertulit antequā ad Africam perueniret, ordine (ut suprà diximus) commutato: nam rectum operis initiū est, Fracti bello fatisq; repulsi. Fuga autē eius hæc est: Relinquens Ilium, Idam tenuit: inde Antandrum ciuitatem, iuxta quam factis nauigijs tenuit Thraciam: in qua Æneum oppidum constituit, ut multi putant. Mox prodigijs territus, Delum tenuit. Illic accepto augurio, errore patris præteruectus Cycladas, uenit ad Cretā: ubi quum pestilentia laboraret, à dijs penatibus monitus, ad Strophadas delatus est insulas. Inde præteruectus maritima Græciæ, apud Epirum susceptus est Heleni hospitio. Vnde prouectus Calabriam tenuit: & illic statim territus aduentu Diomedis abscessit, nauigauitq; usq; ad Scyllam & Charybdim, quæ sunt Ætnæ uicinæ. Vnde uento pulsus, circuita maxima parte Siciliæ, Drepanum uenit. Ibi, secundum Vergilium, perdidit patrem. Inde, ut est in Primo, ad Didonis regna peruenit. *Postquam.*] Hæc particula connectendis adiungitur rebus: ut, Postquam altos tetigit fluctus. sic enim dictis sequentia copulantur. *Res.*] Modò imperiū: ut, Res Agamemnonias. benè autem Asiæ, quasi tertiæ orbis partis: nam Phrygia in Asia est, Ilium in Phrygia minore. *Priamiq;.*] Non est iteratio: nā potuit aliud sine alio fieri, ut uel Phygia sola euerteretur, uel solum Ilium. *Gentem immeritam.*] Bene gentem: nam Laomedontis et Paridis culpa uniuersa gens perire non debuit. *Visum superis.*] Laus Ilij, quod non nisi dij potuerūt subuertere. Quotienscunq; autem ratio nō apparet, Sic uisum, interponitur. ut Horatius, Sic uisum Veneri: quum amorem ostenderet nō esse pulchritudinis. Et bene accusatio in deos habet quandam uenerationem, alioqui sacrilegium est. *Superbum Ilium.*] nobile. Ilium autem Verg. neutro genere tantum declinat, Horat. etiam fœminino: ut, Non semel Ilios Vexata. Sanè modò Ilium propriè de ciuitate dixit: nam regio Troia est, quamuis interdum pro ciuitate prouinciam ponat: ut, Et campos ubi Troia fuit. *Humo fumat Neptunia Troia.*] Humo, id est, ab humo: & significat patriæ suæ solum quoq; arsisse. Sanè quæritur, quomodo dixit Cecidit & fumat? Sed aut per licentiam poeticam tempus pro tempore posuit: ut, Meminisse horret luctuq; refugit. Aut certè naturam rerum expreßit: nam ruina in breui fit, fumus uerò longo permanet tempore. Nam quod ait Probus, ad discernendum tempus circūflectendam ultimam syllabā, ut intelligamus Fumauit, nō procedit: Quāuis accētus differentiæ causa adhibetur. ut Pone uerbum nullum habet accentum, ponè tamen in ultima habet accentum cum significet retro. *Diuersa exilia.*] Multi ad illud referunt, Magnum quæ sparsa per orbem. constat nanq; diuersas partes orbis tenuisse Troianos. Sed melius est specialiter hoc Æneæ dare, qui compulsus est augurijs diuersas terras, hoc est, in diuersa regione positas quærere. *Desertas terras.*] à Dardano accipe: nam ubiq; uberes eas esse legimus: ut, Atque ubere glebæ. *Augurijs agimur diuûm.*] Id est, monemur ex flamma, quæ tempora Ascanij pasta est, & cursu stellæ: et Creusæ admonitione quæ dixit, Ad terram Hesperiā uenies. *Sub ipsa Antandro.*] iuxta Antandrum. Est autem ciuitas Phrygiæ, dicta Antandros, uel quòd de Andro insula eam condiderunt coloni, quasi ἀντὶ ἄνδρου: uel quia Græci uenientes per Thraciam, cæpere Polydorum, pro cuius precio hanc à Priamo accepêre ciuitatē, quæ ex facto nomen accepit, quasi ἀντὶ ἀνδρὸς, id est, pro uiro, quia pro redemptione Polydori data fuit. Quamuis huic opinioni Vergilius non consentiat. fertur tamen, quòd post acceptum precium à Græcis, occisus sit lapidibus. Alij à Polymnestore occisum dicunt post euersam Troiam, & in maria præcipitatum. Cuius cùm mater Hecuba agnouisset cadauer, & captiua duceretur, flendo in canem conuersa est, quum se præcipitare uellet in maria. Quod ideo fingitur, quia nimio dolore inaniter Græcis conuiciabatur. *Phrygiæ Idæ.*] Ad discretionem Cretensis. *Molimur.*] paramus. Et bene petit loca, in quibus & lateret, & nauigia præpararet. *Incerti quò fata.*] Quia quisquis nauigat, licet mente destinet locum, quò tamen fertur incertus est. *Vbi sistere detur.*] A' præteritis tractum est: quia nec in Thracia permansit, nec in Creta. *Contrahimusq; uiros.*] Colligimus: unde est, Vnam quæ Lycios. item, Et fratres Lycia missos, & Apollinis agris: eos scilicet, qui ad auxilium uenerant. *Vix.*] mox: ut, Vix è conspectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti. *Prima æstas.*] Aut uernum tempus dicit, aut quia est adulta & præceps. *Pater Anchises.*] Vt diximus, τὸ πρέπον seruat, ut pater iubeat. *Exul.*] Quasi trans salum missus, aut extra solum uagus. *Cum socijs, natoq;, penatibus & magnis dijs.*] Duo humana posuit, & duo diuina. Humana, socij & natus: diuina, penates & dij. patris non fit mentio, quòd secundum Vergilium ad Italiam non uenit. Varro quidem unum dicit esse, penates et magnos deos: nam in basi scribebatur Magnis dijs. Potest tamē hoc in honore dici: nam dij magni

A dij magni sunt, Iupiter, Minerua, Mercurius, qui Romæ
colebantur: Penates uerò apud Laurolauinium: unde ap-
paret non esse unum. Penates erant, quos domo secum at-
tulerat, dij familiares: dij uerò ut Palladium, et quos Pan
thus ex arce ei attulerat. Terra procul.] Procul, qua-
si porrò ab oculis: unde potest Satis longè significare, &
non ualde: ut in Quinto, Est procul in pelago saxum. quo
satis longè fuisse intelligi non potest, ne uoluptas pereat
spectaculi. Quanquam & hîc similis poßit esse significa
tio: breuis est enim Hellesponti transitus. Vastis.] aut
uastatis, aut magnis. Thraces arant.] Figuratè. nam
minus est Quam.

POM Sabi. Postquam res Asiæ.] Capto Ilio, Æneas se in Idam re
cepit. hinc misit Ascanium in Dascilitem agrum, in quo fe
runt regnasse unà cum Scamandro Hectoris filio. Æneas
cum sacris, & opibus, & cætera familia per Hellespon-
tum nauigat, uersus Chersonesum, ubi est Pallene habita-
ta à Chryseis Thracibus. Sophocles ait, Æneam iussu pa-
tris petisse Idam, & tulisse humeris patrem. Menecrates
Xanthus ait, Prodidisse Ilium propter iram quam cum
B Paride habebat, qui ab eo sacris pulsus erat. Gergitius &
Egisippus dicunt, missum à Priamo in Thraciam, cum ex
pugnaretur Ilium, & illic concubuisse. alij dicunt, habi-
tasse in Orchomeno Arcadiæ, & in insula quam faciunt
aquæ Capiæ, ubi perijt. Agatillus ait, in Italia perijsse. Alij
uolunt sub Antandro Æneam repentè naues fabricasse, et
in Thraciam annauigasse: et hyemantem in Pallene Cher
sonesi, in cacumine montis urbem sui nominis condidisse,
& in ea reliquisse eos qui non poterant ferre maris nau-
seam. euersa hæc urbs sub Cassandro successore Alexan-
dri, cum conderetur Thessalonice ad ostia Penei, illuc mi-
sit Troianos colonos. posteri hanc in exitu fluminis posue
re urbem eius nominis, quam nuper Veneti euerterunt.
Superbum.] nobile. Diuersa exilia.] Cherronesum,
Macedoniam, Arcadiam, Cytheram, Cretam, Epirum, Si
ciliam, Aphricam. Antandro.] Antandros urbs est ad
meridiem posita, quam habitauere Leleges finitimi Cilici
bus. urbi imminet pars illa montis, ubi fuit iudicium Pari-
dis. Aborigines olim cum habitarent Acarnaniam, à du-
ce Lelege Leleges appellati, & ab eius nepote Theleboo
C Thelebor. hi migrauerunt in Asiam, & dicti fuere Cares,
à quibus monumenta Lelegia dicta. In Troade etiam oc-
cupauere aliquot oppida. Antandros dicta, aut quòd An-
driorum colonia fuerit: aut quòd Græci capto in Thra-
cia Polydoro Priami filio, Antandron pro salute pueri ha
buerunt. & inde non temerè fortè à morte Polydori An-
tandros dicta. mihi non probatur. Cum.] post iussa pa
tris. Magnis dijs.] Intelligit quos Dardanus è Samo-
thracia aduexit in Phrygiam, de quîs diximus. alij Cœlum
& Terram putant, alij Serapin & Isidem. Varro Samo
thracas ait ponere ante portas duas statuas uirilis speciei
æneas. Idem Varro, deos magnos putat Cœlum & Ter-
ram. In augurum libris scriptum sic, Diuipotes, id est Dij
potentes, quos Magnos aliqui putant. Vergilius intelligit
meo iudicio Penates esse deos magnos. & quia loquitur
Æneas, ideo Troiani magnos deos habebant, quos aduexe
rat Dardanus, id est Penates. Cum socijs.] Versus est
Ennij, & sunt uerba Pyrrhi.

VAR. Lect. Diuersa exilia, & desertas quærere terras Augurijs agi
mur diuûm.] In lib. aliquot manuscriptis, & uetustate i-
psa uenerabilibus legere est, Diuersa exilia, & diuersas
quærere terras. Classemq; sub ipsa Antandro, &
Phrygiæ molimur montibus Idæ.] In exemplaribus ali-
quot antiquis absq; E particula copulatiua, legitur, Sub
ipsa Antandro Phrygiæ molimur montibus Idæ. Verùm
ea particula nimirum loco hoc & necessaria est, & ad
uenustatem facere uidetur.

Narraturus, secundum Didonis propositionem, etiam DON.
errores suos: unde primum sumpsit exordium, unde reuera
conuenerat. nam laborum eius caput fuit, abeundi de Tro
ia necessitas. Neq; enim errare per diuersa potuisset, nisi
primùm patriæ suæ finibus fuisset exclusus. In ipsius igitur
profectionis seu nauigationis cœpto, quot dolorum causis
afflictus sit, quantaq; gemuerit, licet diffusa & magna,
summa tamen breuitate constringit: Non omittens etiam
tunc excusationem suam, qua uult esse firmatum non tan-
tùm Græcis, sed dijs aduersantibus, & ob nullam eius aut
suorum culpam perisse imperium Troiæ. Quapropter in-
cipit sic: Postquam res Asiæ, Priamiq; euertere gentem
Immeritam, uisum superis, ceciditq; superbum Ilium, &
omnis humo fumat Neptunia Troia, Diuersa exilia, &
desertas quærere terras Augurijs agimur diuûm, classemq;
sub ipsa Antandro, & Phrygiæ molimur montibus Idæ,
Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur.] Omnia, inquit,
in unum aduersa confluxerant, & quæ transacta uide-
bantur, & quæ portabat asperior futuri temporis spes:
nec fuit quod consolaretur præterita, quando futurorum
quoq; immanitas sæuiebat. Ponit ergo præterita quatuor,
& futura totidem paria, uel deteriora constituens. Præ-
terita sunt hæc: Postquam res Asiæ, hoc est post interitū
Iliensis imperij, Priamiq; euertere gentem immeritā ui-
sum superis. mentionem facit gentis Priami, quasi sola pe-
risset in Troia. Quod idcirco intelligitur posuisse, quia ue
hementer angebatur perditæ uxoris luctu, quam consta-
bat fuisse filiam Priami: quæ cùm nihil tale de funere cō-
meruisset, ab affectibus eius matrimonioq; disiuncta est.
Cùm uerò dicit Visum superis, ostendit non hominum ta-
le meritum fuisse, uel regni, ut funditus perirent: sed into-
lerabilem deorum interuenisse prauitatem, ut innocētium
spes, salus & fortuna cōcideret. Ceciditq; superbū Ilium,
ut non leue uideretur, cuius dolebat interitū. Dixit super-
bum Ilium, hoc est magnū. Et omnis humò fumat Ne-
ptunia Troia.] Omnis, inquit, fumat: esset enim solatiū in
aduersis, si aliquid saltem semiustum uel semidirutum re-
mansisset. Quod ait Humo fumat, expreßius dici non po-
tuit, omnia fuisse consumpta: cum ipsis enim quæ combu-
rit, finitur incendiū: & deficiente materia, fumum solùm
remanens terra respirat. Interea Postquam, non semel ac
cipiendum est, quamuis semel positū uideatur: ut sit, Post-
quam res Asiæ, postquam uisum est superis euertere gen
tem immeritā Priami, postquam cecidit superbum Ilium,
postquam omnis humo fumat Neptunia Troia. Hæc sunt
quatuor præterita: uideamus futura, utrū aliquam spem
prosperitatis habere potuerint. Quatuor fuerunt ipsa, &
detestanda: Diuersa exilia, & desertas quærere terras,
Augurijs agimur diuûm. Ecce ex his duo peßima: auelle-
bantur quippe à terminis patriæ, diuersa exilia, & ter-
rarum solitudines petituri: habet enim solatium, qui ur-
getur, quando ad adoptatiua uel ad definita mala compel
litur. Classemq; sub ipsa Antādro, & Phrygiæ molimur
mōtibus Idæ, Incerti quò fata ferāt, ubi sistere detur.] Di
xit alia duo: parabamus, inquit, naues, nescij quò ire de-
beremus, uel in quibus locis commorari contingeret. Hoc
ipsum incertū, pœna fuit maxima: tres enim quamuis acer

ba, si euidenti specialitate signetur, meditatione continua gignit aliquam tranquillitatem, ut animum subleuet. Compleuit quatuor aduersa, quæ ad futurum tempus pertinebant: diuersa exilia, desertas terras, incerti quò fata ferant, & ubi sistere detur. Contrahimusque uiros.] Scilicet, ut cresceret comitum numerus. Vix prima inceperat æstas, Et pater Anchises dare fatis uela iubebat.] Fugitiui non agunt quod uolunt, sed quod facere coguntur: proinde Maturum, inquit, pelago tempus operiri nequiuimus, sed mox cum ipso æstatis tempore iniquo nauigauimus. & quia definita loca non habuimus, nauigauimus quocunq; uellent fata, & quò duceret uentus. Littora cum patriæ lachrymās portusq; relinquo, Et campos ubi Troia fuit.] Non dixit, dimitto patriā nauigans, quoniā omnis interierat: sed, dimitto littora ciuitatis quondam, lachrymis & dolore confectus. Relinquo securitatē portus ac terræ, & in altum producor: hoc est, ad incerta altioris & interioris pelagi, ubi sola desperatio est, uidens campos ubi Troia fuit. Duplicē locus iste potest admittere intellectum: Vnum, quòd dolebat latitudinem mœnium per campos antea ingentes effusam sic interisse, ut ex ea nihil extaret. Alterum, quia camporū planiciem uidebat, in qua in altitudinem immensam surrexerat Troia. Hîc Æneam memorat poeta perimplesse excusationem suam: dum enim doloris sui causas exponit, ostendit etiam illud non fuisse aliquid quod posit superari, & se magis augurijs deorum quibusuis exclusum. Littora cùm patriæ lachrymās portusq; relinquo, & campos ubi Troia fuit.] Triā posuit, quæ per naturam suam non potuerunt perirē: littus, portum, & campos. Feror exul in altum Cum socijs, natoq;, penatibus, & magnis dijs.] Tacuit patrem suum, quia suprà dixit: Et pater Anchises dare fatis uela iubebat. Proinde quem iam memorauerat ibi fuisse, superfluum, indeq; uitiosum fuerat iterum nominare. Terra procul uastis colitur Mauortia campis, Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo: Hospitium antiquum Troiæ, socijq; penates, Dum fortuna fuit.] Descriptio terræ quæ ad incerta nauigantibus prima occurrit: quæ sic euidenter Didoni exponitur ignoranti; ut & situs loci & incolarum persona signetur: deinde opportunitas quæ detinere posset errantes: nam & proximitas placebat, laborem ablatura fugientibus: & ubertas læta camporum, commoda uidebatur his qui rem omnem substantiamq; perdiderant. Quòd uerò Thaces incolæ amiserant Lycurgum regem, uidebatur fieri posse, ut aduersarius nullus emergeret, qui posset prohibere uenientes. Firmabat omnem spem remanendi, interpositi dudum religione fœderis, diuturnitate quoq; temporis roborati. quis enim non fideret, non negaturos beneuolentiam miseris? quæ florentibus adhuc rebus & debita fuit, & memoria longiore seruata. Feror huc.] Non dixit uenisse, sed ex euentu delatus sum: ipse enim hoc non consilio, neque humana uoluntate effecerat.

Et littore curuo Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis, Æneadasq; meo nomen de nomine fingo.] Mox, inquit, ut littus attigi loci eius, dispositionem sum nouæ ciuitatis aggressus, meos omnes signans nomine meo, ut Æneadæ dicerentur. Fatis ingressus iniquis.] Hoc rerum exitus, non initia docuerunt. Cæterum si antè præsciuisset, transire non potuisset: sed res magnas non auderet incipere. Exponit iam, qua ratione iniqua fata cognouerit. Sacra Dioneæ matri, diuisq; ferebam Auspicibus cœptorum operum, superoq; nitentem Cælicolûm regi A mactabam in littore taurum.] Conditurus, inquit, nouam sedem sacrorum; obsequijs prouocabam in auxilium deos, & primùm quidem matrem meam: deinde alios, quos sciebam auspicio nouorum fundamentorum esse necessarios: ipsum quoq; Iouem, cui nitentem taurum, hoc est candidum mactabam in littore. Rectè dictum in littore: ubi enim nondum fuerat ciuitas, nec templum fuisse constabat. Fortè fuit iuxtà tumulus, quo cornea summo Virgulta, & densis hastilibus horrida myrtus.] Hæc duo genera lignorum hastilibus bellicis apta sunt, proinde pacis auspicium habere non possunt: ac per hoc sacrificanti in causa ciuitatis nouæ, portendebatur id quod accidit, crudele illic esse hominum genus, & humano sanguini infestum: nec debere Troianos habere fiduciam prioris amicitiæ, quoniam mutatio fidei extiterat fractis uiribus Troiæ. Cùm hoc nondum sciretur, tamen quoniam necesse fuerat propter fundamenta noua, uiridi fronde aras contegere præparabat Æneas, uel maximè ramis myrti, quæ aßignatur Veneri. Ait ergo: Acceßi, uiridemq; ab humo conuellere siluam Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras, B Horrendum, & dictu uideo mirabile monstrum.] Horrendum, propter sanguinem: mirabile autem, quòd fluebat ex ligno. Nam quæ prima solo ruptis radicibus arbos Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ, Et terram tabo maculant.] Tantum ualent, per quæ futura monstrantur, ut eorum etiam natura mutetur in aliam. Deniq; tolle causam monstri de medio, impoßibile est ut sanguis fluat ex ligno. Fluentes igitur guttæ maculabant terram tabo, hoc est cruore corrupto. Mihi frigidus horror Membra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis.] Ex uisu tali occupauerat frigus membra mea: frigus quoq; excluso calore cōgelascere fecerat mei corporis sanguinem. Itaq; factum est, ut mutata natura utrunq; lignū funderet sanguinem, & humanum corpus ingenitam sanguinis substantiam denegaret. Rursus & alterius lentum conuellere uimen Insequor, & causas penitus tentare latentes, Alter & alterius sequitur de cortice sanguis.] Quum quid illud esset, confusus sentire non possem, repetitione facta, uolui experiri: temerariū enim fuerat pronunciare de eo quod semel uideram. Alterius de cortice, C aut secundi uiminis eiusdem ligni, aut alterius generis dixit. Suprà enim ait, & myrtum illic fuisse, et cornum: potuit enim alterum ligni genus uideri tentasse, quando in altero sanguinem uidit. Multa mouens animo, nymphas uenerabar agrestes, Gradiuumq; patrē, Geticis qui præsidet aruis. Ritè secundarent uisus, omenq; leuarent.] In prima auulsione potuit uideri casus: quum autem in cunda eadem reperissem, uehementer commotus, uoluebam animo multa atque diuersa: constabat enim sanguinem illum, execrandum aliquod significare. Rogabam deos loci, ut secundarent omina, quæ esse constabat aduersa leuarent: hoc est, imminentem malorum ruinam aut auerterent penitus, aut facerent leuiorem. Docet hoc loco Vergilius, prosperari posse per deos humanis obsequijs, quod fuerit malis ominibus demonstratum. Tertia sed postquam maiore hastilia nixu Aggredior, genibusq; aduersæ obluctor harenæ.] Cognitionem causæ melius desiderans noscere, licet iam primò & repetito facto fuisset comperta, tertiò tamen uolui manifestius cōprehendere: Tenui fortiore nixu hastilia tertio, obluctans cum terra genibus meis, quæ illorum radices non sinebat abrumpi.

Terra procul uastis colitur Mauortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo;
Hospitium antiquum Troiæ, sociiq; Penates,
Dum fortuna fuit. feror huc, & litore curuo
Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis,
Aeneadasq; meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionææ matri, diuisq; ferebam
Auspicibus cœptorum operũ, superoq; nitentem
Cœlicolũm regi mactabam in littore taurum.
Forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, & densis hastilibus horrida myrtus.
Accessi, uiridemq; ab humo conuellere syluam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras:
Horrendum & dictu uideo mirabile monstrum.
Nam quæ prima solo ruptis radicibus arbor
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
Et terram tabo maculant. mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis.
Rursus & alterius lentum conuellere uimen
Insequor, & causas penitus tentare latenteis:
Ater & alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa mouẽs animo, Nymphas uenerabar agrestes,
Gradiuumq; patrem, Geticis qui præsidet aruis,
Rite secundarent uisus, omenq; leuarent.
Tertia sed postquam maiore hastilia nixu
Aggredior, genibusq; aduersæ obluctor harenæ,
(Eloquar, an sileam?) gemitus lachrymabilis imo
Auditur tumulo, & uox reddita fertur ad aureis:
Quid miserum Aenea laceras? iam parce sepulto,

SER. *Acri quondam.*] *sæuo & cruento.* Lycurgus *autem rex Thraciæ fuit, qui (ut habet fabula) dũ contemnens* Liberum pa*trem, eius amputaret uites, crura sibi succidit.* Re*uera autem abstemius fuit: quos cõstat acrioris esse naturæ, quod etiam de Demosthene dictum.* A

Regnata.] Participium, *sine uerbi origine.* Ho*spitium antiquum.*] Aut *charum, aut reuera antiquum.* Nam *tanta inter ipsos familiaritas fuit, ut Ilione filia* Priami Polym*nestori nuberet, Thracũ regi, cui* Polydorum *filiũ* Priamus *belli tẽpore par uulũ cõmendauerat alendum.* B *Dum fortuna fuit.*] *Scilicet bona. Et simul ostendit fidem cum felicitate deficere. Sanè sciendum, quotiescunq; fortunam solam dicimus, felicitatem intelligi. Vnde & fortunatos tãtum felices, & infortunatos solos infelices uocamus.* Littore cur*uo.*] Perpetuum *epitheton littorum est. nam quod in Sexto ait,* Tum *se ad* Caietæ *recto fert littore portum: significat eum ita nauigasse, ut non linqueret littus.* Mœnia *prima loco.*] Quia *apud* Cretam *alia fecit: modò autem* Ænum *significat, ut* Sallustius: Ænum Maroneamq; & *uiam militarem. quanquam* Homerus *dicat inde auxilia ad* Troiam *uenisse, ergo iam fuerat.* Euphorion, & Calli*machus etiã hoc dicunt, quod* Ænon *dicatur à socio* Vlys*sis illic sepulto, eo tempore quo missus est ad frumenta por* C *tanda.* Fatis *iniquis.*] Benè *quod scit futurum, præoccupat.* Æneadas.] *Ecce nec* Vergilius Ænum *dicit.* Sacra Dionææ *matri.*] Veneri, *à matre* Dione, *secundũ* Homerum. Et *benè dispensat, ut si sequantur aduersa,* Dio*næam* Venerem *dicat, ut hoc loco:* Si *prospera est nauigatio, de mari eam dicat esse procreatam: ut,* Vnde *genus ducit.* H*æc autem inquantum potest, sed non semper, reseruat.* Auspicibus *cœptorum operum.*] Ioui, *qui arcis deus est:* Apollini, *propter auguria:* Libero, *causa libertatis. nam dij alij si inuocentur, ad priuatam pertinẽt causam.* Vnde *de* Didone *legimus,* Iunoni *ante omnes, cui uincla iugalia curæ: propter nuptias.* Quamuis *enim reipub. utilitas simularetur, erat tamen specialis causa* Di*donis.* Similiter *hic* Æneas *sacrificat* Veneri, *scilicet ut placeat matri.* Quòd *autẽ de* Libero *dixinus, causa hæc est, ut signum sit liberæ ciuitatis.* Nam *apud maiores aut stipẽdiariæ erant, aut fœderatæ, aut liberæ: sed in liberis ciuitatibus simulachrum* Marsyæ *erat, qui in tutela* Libe*ri patris est.* Mactabam *in littore taurum.*] Contra ra*tionem* Ioui *taurum sacrificat, adeò ut hinc putetur subsecutum esse* prodigium: *ubiq; enim* Ioui *iuuencum legimus immolatũ. ut,* Statuam *ante aras aurata fronte iuuencũ, Iam cornu petat & pedibus qui spargat arenam.* Item Iuuenalis: *Qui uexat nascenti robora cornu. nam in uictimis ætas est consideranda.* Tumu*lus.*] Hoc *sermone & collem & sepulchrum fuisse significat.* Quo *summo.*] In *quo summo cornea uirgulta & myrtus.* Bene *elegit hastis apta uirgulta: nam legimus,* Et *bona bello* Cornus. *item,* Et *pastoralem præfixa cuspide myrtum.* Er*go si telis fuerat confixus, meritò illic coaluere uirgulta.* Cornus *autem declinatur ut ficus, si arbor sit: nam cornu animalis indeclinabile est, licet genitiuum usurparit* Lucanus: *ut,* Cornus *tibi cura sinistri* Lentule. *sic* Cicero *in* Arato: Huius *genus, pro genu.* Accessi.] Non *ad cornum, sed ad myrtum, quæ inter uerbenas est.* Et *bene matri sacrificaturus, aras coronat ex myrto.* Siluam.] Bene *uariat, ut nunc siluam, nunc uirgulta, nunc uimina, nunc arborẽ dicat.* Monstrum.] Bene *monstrum: nam statim quid esset apparuit. & hoc proprietatis est, abusione tamẽ plerunq; corrũpitur.* Liquuntur *sanguine guttæ.*] In *uerbo* Li *producitur, ut hoc loco. item,* Canis *cùm montibus humor liquitur.* In *nomine uerò breuis est, ut liquor.* Ta*bo.*] *corrupto sanguine. & est nomen casus septimi tantum, ut sunt sponte, natu. quod si uelis declinare, hæc tabes, huius tabis dices.* Membra *quatit.*] Causa *pendet ex causa: nam timor sanguinem gelat, qui coactus gignit frigus.* Lentum *uimen.*] *molle, flexuosum. unde et uietos, curuos dicimus per senectutem.* Tentare *latẽtes.*] Miraculum *est enim, ex arbore sanguinem fluere.* Mul*ta mouens animo.*] Non *dicit quæ, sed ex sequentib. intelligimus.* Cogitabã, *inquit, ne fortè sanguis esset ex nymphis.* Hamadryades *autem cum arboribus & nascuntur & pereunt: unde plerunq; cæsa arbore sanguis emanat.* Nam *ut* Ouidius *ait in octauo* Metamorph. *quum* Erisi*chthon arborem incideret, primò sanguis effluxit, pòst ululatus secutus est. sic* Statius: Nec *amplexæ dimittunt robora nymphæ. item,* Cogitabã *ne fortè ex terra* Martis *iure sanguis efflueret.* Nam *quòd dicit se ueneratũ numina, illas constat præcessisse cogitationes.* Gradiuumq;.] *θούριον ἄρηα: id est, exilientem in prælia, quod in bellatoribus sic necesse est: uel quòd gradũ inferant, qui pugnant: uel quòd impigrè gradiantur: uel ab hastæ concussione, quod* Græcè *dicitur κραδαίνω.* Patrem.] Ideo, *quia à poeta penè omnibus dijs nomẽ paternũ additur, ut fiant uenerabiliores.* Geticis.] Thracijs. Getæ *autem populi sunt* Mysiæ, *quæ quia lata est, multas continet gentes.* Ritè *secundarent.*] *rectè prosperos facerent.*

Visis.] Pro uisa posuit. Tunc enim masculino utimur genere, quum de his loquimur quibus uidemus: ut si dicam, Nubecula obest uisibus meis. Si autem neutro utamur, ea quæ uidentur significamus: ut si hoc loco diceret, Rite secundarent uisa. quod propter metrum nequaquam potuit. Similia sunt nuncius & nuncium, auditus & auditum. Omenq; leuarent.] bonum ac leue facerent. Obluctor.] Acrius nitentem ostendit. Eloquar, an sileam?] Parenthesis ad miraculum posita. Gemitus lachrymabilis.] Potest enim & esse irascentis. Vox reddita.] Pro data. Redditur enim, quicquid ad nos per alterū transit: quanquam hic etiam hoc posset intelligi, quòd ad eum uox missa per tumulum est. Vbi etiam epistola reddita dicitur, quæ per nuncium à mittente ad nos accipitur. Laceras.] Per membra disijcis. nam Lacerare est, sæpius uulnerare: ut, Lacerum crudeliter ora Deiphobum uidit. Sepulto.] Modò iacenti significat: ut, Somno uinoq; sepulti. item, Occupat Æneas aditum custode sepulto. nam sepultus est, quasi sine pulsu. Non enim hunc sepultum possumus dicere, quum sepultura non sit in hoc ritè facta, sed fortuita obrutus terra.

POM. Sabi. Terra procul.] Topographia, id est loci descriptio. Procul.] prope. Thraces arant.] Thracia Marti dedicata, bellicosissimam habet gentem, ab antiquis magna et diffusa regio scribitur, dicta à Thrace Martis filio. Lycurgo.] Lycurgus rex Thraciæ, qui Bacchum contemptui habebat. Hospitium antiquum.] quia Phryges fuere Thraces. nam in Thracia Bryges nominabantur, et in Asia Phryges. hinc Troiani commercia & æternam pacem iure consanguinitatis habebāt cum Thracibus. Polymnestori Priamus Polydorum filium commendauit. Mœnia prima loco.] non tantum urbis nomine Æneæ notata, sed & regio, in qua Thressa urbs (ut ego puto) super Axium fluuium, quæ eadem dicta Ænos. lege Herodotum. Dionææ matri.] Veneri. Dione Veneris mater. Auspicibus.] auxiliatoribus. Supero.] Ioui, Apollini, Libero patri. Nitentem.] pulchrū. Taurum.] Taurus sacrificatur Neptuno, nunc secus. nam Ioui iuuencus, taurus Neptuno. nunc dicit mactasse taurum Ioui. Tumulus.] Polydori. Horrida.] uenerabilis. Myrthus.] Gaudet nasci myrthus in sepulchris. nam in Italia primum uisa fuit in sepulchro Elpenoris, qui est Circeis. Horrendum.] timendum. Monstrum.] nam cum euelleret ramos, fluxit sanguis. Liquuntur.] excunt. Atro sanguine.] pro atri sanguinis. Coit.] congelatur. Lentum.] flexibile. Tentare.] cognoscere. Geticis.] pro Thracibus. Hastilia.] ramos. Nisu.] conamine. Aduersæ.] cōtra positæ. Obluctor.] inuoluor. Quid miserum.] Loquitur umbra Polydori.

VAR. Lect. Video mirabile monstrum.] In lib. aliquot manuscriptis, Miserabile legitur. Nam quæ prima solo ruptis radicibus arbor Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ.] In antiquo admodum lib. scriptū erat, Nanq; ubi prima. & pro, Huic atro, Hinc atro, ut aduerbium aduerbio responderet. recenti uerò emendatione, repositum id quod in uulgatis habetur exemplaribus. Pro liquuntur autē sunt uetera exemplaria, quæ Linquuntur habent. Sed enim Liquuntur magis omnino placet. quod etiam agnoscit Seruius. Ater & alterius sequitur de cortice sanguis.] In lib. antiquis plerisq; Alter, non Ater habetur. Animaduerti uerò in aliquot exemplarib. l literam abrasam, in ali-

quot additam aliena manu esse. Iam parce sepulto.] Sunt lib. antiqui, ubi Sepulcro legatur. A

DON. Gemitus lachrymabilis imo Auditur tumulo, & uox reddita fertur ad aures.] Moraliter positum, ut primò dolentis gemitum, dehinc uoces audisset. Quid miserum Ænea laceras? iam parce sepulto, Parce pias scelerare manus: non me tibi Troia Externum tulit, aut cruor hic de stipite manat.] Locus iste plenas partes tenet loci communis, quamuis non sit inuentio ex persona defuncti. Æneas tamen si in hac causa argueretur, diceret, Feci. & absoluta qualitate sese defenderet: quia quicquid illud fuit, nesciens fecerat. Admirabili tamen uirtute poeta ipsum induxit defensorem facti, qui ob iniuriā suam accusator esse debuerat: ideoq; acerbitatem ipsam latius extendit, ex uno crimine multa exoriri posse euidenter ostendens, quæ tamen ipsa instruentis animo, nō arguentis ingerit. Fuit quidem primum crimen, sed solùm sepulchri uiolati. ex hoc habet rationem loci, temporis, & personarum. Alia quoque congessit, Quid miserum, inquit, Ænea laceras? cùm fortuna (ait) hominis miseranda esse debeat, & subleuanda potius quàm lædenda, cur Ænea tuo illicito labore uexatur, qui semper coluisti pietatem? Quòd autem nomine suo eundem uocaret, ex eo intelligere potuit, quòd notus cum noto loquebatur. Ecce duo ante principale crimen, et miser, & notus accedit ad sepulchri uiolati inuidiam. Iam parce sepulto, hoc est, uel modum serua: tertiò enim iam faciebat. Parce pias scelerare manus. aliud dat in notitiæ signum, propter augmentum criminum prohibendum. Aliud est enim peccare in ignotum, aliud in eum qui sit notus. Quum igitur dicit, Parce pias scelerare manus, ostendit quia & ipsum, & mores eius, & uiuendi studium nouerat. Sed quæritur cur dixerit, Parce pias scelerare manus: quum iam quod prohibuerat fieri, factum esse constaret. Post admonitionem & cognitionem ait, Parce scelerare: prius enim facta, quæ Ænea ipso nesciente processerant, potuerunt habere ueniam: hæc enim fecerat, qui nescierat causam. Hæret autē inexpiabilis nota, si fuerit uoluntate peccatum. Ergo rectè dixit, Parce scelerare, antequam facto & mente peccaret. Parce pias scelerare manus. quod prohibeo, inquit, fieri, & mihi proderit et tibi. Hoc genus persuasionis magnū est, ut quod unusquisq; petitur, sciat etiam sibi profuturum. Et mihi ait parces, & tibi erit commodum, ne manus tuas pias & religiosas funestes, & inexpiabili labe commacules, præsenti uel maximè tempore, quo sacra numinibus reddis. Non me tibi Troia Externum tulit. Peccas, inquit, in hominem, peccas in miserum, peccas in defunctum, peccas in ciuem, peccas in tuum. Creusæ enim fuerat frater Polydorus, per[illegible] Æneæ affinis. Pulchrè tamē dixit, Non me tibi Troia externum tulit: hoc est, non ita me tibi ciuem genuit Troia, ut tantummodo ciuis tuus essem, uerumetiam ut iungerer generi tuo. Haud cruor hic de stipite manat. an putas fieri potuisse, ut ex ligno sanguis exisset? Ecce tractat et partes loci: iam enim, ut dictū est, personarū tractauit partes, et tēporis. Heu fuge, inquit, crudeles terras, fuge littus auarū.] Hominū culpa et morū ascribitur terris, in quibus nati sunt, quasi demū nō hominū genus, sed eorū parēs terra peccasset. Hoc satiat, et hoc uult intelligi, ne unū quidē illic esse, qui uiuat hominū more, ac per hoc uitiū eiusmodi nō hominū esse, sed loci: in hominib. quippe est procul dubio diuersitas: neq; enim aut omnes boni, aut omnes mali reperiūtur. Sed hic, quia suadebat fugā, etiā terrā ipsam dixit C

A dixit immanem, ne speraret Æneas posse illic aliquem reperiri, qui humanũ animum gereret, & hac spe transductus in iisdem locis remaneret, in quibus occidi potuisset. Sed non ad solam conseruationem salutis huiusmodi potest admonitio pertinere: non enim debuit pius & religiosus inter sceleratos & impios commorari, etiam si nihil auderent aduersus ipsum. Item quod ait, Fuge crudeles terras, fuge littus auarũ, duplicatio unius uerbi magnam habet cogendi necessitatem: nam bis ait fuge, ut sine dilatione fugeret. Interea docemur instruente Vergilio, crudelitatem sine auaritia, & auaritiam sine crudelitate esse non posse: nam expleri auaritia nõ potest, nisi spes interuenerit lucri. Itaq; sic inter se connexæ sunt, ut altera sine excessu alterius compleri non possit. Hic locus in primo libro ex Pygmalionis persona tractus est: idem enim dictus est impius, & quòd auri cupiditate cæcus, maritum sororis insontem necasset. Nam Polydorus ego.] Nomen suum tantum dixit, tacuit de patria: quia iam suprà dixerat, Non me tibi Troia Externum tulit. Tacuit de parentibus, tacuit de persona eius cui fuerat commendatus à patre: tacuit de causa, propter quam constabat occisum: omnia enim, præter sepulchrum eius, Æneas nouerat. Solum ergo suffecerat nomen dixisse, propter illam partem qua dixit: Non me tibi Troia externum tulit. Hic confixum ferrea texit Telorum seges, et iaculis increuit acutis.] Et facinus in se admissum refert. Illud firmare contendit, quod dixit, Fuge crudeles terras. ut non tantùm telorum multitudinem, uerùm etiam naturam sæuorum hominum simul ostenderet: tela enim proculdubiò manibus hominum portabantur, quum peteretur corpus insontis. Tanta, inquit, sæuitia cunctorum fuit, ut cùm unum telum pueri necem perficere potuisset, unum in corpus omnes omnia tela pressissent & confixissent, Et iaculis increuit acutis, ut ad illius funus acuto ferro multitudo sæua cõfluxisse uideretur. Quòd autẽ dixit, Increuit, crebrò percussit accipiendum est, ut non remansisset locus immunis à uulnere.

Parce pias scelerare manus. non me tibi Troia
Externum tulit, haud cruor hic de stipite manat.
Heu fuge crudeleis terras, fuge littus auarum.
Nam Polydorus ego. hîc confixum ferrea texit
Telorum seges, & iaculis increuit acutis.
Tum uerò ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntq; comæ, & uox faucibus hæsit.
Hunc Polydorũ auri quondã cũ pondere magno
Infelix Priamus, furtim mandarat alendum
Threïcio regi: cùm iam diffideret armis
Dardaniæ, cingiq; urbem obsidione uideret.
Ille ut opes fractæ Teucrûm, & fortuna recessit,
Res Agamemnonias uictriciaq; arma secutus,
Fas omne abrumpit, Polydorũ obtruncat, & auro
Vi potitur. quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? postquam pauor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres, primumq; parentẽ
Monstra deûm refero, & quæ sit sententia posco.
Omnibus idem animus, scelerata excedere terra:

SER. Pias.] Bene etiam ille qui læditur excusat Æneam, quod pietatis grande testimonium est. Scelerare.] polluere. & est sermo Plautinus, quo hodie non utimur. Externũ tulit.] Ordo est, Troia me tibi tulit, hoc est educauit, non externum: nam ciuis Æneæ fuerat, & cognatus. Crudeleis terras.] Id est, crudeliũ & auarorum. Polydorus ego.] Siue Ego distinguas, siue Ego hîc, subaudias Sum, necesse est. Increuit.] reuiruit. Traxit autem hoc de historia Romana: nam Romulus captato augurio hastam de Auentino monte in Palatinum C iecit, quæ fixa fronduit, & arborem fecit. Vituperabile enim est, Poetam aliquid fingere, quod penitus à ueritate discedat. Deniq; obiicitur Vergilio de mutatione nauium in nymphas, & quòd dicit per aureum ramum ad inferos esse descensum: tertium quòd Iris Didoni comam secuerit. Sed hoc purgatur Euripidis exemplo, qui de Alceste hoc dixit, quum subiret fatum mariti. Infelix.] Aut qui infelix iam esse cœperat, aut cui etiam prouisa nocuerunt. Mandarat.] ἀφαίρεσις est: aut commendarat, aut emandarat. Threicio regi.] Auxit ex prouincia crudelitatem, ex qua fuerunt Diomedes, Lycurgus, Tereus. Threicio autem, pro Thracio: ut suprà pro Thracia, Threissa: nam solutio est Ionicæ linguæ. Quum enim sit θρᾷξ, Iones dicunt θρῆξ, cuius solutio facit Threicius, uel Threissa. Cingiq; urbem obsidione uideret.] Inter ipsa principia obsidionis: nam postea minimè poterat. Fortuna.] Melior scilicet. Res Agamemnonias.] Id est, imperium. Victricia.] Omnia nomina à uerbo uenientia, quum in or exeunt, masculina sunt, ut uictor: cùm in trix, fœminina, ut uictrix: neutra uerò non faciunt, nisi tantùm numero plurali, unde est uictricia. Fas omne.] Et cognationis, & iuris hospitii. Obtruncat.] occidit, intelliget nam Obtruncare propriè est, capite cædere. Vi potitur.] Hoc uerbũ de his est, quæ permiscẽt coniugationes. Quamuis enim sit tertiæ cõiugationis, infinitum tamen modum à quarta facit, ut potiri: unde pleriq; decipiũtur, ut potiris dicant. Similiter Fio pro firi, fieri facit, permixta coniugatione.

POM. Sabi. Troia.] Troianus sum: & cruor hic Troianus est, non externus. Telorũ seges.] hæc quæ cernis, & credis arbusculas, fuere tela in me iacta quando cecidi, & reuiruere affixa terræ. Seges.] multitudo. Regi.] Polymnestori. Obsidione.] Græcorum. Ille.] Polymnestor. Fortuna.] prospera recessit. Quid non mortalia.] Exclamatione auri, animum regium Didonis misericordem facit, quia Sicheus propter aurum interemptus fuit, ut Quintilianus meminit. Sacra.] execrabilis. Refero.] Retulit Æneas monstrum hoc ad Troianos proceres, & ad patrem.

VAR. Lect. Non me tibi Troia Externum tulit.] Sunt lib. nonnulli, in quibus. Extremũ scriptũ est. Aut cruor hic de stipite manat.] In antiq. aliquot lib. Haud legitur, puncto firmo præfixo. Iaculis increuit acutis.] In lib. aliquot antiquis, Impleuit, habetur. Ille ut opes, etc.] In lib. aliquot antiquis nõ habetur, Et copulatiua particula. Primũq; parentẽ.] Vetera quædã exẽplaria, Parentũ legũt. Iliades crinẽ de more solutæ.] In antiq. aliquot lib. Crines legitur.

DON. Tum uerò ancipiti mentem formidine pressus Obstupui, steteruntq; comæ, & uox faucibus hæsit.] Propterea dixit, Tum uerò, quia suprà dixit: Mihi frigidus horror Membra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis. Horror enim qui ex uisu sanguinis stillantis ex ligno fuerat exortus, uoce dehinc Polydori gementis casus suos, uehementissimè cumulatus est, usqueadeò ut mens omnis in he

titudinem uersa sit, & in silentium transiret uox, comarum uero mollicies obdurata constiterit. Retulit Polydori uerba: dehinc sua subnectit, ut ostendat quo modo factum sit, ut Troianus puer in alienis terris fuisset occisus. Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno Infelix Priamus furtim mandarat alendũ Threicio regi, cum iam diffideret armis Dardaniæ, cingiq; urbem obsidione uideret.] Hunc, inquit, nutriendum infelix amico & regi dederat Priamus, cogente illa necessitate, quòd uideret obsidione perfecta, nullam spem remansisse, uim scilicet temporis passus, ut posteritas eius quæ fuit in pluribus liberis, in uno saltem superstite remaneret. Ac ne deesset uicturo substantia, maximum quoq; auri tradidit pondus, ex sua natura mores alienos expendens: perindeq; nihil existimans secus interuenire potuisse, quod amicitias ueteres rumperet tu regis quoq; animum, qui omni opulentia superflueret, transducere nõ posse in eam partẽ, ut auaritia præceps commendatum sibi innocẽtem amici filium, filiumq; collegæ confoderet. Inde igitur magis Priamus infelix, quòd in aduersis dum filium incolumem cuperet, nihil contrarium præuidens, dedit materiã precij & ponderis magni, non qua uiueret puer, sed qua posset occidi. Egit causam Priami, ne imprudens, ne incautus, ne in causa filij minus diligens fuisse uideretur: dederat enim uicino (ut dictum est) noto, amico ueteri: dederat non onerosum, dederat cum substantia, dederat diuiti, dederat regi, dederat pressus, dederat desperatis omnibus. Ille ut opes fractæ Teucrũm, & fortuna recessit, Res Agamemnonias, uictriciaq; arma secutus, Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro Vi potitur.] Ille, inquit: id est, qui speraretur humanus, qui amico seruaturus fidem putaretur: ille diues, ille rex, ille delectus ex plurimis, & hæsitantis Priami deliberatione cæteris prælatus, qui alendum susceperat innocentem: amici ueteris filium, intelligit patris fortunam & Troianorum, uotisq; hostium, auaritia præcipitante, consentiens, omnia fœderum religiosa corrupit, iugulauit puerum, & scelerata consecutus est lucra. Interea cum de modo auri loqueretur, Dedisse, inquit, magna. quod quia specialitatem non habet, nos arbitremur tantum, quantũ rex, quantum pater filio, qui eum ulterius uisurus non esset, dare potuit, cumq; Ilio consumpto cum omnibus postea fuerat collaturus: postremò tantum, quantum amicum in perfidiam, quantũ in auaritiam regem, quantum miserrimi status & ueteris amicitiæ debito regem in necem pueri potuit prouocare. Hic quoq; locum, tempus, personamq; tractauit, quæ funesta ac nefanda facturo, opportuna sunt uisa. Nam locus quamuis proximus, tamen interpositione pelagi superatus erat à finibus Troiæ. personæ uerò tractatus fuit, quòd facilè puerum et solum necare potuisset. Defensorẽ autẽ emersurũ credebat nullum, A
qui ultionẽ moliretur occisi. Idonea uerò temporis dabatur occasio, Iliesis imperij felicitate deiecta. Ferit ille, quod infelix de hoste Priamus metuit. Ecce Virgilius docet, in aduersis nec amicis habendã fidem, ubi possunt scelere lucra capturi. Difficile est enim seruare fidem, quum fatorũ aduersa fuerit facta conuersio: perinde enim inter amicos fides est, ut fortunæ & fatorum cursus sese præbuerint. Hinc poeta cõpulsus ex persona eius quem loquentẽ induxerat, sic cupiditatis auri uituperatione clausit, ut generali exclamatione diceret: Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames?] Quum dicit, Quid non, nõ tantùm de præsenti causa sensit, sed de omni genere personarũ et necessitudinũ, et de criminibus omnibus. Sicuti enim lectum cõstat, et exempla ueterũ docuerũt, fecit auri cupiditas, patriæ proditores: auriq; pondere fidẽ sæpe militum fractã, fractam coniugũ, fractam nautarum, fractã proximorũ, fractam fœderũ, fractam amicorũ. Dedimus intelligendi uiam, cætera lector inueniet: quæ tanta sunt uno uersu cõclusa, ut hæc libris explicari nõ possent. Postquã pauor ossa reliquit.] Supra enim dixit, Tum uerò ancipiti mentem formidine pressus Obstupui, steteruntq; comæ, et uox faucibus hæsit. Postquã pauore discedente integratus est, inquit, animi mei uigor. Delectos populi ad proceres, primumq; parentẽ Monstra deum refero, & quæ sit sententia posco.] Quid uidisset, uel quid audisset, primùm ad patrẽ, qui iudicare de monstris & augurijs nosset: deinde ad potiores cæteros pertulit. debuit enim quid facto opus esset, omniũ definiri sententia. Omnibus idem animus.] Omnes, inquit, unum tenuère consiliũ. Scelerata excedere terra, Linquere pollutũ hospitiũ, & dare classibus austros.] In tractatibus publicis, quũ dubia in medio ueniunt, id maximè fieri cõuenit, quod plurimis cordi sederit. Hic autem, quoniã euidens malum uidebatur, & tam execrabile extiterat factũ, omnes probant esse fugiendũ, ne in terris crudelibus pij & religiosi cùm iugi salutis suæ periculo morarentur: nunquã enim dissimilitudo morum, amicitiæ uinculis potest cõiungi. Præter hanc causam accedebat alia, quòd incolarũ scelere pollutum fuisset hospitium: hoc est, soluta per scelus amicitia, quæ religionis fœdere fuerat iniuncta: unde ad id tendebat res, ut illic consistere utile non uideretur, & irreligiosum esset illic remorari, ubi innocentis Troiani pueri sanguis fuisset effusus. Dare classibus austros. Locutio non tantùm non uitiosa, uerumetiã splendida. simplex enim fuerat dicere, Dare naues uentis. sed ut nouitatem induceret eloquentiæ, ait: Dare classibus austros, ut ad fugam paratas naues efficerent. Dare enim uentum naui, est flatibus obijcere, ut agi possit auris exceptis, & uelocius currere.

SER. Auri sacra fames.] Id est, execrabilis: ut, Sacræ panduntur portæ. Tractus est autem sermo ex more Gallorum: nam Massilienses quoties pestilentia laborabant, unus se ex pauperibus offerebat, alendus anno integro publicis et purioribus cibis: hic postea ornatus uerbenis & uestibus sacris, circumducebatur per totam ciuitatem cum execrationibus, ut in ipsum reciderent mala totius ciuitatis & sic proijciebatur. Hoc autem in Petronio lectũ est. Sanè sciendum latenter Æneam hoc agere, ut Troianos Didoni ex infelicitatis similitudine commendet. nam & eius marito frater auri causa intulit necem.

Linquere pollutũ hospitiũ, & dare classib. austros.
Ergo instauramus Polydoro funus, & ingens
Aggeritur tumulo tellus. stant manibus aræ
Cæruleis mœstæ uittis, atraq; cupresso,
Et circùm Iliades crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis & sacri pateras, animamq; sepulchro
Condimus, & magna supremum uoce ciemus.
Inde ubi prima fides pelago, placataq; uenti
Dant maria, & lenis crepitãs uocat auster in altũ,
Deducunt socij naueis, & littora complent.
Prouehimur portu, terræq; urbesq; recedunt.

Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri, & Neptuno Aegeo:
Quam pius Arcitenens oras & littora circum
Errantem, Mycone celsa Gyaroq; reuinxit,

A lit necem. Omnibus idem.] Plus est, quàm si diceret similis. Scelerata terra.] Pro sceleratorũ: ut suprà, Captiua uestis. Classibus austros.] ὑπαλλαγὴ est. Instauramus funus.] Modò sepulchrum, quòd uirgulta auellẽdo diruerat: nam propriè funus est, incensum cadauer. Stant.] positæ sunt. multa autem, ut suprà diximus, hic sermo significat. Manibus.] Manes sunt animæ illo tempore, quo de alijs recedentes corporibus, nondum in alia transierunt. Sunt autem noxiæ, et dicuntur κατ' ἀντίφρασιν: nam Manum, ut suprà diximus, bonum est: unde est & Mane dictum. Similiter etiam Eumenidas, ἀπὸ τῆς εὐμενείας, id est, beneuolentia: ut Parcas, bellum, lucũ. Alij Manes à manando dictos intelligunt: nam animabus plena sunt loca inter lunarem & terrenum circulum, unde defluunt. Quidam Manes deos infernales tradunt. Atraq; cupresso.] Nigra, funesta: nam inferis consecrata est, quæ cæsa nunquã reuirescit. Moris autem Romani fuerat ramum cupressi B ante domum funestam poni, ne quisquam pontifex per ignorantiã pollueretur ingressus. hinc Horatius, Nec præter inuisam cupressum Vlla breuem dominum sequetur. Atra autem, quòd atratos lares significet. Crinem de more.] Aut de more gentis, ut etiam in Ægypto est: aut certè, more plangentium. Tepido lacte.] statim mulcto. Cymbia.] pocula in modum cymbæ facta. Sanguinis & sacri pateras.] de uictimis sumpti. Animamq; sepulchro Condimus.] Benè animam lacte & sanguine ad tumulum dicit elicitam. Lacte nanq; corpus nutritur post animæ coniunctionem: & anima sine sanguine nunquam est, quo effuso recedit. Legimus præterea in Sexto, insepultorum animas esse uagas: & hunc constat non legitimè sepultum fuisse. Ritè ergo reddita legitimã sepultura, redit anima ad quietem sepulchri: quam Stoici herciscundi, id est medium secuti tamdiu durare dicunt, quamdiu durat & corpus. Vnde Ægyptij periti sapientiæ condita diutius reseruant cadauera: scilicet ut anima multo tẽpore perduret, et corpori sit obnoxia, ne citò ad aliud transeat. Romani contrà faciebant, comburentes cadauera, ut C statim anima in generalitatem, id est, in suam naturã rediret. Dicit ergo nunc, sacrificijs quibusdam elicitam animam, & sepulchro conditam, obnoxiamq; factam corpori: quod ante horrebat, quasi per uim extorta. Ideò autem Stoicos medium sequi diximus, quia Plato perpetuam dicit animam, & ad diuersa corpora transitum facere statim pro meritis uitæ prioris. Pythagoras uerò non μετεμψύχωσιν, sed παλιγγενεσίαν esse dicit; hoc est redire, sed post tempus. Supremum.] Non est nomen, sed aduerbium: ut, Toruum clamat. Ciemus.] Hoc loco dicimus more solenni: Vale, nos te ordine quo natura permiserit, cuncti sequemur. Fides pelago.] Quia alibi ait, Toties cœli deceptus fraude sereni. Lenis crepitans uocat.] Duo epitheta posuit uitiosè, ut diximus suprà. Fecit autem hoc propemodum in decem uersibus. Auster autem, quiuis uentus. Terræq; urbesq; recedunt.] Physicam rem dixit: ita enim nauigantibus uidetur, quasi ab his terra discedat. Sacra mari colitur medio.] Ordo est, In mari medio Ægeo colitur tellus sacra Neptuno, & Nereidum matri, id est, Doridi gratissima. Fabula talis est: Post uitiatam Latonam, Iupiter, quum etiam eius sororem Asterien uitiare uellet, illa optauit à dijs, ut in auem conuerteretur, uersaq; in coturnicem est: et quũ uellet mare transfretare, quod est coturnicum, afflata à Ioue, & in lapidem conuersa, sub fluctibus latuit. postea supplicante Ioui Latona, leuata superferri aquis cœpit. Hæc primò Neptuno & Doridi fuit consecrata. Postea autem cum Iuno serpente remisso Pythone Latonam grauidam persequeretur, terris omnibus expulsa, tandem applicando se littoribus à sorore suscepta est: & illic Dianam primò, pòst Apollinem peperit, qui statim occiso Pythone ultus est matris iniuriam. Sanè nata Diana, parturienti Apollinem matri dicitur præbuisse obstetricis officium. Vnde quum Diana sit uirgo, tamen à parturientibus inuocatur. Hæc nanq; est Diana, Iuno, Proserpina. Nata igitur duo numina, terram sibi natalem errare non passa sunt, sed eam duabus insulis religauerunt. Veritas longè alia est. Nam hæc insula quum terræmotu laboraret, (qui fit sub terris latentibus uentis, ut Lucanus ait, Quærentem erumpere uentum) petito oraculo Apollinis terræmotũ caruit. Nam præcepit ne illic mortuus sepeliretur, & iussit quædam sacrificia fieri. Posteà è Mycone Gyaroq;, uicinis insulis, populi uenerunt, qui eam tenerent: quod etiam Vergilius latenter ostendit. Quòd autem diximus Dianam primò natam, rationis est: nam constat primò noctem fuisse, cuius instrumentum est Diana, id est, Luna: pòst diem, quem efficit Sol, qui est Apollo. Vt autem Delos primò Ortygia diceretur, factũ est à coturnice, quæ Græcè ὄρτυξ uocatur. Delos autem, quia diu latuit, & pòst apparuit: nam δῆλον Græci manifestum dicunt. Vel quod uerius est, quia quum ubique Apollinis responsa obscura sint, manifesta illic dantur oracula. Delos autem & ciuitas dicitur, & insula: unde interdum recipit præpositionem. Neptuno Ægeo.] Quia in Ægeo mari hæc insula est posita. Sanè inter Hellespontum & Adriaticum mare, omne illic mare Ægeum appellatur, à patre Thesei Ægeo nomen trahens. Quum enim in labyrintho Minotaurus esset inclusus, & quotannis ex nobilitate Atheniensium septem pueri & puellæ ad uescendum Minotauro mitterentur, tandem dolor Theseum subijt. Profectus itaq; ad Minotaurum perimẽdum, pepigit cum patre, ut si ilicò monstrum uicisset, uela candida nauibus daret: si fortè à Minotauro fuisset oppressus, ut remigium cum atris uelis rediret. Sed quum extinxisset Minotaurũ, oblitus non cum candidis, sed nigris uelis reuerti cœpit, et patri in specula constituto sui interitus triste signum dedit: qui extinctum filium credens, se præcipitauit in mare: unde Ægeum pelagus appellatũ est. Pius Arcitenens.] Qui ultus est matrem. Coli dedit.] A' uicinis scilicet populis. Ventos contemnere.] Propter terræmotum. Apollinis urbem.] Delon: & est diffinitio.

POMP. Sabi. Austros classibus.] Hypallage. Instauramus.] părentauerunt Polydoro. in sacris mortuorum erigebantur aræ. Cupresso.] Cupressus tota funebris erat. Lacte.] Lacte aspergebantur manes, ut apud Papinium anima Polydori elicita condita, conditur sacrificijs Æneæ. Cymbia.] Cymbium diminutiuum à cymbã. procera pocula instar nauigij. alij putant à cisimbo dictum, quod poculum apud Homerum Vlysses Cyclopi dat, & est hederaceum. Condimus.] abscondimus. Auster.] Pro uento. nam borea, non austro è Thracia huc nauigatur. Terræ.] Thraciæ. Tellus.] Delos insula. Doridi.]

Doris mater Nereidum est. Quam prius.] Iupiter cum Asteriem Latonæ sororem stuprare tentasset, dicitur illa demutata in auem coturnicem, quæ uolans à Ioue in lapidem conuersa fuit. is lapis precante Latona, supernatabat mari. Iupiter inde ipsam Latonam cruciauit, grauidam Iuno immisso Pythone persequebatur. cum nullibi reciperetur, à sororio saxo suscepta est, in quo peperit. Cæso Pythone, Apollo & Diana saxum religauere cum Mycono & Gyaro, et stabiliuere. Aristoteles ait, eã insulã emersisse, et inde appellatã Delon. Ortygia dicta, quia græcè coturnix est. urbẽ habet. Ioni incũbit Cynthus mõs, cũ Inopo riuulo paruo. eã prius habitauere incolæ propinquarũ insularũ, sed celebris facta oraculo Apollinis. alere in ea canes nefas habebatur. huc migrauere Corinthij, uersa Corintho. Delos, Myconus, et Gyarus, Cyclades sunt insulæ in Ægeo. Deli nomina hæc fuere, Asteria, Ortygia, Lagia, Cynthus, Ciramida, Pyripyle, quia in ea primũ inuentus ignis. Delos, quia apparuit, uel quia terræmotũ non sentit. Varronis ætate bis cõcussa est. Myconus, insula parua, in quã nouissimè ab Hercule mactati Gigãtes fuerũt. Myconij omnes calui sunt. Gyarus uicũ habet piscatoriũ. Gyarenses promisere Augusto 250. drachmas in triũpho Actiaco.

VAR. Lect. Et lenis crepitans uocat Auster.] In lib. aliquot antiq. Lene crepitans legitur. Quam pius Arcitenens oras & littora circum Errantem. antiqui aliquot libri Prius legũt. Errantem Mycone celsa, Gyaroq; reuinxit.] Antiqui lib. pleriq; omnes, hoc dictionum ordine uersum legunt, Errantem Gyaro celsa, Myconeq; reuinxit.

DON. Ergo instauramus Polydoro funus, & ingens Aggeritur tumulo tellus: Stant manibus aræ Cæruleis mœstæ uittis, atraq; cupresso, Et circum Iliades crinem de more solutæ. Inferimus tepido spumantia Cymbia lacte, Sanguinis & sacri pateras, animamq; sepulchro Condimus, & magna supremum uoce ciemus.] Læsi manes placari debuerant interueniente sacrorum solemnium ritu. Accedebat enim ad expiationẽ uiolati sepulchri, etiam personæ meritum, quia ciuis fuerat, & affinis Æneæ & filius regis, quodq; monuerat ut sceleratas terras, & auarum littus Troiani relinquerent, & apertis periculis liberarentur. Ergo talia sunt exhibita, quæ possent curare quod malè fuerat gestum, & quæ talem sacrorum speciem demonstrarent, quæ etiam statim mortuis exhiberi consueuerint. Hac occasione poeta docuit, quemadmodum talibus causis poßit occurri. Inde ubi prima fides pelago, placataq; uenti Dant maria, & lenis crepitans uocat auster in altum.] Vnam rem copiose dixit, & ambitioso genere, quæ nauigaturis ex sententia occurrerat: nam tempus fiduciam dabat, quo & mare placidum fuerat, et flatus ita temperati, ut lenitate sua etiam inuitos hortari potuissent ad nauigandũ. Deniq; Deducunt socij naues.] Quas mansuri subduxerãt. Et littora complet.] Et hominibus scilicet & nauibus opplebant littora, quoniã omnibus abeundi stabat una sententia. Prouehimur portu, terræq; urbesq; recedunt.] Quàm citò dixit nauigatum, & in altum producta nauigia, in tantũ ut nec terra iam, nec urbes uiderentur. Sacra mari colitur medio gratissima tellus Nereidum matri, & Neptuno Ægeo: Quàm prius Arcitenens oras et littora circum Errantem, Micone celsa Gyaroq; reuinxit, Immotamq; coli dedit, & contemnere uentos. Huc feror, hæc fessos tuto placidissima portu Accipit.] Dicendo, Fessos accipit, & longam & laboriosam nauigationem ostendit: casu autem factum, ut ad illam insulam deferrentur: non enim nouerant eam. Intereà A descripsit insulæ situm, et quo conditore constiterit, & quod numen in ea coleretur, quóue deo auxiliante ex erratica & mobili stabilis et immobilis facta sit. Egressi ueneramur Apollinis urbem.] Vt primum, inquit, nauibus sumus egressi, uenerati urbem sumus in honorem eius qui eam firmauit & condidit, & qui in ea præcipuè colebatur. Rex Anius, rex idem hominum, Phœbiq; sacerdos, Vittis & sacra redimitus tempora lauro Occurrit, ueterem Anchisen agnoscit amicũ.] Quòd ait Occurrit, magna laus eius est, qui cùm esset rex, & sacerdotali dignitate præditus, non expectauit ut ad se peregrini potius uenirent: sed ipse occurrit, humanitate uel maximè ductus, quam testabatur occurrendo. Quòd autem dixit, Veterem Anchisen agnoscit amicum, non antiquum, quasi ueteris amicitiæ tantùmodo debemus accipere: sed talem quoq;, qualis fuerat cùm staret felicitas Troianorũ. multi enim (Polymnestor fecit, qui ut Teucrorum fortuna mutatus est) tandiu amicitias tenent, quandiu stat uniuscuiusque substantia. Ecce iste Anius, non fortunam præsentem considerauit Anchisæ, sed ueterem tenuit: tantumq; habuit amicũ, quantus fuit, non quantus ueniebat. B Laurus et uittæ insignia fuerunt sacerdotis, non signa lætitiæ: quoniam nõ conueniebãt tempori, quo uicti suscipiebantur, & tristes. Denique Sacra lauro, inquit, ut ostenderet eam religionis causa portari. Loco magna exempla in hoc Polymnestore & Anio Vergilius posuit, malæ bonæq; amicitiæ, quibus homines uel à pessimis actibus reuocat, uel hortatur ad bonos. Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus.] Meritò, inquit, patris mei rex cum omnibus amicitiam iunxit, & uniuersos induxit in domum. De exhibitis alimonijs tacuit: qui enim occurrit uenientibus, qui duxit in domum, officia quoque plena humanitatis implesse mõstrabatur. Templa Dei saxo uenerabar structa uetusto.] Opus templi uetustatis ratione laudauit. Quicquid enim uetus dicitur, nec tamen antiquitate uexatum est, atque illæsum permanet, proculdubio magnum est. Da propriam Thymbræe domum, da mœnia fessis, Et genus, & mansuram urbem, serua altera Troiæ Pergama, relliquias Danaûm, atque immitis Achilli. Quem sequimur, quóue ire iubes, ubi ponere sedes, Da pater augurium, at- C que animis illabere nostris.] Occasio fuit, ut ex responso Apollinis purgaretur scrupulus, qui Troianorum animos uehemẽter angebat, quia incerti in omnibus fuerant, nesciebant quò tenderet, nec nouerant ubi certam sedem habere potuissent. sic enim superius dixit, Diuersa exilia, et desertas quærere terras Augurijs agimur diuûm, Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur. Præfatio igitur Æneæ plenam tenet desideriorum, manifestissimamq; petitionẽ: est in breuitate uerborũ tamen intellectu latissima. solicitus quippe diligentissimusq; consultor omnia complecti debuit paucis, ut accepto plenè responso, semel in omnibus redderetur instructior. Da propriã Tymbræe domum.] Da significat ostende, quæ nobis futura sit domus. Addidit Propriam, ne talis teneretur, quam iterum perderent, sicut in Thracia factum est. Da mœnia fessis, & paratam, inquit, ciuitatem: quoniam fessis nouam condere difficillimum est. Et genus, scilicet augmentum generis, quod ex maxima parte in excidio Troiæ fuerat consumptum. Et mansurã urbem, quæ nunquã periret ut Troia. Serua altera Troiæ Pergama, relliquias Danaûm atque immitis Achilli. & quicquid te monstrante nostrum fuerit factum.

A rit factum, tu serua, nos quoque custodi. Posuit duo: incertus enim fuerat, quid fuisset Apollo dicturus. Petijt parata mœnia: et ne forte hæc illi facturum ratione negaretur, secundò petijt, ut Pergama, quæ se conditurum esse sperabat, rogatus Apollo seruaret. Serua bis accipiendū est: Serua altera Troiæ Pergama, serua reliquias Danaûm, atque immitis Achilli. Reliquiarum idcirco fecit cōmemorationem, ut misericordem faceret quem rogabat. Quem sequimur? nouerat enim nonnunquam in responsis etiam per signa monstrari, quid agendum sit. Quóue ire iubes, ut super terrarum uocabulo incertos dignaretur instruere, ubi ponerent sedes, ut locum ipsum nosset, in quo nouā construeret sedem. In conclusione petitiones suas rectè commendat, ne responso dubio (uelut factum est) signis incertior fieret, qui plena & perspicua desiderabat audire. Da pater augurium, atque animis illabere nostris.] Paterno, inquit, animo nos instrue, fauore plenißimo animis nostris quæ desideramus infunde. Hoc loco Æneæ uerba consideranda sunt. Quum enim supplicis & deprecantis more, diuina beneficia postulare debuisset, imperatiuo modo usus. Da, inquit, propriam domum, da mœnia, da genus, da mansuram urbem. Item, serua altera Troiæ Pergama, serua reliquias Danaûm. Item, da pater augurium, & illabere animis nostris. omnia imperatiuo modo prosecutus est. Hoc cùm non sit deprecantis, sed iubentis, intelligitur fiducia numinis sic locutus, & meriti sui. Deniq; et in sexto libro ex eiusdem Æneæ persona sic positum est, Apollinem semper Troianorum fuisse autorem: preces enim illic sunt necessariæ, ubi concilianda est beneuolentia eius qui aliquid postulatur: cùm uerò iam ex alijs beneuolum constat esse, remoto circuitu desideria ipsa oportet exponi.

Immotamq; coli dedit, & contemnere uentos.
Huc feror, hæc fessus tuto placidissima portu
Accipit. egreßi ueneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominū Phœbiq; sacerdos,
Vittis & sacra redimitus tempora lauro,
Occurrit: ueterem Anchisen agnoscit amicum.
Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus.
Templa dei saxo uenerabar structa uetusto:
Da propriam Tymbræe domū, da mœnia fessis,
Et genus, & mansuram urbem: serua altera Troiæ
Pergama, relliquias Danaûm, atq; immitis Achilli.
Quē sequimur? quó'ue ire iubes? ubi pōere sedes?
Da pater augurium, atq; animis illabere nostris.
Vix ea fatus eram, tremere omnia uisa repentè:
Liminaq;, laurusq; Dei, totusq; moueri
Mons circum, & mugire adytis cortina reclusis.
Summißi petimus terrā, & uox fertur ad aureis:

SER. Rex & sacerdos.] Maiorum enim hæc erat consuetudo, ut rex esset etiam B sacerdos & pontifex. unde hodie quoq; Imperatores pontifices dicimus. Vittis & lauro.] Vittæ sacerdotis sunt, Laurus uerò etiam imperatoris uictoris. Anchisen amicum.] κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligendum. nam quomodo fuerint amici, non dicit palàm. Hospitio.] Septimius casus est: id est, iure hospitalitatis. nam ad hospitiū non potest intelligi, quia iam amicus fuit. Da propriam.] perpetuam: ut, Propriamq; dicabo. & benè post experimentum malè conditæ ciuitatis, perpetuas postulat sedes. Tymbrææ.] Tymbræus Apollo dicitur ab agro Troiæ uicino, pleno tymbræ, in quo eius est & nemus & templum: ubi à Pa C ride Achilles occisus est, unde fingitur manu Apollinis uulneratus. Ergo Tymbræus, ut Delius: nam numina à locis frequenter nomen accipiunt. Sanè quia Græcè τύμβρη facit, in deriuatione η in diphthongum sæpius mutat, αἴτνη Ætnæus, δίρκη Dircæus. Domum.] familiam: ut, Domus tenet à quo Sergia nomen. Mansuram urbem.] Duo petit: & urbem, & perpetuitatem. Mansuram autē ideo, uel propter Troiam, uel propter eam quam in Thracia condidit. Serua altera.] Non quia prima seruauerit: sed quia seruare uoluit, ut Homerus ostendit. Quem sequimur.] Apollo enim exulantibus sedem debebat ostendere: nam Phœnix, Cilix, Cadmus, à patre Agenore ad quærendam sororem mißi, & prohibiti nisi reperta fuisset, domum ne auderent reuerti: Apollinis monitis diuersas regiones petierunt, Phœnix Phœniciam, Cilix Ciliciam, Cadmus Bœotiam. Qui Cadmus oraculo Apollinis bouem secutus, in Hyante Bœotiam condidit. Da pater.] Religionis est, ut suprà diximus, nomen. nam & hominibus datur: ut, Inde toro pater Æneas. & montibus: ut, Pater Apenninus. & fluuijs: ut, Tybri pater. & numinibus etiam: ut, Quid'ue pater Neptune paras. Item, Ipse pater Danais animos, uiresq; secundas Sufficit. Item, Odit & ipse pater Pluton. Augurium.] Modò oraculum, sed usurpatiuè. Animis illabere.] Quia Apollinis responsa licet semper obscura sint, uera tamen sunt: unde cum intelligentia oraculum postulat. Visa repentè.] Stoicos et Academicos secutus est, qui dicunt ea quæ contra naturā sunt, non fieri, sed fieri uideri: Vnde Magica ars omnis exclusa est, sicut Plinius docet in naturali historia. Quocirca et Dido inducitur dicens: Magicas inuita accingier artes. Liminaq;.] Que, breuis est pro longa posita. Quod hac ratione defenditur: omnia monosyllaba ad artem nō pertinent. & his licenter uti possumus: aut certè, quia omne μόριον, id est particula, quæ sui substantiā non habet, membrum putatur superioris orationis. Quod si est Liminaq;, quasi una pars orationis est, & potest Que finalitatis ratione uel produci uel corripi. Moueri mons.] Cynthus: unde Cynthius Apollo. Cortina.] Locus unde oraculū datur. Dicitur aūt Cortina, uel quòd Apollinis tripos corio Pythonis tectus est: uel quòd certa illinc responsa fundantur, quasi Certina: uel, quod est uerius, quia illic cor uatis tenetur: nā cauerna quædā in templo Apollinis fuit, ad quā Phœbas rapta uaticinabatur: ut Lucan⁹ ostēdit in Quinto. Aut qa uirgines instinctæ Apollinis spiritu, intēdebātur ad dāda respōsa: id est, ἀπὸ τῆς τῶν ὑμένων τάσεως.

Contemnere uentos.] Pindarus ait, Ante partum Latonæ Delos uentis agitabatur. Vrbem.] Delon. Rex Anius.] More antiquo reges sacerdotes erant. Vittæ, ad omne sacerdotium: laurus, ad Apollinem. Vetusto.] antiquitatem dicit, cum Asterie uersa fuerit in saxum. Tymbræe domum.] Tymbra campus est Troadis, per quem fluit Tymbræus fluuius in Scamandrum. ibi & templum Tymbræi Apollinis est. nunc non mirum, si Troianus nomen patrium usurpat, & Tymbræum appellat Apollinē. hoc petit, quia Apollo exulantum deus est, quibus sedē inueniebat. Mansuram.] perpetuam mansionem. Altera.] secunda. Relliquias Danaum.] Totum hoc dicit, POM. Rex Sabi.

quia uult & optat quiescere. Augurium.] oraculum. Cortina.] Cortina tripos Apollinis erat. uel significat ipsam tabulam superimpositam tripodibus. Dicitur cortina à corijs, quia antiqui tabulas corijs brutorum cooperiebant. uel à corde, quia inde sortes primũ existimatæ. Cortina caua dicitur apud Ennium, quod inter terram & cœlum est. Cortiniare apud antiquos cogitare, & cortionem cogitationem.

VAR. Lect. Occurrit: ueterem Anchisen agnoscit amicũ.] In Mediceo, & in plerisq; alijs, Agnouit, præterito tempore positũ est. Templa Dei saxo uenerabar structa uetusto.] In plerisq; libris antiquis, Veneramur, numero pluriũ habetur. Et uox fertur ad aures.] Sunt uetera quædam exemplaria, in quibus, Ad auras scriptum inuenitur.

CAEL. Rhod. Superpondij uerò id loco fuerit, Staphylum, Dionysi filium, ῥοιῶ, id est Rhœo filiam suscepisse, quam Apollo cõpreßit. id ubi resciuit pater, coniectam in arcam demisit in mare. Illa uerò diuinitus ad Eubœæ antrũ appulsa, puerum peperit Rhœo, ac Anium dixit, διὰ τὸ ἀνιαθῆναι δι' αὐτὸν, quia ob eum multam sensisset tristitudinem. Anium autem in Delum Apollo transtulit, qui & uxorem duxit Dorippem, ac genuit Oeno, Spermo, Elaida. quibus id impartiuit Dionysius, ut quidquid tangerent, in triticum statim uerteretur, & uinum, ac oleum: unde dictæ Cænotropæ, quasi in nouas formas omnia uertentes. Scribit Pherecydes, Anium hunc Græcis illuc profectis persuasisse, ibi nouem annis permanere, quoniam ab dijs statutum foret ita, Ilium decimo tandem anno posse capi. Hæc eo repetita nobis libentius sunt, quia mirum est interpretũ Maronis silentium, ceu Oebalias habitent Amyclas, ut est apud Ausonium, & ora obsignarit Sigalion Ægyptius.

DON. Vix ea fatus eram, tremere omnia uisa repente: Liminaq;, laurusq; dei, totusq; moueri Mons circum, & mugire adytis cortina reclusis.] Mox, ait, ut dicta compleui, omnia mihi uisa sunt tremere: à generalitate transijt ad species. Dixit enim, Liminaq;, laurusq; dei, totusq; moueri Mons circum, & mugire adytis cortina reclusis. Hæc sic mota sunt, uel mugierunt, ut deum ipsum præsentem fuisse monstrarent. Summißi petimus terram, & uox fertur ad aures.] Pauore, inquit, nimio uestigijs firmis non potuimus stare, demißiq; ad terram has uoces audiuimus. Dardanidæ duri.] Hoc est, ad tolerãdum laborem fortes. Quæ uos à stirpe parentum Prima tulit tellus, eadem uos ubere læto Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem.] Quid breuius? quid euidentius hoc responso? cuius tanta beneuolentia est, ut cum fine uerborum consulentis prolatum sit, et Æneam dudum suspensum atq; incertum, instructum, securum, lætumq; reddiderit: ostendens Troianos apud Ilium peregrinos fuisse, perindeq; non iniuriã ex deorum inuidia, sed beneficium consecutos, ut originalibus terris et suis parentibus redderentur. Vt autem propriam domum fore, & genus atq; urbem in æternũ mansuram manifesta ratione monstraret, addidit: Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris, Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.] Ecce & altera Pergama perpetuò mansura signanter ostendit, et Troianam progeniem magna incrementa sumpturam. Hæc Phœbus.] Post eiusmodi responsum, quo solum continebatur incertum, ut constaret quæ esset illa regio, ad quam tendere deberent. Mixto ingens exorta tumultu Lætitia, & cuncti quæ sint ea mœnia quærunt, Quò Phœbus uocet errantes, iubeatq; reuerti.] Læti quidem fuerunt omnes, quòd optata cognouissent, sed uniuersi quærebant nomen loci. Antiqua enim memoria fuit, quam posterioris æui homines ignorabant, quam quum omnes non nossent, deerant qui imprudentes instruerent. Tum genitor ueterum uoluens monimenta uirorum.] Anchises pater meus, qui longè cæteros annis & scientia præcedebat, reuoluta priscorum familia expositionem responsi audacter ingressus.

Dardanidæ duri, quæ uos à stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem uos ubere læto
Accipiet reduces. antiquam exquirite matrem.
Hic domus Aeneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.
Hæc Phœbus. mixtoq; ingens exorta tumultu
Lætitia, & cuncti quæ sint ea mœnia quærunt:
Quò Phœbus uocet erranteis, iubeatq; reuerti.
Tum genitor ueterũ uoluens monumẽta uirorũ,
Audite ô proceres, ait, & spes discite uestras.
Creta Iouis magni medio iacet insula ponto,

SER. Summißi.] inclinati. Et est sciendum, pro qualitate numinum orantes interdum ima, interdum summa respicere. Nã potestates aliæ cœlestes sunt, aliæ terrenæ, aliæ permixtæ: unde nunc Apollinẽ deprecantes, Terram petunt. Ipse est enim et Sol, & Liber pater, qui inferos petijt: ut Horatius, Te uidit insons Cerberus. Benè ergo terram petunt, unde ad eos responsa perueniunt: & quia Apollo etiam inferis notus est. Dardanidæ.] Vt diximus, obscura quidem, sed uera sunt omnia. nam dicendo Dardanidæ, ostendit Italiã unde Dardanus fuit. Quòd si Cretam significaret, Teucriadæ diceret. Duri.] Vel futurum ostendit laborem, uel eorum arguit insipientiam. Stirpe.] Stirps genere fœminino genus significat: ut, Heu stirpem inuisam. Masculino, arborem: ut, Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum. Horatius contra regulam nititur: ut, Stirpesq; raptas, & pecus & domos. Prima tellus.] Italia, unde Dardanus uenit. Teucer uerò de Creta post uenit. Vbere læto.] Quod Italiæ proprium est: ut alibi, Atq; ubere glebæ. Antiquam exquirite matrem.] scilicet Terram. Tractum autem de historia est: nam Brutus & filij Tarquinij quum oraculum Delphici Apollinis peterent, responsum est, eius imperium fore, qui primus matrem reuersus oscularetur: quod solus Brutus agnoscens, de naui egressus, simulans casum, osculatus est terram: unde & potitus imperio est. Exquirite.] Benè ostendit difficultatem. Hic domus.] Ad illud respicit: Da propriam Tymbræe domum. Nati natorum.] Propter illud, Et mansuram urbem. nam oraculum semper ad petita respondet. Sanè hic uersus Homeri est, quem & ipse Orpheo sustulit. Item Orpheus de oraculo Apollinis Hyperborei. Mirè autem sequenti uersu hoc ostendit, dicendo: Hæc Phœbus. Græcus uerò uersus hic est, Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται. Tumultu.] Quia dixit, Exquirite. Lætitiam.] Propter promissam imperij æternitatem. Monumenta uirorum.] historias. Spes discite uestras.] Aut quasi senex loquitur, aut quia (ut supra diximus) sciit se esse moriturum. Creta.] Dardanus Iouis filius et Electræ, profectus de Corito ciuitate Thusciæ, primus ue-
nit

A nit ad Troiam, & illic parua ædificia collocauit. Post cuius obitum Teucer uenit ex Creta, & inuenit Dardani socios habitanteis in uallibus, qui constituit arces et mœnia. Modò ergo errat Anchises, nec respiciens aduentum Dardani, oraculū Cretam significare credit: & argumentatur ex his quæ solent ab aduenis fieri: Ida quoq;, inquit, illic est, quæ ad similitudinem in Troia dicta: ut, Effigiem Xanthi, Troiamq; uidetis, Quam uestræ fecêre manus. Item sacrorum similitudo, quam apud maiores nefas erat perire. Vnde Æneas in Duodecimo: Sacra deosq; dabo, socer arma Latinus habeto.

POM. Sab. Duri.] propter laborem futurum. Prima tellus.] id est, Italia: quia Dardanus autor gentis Troianæ, ex Italia profectus est in Phrygiam. Lætos.] scilicet læta ubertate. Antiquam matrem.] Italiam. Lucretius, Maternum cognomen adepta Terra tenet tellus. terra mater dicitur. Domus.] id est, familia. Et nati natorum.] Ab Homero sumptus est hic uersus, qui in Iliade ait, Æneā tenuisse imperium cum eius successoribus in Ilio, ut præmisimus. hunc eundē Homerus ab Orpheo sumpsit, Orpheus

B ex oraculo Apollinis. Creta Iouis magni.] Creta insula est in Ægeo mari, eam primi tenuere Etheocretæ sub rege Creta, unde insulæ nomen circa Idam, qui mons est in medio, ubi latißima est insula, excelsus. Idæi Dactyli Phrygia profecti, hoc nomen sortiti à digitis, ut tradit Ephorus, duce Mygdono, diuinandi & canendi periti. habitauere postea Curetes terra geniti, nominati à tonsura, id est curi. hi Iouem educauere, dicti à saltatione Corybantes. uolunt alij ab heroe, aut à monte Curio Curetas dictos, aut à longa ueste. & fuere antiqui habitatores Ætoliæ. Alij dicunt Corybantas Mineruæ & Solis filios fuisse, alij Saturni, alij Iouis & Alopes. alij ex Cabera Protei filia ortos, & Caberos dictos. alij Ideos Dactylos eosdem putant, & fuisse in principio 100, ut Diodorus & Strabo meminere. Alij dicunt Curetas nouem fuisse, & exercuisse pastoralem uitam. Creta ipsa dicta est à Crete nympha Hesperidis filia, uel à rege Curetum Creta, ut Anaximander ait. Philostocles ait prius dictam Curet m, & à nonnullis Macaron. Cretenses moniti oraculo Apollinis, ut quæreret sedem, ubi à terrigenis infestaretur, duce Teu

C cro profecti sunt in Idam Phrygiæ, ubi mures arma rosere, & illic manserunt. Alij dicuut, Teucrum ex * Actota profectū ex Troo, quæ postea Exepeton nominata est. argumentum esse, quòd Troiani Erichthonium & Attici eundem autorem dicunt. & quòd utriq; uenerantur Palladem, & peplum afferunt. Teucer filius fuit Scamandri fluminis, & Ideæ nymphæ. Primus imperauit Troadi. Teucri filia Batea, quæ fuit uxor Dardani, qui propter hanc affinitatem regno succeßit. Iouis.] quia illic fuit nutritus.

VAR. Lect. Quæ uos à stirpe parentum.] In lib. aliquot antiq. legere est, De stirpe.

DON. Audite ô proceres, ait, & spes discite uestras.] Quid, inquit, sperare debeatis audite. Creta Iouis magni medio iacet insula ponto, Mons Idæus ubi, & gentis cunabula nostræ. Centum urbes habitant magnas, uberrima regna, Maximus unde pater (si ritè audita recordor) Teucrus Rhœteas primum est aduectus ad oras, Optauitq; locum regno. nōdum Ilium, & arces Pergameæ steterant, habitabant uallibus imis. Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaq; æra, Idæumq; nemus, hinc fida silentia sacris, Et iuncti currū dominæ subiêre leones. Ergo agite, diuûm ducunt quà iussa sequamur, Placemus uentos, & Gnosiá regna petamus. Nec longo distant cursu (modò Iuppiter adsit) Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.] Non tantùm exposuit Anchises, id quod secundum responsum senserat, uerumetiam partes suas plenißimè prosecutus est, faciens in omnibus lætiores, quos Apollo promißione meliorum hilares fecerat. Idem quippe dixerat, Quæ uos à stirpe parentum Prima tulit tellus, eadem uos ubere læto Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem. Hoc dicto ademit omnibus luctum perditæ ciuitatis: non enim magnus dolor esse debuit obuentitiam perdidisse, uel maximè cum originalis salua incolumisq; promitteretur. Certè quàm pulchrū, quàm honestum, quàm religiosum fuit, his terris reddi, quæ parentes in origine protulerunt. Et quia potuit fieri, ut à melioribus ad deteriora cogeretur, addidit: Vbere læto. Ecce ostendit & commodum. Vbere quòd dixit, alludere uoluit, quia suprà terram ipsam matrem appellauit. Læto autem idcirco posuit, ne se odiosos, uel graues, uel certè importunos uenturos esse arbitrarentur. Addidit reduces, ut satiaret, non futuros oneri his terris, quæ nō aduenas, sed suos essent felicius recepturæ. Anchises igitur hoc responsum se existimans interpretaturum, euidenter quod ueluti dubium fuit, incipit aperire: sic tamen, ut non tantùm dicat quid sit, uerumetiam Apollinis promissa multifarijs commodis rerum & honestis accumulet. Creta Iouis magni, dixit: & nomen loci dixit; & deum qui illic coleretur, et ad quem specialiter insula ipsa pertineret, ipsumq; magnū esse, perindeq; in magno nomine magnā fauoris erga incolas posse prouenire substantiam. Dignam uerò insulam, in qua tantus deus & esset, et præcipuè coleretur. Medio iacet insula ponto. Ecce dixit situm eius, ut ostenderet fluctibus clausam, ac per hoc aduersus insidias tutam: facilem autem uictui, & alimoniæ propriæ commodum. Quòd uerò dixit Iacet, modum eius & immensam latitudinem uoluit demonstrare. Venit iam ad signa: Mons Idæus ubi, & gentis cunabula nostræ. Quod hîc dixit Gentis cunabula nostræ, & nihil expreßit, specialiter inferiore in parte patefecit. Interea euidentius aperit, quod generaliter memorauerat: nam Iacet, inquit. nunc exponit quid sit, Iacet. Centum urbes habitant magnas, uberrima regna, scilicet & numero & magnitudine atq; ubertate præcipuas. Intimat etiam quod obscurè antè dixit, Et gentis cunabula nostræ, Maximus unde pater (si ritè audita recordor) Teucrus Rhœteas primum est aduectas ad oras. Maximus pater est, qui maiores generis sui antiquitate præcedit: neq; enim solus ille dicitur pater, ex quo nascimur: uerumetiam ille, à quo regimen ducimus: ubi enim generis defecerunt nomina, & gradus sanguinis fuerint expleti: hoc est, patris, aui, proaui, abaui, ataui, tritaui, ueteres eorum aut maiores dicuntur, aut patres. Maximus ergo est pater ipsorum maiorum antiquißimus. Deniq; Anchises æuo, omnibus qui tunc superant, potior. Si ritè, inquit, audita recordor, Teucrus Rhœteas primum est aduectus ad oras, Optauitq; locum regno: nondum Ilium & arces Pergameæ steterant, habitabant uallibus imis.] Ecce & ipse fabulam quandā satis annosam, ex alijs dicit audisse, & hanc repetit notante memoria: affirmare enim pro uero stultißimum fuit, quod opinione narrabat incertum. Teucrum ergo primum refert illuc uenisse ad Troiam, post ipsum augmentum cœpisse Ilium. Primò enim qui illic commorabantur, in uallibus habitabāt, usq; adeò firmabat certam & promissam,

ut non

ut non tantùm homines à Teucro descendentes illic diceret uiuere, uerùm etiam sacrorum obseruationẽ eandem, quæ in Troiana ciuitate tenebatur, asserit custodiri. Idcirco ait, Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaq; æra, Idæumq; nemus, hinc fida silentia sacris, Et iuncti currum dominæ subiêre leones. Ergo agite, & diuûm ducunt quà iussa, sequamur.] Ecce qui fuerant incerti, quò fata ferãt, ubi sistere detur, nunc deos secuti, & exponentis uerba, nauigationem tali assertione promissam subire cogebantur, Placemus uentos & Gnosia regna petamus. Non quia tunc asperi fuerant, dicit Placemus: sed ut nauigaturis flatus semper placidos exhiberẽt. Subiungit, quid commodi ex eo sacrificiorum obsequio prouenire posset: Nec longo distant cursu (modò Iuppiter adsit) Tertia lux classem Creteis sistet in oris: si modò fuerit Iuppiter autor. Compleuit omnia, quibus perfici oportuit suasoria, addendo quòd nauigatio ipsa de proximitate non futura esset odiosa. Tamen, inquit, si fauerit Iupiter. temerarium est enim, post triduum polliceri, cuius incerti sint flatus: ideo posuit cõditionem pendentem ex Iouis uoluntate, cui omnis potestas esset dandi uentos, aut nocendi. Sic fatus, meritos aris mactauit honores.] Meritos dixit conuenientes, & dicit quibus dijs sacrificauerit: id est, in quorum deorum honorem. Taurum Neptuno.] Deo scilicet maris, propter ingruentem nauigationem. Taurum tibi pulcher Apollo.] Propter responsi beneficium. Nigram hiemi pecudem.] ut conquiesceret, nec noceret. A Zephyris felicibus albam.] Vt plena prosperitate adessent. Fama uolat pulsum regnis cessisse paternis Idomenea ducem, desertaq; littora Cretæ, Hoste uacare domos, sedesq; astare relictas.] Opportunitatem conuenientem oblatam narrat, nouam sedem magna cupiditate quærentibus: fama enim creberrima fuit, & uolabat. Hoc dicendo, ostendit sine autore certo eandem famam fuisse, Idomeneo regnis paternis excluso uacare imperium Cretæ. ac per hoc primùm esse commodum, quòd nullus esset, qui uenientibus aduenis contrarius possit existere. Domus autem incolumes & paratas, solos incolas quærere. Fauebant ergo omnia Troianis, locus, tempus, personæ. Locus, quia secundum assertionẽ Anchisæ, respõso Apollinis Creta putabatur erecta. Tempus, quòd loci eius uacabat imperiũ, nec fuerat qui posset obsistere. Accedebat eò, quòd etiam domus paratæ fuerãt, quarum struendarum labor habebatur in lucro. Persona, quia Troianis omnia supra uota cessisse uidebantur: imperium sine dimicatione, diues terra, utpote quæ Iouis præsenti foueretur auxilio, & cognatorum domicilium, & domorum parata substãtia. B Linquimus Ortygiæ portus, pelagoq; uolamus.] Ecce quantum ualuerunt obsequia sacrificiorum, quæ nauigaturi perfecerant. Non dixit nauigamus, sed uolamus. Incipit enumerare loca per quæ transierunt, & hæc nomina regionum signis suis.

Mons Idæus ubi, & gentis cunabula nostræ:
Centũ urbes habitant magnas, uberrima regna.
Maximus unde pater (si ritè audita recordor)
Teucrus, Rhœteas primum est aduectus ad oras,
Optauitq; locum regno. nondum Ilium, & arces
Pergameæ steterant, habitabant uallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaq; æra,
Idæumq; nemus. hinc fida silentia sacris,
Et iuncti currum dominæ subiêre leones.
Ergo agite, & diuûm ducunt quà iussa sequamur,

SER. Iouis magni.] Quia illic dicitur esse nutritus. quod, ut Sallustius dicit, ideo fingitur, quia primò Cretenses constat inuenisse religionem. Sanè nati Iouis fabula hæc est. Saturnus postquam à Themide oraculo comperit, à filio se posse regno depelli, natos ex Thea uxore deuorabat: quæ nati Iouis pulchritudine delęctata, illum sustulit, & nymphis commendauit in monte Cretæ Dictæo: ubi eum aluerunt apes, & adhibiti sunt Curetes et Corybantes, qui tinnitu æris prohiberent audiri pueri uagitum: unde ipsi sunt matris dei ministri. Quòd autem fingitur, Saturnum filios suos comesse, ratio hæc est: quia dicitur deus esse æternitatis & seculorum. Secula autem annos ex se natos in se reuoluunt: unde Græcè κρόνος, quasi χρόνος, id est tempus dicitur. Medio ponto.] Potest quidem intelligi, secundum Sallustium, longe à cõtinenti. Sed altior est hoc loco Poetæ intuitus: nam apud Cosmographos legimus, quæ insula in quo sit mari, ut Sardinia in Africo, Delos in Ægeo, & de alijs. De Creta dubitant omnes, in quo sit mari: nam parte Libycum, parte Ioniũ respicit, parte Ægyptium, parte Achaicum. Ergo in medio ponto, ac si dici posset, in medio pontorum, quod Latinitas non recipit. Mons Idæus.] Deriuatiuum est, pro principali: & est ἴδη Idæus, ut αἴτνη Ætnæus. Cunabula gentis.] nutrimenta. nam ubi iacent infantes, Cunæ uocantur. Et latenter dat gloriam Troianis, dicens se à dijs originem ducere: unde est, À Ioue principium generis. Ibi enim & de Dardano, & de Teucro intelligimus, quasi Iouis ciues. Vrbeis habitant.] Non dicit qui, sed intelligimus Cretenses. Aut certè Habitant, pro habitantur: ut Insinuat pauor, pro insinuatur. Et primum quidem centum habuit Creta ciuitates, unde ἑκατόμπολις dicta est: pòst uiginti quatuor, inde duas, scilicet Gnoson & Hierapidnam. Vberrima regna.] Hîc decipitur, quia audiuit: Atque ubere glebæ. Maximus unde pater.] Fallitur. nam antiquior est Dardanus. Si ritè audita recordor.] Bene dubitatione excusat errorem. Rhœteas.] Amat Vergilius, declinationes Græcas salua C regulæ reuerentia in Latinas conuertere: & ει Græcã diphthongon in e longum mutare, ut αἰνείας Æneas, μηδεία Medea, ῥοιτεῖον Rhœteum. Optauitq; locum regno.] elegit: ut, Pars optare locum. Habitabant uallibus imis.] Hi sunt, qui cum Dardano uenerant. Mater cultrix Cybeli.] montis Phrygiæ, in quo colitur, & à quo Cybele dicta. Alij dicunt Cybelum sacerdotem eius primũ fuisse, & ab eo Cybelen dictam. Nonnulli Cultrix Cybele legunt, ut sit quasi Cybeleia. Alij Cybele, ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλήν: id est, à capitis rotatione, quod propriũ erat eius sacerdotum. Corybantiaq; æra.] Corybantes dæmones sunt, ministri deûm. Dæmones, quasi δαήμονες, qui totum sciunt. Fida silentia sacris.] Hinc, inquit, inuentum est seruare sacris fidele silentium. Et iuncti currum dominæ subiêre leones.] Dominas deas dicunt: ut alibi, Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti. Fabula talis est: Schœnos ciuitas est. inde fuit uirgo Atalãta præpotens cursu, adeò ut sponsos prouocatos ac uictos occideret. Postea Hippomanes Venerem ut sibi adesset rogauit, à qua quum accepisset de horto Hesperidum tria mala aurea, prouocauit puellam, & singula cœpit iácere. Tunc

Atalan-

A Atalanta cupiditate colligendorum malorum retenta, superata est. Sed Hippomanes potitus uictoria, in luco Matris deûm amoris impatientia cum uicta concubuit: unde irata dea in leones eos conuertit, & suo currui subiugauit, & praecepit ne inter se unquam leones coirent. Nam & Plinius in Naturali historia dicit, leonem cum pardali, & pardum cum leaena concumbere. Ideo autem Mater deûm curru uehi dicitur, quia ipsa est terra, quae pendet in aere. Ideo sustinetur rotis, quia mundus rotatur, & uolubilis est. Ideo ei subiugantur leones, ut ostendat maternam pietatem omnia posse superare. Inde Corybantes eius ministri cum gladijs esse finguntur, ut significetur omnes pro terra sua debere pugnare. Quòd autem turritam gestat coronam, ostendit superpositas terrae esse ciuitates, quas insignitas turribus constat.

Vberrima.] satis fertilis. Rhoeteas.] Rhoeteum & Sigeum promontoria Troiae. Optauit.] Teucer. Hinc mater cultrix.] scilicet sacrorum. Cretenses primi religionem instituêre, ideo putati educasse Iouẽ, ut Salustius ait. Æra Corybantia.] Corybantes armati pinguntur, ut defendant Cybelem. uel intelligit, qui nato Ioue fecere tinnitus, ne uagitus pueri audiretur. Idaeumq; nemus.] Cretenses profecti in Phrygiam fecere monti nomen, & edocuere sacra Cybelis. Fida silentia.] Nefas erat patefacere sacra Cybelis, tantum paucis nota erant. sic iussit ipsa Cybele, cum erudiret Idaeos Dactylos, & doceret initiandi morem. Diodorus ait, morem initiãdi, quem Dardanus accepit à Ioue, nefas erat aperire nisi initatis. ideo fida silentia. Iuncti leones.] Hippomenes amoris impatiens, elatus uictoria coiuit cum Atalanta Caenei filia in loco sacro Cybeli. Dea irata uertit eos in leones, et currui iunxit. ob quod leones trahunt currum Cybeles. Sequamur iussa.] nauigemus in Cretam.

Teucrus Rhoeteas primùm est aduectus ad oras.] In lib. aliquot antiquis, Teucros, idiomate graeco scriptũ est. In Longob. Teucer. Quod uerò uulgata plurimùm exempla legunt Ad oras: antiqui pleriq; lib. cum Med. In oras habent. Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaq; aera.] Quia uaria literarũ uersura totus hic uersus in antiq. lib. deluxatus est, lectio ea nonnullis magis arridet, Hinc matris cultri Cybeles, Corybantiaq; aera. Alij legunt, Cultrix Cybeli. VAR. Lect.

B

Placemus uentos, & Gnosia regna petamus.
Nec longo distant cursu, modò Iuppiter adsit,
Tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactauit honores:
Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo,
Nigram hiemi pecudem, Zephyris felicibus albã.
Fama uolat pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaq; littora Cretae,
Hoste uacare domos, sedesq; astare relictas.
Linquimus Ortygiae portus, pelagoq; uolamus,
Bacchatamq; iugis Naxon, uiridemq; Donisam,
Olearon, niueamq; Paron, sparsasq; per aequor
Cycladas, & crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur uario certamine clamor,
Hortantur socij, Cretam, proauosq; petamus.
Prosequitur surgens à puppi uentus euntes,
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo auidus muros optatae molior urbis,
Pergameamq; uoco & laetam cognomine gentẽ,
Hortor amare focos, arcemq; attollere tectis.
Iamq; ferè sicco subductae littore puppes,
Connubijs, aruisq; nouis operata iuuentus:
Iura, domosq; dabã. subitò cùm tabida membris
Corrupto coeli tractu, miserandaq; uenit
Arboribusq; satisq; lues, & letifer annus.

Gnosia regna.] Cretam, à Gnoso ciuitate eius. Nec longo distant cursu.] A' Delo scilicet. Modò Iuppiter adsit.] Aut aer, ac si diceret, tantummodo sit serenum: ut Horatius, Manet sub Ioue frigido Venator tenerae coniugis immemor: id est, ὑπὸ Διὸς, hoc est sub diuo. Aut reuera Iupiter, qui praeest insulae quã petimus. Cretaeis.] Quia κρήτη, ideo Cretaeus: ut Ætnaeus. Meritos.] Vnicuiq; aptos. Ratio autẽ uictimarum fit pro qualitate numinum: nam aut hae immolantur, quae obsunt eorũ muneribus: ut porcus Cereri, quia obest frugibus: hircus Libero, quia uitib. nocet. Aut certè ad similitudinẽ, ut inferis nigras pecudes, superis albas immolent, tempestati atras, candidas serenitati: ut infrà, Nigram hiemi pecudem. Taurum Neptuno.] Propter futuram nauigationẽ. Pulcher Apollo.] Propter oraculum datum. Nigram hiemi pecudẽ, Zephyris felicibus albam.] Bono usus est ordine, ut prius auerteret mala, deinde conciliaret optanda: frustra enim profutura poscuntur aduersis sequentibus. Pulsum regnis cessisse paternis.] Non dicit quare, sed talis historia est. Idomeneus Cretensium rex, quum post euersam Troiam reuerteretur, in tempestate uouit dijs sacrificaturum se de re, quae primùm ei occurrisset. Contigit autem ut filius eius primus occurreret, quem quum (ut alij dicunt) immolasset, ut alij, immolare uoluisset, à ciuibus pulsus regno Salẽtinum Calabriae promontoriũ tenuit, iuxta quod condidit ciuitatem: ut, Et Salentinos obsedit militẽ campos Lyctius Idomeneus. Ratio ergo historiae ad inijciendum Troianis eundi desideriũ pertinet. Et reuera aliter ad hostis prouinciam ire non poterant. Idomenea.] Quinq; Graecae sunt linguae, Æolica, Ionica, Dorica, Attica, & Communis. Hinc fit, ut in uno nomine uarietas inueniatur: ut ecce in hoc, Idomeneus, Communis lingua facit genitiuum ἰδομενέος, Dorica ἰδομενῆος, Attica ἰδομενέως, Ionica ἰδομενῆος. Vnde est in hoc uersu accusatiuus, sicut et Ilionea. Hoste.] Hîc multi distinguunt. Astare.] esse. quod tũc significat, quando de his loquimur, quae cadere non possunt: ut si dicas, terras astare. Bacchatamq; iugis Naxon.] Aut uitibus consitam, aut celebratam Bacchis, aut ubi Bacchus ex Indis egit triumphum: nam ut suprà diximus, ipsi consecrata est, quae & Dia dicitur. Viridemq; Donysam.] A' colore marmoris Lacedemonij. Olearon.] Non adiecit epitheton, causa uarietatis. Niueamq; Paron.] Vnde candidum marmor: ut, Parius' ue lapis circũdatur auro. Sparsasq; per aequor Cycladas.] Sed et hae quas dixit antè, Cyclades sunt. Sparsas autem, quia nullo ordine continentur: ut Stoechades, quae ἀπὸ τ στοίχων dictae sunt: rectae enim sunt. Cyclades uerò non ideo dicuntur quia in rotunditate sunt, sed quòd longo ordine eas circumire necesse est: uel propter promontoria, uel quia naturale est, ut concitatiora sint maria uicinitate terrarum.

C

terrarum, quas constat anhelitum quendam ex se emittere: unde in Quinto nauigaturus Æneas Eryci sacrificat. Legimus.] præterimus: ut, Littoraq; Epiri legimus. Tractus autem sermo à nautis, qui funem legendo, id est colligendo, aspera loca prætereunt. Nauticus exoritur uario certamine clamor.] κέλευσμα dicunt. & bene metro celeusmatico usus est, id est anapæstico trimetro hypercatalectico. Celeusma autem quasi præceptum. unde Sallustius: Impediebant iussa nautarum. Surgens.] flans: ut, Et fando surgētes demoror austros. è cōtrà Non flans, ponens et residens dicitur. ut, Cum uenti posuere, omnisq; repente resedit flatus. Et tandem.] Ad desideriū pertinet nauigantium. nam sequitur, Ergo auidus muros. Curetum.] Curetes sunt primi cultores Cretæ. Pergameamq; uoco.] σύγμα à superioribus: hoc est, urbem. Gentem.] sociorum multitudinem. Lætam autem, propter Pergama restituta. Amare focos.] sacrificia celebrare. Arcemq; attollere.] Poetica periphrasis, id est, domos ædificare: nam arx est in ciuitate munitus locus. Fere.] Re longa est. Operata iuuentus.] Perfecit sacrificia propter connubia, & nouas sedes: quia apud ueteres neq; uxor duci, neq; ager arari nisi sacrificijs peractis poterat. ut alibi: Lætis operatus in herbis. Item Iuuenalis: Et matutinis operatur festa lucernis. Corrupto cœli tractu.] Hic est ordo pestilentiæ, (ut Lucretius docet) primò aeris corruptio, post aquarum & terrarum, mox omnium animalium. Notandum sane, Apolline offenso pestilentiam semper creari. quod & Homerus ostendit, quum eum armatum inducit sagittis, sic dicens ἐν τῷ α. Ἰλιάδ. τόξ' ὤμοισιν ἔχων, ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην, ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων, χωομένοιο αὐτοῦ κινηθέντος. Vnde & Apollo dicitur secundum aliquos, ἀπὸ τοῦ ἀπολλύω. Hic contrà, si citharam teneat, mitis est. unde Horatius: Condito mitis placidusq; telo, Supplices audi pueros Apollo.

POM. Sabi. Gnosia regna.] Gnosos ciuitas Cretæ in plano sita, cum emporio Heracleo, dicta prius Cerathus à fluuio. ea fuit Minois regia. Gnosia, Cretensia, à celebritate urbis. Hyemi.] tempestati. Pulsum Idomenea.] Minois filius Deucalion, Deucalionis Idomeneus, qui deuouit sacrificaturum se qui primum occurrisset. occurrit filius, quem immolauit. ex quo à suis pulsus fuit, & in Brutios Italiæ appulit, ut dicemus loco suo. is in bello Troiano quàm præstantissimus fuerat, & Cretensis erat. Alij dicunt, Idomenea summa lætitia exceptū à suis. Varro nauigasse in Brutios dicit. Bacchatam.] Baccho dicatam. Linquimus Ortygiam.] Ortygia, id est Delos. Naxus.] Dionysa pabulis aptissima, à colore marmoris nomen habet. Olearos parua est. Paros, unde marmor Parium aduehebatur, antea dicta Platea, & Minois. & hæ omnes insulæ sunt Cyclades, dictæ à circulari forma, quia ambiunt Delon. Terris.] insulis. hoc mare innumerabiles habet insulas. Bacchatam Naxon.] Butes Boreæ filius à Lycurgo fratre pulsus, in insulam uenit Strongilem, rapta è Thessalico littore Coronide una Bacchantum. ex hoc furto Liber pater in furorem uertit, qui se in puteum deiecit. insulæ cultores aufugere, & cum alia rapina reuersi sunt duce Agasomeno. Ephialtes & Ethus filij Aloei, raptam matrem & sororem Pancratidem perquirebant. uenere Strongilem, quam appellauere Diam: qui ut heroes culti. Cares inde duce Naxo, Polemonis filio, insulam tenuerūt, & appellatur Naxum. Naxi filius Leucippus. sub Leucippi filio à Theseo Ariadna relicta in insula. Naxij aiunt, Bacchum apud eos nutritum: unde appellant insulam Dionysida. Quidam à fertilitate uocauerunt eam Siciliam minorem: circuitū est 75 millia passuum. Olearon niueam.] marmoream, arboribus nudam. Oris.] Cretensibus. Vrbis.] Cœpit condere Æneas in Creta, & appellabat Troiam, sed non permiserunt fata. Armare focos.] celebrare sacrificia. Arcemq;.] propter defensionem. Puppes.] Deest, erant. Tabida.] putrefacta. Tractu.] spacio. Miseranda.] digna miseratione. Satisq; lues.] Describitur pestilentia, quæ prouenit ex ira Deorum. & primum incipit corrumpi aer: per hoc intellige, non ex contagione. negabant fata eū in Creta mansurū. putabāt antiqui creari peste, offenso Apolline.

VAR. Lect. Hoste uacare domos.] In exempl. admodum uetustis, Domum legi, numero unitatis. Crebris legimus freta cōcita terris.] In libris aliquot manuscriptis legi, Freta concita remis. Rursus ad oraclum Ortygiæ.] In antiq. plerisq; libr. Oraculum integra dictione scriptum inuenias. Quem fessis finem.] In antiq. aliquot lib. Quam legitur.

DON. Bacchatamq; iugis Naxon, uiridemq; Donysam, Olearon, niueamq; Paron, sparsasq; per æquor Cycladas, & crebris legimus freta concita terris.] A specie transiit ad generalitatem. dixit enim aliquas insulas cum signis & nominibus suis. nunc ait, Et crebris legimus freta concita terris: quia nec cognitionem habere Æneas potuit uocabulorum omnium, & odiosum fuit relationem ipsam facere longiorem. Quod ait Legimus, uerbum est nauticum: nam legere aiunt, cùm colligunt funem. Legere dicunt, cùm pelagi prolixa transmittunt. Hoc ipsum Legimus, ad omnes insulas & ad freta pertinet. Crebris ideo, quia hoc faciebat multarum uicinitas insularum. Nauticus exoritur uario certamine clamor.] Vel morem nautarum expressit: uel eorum gaudium, qui suffragantibus elementis ad prospera sperabant se esse uenturos. Vario, inquit, certamine. in naui enim uaria sunt officia, tamen omnia cum certamine & labore. Hortantur socij, Cretā proauosq; petamus.] Credebatur enim ad ea loca confestim se esse uenturos, unde Troianum genus dicebatur exortum. Prosequitur surgens à puppi uentus euntes, Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.] Ipse uentus prosperior, & uehementissimè necessarius, qui puppim nauis impellit. Quod autem dixit, tandem allabimur: quum Anchises dixisset, Tertia lux classem Cretæis sistet in oris: non prolixæ aut tardæ nauigationis fuit, sed cupiditatem desiderantium uoluit demonstrare. tardum est enim cupientibus, etiam si celeritate summa ad optata uel sperata proueniat. Ergo auidus muros optatæ molior urbis.] Auidum dixit, non auarum: sed hæc ocio consentiunt, & ab ociosis fieri consueuerūt, rem instituendam satis properantem. Pergameam uoco, & lætam cognomine gentem.] Vt Pergamei uocarentur, quibus Troiæ deerat nomen. Hortor amare focos.] Vt haberent cum laribus nouis affectum. Arcemq; attollere tectis.] Quæ præcipuè amauit in Troia, hæc reparare cupiebat, & arcem in altum ducere. Iamq; ferè sicco subductæ littore puppes.] Vbi aqua maris finitur, littus dicitur: ita et finē terræ, quæ littore iungitur, pelagi littus dixit. Propterea subductas naues dicit fuisse, & in sicco littore constitutas, quia (ut dictum est) est & udum littus. Connubijs, aruisq; nouis operata iuuentus.] Subductis nauibus tanquam in loco mansuri, connubijs & rei rusticæ operam dabāt: hoc est, qui iuuenes erant, iungebantur uxoribus, uel insistebant culturæ

A culturæ agrorum: quæ res ostendebant plenam fiduciam commanendi. Iura domosq; dabam.] Aut leges uiuendi & domos, aut ipsarum domorum iura, hoc est domicilia legibus deputans. Quod paratæ urbi defuerat, hoc solum decreuerat Æneas addendum, muros & arcem, ut Pergama referre uiderentur, aliud pertinens ad tuitionē commanentium, aliud quod affectum locorū, quæ in Troia dilexerat, demonstraret. Subito cùm tabida membris Corrupto cœli tractu, miserãdaq; uenit Arboribusq; satisq; lues, & letifer annus.] Generalis quidem malorū propositio, sed aperitur sequenti specialitate discussa. Securis, inquit, ac dispositis omnibus repentina morbi calamitas, grauis omnibus, perniciosas attulit causas: nam ex aeris corruptione lues exorta, contagionem inflixerat diram, non tantùm humanis corporibus, uerumetiam arboribus, & his omnibus quæ uictus causa fuerant Troianorum laboribus sata: suprà enim dixit, Aruisq; nouis operata iuuentus. Defecerant quoq; arbores, herbæ, et quidquid protulerat terra. Ad hæc mala etiam illud accesserat, ut languore ipso correpti non euaderent. Et letifer annus.]
B aut per totum annū homines sunt mortui, aut annus diem letum rebus omnibus attulit. Enumerat iam euidēter, quæ mala ex illo principali malo exorta sint. Linquebant dulcis animas, aut ægra trahebant Corpora.] Aut moriebantur homines, ait: aut corporibus tabe dissolutis trahebant miserabilem uitam. Tum steriles exurere Sirius agros.] Sirius cùm exoritur, omnia quæ terra gignit, exurit, & facit eam sterilem, ut ipse est, adimendo quæ portabat. Tantum deniq; in omnia inuaserat malū, ut nōnullis perditis, nec illis spes salutis retinēdæ esse posset, qui se euasuros forsitan credidissent. Rursus ad oraclum Ortygiæ, Phœbumq;, remēso Hortatur pater ire mari, ueniamq; precari.] Pater, inquit, meus quia et sapientia atq; exercitatione cæteros anteibat, primus sensit aliquid factum contra præscripta responsi. proinde dicebat, ad Apollinem repetita nauigatione redeundum, ut errati uenia peteretur. Quem fessis finem rebus ferat, unde laborum Tentare auxilium iubeat, quò uertere cursus.] Ediceret laborum finem, finiendisq; ipsis laboribus, unde prouenire auxilium posset, uel in quem locum iuberet cursus nauigationis inflecti. Iubeat, in medio positum est, & tenet omnia, omnibusq; desideratis aptatur. Nox erat, & terris animalia somnus habebat.] Quæ dixerat Anchises facienda, nox interueniens distulit. Denique omne animalium genus pro necessitate naturæ ac temporis dormiebat. Effigies sacræ diuûm, Phrygijq; penates, Quos mecum à Troia, medijsq; ex ignibus urbis Extuleram, uisi ante oculos astare iacentis In somnis.] Virtutes animi sui & meritum iuxta deos omni occasione cōmendat, & subtiliter profert. Dormientibus quippe omnibus animalibus, et cōpetenti tempore iam quietis, solus propè peruigil fui: & licet iacerē, arcebant tamen ab oculis meis plenum diuersæ sollicitudines somnum: repente apparuerūt deorum imagines sacræ, illorū scilicet quos medio Troiæ flammantis incendio rapui, & mecum sustuli, ac reddentes meritis meis uicem in conspectu meo manifestissimi uisi sunt cōstitisse. Ne contra superiora locutus uideretur, (dixerat enim noctē fuisse, ac per hoc tenebras) addidit:

Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
Corpora, tum steriles exurere Sirius agros.
Arebant herbæ, & uictum seges ægra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiæ, Phœbumq;, remenso
Hortatur pater ire mari, ueniamq; precari,
Quem fessis finem rebus ferat, unde laborum
Tentare auxilium iubeat, quò uertere cursus.
Nox erat, & terris animalia somnus habebat,
Effigies sacræ diuûm, Phrygijq; Penates,
Quos mecum à Troia, medijsq; ex ignibus urbis
Extuleram, uisi ante oculos astare iacentis
In somnis, multo manifesti lumine: quà se
Plena per insertas fundebat Luna fenestras.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit, & tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te Dardania incensa, tuaq; arma secuti:
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor,
Iidem uenturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumq; urbi dabimus. tu mœnia magnis
Magna para, longumq; fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes. non hæc tibi littora suasit
Delius, aut Cretæ iussit considere Apollo.
Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atq; ubere glebæ,
Oenotrij coluêre uiri: nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.

SER. Linquebãt dulces animas.] Item & alibi: Et quū frigida mors anima seduxerit artus. Quare anima dicitur relinqui, & non magis relinquere? secundum eos scilicet, qui dicunt animam esse perpetuam, & ad diuersa corpora facere transitum. Quod si est, bene dicimus
C animas linquere nos, quorū nil præter corpus est: nam anima perpetuitas est. unde Palinurus in Sexto, Nunc me fluctus habet: hoc est, corpus, quod solum meum est. Exurere Sirius agros.] Sirius stella est in ore canis posita, quæ annis omnib. oritur circa VIII. Calend. Iulij: quæ orta plerunque pestilentiam toto anno facit, plerunq; paucis diebus, interdū innoxia nascitur. Hinc est, Et in totū regnaret Sirius annum. Item suprà, Et letifer annus. Tunc autem pestilentiam creat, si in hanc rem etiam cæterorum cōsentiat cursus astrorum. Sanè Canicula, in cuius ore est, tantum fœminini generis est, quum canis sit communis generis, unde hoc nascitur: nam in diminutione mutauit genus. Seges ægra.] Seges interdum terram significat: ut Horatius, Hæc seges ingratos tulit, & feret omnibus annis. interdum frumenta: ut, Quid faciat lætas segetes. hoc loco utrunque potest intelligi. Veniamq; precari.] Aut beneficium: ut, Orantes ueniam. aut reuera ueniam erroris Anchisæ. Laborum tentare auxiliū.] Propter pestilentiam. Vertere cursus.] Propter sedes. Visi astare.] Non astabant, sed uidebantur. Vnde etiam uisa dicūtur: non enim sunt, sed uidentur. In somnis.] Multi hîc distinguunt, & uolūt unā partē esse orationis: id est, uigilantis. Multi in somnijs dicunt, ut sit ἀποκοπή: quomodo peculi pro peculij. Multo lumine.] Cum nimbo suo. Insertas.] Aut clatratas, aut non seratas, ut sit quasi inseratas: id est, non clausas. & est dictum, quomodo Asprosq; molares pro asperos, compostus pro compositus, uixet pro uixisset. Ortygiam.]

tygiam.] ad Ortygiam. more suo detraxit præpositionem: ut paulo post Creta, pro in Creta. En.] Quasi demonstrantis est, ut fidem faciat, ne somnium putetur. ut paulo post: Haud dubitanda refer. Dardania.] Deriuatiuum nomen à constitutore, & regionem pro ciuitate positam. Tuaq; arma secuti.] Ac si diceret, tuas partes. Sub te.] sub tuo iure agentes. Permensi.] euecti: ut econtrà, Pelagoq; remenso Improuisi aderūt. Iidem.] Nos scilicet, qui te sumus secuti. In astra nepotes.] Significat C. Cæsarem, qui primus inter deos relatus est. et bene in Astra, cuius sidus apparuit: ut, Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum. Vrbi.] Romæ, κατ' ἐξοχὴν, ut suprà diximus. Magnis.] Id est, nepotibus. & bonum ornatum sermonis fecit similitudine, magnis magna para, dicendo. Fugæ.] profectionis. Mutandæ sedes.] Argumentum à necessitate: simul arguitur error Anchisæ. Ordo autem est, Delius Apollo. Est locus.] Vt ante diximus, orbis comparatione. Hesperiā.] Deest Quā: ut suprà dictum est. Cognomine.] Ab Hespero rege, uel stella, quā intuentur petentes Italiam. Oenotrij.] Vel à rege, uel à uino. Italis enim primus uite ostendit Saturnus: ut in Septimo legimus, Vitisator curuam seruans sub imagine falcē, Saturnusq; senex. Propriæ sedes.] perpetuæ, quia infirmas sedes et in Creta et in Thracia cōdidit.

POM. Sabi. Animas.] uitam. Sirius.] stella maligna canis, de qua diximus in Georgicis. Nox erat.] Describit noctem. Iacentis.] mei. Manifesti.] Penates. In somnis.] Mihi placet, ut sit ablatiui potius quàm genitiui casus. uel intelligas pro insomnijs. Insertas.] clausas. Affari.] uisi. Nos te.] deest postquam. Nepotes.] propter Octauium & Iulium Cæsarem. Magnis.] nepotibus. Littora.] habitanda. Est locus.] Topographia. De Italia lege in primo libro, & de Oenotrijs.

VAR. Lect. Aut Cretæ iussit considere Apollo.] In lib. aliquot antiq. replicata negatione legitur, Haud Cretæ, uti prius etiā erat in lib. Med. quod interpretes non admittunt. Sunt etiam lib. in quibus Consistere legatur. Coritū, terrasq; require.] In lib. aliquot antiq. Requiras legitur. Sed plura sunt exemplaria manuscripta, quæ cum Med. Requirat, tertia persona legant.

CÆL. Rhod. Sed illud Virg. Æneid. III. cuius'nam modi est in pestilentiæ mentione? Penates nanque ingestos per quietem Æneæ scribit, qua se Plena per insertas fundebat luna fenestras. Cur enim ait, Luna plena? nempe quia canonica pestilentiæ ratio ab siderum positu ex cœlestium rerum præcipuè studiosorum obseruatione producitur. Quippe si plenilunio coitu'ue œconomi cardinis exortiui planetæ sint odioso aspectu aliquo parum felices, sæuam inoriri pestilentiam: grauiorem autem multo, si occurrat octaui domicilij œconomus maligno sideris alterius uultu: grauissimā deniq; alterutro luminum laborante, ocyssimo pestilentiæ præsagio.

DON. Quā se Plena per insertas fundebat luna fenestras.] Inde, inquit, fuit per noctem lumen maximum, quā luna fenestris patentibus pleno orbe oculis meis apparebat obiecta. Dixit in somnis, hoc est, ut somnians uideret, et deos ipsos uelut loquentes audiret, & uideret præsentes, lumen præstantibus radijs lunæ. Tum sic affari, et curas his demere dictis.] Ne ulterius curis recurrētibus frangerer, his uerbis loquutus est. Quod tibi delato Ortygiā dicturus Apollo est, Hîc canit, & tua nos en ultro ad limina mittit.] Ne cumulatus geminis discursibus labor, te rursus ad Ortygiam reuocet, atq; eadem quæ transmiseras maria, impetrandi alterius responsi necessitate cogaris intrare, ultro quæ desideras Apollo porrexit. Habes nominis eius grande compendium, ut hîc nobis referentibus discas, quod cum ingenti laborū iactura fueras cogniturus. Ecce quantus erga te numinis fauor. non rogas, & fauetur desiderio tuo: nō nauigas, domo quoq; nō egrederis limen, et dei iussa famulantibus dijs ad aures tuas animumq; portatur. Pone hanc iam, qua uexaris, cogitationū molem, & quid loquamur, quid'ue referamus aduerte. Nos te Dardania incensa, tuaq; arma secuti: Nos tumidum sub te permensi classibus æquor, Iidē uenturos tollemus in astra nepotes, Imperiumq; urbi dabimus. tu mœnia magnis Magna para, longumq; fugæ ne linque laborē.] Post errorē primi responsi, sic Æneam instrui conuenerat, ut omni ambiguitate submota, qui loquerentur, & quæ referrent, euidenter audiret & cerneret. Debuit enim ad hæc perferenda talium adhiberi persona, ut incredibilia et mira dicturis facillimè crederetur. Deniq; ipsi enumerant beneficia sua, & nouissima etiam præsentis temporis sociant commemorantes præterita, ac meliora in futurū et grandia pollicentes uiuentibus tuis, & eorum posteris profutura. Sic enim et primò Apollo ipse prædixit: Hîc domus Æneæ cunctis dominabitur oris, Et nati natorum, & qui nascentur ab illis. Hortantur quinetiam ne sit laboris impatiens: & arte mirifica componunt eius animum, ut futura, quamuis laboriosa, libenter audiret. Artis igitur fuit excludere ante omnia solicitudinem primam, & liberato angoribus animo, alterius nauigationis labores ingerere. Deniq; purgato ad plenum & afflicto dudum mœrorib. corde, facienda in præsenti uel futura narrantur. Mutandæ sedes.] Suffecerat hoc solum dixisse, ut sciret sibi esse migrandum: dicunt tamen causam, & Apollinis esse iussione. Quod ut nosceret, Non hæc (inquiūt) tibi littora suasit Delius, aut Cretæ iussit considere Apollo.] Ecce iam ex aperto fit certior, ne rursum uexaretur incertis, & insinuatur regio imperio eius et posterorum successionibus debita, sic instructa et plena narratione perspicua, ut uocabulis, signis, uberrimo locorum situ, incolarū fortitudine, decursa quoq; seculorum omnium origine signaretur. Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicūt, Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ, Oenotrij coluère uiri, nunc fama minores Italiam dixisse ducis de nomine gentē.] Quàm multa dicta sunt paucis, sed hæc ueterem tenent ordinem rerum. Veniunt dehinc ad eam partem, in qua falsus Anchises simile quidem, sed non necessarium senserat: ut ostenderent, non Apollinis in causa responsi, sed interpretantis errore, laboris uacui uicium esse contractū. Hæ nobis propriæ sedes.] Bene inquiunt, hæ nobis: suprà enim dixerat, Tu mœnia magnis Magna para. & quia responso tenebatur, Quæ uos à stirpe parentum Prima tulit tellus, eadem uos ubere læto Accipiet reduces, antiquā exquirite matrem. hanc partem manifestissimè dixerunt, dicentes: Hinc Dardanus ortus, Iasiusq; pater, genus à quo principe nostrum.] Hos dicunt in Italia genitos, sed Iasium temporis antiquioris: mater ergo Italia, & maiores Iasius & Dardanus, à quo Dardani dicti sunt Troiani. Surge age, et hæc lætus longæuo dicta parēti Haud dubitāda refer, Corytū terrasq; require Ausonias, Dictæa negat tibi Iuppiter arua.] Refer, inquiūt, patri tuo, quē antiquitatis merito & ætate non cōuenerat falli, ratiōe cursus originis suæ Italiā poti° et Corytū petat.

A Cæterùm Iupiter, qui Cretæ peculiaris amator est, nobis penitus ipsam denegat sedem. Surge & age, hortantium uerba sunt: & hinc Æneas ostenditur per somnium uidisse & audisse, quæ superius dicta sunt. Quamuis alij sic exponant, ut In somnis, quasi sine somno, ac per hoc uigilans intelligatur. Surge igitur, & hæc lætus dicta longæuo parenti indubitanter expone. Rectè positum, Lætus refer, quia in lucro fuit labor nauigandi ad Ortygiam, & oblata omnia perspicua narratione perceperat. Longæuo, cū reprehensione occulta posuerunt, quia errare non debuit senex in originis suæ causa. Talibus attonitus iussis, & uoce deorum.] Duo quippe extiterant miranda, deos uidere, & loquentes audire, quibus (inquit) ita se habentibus attonitus factus sum: hoc est, pauore præsentium numinum stupui. Nec sopor illud erat.] Non enim pleno somno hæc aut uideram, aut audierā. Sed corām agnoscere uultus, Velatasq; comas, præsentiaq; ora uidebar.] Vt sit, quum non plenè uigilaret, nec plenè dormiret. Accedebat eò, quòd sic uenerant manifesti, ut dubitatio nulla B ex parte potuisset existere. uultus idem illis fuerat, quem noueram: comæ opertæ ex more, & ora manifesta. Tum gelidus toto manabat corpore sudor.] Ecce alti pauoris indicium: ut enim toto corpore stupuerat, sic & omni ex parte membrorum sudor frigidus manabat in eo. Quod dixit Sudor manabat, ostendit immoderatum fuisse, & ultra humanum morem. Hîc illud demonstratur, ex frigido corpore tantum sudorem exisse, cùm constet hunc caloribus prouocari consuesse. Omnia hæc confirmationis sunt, quòd Æneas deos præsentes, ut uigilans, & uideret, & audiret. Corripio è stratis corpus.] Vsq; adeò ostendit propè uigilantem, ut diceret, Corripio corpus è stratis: cæterùm poneret Expergefactus sum, et somnio cōsiderato surrexi. Corripio è stratis corpus.] Expressit festinantē: rē enim satis optatam, prouentumq; eius expletū narrare cupientē, nō debuit sic describere, & stratū reliquisse, quomodo relinquit ille, qui nulla dicti aut facti necessitate constringitur. Corripio (inquit) è stratis corpus, tendoq; supinas Ad cœlum cum uoce manus.] Licet aliunde uenisset beneficium, tamen omnibus dijs referebat gratiam, tendendo manus ad cœlum.

Hæ nobis propriæ sedes, hinc Dardanus ortus,
Iasiusq; pater, genus à quo principe nostrum.
Surge age, & hæc lætus longæuo dicta parenti
Haud dubitanda refer. Coritum, terrasq; require
Ausonias: Dictæa negat tibi Iuppiter arua.
Talibus attonitus uisis, ac uoce deorum,
(Nec sopor illud erat, sed corām agnoscere uultꝰ,
Velatasq; comas, præsentiaq; ora uidebar.
Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio è stratis corpus, tendoq; supinas
Ad cœlum cum uoce manus, & munera libo
Intemerata focis. perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remq; ordine pando.
Agnouit prolem ambiguā, geminosq; parentes,
Seq; nouo ueterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
(Nūc repeto, hęc generi portēdere debita nostro,
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna uocare.)
Sed quis ad Hesperiæ uenturos littora Teucros
Crederet? aut quē tum uates Cassandra moueret?
Cedamus Phœbo, & moniti meliora sequamur.
Sic ait, & cuncti dictis paremus ouanteis.
Hanc quoq; deserimus sedem, paucisq; relictis
Vela damus, uastūq; caua trabe currimus æquor.
Postquā altū tenuere rates, nec iam amplius ullæ
Apparent terræ, cœlum undiq;, & undiq; pontus:
Tum mihi cæruleus supra caput astitit imber,

SER. Hinc Dardanus ortus.] Dardanus & Iasius fratres fuerūt, Electræ filij: sed Dardanus de Ioue, Iasius de Corito procreatus est, à cuius nomine & mons & oppidum nomē accepit. postea Iasium dicitur Dardanus occidisse. Quo principe nostrum.] A' Dardano, nō ab Iasio. nam anteriori respondit. Quod autē dicit, A' quo principe genus nostrum est, potest generaliter intelligi, unde originem ducimus: ut deos penates, quasi Troianos intelligas: & ad ritum referri, de C quo dicit Labeo in libris qui appellātur de dijs animalibus, quibus ait esse quædā sacra, quibus animæ humanæ uertantur in deos, qui appellantur animales, quòd de animabus fiant. hi autem sunt dij penates & uitales. Haud dubitanda refer.] Aut quia dubitauerat de consilio Anchisæ, aut ne propter somnium non crederet. Coritum.] Designat partem prouinciæ, ne alter error procreetur ex magnitudine locorum. Dictæa.] Dictæus mons Cretæ est, dictus à Dicte nympha, quæ illic colitur, in quo dicitur alitus Iupiter: ut, Dictæo cœli regem pauere sub antro. Negat tibi Iuppiter arua.] Ex diffinito. et bene Iupiter, quia ipse Cretensibus præest. Talibus attonitus uisis.] Hoc est, talibus deorum uultibus: unde sequitur, Et uoce deorum. nam se uoce attonitum dicit, & uisis. Attonitus uerò, est stupefactus. nam Attonitus propriè dicitur, cui casus uicini fulminis, & sonitus tonitruum dant stuporem. Nec sopor illud erat.] Soluta elocutio. Velatas comas.] uittatas: ut, Victori uelatū auro, uittisq; iuuēcum: nam dij qui erant apud Lauro lauinium, non habebant uelatum caput. Corripio è stratis corpus.] Ne satietate uideatur reliquisse somnum. et sciendum, quia quoties ex abrupto somnus aufugerit, significat omen infelix: ut ecce hoc loco tempestas sequitur. Itē in Secundo, Excutior somno: statim sequitur ciuitatis excidium. nec sine ratiōe: nam si somnus munus deorum est (ut, Dono diuum gratissima serpit) nō sine infelicitate ex abrupto deorum munus abscedit. Tendoq; supinas Ad cœlum cum uoce manus.] Honesta elocutio, cùm uno sermone respondemus duobus: ut, Interea fessos uentus cum sole reliquit. Intemerata.] ritè perfecta: ut si leuiter uinum fundendum est, aut mola inijcienda, sic fiant, ut ratio exigit sacrificij: aliter si fiant, temerata ac turbata sunt sacra. unde Helenus, Ne qua inter sanctos ignes, in honore deorū, Hostilis facies occurrat, & omina turbet. Item in octauo, Audax quos rumpere Pallas Sacra uetat. Focis.] Ideo focis, non aris, quia penatibus sacrificat. Perfecto honore.] peracto sacrificio, qui est honor deorum. Ambiguam.] Non incertam, sed duplicem: ut in sequentibus probat, dicens: Geminosq; parentes. Ergo hîc Geminos, duos. Nouo errore ueterum locorum.] Aut per contrarietatem sermonum declamauit, aut Nouo pro magno pò

suit:ut, Pollio & ipse facit noua carmina. Exercite.] fatigate: nam exercitatus peritus significat, ut expertus rerum, id est peritus: & expers, id est ignarus. Casus Cassandra canebat.] Hæc cōpositio iam uiciosa est, quæ maioribus placuit: ut, Anchisen agnouit amicum. &, Sale saxa sonabant. Portendere.] Minus est deberi: ut in 7. Portendi generos. Itala regna uocare.] Satis propriè, ut in 8. Expectate solo Laurenti, aruisq; Latinis. Teucros crederet.] Scilicet propter longitudinem spacij. Tum uates Cassandra moneret.] Bene Tum, quia iam probauit. Cedamus Phœbo.] Cuius instinctu dij penates profutura dixerunt: ut, Hîc canit, & tua nos en ultro ad limina mittit. Meliora sequamur.] Potest bis subaudiri Meliora, ut Meliora moniti, meliora sequamur. Ouantes.] Hoc autem tractum est ab his, qui de pugna uenientes cum multitudine populi obuiam ad numina minora ibant: & ibi oues dijs immolabantur, fugatis hostib. unde dicuntur ouantes. Hanc quoq;.] Quemadmodum Troiam & Thraciam. & cum dolore dictum accipe, Hanc quoq; deserimus. Postquam altum.] Homeri est: ἀλλ' ὅτι δὴ τὴν νῆσον ἐλείπομεν, οὐδέ τις ἄλλων φαίνετο γαιάων, ἀλλ' οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα, δὴ τότε κυανέην νεφέλην ἔστησε Κρονίων νηὸς ὕπερ γλαφυρῆς. ἤχλυσε δὲ πόντος ὑπ' αὐτῇ. Caua trabe.] naue: periphrasis optima. Supra caput.] capitalis, perniciosus.

POM. Hinc Dardanus ortus, Iasiusq; pater.] Iupiter è filia
Sabi. Esiones filiæ Danai in Samothracia genuit Dardanum, et Iasiū. Dardanus ex Batea Teucri Erichthoniū, Erichthonius Troem, à quo Troiani. Tros Ilum, Assaracum, & Ganymedem. Ilus Ilium condidit, & genuit Laomedontem, Laomedon Titonum et Priamum. Assaracus Trois filius genuit Capym, Capys Anchisem, Anchises ex Venere Æneam. Solus Tragicus ait, Erichthonium fuisse filium Electræ & Iouis. Homerus eum dicit fuisse hominū ditissimum. Dardanus quasdam ceremonias à patre didicit, quas nefas est aperire nisi initiatis. primus initiauit, et initiandi morem instituit. Volunt quidam Dardanum ante diluuium petisse Samothraciam. Vergilius eum uidetur Italum dicere. Iasius uxorem duxit Cybelem, ex qua genuit Corybantum. Defuncto Iasio, Dardanus & Corybantus petiere Phrygiam, secum ferentes mystica sacra, et penateis. Corybātus initiatos à se appellabat corybantos. is Theben Cilicis filiam duxit. Ex Iasio & Cerere uolunt quidam natum Plutonem. His sacris initiati fortunati fiebant, ut de Argonautis legimus. Iasium patrem dicit propter cæremonias, quia Corybantus eius filius princeps sacrorum in Phrygia fuit. hæc sacra appellata fuerunt Cybeleia, & Mystica Cybeles. Fuit alius Iasius antiquissimus Argorum rex, pater Thalaonis & Atalantæ, auus regis Adrasti. ab eo Argos Iasium nominatum. Et Græci Iasides, ut ab Danao Danai, & Argo Argiui. Corythum.] Corythus urbs Hetruriæ, prope Aretiū. Silius, Areti muros Corythi nunc diruat arcē. Dictæa.] Dicte mōs Cretæ, hinc Dictæus Cretensis. est & eiusdem nominis locus in agro Sceptio. Vultus.] Penatium deorum. Velatas comas.] Penates uittati erant. uel ut uolunt, in lauro Lauinio, dij Penates caput uelatum habebant. Libo.] sacrifico Dijs penatibus. Ambiguam.] duplicem. Geminosq; parentes.] Dardanum & Teucrum. Nouo.] magno. Tum.] deinde. Quem.] Teucrorum. Moueret.] caueret. Dicto.] Anchisæ. Relictis.] pestilentia absumptis.

Visis, ac uoce deorum.] In antiquis plerisq; libris, Et VAR.
uoce, legitur. Seq; nouo ueterum deceptum errore loco Lect.
rum.] In antiquis aliquot libris, Errore parentum legitur. A Cassandra moueret?] In libris aliquot antiquis, Moneret scriptum est.

Humor uerò redundans caloris copia solutus retrudi- CÆL.
tur, quoniam uis ea quæ comprimendi potestatem habet, Rhod.
& ab recentioribus retentiua nuncupatur, reprimere nequit. Inde consequitur, ut in æstuationibus grauissimis profluat emanetq; frigidus sudor. Quod ne quis philosophis modò putet percognitum, optimus quoq; maximus poeta libro Æneidos tertio significauit illis uersibus:

Talibus attonitus uisis, & uoce deorum,
Nec sopor illud erat, sed coram agnoscere uultus,
Velatasq; comas, præsentiaq; ora uidebar:
Tum gelidus toto manabat corpore sudor.

Et munera libo intemerata focis.] Munera sunt, uinū DON.
& thus: hæc tradidit focis. Perfecto lætus honore, Anchisen facio certum, remq; ordine pando.] Completis, inquit, diuinis obsequijs Anchisen facio certum. certū ideo, quia primæ interpretationis uitio probatur incertus. Hic Virgilius ostendit diuinas admonitiones referendas non esse, nisi primò per sacrorum & precis obsequia dijs fuerint commendatæ, ut prosperentur uberius, si bonæ sint: si malæ, mutentur in bonum. Perfecto lætus honore. lætū possumus intelligere, primò quòd sic pertineret ad deos, deinde quòd labores secundæ nauigationis effugisset, postremò quòd instructus euidentibus & perspicuis monitis nihil iam formidaret incerti. Agnouit prolem ambiguam, geminosq; parentes, Seq; nouo ueterum deceptum errore locorū.] Errorē fecerat exempli duplicis ratio, quā Anchises post erratum relatione filij cognouit. Teucer enim & Dardanus in origine parentes fuerāt Troianorū, sed antiquior Dardanus. Hunc ergo sequi Anchisen conuenerat, qui Italus fuit, nō Teucrū Cretensem. Idcirco igitur Anchisæ error exortus est, quia antiquior fuit memoria Dardani, et † uehemēter obscura. Teucri uerò uelle uidebantur opinione cōperta: sed Apollo nō originē posteriorem, sed antiquā dixerat requirendā. Dicendo quippe Antiquā, quæ ritè ostendit fuisse: & recentiorē, quæ nō esset Troianis debita: nouerat enim et primā fuisse et secundā. Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis.] Non dixit, quòd ipse Æneas proprio fato laboraret, sed quòd fato patriæ esset oppressus. Hæc fuerūt ante causam: parabat enim errori suo defensionē, ut laborē irritæ nauigationis ad Cretā, Troiæ fatis annecteret. Incipit iam purgare factū suum, ex quo intelligebat se graui inuidia laborare iuxta eos qui laborauerāt frustra. Enititur illa arte dicendi, qua uti debemus, si quando totum negare non possumus: tunc enim excusatio probabilis adhibenda, aut extenuatio necessaria est, quæ res tantum prodest, ut culpam aut remoueat penitus, aut plurimū frangat. Hanc ergo purgationē ingreditur sic: Sola mihi tales casus Cassandra canebat, (Nunc repeto) hæc generi portēdere debita nostro, Et sæpe Hesperiā, sæpe Itala regna uocare. Hæc, inquit, deberi generi nostro, et hos casus nobis imminere, sicuti nūc recordor, sola mihi prædixerat Cassandra. Sed quis ad Hesperiæ uenturos littora Teucros Crederet? aut quē tum uates Cassandra moneret? Monitu quidē Cassandræ ista omnia aliquando audieram, sed in unum cōuenerant, quæ fidem dictis illius facere non possent: primò quòd quicquid illud fuerat, uni credi non debuit. Huc accedebant alia,

A alia, quæ impoßibilia putabantur: ſcilicet Troianos uenturos ad Italiã, relictis originalibus terris, ſubituros quoq; prolixæ nauigationis incerta. Poſtremò quoque reſponſis eius non habendam fidem diuinã fuerat ſententia pronũciatum. Erroris igitur ſui excuſatione completa, Cedamus Phœbo, inquit: quia de Caſſandra loquebatur, non dixit conſentiamus reſponſo Caſſandræ, quod aliquando audiuiſſet, cedamus Phœbo. Et moniti, meliora ſequamur.] Sequamur potius, quæ ipſe Apollo melius intimauit, et ſequenda cõmodiora conſtituit. Pronunciatio talis eſſe debet, ut ſeparatim dicamus Moniti, ſeparatim Meliora ſequamur. Sic ait, & cuncti dicto paremus ouantes.] Dicto paremus aut Apollinis, aut certè Anchiſæ, qui illico ſenſerat ouantes. Quis enim non gauderet adempto labore ad Ortygiam nauigandi, iterum ſe ad certa & optima uenturũ? Hanc quoq; deſerimus ſedem.] Sicuti Thraciæ. Paucisq; relictis Vela damus.] Non uoluntate cuiuſquã relictis; ſed mortis neceßitate remanentibus. ſuprà enim dixit, cùm luis contagionem deſcriberet: Linquebant dulces animas, hoc eſt moriebãtur. Poſtquam B altum tenuère rates, nec iam amplius ullæ Apparent terræ, cœlum undiq;, et undiq; pontus.] Copioſa deſcriptio, in qua una & eadem res eſt dicta frequentius, diuerſa et ſplendida compoſitione uerborum. Tum mihi cæruleus ſupra caput aſtitit imber, Noctem, hyememq; ferens, & inhorruit unda tenebris. Continuò uenti uoluunt mare, magnaq; ſurgunt Æquora, diſperſi iactamur gurgite uaſto. Inuoluère diem nimbi, & nox humida cœlum Abſtulit, ingeminant abruptis nubibus ignes. Excutimur curſu, & cæcis erramus in undis. Ipſe diem noctémque negat diſcernere cœlo, Nec meminiſſe uiæ media Palinurus in unda. Tres adeò incertos cæca caligine ſoles Erramus pelago, totidem ſine ſidere noctes, Quarto terra die primum ſe attollere tandem Viſa, aperire procul montes, ac uoluere fumum.] Egregiè deſcripſit quæ nauigantibus accidunt, cùm uno impulſu omnia ſimul elementa turbantur. In qua ipſa deſcriptione & initium tenuit, & augmenta deſcripſit, & finem. Quippe, Tum mihi cæruleus ſupra caput aſtitit imber: initium eſt. dehinc quæ conſequuntur, oſtendunt augmenta uiolentiæ. Noctẽ hyememq; ferẽs.] Ex his quoq; quæ exorta ſint enumerat breC uiter. Inhorruit unda tenebris. Continuò uenti uoluũt mare, magnaq; ſurgũt Æquora, diſperſi iactamur gurgite uaſto. Agebantur enim non arte nauigandi, ſed quia diuerſorum uentorum flatus urgebant: accedente etiam eo, quod ait, Inuoluère diem nimbi, & nox humida cœlum Abſtulit. Ecce iam ſi poſſent, aliquid contra maiorem uim prouidere non poterant: tulerant enim diem nimbi, hoc eſt, remouerant lucem. Nox quoq; humida obtentu nubiũ abſtuuerat ſidera, quæ uiam in fluctibus monſtrant. Ingeminant abruptis nubibus ignes: hoc eſt, crebræ fuerant coruſcationes, ſicuti fit cùm eſt elementorum magna turbatio. Excutimur curſu, et cæcis erramus in undis.] Excutimur ubicunq; ponit Vergilius, nimiam facti neceßitatem ſignificat: ut, Excutitur pronusq; magiſter Voluitur in caput. Item, Excutior ſomno. Et cæcis erramus in undis.] nõ undis cæcis, ſed hominibus undas ipſas non uidentibus, & qui nullo cum affectu rapiebantur. Erramus, inquit, pelago, quia erat in latitudine uel maxime pelagi, & plus curꝛit, quàm neceſſe eſt, & inani labore conſumpto ad deſtinata non peruenit. Ipſe diem noctemq; negat diſcernere cœlo: Nec meminiſſe uiæ media Palinurus in unda.] Violentiæ ipſius mirè concluſit augmẽta; aſſerens tantam fuiſſe rerum confuſionem, ut ipſe Palinurus, dies ageretur an nox euidenter pronunciare, nõ poſſet. Quod autem ait Ipſe, hoc in pronomine uult intelligi, ipſe Palinurus peritißimus gubernator, ipſe qui regendorum nauigiorum arte pollebat, ipſe qui uias in fluctibus & diligentiore cura rationem ſiderum nouerat, ipſe cuius magiſterio gubernatores cæteri regebantur. Apparet ergo (ut ſæpius diximus) in pronominibus eſſe plerunque maximum intellectum. Ipſum autem Palinurum ducem fuiſſe cæterorum in pelago, alio in loco poſitũ conſtat. Quod dictum eſt: Denſum Palinurus agebat Agmen, ad hunc alij curſum contendere iußi. Treis adeò incertos cæca caligine ſoles Erramus pelago, totidem ſine ſidere noctes, Quarto terra die primùm ſe attollere tandem Viſa aperire procul montes, ac uoluere fumum.] Deſcriptis omnibus, quæ orta tempeſtas & aucta perfecerat, defectus eius et finis oſtenditur, cùm addit: Vela cadunt, remis inſurgimus, haud mora nautæ Adnixi torquent ſpumas, & cærula uerrunt.] Comparationem fecit præſentis temporis & præteriti: in tempeſtate enim mare ipſos agebat inuitos: ſicuti dixit, Excutimur curſu. nunc ipſi quoniam uentorum ſucceſſerat quies, et fumus minui cœperat uaneſcente caligine, remis undas urgebant, ut ad littus procedere potuiſſent. Interea diligenti ratione tractandum eſt, ut oſtendamus poetam non poſuiſſe contraria. fecit enim quæſtionem quandam non attentè legentibus dicendo: Ipſe diem noctemq; negat diſcernere cœlo, Inuoluère diem nimbi, & nox humida cœlum Abſtulit. et ipſe dixit, Treis adeò incertos cæca caligine ſoles Erramus pelago, totidem ſine ſidere noctes. Ipſe rurſum poſuit: Quarto terra die primũ ſe attollere tandẽ Viſa. Quemadmodũ igitur dierũ colligi numerus potuit, ſi dies noctesq; diſcerni nequiuerant? Poſſumus hunc locũ hac ratione diſſoluere, ut dicamus poetã obſcuritatẽ aeris ſæuientis factam, nimium ſatiare uoluiſſe. Cæterum quĩ fieri potuit per diei tempus ſic accidere tenebras, ut inter ipſas & uerã noctem nihil intereſſet? memor tamen poeta ipſe, Tres adeò, inquit, cæca caligine ſoles. ut probaret fuiſſe in caligine aliquid lucis, quod dierum tempora ſepararet à noctibus. Vel certè ſic intelligi poteſt, dierum & noctium numerus: quia dixit crebras fuiſſe coruſcationes, quæ ruptis nubibus ſtellas poſſent demonſtrare uel ſolem. Seruatũ ex undis Strophadũ me littora primùm Accipiunt.] Nõ uult uideri perſeueraſſe malã fortunã, ſed nec in totũ proſperã prouenisse. Procurauerat quippe, ut eos opulentum littus exciperet, quod proculdubio proſperũ pleniſsimè foret, ſi illis in locis Harpyiæ nõ fuiſſent, quas poſt Phinei caſum regiones ipſas occupaſſe cõſtabat. Strophades Graio ſtant nomine dictæ Inſulæ.] Me, inquit, inſulæ græca lingua nominatæ acceperunt. Quas dira Celæno, Harpyiæq; colũt aliæ, Phineia poſtq̃ Clauſa domus menſasq; metu liquère priores.] Cùm dicit, harpyiæq; colũt aliæ: cõſtat q; etiã Celæno Harpyia fuiſſet, et haberet cõſimiles alias. Hæc, inq̃t, poſt Phinei caſum illa loca tenuerũt.

SER. Noctem hyememq;.] pluuiam cum obſcuritate. Inhorruit unda.] Horridior eſt facta propter tenebras. Gurgite uaſto.] Epitheto aváxit [illegible]

Noctẽ hyemẽq; ferẽs, & inhorruit unda tenebris.
Continuò uenti uoluunt mare, magnaq; ſurgunt
Aequora: diſperſi iactamur gurgite uaſto.

Inuoluêre diem nimbi, & nox humida cælum
Abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, & cæcis erramus in undis.
Ipse diem noctemq́ negat discernere cælo,
Nec meminisse uiæ media Palinurus in unda.
Treis adeò incertos cæca caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primùm se attollere tandem
Visa, aperire procùl montes, ac uoluere fumum.
Vela cadũt, remis insurgimus. haud mora, nautæ
Adnixi torquent spumas, & cærula uerrunt.
Seruatũ ex undis Strophadũ me littora primùm
Excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictę
Insulæ Ionio in magno, quas dira Celæno
Harpyiæq́ colunt aliæ, Phineia postquam
Clausa domus, mensasq́ metu liquêre priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sæuior ulla
Pestis, & ira deûm Stygijs sese extulit undis.
Virginei uolucrum uultus, fœdissima uentris
Proluuies, uncæq́ manus, & pallida semper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intrauimus, ecce
Læta boum passim campis armenta uidemus,
Caprigenumq́ pecus nullo custode per herbam.
Irruimus ferro, & Diuos, ipsumq́ uocamus
In partem prædamq́ Iouem. tunc littore curuo
Extruimusq́ toros, dapibusq́ epulamur opimis.
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiæ, & magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntq́ dapes, contactuq́ omnia fœdant
Immundo, tum uox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cauata,
Arboribus clausi circùm, atq́ horrẽtibus umbris
Instruimus mensas, arisq́ reponimus ignem.
Rursum ex diuerso cæli, cæcisq́ latebris

ταπείνωσιν. Nox humida.] *nubes caliginosa.* Excutimur cursu.] *à proposito itinere auertimur.* Cæcis in undis.] *incertis, quia sidera non apparebant.* Ipse.] *Nauigandi peritus: hoc enim significat emphasis pronominis.* Incertos soles.] *Bene incertos: quia quamuis sit obscuritas, tamen noctis est manifesta discretio. Vnde superflua quæstio est eorum, qui dicunt tres dies quemadmodum transisse sciuerint, si noctem à die discernere nõ poterant.* Cæca caligine.] *ὑαπίφατον in sermone.* Attollere uisa.] *Naturaliter dixit: quoties enim appropinquamus littoribus, exurgere terra uidetur, & fumum emittere.* Aperire.] *ostendere. Sallustius: Caput aperire solitus.* Seruatum ex undis.] *Ac si diceret, de periculis in grauiora incidisse discrimina.* Strophadum me littora.] *Phineus rex fuit Arcadiæ: hic suis liberis superinduxit nouercam, cuius instinctu eos cæcauit. Ob quã rem irati dij ei oculos sustulerunt, & adhibuerunt harpyias: quæ quum ei diu cibos abriperent, hic Iasonem cum Argonautis propter uellus aureum Colchos petentem, suscepit hospitio, cui etiam ductorem dedit. Hoc ergo beneficio illecti Argonautæ, Zethum & Calaim filios Boreæ & Orithyiæ, alatos iuuenes ad pellendas harpyias miserunt. Quas quum strictis gladijs persequerentur, pulsæ de Arcadia peruenerunt ad insulas, quæ appellabantur Plotæ. & quum ulterius uellent iuuenes tendere, ab Iride admoniti, ut abstinerent à Iouis canibus, suos conuerterunt uolatus. Quorum conuersio, id est στροφὴ, nomen insulis dedit, quod Apollonius exequitur plenißimè. Vt autem canes Iouis dicerentur, hæc ratio est, quia ipsæ furiæ esse dicuntur: unde etiam epulas dicuntur abripere, quod est furiarum: ut, Et manibus prohibet contingere mensas. Vnde & auari finguntur furias pati, qui abstinent partis. Item ipsas furias esse paulò pòst idem testatur, dicens: Vobis furiarum ego maxima pando. Furias autem canes dici, & Lucanus testatur: ut, Stygiasq; canes in luce superna Destituunt. & in Sexto Vergilius: Visæq; canes ululare per umbram, Aduentante dea. Sanè apud inferos Furiæ dicuntur & canes, apud superos diræ et aues, ut ipse in 12 ostendit. In medio uerò Harpyiæ dicuntur: unde duplex in his effigies. Has Vergilius tres dicit, Aello, Ocypete, & Celæno. Apollonius duas, quê in 12 Vergilius sequitur: ut, Sunt geminæ pestes.* Ionio in magno.] *in magno mari Ionio. Et sciendum, Ionium sinum esse immensum ab* A *Ionia usq; ad Siciliam, et huius partes esse Adriaticum, Achaicum, Epiroticum. Maria enim uel à prouincijs, uel ab insulis, uel à ciuitatib. nomen accipiunt. Bene ergo in magno, quasi in quo & alia maria sunt.* Harpyiæq; colunt aliæ.] *Ergo & Celæno Harpyia.* Nec sæuior ulla Pestis, & ira deûm Stygijs sese extulit undis.] *Vt pœna in Stygijs. & non dicit has de inferis natas, sed peiores esse omnib. inde procreatis.* Proluuies.] *sordis effusio.* Vncæq; manus.] B *Manus pro unguibus posuit: hoc est, καμψώνυχας.* Fame.] *Veluti fame. nam abundare dicit armenta. Aut reuera fame, quã eis inferebat, non inopia, sed auaricia.* Delati.] *Quod necessitatis est. nã uoluntate aliquò non deferimur, sed uenimus.* Læta.] *pinguia: nam in animalibus in quibus cognosci non potest sensus, læticiam pingue corpus ostendit: non mens, ut in hominibus.* Caprigenumq; pecus.] *Satis nouè & affectatè dixit.* Per herbam.] *Ordo est, non per herbam, sed per campos in herbis uidemus armenta.* Ipsumq; uocamus.] *ipsum, id est deorum regem: aut certè prædatorem: hoc est, cui de præda debetur aliquid. Nam Romanis* C *mos fuit, ut bella gesturi de parte prædæ aliquid numinibus pollicerentur. adeò ut Romæ fuerit unum templum Iouis Prædatoris: non quòd prædæ præest, sed quòd ei aliquid ex præda debeatur.* In partem prædamq;.] *in partem prædæ. Partem enim solent dijs immolare, partem retinere sibi. Vnde Ouidius: Sacra tulere suam, pars est data cætera mensis.* Dapibusq; epulamur.] *Dapes deorũ sunt, epulæ hominum. Bene ergo utrunq; posuit: nam & sacrificijs & conuiuijs operam tribuunt.* Opimis.] *pinguibus.* Lapsu.] *celeritate: ut suprà.* Harpyiæ.] *Yι græca diphthongus est: nam Latina esse non potest, quia nec υ quidem habemus.* Clangoribus alas.] *Deest Cum: ut sit, alas quatiebant cum clangoribus. ut, Atq; Ixionij uento rota constitit orbis: id est, cum uento. aliter ἀκυρολογία est, si Clangorem dixit alarum sonitum.* Tum.] *præterea: & deest Erat.* Rursum.] *Ad illud solum pertinet, Instruimus mensas. nam antè in speluncis non fuerant. Et sciendũ hanc particulã interdũ sic poni, ut iteratũ aliqd significet: ut si dicas, Veni ad te manè, rursus uenio. Interdũ sine iteratione est: ut fui, rursum ueniã. Non ideo dicis rursum, quia etiam primò uenisti, sed quia illic fuisti.*

Diem.]

POM. Sab. Diem.] id est, solem. Ignes.] coruscationes. Excutimur.] cursu. nam Palinurus negabat cognoscere diem
A ac noctem, tanta confusio nimborum erat. Erramus.] ignorabamus, quò naufragabamur. Incertos.] propter multos. Vela cadunt.] Quando appellitur nauis littori, ponuntur uela, & remis insurgunt nautæ. Littora prima.] Strophadum. Phineus rex Thracum duxit Orithyiā Boreæ filiam, ut meminit Valerius Flaccus, ex qua suscepit filios duos. hac coniuge spreta, siue ut alij uolunt, defuncta, duxit Ideam Dardani Scytarum regis filiam: quæ nouercali odio inducta impulit maritum, ut filios perderet. ille insanus uiuos suffodit umbilico tenus, & cibum dabat, ut in ea pœna uiuerent. Zethus & Calais, qui cum Argonautis nauigabant, eos liberarunt. Alij uolunt Phineum necasse liberos, ob quod à Borea occæcatum fuisse, & ad pœnā misisse harpyias, quæ semper fœdaret cibum. has Zethus & Calais fugarunt, quæ uolarunt usq; in Plotas insulas. sic appellat Plinius, & ibi demutatas ferunt in canes Iouis, & ab eo conuersione insulæ Plotæ Strophades dictæ. uel à conuersione uolatus: nam uolentes ultra pergere Iris detinuit. Furiæ dicuntur ab antiquis canes. hæ insulæ paruæ sunt, & sunt
B inter Zacynthum & Metonem. altera nunc habitatur. Apollonius duas harpyias dicit, alij treis. & hæc sunt nomina, Aello, Ocypete, Celæno. harpyiæ ideo cōuertere uolatum, quia Iris dixit Iouis canes debere appellari. Ionio in magno.] Mare Ionium dicitur ab Ionibus, antiquis habitatoribus Atticæ, & latum est. incipit ab Ægeo usq; ad Cretā & fretum Siculum: & cōplectitur omnia littora Peloponnesi, Achaiæ, Macedoniæ, et Epiri. Metu.] Zeti & Calais, qui pepulere. Fuere harpyiæ filiæ Neptuni: ut alij uolunt, Thoantis & Electræ. In partem.] Endyadis figura. Reponimus.] iterum ponimus.

VAR. Lect. Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.] In libris aliquot antiq. Totidem. In aliquot, Totidem & sine. Ac uoluere fumum.] In Med. lib. Ducere fumum legitur. Me littora primum Accipiunt.] In ueteribus aliquot exemplaribus, Excipiunt legitur. Nullo custode per herbam.] In antiquis aliquot libris, Per herbas legitur. Vocamus In prædam, partemq; Iouem.] In plerisq; ppetuetustis lib. dictionum ordo mutatus est in hunc modum, In partem, prædamq;. Et hanc lectionem agnoscit Seruius. Quatiunt clangoribus alas.] Antiqui nonnulli lib. Plangoribus, legunt. Rursum in secessu longo.] In lib. plerisq; ueteribus legere est, Rursus in secessu.

CAEL. Rhod. Harpyias malas pro nequissimis mulieribus, ueluti ex adagio usurpasse uidetur Apuleius. cuiusmodi fuerint monstrosa Harpyiarum corpora, notum abunde (opinor) ex Virgiliano carmine.

Virginei uolucrum uultus, fœdissima uentris
Proluuies, uncæq; manus, & pallida semper
Ora fame.

Seruius Neptuni prodigiorum patris, et terræ filias putat. Sunt qui scribant, ideo uirgines fingi, quòd omnis rapina arida sit, ac sterilis. Ideo plumis circundatas, quòd quidquid inuaserit rapina, celat. Volatiles autem, quòd omnis rapina ad uolandum sit celerrima. Dicitur enim Aello, quasi ἑλῶν ἄλλο: id est, alienum tollens: Ocypete citius auferens. Celænum uerò, Græci nigrum uocant. Vnde & Homerus prima Iliados rhapsodia:

Αἶψα τοὶ αἷμα κελαινὸν ἐρωήσει περὶ δουρί.

Id est, Statim niger tuus sanguis emanabit per meā hastam. Quæ omnia id demum significare agnoscimus, quòd aliena concupiscimus primo: mox expetita inuadimus: postremò, inuncata semel abscōdimus illatebramusq;. Sed et ipsum Harpyiarum nomen, inditum à rapacitate uidetur, si quidem eo nomine indicatur Græcis rapina. unde & Harpax in Pseudoli argumento:

Venit Harpax uerus, res palam cognoscitur.

Est & apud eundem Harpagare uerbum, ut item in Pseudolo: Neq; homines magis asinos unquam uidi, ita plagis costæ callent, Quos dum ferias, tibi plus noceas: eo enim ingenio hi sunt flagricibæ. Qui hæc habent consilia, ubi data occasio est, Rape, Clepe, Tene, Harpaga. Sunt qui putēt, tribus Harpyis addi ab Homero quartam nomine Thyellā. Apollonij uerò interpres in illis poetæ uerbis ex Argonauticōn primo.

Ἀλλ' αἱ θύελλαι ἀντίαι ἁρπάγδην ὀπίσω φέρον.

Id est, At Thyellæ aduersæ raptim retrò ferebant. Ita scribit, Thyellæ hiberni flatus et procellæ: unde Hom. per synonymiā Thyellas posuit, & Harpyias: hoc est, procellosos flatus:

Ὡς δ' ὅτε Πανδαρέου κούρας ἀνέλοντο θύελλαι. Et mox.
Τόφρα δὲ τὰς κούρας ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο.

Apollonius uerò operis eiusdem lib. II. Iouis magni canes, Harpyias dixit illis uersibus:

Οὐ θέμις ὦ υἱεῖς Βορέου ξιφέεσσιν ἐλάσσαι
Ἁρπυίας, μεγάλοιο Διὸς κύνας.

Et mox subiungit, fugatas à Zeto & Calai confecisse se in specu, quod in Creta uisebatur, sub Arginunte: quam rem Neoptolemus quoq; ac Pherecydes literis commendarint. Sunt ex Græcis, qui Irin Harpyiarum sororem prodiderint. Pro cruentis sanguinarijsq; raptoribus pecuniæ immorientes uidetur Sidonius Apollinaris Harpyias usurpasse: Nam libenter, inquit, incedunt armati ad epulas, albati ad exequias, pelliti ad ecclesias, pullati ad nuptias, castori nati ad letanias. Nullum illis genus hominum, ordinū, temporum cordi est: in foro Scythæ, in cubiculo uiperæ, in cōuiuio scurræ, in exactionibus Harpyiæ, in collocutionibus statuæ.

Tristius haud illis monstrum, nec sæuior ulla Pestis, & ira deum Stygijs sese extulit undis.] Propter unā quæ illis multa aduersa nunciauerat, execrabatur omnes. Nihil, inquit, peius ab inferis potest exoriri, quàm sunt Harpyiæ. & dicit causas. Virginei uolucrū uultus.] Hoc non esset monstruosum, si cætera conuenirent. Fœdissima uentris Proluuies.] Ipsarum scilicet, quæ nihil interioribus suis morari paterentur. Effundunt, inquit, statim, quicquid uictus causa receperint. Vncæq; manus.] armatæ ad rapiendum, non industria, sed natura. Et pallida semper Ora fame.] Quarum enim uenter non retinebat cibum, non tantum non satiabantur, sed semper patiebantur famem, atq; ex ea pallor succedebat. Cuncta hæc idcirco describit, quia omnia ipsarum dicturus est sibi ac suis fuisse contraria. Huc ubi delati portus intrauimus, ecce Læta boum passim campis armenta uidemus, Caprigenumq; pecus, nullo custode per herbā. Irruimus ferro, & diuos, ipsumq; uocamus In parte prædamq; Iouem.] Omnia, inquit, in unum conuenerant, quæ nos illorum animalium armenta & greges inuadere prouocarent: diuersitas generis, abundantia, pinguedo, quam ingētes herbæ procurauerant: custos nullus, qui prohibere posset inuadentes. Dedit autem diuersa nomina diuersis animalium numeris. Armenta quippe appellauit boues, pecora

DON.

autem capras, ut ostenderet nec boues pecora dici posse, nec capras armenta. Mox ait, exercere cœpimus ferrum: mactare quantū libuit, tantum superfuit copiæ: ut & nostris usibus alimonia superesset, & dijs atq; ipsi Ioui fieret portio, ut quod fiebat illicitum, esset nobis commune cum superis. Tum littore curuo Extruimusq; thoros, dapibusq; epulamur opimis.] *Tacuit de apparatu epularum, quem descripsit in primo libro de ceruis: illic enim clare dixit poeta, quia multa necessitas quærebat breuitatem: hic, hoc est apud* Didonem, *colligenda narratio erat propter noctis tempus, & omniū, qui auditores aderant, requiem. dixit enim supra,* Et breuiter Troiæ *supremum audire laborem. Ergo cum dicit* Occidimus, *& cœpimus epulari, ostendit parata ordine suo, quæ mandi potuissent.* Extruimusq; thoros.] *in primo libro dixit poeta,* Fusiq; *per herbam. quia lassitudine & fame naufragi urgebantur. Hic dicit,* Extruimusq; *thoros, quia in magna copia herbarum, nihil magnum fuerat congeriem cespitum struere, quibus discumbi posset, & non magna properandi ad epulas necessitas urgebat.* At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt Harpyiæ, et magnis quatiunt clangoribus alas, Diripiuntq; dapes, cōtactuq; omnia fœdant Immundo, tum uox tetrum dira inter odorem.] *Venerunt harpyiæ improuisæ de mōtibus, sonitu alarum horribilem metum incutientes, & quæ erant omni corpore immundæ: diripuerunt uncis pedibus omnia, & suis contactibus polluerunt, & tetro odore oppleuerunt omnia. Sic uocis execrabilis* Troiani *horruerunt sono, ut essent proculdubio fugiendæ.* Rursum in secessu longo sub rupe cauata Arboribus clausi circum, atq; horrentibus umbris Instruimus mensas, arisq; reponimus ignem.] *Denique, inquit, propter eiusmodi detestabiles formas, petiuimus secessus longitudine & densitate arborum tutos, quâ facile (ut putabamus) adire non possent, aut uolare, impeditæ ramis arborum & umbra siluarum. & sub caua rupe, quo tutiores essemus, nouauimus thoros, et repetiuimus cibum, aris quoq; ignem restituimus: hoc est, iterum sacrificauimus.* Rursum ex diuerso cœli, cæcisq; latebris Turba sonans prædam pedibus circumuolat uncis.] *Nihil, inquit, profuit omnia prouidisse: nam per insperatas cœli partes, & occultas latebras rupium, quicquid appositum fuit uncis pedibus rapuerunt.* Vncis *dixit tenacibus, quia quæ recta sunt aliquid tenere non possunt.* Polluit ore dapes.] *Ne reliquiæ remanentes in usus hominū procederent.* Ore, *hoc est, quod uitium etiam in ore haberet, polluit dapes.* Socijs tunc arma capessant Edico, & dira bellum cum gente gerendum.] *Deficiente, inquit, industria & mutatione, iubeo socijs arma capiant, ut cum dira gente bellum gereremus.* Addendo Dira gente, *excusauit crimen uiolentiæ, quam Cæleno faciens pro causa sua, plenissime prosecuta est dicens:* Troianos *persecutores innocentiū harpyarum.* Haud secus ac iussi faciūt.] *Illi, inquit, non aliter fecerunt ac iussi. Iussi uerbum est, non participium.* Tectosq; per herbam Disponunt enses, & scuta latentia condunt.] *Scilicet, ut insidias harpyiæ non uiderent.* Hic *quoque narrandi compendio usus est: solum enim gerendum cum harpyis bellum prædixerat socijs, & arma caperent.* Non *tamen ut hæc contegerent herbis, sed illi fecerunt ingenio suo: sapientibus enim locutus fuerat.* B

SER. *Arisq; reponimus ignem.*] *Ecce quod dixit,* In *partem prædamq;* Iouem. *Sane sciendum, iterationem hanc fieri secundum ritum sacrorum: nā displicuisse prima exprodigijs indicatur. Sunt autem hæ animales hostiæ, quæ tantum immolatur. Alibi sanguinem tantum in aras fundi significat: ut, Sanguinis & sacri pateras. alibi partem corporis: Extaq; salsos* Porriciā *in fluctus. alibi integras uictimas: ut,* Et *solida imponit taurorum uiscera flammis.* Ex diuerso cœli.] *ex secreto montis, subaudi loco.* Turba sonans.] Si *tres sunt, quomodo turba?* Soluitur: *figura ἔμφασις est: nā tres sunt, & ad sæuitiam retulit earum* Turbam, *impetumq; ostendit: nam de tribus loquitur, et alludit ad furias, de quibus ait alibi:* Vocat *agmina sæua sororum.* Prædam pedibus circumuolat uncis.] *Aut circum prædam uolat uncis pedibus, aut intra uolam amplectitur prædam.* Vnde *& inuolare dicimus, intra uolam tenere.* Vnde *et pira quædā uolema dicuntur.* Tectosq; per herbam Disponunt.] *Disponunt et tectos faciūt. Sic et scuta condendo latere faciunt.* C *Misenus.*] *Bene Misenū dicit tubicinem: ipse enim est qui dicitur filius fuisse Æoli: ut, Misenum Æoliden. quia constat sonum omnem ex uento creari.* Noua.] *mira: ut,* Pollio *& ipse facit noua carmina. nam nouum bellum non est, cuius extat exemplum:* Hercules *enim in monte* Arcadiæ Stimphalo *uicit* Stimphalidas: *ut* Statius, Et *ærisonū* Stimphalum. *Aut noua ideo, quia uulnerari non poterant.* Obscœnas.] *Obscœnæ sunt aues, quæ canendo aduersa significant*

Turba sonans prædā pedibus circūuolat uncis:
Polluit ore dapes. socijs tunc arma capessant
Edico, & dira bellum cum gente gerendum.
Haud secus ac iussi faciunt, tectosq; per herbam
Disponunt enses, & scuta latentia condunt.
Ergo ubi delapsæ sonitum per curua dedêre
Littora, dat signum specula Misenus ab alta
Aere cauo. inuadunt socij, & noua prælia tentant,
Obscœnas pelagi ferro fœdare uolucres.
Sed neq; uim plumis ullam, nec uulnera tergo
Accipiunt, celeriq; fuga sub sidera lapsæ,
Semesam prædam, & uestigia fœda relinquunt.
Vna in præcelsa consedit rupe Celæno,
Infelix uates, rupitq; hanc pectore uocem:
Bellum etiam pro cæde boum, stratisq; iuuencis
Laomedontiadæ, bellum'ne inferre paratis?
Et patrio Harpyias insontes pellere regno?
Accipite ergo animis, atq; hæc mea figite dicta,
Quę Phœbo pater omnipotēs, mihi Phœb. Apollo
Prædixit, uobis furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, uentisq; uocatis:
Ibitis Italiam, portusq; intrare licebit.
Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem
Quām uos dira fames, nostræq; iniuria cædis,
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit, & in siluas pennis ablata refugit.
At socijs subita gelidus formidine sanguis
Diriguit, cecidêre animi, nec iam amplius armis,
Sed uotis precibusq; iubent exposcere pacem,
Siue deæ, seu sint diræ, obscœnæq; uolucres.
At pater Anchises passis de littore palmis

Numina magna uocat, meritosq; indicit honores.
Dij prohibete minas, Dij talem auertite casum,
Et placidi seruate pios. tum littore funem

A cant: ut paulò post, Infe- lix uates. Pelagi uolu- cres.] Quia dicuntur Pon ti et Terrae filiae: unde in- sulas habitant, partem terrae, partem maris tenentes. Alij dicunt Neptuni filias, quia ferè prodigiorum omnium pater est, nec immeritò. nam secundum Milesium Thaleten, omnia ex humore procreantur: unde est, Oceanumq; patrem rerum. Hinc fit, ut quotienscunq; desunt parentes, redeatur in generalitatem. Sic & peregrinos Neptuni filios dicimus, quorum ignorauimus parentes. Alij autem dicunt, Harpyias filias Thaumantis & Electrae. Vim plu mis ullam.] Naturale enim est, ut eludat ictum plumarū euitas: unde & addidit Plumis. Nam quod Donatus dicit, deo eas fuisse inuulnerabiles, quia de Styge erant natae, non probatur. Vestigia.] pedum signa. Infelix uates.] nuncia infelicitatis: ut Homerus, μάντι κακῶν. Rupit uocem.] cum indignatione loquitur: ut, Quid me alta silentia cogis Rumpere? Et notandū, ut supra diximus, Rumpit uocem. Laomedontiadae.] Id est, perfidi: à re- B ge natum opprobrium, qui deos fefellit. Patrio regno.] Neptunio. Accipite ergo.] Quia nos bello appetitis: ac si diceret, ut futuram famem iam nunc timere poßitis. Quae Phoebo pater omnipotens.] Tribuit authoritatem, ne poßint à se dicta contemni. Simul notandum, Apollinē quae dicit à Ioue cognoscere. Phoebus Apollo.] purus & impollutus: & est Apollinis fixum αὐτονόμαστικόν, quod alij dari non potest: nam sunt alia communia, ut Pater omnipotens. Furiarum maxima.] Adeò ipsae sunt furiae, ut & unum epitheton habeant, & causis consentiant: nam ait de Tisiphone, Furiarum maxima iuxta Accubat, & manibus prohibet contingere mensas. quod etiā hae faciunt, & inferentes Troianis famem, & praenunciantes. Italiam cursu petitis.] Ex his quae norunt, fidem dicendis accommodat. Quàm uos dira fames.] Vt Varro in 2. Diuinarum dicit, oraculum hoc à Dodonaeo Ioue apud Epirum acceperūt, quod modò dixiße fingit Harpyias: & tamen colorate tangit historiam dicendo, Quae Phoebo pater omnipotens. Nostraeq; iniuria caedis.] Ista mentitur: nam imminens Troianis fatalis est fames. C Ambesas.] undiq; esas: hoc est, rotundas. Maiores enim has habent in honore deorum, paniceas scilicet. Refugit.] non metu: nec enim minantibus congruit, sed ne poßit placari. Nec iam amplius armis.] Subaudi usi sunt: nec enim potest esse ab inferiori zeugma, quod plerunq; fit, ut per omnia unus sermo sufficiat: ut, Troiugena interpres diuum, qui numina Phoebi, Qui tripodas Clarij lauros, qui sidera sentis. Per omnia Sentis, intelligis. plerunq; aliud subauditur, ut hoc loco. itē, Disce puer uirtutē ex me, uerumq; laborem, Fortunā ex alijs, subaudi Optato: nam fortuna nō disciturex alijs. Sed uotis, precibusq;.] Duplici ratione placatur numina, aut uotis, aut precibus: unde est, Iunonis magnae primùm prece numen adora, item, Iunoni cane uota libens. Iubent.] uolunt: ut, Infandum regina iubes renouare dolorem. Siue deae.] Quia diuinant. Obscoenaeq; uolucres.] Quia in his uentris cernebant proluuiem. Bene autem, etiam si aues sunt, dicit eas placandas propter peßima omina. Paßis.] solutis. Numina magna.] Iouem, Mineruam, Mercurium, secundum Samothracas. Meritos.] congruos, id est expiatorios: unde & sequitur, Dij prohibete minas. Auertite casum.] Bene etiā si cōtingat, casum credit eße, nō ultionē.

Seruate pios.] Propter facta ab eis sacrificia. Edico.] Quintilianus sic intelligit, ut utriq; rei iungatur edico. ut, Edico socijs capeßant arma, et edico gerendum bellum. Aere cauo.] id est, tuba. Semesam.] corrosam. Italiam cursu.] Vaticinium harpyiae, quod Varro & Dionysius dicunt Troianos habuiße ab oraculo Dodonaeo. Diriguit.] congelatus est. POM. Sabi.

Turba sonans praedam pedibus circunuolat uncis.] In antiquis aliquot exemplaribus sublata dictione Praedam, legere est, Turba sonans pedibus subito circunuolat uncis. Tectosq; per herbam.] In antiquis aliquot exemplaribus, Per herbas legitur. Vobis furiarum ego maxima pando.] In plerisq; ueteribus exemplaribus, non est pronomen in contextu: sed ita legitur, Furiarum maxima pando. Dixit, & in siluam.] In libris plerisq; uetustioribus, In siluas legitur. VAR. Lect.

Vna in praecelsa consedit rupe Celaeno Infelix uates, rupitq; hanc pectore uocem.] In praecelsa rupe, quoniā uiderat parari armorum uiolentiam. Bellum etiam pro caede boum, stratisq; iuuencis, Laomedontiadae, bellum ne inferre paratis?] Inuectio, quam oportuit non habere principia: fuit enim irascentis. Cum uos, inquit, nobis poenas pro illata uiolentia debeatis, facitis more generis uestri, ut prouocetis bello paterna poßidentes, & ferro innoxias appetatis. Iratae inuectio breuis extitit, licet in ipsa breuitate omnia teneātur. nam aßeruit personā suam, dicendo, quòd eßent innoxiae: deformauit aduersariorum partem, appellando Laomedontiadas, quod nomen pro conuicio posuit: dixit ipsam causam, Iuuencos scilicet stratos pro caede: et hoc genere proposuit inuasionis crimen. Dixit etiam criminis ipsius augmētum, ut post impletam in armenta & greges uiolentiam, etiam de expugnatione dominarum ac nece cogitaße uideantur. In ipsa quoq; significatione iuuencorum multum ostendit dolorem fuiße: plurimū enim differt, si species inuadatur, cùm sit meritum nullum. Vt maiorem habeat deprecatio utilitatem, dixit Insontes. quid iniquius quàm persequi bene uiuētes, & eas quae nihil priores inciuile tentaßent, quae propriū contra improsperitatem defendere cuperent? addidit, Et patrio Harpyias insontes pellere regno?] Haec definitio admißi est: factum enim non fuit quod obiecit: sed definiendo quid factum sit, pro facto tenet quod fuerat cogitatum. Quid est enim armenta et greges inuadere? quid armare iuuentutem? nisi gradatim ad id tendere, ut eriperent alienum imperium non malè quaesitum, sed relictum à parentibus? Quod autem deeßet ultor admißi, ipsa pro ultione ingerit, quòd eßet praesenti poena grauißimum. Quid enim est instanti supplicio peius, quàm diu expectare quod metuas? Quid saeuius duriusq; tormentis, quàm gerere pectore quod animum diuturna expectatione torqueat, & omne corpus affligat? Accipite ergo animis, atq; haec mea figite dicta.] Accipite, inquit, quod mentes uestras affligat, atq; animis haec mea dicta figite: hoc est, quae infixa uos uulnerent et excrucient competenter. Verùm ne in contemptū uenirent, quae fuerant dictura, dat illis authoritatem uenientem ueluti ex praecepto Iouis, & Apollinis iussu. quod eo credibile uideri Troianis potuit, qui cùm rursum nauigare ad Apollinis oraculum uellent, dijs penatibus nuncijs futura didicerunt. Ait ergo, Quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo Praedixit.] DON.

xit.] Prædixit bis accipitur: ut sit, quæ Phœbo pater omnipotens prædixit, mihi Phœbus Apollo prædixit. Vobis furiarum ego maxima pando.] Non mea ad uos, sed magnorum deorum authoritate ueniens pando. Hoc genere dedit et suæ personæ aliquam potestatem, dicendo, Maxima sum furiarum: digna proculdubio, per quam tristia mandarentur. Vt autem in hoc, quod contrarium fuerat, & illis ad pœnam proficiens, facilius crederent, prospera iunxit aduersis, dicendo: Italiam cursu petitis, uentisq; uocatis. Ibitis Italiam, portusq; intrare licebit.] Hæc Troianis fuerant optanda, sed contraria nouissimè posuit, ut de superioribus prosperis crederentur, et sumerent fidem. sequitur enim: Sed non antè datam cingetis mœnibus urbem, Quàm uos dira fames, nostræq; iniuria cædis Ambesas subigat malis absumere mensas.] Vt necessitate famis diræ, hoc est, crudelissimæ et grauissimæ, nō remedio licito, sed sacrilegio subuenirent. Has enim mensas dixit, quæ ex frumento confectæ dijs penatibus consecrātur. Sed hoc genus pœnæ potuit uideri ab ultione harpyiarum esse discretum. Addidit Celæno, nostræq; iniuria cædis: ut Troiani scirent, uelut merito harpyiarum, inultum non fore, quod fecerant. Dixit, & in siluam pennis ablata refugit.] Dixit talia, et refugit in siluas, nec apparuit postea. At socijs subita gelidus formidine sanguis Diriguit.] Repentina, inquit, inuecta formidine socijs meis diriguit sanguis: hoc est, de uigore suo pulsus est, & in frigus calor est mutatus. Cecidêre animi.] Fiducia superior animorum aduersis debilitata nuncijs occidit. Optimè posuit Cecidêre: non enim cadit, nisi cui metus fuit in summo animi. Igitur Troiani instructi prosperis ex deorum responso, cùm sublimes accidere aduersis dijs * sumpsissent. Nec iam amplius armis, Sed uotis precibusq; iubent exposcere pacem.] Vsq; adeò conciderant metu, ut affectu bellandi reiecto, censuerint fundendas preces offensis, & uota facienda: hoc est, sacrificia, quibus placare potuissent, & ueniā dare. Siue deæ, seu sint diræ, obscœnæq; uolucres.] Nec cogitandum in tali causa, quæ essent authores dictorum talium, uel quale esset: sed qualia dicta sint, considerandum. siue enim essent deæ, siue monstruosæ uolucres, respiciendum non esse, dummodo fierent ea quibus imminentia mala remoueri possent. At pater Anchises passis de litore palmis Numina magna uocat, meritosq; indicit honores.] Omnibus locis Vergilius primas dat Anchisæ consiliorum omnium partes, ipsiq; sacrorum scientiam plenam fuisse commemorat. Deniq; quid significaret procedens ex capite Ascanij flamma, ipse prodidit, & quemadmodum Polydori piaculum purgari potuisset, ipse monstrauit. Ipsius consilijs steterunt desideria Troianorum. Videamus et hîc quid consilij habuerit, quum omnes Troiani dicerent, Siue deæ, seu sint diræ obscœnæq; uolucres, placandas esse uotis et precibus. Ille, inquit, prouidentissimus non sequutus est errorem omnium, qui tractabant superflua, ne omissis ueris obsequijs, facerent ea A quæ instanti necessitati prodesse non possent: nō rogat harpyiam, quam constabat esse monstruosam: nō rogat eam quæ se aliorum iussiones pertulisse professa est: non rogat eam, quæ authoritatem perferebat potestatis alienæ. Rogabat, inquit, magna numina: ipsa enim placanda fuerāt, quib. origo feralis nuncij dicebatur exorta. Meritosq; indicit honores.] Meritos debemus accipere, nō delatos harpyis offensis, ut cæteri dicebant: sed dijs potissimum conuenientes, pro magnitudine petitionis & eorum persona, qui uere fuerant rogandi. Aut meritos, secundum interiorem sacrorum scientiam. ut enim desideriorum genera diuersa sunt, ita & uota deprecationesq; diuersæ. Hæc igitur fuit eius uox, atq; hæc summa petitionis. Dij prohibete minas, dij talem auertite casum.] Ne Celæno composita uel falsa propter iniuriam suam pertulisset, minas inquit. Minæ enim quanquā nō habeāt fixæ alicuius sententiæ definitionem, tamen etiā ueritate cessante, ne omen faceret, petit minas prohiberi: nonnunquā enim accidit, quæ ab iratis optantur. Dij talem auertite casum, & si uere talis casus imminet, auertite. Vt autem melius probemus B incerta et certa esse potuisse quæ dixerat Celæno, atq; hoc Anchisen rectè nosse, uerba ipsa deprecantis consideremus attentius. Quum diceret, Dij prohibete minas, ostendit nihil fuisse dispositum: sed ne oriretur, fauorem diuinū fuisse necessarium. Minas, inquit, prohibete, non imminēs malum. Talē autem auertite casum, ut si uere esset casus eiusmodi qui potuisset existere, auerteretur. Ecce singula singulis dedit. supra dixit Prohibete, hîc dixit Auertite: ut prohiberetur nasci quod non erat, auerteretur uerò quod credebatur ingruere. Et placidi seruate pios.] Hoc est, rectè uiuentes, & cultores uestros. Deprecatione completa, Tum littore funem Diripere, excussosq; iubet laxare rudentes.] Fugienda enim illa fuerunt loca, in quibus non homines, sed execrāda monstra commorabantur. Tendunt uela noti, fugimus spumantibus undis, Qua cursum uentusq; gubernatorq; uocabant.] Dictis talibus ostendit, non fuisse nauigationem ad aliquam destinatam partem, sed quæ esset opportuna fugientibus. Fugimus, inquit, quā cursum uentusq; gubernatorq; uocabant. qui fugiens nauigat, eò tendit quò duxerit uentus: gubernator C quoq;, quia aliud non potest, uento consentit. Incipit iam describere loca, quæ nauigādo trāsijt. Iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos, Dulichiumq;, Sameq;, et Neritos ardua saxis.] Nonnullarum insularum non fuit necesse facere mentionem, inueniuntur enim esse superfluæ: sed ad necessarias uenire non potuit, nisi etiam illas narratio contineret. Effugimus scopulos Ithacæ, Laertia regna, Et terram altricem sæui execramur Vlyssis.] Ecce peruenit ad eam reuera, quam se ac suos gratulabatur euasisse: fuit enim hostilis, & quæ Vlyssem sæuissimum nutrisset.

Diripere, excussosq; iubet laxare rudentes.
Tendunt uela Noti, fugimus spumantibus undis
Quā cursum uentusq; gubernatorq; uocabat.
Iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumq;, Sameq;, & Neritos ardua saxis.
Effugimus scopulos Ithacæ, Laërtia regna,
Et terram altricem sæui execramur Vlyssis.
Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.

SER. Vētusq; gubernatorq; uocabāt.] Honestius hac elocutione per pluralem numerū utimur, licet possit & singularis esse. Nemorosa Zacynthos.] Insulas Græciæ commemorat. Sameq;.] Cephaleniæ est ista: nam Samos in Asia est. Effugimus.] transimus celeriter. Laertia regna] Irrisoriè, quum præmiserit scopulos: ut, Immania saxa, Vestras Eure domos. Leucatæ nimbosa cacumina mōtis.] Leucas mons est altissimus in promon-

Hunc petimus feſsi,& paruæ ſuccedimus urbi:
Anchora de prora iacitur,ſtant littore puppes.
Ergo inſperata tandem tellure potiti,
Luſtramurq́ꝫ Ioui,uotisq́ꝫ incendimus aras,
Actiaq́ꝫ Iliacis celebramus littora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæſtras
Nudati ſocij. iuuat euaſiſſe tot urbeis
Argolicas,mediosq́ꝫ fugam tenuiſse per hoſteis.
Interea magnum ſol circunuoluitur annum,

A in promōtorio Epiri, iuxta Ambraciam ciuitatē, quam Auguſtus Nicopolin appellauit, uictis illic Antonio & Cleopatra. Ibi & templum Actiaco in promontorio Apollini cōſtituit,& ludos Actiacos. Vnde nunc Vergilius in honorem Auguſti, quæ ipſe facit, dat eius origini. Nam et Æneam dicit illic ludos celebraſſe, ut alibi inducit Æneam promittentem templū Apollini,quod feciſſe conſtat Auguſtum:ut,Tum Phœbo & Triuiæ ſolido de marmore templum conſtituam. Et formidatus nautis aperitur Apollo.] Aut propter aſperitatem locorum, quia ſaxoſa ſunt:aut (ut quidam uolunt) quia moris erat aliquem ei de nautis immolari. Hunc petimus feſſi.] Occurrebat,cur formidatum petiſtis? ideo intulit,Feſſi. Paruæ urbi.] Ambraciæ,apud quam pugnauit Auguſtus contra Antoniū. Vnde, Certatam lite deorum Ambraciam. Tellure potiti.] B Potior & illa re dicimus,& illius rei: ſed per ſeptimum in uſu eſt,per genitiuum figuratè ponitur. Salluſtius: Vt prius quàm legatos uideret Adherbalis potiretur. Legimus & accuſatiuum caſum,ſed uti non poſſumus. Terentius:Patria potitur commoda. Luſtramurq́; Ioui.] Aut luſtramur,id eſt, purgamur,ut Ioui ſacrificemus:aut certè Luſtramur Ioui,id eſt,expiamur. Piaculum enim commiſſum fuerat tauro in Thracia immolato,ut ſuprà diximus: & licet multa fuiſſent ſequuta ſacrificia, intelligebatur adhuc tamen numē iratum, non deſinentibus malis. Sciendum ſanè moris fuiſſe,ut piaculo commiſſo, ludi celebrarentur.Nam quum iracundia matris deûm Romani laborarent, & eam nec ſacrificijs nec ludis placare poſſent, quidam ſenex ſtatutis ludis Circenſibus ſaltauit,quæ ſola fuit cauſa placationis.unde & natum prouerbiū eſt: Omnia ſecunda,ſaltat ſenex. Actia littora.] Vt ſuprà diximus,propter Auguſtum dicit,qui illic ludos ſtatuit Agonaleis. Patrias palæſtras.] Palæſtræ uſus primùm apud Athenīēſeis repertus eſt.Troiani autem præter Dar- C danum & Teucrum etiam ab Athenienſibus originem ducunt:unde & Mineruam colunt. Hinc eſt in Secundo, Neu populū antiqua ſub relligione teneri.Antiqua,id eſt, ab Athenienſibus tradita.Iliacis ergo,Athenienſibus, unde Ilienſes didicerunt. Fugam tenuiſſe.] feliciter nauigaſſe. nam Tenere eſt implere:ut,Ni teneant curſus. id eſt, impleant. Et poteſt intelligi ſecundum communē ſenſum, ob hoc eos luſtratos, id eſt, expiatos ſacrificaſſe,& ludos celebraſſe, quia hoſtileis terras proſpera nauigatione tranſierant. Magnum ſol circūuoluitur annum.] Antiqui tempora ſideribus computabant, & dixerūt primum lunarem annum triginta dierum:unde inuenitur uita in aliquibus noningentorū annorum,ſcilicet lunarium. Poſtea ſolſtitialis annus repertus eſt,qui duodecim continet menſeis. Mox maiore cura annum eſſe magnum uoluerunt,omnibus planetis in eundem recurrētibus locum: & hic fit, ut ſuprà diximus, ſecundum Ciceronis Hortenſium,poſt annos 12.millia noningētos, quinquaginta quatuor, ſolſtitiales ſcilicet.Bene ergo nūc Magnū addidit,ne lunarē intelligeres:bene Solis nomē,ne qa diceret Magnū, illum planetarum acciperes, de quo uaria dicuntur & à Metone,& à Ptolemæo, & ab Eudoxo, & ab ipſo Tullio.nam in libris de Deorum natura, tria millia annorum dixit magnum tenere annum. Aere cauo clypeum.] æris caui: ut,Pulchra prole.

Nemoroſa Zacynthos.] Vlyſſes in 9. libro Homeri in hæc uerba loquitur:Patria mihi in meridiē uergēs Ithaca, ubi Neritus nemoroſus altus, multæ circū uicinæ inſulæ frequēti inter ſe conſuetudine habitantur, Dulychiū ſcilicet,Same, & Zacynthus nemoroſa. ipſa aūt humilis Ithaca,ſed omniū clariſſima, occaſum uerſus aſpera quidē,ſed optima iuuētutis altrix,qua ego nihil unquam amœnius uidi.hæ ſunt inſulæ Ionij maris.Cephalenia propriè Same eſt,in qua M.Antonius collega Ciceronis urbem condidit,& ut prædium tenuit. Sunt qui Cephaleniam,Dulychium:ſunt qui Taphum dicunt.quia Cephalenij,& Theleboi, & Taphij ſunt ijdem,contra quos pugnauit Amphitryo. Cephalenia dicta eſt à Cephalo, Amphitryonis ſocio. inter eam & Zacynthum Echinades ſunt, ad oſtium Acheloi amnis. Mox et Leucate.] Leucates mons mare intrat, dictus ab petra coloris albi, in qua eſt Apollinis fanum. hinc iaciebant ſe amantes,qui uolebant obliuiſci amoris. Formidatus.] quia Apollo in ſaxo * & nautæ.Talia tum etiam, quia cum eregionē promontoriorum nauigant, in periculo ſunt. Leucate contra Acarnaniam eſt.hic ferunt imperaſſe Leucadium,Penelopes & Alcmeonidis filium. Eſt etiam Leucate inſula ante promontorium eius nominis. de hac loquitur Poeta. ſed quia dicit nimboſa,melius intelligendum de continenti,quia Leucates habebat magna præcipitia. Hunc petimus.] Agatillus ait, Æneam ueniſſe in Arcadiam,& illic reliquiſſe filias Codone & Antenone natas. ipſe petijt Heſperiam, genuitq́; filium. Romulum ueniſſe in Italiam, Sibyllæ monumenta memorant. talis eius curſus fuit. primo nauigauit in Thraciam,Palenæ hyemauit.inde Delon poſt Cretam,hinc tempeſtate delatus in Cytheram inſulam,in qua Veneri matri templum erexit.ab hac nauigauit ad Strophadas, ab his ad regna Laertis.in Zacyntho benignè ſuſceptus eſt affinitatis iure. nam Dardanus ex Bathea duos filios genuit, Zacynthum et Erichthonium. Zacynthus nomen fecit inſulæ,in qua imperauit. & Zacynthij eum colebant. Apollo.] id eſt,pars illa ſaxea, in qua templum Apollinis erat. Succedimus urbi.] Erat illic urbs nomine Leucate, quæ Neritos alio nomine eſt appellata.ideo dicitur Neritos inſula,et Neritos in cōtinenti.Laertes eam expugnauit: Strabo autor eſt lib.9. Incendimus aras.] ſacrificando Ioui,luſtramur:id eſt,purgamur,& expiamur.errauerant Troiani,cum mactarūt animalia in Strophadibus. Actia littora,] in ora Ambracij ſinus, quem habitant Acarnanes, Actium eſt. & non eſt promontorium,neq; mons,ſed urbs, quam Auguſtus coloniam fecit.& hoc totum dicitur ad Auguſti laudem,qui in Ambracio ſinu uicit Antonium cum Cleopatra.nomen habet ab Ambrace rege, apud quem hoſpitatus fuit Æneas. & ubi Æneæ fanum, hic regia fuit Pyrrhi,quam Auguſtus Nicopolim à uictoria ſua nominauit: et ludos inſtituit celebrandos, ut Olympiaci celebrantur, qui appellantur Actiaci. de his ludis intellexit Vergilius. moris enim fuit etiam apud antiquos,commiſſo piaculo ce-

POM Sabi.

lebrare

lebrare ludos. Annum.] solarem.

VAR. Lect. Fugimus spumantibus undis.] In libris aliquot antiquis, Ferimur legitur. Dij prohibete minas, dij talem auertite casum.] Antiqui aliquot libri, Prohibete nefas, & auertite pestem, legunt. Gubernatorq; uocabant.] Verbum id numero plurali ferè passim habetur in uulg. lib. Sed in antiq. aliquot, Vocabat, ut propinquiori adhaereat. Dulichiumq;, Sameq; & Neritos.] Sunt libri aliquot antiqui, in quibus Samosq; legitur. Effugimus Ithacae scopulos.] In antiq. ferè omnibus legas, Effugimus scopulos Ithacae. Diri execramur Vlyssis.] In Mediceo libro, Vlyssei.

DON. Mox & Leucatae nimbosa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo.] Videntur haec cum aliqua ratione posita, quia cum esset formidabilis nautis, illic Troiani fatigationis necessitate compulsi cum ponerent, opportunam refectionem habuerunt: usq; adeo ut his & facultas sacrificandi dijs occurreret, & in honorem Apollinis, cuius tanta beneficia habuerunt, ludis exercendis daretur occasio. Idcirco posuit, Ergo insperata tandem tellure potiti Lustramurq; Ioui, uotisq; incendimus aras, Actiaq; Iliacis celebramus littora ludis.] Dictum est iam quae fuerit ludorum causa: dicit quoq;, quales, ne ob iniuriam facti uideantur, quia uictis & male peregrinantibus non congruebat exercere uulgares & turpes. Causa igitur celebrandorum ludorum fuit, quae est sacrificandi. Iuuat euasisse tot urbes Argolicas, mediosq; fugam tenuisse per hostes.] Ac per hoc conseruatae salutis gratulatio fuit, quòd hostiles urbes magnitudine potentes, & quamplurimas numero, tuti securiq; transissent. Ipsi quoq; ludi conuenientes uiris fortibus. Exercent, inquit, patrias oleo labente palaestras Nudati socij.] In illo spectaculo uirtutis fuit artisq; certamen, nō tunc primum arreptum, sed à parentibus traditum in Troia. Actiaq; Iliacis celebramus littora ludis.] In his littoribus, quae uictores tenebant, nos, ait, Troiani Iliaco more ludos celebrabamus. Tanta enim prosperitas suffragata est, ut medios fugam tenuerit per hostes: & sine cuiusquam hostis impedimento cursum tenuisse, gratissimum fuit. Interea magnum sol circumuoluitur annum.] Deest per. nam sic esse debuit, Per magnum annum sol circumuoluitur. Plerunque tamen & deductis propositionibus tenent locutiones integritatem suam. Et glacialis hiems aquilonibus asperat undas.] Ad felicitatē suam dicit pertinuisse, ut in ipso loco diutius cōstitutus, nihil hostile persenserit, eo uel maximè tempore quo obsistente hieme fuga non posset euadere. Aere cauo clypeum, magni gestamen Abantis Postibus aduersis figo, & rem carmine signo.] Laudando magnitudinem clypei, & eius praeferendo uirtutem, cui occiso detraxerat spolia, se proculdubio laudat, quem constabat extitisse uictorem. Postibus aduersis figo, ut uenientium oculis etiam cum non quaereretur occurreret, & à nullo conuelli posset, & refixum auferri. Ecce adijcit laudis suae supplemētum, dicendo, Et rem carmine signo. Tantum, inquit, ocij insperati habuimus in hostilibus terris degentes, ut post omnem laeticiam ac ludorū celebritatem, post impedimenta hiemis impunè transacta, uacuum esset & insultare uictoribus, scutum figendo in foribus templi, & tale scribendo epigramma: Aeneas haec de Danais uictoribus arma.] Magna breuitas tituli, sed intellectus uberrima latitudo. Aeneas posuit, Aeneas scripsit, quod fuit ex aperto memorabile, ad illa eum loca uenire potuisse: tutum illic fuisse, ubi fuerat periculum manifestum: habuisse arma sublata uictoribus, & in ipsorum sedibus eadem ostentationis causa posuisse: addidisse quoq; epigramma, quòd testaretur scribentis gloriam, et eorum qui superiores recesserant ludibria demonstraret. Quum autem dona huiusmodi apud se uictores cōsecrare sint soliti, Aeneae fortunae prouenisse, ut apud uictores arma ipsis reparata atq; erepta uictoribus publicè collocaret. Linquere tum portus iubeo, & cōsidere transtris.] Hoc facto, quoniam ulterius illic remorari contrarium fuit, Iubeo, inquit, socijs ut naues in altum promoueant. Certatim socij feriunt mare, et aequora uerrunt.] Obsequentes, ait, iussis meis, & saluti propriae consulentes, aggressi sunt nauigationem. Subiungit transitus sui contextū, discurrens per insularum nomina, non quae necessariae fuissent, sed ut perueniret ad eam quam reuera tacere non debuit. Hoc loco etiam illud repetendum est, poetam non considerasse omnium insularum nomina, ne faceret narratione ipsius continuationis uitio odiosam. Immisit enim commoratum Aeneam apud Apollinem diu, exhibuisse ludos, & Abantis clypeum fixisse postibus templi, nauigasse iterum: ut nominaturus alias insulas, quandam faceret relationis nouitatem. Protinus aerias Phaeacum abscondimus arces.] hoc est, transimus. Ecce generalitas, ubi specialis dictio non fuit necessaria. Littoraq; Epiri legimus.] Id est, nauigando retinemus. Portuq; subimus Chaonio, & celsam Buthroti ascendimus urbem.] Haec est propter quam descripta sunt caetera: de ista enim habuit quod referret, quod in alijs non habuit.

Et glacialis hiems Aquilonibus asperat undas.
Aere cauo clypeum, magni gestamen Abantis,
Postibus aduersis figo, & rem carmine signo:
Aeneas haec de Dauais uictoribus arma.
Linquere tum portus iubeo, & considere trāstris.
Certatim socij feriunt mare, & aequora uerrunt.
Protinus aërias Phaeacum abscondimus arces,
Littoraq; Epiri legimus, portuq; subimus
Chaonio, & celsam Buthroti ascendimus urbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aureis,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbeis,
Coniugio Aeacidae Pyrrhi, sceptrisq; potitum,
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui, miroq; incensum est pectus amore
Compellare uirum, & casus cognoscere tantos,

SER. Abantis.] Penultima habet accentum: & hunc Abantem intelligamus occisum cum Androgeo. Rem carmine signo.] Rē, uotum: id est, uoluntatem. Et sciendum, carmen dici quicquid pedibus continetur: nam & hic unū uersum carmen dixit, & in Bucolicis duos. ut, Tumulo superaddite carmen: Daphnis ego in syluis hinc usque ad sidera notus, Formosi pecoris custos formosior ipse. De Danais uictoribus.] Irrisio est: ut, Victoresq; cadūt Danai. Arma.] Consecrauit, subaudi. Aerias arces.] id est, altas. Phaeacum.] Corcyram insulam dicit, sitam inter Epirum & Calabriam, ubi regnauit Alcinous. Abscondimus.] Nauticus sermo. Sanè mira usus est celeritate, ut antè absconditam quàm uisam insulam diceret. Portuq; subimus Chaonio.]

Progredior portu, classes & littora linquens.
Solenneis tum forte dapes, & tristia dona,
Ante urbem in luco, falsi Simoëntis ad undam,
Libabat cineri Andromache, manesque uocabat
Hectoreum ad tumulũ, uiridi quẽ cespite inanẽ,
Et geminas causam lachrymis sacrauerat aras.
Vt me conspexit uenientem, & Troia circum
Arma amens uidit, magnis exterrita monstris
Diriguit uisu in medio, calor ossa reliquit:
Labitur, & longo uix tandem tempore fatur.
Vera'ne te facies? uerus mihi nuncius affers
Nate Dea? uiuis'ne? aut si lux alma recessit,
Hector ubi est? dixit, lachrymasque effudit, & omnẽ
Impleuit clamore locum. uix pauca furenti
Subijcio, & raris turbatus uocibus hisco:
Viuo equidem, uitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita: nam uera uides.
Heu quis te casus deiectam coniuge tanto
Excipit? aut quæ digna satis fortuna reuisit?
Hectoris Andromache, Pyrrhin' cõnubia seruas?
Deiecit uultum, & demissa uoce loquuta est:
O felix una ante alias Priameia uirgo,

A Chaonio.] Vt, Subeunt muro. nã si Chaonios legeris, difficilis est scansio non exclusõ s. Buthrotũ urbem.] Id est, Buthrotum ut, Fontem Timaui. Hæc autem ciuitas est in Epiro, cui⁹ pars est Chaonia, quæ ante Molossia dicta est. Incredibilis rerum fama.] Incredibiliũ rerum fama. Et bene non credidit: unde postea interrogat, Pyrrhin' connubia seruas? Patrio marito.] Atqui Thebana fuit, sed aut prouinciam pro patria posuit: ut, Italiam quæro patriam. item Sallustius, Hispaniam sibi patriam esse. Aut certe secundum ius loquutus est, B quia uxor domicilium uiri sequitur. Iuncta ergo Hectori facta Troiana est: nam & cessisse de iure uerbum est. Cedi enim hæreditas dicitur. Cessisse marito.] Consuetudinis regiæ fuit, ut legitimam uxorem non habentes, aliquam licet captiuam, tamen pro legitima haberent, adeò ut liberi ex ipsa nati succederent. Pyrrhus hanc quasi legitimam habuit, & ex ea filium Molossum suscepit: postea quum uellet Hermionẽ Menelai et Helenæ filiam Oresti iam ante desponsatam, ducere uxorem, Orestis insidijs in templo Delphici Apollinis occisus est. Verum moriens præcepit ut Andromache, quæ apud eum coniugis locum tenuerat, Heleno daretur: propter suprà dictum beneficium, quo eum à nauigatione prohibuerat. Inde factum est, ut teneret regnum priuigni, qui successerat patri: à quo Molossia dicta est pars Epiri, quam Helenus postea à fratre Chaone, quem in uenatu per ignorantiam dicitur occidisse, Chaoniam nominauit, quasi ad solatium fratris extincti. Progredior portu, classes & littora linquens.] ὕστερον πρότερον C in sensu: antè enim linquitur littus, & sic à portu proceditur. Notandum sanè, finitum esse uersum participio, quod rarò apud Latinos fit, & apud Græcos est uitiosissimum. Solenneis.] legitimas, anniuersarias. Tristia dona.] Tale est illud: Quem semper acerbum, Semper honoratum (sic dij uoluistis) habebo. In luco.] Lucum, ut suprà diximus, nunquam ponit sine religione. nam in ipsis habitant manes piorum, qui lares uiales sunt. unde in Sexto, Nulli certa domus, lucis habitamus opacis. Falsi.] simulati. Manesque uocabat.] Sacrificijs inanis sepulturæ conciliabat manes Hectoreos. & bene in luco, ut diximus suprà. Ad tumulum.] Id est, κενοτάφιον. Viridi cespite.] herboso. Geminas.] Vnam marito, alteram filio. aut certè illud respicit, quia inferi pari gaudent numero: ut, Ecce duas tibi Daphni. Superi uerò impari: ut, Numero Deus impare gaudet. Monstris.] rebus insperatis. Diriguit uisu in medio.] dum me cernit, obstupuit. Calor ossa reliquit.] Id est, extimuit: ut, Soluuntur frigore membra. Vera'ne te facies.] Ordo est, O nate Dea, affers'ne te mihi uera facies, uerus nuncius? Viuis'ne.] Et secundum affectum muliebrem interrogat, & bene suspicatur. nam & inferis sacrificat, & in luco, in quo habitant manes. Hector ubi est?] Hoc ad Æneæ pertinet gloriam, ut ab Hectore nunquam discessisse uideatur. Sentit autem hoc: Si umbræ uidentur aliorum in sacris, cur nõ eorum magis quibus sacrificatur? Furenti.] inconsolabiliter & impatienter dolenti. Hisco.] Hiscere est hiare, nec loqui posse. nam qui nimium mœrent, singultibus ore etiam aperto uerba reddere non possunt. Viuo equidem.] Ac si diceret, si tamen uita est infeliciter uiuere. Excipit.] Signatè loquutus est, quia deiectam dixerat: excipiuntur enim quæ cadunt.

Asperat.] ideo auferebat nauigandi modum. Abantis.] Abas fuit, qui cum Androgeo ea nocte qua incendebatur Troia *. Arma.] insignia, deest dat. Aërias arces.] Phæacũ. Corcyra nympha filia fuit Asopi, rapta à Neptuno delata fuit ad insulam, cui nomen fecit. ubi grauida Neptuno peperit Phæacum, qui fuit pater Alcinoi, qui hospitio excepit Vlyssem, et inde in Ithacam deduxit. Homerus libro 6. ait, Phæacas incoluisse olim Hyperien, uexatos à Cyclopibus abisse. Nausitheus Geosus his relictis locis, apud Stheriem prope humaniores uiros consedit, ibi muro circundata urbe, & domibus, & Deorum templis ædificatis uiritim agros diuisit, cui uita functo et Alcinous uir religiosus successit: huius filia erat Nausica, ætate & forma dijs similis. Phæaces, in 6. libro ait, studiosi sunt nemorum. & idem libro 6: Phæacibus enim nulla est sagittandi cura, sed in malis, remis, nauibus occupati, alacres spumosum pelagus sulcant. Phæacum urbs in planitie est, & ab utraque parte habet duos editissimos uertices, in quibus adhuc sunt arces. De his nunc loquitur. Lycia Epiri.] Epirus magna regio est, de qua in Georgicis. Portus Chaonios.] Chaones antiquissimi Epirotarum gentes, postea, ut meminit Strabo, Molossi appellati sunt. Chaones dicti sunt à Chaone Heleni fratre: nam cum Pyrrhus Epirotarum rex uellet Hermioni uim inferre, insidijs Orestis in Delphico templo circumuentus cecidit: & ante mortem mandauit, ut Helenus succederet, cui redderetur Helena. qui, ut uolunt, à memoria fratris populos Chaones appellauit. Molossi à Molosso filio Pyrrhi, ex Hermione Menelai & Helenæ filia Oresti desponsata: seu ut alij uolunt, ex Andromache dicti sunt. Butroti.] Butrotum, quasi cenosum dicitur: portum habet. Marito.] Troiano Heleno. Pyrrhus dedit Andromachen Heleno, quam duxit post mortem Hectoris fratris uxorem. Solennis.] id est, anniuersarias. Antiqui in parentalibus ponebant dapes. Cineri.] Hectoreo. Ad tumulum.] Tumulus inanis, cum non habet cadauer. Geminas aras.] propter maritum, & filium. uel quòd inferi gaudent pari numero, POM. Sabi.

& superi impari. uel Geminas, quia omnes filij Hectoris ituri erant, præter Laodamantem. Causam.] causa lachrymis erat hæc parentatio. Viuis'ne.] si non uiuis, & appares emersus ab inferis, dic ubi est Hector meus. Furenti.] attonitæ Andromachæ. Hisco.] hiare, nec loqui posse. Deiectam.] priuatam. Andromache Hectoris.] Græca locutio est, ut intelligatur uxor Hectoris. Seruas'ne connubia Pyrrhi, O' felix una.] Per hoc uult ostendere, inuitam paruisse Pyrrho. Priameia uirgo.] Polyxena Priami filia, cuius amore perditus Achilles, in templo Apollinis Tymbræi à Paride occisus. Pyrrhus Achillis filius Polyxenã in sepulchro patris iugulauit. sic antiqui faciebant inferias.

VAR. Lect. Portusq; subimus Chaonio.] Valerius Probus legit, Portusq; subimus Chaonio: cum tamen sint etiam, qui legant, Portusq; subimus Chaonios. Butroti ascendimus urbem.] Vetera pleraque omnia exemplaria, Accedimus legunt. Obstupui, miroq; incensum pectus amore.] Vt missum faciam Obstupui, de quo sæpe dictum, libri nõnulli admodum uetusti legunt, Incensum est pectus, sed forte illud ex paraphrasi huc insertum. Pyrrhin' cõnubia seruas?] In antiquis aliquot libris legere est, Pyrrhi an connubia seruas?

DON. Hic incredibilis rerum fama occupat aures, Priamiden Helenũ Graias regnare per urbes Coniugio Æacidæ Pyrrhi, sceptrisq; potitum, Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.] Ad hunc, inquit, ueniens locum, loquente fama percepi, quæ tandiu non putaui esse credenda, quàm diu hæc rebus ipsis & meis oculis comprobassem. Incipit enumerare ipsa incredibilia. Priamiden, dixit, & Helenum. Priamiden, quia propter unum Pariden, qui uxorem sustulerat Agamemnonis, omnes filios Priami perosos Græci habuerũt. Inde ergo incredibilis fama de Heleno, quia filius fuit Priami, & Paridis frater. Quod dixit Helenum, abiectè pronunciandum, et accipiendum est pro fortuna quæ incurrerat: captiuum enim fuerat, perindeq; seruus. Helenum Graias regnare per urbes: hoc est, uictum imperare uictoribus. hoc dixit à persona. A' loco autem, Troianum in Græcia. A' quantitate, non per unam ciuitatẽ, sed per plurimas. A' fortuna uerò, regnare, coniugio Æacidæ Pyrrhi, sceptrisq; potitum. Hoc fuit ipsius incredulitatis augmentum, uxorem etiam Pyrrhi euersoris Troiæ, & Priamidæ gentis eidem Heleno, quem Priami filium esse constabat, simul cum regno cessisse, cùm idem Pyrrhus uita fuisset exemptus. Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.] Tertiũ accedebat, quod dictis fidem afferre non posset: Andromachen uxorem quondam Hectoris, post captiuitatis sortem malamq; fortunã, in eius uenisse coniugium, qui eius esset & affinis: hunc enim Helenum constabat filium esse Priami, Hectoris fratrem. Obstupui, miroq; incensum pectus amore Compellare uirum, et casus cognoscere tantos, Progredior portu, classes & littora linquens.] Religiosa curiositas, & honestum desiderium. His, inquit, auditis obstupui potius quàm miratus sum. Et licet omnia ex celebritate famæ iam pro ueris ducens, tamen nosse cupiẽs casus, qui talia perfecissent, cœperam ad ipsum Helenum tendere, progressus è portu, ut ex ipso cui tanta prosperitas uenerat, omnia certiori fide cognoscerem. Itaq; cùm non longè à nauibus processissem, Solennes tum forte dapes, & tristia dona, Ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam Libabat cineri Andromache, manesq; uocabat Hectoreum ad tumulum, uiridi quem cespite inanem, Et geminas causam lachrymis sacrauerat aras.] Quando, inquit, ad Helenum pergebam, quod decuit grauem uirum, ut uir uiro referente desiderata cognoscerem, euentus attulit ipsius primam Andromachæ præsentiam: nam haud procul à nauibus constituta in luco, qui extra ciuitatem fuit, defuncto Hectori, in cuius matrimonio incolumi patria tenebatur, reddebat triste obsequium. Illic enim constituerat inanem, hoc est, sine funere hominis tumulum, propter lachrymarum causam: ut quasi aduersam mariti memoriam peragens occasionem flendi haberet, & eum ad tristes epulas aduocaret. Descripsit eam fuisse in luco, et parentalibus obsequijs occupatã. Videamus utrũ poeta memor fuerit sui: nõ uult enim, Æneã cum muliere sponte cõseruisse colloquiũ, quod ueniret ex dispositione propriæ uoluntatis. Debuit & illam inducere priorẽ uidisse Æneã, quæ ex occultis luci illius spacijs potuit prima cõspicere uenientem. Vt me, inquit, conspexit uenientem, & Troia circum Arma amens uidit.] Et confirmata ex repentino casu, armorum Troianorum consideratione certior facta est. Magnis exterrita monstris Diriguit uisu in medio.] Reuera monstrum fuit, ut quo tempore Hectoris manes uocabantur ad tumulum, Æneas insperatus apparuisset, quasi & ipse defunctus. Diriguit uisu in medio.] antequã plenè uidisset, diriguit: quod explanat sequentibus dictis. ait enim: Calor ossa reliquit.] Quippe turbata mente recedit calor. Calore recedente quid superest, nisi ut frigus succedat, & intercedat uigor animi, quo corpora gubernantur & constant? Labitur.] Cùm hac ex causa stare non posset, lapsa est: defectu scilicet animi & corporis. Et longo uix tandem tempore fatur.] Post longũ tempus recepto sensus aliquantulo uigore, hæc loquuta est. Mirum consiliũ poetæ ad personã mulieris soluentis inferias mortuo, & amorem mariti etiã perditi retinentis: præter sexus errorem & muliebrem imprudentiam, addidit etiam confusionem mentis, ut imperfectũ putaret quod uiderat. Nam si plenè uidisset, intelligeret uiuum, quem uenire conspexerat, cuiusq; arma cognouerat. Quum igitur loqui utcunq; potuisse uellet, aperuit suæ mentis errorẽ. Ecce prior uidit mulier, prior loquitur: Æneæ uerecundia intemerata seruatur, qui respondentis officio functus ostenditur, nec aliquid prior exegit. Vera'ne te facies? uerus mihi nuncius affers Nate dea? uiuis'ne? aut si lux alma recessit, Hector ubi est?] Quoniam amentis fœminæ inducta persona est, & quæ suprà tractata sunt, ostendunt eius errorem: dicamus secundum eam quid senserit. Existimabat uiuum, quoniam & armatum uiderat, & per diem mortui uideri non possunt. Rursus arbitrabatur mortuum ex occasione loci, & parentationis causa: quia illic fuit, licet inanis, Hectoris tumulus: & tunc Æneas apparuit, cùm Hector solenniter uocabatur. Si uiuis, inquit, refer: sin uerò mortuus aduenis, cur non tecum est Hector? Dixit, lachrymasq; effudit, et omnẽ Impleuit clamore locũ.] Post mariti, inqt, nomẽ quod gemebunda protulerat, nihil potuit loqui: dolor enim ei totã ademerat uocẽ. qd tamẽ animo gemeret, ubertate lachrymarũ, quas copiosè fundebat, et clamorib. tristibus demõstrauit. Potest et sic intelligi, et (ut arbitror) hoc magis est uerũ: Nõ fuisse necessariũ alia quærere, quoniã in dolore posita, de solo marito debuit loqui, quẽ putabat Æneæ sociatũ. Te, et affers, bis debemus accipere, ut sit: Vera'ne te facies affers? uerus te mihi nũcius affers? Vix pauca furenti.] Insani doloris muliebris immodes-

A immoderatione à statu mentis exclusus: uix,inquit, etiã ipse paucis respondi,uel quòd essem turbatus, uel quòd scirem illam plura audire non posse. Et raris turbatus uocibus hisco.] Perturbatione mentis hiabam potius quàm loquebar: raræ sunt enim uoces,quum ob aliquam causam continua uerba esse non possunt. Viuo equidem, uitãq; extrema per omnia duco.] Citò respondit propositis, & fortunæ suæ miserias breuissima insinuatione signauit. Vt autem confirmar.. quæ dixerat,dicit: Ne dubita,nam uera uides.] Sciebat enim se cum ea loqui, quam amentẽ fecerat dolor. Heu quis te casus deiectam coniuge tanto Excipit? aut quæ digna satis fortuna reuisit?] Incipit Æneas uicissim inquirere, in qua fortuna Andromache post captiuitatem constituta uideretur: quod ipsum non sine dolore faciebat. Deniq; non à uerbis, sed à gemitu cœpit: utpote qui non tantùm eius casu,uerumetiam Hectoris recordatione mouebatur. Adeò hoc complexus est,& dixit, Heu. & postquam illo gemitus signo dolorem sui animi demonstrauit, Quis,inquit,te casus deiectam coniu-
B ge tãto Excipit? aut quæ digna satis fortuna reuisit?] Quis te casus nunc habet? uel qualis est fortuna tua præsenti tempore? quando constat amissione tanti coniugis te esse deiectam? Quæ autem sit ipsa deiectio,ex consequentibus inuenimus. Hectoris,inquit, Andromache Pyrrhin' cõnubia seruas?] Post coniugium Hectoris nobilis atq; fortis, qui filius fuerit tanti regis, Andromache, quæ tanti uiri consortio antea iungi meruisti,nunc obseruas cõiugium Pyrrhi? Hæc nomina secundum dicentis animum sic debemus posita intelligere,ut sciamus duo dicta cum laude, tertium uerò cum uituperatione. Vnde cùm pronunciamus, Hectoris & Andromachæ nomen debemus attollere,deijcere tertium Pyrrhi,quoniam & ipse hostis fuit, & patris eius memoria esse debuit odiosa: Achilles enim Hectorem peremit. Insultatio & iniuria ultima fuit,ut interemptoris filius uxorẽ teneret occisi. Deiecit uultum,& demissa uoce locuta est.] Vbi ad partes pudoris uentum est, quanquam constaret nihil sponte deliquisse captiuam, tamen uerecundiæ confusa tormentis,deiecit uultum, & demissa uoce locuta est: et ipsius pudoris causam, quoniã factũ negari nõ poterat,summissæ uocis purgatiõe defendit.

Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis
Iussa mori,quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec uictoris heri tetigit captiua cubile.
Nos patria incensa,diuersa per æquora uectæ,
Stirpis Achilleæ fastus,iuuenemq; superbum
Seruitio enixæ tulimus:qui deinde sequutus
Ledęam Hermionẽ,Lacedęmoniosq; Hymenęos,
Me famulã,famuloq; Heleno transmisit habendã.
Ast illum ereptæ magno inflammatus amore
Coniugis,& scelerum furijs agitatus Orestes
Excipit incautum,patriasq; obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno,qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamq; omnem Troiano à Chaone dixit,

SER. Digna.] congrua,& priori conueniens. Hectoris Andromache.] Si Andromache, sequẽtibus iunge: si Andromachen, superioribus. Connubia seruas.] tenes: ut in Septimo: Et nunc seruat honos sedem tuus. Demissa.] humili. O fœlix.] Bene & uirginitatem laudat, & mortem, ut ostendat se inuitã Pyrrhi pertulisse cõnubium, & esse superstitẽ suis miseris. Priameia uirgo.] Achilles dum circa muros Troiæ bellum gereret, Polyxenam uisam adamauit,& conditione pacis in matrimonium postulauit: quam cùm Troiani fraude promisissent, Paris post Tymbræi Apollinis si-
C mulachrũ latuit, & uenientem Achillem ad fœdus, missa uulnerauit sagitta. Tunc Achilles moriens petijt,ut euicta Troia ad eius sepulchrum Polyxena immolaretur, quod Pyrrhus impleuit. Ante alias.] Ideo felicior,quia uirgo extincta est. Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis.] Quia grande est mortis solatium,præmissus hostis interitus. Nec uictoris heri.] Singula habent emphasim suam: nam parum erat dominũ dicere, nisi & uictoris adderet factum. Tetigit captiua cubile.] tetigit, non ascendit. nec dixit genialem lectum, sed cubile, quod est pecudum quadrupedum. Fastus.] superbiam. & est quartæ declinationis: nam liber qui dierum habet computationẽ, secundæ declinationis est. unde errauit Lucanus dicẽdo, Nec meus Eudoxi uincetur fastibus annus. Seruitio enixæ tulimus.] Hoc est, pertulimus, donec in seruitio positæ, eniteremur. & bene plurali utitur numero, ad excusandum pudorem. Ledæam Hermionem.] Ledæ neptem. Lacedæmoniosq; Hymenæos.] Cum ingenti felle: ac si diceret, infelices maritis semper, ut Paridi & Deiphobo. Transmisit habendam.] Herili uoluntate, non lege coniugij: unde et habendam dixit. Scelerum furijs.] Matricidio scilicet, quia Orestes matrem occiderat Clytẽnestram in patris Agamẽnonis ultione. Agitatus.] Stimulatus. Excipit.] dolo intercipit. Patrias aras.] Alij Achilleas intelligunt: nam Pyrrhus (ut in historia legimus) occiso patre in templo Apollinis Tymbræi, reuersus ad patriam, in numinis insultationem in templo eius Delphico, aras patri constituit, & illic ei cœpit sacrificare. Alij patrias Apollineas uolunt, à Patris Achaiæ ciuitate, in qua Apollo colitur. Nec debemus quærere,cur non Delphicas dixerit, quia epitheta in alieno negocio plerunque alia ponuntur: ut in Quarto, Italiam magnam Gryneus Apollo, Italiam Lyciæ iussẽre capessere sortes. quum à Delio tantùm eum constet accepisse responsa. Reddita cessit Pars Heleno.] Quomodo reddita? quum constet Helenum fuisse Troianum,nec de Græcia ullam habuisse partem. Reddere autem est,datum recipere. Soluitur sic, Reddita,id est,data. Cessit ergo pars Heleno,per priuignum, ut diximus.

POM. Sabi. Vllos.] id est, non pertulit ullas sortes. Heri.] domini alicuius. Cubile.] propter se dicit, de Pyrrho. Fastus.] superbiam. Iuuenemq;.] Pyrrhum. Enixa seruitio.] quia peperi in seruitute. peperit enim, ut uolunt, Molossum Pyrrho. Ledæam Hermionem.] Hermione filia Helenæ, Helena Ledæ, Leda regis Lacedæmoniorũ, Tyndari uxor. Homerus lib. 4. in primo ait, Megapetem fuisse filium Menelai ex serua Alectoris Spartani filia susceptum. de Hermione sic: Helenæ namq; nullam Dij uirilem dederant prolem, ex quo primum dilectam Hermionem aureæ Veneris speciem referentem peperit. Hermione dum Pyrrhus proficiscitur Delphos, pro Menelao patre misit qui eum roget, ut interimat Laodamantem Hectoris filium, qui cum Andromache erat. Molossi re cognita, à talib. contumelijs puerũ liberauere. Ereptæ.] quia

eripuit Hermionem Orestí. Orestes excipit incautū.] Pyrrhus confirmato iam cum Hermione matrimonio, Delphos ad Apollinem gratulatum uenit. Orestes id ægrè ferens, insidias aduenięti parare incipit: exploratoresq; Delphos misit, qui miserti conditionis, abesse Pyrrhum retulere. Orestes indignatus sibi ipse explorator fuit, Pyrrhum incautum obtruncant Delphis. Peleus cum Thetide cognito nepotis interitu, ad inuestigandam rem uenere: & Delphis, ubi iuuenis erat sepultus, iusta persoluunt. Patrias aras.] id est, Delphicas, quia regnum patriam dicimus. Regnum Pyrrhi etiam Delphos complectebatur. Vel patrias, quia Pyrrhus patri Achilli aras in Delphico templo erexit, rediens è Troia uictor: ideo patrias. illi uerò qui à Patris, urbe Peloponnesi dicunt, errant.

VAR. LECT. Stirpis Achilleæ fastus, iuuenemq; superbum, Seruitio enixæ tulimus.] In libris aliquot antiquis, Fastum, unitatis numero legitur. Me famulam, famuloque Heleno tansmisit habendam.] In Medicæo, & in Portio, & antiquis ferè omnibus exemplaribus, dictiones in hunc sunt ordinem collocatæ: Me famulo, famulamq; Heleno.

DON. O felix una ante alias Priameia uirgo, Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis Iussa mori.] Quodammodo turpe defensura negotium, incipit à comparatione personarum, & facti felicitatem appellans pœnam, quā illa passa est, quum detestandum scelus extitisset, & constaret ad sepulchrum hostile Pyrrhum mactauisse filiam regis. Sed quia in alias deteriora commissa sunt, felicem dici conuenerat, cuius mors omnes exclusit pudoris iniurias. Vna; inquit, ante alias: significatione numeri dixit plenam felicitatis laudem. Quid enim euenire prosperius potuit, quàm inter tot clades patriæ, & grauissimos casus, solam meruisse cum castitatis honore procumbere? Cùm autem solam felicem dicit, non se solam asserit in causa turpi esse constitutam, sed & alias. Priameia uirgo: Perit, inquit, uirgo: perit salua dignitate paterni honoris. Troiæ sub mœnibus altis, quæ in patria interempta est, neq; eius interitum uidit. Hostilem ad tumulum iussa mori. quæ non ad hostilis cubilis iniurias, sed ad sepulchrum ducta est. Intelligendum est hoc loco, quia & si occisa est, nec ipsius necis fructus peruenit ad mortuum, quia nihil exanimes sentiunt. Proinde & hoc felicitati eius adscribendum. Quæ sortitus non pertulit ullos.] Vt in diuisionem nō ueniret per indiciū sortis, nec in alienā potestatē caderet. Nec uictoris heri tetigit captiua cubile.] Nouissimā posuit qua premebatur causam, qua se uolebat exoluere, felicem asserēs, quæ nō habuit dominū, quæ ingenuitate quoque salua et uirginitate iugulata est. Sequitur definitio deterioris seruitutis, Nec uictoris heri: ut ipse dominus esset, qui iamdudum fuerat inimicus. Tetigit captiua cubile, nō ad honestam, sed ad ludibriosam conuentionem, etiam inuita perducta. Ecce egit obliquè causam suam qualitate absoluta, nondum contingens ex aperto personam propriam, sed ea occasione qua prosperitatem laudauit alienam, asserens nō in facto esse crimē, sed in uoluntate. Superior quippe hostis quū iure belli domin⁹ fuerit effectus, nō domini æquitatem, uel iusti seruitij retinet dominium, sed authoritatē sequitur, superbiamq; uictoris. Conclusa cōparationis parte, quā de exēplo uirginis habuit, quaq; se purgauit, redit ad personā suā, ut propriā fabulā referat cōparationis eiusdē intentione seruata. Nos patria incensa diuersa per æquora uectæ, Stirpis Achilleæ fastus, iuuenemq; superbū, Seruitio enixè tulimus.] Illa, inquit, incolumi uirginitate ac libertate mactata est, illa moriens incolumem patriā reliquit: nos incensam, atq; ex ea causa cō sumptā. Illius funus et sanguinem solum patriū tenet: nos per diuersas pelagi partes sumus transportatæ, multa tolerantes, quæ in unū hominē mala cōuenerunt. Qualis enim esse potuit, qui natus fuerat ex Achille? ex eo uidelicet, qui nulla miseratione mouebatur? cuius superbiam ætas iuuenilis augebat? Iuuenibus autem nulla morū grauitas deputatur, quæ crescebat magis in Pyrrho fastu successuq; uictoriæ. Qualis ergo iste fuerit, simul colligamus. Natura malus, ætatis ratione deterior, conditione fortunæ intolerabilis. Seruitio enixè tulimus. Enixè aduerbiū esse debet, ut sit, Fastus eius intolerabiliter seruitio tulim⁹. ex eo quod dixit, Tulimus, ostendit nimiū fuisse seruitij pondus. Enixè ergo & tulimus, hoc idem significant. Interea causam suā communem cum cæteris facit, ne uideatur sola esse in eo, quod poterat displicere. Licet hanc partem (quamuis amore infelix erat) plena defensione purgasset, peracta causa, quam personis plurimis artificiosè coniunxit, separat personā suā, relatura quid ipsi specialiter accidisset. Qui deinde, inquit, secutus Ledæam Hermionē, Lacedæmoniosq; Hymenæos, Me famulā, famuloq; Heleno transmisit habendā.] Ecce necessitate iuncta est Pyrrho, necessitate Heleno, ut secundæ & tertiæ coniunctionis facto, pudoris nō accesserit detrimentū. Sequuturus, inquit, illicitam Hermiones coniunctionem, tradidit me Heleno, & iunxit quos una status conditio retinebat, fecit istud ut dominus, cui resisti non potuit. Dixit cōiunctionis inter se & Helenū rationem. Venit ad eam partē, ut dicat quemadmodum ad Helenum regni potestas & iura peruenerint. At illum, inquit, ereptæ magno inflammatus amore Coniugis, & scelerum furijs agitatus Orestes Excipit incautū, patriasq; obtruncat ad aras.] Orestes iniuriā dolens ereptæ sibi uxoris, magno amore eius exagitatus, ultus est, et ad aras patrias incautū mactauit adulterum. Hoc facto, Regnorū reddita cessit Pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos, Chaoniamq; omnē Troiano à Chaone dixit.] Ecce retulit quo ordine ad Helenū etiam regni potestas peruenerit, qua sumpta, affectū retinens patriæ gentilis, propter præsentis temporis solatium, plurimis locis Troiana indidit nomina, et hāc terrā Chaoniam dixit propter memoriā Chaonis, quē cōstaret fuisse Troianū. Pergamaq; Iliacamq; iugis hanc addidit arcem.] Vltra etiam ex Æneæ persona dictū est, Effigiem Xanthi Troiamq; uidetis, Quā uestræ fecēre manus. et supra poeta dixit, Falsi Simoentis ad undam Libabat cineri Andromache. et infrà Æneas idem dixit: Procedo, inquiens, paruā Troiam, simulataq; magnis Pergama, et arentem Xanthi cognomine riuum Cognosco, Scææq; amplector limina portæ. Sed tibi qui cursum uenti? quæ fata dedere? Aut quis te ignarum nostris deus appulit oris?] Et gratulantis de salute ac de aduentu eius insperato, est ista uox, & inquirentis quid ipsum prouenerit casu. & dicendo, quis deus? qui uenti? quæ fata? ostendit diuinū extitisse beneficiū, ut illi Æneā uidere contigerit. Quid puer Ascanius? superat'ne, et uescitur aura? Quē tibi iā Troia.] Religiosè quæsiuit de salute pueri, qui eius esset affinis. Addidit: Ecquæ'nam puero est amissæ cura parentis?] Plus enim pueri amant matres. Idcirco quæsiuit, quantus ei dolor esset ob matris amissionem. Ecquid in antiquam uirtutem, animosq; uiriles, Et pater Æneas, & auunculus excitat

A excitat Hector?] Posteaquam de salute pueri quæsiuit, uoluit nosse utrum tentaret iam uirorum fortium partes, imitatus patris & auunculi uirtutem. Talia fundebat lachrymans, longosq; ciebat Incassum fletus.] Nihil, inquit, loquuta est sine lachrymis, excitans loquendo, quod incassum plangeret. Quid prodesse potuerant lachrymæ, cùm semel amissa reparari non possent? Cùm sese à mœnibus heros Priamides, multis Helenus comitantibus affert.] Dictura adhuc intelligitur fuisse complura, & responsurus proculdubio fuit Æneas interrogationibus tanta benignitate prolatis: sed ne id fieret, Heleni aduentus effecit, qui cum magna deductorum caterua insperatus processerat. Bene interuentu Heleni responsum Æneæ poeta subtraxit, ne in relatione eius nota etiam dicta repeterentur. Agnoscit que suos, lætusq; ad limina ducit.] Fecit Helenus, quod est inter homines sæpe difficile. Nonnulli enim fortunæ suffragijs fulti despiciunt suos quos fata deiecerint, nonnulli pudore potius quàm uoluntate humani sunt. Iste & agnouit suos, & lætus duxit ad domum. Et multum lachrymas uerba inter singula fundit.] Vt modus uerborum lachrymarum copia uinceretur, uno in loco duos motus animi eodem tempore Heleno dedit, lætitiæ scilicet & mœroris, qui sunt sibi ex affectu contrarij: nam quomodo lætus fuerat, si iugiter flebat? Quod lætum dixit & flentem, alterum fuit quòd uidebat suos, alterum quòd malorum communium recordatio dolentem cogebat ad lachrymas. Procedo, inquit: hoc est, ulterius accedo.

Pergamaq;, Iliacamq; iugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum uenti, quæ fata dedêre?
Aut quis te ignarum nostris deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superat'ne, & uescitur aura?
Quem tibi iam Troia.
Ecquæ nam puero est amissæ cura parentis?
Ecquid in antiquam uirtutem, animosq; uirileis,
Et pater Aeneas, & auunculus excitat Hector?
Talia fundebat lachrymans, longosq; ciebat
Incassum fletus: cùm sese à mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert,
Agnoscitq; suos, lætusq; ad limina ducit,
Et multùm lachrymas uerba inter singula fundit.
Procedo, & paruam Troiam, simulataq; magnis
Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum
Agnosco, Scææq; amplector limina portæ.
Necnon & Teucri socia simul urbe fruuntur:
Illos porticibus rex accipiebat in amplis,
Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus, paterasq; tenebant.
Iamq; dies alterq; dies processit, & auræ

SER. Pergama.] Pergama legendum, non ut pleriq;, Pergameam, qui per imperitiam contra metrum sentiunt. Decipiuntur autem, B dum utrunq; deriuatiuum uolunt, quum sit Pergama principale. Qui cursum uentis.] Cum admiratione dictum est, Qui uenti: id est, tã prosperi. Quæ fata.] Tam nobis felicia. Quis deus.] qui præstitit nobis, ut te uidere possemus. Tale est & illud Æneæ ad Didonem adulatorium: Hinc me digressum uestris deus appulit oris. Ignarũ.] aliud disponentem. Superat'ne?] uiuit. Sanè noue dictum, et caret exemplo, ut pauca in Verg. Alij dicũt Superat, superstes est: sed superstes præsentem significat: ut Cic. in Mureniana, Suis utrisq; superstitibus: id est, præsentibus. Quem tibi C iam Troia.] Hemistichium, nec in sensu plenum. Sunt autem duo talia, ut hoc: &, Concessere deûm. quem quidam ita compleuit, Concessere deûm profugis noua mœnia Teucris. Amissæ cura parentis.] Si parentis, Creusæ accipis: occurrit, unde sciebat eam perijsse. Et alij dicũt potuisse hoc uel ab Heleno diuinante cognosci, uel ab Ænea requirente per Troiam: ut, Impleui clamore uias. sed utrunq; uiribus caret. Parentem ergo patriam accipiam: ut Tullius, Si tibi patria, quæ communis omnium parens est. Et est sensus, Dolet'ne perditam patriam? Animosq; uiriles.] Atqui suprà dixerat, Dextræ se paruus Iulus Implicuit, sequiturq; patrem: sed nunc animos uirileis ait parentum consideratione: unde etiam in 8. de ipso, Ante annos animumq; gerens, curamq; uirilem. Et multum lachrymas.] Ordo est, Lachrymas multum fundit inter uerba singula. nam si Lachrymãs, quid fundit? Agnosco.] Aut cognomine agnosco, aut certè quia reparatam audierat Troiam: ut, Hic incredibilis rerum fama occupat aures. Scææq; amplector limina portæ.] Scæa porta dicta est, non à pugnis scæuis, id est malis ante se factis, nam & antea sic dicta est: nec ab itinere ingressis Scæo, id est sinistro, quòd ingressi non recto eunt itinere, sed sinistro: sed à cadauere Laomedontis, hoc est, ἀπὸ τοῦ σκήνωματος, quod in eius fuerat superliminio. Amplector.] teneo: ut, Amplexæq; tenent postes, atque oscula figunt. Teucri.] Pro Teucridæ. In amplis.] Quod est regiæ magnitudinis. Accipiebat.] pascebat. Terent. Accipit homo nemo melius, neq; prolixius. Aulai.] Pro aulæ. est autem διαίρεσις de Græca ratione ueniens, quorũ diphthõgus αι resoluta apud nos duas syllabas facit.

POM. Sabi. Pergamaq;.] sed Apronianus Pergamiam legit. utrunq; mihi placet. de Troia intellige. & quia nomẽ multitudinis est, ideo breuẽ tenuit mediã, ut Pergama Pergamus, Tartara Tartarus, Mænala Mænalus, Ismara Ismarus. Dindimus media producta, à Dindimene singulari, nõ Dindimus. Arcẽ.] id est, Troiã. nam Dionysius sic ait: Anchises pater Butrotũ Epiri intrauit, ubi statio Troianorũ ostẽditur in tumulo qui Troia dicitur, quã fecere Troiani sub Helenõ. Dodonæ ostenduntur crateres ænei cum uetustissimis literis, quos ferunt fuisse Troianorum. Superat.] superest. Ecquæ.] Antiqua declinatio est, ut apud Catonem, qui, quæ. ex hac uoce est, quæ in plurali, ut Musa, hæ Musæ. Et quid.] quantum. Hector.] Creusa filia Priami: & ideo animos uiriles, propter Hectora. Priamides.] Helenus Priami filius. Fudit.] lachrymabat multum, quia inter singula uerba fundebat lachrymas. Magnis.] mœnibus, condiderat aliam Troiam Helenus. Xanthi.] Xanthus ad Butrotum riuulus erat, in Troade fluuius. Scææ portæ.] Troianæ. uocabula enim patria imposuerat Helenus. Teucri.] socij. Rex.] Helenus. Libabant.] conuiuabantur apud Helenum.

VAR. Lect. Aut quis te ignarum.] In antiquis aliquot libris legere est, Aut quis'nam ignarum. Et uescitur auræ?] In antiquis plerisq; libris, Auras legitur. Quem tibi iam Troia.] In antiquis aliquot libris, uersus absolutus legitur. In nonnullis enim, Quem tibi iam Troia obsessa est enixa

Creusa. In aliquot alijs, Quem tibi iam Troia peperit fumante Creusa. Ecquæ iam puero est amissæ cura parentis?] Libri nonnulli ueteres legunt, Et quæ. In nonnullis etiam peruetustis scriptum obseruaui, Ecqua tamen puero. In Mediceo, Quæ tamen & puero est. Apud Flauium Sosipatrem non solum, Ecqua tamen, sed &, Amissi, uirili genere, non Amissæ, positum à Virgilio citatur. Priamides multis Helenus comitantibus offert.] In libris aliquot antiquis legere est, Priamides Helenus multis comitantibus affert. Et multum lacrymas.] In Mediceo, & libris aliquot antiquis participij uoce, Lacrymans legitur. Inter singula fundit.] Illud uerò minimè placet, quòd in ueteribus plerisq; libris Fudit legitur, tempore præterito. Aulai in medio libabant.] In ueteribus libris aliquot, Aulai medio, absq; præpositione legitur.

DON. Procedo & paruam Troiam, simulataq; magnis Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum Agnosco, Scææq; amplector limina portæ.] Plurimum derogasset nobilitati patriæ suæ, si consimilia diceret cura Heleni fieri potuisse, quam fuisse sciebat in Troia. Idcirco posuit paruam Troiam, simulataq; magnis Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum Agnosco, Scææq; amplector limina portæ. ut ostēderet fuisse quidem multa, quæ similitudinem & uocabula locorum ueterum afferrent, non tamen ostenderent magnitudinem. Nam Troia fuerat, sed parua, & Pergama mediocriter structa, et sitiēs Xanthus, non ille de quo alio loco dictum est: Nec repetere uiam, neque uoluere posset In mare se Xanthus. Ecce ostendit uerum Xanthum copiose fluere, illum uerò simulatum & riuum esse & aridum, ut solum nomen, non etiam parem substantiam retineret. Nec non & Teucri socia simul urbe fruuntur.] Æneam, Anchisen, & Ascanium duxit ad domum suam, Troiani cæteri per ciuitatem hospitia acceperunt, ea religione non qua peregrini, sed qua socij excipi debuerunt. Illos porticibus Rex accipiebat in amplis.] Accipiebat, dixit: id est, pascebat. Hoc uerbum deniq;, & hæc loquendi consuetudo etiam nunc in usu est, quum sumpto aliquo cōmodo dicimus danti, bene nos accipis: hoc est, bene nos foues, bene nos pascis. Cæterùm si nō ita (ut positum est) intelligatur, erit uitium: si in amplis porticibus, non in amplas porticus accipiebantur. Iamq; dies, alterq; dies processit.] Augmentum benignitatis ostenditur, cùm hoc nō tantùm una die, sed & altera exhibebatur hospitium. Et auræ Vela uocant, tumidoq; inflatur carbasus austro.] Bene suffragantem etiam uentum dixit: non enim sola aura nauigaturis fuerat necessaria. His uatem aggredior dictis, ac talia quæso.] Aggredior quasi superbum est, quæso autem humile. Vnum fuit, quòd ueniret ex fiducia ciuis & affinis: alterū honorificentiæ, quam deorum omnium cultor debeat sacerdoti. Troiugena, interpres diuûm, qui numina Phœbi, Qui tripodas Clarij.] Hoc est, Apollinis. Lauros, qui sidera sentis.] Hoc est, qui lauros & sidera sentis. Et uolucrum linguas, & præpetis omina pennæ.] Inter omnia quæ fuerunt in illo uiro laudanda, A primò Troiugena dixit, ut plurimum daret ei hominum generi, ex quo fuit etiam ipse qui laudabat. Interpres diuûm.] Quid felicius quàm nosse quid uelint, uel quid cogitent dij? uel dignum esse, per quem loquantur in hominibus numina? Qui tripodas.] Tripodā dicimus trium pedum, quæ alio nomine Cortina appellatur, & est in templo Apollinis. ut sit ordinatione facta, Qui tripodas Clarij Phœbi, lauros sentis, & sidera: hoc est, qui scis, quid siderum motus transitusq; significent, & uolucrum linguā & præpetis omina pennæ, & nosti quid auium lingua uel uolatus ostendant. Ecce laus plena: cùm enim diuersa sint uatum genera, & uix singula uaticinationis in singulis reperiantur; hæc esset Heleni summa prædicatio, quo omnium professionum scientia redundabat. Sentis autem non semel accipiendum est. in medio enim positum, & superiorib. & inferioribus potest applicari. Sed hoc ipsum Sentis, nō multipliciter positum est, ne esset odiosum, nec in capite aut in fine multorum continua congregatio deformaret dictionem. Posuit igitur (ut iam dictum est) in medio, ut superioribus inferioribusq; appositum, præstaret gratiam. B Præcepta quoq; rhetoricæ disciplinæ nō omisit. nam qui necessaria poscebat, debuit demonstrare, posse illum quod petebatur monstrare: perindeq; non esse difficile, quod esset largiturus. Damnosum quoque non esse, nec turpe, si id diceret, quod eius ore sine ipsius pudoris detrimento numina pronunciare uoluissent. Honestum uerò & religiosum, ut ciuis in rebus dubijs & periculosis instrueret ciuem. Idcirco autem in ipso principio Troiugenam dixit, ut ciuica religione constrictus, quod poterat non negaret. Fare age.] Hortationem poscentis significant, non autoritatē iubentis. Dicit iam ipsam causam, quæ illum sollicitum faciebat. Nanque omnis cursum mihi prospera dixit Relligio, & cuncti suaserūt numine diui Italiam petere, & terras tentare repostas. Sola nouum, dictuq; nefas, harpyia Celæno Prodigium canit, & tristeis denunciat iras, Obscœnamq; famem: quæ prima pericula uito?] Prodigia dicuntur, quibus denunciantur aduersa. Dixit ergo metus sui causam: dehinc remedium poscit, quo aduersa omnia tolerare posset, aut fugere. Idcirco addidit, Quid'ue sequens tantos possim superare labores? C Hîc Helenus cæsis primùm de more iuuencis Exorat pacem diuûm, uittasq; resoluit Sacrati capitis.] Helenus nihil Æneæ postulanti respondit, facturum'ne sese promitteret, aut negaret: fieret enim mora suspenso, & uentorum prosperis flatibus. Sed quod fuerat melius, quod non promiserat uerbis, completurum se factis euidentioribus demonstrabat, tenens ordinem ritus sui. Primùm ergo cæsorum iuuencorum sanguine, fauorem deorum futuris responsis & desiderijs cōciliabat: ut per sacrorum obsequia ad ueram posset futurorum scientiam peruenire. Vittas autem resoluit sacrati capitis. ut plenum ostenderet officium sacerdotij, fecit solui uittas, ut penderent quæ fuerant nexa.

Vela uocant, tumidoq; inflatur carbasus austro.
Hîc uatem aggredior dictis, ac talia quæso:
Troiugena interpres diuûm, qui numina Phœbi,
Qui tripodas, Clarij lauros, qui sidera sentis,
Et uolucrum linguas, & præpetis omina pennæ:
Fare age (nanq; omnem cursū mihi prospera dixit
Relligio, & cuncti suaserunt numine diui,

SER. Carbasus.] Genus lini est, quod abusiuè plerunque pro uelo ponitur. Sanè in singulari hæc carbasus dicimus, in numero plurali uerò hæc carbasa. Troiugena.] Ac si diceret Generose: ut alibi, Dardanidæ magni, genus alto à sanguine diuûm. Interpres.] uaticinator, qui deorum mentem mortalibus publicas. sed quia Interpres nomen generale est,

Italiam petere, & terras tentare repostas.
Sola nouum, dictuq; nefas harpyia Celæno
Prodigium canit, & tristeis denunciat iras,
Obscœnamq; famem) quæ prima pericula uito;
Quid'ue sequẽs tantos possim superare labores.
Hic Helenus cæsis primùm de more iuuencis
Exorat pacem diuûm, uittasq; resoluit
Sacrati capitis, meq; ad tua limina Phœbe

A le est, currit per species. nam (ut ait Cicero) omnis diuinandi peritia in duas parteis diuiditur. nã aut furor est, ut in uaticinantibus: aut ars, ut in aruspicibus, fulguratorib. siue fulguritis, & auguribus: & omnia ista ex se pendent, licet proprijs finibus contineantur. Vnde Vergilius omnia ei dat, quem uult perfectum intelligi, ut hoc loco Heleno. Item alibi in Decimo Asylæ: Cui pecudũ fibræ, cœli cui sidera parent, Et linguæ uolucrum, & præsagi fulminis ignes. Diuûm, qui numina.] Potest & interpres Diuûm distingui. Sanè per omnia zeugma est ab inferioribus Sentis. Qui numina sentis.] Qui suspicis numen, & futura prædicis. Qui tripodas.] Tripodes mensæ fuerunt in templo Apollinis Delphici, quibus superpositæ Phœbades uaticinabantur. Clarij lauros.] Et hîc quoq; Sentis subaudi. Clarium oppidum est in fini-
B bus Colophoniorum: unde Apollo Clarius. Sanè quæritur, utrum Clarij geminandum sit i: & est sciendum, aliter nõ procedere. nam Cla breuis inuenitur: ut Statius, Nec Clarias hac luce fores, Didymæaq; quisquam. Per lauros aũt oraculum intelligimus. Qui sidera sentis.] qui es peritus astrologiæ. Et uolucrũ linguas.] qui es augur. Et præpetis omina pennæ.] Aues enim aut oscines sunt, aut præpetes. Oscines ore futura prædicunt, ab os & cano: præpetes uolatu significant. Sed præpetes aut superiora tenent, & præpetes uocantur: aut inferiora, & dicuntur inferæ. Præpetes aũt ideo, quia omnes aues superiora petũt uolantes: uel à Græco πίτομαι, id est uolo. Fare age.] Hortantis est Age: id est, dic celeriter. & est ordo, Troiugena fare age quæ prima pericula uito, Quid'ue sequens tantos poßim superare labores. cætera per parenthesim dicta sunt. Nanq; omnem cursum.] ὑπαλλαγὴ est. nam non omnem cursum prospera dixit religio, sed omnis religio prosperum dixit cursum. Cuncti diui.] Quia quicquid audiuit à diuersis, ad Iouem recurrit: ut diximus suprà, Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœ-
C bus Apollo Prædixit. Numine.] Oraculum significat. Repostas.] penitus positas: paßio per syncopã, id est πάθος, pro repositas, id est longè positas. Nouum.] magnũ, more suo. Prodigium canit.] Prodigium, monstrum, portentum, modico fine discernuntur, sed cõfuse plerunq; ponuntur. Tristeis iras.] Deorum scilicet, propter iniuriam suam. Obscœnamq; famem.] Aut quæ homines etiam ad obscœna compellit: ut, Malesuada fames. aut certè, quæ obscœna auis prædixerat. Quæ prima pericula uito, Quid'ue sequẽs tantos poßim superare labores.] Duo petit, quemadmodum aut periculis careat, aut quibus consilijs par esse laboribus poßit. Tantos.] quantos harpyia prædixerat. De more.] Scilicet sacrificantum: aut ut est mos sacrificantum, requirit, utrum tempus consulendi esset. nam & hoc uehementer quæritur, ut in Sexto, Tum uirgo, poscere fata Tempus, ait. aut certè, quod & melius est, de sacrificantũ more antè nefas expiat ab Harpyia prædictum, & sic uenit ad uaticinationem. Vt autẽ hîc expiatam famem intelligamus, sequẽs efficit locus: ut, Aderitq; uocatus Apollo. quum constet, nisi in hoc intellexeris loco, famis causa nusquam inuocatum esse Apollinis numen. Dubitationẽ autem in hoc loco Exorat facit. nam orare est petere: exorare, impetrare. Ergo impetrat pacem, aut ad inquirẽdum tempus, aut ad mitigandum famis periculum. Vittasq; resoluit.] In ratione sacrorum par est & animæ & corporis causa. nam plerunq;, quæ non possunt circa animam fieri, fiunt circa corpus, ut soluere, uel ligare: quò poßit anima, quod per se nõ potest, ex cognatione sentire. unde est, Vnum exuta pedem uinclis, in ueste recincta. Benè ergo Helenus cuncta corporis soluit, ne qua parte animo religato ad numen accederet. Suspensum.] si Suspensus, ipse numinis plenus: si Suspensum, me sollicitum & attentum. Deinde canit.] Post peracta solennia.

Austro.] uento quouis. His uatem.] Helenum. In- POM. terpres.] Æneas Heleno loquitur, qui uates erat. Qui Sabl. tripodas.] cortynas, et omnes diuinandi mores explicat. Clarij.] Clarij Apollinis fanum ante Colophonem urbẽ in Mæonia est. aiunt Mopsum Clario Apollini oraculum instituisse cum luco, qui Claros appellabatur. Omina.] uolatus. Omnem cursum.] Hypallage: id est, omnis religio dixit prosperum cursum. Repostas.] remotas. Harpyia.] Nunciauerat Celæno, fore edendas mensas, & ferendam famem. Superare tantos labores.] Edocet quo modo poßim euitare famem, & reliquos labores. Capitis.] sui.

Hic uatem aggredior dictis.] Mediceus, & alij quidam VAR. libri uetusti, His uatẽ aggredior dictis legunt: sed Hic, non Lect. displicet. Nanq; omnem cursum mihi prospera dixit Relligio.] In ueteribus aliquot exemplaribus legere est, Nanq; omnis cursum mihi prospera dixit Relligio,

Meq; ad tua limina Phœbe Ipse manu multo suspen- DON. sum numine ducit.] Spem gestam cum apostropha prosecutus est. Ipse, inquit, Helenus me retinens manu, quod fuit apertum beneuolẽtiæ signum, ad tua Phœbe templa perduxit suspensum. Quòd posuit, numine, aut numinis ueneratione turbatum, aut inde suspensum, ne contraria quàm optabat audiret. Atq; hæc deinde canit diuino ex ore sacerdos.] Diuinum dixit, quòd diuina caneret. Nate dea, nam te maioribus ire per altum Auspicijs, manifesta fides. sic fata deûm rex Sortitur, uoluitq; uices, hic uertitur ordo.] Nam, cùm sit coniunctio rationalis, non debuit hoc loco prima constitui: ne sit igitur uicium, ordinamus ita, Nate dea maioribus te ire per altum auspicijs manifesta fides, nam sic fata deûm rex sortitur, uoluitq; uices, is uertitur ordo. Pauca tibi è multis, quo tutior hospita lustres Æquora, & Ausonio poßis considere portu, Expediam dictis: prohibent nam cætera parcæ Scire Helenum, fariq; uetat Saturnia Iuno.] Multa, inquit, tibi instructionis causa fuerant referenda: sed ne id fiat, dij prohibent me scire, & Iuno aliqua referre nõn patitur: tamẽ dicã, quæ possunt esse in mea potestate. Principiò Italiam, quam tu iam rêre propinquam, Vicinosq; ignare paras inuadere portus, Longa procul longis uia diuidit inuia terris. Antè & Trinacria lentandus remus in unda, Et salis Ausonij lustrandum nauibus æquor, Inferniq; lacus, Ææaq; insula Circes, Quàm tuta poßis urbem componere terra.] Antequam Æneas uenire ad Italiam posset, & in ea condere ciuitatem, dixit per quot loca, per quàm

prolixa esset maria transiturus. Primò, inquit, Italia (ut ignarus putas) non est proxima: nam longè eam ab his locis natura discreuit. Deniq; antè Trinacria lentandus remus in unda: *hoc est, Siciliæ.* Et salis Ausonij lustrandū nauibus æquor. *Dixit, et Italiæ, Infernicq; lacus, Æææq; insula Circes,* Quàm tuta posis urbem componere terra.] *Tunc, inquit, poteris tuta terra condere ciuitatem. per hyperbaton fecit quandam obscuritatem, aperitur tamen, si quod longè separatum est, ordinatione uerborum procurata iungatur. Antè, inquit, tibi multa transeunda sunt, quàm tibi contingat ad Italiam peruenire: & dixit quæ sint ipsa multa, & hæc specialiter posuit, quæ dicit primò transeunda. Propter manifestiorem autem instructionem ait,* Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.] *Commendat quod fuerat dicturus, ut ostenderet & magnum esse, & uerum. Quod dicturus sum, tene sensibus cōditum, nec pro leui habitum, reijcias ex animo tuo.* Cùm tibi sollicito secreti ad fluminis undā Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus Triginta capitum fœtus enixa iacebit, Alba, solo recubans, albi circum ubera nati: Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.] *Quod tamen apertius, quàm ignorantem tot signis instruere? dixit enim locum, loci signa de flumine ac de arboribus dedit: nec quemlibet locum, sed secretum. Dixit tempus: Cùm nimia, inquit, sollicitudine fueris pressus. Dixit iam signum ipsum: Porcam, inquit, inuenies. Ipsi quoq; porcæ applicauit indicia, ne alteram fortè alio tempore atq; alio loco reperiens falleretur. Dedit signum de corpore, ingentem significās, ut eam crederent triginta fœtus exponere potuisse. Dedit de colore, quod alba. Dedit de fœtu eius, numerum firmans triginta capitum. Ipsorum quoq; colorem consimilem spondens, ipsam ut roboream, quietam & iacentem. Hæc ergo ubi, inquit, uideris, illic habebis sedem, illic laborum requiem. Supra fidem rerum est, posse porcam parere fœtus triginta, consimiles omnes materno colore respondentes:* A *si tamen consideretur monstri ratio, potest fieri. Nam factum est sæpe, ut præter naturam multa proferantur, quæ aliquod bonum uel malum demonstrarent: ut ignis ex capite Ascanij mitis et innoxius, ut in casu Polydori sanguis ex lignis, ut sudor ex deorum simulachris, ut uox humana ex pecudibus, & multa alia, quæ extitisse commemorantur. Et quia sciebat Æneam famis imminentis formidine uehementer affligi, atq; huius rei causa uel maximè consulere uoluisse:* Nec tu, inquit, mensarum morsus horrescere futuros.] *Non prædixit Helenus futuros morsus mensarum, sed ab Harpyia prædictos firmauit: quum enim nō metuendos dicit, ostendit emersuros quidē, sed nō metuendos. Æneas enim consulens Helenum super eadem re ait, Quum multa responsa acciperemus, nihil nobis de fame, nihil de mensarum sacrilegio dictum est: Celæno tantummodo hæc futura prædixit. Nosse cupio, an illi debeat credi. respondit Helenus, Harpyiæ quidem dicta compendiosè confirmans, sed extenuans metum. cùm enim dicit,* B Fata uiam inuenient.] *uult intelligi, uerè futuros mensarum morsus: sed ne formidet sacrilegium, tenebunt enim fata ordinem suum.* Aderitq; uocatus Apollo.] *Ostendit quidem futuram, sed non diram, famem obsistentibus fatis, & uel maximè Apolline.* Has autem terras.] *Redit ad ea, à quibus suprà recesserat: & ne in obliuionem ueniret unde recessisset, fieretq; lector incertus, repetit nomen loci, dicendo,* Has terras. *Italiq;* hanc littoris oram.] *Aperit iam, quæ esset ipsa ora.* Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu, Effuge.] *Dicit causam fugiendi.*

Ipse manu multo suspensum numine ducit,
Atq; hæc deinde canit diuino ex ore sacerdos:
Nate Dea (nam te maioribus ire per altum
Auspicijs, manifesta fides: sic fata deûm rex
Sortitur, uoluitq; uices, hic uertitur ordo)
Pauca tibi è multis, quò tutior hospita lustres
Aequora, & Ausonio posis considere portu,
Expediam dictis: prohibent nam cætera Parcæ
Scire Helenum, fariq; uetat Saturnia Iuno.
Principiò Italiam, quam tu iam rère propinquā,
Vicinosq; ignare paras inuadere portus,
Longa procul longis uia diuidit inuia terris,
Antè & Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonij lustrandum nauibus æquor,
Infernicq; lacus, Aeææq; insula Circes,

SER. Nate Dea.] *Ordo est,* Nate dea pauca tibi expediam dictis, prohibent nā cætera Parcæ Scire Helenum, fariq; uetat Saturnia Iuno. *Omnia, inquit, uates nouit, sed nō omnia permittitur dicere, fatis prohibentibus: & etiam ex his quæ nouit, multa illum uetat dicere Saturnia Iuno.* Maioribus.] *cœlestibus: propter sideris cursum, cuius fuit explanatio per Creusam.* Per altum.] *per limitem fortunæ superioris.* Sortitur.] *disponit, ordinat. & benè allusit, quasi Apollinis sacerdos, cuius propriè sunt sortes, id est responsa diuina.* Voluitq; uices.] *Diffinitio fati, secundum Tullium, qui ait: Fatum est connexio rerum per æternitatem se inuicem tenens, quæ suo ordine & lege uariantur: ita tamen, ut ipsa uarietas habeat æternitatem.* Pauca tibi è multis.] *Duo dicit se esse dicturum, quemadmodū tutò posit nauigare, et quibus signis Italiæ regna cognoscat.* Hospita æquora.] *uicina. Nil enim nobis hospitio uicinius constat.* Prohibent nā cætera Parcæ Scire.] *Hîc distinguendum, & est sensus: Cætera te scire non sinunt fata: Helenum uerò Iuno prohibet dicere, etiam ea quæ audire poteras. &* uacat Que, *ut solet frequenter. Malè autem sentiunt, qui distinguunt scire Helenum, quum legerimus in Lucano: Venit ætas omnis in unā Congeriem, miserumq; premūt tot secula pectus. Item alibi, Nec tantum prodere* C *uati, Quantū scire licet. et adeò repletus numine omnia nouit sacerdos, ut refrenetur ad cætera dicenda. Nam dicendo, Helenum, fariq; uetat Saturnia Iuno, ostēdit promissum ad Æneam pertinere: aliter suum non interponeret nomen. Præterea quomodo uetat Iuno dicere, si fata scire prohibent? Nullus enim uetatur loqui, quod nescit: ergo cætera Parcæ scire te prohibent, non autem Helenum. Prohibet autem scire mortem patris, ad augendum inopinatum dolorem: tempestatem ab Æolo immissam, amorem Didonis, in quo & gaudium quidem esset: sed quod antè prouisum est, uile creditur. Et si sciret Æneas se de Africa exiturū, non facilè Didonis cōsentiret amoribus. Noluimus autem hoc Iunonem facere, ut si posset fieri, regnum Italiæ Libycas auerteret oras. Inopinatū uerò dolorem etiam Æneas conqueritur: ut,* Nec uates Helenus, quum multa horrenda moneret, Hos mihi prædixit luctus. Ignare.] *Pro ignarus, casus* pro

A pro casu: dicit autem ignarū fati. Longa procul.] Non situ, quam penè uidet, sed necessitate fatali, et cursu nauigationis tardiore. Via inuia.] Æneæ scilicet. Trinacria.] Quæ latinè Triquetra dicitur, quam multi Trinacriam dicunt, quòd tria habet promontoria, quæ Græci ἄκρα dicunt. Lentandus.] Aut lentè tibi nauigandum est, nam totam Siciliam circumiuit: aut lentandus tibi est remus, id est flectendus: ut lentum uimen dicimus, id est flexibile. Inferniq; lacus.] Lucrinum & Auernum dicit, inter quos est speluca, per quam ad inferos descendebatur: unde eos dixit Infernos, propter necromantiam, quæ ibi fiebat. Aeæaq; insula Circes.] Qui nunc Circeius mons à Circe dicitur, quōdam (ut Varro dicit) insula fuit nondum siccatis paludibus, quæ eam diuidebant à continenti. Aeææ autem dicta ab aspernantiū uoce, propter celebratas illic corporum mutationes: unde est, Inaccessos ubi Solis filia lucos. Ææꝏ autem tres sunt dipthongi: nam genitiuus est ab Ææa.

POM. Suspensum.] sollicitum, attentum de futuris. Nate
Sab. dea.] pauca tibi canam. id est, expediam dictis. Pau-
B ca.] Intelligit quomodo tutè nauiget. et dat signa, quibus cognoscat Italiam, cætera te scire prohibent fata. Principio Italiam.] Vaticinium Heleni. Mare Ausonium pars Ionij est, Brutiam alluit, à Tarento incipit. Longa procul.] Longa non situ loci, sed fatis negantibus: nam ex Epiro in Italiam breuis est transitus. Sed Æneas impellebatur fatis, inuia uolentibus Fatis. ergo circumeunda tibi Trinacria est, & mare Ausonium, & Cumæ, & Cyrenum, prius quàm condas in Latio urbem. Mare Ausonium pars Ionij est, Brutiam alluit, à Tarento incipit. Antè.] prius. Trinacria.] Triquetra Sicilia. Salis.] maris. Lacus.] Vlysses in 10. lib. Homeri sic loquitur, Sic ulterius caris amissis socijs mœsti, euitato tamen periculo ouantes, Ææam ad insulam peruenimus, ubi pulcherrima Circe magna dea magicæ haud ignara sapientis Æetæ soror habitabat. ambò enim è Sole, qui mortalibus lucē ministrat, geniti erant, ex Perse matre, Oceani filia. hæc multis seculis insula non fuit, sed annexa cōtinenti, et appellatur Circeum, de quo libro 7 dicemus.

Suspensum numine ducit.] In antiquis libris, Duxit VAR.
scriptum obseruaui. Probibent nam cætera parcæ Scire LECT.
Helenum, fariq; uetat Saturnia Iuno.] In antiquis ferè omnibus libris inuenias punctum firmū adnotatū esse post Scire: ut sit, Prohibent nā cætera Parcæ Scire. mox alterū comma totum illud cōplectatur, Helenum fariq; uetat Saturnia Iuno. Sed Donatus, Scire Helenū legit. Ææaq; insula Circes.] In libris antiquis modò Circe, per abiectionem s literæ: modò, Circæ, cum diphthongo latino declinatū scriptum inueni. Secreti ad fluminis undam.] In libris aliquot antiquis, Vndas legitur.

Quàm tuta possis urbem componere terra.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Cùm tibi sollicito secreti ad fluminis undam,
Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa iacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati:
Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros,
Fata uiam inuenient, aderitq; uocatus Apollo.
Has autem terras, Italiq; hanc littoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graijs.
Hîc & Naritij posuerunt mœnia Locri,
Et Salentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus. hic illa ducis Melibœi
Parua Philoctetæ subnixa Petilia muro.
Quin ubi transmissę steterint trās ęquora classes,
Et positis aris iam uota in littore solues:
Purpureo uelare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum,
Hostilis facies occurrat, & omina turbet.
Hunc socij morem sacrorum, hunc ipse teneto,
Hac casti maneant in relligione nepotes.
Ast ubi digressum Siculæ te admouerit oræ
Ventus, & angusti rarescent claustra Pelori,

SER. Quàm tuta possis urbem componere terra.] Antè cuncta lustrabis, q̄ possis urbem tuta componere terra. Tuta autem, propter Thraciæ et Cretæ discrimina. Signa tibi dicam.] Deest Ergo. Et notandum, quia nō eo ordine quo præmiserat dicit. antè enim dicit de ciuitate condenda, secundò de tuta nauigatione. Secreti ad fluminis undam.] id est, Tiberini.
C Littoreis.] Littus dicitur, quicquid iuxta aquā est, unde nunc ripam fluminis littus uocauit. Sus.] Naturaliter longa est, licet in genitiuo breuis sit, ut bos, pes, res, spes. De hac autem sue alij dicunt secundum Vergiliū, quòd in Italia inuenta sit: alij, quòd secum eam more nauigantium Troiani portauerint, & oraculo cognouerint, ibi condendam esse ciuitatem, ubi sus illa post fugam fuisset inuenta. Dicitur ergo in Campaniam fugisse, & inuenta in Laurolauinio, à quo Ascanius pòst Albæ nomen imposuit. Triginta capitum fœtus enixa.] Prodigiale est hoc, quo significatur triginta annis regnaturus Ascanius. Viam.] rationem: & non dicit quam, quia etiam profutura est fames: ut, Hæc erat illa fames, hæc nos suprema manebat Exitijs positura modum. Aderitq; uocatus Apollo.] Nunc uocatus, quia ut suprà diximus, expiatoriū fecit sacrificium. Has autē terras.] Quasi ostendentis est: nec enim Calabria ab Epiro longo distat spacio. Nostri æquoris.] Epirotici, quo Calabriæ littus alluitur. Hîc & Naritij posuerunt mœnia Locri.] Locri socij Aiacis Oilei fuerunt, Epizephyrij & Ozolei, sed post tempestatē montis Caphari, Epizephyrij tenuerunt Brutios; et hos nunc dicit: Ozolei uerò tenuerunt Pentapolin, uel Libyam. unde est, Libycòue habitātes littore Locros. Quinetiā de Ozoleis legitur, quòd delati Thinneam ulterius accesserint, & ciuitatē condiderint, quæ nunc Ozalis dicitur. Naritij autem à loco dicti sunt prouinciæ suæ: Ozolei uerò, à putore paludis uicinæ. nā ὄζω est puteo. Salentinos obsedit milite campos.] Salentinū promontoriū Italiæ est: nam, ut ait Sallustius, Omnis Italia coacta in angustias, finditur in duo promōtoria, Brutiū et Salentinū. Lyctius Idomeneus.] A Lyctio Cretæ ciuitate, unde propter supradictā pulsus est causam. Ducis Melibœi.] Philoctetæ, à Melibœa ciuitate Thessaliæ, de qua fuit. Melibœi ergo, pro Melibœensis. Subnixa Petilia muro.] Ciuitas cincta muro modico: ut, Crinemq; madentē Subnixus rapto potitur. Petilia.] Dicta uel ἀπὸ τοῦ πέτεσθαι, id est uolare: nam captato

augurio

augurio condita est: uel quòd post pelictũ Iliũ, quo ducebatur à Græcis, eam petiuit ciuitatem. Petilia sanè est numeri singularis. Philoctetes autem fuit Pœantis filius, Herculis comes, quem Hercules quum hominem in Oeta monte deponeret, petijt ne alicui corporis sui reliquias indicaret. De qua re eum iurare compulit, eiq; pro munere sagittas dedit Hydræ felle tinctas. Postea Troiano bello responsum est, sagittis Herculis opus esse ad Troiæ expugnationem. Inuentus itaq; Philoctetes, quum ab eo Hercules quæreretur, & primò negaret se scire ubi esset, tandem mortuum esse confessus est. Inde quum acriter ad indicandum eius sepulchrũ cogeretur, pede locum percussit, quũ nollet dicere. Postea quũ ipse duceretur ad bellum, unius sagittæ casu uulneratus est pedem quo percusserat tumulum, cuius insanabilis uulneris cùm putorem Græci ferre nõ possent: diu quidẽ eum pro oraculi necessitate sustinuerunt. ductũ tandem ad Lemnũ sublatis sagittis reliquerũt. Hic postea quum horrore uulneris sui ad patriam ire noluisset, paruam sibi Petiliam in Calabriæ partibus fecit. Purpureo uelare comas adopertus amictu.] Subaudi cura, aut memento: aut certè, quod melius est, uelare imperatiuus sit, non infinitiuus. Hostilis facies occurrat, & omina turbet.] sacrificij ordinem rumpat, quod est piaculum. significat autem Diomedem, qui quum multis casibus affligeretur, Palladium, quod apud ipsum erat, Troianis oraculo iussus est reddere, quod quum uellet implere, Æneam sacrificantem inuenit, qui (ut suprà diximus) ne sacrificij ordinem rumperet, Palladium Nautes accepit: unde Nautiorũ familia Mineruæ sacra seruabat. Sanè sciendũ, sacrificantes dijs omnibus caput uelare consuetos ob hoc, ne se inter religionem uagis aliquid offerret obtutibus, excepto tantum Saturno, ne numinis imitatio esse uideretur, quia Saturno uelato capite incenditur. Hac casti.] pij: ut, Nulli fas casto sceleratum insistere limen. Digressum.] à littore Calabriæ. Angusti rarescent claustra Pelori.] Quia à continenti, id est, à columna usq; ad Pharon, tribus millibus distant. Rarescent autem ideo, quia uenientibus de Ionio ad Calabriam propter curuaturam littorum clausæ uidentur angustiæ, quæ paulatim propinquantibus aperiri uidentur. Pelori.] Promontoriũ Siciliæ, secundum Sallustiũ, dictum à gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, quum se eius dolo crederet esse deceptum, ueniens de Petilia: quanquam legamus etiam ante Pelorum dictum.

POM. Sabi. Cum tibi.] Hic monitus ab Heleno, quatenus inuenit suem, quod & nocturna quiete à Tibride flumine accepit. Fluminis.] id est, Tibridis. Is locus urbis.] id est, tunc condes urbem Lauinium. is locus, intelligit de Latio. Apollo uocatus.] qui nunc uocatur à me, fauerit tibi. Littora proxima nostri æquoris.] effuge littora Salentina, & Calabriæ, quæ nunc occupant Græci, & maximè quòd Idomeneus exul patria ad Salẽtinas peruenit. Varro rerum Humanarum lib. 3 sic ait: Salentinæ gentis nomen tribus è locis fertur coaluisse, è Creta, Illyrico, Italia. Idomeneus è Creta oppido pulsus per seditionem, cum grandi copia ad Dimnum regem Illyricorum uenit: ab eo item accepta manu cum Locrensibus plerisque profugis in mari coniunctus, amicitiaq; per similem causam sociatis, Locros appulit. Salentini, quòd in salo amicitiam fecerint Idomeneus & Locrenses. Naritij Locri.] Locri regio, unde incipit Italiæ frons, magna Græcia appellata. in ea habitauere Epizephyrij & Ozolei, qui militauere sub Aiace. Et cũ Locrenses essent, rex Locrorũ erat Aiax, Locros appellare, ideo Italiam nauigare, qui morte Aiacis Oilei pellebantur. Naritum oppidum Locrorum Græciæ uetustissimum fuit. unde Naritij, et pix Naritia. In Narito fuit genitus Aiax Oilei. partem hanc Italiæ ante aduentum Græcorum habitauere Chonæ, & Oenotrij, Lucani. Lyctius.] Lyctus ciuitas Cretæ. unde Lyctius Idomeneus. Meliboei.] Melibœũ oppidum Thessaliæ, patria Philoctetæ filij Pœãtis. hinc profugus, ut meminit Strabo, in Locris Peteliã condidit. quæ postea fuit Lucanorũ metropolis. in ea diu seruatæ Herculis sagittæ, quæ ostendebantur templo Apollinis. Vbi transmissæ.] id est, ubi transiueris Peteliam. Adopertus.] amictu iam adopertus memor esto uelare comas purpureo amictu. unde ab ipso Ænea institutum, ut sacrificantes uelarent caput. Apud Romanos cum uelato capite sacrificabatur, Æneium uocabatur sacrificium. sic meminit Pompeius. Hunc.] teneant. Nepotes maneant.] quia uelati capite non turbabuntur aliqua lasciuia. Pelori.] Pelorus Siciliæ promontorium est uersus Italiam, nominatũ à Peloro gubernatore Annibalis. Salustius ait: Cæsus fuit ab Hannibale per ignorãtiam, cum se eius dolo deceptum crederet. Pomponius sic ait: Hannibal fugiens ex Aphrica, cum ad has angustias deueniret sæuientis pelagi, & proditum se putasset, Pelorũ gubernatorẽ nauis occidit, & ibi tumulauit. Et omnia turbet.] Omnino, Omina, ex antiquis libris legendum est. VAR. Lect.

DON. Cuncta malis habitantur mœnia Graijs.] Si non diceret malis, hoc ipsum quod posuit Graijs, ostenderet (ut fecit) per ipsos non esse transeũdum, quos esse constabat ueteres inimicos. Sed addidit Malis, quia sine deformatione personæ hostilis loqui non potuit, ipse uel maximè, qui aliquando apud illos captiuus fuit. Dedit autem augmentum terrori, ne Æneas cõtemneret illa fiducia, qua multas urbes Græcas tutus incolumisq; transierat, enumerans quæ * uel quanta in loca, dicens & Commanentes, ut eo magis ab hac nauigatione Æneam auerteret. Hic & Naritij posuerunt mœnia Locri, Et Salẽtinos obsedit milite campos Lyctius Idomeneus, hic illa ducis Meliboei Parua Philoctetæ subnixa Petilia muro.] Transit ad alia. Quin ubi transmissæ steterint trans æquora classes, Et positis aris iã uota in littore solues, Purpureo uelare comas adopertus amictu, Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum, Hostilis facies occurrat, & omina turbet. Hunc socij morem sacrorum, hunc ipse teneto, Hac casti maneant in relligione nepotes.] Benignus interpres, utpote ciuis & affinis, dicit futura, & obseruanda pronunciat, quod etiam illo studio facere intelligitur, ne exorta offensa in deos aliquid mutetur, quod deorum fidem uexet, quæ ipsa uentura firmabat. Ast ubi digressum Siculæ te admouerit oræ Ventus, & angusti rarescent claustra Pelori.] Et signum littoris dedit, & Pelori: & docere incipit, quid sit necessariò faciendũ. Læua, inquit, tibi tellus, & longo læua petantur Æquora circuitu, dextrum fuge littus & undas.] Dicit nunc causas, propter quas dextera fugienda uiderentur, & læua retinẽda. Inducitq; primitus descriptionem loci, ut ostendat qua ratione factũ sit, ut quod unũ fuerat mare, diuisum in duas partes haberet læua, haberet & dextera. Hæc loca ui quondam, & uasta conuulsa ruina (Tantum æui longinqua ualet mutare uetustas) Dissiluisse ferunt, cùm protinus

A tinus utraq; tellus Vna foret, uenit medio ui pontus, et undis Hesperium Siculo latus abscidit, aruaq; & urbes Littore diductas angusto interluit æstu.] Descriptionê partis huius poeta cum omni cautela prosequitur. Dixit enim esse opiniones ueterum, unam fuisse Italiæ atq; Siciliæ terram. confirmat interueniente uiolentia pelagi, angusto licet freto, esse diuisam, ut inter Italiam et Siciliã esset medium mare. Et quia hoc Vergilius noluit esse fabulosum, addidit argumentum, ut quod incerto auttore ferebatur, uel uerum uel uerisimile fieret. ait enim, Tantum æui longinqua ualet mutare uetustas. multorum enim locorum situs, & facies longorum temporum, uetustate mutantur, & recedente natura in alias formas repentè uertuntur. Dixitq; causam pelagi, et terræ naturalem speciem unam anteà, posterius diuisit in duas partes. Incipit dicere, cur magis tenenda sit læua, cur dextra fugienda. Sed hîc aduertendum est, tendentibus ad Italiam dici læuum latus, & dexterum. Cæterùm redeuntibus sinistrum fit, quod fuerat dextrum. hoc ita esse probatur ex eo, quia primò multa uitia incipit referre lateris dextri, sinistri etiam: sed facta comparatione uult referre, quòd latus uideatur esse dexterius. Dextrum, ait, Scylla latus, læuum implacata Charybdis Obsidet.] Latus & Obsidet, bis accipiendum est, hoc modo, Dextrum Scylla latus obsidet, læuum latus Charybdis obsidet. Scyllam primò posuit, deinde Charybdim. Verùm ne hiantem faceret dictionem, non rediit ad Scyllam, ut ipsam primò describeret: sed secutus est Charybdis demonstrationem, & sic rediit ad Scyllam. Vitium ergo Charybdis fuit tale:

Læua tibi tellus, & lôngo læuâ petantur
Aequora circuitu. dextrum fuge littus, & undas.
Hæc loca, ui quondam, & uasta conuulsa ruina
(Tantum æui longinqua ualet mutare uetustas)
Dissiluisse ferunt. cùm protinus utraq; tellus
Vna foret, uenit medio ui Pontus, & undis
Hesperium Siculo latus abscidit, aruaq; & urbes
Littore diductas angusto interluit æstu.
Dextrũ Scylla latus, læuum implacata Charybdis
Obsidet, atq; imò barathri ter gurgite uastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusq; sub auras
Erigit alternos, & sidera uerberat unda.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris
Ora exertantem, & naueis in saxa trahentem.
Prima hominis facies, & pluchro pectore uirgo
Pubetenus, postrema immani corpore pistrix,
Delphinum caudas utero commissa luporum.
Præstat Trinacria metas lustrare Pachynni
Cessantem, longos & circumflectere cursus:
Quàm semel informem uasto uidisse sub antro
Scyllam, & cæruleis canibus resonantia saxa:
Præterea si qua est Heleno prudentia, uati
Si qua fides, animum si ueris implet Apollo,

SER. Læua tibi tellus.] Venientis personam respexit. nam de Ionio nauigantes fretum petant, dextrum B teneant littus necesse est: naliâs, sinistrum. Æquora circuitu.] Totam enim penè circuiturus est Siciliam. Hæc loca.] etiam Sallust. dicit: Italiæ coniunctam Siciliam constat fuisse, sed mediũ spatium aut per humilitatê obrutum est, aut propter angustiam scissum. Vt autem tam curuum sit, facit natura mollioris Italiæ, quam asperitas, & altitudo Siciliæ æstũ refundit. Vi.] uiolentia. Vis ingens illic pelagi, semperq; laborant Æquora, rupti repetant cõfinia montes. Tria tenet tempora, sicut olim.

tale monstrum fuisse. Sallust. saxum esse dicit, simile formæ celebratæ procul uisentibus. Canes uerò & lupi ob hoc ex ea nati finguntur, quia ipsa loca plena sunt monstris marinis, & saxorum asperitas illic imitatur latratus canum. Legimus etiam, Nunc nemora ingẽti uento, nunc littora plangunt. Si ergo plangũt dicimus, & latrant nõ incongruè posuit. Charybdis autem fœmina fuit uoracissima, quia boues Herculis rapuit, à Ioue dicitur fulminata, & in maria præcipitata. Vnde naturam pristinam seruat: nam sorbet uniuersa, & (secundũ Sallustiũ) ea circa Tauromitanum egerit littus.

C Dissiluisse ferunt.] Hinc apparet benè dictũ: Vnctos saliêre per utres. nam ut dissilui, sic salui facit. Cicero in Miloniana: Quum hic de rheda reiecta penula dissiluisset. Est enim positio, salio salis salui. itêm in cõpositione dissilio, dissilis, dissilui. Cùm protinus.] continuè. et modò aduerbium loci est, alibi temporis: ut, Protinus aereas Phæacum abscondimus arces. Foret.] Ab infinitiuo est, sed modò præteritũ significat tempus; quod rarum est: sæpius enim futurum significat. Venit medio.] in medium: ut, It clamor cœlo. Hesperium Siculo latus abscidit.] ὑπαλλαγὴ est: nam minora à maioribus segregantur. sed contrà dixit. Abscidit.] Propter metrum Sci corripuit, per poeticum morem. Interluit.] interlabitur, pontus scilicet. Dextrum Scylla latus, læuũ implacata Charybdis.] De Ionio uenientibus. Scylla enim in Italia est, Charybdis in Sicilia. Scylla Phorci & Crætheidos nymphæ filia fuit. Hanc amabat Glaucus, quẽ Circe diligebat: & quoniam pronior in Scyllam fuerat, irata Circe, fontem in quo illa consueuerat corpus abluere, infecit uenenis: in quem quum illa descendisset, pubetenus in uarias mutata est formas. Horrens itaq; suam deformitatem, se præcipitauit in maria. Homerus hanc dicit immortalem. De hac Cicero in Philip. ait: Charybdis quæ si fuit, animal fuit unũ. Obsidet.] ad transeuntiũ insulas. Barathri.] Barathrũ est immẽsæ altitudinis nomẽ. unde sequitur, Sorbet in abruptũ. quod Græcè βάραθρον dicitur, quia sit graue aspectu, quasi βαρὺ τὸ ἀθρεῖν. Cohibet speluca.] Hypallage in sensu. nam ipsa se tenet intra speluncam secundum fabulam. Prima.] Nominatiuus est pluralis à neutro: & est Græca figura, τὰ πρῶτα ἄνθρωπος. Pubetenus.] Tenus præpositio ablatiua quidem est, sed figuratè etiam genitiuo cohæret: ut, Crurum tenus à mento palearia pendent. Sanè gaudet postpositione. Pistrix.] Si nauem intelligas, hæc pristis, huius pristis: si de belua dicas, hic pistrix, huius pistricis facit. Commissa luporum.] coniuncta & coagmentata, ipsa scilicet. Aliter, portam quæ ducis imperio commissa, recludunt. et figuratè locutus est, ut, Oculos suffusa. Est autẽ hæc elocutio, Postrema, id est, τὰ ἔσχατα: Commissa erat utero luporum caudas delphinum, id est, commissas habebat caudas utero. Cessantem.] Immorantem, quod sequentia indicant, Longos et circumflectere cursus. Præterea.] Hîc ostenditur cuncta scire Helenum, & infensam Iunonem: sed prohiberi dicere, ut suprà diximus. Heleno prudentia.] In homine enim

ne enim prudentia est, in uatibus fides. Veris implet.] *oraculis: ut Lucan.* Atque hominem toto sibi cedere iussit Pectore. Iunonis magnæ.] Id est, supernæ: nam legimus in 6. Iunoni infernæ dictus sacer.

POM. Sabi. Conuulsa ruina.] Sicilia olim iuncta Italiæ, postea ruina & tempestate dispartita. Silius huius diuisionis meminit, & Valerius Flaccus sic: Neq; enim rex Æolus illic Rector erat, Libyam cum rumperet aduena Calpem, Oceanus cum flens Siculos Oenotria fines Perderet, & medijs intrarent montibus undæ. Diductas.] separatas. Interluit.] currit. Dextrum.] uersus Italiam. Charybdis.] Charybdis fœmina uoracissima fuit, quæ boues Herculis fertur rapuisse. ideo dicitur à Ioue fulminata, & in maria præcipitata, & in tale monstrum conuersa, omnia deuorans & absorbens. Scylla uersus Italiam, Charybdis uersus Siciliam est. Sorbet.] Charybdis. Alternos.] fluctus. Circe in duodecimo Homeri: Exuperat, in quam nemo mortalium ascendit unquam, in medio scopulo spelunca, herebi instar. habitat illic Scylla, monstrũ immane, cui præter deum occurreret nemo, aspectu triste, duodecim habet pedes, colla prælonga sex, totidem capita, dentes triplici serie pectinatos, capita exerens beluas ingentes piscatur. Alter ab hoc spacio ad duos iactus sagittarum scopulus, in quo magna caprificus densis frondibus uirens, sub qua tremenda Charybdis ter nigrantem undã & absorbet & eructat. Cum attrahit aquam, caueto. nã ipse quidem Neptunus te liberare non posset. Ad Scyllam impelle nauim. sex ex tuis tantum deuorabit: quos perdere satius est, quàm omnes. Scylla filia Phorci & Crateidis nymphæ, ex ea nati canes & lupi finguntur, propter monstra marina quæ illic stabulantur. nam speluncam habitare dicitur. scopuli aqua illisi latrat9 canum imitantur. ea enim sex habere pubetenus canes latrantes fingitur. Pubetenus.] inguinibus. Pistris.] Pistris per s, non per x, & est belua, id est monstrum, ut Pedo in nauigatione Germanici per Oceanum ait: Qui sæuas undique pistres, Æquoreosq; canes. Postrema pars Scyllæ erat pistris: commissa utero luporum, habebat caudam delphini. Pachyni.] promontorij uersus Græciam. Prudentia.] ut Heleno. Fides.] ut uaticinanti.

VAR. Lect. Læua tibi Tellus.] Nullo pacto placet, quod in antiquis libris legitur, Læta tibi tellus. Læuum implicata Charybdis.] In uetustis aliquot exemplaribus, Impacata, legitur. Sorbet in abruptum fluctus.] In libris aliquot antiquis, In abruptu. Rursusq; sub auras Erigit alternos.] Fuere ætate nostra non illiterati uiri, qui Egerit, hoc est, Eructat, legendum autumarent.

CÆL. Rhod. Iam Tarentinas delicias quis non nouit? quando et primo Legum apud Platonem Megillus ciuitatis uniuersæ uiolentiam in Bacchanalibus se uidisse, nõ inficiatur. Turion, siue Sybarin eo tractu sinui Tarentino adiacere, ex Ptolemæo scimus omnes. Horum uerò incomparabilem mollitiem quis non legit? Sybaritica certè uocant Græci omnia impendij maioris. Parthicam Sybarim in Crasso dixit Plutarchus: & ab eo mutuatus Appianus, apparatum spectaculi lasciuum prurientemq; inter pellicum seriem numerosam, & id genus alia complura. Sybariticam mensam Zenobius gliscera m intelligit, &, ut Plautus inquit, ritu barbarico opiparam. Scribit in Moralibus Plutarchus: Illud fuisse ueteris apud Sybaritas moris, ut conuiuia celebraturi anno prius per uocatores fœminas inuitarent, quo luxuriosius gemmis, auro, unguentis, uestibus exquisiti impendij cultæ, omnium in se ora conuerterent. Artes porro, ait A Athenæus, quæ sono constant, ab ciuitate reijciunt, ne qua ratione interpelletur quies: quin gallos quoq; in urbe connutriri recusabant. Habuere in delicijs & staturæ exiguæ humunculos, & scopæos quoq;, ut inquit Timon, qui ab quibusdam stilpones uocantur: ac cynaria Melitea, id est catellos Melitenses, qui eos uel in gymnasia consectarentur. Iuniores æstiuos transmittunt ardores per delicias maximas apud nympharum antra, quas dicunt Lusiadas. Prædiuites si quando rusticationis subeunt desideria, curru quidem uehuntur, sed ita ut diurnum iter tribus uix diebus conficiant. Amidas excogitarunt primi, id est matulas, quas etiamnum conuiuijs intulisse gaudent. Hæc est Italicarum apud Platonem mensarum ratio. Quæ eo prolixius adnotauimus, quòd lamias audimus quasdam de Plautina (quod aiunt) familia, ad detrahendum modo sciolæ de Plat. decreto, ut ipsi garriunt, nos uellicare, ut molliculos & gulones, ac pelusiotas nescio quos, & luteos, animalesq;: nil suspectantes prorsum, sed Saturnalia in infinitũ extendentes. Sed & Maronis auctoritas nostram approbat opinionem. sic enim Æneid. III. legimus, Heleno loquente, qui tum in Epiro constitutus proximam habebat B Apuliam & Calabriam, sic uerò Æneam commonet:

Has autem terras, Italiq; hanc littoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge, cuncta malis habitantur mœnia Graijs.

Ita profectò est. quotus quisq; reperitur, quem titillatio corporis nõ irretitum ducat? quem uoluptas, ut de alijs nunc censura non peragatur, adobrutum præfocatumq; non comprimat? quamuis eam esse pecoris bonum, à grauissimis traditum auctoribus sit? Ita inquam est, homo Scylla est, de qua uates celeberrimus ita cecinit:

Prima hominis facies, & pulchro pectore uirgo,
Pubetenus: postrema immani corpore pristis,
Delphinum caudas utero commissa luporum:

Prima hominis pars rationalis anima, huic committitur inutilis caro & fluida et receptandis tantùm cibis habilis, ut ait Posidonius. Virtus illa diuina in lubricum desinit, et superioribus partibus uenerandis atq; cælestibus animal iners & marcidum attexitur: quodq; horibilius est, captiuam ducit rationem. Plurimis corpus uoluptati est, C anima oneri: quanquam illud natura, ut quãdam uestem ac uelamentum circundedisset animo.

DON. Atq; imo barathri ter gurgite uastos Sorbet in abruptum fluctus, rursusq; sub auras Erigit alternos, & sidera uerberat unda.] Vtrunq; perniciosum nauigantibus, aut cum sorbet & nauigia uorat, aut cùm ructat & excutit in altitudinem, rursus de summo in ima præcipitans. Dextri quoq; lateris quæ metuenda sint, monstrat. At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris Ora exertantem, & naues in saxa trahentem.] Huic, poetarum more, formam monstri aliquam assignat, asserens eam superioris corporis parte, humana specie demonstrari: pubetenus, hoc est, ad inguina: pro pedibus autem habere sæuorũ animalium genus, luporum feritate armatum. Elegit animalis naturam, quæ semper habet famem, ut satiari non norit. Hoc ergo emissum longius, asseruit nauigia trahere in saxa, ibiq; disperdere, si quidem poeta posuit. Cæterũ reuera locus est in mari, saxa habens latentia, cuius natura sic se habet, ut de longinquis partibus nauigia trahat, tracta retineat asperitate saxorum, & retenta comminuat. Præstat Trinacrij metas lustrare Pachyni Cessantem, longos &

A gos & circumflectere cursus, Quam semel informem uasto uidisse sub antro Scyllam, et cæruleis canibus resonantia saxa.] Propositis utriusq; lateris malis & comparatis, iudicat melius esse ire, quà Charybdis esset, quoniam leuius malum altero fuit, & laborem subire longioris cursus, quàm cõpendio nauigare per Scyllam, & uidere eam semel. Non sic posuit Semel, quasi uideri iterum posset alio tempore: sed ut plenius exprimeret, quid esset in ea periculi. Quam nullus, inquit, iterum uidere potest: uisa enim effugi non ualet, quæ sic unumquenq; rapit, ut occidat. Præterea (siqua est Heleno prudentia, uati Si qua fides, animum si ueris implet Apollo) Vnũ illud tibi nate dea, proq; omnibus unum Prædicam, & repetens iterumq; iterumq; monebo.] Dicturus rem magnam, & Æneæ saluti uel maximè necessariam, eam primò commendat altis sensibus tenaciter retinendam. Si igitur sentis, inquit, aliquid me habere prudentiæ. hoc ad eum pertinet, qui nondũ numinis alicuius potentia teneatur. Vati si qua fides.] Ecce uenit ad personam uatis: si habetur, ait, illa uatibus fides. Animum si ueris implet Apollo, aut Apollo uera insi-
B nuat consulentibus edicenda. Vnum illud tibi nate dea, proq; omnibus unum Prædicam, et repetens iterumq; iterumq; monebo.] Vnum dico pro omnibus: hoc est, pro cõmodo omnium desideriorum, nec semel hoc ipsum, sed iterum ac sæpius monẽs. Vnum, inquit: ut in uno ostenderet, non onerosum esse præceptum. Iunonis magnæ primum prece numen adora, Iunoni cane uota libens, dominamq; potentem Supplicibus supera uotis: sic deniq; uictor Trinacria fines Italos mittêre relicta.] Docet Virgilius maioris potentiæ inimicos obsequendo potius, quàm resistendo posse superari: quapropter dat Helenus mandata, & repetit à commonitione; insinuans Iunonem precibus & uotis esse superandam: sic posse post Siciliam ueniri ad Italiam, si placaretur illa, quæ Troianorum commodis ire obuiam nosset. Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem, Diuinosq; lacus, & Auerna sonantia syluis, Insanam uatem aspicies.] Insanam dixit, plenam numinis. Quæ rupe sub ima Fata canit, folijsq; notas & nomina mandat. Quæcunq; in folijs descripsit carmina uirgo, Digerit in numerum, atq; antro seclusa relinquit. Illa manent immota locis, neq; ab ordine cedunt. Verùm eadem uerso tenuis cum cardine uentus Impulit, & teneras turbauit ianua frondes, Nunquã deinde cauo uolitantia prendere saxo, Nec reuocare situs, aut iungere carmina curat. Inconsulti abeunt, sedemq; odêre Sibyllæ.] Morem dixit Sibyllæ, & quo in loco sit, & quo ordine singulorum desiderijs respondeat. Sumit, inquit, folia: illic responsa cõscribit, ordinat, & dimittit: ueniunt homines, considerant folia, & futura cognoscunt. Sed hoc habet mos ipse contrarium: quippe si uentus implerit fores, et ordinationem foliorum turbauerit, pereunt consulta, & dubij remeant, qui instructi fuerant redituri. Hîc tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti, Quamuis increpitent socij, & ui cursus in altum Vela uocet, possisq; sinus implere secundos, Quin adeas uatẽ, precibusq; oracula poscas, Ipsa canat, uocemq; uolens atq; ora resoluat.] Noli, inquit, anxius esse de mora: licet enim clamitent socij, licet elementa suffragentur: ne nauiga, prius quàm Sibyllam cõsulas: proderit enim tibi istiusmodi tarditas, ut instructior abeas. Quis esse possit huius rei fructus, subnectit.

Vnum illud tibi nate Dea, præq; omnibus unum
Prędicam, & repetens iterumq; iterumq; monebo.
Iunonis magnæ primum prece numen adora,
Iunoni cane uota libens, dominamq; potentem
Supplicibus supera donis: sic deniq; uictor
Trinacria fines Italos mittêre relicta.
Huc ubi delatus, Cumarum accesseris urbem,
Diuinosq; lacus, & Auerna sonantia syluis,
Insanam uatem aspicies, quæ rupe sub ima
Fata canit, folijsq; notas & nomina mandat.
Quæcunq; in folijs descripsit carmina uirgo,
Digerit in numerum, atq; antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neq; ab ordine cedunt.
Verùm eadem uerso tenuis cum cardine uentus
Impulit, & teneras turbauit ianua frondes,
Nunquã deinde cauo uolitantia prendere saxo,
Nec reuocare situs, aut iungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemq; odêre Sibyllæ.
Hîc tibi, ne qua moræ fuerint dispendia tanti,
Quamuis increpitent socij, & ui cursus in altum
Vela uocet, possisq; sinus implere secundos,
Quin adeas uatem, precibusq; oracula poscas,
Ipsa canat, uocemq; uolens atq; ora resoluat.
Illa tibi Italiæ populos, uenturaq; bella,
Et quo quenq; modo fugiasq; ferasq; laborem
Expediet, cursusq; dabit uenerata sacerdos.

SER. Prece numen adora, Iunoni cane uota libẽs] His enim Iuno præcipuè delectatur: id est, hymnis & prece. Victor.] propositi tui effector. Cumarum accesseris urbem.] Eubœa insula est, de cuius ciuitate Chalci-
C de, incolæ profecti sunt ad nouas sedes quærendas: & haud longè à Baijs, qui locus à socio Vlyssis Baio illic sepulto nomen accepit, inuenerunt uacuũ littus, ubi uisa muliere grauida, ciuitatem condiderunt, quæ res fœcundam ostendebat fore Rempub. et eam Cumas uocarunt, siue ab ἐγκύος, id est, prægnante: siue ἀπὸ τῶν κυμάτων, id est, ab undis. κύματα enim undæ dicũtur. υ autẽ Latini in u sæpius uertũt, ut Byrrhia Burrhia. Cumarum aũt urbem, sicut Buthroti arcem, & fontem Timaui. Diuinosq; lacus.] consecratos, Auernũ & Lucrinũ. Auernus autẽ in plurali numero hæc Auerna facit, ut Tartarus Tartara: unde ait, Auerna sonantia siluis. Sanè hic lacus antea siluarum densitate sic ambiebatur, ut exhalans inde per angustias aquæ sulphureæ odor grauissimus superuolantes aues necaret. Vnde & auernus dictus, quasi ἄορνος. quam rem Augustus Cæsar intelligẽs, deiectis siluis ex pestilentibus amœna reddidit loca. Insanam uatem.] Alij magnam dicunt: sed melius est Deo plenam, et uaticinatricem intelligamus: à Græcorum tractum etymologia, qui μάντεις ἀπὸ τῆς μανίας appellauerunt. nam supra sensus humanos intelligẽtia, furor & insania dicitur, teste Cicerone lib. de Diuinatione: Huic præstantissimæ rei nomen nostri à diuis, Græci (ut Plato interpretatur) à furore dixerunt, prorsus furoris diuinationem Sibyllinis maximè uersibus cõtineri arbitrati. Sub ima.] in ima: ut, Nanque sub ingenti lustrat dum singula templo. &, Exercet sub sole labor. Fata canit, folijsq; notas & nomina mandat.] Tribus modis futura prædi-

cit: aut uoce, aut scriptura, aut signis: id est, quibusdam notis, ut in obelisco Romæ uidemus. Vel, ut alij dicunt, notis literarum, ut per unam literam significet aliquid. In folijs autem palmarum Sibyllam scribere solere, Varro testatur. Carmina uirgo.] Quia eius responsa uersibus scribebatur. Virgo uero Phemonoe dicta est: nam Sibylla appellatiuum nomen est omnium uaticinantium, adeo ut Varro quot Sibyllæ fuerint scripserit. Sibylla autem dicitur omnis puella, cuius pectus numen recipit: nam Æoli σιὸς dicunt deos, βουλὴ autem est sententia. ergo ij σιβύλλας quasi σιὸς βουλὰς dixerunt. Inde est: Magnam cui mentem animumque Delius inspirat uates. Sane sciendum, omnia responsa Sibyllæ plus minusue centum continere sermonibus: unde Vergilius ait, Quo lati ducunt aditus centum, hostia centum, Vnde ruunt totidem uoces, responsa Sibyllæ. Digerit.] ordinat, disponit. Seclusa.] Pro inclusa: præpositio pro præpositione. Cardine uerso.] aperta ianua, κατὰ περίφρασιν. Turbauit ianua frondes.] Non ianua, sed uentus, qui per ianuam ingreditur. Inconsulti.] inscij, rerum ignari, sine consilio. & consultus est, qui consulitur: inconsultus, qui non accipit consilium. Vela uocent.] quamuis sit prouisa nauigatio. Volens.] Quæ uelle habet: nam uolitura, propter asperitatem noluit dicere. Illa tibi.] Quæritur quare de Sibylla dicit, quum Helenus dixisset: Venturaque bella, intulit spem, Et quo quenque modo fugiasque ferasque laborem.

POM. Sabi. Supera.] uince. Cymæa.] de Cymæa & Auerno dicemus in 6. ubi Æneas oracula accepit a Sibylla Cymæa. Cura.] cum uentus folia, ubi futura sunt, uolitauerit, ne cura iungere. Inconsulti.] Nam cum uolitant folia, abeunt ignari. et ideo odere locum Sibyllæ. Vela uocent.] Et si socij te uocabunt, & uenti, redi ad Sibyllam pro oraculis. Oracula poscas.] tu esto cautus, & ora Sibyllam ut ore canat futura, non mandet folijs, ut moris sui est: quæ mandat folijs, relinquit in antro. Ideo in sexto ait Æneas, Folijs tantum ne carmina manda, Ipsa canas oro. Canat.] prædicat. Volens.] benigna. Expediet.] declarabit.

VAR. Lect. Dominamque potentem Supplicibus supera donis.] In li. antiq. Votis, non Donis legitur. Trinacria fines Italos mittere.] In libris aliquot antiquis metire legitur. Sed mittere, loco hoc magis omnino congruit. Quo quenque modo fugias.] In antiquis aliquot libris, Effugias legitur. Sed Fugias, magis placet. Cursusque dabit uenerata secundos.] Medicec. liber, et uetusti plerique alij, Venerata sacerdos habet.

DON. Illa tibi Italiæ populos, uenturaque bella, &c.] Ipsa, inquit, tibi edicet, quæ ego prohibeor aperire: scilicet, quæ ingruant bella, qui populi e diuerso uenturi sint, & quomodo singulos labores uel tolerando transeas, uel superando mitiges. Conclusit Helenus responsa lætum Æneam dimittens: etiam hortatur additis, Vade age.] Fac, inquit, ingentem Troiam pro merito tuo. Ingentem ideo, quia fecerat Helenus ipse, sed paruam. Certum facit hæc dicendo, quod per ipsum Troiæ fortunæ resurgent. Vates, inquam, eo ore locutus est, ut & uatis officium & amici intelligatur impleuisse. aliqua enim dixit futura, ut sacerdos: aliqua ut amicus monuit, ut cessantibus partib. uatis, celerius redditura sit. Quæ postquam uates sic ore effatus amico est.] Hæc ergo cum beneuolo ore fuisset locutus, et Æneam fideliter instruxisset, munerib. cumulauit. Dona dehinc auro grauia, sectoque elephanto.] Fit commemoratio munerum cum ornatu suo: nam species secti eboris, et multi auri pondus, insigne ostendebant meritum munerum, quæ Helenus donauit, et iussit ad naues ferri. Stipatque carinis Ingens argentum.] Largitorem præcipuum dicit, qui tantum donasset argenti, quantum naues, nisi stipata, ferre non possent. Dodoneosque lebetes.] Poculorum genus ferunt esse lebetes. Loricam consertam hamis, auroque trilice.] Donauit quæ opes augeret accipientis, donauit quæ aduersus hostiles impetus salutem tuerentur. Singula cum decoro suo posuit, dicendo quippe, Consertam hamis, hoc est, pulchra arte confectam, et auro insignem et galeam comantem: Arma Neoptolemi.] nouissimum posuit, cuius essent arma, illius scilicet qui captiuos habuit Troianos, et Troiam uicerat, quo esset insultatio, arma uictum possidere uictoris. Sunt et sua dona parenti.] Dedit etiam Anchisæ sua donaria est, quæ ætati eius merito conuenirent. Addit equos.] Addit equos cum ductoribus suis. Remigium supplet.] quicquid remigijs deerat, ipse compleuit. Socios simul instruit armis.] Nullum nisi muneratum reliquit, dans quod competebat fortib. uiris. Interea classem.] Helenus in officijs religiosis fuerat occupatus: quum autem hæc ageret, iubebat suos Anchises parare naues, & aptare nauigationi necessaria: hoc est, apte et congrue disponere. Fieret uento mora ne qua ferenti.] Cur Fieret dixit? ne fieret mora suffragantib. uentis. Quem Phœbi interpres.] Hunc Helenus honorificis uerbis alloquebatur, continentibus scilicet laudem. Dicitur laus ipsa: Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo.] Non quod ipse quasi potior dignatus sit iungi matrimonio Veneris, sed quod is dignus esset inuentus cui iungeretur, quæ esset filia Iouis. Hoc locutionis genus et in Primo libro posuit dicens: Haud equidem tali me dignor honore. Cura deum.] Id est, quem dij amarent. probatio huius dicti: Bis Pergameis erepte ruinis.] Qui cum esset debilis, non semel, sed secundo etiam liberatus sit periculis patriæ, in qua ceciderunt uiri fortes. Dicendo Bis, ostendit non euentum fuisse uel casum, sed fauore numinum esse seruatum. Ecce tibi Ausoniæ tellus.] Æneæ dixerat, longe esse Italiam: uerum ne tædium senex pateretur, longam sperans superesse nauigationem, sollicitudinem eius releuat spondendo proximam. Vsus est dicto, Ecce, quasi iam manu teneri potuisset, aut oculis cerni. Licet sit, inquit, proxima usque adeo ut demonstrari et uideri possit: tamen comprehendi non potest, nisi ad eam fuerit nauigatum. Hanc arripe uelis.] facilitatem nitendi uoluit demonstrare. Ausoniæ pars illa procul.] Quod ait, Ecce, demonstrantis est: hoc est, quod compleuit, dicendo partem esse Italiæ, quæ templum præferebat Apollinis. Constabat autem, longe non esse discretum, quod demonstrari poterat & uideri. Ecce Apollo consulitur, et respondet. Apollo deos penates facit loqui cum Ænea, ne ad Ortygiam redeat. Apollo nunc Italiam monstrat. Vade, ait, o felix nati pietate.] Ornamentum totius laudis seruauit ad finem, felicem indicans eum qui haberet filium tanta pietate præstantem. Vsque adeo quod summum fuit (ut dictum est) seruauit ad finem, ut nihil dehinc addiderit, quod pertineret ad laudem. Minuitur enim meritum laudis, et cadit, si post præcipua et magna, meriti inferioris deiecta iungantur. Quid ultra prouehor.] Venti, inquit, flant: non debeo fabulis longiorib. immorari commodum uestrum.

Hæc sunt quæ nostra liceat te uoce moneri.
Vade age, & ingentem factis fer ad æthera Troiam.
Quæ postquam uates sic ore effatus amico est,

SER. Hæc sunt quæ nostra liceat te uoce moneri.] Bene cum præscriptione, ne falsidicus, uel minus peritus postea putaretur sacerdos. Grauia.] A. finalitatis

Dona dehinc auro grauia, sectoq́; elephanto
Imperat ad naues ferri, stipatq́; carinis
Ingens argentum, Dodonæosq́; lebetas,
Loricam consertam hamis, auroq́; trilicem,
Et conum insignis galeæ, cristasq́; comanteis,
Arma Neoptolemi. sunt & sua dona parenti.
Addit equos, additq́; duces:
Remigium supplet, socios simul instruit armis.
Interea classem uelis aptare iubebat
Anchises, fieret uento mora ne qua ferenti,
Quē Phœbi interpres multo compellat honore:
Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo,
Cura deûm, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniæ tellus, hanc arripe uelis:

A finalitatis ratione producitur, sed satis aspere. nam in nullam desinit cōsonantem: ut, Omnia uincit amor, & nos cedamus amori; At tibi Thymbre caput Euandrius abstulit ensis. Elephanto.] pro ebore posuit. Stipat.] densat: unde Stipatores dicuntur, qui nauibus aliquid componunt, à stipa. Dodonæos.] Epiroticos, à ciuitate Epiri Dodona. Laudauit à regione, ut uasa Corinthia. Lebetes.] ollas æreas. græcè dixit: zeugma enim uulgare est, non Latinum. Lebes pro uase capitur, in quod aqua, dum manus abluuntur, decidit: quod decentius Æneæ conuenire donum uidetur, quàm quod culinæ dona præstentur. ut Homerus in Odyss. χέρνιβα δ' ἀμ-
B φίπολος προχόῳ ἐπέχευε φέρουσα καλῇ χρυσείῃ ὑπὲρ ἀργυρέοιο λέβητος. Hamis auroq́;.] hamis aureis, καθ' ἐνδιαδύν. Hamis autem, catenis significat. Conum insignis galeæ, cristasq́; comantes.] A parte totū: nam conus est curuatura, quæ in galea prominet, super quam cristæ sunt. Sua dona parenti.] Id est, Anchisæ: sua autem, id est, congrua, apta ætati. Remigium supplet.] Benè uerbo militiæ usus est, ut supplementum diceret: nam multos in Creta perdiderat. Remigium autem pro multitudine nauigantium posuit. Velis aptare iubebant.] Subaudi socios, à superioribus. Ferenti.] flanti. Anchisa.] Vocatiuus hic non est Latinus, nam breuis esset a: ut, ô Catilina. Græcus est ergo, de quo apud eos ualde quæritur, quemadmodum exeat ab his nominibus quæ in es mittunt nominatiuum: nam Tydides Tydide facit: ut, Danaûm fortissime gentis Tydide. Atrides quum sit simile, Atrida facit: ut Horat. Ne quis humasse uelit Aiacem Atrida uetas cur. Tale est ergo & Anchisa. Sanè apud Latinos horum nominū causa manifesta est. nam nominatiuū ipsum in a mittunt, & recipiunt Latinam declinationem, ut Atrides Atrida
C facit, Scythes Scytha. Dignate.] dignè habite, dignè iudicate: nam modò non agentis habet, sed patientis imaginem: unde est in Primo, Haud equidem tali me dignor honore. Cura deûm.] amor. ut, Veneris iustissima cura. Bis Pergameis erepte ruinis.] Probauit curā Deûm. Et sciendum rhetorica esse argumenta, quæ à contrarijs laudant. quod enim suprà Anchises infelicitatis putauit: ut, Satis una superq́; Vidimus excidia, & captæ superauimus urbi, hoc hîc argumentum conuertit in laudem. Bis autem propter Herculem, qui quondam: & propter Græcos, qui modò expugnauêre Troianos. Ecce tibi.] Aut uacat Tibi, ut in Tullio, Qui mihi accubantes in cōuiuijs. aut certè altius dictum est Tibi, ac si diceret: qui Italiæ hanc tantum uisurus es partem, non etiam eam quam fata Æneæ promittunt. Ausoniæ.] Italiæ, à rege Ausonio. Arripe.] inuade: illic enim es sacrificaturus.

POM. Sabi. Elephanto.] ebore. Stipat.] Stipare, densare, collocare, ponere. Hoc uerbo de ijs utimur, qui res in nauibus componunt. Dodonæos.] Dodona sylua Epiri, cum oraculo Iouis Dodonæi. nunc accipit Dodonæos non pro oraculis, sed intelligit Epiroticos. uel quia tale genus uasis offerebatur oraculo, ut apud Herodotum. Har[mis].] id est, circulis ferreis, quibus fit lorica. Et conum.] Conus est pars summa galeæ, ubi ponitur crista. & ponimus conū pro crista. Dona parenti.] quæ dedit Æneæ, Anchisæ apta senectuti. Remigium supplet.] Hinc in militia supplementū. Armis.] dedit arma socijs Æneæ. Cura deûm.] quasi quòd dij haberent curam Anchisæ, cum superesset bis capta Troia. Arripe uelis.] id est, appelle ad Ausoniam, in qua sacrificaturus est. Anchises enim in Ausonia libauit.

VAR. Lect. Dodonæosq́; lebetes.] In antiquis libris, Lebetas legimus.

CÆL. Rhod. Iulius Pollux Onomastici ad Commodum Cæsarem libro vi. loquacis synonyma, ut lectio suggerebat, multifaria congerens in unum, deniq; sic ait: Alienum ex Dodone, Iliade longiora garriens, Alcini apologus, Arabius tibicen. Hactenus is. Quod uerò principe loco positum est, & Græcè sic habet, Δωδωναῖον χαλκεῖον, id est, Dodonæum tintinnabulum, cuius meminit uel Eusthathius, ansam præbere mihi est uisum ad explicandū Quintiliani (aut quisquis fuit auctor primus) inenodabilem nodum, in quem impacti pleriq; omnes cohæserunt. Obscuritas uerò nodata hæc est, lib. 8. In cubiculo nola. Coniectura ducor, ex Græco adagio esse itidem hoc prolatum in garrulum desidentem dies totos domi, et nugali uerborum futilium importunitate & copia exundanti detinnientem, ut obstrepera loquacitate, uti pica uerbosiore obsurdescerent aures, ac ueluti tintinnabulo conuulnerarentur. uel (quod arridet amplius) eos intelligamus, qui domi quidem & in cubiculo, ubi silentij esse usum Varro scribit, fluenta uerborum promunt: in foro autem, ubi ciuili eloquentia gloriam sibi comparant uiri præstantes, ut testis comprobat Homerus, aut in senatu, altero ingeniorum theatro, penitus consilescunt, fiuntq́; (quod Græci dicunt) etiam piscibus magis muti. Nolam siquidem pro campana dici obseruauimus: etiam si apud recentiores sæpius, nil tamen obstat, esse uerbum id inter inuentu rara, cuiusmodi adnotata Politiano quædam. Meminit quodam loco Laurentius quoq;. Sed occurrent recentiores, nouitium censeri inuentum id. Ego de nouitate nihil disputo. Vnum scio, fuisse ueteribus quoq; ex ære instrumentum id, aut proximum, quo remotioribus ut conuenirent, daretur proponeretur'ue signū. Quod duabus fulcimus auctoritatibus: præterq́; historiam Valerius Martialis in Apophoretis: Redde pilam, sonat æs thermarum, ludere pergis?
Virgine uis sola lotus abire domum.

Æs nanq; thermarum tintinnabulū signat, quo à gymnasio lauaturi reuocabantur ad thermas. Sed et Iuuenalis:
Tot pariter pelues, tot tintinnabula dicas.

Historiam uerò hanc apud Strabonem, ad hoc ipsum præcipuè spectantem, obseruauimus. Iassus, inquit, incolas habet parte plurima piscitio & piscatu uictitantes, cum infœcunda ferè sit regio, uerùm pisculenta. Hinc iucundū narratur factum, documento etiam magno futurū, quantū sæpe nos fallat opinio. Ostētabat inibi citharœdus artē.

Audiebant, ut tum est uisum, attentius Iassæi omnes, mox uerò ut editum tintinnabulo (sic enim κώδωνα interpretamur) signum uendendo piscitio est: confestim cum sua sibi musica destituto artifice, auolarunt omnes, uno uix excepto, qui oblæso erat auditu. proinde captum eum artificij suauitate opinatus citharœdus, propius accedens: Est quod agam gratias, inquit, & quidem maximas, tum quòd musicæ negligens haudquaquam uidêre, tum quòd despectui me prorsus non habueris. Nam reliqui quàm primum tintinnabulo cecinit signum piscarium, dicto citius hinc sese proripuere. At is, uelut commotior ac excitatior: An, inquit, increpuit æs? Eo uerò adnuente: Bene tibi sit, inquit, magister optime: ac consurgens, ad uiuarium festinabundus accurrit ipse quoq;. Illud autem Virgilianū ex 3. Æneid.

——Stipatq; carinis
Ingens argentum, Dodonæosq; lebetes,

Ideo dictum uolunt, ut oraculo domestico foret Æneas instructior, ex historia.

DON. Nec minus Andromache digressu mœsta supremo, Fert picturatas auri subtegmine uestes, Et Phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honori, Textilibusq; onerat donis, ac talia fatur.] Andromache, inquit, tristis de suorum supremo abscessu, ferebat uestes Ascanio subtegmine uariatas: hoc est, filo aureo incluso distinctas. Quum dicit Quale, dicit quales, & non dicit quantas, neq; ipsas specialiter numerat: plus enim uoluit in generalitate sentiri, quàm forsitan fuerat. Et Phrygiam Ascanio chlamydē, nec cedit honori.] Duo merita posuit chlamydis: unum quòd esset Phrygia, quæ res dare potuit usuro solatium, quia ueniebat illa ex originalib. terris. Alterū, quod tantæ gratiæ fuit, ut honori & merito coueniret Ascanij. nā digna fuit, qua uteretur talis: dignus etiā Ascanius, qui tantā rem applicaret usibus suis. hoc moraliter positū est. Sunt enim plerunq; nōnulli, qui cùm ipsi sint humiles atq; deiecti, utuntur uestibus, quas deformēt. Sunt qui cum uestibus suis pari honore contendant. In Ascanio igitur & chlamyde par meritum fuisse laudatū est: chlamydē solam specialiter laudari commemorauit, cætera generaliter. Textilibusq; onerat donis, ac talia fatur. in Heleni parte dixit, Stipatq; carinis: hic dixit, onerat. Helenus donat argentum, lebetas, galeam, loricam, arma personis apta fortioribus, ipse quoq; uir fortis: nouerat enim, quod cuiq; dare debuisset. Donat autem puero mulier in uestibus uniuersa: hæc enim conueniebant utriq; personæ. Quum autem offerret Ascanio, addidit etiā uerba plena religionis, & quæ animi beneuolentiam apertius demonstrarent: commendationem quoq; continentia & dantis & munerum. Accipe, inquit, & hæc manuum tibi quæ monumenta mearum Sint puer, et longum Andromaches testentur amorē.] Duas partes munerum fecit: unam, quæ in antiquis opibus fuisset, quæq; esset cōfecta manibus alienis, in qua chlamys auri sub tegmine uariata; alteram, quæ non tanti precij fuisset, esset tamen manibus confecta largientis. Quum ergo has quoque afferret, ait, Accipe & hæc: hoc est, præter chlamydem & prædicta, accipe etiam hæc, quæ confeci ipsa manibus meis. ut haberet alterum quod esset in precio, alterū quod omnia religione præueniret: non consideraret quid datum uideretur, sed respiceret potius personam dantis, et affinitatis affectum. Addidit Andromache: Coniugis Hectoreæ.] Hoc est, si precio suo meritum apud te ista habere nequiuerint, habeat saltem quòd has donat Andromache, uxor Hectoris, auunculi tui: huius quippe necessitu A dinis commemoratione fiet amoris nostri memoria in tuis sensibus diuturna. Cape dona extrema tuorū.] Libentius accipi debent, quæ tibi offerunt tui, dandi occasionem aliā nō habituri. Manuū tibi quæ monumēta mearū Sint puer, et longum Andromaches testentur amorem.] hunc habent intellectum: Quia puer es, & spero te diu uicturum, poterit aptè esse amoris mei diuturna memoria. O mihi sola mei super Astyanactis imago: Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat: Et nunc æquali tecum pubesceret æuo.] Miserabilis uox eius, quæ filij sui similitudinē uidebat. Deniq; quales tu oculos habes & manus, tales etiā ille habuit. Sic fuit omnis facies eius, ut tua. Ætas quoq; consimilis tecum pubesceret, si in hoc tempus mansisset incolumis. Dū gemit filij memoriā, dum dolores suos miseranda uoce prosequitur, prodidit causam liberalitatis suæ. arbitrabatur enim, quæ tanta cōferebat ei, qui Astyanactis similitudinē ferret, nō se extraneo donare, sed filio. Hos ego digrediens lachrymis affabar obortis.] Ego, inquit, recessurus à ciuibus bonis ac religiosis, & ab his qui erga me ac meos tam liberales extitissent, non potui abire B sine pectoris morsu: nam quantum mœroris animo gererem, testabatur oculi mei, obortas lachrymas ingēti ubertate fundentes. Obortas dixit, scilicet nō coactas, aut cum aliqua flendi cogitatione prolatas. Inter ipsas tamen lachrymas huiusmodi uerbis affatus utrunq; sum, hoc est, Helenū & Andromachen: Viuite felices, quibus est fortuna peracta Iam sua. nos alia ex alijs in fata uocamur: Vobis parta quies, nullū maris æquor arandū, Arua neq; Ausoniæ semper cedētia retro Quærenda: effigiē Xanthi, Troiamq; uidetis, Quā uestræ fecere man⁹, melioribus opto Auspicijs, et quæ fuerit minus obuia Graijs.] Optimā occasionē poeta reperit, qua definiret quid sit feliciter uiuere. Feliciter uiuere est, inquit, manere ociosum in uno loco, & aduersa fortunæ ulterius nō timere. Admiranda cōceptio dictionis: Æneas enim fortunā suā graue, et satis aduersam, felicitati cōparat alienæ. Deniq; totus in eo est, ut singula cum singulis cōferat. Felices estis, inquit, & beatā ducitis uitā, quorū infortunia transacta sunt, et mala consumpta: proinde uiuite, quoniā uobis uitæ delectatio et ocium superest. Nos enim uitā ducimus miserandā, qui trahimur per incerta. Vobis prouenit quies pleno successu, C nec ingruit plena periculis nauigādi necessitas. Viuite, qui estis à mea infelicitate discreti, nec mecum quæritis Italiā, quæ tantùm discedit, quantū eam nos insistendo persequimur. Nō ita posuit, Arua retro cedentia, quod uere possibile esset: sed ut exprimeret eius hominis tædia, qui per tot annos, tantis laboribus consumptis, nondū inueniebat, quò peruenire cogebatur. Effigiē Xanthi, Troiamq; uidetis, Quā uestræ fecere manus.] habebant enim nomina originalis terræ: quæ idcirco addiderant, ut amissæ ueritatis affectum, simulatorū uocabulorū nuncupatione pensarent. Quam uestræ fecere manus.] Gratius est enim et dulcius, quicquid per nos fabricatur aut surgit. Melioribus opto Auspicijs, et quæ fuerit minus obuia Graijs.] Memor nominis Troiæ, quæ aduersis fatis penitus interierat, ne aliquod alterius Troiæ nomē simile nasceretur, addidit dicens: Fecistis quidē Troiā, sed opto ut melioribus fatis sit condita, nec habeat aliquādo obuios Græcos, aut eorū faciē noueritis: quod malum facilè potuit nasci & accedere constitutæ in partibus suspectis. Sed hoc obtinuit, ne aliquando fieret. Si quando Tibrim, uicinaq; Tibridis arua Intraro, gentiq;

A *gentisq; meæ data mœnia cernam.*] Si unquam, inquit, Tibrim uidere contigerit, & agros Italiæ ac mœnia, quæ nobis fatorum ratione dicuntur esse decreta. Quum dicit Siquando, ostendit plus esse in proximitate desperationis, quoniam superius dixit: Italiam sequimur fugientem. *Cognatasq; urbes olim, populosq; propinquos Epiro Hesperia, quibus idem Dardanus autor, Atq; idem casus, unam faciemus utranq; Troiam animis, maneat nostros ea cura nepotes.*] Etsi nos, inquit, per longa regnorum diuortia fortuna compellit, tamen animorum potest esse indiuisus affectus: quum enim uno generis autore nitamur, fiet ut uestra Troia et nostra, animorum religione nectatur. Quibus enim in aduersis eiusdem casus consortium fuit, debent felicium quoq; temporum prosperitate coniungi. *Maneat nostros ea cura nepotes.*] nostros studiosius imitari, quod uiderint nos esse sectatos. *Prouehimur pelago uicina Ceraunia iuxta, Vnde iter Italiam cursusq; breuissimus undis.*] Vt, inquit, p elago prouecti sumus, hoc est porro uecti, ad eum uenimus locum, qui non longo cursu abesset ab Italia. *Sol ruit interea, & montes umbrantur opaci.*]
B elapsus fuit dies ex maxima parte. *Sternimur optatæ gremio telluris ad undam Sortiti remos.*] Remis, inquit, ad littus accessimus. *Passimq; in littore sicco Corpora curamus, fessos sopor irrigat artus.*] In ipso illo littore refectis ex cibo corporibus sedimus, mox uero (ut fessos artus solet) somnus tenuit. *Necdum orbem medium nox horis acta subibat, Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnes Explorat uentos, atq; auribus aera captat, Sidera cuncta notat, tacito labentia cœlo: Arcturum, pluuiasq; Hyadas, geminosq; Triones, Armatumq; auro circumspicit Oriona.*] Officium solliciti peritiq; & diligentis gubernatoris expressit. Quod enim pertinebat ad eius curã, euigilauit cõpetenti tempore: quod ad peritiam, sidera omnia inspexit: quod uero ad diligentiã, explorauit uniuersa. Triones quidã uolunt, quasi Virgilius de nomine ipso aliquid detraxerit, cum hoc solo nomine uocitetur, signumq; habeant ex numero stellarũ additũ numini. Siue igitur dicamus Triones, siue septẽtriones, eo redigitur res, ut utrunque sit integrũ. *Postquam cuncta uidet cœlo cõstare sereno, Dat clarũ puppi signũ, nos castra mouemus.*] hoc est, nauigia. *Tentamusq; uiã.*] Primò enim quibusdã tentamentis initiũ sumitur nauigãdi, ut naues in altũ producantur. *Et uelorũ pandimus alas.*] Velorũ, inquit, spacia et angulos aperimus. Vsurpatum est, ut alæ dicantur uelorũ, quibus uolari possit in pelago. inde est quod alio loco ait, Linquimus Ortygiæ portus, pelagoq; uolamus.

Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est:
Ausoniæ pars illa, procul quam pandit Apollo.
Vade ait, ô felix nati pietate. quid ultra
Prouehor? & fando surgenteis demoror austros?
Nec minus Andromache digressu mœsta supremo
Fert picturatas auri subtegmine uesteis,
Et Phrygiã Ascanio chlamydẽ, nec cedit honori,
Textilibusq; onerat donis, ac talia fatur:
Accipe & hæc manuũ tibi quæ monumẽta mearũ
Sint puer, & longũ Andromaches testẽtur amorẽ
Coniugis Hectoreę: cape dona extrema tuorum.
O' mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat,
Et nunc æquali tecum pubesceret æuo.
Hos ego digrediens lachrymis affabar obortis:
Viuite felices, quibus est fortuna peracta
Iam sua: nos alia ex aliis in fata uocamur.

SER. *Et tamen.*] ἀνακόλουθον est. non enim præmisit, quanquam uicina sit: & intulit, Tamen. *Quam pandit Apollo.*] Laurolauinatem autem agrum significat, ad quẽ uẽturus est. *Vade ait.*] Bis hæc in Vergilio iteratio, ut hoc loco: nam quũ supra Compellat dixerit, modò intulit Ait. Item in Quinto, quum præmiserit, Fidam sic fatur ad aurem: subiecit rursus, Et sese ostendat in armis, Dic
C ait. *O' felix nati pietate.*] Latenter ostẽdit mortem futuram: non enim ait felicem uitæ longinquitate, uel aduentu ad Italiam, sed tantùm nati pietate, quasi qui poterit exequiarum munus implere. *Prouehor.*] sermone progredior: ut sequentia ostendunt. *Digressu mœsta supremo.*] ultimo, postquam eorum desperabat aspectum. *Picturatas.*] Participium sine uerbi origine. *Auri subtegmine.*] id est filo, quod intra stamen currit, quod Persius tramam dixit: Mihi trama figuræ Sit reliqua, ast illi tremat omento popa uenter. nam male quidã subtegmen stamen accipiunt, quum stamen de auro esse non possit. *Et Phrygiam Ascanio chlamydem.*] Aut acu pictam. huius enim artis peritos Phrygiones dicimus, secundum Plaut. aut ob hoc addidit Phrygiam, quasi per quam patriæ memoria retinetur. *Nec cedit honori.*] id est, dat tanta munera, quanta merebatur Ascanius: hoc enim est honori non cedere, scilicet parem esse meritis accipientis. Scaurus uero honore legit, & intelligit: honore non cedit Heleno, qui patri eius uel auo donauerat multa. *Textilibus.*] sibi congruis: quid enim magis conueniebat donare mulierem? *Accipe & hæc.*] Aut intelligamus ante aliqua fuisse data, aut certè secundum ius locutus est. Omnia enim quæ uel auus uel pater acceperat, ad Ascanium hæreditatis nomine deueniunt. *Monumenta.*] memoriæ: monimenta uerò à mentis admonitione sunt dicta. *Longum amorem.*] Et de præterito et de futuro, ut cognoscas quantũ te uel amauerim, uel amatura sim. *Coniugis Hectoreæ.*] Dictũ est hoc habita ratione personæ, cum qua loquebatur: ac si diceret, uxoris auunculi tui. *O' mihi sola mei super Astyanactis imago.*] Super, id est ualde, uehementer expresse: hoc est, ualde mihi es imago Astyanactis. quo sermone etiã Homerus in simili utitur significatione: κείνου γὰρ τοιοίδε πόδες, τοιαί δέ τε χεῖρες, ὀφθαλμῶν τε βολαί, κεφαλή τ' ἐφύπερθέ τε χαῖται. *Pubesceret æuo.*] Vt etiã in secundo diximus, προοικονομία est: ut uerisimile sit, Ascanium in Octauo potuisse iam bella tractare. *Viuite felices.*] Viuite bene optãtis est modò, non ut in Bucolicis malè dicẽtis: ut, Viuite syluæ, id est, perite. Simile est & ualete: ut Terentius, Valeant qui inter nos dissidium uolunt. Sunt autem hæc per contrarium inuenta maledicta, ut sit quasi salua ueneratio. Illud quæritur, utrum uiue an uiuas: id est, utrum per imperatiuũ, an per optatiuum dicere debeamus. Et constat dici melius per optatiuum: optari enim possunt, non imperari, uel aduersa, uel prospera. quod autem inuenimus per imperatiuum, usurpatum est. *Fortuna peracta Iam sua.*] id est, dura, propria Troianorum: ut, Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta. *Procul.*] scilicet Latium longius est. *Prouehor.*] protraho.

POM. Sabi.

protrahò. Nati pietate.] Fortè intelligit mortem, qua ostenditur pietas filij in patris funere. Picturatas.] Simplex participium, uel participij tantum uox est. non enim dicimus picturo, ras. Auri.] Cum acu intexere uestes auro, inuenere Phryges. Plautus Phrygionem appellat, artificem talis texturæ. Plin. lib. 10. sic ait: Pictas uestes iam apud Homerum fuisse uideo, unde natæ triumphales. acu facere id Phryges inuenere, ideoq; Phrygiones appellati sunt. idem alibi appellat Dardanium aurum. Cedit honore.] scilicet ita preciosa dona dedit Ascanio, ut Helenus Æneæ si minora dedisset, cessisset: & ideo honore legendum. Sic Scaurus legit. scilicet in honore nō cedit Heleno: liberalitatem & nobilitatem Andromaches intelligit. Imago.] quia similis est meo Astyanacti. Pubesceret.] eiusdem erat ætatis cuius tu es. Ego.] Æneas. Obortis.] interioribus. Viuite fœlices iam.] uos qui estis: nos enim erramus. Fortunam posuit pro cursu fati. Ideo potest fortuna Nemesis appellari, quæ indignatio est. Nam propriè fortuna accusatur, cum accusatur fatū. Hic cognoscere licet fortunam & fatum idem esse. Nemesis superbos punit, quæ uocatur & Adrastia, ab Adrasto: & Rhamnusia, à Rhamnete oppido Atticæ, ut diximus in Cyri.

VAR. Lect. Auri sub tegmine uestes.] Sūt antiq. lib. in quibus, Subtegmine, una dictione legatur. Sūt ubi præpositio Sub diuisa est à tegmine. Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis.] In antiquis plerisq; libris Abortis, legitur. Cognatasq; urbes olim.] In antiq. exemplarib. non est q;.

A

CÆL. Rhod. Cæterùm artis qua de agimus, elogium id fuerit præclarum: Pictorem cum loquitur, loqui male: at cum pictura, bene utiq;. Vani quippe sit artificis, aliunde quam ab opere plausum expectasse. neq; enim ex iudice uirtus profluit operis, sed iudici opus commendat artificem. Illud fuerit superpondium, quia de pictura agimus. Imaginū alias dici & esse artificiales, alias uerò naturales. Id autem haberi interstitium, quod quæ ab arte promuntur, & id cuius sunt imagines, æquiuocè dicuntur. Quippe sunt imperfectæ: neq; enim picto homini animam, & inde uitam dederit ulla ars. Naturales uerò uniuocæ: uiuunt nanq;, & primitiuis similes à natura producuntur, nec differūt nisi numero: aliud enim producens est, aliud productum est. Quod poeta nobilis expressit illis uersibus, Andromache dicente:

O' mihi sola mei super Astyanactis imago:
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat.

Inuenimus itē picturas uel statuas nuncupari ethicas, quib. nō imagines modò exprimuntur, sed mores quoq;, ut tantū nō spirare uideantur. τὰ εἴδη ab nostris sensus tamē transferuntur propriè, non mores: sed Quintilianus super hac re libro sexto plura. Ethicas personas intelligit Hermogenes in statuū ratiōe, agricolas, gulones, id gen⁹ alia. B

SER. Parta.] Pro parata. Semper cedentia retro.] Vt, iam tandem Italiæ fugientis prendimus oras. Quam uestræ fecère manus.] Quod est dulcius. Et quæ fuerint min⁹ obuia Graijs.] Id est, quæ nullū patiantur excidiū. Alij distinguūt Fuerint, et uolunt esse maledictū in Græcos, ut ad auspicia referas, quod nō procedit: nec enim de hoc agebatur. Si quando Tybrim.] Fluuium, pro quo regem ipsum posuit Tibrim, qui in hunc cecidit fluuium, & ei nomen dedit: nam antè Albula dicebatur, ut ostēdit in Octauo Vergilius. Alij uolunt non Tiberim cecidisse, sed Tiberinū regem Albanorum, à quo Tiberis dictus est. Vt autem Tibris dicatur, ratio hæc est. Quodam tempore Syracusani uictores ceperunt Atheniensium ingentem hostium multitudinem, & eam cæsis montibus fecerunt addere munimenta ciuitati. Tunc auctis muris etiam fossa intrinsecus facta est, quæ flumine admisso repleta munitiorem redderet ciuitatem. Hanc igitur fossam per hostium pœnam & iniuriā factā Tibrim uocauerūt, ἀπὸ τῆς ὕβρεως. Postea profecti Siculi ad Italiam, eam tenuerūt partē, ubi nunc Roma est usq; ad Rutulos & Ardeam: unde est, Fines super usq; Sicanos. & Albulam fluuium ad imaginem fossæ Syracusanæ Tibrim uocauerunt, quasi ὕβριν: ut, Effigiem Xanthi Troiamq; uidetis. Circa Syracusas autem esse fossam Tibrim nomine, Theocritus meminit. Gentiq; meæ.] Bene genti suæ dicit, non sibi: scit enim Ascanio regna deberi.

Vobis parta quies, nullum maris æquor arandū,
Arua neq; Ausoniæ semper cedentia retro
Quærenda: effigiem Xanthi, Troiamq; uidetis,
Quam uestræ fecère manus, melioribus opto
Auspicijs, & quæ fuerint minus obuia Graijs.
Si quando Tybrim, uicinaq; Tybridis arua
Intraro, gentiq; meæ data mœnia cernam,
Cognatasq; urbeis olim, populosq; propinquos
Epiro Hesperia, quibus idem Dardanus author,
Atq; idem casus: unam faciemus utranq;
Troiā animis, maneat nostros ea cura nepotes.
Prouehimur pelago uicina Ceraunia iuxta,
Vnde iter Italiam cursusq; breuissimus undis.
Sol ruit interea, & montes umbrantur opaci,
Sternimur optatæ gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimq; in littore sicco
Corpora curamus, fessos sopor irrigat artus.
Nec dum orbem medium nox horis acta subibat,

Data mœnia cernam, Cognatasq; urbes olim.] quandoq;: et per omnia Cernā subaudis. Sensus autem talis est: Si potero ad Italiam peruenire, & regna constituere, & uidere & urbeis et populos tibi cognatos: nam Æneas & Helenus à Dardano originem ducunt. Ergo hoc dicit, quoniam & ab uno originem ducimus, et ijsdem casibus subiacuimus. C Troiam utranque.] Id est, & quam tu fecisti, & ego facturus sum, iungamus, & faciamus unam. Sed Animis, hoc est, fœdere & affectione: quoniam reuera eas natura iungi non sinit. Sanè quoniam occurrebat humanæ breuitas uitæ, bene subiunxit: Maneat nostros ea cura nepotes. Distinguendum autem, Populosq; propinquos Epiro: & ex sequentib. ostendit quomodo. Hesperia.] Id est, quibus populis author est Dardanus. Hesperia, hoc est, ἑσπέριον: nam Græcè dixit, & est de loco aduerbium, Dardanus ἑσπέριον: figura enim nonnunquam pulchra est, si elocutio imperfecta sit. ut Cicero in Verrinis, Qui Verrem Romilia. et non addidit, tribu. Prouehimur pelago.] Buthroto derelicto. Vicina Ceraunia iuxta.] Ceraunia sunt montes Epiri, à crebris fulminibus propter altitudinem nominati. Vnde expreßius Horatius dixit Acroceraunia, propter altitudinē & fulminum ictus, id est, τῶν κεραυνῶν βολὰς. Cursusq; breuißimus.] Adeò ut medio noctis spacio transfretauerit. Optatæ telluris.] Quæ à nauigātibus semper optatur.

A optatur. Sortiti remos.] Per sortem diuisi ad officium remigandi, quis esset proreta, quis pedem teneret. Corpora curamus.] reficimus. Passim.] Prout quisq; uoluit. Littore sicco.] Ad discretionem illius quod aqua alluitur. Horis acta.] per horas decurrens.

POM. Sab. Cedentia.] quasi quòd Ausonia semper retrocedat. Minus obuia.] Hæc Troia uestra nullum patiatur excidium. Arua Tybridis.] Tybris apud Syracusas Siciliæ fossa dicta est, in quam immissus fluuius ciuitati munimento magno fuit. De Tybri in Latio, de quo nunc loquitur, dicemus libro octauo. Olim.] aliquando. Autor.] uterque nostrûm est: habet originem à Dardano. Ea cura nepotes.] successores nostri sint in ea cura amicitiæ. Ceraunia iuxta.] Ceraunia montes Epiri, ab altitudine, in quam cadunt fulmina, nominati. Horatius appellat Acroceraunia. Ora Ionij sinus Ceraunijs clauditur montibus. Et montes umbrantur opaci.] Ceraunij & Troiani.

Haud segnis strato surgit Palinurus, & omneis
Explorat uentos, atq; auribus aëra captat.
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo:
Arcturũ, pluuiasq; Hyadas, geminosq; Triones,
Armatumq; auro circunspicit Oriona.
Postquam cuncta uidet cœlo constare sereno,
Dat clarũ è puppi signum. nos castra mouemus,
Tentamusq; uiam, & uelorum pandimus alas.
Iamq; rubescebat stellis Aurora fugatis,
Cùm procul obscuros colleis, humilemq; uidemus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam læto socij clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit, impleuitq; mero, Diuosq; uocauit
Stans celsa in puppi.
Dij maris & terræ, tempestatumq; potentes,
Ferte uiam uento facilem, & spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ, portusq; patescit
Iam propior, templumq; apparet in arce Mineruæ.
Vela legunt socij, & proras ad littora torquent.
Portus ab Eoo fluctu curuatur in arcum,
Obiectæ salsa spumant aspergine cautes,
Ipse latet, gemino dimittunt brachia muro
Turriti scopuli, refugitq; ab littore templum.

SER. Auribus aera captat.] Naturale enim est, ut à qua parte flaturus est uentus, ad eam auris admota frigidior fiat. Sidera cuncta notat.] Ideo Cuncta, quia in Prognosticis legitur, non sufficere unũ signum ad explorandam futuram serenitatem. No
B tat autem, ut Tullius: Notat & designat oculis. id est, diligenter intuetur. Tacito cœlo.] Aut nocturno, per quod tacetur: aut ipse tacitus. aut certè ad homines retulit: nam licet æternus sit axium sonus, non tamen auditur à nobis. ergo quãtũ ad nos, cœlum tacitum dicitur. Arcturũ.] Stella est post Vrsam, in Boote signo, ἀπὸ τῆς οὐρᾶς, id est cauda, καὶ ἄρκτου. Armatumq; auro circumspicit Oriona.] Sic Lucanus: Ensiferi nimiũ fulget latus Orionis. Et sciendum, non hæc eum intueri, ut cernat signa quæ omnibus patent: sed explorare stellarũ uigorem, quo futura serenitas indicatur: ut in Georgicis, Nam neq; tum stellis acies obtusa uidetur. Si autem quæ
C rebat quasi non orta, nequaquam procedit: quum etiam septentriones dixerit, qui semper uidentur. Cælo constare sereno.] suppetere. ut Iuuenalis: Quis feret uxorem cui constent omnia? Clarum signum.] faculam eleuat: ut, Flammas quum regia puppis Extulerat. Castra mouemus.] Castra sunt, ubi miles steterit. dicta autẽ Castra quasi casta, uel quòd illic castraretur libido: nam nunquã his intererat mulier. Tentamus uiam.] id est, naueis producimus. Pandimus alas.] contos intendimus, uel antennas cum uelo extendimus, quæ sunt uelut alæ in malo nauis. Humilemq; uidemus Italiam.] Aut naturam prouinciæ ostendit: ut Sallust. Italia plana ac mollis. aut rem physicam exprimit: quia omne quod continetur, altius est eo quod continet. Aut quia procul uisentibus terra humilis semper uidetur: ut Lucanus, Et dubios cernit uanescere monteis. Italiam.] ταυτολογίᾳ usus est, ad exprimendum affectum nauigantium. Corona induit.] Aut usq; ad summũ impleuit: aut reuera coronauit. Dij maris.] per quod nauigo. Terræ.] Ad quam iturus sum. Tempestatum.] uentorum, aurarum, temporum, serenitatis: ut, Vnde hæc tam clara repentè Tempestas? nam multa significat. Spirate.] Et ad uentum pertinet, & ad fauorem: ut, Aspirat primo fortuna labori. Crebrescunt optatæ auræ.] Magnum Anchisæ ostenditur meritum, cùm mox ac precatur, Dijs acceptus sit. Portusq; patescit.] propinquantibus: ut, Et angusti rarescent claustra Pelori. Mineruæ.] Palladis. ut, Pallas quas condidit arces Ipsa colat. Curuatur in arcum.] in arcus similitudinẽ: ut, Excisum Euboicæ latus ingẽs rupis in antrũ, id est, in antri similitudinem. sic de Ponto Sallustius, unde hic sumpsit colorem: Speciẽ efficit Scythici arcus. Ipse latet.] Reuera procul intuentibus: unde est, Portusq; patescit. sed secundum Donatum Latè patet, non stat uersus. Refugitq; ab littore templum.] Ædificia uicina littoribus longè intuenti uidentur in mari, quæ accedentibus quasi recedere, & retro se agere putantur: uel quia situm est in colle, qui sensim crescit à littore: ideo dixit, Refugit.

Explorat.] Hæc est gubernantis præstantia. de arcturo et Orione diximus in primo. Gem. triones.] utranq; arctum. Viam.] nauigando. Obscuros.] Ausonios. Humilem.] Cum quis ex alto prospicit terram, uidet eam iacere, & humilem esse. Portus.] Ætnei. Templum.] Idomeneus cum Salẽtinis Locros appulit, & aliquot oppida ibi condidit, in quibus Vria, et castrum Mineruæ nobilissimum, in treis partis diuisa copia in 12. populos abijt. hæc Varro. Strabo dicit, Mineruæ fanum in Salentinis esse, quos Cretenses esse ait. Aiunt post aliquot annos Idomeneum interijsse in patria, & ei successisse Merionem, quo cecidit Vlysses, & quo Nausica Alcinoi nupsit Telemacho filio Vlyssis, & triennio post decessit Laertes. Portus.] castra Mineruæ. POM. Sabi.

Arcturum, peliadasq; Hyadas.] Quamuis in ueteribus libris Pliadas legatur, placet tamen, quod eius loco positũ est à recentioribus, Pluuiasq; Hyadas. Gemino demittunt brachia muro Turriti scopuli.] In libris aliquot antiq. Dimittunt legitur. Atque pro Turriti, sunt lib. qui Erecti, legant. Refugitq; à littore templum.] In antiq. exemp. Ab littore est. VAR. Lect.

Tutilianam putandis frugibus præfuisse, Aug. scribit: CÆL. & Rhod.

& Ennius, Tutilinæ loca inhabitasse memoratur. Tutanus deus, ab omnibus (ut Varro inquit) mortalibus labore affectis inuocabatur, ut qui illis præsidium afferret atque opem. Tutulum Fulgentius pallium accipit, quo ex sacro ritu caput obnuberent sacerdotes. unde sit apud optimum maximum poetam:

Et capita ante aras Phrygio uelamur amictu.

Corollas porro compotantium, non est qui nesciat. nã & Ouidius:

Ebrius incinctis philyra conuiua capillis
Saltat, & imprudens utitur arte meri.

Sed & Valerius Martialis:

Pinguescat nimio madidus mihi canus amomo,
Lassenturq; rosis tempora sutilibus.

Sunt qui eam rei proferãt ratione, quòd sic frigesceret craneum, nimio plus uino iam calens. Arist. putat sic ueteres annonæ fertilitatem solitos aucupari. nam & apud Homerum στέψαι nõ tam coronare indicat, quàm explere, cum ait:

Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο.

Vnde apud Maronem, coronatum legimus cratera. A

DON. Iamq; rubescebat stellis aurora fugatis, Quum procul obscuros colles, humilemq; uidemus Italiam.] Non quia natura sua humilis erat atq; depressa, sed quia etiam illa quæ alta sunt, quum nauigantibus longè apparuerint, esse uidentur humilia. Italiam, Italiam primus conclamat Achates, Italiam læto socij clamore salutant.] Gratulabantur se reperisse Italiam, quam per tot annos quæsitam inuenire nequiuerant. Tum pater Anchises magnum cratera corona Induit, impleuitq; mero, diuosq; uocauit, Stans celsa in puppi.] Ob id, inquit, quòd uisa esset Italia, pater meus dijs uota soluebat. Dij maris & terræ tempestatumq; potentes, Ferte uiam uento facilem, & spirate secundi.] Hoc est, uiam facilem præbete per maria, et fauorem uestrum temperato flatuum suffragio commodate. Ecce accedit petitionis fructus.

Quatuor hîc, primũ omẽ, equos, in gramine uidi
Tondenteis campum latè, candore niuali.
Et pater Anchises: Bellum ô terra hospita portas,
Bello armantur equi, bellũ hæc armenta minãtur.
Sed tamen ijdem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, & frena iugo concordia ferre:
Spes est pacis ait. tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ouantes,
Et capita ante aras Phrygio uelamus amictu,
Præceptisq; Heleni, dederat quæ maxima ritè
Iunoni Argiuæ iussos adolemus honores.
Haud mora, continuò perfectis ordine uotis
Cornua uelatarum obuertimus antennarum,
Graiugenũq; domos, suspectaq; linquimus arua.

SER. Primùm.] Aut quale nunquam uiderat antè: aut certè quia sequitur porcæ albæ omen. Alij uerò Tondenteis primũ cãpum uolunt: id est, prima parte campi. Candore niuali.] Hoc ad uictoriæ omen pertinet. simul notandum, Anchisen omnem habere diuinandi peritiam. hinc est illud, Diuiniq; ossa parentis. Terra hospita.] Vsurpatiuè Hospita dixit: quæ enim in es exeunt, communia esse possunt: nam fœmininum in a non mittunt. Lucanus: Hospes in externis audiuit curia tectis. Nec mirum abusum esse Vergilium, quum & Plautus Paupera dixerit, in Aulularia, ab eo quod est hic & hæc pauper: ut, Pauperq; senatus. item, Pauperq; domus, nec nota potentum Munera. Bello armantur equi.] Ratiocinatio uaticinationis est. Armenta.] Armenta dicta sunt, quasi armis apta: nam equi intersunt prælijs, boues armant ex corijs. Armenta quoq; dicta sunt maiora animalia, quæ arationi congrua sunt. Sed tamen.] ἀνακόλουθον est: nam Quanquam, non præmisit. Spes est pacis ait.] Latenter uincere posse Troianos ostendit, dicendo suprà, Curru succedere sueti. Palladis armisonæ.] Benè post belli omen armorum Deum precatur: quanquã hoc quoq; templum uisum, ad omen pertineat. Dederat quæ maxima.] Vt, Præq; omnibus unum Prædico. Ritè.] rectè, secundum ritum. unde sequitur, Perfectis ordine uotis. Iunoni Argiuæ.] Id est, magnæ: ut, Iunonis magnæ. Haud mora, continuò.] Vnum de his uacat. figura est ἐν παραλλήλῳ, dicta est mutua & inuicem declaratione. Graiugenumq; domos, suspectaq; linquimus arua.] Sic est dictum, quemadmodum Troiugena. Et sciendum, sacrificij tantum causa hos tetigisse Calabriam, ubi dicitur accepisse Palladium uel à Diomede, uel ab Vlysse. Nec immeritò dubitatur. ut enim in Secundo lectum est, ambo rapuerunt.

POM. Sabi. Numina sancta.] Ita & Probus legit, & Apronianus. Præceptisq; Heleni.] Dionysius sic ait, Æneas in Æthneum promontorium uenit, ubi statio nunc est qui portus Veneris dicitur. hic & pateram Æneas in templo Iunonis sacrauit, inde nauigauit in Siciliam. Maxima.] præcepta. Iunoni Argiuæ.] Templum Iunonis Argiuæ conditum ab Iasone fuit. non autem de illo intelligit, sed de eo quod Oenotrij condidere, uel aram ipsi erexere Iunoni Argiuæ ex præcepto Heleni. Arua.] quæ per littora Calabriæ erant. B

DON. Crebrescunt, inquit, optatæ auræ.] Naturali more dixit: aura enim nascitur, cùm primùm exoritur lux, quam suprà induxit nascentem. quo accedẽte crebrescit uentus. Portusq; patescit Iam propior, templumq; apparet in arce Mineruæ.] In arce, ait: hoc est, in altitudine templum Mineruæ apparet. Vela legunt socij.] Hoc uerbũ nautis est familiare: nam funes & uela quum colligunt, uel aliqua loca transeunt, legere appellant. Vela legunt socij, & proras ad littora torquent.] Arrepta enim statione fida, opportunum fuit descendere refectionis causa. Sequitur descriptio portus, qui uenientibus occurrerat. Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum Obiectæ salsa spumant aspergine cautes: Ipse latet, gemino demittunt brachia muro Turriti scopuli, refugitq; à littore templũ.] Portum ipsum non humana industria, sed natura procurauerat. nam ab oriente sole, quà maris fluctibus infestari potuit, magnas natura subiecerat cautes, quæ uiolentiam maris exceptis fluctibus frangerent. Spuma tantum apparebat, quæ cùm nullius esset uirtutis, nocere non poterat. Ipse, inquit, latet: hoc est, cùm sæuiunt fluctus, cùm procellæ uniuersa perturbant, ipse nescit quid agatur in pelago. Sic enim eius situs est, ut uenti illum, quamuis ualidi, reperire non possint. Procurat eius tranquillitatem altitudo saxorum, quæ in modum brachiorum utrinq; proiectæ contra procellas & turbines, quasi aduersus hostes, murum præstant. Refugitq; à littore templum. cõstitutis in portu eodem, templum non apparet: obsistentibus enim scopulis in C

A pulis in immensum ductis uideri non potest. Quatuor hic primum omen equos in gramine uidi, Tondentes campum latè.] Speciosum dictionis genus. non enim dixit, uidi equos in campo latissimo gramē tondentes: sed, uidi, inquit, equos in gramine tondentes campum latissimum. et cùm non dicit quibus alijs herbis pascerentur, ostendit sola illic gramina fuisse. Candore niuali.] Ecce in equis, quòd omnes quatuor fuerant & colore niueo, constituti in magna alimoniæ substantia, et lata in ubertate camporum. Et pater Anchises, bellum ô terra hospita portas, Bello armantur equi, bellum hæc armenta minātur.] Pater (ait) meus Anchises fiducia scientiæ suæ, mox pronunciauit equorum uisum bella portendere, hac coniectura, quòd equis eatur ad bellum. Confirmatio assertionis ipsius fuit, & plenissima pronunciatio, quòd additur, Bellum ô terra hospita portas, Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur. Ridiculè hic quidam conijciunt, quòd Anchises exemplo equi ductus, per quem perijt imperium Troiæ, pronunciauerit equos istos bellum significare. sed falsum est. Idem quippe iudicium suum ex B interiore scientia prolatum, sequenti & contraria disputatione dissoluit, dicendo: Sed tamen ijdem olim curru succedere sueti Quadrupedes, & frena iugo concordia ferre.] Nonnunquam solet, inquit, hoc animalium genus & ad currum iungi, & iuga portare, & frena concorditer ferre: quo genere seductus in aliam partem, Spes est pacis, ait.] Quo modo, inquit, significant bellum, pacem quoq; significare possunt. Dixit quemadmodum ualeant etiam spem pacis ostendere, quoniam signa pacis sunt, quæ de numero, de curru, & de frenis ostendit: pronunciatione tamen duplici atque diuersa, utramque fecit incertam. Tum numina sancta precamur Palladis armisonæ, quæ prima accepit ouantes.] His omnibus signis demonstrantibus per coniecturas bellum, quod templum armatæ Palladis occurrerat, quæ merito rogabatur, ut prosperum faceret, si quid fortè imminere possit aduersi, & ouantes dimitteret, quos ouantes exceperat. Et capita ante aram Phrygio uelamur amictu.] Rogabamus, inquit, uelatis capitibus ante aras more patrio stantes. Ante aras dixit, ut ostenderet non solas preces fuisse, uerumetiam munera. Aras quoq; dixit fuisse in naui, quæ non erant: ut ostenderet Aram dici posse, ubicunq; sacrificatur. Præceptisq; Heleni, dederat quæ maxima, ritè Iunoni Argiuæ iussos adolemus honores.] Memores, ait, præceptorum Heleni, quæ maximè curanda et semper retinēda mandauerat: Iunoni Argiuæ, hoc est, quæ apud Græcos præcipuè colebatur, uel Græcis fauebat. Iussos: ostendit necessitatem faciendi fuisse, non uoluntatē. Haud mora, continuò perfectis ordine uotis Cornua uelatarum obuertimus antennarum.] Perfecto, ait, uotorum ordine, submota omni mora, obuertimus uelatas antennas, ut cursum nauibus mutaremus. Velatas antennas dixit, quæ tenerent uela: dicit causam, propter quam hoc fecerunt. Graiugenūmq; domos, suspectaq; linquimus arua.] Quæ enim suspecta sunt, dimitti debent. Iam nomina locorum exequitur, quæ transierunt, uel quæ euaserūt. Hinc sinus Herculei (si uera est fama) Tarenti Cernitur, attollit se diua Lacinia contrà, Caulonisq; arces, & nauifragum Scylacæum, Tum procul è fluctu Trinacria cernitur Ætna, Et gemitum ingentem pelagi, pulsataq; saxa Audimus longè, fractasq; in littora uoces, Exultantq; uada, atq; æstu miscentur arenæ.] More suo multa superflua descripsit, ut ad eum locum ueniret, qui fuerat necessarius. Debuit enim partes Charybdis tangere, ut responsorum Heleni fidem apertè ostenderet. Hanc primus Anchises intellexit. ipse enim dixit: Nimirum hic illa Charybdis, Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.] Parum fuit loca intellexisse, nunciasse etiam: dat quoque in præsenti consilium, ut euadi potuisset, dicens:

Hinc sinus Herculei (si uera est fama) Tarenti
Cernitur, attollit se diua Lacinia contrà,
Caulonisq; arces, & nauifragum Scylacæum.
Tum procul è fluctu Trinacria cernitur Aetna,
Et gemitum ingentem pelagi, pulsataq; saxa
Audimus longè, fractasq; ad littora uoces,
Exultantq; uada, atq; æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis,
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrēda canebat.
Eripite ô socij, pariterq; insurgite remis.
Haud minus ac iussi faciunt: primusq; rudentem
Contorsit læuas proram Palinurus ad undas:
Læuam cuncta cohors remis, uentisq; petiuit.
Tollimur in cœlum curuato gurgite, & ijdem
Subducta ad manes imos descendimus unda.
Ter scopuli clamorem inter caua saxa dedêre,
Ter spumam elisam, & rorantia uidimus astra.
Interea fessos uentus cum sole reliquit,
Ignariq; uiæ Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu uentorum immotus, & ingens
Ipse, sed horrificis iuxtà tonat Aetna ruinis.
Interdumq; atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo, & candente fauilla,
Attollitq; globos flammarum, & sidera lambit:
Interdum scopulos, auulsaq; uiscera montis
Erigit eructans, liquefactaq; saxa sub auras

SER. Herculei, si uera est fama, Tarenti.] Lacones & Athenienses diu inter se bella tractarunt. C & quum utraq; pars affligeretur, Lacones, quibus iuuentus deerat, præceperunt ut uirgines cum quibuscunq; concumberent: factumq; est, ut post sedata bella iuuentus incertis parentibus nata, et patriæ & sibi esset opprobrio. (nā Partheniatæ dicebantur) Accepto igitur duce Phalanto octauo ab Hercule profecti sunt, delatiq; ad breue oppidū Calabriæ, quod Taras Neptuni filius fabricauerat: id auxerunt, & prisco nomine appellauerunt Tarentum. Bene ergo nunc Herculei Tarenti, si uera est fama, quod Taras condiderat, & auxerat Phalantus. Attollit se.] Quia propinquantibus aut recedere montes uidentur, aut surgere. Diua Lacinia contrà.] Iunonis Laciniæ templū, secundum quosdam à rege cōditore dictum, secundum quosdam à latrone Lacinio, quem illic Hercules occidit, & hoc loco expiato Iunoni templum constituit. Caulonisq; arces.] Caulon mons est Calabriæ: ut Horatius, Et amicus Caulon Fertilis Baccho. in quo oppidum fuit, quod secundum Higinum, qui scripsit de situ urbium Italicarum olim, non est. Nauifragum Scylacæū.] periculosum nauibus. Dictum Scylacæum, uel à tractu, uel à periculi similitudine: nam inde Scylla longè est. Et gemitum

gemitū ingentem pelagi.] Videtur delatus primò ad fretum, pòst ad Ætnam reuersus. Fractasq;.] nimias: ut, Fractos sonitus imitata tubarum. siue cum fragore uenientes. Æstu miscentur arenæ.] Describit loca Charybdi uicina, quæ esse credit ex periculi magnitudine. Saxa horrenda canebat.] Retulit se ad historiā: nam pro Scylla dicit, Horrenda saxa. Eripite.] De periculis: deest, Vos. Læuas undas.] De Ionio uenientibus: aliter non procedit. Cuncta cohors.] Quia superius dixit, Nos castra mouemus. Ad manes imos.] Poetica hyperbole. Scopuli clamorem.] De historia, ut suprà diximus, hoc traxit: undæ enim illisæ concauis saxis canum imitantur latratus. Elisam.] exclusam: ut, Elisos oculos & siccum sanguine guttur. Rorantia astra.] Pro irrorata: id est, quæ irrorabantur: à qua significatione non est apud Latinos participium. sane ὑπερβολή est. Ventus cum sole.] Ventorum enim mutationem necesse est fieri uel oriente sole, uel occidente. Ignariq; uiæ Cyclopum allabimur oris.] Vt, Seruatum ex undis Strophadū me littora primum Accipiunt. similis enim est sonus. Cyclopum.] Clo habet accentum, quia Latina declinatio est in accusatiuo. Quia Græcè posuit Cyclopas, Cy habet accentum: si Cyclopes, clo habebit. Tonat Ætna ruinis.] Causa huius incendij secundū Vergil. Ætnæ, est hæc: Sunt terræ desudātes sulphur, ut penè totus tractus Campaniæ, ubi est Vesuuius & Gaurus montes, quod indicat aquarū odor calentium. Item nouimus ex aquæ motu uentum creari. esse etiam concauas terras secundum Ætnam constat: & ab ea parte qua Eurus uel Africus flant, habere speluncas & plenas sulphuris, et usq; ad mare deductas. Hæ speluncæ recipientes in se fluctus, uentum creant, qui agitatus ignem gignit ex sulphure. Vnde est quòd uidetur incendium. Hoc autem uerum esse, illa cōprobat ratio: quia & alijs flantibus uentis nihil ex se emittit: & pro modo flantum Euri & Africi, interdum fumum, interdum fauillas, nonnunquam uomit incendia. quod & hoc loco ostendit: nam effectum indicās, supprimit causas. Prorumpit ad æthera nubem.] euomit. & est noua elocutio: nec enim possumus dicere, Prorumpo illam rem. potuit enim rectè dici nubes, & est Poetica descriptio. Candente fauilla.] id est, scintillis. & est bona periphrasis: nam fauilla est deserta igne scintilla. Viscera montis.] id est, partes. Sic autem dixit uiscera, quemadmodum terræ ossa dicuntur. Eructans.] Ructo ructas tantum facit. sic etiam Cic. Eructat sermonib9 suis cædem bonorum. Verg. Atq; omnem Cocyto eructat arenā. Horatius usurpauit, Hic dum sublimis uersus eructat.

POM. Sabi. Herculei Tarenti.] Antiochus tradit, bello Messenio quod à Laconibus gerebatur, Laconum uxores cum seruis concubuisse. finito bello, quod 10 & 9 annos durauit, rediere Lacones, et stirpem illam seruilem habebant: quæ indignata, duce Phalanto Iapygiam profecta est. Placuit in Ionio sinu habitare, ubi Taras Neptunni filius oppidulum condiderat, & Tarentum nominauit. alij tradunt, missos fuisse ab exercitu Laconum ualidissimos iuuenes, qui uirginibus concumberent, ad reparandam prolem. Tarentum sub Herculis tutela fuit. in ea seruabatur Herculis ænea imago, à Lysippo facta: quam Fabius Maximus secundo bello Punico uictor in Capitolium transtulit. Tarentum Lacedæmoniorum opus, Calabriæ quondam, & Apuliæ, & totius Lucaniæ caput, tum magnitudine & muris portuq; nobilis, tum mirabilis situ: quippe in ipsis Adriatici maris faucibus posita, in omnes terras, Istriam, Illyrium, Epirum, Achaiam, Aphricam, Siciliam uela mittit. Lacinia.] Lacinia rupes usq; in promontorium Laconium excurrit, longitudo Italiæ. in eo est templum Iunonis. nomen habet à Lacinio latrone, quem ait Diodorus Herculem interemisse, quia boues prædatus fuerat. Caulonisq;.] Caulon in Apennino est, oppidum conditum à Locris: ut Higinus meminit. in eo optimum gignitur uinū. pleriq; uolunt idem esse quod Aulona dicūt. Strabò sic ait: Aulona quasi Vallona, à ualle. opus est Achiuorum, nunc Caulon dicitur. Scyllaceū.] Athenienfis colonia est, sociorum Mnesthei, Scyllaceum, quasi quòd in eo propter scopulos sæpe naufragium fiat. Charybdis.] pro Scylla. Subducta.] remota. Oris Cyclopum.] insula est. Vt historiæ narrant, duo fratres fuerunt, Cyclops & Lestrygon, qui Vlyssem è Lotophagis ad ea loca delatum, nō humanè exceperunt. & perijsset, nisi fuisset filiorum benignitas. Cyclopis filius erat Antiphates, et Lestrygonis Polyphemus. Discedens Vlysses Hacenam regis loci filiam Alpenoris amore pereuntem, rapere conatus est: sed frustra. hinc nauigauit. Antrum Cyclopum, scopuli sunt tres. propè est Vlyßis portus. dicti sunt à Cyclope, & propè Ætnam habitauerunt: et nisi ante eos Chalybes, primi fuerunt fabri ferrarij: ideo Vulcani ministri finguntur. Iuxta.] illum portum. Ætna.] mons est Siciliæ, qui flāmas euomit. & quare uomat, diximus. Trogus autem lib. 4. ait: Sicilia terra est cauernosa et fistulosa, quo fit ut uentorum flatibus pateat, unde ignis concipitur. intrinsecus sulphur habetur, & bitumen, ubi uentus per spiramenta cauernarum incubuit, diu luctatus ignem concipit, sic Ætnæ durat incendium. Motus ergo uentorum, causa incendij est.

Nimirum hæc illa Charybdis.] In antiquis aliquot libris, Hic illa, legitur. Eripite, ô socij.] In plerisq; libris antiquis, absq; ô legitur, Eripite socij. Primusq; rudentem Contorsit læuas proram Palinurus ad undas.] In antiquis aliquot exemplaribus, Rudēte legitur, casu septimo. Subducta ad manes imos descendimus unda.] In Mediceo, in Porcio, & aliquot alijs libris antiquis, Desedimus habetur. Ipse, sed horrificis iuxta tonat Ætna ruinis.] In libris aliquot antiquis legere est, Ipse sub horrificis. Scopulos, auulsaq; uiscera.] In antiquis aliquot libris, Cōuulsa legitur. VAR. Lect.

DON. Eripite ô socij, pariterq; insurgite remis.] Socios non frustra appellauit: in cōmuni enim periculo omnibus fuerat laborandū, ne simul omnes sorberet Charybdis: quasi diceret, pro uobis facietis, qui periculorum præsentiū participes estis. Haud minus ac iussi faciunt.] Confestim ut iussi sunt fecerunt, quippe aduersus præsentem & maximam uim celeres & maximi omnium conatus fuerant necessarij, quorum periculum fuit. Primusq; rudentem Contorsit læuas proram Palinurus ad undas, Læuam cuncta cohors remis uentisq; petiuit.] Palinurus in hac causa, quam obseruabant uniuersi, qui periculum uitare potuisset, consilium primus arripuit, ut ad læuam niteretur. hunc imitabantur cæteri, iuuabat & uentus: sed nihil profuit peruenisse, nisi qui apparati uenerunt ad resistendum: tamen obtinuit malum, quod nauigia implicabat. Tollimur in cœlū curuato gurgite, & ijdem Subducta ad manes imos descendimus unda.] Descriptionē fecit Charybdis secundum Heleni denunciationem. factis primò quippe uerticibus pelagi, cum ipsis nauibus ad cœlum

A lum exæstuans unda peruenit, dehinc remeans in altitudinem demersam reuocatos adduxit. Ter scopuli clamorem inter caua saxa dedêre, Ter spumam elisam, & rorantia uidimus astra.] Tale fuerat malum, ut hoc constet & nõ semel ualuisse, sed sæpius: tantaq; eius fuerat uis, ut sereno cœlo astra uideremus in nubibus rorãtia, ut ad plenum redirẽt undæ, quas ructauerat Charybdis. Interea fessos uentos cum sole reliquit, Ignariq; uiæ Cyclopum allabimur oris.] Post periculũ Charybdis, Delati, inquit, sumus ad monstra. & quia dici potuit, Cur tendebatis ad hæc loca, quæ saluti uestræ potuerunt esse contraria? ipse ultro usus est excusatione, prætendens locorum & uiarum ignoratione, * & tenebrarũ noctis. Huius describitur situs. Portus ab accessu uentorũ immotus, & ingens Ipse, sed horrificis iuxtà tonat Aetna ruinis, Interdumq; atram prorumpit ad æthera nubem Turbine fumantem piceo, et candente fauilla, Attollitq; globos flammarũ, & sidera lambit: Interdum scopulos, auulsaq; uiscera montis Erigit eructans, liquefactaq; saxa sub auras Cum gemitu glomerat, fundoq; exæstuat imo.] Dum uult prædicti
B portus bona malaq; narrare, habuit occasionẽ, ut Ætnæ quoq; flammas, ruinas, motus horrendos ac sonitus, & eructationes fumosi incendij describeret. Fama est Enceladi semustum fulmine corpus Vrgeri mole hac, ingentemq; insuper Ætnam Impositam ruptis flammam expirare caminis, Et fessum quoties mutat latus, intremere omnem Murmure Trinacriã, et cœlum subtexere fumo.] Eiusdem Ætnæ etiam originem & causas uolens poeta subnectere, quoniam incerto auctore prolata uidebãtur, perindeq; erant fabulosa atq; incredibilia, Fama est, inquit, ne in rebus incertis & fortaßis impoßibilibus ipse se quasi certum autorem constitueret. Inserit etiam ipsam fabulam, non se autore (ut dictum est) sed fama uulgatam. Enceladum, inquit, gigantem finxerunt, pro sacrilegio, quod aduersum deos cum cæteris gigantibus admiserat, semustum fulmine Iouis, ingentis Ætnæ molibus esse subiectum: perindeq; montem ipsum ignem ructare fulminis pœna: facere autem motum terræ, quum idem Enceladus conuersus in aliud latus, alterius uoluerit uice effœtas uires, & tolerandi substantia superare. Noctem illam tecti siluis immania monstra Perferimus, nec quæ sonitũ det causa uidemus. Nam neq; erant castrorum ignes, nec lucidus æthra Siderea polus, obscuro sed nubila cœlo, Et lunam nimbo nox intempesta tenebat.] Faciebant, inquit, nobis horrorem sonitus siluæ, nox nubila, nullo solatio uel lunæ uel siderum: omnia quippe nubes obtexerant.

SER. Liquefactaq; saxa.] putrida, decocta in modũ calcis. Fundo imo.] ab imo. et reddit causam latenter: inde enim uentus ex aqua natus erũpit. Fama est.] Bene se, fabulosam rẽ dicturus, excusat: nã reuera nisi quæ de Gigantibus legimus, fabulosa acceperimus, ratio non procedit. Nam cùm in Phlægra loco Thessaliæ dicãtur pugnasse, quomodo in Sicilia est Enceladus, Othus in Creta (secũdum Sallust. unde Othij campi:) Typhoeus in Campania: ut Inarime Iouis imperijs imposta Typhoeo? Sed Varro dixit in diluuio aliquos confugisse in monteis cum utensilibus, qui bello postea laceßiti ab his qui de alijs

Cum gemitu glomerat, fundoq; exæstuat imo.
Fama est Enceladi semustum fulmine corpus
Vrgeri mole hac, ingentemq; insuper Aetnam
Impositam, ruptis flammam expirare caminis.
Et fessum quoties motat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, & cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti siluis immania monstra
Perferimus, nec quæ sonitum det causa uidemus:
Nam neq; erãt astrorum ignes, nec lucidus æthra
Siderea polus: obscuro sed nubila cœlo,
Et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera iamq; dies primo surgebat Eoo,
Humentemq; aurora polo dimouerat umbram,
Cùm subito e siluis macie confecta suprema
Ignoti noua forma uiri, miserandaq; cultu
Procedit, supplexq; manus ad littora tendit.
Respicimus: dira illuuies, immissaq; barba.
Consertum tegmen spinis: at cætera Graius,
Et quondam patrijs ad Troiam missus in armis.
Isq; ubi Dardanios habitus, & Troia uidit
Arma procul, paulum aspectu conterritus hæsit,
Continuitq; gradum: mox sese ad littora præceps
Cum fletu, precibusq; tulit: Per sidera testor,
Per superos, atq; hoc cœli spirabile lumen,

nẽ ætherem ipsum elemẽtum, æthram splendorem ætheris nominamus. Sciẽdum est, quòd Homerus & ætherem & aerem cõmunis generis uult esse, quod de aere nos non possumus dicere: de æthere æthra factũ est. Et secundum rationem istam potest et æther et æthera unum esse: ut nunc sit pró æthere sidereo, quum cœli splendor Æthra dictus sit. Nox intempesta.] media: hoc est, nimium obscura. Intẽpesta est dicta nox media, inactuosa: id est, carens actibus, per quos tempora dignoscimus. Ait enim Lucretius, quia per se tempus non intelligitur, nisi per actus humanos. medium autẽ noctis tempus actu

C uenìebant montibus, facilè ex locis superioribus uicerunt. unde fictum est, ut dij superiores dicerentur, inferiores uerò terrigenæ. & quia de humillimis ad summa reptabãt, dicti sunt pro pedibus habuisse serpentes. Semustum.] Pro semiustum. Et sciendum, sic poni, quasi semianimis sit Enceladus: unde est, Motat latus. Sed simul ponitur secundum fabulam causa, quasi ex fulmine natum sit illic incẽdium. Caminis.] fornacibus: Græcè dixit, ἀπὸ τ̃ καίειν. Motat.] frequenter mouet. nam si mutat legeris, das refectionem labori. Noctem illam.] Melius per accusatiuum dixit. Tecti siluis.] Vt, Te siluis agitare feras. Videmus.] Vel mẽte uel oculis. Æthra Siderea polus.] per æthram sideream, id est, per splendorem ætheris. Sa‑ caret. Ergo intẽpesta, inactuosa: quasi sine tempore, hoc est, sine actu, per quem dignoscitur tempus. unde est, Intempestiuè uenisti, id est, ἀκαίρως. Ergo intempesta dicitur, quia caret tempore. Aurora polo dimouerat umbram.] ὕστερον πρότερον in sensu: antè enim aurora est, quàm sit dies. Noua forma uiri.] Bene formam dixit, non hominem. Dira illuuies.] sordes tetræ. Consertum tegmen spinis.] illigatum spinis. hinc est in Terentio: Video sentum, squalidum, pannis annisq; obsitum. At cætera Graius.] Habet enim unaquæque gens incessum & uocem propriam. Ad Troiam missus.] Aut ex sequenti eius confeßione hoc didicit, aut Græcum esse colligit ex trepidatione, ut Terent. Nescio quid peccati portat

tat hæc purgatio. Præceps.] Sine respectu salutis sci-licet, postquam Cyclopum grauiora cogitauit pericula. Testor.] quæso, obtestor. Spirabile.] uitale, quo spiramus. & est sermo Ciceronis, quanquam ille Spiritabile dixerit in libris de Deorum natura. Quascunque.] Quo eat non cogitat, eorum comparatione quæ fugit. Hoc sat erit.] uitasse Cyclopas.

POM. Sabi. Fama est Enceladi.] Gigantes ut fortißimi, cum perire, ne possent aliqua uia renascentes emergere, ingentes moles superimpositas corporibus habent: Enceladus Ætnam Siciliæ, Otus montē Cretæ, Typhoeus Inarimē Campaniæ insulam. Caminis.] cauernis. Murmure.] motu. Subtexere.] cooperire. Perferimus.] patienter tulimus. Æthra.] Ablatiuus est. æthra splendor aeris est: ponitur pro æthere. Cœlo.] deest Brant. Postera.] sequens aurora. Vmbram.] noctem. nam nox est umbra terræ. Viri.] Græci. Supplex.] socius Vlyßis Achemenides. Præceps.] uelox, & non salutis sperans. Spirabile.] quo spiramus.

VAR. Lect. Et fessum quoties motat latus.] In antiquis aliquot libris, Mutat legitur. Noctem illam tecti in siluis immania monstra Perferimus.] In libris aliquot antiquis, Nocte illa, ablatiuo casu legitur. Omnia præterea exemplaria quæ uersauimus, Tecti siluis, absq; In legunt. Respicimus.] In antiq. al. lib. Prospicimus legitur.

DON. Postera iamq; dies primo surgebat Eoo, Humentemq; aurora polo dimouerat umbram, Cum subito e siluis macie cōfecta suprema Ignoti noua forma uiri, miserandaq; cultu Procedit, supplexq; manus ad littora tēdit.] Mox, ait, ut lux cœpit exoriri, emersit e siluis Ignoti noua forma uiri. Non hoc est noua forma, quod est ignoti: noua enim forma ad ea pertinet, quæ infra de cultu eius & sordibus specialiter posuit: ignoti uero, quem reuera nescissent. Miserandaq; cultu.] et hoc ad generalitatem pertinet, quam inferius aperit, describens tegumenta eius & barbam. Supplexq; manus ad littora tendit.] gestu corporis & manibus ostendens, quid rogaret, quia uox eius audiri non poterat, ipso in littore posito, & nobis in nauibus constitutis. Respicimus.] Ideo respicimus posuit, quia non audiebatur uox rogantis. Dira illuuies.] Non, respicimus dira illuuies, sed separatim pronunciandū est, & absolute intelligendum: ut sit, quod respeximus, dira illuuies fuit. Non suffecit nominasse illuuiem, ait & Dira. Immissaq; barba.] Immissa, hoc est, ultra modum grandis. Consertum tegmen spinis.] Non ille texerat tegmen more hominum sutum, sed habuit concinnatum spinis: non enim in talibus locis acum habuit aut fila, aut fuit species integra, quæ honesto genere iungeretur. Spinis ergo frusta pannorum continentibus consertum illius fuerat tegumen. At cætera Graius.] Locutionis genus est, quale est, Nuda genu. In cæteris, inquit, Graius apparebat: nam superioribus sordibus ita cōsimilia in illo fuerant omnia, ut quiuis intelligere posset hominem Græcum. Et quondam patrijs ad Troiam missus in armis.] Apparebat eū ex ijs esse, qui ex partibus Græciæ ad expugnandam uenerant Troiam. Quàm gratum fuit Troianis, ut talem uiderent inimicum suum? Isq; ubi Dardanios habitus, & Troia uidit Arma procul, paulum aspectu cōterritus hæsit, Continuitq; gradū, mox sese ad littora præceps Cum fletu precibusq; tulit.] Ex eo, inquit, magis intelleximus unum fuisse de hostibus, & ex eo prior nostra firmata suspicio, quia cùm nos Troiano cultu & armorum indicio cognouisset, territus cōscientia substitit paululum: sed ubi metum eius neceßitas uicit, Mox sese ad littora præceps Cum fletu precibusq; tulit.] Præceps, hoc est, ultra modū festinans, & nihil metuens, ne desiderium eius cursus nauium præueniret. Cum fletu precibusq; se tulit ad littora, atq; hæc cum rogaret dixit: Per sidera testor, Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen, Tollite me Teucri, quascunq; abducite terras.] Cùm longe esset, gestu corporis se supplicem demonstrauit: at uero ubi ad littus peruenit, addidit preces et lachrymas, quando uideri poterat, & audiri. Hoc sat erit.] Abundabit, inquit, mihi ad solatiū, si cū hominibus fuero. Scio me Danais e classibus unū, Et bello Iliacos fateor petijsse penates, Pro quo si sceleris tanta est iniuria nostri, Spargite me in fluctus, uastoq; immergite ponto: Si pereo, hominum manibus perijsse iuuabit.] Vltro confessus est originem suam, atque hostem se esse non negauit, & propter sacrilegium, quod in deos penates admiserat, iudiciū de se habuit, omnibus pœnis dignum se esse confirmans. Fecit hoc, non quòd uere mori uellet, sed ut confitendo indulgentiam mereretur & uiueret. Addidit, Spargite me in fluctus, in partes scilicet diuisum, quod facile fieri potuit ex occasione loci: sed ne fieret, crudelitas facti descripta est. Conclusit hanc, quasi reuera libenter quæreret mortem, & ait, Vastoq; immergite ponto: id est, Si pereo, hominum manibus perijsse iuuabit. Ecce ubi prodidit, quia uiuere maluit quàm occidi. Si pereo enim dixit, nō Cum periero. Si pereo quū dicit, & discriminis sui exitum facit incertum, & ostendit se duci spe, quòd impetrare misericordiam posset. Hominum manibus perijsse iuuabit.] Feram, inquit, mecū solatium moriens, quòd non ferarū morsibus, sed hominum manibus perire cōmeritus sum. Dixerat, & genua amplexus, genibusq; uolutans Hærebat.] Non solùm fletibus ac uoce, uerumetiam obsequijs corporeis extorquebat salutis beneficium: genibus enim nitebatur per terram, & genua retinebat amplexibus. Qui sit fari, quo sanguine cretus Hortamur, quæ deinde agitet fortuna fateri.] Tria quæsita sunt: nomē eius, quibus esset prosatus parentibus, quæ ue esset eius fortuna. Hæc ut fateretur, hortamenta nostra non deerant. Fari & fateri uno loco posuit, quod nō pro uno atq; eodem Vergilius intelligi uoluit. Fari est enim, simpliciter aliquid referre: Fateri autem, ex neceßitate, quæ secreto cōteguntur, publicare. Loqui ergo debuit, ut supplex: & confiteri, qui tot scelerum fuerat reus. Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus Dat iuueni, atque animum præsenti pignore firmat.] Hortamentis ait nostris pater meus robur adiecit, porrigendo ei dexteram suam: quod quia fuit beneuolentiæ, dubitantis animus ac pauentis firmatus est, et securus effectus. Deniq; sequitur, Ille hæc deposita tandem formidine fatur.] Quid faceret reiecta formidine superioris momenti, cœpit his uerbis ad proposita respondere: Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Vlyßi, Nomine Achæmenides.] Ecce dixit, qui sit. Ithacus sum, inquit: Vlyßis quoq; comes, & Achæmenides uocor. dicit deinde quo sanguine cretus, et quòd unus esset ex hostibus. Troiam genitore Adamasto Paupere (mansissetq; utinā fortuna) profectus.] Quantum ad sanguinis rationem pertinet, patre, inquit, Adamasto natus sum paupere. Profectus autem ad Troiam comes infelicis Vlyßi, atq; utinam mansisset fortuna: quia dicturus est se metu sociorum relictum in illis terris, Vlyßis comitem se esse desijsse. Incipit

A pit dicere, quæ illum agitet fortuna. Hic me dum trepidi crudelia limina linquunt. Immemores socij, uasto Cyclopis in antro Deseruere.] Vt ostenderet non odio interueniente relictum se illic esse, sed metu periculi euidentis, in quo quisq; sibi potius consulebat quàm alteri. Domus sanie, dapibusq; cruentis, Intus opaca, ingens, ipse arduus, altaq; pulsat Sidera, (dij talem terris auertite pestem.) Nec uisu facilis, nec dictu affabilis ulli, Visceribus miserorum, & sanguine uescitur atro.] Dicit, unde eadem ipsa scire potuit, proinde descripsit Cyclopis magnitudinem ac feritatem. Antrum autem conueniens habitatori immani, & quod prædas maximas capere potuisset, se autem relictum à socijs cùm fugerent dicit. Simul etiam monstrat crudelitatem beluæ probatam suorum exemplo Æneæ. Vidi egomet, duo de numero cùm corpora nostro, Prensa manu magna, medio resupinus in antro Frangeret ad saxum, knanieq; aspersa natarent Limina, uidi atro cùm membra fluentia tabo Manderet, & trepidi tremerent sub dentibus artus.] Rapuerat, inquit, Cyclops de nobis duos: horum pœnam spectaui ocu-
B lis meis, cùm utrunq; una manu comprehensum resupinus, fortius saxo illideret. Vt utrunq; igitur sustulit, coniectumq; in aspersas cautes per frusta comminuit, horror omnis & immanitas uidebatur. Antrum omne sanie taboq; respersum, limina ipsa corrupto cruore natantia. Ipse autem semineces artus mandebat dentibus, & adhuc membra trementia transuorabat. Horum uersuum sensus ordinatur sic: Quum duo corpora de numero nostro pressa manu magna resupinus in antro ad saxum frangeret, & trepidi tremerent sub dentibus artus, ac manderet membra tabo fluentia, knanieq; aspersa natarent limina, uidi egomet. Vidi quod semel dixit, ad omnia pertinet, ut sit: Vidi cùm duo corpora de numero nostro manu magna resupinus in antro ad saxum frangeret: uidi cùm trepidi tremerent sub dentibus artus: uidi quum manderet membra tabo fluentia: uidi cùm sanie aspersa natarent limina. haud impune quidem, nam hoc factum non ei cessit. Haud impunè quidem nec talia passus Vlysses.] Vlysses, inquit, talia remanere non passus est inulta.

Tollite me Teucri, quascunq; abducite terras,
Hoc sat erit. scio me Danais è classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petijsse Penates.
Pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
Spargite me in fluctus, uastoq; immergite ponto.
Si pereo, manibus hominum perijsse iuuabit.
Dixerat, & genua amplexus, genibusq; uolutans
Hærebat: qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur, quæ deinde agitat fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus
Dat iuueni, atq; animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, deposita tandem formidine fatur:
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Vlysi,
Nomine Achemenides, Troiā genitore Adamasto
Paupere (mansissetq; utinam fortuna) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt.
Immemores socij uasto Cyclopis in antro
Deseruere: domus sanie, dapibusq; cruentis
Intus opaca, ingens: ipse arduus, altaq; pulsat
Sidera (dij talem terris auertite pestem)
Nec uisu facilis, nec dictu effabilis ulli:
Visceribus miserorum, & sanguine uescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cū corpora nostro,
Prensa manu magna, medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, knanieq; expersa natarent,

SER. E` classib.] ex equitibus modò: ut est, Et Ortinæ classes. Petijsse.] Causa metri addidit syllabam: ut, Nos abijsse rati, & uento petijsse Mycenas. Tanta est.] Vt non possit uel fortunæ præsentis qualitate moliri. Spargite.] Hoc est, dilacerate. & noua breuitate usus est, ut intelligatur, prius laniandum, mox inspargendum pelago. Quod dixit. Hominum manibus perijsse iuuabit. obliquè loquitur: nam uult ostendere hominū hanc non esse crudelitatem. Genua am-
C plexus.] Physici dicunt esse consecratas numinibus singulas corporis partes: ut aurem Memoriæ: hinc est, Cynthius aurem Vellit, & admonuit. frontem Genio: unde, uenerantes Deum tangimus frontem. dextram Fidei: unde paulo pòst, Atq; animum præsenti pignore firmat. genua misericordiæ, unde hæc tangunt rogantes. Quis sit, fari.] Per omnia subaudi Hortamur: hoc est, cuius filius, sic etiam respondet: nam iam se dixerat Græcum. Agitet fortuna fateri.] scilicet hortamur quæ eum fortuna uexet: ut, Agitataq; numina Troiæ. Haud multa moratus.] Nimiæ benignitatis est non expectare plurimas preces. Præsenti pignore.] manuum coniunctione, qua firmantur amicitiæ: ut, Cur dextræ iungere dextram Non datur? &, Iungimus hospitio dextras. Sum patria ex Ithaca.] Circunstantias omnes exequitur, loci, personæ, temporis. Infelicis.] Quærit fauorem uituperatione eius quem scit odio esse Troianis. Paupere.] Nam, ut etiā de Sinone diximus, apud maiores hæc fuerat causa militiæ. & bene ueniali utitur statu per excusationem paupertatis. Fortuna.] scilicet pristinæ paupertatis. Dum trepidi.] festini. ut per timorem, non per odium ante cōtemptum relictus fuisse uideatur. & bene causas etiam subiungit timoris, Cyclopis descriptione. Crudelia limina.] speluncam Cyclopis Polyphemi. Nec uisu facilis.] cuius possit etiam aspectus inferre formidinem. Nec dictu affabilis ulli.] sermone non explicabilis. & mirè exaggerauit post descriptionem. Visceribus.] Viscera propriè carnes sunt. Sanguine atro.] hoc est, sanie. Vidi egomet duo.] Homerus quatuor dicit: ergo aut dissentit ab eo, ut etiam in temporibus: nam antè ad Siciliam Æneas, quàm Vlysses uenisse dicitur. Aut certè hoc dicit: duo uidisse se, quot autem occiderit, ignorare. Resupinus in antro.] Magnitudo ostenditur uirtutis. Expersa.] Hæc fuit uera lectio, id est madefacta. nam si aspersa dixeris, id est irrorata, ταπείνωσις καὶ ὑπερβολὴ iunguntur.

POM. Sabi. Tollite me Teucri.] Contra historiā est. nam prius Æneas in Siciliam appulit, quàm Vlysses decem annis diuertit apud Calypso in Ogygia, quare fieri non potest. Vergilius ergo per fictionem loquitur. Genibus.] Auris Phœbo dicata est, frons Genio. ideo in ueneratione tangimus frontem. sed dextra fidei, genua miserationi. Pignore.] fide & dextra. Vasto Cyclopis in antro, etc.]

Vlysses apud Homerum in hanc sententiam lib. 9. loquitur: Tempestate cum ad patriam nauigabamus, nouem diebus iactati, 10 die impulit nox. ueni ad Lotophagos, emisi duos, & praeconem qui loca inuestigarent. habitabant hic Lotophagi, loto uiuentes, nec mali quicquam machinantes socijs dedere loton. qua gustata, discedendi nullus erat amor. Ego tamen ad naues ingemiscentes retraxi. hinc deuehebamur ad Cyclopas, apud quos omnia sponte sine cultura proueniunt. lanigeras custodiunt oues, é quarum numero aliquot mactatas inter socios diuisi. Est eorum in portu limpidissimus in antro fons, circũ procerae sunt populi. 12 mecum erant naues, é quibus una accepta perquisitum iui, qui mortales loca tenerent. uidimus non longè à littore speluncam lauro separatam, & pascẽtes greges. Eminus uisus est custos unus scopulo par. hic ego 12 delegi, & in littus descendi. caprinum utrem uini suauissimi nobiscũ tulimus, quod nobis dederat Maro Ismari accola, sacerdos Apollinis, & Euantis filius. Custos per pascua pingues agebat oues. speluncam intrauimus. plena erat casei, agnorum, & haedorum. Orauere socij, ut his rebus onusti socios repeteremus. ego abnui, cupidus uidendi & experiendi, an nobis iure hospitij aliquid donaret. caseo igitur uescentes consedimus. uenit custos, ingens saxum ostio opponit. Vbi nos uidit, interrogat superbè. respondimus, nos esse Achiuos, ex exercitu Agamemnonis, & fluctibus illuc pulsos. suppliciter aliquid petimus: hospites enim & supplices in tutela sunt Iouis. tum ille, dij non sunt Cyclopibus curae. Postea interroganti de naui, callidè respondi naufragio perijsse, et nos solos euasisse. Cyclops irruit, duos ex socijs arreptos dilacerauit, & more montani leonis integros depastus est: multoq; hausto lacte stratus dormiuit. Cogitauimus quod in itinere acutos gladios habebamus ad opus, sed consiliũ mutauit ingens saxum, quod amoueri uestibulo nullis uiribus poterat, nisi Cyclopis. Sequenti die gregem eduxit, & fores eadem mole occlusit. Vespera redijt, duasq; in coena capras deuorauit. Ego blandis uerbis suauissimi uini, quod nobiscum habebamus, poculum obtuli: quo gustato, ter iussit ad se deferri. De nomine meo, exhilaratus uino, petijt, tanquam gratias habiturus. Nemo mihi nomen est, respondi. At ille, Neminem (inquit) ultimum comedam, & somno se dedit. profundè dormiebat, ingurgitatus uino, nos accepto stipite oblongo, acuto, & igni obusto, oculum qui illi unus erat transfodimus, palumq; in uulnere reliquimus. Cyclops magno percitus dolore grauiter mugijt. ad tam horrendam uocem cõcurrere alij cyclopes, quaerentes, Cur nos é somno excitas? tum ille, Nemo me & dolo & uiribus interficit. illi responderunt, Si nemo uim infert, certè Iouis mala euitare nequis. Cyclops dimoto saxo oues emisit, ante ostium singulas pertentabat. Ego callidus socios primum, postea me sub uillosis arietibus alligaui, & ita periculum euasimus. ad socios redimus. at Polyphemus uerticem montis in mare iecit. in magno fuimus periculo. eo ictu impulsum mare, nauem ad litus penè impulit: uerum ego socios hortor, remis incubuimus. sic peste aufugimus, uino quod dederat Vlysses.

VAR. Lect. Tollite me Teucri, quascũq; abducite terras.] In lib. aliquot antiquis legere est In quascunq;, addita praepositione. Si pereo, manibus hominum perijsse iuuabit.] In lib. nonnullis manuscriptis Si peream legitur. In Longobardico uerò, in Mediceo, in Porcio, & aliquot alijs ex antiq. legere est, Si pereo hominum manibus. Qui sit, fari.] In antiquis lib. Longob. Quis sit legitur. Comes infelicis Vlyssis.] In antiquis plerisq; libris, Vlyssi, absq; s legitur. Nomine Achemenides.] In ueteribus ferè omnibus exemplaribus legere est Nomen. Troiam genitore Adamasto.] In Mediceo, in Porcio, & alijs antiquis plerisq; lib. Adamaxto scriptum est. Nec dictu effabilis ulli.] In antiquis aliquot libris Affabilis legitur: quanquam lib. etiam nonnulli manuscripti Effabilis legunt. Svanieq; aspersa natarent Limina.] Seruius Expersa, ueram esse lectionem asseuerat. In antiquis tamen lib. quotquot habui, Aspersa & Adspersa legi. A

Oblitus'ue sui est Ithacus discrimine tanto.] Omnes quidem nos, ait, dirum illud turbauit exemplum. Vlysses solus natura callidus, usu & ingenio uehementer instructus, tantae crudelitatis uisu territus non est: neque oblitus est sui, hoc est, non perdidit industriam solitam. Nam simul expletus dapibus, uinoq; sepultus, Ceruicem inflexam posuit, iacuitq; per antrum Immensum, saniem eructans, & frusta cruento Per somnum commista mero.] Signa omnia, quae erant beluae iacentis occasionem praebentia, ad ultionem in se perficiendam. Prostratus enim per antrum ac resolutus fuerat omnibus membris ceruice inflexa, hoc est, capite inclinato: & ceruicis officio deficiente eiectam ructabat saniem, & frusta quae uorauerat reiectabat. Nos magna precati Numina, sortitiq; uices, unà undiq; circum Fundimur, & telo lumen tenebramus acuto, Ingens, quod torua solum sub fronte latebat.] Dederat Vlysses consilium, ut uno oculo quem solum sub torua fronte latentem habuit, caecaretur. Periculosum fuit quamuis dormitẽtem, quamuis sepultum uino, aggredi uiolenter. Precati, inquit, deos, accessimus simul undiq; circumfusi, appetentes eas corporis eius partes, quas sumpseramus de sorte: quoniam non unum aut simile esse periculũ potuit, si aduersa cessissent. Aliud fuit eorum, qui caput tenerent aut manus, aliud eorum qui caeteras impetebant membrorũ partes. Hoc facto tenebrauimus eius lumen telo acuto. quod ait Acuto telo tenebrauimus, celeritatem facti uoluit demonstrare. in hoc enim consilij consistebat effectus, ne mora facientium & dolor uulneris quamuis grauiter dormientẽ excitaret. Hoc loco nõnulli terebramus tradunt: sed cùm terebratio habeat moram, quae fuit inimica facientibus, melius est ut telo acuto uno ictu uideatur esse caecatus. Quòd autem ait, sub fronte latebat, quod ingens fuisse dicebatur, usqueadeo ut orbi lunae uel solis aequari potuisset, faciebãt rugae toruae frontis, & ingentes capitis comae. Et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.] Nec quidem hic expressit perfectam ultionem. Sed fugite ô miseri, fugite, atq; ab littore funem Rumpite.] Dicit causam persuasionis suae, ne aestimarent caecato illo nihil ultrà esse metuendum: commorantibus enim alijs Cyclopibus in illo loco, non posset abesse formido. Quod iterauit Fugite, ostendit moram fugae non esse faciendam, addens, Funes ab littore praecidendos, quod maturius fieri potuit, quàm soluendo cum mora. Subiecit causam, propter quam celerem suadebat abscessum. Nam qualis quantusq; cauo Polyphemus in antro Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat, Centum alij curua haec habitant ad litora uulgò Infandi Cyclopes, atq; altis montib. errant.] Duxit à numero maiorem metum. quanta enim faceret centum, quando unus in Graecos tanta commiserat? Nam qualis quantus'que.] qualis pertinet ad feritatem animi, quantum D B C

A quantus ad magnitudinem corporis, ut ex uno quem iam descripserat, intelligeretur tales esse cæteros. Quapropter prospiciendum cautè, ne cùm Græci accepto suorum luctu uix uno incolumi euasissent, accideret Troianis ineuitabile malum, si uenirent omnes aut plurimi. Tertia iam lunæ se cornua lumine complent, Cùm uitam in siluis, inter deserta ferarum Lustra domosq́; traho, uastosq́; ab rupe Cyclopas Prospicio, sonitumq́; pedum uocemq́; tremisco.] Constitutus in solitudine inter deserta ferarum cubilia ac domos, quum rationem dierum uel mensium nosse nequisset, possibilem exilij sui præstitit rationem. Tres, inquit, lunæ transactæ sunt, ex quo in his demoror terris. Potuit quæri, quomodo Cyclopas euasisset? Inter lustra, inquit, ferarum & domos latui periculosè. consultè fecit, quando enim occurreret occasio alia, quando per tres menses sola Troianorum potuit reperiri? Lustra sunt, quæ faciunt feræ inter sentes, & illic cubant: domus uerò, quas infodiunt altius. Item quæri potuit, unde illos nosset esse quamplurimos? De rupe (ait) eos uidi. Item tribus mensibus unde uictum habuisset indicauit, quia & hoc potuit quæri. Victum, inquit, infelicem, baccas, lapidosaq́; corna Dant rami, & uulsis pascunt radicibus herbæ. Omnibus respondit, quæ ei constabat esse proposita, & quæ sequentibus interrogationibus quæri potuerunt. Dictum est enim quid sit fari, quo sanguine cretus, quæ deinde agitet fortuna: dicit nūc, quo consilio emersisset, ut Græcus se Troianis offerret, sine dubio hostis hostibus suis.

Limina: uidi, atro cum membra fluentia tabo
Manderet, et trepidi tremerēt sub dentibus artus:
Haud impune quidem: nec talia passus Vlysses,
Oblitus'ue sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, uinoq́ sepultus
Ceruicem inflexam posuit, iacuitq́ per antrum
Immensum, saniem eructans, & frusta cruento
Per somnum commixta mero: nos magna precati
Numina, fortitiq́ uices, unà undiq́ circùm
Fundimur, & telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torua solum sub fronte latebat:
Argolici clypei, aut Phœbeæ lampadis instar:
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite ô miseri, fugite, atq́ ab littore funem
Rumpite.
Nam qualis, quātusq́ cauo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atq́ ubera pressat:
Centum alij curua hæc habitant ad littora uulgò
Infandi Cyclopes, & altis montibus errant.
Tertia iam lunæ se cornua lumine complent,
Cùm uitam in siluis, inter deserta ferarum (pas
Lustra, domosq́ traho, uastosq́ ab rupe Cyclo-
Prospicio, sonitumq́ pedum, uocemq́ tremisco.

SER. Trepidi tremerēt sub dentibus artus.] Melius tepidi, quasi adhuc uiui, quàm trepidi, id est, trementes, ne sit iteratio.
B Vlysses.] A solo nomine emphasim fecit: unde est quod sequitur, Oblitúsue sui est. Ithacus.] Ithacensis. Sepultus.] strat⁹. Iacuitq́; per antrum immensum.] Etiam ad Polyphemi magnitudinem pertinet, quasi in toto antro iacuerit. Circumfundimur.] Secundum Homerum, qui dicit alios eū tenuisse, alios cæcasse oculum acuto fuste & obusto: nam secundum istum sensum multi Terebramus accipiunt, alij Tenebramus legunt. Illud primum sequitur uerba Homeri ἐν ὀφθαλμῷ διαίνομεν. Telo aūt acuto potest et simpli
C citer accipi. Terebrū instrumentū est fabrile, carpentariū scilicet, quo ligna perforātur. Solū sub fronte latebat.] Multi Polyphemū dicunt unū habuisse oculū, alij duos, alij tres: sed totum fabulosum est. nam hic uir prudentissimus fuit, & ob hoc oculum in capite habuisse dicitur, id est, iuxta cerebrum, qui prudentia plus uidebat. Verùm Vlysses eum prudentia superauit, & ob hoc eum fingitur obcæcasse. Latebat.] Dormientis scilicet: nam male sentit Donatus dicens Late patebat, contra metrum. Item dicit, Capillis tegebatur, aut latebat corporis comparatione. absolutus tamen est superior sensus. Argolici clypei, aut Phœbeæ lampadis instar.] Vnum magnitudinis est, aliud splendoris. Phœbeæ autem deriuatio est uel à Luna, uel à Sole. Sed fugite.] Occurrebat, si cæcus est cur timetur? subiungit non unū esse, sed plures. O miseri.] Aut blandientis particula est: ut in Terentio, Terram intuens modestè, miser. aut reuerà miseri, qui ad Cyclopes sunt delati. Qualis, quantusq́;.] Vnum morum est, aliud corporis. Curua hæc habitant ad littora uulgò.] Ne tantùm in montibus esse putarentur. Vulgò.] passim. Tertia iam lunæ.] Bene in desertis locis ex Lunæ ratione colligit tempora.

Se complent.] Ideo quia suum non habet lumen, sed à sole accipit. Lustra.] cubilia: unde etiā Lupanaria Lustra dicimus, ubi habitant lupæ, id est, meretrices: dictæ ab obscœnitatis & odoris similitudine. Baccas.] Generale est, id est, fructus arborum agrestium.

POM. Sabi. Lumen terebramus ligno.] Vlysses apud Homerum in hanc sententiam loquitur: Erat magna trabes, uiridis, oleagina, quam ut secum ferret amputauerat. nos arborem nauis onerariæ 20 remorum existimauimus. ab hac palū incisum socijs poliendum dedi. socios inde monui, ut dormiētis oculos perfoderemus. circunsistūt socij, magna ui palum in Cyclopis oculum impegimus, & circunduximus, ut terebram ligna perforantem. Lumen.] oculum. Polyphemus.] Neptuni, ut Homerus tradit, filius: ut historia, Cyclopis: occæcatus descendit ad littora, & patrem Neptunum contra Vlyssem imprecatus est: ex quo putant illum passum naufragium. Tertia iam lunæ.] Fictum est, Æneam uenisse ante Vlyssem in Siciliam. fieri minime hoc potuit. Secundo anno Æneas post excidium Troiæ uenit in Italiam. Vlysses 11 in Siciliam: quia decem annis diuertit apud Calypso in Ogygia insula. Varro & Dionysius de nauigatione Æneæ sic scribunt: Ilium fuit captum deficiente uere, 17 diebus ante conuersionem æstiuam, 8 desinentis mensis Iunij. anno sequenti circa æquinoctium autumnale Troiani traiecere Hellespontum, in Thracia commorati hyeme: uere primo cœpere nauigare, et uenere usq; in Siciliam. sic finitus est annus. Condidere in insula urbes. inde per Tyrrhenū nauigantes, uenere Laurentum æstate media: sic secūdus annus est ab expugnatione Ilij finitus. Tertio anno solis Troianis imperauit. Quarto anno obitu Latini, propter consanguinitatem eius regnum suscepit.

VAR. Lect. Iacuitq́; per antrum Immensum.] In ueteribus ali-

quot libris Immensus legitur. Sunt etiam libri manuscripti, ubi legas Immensam saniem. Et telo lumen terebramus acuto.] Ti.Donat. Tenebramus legit: hoc est, occaecamus. Vocemq; tremisco.] Antiqua exemplaria pleraq; Tremesco legunt.

CAEL. Rhod. Quod autem Aristoteles ait, Esse memoriam praeteritorum tantum, quoniam quae adsint, uel sentire dicamur, uel scire: aduertendum est, id ad perceptionem nostram referendum uideri, qui sensimus prius, uel percepimus, siue praesens id sit, siue non. Etenim recordari possumus nō eorum modo, qui iam naturae concesserint, sed superstitū quoq;, sicut & sui ipsius meminisse aliquis dicitur. unde illud est Virgilianum:

—— Nec talia passus Vlysses,
Oblitus'ue sui est Ithacus discrimine tanto.

DON. Omnia collustrans, hanc partem ad littora classem Conspexi uenientem, huic me quaecunq; fuisset Addixi: satis est gentem effugisse nefandam. Vos animam hanc potius quocunq; absumite leto.] Cùm omnia, inquit, attenderem, euadendi auxilium quaerens, solam istam classem huius regionis littora tetigisse conspexi, quod semper propter ineuitabile Cyclopum malum omnes fugerunt. Et quia nullam sperabam dehinc prouenturam occasionem, addixi me, non considerans quae esset. Quid enim metuerem homines, Cyclopum manibus, aut ferarum saeuitia quolibet tempore periturus? existimans melius esse si hominum manibus interirem. quia hoc consilio ad uos ueni, qua uultis me poena consumite. Vix ea fatus erat, summo cùm monte uidemus, Ipsum inter pecudes uasta se mole mouentem Pastorem Polyphemum.] Statim, inquit, ut Achemenides relationis suae uerba conclusit, ecce ipse nobis Polyphemus apparuit, agens in montibus pecora, & ad nota littora faciens gressus. Exponendum fuit, quomodo potuit uenire caecatus? Nouerat haec, inquit, antè quàm lumen amisisset: deniq; sic posuit, Et littora nota petentem. Monstrum horrendum, informe, ingens.] Vidimus monstrum, in quo natura non tenuit temperamentum: nam fuit horrendum & formae ingentis. Cui lumen ademptum Trunca manum pinus regit, & uestigia firmat.] Huius gressus trunca pinus regebat abscissa, atq; amputatis ramis: hoc est, arbor pini ei pro baculo fuit, quae posset in forma hominis caeci corpus ingenti fortitudine regere, ac sustinere. Lanigerae comitantur oues, ea sola uoluptas, Solamenq; mali.] Voluptatem ex animalibus habuit, cùm uideret: caecatus uerò pecorum suorum commodo orbitatem proprij luminis solabatur. Postquam altos tetigit fluctus, & ad aequora uenit.] postquam transijt undas littoris, & in altum prouectus est. Luminis effossi fluidum lauit inde cruorem.] abluit sanguinē, qui fluebat ex oculo eius, quem constabat effossum. Ecce uisi actus, cùm Achemenides exposuisset tertium se illic mensem exegisse, inflicta iamdudum caecitas noua putabatur, cùm adhuc funderet sanguinem: propter hoc igitur dictum est, Lauabat. Dentibus infrendens gemitu.] Tunc enim irascuntur caeci, quia dum non uident, se ulcisci non possunt. Graditurq; per aequor Iam medium, nec dum fluctus latera ardua tinxit.] Mira monstri descriptio, & immensae proceritatis expressio. Ambulabat, inquit, in medio mari quasi graderetur in terra, neque ad eius latera profundi maris unda peruenerat. Nos procul inde fugam trepidi celerare.] Praesens, inquit, periculum uitare cupientes, fugae dabamus instantiam competentem. Recepto Supplice sic merito.] Liberari enim meruit, qui nos propria instructione seruauit. Taciti; incidere funem, Vertimus & proni certantibus aequora remis.] A Cùm uideremus euidens malū, taciti funem incidimus, et uerso remis pelago, in altū coepimus taciti nauigia flectere. Taciti, cessantes scilicet remorum strepitu, & cantilena nautarum, sine qua remi operari non possunt. Sensit.] Hoc ipsum, quia non uidebat, aurium suspicione collegit, quod silentio gerebatur, & ad sonitum uocis uestigia torsit: quia silentio adhibito non potuit in totum uacua esse omni strepitu nauigatio. Sensit, inquit, & ad sonitum uocis uestigia torsit. Verùm ubi nulla datur dextram affectare potestas, Nec potis Ionios fluctus aequare sequendo.] ubi neq; manu potuit aliquem cōprehendere, & potentia fluctuum uictus est, nec ualuit aliquem sequi. Clamorem immensum tollit, quo pontus, & omnes Intremuere undae, penitusq; exterrita tellus Italiae, curuisq; immugijt Aetna cauernis.] clamore, inquit, eius omnia contremuere, & iam longius posita, & magis quae fuerant in praesenti. Vim clamoris expressit: nam B quomodo sciuit Italiam tremuisse, ad quam nondum uenerat? At genus è siluis Cyclopum & montibus altis Excitum ruit ad portus, & littora complent.] Quanta multitudo fuit, ut littora Cyclopes compleuissent? Cernimus astantes nequicquam.] Ideo nequicquam, quia nihil poterant audere uiolenter aduersus eos, quos liberauerat fuga, & pelagi altitudo. Lumine toruo.] Vel natura, uel irato, quia perdiderat praedam. Aetnaeos fratres coelo capita alta ferentes, Concilium horrendum.] Constiterunt proceritate sua uincentes arborum celsarum altitudinem constitutarum in deorum lucis, quae idcirco immēsae sunt, quia praeter naturam suam plurimum cōsequuntur incrementi, dum religionis causa seruantur. Praecipites metus acer agit, quocunq; rudentes Excutere, & uentis intendere uela secundis.] Vrgebamur, inquit, metu acerrimo, ut nō iam quo uellemus, sed in quācunq; coeli partem intenderemus uela, & consentiremus uentis secundis, adiuuantibus fugam nostram opportunis flatibus suis. & hîc, et in quarto libro, fluctusq; atros Aquilone secabat ad mala fugienda sibi secundo. Contrà iussa monent Heleni Scyllam atq; Charybdim.] Ti- C mori Cyclopum cedendum fuerat quacunq; ratione, sed huic consilio iussa Heleni è diuerso ueniebant, ne nos aut laniaret Scylla, aut Charybdis sorberet. Inter utranque uiam, leti discrimine paruo, Ni teneant cursus, certum est dare lintea retro.] Istorum malorum consideratione turbati sententiam fiximus, ut inter geminum metum uel transiremus medij, uel retrorsum nauigia duceremus. Ecce autem Boreas angusta à sede Pelori Missus adest.] Cùm, inquit, talia tractaremus, quasi ab aliquo deo missus Boreas uenit: tanta opportunitate, ut nos continuò per multa loca detulisset. Viuo praeteruehor ostia saxo Pantagiae, Megarosq; sinus Tapsumq; iacentem.] Per haec, inquit, loca uenti suffragio transiuimus. Talia monstrabat relegens errata retrorsum Littora Achemenides, comes infelicis Vlyßi, Sicanio praetenta sinu.] Horum locorum nomina referebat Achemenides, quia per haec certauerat, cum socius esset hominis infelicis, perindeq; habuit nota. Plemmyrium undosum nomen dixere priores, Ortygiam.] Prisci, ait, hoc est ueteres, Plemmyrium dixere, sequentis aeui appellauere Ortygiam.

A giam. Alphæum fama est huc Helidis amnem Occultas egisse uias subter mare, qui nunc Ore Arethusa tuo Siculis perfunditur undis.] Quæcunque fabulosa sunt aut incredibilia, horum Vergilius non se, sed alium facit authorẽ. Quis enim credat, quod protulit fama, subter mare fluuium ex longinquis partibus ire posse, & incolumem, hoc est, incorruptum, atq; in alias terras exire & misceri Siciliæ fontibus. Numina magna loci iussi uenerамur.] Aut monitu Heleni iussi, aut ab Achemenide instructi. Et inde Exupero præpingue solum stagnantis Helori. Hinc altas cautes, proiectaq; saxa Pachyni Radimus, & fatis nunquam concessa moueri.] Hæc saxa asserit immobilia esse. Apparet Camerina procul, campi'que Geloi, Immanisq; Gela fluuij cognomine dicta.] Ecce & Gela à fluuio cognomen accepit.

Victum infelicem baccas, lapidosaq; corna
Dant rami, & uulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primũ ad littora classem
Conspexi uenientem: huic me, quæcunq; fuisset,
Addixi: fatis est gentem effugisse nefandam.
Vos animã hanc potius quocunq; absumite leto.
Vix ea fatus erat, summo cum monte uidemus
Ipsum inter pecudes uasta se mole mouentem
Pastorem Polyphemum, & littora nota petentẽ:
Monstrũ horrendũ, informe, ingẽs, cui lumẽ adẽptũ;
Trunca manũ pinus regit, & uestigia firmat:
Lanigeræ comitantur oues: ea sola uoluptas:
Solamenq; mali.
Postquã altos tetigit fluctus, & ad æquora uenit:
Luminis effossi fluidum lauit inde cruorem,
Dentib. infrendens gemitu, graditurq; per æquor
Iam medium, nec dum fluctus, latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare recepto
Supplice sic merito, taciti q; incidere funem:
Verrimus & proni certantibus æquora remis.
Sensit, & ad sonitum uocis uestigia torsit:
Verum ubi nulla datur dextrã affectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,
Clamorẽ immensum tollit, quo pontus & omnes
Intremuere undæ, penitusq; exterrita tellus
Italiæ, curuisq; immugijt Aetna cauernis.
At genus è siluis Cyclopum, & montibus altis
Excitum ruit ad portus, & littora complent.
Cernimus astantes, nequicquam lumine toruo,
Aetnæos fratres, cœlo capita alta ferentes:
(Conciliũ horrendum,) quales cùm uertice celso
Aëriæ quercus, aut coniferæ cyparissi
Constiterant silua alta Iouis, lucus'ue Dianæ.
Præcipites metus acer agit quocunq; rudentes
Excutere, & uentis intendere uela secundis.
Cõtrà iussa monẽt Heleni, Scyllã atq; Charybdim
Inter utranq; uiam leti discrimine paruo,
Ni teneant cursus, certum est dare lintea retro.

SER. Lapidosaq; corna.] Ipsa arbor Cornus dicitur: pomum uerò cornũ corna, ut templum templa. Addixi.] Signato uerbo exprimit desperationẽ. Vos animam hanc potius.] Obliquè loquitur, ut suprà. Littora nota petẽtem.] Nota, ante oculi amissionẽ. B sic Statius in Nono: Sequitur tamen improbus hostem, Quã meminit. Solamenq; mali.] Hinc Quintilianus in Declamationibus: Quia cæcitatis miseræ magnum solatium est habere rem uidentium. Postquã altos tetigit fluctus, & ad æquora uenit.] ὑπέρβατον in sensu: ut, Progressi subeũt luco, fluuiumq; relinquũt. aut ὕστερον πρότερον. Fluidum.] Propter ὁμοιοτέλευτον fluentem noluit dicere. Quod autem dicunt Physici de effosso oculo sanguinem nunquam fluere, uerum quidem est: sed suprà nõ effossum eius oculum, sed terebratum legimus. Inde.] aut de fluctibus, aut de spacio oculi. Gemitu.] cum gemitu. Iam medium.] sic altũ, ut medium putares: nam & in 5. sic dixit: Interea medium Æneas iam classe tenebat. quum adhuc mœnia respiceret Carthaginis. Fluctu.] Legitur & fluctus. Trepidi.] festini: ut, Ne trepidate meas Teucri defendere naues. item, Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit. Sic merito.] Quia omnia eius probauerat dicta: ac si diceret non fallacem, ut Sinonem. Ad sonitum uocis.] Remorum sonitum uocem dixit: uox enim est omne quod sonat. sic alibi, Fractasq; ad littora uoces. nam de hominibus nõ dixit, quia suprà est: Tacitiq; incidere funem. Vestigia torsit.] Bene uno sermone ostendit eum reuertentem iam audisse sonum remigij. Dextram affectare.] dextram intendere: scilicet ut posset nauem tenere. Terent. Ad dominã qui affectant uiam, id est, intendunt: nam si dextra legeris: ut sit dextra affectare, id est, contingere, caret exemplo. Nec potis.] Id est, nec potis est. Potis autem nomen est, & declinatur Potis potis poti potem potis à pote. & nomen esse docet ratio comparationis: nam in superlatiuo potissimus facit, cui si detraxeris simus, inueneris nominis positionem, ut acerrimus acer, fortissimus fortis. Sic autem, ut diximus, declinari compositio ostendit: nam huius impotis compotis, impotem compotem facit. quod in simplici difficilè inuenies, per compositionem agnoscis facilius. Exterrita tellus.] Poetica ὑπερβολή. Curuis cauernis.] Echo enim in concauis est locis. Ruit.] festinanter uenit. Nequicquã lumine toruo.] Quia nocere non poterant. Ætnæos fratres.] Aut fratres, aut similes, aut feritate germanos: nam non sunt fratres Polyphemi, quem Neptuni filium Homerus dicit. Vnde eo cæcato Vlysses pertulit tempestatẽ, qui ad eum uenit derelicta Calypso: cũ qua decẽ annis fuerat. unde, ut suprà diximus, Vergilij dictis dissentit temporũ ratio. Coniferæ.] Conus dicitur fructus cupressi. & ipsa κωνοειδής est. nam à rotunditate in acumen leuatur. Cyparissi.] Cyparissus Telephi filius fuit, amatus ab Apolline, uel (ut alij dicunt) à Siluano, qui cùm ceruum, quem in delicijs habebat per ignorantiam occidisset, flendo nimium numinum misericordiam meruit: itaq; in arborem cupressum conuersus est, aptam & consecratam lachrymis & luctibus. Silua alta Iouis lucus'ue Dianæ.] Iouis, propter quercũ: Dianæ, propter cupressum: Ipsa enim est etiã Proserpina, cui dicatur cupressus propter luctus morientiũ. Alta aũt quòd manet in celso uertice, & lucus qui propter religionem diu permanet. Ni teneant cursus.] Antiqui Ni, pro ne ponebant, qua par-

ticula plenus est Plautus: Ni *mala, ni stulta sis. sensus ergo talis est,* Timor *cogebat, ut quocunq; nauigaremus, & uentum sequeremur, non iudicium: sed occurrebat praeceptum* Heleni, *uitare iubentis* Scyllā *et* Charybdim. *Quare placuit, ne cursus teneant, hoc est, agantur et implean tur inter utranq; uiam modico mortis interstitio, id est,* Scyllæ & Charybdis: *retro dare lintea.* Quod *dum cogitamus, prosperior nobis flare cœpit* Boreas.

POM. Sabi. Fluctus.] Legi potest & *fluctu.* Trepidi.] *ideo festini.* Recepto.] Achemenide. Potis.] *fuit* Polyphemus. *Coniferæ cyparißi.*] Conus *est fructus cyparißi.* Cupreßus *est dedicata* Proserpinæ, *quæ* Diana *est: quercus* Ioui. Metus *acer.*] *metus cogebat uentos sequi, memores euitare* Scyllam & Charybdim, *ex praecepto* Heleni. *placebat igitur retro dare uela: interea cœpit flare prosper boreas.* Monent.] *euitare.* Vtranq; *uiam.*] Scyllæ & Charybdis. Leti.] *mortis.* Ni.] *id est ne.* Teneant.] *nos.* Certum *est.*] *placebat.* Antiqui *ni pro ne dicebant, ut apud* Plautum & *comicos.* Cyclops & Antiphates *cum* Lestrygonibus, *quos aiunt* Italia *pulsos, in* Thraciam *concesserunt. et* Sicani *natio* Hispana *insulam dixere* Sicaniam. *mox concessere* Ligures, *qui ab eorum duce* Siculo *appellauerunt* Siciliam. Troiani, Græci & *aliæ nationes insulam fecere celebrē: hîc natum primum sponte triticū traditur, in agro* Leontino, *ubi adhuc agreste triticum prouenit.*

VAR. Lect. Trunca *manum pinus regit.*] In Mediceo, Manu *legitur.* Solamenq; *mali de collo fistula pendet.*] Sunt *qui carmen hoc expungant.* Id *tamen in pler. lib. habetur,* A *hacq; pentimemeri clauditur,* Solamenq; *mali.* Latera *ardua tinxit.*] Vetera *aliqua exemplaria* Strinxit *habent.* Verrimus & *proni.*] In Mediceo, *in* Porcio, *et aliquibus alijs libris,* Vertimus *legere est.* Nulla *datur dextram affectare potestas.*] In *libris nonnullis antiquis,* Dextra *attrectare legitur.* Immugijt Ætna.] Antiqui *pleriq; libri,* Immugit *legunt.* Clamorem *immensum tollit.*] In *antiq. aliq. lib.* Ponit, *habetur.* Penitusq; *exterrita tellus* Italiæ.] In *lib. antiq.* Trinacriæ *legitur.* Constiterant, *silua alta* Iouis.] In *antiq. pler. lib.* Constiterunt *legitur.* Contrà, *iussa monent* Heleni.] Vetera *quædam exemp. cum* Med. Mouent *legunt.* Scyllamq; Charybdim Inter *utranq; uiam, leti discrimine paruo,* Ni *teneāt cursus.*] In *lib. nonnullis manu scriptis,* Scyllæque Carybdis *scriptum est.* Longè *uerò melius in* Donatinano *lib.* Scyllam, *atq;* Carybdin *appositiue positum est, &* Teneant *in aliquot exempl. antiq. est.*

CÆL. Rhod. B Porro Ætnæum *item pro magno reperies in libris auctoritatis non dilutæ. unde & cantharus* Ætnæus, *magnus intelligitur apud* Aristophanem *in comœdia, cui titulus* εἰρήνη. De *montis* Ætnæ *magnitudine, uel quia* Ætnei *equi habeantur præceleres, & in currendi certaminibus inclyti.* Ex *qua ratione,* Virgil. *quoq; fratres appellasse* Ætnæos, *simile ueri est.* Consimiliter *apud* Aristophanem *eundem in comœdia cui titulus* ἀχαρνῆς, *dicuntur* ἄνθρακες παρνάσιοι, *quem locū enarrans interpres,* Parnasium *ex more pro* Magno *fatetur positum.*

Ecce autem Boreas angusta à sede Pelori
Missus adest. uiuo præteruehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosq; sinus, Tapsumq; iacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Littora Achemenides, comes infelicis Vlysi.
Sicanio prætenta sinu iacet insula contrà
Plemmyrium undosum: nomen dixêre priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse uias subter mare, qui nunc
Ore Arethusa tuo Siculis confunditur undis.
Numina magna loci iussi ueneramur, & inde
Exupero præpingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes, proiectaq; saxa Pachynni
Radimus, & fatis nunquam concessa moueri
Apparet Camerina procul, campiq; Geloi,
Immanisq; Gela fluuij cognomine dicta.
Arduus inde Agragas ostentat maxima longè
Mœnia, magnanimū quondā generator equorū.
Teq; datis linquo uentis palmosa Selinis,
Et uada dura lego saxis Lilybeia cæcis.
Hinc Drepani me portus, & illætabilis ora
Accipit. huc pelagi tot tempestatibus actus,
Heu, genitorem omnis curæ, casusq; leuamen
Amitto Anchisen: hîc me pater optime fessum
Deseris, heu, tantis nequicquam erepte periclis.
Nec uates Helenus, cùm multa horrēda moneret.
Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta uiarum.

SER. Missus *adest.*] Fauore *scilicet numinum, quem suprà à dijs* Anchises *optauerat dicens :* Ferte *uiam uento facilem.* Adesse *autem est, ad fauorē uel patrocinium uenire.* Pantagiæ.] Hic *fluuius facilè quum plenus incederet, implebat sonitu penè totam* Siciliam: *unde &* Pantagias *dictus est, quasi ubiq; sonans.* Hic *postea quū* Cereri *quærenti filiam obstreperet, tacere iussus est numinis uolūtate.* πάταγος *enim strepitus* Græcè *dicitur.* Megarosq; *sinus.*] Megara *oppidum est nō longè à* Syracusis. Tapsumq; *iacentem.*] Insula *iuxta* Syracusas *penè fluctibus parem.* Talia *monstrabat.*] Quia *inde nostris occurrebat.* Relegens.] *renauigans.* Errata.] Participium *sine uerbi origine: non enim facit error.* Infelicis Vlyßi.] Epitheton *ad implendum uersum, positum more* Græco *sine respectu negocij.* Contra Plemmyrium *undosum.*] Verbum *de uerbo expreßit: hoc est enim undosum quod* Plemmyrium. πλημμυρία *enim inundatio* Græcè *dicitur.* Ortygiam.] Hæc *tantum* Ortygia *dicitur,* Apollinis *uerò* Delos. Fama *est huc* Elidis *amnem.*] Elis & Pisa *ciuitates sunt* Arcadiæ, *in quibus est fons ingens, qui ex se duos alueos creat,* Alpheum & Arethusam. *unde fit, ut fingantur coniungi in exitu,* C *quos origo coniunxit.* Arethusam *autem in* Elide *esse testatur* Verg. *dicēs:* Sic *tibi quū fluctus subterlabere* Sicanos. Hæc *secundum fabulas uenatrix fuit, quæ quum se in* Alpheo *post laborē ablueret, ab eo adamata est, et diu fugiens miseratione deorum in fontem mutata ad* Siciliam *per secretos uenit meatus. quod etiam* Vergilius *ostendit:* Et *tandem positis uelox* Arethusa *sagittis.* Alpheum.] Quia Græcè ἀλφειὸς *facit, ut* αἰνέας Æneas, μήδεια Medea. Iußi.] *admoniti uel ab* Achemenide, *uel ab* Heleno, *uel ab* Anchise. Stagnantis Helori.] Fluuij, *qui ad imitationem* Nili *superfunditur campis.* Pachynni.] Promontorium

A rium Austrum spectans, unde & Pachynnum dictum ab aeris craßitudine: nam παχὺς est pinguis & crassus. Camerina procul.] Palus est iuxta oppidum, quæ quodam tempore quum siccata pestilentiam creasset, consultus Apollo an eam penitus exhaurire deberent, respondit: μὴ κίνει Καμάριναν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων. Quo contempto exiccauerunt paludem, & sedata pestilentia per eam partem ingreßis hostibus pœnas dederunt. Immanisq; Gelæ.] Ciuitas à fluuio nominata, sicut & campi Geloi. Agragas.] Mons est muro cinctus, in cuius summa parte oppidum est. unde & Cicero ait: Ad maria intra mœnia ante oppidum expectabat, de Verre. Notandum sanè hæc Vergilium quantum ad sua tempora spectabat dicere, non quantum ad operis. Ænea enim nauigante nec fuerat Camerina siccata, nec Gela, uel Agrigentum conditæ, quod frequenter facit: sed nunc ideo uitiosum est, quia ex persona narrantur Æneæ. Magnanimûm quondam generator equorum.] Secundum Pindarum quondam Agrigentini equos ad agones Græciæ mittebant, qui inde uictores reuertebantur. Legimus B etiam illud, quum in Cappadocia greges equorum perijssent, Delphici Apollinis responso adduxerunt greges de Agrigento, & reparauerunt meliores. Palmosa Selinis.] Ciuitas iuxta Lilybeum abundans palmis & apio: σέλινον enim apium dicitur. Drepanon.] Ciuitas est non longe à monte Eryce trans Lilybeum: dicta uel propter curuaturam littoris, in quo sita est: uel quòd Saturnus post amputata uirilia Cœlo patri illuc falcem proiecit, quæ Græcè δρέπανον dicitur. quod uerisimile putatur propter uicinitatem Erycis, consecrati Veneri, quæ dicitur nata ex Cœli cruore, & spuma maris. Illætabilis.] propter patris amißionem.

POM. Sabi. Præter.] iuxta. Pantagiæ.] Pantagia fluuius est, à celeritate cursus nomen habens, quòd per saxa fluens clamare uidetur. Cereri filiam Proserpinam quærenti impedimento fuit, unde dea irata tacitè eum labi iußit. Megaros.] Megara colonia Megarensium Atticæ est, & parua urbs posita, ubi eruptiones amniû concurrunt. Aiunt Hiblam à Doriensibus dictam Megaram. primæ coloniæ Græcorum in Sicilia positæ fuerunt, duce Theocle Atheniense cum Euboicis, Doriensibus & Megaren- G sibus. Thapsum.] Thapsos sita est humili loco, in littore. ex ea mißi coloni in Aphricam cõdidere Thapsum, clade Romana inclytum. Megara & Pantagia sunt prope Syracusas, quemadmodum & Thapsus. Plemmyrium.] Plemmyrius fluuius labitur per agrum Syracusanum. Vndosum.] nam plemmyria inundatio est. Ortygiam.] Ortygia insula quæ ponte iungitur Syracusis. fontem habet Arethusam, ex quo ferunt per subterraneos cuniculos emergere Alpheum flumen Elidis. nec mirum uideatur hoc. nam Inachus ex Pindo fluit per cuniculos, & miscetur Acheloo. Zoilus Alpheû ex Tenedo effluere dicit. Asopus Sidoniorum à Phrygia descendit. Ex utroq; latere Ortygiæ sunt duo portus. unde poetæ finxerunt fabulam, Arethusam fuisse uenatricem, & amatam ab Alpheo, fugisse stuprum per subterraneos cuniculos in Ortygiam, & Alpheum fuisse insecutum. Alpheus fluuius dicitur ab alphis, id est, maculis, quia eius aqua maculas tollit. in eius ostio Alpheoniæ Dianæ lucus est. habitauit & hic Diana, ideo Arethusa sacros habet postes. Helori.] Helorus fluuius per Leontinos campos labitur, qui sunt fertilißimi. Silius ait: Atq; undæ clamosus Helorus Non stagnat: ideo mirandum quare Stagnantis. Pachynnus.] Spectat hoc promontorium Austrum et Græciam, et ab aeris craßitudine, quæ πάχος dicitur, nominatur. Moueri.] amoueri, id est exiccari. Camerina.] Camerina oppidum est, & palus eiusdem nominis. cum quondam deficiente aqua, pestilentiam ex putore faceret, oppidani Apollinem consuluere, an penitus exiccarent. respondit, ut cauerent. illi neglecto oraculo, exiccauere paludem. eo itinere profecti hostes urbem diripuere. Campiq; Geloi.] Gela fluuius. inde Geloi campi. Silius, Venit ab amne trahens nomen Geloa: & ab eo Gela oppidum dicitur. Agragas arduus.] Agragas Ionum colonia est, nunc dicitur Agrigetum. nobilitata fuit Empedocle philosopho & ciue suo, item & Phalaride tyrãnorum sæuißimo. optimos gignebat equos ad Olympiaca certamina, ut Pindarus ait. et ex Agrigentino grege Cappadoces emptis admissarijs, reparauere equinam stirpem, iubente Delphico oraculo, quæ penè defecerat. Palmosa Selinis.] ciuitas iuxta Lilybæum, Palmosa dicta à copia palmarum, ut etiam Silius meminit. Lilybeû.] promontorium uersus Aphricam. Drepani.] Drepanum significat falcem. dictum Drepanum est à curuo situ instar falcis. non longe abest ab Eryce monte, trans Lilybeum. alij uolunt dictam, ab eo quòd Saturnus amputatis paternis uirilibus, illuc falcem proiecerit, quæ drepanis dicitur. Illætabilis.] non læta, propter mortem patris. Vnus.] solus. Renarrabat.] pro narrabat.

VAR. Lect. Errata retrorsum.] In antiq. aliquot exempl. Retrorsus. Occultas egisse uias.] In lib. peruetere Habuisse uias legitur. Siculis confunditur undis.] In antiq. aliquot lib. Perfunditur. Numina magna loci iußi ueneramur.] In omnibus antiq. lib. quotquot legi, numerus est huiusmodi, Iußi numina magna loci ueneramur. Stagnantis Elori.] In lib. antiq. Helori, cum aspiratione. Apparet Camerina procul.] In antiq. aliquot lib. Camarina. Palmosa Selinis.] In lib. aliquot ant. Selynis scriptum est. Tot tempestatibus actus.] In antiq. pene omnibus exempl. legere est, Actis.

DON. Arduus inde Agragas ostentat maxima longe Mœnia.] inde ostentat longius mœnia, quia excelsus est mons ipse. Magnanimûm quondam.] Hoc est magnanimorum. Generator equorum, Teq; datis linquo uentis palmosa Selinis.] Quòd palmas copiosißimè generet, dicta est palmosa. Et uada dura lego saxis Lilybeia cæcis.] Saxa cæca sunt, quæ nautici dicunt subaquanea. hæc facilè decipiunt nauigantes, quoniam dum in occulto sunt & non eminent, non uidentur. Omnia ista nomina fontium, locorum, ciuitatum, montium, & insularum idcirco posuit, ut ad eam paulatim ueniret insulam, in qua perdidit patrem, ut eius quoq; casum potuisset exponere. Hinc Drepani me portus, & illætabilis ora Accepit.] Expreßit plenam moralitatem. nam si quando aliqua importuna accedunt, uel luctus, hæc in dolore positi nonnunquam locis ascribimus, quasi nobis aliquid inflixerint uel infligere potuerint. Æneas igitur Drepanitano applicat loco, quod acciderat fatorum ratione. Hic pelagi tot tempestatibus actis, Heu genitorem omnis curæ casusq; leuamen Amitto Anchisen. hic me pater optime fessum Deseris.] Augebat amißi patris dolorem etiam ratio loci, quê ipsum duplicato aduerbio patefecit. Dixit quippe patrê suû perijsse in portu, qui tot alti maris casus & pericula euasisset: nec tamê mortuû dixit, sed

deseruisse filiū. Veteres enim præcipuos quosq; non mortuos, sed per cōmutationes locorū trāslatos arbitrabātur. A

Hinc me digressum uestris Deus appulit oris.
Sic pater Aeneas intentis omnibus unus
Fata renarrabat diuûm, cursusq́ docebat.
Conticuit tandem, factoq́ hîc fine quieuit.

SER. *Fessum deseris.*] *Vt suprà diximus, secūdum* Vergilium: *nam* Cato *ad* Italiam *eum uenisse docet. unde & in Sexto illud ἀμφίβολον est: Quò magis Italia mecum lætere reperta.* Nec uates Helenus.] *Quia dixerat: Prohibent nam cætera Parcæ Scire, Helenum fariq; uetat Saturnia Iuno.* Nec dira Celæno.] *Quæ uel iterata debuit aduersa prædicere, & bona pietate mortem patris grauiorem dicit esse quàm famem.* Hîc labor extremus.] *apud Drepanum.* Deus appulit oris.] *Bene se cōmendat Didoni, dicens se ad eam deorū uoluntate uenisse.* Fata diuûm.] *quæ dij hominibus tribuunt.* Renarrabat.] *Re uacat: ut confiteri posit. Sanè in Secundi principio duo sunt uersus ex persona Poetæ, sicut hîc tres: & similis est finis initio, Conticuit tandē. &, Conticuere omnes.* Tandem.] *Diuturnitatem narrantis expreßit. Notandum sanè, quia controuersiarum more epilogos dedit sex istis prioribus libris, quos etiam βιωτικὰς esse uoluit: nam singulis res singulas dedit, ut primo omina, secundo πάθος, tertio errores, quarto ἦθος, id est, mores: quinto festiuitatem, sexto scientiam. Epilogos autem sic uariauit, ut in primo esset miseratio Didonis, in secundo mors Creusæ, in tertio Anchisæ, in quarto Didonis, in quinto Palinuri, in sexto Marcelli immaturum defleret interitum.*

VAR. Lect. *Fata renarrabat diuū, cursusq; docebat,*] *In antiq. aliquot lib. legere est, Fataq; narrabat diuum.*

DON. *Heu tantis nequicquam erepte periclis.*] *Tantus dolor fuit perditi patris, ut apud Didonē positus, quasi cum eo præsente loqueretur. Posuit specialiter pericula ipsa, quibus interueniente fine uiuendi constabat frustra esse liberatum, sed ne in relatione maioris luctus moraretur, ad generalitatem necessariò confugit, & dixit: Tantis nequicquam erepte periclis. Cæterum si esset interposita enumeratio, diceret, Bis Pergameis ruinis ereptum: diceret collo suo uectum, ut captiuitatem uitaret aut mortem: diceret in mari ac terra, quæ pericula transisset. Dolebat autem Æneas uehementer, quòd infinitis casibus & periculis liberatus, ad Italiam peruenire non potuit. Definit poeta quam uim apud filios habeat incolumitas patris. Omnis, inquit, curæ casusq; leuamen: hoc est, in omnibus periculis leuatus sum dolore dum pater uixit.* Nec uates Helenus cùm multa horrēda moneret, Hos mihi prædixit luctus.] *Nec mihi prædixit Helenus hos luctus, quum multa admiranda prædiceret: nec ipsa Celæno, cum multa optaret maledicta, ac per hoc hæc futura nec amicus dixit, nec inimica nunciauit.* Hic labor extremus, longarum hæc meta uiarum.] *Vt mors adueniens non uitæ illi tantum, sed laborum quoq; attulerit finem.* B *Sic pater Æneas intentis omnibus unus Fata renarrabat diuûm, cursusq; docebat.*] *Tacuit de Siciliensi naufragio, & ait:* Hinc me digressum uestris deus appulit oris.] *Vt ostenderet se complesse proposita, quòd ipsum uiciosum fuit repetere, quod Ilioneus plenè narrauerat. Intentis, inquit, omnibus: hoc est, adhuc intentis. ut ostenderet Æneam libenter auditum, & auditores contextu narrationis satiari nequisse. Intenti, inquit, fuerant quum inciperet. Intentis cùm finiret omnibus dixit, ut ostenderet nullum illic fuisse, qui non adhuc desideraret audire, cursusq; fatorum scilicet suorum.* Conticuit tandem, factoq; hîc fine quieuit.] *Tandem, ad ipsum pertinet, qui casus suos narrabat inuitus. Cæterum auditores intenti fuerant, & adhuc audire cupiebant. Facto autem fine narrandi, Æneas succeßit ad requiem.*

AENEIDOS LIBRI IIII.
Argumentum.

ADILON.

Vritur in Quarto Dido, flammasq́ fatetur.

MODESTINI IVRISCONSVLTI, IN QVARTVM librum Æneidos Argumentum.

At regina graui Veneris iam carpitur igne,
Consulitur soror Anna, placet succumbere amori.
Fiunt sacra deis, onerantur numina donis.
Itur uenatum, Veneris clàm fœdera iungunt.
Facti fama uolat. monitus tunc numine diuûm
Aeneas, classemq́ fugæ sociosq́ parabat.
Sensit amans Dido, precibus conata morari.
Postquam fata iubent, nec iam datur ulla facultas,
Conscenditq́ pyram, dixitq́ nouißima uerba,
Et uitam infelix multo cum sanguine fudit.

AT

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER IIII.

T regina graui iamdudum saucia cura,
Vulnus alit uenis, et cæco carpitur igni.
Multa uiri uirtus animo, multusq; recursat
Gentis honos, hærent infixi pectore uultus,
Verbaq;: nec placidam membris dat cura quietē.
Postera Phœbea lustrabat lampade terras,

A SER. At regina graui iamdudum.] Apollonius Argonautica scripsit, ubi inducit amantē Medeam: inde totus hic liber translatus est de tertio Apollonij. Est autem penè totus in affectione, licet in fine [illegible] habeat, ubi abscessus Æneæ gignit dolorem. Sanè totus in cōsilijs et subtilitatibus. nam penè comicus stilus est: nec mirum, ubi de amore tractatur. Iunctus quoq; superioribus est, quod artis esse uidetur, ut frequenter diximus: nam ex abrupto uiciosus est transitus, licet stultè quidam dicant hunc Tertio non esse coniunctum, (In illo enim nauigatione, pericula: in hoc amores exequitur) non uidentes optimam coniunctionem. quum enim Tertium sic clauserit: Factoq; hic fine B quieuit: subsecutus intulit, At regina graui iamdudum saucia cura. Item paulo pòst: Nec placidam membris dat cura quietem. Nam quum Æneam quieuisse dixerit, satis congruè subiunxit, ut somno amans careret. Iamdudum.] Aut nimiū. ut Terentius: Iamdudū te amat, iamdudum illi facilè fit quod doleat. aut iamdudum, à quo tempore uidit Æneam. legimus enim: Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido. Saucia.] Hinc subiungit, Vulnus alit. & bene alludit ad Cupidinis tela, ut paulo pòst ad faculam: Et cæco carpitur igni. nam sagittarum uulnus est, facis incendium. Cura.] amore. ab eo quòd cor urat: ut, Veneris iustissima cura. item: Mea maxima cura. Venis.] Quia per uenas amor currit, sicut uenenum. inde dictū, Fallasq; ueneno. Item: Longumq; bibebat amorem. Cæco carpitur igni.] Agit Vergilius ut inuentas frangat declamationes, ut hoc loco rem dixit sine declamatione. unde Ouidius: Quoq; magis tegitur, tanto magis æstuat ignis. Cæco igitur igni, ualidiore, cuius hæc natura est, ut cōpressus magis cōualescat. Multa uiri uirtus animo.] Bene mediā se facit præbere Didonē inter re C galē pudorē et amoris impulsum: simulat enim se uirtutē mirari, cuius pulchritudine cōmouetur. Multa aūt uirtus, figuratè dixit: nam ad numerū trāstulit, quod est quantitatis. Recursat.] Benè frequentatiuo usus est uerbo, in frequēti amantis cogitatione. Gentis.] Non Æneæ, ut sit uelut excusatio, sed Dardani: à numinibus, ut Veneris.

POM. Cura.] Cura est flagrans in corde stimulus. Venis.] Paulatim amor irrepit per uenas. Cæco igni.] Ouidius: Quoq; magis tegitur, tanto magis æstuat ignis. Animo.] Didonis. Vultus.] id est, forma Æneæ, infixa pectore Didonis. Verba.] infixa. Postera lux.] unam noctem consumpsit narrando calamitates.

Sabi.

DON. Conclusis omnibus, quæ necessaria narratio exigebat, secessit Æneas ad requiem: compleuit enim uel quod ipse pollicitus uidebatur, uel quod regina desiderabat audire. Didonis tamen animus intolerabili iamdudum cura commotus, accendebatur magis recordatione loquentis, & secreto incendio torrebatur. Hoc est quod ait: At regina graui iamdudum saucia cura Vulnus alit uenis, et cæco carpitur igni.] Dicit ipsas causas, quæ hoc genus tormenti animis Didonis inflixerant; Multa uiri uirtus animo, multusq; recursat Gentis honos, hærent infixi pectore uult, Verbaq;: Multa uiri uirtus, nō tantùm corpore placebat, uerùm etiā animo: asseruerat enim se laborasse pro patria, duros ac diuersos habuisse discursus, mori etiam uoluisse, innumera pericula ferēdo superasse. Hæc tractabantur bona corporis, quib. tolerauerat uniuersa: animi uerò istiusmodi recursabat in sensib. cogitantis, quòd deorū cultor, amator patriæ, amator patris, amator uxoris. Quemadmodū auditū putamus Æneam referētem discrimina sua, quū amissam coniugem insanis laboribus perquisitam diceret? Quemadmodum arbitramur iudicio eius acceptum, quæ intentionē tenuerat, ut eius matrimonio iungeretur? Hæc considerabatur multa uirtus, quæ nō in uno genere esset maxima, sed quæ ex multis & diuersis robur suæ felicitatis ostenderet. Tollamus amorem quem Cupido conciliauerat, cur illa non amaret uirum domi forisq; præstantem, bello strenuū, pacis temporibus religiosum? necessarium uiduæ, necessarium destitutæ, necessarium condenti ciuitatem nouam, & noua imperij fundamenta roborare cupienti? necessarium contra Pygmalionis uiolentiam, qui magna manu sperabatur esse uenturus? Accedebat corporis decus & forma, quæ cæteris animi corporisq; præcipuis uirtutibus adderet uenustatem, quæ ipsa primo libro poeta euidenter expreßit, quum recedente nube plurimus fulsisset in sole. Multusq; recursat Gentis honos.] Tertiam posuit generis laudem: hæc enim tunc prodest, si quæ sunt uniuscuiusq; propria, rationi sanguinis rectè cōueniant. Nam quomodo Æneæ meritis prædicatio accederet generis, si proprijs bonis laudari nō posset? Hæc igitur pars in eo est, ut etiam ipsa ex plurimis cōstet: nam sciebat Dido esse Æneam Veneris filium, Cupidinis fratrem & Mercurij, Teucri ac Dardani affinem, & quod supra omnia fuit, nepotem Iouis. Hærent infixi pectore uultus, uerbaq;.] Hærent pectore, bis accipiendū est, ut sit: hærent pectore uultus infixi: hærent uerba pectore. Infixi autem quòd ait, ad solos uultus pertinet: quia erit uitium si dicamus, infixi uerba, et magis pro persona amātis. melius accipitur infixi uultus. Verba enim augmētum dabant amori: nam Hærent & Infixi, hanc habent rationē, quam habet illud quod etiam in tertio libro ait: Ære cauo clypeum magni gestamen Abantis, Postibus aduersis figo. Figi enim dicitur quod sic alicui speciei iungitur, ut auelli non poßit: & Hæret quod non potest separari. Vultus pertinent ad corporis laudem, uerba ad animi prædicationem. Nec placidam membris dat cura quietem.] Diuersam naturam poeta esse uoluit amoris & somni. Somnus quippe quietam sedem quærit, hoc tenebatur Æneas, quia quieto animo fuit. Cōtrà ubi fuerit cura, ut in Didone, non potest inueniri somni beneficium. Ecce quemadmodum Didonis describuntur ardores: non flectebatur in requiem, nec somni uirtute uincebatur, aut tempore, quia impediebat medius amor. Postera Phœbea lustrabat lampade terras, Humentemq; aurora polo dimouerat umbram, Cùm sic unanimem alloquitur malè sana sororem.] Non dixit lucescente die Di

donem

donem surrexisse, quia peruigil transegerat noctem: sed quum primum dies fuisset exorta, locutam talia cum sorore. Mirè autem posuit Male sana. Sanus est, qui nullo animi aut corporis incommodo premitur. Sanus non est, qui nullo bonæ ualetudinis beneficio confouetur. Malè sanus est autem, qui animi tormentis affligitur, & pro sano habetur. Interea cùm poeta præmittit sororē, præmittit unanimem, ostendit aliquid Didonem germanæ dicturam, quod in uulgus non deberet exire. Erat enim turpissimum amores in hospitem publicè confiteri, sed nullam putabat illa confessionem, quando in duobus sororum corporib. unus animus fuit. Anna soror.] Vtrunq; complexa est, alterum nomen quo uocaretur ab omnibus, alterum quod consanguinitatis dederat cursus. His uocabulis admonitam uoluit, ut quod erat auditura teneret animo, & consilio regeret æstimantem. et tamen confessionem ipsam quam sciebat inhonestam, non semel effudit: sed usa est insinuatione, & per longos uerborum circulos uenit ad eam partem, quæ sine iactura pudoris, quanuis apud talem sororem, proferri non potuit. Hoc loco apertius dicitur quid sit, Multa uiri uirtus animo, multusq; recursat Gentis honos. Ait enim, A

Humentemq; aurora polo dimouerat umbram,
Cùm sic unanimem alloquitur malè sana sororē:
Anna soror, quę me suspensam insomnia terrent?
Quis nouus hic nostris succeſsit sedibus hospes?
Quē sese ore ferens? quàm forti pectore & armis?

SER. Infixi pectore uultus, Verbaq;.] Tale & illud est, Illum absens absentē auditq; uidetq;. Duo tangit quibus potiſsimum giguntur amores, formā uidelicet & eloquentiam. Nec placidam membris dat cura quietem.] Aut penitus quiete caruit, ut Placida epitheton quietis sit: aut habuit quidem quietem, sed non placidam, id est, turbatā somnijs: unde ipsa paulo pòst, Quæ me suspensam insomnia terrent? Postera Phœbea lustrabat lampade terras.] Circumlocutio orientis diei: secundum enim et tertium librum Æneas per noctem in conuiuijs Didonis narrauerat, licet ut suprà diximus, Vergil. ista quæ per naturam necesse est fieri plerunq; cōtemnat. Lustrabat.] Aut illustrabat, aut reuera lustrabat, id est, purgabat: nam nox quodammodo polluit mundum. Aut lustrabat, circuibat cursu suo ab oriente in occidentem. Humentem umbram.] Quia nox omnis humida est: ut, Noctis lentus non deficit humor. Et nihil interest utrum umbram an noctem dicas. nox enim umbra terræ est: ut suprà, Inuoluens umbra magna terramq; polumq;. Est etiam ὕστερον πρότερον in sensu, aurora enim præcedit solem. Cùm sic unanimem.] De re pudenda locuturam parùm fuerat sororem eligere, nisi etiam unanimem. Dicimus autem Vnanimus & unanimis, sicut inermus et inermis. Malè sana.] non plenè sana, amore uiciata. Malè enim plerunq; Nō, aliquoties Minus significat: sicut Ve, ut uecors, uesanus. quanquam Malè & perniciosè significat, ut Lucanus: Sic malè deseruit. Insomnia terrēt.] Et terret & terrent legitur: sed si terret legerimus, Insomnia erit uigilia. hoc enim maiores inter uigilias, & ea quæ in somnis uidemus, interesse uoluerunt: ut Insomnia generis fœminini & numeri singularis uigiliam significaret: insomnia uerò generis neutri, numeri pluralis, ea quæ per somnium uidemus: ut, Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes. Sciendum igitur, quia si Terret dixerimus, antiqua erit elocutio: Insomnia enim licet Pacuuius & Ennius frequenter dixerint, Plinius tamen exclusit, & de usu remouit. Sed ambiguitatem lectionis hæc res facit, quòd non ex aperto uigilasse se dixit, sed habuisse quietem implacidam, id est, somnijs interruptam: ut intelligamus eam et insomnijs territam, & propter terrorem somniorum uigilias quoq; perpessam. Nouus.] magnus: ut, Pollio & ipse facit noua carmina. Succeſsit sedibus.] Vt, Succedoq; oneri. &, Succedunt tecto. Quem sese ore ferens.] Vt, Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido. item, Nanque ipsa decoram Cæsariem nato genitrix lumenq; iuuentæ Purpureum, & lætos oculis afflarat honores.

POM. Sibi. Malè sana.] insana amore. Insomnia.] id est, uigilia. Hæc insomnia, huius insomniæ, dicitur uigilia attonita, quæ animū suspendit cogitationibus phantasmaticis: hoc apud Enniū et Pacuuiū inuenies. Plinius summotū ab usu scribit, sed hoc loco * g. legendū putat Apronianus, id est, phantasmata quæ perturbāt quietem. Ego uerò, Insomnia terret, id est, uigilia: quia Dido post aduentū Æneæ non dormiuit. post conuiuiū, audiuit illum recitantem. finita oratione Æneæ illuxit dies. Dido ardente intus amoris flamma dormire nō poterat. Amantes non dormiunt, ergo amator uetustatis posuit insomniam. Ore ferens.] ad pulchritudinem refert. Pectore.] ad constantiā. Armis.] ad rei militaris præstantiam. B

VAR. Lect. Cum sic unanimem alloquitur.] In libris aliquot antiquis Tum legitur, et Vnanimam. Quæ me suspensam insomnia terrent?] Libentius omnes Terrent, cū antiquis libris agnoscunt: ut Insomnia plurali numero dicantur.

DON. Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrēt? Quis nouus hic nostris succeſsit sedib9 hospes?] Patior, inquit, soror insomnia, dum considero nihil esse in hospite nostro, quod præferri non debeat. Noua quippe in illo sunt omnia, neque in uno magis quàm in alijs uisa est Dido hospitem nouum pro amantis animo non quasi recenti suscepisse: sed noua quadam & singulari corporis atq; animi specie debemus accipere. Quem sese ore ferens, quàm forti pectore, et armis?] Quod tacet, inquit, quod loquitur, quod mouetur, quàm gratum est, quàm iocundum, quàm uiro forti conueniens? Credo equidē (nec uana fides) genus esse deorum: Degeneres animos timor arguit.] Tanta in illo uiro constantia est, ut appareat illum dijs esse progenitum. argumentum additur, ut hoc ipsum firmaret, quod uidebatur asserere. Degeneres, inquit, animos timor arguit: hoc est, si degener esset, humilitatis suæ conscientia premeretur. Ecce quantum laudabat, quæ alieno, hoc est Cupidinis arbitrio ducebatur, non somno. Sed hic poetæ fauor est, qui omni occasione uirtutes Æneæ meritaq; cōmendat. Inter bona eius ponit, quòd non amauit ipse ut uulgaris, ut turpis, sed amatus est: neq; amatus ab ea, quæ esset pudoris abiecti, sed ab ea quæ petita esset consilio Veneris, & Cupidinis fraude. Heu quibus ille iactatus fatis, quæ bella exhausta canebat.] Omnes partes exequitur, quæ amanti congruerent. Ecce enim dolet casus eius, & grauiter ingemiscit. Quanquam autem præmiſsa ostenderent amore illam captam, tamen incipit sensim confiteri, quòd amet. Si mihi non animo fixum, immotumq; sederet, Ne cui me C

uinclo

A uinclo uellem sociare iugali: Postquam primus amor deceptam morte fefellit. Si non pertæsum thalami tedæq; fuisset, Huic uni forsan potui succumbere culpæ.] Vsque adeo dixit illum uirum sibi placere, ut dignum iudicaret cōsortio matrimonij sui, nisi secundas nuptias primis decepta damnasset. Ecce uenit ad plenam confeßionem. Anna, inquit, (fatebor enim) miseri post fata Sichæi Coniugis, & sparsos fraterna cæde penates, Solus hic inflexit sensus, animumq; labantem Impulit: agnosco ueteris uestigia flammæ.] Verum ne ista confessio reprehensibilis remaneret, annexuit iusiurandum, quo sibi nuptias horruisse firmaret. Sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras, Pallentes umbras Herebi, noctemq; profundam, Antè pudor, quàm te uiolem, aut tua iura resoluā.] Confessa sum, inquit, de amore: sed melius proueniet, ut antè dehiscat terra, et me recipiat, aut Iouis fulmine demittar in tartarum, quàm ego pudoris leges aut iura dissoluam. Ille meos primus, qui me sibi iunxit amores Abstulit, ille habeat secum, seruetq; sepulchro.] Ipsa sorori suæ uiam necessariæ persuasionis ostendit, ut quod
B erat factura amoris impulsu, hortatu magis alieno coacta facere uideretur. Ait, Semel nupsi, habeat ille quamuis mortuus pudoris mei pignus, qui mihi florem uirginitatis eripuit, & secum habeat, ac suo sepulchro conseruet. Hoc est obliquè dicere, Quid dubitem nubere, quum alterius nuptias sepultus ille nec uidere poßit, nec aliquando sentire? Quod præcipuum habui, tulit. Sufficiat ei uirginitatis meæ decus, relinquat uiduam neceßitatibus suis. Etiam si aliquid sentit, coniugij nostri sacratißimum nomen, & fidem maritali debitam thoro, mors media sustulit, mors deleuit. Nouitatem quandam illius procurauit excessus. Superflua reuerentia procul abscedebat. Vis maior urget, uis intolerabilis cogit. Impunè secundi coniugij fortuna suscipitur, & si aliquid sentire manes possunt, impunè peccatur. Sic effata, sinum lachrymis impleuit obortis.] Fudit, inquit, post uerba uberes lachrymas, uel quòd ueteris amoris recordatione mouebatur, uel quòd urgebatur efficere quod animo respuente damnauerat. Obortæ sunt lachrymæ: hoc est, subitò ortæ. quod toties fit, quoties urgente animo dolores funduntur, ut hoc loco. Cæterùm cùm de Sinonis fletibus diceretur, Lachrymis, inquit, coactis: hic Sinum, ait, lachrymis impleuit obortis, ut lachrymarum ipsarum copiam demonstraret. Anna refert.] Intellectis Anna, quæ agerentur, & coniectura manifesta collectis, eadem repetit, destruendo scilicet: quoniā illa mentis suæ talem ueluti sententiam tulerat, ut quamuis angore teneretur, diceret tamen se secundas nuptias perhorrescere. Incipit igitur à persona sua, ut ostenderet futurā persuasionem à germanæ amore processuram. Causa ergo meri consilij fuit, quod ait primò, O` luce magis dilecta sorori.] Hoc dicto parauit sibi sororis animum: nō enim causam eius leuiter tractare debuerat, quam plus se amare professa est, quàm lucem. In eo autem omnis cardo fuerat, quia Dido amare se confessa est, & amori ipsi propter prædicatas causas negauerat se esse cessurā. Hoc itaq; fuerat destruēdum, ut suasura eius intentionem obtinere potuisset. Sola'ne perpetua mœrens carpere iuuenta? Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?] Duas causas posuit, sed quæ in unam rediganturnam idcirco, inquit, iuuentam solam remanere non conuenit, ut opportuno tempore procreari liberi possent. Verecunda persuasio, ut non libidinis contemplatione uideatur sororem hortari ad nuptias, sed natorum causa, qui profectò nisi ætatis nouellæ suffragio prouenire non possunt. Venit ad quæstiones, quæ istiusmodi cōsilia turbare potuissent: Dido enim dixerat seruare se uelle reuerentiam mortuo. Huic & ipsi parti respondens ait, Id cinerem aut manes credis curare sepultos?] Hoc est, cui deferre contendis, nescit honorificentiam tuam. cum anima enim sensus morientis extinguitur, totum interit, quo uita retinetur. Perdit obsequium, quisquis illud non homini, sed cineri prærogare contendit. Esto, ægram nulli quondam flexère mariti: Non Libyæ, non antè Tyro despectus Iarbas, Ductoresq; alij, quos Africa terra triumphis Diues alit, placitōne etiam pugnabis amori?] Cùm adhuc, inquit, esses ægra: hoc est, quum recens mariti perditi te affligeret dolor, petitores reiecisti potentes & plurimos. Consenuit lapsu temporis dolor, amor placuit, complenda sententia est. An tibi quod præsumis sic animo debet uideri retinendum, ut perpetuis luctibus uacans iuuentā omnem, coniugia respuendo, transmittas? Si igitur petitores primi fastidio impedientis doloris, nihil pro uoluntate meruerunt, quod nunc placuit, non debet contraria uoluntate dissolui. Nec uenit in mentem quorum consederis aruis?] Quod obscurè dixit, Quorum consederis aruis, incipit euidenter exponere.

SER. Forti pectore & armis?] Vt etiam alibi Ilionea audierat, dicentem: Quo iustior alter Nec pietate fuit, nec bello maior & armis. Sanè subaudi, est. et bene uirtutis commemoratione excusat sui prædictam pulchritudinis laudē. Credo equidem genus esse deorū.] Ego quidem credo: nec enim uana fides est, id est, falsa: nam, Degeneres animos timor arguit.] Id est, improbat, impugnat. Heu.] Per hoc amoris impulsus ostēditur. Iactatus fatis.] Vt, Quis te nate Dea per tanta pericula casus Insequitur? Bella exhausta canebat.] finita, terminata, quod nimiæ uirtutis est: nam inchoare bella quorūlibet est, uincere uel finire paucorū. Fixum immotumq;.] Cogi sese optat, quæ sic negat. Sederet.] placeret: ut, Et sedet hoc animo. Vinclo uellem sociare iugali.] συνώνυμις est, pro uinculo. Iugali autē propter

Credo equidē, (nec uana fides) genus esse deorū:
Degeneres animos timor arguit: heu quibus ille
Iactatus fatis, quæ bella exhausta canebat?
Si mihi non animo fixum immotumq; sederet,
Ne cui me uinclo uellem sociare iugali,
Postq̄ primus amor deceptam morte fefellit:
Si non pertæsum thalami, tedæq; fuisset,
Huic uni forsan potui succumbere culpæ.
Anna (fatebor enim) miseri post fata Sichei
Coniugis, & sparsos fraterna cæde penates,
Solus hic inflexit sensus, animumq; labantem
Impulit: agnosco ueteris uestigia flammæ.
Sed mihi uel tellꝰ optē prius ima dehiscat, (bras,
Vel pater omnipotēs adigat me fulmine ad um-
Pallenteis umbras Erebi, noctemq; profundam:
Antè pudor quàm te uiolo, aut tua iura resoluo.
Ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores

Abstulit, ille habeat secum, seruetq; sepulchro.
Sic effata, sinus lachrymis impleuit obortis.
Anna refert: O luce magis dilecta sorori,
Sola'ne perpetua mœrens carpêre iuuenta?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?
Esto: ægram nulli quondam flexêre mariti,
Non Libyæ, non antè Tyro despectus Hiarbas,
Ductoresq; alij, quos Aphrica terra triumphis
Diues alit: placito'ne etiam pugnabis amori?
Nec uenit in mentem quorum consederis aruis?
Hinc Getulæ urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidæ infreni cingunt, & inhospita Syrtis:
Hinc deserta siti regio, lateq; furentes
Barcæi? quid bella Tyro surgentia dicam,
Germaniq; minas?
Dijs equidem auspicibus reor, & Iunone secunda
Huc cursum Iliacas uento tenuisse carinas:

pter iugum, quod imponebatur matrimonio coniungendis: unde etiam Iuno iugalis dicitur. Primus amor.] *Id est, maritus.* Deceptam morte fefellit.] *Figuratè dixit, Morte sua decepit me, et fefellit.* Pertæsum thalami tedæq; fuisset.] *Pertæsus participiū est sine uerbi origine, et regit genitiuū, ut hoc loco: nā genitiuus singularis est. & accusatiuum, ut pertæsus ignauiā suā.* Huic uni forsan potui succumbere culpæ.] *Singula pronuncianda sunt: ingenti enim dicta sunt & libera moderatione, quib. cōfeßione desiderij sui quandā inijcit refrenationē.* Culpæ.] *Propter antiquū ritum, quo repellebantur à sacerdotio bis nuptæ.* Fatebor enim.] *Bene uno sermone & culpam expreßit et neceßitatem: Fateri enim & coactorum est & culpabilium.* Miseri post fata Sichæi.] *Aut muliebriter dixit Miseri, aut mortui secundum Ciceronem, qui in Tusculanis miseros mortuos uocat. Aut certè ob hoc Miseri, cuius iam obliuiscitur: aut miseri, sic occisi.* Sparsos fraterna cæde penates.] *Si Didonis, dispersos per fugam intelligimus: si fratris, pollutos cruore.* Inflexit.] *Quia suprà ait, Fixum immotumq; sederet. Inflexit, à rigido proposito deuiauit.* Labantem impulit.] *Impulit & labare fecit: non enim lababat, quia antè immobilis fuerat. Cauendum sanè ne labentem contra metrum legamus. nam La longa est: ut, Labere nympha polo.* Veteris uestigia flammæ.] *Bene inhonestam rem sub honesta specie confitetur, dicens se agnoscere maritalis coniugij ardorem.* Sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat.] *Callidè: ac si diceret, posse se coniungi Æneæ, si mors secuta non fuerit.* Pallenteis umbras Erebo.] *in Erebo. alij Erebi legunt. aut Erebo, ad Erebum: ut, It clamor cœlo.* Aut tua iura resoluo.] *Propter aliud uinculum iugale.* Amores abstulit.] *Cum illo consumpta sunt desideria & uoluptates.* Sinus lachrymis impleuit obortis.] *Sinus dicimus orbes oculorum, id est palpebras, quæ à palpitatione dictæ sunt: nam semper mouentur. Impleuit autem ideo, quia lachrymæ plerunq; se intra oculos tenent: & bene præmisit excusationem ijs lachrymis, prioris commemoratione mariti.* Anna refert.] *Suasoria est omni parte plena: nam et purgat obiecta, & ostendit utilitatem, & à timore persuadet.* O luce magis dilecta.] *Id est, dilectior: nam antiqui frequenter pro comparatiuo iungebant particulam magis. tale & illud est, Nate mihi uita, quondam dum uita manebat, Chare magis.* Soláne.] *soláne mœrens in omni carperis iuuenta?* Nec dulces natos.] *Propter liberos, quæ fuit causa secundi matrimonij: ut Iuuen. Sed placet Vrsidio lex Iulia, tollere dulcem Cogitat hæredem. alij malè iungunt natos Veneris Cupidinem & Æneā.* Veneris nec præmia.] *uoluptates. Homer.* τάτ' Ἀφροδίτης. Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?] *Propter illud, quia marito iurauerat: ut, Non seruata fides cineri promissa Sichæo. Bene extenuat dicendo non animam, sed cinerem, & manes sepultos. Dicit autem secundū Epicureos, qui animam cum corpore dicunt perire.* Esto.] *Aduerbium concedentis, & est Græcum,* ἔστω. Flexêre mariti.] *Non qui erant, sed qui esse cupiebant. Alij intelligunt Ægram mariti, ut sit genitiuus singularis: id est, tristem propter maritū.* Non antè Tyro.] *Aut in Tyro, ac si diceret Tyri: aut certè* τυρόθεν, *id est, de Tyro, ut Dardanus Hesperia.* Despectus Hiarbas.] *Rex Libyæ, qui Didonem reuera uoluit ducere: & (ut habet historia) quum hoc negaret, Carthagini intulit bellum, cuius timore cùm cogeretur à ciuibus, petijt ut antè placaret manes mariti, & exædificata pyra se in ignem præcipitauit. Ob quam rem Dido, id est uirago, quòd uiriliter fecerit appellata est: nam Elissa propriè dicta est.* Ductoresq; alij.] *Ergo Hiarbas ductor.* Quos Aphrica terra.] *Deriuationes frequenter sunt maiores principalitate, interdū pares inueniuntur, rarò minores. unde suprà in Lacæna notandū diximus.* Triumphis diues.] *Id est, bellicosa.* Placito'ne etiam pugnabis amori?] *Ac si diceret: contempsisti eos qui displicebant, nunquid etiam placito amori repugnabis? & est Græcum Pugno tibi: nam nos pugno tecum dicimus.* Hinc Getulæ urbes.] *Ad terrorem Vrbes dixit: nam in mapalibus habitant.* Infreni.] *Aut sæui, aut qui equo sine freno utuntur.* Inhospita.] *barbara, aspera.* Deserta siti regio.] *inhabitabilis. Dicit autem Xerolibyen, id est, partem Africæ aridam, quæ est inter Tripolin & Pentapolin. Et bene terret, dicens iuxtà esse aut bellicosas gentes, aut deserta loca, unde non speratur auxilium.* Lateq; furentes Barcæi?] *Hi longe sunt à Carthagine, unde addidit, Latè furentes. Et secundum Titianum in Chorographia, Phœnicem nauali quondam certamine uicere. Barce autem ciuitas Pentapoleos, quæ hodie Ptolemais dicitur. Nam Cyrene et Barce reginæ fuerunt, quæ singulis ciuitatibus dederunt nomina.* Germaniq; minas.] *Propter aurum, quod ei (ut in Primo diximus) abstulerat.* Dijs equidem auspicibus.] *Hoc dicit, Dij, qui auspices sunt matrimonij, Æneam huc uenire fecerunt: nuptiæ enim captatis fiebant augurijs: ut Lucanus, Iunguntur taciti, contentiq; auspice Bruto.*

POM. Sabi.

Fatis.] *infortunijs.* Degeneres animos.] *Cum quis frangitur aduersis, degeneris est animi.* Iugali.] *matrimoniali. Fœmina cum nubit, quasi sub iugum it. Iugalis & Iuno dicitur.* Pertæsum.] *est à pertædet.* Culpæ.] *ut successiuus esset in locum demortui mariti. Apud antiquos honori erat, fœminas post mortem primi mariti seruare uiduum thorum.* Miseri.] *propter genus mortis.* Fraterna cæde.] *scelere Pygmalionis fratris.* Flammæ.] *amoris, quem habebam erga Sicheum.* Sed mihi uel tellus.] *Muliebre iuramentum est, molle. & tūc potißimum*

A potissimum optat, cum negat. Nocte.] profunda nox in inferno est. Violo.] Apronianus ait legendum esse uiolo & resoluo: & sic scriptū fuisse à Vergilio, pro uiolem & resoluam. Carpere.] consueueris. Natos.] ex Sichaeo nullos tulit liberos. Curare.] Vult hoc intelligere, mortuos maritos non curare uxores, an rursus nupserint. Esto.] Vel aduerbium est more Graeco, uel uerbum quod permittit. Despectus.] à te. Iarbas.] rex Maurorum, cum negato coniugio Carthaginem bello premeret, Dido cogebatur à suis coniugium inire: quae petijt ut placaret manes mariti, structaq; pyra igni se dedit, & Carthagine potitus est Iarbas. Non Libyae.] non ex Libya, non ex Tyro. Hinc Getulae.] Ratio qua re nubat. Hinc Getulae.] Carthago ab occasu Mauritaniam habet, ab ortu Syrtem maiorem, à meridie Getuliam & deserta Libyae, ab septentrione mare Africanū. ipsa urbs sita est in * ambitus 160 stadijs circumducti muro. in media urbe Argo byrsa cum eminenti supercilio, in quo est Aesculapij templum, quod tertio bello Punico secum Hasdrubalis uxor cremauit. ipsa byrsa quasi ci-
B uitas altera muro cingebatur. Aphricam in initio habuere Getuli & Libyes asperi & inculti, quibus pabulum uti pecoribus fuit. hi neq; moribus, neq; legibus, neq; imperio cuiusquam regebantur, uagi palantesq;, & foedus habebant. Et Numidae infreni.] Medi, Armenij, Persae, qui sub Hercule in Hispania militauere, trāsiuere in Africam. Medi corrupto uocabulo à barbaris appellati Mauri. Persae per connubia secum miscuere Getulos: & quia saepe agros mutauere, Numidas se appellarunt. eorum aedificia, mapalia ipsi uocāt, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauiū carinae sunt. Getuli sub sole magis sunt, non procul ab ardoribus. Numidae propter multitudinē à parentibus digressi, possedere loca quae proxime Carthaginem Numidia appellatur. usq; ad Masinissam per latrocinia uixere, is ad mitiorē cultum eos reduxit, & ad disciplinam militarem instituit. Armeni & Medi se Libybus miscuere. post hos accessere Phoenices, qui in ora maritima condidere urbes Hipponem, Adrumetum, Leptim, quae nunc Tripolis dicitur: item Vticam, Carthaginem. alij dicunt Leptim habitasse Achaeos. Barcei.]
C Barce in arida Libya sita est, eam Libyes metropolim habuerunt, ab regina eorum Barce nominauerunt. Barcaei Phoenicas irruentes superauere, eam postea ex 5 urbibus ampliatā Ptolemaida ab Ptolemeo appellauerunt. Germani minas.] quas parabat Pygmalion inferre sorori. Auspicibus.] fauentibus. Iunone.] Iuno praeest coniugio, & dea erat Carthaginis.

VAR. LECT. Adigat me fulmine ad umbras.] In libris aliquot antiquis Abigant legitur. Ante pudor quàm te uiolem, aut tua iura resoluam.] In Rom. & in Oblongo Vaticanae bibliothecae, lib. antiq. scriptum est Violo, & Resoluo. Qui me sibi iunxit.] In antiq. aliquot exemp. Vinxit legitur. Sinus lacrymis impleuit obortis.] In ueter. libris aliquot, Lachrymis abortis legitur. Quos Africa terra triumphis. Diues alit.] In Romano libro legere est, Triumphos. Placito'ne etiam pugnabis amori?] Quamuis Placido nomen in aliquot lib. manuscriptis habetur: longe tamen melius Placito dixerim: ut emendatiora legunt exemplaria. Genus insuperabile bello.] In Romano libro, Genus intractabile legitur. Huc cursum Iliacas uento tenuisse carinas.] In Romano libro, et in Porcio legere est Hunc cursum. Tu modo posce deos ueniam.] In libris plerisq; uetustis Deum habetur.

In Phano Veneris, quod est in Africae ciuitate Sica, uel hoc nomine celeberrimum, corpore prostituto et pasto concubitu dotem matronas quaerere, patria consuetudo est. At Rom. longe probabilius institutum, quo quae uno fuissent matrimonio contentae, pudicitiae corona prodibant insignes. Quòd post depositae semel uirginitatis cubile, in publicum egredi nescirent: quando matrimonium multiplex intemperantis non careat libidinis suspicione. Nam & digamiae nomen, ethnicis quoq; est habitum infame, quoniam & Dido cum ab Iarba Libyae rege (ut inquit etiam Hieronymus) in coniugium peteretur, paulisper distulit nuptias, donec urbem conderet, nec multo post extructa, in memoriam mariti quondam Sichaei pyra maluit ardere, quā nubere. Casta mulier Carthaginem condidit, sed rursum urbs eadem castitatis laude finita est. Quin & apud maximum poetam, quanquā argumento suo deseruientem, Dido eadem secundas nuptias culpam uocat. CAEL. Rhod.

Huic uni forsan potui succumbere culpae.

Hinc Getulae urbes, genus insuperabile bello, Et Numidae infreni cingunt, & inhospita Syrtis: Hinc deserta siti regio, lateq; furentes Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam, Germaniq; minas?] Plenum studium suadentis exequitur, utpote unanimis soror. nam post multa necessaria, quae superius posuit, addidit faciendi necessitatē, singula cum suo metu percurrens. Non, inquit, uenit in mentem quorum consederis aruis? hoc est, non tractas te esse peregrinam, atq; in peregrinis partibus imperium te uelle fundare? Initia omnia habere laborem durum, uel maxime in causa imperij noui. Quod foemina, & sola, in alienis terris parare contendis infirmissimā sedem esse ob innumeras gentes, quae te maximo urbiū numero infestare non dubitent, quae ferocitate gaudeant, & potentiae uiribus possint implere quicquid animo coeperint, & cogitatione perficere. Hinc Getulae urbes, genus insuperabile bello. quòd genus hominum nesciat, inquit, uinci, cùm intulerit bellum. Ecce tulit & uincendi spem, ne diceret Dido, Etsi mouerint arma, superabo eos. Et Numidae infreni cingūt.] cùm dicit Infrenos, ostendit indomitos, & eos qui nullo iure tenerentur, ac suis legibus uiuerent, nec uellēt alicuius imperio subiugari. Et inhospita Syrtis.] nō quòd non suscipiat hospites, hoc est, peregrinos, sed quam inhumanitatis causa omnis formidet aduenies, uel oderit peregrinus. Posuit in medio Cingunt, sed tribus applicandum est, ut sit: Getuli, Numidae, & Syrtis cingunt. Hoc ipsum Cingunt habet ingentem metum maximamq; formidinem: nam Cingere est ambire, ut & infiniti monstrentur inimici, et si fuerit ex necessitate fugiendū, per tantos ac tales exitus inuenire nō possit. Hinc deserta siti regio, lateq; furētes Barcaei.] Similis etiam istorū metus est. Nam quomodo fuga per sitientes terras perindeq; desertas fieri potest, aut per eos qui sic furore rapiātur, ut furorē ipsum latius tendāt? Quid bella Tyro surgentia dicam?] quod habuit maximū, seruauit ad finem. Considera, inquit, in quanta desperatione sis posita, quātaq; sit tuae fortunae conditio, quando cum tot immanissimis gentibus timetur & frater: quid futurum, si ille cum copijs suis instructus adfuerit † causae. Considerandum est quando nec persistēdi facultas superesse potuerit, aut certe fugiendi: tenebit enim ille subsidium maris, et quacunq; fugientem hostis durus excipiet. Itaq; fiet in his ter- DON.

L ris,

ris, quod domi compleri non potuit. Ad omnia concurrit illud quod superius dixit, Solàne perpetua mœrens carpere iuuenta? Si enim perduraret iuuentam sola transigere, quis tot ac tantis resisteret inimicis? uel quis iam quæreret exactis temporibus fœminã, quæ maritũ procreatione filiorum patrem non posset efficere? Postremò cogitandum cui tantum florem imperij ac tanto labore quæsitum esset traditura, si liberorum posteritas non superaret: quorum tantam gratiam esse constaret, ut parentes gaudeat, si ad eos potius bene parta transmittat. Dijs equidem auspicibus reor, & Iunone secunda. Hunc cursum Iliacas uento tenuisse carinas.] Obstabat suadentis uoto unũ, quod, si obijceretur, mouere potuisset: ne forte hoc ipsum contra uoluntatẽ Iunonis fieret, quam constabat Troianis infestam. Tulit hoc prior Anna, & coniecturaliter posuit non timendum. ait enim, Si nollent dij nobis coniungi Troianos, nunquam nostra littora tetigissent. deniq; ipsam Iunonem procurasse confido, ut pulsi proprijs regnis, nostris potius utilitatibus adderentur. Nam non esset secunda Troianis, nisi hoc regni, quod struit, securitas exegisset. Dehinc ostenditur commodum, quod ex facto ipso posset prouenire. Quam tu urbem soror hanc cernes? quæ surgere regna? Coniugio tali, Teucrûm comitantibus armis? Punica se quantis attollet gloria rebus?] Si, inquit, sola tanta potuisti disponere, quanta erit felicitas tua, quantumq; rebus omnibus prosperitatis accrescet, acquisito tali coniugio, & Troianis opibus felici societate coniunctis? Tu modò posce deos ueniã, sacrisq; litatis Indulge hospitio, causasq; innecte morandi, Dum pelago desæuit hiems, & aquosus Orion, Quassatæq; rates, dum non tractabile cœlum.] Post omnem persuasionis cursum dat consilium, quo Æneas in illis terris diutius teneri potuisset. Fac, inquit, sacrificia numinibus, & eorum fauorem sic obsequendo concilia: cumq; hoc necessario feceris, indulge hospitio: hoc est, illorum peregrinationem uberius foue, ne deficiente uictus substantia discedere Troiani cogantur. deinde procurata istiusmodi securitate, innecte properantibus moras: prætende causas, quæ illos à nauigatione deterreant: dic importunè iam interuenisse hyemis tempus, sidera quoque uehementer esse contraria, quassatas naufragio rates, asperis interea flatibus nõ esse credendas, motus cœli quoque contrarios. A Hæc Troianis proponenda non incassum Anna mandabat. sciebat enim facilè his moueri posse malorum formidinem, quorum tanta millia Ænea referente cognouerat, & qui recentes à naufragio fuissent, facilius cessaturos. His dictis incensum animum inflammauit amore, Spemq; dedit dubiæ menti, soluitq; pudorem.] Retinens poeta, quia non inuitæ sed uolenti suadebatur, & quòd superius dixisset, Didonem cæco igni carpi: hîc posuit, His dictis incensum animum inflammauit amore. ut Dictis, antequàm uentorum adiumento, quod ardebat, fortius ualidiusq; flammaret. Amore, bis accipiendũ, ut sit, His dictis incensum animum amore, inflammauit amore: hoc est, amorẽ primum amoris augmento cumulauit, data quoq; spe commodi ex his quæ profutura dicebat, obtinuit, & quicquid dubitationis esse potuerat, penitus remouit illo usq;, donec uerecundia omnis & pudor persuasione cessissent. Terentiana sententia huic loco conuenit, qua dictum est: Dum in dubio est animus, paulo momento huc uel illuc impellitur. facilè enim quò quis uoluerit animum dubitantis adducit, quoniam inest iam B pars parata uoluntatis. Principio delubra adeunt, pacemq; per aras Exquirunt.] Ecce fiunt quæ soror sorori dixerat esse facienda, & primum & ante omnia quod dictum est, Tu modò posce deos ueniam, sacrorum præmissis obsequijs. Ecce adeunt iam templa, & deorum fauorem sacrorum sibi exhibitione conciliant. Mactant lectas de more bidentes Legiferæ Cereri, Phœboq;, patriq; Lyæo, Iunoni ante omnes, cui uincla iugalia curæ.] Mactantes solenniter ea animalium genera, quæ dijs ad causam necessarijs conuenirent, & primum Cereri legiferæ, propterea quòd populorum consensus, nisi legibus teneri non posit. Phœbo, ut in futurum prosperiora perficeret, quæ optabantur. Libero patri, ut præstaret lætitiam sempiternam. Iunoni uel maximè, quæ coniugiorũ teneret plenissimã potestatem, & ne Troianis inuidens, expugnaret Didonis affectum. Quàm splendida dictio, quàm artificiosa, quæ in ordinatione uerborum nouissimam posuit Iunonem, nec tamen nouissimæ sacrificatum memorauit: addendo enim ante omnes, ostendit ipsi primò sacrificiorum honores exhibitos. C

Quã tu urbẽ soror hãc cernes? quæ surgere regna
Coniugio tali? Teucrûm comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus?
Tu modò posce deos ueniam, sacrisq; litatis
Indulge hospitio, causasq; innecte morandi,
Dum pelago desæuit hiems, & aquosus Orion,
Quassatæq; rates, dum non tractabile cœlum.
His dictis incensum animũ inflammauit amore,
Spemq; dedit dubiæ menti, soluitq; pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemq; per aras
Exquirunt: mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboq;, patriq; Lyæo.
Iunoni ante omneis, cui uincla iugalia curæ.
Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido,
Candentis uaccæ media inter cornua fundit:
Aut ante ora deûm pingues spaciatur ad aras,
Instauratq; diem donis, pecudumq; reclusis
Pectoribus, inhians spirantia consulit exta.
Heu uatum ignaræ mentes, quid uota furentem,

SER. Iunone secunda.] quæ præest coniugijs: unde Iuno γαμήλιος dicitur. Tenuisse.] perfecisse, implesse. Coniugio tali.] Id est, uiri fortis: quod ideo dicit, quia scit à Didone dictũ. Veniam.] Aut beneficium, aut reuera ueniam, periurij scilicet: ut, Non cineri seruata fides promissa Sichæo. Sacrisq; litatis.] dijs litatis debuit dicere: non enim sacra, sed deos sacris litamus, id est placamus. Ergo nouè dixit: sed distinguendum est, ut dicamus sacris, id est per sacra, Litatis scilicet dijs. Indulge.] da operam: ut, Indulgent uino, et uertunt crateras ahenos. Aquosus Orion.] Corripuit ratione supradicta. Dum pelago.] prætende naufragis fluctus, aduersa nauigatione iactatis procellarum nomen oppone: hoc est inflammare animum, & artem docere precandi. Non tractabile.] asperũ, intractabile, propter tempestatẽ. Incensum inflammauit.] ut Horat. Oleũ adde camino. Soluitq; pudorem.] Propter uincula castitatis. Delubra.] Delubrum dictum, ut suprà, propter lacum, in quo manus

A nus abluuntur: uel propter tectum coniunctum: aut certè ligneum simulachrum delubrum dicimus: à libro, hoc est, raso ligno factum, quod Græcè ξόανον dicitur. Pacemq;.] beneuolentiam. Per aras exquirunt.] Id est, sacrificando explorant, an dij uelint huic rei consentire. Dicendo autem Per aras, auspicalem autem ostendit: unde est, Et spirantia consulit exta. Mactant.] Verbum sacrorum κατ' εὐφημισμὸν dictum, ut adolere. nam Mactare est propriè magis augere. Lectas bidenteis.] Non uacat lectas. moris enim fuerat, ut ad sacrificia eligerentur oues, quibus nil deesset: ut in Sexto, Nunc grege de intacto septem mactare iuuencos. Bidentes autem dictæ sunt quasi biennes, quia neq; minores aut maiores licebat hostias dare. Sunt enim in ouibus duo eminentiores dentes inter octo, qui non nisi circa bimatum apparent: nec in omnibus, sed in his quæ aptæ sacrificijs inueniũtur.

POM. Sabi. Quam.] quantam. Veniam.] beneficium. Desuetus.] ualde assuetus. Quassare.] tempestate. Nõ tractabile.] ad nauigandum. Legiferæ Cereri.] Isis, quæ & Ceres dicitur, triticum inuenit. ideo agricolæ ma-

B nipulum aristarum huic deæ dicant in primitijs. Fertur leges prima dedisse, unde legifera nominata. Eandem esse Isidem & Cererem, pompa in festo Isidis indicat, in qua præfertur triticum et ordeum. Non sine ratione hoc inuentum est. mortales enim postquam fuere inuentæ fruges, legibus uti cœpere. hæc ex Diodoro & Titiano. Matronæ sacrificaturæ cum faculis circa aras deambulabant. Sergius dicit: Ceres propter raptum filiæ Proserpinæ nuptias execratur. Phœbo.] quia Apollinis auspicijs omnia fiunt. Lyæo.] Liber pater uxorem non habuit, nisi ex rapto. Iuno præest nuptijs, unde iugalis dicta. Vaccæ.] bouis. inter cornua uictimarum nitrum fundebatur. Aras.] simulacra deorum. Inhians.] intenta. Spirantia.] adhuc uiua.

VAR. Lect. Animum inflammauit amore.] In Romano libro, & quibusdam alijs Flammauit, simplex uerbum habetur. Legiferæ Cereri.] In Romano libro, in Mediceo, in Porcio & quibusdam alijs antiquis, Frugiferæ legitur. Media inter cornua fundit.] In plerisq; ueteribus libris Fudit habetur, præterito tempore.

DON. Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido, Can-

C dentis uaccæ media inter cornua fundit, Aut ante ora deum pingues spaciatur ad aras.] Fiebant per alios alia, Dido uerò officio sacerdotis functa, inter uaccæ cornua pateram fundebat. aut ante aras pingues: hoc est, pecorum corporibus oneratas, in ipso deorum conspectu spaciabatur: hoc est, eundi ac redeundi uices creberrimas procurabat. Instauratq; diem donis.] Neq; hoc semel, sed sæpius faciebat, ut produceret diem, uolens diutius habere præsentem, quem amabat. Pecudumq; reclusis Pectoribus inhians spirantia consulit exta.] Quærebat futura in interioribus pecorum. Consulit, sic posuit quasi exta possent reuocare responsum: sed uidentur respondere, dum consulentium uisibus signa commissæ consultationis ostendunt. Heu uatum ignaræ mentes. quid uota furentem, Quid delubra iuuant? est mollis flamma medullas Interea, & tacitũ uiuit sub pectore uulnus.] Fiebant, inquit, ab imprudentibus sacra, nullis amorum necessitatibus profutura. Fiebant ab his, qui sibi uelut uaticinandi scientiam uendicarent: & quum aliud ageretur non intelligebant Didonis ardorem, sed profuturos se arbitrabantur his, quæ interueniente ignoratione nesciret. Quid enim, quæ soluebantur numinibus uota, amanti prodesse potuerant: quum amoris ardor iamdudum molliter serpens in immoderata incendia prorupisset? Est mollis flamma medullas Interea, & tacitum uiuit sub pectore uulnus, Vritur infelix Dido, totaq; uagatur Vrbe furẽs.] Deniq; cùm illa omnia frustra agerentur, amor Didonis medullas & uiscera consumebat, neq; eam patiebatur ullo in loco consistere, ut uaganti totius ciuitatis non sufficerent spacia. Dat similitudinẽ poeta, ut ostendat quemadmodũ per totã urbẽ Dido ferebatur, et data discurrendi necessitas fuerat. Qualis coniecta cerua sagitta, Quã procul incautam nemora inter Cressia fixit Pastor agens telis, liquitq; uolatile ferrum Nescius: illa fuga siluas saltusq; peragrat Dictæos, hæret lateri letalis harundo.] Didonem comparauit ceruæ, siluas ciuitati, mobilitatem ceruæ Didonis discursibus, sagittam pastoris sagittæ Cupidinis, pastorem Cupidini, cursum inefficacem ceruæ cum Didonis errantis immoderatis anfractibus. Subtracto similitudinis istius contextu superioribus inferiora iungũtur. dictum est enim, Vritur infelix Dido totaq; uagatur Vrbe furens. connectitur, Nunc media Æneam secũ per mœnia ducit.] Sic furebat Dido, sic per totam urbem amoris exagitata stimulis ferebatur, ut à suis conspectibus Æneam non pateretur abscedere. Ducebat, inquit, eum secum: atq; ut eius præsentia non uideretur esse superflua, ostendebat ei Sidonias opes urbemq; paratam, monstrabat ea quibus naufragi animus, & de institutione noui domicilij cogitans, capi facilius posset. Quis enim non teneretur diuitiarum alienarum spe & affectu eius urbis, quam alterius labor & instantia procurasset? sed hoc pro animo Didonis est positum: cæterũ Æneas amoris eius furorem nesciebat. Incipit effari, mediaq; in uoce resistit.] Addebat ad moras fabularum inanium interpositionem, præcidens uerborum continuationem, ut loquendi spacia proferret in longum. Iliacosq; iterum demens audire labores Exposcit.] Consumptis omnibus inuentionibus, cùm iam nihil esset, quod ad moras proficere potuisset, quodq; ipsa ulterius monstraret aut diceret, ipsum uolebat iterũ narrare labores atq; ultimos exitus Troiæ. Demens, inquit: utpote quæ antè paululum narrata, iterũ desideraret audire. Pendetq; iterum narrantis ab ore.] optabat enim ipsum iterum audire loquentem. Post ubi digressi lumenq; obscura uicissim Luna premit, suadentq; cadentia sidera somnos, Sola domo mœret uacua, stratisq; relictis Incubat.] Transactis omnibus, quæ ardoris sui causa amãtis potuit industria reperire, manente tamẽ adhuc inueniẽdi cupiditate, discessum est ad quietem. Consumptus enim fuerat dies, et noctis tẽpus adueniens actus Didonis abruperat, ac nõ immerito homines urgebat in somnos. Sed recedentibus cunctis sola Dido mœrebat in domo, quòd demens sciret absentem: ipsa quoq; strata despiciens, quòd uirum non haberet. Illum absens absentem auditq; uidetq;.] Cùm thoro incumberet, nec totum corpus suum traderet lecto, nõ iam refectionem fessorum membrorũ, sed desideratum cubilis sui socium quærere uidebatur, meritò addidit: Illum absens absentem auditq; uidetq;. quia tantum fallebatur animus amantis, ut hunc audire & cernere uideretur absentem. Aut gremio Ascaniũ genitoris imagine capta Detinet.] Interdum ad uicem patris amplectebatur Ascanium, aut portabat gremio suo, ut similitudine paterni uultus, amoris uiolentiam falleret.

Iunoni ante omneis, cui uincla iugalia curæ.
Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido,
Candentis uaccæ media inter cornua fundit,
Aut ante ora deûm pingues spaciatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus, inhians spirantia consulit exta.
Heu uatum ignaræ mentes, quid uota furentem?
Quid delubra iuuant? est mollis flamma medullas
Interea, & tacitum uiuit sub pectore uulnus.
Vritur infelix Dido, totaque uagatur
Vrbe furens: qualis coniecta cerua sagitta,
Quam procul incautã nemora inter Cresia fixit
Pastor agens telis, liquitque uolatile ferrum
Nescius: illa fuga siluas, saltusque peragrat
Dictæos: hæret lateri letalis arundo.
Nunc media Aeneam secum per mœnia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam.
Incipit effari, mediaque in uoce resistit.
Nunc eadem labente die conuiuia quærit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post ubi digressi, lumenque obscura uicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos:
Sola domo mœret uacua, stratisque relictis
Incubat: illum absens absentem auditque uidetque.
Aut gremio Ascanium genitoris imagine capta
Detinet, infandum si fallere possit amorem.

SER. *Legiferæ Cereri.*] *Leges enim ipsa dicitur inuenisse: nam & sacra ipsius* θεσμοφόρια *uocantur. Sed hoc ideo fingitur, quia ante inuentum frumentũ à* Cerere, *passim homines sine lege uagabantur, quæ feritas interrupta est inuento usu frumentorum, postquam ex agrorum diuisione nata sunt iura.* Phœboque.] *qui præest auspicijs, quibus urbes reguntur.* Patrique Lyæo.] Q*uia, ut suprà diximus, aptè in urbibus libertatis est* Deus: *unde etiam* Marsyas *eius minister, est in ciuitatibus libertatis indicium.* Et *communis hoc habet sensus:* Sacrificabat, *inquit, primò numinibus, quæ urbi præsunt, quasi nuptura pro utilitate* Rei *publicæ: deinde* Iunoni, *cui curæ sunt nuptiæ.* E*st etiam sensus altior: nam facturi aliquid, antè aduersos placamus deos, & sic propitios inuocamus: ut,* Nigram *hiemi pecudem,* Zephyris *felicibus albam.* Ergo *modò nuptura placat antè* Cererem, *quæ propter raptum filiæ nuptias execratur:* Apollinem, *qui expers uxoris est:* Liberum, *qui nisi raptam coniugem habere non potuit, & sic* Iunonem *conciliat.* Cui uincla iugalia curæ.] Q*uia est &* Curetis, *& matrona, & regina.* Candentis.] *candidæ: participium est pro nomine.* Media inter cornua fundit.] Non *est sacrificium, sed hostiæ exploratio utrum apta sit.* Ante ora deûm.] Ante *simulachra.* Spaciatur ad aras.] Matronæ *enim sacrificaturæ circa aras faculas tenentes ferebantur, quasi cum quodam gestu: unde* Sallust. Saltare *elegantius, quàm necesse est probæ.* Instauratque diem donis.] Muneri*bus, quæ aut dijs offerebat, aut donabat* Tyrijs *uel* Troianis. Instaurat *autem ideo, quia iam suprà sacrificauerat: ut,* Simul Ænean *in regia ducit* Tecta, *simul diuûm templis indicit honores.* Inhians.] *intenta per sollicitudinem.* Spirantia.] *palpitantia, quasi adhuc uiua.* Heu uatum ignaræ mentes.] Non *sacerdotes uituperat quasi nescios futurorum: sed uim amantis exprimit. & inde uituperat sacerdotes, qui admonuerunt non credituram: nam omnia futura à sacerdotibus prædicta esse sequens indicat locus: ut,* Multaque *præterea uatum prædicta priorum.* Est.] Verbum *indeclinabile est* Est. *nam frequenter deficit.* Est *autem huius positio* Edo es est. In*uenimus, sed quod abolitum est,* Edo *edis edit: unde est* Edere *& comedere, quod hodie non dicimus. nam ab eo quod est* Est, *esse & comesse facit: quo tempore etiam pro præsenti utimur, ut* Volo *esse.* Nam *in defectiuis tempora pro temporibus ponimus: ut odi, noui, memini: odisse, nosse, meminisse, etiam pro præsenti ponuntur: nam odire, nouire, meminire nõ possumus dicere.* Vrbe furẽs.] Furor *enim est amor, in quo nihil stabile: unde et* Cupido *puer inducitur, quasi instabilis et infans, qui non potest fari: unde est paulo pòst,* Incipit *effari, mediaque in uoce resistit.* Qualis coniecta cerua sagitta.] Satis *cõgrua comparatio.* Cressia.] Cretensia. *nã* Græcè Cres *facit. unde est* Cres *&* Cressia, Latinè Cretensis *facit, unde res cretensis.* Agens telis.] *urgens, persequens.* Nescius.] *ignoratus, latens: non qui ceruam nesciret. & rara sunt uerba, quæ per contrarium significant: nam* Vector, *quum sit propriè qui uehit, inuenimus etiam eum uectorem dici qui uehitur: ut* Lucan. Vectoris *patiens tumidum superenatat amnem. &,* Venia *est hæc sola pauoris,* Vectorem *non nosse tuum.* Tale *est &* Formidolosus, *quum sit timidus, et timendum significat: tale est* Alumnus, *qui alit, & qui alitur:* Hospes, *qui accipit, & qui accipitur.* Q*uum enim exigat ratio, ut nomina uerbalia agentis habeant significationem, pro passiua significatione plerunque ponuntur.* Fuga.] *cursu: ut,* Simul *arua fuga, simul æquora uertit.* Nam *intelligere non possumus fuga, quum dicat* Peragrat. Peragrare *enim est circumire inquirendo.* Dictæos.] Cretenses. Ceruæ *uulneratæ dictamnum quærunt: ut in* Duodecimo *legimus,* Non *illa feris incognita capris* Gramina. Letalis arundo.] Propter *futurum omen* Didonis. Sidonias.] Pygmalionis, *uel* Sichei. Vrbem paratam.] Paratam *ad illud pertinet, quòd* Æneas *propter ciuitatem nauigat:* Sed *alij mouent quæstionem, quomodo* Paratam, *quum paulo pòst inferat,* Pendent *opera interrupta, minæque* Murorum. Sed Paratum *potest dici cui paululum etiam superest: unde est,* Minæque Murorum *ingentes.* Incipit effari, mediaque in uoce resistit.] Sic Horat. Cur *facunda parum decoro* Inter *uerba cadit lingua silentio?* Nunc eadem labente die conuiuia quærit.] Q*uia in usu non erant prandia: ut* Iuuenalis, Exul *ab octaua* Marius *bibit.* Demens.] Q*uia ea quæ nouerat, cupiebat audire.* Narrantis ab ore.] *ut eum intueretur. & hoc loco per omnia amantis affectus exprimitur.* Obscura luna.] Id *est, nox: nam nil tam contrarium est lunæ, quàm obscuritas. uel altius intelligit, quum per se luna corpus opacum sit.* Vnde *luna lux aliena dicitur, à sole enim lumen accipit: unde &* Græcè σελήνη, *quòd* σέλας, *id est lucem habeat,* ἄνω, *id est, supernè, hoc est, à sole.* Sola.] *sine eo quem amabat: nam regina sola esse non poterat.* Est *autem* Plauti, *qui inducit amatorem inter multos positum, dicentem quòd solus sit.* Mœret.]

Per diph-

A per diphthongum, tristis est: aliter significat militat, ut aere merent paruo. sane Mereor aliud est. Absens absentem.] Terent. Hanc sibi uidebit praesens praesenti eripi, abduci ab oculis. Imagine capta.] ob amantis similitudinem.

POM. Sabi. Est.] consumit. edo, es, est, & dicimus, edo edis edit. Vulnus.] amoris. Vagatur.] amor furor est. Ceruo.] ceruus mulcetur fistula pastorali: si cernit arcum et sagittas, miratur. Cressia.] Cretensia. Nescius.] passiue. Letalis.] uulneratus fugit semper ceruus. in Creta sunt multi cerui. Resistit.] amor retinebat uocem. Conuiuia.] coenam. antiqui non prandebant, ut in uita Gallieni traditur. Ab ore.] Supra dixit suspensam. Stratis.] cubili relicto. Moeret.] tristis est. Absens uocat.] quaerit. Imagine.] Filii sunt imago paterna: uel quod similitudinem rapiebat a filio. Non coeptae.] omnes destitere ab opere, cum Dido ad amorem Aeneae intenta tristis esset.

VAR. Lect. Liquitque uolatile ferrum.] Non placet Liquit praesenti tempore, quod aliquot habent libri. Est & ubi Volatile telum, in uetustis exemplaribus legatur. Siluas, saltusque peragrat Dictaeos.] Antiqui aliquot libri dictionum ordinem ita commutarunt, Saltus, siluasque peragrat Dictaeas. Infandum si fallere possit amorem.] In Romano libro legitur, Possit imago. Quidam alii libri antiqui, Si fallere possit amantem, habent.

Non coeptae assurgunt turres, non arma iuuentus
Exercent, portusue, aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minaeque
Murorum ingentes, aequataque machina coelo.
Quam simulac tali persensit peste teneri,
Chara Iouis coniunx, nec famam obstare furori,
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam uero laudem, & spolia ampla refertis,
Tuque puerque tuus: magnum & memorabile nomen,
Vna dolo Diuum si foemina uicta duorum est.
Nec me adeo fallit, ueritam te moenia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto?
Quin potius pacem aeternam, pactosque hymenaeos
Exercemus? habes quod tota mente petisti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis. liceat Phrygio seruire marito,

SER. Minae.] eminentiae murorum, quas pinnas dicunt. Peste.] amore, incendio: ut, Et toto descendit corpore pestis. Nec famam.] Honestam B scilicet, sane τῶν μέσων est, quod & in bono potest accipi, & in malo. Furori.] Iam non amori. Aggreditur.] Cum calliditate loquitur. Egregiam uero laudem.] Ironia est, inter quam et Confessionem sola interest pronunciatio. & εἰρωνεία est, quum aliud uerba, aliud continet sensus. Puer.] filius. παῖς Graece dixit. Duorum est.] Bene cessit masculino foeminino num. Adeo.] multum: ut Terent. Adolescentem adeo nobilem. Veritam te moenia nostra.] Iunonis hospitium: nam legimus, Quo se Iunonia uertant Hospitia. propter illud, Haud tanto cessabit cardine rerum. Modus.] finis. Iuuenal. Nullo quippe modo millesima pagina surgit. Quo nunc certamine tanto?] quid opus est certamine? C Pacem aeternam.] Non inducias temporaleis. Habes quod tota mente petisti.] Propter illud, Nostram nunc accipe mentem. Paribusque regamus Auspiciis.] aequali potestate. & ab eo quod praecedit, id quod sequitur. & ductum est a comitiis, in quibus iisdem auspiciis creati, licet simul non crearentur, parem tamen habebant honorem propter eadem auspicia. Vnde & consules pares sunt, quum necesse esset ut unus prior crearetur. Phrygio seruire marito.] ἐμφατικῶς, ac si diceret, exuli.

POM. Sabi. Minae.] uocantur partes murorum eminentes. Machina.] pendet. Coelo.] turrium. Duorum.] Veneris & Cupidinis. Certamine.] si quid opus est tanto certamine. Pacem.] pacem uult sempiternam, non inducias. Habes tota.] Cum misit filium Cupidinem in forma Ascanii, dixit: Id facere ut possis, nostram nunc accipe mentem. Auspiciis.] sunt paria inter nos auspicia. intelligit ad creandos magistratus, qui apud Romanos auspiciis creabantur. & duo consules pares erant: praetores itidem, & sic censores.

VAR. Lect. Persensit peste teneri.] In antiquis aliquot libris Persentit, praesenti tempore legitur. Nec famam obstare furori.] Sunt antiqui libri, in quibus Nec famam obstare pudori legitur. Magnum et memorabile numen?] Sunt omnino lib. aliquot manuscripti, in quibus Nomen legitur.

DON. Non coeptae assurgunt turres, non arma iuuentus Exercet, portusue aut propugnacula bello Tuta parant, pendent opera interrupta, minaeque Murorum ingentes, aequataque machina coelo.] Miro modo moralitas expressa est: nam cum in amore multa sint uitia, tum magis, quod obliuionem negotiorum omnium parit, & nimiam in agendis necessariis negligentiam. Hoc ad personam Didonis refertur, quam in primo libro descripsit, Instans operi regnisque futuris. dehinc ad personam Tyriorum, qui occupata in aliis regina deseruerant omne operis genus, obliti scilicet salutis suae. Denique cum iam opera murorum ac turrium ordinatis machinis prope perfecta uiderentur, & ad effectum plenum sola deesset instantia, torpuerant omnia, & omnium operum feruor desertione plena languerat. Hic ostenditur rectorem complere omnia, cum insistit & iubet, atque eius negligentia omnimodo frigere uniuersa, quae ante feruebant. Quam simulac tali persensit peste teneri Chara Iouis coniunx, nec famam obstare furori, Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis.] Vbi, inquit, sensit Iuno furorem Didonis: hoc est, amorem intemperatum ulterius occultari non posse, nec habere remedium, his dictis aggressa est Venerem. Quum dicit Aggressa, ostendit eam aliquid inuidiose dicturam. Egregiam uero laudem, & spolia ampla refertis, Tuque puerque tuus, magnum & memorabile numen, Vna dolo diuum si foemina uicta duorum est.] Magna, inquit, gloria uobis parta est, tibi scilicet & puero tuo, ex eo quod gemina numinum potestate coniuncta, una per dolum foemina superata est. Haec ueluti laus uituperationem potius tenet, quod nihil fecerint memorabile. Vincere enim in partibus amoris foeminam, non est laboris maximi, praecipue cum deorum numinum potestas interuenit. Huius facti per coniecturam edicit causas, quae Venere metuente tractatae sunt. Nec me adeo fallit ueritam

ritam te mœnia nostra, Suspectasq; habuisse domos Carthaginis altæ.] Vt hoc, inquit, fieret, quid timueris scio: nam mearum inimicitiarum contemplatione commota metuisti, ne aliquid mali filio tuo apud Carthaginē meā contingeret. Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto?] Quid necesse est, ait, immoderatas inimicitias ulterius retinere? fiat dissensionum omnium finis, atque ita ut in æternum concordia perseueret, sitq; inter Æneam & Didonem matrimonij plena & firma coniunctio. Habes tota quod mente petisti, Ardet amans Dido, traxitq; per ossa furorem.] Ecce, ait, quod desiderabas habes: Dido amat, Iuno consentit. Communem hunc ergo populum paribusq; regamus Auspicijs.] Quia quod speciale singulorum fuit, factum est me uolente cōmune, utrunq; populū regamus pares, utrunq; seruemus. Liceat Phrygio seruire marito.] Quasi diceret, quando ad hoc uentum est, fiat quod non debuit, ut illi quos amo, seruiant inimico meo. Quod enim dixit Phrygio, ibi est subtile cōuicium, quasi abiecto & infimæ gentis homini. Dotalesq; tuæ Tyrios permittere dextræ.] Et hîc, quod dixit Tuæ, quasi indignæ. Tyrij, pro animo dicentis potentes & magni tradantur in dotem, addicti utiq; & quasi potioribus seruituri. Obliqua hæc dictio fuit: dicebat enim uelut tota simplicitate uerborum, tenens tamen interius, quod inimicitias Iunonis integras demonstraret. Ecce Vergilius docet facile inimicorum posse nosci consilia, quum sub imagine concordiæ latent. Olli (sensit enim simulata mente locutam Quo regnum Italiæ Libycas aduerteret oras).] Tractatus Veneris magnus atq; astutus ostenditur: sensit enim fieri non potuisse, ut atrox & uetus inimica repente beneuola redderetur, poneret'que semel inimicitias, quas longa ætate seruauerat. Denique in eo ipso ueluti beneficio obesse uoluit potiusquam prodesse. Nouerat enim quid Æneæ deberetur, quo magis nitebatur, ut si fieri potuisset, potestas omnis quam fata Italiæ decreuerant, in Carthaginis opes felicitatemq; transiret. Sic contra est ingressa Venus.] His incompositis, quid fuerat faciendum? Intellectam'ne se scire debuit Iuno? an ab eius fraudibus dißimulari oportuit? melius uisum est dolos dolis excludere, ueluti approbatis per dißimulationem præsentibus, ne deteriorem uiam nocendi perquireret atrox & pertinax inimica, si contrariam se ostenderet Venus. Quis talia demens Abnuat, aut tecum malit contendere bello? Si modò quod memoras factum, fortuna sequatur?] Etiam si dementi cuipiam tanta insperati commoditas proueniret, reniti, inquit, non debuit. Cui enim prodest omissa pacis securitate commouere inimicitias tuas? aut tecum habere cum reluctatione certamē? Hæc uox quasi consentientis est, sed ut illa uoluit esse sub beneuola prosecutione subtilis, ita & Venus subijcit quod Iunonis animum tangere potuisset. dixit enim, Sed fatis incerta feror.] Non fuit incerta: sed ita posuit, ut neque reniti uideretur, & tamen id non posse fieri, subdole demonstraret. Si Iuppiter unam Esse uelit Tyrijs urbē, Troiaq; profectis, Misceri'ue probet populos, aut fœdera iungi.] Ego, ait, uoluntatem tuam libenter amplector: sed si hoc fieri Iuppiter uelit, aut fata permittant, ut Troianorum ac Tyriorum fiat una commixtio, quòd prouenire non poterat ut amici essent, qui iam fatali dispositione fuerant inimici. dixit enim poeta alio loco, Progeniem sedenim Troiano à sanguine duci Audierat, Tyrias olim quæ uerteret arces. Hoc ergo cùm metueret Iuno, optabat Æneam apud Carthaginem retineri, & cum ipso Troianos omnes, ut illis nec proueniret imperium Italiæ, nec ex ipsis nasceretur, qui deleret aliquando Carthaginem, quod cùm nosset Venus, egit subtilitate mirifica, ut diceret: Ego quidem uolo, sed nescio an fata consentiant, aut Iuppiter uelit. Vt autem ostenderet fieri non posse, dimisit eam ad Iouem, ut ex ipso potius contraria reportaret, & gemeret se destinata non potuisse complere. Tu coniunx, tibi fas animum tentare precando. Perge sequar.] Quicquid secretum, ait, retinent uiri, facilè confitentur uxoribus. Tenta igitur eius sententiam, quicquid ex ipso audieris fieri posse, libenter amplectar, & quā dispositiones tuæ præcesserint, sequentur & meæ. Tum sic excepit regia Iuno.] Non intellecto Veneris dolo, in hæc Iuno respondit. Mecum erit iste labor, nunc qua ratione quod instat Confieri poßit, paucis (aduerte) docebo.] Hæc dimitte, ait, partibus meis: uerùm quia quod instat, hoc est, quod urget, debet impleri: faciendi ac perficiendi consilium dicam. Properabat enim ipsam compleri coniunctionem, utpote quæ Veneris ditione commota metueret, ne Æneas infectis rebus abscederet. Sperabat autem illum ipsum post perfectam coniunctionem, Didonis matrimonium non relicturum: idcirco dixit, Curabo ego quæ te sollicitabant, dummodo coniunctio disposita compleatur. usqueadeo cupiebat hoc quacunque occasione fieri, ut ipsi perficiendi consilium daret. Venatum Æneas, una'que miserrima Dido In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus Extulerit Titan, radijsque retexerit orbem. His ego nigrantem commixta grandine nimbum (Dum trepidant alæ saltúsque indagine cingunt) Desuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo. Diffugient comites, & nocte tegentur opaca. Speluncam Dido, dux & Troianus eandem Deuenient, adero, & tua si mihi certa uoluntas, Connubio iungam stabili, propriamq; dicabo. Hic Hymenæus erit.] Mox, ait, ut lux crastina fuerit exorta, Æneas & Dido uenatum ire disponunt. Prima occasio ut in unum ueniant futuri ad loca nemorosa, quæ opacitate sui omnium uisus excludant. His, inquit, immittam pluuiam, ac nequa contemptui habeantur, miscebo grandinem, hæc desuper infundam: cumq; auocabit uniuersos indago, nimbus, & grando non sinent conuenire dispersos, & ad reginam maturius remeare, dum alæ trepidant, dum obseruantes ad retia pedem referre non possunt: mox mouebo quoque tonitrua, ut cùm terrori omnia fuerint, in unam speluncam soli fugientes fauore meo ac tuo deueniant: si tamen etiam tuæ uoluntatis consensus accedit, connubio iungam, atque ita ut perpetuo matrimonij uinclo teneantur. Non aduersata petenti Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.] Cùm hæc Iuno dixisset, noluit Venus aduersari petitioni ac uoluntati eius, perindeq; consensit ridens aduersariæ dolos euidentißimè patuisse, quæ sic insistebat, ut fieret aliquid, quod esset Æneæ Troianisq; contrarium, scilicet Vt regnum Italiæ Libycas aduerteret oras, hoc est, ad Libycas oras uerteret. Oceanum interea surgens aurora reliquit. It portis iubare exorto delecta iuuentus, Retia rara, plagæ, lato uenabula ferro, Massyliq; ruunt equites, & odora canum uis. etc.]

A Aut [redacted]

SER. [redacted]

Olli (sensit enim simulata mente locutam,
Quò regnum Italiae Libycas auerteret oras)
Sic contrà est ingressa Venus: quis talia demens
Abnuat? aut tecum malit contendere bello?
Si modò quod memoras factū fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror: si Iuppiter unam
Esse uelit Tyrijs urbem, Troiaq; profectis,
Misceri'ue probet populos, aut foedera iungi.
Tu coniūx, tibi fas animum tentare precando:
Perge, sequar. Tum sic excepit regia Iuno:
Mecū erit iste labor: nunc qua ratione quod instat
Confieri possit, paucis (aduerte) docebo.
Venatum Aeneas unaq; miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortu
Extulerit Titan, radijsq; retexerit orbem.
His ego nigrantem commista grandine nimbum,
Dum trepidant alae, saltusq; indagine cingunt,
Desuper infundam, & tonitru coelū omne ciebo.
Diffugient comites, & nocte tegentur opaca:
Speluncam Dido, dux & Troianus, eandem
Deuenient. adero, & tua si mihi certa uoluntas,
Connubio iungam stabili, propriamq; dicabo.
Hîc Hymenaeus erit. non aduersata petenti
Annuit, atq; dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens aurora reliquit.
It portis iubare exorto delecta iuuentus.

Regiam spectauit personam. Permittere dextrae.] Quasi per manus conuentionem, & secundum ius locutus est. Olli.] Aut illi, aut tunc. caetera per parenthesim dicta sunt. Simulata mente.] Hoc est, Talibus aggreditur. Libycas auerteret oras.] Absolutior est quidem haec elo-
B cutio; sed uerior & magis figurata est illa: Libycas auerteret oras. nam plerunq; trahitur schema, ut aliquò ituri non ad locum, sed de loco significationem ponamus. ut si dicas, De Campania abeo in Thusciam, honestius est quàm si dixeris, Eo de Campania in Thusciā. Nec hoc tantū hoc loco fecit, sed pluribus: hinc enim est, Ripamue iniussus abibis? Ingressa Venus.] Calliditatis est, ut suprà. Fortuna sequatur.] Hoc ad casum pertinet. Fatis incerta feror.] Bene omnia tetigit, quibus res humanae reguntur, casum, fata, uoluntatē deorum. Aut foedera iungi.] Si foedera, per se plenū est: si Foedere, ad populos pertinet. Tibi fas animū tentare precando.] Sic Aeolus, Tuus ô regina quid optes Explorare labor. Perge, sequar.] Bene aliud agēs
C aliud ostendit. antè est enim Iunonis officium in matrimonio, sequitur deinde usus Venereus: unde paulo pòst, Adero, & tua si mihi certa uoluntas. Excepit.] subsecuta est. Iste labor.] Scilicet explorationis à Ioue. Confieri.] Con abundat: ut, Fata renarrabat. Retexerit orbem.] Quem nox tegebat. Nigrantem.] nigrum. participium pro nomine. Alae.] equites: ob hoc Alae dicti, quia pedites tegunt alarū uice. Trepidant.] festināt: ut, Hic me dum trepidi crudelia limina linquūt. Indagine.] ferarum inquisitione. Desuper infundā.] Quia aer est Iuno. Bene hîc se facturam dicit, quod habet in potestate. Nocte opaca.] nubium caligine. Omne ciebo.] Pro totum. Omne enim numeri est, totum quantitatis. Tua si mihi certa uoluntas.] Hoc est, si tuum etiam subsequatur officium. Connubio.] Nu, naturaliter longa est, ab eo quod est nubere: ut, Connubia nostra Reppulit, sed modò metri causa corripuit. Non aduersata.] Legitur & Auersata. Iubare exorto.] nato Lucifero. nam propriè iubar Lucifer dicitur, quòd iubar lucis effundat: unde etiam quicquid splendet, Iubar dicitur: ut iubar argenti, gemmarum. Est autē plerunq; Veneris stella: unde Veneris dicta est: ut, Quē Venus ante alios astrorū diligit ignes. Sanè modò ὕστερον πρότερον est in sensu. Iubar enim praecedit auroram: & facit hoc iubar, huius iubaris.

POM. Sabi. Dotalis.] Carthago & Tyrij ipsi sunt pro dote. Italiae.] ex Aenea futuri nepotes, & habituri Imperium orbis. Coniunx.] Iouis. Trepidant alae.] id est, festinant. Indago.] ferarum inquisitio. Infundam aquam.] immittam. Petenti.] Iunoni. Iubare.] iubar splendor est. lege in Culice.

VAR. Lect. Quo regnum Italiae Libycas aduerteret oras.] In Romano quidē libro Auerteret legitur: quod Seruio mirifice placet. Misceri'ue probet.] In aliquot antiquis libris Iubet legitur. Confieri possit.] In Oblongo perueteri libro, & in Mediceo, Quo fieri legitur. Alij quidam libri manuscripti Quod fieri legunt. Idq; in nonnullis per t notatum est. Non aduersata petenti Annuit.] In Romano libro legere est, Non auersata petenti Adnuit.

IOAN. Scop. [redacted]

 [redacted]

[redacted]

[redacted] A

SER. *Retia rara, plagae.] Multi diuidunt, ut sint retia rara maiora, plagae minora: alij plagas per diffinitionem accipiunt, ut intelligam⁹, Quae sunt rara retia plagae. Sciendum tamen propriè Plagas, funes dici illos quibus retia tenduntur circa imam & summã partem. Lato uenabula ferro.] Lati ferri uenabula ob hoc dicta, quòd sint tela apta uenatui, quasi excipiabula. Maßyli.] Maßyliorum gens est nõ longè à Mauritania. & Maßyli legendum est per unum i, ne non stet uersus: sy enim longa est: ut, Hinc mihi Maßylae gentis monstrata sacerdos. Ciuitatis autem nomẽ in prouincia Gallica, corripitur, ut Lucret. Maßyliam delere uacat. Et odora canum uis.] Plus est quàm si diceret multitudo: unde Sallustius: Qua tempestate ex Ponto uis piscium erupit. Odora autem impropriè dixit: nam Odorum est quod ex se odorem emittit, non quod odorem sequitur: ut Statius, Et odoro uulnere pinus. sic est, Inter odoratũ lauri nemus, pro odorum. Nam Odoratum est quod odorem aliunde accipit, ut odoratum templum. Tria ergo sunt: Odorum, quod per se olet: Odoratum, quod aliunde odorem accipit: Odorator, qui odorem sequitur: sicut modò de canibus dicere debuit. Cunctantem.] morantem. atqui* [redacted]

Retia rara, plagae, lato uenabula ferro,
Maßyliq; ruunt equites, & odora canum uis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum expectant. ostroq; insignis & auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur magna stipante caterua,
Sydoniam picto chlamydem circundata limbo,
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula uestem.
Nec non & Phrygij comites, & laetus Iulus
Incedunt. ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Aeneas, atq; agmina iungit.
Qualis ubi hibernam Lyciam, Xanthiq; fluenta
Deserit, ac Delum maternam inuisit Apollo:
Instauratq; choros: mixtiq; altaria circum
Cretesq;, Dryopesq; fremunt, pictiq; Agathyrsi.
Ipse iugis Cynthi graditur, molliq; fluentem

pter futurum infelix matrimonium, ut suprà diximus: etenim nuptijs hoc est numen infensum. Cretes.] Vt suprà diximus, ab eo quòd est Cres. Dryopesq;.] populi iuxta Parnassum: ut, Dryopumq; trahens Erasinus aristas. Pictiq;, Agathyrsi.] Populi sunt Scythiae, colentes Apollinem Hyperboreum, cuius oracula eulogia ferũtur. Picti autem, non stigmata habentes, sed pulchri, hoc est, cyanea coma placentes: licet de illis lectũ B *sit, Agathyrsi ora, artusq; pingũt. ut quiq; maiorib. praestant, ita magis uel minus: caeterùm ijsdem omnes notis, & sic ut ablui nequeant. Cynthi.] mons Deli Cynthus. Fluentem.] unguentatum.*

POM. Sabi. *Plagae.] sunt plagae rara retia, quae sunt ad feras capiendas. ego tamen intelligo, cum plagae nõ sint nisi in capiendis feris, declarasse se cum dixit Rara retia. Maßili.] Maßilia incipit statim post Mauritaniam, & est pars Getuliae & Numidiae in plurimorum descriptione. Lymbo.] Lymbus est ornamentum, quod ambit extremitatem uestium. Humero.] pendet. Lyciam.] per Pataram urbem Lyciae fluit Xanthus. in ea urbe oraculum erat Apollinis. ferunt Apollinem in Lycia sex mensibus dare responsa, & totidem in Delo. Dryopes.] Cleanthes Lycum Apollinem uocatum dicit, quòd sicut lupi pecora rapiunt, ita ipse radijs rapit humorem. Lycus lupus est, à prima luce, quod tempus aptum rapi. Dryopes natio Epirotica, incoluerunt Graeciam. Strabo ait, domicilium Dryopum fuisse in Astura urbe Peloponnesi: quos Hercules ex terra Dorica & Parnaso expulit. Agathyrsi, ut Herodotus ait, sunt populi uicini Scythis. multum habent auri: sine auaricia, sine inuidia sunt. Scythis petentibus negauerũt auxilia contra Darium regem Persarum: asserentes nolle bellum gerere in eos à quibus nulla iniuria essent affecti. Marcellinus ait: Agathyrsi caeruleo colore picti sunt. Plinius scribit, Agathyrsos caerulei capilli esse. Pomponius: Agathyrsi ora artusq; pingũt sic ut ablui nequeant: & ut digniores, tanto magis picti. Volunt Bacchum redeuntem ex Indica uictoria primum pinxisse Agathyrsos. hi populi praecipuè colũt Apollinẽ.* C

Aurora reliquit.] In aliquot antiquis libris Reliquit legitur, praesenti tempore. Cui pharetra ex humeris.] In Romano illo libro, dubio procul antiquißimo, legere est Cui pharetra ex auro. Nec non & Phrygij comites.] In antiquis aliquot exemplaribus, Tyrij comites legitur. Lect.

Hyporchemata

A Hyporchemata uerò concinebant saltantes in altaris ambitu, ubi iam igni admota forent sacra. Celebrantur Cretica hyporchemata, ex Cretensium saltandi studio, uti scribit Athenæus: illis enim saltatio erat patria, καὶ αὐτῶν. Hyporchematicem saltant apud Pindarum Lacones. Communis uidetur uiris, mulieribusq;. Modi eius censentur præstantißimi, prosodiaci, apostolici, qui & parthenij dicuntur. Dici hyporchemata putant, quòd inter saltandum fere generosum quiddam seruarent, ac uirile. Mox autem, cum quiescentes canerent, uocabantur stasima. Spasinum uerò ualli nomen est, ijs qui Tigrin accolunt, ut scribit Dion. Cæterùm ubi aram saltantes obibāt, ita more condito seruabāt, ut ab sinistris dextrorsum pergerent prius, zodiaci quadam imagine, cuius motus cœlo diuersus appareat, ab occasu ad exortum, inde à dextris læuorsum, pro ratione cœlestis uertiginis. Hæc uerò eo apposui gratius, quòd ijs Maroniana sensa proferuntur in lucē, quæ illotis pedibus adeunt pleriq; omnes. uersus sunt Æneidos 4.

CÆL. Rhod.

— Delon maternam inuisit Apollo,
B Instauratq; choros, mixtiq; altaria circum
Cretesq;, Dryopesq; fremunt, pictiq; Agathyrsi.

DON. Sidonia picto chlamydem circumdata limbo.] Limbus regibus deputatur, & dijs, qui eorum caput candido orbe circundat. Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum, Aurea purpuream subnectit fibula uestem.] Totum quod habuit, aut aurum fuit, aut purpura preciosa. Et ideo tandem, quia sic processerat ut amās, & quæ placere cuperet & amaret. descripta est Dido cum suis. Videamus quomodo Æneæ processus demonstretur. Necnon & Phrygij comites, & lætus Iulus Incedunt, ipse ante alios pulcherrimus omnes Infert se socium Æneas, atq; agmina iungit.] Non dixit, solus inter cæteros fuit Æneas formosus, sed formosior cæteris fuit. Pulchritudinis augmentum facta comparatione cumulauit, ex eo quòd omnes, licet separatim procedentes, tamen in unum studium pergentes, iuncti sunt, ut non deessent quibus Æneas pulchrior probaretur. Immittitur παραβολὴ, ut Æneæ processus erigeretur in melius. Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthiq; fluenta Deserit, ac Delon ma- C ternam inuisit Apollo, Instauratq; choros, mixtiq; altaria circum Cretesq; Dryopesq; fremunt, pictiq; Agathyrsi, Ipse iugis Cynthi graditur molliq; fluentem Fronde premit crinem fingens, atq; implicat auro, Tela sonant humeris: haud illo segnior ibat Æneas, tantum egregio decus enitet ore.] Vt Æneæ pulchritudo præferri cæteris posset, deficientibus humanis exemplis, Apollo inter deos solus inuentus est, qui Æneæ meruisset æquari. Iocundè tamen inuentum, ut huic non alium, sed Apollinem compararet, quia Dianæ similitudinem dederat, cùm Didonem in primo libro describeret procedentem. Postquam altos uentum in montes, atque inuia lustra, Ecce feræ saxi deiectæ uertice capræ Decurrere iugis.] Feræ, inquit, capræ, hoc est agrestes, quas capreas dicimus. Mansuetæ sunt enim, quæ sunt in gregibus nostris, & quæ non metuunt hominum conspectum: Agrestes uerò timidæ & leues ad cursum, quo fiebat ut saxi de uertice et iugis præcipitaretur. Alia de parte patentes Transmittunt cursu campos.] Varia descriptio, & ex diuersitate copiosa, ut aliæ de montibus agerentur præcipites insequentium metu, aliæ exagitarentur in campis. Atq; agmina cerui Puluerulenta fuga glomerant, montesq; relinquunt.] Non fuga puluerulenta, sed agmina. Ordinatio enim sic est, Agmina puluerulenta glomerant cerui fuga: currentes quippe fugientesq; per campos excitabant suis ungulis puluerem. At puer Ascanius medijs in uallibus acri Gaudet equo, iamq; hos cursu, iam præterit illos, Spumantemq; dari pecora inter inertia uotis Optat aprum, aut fuluum descendere monte leonem.] Ascanius quoq; pro ætate laudatur: nam etiam ea quæ leuia maioribus natu uidentur, laudantur in pueris. In his enim futuri temporis spes præsentium factorum coniectura colligitur, quòd magnæ uelocitatis equum habuisset, & discurrebat gaudens, quòd cursu nunc hos nunc illos præteriret: nec dignum habuit, feras & inertia pecora pertinaciter sequi, sed optabat occurrere suis discursibus leonem aut aprum. Prætermisit poeta datos equos Troianis ad uenandum, quoniam proprios non habebāt, utpote qui à nauibus uenerant: an ideo, quia in tertio libro dixit, inter cætera munera Helenum et equos dedisse? Addit equos, additq; duces. Interea magno misceri murmure cœlum Incipit, insequitur commixta grandine nimbus, Et Tyrij comites paßim, & Troiana iuuentus, Dardaniusq; nepos Veneris, diuersa per agros Tecta metu petiēre, ruunt de montibus amnes.] Fiunt ea quæ Iuno prædixerat, mouetur cœlum, tonitrua concrepant, nimbi funduntur, grando exitum portat, & contra naturam rerum de summis uerticibus montium, amnes innumeri præcipitantur. deserta uenandi uoluptate fugiūt omnes, & diuersa occupant tecta. Diuersa ideo, quòd dispersæ rusticæ domus tantam multitudinem adunatam ferre nō possent, uel quòd unusquisq; usus in tanta neceßitate compendio non pulchrum suffugium tecti, sed proximū quæsiuisset. Speluncam Dido, dux & Troianus eandem Deueniūt.] Auocatis, inquit, omnibus atq; ipso Ascanio, & per diuersa discretis, Dido & Æneas in unam speluncam deuenerunt: hoc est, male uenerunt, quia personis regum non conueniebat speluncæ depreßio. Dedit igitur occasionem coniunctioni perficiendæ locus secretus. Dedit tempus, quo periculi uitādi causa nullus audebat exire de suffugio. Dedit solitudo, quia soli fuerant duo. Dedit persona, quia uterq; in prima ætate, uterq; formosus. Factum autem intelligi uoluit poeta, non dici. Fulsere ignes & conscius æther Connubij.] Tantum ualuit Iuno, ut etiam ipsa elementa fauere uideretur, itemq; ignes de cœlo fulserunt. Non dixit, emissa sunt fulgura, sed pro nuptialibus facibus ignis cœlestis apparuit. Ad impedimētum autem Italici imperij tantum Iunonis dolosa fecit inuentio, ut Æneas in illa coniunctione non uoluntatem hābuisse, sed uim quandam paßus esse uideretur. Fiunt uelut nuptiæ cum turpitudine omni, et uolente Iunone solus testis extitit mundus. Summoq; ulularunt uertice nymphæ. Ille dies primus leti, primusq; malorum Causa fuit.] Duo proposuit, quæ ex una causa profluxissent, letum & mala. Letum, quia se ob eam causam Dido interemit. Malum, quia ex facto turpi & inhonesto contraxit detestabilem famam, quæ inter præcipuas mulieres, castitatis merito potior dicebatur. Ecce Æneæ fortuna & consiliorum exitus, quæ habuit Iuno dum uult suæ prodesse, et cōmoda fouere Carthaginis, Æneam uerò ab Italiæ partibus separare, sic Didoni non coniugium sed ultimū procurauit interitum, nec profuit Carthagini, & æmulum suum tenere non potuit. Vt autem probemus hæc ductam intentione Iunonem, ut Æneam ad Italiam nollet peruenire,

nire, ostendimus ipsam Iunonem esse professam ex duobus alterum uoluisse, scilicet aut Aeneae ipsius interitum, aut eius ab Italia separationem: dixit enim, Nec posse Italia Teucrorum auertere regem? Quia igitur iuxta perniciem salutis eius nihil naufragia ualuerunt, hunc ab Italia praedictis fraudibus auertere nitebatur. Ille dies primus leti, primusq; malorum Causa fuit. Neq; enim specie, famaue mouetur.] Cum duo proposuisset exorta ex illo facto, causam mortis, & turpem famam: praetermisso leti genere, quod postea secutum est, secundo sic respondet: Neq; enim specie famaue mouetur. Nec iam furtiuum Dido meditatur amorem.] Non specie, inquit, mouebatur admissi criminis, nec mala fama. Coniugium uocat, hoc praetexit nomine culpam.] Hoc est, a matrimonij nomine turpissimam culpam credidit tegendam. Verbo iuris usus est, ut diceret Culpam: sic enim definitũ est, culpam esse mulieris, cum pudoris in causa peccauerit. Qua autem spe ducebatur Dido matrimonij, quod eo genere contraxerat, quae ipsum Aeneam in conuiuio referentem audisset, responso Creusae uaticinantis accepto, & regnum Italiae iam sibi paratum esse, & cõiugem regiam? Apollinis quoq; & deorum penatium, Heleni etiã unum idemq; extitisse praedictum, quo non tantum Aeneae, uerumetiam liberis & posteris eius, per uxoris Italicae consortium, Italiae atq; orbis totius deberi memoratũ est regnum? Extemplo Libyae magnas it fama per urbes.] Huius, inquit, facti nulla interposita uel modici temporis mora, per urbes Africae magnas & plurimas fama percrebuit: Venisse Aeneam Troiano a sanguine cretũ, Cui se pulchra uiro dignetur iungere Dido, Nunc hyemẽ inter se luxu, quam longa fouere Regnorum immemores, turpique cupidine captos. Haec passim dea foeda uirum diffundit in ora.] Haec fama referebat Troianum uirum, consensu Didonis exceptum, iudicatum dignum cui se regina coniungeret, eum'que conuiuijs suis uacare ac luxuriae, hoc est, libidinis partibus. Feruent enim uenereae uoluptates, sicut Terentius ait, ubi interuenerint Ceres & Liber. Neq; hoc breui tempore facere, aut diebus interpositis, sed hyeme quam longa, hoc est, quantum longa est, ac per hoc, omniũusq; adeo ut omnem curam disponendi regni tuendiq; reijceret. Hoc est quod ait in superiore libri parte, Non coeptae assurgũt turres, non arma iuuentus Exercet, portus'ue, aut propugnacula bello Tuta parãt, pendent opera interrupta, minaeq; Murorũ ingentes, aequataq; machina coelo.] Haec de Didone: Aeneae uero reprehensio fuit, quod in alienis commorans regnis, commoditatem suam negligebat, quam partẽ ex Iouis persona Vergilius nõ multo post plenissime prosecutus est, Heu regni, etc. Haec passim dea foeda uirum diffundit in ora.] non dea foeda: ubi enim quid secus admissũ in hominũ scientiã uenerit, turpius q̃ admissum est, carpitur. Interea definitionẽ famae repetamus, quã poeta interponẽdo fecit hyperbaton, & eum textũ in duas partes abscissum posuit, et minus attẽtus facit errorẽ. Fama, inquit, malũ, quo nõ aliud uelocius ullũ Mobilitate uiget, uiresq; acquirit eundo.] Et cito, inquit, ambulat, & fit fortior: uires enim non perdit, sed acquirit: nam contrarijs iuuatur, utpote monstrum. Parua metu primo, mox sese attollit in auras, Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit.] Veteres omnes multis incorporalib. nomina dederũt & formas, & nõnulla pro numinib. habuerũt: Victoriã scilicet, Cõcordiã, Discordiã, Furorẽ, Somnũ, et caetera similia: ita & Famam & corporalem esse uoluerunt, & deam. ut ipse Vergilius hoc loco ait, Haec passim dea foeda uirũ diffundit in ora. Huic addidit et corpus, & corporis incredibilem mobilitatem, et loquacitatem satis effusam, nihilq; occultantem. Hoc amplius, ut nõ tantum ueritatis sit nuncia, uerumetiam ueris falsa committ sceat: illam monstri esse genus, natam ex terra cum Gigantibus, uolatu alarum uigere, & pedum celeritate, aurium quoq; sensu, & oculis quamplurimis semper uigilantem, loquentẽ plurimis linguis, nullo tempore habentem requiem, noctu diuq; uolitantem atq; currentem, explorantem de summis locis quid singuli agant, quid'ue loquantur, magis praua & ficta quam uera nunciantem. Idcirco dixit, Illam terra parens ira irritata deorum Extremam (ut perhibet) Coeo Enceladoq; sororẽ Progenuit, pedibus celerem, & pernicibus alis, Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae, Tot uigiles oculi subter, mirabile dictu, Tot linguae, totidẽ ora sonãt, tot subrigit aures. Nocte uolat coeli medio, terraeq; per umbram Stridens, nec dulci declinat lumina somno. Luce sedet custos, aut summi culmine tecti, Turribus aut altis, et magnas territat urbes. Tam ficti prauiq; tenax, quam nuncia ueri. Haec tum multiplici populos sermone replebat Gaudens, & pariter facta atque infecta canebat.] Parua est, inquit, fama, cum met9 interuenit. Tunc metus est, cum de personis potiorib. incipit loqui: sed eadem dicit, Primo parua est metu, & constat eam postea non timere, sed sumere augmẽtum. Denique sequitur, Mox sese attollit in auras, Ingrediturq; solo, et caput inter nubila condit.] Ingreditur solo, hoc est, ambulat in solo, ut sit integra locutio. Vt autem ostenderet monstrum esse, ultra inaestimabilem formam, Pedes, inquit, habet in terra, & capite tangit coelum. Quod ait, Vt perhibent, morem proprium tenuit: in fabulosis quippe & incredibilibus non se facit autorem. Hoc dictum sit de famae diffinitione. Nũc redeamus ad reliqua, quae eadem fama per infinitos passim loquendo pertulerat. Protinus ad regem cursus detorquet Hiarbam, Incenditq; animum dictis, atq; aggerat iras.] Si poeticẽ, & ita ut positum est, intelligamus, instruxit eum fama, atq; iram eius agitauit: quaeritur utrum quas fecerat, an quas apud Hiarbam inuenerat? Melius est intelligere, quas inuenerat, quia dixit Exaggerat: facilius enim excitatur in iracundiam maiorem, qui habet animum ex eadem causa commotum. Hiarbas quidem qui fuit in Didonis petitione cõtemptus, eoq; maxime alienigenam meruisset, quod ipse impetrare non ualuit, debuit acrius commoueri. Sin extra poeticum textum quaeramus intellectum simplicem, cum Hiarbas audisset rumoribus sparsis, Aeneam ex longinquis partibus uenientem sibi proximo, & (ut ipse arbitrabatur) potiori esse praelatum, uehemẽter motus est: in his enim uel maxime causis intoleranda repulsa est, quae tunc magis sentitur, cum inferiorem putamus nobis esse praelatum. Interea ostendamus hyperbaton, quod diximus factum: descriptionem enim famae tunc positam, una descriptione diuisit. Hanc si subtrahas, erit una narratio, Extemplo Libyae magnas it fama per urbes. Et qui debet, Protinus ad regem cursum detorquet Hiarbã. Hic Hammone satus, rapta Garamantide nympha, Templa Ioui centum latis immania regnis Cẽtum aras posuit, uigilemq; sacrauerat ignem, Excubias diuum aeternas, pecudumq; cruorem, Pingue solum, & uarijs florentia limina

A mina sertis.] Hiarbas (ut Vergilius posuit) natus ex Ioue Hammone, (constat enim Ioues plurimos fuisse) habuit Garamantidem uxorem, nō legibus acceptam, sed raptu interueniente quæsitam: Africæ quippe finibus proximi feruntur esse Garamantes. Hic in finibus suis, ac per omnes regni sui partes centū templa formæ amplißimæ constituerat Ioui, atq; aras totidem uigilemq; ignem: hoc est, qui semper nutrimentis necessarijs fotus extingui non potest, perindeq; excubias dijs continuas exhiberet. Illius autem tanta ueneratio fuit, ut hostiarum cruore aßiduo pingue esset solū. Varijs florentia limina sertis:] non tamen dixit cuiusmodi sertis, sed quum dixit, florētia limina, uarietatem sertorū, splendido usus locutionis genere, ostendit ex floribus fuisse diuersis.

Fronde premit crinē fingens, atq; implicat auro:
Tela sonant humeris. haud illo segnior ibat
Aeneas: tantum egregio decus enitet ore.
Postquā altos uentum in mōteis, atq; inuia lustra:
Ecce feræ saxi deiectæ uertice capræ
Decurrēre iugis, alia de parte patentes
Transmittunt cursu campos, atq; agmina cerui
Puluerulenta fuga glomerāt, mōteisq; relinquūt.
At puer Ascanius medijs in uallibus acri
Gaudet equo, iamq; hos cursu, iam præterit illos,
Spumantemq; dari pecora inter inertia uotis
Optat aprum, aut fuluum descendere mōte leonē.
Interea magno misceri murmure cœlum
Incipit, insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrij comites paßim, & Troiana iuuentus,
Dardaniusq; nepos Veneris, diuersa per agros
Tecta metu petiēre: ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido, dux & Troianus eandem
Deueniunt. prima & tellus, & pronuba Iuno
Dant signum: fulsere ignes, & conscius æther
Connubij, summoq; ulularunt uertice Nymphæ.
Ille dies primus leti, primusq; malorum
Causa fuit: neq; enim specie, famaue mouetur,
Nec iam furtiuum Dido meditatur amorem:
Coniugium uocat, hoc prætexit nomine culpam.
Extemplo Libyæ magnas it fama per urbeis:
Fama malum, quo non aliud uelocius ullum
Mobilitate uiget, uireisq; acquirit eundo:
Parua metu primò, mox sese attollit in auras,
Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira irritata Deorum,
Extremam (ut perhibēt) Cœo, Enceladoq; sororē
Progenuit, pedibus celerem, & pernicibus alis,
Monstrū horrendū, ingēs, cui q̄t sunt corpore plu
Tot uigiles oculi subter (mirabile dictu) [mæ,
Tot linguæ, totidē ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte uolat cœli medio, terræq; per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,

Fingens.] componens: ut, Corpora fingere lingua. Tela sonāt.] ut in octauo: Pharetrāque fuga sensere sonantē. Haud illo segnior.] Id est, nō illo deformior. nam plerunq; uirtus & pulchritudo pro se inuicem ponuntur: hinc est, Satus Hercule pulchro, Pulcher Auētinus. Nam B Herculi satis est incongrua pulchritudo. sic Plautus in Pyrgopolynice, de muliere: Ecquid fortis est? id est, pulchra. Feræ capræ.] Hoc est, capreæ. et bene aptat descriptionē ad species, ut ceruis campos, capreis saxa permittat. Decurrēre.] Bene præterito usus est tempore, ad exprimendam nimiam celeritatem. Transmittūt.] celeriter transeunt. Iamq; hos cursu.] Id est, modò: ut, Iamq; eadē digitis, iam pectine pulsat eburno. Et bene puerilē ostendit animū, qui per C mobilitatem & inscientiam frequenter optat timenda. Monte leonē.] Per transitum tangit historiam. nam & Ascanius præter Iulum & Ilum quæ habuit nomina, etiam Dardanus & Leodamas dictus est, ad extinctorum fratrum solatium: ideo nunc eum dicit optare aduentum leonis. paulo pòst, Dardaniusq; nepos Veneris. Constat etiam Æneam Dardanum dictum, ut ostendit in huius libri fine: Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus. Item Ilioneus: hinc, Dardanus ortus Huc repetit. nam latēter quasi illud nomen ostendit. Commixta grandine nimbus.] secundum Iunonis promissa, His ego nigrantem commixta grandine nimbum. Et bene etiam grando adijcitur, quia poterat nimbus contemni. De montibus amnes.] Ne uel inuestigare possent Tyrij reginam. Deueniūt.] ἀσχημόνως supprimit rem pudendam. sic Terent. Quid tum fatue? fateor. Prima & tellus.] Satis peritè loquitur, nam secundum Hetruscam disciplinam, nil tam incongruum nubētibus, quàm motus terræ uel cœli. Et pronuba Iuno.] Quæ nubentibus præest: γαμήλιον uocant. Iunonem autem dedisse signa per tempestatem constat, & pluuias, quæ de aere fuerint. Fulsere ignes.] Varro dicit Aqua et igni mariti uxores accipiebant: unde & hodie faces prælucent, & aqua petita de puro fonte per puerum felicißimum, uel puellam, quæ interest nuptijs, de qua nubentibus solebant pedes lauari. Vlularunt.] Bene mediū elegit sermonē: nam ait Lucan. Nam lætis ululare triumphis. In luctu autem ululari non dubiū est. Specie, famáue mouetur.] Species rerum præsentiū est, quòd quasi aspicitur: Fama autē rerum absentium. Hoc ergo dicit, non eam mouit nec præsens deformitas, quòd non in thalamo sed in specu cōcubuerat, nec futura mox fama. Meditatur.] exercet. sic Horat. Et horridam Cultis diluuiē meditatur agris. Nec incongruè dictum, actus est enim in ipsa meditatione: nam exercitium est meditatio. Sciendum tamen, hodie hoc in usu non esse. Culpam.] Vt suprà, Succumbere culpæ. Fama malum.] Definitio est, ut Quo, ex præcedenti pendeat nomine: quanquam alij Qua legant. Sanè Quo, nisi definitio sit, legi non potest: nec enim procedit, ut ordo sit: Fama quo non aliud malū uelocius. Mobilitate uiget.] Dat ei ὀνοματοποιΐαν, & laudat à contrario: quum enim omnia labore minuantur, hæc crescit. Attollit in auras.] sumpta licentia quæ minuebatur timore. Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit.] Hîc uult ostendere, nec humili eam fortunæ parcere, nec superiori. Terra parens.] Generaliter parens est omnium rerum. Ira irritata deorum.] ἀμφίβολον est, utrum sua ira propter extinctos Giganteis: an ira deorum irritata, qua extinxerant

xerant Gigantes. Extremam.] Aut post omnes Gigantes, quippe ad deorum ultionē natam, nam per ipsam eorum crimina uulgata sunt: aut certè extremam, pessimam. Omnes enim qui de medicina tractant, dicunt naturale esse, ut inutiliores sint, qui nascuntur ultimi. Vt perhibent.] Quotiescunq; fabulosum aliquid dicit, solet inferre Fama est. Mirè ergo modò quum de ipsa fama lo queretur, ait: Vt perhibent. Pedibus celerem & pernicibus alis.] Conuertit rerum epitheta. nam Pernix pedum est: ut, Pernicibus ignea plantis. Celeritas pennarū: ut, Celeriq; fuga sub sidera lapsæ. Quot sunt corpore plumæ.] non ipsius, sed in omniū corporibus. nam exaggeratio est. ac si diceret, quot sunt arenæ. Oculi subter.] Aduerbium est, ac si diceret, nō sub plumis, sed sub ipsa. Tot linguæ.] Infinitus est numerus: nam reuera quot sunt homines in quibus fama est, tot ora habet, quæ sunt hominum. Nocte uolat.] Bene naturalem rem dicit: nam quanto magis celatum est aliquid, tanto magis requiritur. & sine dubio incipiens fama semper obscura est, quæ diuulgata conquiescit: unde ait, Luce sedet custos. Terræq; per umbram.] Noctem, umbram terræ esse nusquam apertius significauit. Custos.] specu latrix. Summi culmine tecti.] Per domos nobilium.

POM. Sabi. Tela.] quia pharetratus Apollo. Spumantem.] Votum Ascanij, qui dedignabatur insequi imbelles ceruos & capreas. Fuluum.] à colore pellis. Dardanius.] Pleriq; aiunt Æneam Dardanū appellatum, hinc Ascanius Dardanius. primum pueri nomen Euryleon fuit, inde Ascanius, & Ilus, post Iulus. Ego puto Dardanium Ascanium, ab autore gentis Dardano. Pronuba.] dea matrimonij. Fulsere ignes.] Varro & Plutarchus aiunt, in nuptijs antiquos adhibuisse ignem & aquam. Vergilius nunc plur ima propter hanc causam nō scribit, sed ut honestius daret latebras amantibus. Nymphæ.] ad nuptias. Specie.] species rerum præsentiū est, & dicitur pudor. fama, quæ manat ad alios. Nomine.] coniugij. Fama malum.] Pulcherrima fictio est, ut meminit Quintilianus: fingimus formas, ut hic. Parua.] in primo metu parua est fama. Attollit.] sumpta licentia qua minuebatur timore. Fama Terræ filia fuit, ideo ingreditur solo. Cæo.] Cæus & Enceladus gigantes sunt. Subrigit.] pro arrigit. Somno.] nunquam dormit fama.

A

VAR. LEC. Insequitur commixta grandine nimbus.] In lib. aliquot antiquis, Comitata grandine legitur, quod minimè placet. Et conscius æther Connubij.] In lib. aliquot uetustis, Connubijs habetur, acquisitiuo casu, numeri multitudinis Conscius: enim apte datiuo iungitur. In quodam antiquo etiam exemplari Connubio, numero unitatis, eodem tamen casu habetur, passimq; unica n litera. Extemplo Libyæ magnas it fama per urbes.] Nonnulli lib. manuscripti Libyes legunt. Fama malum, quo nō aliud uelocius.] Non eo inficias Quo in pluribus exemplaribus haberi. Sed forte non displiceat, quòd in Romano Qua scriptum est. Tot uigiles oculi subter.] In plerisq; libris antiquis legere est pro Subter, Subsunt. Tot uigiles oculi subsunt. Terræq; per umbram, Stridens.] In Oblongo Vaticano lib. sanè quam uetusto, Stridet habetur. Et, Vmbras numero multitudinis in bona libro ueterum parte. Nec dulci declinat lumina somno.] Nequaquam placet, quod in plerisq; libris antiquis Limina legitur. Dea fœda uirum diffundit in ora.] In antiquis aliquot exempl. Diffudit, præterito tempore habetur.

B

Turribus aut altis, & magnas territat urbes,
Tam ficti prauiq; tenax, quàm nuncia ueri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, & pariter facta atq; infecta canebat.
Venisse Aeneam Troiano à sanguine cretum,
Cui se pulchra uiro dignetur iungere Dido,
Nunc hyemem inter se luxu, quàm longa, fouere
Regnorum immemores, turpiq; cupidine captos.
Hæc passim dea fœda uirûm diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Hiarbam,
Incenditq; animum dictis, atq; aggerat iras.
Hic Ammone satus, rapta Garamantide nympha,
Templa Ioui centum latis immania regnis
Centum aras posuit, uigilemq; sacrauerat ignem,
Excubias diuûm æternas, pecudumq; cruore
Pingue solum, & uarijs florentia limina sertis.
Isq; amens animi, & rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina diuûm,
Multa Iouem manibus supplex orasse supinis:
Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris, Lenæum libat honorem:
Aspicis hæc? an te genitor, cùm fulmina torques,
Nequicquam horremus? cæciq; in nubibus ignes
Terrificant animos, & inania murmura miscent?
Fœmina quæ nostris errans in finibus, urbem
Exiguam precio posuit, cui littus arandum,
Cuiq; loci leges dedimus, connubia nostra

SER. Turribus aut altis.] per domos regum. Magnas urbes.] magnos populos: & dicit plebeios. Tenax.] in omnibus perseuerans. Gaudens.] Propter inuentam materiam. Facta atq; infecta.] Sicut sequentia indicant. Dignetur.] Librauit sermonē, quasi personæ superioris. Luxu, quàm longa, fouere.] id est, nunc hyemem inter se luxu fouere, quàm longa: id est, quantū longa est ipsa hyems. Fecit talem & alibi figuram: ut Tybris ea fluuiū, quā longa est, nocte tumentē Leniit. Regnorum immemores.] Hoc fingit: nam et illi curæ est Carthago, et Æneæ Italia. Turpiq; cupidine captos.] Turpi cupidine dixit, inhonesto amore. Dea fœda.] crudelis. Hiarbam.] Filium Iouis Ammonis. Liber quum Indos peteret, et per Libyam exercitum duceret fatigatus siti, Iouis sui patris implorauit auxilium, et statim uiso ariete fons secutus est ab arenis: unde factum est Ioui Ammoni, ab arenis dicto, simulachrum, cum capite arietino. ἄμμος enim Græcè arena dicitur. quod ideo fingitur, quia satis eius sunt inuoluta responsa. Rapta.] stuprata: ut, Et rapti Ganymedis honores. Garamantide.] Et proprium esse potest & gentile: nam Garamātes sunt iuxta Libyā. Centum.] Finitus numerus pro infinito. Excubias diuûm æternas.] Diffinitio est æterni ignis: Quid est ignis peruigil? excubiæ deorum. Et sciendum non uacare ratione, ut in aliquibus templis sit ignis perui gil: nam potestates aut terrenæ sunt, aut aeriæ, aut athe-

C

A aetherea: sed quia aether ignis est, ideo in aetherearum potestatum templis ignis est, ut reddatur eis imago sui elementi. Est autem in templo Iouis, qui aether est: & Mineruae, quae supra aetherem est. unde de patris capite procreata esse dicitur. Isq; amens an.] et amator & barbarus. Sanè nomen esse ostendit, ponendo genitiuum. Amaro.] aspero: ut, Hostis amare quid increpitas. Media inter numina diuûm.] Ac si diceret, dijs testibus: ut Salust. Quam medius fidius ueram licet mecũ recognoscas. Idem sic dictum medius fidius: id est, διὸς υἱός. Supplex orasse supinis.] Haec allocutio partim precationem habet, unde ait Supplex: partim conquestionẽ, unde ait Orasse. Orasse autem, dixisse: unde oratores dicti. nam rogare non procedit, quia conqueritur magis. Maurusia.] Mauritania: nam protensio est. Nunc epulata.] Dum in epulis est: nam cum deseruit participiũ praeteritum, Epulata pro praesenti epulans posuit: unde praemisit quod est praesentis. & bene Nunc dixit: officia enim in deos licet aeternam habeant gratiam, & spectẽt tam praeteritum quàm futurum, tamen in praesenti plus
B ualent. Semper autem Ioui propter hospitalitatem libatur, quem ξένιον dicimus. Et bene conqueritur, quòd humanas res ne tum quidem curat, quum ei tribuitur honos sacrificij. Lenaeum.] Bacchicum: nam Liber Lenaeus dicitur, quòd lacubus, hoc est torcularibus praeest, τοῖς ληνοῖς. Nec potest dici Leneus à mẽtis delinimento, cùm sit à Graeco tractũ ληναῖος, ἀπὸ τοῦ ληνοῦ. Nequiq̃ horremus.] Quia nõ iudicio hoc facis. Caeci ignes.] Nõ qa nõ uidẽtur, sed quorũ origo nõ apparet: alij enim de uẽtis dicũt fieri, alij de nubibus, alij de aere. In nubibus.] Ac si diceret, nõ ex te fiũt: nã si errãt, tuo nõ regũtur impio. Iuuenalis: Non quasi fortuitus, nec uentorũ rabie, sed Iratus cadat in terras et uindicet ignis. Foemina.] Inuidia à sexu: & iam incipit specialis conquestio. Est autem ordo: Foemina errans, quae in nostris finibus urbem posuit. Precio.] Vt ostendat eam nec meruisse per gratiam, nec inuasisse uirtute. Si uendidit, quid conqueritur? quia defraudatus per corium; uel ex nuptiarum promißione. Littus.] Vt suprà diximus, terram mari uicinam: modò etiã infertilẽ uult ostẽdere. Loci leges dedimus.] Aut quã tri
C butariã fecimus, aut cui ideo cõceßimus ciuitatẽ, ut in nostrũ deueniret matrimoniũ. Nostra.] Pro mea. est aũt nobilium hic sermo. Sic Numanus, En qui nostra sibi bello connubia poscũt. Nos, pro Ego: Sallust. Nos in tanta doctißimorum hominum copia.

POM. Sabi. Veri.] nuncia ueri & ficti est fama. Canebat.] de Didone & Aenea. Fouere.] hyemale tempus luxuidare. Quàm.] quantum est ipsa hyems longa. uidetur longa hyems, propter frigus. Detorquet.] fama. Centum aras.] Aegyptij Iouem appellant Ammonem arenarium, & Graecè ἄμμος arena dicitur. Liber pater cum per arida Libyae exercitum duceret siti laborantẽ, fertur precibus ab Ioue patre petijsse opem. apparuit in medijs arenis aries cornu effodiens terrã, unde fons emanauit. hoc in loco religio templum Ioui erexit, quem appellant Ammonem arenarium, & Garamanticum, & Nasamonium, & aestuosum, ab aestu cumulatae arenae in Syrtibus. Ferunt olim euolasse duas columbas nigras è sinu Veneris, & alteram sedisse in quercu Dodonaea Epiri, alteram hic inter cornua arietis. Herodotus ait, fuisse foeminas barbaras à Phoenicibus uenditas: finxere aues, quia barbari non loquuntur, sed ut aues garriunt: Templum hoc Qu. Curtius multis uersibus describit. Habitant illic Ammonij, quibus proximi sunt Garamantes. Iarbas filius erat Ammonis & nymphae Garamantidis. Centũ erant in templo arae, cum effigie arietis. sed Iarbas patri Ioui per regna sua erexerat 100 templa. in templo ignis est sempiternus. Maurusia.] id est, Maura. è Mauritania efferebatur citrum ad delicias mensarum: ideo nunc dicit pictis toris, id est citris. Lenaeum.] Lenaeus Bacchus, ἀπὸ τοῦ ληνοῦ, id est lacu. Baccus praeest lacubus. lacus, ubi exprimuntur uuae. Fulmina.] sunt ignes concepti in corporibus frigidarum nubium. Nunc indignatus obijcit Ioui, Potes'ne pati tantum scelus? iam non timeris. Nequicquam.] quia non iudicio hoc facis. Leges.] ut tantum acciperet terrae, quantum corio bubulo circundaret.

Videtur Servius legisse amans animi —

VAR. Lect. Excubias diuûm aeternas.] Vetusta quaedam exemplaria legunt Excubiasq; deum aeternas. An te genitor, cum fulmina torques, Nequidquam horremus?] In uetustis aliquot exempl. legere est, Annae genitor. Verum in plerisq;, Ne absq; diphthongo notatum est.

DON. Isq; amens animi, et rumore accensus amaro Dicitur ante aras media inter numina diuûm, Multa Iouẽ manibus supplex orasse supinis.] Media inter numina, quasi praesentibus testibus dijs. Iuppiter omnipotẽs, cui nunc Maurusia pictis Gens epulata toris Lenaeum libat honorem, Aspicis haec? an te genitor cum fulmina torques, Nequicquam horremus? caeciq; in nubibus ignes Terrificãt animos, & inania murmura miscent?] Iuppiter, inquit, quem omnis haec regio ueneratur, si uides mala quae geruntur in terris, cur tibi non displicent? cur haec fieri sinis? aut si non uides, & non ex te mittuntur fulmina quae homines terrẽt, cur coleris? cur nõ te uniuersi contẽnimus? Haec fuerũt principia eius, qui loquebatur, amẽs animi et rumore accensus amaro. Ecce ostendimus habuisse amaritudinem animi, quam cumulauerat fama, perinde duplici ratione commotus talibus causis à principio positis, ipsam iam prosequitur causam approbatione personarum, ut indignum asserat factum. Foemina, quae nostris errans in finibus urbem Exiguam precio posuit, cui littus arandum, Cuiq; loci leges dedimus.] Tulit se à nomine & dignitate personae, & ait Foemina, quasi abiecti sexus. nam Terentius ita ex iracundi senis persona ait: in Hecyra. Tu, inquam mulier, quae me omnino lapidem, haud hominem putas. Addidit secundum conuicium, Quae nostris errans in finibus, hoc est, peregrina & uagans. Vrbem exiguam precio posuit. non quòd uerè exigua fuisset, sed talem dicere debuit, qui deformantis animo loquebatur. Precio posuit, quae adhuc sedem non habuisset. Nos ergo ei exiguum spatium uendidimus, ut hoc genere ostenderet nouam dominam deferre potioribus & originalibus incolis & prioribus dominis debuisse. Cui littus arandũ, cuiq; loci leges dedimus.] Colonia, inquit, nostra et sub nostris legib. degens. Haec nõ sunt omnia pro ueris accipienda, quae amens fundebat, quae iactabat inimicus, quae clamabat iratus. Connubia nostra Reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.] Et personarũ et facti cõparationẽ faciens, ait: Recusauit Nostra cõnubia. nostra quod ait, in pronomine meritum personae, quasi melioris et potentioris expreßit. Deinde connubij commemorationem fecit, ut ostenderet in causa honesta postulatam, repulsam remittere maluisse: susceptum autem Aeneam dominum potiusquàm maritum. Huius obtrectationem subiungit,

ut satiet indignitatē facti, cum eius deformatione, quem se contempto dolebat admissum. Et nunc ille Paris.] *Per originalis hominis illicitum factum, crimen inuentū est, cuius Æneas abijceretur inuidia, cùm non sit similis causa, quando ille alieni matrimonij rapuit fœminam. Æneas autem uiduæ uidebatur esse coniunctus, et ei quæ nubendi & eligendi quem uellet liberum habuisset arbitrium. Sed quid faciemus? more hominum, qui in ultione conuiciorum etiam falsa componunt.* Cum semiuiro comitatu.] *Ecce iam maledictorum iniuria, non in Æneam solum, sed in omnes Troianos extenditur. Semiuiros quippe appellauit uniuersos, hoc est, duos præferentes sexus, ambos ex semißibus constantes, quibus nihil est deterius: utpote qui corpore præferant uirum, animo tamen et corruptione, cultu quoq; fœminas imitentur. Dat quoq; coniecturale argumentum, quo probet infames, & ipsum præcipue ad eiusmodi crimen detineat, in quo omnis cardo doloris & causa constabat.* Mæonia mentum mitra crinemq; madentem Subnixus.] *Quem cùm uideas, ait, censeas esse mulierem: mitra illi quippe et usq; ad mentum crines madentes, ut fœminis.* Rapto potitur.] *Hoc est coniunctione quæsita per uiolentiam, & tamen cùm sit tantis ludibrijs obnoxius, ego repulsam me rui, & cessit præda raptori.* Nos munera templis Quippe tuis ferimus, famamq; fouemus inanem.] *Quando, inquit, alia uides & probas, non tuis cultoribus sed alienigenis prodes, incassum tuis templis ferimus dona, & numen putamus esse, quod non est. Ecce & ipsum, quem ad hanc partem necessarium putabat, lædit: quod facit amentiæ malum, & doloris impatiens animus: cui nonnunquam datur uenia: quoniam mentis interueniente corruptione peccatur. Deniq; ipse Iuppiter commotus non est, sicut ipse poeta monstrauit dicens:* Talibus orantem dictis, arasq; tenentem Audijt omnipotens.] *Quamuis contumeliosis dictis rogantem, tamen quia tenendo aras deuoti officium testabatur, hunc Iuppiter audijt.* Oculosq; ad mœnia torsit Regia, & oblitos famæ melioris amantes.] *Ad, bis accipitur: ut sit, Torsit oculos ad mœnia, et ad eos qui amoribus uacantes reiectis partibus honestatis et cōmodis.* † Desunt uerba aliquot. † *Nusquam sic uitia amoris expressa sunt, ut in hoc libro: ubi enim amor interuenerit, nihil præter libidinem cogitatur, non utile aliquid quæritur, commoditas nulla, honestas nulla tractatur, subit negligentia omnium rerum, negotia differuntur, officia languent: sic in obliuionē ueniunt omnia, quasi uniuersorum commoditas actuum in solo amore consistat. Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat.* Vade age nate, uoca zephyros, & labere pennis.] *Vade, quasi officium pedum necessarium significat, & postea dixit: Vade age nate, uoca zephyros, & labere pennis. Cùm igitur Vade & labere diuersum sit, quomodo potest intellectus cum sua integritate discerni? Vade, inquit, uoca zephyros, & cùm flare cœperint, pennis labere: pennæ enim sine uentorū flatu tardiores sunt, accepto autem uentorum adiumento in celeritatem nimiam concitantur, & tota maturitate ad destinata perueniunt.* Dardaniumq; ducem Tyria Carthagine, qui nunc Expectat, fatisq; datas non respicit urbes, Alloquere, & celeres defer mea dicta per auras.] *Dixit Vade, dixit hoc ipsum Vade qua facilitate poßit impleri. Voca, inquit, uentos, & pennis labere. Dardanium, inquit, ducem. ne incertum Mercurius haberet, ad quem mandata illa essent perferenda. Designauit Iuppiter etiam locum* A *dicens,* Tyria Carthagine qui nunc Expectat, fatis que datas non respicit urbes, Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras.] *Ille est, inquit, ad quem te mitto, qui consistendum apud Carthaginem inutiliter putat, nec in animo habet, quæ illi terræ fataliter attributæ sint. Quod de Carthaginis inimicitijs hîc strictim dictū est, in mandatis infrà positis plenius dicit.* Et celeres defer mea dicta per auras. *sic ait, Mando ut ad ipsum mandata mea tota celeritate perueniant. Consideremus cuiusmodi uerbis usus sit Iuppiter. Vade imperatiuum est, age hortatiuum. Cum imperatiuo autem religiosum & pium connectit, Voca, labere, alloquere, defer: quæ imperatiua sunt, quorum alia spectant ad personam patris, regis uerò alia, ut ille duplici necessitate constrictus uoluntatem patris impleret, & regis.* Non illum nobis genitrix pulcherrima talem Promisit, Graiûmq; ideo bis uindicat armis: Sed fore qui grauidam imperijs, belloq; frementem Italiam regeret, genus alto à sanguine Teucri Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.] *Quod ait Talem, hoc significat, amatorem desidiosum, negligentem, obli-* B *uiosum. post hanc uituperationem sequitur plena laudatio. Non idcirco, inquit, bis euasit infortunia patriæ suæ, ut Carthaginem foueat, & apud ipsam otio & luxuriæ uacet, sed ut feroces Italiæ populos domet, & pullulantia imperia uirtutis suæ maiestate compescat, repetatq; orientem patriam, & genus Teucri cum omni orbe, feliciore fortuna conseruet: ad hanc felicitatem natus est, ad hoc illum genitrix sua suscepit, & aluit. Hæc cùm dicuntur, quod solum poßit illi contingere, cui tanta prosperitas debeatur, recte commotus est Iuppiter, non iam propter Hiarbæ querimoniam, sed propter eum qui cessando apud Carthaginem spem suam probatur deseruisse. Vt autem illum etiam inuitum iuberet excludi, addidit cumulū laudis eius, quū dicit:* Ac totū sub leges mitteret orbē.] *cōstabat enim ante Romanū imperiū, quod ab Ænea sumpsit initiū, regna fuisse nullis legū nexibus iuncta, ac per hoc futurū ut perdomita Italia atq; possessa, Æneas totū orbē sub leges esset fortuna suffragante missurus.* Si nulla accendit tantarū gloria rerū, Nec super ipse sua molitur laude laborem, Ascanio'ne pater Romanas inuidet arces? Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur? Nec prolem Ausoniam, & Lauinia respicit arua? Nauiget, hæc summa est, hic nostri nuncius esto. Dixerat.] C *Si nulla, inquit, eum agit futuri temporis spes, nec excitatur rebus lætis, nec contemplatione laudis aliquem laborem molitur, hoc est, Si torpens otio non uult laborare pro gloria sua, et contra institutum naturæ faciens inuidet filio imperium tantum, Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur? quid fouet æmulam? quid struit cum inimica? Nec prolem Ausoniam, nec Lauinia respicit arua? Ex persona Iouis bene processit, quoniam futura nouerat, & uentura bene habuit cognita. Nauiget, si illam, inquit, in obliuionem duxit. nō licet hîc immorari, sed inimicæ Carthaginis exclusus finibus Nauiget.* Hæc summa est, hic nostri nuncius esto.] *mandatorum, inquit, hæc summa est, hic nostri nuncius esto. Hæc est conclusio definita præcepti, ut relinquat Carthaginem nauigando, & hoc solum ei uolo nunciari. Conferenda sunt quæ Hiarbas in inuidiā contulit, & quemadmodū hæc acceperit Iupiter: ne remaneat illud, ut in exclusione Æneæ Hiarbas uindicatus esse uideatur, nā nō ita est.*

Iupi-

A Iuppiter quippe (ut suprà dictum est) magis inde commotus est, quòd Æneæ in obliuionem quodammodo uenisset Italia, & consulentis officio Mercurium misit, qui ad meliora & propria truderet segnem. Proinde si omnia Iouis ipsius uerba considerentur, nihil Hiarbæ contemplatione inuenietur mandasse Mercurio, nec ad illius aliquam culpam pertinere poterit, qui Carthaginis finibus excludi præceptus est. Dixerat Iuppiter scilicet: completa autem iussione, in summa subiungit, quos actus habuit Mercurius. Ille patris magni parere parabat Imperio, & primùm pedibus talaria nectit Aurea, quæ sublimem alis, siue æquora supra, Seu terram rapido pariter cum flamine portant. Tum uirgam capit: hac animas ille euocat orco Pallenteis, alias sub Tartara tristia mittit, Dat somnos adimitque, & lumina morte resignat. Illa fretus agit uentos, & turbida tranat Nubila.] Post dicta patris, Mercurius, ut iussa potuisset plena executione complere, necessaria usibus suis adhibebat, quorum adminiculis adiutus & uolare posset, & commoda potestate ad destinata contendere. Iamque uolans apicem, & latera ardua cernit Atlantis duri, cœlum qui uertice fulcit
B Atlantis, cinctum assiduè cui nubibus atris Piniferum caput & uento pulsatur & imbri. Nix humeros infusa tegit, tum flumina mento Præcipitant senis, et glacie riget horrida barba.] Ex occasione describit Atlantis situm, et cùm sit mons, tamē quia hominis habuit nomen, hunc assignat sub definitione humani corporis. Volans, inquit, Mercurius cernebat latera duri Atlantis. Durum dixit propter saxa montis, et qui perduri naturam roboris cœlum uertice suo sustinere potuisset, & ferre. Denique sequitur, Cœlum qui uertice fulcit: ut ostenderetur quid sit, Duri. Dixit ergo Durum, dehinc dixit, Cœlum qui uertice fulcit, ut altissimum quoque monstraret, usque adeo ut suo uertice sustineat cœlum: & hoc ad intellectum potest accedere, uerticem ipsius esse superiorem potuisse, nisi hunc cœli magnitudo pressisset. Atlantis, cinctum assiduè cui nubibus atris Piniferum caput, uento pulsatur et imbri.] Videbat Atlātis latera, uidebat humeros, uidebat & cinctum, uidebat & caput eius piniferum, quod assiduè imbribus pulsaretur, & uentis. Piniferum caput, aut crispum, quia tanquam de homine loquebatur: aut arbores pineas in cacumine habentem, quia reuera montem describebat. Nix humeros infusa tegit, cùm non dicit aliquibus temporibus, ostendit hunc perpetuis niuibus abundare. Tum flumina mento Præcipitant senis, & glacie riget horrida barba.] Niues ipsæ aut congelatæ rigebant, aut dissolutæ uertebātur in flumina. Expresse dixit Præcipitant: magnitudo enim aquarum, & niuium, & altitudinis aliter ostendi non poterant. Et glacie riget horrida barba. & hîc Riget tale est, quale est, Nix humeros infusa tegit: ut semper rigere uideatur. Senem uerò rectē appellauit, uel quòd mons esset antiquus, uel quòd Mercurij auus esse diceretur, uel quòd semper canus esset ex niuibus. Hîc primùm paribus nitens Cyllenius alis Constitit, hîc toto præceps se corpore ad undas Misit.] Non frustra pares alas misit: alarum enim remigium constare non potest, nisi fuerint pares. Mercurius igitur ad partes Carthaginis tendens, hîc primùm constitit, nec mirū: nō debuit enim præterire montē, qui aui sui nomine cōsecratus esset, et qui ex occasione urgētis trāsitus, necessarius fuerat et opportunus. Aui similis, quæ circū littora, circum piscosos scopulos, humilis uolat æquore iuxta.] Sic Mercurius se ad undas misit, ut solet aues, quib. esca piscis est, et propter explēdā famē uolāt iuxta undas et littora.

Repulit, ac dominum Aeneam in regna recepit.
Et nunc ille Paris, cum semiuiro comitatu
Mœonia mentum mitra, crinemque madentem
Subnixus, raptu potitur: nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fouemus inanem.
Talibus orantem dictis, arasque tenentem
Audijt omnipotens, oculosque ad mœnia torsit
Regia, & oblitos famæ melioris amantes.
Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:
Vade age nate, uoca Zephyros, & labere pennis,
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nūc
Expectat, fatisque datas non respicit urbes:
Alloquere, & celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima, talem
Promisit, Graiûmque ideo bis uindicat armis.
Sed fore, qui grauidam imperijs, belloque frementē
Italiam regeret, genus alto à sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem.
Ascanio'ne pater Romanas inuidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gēte moratur?
Nec prolem Ausoniam, & Lauinia respicit arua?
Nauiget: hæc summa est, hic nostri nuncius esto.
Dixerat: ille patris magni parere parabat
Imperio, & primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem alis, siue æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant,
Tum uirgam capit: hac animas ille euocat Orco

SER. Dominum.] Vt supe rius, Phrygio seruire marito. Est autem de iure, quasi per coemptionem. Coemptio uerò certis solennitatibus apud priscos peragebatur in con-
C trahendo matrimonio, et sese coemēdo inuicē uir et uxor interrogabant: uir ita, An mulier sibi materfamiliâs esse uellet: illa respondebat, uelle. Itē mulier interrogabat, Vtrum uir sibi paterfamiliâs esse uellet: ille respondebat, uelle. Itaque mulier in uiri manum conueniebat, & uocabantur hæ nuptiæ per coemptionē, & erat mulier materfamiliâs uiro, loco filiæ. Paris.] similis Paridi: iniuria à persona & bene Paris, quasi qui sustulit pactum. sic Iuuen. Et caluo seruiret Roma Neroni. cui similis per iniuriam Domitianus erat.

Semiuiro comitatu.] Vt O' uerè Phrygiæ, neque enim Phryges. Mæonia mitra.] Lydiana, qua utebantur & Phryges et Lydij. Mitra.] Hoc est, incuruo pileo, de quo pendebat & buccarum tegmen. Crinemque madentem Subnixus.] Hoc est, crinem unguentatum subnixum habens. Raptu potitur.] stupro fruitur: nam propriè raptus est, illicitus coitus. nec enim hic rapuerat. Templis quippe tuis.] Ac si diceret, non mirum si hæc patimur te colentes. sic suprà ad irrisionē dictum, Iupiter omnipotēs. ac si diceret, tu es qui omnia potes. Fouemus inanem.] Aut quia frustra mundi credimus te esse rectorē: aut quia me tuum filium esse confido. Fouemus autem, quasi rem per se infirmam.

Oculosque ad mœnia torsit.] Vt inde pellat Æneam: ne uideatur esse contrarium, quòd perturbantur omnia Ioue Aphricam respiciente. nam utrunq; ab turpi liberat fama. Voca Zephyros.] Aut quibus Æneas nauiget: unde est, Nec Zephyros audis spirare secundos. aut qui uehant Mercurium: ut, Ventósque secabat. item, Rapido pariter cum flamine portant. Tyria Carthagine.] Pro Carthagini, & pro aduerbio in loco, de loco posuit: sic Horat. Romæ Tibur amem, uentosus Tybure Romam: pro Tyburi. Expectat.] moratur, terit tempus. Non illum nobis.] κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. Pulcherrima.] Epitheton perpetuum, necnon ad præsens negocium pertinens. Graiúmq; ideo bis uindicat armis.] Alij dicunt bis: semel à Diomede singulari certamine, in quo à Diomede saxo percussus est. Iuuen. Vel quo Tydides percussit pondere coxam Æneæ. Iterum in excidio, sicut legimus: Descendo ac ducente Deo. Alij dicunt propter Diomedis & Achillis singularia certamina, sed quando cum Achille dimicauit, à Neptuno liberatus est. Potest tamen quod pro Venere fit, ab eo factũ uideri. sic Iuno imputat Veneri, quod pro ea factum est: dicens, Tu potis in totidem classes conuertere nymphas. Potest etiam aliter sensus esse: nam Troia antè ab Hercule, qui & ipse Græcus fuit, capta est. ut intelligamus iam tunc Æneam natum fuisse: nec enim multum tempus interfuit, quum constet Priamo tunc ab Hercule imperium traditum. Grauidam imperijs.] Vnde multi Imperatores possent creari: ut, Hinc populum latè regem. ideo autem grauidam ablatiuo iungitur, quia etiã Grauis illa re dicimus: unde est huius origo sermonis. sic Plaut9 in Amphitruone: Vxor tua non puero, sed peste grauis est. Belloq; frementem.] Exceptis temporibus, quibus à Latino regebatur. ut, Longa populos in pace regebat. nam aliàs bellicosa fuit Italia. Proderet.] Modò protenderet: hoc est, propagaret. Propago autem si genus significat, Pro breuis est: ut, Sit Romana potens Itala uirtute propago. si de arbore dicas, Pro longa est: ut, Flexos propaginis arcus. Prodere sanè significat et decipere: ut, Vnius ob iram Prodimur. & est infinitum. Hæc lexis πολυώνυμος est. Super sua laude.] Id est, pro sua laude: & Græcum est schema. sic enim Demosthenes ὑπὲρ τῆ στεφάνου, id est, pro corona. ὑπὲρ ἐκείνου pro illo. Molitur.] præparat, aut exercet. Ascanione.] Propter illud quod frequenter diximus, ipsi imperium deberi. Ideo autem hoc asserit Poeta, ut laudando illo Iulium Cæsarem laudet, qui ab eo originem ducit: ut, Iulius à magno demissum nomen Iulo. Romanas inuidet arces.] Honestior elocutio est, si addamus quã rem inuidemus: ut, Liber pampineas inuidit collibus umbras. Inimica in gente.] προκαταλαμβάνω, quasi præscius. Nec prolem Ausoniam.] Vt in Sexto: Nunc age Dardaniam prolem, quæ deinde sequetur Gloria. Hæc summa est.] Id est, mei præcepti collectio. Iuuen. Ad summã non Maurus erat, neq; Sarmata, nec Thrax. Parere parabat.] Non respondet, quasi numen inferius, sed dictis obtemperat. Sanè hic locus Homeri est ἐν τῷ ε. ὀδυσσείας. A ὣς ἔφατ', οὐκ ἀπέθησε διάκτορος ἀργειφόντης, αὐτίκ' ἔπειθ' ὑπὸ ποσσὶ δ' ἐδήσατο καλὰ πέδιλα, ἀμβρόσια, χρύσεια τά μιν φέρον ἠμὲν ἐφ' ὑγρὴν, ἠδ' ἀπείρονα γαῖαν ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο. εἵλετο δὲ ῥάβδον, τῇ δ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει ὧν ἐθέλει, τοὺς δ' αὖτε καὶ ὑπνώοντας ἐγείρει, τὴν μετὰ χερσὶν ἔχων πέτετο. Talaria nectit.] Mercurius ideo dicitur habere pennas, quia citius omnibus planetis in ortum suum recurrit, unde & uelox & errans inducitur: ut, Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbeis. Tum uirgam capit.] Id est, caduceum: quod primò Apollo habuit, & donauit Mercurio lyra sibi tradita. ut Horatius, Fraternaq; humerum lyra. huius autem uirgæ hæc est ratio: Mercurius & orationis dicitur Deus, & interpres deorum. Vnde uirga serpentes diuidit, id est uenena: & bellantes interpretum oratione sedantur. Vnde secundum Liuium legati pacis caduceatores dicuntur: sicut enim per feciales bella indicebãtur, ita pax per caduceatores fiebat. ἑρμῆς autem Græcè dicitur, ἀπὸ τῆ ἑρμηνεύειν: Latinè interpres. Animas.] Pro umbras, secundum poeticum morem. Animæ enim in cœlo sunt: ut, Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis. B huius autem rei ratio alterius est scientiæ. POM. Sabi.

Paris.] raptor, similis Paridi Æneas in rapina. Semiuiro.] Detrahit Phrygibus. nam apud eos multi Galli erant, propter Cybelem. Mæonia.] Phryges & Lydi mitrati sunt. Lydia prouincia est Asiæ minoris, quæ Mæonia dicitur. effœminatum dicit Æneam. Quippe tuis.] Indignantis uerba: Non mirum si hæc patimur, quia te colimus, te ueneramur. Famam.] frustraq; credimus te gubernare Numidiã, uel ego tuus filius non sum. Famæ.] pudicitiæ & pudoris. Zephyros.] quibus nauiget Æneas, aut qui uehant te Mercurium. Expectat.] terit tempus. Genitrix.] Venus. Vendicat.] & non ideo uendicat bis Æneam à Graijs armis: aut quòd bis cum Diomede congressus fuerit, aut quòd etiam cum Achille pugnauit. Neptunus liberauit eum, quando cum Achille pugnauit. Grauidam.] ab latitudine orbis terrarum. Rerum.] rerum, ut stirps sua imperet orbi. Lauinia.] Lauinia uenit littora, dixit in secundo carmine primi libri. Talaria.] calciamenta sunt cum alis. C Caduceus est uirga cum duobus serpentibus, ob Mercurij ferentis caduceum similitudinem. Oratores autem apud historicos dicuntur caduceatores. Virga.] caduceus. Apollo caduceum Mercurio donauit, tempore quo ipse à Mercurio lyra donatus est.

Tunc sic Mercurium alloquitur.] In antiquis aliquot VAR. Lect. Tum habetur. Non respicit urbes.] In Oblongo libro & in Medicео, Perspicit: In aliquot alijs, Prospicit habetur. Genus alto à sanguine Teucri.] In lib. plerisq; ueteribus absq; a præpositione scriptum est Genus alto sanguine, uenustate haudquaquam pari. Hac animas ille euocat Orco.] In Longobardico quidem exemplari Vocat esse uidetur. sed si accuratius inspicias, Ill' uocat, more Græco per apostrophen scriptum deprehendes.

Pallentes, alias sub tristia tartara mittit,
Dat somnos, adimitq;, & lumina morte resignat.
Illa fretus agit uentos, & turbida tranat
Nubila. iamq; uolans apicẽ, & latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui uertice fulcit.
Atlantis, cinctum assiduè cui nubibus atris

SER. Lumina morte resignat.] claudit, perturbat: et est illud quod Physici dicunt, pupillas quas in oculis uidemus, morituros ante triduum non habere, quibus non uisis est summa desperatio. Hoc ergo dicit Resignat: hoc est, aufert signa luminibus. Tranat.] transuolat: ut, Nare per æstatem

Piniferum caput,& uento pulsatur & imbri:
Nix humeros infusa tegit,tum flumina mento
Præcipitant senis,& glacie riget horrida barba.
Hic primùm paribus nitens Cyllenius alis
Constitit,hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit,aui similis,quæ circum littora,circum
Piscosos scopulos,humilis uolat æquora iuxta.
Haud aliter terras inter cœlumq; uolabat,
Littus arenosum Libyæ,uentosq; secabat,
Materno ueniens ab auo Cyllenia proles.
Vt primùm alatis tetigit magalia plantis,
Aeneam fundantem arces,& tecta nouantem
Conspicit.atq; illi stellatus iaspide fulua

A tem liquidam. Apicem et latera.] Bene ei quæ sunt hominis dat:nã rex fuit, qui quum Perseum non susciperet hospitio propter oraculũ quo re sponsum fuerat,ut à filio Iouis caueret, & præ ti more nullũ susciperet, à perseo in monte cõuersus est uiso Gorgonis capite. Vt aũt in Primo diximꝰ, peritus astrologiæ fuit: nã Herculẽ docuit. Sanè latinè Telamõ dicitur,sicut Nilus Melon. Fulsit.] fulsit net:nã altus est nimis. Nix.] Niuis facit: sed uerbum Ningit nõ hinc uenit:sed ab eo quod est hæc ninguis, & hæ ningues.sic Lucret. Albas effundere ningues. Ningit aũt prima persona caret,& secũda:quia nõ est in nostro arbitrio,sed ad Deum pertinet. Præcipitat.] Pro præ

B cipitantur:ut,Nox humida cœlo Præcipitat. Senis.] Aut propter ætatem,aut allusit ad niues: ut, Gelidus ca nis cùm montibus humor Liquitur. Paribus alis.] le ni uolatu:ut,Dixit,et in cœlum paribus se sustulit alis. Cyllenius.] Ab auia: unde paulo pòst, Cyllenia proles. aut à Cylleno Arcadiæ monte,ubi dicitur esse nutritus. Toto corpore.] uno impetu excussus: sic Lucan. Nec se tellure cadauer Paulatim per membra leuat, terraq; re pulsum est,Erectumq; semel. Aui similis.] Incongruũ heroico credidit carmini,si Mergum diceret,ut alibi Ci coniam per periphrasim posuit:Candida uenit auis lon gis inuisa colubris. sic est, Et testa cùm ardente uideret Scintillare oleum.ne diceret Lucernam, nimis tenuiter. Est autem & hoc Homericum,σεύατ' ἔπειτ' ἐπὶ κῦμα λά ρῳ ὄρνιθι ἐοικώς, ὅς τε κατὰ δεινοὺς κόλπους ἁλὸς ἀτρυγέτοιο, ἰχθῦς ἀγρώσσων πυκινὰ πτερὰ δεύεται ἅλμῃ. Littus are nosum Libyæ.] Bene arenosum: nam in Libya erat,sed non in arenosa: Mauritania enim est aspera et siluestris. Materno ab auo.] Per Maiam Atlantis filiam. Ma galia.] Aphrorum casas.& mapalia idem significant:

C sed Magalia ma producit, Mapalia uerò corripit: ut, Et raris habitata mapalia tectis.

POM. Sabi. Sub tartara.] Mercurius est qui ducit ad tartara,& euocat ab inferis animas: & qui dat & eripit somnum, & claudit lumina morientibus. Resignat.] claudit. Atlantis duri.] Atlas mons est Mauritaniæ teres et ex celsus:eius cacumen cerni non potest.ferè à medio monte nubes incipiunt: hyeme & æstate niuem habet,ut memi nit Herodotus. columnam cœli indigenæ appellant: ab eo populi incolentes Atlantes dicuntur, qui nullo uescuntur animante. Suetonius Paulinus dux Romani exercitus ad cacumen Atlantis peruenit, ut Plinius meminit. quidam aiunt Atlantem sustinuisse cœlum cum Hercule. Atlas mo nitus oraculo erat,ut caueret à Iouis filio: ex quo nullum hospitio suscipiebat.Perseus Iouis filius indignè hoc ferẽs, ostendit ei caput Gorgonis, & statim Atlas in montem conuersus est. Ennius Atlantem dixit Telamonem, & Nilum Melonem. in primo libro Silij describitur Atlas. Flumina.] ex Atlante flumina ingentia oriuntur: inter quæ Nilus. Sunt in Atlante monte arbores obductæ lanu gine, ex quibus uestes confici possent, quales è bombyce. Citrum quoq; in Atlante nascitur. Constitit.] tanquã

ferus. Similis.] similis auiculæ, uno impetu de silijt iuxta undas,ut penè pedibus turgeret: sic uo lant mergi. Littora cir cum.] Quintilianus ait: Cæterum scio iam quos dam eruditos, nonnullos etiam Grammaticos, sic docere ac loqui, ut pro pter quædam uocum di scrimina uerbum inte rim acuto sono finiant: ut in his, Circum littora, circũ piscosos scopulos.ne si graue posuerint secundã,cir cus dici uideatur, non circuitus. Auo.] Atlante, patre Maiæ,matris Mercurij. Fulua.] uiridi & lucenti. ut alibi,Fuluaq; caput nectentur oliua: cuius frondes fulue scunt. Iaspidis plura genera sunt apud Plinium.aiunt ia spidem lapillum facere gratiosum,qui fert.

VAR. Lect. Alias sub tristia Tartara mittit.] In ueteribus aliquot libris Sub Tartara tristia legitur: mutatis loco dictioni bus. Haud aliter terras inter,cœlumq; uolabat, Littus arenosum.] In Oblongo libro,in Mediceo,& aliquot a lijs sequitur uersus, Materno ueniens ab Auo Cyllenia proles,Littus arenosum Libyæ,uentosq; secabat.] In ple risq; lib.post dictionem Arenosum, Ac: in nonnullis Et repetitur:hoc modo copulatiua postposita,Littus Areno sum,& Libyæ,uentosq; secabat, ut dissolutum membrũ ita apte connectatur.

DON. Haud aliter terras inter cœlumq; uolabat,Littus are nosum Libyæ, uentosq; secabat,Materno ueniens ab auo Cyllenia proles.] Auium more inter terras cœlumq; su spensus,littus Libyæ arenosum,uentosq; secabat Mercu rius ueniens ab auo materno, hoc est Atlante, Vt pri mum alatis tetigit magalia plantis.] mox ut uenit ad loca in quibus Æneas fuerat. Æneam fundantem arces,ac tecta nouantem Conspicit.] uidit Æneam fundantem arces,ac tecta nouantem.Vidit, inquit,non oculis,sed ani mo,existimans ipsum esse nouorum operum conditorem. cæterùm noctis fuerat tempus, quo ille dormiebat. Deni que sequitur, Atq; illi stellatus hiaspide fulua Ensis e rat,Tyrioq; ardebat murice læna Demissa ex humeris, diues quæ munera Dido Fecerat,& tenui telas discreue rat auro.] Descripsit regis dormientis ditissimũ cultũ.Ha buit, inquit, circa se gladiũ gemmarum copia preciosa di stinctum,lænã demissam ex humeris: quod fit sæpe, quũ alto somno homines detinentur. Hanc,inquit,lænam Æ neæ usibus dederat Dido, ut amorem suum, & diuitias suas ostenderet. Tantum enim Tyriæ purpuræ atq; auri habuerat illius confectio, itaq; fulgebat, ut qui hanc ui disset,putaret ardere. Continuò inuadit.] Inuectiuam fore dictionem poeta ipse pronunciauit, dicendo Conti nuò inuadit: nam impatientia commotionem mentis o stendit, ideoq; acerrimo genere differere constituit. Inua dit uerò ad id pertinet, quia talem personam Mercurius Æneæ repræsentare debuit, qualis illius fuerat, qui man dauit. Ex præsentibus autem obiurgationi ipsi initium dedit, hoc modo. Tu nunc Carthaginis altæ Funda menta locas,pulchramq; uxorius urbem Extruis:heu re gni rerumq; oblite tuarum.] Si melius cõsideretur mens dictionis istius,obiurgatio est,non inuectio:communem

facit enim eum utilitatis suæ. Deniq; et dolet decipi spem ipsius & filij, quod non faceret, si accusatoris animum gereret. Inter initia, inquit, surgentis ciuitatis inimicæ consoues cœpta, & quam nascentem opprimere debueras, subleuare contendis. Dolenda est fortuna tua, quæ contrarium cupit, contrariumq; sectatur. Arripuisti curam obfuturam commodis tuis, & meliorem spem præsumpta desperatione contempsisti. Imprudentis officium est aliena sic curare, ut negligas tua. Spem tuam iugulas huius intentione consilij, cùm amoribus indebitis, deditus uxori, quam retinere non potes, placere contendis? Hæc obiurgatio, ut ab erroribus solitis dormientium secerneretur, & maiorem autoritatem sumeret, Ipse (inquit) deûm tibi me claro demittit Olympo Regnator, cœlum & terras qui numine torquet. Ipse hæc ferre iubet celeres mandata per auras.] Suffecerat indicasse, à quo esset missus, sed cùm notum esset quantum Iuppiter posset, adiecit inijciendi maioris metus causa potestates eius, & quòd illa omnia celerius perferri iußisset: ostendens ex eo quod dicebatur, maturius oportere compleri. Quid struis? aut qua spe Libycis teris ocia terris?] Vtriusq; culpæ iustißima reprehensio: nam struere contraria: hoc est, trahere uel disponere, & inimicæ ciuitatis commoda subleuare, extremæ dementiæ est. Præponere aũt ocium, cùm necessaria peragenda superfluant, negligentis est et incauti. Vellem, inquit, nosse, qua spe ducaris, cùm aliena agis, cùm aduersa disponis, quum ocio torpens tam necessariorum commodorum sollicitudine reiecta æmulã tuis rebus prætulisti segniciem. Dum quæritur, qua spe id fieret, proculdubio nihil in Æneæ actibus reperiebatur, quod aliqua ualeret excusatione defendi. Si te nulla mouet tantarum gloria rerum, Ascaniũ surgentem, & spes hæredis Iuli Respice, cui regnum Italiæ Romanaq; tellus Debentur.] Certe, inquit, si adeo contemnis utilitatẽ tuam, & tantarum rerum gloriam spernis: expergiscere aliquando, et officio saltem paternæ pietatis admonitus, uel filij partes utilitatemq; perpende. Debitum est Italiæ imperium filio tuo, non debet perire per te, quod non nisi per te ad ipsum potest hæreditario iure transire. Tali Cyllenius ore locutus, Mortales uisus medio sermone reliquit.] Non expectauit responsum Mercurius, sed finem suis uerbis imponens antè discessit. Medius sermo diuiditur, qui exoriri potest inter duos uel plures, cùm sibi inuicem proponunt, inuicemq; respondent. Hoc fieri Mercurius non passus est: non enim ad hoc fuerat missus, ut peractis mandatis referret etiam ipse responsum. Quod igitur esse medium potuit, deposuit, dimisit, & abscessit: uel maximè, quia si aliquid ab Ænea uellet audire, uigilanti uox fuerat necessaria, quam mortali non licuit habere cum deo. Quòd si fieri ullo modo permitteretur, aßistere Æneam partibus suis, diceret, se uxorium non esse: utpote qui nullam haberet uxorem: hiemis causa interim apud Carthaginem remansisse quassatis nauibus, & nondum compositis, adhuc nauigandi copiam non habere: nulla ope sua iuuari Carthaginem, filio quoq; Iunonem inuidere, & se ui maris ad Carthaginem, non uoluntate cõpulsum, cùm iam propè teneretur Italia. Nihil se struere, hoc est, nihil moliri, uel disponere, quod filij cõmodis obstaret. Aut suis struere, disponi, atq; tractari significare manifestũ est: quia alio loco dictũ est, Quid struat his cœptis, id est, quid moliatur tractãdo. Hæc utiq; diceretur, si responsionẽ hominis deus præsens potuisset ac-

cipere. Tum uerò Æneas aspectu obmutuit amens, Arrectæq; horrore comæ, & uox faucibus hæsit.] Recedente Mercurio euigilauit Æneas, cumq; secum consideraret uisa & audita, elinguis effectus est, hæsit faucibu uox eius, & comarum mollities pauore interueniente, di iaceret, durata est. Videamus post hæc, quales cogitationes habuerit, monita Mercurij pertractans. Ardet (in quit) abire fuga dulcesq; relinquere terras, Attonitus tan to monitu, imperioq; deorum.] Non inanis deliberatio apud eum fuit, quem constabat deorum esse cultorem. Ci ius rei contemplatione permotus tractabat non minus etiam aliam partem. Occurrebat enim Didonis humanitas, & ipsa qualiscunq; coniunctio terræ, iam dulcis ex mora: cumq; uno ex latere metus diuinæ iußionis insisteret, ex altero pudor, quid facere deberet in tanto negotio cogitabat. Constabat tamen Iouis ac Mercurij sententia præponendam, quæ faciebat pro utilitate tractantis, & potestatis authoritate cæteris debuit anteferri. Remans rat igitur consilij ratio utrum sciente, an inscia Didone d scedi deberet, aut posset. Hoc est quod ait, Heu quid agat? quo nnnc reginam ambire furentem Audeat affatu? B quæ prima exordia sumat? Atq; animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc.] In his tamen æstibus animi con stitutus, quum reuerentia cum pudore contenderet, consti tit diu exagitatum robore fortiore consilium, & quod in partes tota celeritate rapiebatur, cautiore definitione fi matum est. Hæc alternãti potior sententia uisa est.] Inci pit iam dicere, quale consilium Æneas in deliberation delegisset, utpote is qui in tali causa nõ tumultum facere: nec id paßim, sed multa diuersaq; uoluendo, maturũ exitum reperiri debuisset. Mnesthea, Sergestumq; uocat, fortemq; Cloanthũ, Classem aptent taciti, socios ad littora cogant. Arma parent.] Vocatis principibus inter so cios dispositionum suarum secreta, strictim breuiterq; ci misit, ut pararent nauigia, ut omnes socios ad littora usq compelleret, & pararẽt arma: licet causæ istorum præceptorum dictæ euidentius non essent, signis tamen colligebatur. Non enim in occulto esse iam poterat Æneam i deo tacita esse uoluisse consilia sua, ne imparatos Dido i beret inuadi: paratis uerò omnibus nullum esse metum r sistendi, quum arma præsto essent, quibus uiolentia posse excludi. Nonnulli hîc arma, remos, & cætera huiusmodi accipiunt, quoniam alio loco ait: Colligere arma iubet. C Sed hîc uera arma posuit: nam quod ait, Classem apten taciti. aptari utiq; nauigia rebus omnibus iußit. Arma au tem certamini necessaria significauit esse paranda: nouerat enim quid offensa Dido iubere potuisset, & hæc consilio præuenire cupiebat cautelam præcurrente. Et quæ rebus sit causa nouandis Dißimulent.] Cur (inquit) post speratam cessationem fiant ista? Dißimulẽt: hoc est, quasi id se simpliciter facere confingant. Sese interea (quando optima Dido Nesciat, & tantos rumpi non spe ret amores) Tentaturum aditus, & quæ mollißima fandi Tempora.] Diuisit officium agendi inter se ac suos, illis paratus urgẽtißimæ nauigationis iniunxit: atq; ut præsto forent, arma pararent, tegerentq; faciendi causam dißimulatione interposita sibi reseruauit fallendæ reginæ consilium. Vos, inquit, quæ mandaui complete: ego curabo, ut cùm regina quæ de amore meo secura est, & nihil sperat, quod dilectionem coniunctionis abrumpat, adi tus tentem, & suadeam ei contrar um: quando eam uis amoris magna possederit, qui nullã persuasionis rationẽ

admit-

A admittit, quem in aliquam necessitatem aliena potestas
animauerit. Hoc denique est quod suprà dixit, Heu quid
agat, quo nunc reginã ambire furẽtem Audeat affatu?]
Quoniam amor nec habet rationem suam, nec admittit
alienam, nec cogitat nisi id quo ducitur, nec potest reijce-
re quod nõ sua uoluntate suscepit. Et quæ mollissima fan
di Tempora.] Occasio quippe temporũ in causis uel ma
ximè durioribus plurimum prodest. Qui rebus dexter
modus.] Obseruationem enim opportuni temporis dexte
ra omnia prosperaq; sectantur. Ocyus omnes Imperio
læti parent, ac iussa facessunt.] Solus Æneas inuitus coge
batur ad nauigandum, quia cõmorandi solus habuit cau-
sam. Hoc est quod ostẽdit dicendo, Ocyus. ne mutaret for
sitan uoluntatem, si mora interueniret. Imperio parẽt.]
quoniam id fuerat iussum, quod omnibus fuit optabile, et
oportuit fieri. Læti autem hoc faciebant. quia contra uo-
luntatem apud Carthaginem tenebantur: & si non pro
loco intelligamus, ille est gratus cuiuslibet iussionis effe-
ctor, qui præceptis lætus obsequitur. Hoc deniq; & Te-
rentius tetigit dicendo: Nulla est tam facilis res, quin dif-
B ficilis fiet, Quam inuitus facias. Officium enim complen-
di præcepti si uoluntate suscipiatur, & impletur facile,
& cum lætitia perficitur. Quod autem gerit inuitus, &
onerosum redditur quamuis natura leue sit, & non con-
ueniente sententia fit triste, nec pro iubentis uoluntate tra
ctatur. Ac iussa facessũt.] iussa affectibus plenissimis cõ
plent, intantum ut nihil relinquatur omissum. At regi-
na dolos (quis fallere possit amantem?) Præsensit, mo-
tusq; excepit prima futuros, Omnia tuta timens.] Ex-
pressit amantium morem, semper quippe suspecti sunt,
semperq; solliciti. Accedebat ad Didonis causam, quia nõ
amata fuerat, sed amabat: noueratq; Æneam peregrinũ
ea intentione cessasse, ut ad Italiam tenderet potius, quàm
ut perpetuò apud Carthaginem remaneret. Vnde præter
amatorum morem ipsa cautior fuit. Deniq; dolos prima
præsensit: nullus quippe potest amantis animum & ui-
gilantiam fallere. Amans enim perpetuò ducitur metu,
etiã si tuta sint omnia. Motusq; excepit prima futuros.]
ideo dolos prima præsensit, quia in causa sua ipsa diligen
tior & cautior fuit. Additur poeticum quiddam non ue-
C rum, sed ex occasione compositum: ut quod illa astutè ac
uigilanter inuenerat, uideretur fama nunciasse. Eadẽ
(inquit) impia fama.] Quæ Hiarbam dolore commoue
rat, ut Ioui conflaret inuidiam, ex qua Æneas nauigare
compulsus est. Furenti detulit.] Qui furit, integrum
mentis non habet statum: huic amans comparatur, quo-
niam à cõsiliorum omnium integritate depellitur. Furen-
ti igitur famam nũciasse cõmemorat, ea parari, quæ pro-
culdubio noscerentur amori esse contraria. Scilicet ar
mari classem.] Quod ipsum solum ostendere poterat pa
rari discessum, addidit. Cursumq; parari.] Vt osten-
deret nulla mora interueniente futuram nauigationem.
Sæuit inops animi.] Inops animi est, qui in aduersis ci-
tius deficit, nec stabili aliquo potest consilio subuenire.
Ecce Didoni duplicatum est malum, amanti quippe &
insperato malo commotæ, accessit sæuitia aliaq; mentis
agitatio. Totamq; incensa per urbem Bacchatur.]
Augmenta calamitatis sumpsit, ut contempta uerecundia
sexus, & honestate regali, per totam urbem discurreret
more Bacchantium. Dabat uires currenti immanissimus
furor, qui pudorem matronalis honestatis excluserat.
Ferebatur ergo per totam urbem, & quasi sacra Libe-
ri patris agerentur, per amentiam bacchabatur, in eum
modum. Qualis commotis excita sacris Thyas, ubi au
dito stimulant trieterica Baccho Orgia, nocturnusq;
uocat clamore Cythæron. Tandem his Æneam compel-
lat uocibus ultro.] Præuenti sunt Æneæ tractatus, suprà
enim dixit, sese interea (quando optima Dido Nesciat,
& tantos rumpi non speret amores.) Tentaturum adi-
tus, & quæ mollissima fandi Tempora.] Ecce Dido licet
paulò tardius, quia eam impedierat furor, ultro ipsum ag
greditur: neq; enim aliud expectare debuit, quam tot a-
nimi possederant mala: & quæ fieri nouerat, quod pa-
rauerant doli. Tandem, pertinet ad furorem, qui Dido-
nis uocem distulerat ultro ob impatientiam doloris. Vo-
cum uerò commemoratio, exclamationem futuram signi
ficat, progressuram in ingratũ: nesciebat enim facti cau-
sas Mercurium peperisse. Dissimulare etiam sperasti
perfide tantum Posse nefas? tacitusq; mea decedere ter-
ra?] Non à leuibus, sed ab ipsis sceleratis facinoris cœpit
augmentis, dilatans omnem inuidiam arte mirifica: nam
primùm crimen fuit potuisse post tot & tanta merita be-
neuolentiæ cogitari perfidiam: deinde hoc ipsum pro leui
ducere. Non enim dissimulatur, nisi quod potest etiam
sperni: sunt ergo interim duo crimina, esse inuentum sce-
lus, & dissimulari potuisse. Addit aliud, Tacitusq; meá
decedere terra? nec saltem, inquit, sic discedere, ut gratiã
uel uerbis referres meritis meis tam, quid erat abire ta-
citum, nisi beneficiorum immemorem confiteri? Vt enim
durum est, quenquam non moueri miseratione laboran-
tium, ita sceleratum est præstitorum immemorem fieri.
Semina igitur quædam plurimorum criminum, inter ini
tia spatij & summatim congesta in unum congregat.
Sequenti tamen in parte singula latius tractat, docens
quid sit sceleris, non respondere benefactis. Ad eandem
generalitatem pertinet quod ait, Mea decedere terra? in
eo enim quod dixit Terra mea, hoc potest sentiri in qua
tibi tanta sunt præstita, quæ specialiter dictura est: sed
tunc cùm obstinatio Æneæ patuerit. Nunc enim dictio
temperata est, ne iniuria non reuocet, sed urgeat prope-
rantem. Interea possumus aliter quoq; sentire, quid sit ter
ra mea, quod illa intelligi potius uoluit, quàm dici. Mea
ergo, quæ te suscepit naufragum, seruauit ignotum, ino-
pem fouit. Tacitus, hoc est, qui præstitis uel uerborum
obsequio nõ ageret gratias, perindeq; esset ingratus, quod
est admodum inter homines graue, non sentire benefi-
cium. Qui enim non rependet qualemcunq; præstitis ui-
cem, is monstrat, aut nihil se eorum meminisse, aut omá
nia habuisse pro leuibus. Ecce suppressa sunt quæ lædere
potuerunt, ea uerò quæ audientis animum uexare non
possunt, dicuntur apertius: Nec te noster amor, nec te
data dextera quondã, Nec moritura tenet crudeli funere
Dido?] Dicta sunt tria mollibus uerbis, sed quæ ingrati
crimen excitant. Si illa, inquit, utilia non fuerunt, et pro
leuibus habes, quæ cum tuis omnibus beneuolentia mea
largiente cõsequutus es, specialia tamen animo tuo inhæ-
rere debuerant, Amor scilicet noster. de suo solo dixit No
ster, ut plerunq; fit, quum unus plurali numero se appel-
lat: ut ait Palæmon, quum solus inter duos iudicaret: Non
nostrum inter uos tantas componere lites. & hoc magis
probandum est, quia sola amauerat. Aut Noster dixit, ut
amor mutuus uideretur ex coniunctione interuenisse:
perinde quod unius fuit, duobus factum esse commune.
Nec te data dextera quondã. quod fit cùm cõiunctio ipsa

perficitur. Potest hic & uis hospitij intelligi: quoniam alio loco ait poeta, Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus.] Nouissimum commouendæ miserationis causa posuit interitum suum, dicens: Nec moritura tenet crudeli funere Dido. nec cogitasti nauigationem tuam crudelem secuturum interitu? Prædixit in ultimo mortem suam etiam ipsi, amare existimans, & ex eo flecti in misericordiam posse. Quin etiam hiberno moliris sidere classem? Et medijs properas Aquilonibus ire per altum Crudelis?] Sed cur, inquit, arbitrer te moueri posse contemplatione salutis, quando tuam quoq; perniciosa obstinatione contemnis? ut eiectus naufragio in has terras, quid tempestates, quid hyems, & quid sidera ualeant, quantamq; perniciem ferant, animo recordante non tractes: scilicet tantam crudelitatem professus, ut utriusq; salutem diuerso, sed tamen detestabili genere simul uelis extingui? Ecce amantis permotio, licet læsa dispositionibus inimicis, tamen ostendit se & pro ipsius Æneæ incolumitate suspectam. Quid si non arua aliena domosq; Ignotas peteres?] euadas licet temporis pelagiq; uiolentiam, quid speras futurum, quum aliena rura tentaueris, & quum ad nouos homines ueneris? Quis incognitũ sumet? hoc est dicere, decepturum est te exemplum meum, dum existimas omnes esse beneuolos, ad quoscunq; perueneris. Hæc dicendo occulte persuadet, ne relinquat nota, ne deserat certa, ne susceptam Carthaginis amicitiã fugiat. Et Troia antiqua maneret?] Quid faceres, inquit, si staret Troia? aut ad notos ire disponeres? secura dicebat, quia nec Troia stabat, nec illum aliquis nouerat. Troia per undosum peteretur classib. æquor?] Properans forsan reprehendi non posses, si cum periculo uel ad tua redire uelis. Mene fugis? per ego has lachrymas, dextramq; tuam, te (Quando aliud mihi iam miseræ nihil ipsa reliqui) Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos. Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquã Dulce meum, miserere domus labentis, et istam Oro (si quis adhuc precibus locus) exue mentem.] Quum non, inquit, superest Troia, neq; ad notos sis aliquando uenturus, ostendis nauigationem tuam non aliorum duci desiderio, sed odio meo. Quum dicit, Me'ne fugis? hoc intelligendum est, cuius beneficia habes, & nullas causas offensæ. Colligit autem multa, & quicquid ad Æneam flectendum habuit, simul effudit. Quod ipsum summa cum obscuritate prosecuta est: quia confusa ex plurimis motibus animi loquebatur. Posuit itaq; Per, & contexuit omnia, et sic dixit, Oro. Hæc duo non sunt simul accipienda, ut quæ dicta sunt, intelligantur euidentius: ut sit, Oro te per lachrymas: aut ego oro, quæ fiducia præstitorum debeo impetrare quod uolo: & flens rogo, quod est uerum doloris indicium: nec putes has inaniter fundi. Testes ista sunt pœnarum pectoris mei, & quicquid interna discruciat, celare non possum. Tantum fidei oculi gerunt, ut latentes angores fletibus probent, & abstrusas interius causas manifestis probationibus prodant. Per dextram'que tuam te oro.] dictum uel uiro forti conueniens uel amori. ait enim supra, Nec te data dextera quondam. Per connubia nostra, hoc est, per matrimonij fidem te oro, quod est mihi tibiq; commune. Per inceptos Hymenæos te oro. quod significat, per nuptias nostras communi consensu firmatas. Asserit Dido nuptias non solum illas, quibus adsunt plurimi, dici posse, uerumetiam quæ duorum tantum conuentione nullo teste perficiuntur. Nouerat enim quo genere in Æneæ A consortium uenerit, & hanc partem munire nitebatur metuens, ne sibi obijceretur, quod infra Æneas asserit dicens: Nec coniugis unquam Prætendi tedas. Incepta uero, dispositiones sunt, ut plurimis locis, & apud plurimos lectum est, & definitiones animorum significant: ut ipse Vergilius, Me'ne incepto desistere uictam? Et Sallustius: Nam talia incepta ni inconsulto reuertissent reip. pestẽ factura. Multos hoc loco trahit pars illa, quod inter Æneam & Didonem noua coniunctio agebatur: & sic Inceptos hymenæos intelligunt, quasi recenti tempore contractos. Quod contra est: nam si ita esset, cœptos diceret, non inceptos. Certe & animus Didonis inspiciendus est, quæ uult illud quod passim & uulgo factum est, matrimonium dici: & Æneam quærit consensus præiudicio, et coniugij legibus detinere. Oro te, si bene quid te merui, fuit aut tibi quicquam Dulce meum.] & beneficiorum suorum, & affectus coniunctionis ipsius intelligitur tetigisse ratione. Oro te, miserere domus labentis.] commoueat te miseratio, ne consumatur memoria nominis mei, scilicet ne labentem spem meam, adiumento tui B abscessus impellas et spernas. Et istam Oro (si quis adhuc precibus locus) exue mentem.] et sic inquit pluribus rogo, ubi adhuc pars aliqua pectoris tui uacat, atque est spacium, quod meas preces excipiat, indefessis uiribus rogare non cessem. Dixit se morituram, ut credatur id posse & debere perficere: dicit causas, ut Æneas causarum ipsarum causa esse uideatur, & aduertens in se omnem inuidiam corrigi, rogantis precibus acquiesceret. Te propter Libycæ gentes, Numadumq; tyranni Odere, infensi Tyrij.] Propter unum, inquit, te, & meos omnes, & gentes uicinas offendi, domi forisq; odiũ me non frustra circundedit. Quum dicit Libycas gentes & Numadum tyrannos, tangitq; hominum genus asperum, satis ostendit ex offensa graui posse illos crudelius & immanius commoueri. Supprimit autem quantitatẽ gentium, & tyrannorum, ut infiniti numeri formidinẽ monstret. Proinde inter tot & tales, qualis uita sperari potuit? aut quis exitus moriendi, quum post imperium aut captiuitas speraretur, aut finis infelicissimus uitæ? Te propter eundem Extinctus pudor, & qua sola sidera adibam Fama C prior.] Bene posuit extinctus pudor: quum enim quæreret incendia amoris absumere, non ipsa, sed spem proprij pudoris extinxit. De famæ autem perditæ statu non immerito querebatur, quia deiecto eo ex quo fuerat exorta, ipsa quoq; eodem casu conciderat, cuius causa omniũ castarum præconia superans usq; ad ipsa astra peruenerat. Quum multorum inimicitias et castitatis perditam commemorat famam, ostendit per Æneam factum, ne quis dehinc eam dignam crederet matrimonio suo. Cui me moribundã deseris hospes?] Licet omnia superiora cum ingenti affectu prosecuta sit, hic tamen auxit miserationem. Quod ait ergo Cui, ex superioribus potest apparere: omnes enim se dixerat offendisse, & apud omnes concidisse famam suam: proinde futurum, ut illam aut hostis ad pœnam tracturus esset, aut abiecti pudoris fœminam nullus quæsiturus. Hospitis autẽ nomine eum credidit appellandum, quod negare non potuit. Deniq; ait, Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.] Si mariti, inquit, uocabulo conuentus, preces meas audire non curas, has uel hospitis religione cõmotus admitte. Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater Destruat?]

Infelix,

A Infelix, inquit, fortuna mea quid ulterius sperat? si maiores moras acquirat, cui supplicium & à fratre metuitur? & laborum meorum quos in tanta urbe condenda consumpsi, plenus expectatur interitus? Aut captam ducat Getulus Hiarbas?] Aut me Getulus Hiarbas ducat? & is cui salua honestate negaui nuptias meas, me ducat inuitam? ducat perdita libertate captiuam? Getuli & Hiarbæ appellatio conuitij causa posita est.

Ensis erat, Tyrioq; ardebat murice læna
Demissa ex humeris, diues quæ munera Dido
Fecerat, & tenui telas discreuerat auro.
Continuò inuadit: tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchramq; uxorius urbem
Extruis? heu regni, rerumq; oblite tuarum.
Ipse deûm tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum & terras qui numine torquet:
Ipse hæc ferre iubet celeres mandata per auras.
Quid struis? aut qua spe Libycis teris ocia terris?
Si te nulla mouet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem,
Ascanium surgentem, & spes hæredis Iuli
Respice, cui regnum Italiæ, Romanaq; tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore loquutus,
Mortales uisus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
At uerò Aeneas aspectu obmutuit amens,
Arrectæq; horrore comæ, & uox faucibus hæsit.
Ardet abire fuga, dulcesq; relinquere terras,
Attonitus tanto monitu, imperioq; deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginã ambire furentẽ
Audeat affatu? quæ prima exordia sumat?
Atq; animum nunc huc celerẽ, nunc diuidit illuc,
In partesq; rapit uarias, perq; omnia uersat.
Hæc alternanti potior sententia uisa est.
Mnesthea, Sergestũq; uocat, fortemq; Cloanthũ:
Classem aptent taciti, sociosq; ad littora cogant,

SER. Iaspide fulua.] Pro uiridi: ut, Fuluaq; caput nectitur oliua. dicit etiã Plin. in naturali histor. multa esse iaspidum genera, in quibus etiam fuluum commemorat. Ensis erat.] Pro uagina posuit: & multi iaspide uolunt ad gratiam pertinere. Læna.] Est genus uestis. Est autem propriè toga duplex, amictus augurális. Cic. Sacrificium B publicum cum læna faceret. græcè χλαῖνα. Inuadit.] Habitum futuræ orationis ostendit. & notandum, non tantum eum nuncij, sed etiam castigatoris, id est oratoris officio fungi: nam & persuadet & nunciat. Vxorius.] uxori seruiens. Horat. Vxorius amnis. Ipse.] Dat dictis authoritatem: ut, Quæ Phœbo pater omnipotens. Claro demittit Olympo.] Olympus quasi ὁλολαμπὴς, ὁ ὅλος λαμπρὸς dictus est, siue mons sit Macedoniæ, qui dicitur etiam diuersoriũ deorum: siue cœlum. unde addidit Claro: ut, Plemmyriũ undosum. Accentus sanè Græcus tunc potest esse, si sit Græca declinatio, ut ὄλυμπος ὀλύμπου: nam Latina Olympi facit. Torquet.] regit, sustinet: ut, Cuncta tuo qui bella pater sub nomine torques. Numine autem est, aut nutu, aut potestate. Hæc.] Quæ dicturus est: nam suprà dicta ex se dixerat. Teris.] per negligentiam tempus consumis. Sallust. Ibi triennio frustra trito. Debentur.] Honestius plurali numero respondit. Surgentẽ.] crescentem: ut, Surgentem in cornua taurum. Item: Surgentemq; nouæ Carthaginis arcem. Cyllenius.] ἀντονομαστικὸν est pro proprio. Ore.] oratione. Mortales uisus.] Aut oculis Æneæ se sustulit, aut humanã reliquit effigiem, quam sumpserat ut ab Ænea posset uideri: quod est melius. Medio sermone.] Atqui executus est omnia quæ Iupiter dixerat. Sed sermo est, cõsertio orationis, et cõfabulatio duorum uel pluriũ. Medius ergo sermo est, quũ persona cum qua quis loquitur nõ respondet, ut nũc fecit Æneas. Arrectæq; horrore comæ.] Subaudi Sunt. Dulcesq; relinquere terras.] Minus est: quanquã ne uideatur ingratus, deorum excusatur imperio. sic ipse in Sexto, Sed me iussa deũm. Ambire.] blandicijs circumuenire. Ambio illam rem dicimus: ut, Neu connubijs ambire Latinum. Exordia.] orationem, sicut in rhetoricis legimus. Sed exordium in duo diuiditur, in principium & orationem. Alternanti.] uaria mente tractanti: & per hoc ostenditur, cogitasse eum etiam amorem, sed prætulisse uoluntatẽ deorũ. Taciti.] sine strepitu, celantes cõsilia.

POM. Sabi. Læna.] genus uestis. Vxorius.] deditus uxori. Nec super.] secundum Apronianum. Reliquit.] Mercurius. Ambire.] blanditijs circumuenire & decipere. Alternanti.] uarianti cogitationem.

VAR. Lect. Demissa ex humeris.] In peruetustis admodum exẽplaribus, Dimissa legitur. Audeat affatu? & quæ prima exordia sumat?] In nonnullis libris oppidò quàm uetustis non inuenustè legitur absq; particula copulatiua, Audeat affatu? quæ prima exordia sumat. Mnesthea, Sergestumq; uocat, fortemq; Cloanthum.] In Mediceo & libris aliquot alijs antiquis. Fortemq; Sergestum habetur. Classem aptent taciti, socios ad littora cogant.] In antiquis plerisq; libris, absq; particul. copulatiua, legere est Socios ad littora cogant.

Arma parent, & quæ sit rebus causa nouandis,
Dissimulent: sese interea, quando optima Dido
Nesciat, & tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, & quę mollissima fandi
Tẽpora, quis rebus dexter modus. ocyus omnes
Imperio læti parent, ac iussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
Præsensit, motusq; excepit prima futuros
Omnia tuta timens: eadem impia fama furenti
Detulit, armari classem, cursumq; parari.
Sæuit inops animi, totamq; incensa per urbem

SER. Arma parent.] contra impetum iratæ reginæ. Quando.] Non est hoc loco temporis, sed significat siquidem: & est cõiunctio ratiocinantis. Sanè in Quando, do breuis est naturaliter: sic Serenus, Quando flagella ligat. Aliter Vergilius usurpat, Si quando Tybrim uicinaq; Tybridis arua. Quis rebus dexter modus.] qui sit rebus optimus euentus. Læti.] alacres, festini. Facessunt.] Frequentatiuum est: ut in Georgicis, Matris præcepta facessit. aliàs Discedit significat: ut Teret. Hæc hinc facessat, tu molestus ne sies.

sies. Praesensit.] Ac si diceret, antequã ille moliretur: & nimia in hoc uis amantis exprimitur. Omnia tuta times.] Deest Etiam: et est exaggeratio. Eadem fama.] quae Iarbae nunciauerat. Cursumq; parari.] nauigationem: ut, Ni teneat cursum. Inops animi.] sine animo, sine consilio. Bacchatur.] furit more bacchantum. Et bene uno sermone praeoccupauit futuram comparationem. Thyas.] Bacchanam sicut à Baccho Bacchae, sic à Thyeo Thyades dicuntur. Commotis autem sacris ideo dixit, quia in sacrorum renouatione commouebantur simulachra. unde Horat. Non ego te candide Bassareu Inuitum quatiam. Trieterica.] triennalia. Liberi enim sacra tertio quoq; anno innouabantur. Sanè sciendum ὄργια apud Graecos dici sacra omnia, sicut apud Latinos ceremoniae dicuntur: sed iam abusiuè sacra Liberi orgia uocant, uel ἀπὸ τῆς ὀργῆς, id est à furore, uel ἀπὸ τῶν ὀρῶν, à montibus. Nocturnusq; uocat.] nocte celebratus: unde ipsa sacra νυκτέλια dicebantur, quae populus Romanus exclusit causa turpitudinis. Cythaeron autem mons est, ex quo clamor numinis ueluti Bacchas uocabat. Dissimulare etiam.] Satis artificiosa alloquutio: nam & sibi consulit sub facie utilitatis & Aeneae. Dissimulare autem ideo: ac si diceret, ita rem pudendam cogitas, ut eam fateri nolis. Suprà enim dixerat, Quae sit rebus causa nouandis Dissimulent. Data dextera.] foedus amicitiarum. Hiberno sidere.] Non hieme, sed hiemali sidere, aut propriè quod ait suprà: Dum pelago desaeuit hiems & aquosus Orion. Ergo aut tempore: ut, Quo sidere terram Vertere Maecenas. aut reuera Sidere propter Orionem. Crudelis.] etiam in te odio mei. sic Lucan. de Caesare: Saeuicia est uoluisse mori. Domosq; Ignotas.] Ac si diceret, Carthago iam tibi nota est, licet & hic aliena sint arua. Et Troia antiqua maneret?] Si deest, & quasi per interrogationem intelligendũ. Mene fugis?] Adhuc apertè non uult imputare beneficia: sicut paulo

Bacchatur: qualis commotis excita sacris
Thyas, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusq; uocat clamore Cythaeron.
Tandem his Aeneam compellat uocibus ultro:
Dissimulare etiam sperasti perfide tantum
Posse nefas? tacitusq; mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondã,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quinetiam hiberno moliris sidere classem,
Et medijs properas Aquilonibus ire per altum
Crudelis? quid si non arua aliena, domosq;
Ignotas peteres, & Troia antiqua maneret?
Troia per undosum peteretur classibus aequor?
Méne fugis? per ego has lachrymas, dextrãq; tuã te,
(Quando aliud mihi iã miserae nihil ipsa reliqui,)
Per connubia nostra, per inceptos hymenaeos,
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum, miserere domus labentis, & istam
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycae gentes, Numadumq; tyranni

post irata. Nihil ipsa reliqui.] Non pudorem, non regnum. Inceptos hymenaeos.] Qui ipsa nouitate sunt dulces. Dulce meum.] Tetigit rem inhonestam. sic Terent. Seu tibi morigera fuit in rebus omnibus. Tyranni.] Nil intererat apud maiores inter regem & tyrannum: ut, Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. A

POM. Quando.] siquidem. Aditus.] dicebat se tentaturum aditum, quando Dido non speraret haec. Mollissima.] facillima. Molle significat facile. Fama furenti.] Apronianus ait furentis. sicq; intelligit, eadem fama furentis Didonis detulit armari classem. Ego contrà: impia, mala fama, quae suprà detulit ad Iarbam concubitum, defert Didoni armari classem, & ideo melius furenti. Thyas.] est Thyas sacerdos Bacchi, quae aliter Thyone dicitur. Trieterica.] Trieteris dicitur tempus trium annorum. tertio quoq; anno fiebant sacra Bacchi, quae idem ipse instituit apud Callirrhoen, rediens è triumpho Indico. Trieterica dicuntur haec sacra. Orgia.] apud Graecos appellabantur omnes ceremoniae, et Bacchi praesertim, ἀπὸ τῆς ὀργῆς, id est furore. Cythaeron.] mons altus Thebis Boeotijs imminet, in quo sacra Bacchi fiebant, quae à nocturno tempore Nyctelia dicebantur, & ipse Bacchus Nyctelius. Quid si nõ.] tibi haec nota sunt, & ignota petes. si maneret Troia, hyeme nõ nauigares. Tuam te.] Te legit Apronianus: ut sit, Per dextram. id est, te. uel deest te, melius: ut sit, quando nihil mihi reliqui praeter te, quia perdidi omnem pudorem. Quando.] siquidem nil reliqui mihi aliud praeterquàm te. Mentem.] recedendi. Te propter Libycae.] Fertur Vergilius hos quinq; uersus qui sequũtur, magno affectu pronunciasse, praesente Augusto & paucis. B C

VAR. LECT. Excepit prima.] In libris aliquot peruetustis Accepit legitur. Numadũq; tyranni.] Non eo inficias, Nomadũ in lib. Lõgobardico, & aliquot alijs legi. Sed enim in Oblongo, in Mediceo Numidũ habetur, Latinorũ idiomate.

SER. Fama prior.] Quae melior fuit sine dubio. Hospes.] Aeneas & hospes fuerat & maritus, sed modò maritum se negat, & hospitem confitetur, ut nunc Dido dicit: Cui me deseris hospes? Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.] Hoc est, superest. Alij Restat intelligunt resistit, id est, contrarium tibi est. Nonnulli dicunt hoc solum nomen quoniam superest, ut te coniugem dicam. Dicitur autem ingenti affectu hos uersus Vergilius pronunciasse, quũ priuatim paucis praesentibus recitaret Augusto: nam recitauit uocè optima primum, tertium et quartum. Saltem.] uel hoc. Est autem tractum à captiuis, qui quũ tenerentur ab hostibus dicebant: Sublatis omnibus

Odêre, infensi Tyrij: te propter eundem
Extinctus pudor, & qua sola sidera adibam
Fama prior. cui me moribundam deseris hospes?
Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
Quid moror? an mea Pygmaliõ dũ moenia frater
Destruat? aut captam ducat Getulus Hiarbas?
Saltem, si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi paruulus aula
Luderet Aeneas, qui te tantũ ore referret:
Non equidem omnino capta, ac deserta uiderer.
Dixerat. Ille Iouis monitis immota tenebat
Lumina, & obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quae plurima fando
Enumerare uales, nunquam regina negabo

A bus salutem concede. Hinc per synæresin hic natus est sermo, ut in contemptu rerum multarum petituri aliquid, Saltem dicamus. Ante fugam soboles.] Et amatoriè, & amarè: nam hanc fugam dicit, quam ille nominat profectionem: amor autem ex filij desiderio comprobatur. Si quis mihi.] Bene iterat Mihi, & secundum ius loquitur: nam ubi non est iustum matrimonium, liberi matrē sequuntur. Qui te tantùm ore referret.] Aut sic dixit quasi amatrix, ut suprà de Ascanio, Infandum si fallere posset amorem. aut illud dicit, Optarem filium similem uultui, non moribus tuis. Iouis monitis.] Bene præscribit, ne ei det impietatem. Sanè & hæc monita dicimus: ut, Carmentis nymphæ monita. &, Hos monitus. ut Persius, Hos pueris monitus patres infundere lippos. Immota tenebat Lumina.] Physicum enim est, ut qualitatem animi ex oculorum, aut corporis mobilitate ostendamus. Ergo modò uult ostendere Æneam à proposito non esse deuiaturum. Ego te quæ plurima fando.] Controuersia est plena, in qua & purgat obiecta, remouens à se crimē ingrati: & ueniali utitur statu, pro-

B fectionem suam retorquens in uoluntatem deorum. Habet etiam finem: nam purgat obiectam fugam nomine profectionis.

POM. Tyrij.] mei. Fama prior.] obseruantia castitatis.

Sabi. Hospes.] Non appellat eum maritum, sed hospitem. hoc solum superest de coniuge, ut te hospitem appellem. Restat.] Alij dicunt pro resistit: alij, quoniam superest, ne te coniugem dicam. ergo sic appellat hospitem, hoc tantum restabat de coniuge. hoc discessu Æneas ostendebat se fuisse hospitem, & non maritum. Paruulus.] saltem suscepissem de te filium, qui pro te remaneret mihi, qui referret te. Capta.] mente, id est insana, ac deserta à te. Nunquam regina.] Crimen ingratitudinis his uerbis purgat, & inde ascribit discessum suum deorum uoluntati.

VAR. Lect. Si quis mihi paruulus aula Luderet Æneas, qui te tantum ore refert:] Te tantum, & tantum te transpositæ dictiones in diuersis lib. sententiam identidem uariant. Non equidem omnino capta, aut deserta uiderer.] In Lōgobardico libro, in Mediceo, in Porcio & aliquot alijs

C legitur, Ac deserta.

DON. Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset Ante fugam soboles, si quis mihi paruulus aula Luderet Æneas, qui te tantùm ore referret, Non equidem omnino capta aut deserta uiderer.] Saltem si contigisset, inquit, ut ante fugā tuam. non dixit, ante nauigationem tuam, aut ante abscessum tuū, quæ solent esse honesta: sed Fugam, quæ fuerat turpis. ut nasceretur mihi ex te soboles aliqua tui uultus similitudinē portans, & signata nomine tuo in aula mea luderet, esset solatium solitudinis meæ: nec uiderer à te in totum destituta, uel duris angoribus capta. Dixerat.] Dixit Dido pro causa sua allegans iusta, humana, miseranda, quæ Æneæ mentem flectere potuissent, & deberent. Constabat enim etiam ipsum magno pudore confundi: utpote qui ingrati, qui fallacis, qui fugitiui personam contra constitutum suum Ioue cogente suscepisset. Sed ille assistebat reuerenter cœlestibus iussis. Ideoq; poeta dixit, Ille Iouis monitis immota tenebat lumina.] Scilicet non respiciens quæ rogaret, nec lachrymas eius attendens: solum Iouem uidebat animo, solum stare ante oculos suos, à cuius præceptis moueri non poterat. Hunc si diceret poeta immobilem fuisse, nec precibus nec lachrymis flexum, plurimum inhumanitatis ei attribuisset; quem ubiq; pium esse commemorat. Sed posuit, Et obnixus curam sub corde premebat.] Vt inde eum excusaret: Mouebatur quidem, inquit, & dolorem animi tegere laborabat, postponens humana cœlestibus. Hanc dissimulandi doloris necessitatem, & in primo libro posuit dicens: Spem uultu simulat, premit altum corde dolorē. Rectè autem dixit, Iouis monitis, & non iussis Iouis: iussa enim sunt, ubi aliquid iubetur insperatum et nouum. Æneas autem commonitione potius, quàm iussu instructus est, ne foueret Carthaginem, Romanis partibus futuram seculis labentibus inimicam: ne armaret alienam, & Italiæ imperium sperneret fatis sibi & suis posteris deputatum. Tandem pauca refert.] Quia Dido multa dixerat, & post moras prolixas tacuerat. Hoc enim conueniebat ei, quam repentinum turbauerat malum, & ei quæ plurima utilia suis partibus extorquere nitebatur: ut uel moræ fierent properanti, uel multa facilius obtinerēt. Ipse tamen breuiter respōdit, ne causa turpis perfidiæ immoraretur, uel ne superfluo multiloquio tereret tempus, qui iam cogebatur abscedere. Videamus nunc. multorum criminum reus, proinde illinc cœpit, unde illa ingrati conflauit inuidiam: quo exemplo docemur, ut quoties multa è diuerso proponuntur, fortiora primitus excludamus, ne ludētes in leuibus aspera metuere uideamur, quæ pro magnis obiecta sunt, & ad uictoriam conquisita. Ego te, quæ plurima fando Enumerare uales, nunquàm regina negabo Promeritam.] Quod sciebat factum & negare non poterat, etiam ipse asserit uerum. Ait enim, Quæ enumeras te mihi meisq; omnibus præstitisse, non negabo: in omnibus enim commoditatē meam constat te promeruisse. Sic loquutus est, quasi potiori inferior obsecuta uideatur. Nec me meminisse pigebit Elissæ, Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.] Et quandiu uixero, quandiu memor mei fuero, hoc est, sanus & consilio ac sensu integro: non me pigebit, nec erubescam (inquit) recolens nominis tui beneficiorumq; memoriam. Ista ergo habeant separatam rationem suam. Pro re pauca loquar.] Dicam (inquit) paucis pro rei ueritate atq; iusticia. Veritas enim multiloquio nō asseritur, cùm sit ipsa per se perspicua. neque ego, ut tu, commorabor in plurimis. Incipit iam obiecta purgare, uel refutando excludere. Neq; ego hanc abscondere furto Speraui (ne finge) fugam, neq; coniugis unquam Prætendi tedas, aut hæc in fœdera ueni.] Non, ait, fugam sed nauigationem paraui, ad debita & destinata contendens: nec ut tu putas, matrimonij me legibus iunxi. Hoc factum licet imaginaria uelut nuptiarum solennitas præcessisset, fatetur: sed oratoria uirtute dissoluit, definiens quid sit matrimoniū. Iunctus sum, inquit, tibi, sed illud non potest coniugium uocari: non enim semper mulieris ac uiri coniunctio matrimonium facit. Aliud uocatur, quod gessimus. Quale enim matrimonium est, ubi nullus testis interfuit, nulla ex more solennitas, faces nullæ, nulla ipsius fœderis consecratio? Me si fata meis paterētur ducere uitam Auspicijs, & sponte mea componere curas, Vrbem Troianam primum, dulcesq; meorum Relliquias colerem, & Priami tecta alta manerent, Et recidiua manu posuissem Pergama uictis.] Hoc quod facio, inquit, quòd nauigare dispono, non est uoluntatis meæ, nec mihi liberum est uiuere, ubi uelim: quòd si præstabat remanere in cineribus patriæ, colerem meorum memoriam, non errarem per di-

uersa

uersa terrarum: nec uenissem naufragus ad patriam tuã, nec longinqua tantis laboribus quærerem. Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo Italiam Lyciæ iusse-re capessere sortes.] Nullum delectat relicto otio duris laboribus subiugari, iterumq; ad miserias uolui: sed eorũ iussis inuitus impellor, quæ contemni non possunt. Sunt enim & multa & ueneranda. Hic amor, hæc patria est.] Quantum ad humanam pertinet uoluntatẽ, quod esse potest in potestate mea, amo hanc ciuitatem tanto affectu, ut arbitrer ipsam esse patriam meam. Addidit aliud, quod asserat non suo arbitrio homines uiuere. Nec alienum magis, sed ipsius Didonis assumit exemplum.

uid dicas Donate.

Si te, inquit, Carthaginis arces Phœnissam, Libycæq; aspectus detinet urbis?] Si te Phœnissam: hoc est, non hoc loco, sed in regionibus longè positis natam, arces Carthaginis et Libycæ urbis delectat aspectus: Quæ tandem Ausonia Teucros considere terra Inuidia est?] cur Teucris inuidetur Italia? Et nos fas extera quærere regna.] licet et nobis, quemadmodum tibi, in alienis terris imperium quærere. Ad illam partem respondit, qua dixit Dido inter cætera, Quid si non arua aliena domosq; Ignotas peteres? quia & ipsi Didoni euenerat, ut in alienis regionib. imperaret. Nullus autem melius & robustius uincitur, quàm qui proprio superatur exemplo.

Promeritam, nec me meminisse pigebit Elisæ,
Dũ memor ipse mei, dũ spiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar: nec ego hãc abscõdere furto
Speraui (ne finge) fugam, nec coniugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera ueni.
Me si fata meis paterentur ducere uitam
Auspicijs, & sponte mea componere curas:
Vrbem Troianam primùm, dulcesq; meorum
Relliquias colerem, & Priami tecta alta manerẽt,
Et recidiua manu posuissem Pergama uictis.
Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo,
Italiam Lyciæ iussère capessere sortes.
Hic amor, hæc patria est. si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæq; aspectus detinet urbis,
Quæ tandem Ausonia Teucros considere terra
Inuidia est? & nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis, & turbida terret imago.
Me puer Ascanius, capitisq; iniuria chari,
Quem regno Hesperiæ fraudo, & fatalibus aruis.
Nunc etiam interpres diuûm Ioue missus ab ipso,
(Testor utrũq; caput) celeres mandata per auras
Detulit. ipse Deum manifesto in lumine uidi

SER. Promeritam.] præstitisse, bene gessisse. & est sermo de his qui per contrarium magis lucent. Terent. Ita me uelim ames promerentẽ pater: id est, bene agentẽ. Et cõgruit, ut præstet qui bene agit. contrà alibi, Quid commerui aut peccaui pater? id est, quid malè egi. Meminisse pigebit Elissæ.] Memini et illius rei dicimus, ut hoc loco: & Memini illam rem: ut, Numeros memini si uerba tenerem. Dum memor ipse mei.] De futuro dixit, & congruè: nã Piget ad futurũ spectat, Pudet ad præteritũ. et licet penè una sit significatio, tamen dicimus Piget me illud facere, Pudet me fecisse: unde interdũ, præcipuè à Sallustio simul ponuntur. Pro re pauca loquar.] Remoto ingrati crimine descendit ad causam. Neq; ego hanc.] profectionem subaudi: nam posteriori non potest iungi, ne sit confessio. Prætendi tædas.] Probat non esse matrimonium. Aut hæc in fœdera ueni.] Aut matrimonij, & iungendum est superiori: aut certè ad posteriora pertinet, & hoc dicit: Non ad hoc ueni ut hîc morarer. sicut & nunc probat, Me si fata meis paterentur ducere uitam Auspicijs. & dixit in Primo, Quæ me cunq; uocant terræ. ubi significauit, nolle apud Carthaginem perpetuò manere, sed uelle quærere sedes fatis concessas. Ergo Veni, consensi: hoc est, non ad hæc consensi fœdera, ut quum uellem discedere non liceret. Meis auspicijs.] Argumẽtatur à necessitate. & auspicijs ideo, quia maiores omnia auspicatò gerebant. Ergo auspicijs, dispositionibus. Sponte mea.] Modò nomen est: nam & genus & casum habet. sic & Mane, cum ei casus & genus adijcitur, nomen est: ut, Dum mane nouũ, dum gramina canent. sic est & Forte: ut, Forte sua Libycis tempestas adpulit oris. aliàs aduerbia sunt. Verum autem dixit, non sua sponte: nam suprà legimus, Hos cape fatorum comites. item, Diuersas quærere terras Augurijs agimur diuûm. Recidiua.] post casum restituta. Grynæus Apollo.] Clazomene ciuitas Asiæ, unde Horat. Diues agebat Clazomenis. iuxta hanc nemus est Grynæũ, ubi Apollo colitur. Inde ergo nunc epitheton dedit, licet in Delo acceperit oraculũ. Lyciæ sortes.] Nec hinc accepit responsum: sed sic dicit B Lyciæ, ac si diceret, Apollineæ. Hic amor, hæc patria est.] Eo, inquit, desiderio per uoluntatem deorum circa Italiam teneor, quo (si possem) circa Troiam: & ad illud spectat quod dixit, Troia per undosum peteretur classib. æquor. Et nos fas.] Et nobis fas dicimus: sed hoc loco non est iungenda elocutio, ne sit uitium: nam legimus, Fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura. sed hoc dicit, Fas est etiã nos extera regna requirere. Nox operit terras.] A uerisimili. ideo tempus posuit, Quoties astra ignea surgunt.] Hoc autem est, per unamquanq; noctem. In somnis.] More suo, pro insomnijs. Turbida.] terribilis. C quod & umbræ conuenit, & parentis autoritati. Me puer Ascanius.] Non ipse, sed eius amor scilicet admonet: quem longè repetijt, & ad Ascaniũ retulit. et licet excusetur, tamẽ κακόσφατον est. Interpres diuûm.] ipsius: expressit uerbũ de uerbo. Ab ipso.] Id est magno: ut suprà, Ipse Deũ tibi me claro demittit Olympo. Vtrũq; caput.] Meum & tuũ, aut Iouis et Mercurij, aut mei et Ascanij.

POM. Sab. Promeritam.] id est, multa beneficia in me contulisse, & benefecisse & bene egisse. Promereor, beneficia cõfero, & bene ago. Nec coniugis.] nõ ueni ut essem tibi maritus: fata aliò me impellunt, ut tibi iam dixi in principio. Auspicijs.] Ergo est necesse mihi deserere Carthaginem. si possem uiuere meis auspicijs, posuissem.] cõdidissem aliã Troiã. Grynæus Apollo.] Clazomene urbs Ioniæ, Asiæ minoris, quæ antè Grynia nominabatur, uicina Colophoni: his in locis oraculum fuit Grynei Apollinis. quidam uolunt Grynei & Clarij Apollinis oraculum idem fuisse, & à locis nomẽ habuisse. De Lycio Apolline diximus. Oraculo Grynei, id est, Clario. præsidebat Mopsus augur, Apollinis filius, qui fuit argonauta.

Me

A Me si fata meis paterentur ducere uitam Auspicijs.] VAR. Lect. In antiq. admodum lib. pro Paterentur suppositum est Voluissent. Relliquias colerem, & Priami tecta alta manerent.] In Mediceo, & antiq. quibusdam exempl. &, copulatiua particula non habetur. Et recidiua manu posuissem Pergama.] Quamuis exemplaria multa, Rediuiua legant, magis tamen placet, quod Seruius etiã agnoscit, Recidiua.

DON. Me patris Anchisæ quoties humentibus umbris Nox operit terras, quoties astra ignea surgũt, Admonet in somnis, & turbida terret imago.] Similem, inquit, obiurgantem uideo patrem meum instantem ut Italiam petam. & quoniam de mortuo loquebatur, ut credibile fieret quod dicebat, addidit tempus. Quoties, ait, astra ignea surgunt, & nox operit terras, & somnus me habet, adest ille cũ grauibus monitis officium sequens pietatis et patris. Me puer Ascanius capitisq; iniuria chari, Quem regno Hesperiæ fraudo, & fatalib. aruis.] Mihi atq; animo meo occurrit spes filij mei, cui deberi imperium Italiæ scio, ut addam illas sortes & ueneranda responsa. Nunc e-
B tiam interpres diuũm Ioue missus ab ipso, (Testor utrunque caput) celeres mandata per auras Detulit.] Ecce in præsenti etiam interpres diuũm, hoc est, Mercurius horrenda dicta pertulit: hoc est, quæ sine horrore mentis referri non possint. Et uenit de cœlo, ac non sua sponte neq; proprio delapsus arbitrio, sed destinatus à Ioue. Verùm ne hoc errore mentis uanum & irritum Didoni uideretur, addidit: Ipse deum manifesto in lumine uidi Intrantem muros, uocemq; his auribus hausi.] Confirmatio ipsius plena est, cùm dicit, Manifesto in lumine uidi, et audiui. Horum omniũ ut robustiorẽ faceret fidem, posuit in medio iusiurandũ dicens: Testor utrunq; caput: hoc est, Iouis qui misit, & Mercurij qui retulit. Desine meq; tuis incendere teq; querelis.] cognouisti iustas abscessus mei causas, desine me ac te querelis tuis incendere. Italiam non sponte sequor.] Hærent mihi crimina querelis tuis expressa, si erga te non autoritate multarum metuendarumq; iussionum, sed mea uoluntate peccarem. Talia dicentem, iamdudũ auersa tuetur, Huc illuc uoluens oculos, totumq; pererrat Luminibus tacitis.] Quod est maxi-
C mum irascentis signum, ut cùm totum nolit uisum, totum tamen errantibus oculis cernat. Iamdudum, inquit, auersa intuebatur loquentem: hoc est, ex quo cœpit loqui, quæ Didoni non placerent, non cùm compleuisset. Et sic accensa profatur.] Qua consideratione tanquam incendio accensa, sic tumidam prorumpit in uocem. Nec tibi diua parens, generis nec Dardanus autor Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens Caucasus, Hircanæq; admorunt ubera tygres.] Vbi uidit Dido nihil ualuisse preces suas, & omnes partes miserationis exclusas, uertit se ad conuicia: factura satis animo suo, si hominem læderet iam intentione pertinacis obstinationis alienum. Dicis te, inquit, filiũ Veneris: falsum est. haberes enim aliquid matris, & esses in affectus consideratione tractabilis. Ecce animorum quanta mutatio, cùm amaret dixit, Credo equidem (nec uana fides) genus esse deorũ. Hîc quia mama ui agitabatur, priori sententia sua dissoluta, nec esse filiũ Veneris, & à cœlestium sanguine asserit esse discretum. Dardanũ quoq; confingis autorem generis tui: nihil habes humanitatis eius, et morũ, quo cõfirmes uera esse, quæ composita falsitate mentiris. At ego ueros parentes tuos, et nutrices enumerẽ rebus ipsis, hoc ipsum et tuis moribus probatura. Genuerũt te Caucasi rupes et cautes.] Hinc durus, hinc asper, hinc ab humana ratione dissimilis, utpote qui sis natus è saxis. Tygres quoq; te aluerunt, quarum feris nutritus uberibus, hominum mansuetudinem nescis. Tractat poeta hoc loco pueris per alimoniam lactis etiam nutricum mores infundi: quod ipsum & Ciceroni placuisse manifestum est, qui in educatione futuri oratoris iubet præcipuas adhiberi mulieres: non ignarus per obsequia uberum naturã ex alia in aliam posse transire. Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? Num lachrymas uictus dedit, aut miseratus amantẽ est?] Disputat quæ in homine, quæ in uiro bono officia esse debeant, quæ Æneas non habere diceretur. Quum me, inquit, cerneret, flentem, durauit immobilis; cum rogarem, non flexit oculos suos. suprà enim dixit: Ille Iouis monitis immota tenebat lumina. & cùm futurum protestarer interitum meum, nullum per lachrymas signum miserationis ostendit, nec casum infelicis amantis ingemuit. Hæc tria sunt, quibus taciti homines ostentant, quid geratur interius, si miseratione moueantur: aut enim gemunt, aut lachrymas fundunt, aut oculos flectunt. Quæ quibus anteferam?] tanta, inquit, mala iuxta me, tam acerba, tam dura commissa sunt, itaq; sunt paria, ut ordinatione comparationis æquentur, & alia alijs præferri nõ possint. Iam iam nec maxima Iuno, Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.] Et tamen hæc communiter fiunt, & iniustis deorum luminibus placent. Apparet cur primùm Iunonem posuit, quia uel regina deorum uindicare debuit iniusta: uel quæ apud Carthaginẽ præcipuẽ coleretur, uel quæ iam ex alijs esset inimica Troianis. Nusquam tuta fides.] Quãdo in hac causa tuta fides inueniri non potuit, nusquam est tuta fides. Egregia duorum autorum dicta: interrogantis unum, alterũ iudicantis. Terentius quippe ait, Prò Iupiter, ubi'nam est fides? putauit enim quærendam, existimans posse congruã reperiri. Vergilius autem iudicauit quærendam non esse, quòd reperiri tuta non possit, perindeq; superflueret fluxa. Incipit enumerare beneficia sua, quorum contemplatione oportuit integram fidem intemeratamq; seruari. Eiectũ littore, egentem Excepi, & regni demens in parte locaui: Amissam classem, socios à morte reduxi.] Eiectum, inquit: hoc est, nauifragum littore, ac per hoc sine tecti subsidio, egentem sine ope uictus excepi. Excepit Æneam Dido ducendo eum cum suis in domum, alendo quoq;, & cum eo potentiam regni partiendo: amissam uerò classem à pleno interitu, & socios à morte reducendo. Dixit specialia, quæ ipsi Æneæ contulit, & constituit in ultimo duo: quorum cõsecratio illi in contrarium uersa est. Seruatas enim naues asseruit, & socios reductos à morte. Hæc enim si incolumes non haberet Æneas, non posset aliquãdo discedere. Amissam classem, socios à morte reduxi. non naues sed homines reduxit à morte. Neq; enim fieri potuit, ut naues morerentur, aut ipsæ quoq; liberarẽtur à morte. A morte igitur, ad solos homines pertinet: Reduxi uerò, & ad homines & ad naues. Quod ipsum ordinatione facta cognoscitur: ut sit, Amissam classem Reduxi, & socios à morte. Et Reduxi non semel sed bis accipiatur. Heu furijs incensa.] Ad insaniam, inquit, me res prauæ perducunt. Nunc augur Apollo, Nunc Lyciæ sortes, nunc et Ioue missus ab ipso Interpres diuũm fert horrida iussa per auras.] Quòd dixit Nunc, hoc putamus intelligendum; quando exclusis importunis

superioribus ocium cum opibus cõsecutus est, in eius mentem ueniunt Apollinis responsa, & Lyciæ sortes, et cum mandatis Iouis Mercurius metuendus aduentat. Si ista uera sunt, cur non extiterunt ante beneficia mea? Scilicet is superis labor est, ea cura quietos Sollicitat.] Nimirum deorum, inquit, curam tangit, quid homines agant, & ipsorum quietas mentes humani commouent actus. Neq; te teneo, neq; dicta refello.] Et nunc si ueræ sunt assertiones tuæ seu falsæ, nec teneo te, nec ea quæ dicis obiectu cuiuspiam disputationis expugno. I, sequere Italiam uentis, pete regna per undas. Spero equidem medijs (si quid pia numina possunt.) Supplicia hausurum scopulis.] Iratæ animo locuta est, sed tali genere dictionis, quòd duos intellectus admittat. Vnum est, quo eum terret ne nauiget. nam quod dixit: I, sequere Italiam uentis, Pete regna per undas. non ex animo dicebat: nam obiecit undas & uentos, quibus terreret properantem. Quòd si animo hortantis hæc diceret, ita debuit loqui: I, sequere, pete regna. nõ adiũgeret quod timeri debuisset, quo denique impediente formidine reuocaret instantẽ. Hic est intellectus unius disputationis, uideamus quis sit alius. Bene (inquit) cõtigit, quòd desideratum imperium Italiæ uentis et fluctibus petiturus es. Habebo occasionem qua possim tuis supplicijs lætari. Spero enim te pro meritis tuis inter scopulos hausurum innumeras pœnas, id est uisurum: ut alio loco, Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus, hoc est uideat. Et nomine Dido Sæpe uocaturum.] Tunc (ait) recordaberis mei, & nomen meum frustra frequentius repetes, quando tibi cõcluso discriminum cœtu, exemplo prioris beneuolentiæ subuenire non potero. Sequar atris ignibus absens] imaginaberis me absentẽ, quasi te facibus persequar præsens. Hoc loco absentem alij mortuam uolunt, & dant exempla impropria, ut non uno sed plurimis locis probentur errare. Horum primum est: Absenti ferat inferias decoretq; sepulchro. nam & illic absentem mortuũ intelligunt, quorum errores sequentia probant. nam sequitur, Et cùm frigida mors anima seduxerit artus, Omnibus umbra locis adero.] Quum mortua fuero, inquit, timebis me absentem, & quasi te infesta persequar semper, & ubique terreberis. * Desideratur expositio in hoc loco 238. uersuum. * A B

Intrantem muros, uocemq; his auribus hausi.
Desine meq; tuis incendere, teq; querelis:
Italiam non sponte sequor.
Talia dicentem iamdudum auersa tuetur,
Huc illuc uoluens oculos, totumq; pererrat
Luminibus tacitis, & sic accensa profatur.
Nec tibi diua parẽs, generis nec Dardan9 author,
Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hircanæq; admorunt ubera tigres.
Nã qd dissimulo, aut quæ me ad maiora reseruo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Nũ lachrymas uict9 dedit? aut miserat9 amãtẽ est?
Quæ quibus anteferã? iamiam nec maxima Iuno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
Nusquam tuta fides. eiectum littore egentem
Excepi, & regni demens in parte locaui:

SER. Celeres mandata per auras.] Sic suprà, Celeris defer mea dicta per auras. Manifesto in lumine.] Aut claro, aut in nimbo, cuius maius est lumen. ut Lucan. Postquã se lumine uero Miscuit. His auribus hausi.] πλεονασμός est. Hausi autem, accepi. Sequor.] Vt, Italiam sequimur fugientem. Iamdudum.] ab initio orationis. Auersa.] irata: ut Diua solo fixos oculos auersa tenebat. Luminibus tacitis.] ipsa tacita: ut, Tacitumq; obsedit limen Amatæ, pro ipsa tacita. Sequitur autem inuectio, quæ semper statu caret. Carere autem statu dicitur, quia res quibus utitur, carent ueritate. Nec tibi diua parentis.] Non est sola in Æneam uituperatio, sed etiam in se obiurgatio: quia dixerat, Credo equidem (nec uana fides) genus esse deorum. unde nunc dicit, Generis nec Dardanus author. Perfide.] Sic suprà, Dissimulare etiam sperasti perfide tantum Posse nefas? more amantum eum increpat. Caucasus.] mons Scythiæ inhospitalis. Hircanæq; tigres.] Arabicæ: nam Hircania silua est Arabiæ. Et notandum, relictis medijs cõparationibus, in eum augmenta fecisse: nam post Deos, non homines, sed saxa intulit. Nam quid dissimulo.] Tacitæ quæstioni occurrit, ne quis nimiam eius iracundiam reprehenderet, dicens Æneam posse mitigari forsitan precibus. Miseratus amantem.] Miseratus accusatiuum regit, ut hoc loco: Misereor, genitiuum: ut, Miserere animi non digna ferentis. Quæ quibus anteferam?] ἀμφιβολογία est quid prius, quid posterius dicã? Nec maxima Iuno.] Aut in Iunonem maledictum est, ut eam non esse maximã dicat, sicut etiam in Iouem: nam conuicium est, quòd eum Saturniũ dicat, hoc est nocentem: aut certè iungitur: ut, Nec Iuno aspicit nec Iupiter. Nusquam tuta fides.] Hoc est, nec apud Deũ, nec apud hominem. Terent. Quid credas, aut cui credas? Aut declamauit per contrarium: nam omnis fides tuta est, hic ait, Tuta nusquam. Eiectum.] naufragum. legimus enim, Huc pauci uestris adnauimus oris. & est separandum. Littore egentem.] Id est, egentem littoris: ut, Hospitio prohibemur arenæ. Et regni demens in parte locaui.] Vt, Ac dominum Ænean in regna recepit, quod Hiarbas queritur.

POM. Caucasus.] ultimi Tauri montes Caucasus dicuntur. dictus autem Caucasus, quasi Caspius. Tigris illius regio Sabinis incola, animal est perniciosissimum, & sæuũ. Tigrim Hyrcania et India ferũt, uelocitatis tremendæ. pro catulis suis sæuissima est. Quæ quibus.] quæ prius, quæ posterius dicam, unde incipiam.

VAR. Lect. Iamdudum aduersa tuetur.] In Mediceo, & plerisque ueter. exempl. Auersa legitur. Nusquam tuta fides.] In lib. aliquot antiq. Nusquam est tuta, legitur. Eiectum littore egentem Excepi.] In lib. aliquot antiq. legere est Suscepi.

Amissam classem, socios à morte reduxi.
Heu furijs incensa feror: nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ sortes, nunc & Ioue missus ab ipso
Interpres diuûm fert horrida iussa per auras.

SER. Amissam classem.] subaudi, Renouaui. Heu furijs incẽsa feror.] Quia multa erat in deos loquuta. et bona præmittitur excusatio: nam numina non credere curare mortalia, et ab his nõ sperare

Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. neq; te teneo, neq; dicta refello.
I, sequere Italiam, uentis pete regna per undas.
Spero equidē medijs, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, & nomine Dido
Sæpe uocaturum. sequar atris ignibus absens:
Et cùm frigida mors anima seduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero: dabis improbe pœnas.
Audiā, & hæc manes ueniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, & auras
Aegra fugit, seq; ex oculis auertit & aufert,
Linquēs multa metu cunctantē, & multa parantē
Dicere. suscipiunt famulæ, collapsaq; membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisq; reponunt.
At pius Aeneas, (quanquam lenire dolentem
Solando cupit, & dictis auertere curas,
Multa gemēs, magnoq; animū labefactus amore)
Iussa tamen diuûm exequitur, classemq; reuisit.
Tum uerò Teucri incumbunt, & littore celsas
Deducunt toto naues: natat uncta carina,
Frondentesq; ferunt remos, & robora siluis
Infabricata, fugæ studio.
Mirantes cernas, totaq; ex urbe ruentes.
Ac ueluti ingentem formicæ farris aceruum
Cùm populāt, hiemis memores, tectoq; reponūt.
It nigrum campis agmen, prædamq; per herbas
Conuectant, calle angusto: pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris, pars agmina cogunt
Castigantq; moras: opere omnis semita feruet.
Quis tibi tunc Dido cernenti talia sensus?
Quos'ue dabas gemitus? cùm littora feruere latè
Prospiceres arce ex summa, totumq; uideres
Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor?
Improbe amor, quid nō mortalia pectora cogis?
Ire iterum in lachrymas, iterum tentare precando
Cogitur, & supplex animos summittere amori,
Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
Anna uides toto properari littore circum,
Vndiq; conuenêre: uocat iam carbasus auras,
Puppibus & læti nautæ imposuêre coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,

A *sperare auxilium, furoris est. subiungit enim, Si quid pia numina poßūt. Nunc Lyciæ sortes, nunc et Ioue missus ab ipso.*] *Irrisio honesta satis cum his uerbis fit, quibus laus præmissa est: ut,* Et nobis *idem* Alcimedon *duo pocula fecit:* Nec *dum illis labra admoui, sed condita seruo.* Scimus *autē* Æ*neam superius hæc uerba dixisse.* Quietos *sollicitat.*] Cicero. *in libris de deorum natura, triplicem de dijs dicit esse opinionem:* Deos *non esse, cuius rei autor apud* A*thenas exustus est.* E*sse* B *& nihil curare, ut* Epi*curei:* E*sse, & curare, ut* Stoici*: secundū quos paulo pòst,* Si *quid pia numina possunt. nam modò secundū* Epicureos *ait,* Ea *cura quietos sollicitat.* I, *sequere* Italiā *uentis.*] Sat*is artificiosa prohibitio, quæ fit per conceßionem: quæ tamen ne non intellecta sit persuasio, permiscenda sunt aliqua quæ uetent latenter: ut,* Ventis *& per undas. sic* Terent. Profundat, *perdat, pereat, nihil ad me attinet.* Refello.] *redarguo.* Medijs *scopulis.*] Aut *manifestis: ut,* C Medioq; *ex hoste recepi, aut illa saxa dicit, quæ sunt inter* Africam *&* Sardiniam *atque* Siciliam. Hausurum.] *luiturum, daturum.* Dido.] Potest *& uocatiuus esse & accusatiuus.* Sequar *atris ignibus.*] Alij *furiarum facibus dicunt: hoc est, inuocatas tibi immittam diras: alij sociorum, ut paulo pòst:* Ferte *citi flammas.* Melius *tamen est, ut secundum* Vrbanum *accipiamus* Atris *ignibus rogalibus, qui uisi tempestatem significant: ut* Æ*neæ, sicut in 5. legimus, cōtigit.* Ergo *nunc quod factura est dicit, id est, occidam me, et rogalibus te persequar flammis.* Absens.] *quasi mortua.* Rogalibus *autem, mali ominis.* Quòd Atris *dixit, legimus & in* Horat. Nigrorumq; *memor dum licet ignium.* Anima *seduxerit artus.*] ὑπαλλαγὴ, *pro animam artubus subduxerit.* Omnibus *umbra locis adero, dabis improbe pœnas.*] Dicunt Physici τ̄ βιοθανάτων *animas non recipi in originem suam, nisi uagantes legitimum tempus fati compleuerint.* quod Poetæ *ad sepulturam transferunt: ut,* Centum *errant annos.* Hæc *ergo nunc dicit* Dido, Occisura *me ante diē sum, uaganti mihi dabis pœnas, nam te persequar semper: si autem fuero recepta in originem, pœnas tuas audiam, quas uidere non potero.* Hic *ergo est totus sensus:* Si *uisis rogalib. flammis euaseris tempestatem, umbra mea te persequetur: si & hanc euaseris, uel recepta audiam famam suppliciorum tuorum.* Medium *sermonē.*] Propter *hoc quod sequitur,* Multa *metu cunctantem et multa parantem* Dicere. Suscipiunt *famulæ.*] Eam *subaudi.* Tum *uerò* Teucri.] Regis *præsentia: sicut in* Nono, Tum *uerò incumbunt, urget præsentia* Turni. Frondentesque *ferunt.*] Non *qui erant, sed qui esse poterant: ut,* Quos *ego sum toties iam dedignata maritos.* Fugæ *studio.*] Celeris *profectionis: ut,* Ille *uolans simul arua fuga, simul æquora uerrit.* Cernas.] Honesta *figura, si rem tertiæ personæ in secundam referas, ut si quis cernat.* Formicæ.] Ad *studiū respicit comparatio hoc loco. & notādū, cautelā exprimi per hanc comparationē.* Horat. Paruula, *nam exemplum est magni formica laboris.* Iuuenalis: Formica *tādem quidam expauêre magistra.* Sanè *formica dicta est ab eo quòd ferat micas: uel aliquo modo à* Græcis *deriuatum est, quam uocant* μύρμηκα. Farris.] Nomen *est solum, quod r geminat in genitiuo.* Monodicon *ergo est, sicut sol. item* Cor *cordis, solum in dis mittit genitiuū. item s geminat* As *aßis: & hæc carent exemplis.* Cùm *populant.*] Antiquè *dixit: nam hoc uerbum apud ueteres actiuū fuit, nunc est deponēs.* Hiemis *memores.*] Horat. Quæ *simul inuersum contristat aquarius annum* Non *usquam prorepit.* It *nigrum campis agmen.*] Hemistichium Ennij *de elephantis, quo antè dicto* Accius *est usus de* Indis. Calle *angusto.*] Callis *est semita tenuior, callo pedum pecorum prædurata.* Semita *est semis uia, unde &* Semita *dicta est.* Via *est actus dimidius, qua potest ire uehiculum: nam* Actus *duo capit, propter euntium & uenientium uehiculorum occursum.* Trudunt.] Quæ *portare non possunt.* Moras.] *tardas, moranteis.* Feruere *late.*] Infinitiuus *hic est à tertia coniugatione, id est feruo feruis: nam secundæ coniugationis uerba perdito e, quod habent ante o, in tertiam migrant, ut ferueo feruo, fulgeo fulgo. hinc est:* Feruere *Leucaten, auroq; effulgere fluctus. sic* Horatius,

Vade uale, caue ne titubes, mandataq; frangas. nam in Caue,ue longa est, nec uocalis sequitur: ut in Bucol. Vergilius. Vale uale inquit Iola. Sed dicimus à tertia coniugatione esse imperatiuum, ut Cauo cauis. hinc etiam Catul. Cauere dixit. Arce ex summa.] Regum enim fuit habitare in arcibus propter tutelam. Deniq; Romæ Valerius Publicola quum in Æsquilijs domum haberet altißimã, inuidiæ causa eam diruit, & in plano ædificauit. Item Augustus post Actiacum bellum Palatium ex suo præcepto ædificatum, quum esset domus priuata, donauit Reipub. Tantis clamoribus.] Nautarum scilicet. Improbe amor.] Exclamatio Poetæ contra amorẽ. & hoc est quod Horatius dicit, Hoc amet, hoc spernat promißi carminis author. quanquam de ordine artificiali & naturali ab Horatio in Arte Poetica dictum sit. Tale est & illud in Tertio, Auri sacra fames: id est, cupiditas. nam illic amoris est increpatio, qui secundum philosophos omnium generalis est rerum. Hoc est quod apud inferos Eriphyle inter amanteis commemoratur, quæ monile concupierat. Ire iterum in lachrymas.] Hinc est amoris improbitas, quæ lachrymis cogit rogare dudum superbam. est autem speciosa elocutio, Pergit in lachrymas. Precando.] Precando, cantando, in hoc modo Do naturaliter breuis est: sic Terentianus, Vt uitæ dubius, uarios renouãdo dolores. Plerunq; tamen à Vergilio producitur: ut, Cantando tu illum? item, Cantando rumpitur anguis. Summittere amori.] Ac si diceret, Non Æneæ: aut certè Æneam Amorem uocauit. Ne quid inexpertum frustra.] Rogabat non spe impetrandi, sed ne esset quod sibi posset imputari, si non rogasset, quanquam frustra rogaret: et Frustra ex iudicio Poetæ dictum est. sic Sallustius: Falsò queritur de natura sua genus humanum ut suprà, Hoc amet, hoc spernat promißi carminis author. Properari litto ra circum.] Circum littus: nam postposita præpositio, et accentum mutauit, & suas perdidit uires. Properari autem, impersonale est. Et læti nautæ.] Id est, minimè timentes. Sperare dolorem.] Pro timere. & est ἀκυρολογία: nam speramus bona, timemus aduersa. Hoc autem dicit, Si scissem abiturum Æneam, nõ tantùm diligerem: si non dilexissem, minus dolerem. Si potui autẽ, pro si potuiſsẽ. et sic est dictũ, ut Omnia præcepi, atq; animo mecũ ante peregi. ac si diceret, nihil mihi nouũ cõtingeret.

POM. Sabi. Sequar atris.] Vrbanus sic intelligit, ut Dido declaret genus mortis: id est, occidam me, & regalibus ignibus te persequar absens: id est, mortua. Horatius, Nigrorumq; memor dum licet ignium. Audiam.] apud inferos te dantem pœnas audiet umbra mea. Metu.] id est, dolore. Formicæ.] à formicis didicere homines recondere sibi hyemali tempore. operantur noctu plena luna, interlunio cessant. qui labor, quæ sedulitas, quæ diligentia & obseruatio est, natura tam minimo animali multum dedisse uidetur. scribit Plinius, itinere formicarum attritos uidisse silices, & semitas factas: ne quis dubitet, qualibet in re quid poßit quantulacunq; aßiduitas. Sunt & in India formicæ miræ magnitudinis, quæ aurum eruunt. It nigrum campis agmen.] medius uersus Ennij est, de elephantis. Accius poeta ad Indos usurpauit. Calle.] Callis est angusta & tennis semita. semita dicta, quasi semis uia, id est angustior uia: uia ipsa à uehẽdo, id est, per quam uehiculum ire potest. opere formicarum feruet omnis semita. Arce.] Mos regum fuit in arcibus habitare. Feruere.] Media correpta. apud nos dixit Lucilius, Feruit aqua, et feruet feruit: Nunc feruet ad annum. unde apparet in præsenti esse feruo, ut feruo & ferueo dicamus. Amor.] Amor potest multa, poeta exclamat. Properari.] impersonale est. Coronas.] Cum discedebãt e portu in quo hyematũ erat, secũdo flante uento, nauigia coronabant. Sperare.] Impropriè dixit. nam speramus bona, non mala. si potuissem sperare hunc dolorem, nihil noui nunc accideret. Sententia Senecæ est, Fortiores sumus in aduersis, si antè parauerimus animum. A

VAR. Lect. Amissam classem sociosq; à morte reduxit.] Lib. uetusti partim Amissam, & socios à morte legunt. partim absq; particula copulatiua, Amißã classem socios à morte reduxi. Est & illud animaduersione dignum. Eiectã classem socios à morte reduxi. Scilicet his superis labor est.] Legendum omnino His quippe labor, ex lib. ferè omnibus antiq. Et, cum frigida mors anima seduxerit artus.] In antiq. aliquot exempl. Subduxerit habetur. Et multa parantem Dicere.] Vetusti aliquot lib. Multa uolentem Dicere legunt. Animos submittere amori.] In libris aliquot antiquis Animam legitur. Nec patris Anchisæ cineres, manes'ue reuelli.] In Oblongo libro Vaticano Reuulsi legitur. B

CÆL. Rhod. Sed ad Platonicos redeundũ: si illud non omisero, quæ humani habitus statura minores sunt, uniuersim signa dici, ex quo et sigilla, etiam si proprietas parum attente custodiatur quandoq;, quod & in multis. Porro, Omnibus umbra locis adero, dabis improbe pœnas. Imaginem ab umbra distingui significat, si quidem esse imaginem statuit, in aereo sensum corpore, at corpus aereum animæ umbram. Sicuti craßius hoc & hebetius, terrenumq; corpus carcerem nuncupauit, uitam uerò in hoc profluẽtem ab anima, quia sit animæ ipsius actus, imaginem etiam uocat Plotinus, et simulacrum: quæritq;, nunquid anima hinc abeunte pereat simulacrum. Et non perire quidem astruit, sed desinere ulterius imaginem esse. Placet siquidem non Plotino solum, sed & Numenio, nihil usquam uitæ perire, quia uita sit quidam æternitatis: id est, primæ intelligentiæ splendor, & indissolubile uinculum uniuersi. Attamẽ separare hoc Hom. uidetur in Hercule, simulacrum eius ad inferos demittens: ipsum uerò inter deos adnumerans. Vtrunq; siquidem uerbis obseruat, & quòd inter deos, et quòd apud inferos diuersetur, diuisit igitur. C

Et perferre soror potero. miseræ hoc tamen unũ
Exequere Anna mihi: solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus:
Sola uiri molleis aditus, & tempora noras.
I soror, atq; hostem supplex affare superbum.
Non ego cum Danais Troianam excindere gentẽ
Aulide iuraui, classem'ue ad Pergama misi,
Nec patris Anchisæ cineres, manes'ue reuelli.

SER. Mihi.] pro me exequere. Te colere.] colebat: infinitiuus pro indicatiuo. Molles aditus.] Faciles: ut, Et quæ mollißima fandi Tempora. Hostẽ supplex.] Postquã apertè denegauit se Carthagini esse mansurum. Non ego cum Danais.] Sensus illi cõtrarius, Scio me Danais è claßibus unum. Aulide iuraui.] Aulis insula est, uel portus, in qua coniurauerũt Græci se non ante reuersuros,

Cur mea dicta negat duras dimittere in aures?
Quò ruit?extremũ hoc miseræ det munus amanti,
Expectet facilemq; fugam, uentosq; ferentes.
Non iã coniugiũ antiquum,quod prodidit,oro,
Nec pulchro ut Latio careat, regnũq; relinquat:
Tempus inane peto,requiem,spaciumq; furori,
Dum mea me uictam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro ueniam(miserere sororis)
Quã mihi cùm dederis,cumulatã morte relinq̃.
Talibus orabat,talesq; miserrima fletus
Fertq; refertq; soror:sed nullis ille mouetur
Fletibus,aut uoces ullas tractabilis audit.
Fata obstant, placidasq; uiri Deus obstruit aures.
Ac ueluti annosam ualido cùm robore quercum
Alpini Boreæ nunc hinc,nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant:it stridor,& altè

A suros,quàm Troia caperetur. Aulide autem,aut in Aulide,aut pro Aulidi. Ad Pergama.] In Pergama, id est, contra Pergama. Anchisæ cineres manes'ue reuelli.] Quod dicitur ex oraculo fecisse Diomedes, & secũ eius ossa portasse,quæ postea reddidit,cùm multa aduersa ꝑferret. hinc est, Saluete recepti Nequicq̃ cineres. Sciendũ sanè,Varronẽ dicere,Diomedẽ eruta Anchisæ ossa filio reddidisse:Catonem aũt affirmare,ꝙ Anchises ad Italiã uenit.Tãta est et inter ipsos uarietas,& historiarũ cõfusio. Reuelli.] Non Reuulsi:nam Velli & Reuelli dicimus. Vulsus uerò et Reuul-
B sus usurpatum est tantùm in participijs contra naturam. Quò ruit.] incõsultè properat,sine respectu salutis.nam hoc dicit:Quod peto,& ipsi prodest:amoris scilicet impatientia. Ferentes.] bene flantes, propitios. Quod prodidit.] decepit. & benè:nam ad diruptionem coniugij immutata uoluntas sufficit. Pulchro ut Latio careat.] Quod illi pulchrum uidetur. et sic est etiam illud, O tantum libeat mecum tibi sordida rura:id est,quæ tibi sic uidentur. Tempus inane peto.] Sine officio coeundi:nam sine beneficio non procedit, quum spatium petat & requiem. Dum mea me uictam doceat fortuna dolere.] Mea fortuna,id est aduersa: ut, Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.ex eo statu in quo est fortuna dixit.Doceat autem dolere,illud est,quia non habet in aduersis patientiam,nisi qui dolere consueuit.Hoc ergo petit,ut ei præstetur tempus, per quod discat aduersa perferre. Oro ueniã.] beneficiũ:ut, Orantes ueniam. Miserere sororis.] Genitiuũ tantum regit. Quam mihi quum dederis cumulatam,morte relinquam.] Sensus est,Quod beneficium quum mihi cumulatum dederis,so-
C la morte derelinquã. et hic intellectus est melior, Quam mihi quum dederis cumulatam. Quam lectionem Tucca & Varus probant:nam malè quidam legunt, Quam mihi quum dederit,id est,Æneas:cumulata morte relinquam.& uolunt intelligi,acceptum ab eo beneficiũ morte cumulabo,& sic relinquam,ut amantes dicere consueuerunt:ut, Aerij specula de mõtis in undas Deferar,extremum hoc munus morientis habebo. Nam si eam odio habet Æneas,restat ut eius morte lætetur. sed nõ procedit: nemo enim dixit Veniam cumulata,sed cumulatam. Fertq; refertq;.] Non ab Ænea, qui nil dicit,sed à Didone fert & refert:id est, iterum portat. Voces ullas tractabilis audit.] Cur mitis nõ audit? quasi mirum est: sed curat, dicendo:Fata obstant, placidaq; uiri Deus obstruit aures. Deus.] Iupiter scilicet.unde & suprà Dido ait,Saturnius. Alpini Boreæ.] flantes de Alpibus, quæ Gallorũ lingua albi montes uocantur. Nunc hinc, nunc illinc.] Sicut Æneas ab Anna & Didone. It stridor.] Ad dolorem Æneæ pertinet:de quo ait, Magno præsentit pectore curas. Altè.] iugiter,diu.

POM. Sabi. Colere.] colebat. Hostẽ.] sic uocat Æneã. Aulide.] Aulis urbs cum portu capace paucarum nauiũ, ubi conuenere omnes Græci,cũ iurarũt sub Agamẽnone excidiũ Troianum. Manes.] Varro ait,Diomedẽ è Sicilia abstulisse ossa Anchisæ.ob hoc multa perpessum,& coactũ restituisse cum Palladio. Ferentis.] propitios. Antiquum.] carum. Dolere.] qui assueuit dolere,is patitur aduersa. Fortuna.] mala & aduersa. Extremam.] extremam hanc ueniam oro ut impetres ab Ænea, id est beneficium. id est,ut protrahat discessum suum,donec discam dolere.si concesserit, nunquam ero immemor talis beneficij. Sic legit Apronianus. Tucca & Varus,referente Sergio, Dederis legunt: cum dederis ueniam,cumulatam morte remittam: id est, relinquam acceptum ab eo beneficium, morte cumulando. ita intelligit Apronianus. hanc opinionem Seruius damnat. Alpini.] Alpes propter altitudinem semper habent uentos,et dicuntur quasi albes, quia semper propter niuem cacumina sunt alba. Boreæ nunc.] id est,uenti ex alpibus spirantes. Stridor.] ad laborẽ Æneæ refert.

VAR. Lect. Ac ueluti annosam ualido cum robore quercum.] In Porcio & plerisq; libris antiquis legere est, Ac uelut annoso ualidam cum robore quercum. It stridor,& alte Consternunt terram, concusso stipite,frondes.] In ueteribus aliquot exemplaribus Altæ, scilicet frondes,non Alte aduerbium habetur.

CÆL. Rhod. Quærat hic forte quispiam, ecquid expreßius doctiusq; in medium promamus, quid ita eminentißimus poeta Æneidos quarto Boream dixerit Alpinum? Inuenio apud auctores,ut nemo prorsum incertus ueri sit, Posidonium & Protarchum literis prodidisse, Rhipæos & Alpes eosdem dici montes, qui ab Hyperboreis incolantur, quod in commentario etiam de rebus ijs prodidit Stephanus à quo et illud traditur. Hellanicum ὑπερβορέους scribere cum diphthongo in penultima. Ipse,ac pleriq; alij, citra diphthongum malunt. Athenæus in lib. 6. Rhipæi, inquit, montes, qui postea Albij, nunc Alpes. Vltra Rhipæos uerò, à quibus spiret Aquilo, statuuntur Hyperborei ad extimum mare. Carmen Virgilianum hoc est.

Ac ueluti annosam ualido cum robore quercum
Alpini boreæ nunc hinc,nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant.

Consternunt terras,concusso stipite frondes.
Ipsa hæret scopulis,& quantum uertice ad auras
Aethereas,tantum radice in tartara tendit.
Haud secus assiduis hinc atq; hinc uocibus heros
Tunditur,& magno præsentit pectore curas.

SER. Consternunt.] implent:ut, Strata iacent paßim sua quæq; sub arbore poma. Frondes.] Sicut,Lachrymæ Æneæ.

Hæret scopulis.] Vt ille in consilio perseuerat. Tantum radice in tartara.] Secundum physicos, qui dicũt parem esse altitudinem

Mens immota manet, lachrymæ uoluũtur inanes.
Tum uerò infelix fatis exterrita Dido,
Mortem orat, tædet cœli conuexa tueri.
Quo magis inceptũ peragat, lucemq; relinquat:
Vidit thuricremis cùm dona imponeret aris
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaq; in obscœnum se uertere uina cruorem.
Hoc uisum nulli, non ipsi effata sorori est.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niueis, & festa fronde reuinctum.
Hinc exaudiri uoces, & uerba uocantis
Visa uiri, nox cùm terras obscura teneret:
Solaq; culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, & longas in fletum ducere uoces.
Multaq; præterea uatum prædicta priorum
Terribili monitu horrificant. agit ipse furentem
In somnis ferus Aeneas, semperq; relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata uidetur
Ire uiam, & Tyrios deserta quærere terra.
Eumenidũ ueluti demẽs uidet agmina Pentheus,
Et solẽ geminũ, & dupliceis se ostendere Thebas.
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,

altitudinem radicum & arborum. Lachrymæ inanes.] *Quia immota mens manet.* Tum uerò.] *Id est, post desperationem.* Exterrita.] *præcipitata, turbata.* Mortem orat.] *Pro desiderat: ut, Mortemq; miserrimus opto. Aut certè ideo orat, quia consecrata fuit, nec mori poterat, nisi soluta cõsecratione.* Cœli conuexa.] *incurua cœli.* Thuricremis.] *cremantibus thura.* Hoc uisum.] *Hoc quod uiderat, nulli dixit. quid est Nulli? ne sorori quidem, cui fuerat de amore confessa.* In tectis de Marmore templum.] *Hinc Ouidius. Est mihi marmorea sacratus in æde Sichæus, Oppositæ frondes uelleraq; alba tegunt: Hinc ego me sensi noto quater ore citari. Ipse sono tenui dixit, Elissa ueni.* Coniugis antiqui.] *Aut prioris, aut chari.* Miro quod honore colebat.] *mirè exhibendo ea, quæ circa uiuos solent fieri. Moris enim fuerat, ut nubentes puellæ simul uenissent ad limen mariti, postes antequam ingrederentur ornarent laneis uittis, (unde ait, Velleribus niueis) & oleo ungerent: & inde uxores dictæ sunt, quasi unxores.* Festa fronde.] *Diuina: tanquam numen coleret. Sanè hoc loco latenter, quam suprà diximus, tangit historiam: nam si amabat Æneam, utiq; nõ coleret extinctum maritum. nam quod de Didone et Ænea dicitur, falsum est. Constat enim Æneam trecentis quadraginta annis ante ædificationem Romæ uenisse ad Italiam, quum Carthago non nisi quadraginta annis ante ædificationem Romæ constructa sit. Sed altius considerandum est, cur Vergilius Æneæ Didonem coniunctam dixerit.* Visa uiri.] *Non enim erat uisa, ut suprà.* Nox cum terras.] *Verisimilitudo.* Sola bubo.] *Sola, contra genus posuit. Lucan. Et lætæ iurantur aues bubone sinistro. Item Ouid. Infandus bubo. & hoc est in usu: sed Vergil. mutauit, referens ad auem. Plerunq; enim genus relicta specialitate à generalitate sumimus: ut si dicas Bona turdus, referendo ad auem. Item si dicamus, prima est A littera, tum a sit neutri generis.* Ferali carmine.] *Bene hoc addidit: non enim omni modo malum est bubonis omen, sed quum canit tantummodo. Cantus enim eius fletum imitatur, aut gemitum: tacens ostendit felicitatem. omnes enim aues oscines malæ, præpetes bonæ sunt, & contrà.* Priorum.] *Et Piorum legitur: sed illud spectat, Heu uatum ignaræ mentes, quid uota furentem? Quid delubra iuuant?* Horrificant.] *horrorem incutiunt.* Insomnis.] *Pro insomniјs, id est uigilijs: & declinatur insomnia insomniæ.* Semperq; relinqui.] *Per omnes noctes nauigare uidebatur Æneas, quasi eam semper desereret.* Incomitata.] *Quod ferale, id est, mortiferum omen est, & præcipuè regi.* Agmina Pentheus.] *Aut impetus: aut se*

cundum Vrbanum, agmina serpentium, quibus crinitæ sunt Eumenides. Pẽtheus autem secundũ tragœdiam Pacuuij, furuit etiam ipse. Scenis agitatus.] *famosus, celebratus tragœdijs, & Agitatus, quia furuit, & quia multæ de eo scriptæ sunt tragœdiæ: quasi frequenter actus.* A

POM. Sab.

Frondes.] *quia cadunt.* Ipsa.] *quercus.* Tendit.] *cum habeat longißimas radices, tenet se.* Inanes.] *lachrymæ sunt inanes, cum mens est immota.* Conuexa.] *concauitatem hanc.* Lucem.] *uitam.* Vidit.] *quædam signa, quibus modis præparauit sibi mortem. & nemini dixit hæc signa, ne sorori quidem.* B Thuricremis.] *cremantibus thura.* Latices.] *uini.* Cruorem.] *in tabem uerterunt se uina, cum sacrificaret.* Antiqui.] *Sichei.* Quod.] *templum.* Velleribus.] *infulis.* Festa fronde.] *ad antiquam consuetudinem refert templorum, quæ cingebantur infulis. Sunt autem infulæ, filamenta ex lana alba, quibus templa ornabantur. Fuit etiam moris, ut nubentes priusquam ingrederentur domum mariti, ornarent infulis postes.* Queri.] *uisa est bubo. Plinius libro 10. ait, Vncos ungues & nocturnæ aues habent, ut noctuæ, bubo, ululæ. horum omnium hebetes sunt interdiu oculi. Bubo funebris, & maximè abominatus, publicis præcipue auspicijs, deserta incolit, nec tantum desolata, sed dira etiam, atq; inaccessa. noctis monstrum, nec cantu aliquo uocali, sed gemitu. in urbibus uisus, dirum ostentum est. priuatis domibus non semper feralis. uolat nunquam quò libet, sed transuersus aufertur.* C *Capitolij cellam semel intrauit, ex quo Roma lustrata eo anno. Masculini & fœminini generis est bubo.* Vatum.] *augures uolunt oscines aues bonum portendere: quæ ita appellantur, quòd ore faciunt auspicium: inuentæ tamen & aliquando malæ.* Piorum.] *sic legit Apronianus, quia pij, id est casti sunt sacerdotes.* Relinqui.] *per omnes noctes nauigare uidebatur Æneas, quasi eam semper desereret.* Incomitata.] *Magni uiri cum incomitati per somnia iter faciunt, mortem habent propinquam: priuati, cum sementem triticum somniant.* Agmina Pentheus.] *Vrbanus legit anguina serpentum. Apud Pacuuium inducitur Pentheus furens, qui uidet duos soles, & duas Thebas. Ipse Pentheus Thebis imperabat, qui cum sacra Bacchi sperneret, huc illuc furens impellebatur: tandem cæsus à matre & reliquis Bacchantibus pro ceruo est.* Scenis.] *omnibus theatris nota materies Orestis.* Orestes.] *Orestes cum acciperet, Clytemnestram matrem per fraudem Ægisthi adulteri interemisse Agamemnonem, ultum patris manes accesit, et matrem iugulauit. qua cæde in furorem actus, ingressus templum Apollinis ut purgaretur, non poterat exire,*

territus

A territus, quod uidebat in lumine templi Furias: sic apud Pacuuium, quæ aggrediebantur Orestem.

VAR. LECT. Tantū radice in tartara tendit.] In libris nōnullis & his uetustioribus Radicē legitur. Et in Oblōgo libro per ueteri Mittit, nō Tendit habetur. Et magno præsentit pectore curas.] In plerisq; libris antiquis Persentitur legitur: in aliquot etiam, Persensit. Non ipsi effata sorori.] Veteribus plerisq; libris, Sorori est. Vatū prædicta priorum.] Ex antiquis exemplaribus quæ præ manibus habuerim, plura fuerūt omnino, quæ Piorum, quàm quæ Priorum, legerent. Eumenidum demens ueluti.] Antiqui aliquot libri, Eumenidum ueluti demens. Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes.] In antiquis aliquot libris Furijs agitatus legitur.

Armatam facibus matrem & serpentibns atris,
Cùm fugit, ultricesq; sedent in limine diræ.
Ergo ubi concedit furias, euicta dolore,
Decreuitq; mori, tempus secum ipsa modumq;
Exigit, & mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium uultu tegit, ac spem fronte serenat.
Inueni Germana uiam, gratare sorori,
Quę mihi reddat eum, uel eo me soluat amantem.
Oceani finem iuxta, solemq; cadentem
Vltimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasq; draconi
Quæ dabat, & sacros seruabat in arbore ramos,
Spargens humida mella, soporiferumq; papauer.
Hæc se carminibus promittit soluere mentes,
Quas uelit, ast alijs duras immittere curas:
Sistere aquam fluuijs, & uertere sidera retro.
Nocturnosq; ciet manes, mugire uidebis
Sub pedib. terrā, & descendere montibus ornos.
Testor chara deos, & te germana, tuumq;
Dulce caput, magicas inuitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras

SER. Armatam matrem.] Causam ipsam furoris ostendit. Sedent in limine diræ.] A Pacuuio Orestes inducitur Pyladis admonitu, propter uitandas furias ingressus Apollinis templum, & cùm inde uellet exire, inuadebatur à furijs. Hinc ergo est, Sedent in limine diræ. Viam.] rationē. B Gratare sorori.] Id est, gratulare, suscipe gaudiū pro sorore. sic enim dicimus, grator tibi honorē. Eum.] Æneam: quem ut notum noluit dicere, quasi eius fastidio nomen abhorreat. Oceani finem iuxta.] Finē Oceani nullus nouit, sed initiū, quod ipsum potest finis uideri aliūde sumpto principio. Æthiopum.] Æthiopiæ duæ sunt: una circa ortum solis, altera circa occasum in Mauritania, quā nunc dicit. & dicta est Æthiopia à colore populorum, quos solis uicinitas torret: nam Græcè αἴθω ardeo, & ὤψ ὠπὸς aspectus dicitur. Atlas.] Nullum nomen Græcum in ns terminatur. Torquet.] sustinet. Stellis aptum.] Satis peritè loquitur: nam Aptum coniunctum dicit, ἀπὸ τοῦ ἅπτεσθαι: non autem insignitum stellis. Axis enim non C habet stellas, qui est medius inter septentriones: unde eos occidere axis uicinitas facit, non quia in axe sunt. Hinc mihi Maßylæ gentis monstrata sacerdos.] Monstrata non prædicta: quæ est oriunda Massyla. Sacerdos.] Nunc uenit de locis, quæ sunt circa Atlantem: nam aliter non procedit. Massyla enim mediterranea est ciuitas, Beronice Libyæ: unde haud longe horti Hesperidū sunt. Atlas uerò mons in Mauritania est. Hesperidum templi custos.] Hesperides Atlantis filiæ nymphæ, secundum fabulam, hortum habuerunt, in quo erant mala aurea Veneri cōsecrata: quæ Hercules missus ab Eurystheo rege Argiuorum, occiso peruigili dracone sustulit. Reuerà autem nobiles fuerunt puellæ, quarum greges abegit Hercules, occiso eorum custode: unde mala fingitur sustulisse, hoc est, oues. Mala autem, id est μῆλα, & poma & oues significant. unde μηλονόμος ouium pastor dicitur: etenim νέμω est pasco. Soporiferumq; papauer.] Incongruè uidetur positum, ut soporifera species peruigili detur draconi. Sed dicimus uariā uim præbere uictum diuersis animalibus: nam salices hominibus amaræ sunt, dulces capellis: ut, Et salices carpetis amaras, scilicet hominibus. item cicutæ secundum Lucretiū hominibus sunt ueneno, quum pingues reddāt capellas. Ergo et papauer licet hominibus det somnum, draconi adimit forsan. et est excusatio. Potest tamen melior esse sensus, Si seruabat in arbore ramos, plenum sit: sequētia uerò sic accipiamus, Hæc se promittit carminibus curas soluere, spargens humida mella soporiferūq; papauer, id est miscēs: ut Cic. Et spargere uenena didicerunt. Nec incōgruè ad amaritudinē amoris mel adhibet, & ad obliuionē papauer. Sistere aquā fluuijs, et uertere sidera retro.] Quanto magis poterit Æneā ab incepto retorquere? Mugire uidebis.] uidebit quis: ut, Migrantes cernas. Testor chara deos.] Quia quū multa sacra Romani susciperēt, magica semper damnarūt, ideo excusat. Accingier.] præparari, accingi. Er autem ut ad infinitiuū addatur, ratio efficit metri: nam quum in eo ultima longa sit, addita Er syllaba breuis fit, ut audiri audirier. Tu secreta.] sine arbitris. & est bona eloquutio, rem loci uel temporis ad personam transferre, ut nocturnus uenit, secretus fecit. Pyram.] Sub specie sacrificij præparat mortis exequias.

POM. SABI. Gratare.] gratulare. Æthiopum.] Æthiopes meridiani & hesperij sunt. nunc de hesperijs loquimur. Atlas.] mons, columna cœli. Axem.] septentrionalem polum. Torquet.] sustinet. Aptum.] coniunctum. Aptare, coniungere erat. Hesperidum.] Maßila sacerdos est: ideo Silius Italicus Maßilam sacerdotem uaticinantem & fatidicam inducit. sub Atlante hortus Hesperidum cum dracone custodiēte mala aurea, in quo templum erat Herculis. Spargens.] in cibo, quem dabat draconi. Hesperides filiæ fuerunt Atlantis, quæ hortum habuere cum malis aureis. Hercules occiso dracone poma aurea sustulit. poetæ usurpant Maßilos modò pro Mauris, modò pro Getulis. nam qui uerè dicuntur Maßili, longißimè ab Atlante habitant. horti Hesperidum nihil habuere præter oleastros. aliqui posuere eos sub Atlante. Maßilia non urbs, sed prouincia est, & incipit post Mauritaniam. Atlas è medijs harenis in cœlum se attollit, pro siderum aspectu squalens, uersus oceanum opacus, nemorosus, & fontibus irriguus. pars Atlantis quæ spectat Aphricam, fructus omnium generum parit, loca habet plena uoluptatis. In arbore.] Plinius lib. 19. arbo-

rem maluam in oppido Mauritaniæ nomine Lixo nasci certum est, in æstuario ubi Hesperidum horti fuisse traduntur, iuxta delubrum Herculis, antiquius Gaditano tẽplo. Arces.] deest ad. Sub auras.] tanquam esset factura sacrificium.

VAR. Lect. Quæ mihi reddat eum, uel eo me soluat amantem.] In Oblongo illo libro perueteri legere est, Quæ mihi reddet eum, uel eo me soluet amantem. In Longobardico, Quæ mihi reddat eum, uel eo me soluet amantem. Hinc mihi Massylæ gentis.] In libris plerisque ueteribus Massylæ gentis legitur. Nocturnosq; ciet manes.] Exemplaria quædam admodum uetusta legunt Mouet manes.

CÆL. Rhod. Illud sciendum deniq;, non naturalia solum recondita scrutari magos, uti est id, quod si quem succinea induxeris ueste, alterum uero paleari, ilico mutuis copulabuntur A nexibus: uerum & uerba, quæ uim insitam profundentia trahere ualeat, multa etiam, quæ ab his trahi possint. Et illa quidem uiro, hæc autem fœminæ clam adhibentes fœminam ad uirum rapiunt, admotis quandoq; & quæ seiungere ualeant, uelut nautæ ita ferrum cum magnete suspensum librant, ut rapiatur ad usuram. Rursumq; allio inficientes raptum dirimũt eiusmodi. Verbis porrò præesse Mercurium uolunt, cantibus Phœbum, excantationibus Mercurium & Phœbum simul. Hæc uero copiosius non inargutè aut incallidè consectati sumus, sed ut uno eodemq; pede, Maroni lucem inferremus aliquam lib. 4.

Hæc se carminibus promittit soluere mentes,
Quas uelit: ast alijs duras immittere curas.

Erige, & arma uiri, thalamo quæ fixa reliquit
Impius, exuuiasq; omneis, lectumq; iugalem,
Quo perij, super imponas. abolere nefandi
Cuncta uiri monumenta iuuat, mõstratq; sacerdos.
Hæc effata, silet: pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna nouis prætexere funera sacris
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut grauiora timet quàm morte Sichæi.
Ergo iussa parat.
At regina, pyra penetrali in sede sub auras
Erecta ingenti, tædis atq; ilice secta,
Intenditq; locum sertis, & fronde coronat
Funerea, super exuuias ensemq; relictum,
Effigiemq; toro locat, haud ignara futuri.
Stant aræ circum, & crines effusa sacerdos
Tercentum tonat ore deos, Erebumq;, Chaosq;,
Tergeminamq; Hecaten, tria uirginis ora Dianæ.
Sparserat & latices simulatos fontis Auerni,
Falcibus & messæ ad lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte ueneni,
Quæritur & nascentis equi de fronte reuulsus,
Et matri præreptus amor.
Ipsa mola manibusq; pijs altaria iuxta,
Vnum exuta pedem uinclis in ueste recincta

SER. Et arma.] gladium dicit, abusiuè: nã & paulo post, Ensemq; relictũ. Propriè enim arma sunt quæ armos tegunt. Impius.] qui gladium reliquit furenti. Hoc autem tractum est de Homero, qui dicit gladium Aiaci datum ab Hectore, et Hectori ab Aiace baltheũ, quæ eis exitio fuerunt: nã alter tractus est baltheo, alter se donato telo interemit. unde prouerbium natum est apud Sophoclẽ, ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα, κοὐκ ὀνήσιμα. Exuuias.] Vestes Æneæ, quẽ hostem dixerat suprà: ut, I soror, atq; hostem supplex affare superbum. item, Dulces exuuiæ. Quo perij.] Propter extinctum pudorem. Prætexere.] abscondere, præuertere. Tantos furores.] Quantos cogitabat Dido. Grauiora timet quàm morte Sichæi.] Aut Quàm detrahimus, & stat elocutio: aut subaudimus, Grauiora timet posse cõtingere, quàm morte Sichæi. At regina pyra.] Notatus est hic uersus. uitiosa est enim elocutio, quæ habet exitus similes: licet sit casuum dissimilitudo. Intendit locum sertis.] ligat: ut, Stuppea uincula collo Intendunt. & est ὑπαλλαγή, Intendit serta per locum. Fronde coronat Funerea.] cupresso. nam & suprà dicta ligna ad funus pertinent: ut, Procumbunt piceæ, sonat icta securibus ilex. Effigiemq; toro locat.] Exprimitur amãtis affectus, quòd etiam in morte amici imagini uolebat esse coniuncta. ut paulo post, Natumq; patremq; Cum genere extinxem, et memet super ipsa dedissem. Haud ignara futuri.] Memor suæ dispositionis. Tercentum ton. ore deos.] Non trecentum deos, sed tonat tercentum numina Hecates: unde Hecate dicta est, ἑκατὸν, id est centum habens potestates. Tonat autem peritè dixit: in aliquibus enim sacris imitabantur tonitrua. Erebum.] inferorum profunditatem. Tria uirginis ora Dianæ.] Iteratio est, Lunæ, Dianæ, Proserpinæ. Simulatos fontis Auerni.] In sacris (ut suprà diximus) quæ exhiberi non poterãt, simulabantur, et B erant pro ueris. Bene autem de Auerno, per quẽ descensus ad inferos dicitur. Falcibus & messæ ad lunam quæruntur ahenis.] Herbæ enim pro lunæ ratione tolluntur, nec omnes eodem modo. unde & peritè Ahenis falcibus dixit: quia aliæ uellũtur, aliæ inciduntur. Et Ad lunam, non ad noctem, sed ad lunæ obseruationem. Pubentes.] Quia aliæ siccæ, aliæ uiridiores leguntur. Et sciendũ inter homines & herbas esse reciprocas translationes. sic enim pubentẽ herbã dici- C mus, quemadmodũ florẽ ætatis. Nigri cũ lacte ueneni.] Nigri, aut noxij, quia nigri fiant homines post uenenum: aut certè illud est, quia sunt herbæ nigri lactis, id est succi. dicunt autem per periphrasim agreste papauer significari. Et matri præreptus amor.] Secundum Plin. qui dicit in Naturali historia, pullos equinos habere in fronte quandam carnem, quam eis statim natis adimit mater, quam si quis fortè præripuerit, pullum odit, et lac ei denegat. Iuuen. Cui totam tremuli frontem Cæsonia pulli Infudit. Et meritò suspicati sunt, amore creari ex carne, sine qua mater non alit ex se creatum. Ipsa mola.] farre & sale. Ordo autem est, Ipsa Dido mola & pijs manibus, id est puris deos testatur. Vnum exuta pedem.] Quia id agitur ut ista soluatur, & implicetur Æneas. In ueste recincta.] Quia, ut suprà diximus, in sacris nil solet esse religatum, præcipuè eius, quæ amore uult solui.

POM. Sabi. Sacerdos.] Massila. Prætexere.] abscondere tantos furores: non credebat Didonem uelle se interimere. Sichæi.] uidit sororem multum dolere morte Sichæi, crebebat nunc propter discessum Æneæ similem pati dolorem.

A rem. Ilice.] Ilex & tæda & picea, arbores ad componendam pyram. Intendit.] ligat. Fronde.] cupressea, quæ funebris est. Effigiem.] antiqui ad memoriam faciebant suorum imagines. apud Valerium Flac cum Pelias imaginem Acasti habebat. exprimitur nunc affectus impensissimè amantis, quod uolebat extingui cũ imagine. Ter centum.] nimium. Proserpina Hecate, dicitur tercentum habere potestates. ἑκατὸν centum. Herebum.] dicitur Herebus profunditas inferorum. Triaora.] dicitur enim Luna, Diana, & Proserpina. uelut M. Varro ait, apud Græcos in triuijs colebatur: unde tria ora: uel quòd in cœlo tribus uijs mouetur. Latices.] aqua. Auerni.] Auernus lacus, unde est descensus ad inferos. Messæ.] truncatæ. Ahenis.] ferreis. Herbæ pubentes.] id est, teneræ. Translatio ab hominibus. inciduntur falcibus ferreis ad lumen lunæ, cum silentio, ad incantationem. ut apud Plinium: Ad obseruationem lunarem magi herbas truncabant, falce perfusa sanguine uespertilionum. Agreste papauer intelligit. cum peperere animalia, statim emittunt lac, quod uenenum
B est. Pastores colostram dicunt. aut de hoc lacte intelligit. nam id magi seruabant. aut lac pro succo herbæ, & papaueris præsertim, accipit. Amor.] hippomanes. Plinius lib. 8. Equa stans parit, præter cæteras fœtus diligit. et sanè equis amoris innascitur ueneficiũ, hippomanes appellatũ, in frõte, caricis magnitudine, colore nigro, quod statim edito partu deuorat: sed à diligentibus præripitur.

VAR. Lect. Exuuiasq; omnes.] Legitur etiam in antiquis Exuuias omnes, absq; particula copulatiua. Super imponas.] In libris aliquot antiquis Superimpone scriptum est. Sunt & alij in quibus Imponant habetur. Abolere nefandi Cuncta uiri monumenta iubet, monstratq; sacerdos.] Sunt lib. admodum uetusti, in quibus cum Mediceo sic habetur, Monimenta iuuat. Pallor simul occupat ora.] Veteres nõnulli lib. Inficit ora, legũt. Aut grauiora timet, q̃ morte Sichæi.] In antiq. aliquot lib. Haud legere est. Falcibus et messæ ad lunã quærũtur ahenis.] Lib. pleriq; uetusti scriptũ habẽt, Aheneis quippe falcib. Vnũ exuta pedẽ uinclis, in ueste recincta.] Sunt quædam
C exẽplaria manuscripta, in quib. legitur, Et ueste recincta.

CÆL. Rhod. Lunam uerò de solari fonte haurire, uel nominis etymo coniectãt eruditorum scholæ, nam selenen dici, quòd lucem nouam habere perpetuò uideatur. Adijciunt calculum & Dianæ sacra, quæ uocant Artemia, in quibus ex hoc argumento gestantur faces. Quia uerò triplicem faciat uisitationem luna, cum surgit in cornua, & falcata dicitur, cumq; diuidua est, & cum orbe circumacto: hinc propagatum autumant poeticum commẽtum de triformi Diana. Vnde fit et Maronis illud decantatũ grammaticis, diuerseq; pro ingeniorum captu expositum:

Tergeminamq; Hecaten, tria uirginis ora Dianæ.

Quod exprimẽs Ausonius in ternarij numeri grypho, inquit:

Tergemina est Hecate, tria uirginis ora Dianæ.

Verùm in eius loci enarratione, ut nil prorsum dissimilẽ, uaria (ut dixi) promũtur à studiosis pro inuentorũ ratione. Sunt enim qui Hecaten ibi tergeminam dici opinẽtur, quia sit (ut scribit Orpheus in Argonauticis) triũ capitum: eam siquidem τρικέφαλον inde appellat: ita quòd dextrum caput sit equi, sinistrum canis, medium hominis agrestis. Esse quoq; Tartari filiam, eiusdem comprobat carmen, ταρταρόπαις ἑκάτη. Ex quibus Seruium coarguere nitũtur, iterationem esse tradentem ibi. Nam etiamsi Hecaten dici Proserpinam sæpe inuenias, tamen intelligi quandoq; separatũ numen putant alij: quia multi Hecaten cum Iunone coniungunt, ut sit eadẽ Iuno, Diana, & Proserpina, ex quibus Hecate, ut est apud Lucanum, commune efficiatur numen, idcirco, ne altrutrum poeta damnaret, utrunq; dixisse. Nam esse item, qui Hecaten Perseo Titane, & Asterie Latonæ sorore prognatam ferant. Cui elementa subiecerit Iupiter, feceritq; cœlo hereboq; potentem, ut cecinit poeta nobilis. unde etiã Hecaten dictam uoluit Hesiodus, à multiplici uidelicet potestate. Aiũt et illud Græci, terniones id est, τὰς τριάδας, apud inferos censeri admodum, ut qui sint Hecates numini consecrati. Cui item argumento compari trigla pisce rem diuinam fieri, & surrigi in triuijs simulacrum, quòd (ut inquit Aristophanis interpres, & approbat in Deorum natura Phurnutus) Luna, Diana, Hecate, idem crederetur numen: cui sole occiduo uice sacrificij cœnam mitterent ditiores in neomenijs, quã famelici pauperes diriperent uorarentq;, à dea factum id cauillantes.

[redacted] IOAN. Scop.

SER. Conscia fati Sidera.] Id est, planetas, quibus fatorum ratio continetur. Si quod non æquo fœdera amantes.] Ordo est, tum numen precatur, si quod curæ habet amãtes non æquo fœdere. Si quod autem. bene dubitat, utrum super res male positas habeat potestates. sensus autem hic est, aut ἀντέρωτα inuocabat contrariũ Cupidini, qui amores resoluit: aut certè cui curæ est iniquus amor, scilicet ut implicet non amantẽ. Iustumq; memorq;.] Vt expugnetur, qui est causa discordiæ.

Testatur moritura deos, & conscia fati
Sidera: tum si quod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet, iustumq; memorq; precatur.
Nox erat, & placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, siluæq; & sæua quierant
Aequora: cùm medio uoluuntur sidera lapsu,
Cùm tacet omnis ager, pecudes, pictæq; uolucres,
Quæq; lacus latè liquidos, quæq; aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti,
Lenibant curas, & corda oblita laborum.

At non infelix animi Phœnissa, nec unquam
Soluitur in somnos, oculis'ue aut pectore noctẽ
Accipit. ingeminant curæ, rursusq; resurgens
Sæuit amor, magnoq; irarum fluctuat æstu.
Sic adeò insistit, secumq; ita corde uolutat.
En quid ago? rursus'ne procos irrisa priores
Experiar? Numadumq; petam connubia supplex,
Quos ego sum totiens iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atq; ultima Teucrûm
Iussa sequar? quiane auxilio iuuat ante leuatos,
Et bene apud memores ueteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac uelle, finet? ratibusq; superbis
Irrisam accipiet? nescis heu perdita, nec dum
Laomedonteæ sentis periuria gentis.
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ouanteis?
An Tyrijs, omniq; manu stipata meorum
Inferar? & quos Sidonias uix urbe reuelli,
Rursus agam pelago? & uentis dare uela iubebo?

diæ. Nox erat.] *Protenditur ista descriptio ad exaggerationem uigiliarum Didonis.* Syluæq;.] *Secundum eos qui dicunt omnia quæ crescunt, animalia esse.* Æquora.] *Elementa etiam animalia esse uoluerunt: unde est in 7.* Æquora mulcebant cantu. *Tacet omnis ager.] Ea quæ in agris sunt.* Oculis' ue, aut pectore noctem.] *Quia potest aliud esse sine alio: ut si quis dormiens mente turbetur.* Resurgens Sæuit amor.] *Grauior est enim quum resurgit. sententia quasi generalis: sicut in 2. de Ænea, Furor iraq; mentem Præcipitant.* Adeò.] *Scilicet furit: ut in hoc proposito permaneret, uitãdæ sine dubio lucis.* En quid ago?] *En, ecce: & quasi demonstrantis est particula, per quam intelligimus eam multa cogitasse, & sic prorupisse: ecce quid actura sum? est autem comicũ principium, nec incongruè amatrici datum. sic Terent.* Quid igitur faciam? *nam hæc coniunctio multa eam cogitasse significat.* Rursus.] *Duo significat, frequenter iterum, raro uicißim, id est mutuo uel denuo: ut hoc loco.* Numadumq; petam.] *Inuidia à personis: petam mulier & regina Numidas, id est uagos.* Maritos.] *Futuros scilicet. est autem elocutio, dedignor illam rem, & illa re.* Vltima iussa.] *Aut intelligimus Æneam ei obtulisse nauigandi facultatem: aut Teucrum iussa, non quæ ipsi iusserant, sed ea quæ à Ioue iussa sunt: ut* Nauiget. *hæc summa est.* Quiane.] *reuera: & est una pars orationis.* Stat.] *permanet.* Nautas.] *Non Troianos: nam iniuriose dixit nautas: id est, assuetos laboribus.* Ouantes.] *lætantes, abusiuè: nam propriè ouatio est minor triumphus. Qui enim ouationem meretur, et uno equo utitur, et à plebeijs uel ab equitibus Romanis deducitur ad Capitolium, & de ouibus sacrificat, unde & ouatio. Qui autem triumphat, albis equis utitur quatuor, & senatu præeunte, in Capitolio de tauris* A *sacrificat.* Vix urbe reuelli.] *Quomodo* Vix, *cùm dicat in Primo:* Conueniũt quibus aut odium crudele tyranni. *aut si ultro conuenerunt, quomodo* Vix *dicit urbe reuelli? sed soluitur: quòd* Vix *nõ ad difficultatẽ retulit, sed ad tempus: ut* Vix *dicatur modò, id est nuper, ut diximus suprà. Nam nulla ratione dimitteret patriam, nisi eos aut odium crudele Pygmalionis coegisset, aut timor: ut,* Conueniũt quibus aut odium crudele tyranni, Aut metus acer erat. B

Precatur.] *prece inuocat.* POM. Sabi. Si quid numen habet curæ amantes.] *Iniquè ad ultionem dicit iustam, et memor refertur ad uitam.* Fœdere.] *Æneas amauit non æquo fœdere.* Lenibant.] *Omnia animantia leniunt curas somno, & eorum corda obliuiscuntur laborum, et quæcunq; alia sunt quiescunt nocte. sola* Dido *uigilabat, & inquieta erat. & hic uersus non legitur ab* Aproniano. Connubia.] Didò *spreuit coniugia* Afrorum. Sequar.] *sequar'ne* Troianos, *et illorum iussa exequar: puta quòd loquatur ad miseratione: quasi quòd si nauiget cum* Troianis, *sit futura serua.* Leuatos.] Troianos. Quos.] Tyrios. Sidonia.] Phœnicia. Pelago.] *sequar'ne Æneã, et rursus deinde Sidonios meos, pelago.*

VAR. Lect. Nomadumq; petã connubia.] *Veteres plerique libri non* Petam, *sed* Sequar *connubia, legunt.* Quos ego sum toties.] *In aliquot antiquis libris* Sim *legitur.* Quos ne auxilio iuuat ante leuatos?] *In libris aliquot antiquis* Exilio *legitur.*] Ratibus'ue superbis Irrisam accipiet?] *In Mediceo & plerisq; alijs libris antiquis,* Inuisam *legitur.* Nautas comitabor ouantes.] *Vetera quædam exemplaria* Euntes *legunt.* An Tyrijs, omni'que manu stipata meorum Insequar?] *Mediceus & antiqui alij pleriq; libri* Inferat *legunt.* C

Quin morere, ut merita es, ferroq; auerte dolorẽ.
Tu lachrymis euicta meis, tu prima furentem
His Germana malis oneras, atq; obijcis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine uitam
Degere, more feræ, tales nec tangere curas?
Non seruata fides cineri promissa Sichæo.
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Aeneas celsa in puppi iam certus eundi
Carpebat somnos, rebus iam ritè paratis.
Huic se forma Dei uultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusq; ita uisa monere est.
Omnia Mercurio similis, uocemq;, coloremq;,
Et crines flauos, & membra decora iuuentæ.
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec quæ te circumstent deinde pericula cernis
Demens? nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos, dirumq; nefas in pectore uersat,
Certa mori, uarioq; irarum fluctuat æstu.

SER. Quin morere.] *Quinimmo, & bene omnis eius intẽtio tendit ad mortem. Nam si procos rogare turpe est, solam sequi impoßibile et inhonestũ, Tyrios trahere difficile, sola mors superest:* Tu lachrymis euicta meis.] *Bene totum ei imputat, sed cũ excusatione, quæ Æneæ nuptias suasit, sed uicta lachrymis: ut,* Sæuũ lachrymis impleuit obortis Anna refert. Tu prima furentem.] *Vrbanus hoc diuidit, licet alij iungant, et uult hũc esse sensum: Tu persuasisti ut nuberem uicta lachrymis meis, tu etiam nunc me his oneras malis: nam me olim occidissem, nisi te deserere formidarẽ.* Obijcis hosti.] Ob *secundũ* Iubam, *& naturaliter breuis est, sicut & re & ad: sed plerunq; producuntur hac ratione obijcio, adijcio, reijcio: id est, cùm habent uocalem sequentem, quæ per declinationem possunt in consonantis formam transire: ut obiecit, reiecit. Ergo etiã antequã transeat, interdum*

A interdum fungitur officio conſonantis, & præcedentem longam facit. More feræ.] Plinius in naturali hiſtoria dicit, Lyncas poſt amiſſos coniuges alijs non coniungi. Multi Ferè aduerbiũ uolũt, ut ſit ſenſus: More, ſcilicet quo iam ad uiduitatem ferè cõſueuerat. Sine crimine.] Crimen aũt bene: ut ſuprà, Potui ſuccumbere culpæ. Sicheo.] Pro Sicheio. Certus eundi.] indubitabiliter profecturus. Carpebat ſomnos.] Hoc eſt quod & paulo pòſt culpat Mercurius. ſed excuſatur his rebus: nam & certus eundi fuerat, & ritè cuncta præparauerat. Aut certè προοικονομία eſt, ut poßit uidere Mercurium. Forma Dei.] Bene non Deus, ſed forma: rarò enim numina ſicut ſunt B poſſunt uideri. unde & ſequitur, Vultu redeuntis eodem. Nam licet Redeuntis dicat, id eſt eius qui poßit agnoſci: non tamen faciem dicit, ſed uultum qui poteſt ſæpe mutari. Eodem.] O ſemper longum eſt, quia eodem ablatiuus eſt ſemper: eadem autem & producit & corripit: nam & nominatiuus eſt, ut eadem mulier fecit. & ablatiuus, ut eâdem muliere faciente. Viſa monere.] Bene Viſa: nõ enim reuera eſt. Omnia Mercurio ſimilis.] Aliud eſt idem eſſe, aliud ſimile eſſe: ergo nunc certus eſt Æneas. Vocemq;.] Quia orationis eſt Deus. Horatius: Mercuri facunde. Coloremq;, Et crines flauos.] Ideo & peruſtus & flauus Mercurius inducitur, quia ſatis uicinus eſt ſoli, præter cæteras ſtellas. Et membra decora Iuuentæ.] Quia Deus palæſtræ eſt. Horat. Voce formaſti, catus & decoræ More palæſtræ. Iuuentæ autem, ætatis, quum iuuentus ſit perſonarum: ut, Et rebus ſpectata iuuentus. ſanè figura eſt, Similis membra, uocem, colorem. Zephyros.] uentos. de Aphrica enim Zephyris nauigare nõ poterat. Nefas in pectore uerſat.] Ne non timeret amatricem, bene addit Certa mori. item, Varium & mutabile ſemper Fœmina. Præceps.] Feſtinus. Collucere faces.] Propter, Ferte citi flammas. C Vmbris.] Sicut ſuprà, Forma Dei. Corripit.] Omen futuræ tempeſtatis. cùm rumpit ſomnũ, deorũ donũ. Præcipites.] Vt ſuprà Mercurius, Non fugis hinc præceps.

Non fugis hinc præceps, dũ precipitare poteſtas?
Iam mare turbari trabibus, ſæuasq; uidebis
Collucere faces: iam feruere littora flammis:
Si te his attigerit terris aurora morantem.
Eia age, rumpe moras. uariũ & mutabile ſemper
Fœmina, ſic fatus, nocti ſe immiſcuit atræ.
Tum uerò Aeneas ſubitis exterritus umbris,
Corripit è ſomno corpus, ſociosq; fatigat.
Præcipites uigilate uiri, & conſidite tranſtris:
Soluite uela citi. Deus æthere miſſus ab alto
Feſtinare fugam, tortosq; incidere funes

POM. Sabi. Morere.] Concludit quod uolebat, ſcilicet mori. Tu lachrymis.] in principio huius quarti uoluminis Anna uicta lachrymis, Didoni ſuaſit ut nuberet. Vrbanus ſic legit, Tu lachrymis euicta meis, perſuaſiſti nubere: tu etiam oneras me his malis. Feræ.] legunt quidam ferè aduerbium: ut, Non licuit more iam meo, quo ferè conſueueram, uiuere. Apronianus legit, ut feræ ſit caſus genitiui: & hoc mihi placet, Non licuit me uiuere more ferarum, quæ coniugia non curant. Sergius intelligit feræ, id eſt, lyncis, quia lynx amiſſo ſocio alijs non coniungitur. hoc non memini me legiſſe nec apud Plinium, nec alios. Mercurio.] forma hæc erat Mercurij. & dicit quare. Sed uidetur uelle intelligere, non fuiſſe Mercurium, ſed formam Mercurij. Sichæi.] Sic legit Apronianus. Rumpebat queſtus.] interea dum querebatur Æneas, poſitis curis dormiebat. Dei.] Mercurij. Eodem.] quo apparuit Carthagini. Eundi.] Ego intelligo, quòd Æneas tarda hora conſcenderat mare, & iam certus eundi ſuperueniente nocte dormiebat, cum luceſceret in magno periculo erat. Zephyri.] id eſt, uenti uocant ad nauigandum. Hinc.] à littore Carthaginis. Præcipitare.] feſtinare. Trabibus.] pro tormentis. Aurora.] dies. Morantem.] in his terris. Æneas adhuc erat in littore.

VAR. Lect. Non ſicut thalami expertẽ ſine crimine uitã Degere more feræ?] Malè omnino legitur in libris nõnullis antiquioribus, Expertã. Cineri promiſſa Sichæo?] In libris pleriſq; ſanè q̃ uetuſtis, Sichæi legitur. Et mẽbra decora iuuẽtæ.] In Mediceo, & in libris alijs antiquis Iuuẽta legitur. Nec quæ circunſtẽt te deinde pericula cernis.] Medic. lib. cũ ueterib. alijs exẽplaribus ita legũt, Nec quæ te circum ſtent deinde pericula cernis. Nefas in pectore uerſat.] Nõnulli lib. uetuſti legũt Sub pectore. Varioq; irarum fluctuat æſtu.] In ueteri admodũ lib. legi Varios irarum concitat æſtus. Eia age rumpe moras.] Vetera aliquot exemplaria legunt Ergo age. Corripit è ſomno corpus.] In antiquis exemplaribus, Corripit è ſtrato.

SER. Ecce iterũ ſtimulat.] Phantaſia eſt ad ſociorũ terrorem. ſic in Sexto, Deus ecce Deus. Sancte deorum.] Aut diſtingue Sancte: aut ſecundum Ennium dixit, Reſpondit Iuno Saturnia, ſancta deorum. Quiſquis es.] Atqui ſuprà dixit, Omnia Mercurio ſimilis. Sed ſciendum eſt, ſecundum Tullium in libro de Deorũ natura, tres eſſe Mercurios, ſuperum, terrenũ, & inferum. Ergo Quiſquis, aut quicunq; de tribus: aut certè ad Iouẽ ſpectat: id eſt, quiſquis es qui præcipis. ut in Nono, Quiſquis in arma uocas, (cùm Irim uidiſſet) id eſt, quicunq; Irim miſiſti. Planè illud occurrit quod ait, De9 æthere miſſus ab alto. ubi & Iouem complectitur, & ſupernum Mercurium. ſed poteſt & hoc loco quaſi phantaſiam facere propter ſocios, & Quiſquis es ideo dicere, quia licet uiderit, non tamen reuera nouit eſſe Mercurium. unde

Ecce iterum ſtimulat: ſequimur te ſancte deorum
Quiſquis es, imperioq; iterum paremus ouanteis.
Adſis ô, placidusq; iuues, & ſidera cœlo
Dextra feras. dixit, uaginaq; eripit enſem
Fulmineum, ſtrictoq; ferit retinacula ferro.
Idem omnes ſimul ardor habet, rapiuntq;, ruũtq;,
Littora deſeruêre, latet ſub claſsibus æquor,
Annixi torquent ſpumas, & cærula uerrunt.
Et iam prima nouo ſpargebat lumine terras,
Tithoni croceum linquens aurora cubile.
Regina è ſpiculis ut primùm albeſcere lucem
Vidit, & æquatis claſſem procedere uelis,
Littoraq;, & uacuos ſenſit ſine remige portus:
Terq; quaterq; manu pectus percuſſa decorum,
Flaventeisq; abſciſſa comas: prò Iuppiter ibit
Hic, ait, & noſtris illuſerit aduena regnis?
Non arma expedient, totaq; ex urbe ſequentur?

Diripientq; rates,alij naualibus?ite,
Ferte citi flammas,date uela,impellite remos.
Quid loquor?aut ubi sum?quę mentē insania mutat?
Infelix Dido,nunc te fata impia tangunt?
Tum decuit cùm sceptra dabas.en dextra,fidesq;:
Quem secum patrios aiunt portare penates:
Quem subijsse humeris confectū ætate parentē,
Non potui abreptum diuellere corpus?& undis
Spargere?non socios?non ipsum absumere ferro
Ascanium,patrijsq; epulandū apponere mensis?

unde ait suprà, Et formam,& uultū, & uisa monere est. Iterū paremus.] Quia iam paruerat præparatione nauigiorum. *Et sidera cœlo. Dextra feras.]* Hoc est, uentos: qui ex ortu siderum aut prosperi, aut aduersi sunt. sicut in Georgic. Præterea tam sunt arcturi sydera nobis. nec enim sidera dicit reuera, quum Arcturus una sit stella. Ergo Dextra dixit sidera, uentos, uel tempora. *Prima aurora.]* Designatio temporis est, non dici descriptio. unde infert: Vt primò albescere lucem Vidit.& sic in 12. Quum primùm crastina cœlo Puniceis inuecta rotis aurora rubebit. Et bene hanc primùm inducit uidisse crepusculum, quæ quasi amatrix tota uigilauerat nocte. sic in Bucolicis de amatore: Nascere, præq; diem ueniens age Lucifer almum. *Nouo lumine.]* Secundum Epicureos,qui stulte solem de atomis dicunt constare, & cum die nasci, & cum die perire. *Tithoni croceum.]* Est uersus Homeri in Iliade, ἠὼς δ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο ὤρνυθ'. Tithonus frater Laomedontis fuit: hunc Aurora amatum in cœlum leuauit, quem longinquitas uitæ in cicadā conuertit. Horat.Longa Tithonum minuit senectus. quod ideo fingitur, quia ut est apud Cicer. sola uox remanet, & est natura loquacior. *Albescere lumen.]* ὑπαλλαγή est: luce enim albescunt omnia,non lux albescit. *Æquatis uelis.]* feliciter plenis, sine motu aliquo. *Prò Iuppiter.]* Aut irascentis exclamatio est: ut in Terent. Prò supreme Iupiter. aut certè testatur Iouē, quem in Æneæ inuocauit aduentu:ut, Iuppiter, hospitibus nam te dare iura loquutur. *Ibit et illudet.]* Ibit & illudet, tempus pro tempore. et sic dixit ut,Certantq; illudere capto. *Non arma expedient.]* Furentis hæc uerba sunt,ut ipsa paulo post: Quæ mentē insania mutat? nā hæc à sana nō procedūt,ut imperet absentibus ferre tela, quum sola sit. *Naualibus.]* De naualibus ubi stant naues. *Aut ubi sum.]* Nunquid in cœtu sum? *Cùm sceptra dabas.]* Vt,Ac dominum Ænean in sceptra recepit. *Fidesq;.]* Subaudi En, etiam in sequētibus:aut certè hic est quem dicunt portare deos. Sanè En, nominatiuo melius iungitur:ut,En Priamus. *Ipsum Ascanium.]* Aut quia est causa nauigationis : ut, Quem regno Hesperiæ fraudo. aut ad patris dolorem : ut, Qui nati coram me cernere letum Fecisti. *Epulandum apponere.]* Quod fecit Progne occiso Ity filio propter sororis stuprum.

POM. *Imperio.]* mandatis tuis. *Retinacula.]* funes quibus religata erat nauis. *Naualibus.]* Nauale dicitur, ubi sunt naues. *Penates.]* Hinc appellatur pius Æneas, quòd tulerit humeris patrem & penates. improbat hoc. *Epulandum.]* id quod multi fecere,ut Progne apposuit Ityn Tereo, & Thyestes filios Atreo.

VAR. Lect. *Nunc te Fata impia tangunt.]* In Mediceo libro, Facta impia,non Fata legitur.

…oda. 16. lege Homer. ment. ili. λ. et ody. … cap. 210. Boccat. lib. 4. … 27. et lib. 6. cap. 10.

Verùm anceps pugnæ fuerat fortuna.fuisset:
Quem metui moritura?faces in castra tulissem,
Implessemq; foros flammis,natumq;,patremq;
Cū genere extinxem,memet super ipsa dedissem.
Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuq; harum interpres curarum,& conscia Iuno,
Nocturnisq; Hæcate triuijs ululata per urbes,
Et diræ ultrices,& dij morientis Elissæ,
Accipite hæc,meritumq; malis aduertite numen,
Et nostras audite preces.si tangere portus
Infandum caput,ac terris adnare necesse est,
Et si fata Iouis poscunt,hic terminus hæret:
At bello audacis populi uexatus & armis,
Finibus extorris,complexu auulsus Iuli,
Auxilium imploret,uideatq; indigna suorum
Funera:nec cùm se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit,regno aut optata luce fruatur,
Sed cadat ante diem,mediaq; inhumatus arena.
Hęc precor,hāc uocē extremā cū sanguine fundo.

SER. *In castra.]* id est,classes:ut,Nos castra mouemus. *Foros.]* tabulata nauium,ab eo quod incessus ferant.& est generis masculini,numeri tantum pluralis,ut hi fori forum. *Cum genere extinxem.]* Pro extinxissem, morte Æneæ & Ascanij,& est συγκοπή. *Super ipsa dedissem.]* Satis amatoriè. *Sol.]* Iam utitur imprecationibus, hoc est, deuotionibus: unde & Deuotor et Deuotrix, qui imprecantur, dicitur. Non autem terrarum flammis,sed opera terrarum. bene autem inuocat solem, ut suprà per numen Liberi sacrificauit. *Tuq; harum interpres curarū.]* Aut quas patior, aut generaliter curarum coniugalium interpres, hoc est media & conciliatrix.Cicero,Quiq; interpretes corrumpendi iudicij solent esse. *Conscia Iuno.]* Siluit rem turpem: sic suprà, Et pronuba Iuno. *Nocturnis.]* Non triuijs,sed per nocturnum tempus. *Vlulata per urbes.]* Proserpinā raptam à Dite patre, Ceres cùm incensis faculis per orbem terrarum requireret, per triuia eam uel quadriuia uocabat clamoribus:unde permansit in eius sacris,ut certis diebus per compita à matronis exerceatur ululatus: sicut in Isidis sacris, ubi est imitatio inuenti Osyridis,quem dilaniatum à Tiphone eius fratre,uxor Isis per totum orbē requisisse narratur. Iuuenalis, Plangentis populi currit derisor Anubis. Hecatem autem inuocat, causa ultionis:unde et furias uocat. Sed usurpatiuè modò Diras dixit: nā diræ in cœlo,furiæ in terris,Eumenides apud inferos:unde & tres esse dicuntur,sed hæc nomina confundunt Poetæ. Vltrix uerò, hoc est,Tisiphone:nam Græcè τίσις ultio dicitur, φόνος funus & mors. *Dij morientis Elissæ.]* Aut manes dicit:unde est,Vos ô mihi manes Este boni, quoniam superis auersa uolūtas. Aut certè ἀναιρετικοὺς dicit,id est, Martem & Saturnum,qui intercidunt uitæ rationem, si radijs suis ortum genituræ pulsauerint. Horatius: Te Iouis impio Tutela Saturno refulgens Eripuit, uolucresq; fati Tardauit alas.& bene Tardauit,quia necessitas fati impediri

A pediri potest, non penitus eludi. sic Vergilius, Nec fata uetabant stare, decemq; alios Priamum superesse per annos. Meritumq; malis auertite numen.] quod mali merentur. Audite preces.] imprecationes dicit. nam non sunt preces: ut paulo post, Imprecor, arma armis pugnet. Adnare.] Vt in Primo, Huc pauci uestris adnauimus oris: id est, per tempestatem uenimus. & bono colore futura prædicit. Fata Iouis.] Participium est, non nomen, à fando. Terminus hæret.] si hoc est immutabile. Audacis populi.] Rutulorum, quos semper inducit ut audaces. alibi Audacis Rutuli ad muros. Finibus extorris.] extra suas terras remotus. & significat, quando Euandri & Tarchontis petiuit auxilium. Indigna suorum Funera.] Pallantis dicit, & cæterorū. Pacis iniquæ.] Vt suprà diximus, propter perditam linguam, habitum, nomen: quæ solet uictor imponere, sicut postulat Iuno. Regno aut optata luce fruatur.] Tribus tantùm annis regnauit: in tertio anno submersus in fluuio Numico: Iuuenal. Alter aquis, alter flammis, ad sidera missus. Designās B Æneam submersum, Herculem combustum. Cato dicit iuxta Laurolauinium quum Æneæ socij prædas agerent, bellum commissum, in quo Latinus occisus est, fugit Turnus, & Mezentius auxilio comparato uictus quidem est ab Ænea, qui tamen in ipso prælio non comparuit: Ascanius postea Mezentium interemit. Alij dicunt, quòd uictor Æneas quum sacrificaret super Numicum fluuiū, lapsus, & eius nec cadauer inuentum est: unde dicit, Mediaq; inhumatus arena. Postea dictus est inter diuos receptus, quem Iouem indigetem dixere. Ante diem.] ante fati necessitatem. & bene quod passura est optat Æneæ: ut, Sed misera ante diem.] Epicurei dicebant omnia fieri casu, unde hic autor dicit secundum Epicurum, Sed cadat ante diē. Stoici uerò dicebant omnia fieri dispositione fatorum: unde loquitur alibi, Stat sua cuiq; dies.

POM. Foros.] Fori tabulata nauium. Extinxem.] pro Sibi. extinxissem. Sol.] Inuocatio ad deos, & ad furias. Vlulata.] Proserpinam Ceres mater cum quæreret, per omnia triuia & per omnes urbes, & omnia loca uocabat. ideo ululata. Dij.] manes Sichæi uocat. Audite.] aduertite malis. Meritum numen.] de Troianis intelligit, qui mala merentur. Hæret.] quia immutabilis C est. Populi Latini.] Æneas uexatus à Latinis, implorauit auxilium ab Euandro & Tarchonte. Tradiderit.] Dicitur Æneas cōposuisse pacem cum Mezentio. Suorum.] quia multi peribunt. Optata luce.] Æneas pugnās cum Rutulis & Mezentio rege Etruscorum, superueniente nocte nusquam apparuit. Alij putant in deos relatū: alij, submersum in Numico. ideo templum Æneæ dicatū cum tali titulo, Patris diui terrestris, qui fluuij Numici aquas gubernat. alij dicunt, cum sacrificaret ad Numicum, nusquam amplius uisum. Cato dicit, cum prope Lauinium Æneæ socij prædas ageret, bellum commissum est, quo perijt Latinus. Æneas post hoc prælium non amplius uisus est. Fruatur.] non fruatur regno, nec uita. Hæc.] dicta.

VAR. Lect. Meritumq; malis auertite numen.] Exemplaria longè plura sunt, & ea probatiora, quæ Aduertite legunt. Et si fata Iouis poscunt.] Antiqui pleriq; lib. Et sic Fata Iouis poscunt, legunt. In Mediceo c litera, ex ea dictione abrasa est, cum sic Fata prius scriptū fuisset. Videatq; indigna suorum Funera.] Bona ueterum librorū pars, Videat indigna suorum, absq; particula Que legunt.

Tum uos ô Tyrij stirpem, & genus omne futurū Exercete odijs, cineriq; hæc mittite nostro Munera.] Facta sunt hæc Punicis incursationibus & bellis sub Hannibale Afrorum rege, & Scipione ac Regulo cœterisq; Romanis ducibus. Cineriq; hæc mittite nostro Munera] quasi aliquid esset sensura post mortem, uel ex his quæ suprà dixit, uel quæ infrà cōplexa est. Hæc, inquit, præstate pro muneribus cineri meo. Nullus amor populis nec fœdera sunto.] Nec amor sit inter populos, nec fœderibus dissidentes necessitas iungat. Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor, Qui face Dardanios, ferroq; sequare colonos. Nunc, olim quocunq; dabunt se tempore uires, Litora littoribus contraria, fluctibus undas Imprecor, arma armis pugnent, ipsiq; nepotes.] Veniet, inquit, tempus, quo nascetur quisquam ex ossibus meis, qui ferro & flamma Troianum genus persequatur ob ultionem meā. Olim, hîc futurum tempus significare manifestum est: sequitur enim, Quocunq; dabunt se tempore uires. nam & dabunt futuri est temporis. Rem locuta est impossibilem, utpote quæ non esset suæ mentis suiq; consilij. Quando enim nasci homo ex ossibus mortui hominis potest? tamen qui inania sentire uoluerūt, dicunt hoc in Hannibale extitisse, quod est absurdum. Nam Dido Tyria fuit, Hannibal Pœnus à genere Didonis longè remotissimus. Melius est sic intelligere, ut postulata persona nesciret se impossibilia postulare: quod ipsum sequentia docent, quia dixit Tanta sit inter meos Troianosq; discordia, ut nec ipsa sibi conueniant littora, nec utriusq; littoris undæ misceantur. Arma autem armis pugnent, ipsiusq; nepotes. fieri potuit inter multa, quæ emersura non fuerant. Hoc ergo dixit possibile: solent enim mente capti, etiam quod rectum est aliquando sentire. Hæc ait, & partes animum uersabat in omnes, Inuisam quærens quamprimum abrumpere lucem.] Hoc est, quàm celeriter festinabat, inquit, mori, utpote quæ iocunda omnibus, ipsi onerosa fuerat lux. Impediebat nutricis præsentia, sed hanc inde cum mandatis inanibus alienat. Tum breuiter Barcen nutricem affata Sichæi, (Namq; suam patria antiqua cinis ater habebat.)] Breuiter, inquit, loquuta est: hoc enim conueniebat uolenti maturius mori. Annam chara mihi nutrix huc siste sororem.] Huc siste: hoc est, huc instanter adducas. Chara mihi, addidit benigni animi signum dicendo Chara, ut per blandimenta impetraret, quod illa propter onꝰ prouectioris ætatis poterat recusare, quæ persona aptissima negotio fuit, ut cum mora pergeret, cum mora remearet. Denique ut hoc sibi Dido procuraret, non dixit, mitte mihi sororē meam: sed, Huc (inquit) siste, scilicet, ut cum ipsa ueniat, ut euntis et redeuntis aniculæ tardior, & difficilis gressus perficiendo exitio largissimum spatium daret. Dic corpus properet fluuiali spargere lympha.] Alia mora, quia dum hoc Anna expetebat, aliquid accedebat ad tempus. Et pecudes secum, et monstrata piacula ducat.] Ecce aliud quod afferret tarditatē, prouidere necessarias pecudes, & adducere: quarū segnior gressus est, et afferre expiationib. necessaria. Sic ueniat, tuq; ipsa pia tege tempora uitta.] Pia & nutrix esse potest & uitta, ut pia nutrix, aut pia uitta. Quicquid tamen secuti fuerimus, rectum est. Sic ueniat, intelligendū est, Ita ueniat scilicet, ut cum his ueniat quæ mandauit, et quomodo mandauit. Incipit dicere mandatorū causas, ne qua suspicio cogitationis extremæ nutricis animū cōmoueret. Sacra Ioui Stygio, quæ ritè

incepta parari, Perficere est animus.] Omnia, inquit, haec idcirco presto esse desidero, ut Diti patri destinata sacra persoluam. Deinde subiungit, quae ratio sit eiusmodi sacra soluendi. Finemq; imponere curis.] Volo, inquit, interposito sacrorum ritu his finem imponere, quae cruciant animum meum. Magna caligo uerborum: fatetur quid disponat, nec tamen intelligi potuit. Putabat enim nutrix hoc genere prouenturum remedium, ut incolumi Didoni uniuersi remouerentur angores, nescia quòd illa malis suis mortis remedio fuisset terminum quaesitura. Dardaniiq; rogum capitis permittere flammae.] Vt in occasione uelut sacrificiorum, aboleret etiam illius memoriam, quem habuit inimicum. Paraui, quod semel posuit, non semel accipiendum est: ut sit, sacra paraui, finemq; imponere curis paraui, Dardaniiq; rogum capitis permittere flammae paraui: ut uideatur sacra illa et propter solutionem suam parasse, & propter delendam eius memoriã, qui eam tam perniciose contempsisset. Sic ait: illa gradum studio celerabat anili.] ambulabat, inquit, anus post mandata Didonis non celeriter ut debuit, missa: sed segnius, ut aetas permisit. Proinde quando remeare talis possit, cui ad Annam peruenire difficillimũ fuit? At trepida & coeptis immanibus effera Dido Sanguineã uoluens aciem, maculisq; trementes Interfusa genas, & pallida morte futura, Interiora domus irrumpit limina, & altos Conscendit furibunda rogos, ensemq; recludit Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.] Describitur quae non adhuc dubitaret mori, sed quae iam se uellet occidere. Trepida (inquit) fuit coeptis immanibus, hoc est, turbata. hoc ei praestabat mentis infanda destinatio. Effera, id est, exasperata in perniciem suam, crudelium consideratione coeptorum: uoluens oculos suffusos sanguine, maculis uerò sordidis genas habens uariatas, & ante futuram mortem tam pallida. Interiora autem limina irrupit. non dicit Ingressa est, sed Irrupit, ut ostenderet furentem. quoniam suprà dixit, Tu secreta pyram tecto interiore sub auras Erige. Meritò, ait, interiora domus irrupit limina, & constructam altius pyram furibunda conscendit. Eripuit è uagina gladiũ, quem obliuio properantis Aeneae reliquerat non ad eos usus, quos furor amantis inueniebat. Benè autem addidit poeta Furibunda conscendit altitudinem rogi, ut ostenderet nullum de nece sua posse cogitare, nisi quem primò amentia furoris oppresserit. Hîc postquàm Iliacas uestes notum'que cubile Conspexit, paulum lachrymis, & mente morata Incubuitq; toro, dixitq; nouissima uerba.] Quando ad ipsam uentum est pyram, & uidit uestes Iliacas & cubile unde malum omne contraxerat, ictum paululum distulit, quo fuerat peritura: incubuit super thorum lachrymans, ut nouissima ante sanguinem funderet uerba: quibus omnia consolaretur, quae secum peritura cernebat. Dulces exuuiae.] Hîc suspendenda pronunciatio est, nec iungendum, Dum fata deusq; sinebant.] Ne expressum mirè moriturae uexemus affectum, ut putetur illa uestes amare desiisse, quas intantum A diligebat, ut earum fauillas suis uellet misceri cineribus. Amat igitur has, ostendens quòd illas non odii, sed amoris causa secum decreuisset incendi. Hanc ergo esse meliorem pronunciationem, & hunc praeponendum intellectum, tunc apparebit, quum sensus fuerit ordinatus: ut excludamus eos qui iungendum putant, Dulces exuuiae dum fata deusq; sinebant: ut uideantur illousque dulces, quo fuerat peritura. Quod si amor earum, mortis tempore recessisset, non diceret Accipite hanc animam. quo affectu ostendit cum his se interire uoluisse, quas amabat. Sensus ergo integer sic est, quo expresso ipse se intellectus sine cuiusquam opera demonstrabit: Dulces exuuiae, uixi quàm diu deus & fata sinebant, & quem dederat cursum fortuna peregi. Accipite hanc animam, meq; his exoluite curis.] Quoniam, inquit, estis dulces, uos debetis excipere sanguinem meum, et anima mea uobis debet infundi. Et nunc magna mei sub terras ibit imago.] Fui magna, & adhuc magna sum: decet deteriorẽ praeuenire fortunam, ut felix ad inferos pergam, quae feliciter uixi. Incipit dicere atq; enumerare felicitatis suae bona, B quae ulterius nolebat uidendo uexari: nouerat enim, quae metueret post Aeneae nauigationem, & quae possent infortunia sequi. Vrbem praeclaram statui.] Non dixit, perfeci, sed Statui. Statuere est enim instituere aliquod nouum et quod fuerit nunquã iam. Sequitur dicere quod, Praeclaram hoc est, magnam. Hoc idem est quod ait: Mea moenia uidi.] Nonnulli immemorẽ hîc dicunt extitisse Virgilium, ut induceret Didonem quasi de perfecta locutam esse ciuitate, quam ipse dixit in opere fuisse, quũ eam Aeneae in primo libro subiecisset aspectibus. Hi non attendunt uim uerbi: nam ut dictum est, Statui institui significat, non perfeci. Quod si ita est, ut de perfecta dixerit, Statui etiam sic pro qualitate personae accipiendũ est, ut consolationis suae causam perfecta dixerit, quae fuerat imperfecta. eo animo dixit, Vixi. hoc est enim Vixisse, aliquam factorum memoriam reliquisse post mortem. Vita uirũ.] Similis calumnia est propter Sichaei mortem defensam nõ esse, quia Pygmalion occisus non est, quum non sit unũ genus ultionis. Nã defendisse occisi mortẽ, est praedã propter quã mactatus est, abstulisse: quo in facto Pygmaliõ homo profundae auaritiae & reus remansit et C pauper. Poenas inimico à fratre recepi.] Ipsa fuit poena deterior, ut uiueret, nec haberet quod per scelus se crediderat quaesiuisse. Definit qd sit Statui, et quid sit Vlcisci, quid poenas Recepisse. Aut putamus eum nõ afflictũ esse tormentis animi, quòd illum ipsum, ne mercedem sceleris caperet, foemina praeuenisset. Iam uenit ad causam quae eam decepit, et hoc more humani ingenii nõ actibus suis imputat, sed fortunae. Felix heu nimium felix, si littora tantum Nunquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.] Duraret, inquit, etiam nunc prosperitas nostra, si facti mei sors Troianorum non incurrisset aduentũ, et si littora tantum Nunquã Dardaniae tetigissent nostra carinae.

SER. Cum sangui. fundo.] Quasi imprecationes ipsas suo consecraret cruore. Tum uos ô Tyrii.] Non sunt mandata, sed imprecationes, ut dissentiant omnibus rebus, sicut & factum est: nam si mandata sunt, quomodo genus futurum? Exercete odiis.] Id est, fatigate. Nec foedera sunto.] Quia rapta sunt tertiò. Sunto autem, sint: & fit propter

Tum uos ô Tyrii stirpem, & genus omne futurũ
Exercête odiis, cineriq; haec mittite nostro
Munera: nullus amor populis, nec foedera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios, ferroq; sequare colonos:
Nunc, olim, quocunq; dabunt se tempore uires,
Littora littoribus contraria, fluctibus undas

Imprecor,arma armis pugnent,ipsiq; nepotes.
Hæc ait,& parteis animum uersabat in omneis,
Inuisam quærens quamprimū abrumpere lucem.
Tum breuiter Barcen nutricem affata Sichæi:
Nanq; suam patria antiqua cinis ater habebat.
Annam chara mihi nutrix huc siste sororem:
Dic corpus properet fluuiali spargere lympha,
Et pecudes secum,& monstrata piacula ducat.
Sic ueniat:tuq; ipsa pia tege tempora uitta.
Sacra Ioui Stygio,quæ ritè incepta paraui,
Perficere est animus,finemq; imponere curis,
Dardaniiq; rogum capitis permittere flammæ.
Sic ait:illa gradum studio celerabat anili.
At trepida,& cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineā uoluens aciem,maculisq; trementeis
Interfusa genas,& pallida morte futura,
Interiora domus irrupit limina,& altos
Conscendit furibunda rogos,ensemq; recludit
Dardanium,non hos quæsitum munus in usus.
Hic postquam Iliacas uesteis,notumq; cubile
Conspexit,paulum lachrymis & mente morata,
Incubuitq; toro, dixitq; nouissima uerba:
Dulces exuuiæ dum fata Deusq; sinebant,
Accipite hanc animam,meq; his exoluite curis,
Vixi,& quem dederat cursum fortuna peregi,
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Vrbem præclaram statui,mea mœnia uidi,
Vlta uirum,pœnas inimico à fratre recepi.
Felix,heu nimium felix,si littora tantùm
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ.

A propter metrum, addita o tertiæ personæ numeri pluralis,modi indicatiui: ut,amanto, docento, legunto,nutriunto. Vrbanus dicit,uerbo eam iuris usam,propter odia hæreditaria. Exoriare.] exoriatur: & ostendit Hannibalem. Ex ossibus.] Secundum Anaxagoram, qui ὁμοιομερίαν dicit,id est omnium membrorum similitudinē esse in rebus creandis. Ergo sicut ex ossibus,sic ex sanguine & medullis: nam omnia pro parte sui transeunt in procreationem. Lucret. Nunc ad Anaxa-

B gore ueniamus homœomeriam. Fuctibus undas Imprecor.] Propter illud quod in fœderibus sancitum est, ut Corsica media esset inter Romanos & Carthaginenses. Pugnent,ipsiq; nepotes.] Potest & ad ciuile bellū referri. Tum breuiter.] Festinatione mortis simul nectit causam morarum, & ipsi & sorori. Huc siste.] huc adduc: ut,Et cum grege sistit ad aram. Hinc & Sistatur dicimus, id est adducatur: nam Stare aliud est,nec aliter possumus dicere quàm Sta hîc,& Siste huc.fallit enim plerunq; uerbi similitudo, quia dicimus Sto & Sisto,quum diuersa significent pro eodem. Spargere lympha.] Sacrificantes dijs inferis aspergebātur:ut,Spargens rore leui & ramo felicis oliuæ. Superis, abluebantur:ut,Donec me flumine uiuo Abluero. Modò

C autem inferis sacrificabat:ut,Sacra Ioui Stygio. Piacula.] purgationes: aliàs sunt sacrilegia. Sic ueniat.] Ne præmitteret,aut præcederet. Tege uitta.] Vt & ipsa tardaret. Ioui Stygio.] Hoc est, Plutoni.Et sciendum,Stoicos dicere unum esse Deum,cui nomina uarientur pro actibus & officijs.unde etiam duplicis sexus numina esse dicuntur:ut quum in actu sunt, mares sint:fœminæ,quum patiendi habent naturā. unde est in Georg. 2. Coniugis in gremium lætæ descendit. Ab actibus autē uocantur,ut Iupiter,iuuans pater:Mercurius,quòd præest mercibus:Liber,à libertate.Sic ergo modò Iouem Stygium dicit inferis sacrificatura,ut Iunoni infernæ dictus sacer.hinc est Iouis oratio : Cælicolæ mea membra Dei, quos nostra potestas Officijs diuisa facit. Quæ ritè incepta paraui.] Ordo est,Incepta quæ paraui,animus est ritè perficere. Curis.] amoribus. Dardaniiq; rogum capitis.] in quo eius imago fuerat. Studio anili.] Aut pro ætatis possibilitate,aut pro industria,qua utuntur aniculæ. At trepida.] festina:nam moritura nil timebat. Cœptis effera.] furiata sæuis cogitationibus. Pallida morte futura.] Aut pallidior quàm solent esse homines post mortem: aut pallida omine mortis futuræ. Furibunda.] furenti similis. Non hos quæsitū munus in usus.] Quem Æneas non ad hunc usum reliquerat. Vt suprà diximus, secundum Homerū uertitur munus in perniciē.tale est in Bucol. Hos illi, quod nec bene uertat, mittimus hœdos. Mente.] consilio. Deusq; sinebant.] Aut Iupiter,qui Æneam abscedere cōpulit: aut amor,aut necessitas fati. Vixi.] Excusat uitæ abruptionem:quia dicit Plato,magna pœna affici animas eorum, qui uitā ante tempus relinquunt. Et quē dederat cursum fortunā, peregi.] Non natura,nec fatum. tribus enim humana uita continetur: Natura, cui ultra centum et uiginti solstitialeis annos concessum non est. Fato, cui nonaginta anni, hoc est, tres Saturni cursus exitium creant,nisi fortè aliarum stellarum benignitas etiā tertiū eius superet cursum. Fortuna, id est, casus,qui ad omnia pertinet quæ extrinsecus sunt: ut ad ruinam,incendia,naufragia,uenena.Benè ergo dixit Fortuna. sic Cicero in Philippicis, Multa mihi imminere uidebantur præter naturā,præterq; fatū:id est,gladij Antonij ex casu. Sub terras ibit imago.] Benè Imaginē dixit:ualde enim queritur apud philosophos, qd illud sit,quòd inferos petat. Nā tribus cōstamus:anima,quæ superna est, et originē suam petit:corpore,quod in terra deficit:umbra, quā Lucret.sic definijt: Superi spoliatus luminis aer.Ergo umbra si ex corpore creatur, sine dubio perit cum eo, nec est quicquam reliquum ex homine,quod inferos petat.Sed deprehenderunt esse quoddam simulachrū,quod ad nostri corporis effigiem fictum,inferos petat: & est species corporea,quæ nō potest tangi,sicut uetus. hinc in Sexto, Corpora uiua nefas Stygia uectare carina. Hanc autem rem etiam Homerus requirit,simulachro Herculis apud inferos uiso.Et sciendum,simulachra esse hæc etiam eorum qui per apotheosin dij facti sunt. Vnde aut uisi esse apud inferos,aut illuc descendisse dicuntur.Horatius de Libero:Te uidit insons Cerberus aureo Cornu decorum.Sciendum tamen abuti Poetas, & confuse uel simulachrum uel umbram dicere. Vrbem præclaram.] Non est contrarium illi loco,Pendent opera interrupta. nam licet paululum aliquid superesset, quantū ad ipsam pertinet fecerat:ut, Vrbemq; paratam. Item paulo pòst, Vrbemq; tuam. Et reuera ciuitati quid superest, factis muris,templo,portu,theatro? Mea mœnia uidi.] à me facta,& pertinet ad effectum : ut,Quam uestræ fecere manus. Vlta uirum.] puniendo eius interfectorē:nam ideo addidit, Pœnas inimico à fratre recepi. Et reuera

nulla auaro maior est pœna, quàm amittere pecuniam, propter quam commiserat scelus. Bene autem Recepi, quasi debitas: ergo hoc dicit, Feci istud & illud: felix nimium fuissem, si tantum Æneas Carthaginem non uenisset. Alij hæc quasi per interrogationem accipi uolunt, ut nil dicat esse perfectum: Nunquid urbem statui? nunquid ulta sum uirum? nunquid à fratre pœnas recepi? felix tamen fuissem, si uel hoc tantùm contingeret, ut Carthaginem non ueniret Æneas. Et hanc uarietatem gignit hic sermo tantùm: nam utrunq; admittit. tamen melior est sensus superior, quem nonnulli sic exponunt, propter Pendent opera interrupta: ut sit ordo, Vrbem præclaram, & mea mœnia uidi statui: hoc est, uidi dum statuerentur. Statui enim infinitiuus, à passiuo Statuor. Felix, heu nimium felix, si littora tantum Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ.] A' Catullo accepit, qui dicit: Iuppiter omnipotens utinam nec tempore primo Gnosia Cecropiæ tetigissent littora puppes. Os impressa toro.] Applicito ore ad lectulum: aut quasi amatrix: ut, Stratisq; relictis Incubat. Aut quasi peritura insensibili rei dat sensum, & sic ad lectulum loquitur, ut ad hastam Turnus: Te Turni nunc dextra gerit. & Mezentius ad equum, Rhœbe diu (res si qua diu mortalibus ulla est) Viximus. Sic? sic.] Quasi interrogatio & responsio: & placet sic inultam mori? & hoc loco intelligimus eam se percussisse, unde alij dicunt esse uerba ferientis.

POM. Sabi. Mittite.] ut nunquam sit pax, ut fuit inter Romanos & Carthaginenses. Sunto.] ut nunquam fuerunt fœdera inter Romanos & Carthaginenses. Sunto, uerbum iuris est, ut ait Vrbanus: quia loquitur Dido de hæredibus. Vndas.] Corsica media erat inter Romanos & Pœnos, mihi non placet. Nepotesq;.] semper inter se pugnent. & potest ad ciuile bellum referri. Suam.] nutricē. Patria.] Phœnicia. id est, Sidone. nutrix Didus perierat Sidone. Siste.] adduc. Lympha.] Sacerdotes sacrificātes lympha sparguntur, ut alibi, Donec me flumine uiuo Abluero. Ioui Stygio.] Tres sunt Ioues, nunc Plutonem intelligit. Curis.] simulabat hoc sacrificio auferre curas. Rogum.] quasi quòd rogus erat imaginis Æneæ. nam illius imaginem in rogo posuerat. Trepida.] siue festina, siue propter futuram mortem. Aciem.] oculos sanguineos. Maculis.] Alludit ad uolentes morbo mori, quorum corpora maculis rubris perfunduntur. Recludit.] nudat. acceperat ensem ab Ænea, non ut interficeret se. Exoluite.] liberate. Fortuna.] non natura, non fatum, sed fortuna. Fortunā ponit pro casu. Terminus naturæ humanæ 100 & 20 annum non transit: fatum terminatur nonagesimo: Fortuna, id est casus, non habet legem. Censorinus dicit optimum esse moriēdi tempus octuagesimoquarto anno, & fuisse quosdam qui noluere transgredi hunc terminum. Astrologi omnia fato ascribunt, & ipsam naturā, & casum, & sortem, & fortunam ad fatum reducunt. Sub terras.] umbra ex homine petit inferos: anima, ut scribit Seneca, quæ è cœlo est, cœlum petit: corpus terra absumitur. Imago.] umbra, uel simulacrum. Vrbem præclaram.] Suprà dixit, opera interrupta pendere, ut exprimeret affectum amandi. Nunc quia Dido moriebatur, dicit se finisse urbem. Aliqui sic declarant, Ego uidi urbem, & mœnia statui, scilicet à meis. Statui, infinitus est modus. Hæc tamen sententia mihi non placet. nam ipsa in parte operum erat ad statuendum. Vlta.] bene ulta fuit maritum, quando omnem pecuniam fratri abstulit. non potuit esse maior pœna Pygmalioni auarissimo, quàm amittere thesaurum, propter quem Sicheum interfecerat. Recepi.] ad debitum refertur. A

VAR. Lect. Sic ueniat.] Lib. nonnulli ueter. legunt Sic ueniet, finitiuo modo. Illa gradum studio celerabat anili.] In lib. quibusdam sanequàm uetustis Anilem legitur: quippe gradum. Dum Fata, Deusq; sinebant.] In aliquot antiq. lib. Sinebat, singulari numero legitur. Inimico à fratre recepi.] Minime placet, quòd in lib. nonnullis manuscriptis legitur Inimico fratre, absq; præpositione.

CÆL. Rhod. Porro probabile putabant ueterum theologorum scientissimi, animas hominum uiolenter pereuntium, quos βιοθανάτους uocant, quippe inexpiatas, uehementius diuexari perturbationibus. Posse quinetiam hostes insectari inimiciter, cui fomites non suggerat modo humana indignatio, sed diuina item permittat Nemesis, nec desit dæmon. Superesse uerò in anima sensum, antiqua sapientū uestigia insecutus, nec tacuit Maro noster, simulq; ultionis auidam affectionem & aerei usum corporis. Quid enim sibi uelle aliud putamus id, B

Et nunc magna mei sub terras ibit imago?

Equidem, ut qui affatim Platonicis imbutus foret sacris, imaginem rationalis animæ esse putat primam illā sentiendi naturam.

DON. Dixit, & os impressa toro, moriemur inultæ? Sed moriamur, ait: sic sic iuuat ire sub umbras.] Post transactam, inquit, feliciter uitam, post statutā urbem, post pœnas reportatas ex fratre, solus dolor est quòd me in præsenti defendere non potui. Plurali numero dixit, moriemur inultæ: quia cum uestibus. Etiam cum soli aliquid faciunt aut dicunt, pluralem sibi numerū uendicare solent. Fixa ergo facie erat in torum, cuius adhuc affectu etiam moritura tenebatur. Dixit etiam inultæ morimur, tamen quoniam hoc expedit, moriamur. Sic sic iuuat ire sub umbras. Melius est, inquit, me inultam mori, quàm ultionem quærere, quæ prouenire non possit, & deterioribus casibus reseruari. Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus.] Pars, inquit, ultionis est, si recedens hostis meus rogi mei flammas aspiciat. Et nostræ secum ferat omina mortis.] Hoc est, tristibus ominib. nauiget. C Dixerat, atq; illam media inter talia, ferro Collapsam aspiciunt comites, ensemq; cruore Spumantem, sparsasq; manus.] Non descripsit ictum, quo Dido cōfossa est: sed quæ fecisset demonstrauit, ut ostenderet celeritatem facti: nam nullus uidit percutientem, sed cadentem & ferrum spumare inundatione sanguinis. Tanta autē uis fuit, ut exanimes manus defectione celerrima spargerentur. It clamor ad alta Atria, concussam bacchatur fama per urbem, Lamētis, gemituq; & fœmineo ululatu Tecta fremunt, resonat magnis plangorib. æther.] Descriptio acerbi & repentini funeris potentis personæ, quæ primò intra parietes cum clamoribus plangebatur, ex illis exorta fama per urbem cucurrerat ululatus simul et gemitus, lachrymæq; per tecta, donec ipsa sidera uarijs clamorū generibus ferirentur. Hoc significat, quòd alio loco dixit: Et sidera uerberat unda. Vult enim tantùm ualuisse illas uoces, sicut illas Vndas, ut ulterius ire potuissent, nisi siderū obiectus obstaret. Terra aūt et ciuitas omnis planctu, ululatibus, & omniū gemitib. personabat, & sonus omnis perueniebat ad cœlum. Non aliter, quàm si immissis ruat

A ruat hostibus omnis Carthago, aut antiqua Tyros, flammæq; furẽtes Culmina perq; hominũ uoluãtur perq; deorum.] Sic omnis Carthago luctu reginæ cõcussa est, ut qui tãtos ululatus & clamores audisset, putaret hostes occupasse Carthaginem, aut Tyrũ deletã, aut deorũ culmina subuersa. Audijt.] Hîc distinguẽdũ est, dehinc addendũ.

SER. Hauriat hunc oculis ignem.] Aut uideat omina tẽpestatis futuræ, aut certe satisfaciat suæ crudelitati. Inter talia.] per talia: ut, Hunc inter fluuio Tiberinus amœno. Sparsasq; manus.] Aut perfusas sanguine, aut morte resolutas. Fœmineo ululatu.] proprio fœminarũ. Horatius: Et illa non uirilis eiulatio. Aut antiqua Tyros.] Vel nobilem dicit, uel illud ostendit, quia Carthaginẽ antè Byrsa, pòst Tyros
B dicta est, pòst Carthago, à Cartha oppido, unde fuit Dido, inter Tyrũ & Berythum. Audijt exanimis.] territa: nam, ut suprà diximus, Exanimus mortuus significat. Ora soror fœdans.] cruentans sanguine. Nomine clamat.] Aut Didonem uocat, ut suprà diximus, Pœnorum lingua uiraginem: nam Elissa dicta est. Sed uirago est

Dixit, & os impressa toro, moriemur inultæ?
Sed moriamur, ait: sic, sic, iuuat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, & nostræ secum ferat omina mortis.
Dixerat, atq; illam media inter talia ferro
Collapsam aspiciunt comites, ensemq; cruore
Spumantem, sparsasq; manus. it clamor ad alta
Atria, concussam bacchatur fama per urbem.
Lamentis, gemituq;, & fœmineo ululatu
Tecta fremũt, resonat magnis plangoribus æther.
Non aliter quàm si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros, flammæq; furentes
Culmina perq; hominũ uoluantur, perq; deorũ.
Audijt exanimis, trepidoq; exterrita cursu
Vnguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat.
Hoc illud germana fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi? hoc ignes, aræq; parabant?
Quid primum deserta querar? comitémne sororẽ
Spreuisti moriens? eadem me ad fata uocasses.
Idem ambas ferro dolor, atq; eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosq; uocaui
Voce deos, sic te ut posita crudelis abessem?
Extinxti te, meq; soror, populumq;, patresq;
Sidonios, urbemq; tuam. date uulnera lymphis
Abluam, & extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. sic fata gradus euaserat altos,
Semianimemq; sinu germanam amplexa fouebat
Cum gemitu, atq; atros siccabat ueste cruores.
Illa graueis oculos conata attollere, rursus

ore excipere liceret. Gradus euaserat altos.] Ascenderat, rogi scilicet, qui rogi pro qualitate fortunarum fiebant: unde in 6. Cœloq; educere certant. Cruores.] Vsurpatum cõtra artem: nam nec sanguines dicimus numero plurali, nec cruores. Siccabat.] exprimebat.

POM. Sabi. Et os.] applicito ore. Ignẽ.] uideat hunc ignẽ crudelissimus Æneas ab alto mari. Mediam.] Mediã legit Apronianus. nam qui se trãsfodit, medius uidetur esse gladij. Silius lib. 1. Cõcidit exacti medius p uiscera teli. Dido cũ molestaretur, et cogeretur ad coniugiũ, in rogũ ardentẽ se præcipitauit, ut fidem seruaret mortuo marito. Sparsas.] solutas morte, uel cruẽtatas. Nõ aliter.] nõ aliter ululatus erat p urbẽ morte Didûs, quàm si Carthago diriperetur.

appellata, quum se in ignem præcipitauit. Aut Nomine clamat.] nominat eam: sicut Homer. dixit ἐκ τ' ὀνόμαζεν. Aut certè, uero nomine, ut solent dolentes: ut, Hunc ego te Euryale aspicio. &, Mater Cyrene mater. &, Hic tibi ait, et te crudelem nomine dicit. Multi quærunt, quomo-
C do procedit hoc, quum eius nomen nusquam sequatur: sed tractum est à iure, ubi dicitur nil interesse utrum quis unum filium habens dicat, fili hæres esto: an, Titi hæres esto. Ergo dicendo, Hoc illud germana fuit, quasi nomen dixit. Sanè sciendum, bene eum perturbatæ integrum nõ dedisse sermonem. Hoc rogus iste mihi.] Alludit ad historiam. Quid primum deserta querar?] Conquestio, cur relicta sit, nec ad par exitium conuocata. Comitem'ne sororem Spreuisti?] Deest illud, næ quod spreuisti comitem sororem. & semiplenè loquitur, quod afflictis conuenit. Struxi manibus.] subaudi Rogos. Patrios deos.] Saturnum & Iunonem. Posita.] exanimata. Statius, Positusq; beata Morte pater. Date.] Aut aquam: aut Date, id est, permittite. Lauare autem cadauera proximis concedebatur: unde queritur mater Euryali, Nec uulnera laui Veste tegens. Ore legam.] Sic Cicero in Verrinis, Vt extremum filiorum spiritum

Aut antiqua Tyros.] ad patriã antiquã refert. quãuis Pœni essent profugi, tamen eam amabant ut antiquã patriã. Ad fata.] ad eundem maritũ. Patrios deos.] Herculẽ & Osirim. hi dij, & præsertim Hercules, in summa ueneratione Tyri in Phœnicia fuere. tutela Tyri urbis fuit in potestate Herculis, de cultu Herculis Tyri, lege Herodotum. Sergius Saturnũ & Iunonẽ intelligit. Posita.] exanimata. Lymphis.] cadauera lauantur, sed dicit Afferte aquã ad lauandũ uulnera, ad maiorem miserationem. Ore.] Ciceronis hoc est de Prætura urbana. qui ait, Vt extremum filiorum spiritum ore excipere liceret.

VAR. Lect. Ensemq; cruore Spumantem.] In Mediceo, & aliquot alijs antiquis libris, legere est Cruorem. Sedenim magis omnino placet, Ensem cruore spumantem. Resonat magnis plangoribus æther.] In Mediceo & antiquis libris, Clangoribus habetur. Non aliter quàm si immissis ruat hostibus.] In libris aliquot antiquis Missis legitur: absq; im præpositione. Aut antiqua Tyros.] Veteres pleriq; lib. Tyrus, idiomate latino legunt. Atque eadem hora tulisset.] In libris aliquot antiquis Fuisset legitur. Extinxti te, meq; soror.] In ueteribus ferè omnibus exemplaribus Extinxi, prima persona legitur.

SER. Sub pectore.] Nunc per transitũ ostendit uulneris locum. Ter reuoluta toro.] Aut sæpius, aut προμαντεῖαι est, propter bella Carthaginis: nam tria cum Romanis fuere bella Punica.

Deficit. infixum stridet sub pectore uulnus.
Ter sese attollens, cubitoq; innixa leuauit:
Ter reuoluta toro est, oculisq; errantibus alto
Quæsiuit cœlo lucem, ingemuitq; repertam.

Tum Iuno omnipotēs longum miserata dolorē,

Ingemuitq; repertam.] *Atqui suprà ait*, Inuisam *quærens quamprimum abrumpere lucem. Sed ostendit morientes sua improbare desideria: ut in 6.* Quam uellent *æthere in alto* Nunc *&* pauperiem, *&* duros perferre labores. Tum Iuno omnipotens.] *Aut pronuba, aut inferna.*

POM. Sabi. Ter reuoluta.] *Dido non poterat mori. nam quia casus eam extinxerat, ideo adhuc uita supererat.* Iuno omnipotens.] *Hoc tractū est ab Euripidis tragœdia, in qua* Mercurius *comam secat* Alcestæ, *quæ perijt ante tempus propter fatum mariti* Admeti *regis. nunc demittitur* Iris *ad secandum crinem* Didus, *ut moreretur. Solent nanq; mortales contra pericula fortunæ habere quædam incantationis remedia. fortè* Dido *talia parauerat sibi.*

VAR. Lect. Infixū stridet sub pectore uulnus.] *In antiquis aliquot libris* Stridit, *à tertia coniugatione est.* Cubitoq; innixa leuauit.] *In plerisq; libris antiquis* Adnixa *legitur. Sed id magis animaduertendum, quòd uetera quædam exemplaria* Cubitu *legunt, quarto declinatu.* Ingemuitq; reperta.] *In antiquis aliquot exemplaribus* Repertam *legitur: pro reperisse.*

DON. Exanimis trepidoq; exterrita cursu Vnguibus ora soror fœdans, *&* pectora pugnis, Per medios ruit, ac morientem nomine clamat. Hoc illud Germana fuit.] *Audijt, & cùm audisset sororis interitum soror exanimis facta, aduolauit turbata ferali nuncio, & morientem uocare cœpit nomine suo. idcirco separandum duximus,* Audijt: *quia multi* Audijt exanimis *pronunciant, quod contrà est. nam* Audijt, *& accepto nuncio exanimis facta aduolauit, hoc rectum est. Ceterum audijt exanimis, non est uerum: non enim antequam audiret exanimis fuit, quum non fuisset causa. Quum igitur audijsset, & ex eo quod audijt exanimis fuisset effecta, ut in doloribus fieri solet: unguibus ora sua, utpote unanimis soror, fœdabat et pectora pugnis. Bis accipiendū est fœdans: ut sit,* Fœdans ora unguibus, et pugnis fœdās pectora. Per medios ruit.] *non dixit uenit, sed ruit: hoc enim faciebat doloris immanitas.* Et morientē nomine clamat.] *quia nec in totū mortua fuit, nec in totum retinebat uitam, sic eam, quoniam ex maiore mortis pondere premebatur, nomine uocitabat. Quæritur cur dixerit* Nomine clamat, *& cur nō secutum sit Didonis uocabulum, sed necessitudinis:* Hoc illud germana fuit? *aut quid necesse fuerit eam clamari. Cum nomine igitur uocari oportuit eā, quæ maxima leti parte oppressa, uanescentib. iā mente oculis nesciret quæ loqueretur: quia tamē accipere aliquid aurib. potuit, addi uocabulū debuit, cuius integratio est, quòd nō* Didonem, *sed germanam dixit. Bina enim nomina homines habent, unum naturæ ac sanguinis, quo se debent appellare coniunctæ personæ: ut est nomen patris, matris, aui, auiæ, sororis, fratris, patrui, amitæ, filij, filiæ, nepotis, neptis, auunculi, materteræ, & cætera, quæ complecti longissimū est. Aliud nomen quod idcirco alicui apponitur, ut eo ab extrarijs uocitetur. Cùm igitur aliquam personam necessitudine coniunctam uocamus, aut cum ea loquimur, nomine naturali eam appellare debemus, ipso docente* Virgilio, *qui ait:* O' pater, ô hominum rerumq; æterna potestas, O' genitrix? quò fata uocant? aut quid istis? *Item,* Nate meæ uires, mea magna potētia: Nate mihi uita quōdam, dum uita manebat Chare magis. *Item,* O' soror ut dudum agnoui, cùm prima per artem Fœdera turbasti. *Exempla ista sufficiāt doctis, alia aliarū personarum legēdo reperiet. Interea redeamus ad* Annæ *consiliū: debuit enim morientem germanæ nomine appellare, ut sentiret sororem suam esse præsentem. Ergo apparet rectè positum, &* Morientem nomine clamat. *et rectè consecutum,* Hoc illud germana fuit? Me fraude petebas, Hoc rogus ille mihi, hoc ignes, aræq; parabant?] *Hæc dictio, quæ dolentis & repentini casus scelere cōmota est, continua esse non potuit. Deniq; sese non sequitur: ait enim,* Hoc illud germana fuit, *et non dixit quid fuerit: petebat enim quid illud esset, quod in querelam ueniebat. Deinde transit ad aliud,* Me fraude petebas?] *decipit hominem, qui fraude aliquē petit. Deniq; deceptionis ipsius partes & causas infrà ostendit,* Hoc rogus iste mihi, hoc ignes, aræq; parabāt?] *huc; inquit, tendebat rogus, ignis, & ararum præparatio? Inde se ad aliud transtulit, dicens:* Quid primum deserta querar?] *Deserta sine sororis solatio, hoc est singularis & sola: partes sunt istæ deceptionis, quarum prima fuit in qua sororis solatiū perit. Incipit alia,* Comitem'ne sororem Spreuisti moriens? eadem me ad fata uocasses.] *Si remotis, ait, dolis, quid disponeres sorori esses fraude confessa, uenissem tecum ad extrema fatorum ultimaq; consortia.* Idem ambas ferro dolor, atq; eadem hora tulisset.] *Et quas unus iunxerat germanitatis affectus, unum genus mortis, eadem simul momenta consumerent: perindeq; fieret, ut altera alterius durum nō uideret exitium. Addit alia, ut magis exacerbet, quæ superius dixit:* His etiam struxi manibus.] *Quod est deterius, dum tibi, inquit præparo nescia, quæ exitium tuum complere potuissent, manus meas parricidij crimine polluisti.* Patrios'que uocaui Voce deos.] *Et ne deesset aliquid sceleri, dijs testib. patrijs ista composui, & cùm arbitrarer profutura saluti tuæ, quæ instanter implebam, eosdem ipsos gerendis rebus fautores adhibui.* Sic te ut posita crudelis abessem?] *Et hoc amplius infelix, quòd in hisce casib. posita absfui ego crudelis et sæua.* Extinxti te, meq; soror, populumq; patresq; Sidonios, urbemq; tuam.] *In summam collegit, quæ mala exorta sint illa mortua. Extinxisti, inquit, te soror, & me extinxisti & populum, hoc est plebem: patresq; Sidonios, urbemq; tuam tuo interitu perdidisti. More humano* Virgilius *plangentis descripsit affectum, dicendo:* Eadem me ad fata uocasses. Idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.] *Dixit illa quod factura non fuerat. Cæterùm si futurum diceret, mox sese iugularet, habens occasionem gladij, quo perierat soror.* Date uulnera lymphis, Abluam.] *Hoc fuit quod morienti potuit exhiberi, lauare uulnera post uerborum finem.* Et extremus si quis super halitus errat Ore legam.] *Obseruare enim uolo exeuntē spiritum. ideo hoc dixit, quia hunc charissimi colligere se posse arbitrantur, licet teneri non posit.* Ore legam,] *dubium est, utrū ore suo, an ore morientis. quolibet genere fiat, fit incassum: quia quod incorporale est, nec excipi potest nec teneri.* Sic fata, gradus euaserat altos Semianimemq; sinu germana amplexa fouebat Cum gemitu, atq; atros siccabat ueste cruores.] *Continebat semianimem soror, protestans gemitibus dolores suos. Siccabat autem cruorē ueste, quæ cruorem sorbuerat. ut sit à contrario argumentum: nam cùm omnia humectentur unda, madidaq; reddantur, solum uulnus siccatur & sanguis, si lauetur. Hoc genus dictionis*

A

B

C

Anis & in libro decimo posuit sic, Tiberini ad fluminis undam Vulnera siccabat lymphis, corpusq; lauabat. Illa graues oculos conata attollere, rursus Deficit, infixũ stridet sub pectore uulnus.] Voluit oculos, & aperire non potuit: opprimebatur enim letali uiolentia uulneris. Ideo sub pectore, ut significaretur quam partem corporis illa percussisset. Ter sese attollens, cubitoq; innixa leuauit, Ter reuoluta toro est, oculisq; errãtibus alto Quaesiuit cœlo lucem, ingemuitq; repertam.] Signa, quae moriens dedit, ostendebat, eam facti plenitudinem gemere, quod iam emendari non poterat. Denique frequenter se erigere uoluit, et quoties hoc nitendo aggressa est, toties superata succubuit: errantibusq; per diuersa oculis frustra quaesiuit cœlo lucem, & cum hanc reperisset, ingemuit, quod amissam recuperare non posset. Tum Iuno omnipotens longum miserata dolorẽ Difficilesq; obitus.] Miserata Iuno longum dolorem, et difficilem mortem cupiens relaxare, Irim demisit olympo.

Difficilesq; obitus, Irim demisit olympo,
Quae luctantẽ animam, nexosq; resolueret artus.
Nam quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitoq; accensa furore,
Nondum illi flauum Proserpina uertice crinem
Abstulerat, Stygioq; caput damnauerat Orco.
Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis,
Mille trahens uarios aduerso sole colores,
Deuolat, & supra caput astitit. hunc ego Diti
Sacrum iussa fero, teq; isto corpore soluo.
Sic ait, & dextra crinem secat: omnis & unã
Dilapsus calor, atq; in uentos uita recessit.

SER. Difficilesq; obitus.] Quia supererat uita ei, quae casu, non autem fato aut natura moriebatur: ut, Nam quia nec fato, merita nec morte peribat, id est naturali. Irim demisit Olympo.] Vt et supra diximus, traxit hoc de Alceste Euripidis, qui B inducit Mercurium ei comam secantem, quia fato peribat mariti. Sane sciendum, hoc ideo nunc fieri, quia certis consecrationibus solebant homines facere, ut muniti essent aduersus fortunae impetus: nec poterant mori, nisi exauctorati & absoluti illa consecratione: unde circa Didonem ista seruantur. Sed misera ante diem.] Non est contrarium quod dicit in Decimo, Stat sua cuiq; dies. nam, ut supra diximus, secundum sectas loquitur. & hoc secundum alios dictum est, Epicureos scilicet, ut inferius in 10. dictum est. quanquam grammaticae responsioni possit sufficere, Omnia uincit amor, & nos cedamus amori. Flauum crinem.] Matronis nunquam flaua coma dabatur, sed nigra: unde Iuuenalis, Et nigro flauum crinem abscondente galero. Huic ergo dat, quasi turpi. Caput damnauerat.] Necdum eam morti destinauerat. Iris roscida.] Quia cum nubibus est, quae non carent rore. Aduerso sole.] Bene rem naturalẽ expressit. Iris enim nisi e regione solis non fit, cui uarios colores illa dat res: quia aqua te- C nuis, aer lucidus, & nubes caligantes irradiatae, uarios creant colores. Corpore soluto.] Quia ait supra, Nexosq; resolueret artus. Omnis & unã.] uno impetu effusa est uita, hoc est anima. Dilapsus calor.] Secundum eos qui dicunt animam calorem esse, qua recedente corpus friget: ut, Corpusq; lauant frigentis & ungunt. In uentos uita recessit.] anima: ut Lucretius in Sexto, Quemq; sibi tenues nascentem accersere uitas. Et dicendo In uentos, aut eos sequitur qui animam aerem dicũt, hoc est, in materiam suam redit: aut certe eos qui dicunt animam perire cum corpore: ut intelligamus euanuit, in uentos recessit. ut in Nono, Sed aurae Omnia discerpunt, id est, euanescunt.

POM. Sab. Damnauerat orco.] destinauerat. Proserpina, tanquam iudex, cum tempus moriendi uenit, mortis nos damnat. Iris.] Iris appellatur arcus, qui uario colore distinguitur. Roscida.] qui arcus ex humore oritur, & semper contra solem. unde tenuitate sua a radijs solaribus accipit colores. Calor omnis.] uis caloris in anima est. nam ea discedente, corpus frigidum est.

VAR. Lect. Trahens uarios aduerso sole colores.] In Mediceo, et libris quibusdam alijs peruetustis, Aduersa luce legitur.

CAEL. Rhod. Et dextra crinem secat.] In Longobardico peruetери libro Crinem tulit habetur. Hanc uero moriendi naturam etiam fatum dicimus. Nam et quinto Auscultatiõis physicae Arist. fatalem nuncupat generationem, quae ritu fiat naturae. Hinc Virgiliani carminis discutitur nubilum ex 4. Aeneid.

Nam, quia nec fato, debita nec morte peribat,

Quippe quod secundo loco positum est, praecedentis expositio uidetur, qui mos est Virg. uel frequentissimus. Quid enim fatalis mors aliud quam debita ex naturali proueniens discrasia? Sunt quibus tripartita Seruij distributio amplius arrideat, fatalis, naturalis, fortuita: quando & Cic. ait, Multa mihi imminere uidebantur praeter naturam, praeterq; fatum. quem locũ perpendit Gellius, sed ita, ut incertiores simus quam prius. ipse sic, ut Maronem, interpretor. Nam extra fati rationem non esse uiolentam mortem, quam plane indicabat orator, ex secunda Philippica liquet. Clodij, inquit, te fatum, sicuti C. Curionem manet: quoniam id domi tuae est, quod fuit illorũ utriq; fatale. Audio ab elementarijs nostram uellicari sententiam, sed non mirum faciunt, si quando supra ferulam sapere cœperint, quanquam difficilimum sit, incinent illud sibi, alabastrus unguenti plena nobis putet. Siquidem ex uepreculis extracta nitedula publico excussa bono conatur arrodere.

DON. Quae luctantem animam, nexosq; resolueret artus.] Omnia quibus uita constat sibi inuicem nexa sunt, sed cum resoluta fuerint, atq; a sese recesserint, afferunt mortem. In hac parte Iunonis est nota iuuantis morientem, ut celerius spiritum efflaret, quae si quid posset, uitã praestare debuerat, aut uiuenti subuenire, cum decerneret mori. Dicitur ratio, quae ei difficiles obitus faceret. Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat.] Nec fato, inquit, nec morte merita: hoc est, non secundum institutũ naturae, quod a fatis attributum est hominibus scilicet, ut nulla ui adhibita moriantur. tunc enim difficilis mors est, quum non consensu naturae spiritus redditur, sed extorquetur uiolenter, & truditur. Sed misera ante diem.] Hoc est, ante tempus, quo natura potuit afferre consensum. Subitoq; accensa furore.] Dixit, qua causa naturae praeuenta sit. Furor, inquit, hanc compulit repentinus, ut appeteret mortem, quam nondum natura permiserat. Subito furore dixit, non tantum repentino, uerumetiam non pertractato: furentes enim consilium non habent, & mox quicquid occurrerit faciunt. Nondum illi flauum

li flauum Proserpina uertice crinem Abstulerat, Stygioq; caput damnauerat Orco.] Nec Proserpina uenerat, quæ exutum crinem Orco solenniter traderet: nondum enim, ut dictum est, naturæ uenerat tempus. Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis Mille trahens uarios aduerso sole colores Deuolat & supra caput astitit.] Ex occasione dixit poeta, Iris arcum idcirco coloribus distinctum, quòd aduersus solem radietur. Hunc ego Diti Sacrum iussa fero.] Benè dixit Iussa, quia quod factura fuerat, alieni fuit officij, perindeq; ab usurpationis crimine potuit excusari, quæ potioris habuit faciundi autoritatem. Teq; isto corpore soluo.] hoc, inquit, facio, ne diu crucieris. Sic ait, & dextra crinem secat.] Sectum crinem quid secutum sit, nectit. Omnis & unà inquit, Dilapsus calor, atq; in uentos uita recessit.] Exectionem crinis, finis uitæ consecutus est: impleta est pœna periurij: supra enim dixit, Sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat, Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras, Pallētes umbras Herebi, noctemq; profundam, Ante pudor, quàm te uiolē, aut tua iura resoluā. A

AENEIDOS LIBRI V
Argumentum.

A D I L O N.

Quintus habet ludos, & classem corripit ignis.

MODESTINI IVRISCONSVLTI, IN QVINTVM librum Æneidos Argumentum. B

Nauigat Aeneas, Siculas defertur ad oras.
Hic manes celebrat patrios, unà hospes Acestes.
Ludos ad tumulum faciunt, certamina ponunt.
Prodigium est cunctis ardens delapsa sagitta.
Iris tum Beroen habitu mentita senili
Incendit naueis, subitus quas uindicat imber.
Insomnis pater Anchises quæ bella gerenda,
Quoq; duce ad manes poßit descendere, narrat.
Transcribit matres urbi, populumq; uolentem.
Et placidum Aeneas Palinurum quærit in undis.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER V.

Nterea Aeneas medium iam classe tenebat
Certus iter, fluctusq; atros Aquilone secabat,
Mœnia respiciens, quæ iam infelicis Elissæ
Collucent flammis: quæ tantum accenderit ignē
Causa latet, duri magno sed amore dolores
Polluto, notumq; furens quid fœmina posśit,

SER. Interea medium Æneas iam.] dum fletur, aut sepelitur Dido. et hoc sermone librū, ut solet, superioribus iungit, cuius pars maior ex Homero sumpta est: nam omnia quæ hîc commemorat, exhibentur circa tumulum Patrocli, nisi quòd illic curule exercetur, hîc nauale certamen. Sanè intelligendum, non potuisse fieri, ut una nec plena die Æneas ad Siciliā perueniret. Vnde accipiendum est, sicut suprà legimus, quòd circa primū ortum lucis nauigauit: ut, Regina è speculis ut primū albescere lucem Vidit, & æquatis classem procedere uelis. Ergo dum se Dido interemit, dum fletur toto die, paulùlum prouectus est leniter spirantibus uentis, & flammas rogi circa uesperam uidit: quo tempore & per naturam ignem uidere potuit, & per pristinum morem, quo per diem cadauera non incendebantur. Deinde tota nauigans nocte et alterius diei parte, ad Siciliam peruenit. Medium.] Aut Medium est quicquid à principio recedit, et necdum finem sortitur: aut Medium, sic altum ut medium putares: ut, Graditurq; per æquor Iam medium. nam uerè medium sequenti indicat loco: Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius ulla Occurrit tellus. Certus.] Aut indubitabiliter pergens, aut certus Æneas, id est solers, strenuus: ut, Equidem per littora certos Dimittam. Atros Aquilone.] Quos nuper flans Aquilo atros effecerat: ut, Et medijs properas Aquilonibus ire per altū. Nam nouimus tempestatis hanc esse naturam, ut reliquias uenti teneat tempestas, etiam in alterius flatu. Atros autem, secundum Plinium: qui dicit in naturali historia, non esse maris certum colorem, sed pro uentorum qualitate mutari, & aut flauum esse, aut lucculentum, aut atrum. Collucent.] lucent undiq;. in honorem enim regum cum faculis procedebatur à populis: unde ait de Pallante, Lucet uia longo Ordine flammarū, & latè discriminat agros. Postea etiam funebres lectulos proferre cœperunt: unde est in 6. Vel quæ Tiberine uidebis Funera cum tumulum præterlabêre recentem. quū de C

A de Marcello ædili diceret, filio sororis Augusti, in cuius honorem hoc factum est. Quæ tantum.] In quantitate est admiratio. Sanè sciendum Varronem dicere Æneam ab Anna esse adamatũ: & licet, ut diximus, plurimum tempus interfit, lectum tamẽ est. Causa latet, duri magno sed amore dolores.] Ignorabat causam, coniecturis tamẽ propius accedebat: nam duri dolores magno amore polluto, id est læso, & notus fœminarũ furor, ducebat Troianos per triste augurium, scilicet ut crederent se interemisse Didonem. Multi dicunt Ducunt, dilacerãt: ut ad supradictas duas causas tertia accedat. Percellebat, inquit, animos Troianorum, quo nascebãtur duri dolores amore polluto, quòd notus erat fœminæ furor, quòd ignem rogi uidebant, id est, omen nauigantibus triste: ut per Triste, ualde triste sit. Sed si sic intellexerimus, tertio dicto congruit tantùm, non etiam superioribus: nec enim Troiani nauigantes poterant aut de amore, aut de furore Didonis esse solliciti.

POM. Sabi. Interea.] Dum ciuitas in luctu est, & illa comburitur, Æneas alto mari nauigabat. Medium.] id est, me-
B dio mari, id est alto. uel intelligit, quia Sicilia à Carthagine non longo mari diuiditur, & iam Æneas peruenerat ad medium iter. ut sit, dum gemebant Pœni, & funera Didoni parabantur, Æneas in Siciliam nauigabat. Aquilone.] aquilo mouebat fluctum, & impellendo faciebat atrum. Medium.] altum mare. Mœnia.] Punica. Flammis.] rogo. Latet.] ignorabatur unde esset tantum incendium, sed cogitabant quid posset furor fœminæ.

VAR. Lect. Interea medium Æneas iam classe tenebat Certus iter.] Antiqui admodum libri legunt mutato numero, Interea Æneas medium: dactylis & spondeis alternatim collocatis. Quæ iam infelicis Elisæ Collucent flammis.] In libris aliquot antiquis legere est Iam fœlicis.

DON. Suprà dixit Troianos nauigasse, sed interposita descriptione actuum Didonis et mortis eius, nauigationis ipsorum diuisa narratio est. Ad hanc igitur Poeta regreditur: quia quod interposuerat, constat impletũ. Ergo subiungit, Interea medium Æneas iam classe tenebat Cer-
C tus iter.] Interea, hoc est, dum illa perageret fata sua, Æneas aliquantum prouectus est. nam iam tenebat medium iter: hoc est, in alto iam fuerat constitutus. Sic & in tertio libro ait, Graditurq; per æquor Iam mediũ, necdum fluctus latera ardua cinxit. Certum autem securum debemus accipere, quòd iam longè esset, & nullũ aduerteret sequi. Fluctusq; atros Aquilone secabat.] Qui intellectum loci istius duris interpretationibus dissipant, dimisso eo quod intelligi debet, argumẽtatione superflua perquirunt, quod poeta non sensit. Dicunt enim Aquilone uento à Carthaginis littore ad Italiam nauigari non posse, perindeq; Æneam non Aquilonis suffragio nauigationem mouisse, sed uento alio, qui posset in Italiam ducere, fluctus tamen ab Aquilonis parte uenientibus, qui proximè præteritus diceretur, extitisse. Hoc posset uideri aliquatenus uerũ, si Æneas illo tempore ad Italiam nauigaret: licet enim in prima admonitione iussus sit Italiam quærere, in secunda tamẽ fugere cogebatur, et se instãtis periculi contẽplatione finib. liberare Carthaginis. Proinde uẽto Aquilone reuera exclusum, sed nõ ita, ut ipso tempore ad Italiam tenderet: tunc enim quocunq;, et in quãlibet cœli partem fuerat fugiendum. Deniq; hoc ei (ut iam diximus) in secunda monitione mandatum est, non ut iret ad Italiam, sed ut imminente discrimine opportunè flantibus uentis fugeret. Opportunus autem fuerat non ad Italiam sed ad fugam, et cùm unicuiq; per maria propter ingruentis mali necessitatem fugiendum est, non quò uoluerit sed quò potuerit, nauigauit. Intelligamus ergo fluctus Aquilone atros, qui flaret in præsenti et suffragium fugienti sufficeret, non qui flasset aliquando. Si enim ex Carthaginis littore ad Italiam non ducebat Aquilo, perducebat tamen quocunq; fugientem. Similis locus est, cùm Æneas fugeret Harpyias: Tendũt uela noti, fugimus spumantibus undis, Quà cursum uentusq; gubernatorq; uocabant. Nam et illic dimisimus, inquit, quò tendebamus, & iuimus quò potuimus: hoc est, euidentis periculi metu nauigabamus in eam partem maris, in quã nos non consilium ducebat, sed gubernator & uentus. Item cum imminere Cyclopes cernerentur, ait: Præcipites metus acer agit quocunq; rudentes Excutere, & uentis intendere uela secundis.] Non secundis quasi ad Italiam ducentibus, sed secundis ad pericula fugienda. Potest & sic intelligi, ut usurpatum sit, aquilonis nomine, alterius dici cum debuisset, sicuti & suprà posuit: Zephyros audis spirare secundos, hoc est uentos. non enim multi sunt zephyri. & alio loco ait, Et in tutum uersis aquilonibus actam. nam & illic usurpatio facta est nominis & numeri, ut uno uocabulo omnes significarentur, quia remotis uentis, quos Æolus immiserat, aliorum flatu Troiani liberati uideantur. Vtraq; igitur expositio habet rationem suam: ut iam ipse aquilo uerus fuerit, qui posset quolibet ducere, aut sub aquilonis nomine alterum dicere, qui suffragium fugientibus ferret. Item dixit, Et mediis aquilonibus ire. &, Hybernis spirabant flatibus Euri. &, Semper spirantes frigora Cauri. Item, Nec meminit surgentes pampinus Austros. Mœnia respiciens, quæ iam infelicis Elisæ Collucent flammis.] Quod dixit Mœnia respiciens, aut affectus loci fecerat, quẽ inuitus reliquerat: aut metus, ne fortè aliquis inde secuturus fuisset. Sed dum hac causa Carthaginem respicit, quã intento animo intuebatur, quamq; incolumem reliquerat, repente uidit ardentem, quæ iam infelicis Elisæ Collucent flammis. hoc ex persona poetæ benè auditur, qui sciebat unde ignis esset exortus. Redit ad Æneæ, Troianorumq; personam. Quæ tantum accenderit ignem Causa latet.] causa conflati incendij ex aperto nosci non poterat. Duri magno sed amore dolores Polluto, notumq; furens quid fœmina possit, Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.] Intelligi dabatur, coniectura currente, malum fuisse, quicquid ignis ostenderet: notum enim fuit exemplis docentibus quid in huiusmodi causis possit doloris acerbitas, quid mali futurum, cùm amor læditur: quid fœmina cogitaret, quum propter leuitatem sexus, amoris etiam furore percellitur. Hæc Troiani cogitantes, ignis augurio colligebant aliquid mali in illa ciuitate iuxta salutẽ Didonis esse commissum. Ordinatur sensus sic: Quæ tantum accenderit ignem, causa latet: sed duri dolores magno amore polluto, notumq; furens quid fœmina possit, per ignis triste augurium Teucrorum pectora ducunt. Fœminarum dolores uel maximè in causa amoris uult Virgilius ostendere satis esse grauiores: quantum enim in ultione reportanda per infirmitatem sexus minus possunt, tanto in sese supplicio uertunt, quod exigere de alio nequiuerunt. Hoc discutiebant Troiani necessitatem Didonis personamq; tractantes. & licet uerum inuenire non possent, sciebant ta-

men

men (ut diximus) triste esse, quod nunciabat incendium. Vt pelagus tenuêre rates, nec iam amplius ulla Apparet tellus, cœlum undiq; & undiq; pontus.] Magna descriptio, magnus nauigantis accessus. Primò quippe cœperũt remis, dehinc uelis uentus est allatus, & illo usq; in terras Teucrorum durauit aspectus, donec Carthaginis solum appareret incendium. Ecce iam tantùm prouecti sunt, ut subtracta terrarum & illius ignis aspectu, solum cœlum uideretur & pelagus. Olli cæruleus supra caput astitit imber Noctem hiememq; ferens, & inhorruit unda tenebris.] Post hæc, inquit, exorta sunt nubila, nimbi etiam. Hic pluuiæ describuntur & accidentia ex ipsis: secuta sunt enim nox, tenebræ, frigus, atq; horror undarũ, quarum formidolosus aspectus accedente multiformi terrore, cumulatus est. Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta, Heu quianã tãti cinxerũt æthera nimbi? Quid'ue pater Neptune paras?] Tanta fuit elementorum confusio, ut Palinurus ipse, qui gubernandi arte pollebat, regendi cursus peritiam perdidisset. Deniq; turbatus ingemuit, & dixit, Dolenda fortuna nostra: nihil enim boni omina ista significant: nescio quid Neptune minaris aduersi. Ecce Palinurus præuidit malum & gemuit. Sic deinde locutus.] hoc est, breuiter locutus: deinde, Colligere arma iubet, ualidisq; incumbere remis.] In illo enim omnium metu consilia potius fuerant adhibenda, quàm uerba. Iubet uela colligi, hoc est breuiari: arma enim dixit uela, quod ipsum sequentia docent. ait enim, Validisq; incumbite remis, ut niterentur remis contra uim tempestatis & pelagi. Quod dixit colligere arma, exponit quid factum sit dicendo: Obliquatq; sinus in uentum, ac talia fatur.] Hoc fit, quum nimius uentus est: nã colliguntur uelorum sinus, et ad modum necessarium breuiantur: ubi autem opportuni sunt flatus resoluti, panduntur ipso docẽte Virgilio. alio enim loco ait, Velorum pandimus alas. Obliquare uerò sinus in uentum, est nec omnes flatus excipere, nec omnes effundere, ut pars esset congesta per sinus, pars uentis pro commodo traderetur, quã ipse gubernator librans auras exciperet, aut uitaret. Quũ hæc dixisset, et facta essent, Magnanime, inquit, Ænea, nõ si mihi Iuppiter author Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.] Licet omnia turbata sint, nec maria euidenter cernantur, aut sidera, quibus cœli plagæ pura consideratione noscuntur, tamen in his partibus esse Italiam sperare non possum, nec si mihi hoc ipsum author Iupiter spondeat: hoc est, si mihi præsens Iupiter dicat in his partibus esse Italiam, fidem ei habere non possum. Mutati transuersa fremunt, & uespere ab atro Consurgunt uenti.] Non ipsi sunt uenti qui fuerunt, successerũt uerò contrarij, qui nos in transuersum ducunt. Atq; in nubem cogitur aer. Nec nos obniti contrà, neq; tendere tantùm Sufficimus: superat quoniã fortuna, sequamur.] Maiorem, inquit, uim retinendo superare non possumus: quoniam aduersa conualuerunt, & pro aere puro nubes solæ cernuntur, sequamur fortunam, quam non ualemus euincere: & consilium dedit, & dixit admirandam sententiam, Vt in rebus agendis si maior uis interueniat, hanc consentiendo potius quàm reluctando uincamus. hoc est quod etiam Terentius monet: Quando, inquit, non potest fieri quod uis, id uelis quod possis. Quod ergo in præsenti causa fieri cõueniat dicit. Quoq; uocat, uertamus iter.] pergamus, inquit, quo possumus, quia quo uolumus, non licet. Ecce effectum consilij quem casus ostendit, persuadẽter monstrat, ut appareret impedimentum fortunæ non satis esse contrarium: ait enim, Nec littora longè Fida reor fraterna Erycis, portusq; Sicanos, Si modò ritè memor seruata remetior astra.] Ideo, ait, si memor sum: quoniam ea transierant, quũ ad Carthaginis littora naufragio truderentur Erycis commemorationem fecit, qui ante Acestem Siciliam tenuit. Hunc uolunt ueterum fabulæ Æneæ fuisse germanum, ut commemoratione fraternæ memoriæ æquo animo Æneas ferret illius nauigationis euentum. Tum pater Æneas, equidem sic poscere uentos Iamdudum, & frustra cerno te tendere contrà. B Flecte uiam uelis, an sit mihi gratior ulla, Quò'ue magis fessas optem dimittere naues, Quàm quæ Dardanium tellus mihi seruat Acesten, Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?] ipse quoq;, inquit, uidi, quæ loqueris: quapropter in uiam quæ datur uela conuerte, & flatibus plena uoluntate consenti: nec ipse improbo, quod inter ipsa contraria fortuna prospexit, ut ad ipsam terram imprudentem ferret, quæ Acestem mihi seruat incolumem, & suo gremio mei patris ossa complectitur. Nulla mihi est charior, quam ubi amorem uiuentis habeo, & reuerendam memoriam patris. Duos admirãda inuentione prætulit, Acesten liberalitatis & originis causa, & tumulum patris. Cum hanc, inquit, terram tetigero, erit mihi mirũ admodum gratulandum, sic me uitio malæ nauigationis errasse, ut Acesten iterum uideam, & terram mei patris reliquias continentem. Hæc ubi dicta, petunt portus.] Hæc Æneas dixit, non tamen Erycis fecit mentionem. Hoc quippe nomen omisit, quoniam quod Palinurus dixit, replicare non debuit. Addidit tamen Palinuri dictis augmentum nominando Acesten et paternam memoriã. C Et uela secundi Intẽdunt zephyri, fertur cita gurgite classis.] Mutato nauigationis cursu prosperum factum est, quod in alia tendentibus contrarium fuit: quippe ferebantur naues cursibus plenis. Et tandem læti notæ aduertuntur arenæ.] Troianis læticia fuit, quòd ad littus tendẽtes, ad loca tamen nota peruenissent. At procul excelso miratus uertice montis Aduentum sociasq; rates.] Ciuitas, in qua Acestes commorabatur, fuit in excelso, quã causa longè adhuc positas naues cognouit esse Troianos, & earum est miratus aduentum. Legitur & Accurit, quod est amplius, quàm occurrit.

Triste per augurium Teucrorum pectora ducũt,
Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius ulla
Occurrit tellus, cœlum undiq; & undiq; pontus.
Olli cæruleus supra caput astitit imber,
Nocte hiemeq; ferẽs, & inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta.
Heu quianam tanti cinxerunt æthera nimbi,
Quid'ue pater Neptune paras? sic deinde locutus,
Colligere arma iubet, ualidisq; incumbere remis,

SER. Rates.] Pro nauibus abusiuè posuit. Maria undiq; & undiq; cœlũ.] Homeri est, οὐδέ τις ἄλλη φαίνετο γαιάων, ἀλλ' οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα. Olli.] Aut tunc, aut illi. Supra caput.] ineuitabilis, mortifer. Nec enim simpliciter dictum est, quum omnis imber supra caput sit. Inhorruit unda tenebris.] Et noctis et nubium. Ipse gubernator.] Qui debuit esse solatio. Puppi ab alta.] Subaudi, Hæc ait. Quianam?] Cur, & est interrogantis

Obliquatq; sinus in uentum, ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non si mihi Iuppiter author
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transuersa fremunt, & uespere ab atro
Consurgunt uenti, atq; in nubem cogitur aer.
Nec nos obniti contrà, nec tendere tantum
Sufficimus. superat quoniam fortuna, sequamur,
Quoq; uocat uertamus iter. nec littora longè
Fida reor fraterna Erycis, portusq; Sicanos,
Si modò ritè memor seruata remetior astra.
Tum pius Aeneas: equidem sic poscere uentos
Iamdudum, & frustra cerno te tendere contrà,
Flecte uiam uelis. an sit mihi gratior ulla,
Quo'ue magis fessas optem dimittere naues,

A terrogantis aduerbium, quo usus est bis: hîc et in Decimo, Cœlicolæ magni quianã sententia uobis Versa retro? Colligere arma iubet.] uela contrahere, non penitus deponere: nã dicit, *Obliquatq; sinus in uentum.* *Iuppiter author.*] Aut nostræ nauigationis, aut secundum usum loquutus est, nec si huius rei authorem se Iuppiter faciat. et multi quærunt, quomodo Iuppiter author, quum Apollini dicat, Tot maria intraui duce te. Sed legimus, Quæ Phœbo pater omnipotens. & specialiter nauigationis ex Aphrica author est Iuppiter. *Hoc cœlo.*] aere. Sic Lucretius posuit, In hoc cœlo qui dicitur aer. *Mutati transuersa fremunt.*]

B hinc atq; hinc. est autem aduerbium factum de nomine: ut, Cunctatur & amnis Rauca sonans. Item, Et pede terram Crebra ferit. Nam nomen & aduerbium plerunq; transeunt inter se: ut, Toruumq; repente Clamat, id est torue. Item aduerbium in nomen: ut, Dum mane nouum. accepta declinatione factum est nomen. Sic Persius, Iam cras hesternum consumpsimus, ecce aliud cras. Sed nomen quum aduerbium cœperit esse, fit indeclinabile: aduerbium quum nomen esse cœperit, declinatur: unde ait Plautus, A mãni ad uesperum. A mane autem propter πτεράπτωτον non dixit: quum enim in alienum ius transeunt hæ partes, non suis, sed earum ad quas transeunt utuntur potestatibus, duntaxat in declinatione. nam temporum suorum rationem reseruant: ut hoc loco, Transuersa, quum aduerbium sit. A tamen breuis est, quia uenit ex nomine, licet duæ consonantes sequantur: quũ sciamus in a terminata aduerbia longa esse: ut paulò post, Et frustra cerno te tendere contrà. *Et uespere ab atro.*] Id est, quò tendimus: nec enim sine ratione post generalitatem suam addidit speciem. *In nubem cogitur aer.*]

C nubes enim aeris densitas facit: ut, Densat, erant quæ rara modò, & quæ densa relaxat. *Tendere.*] Pro contendere: ἀφαίρεσις est. *Sequamur.*] fortunam scilicet. *Nec littora longè.*] Suadet à facili. *Fida.*] Propter Acestis affinitatem. *Fraterna.*] Propter Erycen, Veneris & Butæ filium: secundum alios, Neptuni & Veneris. *Sicanos.*] Corripuit Si, alibi producit: ut, Sicanio prætenta sinu. *Ritè memor seruata remetior astra.*] Si ritè remetior astra cœlo antè seruata, scilicet ante tempestatem. Colligit autem uicinitatem ex ratione cursus, qui à peritis horis colligitur, quas indicant sidera. *Iamdudum.*] Non tantùm heroicum est, quod dat Æneæ gubernandi scientiam, sed etiam ad proœconomiam pertinet. dicturus enim est, Et ipse ratem nocturnis rexit in undis. *Flecte uiam.*] Ex re mira nata declamatio. In terra enim à uia deflectimus nos, in mari ipsam flectimus uiam. *Fessas naueis.*] Pro nos fessos.

POM. Sab. *Augurium.*] Troiani ducebantur hoc tristi augurio fœminei furoris, Didonem se interemisse. *Olli.*] tunc. *Imber.*] ex nimbo qui imminebat. *Tenebris.*] obscuritate nimbi. *Colligere.*] cum uentus contrà spirat, uela colliguntur, & remis nauigatur. aut utuntur uelo, quò uentus iubet. Palinurus uoluit ponere uelũ, et remis incumbere, et obliquauit sinus uelorũ in uentum. *Arma.*] uela. *Sinus.*] uelorũ. *Inde.*] contra. *Contingere.*] uento. *Cœlo.*] hoc aere, id est tali aeris statu. *Mutati.*] uenti. *Vespere.*] occidente. *Transuersa.*] pro transuerse. *In nubem.*] Nubes nil aliud est nisi crassus aer. *Cogitur.*] tegitur nubibus. *Obniti.*] ad remorum labores refertur. impossibile est remis ire contra uentum. ergo significat collegisse uela. *Reor.*] reor fida littora non longè esse. & dicit quare. Eryx filius fuit Veneris & Butæ, aut ut alij uolunt, Neptuni. cum Hercule pepigit, si certamine uinceretur, insulam perderet: si uictus Hercules, amitteret boues. Hercules uictor Eryci, & uitam & regnum eripuit. Mons ab eo Eryx nominatus, in quo templum Veneris Erycinæ, cuius simulacrum Cl. Marcellus Romam transtulit, et extra portam Collinam consecrauit. In edito Erycis loco saxum est, per quod Dædalus ducto muro iter paruũ fecit ad templum Veneris: & arietem aureum, qui uiuere credebatur, Veneri et Eryci sacrauit. Dicunt Æneam templum Veneri erexisse. *Contra.*] uentos. *Vlla tellus.*] quàm Sicilia, quæ habet nostros. Per hoc notat, optauisse quietem in Sicilia.

VAR. Lect. Nec iam amplius ulla Occurit tellus, cœlum undique, & undiq; pontus.] Lectio hæc in libro Longobardico, in Mediceo, & plerisq; itidem antiquis, etiam manu scriptis, ita scriptum obseruaui, Maria undiq; & undiq; cœlum. *Heu quia nam tanti cinxerunt æthera nimbi.*] Iouianus Pontanus multis quidem rationibus legendum esse Heu qui nam, monosyllabicis dictionib. nititur approbare. Aliquos uerò libros inueni, in quib. paulo secius, detorto dictionis casu, per monosyllaba legatur Heu quænam. In quodam alio, Quid nam. Sed uetustiora omnia exemplaria quæ habui, Quia nam trisyllabum legunt. *Obliquatq; sinus in uentum.*] In Longobardico Sinum, unitatis numero legitur. *Nec nos obniti contra.*] In antiquis libris plerisque Obnixi legitur. *Nec tendere tantum.*] In aliquot antiq. suauiore numero legitur, Neque. *Quoq; magis fessas optem dimittere naues.*] Antiqua pleraq; exemplaria cum Mediceo, Quo'ue legunt.

DON. *Occurrit Acestes.*] Occursus iste impatientiam hominis uerè gratulantis ostendit: non enim ferre potuit, donec ad ipsum littus accederent. *Horridus in iaculis & pelle Libystidis ursæ. Troia Criniso conceptum flumine mater Quem genuit.*] Ipso enim cultu uti debuit, qui esset tali parente progenitus. Flumina enim sine uestis ambitione pinguntur. Quod ait, Troia mater, non patriam dixit, sed Troianam mulierem. Proinde quum hoc dicimus, in tres syllabas efferendum est, ut sit dactylus Troia, & adiectiuum. *Veterum non immemor ille parentum Gratatur reduces.*] Considerans unam sibi & illis esse originem ueterum, gratulatus est eos iterum uenisse. Huius lætitiæ quod fuit signum? *Gaza, inquit, lætus agresti Excipit.*] Ab ipso littore duxit eos, agresteis eis exhibiturus

hibiturus diuitias, hoc est, epulas rusticanas. Si ad ipsum Virgilium redeamus, intelligere poterimus, quæ sint istæ uel quales. nam ipsas præferēs in Buccolicis pastor: Sunt, inquit, nobis mitia poma, Castaneæ molles, & presi copia lactis. His addere possumus oua, atq; herbas agrestes. Ecce quanta humanitas hominis, quantaq; honorificentia: occurrit uenientibus, suorum fuit memor, incolumes ac saluos gratulatus est, admodum lætus duxit eos ad domum: quòd alterum eorum, hoc est secundum excepisset aduentum, excepit fessos, & opibus rusticis pauit, plus hābens affinitatis & amicitiæ meritum quàm ciborum. nō enim illa in eo placebant, quæ imparatus exhibebat, sed puritas mentis, & superioris temporis largitas, & læticia præsentis. Postera cùm primo stellas oriente fugarat Clara dies, socios in cœtum littore ab omni Aduocat Æneas, tumuliq; ex aggere fatur.] sequenti die in ipso loci exordio: hoc est, ante actus alios, iussit Æneas omni littore socios omnes acciri: ac redactos in cœtum, id est congretatos, ipse in summo consistens, unde facilius audiri posset, his allocutus est uerdis: Dardanidæ magni, genus alto à sanguine diuûm.] Licet suos alloqueretur, eorum tamen laudem, in qua & ipse partem habuit, noluit præterire: quæ laus eo tendit ut asserat deos, ex quibus essent geniti fauisse potius quàm nocuisse: ut impedito cursu, qui tenebatur, ad Siciliæ rursum littora ducerentur. Quod uerum esse asserit euidenti argumento, ut exacti anni munus, & incipientis alterius, paternis redderetur imperijs. Verè, inquit, magni sumus Dardanidæ, & iure nostra pertinere uidentur ad deorum curam, utpote originem ab ipsis ducentes, & genus. Annuus exactis completur mensibus orbis, Ex quo relliquias diuiniq; ossa parentis Condidimus terræ, mœstasq; sacrauimus aras. Iamq; dies (nisi fallor) adest, quem semper acerbū, Semper honoratum (Sic dij uoluistis) habebo.] Annus, inquit, concluditur, ex quo diuinum patrem meum, hoc est, consecratione dignum, terra condidimus. Non dixit, ex quo mortuus est pater meus, sed ex quo terra est conditus. Hoc enim intelligi potius uoluit, quàm dici: non enim uiuus obrui potuit. Et quoniam iam dies adest, & quanto tristis, tanto suis obseruationibus honorandus: religiosi filij personam induxit dicentis, Quem semper acerbum, Semper honoratum (sic dij uoluistis) habebo.] Optabat enim (nisi dij obstitissent) officia pietatis uiuo potius exhibere quàm mortuo: & ideo fecit ἀποστροφὴν cum quadā inuidia, quæ ueniret ex dolore. Sciebat enim communem omnium conditionem, ac superiora instituta apertius accusari non posse. Proinde, sic dij uoluistis, non ad causam patris tantummodo, uerumetiam ad omnium hominum retulit sortem, quasi diceret: Feram non inuitus, quod expugnare non potui. Semper acerbum, semper honoratū. ideo, quia dolor omnis accessu temporis consenescit, et solennitas omnis diuturnitate tenuatur. Quòd apud Æneā A non fuerat, apud quē luctus patris semper recens offendebatur, et nouus. Interea edicturus ludos illi parti primò occurrit, qua potuit reprehendi, ut quū de morte patris mœstus esse debuerit, uelit potius læta sectari. Idcirco dixit, Quem semper acerbū, semper honoratū: quoniā feriebat animū eius dolor ex causa, & exigebat defuncti meritū honorificentiam suam. Non ergo dixit, futuram ludorum læticiam, sed futurum honoratum diem. Dicit ergo quid in animo gereret, ut ostendat in exhibitione ludorū, non lasciuiam fore, sed necessitatis causam. Hunc ego Getulis agerem si Syrtibus exul, Argolicóue mari deprensus, & urbe Mycenæ, Annua uota tamen, solenneisq; ordine pompas Exequerer, strueremq; suis altaria donis.] Duo posuit dura: Si me, inquit, tenerent Syrtes, aut Græci captiuum: senserat enim solitudinem Syrtium, & Græcorum urbem uiderat, & transierat, & littora, sicut in primo libro & tertio lectum est. Hunc, inquit, tamen tristissimum diem ego, qui sim filius, si inter hostes essem, & solitudines Syrtium, honorarem tamen. neq; istud clàm sed publicè facerem, ducens funereas pompas, et onerans al B taria suis donis, id est solennibus, et ueterum moribus institutis. Nunc ultro ad cineres ipsius & ossa parentis (Haud equidem sine mente reor, sine numine diuûm) Adsumus, & portus delati intramus amicos.] Sine mente, inquit, & sine numine, ad deorum potestatem retulit. An, inquit, putatis citra deorum uoluntatem ac potestatem factum, ut ad tumulum patris mei die solenni ac necessario, atque ad amica littora ueniremus? Prouenit hoc uoluntate diuina, debita solui manibus eius, in quo sunt etiam dij ipsi fautores. Ergo agite, & lætum cuncti celebremus honorem.] Honorem dixit, non turpia, quæ ludis exhiberi consueuerunt. Lætum autem non exhibentibus, sed illi cui exhibetur honorificentia. Lætari enim feruntur mortui, quando hæc sibi solennitas redditur. Poscamus uentos, atque hæc me sacra quotannis Vrbe uelit posita templis sibi ferre dicatis.] Cùm celebrauerimus hæc, poscamus uentos, qui dent prosperam nauigationē: quum autem peruenero, & ciuitatem debitam constituero, faciam etiam templum. Templum dixit, ut deo: nō memoriam ut homini mortuo. Et sacra dixit, non inferias: C & quoniam spectaculorum gratiam debet etiam refectio corporum sequi, promittit uniuersis annonam. Bina boum uobis Troia generatus Acestes Dat numero capita in naueis.] Promisit de alieno, tantùm præsumens de Acestis beneuolentia, quantum fiduciæ dabat superioris temporis largitas, & præcipui animi uirtus. Adhibere penates, Et patrios epulis, & quos colit hospes Acestes.] Vos mementote, ut cùm binos boues per naues singulas sumpseritis, & paraueritis epulas, cum nostris penatibus adhibere deos, quos hospes ipse ueneratur.

SER. Dardanium Acestē.] Vt suprà diximus, Hippotes filiam suam Segestā, ne ad cœtos religaretur, supposuit nauiculæ, & misit quò sors tulisset. Cū qua delata ad Siciliam Crimnisus fluuius concubuit, conuersus in canem, unde Acestes est natus:

Quàm quę Dardanium tellus mihi seruat Acestē?
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?
Hæc ubi dicta, petunt portus, & uela secundi
Intendunt Zephyri, fertur cita gurgite classis,
Et tandem læti notæ aduertuntur arenæ.
At procul excelso miratus uertice montis
Aduentum, sociasq; rates, occurrit Acestes,
Horridus in iaculis, & pelle Libystidis ursæ:
Troia Crimniso conceptum flumine mater
Quem genuit, ueterū non immemor ille parentū,

unde suprà, Troiano à sanguine clarus Acestes. Seruat.] tenet: ut, Tantas seruabat filia sedes. Secundi Zephyri.] iam secundi, post conuersionē nauis. Et tandem.] Vacat particula Tandem: ut, Et quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris

Iactemur

Gratatur reduces, & gaza lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cùm primo stellas oriente fugarat
Clara dies, socios in cœtum littore ab omni
Aduocat Aeneas, tumuliq; ex aggere fatur:
Dardanidæ magni, genus alto à sanguine diuûm
Annuus exactis completur mensibus orbis,
Ex quo relliquias, diuiniq; ossa parentis
Condidimus terræ, mœstasq; sacrauimus âras.
Iamq; dies (ni fallor) adest, quem semper acerbū,
Semper honoratum (sic dij uoluistis) habebo.
Hunc ego Getulis agerem si Syrtibus exul,
Argolicoúe mari deprensus, & urbe Mycene:

A *Lactemur doceas. nā cur Tandem? quū dicat, Fertur cita gurgite classis. Miratus.] is qui mirabatur: aut certè, Miratus occurrit. Horridus.] terribilis. Libystidis ursæ.] Aut reuera ursæ, aut feræ Africanæ. Gaza agresti.] opibus rusticanis: nam gaza omnis fructus est. Stellas fugarat.] Poeticè: nam si stellæ à stando dictæ sunt, non fugantur. semper enim fixæ sunt, præter Planetas, qui propterea ἀπὸ τοῦ πλανᾶν, id est, ab errore dicti sunt. Dardanidæ magni.] Frequenter, ut diximus, ad opus suum Vergilius aliqua ex historia deriuat: nam sic omnia inducit, quasi diuini honores soluātur Anchisæ, quos constat Iulio Cæsari tribuisse Augustum. Et*

B *bene dicit, Genus alto à sanguine diuûm. nam per tacitā œconomiam ostendit, debere Anchisem generis sui honorem mereri: unde est, Dijs genite & geniture deos. A sanguine diuûm.] Diuûm & deorum plerunq; indifferenter ponit Poeta. quanquam sit discretio, ut deos perpetuos dicamus: diuos, ex hominibus factos, quasi diem obierint: unde diuos & Imperatores uocamus. Iuuenalis, Respice rituales diuorum. Sed Varro & Atteius contrà sentiunt, dicentes diuos perpetuos, deos qui propter sui consecrationem timentur: ut sunt dij manes. Quod tangit in Duodecimo, dicēs: Turni sic est affata sororē Diua deam stagnis quæ fluminibusq; sororis Præsidet. Annuus orbis.] Quia menses in se currunt, & annum faciunt: unde annulus quasi & annuus. sic alibi, Atq; in se sua per uestigia uoluitur annus. ἀπὸ τοῦ ἀνανεοῦσθαι, id est, à renouando dicitur. Diuini.] Aut laus est: ut, Diuini opus Alcimedontis. aut reuera diuini, id est uaticinantis. nam ait: Talia (nanq; Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit. Mœstas aras.] Medium se præbet. nam & hominem fuisse nouit, & uult eum ex consecratione nu-*

C *men effectum. nam Mœstas aras ad hominem pertinet: id est, dijs manibus consecratas. Quod paulo pòst dicit, Altaria liquit, uult esse diuinitatis post apotheosin: unde est & Adytis, quæ templorū sunt: et Successit tumulo, quod est hominis. Nisi fallor.] Non quasi nesciens dixit, sed propter anni confusionem, quæ erat apud maiores. nam ante Cæsarem, qui nobis anni rationem cōposuit, quam hodieq; seruamus, cuius ratione hodie de anno sequimur, intercalabātur dies: ut etiam in Verrinis legimus, scilicet lunæ non congruente ratione. Annum autem primò Eudoxus, pòst Hipparchus, deinde Ptolemæus, ad ultimum Cæsar deprehendit. Acerbum.] Propter perditum patrem. Honoratum.] quia deus effectus est. Sic dij uoluistis.] Sic in 13. Sic uisum superis. semper enim de dijs salua ueneratione conqueritur. Getulis agerem si Syrtibus.] si in Getulis Syrtibus agerem, id est essem. & bene aut desertos, aut hostiles commemorat locos. Argolicoue mari.] Ionico & Adriatico. Deprensus.]*

occupatus. & propriè nauigantium est: ut, Deprensis olim statio tutissima nautis. Vrbe Mycene.] Græcè dixit, unde singularem numerum posuit. Mycene autem, sicut & Thebe. Iuuenalis, Atque uetus Thebe centum iacet obruta portis. ut sit Mycene Mycenes, ut Agaue Agaues. Potest & exinde latinam fecisse declinationē: ut sit hæc Mycena huius Mycenæ. & est periphrasis urbe Mycene, id est Mycenis: ut, urbem Patauii.

POM. Sabi. *Portus.] Sicanos. Arenæ.] Siculæ, ubi fuerant. Libystidis.] Antiqui uestiebantur pellibus brutorum, et præsertim uenatores. in Numidia prouincia Aphricæ, quæ dicitur Libys, ursi feroces sunt. Fœminam dixit, quia inter feras fœminæ magis sæuiunt. Libystis patronymicum est. Mater Troia.] Egesta filia fuit Hippotæ Troiani, quæ posita à patre in nauicula fuit, ut ferretur quò sors impelleret. in Siciliam ergo delata, Crimiso regi nupsit, qui amni nomen dedit. & ex eo peperit Acestem. Dionysius ait: Sub Laomedonte uir quidam illustris præter duas filias cum tota familia interijt. puellæ mercatoribus commendatæ, in Siciliam delatæ sunt. alterius puellarum captus amore adolescens quidam, eas secutus est, & duxit uxorem. ex qua natus Egestus, ex hoc Egesto natus est Acestes. Egestus à Priamo reditū impetrauit: capto Ilio rediit in Siciliam cum Elymo, qui è regia stirpe erat. ab his in Sicilia urbes Egesta & Elymia positæ. in Elymia templum Veneris conditum ab Ænea, in Egesta templum dicatum Æneæ, positum ab Aceste, excipit Troianos. A sanguine diuûm.] Troiani propter Dardanū Iouis filium poterant dici è sanguine deorum. Parentis.] auguris. Augur diuinus dicitur. uel diuini, uaticinantis. Aras.] mortuo patri aræ sacrantur circa rogum. Honoratum.] annales dies defunctorum celebramus, & illos amisisse in memoriam uenit, nō sine dolore. Si Syrtibus.] deserta & hostilia dicit loca. quanto magis in Sicilia, quæ neq; deserta, neq; hostilis erat, & ubi manes paterni? Mycenæ.] Silius numero singulari protulit, ut Ante Agamemnoniam gratissima tecta Mycenen.*

VAR. Lect. *At procul excelso miratus uertice montis.] In ueteribus quibusdam libris Et procul legitur. Est & distinctio in dictionibus, præpositione & nomine, Ex celso. Et pelle Libystidis ursæ.] Sunt qui Libyssidis, per ss geminatum, non per st legere contendant. Ac fessos opibus solatur amicis.] Vetera aliquot exemplaria legunt Et fessos. Est & Amicos legere in libris aliquot antiquis. Genus alto à sanguine diuûm.] In libris aliquot antiquis A sanguine Teucri legitur. Ni fallor.] In antiquis libris, Nisi fallor. Et urbe Mycene.] In libris aliquot antiquis Mycenæ, cū diphthongo: In aliquot Mycena legitur. Mihi sane mirificè placet quòd in Romano libro legi Mycenis.*

Annua uota tamen, solennesq; ordine pompas
Exequerer, strueremq; suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius, & ossa parentis

SER. *Annua uota & pompas.] Hæc quasi numini. Suis donis.] congruis. Sunt enim dona tantum superorum, munera inferorum: ut in Bucolicis,*

cis, Phœbo sua semper apud me Munera sunt, lauri, & suaue rubens hyacinthus. Nunc ultro.] Argumentū à minore ad maius. Vltro autem aut ultra, id est, insuper numina præstiterūt: aut Vltro, id est sponte sua, nō uolentibus nobis. uult enim ad hoc tempestatem ortam, non ut ab Italia depellerentur, sed quò sacra renouarentur Anchisæ. Celebremus honorem.] Non dixit exequias: nam et uētos quasi à numine uult petere. Posita.] constituta: ut, Et posuēre in montib. urbem Pallantis proaui de

(Haud equidē sine mēte reor, sine numine diuûm)
Adsumus, & portus delati intramus amicos.
Ergo agite, & lætum cuncti celebremus honorē,
Poscamus uentos, atq; hæc mea sacra quotannis
Vrbe uelit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum uobis Troia generatus Acestes
Dat numero capita in naueis: adhibete penates
Et patrios epulis, & quos colit hospes Acestes.
Præterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radijsq; retexerit orbem,
Prima citæ Teucris ponam certamina classis,
Quiq; pedum cursu ualet, & qui uiribus audax,
Aut iaculo incedit melior, leuibus'ue sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cæstu.
Cuncti adsint, meritæq; expectent præmia palmę.
Ore fauete omnes, & tempora cingite ramis.
Sic fatus, uelat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc æui maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius, sequitur quos cœtera pubes.
Ille è concilio multis cum milibus ibat

dita urbe. Penates.] adhibete patrios penates, et eos quos Acestes colit. Nona diem.] Nona die ab his exequijs instituam certamina cum præmijs. Ludi qui mortuorum causa celebrabantur, appellantur nouendiales, à numero dierum. Consueuerunt antiqui nouem diebus celebrare pompas in funere magnorum uirorum: hinc nouendiales cerimoniæ à nouē diebus dictæ. Seruius ait, moris fuisse apud antiquos, cadauera octauo die post mortem dari rogo, & nono sepeliri. Ego puto hunc numerum die- B

nomine Pallanteum. Dicit autem: Petamus etiam hoc, ut uelit nos in urbe constituta singulis quibusq; annis sibi sacra persoluere. In naues.] per naues: multa enim In significat, ut suprà diximus. Si nona diem mortalibus almum.] Non de die qui certus est dubitat, sed de serenitate: unde paulo pòst, Serena iam luce. Et sciendum quia apud maiores, ubicunq; quis fuisset extinctus, ad domum suam referebatur. Vnde est illud in 6. Sedibus hunc refer antè suis. & illic septem reseruabatur diebus, octauo die incendebatur, nono sepeliebatur. unde & Horatius, Nouendiales dissipare pulueres. nam etiam ludi, qui in mortuorum honorem celebrabantur, nouendiales dicuntur. Sciendum etiam, quòd domi suæ sepeliebantur: unde est orta consuetudo, ut dij penates in domibus colantur. Prima.] Reuera prima: nam cætera non eo quo dicit editurus est ordine. Et qui uiribus audax.] Hoc ad omnia pertinet. Aut iaculo incedit melior, leuibus'ue sagittis.] Id est, iactu uelocium sagittarum: ut uacet Ve. sic ista iunxit in Nono, Insidijs iaculo & longè fallente sagitta: hoc est, in iactu longè fallentis sagittæ: nam non exhibuit iaculatores. Crudo cæstu.] Aut crudeli, aut duro. Cæstus autem per diphtongum pugilum arma significat: habet etiam pluralem numerū, & est quartæ formæ: nam Cestus cesti tantum numeri singularis, sine diphtōgo, baltheum Veneris significat. Præmia palmæ.] Id est, uirtutis, à præcedenti ad id quod sequitur. Ore fauete.] Apto sermone usus est & sacrificio & ludis: nam in sacris taciturnitas, in ludis necessarius fauor est. Fauet autem ore quis etiam per taciturnitatem. Horat. Fauete linguis, carmina non prius Audita Musarum sacerdos. Virginibus puerisq; canto. Cingite tempora ramis.] Ex Romano more: nam festis ludis omnis ætas coronata spectabat: quod ostendit per Æneam, Acestem, Ascanium, per quos omnem demonstrat ætatem. Materna myrto.] Vel quasi filius, uel quasi Veneris sacrificatur⁹ marito. Hoc Helymus facit.] Princeps Troianorū, qui dicitur tres in Sicilia cōdidisse ciuitates.

POM. Sabi. Sine mente.] sine numine diuûm. Dicimus idē diuos & deos. antiqui poetæ & diuum Iouem dicunt, & deos agrestes & semideos. Honorem.] exequias. Poscamus uentos.] ut pater uellet hanc annuam pompam, cō-

rum dictum à Vergilio, quia nono quoq; die conueniebāt ad sacra antiqui. Silius libro 16, septenarium numerum ponit cum ludi funebres parati. sic loquitur Scipio, Mente fauete pari, atq; aures aduertite uestras, Septima cum solis renouabitur orbita cœlo, Quiq; armis, ferroq; ualet. Nec fas erat eo die quo uenerant parentare, & celebrare ludos, ideo datur spacium ut multitudo coeat. Vergili⁹ ab Homero accepit, qui funebres ludos Patroclo exhibitos scribit. Ludos funebres primus omnium fertur celebrasse Hercules in Pisæis campis, in honorem diui Pelopis. Volunt quidam Alcumenam è Pelope & Hippodamia ortam. Secundi fuere Phocenses, post interfectam Phytonem serpentem ab Apolline. Tertij Achæi, in Isthmo, in honorem Leucothoes & Palæmonis. Quarti Argiui, in honorem Archemori. Græcia ex more postea tale ludorum decus seruauit. ludi indicebantur, ut esset spacium conueniendi: ut Papinius, Nuncia multiuago Danaas perlabitur urbes Fama gradu, sancite nouo solennia lustro, Inachidas ludumq; super quo Martia bellis Præsu dant paret, sesēq; accendere uirtus. Cæstu.] Cæstus, C huius cæstus, ex corio bubulo fit. periculum affert ludentibus. ideo duro, id est sæuo. Cestus cesti, sine diphthongo, cingulum est Veneris, & ponitur pro uenustate. Velat tempora.] Coronati antiqui parentabāt. uel à Romanis tractum. festos ludos omnis ætas coronata spectabat. Helymus.] Troianus Helymus usq; Siciliam nauigauit, ubi sex urbes condidit.

Ergo agite, & cuncti lætum celebremus honorem.] VAR. In antiquis libris transpositis dictionibus, Et lætum cuncti celebremus, habetur. Atq; hæc me sacra quotannis.] In antiq. aliquot lib. Mea sacra legitur. Aut iaculo incedit melior, leuibus'ue sagittis.] In antiquis Leuibusq;. Seu crudo fidit pugnam committere cæstu.] In antiquis aliquot libris transpositis uerbis legitur, Seu pugnam crudo fidit. Et cingite tempora ramis.] Quod in Romano libro & aliquot alijs ita habetur, Et tempora cingite ramis. Lect.

Præterea si nona diem mortalibus almū Aurora extulerit, radijsq; retexerit orbem.] Præstruxit omnia, & edixit diem ludorū, sic tamen si aeris etiā temperies proueniret, & non proximum satis, nec satis longum: ut medium DON.

A dium tempus non haberet diuinæ expectationis tædium, & tamē maiorem celebritatē posset acquirere. Nono, inquit, die ludos exhibebo, si cōsentientibus elemētis alma luce prouenire potuerit. Almum diem, tranquillū debemus accipere: quia nauale certamen fuerat habiturus, pro quo tranquillitas pelagi fuerat necessaria. Insinuat dehinc futura certaminū genera, ut unusquisq; maiori studio ante tempus accensus ueniret ad diem. Percurrit hæc, in quibus enitesceret uirtus potius, quàm ludorū turpiū corruptione sordesceret. Non edicuntur mimi, qui solis inhonestis & adulteris placent: per illos enim discitur, quemadmodum illicita fiant, aut facta noscantur. Non edicuntur saltationes fluxæ, in quibus saltator ille est melior, qui perditorum iudicio membrorum uirilium robur in saltationem uerterit. Non edicitur funis futura temeritas, cuius angustum iter ac pendulum in periculum magis, quàm salutis securitatem deuexum est. Omittit hæc uir fortis & egregius, nihil eum iuuat illorum, quæ scitis illis exhiberi, quibus possunt placere, cùm fiant. Iccirco autem primò aeris tranquillitatem pronunciauit esse necessariam, quòd in B mari habiturus nauale certamen (ut dictum est) placiditatis debuit habere suffragium. Incipit iam proferre certaminum genera, sed cum cōditione temporis, propter aerem incertum. Prima, inquit, citæ Teucris ponam certamina clasis. Secunda, Quiq; pedum cursu ualet. Tertia, Et qui uiribus audax. Quarta, Aut iaculo incedit melior, leuibus'ue sagittis. Quinta, Seu crudo fidit pugnam committere cæstu. Enumeratis spectaculorum generibus ait: Cuncti adsint, meritæq; exspectent præmia palmæ.] Adsint omnes qui hæc subire uoluerint, sperantes digna pro suis uirtutibus præmia, et probaturi uerum iudicium palmæ. Expectent, potest significare Sperent, potest & Videant. Ore fauete omnes, & cingite tempora ramis.] In sacris ore fauere, est silentiū commodare. Significat hîc Ore fauete, exclamationibus lætis fauorem commodate. Sic fatus, uelat materna tempora myrto.] Myrto materna, non coronis infamibus. Hoc Helymus facit, hoc æui maturus Acestes, Hoc puer Ascanius.] Vsq; adeo honestißimum fuerat factum, ut C dignitati singulorum, & omnibus ætatibus conueniret. Fecit deniq; Æneas, fecit Helymus, Acestes quoq; maturus senio & grauis non habuit indignum, quod religione potius quàm luxuria constabat effectum. Non dubitauit Ascanius imitari maiores, nec putauit sese erraturum, si sequeretur factum patris & studium honestorum. Ille è concilio multis cum millibus ibat Ad tumulū, magna medius comitante caterua.] E concilio ibat ad tumulum patris cum ingenti numero deductorum. Hîc.] Hoc est, ubi sepulchrū patrium fuit. Duo rite mero libans Carchesia Baccho Fundit humi.] Carchesia, nomen est poculorum. Duo, inquit, Carchesia mero Baccho plena, hoc est, uino incorrupto terræ infundens. Duo lacte nouo, duo sanguine sacro.] Terræ infundens, & ad uinū pertinet, & ad lac, & ad sanguinem: omnia enim simul fusa sunt. Hæc mortuorū sacrificijs exhibentur. Purpureosq; iacit flores.] Et hic color florū sepultis congruit. Fudit et iacit, largū animū exhibentis ostendunt, & specierū maximā copiam. Ac talia fatur: Salue sancte parens iterū.] Iterum ideo, quia hæc fuit secunda post illā, quā cùm sepeliretur salutatus est. Quòd autē ait Sancte, & non dixit Chare, ut in secundo libro meminimus positum, Ergo age chare pater ceruici imponere nostræ hoc sic intelligendū est: Illic enim cum uiuo loquebatur, et cum eo, à quo nollet separari: hîc cum eo loquitur, quē religione nimia noluit mortuū dicere, sed receptū uolebat inter deos. Nam et in libro tertio, quū finem uitæ eius apud Didonem referret, ait: Hîc me pater optime fessum Deseris. Duxi te, inquit, et deseruisti me: nō dixit mortuus es. et in quarto libro hoc tenuit, quū diceret: Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis Anchisæ. Sancte ergo, cùm dijs conueniat, patrē suū numinibus iunxit. Hoc fecit filius religioso affectu & hominum more, qui præcipuos uiros migrare potius dicunt, quàm interire moriendo. Iterum saluete recepti Nequidquā, cineres animæq; umbræq; paternæ.] Animæ & umbræ non est nominatiuus pluralis, sed genitiuus singularis: salutauit enim cineres animæ & umbræ patris sui. Non ergo sequamur eos, qui putant Anchisen plures umbras et multas animas habuisse. Nequicquā rursum recepti cineres, quia inimicorū manibus dicuntur erepti, & iterū rursum filij opera conditi: quod beneficiū quum non senserit mortuus, nō frustra positum est, Nequicquā. Huius facti poeta meminit in quarto libro: nam ex persona Didonis dixit, Nec patris Anchisæ cineres, manes'ue reuelli. Ex personā filij bene positū est, Nequicquā. Ille enim uiuo potius obsequi, quàm mortuo uoluit. Non licuit fines Italos, fataliaq; arua, Nec secum Ausonium, quicunque est, quærere Tybrim.] Hoc tempore mortis eius ostenditur doluisse. In tertio enim libro, quum de eius casu loqueretur, hoc dixit: Heu tantis nequicquam erepte periclis. Nequicquā cur illic dictum sit, hîc patefecit. Non obtinuit enim patre incolumi ad Italiam peruenire, quod quia non prouenit, & hic inge-miscit. Dixerat hæc.] mox, ut loquutus est talia, hæc sequuta sunt. Adytis cum lubricus anguis ab imis Septem ingens gyros septena uolumina traxit, Amplexus placide tumulum, lapsusq; per aras. Cæruleæ cui terga notæ, maculosus & auro Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus Mille trahit uarios aduerso sole colores.] Adytis, inquit, non sepulchro præcessisse anguem, ut confirmaret Anchisen dijs esse coniunctum. Adyta enim deorum secreta sunt, quæ nondum sacrati ingredientes templa, nosse non possunt. Magnitudinem eius & decorem qua causa descripserit, possumus æstimare. Debuit enim magnum aliquod & pulchrum inde procedere, ubi personæ potioris reliquiæ tenebantur. Obstupuit uisu Æneas.] Quis enim nō miraretur nouū uisum et magnū

Ad tumulum, magna medius comitante caterua.
Hîc duo ritè mero libans carchesia Baccho
Fudit humi, duo lacte nouo, duo sanguine sacro,
Purpureosq; iacit flores, ac talia fatur:
Salue sancte parens iterum, saluete recepti
Nequicquam cineres, animæq; umbræq; paternæ.
Non licuit fines Italos, fataliaq; arua,
Nec tecū Ausonium, quicūq; est, quærere Tibrim.

SER. Aeui maturus.] Honestius quàm si æuo maturo diceret. Ritè.] secundum ritum sacrificij: quod exigebat ut libaret de mero Baccho, id est, puro. Carchesia.] genus poculorum. Humi.] terræ. Lacte nouo.] Aut statim mulcto, aut post fœtum, quod Colostrum dicitur neutro genere. Sanguine sacro.] Victimarum, ut diximus. Et notandum, quia partim quasi mortuo pari

Dixerat hæc, adytis cùm lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena uolumina traxit,
Amplexus placidè tumulum, lapsusq; per aras.
Cœruleæ cui terga notæ, maculosus & auro
Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
Mille trahit uarios aduerso sole colores.
Obstupuit uisu Aeneas. ille agmine longo
Tandem inter pateras, & læuia pocula serpens,
Libauitq; dapes, rursusq; innoxius imo
Successit tumulo, & depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus genium'ne loci, famulum'ne parentis
Esse putet: cædit quinas de more bidentes,
Totq; sues, totidem nigrantes terga iuuencos:
Vinaq; fundebat pateris, animamq; uocabat
Anchisæ magni, manesq; Acheronte remissos.
Nec non & socij, quæ cuiq; est copia, læti
Dona ferunt, onerantq; aras, mactântq; iuuencos.
Ordine ahena locant alij, fusiq; per herbam
Subijciunt uerubus prunas, & uiscera torrent.
Expectata dies aderat, nonamq; serena
Auroram Phaëthontis equi iam luce uehebant.
Famaq; finitimos, & clari nomen Acestæ
Excierat. læto complerant littora cœtu
Visuri Aeneadas, pars & certare parati.
Munera principio ante oculos, circoq; locantur
In medio, sacri tripodes, uiridesq; coronæ,

pari numero sacrificat, parti impari quasi Deo: ut, Cædit quinas de more bidentes. Par nanq; numerus diuisibilis, per quē mortalitas significatur: impar autem diuidi non potest, per quem immortalitas ostenditur. nam legimus, Numero Deus impare gaudet. Purpureosq; iacit flores.] Ad sanguinis imitationem, in quo est sedes animæ. sic in 6. Purpureos spargā flores. item, Purpureasq; super uestes uelamina nota. scilicet, ut suprà diximus, ut sedis suæ cognoscat imitationem. Salue.] Salue & uale, secundum Varronem in Logistoricis, συνώνυμα sunt, unde his & in salutatione utimur, & in execrationibus: ut Terentius, Valeāt, qui inter nos dissidiū uolunt. Vnde etiā hæc mortuis dicimus, non quòd eis optemus salutem, in quibus nulla esse potest: sed ut significemus sic nos digredi, ut ostendamus eos nunquam in nostram communionem esse uenturos. Iterum.] Hîc distinguendum: nam quo tempore eum sepelijt, dixit sine dubio Salue & uale. Recepti Nequicquam cineres.] Cineres pro ipso patre posuit: ac si diceret, Salue pater de Troia liberate sine causa. propter quod sequitur, Non licuit fines Italos, fataliaq; arua. Recepti iterum.] Alij ad historiam referunt supradicta distinctione mutata, ut dicant, Recepti iterum cineres: semel ex Troia, semel à Diomede, qui dicitur ossa eius eruta cum Palladio reddidisse. Nequicquam.] secundum Epicureos, qui dicunt omnia perire cum corpore. Animæq; umbræq; paternæ.] Vocatiuus pluralis est. nam Plato & Aristoteles & omnes periti, dicunt in homine quatuor esse animas: unam uitalem, ut in uermibus, qui tantùm mouentur: aliam sensualem, ut in mutis animalibus, in quibus est sensus & timoris & gaudij: tertiam intellectualem, ut in hominibus, qui & cogitare & iudicare possunt. Est etiam quarta infra omnes, quæ physice dicitur, ut est in herbis & arboribus: quæ etiam motu carentes, uitam tamen habent. nam & nascuntur, & crescunt, & pereunt. His rebus colligitur, hominem harum omnium animarum esse participem. unde Salustius, Alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune est. De umbris autem facilis est probatio: nam si quatuor sunt animæ, sequitur ut tot sint umbræ: ut si quis inter duas stet lucernas, geminam umbram creat. Hoc autem de animis etiam Lucretius asserit, sed non tantum ueritati studet, quantum sectæ Epicureæ. Alij ista fugientes dicunt Vmbræ genitiuum esse singularem, ut sit Cineres animæ & umbræ paternæ. quod non ualde probandum est: nec enim umbra & anima cineres habent. Quicunq; est.] Tædio

A lōgæ nauigationis hoc dicit. Lubricus anguis.] labilis, aliâs locum dicit: ut, Per lubrica surgens. Septem ingens gyros.] Loci genium per magnitudinem uult probare: nullus enim locus sine genio est, qui per anguem plerunq; ostenditur. Persius: Pinge duos angues, pueri sacer est locus, extra Meijte. Sanè hunc locum de Homero sumpsit, qui inducit Græcos apud Aulidem omen futuri decennalis belli ex serpente collegisse, qui etiam matrem consumpsit nouem pullis comesis, ἔνθ' ἐφάνη μέγα σῆμα, δράκων, ἐπὶ νῶτα δαφοινός. B Ita ergo nunc etiam Æneæ omen sui erroris ostenditur, septem gyris: nam septimus annus est ei finis erroris. Et est optimum figmentum: annus enim secundum Ægyptios indicabatur ante inuentas literas, picto dracone caudam suam mordente, quia in se recurrit. Gyros.] Nomen legimus, uerbum exinde non inuenimus. Placidè repens.] quietè. Cæruleæ cui terga notæ.] Cœruleæ notæ & fulgor auro uariatus incendebat, id est, illustrabat. Agmine longo.] Post illos gyros tandem longo repere cœpit agmine, id est impetu. Serpens.] Participium est, non nomen: ac si diceret, repens. Libauitq; dapes.] Leuiter gustauit epulas superpositas, quæ Silicernium dicuntur, quasi silicenium, supra silicem posita, quæ peractis sacrificijs senibus dabantur, ut se citò morituros cognoscerent. C Depasta altaria.] Non à se: nam suprà ait, Libauitq; dapes. sed hoc dicit: Tamdiu mansit, donec cuncta aris superposita flamma consumeret. Genium ne loci.] Quia, ut suprà diximus, nullus locus est sine genio. Famulum'ne parentis Esse putet.] Fuit enim hæc maiorum consuetudo, sicut hodie apud Indos est, ut quotiens reges moriebantur, cum his dilecti equi, & serui, & una de uxoribus charior incenderentur: inter quas de hoc ipso erat magna contentio. Possumus ergo famulum, seruum sepultum cum Anchise accipere: aut per apotheosin Deum ostendit effectum: unde ei dat famulum, quasi ministrum: singula enim numina habent inferiores potestates ministras, ut Venus Adonim, Diana Virbium. Aut certè secundum Pythagoram dicit, qui primus deprehendit, de medulla hominis, quæ est in spina, anguē creari: quod etiam Ouidius in 15. Metamorphoseos dicit, loquente Pythagora. Nigrantes.] nigra terga habentes. Manesq; Acheronta remissos.] Aut uenientes de Acheronte, aut Acheronte demissos, qui iam in Acheronte non essent, post apotheosim factam. Phaetontis.] Solis: ἀπὸ τοῦ φάος, καὶ αἴθω. Circo.] Spacioso ludorum loco.

A POM. Sabi. *Carchesia Bacchò.*] Silius de Scipione, *Ipse tenens nunc lacte sacro, nunc plena Lyæo Pocula, odoriferis aspergit floribus aras: Tum manes uocat excitos.* *Carchesia.*] pocula. de his in secundo diximus. *Cineres.*] pro corpore. *Paternæ.*] ac si diceret, saluete ô manes paterni. *Tybrim.*] In antiquo erat scriptum semper Tymbris. *Lubricus anguis.*] nam sæpenumero è sepulchris crupere serpentes: ut è tumulo Murri apud Silium libro secundo, & Parisijs urbe Galliarum è tumulo Carlmanni regis. Homerus scribit Græcos cepisse in aulide omina tempore belli à serpente. Ouidius ex opinione Pythagoræ credere uidetur, serpentem nasci ex medulla hominis, quæ in spina est. *Libauit.*] tandem sitit serpens, donec omnia absumpta fuerunt. *Liquit.*] ponebant supra tumulum dapes. *Genium.*] Singula loca habebant genios, & singuli dij ministros. & iam Anchises erat in numero deorum. *Remissos.*] id credebant propter uisum serpentem. serpens bonum est omen. *Læti.*] lætitia affecti. *Phaetontis.*] Phaetontem ponit pro sole. *Sacri.*] retulit ad Apolline, cui tripodes sunt

B sacri. *Virides coronæ.*] pulchræ. Silius, Et pulchræ certent de laude coronæ. In ludis quos instituit Hercules, data fuit corona ex oleastro, hic ex lauro.

VAR. Lect. *Cædit quinas de more bidentes.*] In Romano libro legere est Binas. In quibusdam alijs exemplaribus scriptum obserues, Cæditq; binas. *Dona ferunt, onerantq; aras.*] In antiquis aliquot libris, absq; copulatiua particula, legere est Dona ferunt, onerant aras.

CÆL. Rhod. Sed enim prius quàm reuellamur inde, non prætereamus quod Mercurialibus contentum literis prodidit Iamblicus: duas hominem animas habere. & esse quidem unam ab intelligibili primo, atq; ipsius opificis potentiæ participem: alteram uerò ex circuitu cœlestium nobis inditam, in quam & anima & diuinorum speculatrix irrepat. Sed animam à mundis in nos descendentem, mundorum quoq; circuitus sequi. Quæ uerò ab intelligibili ueniens intelligibiliter adest, geneficum circuitum supereminet, atq; per eam et à fato soluimur, & ad intelligibilē deum ascendimus, et religionem habemus ad æterna tendentem: propterea non esse arbitrandum, omnia insolubi

C libus necessitatis uinculis, quod fatum nominant, colligari, quando habet anima principium in se proprium, quo ad intelligibile sese conferat. Ex hac uerò doctrina eluce scit (opinor) amplius, cur poeta maximus Æneidos quinto cecinerit:

Animæq;, umbræq; paternæ.

DON. *Ille agmine longo.*] Agmen dicitur quo naturaliter impellitur serpens, ut loco moueatur. Anguis ergo serpebat agmine. *Tandem inter pateras & læuia pocula serpens, Libauitq; dapes, rursusq; innoxius imo Successit tumulo, & depasta altaria liquit.*] Miracula alia, non timuit anguis ipse cùm serperet, præsentium hominum cœtum: sumpsit ad uictum quod uoluit, & eo unde processerat, remeauit innoxius. Color eius & splendor idcirco speciei cœlesti comparatus est, ut ostenderetur non ex illis esse, quorum detestanda natura est, & saluti hominū infesta. Deniq;, ut dictum est, processit in conspectum populi præsentis, & amplexibus placidis tumulum circundedit, ex aris usurpauit quæ uoluit, & nullo hominum læso remeauit. *Hoc magis inceptos genitori instaurat honores, Incertus geniúm ne loci famulúm ne parentis Esse putet.*] Cùm miraretur Æneas, nec scire euidentius posset, quis esset ille: cur in lucem & in humanum conuentum tam facile processisset, quódq; esset intrepidus, quòd tractu suo ambisset tumulum toties, quòd degustasset ea ea quæ apposita fuerant, & depasta reliquisset, ac redisset innoxius: in ipso incerto raptus est, aliquid esse diuinum. *Hoc magis:* hoc est, idcirco repetit honores patrios, quos disposuerat facto iam fine concludere: hoc est, à medio actu ad initium redijt, *Incertus, genium'ne loci, famulum'ne parentis Esse putet.*] Hoc quoniam nō potuit uerius æstimari coniectura suspicantis, non uacuum iudicatum est: aut enim genius loci putabatur, aut famulus patris, non anguis, sed in anguem conuersus. *Cædit quinas de more bidentes, Totq; sues, totidem nigrantes terga iuuencos. Vinaq; fundebat pateris, animamq; uocabat Anchisæ magni, manesq; Acheronte remissos.*] Hæc faciebat, quòd putaret relaxatis egressibus animam patris esse præsentem: & hoc suspicione colligebat Æneas, ut acta repeteret, et uocaret animam patris. Ecce animam uocat Anchisæ, unde manifestius probat quod suprà tractauimus, genitiuum esse singularem, & non nominatiuū pluralem, quum dixit, Animæq; umbræq; paternæ. *Nec non & socij, quæ cuique est copia, læti Dona ferunt, onerantq; aras, mactantq; iuuencos.*] Obsequebantur et socij, ut poterant singuli: hoc enim Anchisæ meritum exigebat, & honorificentia filij præsentis perfectis solennibus. *Ordine ahena locāt alij, fusiq; per herbam Subijciunt uerubus prunas, & uiscera torrent.*] Militaris ista ciborum accuratio est, aut ad sacrorum pertinens ritum: nam in octauo libro ait, Viscera tosta ferunt taurorum. *Expectata dies aderat, nonamq; serena Auroram Phaetontis equi iam luce uehebant.*] Expectata dixit, quasi tardius uenisset: tantùm enim optata est. Quippe quicquid gratum speratur, aut commodum, etiamsi mature proueniat, tardum est. Interea tantum fauoris etiam de ipsis elementis dispositiones Æneæ meruerant, ut optabilis omnibus dies ille tranquilla luce fulsisset. *Famaq; finitimos & clari nomen Acestæ Excierat.*] Fama edictorum spectaculorum, & Acestæ nomen, quod in honore apud uniuersos fuerat, excitauerat proximos ut uenirent: fuit enim in illis regionibus insperata ludorum gratia, quæ exoriens repente non tantùm commanentes, uerumetiam finitimos prouocarat ad uisendum. *Læto complerant littora cœtu Visuri Æneadas, pars & certare parati.*] Breuis distinctio, sed intellectu latissima. Primum quippe quod dixit, Visuri Æneadas, expressit plenissimam laudem Troianorum: neq; enim sola ludorum uoluptas ducebat uniuersos, cùm unusquisq; ad hoc concurreret, ut etiam nosset Æneadas. Erant tamen, inquit, inter ipsos, qui etiam studio quoque certandi ducerentur, capturi ex uisu Troianorum gratiam & commodum de certamine. Tanti autem confluxerant, ut latitudinem littorum compleuissent. *Munera principio ante oculos circoq; locantur In medio.*] Cùm concionem haberet Æneas, & ludos ediceret, promisit digna præmia se daturum esse certaturis: quæ res nonnullos adduxerat, ut uellent subire certamina. Sed quia promissio nonnunquam minorem retinet fidem, munera ipsa ante cœpta certamina in medio circo proposuit, et obiecit oculis omniū, ut uolentes magis uellent certare, & qualitate præmiorū etiam inuiti cogerētur. *Circoq; locātur in medio.*] nō quòd reuera circus fuisset extructus, sed in spatio, quod ad uicē circi fuerat designatū. In medio ideo, ut à cir-

à circumfusis populi partibus uideri potuissent. Sacri tripodes, uiridesq; coronæ, Et palmæ.] Quare hæc? Precium, inquit, uictoribus.] Honores scilicet, quòd uictoris gloriam testaretur. Coronæ & palmæ positæ fuerant super tripodes. Armaq;, & ostro Perfusæ uestes, argẽti auriq; talenta.] Ecce & illa proposuit, quæ maiore precio certantium diuitias augere potuissent. Tanta autẽ argentis copia fuit, ut proposita speciatim, quæ numero uel pondere tenerentur, dici nõ possent. Proinde, quia speciatim dici non uoluerunt, compendij causa uestes generaliter dixit: Arma, & auri atq; argenti talenta, similiter percurrit. Et tuba commissos medio canit aggere ludos.] Ecce aggerem posuit, qui dixerat Circum, ut ostenderet nõ structilem fuisse. Prima pares ineũt grauibus certamina remis, Quatuor ex omni delectæ classe carinæ.] Ex omni, inquit, classe delectæ sunt naues quatuor pares, ludorũ primum initura certamen. Pares ideo, quia si impares ordinarentur, nulla esset æquitas, & spectaculorum gratia claudicaret. Dicuntur rectorum nomina, dicuntur & nauium. Velocem Mnestheus agit acri remige Pristim: Mox Italus Mnestheus, genus à quo nomine Memmi: Ingentemq; Gyas ingenti mole Chimæram, Vrbis opus, triplici pubes quam Dardana uersu Impellunt, terno consurgũt ordine remi: Sergestusq;, domus tenet à quo Sergia nomen, Centauro inuehitur magna: scyllaq; Cloãthus Cærulea, genus unde tibi Romane Cluenti.] Dixit nauiũ nomina, et earũ magnitudines expressit. Nominauit duces, et eorũ nobilitatẽ complexus est. Est procul in pelago saxũ, spumantia contra Littora, quod tumidis submersum tunditur olim Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera cori. Trãquillo silet, immotaq; attollitur unda Campus, & apricis statio gratissima mergis.] Ad imaginem ludorum Circensium composuit nauale certamẽ. Naues habuit pro quadrigis, pro aurigis uerò eos quorũ nomina superius cõprehendit: Spatium pelagi pro circi spatio: Saxum quod secundum naturam suam descriptũ est, ad uicem metæ. Illud igitur saxum eminet, inquit, quum tranquillũ est mare, & marinis auibus stationẽ præbet: cùm autem cõmouetur in tumorem, fluctu tunditur, et undis spumantibus operitur. Erat autem positum nõ longè, atq; ita ut de littore uideri potuisset. Hic uiridẽ Æneas frondenti ex ilice metam Constituit, signum nautis, pater.] Hic, hoc est in hoc saxo, quoniã tranquillitas fuit, & ex undis apparebat, Pater Æneas metã ex ilice frondenti constituit. Vnde reuerti Scirent, & longos ubi circumflectere cursus.] Illi scilicet qui regebant naues, et ductores earũ fuerãt, ut nossent ab illo signo sibi esse redeundum. Tum loca sorte legunt.] Vt fieri consueuit in circo: nõ est enim idẽ labor in singulis locis, et inde sors adhibetur, ne sit in ordinatione cõtẽtio, aut humanũ iudiciũ gratiæ cuiuspiã transducatur. Ipsiq; in puppibus auro Ductores longè effulgent, ostroq; decori.] Ipsi ductores, hoc est qui ad uicem aurigarũ fuerãt ordinati, longè fulgebãt auro insignes & purpura preciosa, ut qualitate uestitus euidẽtius præter cæteros appareret. Cœtera populea uelatur fronde iuuẽtus Nudatosq; humeros oleo perfusa nitescit.] Cœtera iuuentus, id est, nautarũ, coronata fuerat populeis frondibus, oleoq; perfusa. Cùm dicit Cœtera iuuentus ostendit etiam ductores iuuenes fuisse. Cõsidunt transtris.] locis scilicet remigum. Intentaque brachia remis.] tenentes remos, brachiorum parata uirtute. Intenti expectant signum, exultantiaque

haurit Corda pauor pulsans laudumq; arrecta cupido. A

Et signum expectabant, quo accepto certamen aggrederentur: & suspensis animis fuerant, cogitantes de uictoria & laude, quorum euentus fuerat incertus. Inde (hoc est, deinde) ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes, Haud mora, prosiluere suis, ferit æthera clamor Nauticus, adductis spumant freta uersa lacertis.] In ardore uincendi non more solito remigabant. Plurimũ illis addiderat desideriũ gloriæ, pariter incũbebãt remis, & claris uocibus personabant, usq; adeo ut cœlũ ipsum ingẽti clamore percuteret. quod ait, Ferit æthera clamor, hoc uult intelligi, ultrà ire clamores potuisse, ni occurreret cœlũ. Totũq; dehiscit Cõuulsum remis rostrisq; stridẽtibus æquor.] Translationibus collecta descriptio: lignũ quippe cùm inditur, dehiscit, & arctatum cuneorum ui, remis præcedentibus aperitur: & ager cùm aratro appetitur, signatur sulcis, & uomeris uias glebis inuersis ostendit. Igitur aperiebatur mare transitu nauium & remorũ ictibus crebis. Non tam precipites biiugo certamine campum Corripuere, ruuntq; effuso carcere currus, Nec sic immissis aurigæ undantia lora Concussere iugis, pro- B
niq; in uerbera pendent.] Quia ad Circensium uicem exhibebatur nauale certamen, comparationem de Circẽsibus facit. Non, inquit, tanta mobilitate currus equi ue aguntur in circo, quanta certantibus nautis nauigia peruadabant. Quod ait, Iugis equos, debemus accipere in iugo constitutos, non iuga quibus equi nectuntur. Tum plausu fremituq; uirũm studijsq; fauentum Consonat omne nemus, uocemq; inclusa uolutãt Littora, pulsati colles clamore resultant.] Finita cõparatione redijt ad rem. Populus, inquit, fauoris ratione diuisus cùm prorsus streperet, uoce ac plausib, personabat intantũ, ut nemus omne dissono clamore fuisset impletũ. Augebat aũt eundẽ qualitas loci natura conclusi, quæ acceptas fauentiũ uoces reddendo duplicabat. Effugit ante alios primisq; elabitur undis Turbam inter fremitumq; Gyas.] Non inter turbam & fremitum effugit, sed dum populus fremit, et certantes turbantur, primum locum tenuit Gyas. Quem deinde Cloanthus Consequitur, melior remis.] Si melior remis, cur non præcessit? Dicit causam propter quam nõ est factum. Sed pondere pinus Tarda tenet.] Iuuaba- C
tur, inquit, remorum meliore substantia, sed lignorum genere quibus fabricata fuerat & pondere tardabatur. Post hos.] Hoc est, post Gyam & Cloanthum. Æquo discrimine.] Id est, uno & pari interstitio. Pristis Centaurusq;.] Pristis, in qua Mnestheus fuerat, & Centaurus, cui Sergestus præerat. Locum tendunt superare priorem.] Priorem locum tenere nitebantur, sed inter se. Ergo priorem locum inter duos posteriores debemus accipere: quoniam impossibile uidebatur, ut tertius uel quartus excluderet primum, quem secundus transire non poterat. Interea casu factum est, ut Cloanthus qui secundus fuerat, fieret primus, hoc modo. Nam Gyas, qui prima loca tenuerat Menœtis imperitia deceptus est: cùm enim idem Gyas eidem Menœti dixisset: Quò tantùm mihi dexter abis? huc dirige cursum, Littus ama.] Hoc est, finem saxi. Et læuas stringat sine palmula cautes, Altum alij teneant. dixit, sed cœca Menœtes Saxa timẽs, proram pelagi detorquet ad undas. Quò diuersus abis? iterum pete saxa Menœte, Cùm clamore Gyas reuocabat, & ecce Cloanthum Respicit instantem tergo, et propiora tenentem. Ille inter nauemq; Gyæ, scopulosq; sonantes

A sonantes Radit iter laeuum interior, subitusq; priorem Praeterit.] Ille uero metuens saxa latentia, quum nauem in altum torsisset, Cloanthus qui Gyae proximus fuit, arrepta spacij occasione fecit, quod Menoetes timuit: nam inter saxum & nauem Gyae, tenens laeua iter rasit: hoc est, temere iuxta saxa transiens subito praeterijt eum, qui primi loci gloriabatur euentu. Et metis tenet aequora tuta relictis.] Ideo aequora tuta, quia in metis saxi periculum fuit, quod euaserat. Tum uero exarsit iuueni dolor ossibus ingens, Nec lachrymis caruere genae.] Cum fortunae suffragio adeptum locum, uitio imperiti hominis perdidisset. Tum uero exarsit, tum magis exarsit, in tantum ut dolor illu perduxisset ad lachrymas. Segnemq; Menoeten Oblitus decorisq; sui sociumq; salutis, In mare praecipitem puppi deturbat ab alta.] Non, inquit, habuit ante oculos suos honestum aut utile, cum omne consilium dolor ipse turbasset, sed oblitus honestatis suae & salutis sociorum, rectore, qui decoris culpam primus negligendo contraxerat, praecipitem dedit in mare. Ipse gubernaclo

B rector subit, ipse magister.] In officium deiecti ipse succedens, idem rector & magister effectus est. Hortaturq; uiros, clauumq; ad littora torquet.] Torsit nauem ad littus saxi, ne tertius fieret aut quartus, si illi transissent qui fuerant postremi. Aut grauis ut fundo uix tandem redditus imo est.] praecipitatus Menoetes, & uix & tande emersit ex undis. Ideo Tandem, quia uix: fuit enim in ipso reditu eius & difficultas & mora. Dicit causas difficultatis ipsius morae. Iam senior, madidaq; fluens in ueste Menoetes.] Cadenti in praeceps, ne mature posset emergere, impedimento fuerunt senectus & uestes. Summa petit, scopuli, siccaq; in rupe resedit.] Qui fuerat madidis uestibus, no remeauit ad naue, sed in saxo sicco consedit. Illu & labente Teucri, & risere natantem, Et salsos rident reuomente pectore fluctus.] Moerorem gloriae perditae ille socijs suis excusserat cum caderet, cu emergeret, cum euomeret fluctus. Hic laeta extremis spes est accensa duobus, Sergesto, Mnestheoq;, Gyan superare morante.] Duobus postremis spes accessit ex casu Gyae, quoniam eius mora poterat prodesse sequentibus, ut superiores efficerentur. Sergestus capit ante locum, scopuloq;

C propinquat, Nec tota tamen ille prior, praeeunte carina Parte prior, partem rostro premit aemula Pristis.] Propinquabat, inquit, scopulo Sergestus: sic tamen, ut non tota nauis esset libera. Pars quippe eius uidebatur praeterisse, pars uero premi posterioris rostro. Aemulam Pristim dixit, quae transire contenderet. At media socios incedens naue per ipsos Hortatur Mnestheus.] Mnestheus quod uideret modico labore compleri posse uictoria, aut modica tarditate interire, incedens per mediam nauim, id est, inter omnes remiges discurrens hortabatur uniuersos ad gloriam perficiendam. Nunc nunc insurgite remis Hectorei socij, Troiae quos sorte suprema Delegi comites: nunc illas promite uires, Nunc animos, quibus in Getulis syrtibus usi, Ionioq; mari, Maleaeq; sequacibus undis.] Admonebat eos praeteritae uirtutis, eorum fortia facta commemorans ac repetens saepe. Quod quater ait Nunc, & id ipsum saepe commendauit, hoc significat, quod omnis gloria interitura esset, si illud tempus, si occasio praesens laberetur e manibus. Nunc, inquit, nunc insurgite, adest tempus, quo fortia uirtutis uestrae, & gesta superioris temporis comprobetis. Nunc illis animis, nunc uiribus opus est, quibus usi estis, cum Hectoris essetis sociati uirtutibus, qui multa mala & ingentia superastis, quos ego post ultima patriae sortem comites delegi. Potest & sic intelligi, Hectorei socij, ut tales eos uideatur dixisse, qualis Hector fuisset, quasi singulis singulos Hectores facere potuissent. Deniq; addidit & Delegi, ut ostenderet ex plurimis bonis electos esse meliores. Recte eos admonet praeteritae uirtutis, ut exemplis suis erigantur potius, quam factis prouocentur alienis. Ordinatur sensus sic: Nunc nunc insurgite remis socij, ut Hectorei, laudis loco positum uideant, non quomodo aliquando socij fuerant Hectori: usq; eo locus est, quos ita ab exemplo uirtutis Hectoreae laudaret, ut addiderit, Quos mihi delectos adiunxi post patriae nostrae ultimum fatum, & quorum probaui uirtute plurimis in locis, imitamini uos, ut quod in manus dedit fortuna, copleamus. Quanquam o (sed superet, quibus hoc Neptune dedisti,) Extremos pudeat redijsse.] Licet tenuerint loca melioris cursus, quibus Neptunus suffragium ferre uoluisset, uictoriae genus est, non redisse postremum. Hoc uincite ciues, Et prohibete nefas.] Si primum locum tenere nequitis, secundum saltem perdere non debetis. Superanda sunt extrema ludibria, & uitandum pudoris detrimentum. Ante nouissimu saltem uenire debemus, qui non ualuimus praeuenire uictorem. Qui socios suos cum magna laude dicebat Hectoreos, magna arte excusauit a culpa non retenti primi loci: quoniam hunc Neptunum asseruit inuidisse, qui in regnis suis, cui uoluit, fauit. Ecce & uictori praeripuit gloriam, quia non sua uirtute, sed alieno adiutus auxilio, loca prima possederat. Olli certamine summo Procumbunt, uastis tremit ictibus aerea puppis.] Quantum ualuerint hortamenta describuntur. Illi enim no incassum auditis quae dicta sunt, dederunt labori operam intantum, ut nauis ipsa nixibus fortissimis cotremisceret. Aeream nauem dixit, aere adornatam & communitam. Subtrahiturq; solu.] Sic intenti plenis studijs remis incumbebant, ut nihil praeter se & nauim uiderent, caeterum prolixitas saxi cernebatur ex littore, & e saxo apparebat soliditas. Tunc creber anhelitus artus, Aridaq; ora quatit, sudor fluit undiq; riuis.] Remigum laborem accidentibus contrarijs expressit. Os, inquit, habebant siccum, ex eorum uero corporibus fluebat sudores riuis, quasi ex interiore corporis parte humor omnis, qui per ora omnium soleret mitti, per sudoris fluxum uideretur effundi. Ad uirtutis ingenitum robur, ecce quantum in rebus hortamenta proficiunt. Attulit ipse uiris optatum casus honorem.] Faciebant quidem, quod uincendi cupiditas exigebat, sed illis ad effectum plus contigit. Nanque furens animi.] Dicendo ac praemittendo Furens animi, aliquid iste inconsideratè reperietur fecisse. Dum proram ad saxa suburget Interior, spacioq; subit Sergestus iniquo, Infelix saxis in procurrentibus haesit.] Dum inter saxum & nauim Sergestus transire contendit, non uidit saxa procurrentia, & his inhaesit. Procurrentia saxa sunt, quae latenter a radicibus eminentis saxi in mare tenduntur. Haec ille utpote furens uidere non potuit, & ut dictum est, haesit. Concussae cautes.] Tantus nauis impetus incautis remigibus fuit, ut percussae cautes interuenissent. Et acuto in murice remi, Obnixi crepuere.] Cum obnixi remis luctantibus tenderent impulsa naui, meritoque non cedentibus saxis, crepuerunt remi. Illisaque prora pependit.] Prora, hoc est, prima pars nauis saxum conscendit,

conſcendit, cætera parte ſuſpenſa. Conſurgunt nautæ, & magno clamore morantur.] Dum clamant, fecerunt moras naui liberandæ. Ferrataſq; ſudes, & acuta cuſpide contos Expediunt, fractoſq; legunt in gurgite remos.] Non ijdem omnia faciebant: nanq; alij expediebãt contos liberationi nauis neceſſarios, et ſudes: hoc eſt, quibus inhærens ſaxo includi nauigium, & retrorſum reuocari potuiſſet. Alij legebant remorum fragmenta. uerbo nautico (ut plurimis locis) uſus eſt. nam legere dicunt colligere, uel aliqua loca nauigando tranſire: ut, Vela legunt ſocij. Item, Littoraq; Epiri legimus. At lætus Mneſtheus, ſucceſſuq; acrior ipſo.] Lætus fuit Mneſtheus quòd optata tenuiſſet, & inde magis quia ſenſerat ſibi fauiſſe fortunam. Succeſſus autem ipſe non ueniebat niſi ex malis alienis. Agmine remorum celeri, uentiſq; uocatis Prona petit maria, & pelago decurrit aperto.] Prona maria, inquit, quaſi non ipſa eſſent, per quæ tranſierant, aut poßit fieri, ut ſint maria deuexa. Non hoc ſenſit, ſed facilitatem reditus uoluit demonſtrare. Pronum enim dicimus, quicquid difficultatem non habet: & Arduum, quicquid difficulter ſuperatur. Qualis ſpelunca ſubito commota columba, Cui domus, & dulces latebroſo in pumice nidi, Fertur in arua uolans, plauſumq; exterrita pennis Dat tecto ingentem, mox aere lapſa quieto Radit iter liquidũ, celeres neq; commouet alas. Sic Mneſtheus, ſic ipſa fuga ſecat ultima Priſtis Æquora, ſic illam fert impetus ipſe uolantem.] Celeritatem feliciter currentis nauis rectè uolatui columbæ comparauit: tunc enim acrius uolat, quum ad naturalem mobilitatem aliquis ei pauor accedit. Hac completa comparatione redit ad rem. Et primum in ſcopulo luctantem deſerit alto Sergeſtũ.] Tanta eſt ſubtilitas recedentis è diſcriptione, & poſt parabolam redeuntis, ut ſi ſubtrahas parabolam, tunc inuenias carminis textum. Deniq; antè dixit, At lætus Mneſtheus, ſucceſſuq; acrior ipſo Agmine remorum celeri uentiſq; uocatis Prona petit maria, et pelago decurrit aperto. Etiã poſt parabolam iunxit, quæ deſcribebat, Et primum in ſcopulo luctantem deſerit alto Sergeſtum, breuibuſq; uadis, fruſtraq; uocantẽ Auxilia.] Deſeruit conſtitutum in ſaxo, deſeruit conſtitutum in uadis, deſeruit fruſtra uocantem auxilia, quia uolebat uincere, quia non poterat ſubuenire: idcirco fruſtra ad auxilium ferendum uocabatur. plus enim ſibi auxiliari debuit, quàm alteri. Et fractis diſcentem currere remis.] Huc quoq; pertinet Deſerit: nam deſeruit Sergeſtum luctantem in ſaxo, quòd nauem tenaciter retinebat, & meditantem ex neceßitate rem nouam, ut nauis eius ſine remorum adminiculis curreret. Inde Gyan, ipſamq; ingenti mole Chimæram Conſequitur, ceßit, quoniam ſpoliata magiſtro eſt.] Et factum explicauit, & facti cauſam. Cedit, inquit, Gyas, quia Chimera nauis eius magiſtrum non habebat. Præterijt igitur unũ ſaxis infixum, alterum uerò, quia magiſtrum non habuit. ſupererat ſolus Cloanthus. Hunc petebat, ſperans quòd etiam ipſum tranſire poſſet. Deniq; ait, Solus iamq; ipſo ſupereſt in fine Cloanthus Quem petit, & ſummis annixus uiribus urget.] In deſperatione ſequentis uictoria fuit, quoniam conſumpta pelagi ſpatia fuerant, & tranſire uolentibus prolixitas fuerat neceſſaria, in qua remigum uirtus proficere potuiſſet. Non defuit tamen inſtantia, ut opponeretur per induſtriam, quod arctatum iter anguſtijs pernegabat. Tum uerò ingeminat clamor, cunctiq; ſequentem Inſtigant ſtudijs, reſonatq; fragoribus æther.] Conanti tranſire magis fauebat ſpectantiũ turba, quia poſſe uidebatur. Tantus autem fragor fuit, ut ipſo æthere percuſſo reſonaret uox populi. Ergo hoc ſtudio ſpectantes ducebantur. Videamus nunc quemadmodum certantium facta deſcribat. Hi proprium decus, & partum indignantur honorem Ni teneant, uitamq; uolunt pro laude paciſci.] Qui locum primum tenebant, hunc ne amitterent, laborabant: eaq; ducebantur gloria, ut hanc ſaluti ſuæ præſumerent præponendam. Hos ſucceſſus alit: poſſunt, quia poſſe uidentur.] Alterius nauis uiros, qui primum locum præripere nitebantur, erigebant res ſecundæ & fortunæ ſuffragiũ: eo magis quòd uidebantur auſus ſuos poſſe complere. Quanto enim laborioſum eſt partam gloriam è manibus perdere, tanto eſt glorioſum acquirere deſperatam. Et fors æquatis cepiſſent præmia roſtris.] pares ſcilicet ad palmam forſitan ueniſſent. Ni palmas ponto tendens utraſq; Cloanthus Fudiſſetq; preces, diuoſq; in uota uocaſſet.] niſi uictoriam, quæ utriq; poſſet eſſe communis, præueniſſet Cloanthus precibus ſuis, & ſupplicibus manibus deos adhibuiſſet in uota. Hæc prædicendo oſtendit poeta ipſum futurũ eſſe uictorem. B Dij quibus imperium pelagi, quorum æquora curro, Vobis lætus ego.] Hoc eſt, ſi lætus de prouentu uictoriæ fuero. Hoc candentem in littore taurum.] Hoc eſt, candidi coloris taurum. & addendo, Candentem, ornauit munus ſuum. Minueret autem ſi diceret bouem, & taceret de colore. Conſtituam ante aras, uoti reus, extaq; ſalſos Porriciam in fluctus, & uina liquentia fundam.] Illic uobis candido tauro ſacrificium faciam, ubi glorioſus extitero, utpote manifeſtæ pollicitationis reus & debitor. Vina etiam fundam & animalis exta fluctibus tradam. Dixit, eumq; imis ſub fluctibus audijt omnis Nereidum Phorciq; chorus, Panopeaq; uirgo, Et pater ipſe manu magna Portunus euntem Impulit.] In cauſa ſua deos inuocauit, & audiri commeruit. Deniq; intantum omnes dij maris, & ipſe Portunus fauit, ut nauim ſuis impelleret manibus, quo celerius praeuenirent. Illa Noto citius, uolucriq; ſagitta Ad terram fugit, & portu ſe condidit alto.] Tantum roganti deorum maris auxilium profuit, ut nauis curſus uelocior uentis & ſagittæ uolatibus proueniſſet: deniq; prima tenuit littus, & ad palmam prima perducta eſt. C Tum ſatus Anchiſa, cunctis ex more uocatis.] Cunctos uocauit, ſed præſentes. cæterũ non erant omnes: tenebatur enim Sergeſtus, qui inhæſerat ſaxis. Victorem magna præconis uoce Cloanthum Declarat, uiridiq; aduelat tempora lauro.] Hoc non fuit præmium, ſed inſigne uictoriæ. Muneraq; in nauis ternos optare iuuencos, Vinaq;.] Et hæc extrema præmium fuerãt, quæ edendo uel bibendo conſumi potuerant. Et argenti magnum dat ferre talentum.] Hoc fuit, quod augere rem familiarem potuit, & præmium uideri, alia tamen cõmunia nauibus fuerant. Ipſis præcipuos ductoribus addit honores.] Præcipua dicuntur, quæ præter communionem ſingulis proprio nomine deputãtur, ut fit ſæpe in teſtamentis, cùm aliqua per perceptionem ſingulorum hæredum cenſuerit eſſe teſtator. Victori chlamydem auratam, quam plurima circum Purpura, Mæandro duplici Melibœa cucurrit, Intextuſq; puer frondoſa regius Ida Veloces iaculo ceruos curſuq; fatigat, Acer, anhelanti ſimilis, quem præpes ab Ida Sublimem pedibus rapuit Iouis armiger uncis. Longæui palmas nequicquam ad ſidera tollunt Cuſtodes, ſæuitq;

A uitq; canum latratus in auras.] Laus chlamydis dicta est, propter honorem dantis, meritumq; uictoris. Laudat species, quibus illa confecta est, aurum scilicet copiosum, & purpura preciosa. Ars quoq; & artificum manus, qui ueritatem sic fuerant imitati, ut mutæ et inanimatæ formæ uiuere, ac moueri uiderentur. In præmiorum autem liberalitate multis generibus largitor ipse laudatur, qui habe ret alia quæ potuisset donare. In ipsa donatione cōsideratur Æneæ pietas iuxta paternam memoriam, quoniam ob eius honorificentiam tanti meriti munera donabatur. In hac igitur chlamyde raptus ad cœlos per aquilam Ganymedes uidebatur, apparebant canes persequentes latratibus dominum, quem iam in aeris altitudinem raptum liberare non poterant. Custodes quoq; sic tendentes manus ad sidera, quasi retinere possent, quem fortißimæ alitis tenaces amplexus innoxia subtilitate portabant.

Et palmæ, precium uictoribus, armaq;, & ostro
Perfusæ uestes, auri argentiq; talenta.
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt grauibus certamina remis,
Quattuor ex omni delectæ classe carinæ.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristim:
Mox Italus Mnesthe⁹, gen⁹ à quo nomine Mēmi:
Ingentemq; Gyas ingenti mole Chimæram,
Vrbis opus, triplici pubes quam Dardana uersu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi:
Sergestusq;, domus tenet à quo Sergia nomen,
Centauro inuehitur magna: Scyllaq; Gloanthus
Cœrulea, genus unde tibi Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum spumantia contra
Littora, quod tumidis summersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori,
Tranquillo silet, immotaq; attollitur unda
Campus, & apricis statio gratißima mergis.
Hic uiridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Constituit, signum nautis pater, unde reuerti
Scirent, & longos ubi circunflectere cursus.

SER. Sacri tripodes.] Sic pulchri, ut sacros putares: nec enim sacrilegus erat, ut sacra donaret. et sic dictum est, ut Dodonæosq; lebetes: id est, quales sunt in Dodona. Et palmæ preciū talenta.] ζεῦγμα utriusque lateris: nam uictorib. precium, & ad suprà dicta et ad B dicenda pertinet. Auri argentiq; talenta.] Talentum secundum uarias gentes uarium est pondus, sed apud Romanos talentum est 70 libræ: sicut Plaut. ostēdit in Mostellaria, qui ait duo talēta esse centū 40 libras: talentum uerò Ægyptiū pondo octoginta. Varro tradit talentū pro bilance: sicut Homerus, χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα. Talētum aūt minarū 60, mina drachmarum centū, drachma obolorū sex: obolus æra continet sex, æs minuta sex. Legimus etiam talentū paululū quiddam: nam Homerus in ludis funebribus Patrocli ultima præmia dicit esse δύο χρύσεια τάλαντα, id est, duo talenta aurea. Quod nos cogit aliquid minimum intelligere: nam si primus uictor bouem accepit, consequens non est, ut dicamus ultimum tam magnum accepisse præmium: unde C apparet talentum etiam minimum quid significare. Et tuba.] Romano more: sicut hodieq; uidemus omnibus ludis funebribus, ut sunt diuorum. nam si sacri sunt, id est uotiui, illustrantur faculis, antè etiam hymnis incipiebāt. Prima certamina.] Punico bello primo Naumachia ad exercitum Romani instituère cœperūt, postquam probarunt exteras gentes etiam nauali certamine plurimū posse: ad quam rem in hoc certamine plurimum alludit Poeta. Pares.] Aut paribus, aut diuersis comparabiles rebus: ut sequentia indicant, Melior remis, sed pondere pinus Tarda tenet. aut pares ita, ut ante certamen uidebantur. Grauibus remis.] fortibus: ut, Ferit ense grauem Tymbræus Osyrim. nam graues inferunt tarditatem. Remige.] Erit nominatiuus remex. Serenus: Semiremex Hercules. Pristim.] Vel à tutela depicta, uel ἀπὸ τοῦ πρίζειν τὰ κύματα, id est à secandis fluctibus. Mox Italus.] Subaudi Futurus: ipse enim familiam Memmiorum constituit. et bene laudat familias nobilium: nam à Sergesto Sergia familia fuit, à Cloantho Cluentia, à Gya Gygania, cuius non facit mentionem. Nobiles autem fuisse familias à Troianis, Iuuenalis ostendit: Iubet à præcone uocari Ipsos Troiugenas. A quo nomine.] Scilicet Mnesthei. & Mnestheus sic est, ut Tydeus: nam diphthongus Græca est. Ingenti mole.] motu: ut, Magna se mole mouentē. Vrbis opus.] tam magna, ut urbem putares. Triplici uersu.] Omnes enim triremes fuerunt. Versu autem, ordine: ut, Ille etiam seras in uersum distulit ulmos. aut Versu, tractu, à uerrēdo: ut, Æquora uerrebant caudis, æstumq; secabāt. Sanè unus est sensus. Pubes impellunt.] Figura est. ut, Pars in frusta secant. Sanè sciēdū inter barbarismum & lexin (hoc est, Latinā elocutionē et perfectam) metaplasmū esse, qui uno sermone fit ratione uitiosus. Item inter solœcismum & schema, id est perfectam sermonum connexionem, figura est, quæ fit contextu sermonum ratione uitiosa. Ergo metaplasmus & figura media sunt, & discernūtur peritia & imperitia: fiunt autem ad ornatum. Domus Sergia.] familia: ut, Da propriam Thymbrææ domum. Centauro magna.] Fœminini est generis, si de naui dicas, ut Terentius: In Eunuchum suam, cùm Comœdiam diceret. Iuuenalis contrà sensit, dicens: Scriptus & in tergo, nec dum finitus Orestes. Sed sciendum, genus plerunq; confundi, aut metri, aut hiatus causa. sic Horatius: Nec cupido Sordidus aufert. quùm significantes cupiditatem fœminino genere dicamus. Ipse etiam Vergilius ait: Timidi damæ ceruiq; fugaces. cùm ipse secundum fidem dixerit, Cum canibus timidæ uenient ad pocula damæ. Cœrulea.] Aut nigra, aut alta carina. omne enim altum nigrū est: ut, Scrupea, tuta lacu nigro nemorumq; tenebris. Cluenti.] Ad ipsum ἀποστροφὴ est. Procul.] Aut non nimis longè, ut etiam suprà diximus: aut sicut in Bucolicis de nimia uicinitate ait, Serta procul tantum capiti delapsa iacebant. Interdum & satis longè significat: & dicitur à porro, id est longè ab oculis, ex Græco & Latino compositum. Olim.] tunc cum Cori nubibus abscondunt & obruunt sidera. Tranquillo.] Melius septimus casus est, quàm datiuus. Campus.] saxi latitudo. Apricis.] sole gaudentibus. sanè Apricus & locus dicitur sole calens, quod est opaco & abdito contrarium: & Apricos homines dicimus, locis apricis gaudentes. Vergilius. Duceret apricis in collibus uua colorem. Persius, Vt nostra floralia poßint Aprici meminisse senes. Apricum quasi ἄνευ ψύχους, sine frigore. Mergis.]

Barbarismus. &

Bsacu

Esacus Priami filius fuit. hic se præcipitauit à muro, nec perijt: & cum hoc sepius faceret, deorum miseratione in auem conuersus est, quæ ad imitationem idem facit. Circumflectere.] Bene uno sermone & profectionem complexus est, & reuersionem.

POM. Sabi. Talenta.] De talento Ægyptio loquitur, quod ut ait Plinius, est ex 80 libris: ut talentum Romanum, 70: Athenienſe, 60: Talentum uerò magnum libris 83. Et tuba.] dedi signum certaminis. Pristim.] nauim. Nonius ait pristim dictam à similitudine marinæ beluæ, quæ oblonga est. Mihi non placet: sed potius ἀπὸ τ̃ πρίζειν, id est secando. Memmi.] Familia Memmiorum nobilissima fuit. Lucretius poeta opus suum scribit ad Memmium. Probus uult hunc locum sumptum à primo bello Punico. nam Romani uictis in mari Siculo Pœnis, naumachiam instituere. mihi non placet. Gyas.] à Gya, Gyanorum familia. Chimæra mons est, & urbs in Lycia. A Vrbis opus.] ita magna ut urbem putares. Sergia.] ex hac nobili familia fuit Catilina, et Sergius Galba qui imperauit. Centauro.] Centaurus nauis. Cluenti.] Cluentij, unde Cicero orationem habuit pro Aulo Cluentio. Scylla.] nomen nauis. Procul.] nunc procul è propinquo significat. & dicitur procul, quasi præ oculis, id est ante oculos. Vbi.] pro quando hyberni uenti mouent mare. Et ubi.] in quo saxo. Campus.] latitudo saxi. Statio.] illud saxum, hoc saxum nunc uidetur insula, ubi mergi apricantur. Meta.] meta dicitur, ubi præmium figitur. Scirent.] ludentes.

Tunc loca sorte legunt, ipsiq; in puppibus auro
Ductores longe effulgent, ostroq; decori.
Cœtera populea uelatur fronde iuuentus,
Nudatosq; humeros oleo perfusa nitescit.
Considunt transtris, intentaq; brachia remis
Intenti expectant signum, exultantiaq; haurit
Corda pauor pulsans, laudumq; arrecta cupido.
Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes
(Haud mora) prosiluere suis. ferit æthera clamor
Nauticus, adductis spumant freta uersa lacertis.
Infindunt pariter sulcos, totumq; dehiscit
Conuulsum remis, rostrisq; stridentibus, æquor.
Non tam præcipites biiugo certamine campum
Corripuere, ruuntq; effusi carcere currus.
Non sic immissis aurigæ undantia lora
Concussere iugis, pronique in uerbera pendent.
Tum plausu, fremituq; uirûm, studijsq; fauentum
Consonat omne nemus, uocemq; inclusa uolutãt
Littora pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primusq; elabitur undis
Turbã inter fremitũq; Gyas: quẽ deinde Cloãthus
Consequitur, melior remis, sed pondere pinus
Tarda tenet: post hos æquo discrimine Pristis,
Centaurusq;, locum tendunt superare priorem:
Et nunc Pristis abit, nunc uictam præterit ingens
Centaurus, nunc unà ambæ, iunctisq; feruntur
Frontibus, & longè sulcant uada salsa carinæ.
Iamq; propinquabant scopulo, metamq; tenebãt,
Cùm princeps, medioq; Gyas in gurgite uictor
Rectorem nauis compellat uoce Menœtem:
Quò tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum:
Littus ama, & læuas stringat sine palmula cautes,
Altum alij teneant, dixit. sed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quò diuersus abis iterum? pete saxa Menœte.
Cum clamore Gyas reuocabat: & ecce Cloanthũ
Respicit instantem tergo, & propiora tenentem:
Ille inter nauemq; Gyæ, scopulosq; sonanteis

SER. Ductores.] Domini nauium, non gubernatores. Populea uelatur fronde iuuentus.] Hebe, id est ἥβη, id est iuuentus, uxor Herculis. Nunc ergo aut propter hoc iuuentus utitur populeis coronis, aut ad imitationẽ uirtutis: populus enim Herculi consecrata est: ut, Populus Alcidæ gratissima. Nudatosq;.] Bene Nudatos, qui tecti esse consueuerunt: nam nudum est, nunquam tectũ, ut facies. Transtris.] Et transtra dicuntur, & iuga: ut in 6. Inde alias animas, quæ per iuga longa sedebant. Intenti.] Eodem sermone in diuersis usus est rebus: aliter enim brachia, aliter intendimus mentem. Exultantiaq; haurit Corda pauor pulsans.] ὑπαλλαγή est: Omni parte pulsans pauor corda haurit, id est ferit (ut, Latus haurit apertum) & exultare facit. Laudumq;.] Ne esset turpe quòd ait Pauor. Sanè hæ sunt bellorũ prolusiones: unde etiam ad tubam geruntur. Sed sciendum, maioris ætatis funera ad tubam solere proferri: Persius, Hinc tuba candelæ. minoris uerò, ad tibias: ut Statius de Archemoro, Tibia enim teneros solitum deducere manes. Finibus omnes.] Secundum naturam antè generali usus est descriptione, uenturus ad specialitatem. Præcipites.] festinantes: ut, Præcipites uigilate uiri. aliàs præcipites, temerarij & inconsulti. Biiugo.] Et hoc celeritatis est: plures enim se impediunt. Carcere uerò usurpauit: nã carcer est numero tantum singulari custodia noxiorum, carceres uerò tantũ plurali, ostia & repagula, quibus equi arceantur. Vnde carceres, quasi arceres, secundum Varronem. Vndantia loro.] B longè effusa. Iugis.] iugalibus. Consonat omne nemus.] Bene Cõsonat propter echò ait: nã ἠχῶ Græcè, resono. Echò uerò, nostræ uocis est æmula, unde et Resultat ait. Elabitur.] præcurrit celeriter: ut, Labere nympha polo. Turbam inter fremitumq;.] in ipso principio. Discrimine.] interstitio. Et bene uariat nunc naues, nunc ductores cõmemorans. Priorem.] Inter se, hoc est tertium. Metamq; tenebant.] Nauticũ uerbũ. Princeps.] Modò ordinis. Quò tantum mihi.] C Vacat Mihi, ut solet frequenter. Littus ama.] Littus est omne quod aqua alluitur: unde & saxum littus uocauit. Stringat.] radat: ac si diceret, hoc uolo quod times. Palmula.] extrema pars remi, in modum palmæ protenta. Iterum.] Hoc uerbum & à Poeta potest dici: ut, Iterum reuocabat. & à Gya: ut, Quò abis iterum? non iterum pete. Inter nauemq;.] Que uacat.

POM. Sabi. Populea.] populus est dicata Herculi. quercus, & omnia quæ ferunt glandem, Ioui: myrthus Veneri, laurus Phœbo, cupressus Syluano, taxus Plutoni. Perfusa.] aut uncta uero oleo, aut unguentata. Haurit.] ferit. Adductis.] tentis. Infindunt.] ualde findunt. Tridentibus.] id est acutis, legit Aproniaus. ab Ennio tractum

A ctum est. Currus.] Currus cum emittuntur è carceribus, uolare uidentur. Vndantia.] effusa. Iugis.] iugalibus. Colles.] non erant in saxo qui spectabant, sed in collibus. ideo dicit, in saxo præmium fixum erat. Resultant.] reboant. Pinus.] nauis magna. Tendunt.] Centaurus & pristis. Habet.] priorem locũ. Victam.] pristim. Frontibus.] proris. Scopulo.] ubi præmium erat. Littus ama.] id est, locũ ubi præmium erat, id est saxum. Stringat.] radat. Sine.] permitte. Palmula.] remus. Propiora.] propinquum. Ille.] Cloanthus.

VAR. Lect. Intentaq; brachia, remis Intenti expectant signum.] In libris aliquot antiquis legere est, Nudataq; brachia remis Intenti. Conuulsum remis, rostrisq; stridentib. æquor.] In uetusto quodam libro Rostrisq; sonãtibus scriptum est. Alij f in stridẽtibus abundare putauerũt (quod omnino plerisq; alijs locis factum deprehendi, in Romano præsertim libro) suspicatiq; sunt Tridentibus legendum. Alij Ruentibus adinuenere, qua in opinione literatissimos ætate superiore uiros fuisse accepimus. In Oblon B go illo libro peruetusto, quem Pomponij Læti delicias fuisse dicunt, Rostrisq; rudentibus legitur. Nec sic immissis.] Veteres aliquot libri manuscripti legunt Non sic immissis. Primusq; elabitur undis.] In Romano libro, in Longobardico, in Mediceo & aliquot alijs legere est Primis. Et nunc Pistris abit.] In antiquioribus libris legere est Et nunc Pristis habet. Et longe sulcant uada salsa carinæ.] In Romano libro legere est, Et longa sulcant uada salsa carina. In Mediceo quidem Carina prius fuerat, sed aliena manu & atramento Carinæ factum est. Cum princeps.] In antiquis aliquot libris scriptũ est Tum. Huc dirige cursum.] Vulgata quidem exemplaria Cursum habent. Sed in Romano et plerisq; alijs, uno exemplo legas, Gressum. Littus ama, et læuas.] In Longobardico legere est Littus amet, læuas. Cum clamore Gyas reuocabat: & ecce Cloanthum Respicit] Multi expungunt Et, quòd in antiquis libris particulam eam asserant non inueniri. Ego sanè & in Vaticanæ bibliothecæ lib. et in plerisq; alijs, qui mihi præ manibus fuerunt, passim Et ipsum notatum animaduerti.

SER. Exarsit iuueni.] Causa pendet ex causa. Horatius: Non ego hoc ferrem calidus iuuenta, Consule Planco. Nec lachrymis caruêre genæ.] Nimis irascentum est. Cicero de Verre, Cùm irasceretur, lachrymas interdũ uix tenere. Oblitus decorisq; sui.] Inhonestum enim est irasci, duci præsertim. Sociumq; salutis.] Possumus intelligere, oblitus salutis suæ socium, id est gubernatorem: possumus et sociũm salutis pro sociorum: præ C cipitato scilicet gubernatore. Ipse gubernaclo.] Vt ostenderet nihil esse, quod ipse non posset efficere. Hortaturq; uiros.] Aut ipse dicit celeusma, nam hortatores dicũtur: aut quia consternati fuerant, perdito gubernatore. Clauum.] fustem gubernaculi. Iam senior, madidaq;.] Contra illud, quia occurrebat gubernatorem natandi peritum fuisse debere, addidit Seniorem. Fluens in ueste.] cui uestes fluebant. honestè loquutus est: sic Iuuenalis, Et multo stillaret penula nimbo. Et risere natantem.] Vnde in ludis uoluptas quæritur. Reuomentem.] Id est, sæpius uomentem. Æmula Pistris.] eiusdem rei studiosa: ut Cic. pro M. Marcello, Illo æmulo atq; imitatore studiorum meorum. aliàs inimicum significat. Insurgite.] Contrà Lucanus, Atq; in transtra cadunt. Hectorei.] Aut fortissimi, aut reuera quondam Hectoris socij. Getulis.] Africanis: à parte totum. nam Getulia mediterranea est, Syrtes uerò iuxta Libyam sunt. sic de Syrtibus Horatius: Vbi Maura semper Æstuat unda. Fuisse autẽ Troianos in Syrtibus, ille indicat locus: In breuia & Syrtes urget, miserabile uisu. Ionio.] Quando iuxtà Charybdim nauigarunt. Maleæq;.] Malea promontorium est Laconiæ prouinciæ, ubi undæ sunt sequaces, id est persecutrices: ut, Capreæq; sequaces Illudũt. Prima.] Quasi, quæ soleo. Mnestheus.] Ille semper uictor. Hoc uincite.] loco uictoriæ sit, ultimos non redire. Nefas.] Modò opprobriũ, quod est uiro forti in quocunque certamine perdere. Ærea.] fortis: ut, Et iuncto temo trahat æreus orbis. nam ærea non est puppis, sed prora. Subtrahiturq; solum.] Vnicuique rei quod subiacet, solum est ei cui subiacet: unde est nauium solum mare, & aer auium, & stellarum cœlum. unde Ouid. Astra tenent cœleste solum. & est uerbum, cuius perlucida significatiõ per naturam non inuenitur. Riuis.] more riuorum, ac si

Radit iter læuum interior, subitusq; priorem
Præterit, & metis tenet æquora tuta relictis.
Tum uerò exarsit iuueni dolor ossibus ingens,
Nec lachrymis caruêre genæ, segnemq; Menœtẽ
Oblitus, decorisq; sui, sociumq; salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.
Ipse gubernaclo rector subit: ipse magister
Hortaturq; uiros, clauumq; ad littora torquet.
At grauis, ut fundo uix tandem redditus imo est
Iam senior, madidaq; fluens in ueste Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaq; in rupe resedit.
Illum & labentem Teucri, & risêre natantem,
Et salsos rident reuomentem pectore fluctus.
Hîc læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto, Mnestheoq;, Gyan superare morantem.
Sergestus rapit antè locũ, scopuloq; propinquat:
Nec tota tamen ille prior præeunte carina
Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens naue per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc nunc insurgite remis
Hectorei socij, Troiæ quos sorte suprema
Delegi comites. nunc illas promite uires,
Nunc animos, quibus in Getulis Syrtibus usi,
Ionioq; mari, Maleæq; sequacibus undis.
Nõ iã prima peto Mnestheus, neq; uincere certo:
Quãq̃ ô (sed superẽt quib. hoc Neptune dedisti:)
Extremos pudeat rediisse. hoc uincite ciues,
Et prohibete nefas. olli certamine summo
Procumbunt, uastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturq; solum: tum creber anhelitus artus,
Aridaq; ora quatit, sudor fluit undiq; riuis.
Attulit ipse uiris optatum casus honorem:
Nanq; furens animi dum prorã ad saxa suburget
Interior, spatioq; subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.

ac si Riuatim diceret. Furens animi.] Figuratè dixit: ut, Præstans animi iuuenis. Interior.] sinisterior. Cic. In quem omnia intus canere dicebant. Sallust. Igitur introrsus prima Asiæ Bithynia est. Iniquo.] angusto: ut, Siluis insedit iniquis. Procurrentibus.] Id est, prominentibus, & ueluti obuiam uenientibus.

POM. Sabi. Priorem.] Gyæ. Relictis.] reliquit metas, ne illisa saxis nauis frangeretur. Lachrymis.] quia fleuit. Oblitus.] non iratus erat. Præcipitem.] Menœtes præceps datur à Gya. Viros.] ad remigandum. Ad littora.] ad metam. Vt.] postquam. Imò.] ad superficiem aquæ. Hic.] tunc, et statim. Mnestheiq;.] casus Atticus est, ut Orphei. Sergestus.] Sergestus nō erat prior Mnestheo longitudine carinæ, sed erat prior parte: partem postremam rostro premebat. Pristis nauis Mnesthei Æmulus, Sergius ait bene, eiusdem rei studiosus. Ionio.] prope Syllam & Charybdim. Maleæ.] Malea promontorium Laconiæ, unde sinus Maleacus, prope Maleam, unde in nauigantes insilire uidentur. Non iam.] Non peto habere præmium, nec certo uincere. O.] utinam uincerem, significat hæc exclamatio. Hoc.] extremi ne simus. Ærea.] prora ærata est, & palmulæ remorum æratæ erant. Solum.] quodcunq; subest, solum appellatur. solum nauigijs est mare, auibus aer. Ouidius, Astra tenent cœleste solum. Inuenitur numero plurali. Ennius, Et sola terrarum. Anhelitus.] propter laborem remigandi. Riuis.] sudoris. Interior.] dum interior pars proræ suburget ad saxa, id est, sinistra pars impellitur. Interior pro sinistra ponitur, ut Introrsus significat à læua parte. Suburget.] Vrgeo, ges, & urgis: fulgeo, ges, & fulgis. præteritum habent ursi & fulsi. Sub temperat pronunciationem, et minus significat: ut subridet, quasi ridet, uel non fuit aptus risus: suburget pro suburgetur, & nutrit pro nutritur, ac cingit pro accingitur, conuiuat pro conuiuatur. In procurrentibus.] scilicet accurrentibus & eminentibus, hæc sit Sergestus. Paruum spacium erat inter littus & nauim Mnesthei. Pristim Sergestus conatus est summis remigū uiribus anteire, & saxis illidit nauim. ideo dicit Iniquo. A

VAR. LECT. Subitusq; priorem Præterit.] In Mediceo & antiquis aliquot alijs libris Subito legitur. Puppi deturbat ab alta.] In antiquis aliquot libris Detraxit legitur. Redditus imo est.] In nonnullis libris antiquis Est uerbum desideratur: in aliquot alijs per apostrophen scriptum inuenias Im' est. Sergesto, Mnesteoq; Gyam superare.] In libris aliquot antiquis Mnesthei legitur. Nec tota tamen ille prior preæunte carina.] In antiquis plerisq; libris uersus hoc legitur ordine dictionum: Nec tamen ille prior tota præeunte carina. Partem rostro premit.] In libris aliquot antiquis Partim legitur. Neque uincere certo: (Quanquā ò).] In antiquis plerisq; libris abrasa est castior lectio, s. Quanquam ò, & eius loco repositum Quenquam. Nanq; furens animi, dum proram ad saxa suburget.] In libris aliquot antiquis legere est Nanq; furens animis. Ferratasq; sudes.] In Mediceo et antiquis aliquot alijs exemplaribus Trudes legitur. Et primum in scopulo luctantem.] In libris aliquot antiquis At, in alijs Ac legitur. B

CÆL. Rhod. Quare si & paucula modò adiecero, coronidem apponam. Cum canant citharistæ, manus utriusq; officio perfungi, quippe plectro dextra utitur: & hoc est foris canere, chordas uerò sinistræ carpunt digitis, quod uocāt intus canere: quoniam quæ sinistra sunt, sæpius interiora dicuntur, ut apud Virgilium:

Dum proram ad saxa suburget Interior.

Et apud Sal. Introrsus prima Asiæ Bithynia est. Intus apud Plin. In terrarum situ loca statuuntur, quæ in mediterraneis fere sunt.

Concussæ cautes, & acuto in murice remi
Obnixi crepuêre, illisaq; prora pependit.
Consurgunt nautę, & magno clamore morantur.
Ferratasq; sudes, & acuta cuspide contos
Expediunt, fractosq; legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus, successuq; acrior ipso,
Agmine remorum celeri, uentisq; uocatis
Prona petit maria, & pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subitò commota columba,
Cui domus, & dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arua uolans, plausumq; exterrita pennis
Dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeres neq; commouet alas.
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Aequora, sic illam impetus ipse uolantem,
Ac primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum, breuibusq; uadis, frustraq; uocantem
Auxilia, & fractis discentem currere remis.
Inde Gyan, ipsamq; ingenti mole Chimæram
Consequitur: cedit, quoniā spoliata magistro est.
Solus iamq; ipso superest in fine Cloanthus,
Quem petit, & summis annixus uiribus urget.
Tum uerò ingeminat clamor, cūctiq; sequentem
Instigant studijs, resonat clamoribus æther.
Hi proprium decus, & partū indignantur honorē
Ni teneant, uitamq; uolunt pro laude pacisci.
Hos successus alit: possunt, quia posse uidentur,

SER. Murice.] saxi acumē eminens per tranquillitatem. quum alibi significet piscem, cuius succo purpura tingitur: ut, Saturato murice palla. Morantur.] retro agunt. Legunt.] alij Prætereūt: sed melius Legunt, id est colligunt. nam sequitur, Et fractis discentem currere remis. Prona.] uicina littoribus. unde Altum, est longè positum. Columba.] Vbiq; de his domesticis columbis Vergilius dicit: Persius uerò ait, Teneroq; colūbo Es similis. nam agrestes palumbes uocantur. Exterrita.] Pennarum concussione terrorem significatut, Timuitq; exterrita pennis Ales. non enim pēnis timet, sed timorem indicat. Radit.] secat purum aerē. Frustra.] Quis enim ei relicta uictoria subueniret? Ipso superest in fine.] Vt, Et spacia & si plura supersint, Transeat elapsus prior. Proprium decus.] Quasi iam partam uictoriam & honorem ni teneant, indignātur. Successus.] felicitas. Possunt, quia posse uidetur.] Sperabant uictoriam spe ctantiū opinione: ut, Cunctiq; sequentem Instigant studijs. Palmas utrasq;.] Diximus suprà, antiquū hoc esse. Carminius tamē dicit per naturā uitiosam hanc esse elocutionē, siue utramque palmam, siue utrasq; palmas dixerim, esse in aliquo usurpationem. Imperium est pelagi.] in pelago: ut, Dij quibus imperium est animarum: id est, in animabus. Lætus uictor.] A præcedenti C

Et fors æquatis cepissent præmia rostris,
Ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus,
Fudissetque preces, diuosque in uota uocasset.
Dij quibus imperiũ pelagi, quorũ æquora curro,
Vobis lætus ego hoc candentem in littore taurũ
Constituam ante aras, uoti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, & uina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus adijt omnis
Nereidum, Phorcique chorus, Panopeaque uirgo,
Et pater ipse manu magna Portunus euntem

A denti quod sequitur. Ante aras.] De quibus paulò post, Pars spoliant aras. Voti reus.] debitor: unde & uota soluentes dicimus absolutos. Porriciam.] Exta porriciuntur, hoc est porriguntur: nisi fortè dicamus, etiam fluctibus maris offerri. Quod si est, proijciam, id est, porrò iaciam legendum est. Phorcique.] Latinè hic Phorcus, huius Phorci dicimus: nam apud nos Græca huius nominis non est declinatio, ut φόρκυς φόρκυνος, quod interdum φόρκυν φόρκυνος: unde Lucan. in 8. Phorcynidos ora Medusæ Protulit. Est autem Deus marinus. Panopeaque uirgo.] una de Nereidibus: quam ideo separatim dixit, ut illas non uirgines intelligamus. Portunus.] deus marinus, qui portubus præest. Et bene impulit eum ipse, iam uicinũ portui. Nota B autem est fabula: Athamas post furorem à Iunone immissum, quum occiso Learcho, Melicertam alterum filiũ cum Ino uxore sua persequeretur, quũ se illi in mare præcipitassent, uoluntate numinum in deos uersi sunt: Melicerta in Portunum, qui Græcè Palæmon dicitur (nam λιμὴν portus dicitur, unde Palæmon) Ino in matrẽ Matutam, quæ Græcè dicitur Leucothea.

M. Sab. Murice.] murex dicitur acutum saxorũ. Crepuere.] fuere fracti. Pependit.] nutauit, librauit sese. Morantur.] retro nauigantes morabantur clamore, & sublegebant remos ut iterum nauigarent. Fractosque.] uolebant nauigare fractis remis. ideo malè exponunt qui dicunt, illisa prora, id est fracta. Paulo post se ipsum declarat. Successu.] felicitas est successus. Agmine.] totis remis, & ui & impetu. Ventis.] celeritate nauigandi concipit uentos nauis. Prona.] prope littora.

Nidi.] dulces sunt. Volans.] cum incipit uolare columba, dat ingentem sonitum. inde ita quieta uolat, ut non uideatur mouere alas. Dat.] cum incipit uolare. Exterrita.] terretur concussu pennarum, uel quasi exterrita. Liquidũ iter.] aerem purum & serenum dicit, et clarum. Luctantem.] iterum nauigare fractis remis. Chimeram.] nauim Gyæ, quæ maxima erat. Gyam.] iratus Gyas deiecit Menœtem in mare. Petit.] Mnestheus. Vrget.] stimulat. Clamor.] prospectantium. Cuncti.] spectantes. Stimulis.] fauore. Pro laude.] uolunt mori pro laude. Ni.] Donatus inquit, ni pro ne, & ne pro non. Ego sic intelligo: Volunt mori, Ni, pro si non teneant: uel ni, pro ut non. Illi, Mnesthei.] uolunt mori hos nautas Mnesthei. Porriciam.] quasi debitor huius uoti porriciam, id est, porro iaciam. Sacrificium cum fiebat Neptuno, iaciebantur extorum partes in mare. Porricio, porro iacio: & porrigo, porro ago. Panopea.] Nympha maris est, una Nereidum. Portunus.] Phorcus deus maris, Portunus deus portus est, à Græcis dicitur Palæmon. filius fuit Inûs & Athamãtis. & Portunus scribitur per simplex n. sicut Vertunus.

VAR. Lect. Resonat clamoribus æther.] In Romano libro antiquissimo, et in aliquot alijs manu scriptis legere est, Resonatque fragoribus æther. Vobis lætus ego candentem in littore taurũ Constituam.] In Rom. lib. absque In præpositione locali, legitur. In Med. una plus dictione legitur Ego hoc candentem in littore. Extaque salsos Porriciam in fluctus.] Antiqua omnia exempl. quotquot habere potui, uno eodemque exemplo legunt Proiciam: idque unico i, pro sui temporis consuetudine.

Impulit. illa noto citius, uolucrique sagitta
Ad terram fugit, & portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more uocatis,
Victorem magna præconis uoce Cloanthum
Declarat, uiridique aduelat tempora lauro,
Muneraque in naueis ternos optare iuuencos,
Vinaque, & argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores.
Victori chlamydem auratã, quã plurima circũm
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit,
Intextusque puer frondosa regius Ida
Veloces iaculo ceruos, cursuque fatigat,
Acer, anhelanti similis: quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iouis armiger uncis.
Longæui palmas nequicquam ad sidera tendunt
Custodes, sæuitque canum latratus in auras.
At qui deinde locum tenuit uirtute secundum,

SER. Portu se condidit alto.] Id est, usque ad interiora peruenit. Ex more C uocatis.] Scilicet per præconem. Victorem.] primum, subaudi. nam illi duo uictores sunt Sergesti: unde paulo pòst, Quem modò nauali Mnestheus certamine uictor Consequitur. Dat ferre.] Græcũ est, duo uerba coniungere: ut paulo pòst, Donat habere uiro. sed hoc datur poetis. Magnum talentum.] Talentum, ut diximus, breue quiddam: sed magnũ alterius minoris comparatione, cùm primum sit unum & maximum aliorum, ut suprà diximus. Circum.] In parte extrema quasi fimbria, ut diximus. Mæandro duplici.] flexuoso. & hoc dicit: Erat in chlamyde flexuosa, & in se remeabilis purpura, in modum Mæandri fluminis Cariæ prouinciæ. Melibœa.] Pro Melibœensis. Est autem Thessaliæ ciuitas Melibœa. Regius.] Trois regis Phrygiæ filius. Fatigat.] Laus picturæ, quasi gerat, et nõ gerere uideatur. Præpes.] Modò uolans. Sublimem.] in altum.

POM. Sabi. Illa.] nauis Cloanthi. Viridi lauro.] suprà ideo dixit, uirides coronæ. Chlamydem auratam.] purpura circũdabat extremas partes, ut fimbria. Mæandro.] Mæander fluuius è lacu oritur, repletusque fluminibus, crebris flexibus ita sinuosus labitur, ut credatur reuerti. Apameam primum peruagatur regionem, deinde † Hyrgaleticos campos, postremo Cariam, omnesque agros fertilissimo rigat limo. lenis mari illabitur. Nunc dicit duplici, id est, sinuoso. Ornamentum purpureum quod circuibat chlamydem, erat sinuosum & flexuosum, ut est Mæander. Mœlibœa urbs est post Thessalonicem in Thessalia, uersus Chersonesum, patria Philoctetæ. propè ferunt Æneam

† Bargyleticos.

Æneam hyemasse. Mœlibæa etiam uicus Laconiæ. in mari autem Laconico purpuræ capiuntur. Regius.] Ganymedes. Armiger.] aquila. Duplici Mæandro.] Bene expreßit Papinius, cum ait: At tibi Mæonio fertur circumflua limbo, Pro meritis Admete chlamys. Vergilius Mæandrum posuit pro flexuoso limbo. Ilio alto.] quando dictio finit in uocalem, quamuis longã, si sequens incipit à uocali, illa finalis breuis est. Lebetas.] quos accepit dono ab Ænea.

VAR. Lect. Ternos aptare iuuencos.] In Rom. lib. legere est Optare. Eaq; lectio in quibusdam alijs uetustis exemplaribus habebatur: qua abrasa, Aptare inde suffectum est.

DON. At qui deinde locum tenuit uirtute secũdum Læuibus huic hamis cõsertam, auroq; trilicem Loricam.] Vnum genus laudis. Hamis, inquit, læuibus, hoc est minutis & omni subtilitate perfectis fuerat nexa, texta trilici opere, quæ est secunda laudatio, admixto auro splendens. Ecce & fortis fuit & pulchra: sequitur aliud, quod illa omnia cumularet. Qualem Demoleo detraxerat ipse Victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto.] Hanc, cùm Demoleũ superasset apud Ilium uictoris iure sustulerat: quod non faceret, nisi illum speciei qualitas & meritum prouocasset. Donat habere uiro decus, & tutamen in armis.] Donat, inquit, uiro, ut congrueret persona cum specie. Digno istam uiro contulit, ut in armis, hoc est in bello, & pulcher esse posset & tutus. Tutus, propter trilicem facturam & hamorum nexus: Pulcher, quia auro fulgebat. Vix illam famuli Phegeus Sagarisq; ferebant Multiplicem, connixi humeris, indutus at olim Demoleos cursu palantes Troas agebat.] Adhuc in augmentis est laudis, satis Demoleũm præferens, qui hanc primus habuit, Æneam quoq; qui occidisset talem, & tanti ponderis speciem occiso detrahere aut solus portare ualuisset, quum ipse quoq; esset armatus. Nec minus etiam illum, cui donabatur, huic nexuit laudi: quoniã credebatur molem tantam posse perferre. Hæc igitur, quum traderetur, uix illam tulerunt duo serui, nec solis manibus, uerumetiã humeris. Tantum autem Demoleus potuit lacertis atque uirtute, ut hanc indutus habuisset pro leui, & cursu fugientes ageret Teucros. Non ad Troianorum crimẽ pertinebat, quia uno insequente fugiebant: sed Æneæ laudis prædicatio cumulata est, qui eum strauit quem timuerãt omnes. Tertia dona facit, geminos ex ære lebetas, Cymbiaq; argento perfecta, atq; aspera signis.] Qui tertio loco conuenerat, congruum munus accepit, quanquam & hoc fuerit preciosum. Ornabatur quippe argẽti materia, & subtilitate artis. Iamq; adeò donati omnes, opibusque superbi, Puniceis ibant euincti tempora tænis.] Vult ostendere, quantis moris implicatus Sergestus ueniret, Iam, inquit, omnes qui uenerant muneribus ditati discesserant, & incedebant habentes uincta tempora Tænijs puniceis, hoc est, uittis rubeis. Quod dixit Omnes, ad tres refertur, qui præsentes aderant, nõ ad quatuor: quia nõdum uenerat Sergestus. Quum sæuo è scopulo multa uix arte reuulsus Amißis remis, atq; ordine debilis uno, Irrisam, sine honore, ratem Sergestus agebat.] Multa congessit, quæ tarditatem illius, ludibriosumq; reditũ demonstrarent: Sic, inquit, sæuo inhæserat saxo, ut plurima arte uix nauis liberari ualeret. Veniebat autem irrisus perdita totius certaminis gratia: agebat enim nauim remorum suorum amißione deformem. Quod dixit Sergestus agebat, quum remos non haberet, intelligi uoluit poeta, quòd Sergesti manibus duceretur, ut sic saltem peruenire potuisset. A Qualis sæpe uiæ deprehensus in aggere serpens Ærea quem obliquũ rota trãsijt, aut grauis ictu Seminecem liquit saxo, lacerumq; uiator, Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus.] Tortus accusatiuum pluralem posuit, ne serpens uideatur tortus: sed quum se torqueret ex uulneris causa, tortus corporis lacerati fecisset, hoc est, inflexiones, ut sit hos tortus. Parte ferox ardensq; oculis, & sibila colla Arduus attollens, pars uulnere cauda retentat Nexantem nodis, seq; in sua membra plicantem. Talis remigio nauis se tarda mouebat.] Sic inquit, mouebatur nauis exarmata remorũ subsidijs, uti solet uno in loco remanere serpens, uolubilis rotæ transitu debilis redditus, aut uiatoris ictu percussus, quum exagitatus uulneris causa incassum sæuit, et in sese uoluitur, nec usquam progreditur. Vela facit tamen, & uelis subit ostia plenis.] Ne tamẽ cœteris uoluptatibus maiores faceret moras uelis, præuenit flatibus opportune iuuantibus, faciens cõtra nauticam disciplinam neceßitatis causa: nullus enim nauta plenis uelis uenit ad terram, sed cùm adhuc in alto est, deponit uela, & nauigium ad littus remigando perducit. B Quia ergo iste nõ habuerit remos, uelis plenis subit ostia, quod fuit periculosum. Sergestum Æneas promisso munere donat.] Cum non esset meritus præmium sumere, dicitur accipiendi causa, ne Æneæ iudicium claudicaret. Seruatam, inquit, ob nauem lætus, sociosq; reductos.] Non ergo idcirco, quia meruit sumere, qui nouißimus & ludibriosus uenerat: sed quia post grauem casum integris nauigio & socijs remearit. Lætus igitur Æneas ex eo promissum munus ac propositum dedit. Olli serua datur operum haud ignara Mineruæ.] Hoc est, non nesciens lanificij, sed perita. Cressa genus Pholoe, geminiq; sub ubere nati.] Omnia præmia cum suis laudib. posuit: uideamus ancillæ istius, quibus rebus sit completa laudatio, scilicet quæ mulieris personæ conueniant. Et lanificium, inquit, nouerat, & fuit plus quàm fœcunda: nã duos ferebat ad ubera, quos uno partu genuerat. Fuit autem Cressa, quasi tali regione ueniens, quæ præcipuas fœminas mitteret. Hoc pius Æneas misso certamine.] Misso, non dimisso dixit, quasi relicto: sed confectis liberalitatibus expedito. Tendit gramineum in campum.] C Transitum facit ad aliud certaminis genus descripto superiore cum admiratione magna. Hoc enim quum esset leuẽ, addidit ei gratiam inserendo uarios euentus ipsius certaminis, & casus aliquot describendo. Cœterum si simplicem descriptionem immitteret, nec ullus existeret casus, aut ulla cõtentio, nulla existeret gratia. Transit ergo ab hoc spectaculorum genere ad gramineum campum, hoc est uacuum ab omni fructu: ne esset domino detrimentum, si illum populus obtegeret pedibus suis. Quem collibus undiq; curuis Cingebãt siluæ, mediaq; in ualle theatri Circus erat.] Non illic theatrum ædificatione compositum fuit, aut circus, sed natura illum locũ in morẽ theatri cõposuerat uera. Montes ergo circundederãt planiciẽ campi, atq; ita theatri imaginem dabant: plana autẽ circi uicem poterãt exhibere. Gramineum in campũ, etiam sic possumus sentire, aptum cursibus, & cursuris opportunum: ac per hoc non durum, sed mollem, in quo nudis plantis curri potuisset omnibus submotis impedimentis. Campi igitur planicies fuit, quæ spacium competens certaturis daret. Cingebatur illa inflexis montibus, ut quæ in plano exhiberẽtur, ex summis partib. uideri potuissent.

A Quo se multis cum millibus heros Consessu medium tulit, extructoq; resedit.] Ad hunc campum deductus Aeneas comitibus multis, & multis hominum millibus uenit: & ubi extructum habuit sessum, in sublime sese attollens resedit. Non dixit Sedit, sed resedit, quod significat iterum sedit. Sed quum antea in illo loco non sedisset, quomodo iterum sedit? non ita est, sed quia sedens praefuit nauali certamini, mutato loco recte dictus est resedisse. Hic qui forte uelint rapido contendere cursu, Inuitat precijs animos, & praemia ponit.] Promissione quippe & propositione praemiorum augebatur certare uolentibus studiu, & exoriebatur cupiditas dubitantibus uel inuitis. ecce quantum profuit propositio praemiorum. Vndiq; inquit, conueniunt Teucri, mistiq; Sicani, Nisus, & Euryalus primi.] Dicitur diuersitas populi, Troianorũ scilicet, et Siculorum. Verũ certamen existere nõ posset inter eos, qui uno sanguinis cõsortio uel eadẽ societate tenebantur. Quòd autem à generali coeuntiũ multitudine transijt maturius ad speciale significationẽ Nisi et Euryali, hoc intelligi potest poetã fecisse, ut magnis eorũ meritis, cunctis B fuisse potiores demonstraret. Describit iam singulos, ut nõ uacet, quòd eos à caeteris separauit. Euryalus forma insignis, uiridiq; iuuenta.] Vt apertius ostenderet nõ accuratione aliqua fuisse, sed aetatis bono insignem, inquit, Fuit forma & iuuenta pulcher Euryalus. Nisus amore pio pueri.] Subauditur de superioribus, Insignis. Ornabatur, inquit, Nisus: quia pio amore diligebat Euryalum. Addidit amori pietatẽ, ne Euryalũ forma insignem, & aetate praestantem amore turpi Nisus diligere uideretur. Quos deinde secutus Regius egregia Priami de stirpe Diores.] Post hos processit Diores ipse quoq; Troianus: nam de gente Priami fuit praeclara et magna. Hunc Salius simul & Patron.] Hunc, hoc est Dioren secutus est Salius, secutus etiã Patron. Quorũ alter Acarnan, Alter ab Arcadia Tegeaeae sanguine gentis.] Alterum dixit Salium, qui esset ab Acarnania, (ipsum enim primò nominauit) alterũ qui esset Patron ab Arcadiae magna gente. Tum duo Trinacrij iuuenes.] Id est, in Sicilia geniti. Helymus, Panopesq;, Assueti syluis, comites senioris Acestae.] qui essent assueti syluis, perindeq; durati C ad laborẽ, & digni qui Acesti comites iungerentur, quũ ipse quoq; uenandi causa iret ad siluas. Assuetos, dixit frequenter euntes ad syluas. Multi praeterea quos fama obscura recõdit.] A generalitate ueniens, qua dixit: Vndiq; conueniunt Teucri, mistiq; Sicani, ad generalitatem redijt, dicens: Multi praeterea, quos fama obscura recondit. Hoc dicendo ostendit primos fuisse, quorum nomina posuit: qui enim dixerat, Laeto complerant littora coetu, immemor sui factus, derogaret etiam ludorum celebritati, si tot uiderentur ad subeunda certamina cõuenisse, qui nominibus suis enumerari potuissent. Aeneas, quibus in medijs sic deinde locutus.] Voluit Aeneas hos alloqui, ut hortatu suo etiam uolentes impelleret, & scirent labori suo uicissitudinem munerũ esse praeparatam. Accipite haec animis, laetasq; aduertite mentes.] Magna principia, quae pararent praesentes ad audiendũ. Audite, inquit, plenis animis, quum laeticia uestris sensibus meis insinuationibus immittatur. Nemo ex hoc numero mihi nõ donatus abibit.] Quàm cito & quanta breuitate mentem propriae liberalitatis expressit, et uolẽtes securos reddidit: & qui forsitan dubij uenerãt et incerti, benignitate ipsa liberalitatis suae magna pollicendo firmauit, omnibus munera promittens, nec quenquã asserens à suis fore largitionibus alienum: quum enim fieri nõ posset, ut omnes uictores existerent, omnibus tamen donaturũ se esse promisit, ut et uictores sperarent uictoriae cõmodum, et uicti scirent esse cum aliquot muneribus se recessuros. Gnosia bina dabo laeuato lucida ferro Spicula, coelatamq; argento ferre bipennẽ. Omnibus hic erit unus honos.] Omnibus ait simile erit donum, uictoribus scilicet, et par in largitione meritũ. Tres praemia primi Accipient.] Tres, inquit, accipient praemia, qui fuerint primi. Flauaq; caput nectentur oliua.] Illic ubi omnes posuit, omnes aequaliter se dixit muneraturũ: hic excepit tres, atque illis munera pollicetur, qui primi existere potuissent: hoc est, quibus alios praeuenire cõtingeret, ut praemia perciperent & coronam: scilicet, ut alterum cederet commodo, alterum dignitati. Primus equum phaleris insignem uictor habeto.] Ex tribus primis qui primo loco fuerit, accipiet equum, & phaleris insignem. Alter.] Hoc est, secundi loci. Amazoniam pharetram, plenamq; sagittis Threicijs, lato quam circum amplectitur auro Baltheus, & tereti subnectit fibula gemma. Tertius Argolica hac galea contentus abito.] Equum ergo promisit phaleratum, cui ex ornatibus pretiosis addidit meritum. Pharetra uerò quòd aliquando fuerit Amazonum, quòd sagittis Threicijs plena, quòd aurato baltheo. Galea quòd ex Graecis hostibus fuisset.

Laeuibus huic hamis consertam, auroq; trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor, apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere uiro decus, & tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus, Sagarisq; ferebant
Multiplicem, connixi humeris: indutus at olim
Demoleos cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex aere lebetas,
Cymbiaq; argento perfecta, atq; aspera signis.
Iamq; adeò donati omnes, opibusq; superbi,
Puniceis ibant deuincti tempora taenijs:
Cùm saeuo è scopulo multa uix arte reuulsus
Amissis remis, atq; ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis saepe uiae deprensus in aggere serpens,
Aerea quem obliquũ rota transijt, aut grauis ictu
Seminecem liquit saxo, lacerumq; uiator,

SER. Palmas nequicquam ad sidera tollunt.] Aut admirãtes, aut increpantes deos. Virtute.] Quia ille fauore uicerat numinum, unde & praemia dantur congrua: illi chlamys deorum continens fabulã, illi lorica, id est uirtutis insigne. Hamis auroq;.] hamis aureis. Διὰ λινός. Simoënta.] Venit à nominati uo Graeco nõ in ις, sed in εις exeunte, ut σιμόεις σιμόεντος. Sub Ilio alto.] O breuis fit sequente uocali. Decus & tutamen.] Quia triplex, & aurea. Phegeus, Sagarisq;.] Nominatim dicendo, addidit laudem. Cursu palantes Troas agebat.] Ad Aeneae, qui eum uicit, pertinet laudẽ. Cymbiaq;.] pocula in modum cymbae. Aspera signis.] ἀνάγλυφα. Omnes.] Qui uicerant scilicet. Puniceis taenijs.] uittis roseis: & significat lemniscatas coronas, quae sunt de frondibus & discoloribus fascijs: et sicut

Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensq; oculis, & sibila colla
Arduus attollens, pars uulnere clauda retentat,
Nexantem nodis, seq; in sua membra plicantem.
Tali remigio nauis se tarda mouebat.
Vela facit tamen, & plenis subit ostia uelis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat,
Seruatam ob nauem lætus, sociosq; reductos.
Olli serua datur, operum haud ignara Mineruæ,
Cressa genus Pholoë, geminiq; sub ubere nati.
Hoc pius Aeneas misso certamine, tendit
Gramineum in campū, quē collib. undiq; curuis
Cingebant siluæ, mediaq; in ualle theatri
Circus erat, quò se multis cum milibus heros
Consessu medium tulit, extructoq; resedit.
Hîc, qui forte uelint rapido contendere cursu
Inuitat precijs animos, & præmia ponit.
Vndiq; conueniunt Teucri, mixtiq; Sicani,
Nisus, & Euryalus primi.
Euryalus forma insignis, uiridiq; iuuenta:
Nisus amore pio pueri. quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores.
Hunc Salius, simul & Patrō: quorū alter Acarnā,
Alter ab Arcadia Tegeæ de sanguine gentis.
Tū duo Trinacrij iuuenes, Helymus, Panopesq;,
Assueti siluis, comites senioris Acestæ.
Multi præterea, quos fama obscura recondit,

Varro dicit, magni honoris sunt. Tænijs autē, modò uittis: aliâs extremitates uittarum dicit: ut, Fit *longæ tænia uittæ.* Arte.] Id est, *uirtute.* Atq; *ordine debilis uno.*] Sergestus *scilicet, et bene ex mutatione sensuum conquisiuit ornatum. nam irrideri & sine honore esse, hominis est: remis carere, nauis.* Viæ in aggere.] Agger est *mediæ uiæ eminentia, coaggeratis lapidibus strata: unde uiæ aggere dixit.* Aerea.] *fortis: ut,* Aerea *puppis.* Grauis.] *fortis: ut,* Grauibus *certamina remis.* Tortus.] *hos tortus: id est, sine causa tentat incessus.* Clauda.] Ab *homine translulit.* Cicero pro Milone, *Mancam ac debilem fore præturam suam.* Membra.] Etiam hoc ab *homine transtulit.* Vela *facit tamen.*] *ἀνακόλουθον, nam non præmisit, quanquam remigare non posset.* Subit *ostia.*] *portus, ut suprà diximus: ideo quia exitus fluminum frequenter portus efficiunt.* Promisso.] Aut *magno, aut antè promisso, ut intelligamus in omnibus ludis illud esse obseruatum:* Nemo ex hoc numero mihi non *donatus abibit. quod etiam ἐν τῷ γυμνικῷ certamine,* Victori *uelatum auro uittisq; iuuencum,* Ensem *atq; insignē galeam solatia uicto.*] *aut certè promisisse eum intelligamus, quando uidit nauem periclitantem.* Operū haud *ignara Mineruæ.*] *perita lanificij.* Cressa *genus.*] Figura *Græca: ut,* Qui *genus? unde domo?* Pholoe.] Nomen *proprium. erat autem lactens: nam infantes lactentes dicimus.* Gramineum.] *graminosum.* Cicero *de hastis,* Bene *etiam ne gramineas hastas.* Collibus *undiq; curuis.*] Mutauit: *non enim sylua colleis habet, sed est in collibus silua. debuit ergo dicere,* Quem *colles cingebant siluis.* Mediaq; *in ualle theatri.*] Media *in ualle erat circus theatri, id est spacium spectaculi.* Et *theatri* Græcè *dixit, ἀπὸ τῆς θεωρίας: nō enim est speciale, sed theatri.* Consessu *medium tulit.*] Ordo *est,* Quò *se* Aeneas *medium tulit cum multis milibus, & extructo consessu resedit.* Animos.] Eorum *subaudi.* Mixtiq; *Sicani.*] Hoc *est quod ait,* Pars *& certare parati.* Viridiq; *iuuenta.*] Aetates *omnes* Varro *sic diuidit, infantiam, pueritiam, adolescentiam, iuuentam, senectam.* Hæ *tamen, sicut etiam de temporibus suprà diximus, singulæ trifariam diuiduntur, ut sit prima uel uiridis, adulta & præceps: hinc est,* Et *uiridi iuuenta. &,* Cruda Deo *uiridisq; senectus.* Item *Sallustius,* Sed *Mithridates extrema pueritia regnum ingressus matre sua ueneno interfecta.* Amore *pio pueri.*] Aut *genitiuus est, & dicit eum ob hoc uenisse, ne amicum relinqueret: aut distinguendū per se, & erit nominatiuus pluralis, ut* Pueri *non referas ad æ*

tatem, sed ad agonale studium, in quo sunt uirorū & puerorum separata certamina: nam ἄνδρες καὶ παῖδες dicuntur, licet confusio fit ætatum. Acarnā.] *Epirota:* Acarna*nia enim est pars* Epiri. Tegeæ.] Si *deriuatiuum fuerit* Tegeææ, De *non sequitur: si* Tegeæ *legerimus, non stat uersus, nisi addita* De *syllaba.* Deri*uatiuum autem ille indicat locus,* Tum *lateri atq; humeris* Tegeæum *subligat ensem. &* Tegeū *oppidū est* Arcadiæ. Quos *fama obscura recondit.*] Per *contrarium illos superiores omnes esse nobiles indicauit.*

A

B

POM. Sabi.

Aspera.] *sculpta.* Signis.] *figuris.* Tænijs.] *uittis: tænia uitta est.* Irrisam ratē.] *nauis* Sergesti *fuit illisa scopulo, & fregerat remos.* Aerea.] Aereus *et ferreus orbis circuit currū: ideo nūc dicit serpentē læsum ærea rota.* Saxo.] *magnete.* Tortus.] *torsiones, accusatiui casus.* Clauda] *translatio ab animali, quod habet pedes.* Nitentem *nodis.*] *serpens cum it, membra sua replicat, & in nodis nititur. eius enim spina tota nodosa est, id est, flexibilibus iuncturis repleta.* Cressa Pholoe.] Pholoe Cretensis *optima textrix, datur* Sergesto *ob nauim seruatā. habebat hæc serua duos filios.* Minerua *inuenit fusum & colum, & texendi artem.* Pueri.] Pueri *nominatiui casus, numeri pluralis, adolescentes occurrebant. ut etiam ex* Papinio *lib. 6, & ex* Sicilio *censere licet lib. 16.* Ego *magis puto pueri genitiui casus. nam* Nisus Euryalum *amabat: ut infrà,* Non il*le oblitus amorum.* Tegeæ.] *in primigenio, id est, primitiuo.* Tegea *urbs* Arcadiæ, *primas syllabas habet breues. in declinato, id est deriuatiuo primas syllabas habet longas, ut* Tegæus Tegæa Tegæum: *sic* Nemæa *sylua, &* Nemæus, *a, um.* Vergilius *tamen, lateri atq; humeris* Tegæum *subligat ensem.* C

VAR. Lect.

Puniceis *ibant euincti tempora tænijs.*] Hoc *loco pleriq; lib. antiqui* Tænis, *unico i scribunt.* Non *dissimulabo tamen quod in antiquo lib. pro* Tænijs Vittis *scriptū est.* Cum *sæuo scopulo multa uix arte reuulsus.*] In Romano *libro* Scopulo *legitur, &* Reuulsam, *quippe ratem, legas.* In *alijs* Reuulsus, *quippe* Sergestus, *legitur.* Illisam *sine honore ratē.*] In *antiq. omnibus exempl.* Irrisam, *uel* Inrisam *legi.* Ardensq; *oculis & sibila colla.* Arduus *attollens.*] In *Rom. lib. legere est,* Pars *sibila colla* Arduus *attollens.* Nexantem *nodis.*] Vtrunq; Nodis *& nodos in antiq. habetur exemplar.* Et *plenis subit ostia uelis.*] Antiqua *omnia quæ legerim hactenus exēplaria, à uulgatis omnibus diuersa sunt, duarum dictionum transmutatione,* Et *uelis subit ostia plenis.* Olli *serua datur operum haud ignara Mineruæ.*] Longè *alio nu*

mero

A mero carmen hoc habetur in lib. quibusdam antiq. in quibus ita legitur Olli serua operum datur haud ignara Mineruæ. Geminiq; sub ubere nati.] In Rom. lib. Sub ubera. Alter ab Arcadiæ Tegeæ de sanguine gentis.] In Romano libro Arcadio, quippe sanguine, legitur. Est & ubi legatur, Alter ab Arcadio Tegeææ sanguine gentis, absq; De præpositiua particula. Helymus, Panopesque.] In Romano libro semper Helemus per e media syllaba, non per y scriptum inuenias. Sed reliqui omnes antiqui libri uno consensu Helymum legunt.

CÆL. Rhod. Quintilianus lib. 11 ita scribit: Trāsire in diuersa subsellia, parum uerecundum est: nam et Caßius Seuerus urbanè aduersus hoc faciētes lineam poposcit. Quid sit hac parte linea, uideri ambiguum scio. Ego longurium accipio: sic enim lōgiores perticas, aut robustiora ligna, quæ in stabulo equis interponuntur, ne cōsurgant in pugnam, aut se mutuo feriant, appellari obseruauimus. Varro in Rei rusticæ lib. 2. Itaq; in stabulis & humore prohibere oportet humum, clausa habere ostia & fenestras, & B inter singulas equas à præsepibus interijcere longurios qui eas discernant, ne inter se pugnare poßint. Meminit et longuriorum libro primo, in septorum ratione: Sepes, inquit, fit palis statutis crebris, ac uirgultis implicitis aut perforatis, & per foramina traiectis longurijs ferreis bi nis aut ternis. Cæsar Commentario quarto: Hæc directa materia iniecta contexebantur. Longurios etiam ramices dici, obseruatū apud Columellā est libro decimo: qua in parte, uacerras item clatrorū genus interpretatur. Seruius Æneidos 5, ubi in ludorū celebratione Virgilius ait:

—Signoq; repente

Corripiunt spatia audito, limenq; relinquunt:

Regulam interpretatur, quod dixit poeta limen, aut signum de creta factum. Ex cuius uerbis facilè percipi licet, cur in ludis ab eruditis persæpe linea nuncupetur alba, quam significasse Martialis uideri potest illis uersibus libro octauo:

Omnis habet sua dona dies, nec linea diues
Cessat, & in populum multa rapina cadit.

Sed & Ouidius primo de Arte, Circensia attingens spectacula currentium equorum:

Et bene te cogit, si nolit, linea iungi,
Qua tibi tangenda est lege puella loci.

Etiam si modò longum sedendi ordinem nonnulli interpretantur. Sicut & illud in Amoribus:

Quid frustra refugis? cogit nos linea iungi.

Porrò, ut in carceribus uisebatur linea, sic & in meta, ubi uincentibus proponebantur præmia: ut Pindaricus tradit interpres.

Aeneas quibus in medijs sic deinde locutus:
Accipite hæc animis, lætasq; aduertite mentes.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit:
Gnosia bina dabo læuato lucida ferro
Spicula, cælatamq; argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit unus honos. tres præmia primi
Accipient, flauaq; caput nectentur oliua.
Primus equum phaleris insignem uictor habeto:
Alter Amazoniam pharetram, plenamq; sagittis
Threicijs, lato quam circumplectitur auro
Baltheus, & tereti subnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Hæc ubi dicta, locum capiunt, signoq; repente
Corripiunt spatia audito, limenq; relinquunt,
Effusi nimbo similes, simul ultima signant.
Primus abit, longeq; ante omnia corpora Nisus
Emicat, & uentis, & fulminis ocyor alis.
Proximus huic, longo sed proximus interuallo,
Insequitur Salius: spatio post deinde relicto,
Tertius Euryalus:
Euryalūq; Helymus sequitur: quo deinde sub ipso
Ecce uolat, calcemq; terit iam calce Diores,
Incumbens humero, spacia & si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumq; relinquat.
Iamq; ferè spacio extremo, fessiq; sub ipsam
Finem aduentabant, læui cùm sanguine Nisus
Labitur infelix, cæsis ut fortè iuuencis
Fusus humū uiridesq; super madefecerat herbas.
Hic iuuenis iam uictor ouans, uestigia presso
Haud tenuit titubata solo: sed pronus in ipso
Concidit immundoq; fimo, sacroq; cruore.

DON. Gnosia.] Cretensia. Gnosos ciuitas Cretæ. et bene, sicut etiam in nauibus generalia dat & specialia. Læuato.] nitido: ut, At læuem clypeum sublatis cornibus Io. Primi.] aliorum comparatione: nam unus est primus. Flaua.] uiridi: ut suprà, Iaspide fulua. Phaleris.] equorum ornamentis: sermo Græcus est, quia φάλαρα C dicuntur Græcè. Habeto.] habeat: tertia persona est à futuro imperatiui, quæ in hoc modo numeri singul. similis est secundæ. Amazoniam.] quasi Amazoniam: ut, Sacri tripodes. Baltheus.] Baltheus dicitur non tantū quo cingimur, sed etiā à quo arma dependet. Contentus abito.] quasi de paruo munere. Corripiunt spacia.] rapiunt, eunt: ut, Corripit Æneas ex templo, auidusq; refringit. Limenq; relinquunt.] Aut regulam, aut signum de creta factum, quod à carceribus fit. Simul ultima signant.] intuentur ultima spacia auiditate uincendi: ut Cicero, Notat & designat oculis. aut Signant ultima: id est, cumulorū summitatem signant uestigijs: ut alibi, Vix summa uestigia signat arena. Primus abit.] Sicut de nauibus post generalitatem transit ad specialitatem. & bene, quia tribus sta tuta sunt præmia, quinq; cōmemorat duobus casuris. Alis.] uelocitate. quia tā uentos quàm fulmina fingunt alata Poetæ: ut, Alitis austri. Proximus huic.] secundum hunc locū, Proximum dicimus etiam lōgè positū, nullo interueniēte. Quo deinde sub ipso.] Id est, post ipsum. Calcemq; terit iam calce Diores.] Calcē dicimus, unde terram calcamus. Ergo non propriè dixit, Calcē calce terit. planta enim calcem potuit terere: unde à parte totum accipiendū: id est, calcem pede terebat. Incumbens humero.] Aut flexo humero, aut currētis est gestus. Elapsus prior.] Ideo labitur, id est celeriter currit, ut prior fiat: & satis licenter est dictū. Ambiguūq; relinquat.] minus firmum ad celeritatē. Sub ipsam finem.] Bis subaudi Finem, sub ipsam finem fessi aduentabant ad finem. Labitur infelix.] Quia parta uictoria caruit. Cæsis ut fortè iuuencis.] Bene rem notam per transitum tetigit: agonalis enim moris fuerat, post sacrificia ad certamen uenire.

uenire. Fusus humum.] Ordo est, superfusus. Titubata.] Participium sine uerbi origine. non enim dicitur Titubor titubaris: licet & quædam neutra sint, quæ tria habent participia, præsentis, præteriti, & futuri: ut placens, placitus, & placiturus: & prandeo similiter. In ipso concidit.] Ablatiuum posuit. non enim dixit, in ipsum concidit fimum, quia non est mutatio: nam motum non significat.

POM. Sabi. Oliua.] nam in ludis oleastro coronabantur. Papinius, Prior omnibus Idas, Nuper Olympiacis umbratus tempora ramis. Amazoniam.] Amazones utuntur pharetra. in Thracia uirgines arcus & sagittas ferunt, ut in primo: Qualis Threicia Rhodopen Pangæaq; lustrat. Baltheus, cingulum est. Limen.] dicit propter carceres, unde effundebantur. Nisus.] Nisus ut omnium pulcherrimus, sic primus in cursu, ut apud Papiniū Parthenopæus. Sub ipso.] post ipsum. Labitur.] quia terra erat madefacta sanguine iuuencorum. Cæsis iuuencis.] in Agonalibus primò sacra fiebant, deinde ludus. per hoc agonalem dicere possumus.

VAR. Lect. Lato quam circumplectitur auro Balteus.] In libris antiquis plerisq; omnibus, una plus dictione distincta legitur, Circum amplectitur. Incumbens humeris.] In Romano libro, in Longobardico & aliquot alijs Humero legitur: quod & Seruius agnoscit. Ambiguum'ue relinquat.] In libris aliquot antiquis Ambiguumq;. Sub ipsum Finem.] In omnibus pene libris antiquis Sub ipsam, fœminini generis positum inueni. Læui cum sanguine.] In exemplaribus aliquot manuscriptis Tum habetur. Fusus humi, uiridesq; super madefecerat herbas.] In Longobardico quidem, & in Mediceo libro Humi legitur. Sed in Romano, & alijs fere omnibus Humum habetur.

DON. Hæc ubi dicta, locum capiunt.] Locum scilicet, unde initium certaminis nasceretur. Signoq; repente Corripiunt spacia audito, limenq; relinquunt Effusi.] Ex illo loco effusi limen relinquunt, non quòd uerè esset illic limen, ubi ædificiū non fuit, sed quasi in ianuis sic stabant, indeq; effusi sunt. Nimbo similes.] fusi sunt, inquit, omnes simul, ut nimbus, cùm congestis simul pluuijs uberrimus uenit. Simul ultima signant.] designabant locum, qui finem cursibus daret. Primus abit, longeq; ante omnia corpora Nisus Emicat, & uentis & fulminis ocyor alis.] Ex illis qui cursus certamē fuerant ingressi, præcessA ferat Nisus longissimo spatio relictis alijs: tanta quippe eius celeritas fuit, ut uinceret uentos, et cursus fulminis superaret. Proximus huic (longo sed proximus interuallo) Insequitur Salius, spatio post deinde relicto, Tertius Euryalus.] Dixit Salium Niso proximum fuisse, sed proximum longo interuallo. Quòd si nō altius descriptio cōsideretur, uidebitur non cohærere, ut idem ipse & proximus fuerit, & longo inteuallo discretus. Addidit, Spatio post deinde relicto, Tertius Euryalus. et aperuit quod fecerat obscurum: spatium enim considerari uoluit, quod inter Nisum et Euryalum fuit. Saliū uerò, qui medius inter duos fuerat, magis Niso proximum fuisse quàm Euryalo, licet adhuc plurimum restaret: scilicet ut quod ante Salium fuerat, non tam prolixum fuisset, quàm fuit, quod à tergo inter ipsum & Euryalum tendebatur. Primus igitur fuerat Nisus, secūdus Salius, Euryalus tertius. Spatium quo Euryalum præcesserat Nisus, tenebat Salius medium, sic tamen ut præcedenti Niso magis, quàm sequenti Euryalo proximus uideretur. Euryalumq; Helymus sequitur, quo deinde sub ipso Ecce uolat, calcemq; B terit iam calce Diores.] Euryalū sequebatur Helymus, Helymum Diores, atq; ita ut calcem præcedentis posterior tereret: hoc est, tantum proximus priori posterior fuit, ut pedes eius dum coniunctus sequeretur, obtereret. Incumbens humero.] Præter proximitatem pedum, humero quoq; trudebat perdurantem. Spatia & si plura superfint, Transeat elapsus prior, ambiguumq; relinquat.] Quanquam plura spatia restaret, quibus transire potuisset: nitebatur tamen, ut certum de spe uictoriæ faceret incertum. Iamq; ferè spatio extremo.] Scilicet quo ad palmam potuit perueniri. Fessiq; sub ipsam Finem aduentabant, læui quum sanguine Nisus Labitur infelix.] Læui cum sanguine, quem terra non bibisset, et inter herbas congelatus superesset. Labitur infelix, utpote qui casu perdidisset uirtutis insigne, causa sanguinis effusi. Cæsis ut fortè iuuencis Fusus, humum uiridesq; super madefecerat herbas.] Duæ fuerūt lapsus causæ, herba uiridis, & superfusus sanguis. Iam, inquit, definita currentibus spatia complebantur, perindeq; Niso non multus ad implendā gloriam supererat labor, cùm subito infelix lapsu super sanguinem concidit, & deceptus perdidit palmam. C

Non tamen Euryali, non illi oblitus amorum est:
Nam sese oppofuit Salio, per lubrica surgens.
Ille autem spissa iacuit reuolutus arena.
Emicat Euryalus, & munere uictor amici
Prima tenet, plausuq; uolat, fremituq; secundo.
Post Helimus subit, & nunc tertia palma Diores.
Hic totum caueæ consessum ingentis, & ora
Prima patrum magnis Salius clamoribs implet,
Ereptumq; dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur fauor Euryalum, lachrymæq; decoræ
Gratior & pulchro ueniens in corpore uirtus.
Adiuuat, & magna proclamat uoce Diores.
Qui subijt palmæ, frustraq; ad præmia uenit
Vltima, si primi Salio reddantur honores?
Tum pater Aeneas: Vestra, inquit, munera uobis
Certa manent pueri, & palmā mouet ordine nemo.
Me liceat casum miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Getuli immane leonis

SER. Oblitus amorum.] Amorum pro amoris. nec supradictis congruit: ait enim, Amore pio pueri. nunc amorum, quia pluraliter non nisi turpitudinem significat. Spissa arena.] tenui: quanto enim quid minutius, tanto est densius. Prima tenet.] τὰ πρῶτα. Fremituq; secundo.] Bene Secundo addidit, quia est & iratorum. Hic.] Temporis aduerbium. Tum caueæ consessum.] Per caueā, plebem significat. nam Cauea consessus est populi. Ora prima patrū.] Hoc est quod Iuuen. ait, Omnibus ad podium spectantibus. Lachrymæq; decoræ.] Aut ipse etiā fletus habebat aliquid uenustatis, or tus à gaudio: ut Terent. Oh, lachrumo gaudio. quod & congruit puero propter uictoriam inopinatam. Aut certè ad miserationem commouendam contra eum, qui se asserebat esse uictorem. Veniens.] crescens: ut, Hic segetes, illic ueniunt felicius uuæ. Venire anni dicuntur

Dat Salio, uillis onerosum, atq; unguibus aureis.
Hîc Nisus: si tanta (inquit) sunt præmia uictis,
Et te lapsorum miseret, quæ munera Niso
Digna dabis, primam merui qui laude coronam:
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset?
Et simul his dictis faciem ostentabat, & udo
Turpia membra fimo. risit pater optimus olli,
Et clypeum efferri iussit, Didymaonis artem,
Neptuni sacro Danais de poste refixum,
Hoc iuuenem egregium præstanti munere donat.
Pòst ubi confecti cursus, & dona peregit:
Nunc si cui uirtus, animusq; in pectore præsens,
Adsit, & euinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, & geminum pugnæ proponit honorem.
Victori uelatum auro, uittisq; iuuencum,
Ensem, atq; insignem galeam solatia uicto.
Nec mora continuò uastis cum uiribus effert
Ora Dares, magnoq; uirûm se murmure tollit,
Solus qui Paridem solitus contendere contrà.
Ideq; ad tumulũ, quo maximus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui se

A *dicuntur in adolescentibus, sicut in senibus recedere.* Horatius: *Multa ferunt anni uenientes commoda secum, Multa recedentes adimunt.* Certa *manent pueri.*] *Vt suprà diximus, ideo quia* ἄνδρες καὶ παῖδες *dicuntur.* Me *liceat.*] *liceat me miserari: nam nõ me licet, sed mihi licet dicimus.* Ca*sum.*] Alludit. *à cadendo.* Tergum.] Mutauit *more suo: nã* Tergus *debuit dicere, cùm* Tergum *habeat carnis appellationem,* Tergus *uerò sit pellis: ut,* Tergora *diripiunt costis.* Onero-
B *sum.*] Plus est, *quàm si* Oneratum *diceret: sicut sceleratũ & scelerosum.* Qui laude.] *uirtute: à sequente quod præcedit. nam ex uirtute præcedẽti sequitur laus.* Fortuna.] Bene dolum suum excusat. Optimus olli.] *Aut ei arrisit, aut illi iußit efferri. Sanè congruè arma dat iuueni.* Didymaonis artem.] *Laus ab artifice: ut,* Diuinum opus Alcimedontis. Neptuni *sacro* Danais de *poste.*] *à* Danais: *& intelligimus hoc ad Æneam transisse per* Helenum, *ne uideatur ex sacrilegio quæsitum.* Præsens.] *fortis: ac si diceret, si adsit quis plenus animi.* Velatum.] *coronatum.* Auro *autem, quia solent laminas quasdam habere: ut,* Et *statuam ante aras aurata fronte iuuencum.* Virûm *se murmure tollit.*] *cum suffragio plurimorum.* Solus qui Paridẽ *solitus contendere contra.*] *Simile dixit* Homerus *de* Euryalo *ad sepulchrum* Patrocli *in ludo cæstuum:* Εὐρύαλος δέ οἱ οἶος ἀνίστατο ἰσόθεος φὼς, μηκιστέως υἱὸς ταλαονίδαο ἄνακτος ὅς ποτε θήβας δ' ἦλθε δεδουπότος οἰδιπόδαο ἐς τάφον, ἔνθα δὲ πάντας
C ἐνίκα καδμείωνας. *Paridem uerò, uenit ab eo quod est* Pàridis *uel* Paridos. *& uolunt, si proprium sit, in dos exire: si appellatiuum, in os. tamen* τὰ βαρύτονα *faciunt in* α *& in* ιν: *ut* χάρις τῆς χάριτος τὴν χάριτα καὶ χάριν, πάρις πάριδος, τὸν πάριδα καὶ πάριν. *Quod autem legimus,* Parin *creat urbe paterna, uenit* ἀπὸ πάρις τοῦ πάριος τῷ πάρει τὸν πάριν. *Sanè hic* Paris (*secundum* Troica *Neronis*) *fortißimus fuit, adeò ut in* Troia *agonali certamine superaret omnes: ipsum etiam* Hectorem, *qui cum iratus in eum stringeret gladium, dixit se esse germanum. quod allatis crepũdijs probauit, quia habitu rustici adhuc latebat.* Hos *autem ludos transfert* Vergilius *ad* Hectoris *tumulum, qui sunt facti, cum ludi funebres celebrarentur cadaueri* Hectoris *ab* Achille *occisi.* Multi *hoc à* Poeta *uolunt dici. melius tamen uerba sunt populi. unde &,* Virûm *se murmure tollit.*

POM. Sabi. Oblitus.] *cum cecidit* Nisus, *opposuit se* Salio, *ut* Euryalus *haberet palmã.* Iacuit.] *Salius, dolo* Nisi. Amici.] Nisi. Caueæ.] *Cauea ab situ, natura cõcauũ, quod in theatro est, appellatur. ponitur et pro consessu propuli.* Ereptum dolo.] *Idas apud* Papinium *libro 6, crinibus corripuit* Parthenopæum, *& occupauit primum locum: & sic ait,* Acceßit *lachrymarum gratia formæ.* Ve-*nit.*] *si primus fuisset* Salius, *ipse, qui tertius erat, perdidisset palmam.* Clypeum.] *opus* Dyndimaonis. *hunc clypeũ dederat* Æneæ Helenus. Refixum.] *sublatũ ab* Heleno, *& datum* Æneæ. Neptunni.] *scilicet* Troiani. Nunc si cui.] De *cæsto agitur.* Cæstus *erãt pilæ plumbeæ, alligatæ corio bubulo, ligneæ clauæ, quæ acuta erat. et cæstus brachijs alligabantur.* Dares.] *apud* Papinium Capaneus. Dares Troianus *erat.*

VAR. Lect. Non ille oblitus amorum.] *In ueteribus plerisque libris una plus dictione,* Amorem *est legitur. Sunt etiã libri, in quibus* Amoris *legitur.* Hic totum caueæ cõsessum.] *In libris aliquot antiquißimis* Cõsensum *habetur.* Si primi Salio redduntur honores.] *In exẽplaribus plerisq; ueteribus legere est* Reddantur. Me liceat casum miserari insontis amici.] *In libris omnib. antiquis quotquot legi* Casus *habetur. Quorum nõnulli uerbũ etiã alterius figuræ, quippe* Misereri *ponunt.* Getuli.] *Scribendum* Gætuli *cum diphthongo æ, ut alibi ostensum.* Et clypeum efferri iußit Didymaonis artes.] *In antiquißimis aliquot libris* Offerri *est. Sunt etiam libri, in quibus* Didymæonis, *media per æ diphth. notatum sit. Illud silentio minime prætereundum est, quòd in* Romano *libro* Artem, *unitatis numero: hoc est opus, legitur. Quam lectionem etiam in aliquot alijs manuscriptis obseruaui.* Quo maximus occupat Hector.] *In uetustis aliquot exemplaribus* Accubat *habetur.*

DON. *Hic iuuenis iam uictor, ouans, uestigia presso* Haud tenuit *titubata solo, sed pronus in ipso* Concidit, *immũdoq; fimo sacroq; cruore.* Non tamen Euryali, *non ille oblitus amorum,* Nam *sese opposuit* Salio *per lubrica surgens. Ille autem spissa iacuit reuolutus arena.*] Nisus *post deceptionem lapsus sui non inuidens, si quod ipse perdiderat, consequeretur* Euryalus, *quem amabat, non omisit iuuandi occasionem: nam cùm ex lubrico surgeret, obiecit se* Salio *uenienti, & dum ipse nitendo cupit attolli, illum fraude prouenientẽ deiecit.* Propter *hãc causam superius præmisit amorem magnum inter* Nisum *&* Euryalum *fuisse: huius enim memor in* Salij *deceptione* Euryali *partes* Nisus *adiuuit.* Emicat Euryalus, *& munere uictor amici* Prima *tenet.*] De *tertio primus effectus* Euryalus *emicabat, ut pote uictor: sed hoc illi amicitia fidelis* Nisi *contulerat.* Plausuq; *uolat, fremituq; secundo.*] Huius *cursum tantum fouebat populi fauor, ut ille nõ solum currere uideretur, sed uolare.* Pòst Helymus *subit, & nũc tertia palma* Diores.] Ac *per hoc cadentibus* Niso *et* Salio *primus* Euryalus *factus est, secundus* Helymus, *tertius* Diores. Hîc *totum caueæ consessum ingentis, & ora* Prima *patrum magnis* Salius *clamoribus implet.*] Perseuerauit *in eo ut locum, quem suprà* Circum *& theatrũ dixit, nunc caueam diceret.* Constat *enim etiam caueam*

dici, quòd inclusos spectatores teneat. Ingens ergo spectaculi illius spatium, & primum cunctorum ora maiorum Salius clamoribus magnis oppleuerat. Iam æstimandum est, quales illius hominis clamores fuerint, quãdo magnitudo illa spectaculi impleta est, & spectantium repletæ sunt aures. Ereptumq; dolo reddi sibi poscit honorē.] Ars agendi plenißima exercebatur, quia negare non poterat se uictum esse. Fatebatur hoc ipsum, sed fraudem sibi dolo quæsitam, iustißimè querebatur, perindeq; implorabat honorem quem adipisci potuerat, si nullius extitisset impedimentum. Bene definijt poeta, quid sit dolus: sicuti enim interpretatio eius prudenti exitu disputationis expressa est, Dolus est quum aliud agitur, aliud simulatur. Finxit enim Nisus, se uelle erigere post casum, non ut uerè resurgeret, sed ut deciperet transeuntem. Ergo iure Salius honorem amissum implorabat, quoniam hoc genere deceptis non iniquè subuenitur. Tutatur fauor Euryalum, lachrymæq; decoræ.] Faciebant pro Euryalo hæc magis gratiosa quàm uera, fauor populi, qui studio semper non ueritate ducitur: & lachrymarum miseratio, quæ in iudicijs ueris & integris retinere non debent locum. Gratior, & pulchro ueniens in corpore uirtus Adiuuat.] Tertiò eum uirtus pulchritudini mixta adiuuabat. non ueniens uirtus in corpore, accipiendũ est, quoniam erit uitium: sed ordinato sensu, quid intelligendum sit, requirendum, ut uerborum patescat integritas. Tutatur Euryalum gratior ueniens fauor, lachrymæq; decoræ, & uirtus pulchro in corpore tutatur. ut sit, Tutatur fauor Euryalum, tutatur uirtus. Lachrymæ, inquit, decoræ: tanta uis pulchritudinis eius fuit, ut ornaretur fletibus suis, qui soliti sunt pulchritudines egregias deformare. Huic loco Terentianum conuenit dictum: Virgo, inquit, pulchra, & quo magis diceres Nihil aderat adiumenti ad pulchritudinem, Capillus passus, nudus pes, ipsa horrida, Lachrymæ, uestitus turpis, ut quicquid boni In ipsa inesset forma, hæc formam extinguerent. Reuera enim ipsa est incorruptibilis pulchritudo, quæ tunc quoque inuiolata perdurat, quum pulsatur aduersis, & sui detrimenta non sentit. Qui subijt palmæ, frustraq; ad præmia uenit Vltima, si primi Salio reddantur honores.] De numero quinque hominum, qui cursu contenderant, lapsus Nisus remansit, Salius solo deceptus cedit, Euryalus primus uenit, secundus Helymus, Diores tertius. Æneas primo, secundo, & tertio proposuerat præmium. Tres igitur fuerant munerandi. Triũ sors ex euentu prouenerat, uno casu lapso, altero deiecto per dolum: qui tertius uenerat, uidit Æneam uelle munerare Salium, qui neq; primus esset, aut secundus, aut tertius, intellexit se à tertio præmio excludi posse, si primi loci præmium Salius sumeret: qua causa indignatus faciebat inuidiã, quòd non esset uerum iudiciũ. Qui subijt palmæ.] quis, inquit, palmam sumet? hoc est, quem pronunciabis uictorem? & quis erit tertius, si præmium uictoris alius sumpserit? fiebat enim præiudiciũ, ut Salius esset primus, secundus Euryalus, tertius Helymus: Diores uerò exclusus à forma triũ præmiorum inhonoratus abscederet, ut nec illud ei prodesset, quòd nouißimus uenerat. Ergo rectè dixit, quis erit primus, quis secundus, si additur Salius, qui nihil mereatur accipere? Tum pater Æneas, Vestra, inquit, munera uobis Certa manent pueri, & palmam mouet ordine nemo.] Æneas cùm uidisset Diorem satis de muneris præceptione sollicitum, omnibus simul una uoce respondit dicens: Munera uestra tenebunt ordinem suum, nec loco mouebitur palma, quæ uobis paulò antè promissa est. Me liceat casum miserari insontis amici.] Sinite, inquit, me innocenti largiri de meo, cùm nihil sitis de uestris sortibus perdituri. Pueris, hîc pro iuuenibus debemus accipere, aut pueriliter sentientibus, qui putabant Æneam sub conspectu bonorum omnium contra pollicitationis suæ fidem aliquid esse facturum. Sic fatus, tergum Getuli immane leonis Dat Salio, uillis onerosum, atq; unguibus aureis.] Inde magnum, quòd leonis ingentis, & precij maioris, quòd ungues eius auri fulgor incluserat. Hîc Nisus, si tanta, inquit, sunt præmia uictis, Et te lapsorum miseret, quæ munera Niso Digna dabis, primam merui qui laudè coronam, Ni me, quæ Salium fortuna inimica tulisset?] Ex præsentis occasione dicti Nisus instructus tenuit Æneam: Quoniam te, inquit, tangit laborum miseratio, magis me, quàm Salium considerare te conuenit. Ego enim primus essem, ut fui, nisi in lapsum incidissem, nec est similis causa ipsius & mea. Quoniam cùm esset nouißimus, cecidit. Tenuit quidem fortuna pares in lapsu, sed ante casum quales fuerimus discutiendum est. Ego ueniebam ad coronam, Salius multò posterior fuit. Proinde quoniam habes lapsorum iustam rationem, & multum interest inter casum Salij & meum, si iusto tantum præmium datur, quod erga me fieri conueniat, æstimatione iusta debes expendere. Et simul his dictis faciem ostentabat.] Non tam causam, sed deceptionis suæ causam uolebat ostendere. Denique sequitur: Et udo Turpia membra fimo.] Vbi enim Nisus fuerat, sanguis fuit, et fimus. Risit pater optimus olli.] Quis enim nõ in risum moueretur? quũ ille quasi uisus nõ esset antea, sic faciem suam et membra fimo recenti oblita demonstraret. Et clypeum efferri iußit?] Sic addidit, & quasi iam aliud proferri iußisset: non ita est, nam risit, & iußit clypeum proferri. Laus clypei dicenda est, quæ non sine prædicatione dantis explicatur. Didymaonis artes.] Magni uidelicet artificis manu formatũ. hoc ad laudem clypei specialiter pertinuit: alia adijcitur mixta, quæ esset clypeo ipsi atq; Æneæ communis. Neptuni sacro Danais de poste refixũ.] Scuti laus fuit, quod fecit cum ostentatione erui, et tolli prædicabile: nam gloriæ causa fixum est, propter eius insigne, quia dux erat: Æneæ uerò, qui per insulas Græcorum transiens, et euellere potuit transiens, & moras non metuere quàm diu id faceret, & secum aueheret. Maluit autem scutum ipsum sacris detrahere postibus templi, non ut Neptuno iniuriã faceret, sed ut uirtutem animi sui hostibus approbaret. Hoc iuuenem egregium præstanti munere donat.] Quia contemplatione uirtutis egregiæ meruit Nisus, tanto donatus est munere. Quantum poeta cum Æneæ laudibus certet, in tertio libro transeuntem ipsum per Græcas urbes descripsit, clypeum fixisse, id est scutum, & scripsisse: Æneas hæc de Danais uictorib. arma. In quo una fuit gloria detraxisse hosti Græco, altera in urbe Græca fixisse. Ecce alia uirtus, fixũ eripuisse regionibus Græciæ, & refigere. Plus habet laboris perficere, quàm refigendi mora potuit afferre perniciem. Post ubi confecti cursus, & dona peregit.] Aliud ingreditur certaminis genus: perfecta enim retulit, quæ ad certamen cursus uel dona pertinebant: magno usus cõpendio, quòd reliquos præmia specialiter accepisse non dixit. Memorando tamen dona peracta esse, in generalitate complexus est,

A est, quod putatur omisisse. Nunc si cui uirtus animusq; in pectore praesens Adsit.] Hortamenta sunt ista, quoniam durum certaminis genus fuerat propositurus: quae enim tractata fuerant, & carebant periculo, & habebant partem maximam uoluptatis. Et euinctis attollat brachia palmis.] Progrediatur, inquit, & palmas suas caestibus armatas ostendat, qui certare uoluerit. Sic ait, & geminum pugnae proponit honorem.] More suo hoc fecit. propositio quippe praemij confirmat uolentes, & ad certamen dubitantes impellit. Victori uelatum auro uittisq; iuuencum, Ensem, atq; insignem galeam solatia uicto.] Vt praemiũ esset uictoris, quoniam in eo fuit utilitas: uicti autem solatium, quoniam in speciebus non magni precij, non magnum esse commodum potuit. Nec mora, continuo uastis cum uiribus effert Ora Dares, magnoq; uirûm se murmure tollit.] Post Aeneae dictum nulla mora interposita, emersit ex populo Dares ingenti corpore, uiribus uastis, tanta admiratione cunctorum, ut presso murmure uniuersi mentis suae miracula testarentur. Solus qui Pariden solitus contendere contra.] B Dicuntur istius uirtutis exempla, quibus notissimus fuerat redditus. Solus, inquit, idoneus inuẽtus est, qui cum Paride certaret, nominato in caestuum certaminib. uiro. Hoc quia parum fuit, uel ne uno exemplo eius gloriae minuerentur, adijcit & secundum: Idemq; ad tumulum, quo maximus occubat Hector, Victorem Buten immani corpore (qui se Bebrycia ueniens Amyci de gente ferebat) Perculit, & fulua moribundum extendit harena.] In hoc exemplo multa sunt, quae praesentes laudes extollant. Vicit, inquit, etiam iste Buten, cum esset in alijs certaminib. uictor. Victorem autem superare gloria est maxima. Immani corpore, ne forte talem uicisset, qui esset debilis corpore. Hunc certe sic uoluit proferre, ut diceret corporis quoq; substantia floruisse, qui e Bebrycia ueniret. Sic Bebryciam nominauit, quasi illa fortes uiros sit solita generare, uel mittere. Amyci de gente ferebat.] quasi ab Amyco degenerare non potuerit, ita sibi nobilitatem uirtutis ex eius nomine uindicabat. Enumerauit bona illius quem uicit, ut ex his istius nitesceret meritum. Memorat etiam locum, in quo res gestae dicerentur, ut ueritatem firmissimam comprobaret. Ad tumulum, inquit, quo maximus occubat Hector.] illic eũ uicit, ubi superatus est Hector, uel sepultus. Dicit & exitum pugnae, hoc est, quem finem uincendi sortitus esset: Et fulua moribundum extendit arena.] Omni genere probationũ Daretis uirtus ostensa est, demonstratis personis, & locis, & certaminis fine. Talis prima Dares caput altum in praelia tollit, Ostenditq; humeros latos, alternaq; iactat Brachia pro tendens, & uerberat ictibus auras.] Redijt, ut incessum Daretis & habitudinem corporis perimpleret. Supra enim dixit, Continuo uastis cum uiribus effert Ora Dares. hic subiunxit, Caput altum in praelia tollit: quod fit ex fiducia uirtutis. Ostendebat autem humeros latos: nõ enim fuerat moles occultanda membrorum, quae admirationi omnium poterat subiacere. Iactabat autem brachia & auras uacuis ictibus uerberabat, addens uidentibus nondum inita concertatione terrorem. Quaeritur huic alius.] Non dixit nullum extitisse qui uellet audere, sed etiam quaesitum inueniri nequiuisse. Nec quisquam ex agmine tãto Audet adire uirum, manibusq; inducere caestus.] Nullus extitit in tanto populo, qui caestibus auderet cum tanto uiro contendere.

Amyci de gente.] Amycus filius Neptuni fuit, & nymphae Melies, qui a Polluce uictus est, pyctali certamine. Bebrycia.] Ipsa est Bithynia. Sallustius: Igitur introrsus Asiae prima Bi- C thynia est, multis antea nominib. appellata. Ipsa enim est & maior Phrygia. Moribundum.] morienti similem. Talis.] qualis multitudo loquebatur. Ostendit.] Melius dixisset Ostẽtat. Alacris.] Quũ acer ubique dicat, alacer tamen non dicit, licet inde nascatur: uitat enim confusionem. Vnde utrunq; non uult dicere. nam alacer nusquam, acris nunquam dixit. Inde est quod Papinius supprimit gen⁹, quia dubitatur. Si nemo audet.] ὅρος βιαῖος. argumentatur se omnes uicisse, ex eo quod ad certamẽ nullus accedit. Reddi.] Quasi debita promissa: quia

Bebrycia ueniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, & fulua moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in praelia tollit,
Ostenditq; humeros latos, alternaq; iactat
Brachia protendens, & uerberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius, nec quisquã ex agmine tanto
Audet adire uirum, manibusq; inducere caestus.
Ergo alacris, cunctosq; putans excedere palma,
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum laeua taurum cornu tenet, atq; ita fatur:
Nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
Quae finis standi? quo me decet usq; teneri?
Ducere dona iube. cuncti simul ore fremebant.
Dardanidae, reddiq; uiro promissa iubebant.
Hic grauis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut uiridante toro consederat herbae:
Entelle Heroum quondam fortissime frustra
Tanta'ne tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis Deus ille magister
Nequicquã memoratus Eryx? ubi fama per omnẽ
Trinacriam, & spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub haec: non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu, sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentq; effoetae in corpore uires.
Si mihi quę quondam fuerat, quaq; improbus iste
Exultat fidens: si nunc foret illa iuuenta,
Haud equidẽ precio inductus, pulchro'ue iuuenco
Venissem: nec dona moror. sic deinde locutus
In medium geminos immani pondere caestus

ait, Victori uelatum auro uittisq; iuuencum. Hic.] tunc. Grauis.] uel aetate, uel obiurgatione. Castigat.] obiurgat. Toro.] herbae, uerbum de uerbo. nam torus a tortis dictus est herbis. Frustra.] Ordo est: Tanta'ne dona frustra tolli sines tam patiens? Sane sciendum hunc secundum Higynum, qui de familijs Troianis scripsit, unum Troianũ fuisse, de quo Vergil. mutuat historiam. Nobis Deus ille magister?] Nobis nõ uacat, ut ibi: Qui mihi accubantes in conuiuijs, sed pro Noster est positum, causa uitandi τὸ ὁμοιοτέλευτον: ne dicat, Noster Deus ille magister. Ille sub haec.] Aut statim, aut post haec. Sed enim gelidus tardante senecta, &c.] Aliud pendet ex alio. quare Hebet? quia gelidus est. quare gelidus? quia senis. Effoetae.] exhaustae

& est

& est translatio à mulieribus, quas partus debiles reddit, quasi post fœtum. Improbus iste.] Improbus, id est nimis auidus, qui sine certamine postulat præmium. Illa iuuenta.] Aut magna, aut quæ quondam fuerat. Nec dona moror.] non expecto: hic enim sensus tam cum superioribus quàm cum sequentibus congruit. Etenim suprà ait, se nō præmij caussa dimicare, sed gloriæ. et paulo post, Bouem uictor interemit. Immani pondere.] immanis ponderis, more suo: ut, Hamis auroq; trilicem.

POM. Sabi. Amyci.] Amycus Neptunni filius pugnauit cæstu cū Polluce, & uictus fuit. Bebrycij uocātur Bithyni, quibus imperauit Amycus. lege Valerium Flaccum. Butes uictus in funebri ludo Hectoris à Darete, erat è genere Amyci. Bebryx rex fuit, & in Bithynia, & Pyrenæis montibus. meminit Silius tertio libro de rege Pyrenæo. est & Bebryacus uicus inter Cremonam & Veronam, ubi pugna fuit Vitellij & Othonis. Plinius libro sexto sic ait: In eodem tractu portus Amyci est, Bebryce rege interfecto clarus. eius tumulus à supremo die lauro tegitur, quam insanam uocant: quoniam si quid ex eadem decerptum inferatur nauibus, iurgia fiunt donec abijciatur. Grauis.] senex. reprehendit Entellum qui propè sedebat. Eryx.] Eryx in cæstu ualuit, & magister fuit Entelli. Sic apud Papinium inducitur Alcydamas contra Capaneum, eruditus à Polluce. Sanguis.] id est, uigor, pigrescit propter senectutem. Haud precio.] ut nō præmio, sed gloria pugnet.

VAR. Lect. Perculit, & fulua moribundum extendit arena.] Antiquus admodum liber Percutit legit. Ergo alacris, cunctosq; putans excedere pugna.] In Romano libro, et in Longobardico Palma, non Pugna legitur, quod ualde placet. Quo me decet usq; teneri?] In Mediceo & ueteribus quibusdam alijs libris Morari legitur. Proximus ut uiridante toro consederat herbæ.] In antiquis, Proximus ut uiridante toro consederat herba. Non laudis amor, nec gloria cessit.] In aliquot libris antiquis. Nec laudis amor, nec gloria. Sed in pluribus, Non. Sanguis hebet.] Non placet quod in Romano libro legitur Habet. Si nunc foret illa iuuenta.] In Romano libro Iuuentas legitur. In aliquot alijs Iuuentus est. Haud equidem precio inductus pulchroq; iuuenco.] In Mediceo per disiunctiuam Pulchro'ue legitur.

DON. Ergo alacris (id est, nimiū lætus) cunctosq; putans excedere palma Æneæ stetit ante pedes.] Quum dicit Putans, iam nunciat emersurum qui cum eo confligeret. Quòd uerò usq; ad ipsos Æneæ pedes accessit, ostendebat ingentem fastum. Nec plura moratus.] Noluit enim non pertinentia ad rem plurimis loqui. Tum læua taurum cornu tenet, atq; ita fatur.] Taurū, inquit, læua manu cornu tenuit, quasi retento cornu totum taurū tenuisset. Deinde sic loquutus est: Nate dea, si nemo audet se credere pugnæ.] Dicendo Audet, arrogat sibi quamplurimum. Quæ finis standi? quò me decet usq; teneri? Ducere dona iube.] Quandiu, inquit, sto? & hoc ipsum quo fine tardatur? proinde si nemo est qui audeat congredi, iube me abire cum dono. Cuncti simul ore fremebant Dardanidæ, reddiq; uiro promissa iubebant.] Ipsa est uera iusticia, quæ uno totius consensu multitudinis comprobatur. Proinde in unum fauebant cuncti, ut pro uictore haberetur, qui parē habere non potuit, et duceret dona. Quod ait Viro reddi, non sexum significare, sed meritum uoluit: quippe uiro dixisse cognoscitur tantorum meritorum, tantæ uirtutis, tantæ artis, tot pollenti uictorijs, ad extremum quem tanta multitudo pertimuit. A

Hîc grauis Entellum dictis castigat Acestes.] Bene dixit Dictis castigat, quasi ex patientia delinquentem uerberat uerbis, hoc est arguit. Proximus ut uiridante toro cōsederat herbæ.] Ex ea occasione eum uerbis obiurgatius aggressus est, quòd ei consessu proximus fuisset. Consessus autem ipse fuit herbis extructus, quia in campo aliud quod sessuros exciperet non fuerat. Entelle Heroum quondam fortissime.] Obiurgatio non iniuriosa, sed habens admixtam laudem. Entelle, soles, inquit, inter fortes uiros fortissimus numerari. Frustra Tantáne tam patiens nullo certamine tolli Dona sines?] Poterit'ne tantum durare patientia tua, ut nullo certante, frustra præmiū in alterius commodum transeat? Singula uerba cum ingenti pondere persuasionis posuit: primum Frustra, hoc est sine laboris merito. Tantáne, hoc est tam pretiosa, tam pulchra sine gloria uincendi tolli dona patieris? Patieris, hunc potest intellectum admittere, quia ille dixerat, Si nemo audet se credere pugnæ, ducere dona iube: dixisse Acestes uidetur, si passus fueris dona tolli sine certamine, uideberis ipse quoq; cum cæteris timuisse. B Vbi nunc nobis deus ille magister Nequidquam memoratus Eryx?] dicetur magistrum te memoratū Erycem frustra habuisse? Vbi fama per omnem Trinacriam.] concidet, inquit, fama nominis tui, quæ per omnem Siciliam nota est. Et spolia illa.] obumbrabuntur cum uictoria tuorum tam plurima documenta? Tuis pendentia tectis?] Vt pudeat istius facti, quoties domū tuā fueris ingressus, & pendere uideris tectis quæsita tuis uirtutibus præmia? Ille sub hæc.] Hoc est, post illa quæ Acestes dixit, hæc subnexuit Entellus. Non laudis amor, nec gloria cessit Pulsa metu.] Cessit bis accipitur, nō cessit gloria, non cessit amor laudis, nec aliquis metus interuenit. Sed enim gelidus tardante senecta Sanguis hebet, frigetq; effœtæ in corpore uires.] Virtus, inquit, mea, atq; amor laudis, non huic sed senectuti cesserunt: proinde esset crimen, si adhuc in iuuentute durarem. Audere igitur, quod est iuuenum, non ualet ætas imbellis, quæ omnis friget, & exclusa ui caloris obtorpuit. Si mihi quæ quondam fuerat, quaq; improbus iste Exultat fidens, si nunc foret illa iuuenta, Haud equidē precio inductus, pulchroque iuuenco Venissem.] Si essem, inquit, eius ætatis, qua iste est, & si non iam studium meum senectuti cessisset, non istum sinerem tanta duci dementia, ut se ex ea arbitretur inuictum, quia nullus qui cum eo certet existit. & C quia Acestes dixit, Tanta'ne tam patiens nullo certamine tolli Dona sines? ait Entellus, Haud equidem precio inductus, pulchroq; iuuenco Venissem. Ad certamen istiusmodi gloria (inquit) me, non præmium prouocaret, & excitatus in certamen contemplatione magis laudis pergerem, quàm ut præmio & commodo iudicarer exisse. Nec dona moror.] Nec tamen doni contemplatione mora aliqua debet afferri. Hæc idcirco de ætatis excusatione præmissa sunt, ut Dares à longæuo post iactationem maximam maiori ludibrio uideretur oppressus. Sic deinde locutus, In medium geminos immani pondere cæstus Proiecit, quibus acer Eryx in prælia suetus Ferre manum, duroq; intendere brachia tergo.] Hos cæstus protulit, quibus usus est Eryx, in hoc genere certaminis exercitatissimus & uirtute præclarus. Obstupuere animi.] In tanta multitudine hominum nullus fuit, quem non stu

por

A por admiratione tenuisset. Tantorum ingentia septem Terga boum, plumbo insuto, ferroq; rigebant. Ante omnes stupet ipse Dares, longeq; recusat.] Tantum honoris & ponderis illi cæstus habuerant, ut mirarentur omnes: & ipse quoq; Dares negaret se certaturum, si illos aliquis induisset. Entellus quippe certator antiquus & peritus in suo, egit arte mirifica, ut ante ingressum pugnæ præmitteret talem metum, quo audacem & superbum aduersarium debilem redderet. Deniq; cum cæstus suos, quibus fuerat certaturus, uniuersorum conspectibus obtulisset, nullus extitit, qui non ipsorum pondus miraretur & formam: usq; adeo non mirum fuit omnibus, quando ipse etiam Dares, qui certamini parabatur, recusabat pugnam, solo interim cōsternatus aspectu. Quantum hic Entelli uirtus præfertur, qui armis talib. semper pugnauit, & uicit? Magnanimusq; Anchisiades & pondus, & ipsa Huc illuc uinclorum immensa uolumina uersat.] Æneas tamen qui magni animi esset, & æquitatem nosset, omni cum moderatione considerabat ocu-
B lis, immanitatem tantam: & uersabat manibus, ut quanti essent, quid'ue haberent ponderis uidendo atq; tractando cognosceret. Tum senior tales referebat pectore uoces.] Non dixit tum Entellus, minueret enim adstructionem suam, si nomen hominis poneret: ætatis tamen commemorationem fecit, ut superbi Daretis crimen augeret, quum iuuenem senex superaret & exterreret. Ex admiratione uero omnium atque ipsius Daretis ingentem audaciam Entello non frustra accessisse, sequentia dictorum eius euidentissime probauerunt. ait enim, Quid? si quis cæstus ipsius, & Herculis arma Vidisset, tristemq; hoc ipso in littore pugnam?] Quantum, inquit, unusquisq; uestrûm miraretur, si uidisset pugnam in hoc littore commissam istis scilicet cæstibus, cum Eryx atque Alcides acerrime certauissent? A' populo dehinc conuertit se ad Æneam, non iam ut insultaret ei de cæstibus, & fraterna morte, uerum ut rem gestam simpliciter diceret, in quo ipso fuit solatium uirtutis eius, quia Eryx cum Hercule contendit, & ab ipso Hercule potuit superari. Hæc germanus Eryx quondã tuus arma gerebat. Hæc,
C inquit, arma gestare consueuerat germanus tuus Eryx, cum esset incolumis. Sanguine cernis adhuc sparsoq; infecta cerebro.] Etiam si ego, inquit, taceam, ipsa arma crudelitatem gesti certaminis testabuntur: nam sanguine infecta sunt, & cerebro sparsa. His magnũ Alciden contra stetit.] Auget cæstuũ laudem dicendo, quia Eryx dum illis fideret, stare aduersus Alcidē potuit. Et si, inquit, superatus est Eryx, quum his esset armatus, non tamen parua extitit certantis gloria, quod contra Alciden (faciendo cerebri mentionem ostendit & sanguinē de capite fluxisse) stare ausus est: hoc est, cum Alcide cōtendere, & perseuerare usq; ad mortem. Alciden quum pronunciamus, nomen ipsum pro magnitudine uirtutis eius debemus extollere. Dicta magistrorum laude, uenit etiam ad suam. Quid enim diceret, si post talia egregiorum facta, ipse nihil gessit, aut potuit? His, ait, ego Suetus.] Quum dicit Suetus, ostendit his se usum esse frequenter. Dicit & tempus, et propter arrogantiam uitandam iam se asserit senuisse: ut ex eo probet, quæ iuuenis efficeret, quum in præsenti contemneret iuuenem. Dum melior uires sanguis dabat.] dum melior sanguis subministrabat congruas uires. Ecce ostendit senectutis ipsius testes, crines suos, dicendo: Æmula nec tum Temporibus geminis canebat sparsa senectus.] Bene posuit Æmulam senectutem, quia quum nihil potest, uidetur inuidere uirtuti. Sed si nostra Dares hæc Troius arma recusat, Idq; pio sedet Ænea, probat autor Acestes.] Necessario hoc loco pium Æneam dixit, quia de salute hominis agebatur. Ne, inquit, à te certamine pressus interiret, & hoc approbat etiam autor Acestes. Autorē dixit, quia ipso hortãte fuerat excitatus. Æquemus pugnas, Erycis tibi terga remitto.] Vt remotis cæstibus, quos Entell[9] protulerat, alios sumeret, ut æquales esse potuissent. Solue metus.] Nō, ait, te ista formido discruciet, sed ut ego istos remoueo, ita Et tu Troianos exue cæstus.] Indutis enim manibus aderat Dares. Hæc fatus duplicem ex humeris proiecit amictũ, Et magnos membrorũ artus, magna ossa lacertosq; Exuit, atque ingens media consistit arena.] Ecce etiam ipse magnitudine corporis & membrorum mole laudatur. Tum satus Anchisa cæstus pater extulit æquos, Et paribus palmas amborum innexuit armis.] Amborum, inquit, palmas paribus armis innexuit. Patrē dixit Æneam paternum habentem iudicium, hoc est æquale & iustum. Constitit in digitos extemplo arrectus uterq;, Brachiaq; ad superas interritus extulit auras.] In digitos uterque arrectus extemplo cōstitit: hoc est, mox ut arma sumpserunt Dares & Entellus, continuò in digitos constiterunt. & in Digitos arrectus, & interritus, ad utrumq; pertinet. Idcirco autem in digitos erigitur cæstibus certaturus, quia tantò facilius & fortius percutit, quantò fuerit corporis proceritate sublimior. Pronunciatio & intellectus loci istius talis est, Constitit. & facienda est mora: dehinc dicendum, In digitos arrectus uterq;: hoc est, ille & ille, brachiaq; uterq; interritus in auras superas extulit, & ille scilicet & ille. Abduxere retro longè capita ardua ab ictu.] Et hoc uterq; fecit: capitibus enim magis imminent cæstus, hæc resupini reuocabant, ut essent longe ab ictu submota. Immiscentq; manus manibus, pugnamq; lacessunt.] Et hoc uterq;. fieri solet istud in ingressu certaminis, ut primò quasi per ictum, paulatim tamen commotio mentis accedat. Ecce quid singulorum separatum fuerit, dicitur: completum est enim, quod uterque similiter fecerat. Ille pedum melior motu, fretusq; iuuenta.] Dareta dictum debemus accipere. licet enim pronomen posuerit, non nomen: tamen quia addidit, Fretusq; iuuenta, ille intelligitur qui suprà iuuenis dictus est. Hic membris, & mole ualens.] Id est, Entellus, quia quanto grauior fuit ætate, tanto magis pro remedio sibi duxerat standum: tutus enim fuerat corporis mole. Ecce fecit iam separationem, signans quid singuli agerent. Dares, inquit, uigebat mobilitate, quoniam ætatis suffragio iuuabatur: alter sistendũ esse crediderat, propter senectutis impedimentum & corporis pondus. Sed tarda trementi Genua labant, uastos quatit æger anhelitus artus.] Non pugnæ fatigatione nutabant genua eius, aut certando magnos anhelitus dabat: sed hoc illi ætas prouectior faciebat, & corporis magnitudo. Multa uiri nequidquam inter se uulnera iactant, Multa cauo lateri ingeminant, & pectore uastos Dant sonitus, erratq; aures, & tempora circum Crebra manus.] Hoc est, circum aures & tempora. Duro crepitant sub uulnere malæ.] Nequidquam, ad omnia, quæ enumerata sunt, pertinet: omnes enim ictus non tam graues fuerant, ut hos fortes uiri sustinere non possent. Stat grauis Entellus, nixuq; immotus eodem, Corpore

pore tela modo, atq; oculis uigilantibus exit.] Flos laudis in Entello fuit, qui stanti corpore, oculis tamen omni cau tela currentibus, ictus uitabat crebro uenientes. hoc est quod dixit: Erratq; aures & tempora circũ Crebra ma- nus. quia omnes ille cauendo declinabat. Ille (id est, Dares) uelut celsam oppugnat qui molibus urbem, Aut montana sedet circum castella sub armis, Nunc hos, nunc illos aditus, omnemq; pererrat Arte locum, & uarijs as- sultibus irritus urget.] Dares Entellum sic uarijs assulti- bus sine effectu nocendi urgebat: ac si quis uelit oppugna re urbem magnis molibus constructam, aut castella de- struere summis in montibus constituta. Magnam homi- nis peritiam demonstrauit, & habitudinem corporis, ut qui discursus habere non poterat, sui ponderis causa uno in loco consistens tela crebrò uenientia declinationibus corporis euitaret, & funderet. Hæc præstabant præsens animus, artis ingenium, & oculi uigilantes. Ostendit dextrã insurgens Entellus, & altè Extulit, ille.] hoc est, Dares. Ictum uenientem à uertice uelox Præuidit, ce- leriq; elapsus corpore cessit.] Entellus, inquit, erecta quantum potuit dextera, ictum in Daretis direxerat uer- ticem, sed ille hunc præuidit: hoc est, antè quàm perueni ret uidit, & suffragio recessus celeris ictum citius effu- git. Entellus uires in uentum effundit, & ultro Ipse grauis, grauiterq; ad terram pondere uasto Concidit: ut quondam caua concidit, aut Erymantho, Aut Ida in ma- gna radicitus eruta pinus.] Ictum tam fortiter eroga- tum, & in uacuum effusum nullo impellente secutus En- tellus concidit, & grauissimi corporis mole ingentem ruinam fecit, ita ut solet in montibus arbor pinea radi- citus eruta cadere. Bene posuit Radicitus, quia cùm arbor ruptis radicibus cadit, nullus, ut Entellus, procumbit im- pulsu. Consurgunt studijs Teucri, & Trinacria pu- bes.] Consurgunt studijs, hoc est uoluntatibus diuersis: Troiani quippe gratulabantur Entellum cecidisse, Dare- tem pro uictore habentes: Siculi contrà turbati, quòd En tellus cecidisset. It clamor cœlo.] Nec immerito: fuit enim causa, quæ hunc magnis uirib. excitaret. Primusq- que accurrit Acestes, Æquæuumq; ab humo miserat- at- tollit amicum.] Acestes miseratione commotus æquæuũ suum, & amicitiæ religione coniunctum leuauit auxilio suo, & erexit iacentem. At non tardatus casu, neq; ter- ritus Heros, Acrior ad pugnã redit, ac uim suscitat ira.] Non illo erubuit uir fortis, sed iratus est: quæ ira stimulus fuit excitandæ uirtutis. Accedebat tamen nonnulla etiam A pudoris contemplatio: idcirco enim addidit, Tum pu- dor incendit uires, & conscia uirtus.] Virtus, inquit, qua sese nouerat, animum irascentis armabat. Præcipitemq; Daren ardens agit æquore toto.] Ille qui ætate grauis et corpore uno in loco consistens, ictus uenientes declinan- do fundebat, ira simul & conscientia uirtutis accensus, repente mobilis & acer effectus, agitabat Daren per o- mnem campum, atq; ita ut fugiens ille, & præceps actus stare non posset. Agebat autem ictum, Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.] Ille quem iuuenta superbum fecerat, ille qui pedum melior fuerat motu, sic cedebat Entello, ut insequentis senis ictus uitare non pos- set, usq; adeo ut non iam singularibus, sed geminatis & multiplicatis ictibus cederetur, nec una tantummodo ma nu, sed utraq; uerberante. Nec mora nec requies.] Nul la uapulanti dabatur requies, qua ictibus duris & iugi- bus, nulla morarum præbebatur occasio. Quàm mul- ta grandine nimbi Culminibus crepitant.] Sic, inquit, il- lisi in Darem ictus crepitabãt, ut solet densa grando, quũ tectis infunditur, personare. Magna comparatio grandi B nis, & tectorum: quum enim grando extiterit, cæduntur tantum tecta, non etiam ipsa feriunt, ut ostendatur Dares tantum crebris ictibus cæsus, ut ipse suos non ualuisset e- xerere. Sic densis ictibus Heros Creber utraq; manu pulsat, uersatq; Dareta.] Deniq; ut grando densior tecta, sic crebris & utraq; manu inclusis ictibus superatus Da res nunc cecidit: non ut Entellus casus, sed uirtute fortio- ris est uersus. Tum pater Æneas procedere longius iras, Et sæuire animis Entellum haud passus acerbis: Sed finem imposuit pugnæ.] Æneas & sui hominis causa, et quia acerbum fuit post uictoriam, hominem cædi usq; ad terminum uitæ, finem certamini dedit, nec passus est ulte rius progredi sæuientem. Fessumq; Dareta Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur.] Necessario uerbo usus est, dicens Eripuit: ut ostenderet magnam interuenisse uiolen tiam, & periculum salutis immane. Ipso usus est hic, quo ex persona Sinonis iterum usus est dicens, Eripui fateor leto me, & uincula rupi. Ipso ex persona Æneæ, illum e- go per flammas & mille sequentia tela Eripui his hume ris, medioq; ex hoste recepi. Ipso ex persona Veneris, Eri C pe nate fugã, finemq; impone labori. Ipso ex persona Pa- linuri, Eripe me his inuicte malis. Ereptum ergo conso- labatur dictis, locutus talia:

Proiecit, quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroq; intendere brachia tergo.
Obstupuêre animi, tantorum ingentia septem
Terga boum, plumbo insuto, ferroq; rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longeq; recusat:
Magnanimusq; Anchisiades, & pondus, & ipsa
Huc illuc uinclorum immensa uolumina uersat.
Tum senior tales referebat pectore uoces:
Quid si quis cæstus, ipsius & Herculis arma
Vidisset, tristemq; hoc ipso in littore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondã tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc, sparsoq; infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit, his ego suetus
Dum melior uires sanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed si nostra Dares hæc Troius arma recusat,
Idq; pio sedet Æneæ, probat author Acestes,

SER. Quibus.] quorum in- structu. Ferre manũ.] contendere: nam utraq; manus armatur. Inten- dere brachia tergo.] li- gare: ut, Intenditq; locum sertis. Animi tantorũ.] Hoc est, uirorũ fortium: unde addidit, Ante omnes stupet ipse Dares. Stultũ est autem sentire tanto- rum boum, quum septem dixerit. Longe.] ual- de: ut, Tyberinaq; longe ostia. & Sallust. Lon- ge alia mihi mens est Pa- tres conscripti. Versat.] considerat: ut Sallust. Exercitum uertere. Tum senior.] Secundũ Varro- nem, iunior et senior com paratiui per imminutio- nem: hinc est, Iam senior, sed cruda Deo uiridisq; se nectus. additũ enim hoc est, ad exprimendũ quid sit senior. Item Oui. Inter iuuenemq; senemq;. Et re uera non conuenit hunc satis senem accipi, qui & uincere potest, & uno i- ctu taurum occidere. Er- go senior, nõ satis senex: sicut iunior, nõ satis iuue- nis,

Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto.
Solue metus, & tu Troianos exue cæstus.
Hæc fatus, duplicem ex humeris reiecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cæstus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis:
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras,
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu,
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt.
Ille pedum melior motu, fretusque iuuenta:
Hic membris, & mole ualens: sed tarda trementi
Genua labant, uastos quatit æger anhelitus artus,
Multa uiri nequicquam inter se uulnera iactant,
Multa cauo lateri ingeminant, & pectore uastos
Dant sonitus, erratque aures & tempora circum
Crebra manus, duro crepitant sub uulnere malæ.
Stat grauis Entellus, nisuque immotus eodem,
Corpore tela modo, atque oculis uigilantibus exit.

Anis, intra iuuenem: sicut pauperior, intra pauperem. Hoc autem dicit Varro, in libris ad Ciceronē. Cæstus & arma.] ἐνδύτα δῦς: arma, id est cæstus. Tristemque hoc ipso in littore pugnā.] Aut in quo magister occisus est: aut in tristi littore, id est infœcundo. Varro enim dicit sub Eryce monte esse infœcundum campum ferè in tribus iugeribus, in quo Eryx & Hercules dimicauerunt. Hæc germanus.] Germanus, secundum Varronem in libris De gradibus, de eadē genitrice natus est, non
B *(ut multi dicunt) de eodem germine, quos ille tantum fratres uocat: secundum quem bene nunc Erycem, Veneris & Butæ filium, Æneæ dicit fuisse germanum. Sanguine cernis adhuc sparsoque.] Non Herculis, quippe uictoris: sed Erycis, qui infecerat se tegendo. Æmula senectus.] aduersa uirtuti. Geminis.] duobus. Author Acestes.] huius certaminis scilicet. Æquemus pugnas.] Id est, arma: à sequenti quod præcedit. Tibi.] pro te: ut, Tibi deserit Hesperus Oetam. Exue.] proijce, solue. Duplicem amictum.] Id est abollam, quæ duplex est, sicut chlamys. Horatius, Contra quem duplici panno patiētia uelat. Constitit.] Hic distinguendum propter uitium, ut sit Arrectus in digitos. Est aūt locus hic totus trāslatus de Apollonio, partimque de Homero. Homerus, αὐτὰρ δ᾽ ἀνασχομένω χερσὶ στιβαρῇσιν ἄμ᾽ ἄμφω σὺν ῥ᾽ ἔπεσον, σὺν δέ σφι βαρεῖαι χεῖρες ἔμιχθεν. Apollon. autem, αὐτίκ᾽ ἀνασχόμενοι ῥέθων προπάροιθε βαρείας χεῖρας ἐπ᾽ ἀλλήλοισι μένος φέρον ἀντιόωντες. Pugnamque lacessunt.] prouocant, potius quam gerunt.* C *Membris & mole.] Endyadis, id est mole membrorum: ut, Molemque & montes. Genua labant.] Proceleusmaticus est, quem (ut supra diximus) sic semper ponit, ut cogi possit in dactylum: ut, Arietat in portas. Nequicquam.] non profutura uictoriæ. Vulnera iactant.] ictus. Tela.] ictus. Exit.] uitat, declinat: unde de Tarchonte, Vim uiribus exit. & bis tantum hoc usus est.*

POM. Sabi. *Tergo.] zonis bubulis. Obstupuere.] Papinius ait, Obstupuere animi, fecitque silentia terror. Terga boum.] Papinius, Et dum nigrantia plumbo Tegmina cruda boum, dicit. Septem.] ut ostendat magnitudinem Erycis. Recusat.] congredi cum tam magnis cæstibus. Pugnam.] Hercules cæstu pugnauit cum Eryce, & interemit eum. Germanus.] Eryx filius Veneris, & Æneas eiusdem fuit filius. Infecta.] arma, id est cæstus. Æmula.] uiribus cōtraria nunc. Æquemus.] faciamus æquales cæstus. Amictum.] Inquit Sergius amictum, id est abollam: quæ duplex uestis est, ut chlamys. Manus manibus.] Papinius, Erexere manus toto procul ora recessu Armorum in speculis. & paulo post, Instat gressu, uultuque recedit. Artus.] propter senectutem non poterat ferre dolorem. Corpore.] flexibilitate corporis. Vigilantibus exit.] reijcit, euitat, eludit, refugit. Papinius de Alcidamāte, Et patria uigil arte Lacon hos reijcit ictus. Hos cauet corpore, id est mole corporis. Valerius de Polluce & Amyco: Emicat hic, dextramque parat, dextraque minatur, Tyndarides redit hic oculis & pondere Bebryx. Entellus.] sic Entellus corpore & animo uitabat ictus, ut ciuitas bene munita.*

VAR. Lect. *Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes.] In libris aliquot antiquis una plus dictione legitur, Sedet Æneæ, hoc probat auctor. Duplicem ex humeris reiecit amictum.] In ueteribus aliquot exemplaribus Deiecit habetur. Plura tamen exemplaria uetusta Reiecit habēt. Magna ossa, lacertosque Exuit.] In peruetere quodam libro sententia non parum diminuta, legere est Magnosque lacertos Exuit. In aliquot alijs, Magna ossa lacertos, absque particula copulatiua enclitica. Non præteribo quòd in Actio Pont. Magna ora, lacertosque, legitur. Pugnamque lacessunt.] Antiqui aliquot lib. Pugnas, numero multitudinis habent. Nunc hos, nunc illos aditus.] In Romano libro uariato numero, legere est Nūc illos, nūc hos aditus.*

Ille, uelut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, & uarijs assultibus irritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, & altè
Extulit: ille ictum uenientem à uertice uelox
Præuidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus uires in uentum effudit, & ultro
Ipse grauis, grauiterque ad terram pondere uasto
Concidit: ut quondā caua cōcidit aut Erymātho,
Aut Ida in magna radicitùs eruta pinus.
Consurgunt studijs Teucri, & Trinacria pubes.
It clamor cœlo, primusque accurrit Acestes,
Aequæuumque ab humo miserans attollit amicum.

SER. *Qui molibus urbē.] ἀμφίβολον est, aut celsam molibus, aut quæ molib. oppugnabatur. Sedet circum castella.] τμῆσις est, id est circumsidet. Ostendit dextram.] Aut fiducia uirtutis est ostendere, quod minatur: aut certè prouectus ætatis ostenditur, qui eum ex improuiso ferire nō sinit. Velox.] uelociter: nomē pro aduerbio. Vltro.] è contrario: ille enim cadere debuerat. Grauis.] grauiter: à similitudine figura. Caua pinus.] Bene respexit ad ætatem. Erymantho.] Erymāthus mons est Arcadiæ. Ida in magna.] Modò non Cretæ, sed Phrygiæ: propter pinus. Consurgunt studijs.] in studijs. Præcipitemque Daren.] celerē: ut, Præcipites uigilate uiri.*

Nunc ille ſiniſtra.] Vacat Ille, additum propter metrū. de ipſo enim dicitur: Creber utraq; manu pulſat, uerſatq; Dareta. *Quàm multa grandine nimbi.*] ὑπαλλαγὴ: nam debuit dicere, Quàm multo nimbo grando præcipitatur.

At non tardatus caſu, neq; territus heros,
Acrior ad pugnam redit, ac uim ſuſcitat ira.
Tum pudor incendit uires, & conſcia uirtus,
Præcipitemq; Daren ardens agit æquore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille ſiniſtra.
Nec mora, nec requies: quàm multa grandine nimbi

POM. Sabi. *Celeri.*] iuuenili. *Ceßit.*] Dares. *Caua.*] annoſa. *Erymantho.*] Erymanthus mons Arcadiæ, in quo Hercules cepit aprum. Ida mons Troiæ totus pinifer. *Amicum.*] Entellum.

VAR. Lect. *Vires in uentum effudit.*] In antiquis aliquot Effundit, præſentis temporis. *Radicibus eruta pinus.*] In Romano libro & aliquot alijs Radicitus aduerbium eſt. Sed Radicibus nomen, longe plurium librorum conſenſus, & uſitata loquendi figura libentius legit. *Primusq; accurrit Aceſtes.*] In Oblongo libro perueteri Occurrit legitur. ſed Adcurrit uel Accurrit omnino melius. *Ad pugnam redit, & uim ſuſcitat.*] Veteres pleriq; lib. Ac uim legunt, quod magis placet.

DON. *Infelix, quæ tanta animum dementia cepit? Non uires alias, conuerſaq; numina ſentis?*] Infelix eſt, qui ultra quàm poteſt, audet appetere. Infelix eſt, qui ſecundis rebus modum neſcit imponere, quod contigit in ipſius Daretis cauſa. quum enim ſuperbia intoleranda ferretur, et exiſtimaret ſe inuictum, atque uniuerſis eſſet terrori, ſic fortiorem reperit, ſic diſcrimen propriæ ſalutis inuenit. Demens autem eſt, qui excluſa ſanitate cōſilij, mente perdita non cernit aduerſum ſe, non tantum hominem, uerum etiam deos ex aperto cōtendere. Hoc autem amatoris animo Æneam dixiſſe intelligēdum eſt, ut Dares non Entelli, ſed dei cuiuſdam uiolentia ſuperatus eſſe uideretur. Deniq; ſequitur, *Cede deo.*] Deo, inquit, cede, non homini. Sic ipſe Æneas & in ſua cauſa proſecutus eſt, ut in fine ſecundi libri dijs ceßiſſe potius, quàm Græcis diceret. Dicendo igitur Cede deo, minuere uoluit uictoris hominis laudem. Errant igitur qui putant Æneam deum dixiſſe Entellum, cuius uictoriam deprimere debuit, propter amici miſerabilem caſum. *Dixitq;, & prælia uoce diremit.*] Quantum potuit iubentis autoritas, ſola diremptum eſt uoce, quod magno incendio iraſcentis et furore flammauerat. *Aſt illum fidi æquales genua ægra trahentem, Iactantemq; utroq; caput, craſſumq; cruorem Ore reiectantem, mixtoſq; in ſanguine dentes, Ducunt ad naues, galeamq; enſemq; uocati Accipiunt, palmā Entello, taurumq; relinquunt.*] Quum hæc Æneas dixiſſet, quum interpoſuiſſet terminum pugnæ, duxerunt inde amici ſui Daren afflictum, trahentem genua, tanquā morbo ægra, quæ pauloante fortia fuerant, & deiectis nunc in hanc, nunc aliam in partem ceruicibus, quas in cœlum antea ſuperbia ferebat et faſtus, craſſumq; cruorem cum dentibus fractis ex ore fundentem ad naues ducunt. Dixit, ut ferri potius ex parte, & trahi ex parte uideretur. Vocati uerò acceperūt præmium Dareti, quoniam ultro uicti hominis ſortem puduit poſtulare. *Palmam Entello, taurumq; relinquunt.*] Palmam interea & taurū uictori Entello reliquerunt. quanto iſtud cum dolore amicorum Daretis factum eſt? ducere hominem uictum, debilem trahere, accipere ludibrioſum donum, gloriā palmæ cum tauro relinquere commodis & titulis inimici: illam ſcilicet palmam, quam putabat ſe adepturum Dares,

A quum nullus certator exiſteret, & taurum, quem cornu tenuerat, quum ſe putaſſet inuictum. *Hic uictor ſuperans animis, tauroq; ſuperbus.*] Entellus gloria euectus, & præmio. *Nate dea, uoſq; hæc, inquit, cognoſcite Teucri, Et mihi quæ fuerint iuuenili in corpore uires, Et quā ſeruetis reuocatū à morte Dareta.*] Et tu, inquit, Ænea, & uos Troiani ex præſenti facto, quod mox proferā intelligite qualis in iuuentute fuerim, quando admiranda longæuus oſtendo: ſimul hoc quoq; probaturi, quanta mortis acerbitate liberaueritis Daren ueſtrum. *Dixit, & aduerſi contra ſtetit ora iuuenci, Qui donum adſtabat pugnæ, duroſq; reducta Librauit dextra media inter cornua cæſtus Arduus, effractoq; illiſit in oſſa cerebro.*] Stetit, inquit, contra iuuenci faciem. Cum illo dixit, & reducta dextera: tunc enim ictus redditur fortior, ſi è maiori ſpatio ueniat. Librauit in eius cerebrum manum, atq; inter cornua cæſtus illiſit. Hæc pars capitis maximam duri- B tiem habet, perindeq; maximam frangendi difficultatē, & tamen ictus iſtius effractis oßibus uſq; ad ipſum cerebrum penetrauit. Proinde qua morte interijt bos, ipſa oſtendit Daren interire potuiſſe: expreßio facti illa eſt. Sparſo, inquit, cerebro cæſtus in oſſa illiſit, oſſa ſunt quæ cerebrum tegunt, cerebrum ipſum ſecundum eſt, hoc eſt ſub oßibus: rurſum oſſa ſuccedunt, quæ ſunt ſub cerebro. Sic igitur uirtus operata eſt, ut ictus cæſtuum perfractis ſuperioribus oßibus, & cerebro ſparſo ad interiora quoq; oſſa deſcenderet. *Sternitur, exanimiſq; tremens procumbit humi bos.*] Non deſcripſit morientem, ſed ut unius ictus uiolentiam demonſtraret, poſt illiſos, inquit, cæſtus mortuus concidit bos. Si bos animal durum, dura fronte, tam facilè concidit & fractus eſt, quid ſi ipſe Dares tam letalem impetum ſuſcepiſſet? ecce quanta celeritas mortis: antequàm caderet reddit animam: nec uiſus eſt poſt factum niſi exanimis, & humi proſtratus eſt. Et uicit, & donum bouis cōmodumq; contempſit. *Ille ſuper tales effudit pectore uoces.*] Entellus poſt exitum bouis has addidit uoces. quum dicit Voces oſtendit hunc dicta ſua clara uoce proſecutum. C *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Perſoluo.*] Meliorem, inquit, animam, quaſi melior eſſet bouis anima, quàm hominis, non ipſe eſt intellectus: placare enim uoluit Æneæ mentem & animos Troianorū, quos in pernicie Daretis læſerat, & poſito furore certaminis ait, Melius factum eſt, ut bos potius interiret quàm Dares, meliuſq; tibi Eryx bouis anima uota perſolui, quàm hominis: hæc enim eſt hoc loco anima melior, quæ ſine piaculi contagione mactata eſt. *Hic uictor cæſtus, artemq; repono.*] Quod dignum ſpectaculum proueniſſet, congruum ei uiſum eſt, ab ipſa ſe artis profeßione diſſoluere, uel maxime quia uictor ſteterat, ut ſæpe de uictorijs quoque ueteribus lætus, inde ait: Quo loco dedi tale meæ uirtutis exemplum, ibi pono & artem & cæſtus, ſtudium'que certandi. / *Protinus Æneas celeri certare ſagitta Inuitat, qui forte uelint, & præmia ponit, Ingenti'que manu malum de naue Seresti Erigit, & uolucrem traiecto in fune columbam, Quo tendant ferrum, malo ſuſpendit ab alto.*] Sagittarū dehinc certamē induxit propoſitis præmijs, et ipſius

certami-

A certaminis genere. Erexit igitur arborem nauis magna iuuenum manu. cum hoc dicit per plurimos factum, monstrauit formae fuisse potioris: ideo posuit & Serecti nomen, quoniam dixit superius nauim illum habuisse maiorem. Huic suspendit uolucrem columbam, non quo sit ulla non uolucris: sed ut genus ostenderet animalis, & intactis pennis, ac per hoc, quae posset uolare. Hoc ideo praestruxit, quòd dicturus est, eam uolasse, & ictu sagittae ab ipsis nubibus reuocatam, ut eo tenderent sagittas, qui haberent artem peritiamq; mittendi, & qui eam figere potuisset, uictoris sumeret praemium. Conuenere uiri.] Viros non propter sexum dixit, sed propter acumen ingenij & artis industriam: conuenerunt tales, qui scirent se tendendi arcus habere peritiam. Deiectamq; aerea sortem Accepit galea.] Vsus est ad uicem urnae galea, & cõmisit uirorum nomina. Hoc non dixit poeta, sed intelligitur factum ex eo quod ait, Sumpsit Aeneas sortem ex galea eductam. Sorte enim ordinandi fuerant propter euentum feriendi: quippe si sine sorte id fieret, esset nonnulla in ordinatione contentio, si enim primi quiq; columbam

B fixissent, alij nihil haberent quo ferirent. Et primus clamore secundo, Hyrtacidae ante omnes exit locus Hippocoontis.] Allusit de primo & secundo, sed intellectu discernuntur: primus quippe exijt Hippocoon, sed secundo fauore populi. Secundo, non post primum, sed pro prospero debemus accipere. Hunc ergo sors fecerat primum consentiente fauore plurimorum. Quem modò nauali Mnestheus certamine uictor Consequitur, uiridi Mnestheus euinctus oliua.] Secundus exijt Mnestheus, qui paulò ante cùm nauale certamen ageretur, uictor extiterat, atq; ita ut coronatus ex oliua & frondibus fuit incedens, tenebat ordinem sortis. Tertius Eurytion tuus ô clarissime frater Pandare, qui quondam iussus confundere foedus, In medios telum torsisti primus Achiuos.] Exijt tertio loco Eurytion frater Pandari. qui aliquãdo in Graecos contorsit telum, non suo arbitrio sed praecedente iussione, ictum foedus pugnae posset repetitione confundi. Tres istos cum signis suis posuit, quae aggere uinculorum trahebantur, aut factis: melior tamen Hippocoontis descriptio fuit, in qua & alludere uoluit & iuuare. nam

C qui primus exierat, habuit secundum fauorem populi. Hunc ergo dixit Hyrtaciden, Hyrtaci scilicet nobilis hominis filium: Mnestheum uictoriae signis, & coronae indicio, ac repetito nomine euidenter ostendit: Eurytionem uerò, quòd Pandari esset frater, qui iussus torquendo in hostem telum foedus confudit. Extremus galeaq; ima subsedit Acestes, Ausus et ipse manu iuuenum tentare laborem.] Non Acestes, sed Acestis nomen subsedit in galea, quae duci necesse non fuerat, quia in uno & solo esse non potuit sortis incertum: quippe ipse exeat necesse est, ubi alius non est. Noluit ergo Acestes inter iuuenes numerari non mentis ignauia, sed laudum uoto, uel maxime, quum sagittarum certamen non robore corporis, sed usu posset & exercitatione constare. Hunc tamẽ euentus sortis à fortioribus separauit in sinu galeae retinendo. Tũ ualidis flexos incuruant uiribus arcus Pro se quisq; uiri, & depromunt tela pharetris.] Meditamenta sunt ista tentare arcus, atq; curuare pro modo uirium suarum. Curuabant arcus, & sagittas ex pharetris proferebant. Primaq; per coelum neruo stridente sagitta Hyrtacidae iuuenis uolucris diuerberat alas, Et uenit, aduersiq; infigitur arbore mali. Intremuit malus, timuitq; exterrita pennis Ales, & ingenti sonuerunt omnia plausu.] Hic fuit euentus sagittae primae: nam inter alas, hoc est inter alarũ pennas transiens, ligno potius, quàm columbae uisceribus fixa est: quo impetu & arbor impulsa contremuit, et columba exterrita geminauit trepidos plausus in tantum, ut eorum sonus compleuisset uniuersa. Post acer Mnestheus educto constitit arcu Alta petens, pariterq; oculos, telumq; tetendit.] Dicendo acrem, & oculos eum simul ac telum in altitudinem librasse, iam significat aliquid in ipsa arte mirabile facturum. Ast ipsam miserandus auem contingere ferro Non ualuit, nodos & uincula linea rupit, Quis innexa pedem malo pendebat ab alto.] Bene posuit miserandum, nam plurimum non fuit quod plenum impedit euentum. Fecit tamen quod non longe esset ab artificis subtilitate: nam nodos rupit. Non dixit, quot, ut facto adderet gratiam: & nodos rumpere quantae difficultatis fuit? deinde Linea uincula. alia difficultas quòd uincula ipsa fuissent ex lino: quae species tantum ualet, ut cum magna difficultate rumpatur. Illa autem fuerunt linea, quibus columba nexa pede uno pendebat. Illa notos atq; atra uolans in nubila fugit.] Praeter naturam, quae toties periculum senserat, liberata nexibus, fugit in altitudinẽ summã uentis suffragantibus. Tum rapidus iam dudum arcu contenta parato Tela tenens fratrem Eurytion in uota uocauit.] Voluit poeta monstrare quanta apud Eurytionem ualebat fraterna religio, quum hunc tanquã deũ propria uocauit in uota: quia fuit Eurytion rapidus: hoc est, omnes moras praeueniens. stabat parato arcu et sagitta intenta, et uocato prius in uota fratris nomine uolantẽ speculatus est columbã. Speculatus est, quòd dixit, artis fuerat: debuit enim uolatũ eius explorare, quoniã turbato eo atq; incõposito, feriendi locus inueniri nõ poterat. Iam uacuo laetã coelo speculatus, & alis Plaudentẽ nigra figit sub nube columbã.] Vbi igitur hãc uidit laetis ac securis uolatib. ferri, iecit sagittã, & columbam in aere cõfixit. Quantae peritiae fuit uolantem percutere, atq; in alto constitutã? praeterea obumbrata nube atra? Hoc loco & peritia laudatur, & acies luminis, ut in tanta altitudine et adhuc uolantẽ sub colore nubis tetro, librato primùm telo, & uidere potuerit & ferire. Decidit exanimis, uitamq; reliquit in astris Aerijs, fixamq; refert delapsa sagittã.] Vitã diu tenere nõ potuit, & exanimis lapsa sagittã quã exceperat reddidit. Nõ dixit sagitta reuocauit columbã, quae ruptis uinculis libera fuerat: sed, quod erat pulchrius, ales ipsam sagittã reuocauit. Amissa solus palma superabat Acestes, Qui tamẽ aerias telũ cõtorsit in auras, Ostentãs artẽ pariter arcumq; sonantẽ.] Nouissimus Acestes in galea subsederat. Ecce & hic perdidit occasionem mittendi: quòd enim expectari potuerat usq; ad tertiam sortem, finem sumpsit. Licet igitur solutum esset illud certamen, uoluit etiam ipse ostentationis causa in uacuum sagittam destinare, ut spectantibus demonstraret, & posse aliquid in arte, et si locus extitisset, aliquid implere potuisse. Hic oculis subito obijcitur, magnoq; futurum Augurio monstrũ, docuit pòst exitus ingens, Seraq; terrifici cecinerũt omina uates.] Cùm Acestes sagittam iecisset, subitò oculis omnium magnum obiectum est monstrum, quod praeuidendo, nec intelligi potuit, nec aliqua interpretatione dissolui. Probauit tamẽ hoc exitus rerum, & uatum tarda responsa docuerunt. Hic uates reprehenduntur, quòd nec intelligere potuerunt nec aduertere: usq; adeo ut etiã ipsos, quid illud esset,

casus qui consecutus est, docuisset. Nanq; uolans liquidis in nubibus arsit arundo.] Ecce unde monstrū, & mirandum & graue: nam uolans arundo arsit inter liquidas nubes, hoc est mundas, quum neq; fulgura extarent, & aeris esset nulla turbatio. Signauitq; uiam flammis, tenuisq; recessit Consumpta in uentos.] Quum cucurrit, uestigium traxit incendij, & paulatim uanescendo consumpta fuit flamma scilicet & sagitta, quoniam consumpta erat arundo, quam flamma tenuerat. Cœlo ceu sæpe refixa Transcurrunt, crinemq; uolantia sidera ducunt.] Sic sagitta igneam uiam faciens cucurrit, & postea non apparuit, ut stellarum transitus existunt, & quasi quodam incendio uias monstrant continuo recessuras. Attonitis hæsere animis, superosq; precati Trinacrij Teucriq; uiri.] Omnium mentes uisus iste turbauerat, Teucrorum scilicet & Siculorum, nullus tamen discernere ualuit quid ingrueret: stupor enim ex repentino facto consilia omnium iudiciumq; confuderat. Nec maximus omen Abnuit Æneas.] Æneas maximus, hoc est, magni intellectus arbiter Omen non abnuit: id est, nō recusauit, sed arripuit, magis existimans secundū magisterium patris, quum ex Iuli capite exisset flamma, ignē prospera potius quàm aduersa portendere. Sed lætum amplexus Acestem.] Quum dicit Acesten lætū, ostendit etiam ipsum læta sensisse. Hunc igitur Æneas amplexus, Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur.] Ecce & augmentum munerū ostendit, nihil illos sensisse metuendū. Accesserunt et uerba Æneæ, quæ interpretatione teneret monstri nihil triste significantis. Muneribus, inquit, cumulat magnis. debuit enim pro merito personæ suæ competenter honorari, qui fuisset senex, hospes, diues, liberalis, officiosus, & ciuis. Sume pater.] Vno uerbo & nomine religione plenam præcipuæ charitatis expressit, dicendo Sume, & dicendo Pater. Sume enim uerbum hoc loco nō tradentem significat, sed hortantē ut sibi ipse pro suo merito uendicaret, quod plus fuit, quàm dare: ac si diceret, Quod est in usu hominum, res mea res tua est: tolle quod uis. Patris autem appellatione omne officiorū genus expressit: considerato enim quod patribus debetur, inueniemus quid in hac persona intelligere debeamus. Patrē enim non solùm propter ætatem dixit, uerumetiam religionis causa: nec habuit aliud nomē, quod paternū transgrederetur affectum. est enim in patris potestate quicquid est in substantia filiorum. Illi tantum debetur, quãtum Æneas ipse patri debili ac seni exhibuisse monstratur. Deniq; hunc collo atq; humeris uexit, ac desperatis omnibus, usq; ad ultimum finem fortuna sæuiente perductis, aut cum patre desiderauit euadere, aut cum eo finem inuenire uiuendi. Sic enim ille paternis fatis sua quoq; fata coniunxit, ut quocunq; esset uitæ uel mortis euentus, nō separatum alterum, sed utrunq; inueniret socium, & utrunq; coniunctū. Certè quàm conueniens huic loco persona, ut hic Acesten diceret patrem, in quo omnis paterni nominis, etiam post ultimum diem, quo accessit ad superos, illibata reuerentia perdurabat. Certè & illud Æneã intelligere possum⁹ dixisse, quòd illo nomine tam sancto, tam religioso Acesten appellare uoluisset, cuius affectum nec mors abolere potuit, nec uiuendi finis extinguere. (Nam te uoluit rex magnus olympi Talib. auspicijs exortem ducere honorem.)] Ecce & hîc exponitur, quid sit Sume: auspicio, inquit, sagittæ quæ repentino conflagrauit incendio, ostendit magnus & uenerabilis Iupiter honorem te ducere, non traditum ferre: nec pertinere ad iudicium sortis, sed esse separandum. Deniq; cum errore humano nomen tuum galea cum cæteris sustineret, non exiuisti de sorte, quod diuini fauoris fuit, (neque enim tantus ac talis cœteris æquari debuisti, ut ludicris actibus probarentur merita tua) reseruatus es sacris rebus, ut nobis per tuum factum futuri temporis commoda monstrarentur. Ipsius Anchisæ longæui hoc munus habebis, Cratera impressum signis, quem Thracius olim Anchisæ genitori in magno munere Cysseus Ferre sui dederat monumentum, & pignus amoris.] Hoc, inquit, munus apud te debet esse præcipuum, quod amico tuo & æquæuo Anchisæ inter magna munera præferendū Cysseus largitor & diues, dono contulerat. Cratera impressum signis, hoc est, preciosum arte & pondere. Ponderis quidem poeta non meminit, sed dicēdo impressum signis, etiam pondus uidetur tetigisse: quoniam signis imprimi non potest, nisi quod fuerit ponderosum et ualidū. Quod igitur amicus religiosus amico charissimo contulit, hoc Æneas Acesti fieri libentissime uoluit, quem appellauit patrem eo affectu, quasi species illa dominum non esset mutatura. Sic fatus, cingit uiridanti tempora lauro, Et primum ante omnes uictorē appellat Acesten.] Quod fuit insigne uictoriæ, postpositis qui ratione gestorū præponi debuissent, uictorem Acesten pronunciauit. Nec bonus Eurytion prælato inuidit honori, Quamuis solus auem cœlo deiecit ab alto.] Nec inuidit bonus Eurytion, honorem uictoriæ sibi debitum ad Acesten Æneæ iudicio esse translatum: solum enim honorem primatus, non etiam præmium ab eo constabat auocatum. Proximus ingreditur.] Hoc est, ad accipiendum præmium succedit. Donis.] ut donum sumeret. Qui uincula rupit.] Non donis ingreditur: sed ingreditur, id est ambulando succedit, ut dona percipiat, quoniam ipse ruperat uincula quibus auis suspensa pendebat. Extremo uolucri qui fixit arundine malum.] Hippocoontem dixit. At pater Æneas nondum certamine misso.] Id est, antequàm certamen equitum mitteretur. Custodem ad sese comitem quæ impubis Iuli Epytiden uocat.] Dixit causam, cur Ascanius hunc habuisset comitem atque custodem. Impubes, inquit, fuit: quæ ætas, quia non potest regi per seipsam, adiungitur ei custos & comes, qui impuberem non recedendo tueatur. Et fidam sic fatur ad aurem.] Facile enim consiliorum suorum secreta fundebat, cui securus spem filij commiserat. Vade age, & Ascanio, si iam puer ille paratus Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum, Ducat auo turmas, & sese ostendat in armis. Dic ait. ipse omnem longo discedere circo Infusum populum, & campos iubet esse patentes.] Secretò Æneas præceperat quid fieri deberet, quum Epytiden mittit: gratiora enim sunt, quæ ad spectantium oculos insperata atq; inopinata perueniunt. Ipse tamen omnem populū iubet de medio abscedere, qui se passim longo circi spatio infuderat, ut campi uacui facti hominum cœtibus, futuro certamini liberum spatium darent. Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum Frenatis lucent in equis, quos omnis euntes Trinacriæ mirata fremit, Troiæque iuuentus. Omnibus in morem tonsa coma, pressa corona: Cornea bina ferunt, præfixo hastilia ferro. Pars læues humero pharetras, it pectore summo Flexilis obtorti per collum circulus auri.] Processe-

A Processerunt pueri ad campum, omnes equites frenatis equis splendidi, constituti sub parentum oculis, cum ludis ipsis spectatores interessent. Fremebat omnis multitudo populorum: hoc est, his incedentibus fremebant tam Troiani quàm Siculi. Cultus eorum dehinc describitur. Omnes, inquit, attonsi & coronati, bina ferentes ferrata hastilia corneo ligno, alij sagittas humeris pharetrasq; portantes, & usq; ad summam pectoris partem aureis circulis ornati. Hoc partim de omnibus dictum est, dehinc refert diuisos esse per turmas. Tres equitum numero turmæ, terniq; uagantur Ductores, pueri bisseni quenq; secuti, Agmine partito fulgent, paribusq; magistris: Vna acies iuuenum.] Alio loco pueros dicit, alio iuuenes: sed iuuenes uoto magis quàm uerè iuuenes. cæterū pueri fuerant ætati Ascanij comparati. Ducit, quam paruus ouantem Nomen aui referens Priamus, tua clara Polite Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis Portat equus bicolor maculis, uestigia primi Alba pedis, frontemq; ostentans arduus albam.] Suprà generaliter dixit, Tres turmarum fuisse ductores, hîc specialiter singulos nominat signis euidentioribus monstrans. Ex his unum Priamum memorauit fuisse, Priami senioris aui sui nominè nuncupatū, equo uectum maculis discoloribus, & album colorem primis in pedibus & fronte gestantem. Alter Atys, genus unde Aty duxere latini.] Alterum dicit Atyn nuncupatum, à quo multi postea Latini hoc nomine uocitati. Paruus Atys, pueroq; puer dilectus Iulo.] Magnum enim parit affectum ætas annorum ratione consimilis, unde hunc diligebat Ascanius, ut puta puerum puer. Extremus formaq; ante omnes pulcher Iulus.] Hos omnes sequebatur Ascanius non merito, sed incedendi ratione posterior, pulchrior cunctis. Sidonio est inuectus equo, quem candida Dido Esse sui dederat monumentum, & pignus amoris.] Ascanius, inquit, equo Sidonio uehebatur: hunc enim ei Dido contulerat propter uim amoris, & meritum constitudinem, & diuturnam puri pectoris dilectionem. Candidam Didonem dixit, animo potius quàm corpore, quæ cùm se patris eius consideraret uxorem, non eum ut priuignum habuit, sed dilexit ut filium: usq; adeo ut affectum, quem retinebat mente, donis & muneribus cōprobaret, C haberetq; Ascanius eius amoris monumentum, quæ potuit & odisse. Cætera Trinacrij pubes senioris Acestæ Fertur equis.] Troianos ductores specialiter enumerauit, quando ad Siculos uentum est, & una generalitate complexus est omnes, ut ostenderet eos sub Troianis fuisse. Excipiunt plausu pauidos, gaudentq; tuentes Dardanidæ, ueterumq; agnoscunt ora parentū.] Illi quidē pauebāt in conspectu publico, sed hos Troiani reficiebant plausibus, duplici modo gaudentes, quòd uidebant in liberis spem, et in ipsis cernebant parentum similitudinem propriorum. Postquam omnem læti consessum oculosq; suorum Lustrauere in equis.] quum procederent, pauor eos confuderat incontemptæ multitudinis causa: sed postquam acceptis suorum fauoribus recreati sunt, considerato consessu, in quo alieni non fuerant, refecti sunt. Signum clamore paratis Epytides longè dedit, insonuitq; flagello.] Paratis iam signum dedit Epytides clamore & flagello. Olli discurrere pares, atque agmina terna Diductis soluere choris.] Agmen alia specie atque ordinatione compositum, in alios sese ordines uertit. Hoc enim faciendum significauerat Epytides, Atque agmina terna Diductis soluere choris.] in choros soluere agmina, id est, in partes. Rursusq; uocati Conuertere uias infestaq; tela tulere.] Alio signo accepto mutati sunt in alium modum, & tulerunt tela infesta: non uerè, sed ad imaginem ueritatis infesta. Quid sit conuertere uias, ipse exponit. Inde, inquit, alios ineunt cursus, aliosq; recursus Aduersis spatijs, alternisq; orbibus orbes Impediunt.] Id est, miscent. Pugnæq; cient simulachra sub armis.] Propter imaginem ueræ pugnæ dixit suprà, infestaq; scilicet alijs in uero certamine, non ipsis qui ludicris operam dabant. Et nunc terga fugæ nudant, nunc spicula uertunt Infensi, facta nunc pace fruuntur.] Aliquando simulata fuga uertebantur conuersis lentis spiculis, hoc est mollibus, nudato dorso: hic enim fugientibus mos est, aliquando facta pace remeabant cōcordes. Hoc genus certaminis pyrrhicam uocant, in qua inest uerisimilis ratio, sed bellis ueris et prælijs necessaria. Deniq; quicquid illic geritur, militari artificio proficit, & aperto certamine. Ecce ipsi dum ludunt, faciem imitati sunt belli, nunc nudantes terga, hoc est uelut in fugam uersi: nunc spicula exerentes, nunc facta pace in concordiam redeuntes. Inducit παραβολήν, ut ostendat, qua subtilitate quà'ue arte pueri in ludicro certamine, & imaginaria pugna ordines duxerint, & expresserint ueritatem, fregerint flexus, collegerint orbes, & ordines numerumq; confuderint. Vt quondam, inquit, Creta fertur Labyrinthus in alta Parietibus textum cæcis iter, ancipitemq; Mille uijs habuisse dolum, qua signa sequendi Falleret indeprehensus & irremeabilis error: Haud aliter Teucrûm nati uestigia cursu Impediunt, texuntq; fugas, & prælia ludo Delphinum similes, qui per maria humida nando Carpathiū, Lybicumq; secant, luduntq; per undas.] Et propter Labyrinthi perplexas uiarum formas, & propter ludicrum certamen delphinorum similitudinem dedit: nam multiplices ostenderant flexus, ut labyrinthum uiderentur imitati, & delphinorum læticiam demonstrarent, quibus quum in tranquillo pelagi ludunt nihil est gratius. Hunc morem, hos cursus, atq; hæc certamina primus Ascanius, longam muris cùm cingeret Albam Rettulit.] Hoc est, attulit, ostendit, ac docuit. Quo puer ipse modo, secū quo Troia pubes, Albani docuere suos. hinc maxima porrò Accepit Roma, & patrium seruauit honorem, Troiaq; nunc pueri, Troianum dicitur agmen.] Tantum certamen illud habuit gratiæ, ut ad posteros quoque & per Romanum genus mitti meruerit: nam primus Ascanius, quo ad tumulum aui sui Anchisæ genere certaminis lusit, censuit reuocandum, quum Albam cingeret muris. Intelligitur tunc ludos habuisse propter læticiam cōditæ ciuitatis: per murorum enim fabricam, totam ciuitatem debemus accipere. Quomodo autem ipse exhibuit, sic tenuerūt Albani, et consecratum habuerunt: piaculū existimantes, si hunc quem Ascanius induxerat, morem prætermisissent. Nec ipsi tantùm qui Ascanium uiderant, curauerunt esse seruandum, sed docuerunt etiam suos: tantumq; istius memoria ualuit, ut ad Romanos atq; eorum posteros reuerenda obseruatione transiret. Deniq; ne origo istius ritus seculis labentibus interiret, quum quotānis ludus ipse replicatur, Troia dicitur, & Troianum agmen asseritur. Hac celebrata tenus sancto certamina patri, Hîc primùm fortuna fidē mutata nouauit.] Quū hactenus, hoc est hucusq; fuissent ludi, & securo cursu res Troianæ ducerentur, repente mutata fortuna est: & ut primò fuerat, effecta est iterū mala. Quomodo talis facta sit, demōstratur.

ſtratur. Dum uarijs tumulo referunt ſolennia ludis, Irim de cœlo miſit Saturnia Iuno Iliacam ad claſſem, uentosq; aſpirat eunti.] Dum omnes intenti ludorum uarietatibus delectarentur, et exhiberent ſepulchro ſolemnia, Irim Iuno demiſit ad terras è regionibus cœli, ad eam littoris partem, in qua naues tantùm fuerant, & Troianorum fœminæ. Ventosq; aſpirat eunti, Multa monens, nec dum antiquum exaturata dolorem.] Iris natura ſua uelox eſt, hinc quo properatior fieret, uentos addidit Iuno: uetus enim et pertinax inimica, ne occaſionem temporis perderet, quo aberant uiri, & aderant ſolæ mulieres, maturè debuit cogitata perficere, quia Troiani perfectis rebus iam redituri ſperabantur ad naues. Multa monens.] multa ipſa nõ extra cauſam poſita, ſed quæ negotio ipſi proficere potuiſſent, intelligenda ſunt. Necdum antiquum exaturata dolorem. Vbiq; Iuno Vergilio diſplicet, quia per tot annos, perindeq; uetus inimica, tanquam nouas inimicitias gerebat. Nondum, inquit, ſaturata: tanquam ſi dicat, quando id fieret ſi tot pœnis, ac tantis temporibus expleri nequiuit? Cogitauerat autem incendium nauium, quarum adminiculo Carthaginem dimiſerant Troes, ut in Sicilia ſaltem perditis nauigandi ſubſidijs remanerent: hoc enim deſiderabat implere, ut Æneas, ſi perire non poſſet, Italiam ſaltem non teneret. Hanc conſilij ſui fuiſſe ſententiam, ipſa etiam primo libro teſtata eſt, quum diceret: Nec poſſe Italia Teucrorum auertere regem? Illa uiam celerãs per mille coloribus arcum.] Non per mille coloribus, quoniam uitium eſt, ſed ita: Illa uiam mille coloribus, per arcum celerans. Nulli uiſa cito decurrit tramite uirgo, Conſpicit ingentem concurſum, & littora luſtrat.] Cito tramite, hoc eſt, celeri tranſitu: uſque adeo celeritas fuit, ut nullus uidiſſet uenientem. Deſertosq; uidet portus, claſſemq; relictam.] Quod faciebat ad cauſam, ut omnes uiri abfuiſſent, quibus contrarium aliquid ſuaderi non poſſet. At procul in ſola ſecretæ Troades acta Amiſſum Anchiſen flebant.] Quanquã uiri abeſſent, non tamen longe à nauibus ſeparatæ in acta conſidebant fœminæ, Actam dixit, ſecretam littoris partem. Illic, inquit, conſtitutæ flebant Anchiſen perditum. Cunctæq; profundum Pontum aſpectabant flentes: heu tot uada feſſis, Et tantum ſupereſſe maris. uox omnibus una Vrbem orãt, tædet pelagi perferre laborem.] Occaſionem nocendi iuuabant omnia: primùm ſolitudo loci, tempus quoq; quo aberant uiri, perſona etiam mulierum, quibus facilè potuit perſuaderi, quarumq; ingeniũ leue in quamcunq; partem duci facilius poſſet, quumq; iam cunctæ laboris & pelagi odio ac formidine premebantur, deniq; quum ob aliam cauſam lachrymas funderent, dolentes alienã mortem. de ſuo quoq; exitio uniuerſæ cogitabant, reſpicientes altitudinem pelagi, et immenſæ nauigatiõis futura diſcrimina, ultrà quàm eſſe poſſent immoderatius æſtimantes. Non enim hæc inani coniectura metuebant, quæ malorum præcedentium magiſterio didicerant, quid mali eſſet, relicta ſecuritate terræ, ire per æquor, quod infidum homini, quod multiplici diſcriminum mole cumulatum eſſe conſtaret, quodq; deteſtandum, ac non immerito fugiendum ſuis potius exitijs, quàm exemplis didicerant alienis. Tractatur igitur iſte mulierum conſenſus, eouſq; enim proceſſerat fixa ſcilicet & definita ſententia, ut remanerent in loco, atque hic ſine colendæ urbis fabrica prouenirent: odio quippe his fuerat nauigandi, tantummodo cura perpetua, finem inueniendi. Ecce quanta opportunitas occurrit uolentibus euadere cõtraria, ut profuturum putaretur, quod eſſe conſtabat inimicum: iam enim uolebant, quod pro uoluntate Iunonis fuerat neceſſariũ. Ergo inter medias ſeſe haud ignara nocendi Conijcit.] Inter medias ſeſe coniecit, ut uerba eius ſimul circumfuſæ omnes audire potuiſſent: qui enim plurimis hominibus locuturus eſt, medius eſſe debet, ut omnibus eſſe proximus poſſit. Et faciemq; deæ ueſtemq; reponit, Fit Beroe Iſmarij coniunx longæua Dorycli.] Fraus quæſita eſt ad fallendum: ſi enim ſciretur quæ eſſet, nulla eam ex præſentibus fœminis audiret. Poſita igitur ueſte, ac deæ perſona, facta eſt Beroe, quam illæ nouerant, quàm nobili eſſet ex genere, quanti eſſet meriti, cuius uxor, quantorũ filiorum mater, quantæ ſapientiæ per ætatem, digna omni modo, quæ audiri deberet, ſi quid forte ſuadere uoluiſſet. Ac ſic Dardanidum mediam ſe matribus infert.] Iam ſuprà dictum eſt, quare Mediam: hîc uerò Mediam dixit, quaſi participem cauſæ, hoc eſt unam ex illis quarum fuit tractatus in medio. O miſeræ, quas non manus, inquit, Achaica bello Traxerit ad letum, patriæ ſub mœnibus, ô gens Infelix, cui te exitio fortuna reſeruat? Septima poſt Troiæ excidium iam uertitur æſtas, Cùm freta cùm terras omnes, tot inhoſpita ſaxa, Sideraq; emenſæ ferimur, dum per mare magnum Italiam ſequimur fugientem, & uoluimur undis.] Vt euaderemus, inquit, Achaicas manus, ut interitus noſtros non uideret Troia cùm caderet, ut oſſibus noſtris occaſus patriæ non faceret ſepulturam, non illa felicitas fuit æſtimanda. Hoc inter initia poſuit, antequam nos malorum cõgeries multiplicata docuiſſet, infelicitatem potius eſſe, quòd ſuperſtites ſumus, quòd poſt tantorum interitum ciuium pœnis potius, quàm incommodis reſeruamur. Intelligamus tandem, quod inter initia imprudentes omiſimus, & infelicitatis noſtræ miſerabiles caſus conſilio cautiore tractemus: deterior miſeras peioribus fortuna ſupplicijs ſemper eſſe obnoxias uoluit, contrà certandum eſt, ut illam ſi non reſiſtendi, conſtantiæ remedio ſuperemus. † **Deeſt aliquid, pẽdet enim imperfecta ſentẽtia.** † Gens noſtra mala fatorũ ſorte progenita omnis eſt aduerſis deſtinata ſupplicijs, potuerunt aliquando merito ſimul interire cũ patria, noſter finis adhucuſq; differtur, ut uarijs tormentorũ uicibus afflictæ perducamur. Nam quis erit malorum ipſorum finis? qui continuis annorum ſeptem ſpatijs concludi non potuit? maria omnia & uniuerſæ terrarum partes cruciatus noſtros pœnasq; teſtãtur: quum Italiam ſequimur ſemper, quæ fugit, aut non eſt. Hîc Erycis fines fraterni, atq; hoſpes Aceſtes, Quid prohibet muros iacere, & dare ciuibus urbem?] Opportunum prorſus remanendi tempus eſt, locus uolentibus congruit. Negari non poteſt quod fuerat fratris, Troiani ſunt harum terrarum incolæ, nõ denegabunt ciues neceſſariam ciuibus ſedem: conueniunt omnia commodis noſtris, omittenda non eſt tantæ expeditionis occaſio, ne quæſita poſterius reperiri non poſſit. O' patria, & rapti nequicquam ex hoſte penates.] O' inquit, patria, quam deſeruimus imprudentes, quid profuit penates deos è flamma eſſe ſubtractos? ecce nec ſibi potuerunt prodeſſe, nec nobis. Quid profuit nauibus uectos eſſe, quid effectos comites nobis? errant ipſi quoque, nec ſuam ſaltem iniuriam pellunt, miſeriæ noſtræ nullius auxilium ſperant, unum ſupereſt, ut ſecutæ conſilium, quod ueſtris ſenſibus intimauero,

A intimauero, prouideamus nobis quiescendi remedium. Dicturа quid esset necessario faciendum, praemisit & haec, ut persuasionis obtineret effectum. *Nulla'ne, inquit, iã Troiae dicentur moenia, nusquam Hectoreos amnes, Xanthum & Simoenta uidebo?*] Tantum, inquit, errandum est nobis, ut quum otium non suppetit, nequeamus reparare perdita. Hunc affectum uidentur ea occasione duxisse, quia apud Helenum Troiani & Troiam uiderant, & Troiae portas agnouerant, Simoim quoq; & Xanthum: quae conditoribus suis solatium dabant, si non magnitudine, saltem appellationibus nominum. Hoc igitur ista dolo ribus uelut proprijs iungit, quòd non proueniente otio, spes nulla extaret etiam ipsis nouandi quae Helenus potuit. Nusquam, semel positum, singulis debet adiungi: ut sit, Nusquam Hectoreos amnes, nusquã Xanthum, nusquã Simoim uidebo. Narrat iam consilium suum, et huic addit authoritatem exposita persona, & se sociam facti futuram spondet, ne excusando partes suas, aliarum consensus auerteret. *Agite iam quod dico, inquit, & mecum naues istas commodis nostris inimicas incendite:* mala quip B pe quae patimur, puppium nobis incolumitas nutrit. Ipsae infaustae sunt, ipsarum est fortuna deterior, abolendae sunt, ne nos ad infeliciora inducant, quibus nulla requies, nullus datus est portus. Hoc faciendum Cassandra mandauit & monuit, quum quiescerem dormiens: parendum est consilijs eius, quae mihi complenda commisit, & implendi substantiam dedit. Hoc est quod ait, dicens: *Nam mihi Cassandrae per somnum uatis imago Ardentes dare uisa faces. hîc quaerite Troiam, Hîc domus est, inquit, nobis, iam tempus agi res.*] Personae consilium sumpsit, atq; uatis adhibuit nomen, à tempore, quo dormienti sibi dictum esse mentita est. quippe constaret falsitas ex eo, si alio tempore mortuam diceret uisam esse uel auditã. Refert iam uelut mandati summam. *Erat, inquit, uestri tractatus intentio, non alia uobis, quàm haec terra debetur,* frustra adhuc peregrinandi suscipitur labor. Hîc quaerenda est Troia, ubi Troiani reperti sunt ciues. Quaerite, hoc significat: quia quod non quaeritur, non potest inueniri. ideo hoc posuit, quod potuit dici, Quid si non inuenietur? contrà ait, Hîc potest quaesita consurgere: hîc enim uobis C est domus. O` commodum consilium uatis, ô ciuis ueneranda consulta. loquebatur quid effici conueniret, & qua uia posset impleri, non dubia (ut fieri solet) sed aperta ratione monstrabat. Videbatur illa faces mihi flammantes afferre, ut ostenderet, miserijs nostris aliter prospici ac prouideri non posse. *Nec tantis mora prodigijs, en quatuor arae Neptuno, deus ipse faces, animum'que ministrat.*] Concurrunt probamenta fidei, & ueritatis supplementa non desunt. Incendia quippe nauium cogitantibus sacer ignis occurrit. Offert aras ipse Neptunus, implendis rebus porrigendo substantiam: nam nostros à suis regnis prohibet, atque arcet accessus. Fiat ergo cum deorum uoto quod dicitur, fiat quod uatis tantae praedixit autoritas, & numina praesentia probauerunt. *Haec memorans prima infensum ui corripit ignem, Sublataq; procul dextra connixa coruscat, Et iacit.*] Ne Troianorum foeminae de faciendo uel non faciendo tractarent, omnia disputationis incerta Iris praeueniens, ignem prima, dum loquitur, rapuit simul, & misit. Subitum enim ac repentinum esse debuerat, quod displicere forsitan potuit, & obiectu contradictionis excludi. *Arrectae mentes, stupefactaq; corda Iliadum.*] Stupuerat hoc facto uniuersarum mens. *Hîc una è multis, quae maxima natu Pirgo, tot Priami natorum regia nutrix.*] Dicturus ex multis solam insidias sensisse, dedit ei ex aetatis maturitate prudentiam, ut autem digna uideretur, quae deberet audiri, Nutrix, inquit, fuit infinitorum filiorum Priami, qui reges esse possent, si Troianorum fortuna constitisset. *Non, inquit, Beroe uobis, non haec Rhoeteia matres.*] Disputat quid de illa sentiret. Matres, inquit, non est ista Beroe, nec Rhoeteia, hoc est Cretensis. potest intelligi, & Rhoetei filia. *Est Dorycli coniunx.*] Si non erat Beroe, quomodo dicit Est Dorycli coniux? quum absurdum sit confirmare, quod negatum uideatur. Totum negatiuum est: nam quod dixit Non est, non semel, sed per omnia intelligendum est, & non habebit errorem, ut putetur illa esse & non esse, ut sit: Non est Beroe uobis, non est haec Rhoeteia matres, non est Dorycli coniunx. Expleta denique negantis coniectura, incipit suspicionis suae partes asserere, ut adstruat non esse ipsam, quae putabatur, neque hominem esse, sed deam. *Diuini signa decoris, Ardentesq; notate oculos, quis spiritus illi, Quis uultus, uocis'ue sonus, uel gressus eunti.*] Animum percurrit, & corpus, ut nihil in ea uideretur esse mortale. Quod uidetur (inquit) quod loquitur, quodq; ambulat, diuinum est omne, nec sonat hominem, nec hominem monstrat. Aliud addit, quod non ex coniectura, sed ex ueritate descenderat: ait enim, *Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui Aegram, indignantem, tali quae sola careret Munere, nec meritos Anchisae inferret honores.*] Magna confirmatio. Ipsa, inquit, & adiecit ego: duplicatio enim facit meliorem fidem, aequè dictura est nõ ex alijs se audiuisse, sed potius uidisse cõtendit. Dehinc loquentis uerba sumpsisse auribus, et sciuisse quid dixerit. His ergo copiose, quod dicebat, adstruxit. Dudum, inquit, ducens tempore rationem, hoc est, ante paulùlum significans, ut ex proximitate nulla uideretur interuenisse causa, quae memoriam falleret. Item à persona ipsa, Egomet persona est. quòd Beroen nominauit. Signa personae ipsius ab actu quoq; monstrauit: Aegra, inquit, fuit: hoc est, cruciabatur animo, animoq; commouebatur. Dicit causam aegritudinis ipsius & commotionis, Tali quae sola careret Munere, nec merito Anchisae inferret honores.] Dolebat quòd nõ obsequeretur manibus Anchisae in solennibus exhibendis. *Haec effata.*] locuta est haec. *At matres primò ancipites, oculisq; malignis Ambiguae, spectare rates.*] Primò, ait, ancipites, primò ambiguae, primò oculis malignis rates spectabant: hoc est, oculis suis malas animo cogitationes demonstrantes. Sed cùm dicit Primò dubijs, & primò incertis & malignis: primò hoc ipsum uidendum est, quos exitus habeat, quóue eius tendat incertum. *Miserum inter amorem Praesentis terrae, fatisq; uocantia regna.*] Tenebantur amore praesentis terrae, in qua sibi otium spondebant, & malorum omnium finem, ubi cum ciuibus essent futurae, & habiturae requiem sempiternam: è contrario tractabant spem fatis uolentibus debitam, hoc fuit sequentis consilij. *Quum dea se paribus per coelum sustulit alis, Ingentemq; fuga secuit sub nubibus arcum.*] Adhuc in incerto sententiae constitutis, Iris se demisit, & redijt ad coelum. *Tum uerò attonitae monstris, actae'que furore Conclamant.*] Attonitae, hoc est, sollicitae effectae & etiam non dubiae, ac furore correptae conclamant, ut iam non paucae

sed uniuersæ peccarent, clamabant alacres scilicet, quas primas furor inuaserat. Rapiuntq́; *focis penetralibus ignem,* Pars *spoliant aras.*] Non *sufficiebat furentibus, quod suggerebãt aræ, ex interioribus quoq; partibus incendia rapiebant, ut futuro sceleri omne genus criminũ iungeretur.* Frondem *ac uirgulta facesq́;* Coniiciunt.] Atq; *ut sceleris proueniret effectus, fomẽta uirgultorum & frondium congerebant, quæ incensa arderent facilè, & facilius accensa cõsumerent.* Quantum *autem malum ex frondibus atq; uirgultis inflictum repẽtè sit & maturè cumulatum, sequentes uersus ostendunt: ait enim,* Furit *immissus* Vulcanus *habenis* Transtra *per & remos, & pictas abiete puppes.*] *Translatione usus est dicendo* Furit Vulcanus *immißis habenis. aurigæ enim, ut quadrigæ uehementius currant, relaxant frenos, & habenas remittunt: ignis autem tanquam habenarum laxamenta sumpsisset, uirgultis adiutus et frondibus, & remos occupauit, & transtra atq; ipsas puppes plena uirtute possedit.* Nuncius Anchisæ *ad tumulum cuneosq́; theatri* Incensas *perfert naues* Eumelus, & *ipsi* Respiciũt *atram in nimbo uolitare fauillam.*] Solet *nuncijs plerunq; non credi, sed quod* Eumelus *de incẽdio nauium dixerat, tam credibile fuit, ut quod* Troiani *auribus sumpserant, oculis euidentißimè probaretur: quum fumus nubes faceret, & per aera fauilla ferretur.* Primus & Ascanius *cursus ut lætus equestres* Ducebat, *sic acer equo turbata petiuit* Castra, *nec exanimem possunt retinere magistri.*] *Etsi adhuc puer* Ascanius *fuit, senserat tamen quantũ mali esset effectũ: quo permotus ipse, dum res lætas ageret, & equestre certamen agitaret, aduolauit ita ut equo uehebatur, nec eum magistri agminis retinere potuerunt.* Fuit *enim sceleris immanitate exanimis redditus.* Quis *furor iste nouus? quo nunc quo tenditis? inquit. Heu miseræ ciues, non hostem inimicaq́; castra Argiuum, uestras spes uritis.*] Inuectio *inducta sine principijs: sic enim procedere debuit ab eo cuius commodum fuerat interceptum.* Factum, *inquit, quod estis aggressæ, quòd funestis manibus spem uestram tradidistis incendio, insaniam uestram, ciues, amentiam' que testatur.* Nullus *est enim nisi satis uehementer' que desipiens, qui rebus suis interitum ferat.* Ausus *huiusmodi, aut dementis esse constat, aut hostis. Denique sic magistro furore peccatis, ut confidam uos naues nostras castra arbitratas esse Graiorum.* Nostrum *est miseræ, quicquid ardet & uritur.*] *nostrũ est, quicquid per uestras manus inimicũ consumit incendium.* En *ego uester* Ascanius.] *Vel me, inquit, Ascanium uestrum reiecto furore cognoscite, non sum alienus à causa, qui loquor.* Galeam *ante pedes proiecit inanẽ,* Qua *ludo indutus belli simulachra.*] Sic *debuit agere, qui à furiosis cupiebat agnosci, nec aliter potuit exprimi status desipientium: si enim ulla sanitas fuisset, illum & in galea cognoscere debuerunt.* & Proiecit *bene additum est, ut pueri turbatio loquentis melius poßit aduerti.* Exuit *galeam, & quod in spectaculis ornatus causa gerebat, abiecit.* Accelerat *simul* Æneas, *simul agmina* Teucrûm.] Qui *equo uehebatur præcesserat, pernicitate animalis adiutus, mox tamen* Æneas *& cœteri consecuti sunt: omnes enim una & communis calamitas mouerat.* Ast *illæ diuersa metu per littora paßim* Diffugiunt, *siluasq́;, & sicubi concaua furtim* Saxa *petunt.*] Quæ *obiurgationem solius* Ascanij *ferre nequiuerant, multò magis sperabant se ipsius* Æneæ *multitudinisq́; præsentiam sustinere non posse: proinde fugientes petebant diuersa, in quibus latère potuissent, scilicet aut abdita littorum, aut caua saxorum, aut siluarum deuia, aut summa montium, aut longinqua camporum.* Piget *incepti lucisq́;.*] Erubescebant, *inquit, reprehendentes ipsæ consilia sua, & factum detestabile iudicij sui definitione damnantes intantum, ut ipsæ in sese uiderentur protulisse sententiam, quòd post tam nefarium scelus indignè carperent lucem.* Suosq́; Mutatæ *agnoscũt.*] Iam *cœperant scelus nosse quod fecerant, & iam suos agnoscere.* Excussaq́; *pectore* Iuno *est.*] Successerat *enim sanitas, unde* Iuno *discesserat.* Non *potuit fortius exprimi scelus, quod* Troianorum *matres admiserant, nisi ut diceret poeta, in earum sensibus* Iunonẽ *fuisse præsentem: sic enim ad eius arbitrium factum est, quod fuit* Troianis *aduersum, quasi ipsa* Iuno *in interitum nauium procurando fuisset operata.* Sed *non idcirco flamma atq; incendia uires* Indomitas *posuère.*] Fugiebant *quidem illæ, sed quid ardenti profuit claßi, cuius aduersa crescebant?* Vdo *sub robore uiuit* Stuppa, *uomens tardum fumum, lentusq́; carinas* Est *uapor, & toto descendit corpore pestis.*] Tenebat *ignis uires suas, sed ignis humidis impediebatur aliquantum, sic tamen ut ederet occupata & correpta consumeret.* Nec *uires heroum, infusaq́; flumina prosunt.*] *nec uincebatur illud malum labore atq; fortißima opera* Troianorum, *quum portarẽt aquã, & nauibus largißimã infunderent.* Flumina.] *cùm illic non essent flumina, & præstò esset mare, flumina debemus accipere aquam marinam in modum fluminum fusam: copiosa enim esse debuerat, ut magnum incendium ualeret extinguere.* Tum *pius* Æneas *humeris abscindere uestem,* Auxilioq́; *uocare deos, & tendere palmas.*] Quum *uideret* Æneas *auxilio suorum, hoc est, humanis nixibus contra tantam perniciem nauium, opem competentem ferri non posse, tum discissa ab humeris ueste, (quod signũ fuit doloris maximi, quoniam pius fuit, hoc est, deorum purißimus cultor) superûm numen restinguendo incendio supplice uoce poscebat in auxilium.*

Culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
Cerber utraq; manu pulsat, uersatq́; Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras,
Et sæuire animis Entellum haud passus acerbis,
Sed finem imposuit pugnæ, fessumq́; Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix, quæ tanta animum dementia cepit?
Non uires alias, conuersaq́; numina sentis?
Cede Deo. dixitq́;, & prælia uoce diremit.
Ast illum fidi æquales genua ægra trahentem,
Iactantemq́; utroq; caput, crassumq́; cruorem

SER. Versatq́; Dareta.] *Dares* Daris, *unde* Darem: & Dares Daretis, *unde* Dareta: *sicut* Chremes Chremis & Chremetis, Chremen & Chremetẽ. Infelix.] *Consolatio est: unde non dicit* Imbellis, *ut fortunæ uideatur esse quod uictus est.* Dixitq́;.] *Vacat* Que, *causa metri: & maluit* πλεοναλογίαν *facere, quàm uti cõmuni syllaba, quæ frequens uiciosa est. unde* Terentian. *Nec tanta in metris uenia conceditur uti. Græci enim his utuntur frequenter.* Ast illum fidi æquales.] Homer. φίλοι δ' ἀμφίσταν ἑταῖροι, οἵ μιν ἄγον διὰ ἀγῶνος

A νος ἐφελκομένοισι πόδεσσι, αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλοντ' ἑτέρωσε. *Vtroq;.*] *In utranq; partem: & aduerbium est.* *Vocati Accipiunt.*] *Bene eorum ostēdit pudorem: erant praeterea circa amicum occupati.* *Cognoscite Teucri.*] *Habet ratione personarū, quia uirtutem eius nouerāt Siculi.* *Effractoq; illisit in ossa cerebro.*] ὑπάλλαγε: *fregit ossa, et illisit in cerebrum.* *Humi bos.*] *Pessimus uersus, in monosyllabum desinens.* *Meliorem.*] *aptiorem: nam animalem hostiam dat.*

B *Caestus artemq; repono.*] *Et arma se dicit reponere, & arti renunciare.*

Ore eiectantem, mixtosq; in sanguine dentes,
Ducunt ad naueis: galeamq; ensemq; uocati
Accipiunt: palmam Entello, taurumq; relinquūt.
Hîc uictor superans animis, tauroq; superbus:
Nate dea, uosq; haec (inquit) cognoscite Teucri,
Et mihi quae fuerint iuuenili in corpore uires,
Et quâ seruetis reuocatum à morte Dareta.
Dixit, & aduersi contra stetit ora iuuenci,
Qui donum astabat pugnae, durosq; reducta
Librauit dextra media inter cornua caestus,
Arduus, effractoq; illisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimis tremēs procumbit humi bos.
Ille super taleis effudit pectore uoces:
Hanc tibi Eryx meliorē animā pro morte Daretis
Persoluo, hîc uictor coestus artemq; repono.
Protinus Aeneas celeri certare sagitta
Inuitat, qui fortè uelint, & praemia ponit:
Ingentiq; manu malum de naue Seresti
Erigit, & uolucrem traiecto in fune columbam,
Quô tendant ferrum malo suspendit ab alto.
Conuenēre uiri, deiectamq; aerea sortem
Accepit galea, & primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnes exit locus Hippocoontis.

POM. Sabi. *Vocati.*] *nam si uocati non fuissent, non accessissent ad praemium. uicti pudore affecti erant.* *Bos.*] *Entellus mactauit Eryci taurum.* *Columbam.*] *Quaeritur quare posuerit columbam, cum sit sacra Veneri. Respondet Vrbanus, aues omnes cōsecratas esse dijs, et posuisse columbā, quia mater à filio facilius placaretur.* *Galea.*] *positae in galea sortes erant, cum nominibus sagittariorum.*

VAR. Lect. *Ore reiectantem.*] *Antiqua aliquot exemplaria Eiectantem legunt, alia Reiectantem.* *Iuuenili in corpore.*] *In Romano libro, atq; alijs plerisq; omnibus Iuuenali, per a in penultima notatum legas.* *Effracto'que illisit in ossa cerebro.*] *Sunt qui Illisit ossa, absq; praepositione legi debere contendunt. Sed enim in antiquis omnibus exemplaribus, quae ad manus meas peruenere, uno exemplo scriptum inueni, Illisit uel Inlisit in ossa. Non praeteribo tamē legisse me in libris aliquot manuscriptis, Immisit in ossa, sed Illisit omnino melius.* *Hic uictor caestus, artemq; repono.*] *In Romano libro & aliquot alijs uetustis Reponit scriptum est: sed Repono in reliquis plerisq; lib. habetur.* *Quô tendant ferrum.*] *In libris aliquot antiquis Tendat, singulari numero scriptum est. In quibusdam alijs, pro Ferrum Telum legitur.* *Et primus clamore secundo.*] *In Romano libro Primum legitur.* *Volucres diuerberat auras.*] *Sunt qui ex Ti. Donato Alas legendum autument. Caeterum in antiquis omnibus libris quos inspexerim, Auras notatū obseruaui.* *Et uincula linea rupit.*] *In antiq. aliquot Rūpit est, praesenti tēpore.*

Protinus.] *Certamen sagittandi proponit, quem locum ex Homer. transtulit. Ille enim sic ait,* αὐτὰρ ὁ τοξευτῇσι τίθει ἰόεντα σίδηρον. *Ingentiq; manu.*] *ingenti multitudine: Ille uerò: inquit* ἱστὸν δ' ἔστησεν νηὸς κυανοπρῴροιο τηλοῦ ἐπὶ ψαμάθοιο, ἐκ δὲ τρήρωνα πέλειαν. *Malum.*] *Malus arbor est nauis, gen. mas. Hor. Nec malus celeri saucius Aphrico. & dictus est Malus, uel quia habet malos, instar mali in summitate: uel quia quasi quibusdam cingitur malis ligneis, quorum uolubilitate facilius uela eleuantur.* *Traiecto.*] *extento: unde Transenna dicitur extentus funis. Sallust. Transenna demissum Victoriae simulachrum, cum machinato strepitu tonitruum, coronam capiti imponebat. Sic Homer.* λεπτῇ μηρίνθῳ δῆσεν ποδός. *Quo.*] *in quam: nam ponit aduerbia pro nominibus: ut, Genus unde Latinum.* *Deiectamq; aerea sortem.*] *Sicut Homerus,* κλήρους δ' ἐν κυνέῃ χαλκήρει πάλλον ἑλόντες. *Clamore secundo.*] *Vt suprà dixit, Magnoq; uirûm se murmure tollit.*

C

SER. *Modò.*] *nuper: nam, ut suprà diximus, uictor fuit duorum. Vrbanus uerò dicit Modò propemodum, penè: nam secundus fuit. Alij Victor, uoti cōpos uolunt: ut, Rapidisq; insistere uictor. optauerat enim ne rediret extremus: ut, Hoc uincite ciues.* *Clarissime frater Pandare.*] *notissime, qui fuit Lycaonis filius. Pandarus autem (secundū Homerum) Mineruae persuasione singulare certamen Menelai ac Paridis, cùm in eo esset Paris, & uinceretur, iactu teli diremit, quo Menelaum uulnerauit.* *Iussus.*] *à Minerua.* *Subsedit Acestes.*] *remansit: nec enim proferebatur sors, quae remanserat sola. aut certè delituit: unde Subsessores dicuntur, qui occisuri aliquem delitescunt: de quo uerbo plenius dicturi sumus illo uersu, Deuicta Asia subsedit adulter.* *Flexos incuruāt.*] *Mutatione usus est uerborum: nam curuos inflectunt debuit dicere.* *Pro se quisq; uiri.*] *pro qualitate roboris sui.* *Diuerberat auras.*] *scindit.* *Arbore mali.*] *Sic dixit, ut Lustrat Auentini montem.*

Quem modò nauali Mnestheus certamine uictor
Consequitur, uiridi Mnestheus euinctus oliua.
Tertius Eurytion, tuus ô clarissime frater
Pandare: qui quondam iussus confundere foedus,
In medios telum torsisti primus Achiuos.
Extremus galeaq; ima subsedit Acestes,
Ausus & ipse manu iuuenum tentare laborem.
Tunc ualidis flexos incuruant uiribus arcus
Pro se quisq; uiri, & depromunt tela pharetris.
Primaq; per coelum neruo stridente sagitta,
Hyrtacidae iuuenis uolucres diuerberat auras,
Et uenit, aduersiq; infigitur arbore mali.
Intremuit malus timuitq; exterrita pennis
Ales, & ingenti sonuerunt omnia plausu.
Pôst acer Mnestheus adducto constitit arcu
Alta petens, pariterq; oculos telumq; tetendit
Ast ipsam miserandus auem contingere ferro
Non ualuit, nodos & uincula linea rupit,
Quîs innexa pedem malo pendebat ab alto.
Illa notos, atq; atra uolans in nubila fugit.

Tum rapidus iamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in uota uocauit,
Iam uacuo lætam cœlo speculatus, & alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, uitamq; reliquit in astris
Aërijs, fixamq; refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes,
Qui tamen æthereas telum contorsit in auras,
Ostentans artem pariter arcumq; sonantem.
Hic oculis subitò obijcitur, magnoq; futurum

tem. Exterrita pennis.] timorē suū pennis significans: singula enim animalia habent signa, quibus indicāt suum timorē. unde et ipse de lupo, Caudamq; remulcens Subiecit pauitantem utero. Idem de Caco, Turbatumq; oculis. Hominum enim timorem primi indicant oculi. Omnia plausu.] Alij pennarum dicunt: sed melius est, fauore spectantium: illud est enim incredibile. Adducto arcu telum tetendit.] ὑπαλλαγή est: nam adducitur telum, & arcus intenditur. Ast ipsam miserandus auem contingere, &c.] Sic Homerus: ὄρνιθος μὲν ἄμαρτε, μέγηρε γὰρ οἱ τόγ' Ἀπόλλων. Miserandus.] Qui perfecta re difficiliore caruit uictoria. Nodos & uincula linea rupit.] Homerus uerò ait, ἀντικρὺ δ' ἀπὸ μήρινθον τάμε πικρὸς ὀϊστός. Innexa pedem.] innexum pedem habens. Illa Notos, atq; atra uolans in nubila.] Homerus ait: αὐτὰρ ἡ ὄρνις αὐχέν' ἀπεκρέμασεν, σὺν δὲ πτερὰ πυκνὰ λίασθεν. Tum.] deinde: & est aduerbium ordinis. nam Tunc temporis est. Arcu contenta parato.] contento arcu tela tenens parata. In uota uocauit.] Quia Pandarus quasi heros apud Lycios colitur. Iam uacuo lætam cœlo speculatus & alis Plaudentem.] Sicut Homerus: ὕψι δ' ὑπαὶ νεφέων ἴδετο τρήρωνα πέλειαν. Nigra nube.] Id est, alta. Decidit exanimis.] Hom. ὠκὺς δ' ἐκ μελέων θυμὸς πτάτο. Vitamq; reliquit in astris.] Vnde absumpserat uitam: ut, Hinc hominum pecudumq; genus, uitæq; uolantum. Sanè sciendum hunc locum ab Homero esse sumptum. Vnde inanis est uituperatio Æneæ, quòd suspenderit auem maternam. nam et res est translata simpliciter, & quancunq; auem suspendisset, in hanc incideret uituperatio: nulla enim auis caret cōsecratione alicuius Dei, quia singulæ aues numinibus sunt

consecratæ: quanquā Vr- A banus dicat matrē citius potuisse placari. Artem pariter arcumq; sonantem.] Culpat in hoc Vergiliū Vergiliomastix: artem enim in uacuo aere ostēdere nō potuit. Quanquam dicant periti, posse ex ipso sagittariorum gestu artis peritiā indicari.

Obijcitur.] Superius de his particulis secundum Iubam tractauimus: sed dicunt monosyllabarū ratione uel produci uel corripi. Sanè sciēdum naturā esse ut breues sint, euphoniæ uel Iubæ ratione, ut in cōpositione producantur, si tamen I sequetur: quæ licet non sit cōsonans, potest tamen in declinatione pro consonante haberi: ut obijcit obiecit, subijcit subiecit.

POM. Modo.] Vrbanus pro propemodum exponit. Pandare.] Pandarus primus iecit tela in Græcos. Pandarus B Lycaonis filius, emissa sagitta uulnerauit Menelaum, congressum cum Paride. sic Homerus. Vergilius aliter, primū misisse hastam in Achiuos. Plausu.] theatrali. Vincla.] quibus alligata erat auis. Pendebat.] columba in nubila abruptis ungulis effugit in aerem. Parato.] id est, tenens parata tela contento arcu.

VAR. Lect. Atq; atra uolans in nubila.] In libris aliquot antiquis, Adq; alta uolans in nubila legitur. Vitamq; reliquit in astris Aerijs.] In uetustissimis plerisq; exemplaribus Æthereis legere est. Telum contorsit in auras.] In Romano & in Medizeo libro, pro Contorsit Contendit legitur. Ostentans artem pariter, arcumq; sonantem.] Nonnulli que particulam addidere, ita legentes, Artem pariterq; arcumq; sonantem. Sed magis placet quod in Romano & in Medizeo legere est, Ostentansq; artem pariter, arcumq; sonantem. Sed lætum amplexus Acesten.] In Romano libro Et lætum amplexus legitur.

Augurio monstrum: docuit post exitus ingens:
Seraq; terrifici cecinerunt omina uates.
Namq; uolans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signauitq; uiam flammis, tenuesq; recessit
Consumpta in uentos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt, crinemq; uolantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis, superosq; precati
Trinacrij Teucriq; uiri. nec maximus omen
Abnuit Aeneas, sed lætum amplexus Acestem
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume pater (nam te uoluit rex magnus Olympi
Talibus auspicijs exortem ducere honorem,)
Ipsius Anchisæ longæui hoc munus habebis,
Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori, in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentū, & pignus amoris.
Sic fatus, cingit uiridanti tempora lauro,
Et primum ante omneis uictorē appellat Acestē.
Nec bonus Eurytion prælato inuidit honori,
Quamuis solus auem cœlo deiecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui uincula rupit:
Extremus, uolucri qui fixit arundine malum.
At pater Aeneas nondum certamine misso
Custodem ad sese, comitemq; impubis Iuli

SER. Augurio.] Monstrū augurium dictum, quasi auigerium, quòd aues gerunt. & bene de sagitta dixit Augurium, quæ habet pennas: quanquā omnia ad unum congesserit locum, monstrum, augurium, auspicium, oraculum. Sera.] grauia. Sallust. Serum bellum in angustijs futurum, id est graue. & quod improbant uates, Æneas amplectitur deceptus augurij similitudine, quod apud Troiam probauerat pater. ut, Stella facem ducens. Liquidis in nubibus.] Nubes pro aere posuit. nubes enim liquidæ esse non possunt. Ceu sæpe refixa.] Poeticè dixit secundum publicā opinionem: nam secundū Lucretium uentus altiora petens æthereū ignem C secum torquet, qui imitatur stellas cadentes. Attonitis animis.] Stupefactis per tonitrua, quæ cœlestibus ignibus semper cohærent. Omen Abnuit Æneas.] amplexus est, & probauit. Non secundum augurum disciplinam dixit ad se nō pertinere: nam nostri arbitrij est uisa omina uel improbare, uel recipere. Sume pater.] percipe: nam uerbum est iuriscōsultorū, quo utuntur quoties legatum non ab hærede datur, sed ex accipientis arbitrio. Exortem.] sine sorte, ἄκληρον. Anchisæ munus.] Quod Cisseus

Epityden uocat,& fidam sic fatur ad aurem:
Vade age,& Ascanio,si iam puerile paratum
Agmen habet secum,cursusq; instruxit equorum,
Ducat auo turmas,& sese ostendat in armis.
Dic ait:ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum,& campos iubet esse pateteis.
Incedunt pueri,pariterq; ante ora parentum
Frenatis lucent in equis:quos omnis eunteis
Trinacriæ mirata fremit,Troiæq; iuuentus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona:

Cisseus rex Thraciæ, secundum Vergiliũ, pater Hecubæ (ut Cisseis regina Parin creat) Anchisæ aliquando donauerat. Impressum signis.] Impressa signa habentem, id est ἰμβλήματα. Primum ante omneis.] Vnum uacat. Proximus.] Ponit Eurytionem. Donis.] ad dona. Extremus.] Ostendit hos sua munera percepisse, Acestem uerò sumpsisse præcipua. Nondum certamine misso.] De peractis nunc loquitur Vergilius rebus, unde debuit dicere Vocauit,& fatus est. Ergo aut tempus est pro tempore: aut sic refertur, ut uideatur non de præterito loqui, sed actum præsentis temporis ponere & referre. Custodem ad sese.] Secundum Tullium, qui dicit ad militiam euntibus dari solitos esse custodes, quibus primo anno regatur: unde ait de Pallante, Sub te tolerare magistro Militiam & graue Martis opus. Impubis Iuli.] Ab eo quod est hic Pubis: nam quod ait Sallust. Puberes omneis interfici iubet. uenit ab eo quod est Puber: et sunt ista cõmunis generis, si referantur ad singulos: multitudo autem si dicatur, generis tantum fœminini est, hæc pubes. Fatur ad aurem.] Sequitur &, Dic ait. unde, sicut et in Tertio diximus, unum uacet necesse est. Campos iubet esse patenteis.] Discessu populi scilicet, iubet fieri campos patenteis. Incedunt pueri.] Aut Poetica licentia cõfundit ætates, ut modò pueros, modò iuuenes dicat: nam ait, Vna acies iuuenum. Aut certè secundum quosdam sequenti distinctione mutata, magistros pueros dicit: sequenteis uerò, maturioris ætatis. Quos omnis eunteis.] Quos eunteis omnis turba fremit: id est, cum fauore prosequitur. Tonsa coma.] id est, composita. Pressa corona.] Id est, galea. et sermone Homeri usus est: nam galeam στέφανον dixit. Nã propriè comæ, nõ tõsi capilli. Et reuera corona nõ potest esse, quũ sequatur: Galeam ante pedes proiecit inanem. Alij dicunt potuisse eos habere galeas coronatas. Bebius tamẽ Macer dicit, à Cæsare Augusto pueris qui luserunt Troiam donatas esse galeas, et bina hastilia: ad quod Vergilium constat alludere.

B

Augurio.] Augurium etiam apud Papinium est, cum Adrastus sagittam emisit, rediit ad se. significauit interituros reges Argiuorum omnes, præter Adrastum. Liquidis in nubibus.] liquido aere. Arsit.] quia sagitta pennata est. Exortem.] sine sorte: consors, eiusdem sortis: exors, extra sortem. Honorem.] ideo arsit, quia sagitta in aere. Cysseus.] Cysseus & Dimas fratres, natione Thraces. Cysseus pater Hecubæ, et Dimas pater Ledæ. Incedunt.] pueri. Bebius Macer ait, Augustum dedisse pueris ludentibus Troianam galeam, & bina hastilia. ad quam similitudinem dicunt Vergilium scripsisse hunc equestrem ludum. Fremit.] fauore prosequitur. Tonsa coma.] Antiqui excedentes pueritiam, incipiebãt tondere crines, & eos dicabant aris alicuius dei. coronã ponit pro galea. Homerus στέφανον pro galea accipit. Ego puto eos propter ludum coronatos uenisse. alij uolunt tonsam comam, id est compositam. POM. Sabi.

Epitidem uocat.] In libris aliquot antiquis Æpytidem, cum diphthongo prima syllaba, & y secunda scriptum est. Sic ait. ipse omnem.] In ueteribus libris quotquot habere potui, scriptum inueni Dic ait. VAR. Lect.

Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro,
Pars læueis humero pharetras:& pectore summo
Flexilis obtorti per collum it circulus auri.
Treis equitum numero turmæ,ternique uagantur
Ductores,pueri bisseni quenque secuti,
Agmine partito fulgent,paribusq; magistris.
Vna acies iuuenum,ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus,tua clara Polyte
Progenies,auctura Italos,quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis,uestigia primi
Alba pedis,frõtemq; ostentans arduus albam.
Alter Atys,genus unde Atyi duxêre Latini.
Paruus Atys,puerorq; puer dilectus Iulo.
Extremus,formaq; ante omneis pulcher Iulus
Sidonio est inuectus equo,quem candida Dido
Esse sui dederat monimentum,& pignus amoris.
Cætera Trinacrijs pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pauidos,gaudentq; tuentes
Dardanidæ,ueterumq; agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem lęti consessum,oculosq; suorũ
Lustrauêre in equis,signum clamore paratis
Epitides longè dedit,insonuitq; flagello.
Olli discurrêre pares,atq; agmina terni
Diductis soluêre choris,rursusq; uocati
Conuertêre uias,infestaq; tela tulere.

SER. *It pectore summo.] Sic legẽdum est, ne sit ὁμοιοπτωτον: & rei inanimali dedit motum, dicendo It. Summũ autem pectus ait, pectoris & colli confinium. Treis equitum numero turmæ.] Rẽ Romanæ militiæ suo inserit carmini. nam constat primò tres fuisse partes populi Romani: unã Tatiensium, à Tito Tatio duce Sabinorum iam amico post fœdera: alteram Ramnetum, à Romulo: tertiam Lucerum, quorum secundum Liuiũ & nomẽ & causa in occulto sunt. Varro tamen dicit Romulum dimicantem contra Titum Tatiũ à Lucumonibus, hoc est Thuscis auxilia postulasse. unde quidã uenit cum exercitu, cui recepto iam Tatio pars urbis est data. unde in urbe Thuscus dictus est uicus. Horatius: Ac Thusci turba impia uici. Ergo à Lucumone Luceres dicti sunt. Ergo in treis parteis diuisus erat populus, adeò ut qui etiam uni præerat parti Tribunus dicebatur: unde etiam sumptus dati à populo, Tributa nominantur. Terni.] More suo, hoc est tres. Ductores, pueri.] Hîc quidam distinguũt, ut diximus suprà. Paribusq; magistris.] Et hoc alludit: nã hodieq; equitũ magistri dicuntur. Polyte Progenies.] Illum dicit, quẽ suprà à Pyrrho introducit occisum: de quo Cato in Originibus dicit, quòd ad Italiam uenerit, et segregatus ab Ænea condiderit*

C

diderit oppidum Politorium, à suo nomine. Quem Thracius albis.] Quum treis dixerit duces, duorum equos commemorat. Sed aut praetermisit, qui ut consequeretur necesse erat, (nec enim unus pedes esse poterat) aut illo reddidit loco, ut Caetera Trinacriae pubes senioris Acestae fertur equis. quanquam multi distinctione mutata, treis equos commemorant, ut sit plane primus equus bicolor maculis: & de alio dicatur, Vestigia primi Alba pedis, id est primorum pedum uestigia: & frontem albam ostendat alter. Genus unde Atyi duxere Latini.] Propter Actiam dixit, matrem Augusti, de qua dicit Antonius, Actia Latini mater. Vult enim eius etiam maternum genus esse antiquissimū. Extremus.] Quantum ad numerum spectat. Coetera Trinacrijs.] caetera pubes equis Acestae fertur. Pauidos.] gloriae cupiditate sollicitos: ut, Corda pauor pulsans. Flagello.] uirga quae sonat in morem flagelli. Choris.] aciebus. Vocati.] ictu uirgae. Et nunc terga fugae nudant.] Tria quae in bellis gerūtur commemorat: fugam, pugnam, pacem. Labyrinthus.] Locus apud Cretam, factus à Daedalo perplexis parietibus, ubi Minotaurus inclusus est ex Pasiphae & tauro genitus. Parietibus textum caecis iter.] ὑπαλλαγὴ est, caecum iter intextis parietibus. Ancipitem dolum.] perplexum errorem eundi ac redeundi.

Inde alios ineunt cursus, aliosq; recursus,
Aduersis spatijs, alternosq; orbibus orbes
Impediunt, pugnaeq; ciēt simulachra sub armis:
Et nunc terga fugae nudant, nunc spicula uertunt
Infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur labyrinthus in alta,
Parietibus textum caecis iter, ancipitemq;
Mille uijs habuisse dolum, quà signa sequendi

ait, Politē uenisse in Italiam cum Aenea, & condidisse Polytorium oppidum. Vergilius aliter sentit, scilicet ipsum oppidū conditū ab Pyramo nomine patris. Atyi Latini.] dicti ab Aty, uel ab Atya matre Latini. bini uolunt Actiam Augusti matrem duxisse maternū genus. Creta.] in Creta insula labyrinthus Daedali, de quo dicemus in 6.

POM. Sabi. Turmae.] ductores turmarum dicebantur tribuni, à ternario numero, ut apud Dionys. lib. II. Romulus multitudinē in tres partes diuisit, à numero tribus appellauit, singulos his praefecit duces, quos tribunos dixit. Varro sic: Roman. ager primum diuisus in partes tres, à quo tribus appellatae. Ennius ait, Tacienses à Tacio, Rhamnenses à Romulo. Iunius ait: Luceres à Lucumone. Volumnius Tusca uocabula dixit esse, inde fortè tribus quinq;, Palatina, Collina, Exquilina, Suburrana, Romilia. Liuius ait: Lucerum origo incerta est, ab hoc ternario numero tributa dicta. Polite.] Priami filius Polites, interfectus fuit à Pyrrho. Huius filius Pyramus nunc ducebat aciem. Cato

VAR. Lect. Praefixo hastilia ferro.] Libri antiqui omnes quos inspexi, Praefixa hastilia ferro legunt. It pectore summo Flexis obtorti per collum circulus auri.] Quamuis lectio haec uulgata candidior uideatur, in quibusdam tamē lib. antiq. ita legere est, Et pectore summo Flexilis obtorti per collum it circulus auri. Tua clara Polite Progenies.] In Rom. & antiquis aliquot alijs exemplaribus Polytes, Atticorum more scriptum est. Alter Atys, genus unde Atyi duxere Latini.] Scribendum Atti ex antiq. libro. In aliquot uerò duplici ij Attij. Attius uerò duplici tt scribitur & non per ct, ut ex ueterum monumentis apparet. Sidonio est inuectus equo.] In antiquis aliquot libris, Sidoneo scriptum est. Coetera Trinacrijs pubes senioris Acestae Fertur equis.] In Romano libro legere est Trinacrij. In Longobardico, in Mediceo et plerisq; alijs, Trinacriae pubes legitur. Atq; agmina terni Diductis soluère choris.] In Romano libro & aliquot alijs antiquis Deductis habetur. In Mediceo et aliquot alijs, quod magis placet, Diductis. Sunt etiam libri manuscripti, qui legant Ternis. Infesta'que tela tulere.] In Mediceo libro, Instructa'que tela legitur. Sed Infesta in alijs. Aduersis spatijs: alternosq; orbibus orbes.] In libris aliquot antiquis Aduersis legitur. Id uerò nō improbarim, quòd Alternisq; orbibus orbes, quaedam habent exemplaria. Et nunc terga fuge nudant.] In antiquis aliquot Fuga est, ablatiuo casu. Nunc spicula uertunt.] In uno tantū libro Romano Spicula torquent habetur. In alijs omnibus Vertunt. Quà signa sequendi Falleret indeprensus.] In Romano libro & aliquot alijs Frangeret habetur.

SER. Frangeret.] deciperet, falleret. Est autē uersus Catulli, sic inquietis: Errabunda regens tenui uestigia filo, Ne Labyrintheis è flexibus egredientem Tecti frustraretur inobseruabilis error. Impediunt.] implicant, intexunt: quod est à uestibus tractum. Delphinum.] Aut uenit ab eo quod est Delphin delphinis, à delphine: aut Delphinūm pro delphinorū posuit, à delphinus delphini. Maria humida.] Homerus, ὑγρὰ κέλευθα. Carpathium mare.] Inter Aegyptum et Rhodū, et ab insula Carpatho illic posita. Nec mirandū duas eum posuisse comparationes, quum & in Secundo hoc fecerit: ut, In segetē ueluti cum flamma furentibus Austris Incidit, aut rapidus montano uertice torrens. & in Georgicis tres ponit comparationes: Frigidus ut quondam in siluis immurmurat Auster, Vt mare sollicitum stridet refluentibus undis, Aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis. Primus Ascanius.] Generis ordinem

Frangeret indeprensus & irremeabilis error.
Haud aliter Teucrûm nati uestigia cursu
Impediunt, texuntq; fugas & praelia ludo,
Delphinûm similes, qui per maria humida nando
Carpathiū, Libycumq; secāt, luduntq; per undas.
Hunc morē, hos cursus, atq; haec certamina prim⁹
Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos:
Quo puer ipse modo secum, quo Troia pubes
Albani docuêre suos: hinc maxima porro
Accepit Roma, & patrium seruauit honorem,
Troiaq; nunc pueri Troianum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri,
Hîc primùm fortuna fidem mutata nouauit:
Dum uarijs tumulo referunt solennia ludis,
Irim de coelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem, uentosq; aspirat eunti
Multa monens, nec dū antiquū exaturata dolorē.
Illa uiam celerans per mille coloribus arcum,

Nulli uisa, cito decurrit tramite uirgo.
Conspicit ingentem concursum, & littora lustrat,
Desertosq́ue uidet portus, classemq́ue relictam.
At procul in sola secretę Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctęq́ue profundum
Pontum aspectabant flentes: heu tot uada fessis,
Et tantum superesse maris, uox omnibus una.
Vrbem orant, tędet pelagi perferre laborem.

A *nem docet, ut in Primo diximus.* Rettulit.] *in-nouauit, quod iam fece-rat.* Priscos Latinos.] *qui tenuerant loca, ubi Alba est condita.* Porrò.] *post longum inter-uallum: & est aduer-bium temporis. Est autē Græcum πόῤῥω.* Troiaq; nunc pueri.] *Vt ait Suetonius Tranquillus, ludus ipse quem uulgò Pyrrhicam appellant, Troia uocatur: cuius expreßit originem in libro de puerorū lusibus.* Hac celebrata tenus.] *τμῆσις est, Hactenus. et hic sermo, quantum ad artem spectat, duas continet parteis orationis: ut Hac pronomen sit, Tenus præpositio: sicut pube tenus, & crurum tenus: sed iam usus obtinuit, ut pro una parte habeatur. Ergo aduerbium est: omnis enim pars orationis cum desierit esse quod est, in aduerbium migrat. Et est temporis: nam hucusq; significat.*

B Hic primū.] *Consequenter enim Palinuri ostenditur mors, uel Miseni.* Irim de cœlo misit Saturnia Iuno.] *Ex magna parte seruatur, ut Mercurius ad concordiam, Iris ad discordiam mittatur: unde et Iris dicta est, quasi ἔρις. Falsum est autem quod dicitur ministra esse tantum dearum, quum & à Ioue plerunq; mittatur: ut, Aeriā cœlo quū Iuppiter Irim Demittit, germanæ haud mollia iussa ferentem. & bene Irim mittit, quæ fit de nubibus, quarum dea est Iuno.* Ventos aspirat eunti.] *Vt de Mercurio, Voca Zephyros, & labere pennis.* Per mille coloribus arcū.] *Aut subaudi factū: aut ἀντίπτωσις est, Mille colorum: hoc est, multorum colorum.* Nulli uisa.] *Ad ipsum retulit numen: nam arcus semper uidetur, quem non Irim, sed uiam Iridis dixit. Alij celeritatis esse uolunt Nulli uisa, ut oculi cōsequi non poßint præ fuga celeri. Sanè notandum etiam de Iride arcum genere masculino dicere Vergilium. Catullus, & alij genere fœminino ponunt, referentes ad originem: sicut hæc arcus, & hæc catulus, & hæc gallus legimus: imitatione Græcorum, qui ὁ καὶ ἡ κύων, καὶ ὁ καὶ ἡ ἀλεκτρυὼν dicūt.* Conspicit ingentē.] *Quia suprà ait, Vndiq; cōueniūt Teucri, mixtiq; Sicani.* Desertosq; uidet portus.] *A' uiris scilicet.* In sola.] *deserta. Ter. Venit meditatus è solo loco.* Acta.] *Mutata η in α, superiori accentum damus, ut ἑλένη, Helena: κίρνη, Cirna. Ergo quoniā & ἀκτὴ Græcum est, quum acta facit, penultima habere debet accentum, sed propter differentiam commutatur: ne non secreta & amœna littorum, sed participialiter acta significet.* Aspectant flentes heu.] *Multi distinguunt Flentes heu: ut sit, Miserabiliter flentes, ut à persona dicatur Poetæ: alij à mulieribus Heu dictum accipiunt.*

POM. Sabi. Delphinum.] *Delphines mille gyros & uolumina faciunt nando.* Carpathium.] *Carpathos insula Rhodiorum mari nomen dedit. Carpathium appellatur. in ea regnum fuisse Prothei traditur.* Troiaq;.] *Troia uocatur ludus equestris puerorum.* Acte.] *in solo littore. ἀκτὴ littus significat.*

VAR. Lect. Carpathium, Libycumq; secant, luduntq; per undas.] *In Oblongo illo libro & in aliquot alijs, Luduntq; per undas desideratur, & sic solummodo legitur, Carpathium, Libycumq; secant.* Nunc more, hos cursus.] *Vetera exemplaria Hunc morem, hos cursus, plurimum habent.* Hic primum.] *In Romano libro & aliquot alijs Hinc, sed Hic magis placet.* Nec dum antiquum exsaturata dolorem.] *Antiqui libri Antiquum saturata legunt.*

Ergo inter medias sese haud ignara nocendi,
Conijcit, & faciem q́ue deæ, uestemq́ue reponit.
Fit Beroē Ismarij coniunx longæua Dorycli,
Cui genus, & quondam nomen, natiq́ue fuissent,
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O' miseræ, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriæ sub mœnibus? O' gens
Infelix, cui te exitio fortuna reseruat?
Septima post Troiæ excidium iam uertitur æstas,
Cūm freta, cūm terras omneis, tot inhospita saxa,
Sideraq́ue emensę ferimur: dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, & uoluimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atq́ue hospes Acestes:
Quis prohibet muros iacere, & dare ciuib. urbē?
O' patria, & rapti nequicquam ex hoste Penates,
Nulla'ne iam Troiæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes Xanthū, & Simoenta uidebo?
Quin agite, & mecum infaustas exurite puppes:
Nam mihi Cassandræ per somnum uatis imago
Ardentes dare uisa faces. hic quærite Troiam,
Hic domus est, inquit, uobis: iam tempus agi res.
Nec tantis mora prodigijs. En quatuor aræ
Neptuno: Deus ipse faces, animumq́ue ministrat.
Hæc memorans prima infensum ui corripit ignē,
Sublataq́ue procul dextra connixa coruscat,
Et iacit. arrectæ mentes, stupefactaq́ue corda

SER. Faciemq; deæ, uestemq; reponit.] *Duo diuersa uno sermone concludit.*

C Ismarij Dorycli.] *Thracij. Ismarus enim est mōs Thraciæ, & bene suadentis commendatur auctoritas.* Ac sic.] *Sic, aut mutato habitu, aut ista dictura.* O' miseræ.] *Magna utitur arte persuadendi, ut non ex abrupto quod persuadere uult dicat, sed circunstantijs ad illud ueniat.* Exitio.] *non regno.* Septima post Troiæ excidium iam uertitur æstas.] *Atqui & Dido dixit, Nam te iam septima portat Omnibus errantem terris et fluctibus æstas. de qua re quidam hoc dicunt, quòd Æneas apud Carthaginem paucis diebus fuerit. nam ait, Quum subito assurgens fluctu nimbosus Orion. qui oritur, ut Sallust. dicit, iuxta solis æstiui pulsum. Item ait, Dum pelago desæuit hiēs, & aquosus Orion. ut hiemem pro tempestate posuerit. Secundum quod Carthagini paucis fuit diebus. Sed illud occurrit, Nūc hyemem inter se luxu quàm longa fouere. & hoc quidam sic purgant, ut dicant potuisse fieri, ut intra anni metas et ad Africam uenerit, & inde nauigauerit. Sed istis occurrit, quod in Primo ait, Septima æstas. unde apparet hāc octauā fuisse, quod et ab Anchisæ morte indicat impletus annus. Ergo constat quæstionem hanc unam esse de insolubilibus,*

Iliadum. hic una è multis, quæ maxima natu
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroe uobis, non hæc Rhœteia matres
Est Dorycli coniunx: diuini signa decoris
Ardenteisq; notate oculos, qui spiritus illi,
Quis uultus uocis'ue sonus, uel gressus eunti,

lubilibus, quas non dubium est emendaturum fuisse Virgilium. Cum terras, omneis.] Quia peragrauerat multas. Sideraq; emensæ ferimur.] Aut tempestates, *aut prouincias, quæ sideribus subiacent: ut in Bucolicis, Æthiopum uersemus oues sub sidere cancri.* Per mare magnum.] *procellosum.* Lucretius: *Suaue mari magno.* Italiam sequimur fugientem.] Vt, *Iam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.* Et *reuera nullus sequitur, nisi quod fugit.* Voluimur.] *non nauigamus: quasi inutilis sit & desperata nauigatio, sicut in Teren. Moues, at nihil promoues.* Hîc Erycis fin.] *Augmentum à facili.* Nequicquam.] *Quia non proderant, quum essent fatorum comites.* Infaustas.] *mali ominis.* Nam mihi Cassandra.] *Non cui credere non debeant, sed cui cum sua pernicie nõ crediderant.* Iam tempus agi res.] *Id est, Troiam fieri.* Mora prodigijs.] *Ecce prodigiũ de bono. et argumentatur ad incendium nauium, aras ardere* Neptuni: *quas ideo quatuor dicit, quia singuli duces singulas posuerant. nam contrariũ est,* Numero Deus *impare gaudet. Alij dicunt à Cloantho positas, quas promiserat se daturum.* Deus ipse.] *maris uel nauium.* Infensum ignem.] *ipsa infensa.* Tot.] *Aut multorũ, aut supradictorũ: ut,* Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum. Non Beroe uobis.] *Non est dissuasio, ut quidam putant: sed magis hortatur, persuadendo numinis autoritatem.* Rhœteia.] *A' Rhœteo promontorio.* Diuini signa decoris.] *Omnia colligit quibus numina cognoscuntur: ut,* Nanq; haud tibi uultus Mortalis, nec uox hominem sonat, ô dea certè. Spiritus.] *odor: ut,* Comæ diuinum uertice odorẽ Spirauere. Vel gressus euntis.] Vt, Et uera incessu patuit dea.

POM. Sabi. Marij Dorycli.] *fortè Ismarij Dorycli: Thracij, ab Ismaro monte Thraciæ. mihi non placet. nam antiqui codices Marij habent. & hæc Beroe Troiana in Sicilia ma*nebat. *in Bucolicis Apro*nianus *ait, Maros mons Thraciæ, ubi Maro uinum dedit Vlyssi. et Probus in commentariolo Georgicorum facit mentionem. Ismarus autem mons non est, sed oppidum sub Maro monte. Vergilius. Et Maros, & Rhodope, in Bucolicis.* Æstas.] *iam ximus autoritate Dionysij, non 7 annis errasse Æneam, sed secundo uenisse in Italiam post excidium Ilij. aut ergo fingit poeta, aut historiam alicuius secutus est.* Acestis.] *persuadet habitandum in Sicilia.* Simoenta.] ut Helenus in Epiro. & nos nusquam habebimus. Quatuor aræ.] *illæ fortè quas fecerat Cloanthus uictor Neptuno in nauali certamine. uel dicit quatuor, quia quatuor fuere duces naualis cursus, qui signum posuere aras Neptuno.* Deus.] *illum scilicet intelligit, in cuius tutela nauigia sunt.* En quatuor.] *quæ satis nobis supersunt ad iaciendum ignem.* Signa.] *his signis numina cognoscimus, uultu, uoce, incessu: ut in 1. lib. de Venere.* B *Spiritus.*] *qui non est humanus.* Gressus.] *ex incessu patuit dea.*

VAR. Lect. Sideraq; emensæ ferimur?] *In Romano libro pro* Ferimur, Tulimus *habetur.* Quis prohibet muros iacere.] *In Mediceo & plerisq; alijs lib.* Quid *legitur.* Nusquam Hectoreos amnes.] *In Romano libro* Nunquã *legitur. Et* manes *pro* Amnes *scriptum, per litterarum transpositionem.* Nunc tempus agi res.] *In Romano libro, in Mediceo atq; in nonnullis alijs uetustis legere est* Iam tempus agit res. *In peruetusto quodam libro, pro* Iã Nunc *repositum est.* Deus ipse faces animumq; ministrat.] *In Romano libro* Animam *legimus.* Prima infensum ui corripit ignem.] *In Med. lib.* Infestum *legitur.* Qui spiritus illi, Qui uultus.] *In lib. aliquot antiquis legere est,* Quis spiritus illi, Quis uultus. Vocisq; sonus, uel gressus eunti.] *Antiqua aliquot exemplaria legunt,* Vocisue sonus, & gressus.

Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
Aegram, indignantem tali quòd sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
Hæc effata.
At matres primò ancipites, oculisq; malignis
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisq; uocantia regna.
Tum dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentemq; fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum uerò attonitæ monstris, actæq; furore
Conclamãt, rapiuntq; focis penetralibus ignem:
Pars spoliant aras, frondem ac uirgulta facesq;
Coniiciunt, furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per & remos, & pictas abiete puppes.
Nuncius Anchisę ad tumulum, cuneosq; theatri
Incensas perfert naueis Eumelus, & ipsi
Respiciunt atram in nimbo uolitare fauillam.
Primus & Ascanius, cursus ut lætus equestres
Ducebat, sic acer equo turbata petiuit
Castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste nouus? quò nũc, quò tẽditis, inquit,
Heu miseræ ciues? non hostem, inimicaq; castra
Argiuûm, uestras spes uritis: en ego uester

SER. Primò ancipites.] *antequam numen agnoscerent.* Oculisq; malignis.] *ipsæ malignæ.* Miserum inter amorẽ.] *Aut magnum: ut Terent.* Eã miserè amat. *aut Miserum, quòd fiebant miseriores, quum eis regna negarentur.* Abiete pictas.] *Vel in abiete pictas, & subaudi* In: *uel abiete, hoc est, quæ erant de abiete.* Eumelus.] *Latinus accẽtus est, trãslato nomine in Latinũ: nam Græcè dicitur εὔμηλος, et diligens interpretatur.* Castra.] *Vt,* Nos castra mouemus. Magistri.] *custodes. Terentius,* Me filijs relinquunt quasi magistrum. Quis furor iste.] *Quasi ad furenteis loquitur: unde ne* C *tunc quidem agnitus est, cùm dixisset:* En ego uester Ascanius, galeã ante pedes proiecit inanem. Nouus.] *Aut magnus, aut inopinatus.* Quò tenditis.] *Id est, quid habetis intentionis?* Vestras spes uritis.] *Nauibus enim ad regna tendebant.* Inanem.] *uacuam, sine capite.* Ludo.] *per ludum.* Excussaq; pectore Iuno est.] *Furoris causa, nõ furor: idcirco quia furor desierat.* Vdo sub robore.] *uicino aquis.* Stupa.] *Secundum antiquam orthographiam. nam Stupa dicta est à stipando: abusiuè etiã linũ dicimus.*

Ascanius galeam ante pedes proiecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulachra ciebat.
Accelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrûm.
Ast illæ diuersa metu per littora passim
Diffugiunt, siluasq;, & sicubi concaua furtim
Saxa petunt: piget incepti, lucisq;: suosq;
Mutatæ agnoscunt, excussaq; pectore Iuno est.
Sed non idcirco flammæ, atq; incendia uires
Indomitas posuêre: udo sub robore uiuit
Stuppa uomens tardum fumum, lentusq; carinas
Est uapor, & toto descendit corpore pestis:
Nec uires heroum, infusaq; flumina prosunt.
Tum pius Aeneas humeris abscindere uestem,
Auxilioq; uocare deos, & tendere palmas:
Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unũ
Troianos, siquid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam euadere classi
Nunc pater, & tenues Teucrûm res eripe leto:
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaq; hic obrue dextra.
Vix hæc ediderat, cùm effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruq; tremiscunt
Ardua terrarum & campi, ruit æthere toto
Turbid⁹ imber aqua, densisq; nigerrim⁹ Austris,
Implenturq; super puppes, semusta madescunt

A dicimus. Tardum.] *densum, crassum: nam ignem solet fumus præire, unde Tardum ad densitatem retulit.* Corpore.] *nauium: ut, Disijce corpora ponto.* Descendit pestis.] *incendiũ, mo re suo: et declamauit per contrariũ. nam ignis superiora semper petit.* Flumina prosunt.] *uis aquæ.* Humeris abscindere uestem.] Notant quidã, q. *Æneas damnũ quatuor nauiũ impatiẽter doleat: sed magis illud cõsiderandum est, quod ait suprà Ascanius, Vestras spes uritis. ut damnũ nõ doleat,*
B *sed spẽ nauigationis ereptam.* Iuppiter omnipotens.] *Figuratis agit coloribus: nec enim reuera uult perire, sed agit obliquè, ut restinguatur incendium.* Bene Si ubiq; *interponit: hic enim est optimus ductus, qui agentis uoluntatem latenter ostendit.* Exosus.] *Antiqui dicebant* Odi *&* Osus sum. *hinc est* Exosus, *quò utimur: licet iam* Osus sum *non dicamus.* Ad unum.] *nullo excepto.* Siquid pietas.] *Aut si tibi chara pietas præstat aliquid humanis laboribus, aut si quid meremur propter pietatis cultum, (ut,* Parce pio generi) *hoc ipsum remunera: aut certè, quod est melius, si uel respicit res humanas* Pietas, *quæ de terris olim recessit.* Res eripe leto.] *ἀκυρολογία est, id est improprietas sermonis: non enim* Letum *dicitur, nisi de uiuentibus animalibus.* Quod superest.] Id est, q. cõgruè sequitur. Sine more.] *sine exemplo.* Tonitruq; tremiscũt.] *Ablatiuus hic in-*
C *certus est utrũ à neutro indeclinabili ueniat hoc tonitru, ut hoc cornu (nam inde est,* Fractæq; tonitrua nubis, *ut cornua) an à masculino, secundũ quartam declinationẽ: hinc enim est,* Tonitrus agis, *&* mea fulmina torques. Ardua terrarum.] *περίφρασις montium per circuitionem: ut,* Candida uenit auis longis inuisa colubris. Æthere toto.] *Pro aere posuit, quũ aer inferior sit. Æther, id est ignis sit superior.*

POM. Sab. Exanimes.] *ideo, quia credebant Ascanium aliquo furore impelli.* Troianos.] *scilicet habes.* Tenues.] *pauperes.*

VAR. Lect. Tali quòd sola careret Munere.] *In antiquis aliquot libris* Quæ sola *legitur, quod nõ displicet. In quibusdã alijs* Quo sola. Hæc effata.] *Sunt libri antiqui, ubi* Hæc est fata *leges.* Miserũ inter amore, Præsentis terræ.] *In libris aliquot admodũ uetustis* Præsentis terras *legimus.* Cum Dea se parib. per cœlũ sustulit alis.] *In libro Mediceo* Tum Dea. Duro sub robore uiuit Stuppa.] *In libris aliquot antiquis legere est* Vdo sub pectore. Da flammã euadere classi.] *Antiqua aliquot exemplaria* Classis *legunt, accusatiuo casu.* Semusta madescunt.] *In antiquis fere omnibus* Semiusta *quadrisyllabum scriptum est.*

DON. *Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum Troianos, si quid pietas antiqua labores Respicit humanos, da flammam euadere classi Nunc pater, & tenues Teucrûm res eripe leto.]* Complexus est omnia, *quæ pro malorum necessitate fuerant postulanda: tenuit quippe, quæ ad impetrandum proficere potuissent. Ait igitur,* Iuppiter. *quod si esset solum, suffecerat illum nominatum esse, qui posset auxiliari. Addit* Omnipotẽs. *qui enim præstandi habet substantiã, ualet etiam difficilia atq; ardua remouere. Restabat ut uellet: nõ enim sufficiebat posse, nisi & uoluntas accederet. Quapropter addidit,* Si tamẽ nõ odio tibi omnes sum⁹: *multi enim ipso cõniuente in Troia perierãt. Idcirco dixit,* Si nondũ exosus ad unum Troianos. *Quod ait,* Ad unum, *hoc intelligi debet, si non etiam me odisti, & me quoq; cũ cœteris infensus insequeris: da ut recedat à mea classe incendium. Addidit ad commouendam miserationem egestatis & paupertatis angustias, quæ nonnunquã etiam inimicorũ duritiam molliunt.* Vel tu quod superest infesto fulmine morti, Si mereor dimitte, tuaq; hic obrue dextra.] *Ecce aperuit quid sit quod dixit,* Si nondũ exosus ad unum: *ait enim, si ego non mereor uiuere, da ne excrucier tot malis, sed potius peream semel, et intereã fulmine tuo. Libenter peribo, si dextera tua mihi contigerit mori.* Vix hæc ediderat, cùm effusis imbribus atra Tempestas sine more furit, tonitruq; tremiscunt Ardua terrarum & campi, ruit æthere toto Turbidus imber aqua, densisq; nigerrimus Austris, Implenturq; super puppes, semusta madescunt Robora, restinctus donec uapor omnis, & omnes Quattuor amißis seruatæ à peste carinæ.] *Meritum hoc loco poscentis ostenditur, & beneficium plenũ eius qui de potentia maiore, ac uoluntate studiosa præstabat. Infinitum, inquit, pluuiæ modum mox Iuppiter nauibus infudit ardentibus, atq; ita illarũ extinxit incendia, ut arenis oppletis ne uapor quidem reliquus remaneret. Perditis igitur quatuor, cœlesti beneficio reliquæ liberatæ sunt. Quantũ Æneæ meruit deprecatio, cui duo sunt præstita, quæ negotio fuerãt necessaria? Celeritas beneficij, quia quicquid flamma possederit, maturè cõsumit. & uis pluuiarũ maior, cum tempestate cõmoda, quæ ipsas pluuias concitauerat, ut incendij maiorem uim extinguere potuissent.* At pater Æneas casu concussus acerbo, Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas Mutabat, uersans Siculis'ne resideret aruis Oblitus fatorum, Italas'ne capesseret oras.] *Hæc fuerant in deliberatione Æneæ cõstituta, & tamen sibi contraria: nam talia è diuerso ueniebãt, quæ cõfunderent æstuantem. Vnum fuit cõpendiosum, quòd amissarũ nauium damnũ ueniebat ex casu, ut in Sicilia cum socijs remaneret. Huic consilio oc-*

currebat inexpugnabilis fatorũ necessitas, quæ illum trahebat ad Italiam: *sed eò tendi non poterat deficiente numero nauium, qui uniuersis transuehendis uidebatur esse necessarius.* Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas Quem docuit, multaq; insignem reddidit arte, Hæc responsa dabat.] *Deliberationis incertum, et confusæ mentis turbata consilia, instruebat* Nautes: *talis enim fuerat, qui ætate potior mereretur audiri, & quẽ* Pallas *fecisset prudentem, & ad sentiendum prouidendumq; reddidisset aptissimum. Laudem istiusmodi præmittendo, iam ostendit ipsius consilijs Æneam instructum occurrisse pro temporis ratione necessitatibus suis.* Hæc ergo dabat responsa, *quæ dictabat aduersorum ratio, &* quæ portenderet ira Magna Deum, uel quæ fatorum posceret ordo. *Sciebat enim alia sequi unumquenq; non debere, ne aduersantibus fatis dum nititur, superetur. Speramus ergo istum daturum contra casus remedium, & secuturum fatorum cursum, qui aliam in partem peruerti non potest.* Isq; his Æneam solatus uocibus infit.] *Necesse enim fuerat refici cõsolationibus æstuantem, ut audire remedium posset.* Nate dea, quò fata trahunt retrahuntq;, sequamur: Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.] *Duas sententias dixit, quæ actus hominum teneãt, quas nisi quis sequatur, errabit semper, nec agendi rationem, quam commodè amplectatur, inueniet. Hæ quanquam ad Æneæ causam pertinere uideantur, tamen sequendæ sunt omnibus, quos aduersa percusserint. Agimur enim fatis, & sumus idcirco alienæ potestati subiecti: proinde sequi necesse est, quò quenq; fata pertraxerint: consentiendum rursum, si ab eo retraxerint, quò primò perduxerant. Quid enim prodesse poterunt, si aduersus ea oboriatur reluctatio, quæ nitendo superari non possunt? Bene posuit* Trahunt, et Sequamur. *qui enim sequentem trahit, proculdubio ostenditur fortior: unde necesse est etiam inuitum sequi, qui potioribus nixibus superatur.* Sequamur, *inquit, quicquid erit: hoc est, siue trahant, siue retrahant fata. Hæc est una sententia, quæ sequenda est, quum fata aut uolunt aliquid, aut nolunt. Alia uerò est, quæ aduersus mala necessaria est, ut aduersa ferendo potius, quàm resistendo uincantur. Huic sententiæ &* Terentiana *cõsentit dicta alijs uerbis, mente tamen eadem: Quando, inquit, non potest fieri quod uis, id uelis quod possit. Ipse* Vergilius *alio loco dixit,* Superat quoniam fortuna sequamur, Quaq; uocat flectamus iter. *Post consolatiua uerba cœpit consilium dare, & id præstitit ne contradictione improbetur.* Est tibi Dardanius diuinæ stirpis Acestes, Hunc cape consilij socium, & coniunge uolentem.] *Habemus hîc, inquit,* Acestem Dardanium: *proinde, quia noster est, non reluctabitur, uolet quicquid te uiderit uelle. Daturus consiliũ munijt etiam illam partem, qua dici potuit, quid si quæ uolumus respuat, qui uelle aut nolle habet in sua potestate? Huic, ut diximus, occurrit necessarijs assertionibus, & incipit ipsum consiliũ dicere:* Iunge, *inquit, tractatibus tuis eius consilia, et consensum ante omnia retine.* Hoc quippe agendum primitus fuit, ut haberet ille suscipiendi uoluntatem: nolenti enim frustra insinuarentur cætera. Huic trade amissis superant qui nauibus.] Non enim oportuit imponi nauibus plus, quàm poterant ferre. Ecce unum consilium in tanta necessitate probabile. subiungit aliud: Et quos Pertæsum magni incepti, rerumq; tuarum est.] Nonnulli sunt, inquit, qui nolunt ulterius tendere, quibusq; labor tædio est, aut qui commoda tua non libenter attendunt, & A gloriã non curant. Longæuosq; senes, ac fessas æquore matres.] *Sequenti loco posuit eos, qui etiam si ire uellent, nõ possent laborem perferre, et frustra ducerentur: senes scilicet atq; anus, quibus uicina mors esset: & si his contigisset uiuere per ætatis defectum, conditurо nouam sedem auxiliari nequirent.* Et quicquid tecum inualidũ metuensue pericli est, Delige.] *Bene sub generalitate colligit alia hominum genera: et quoscunq;, inquit, alios inualidos scis, qui sunt infirmis corporibus, & qui pericula metuunt: tales enim nihil faciunt, & aliorum etiam uires & audaciam frangunt.* Hos omnes censuit deligendos, non probando, sed reprobando. Deligendos ergo, hoc est separandos: aliàs enim Deligere, est meliores discernere. Et his habeant terris sine mœnia fessi.] *Quũ hæc hominum genera separaueris, permitte remaneant, & in his terris habeant ciuitatem.* Vrbem appellabũt permisso nomine Acestam.] *Ipsamq; ciuitatem Acestam uocent, ipso Aceste nomen commodante.* Talibus incensus dictis senioris amici, Tum uerò in curas animum diducitur omnes, Et nox atra polum bigis subuecta tenebat.] B *Consilijs accedentibus* Nautæ, *tum magis Æneæ cogitationes augmentis potioribus cumulatæ sunt. Monitionis enim necessitas cogebat efficere: sed sceleratum uidebatur, dimittere socios, cum quibus tantùm fuerat laboratũ. In his igitur cogitationibus positum reperit nox, quæ curarum omnium fomes est, & nutrix. Sed cùm necessitate naturæ æger licet lassusq; dormisset,* Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis Anchisæ, subitò tales effundere uoces.] *Ecce & hîc asserit poeta, Anchisen non esse mortuum, sed translatum ad superos: si enim mortuum uellet dicere, assereret eum ab inferis uenisse. Venisse ergo è summo uisus est, & talibus uerbis cogitationes æstuantis filij soluisse. Quod de cœlo dixit poeta uisum Anchisen uenisse, pro nuncio fuit dicturus: est enim ipse Anchises dicturus,* Imperio Iouis huc uenio. *ut ab ipso missum credi potuisset.* Nate, mihi uita (quondam dum uita manebat) Chare magis nate, Iliacis exercite fatis.] *Principia ex persona patris apposita, blanda, & religiosa, & quæ post mortem quoq;, pietatem debitam testarentur: uult enim filium labores omnes patriæ potius fato sustinere,* C *quàm suo, & ipsius adhuc infortunia perdurare.* Hoc ideo dicebat, ut cogitantis æstus abrumperet, & reuera Ilium fatali ratione perijsse firmaret, Æneam uerò cogi in alia, sed in longe meliora. Imperio Iouis huc uenio.] *Vt præter amorem patrium ostenderet se iubentis Iouis autoritate directum, quo sciret Æneas fieri debere, quod esset ille dicturus.* Qui classibus ignem Depulit.] *Audiendus est, inquit, cuius in liberatione nauiũ sensisti beneficiũ.* Et cœlo tandẽ miseratus ab alto est.] *Contẽnendus nõ est hoc uel maximè tempore, quo noster fautor esse cœpit, ex inimico tandem factus est mitis.* Consilijs pare, quæ nunc pulcherrima Nautes Dat senior.] *Ecce & ipsum* Nautem *uult non humana uoluntate, sed* Iouis, *id quod prudenter senserat, protulisse, & ipsum Æneam à culpa omni relinquendorum in aliena regione sociorum euidenter excusat: suadentibus enim* Naute, *& patre suo, & ipso* Ioue *iubente, facere cogebatur, quod inter initia dubitauerat.* Lectos iuuenes fortissima corda Defer in Italiam.] *Duo sunt quæ spectantur, quũ iuuentus ad bellicũ certamen eligitur: corporis habitudo, et animus liber ab omni terrore.*

Hæc

A Hæc pater filio curanda mandabat, addens ad consilium Nautæ, quod fuerat pro causæ commodo necessariũ: nec tamen eadem monuit quæ Nautes. Ille enim enumerauit qui essent relinquendi, hic de ipsa parte conticuit, & dixit quales essent ducendi. Si consideremus tamen horum mentem, unum atque idem inuenientur dedisse cõsilium. qui enim persuasit relinquendos imbelles, uitiosos, & timidos, hoc fecit ut fortes soli ducerentur. Rursum, qui dixit lectos iuuenes esse deligendos, & solos ad Italiam ducendos, proculdubio quid utilius sensisset ostendit. Ergo pulchra loquentium uarietas, sed tamen una sententia. Incipit rationem præstare consilij sui, quod est in persuasionibus summum: sic enim melior effectus prouenit, si auditor commodum proprium in his à disputatione persuasoris aduertat. Gens, inquit, dura.] hoc naturæ est. Atq; aspera cultu.] hoc morum. Debellanda tibi Latio est.] In expressione naturæ Italæ gentis & morũ, nonnihil potuit esse terroris: sed reficit audientem, dicendo Debellanda tibi: ostendit quippe futuram esse uictoriam. Italia, inquit, feroces populos habet: domanda tibi B est duro conflictu bellorum, fortis eò ducenda est iuuenum manus: superfluis quid opus est pugnaturo, qui nec sibi prodesse, nec tuis commodis poßint? Confirmata filij sententia, & remotis omnibus quæ cogitantis animum distrahebant, dat filio mandata, ut sciret quæ essent curanda, & antè quàm uideret Italiam. Ditis tamen ante Infernas accede domos.] Ecce unum impoßibile. Addidit, Et Auerna per alta Congressus pete nate meos.] Scilicet, quòd euidenter uiuus implere non posset. Hoc loco poeta mortuum dicit Anchisen, & apud inferos degere, quem suprà è cœli regionibus asseruit lapsum. Sed illud pro persona dormientis Æneæ bene dictum est, quòd de cœlo uenisset Anchises: hoc enim uisum est superato & seducto errore dormientis. Ipse tamen mortuum se asseruit, ne falleret filium, qui debuit ueris insinuationibus edoceri: tamen in ipsa morte additur plurimum meritis eius, quum dicitur: Non me impia nanq; Tartara habent, tristesq; umbræ, sed amœna piorum Concilia, Elysiumq; colo.] Nec, ait, horrescas, quòd accessurus sis, ubi sunt sedes infernæ. Non sum sceleratis admixtus, nec C Tartarus me habet, nec umbræ tristes. Vmbræ tristes intelligi possunt, non hominum sed loci tenebræ. Sed amœna piorum concilia, Elysiumq; colo.] inuenies me, inquit, in Elysijs campis, qui pios habent, & præcipuorum religiosa concilia. Quis non horreret ad inferos pergere, ad mortuos, ad umbras, ad tenebras? Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia, disces.] Idcirco aliqua illic læta proposuit, addens non infructuosum fore, si hoc fecisset: nam uisurus erat patrem, cõsideraturus genus suũ, & agniturus quæ terræ, quæ mœnia, & quæ gloriæ sibi deberentur, & qui futuri essent posteri sui, ut his commodis inuitatus tantam mandatorum molem æquo animo ferret: & quia potuit dici, quomodo uado ad impoßibilia, & ad incognita? ipse ultro instruxit nescientem. Huc, inquit, casta Sibylla Nigrantum multo pecudum te sanguine ducet.] Vt illa monstraret incognita, cui nihil esse constabat occultũ. Iamq; uale.] Quod dicit, Iamq; uale, uult ostendere abscessum suum temporis necessitate compelli. Deniq; inquit, Torquet medios nox humida cursus, Et me sæuus equis oriens afflauit anhelis.] Non enim finitur mortuis loqui, quum sol fuerit exortus. Ex hac occasione etiam illud Vergilius docet, qua hora noctis, solis cursus ad eum finem ueniat, unde incipit in alium tendere ut reparet diem: hoc est, dicitur temporis modus, qui mortuos remeare compellit. Sæuum orientem bene posuit ex persona patris, quoniam cœli cursus inuitum separabat à filio. Ex eo uerò collectũ est, solem medio noctis exortum, quòd hunc gallorum cantus nunciare dicantur. Non hoc tantùm loco sæuus dictus est oriẽs: nam & illic inimica dicta est lux, ubi tenebrarum suffragiũ proderat. Absistamus (ait) nam lux inimica propinquat.] nõ omnibus inimica, sed illis solis quos lux fuerat proditura. Dixerat & tenues fugit ceu fumus in auras.] Nihil est enim celerius fumo, cùm liberum habuerit in auras ascensum. Æneas, quò deinde ruis? quò proripis? inquit. Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?] Hoc, ait, non est pater abire, sed fugere. Quo recessurus te proripis? uel quis est iste tam durus, qui te ab amplexibus filij separet? Hæc memorans, cinerem, & sopitos suscitat ignes.] Verbis iuncta sunt facta, ut sine mora solennitatis ritus debitus sequeretur abeuntem. Non expectauit lucem, sed noctis tempore ignem obrutum, & commendatum cineribus excitauit. Pergameumq; larem, & canæ penetralia Vestæ.] Ipsi sunt, quos incendio patriæ liberatos secum Æneas deuota mente portabat. Farre pio, & plena supplex ueneratur acerra.] Ergo hæc propitiabat farre & thure copioso, utpote quod ex plena acerra proferebatur. Acerræ dicuntur, quæ thuri condendo ac seruando deseruiunt, et ad templa deferuntur cùm neceßitas fuerit. Extemplò socios, primumq; accersit Acesten. Et Iouis imperiũ, & chari præcepta parentis Edocet, & quæ nunc animo sententia constet.] Magna narrandi celeritas: Vidit, inquit, Acesten primùm, dehinc socios: indicauit, quid Iupiter Anchise perferente præcepisset, quid ipse Anchises mandasset: totum strictim transijt, ne eandem rem bis diceret, & quid sibi placeret indicauit. Quid esse potuit, nisi quod superiora mandata continebant? Haud mora consilijs, nec iussa recusat Acestes.] Acestes ne contra iussa diuina faceret, aut contra neceßitatem suorum, nihil ex his quæ comperit, recusauit. Transcribunt urbi matres, populumq; uolentem, Deponunt animos nil magnæ laudis egentes.] Deputabat mulieres futuræ urbi, & populum nullam gloriam requirentem, In appellatione Populi & ætates mixtæ sunt, & sexus, & merita. Ipsi transtra nouant.] nauigandi causa scilicet. Flammisq; ambesa reponunt Robora nauigijs, aptant remosq; rudentesq; Exigui numero, sed bello uiuida uirtus.] Ipsi exigui numero, sed qui essent bellis aptißimi, nouabant transtra et remos. Quoniam suprà dixit, Furit immißis Vulcanus habenis, Transtra per et remos. idcirco hic dixit, transtra nouant, nauigijs aptant remos. Dixit etiam funes reparari: quia ait, Et pingit abiete puppes. non enim sola arserant transtra, aut remi tantummodo, cùm in illo incendio multa eodem casu commutaret. Interea Æneas urbem designat aratro.] Vt fit quum ciuitates nouæ cõduntur, aratro designatur spatium, mœnibus publicis priuatisq; necessarium. Sortiturq; domos.] Voto futuræ ciuitatis domos dixit, non quæ iam essent, sed quæ disponebantur, ut surgerent. Dabantur autẽ de sorte propter locorũ differentiam. Hîc Ilium, & hæc loca Troiã esse iubet.] Illud interea omne quod amplectebatur dispositio, Iliũ dici uoluit, et Troiã. Gaudet regno Troian⁹ Acestes.] Bonũ studiũ egregij ciuis expreßit, qui non

non tantùm non inuidit in regno suo hoc fieri, uerumetiã lætabatur. Hic et *meritum Æneæ dilucidè probatur, qui in alienũ ius autoritatẽ iubendi exercebat, gratulante eo qui posset contradicere, nisi fuisset in omnibus liberalis.* A

SER. *Madescunt robora.*] *Aut humectatur, aut resoluitur in cinere: quod naturale est post incendium.* *Fatorum.*] *oraculorũ.* *Tum senior Nautes.*] *Bene daturũ consilium & ab ætate, & à prudentia, & à religione cõmendat.* *Quòd autẽ dixit, Pallas quẽ docuit, propter illud quod suprà diximus, fingitur: quia ipse Romam Palladium detulit, unde Nautiorũ familia Mineruæ sacra retinebat.* *Quod etiam Varro dicit in libris, quos de familijs Troianis scripsit.* *Vnum.*] *præcipuũ.* *Tritonia Pallas.*] *Pro uno proprio duo antonomastica posuit.* *Reddidit arte.*] *uirtute, ἀπὸ τῆς ἀρετῆς.* *Responsa dabat.*] *Laus consilij, quum consilium diuinis comparat responsis.* *Vel quæ portẽderit ira Mgna deum.*] *Id est, Iuno. & alibi, Cælestum uis magna iubet.* *Solatus uocibus infit.*] *Solatus, et infit: nam Solans debuit dicere, sicut sequens eius indicat consolatio.* *Quicquid erit.*] *Vt alibi, Fuerit quodcunq; fatebor.* *Ferendo est.*] *dum fertur. modus gerũdij est à passiuo.* *Est tibi.*] *Iam hoc consilium est.* *Diuinæ stirpis.*] *Propter Dardanum, à Crimniso fluuio.* *Volentem.*] *uoliturum: nam uelle habebit, non iam uult.* *Superant.*] *supersunt, superfluunt. Dicit autem non tantùm debiles, sed etiam ualentes iuuenes: unde sequitur, Longæuosq; senes. nec enim adderet que, nisi suprà iuuenes dixisset. Itẽ expressius, Et quicquid tecũ inualidum, metuensq; pericli est.* *Pertæsum magni incepti.*] *Compositũ pro simplici, hoc est pro Tæsum, quod*

Robora, restinctus donec uapor omnis, & omnes,
Quattuor amissis, seruatæ à peste carinæ.
At pater Aeneas casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat, uersans Siculis'ne resideret aruis,
Oblitus fatorum, Italas'ne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaq; insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, uel quæ portenderet ira
Magna deûm, uel quæ fatorum posceret ordo.
Isq; his Aeneam solatus uocibus infit:
Nate dea, quò fata trahũt retrahuntq; sequamur:
Quicquid erit, superãda omnis fortũa ferẽdo est.
Est tibi Dardanius diuinæ stirpis Acestes,
Hunc cape consilijs socium, & coniũge uolentẽ.
Huic trade, amissis superant qui nauibus, & quos
Pertæsum magni incepti, rerumq; tuarum est,
Longæuosq; senes, ac fessas æquore matres:
Et quicquid tecũ inualidũ, metuensq; pericli est,
Delige, & his habeant terris sine mœnia fessi:
Vrbem appellabunt permisso nomine Acestam.
Talibus incensus dictis senioris amici,
Tum uerò in curas animum diducitur omneis,
Et nox atra polum bigis subuecta tenebat.
Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis
Anchisæ, subitò taleis effundere uoces:
Nate mihi uita quondam, dum uita manebat,
Chare magis: nate Iliacis exercite fatis,
Imperio Iouis huc uenio, qui classibus ignem
Depulit, & cœlo tandem miseratus ab alto est.
Consilijs pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos iuuenes fortissima corda
Defer in Italiam. gens dura atq; aspera cultu,
Debellanda tibi Latio est: Ditis tamen antè
Infernas accede domos, & Auerna per alta
Congressus pete nate meos. non me impia nanq;
Tartara habẽt, tristes'ue umbræ, sed amœna piorũ
Concilia, Elysiumq; colo, huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tũ genus omne tuũ, & quæ dentur mœnia disces.
Iamq; uale, torquet medios nox humida cursus,
Et me sæuus equis oriens afflauit anhelis.
Dixerat, & tenueis fugit ceu fumus in auras.
Aeneas, quò deinde ruis? quò proripis? inquit.
Quẽ fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Hęc memorans, cinerem & sopitos suscitat ignes,
Pergameumq; larem, & canæ penetralia Vestæ
Farre pio, & plena supplex ueneratur acerra.
Extemplò socios, primumq; accersit Acesten,
Et Iouis imperium, & chari præcepta parentis
Edocet, & quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consilijs, nec iussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumq; uolentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra nouant, flammisq; ambesa reponũt
Robora nauigijs, aptant remosq; rudentesq;,

usus nõ obtinet: ut, Si nõ pertæsum thalami tædæq; fuisset. *Permisso nomine.*] *ab Aceste scilicet. Dicta autem Acesta, deinde Segesta.* *Tum uerò.*] *Nam et antè cogitauerat: ut, Pectore curas Mutabat uersans.* *Animum diducitur.*] *Græca figura: ut, Mentem læsus.* *Et nox atra polum.*] *Quasi maior causa cogitationis: ut, Et sub nocte cura recursat. unde Græcè nox dicitur εὐφρόνη, quia subtilius homo sapiat, quàm interdiu.* *Bigis.*] *Propriè modò: Bigis enim melius plurali utimur, quàm singulari: ideo, Rorifera gelidum tenuauerat aera biga, abusiuè dixit Statius. Bigæ autem à binis iugis dictæ: præcipuè autẽ luna dicitur habere bigas, quæ nocti præest: cui duplex proprietas, crescendi & decrescendi.* *Cœlo facies delapsa parentis.*] *Aut secundũ quod suprà diximus, quia animæ cœlum tenent, simulachra uerò apud inferos sunt: aut ad errorẽ pertinet somnij: nam et Visa ait. Aut certè à Ioue missam potestatem aliquã, quæ se in Anchisæ conuerteret uultum. nam & ipse dicit, Imperio Iouis huc uenio. & infert, Elysiumq; colo.* *Chare magis.*] *Pro charior: bene autem addidit, Dum uita manebat: ut ostẽdat uita fuisse chariorẽ.* *Imperio Iouis.*] *Ab authoritate: ut, Ipse deûm tibi me claro demittit Olympo Regnator.* *Nautes Dat senior.*] *Vt solet, ijsdem usus est sermonibus: nam ait, Tum senior Nautes.* *Atque aspera cultu.*] *Quod in nono altius exequitur, Natos ad flumina primũ Deferimus.* *Debellanda tibi.*] *Benè uictoriam, non bella.*

A bella sola praedicit, in quibus esse poterat terror. Auerna alta.] Vt Gargarus Gargara, et Tartarus Tartara. Non me impia nanq;.] Propter facilitatem. Amoena.] Loca sunt solius uoluptatis plena, quasi amunia, unde nullus fructus exoluitur: unde etiam nihil praestantes, immunes uocamus. Piorum Concilia, Elysiumq; colo.] Elysium est, ubi piorum animae habitant, post corporis animaeq; discretionem: unde & interitus dicitur, res inter animam & corpus ueniens. Ergo Elysium ἀπὸ τῆς λύσεως: nam & sic diffinitur mors, ψυχῆς καὶ σώματος λύσις, quod secundum poetas in medio inferorum est, suis felicitatibus plenum: ut, Solemq; suum, sua sidera norunt. Secundum philosophos Elysium est, insulae fortunatae, quas μακάρων νήσους uocant, quasq; ait Sallustius inclytas esse Homeri carminibus: quarum descriptionem Pius commentator dicit esse sublatam secundum theologos, circa lunarem circulum, ubi aer purior est. unde ait ipse Vergilius, Aëris in campis. Item Lucanus, Quaq; patet terras inter lunaeq; meatus, Semidei manes habitant, quos ignea uirtus. Innocuos uita patientes aetheris imi Fecit, & aeter-
B nos animam collegit in orbes. Non illuc auro positi, nec thure sepulti, Perueniunt. Casta Sibylla.] Casta dicitur propter fabulam, quae est apud Ouidium libro 13. Metamorph. quia noluit Apollini consentire. Tum genus omne tuum, & quae dentur moenia disces.] Haec sunt causae propter quas Aeneas descendit ad inferos, generis agnitio, & ciuitatis nomen, quod ei nullus unquam praedixerat, sed solus indicat pater. Latet enim, ut supra diximus, uerum urbis nomen: unde ei pater quasi pro mysterio & affectione ait, Illa inclyta Roma. Torquet medios nox humida cursus.] Dies est plenus, qui habet horas uiginti quatuor: nam & nox pars diei est. Dicimus autem diem a parte meliore: unde & usus est, ut sine cōmemoratione noctis numerum dicamus dierum. Hic autē dies secundum Aegyptios inchoat ab occasu solis, secundum Persas ab ortu solis, secundum Hetruscos & Athenienses a sexta hora diei, secundum Romanos a media nocte: & hos nunc secutus ait, Medios torquet nox humida cursus. Et me saeuus equis oriens afflauit anhelis.] Haec autem plene exequitur & Cicero in Au-
C guralibus, & Aulus Gellius in libris noctium Atticarum: hoc enim illa res iuris indicat, quod quum tribunum plebis abnoctare ab urbe non liceret, licebat tamen exire post noctem mediam, & ante mediam reuerti. Saeuus oriens.] Sol, cuius lux est umbris inimica: unde Lucanus, Et medio ferit axe diem. Est autem Physicum: nam pereunt umbrae solis aduentu. Aeneas, quo deinde ruis?] Ordo est, Aeneas: deinde, quo ruis? Quem fugis?] Quasi ignorans rationem, qua fugeret. Canae Vestae.] aut antiquae, aut propter ignis fauillas. Farre pio.] Vel quia exinde sacrificabant, uel quia mos fuit apud maiores, ut diuinum ignem farre seruarent: quia si durasset in alterum diem, eum aptum agendis rebus significabatur. Acerra.] id est, arca thuralis: id quod continet, pro eo quod continetur. Primum.] principem. Haud mora.] Hoc est quod ait, Et coniunge uolentem. Nec iussa.] uoluntate: ut supra, Infandum regina iubes renouare dolorem. aut certe quae Iupiter iusserat. Transcribunt urbi matres.] Romani moris uerbum est: transcripti enim in colonias deducebantur. Vrbi.] ad urbem, Deponunt.] quasi de nauibus. Animos nil magnae laudis egentes.] Aut Aeneas deponit eos, qui nulla gloriae cupiditate tanguntur, aut ij qui erant transcripti: id est matres & uolentium multitudo deponunt animos: id est, summittunt inertiae. Robora nauigijs.] Melius sic distinguitur.

POM. Sabi. Tritonia Pallas.] quia Pallas dea artium est. aiunt opera nautae Palladium recuperatum a Diomede, unde Romae Nautiorum familia Mineruae cerimonias administrauit. Acestam.] quae postea Segesta dicta est. Saeuus.] quia ueniente die umbrae euanescunt. Ignes.] Vestales. Deponunt.] reliquerunt fessos, & qui gloriam nauigatione negligebant. Transcripti dicebantur, missi ad deducendas colonias. Robora.] non multi nauigationem annuere, uerum hi uiuaces bello.

VAR. Lect. Mutabat uersans Siculis'ne resideret aruis.] In antiquo admodum libro legere est, Mutabat dubius Siculis'ne. Hunc cape consilijs socium.] In Mediceo et in antiquis aliquot alijs libris manuscriptis, Consilij socium habetur. Vrbem appellabunt permisso nomine Acestē.] In Romano lib. & plerisq; alijs antiquis legere est Promisso nomine. Talibus incensus.] In libris aliquot antiquis Accensus habetur. Tum uero in curas animus diducitur.] In Romano libro, in Mediceo et plerisq; alijs peruetustis legere est, Animo deducitur. Subito tales effundere uoces.] Antiqua aliquot exēplaria duas transponunt dictiones, Voces effundere tales. Ita quod paulo inferius est, Depulit & coelo tandem: quod est, Depulit & tandem coelo. Congressus pete nate meos.] In Mediceo & antiquis plerisq; libris Amplexus habetur. Tartara habent, tristesq; umbrae.] Veteres aliquot lib. disiunctiue legunt, Tristes'ue umbrae. Romanus, Mediceus atq; nonnulli alij Tristes umbrae, appositiue absque ulla coniunctione. Quem fugis?] In libris aliquot manuscriptis Quid legitur.

DON. Indicitq; forum, & patribus dat iura uocatis.] Hoc non Acestes, sed Aeneas: post expletam enim Acestae beneuolentiam redijt ad Aeneae dispositiones. His quippe, qui condebant urbem nouam, debuit instituere, quae ciuitatē regant, & ipsius Rempublicam firment, eius scilicet patres, & municipalem legem. Tum uicina astris Erycina in uertice sedes Fundatur Veneri Idaliae.] non defuit cura religiosi filij, ut futuri incolae haberet in alienis regionibus etiam Idaliae Veneris templum, ut in Sicilia colerent, quod solebant in Troia. Constituitur igitur excelso in monte ipsum quoq; templum tam sublime, ut esset syderibus proximum. Tumuloq; sacerdos, Ac lucus late sacer additur Anchisaeo.] Additur, bis accipiendum: additur sacerdos, additur lucus, tumulo Anchisaeo. Non custodem loci dixit, sed sacerdotem: uult enim Virgilius Anchisen, ut plurimis locis ostendimus, inter deos numerari. Iamq; dies epulata nouem gens omnis.] Et remansuros simul, & recessuros debemus aduertere: possumus etiam idem sentire de Siculis. Et aris Factus honos.] Debemus quippe etiam aduertere duo adhiberi per sacra, ut rebus prosperis nouum auspicium darent, & fauorem tribuerent recessuris. Placidi strauerunt aequora uenti, Creber, & aspirans rursus uocat Auster in altum.] Dispositis omnibus quae temporis necessitas exigebat, & peractis conuiuijs per plurimos dies, iam coeperant suffragari maria & uenti, ut opportune nauigare possent. Exoritur procurua ingens per littora fletus, Complexi inter se, noctemq; diemq; morantur.] Haec est moralis dictio, in qua humani actus apparent: tunc enim abscessus

est grauior quum fit, non quum disponitur. Primò enim non uehementer animum mordet æstus, si ad perfectionem fuerit uentum, aliter animi commouentur. Deniq; Troianis, quibus leue cessandi consilium fuit, & futura separatio, remansuros se cogitantes, quid doloris gererēt lachrymis testabantur: quod ne maturius fieret, nectebāt moras usq; adeò, ut has post dierum nouem spatia cuperent dilatare. Ipsæ iam matres, ipsi quibus aspera quondam Visa maris facies, & non tolerabile numen Ire uolunt, omnemq; fugæ perferre laborem.] Ipsæ quæ dudū pontum aspectabant flentes, et dolebant cum cæteris tantum sibi maris superesse, uolebant pergere, & omne laborum genus æquis animis ferre. Quos bonus Æneas dictis affatur amicis, Et consanguineo lachrymans commēdat Acestæ.] Bonus iuxta ciues, bonus iuxta socios, bonus iuxta remansuros, consolabatur omnes, & religioso Acestæ commendabat. Treis Eryci uitulos, & tempestatibus agnam Cædere deinde iubet, soluiq; ex ordine funem.] Sacrificiū fieri Eryci fratri ex tribus iuuencis iussit: & uentis, ne uiolēti existerēt, agnā immolari. A Ipse caput tonsæ folijs euinctus oliuæ, Stās procul in prora, paterā tenet, extaq; salsos Porricit in fluctus, ac uina liquentia fundit.] Iussit ipse Æneas prædicti generis animalia immolari: ipse idē exta sumpta ex his accepit, paterā tenens, et stans celsa in puppi omnia proiecit in fluctus, addens uinū quod ferebat in patera. Prosequitur surgēs à puppi uētus euntes.] Tantū sacrificia ualuerūt, ut nō deesset opportunitas uēti uenientis à puppi: ipse est enim uentus prosperior, qui naue sequitur. Certatim socij feriūt mare, & æquora uerrūt.] Adductu flatuū lætiores effecti, remis nauigia in altū proficisci studebāt. At Venus interea Neptunū, exercita curis Alloquitur, talesq; effundit pectore questus.] Alloquitur: qualitatē uerbi futuri nō exprimit. dubiū est enim, qualis futura sit allocutio. effundit tamen questus, & ex aperto monstrat esse aliquid, quod iram locuturæ pronunciet, & dolorem.

SER. Exigui numero sed bello uiuida uirtus.] Trāsit ad rem à numero. Vrbem designat aratro.] Quem Cato in Originibus dicit morem fuisse: conditores enim ciuitatis taurū in dextra uaccam intrinsecus iungebant, et incincti ritu Sabino, id est togæ parte caput uelati, parte succincti tenebant stiuam incuruam, & obliquam, ut glebæ omnes intrinsecus caderent: & ita sulco ducto loca designabant murorum, & aratrum suspendentes circa loca portarum. unde territorium dictum est quasi terribouium, tritum bobus et aratro.

Exigui numero, sed bello uiuida uirtus.
Interea Aeneas urbem designat aratro,
Sortiturq; domos: hoc Ilium, & hæc loca Troiæ
Esse iubet, gaudet regno Troianus Acestes,
Indicitq; forum, & patribus dat iura uocatis.
Tum uicina astris Erycino in uertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloq; sacerdos,
Ac lucus latè sacer additur Anchiseo.
Iamq; dies epulata nouem, gens omnis, & aris
Factus honos, placidi strauerunt æquora uenti,
Creber & aspirans rursus uocat Auster in altum.
Exoritur procurua ingens per littora fletus,
Complexi inter se noctemq; diemq; morantur.
Ipsæ iam matres, ipsi quibus aspera quondam
Visa maris facies, & non tolerabile numen,
Ire uolunt, omnemq; fugæ perferre laborem.
Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lachrymans commēdat Acestę.
Treis Eryci uitulos, & Tempestatibus agnam
Cædere deinde iubet, soluiq; ex ordine funem.
Ipse caput tonsæ folijs euinctus oliuæ,

pinnas. Soluiq; ex ordine funem.] Ordo est, B iubet cædere ex ordine: id est, ritè peragi sacrificium, et sic solui funem. sic in 7. Phrygiamq; ex ordine matrem Inuocat, id est ritè. Tonsæ oliuæ.] comptæ, minutis frondibus.

POM. Sab. Aratro.] ut mos erat. Cato ait: Cōdentes urbē taurum dextris, uaccam intrinsecus iungebant. Erycino.] Diximus templū Veneris Erycinæ positum ab Ænea. Strauere.] tranquillum fecere. Auster.] pro quouis uento. Exoritur.] Hæc imitatio est apud Valerium Flaccum lib. 1. C discedentibus argonautis. Matres.] illi qui abnuerant nauigationem, ire uolunt cum suis. Tris Eryci.] Antiqui priusquam nauigarent, semper sacrificabant.

VAR. Lect. Hoc Ilium, & hæc loca Troiæ Esse iubet.] In antiq. aliquot lib. Hoc Ilium, hæc loca, absq; &: in aliquot alijs, Ilion: ut per se uersus stet absq; figura. In plerisq; uerò antiquioribus, Hæc loca Troiam Esse iubet. Tunc uicina astris.] Scribēdum est omnino Tum, ex libris antiquis et sententiæ cōtinuatione. Tumuloq; sacerdos, Et lucus.] Antiqui aliquot libri Ac lucus legunt. Iunonis grauis ira, & inexaturabile pectus.] In Longobardico & aliquot alijs, Neq; exaturabile. Nec Iouis imperio, fatisue infracta: in libris antiquis Fatisq; legere est. Vrbem odijs satis est, nec pœnam traxisse per omnem.] In libris antiquis plerisq; ita legitur, Nec pœnā traxisse per omnem. In Mediceo & aliquot alijs libris, Vrbem odijs satis est, pœnā traxisse per omnem. Quam molem subitò excierit.] Oblongus liber Quam subitò molem excierit: aliquot alij Quam molem excierit subito legunt. Prò scelus, ecce etiam.] Antiqua pleraq; exempl. cum Mediceo & Portio legunt Per scelus. Socios ignotæ linquere terræ.]

Gaudet regno Troianus Acestes.] Suo nomine enim fuerat ciuitas appellata. Indicitq; forum.] Id est, tempus & locum designat agendorum negotiorum, qui conuentus uocatur. Indicit autem, uerbum iuris est, & per hoc potentem uult significare ciuitatem. Et patribus dat iura uocatis.] Dat condendi iuris potestatem his quos appellauerat patres: aut certè uocatis patribus iura distribuit. Hi autem, ut Sallustius dicit, uel ætate, uel curæ similitudine patres appellati sunt. Senatores autem, ut alij, à senecta ætate, ut Gæci γερουσίαν dicunt, ἀπὸ τοῦ γήρως: alij à sinendo dictos accipiunt: ipsi enim agendi facultatem dabant per senatus consultum. Idaliæ.] Cypriæ. Sacerdos.] Alij ad tumulum, alij uerso ordine ad templum referunt, ut lucus tantum tumulo detur Anchisæ: ut in Buc. Inducite fontibus umbras Pastores. nemora enim aptabant sepulchris, ut in amœnitate animæ forent post uitam. Visa maris facies.] Vt, Mēne salis placidi uultum. uult autem istos aspectum quoque maris horrere. Fugæ.] profectionis. Eryci, & Tempestatibus.] Benè iunxit: procellæ enim aut de fluminibus, aut de mōtibus fiunt, quas περιπνοίας dicunt, uulgo per-

A terræ.] Antiqui aliquot libri, Ignota linquere terra, ablatiuo casu leguntur.

SER. Procul in prora.] Id est, in parte extrema. Effundit pectore.] Hoc est, cum dolore: ut, Funditq; preces rex pectore ab imo. Preces descendere in omnes.] Si quid inuidiæ est in humillimis precibus, imputandũ est Iunoni: nam Omnes dicendo, etiam humiles significat. unde ait etiam Descendere. Quam nec longa dies.] Id est, tempus: de quo licet melius fœminino genere dicamus, tamen etiam masculino dicimus: nam de
B certo die, masculino tantùm utendum est. ut, hic natalis meus dies est. Pietas nec mitigat.] Aut Troianorũ, qui pij sunt: aut certè propter illud, Iunoni Argiuæ iussos adolemus honores, quasi quæ nec sacrificijs placaretur. Infracta.] ualde fracta: ut, Turnus ut

Stans procul in prora pateram tenet, extaq; salsos
Porricit in fluctus, ac uina liquentia fundit.
Prosequitur surgens à puppi uentus euntes.
Certatim socij feriunt mare, & æquora uerrunt.
At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur, taleisq; effundit pectore questus:
Iunonis grauis ira, & inexaturabile pectus
Cogũt me Neptune preces descendere in omnes,
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla,
Nec Iouis imperio, fatis'ue infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Vrbem odijs satis est, pœnam traxisse per omnẽ
Relliquias Troiæ, cineres atq; ossa peremptæ
Insequitur: causas tanti sciat illa furoris.
Ipsa mihi nuper Libycis, tu testis, in undis,
Quam molem subitò excierit, maria omnia cœlo
Miscuit, Aeolijs nequicquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Prò scelus: ecce etiam Troianis matribus actis
Exussit fœdè puppes, & classe subegit
Amissa socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim:
Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.
Tunc Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
Fas omne est Cytherea meis te fidere regnis,
Vnde genus ducis, merui quoq;, sæpè furores
Compressi, & rabiem tantam cœliq; marisq;.

agit undiq; Bacchi. Ignotæ.] ignobilis: ut, Nã sæpe fauos ignotus adedit Stellio. & dixit Ignotum, Italiæ cõparatione: nam ignota non erat, ad quam bis Troiani uenerant. Tibi.] id est, per regnũ tuũ. Si concessa peto.] siquidem: nam Si modò confirmantis est. agit aũt à possibili. Fas omne est.] Fas est, hoc est, possibile est. Meis te fidere regnis.] Nam fido datiuũ tantùm regit. Vnde genus ducis.] Vt diximus suprà, quia feliciter est nauigaturus Æneas, Venerem dicit è mari procreatam. & ut fert fabula, Cælus pater fuit Saturni, cui quũ iratus filius falce uirilia amputasset, lapsa in mare sunt, de quorũ cruore et maris spuma nata dicitur Venus: unde & ἀφροδίτη dicitur, ἀπὸ τ ἀφρȣ̃.

infractos aduerso Marte Latinos. Media de gente urbem.] Id est, totius gentis potentem. Exedisse.] Muliebriter dictum: nam inde est quod sequitur, Cineres atque ossa peremptæ. Sanè Edo habet & rectam declinationem et obliquam: rectam, sed antiquam declinationẽ, ut edo edis edit: anomalam, ut edo es est: quarum secunda & tertia persona longæ sunt, propter differentiam Sum es est. Edit autem in præterito producit e, ut legit. Causas tanti sciat illa furoris.] Benè supprimit: cõtra ipsam
C enim sunt, quæ Iuno exequitur in Decimo: ut, Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter. Quam molem.] Vt, Tantas audetis tollere moles. Nequicquã.] Aut sine causa, id est, nulla extante ratione: aut nequicquam, quantum ad eius pertinet mentem. unam enim nauem ex omnibus euertit. In regnis hoc ausa tuis.] Vt, Non illi imperium pelagi, sæuumq; tridentem. Actis.] furore compulsis: ut, Reginam Alecto stimulis sed hoc habet ratio: Omnes uires usu uenereo debilitantur, qui sine corporis damno nõ geritur: unde fingitur nata Venus per damnũ. De mari aũt ideo, quia dicũt Physici sudorẽ salsum esse, quẽ semper elicit coitus. unde et myrtus ei cõsecrata est, quæ littoribus gaudet: ut, Littora myrtetis lætissima. Ideo autem diximus Cælus pater, ut Deum significaremus: nullus enim Deus generis neutri est. nam Cœlum generis neutri elementum significat, unde & ὀὐρανὸς Saturni pater quoq; dicitur. Merui quoq;.] etiam præstiti: ut, Nec te regina negabo Promeritam. alij dicunt, militaui: ut, Ære merent paruo. Rabiem tantã cœliq; marisq;.] Vt in primo legimus, Gemerentq; repleti Amnes. Homerus, ἐν δ' ἔπεσον μεγάλῳ πατάγῳ, βράχε δ' αἰπὰ ῥέεθρα, ὄχθαι δ' ἀμφὶ περὶ μεγάλ' ἴαχον, οἱ δ' ἀλαλητῷ ἔνεον ἔνθα καὶ ἔνθα ἑλισσόμενοι κατὰ δίνας. Et paulo pòst: ὡς ὑπ' ἀχιλλῆος ξάνθου βαθυδινήεντος πλῆτο ῥόος κελάδων.

SER. In terris.] Etiam in terris: nam augmentum est. In mare se Xanthus.] Omnia hæc Homeri sunt. Pelidæ tunc ego forti Congressum Æneam, nec dijs nec uiribus æquis Nube caua eripui.] Hic locus ex Homero sumptus est: ἴξε δ' ὅθ' αἰνείας ἠδ' ὁ κλυτὸς ἦεν ἀχιλλεὺς, αὐτίκα τῷ μὲν ἔπειτα κατ' ὀφθαλ-

Nec minor in terris (Xanthũ Simoëntaq; testor)
Aeneæ mihi cura tui, cùm Troia Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentq; repleti
Amnes, nec reperire uiam, atq; euoluere posset
In mare se Xanthus. Pelidæ tunc ego forti
Congressum Aeneam, nec dijs nec uiribus æquis,
Nube caua eripui, cuperem cùm uertere ab imo
Structa meis manibus periuræ mœnia Troiæ.
Nũc quoq; mens eadẽ perstat mihi. pelle timores,
Tutus quos optas portus accedet Auerni.
Vnus erit tantùm, amissum quẽ gurgite quæret:
Vnum pro multis dabitur caput.

μῶν χέεν ἀχλὺν πηλείδῃ ἀχιλῆϊ, ὁ δὲ μελίην εὔχαλκον ἀσπίδος ἐξέρυσεν μεγαλήτορος αἰνείαο. καὶ τὴν μὲν προπάροιθε ποδῶν ἀχιλῆος ἔθηκεν, αἰνείαν δ' ἐπέσσευεν ἀπὸ χθονὸς ὑψόσ' ἀείρας, πολλὰς δὲ στίχας ἡρώων, πολλὰς δὲ καὶ ἵππων, αἰνείας δ' ὑπεράλτο θεοῦ ἀπὸ χειρὸς ὀρούσας. Nec dijs, nec uiribus æquis.] Hoc est, aduersis

His ubi læta deæ permulsit pectora dictis,
Iungit equos curru genitor, spumantiaq; addit
Frena feris, manibusq; omnes effundit habenas.
Cæruleo per summa leuis uolat æquora curru.
Subsidunt undæ, tumidumq; sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis, fugiũt uasto æthere nimbi.
Tum uariæ comitum facies, immania Cete,
Et senior Glauci chorus, Inousq; Palæmon,
Tritonesq; citi, Phorciq; exercitus omnis.
Læua tenent Thetis, & Melite, Panopæaq; uirgo,
Nisæe, Spioq;, Thaliaq;, Cymodoceq;.

aduersis: λιτότης figura est: aut non æquis, id est non æquali fauore: plures enim Græcis fauebãt. De matribus aũt intelligere non possumus, quia Thetide melior Venus est, & ei præsenti derogare nollet. Cupere *cùm uertere ab imo.*] *quod proprium eius est: ut,* Magnoq; *emota tridẽti* Fundamẽta *quatit. hinc, ut suprà diximus* ἐννοσίχθων *dictus est, eò quòd terrã quatiat: & fecit augmentũ, quũ se præstitisse dixit iratũ.* Portus accedet.] Hic distinguẽdum, *ne sit cõtrarium* Veneris *petitioni, quæ ait:* Liceat Laurentẽ *attingere* Tibrim. Amissum *quem in gurgite quæret.*] Misenum *dicit: de quo legimus,* Inter *saxa uirũ spumosa immerserat unda.* Vnũ *pro multis dabitur caput.*] Palinurũ *significat: nam falsum erit, si unũ uoluerimus accipere: duos enim constat perisse,* Misenũ & Palinurum. Læta *permulsit.*] Aut *permulsit & lætam fecit: ut,* Animumq; *labantem* Impulit. *aut certè perpetuum est epitheton* Veneris, *quam* Homerus *uocat* φιλομειδῶ. Spumantia *frena.*] *spumas mouentia.* Feris.] *equis: ut,* Inq; *feri curuam compagibus aluum* Contorsit. Variæ *comitum facies.*] Aut *belluas dicit marinas secundum naturam, aut poeticè deos marinos.* Immania *cete.*] τὸ κῆτος κήτη, *ut* βῆλος βήλη. *nam* Latinè *sic declinari non potest.* Nullum *enim apud nos animal generis neutri est. nisi fortè hic cetus huius ceti dicamus, quod nusquam lectum est: nam dicuntur canes marini.* Et *senior* Glauci *chorus.*] Glaucus *piscator fuit, qui cùm captos pisces super herbam abiecisset, & eos recepisse uidisset quam amiserant uitam, intellecta herbarum potentia, esu earum in* Deum *mutatus est: cuius hic chorũ ideo senem dixit, quia & ipse senex fuerat.* Aut *certè seniorẽ dicit, propter spumarũ colorem: sicut penè omnes dij finguntur marini.* Inousq; *Palæmon.*] Melicerta *Inus filius.* Et *notandum patronymicum à matre in authore idoneo.*

POM. Sabi. Congressum *Æneam.*] Neptunus *eripuit* Æneam *ab* Achillis *congressu.* Vnus *erit.*] Ergo *duo sunt qui summergentur. unus* Palinurus, & *alter qui magno more sacrificabitur dijs inferis, id est* Misenus. *ideo inquit, unum caput dabitur pro cunctis.* Auro.] *aurato currui.* Feris.] *id est, equis. ut in 2.* In *latus, inq; feri: id est, equi.* Subsidunt *undæ.*] Homerus *lib. 12. de* Vlysse, *cum soluit è* Trinacria *in* Cretam *nauis cito cursu* Sirenum *insulæ appropinquauit: secundo namq; uento ferebantur. qui illic statim cessauit, & placida tranquillitate deus undas strauit.* Axe.] Axem *ponit pro cœlo tonanti, uel* Axe *tonanti, pro curru* Neptuni *strepitum facienti.* Glauci.] Glaucus *piscator fuit, qui cum gustasset herbam qua pisces reuocati erant ad uitam, in mare prosiluit, & pro deo habitus.* Phorci.] Mirum *hoc. nam quotiens hæc monstra uidentur, tempestatem significant.* Phorcus, Neptuni & Thoosæ *nymphæ filius.* Varro *ait eum imperasse* Corsicæ & Sardiniæ. *alij, insulis* Oceani Aphrici. & *uictum ab* Atlante, *postea pro numine marino habitum. pater fuit* Medusæ, & *cæterarum* Gorgonum. Probus *ait fuisse duos* Phorcos, & *deum maris, & regem in* Aphrica. Homerus *libro 1.* Vlysseæ, *ait* Thoosam *nymphã fuisse filiam* Phorci, *indomiti regis maris: et in cauis antris ex* Neptuno *peperisse* Polyphemũ. A Panopæa.] *omnes filiæ* Phorci *fuere deæ maris.*

VAR. Lect. Impingeret *agmina muris.*] Veter. *quidã libri immitteret habent.* Millia *multa daret læto.*] Roman9 *lib.* Darent *legit.* Atq; *euoluere posset* In *mare se* Xanthus.] In *Mediceo* Reuoluere *legitur.* Nube *caua.*] In Rom. & *nõnullis alijs* Eripui *est.* Mens *eadẽ perstat mihi.*] In Oblongo *libro, & quibusdã alijs antiq. legere est* Restat *mihi.* Amissum *quã gurgite quæret.*] In *exempl. omnibus antiq. quotquot habui,* Quæres *legitur.* Iungit *equos curru.*] Vetera *omnia manuscr.* Iungit *equos aut genitor, uno exemplo legunt.* Sternitur *æquor aquis.*] In *antiq. aliq.* Equis, Sed Aquis *meli9.*

DON. Iunonis *grauis ira, & inexaturabile pectus* Cogunt *me* Neptune *preces descendere in omnes,* Quam *nec lon-* B *ga dies, pietas nec mitigat ulla,* Nec Iouis *imperio, fatis'ue infracta quiescit.*] Magna *hoc loco & artificiosa cõceptio: nam inter ipsa initia, et personam suam commendat, & deformat inimicæ.* Dicendo *enim,* Prouocor *conqueri, & quæ prouocabat, grauabatur inuidia, & quæ prouocari sese querebatur, culpa uacuam sese laborabat ostendere.* Interea *cœpit à nomine, ut ostenderet ex eius primatu absumptam potentiã.* Addidit *grauis ira.* Grauis, *hoc est iniusta, & perinde grauis: ferri enim nõ poterat, quæ irascebatur frustra, hoc est cum causa non suppeteret.* Deinde, *quæ irasceretur immoderatè, nec pectus eius innumeris* Troianorũ *supplicijs satiaretur.* Execrãdi *autem sunt, qui nulla ex causa inimicitias suscipiũt, & qui in eo ipso non retinent modum.* Tertium, *quorum pectora nec pœnarum numero saturãtur, nec aliqua humanitate tanguntur.* Quam *nec longa dies, pietas nec mitigat ulla,* Nec Iouis *imperio fatis'ue infracta quiescit.*] Dedit *querelis suis augmentũ, & eam de qua quærebatur, uehementer exponit.* Irata, *inquit, cùm causa nõ esset, irata sine modo, irata sine fine iracundiæ, nõn mise-* C *ricordia flectitur, non* Iouis *frangitur iussu, non fatorum authoritate reuocetur.* Cur *fauenter adhuc expectaretur talis, quæ nefas existimet effici, quod* Iupiter *præcepit, & fata præscribunt? aut, quem iniquis odijs datura est terminum, quæ quum sit uetus inimica, nouam se esse existimat, & recentia tormenta componit?* Incipit *iam dicere, & exemplis probare manifestis, quæ proposuit uera esse.* Non *media de gente* Phrygum *exedisse nefandis* Vrbem *odijs, satis est pœnam traxisse per omnẽ.*] Non *ei sufficit interitus* Troiæ, *nec tantos illic perijsse quum caderet: nullum præterijt miseros supplicij genus, ipsam patriam ruina consumpsit & flamma: et post tantorum scelerum cladem, nec habet aut retinet modum, leue quiddam se existimans perfecisse, quia supersunt* Troianorum *aliqui, & uiuunt aliqui post excidium* Troiæ. Relliquias Troiæ, *cineres atque ossa peremptæ* Insequitur.] Reliquiæ *dicuntur funera mortuorum: cineres, qui post exusta corpora remanent: atq; ossa, quæ colligi consueuerunt, & sepulchro mandari.* Tantùm *ergo crudelis* Iuno, *tantum impia, ut illa quoq; persequenda existimet,*

quæ

A quæ sunt debita sepulchris & terris. Perempta ossa, miserabiliter posuit: solent enim hostes post effusum sanguinem nullas dehinc inimicitias habere cum funere, & imponere odijs terminum, quum deest ille qui audere aliquid possit. Reliquias rursum possumus etiam sic intelligere, quòd flos Troianæ iuuentutis esset perductus ad paucos: quibus si in Iunone esset humanitas, debuit largiri miseratio. Quis enim tam ferreus, tam durus hostis inuentus est unquam, cuius uictoriæ nihil superesse potuerit, post acerba odia partam? datur nonnunquam uenia reliquis, & usq; ad uictoriam crudelitas ualet. Tam sæua extitit Iuno, ut post excisum Ilium, perditosq; diuersa cæde Troianos, persequatur reliquos, & inuentionibus nouis affligat. Causas tanti sciat illa furoris.] Huius, inquit, odij si causæ requirantur, ab ipsa quærendæ sunt: nos enim scimus nihil in eam Troianos admisisse, quod nollet. Causas tāti sciat illa furoris. Furoris sui, dixit, nō doloris: sine ratione, quippe irasci furere est. Cæterùm dolor illic esse potest, ubi inest iusta commotio. Ipse mihi nuper Libycis, tu testis, in undis, Quam molem subitò excierit: maria omnia cœlo Miscuit, Æolijs nequicquam freta pro-

B cellis.] Magnum inuenit assertionibus suis compendium, ipsum uocādo testem, quem audiendis querelis arbitrum cupiebat acquirere. Testis es, inquit, etsi unius tantùm facti, ex eo tamen cætera poteris æstimare, quòd non sint falsa sed uera: sic illum communē facit, & in memoriam reuocat, ut tempus & locum facti replicet. Nuper, inquit, nostri Libycis undis, quas moles exciuit, quū assumpta potestate uentorum, omnia in Troianorum perniciem elementa confudit. Quod factum est frustra, dum omne illud te iuuante summotum est. quod ait, Quam molem subitò excierit, artificiū nocendi uoluit demonstrare: quicquid enim subitum est, facilè opprimit imparatū: speratum autem & præuisum, cauendo potest, aut substantia contrariæ prouisionis effundi. In regnis hoc ausa tuis.] Vt meis procuraret interitum, ausa est te contemnere, & regna tua commouēdo, etiam tibi iniuriam facere. Quod ait In regnis tuis, dixit, ut ipsi huius facti rectè induceret commemorationē. Petitura enim quietem pelagi, ostendit etiam ipsum Neptunum aliam passurum

C iniuriam, nisi & Troianis prouidisset, & sibi. Prò scelus, ecce etiam Troianis matribus actis Exussit fœdè puppes.] Hoc est, etiam nunc Troianis matribus coactis per scelus exussit fœdè puppes. Troianorum matribus in incendio nauium delictum esse constabat: his Venus adstitit, dicens, non esse requirendum quis fecerit scelus, sed cuius impulsu uideatur admissum. Exussit fœdè puppes. alienis manibus ipsas naues incendit, atq; utinam palàm, & non turpiter fraude cōcepta. Et classe subegit amissa, socios ignotæ linquere terræ.] Vt ab hoc facto, quod contra ciuitatem, religionem, humanitatemq; processerat, excusaret etiam filium, in Iunonis reuocat relictorum sociorum culpam; quoniam Æneas hoc non faceret, si pars classis non esset amissa. Accedebat ex hoc facto augmentum mali, quia post tot labores nec ad Italiam peruenire potuerunt, & ignotis in terris fuerant relicti. Ecce diuersitas posita, & sese impugnans: suprà enim dixit, Quis prohibet muros facere, & dare ciuibus urbem? hîc dixit, Socios ignotæ linquere terræ. quum ignota non esset, in qua fuerant ciues: sed factum est hoc oratoria uirtute, pro persona dicentis, quæ uoluit exaggerare inuidiam facti, ut in uno incensarum nauium scelere multa aperiret, intantum ut in religiosorum nefas incurrere cogerentur, & spargeretur societas, quam una perditæ ciuitatis calamitas iunxerat. Interea quia non magnus inuidiæ fragor esse potuerat, quòd ciuibus iuncti fuerant ciues, relicta ratione personarum, aut ignotis terris relinqui socios, graue admodum crimen est: proinde non quærendum est, qui uel apud quos, sed ubi remanserint, est tractandum. Ergo unū accipimus ex persona persuadentis, Quis prohibet muros facere, et dare ciuibus urbem? alterum ex persona dolentis Veneris, Socios ignotæ linquere terræ. ne se contraria impugnent. Vbi nouissimum posuit, quid potuit in querelas grauiores adduci, constabat Sicilia, & fas fuisse, in quibus Acestes fuerat alienus. Venit ad summam petitionis suæ: ait enim, Quod superest, oro.] Quasi unum esset petitura, non plurima, singulari numero significauit quid uellet: perindeq; ostendit graue nō esse quod peteret, utpote quod in uno esset, non in plurimis positura. ideo dixit, Quod superest oro, quia transacta curari non poterant. Quod superest ergo, quod integrum est, & potest præstari. Dicit iam quid sit, quod effici cupiebat. Liceat dare tuta per undas Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tibrim.] Liceat, inquit, per regna tua tutos dehinc nauigare Troianos: liceat tenere Italiam, in qua est Tibris. Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.] Non dubitanter posuit Si, sed ut se ostenderet licita cupere, quæ constabat Neptunum nosse. & illud egregiè dictum, Liceat tuta uela dare tibi, ut non uentis, aut fluctibus qui semper incerti sunt, sed ipsi potius Neptuno uela crederentur. Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti.] Quia placidum mare, ipso tempore quærebatur, rectè hoc loco Neptunus maris domitor dictus est. Fas omne est Cytherea, meis te fidere regnis, Vnde genus ducis.] Debes, inquit, habere fiduciam regni mei, uel maximè, quia inde originem ducis. Merui quoq;.] Cur dixit Quoq;? quum nullum adhuc commemorarit se præstitisse beneficium? hoc ut corrigatur, ordinata prima ponenda sunt, ut sit posterius, Merui quoq;, & sit primū. Sæpe furores Compressi, & rabiem tantam cœliq; marisq;.] Ordinemus iam simul totum: Sæpe furores compressi, sæpe compressi rabiem cœli, sæpe compressi rabiē maris: nūc ponere debemus, Merui quoq;: hoc est, laboraui quoq; pro tuis. Nec minor in terris (Xanthum Simoentaq; testor) Æneæ mihi cura tui.] Quia sciebat se contra Troiam nixum, iurat tamē se pro Ænea specialiter fecisse. Dicit & tempus, ostendit et locum, designat pericula ipsa, & cuius eum manibus eripuisset. Cùm Troia Achilles Exanimata sequens impingeret agmina muris.] Tunc, inquit, quum Troiana agmina infestus Achilles agitaret, exanimes persequens, & opprimens fugientes Teucros, neq; eos permittens ad murorum tutā peruenire. Millia multa daret leto.] Tunc, quum innumera hostium millia mactaret. Gemerentq; repleti Amnes, nec reperire uiam, atq; euoluere posset In mare se Xanthus.] Tunc quum flumina omnia onerata cæsorum funeribus gemerent, impedita scilicet & obclusa, uel maximè Xanthus amnis, qui tantorum corporum retentui obiectus, exitum in fluctus reperire non poterat. Pelidæ tunc ego forti Congressum Æneam, nec dijs, nec uiribus æquis, Nube caua eripui.] Quantum asserit operam suam? uel ex quanta necessitate dixit Æneam liberatum? Congressus, inquit, fuit Pelidæ: licet possit intelligi, quod laudis causa dixisset, Pelidæ: tamen addidit forti.

Quantum

Quantum fortis supra expreßit, multa millia illum Troianorum fugasse, quum solus tantos premeret, urgeret, ac sterneret. Huic ergo cum esset congressus Æneas, nullo deo fautore, cunctis aduersis, uiribus quoq; longè impari bus, nube immissa eripui. Eripui (inquit) imparem, eripui iam periturum. Cuperem cum uertere ab imo Structa meis manibus periuræ mœnia Troiæ.] *Admiranda locutio, in qua se confitetur inimicum, et eo tempore Æneæ saluti beneficium præstitisse, quum omnes Troianos cum ipsa urbe uolebat extinctos. Quàm grande beneficium memoratur? quum solus Æneas mereri potuit ueniam, irato eo qui cunctos semel uolebat extinguere, & diruere omnia quæ suis manibus struxerat? Magnus affectus est iuxta ea, quæ manu nostra proueniunt: magnus quoque est dolor, si nostra manu uertantur. Sed iste dixit causam interuenisse periurij, quæ omnem affectum constructionis abruperat.* Nunc quoque mens eadem perstat mihi.] *Quæ sit ipsa mens ex consequentibus probat: potuit enim dictum in incerto remanere, quoniam iuxta Troianos, & Troiam, inimicitias se habuisse professus est. Quæ ergo mens in præsenti præstaret uidendum est, quum sequentia tractare inceperimus.* Pelle, inquit, timores.] *Ad remouendam sollicitudinem Veneris, quàm breuibus usus est uerbis, ut & ipsam securam redderet, & indicaret qualẽ gereret mentem. Quòd si hoc solum dixisset, suffecerat curæ remouendæ. addidit:* Tutus, quos optas portus, accedet Auerni.] *Quoniam pelagi tranquillitatem fuerat postulatus, hanc Neptunus pollicetur, & spondet: Optas, inquit, ut tutus transeat mare filius tuus? tutus ad portus Auerni perueniet.* Vnus erit tantum, amissum quem gurgite quæret, Vnum pro multis dabitur caput.] *Dicit futura ut deus, quem fugere uentura non possent. Hæc ipsa quoniã triste aduersumq; nunciabant, extenuat. Debebatur, inquit, interitus plurimis, sed pro cunctis unius procedit exitium, quod ipsum æquo animo ferendum est: præstat enim unum magis flere, quàm plurimos. Hoc ideo prædixit, ne ille qui tutam pelagi transmißionem promiserat, in unius casu uideretur Venerem fefellisse, & ex eo falsa cœtera putarentur.* His ubi læta deæ permulsit pectora dictis.] *Vbi dictis talibus leniit animum Veneris, promissam pelagi placiditatẽ cœpit procurare. Ob hanc igitur causam,* Iungit equos curru genitor, spumantiaq; addit Frena feris, manibusq; omnes effundit habenas, Cæruleo per summa leuis uolat æquora curru. Subsidũt undæ, tumidumq; sub axe tonãtis Sternitur æquor aquis, fugiũt uasto æthere nimbi. Tum uariæ comitum facies: immania cete, Et senior Glauci chorus, Inousq; Palæmon, Tritonesq; citi, Phorciq; exercitus omnis. Læua tenent Thetis, & Melite, Panopœaq; uirgo, Nisæe, Spioq;, Thaliaq;, Cymodoceq;.] *Omnis hæc descriptio poetica est, propter Æneæ meritũ posita, ut ob eius tranquillam nauigationẽ Neptunus cum dijs maris uideretur excurrere: eo tamen res reducitur, ut quies omnis pelagi monstraretur effecta, fugatis omnibus quæ obesse potuerant uentis, scilicet qui tumore pelagi nocere possent.* Hic patris Æneæ suspensam blanda uicißim Gaudia pertentant mentem.] *Cùm hæc Æneæ cum ipso nauigationis principio prouenissent, ex suspẽso et saucio, uicißitudine prospera in gaudium repentè mutatus est.* Iubet ocyus omnes Attolli malos, intendi brachia uelis.] *Erigi cunctarum nauium arbores iubet, & uela solui uniuersa.* Vna omnes fecere pedem.] *simul omnes aggreßi sunt iussa.* Pariterq; sinistros Nunc dextros soluere sinus, unà ardua torquent Cornua, detorquentq;, ferũt sua flamina classem.] *Tantùm potuit iubentis autoritas, ut simul attollerent malos, simul uela suspenderent, & opportuna facerent uentis, deniq; nauigia omnia flatibus prosperis ferebantur.* Princeps ante omneis densum Palinurus agebat Agmen, ad hunc alij cursum contendere ießi.] *Palinurus, quòd esset in gubernandi arte peritißimus, primus tenebat cursum, cæteri uerò, qui in alijs nauibus fuerant, ipsum sequebàtur: hoc enim illis fuerat præcepto Æneæ mandatũ.* Iamq; ferè mediam cœli nox humida metam Contigerat.] *Iam fortè media nox agebatur, pars quippe eius iã fuerat transacta. Idcirco addidit Ferè, ut æstimantis potius esset, quàm definitè pronunciantis: esset enim uicium poetæ, si noctis tempus, quod liquidò dici nõ poterat, pro manifesto & cognito poneretur.* Placida laxarant membra quiete Sub remis, fusi per dura sedilia nautæ.] *Totum his dedit: dormiebant, inquit, uicti neceßitate temporis & laboris. Faciebant hoc, quia tuta fuerat omnia: sic tamen, ut remigij sollicitudinem non in totum uiderentur omisisse, nec delicijs tradidisse corpora sua, quod fit cùm securè dormitur. Nam sub ipsis remis, atq; in sedibus duris, hoc est nullo stramine procurato prostrati erant: ut ipsa esset refectio, si paululum caperent somnum, manente officij sollicitudine, et in certos casus pelagi diligenter intenta. In duro autem refici, aut laßitudo facit, aut consuetudo laborandi.*

SER. *Phorciq; exercitus omnis.] Dij qui sub Phorco agũt: hic autem Phorcus dicitur Thoosæ nympha & Neptuni filius. ut autẽ Varro dicit, rex fuit Corsicæ & Sardiniæ: qui cùm ab Atlante rege nauali certamine cũ magna exercitus parte fuisset uictus & obrutus, finxerunt socij eius, eum in Deum marinum esse conuersum.* Læua tenẽt Thetys.] *Satis prudenter sexum debiliorẽ sinistræ applicat parti.* Nisæe.] *Media diphthõgus est.* Vicißim.] *Quia reliquerat quidem socios, sed feliciter petebat Italiam.* Pertentant.] *sollicitant.* Attolli malos.] *id est, uela per malorum uolubilitatem leuari. nam quum nauigarent, iam non dubium quod olim erexerant arbores.* Fecere pedem.] *podiam, id est, funem, quo tenditur uelum, quod Græci πόδα uocant:*

Hic patris Aeneæ suspensam blanda uicißim
Gaudia pertentant mentem, iubet ocyus omnes
Attolli malos, intendi brachia uelis,
Vnà omnes fecere pedem, pariterq; sinistros,
Nunc dextros soluere sinus, unà ardua torquent
Cornua detorquẽtq;, ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omneis densum Palinurus agebat
Agmen, ad hunc alij cursum contendere iußi.
Iamq; ferè mediam cœli nox humida metam
Contigerat, placida laxarant membra quiete
Sub remis, fusi per dura sedilia nautæ.
Cùm leuis æthereis delapsus Somnus ab astris
Aëra dimouit tenebrosum, & dispulit umbras,
Te Palinure petens, tibi tristia somnia portans
Insonti: puppiq; Deus consedit in alta
Phorbanti similis, fuditq; has ore loquelas.

A uocant: ut est apud Pindarũ & Aristophanē. Sinistros Nũc dextros.] Pro auræ mutabilitate. Cornua.] antennarum extremitates. Sua flamina.] prospera, à pup[pi] uenientia. Princeps ante omnes.] Vnum uacat: ut, Primus ibi ante omnes. quæ figura ἐκ παραλλήλου dicitur, cùm unum ad alterius expositionem uenit. Mediã cœli metam.] Peritè locutus est: nam medium cœlum meta est ἀναβιβάζοντος: id est, ascendentis circuli, qui medius est inter ortum et occasum,

Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem,
Aequatæ spirant auræ, datur hora quieti:
Pone caput, fessosq; oculos furare labori:
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
Cui uix attollens Palinurus lumina fatur:
Me'ne salis placidi uultum, fluctusq; quietos
Ignorare iubes? me'ne huic confidere monstro?
Aeneam credam quid enim falacibus Austris
Et cœlo? toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clauumq; affixus & hærens
Nusquam amittebat, oculosq; sub astra tenebat.
Ecce Deus ramum Letheo rore madentem,
Viq; soporatum Stygia, super utraq; quassat
Tempora, cunctantiq; natantia lumina soluit.
Vix primos inopina quies laxauerat artus,
Et super incumbens, cum puppis parte reuulsa,
Cumq; gubernaclo liquidas proiecit in undas
Præcipitem, ac socios nequicquã sæpe uocantem.
Ipse uolans tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,

nouare dolorē. Me'ne huic cõfidere monstro?] Subaudi, Vis. Æneã credam quid enim.] Per cõtrarium dicit, cur Æneam committam cœlo & Austris fallacibus, qui sum toties serenitatis fraude deceptus? Quid enim.] quid ni? cur non? Sereni.] serenitatis: ut, Et seruantissimus æqui. Alij legũt, Et cœli toties deceptus fraude sereni. Viq; soporatũ Stygia.] morte plenum. Super utraque tempora.] per utrunq; tempus. Cunctanti.] quasi reluctanti: nã nisi cui adhæreret natans per mare, effugere non potuisset pelagus. Natantia.] errantia, somni uicinitate. Cum puppis parte.] προοικονομία, ut triduo natare potuerit. Currit iter.] Vt Cicero pro Murena: Ite uiam, redite uiam. Tutum.] præsidio Neptuni.

B qui meridianus circulus appellatur. A' medio enim cœlo & finitur ortus, & occasus incipit siderum. Alter est horizontis, qui segregat aspectum huius cœli ab alio inuisibili nobis. Sub remis fusi per dura sedilia nautæ.] id est, requierant paululum, sic remos tenẽtes. Leuis.] Vel aduẽtu uel discessu: nam leuis in utroq; est. Dispulit umbras.] Nam semper deos ambit nimbus. Te Palinure petens.] appetens, factiosè aggrediens. Et sciendum in maius celebrari Palinuri mortem more poetico, quem dormientem cecidisse in undas satis constat. Somnia.] soporē. Benè autem discernit ista Vergilius, ut Somnum ipsum Deum dicat: somnium quod dormimus: insomnium quod in somnis uidemus: ut, Falsa ad cœlum mittunt insomnia manes. Iaside.] fili Iasij. Ipsa æquora classem.] id est, æstu & aura nostra utimur. Æquatæ spirant auræ.] prosperæ: ut, Æquatis classem procedere uelis. Pone caput.] Bene particulatim ad id uenit, quod apertè dictũ refutaretur. Labori.] ex intuendis sideribus. Paulisper.] paulum dum tu quiescis. Vix attollens lumi-

C na.] Aut à sideribus remouens, aut certè numinis præsentia prægrauatus: quod est melius. nam & sequens eius oratio turbata est, quod & semiplenæ indicant elocutiones. Vultum.] mutabilitatem quæ fit pro qualitate uentorum. Iubes.] uis: ut, Infandum regina iubes renouare dolorē.

POM. Sabi. Cornua.] antemnarum. Ferè.] propè mediam noctem, cũ magis grauescit somnus: in medio cœlo est quasi meta, æquata parte inter ortum et occasum, illic circulus lacteus est. Iaside.] Palinurus filius Iasij. Fallacibus.] quasi dicat, Æneam fallacibus auris non credam.

VAR. Lect. Intendi brachia uelis.] In Romano libro pro Velis positum est Remis. Placida laxarant membra quiete.] In antiq. aliquot lib. Laxabant habetur. Tibi tristia somnia portans.] Multi quidem lib. antiq. uertunt illud, Somnia tristia portãs. Phorbanti similis.] Libri nonnulli sanè quàm uetusti Phorbãtis habent. Fuditq; has ore loquelas.] Vetera omnia exemplaria quæ legi, Fundit habent. Me'ne salis placidi uultum.] In lib. aliquot legere est, Me'ne salis placidum uultum. Æneam credam quid enim fallacibus Austris?] In libris aliquot antiquis Auris habetur. Est & Ænean per n finalem. Cœli deceptus fraude sereni?] Antiq. lib. uersum hunc uariè corruptum habent. nam & Fraude serena, & alibi Cœlo sereno legitur.

SER. Sirenum.] Sirenes secundum fabulam tres in parte uirgines fuerũt, in parte uolucres, Acheloi fluminis & Calliopes Musæ filiæ: harum una uoce, altera tibijs, alia lyra canebat: et primò iuxta Pelorum, post in Capreis insula habitauerunt: quæ illectos suo cantu in naufragia deducebant. Secundum ueritatem meretrices fuerunt, quæ transeuntes, quoniam deducebant ad egestatem, his fictæ sunt inferre naufragia: has Vlysses contẽnendo deduxit ad mortem. Sirenum autẽ genitiuus est, ueniens ab hac Sirene. Tunc rauca.] Ac si diceret: antehac delectabili uoce re-

Promissisq; patris Neptuni interrita fertur.
Iamq; adeò scopulos Sirenum aduecta subibat
Difficiles quondam, multorumq; ossibus albos.
Tunc rauca assiduò longè sale saxa sonabant,
Cùm pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit: & ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuq; animum concussus amici.
O' nimium cœlo & pelago confise sereno,
Nudus in ignota Palinure iacebis arena.

sonabant, tunc fluctibus solis: & bene imitatus est maris stridorem, Sale saxa sonabant. Amisso fluitantem.] Naturale enim est, ut fluctuet nauis sine gubernatore. Nocturnis rexit in undis.] Dat ei hoc et in Decimo: ut, Ipse sedẽs clauumq; regit uelisq; ministrat. Multa gemens.] Nomen pro aduerbio, pro multum. Casu amici.] propter ruinam. allusit ad nomẽ. Pelago cõfise.] Hoc est quod suprà Palinurus excusat. Nudus.] insepultus, mortuus: ut, Et freta destituent nudos in littore pisces. Ignota.] peregrina, non antè uisa: nam in Sexto dicturus est, Paula-

tim adnabam terrae, iamq; arua tenebam. Sciendum sanè Tuccam & Varum hunc finem Quinti esse uoluisse: nam à Vergilio duo uersus sequentes huic iuncti fuerunt. Vnde in nonnullis antiquis codicibus Sexti initium est, *Obuertunt pelago proras tum dente tenaci.*

POM. Sabi. Sirenum.] Sirenes tres, filiae fuerunt Acheloi amnis & Calliopes. harum maxima Parthenio appellata: unde Parthenope urbs, quae & Neapolis dicitur. habitasse scribit Alexander Leucasiam insulam, quae est ante Lucaniam. primùm autem tenuisse Pelorida, ut scribunt alij: inde Capreas, postea Leucasiam. harum altera cantu, altera tibijs, tertia lyra ualet. ad eas peruenisse Vlyssem, lib. 12 scribit Homerus, quae transeuntes nautas suaui cantu ad exitium praecipitabant.

VAR. Lect. Nudus & ignota Palinure iacebis arena.] In antiq. omnibus exempl. quae uersare mihi contigit, Nudus in ignota legitur.

DON. Cùm leuis aetherijs delapsus Somnus ab astris.] Leuem dicit, quia incorporalis esse affirmatur. Aera dimouit tenebrosum, & dispulit umbras, Te Palinure petens, tibi somnia tristia portans Insonti.] Vt conuersus in alienam faciem uideri posset, et agnosci, remouit aliquantum tenebras: et uenit ad Palinurum soli ipsi infestus, tamen caeteris bonus, illi soli praeparans mortem. Ipse enim fuerat destinatus leto secundum Neptuni praedictum, ei soli portans perpetuum somnum, & supremum exitium. Leti autem causa non reperiebatur, & tamen finis ultimus ferebatur insonti: non quia meruit, sed ut Aeneas amici sui luctu percuteretur ac necessarij, caeteris saluis per unius detrimentum. Puppiq; deus consedit in alta Phorbanti similis, funditq; has ore loquelas.] Sedit, inquit, iuxta Palinurum in puppi, (illic enim gubernatores sedent) in Phorbantis faciē, qui esset unus ex illis, qui eadem naui ferebantur. Talē personā Phorbantis debemus accipere, quae gubernare nauim nosset, perindeq; mereretur audiri: et esset firma, cui Palinurus nauim rectè cōmitteret dormiturus. Sic igitur mutatus tales effundit ore loquelas.] uerbū Effundit, significat magnā uerborū cōpiā interuenisse, cum laeta esset omnibus quies. Videamus quibus uerbis, & quàm multis deceptus sit Palinurus: cauto quippe, & diligenti gubernatori desertio muneris paucis persuaderi non potuit. Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem, Aequatae spirant aurae, datur hora quieti. Pone caput, fessosq; oculos furare labori.] Magnū persuasionis artificiū: primò enim occurrit omnibus, quae Palinurus ad excusationem praetendere potuit. Suffragantur, inquit, officio tuo placiditas pelagi, ratioq; uentorū: ipsa quippe maria naues ducunt, uenti currentibus blandiuntur, quietis petendae tempus est: quiesce paulisper, et oculos tuos aliquantulum laboribus subtrahe, ac ne partes tuae nauibus currentibus denegentur, ego interim officium gubernatoris subibo. Haec dixit qui suadebat, sed latent quae diximus opponi è diuerso potuisse, quaeq; asseruimus esse praeuenta. Id enim dixit, Ferunt ipsa aequora classem, Aequatae aspirāt aurae: ne Palinurus diceret, quod inferius dixit, mare saeuum est & infidū, importuni sunt flatus, relinquere non possum officium omnibus semper in hac unda suspectis. Datur hora quieti.] dissoluti est enim dormire ante tempus: & quia esse id tempus asserebatur, posset dici non esse dormiendum, propter perfidiā maris & nauigationis incertitudinē. Pone, inquit, caput, fessosq; oculos furare labori, Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.] Benè dixit Furare, ut quodam- A modo nec ipsa maria scirent Palinurū quieuisse, propter spatium modici temporis: & requiem suadebat, ut obtinere potuisset, quia breui spatio insidiae compleri potuerunt. qua causa addidit, Ipse ego pro te uigilabo, ego suscipiā officium tuum. Ecce ex duobus persuasio, de breuitate temporis, & de securitate promissa gubernationis. Cui uix attollens Palinurus lumina fatur.] Vix attollens, quia premebatur iam uirtute potioris. Mene salis placidi uultum, fluctusq; quietos Ignorare iubes? mene huic confidere monstro?] Putas, inquit, me nescire quid agatur in pelago, aut quomodo multos decipiat ista tranquillitas, quae me decepit saepe, & arbitraris me incertis commissurū Aeneā, pro cuius salute tantā sollicitudinem gero? Ecce Aeneae meritū, nauigabāt tanti, nauigabat etiā ipse Palinurus: & cùm incerta metueret, nec sibi nec caeteris, sed soli Aeneae prouidebat. Quū igitur pronūciamus, pondus debet habere Me pronomen. Item, Huic monstro, quod decipit multos, infido ingenio, & repente mobili. Benè posuit Monstro, quia quicquid in aliam faciem mu- B tatur, monstrum est. Me autem: hoc est, cui commissum est uniuersarum nauium concursus: me qui semper in his diligens fui: me cui esse debet pro salute Aeneae peruigil cura: me qui saepe comprobauerim non habendam etiam tranquillis fluctibus fidem: me amabilem regi, & fidissimum regis ipsius amatorē. Aeneam credam?] Id est, spem Romanae Reipub. fortem, pium, religiosum, inuictū in bello, in pace praestantem, patiar incertis circumueniri turbinum, & procellarum subire discrimen? Ecce addidit, experiundo se didicisse quod caueret. Quid enim, ait, fallacius Austris, Et coelo?] Quasi fallacius quicquā reperiri non posit Austris et coelo: quoniā insperatis motibus, & coelum mutatur in nubila, & in procellas uenti saepe uertuntur. Interrupto silentio, ecce praeter mare, metuendū dicebat et coelū. Talia dicta dabat, clauumq; affixus & haerens Nusquā amittebat.] Sic loquebatur, ut clauo, id est gubernaculo uideretur affixus, aut tenacius inhaesisse. Oculosq; sub astra tenebat.] Nec amittebat suis manibus clauū, cuius causa uigilabat: nec ocu- los flectebat à stellis, quarum cursus obseruabat, & mo- C tus: eò magis cautior, quantū eos urgeri sentiebat in somnum. Vbi autem deus aduertit pertinaciter resistentē, dimissis insidijs, quae ad plenū obtinere nequiuerat, per hominis formam cōuertit se ad potentiam, ut ui cōpleretur, quod subtilitatis fraude non potuit. Ecce deus ramum leteo rore madentem, Viq; soporatum Stygia, super utraq; quassat Tempora, cunctantiq; natantia lumina soluit.] Quid enim dubitaret Somnus grauare Palinurum rore stygio, quē mox plenae morti fuerat traditurus? Excutiens, inquit, ramū rore stygio, inspersit Palinuri temporibus, & reluctantes oculos soluit. Habuerant enim adhuc quendam uigorem, quum Palinurus contrà niteretur: ubi enim interuenit uis maior, quicquid duratum fuerat, resolutū est, quae solutio clausit oculos eius, et pressit. Vix primos inopina quies laxauerat artus.] Hoc factū nulla consecuta est mora. Et super incumbens, cum puppis parte reuulsa, Cumq; gubernaclo liquidas proiecit in undas Praecipitem, ac socios nequicquam saepe uocantem.] Multū dat Palinuro, qui oppressus tanta ui gubernaculū non remisit: contrà plus illi, qui diuina fretus potentia totū ualuit superare. sic enim illum praecipitem dedit in fluctus, ut secū & gubernaculū traheret, & eius partem

A partem nauis, cui uidebatur appositus. Clamabat uero ille socios frustra, & in ipsa ui positus omnes inuocabat. dormiebat enim, sicut suprà dictũ est, nec audiuit aliquis implorantis uocem, nec subuenit pereunti. Hæc fuit causa ut dormientes Troiani describerentur, ne esset qui Palinuro pereunti succurreret: debuit enim compleri unius amißio, quam Neptunus Veneri uenturam prædixerat. Ipse uolans tenues se sustulit ales in auras.] Perfecta Palinuri nece, Somnus, inquit, uolauit ad cœlum: quod alato facere facillimum fuit. Currit iter tutum non secius æquore claßis.] Amisso duce, nihilominus claßis tutis cursibus ferebatur. Promißisq; patris Neptuni interrita fertur.] promißis Neptuni respondens, qui futuram incolumem dixerat. Interea, inquit, hoc est, secura ferebatur, licet rectorem perdidisset: numine enim Neptuni felicius regebatur. Iamq; adeò scopulos Sirenum aduecta subibat Difficiles quondam, multorumq; oßibus albos.] Dum tota claßis secaret fluctus, iam inceperat in Sirenum scopulos ferri, difficiles alijs: dicturus est enim, inde integros euasisse Troianos. Difficiles dixit asperos, B & nauigijs perniciosos: utpote qui sæuitiam suam multitudine oßium testarentur, quæ spes uenientium esse poterat, ubi aliorum interitus, non fama sed oculis probabatur. Hoc ideo dictum est, ut ostendatur Neptuni beneficium, qui Troianos illic incolumes reddidit, ubi infiniti perierant. Tum rauca aßiduo longè sale saxa sonabant.] Quàm euidens iam periculum fuit, quum iam ipsorum scopulorum sonus aures Troianorum, mentemq; tangebat? Quum pater amisso fluitantem errare magistro Sensit, & ipse ratem nocturnis rexit in undis.] Æneas ubi aduertit propinquam periculis classem, intellexit eius perijsse rectorem: qua neceßitate compulsus suscepto gubernatoris officio, ipse eam rexit, & quod difficillimum fuit, per totũ spatium noctis. Laudatur Æneas etiam in arte gubernandi. Multa gemens, casuq; animum concussus amici.] Fuit una difficultas regendæ nauis, quam aliæ sequebantur: dicit quæ sint multæ causæ, labor scilicet ac sollicitudo, dolor quoq; amici perditi, & tantis officijs neceßarij. O' nimium cœlo, & pelago confise sereno, Nudus in ignota Palinure iacebis arena.] Hæc ex persona Æneæ accipienda sunt, qui arbitrabatur deliquisse Palinurum, atq; egisse negligenter: quasi cœlo sereno & pelago, casu quolibet perire non posset. Accedebat ad dolorem gementis pœna quoque amico inflicta post mortem, ut inhumatus iaceret, & nudus in exteris terris, ignotusq; omnibus, in littoribus etiam, quæ nullus incederet, & in quibus sepultorem inuenire non posset.

AENEIDOS LIBRI VI
Argumentum.

A D I L O N.

Quæruntur Sexto manes, & tartara Ditis.

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN SEXTVM librum Æneidos Argumentum.

Cumas deinde uenit, fert hinc responsa Sibyllæ,
Misenum sepelit, mons seruat nomen humati.
Ramum etiam ante deûm placato numine portat,
C *Et uates longæua unà descendit Auernum.*
Agnoscit Palinurum, & ibi solatur Elissam,
Deiphobumq; uidet lacerum crudeliter ora.
Vmbrarum pœnas discit narrante Sibylla,
Conuenit Anchisen, penitusq; in ualle uirenti,
Agnoscitq; suam prolem monstrante parente,
Hæc ubi percepit, graditur, sociosq; reuisit.

SER. SIc fatur lachrymãs, claßiq;.] Totus quidem Vergilius scientia plenus est, in qua hic liber poßidet principatũ, cuius ex Homero pars maior sumpta est. Et dicuntur aliqua simpliciter, multa de historia, multa per altam scientiã Theologicorum philosophorũ

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER VI.

SIc fatur lachrymãs, classiq; immittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.
Obuertũt pelago proras. tum dente tenaci
Anchora fundabat naueis, & littora curuæ
Prætexunt puppes. iuuenũ manus emicat ardens

Ægyptiorum: adeò ut plerique de his singulis, huius libri integras scripserint πραγματείας. Sanè sciendũ, licet primos duos uersus Prob⁹ et alij in Quinti reliquerint fine, prudẽter ad initium Sexti esse translatos: nam & coniunctio poematis melior est, & Homer. etiam quẽ imitatur

Littus in Hesperium: quærit pars semina flammæ
Abstrusa in uenis silicis, pars densa ferarum
Tecta rapit, syluas, inuentaq; flumina monstrat.
At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæq; procul secreta Sibyllæ
Antrũ immane petit, magnam cui mentẽ animũq;
Delius inspirat uates, aperitq; futura.
Iam subeunt Triuiæ lucos, atq; aurea tecta.

imitatur in Odyssea, sic inchoauit, ὥς φάτο δακρυχέων. *Classi*'que.] *nauibus, aut suæ naui, quæ classis dicitur: uel quæ fiat de fustibus.* Calas *enim dicebãt maiores, nostri fustes, quos portabant serui sequentes dominos ad prælium: unde etiã* Calones *dicebantur.* Nam *cõsuetudo militis erat* Romani, *ut ipse sibi arma portaret, et uallum, quod dicebant calã: sicut* Lucilius, *Scinde puer calam, ut caleas: id est, ô puer frange fustes, et fac focũ.* Inde *etiam* Classem *dictam dicunt.* Alij Classem *hinc dictam uolunt, quòd apud maiores nostros stipendium terrestri prælio miles pedester dabat, equites uerò dabant in nauali certamine: nam adhuc pauper fuerat populus.* Exinde *iam quod ab equitibus dabatur stipendium, tractum est, ut diceretur classis: propriè enim classes equitum dicimus.* Ergo Classi, *aut suæ naui (quæ classis (ut in* Primo *diximus) dicta est* ἀπὸ τῶν κάλων, *id est à lignis: unde* Horat. *Me uel extremos* Numidarũ *in agros* Classe *releget, cùm de una loqueretur naui): aut omnium, quæ eius cursum sequuntur.* Palinuri *enim implet officium, de quo suprà ait:* Ad *hunc alij cursum contendere iussi.* Immittit *habenas.*] Aut *funes per metaphoram dixit, aut* Homerum *secutus est, qui ait:* ἐντύναντο δ' ἐρετμὰ τροποῖς ἐν δερματίνοισιν. Et *alibi,* ἕλκον δ' ἱστία λευκὰ ἐϋστρέπτοισι βοεῦσι. *id est, loris tortis: his enim utebantur antiqui.* Et *tandem.*] Ad Æneæ *desiderium retulit, olim ad* Italiam *uenire cupientis.* Cæterùm *mora non congruit de* Capreis Cumas *usq;, ad uicinitatem tam longam fuisse nauigationem, præsertim accedente fauore* Neptuni. Euboicis *oris.*] A *colonia* Cumas *appellauit. nam* Eubœa *insula, in qua* Chalcis *ciuitas est: de qua ueneruut qui condiderunt ciuitatem in* Campania, *quam* Cumas *uocarunt:* ἀπὸ τῶν κυμάτων, *uel à grauidæ mulieris augurio, quæ* Græcè ἔγκυος *dicitur.* Allabitur.] *uenit celeriter: ut,* Labere *nympha polo.* Pelago.] *in pelagus: ut,* It *clamor cœlo.* Bene *autem* Obuertunt, *ut non* Æneæ, *sed socijs uilia dentur officia: gubernandi ars soli conceditur* Æneæ. Dente *tenaci.*] Vnde *in* Primo, Vnco *non alligat anchora morsu.* Anchora.] Ancora *ut diximus, in* Græco *aspirationem non habet, &* ἄγκυρα *dicitur: unde apud maiores sine aspiratione proferebatur.* Contrà *thus & orchus ueteres dicebant, & lurcho, id est uorax: quibus sequens ætas detraxit aspirationem.* Iuuenum *manus.*] Post *conditam in* Sicilia *ciuitatem, senum aut nulla aut rara fit mentio.* Ardens.] *festinans: ut,* Instant *ardentes* Tirij. Littus *in* Hesperium.] Hinc *ostenditur* Hesperiam *minorem esse omnem* Italiam *dictam, ut suprà diximus, uel à rege, uel à stella.* Semina *flammæ.*] σπέρματα πυρὸς Homerus *dicit.* Abstrusa *in uenis silicis.*] Sic *in* Georg. Vt *silicis uenis abstrusum excuderet ignem.* Abstrudere *enim est, industria cælare.* Ferarum *tecta.*] ἐπεξήγησις *siluæ.* Flumina *monstrat.*] *quæcunq; fluenta.* Et *sciendum,* Æneæ *monstrari ad expiandum se. nam funestatus fuerat morte* Palinuri: *non quòd eum uiderit, sed quòd funus agnouerat, & doluerat.* In *eo enim est pollutio, quod ait:* Casuq; *animũ cõcussus amici. nam ipsa inquinant quæ cognoscimus.* Vnde *in* Liuio *habemus* Horatium Puluillum, *quum* Capitolium

dedicare uellet, audisse A *ab inimico mortuũ filiũ, & ne pollutus dedicare nõ posset, respondisse* Cadauer *sit.* Hanc *autẽ purgationem* Æneæ *polluto dat ubique* Vergilius, *ut paulo pòst:* Corpusq; *recenti* Spargit *aqua.* At *pius* Æneas.] Quippe *ad templa festinãs.* Arces, *quibus altus* Apollo.] Quum *ubiq; arx* Ioui *detur, apud* Cumas *in arce* Apollinis *templum est.* Altus *autem uel magnus: ut,* Iacet *altus* Orontes. *& de ipso* Apolline, *Sic pater ille deûm faciat, sic altus* Apollo. Vel *ad simulachri magnitudinem retulit, quod esse constat altissimum.* Quibus *præsidet.*] *quibus præest, quas defendit.* Horrendæ.] *uenerandæ: ut,* Horrendum *syluis & relligione parentum.* Procul.] *haud longè.* Procul *enim est, & quod præ oculis est, & quod porrò ab oculis: unde & duplicem habet significationem, & iuxtà & longè.* Antrum *immane petit.*] ἐπεξήγησις *est* B *domus* Sibyllæ. Mentem *animumq;.*] Perissologia *est. nam secundum* Lucretium *unum est mens & animus: quamuis tamen pro sapientia mens accipiatur & intellectu, animus uerò pro uoluntate: ut* Terẽtius, Mala *mens, malus animus.* Delius *inspirat uates.*] Apollo *fatidicus: & sic ait* Delius, *ut* Nunc Lyciæ *sortes, id est* Apollineæ. Bene *autem* Sibylla *quid sit expreßit,* Magnã *cui mentem animumq;* Delius *inspirat uates.* Nam *(ut suprà diximus)* Sibylla *dicta est, quasi* σιοῦ βουλὴ, *id est,* Dei *sententia:* Æolici *enim* σιοὺς *deos dicunt.* Triuiæ *lucos.*] Congruè Apollini *&* Dianæ *iuncta sunt templa: ut paulo pòst,* Phœbi Triuiæq; *sacerdos.* Et *bene fit lucorũ* Dianæ *commemoratio, quia petiturus est inferos.* Aurea *tecta.*] Apollinis.

Sic *fatur lachrymans,* Et *tandem. &c.*] Probus: His P O M. *duobus uersibus (inquit) finitur hic liber in* Tuccæ & Sab. *Cornelianis commentarijs. &* Vergilium *ita etiam finisse manifestum est, & inchoasse sextum librum,* Obuertunt *pelago proras.* Nescio *tamen cur factum sit, ut* † Phici. *aliter habuerit.* Apronianus *autem principium* C *esse docet,* Sic *fatur lachrymans.* Tandem.] *ad principium nauigationis refertur. nam à* Sicilia *in* Italiam, *in* Campaniam, *non longus tractus est, præsertim adiuuante* Neptuno. Habenas.] Ticianus *dicit ex uero locutũ: quia uela apud ueteres loris ligabantur.* Cymarum.] Cymæ, *uel* Cumæ *conditæ à* Chalcidensibus *in* Campania, *quorum autores fuerunt* Hippodes Cumeus, *&* Megasthenus. *uel nomen habuere à fluctu, qui* κῦμα *dicitur. in* Cumano *sinu sylua est arboribus & uirgultis freques, quam* Gallinariam *uocant.* Dicunt *alij urbem nominatã à mulieris prægnantis augurio, cui nomen erat* Cyma. In *hoc aduertendum, per syllepsim locutum. nam post* Æneam Chalcidenses *in* Italiam *nauigauerunt.* Iuuenũ *manus.*] Soli *iuuenes & fortes nauigauerunt, debiles ac senes relicti fuerunt in* Sicilia. Densa.] *ad iuuenum celeritatem.* Altus.] *uel ad arcem retulit, uel ad uenerationem numinis.* Sibyllæ.] Cumanæ. Mentemq; *animumq;.*] Idem *dicit duobus uerbis.* Triuiæ.] Dianæ. Aurea.] *laquearia aurea. & intelligit uel templum* Apollinis *&* Dianæ *delicatum, uel quòd munita erant templa: uel quòd lucus* Dianæ, *templum* Phœbi.

† Fortè, Titianus.

Abstrusa

A Abſtruſa in uenis.] Antiqui aliquot libri Obſtruſa legunt, ſed Abſtruſa, receptior lectio. VAR. Lect.

Dædalus (ut fama eſt) fugiens Minoia regna,
Præpetibus pennis auſus ſe credere cœlo,
Inſuetum per iter gelidas enauit ad Arctos
Chalcidicaq́ leuis tandem ſuperaſtitit arce.
Redditus his primùm terris tibi Phœbe ſacrauit
Remigium alarum, poſuitq́ immania templa.
In foribus letum Androgeo. tum pendere pœnas
Cecropidæ iuſsi (miſerum) ſeptena quotannis
Corpora natorum, ſtat ductis ſortibus urna.
Contrà elata mari reſpondet Gnoſia tellus.
Hîc crudelis amor tauri, ſuppoſtaq́ furto
Paſiphaë, mixtumq́ genus, prolesq́ biformis
Minotaurus ineſt, Veneris monumenta nefandæ.
Hîc labor ille domus, & inextricabilis error.
Magnum reginæ ſed enim miſeratus amorem
Dædalus, ipſe dolos tecti ambagesq́ reſoluit,
Cæca regens filo ueſtigia. tu quoq; magnam
Partē opere in tanto (ſineret dolor) Icare haberes.
Bis conatus erat caſus effingere in auro,
Bis patriæ cecidêre manus: quin protinus omnia

SER. Dædalus, ut fama eſt, fugiens Minoia regna.] Indicato à Sole adulterio Martis & Veneris, Vulcanus minutiſsimis catenis lectulum cinxit, quib. Venus & Mars ignorantes implicati ſunt, et cum ingenti turpitudine reſoluti ſub teſtimonio cunctorum deorū. Quod factum Venus uehementer dolens, ſtirpem omnē Solis perſequi infandis amoribus cœpit. Igitur Paſiphae Solis filia, Minois regis Cretæ uxor, Tauri amore flagrauit, & arte B Dædali incluſa intra uaccam ligneam, ſeptam corio iuuēcæ pulcherrimæ, cum Tauro cōcubuit: unde natus eſt Minotaurus, qui intra Labyrinthum incluſus, humanis carnibus ueſcebatur. Sed Minos de Paſiphae habuit liberos plures, Androgeum, Ariadnem, Phædram: ſed Androgeus quum eſſet athleta fortiſsimus, & ſuperaret in agonibus cunctos apud Athenas, ab Athenienſibus et uicinis Megarenſibus coniuratis occiſus eſt. Quod Minos dolens, collectis nauibus bella commouit, & uictis Athenienſibus pœnā hanc ſtatuit, ut ſingulis quibuſq; annis ſeptem de filijs, & ſeptem de filiabus ſuis edendos Minotauro mitterent. Sed tertio anno Ægei filius Theſeus miſſus eſt, potens tam uirtute quàm forma: qui cùm ab Adriadna regis filia amatus fuiſſet, Dædali conſilio filo iter rexit, et necato Minotauro cum rapta Ariadna uictor aufugit. Quæ quum omnia factione Dædali Minos deprehendiſſet effecta, eum cum Icaro filio ſeruandum in Labyrinthum truC ſit: ſed Dædalus corruptis cuſtodibus ſub faciendi muneris ſpecie, quo ſimulabat poſſe regem placari, cæram accepit & pennas, unde tam ſibi quàm filio alis impoſitis euolauit. Icarus altiora petens, pennis Solis calore reſolutis, mari in quod cecidit nomen impoſuit, & Icarium mare uocari cœptum eſt. Dædalus uerò primò Sardiniam, (ut dicit Salluſtius) pòſt delatus eſt Cumas, & templo Apollini condito, in foribus hæc uniuerſa depinxit. Dicendo autem Vt fama eſt, Vergilius oſtendit requirendam eſſe ueritatem. Nam Taurus notarius, uel ut alij dicunt, magiſter militū Minois fuit, quem Paſiphae amauit, cum quo in domo Dædali concubuit: et quia geminos peperit, unum de Minoe, alterum de Tauro, enixam eſſe Minotaurum dicitur. Quod & ipſe paulo pòſt oſtendit, dicens: Mixtumq; genus prolesq; biformis. Sed incluſum Dædalum regina corruptis cuſtodibus relaxauit, qui amiſſo in mari filio naui delatus eſt Cumas. Quod ipſum tangit, dicens Remigio alarum. alæ enim & uolucrum ſunt, & nauium: ut, Veloces pandimus alas. Minoia regna.] Cretam. Præpetibus pennis.] felicibus: præpetes enim ſunt aues boni augurij, quod huic dat, quia peruenit quò cupiebat. Auſus ſe credere cœlo.] quaſi alienis ſedibus. Horatius, Expertus uacuum Dædalus aera Pennis Non homini datis. Inſuetum.] hominibus ſcilicet. Enauit ad Arctos.] Bene utrunq; miſcet. Nare enim et de nauibus dicimus: ut, Natat uncta carina. item, Et terris adnare neceſſe eſt. Et de uolatu: ut, Nare per æſtatem liquidam ſuſpexeris agmen. Ad Arctos autem, ſi ad fabulam, contra Septentrionem: ſi ad ueritatem, contra Septentrionis obſeruationem, cuius ductu nautæ naueis regunt. Chalcidicaq;.] Quā ciuitatē Chalcidenſes condiderūt. ut ſuprà ab inſula, nūc à ciuitate epitheton dedit. Redditus his primum terris.] Quaſi de alieno elemento. Horatius, Finibus Atticis Reddas incolumem precor. Remigium alarum.] Artem uolandi iterum miſcet, dicendo Remigium. Poſuit.] Id eſt, ædificauit. Letum Androgeo.] Secundum Atticam linguam genitiuus ſingularis Græcus eſt ὁ ἀνδρόγεως, τοῦ ἀνδρόγεω. Cecopidæ iuſsi.] Id eſt, Athenienſes, à rege Cecrope: ut Romulidæ, id eſt Romani, à Romulo. Pendere autem, ſoluere: quod, ut ſuprà diximus, tractum eſt à pecuniaria damnatione. Miſerum.] Dolentis interiectio, ac ſi diceret, Nefas: ut, Sequiturq; (nefas) Ægyptia coniunx. Corpora natorū.] Bene Corpora, quæ adempta uita conſumebantur. Stat.] Aut horret: ut, Stant lumina flamma. aut reuera ſtat poſt ductas ſortes. aut certè ad picturam reſpexit: nam uolui in pictura non poterat. Et licet non ſit urnæ, de pictura tamen bene dictum eſt. Sed ſi Stat horret acceperimus, ductis ſortibus intelligimus, de qua ducebantur: ut, Et quà uectus Abas. nam à paſsiuo (ut ſæpe diximus) in ueniri non poteſt participium præſens. Elata mari.] Peritè ſitum expreſsit: ut enim Salluſtius dicit, Creta altior eſt, qua parte ſpectat Orientē. Reſpondet.] aſpicit: nam contra Athenas eſt poſita. Furto.] adulterio: ut, Vulcani Martiſq; dolos, & dulcia furta. Poteſt et ad uaccam referri. Mixtumq; genus.] Secundum ueritatem: quia duos peperit, unum ex Tauro, alterum ex Minoe. Proleſq; biformis.] Secundum fabulam, quia uiro mixtus eſſet taurus. Veneris monumenta nefandæ.] Aut memoria turpiſsimi coitus, aut ultio Veneris proditæ: ſignificatur autem Minotaurus. Inextricabilis error.] inſolubilis, indeprehenſibilis. Horatius, Si pugnat extricata denſis cerua plagis. ſi Extricata eſt ſoluta, inextricata inſoluta ſine dubio. Reginæ.] regis filiæ, Ariadnes. Opere in tanto.] In foribus fabrefactis. Bis patriæ cecidêre manus.] Quia patriæ ex affectu, et paterna pietate. Quin protinus omnia.] Oſtendit plura fuiſſe, quàm dixerat.

POM. Vt fama eſt.] Probus ſic ait: Poeta fortius probat, cū ſuæ opinioni etiam famam conſentire pronunciat. ut eſt Sabi.

illud, Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam Post habita coluisse Samo. &, Dædalus ut fama est. &, Fama est Enceladi. Dædalus.] Dædalus filius Mitionis, ut Diodorus ait: ut Alexander, filius Eupalmi. Verum eius origo sic est. Eriothei filius Athineus, Athinei Eupalmus, Eupalmi Mition, Mitionis Dædalus. patria Atheniensis, interfecto Perdicca (ut Diodorus appellat, Talo) sororis filio, cuius ingenio inuidebat, reus capitis accersitus aufugit in Cretam: & eius opera Pasiphae, Minois uxor cum Tauro concubuit. & iram Minois timens, pennas sibi et filio aptauit, & euolauit in Siciliam ad Cocalum regem. Filius cum licentiose per aerem lasciuiret, in mare cecidit, & fecit nomen Icario mari. Pasiphae ex tam nefando concubitu Minotaurum edidit, cui enutriendo Dædalus labyrinthum fabricauit. Quo irato numine Pasiphae ad hunc amorem impulsa sit, diximus in Bucolicis. Labyrinthi tres fuere: in Ægypto, in Sicilia, & in Creta. Praepetibus.] altis & felicibus. Præpetes aues in augurijs dicuntur summi uolatus, quibus contrariæ Inferæ. Lælius inquit: Præpes est quæ prima præpetit uolatum: uel quæ secundum auspicium facit, quod ante eum uolat qui auspicatur. dicuntur ab alijs aues præpetes boni augurij. Arctos.] Ad historiam refert. nautæ gubernant se arcto, id est septentrione. duæ sunt arcti, maior & minor. Gelidas.] ab effectu. Chalcidica.] Cumana. Arce.] Apollinea. Alarum.] qui fecere primum remos, aspexere alas auium. Phœbe sacrauit.] Fictio est. nã uenisse Dedalum Cumas, non constat. Cecropidæ.] à Cecrope, qui 12 urbes posuit, coadunata multitudine sparsa per Atticam. Theseus 12 in unas congregauit Athenas.

Respondet.] Deucalion pater Dori, hic Tetami, qui in Cretam nauigauit cum Pelasgis. is ex Creta Cretei filia, unde insula dicta, Asterium genuit: quo regnante, Iupiter cum Europa in insulam uenit. Iouis filij tres Asterio, qui sine prole interijt, successere: Minos, Rhadamantus, Sarpedon. Minos ex Itone filia Lycij genuit Lycastum, Lycastus ex Ida Corybanthi filia genuit Minoem secundum. ex hoc & Pasiphae Solis filia Deucalion, Creteus, Androgeus, & Ariadna. Androgeus uictor in certaminibus Atheniensium, amicitiam fecit cum filijs Pallantis. ueritus id Ægeus Athenarum rex, Androgeum proficiscẽtem Thebas circa Inoem Atticæ per insidias obtruncari fecit. Cæde filij turbatus Minos, pœnam homicidij, illato Atheniensibus bello, petebat: pactumq; est, ut Athenienses 7 pueros, totidemq; uirgines singulis annis Minotauro deuorandos mitterent. tandem Theseo Ægei & Æthræ filio sors contigit: qui ope Ariadnæ Minotaurum interemit, ducto ab ostio filo, quo reditum nosceret. Alexander & Diodorus hoc plus addunt, ex tali cæde orta peste, Athenienses misisse ad oraculum Delphicum, & responsum, uti pro piaculo annis 7 pueros 7, & totidem puellas ad cibum Minotauri mitterent.

VAR. LECT. Vt fama est.] Antiqui pleriq; libri Est non habent. In foribus letum Androgeo.] In ueteribus plerisq; libris Androgei scriptum est. Partem opere in tanto (sineret dolor) Icare haberes.] In antiq. aliq. duo illa uerba, Icare haberes, desiderantur. Quin protinus omnem Perlegerent oculis.] In ueter. nonnullis exempl. Omnem, omnino scriptum animaduerti. Sane uerò Macr. & Pri. & pleriq; alij Omnia, castiorem lectionem agnoscunt.

Perlegerent oculis, ni iam præmissus Achates
Afforet, atq; unà Phœbi Triuiæq; sacerdos
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare iuuencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.
Talibus affata Aeneam: nec sacra morantur
Iussa uiri, Teucros uocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum
Quò lati ducunt aditus centum, ostia centum:
Vnde ruunt totidem uoces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, cùm uirgo, Poscere fata
Tempus, ait: Deus, ecce Deus. cui talia fanti
Ante fores, subitò non uultus, non color unus,
Non comptæ mansere comæ: sed pectus anhelũ,
Et rabie fera corda tument, maiorq; uideri,
Nec mortale sonans, afflata est numine quando
Iam propiore Dei: Cessas in uota precesq;

SER. Perlegerent.] Scilicet Picturam. nec incongruè legi picturã dixit, quum Græcè γράφειν & pingere dicatur, & scribere: unde γραφεὺς, & pictor & scriptor. Hoc est quod ait Horatius in arte Poetica: Et noua fictaq; nuper habebunt uerba fidẽ, si Græco fonte cadãt parcè detorta. Præmissus Achates.] κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. Deiphobe Glauci.] Subaudi filia. & est proprium nomẽ Sibyllæ: multæ enim fuerunt, ut supra diximus in Tertio, quas omneis Varro in libris Rerum diuinarum commemorat. & requirit à qua sint fata Romana conscripta, & multi sequentes Vergilium, ab hac Cumana dicunt, quæ licet longæua dicatur: non tamen ualde congruit, etiam usq; ad Tarquinij tempora durasse, cui libros Sibyllinos constat esse oblatos. Dicit tamen Varro Erythræam creditam scripsisse, quia post incensum Apollinis templũ in quo fuerant libri, apud Erythræam insulam ipsa inuenta sunt carmina. Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.] Et suprà diximus, Apollinem sex mensibus apud Lycios, & sex apud Delon dedisse responsa. Item lectum est, Deos aliquoties Calendis, aliquoties tantum Idibus uaticinari, nonnunquam diei uel primæ uel postrema parte. Vnde est in iure Fissus dies, id est, non totus religiosus: quem nunc ostendit, dicens non oportere Æneã religiosam diei partem perdere, id est oraculo congruam. Sanè sciendum Poscit, lectionem esse meliorem: tempus enim poscit spectacula, non à spectaculis poscitur. Nunc grege de intacto.] Gregem pro armento posuit. nam de iuuencis dicturus est: quæ per poeticã licentiã sæpe confundit. Illo loco propriè posuit, Quinq; greges illi balantum, quina redibant Armenta. Intacto autem, indomito: ut, Intacta totidem ceruice iuuencas. Lectas de more bidentes.] De more, antiquo scilicet: quem prætermisit, quasi tunc omnibus notum: id est, ne habeant caudam aculeatam, nec linguam nigram, nec aurem fissam: quod docet aliud esse intactum, aliud lectum. Bidentes autem (ut diximus) oues sunt, circa bimatũ habentes dentes duos eminentiores. quæ erant aptæ sacrificijs. Euboicæ rupis latus.] Hoc est, montis Cumani, quem Euboici habitauerunt. Est autem ἀνθρωπολογία: coloniæ enim epitheton rei dedit immobili: id est, rupis pro ciuitate. Antrum.]

A trum.] in antri similitudinem: ut, Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum. Quò lati ducunt aditus centum.] Non sine causa dixit Aditus & Ostia: nam Vitruuius qui de Architectonica scripsit, ait quum ab aliquo arcemur ingressu, id Ostium dici, ab obstando: quum ingredimur, Aditum, ab adeundo. Ostia centum.] Finitus numerus pro infinito: licet possit & rationabiliter dictũ esse. Responsa Sibyllæ.] Responsa enim Sibyllæ in hoc loco plus minus centum sermonum sunt. Inueniuntur tamen Apollinis elogia, & uiginti, & quinq;, & trium sermonum: unde melius est finitum pro infinito accipi. Totidem uoces.] Ac si diceret, tot sermones. Deus, ecce Deus.] Vicinitate templi iam afflata est numine: nam furentis uerba sunt, Deum uelle ostendere, qui ipsi tantum uidetur. Sanè cauti esse debemus, quando plena sit numine, & quando Deum deponat: non enim post uaticinationem dictura est. Non color unus.] Item Lucanus: Stat nunquam facies. Comptæ comæ.] Antehac scilicet. nam per sacra resolutæ sunt: ut, Vittasq; resoluit Sacrati capitis. Maiorq; uideri.] uidebatur: si-
B cut solebat in uaticinationibus apparere numinis præsentia, quod humanis illudebat aspectibus: unde ait, Maiorq; uideri. non enim est reuera. Nec mortale sonans.] Alia enim uox numinũ est: ut, Nec uox hominem sonat. item, Vocis'ue sonus. Afflata est numine.] nondum Deo plena, sed afflata uicinitate numinis. Quando.] siquidem: nam coniunctio est, non aduerbium. Cessas in uota.] tardus es ad uota facienda. nam si dixeris, Cessas in uotis: hoc significat, tardus es dum uota facis. aliud enim est, Cessas in illam rem: & aliud, Cessas in illa re: tardus es ad faciendam rem, & tardus es in facienda re. Figuratè autem dixit, Cessas circa uota promittenda numinibus.

Deiphobe.] Deiphobe nomen est Sibyllæ, quæ fuit Glauci filia, dei marini. Sibyllas decem fuisse scribit Varro. Martianus ait fuisse tantum duas. alij scribunt 12. Vnde.] è quibus hostijs. Deus, ecce deus.] Sibylla cũ uolebat uaticinari, numine replebatur. ideo sensit nunc deum. Non uultus.] quis uultus, quis habitus est uaticinantibus. Rabie.] diuinandi. Quando.] quum, uel siquidem. Cessas in uota.] Terribili uoce locuta est, qua perterruit omnes. PON. Sabi.

Deiphobe Glauci.] Innumeros pene lib. inuenias, in quibus inemendatè Deiphœbe, uel Deiphebe scriptum sit. Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.] In Romano libro Poscunt scriptum est. VAR. Lect.

Et quoniam Virgilij locum excussimus, iuuemus eundem pro uirili. Apud quem in Georgicis ita legendum uidetur eruditis, ubi pecudum adnumerantur remedia. CÆL. Rhod.

Et spumas miscens argenti, uiuaq; sulphura,
Ideasq; pices, & pingues unguine ceras.

Sic enim agnosci à Seruio et Macrobio, non ut modo passim lectitamus, ac sulphura uiua. Ense enim dactylicũ carmen, cum in se de postrema dactylũ seruet. Sicut Æneidos item in sexto:

——Quin protinus omnia
Perlegerent oculis, ni iam præmissus Achates
Afforet,——

Tros, ait, Aenea cessas? neq; enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domus. & talia fata
Conticuit, gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditq; preces rex pectore ab imo.
Phœbe graues Troiæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela, manusq;
Corpus in Aeacidæ: magnas obeuntia terras
Tot maria intraui duce te, penitusq; repostas
Massylûm gentes, prætentaq; Syrtibus arua:
Iam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoq; Pergameæ iam fas est parcere genti,
Dijq;, deæq; omnes, quibus obstitit Iliũ, & ingens
Gloria Dardaniæ. tuq; ô sanctissima uates
Præscia uenturi, da (non indebita posco
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,

SER. Tros.] Principale pro deriuatiuo: id est, pro Troius. Neque enim ante dehiscẽt.] Tractum est de matris deûm templo, quod non manibus, sed precibus aperiebatur. Attonitæ.] stupendæ, non stupentis. Er-
C go Attonitæ, facientis attonitos: ut mors pallida, tristis senectus. Ora domus.] Quia suprà ait, Vnde ruunt totidem uoces. Per dura cucurrit Ossa tremor.] Religionis est, & diuinæ reuerentiæ. alibi, Ipse manu multo suspensum numine ducit. Pectore ab imo.] à mentis intimo. nec immeritò: nam illa re diuinitas flectitur, quæ est nobis cum diuinitate
X cõmunis, id est sensu. Phœbe graues.] Secundum Homerum, qui eum dicit semper propugnatorem fuisse Troiæ. Et bene Miserate, quia Toia defendi non potuit. ideo non dixit, qui defendisti, sed miseratus es. Dardana qui Paridis.] Achilles à matre tinctus in Stygem paludem, toto corpore inuulnerabilis fuit, excepta parte qua tentus est manu matris: unde Statius, Si te Stygis amne seuero Armaui, totumq; utinam. Qui cùm amatam Polyxenam in templo accipere statuisset, insidijs Paridis post simulachrum latentis occisus est. Vnde fingitur, quòd tenente arcum Apolline Paris direxit tela. & bene Direxit, quasi ad solum uulnerabilẽ locum, id est talum. Dardana autem ideo, ut non adultero, sed genti præstitisse uideatur. Tela manusq;.] Vel quia aliud sine alio esse non potest: uel hoc dicit, Et artem per tela, ut nosset quid feriret: & uirtutem per manus dedisti, ut eius fata compleret, & fortiter inuaderet. Magnas obeuntia terras.] cingentia terras tot maria: Oceanus enim omnes ambit terras. Et licet iste per ea maria nauigauerit, quæ terris cinguntur: tamen non dixit impropriè, quum de Oceano ista nascantur. & Tot dicendo maria, partem eum maris nauigasse significat, non totum mare. Mare enim elementum est totum, Maria uerò partes maris: sicut Terræ partes sunt, Terra uerò totum elementũ. Penitusq; repostas.] Longè semotas, auias. Massylûm gentes.] Massyli sunt Mauri: unde speciem pro genere posuit. Nam Æneas ad Africã uenit, cuius partem constat esse Massyliã, præsertim quum media longa sit. nam Massylia media breui, ciuitas est Galliæ. Lucanus, Massyliam delere uacat. Prætentaq; Syrtibus arua.] circunfusa. incerta enim illic maria et terræ. unde ait Lucanus, Æquora fracta uadis, abruptaq; terra profundo. Prendimus.] Quippe fugientem Italiam. Hac Troiana tenus.] Id est, hactenus, hucusq;: id est, hîc sit finis. nam Tenus propriè extre

ma pars arcus, ut Plautus ostendit: Ita intendi tenus. in Bacchid. Vnde tractum est, ut Hactenus hucusq; significet. Troiana fortuna.] A praeiudicio, id est mala. & dicit iniquum esse, ut Troianam fortunam patiantur in Italia. Fas est parcere genti.] Quia se uictam fatetur. Quibus obstitit Ilium.] Ganymedes enim obfuit Hebae, Paris Mineruae et Iunoni. Quod autem dixit, Dijq; deaeq;, et dearum tantum reperimus exempla, non est mirum: quum supra dixerimus ἀρσενοθηλεῖς omnes deos. Possumus ergo per unam rem utrunq; intelligere, licet dicatur etiam Neptuno obfuisse Troiam in denegatione mercedum. Nouimus praeterea esse morem poeticum, ut duabus praepositis uni respondeant: ut, Nauita tum stellis numeros & nomina fecit, Pleiadas, Hyadas, claramq; Lycaonis Arcton. nam suppresso numero dixit nomina. Praescia uenturi.] Absolutum est rerum uenturarum. Da.] dic: ut, Qui sit da Tityre nobis. Vnde est contra, Accipe nunc Danaum insidias. nō enim praestare aliquid poterat, sed indicare futura. Non indebita posco.] Deest Si. Est autem ἀρχαϊσμὸς, id est longissimum hyperbaton: Phoebe, & uos Dij Deaeq;, & tu o uates, da, id est dic Latio Teucros considere, si non posco regna meis fatis indebita. Dic autem considere: id est, utrum possumus considere. Verecunde autem dictum est, Si non indebita posco: quum certum esset, quia debebantur eis regna.

POM. Sab. Ora domus.] Oraculorum arcanae fores aperiebantur precibus, non manibus. Corpus in Aeacide.] Aiunt Achillem Stygia aqua perfusum, fuisse tutum ab ictibus, praeterquam in plantis. eas latenter uulnerauit Paris Priami filius, in templo Apollinis, uolente Apolline, quia statuerat in templo uiolare Polyxenam. Fortuna secuta.] Hic sit finis calamitatis Troianae. Quibus obstitit Ilium.] ut Ganymedes Iunoni, Paris Mineruae. si qui dij sunt a Troianis laesi, ponant iram.

VAR. Lect. Funditq; preces rex.] In antiquis pene omnibus exemplaribus Fundit, praesenti tempore, scriptum est. Vos quoq; Pergameae iam fas est parcere genti.] In libris aliquot antiquis Parcite legitur. Latio considere Teucros.] In Romano libro Consistere legitur.

Erranteisq; deos, agitataq; numina Troiae.
Tu Phoebo, & Triuiae solido de marmore templa
Instituam, festosq; dies de nomine Phoebi.
Te quoq; magna manent regnis penetralia nostris,
Hic ego nanq; tuas sortes, arcanaq; fata
Dicta meae genti ponam, lectosq; sacrabo
Alma uiros. folijs tantum ne carmina manda,
Ne turbata uolent rapidis ludibria uentis:
Ipsa canas oro. finem dedit ore loquendi.
At Phoebi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur uates, magnum si pectore possit
Excussisse Deum, tanto magis ille fatigat
Os rabidū, fera corda domans, fingitq; premēdo.

SER. B Erranteisq; deos.] Vt, Dijs sedem exiguam patrijs. Agitataq; numina Troiae.] Aut mecum uexata: aut certe ξόανα dicit, id est simulachra breuia, quae portabantur in lecticis, & ab ipsis mota infundebant uaticinationē: quod fuit apud Aegyptios & Carthaginenses. Tum Phoebo, & Triuiae.] Vt solet, miscet historiam: nā hoc templum in Palatio ab Augusto factum est. Sed quia Augustus cohaeret Iulo, qui ab Aenea originem ducit, uult Augustum patrum uota, & ab Aenea uota per se reddere: quasi & dignitatis haeredem propter stirpem unde descendit. Festosq; dies de nomine Phoebi.] Ludos Apollinares, qui secundum quosdam bello Punico secundo instituti sunt: secundum alios tempore Syllano, ex responso Martiorum fratrum, quibus Sibylla prophetauerat, quorum extabant & Sibyllina responsa. Te quoque magna manent nostris penetralia regnis.] Id est, coleris ut numen. Manent autem, expectant in futurum. Penetralia.] secreta templorum. Tuas sortes.] Id est, Sibyllina responsa, quae (ut supra diximus) incertū est cuius Sibyllae fuerint: quanquam Cumanae Vergilius dicat, Varro Erythraeae. Sed constat regnante Tarquinio, quandam mulierem nomine Amalthea, obtulisse ei nouem libros, in quibus erant fata & remedia Romana: et pro his poposcisse ter centum Philippeos, qui aurei tunc preciosi erāt. Qua contempta, alio die tribus incensis reuersa est, & tantundem poposcit: item tertio, alijs tribus incensis, cum tribus reuersa est, & accepit pro tribus ter centum, quantum postulauerat pro nouem: hac ipsa re rege commoto, quod precium non mutabat. Qui libri in templo Apollinis seruabantur. Nec ipsi tantum, sed & Martiorum, & Begoes nymphae, quae artem scripserat fulguritarum, apud Thuscos. unde addidit, Tuas sortes arcanaq; fata. & hoc inde trahit poeta. Aeneam tamen inducit, quasi de praesenti dicentem oraculo. Lectosq; sacrabo Alma uiros.] Quia nisi patricij non fiebāt. Sanè sciendum, primò duos librorum fuisse custodes, inde decem, inde quindecim usq; ad tēpora Syllana. post creuit numerus: nā quadraginta fuerūt, sed remansit quindecim uirorum uocabulum. Folijs tantum ne carmina manda.] Vt Varro dicit: In folijs palmae interdum, notis interdum scribebant sermonibus, ut in 3. supra diximus. Ipsa.] Pro tu. & pronomen posuit eius personae de qua loquimur, pro illius cum qua loquimur. Est autem Graecum: nam dicunt αὐτὴ εἰπέ. id est, tu dic. Finem dedit ore loquendi.] Hoc est, definijt ei ut ore loqueretur, nec in folijs scriberet. C Nondum patiens.] Aut quae nondum posset implere oraculorum sermones: aut Dum uacat, & est impatiens Phoebi. Bacchatur uates.] Bene Bacchatur: idem enim est Apollo qui Liber pater, qui Sol. unde ait Lucanus, Cui numine mixto Delphica Thebanae referūt trieterica Bacchae. Vnde in eorum sacris erat Phoebadum Baccharumq; conuentus. Excussisse Deū.] Excuti propriè de equis dicimus: quod inde traxit, quia Phoebus, id est Sol, equis utitur. & nunc Sibyllam quasi equum, Apollinem quasi equitem inducit, & in ea permanens translatione, Excussisse ait: ut, Excussus Aconteus. item, Fera corda domans. quod propriè equorū est, & frena & stimulos pati: ut, Ea frena furenti Concutit, & stimulos sub pectore uertit. Quòd autem dicit Magnum Deum, non reuera ait, sed retulit ad affectum colentis: ut, Summe deūm sancti custos Soractis Apollo. Vnicuiq; enim Deus ipse quem colit, magnus uidetur. Excussisse Deum, pro excutere, tempus pro tempore. Est autem Attica figura, qua nos uti non conuenit, ut ἀόριστος ponatur ἀντὶ ἐνεστῶτος, ut γράψαι pro γράφειν. hac licenter utuntur poetae. Fingitq; premendo.] componit ut,

A ut, Et corpora fingere lingua. Componit autem ad moderationem certam dicendi: ut enim suprà diximus, omnia quidem uident, sed non omnia indicant sacerdotes: ut suprà de Heleno. & Lucanus, Nec tantum prodere uati Quantum scire licet.

POM. Sabi. Templum Instituam.] cum posuero urbem, instituam Apollini & Dianæ templum. per hoc quidam intelligũt, falso Apollinem Palatinum ab Augusto positum. nec festos dies pro ludis Apollinaribus intelligo, sed simpliciter dies dicatos Apollini & Dianæ. nam ludi Apollinares tantum Apollini. & ipse de utroq; intelligit. De ludis Apollinaribus require de bello Punico 2. Apollinares ludi ex Sibyllinis libris instituti sunt, suadente Cornelio Ruffo decemuiro. patres censuerant Apollini faciendos ludos propterea 12 mil. æris prætori, & hostias maiores dari decemuiris præceperunt, ut Græco ritu hisce hostijs sacrum facerent, Apollini boue aurato & capris duabus albis & auratis, Latonæ boue fœmina aurata ludos in circo Flamminio populus coronatus spectauit. in capite circi ædes erat Apollinis, unde aliqui circum Apollinarẽ B dixerunt. Hadrianus pontifex antiquitatis amator, Apollinis ædem mutato titulo sancti Apollinaris appellauit.

Volunt autem Syllano tempore dedicatos hos ludos, ex responso fratrum Martiorum. Martius uates duos libros ad senatum tulit, in quîs monebat ludos faciundos Apollini, ut quia ciuitas ex eo fieret melior. Igitur ex S.C. creati decemuiri, qui quotannis Sibyllinos libros inspicerent. Cornelius Ruffus ob id Sibylla cognominatus: hinc postea corrupto uocabulo, Cornelius uenit Scylla. Folijs ne carmina.] Præmonuerat hoc Helenus, Folijsq; notas & carmina mandat, lib. 3. ait enim, Folia in quibus mandat carmina, relinquit in antro: cum ostium aperitur, uento uolitant huc & illuc. Varro ait, in folijs palmarum data responsa. Nondum patiens.] Difficile erat uaticinantibus continere numen. Fatigat.] nolentem excutere Sibyllam. Fingit.] Fingere formare est, ut figuli fingũt: nũc Apollo premẽdo Sibyllã, format ad uaticinia.

Solido de marmore templa Instituam.] In Romano libro Templum Constituam legitur. In Longobardico, Templum quidem est: sed Instituam, uerbum etiam ad festos dies accommodatur. Folijs tantum ne nomina manda.] In antiq. omnibus exemplaribus quotquot uersare mihi contigit, Carmina, non Nomina scriptum inueni. quæ quidem lectio Seruium non latuit. VAR. Lect.

Ostia iamq; domus patuêre ingentia centum
Sponte sua, uatisq; ferunt responsa per auras.
O' tandem magnis pelagi defuncte periclis,
Sed terra grauiora manent, in regna Lauini
Dardanidę ueniẽt, (mitte hanc de pectore curã.)
Sed non & uenisse uolent. bella horrida, bella,
Et Tibrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint, alius Latio iam partus Achilles,
Natus & ipse dea, nec Teucris addita Iuno
Vsquam aberit: cùm tu supplex in rebus egenis,
Quas gentes Italûm, aut quas nõ oraueris urbes?
Causa mali tanti coniunx iterũ hospita Teucris,
Externiq; iterum thalami.
Tu ne cede malis, sed contrà audentior ito,
Quàm tua te fortuna sinet. uia prima salutis,
(Quod minime reris) Graia pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroq; remugit,
Obscuris uera inuoluens. ea frena furenti
Concutit, & stimulos sub pectore uertit Apollo.
Vt primùm cessit furor, & rabida ora quierunt,
Incipit Aeneas heros: Non ulla laborum
O' uirgo noua mî facies, inopina'ne surgit.

SER. Ostia iamq; domus patuêre.] precibus scilicet. et quæ antè ostia erant, patefacta adytus esse cœperunt. Ferunt responsa.] Quia suprà ait, Ora domus. Pelagi defuncte periclis.] Non liberate pelago, sed marinis periculis: nam adhuc nauigaturus est, sed sine ullo discrimine. Defuncte autem, liberate: nam dicimus functos officio, q officia debita compleuerunt. Vnde & honoribus functi: & hinc C Defunctos mortuos dicimus, qui compleuerunt uitæ officia: unde est, Nil iam cœlestibus ullis Debentem. Sed terra.] Legitur & terræ: unum tamen est. In regna Lauini.] Alij Latini legunt, cuius tunc erant, sed quia diuina loquitur, futura præoccupat. postea enim Lauinium dicetur, licet poßit ad Lauinium Latini fratrem referri, qui illic antè regnauit. Horrida bella.] Quæ contra hospitem cognatumq; suscepta sunt, ut Latinus dicturus est: Arma impia sumpsi, Promissam eripui genero. Spumantem sanguine cerno.] Quasi non prædicit, sed uidet quæ facturus est Turnus: ut, Recalent Tyberina fluenta Sanguine adhuc. Non Simois tibi, nec Xanthus.] Tiberinus & Numicus, in quem cecidit. Nec Dorica castra.] Græca, & reuera. nam Turnus Græcus fuit: ut, Et Turno si prima domus repetatur origo, Inachus Acrisiusq; patres, mediæq; Mycenæ. Partus Achilles.] Turnum significat. & sic hoc dictum est, ut in Bucolicis: Alter erit tunc Tiphys, et altera quæ uehat Argo Heroas. et hoc est quod dicit, Obscuris uera inuoluens. nam licet uera sint, latent. Vnde Apollo λοξίας dicitur, id est obliquus. Natus et ipse dea.] De Venilia sorore Amatæ: ut, Cui diua Venilia mater. Nec debet mirum esse, Amatã fuisse mortalẽ, cùm et Turnus Iuturnæ frater mortalis fuerit: nam hæc fuerant diuina beneficia. Addita Iuno.] inimica. est autem uerbum Lucilij et antiquorum: ut Plautus, Additus Ioui Argus. In rebus egenis.] Per transitum ostendit famem futuram. Coniunx iterũ hospita.] Nam et Paris ab Helena fuerat susceptus hospitio. Hospita autem more suo dixit. et bene, ne aliquid imputetur Æneæ, quasi hoc fatorum esse prædixit. Tu ne cede.] ne cedas, sed esto audentior, q̃ tua te fortuna permittit. et bene aduersam fortunã edocet uirtute, aut uitari, aut minui aut patienter sustineri. Via.] ratio, opportunitas. Graia pandetur ab urbe.] Propter Euandrum, qui eum in Thusciam missurus ad Tarcontem est. Ex adyto.] Locum uaticinationis ostendit. Cumæa Sibylla.] Cumæa bene addidit propter discretionem. Antroq; remugit.] Quia in antro: ut, Pulsati colles clamore resultant. Obscuris uera inuoluens.] uera & obscura cõfundens. Est aũt ὑπαλλαγὴ, ueris obscura inserens. Cessit furor.] nõ penitus receßit, sed paulatim cœpit imminui. nam & paulò pòst est de Miseni morte dictura:

quod

quod non procedit, si nunc numen recessit. Non ulla laborum O' uirgo.] O licet sit naturaliter breuis in sermonibus Latinis, apud Vergilium tamen pro longa habetur: ut hoc loco, O uirgo. Item alibi, Quis te magne Cato tacitum. exceptis Ego: ut, Ast ego quae diuûm. & Duo: ut, Si duo praeterea. & Scio: ut, Nunc scio quid sit amor. et Nescio: ut, Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos. Apud alios O, nisi in Graecis nominib. nô producitur, quod & sequi debemus: dicunt tamen quidã O tunc produci in nominatiuo, quando & in genitiuo fuerit producta: quod falsum est. Nam & Vergilius produxit Virgo, cum uirginis faciat: & Lucanus Cato corripuit: ut, Nos Cato da ueniam, cùm Catonis faciat. Item Iuno, cùm producat Vergilius, Statius tamen corripit. Sanè sciendum allocutionem hanc esse suasoriam cum partibus suis. nam honestum est, quòd dicit se patrê requirere: utile, ut ab eo patriae originem discat. necessariû, quia iusserat pater: ut, Ditis tamen ante Infernas accede domos. possibile, quia ait, Quando hîc inferni ianua Ditis. Dicitur item, Potes nanq; omnia. si omnia, & hoc. Noua mî facies.] species. & sciendum pronomê Mihi nunquam in synaeresim uenire, ne incipiat esse blandietis aduerbium. & licet quidam huius loci nitantur exemplo, non procedit: uel quia unum est exemplum, uel quia potest esse etiam blandientis aduerbium. Nil uerò pro metri necessitate cogitur: nam si pars sequês orationis à uocali inchoet, Nihil dicimus: ut, Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis. si autem à consonante inchoet, Nil ponimus: ut Iuuenalis, Nil tale expectes, emit sibi multa, uidemus. Inopina' ue surgit.] Nomen est, non participiû: nam inopinata diceret, quod non procedit. Opinatus uerò uenit ab eo quod est opinor: sed quia inopinor nô dicimus, ideo nec inopinatus facit. sicut & nocens participiû est, quia inuenimus noceo: innocens nomen, quia innoceo nô dicimus. Nullum est enim participium, quod à uerbo non trahatur, licet à sui uerbi forma non ueniat: ut placita, licet placeor non dicamus, tamen placeo inuenimus: sicut & pransus, & coenatus, et titubatus. item regnata, et triumphata. Vnde galeatus & tunicatus nomina comprobantur: nullum enim uerbum horum originis reperitur.

POM. Sabi. Sponte.] propter preces & sacrificia. Cornelius Celsus ait, qui suae spontis est. Periclis.] non erat amplius passurus pericula in mari Aeneas. Grauiora.] pericula. Manent.] expectant. Mitte curam.] quia ueni es in Latium, ut cupis. Bella.] Bellum dicit Aeneae cû Turno. Sanguine.] propter caedem Latinorum & Rutulorum dicit. A Achilles.] qui erit Turnus. Achilles filius Thetidis, Turnus filius Dauni, et Veniliae nymphae, sororis Amatae. Addita.] inimica, infesta. uerbum est antiquum: ut Plautus, Additus Ioui Argus. Supplex.] Supplex est in maxima rerum inopia & fame. Oraueris.] implorabis auxilium ab omnibus. Hospita.] ut Helena causa belli Troiani, sic Lauinia causa belli Rutuli & Latini. Helena hospitio excepit Paridem, Lauiniae pater Latinus excipiet te. Audentior.] esto fortis. Graia urbe.] Dupliciter Euander Graius auxiliatus est Aeneae, & Tarcon ex Pelasgorum genere auxilium dedit, & Diomedes Graecus ei aliqua ex parte fauit. Remugit.] Naturaliter, quia locus cauus resonat. aliter dicitur Resultat. Obscuris.] dictis. Vera.] quae uera futura erant. Probus ait uera, lucida. Alexander à quo cepit Sergius, pro ueris obscura miscens. ut, Da te classibus austros. Vt.] postquam. Cessit.] euanuit.

VAR. Lect. Sed terra grauiora manent.] In lib. quibusdam admodum uetustis Terrae, genitiuo casu, legitur. In regna Lauini Dardanidae uenient.] Vetera quaedam exemplaria B legunt Et regna, pro In regna. Sunt & qui Latini legendum autument. Nec Teucris addita Iuno.] Multi quidem lib. ex antiquis Abdita legunt. Sed contrà audentior ito, Quam tua te fortuna sinet.] In plerisq; ueteribus libris Quà legere est. Stimulos sub pectore uertit Apollo.] In libris aliquot antiquis Versat habetur. Et rabida ora.] Vetera pleraq; exemplaria Rapida legunt.

C AEL. Rhod. Scire tamê oportet: in Aiace mastigophoro Sophoclis frigus taxari, ut qui tragicos affectus in comoediae humilitatê remollierit, dum mortuo iam Aiace, dei eiusdem sepeliendi ratione frigidius orationem producit, quàm par erat. Vt hic commoniti Plauti Amphitryonem uellicantes, discere tandem incipiant, eruditissimum quenq; poetarum multa plerunq; sibi permittere. Quod autem de equo dictum Sophocleo est, arbitror in eo allusum ad tragici cothurni maiestatem, qui sit ueluti equestris, comicae humilitatis ratione: unde in Arte poetica Horatius,

Et tragicus plerunq; dolet sermone pedestri.

Vel quia poetae furoris diuini afflatu perciti uicem equi implet, equitis uerò insidens numen, siue is Apollo sit, C seu Musa, siue quiuis alius. Nam & in Sibylla hoc ipsum seruauit poeta nobilis,

—Ea fraena furenti
Concutit, & stimulos sub pectore uertit Apollo.

Omnia praecepi, atq; animo mecum antè peregi.
Vnum oro (quando hîc inferni ianua regis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refuso)
Ire ad conspectum chari genitoris & ora
Contingat: doceas iter, & sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas, & mille sequentia tela
Eripui his humerris, medioq; ex hoste recepi:
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecû,
Atq; omnes pelagiq; minas, coeliq; ferebat
Inualidus, uires ultra sortemq; senectae.
Quin ut te supplex peterem, & tua limina adirê,
Idem orans mandata dabat. Natiq; patrisq;,
Alma precor, miserere: potes nanq; omnia, nec te
Nequicquam lucis Hecate praefecit Auernis.
Si potuit manes arcessere coniugis Orpheus
Threicia fretus cithara, fidibusq; canoris:

SER. Omnia praecepi, atq; animo mecum antè peregi.] Antè cognoui ab Heleno, uel à patre qui ait: Gens dura atq; aspera cultu Debellanda tibi Latio est. Dicit autem se futura partim audisse, partim mente praecepisse. Sed occurrit, Si nouit omnia, quid consulit numê? nosse se omnia, quãtum ad labores pertinet, dicit: & concedit totam petitionê, ut ad illud ueniat, quò possit patrê uidere. Nam quod dicit, Vnum oro, non solum id dicit, sed praecipuum: ut, Vnã Posthabita coluisse Samo. Quando.] siquidem: & est coniunctio. Et tenebrosa palus Acheronte refuso.] Paludê pro lacu posuit: nam Auernû significat, quem uult nasci de Acherontis aestuarijs. Palus autem, bene iste produxit Lus: quia paludis facit, quod suprà plenius diximus. Horatius corripuit: ut,

Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itq; reditq; uiam toties: quid Thesea? magnum
Quid memorē Alcidē? & mi genus ab Ioue summo.
Talibus orabat dictis, arasq; tenebat.
Cùm sic orsa loqui uates: Sate sanguine diuûm

A ut, Sterilisq; diu palus, aptaq; remis. *Tenebrosa* autē, nigra, per quod altam significat: ut, Nigra figit sub nube columbā, id est, alta. *Acheronte refuso.*] Acheron fluuius dicitur inferorum, quasi sine gaudio, ἄνευ χαρᾶς. Sed constat locum esse haud longè à Baijs, undiq; montibus septum, adeò ut nec orientem, nec occidētem solem posit aspicere, sed tantum mediū diem. quod & Homerus ipse scribit, ἔνθα δὲ κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε, ἤερι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι. οὐδέ ποτ' αὐτοὺς ἠέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν, οὔθ' ὁπότ' ἂν στείχῃσι πρὸς οὐρανὸν ἀστερόεντα, οὔθ' ὅταν ἂψ ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν προτράπηται. ἀλλ' ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι. Quòd autem dicitur Ignibus plenus, hæc ratio est: quia omnia uicina illic loca calidis & sulphuratis aquis scatent. Sine gaudio autem ille dicitur locus, quòd nicromantia (ut dicunt) nō nisi ibi poterat fieri, quæ sine hominis occisione non fiebat. nam et Æneas
B illic occiso Miseno sacra ista compleuit, & Vlysses occiso Elpenore, sicuti sequentes Homeri uersus testantur: licet cecidisse illum fingat Homerus, & inde mortuum esse. ἐλπήνωρ δέ τις ἔσκε νεώτατος, οὔτε τι λίην ἄλκιμος ἐν πολέμῳ, οὔτε φρεσὶν ᾗσιν ἀρηρώς. ὅς μοι ἄνευθ' ἑτάρων ἱεροῖς ἐν δώμασι κίρκης ψύχεος ἱμείρων κατελέξατο οἰνοβαρείων. κινυμένων δ' ἑτάρων ὅμαδον καὶ δοῦπον ἀκούσας, ἐξαπίνης ἀνόρουσε, καὶ ἐκλάθετο φρεσὶν ᾗσιν, ἄψορρον καταβῆναι ἰὼν ἐς κλίμακα μακρήν. Quanquam fingatur in extrema parte Oceani Vlysses fuisse: quod & ipse Homerus falsum esse ostendit, ex qualitate locorum quæ cōmemorat, & tempore nauigationis. Dicit enim eum Circeium nocte nauigasse, & ad locū uenisse ubi sacra perfecit: quod de Oceano non procedit, de Campania manifestum est. ut hisce uersibus in λ. ὀδυσσ. testatur idem Homer. ἀλλ' ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι, νῆα μὲν ἔνθ' ἐλθόντες ἐκέλσαμεν, ἐκ δὲ τὰ μῆλα εἱλόμεθ', αὐτοὶ δ' αὖτε παρὰ ῥόον ὠκεανοῖο ἤομεν, ὄφρ' ἐς χῶρον ἀφικόμεθ', ὃν φράσε κίρκη. Præterea à Baio socio eius illic mortuo, Baias constat esse nominatas. Dicitur etiam uidisse Herculem, ideo quia
C illic sunt Bauliæ, locus Herculis dictus, quasi boaulia, quòd illic habuit animalia, quæ Geryoni detracta ex Hispania adduxerat. *Ire contingat.*] Vt minus est. ut, ire contingat iter. *Sacra ostia pandas.*] Aut uenerabilia, aut execranda, sicut de Tartaro dicturus est: Sacræ Pandun tur portæ. *Illum ego per flammas.*] Meritū approbat patris, ut iustum esse uideatur desiderium. *Sequentia tela.*] Vt, Ardentes clypeos atq; æra micantia cerno. *Ex hoste recepi.*] liberaui: ut, Frugesq; receptas. Ex hoste autem plus est, quàm si ex hostibus diceret, ut suprà diximus. Ex hoste enim generaliter dicitur, ex hostibus partem ostendit, sicut dicendo Terram significamus elementum: terras uerò, singulas partes, ut Italiæ, Africæ. *Meum comitatus iter.*] Non spe salutis, sed mei causa: ut, Cedo equidem, nec nate tibi comes ire recuso. unde addidit Tibi, id est tui causa, non mei. *Cœliq; ferebat.*] Vt antè morte præuentus sit, quàm ferre desierit. & mirè imperfecto usus est tempore: ac si diceret, adhuc si uiueret, ferret. *Inualidus.*] ualdè ualidus. *Vires ultra sortemq; senectæ.*] Quia senectæ sors est quies & ocium, sicut pueritiæ ludus, amor adolescentiæ, ambitus iuuenilis ætatis. Ergo aliud ferebat pater, quàm sors exigebat senectæ. *Orās mandata dabat.*] Sic dictū est: ut, Et supplex tua numina posco. in re omni ad imperandum patri ius erat: maior ad impetrandū uis est eum rogare, cui possis iubere. *Mandata dabat.*] Vt, Huc casta Sibylla Nigrarū multo pecudū te sanguine ducet. *Lucis Hecate præfecit Auernis.*] Hecate triū potestatū numē est: ipsa est enim Diana, Luna, Proserpina. Sed solā Proserpinā dicere nō potuit, propter lucos qui Dianæ sunt: item Dianā, quia Auernis ait. Bene ergo elegit nomē in quo utrunq; cōstabat: unde Lucanus de Proserpina ait: Matreq; perosa Persephone, nostræq; Hecates pars ultima. *Si potuit manes.*] Nititur exemplis, quæ inferiora sunt per comparationem, ut ipse uideatur iustius uelle descendere. Nam Orpheus conatus reuocare uxorē, hic uult tantum patrem uidere: Orpheus autem uoluit quibusdam carminibus reducere animam coniugis, quod quia implere non potuit, à poetis fingitur receptā iam cōiugem perdidisse, dura lege Plutonis. Quod etiam Vergilius ostendit, dicendo Arcessere, quod euocantis est proprium. *Fidibusq; canoris.*] bene sonantibus chordis. Fidibus autem est à nominatiuo hæc fidis, ut sit Pyrrichius. nam fides iambus est. *Si fratrem Pollux alterna morte redemit.*] Vt suprà diximus: Helena & Pollux de Ioue nati immortales fuerunt: nam Castor Tyndari filius fuit, cuius mortem suo interitu fraterna pietas redemit. Quod ideo fingitur, quia horum stellæ ita se habent, ut occidente una oriatur altera. & iterum exemplum per comparationem. quod quia pium est, se ad frequentiam contulit dicendo: Itq; reditq; uiam toties, propter stellas inter se orientes & occidentes Castoris & Pollucis. Quod Homeri uersus testantur in Odyssea λ. οἳ καὶ νέρθεν γῆς τιμὴν πρὸς ζηνὸς ἔχοντες ἄλλοτε μὲν ζώουσ' ἑτερήμεροι, ἄλλοτε δ' αὖτε τεθνᾶσιν, τιμὴν δὲ λελόγχασιν ἶσα θεοῖσιν. *Quid Thesea?*] Durum exemplum: unde nec immoratus est in eo. Dicit autem inferos debere patêre pietati, qui patuerunt infanda cupienti: nam hic ad capiendum Proserpinam ierat cum Pirithoo, & illic retentus luit pœnas: ut, Sedet æternumq; sedebit Infelix Theseus. *Magnum Quid memorem Alciden?*] Melius sic distinguitur. licet quidam legant, Quid Thesea magnum, ut epitheton ei dent, qui per se non est magnus: nam Herculem sine epitheto etiam magnum intelligimus. Sed melius est Magnum dare Herculi, quàm sacrilego. *Et mi genus ab Ioue summo.*] Occurrit tacitæ quæstioni, tanquam Sibylla dixerit: ij enim qui descenderunt à dijs ducebant originem. *Arasq; tenebant.*] Rogabant enim deos ararum ansas tenentes. *Sate sanguine diuûm.*] Vnde Æneas desijt, inde hæc sumpsit exordium.

Peregi.] præuidi & perpendi, cognoui à patre. iam pater per quietem dixerat, Gens dura atq; aspera cultu: de Italica. Quæ præuidentur, non afferunt tantum calamitatis, ut Seneca scribit. *Dicitur.*] Intelligitur esse, ut scribit Alexander. *Acheronte.*] Acheron fluuius inferorum, qui dicitur sine gaudio. *Palus.*] per paludē, fortè intelligit lacum † Auentinum, quem tradunt refundi ab Acheronte infernali fluuio. *Pandas.*] introitus inferorum. *Illum.*] Dicit causam, quare eat ad genitorem. *Recepi.*] Alexander ait: Acyrologia est. recipi enim dicitur, quod à periculo seruatur. ut, Frugesq; receptas.

POM. Sabi.

† Auernū

ptas. Ferebat.] imperfecto usus est, quia ostendit diu tulisse, inquit Alexander. Senectae.] Aemilius Asper ait: Duo dixit Vergilius, quod & senex esset, & debilis. Helenus, inquit, senectuti fortunam accedentem, et appositam sortem occupauit. Cum & te pater.] pater praecepit ut adirem te. Hecate.] Sibyllam laudat, praepositam huic officio à Proserpina. Coniugis Orpheus.] Orpheus cantilena & pulsu lyrae descendit ad inferos, ut abduceret coniugem suam. & abduxerat, ni illa per imprudentiam respexisset, ut diximus in Culice. Si fratrē Pollux.] Orpheus pro coniuge, Pollux pro fratre, Theseus & Alcides ad rapinam, & mihi non licebit pro patre? Castor & Pollux geniti ex Laeda Phoebem & Thelairam Leucippi filias, destinatas Idae & Lynceo Aphareï filijs, rapuere. propter quod bello orto, Idas Castorē, qui mortalis erat, telo interfecit: Pollux Lyncea, aequata clade. Idas inde fulmine ictus est. Pollux, qui immortalis erat, impetrauit à Ioue, ut cum Castore fratre alternis mē sibus uiueret. Quid Thesea.] Theseus Aegei filius, cum Perithoo Ixionis filio amico ad inferos descendit, ad rapiendam Proserpinam ubi comprehensi & uincti sunt. Sed Theseus postea ab Hercule liberatus. Hyginus hunc locum reprehendit, quod dixerit magnum: & paulopòst dicat, Sedet, aeternumq; sedebit. Alexander legit, Magnū quid memorem Alciden. quia alibi dicit, Is magnum Alciden contra stetit. Itq; reditq;.] id est, nō semel, aut bis. A

VAR. LECT. Omnia praecepi.] In Romano libro & quibusdam alijs antiquis Percepi legitur. Ire ad conspectum chari genitoris & ora Contingat.] In Romano libro, Et ora Contingam legitur. In aliquot etiam lib. inemendate Cōtingit. Vt te supplex peterem, & tua limina adirem, Idem orans mandata dabat.] In plerisq; omnibus antiq. exempl. inter haec membra non habetur, & copulatiua particula &, Idem orans uarie legitur. Nam libri nonnulli Id memorans legunt. alij quidam, Id me orans. Natiq;.] In antiq. exempl. Gnati legitur.

Tros Anchisiade, facilis descensus Auerni,
Noctes atq; dies patet atri ianua Ditis:
Sed reuocare gradū, superasq; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. pauci quos aequus amauit
Iuppiter, aut ardens euexit ad aethera uirtus,
Dijs geniti potuēre. tenent media omnia syluae,
Cocytusq; sinu labens circumfluit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra uidere
Tartara, & insano iuuat indulgere labori,

SER. Facilis descēsus Auerni.] Legitur & auerno, id est ad auernum: sed si auerni, inferorum significat, & lacum pro inferis ponit. Noctes atq; dies patet atri ianua Ditis.] Omni tempore homines in fata concidunt, & hoc poeticè: nam Lucretius ex maiore parte, & alij integrè docent inferorum regna ne esse quidem posse. Nam locum ipsorum quem possumus dicere, cùm sub terris dicatur esse antipodes? in media uerò terra eos esse, nec soliditas patitur, nec centrum terrae: quae terra si in medio mundi est, tanta eius esse profunditas non potest, ut in medio sui habeat inferos, in quib. est tartarus: de quo legitur, Bis patet in praeceps tantum, tenditq; sub umbras, Quantus ad aethereū coeli suspectus Olympum. Ergo hanc terram in qua uiuimus, inferos esse uoluerūt, quia est omnium circulorum infima: planetarum scilicet septē, Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunae, & duorum magnorum. Hinc est quòd habemus Horizontis et ζωδιακοῦ, de quibus superius plenius: Et nouies Styx interfusa coercet. nam nouem circulis cingitur terra. Ergo omnia quae de inferis finguntur, suis locis hîc esse cōprobabimus. Quòd autem dicit, Patet atri ianua Ditis. Sed reuocare gradū, superasq; euadere ad auras, Hoc opus hic labor est.] aut Poeticè dictum est, aut secundū philosophorum altam scientiam, qui deprehenderunt bene uiuentium animas ad superiores circulos, id est, ad originem suam redire. quod dat Lucanus Pompeio: Vt uidit quanta sub nocte iaceret Nostra dies. malè uiuentiū uerò diutius in his permorari corporibus permutatione diuersa, & apud inferos semper. Pauci quos aequus amauit Iuppiter.] Tria genera hominū dixit ad superos posse remeare, quos diligit Iuppiter: id est, hos quos in ortu benignus siderum aspectus irradiat. Iuuen. Distat enim quae Sidera te excipiant modò primos incipientem Edere uagitus. Quos prudentia subleuat: nam hoc est, Quos ardens euexit ad aethera uirtus. Item religiosos quos à dijs genitos dixit: consequens est enim, ut deorum soboles religionibus uacet. Dijs geniti.] Quia corporibus se infundebant potestates supernae, unde heroes procreabātur. Tenet media omnia siluae.] Causam reddit, cur non facilis sit animarum regressus: quia omnia polluta et inquinata sunt. nā per siluas tenebras & lustra significat, quibus feritas et libido dominatur. Cocytusq; sinu labens circumfluit atro.] Fluuius inferorū dictus, ἀπὸ τοῦ κωκύειν, id est lugere: nam Homerus sic posuit. Est autem locus uicinus Acheronti, de quo diximus suprà: qui ideo luctuosi esse fingūtur, quia (ut diximus suprà) haec sacra morte hominis fiebant. Bis.] modò, & post mortem. Quòd autem dicit Ouidius, Aeneam inter deos relatum, non mirum est: nam (ut suprà diximus) necesse est etiam relatorum inter deos apud inferos esse simulachra: ut Herculis, Liberi patris, Castoris & Pollucis. ut est apud Homerum: κάστορά θ' ἱππόδαμον, καὶ πὺξ ἀγαθὸν πολυδεύκεα, τοὺς ἄμφω ζωοὺς κατέχει φυσίζοος αἶα. Multi hoc non uidentes ad Sibyllam referunt, ut dicat, Vis me bis cernere: modò, et quum me lucis Hecate praefecit auernis: quod et paulo post est dictura. Quod si est, non bis haec, sed tertiò inferos cernet: nam quandoq; etiā ipsa morietur. Item hi suprà dictam rationem non uidentes, dicunt de se Sibyllam dicere: nam de Aenea si dicat, non eum praeuidet Deum futurum. Quod si est, caruit numine, & quemadmodum de Miseno uaticinatur. Vnde referre nos debemus ad id, ut dicamus etiam post apotheosim apud inferos remanere simulachra. Stygios innare lacus.] Styx palus quaedam apud inferos dicitur, de qua legimus: Dij cuius iurare timent & fallere numē. quod secundum fabulas ideo est, quia dicitur Victoria, Stygis filia, bello Gigantum Ioui fauisse, pro cuius rei remuneratione Iupiter tribuit, ut dij iurantes per eius matrem non audeant fallere. Ratio autem haec est: Styx moerorē significat: unde ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ, id est, à tristicia Styx dicta est. Dij autem laeti sunt semper: unde & immortales. Ergo quia moerorem non sentiūt, iurant per rem suae naturae contrariam, id est tristiciam, quae est aeternitati contraria: unde iusiurandum est per execrationē. Tartara.] B C

A tara.] Locus inferorum profundus: de quo Lucanus ad Inferos dicit, *Cuius uos eſtis ſuperi.* *Inſano.*] *magno.*

POM. *Auerno.*] ad Auernum. ſic legit Apronianus. *Aequus amauit.*] Tria dicit adeſſe redeunti debere ab inferis: ut dijs genitus ſit, & ametur à Ioue, & uirtute eniteat. *Cocytoſq́;.*] Cocytus à κωκύειν, id eſt lugere. lacus eſt uicinus Acheronti apud inferos. *Bis Stygios.*] Vergilius diuidit hominem in tres partes: corpus, animam, et umbram. corpus terra conſumitur, anima cœlum petit unde uenit, umbra inferos. Aemilius Aſper inquit: Bis, quia Aeneas it & redit. ergo bis nauigauit per Stygiam paludem. Pollio admiratur, cũ Aeneas eſſet futurus deus, cur dicat bis. Soluitur hoc, quia apud Homerum Vlyſſes uidit umbram Herculis apud inferos.

Sab. *Cocytusq́; ſinu labens circunfluit atro.*] In antiq. omnibus exemplar. quotquot uerſare contigit, uno exemplo ſcriptum legi, Circumuenit. VAR. Lect.

Accipe quæ peragenda prius: latet arbore opaca
Aureus & folijs, & lento uimine ramus,
Iunoni infernæ dictus ſacer. hunc tegit omnis
Lucus, & obſcuris claudunt conuallibus umbræ.
Sed non antè datur telluris operta ſubire,
Auricomos quàm quis decerpſerit arbore fœtus.
Hoc ſibi pulchra ſuum ferri Proſerpina munus
Inſtituit. primo auulſo non deficit alter
Aureus, & ſimili frondeſcit uirga metallo.
Ergo altè ueſtiga oculis, & ritè repertum
Carpe manu. nanq; ipſe uolens, faciliſq; ſequetur,
Si te fata uocant: aliter, non uiribus ullis
Vincere, nec duro poteris conuellere ferro.
Præterea iacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu neſcis) totamq; inceſtat funere claſſem,
Dum conſulta petis, noſtroq; in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante ſuis, & conde ſepulchro.
Duc nigras pecudes, ea prima piacula ſunto:
Sic demum lucos Stygios, regna inuia uiuis
Aſpicies. dixit, preſſoq; obmutuit ore.
Aeneas mœſto defixus lumina uultu
Ingreditur, linquens antrum, cæcoſq; uolutat
Euentus animo ſecum: cui fidus Achates
It comes, & paribus curis ueſtigia figit.
Multa inter ſeſe uario ſermone ſerebant,
Quẽ ſociũ exanimẽ uates, quod corp⁹ humãdum
Diceret. atq; illi Miſenum in littore ſicco,
Vt uenêre, uident indigna morte peremptum.
Miſenum Aeoliden, quo non præſtantior alter
Aere ciere uiros, Martemq; accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circũ
Et lituo pugnas inſignis obibat, & haſta.
Poſtquam illum uita uictor ſpoliauit Achilles,

SER. *Accipe quæ peragenda prius.*] Si uis (inquit) reuerti, audi obſeruationis præcepta. & ſub imagine fabularum docet rectiſſimam uitam, per quam animabus ad ſuperos dat regreſſum. *Latet arbore opaca Aureus.*] Licet in hoc ramo, B qui de ſacris Proſerpinæ ſcripſiſſe dicuntur, quiddam eſſe myſticum affirment: publica tamen opinio hoc habet. Oreſtes poſt occiſum regem Thoantem in regione Taurica, cum ſorore Iphigenia (ut ſuprà diximus) fugit, & Dianæ ſimulachrum inde ſublatum, haud longè ab Aricia collocauit. In huius templo poſt mutatum ritum ſacrificiorũ fuit arbor quædam, de qua infringi ramum non licebat. Dabatur autem fugitiuis poteſtas, ut ſi quis exinde ramum po- C tuiſſet auferre, monomachia cum fugitiuo eius tẽpli ſacerdote dimicaret: nam fugitiuus illic erat ſacerdos, ad priſtinæ imaginem fugæ. Dimicandi autem dabatur facultas, quaſi ad priſtini ſacrificij reparationem. Nunc ergo iſtum inde ſumpſit colorem: ramus enim neceſſe erat, ut et unius cauſa eſſet interitus. & ſtatim ſubiungit mortem Miſeni. Et ad ſacra Proſerpinæ accedere, niſi ſublato ramo, non poterat. Inferos autem ſubire eſt, * ſacra celebrare Proſerpinæ. De reditu autem animæ hoc dicit: Nouimus Pythagoram Samium uitam humanam diuiſiſſe in modum Y literæ ſcilicet, quòd prima ætas incerta ſit: quippe quæ adhuc ſe nec uitijs, nec uirtutibus dedit. Biuium autem Y literæ à iuuentute incipere, quo tempore homines aut uitia, id eſt partem ſiniſtram, aut uirtutem, id eſt dextram partem ſequuntur. unde ait Perſius, Traducit trepidas ramoſa in compita mentes. Ergo per ramum uirtutes dicit eſſe ſectandas, qui eſt Y literæ imitatio. Quem ideo in ſyluis dicit latere, quia reuera in huius uitæ confuſione ex maiori parte uiciorum, uirtutis integritas latet. Alij dicunt ideo ramo aureo inferos peti, quòd diuitijs facile mortales intereunt. Tiberianus: Aurum, quo precio reſerantur limina Ditis. *Lento uimine.*] flexibili: ut, Lenta quib. torno facili ſuperaddita uitis. aliâs, grauis. *Iunoni infernæ.*] Proſerpinæ: ut, Sacra Ioui Stygio. *Dictus.*] dicatus. *Et obſcuris claudunt conuallibus umbræ.*] Reuera enim nemus Aricinum denſum eſt. *Sed non ante datur.*] Siue iuſtis, ſiue iniuſtis. Et ſic intelligentes remouemus quæſtionem: hinc enim dicit, Longum poſt tempore uiſum. Ex eo enim quòd dicit deſcendiſſe aliquos, ramum quoq; depoſitum eſſe ſignificat. *Telluris operta.*] Secundum eos qui dicunt inferos in medio eſſe terrarum, quos Iuuenalis dicit putari eſſe ſub terris: ut, Eſſe aliquos manes & ſubterranea regna. *Pulchra.*] Quæ rapi meruit à Plutone. *Suum.*] ſibi charum, aut ſibi deſtinatum. *Non deficit alter.*] Ne diceret, ab his qui primò deſcenderũt, eſſe ſublatum. *Frondeſcit.*] in naturam redit. & honeſtè loquutus eſt dicens, Habet frondes ſui metalli. *Altè ueſtiga oculis.*] require omni intentione. *Ritè repertum Carpe.*] Ritè carpe: non, ritè repertum. *Si te fata uocant.*] Hunc enim quem fata uocant facilè ſequitur. *Poteris.*] poterit quis. tertiæ enim perſonæ ſignificationem ad ſecundam tranſtulit, & generaliter loquitur: nam ut de Aenea dicat, non procedit. Si enim dubitat, caret Deo: nec poteſt de Miſeno uaticinari. *Duro ferro.*] Et genus eſſe poteſt, & ſpecies. *Præterea.*] Ac ſi diceret: Eſt & alia opportunitas deſcendendi ad inferos: id eſt, Proſerpinæ ſacra peragendi. Duo enim horum genera ſacrorum fuiſſe dicuntur: unum νεκυομαντέας, quod Lucanus exequitur: & aliud σκιομαντέας, id eſt, diuinationis per umbras. σκία enim umbra eſt, & μαντέα uaticinium: quod in Homero, quem Vergilius ſequitur, lectum eſt. Sed ſecundum Lucanum necyoman-

tiæ ad eleuandum cadauer sanguis est necessarius: ut, Pectora tunc primum feruenti sanguine supplet. In scioman tia uero, quia umbræ tantum est euocatio, sufficit solus interitus: unde Misenus in fluctibus occisus esse inducitur. Tibi.] Ideo addidit Tibi, ne Amici posset etiam ad Sibyllam referri. Incestat.] polluit: & Incestum est quæcunque pollutio. Pendes.] sollicitus es: ut, Ipse manu multo suspensum numine ducit. & propriè Pendere est, desiderare aliquid audire: ut, Pendet'que iterum narrantis ab ore. & Ouidius, Narrantis coniunx pendet ab ore uiri. Sedibus hunc refer ante suis.] Apud maiores, ut suprà diximus, omnes homines in suis do mibus sepeliebantur: unde ortum est, ut lares colerentur in domibus. Vnde etiam umbras laruas uocamus. nam dij penates alij sunt: unde est quòd etiam Dido cenotaphium fecit marito. Ergo aut secundum istorum loquutus est morem, quamuis Troiani adhuc domos non haberent: aut dicit, Refer hunc naturalibus sedibus terræ: nam in aqua perierat. Veruntamen illud est, ut intelligamus eam dicere, Sepeli eum. nam sepulchrum sedes uocatur. Horatius, Nulla certior tamen Rapacis Orci fine destinata Aula diuitem manet Herum. Item Vergilius, Et nunc seruat honos sedem tuus ossaq; nomen. Persuadet autem sepulturam, ut possit recentis cadaueris uti anima: ut ait Lucanus, Non in tartareo latitantem poscimus antro, Assuetamq; diu tenebris, modò luce fugata Descendentem animam, primo pallentis hiatu Hæret adhuc Orci. Prima piacula sunto.] Ad expiationem pollutionis, quæ fuerat nata morte Miseni. Sic demum.] ad postremum, hoc est, nouissime. Hæc particula tam apud Vergilium, quàm apud idoneos authores hoc significat: licet in alijs diuersa. Lucos Stygios, regna inuia uiuis Aspicies.] Seneca scripsit de ritu & sacris Ægyptiorum. Hic dicit circa ciuitatem Syenem extremam partem Ægypti, esse locum quem Philas, hoc est Amicas uocant: ideo quòd illic est placata ab Ægyptijs Isis, quibus irascebatur, quòd membra mariti Osiridis non inueniebat, quem frater Typhon occiderat. quæ inuenta postea cum sepelire uellet, elegit uicinæ paludis tutissimum locum, quem ad transitum constat esse difficilem: limosa enim est palus & papyris referta. Vltra hanc est breuis insula inaccessa hominibus: unde ἄβατος appellata est. Lucan. Hinc Abatos, quam nostra uocat ueneranda uetustas. Hæc palus Styx uocatur, quod tristiciam transeuntibus gignit. Sanè ad illam insulam ab his, qui sacris imbuti sunt, certis transitur diebus. Lectum est etiam, quòd uicini populi cadauera suorum ad alteram regionem transferunt, sed si quis forte in fluuio pereat, nec eius inueniatur cadauer, post centum ei annos persoluuntur officia: hinc est tractum, Centum errant annos, uolitantq; hæc littora circum. Regna inuia uiuis.] Quæ contra naturam sunt, non afferunt præiudiciū generalitati: unde ait Inuia, licet Hercules et alij transierint, & sit transiturus Æneas. sic dictum est & illud: Euaditq; celer ripam irremeabilis undæ. Mœsto uultu.] Propter mortem amici, & rami inquisitionem. Defixus lumina.] defixa lumina habens, per quod tristicia mentis ostenditur. Ingreditur.] Pro graditur. uacat præpositio: ut, Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit. Et paribus curis uestigia figit.] Aut simili sollicitudine detentus incedit. aut figit uestigia: id est, stat ex improuiso, quod cogitantes facere consueuerunt. Multa inter sese uario sermone A serebant.] Hinc propriè dictus est sermo, quia inter duos seritur, & inter utrunque agitur. Indigna morte.] miserabili, non congrua eius meritis, uel propter animæ extinctionem elementi contrarietate. Martem'que accendere cantu.] Hemistichium, id est, dimidium hunc uersum dicitur addidisse, dum Augusto hunc sextum librum recitaret: nam ante Hemistichium fecerat dicendo, Ære ciere uiros. postea in præsentia Augusti ex abundantia intellectus addidit subito, Martemq; accendere cantu.

Arbore fœtus.] arbor irre * erat, in qua suspendisse P Orestes ensem dicitur, & ideo sacra Proserpinæ: ex ea Sa decerpere ramum nefas erat. Vel de hac intelligit, uel de arbore quæ erat Ariciæ sacra Dianæ: uel de aliqua re my stica, quam nefas est mortalibus aperire. Alter.] quia subnascitur statim. Pendes.] sollicitus es. Nigras pecudes.] apud Silium, Tum nigra triformi Hostia mactatur. Ingreditur.] itur ad naues. Indigna morte.] Genus mortis non dicit hic, sed intelligit mactatum fuisse dijs inferorum. Lituo.] tuba. B

Auricomos quam quis decerpserit arbore fœtus.] In VAR. lib. aliquot antiq. Discerpserit scriptum est. Plura tamen Lect. exempl. manu scripta Decerpserit habent. Aliter non uiribus ullis.] In Rom. lib. Nec legitur. Sic demum lucos Stygios, regna inuia uiuis Aspicies.] Antiqua omnino pleraq; exempl. legunt Lucos Stygios, & regna inuia uiuis. Sunt uerò etiam libri manuscripti, in quibus Lucos Stygis, & regna inuia, legatur. Sed enim ea omnino lectio probabilior, quæ in Mediceo atq; aliquot alijs absq; copulatiua particula Regna inuia, appositiue scriptum ostendit. Ingreditur linquens.] In exemplaribus aliquot manuscriptis, Egreditur legitur. Sermone serebāt.] Vetera quædā exēplaria Ferebāt, pro Cōferebāt legunt.

In huius libri initio CLVIII carminum expositio deest.

Quia eum perdidisset, & quem gemeret nesciebat. DON. Cui fidus Achates It comes, & paribus curis uestigia figit.] Ibat cum ipso Achates pari cura possessus. Quum uerò irent, Multa inter sese uario sermone serebant, Quem socium exanimum uates, quod corpus humandum C Diceret.] Tractabant inter se quis ille esset mortuus, uel cuius corpus sepeliendum Sibylla præcepisset. Quantum hîc laudatur fides Achatæ & amicitia, quæ paribus curis agebatur, tantumq; torquebatur quantum Æneas, ad quem specialis luctus & amissio necessarij pertinebat? Atque illi Misenum in littore sicco.] Id est, in arena littoris sicci. est enim & udum littus, ubi pelagus terminatur. Vt uenêre, uident indigna morte peremptum Misenum Æoliden.] mox agnouerunt Misenum iacentem, leto miserabili occisum. Enumerat iam quæ in illo uiro essent dolenda: Misenum Æoliden, inquit, hoc est, sanguine optimo genitum. Ecce duo indigna, leti genus, & sanguinis ratio. Quo non præstantior alter, Ære ciere uiros, Martemq; accendere cantu.] Addidit alia: nam in tubæ cantu nullus peritior fuit, nullus uiros sic accendebat, quum ueniretur ad conflictum. Dixit uiros, quoniam imbelles & timidi nullius hortationibus commouentur. Viros ergo fortes debemus accipere, non ad sexus discretionem. Dixit hæc, confert quoq; alia. Hectoris hic, inquit, magni fuerat comes, Hectora circum Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.] Quū sint multi q alios in furorem

A furorem concitent belli, ipsi tamen pugnare non poßint: laudatur in Miseno, quia faciebat cum uiris quod per tubam ipse dicebat. Hectoris, inquit, fuerat comes.] si consideretur Hectoris magnitudo, cui iste fuerat iunctus, intelligetur qualis fuisset etiam Misenus. nam nullus cuiquā comes, aut amicus efficitur, nisi qui fuerit studiorum affectu non dispari. Hectora circum, Et lituo pugnas insignis obibat, & hasta.] Quoties cum Hectore procedebat ad pugnam, & lituo placebat, & hasta inferior non fuit, duo officia simul exercens. Postquam illum uictor uita spoliauit Achilles, Dardanio Æneæ sese fortißimus heros Addiderat socium, non inferiora secutus.] Plurimum laudatur Misenus, quia nunquam illi societas, nisi cum præcipuis fuit. nam post Hectoris mortem, quem Achilles occidit, se addidit Æneæ non dispari uirtute, uel factis. Sed tum forte caua dum personat æquora concha Demens, et cantu uocat in certamina diuos, Æmulus exceptum Triton (si credere dignum est) Inter saxa uirum spumosa immerserat unda.] Illo, inquit, tempore quo cum Ænea fuerat, dum artem suam exerceret littore, & cantu eius
B personaret caua saxorum, repentina dementia possessus, deos homo in certamina credidit prouocandos: sed illum Triton exceptum utpote æmulus, hoc est, ex prouocatione aduersarius, inter saxa collisum dedidit morti, atq; undis immersit. Licet sit factū, ut deos ad cantus homo prouocaret, & mors prouocantis extitisset: tamen poeta Si credere dignum est, inquit: ut ostenderet, etiam se dubitare potuisse, existere tantam audaciam, quæ in suam perniciem diuinum odium concitaret. Exceptum dixit, ut feram uenabulo, quæ dum sua feritate plurimum se posse arbitratur, sic incauta ruit in ferrum, & pœnam suæ temeritatis expendit. Ergo omnes magno circum clamore fremebant.] fremebant, inquit, quasi irascentes in naturam, quæ illum tam necessarium, tam optimum uirum, comitē regis, indigna morte preßisset. Ergo planctus fuerunt nō usitati, sed quibus querelæ quoq; uiderentur admixtæ. Præcipue pius Æneas.] Eadem causa etiam pius Æneas dolebat, sed plusquam cœteri. Ex superioribus apparet, quid doluerint omnes: nam suprà dixit de Ænea & Achate quòd illius non solum mortem, uerumetiam
C genus leti doluissent. Vt uenere, inquit, uidet indigna morte peremptum.] Indigna mors est, quæ non conuenit uiro forti. nullus enim, aut non talis existeret dolor, si in pugna cecidisset, & campo. Tum iussa Sibyllæ, Haud mora festinant flentes.] Festinandum fuit, ut iussa Sibyllæ mature & in omnibus complerentur: scilicet ut curaretur funus, & eius solennia. Aramq; sepulchri Congerere arboribus, cœloq; educere certant.] Maiore de ipsis diligentiam, ac laborem exigebat meritum mortui: præter questus enim ac fletus, maturabāt funeri necessaria. Properabāt igitur arā nō saxis struere, sed arboribus: ut ipsa esset & sepulchrū. Intantum aūt roboribus cōgestis eam erigere nitebantur, ut cœlū tangere potuisset: nam ultra modū aliquid exhiberi mortuo, meritū in uita quæsitū, nō alia neceßitas facit. Hoc agebatur in Miseni causa, quē amicū fuisse Hectoris dixit, & Æneæ posterius, ut uirium contemplatio & meritum monstraretur. Cæterum & modicis lignis nec in tantum tumulū structis, funus eius cōsumi poterat. Itur in antiquam siluam.] Idcirco dixit Antiquā, quia dicturus est arbores illic fuisse ingentes & magnas, quas solitudo nutrierat, et multorū prolixitas seculorum. Dicit causam, propter quam nullus illic habuit accessum. Stabula, inquit, alta ferarum.] Significando alta stabula, ostendit illic feras commorari cōsueuisse maiores, quarū metus arceret incolas, ne hanc propter abscindenda ligna conscenderent. Quantū Troiani laudantur, qui non timuerunt euertere stabula alta ferarum? Quod autem dixit, Itur in antiquam syluam. et hic ait, Stabula alta ferarum. continua intelligi uoluit stabula habuisse, in quibus congestæ feræ commanerent potioris formæ, ut stabulis nostris redacta in unum animalia simplicia colliguntur. Hac appellatione, & locum ostendit, & de qualibus loqueretur. Cæterum Cubilia diceret, si minores significare uoluisset. Procumbunt piceæ.] Ecce unum genus ligni fouendo incendio necessarium: habet enim quendam succum, quo nutriat flammam. Sonat icta securibus ilex.] Ecce unum genus ligni siluestris. Fraxineæq; trabes.] Vt fuerant integræ, uoluebantur. Cuneis & fißile robur Scinditur.] Lignum quod robur appellatur, eius est naturæ, ut scindi facilius poßit. Aduoluunt ingentes montibus ornos.] Ornos quoq; robora fißilia, quæ propter effectum rei, Troiani deijciebant. Prouoluere est, ut quod stat, porrò uoluatur, id est cadat. Nec non Æneas opera inter talia.] Talia: hoc est, quæ pertinent ad amici funus. Primus Hortatur socios, paribusq; accingitur armis.] Duplex curabat officium, ut omnium esset hortator, & operum particeps. Arma dixit paria, qualia alij gestabant, qui cædebant arbores, uel iam cæsas scindebant cuneis. Potest & sic, ut non iam uerba essent hortamenta, sed facta. Quis enim non faceret quod faciebat & rex? Prouocabat hunc amici memoria, et suadendi neceßitas potēs: multum quippe accedit ad affectum expediendæ rei, si operam suam, cùm aliquid laboriosum geritur, rex ipse cō iungat. Atq; hæc ipse suo tristi cum corde uolutat, Aspectans siluam immensam.] Licet esset tristis, quoniam causa funeris gerebatur, & eius expeditio iam fuerat certa, cœperat cogitare, quæ ad inuentionem rami pertinebant. Voluebat igitur hæc, & cum corde suo, quasi cum secunda persona considerans immensam latitudinem siluæ. Et sic ore precatur.] In prece sua ostendit cogitationes suas, quas tacitus secumq; tractauerat. Auxilio quippe diuino sciebat opus esse, ut inueniretur in tanta prolixitate syluæ arbor, quæ portaret aureum ramum. Vbi igitur eius defecit intentio & tractatus æstuantis, et eum confudit in immensum confusa latitudo, prolixitasq; siluarū: his precatus est uerbis, ut diuino adiutus auxilio desideratam speciē posset reperire. Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus Ostendat nemore in tanto.] Quando, inquit, inueniendo ramo aureo in tanto nemore difficultas obsistit, utinā ultrò se nobis ostenderet. Quando omnia uerè Heu nimiū de te uates Misene loquuta est.] Necesse est enim etiā de ramo uera esse dicta, quū de tuo casu Misene nimium miserando uera loquuta sit uates.

SER. Vita spoliauit.] Ad bellum retulit, in quo uictis tolluntur exuuiæ. Non inferiora secutus.] Vbiq; Æneam Hectori comparat: ut, Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis. Caua dum

Dardanio Aeneæ sese fortissimus Heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum forte caua dum personat æquora concha
Demens, & cantu uocat in certamina diuos,

Aemulus exceptum Triton (si credere dignũ est)
Inter saxa uirum spumosa immerserat unda.
Ergo omnes magno circũm clamore fremebant,
Præcipue pius Aeneas. tum iussa Sibyllæ
(Haud mora) festinant flentes, aramq́ sepulcri
Congerere arboribus, cœloq́ educere certant.
Itur in antiquam siluam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ, sonat icta securibus ilex,
Fraxineæq́ trabes, cuneis & fissile robur
Scinditur, aduoluunt ingentes montibus ornos.
Nec non Aeneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusq́ accingitur armis.
Atq́ hæc ipse suo tristi dum corde uolutat,
Aspectans siluam immensam, & sic fortè precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto, quando omnia uerè
Heu nimium de te uates Misene locuta est.
Vix ea fatus erat, geminæ cũm fortè columbæ
Ipsa sub ora uiri cœlo uenêre uolantes,
Et uiridi sedêre solo: tum maximus heros
Maternas agnoscit aues, lætusq́ precatur:
Este duces, ô si qua uia est, cursumq́ per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem diues opacat
Ramus humum. tuq́ ô dubijs ne desice rebus
Diua parens. sic effatus uestigia presſit,
Obseruans quæ signa ferant, quò tendere pergãt.
Pascentes illæ tantum prodire uolando,

dum personat æquora.] Aut personare facit, aut ὑστερολογία est, dum per caua æquora sonat. *Demens.*] improuidus, qui non considerauit etiam deos in æmulationem posse descendere. *Aemulus.*] Modò eiusdem rei studiosus: aliâs inimicus inuenitur. *Exceptum.*] oppressum insidijs: quo sermone ostendit eum tantæ fuisse uirtutis, ut ne à numine quidem, nisi insidijs opprimeretur. *Triton.*] Penultima accentum habet, nam Tritonis facit: si enim ultima habet, Tritontis facit: quod nõ procedit, ut Demophoõ, Demophoõtis. *Ergo.*] Aut quia talis perierat, aut quia sic fuerat interemptus. *Præcipuè pius Aeneas.*] Vbiq; Aeneã supra cæteros inducit mortem cuiuslibet dolere: ut, Nunc Amyci casum gemit, item, Casuq; animum concussus amici. Hoc præcipit Horatius in Arte poetica: Seruetur ad imũ, Qualis ab incepto processerit, & sibi cõstet: ut semper pius describatur Aeneas. Hinc ei dat circa sepulturam etiam sordida officia, quæ in alijs denegat locis. Qui enim de pietatis generibus scripserunt, primum locum in sepultura esse uoluerunt: unde quum pontificibus nefas esset cadauer uidere, magis tamen nefas fuerat, si uisum insepultum relinquerent. Genus autem sepulturæ fuerat, iniectio pulueris: unde est, Aut tu mihi terram Inijce. Horatius, Non est mora longa, licebit Iniecto ter puluere curras. *Aramq; sepulchri.*] Pyram dicit, quæ in modum aræ lignis construi solebat. nam sequitur, Congerere arboribus cœloq;. & aram quæ ante sepulchrum fieri consueuit, intelligere non possumus: ut, Stant manibus aræ: quum nondum facta sit funeratio, quæ præcedit sepulchrum. Probus tamen & Donatus de hoc loco requirendum adhuc esse dixerunt. *Cœloq; educere certant.*] Vt hoc faciant, mente pertractant: nam adhuc ituri ad siluas sunt. *Itur.*] Eo, e breuis est: itur, i longa inuenitur. Ergo quia hoc uerbum breue est in origine, & in declinatione fit longum: ideo eius certa natura nec in temporibus, nec in participijs inuenitur: nam quum Itur longa sit, Iturus breuis inuenitur: ut, Superumq; in lumen ituras. Multi tamen tentant, dicentes Itur propter Eo, quæ prima uerbi origo est, per diphthongũ scribi debere: quod nõ procedit, quia diphthõgus semper longa est: I autem & produci potest, & corripi. Hinc est quòd Fortuitò & producit i, & corripit. Iuuenalis: Non quasi fortuitò, nec uentorũ rabie, sed Iratus cadat in terras, & uindicet ignis. Contrà Horatius, Nec fortuitum spernere cespitem Leges sinebant. hîc enim, nisi longa sit, non stat uersus. Et hoc protulimus exemplũ unius sermonis, ne quis dicat Iturus & Itur ideo uariam habere naturã, propter temporum uarietatẽ. Vnde melius est, ut diximus, originis considerare rationem. Sanè Fortuitus ab eundo est, et à fortuna cõpositum. *Piceæ procumbunt.*] Picea secundum Pliniũ in Naturali historia, quinta species cedri est: nam Cedria dicta est, quasi καιομένης δρυὸς ὑγρὸν id est, arboris humor ardentis. *Nec non Aeneas.*] Bona œconomia uenitur ad ramũ. *Accingitur armis.*] instruitur officijs. *Fortè precatur.*] Vacat fortè. & est uersus de his qui tibicines uocantur, quibus additur aliquid ad solã metri sustẽtationem: ut, Nunc dextra, nunc ille sinistra. nec enim possumus intelligere, eum fortuitò rogasse. *Si.*] Aduerbium rogantis & optantis est per se plenum, sicut et o, ut in Quinto: Quanquam ô, sed superent. Licet neoterici hæc iungant, & pro una ponant. Persius: O si Ebullat patrui præclarum funus, & ô si. *Quando.*] siquidem. *Omnia uerè Heu nimium.*] Cum ingenti dixit affectu, quasi mors prædicta falsa esse debuerit. *Cum fortè columbæ.*] Auguria aut oblatiua sunt, quæ non poscuntur sed casu eueniunt: aut impetratiua, quæ optata ueniunt. Hoc ergo quia oblatiuum est, ideo dixit Fortè. Bene autem à columbis Aeneæ datur augurium: & filio Veneris, cui columbæ sunt consecratæ: & regi. nam ad reges pertinet columbarum augurium, quia nunquam solæ sunt, sicut nec reges quidem. *Ipsa sub ora.*] Ne si longius uolarent, non ad eum pertinere uiderentur: nam moris erat, ut captantes auguria certa sibi spacia designarent, quibus uolebant uidenda ad se pertinere. quod spacium Templum totum appellatur, et extremæ partes Antica & Postica uocabantur. *Maternas.*] Veneri consecratas, propter fœtum frequentem & coitum. *Si quã uia est.*] si est ratio. & ex hoc loco esse incipit impetratiuum, quod oblatiuum fuerat. *Cursumq; per auras.*] Cursum uocauit impetum, & eundi officiũ: nam & nauium cursum dicimus. *Ne desice rebus.*] ne desere in rebus incertis. & bene in siluis inuocat matrẽ, quam iam scit sibi uisam esse habitu uenatricis, ut in Primo legimus. *Sic effatus.*] Propriè effata sunt augurum preces: unde ager pòst Pomeria uocabatur effatus, ubi captabantur auguria. *Vestigia presſit.*] Quia ad captanda auguria post preces, immobiles uel sedere uel stare consueuerant. *Quò tendere pergant Pascentes.*] Hinc optimum significatur augurium, quòd pascebãt. nam Romani moris fuit, ut in comitijs agendis & in bellis gerendis pullaria captarent auguria. Vnde est in Liuio, quòd quidam cupidus belli gerendi à tribuno plebis probibere

tur

A tur ne iret, pullos iussit afferri: qui quum missas non ederent fruges, irridens consul augurium, ait: Vel bibant. & eos proiecit in Tiberim. inde nauibus uictor ex Africa reuertens, in mari cum omnibus quos ducebat extinctus est. Et multi Pascentes distinguunt, & absolutus est sensus. Alij dicunt, Pascentes uolando, & referunt ad naturam columbarum, quae exilientes pascere consueuerunt. Alij Volando, ambulando dicunt: uola enim dicitur media pars pedis, uel manus. Prodire.] prodibant: infinitiuus pro indicatiuo.

POM. Non inferiora secutus.] Laudat Aeneam, quòd non inferior esset Hectore. Dum personat.] Fictio est. dicit Misenum perijsse, quia prouocauerit Tritonē ad cantum. Aram.] uel aram sepulchri, quae ante sepulchrū fieri consueuit pyra. Dicit aram, quia rogus, id est pyra non fiebat sine aris, ut ait Probus. Pontificibus nefas erat cadauer uidere, & uisum non sepelire etiam nefas. Inter talia.] ad excindendum arbores pro rogo. Coelo.] per coelum. Sedere.] pascentes uisae sunt librare sese, ueluti sederent in aere. Solum pro aere melius: ut Ae-

Sabi.

B neas obseruauerit columbas pascentes, quae postea exiliuere, & inde sedere in arbore rami aurei. Mihi tamen placet ut accipiamus solum pro aere. Volando.] Apud antiquos in augurijs cum aues non gustarent cibum, malum portendebant. Alexander dicit pascentes, uolantes, ut, Aera pascunt. Auernus lacus grauiter olet.

VAR. Lect. Ac uoluunt ingentes.] In Romano & in Longobardico Aduoluunt legitur. Et sic forte precatur.] In Romano libro legere est, Voce precatur. In Longobardico, Ore. Sed enim Seruius agnoscit Forte, quod etiam in plerisq; libris antiquis habetur. Alma parens.] Antiqua pleraq; exemplaria cum Mediceo legunt Diua parens, In Romano & aliquot alijs, Alma.

DON. Vix ea fatus erat.] Ita haec dixit, & tamen aliquem implorauerat deum: quippe hoc solū protulerat, ut optare uideretur potius, quàm rogare. Praeuenit materna miseratio euntem in preces, & quod desiderabat, ostendit. Geminae cùm forte columbae, Ipsa sub ora uiri coelo uenêre uolantes, Et uiridi sedêre solo.] Quia columbae fuerunt, quia duae, quia sub eius oculis transierunt, quia sede-

C runt in solo herboso & iocundo, intellexit Aeneas in materno signo omen esse inueniendi rami substantiam. Venientes enim de coelo apertè monstrabant nō alios se ferre, nisi eius expeditionem rei, de qua cogitabatur in praesenti. Tum maximus heros.] Laus ista non ad corporis bona, sed ad animi uirtutes pertinet. Vigilantia mentis & astutia, qua Aeneas pollebat, intellexit angustias suas materno remedio subleuatas, et illas aues expeditionem rebus necessarijs ferre. Hoc est quod ait, Maternas agnoscit aues, laetusq; precatur.] Quòd inquit, Maternas agnoscit aues, his coeperat laetus precari. Este duces, ô si qua uia est.] Bene de uia quae ad ramū duceret, dubitauit: stabat enim in sylua, cuius densitas uniuersa cōcluserat. Vos, inquit, uiam monstrate si ulla est. Cursumq; per auras Dirigite in lucos, ubi pinguem diues opacat Ramus humum.] Vos enim potestis difficilia superare, quas aurae portant, & siluarum impedimentis leues pennae suspendunt. Vos illò uiam dirigite, ubi diues humum opacat ramus, locum in quo esse commeruit. Tuq; ô dubijs ne defice rebus Diua parens.] Et tu mater ne desere filium, eum uel maxime, quem incerta confodiūt. O posuit, cùm loqueretur cum columbis: O, quum preces torsisset ad matrem. Illic enim ponitur, ubi simplex hortatio est, & blanda. Sic effatus uestigia pressit, Obseruans quae signa ferant, quò tendere pergant.] Praeter aduentum enim quo spem maximā columbae pollicebantur, etiam sedentes aliquid poterant & motibus proprijs nunciare. Quod ipsum quia Aeneas nouerat posse prouenire, obseruabat tacitus uestigijs fixis: ut sciret, quae essent habiturae indicia futurorum. Pascentes illae tantū prodire uolando, Quantum acie possent oculi seruare sequentum.] prodierunt, inquit uolando. Prodierunt, pedum significat gressum, uolandi autem partes ad alas pertinet. Si sic intelligamus, non cohaeret, Voletur pedibus, aut alis ambuletur: sed non ipse est intellectus. Vola enim dicitur media pars manus, et plantae, quae faciebat columbas uolare: hoc est, ambulare per uolam. Vnde & Inuolare dicimus, quum aliquid furtim uola manus subtrahitur: & Inuolare rursum, cùm uiolentae manus in aliquem diriguntur. sicuti Terentius ait, Illi facile in oculos inuolem uenefico. Ecce & hic Volare, posuit pro ambulare. Caeterum ubi pennarum uolatum dicere uoluit, inquit Venêre uolantes: nullus enim sine alio adminiculo potest de coelo descendere. Ac ne huius rei remaneret incertum, infrà ostendit apertius, quid hoc loco significet Volando. Quū enim tantum issent pedibus, quantum obseruantis oculi sequi potuissent, Inde, inquit, ubi uenêre ad fauces graueolentis Auerni, Tollunt se celeres, liquidumq; per aera lapsae Sedibus optatis geminae, super arbore sidunt.] Patefactum est de quo potuit dubitari: dicendo enim Tollunt se celeres, ne grauem odorem Auerni paterentur: et addendo, Liquidumq; per aera lapsae: ut factum est, oblatae arboris destinata contingeret. Sederunt igitur columbae geminae super arbore gemina. Ipsam enim significabant numero duplici, quae frondem duplicem materiamq; portabant. Mox igitur, ut super eam sederunt, Discolor unde auri per ramos aura refulsit.] Statim, inquit, ex ea quae uiridis fuit, aliud genus coloris effulsit: quod magno desiderio quaerebatur, inuentum est. Ingreditur descriptionem, qua illius rami similitudinem monstret, uel colorem. Quale solet siluis brumali frigore uiscū, Fronde uirere noua, quod non sua seminat arbos, Et croceo foetu teretes circundare truncos. Talis erat species auri frondentis opaca Ilice, sic leni crepitabat bractea uento.] Quemadmodum, inquit, hyemali frigore emergentibus frondibus nouis, solent arborum trunci uisco fluente perfundi, & colorem croceum demonstrare: Talis erat species auri frondentis. Cum admiratione positum est, Auri frondentis opaca ilice. Miraculum enim fuit ex arbore ilicis, hoc est ex ligno, durißimum ramum aureum cum aureis frondibus extitisse. Corripit extemplo Aeneas.] Propter remouendam narrandi prolixitatem, non dixit quomodo Aeneas ad ipsam arborem uideatur perrexisse, quum uolantes columbae uix illò peruenissent, propter Auerni grauem odorem. Nos tamen, quod breuiandae narrationis causa poeta praetermisit, intelligere possumus quaesisse Aeneam aliam uiam, & peruenisse, ut inuentum se munus offerret. Statim igitur Aeneas hunc ramum corripuit, utpote diu desideratum. Auidusq; refringit Cunctantem.] Et cùm ramus ipse auiditatem properantis retardaret, hunc tamen Aeneas uicit. Et uatis portat sub tecta Sibyllae.] Nunciaturus completa omnia, portauit ipsum ramum sub uatis tecta. Nec minus interea Misenum in littore Teucri Flebant,

& cineri ingrato suprema ferebant.] Rediit ad ea unde recesserat: & completis in causa rami partibus, ad Miseni exequias reuolutus est: ne tamen ea ipsa obstarent curantibus sepulturam, nihilominus Troiani Misenum flebant, & cineri ingrato suprema ferebant. Cum nondum arsisset, sed mox esset arsurus, recte defuncti corpus cinerem dixit, quia hæc agebantur, ut in cinere uerteretur. Principio pinguem tedis, & robore secto, Ingentem struxere pyram.] Hæc primum admouerunt, quæ non solum pyram struerent, uerumetiam facilius arderent, & alia quoq; accendere potuissent. Cui frondibus atris Intexunt latera.] Sunt enim genera lignorum, quæ mortuorum solennitati conueniant. Et ferales ante cupressos Constituunt.] Cupressus quoq; luctibus congruit. A Decorantq; super fulgentibus armis.] Virorum enim fortium cum ipsis funeribus arma apud ueteres consumebantur: nec solum hæc, sed cætera quæ habuissent charissima. Pars calidos latices & ahena undantia flammis Expediunt.] Pars aliqua hominum aquam calidam procurabant. Hoc genere locutionis multis locis usus est poeta: exquisita enim grauior est, quam simplex. Corpusq; lauant frigentis, & ungunt.] Hæc fuit causa calidæ aquæ expediendæ, ut frigens corpus, hoc est frigidum aqua calida lauaretur. Vngebatur autem, quò celerius arderet.

SER. Graueolentis Auerni.] male olentis. alibi bene olentis: ut, Et grauiter spirātis copia thymbræ Florea. Liquidumq; per aera.] Non est aeris perpetuum epitheton: sed purum ait, Auerni comparatione. Dicit autem eas altè uolasse, ad uitandum Auerni odorem. Super arbore sidunt.] Secundum antiquam licentiam Super iungit ablatiuo. Auri aura.] splendor auri. Horatius, Tua ne retardet Aura maritos: id est, splendor. Hinc & Aurum dicitur à splendore, qui est in eo metallo. Hinc & Aurarij dicti, quorum fauor splendidos reddit. Brumali frigore uiscum.] Bene Brumali addidit. tunc enim maturum est, & auri imitatur colorem: nam noua fronde uiret. Quod (ut ait Plin. in Naturali hist.) de fimo turdelarū in certis arboribus nascitur. unde Plaut. Ipsa sibi auis mortem creat. Teretes truncos.] Teres est rotundum aliquid, cum proceritate: ut, Incumbēs tereti Damon sic cœpit oliuæ. Horat. Brachia et uultum teretesq; suras. Extemplò.] Bene uerbo usus est augurum, ut diximus suprà. Cunctantem.] Aliud pendet ex alio, quia auidus: ut ostendat tantam fuisse auellendi cupiditatem, ut nulla ei posset satisfacere celeritas. Nam tardantem dicere non possumus eum qui fatali ter sequebatur. Alij Cunctantem ad auri naturam referunt, id est mollem: quia paulatim frangitur, id est lentescit. Alij Cunctantem, grauem dicunt: ut, Glebas cunctantes, crassasq; terga Expecta. Nec minus.] nihilominus ille deflebatur. Interea.] dum itur ad siluam.

Quantum acie possent oculi seruare sequentum.
Inde ubi uenère ad fauces graueolentis Auerni,
Tollunt se celeres, liquidumq; per aëra lapsæ,
Sedibus optatis gemina super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet siluis brumali frigore uiscum
Fronde uirere noua, quod nō sua seminat arbos,
Et croceo fœtu teretes circundare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca
Ilice, sic leni crepitabat bractea uento.
Corripit Aeneas extemplò, auidusq; refringit
Cunctantem, & uatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minus interea Misenum in littore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.
Principiò pinguem tædis, & robore secto
Ingentem struxère pyram, cui frondibus atris
Intexunt latera, & ferales ante cupressos
Constituūt, decorantq; super fulgentibus armis.
Pars calidos latices, & ahena undantia flammis
Expediunt, corpusq; lauant frigentis, & ungunt.
Fit gemitus: tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasq; super uesteis, uelamina nota
Coniiciunt: pars ingenti subière pheretro,
Triste ministerium, & subiectam more parentum
Auersi tenuère facem. congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres oliuo.
Postquam collapsi cineres, & flamma quieuit,
Relliquias uino, & bibulam lauère fauillam,
Ossaq; lecta cado texit Chorineus aheno.
Idem ter socios pura circuntulit unda,
Spargens rore leui, & ramo felicis oliuæ:
Lustrauitq; uiros, dixitq; nouissima uerba.
At pius Aeneas ingenti mole sepulchrum
Imposuit, suaq; arma uiro, remumq;, tubamq;,
Monte sub aerio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumq; tenet per secula nomen,
His actis properè exequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, uastoq; immanis hiatu,

Ingrato.] tristi, ut Gratum aliquid lætum dicimus. Alij Ingrato dicunt, gratiam non sentienti. Pinguem.] Aut de Græco transtulit λιπαρὴν: aut ὑπαλλαγὴ est, hoc est, de pinguibus tædis. B Frondibus atris.] aptis ad funera. Cupressos.] Adhibetur ad funera, uel quòd cæsa non repullulat: uel quòd per eam funestata ostenditur domus, sicut lætam frondes indicant festæ. Varro tamen dicit pyras ideo cupresso circūdari, propter grauem ustrinæ odorem, ne eo offendatur populi circunstantis corona: quæ tamdiu stabat respondens fletibus præficæ, id est planctuum principi, quamdiu consumpto cadauere, & collectis cineribus, dicebat nouissimum uerbum C Ilicet, quod ire licet significat. unde est, Dixitq; nouissima uerba. Pars calidos latices.] Plin. in Natur. hist. dicit hanc esse causam, ut mortui et calida aqua abluātur, & per interualla cōclamētur, quòd solet plerunque uitalis spiritus exclusus putari, & homines fallere. Deniq; refert, quendam suppositum pyræ adhibitis ignibus erectum esse, nec potuisse liberari: unde & seruabantur cadauera septem diebus, & calida abluebantur aqua, & post ultimam conclamationem comburebantur. unde traxit Terent. Desine, iam conclamatum est. Ahena undantia flammis.] Hoc est, per flammas. alibi, Nec se iam capit unda, uolat uapor ater ad auras. Lauant frigentis & ungunt.] Versus Ennij, qui ait, Tarquini corpus bona fœmina lauit & unxit. Defleta.] Participium, ab eo quod est fleor, si tamen inueniatur: alias

A alias sine uerbi origine esse dicemus. Purpureas.] Ad imitationē sanguinis, in quo est anima, ut suprà diximus: Purpuream uomit ille animam. Velamina nota.] Vel ipsi chara, uel animæ. ex noticia enim gignitur charitas: ut, Hic inter flumina nota. Pheretro.] Græcè dixit. nam Capulus dicitur, à capiendo: unde ait Plaut. Capularis senex, id est capulo uicinus. Subiere pheretro.] Sic dixit, ut Subeunt muro. More parentum.] Propinquioribus enim uirilis sexus hoc dabatur officium. Facem.] De fune, ut Varro dicit: unde et Funus dictum est. Per noctem autem urebatur: unde permansit, ut & mortuos faces antecedant. Fuso crateres oliuo.] Dijs superis tantum libabant, inferis uerò sacrificantes etiam uasa in ignem mittebant: unde ait Crateres. Quod etiam Statius in Archemori sepultura commemorat. Oliuum autem ab oliua dixit: nam Oleum ab olea dicitur. uel ἀπὸ τῆς ἐλαίας, ἢ ἐλάας dicitur. Flamma quieuit.] Quasi pyræ ingentis, quia (ut in Quarto diximus) pro qualitate personæ pyræ fiebant: sepulchra etiam uel maiora uel minora fiebant. Ossaq; lecta.] Aut collecta: aut lecta ideo, B quia (ut suprà diximus) nobiles nunquam soli comburebātur: (unde Hom. τοὶ δ' ἄλλοι ἀνσὺθεν ἐσχατιῇ καίοντ' ἐπιμὶξ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες) sed cum dilectis equis, uel canibus, uel famulo. Ter socios.] Aut sæpius, aut reuera ter: licet enim à funere contraxerint pollutionem, tamen omnis purgatio ad superos pertinet. unde & ait imparem numerum: aut quia hoc ratio exigit lustrationis. Circuntulit.] purgauit: antiquum uerbum. Plaut. Pro lauatore circunferam: id est, purgabo. nam lustratio à circunlatione dicta est, uel tedæ, uel uictimæ in quibusdam, uel sulphuris. Iuuenalis: Cuperent lustrari si qua darentur Sulphura cum tedis, aut si foret humida laurus. Spargens.] Quia res aguntur infernæ. In Secundo uerò Æneas deos portaturus ait, Donec me flumine uiuo Abluero. Hic enim erat mos, ut diximus suprà. Felicis oliuæ.] arboris festæ. sed moris fuerat, ut de lauro fieret: quod propter Augustū mutauit, ut dicit Donat. Nam nata erat laurus, eo die quo natus est Augustus, in palatio, unde triumphantes coronari cōsueuerant: propter quam C rem noluit laurum dicere ad officium lugubre pertinere. Nouissima uerba.] Id est, Ilicet. nam Vale dicebatur post tumuli peracta solennia. Suaq; arma uiro.] ipsi chara sculpsit in saxo. nam suprà ea iam legimus concremata. Remumq;, tubamq;.] Quia & bellator & remex fuerat: licet possimus etiam solam tubam accipere. Remus enim dicitur lorum, quod continet tubam. Hoc ex Homero imitatus est Vergilius in Elpenoris sepultura: αὐτὰρ ἐπεὶ νεκρός τ' ἐκάη, καὶ τεύχεα νεκροῦ, τύμβον χεύαντες, καὶ ἐπὶ στήλην ἐρύσαντες, πήξαμεν ἀκροτάτῳ τύμβῳ εὐῆρες ἐρετμόν. Monte sub aerio.] in aerio: nam suprà est positus. Aerium autem alij altum dicūt, alij nomen antiquū montis uolunt. unde est, Qui nunc Misenus ab illo Dicitur. Præcepta Sibyllæ.] Vt, Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunto. Spelunca alta fuit.] Qua ad inferos descendebatur, non ubi fuerat Sibylla uaticinata.

POM. Sabi. Viscum.] Viscum aureum est, id est aurei coloris. Viscum nascitur in larice, abiete, quercu, robore, ilice, pinastro, terebintho. stelin & hyphear uocant, & à quibusdam dicitur castitas. Satum nullo modo nascitur, nec nisi per aluum auium redditum, maximè palumbi ac turdi. & hoc ipsum iubente natura, ut nisi maturatum in uentre auium non proueniat. Fit & uiscum ex acinis qui colliguntur post solstitium, qui & aridi tunduntur, postea aqua putrescunt. hinc rursus malleis tunsi, in opus lentescunt. Non sua.] aues enim relinquunt. Bractea.] lamina, nunc pro frondibus. Cunctantem.] quia cunctari uidebatur. Tedis.] Teda genus arboris. Cupressos.] Cupressus & picea positæ ante ostium, luctum ex funere indicabant. Lauant.] Antiqui lauabant & ungebant cadauera. calida lauabant, quia ea sordes melius abluitur quàm frigida. Nota.] quia ipse ferebat. Subiere.] antiquiores, si affines non fuissent, amicitiores accendebant rogum.

VAR. Lect. Gemina super abore sidunt.] In Longobardico, Geminæ legitur. Discolor unde auri per ramos aura refulsit.] In Romano libro Auro legitur, casu septimo. Teretes circundare truncos.] Antiqui aliquot libri Circundare ramos habent. Cui frondibus atris Intexunt latera.] In antiquis aliquot libris, pro Cui suppositū est Tum. Fit gemitus: tum mēbra toro defleta reponunt.] In antiquis aliquot libris scriptū inuenias, Cum membra toro. Lustrauitq; uiros.] In Romano libro, Lustrauitq; domos legitur. Ingenti mole sepulchrum Imposuit.] Antiqua omnia exemplaria, quæ legi, Imponit præsenti tempore scriptum ostendunt.

IOAN. Scop. [redacted]

CÆL. Rhod. Cæterum, de quo necdum uerba fecimus, quærat hic aliquis, quasnam in anima intelligere alas aut possimus, aut debeamus. In quo doctos omnes commonitos uolumus, nihil esse quod nos uocabula in Platone, uel hæreseos eiusmodi auctoribus turbent. Rudis enim, inquit Dionysius Areopagita, & temerarij hominis est, non uim rei attendere, sed uim facere uelle uocabulis. Solent enim de nominibus altercari, qui non diuinas res exquirunt, sed sonos uerborum sectantur, & aurium tenus ea recipiunt quæ mente uolutare recto pioq; iudicio debuissent. Igitur ut ad rem ueniamus, geminas alas accipio geminū instinctum meriti ingenitum, ad superna animum eleuantem.

In intellectu quidem instinctum ad diuinum uerum: in uoluntate instinctum ad diuinum bonum pro uiribus conuertentem. His uerò remissis, è cœlo labi animam Pythagoricis placet. Aut planius, animæ alas contemplatiuam intelligamus uirtutem, atq; item moralem: quas ueritatis diuinarumq; rerum contemplatione ac intuitu recuperet, quemadmodum terrenorum appetitione atq; caligine amiserat. Porro apud optimum maximum poetam diuini operis lib. vi. Columbas geminas, ad uerum ramum inueniendum duces, non aliud quàm hasce alas esse contenderim, quibus continentibus erigitur mens ad sapientiam, auri nomine sæpius significatam. Sed et à Venere mittuntur, quia amor diuinorum eximius alis præstat alimenta, quibus surrigimur, mox & in deum transimus. Quam rē illa significant,

Tollunt se celeres, liquidumq; per aera lapsæ
Sedibus optatis, gemina super arbore sidunt.

DON. Fit gemitus.] Gemitus fit omnis ut fieri solet, quū ad supremum mortui peruenitur obsequium. Tum membra toro defleta reponunt.] membra, propter quæ tantas effuderat lachrymas, toro cum ipsis arsuro posuerūt. Torum dixit stratum, quod fuit in pheretro. Purpureasq; super uestes, uelamina nota, Conijciunt.] Vult o- [redacted] ardebat, uino ablutum est quod [redacted]

Ossaq; lecta.] Lecta ex cineribus lignorum, & carnis. Cado texit Chorineus aheno.] in cadum æneum Chorineus coniecit, & texit. Reliquias, ossa dixit quæ nō consumpserant flammæ: hæc enim sola sepulchris condi consueuerunt. Idem ter socios pura circuntulit unda, Spargens rore leui, et ramo felicis oliuæ: Lustrauitq; domos, dixitq; nouissima uerba.] Quoniā suprà dixit, Totamq; incestat funere classem, hîc expiationē omniū, purgationemq; describit, quæ fit eo ritu, quo Chorineū fecisse asseruit: scilicet ut uniuersi, qui obsequijs interfuerunt, aqua pura et felicis oliuæ frondib. spargerētur. Hæc fuit lustratio omnis, et expiatio hominū scilicet, et domorū. At pius Æneas ingenti mole sepulchrum Imponit, suaq; arma uiro, remumq; tubamq;.] Quæ superius dicta sunt, alij cōpleuerant. Dicit nunc quid Æneas ipse curauerit perficiendū. Pius, inquit, Æneas. hoc loco bene posuit Pium, quoniam comiti ac familiari suo condebat memoriam. ait, Ingenti mole ponit, sepulchrum ædificat, quod ut magna mole consurgeret, contemplatio faciebat Miseni meritorum, quæ in uita quæsierat. Cœterum mortuos suprà dixit nihil sentire, quum diceret: Cineri ingrato suprema ferebant. quia nihil sentiunt, perindeq; nec uicem reddūt, recte mortui dicuntur ingrati. Ergo Æneas animo suo satis faciens, cōstituebat ingens sepulchrum: quod faciebat non tantùm ut ossa contegeret, uerumetiam ut opus illud seculis omnibus perduraret. Arma autem eius, et æris insignia, non immerito addebat: oportuit enim ea cum ipso constitui, per quæ in uita floruit, et Hectori primùm, dehinc Æneæ ipsi adhærere, & commendari commeruit. Dixit quid fieret, dicit nunc quo loco. Monte, inquit, sub aereo qui nunc Misenus ab illo Dicitur.] Sub aereo, ait, monte. hoc nomen apud ueteres fuit montis: sed quia Vergilij temporibus aliter appellabatur, breuitate mirifica & superiori tempori & præsenti respondit: ut instrueret nescientes, & doceret commutationem nominis cucurrisse, ut Misenus diceretur ex Miseni nomine, qui dicebatur Aereus. Æternumq; tenet per secula nomen.] Tantum illius uiri meritum ualuit, licet mortui, tantumq; eius autoritas potuit, quòd hoc uoluit seruari, ut seculis omnibus Misenus manserit, & hoc nomine uocitetur à posteris. Aereum montem, pleriq; non nomen eius fuisse arbitrantur, sed quòd sit altissimus: & hoc magis tetigisse Vergilium, sed non hoc positum est. nam qui dixit, Qui nunc Misenus ab illo Dicitur, ostendit à ueterib. Aereum nuncupatum. Nam quæ esset Miseni gloria, aut unde sciretur ipsum positum, si non illi monti superiori cœteris, uocabulo Miseni nomen esset appositum? His actis properè exequitur præcepta Sibyllæ.] Totum propterea asseritur fecisse id, quòd illum aut uisio patris impelleret, aut Misenus inuentus urgeret. Descriptio adijcitur aditus ad inferna tendentis. Spelunca alta fuit, uastoq; immanis hiatu.] spelunca fuit alta, hanc ingens hiatus terræ naturaliter profundam fecerat. Scrupea.] hoc est, saxosis lateribus atq; asperis: non enim illam ars procurauerat, aut hominis manus. Tuta lacu nigro, nemorumq; tenebris.] Hæc quoniam semper patet, ne ad eam cuipiam sit facilis accessus, pro muro habet lacum: ex undis autem horrentibus & tetris, & multorum arborum tenebris, satis fuerat occulta. Quam super haud ullæ poterant impune uolantes Tendere iter pennis.] Super hanc nullæ uolucres poterāt sine pœna transire: illic enim moriebantur. Dicit causam. Talis sese halitus atris Faucibus effundens supera ad conuexa ferebat: Vnde locum Graij dixerunt nomine Aornon.] Quantum momenti auibus fuerat necessarium, ut transire incolumes possent, si tanta uis exhalabat ex illis faucibus, ut illic puncto temporis etiam citi uolatus superarentur? nec has iuuabat, si peterent altum: ad cœlum enim usq; perueniebat, quicquid lacus teter, et hiatus speluncæ ructabat. Quatuor hîc primùm nigrantes terga iuuencos Constituit, frontiq; inuergit uina sacerdos. Et summas carpens media inter cornua setas, Ignibus imponit sacris libamina prima, Voce uocans Hecaten, cœloq; hereboq; potentem.] Contra detestandos speluncæ ipsius hiatus, uates

Sibylla

A Sibylla sacrificiorum remedia procurabat. Si enim aues uolantes per altitudinem cœli, citæ transire non poterãt: quid homo efficeret per ipsas fauces, et lacum teterrimũ transiturus, tardo utiq; gressu super tenebras & loca incognita? Quatuor ergo iuuencos admouit nigros. & numerum & colorem intelligere debemus, ad ritum pertinuisse sacrorum. Frontiq; inuergit uina sacerdos, & tollit setas. ex his quas inter cornua habebant, & ignibus sacris imponit. Hoc quoque intelligere debemus factum ratione sacrificandi. Hæc erant prima libamina. Supponunt alij cultros.] Hoc est, boues occidunt.

Scrupea, tuta lacu nigro, nemorumq; tenebris:
Quam super haud ullæ poterant impunè uolãte
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad conuexa ferebat.
Vnde locum Graij dixerunt nomine Auernum.
Quattuor hîc primùm nigrantes terga iuuencos
Constituit, frontiq; inuergit uina sacerdos,
Et summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce uocans Hecaten, cœloq; ereboq; potentem.
Supponunt alij cultros, tepidumq; cruorem
Succipiunt pateris. ipse atri uelleris agnam
Aeneas matri Eumenidum, magnæq; sorori
Ense ferit, sterilemq; tibi Proserpina uaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,

SER. Scrupea.] lapillosa. nam scrupus est propriè lapillus breuis, qui pressus sollicitudinem creat: unde etiam Scrupulus dictus est. unde Terentius, Inieci scrupulum. Lacu nigro.] Aut alto, aut uerè nigro inferorum uicinitate. Tuta autẽ, quia hinc lacu, hinc cingitur syluis. dicit autem locum, quem nunc Doliola uo- B cant apud Cumas. Volantes.] uolucres. participium pro nomine positum. ut, Plurimus Alburnum uolitans, cui nomen Asylo est. Sanè sciendum, Lucretium & aliquos alios physicos dicere aerem corporeum esse, unde aues sustinet: sed hunc cedere uapori sulphureo, unde aues in illis locis desertæ aere, quo portari solent, concidunt, non odore, sed pondere. quod potest esse uerisimile, quia altius in eodem loco possunt uolare: ut, Tollunt se celeres, liquidumq; per aera lapsæ. Ad conuexa.] cœli curuitatem. Inuergit uina sacerdos.] In Quarto ait, Media inter cornua fundit. & Fundere est supina manu libare, quod fit in sacris supernis. Vergere autem est, conuersa in sinistram partem manu ita fundere, ut patera conuertatur: quod in infernis fit. Hæc autem pertinent ad uictimarum exploratio-nem, ut si non stupuerint, aptè probentur. Voce uocãs Hecaten.] Non uerbo, sed quibusdam mysticis sonis. nã uariè numina inuocabantur, quod apertè Lucanus expressit: ut, Latratus habet ille canum, gemitusq; luporũ, C Quod strident ululantq; feræ, quod sibilat anguis, Exprimit & planctus, fractæq; tonitrua nubis, Tot rerum uox una fuit. Cœloq; Ereboq; potentem.] Hoc est quod ait Hecaten, ut plenum numen ostenderet. Supponunt cultros.] Id est, uictimas cædunt. Est autem sacrorum, in quibus mali ominis uerba uitantur. hinc est quòd & Mactare dicitur, quod magis augere significat. Statius, Macte animo iuuenis. Dicimus autẽ, hic Culter, tri: nam Cultellus diminutiuum est, hoc Cultellum penitus Latinum non est. Succipiunt.] Antiquum est, modò Suscipiunt dicimus: ut suprà, Succepitq; ignem folijs. Matri Eumenidum.] Id est, nocti: ut, Hunc mihi da proprium uirgo sata nocte laborem. Et Eumenides dicuntur per antiphrasin, quum sint immites, ἀπὸ τοῦ εὐμενοῦς. Magnæq; sorori.] Id est, terræ. nam (ut suprà diximus) nihil aliud est nox, nisi umbra terrarũ. Ense ferit.] Vt eum contra umbras haberet consecratum. hinc est quòd ei dicit Sibylla, Tuq; inuade uiam, uaginaq; eripe ferrũ. item, Strictamq; aciem uenientibus offert. hoc etiã Hom. dicit: αὐτὰρ ἐγὼ ξίφος ὀξὺ ἐρυσσάμενος παρὰ μηροῦ ἡμῶν. Sterilemq; tibi Proserpina uaccam.] Deæ cõgruam, nunquam enitenti. Nocturnas aras.] Quæ tota nocte arderent. Inchoat autem, perficit. & est uerbum sacrorum.

POM. Sabi. Lacu nigro.] id est Cocyto. Poetæ Auernum Cocytum dicũt. Silius de eodem specu sic ait libro 13. Tum qua se primùm rupta tellure recludit Inuisum cœlo specus, atque eructat acerbam Cocyti laxo suspirans ore paludem. & alibi, Hortatur uicina palus, ubi signat Auerni Squalentẽ introitum stagnãs Acherusius humor. De introitu ad inferos sic Lucretius lib. 6. loquitur: Principio quod Auerna uocãtur, nomẽ id ab re Impositũ est, quia sunt auibus contraria cunctis: E regione ... quòd loca cum uenere uolantes, Remigio oblitæ pinnarũ uela remittũt, Præcipitesq; cadũt molli ceruice profusæ In terram, si fortè ita fert natura, locusq;: Aut in aquã, si fortè lacus subtractus Auerni, Is locus est Cannas apud. Haud ullæ.] euaporationis craßitie nulla hic auis uolare ... & ideo cadit. aut tantus est fœtor uaporis, quẽ ex lacu exhalat, ut aues in ipso aere exanimet: & ideo cadit. Auernus dicitur quasi ἄορνος, id est auibus cõtrarius. Fronti.] id est, inter media cornua. Hecatem.] uel nomine eam appellans, uel mystico quodam ritu uocans, secundum uarias potestates. Succipiunt.] Antiquum uerbum est. ut, Succepitq; ignem folijs. Matri Eumenidum.] Nox est mater Eumenidum, Noctis soror Terra. Agnam.] Circe in 10 Homeri lib. Vlyßi sic loquitur: Nigram mactabis agnam, &c. Vaccam.] Antiqui Plutoni mactabant taurum, & Proserpinæ iuuencã, quam nunc appellat sterilem uaccam, id est, castam & pudicam: uel ab ætate, in qua non est fas pati taurum: uel quia seruabatur casta pro sacris Proserpinæ. Sili. libro 13. Ordine mactari pecudes iubet, acer operto Ante omnes taurus regi, tum proxima diuæ Cæditur Ætneæ casta ceruice iuuẽca. Nocturnas.] inferis dicatas. Inchoat.] id est, initiat, perficit: uel quòd hæc sacra per nocte fiebãt.

VAR. Lect. Vnde locum Graij dixerũt nomine Aornum.] In antiquis libris omnibus quotquot habui, Auernum notatum obseruaui.

DON. Tepidumq; cruorem Suscipiunt pateris.] Ne consecratus sanguis funderetur in terram, hunc pateris suscipiebant. Ipse atri uelleris agnam Æneas matri Eumenidum magnæq; sorori Ense ferit, sterilemq; tibi Proserpina uaccam.] Æneam, quòd esset deorum cultor, non latebat, quid etiam ipse iuxta deos inferos deberet efficere. Deniq; agnam mactauit nigri uelleris, & sterilẽ uaccam. Totum enim nigrum deputatur inferis, & sterile animal. quod dicitur ideo infœcundum mactari, quòd ab inferis nihil poßit exoriri. Atri uelleris agnã.] Quatuor simul

simul uoluit demonstrare: colorem, genus animalis, cum primo uellere intactum. sic in duodecimo ait, Intonsamq; bidentem Attulit, admouitq; pecus flagrantibus aris. ut ostenderet tale animal sacrificijs esse necessarium, quod primam lanam gestet, ac per hoc nunquam sit attonsum, & sit a uenereis rebus immune. Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras, Et solida imponit taurorum uiscera flammis.] Ipsi regi inferorum nocturna sacrificia instituit exhiberi: nam etiam hoc tempus quod tenebrosum est, inferis conuenit. Quod autem solida taurorum corpora imposuit: aut obsequij pleni fuit aut moris, aliqua sacrorum lege definita. Oleum uero non dubitatur idcirco infusum, ut aris imposita facilius exurerentur. Omnis uero ista descriptio ostendit, qua morte, uel quibus, aut qualibus, & quantis animalibus caesis, inferorum numinum fauor possit acquiri. Ecce autem.] Vbicunq; ponitur Ecce autem, aliquid necesse est sequi quod metum afferat, uel admirationem. Primi sub lumina solis.] Ne incertum esset quid significaret Sub lumina solis, addidit ortus, ut apertam significationem horae uel temporis demonstraret. Potest enim esse lumen solis etiam horis alijs, quibus dicitur dies. Sub pedibus mugire solum.] Mugire coeperat subiecta pedibus terra. Et iuga coepta moueri Siluarum, uisaeq; canes ululare per umbram.] Haec fiebant per umbram, prope tamen sub solis exortum. Existebant, inquit, miracula omnia, quum deae Triuiae prope uideretur aduentus. Mouebantur & iuga siluarum, mugitus sub pedibus exortus hominum aures tangebat & mentem, canes per umbram ululatus dabant. Per umbrã, ad omnia pertinet quae descripsit, licet semel sit positum. His animaduersis, Sibylla intellexit ipsam uenire inferorum principem, & sic loquuta est: Aduentante dea, Procul o procul este profani, Conclamat uates.] Quid sibi uelit duplicatio dicti, euidentius demonstrat, dicendo: Totoq; absistite luco.] Quoniam aduentus deae nullius profani praesentiam patitur. Discedite, inquit, alieni non paululum, sed ita ut lucum ipsum penitus deseratis. Hoc ait uates, & hoc clara uoce nunciat. Conclamat uates, ex persona poetae dictum est: reliqua ex ore Sibyllae processerunt. Tuq; inuade uiam, uaginaq; eripe ferrum. Nunc animis opus Aenea, nunc pectore firmo.] Tu, inquit, Aenea uiam audacius inuade, educ uagina gladium, animum praepara, & esto firmissimo pectore. Tantum effata, furens antro se immisit aperto.] cum haec Aeneae dixisset, antrum quod semper patebat, ingressa est furens cum omni properatione. Ille ducem haud timide uadentem passibus aequat.] Illa prior pergebat, quae numine fuerat plena, & eundi fiduciam gerebat: Aeneas uero ipsius societate cõfisus ibat, non minore gressu quam Sibylla. Magnam constantiam Aeneae fuisse ostendit, dicendo Vadentem passibus aequat. haud timide: nam qui confidens praecedentẽ sequitur, sine dubio posterior ambulat, uestigia demonstrantis obseruans: & qui trepidus uadit, fit metus causa tardior. Aeneas autem tanta animi fiducia tenebatur, ut Sibyllae passibus suos gressus aequaret. Dij quibus imperium est animarum, umbraeq; silentes Et chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia late: Sit mihi fas audita loqui, sit numine uestro Pandere res alta terra & caligine mersas.] Dicturus poeta quales esse sedes infernae asserantur, & quae illic iuxta animas gerantur, ut multa descripturus incognita uiuentibus, ne B temerarius iudicaretur, ueniam a dijs inferis postulabat: asserens non se autore, sed alijs proferentibus, scripta uel dicta narraturum. Posset enim in utroq; reprehẽdi, quod uiuus incognita uiuis pro ueris assereret: aut praeceps si effunderet uera, quae occulta esse debuerant, nec in uulgus exire. Proinde ait, Veniam peto a dijs, quibus imperium est animarum, ut mihi impune liceat audita narrare. Ibant obscuri sola sub nocte per umbrã, Perq; domos Ditis uacuas, & inania regna.] Per umbras ire, ac per solã noctẽ quam impossibile est? sola enim nox est, cui lux nulla succedit, ac per hoc perpetua. Idcirco aliquam possibilitatis inducit similitudinẽ. Quale, inquit, per incertã lunam.] Hoc est, in ipsis initijs positã, aut sub nubilo constitutã. Sub luce maligna.] Non clara, & nõ plena, & quae securos inuideat gressus. Addidit aliud. Est iter in syluis.] Vt ipsam malã lucẽ maxima ex parte syluarũ densitas radiat. Ecce quiddã luminis dixit in illis tenebris fuisse, nõ tamen plenũ. Ibant ergo per loca uacua & inania: quia nec quod uideretur fuit, nec cui possit occurri. C

Et solida imponit taurorum uiscera flammis,
Pingue superq; oleum fundens ardentibus extis,
Ecce autem primi sub lumina solis & ortus,
Sub pedibus mugire solũ, & iuga coepta moueri
Syluarum, uisaeq; canes ululare per umbram,
Aduentante dea. Procul, ô procul este profani,
(Conclamat uates) totoq; absistite luco.
Tuq; inuade uiam, uaginaq; eripe ferrum.
Nunc animis opus Aenea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto,
Ille ducem haud timidis uadentẽ passibus ęquat.
Dij quib. imperiũ est animarũ, umbraeq; silentes,
Et Chaos, & Phlegeton, loca nocte silentia latè,
Sit mihi fas audita loqui, sit numine uestro
Pandere res alta terra & caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbras,
Perq; domos Ditis uacuas, & inania regna.
Quale per incertam lunam sub luce maligna
Est iter in siluis, ubi coelum condidit umbra

SER. Solida imponit taurorũ uiscera flammis.] Non exta dicit, sed carnes. nam Viscera sunt, quicquid inter ossa et cutem est: unde etiam Visceratio dicitur conuiuiũ de carnibus factum, ut diximus supra. Ergo Solida uiscera holocaustũ significat, quod detractis extis arae superimponebatur: quae nõnunquã abluta, elixa etiam ipsa reddebãtur: unde infert, Fundens ardentibus extis. Quanquam alij pro parte totũ uelint, ut per Exta totum animal intelligatur. Primi sub lumine solis & ortus.] Atqui haec sacra per noctem fiebãt. sed locutus est secundum Romanũ ritum, quo dies creditur a medio noctis incipere. Illo autem loco quo dicit, Nox ruit Aenea: non uenit, sed finitur significat. quanquã alij dicunt, sacra haec a medio die incipere, & produci usq; ad mediam noctẽ. Quod si est, Nox ruit, potest Venit significare. Visaeq; canes ululare.] Ita numinis ostendebatur aduentus. Canes autẽ, furias dicit. Lucanus, Stygiasq; canes in luce superna Destituã. sicut enim diximus supra, Vlulare canũ et furiarũ est. Aduentante dea.] Ipsa scilicet Proserpina. Profani.] qui

A qui non estis initiati. De Callimacho, ἑκὰς ἑκὰς ἐστὲ βέβηλοι. Totoq; absistite luco.] Hoc est, non tantùm à luco, sed ab omni luci uicinitate discedite: & Æneæ comites inclamat. Inuade uiã.] ingredere. Furens.] deo plena, aut certè similis furenti. Dij quibus imperium est animarum.] Plenus locus alta sapientia, de qua uariè disserunt philosophi. Nam dicunt per alios animas ad inferos duci: ut, Hac animas ille euocat Orco Pallentes, alias sub tartara tristia mittit. Item per alios transferri: ut, Nã uita sed tristis. per alios purgari: ut, Aliæ panduntur inanes Suspensæ ad uentos. per alios uerò ad summa reuocari: ut, Letheum ad fluuium Deus euocat agmine magno. Sciens enim de deorũ imperio uarias esse opiniones, prudentissimè tenuit generalitatem: ex maiore autem parte Sironem Epicureum, magistrum suum, sequitur. Huius autem sectæ homines nouimus superficiem rerum tractare, nunquã altiora disquirere. Vmbræq; silentes.] Secreta inferorum semper silentia: nam hominum umbræ loquuntur. hinc est, Quem sacra silentia norunt. Inuocat autem summum bonum, quod in silentio constare manifestum est. Et Chaos.] Elementorũ confusio. Inuocat etiam rerum primordia, quæ in elementorũ fuerant confusione. Et Phlegeton.] Phlegetonta fluuium inferorum, ignem significat: nam φλὸξ Græcè, Latinè ignis est, unde secundum Heracletum cuncta procreantur. Et reuera sine calore nil nascitur: adeò ut de Septentrione dicat, Sterili non quicquam frigore gigni. Loca nocte silentia latè.] Aut hoc est quod suprà ait, Vmbræq; silentes. aut uult ostendere esse partem mundi, in qua perpetuæ sint tenebræ. Quum enim probatũ sit quod legimus, Et minima contentos nocte Britannos: sphæræ exigit ratio, ut è contrario sit regio noctibus uacans. Sit mihi fas audita loqui.] De alta dicturus prudentia, miscet poeticam licentiam. Sit numine uestro.] concedatur à uestro numine. Alta terra, & caligine mersas.] Benè iunxit: ex terris enim caligo procreatur, id est umbra obscurior. Obscuri sub sola nocte.] Aut ὑπαλλαγή est, sub obscura nocte soli ibant: aut sub sola nocte: id est, ubi nihil aliud est præter noctem. Domos uacuas.] nostri mundi cõparatione. Simulachra enim illic quæ sunt, C inania esse non dubium est. Inania regna.] inanium, per quod ostenditur uacuum. Inceptam.] Alij Incertam legunt, illuc tamen recurrit: nam Incertam, incipientem, id est minorem significat. Luce maligna.] Id est, obscura. nam propriè Malignum est, angustum: ut, Aditusq; maligni, id est minores & obscuri. Sanè sciendum, Lunæ licet minoris commemoratione, ostendere eum uoluisse, fuisse illic aliquid lucis: nam aliter omnia quæ dicturus est, uidere non poterat.

POM. Sab. Immugire.] euocante sacerdote. Silius, Immugit tellus, rumpitq; horrenda per umbras Sibila. Canes.] pro furijs. Prophani.] qui non sunt initiati. Tuq; inuade.] Circe apud Homerum Vlyssem ita monet, Tu interea euaginato ferro umbras appropinquare sanguini nõ permittas. Silius, Eductumq; tenet uagina interritus ensem. Furens.] immanis, uel furenti similis. Dij quibus.] Inuocatio poetæ ad deos inferorum. Loca tacentia.] æternũ apud inferos silentiũ. Alexander dicit silentia loca inferorum, non quòd illic strepitus et gemitus nõ sit: sed tenebrosa, translatio est à tenebris nocturnis, quã dò silet omnia, quia id tempus est quietis. Caligine.] Caligo ex terra oritur, & nox est. Valerius Flaccus lib. 4. Est procul ad Stygiæ deuexa silentia noctis Cimmerinæ domus, & superis incognita tellus, Cæruleo tenebrosa situ, quo flammea nunquã Sol iuga, sidereos nec mittit Iupiter annos. Stant cacæ frondes, immotaq; sylua comanti Horret uerna iugo, specus umbrarumq; meatus Subtus, & oceani præceps fragor, aruaq; nigro Vasta metu, & subitæ post longa silentia uoces. Sub nocte.] infernus sub terra est, adeò demissus ut subeat oceanum. Incertam.] id est primam. cum luna incipit lucescere, incerta est in sylvis, maiores umbras explicat.

VAR. Lect. Pingue superq; oleum fundens.] In antiquis aliquot exemplaribus Pingue oleum, habetur, absq; particula Superq;. Visæq; canes ululare per umbram.] In libris aliquot antiquis Visi, uirili genere legitur. Pandere res alta terra, & caligine mersas.] In libris aliquot antiquis legere est, Res altas terra, & caligine mersas. Ibant obscuri sola sub nocte per umbras.] In libris quibusdam antiquis ita legitur, Ibant obscura soli sub nocte. Est & Per umbram, unitatis numero, in pluribus exẽpl. Quale per incertam lunam.] Antiqui lib. nonnulli cum Mediceo Inceptam legunt.

CÆL. Rhod. Resectum uerò dæmonicũ corpus coit rursum, recreaturq; aeris modo aut aquæ. Et id quidem celeritate incredibili. Interim tamen dolet insigniter, dũ peragitur dissectio. quo fit, ut ferri aciem reformident reclinentq;, quantum possint maximè. Propterea qui exagitare dæmones moliuntur, enses, ac tela studiosè prætendũt. Ex qua ueterum, & quidem Platonicorum doctrina Platonicus ipse poeta Æneidos sexto, ita scribit:

——Procul ò, procul este profani,
Conclamat uates, totoq; absistite luco.
Tuq; inuade uiam, uaginaq; eripe ferrum.

Eum uerò locum quam aptè excusserint interpretes, iudicabunt uolentes. Nam satis habuit Seruius dicere, uoluisse Æneam habere contra umbras ensem consecratũ.

DON. Vestibulum ante ipsum, primisq; in faucibus Orci Luctus, & ultrices posuêre cubilia curæ, Pallentesq; habitant morbi, tristisq; senectus, Et metus, & malesuada fames, & turpis egestas, (Terribiles uisu formæ) letumq;, laborq;: Tum consanguineus leti sopor, ac mala mentis Gaudia, mortiferumq; aduerso in limine bellum, Ferreiq; Eumenidum thalami, et discordia demens Vipereum crinem uittis innexa cruentis.] Feralem Ditis domum. ecce quale obseruabat officium in primo uestibulo: illic enim fuerant omnia quæ cruciant uiuos, aut defunctos affligunt. Hæc specialiter enumerata sunt, & aliqua cum suis epithetis posita. Luctus primò, quorum sordidus & miserabilis cultus est. Curæ, quæ quæcunq; possident, torquet. Posuêre cubilia.] significauit eas à uestibulo non diuelli. Pallentes morbi.] omnes enim morbi pallorem inferunt ægris, quos corripuerint. Tristis senectus.] uel quòd rugis contrahat eorum uultus qui uixerint diu, uel quòd morti proximos faciat. Et Metus quo excruciãtur homines, qui ex aliqua cõsciẽtia aliquã metuũt pœnã. Fames malesuada.] famẽ nõ solũ egestatẽ uictus debemus accipere, quæ inopiæ causa suggerit detestanda consilia, sed illam quoq; quæ unumquenq; etiam locupletẽ ducit, ut aliena rapiat, ac uiolenter inuadat, ipso docente Vergilio, qui ait: Quid nõ mortalia pectora cogis Auri sacra fames? Ac egestas: quoniam defectus substantiæ familiaris, deformes facit macie, & ipsius corporis cultu. Terribiles uisu formæ, etiam solo aspectu terrorẽ incutientes. Letum et labor.] mors

mors enim & labor odiosa sunt: nec enim appetuntur à quoquam, sed ingeruntur inuitis. Tum consanguineus leti sopor.] quoniam somnus & mors propè unius sunt generis: nam qui dormit, perinde facit ac mortuus. Hoc solo distat, quòd recedens somnus reddit hominem uitæ, mors autem irreparabilem tenet, quem fortè possederit. Mala mentis gaudia.] hæc sunt quæ in scelera homines ducunt: adulter quippe, latro, homicida, quum lucra & uoluptatem de sceleribus capiunt, sic in mala gaudia perducuntur. Inde autem mala sunt eiusmodi gaudia, quasi apud superos inulta fuerint, apud inferos puniuntur. Quid igitur opus est hoc gaudiorum genus mala mente sectari, si hæc quolibet loco & tempore grauissima pœna consequitur? Mortiferũ bellum: nullum est enim bellum, quod esse sine funerib. possit. Ferrei Eumenidum thalami.] duri, ijdem immites. Et discordia demens.] dementes enim facit quos fortè ceperit. Non possunt quidem esse integro statu mentis, qui fuerint discordia emergente inflãmati. Dicit eius ornatum, ut ex eo appareat, uel qualis ipsa sit, uel quales efficiat. Vipereum, inquit, crinem uittis innexa cruentis.] ad uicem crinis serpentibus circundatũ habuit caput, uittis quoq; cruentis innexum. In medio ramos, annosaq; brachia pandit Vlmus opaca, ingens.] Transijt à descriptione uestibuli, et uenit ad interiorem partem, quæ non esset sub tecto. Fuit illic, inquit, ulmi arbor annosa: perinde, inquit, ingens, ingentibus ramis effusa, & opaca frondibus. Benè posuit annosam, & ingentem: sunt enim arbores, non tamen ingentes, nec opacæ, nec ornatæ frondibus. In hac autem & antiquitas apparebat, & ramorũ & frondium opacitas antiquitati respondens. Quam sedem somnia uulgo Vana tenere ferunt.] Hic, ait, dicuntur esse uana somnia. Hic uult esse errores, qui pro necessarijs inaniter occurrũt dormiẽtibus. Rectè dixit Ferunt, quia suprà ait: Sit mihi fas audita loqui. nec debuit autor esse in incertis. Folijsq; sub omnib. hæret.] Ipsa scilicet somnia. Multaq; præterea uariarũ mõstra ferarum.] Quæ sint multa mõstra, uel quæ ferarũ uarietas, è generalitate ad speciẽ trãsiens dicit. Centauri in forib. A Stabulant.] Centauros cõstat mõstrosa esse. nam partem membrorũ habet ab humano corpore uenientẽ, partem ab equorũ forma. Stabulãt dixit, cõmanent, & rectè habitationẽ ipsorũ stabulũ uocitauit: uult enim eos plus cum equis, q̃ cũ hominib. membrũ habere cõmune. Scyllæq; biformes.] Et has aiunt monstra esse, utpote quæ usque ad pubem uirgines pingantur, & canibus marinis armatæ pro pedibus. Et centum geminus Briareus.] Gemini dicuntur duo geminæ formæ, hoc est duplicis. Qualem igitur putamus fuisse Briareum, qui centum geminus fuit? Ac bellua Lernæ.] Lerna unus anguis fuisse dicitur, habens multos serpentes in capite. Horrendum stridens.] Ipsa magis quàm Chimæra, quam infrà nominauit: serpentibus enim plurimis stridorem emittebat. Fuit ergo monstrum, quæ fuit ultra naturam serpentum. Flammisq; armata Chimæra.] Quæ pro armis habuit flammas à contrario, ut ipsis defenderetur, quibus posset absumi. Gorgones.] Hæc quoque facie fuit humana, pro capillis gestans in capite serpentũ turbam. B Harpyiæq;.] Harpyiæ quales fuerint & quàm multiplici natura compositæ, tertius liber ostendit. Et forma tricorporis umbræ.] Geryonum triplicem fuisse formam memoria ueterum prodidit. Corripit hic subita trepidus formidine ferrum Æneas, strictamq; aciem uenientibus offert.] Æneas uisis tot malis & repentina formidine turbatus uehementer, strictam aciem uenientibus offerebat gladij: existimans illas omnes monstrorũ formas aliquid ausuras aduersi, & facere. Et ni docta comes, tenues sine corpore uitas Admoneat uolitare caua sub imagine formæ, Irruat, & frustra ferro diuerberet umbras.] Nisi turbatũ Sibylla docuisset, inanes formas in corporibus esse, ut res ipsa indicabat: paratus erat pugnare frustra, & umbras appetere incassum, utpote incorporeas, quas ferire nõ posset. Hinc uia tartarei quæ fert Acherontis ad undas.] Hinc uia: hoc est, ex illo loco quem suprà descripsit, tenditur ad fluuium Acherontis.

Iuppiter, & rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum, primisq; in faucibus Orci
Luctus, & ultrices posuêre cubilia curæ,
Pallentesq; habitant morbi, tristisq; senectus,
Et metus, & malesuada fames, ac turpis egestas:
Terribiles uisu formæ, letumq;, laborq;.
Tum consanguineus leti sopor, & mala mentis
Gaudia, mortiferumq; aduerso in limine bellum,
Ferreiq; Eumenidũ thalami: & discordia demens,
Vipereum crinem uittis innexa cruentis.
In medio ramos, annosaq; brachia pandit
Vlmus opaca, ingens: quam sedem somnia uulgò
Vana tenere ferunt, folijsq; sub omnibus hærent.
Multaq; præterea uariarum monstra ferarum:

SER. Vbi.] quando: nam nõ est loci, sed temporis. Nox abstulit atra colorem.] Hoc & uidemus, & tractatur ab Epicureis, rebus tollere noctẽ colorũ uarietatẽ: unde et apud inferos omnia nigra esse dicũtur. Contra hos Academici in uno repugnant: nam squammæ piscium per noctem lucent. Vestibulum.] Vt Varro dicit, etymologiæ non habet proprietatem, sed fit pro captu ingenij. nam Vestibulum, ut suprà diximus, dictum ab eo quòd ianuam uestiat. Alij dicunt à Vesta dictum per imitationem: nam Vestæ limen consecratum est. Alij dicunt ab eo, quòd nullus illic stet: in limine enim solus est transitus. Sed quomodo Vesanus dicitur, non sanus: sic Vestibulum, non stabulum. Faucibus Orci.] Deum posuit pro luco: ut Iouem dicimus, & ætherem significamus. Horatius, Manet sub Ioue frigido Venator. Orcum autem, Plutonem dicit: nec enim per Charõta possumus intelligere inferos deos. quia C minor potestas pro imperio nunquam ponitur, sed illa quæ tenet imperium. Ergo alter est Charon. nam Orcus est Pluto: ut in Verrinis indicat Cicero, dicens: Vt alter Orcus uenisse Ennam, & nõ Proserpinam, sed ipsam Cererem rapuisse uideatur. Alibi ait, Qua Ditem patrem emersisse ab inferis putant. Dicimus autem & hic Dis, & hic Ditis. Luctus & ultrices posuere cubilia curæ.] Ea dicit esse in aditu inferorum, quæ uicina sunt morti, aut quæ post mortem creantur. Dicit & quæ in morte sunt, ut pallorem: luctus enim post mortem est. Vltrices curæ.] conscientiæ, quæ puniunt semper nocentes: ut dicit Iuuenalis, Quos diri conscia facti Mens habet attonitos, & surdo uerbere cædit, Occultum quatiente animum tortore flagello. Tristis.] seuera, quæ gignit seueritatẽ. Cicero, Iudex tristis & integer.

A teger. *Tum consanguineus leti sopor.*] Secundum Homerum qui ait, ἔνθ' ὕπνῳ ξύμβλητο κασιγνήτῳ θανάτοιο. *Turpis egestas.*] Quæ turpes facit. & quasi harum rerũ imagines facit, quas dicit esse apud inferos: ideo quia in quem ista concurrunt, fit mortalis necesse est. Vnde Deos immortaleis dicunt, quia ista non sentiunt, quibus mors creatur. *Mala mentis Gaudia.*] Generaliter omnium scelerum dicit: ac si diceret, Malæ mentis gaudia. *Eumenidum thalami.*] Furiæ nunquam nupserunt: unde Thalamos accipimus, in quibus natæ sunt. Alij Thalamos dicunt, qui facti sunt authoribus furijs. sed non procedit, quia ait: Terribiles uisu formæ. Et ut non uideatur esse contrarium, quia paulo post furias alibi dicit esse: nam possunt hic natæ esse, & alibi manere, & alibi officium exercere pœnarum. *In medio.*] Aut uestibulo, aut absolutum est: & intelligimus hanc esse eburneam portã, per quam exiturus est: quæ res hæc omnia indicat esse simulata, si & ingressus & exitus falsus est. *Vlmus opaca, ingens.*] Distinguenda sunt ista propter duo epitheta. *Vulgò.*] passim, cateruatim. *Folijsq́ue sub om-* B *nibus.*] Qui de somnijs scripserunt, dicunt, quo tempore folia de arboribus cadunt, uana esse somnia: quod per transitum tetigit. Vana autem ideo, quia inferis: nam uana superi non mittunt. Homerus, καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ διός ἐστιν.

POM. Sab. *Colorem.*] nox aufert omnem colorem. *Vestibulum ante ipsum.*] Silius lib. 13. Luctus edax, maciesq́ue mali comes addita morbis, Et mœror pastus fletu, & sine sanguine pallor, Curæq́ue, insidiæq́ue, atq́ue hinc queribunda senectus. Hinc angens utraq́ue manu sua guttura liuor, Et deforme malum, ac sceleri procliuis egestas. Errorq́ue infido gressu, & discordia gaudens Permiscere fretum cœlo, sed & ostia Ditis Centenis solitus Briareus recludere palmis. Et sphynx uirgineos rictus infecta cruore, Scyllaq́ue, centauriq́ue truces, umbræq́ue Gigantum. *Vlmus.*] quia ulmus multos parit flores, fructus nullos. Silius taxũ dicit: Dextera uasta comas, nemorosaq́ue brachia fundit Taxus, Cocyti rigua frondosior unda. Hic diræ uolucres, pastusq́ue cadauere uultur, Et multus bubo, ac sparsis strix sanguine pennis, Harpyiæq́ue fouent nidos, atq́ue omnibus hærent Condensæ folijs, sæuit stridoribus arbor. *Somnia.*] Intelligit omnia somnia uana esse.

VAR. Lect. *Primisq́ue in faucibus Orci.*] In lib. plerisq́ue sanequam ueter. non inuenuste legitur, Primis in faucibus, absq́ue copulatiua particula. sed ea inserta, uersum reddit canorum magis. *Male suada fames, & turpis egestas.*] In Romano libro, in Mediceo, ac plerisq́ue alijs antiquis Ac turpis, habetur.

CÆL. Rhod. Cæterum libet parte hac cum ueteribus theologiæ studiosis confabulari, qui & ipsi super ijs aliqua sibi prodenda censuere. Adeunda uerò præcipuè Platonis arcana, in quibus stupenda sæpe deprehendas. Animum intemperatum, dum etiamnum agit in corpore, talem esse ueteres sanciunt, ut consopitam in eo rationem intelligant, uel affectui prorsum mancipatam: unde ineluibilis ad corporea uergens concipiatur habitus, qui in naturam euadat quodammodo. Proinde hunc graphicè appingens Orpheus ita canit.

ἄρρηκτοι τ' αἴδαο πύλαι, δῆμος ὀνείρων.

Frangi nequeunt Plutonis portæ, intus agit populus somniorum. De animo ita affecto grauissima est ex septimo De rep. Platonis sententia: Dormire illum in hac uita, & quidem profundius, ac priusquam omnino expergefiat, demigrare. Post obitum uerò etiamnum altissimo premi sopore. Quin et insomniorum absurdissima exteriori specie, quam rem sub Tartari nomine intelligi uoluit. Philosophi uerò sẽtẽtiã, aptissime Platonicus poeta inuolucro quãuis obscuriore, Æneidos sexto expressit, cũ inferorũ uestibulũ ac ingressum primũ describens, ita canit.

In medio ramos, annosaq́ue brachia pandit
Vlmus opaca, ingens: quam sedem somnia uulgo
Vana tenere ferunt, folijsq́ue sub omnibus hærent.

Centauri in foribus stabulant, Scyllæq́ue biformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendũ stridens, flammisq́ue armata Chimæra,
Gorgones, Harpyiæq́ue, & forma tricorporis umbræ.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrũ
Aeneas, strictamq́ue aciem uenientibus offert.
Et ni docta comes tenueis sine corpore uitas
Admoneat uolitare caua sub imagine formæ,
Irruat, & frustra ferro diuerberet umbras.
Hinc uia Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.
Turbidus hic cœno, uastaq́ue uoragine gurges
Aestuat, atq́ue omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas & flumina seruat
Terribili squallore Charon: cui plurima mento
Canicies inculta iacet, stant lumina flamma,

SER. *Centauri in forib. stabulant.*] Bene in foribus, quia ea quæ contra natu C rã possunt creari, statim pereunt. Stabulant autem, habitant: & usurpatiuè dixit, ut populat, luctat: nam stabulor dicimus. Et bene allusit, quia ex parte equi sunt. Centauri autem Ixionis & Nubis filij sunt. Ixion enim amatam Iunonem de stupro interpellauit: illa cõfessa Ioui est, et eius uoluntate nubem in suam formã conuersam ei obtulit: unde feruntur nati esse Centauri. *Scyllæq́ue biformes.*] Bene plurali usus est numero: nam Scylla filia Nisi, secundum alios in auem conuersa est, secundum alios in piscem. Ergo etiam ipsa biformis fuit, sicut hæc in Siciliæ freto. Dictum est autem per Poetæ scientiam. *Centumgeminus Briareus.*] Centies duplex, secundum fabulas ipse est Ægæon. *Ac bellua Lernæ.*] Hydram dicit, quæ fuit in Lerna Argiuorum palude: sed Latinè Excetra dicitur, quòd uno cæso tria capita excrescebãt. Sed cõstat Hydram locũ fuisse euomentem aquas uastantes uicinas ciuitates, in quo uno meatu clauso multi erumpebãt: quod Hercules uidens, loca ipsa exussit, & sic aquæ clausit meatus. Nã hydra ab aqua dicta est, id est, ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Potuisse aũt hoc fieri ille indicat locus, Excoquitur uicium, atq́ue exudat inutilis humor. *Flammisq́ue armata Chimæra.*] Ore leo, postremis partibus draco, media capra secundũ fabulas fuit: & maximè Homero dicente· πρόσθε λέων, ὄπιθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα. Reuera autem est mõs Lyciæ, cuius hodieq́ue ardet cacumen, iuxta quod sunt leones: media autem pascua sunt, ima uerò montis serpentibus plena. Hunc Bellerophon habitabilẽ fecit, unde Chimæram dicitur occidisse. *Gorgones.*] Tres fuerunt in extrema Africa, circa Atlantem montem, quæ omnes unum oculum habebant, quo inuicem utebantur: Sthe-

nio, Euryale, Medusa. Serenus tamen dicit puellas fuisse unius pulchritudinis, quas cùm uidissent adolescentes, stupore torpebant: unde fingitur, quòd si quis eas uidisset, uertebatur in lapidem. Harpyiæq;.] Aut iam occisas intellige, aut (secundum Platonem & alios) simulachra, licet uiuarum, illic fuisse: nam dicunt omnium rerũ ideas quasdam, id est imagines, ad quarum similitudinem procreantur uniuersa. Hinc est quòd in Statio Thyodamas Plutoni dicit: Omnibus finitor esse uideris, mihi uerò & sator. Harum autem simulachra bene apud inferos sunt, quæ esse dicuntur & furiæ. Tricorporis umbræ.] Herili & Geryonis. Offert.] Non ad feriendum, sed ad repellendas umbras: unde & Offert dixit. Sacerdos autem ferire prohibet. Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.] Sequitur illud Pythagoricum dicens, Eos tenuisse uiam post errorem syluarum, quæ uel ad uicia uel ad uirtutes ducit. Tartarei Acherontis.] Acheronta uult quasi de imo nasci Tartaro, huius æstuaria Stygem creare, de Styge autem nasci Cocytõ: & hæc est etymologia. Nam physiologia hoc habet: Qui caret gaudio sine dubio tristis est, tristicia autem sine dubio uicina luctui est, qui procreatur ex morte: unde hæc esse apud inferos dicit. Cocyto eructat arenam.] In Cocytum, scilicet per Stygem. Has horrendus aquas.] Propter tria flumina. Portitor.] Propriè qui portat: abusiuè etiã qui portatur portitor dicitur, sicut uector qui significat uehentem et qui uehitur. Lucanus, Venia est hæc sola timoris Vectorem non esse tuum: sic & alumnus, & hospes significant. Terribili squallore.] terribilis squalloris. Charon.] Per antiphrasim Charon, quasi ἀχαίρων. Mento Canicies inculta iacet.] Veteres enim non solum comas ornabant, sed etiam barbam, ut nonnullas uidimus statuas. Stant.] horrent. & est πολύσημος sermo, ut diximus suprà, sicut et Subigit pro impellit, sursum agit, regit: nam & acuit significat: ut, Subigunt in cote secures.

POM. Sabi. Centauri.] Ixion stupro ausus est tentare Iunonem. Iupiter in forma Iunonis nubem obtulit, cum qua coiuit: inde nati Centauri. Scyllæq;.] Scyllæ duæ, altera filia Nisi, conuersa in auem: altera Glauci, cõuersa in monstrum marinum. Briareus.] Ægeon gigas Briareus dicitur, qui centum habet manus. Belua Lernæ.] hydra, quæ interempta fuit ab Hercule in Lerna palude. Chimæra.] mons est Lyciæ, qui flammas euomit instar Ætnæ. Siculæ Poetæ finxere esse monstrum, quod interemit Bellerophon. huius forma: Prima pars leo, media capra, postrema draco. Gorgones.] tres filiæ Phorci in insula Oceani Aphrici, quarũ maiorẽ natu Medusam interfecit Perseus Iouis & Danaes filius. Ammonius Serenus scribit, fuisse puellas formosissimas, quæ intuentes mutabant in saxa. Geryones in Erythrea insula Hispaniæ imperauit. triformis erat, ideo horribilis. eum interemit Hercules. Acherontis.] Circe apud Homerum libro 10. Vlyssi loquitur ita: Tu ad sacram amplamq; inferni descendas domum, ubi inter Acherontem & Phlegeton interluit, & Cocytus, qui ex Stygis aqua manat. Silius, Tristior his Acheron sanie, crassoq; ueneno Æstuat, & gelidam eructans cum murmure arenam, Descendit nigra lentus per stagna palude. Charon.] dicitur infernalis aer Charon, quia animæ aeriæ sunt. ideo finxere esse portitorem cum naui, & animas transuehere: & ideo squalere, quia inferni aer squalidus est.

Cocyto eructat arenam.] In aliquot antiquis libris, Cocyti legitur. Terribili squalore Charon.] In nonnullis omnino ueteribus exemplaribus, Terribilis habetur, nominandi casu, sed ablatiuo magis receptũ. Stant lumina flamma.] In Romano libro, & aliquot alijs antiquis, Flammæ legitur. A VAR. Lect.

DON. Turbidus hic cœno, uastaq; uoragine gurges Æstuat, atq; omnem Cocyto eructat arenam.] Pro qualitate inferna fuit natura aquæ turbida, cœnosa, odoris pessimi: utpote quæ ructaretur à cœno. Portitor has horrendus aquas, & flumina seruat Terribili squallore Charon.] Portitores dicuntur, qui portus obseruant idcirco, ut sine ipsorum iussu nullus transeat in alienas regiones. His igitur aquis tam grauibus odore, tam horrendis aspectu præerat sordibus par, & nulla ex parte dissimilis, loco & regionibus tetris apte conueniens, uisu quoque terribilis Charon. Exponitur uisus eius metum uidentibus spargens. Cui plurima mento Canicies inculta iacet.] Barbam, inquit, habuit canam, prolixam, & incultam. Stant lumina flammea.] inflexibiles oculi eius, & semper stantes, quasi quasdam flammas emittebant. Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.] Velamen eius tale fuerat, quod plenum corpus tegere non posset. Deniq; ex eius pendebat humeris sordidum, tetrum, nec saltem fibula, sed nodo suspensum. Ipse ratem conto subigit, uelisq; ministrat, Et ferruginea subuectat corpora cymba.] Non ille aliquam potestatem agendi uidebatur habere, sed pœnam. Deniq; ipse agendo subigebat ratem. Quum dicit, Subigit, non fuit sine laboris tormento, quod agebat. Ipse dabat uela, ipse corpora uectabat. cùm multa, multorumq; officia solus impleret, apparebat illũ perpetuis deditum fuisse tormentis. Iam senior, sed cruda deo uiridisq; senectus.] Iam, inquit, senior fuit, si anni eius considerarentur: si autem aspectu eius quis metiretur ætatem, poterat adhuc iuuenis existimari. Illius enim canicies, hoc est, senectus uiridis aliud offerebat oculis, quàm poterat ueritas indicare. Viridem senectutem, non propter colorem dixit, quem habent herbæ uel frondes, sed quæ adhuc non parum de primis temporibus retineret. Cruda, inquit, & uiridis, quia utrunq; nondum aduertebatur ad maturitatem peruenire: dum autem humanæ ætatis senectus plena fit. Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat.] Huc, hoc est, ubi Charon obseruauerat, concurrebat omnis animarum turba, ut Charontis ipsius ministerio traijcerentur ulterius. Matres, atq; uiri, defunctaq; corpora uita Magnanimũm heroum, pueri, innuptæq; puellæ, Impositiq; rogis iuuenes ante ora parentum.] In illa turba fuerunt matres & mulieres, fuerunt uiri qui compleuerant uitam: uult enim alia genera mortuorum separare. Dicit ergo quorum illic animæ in præsenti haberentur, matrum, ut diximus, & uirorum, magnanimorum heroum, puerorum, & uirginum, & eorum quos uiderunt parentes rogis imponi: istorum mortem cum miseratione poeta commemorat. Quàm durum quippe est iuuenes mori, qui sibi adhuc & suis et patriæ prodesse cõmodis potuissent: rapi pueros, & uirgines immaturæ mortis interuentu, quos in spem posteritatis seruari cõuenerat, & in longũ tẽpus seniumq; pduci? Quàm funestum parentes funeribus interesse, liberorum curare tã duras exequias, et ardẽtes aspicere? Cùm animas describeret uolẽtes fluuiũ trãsire, discreuit sexus, discreuit ætates: constat enim omnibus his mortem esse communem, nec B C

A *moriendi esse ordinem, sed confuse ex omnibus ætatibus mori. Mittit similitudinem, ut ostendat, quanta illa fuerit turba, uel quomodo mortē obierit. Quàm multa in siluis autumni frigore primo Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto, Quàm multæ glomerātur aues, ubi frigidus amnis Trans pontum fugat, & terris immittit apricis.]* Tam multæ ait, multorumq; animæ uolentes fluuium transire cōfluxerant, ut solent innumera folia excidere arboribus, cùm his anni tempus superuenit: aut, ut sunt aues, quæ cōgestæ, quū frigus ingruere cœperit, aduenantur ut aprica repetant loca, quibus pruinam effugiāt. *Stabāt orantes, primi transmittere cursum, Tendebantq; manus ripæ ulterioris amore.]* Rogantes, & Stabant, totum ad obsequium supplicū. Dicit causam standi, & rogandi, ut unicuiq; primus transitus proueniret: tantus amoris affectus tenuerat omnes, tantumq; ulterioris ripæ desiderium habuit. *Nauita sed tristis.]* Non enim poterat nauicula permodica simul omnes accipere. *Ast alios longè submotos arcet arena.]* Alios longè submotos ipsam arenam littoris contingere non sinebat.

SER. *Velisq; ministrat.]* Aut per uela, et est septimus: aut uelis obsequitur, & est datiuus. *Ferruginea.]* nigra, tristi: nam lugubrem esse hunc colorem ostendit dicens, *Cùm caput obscura nitidum ferrugine texit.*
B *Corpora cymba.]* Omne quod potest uideri, corpus dicitur: nam paulo post discretionem fecit dicens, *Corpora uiua nefas Stygia uectare carina*: ad mortuorum discretionē. *Iam senior.]* Aut comparatiuum pro positiuo posuit: aut (ut diximus) senior est uirens senex, ut iunior intra iuuenem est. quam rem à Varrone tractatam confirmat etiam Plinius. *Cruda Deo, uiridisq; senectus.]* τῷ θεῷ, quia in deo. *Autumni frigore primo.]* Extremitatem uult osten
C dere, quod ait Iuuenalis:

Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, uelisq; ministrat,
Et ferruginea subuectat corpora cymba,
Iam senior, sed cruda Deo, uiridisq; senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres atq; uiri, defunctaq; corpora uita
Magnanimûm heroum, pueri, innuptæq; puellæ,
Impositiq; rogis iuuenes ante ora parentum.
Quàm multa in siluis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia: aut ad terram gurgite ab alto
Quàm multę glomerātur aues, ubi frigidꝰ annus
Trans pontum fugat, & terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantq; manus ripæ ulterioris amore.
Nauita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos:
Ast alios longè summotos arcet arena.
Aeneas (miratus enim, motusq; tumultu)
Dic, ait, ô uirgo, quid uult concursus ad amnem?
Quid'ue petunt animæ? uel quo discrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis uada liuida uerrunt?
Olli sic breuiter fata est longæua sacerdos:
Anchisa generate, Deûm certissima proles,
Cocyti stagna alta uides, Stygiamq; paludem,
Dij cuius iurare timent & fallere numen. (est.
Hæc omnis, quā cernis, inops, inhumataq; turba
Portitor ille, Charon: hi, quos uehit unda, sepulti:
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius, quàm sedibus ossa quierint.
Centū errant annos, uolitantq; hæc littora circū,

fieri, si Erythream insulam, in qua habitabat, relinqueret, & eam nunquā uideret. Profecta igitur Cumas tenuit, & illic defecta corporis uiribus, uitam in sola uoce retinuit. Quod cùm ciues eius agnouissent, siue inuidia, siue miseratione cōmoti, ei epistolam miserunt, creta antiquo more signatā: quæ uisa terra, nam erat de eius insula, in morte resoluta est. Vnde nonnulli dicunt, hanc esse quæ Romana fata scripsit: quòd incenso Apollinis templo inde Romam allati sunt libri, unde hæc fuerat. *Certissima proles.]* Ex eo quòd subire inferos potuit, ideo autem Certissima, quia multi ad gloriā generis simulant se numinum filios: ut Romulus ex Marte, Alexander ex Ioue Hammone. Hoc ergo excludit. Sic alibi de Hercule, *Salue uera Iouis proles.*

Iam letifero cedente pruinis Autumno. nam eius prima pars feruet: ut, *Totoq; autūni incanduit æstu.* Sanè sciendum secundum Plinium, folia autumnali tempore ideo cadere, quia omnis tunc in arboribus humor æstatis calore inuenitur exhaustus. Ergo Cadunt, non quia tunc siccari incipiant, sed quia tunc eis iam deest humor. *Glomerantur aues.]* Bene rebus uolitantibus comparauit animas, quia & ipsæ uolant. *Immittit apricis.]* Id est, sine frigore, ἀναφρίκοις, ut diximus supra: unde nonnulli et Africā dictā uolunt. *Primi transmittere.]* Figura Græca est, ut primi transirent. *Tristis.]* asper & immiserabilis. *Aeneas.]* Ordo est: Aeneas ait, Dic ô uirgo. cætera per parenthesim dicta sunt. *Quo discrimine.]* qua differentia. *Ripas hæ linquunt.]* repulsæ scilicet, non transeuntes. *Vada liuida.]* nigra: nam liuidum, inuidum, non nisi apud neotericos inuenimus. Lucan. *Liuor edax tibi cuncta negat.* licet Ouidius dixerit, *Liuor iners uitiū mores non exit in altos.* *Longæua sacerdos.]* Sibylla. Hanc Apollo pio amore dilexit, & ei obtulit poscendi quod uellet arbitriū. Illa hausit arenam manibus, & longam uitam poposcit. Cui Apollo respōdit, id posse

Et fallere numen.] Vt suprà diximus, siue propter Victoriæ fauorem, Stygis filiæ. nam statuit Iupiter, ut si quis fefellisset eius numen, uno anno & nouem diebus ab ambrosia & nectare prohiberetur. Ratio autem est, quam diximus: ideo per Stygem dij iurant, quia tristicia contraria est æternitati. *Inops inhumataq;.]* Duo dicit: id est, nec legitimam sepulturam habet, neq; imaginariam. Inopem enim dicit, sine pulueris iactu. nam Ops, terra est. Inops, sine terra, sine humatione. Vult autem ostendere, tantum ualere inanem, quantum plenam sepulturā. nam & Deiphobi umbra transuecta est, cui Aeneas cenotaphium fecit: ut, *Nunc egomet tumulum Rhetæo in littore inanem Constitui.* Bene autē Sepultos, id est, fletos (nam sine fletu sepultura non est. unde legimus, *Inhumata infletaq; turba*) facit suprà dicta flumina transire, quibus luctus nomē imposuit. Centum autem annos ideo dicit, quia illi sunt legitimi uitæ humanæ: quibus cōpletis, potest anima transire ripas, id est ad locum purgationis uenire, ut redeat rursus in corpora. Sanè sciendum, quia cùm terram dicimus, hæc Ops facit: si nympham dicimus, hæc

Opis: si diuitias, hæ opes, numero tantùm plurali. Rauca fluenta.] Aut ῥεύματα, id est, æstuaria dicit: aut bene pluraliter, quia de tribus loquitur. Sedibus ossa quierint.] Id est, prius quàm corpus in naturam suam redeat, id est in terram.

POM. Sabi. Corpora.] quia umbræ cum uidentur, necesse est corporales sint. nam quodcunq; corpus non est, cerni non potest. Licentia poetica est, cum dicit corpora. Deo.] Charonti. Aues.] intelligit de gruibus, anseribus, ciconijs, & cæteris auibus: quæ hyeme nostra fugiunt loca Europæ, & Nili tepidiorem regionem petunt. Longæua Sibylla.] Apollo Sibyllam adamauit, eiq; copiam fecit petendi quæ uellet. Sibylla numerum annorum ab accepta arena manibus, impetrauit: ea tamen conditione, ut relictis Erythris, ubi nata erat, Cumas nauigaret. sui ciues epistolam miserunt creta signatam, quam cum uidisset (nam ea lege discesserat, nunquam reuisura patriam) statim mortua est. hanc uolunt fuisse, quæ de Romanis cecinit. Inops.] Antiquum est. Inopem antiqui appellabant, qui sepultura carebat. Portitor ille.] Portitor dicitur, qui in portu est, ut uectigal ex uelatura exigat. uelatura est preciũ, quod nautæ dant qui nauigio uehuntur. Et rauca.] id est, sonantia. Homerus sonantia flumina dicit. Sedib⁹.] nõ uehũtur cymba, nisi tumulati.

VAR. Lect. Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.] Sunt qui Nudo legere contendant. Longe summotos arcet arena.] In antiquis aliquot libris, Semoto legitur. Remis uada liuida uerrunt?] In Romano libro, Vada liquida legitur. Præterea Vertunt in aliquot habetur exemplar. Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta.] In antiquis omnibus exemplaribus quotquot habui, pro Nec rauca, legere est Et rauca. Quàm sedibus ossa quierunt.] In Mediceo et aliquot alijs, Quierint legitur.

CÆL. Rhod. Denarij uerò numeri (seu decussim, ex Vitruuij imitatione malis dicere) excellentiam multa equidem declarant. Illud utiq; mirum, quod est ab Aristotele proditum, cum alibi, tum Auscultationis physicæ tertio: Omnes homines tam Barbaros quàm Græcos priscam seruasse consuetudinem perpetuo ad decem usq; numerandi. Neq; enim censeri fortuitum debet, uerùm ex naturæ fontibus propagatum, quod semper fiat, atq; item ubique. Id uerò numeri huius absolutam indicat qualitatem. Continet quippe hic numerandi genera uniuersa: uti par impar: quadratum, quadrantale siue cubum: longum planum, primum compositum. Denarius porro fons est ac principium: quippe qui ex uno, duobus, tribus, & quatuor constet: quo argumẽto, ut scribit Chalcidius, decumanum numerum Pythagorici quadraturam uocabant primam. In senarij autem ratione apud eundem secunda explicatur quadratura, quin etiam tertia. Nec illud reijciendum, dedisse nobis in manuum digitis eum numerum ipsam rerũ naturam. Vna tamen gens Thracum narratur ad quatuor modo numerandi seriem terminare. Quoniam amplius ritu puerorum nequeat meminisse, nec ferè usum habeat rerum multarum. Denarium porro decada Græci uocant, quasi dechada, quòd omnem in se numerum recipiat. At enim Pythagorei decada etiam mundum uocabant, quòd eo numero sit compactus. constat enim sphæra, quæ dicitur aplanes, & planetis septem, elementari natura. Postremo Antichthone, quo tamen nomine (quod mirum est) intelligebant illi lunarem sphæram: quia ut terra lunam umbra hebetat, ita solem luna nobis adimit plerunq;. Adijce illud itẽ, ex numeri huius religione quadam & obseruantia, moris fuisse ueteribus, ut iustißimi quiq; fidei comparandæ gratia dextras iungerent, quia sic denarium præmitterent numerum. Nec illud negligendum, Platonem ad delendam culpam numero uti denario, centenario, millenario: cuilibet siquidem uoluptatis gradui suppliciorum decem contribuit. Ita enim oblæsæ maiestati diuinæ rependi, omnino par fuit. Adde quod sicut beatitudines gaudia iusticiæ humanæ dolores exuperant: sic miseriæ cruciatus iniusticiæ uoluptates. Denarij porro rationem continere & centenarius uidetur, sed et millenarius. Nam & hi uniuersi censentur, quoniam ex denario uniuerso consurgunt. Proinde numeri, quos uniuersos dicimus, purgationi & emaculandis dicantur animis, ut labes ex peccato inusta, concretaq; prorsum eluenda significetur, ut candidißima æternitatis luce perfrui ualeamus: quæ depuratum modo extersumq; nitidius admittat æthereum sensum, atq; aurai simplicis ignem. Propterea reconditioris scientiæ poeta nobilis Platonicorum mysterijs ampliter imbutus, ita pronunciat.

Centum errant annos, uolitantq; hæc littora circum.

Et alibi ad eundem sensum.

Mille rotam uoluere per annos.

DON. Æneas (miratus enim, motusq; tumultu) Dic ait ô uirgo, quid uult cõcursus ad amnem? Quid'ue petunt animæ? uel quo discrimine ripas Hæ linquunt? illæ remis uada liuida uerrunt?] Hæc interrogatio propositionis retinet uicem, quoniam ad omnia Sibylla responsura est. Hæc ipsa tripartita est: quæsijt quippe, cur tãtus animarum concursus ad amnem fieret, uel quid ipsæ animæ desiderarent, uel quæ esset inter illas distantia, ut aliæ fugatæ linquerent ripas, aliæ nauicula transmitterentur, & ad ulteriora portarentur. Olli sic breuiter fata est longæua sacerdos.] Breuiter quippe loqui debuit relatura superflua: ne, quæ fuerant necessario agenda, morando differret. Anchisa generate, deũm certißima proles.] Natus es ex homine, non immerito paues: habes humani generis timiditatem, sed nihil debes metuere, qui alia ex parte genus à superis ducis. Post principia descendit ad eam partem, quæ interrogata est. Cocyti stagna alta uides, Stygiamq; paludem, Dij cuius iurare timent, & fallere numen.] Hanc intermisit interrogationem: sed melius facit uates aliquid amplius referens, ut instructiorem redderet requirentem. Nec cumulauit ex hoc breuitatem sermonis sui, sed breuitati cõsuluit: posset enim Æneas, quod in prima interrogatione prætermiserat, quærere in secũda. Quod uitans Sibylla præuenit, amputans moras, quas poterat altera inquisitio facere. Stagnum igitur illud Cocyti, inquit, habet nomen: palus uerò quæ ex superfusione aquæ efficitur, Styx appellatur: per quam iurant dij, plurimumq; eam metuunt, ne eius fallant numen. Hæc omnis, quam cernis, inops, inhumataq; turba est.] Ipsorum est turba, quæ procul repellitur, quum sint inhumati. Portitor ille Charon.] Charon dicitur, qui portitoris sustinet curam. Hi, quos uehit unda, sepulti.] Qui unda portantur & transeunt, sepulti sunt. Redit rursum ad sepultorum exitum dicendum. Nec ripas datur horrendas, & rauca fluenta Transportare.] Non licet inhumatis aquam istam transire. Prius quàm sedibus ossa quierunt.] Hoc est, donec ossa ipsorum sepulchris condantur. Centum errant annos, uolitantq; hæc littora circum. Tum demum admißi stagna exoptata reuisunt.]

Tractat

A Tractat Vergilius inhumatorum corporum animas fluuium transire non posse, nisi prius sepulturam fuerint consecutae, & tot illic annos errandos ducere, quot sua corpora sine humationis honore iacuerint. Quod idcirco praemisit poeta, quia Aeneam dicturus est aliquos illic cognouisse de suis, quos humare non potuit. Constitit Anchisa satus, & uestigia pressit, Multa putans, sortemq; animo miseratus iniquam.] Dolens eos, quos iniqua haec conditio tenuisset, constitit. Cernit ibi moestos, et mortis honore carentes Leucaspim, et Lyciae ductorem classis Orontem.] Assertioni huiusmodi non defuerunt probamenta: uidit quippe illic Leucaspim & Orontē, quos nouerat inhumatos. Quos simul à Troia uentosa per aequora uectos Obruit Auster aqua inuoluens, nauemq;, uirosq;.] Hoc dictum duas tenuit causas, una est ut legenti reuocaret in memoriā, qui essent isti, uel ubi, aut quando, aut qua ui interijsse uiderentur: altera, ne esset Aeneae uicium quòd suos non tradidisset sepulturae. Ipsi sunt, inquit, quos ab ipso separauerūt saeua naufragia, perindeq; humare non potuit, quos cum ipsis nauibus procella perdiderat. quod uiciū purgatur, nec Aeneam aspergit: quia quos non habuit in praesenti, sepelire non ualuit: utpote quos uentorum procella presserat, & immensi per diuersa rapuerant fluctus. Ecce gubernator sese Palinurus agebat.] In hac causa etiam Palinurus positus apparebat. Qui Libyco nuper cursu, dum sidera seruat, Exciderat puppi, medijs effusus in undis.] Ab huius quoque casu excusatur Aeneas, quoniam insepultum constabat esse etiam Palinurum. si enim effusus est naui, quum esset ipse quoque Aeneas in pelago: quomodo igitur sepeliri potuit, quem exceperat latitudo pelagi, & in littorum ignota transuexerat? Sic ergo ordinandus est sensus, ne fiat uicium, ut in undis effusus uideatur: si enim ita esset, dici conuenerat: ut sit, Exciderat puppi effusus, quum in undis esset, hoc est nauigaret.

Tum demum admissi stagna exoptata reuisunt.
Constitit Anchisa satus, & uestigia pressit,
Multa putans, sortemq; animo miseratus iniquā.
Cernit ibi moestos, & mortis honore carentes
Leucaspim, & Lyciae ductorem classis Orontem:
Quos simul à Troia uentosa per aequora uectos
Obruit Auster, aqua inuoluens nauemq; uirosq;.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera seruat,
Exciderat puppi, medijs effusus in undis.
Hunc ubi uix multa moestum cognouit in umbra,
Sic prior alloquitur: Quis te Palinure deorum
Eripuit nobis, medioq; sub aequore mersit?
Dic age, nanq; mihi fallax haud antè repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo:
Qui fore te ponto incolumem, finesq; canebat
Venturum Ausonios. en haec promissa fides est?
Ille autem: Neq; te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchisiade, nec me Deus aequore mersit.
Nanq; gubernaclum multa ui forte reuulsum,
Cui datus haerebam custos, cursusq; regebam,
Praecipitans traxi mecum. maria aspera iuro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quàm tua ne spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis nauis surgentibus undis.

SER. Stagna optata reuisunt.] B Lethei scilicet fluminis. Vestigia pressit.] Scilicet cogitatione tardatus. Putans.] reputans, cum animo pertractans. Sortemq; animo miseratus iniquam.] Iniqua enim sors est, puniri propter alterius negligentiā: nec enim quis culpa sua caret sepulchro. Bene autem Animo, quasi rei praesago: ut alibi, Praesaga mali mēs. ipse enim Aeneas insepultus iacebit: ut, Mediaq; inhumatus arena. perijt enim in flumine Numico: unde & Iuuen. Et ipse mihi contingens sanC guine coelū, Alter equis, alter flammis ad sidera missus. Mortis honore.] sepultura: ut, Quisquis honor tumuli. Ductorem classis.] Apertum exemplum, Classem dici etiā unam nauem. nam legimus, Vnam quae Lycios, fidumq; uehebat Orontem. Auster.] Hîc distinguendum. Sese agebat.] Sese agere est, sine negocio incedere. Qui Libyco nuper cursu.] Bene Libyco: nauigatio enim non à diuerticulo, sed ab intentione accipit nomen. Effusus in undis.] ἀρχαϊσμὸς est. quanquam Donatus esse ordinem uelit, dum seruat sydera in undis medijs. Multa moestum cognouit in umbra.] Prudentiores dicunt, animas recedentes à corporibus sordidiores esse donec purgentur, quae purgatae incipiunt esse clariores. unde paulò pòst, Donec lōga dies perfecto temporis orbe Cōcretam exemit labem, purumq; reliquit Aethereum sensum, atq; aurai simplicis ignem: id est, non urentis ut est solis. Inde est quòd aliae animae lunarem circulum, aliae solstitialem retinere dicuntur, pro modo purgationis. Bene ergo Palinurum obscura umbra circundatum dicit, et uix agnitum, qui nec ad loca quidem peruenerat purgationis: sicut etiam alibi de Didone dicturus est, Agnouitque per umbram Obscuram. Quis te Palinure deorum?] Quis Deus debuit dicere, sed Graecè dixit, τίς θεῶν. Eripuit nobis.] Bene Nobis: gubernator enim cōmuni perit periculo. Sub aequore mersit.] τμῆσις est: medio aequore submersit. Dic age.] Hortantis aduerbium est: unde est & Age fac, et agite facite. Venturū Ausonios.] κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. Cortina.] Dicta est, aut quòd cor teneat: aut quòd tripos septus erat corio pythonis serpentis, ut suprà diximus: aut certè secundum Graecam etymologiam, ὅτι τὴν κόρην τάνει: id est, quòd extendat puellam: ut, Maiorq; uideri. Nec me.] Hîc distinguendum, ne sit contrarium: nam eum Somnus deiecit. quanquam alij frustra dicant, quòd credebat Phorbantem, cùm extinctis diuinandi sit concessa licentia, ut iam nunc sciat Somnum fuisse. Nanque gubernaclum.] Vt sit uerisimile quod postridie tetigerit littus Italiae. Praecipitans.] dū praecipitarer. Maria aspera iuro.] Aut execratio est: ut, Iliaci cineres. aut certè iurat quasi nauta per maria. Spoliata armis.] per amißionem gubernaculi. Excussa magistro.] Nouè dixit: de qua fuerat magister excussus. Surgentibus undis.] Non quia tempestas fuerit fauente Neptuno, sed pelagus tumens fuisse significat: nec de Aeneae peritia desperauit, sed propter perditum gubernaculum.

POM. Sabi. Reuisunt.] nauigant. Vnquam,] illorum qui inhumati erant mirè patitur anima, quae non est transpor-

tata: uel quia nemo culpa sua caret sepulchro. Orontem.] Qui summersi fuerint, lege in primo. Aqua.] in Syrtibus Libyco mari, quod à Sicilia in Italiam est, in Libyam uergit. Ille autem.] ab Homero hoc est lib. 11. Prima Elpenoris umbra Vlyßi uisa est, qui inhumatus erat. Vlysses in hanc sententiam interrogauit: Elpenor citius huc pedes quàm ego naui accesßisti. tum ille, Me Vlysse uinum, quo et somno grauatus, cum improuidus descenderem altas in domo Circes gradus, præceps lapsus collũ fregi, umbra huc properauit. oro per pignora quæ domi reliquisti, ut ad Oetam insulam cum redibis, sis memor mei, ne insepultum relinquas. in ipso littore monumentũ erige, ut sit fama sortis meæ. tibi curæ sit sepulchro affigere nanq; remum quo utebar. Armis.] pro guberna culo arma posuit.

VAR. Lect. En hæc promissa fides est?] In libris aliquot antiquis, En hæc promissa fidesq;.

DON. Hunc ubi uix multa mœstum cognouit in umbra, Sic prior alloquitur.] Tardius agnoscere amicum, crimẽ est maximum: sed dedit huic excusationem magnarum tenebrarũ. Vnde laudari potius debet, quia altis tenebris septum potuit agnoscere, & angoris eius contracti uultus cõsideratione metiri. Non autem exprimeretur Æneæ dolor captus ex eo, si Palinurum induceret primò loquentẽ. Quis te Palinure deorũ Eripuit nobis, medioq; sub æquore mersit? Dic age: nanq; mihi fallax haud antè repertus: Hoc uno responso animũ delusit Apollo, Qui fore te ponto incolumem, finesq; canebat Venturum Ausonios. en hæc promissa fides est?] Dic mihi, inquit, quis iste sit deus, qui responsa Apollinis semper mihi fida in alijs, fatis potuit superare: idem enim te Apollo in Italiã uenturũ mecum cecinerat. Apollo nunquam de Palinuro aliquid dixit, sed tacendo de eius aduersis, boni aliquid uidetur promisisse. Ille autem.] Ad hæc ille respondens ait: Neque te Phœbi cortina fefellit Dux Anchisiade.] Mortis meæ, inquit, casus responsis Apollinis non debet inuidiæ esse aut obtrectationi: neq; enim te fefellerũt, aut me. Incipit exponere leti sui causam. Nec me Deus, inquit, æquore mersit.] Hoc est, uis maior me oppreßit, et fluctibus tradidit, deo scilicet aduerso. Ecce respondit interrogationi, qua dictum est: Quis te Palinure deorũ Eripuit nobis? Subiungit res in suam perniciem gestas. Nanq; gubernaclum multa ui fortè reuulsum, Cui datus hærebã custos, cursusq; regebam, Præcipitans traxi mecum.] Hinc, ait, intellige, quantam uim multum resistens pertulerim, quando cum ipso gubernaculo, cui tenaciter inhærebam, præceps datus sum, et cum ipsius puppis parte. Inimici sui non retulit nomen, quia nescijt, qui solum Phorbantem uiderat. Maria aspera iuro, Non ullum pro me tantum cepisse timorem, Quàm tua ne spoliata armis excussa magistro Deficeret tantis nauis surgentibus undis.] Vt dictis suis fides haberetur, iurauit per ipsa maria. Aspera autem dixit, quasi ipsa causa mortis eius extitissent, quum illa fuissent, quæ illum præcipitem dederat. Debinc subiunxit, in casibus suis nihil fuisse curæ nisi periculũ ipsius Æneæ, ne perditis duobus subsidijs, hoc est, gubernaculo & gubernatore, etiam ipse periculis subderetur. Treis Notus hibernas immensa per æquora noctes Vexit me uiolentus aqua, uix lumine quarto Prospexi Italiam.] Ventus, inquit, Notus per longißima hibernarum noctium spacia me uiolentis fluctibus traxit: denique quarta die Italiam uidi. Non ipse oculis suis Italiam uidit, utpote super undas: sed ipsum quod factum est, ut quam cum Ænea uidere cupiebat incolumis, ipsa cura cerneret in fluctibus sæuis exanimem. Summa sublimis ab unda Paulatim adnabam terræ, et iam tuta tenebã.] Tunc ait uidi Italiam, quum me proximum terræ ferret unda sublimem, & tuta tenere cœpissem. Ni gens crudelis madida cum ueste grauatum, Præsentemq; uncis manibus capita aspera montis Ferro inuasisset, prædamq; ignara putasset.] Non defuerunt crudeles homines, qui arbitrarentur prædam se inuenisse, quia uestibus & aqua grauatus fueram, & uncis me manibus inuaderent. Vncæ manus sunt, quæ in modum humanarum manuum ferro fabricantur aduncis uelut digitis, & in undas mittuntur: ut quod hominis manus non potest comprehendere, ipsis teneat prædo, atque ipsis adigat. Capita aspera montis.] Accipere possumus aspera saxorũ, quæ ex radicibus montium, quasi cum quibusdam capitibus in mare producta tenduntur, iuxta quæ, quum fluctibus portaretur, innixus est. Nunc me fluctus habet, uersantq; in littore uenti.] Vt non plenè uideretur eiectus intra aquam, inquit, nunc uoluor, sic tamen ut terram littoris tangam. B Rectè dixit crudelem gentem. de sepultura enim loquebatur, quam sibi dolebat non exhibitam. Illi enim qui uenerant, si humanitatem retinerent, non quærere prædam de mortuo, sed sepulturam defuncto procurare debuerant. Quod te per cœli iucundum lumen & auras, Per genitorem oro.] Bene positum per cœli iucundum lumen, quoniam apud inferos loquebatur, & Æneæ optabile fuit eò remeare. Bene per genitorem, cuius causa tantum laborem susceperat, & propter quem quærebat Italiam. Eripe me his inuicte malis.] Multum ualuit ad impetrandum, quòd mala ipsa commendandæ miserationis causa demonstrabat: generalitas autem petitionis ipsius, qua sibi prouideri cupiebat, magnam rationem retinet. Prudenti enim loquebatur, & ei qui competenter tractare negotium posset, & animi sui benignitatem cõplecti. Hæc est igitur prima pars petitionis, quia in causa petendi beneficij plurimũ prodest, si postulans det uitam præstituro, quam teneat. Addit: Aut tu mihi terram Inijce, nanq; potes.] Quod ipsum ut ostenderet non esse difficile, subiecit: Portusq; require Velinos.] Ne diceret Æneas, nescio ubi funus tuum reperiri posset. Ecce C tertium ex præsenti occasione adijcit, & hoc suggerit dubitanter, ne fortè non concederetur. Aut tu, si qua uia est, si quam tibi diua creatrix Ostendit, (neq; enim credo sine numine diuũ, Flumina tanta paras, Stygiamq; innare paludem) Da dextram misero, & tecum me tolle per undas, Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.] Aut tu, inquit. Tu, quid ponderis habeat, uideamus. Tu, qui es meriti potioris, qui genus ducis à superis, qui præstas ingenio, & corporis uirtute cogitationes susceptas uales implere. Si qua uia est, consiliorum scilicet uel effectus, si quam tibi diua creatrix ostendit: habes enim deam matrem, quæ præstitit ut tibi sit pronum, quod alijs non licet. Neq; enim credo sine numine diuũ flumina tanta paras, Stygiamq; innare paludem. Occasio præsentium dedit ei argumentandi substantiam. Quomodo tibi, inquit, dij præstiterunt, ut uiuus ad inferos pergeres & hoc ipsum diuino numine prouenisse, dubitari non debet: ita & hoc quod cupio, potes implere. Dixit quid uelit, & quid commodi ex eo suis partibus poßit accedere. Da dextram misero.] Quid tam egregiũ, quid tam bono uiro

A conueniens, quàm miſeri hominis laborantem ſuble‑uare fortunam? Et tecum me tolle per undas. Nullus labor eſt, inquit, porrigendo remedio. Bene faciendi occaſio præſto eſt: tecum tranſeam, tecum ad ripas me adducere potes, ut loca deſiderata contingam. Dicitur iam beneficij ipſius fructus, & commodum: Sedibus ut ſaltem placidis in morte quieſcam. hoc eſt, ut in morte ſaltem ſedibus placidis quieſcam, qui in uita tutus eſſe non potui. Ecce aperuit, quid ſit, Eripe me his inuicte malis.

SER. Hibernas.] aſperas: & retulit ad affectum nauigantis. Adnabã.] Et hîc diſtingui poteſt, adnabam terræ. Gens crudelis.] Lucanorũ. et dicit eũ à Velieſibus interemptum: ut, Portusq; require Velinos. Sanè ſciendum, Veliam tempore quo Æneas ad Italiã uenit, nondum fuiſſe: ergo anticipatio eſt, quæ (ut ſuprà diximus) ſi ex B perſona poetæ fiat, tolerabilis: ſi autem per alium, uicioſa eſt, ut nunc de Palinuro ait. Quanquam alij ad diuinantis ſcientiam referant, quaſi ab umbra dictum, cui præcognitum erat, id nomen per poſteros illi imponendum. Ergo portus Velinos, id eſt, uocandos aliquãdo Velinos. Velia autem dicta eſt à paludibus quib. cingitur, quas Græci ἕλη dicunt. Fuit ergo Helia, ſed accepit digammon, V ſcilicet conſonans, ut ἑνετὸς Venetus. Montis.] ſaxi: ut alibi è contrario, Saxi de uertice paſtor, id eſt, montis. Item, Fertur in abruptum magno mons improbus actu, pro ſaxo: nam iſta reciproca ſunt. Me fluC ctus habet.] Quia ſecundum philoſophos co[...]s ſolum noſtrum eſt, quod nobiſcum oritur, nobiſcum moritur: Anima enim generalitatis eſt, & adeò non eſt noſtra, ut etiam in alia corpora plerunq; tranſeat. Ergo Me, id eſt, corpus meum: quod eſt hominis proprium. Eſt autem Homeri, αὐτὸς δ' ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν. Cœli iucundum lumen.] Bene iucundũ addidit. eſt enim etiam apud inferos, ſed non iucundum. His inuicte malis.] Qui inferos ſubire potuiſti. His autem, ac ſi diceret, qua cernis. Terram inijce.] Bene autem maius petijt, ut uel hoc impetraret. Terræ autem iniectio, ſecundum pontificialem ritum poterat fieri & circa cadauer, & circa abſentiũ corpora, quibuſdam ſolẽnibus ſacris. Eundem ſermonem habet apud inferos cum Elpenore Vlyſſes, σῆμα τ' ἐμοὶ χεῦαι πολιῆς ἐπὶ θινὶ θαλάσσης. Nanque potes.] Quia ubiq; eum rerum diuinarum inducit peritum. Si qua uia eſt.] Si eſt ulla ratio. Diua creatrix.] rerum omnium generaliter. Innare.] nauigare, more ſuo. Da dextram.] Præſta auxilium. umbra enim nunquam tenetur: ut, Ter fruſtra comprenſa manus, ter fugit imago. Sedibus ut ſaltem.] Vt ſaltem in morte requieſcam ſedibus placidis. et bene, quia nautæ ſemper uagãtur. Tam

Treis Notus hibernas immẽſa per æquora noctes
Vexit me uiolentus aqua, uix lumine quarto
Proſpexi Italiam, ſumma ſublimis ab unda.
Paulatim adnabam terræ, & iam tuta tenebam,
Ni gens crudelis madida cum ueſte grauatum,
Prenſantemq; uncis manib. capita aſpera montis,
Ferro inuaſiſſet, prædamq; ignara putaſſet.
Nunc me fluctus habet, uerſantq; in littore uenti.
Quod te per cœli iucundum lumen, & auras,
Per genitorem oro, per ſpem ſurgentis Iuli,
Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram
Inijce, (nanq; potes) portusq; require Velinos:
Aut tu, ſi qua uia eſt, ſi quam tibi diua creatrix
Oſtendit, (neq; enim credo ſine numine diuûm
Flumina tanta paras, Stygiamq; innare paludem)
Da dextram miſero, & tecum me tolle per undas,
Sedibus ut ſaltem placidis in morte quieſcam.
Talia fatus erat, cœpit cùm talia uates:
Vnde hæc ô Palinure tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemq; ſeuerum
Eumenidum aſpicies? ripam'ue iniuſſus abibis?
Deſine fata deûm flecti ſperare precando.
Sed cape dicta memor, duri ſolatia caſus:
Nam tua finitimi, longè lateq; per urbes
Prodigijs acti cœleſtibus, oſſa piabunt,
Et ſtatuent tumulum, & tumulo ſolennia mittent,
Aeternumq; locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulſusq; parumper
Corde dolor triſti, gaudet cognomine terræ.

dira cupido.] Cupiditas, ex deorũ ira ueniẽs. aut certè magna: ut, Sua cuiq; Deus fit dira cupido. Seuerum.] triſtem. & hæc reciproca ſunt: ut contrà, Iudex triſtis & integer, id eſt, ſeuerus. Eumenidum.] circa quem habitãt Eumenides. εὐμενίδες dictæ, (nã εὐμενὴς beneuolus eſt) quòd minimè ſint beneuolæ, ſed maleuolæ: & eſt κατ' ἀντίφρασιν figura, quoties rem malam bono appellamus exemplo, ut hîc. Ripam'ue iniuſſus abibis.] Vt abeo in Tuſcos, ſicut ſuprà diximus: quãquam alij Adibis legant. Deſine fata deûm flecti ſperare precando.] Fata quæ ſemel decreuerunt. et locutus eſt ſecundũ Epicureos, qui dicũt: Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira. Duri caſus.] impoßibilis ad mutationem. Longè lateq; per urbes.] De hiſtoria hoc traxit. Lucanis enim peſtilentia laborantibus reſpondit oraculũ, manes Palinuri eſſe placãdos: ob quam rem non longè [...] Helia & lucum ei dederunt, & cenotaphion. Prodigijs cœleſtibus.] Compendioſe & peſtilentiam ortam, & petitum ſignificat oraculum. Piabunt.] placabunt, expiabunt. Æternum.] in æternum: & eſt aduerbium. Palinuri.] Plus eſt quàm ſi Tuum diceret. Parumper.] paulatim lætari cœpit. ſpem enim ſolam, nondum præſens acceperat beneficiũ. Vnde bene dictum eſt, quaſi ab eo magna moderatione dolor receſſerit. Alij Parumper, ualde parum uolunt.

DON. Talia fatus erat, cœpit cùm talia uates.] Quum talia Palinurus dixiſſet, uates ei hoc modo reſpondit. Petierat enim illicita, quæq; eſſent contra inferorum leges, ut inſepultus illam conſcenderet nauim, quam non niſi ſepultos fas erat conſcendere. Ecce uates ei reſpondet, nõ Æneas: ipſa enim nouerat inferorum morem, & Charontis iura. Vnde hæc ô Palinure tibi tan. dira cupido?] Vnde, ait, tibi exorta eſt iſtius cupido deſiderij, hoc eſt cupiditas? Quoties enim Cupido fœmineo genere ponitur, cupiditatis, non amoris deum ſignificat. Reddit ei rationem, ut ſciat tranſitum ſuum infernis legibus prohiberi.

POM. Sabi. Portus Velinos.] Velia Lucaniæ oppidum eſt, dicta quia paludibus cingitur. palus ἕλος dicitur. Latinè He‑

lia: pôst aspiratio uertitur in u, & fit Velia. alia Velia in Latio: dicta etiam, quia loco palustri fingitur posita à Pelasgis. Mos Graecis fuit, ut inquit Dionysius, nominibus quae inciperent à uocalibus, B praeponere. Festus habet u literam. Obijcitur hoc Vergilio. nam & eo tempore Velia non erat: sed quia Palinurus loquitur, permittitur ut anima postquam reliquit corpus, particeps sit omniũ futurorum. Seuerum.] Latinè expressit: qui sine gaudio est, superciliosus est, id est seuerus. Inuisus.] quòd non uideat te Charon: uel inuisus, quòd non iubeat Charon. Eumenidum.] εὐμενὴς, beneuolus. unde per antiphrasim Eumenides, quasi minime beneuolae. Desine fata deûm.] Epicuri opinionem dicit, quam refert Lucretius lib. 1. de Natura dei: Nam priuata dolore omni, priuata periclis, Ipsa suis opibus pollẽs, nihil indiga nostri, Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira. Et statuent tumulũ.] Lucanis pestilentia laborantibus respondit oraculũ, manes Palinuri esse placandos. quod ubi fecere, cessauit pestis. hinc lucus & portus nomine Palinuri dictus. Nauita.] Mercurium reducẽtem animas, Homerus Orphea imitatus, in poemate suo usurpauit. Magister nauis lingua Aegyptia Charon dicitur, qui cadauera transportat. Orpheus primus ad Graecos hanc rerum imaginẽ transtulit.

VAR. Lect. Paulatim adnabam terrae, iam tuta tenebant.] In libris aliquot antiquis legere est, Adnabam terrae, & iam tuta. Versantq; in littore uenti.] Exemplaria quaedã uetera In littora, accusatiuo casu, legunt. Per spem surgentis Iuli.] In antiquis omnibus exemplaribus, quotquot habui, Spes, numero multitudinis legitur. Neq; enim credo sine numine diuũm.] Antiqui pleriq; libri Crede legunt. Ripam'ue iniussus abibis?] Antiqua pleraq; exemplaria, Adibis legunt. Gaudet cognomine terra.] In antiquis porro omnibus exemplar. quotquot uersare contigit, scriptum animaduerti Terrae, genitiuo casu.

CAEL. Rhod. Adnotatum à Graecis, Triptolemi temporibus Pythia primum coepisse, annis post Orestem propemodum sexcentis. Fingit tamen in Electra Sophocles Clytaemnestrae nunciari Orestem in Pythicis perijsse certaminibus, quod ab interpretibus est animaduersum. Proinde excuti[illegible]nt ingeniosi, ecquid aduersus Gellij supercilium tueri ho[illegible] emplo Virgilium queamus de portu Velino, libro sext[illegible] Et in Trachinijs fingit Sophocles Deianiram Solon[illegible] sententiam proferre, Neminem ante obitum dici beat[illegible] pos[illegible]se. Fuit autem Solon Deianira longè posterior. Dicitur uerò haec dicendi figura Anachronismus.

DON. Tu stygias inhumatus aquas, amnemq; se[illegible] erum[illegible] Eumenidum aspicies? ripam'ue iniussus abibis?] Vnde, ait, fieri potest, ut ulteriora uideas loca, qui te asseras inhumatum? aut qui fieri potest, ut ex his locis iniussus abscedas, nec ultrà speres aliquid fieri posse contra semel datas leges, & sententias deûm? Fata hîc dixit, quorum firmitas moueri non posset. Desine fata deûm flecti sperare precando.] ne ulterius speres sententiam superûm semel dictam, flecti aliquatenus posse. Sed cape dicta memor duri solatia casus.] sed tene dicta mea, & horum memor esto, habiturus in aduersis solatiũ sempiternum. Nam tua finitimi longè lateq; per urbes Prodigijs acti coelestibus ôssa piabunt: Et statuent tumulum, et tumulo solennia mittent, Aeternumq; locus Palinuri nomen habebit.] Melius ex persona uatis ei responsum est, quae nouerat uniuersa, quàm ex persona Aeneae: ne quod non licebat, uideretur negasse uoluntate sua. Habebis iocundissimum, inquit, solatium eorum quae tuleris in aduersis: omnes quippe eius loci homines, ad quem funus tuum uidetur delatum, & multò longius positi, deorum cõmonefacti respõsis, cùm exinde prodigia existere coeperint, & expiabunt ossa tua, & sepulturae mandabunt: ac nomine tuo locus ipse erectus in tumulum, in aeternum uocabitur Palinurus. Ecce solatium ac meritum Palinuri, cum dijs autoribus, ossibus eius sepultura, & celebritas nominis in aeternum mansura promittitur. His dictis curae emotae, pulsusq; parumper Corde dolor tristi.] Tantum ueridica uatis authoritas & consolatio ualuit, ut Palinurus suscepta oratione tali curam inflictam dudum relaxasset animo, & dolorem quo angebatur remisisset. Gaudet cognomine terrae.] Gaudebat se, tristem licet, tamen perpetuam memoriam sui nominis in illis regionibus habiturum. Ergo iter inceptum peragunt.] Inceptum dixit, destinatum atq; dispositum. Fluuioq; propinquant.] Completis quae ad solatium Palinuri sufficerent, perrexerunt ad fluuium. Nauita.] Hoc est, Charon. Quos iam inde, ut stygia prospexit ab unda, Per tacitum nemus ire, pedemq; aduertere ripae, Sic prior aggreditur dictis, atq; increpat ultro.] Quòd Vltro, quòd Adhuc ueniens, quòd Aggressus, quòd Increpat, dictum est: iam intelligendum est commoti futuram esse loquutionem. Quisquis es armatus, qui nostra ad flumina tendis, Fare age quid uenias, iam isthinc & comprime gressum.] Quum duo uenirent, commotionem suam in eum direxit, quem uidit armatum: nouerat enim, uiolentiam tacite, qui armati sunt, saepius inferre. Quis enim reuera non moueretur, quum uideret tacitos uenire per occulta nemorum, et propinquare iuuenem stricto mucrone? Proculdubio quidem Charon timebat. Interrogantis tamen haec uox est, & magis suspecti quàm iniuriosi, quum dicit: Fare age quid uenias. Sperat & iustas existere posse causas ueniendi, licet eum terruerit aspectus armati. Iam isthinc & comprime gressum. interea dum aduentus tui causas dicas, defige gressus tuos, nec progrediaris ulterius. Vmbrarum hic locus est.] An, inquit, ubi positus sis nescis? umbrarum quippe hic locus est. Somni, noctisq; soporae.] Somnus hîc habitat, & tenebrae noctis, quae sopora est: hoc est abundans somno. Corpora uiua nefas stygia uectare carina.] ut autem uiuos traijciam, nefas est. Nec uerò Alciden me, sum laetatus, euntem Accepisse lacu, nec Thesea, Pirithoumq;, Dijs quanquam geniti, atq; inuicti uiribus essent.] Dat eorum exempla, qui apud inferos illicita commiserũt sub ea occasione, quòd deorum originem ducerent. Tartareum ille manu custodem in uincla petiuit.] Magna iniuria, priuare inferos proprio custode. Ipsius à solio regis.] Hoc est, ab ipsius regis penetralibus. Ecce alia ipsius regis peior natura. Traxitq; trementem.] Tantũ Herculi licuit, ut traheret trementem, qui neminem timuit. Trahebat inuitum, hoc est. * Hi dominam, Ditis thalamo deducere adorti.] Potius conati sunt isti, ut uxorem regis ex ipso cubiculo suo eripere niterentur, quàm iniuriae uiolentiam. Quot loca sunt in ista accusatione? uim facere uxori alienae, uxori regis & potentis, ipsi quoq; reginae. Haec à persona. A loco uerò: de ipso thalamo suo, quem nosse praeter maritum nefas cuicunq; fuerat. A facto: abstrahi, quam honorificè etiam tangi non licuit. Quem contrà breuiter fata est Amphrysia uates.] Idcirco Breuiter, quia nõ egent longo sermone, quae iusta sunt.

Gaudet

Ergo iter inceptũ peragũt, fluuioq́ꝫ propinquant.
Nauita quos iaminde ut Stygia ꝓspexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemq́ꝫ aduertere ripæ,
Sic prior aggreditur dictis, atqꝫ increpat ultro:
Quisquis es, armat⁹ qui nostra ad flumina tendis,
Fare age qd uenias: iamq́ꝫ isthinc cõprime gressus.
Vmbrarum hic locus, & somni, noctisq́ꝫ soporæ.
Corpora uiua nefas Stygia uectare carina.
Nec uerò Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea, Pirithoumq́ꝫ,
Dijs quanquam geniti, atqꝫ inuicti uiribus essent.
Tartareum ille manu custodem in uincla petiuit,
Ipsius à solio regis traxitq́ꝫ trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorsi.
Quem contrà breuiter fata est Amphrysia uates:
Nullæ hic insidiæ tales, absiste moueri.
Nec uim tela ferunt, licet ingens ianitor antro
Aeternùm latrans exangues terreat umbras.
Casta licet patrui seruet Proserpina limen.
Troius Aeneas pietate insignis, & armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.

A SER. *Gaudet cognomine terræ.*] *nominis sui similitudine. facit autẽ hic & hæc cognominis, & hoc cognomine: nam in Plauto lectum est, cùm unam de Bacchidibus diceret: Illa mea cognominis fuit. Quòd autem à communi genere in e mi sit ablatiuum, metri necessitas fecit.* Nauita.] *nauta,* ἐπένθεσις, *ut Mauors pro Mars.* Inde ut *Stygia prospexit ab unda.*] Vt, *Siculo prospexit abusq; Pachynno. et hinc ostenditur quod diximus, iuncta esse hæc flumina tria, Acheron-* B *ta, Stygem, Cocyton. De his autem nascũtur aliæ: unde est,* Nouies Styx *interfusa coercet.* Per tacitum *nemus.*] Aut *solum, aut ipsos tacitos.* Aggreditur *dictis.*] Hoc *sermone ostendit iratũ.* Quisquis es *armatus.*] Bene *à præscriptione: ac si diceret, nihil pium molitur armatus.* Quid uenias.] *cur: nam aduerbium est.* Iam isthinc.] *à loco in quo es: nam rem proximam significat adeunti.* Corpora uiua.] Quia, *ut suprà diximus, sunt corpora etiam mortuorũ, quæ tantùm uidentur, id est umbræ.* Me *sum lætatus euntem.*] Lectum *est in* Orpheo, *quod quando* Hercules *ad inferos descendit, Charon territus eum statim suscepit: ob quã rem anno integro in compedibus fuit. ideo ergo* Non *lætatus, scilicet propter supplicium suum. Sanè* Alciden *uolunt quidam dictum* ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, *id est à uirtute: quod non procedit, quia à prima ætate hoc nomen habuit ab* Alceo *patre* Amphitryonis, *et scimus cognomina ab accidentibus dari.* Quanquã.] *Ac si dceret, hoc in te nondum probaui, scilicet per simulationem: nam nouerat.* In uin- C *cla petiuit.*] Hercules *à prudentiorib. mente magis, quàm corpore fortis inducitur, adeò ut duodecim eius labores referri poßint ad aliquid: nam cùm plura fecerit, duodecim ei tantum aßignantur, propter agnita duodecim signa. Quòd autem dicitur traxisse ab inferis* Cerberum, *hæc ratio est: quia omnes cupiditates & cuncta uicia terrena contempsit, & domuit. Nam* Cerberus *est terra, quæ est consumptrix corporum: unde &* Cerberus *dictus, quasi* κρεοβόρος, *id est carnem uorans. unde & lectum est,* Ossa *super recubans. nam non ossa citius terra consumit.* Ipsius *à solio regis.*] Atqui Cerberus *statim post flumina est: ut,* Cerberus *hæc ingens latratu regnâ trifauci* Personat. *nam illic quasi est aditus inferorum: solium autem* Plutonis *interius est.* Ergo *aut ad naturam canum referendum est, quia territi ad dominos confugiũt: aut solium pro imperio accipiendũ est, ut alibi arces pro imperio posuit: ut,* Imbellem *auertis* Romanis *arcibus* Indum. *cùm* Indi *usq; ad primos uenerint fines, non usq; ad arces.* Hi *dominam* Ditis.] Aut *de* Græco *est, qui uxorem* δέσποιναν *dicunt: aut* Ditis *thalamo, ut dominã* Charon *ad se retulerit.* Amphrysia *uates.*] Apollinea. *& est longè petitum epitheton: nam* Amphrysius *fluuius* Thessaliæ *est, circa quẽ* Apollo *spoliatus à* Ioue *irato diuinitate,* Admeti *regis pauit armẽta: ideo quia occiderat* Cyclopas *fabricatores fulminum, quibus* Æsculapius *extinctus est* Apollinis *filius, quia* Hippolytum *ab inferis herbarũ potentia reuocauerat.* Nec uim tela ferũt.] Ac *si diceret, tantum repellunt.* Licet.] *fas est: & est concedẽtis aduerbium, sicut esto.* Æternùm.] *Aduerbium est, ut suprà: et subauditur his, &* Æternum *latrans, &* Æternum *terreat.* Patrui] Quia Iouis *est filia ex* Cerere. Seruet.] *custodiat: ut,* Tantas *seruabat filia sedes.* Troius Æneas.] Quasi *à dijs originem ducens.* Pietate *insignis & armis.*] Propter *illud,* Pauci *quos æquus amauit* Iuppiter, *aut ardens euexit ad æthera uirtus.*

POM. Sabi. Alcidem.] *uel* ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, *id est uirtute: uel ab auo* Alceo. Hercules *autem* Ioue *natus est, ut* Homerus *in fine libri* 11. *tradit.* Thesea.] Theseus, *unaq;* Pirithous, *præclari deorum filij, uoluere auferre* Proserpinam. Amphrysia.] *ab* Amphryso *flumine* Thessaliæ, *apud quem* Apollo *pauit armenta* Admeti *regis, unde* Amphrysius Apollo, & Sibylla *sacerdos* Apollinis Amphrysia. Casta.] Proserpina *casta, ideo ei casta iuuenca mactabatur.*

VAR. Lect. Vmbrarum *hic locus est, somni, noctisq;.*] In Romano *libro absq; uerbo substantiuo legitur,* Hic locus, & *somni.* Nec uerò Alcidem *me sum lætatus euntem* Accepisse *lacu.*] In *libris aliquot antiquis legere est,* Nec uerò Alciden, *ne sum lætus.* Deducere adorti.] In *antiquis plerisq; exemplaribus* Adorsi *legitur.* Quem *contrà breuiter.*] In *antiq. plerisq; lib.* Quæ *legi.* Nullæ *hic insidiæ tales.*] Veteres *aliquot lib.* Hinc, *de loco legunt.* Licet *ingens ianitor antro.*] Apud Sen. *nisi libri corrupti sunt, legere est,* Licet *ingens ianitor* Orci. Reliqui *libri* Antro *legunt.*

CÆL. Rhod. Proinde *addamus ex* Pausaniæ *thesauris illud quoq;,* Titana *creditum* Solis *fratrem, regionem ad* Asopum, *sicuti ferunt indigenæ, habitasse primùm, et ab eo dictam* Titanen. Verùm, *uti ego, inquit, censeo, uir sagax fuit* Titan, & Temporum *anni obseruator diligens, et quando auctiora sol faciat semina, & arborum percoquat fructus, ac proinde solis frater habitus.* Vnde *coniectatio euidens, cur astra* Titania *dixerit* Maro. Titanas *omnium princeps ad poesin* Homerus *induxit, ut deos apud* Tartarum, Ex *ijs* Anytus *commemoratur unus, à quo educatam ferunt* Δέσποιναν. Propterea *apud eius simulacrum stabat armati præferens schema.* Hanc Δέσποιναν, *seu dominam uenerantur cum primis* Arcades, Neptuni *astruentes filiam.* Cæterum *pluribus est* Cereris *cognomentum* Δέσποινα: *quo tamen et* Proserpina *honestetur.* Ad *quod poetam nobilem respexisse contenderim illo uersiculo,* Hi *dominam* Ditis *thalamo deducere adorti.*

Certè in Arcadicis rebus Pausanias scribit: In templo, Cereris statuam dextra facem gestare, alteram uerò iniicere ἰδὲ τὴν Δέσποιναν, quæ et ipsa sceptrum cistamq; in genibus habeat. Templi porro parieti affixum stetisse speculum, in quod intuens initio quidem se aut parum aut omnino nil spectaret, dearum plane simulachris conspicuis, atq; item throno. Ad sinistrã templi τῆς Δεσποίνης, montem statuunt Lycæum, qui & Olympus dicatur.

DON. Nullæ hîc insidiæ tales, absiste moueri, Nec uim tela ferunt.] Hoc est quod ait, Contrà locuta est: hoc est, contra ea quibus se ostendit Charon fuisse suspectum, et contra illa quæ senserat: putabat enim uim parari, quam fecerant alij. Exorsa est igitur sic: Nullæ hîc insidiæ tales, scilicet, quales ille illorum exemplis extitisse narrauerat. Nec uim tela ferunt: paucis securum reddidit Charontẽ, quòd nullam portaret armatus uiolentiam. plerunque enim geritur ferrum, non ut inferatur, sed ut depellatur uiolentia. Licet ingens ianitor antro Æternùm latrans exangues terreat umbras, Casta licet patrui seruet Proserpina limen.] Seruet, inquit, Cerberus quod seruat, & umbras licet exangues terreat, licet seruet Proserpina matrimonium suum, ad curam nostram non pertinet. Potuit iterum dici, quod superius Charon exegit, Si hæc non sunt, quæ fuit causa ueniendi? ipsa ultrò ingerit, quod interrogata potuit respondere. Troius Æneas pietate insignis, & armis, Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.] Exposuit cur posuerit, Insignem pietate & armis. pietas fuit, quòd mortuum perrexit ad patrem, nec umbras, nec inferos timuit. Fortitudo autem, quia hoc ipsum impleri sine uirtutis adiumento non potuit: & si esset necesse, nõ deesset etiam industria dimicandi. Ecce ad interrogata respondit, & prosecuta est ea quæ necessario Charonti fuerant intimanda. Si te nulla mouet tantæ pietatis imago, At ramum hunc (aperit ramum, qui ueste latebat) Agnoscas.] Si te non mouet religiosi hominis factum, ramum istum agnosce, quem ferre nõ merentur, nisi qui iure cœlesti & diuinis legibus ad inferos ueniunt. Vt autem citius commotum compesceret dum loquitur, sic ostendit ramum, quem conditum sub ueste habuit. Rabida ex ira tum corda residunt.] Hoc facto atq; his dictis, sedatus est Charon, & omnem tumorem suæ commotionis deposuit. Nec plura his.] Post demonstrationem quippe rami, nihil ulterius dixit. Ille admirans uenerabile donum Fatalis uirgæ, longo post A tempore uisum, Cæruleam auertit puppim, ripæq; propinquat.] Admiratus est, inquit, Charon, & rami speciem, et factum, quod infinitorum temporum fuerat desuetudine prætermissum: mox admouet ratem, ut traijceret properantes. Inde alias animas, quæ per iuga longa sedebant, Deturbat.] Æneæ causa ac Sibyllæ omnes animas longius exclusit, ne his moram faceret, qui cum tanto munere ueniebant. Deturbare est terroribus propellere, ac mouere. Laxatq; foros.] Opportunum ascensum ad nauigium facit. Simul accipit alueo Ingentem Æneam.] Aut reuera ingentem, quòd magno esset corpore: aut ingentem propter capacitatem nauis, quæ fuit exigua in tantum, ut hanc non nauim, sed alueum dixerit: utpote quæ umbris inanibus, non uiuis corporibus præparata esset. Deniq; secutum est, Gemuit sub pondere cymba Sutilis, & multam accepit rimosa paludẽ.] Pressa quippe insolito pondere gemuit, & per rimas recepit paludis limum. Tandem trans fluuiũ incolumes, uatemq; uirumq;, Informi limo glaucaq; exponit in ulua.] Tandem quod ait, aut mora fuit in transuectione, B quia nauis ultra solitum morem onerata tardius peruenit ad ulteriorẽ ripã: aut propter Ænea, qui properabat ad patrem. Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci Personat, aduerso recubans immanis in antro. Cui uates horrere uidẽs iam colla colubris, Melle soporatã, et medicatis frugib. offam Obijcit.] Cùm latratu trium fauciũ omnes Cerberus inferorũ regiones impleret, latrãti offam Sibylla proiecit, nec hanc simplicẽ, sed medicatis frugib. & melle: hoc est, diuersis speciebus & arte confectam. Hîc poeta mel tantummodo specialiter posuit, reliqua noluit aperire, ne ad conficiendã specië legentes instrueret. Ille fame rabida tria guttura pandens Corripit obiectã, atq; immania terga resoluit Fusus humi, totoq; ingẽs extenditur antro.] Ecce quantũ potuit uis offæ transuoratæ ingluuie triplici, quæ sic eũ pressit, ut iaceret pro mortuo. Occupat Æneas aditum custode sepulto, Euaditq; celer ripã irremeabilis undæ.] Irremeabile propriè posuit, & uerè: nam Æneam ipsum scripsit alio egressu luci & superis redditum. Celerem dixit Æneam transisse, sepulto custode, uel quia occasio transeũdi fuit temporalis, C et offæ transuoratione digesta potuit Cerberus reddi statui suo: uel quia festinabat ad patrem.

Si te nulla mouet tantæ pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum, qui ueste latebat)
Agnoscas. tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. ille admirans uenerabile donum
Fatalis uirgæ, longo pòst tempore uisum,
Cæruleam aduertit puppim, ripaq; propinquat.
Inde alias animas quæ per iuga longa sedebant
Deturbat, laxatq; foros: simul accipit alueo
Ingentem Aeneam. gemuit sub pondere cymba
Sutilis, & multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluuiũ incolumes uatemq; uirũq;,
Informi limo, glaucaq; exponit in ulua.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, aduerso recubans immanis in antro.
Cui uates horrere uidens iam colla colubris,
Melle soporatam & medicatis frugibus offam
Obijcit: ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit obiectam, atq; immania terga resoluit

SER. Erebi.] Erebus propriè est pars inferorum, in qua hi qui bene uixerunt, morantur. nam ad Elysium non nisi purgati perueniunt. unde est, Et pauci læta arua tenemus. hinc fit ut quæratur, an animæ de Elysio in corpora possint redire: & deprehensum est, non redire, quia per purgationem carent cupiditate. Si te nulla mouet.] Necessitate uult persuadere, quia scit manes nulla re flecti: ut, Scirent si ignoscere manes. Pietatis imago.] Pietas, per periphrasim dicta est: ut uis Herculea, id est Hercules. Aperit.] nudat: ut, Hinc aperire procul montes. Nec plura his.] nec est aliquid ulterius dictum post ramum uisum, uel à Sibylla, uel à Charonte. Fatalis uirgæ.] Vnde secutum est, Si te fata uocant. Longo post.] Aut aduerbium est, aut præpositio antiquè posita: quanquam ablatiuus casus est excessum significans: ut multo antè, & multo

Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum, custode sepulto,
Euaditque celer ripam irremeabilis undæ.

A *multo post.* Iuga.] *Græce dixit: ζυγὰ enim dicit, quæ trastra nominamus.* Laxatque foros.] *tabulata uacuat: ut supra,* Et campos iubet esse patenteis. *multitudine enim remota quasi laxantur spacia.* Alueo.] *Fluminis scilicet, & per synæresim* Aluo *facit.* Ingentem Æneā.] *Bene hunc solum dicit, ut per transitū ostendat, purgatioris animi homines etiam corpora habere leuiora: quod de* Sibylla *uult accipi.* Sutilis.] *intextat per quod fragilem ostendit.* Rimosa.] *plena rimis.* Tandem.] *Aut propter pondus Æneæ, quod est melius: aut propter paludis magnitudinem, et propter cœni densitatem.* Informi limo.] *magno, sine forma.* Vlua.] *Herba palustris, cūm marina dicatur alga: ut,* Illisæ cautibus algæ. Personat.] *Aut personare facit, aut per regna sonat: quia de anima dicturus est, bene facit antè Cerberi cōmemorationem, consumptoris corporum. Lucanus,* Qui uiscera sæuo Spargis nostra cani. *tunc enim animæ locum suum recipiunt, quum fuerit corpus absum-* B *ptum.* Horrere uidens iam colla colubris.] *Fingitur enim pro pilis habere serpentes. & est ὑπαλλαγὴ: In collo eius horrebant colubri.* Offam.] *Hinc est diminutio* Ofella, *sed f non geminat: in diminutione enim plerūque multa mutātur. Quòd autem ait* Melle, *allusit ad corpora quæ plerunque cum melle obruuntur.* Medicatis.] *confectis.* Totoque ingens extenditur antro.] *Per hoc magnitudo eius ostenditur: sicut ait in* Tertio de Polyphemo, Iacuitque per antrum Immensum. Occupat Æneas aditum.] *raptim ingreditur.* Sepulto.] *dormiente, sine pulsu, id est, sine motu.* Euadit.] *modò transit.* Irremeabilis undæ.] *Aut perpetuum est epitheton, ut suprà diximus: aut ipsi Æneæ irremeabilis: nam per alteram egressurus est portam: ut,* Portaque emittit eburna.

POM. Sabi. Donum.] *quod ferebatur* Proserpinæ. In ulua.] *herba palustri.* Cerberus.] *Cerberus interpretatur terra, quæ omnia consumit. dictus quasi κρεάβορος, id est carnem consumens.* Horrere.] *pilos habet serpentinos Cerberus.* Antro.] *magnitudinem notat.* Se- C *pulto.*] *soporato.* Vndæ.] *nō erat rediturus eadē uia.*

VAR. Lect. *Et medicatis frugibus offam.*] *Sunt libri admodum uetusti, in quibus Medicatam frugibus offam legas.*

DON. *Continuò auditæ uoces, uagitus & ingens, Infantumque animæ flentes in limine primo.*] *Vbi celeri gressu, non impediente Cerbero, ripa transmissa est, mox ad aures Æneæ sonus lamentabilis uenit, & uagitus ingēs, & fletus infantium.* Quos dulcis uitæ exortes.] *hoc est, quos dulcis uita citò deseruit, & fecit exortes: id est, extra sortem uiuendi maiorē.* Et ab ubere raptos Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.] *Ad augmentum miserationis addidit,* Ab ubere raptos. *Quid enim durius, quàm extorqueri insontes matrib. liberos suos, et ab ipsis uberibus diuelli? Perire quoque immatura morte, et antè opprimi, quàm loqui potuissent?* Hos iuxta, *falso dānati crimine mortis.*] *Iuxta hoc, fuerūt illi, qui falsis criminum insimulationibus pressi sunt, et traditi neci.* Nec uerò hæ sine sorte datæ, sine iudice sedes.] *Et tamē, inquit, hæc loca sine iudice, aut sorte non sunt.* Quæsitor Minos, urnam mouet.] *Minos illic & inquirendi habet potestatem, & urnæ agitandæ licentiam: ut si iudiciorum exitus etiam sortis arbitrium quæreret, non deesset urnæ substantia.* Ille silentum Conciliumque uocat, uitasque, & crimina discit.] *Ille, id est,* Minos Silentum, *hoc est, mortuorum. & congregationem curat, & inuestigat, quemadmodum singuli duxerint uitam.* Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum Insontes peperere manu.] *Proxima loca: hoc est, à supradictis non longè posita, tenebant tristes, qui quum insontes essent, ipsi sibi intulerunt mortem, quum nullo crimine premerentur.* Dicitur *causa facti: nihil enim fit, nisi quod faciendi necessitatem habeat.* Lucemque perosi Proiecêre animas.] *Ipsa fuit appetendæ mortis ratio, quia illis odio fuerat lux laborum, & ærumnarum causa.* Quàm uellent æthere in alto Nunc & pauperiem, & duros perferre labores.] *Quum uiuerent & laborum tædia atque inopiæ paterentur, existimantes profuturum, si morerentur, uim sibi ipsi intulerunt: sed postea pœnitebat eos facti, et quærebant lucem rursum uidere, quam maluissent, quàm pati sedes infernas.* Sed fata, inquit, obstant.] *Ne proueniret quod optabant, obstabat lex, quæ de morte ac uita definita est.* Tristique palus inamabilis unda Alligat, & nouies Styx interfusa coercet.] *Earum reditum animarum prohibebat lex, retinebat palus odiosa, & claudebat Styx, quæ eas omni ex parte nouies circundederat.* Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.] *Non longè inde uidebantur lugentes campi fusi in omnem partem: hoc est, læuam, dexteram, et quocunque oculi tendi potuissent. Interea (quia potuit quæri, cur dicerentur lugentes) ultro ait, sic eos appellari: non tamen nominis ipsius præstitit rationem.* Hîc quos durus amor crudeli tabe peredit.] *Hîc, id est in ipsis campis degebant, quos uis amoris absumpserat.* Secreti celant calles, & myrtea circum Sylua tegit.] *Hos eosdem, qui amoris uiolentia perierunt, et celabant uiarū angustiæ & arbores myrti. Secretos calles, aut in abdito cōstitutos, aut separatos debemus accipere.* Curæ nō ipsa in morte relinquūt.] *Tāta uis amoris in illis fuit, ut nec in morte essent ab ipsa cura immunes.* His Phædrā, Procrinque locis.] *In his locis fuerāt istæ, quæ diuersis causis, et dispari mortis genere perierūt.*

Continuò auditæ uoces, uagitus & ingens,
Infantumque animæ flentes in limine primo,
Quos dulcis uitæ exortes, & ab ubere raptos
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
Hos iuxta falso damnati crimine mortis.
Nec uerò hæ sine sorte datæ, sine iudice sedes.
Quæsitor Minos urnam mouet: ille silentum
Conciliumque uocat, uitasque & crimina discit.
Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi

SER. *Continuò auditæ uoces.*] *Nouē circulis inferi cincti esse dicuntur, quos nunc exequitur: nā primū dicit animas infantium tenere: secundū eorū qui sibi per simplicitatē adesse, id est, defensioni instare nequiuerunt: tertium eorum qui euitantes erumnas se necarunt: quartum eorum qui amauerūt: quintum, uirorum fortium esse dicit: sextū nocētes tenent qui puniuntur à iudicibus: in septimo, animæ purgātur: in octauo sunt animæ ita purgatæ ut redeant: in nono, ut iam nō redeant.*

Proiecêre animas. quàm uellent æthere in alto
Nunc & pauperiem, & duros perferre labores.
Fata obstant, tristiq; palus inamabilis unda
Alligat, & nouies Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partẽ fusi monstrantur in omnẽ
Lugentes campi, (sic illos nomine dicunt.)
Hîc quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, & myrtea circùm
Silua tegit, curę non ipsa in morte relinquunt.
His Phædrã, Procrinq; locis, mœstamq; Eriphylẽ,
Crudelis nati monstrantem uulnera cernit:
Euadnenq;, & Pasiphaën. his Laodomia
It comes, & iuuenis quondã, nũc fœmina Cęneus,
Rursus & in ueterem fato reuoluta figuram.
Inter quas Phœnissa recens à uulnere, Dido
Errabat silua in magna: quam Troius heros,
Vt primùm iuxta stetit, agnouitq; per umbram
Obscuram: qualem primo quis surgere mense
Aut uidet, aut uidisse putàt per nubila lunam:

redeant, scilicet in campo Elysio. Vagitus & ingens.] *fletus infantum.* Infantumq; animæ flentes.] Poeticè *dixit. sanè* Ploratus *tantùm lachrymarum est,* Plãctus *tantùm uocum,* Fletus *ad utrunq; pertinet: quæ plerunque confundunt* Poetæ. In limine primo.] *Quia de prima hi surrepti sunt uita.* Exortes.] *expertes, sine parte:* ἀκλήρους *dicunt* Græci. Acerbo.] *immaturo. translatio à pomis est.* Sine sorte.] *sine iudicio.* Traxit *autem hoc ex more* Romano. *Non enim audiebantur causæ, nisi per sortem ordinatæ: nam tempore quo causæ agebantur, cõueniebant omnes, unde &* Concilium *ait: & ex sorte dierum ordinem accipiebant, quo post diem trigesimum suas causas exequerentur: unde est,* Vrnam mouet. Iuuenalis: Gratia *fallacis* Prætoris *uicerit urnam.* Quæsitor.] *Quæsitores sunt qui exercendis quæstionibus præsunt.* Et *notandum, quòd* Minoen *quasi crudelem introducit, quod ei epitheton et* Plato & Homerus *dant:* κούρην μίνωος ὀλοόφρονος. *nã* Æacus & Rhadamãthus *fratres mitiores sunt.* Mœsti.] *ideo* Mœsti *: quia, ut suprà diximus secundum* Platonem, *grauiter puniuntur eorum animæ, qui sibi inferunt mortem.* Lucemq; perosi.] Figuratè *dixit: nam* Perosus *illius dicimus.* Proiecêre animas.] *quasi rem uilem.* Et duros perferre labores.] Homerus *enim* Achillis *umbram introducit loquentem, et dicentem libentius se apud superos cuncta aduersa tolerare, quàm apud inferos imperare:* βουλοίμην δ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη, ἢ πᾶσι νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν. *Quòd autẽ ait* Æthere in alto, Poeticè *dictum est: æther enim superior est. sed nostrum habitaculum ætherem uocauit, inferorum comparatione.* Fata obstant.] *iura naturæ.* Tristiq;.] *tristi unda: palus inamabilis, ne si tristis dicamus, duo sint epitheta.* Nouies Styx interfusa.] *Qui altius de mundi ratione quæsierunt, dicunt intra mundi hos nouẽ circulos inclusas esse uirtutes, in quibus et iracundiæ sunt & cupiditates: de quibus tristicia nascitur, id est* Styx. Vnde *dicit nouem esse circulos* Stygis, *quæ inferos cingit, id est (ut suprà diximus) terram. nam dicunt alias esse purgatiores extra hos mundi circulos potestates.* Partem fusi monstrantur in omnem.] Plures *uult ostendere eos, in quibus libido dominatur.* Lugentes campi.] *Quasi lucis egentes: quod etiam amoribus congruit.* Durus amor.] *immittis, inexorabilis.* Tabe peredit.] *corpore defluente paulatim.* Secreti celant calles.] *amantibus cõgruit.* Myrtea silua.] *Quæ est* Veneri *consecrata.* Curæ non ipsa in morte relinquunt.] Hoc *est, etiam illic amant, & habent peractorum imaginem criminum. sicut etiam de pijs dicturus est:* Quæ *gratia currûm,* Armorumq; *fuit uiuis, quæ cura niteneis* Pascere *equos, eadem sequitur tellure repostos.* Sanè *sciendum, ut suprà diximus, loqui eũ* A *de amore generali: sicut etiam* Plato *in* Symposio *tractat.* Nil *enim interest, quid quis amet, dum modo amore teneatur.* Notandũ *etiã est, (nam rarum est) quia cùm masculino genere suprà usus fuerit: ut,* Hîc *quos durus amor. nunc tantũ fœminarũ ponit exẽpla. nõ quod desint uiri, sed elegit sexũ impatientem ad amandum: tamen paulo post etiã* Sichæi *facturus est cõmemorationem.* His Phædram.] Hoc *ex* Homero: Φαίδρην τε, Πρόκριν τε ἴδον, καλήν τ' B Ἀριάδνην. Phædra *fuit filia* Minois & Pasiphaes, *uxor* Thesei, *quæ priuignum* Hippolytum *amore capta de stupro interpellauit, & despecta apud maritum eum falsi criminis detulit: qui iratus inuocauit* Ægeum *patrem, ut* Hippolyto *currum agitanti immiteret* Phocam. *Quo facto, et* Hyppolyto *interempto,* Phædra *amoris impatientia laqueo uitam finiuit.* Procrinq;.] Hæc *uxor* Cephali *fuit, filij* Æoli, *qui quum uenandi studio teneretur, labore fessus ad locum quendam ire consueuerat, et illic ad se recreandum aurorã uocare: quod quum sæpe faceret, amorem in se mouit* Auroræ, *quæ ei canem uelocissimam* Lælapa *nomine donauit, & duo hastilia ineuitabilia, eumq; in amplexus rogauit.* Ille *ait, iusiurandum se habere cum coniuge mutuæ castitatis.* Quo *audito* Aurora *respondit:* Vt *probes igitur coniugis castitatem, muta te in mercatorẽ. quo facto, ille iuit ad* Procrin, & *oblatis muneribus, impetratoq; coitu, confessus est se esse maritum.* Quod *illa dolens, quum audisset à rustico, amare eum* Auroram, *quam inuocare cõsueuerat, ad siluas profecta est, & in frutetis latuit ad deprehendendum maritum: qui* C *quum more solito* Auroram *uocaret,* Procris *egredi cupiens fruteta commouit. sperãs* Cephalus *feram, hastam ineuitabilem iecit, & ignarus interemit uxorem.* Mœstamq; Eriphylen.] Hæc Amphiarai *auguris* Argiui *uxor fuit, quæ latentem bello* Thebano *maritum* Polynici *prodidit, monili accepto quod antè uxori dederat, qui ductus ad prælium, hiatu terræ perijt: cuius filius* Alcmæon *postea matrem necauit, & est ut* Orestes *furore correptus.* Vituperatur *sanè* Vergilius *quòd* Mœstam *dixerit, quam* στυγερὴν *legit, id est nocentem. apud enim* Homerum *est,* ἴδον στυγερήν τ' Ἐριφύλην. Immò *uerò odio dignã & inuisam: nam* στυγῶ *est, odio habeo, & inuisus sum. licet* Mœsta *est à* Styge. Euadnenq;.] Vxor Capanei *fuit, quæ se in ardentis mariti rogum præcipitauit.* Et Pasiphaen.] Hæc *autem, ut suprà diximus,* Tauri *amore flagrauit.* Laodomia.] Vxor Protesilai *fuit, quæ quũ maritum in bello* Troiano *perisse cognouisset, optauit ut eius umbram uideret: qua re concessa, non deserens eam, in eius amplexibus perijt.* Nunc fœmina Cæneus.] Cæneus *uirgo fuit, quæ à* Neptuno *pro stupri precio meruit sexus mutationem.* Fuit *etiam inuulnerabilis, qui pugnando pro* Lapithis, *à* Centauris *crebris ictibus fustium pau-*

A latim fixus in terra est, post mortem tamen in sexum redijt. Hoc autem dictum ostendit Platonicum illud uel Pythagoricum, animas κατὰ μετεμψύχωσιν sexum plerunque mutare. Errabat.] uagabatur. & bene allusit, quia & amauerat, & se interemerat, ut quasi incertum esset quem circulum posset tenere. Obscuram.] recenti morte, ut diximus supra. Infelix Dido.] Veniali utitur statu, & excusat se per necessitatem, ne mortis causa fuisse uideatur.

POM. Sabi. Hi limine primo.] Statim nati perierunt, & non perceperunt uiuendi dulcedinem. Acerbo.] Translatio à pomo immaturo. Damnat.] apud C. uiros causæ forenses audiebantur per sortem: id est, inscribebantur nomina, & imponebantur in urnam, ex qua eximebantur audiente prætore. Quæsitor.] uocatur in exquirendis caussis. Qui sibi letum.] qui non potuere ferre calamitates, erumnas, labores, & se occiderunt. Perosi.] Perosus cum accusatiuo, participium est: cum genitiuo, nomen. Achilles sic loquitur Vlyssi: Mallem rusticus, mercenarius, seruus, mendicus, uictus egens, superstes esse: B quàm æmulus mortuis dominari. effœminatè locutus est. Quàm uellent.] contra philosophiam, Seneca damnat eos qui cupiditates uiuendi patiuntur. Labores.] morbos, cruciatus. Styx.] Styx, tristicia est. Horum stationem Styx nouies circuit, ambit, non propter circulos per quos sparsere uirtutes, sed propter ambitum. nam στυγῶ odi, id est, odio habeo: ideo inamabilis, id est, quæ odio habetur. Myrtea.] dicata Veneri deæ amantiũ. Relinquunt.] quia adhuc illi amant. Phædrã.] Interfecto Minoe in Sicilia Deucalio eius filius successit, qui reuocata cũ Atheniensibus amicitia, Phædrã filiã suã despondit Theseo, qui antè ex Amazone susceperat Hippolytũ. Phædra ex Theseo peperit Athamantũ et Demophoontẽ. dicũt aliqui Phædrã filiã Minois. Eriphylẽ.] Eriphyle uxor Amphiarai, quæ accepto aureo monili latẽtẽ maritũ prodidit. quo cum esset hiatu terræ haustus, Alcmæõ filius eam interemit, & in furorem uersus est. nam ei præceperat pater, ut audita morte matrem interimeret. Eriphyle soror erat Adrasti, & Thaleonis filia. dicimus Alcmæon C & Alcmenon. Euadnen.] Euadne uxor Capanei, quæ se in ardentem mariti rogum in agro Thebano præcipitauit. de Pasiphae diximus. Laodamia.] Laodomia uxor Protesilai fuit, quæ cum impetrasset mariti defuncti in bello Troiano posse intueri umbram, in eius cõplexibus perijt. Cæneus.] Cæneus olim uirgo, sed à mercede stupri in alium sexum demutatus est. cum in bello Centaurorum & Lapitharum perijsset, in pristinum sexum redijt. cum inuulnerabilis esset, paulatim ictu fustium terræ affixus est. Procrinq;.] Cephalus respirandi gratia in syluis auram excipiebat tam diu, donec Aurora eius amore capta fuit: quæ uelocissimam canem Lelepham obtulit. renuit Cephalus, asserens seruaturum uxori Procri fidem. tum Aurora, Experire pudicitiam illius, conuersus in mercatorem. Fecit, muneribus expugnauit. illa ægrè ferens, maritum expectantem Auroram in syluis obseruauit. Cephalus putans feram, hasta transegit uxorem Procrin.

VAR. Lect. Raptos abstulit atra.] Multi libri antiqui Rapto legunt. In quibusdam alijs manu scriptis ita etiam legitur, Abstulit una dies. Fata obstant, tristisq; palus inamabilis unda.] In Romano libro, Fas obstat, uidetur esse debuisse. Quod uerò sequitur, Tristisq; palus, multi legunt Tristi. Alij Vndæ. Reliquum quod est Inamabilis, plerique Innabilis legere malunt. Nec procul hinc.] In Romano libro & aliquot alijs manuscriptis Hic habetur. Crudeli tabe peredit.] In antiquioribus aliquot exempl. Peremit legitur. His Phædram Procrinq;.] Neq; illud placet quod in Romano libro Procnin legitur Fato reuoluta.] In Romano, Reuocata legitur. Primo quis.] In antiquis plerisq; libris, Qui legitur.

DON. Inter quas Phœnissa recens à uulnere Dido Errabat sylua in magna.] Recens, quia non multò antè perierat, & aspera post recens uulnus: infrà enim dicturus est Poeta, eam nec uidere Æneam uoluisse, nec cum eo habere colloquium. Agnouitq; per umbram Obscuram.] Quum dicit Vmbram obscuram, habuit aliquid luminis: hoc est enim Obscurum, quod ostendat aliquam lucem, sed & maxima parte mixtas habeat tenebras. Qualem primo qui surgere mense, Aut uidet, aut uidisse putat per nubila lunam.] Sic apparebat Dido in illa obscuritate, quomodo incipiens luna nubilo cœlo conspicitur, tamen incerta, ut hanc uisam esse non possit esse certissimum. Demisit lachrymas, dulciq; affatus amore est.] Mox ut eam uidit, demisit lachrymas: hoc est, nõ cogitauit flere, sed mox lachrymas fudit. Ipse est enim dolor uerus, qui repentinos fletus nõ coactus excludit. Instituit igitur cum ea, quam uix agnouerat, loqui: hoc enim manentis in ipso adhuc amoris compellebat affectus. Infelix Dido, uerus mihi nuncius ergo Venerat extinctam, ferroq; extremam secutam?] Dictio ista mirè certè concepta est, & pro personarum & causarum ratione composita. Didonis persona fuit aspera propter recentem facti causam: nam non multò antè relicta est amans. Huius rei siquis metiri dolores uoluerit, attendat exitum mortis eius: qui non interueniret, nisi illa rupti amoris iniuriam tolerare potuisset. Accedebat huc, quòd acerbitas uulneris recens, et aspectus eius qui tanti mali fuerat causa, doloris ipsius sæuitiam duplicabat. Æneæ uerò personam depressam in omnibus, in qua tantus reatus extabat, ut ipse agnosceret se reum, & de facto purgatione exposita fateretur. Mutauerat enim fidem contra Didonis meritum, quæ illum uel humanitate confouerat, uel amauerat, ipsumq; cum suis naufragis exceperat, & egentes collegerat. incipit ergo sic, Infelix Dido, ut ostenderet eius miserabilem casum se grauiter ferre, ut lachrymis eius etiam uerba congruerent, protestãtem oculis, quantũ dolorem sensibus ferret, et uoce indicãs, quod mẽtis interna uexabat. In hoc dicto nõ tantùm animus dolẽtis expressus est, uerũtiã per extenuationẽ facti, adiecta purgatio. nullus enim infelicem quenquã dicit, nisi dolens: nullusq; infelix est, nisi qui fataliter premitur. Deniq; hoc uult asserere, Illi quidẽ debitum fuisse genus mortis ratione & necessitate propriorum fatorum, sed hoc magis docere, quòd ipse huius leti causa putetur extitisse. Verus ergo mihi nuncius Venerat extinctam, ferroq; extrema secutã.] Feralis iste nuncius peruenerat, inquit, ad scientiã meã, quòd doloribus tuis, abscessus mei causa susceptis, extremo remedio subuenisses: dolebam finem uitæ tuæ, & genere ipso mortis uehementer angebar. Funeris heu tibi causa fui.] Accedebat ad luctus animi mei, q. sciebam tibi abscessum meum talem displicuisse. Sententiã purgationis probat ipsi, quæ ab homine apud Didonem perfido proferebatur, et miro genere adhibet firmamentũ. Per sidera iuro, Per superos, et si qua fides tellure sub ima est.] Quia testes ani-

mi fui, uel maximè apud inferos degens, habere non potuit, ad iusiurandum sese conuertit: quo firmantur, quæ aliquibus documentis deficientibus probari non possunt. Iurauit per sidera, perq; superos, quò remeare cupiebat. Apud inferos posset, quoniam illic decebat, eademq; loquebatur. Si qua fides, inquit.] quia nesciebat, quod gen⁹ iurisiurandi apud inferos haberetur, posuit generalem iu rationem dicens: Iuro per fidem, si qua in his locis aut colitur, aut timetur. Inuitus regina tuo de littore cessi.] Non te, inquit, fugi, sed potiorum iussionibus cessi. Quod ait, Tuo de littore, hoc uult intelligi, ut relictis littoribus Carthaginis, ipsa tamen Dido animis Æneæ teneretur infixa. Sed me iussa deûm, quæ nunc has ire per umbras, Per loca senta situ cogunt, noctemq; profundã Imperijs egêre suis, nec credere quiui, Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.] Quoniam poterat fides etiam iuranti non haberi, uel maximè ei qui apud superos perfidus extitisset, sumptum à loco & tempore rapuit argumentum, quo ostenderet se cõpulsum deorũ iussis Charthaginem reliquisse. Vt scias, inquit, maiore ui tuis terris exclusum, ex præsentibus probamus: nõ enim ad has tenebras et loca horrenda, libens aut uoluntate descendi: ipsi sunt autores laboris istius, qui fuerunt dudũ, quũ inuitus abstraherer à sedibus tuis. quod quũ fieret, existimare nõ potui, ad hæc te esse uenturã abscessus mei causa. Intelligitur hoc Æneã additurũ fuisse, Cõtempsissem omnia, et remansissem, si præsciuissem hunc te habituram exitum uitæ. Non quia uerè cõtemnere potuit deorũ iussa, sed ut mendacio uerisimili placaret eam, quã sic læserat, ut uitæ suæ cursum gladio præcidisset. Ecce usus est arte, ut quod negare non poterat, fateretur ultro, & iusta defensione purgaret. Quantum aũt odium etiã mortua retineret, ex eo nõ obscurè, sed euidenter ostendit, quum sese proripuit tacitam, nec expectauit uerborũ finem, nec aliquid ipsa respondit. Æneas tamen quũ uideret abeuntem, reliquit quod dicebat, ut ostenderet se teneri desiderio eius. Siste, inquit, gradum, teq; aspectu ne subtrahe nostro.] Quid enim melius amanti prouenire apud inferos potuit, quàm uidere eam, aut fabulas cõferre cum ea? quas quia Dido diruperat abeundo, hac eam Æneas uoce prosecutus est. Quem, inquit, fugis? extremum fato, quod te alloquor, hoc est.] Vere, ait, extremo sum fato, cui te desideratam denegas, & inopinatam tui subtrahis facultatem. Verba sola sunt, quæ tecum contrahere cupio: satis erit animo meo, si uel fabulas tecum plenè commisceam. Talibus Æneas ardentem, & torua tuentem Lenibat dictis animum, lachrymasq; ciebat.] Quum Æneas miserabilia dictu effunderet, lachrymarum plurimarum augmenta non deerant: nam Didonis abscessus eos magis magisq; commouebat. Illa solo fixos oculos auersa tenebat, Nec magis incepto uultus sermone mouetur, Quàm si dura silex, aut stet Marpesia cautes.] Æneas quidem dolendo loquebatur, & fletus uberes mittebat ex oculis: sed Dido auersa facie stabat in modum lapidis, aut cautis Marpesiæ, quæ est saxis cæteris durior. Ne autem uideret flentem, aut uerba loquentis audiret, sic auerterat faciẽ, ut solam respiceret terram: nec mouebatur incepto, hoc est, instituto & dispositione animi sui non diuellebatur. Hæc fecit, antequã irata discederet, et sic fugit inuisum. Tandem corripuit sese, atq; inimica refugit.] Augmentum iræ suæ Æneam refugiendo testata est, & ut fuerat inimica, ita discessit. Dicitur ad quẽ locũ. In nemus, inquit, umbriferũ, cõiunx ubi pristinus illi Respondet curis, æquatq; Sichæus amorẽ.] Melius illi uisum est, relinquere eum quem odio habuit, & ad Sichæum tendere, qui unum cum ea animum gereret, uel gessisset, & qui amore mutuo, & consimili teneretur. Nec minus Æneas casu percussus iniquo Prosequitur lachrymans longè, & miseratus euntem est.] Admodum dolebat Æneas desertum se ab ipsa atque contemptum, tamen recedentem prosequebatur gemitu & uerbis, & quantum poterat intuebatur oculis: & uideret ulterius, si non eam arbores nemorum, atque umbræ texissent. His gestis cœpit ire, quo dudum intenderat. Inde datum molitur iter, iam'que arua tenebant Vltima, quæ bello clari secreta frequentant.] Vltima dixit, quæ fuerant satis ulteriora, scilicet usus gradu superlatiuo: hæc separatim fuerant deputata his, qui magni inueniebantur fuisse in exercitatione bellorum.

Demisit lachrymas, dulciq; affatus amore est.
Infelix Dido, uerus mihi nuncius ergo
Venerat extinctam, ferroq; extrema secutam?
Funeris heu tibi causa fui. per sidera iuro,
Per superos, & si qua fides tellure sub ima est,
Inuitus regina tuo de littore cessi:
Sed me iussa deûm, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt, noctemq; profundam,
Imperijs egêre suis. nec credere quiui
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teq; aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremũ fato qd te alloquor, hoc est.

SER. Verus mihi nuncius.] κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligendũ, quòd sit nunciatus Didonis interitus. Alij ad ignem referũt uisum, alij ad Mercurium, quia ait: Certa mori. sed in neutro ei etiam genus mortis est significatũ: et hic dicit, Ferroq; extrema secutã. Sanè qui nunciat, genere tantum dicitur masculino: quod autẽ nunciatur, licet neutro dicatur apud Catullũ, tamen inuenitur etiam masculino. Funeris heu tibi causa fui.] Ac si diceret, qui fueram antè causa uoluptatis. Si qua fides tellure sub ima est.] Vbi promissa exitum non habent. Respexit autem ad Orpheum, qui receptam perdidit coniugem. Quæ nunc has ire per umbras.] Argumentatur ex eo, quòd est inferos subire compulsus, inuitum se reliquisse Carthaginem. Senta situ.] spinosa, squalida: & est translatio à terra inculta. Situs autem propriè est lanugo quædam ex humore procreata. quæ fit in locis carentibus sole. Nec credere quiui.] Argumẽtationem tendit, ac si diceret: Si credidissem fore, etiam deorũ iussa contemnerem. Siste gradum.] Discedere eam, datur intelligi. Extremum fato quod te alloquor hoc est.] Aut quia deus futurus est, aut (quod melius est) quia post mortem tenebit alterũ circulũ, uiris fortib. scilicet, nõ amãtib. datũ. Ne subtrahe.] Vlysses fugientem Aiacem, qui ei causa mortis fuit, sic alloquitur: Tuam autem mortem nõ minus quàm Achillis, omnes deflemus. nemo autor nisi Iupiter, qui nos odio inexpugnabili prosequitur: sed huc accede. at ille nihil motus, Erebum repetit. POM. Sab.

Torua.]

Talibus Aeneas ardentem, & torua tuentem
Lenibat dictis animum, lachrymasque ciebat.
Illa solo fixos oculos auersa tenebat,
Nec magis incepto uultum sermone mouetur,
Quàm si dura silex, aut stet Marpesia cautes.
Tandem proripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sichæus amorem.
Nec minus Aeneas casu percussus iniquo,
Prosequitur lachrymãs longè, & miseratus euntẽ.
Inde datum molitur iter. iamque arua tenebant
Vltima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hîc illi occurrit Tydeus, hîc inclytus armis
Parthenopeus, & Adrasti pallentis imago.
Hîc multum fleti ad superos, belloque caduci
Dardanidæ: quos ille omnes lõgo ordine cernẽs
Ingemuit, Glaucũque, Metontaque, Thersilochumque,
Treis Antenoridas, Cererique sacrum Polybeten,
Idæumque etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animæ dextra, læuaque frequentes.
Nec uidisse semel satis est, iuuat usque morari,
Et conferre gradum, & ueniendi discere causas.
At Danaûm proceres, Agamenoniæque phalanges
Vt uidêre uirum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars uertere terga,
Ceu quondam petiêre rates: pars tollere uocem

A SER. Torua.] Pro toruè, id est, terribiliter. Lenibat.] Pro leniebat. & antiquè dixit: ut, Squammis auroque polibat, pro poliebat. Maiores enim in omnibus coniugationibus imperatiuo bam addebant, & faciebant imperfectũ indicatiui, quod in tribus adhuc obseruatur: in Quarta etiã e additur, ut nutri nutriebã. Lachrymasque ciebat.] sibi. aut certè illud dicit: Sermo quidẽ eius lachrymas exciebat, sed illa immobilis mansit. nam Ciere est propriè, alteri fletum mouere. Tractũ autem B est hoc de Homero, qui inducit Aiacis umbrã Vlyßis colloquia fugientem, qui ei fuerat causa mortis, quem Vlysses his uerbis inuitat: αἶαν παῖ τελαμῶνος ἀμύμονος, οὐκ ἄρ' ἔμελλες οὐδὲ θανὼν λήσεσθαι ἐμοὶ χόλου, εἵνεκα τευχέων οὐλομένων. Incepto sermone.] à principio orationis. Dura silex.] Saxi est species. generalitas enim esse nõ potest sequente specialitate: nam cautem Marpesiam, Parium lapidem dicit. Marpesos enim mons est Pariæ insulæ, habens durißimos lapides. Tandem.] Quasi diu deliberauerit. Vmbriferum.] Id est, frondosum. Pristinus.] Id est, prior: quòd difficilè inuenitur. Nam de hoc sermone quærit & Probus, & alij. Respondet curis.] Aut pari eam diligit affectione, quod in Æneа non fuit, ut expreßio rei supradictæ sit: Æquatque Sichæus amorem. aut certè Respondet curis, par est mortis similitudine: ferro enim uterque consumptus est. Prosequitur la-C chrymis longè.] oculis eam sequebatur humentibus. Datum molitur iter.] Molitur, peragit. Datum autem dixit, aut ratione fati, aut oblatum fortuitò, quod τυχὸν dicunt. Arua tenebant Vltima.] Atqui multa adhuc superfunt? sed dixit quantum ad Y pertinet literam. In his enim quæ dixit, mixta sunt uirtutibus uicia: in his autem quæ dicturus est, nocẽtum pœnas à piorum segregat meritis. Nam inferi (ut diximus supra) humanam continent uitam, hoc est, animam in corpore cõstitutam. Hæc autem quæ dixit, mixta esse manifestum est: licet enim in uiris fortibus laudetur uirtus, est tamen uituperabile alienum imperium cædibus occupare. Item amare priuignum crimen est, uirtus maritum. Alij distinctione mutata dicũt, Tenebant arua, quæ ultima uiri fortes frequẽtant: id est, quæ poßident ultima, hoc est post mortem. Hîc.] illic. Occurrit Tydeus.] Altheæ & Oenei filius, quem in bello Thebano Menalippus extinxit. Parthenopeius.] Menalippæ & Martis, siue Melanionis filius, rex Arcadiæ, qui Thebana bella puer admodum petijt. Adrasti pallentis imago.] Rex Sicyonis primò, post Argiuorum, socer Tydei & Polynicis. Quòd autem ait Pallentis, aut epitheton est umbræ: aut illud respexit, quia in bello Thebano cõsumptis sex ducibus solus aufugit: fugæ autem comes semper est pallor. Hîc multũ fleti.] Id est, nobiles, quorum mortem magna sequitur lamentatio. Ad superos.] Pro apud. Caduci.] mortui, à cadẽdo: unde et cadauera dicuntur, et Græcè σῶμα. Longo ordine.] ingenti multitudine: ut, Pueri & paudæ longo ordine matres. nõ ad ordinem stantes. Sanè In minus est, pro, In longo ordine. Treis Antenoridas.] Multi supradictos accipiũt: quod falsum esse Homerus docet, qui eos cõmemorat, ἅμα τώγε δύω ἀντήνορος υἷε, ἀρχέλοχός τ' ἀκάμας τε, μάχης εὖ εἰδότε πάσης. Et alibi: τὴν ἀντηνορίδης αἶχε ἱερείαν ἐλυκάων. Cererique sacrum.] sacratum: nomen pro participio. Idæumque.] Quem aurigam legimus Priami. Etiam.] adhuc: ut, Quæ cura nitentes Pascere equos. Vsque.] Diu: & est aduerbium.

POM. Sabi. Marpesia.] Marpesos mons est in insula Paro, una Cycladum. Per cautem Marpesiam intelligit Pariũ marmor durißimum. Pristinus.] id est, prior. Probus de hoc uocabulo dubitat. Tydeus.] Tydeus Oenei filius, occisis nepotibus Calydone excesßit, Argos petijt, gener Adrasti factus, Diomedem genuit in bello Thebano. Adrasti.] Adrastus Thalaonis filius solus superfuit ex 7. regibus, qui ad Thebas castrametati sunt. Hi multũ.] horum mortem multi fleuerunt. Dardanidæ.] hi per se Troiani sunt. Homerus tris Antenoridas dicit: Tris Antenoridas, Polybumque, & Agenora durum, Æqualemque Athamanta deis, iuuenilibus annis. & libro ultimo Iliados, Quadraginta mulas Idæus doctus agebat: cum scribit Priamum euntem ad Achillem. Phalanges.] Phalanx, ut inquit Liuius, & Curtius, uocabulum est Macedonicum. Glaucum.] Legimus Glaucum fuisse filium Antenoris: sed nunc intelligendum de alio Glauco. Glaucus Antenoris interfectus ab Agamemnone, ut diximus lib. 1.

VAR. Lect. Auersa tenebat.] In libris aliquot antiquis Aduersa legitur. Vultum sermone.] In libris aliquot antiquis Vultu, casu septimo legitur. Proripuit sese.] In Romano libro, in Oblongo, in Mediceo & plerisque alijs antiquis legere est, Corripuit sese. Casu perculsus.] Veteres omnes libri quos legi, ferè paßim Percussus legunt. Prosequitur lacrymans longe, & miseratus euntem est.] Vltima huius carminis dictio Est, nusquam in antiquis exemplaribus habetur. In Romano libro uersus totus ita legitur, Prosequitur lacrymis longe, & miseratur euntẽ. Idæumque etiam currus.] In Romano libro Currum, unitatis numero, absque ulla collisione legitur. Veniendi

discere causas.] In antiq. lib. Rom. & aliquot alijs, Poscere causas legitur.

DON. Hic illi occurrit Tydeus, hic inclytus armis Parthenopaeus, & Adrasti pallentis imago.] Hoc specialiter posuit, addens. Hic multum fleti ad superos.] Pro merito scilicet uirtutis suae, magnum uiuis reliquerat luctum, quum aduersantibus fatis pro patria cecidissent. Belloq; caduci Dardanidae.] A speciali enumeratione singulorum transijt ad generalitatem, ut plurimos illic Troianos esse memoraret. Quos ille omnes longo ordine cernens Ingemuit, Glaucumq;, Medontaq;, Tersilochumq;, Tris Antenoridas, Cererīq; sacrum Polybetem, Idaeumq; etiam currus, etiam arma tenētem.] Ingemuit, ad omnes pertinet: non enim solùm doluit propter Glaucum, quum omnes quorum nomina complexus est, habuisset aequales. Cereri sacrum Polybeten dixit, ut ostenderet numina cultores suos in causa mortis iuuare non posse. nam perierat, qui Cereri fuerat consecratus. Idaeū uerò talem uidit, qualis fuerat in uita: is enim duo officia sustinens tenebat arma, regebat & currum, quarum rerum studium apud superos habuit. Circumstant animae dextra, laeuaq; frequentes.] Ab utroq; latere circumstabant animae maximi numeri. Nec uidisse semel satis est.] Tanti meriti fuerunt quorum animae obtutibus Aeneae offerebantur, ut eas semel uidisse non sufficeret: tantus fuit dolor, tantum uidēdi desiderium. Iuuat usq; morari.] In infernis tenebris & squaloribus delectabatur, aliquas moras innectere. Et conferre gradum.] Ex utraq; parte unum desiderium fuit uidendi, deambulandi, & confabulandi: erat tamē aliquid amplius, quod animae nosse cupiebant. Et ueniendi discere causas.] Vt diceret Aeneas, quae eum causae ad inferna duxissent. Interea quòd ait Hic multum fleti ad superos, de omnibus uidetur dixisse, quos nominatim, uel sub generalitate complexus est. At Danaūm proceres Agamemnoniaeq; phalanges, Vt uidere uirū fulgentiaq; arma per umbras Ingenti trepidare metu.] Dixit plurimos Troianorū illic fuisse, quos Troia perdidit in excidio suo: esset quippe crimen maximum uicti, si de hostibus caesis poeta tacuisset. Hos non tantum non praeterijt, uerumetiam prope omnes interijsse testatus est, addens dignitates, & inexistimabilem significans numerum. Danaūm, inquit, proceres: id est, non tantum honore, uerumetiam exercitatione bellādi potiores. Agamemnoniaeq; Phalanges.] exercitus quoq; Agamemnonis, ut ipsi Graeci apud inferos uiderentur quasi omnes illò ex Achaia migrasse. Principū Graeciae, & Agamemnonis exercitus fecit commemorationē * cum laude nonnulla gloria est. Hi igitur ut uiderunt uirum non contemnendum, & eum quem benè nouerant, & qui de fiducia fortitudinis ad inferos tetendisset, non mediocriter sunt territi. Vnde intelligebatur quòd metuerentur? quia quum hominem atq; eius uidissent arma, ipsius quoq; timebant fulgorem. Pars uertere terga (Ceu quondam petière rates) pars tollere uocem Exiguam, inceptus clamor frustratur hiantes.] Fugiebant sicut in Troia fecerunt, quum ad naues concurrerent, salutis desperatione compulsi: alij uerò uolebant clamorem tollere, quum non esset clamandi substantia. Deniq; in ipso conatu deficiebant, dantes non uocem, sed exiguum sonum. Descriptio Graecorum non inaniter posita est, primò omnium ut ostenderetur quot millia ex ipsis cecidisse uiderentur: nulla quippe uictoria est sine calamitate uictoris. Deniq; apparebat mansisse cum ipsis metum, quē apud superos habuerunt, quum expugnaretur Troia. Meminerat enim poeta se dixisse: Diffugiunt alij ad naues, et littora cursu Fida petunt, pars ingentem formidine turpi Scandunt rursus equum, & nota conduntur in aluo.] Vbiq; firmat Virgilius dijs aduersantibus, non uirtute Graecorum superatum esse imperium Troiae. Deniq; & hic timidos & fugaces Graecos assignat, quibus usqueadeo timor statum mentis praeripuerat, ut crederent Aeneam idcirco apud inferos armatum incedere, ut Graecos etiam mortuos insequeretur. Fugiebant, inquit, alij, alij mittebāt exiguam uocem, & cum uellent aliquid dicere, in ipso uocis defectu patenti ore remanebant, non sequente uocis officio. Troianos laudauit, & ostendit timidos Graecos, perindeq; imbelles: nullus enim hostem nisi imbellis fugit. Atq; hic Priamidem laniatū corpore toto Deiphobum uidit lacerum.] Tanta detrimentorum corporis deformitas fuit, ut hunc ciuis notus, & affinis agnoscere nō potuisset: abscisus quippe fuit, & obtruncatis, inquit, auribus, qui ut Aeneam uidit, erubuit. Voluit deniq; foeditatem suam toto corpore sparsam tegere, nec tamen potuit, quia deerant manus, quae hoc procurare potuissent. Intelligi tamen potest, quid sit quod ait Tegentem: aut enim totum se subtrahere conatus est, aut totum auertere. Hoc in genere potuerunt uicia eius non uideri: sed quum antè esset agnitus, Aenea praeuidente, paranti fraudem argumentum uocis occurrit, haec ingerens prior: Deiphobe armipotens.] Principia ista non iam interrogantis sunt, sed potius admirantis, & dolentis. Denique sequitur: Quis tam crudeles optauit sumere poenas? Cui tantum de te licuit?] Quum te, inquit, in uita sciam fuisse in armis potentem, et praestantem genere, atq; inter Troianos fortissimū: primùm miror quis iste sit, qui te extitit fortior, tantamq; exhibendarum poenarum habuit potestatem. Quia malorum inspectio euidens fuit, non quaesijt quid factum esset, sed facti ipsius nosse cupijt authorem. Admiratio ipsa multiformis fuit: primò quis cogitare potuisset tot aduersa uel talia, quum uir fortis sibi potuisset resistere: dehinc fuisset ausus implere: tertiò usq; ad totius corporis supplicia prouenire? Mihi fama suprema Nocte tulit.] Retulit mihi, inquit, fama, quū suprema nox ageretur, qua Ilium concidit. Fessum uasta te caede Pelasgūm Procubuisse super confusae stragis aceruum.] Dixit laudem ipsius, asserendo eum certaminis labore, & caedibus fessum super aceruos hostium procubuisse. Non dixit occisum cecidisse, sed quasi procubuisse lassatum. Tunc egomet tumulum Rhoeteo in littore inanem Constitui.] Erexi, inquit, honoris tui causa tumulum sine funere, quia confusus fuisti corporibus hostium, nec inquisitus reperiri potueras, nomen tamen tuū uocaui solenniter. Ecce amici animus. ego, inquit, pro me suprema tua compleui, nō alijs faciendā commisi. Solent res non rectius peragi, quae curanda * audiantur. Nomen, & arma locum seruant.] Signatus est locus ipse nomine tuo, et arma illic cum tui uocabuli appellatiōe decorata sunt, ut qui eadem uiderint, arbitrentur tui quoque funeris illic ossa recondita. Te amice nequiui Conspicere, & patria decedens ponere terra.] Feci, ait, non quod uolui, sed quod potui: optaui, enim te reperire, & in solo patrio tuas reliquias condere. quod quia non prouenit, inueni remedium doloris, ne memoria tua inhonorata remaneret. Atque hic Priamides.]

A mides.] *Intelligitur respondit.* Nihil ô tibi amice relictum, Omnia Deiphobo soluisti, & funeris umbris.] *Hoc est plenè gratias agere, ut quod Æneas asseruit munus factum iuxta illius exequias propterea, quia corpus eius inuenire non potuit, Deiphobus diceret satis abundare, quod factum est. Primò quæsijt Æneas, quis autor fuisset deformitatis eius, dehinc retulit se constituisse ei sepulchrum honoris causa: sed illic cum responderet, quoniã supremæ honorificentiæ potior fuerat causa, huic primò respondit, ostendens se gratias agere beneficijs eius. Deinde redijt, ut referret quis pœnarũ in toto corpore autor uideretur extitisse, uel quo ordine fuisset tanta perpessus. Incipit ergo seriem referre gestorũ.* Sed me fata mea, & scelus exitiale Lacænæ, His mersere malis, illa hæc monumenta reliquit.] *Duo, inquit, detestanda in unum conuenerant, tempus & fatum satis aduersum. His accesserat uxor pessima. quòd ait Lacænæ, illic constituit omnem uituperationem. Ea enim & in omnibus probrosa significatio. Si enim Sinonem uel Vlyssem dixeris, mox mendacem hominem uel factiosum ostendis. Si à* B *gentibus, uel locis, uel parẽtibus tradere uolueris nomen, mox dabis intellectum, bonus'ne quisquam, an malus uideatur. A' gentibus est,* Infandum regina iubes renouare dolorem, Troianas ut opes & lamentabile regnũ Eruerint Danai. *A' locis,* Hic Ithacus uatem magno Calchanta tumultu. *A' parentibus,* Bellum etiam pro cæde boum, stratisq; iuuencis Laomedontiadæ. *Hæc & laudibus obseruanda sunt. A' regionibus: ut est,* Postquam res Asiæ. *A' locis,* Dicite Dardanidæ: *hoc est, nati in Dardania. A' parentibus,* Sate sanguine diuûm. *Ita est ergo & Lacænæ, quasi omnes quæ inde oriuntur, tales sint ut decipiant maritos, & fallant. Expletis principijs in quorum breuitate, & personam expreßit & causam, incipit malorum ipsorum præstare rationem. Dicturus igitur, quòd dormiẽs deceptus fuit, prætendit excusationem, ne uiro forti illo uel maximè tempore criminosum esset sic dormiuisse, ut supplicijs innumeris opportunum se faceret. Hîc ergo, loci, temporis, & personæ ratione seruata tuetur partes suas, & uxoris grauat.* Namq; ut supremam falsa inter gaudia noctem Egerimus nosti, & nimium meminisse necesse est.] *Fecit noctis commemoratione, & adiecit signa eius, ut apertius Æneas agnosceret, de qua nocte ille loqueretur. Supremã dixit, quia ipsa cõclusit exitiũ Troiæ & Iliensis imperij. Addidit aliud, quũ gauderet, inquit, omnes, et ego cũ omnibus, quo tẽpore inter gaudia nihil sperabatur aduersi. Redijt ad signa.* Cùm fatalis equus saltu super ardua uenit Pergama, & armatũ peditẽ grauis attulit aluo.] *Ecce significat tẽpus: meministi, inquit, noctis illius, (quoniã mala in obliuionem uenire nõ possunt) tũc cùm equus ille ultimũ mihi et patriæ interitũ ferret, & nostras duceretur in portas, ac nobis nihil aduersi suspicantib. inimica gratulatio esset.*

SER. *Trepidare.*] *Pro trepidabant.* Ceu quondam petiere rates.] *Ostendit uicia nec morte finiri.* Frustratur.] *decipit.* Hianteis.] *clamare cupientes. Nec nos moueat, quòd alijs umbris uerba dat, his silentium. timorem enim exprimit, qui uiuis quoque adimit uocẽ: ut,* Obstupui, steterũtq; comæ, C & uox faucibus hæsit. Deiphobum uidit.] *Qui Helenam duxerat mortuo Paride, ad cuius domum primum ire necesse erat, ubi fuerat causa bellorum: ut,* Iam Deiphobi dedit ampla ruinam Vulcano superante domus. Lacerum.] *Pro laceratum: id est, habentem ora lacerata.* Populata.] *uastata: id est, deformia sublatis auribus.* Truncas.] *truncatas.* Inhonesto.] *turpi. Terent.* Illum'ne obsecro inhonestum hominem, senem, mulierem? *insignis enim deformitas & turpitudo est in uultu, truncis naribus.* Pauitantem.] *timentem, ne agnosceretur.* Tegentem.] *tegere uolentem: nam truncatis manibus quid tegebat? Tegere autem est celare, ut contrà* Nudare *est indicare: ut,* Traiectaq; pectora ferro Nudauit. Notis uocibus.] *ami-*

Exiguam, inceptus clamor frustratur hianteis.
Atq; hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum uidit, lacerum crudeliter ora:
Ora, manusq; ambas, populataq; tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto uulnere nares.
Vix adeò agnouit pauitantem, & dira tegentem
Supplicia, & notis compellat uocibus ultro:
Deiphobe armipotẽs, genus alto à sanguine Teu(cri,
Quis tam crudeles optauit sumere pœnas?
Cui tantùm de te licuit? mihi fama suprema
Nocte tulit, fessum uasta te cæde Pelasgûm
Procubuisse super confusæ stragis aceruum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in littore inanẽ
Constitui, & magna manes ter uoce uocaui:
Nomen & arma locum seruant, te amice nequiui
Conspicere, & patria decedens ponere terra.
Ad quæ Priamides. Nihil ô tibi amice relictum,
Omnia Deiphobo soluisti, & funeris umbris.
Sed me fata mea, & scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis, illa hæc monumenta reliquit.
Nanq;' ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti, & nimium meminisse necesse est:
Cùm fatalis equus saltu super ardua uenit
Pergama, & armatũ peditem grauis attulit aluo.
Illa chorum simulans Euanteis orgia circum
Ducebat Phrygias, flammam media ipsa tenebat
Ingentem, & summa Danaos ex arce uocabat.

cabilibus. Optauit sumere.] *elegit ut sumeret.* De te.] *Pro in te.* Rhœteo in littore.] *Vbi erat Asylum Aiacis, sicut in Sigæo Achillis: & benè illic, quasi ubi tutus esse potueram. Sanè Rhœteium dicitur, et facit Rhœteũ: sicut etiam Cythereia, et Cytherea.* Et arma.] *depicta scilicet.* Seruant.] *tenent.* Te.] *tuum corpus: ut,* Nunc me fluctus habet. Omnia soluisti.] *Quia cõstituto tumulo manes uocauit.* Et funeris umbris.] *sepulturæ meæ umbris: nam funus illic esse non potuit, ubi ne cadauer quidem fuerat.* Fata mea & scelus exitiale Lacænæ.] *Helenæ. secundum mathematicos, qui dicunt etiam inimicitias ex fato descendere: unde ista coniunxit, Fatum et scelus Helenæ, per quæ illi mors contigit. Lacænæ patriũ est nomen, à Lacedæmone urbe, cuius Lacones & Lacænæ ciues utriusq; sexus sunt.* Monumenta.] *Medium est ab eo quòd mentẽ moneat: unde est hîc de malis. contrà in Tertio,* Manuum tibi quæ monumenta mearum. Egerimus.] *Ri, metri necessitate corripit.* Meminisse necesse est.] *Ciceronis est: Cui placet obliuiscitur, cui do-*

let, meminit: ergo quia dolet, necesse est meminisse. Fatalis.] mortifer: ut, Fatiferumq; ensem. Super ardua uenit Pergama.] Aut quòd in arce est positus, aut quia deiectis muris suprà tractus est. Grauis.] grauidus: ut, Grauis tentabũt pabula fœtas. Suprà autem dixerat, Fœta armis. Chorum.] multitudinem in sacris collectam. Euanteis.] Euanteis Phrygias, aliter non stat uersus. Euantes autem, bacchantes: à Libero, qui Euan dicitur. Orgia.] Id est, cantharos maximos, plenos uino: tamen Orgia Bacchi sacra dicuntur, ἀπὸ τῆς ὀργῆς, id est, ira & furore, propter uinum, sed tamen omnia Sacra dicuntur, quæ à Latinis ceremoniæ. Circumducebat.] Diuisit in duos uersus unam partem: sed idem est, quia est compositum. Lyrici uerò etiam incompositã partem orationis in duos diuidunt uersus.

POM. Sabi. Deiphobum.] Deiphobus mutilatus post mortem Paridis Helenam duxit. Rhœteo.] in Rhœteo littore erat asylum Aiacis. Ter uoce.] Antiqui post iusta, id est exequias, manes mortuos uocabant ter. Locum.] tumulum. Arma.] insignia. uel arma, quia mos erat arma in sepulchris ponere. Nocte.] in qua credebamus appulisse Græcos. Euanteis.] Euan Bacchus dicitur, inde Euantes bacchantes mulieres. Euantes etiam dictæ, quæ sacra Cybeles faciebant. Orgia.] dicuntur sacra cum impetu & furore facta, ἀπὸ τῆς ὀργῆς, id est à furore. orgia dicuntur etiam uasa uini plena.

VAR. Lect. Vasta de cæde.] Antiqui omnes libri legunt, Vasta te cæde. Rhœteo in littore.] In Romano libro, absq; præpositione, Rhœteo littore, scriptum est. Nomen & arma locum seruant.] In Longobardico libro, Locus, nominatiuo casu legitur. Atq; hîc Priamides.] In Romano libro, & in quibusdã alijs antiquis, legere est, Ad quæ Priamides. In Longobardico, Ad quem. Relictũ est.] In nullo ex his ueteribus lib. inueni uerbum Est.

DON. Illa chorũ simulãs.] Hoc est, cõmunẽ se nobiscũ gratulationẽ habere cõfingens. Euantes orgia circũ Ducebat Phrygias, flammã media ipsa tenebat.] Ad pulchritudinem mulieris, Phrygias dicit, & ludũ fingere, Græcis uocatis è summo arcis face, quã ipsa tenebat ardentẽ. Nec suprà nomẽ eius propter odiũ nimiũ dixit, neq; hîc eam nominauit, ut Helenã diceret: sed dixit Illa, dixit Lacænam. Tum me confectũ curis, somnoq; grauatũ, Infelix habuit thalamus, etc.] Quũ me, inqt, cura et fatigatio corporis, tempusq; duxisset in somnũ, iacebã in cubiculo meo, & infelix thalamus tenebat dormientẽ. Benè infelicẽ thalamũ dixit, quũ malo fato talem duxisset uxorẽ: uel in quo tot supplicia pertulit. Hæc facta sunt, inquit, quũ me alta quies tenuisset, et iacerẽ pro mortuo, grauius dormirẽ cogitationibus fractus, & æstibus animi fatigatus. Etiã Salust. dicit, Vti animũ (inquit) ægrũ solet, somnus cœpit. Hæc asseruit Deiphobus, quæ nõ fuerunt criminosa uiro forti: quid enim metueret eo tẽpore, quo publica lætitia fuit? Cur nõ dormiret, quũ nox quietẽ suaderet? Quid formidinis gereret, constitutus in cubili suo? Excusauit ergo plenissimè se, & ab omni reprehẽsione discreuit, quòd alto sopore dormierat. Tẽporis scilicet & loci cõmemoratione decursa, uenit ecce, ut ostẽdat, prorsus nihil se metuere debuisse. Egregia interea cõiunx.] Nec hoc loco dixit nomẽ eius, sed, quod est grauius, matrimonij uocabulũ posuit sanctũ & religiosum, & quod inuiolatũ deberet existere: nec ademit ei quod fuerat, ut eo detestabilior teneatur, quod cõiugij fœdera sic diripuit ac prodidit. Egregia interea cõiunx. quũ dicit Egregiã, sequẽtia probãt, nõ laudis sed uituperationis causa positũ: potuit enim & laudem significare. Arma omnia tectis Emouet, et fidũ capiti subduxerat ensem.] In scelerib. erudita, primò, inquit, omnia mihi arma subtraxit & ipsum ensem, in quo habere potui ultionẽ fidã salutis meæ: hoc cõsilio, ut si insidias sensissem, subsidiũ mihi defensionis nõ suppeteret. Intra tecta uocat Menelaũ, et limina pandit.] Coniunx, inquit: et nõ dixit mea, perindeq; multorũ. Fuit enim Menelai, dehinc Paridis, et tũc Deiphobi, quæ nec ipsum charũ habuisset, cui primò fuerat iuncta, quæq; nesciret uxoris affectũ, hostẽ cõmunẽ omniũ, et specialiter meũ, in execratũ cubiculũ misit, uelut satisfactura ei pro ueterib. scelerib. suis, cui primò mutauerat fidẽ, et supplicijs meis pensatura, quæ detestãda cõmiserat: quasi uiolata matrimonij sanctitas emẽdationẽ illã posset admittere. Fertur enim cũ cõsensu proprio per imaginariũ raptũ eam cum Paride ad Troiã peruenisse. Deniq; fit huius rei et in primo libro cõmemoratio, hoc modò: Munera præterea Iliacis erepta ruinis Ferre iubet, pallã signis auroq; rigentẽ, Et circũtextũ croceo uelamen acantho: Ornatus Argiuæ Helenæ, quos illa Mycenis Pergama cùm peteret, inconcessosq; Hymenæos, Extulerat, matris Ledæ mirabile donũ. Quæ utiq; non ferret, nisi dispositũ habuisset discessũ: quod ipsum et sic Vergili⁹ mõstrat. Pergama, inqt, cùm peteret, incõcessosq; Hymenæos cũ peteret, dixit, nõ ut p raptũ abstractã, sed ut cõsensu proprio iunctã esse mõstraret. Peteret bis accipiẽdũ est, licet semel positũ uideatur. Ipso uerbo Sallustius usus est, quũ diceret: Libido accẽsa, sic ut sæpi⁹ peteret uiros, q̃ peteretur. Hoc genere, et hîc intelligẽdũ est, Pergama cùm peteret, in cõcessosq; Hymenæos, ut sine aliqua uiolentia ad Paridẽ uel ad Troiã uenisse noscatur. Hoc enim uult firmare Vergilius ex persona Deiphobi, nullã fidẽ illã seruare tertio marito potuisse, qa nec primo eã ualuit exhibere, ut probaret quod suprà dixit: Egregia interea cõiunx. quoniã cõsueuerat maritũ fallere & fallẽdo decipere. Quid moror? irrũpunt thalamos.] Hoc est cũ uiolẽtia erumpũt: cæterùm si uis nõ esset, Ingrediũtur fuerat dicendũ. Intelligendũ est etiã ipsam cũ ipsis fuisse, quoniã nesciebãt ubi Deiphobus requiesceret, ac sola uxor poterat nosse. Comes additur unà Hortator scelerũ Æolides.] Vxor pessima, & maritus proprias iniurias gemẽs, Æolides author malorũ, & hortator scelerũ in unũ, inqt, cõuenerãt in perniciẽ meã. Dij talia Graijs Instaurate, &c.] Pulchrã Fecit ἀποτροφὴν, & multa cõtinentẽ. Soli, ait, dij potestis esse huius sceleris uindices, quo innocẽs perij, q talia repẽdatis Graijs, qualia in meã exercuerũt perniciem. Græcos generaliter maledicto suo collegit, nõ q, omnes ipsi mala intulissent, sed ut genus ipsum penitus interiret: unde talis uxor, & tales inimici tã sæui tãq; crudeles uiderẽtur exorti. Inuasisse in cubiculũ retulit, et prætermisit, quæ cõsecuta sint: uel qa in prõptu supplicia fuerint, quæ illis sæuiẽtib. pertulit: uel qa malorũ ipsorũ relationes horrebat. Quippe melius fuit præterire superflua, q̃ referre dura, et quæ offerebantur aspectibus. Potest tamẽ, quæ poeta non cõplexus est uerbis, uideri demonstrasse Deiphobum, quum diceret: Dij talia Graijs Instaurate. utiq; talia, quæ sibi illata monstrabat. Ecce respõdit propositis, dixit quod quæsiuit Æneas, quis esset pœnarũ autor. Quid autem factũ esset, quoniam aspectibus suberat, dictum non est. Sed te, qui uiuum casus, age fare uicissim, Attulerint.] Audisti, inquit,

A sti, inquit, casus meos: etiam ipse uicißim refer, casus'ne te ad inferos uiuum miserint, an dij compulerint adire tenebras, an fortuna hoc etiam tibi laboris impegerit, ut loca tristia & sole carētia penetrares, et quæ nihil aliud præter caligines habeant. Quæsijt ista Deiphobus, sed Æneæ responsionem optimo consilio poeta præterijt, ne rebus propter quas uentū fuerat mora prolixior fieret: uel ne repeterentur ea, quæ superius dicta sunt: sed nec Æneā fecit negasse responsum. Interuenit enim interdictio Sibyllæ, quæ cum uideret diem labi, fabulas omnes & moras abscidit, tamē dat illi humanitatis partes iustas.

Hac uice sermonū, roseis aurora quadrigis Iam medium æthereo cursu traiecerit axem.] Dum uicißim, inquit, fabulas cōseruerunt, iam exactus fuerat medius dies. Et fors omne datum traherent per talia tempus]. Sic libenter uerba miscebant, ut dies illis non sufficeret. Sed comes admonuit, breuiterq; affata Sibylla est.] Sibylla quæ ideo Æneæ fuerat iuncta, ut in omnibus instrueret ignorantem, commonuit breuiter fabularum prolixis tractatibus occupatum: intelligens totum diem minimis posse consumi. Vsa est igitur breuitate sermonis, ne moras, quas remouere cupiebat, ipse plurimū loquēdo nutriret.

Tunc me confectum curis, somnoq; grauatum
Infelix habuit thalamus, pressitq; iacentem
Dulcis & alta quies, placidæq; simillima morti.
Egregia interea coniunx arma omnia tectis
Emouet, & fidum capiti subduxerat ensem:
Intra tecta uocat Menelaum, & limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui ueterum sic posse malorum.
Quid moror? irrūpunt thalamos, comes additur (unà
Hortator scelerū Aeolides. Dij talia Graijs
Instaurate, pio si pœnas ore reposco.
Sed te, qui uiuum casus, age fare uicissim,
Atulerint: pelagi'ne uenis erroribus actus?
An monitu diuūm? an quæ te fortuna fatigat,
Vt tristes sine sole domos, loca turbida adires?
Hac uice sermonum roseis aurora quadrigis
Iam medium æthereo cursu traiecerat axem.
Et fors omne datum traherent per talia tempus,
Sed comes admonuit, breuiterq; affata Sibylla est.
Nox ruit Aenea, nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se uia findit in ambas,
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit,

SER. Confectum curis.] plenum aut afflictum. Atqui uacauerat gaudijs: sed illud ostendit quod ait Statius, Stāt ueteres ante ora metus. nā curæ ferebantur pro suo impetu ex pristino bello-
B rum tumultu. Alij hanc ipsam curam uolūt, quòd habebat coniugem perniciosam maritis. unde sequitur, Egregia interea coniunx, κατ' εἰρωνείαν. Vocat Menelaū & limina pandit.] pandit, et uocat: ut, Subeunt luco, fluuiūq; relinquūt. Id magnum sperans fore munus amanti.] Putauit se uitia præterita præsentib. posse celare, quod etiā sequens indicat uersus: Et famam ueterum extingui sic posse malorū. Aeolides.] Vlysses, qui ubiq; talis inducitur: nam Anticleæ filius est, quæ ante Laertis nuptias clàm cum Sisypho Aeoli filio concubuit: unde Vlysses natus est. Sed quia ante nuptias natus, Laertis reputatus filius. Hoc ei etiā in Ouidio
C Aiax obijcit: Quid sanguine cretus Sisyphio? Alij Oelidē legunt, de quo nusquam legimus. Vicißim.] Quia ipse narrauerat. Pelagi ne uenis erroribus actus?] Non ad inferos, sed ad locum in quo inferorum descensus est: id est, ad Auernum, si intra terram sunt inferi. Alij altius intelligunt, qui sub terra esse inferos uolunt. secūdum chorographos & geometras, qui dicunt terram σφαιροειδῆ esse, quæ aqua & aere sustentatur: quod si est, ad Antipodes potest nauigatione perueniri, quia quantum ad nos spectat, inferi sunt, sicut nos illis. Hinc est quòd sub terra inferos dicimus esse: quanquam illud sit, quia nouem cingitur circulis. Tiberianus etiam inducit epistolam uento allatam ab Antipodibus, quæ habet: Superi inferis salutem. qua occasione tractat reciprocum hoc, quod diximus suprà: nam prudentiores etiam animas per μετεμψύχωσιν dicunt ad ulterius terræ partis corpora transitum facere: id est, non in eodem climate uersari in quo prius fuerunt. Vnde ait Lucan. Regit idem spiritus artus Orbe alio longæ canitis si cognita uitæ. Sciendū tamen Homericum esse: nam & illic Elpenor similiter Vlyssem interrogat. Fatigat.] fatigando impellit. Sine sole domos.] Non est contrarium, Solemq; suum sua sidera norūt. illud enim de campis Elysijs dicitur. Hac uice sermonum.] Hæc sacra, ut diximus suprà, præter unius diei spatiū non tenebant. Vnde uere tur Sibylla, ne inanibus fabulis datum: id est, statutum & legitimum tempus terat. Quòd autem dicit, Aurora mediū axem traiecerat: illud ostendit, quod secundum Thuscos diei ortus est à sexta diei hora: ortus enim diei habet auroram. Donatus tamen dicit, auroram cum quadrigis positum, solem significare. Breuiterq;.] Quod cōgruit morā obiurganti. Nox ruit.] Si per diē sacra celebrātur, Nox ruit, id est imminet: si per noctem, finitur. Flendo.] Propriè: nam & lachrymæ & gemitus fuerant deplorantis Deiphobum. Findit in ambas.] Compendiosius quàm si Duas diceret. poteramus enim dicere & iam tertiam sperare: sic Sallust. Inter secundum atq; ultimum bellum Carthaginense, non ait Tertium.

Aeolides.] Alij Elides legunt. sed melius Aeolides, Aeoli nepos: ut sit Vlysses. eius mater Anticlia, antequā Laerti nuberet, cognita fuit à Sisypho Aeoli filio. Iam medium.] sacra superis facta uno die ualebant. hoc loco aurora significat solem. Tempus.] unius diei. Comes.] Sibylla. POM. Sabi.

Irrumpunt thalamo.] In Romano libro ac plerisque alijs, Irrumpunt thalamos, accusatiuo casu legitur. Additur unà.] In libris antiquis penè omnibus, Additus scriptum est. Age fare uicißim, Attulerint.] In antiquis aliquot, Attulerunt. VAR. Lect.

Nox ruit Aenea, nos flendo ducimus horas.] Necessitate complendi actus, cuius causa uenerat, Aeneas non respondet Deiphobo. Quare Sibylla breui sermone monuit ipsum: atq; id ne ad Aeneæ uicium uel ipsius pertinere uideretur, defensionē sumpsit à tēpore: atq; ita ut hanc non longo, ut dictum est, sermone produceret: Nox, ait, ruit Aenea. Ecce tempus fuit in causa, quod labi non debuit propter noctis incertum. Quid enim intelligendum est in eo quod dixit, Nox ruit? nisi quod diximus, quia sine ipsorum impedimento, nox eadem uenire nō poterat. Nos au- DON.

tem flendo ducimus horas. hunc potest admittere intellectum, quasi diceret, ad quem utinam actibus commodis aut utilibus teneremur: nunquam rebus perditis lachrymae profuerũt. fles, quid inde utilitatis proueniet necessario tuo? quid fletuum prolixitas dabit, quum longum non sit, quicquid fine concluditur? Quapropter fiat impulsu temporis, quod inuitis nobis ipsa necessitas iubet. Hic locus est, partes ubi se uia findit in ambas.] Incipit ei futurum iter demõstrare, in quo ex uia enata, altera fuit. Honestissima locutione usus est, dicendo In ambas: quasi diceret duas. & sic est intelligendum, ut ambas uias dixerit, quae essent natae ex una. Subnectit dehinc utriusque uiae rationem, ne alteram sequens, alteram habere uideretur incognitam. Dextra, quae Ditis magni sub moenia tendit: Hac iter Elysium nobis, at laeua malorum Exercet poenas, et ad impia tartara mittit.] Quũ bona dexteri itineris his diceret dictis, tetigit nomẽ tantum propter narrationis compendium. De Elysijs autem campis discretioneq; iustorum putaturus fluxisse, hanc partem non omisit, sed meliori occasione monstrauit. quum enim diceret, At laeua malorum Exercet poenas & ad impia tartara mittit: proculdubio patefecit in dextera parte animas morari iustorum. Ex persona Sibyllae Virgilius ostendit animas infantiũ locis ac regionibus esse discretas, nec inter animas impiorũ collocari. Nunc sequitur partem, ut genera separet locis, singulaq; distinguat. Deiphobus contrà, ne saeui magna sacerdos. Discedam, explebo numerũ, reddarq; tenebris.] Ne, inquit, te moueas ulterius optima sacerdotum. Si tibi quod agimus non placet, iam recedam expleturus numerum (quem abeundo minuerat) & tenebris iterum reddar. I decus, i nostrum, melioribus utere fatis.] Cum duobus locutus est diuerso genere. placauit iratam uatẽ, et Aeneae felicia optauit, & prospera: sed magna breuitate sermonis, ne loquendo pluri mis moras necteret, quas reprehenderat Sibylla. Respicit Aeneas subitò, & sub rupe sinistra Moenia lata uidet triplici circũdata muro.] Descriptio loci quaestionib. & supplicijs rectè cõueniens: nam triplici muro fuerat clausus, ne reis labendi atq; euadẽdi subesset occasio. Portae eius tã durae, et tam fortes erant, ut neq; humana neq; deorum uirtute superari possent, etiam si belli certamẽ existeret. Omnia fluuius clauserat, saxis et uorticibus flammeis copiosus, qui transiri propter rapacitatem, & saxa quae uoluebat, propterq; incendia non posset. Turris illic fuit educta in altitudinem nimiam, tam fortis, ut ferreis saxis uideretur extructa. In foribus furia fuit, egressus diligenti cautela custodiens, die noctuq; continuè peruigil, flagellis terribilis, & armata serpentibus. Quid illic nõ cruentum, non triste esse potuisset, ubi nihil gerebatur, nisi A quod tormenta monstraret, aut poenam? Deniq; gemitus & sonitus uerberum & tractarum catenarum stridor auditus, quid intus gereretur, euidentissimè nunciabat. Constitit Aeneas, strepitumq; exterritus hausit.] Tantus in illo loco tormentorum strepitus fuit, ut Aeneas extra ipsum positus, ferre nequisset, quod feriebat aures, & uulnerabat hominem pium. Quae scelerum facies, ô uirgo effare, quibus'ue Vrgentur poenis? qui tantus plangor ad auras?] Interrogatio cum propositione. Quae sunt, inquit, scelerum genera? uel quae poenae singulis quibusq; aptatae sunt? uel unde tales planctus existunt? Dic mihi ô uirgo. Tunc uates sic orsa loqui.] Propositae interrogationi sic uates respondere instituit. Dux inclyte Teucrũm.] Magna in poeta nostro loquendi copia: quoties enim Sibyllam induxit cum Aenea loquentem, toties principia cũ eius laude uariauit, & cum plena honorificentia. Deniq; posuit, Cessas in uota precesq;, Tros, ait, Aenea: cessas?] Laudis enim fuit dixisse Troianum. Item, Sate sanguine diuũm Tros Anchisiade.] Ecce meritum Aeneae, cuius pa B ter aequatus est superis & dijs, & ipso Anchise diceretur esse progenitus, hoc ipsius fuit speciale: Tros autem fuit commune cum caeteris. Alio etiam loco similiter, Anchisa generate, deûm certissima proles. hoc etiam loco ait, Dux inclyte Teucrũm. nam & hic eum laudat, & haec dicendo, merita eius extollit. Quid pulchrius, quàm ducem esse multorum? quid tam memorabile, quàm primum esse quemq; in officio suo? quid'ue magis egregium, quàm bonorum meruisse principatum? Teucrum enim laudis esse posuit, ut dignus praeesse uideretur. Nulli fas casto sceleratum insistere limen.] Ne diceret Aeneas, eamus, & discamus, quae causa sit clamorum atq; uerberũ: Nulli, inquit, casto licet sceleratum illud limen contingere uestigijs suis, perindeq; nec tibi, nec mihi. Hoc genere profitetur se nunquã uidisse, quae Aeneas cupiebat audire: tamen audisse se, et audita posse narrare professa est. Sed me quum lucis Hecate praefecit Auernis, Ipsa deûm poenas docuit, perq; omnia duxit.] Dixit eorum authorem quae fuerat narratura, ut fidem uerba eius habere potuissent. Ait ergo, quãdo Hecate lucis Auernis me praeposuit, ipsa me docuit omnia, & mihi uniuersa monstrauit, cuncta per ordinem referendo, instructam reddens propter eos, quibus fas esset uiuis ad inferna pertendere. C Incipit ergo ad interrogata respondere tam plenè, ut etiam illa coniungat, quae interrogatio non tenebat: nam frustra describeret illius loci actus & gesta, si non primò cognitorem criminum, et poenarum iudicem demonstraret. Dicit ergo primum,

Hac iter Elysium nobis: at laeua malorum
Exercet poenas, & ad impia tartara mittit.
Deiphobus contrà: Ne saeui magna sacerdos,
Discedam, explebo numerum, reddarq; tenebris.
I decus, i nostrum, melioribus utere fatis.
Tantum effatus &, in uerbo uestigia torsit.
Respicit Aeneas subitò, & sub rupe sinistra
Moenia lata uidet, triplici circundata muro,
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetq; sonantia saxo.
Porta aduersa, ingens, solidoq; adamante columnae:
Vis ut nulla uirûm, non ipsi exscindere bello
Coelicolae ualeant, stat ferrea turris ad auras.

SER. Iter Elysium.] Id est, ad Elysiũ, de quo diximus suprà. Malorum.] impiorum: ut, Multa malus simulans. Impia tartara.] ubi puniũtur impij. Ne saeui.] ne irascere. Terentius: Ne saeui tantopere. et antiquè dictum est: nam Ne saeuias dicimus, nec imperatiuũ iungimus aduerbio imperantes. Nec autem & Non, negantis. Explebo numerum.] Vt suprà diximus, Explebo est minuam: nam ait Ennius, Nauibus explebant sese, terrasq; replebãt. Quem Caper secutus, quum de praepositione Ex tractaret, hoc exemplũ posuit. Sensus ergo est: Minuã uestrũ numerũ, & reddar tenebris: nã circa Aeneã et Sibyllam aliquid lucis fuisse

A *fuisse intelligim*, *quippe circa uiuos: unde paulo post*, Respicit Æneas subi to. *Alij explebo male pu*tant Complebo *esse*, *umbrarū scilicet quib. discesserat numerū.* Alij Explebo *numerum dicunt esse, finiam tempus statutum purgationi, & in corpus recurram: ut hoc sit*, Reddarq; tenebris. *nam legimus*, Clausæ tenebris *& carcere cæco. ut sit sensus*, Irasceris mihi quasi homo, *nonne & ego homo futurus sum?* Alij *dicunt, cur irascearis in his locis, quandiu uitæ per uim ereptæ expleam tempus? post tenebris, id est meis sedibus reddar. Sed hæc omnia congrua loco non esse, manifestum est: non enim intelligere possumus*, Sibylla *aliud uolēte, scilicet ut Æneas abscederet, ad alia* Deiphobū *respondisse.* I decus, i nostrum.] Aut, I ô decus *nostrum, utere melioribus fatis, inferorum scilicet comparatione: quia ait supra*, An quæ te fortuna fatigat, Vt tristes sine sole domos. *aut certe*, I decus, *& fatis utere nostris, id est melioribus, quàm aut ego aut tu habuerimus.*

Tisiphoneq; sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum insomnis seruat noctesq; diesq;.
Hinc exaudiri gemitus, & sæua sonare
Verbera, tum stridor ferri, tractæq; catenæ.
Constitit Aeneas, strepitumq; exterritus hausit.

B Mœnia lata uidet.] Tartarum *dicit, quem uult esse carcerem inferorum.* Quòd autē ait Lata, *nocentum exprimit multitudinem.* Triplici circumdata muro.] *Valde munitum indicat locum.* Torquet.] *trahit, uoluit.* Porta aduersa, ingens.] *Distinctione excludendum est uicium de duobus epithetis.* Solido'que adamante columnæ.] *Adamas lapis est durissimus, & tantæ soliditatis, ut nec ferro possit infringi: ab α fine, & δαμάζω domo: id est, lapis indomitus.* Vis ut nulla uirûm.] *Virûm non ad sexum retulit, sed ad uirtutem: hoc est, uirorum fortium. ut Cic.* Virum res illa quærebat: *cùm de uiro diceret. Per hoc ostendit nullum de tartaro ad superos posse remeare, ne numinū quidem fauore.* Stat.] *eminet. Auras autem, inferis congruas intelligamus. Statius de Mercurio ait libro 2. Theb.* Vndiq; pigræ Ire uetant nubes, aut turbidus implicat aer. *pigræ enim auræ eius impediebant uolatum. De illo enim loco multi quærunt.* Quis tantus plangor ad auras: *et Pollio dicit, Æneæ et Sibyllæ, quas secum traxerant illi, cùm constet esse illic etiam auras.* Hinc exaudiri.] *exaudie*C *bantur.* Tractæq; catenæ.] *Et genitiuus singularis potest esse, & nominatiuus pluralis.* Strepitumq; exterritus hausit.] *Hausit & exterritus est: ὑπαλλαγὴ est.*

POM. Hac.] *scilicet dextera uia.* Explebo.] *minuā numerum. nam ex tribus remanebunt duo.* Et reddar tenebris.] *Ennius*, Nauibus explebant sese, terrasq; replebāt.
Sab. Adamante.] *Adamas lapis preciosus, durissimus omniū lapidum.*

VAR. Lect. Et in uerbo uestigia torsit.] *In Romano libro* Pressit *legitur.* Subito & sub rupe.] *In aliquot libris antiquis uersus hic non habet* Et *copulatiuam.* Torquetq; sonantia saxa.] *In Romano libro*, Tonātia saxa *legitur.* Non ipsi excindere ferro Cœlicolæ ualeant.] *In Romano libro, & aliquot alijs antiq.* Bello *pro* Ferro *habetur.* Vestibulum insomnis.] *In Longobardico, in Mediceo, et aliquot alijs ueter. exempl.* Exsomnis *legitur.* Et sæua sonare Verbera.] *Sunt antiqui libri in quibus* Sonore *legitur.* Exterritus hausit.] *In Romano libro* Hæsit *habetur.*

CÆL. Rhod. *Sed nos in sanctis item literis legimus, Deum omnia in numero, mensura, pondere perfecisse: quæ ipsa & Plato apertè significat, dum numeros, mensuras, solida in medium adducit. Sed per numeros intelligi uult ipsas rerum naturaliū species formasq; substantiales, quas etiā Aristoteles numeris cōparat. Per mēsuras aūt certas, instrumētalesq; figuras, uel magnitudines specieb. certis accōmodatas. Per solida deniq; atq; uires, significat qualitates quæ & cum molib. penitus protenduntur, et præstāt motionib. actionibusq; momentū. Ex hac item occultatiore facultate scribit Aurelius Macrobius, Numerorū certam cōstitutamq; ratione animas sociare corporibus: qui numeri dum superfint, perseuerat corpus animari, cum uerò deficiant, arcanam illam uim solui, qua societas ipsa constabat. Et hoc esse, quod fatum & fatalia uitæ tempora uocemus. Vnde sit illud doctissimi uatis*,

——Explebo *numerum, reddarq; tenebris.*

Hinc item probabile est, ueterum sapientum curam pronunciare non dubitasse, animam esse numerum se mouentem. Hoc Pythagoricum esse decretum, auctor Plutarchus probat libro De ijs quæ philosophis placeant, quarto. Sed adijcit, ἀριθμὸν αὐτὶ τῦ νῦ παραλαμβάνειν: *id est, numerum pro mente accipere.*

Gnosius hæc Rhadamanthus habet durissima regna.] DON. *Potestatis ipsius dehinc subiungit diffinitionem.* Castigatq; auditq; dolos, subigitq; fateri, Quæ quis apud superos furto lætatus inani, Distulit in seram commissa piacula mortem.] *Hanc, inquit, ille habet potestatem, ut uerberibus & tormentis extorqueat, & ad confeßionem usq; perducat, quod apud superos scelerate cōmissum uindicare non potuit, & dilatam pœnam inanis gratulatio consecuta est: cum arbitrarentur scelerati sese fugisse uindictam, nescientes suffugium furto quæsitum pœnam nō deleuisse, sed in aliud tempus dura distulisse supplicia.* Continuò sontes ultrix accincta flagello Tisiphone quatit insultans, tortosq; sinistra Intentans angues, uocat agmina sæua sororum.] *Adest furia reos, sontes, & noxios flagello circumsecans, intentans angues, ut tormentorum metu formido eorum magis ac magis ardesceret, uocans etiam sororum innumerabilem modum, quum sola ferire non posset.* Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ panduntur portæ.] *Tum, hoc est inde, horrisono cardine, cuius sonus ad aures uenit portæ sacræ panduntur.* Cernis custodia qualis Vestibulo sedeat? facies quæ limina seruet?] *Qualis, inquit, & quæ, nec dixit definienter aliquid, ut quidquid tetrum, horrendum, ac detestabile esse posset, conijci posset. Ergo specialitatem rectè suppreßit, ne sola putarentur, quæ fortè potuisset.* Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra Sæuior, intus habet sedem.] *Nec mireris, inquit, istam, quæ subiecta est oculis ac sedet. Quod ait* Sedet, *officium perpetuum sedendi significat. hoc uerbo & in Georgicis usus est dicens*, Immunisq; sedens aliena ad pabula fucus. *ut ostenderet continuationem facti, & illum sine intermißione aliqua, alienis laboribus cōsumendis semper intentum. Ergo hinc, inquit, intellige, qualis sit Hydra, quā pars interior tenet: multo quippe est sæuior et immanior, & quinquaginta atris armata serpentibus. Quinquaginta posuit, ut multitudinem significaret. Quinquaginta, inquit, hiatibus serpentum immanis, ut ostenderet eos & plurimos & ad inuadendum semper pauido ore paratißimos,*

tißimus. Tum Tartarus ipse Bis patet in præceps.] Necessario addidit, In præceps patet: patere enim etiã in superna quid potest, et quod per planum cingit. hoc est, ante, post, læua uel dextera patet demersus. Tantũ tenditq; sub umbras, Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum est.] Id est, quantum in superna panditur, tantum ad inferos tendit, habita æstimatione duplici: hoc est, ut ab ipso ore tartari quantum ad cœlum est, bis tantum ad inferos pateat. Retinendum est secundum multorum, & ipsius maxime Virgilij autoritatem, altitudinem & superiore & demersam dici posse. Hoc ut ostendatur, euidentia ponemus exempla. Ecce superioris altitudinis, Tu nunc Carthaginis altæ. & alio loco, Atque altæ mœnia Romæ. &, Conditur in tenebris altum caligine cœlum. Inferioris altitudinis est, In altum Vela dabant læti. Sed hic ex affectu poeta locutus est potius, quàm quòd ita uere sit, & hic melior est sensus: hoc enim simili modo in multis locis fecit, ut multa etiam uulgi opinione dixerit. Hic genus antiquum terræ, Titania pubes Fulmine deiecti, fundo uoluuntur in imo.] Parum fuit dixisse, tam prolixam fuisse altitudinẽ tartari. In imo (inquit) fundo eius pendebant Titanes. Ponit qui pro sceleribus suis icti fulmine in illum locum iuste meritoq; coniecti sunt. Hic & Aloidas geminos, immania uidi Corpora.] Geminos, quos ait, unus ediderat partus: aut simplicius intelligamus, duo: sicut alio loco Poeta ipse ait, Ecce autem gemini à Tenedo tranquilla per alta, Horresco referens, immensis orbibus angues. Illic enim duo significati sunt, non uno partu effusi. Quantæ isti Aloidæ proceritatis fuerint, ostendit. Qui manibus magnum rescindere cœlum Aggreßi, superisq; Iouem detrudere regnis.] Quid non auderet temeritas, cui ferebat corporis altitudo suffragium? tangebant manibus cœlum: ex eo arbitrati sunt excluso Ioue, posse sibi eius imperium cedere. Tanto autem maiore fulminis uiolentia preßi sunt, quanto illos inimica sui corporis forma, cœlo proximos fecerat. Ecce propter quam causam descriptus est Tartarus duplicem in præceps habuisse mensuram, A uel quare in imum fundum eius coniecti sint: ne Aloidis emergendi exinde per altitudinem corporum præberetur occasio, ut tantum his ad superos spacium remaneret, quod superare non possent. Quum pronunciamus, Superisq; Iouem detrudere regnis: Iouis nomen debemus extollere: est enim & in hominibus magnæ significatio potestatis, ut hoc loco Iouem superare se posse temere arbitrati sunt, eum scilicet qui cœli teneret imperium, qui deos, qui sidera atque homines pleno gubernaret imperio, & cætera quæ intelligi possunt: ipsius tamen fulmine strati sunt, quem audendo contempserant. Vidi & crudeles dantem Salmonea pœnas.] Hoc adhuc clausum est, non apparet, aut delinquentis causa, aut species euidenter expressa supplicij: subiungitur tamen utraq; significatio. tunc enim cuiuslibet pœnæ iusta uidebitur processisse sententia, si admißi quoq; qualitas supplicio congrua demonstretur. Dum flammas Iouis, & sonitus imitatur Olympi.] Ipse quoq; in eo crimine sacrilegij fuit, in quo Aloidæ, qui Iouem regno conati sunt trudere: imitatus enim fuerat Salmoneus, quod de cœli partibus homi- B nes terret, ut ipse potius quàm Iupiter timeretur, ut fieret euidentior sceleris causa. Adiecit quomodo tonitrus et fulminis facta sit imitatio. Quatuor hic inuectus equis, & lampada quassans Per Graium populos, mediæq; per Elidis urbem Ibat ouans, diuumq; sibi poscebat honorem Demens, qui nimbos, & non imitabile fulmen Aere, & cornipedum cursu simularet equorum.] Imitabatur, inquit, Iouẽ, & se illi per dementiã nitebatur æquare, pro fulmine præferens facem, & æris sonitu ac strepitu equorum currentium sacra tonitrua simulans. At pater omnipotens densa inter nubila telum Contorsit, nõ ille faces, nec fumea tedis Lumina, præcipitemq; immani turbine adegit.] Iupiter non faces aut fumantes tedas, quas Salmoneus portabat, sed diuina in ipsum cõiecit incendia, & adegit præcipitem. ostendit eum in tartari altitudinem missum.

Quæ scelerum facies ô uirgo, effare? quibus'ue
Vrgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
Tum uates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrûm,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen.
Sed me cùm lucis Hecate præfecit auernis,
Ipsa deûm pœnas docuit, perq; omnia duxit.
Gnosius hęc Rhadamanthus habet durißima regna,
Castigatq; auditq; dolos, subigitq; fateri
Quæ quis apud superos furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuò sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, toruosq; sinistra
Intentans angues uocat agmina sæua sororum.
Tùm demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. cernis custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina seruet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
Sæuior intus habet sedem: tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantũ, tenditq; sub umbras,
Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympũ.

SER. Scelerum facies.] species: ut suprà, Visa maris facies. Nulli fas casto.] pio. & hæc responsio ostendit, Æneam quidem uoluisse ingredi, sed quasi pium prohibitum. Insistere limen.] Insisto illã rem dicimus, non illi rei: quod qui dicunt decipiũtur, propter Insto illi rei. Sed me.] Quia occurrebat, Vnde ipsa cognouisti? Pœnas deûm docuit.] Aut quas dij nocentibus statuerũt: aut Titanum, quos legimus deos ex terra progenitos: aut reuera dicit pœnas deorum. Fertur namque ab Orpheo, quod dij peierantes per Stygem paludem, nouem millibus annorum puniuntur in Tartaro: unde ait Statius, Et Styx periuria diuûm Arguit. Rhadamanthus,] Hic & Minos & Æacus, filij Iouis & Europæ fuerunt, qui postea facti sunt apud inferos iudices. Subigitq; C fateri.] compellit ad cõfeßionem. ὕστερον πρότερον per totũ uersum. nam prius subigit fateri, tum audit, postea audita castigat. Furto lætatus inani.] latebra non ualde profutura, quippe quæ fuerat publicanda post mortem. Distulit in seram.] in grauem: ut Sallust. Serum bellum, in angustijs futurum. Commissa piacula.] Propter quæ expiatio debetur. Accincta flagello.] Aut hoc dixit quod uidemus, quia qui longo flagello utitur, ut is post ictum in se reuoluat necesse est: aut accincta est, instructa est, ad uerbera scilicet: id est, nocentes flagello quatit ipsa præparata.

Agmina

A Agmina sæua sor.] Aut impetus, ut de Harpyis dixit: aut serpentum agmina, quæ pro comis habet. Tum demũ horrisono.] Mittuntur, inquit, post uerbera ad æternum supplicium. & est secutus ordinem iuris antiquum: nam post habitam quæstionem in Tulliano, ad ultimum supplicium mittebantur. Alij hoc à Poeta dictum uolunt, ut illa loquente intelligamus portam esse patefactam: alij continuant narrationem. Sacræ.] execrabiles. Cernis custodia qualis.] Custodia est quæ custodit, nõ quæ custoditur. Vsurpatum autem est sicut hospita, sicut neptis: nam hic & hæc custos facit. Hæc enim quæ finiuntur in o, ut fullo: in os, ut nepos: in es, ut hospes: fœminina ex se non faciunt, quæ autem inuenimus, usurpata sunt. Vnde & dissimilia inueniuntur: nam custos custodia facit, & nepos neptis, & hospes hospita. Vestibulo sedeat.] Significat Megæram. hoc aũt dicit: Cernis hanc, quàm sæua sit? sunt & intus aliæ. Atris immanis hiatibus.] Quæ sæuior quàm hydra fuit. Multi ipsam hydrã fuisse dicunt, quod nõ procedit: nam eam in aditu legim9
B inferorum: ut, Ac bellua Lernæ. quam alij tria uolunt habuisse capita, alij noue: ut Simonides dicit, quinquaginta. Tartarus.] Vel quia omnia illic turbata sunt, ἀπὸ τῆς ταραχῆς: aut quod est melius, ἀπὸ τοῦ ταρταρίζειν, id est, à tremore frigoris. sole enim caret. Bis patet in præceps.] Ideo In præceps addidit, quia potest quid etiam sursum patere. Videtur autem hoc prudentioribus ideo dictum, quia secundum rationem sphæræ, sol cùm in unam concesserit partem, duæ quasi Tartarum faciunt: una à qua discesserit, & altera ad quam nunquam accedit, quod melius sphæræ indicat ratio. Hoc autem dicit: Tartarus ipse bis tantum in præceps patet, et tendit sub umbras, quantus est suspectus, id est altitudo ad Olympum æthereum. & sic Hom. de Tartaro, τόσσον ἔνερθ' ἀΐδεω, ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης.

Quis tantus plangor ad auras?] In Romano & Longobardico lib. Qui tantus plangor legitur. Sunt & lib. ubi pro Auras, scriptum inuenias, Ad aures. Tunc Vates sic orsa loqui.] In Romano libro, Tunc Vates hinc orsa. Torttosq; sinistra Intentans angues.] In antiquis aliquot exemplaribus, Tortos legitur. VAR. Lect.

Hic genus antiquum terræ, Titania pubes,
Fulmine deiecti fundo uoluuntur in imo.
Hic & Aloidas geminos, immania uidi
Corpora. qui manibus magnum rescindere cœlũ
Aggressi, superisq; Iouem detrudere regnis.
Vidi & crudeles dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Iouis, & sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic inuect9 equis, & lampada quassans
Per Graiûm populos, mediæq; per Elidis urbem,
Ibat ouans, diuûmq; sibi poscebat honorem.
Demens, qui nimbos, & non imitabile fulmen
Aere & cornipedum cursu simularat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit (non ille faces, nec fumea tedis
Lumina) præcipitemq; immani turbine adegit.
Nec non & Tityon terræ omniparentis alumnũ
Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus

SER. Hic genus antiquum terræ.] Id est, primum: Titanas enim contra Saturnum genuit: Gigãtes postea contra Iouem. et ferunt fabulæ, Titanas ab irata cõtra deos Terra, in eius ultionem creatos: unde & Titanes dicti sunt, ἀπὸ τῆς τίσεως, id est, ab ultione. De his autem solus Sol abstinuisse narratur ab iniuria numinum, unde & cœlum meruit. Aloidas geminos.] Aloeus Iphimediã uxorẽ habuit, quæ compressa à Neptuno duos peperit, Otum & Ephialtem, qui digitis nouem per sin-
C gulos menses crescebant. Freti itaq; altitudine, cœlum uoluerunt subuertere: sed confixi sunt Dianæ & Apollinis telis. Aloidas autem sic dixit, ut de Hercule Amphithryoniades dicimus. Hoc in Odyssea Homerus in λ. scribit· τὴν δὲ μετ' Ἰφιμέδειαν ἀλωῆος παράκοιτιν εἴσιδον, ἣ δὴ φάσκε Ποσειδάωνι μιγῆναι, καί ῥ' ἔτεκεν δύο παῖδε, μινυνθαδίω δὲ γενέσθην, Ὦτόν τ' ἀντίθεον, τηλεκλειτόν τ' Ἐφιάλτην. Geminos.] sui similes. Crudeles pœnas.] sæuas, nimias: nam non dicit indignas ferentem, qui sacrilegus fuit. Salmonea.] Salmoneus Æoli filius fuit, non regis uentorum, sed cuiusdam apud Elidem, ubi regnauit: qui fabricato ponte æreo, super eum agitabat currus ad imitanda tonitrua: & in quem fuisset iaculatus face, eum iubebat occidi. Hic postea uerum expertus est fulmẽ. Mediæq; per Elidis urbem.] Hîc est indignatio, quòd in ea ciuitate Iouem imitabatur, in qua specialiter Iupiter colitur. Densa inter nubila.] Ostendit fulminis causam & originem. Contorsit.] proiecit cum impetu. Fumea lumina.] Id est, terrena: nam æthereus ignis caret fumo: solo enim splendore uiget. Adegit.] impegit. Necnon & Tityon.] Tityus secundum aliquos filius Terræ fuit; secundum alios à Terra nutritus. unde elegit sermonem, quo utrunq; significaret: nam alumnum dixit. Hic amauit Latonã, propter quod Apollinis telis cõfixus est. Damnatus est autẽ hac lege apud inferos, ut eius iecur uultur exedat. Quanquam Homerus uicissim dicat duos uultures sibi in eius pœnam succedere: unde hæc canit de Tityo, καὶ Τιτυὸν εἶδον γαίης ἐρικυδέος υἱὸν κείμενον ἐν δαπέδῳ, ὁ δ' ἐπ' ἐννέα κεῖτο πέλεθρα. γῦπε δέ μιν ἑκάτερθε παρημένω ἧπαρ ἔκειρον δέρτρον ἔσω δύνοντες. Sanè in usu est Vultur, licet Cic. Vulturus dixerit: & Plautus in Curculione, Iacit uulturios quatuor. quod quidem potest esse etiam deriuatiuum. Ennius, Vulturis in siluis miserum mandebat homonem. Declinatur autem hic Tityos, huius Tityi: ut Delos Deli. Per tota nouem cui iugera corpus porrigitur.] Quantum ad publicam faciem, magnitudinem ostendit corporis: sed illud significat, quia de amatore loquitur, libidinem late patere, ut ait suprà: Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem Lugentes campi. Sanè de his omnib. rebus mirè reddidit rationem Lucret. & confirmat in nostra esse uita omnia quæ fingũtur de inferis. dicit enim Tityon amorem esse, hoc est, libidinem, quæ secundum Physicos et medicos in iecore est, ut risus in splene, iracundia in felle. Vnde etiam exesum à uulture, dicitur in pœnã renasci. etenim libidini nõ satisfit re semel peracta, sed recrudescit semper. unde ait Horatius: Incontinentis aut Tityi iecur. Ipse etiam Lucretius dicit per eos, super quos casurus imminet lapis, superstitiosos significari, qui inaniter semper uerentur, & de dijs & cœlo & locis superiorib. malè opinantur: nam religiosi sunt, qui per reuerentiã timent. Per eos autem qui saxum uoluunt, ambitum uult & repulsam significari, quia semel repulsi petitores ambire nõ desinũt:

Per rotam autem ostendit negociatores, quia semper tem pestatibus turbinibusq; uoluuntur.

POM. Sabi. Aloidas.] Vlysses in 11. Homeri, Iphimediam uidi Aloei uxorem, quæ se Neptuno miscuisse iactauit: gemiænamq; & breui uicturam suscepit prolem inclytam, Oetum & Ephialtem. quos terra maximos & pulcherrimos post gloriosum Oriona sustulit. nono enim ætatis anno in latum nouem cubita, in longum nouem ulnas excreuerant. Hi dijs superis bellum minati, Ossam Olympo, & frondosum Pelion imposuere, quo cœlum peruiū sibi facerent. Salmonea.] Deucalion genuit Æolum, Æolus Salmoneum, Salmoneus Tyro. Vlysses apud Homerum, Singulis libantibus genus cognoscebā, inter quas Tyro nobili patre genitam. fortis enim Salmonei filia, Creteo Æoli filio nupta dicitur. hæc Enipeum fluuiorum pulcherrimum adamauit. igitur Tyro filia Salmonei, & Alcidices filiæ Elei ex Neptuno conuerso in Enipeum genuit Pelian & Heleū. ex Oretheo Æoli filio genuit Amithaonem, Pheretum, & Æsonem. Salmoneus dum uellet tonitru imitari Iouem in Elide, ubi regnabat, fulminatus fuit. Elis urbs est sub Olympo monte. Tityon.] Vlysses apud Homerum: Inde Tityon almæ terræ inclytum filium per nouem iugera humi porrectum, gryphes utrinque eius hepar penitus exedunt, neq; eos abigit. Latonæ enim pulchræ Iouis amicæ Pytho per fœcundam Panopeam uenienti, uim inferre tentauit. Lucretius libro 3. Qui non sola nouem dispersis iugera membris Obtineat, sed qui terrai totius orbem. Nec tamen æternum poterit perferre dolorem, Nec præbere cibum propero de corpore semper. Sed Tityos nobis hic est, in amore iacentem Quem uolucres lacerant, atq; exest anxius angor. Aut aliæ quæuis scindunt torpedine curæ. Tityon Apollo interfecit sagittis.

VAR. Lect. Diuumq; sibi poscebat honores.] In antiq. omnibus, quos habuerim, Honorem unitatis numero legitur. Et cornipedum cursu simularat equorum.] In lib. plerisq; uetustis, Cornipedum pulsu legitur, & Simularet. Nō ille sacer, non fumea.] In antiq. exemp. Nec fumea. Terræ omnipotentis alumnum.] Vetera omnino exemplaria pleraq; Omniparentis, cum Porcio legunt.

DON. Nec non & Tytion terræ omniparentis alumnū Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus Porrigitur, rostroq; immanis uultur obūco Immortale iecur tundēs, fœcundaq; pœnis Viscera, rimaturq; epulis, habitatq; sub alto Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.] Monoptoton declinatur dicendo Tytion. Tytionem diceret, si per casus uariari potuisset. Erat cernere illum Tytion, cuius informe corpus nouem iugerū spatium occupabat: huic enim pro sceleribus admissis uultur immanis appositus fuerat grandis & sæuus natura, & inexplebili uentre, rostrum habens obuncum, aptum scilicet ad inferendum mala, & consumendis uisceribus cōpetenter armatum. Cui ne deessent membra, quæ semper improbus peteret, carnis immortalitas non deerat. Non quòd reparatio uiscerum domino profutura suppeteret, sed sarciens detrimenta, quæ uultur intulerat, ne pœna conquiesceret corporis deficiente substantia. Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumq;? Quos super atra silex iamiam lapsura cadentiq; Imminet assimilis?] Genus est trāsitus per omissionem, quod idcirco ponitur, ne cōtinuatio narrationis horrescat. Ergo ait, Quid memorem Lapithas, supra quos pendens saxum ruinam promittit: nec tamen cadit, ut perpetuo metui subiecta nexorum mens iugiter crucietur. Lucent genialibus altis Aurea fulcra toris, epulæq; ante ora paratæ Regifico luxu.] Et torus regifico luxu fuerat paratus, & propositio epularum: nō quia his uti meruerant, sed ut ab his prohibiti cruciatibus maximis afficerentur. Furiarum maxima iuxta Accubat, & manibus prohibet contingere mensas, Exurgitq; facem attollens, atq; intonat ore.] Deniq; his apposita fuerat maxima furiarum, quæ eos nō tantum prohiberet ab epulis: sed ipsas quoq; mensas nō sineret uel manibus tangere, exurgens etiam uoce magna, perindeq; terribili atque intonanti: ut uetaret acriter ne quid tangerent, & confirmaret uocis opera prohibitionem ipsam. Hic quibus inuisi fratres, dum uita manebat, Pulsatus'ue parens, & fraus innexa clienti.] Illic fuerunt, qui odio habuère fratres suos, & patres ferierunt manu, uel qui pauperibus conflauerunt fraudem. Aut qui diuitijs soli incubuere repertis, Nec partem posuere suis, quæ maxima turba est.] Illic etiam illi, qui nacti diuitias nullam suis partem facere uoluerunt: quorum multitudo fuerat maxima. Quiq; ob adulterium cæsi.] Et qui ob illicitos concubitus alieni coniugij mactati sunt. Quiq; arma secuti impia.] Vt sunt, qui necessitudine coniuncti sunt sanguinis aut affinitatis, inimicitias usq; ad sanguinem ducunt. Nec ueriti dominorū fallere dextras.] Illi quoq;, qui deceperunt dominos suos: possunt etiam intelligi, qui imperatores prodiderunt. Inclusi pœnam expectant.] Hoc de omnibus dictum est, quos suprà complexus est, quòd inclusi expectarent pœnas. Expectare autem incertum, peius est quàm pati. Ne quære doceri. Quam pœnam aut quæ forma uiros, fortuna'ue mersit.] Quid enim referret Sibylla, quod nondum in illorum criminū reos fuerat definitum? Ne quæras, inquit, doceri, qua pœna isti afficiantur: quum sola sit interim, quòd eam Expectant, & nec tempus quo pœna ipsa uentura sit, norint, nec sciant quæ illa sit. Quod dixit, Hic quibus inuisi fratres, dum uita manebat: omnibus potest aptari, quos diuersorum criminum reos suprà enumerauit. omnes enim dum uita manebat, prædicta crimina admiserant. Saxum ingens uoluūt alij.] Scilicet sine fine uoluēdi. Radijsq; rotarum Districti pendent.] Et hîc intelligitur, alij saxum uoluebant, alij pendebant rotarum radijs districti. Sedet, æternumq; sedebit Infelix Theseus.] Theseus sic damnatus. Phlegyasq; miserrimus omnes Admonet, & magna testatur uoce per umbras.] Phlegyas præpositus omnibus fuit, ipsis miserrimis reis uniuersis insultans uoce magna. Discite iusticiam moniti, & non temnere diuos.] Post admonitionem enim, peccare crimen est maximum, nec habent defensionē imprudentiæ, qui hoc facerent: non timere autem diuos sacrilegium est.

Porrigitur, rostroq; immanis uultur obunco
Immortale iecur tondens, fœcundaq; pœnis
Viscera, rimaturq; epulis, habitatq; sub alto
Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumq;?

SER. Fœcundaq; pœnis.] fœcunda in pœnam. Rimatur.] pascitur: ut, Rimatur prata Caystri. Fibris.] Fibræ sunt eminentiæ iecoris. Quid memorem Lapithas?] Hi populi Thessaliæ fuerunt, quibus imperabat Ixion, amicissimus (ut suprà

Quos super atra silex iamiam lapsura, cadentiq;
Imminet adsimilis, lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæq; ante ora paratæ
Regifico luxu: furiarum maxima iuxta
Accubat, & manib. prohibet contingere mensas,
Exurgitq; facem attollens, atq; intonat ore.
Hic quibus inuisi fratres, dum uita manebat,
Pulsatus'ue parens, & fraus innexa clienti,
Aut qui diuitijs soli incubuêre repertis,
Nec partem posuêre suis (quæ maxima turba est)
Quiq; ob adulterium cæsi, quiq; arma secuti
Impia, nec ueriti dominorum fallere dextras:

A prà diximus) Ioui, Phlegyæ filius: qui post nubis coitum, fictæ in formam Iunonis, cum se de eius stupro iactaret, ab irato Ioue ad inferos trusus est, & illic religatus ad rotam circumfusam serpentibus. Pirithoumq;.] Hic unus de Lapithis fuit, qui descendit cum Theseo ad rapiendam Proserpinam. Adsimilis.] Ad uacat, et à maiorib. ad ornatū adhibebatur. ita Adinuenire, pro inuenire legimus. Horat. Lucēt genialibus altis.] Aliud est: Tantalus rex Corinthiorū amicus numinib. fuit, qui cū frequēter eos susciperet, & quodam tēpore defuissent epulæ, filiū suū Pelopē occidit, et dijs epulandum apposuit. Tunc abstinentibus cunctis, Ceres humerum eius exedit: & cum eum dij per Mercurium B reuocare ad superos uellent, eburneus est ei humerus restitutus: sicut suprà, Humeroq; Pelops insignis eburno. Ideo autem sola Ceres dicitur comesse, quia ipsa est terra, quæ corpus soluit. Per Mercurium autem ob hoc fingitur esse reuocatus, quòd ipse est Deus prudentiæ, per quam philosophi deprehenderunt παλιγγενεσίαν, uel μετεμψύχωσιν. Tantalus aūt hac lege apud inferos dicitur esse damnatus, ut in Eridano inferorum stans, nec undis præsentibus, nec uicinis eius pomarijs perfruatur: quemadmodum et Homerus ἐν τῷ λ. ὀδυσσ. scribit: καὶ μὴν Τάνταλον εἰσεῖδον χαλέπ' ἄλγε' ἔχοντα, ἑσταότ' ἐν λίμνῃ, ἡ δὲ προσέπλαζε γενείῳ. στεῦτο δὲ διψάων, πιέειν δ' οὐκ εἶχεν ἑλέσθαι. Per hoc autem auaricia significatur: ut etiam Horatius: Tantalus à labris sitiens fugientia captat Flumina, quid rides? mutato nomine de te Fabula narratur. Genialibus.] Veluti generalibus: nam geniales lecti propriè sunt, qui sternuntur puellis nubentibus: dicti à generandis liberis. Aurea fulcra.] quibus fulcimur, id est, sustinemur. Regifico luxu.] regio ambitu. Furiarum maxima.] Vnde & famem prænunciat, ut hanc esse Fu C riarum maximam doceat: nam de Harpyia famem prænunciante dixit, Furiarum ego maxima pando. Et manibus.] eorum scilicet, non suis. Facem attollens.] Inijciens ignem auariciæ, ut abstineant. Quibus inuisi fratres.] Hæc quidem constat esse dicta generaliter. Possunt tamen & ad speciem trahi, ut Ægyptum et Danaum, Atreum & Thyestem, Eteoclem & Polynicem significare uideatur. Bene autem dicendo Inuisi, per id quod leue est, etiam maiora amplexus est. Pulsatúsue parens.] Iterum quod leuius est dixit, parricidij comparatione. Possumus autem Oedipum accipere, Lai extinctorem. Aut fraus innexa clienti.] Ex lege XII tabularum uenit, in quibus scriptum est: Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto. Si enim clientes quasi colentes sunt, patroni quasi patres: tantundem est clientem, quantum filium fallere. & hoc posse fieri ex Horatij dictis intelligimus, qui cùm loqueretur de auaris potentibus, ait de uicino clientis: Reuellis agri terminos, & ultra Limites clientium Salis auarus, pellitur paternos In sinu ferens Deos Et uxor, & uir. Vrbano tamen hoc displicet, et dicit rarum esse hoc, magisq; contrarium, cum magis patronos decipiant frequenter clientes. Vult autem intelligi præuaricatores, qui patroni sunt clientū, quos nunc susceptos uocamus. Nec partē posuêre suis.] Bene addidit Suis, id est cognatis, affinibus. Hæc enim fuerat apud maiores donādi ratio, non profusa passim: nam hoc est uelle inaniter perdere. unde Cicero ait in libris Legum: Stipem prohibeo: nā auget superstitionem, exhaurit domos. Dignis igitur largiendum est: unde Horatius, Cur eget indignus quisquam te diuite? id est, indignus paupertate. Ob adulterium cæsi.] Si occisi, Ægysthum significat, Thyestæ filium: si reuera cæsi, Sallustium, quem Milo deprehensum sub serui habitu, uerberauit, in adulterio suæ uxoris, filiæ Syllæ. Vide Agellium cap. 18. Qui'que arma secuti Impia, nec ueriti dominorum fallere dextras.] Hoc loco uidetur blandiri Augusto, quia contra Cæsarem patrem eius multi, quibus ignouit, arma susceperant. Est nanq; eius dictum, dare quidem se ueniā Pompeianis, sed ab ipsis quandoque se esse periturum: ut Arma impia, ciuilia dixerit bella: uel ea quæ mouerunt Pompeiani, contra acceptæ ueniæ fidem. Sed non procedit. nam si arma impia dixit bellum ciuile, tangit & Augustum & Cæsarem, qui & ipsi bella ciuilia tractarūt. Item si culpat eos qui contra fidem datæ ueniæ dimicauerunt, tangit Augustum: nam transierunt ad eum ab Antonio duo millia equitum, per quos est uictoriam consecutus. Horatius, Adhuc frementes uerterunt bis mille equos Galli canentes Cæsarem. Fecit præterea iniuriam Augusto uel Cæsari, si eos dominos dixit, quod apud maiores inuidiosum fuerat. unde Tullius, Dominante Sylla. nam patres patriæ dicebantur non domini. Iuuenalis, Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit. Melius ergo est, ut bellum à Sexto Pompeio, Magni filio, in Siculo freto gestum accipiamus. Nam occiso patre Siciliam tenuit, & collectis inde seruitijs uastauit sex annis ultro citroq; Siciliam: postea uictus est ab Augusto & Agrippa. Horatius, Minatus urbi uincla quæ detraxerat Seruis amicus perfidis. & hoc sensu tam arma impia, quàm dominorum congruit commemoratio.

Fœcunda.] nisi essent illæ pœnæ, non renascerentur. POM. Sabi.

Ixiona.] Ixion filius Phlegyæ: ut Diodorus ait, filius Antionis & Melites, de quo lege suprà. Adsimilis.] ornatus gratia, pro similis cadenti. Silex.] notat Tantalum. Tantalus Iouis filius diuitijs clarus, Paphlagoniæ imperauit. cum mystica deorum palàm pronunciasset, pœnas habuit & uiuus, & apud inferos. aiunt alij punitum quòd in mensa apposuerit dijs epulandum Pelopen eius filium, cuius humerum quia Ceres comedit, eburneo restituto, eum reuocauerunt ad uitam. Vlysses apud Homerum: Vidi Tantalum grauiter in palude laborantem aqua, quæ usque ad ima uada diffugiebat. Proceræ suprà caput arbores, pyri, punicæ mali, dulces ficus, feraces oliuæ. quoties legere uolebat senex, uentus per nubes inferebat. Lucretius lib. 3. Nec miser impendens magnum timet aere saxum Tantalus, ut fama est, cassa formidine torpens. Sed magis in uita diuûm metus urget inanis Mortales, casumq; timet quemcunq; ferat sors. Immensi fratres.]

tres.] In generali loquitur de Polynice & Eteocle, Atreo, & Thyeste, Danao & Aegistho. Pulsatus.] uerberatus. Parens.] Oedipodes, Laium uerberibus cecidit. Clienti.] In 12. Tabulis cautū est, Pratonus si clienti fraudem fecerit, sacer esto. Vrbanus intelligit praeuaricatores qui fraudant clientes, non patronos. Officium patronorum in clientes, & clientum in patronos, Romulus primus instituit. ob adulteriū Milo Salustium Crispū uerberauit deprehensum cū uxore sua Fausta filia Syllae. Cynaras rex Cypri concubuit cum filia, et Adonim genuit. Quiq; arma secuti.] Sisyphum notat. nam Lucretius ait: Sisyphus in uita nobis ante oculos est, Quod petere à populo fasces, saeuas'que secures Imbibit, & semper uictus tristisq; recedit. Nam petere imperium, quod inane est, nec datur unquam, Atq; in eo semper durum sufferre laborem: Hoc est aduerso nixantem trudere monte Saxū, quod tamen è summo iam uertice rursum Voluitur, & plani raptim petit aequora campi. Vlysses apud Homerum: Vidi & Sisyphum ingens saxum ambabus manibus uolutantem, & magno labore in cacumine detrudentem, & elapsum manibus manante sudore rursus impellentem. Ixion uoluentibus assidue rotis ferreis subiacet.

VAR. Rostroq; immanis uultur obunco.] In Romano & aliquot alijs libris antiquis, Voltur abunco legitur. In Mediceo, Adunco habetur. Iecur tondens.] Sunt quibus Tundens, ut in Mediceo est, magis placeat. Cadentiq; Imminet adsimilis.] In libris plerisq; ueteribus, Que particula uel minime notata est, uel sublata. Epulaeq; ante ora paratae.] In Romano libro legere est Paternae. Atq; intonat ore.] Nonnulli libri Increpat legunt. Titania pubes.] In Romano libro Proles legitur. Domi norum fallere dextras.] In antiquis aliquot exéplar. Dextram, unitatis numero. sed melius Dextras.

Inclusi poenam expectant. ne quaere doceri
Quā poenā, aut quę forma uiros, fortuna'ue mersit.
Saxum ingens uoluunt alij, radijsq; rotarum
Districti pendent: sedet aeternumq; sedebit
Infelix Theseus. Phlegyasq; miserrimus omnes
Admonet, & magna testatur uoce per umbras:
Discite iusticiam moniti, & non temnere Diuos.
Vendidit hic auro patriam, dominumq; pontentē
Imposuit, fixit leges precio, atq; refixit.
Hic thalamum inuasit natae, uetitosq; hymenaeos:

SER. Poenam expectant.] Quod grauius est: nam in expectatione & praesens metus est, & dolor futurus. In ipsa autem poena solus est dolor. Forma uiros.] Regula. singulis enim sceleribus statuta sunt supplicia: nam morem Romanū sequitur. Saxum ingens uoluūt alij.] Sisyphum dicit, qui deorum consilia hominibus publicauit, qualis ab Homero describitur: καὶ μὴν σίσυφον εἰσεῖδον κρατέρ' ἄλγε' ἔχοντα, λᾶαν βαστάζοντα πελώριον ἀμφοτέρῃσιν. ἤτοι ὁ μὲν σκηριπτόμενος χερσίν τε ποσίν τε λᾶαν ἄνω ὤθεσκε ποτὶ λόφον. Radijs rotarum.] Ixionem dicit: ut alibi ostendit, Atque Ixionij uento rota constitit orbis. licet suprà dixerit, Quos super atra silex. nam de his fabulis uariae sunt in ipsis opiniones authoribus. Aeternumq; sedebit Infelix Theseus.] Contra opinionem: nam fertur ab Hercule esse liberatus, quo tempore eum ita abstraxit, ut illic corporis eius relinqueret partem. Frequenter enim uariant fabulas Poetae. Hippolytum ab inferis liberatum Vergilius dicit, Horatius contrà: Neq; enim Diana pudicum Liberat Hippolytū. Phlegyasq; miserrimus omnes Admonet.] Si nominatiuus est singularis, hoc dicit: Phlegyas omnes admonet apud inferos poenas ferentes. Si autem accusatiuus pluralis est, Theseum omnes Phlegyas admonentem debemus accipere. Hi nanque secundum Euphorionem populi insulani fuerunt, satis in deos impij & sacrilegi: unde iratus Neptunus percussit tridente eam partem insulae, quam Phlegyae tenebant & omnes obruit. Phlegyas autem pater Ixionis habuit Coronidem filiam, quam Apollo uiciauit: unde suscepit Aesculapium, quo pater dolens incendit Apollinis templum, & eius sagittis est ad inferos trusus. Statius, Phlegyam subter caua saxa iacentem Aeterno premit accubitu. Discite iusticiam.] uel nunc in poenis locati. Vendidit hic auro patriam.] Et haec licet generaliter dicantur, habent tamen specialitatem: nam Lasthenes Olynthum Philippo uendidit, Curio Caesari uiginti septē milibus sestertijs Romam. de quo Lucan. Gallorum captus spolijs & Caesaris auro. & illud: Emere omnes, hic uendidit urbem. Fixit leges precio, atque refixit.] Possumus Antonium secundum Ciceronem in Philippicis accipere. Fixit autem ideo, quia incisae in aereis tabulis leges affigebantur parietibus. Hic thalamum inuasit natae.] Thyestes Pelopeae filiae, unde Aegysthus natus est. Item Cinyras filiae Myrrhae, de qua natus est Adonis. Nam quod Donatus dicit, nefas est credi dictum esse de Tullio: quod conuicium à Sallustio Ciceronis inimico natum est, qui de illo inquit: Filia matri pellex. Vetitosq; hymenaeos.] Legibus scilicet. nam dicendo Vetitos, ostendit fuisse non uetitos, uelut est apud Persas hodie. Vnde Catullus ait de concumbentibus cum matre Persis: Nam magus ex matre & gnato gignatur oportet, Si uera est Persarum impia relligio. unde Donatus male ait, natura & legibus uetitos. Ausi omnes immane nefas, ausoq; potiti.] Ilicet & qui fecerunt, & qui conati sunt. Dicit autem secundum ritum Romanum, in quo non tantum exitus punitur, sed etiam uoluntas. Non mihi si linguae centum sint, ora'que centum, Ferrea uox.] Lucretij uersus, sublati de Hom. ἐν τῷ β. Ἰλιάδος. οὐδ' εἰ μοὶ δέκα μὲν γλῶσσαι, δέκα δὲ στόματ' εἶεν, φωνὴ δ' ἄρρηκτος, χάλκεον δέ μοι ἦτορ ἐνείη. Sed ille aerea uox dixit.

POM. Sab. Phlegyas.] Phlegyas Martis filius, Apollinis templum incendit, quia Apollo eius filiam Coronidem compresserat, ex qua genuit Aesculapium: unde Apollineis sagittis confossus apud inferos ingenti mole saxorum premitur. impius fuit, & contra omne fas uixit. Vendidit.] hic generaliter loquitur. in historijs multa inueniuntur exempla. Sitonis uendidit patriam, & parentes, & conuersa fuit in graculum auem, quae est nigri coloris, minor cornice. Refixit.] Quia leges sculptae in aere figebantur in publico.

DON. Vendidit hic auro patriā.] Execrabile criminis genus, hostibus patriā uendere. Patriā, inquit, primū altricem suā, quae proprio sinu nascentē uagientemq; suscepit: quā supra matris affectū amare et colere debuisset: quā praeclari ciues liberis ac posteris suis optāt cupiuntq; esse superstitem. Ecce addit causam, qua impulsus multiforme scelus

A scelus admisit. Propter auariciam solam execrandam, inquit, id est auri cupiditatem, decepit eam pro qua occumbere gloria fuerat, & per uictoriam fida mentis obstinatione durare, & hanc hostibus in exitiū eius perniciemq; quærentibus, non dubitare offerre. Definiamus quid sit patriam uendere: decipere ipsam primò, quam (ut dictū est) superstitem relinquere est gloriosum: decipere insontes, ciuis diuersas quoq; ætates in diuerso sexu cōstitutas, locupletes ex præda hostes efficerent. Adde causam, sola auaricia est, & sumendi auri cupiditas execranda: seruaturus hæc, quibus perdidit omnia, quæ charissima habere debuerat. Dominumq; potentem Imposuit.] Et seruitio potentis domini suos omnes addixit: uictos quippe seruitium sequitur. Fixit leges precio, atq; refixit.] Corruptione interueniente præmiorum, alias conscribi leges effecit, & alias remoueri, quales esse potuerunt, quas ferebat inimicis. Hic thalamum inuasit natæ, uetitosq; hymenæos.] Hic, inquit, contra iura publica, legemq; naturæ, filiæ concubitus inuasit. Quod libidinis genus iste prætermisit, qui in nefarios natæ complexus improuidus B ruit? Iam specialis narratio producta per multos ne faceret maiorem properantibus moram, confugit ad generalitatem dicens: Ausi omnes immane nefas, ausoq; potiti.] Omnes, inquit, isti nefariorum scelerum rei sunt, & quicquid aggressi sunt perfecerunt. quum dicit Omnes, et illos tetigit quos designatis criminibus deposuit. Omnia hæc pœnarum & criminum genera Virgilius non inaniter posuit. neq; enim id curauit, ut ostenderet se curare actus infernos: sed ut suppliciorum metu ad bonos mores omnes singulosq; conuerteret, & apertius docti rectius uiuerent, certi deterius puniri post mortem, quæ sciendo uindicarint homines, aut prætermiserint ignorando. Mire tamen addidit, Non mihi si linguæ centum sint, oraq; centum, Ferrea uox, omnes scelerum comprendere formas, Omnia pœnarum percurrere nomina possem.] Generalitas enim necessariò adiecta est, ne poeta uideretur omnia descripsisse, quæ apud inferos gerebantur: quoniā fuit impossibile latitudinem tantā plenè cōplecti, uel ne contemptui haberentur pœnæ propositæ ex quotidiana meditatione: amplius enim supplicia incerta me- C tuuntur. Certè etiam si sola fuerāt quæ dicta sunt, accessit humanis actibus, quod prodesset ex poetæ mendacio. Plus enim fecit timere, & minus peccare metuentē: eoq; res redit, ut uiuatur rectius cum infinita pœna proponatur. Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæua sacerdos: Sed iam age, carpe uiam, et susceptū perfice munus.] Sequere, inquit, uiā, ut susceptū munus possis implere. Acceleremus ait.] Ordinatur sensus sic: Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæua sacerdos, acceleremus ait, age carpe uiā, & susceptum perfice munus. Cyclopum educta caminis Mœnia conspicio, atq; aduerso fornice portas. Hæc ubi nos præcepta iubent deponere dona.] Vbi, inquit, apparent camini Cyclopū, & eorum habitacula, illic doni munus iubemur exponere. Fornicem dixit cameram in arcum ductam. Dixerat, & pariter gressi per opaca uiarum Corripiunt spacium medium, foribusq; propinquant.] Hæc quum Sibylla dixisset, direxerunt iter, ut spatium transmitterent, quod inter ipsos & locum destinatum fuit. Sed ubi ad ipsas foras uentum est, Occupat Æneas aditum, corpus'que recenti Spargit aqua, ramumq; aduerso in limine figit.] Lustrauit se Æneas, & sic ramum fixit. His demum exactis.] Omnibus scilicet exactis, quæ dicta sunt, et completo officio, quod debebat. Deuenêre locos lætos, & amœna uireta Fortunatorum nemorum, sedesq; beatas.] Vt dixit, quid mali sit male uiuere, atq; ut noxios & noxiorum pœnas exposuit: ita uult ostendere, quid post uitam prosit rectè uixisse. nec à personis, uel à beatorum felicitate incipit, sed primùm regionū bona persequitur, dehinc quod ex ipsis locis capiāt cōmodū, et qualibus bonis ipsi perfruantur. Largior hîc campos æther, et lumine uestit Purpureo, solemq; suū, sua sidera norunt.] Nihil illic deest eorū quæ superi habent: sol illic est, nec desunt sidera, et cœlū perspicuū: campi illic, prata, ac nemora beatitudinem cōmorantibus præstant. Solum illic opus est, quod dimittitur superis. Locis ipsis nomen inditum est, ut beata & fortunata dicantur: quod ipsum uocabulū ab illis sumpserant, qui merito suo, beati & fortunati dici meruerunt. Quo enim nomine appellari debuerunt, quos probauit cursus uitæ, & à pessimis quos mors ipsa discreuit? Pars in gramineis exercent membra palæstris, Contendunt ludo, & fulua luctantur arena. Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt. Nec non Threicius longa cum ueste sacerdos Obloquitur numeris septem discrimina uocum, Iamq; eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.] Vsq; adeo illic securi degunt, qui apud superos rectè uixerunt, ut his honestæ & simplices uoluptates etiam illic gratæ sint. Non illis habendi aut rapiendi iurgandiq; asper affectus est, sed quod est gaudium, ludo certant, ludoq; contendunt. Lucta certamen efficit, & palæstra imaginem quandam ueri certaminis fingit: ac nequid eorum uoluptatibus desit, Orpheus longa, id est submissa ueste compositus, mulcet omnia uarijs cordarū uocibus, dum has aut impellit digitis, aut plectro cōtingit. Et multis exemplis, et hoc loco Vergilius probat citharæ artem inter honestas & præcipuas numerari uirtutes: est enim musica ars sanè liberalis. Hîc genus antiquum Teucri, pulcherrima proles.] Antiquos hoc loco ueteres potius, quàm magnos debemus accipere: quod enim laudis caussa dicendum fuerat, dixit, pulcherrima proles. Denique ut ostenderet se de antiquioribus loqui, addidit Magnanimi heroes, nati melioribus annis.] Vt hoc genere probaret alijs illos seculis fuisse progenitos. Quum hoc dicitur, monstratur illos non solùm generis bona habuisse, uerumetiam seculorum, quibus nasci meruerunt. Ilusq;, Assaracusq;, & Troiæ Dardanus autor.] Ecce ubi melius aperuit, quia de priscorum memoria loquebatur. Quum eos nominat quos Æneas ipse non nouerat, rectè ueteres Troianos dixit, natos annis melioribus: quoniam posterioris æui & perdiderant cum patria imperiū, & multi perierunt casibus diuersis, & reliqui grauissimis incommodis tenebantur. Arma procul, currusq; uirûm mirantur inanes. Stant terræ defixæ hastæ, passimq; soluti Per campum pascuntur equi.] Mirabantur Sibylla & Æneas habere mortuos, quod superi incolumes habent. Quæ gratia currûm, Armorum'que fuit uiuis, quæ cura nitentes Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.] Nitentes equos habere, est semper id agere ut iugiter niteant, & nunquam uideantur esse neglecti. Talis sensus est in Bucolicis, Formosi pecoris custos, formosior ipse. Custos est enim caussa pulchritudinis pecorum, cui est cura ut semper formosa sit. Quæ cura nitentes equos pascere, & gratia armorum, aut curruum fuit uiuis, eadem mortuos sequitur: id est, cura & gratia

præcedens, quippe diligentiam gratia parit. Hoc igitur mortuis studium fuit, quod uiuis. Conspicit ecce alios dextra læuaq; per herbam Vescentes, lætumq; choro pæana canētes.] Scilicet conuiuiū celebrātes, & præter epularum læticiam, hilaritatē suā festiuis etiā cantibus protestantes. Inter odoratum lauri nemus, unde supernè Plurimus Eridani per siluam uoluitur amnis.] Omnia in unum læta conuenerāt, honestorum personæ, cœtusq; iustorum, apparatus affluentes, læticia, cantus: locus herbis hilaris, & iocundus odoribus lauri, nemorosus, atq; undarum perenniū copia semper apricus. Hic manus ob patriam pugnando uulnera passi.] In maxima enim sunt gloria, qui pro patria pugnantes obierunt, ut è contrario sunt in maximo crimine proditores. Quiq; sacerdotes casti, dum uita manebat.] qui colentes deos, puritati splendidæ castitatiq; operam congruam præbuerunt. A Quiq; pij uates, & Phœbo digna locuti.] qui instructi literis poetæ Phœbo carmina dignissima protulerūt. Inuentas aut qui uitam excoluere per artes.] qui diuerso repertarum artium genere uitam suam cultiorem facere uoluerunt. Quiq; sui memores alios fecere merendo.] Qui humanæ conditionis memores, alios beneficiorum largitionibus promeruerunt. Omnibus his niuea cinguntur tempora uitta.] omnibus, quos enumerauit, albæ uittæ pendebant de capite. Omnia igitur commoda, iusticiæ, honestatisq; cultores in illis locis habent, & fruūtur omnibus lætis, loco, sideribus, luce, pratis, moribus, cibis, delicijsq; & studijs artium diuersarū, propè ut illi nō exempti uita, sed ad aliud uiuendi genus transisse uideantur.

Ausi omnes immane nefas, ausoq; potiti.
Non mihi si linguæ centum sint, oraq; centum,
Ferrea uox, omnes scelerū comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possem.
Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæua sacerdos:
Sed iam age carpe uiam, & susceptū perfice mun⁹:
Acceleremus, ait: Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atq; aduerso fornice portas,
Hic ubi nos præcepta iubent deponere dona.
Dixerat, & pariter gressi per opaca uiarum
Corripiūt spaciū medium, foribusq; propinquāt.
Occupat Æneas aditum, corpusq; recenti
Spargit aqua, ramumq; aduerso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere Diuæ,
Deuenêre locos lætos, & amœna uireta

SER. Scelerū formas.] Vt, Quæ forma uiros fortunaue mersit. Perfice munus.] Hoc est, ramū redde: nā suprà ait, Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus Instituit. Cyclopum educta caminis.] Hoc est, magna. ita enim cuiuslibet rei magnitudinem significat, adeò ut Statius Argiuorum muros, ab ipsis dicat esse pfectos. Fornice.] arcu. Cicero: Vidit ad ipsum fornicem Fabianum. Corripiunt spacium.] raptim spacium peragunt. Occupat Æneas aditum.] ingreditur: ut suprà dixit. Recenti.] semper fluenti. Dixit autem hoc propter paludem Stygem. Spargit aqua.] Id est, purgat se: nam inquinatus fuerat aspectu tartari. Et spargit, quia se inferis purgat. nam superis immolaturi corpus abluūt: ut suprà, Donec me flumine uiuo Abluero. Amœna uireta.] uirentia: & est satis usurpatum. Amœna autem, quæ solum amorē præstant: uel ut suprà diximus, quasi amunia, hoc est, sine fructu, ut Varro & Carminius docent. Alludit autem ad insulas fortunatas: nam & sequenti hoc indicat uersu.

POM. Sabi. Ausi immane nephas.] cōcubuere cum filiabus. Thyestes concubuit cum Pelopea filia, & genuit Ægisthum, adulterum Clytemnestræ. Sunt qui dicant Vergilium uoluisse intelligere de Cicerone, qui cōcubuit cum filia. at nefas est. nam & si Salustius obijcit, uerum non est. Non mihi si linguæ centum.] Ex Lucretio sumptū. Mœnia conspicio.] superius, Dextera qua Ditis magni sunt mœnia tendit. Plutarchus in uita Qu. Sertorij ait, Qu. Sertorium insulas fortunatas inuadere consilium cœpisse, ut illic securo frueretur ocio. Cilices piratæ uetuere. et Atlantici maris insulæ duæ beatæ uocantur, paruo inter se diuisæ spacio, 10. stadium à Libya distant. imbres illic rari, et mediocres uenti, suaues ac roriferi. ager sponte omnia necessaria producit, aeris magna temperies. illic Elysios cāpos, & beatorum domicilia esse Homerus asserit. in fortunatis his insulis Heraceus ponere uidetur hyperboreos: ubi tāta solis benignitas, ut bis fructus anno proueniant. Hyperborei citharis & delicijs uacant, applicantes illuc harmonijs detinet. hic nā tam Latonā uoluntideo Apollinē colunt. De insulis fortunatis uaria est sententia. alij posuere in B Oceano septentrionali, et fecere domicilium Hyperboreorum, & in eis dixere campos Elysios: in quibus bis anno ijdem sponte nascātur fructus, & perpetui sint aprici dies. alij posuere in oceano Aphricæ occeidtis: in quibus, ut scribunt, amœnissima pomaria, & palmæ. alij dicunt insulas fortunatas esse nouem, & dici Canarias. alij posuere insulas fortunatas cum campis Elysijs in oriente. Aiunt Sertorium penetrasse usq; ad insulas fortunatas. Vireta.] ubi sunt semper uiridia. uireta prope Memphin amœna sunt, in quibus Ægyptiorum sepulchra sunt. hæc Elysios campos uocant. Palus prope est luco, & calamis plena, & grauiter olet. Per hanc paludem uectantur cadauera. hinc dixit Orpheus, uehi per Acherontem. Hom. libro 4. Odysseæ, ubi loquitur Proteus: Sed te ad Elysium campum, & ultimas terras alij C immortales mittent, ubi flauus Rhadamanthus, & minime laboriosa hominibus uita. nulla illic nix, nō hyems, nō pluuia, sed semper leniter spirantis Zephyri flatus, Oceanus ad hominum refrigerium mittit.

VAR. Lect. Percurrere nomina possem.] In antiquis penè omnibus, Possim, non inuenuste. Acceleremus, ait: Cyclopum educta caminis.] Libri aliquot Obducta habent: aliquot absq; præpositiua compositione, Ducta tantū. Sunt tamen quibus Educta satisfaciat magis. Aduerso fornice portas.] Libri omnes antiqui, quotquot habui, Aduerso fornice, absq; ea præpositione interiecta legunt. Hæc ubi nos præcepta iubent deponere dona.] Antiqui nonnulli libri, Hic ubi, legunt.

CÆL. Rhod. Athenienses præcipuè comicis salibus ex hoc aspergūtur, quòd nautici magna pars cum essent, ob sedendi assiduitatem depyges reddebantur. Additur et fabella, Theseum cum Pirithoo inferos petentem, in petra quadam Proserpinæ imperio coactum sedere: à qua cum ab Hercule auelleretur, affixas petræ natium partes reliquisse, quamobrem honoris eius ergo, cæteris item Atheniēsibus hæsisse

A hæsisse cognomentum. Ad eam uerò petram allusisse credi Virgilius potest: ubi Æneidos sexto ait,

—Sedet, æternumq; sedebit.
Infelix Theseus. —

Fortunatorum nemorum, sedesq; beatas.
Largior hîc campos æther, & lumine uestit
Purpureo, solemq; suum sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, & fulua luctantur arena.
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicũt,
Nec non Threïcius longa cum ueste sacerdos,
Obloquitur numeris septem discrimina uocum,
Iamq; eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
Hîc genus antiquum Teucri pulcherrima proles,
Magnanimi Heroës, nati melioribus annis:
Ilusq;, Assaracusq;, & Troiæ Dardanus author.
Arma procul, currusq; uirûm miratur inanes.
Stant terra defixæ hastæ, passimq; soluti
Per campos pascuntur equi. quæ gratia currûm,
Armorumq; fuit uiuis, quæ cura nitenteis
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit ecce alios dextra læuaq; per herbam
Vescentes, lætumq; choro pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus: unde superne
Plurimus Eridani per siluam uoluitur amnis.
Hîc manus ob patriam pugnando uulnera passi,
Quiq; sacerdotes casti, dum uita manebat,
Quiq; pij uates, & Phœbo digna locuti,
Inuentas aut qui uitam excoluêre per artes,
Quiq; sui memores alios fecêre merendo,
Omnibus his niuea cinguntur tempora uitta.
Quos circunfusos sic est affata Sibylla:

SER. *Largior hîc campos æther, & lumine uestit purpureo.*] Non nostro largior, sed qua est in cætera inferorũ parte. Aut reuera largior, si lunarẽ intelligamus circulum. nam, ut suprà diximus, cãpi Elysij aut apud inferos sunt, aut in insulis fortunatis, aut in lunari circulo. Lucanus, Illic postquam se lumine uero Induit. Homerus cãpos Elysios ad insulas fortunatas esse testatur his uersibus: ἀλλά σ' ἐς ἠλύσιον B πεδίον, καὶ πείρατα γαίης ἀθάνατοι πέμψουσιν, ὅθι ξανθὸς ῥαδάμανθυς τῇ περ ῥηΐστη βιοτὴ πέλει ἀνθρώποισιν, οὐ νιφετὸς, οὔτ' ἂρ χειμὼν πολὺς, οὔτε πότ' ὄμβρος. ἀλλ' αἰεὶ ζεφύροιο λιγυπνείοντας ἀήτας ὠκεανὸς ἀνίησιν, ἀναψύχειν ἀνθρώπους. *Solemq; suum.*] sibi congruum, Græcè dixit: ut, Fessosq; sopor suus occupat artus. *Palæstris.*] luctationibus. Græcè dixit: nam παλαίειν luctari dicunt Græci, inde πάλη. *Cõtendunt ludo.*] Inter se ludo, nõ odio. *Choreas.*] Re corripuit propter metrum. alibi ait secundum naturam: ut, Iuuat indulgere choreis. Ergo aut systolen fecit, aut antithesin, e pro ei ponens, ut pro χορεία posuit χορία, id est chorea: nam Græcum est nomen. *Nec non Threicius longa cum ueste sacerdos.*] Orpheus C Calliopes Musæ & Oeagri fluminis filius fuit, qui primus Orgia instituit: primus etiam deprehendit harmoniam, id est, circulorum mundanorum sonum, quos nouem esse nouimus. è quibus summus, quem ἄναστρον, id est, sine astris dicũt, sono caret: item ultimus qui terrenus est: reliqui septem sunt, quorũ sonum deprehendit Orpheus, unde uti septem fingitur chordis. Longam autem uestem, aut citharœdi habitum dicit, aut longam barbam: nam è contrario imberbes, inuestes uocamus. Sacerdos autem, quia theologus fuit, et Orgia primus instituit. Ipse etiam homines de feris & duris mites composuit. unde dicitur arbores & saxa mouisse, ut diximus suprà. Horat. Siluestres homines sacer interpresq; deorum Cædibus & uictu fœdo deterruit Orpheus: Dictus ab hoc lenire tigres, rabidosq; leones. *Obloquitur numeris.*] Dicendo Obloquitur, chordarum expressit laudem, quas dicit uerbis locutas. Obloqui enim non est, nisi contra loquentem loqui: non autem maledicere, ut aliàs. *Numeris.*] rhythmis, sonis: ut, Numeros memini, si uerba tenerem. *Septem discrimina.*] Quia omnes chordæ similiter sonant. *Iam.*] nunc. *Pectine.*] Hoc pecten declinatur, ut hoc carmen. *Hîc genus antiquum.*] Quòd non omnes uiros fortes in Elysio uisos esse cõmemorat, hæc est ratio: quia isti diuinos meruerant honores, quod Tydeo, uel his quos suprà memorauit, non contigit. Ideo Antiquũ addidit: quasi & illis Elysij cõtingerent campi, si eis annorum non derogaret uetustas. *Nati melioribus annis.*] Plerunque enim uirtus decoloratur temporis infelicitate. Cicero: Vt illa laus temporum non hominum fuisse uideatur. *Ilusq; Assaracusq;.*] Troiani reges fuerũt. *Troiæ Dardanus author.*] Hunc in septimo inter deos dicit relatũ: ut, Et numerum diuorũ altaribus auget. sed, ut suprà dixi, Homerum sequitur, qui inducit simulachrum Herculis apud inferos uisum. *Defixæ hastæ.*] Subaudi manes, & quidem equos inanes. *Quæ gratia currûm.*] Detraxit unum u, licentia qua Latinitas Græcos secuta genitiuo plurali, syllabam aut addit, aut detrahit: hoc loco detraxit, sicut Arma uirûm, tabulæq;. Contrà alibi addit, Alituum pecudumq; genus, pro alitum. sicut Græci, μουσάων ἑλικωνιάδων. *Nitẽteis.*] pingueis: ab eo quod sequitur, id quod præcedit intelligis. Per omnia autem quæ dicturus est, intelligendũ est.: Quæ gratia fuit uiuis, eadem sequitur tellure repostos. *Pæana.*] Propriè Apollinis laudes, quod nunc cõgruit propter lauri nemus: abusiuè omnium deorum, sicut Orgia propriè Liberi, abusiuè omniũ deorum sacra. *Odoratum.*] Pro odorum, ut supà diximus. *Vnde supernè Plurimus Eridani per siluam uoluitur amnis.*] Eridanum Aratus in cœlo esse dixit, haud longè à Ceto belluà. Hic & in terris est, qui in Italia, hoc est in Venetia Padus uocatur: quem alij etiam ad inferos uolunt tendere, alij nasci apud inferos, & exire in terras. Ideo autem ista fingũtur, quia de Apennini parte oritur, quæ spectat inferum mare, & tendit usq; ad superum. Ergo hic sensus est: Canebãt in locis unde supernè, id est ad superos, plurimus Eridani amnis per siluam uoluitur. nanq; uerisimile est, quoniam legimus de Aristeo, Omnia sub magna labentia flumina terra Spectabat diuersa locis. Et congruè: nam omnis humor ex terræ nascitur uenis. Alij Eridanum pro quocunque accipiunt, & dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum. nam legimus, Fluuiorum rex Eridanus. Et amant Poetæ pro appellatione magnæ rei proprietatẽ ponere: ut alibi, Poculaq; inuentis Acheloia miscuit uuis. Melius tamen est si distinguamus: Vnde supernè: id est, unde ad superos. Plurimus, id est, magnus amnis

 uoluitur

uoluitur per siluam Eridani, id est populos. Fabula nanq; haec est: Eridanus Solis filius fuit, hic à patre impetratũ currum agitare non potuit: & quum per eius errorem mundus arderet, fulminatus in Italiae fluuium cecidit, & tunc à luce ardoris sui Phaeton appellatus est, & pristinum nomẽ fluuio dedit. unde mixta haec duo nomina inter Solis filium et fluuium inuenimus. Postea eius sorores flendo in populos uersae sunt: ut in Decimo, Populeas inter frondes, umbramq; sororũ. & hoc Vergilius, nam alij in alias arbores dicunt. Hic manus ob patriam pugnando uulnera passi.] Manus, id est multitudo eorum qui ob patriã passi sunt uulnera: & est figuratè dictum. Sanè animaduertendum illud quod ait Horatius in Arte Poetica: Et simul & iucunda & idonea dicere uitae. nullam enim maiores nostri artem esse uoluerũt, quae non aliquid Reipub. commodaret. Vnde Vergilius hoc per transitum facit. nam dicendo Puniri patriae uenditores, contrà praemia defensoribus solui, nihil utiq; aliud nisi fugiẽda uicia, & sectandas docet esse uirtutes. Vbi ueram fortitudinis diffinitionem expreßit, quum utilitate publica suscipiatur fortitudo, uidelicet ob patriam. & locum fortitudinis expreßit, quum dixit Pugnando: quia fortitudo est rerum magnarũ & terribiliũ inuasio. Sacerdotes casti, dũ uita manebat.] Quasi quis castus poßit esse post mortem: sed aliud dicit, id est, qui fuerunt casti, dum in cõmunione uitae uersarentur. nam hi qui maxima sacra accipiebant, renũciabant omnibus rebus, nec ulla in his nisi numinum cura remanebat. Herbis etiam quibusdam emasculabantur, unde etiam coire non poterant. Dicit ergo eos sacerdotes, qui casti fuerunt, etiam ante sacra suscepta. Pij uates.] uaticinantes. Phoebo digna locuti.] Veridici, qui talia loquebantur, qualia decebant Apollinem: multi enim mẽtiebantur, sicut in Lucano Phoebas, ad quam Appius Claudius: En nobis dabis improba poenas, Et superis quos fingis, ait. Inuentas aut qui uitam excoluẽre per artes.] Qui erudiuerunt, id est ornauerunt uitam per inuenta artificia. Significat autem philosophos. Quiq; sui memores alios fecere merendo.] Et qui aliquos sui memores fecere praestãdo: ut, Nunquã regina negabo Promeritam, & praestitisse. Terentius: Ego Charine neutiquã liberi esse hominis officium puto, quũ is nihil promereat, postulare id gratiae apponi sibi. Omnibus his niuea cinguntur tempora uitta.] Per quod eos ostendit meruisse diuinos honores, ut diximus suprà.

POM. Sabi. Sacerdos Threijcius.] Orpheus lyrae peritißimus, à mulieribus nõ dilaniatus fuit, sed fulmine ictus. Musae sepelierunt in Dio Macedoniae. cum Argonautis nauigauit. primus, ut aiunt, ex Aegypto arcana ceremoniarum transtulit. Graeci qui Aegyptum petiere ob doctrinam, hi fuerunt: Orpheus, Musaeus, Melampodes, Dedalus, Homerus, Lycurgus, Solon, Plato, Pythagoras, Eudoxus, Inopides. Sed animaduertendum, plures fuisse Orpheos. Pulcherrima proles.] De prole Teucri & Dardani lege in 2. lib. Discrimina.] propter septem chordas in cithara, & inaequales. Melioribus annis.] Refert ad infoelicitatem sui temporis, propter bellum Troianum. Paeana.] laudes Apollinis.

VAR. Lect. Largior hic campos aether, & lumine uestit Purpureo.] In libris aliquot antiquis legere est, Largior hic campus. Inde altero membro, aether, et lumine uestit Purpureo. In quibusdã alijs, Largior hic aer campos. Cur (?) usq; uirum mirantur inanes.] In antiquis sanè omnibus libris, Longobardico excepto, Miratur est, singulari numero. Stant terrae defixae hastae.] Antiqui pleriq; libri, Stant terra defixae, legunt ablatiuo casu. Per campos pascuntur equi.] In antiquis aliquot exemplaribus Campum legitur, unitatis numero. Quae gratia currũ, Armorumq; fuit.] Sunt antiqui libri, Mediceus & alij, in quibus Curruum, integra dictione scriptum habeatur. Sui memores alios fecere.] Placet quod in exemplaribus plerisq; ueteribus, Aliquos legitur.

CAEL. Rhod. Adde quòd deliciarum quibus in uita intemperantius perfrui assueuerant, atrox habitus subiens exulcerat excarnificatq;, tum cupiditate, tum desperatione potiendi. Haec Sardanapalum muliere corruptiorem à pellicum amplexu reuellit, ratio dispescit à mensarum luxu Tantalum, à congestitijs Midam retrudit opibus. Propterea in Gorgia Plato: Idem mihi uidetur circa animam. cuncta enim in ea apparent, cum corpus exuerit, tam quae ex natura, quàm quae ex affectibus inerant, quae ob rei cuiusq; studium homo contraxit in animam. Hinc ni fallor, aperitur egregiè Platonici Maronis loc9 alter ex sexto eodẽ.

—— Quae gratia currũm B
Armorumq; fuit uiuis, quae cura nitenteis
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.

DON. Quos circunfusos sic est affata Sibylla, Musaeum ante omnes.] Ipsius enim fuerat praeferenda persona, quem utpote potiorem circundederant omnes. Hos, inquit, allocuta est Sibylla, sed Musaeum primò, dehinc caeteros: intelligebatur quippe quis fuisset ex omnibus potior. Atq; humeris extantem suspicit altis.] Inter medios enim apparere non potest, nisi qui eminentior fuerit humeris: ita tamen altior caeteris fuit, ut eius humeri apparerent, cum esset multitudinis circundatus coetu. Hunc ergo & caeteros alloqui coeperat Sibylla. Dicite felices animae, tuq; optime uates, Quae regio Anchisen, quis habet locus?] Felices, inquit, utpote quae post depositam uitam talibus locis & delicijs uterentur. Ad omnes autem cucurrit interrogatio confusa: ad Musaeũ uerò separata propter honorificentiam. Indicate, inquit, uel maxime tu uates optime, quae regio habet Anchisen, quis locus? In regionis enim diffusa latitudine quia inueniri quenquam difficile fuit, addidit, Quis habet locus. & utrumq; coniungit, quia sicut in latitudine regionis locum inuenire difficile est, ita C arduum sine designatione regionis locum necessariũ reperire. Ergo dicẽda regio fuit, cuius pars necessaria quaerebatur: quia uerò potuit dicere Sibyllae, quare eum quaeritis? prima ipsa dixit. Illius ergò Venimus, et magnos Herebi tranauimus amnes.] Propter ipsum, inquit, uenimus, & propter ipsum transmittendi Herebi latorem suscepimus. Atq; huic responsum paucis ita reddidit heros: Nulli certa domus.] Ad illam inquisitionẽ hoc pertinet, qua dictum est: Quae regio Anchisen habet? Lucis, inquit, habitamus opacis, Riparumq; toros & prata recentia riuis Incolimus.] Et hoc ad responsum pertinet quaesitae regionis. Potes, inquit, partem nosse quam colimus: haec est enim in qua nos uides. Locũ certũ aut proprium hîc habere cuiquam concessum non est, indiuisum est hoc spacium, omnibusq; commune: perindeq; incertũ est, ubi quis poßit inueniri, dum quaeritur. Sed uos (si fert ita corde uoluntas) Hoc superate iugum, & facili iam tramite sistam.] Sed si uos uidendi eum cupiditas tenet, atq; in eo persistitis, iugum quod uidetis, hoc est collem superate facto ascensu, & facili ad eum itinere me auxiliante

A auxiliante uenietis. Beneuola instructio: omnis enim qui pleno studio aliquid praestat, debet id ipsum leuare remedio. Huius igitur, in quo fuit maxima pars beneficij, qua dixit, Ego uobiscum ueniam, ut de summo inspectione habita, possitis implere quod uultis. Dixit, & antè tulit gressum.] Praecessit ignaris, ut illis facilitatē itineris demonstraret. Camposq; nitentes Desuper ostentat.] monstrauit illis subiectam camporum nitentium latitudinem. Dehinc summa cacumina linquunt.] Hoc est, deserto colle descenderunt ad plana. quomodo descripsit, sic debuit esse: et quū peruenissent in collis cacumē, ostendere iter. Sed hoc nō tantū uiciū nō est, sed est laudanda breuitas: nullus enim descendit, nisi qui primò intelligatur ascendisse. Campos nitentes dixit, ut meritū Anchisae monstraret, ne in locis sordidis positus uideretur. At pater Anchises penitus conualle uirenti Inclusas animas.] Non ad iniuriā dixit Inclusas, sed ad meliorem spem separatas à caeteris, & penitus uiridi in ualle discretas. Hoc ipsum potest apparere, quando adiectum est, Superumq; ad lumen ituras.] Non enim dimitterentur ad uitam,
B si ob reatum aliquem tenerentur inclusae. Lustrabat studio recolens.] Lustrabat, ad oculos pertinet: recolens, ad animi intentionem. Libenter, inquit, oculis ac mente considerabat Anchises suorum numerum, qui propter spē feliciorem Romanae reip. in lucem fuerant cum omni prosperitate uenturi. Numerum pro multitudine posuit: non enim reuera numero poterant recenseri, aut id fuerat cōsideranti necessarium. Charosq; nepotes.] Gradus omnes tetigit futurae posteritatis, quia Aeneae & Ascanij tempora secuturi uiderentur. Fataq; fortunasq; uirûm, moresq;, manusq;.] Propositio est ista, quam inferioribus explanaturus est, demonstrans qui sint posteri, uel quales futuri, uel quali fato, quibusq; moribus et fortuna. Ecce laus Anchisae, locis quippe optimis & praeclaris inuentus est, agens etiam post mortem res altas, & gloriose considerans uota generis sui. Laudatur & Aeneae fatum, cui prouenit occasio, ut etiam ipse spem suae posteritatis uiuus aspiceret. Isq; ubi tendentem aduersum per gramina uidit Aenean.] Prior inducitur Anchises uidisse, ut hoc fecerit expectantis intentio, uel quia
C cum plurimis fuit, uel quia Aeneas nesciebat quò oculos tenderet, uel quia nemorum amoenitate tegebatur. Vbi igitur uidit Aeneam contrà uenientem, Alacres palmas utrasq; tetendit, Effusaeq; genis lachrymae, & uox excidit ore.] Ecce patris pietas plena, antè ad amplexus filij praeparauit manus, quàm fuerit potestas retinendi. Veniebat enim adhuc Aeneas, non tamen peruenerat. Expressus ergo pietatis affectus, expressus desiderantis ardor impatiens, quum aduentui filij manibus procul occurrit: & uoce fecisset, nihilo minus & pedibus, si aetas non obsisteret, & cupientem corporis uicium non teneret. Venisti tandem, secundum animum dictum est, cui tardus uenire potuit, etiam si illud quod gestum est celeriter uideretur effectum. Potest tamen & sic, & si tarde, tamen quia uenisti, non incusatur tarditas tua. Tuaq; expectata parenti Vicit iter durum pietas.] Ecce tarditatem, quam interuenisse desiderans putabat, ipse excusat. Possum, inquit, cōijcere, quae causa te fecerit tardum, iter durum uiuis, & adeundi difficultas, atq; ad haec loca tendendi: sed per te fili compertum est pietatem ueram omnibus esse difficultatibus fortiorem. Datur ora tueri Nate tua, & notas audire & reddere uoces.] Quam, inquit, felix sum, cui licuit mortuo filium apud inferos incōlumem cernere, affari, atq; audire gloriosum, & amplecti dulcissimum. Sic equidem ducebam animo, rebar'que futurum, Tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.] Non inopinatus aduenis: certus enim de instituto tuo fui, & speraui fore, quod officio plenae pietatis implesti. Dinumerare autem est, tempora aestimare, quando quid possit impleri. Nec me mea cura fefellit.] quia iuxta aestimationem meam uenisti, gratulor nō fuisse in illo falsas cogitationes meas. Expectata pietas est, aut probata documentis, aut sperata temporibus multis. Quas ego te terras, & quanta per aequora uectum Accipio, quantis iactatū nate periclis?] Quas ego, duo pronomina: unum pertinens ad diuersitatem et quantitatem, qualitatemq; terrarum, quas obierat Aeneas, ut perueniret ad fauces, quae dabant ad inferna descensum. Aliud, quia dixit Ego, hoc est cogitans pater, ego cui essent omnia pro tua salute suspecta. Addidit Te pronomen: hoc est, quem non conuenerat tantis laborib. affligi, te filium bonum, pium, religiosum. Vt illud dixisse uideatur, Mihi iucundissimum est, quia uenisti: sed quia id magno tuo labore ac periculis factum est, uehementer affligor. Et quanta per aequora uectum Accipio, in quibus & labor fuit immensus, euidens etiam periculum, apertumq; discrimen? Quàm metui.] Hoc est, quantum timui? Ne quid Libyae tibi regna nocerent.] Hoc non inaniter timuit. potuit enim illic Aeneas extingui, ubi Iuno praecipuè colebatur, atrox nimium & pertinax, inimicitia accedente & saeua hominum natura, de qua dictum est: Genus insuperabile bello. &, Quod genus hoc hominum? quae'ue hunc tam barbara morem Permittit patria? Ille autem: tua me genitor, tua tristis imago Saepius occurrens, haec limina tendere adegit.] Pijssimi filij & reuerentis officia executum se, in responsione prosequitur. Quid, inquit, uelis facerem pater? nisi ut praeceptis tuis, duris licet, obsequerer? feci te iubente saepius, et labores omnes tui causa contempsi. Stant sale Tyrrheno classes.] Quid iustius hac causa, si timebatur mare, in quo naufragium fecerat, ac iterum classis sub incerto periculi diutius esse nō debuit? hoc erat dicere, Propter eundem te naues meas in Tyrrheno mari dimisi, in quibus omnis constituta est ad Italiam perueniendi spes. Quod ait Tyrrheno mari, hoc intelligi potest, in portu: nō in loco seu alto naues meas dimisi. saeuum est Tyrrhenum mare, nouit iam nostra naufragia: cauendum est, ne quid iterum moliatur, cuius perfidiam sensimus. Da iungere dextram, Da genitor, teq; amplexu ne subtrahe nostro.] Didicerat enim in Creusae causa, mortuorum esse fallaces amplexus. Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.] Vel quòd talem perdiderat patrem, uel quòd eum fuerat maturo reditu deserturus. Ter conatus ibi collo dare brachia circum, Ter frustra comprensa manus effugit imago, Par leuibus uentis, uolucriq; simillima somno.] Factum est, quod Aeneas ne cōtingeret timuit: nam quum auidus in patris iret amplexus, & colla eius officiosis brachijs cingere niteretur, frustra factum est. quod enim fuerat inane, teneri non potuit. Deniq; Fugit imago, non sic dixit, quasi uoluntate filij uota desereret. sed subtrahebatur manibus non Anchisae studio, sed naturae deficiente substantia, ac si quis uelit tenere uentos, aut auras manu concludere. Interea uidet Aeneas in ualle reducta Seclusum nemus, & uirgulta sonantia syluis, Lethaeumq;

thæumq́;, domos placidas qui prænatat, amnem. Hunc circum innumeræ gentes, populiq́; uolabant.] Magna circum Lethæum fluuium nemoraq́; eius, & multarum gentium, inquit, agmina uolitabant. Ac uelut in pratis, ubi apes æstate serena Floribus insidunt uarijs, et candida circũ Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.] Apibus istas animas comparauit, quæ in ualle secreta infinitæ circum uirgulta syluarum uolitabant, & fluminis ripas. Ideo quia eædem apes iustæ & castæ floribus suam concipiunt prolem, floribus mella concipiunt, & fauos honesto labore distendunt. perinde quia & illæ animæ pro merito suo condendo Romano imperio parabantur, & completuræ fuerant urbem, & creaturæ Romanam sobolem, apum cœtibus æquatæ. Horrescit uisu subito.] Hoc est, cum stupore miratur. Causasq́; A requirit Inscius Æneas.] Merito requirebat causas, quia inscius fuerat: nullus enim quærit nosse, quod nouit. Quæ sint ea flumina porro, Qui'que uiri tanto complerent agmine ripas.] Hæc Æneas cupiebat nosse, quæ essent illa flumina, uel quorum uirorum animæ in unum essent congregatæ. Per interrogantis respondentis'que personam eò poetæ ducitur carmen, ut Æneas lætus ab inferis dimittatur, & felicitas eius appareat, cui soli contigit, antequam nascerentur, nosse posteros suos. Interrogatio igitur eius continet propositionem, qua cupiebat audire, quis uel qualis ille sit fluuius, qui'que sint illi, qui ad eundem collecti strepererent, uel cur eò congregati confluerent.

SER. Musæũ ante omneis.] Theologus fuit iste post Orpheum. et sunt uariæ de hoc opiniones: nam eũ alij Lini filiũ, alij Orphei uolunt, cuius eum constat fuisse discipulũ. nam ad ipsum primũ carmen scripsit, quod Cratera appellauit. Humeris extantẽ suspicit altis.] quasi philosophũ, ac si diceret Platonẽ: Nam Plato ab humerorum dictus est latitudine, quã Græci πλάτος uocãt. Athleta enim fuit, qui post omnium uictoriam se philosophiæ dedit. Tuq́; optime uates.] quia Theologus fuit. & est sciendum hoc loco Sibyllam iam à numine derelictam: unde et interrogat, quod aliâs nõ faceret. Quæ regio Anchisen? quis habet locus?] Bene & generalitatem requirit & speciem, ut poßit facilius inueniri: nam locus in regione est.

Musæum ante omnes, (mediũ nã plurima turba
Hunc habet) atq; humeris extantem suspicit altis.
Dicite felices animæ, tuq; optime uates,
Quę regio Anchisen, quis habet locus? illius ergô
Venimus, & magnos Erebi tranauimus amnes.
Atq; huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus, lucis habitamus opacis,
Riparumq; toros, & prata recentia riuis
Incolimus. sed uos, si fert ita corde uoluntas,
Hoc superate iugum, & facili iam tramite sistam.
Dixit, & ante tulit gressum, camposq; niteteis
Desuper ostentat, dehinc summa cacumina lin-
At pater Anchises penitus cõualle uirenti (quũt.
Inclusas animas, superumq; ad lumen ituras
Lustrabat studio recolens, omnemq; suorum
Forte recensebat numerum, charosq; nepotes,
Fataq;, fortunasq; uirûm, moresq; manusq;.
Isq; ubi tendentem aduersum per gramina uidit
Aenean, alacris palmas utraq; tetendit,
Effusæq; genis lachrymæ, & uox excidit ore:
Venisti tandem, tuaq; expectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri
Nate tua, & notas audire & reddere uoces?
Sic equidem ducebam animo, rebarq; futurum
Tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, & quanta per æquora uectũ
Accipio? quantis iactatum nate periclis?
Quàm metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent?
Ille autem: Tua me genitor, tua tristis imago

na descendunt. Penitus conualle uirenti.] ualde uirenti: ut, Penitusq́; sonanti. Inclusas animas.] Non reuera inclu- B sas, sed separatas à multitudine, quò facilius agnoscerentur. Lustrabat studio recolens.] circumibat studiose retractans. Inclusas autẽ, aut segregatas, aut secundũ ritum antiquũ. Multitudinem enim si numerare nõ poterãt, eam in certũ locũ per parteis includebant, & ita quanta esset uidebant: quod & Xerxes de suo fecit exercitu. Charosq́; nepotes.] posteros: sic per nurus fœminas dicunt. Fataq́; fortunasq́; uirûm, moresq́; manusq́;.] Felicitas enim aut fatalis est, aut C fortuita, aut ex uirtute descẽdit. Alacres.] Ipse alacris. Et sciendũ secundũ antiquos & Alacris & Alacer, tã de masculino, quàm de fœminino genere dixisse, nũc masculino utrunq; damus. de fœminino Alacer nunquam dicimus, licet Ennius dixerit: Æstatem autumnus sequitur, pòst acer hiems fit. nam inde est Alacer. Genis.] palpebris. Ennius de dormiente, Imprimitq́; genæ genam. Excidit ore.] Quasi seni, quod circa Anchisen reseruat: ut, Tantumq́; nefas patrio excidit ore. Venisti tandem.] Hoc ad affectum pertinet desiderantis: aliâs oritur quæstio quòd dicit, Sic equidem ducebam animo. Expectata.] probata nunc etiam: ut, Et rebus spectata iuuentus. Hoc autem dicit: Tua pietas mihi semper probata, nunc etiam iter durum uicit, scilicet inferorum. Et notas audire & reddere uoces.] familiariter loqui. Rebarq́; futurum.] arbitrabar, ratiocinabar esse uenturum. Et per hoc intelligimus fataliter Æneam ad inferos descendisse: non enim nisi fatalia deprehenduntur. Nec me mea cura fefellit.] nec decepit me dulcißimus filius nam

Illius ergô.] propter illum. Ergô autem coniunctio fuit, sed per accentus mutationem in aduerbium transijt, & est sola particula, quæ habet in fine circumflexum. Multi malè putant nomen esse indeclinabile, & dicunt positum esse pro causa. Causa autem nomen est, Græcè autẽ χάριν, uel ἕνεκα. Magnos amnes.] Aut magna fluenta, aut quia nouem sunt, quæ odiosum fuerat, si singula commemoraret. Nulli certa domus.] Id est, habitatio, quã animæ tamdiu certam habent, quamdiu in corporibus sunt: post quorum absolutionem uagantur pro uitæ merito in circulis. Lucis habitamus opacis.] Varia dicit, quæ pro uitæ uarietate contingunt. In his autem locis heroum animæ coluntur. Recentia.] uirentia: riuorum scilicet causa. Iugum.] Ita enim diuiduntur montes in radices, latera, iuga, uertices, pro qualitate locorum. Dehinc summa cacumina linquunt.] Non linquit. hoc enim dicit: Æneas et Sibylla perducti ad summum, in plana descendunt.

A nam uocatiuus est Mea cura, id est, tu. & dictum est sicut, Veneris iustißima cura. Quas ego te terras & quanta per æquora uectum?] Pietatis magnitudo osten ditur, quum pater eius ingemit casibus. Libyæ tibi regna nocerent.] Aut quia de Iunone ait Venus, Haud tanto cessabit cardine rerum. aut quod est melius, illud dicit: Timui ne dum apud regna Carthaginis uoluptatibus uacabas, imperiũ fatale relinqueres. Vnde per transitum insinuat, quòd intelligatur Æneam in Africam apud Didonem diuertisse, quum utrunq; constet diuersis ætatibus fuisse. Tristis imago.] seuera, terribilis: ut suprà, Et turbida terret imago.

POM. Sabi. Musæum.] Musæus Eumolpi filius Atheniensis, primus generationem deorum scripsit. in Ægyptum se contulit: Ægyptiorum scientia adiutus astrologiam illustrauit. Phaleris diem obijt. Athenas, ubi natus, nobilitauit, & locum ubi sepultus. Tanta fuit literarum autoritas apud antiquos. Linus Mercurij & Vraniæ filius, Thebanus, mundi generationem scripsit, Solis iter ac Lunæ, animalium & fructuum generationem notauit. in principio operis sui, cuncta simul nata cecinit. quem secutus est Anaxagoras, in Euboia ab Apolline sagitta transfixus. Altis.] aut propter honorem, aut propter cœlestia quæ scripsit.

VAR. Lect. Et prata recẽtia riuis.] In Romano libro, Siluis, pro Riuis, legitur. Si fert ita corde uoluptas.] In libris aliquot antiquis Voluntas habetur. Et facili iam tramite sistam.] In libris aliquot antiquis, Facili uos tramite, legitur. Sed, Iam in antiquioribus habetur. Quas ego te terras.] Romanus liber, & aliquot alij uetusti, Quas ego per terras, legunt.

Sæpius occurrens hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes: da iungere dextras,
Da genitor, teq; amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum,
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par leuibus uentis, uolucriq; simillima somno.
Interea uidet Aeneas in ualle reducta
Seclusum nemus, & uirgulta sonantia siluæ,
Lethæumq;, domos placidas qui prænatat, amnẽ.
Hunc circum innumeræ gentes, populiq; uolabãt.
Ac ueluti in pratis ubi apes æstate serena
Floribus insidunt uarijs, & candida circum
Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus.
Horrescit uisu subito, causasq; requirit
Inscius Aeneas, quæ sint ea flumina porrò,
Quid'ue uiri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices, & longa obliuia potant.
Has equidẽ memorare tibi, atq; ostendere coram,
Iampridem hanc prolẽ cupio enumerare meorũ:
Quò magis Italia mecum lætere reperta.

SER. Sæpius occurrens.] κατὰ τὸ σιωπώμενον, sæpius ei dictum intelligimus: aut certè, Egit me tua imago ad hæc tẽdere

B limina, quam sæpe uidere consueui. Stant sale Tyrrheno classes.] Affectionis est filij, etiam ea indicare, de quib. nõ interrogatur. Largo fletu.] nato ex gaudio. Ter.] sæpius: finitus pro infinito. Est autem locus iste ex Homero sumptus: ὥς ἔφατ᾽. αὐτὰρ ἔγωγ᾽ ἔθελον φρεσὶ μερμηρίξας μητρὸς ἐμῆς ψυχὴν ἑλέειν κατατεθνηυίης. τρὶς μὲν ἐφωρμήθην ἑλέειν τέ με θυμὸς ἀνώγει, τρὶς δέ μοι ἐκ χειρῶν σκιῇ εἴκελον ἢ καὶ ὀνείρῳ, ἔπτατ᾽· ἐμοὶ δ᾽ ἄχος ὀξὺ γενέσκετο κηρόθι μᾶλ-

C λον. Interea uidet Æneas.] εἱρμὸς est hoc loco, id est, unus sermo protensus per multos uersus, in quo tractat de Platonis dogmate, quod in Phædone positum est, περὶ ψυχῆς: de quo in Georgicis strictim, hîc latius loquitur: de qua re etiam Varro in libro primo Diuinarum plenissimè tractauit. Hoc autem continet: Æneas dum per inferos pergeret, respexit fluuium quendam loci remotioris, ad quem innumera multitudo tendebat animarum: interrogauit patrem, qui esset fluuius, & qua ratione ad eum pergerent animæ. pater ait, Lethæus est: pergunt autem ut potent, & obliuionem patiantur, ut incipiant in corpora uelle remeare. Stupefactus Æneas interrogat: Dic pater, animæ quæ per præteritã uitam tot supplicia pertulerunt, possunt habere uotum reuertendi in corpora? non est uerisimile liberatas de corporis carcere, ad eius nexum reuerti. Suscepta narratione hoc Anchises exequitur: primò debere fieri ut redeant, deinde posse, deinde uelle: quæ quoniam obscura sunt, alijs diuisionibus innotescunt. Quid est Debere? cuncta animalia à Deo originẽ ducunt. quæ quia nasci cernimus, reuertuntur sine dubio, unde cuncta procreantur. Deinde Posse sic probat: quia immortales sunt animæ, et sunt quæ possunt reuerti. Ter

tiũ est ut Velint, quod dicit fieri per Lethæũ fluuium. & hoc est quod dicturus est, sed incidentes quæstiones faciunt obscuritatem. Virgulta sonantia siluis.] Quia est iuxta prærupta fluminis. Domos placidas.] Id est, campos Elysios. Prænatat amnem.] præterfluit. & contrariè dictũ est: nam nõ natãt aquæ, sed in ipsis nos natamus. Enniũ igitur secutus est, qui ait: Fluctusq; natantes. Sanè de hoc fluuio quæritur à prudentioribus, utrum de illis nouem sit, qui ambiunt inferos, an præter nouem: & datur intelligi, quòd ab illis separatus est. Nanque eum uolunt esse senectutis imaginem: nam animæ nostræ uigent, & alacres sunt, plenæq; memoria à puericia usque ad uirentem senectam. postea in nimia senectute omnis memoria labitur, qua lapsa mors interuenit, & animæ in aliud corpus recurrunt. Vnde fingunt Poetæ, animas Lethæo haustu in corpus redire. Ergo & Lethæus est obliuio, morti semper uicina. Lethæum autem, ἀπὸ τῆς λήθης constat, id est, obliuione, esse dictum. Gentes populiq;.] innumerarum gentium & populorum animæ. Floribus insidunt.] Insido illi rei: ut, Insidat quantus miseræ Deus. Insisto autem illam rem: ut, Nulli fas casto sceleratum insistere limen. Circum lilia.] circa flores: speciem pro genere posuit. Flumina porrò.] longè remota. & est Græcum aduerbium, scilicet πόῤῥω. Benè autem Æneam longè à Lethæo facit, quia adhuc iuuenis est. Agmine.] cursu, impetu: per quod ostendit citò irè ad senectam, quia tota celeritate usus labitur uitæ. Animæ quibus altera fato Corpora debentur.] Sciẽdum; non omnes animas ad corpora reuerti: aliquæ enim propter uitæ merita nõ redeunt, aliquæ redeunt propter malam uitam, aliquæ propter fati neceßitatẽ. Lethæi ad fluminis undam.] Si anima æterna est, & summi spiritus

tus pars, qua ratione in corpore non totum uidet, nec est tantæ prudētiæ tantæq; uiuacitatis, ut omnia possit agnoscere? quia cùm cœperit in corpus descendere, potat stulticiam & obliuionem: unde non potest implere uim numinis sui post naturæ suæ obliuione. Obliuiscitur autem secundum poetas, præteritorum: secundum philosophos, futuri. unde medium tenuit, dicendo Obliuia. Docent autem philosophi, quid anima ad ima descendens, per singulos circulos perdat. Vnde etiam disputantes de ratione mathematici, fingunt quòd singulorum numinū potestatibus corpus & anima nostra connexa sunt ea ratione, quia quum descendunt animæ, trahunt secum torporem Saturni, Martis iracundiam, libidinem Veneris, Mercurij lucri cupiditatem, Iouis regni desiderium: quæ res faciunt perturbationem animabus, ne possint uti uigore suo & uiribus proprijs. Securos latices.] qui securos faciunt, id est sine cura: id est, ἀφροντίστας, ut pallida mors. Iam pridem.] Ex quo ait, Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia disces. O pater.] Nota breuitas: nam dicendo Pater, qui loquatur ostendit.

POM. Sabi. Lethæum amnem.] Vidit Lethen fluuium Æneas, ad quem properabant animæ rediture ad corpora. Lethe fluuius obliuionis, cuius aquam potantes animæ omnium in uita actorum obliuiscūtur. ἀπὸ τῆ λήθης, id est obliuione. Pythagoras dicebat animas ingredi alia corpora. Elysij dicuntur ἀπὸ τῆ ἐλεύσεως, hoc est à profectione, quòd iustorum animæ eò proficiscantur. Domos.] campos Elysios. Serena.] scilicet uerno tempore.

VAR. Lect. Hæc limina tendere adegit.] In libris aliquot peruetustis legere est, Adire coegit. Simul ora rigabat.] In antiquis plerisq; Rigabant, plurali numero est. Seclusum nemus.] In Romano libro Reclusum legitur. Virgulta sonantia siluis.] Seruius Siluæ legit: et Romanus illi liber adstipulatur. Quíue uiri tanto complerint agmine ripas.] In uetustis quibusdam exemplaribus legere est, Quidue: in aliquot alijs, Quiq; uiri habetur. Est et, Complerūt, finitiuo modo, in bona lib. antiq. parte. In aliquot, ut in Mediceo, Complerent.

DON. Tum pater Anchises: animæ, quibus altera fato Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam Securos latices, & longa obliuia potant.] Quàm citò summatim, duobusq; quæsitis occurrit! Dixit enim, qui sit fluuius, & quam ob causam animæ conuenissent. Istæ, inquit, animæ sunt primis exemptæ corporibus, eius fati, ut secundæ luci, & altero corpori debeant reddi: hæ ad Lethæum fluuium, quem cernis, ueniunt. Eius enim natura talis est, ut quisquis ex eo potauerit, quidquid apud superos gestorū suorum memoriæ mandauerit, perdat. Qua causa istæ cō ueniunt, ut dum se undā simplicem haurire arbitrantur, obliuionem superioris temporis bibant: nulli enim iucundum est, ad lucem iterum uenire post mortem, si malorū quæ in uita perpessus fuerat recordatiōe teneatur. Hic fluuius facit, ut omissa primorum incommodorum memoria, nō uiuendi, atq; ad superos redeundi odio, sed amore ducantur. Has equidem memorare tibi, atq; ostendere coram, Iampridem hanc prolem cupio enumerare meorū.] Maior enim oculorum quàm aurium fides est: multo melior, si audita uideantur. Quò magis Italia mecum lætere reperta.] Quæ autem istæ sint animæ, quidq; factura, debes nosse: tunc enim gratulaberis melius Italiam reperisse, quam quæris: cuius gaudij etiam ipse particeps ero. O pater, an'ne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est Sublimes animas, iterumq; ad tarda remitti Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?] Conueniens facti istius dubitatio. Qui innumera mala duraq; perpessus est, & in his fuerat, & sperabat adhuc usq; peiora: Credimus, inquit, uelle quenquam non tantùm ad lucem, sed ad uitæ tædia reuocari? quæ tanta nascitur cupiditas miseris, ut uelint esse iterum, quod semel euasisse debuerant gratulari? Miseros ostendit non solùm illos esse, fortuna in qualibet parte, sed etiam illos qui non intelligunt, quid suis commodis prosit, deterrima petunt, & fugienda perquirunt. Dicam equidem, nec te suspensum nate teneo.] Quæ desideranter cupis audire, dicam nate, ne te sub incertis tractatibus diutius teneam. Suscipit Anchises, atq; ordine singula pandit.] Aggreditur Anchises relationem, & ordine suo singula prosequi cœpit. Occasione futuræ relationis altior tractatus inducitur, ut ostendat poeta ex quibus constet hominum genus, uel animalium cæterorum: & unde moueantur in gaudium, unde uertantur in metum, unde diuersis cupiditatibus teneantur, unde affligantur doloribus, unde animæ nutrimenta suscipiant: sed prius erat dicendū quæ ista sint, & quemadmodum constent, ex quibus uniuersa nascuntur & ualent. Principiò cœlum ac terras, camposq; liquentes, Lucentemq; globum Lunæ, Titaniaq; astra Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.] Quatuor quidem elementa esse asseruntur, cœli, terræ, maris, & inferorum: sed quia apud inferos fuit, ubi loquebatur et agebatur de ratione superorum, idcirco trium tractatum prosequitur, cœli, terræ, & maris. Addidit duo alia, sed quæ in parte sunt cœli, solem scilicet & lunam. His enim stare dicitur, quicquid ad cœlum pertinet, & quicquid terra continet, quicquid mare complectitur, nutriri spiritu quodam abstruso & recondito, & latenter gubernari, eundemq; spiritum per omnia esse diffusum, & permixtum omnibus. Inde hominum pecudumq; genus, uitæq; uolantū, Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.] Inde, inquit, uiuunt uolantia, inde terrestria, inde etiam quidquid monstrorum maris unda contegitur. Igneus est ollis uigor, & cœlestis origo Seminibus, quantum nō noxia corpora tardāt, Terreniq; hebetāt artus, moribundaq; membra.] Ex duorū elementorū substātia hominē memorat esse cōpositū, ut spiritus è partibus cœli sumi uideatur, corpus ex terra. Quod de cœlo sumitur esse perpetuū: corpus aūt interire, quod ex terra concipitur. Spiritū mundū esse, corpus uerò cōtagionib. plenū: sed ubi in unū consortiū uenerint, ut corpus spiritusq; iungantur, spiritū malis corporib. maculari. Hinc metuūt, cupiūtq;, dolēt, gaudentq;, nec auras Respiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco.] Vsqueadeo corpus inimicum est ei spiritui quem intra se habet, ut cæco carceri comparetur. Deniq; polluitur ex eo, & pollutus ad supplicium mittitur, tanquam ad pœnam & carceres rei: & quia perire non potest, purgatur pœnis, donec reddatur talis, qualis inter initia corpori fuerat attributus. Quin & supremo cum lumine uita reliquit, Non tamē omne malum miseris, nec funditus omnes Corporeæ excedunt pestes, penitusq; necesse est Multa diu cōcreta modis inolescere miris.] Tanta labes est corporis, itaq; spiritum polluit, ut cùm exutis membris ire ad inferos cœperit, pestes omnes secum portet: ideoq; non redit ad cœlum, quia cœleste meritum perdidit, hospitij sui contagione pollutus. Necesse est enim penitus

A nitus inhærere uicia, quæ uiuendo contraxit, & concreta non facile purgari. Concretum dicitur, quod ex minutis multis in unam redditur massam. Perinde multa mala et longo tempore collecta: quoniam in unum & maximum coeunt, ablui, uel in suum statum reuocari non possunt, nisi hæc uis maior expiauerit. Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum Supplicia expendunt.] Incipit dicere, quæ pœnæ, quæ sint ipsa supplicia. Aliæ panduntur inanes Suspensæ ad uentos.] Nihil interest, uentos inanes an animas dixerit, quia utrumq;, uel alterum rectum esse potest. et sic uel semel positum, bis accipiamus: ut inanes animæ, inanes ad uentos suspensæ penderent. Alijs sub gurgite uasto Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.] Dixit pœnarū genera, quibus animæ mundantur.

O pater an'ne aliquas ad cœlū hinc ire putādū est
Sublimes animas? iterumq; ad tarda reuerti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te suspensum nate tenebo,
Suscipit Anchises, atq; ordine singula pandit.
Principio cœlum, ac terras, camposq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ, Titaniaq; astra
Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominū, pecudumq; genus, uitæq; uolantū,
Et quę marmoreo fert mōstra sub ęquore pont⁹.
Igneus est ollis uigor, & cœlestis origo
Seminibus: quantum nō noxia corpora tardant,
Terreniq; hebetant artus, moribundaq; membra.
Hinc metuūt, cupiūtq;, dolēt, gaudētq;, nec auras
Respiciunt clausæ tenebris, & carcere cæco.
Quin & supremo cum lumine uita reliquit,
Nō tamē omne malū miseris, nec fundit⁹ omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusq; necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes,
Suspensæ ad uentos: alijs sub gurgite uasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisq; suos patimur manes: exinde per amplum
Mittimur Elysium, & pauci læta arua tenemus,
Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumq; reliquit

SER. Ad cœlum hinc ire putandū est.] Miscet philosophiæ figmenta poetica, et ostēdit tam quod est uulgare, quàm quod continet ueritas, & ratio naturalis: nam secundum Poetas hoc dicit, Credendum est animas corporis contagione pollutas ad cœlum reuerti. B Sublimes animas.] Non omnes, sed sublimium. Ad tarda reuerti Corpora?] Animæ comparatione, qua nihil uelocius est: uno enim momento cuncta discurrit. Quæ lucis miseris tam dira cupido?] Vt id desiderent, propter quod sentiunt se pœnas apud inferos dū purgantur dedisse, scilicet uitam. Suspensum.] sollicitum, incertum: ut, Multo suspensum numine ducit. Suscipit Anchises, atq; ordine singula pandit.] ὕστερον πρότερον: post hunc enim uersum sequi debuit, Dicam equidem, nec te suspensum nate tenebo. Principiò cœlum ac terras camposq; linquentes.] Interrogatus Anchises, C quare animæ uelint reuerti ad corpora, quasi aliud dicit: tamen illuc recurrit, quod Græcè τὸ πᾶν dicitur; id est omne quod est. Quatuor sunt elementa, terra, aqua, aer, æther, et Deus: præter hæc nihil est aliud. et hoc τὸ πᾶν, mundum non possumus dicere. nam mundus non est totum. Ergo Deus est quidam diuinus spiritus, qui per quatuor infusus elementa gignit uniuersa. Igitur si de elementis & Deo nascuntur omnia, unam originem habent, & par est natura omniū. Sed uideamus quid in nobis à Deo est, & quid à quatuor elementis. Quantum datur intelligi, ab elementis habemus corpus, à Deo animum: quod ideo probatur, quia est in corpore terra, humor, anhelitus, calor: quæ omnia uidentur, sicut etiā elemēta. Anim⁹ inuisibilis est, sicut & deus, unde originē ducit. Illa præterea sunt irrationabilia, sicut etiam corpus: contrà Deus consilium habet, sicut etiam animus. Deinde elemēta mutantur, quorū perire mutari est: sicut etiam corpus, quod inde originem ducit. Contrà Deum non perire manifestum est. Ergo nec animus perit, qui inde originē ducit: nam pars semper genus sequitur. Huc igitur tetendit primam intentionem suam, ut animas immortaleis doceret. Sed occurrit illud: Si enim immortales sunt, & unum habent principium, qua ratione non omnia animalia sentiunt similiter? & dicit non esse in animis dissimilitudines, sed in corporibus, quæ prout fuerūt uel uiuacia uel torpentia, ita & animos faciunt: quod potest etiam in uno eodemq; corpore cōprobari. In sano enim corpore alia uiuacitas est mentis, in ægro pigrior, insanis inualida, et etiam ratione carens, ut in phreneticis cernimus: adeò ut cùm ad corpus uenerit, nō natura sua utitur, sed ex eius qualitate mutatur. Inde Afros uersipelles, Græcos leues, Gallos pigrioris uidemus ingenij. quod natura climatū facit, sicut Ptolemæus deprehendit, qui dicit translatū ad aliud clima hominē, naturā ex parte mutare: de toto enim non potest, qa in principiò acceperit sortem corporis sui. Ergo anima pro qualitate est corporis. Et qua ratione res melior est in pōtestate deterioris? atqui diuinus animus debuit corpus in potestate habere, nō corpus naturā animi corrūpere: sed hoc ideo fit, quia plus est quod cōtinet, q̄ quod cōtinetur. ut si leonē includas in caueā, impeditus uim suam nō perdit, sed exercere non potest: ita animus non transit in uicia corporis, sed eius coniunctione impeditus, non exercet uim suam. & occurrit illud: Omne quod corrumpitur, æternum non est. Si animus insanit, irascitur, desiderat, timet, caret æternitate, cui sunt ista cōtraria: nam passio æternitatem resoluit. Quod ideo falsum esse dicimus, quia animus per se nihil patitur, sed laborat ex corporis coniunctione. Et aliud est per naturam suam corrumpi, aliud per contactum rei alterius. Videmus enim tale aliquid, ut in lucerna, quæ per se clara est, & locum in quo est sine dubio illuminat: sed si qua re tecta fuerit & inclusa, non perdit splendorem proprium, qui in ea est: remoto nanq; impedimento apparet. Nec tamen quia impeditus est eius uigor, ideo etiam corruptus. Ita ergo & animus quandiu est in corpore, patitur eius cōtagione: postquam uerò deposuerit corpus, recipit suum uigorem, & natura utitur propria. Si ergo propriā recipit naturam, quare pœnas apud inferos patitur? Ideo, quia simul diu fuit, non potest deposita ipsa re statim ad suum nitorē reuertit

uertis

uertu: ut si speciem candidam missam in lutum polluas, et eam statim auferas, non idcirco sordibus caret, sed ablutionem requirit, ut in pristinum nitorem possit redire: sic anima ex eo quod datur corpori inquinata est, ut etiam si corpus deponat, necesse habeat purgari. Si ergo purgantur & recipiunt naturam suam, cur uolunt reuerti? quia potant, inquit, obliuia. Et iam est illud ambiguū: nam aut præteritarum obliuiscuntur pœnarum, aut certè ut ignari futuri habeant desiderium redeundi in corpora, quod sine passione fit, & animus in quod est passio, meretur reuerti. Cœlum.] Pro aere & æthere posuit, ut duo significet elementa: ut, Iam cœlum terrasq; meo sine numine. Camposq; liquentes.] Id est, maria. Lucentemq; globum lunæ.] Ideo usus est participio, ut ostendat eam suum lumen non habere. nam Lucens est, quod aliunde illuminatur: Lucibile, quod per se lucet. ut Patulum & Patens: Patulum est quod per se patet, Patens quod aperitur & clauditur. Globum autem ideo, quia dicitur luna σφαιροειδὴς esse. Titaniaq; astra.] Aut stellas dicit, aut solem, quem suprà unum fuisse de Titanibus diximus. Spiritus.] diuinus scilicet: & est unum, siue mentem dicat, siue animum, siue spiritum. Intus alit.] uegetat, et in æternitate custodit, quia mixtus est, & nulla pars elementi sine Deo est. Per artus.] per elementa, quæ membra sunt mundi corporalia: corpora nanq; sunt quæ possunt uideri. Mens agitat molem.] magnitudinē mundi mens agitat. & si (ut Cicero dicit in Tusculan.) æternum est quicquid in æterno motu est, sine dubio etiam animus æternus est: semper enim in motu est, adeò ut ne nobis quidem quiescentibus coquiescat. Magno se corpore miscet.] Aut ἀντίπτωσις est, pro corpori: ut, Hæret pede pes, densusq; uiro uir. quod potius credendum est: aut certè secundum eos loquutus est, qui dicunt Deum corporalem esse, et eum ita definiūt, πῦρ νοερὸν, id est, ignem sensualem. Quod si uerū est, corpus est, nec per antiptosin dixit, sed per diffinitionem Magno corpore: id est, non communi. Inde hominum pecudumq; genus.] De quatuor elementis & Deo. Et cœlestis origo.] Quod suprà diximus, intantum, inquit, in omnibus uiget pars diuinitatis, inquantum sinit corporū qualitas. Terreniq; hebetant artus.] In quantum non hebetant artus. Moribundaq; membra.] morienti similia, hoc est semper morientia: nunquam enim in eodem statu sunt, sed aut minuuntur, aut crescunt. Ergo animus idem est, sed uti uirib. suis non potest propter corporis coniunctionē. Hinc metuunt cupiuntq;.] ex corporum coniunctione & animi hebetudine. Varro & omnes philosophi dicunt quatuor esse passiones, duas à bonis, duas à malis opinatis rebus. nam dolere et timere duæ opiniones malæ sunt, una præsentis, alia futuri. Item gaudere & cupere sunt opiniones bonæ: una præsentis, alia futuri. Hæc ergo nascuntur ex ipsa coniunctione. nā neq; animi sunt, neq; corporis propria. Pereunt enim facta segregatione animæ à corpore, quam mortem esse diffinit, hoc est λύσιν σώματος καὶ ψυχῆς. Nec auras Respiciunt.] Nam quia cohærent corpori, obliuiscuntur naturæ suæ, quam Auras uocauit, scilicet cœlestem & diuinam. Clausæ tenebris & carcere cæco.] Diffinitiones sunt corporis. nam Græci δέμας quasi δεσμὸν corpus uocant, quasi uinculum animi. Quin & supremo.] Quia, ut diximus, occurrit debere eas statim post corpus depositum, in suum uigorem reuerti. Et dicit non posse: quæ enim diu coniuncta sunt, inuicē se tenent, & trahunt reliquias sordium antiquarum.

A Non tamen omne malum.] cedit, sed non omne: nam remanet quod ut purgetur necesse est. Inde est quod dicit, Eadem sequitur tellure repostos. Miseris.] Bene Miseris, quia etiam post corpus habent corporis sordes: unde est, Nec funditus omnes Corporeæ excedunt pestes. Diu concreta.] Id est, coniuncta & conglutinata. Inolescere.] crescere: ut, Vdoq; docent inolescere libro. Ergo exercentur pœnis.] Quia deposito corpore sordes supersunt. Pœnas autem non perferunt animæ, sed illius coniunctionis reliquiæ, quæ sunt inter animam & corpus. nam licet illa duo per se pœnas perferre non possint, homo tamen perfert, qui de his duobus est factus. Supplicia expendunt.] Non agunt supplicia, ut animas puniant, sed ut eas peccatis exuant pristinis. Aliæ panduntur inanes Suspensæ ad uentos.] Loquitur quidem Poeticè de purgatione animarum, tangit tamen quod et philosophi dicunt. Nam triplex est omnis purgatio: aut in terra purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerunt, deditæ scilicet corporalibus blandimentis: id est, transeunt in corpora terrena. B & hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra oritur, quo exuruntur omnia: nam cœlestis nihil perurit. Aut in aqua, id est, transeunt in corpora marina, si paulò melius uixerint. Aut certè in aere, transeundo scilicet in aeria corpora, si satis bene uixerint. Quod & in Statio legimus, ubi de augurijs tractat: Seu quia mutatæ nostraq; ab origine uersis Corporibus subiere notos. Vnde etiam in sacris omnibus tres sunt istæ purgationes: nam aut tæda purgantur et sulphure, aut aqua abluuntur, aut aere uentilantur: quod erat in sacris Liberi. Hoc est enim quod dicit in Secundo Georgicorum: Tibiq; Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu. nam genus erat purgationis. Id autem & apud Iuuenalē tangitur: Quoties hinc talis ad illos Vmbra uenit, cuperent lustrari si qua darentur Sulphura cum tedis, & si foret humida laurus. Et in ipsis purgationibus bonum meritorum secutus est ordinem, ut antè aeream, inde aquæ, post ignis diceret purgationem. Quisque suos patimur manes.] Supplicia uaria, quæ sunt apud manes: ut si quis dicat, iudicium patimur, & significet ea quæ in iudicio continentur. Est et aliud uerius. Nam cùm nascimur, duos Genios sortimur: C unus est qui hortatur ad bona, alter qui deprauat ad mala. Nec incongruè dicuntur Genij, quia cùm unusquisque genitus fuerit, ei statim obseruatores deputantur, quibus assistentibus post mortem, aut asserimur in meliorem uitam, aut condemnamur in deteriorem: per quos aut uacationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo manes, Genios dicit, quos cum uita sortimur. Exinde.] Vna pars orationis est, & in tertia E sine accentu habet, licet penultima longa sit. quod ideo factum est, ut ostenderetur una pars esse orationis, ne præpositio adiungeretur aduerbio, quod uiciosum esse nō dubium est. Pauci læta arua tenemus.] Non omnes: qui enim minus purgantur, statim redeunt ad corpora. Donec longa dies perfecto temporis orbe.] Quia etiam post purgationem opus est tempore, ut perseueret in purgatione, & sic redeat. Et quæritur, utrum animæ per apotheosin (de quibus ait, Et pauci læta arua tenemus) possint mereri perpetuam purgationem? quod non potest fieri: merentur enim temporis multi, non perpetuitatis: & quæ malè uixerunt, statim redeunt: quæ melius, tardius:

quæ

A quæ optime diutißimo tempore sunt cum numinibus. Paucæ tamen sunt quæ & ipsæ exigente ratione, licet tardè, coguntur reuerti. Perfecto temporis orbe.] finito legitimo tempore. Concretam.] affixam, & inhærentē.

POM. Sab. Ad cœlum.] superas oras, ubi uiuimus. Credendum'ne est ô pater, posse reuerti animas ad corpora? Sublimes animas.] Corpus nostrum elementatum, anima diuina: quæ cum è deo sit, immortalis est. Nec uigor, qui cuncta intelligit, extinguitur: sed dum in corpore, qualitates corporis sequitur uiuacitas diffusa per membra. Quæ lucis.] Nihil celerius est anima, soluta corpore: & nihil tardius corpore, si deest anima. Animæ postquam liberatæ sunt corpore, non desiderant amplius redire ad corpora: quis amor ergo est uelle uiuere? Principio cœlum.] Aristoteles ait, elementa esse quatuor, aquam & terram ponderibus suis deorsum ferri, ignem & aera tenuitate subleuari. & his quatuor elementis quintum quasi proprium æthera addit, priuata inde ui discretum. Anaxagoras Abderites Democriti discipulus; ut alij, Dionysij Smyrnei, Alexandri B apud Persas comes, quatuor elementis constitutis rectorem adiungit, siue spiritum, siue deum, siue mentem, per quem hæc quatuor regantur: hunc alij appellauere sensum. Terram simpliciter dixit. per Campos liquentes, intelligit mare. Cœlum, si pro igni, ubi aer: si pro aere, ubi ignis est. Ridiculum est intelligere cœlum pro duplici elemento, id est aere & æthere. Æmylius Asper cum hunc locum annotaret, sic ait: Membra naturæ sic solet iungere Vergilius, ut in tertia diuidat. nam & alibi, Maria ac terras cœlum'que profundum: Ennium secutus, qui ait, Qui tuo lumine mare, terram, cœlum contines. Cœlum pro aere accipi apud Vergilium, notum est. Nam & Lucretius ait, In hoc cœlo qui dicitur aer. Sol pro igni accipitur. Anaxagoras Clazomenius ait, Solem nihil aliud esse quàm lumen igni permixtum. Probus ait: Ignem in eo interpretabimur, quod ait, Titaniaq; astra. ea enim esse ignea probat, cum ait, Vbi maximus Atlas Axem humero torquet stellis ardentibus aptum. & inde, Nox operit terras quotiens astra ignea surgunt. item, Nam neque erant astrorum i- C gnes. Cicero libro secundo de Natura deorum, sic: Quem complexa summa pars cœli, quæ ætherea dicitur, & summum retinet ardorem. & paulo post: Sunt autem stellæ natura flammeæ. Si cœlum accipimus pro igni, spiritus erit pro aere, qui uitam largitur. In his uersibus, ait Probus, spiritum pro aere accipiemus. Varro mundo omnia comparauit, in Tuberone. Sunt qui elementis principia aßignauerunt. Parmenides Eleates terram, Hippasus Metapontinus & Heraclitus Ephesius ignem, Anaxamenes Lampsacenus (qui primus existimatur physica induxisse) aerem, Thales Milesius magister eius aquam: quia Hesiodus dixerit, Chaos, quod Zenon Citieus aquam interpretatur. Possumus ab Homero intelligere idem positum. * Quem Vergilius quoq; imitatus ait, Oceanum'que patrem rerum, nymphasq; sorores. Globum.] Luna sphærica est, id est globosa. scilicet ignem. Spiritus.] deus immensa grauans. Per artus.] per elementa, quæ membra. Mens.] spiritus. Molem.] machinam mundi. Se.] scilicet spiritus dicitur miscere secū elementis, quia uim suam afflat in creandis rebus. Hinc.] ob hanc mixturam. Vigor.] Vigor cœlestis est seminibus animatis, quantū ipsa corpora non tardant. Terreni.] omnia corpora ex terra sunt. Moribunda.] omnia quæ nata sunt, quotidie moriuntur. Hinc metuunt.] ex coniunctione animi & corporis. Quatuor sunt affectus, dolor & gaudium de præsenti, timor & cupiditas de futuro. Cum animæ relinquunt corpora, non statim purgatæ sunt, sed paulatim & cum tempore sordes peccatorum in animis eluuntur: purgatæ in Elysium mittuntur. & post mille annos epota aqua lethea redeunt in corpora. Tria sunt piaculorum genera. nam aut in terra purgantur animæ scelestorum hominum, & transeunt in corpora brutorum: aut in aqua, & transeunt in pisces: aut in aere, et transeunt in corpora aeria, id est uentos, ut Papinius ait: & auguribus, in libris pontificum est piaculum aut ex tæda, aut ex sulphure, aut ex aqua. Clausæ.] animæ non despiciunt naturam suam. Carcere.] Carcer animæ uocatur corpus. Inolescere.] crescere. Lucretianus uersus est. Expendunt.] dant. Manes.] supplicia, quæ ad manes sunt.

VAR. Lect. Quo magis Italia tandem lætere reperta.] In lib. aliquot antiq. Lætare imperatiuo modo. In omnibus deinde pro Tandem, uno exemplo, Mecum scriptum est. In Rom. totus uersus ita mutatus, Quo magis Italiam mecum lætare repertam. Iterumq; ad tarda reuerti Corpora?] In lib. aliquot antiq. In tarda legere est. Quæ lucis miseris tam dira Cupido?] In libris aliquot sane quā uetustis Cupido est, una plus dictione legitur. Suspicit Anchises.] In probatioribus libris antiquis Suscipit habetur, quod significat Respondet. Ac terras.] In Romano libro Terram, unitatis numero scriptum est. Nec auras Respiciunt.] In antiquis omnibus libris quos uiderim, eodem exemplo legitur, Neq; auras Despiciunt. Alicubi etiam Respiciunt habetur.

DON. Quisque suos patimur manes.] Continuè complexus est, unumquenq; tales sentire pœnas, qualis ad inferos uenerit, si bonus bonas, sin malus malas. Exinde.] Hoc est, post examinationem uitæ. Per amplum Mittimur Elysium, & pauci læta arua tenemus.] Comparationem fecit miro genere. Mittimur, inquit, per amplum Elysium pauci, quasi illorum numerum breue spatium ferre non posset. Non superflua latitudo paucis fuerat deputata, sed tributa pro meritis. Quid enim inter sontes & innoxios distaret, si cunctos æquali spacio locorum angustiæ continerent? Docuit poeta non paucis uideri paratam latitudinem, sed pluribus: si tamen ita uiuant, ut eò uenire mereantur. Quod quia non fit (quia bene uiuendi studium non omniū, sed paucorū est) latitudinem & diffusa spatia pauci incolunt. Laudatur hoc genere Anchises, & eius laus proficit etiam filio, quia in talibus locis patrem inuenire commeruit, ut hoc genere, pro tali parente laborauisse nec ipsum Æneam pœniteret. Donec longa dies perfecto tēporis orbe Concretā exemit labem, purumq; reliquit Æthereum sensum, atq; aurai simplicis ignem.] Tantum inficit animam corporis tabes, ut hanc uis maior, & prolixum tempus uix poßit abluere, scilicet ut talis fiat ablutione, qualis fuit ante quàm in corpus perueniret. Has omnes, ubi mille rotam uoluere per annos, Letheum ad fluuium deus euocat agmine magno, Scilicet immemores, supera ut conuexa reuisant, Rursus & incipiant in corpora uelle reuerti.] Vbi, inquit, omnes istas animas exercitatio rotæ p annos mille uoluerit, deducit deº ad Letheū fluuiū: cuius talis est uis, ut quisqs ex eo

biberit, memoriam superioris temporis perdat, nec quid fecerit, nec quid passus sit, teneat: perindeq; immemor redditus, incipiat uelle remeare ad superos, & mala corporis iterum pati. Dixerat Anchises, natumq;, unaq; Sibyllam Conuentus trahit in medios, turbamq; sonantem, Et tumulum capit, unde omnes longo ordine posit Aduersos legere, & uenientum discere uultus.] Quum hæc dixisset Anchises, natum ac Sibyllam ad plurimorũ conuentum duxit, atq; ut posset nescientibus singulos demonstrare, & nomina singulorum dicere, tumulum cepit: oportuit enim eum, ut instructiorem filium redderet, cunctos ex ordine numerare. Nunc age, Dardaniam prolẽ, quæ deinde sequatur Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes, Illustres animas, nostrumq; in nomen ituras Expediam dictis, & te tua fata docebo.] Proposuit quæ sit dicturus. Nunc, inquit, dictis expediam, uel qui admixti ex Italo sanguine nepotes tui regnaturi sint, uel quemadmodum eos uirtutis gloria secutura sit. Dicam etiam fata tua, ut quod nulli ante te contigit, tu multò antè condiscas. Hoc loco quantum ad Vergilij & Cæsaris tempora pertinet, nõ futura, sed transacta numerantur: & subtiliter ostenditur, quæ Troianorum progenies ex ipso Ænea & Italo sanguine iudicatur extitisse, & usq; ad Cæsarem cucurrisse. Hic specialiter dicuntur, quos generaliter in primo libro tetigit Iupiter, non eorum personas, sed tempora regnandi significans. A

SER. Æthereum sensum.] sidereum, πῦρ νοερὸν, ignem sensualem, id est Deum: per quod quid sit anima ostendit. Aurai simplicis ignem.] non urentis. Simplicis autem, nostri comparatione, qui constat de ligno & aere. Ille enim ἀσύνθετος per se plenus est, & æternus, quia simplex. Omnia σύνθετα, id est composita exitum sortiuntur: unde & atomos perpetuos dicunt, quia simplices sunt, nec recipiunt sectionem. Has omnes.]

Aethereum sensum, atq; aurai simplicis ignem.
Has omnes, ubi mille rotam uoluêre per annos,
Letheum ad fluuiũ Deus euocat agmine magno:
Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant,
Rursus & incipiant in corpora uelle reuerti.
Dixerat Anchises, natumq; unaq; Sibyllam
Conuentus trahit in medios, turbamq; sonantẽ,
Et tumulũ capit, unde omnes lõgo ordine posit
Aduersos legere, & uenientum discere uultus.
Nunc age, Dardaniã prolem quę deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumq; in nomen ituras,
Expediam dictis, & te tua fata docebo.
Ille, uides, pura iuuenis qui nititur hasta?
Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
Aethereas Italo commixtus sanguine surget
Siluius, Albanum nomen, tua posthuma proles.

runt dicturus est ordine. Aduersos legere.] relegere, cõsiderare. Dardaniã prolem.] Albanos reges, qui tredecim fuerunt de Æneæ & Lauiniæ genere: unde ait, Itala de gente. Illustres.] Hoc nomen noticiæ fuit, nõ meriti. unde etiam in meretricibus inuenitur: nam & nobiles & illustres uocantur. In nomen ituras.] in gentem: ut, Ipse Nomen Echioniũ matrisq; genus Peridea. Ille, uides pura iuuenis q nititur hasta.] Æneas, B

Ac si diceret, etiam has omnes: nam suprà non omnes dixit, sed Animæ quibus altera fato Corpora debentur. Rotam uoluêre per annos.] peregerunt, exegerunt statutum tempus per annorum uolubilitatem. Est autem sermo Ennij. Deus euocat.] Non dicit quis: sicut suprà, Dij quibus imperium est animarum. Sed alij Mercurium uolunt, propter hoc, Hac animas ille euocat orco Pallentes. & est ratio: nam νοῦς dicitur, id est sensus, quo philosophiam, quæ hæc indicat, intelligimus, quia ipse etiam inuenerit literas. Agmine magno.] impetu: & dictũ est imperatiuè. non enim blanditijs inductæ redeunt, sed necessitate quadã coguntur, ut potantes uelint reuerti. Immemores.] uel præteritorũ, uel futurorum. Dixerat Anchises.] antedicta de reuersione animarum probatio huc tendit, ut celebret Romanos, & præcipuè Augustũ: namq; qui bene considerant, inuenient omnem Romanã historiam ab Æneæ aduentu, usq; ad sua tempora summatim celebrasse Vergilium. Quod ideo latet, quia confusus est ordo: nam euersio Ilij & Æneæ errores, aduentusq;, bellumq;, manifesta sunt. Albanos autem reges, Romanos etiam consules, Brutos, Catonem, Cæsarem, & Augustum, & multa ad historiam Romanam pertinentia hic indicat locus. Cætera, quæ hîc intermissa sunt, in ἱστοριοποιΐᾳ commemorat: unde etiam in antiquis inuenimus opus hoc appellatum esse non Æneiden, sed Gesta populi Romani. Quod ideo mutatum est, quia nomen nõ à parte, sed à toto debet dari. Turbamq; sonantem.] Aut quæ tũc propter festinationẽ sonabat, aut turbæ perpetuũ est epithetõ. Longo ordine.] Non quo nati sunt, sed quo apud inferos stabant: non enim eo quo regnaue-

ut dicit Cato, simulac uenit ad Italiã, Lauiniã accepit uxorem: propter quod Turnus iratus tam in Latinum, quàm in Æneam bella commouit, à Mezentio impetratis auxilijs. Quod etiam ipse ostendit dicens, se satis ambobus Teucris uenire, Latinisq;. Sed, ut suprà diximus, primò perijt Latinus, secundò pariter Turnus & Æneas, postea Mezentium interemit Ascanius, & Laurolauinium tenuit. Cuius Lauinia timens insidias, grauida confugit in syluas, & latuit in casa pastorali Tyri: ad quod alludens ait, Tyrusq; pater cui regia parent Armenta. et illic enixa est filiũ. Sed cùm Ascanius flagraret inuidia, uocauit nouercã, & ei concessit Laurolauinium, sibi uerò Albam constituit. Qui quoniam sine liberis perijt, Syluio, qui & ipse Ascanius dictus est, suum reliquit imperium: unde apud Liuium error est, uter Ascanius Albam condiderit. Postea Albani omnes reges dicti sunt Syluij, ab huius nomine: sicut hodieq; Romani imperatores Augusti uocantur, Ægyptij Ptolemæi, Persæ Arsacidæ, Latini Murrhani: ut, Murrhanũ hic atauos, et auorũ antiqua sonantẽ Nomina, per regesq; actũ genus omne Latinum. Pura iuuenis qui nititur hasta.] Id est, sine ferro. nã hoc fuit præmiũ apud maiores, qui tunc primũ uicisset in prælio: sicut fertur in libris de gẽte populi Romani. Siluius, Albanũ nomẽ.] Quia omnes Siluij ab eo dicti sunt. Reliquit.] qui ante erat. nihil purius est natura animæ, quæ est similis deo. Immemores.] oblitos. Ille uides pura.] Liuius non ponit, quòd Ascanius patri successerit: nam ait, ex Lauinia natum Ascanium, & uiuente patre, & mortuo Ænea, in tutela muliebri mansisse regnum dicit usque ad filij pubertatem. & ab hoc Ascanio natum Syluium, C

A *Syluium ita dictum, quòd casu quodam in syluis natus sit. Cum Vergilio magis conuenit Dionysius, qui ait: Lauinia Latini filia post mortem Æneæ coniugis uerita priuignum Ascanium, qui regno successerat, Tyrrheno cuidam regij pecoris magistro se tradidit: qui in remotis syluis, ubi puella peperit, custodiuit. cumq; uideret Ascaniũ populo suspectum de cæde, Lauiniæ rem omnem aperuit. Ascanius ut gratus erga stirpem patris uideretur, hæredem & successorem suum statuit Syluium Lauiniæ et Æneæ filium: Ilum uerò eius filium sacerdotio præfecit. ab hoc gens Iulia manauit. Æneas Lauiniæ, Syluius, quia in syluis natus est, cognominatus. ab eo reges omnes Albanorum Syluij appellati sunt. qui ab hoc Ænea usq; ad Amulium regnauere, diximus libro primo. Syluius post mortem patris natus, ideo Posthumus dictus, id est post humatum patrem natus. Casellius putat posthumã prolem esse, quæ postrema est, patre sene. Sulpitius Apollinaris Casellium in hoc reprehendit. Qui dicunt longæuum pertinere ad deos, errant: quia dij non longæui, sed immortales sunt. Quid sit æuum, dicemus alibi. Hoc* B *in loco credo Vergilium tenuisse eam sententiam, quam est secutus Liuius: id est, quòd natus fuit puer uiuente Ænea: & Syluium nominasse. nisi intellexerit longæuũ pro indigete deo, & posuerit pro æterno.*

V. R. I.-Æ. *Atque aurai.] Antiqua omnia exemplaria quæ legi, Auræ quidem legunt. Supera ut conuexa.] In libris aliquot antiquis, Supera in conuexa, est. Longo ordine possit.] In antiquis plerisq; libris Posset habetur. Italo commixtus sanguine surget.] Sunt libri admodum antiqui, in quibus legere est, Italo mixtus de sanguine.*

CÆL. Rhod. *Ab indagine uerò dici Musa uidetur, quippe ex sapientum sententia, gnostices copiæ mater est indagatrix inopia. At Platonicorum sententia nobilis, Musarum nomine cœlestes intelligit tantum. Quo argumento & Camœnas dici quandoq; opinantur. Hasce uerò à Ioue proficisci: quoniam, uti est apud Plotinum, mundi totius animum frequenter Iouis appellatione nuncupet Platonis schola, cui calculum adijciat illud Platonici Maronis:*

Principio cœlum, ac terras, camposq; liquentes,
C *Lucentemq; globum Lunæ, Titaniaq; astra*
Spiritus intus alit: totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Inde nanq; colligi, ut ab Ioue mundi totius spiritu ac mente, quoniam cœlestes moueat sphæras ac regat, musici cantus, Musarum nomine significati, cooriantur & profluant. Quam rem innuit illud quoq;,

Ab Ioue principium Musæ, Iouis omnia plena.

Quoniam uigeat ubiq; Iupiter, ac impleat omnia, & cœlum, citharam uelut quandam (uti est ab Alexandro traditum Milesio.) uerset agitetq;, cœlestes inde ac harmonicos proliciens cantus.

IN. *Ille (uides) pura iuuenis qui nititur hasta, Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras Æthereas Italo cõmixtus sanguine surget Siluius, Albanũ nomen, tua posthuma proles: Quem tibi longæuo serum Lauinia coniunx Educet syluis regem, regumq; parentem. Vnde genus Longa nostrum dominabitur Alba.] Vides, inquit, illum iuuenem, qui hasta nititur pura, hoc est ferro uacua, nuncia scilicet non belli, sed pacis: iam proximus, ut in lucem ueniat. Exposuit ipsum futurum esse primum ex Ænea & Lauinia. & Proximum dicit, non qui citò uenturus esset in lucem, sed proximum ex omnibus, qui illic uidebantur. Hic, ait, nascitur ex Italo sanguine, & tuo. hoc ipsum aperit, ut ostendat quomodo, & quando, & quo nomine esset emersurus. Siluius, inquit, dicitur, quoniam hoc nomen Albanis familiarius est: habent enim regiones, uel ciuitates nomina, quæ præter cætera familiarius frequentant. Nascitur enim ex Lauinia, quam constat Italam fuisse, sed nascetur Posthumus, adeoq; serus, ut ex te iam longæuo conceptus oriatur. Noluit illũ pronunciare moriturum: sed dicendo, Habebis filium Posthumum, hoc ipsum significauit. Posthumos scimus dici, qui nati sunt post matris discessum. neq; adeo inde filij animum læsit: quia quum dicit Longæuo tibi, & serum, ostendit eum fore longæuum prouenturum. Dehinc ipsius Siluij spem pollicetur. Erit, inquit, rex, & pater regum: hoc est, regnabit ipse, & generabit reges. Proximus ille Procas.] Hoc est, qui iuxta Siluium conspicitur. Troianæ gloria gentis.] Flos scilicet Troianorum. Et Capys, & Numitor, & qui te nomine reddat Siluius Æneas.] Omnes isti eadem laude continentur, qua Procas: hoc amplius Æneas Siluius. Pariter pietate uel armis Egregius.] Vt te in omnibus similem reddat, robore scilicet uirtutis, & pietatis studio. Optimo uerbo usus est Reddet, ut nõ secundus Æneas nasci, sed ipse qui fuit redditus luci esse uideatur. Si unquam regnandam acceperit Albam.] si aliquando regendam Albam sumpserit. Procam debemus accipere, ne Anchises certis dubia miscere uideatur. Qui iuuenes quantas ostentat aspice uires, Atq; umbrata gerunt ciuili tempora quercu. Hi tibi Nomentum, & Gabios, urbemq; Fidenam: Hi Collatinas imponent montibus arces, Pometios, castrumq; Inui, Bolamq; Coramq;.] Isti, inquit, iuuenes. Ac ne Æneas inter plurimos nesciret, qui sibi ostenderentur, signum dedit ipse monstrator, quo illi à cæteris discernebantur. Aut igitur isti iuuenes, quorum tempora coronis conteguntur raptis ex ciuili quercu. Ciuilem dixit festã, pacificã, ut est laurus, oliua. Quantas ostentat aspice uires] qualia ostendũt suæ uirtutis indicia, uel quantas cõdituri sunt ciuitates? atq; ut hoc ipsum plena assertione firmaret, dixit et nomina singulorũ. Hæc tũ nomina erũt, nunc sunt sine nomine terræ.] Quanta gloria cõditorũ, quanta ipsa terrarum felicitas, ut quæ sine aliqua gloria iacebant incognitæ, inciperent urbiũ satis ornari? Quin & auo comitẽ sese Mauortius addet Romulus.] Addet se auo comitẽ Romulus, hoc est Ioui. ut per longã progeniem tantũ posset Romulus, ut merito fatorũ ferretur in cœlum. Assaraci quem sanguinis Ilia mater Educet.] Ecce etiam matrẽ eius, quæ esset futura, monstrauit. Viden' ut geminæ stant uertice cristæ? Et pater ipse suo superũ iam signat honore?] Dat etiam istius signa, ut inter alios positus euidenter appareat. Vide, inquit, quomodo duas habeat cristas in capite, & quomodo eum iam pater superũ, id est Iuppiter, honore suo & maiestate perfundat. En huius nate auspicijs illa inclyta Roma Imperium terris, animos æquabit Olympo.] Fauor urbis Romæ, quæ temporibus Cæsaris iam florebat. Poeta mira dixit ad laudem. Cæterũ Anchises apud inferos Romã non habuit, quam Æneæ demonstraret: potuit tamen, aliorũ minorũ nomen dicere, & spẽ pronunciare felicitatis eius, ut fecit dicendo: Septemq; una sibi muro circundabit arces, Felix prole uirũm, qualis Berecynthia mater Inuehitur curru Phrygias turrita per urbes Læta deũm partu,*

partu,centum complexa nepotes, Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.] Omni genere laudata est,positione loci,potentia,uirtute, & felicitate sobolis suæ:tales habitura animos, quales habet mater deûm, cùm per urbes Phrygias fertur. Huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem,Romanosq; tuos.hic Cæsar, & omnis Iuli Progenies.] Quando ad Cæsarem uenit, & eius nomen uoluit præferre,& confirmare quòd à Troianis originem ducat, addidit hortationem: Res,inquit,magna est,quam tibi monstraturus sum: proinde plenam aciem A tuorum luminum ad ea conuertes. Hæc est gens tua, hi sunt Romani, & Iuli uniuersa progenies, in qua est & Cæsar. Laudantis studio primò Cæsarem specialiter posuit, dehinc generaliter cæteros. Magnum cœli uentura sub axem.] Sub axe cœli sunt omnes qui fruuntur luce: sed hîc dictum est,non tantum ituros in lucem,uerumetiam merito uirtutis usque ad ipsum cœli axem esse uenturos.

Quem tibi longæuo seruum Lauinia coniunx
Educet filuis regem,regumq; parentem:
Vnde genus longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas,Troianæ gloria gentis,
Et Capys,& Numitor,& qui te nomine reddet
Siluius Aeneas,pariter pietate uel armis
Egregius,si unquam regnandam acceperit Albã.
Qui iuuenes quantas ostentant aspice uires,
Atq; umbrata gerunt ciuili tempora quercu.
Hi tibi Nomentum,& Gabios,urbemq; Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios,castrumq; Inui,Bolamq;,Coramq;.
Hæc tũ nomina erũt,nunc sunt sine nomine terræ.
Quin & auo comitem sese Mauortius addet
Romulus,Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet.uiden',ut geminæ stent uertice cristæ?
Et pater ipse suo superûm iam signet honore?
En huius nate auspicijs illa inclyta Roma
Imperium terris,animos æquabit Olympo,
Septemq; una sibi muro circundabit arces.
Felix prole uirûm,qualis Berecynthia mater
Inuehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta deûm partu,centum complexa nepotes,
Omneis cœlicolas,omnes supera alta tenentes.
Huc geminas nũc flecte acies,hãc aspice gentem,
Romanosq; tuos.hic Cæsar,& omnis Iuli
Progenies,magnum cœli uentura sub axem.
Hic uir,hic est,tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar,Diuûm genus:aurea condet
Secula qui rursus Latio,regnata per arua
Saturno quondã:super & Garamantas & Indos
Proferet imperium:iacet extra sidera tellus,

SER. Tua posthuma proles.] Posthumus est,post humationẽ parentis creatus. Per hoc autem Æneã citò ostendit esse periturum. & statim infert cõsolationẽ dicens: Quẽ tibi longæuo.] Id est, Deo. Æuũ enim propriè æternitatis est, quæ non nisi in deos uenit. Ennius, Romulus in cœlo cũ dijs genitalibus æuum Degit. Malè autem uindicauit usus, per quẽ dixit,Longæuosq; senes. Vnde.] A quo: ut, Genus unde Latinum.nam posteri eius fuerũt,qui postea Albam regnauerunt ciuitatem. Proximus ille Procas.] standi, non ascendendi ordine.nam duodecimus fuit, & Capys sextus est rex Albanorum: item Numitor tertiusdecimus fuit. Si unquam regnandam acceperit Albam.] Æneas Siluius.et hîc ostendit omnes Albanos reges, Siluios dictos. Acceperit autem,à tutore,qui eius inuasit imperium: quod ei uix anno LII restituit. & rem historiæ plenam per transitum tetigit. Ciuili tempora quercu.] Ciuica debuit dicere,sed mutauit:ut contrà Horat. Motũ ex Metello consule ciuicum:pro ciuilem. Querceam autẽ coronam accipiebant, qui in bello ciuem seruassent: ideo quia antè causa uitæ in hac arbore hominibus fuit, qui glandibus uescebantur. unde Ouid. in Metamorphos. Et quæ deciderant patulæ Iouis arbore glandes. Vnde Iouis arbor dicitur, quasi per quam Iupiter suos aleret populos. aliæ enim murales erant, aliæ agonales:id est,lemniscatæ. Muralis autem dabatur ei qui primus murũ ascendisset. Hi tibi Nomentum, & Gabios.] Hæ ciuitates sunt priscorum Latinorum,ab Albanis regibus constitutæ: quanquam Collatiam Tarquinius constituisse dicatur. qui ut erat superbus,eam ex collata pecunia constituit,unde & Collatia dicta est. Potest tamen etiam fieri,ut ab Albanis fundata sit,aucta à Tarquinio: sicut supra de Tarento diximus,quod Taras fecit, auxit Phalanthus. Romam etiam Romulus fecisse dicitur, quam ante Euander cõdidit:ut, Tu pater Euãdrus Romanæ cõditor arcis. Vrbemq; Fidenam.] Fidenæ dicuntur,sicut Thebæ. sed dixit,ut Iuuenalis: Atq; uetus Thebe centum iacet obruta portis. nam uarietati studet:unde etiã Pometios ait, cùm dicatur numero singulari Pometia. B Castrumq; Inui.] Vna est Italiæ ciuitas,Castrum nouum dicitur. De hac autem ait, Castrum Inui:id est, Panos, qui illic colitur. Inuus autem Latinè appellatur, Græcè πὰν. item ἐπιάλτης Græcè,Latinè Incubus. idem Faunus,item Fatuus, Fatuellus. Dicitur autem ab ineundo passim cum omnibus animalibus: unde & Incubus dicitur. Castrum autem ciuitas est: nam castra numero plurali dicimus.licet legerimus in Plauto, Castrum pœnarum. quod etiam diminutio ostendit, nam C castellum dicimus. Nunc sunt sine nomine terræ.] Atqui in catalago hinc est dicturus aliquas ciuitates, sed ex persona sua præoccupat. Quin & auo comitem sese Mauortius addent Romulus.] Amulius & Numitor fratres fuerunt: sed Numitorem regno Amulius pepulit,etiam Iliam eius filiam sacerdotem Vestæ fecit. De hac & Marte nati Remus & Romulus: qui cùm adoleuissent, occiso Amulio auum Numitorẽ in regnum reuocarunt, & cum eo uno anno regnauerunt: postea propter angustias imperij,Romam captatis augurijs condiderunt. Ergo auo se comitem, aut auito se iunget imperio: aut secundum Ennium, refertur inter deos cum Ænea. Dicit nanq; Iliam fuisse filiam Æneæ: quod si est, Æneas auus est Romuli. unde etiam addidit, Assaraci quem sanguinis. Nam hoc epitheton non sine causa est introductum,quod est propriũ Æneæ:nam Assaracus pater est Capyos, Capys Anchisæ, Anchises Æneæ. Viden'.] Den naturaliter longa est, breue tamen eã posuit, secutus Ennium. & adeò est eius immutata natura, ut ubiq; breuis inueniatur. Geminæ stent uertice cristæ.]

Omnino

A Omnino in omnibus hoc agit Romulus, ut cum fratre regnare uideretur, ne se reū parricidij iudicaret: unde omnia duplicia habuit, quasi cum fratre communia. Etenim ad captanda auguria Palatinum Romulus tenuit, Auentinum Remus: qui prior sex uultures uidit, post Romulus duodecim. Et cum ille tempore, ille numero de condenda urbe certarent, orta contentione de urbis nomine inter exercitū, à Romuli militibus Remus occisus est. Fabulosum autē est, quòd à fratre propter muros dicitur interemptus. Et pater ipse suo superum iam signet honore.] merito uirtutis. Mars Romulū Deum esse significat. Superum enim accusatiuus est singularis, ab eo quod est superus superi. Illa.] quam tibi sæpe fata promiserunt. Inclyta.] Græcum est: nam κλυτὸν gloriosum dicūt. Imperiū terris.] in quantū tenditur terra. Animos æquabit Olympo.] Id est, magnanimitate æquabitur cœlo. De hoc autem loco et Probus et Trogus quærūt. Septemq; una sibi muro.] Bene dicit, urbē Romanā septē inclusisse mōtes, et mediū tenuit: nam gradis est inde dubitatio. Etiam alij dicunt, breues septem colliculos à Romulo inclu B sos, qui tamē alijs nominib. appellabātur. Alij uolūt hos ipsos qui nunc sunt à Romulo inclusos, id est, Palatinum, Quirinalē, Auentinū, Cœlium, Viminalem, Æsquilinum, & Ianicularem. Alij uerò uolunt hos quidem fuisse, alijs tamen nominibus appellatos, quæ mutata sunt postea, ut de omnibus rebus legimus fieri: sicut etiam de multis locis & fluminibus legimus, ut sæpius: Et nomen posuit Saturnia tellus. Prole uirūm.] Pro uirorum fortiū. Qualis Berecynthia mater.] Phrygia: nam Berecynthos castellum est Phrygiæ iuxta Sangarium fluuium, ubi mater deûm colitur. Per hanc autem comparationem nihil aliud ostendit, nisi Romanos duces inter deos esse referendos. Turrita.] Quia ipsa est terra, quæ urbes sustinet: ideo designatur ei corona cum turribus in capite. Huc geminas nunc flecte acies.] Totum uisum tuum huc dirige, & huc specialiter intuere. Hic Cæsar & omnis Iuli progenies.] Vt, Iulius à magno demissum nomen Iulo. Cœli uentura sub axem.] Nam cùm Augustus patri Cæsari ludos funebres exhiberet, stella crina per diē apparuit, quam persuasione Augusti populus Cæsaris esse C se credidit. hinc, Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum. Sub axem ergo, id est, ad diuinos honores. Hic uir, hic est, tibi.] C litera pro duplici non nisi in monosyllabis habetur: ut, Hoc erat alma parens. per eorum scilicet priuilegium. Vnde falsum est quod Terentianus dicit, eam pro metri ratione uel duplicem haberi, uel simplicem: nam si hoc esset, etiam in dissyllabis pro duabus haberi debuerat; quod nusquam inuenimus. Literæ enim naturam seruari etiam in polysyllabis conuenit. Diui genus.] Cæsaris, qui factus est Deus. Dicit autem non solùm iure adoptionis, sed etiam consanguinitatis: nam Actiæ fuit filius, quæ erat soror Cæsaris. Hic autem Augustus Cæsar hoc nomen accepit à patre adoptiuo: nam antè Octauius dictus est, à patre Octauio, post Augustus Cæsar. Secula qui rursus Latio.] Sub Saturno dicit aurea secula fuisse in orbe terrarū, sub Augusto tantùm in Italia.

Sab. Proximus ille.] Procas Auentini filius fuit, pater Amulij et Numitoris: quib. ut alternis regnaret annis, reliquit regnū. Amulius cum imperaret, fratri regnum non dedit. eius dolo Romulus Lausus filius Numitoris in uenatione interijt, & Rheam filiam sacerdotio Vestæ præposuit.

Et Capys.] Capys Capeti filius fuit. hunc nominat, ut magis lætaretur futurum ex se alterum Capyn, quia Capys Anchisæ pater eius auus fuit. Ciuili quercu.] Ciuica corona primùm ex ilice facta fuit, inde ex esculo, postea ex quercu. & ea donabatur, qui ciuem seruauerat hoste interempto. Apud antiquos illos primos nimia obseruatio. nam addebant, si locum pugnando nō reliquisset. Accepta licet uti perpetuò. ludos ineunt, assurgi à senatu in more est, & sedendi ius proxime senatum. 14 coronas ciuicas habuit Sicinius Dentatus, sex Capitolinus. Aphricanus de patre accipere apud Trebiam noluit. sola hæc omnium coronarum preciosa metalla non accipit, quoniam nefas uisum est hominem lucri causa seruare. Nomentum.] Nomentū, Fidenæ, Collatia, Pometij, Inuū, Bola, Cora, oppida fuere priscorum Latinorum, in Latio antiquo. Quum & auo.] uel ad laudem Numitoris, uel ad uetustatem Æneæ refert. aiunt quidam, ex Ilia filia Æneæ natum Romulum. Romulus.] Iulia Rhea Syluia præposita sacerdotio, ut sobole priuaretur, compressa à genio luci Martis, peperit Romulum & Remum, qui adulti ad 18. annum, interempto Amulio, regnum auo Numitori restituēre, & urbem Romam condidēre. Romulus & Remus dicti sunt à rumine lupæ, uel ab eo quòd sub ruminali ficu expositi. Rumen dicimus mammā, id est, ubera. Inclyta Roma.] Hoc propter eos qui gloriam astris, & imperium Oceano terminauerunt. Arces.] Palatium, Capitolium, Cælium, Exquilias, Viminalem, Auentinum, Ianiculum. Cephalus Gergitius, qui de aduentu Æneæ in Italiam scripsit, ait, 2. ætate post captū Ilium Romam conditam à Romo comite Æneæ, in Palatio monte. alibi idem Gergitius ait, à Romo filio Æneæ. Æneas 4 habuit filios, Ascanium, Euryleontem, Romulum & Romum. Apollodorus ait, Ænea & Lauinia natum Romum, unde Roma. Alcinius ait, Tyrrhenia et Ænea natum Romulum, ex Romulo Alba: ex qua Rhodius, qui urbem condidit, & ab Romulo auo nominauit. Antigonus ait, Romum Iouis filium condidisse in Palatio urbē Romam. In historijs Cumanis legitur, inopia domicilij quosdam ex Athenis, Sicyone & Thespijs profectos in Italiam, & appellatos Aborigines, quorum sedes in Palatio fuit, dicta à uiribus Valentia, aduentu Euandri et Æneæ. à Græcis appellata Roma. ῥώμη Græcè fortitudo est. Agathocles Cizycenarum rerū scriptor, ait uaticinio Heleni impulsum Æneam in Italiam, nepte Ascanij filia nomine Roma, & puellam consecrasse in Palatio Fidei templum. in quo monte cum postea conderetur urbs, à memoria puellæ dicta fuit. aiunt quidam Æneam sepultum in urbe Berecynthia prope flumen Molon, atq; ex eius progenie Romum quendam uenisse in Italiam, & condidisse Romam. Calthinius arbitratur, capto Ilio fugientiū Troianorum quidam nomine Latinus, qui à coniuge sua Roma appellauit, in Italia. Aristoteles & Heraclides aiunt, Achiuos cum captiuis fœminis è Troia nauigasse, Maleam. hinc tempestate actos per Tyrrhenum mare, peruenisse ad ostia Tybridis, & inde ubi nunc Roma est descendisse noctu, mulierisq; consilio cuiusdam concaptiuæ nomine Romæ incendisse naues. urbs hic fundata, Roma dicta. Callias ait, post obitum Æneæ Imperium remansisse Latino Telemachi & Circes filio, qui ex coniuge Roma Troiana muliere genuit Romulum et Romum: qui deduxere in Palatio coloniam, à nomine matris Romam. alij scribunt, Æneam post Vlyssem è Molossis pro-

fectum in Italiam, condidisse urbem nomine mulieris Romae: quae alias hortata est, ut naues incenderent. Xenagoras ait, Circes filios treis, Romulum, Antium, et Ardeam, condidisse urbes 3. Dionysius Chalcidensis dicit, à Romo filio Itali ex Leuctra filia Latini. In sacris uetustate Tabulis legitur, Romulum & Romum filium Aeneae datos obsides Latino: qui cum sine liberis interiret, haeredes instituit: & hos condidisse Romam aiunt. Alij, Ascanium diuisisse cum fratribus regnum, ex quibus Romum cōdidisse Romam: & postea instauratam ab Albanis ducibus, Romulo & Remo. Romanae historiae affirmant, Romulum & Romum Marte genitos condidisse urbem Romā, deorum heroumq; habitaculum, & orbis terrarum caput, & cunctarum gentium reginam, initio septimae olympiadis, post captū Ilium 433 anno. Sed tempus urbis conditae in dubio est. Timaeus dicit, conditā Romā eo tempore, quo & Carthago, id est 38 anno ante primam olympiadem. L. Cincius ait, anno 2 duodecimae olympiadis. Qu. Fabius anno primo octauae olympiadis. Cato tempus non distinguit. Alij tradunt 442 an. post captum Ilium. Dionysius ait, Romulum coepisse imperare anno primo septimae olympiadis, regnante Atheniēsium Caropo. Foelix.] Roma est. Hac comparatione Romani duces inter deos referendi. Berecynthia mater.] & Roma turrita pingitur. Cybele turritū habet diadema. Berecynthus mons Phrygiae. Laeta.] Cybele. Caesar.] C. Iulius Caesar. Diui.] C. Iulij Caesaris. Garamantas.] Garamantes supra Psylos sunt, austrum uersus, in desertis ferarum. hi omnium mortalium commercio segregati, nihil armorum habent, neq; se defendunt, aspectum caeterorum refugiunt. Extra sidera tellus.] Si qua tellus ultra lineam tropicam Capricorni uersus meridiem, erit Po. Ro. Extra anni solisq; uias dicit, propter 12 signa per quae it Sol. Aethiopiam intelligit. Lucanus,

Aethiopumq; solum quod non premeretur ab illa
Signiferi regione poli, nisi poplite lapso
Vltima curuati procederet ungula Tauri.

Aethiopes usq; ad Augustum intacti, Gallo in Arabia bellum gerente, irrumpunt in Thebaidem, et statuas Caesaris euertēre. M. Petronius cum 10 milibus peditum, & DCCC. equitibus in fugam compulit: triduo maximam urbem cepit. Canace regina altero oculo capta legatos misit. Petronius respondit, ut ad Caesarem irent: & dedit itineris duces, qui humanè à Caesare suscepti, & tributa eis remissa sunt. Plinius & Strabo meminerunt.

VAR. LECT. Et qui te nomine reddet.] In Romano libro Reddat legitur. At qui umbrata regūt ciuilia tempora quercu.] Antiqui omnes lib. quotquot legi, Atq; umbrata, per coniunctionem copulatiuam, non per At, & relatiuum Qui scriptum habent. Pomerios.] In antiquis omnibus libris quos habuerim, Pometios, per t, non per r legitur. Viden' ut geminae stent.] In antiq. Stant, finitiuo modo est. Ita Signat in inferiore uersu, quod malè quaedam exemplaria Signet scribunt. Augustus Caesar, diuūm genus.] In Romano libro, in Mediceo & plerisq; alijs, legere est Diui genus. Latio regnata per arua.] In Romano libro legere est, nō ineptè forsitā, Regnata per annos.

CAEL. Rhod. Denarij uerò numeri (seu decussim, ex Vitruuij imitatione malis dicere) excellentiā multa equidem declarāt. Illud utiq; mirum, quod est ab Aristotele proditum, cùm alibi, tum Auscultationis physicae tertio: Omnes homines tam Barbaros quàm Graecos priscam seruasse consuetudine, perpetuò ad decem usq; numerandi. Neq; enim censeri fortuitum debet, uerùm ex naturae fontibus propagatum, quod semper fiat, atq; item ubiq;. A Id uerò numeri huius absolutam indicat qualitatem. Continet quippe hic numerandi genera uniuersa, uti par impar, quadratū quadrantale, siue cubum, longum, planum, primum compositum. Denarius porrò fons est ac principium: quippe qui ex uno, duobus, tribus & quatuor constet: quo argumento, ut scribit Chalcidius, decumanum numerum Pythagorici quadraturam uocabant primam. In senarij autem ratione apud eundem secunda explicatur quadratura, quin etiam tertia. Nec illud reijciendum, dedisse nobis in manuum digitis eum numerum ipsam rerum naturam. Vna tamen gens Thracum narratur ad quatuor modò numerandi seriem terminare: quoniam amplius ritu puerorū nequeat meminisse, nec ferè usum habeat rerum multarum. Denarium porrò decada Graeci uocant, quasi dechada, quòd omnem in se numerum recipiat. Atenim Pythagorei decada etiam mundum uocabant, quòd eo numero sit compactus constat enim sphaera, quae dicitur aplanes. & planetis septem, elementari natura. postremò Antichthone, B quo tamen nomine (quod mirum est) intelligebant illi lunarem sphaeram: quia ut terra lunam umbra hebetat, ita solem luna nobis adimit plerunq;. Adijce illud item, ex numeri huius religione quadam & obseruantia moris fuisse ueteribus, ut iustißimi quiq; fidei comparandae gratia dextras iungerent, quia sic denarium praemitterent numerum. Nec illud negligendum, Platonem ad delendam culpam numero uti denario, centenario, millenario. cuilibet siquidem uoluptatis gradui suppliciorū decem contribuit. Ita enim oblaesae maiestati diuinae rependi omnino par fuit. Adde quòd sicut beatitudinis gaudia iusticiae humanae dolores exsuperāt, sic miseriae cruciatus iniusticiae uoluptates. denarij porrò rationem continere & centenarius uidetur, sed & millenarius. Nam & hi uniuersi censentur, quoniam ex denario uniuerso consurgunt. Proinde numeri quos uniuersos dicimus, purgationi & emaculandis dicantur animis, ut labes ex peccato inusta concretaq;, prorsum eluanda significetur, ut candidißima aeternitatis luce perfrui ualeamus, quae depuratū modò extersumq; nitidius admittat aethereum sensum, at- C que aurai simplicis ignem. propterea recōditioris scientiae poeta nobilis Platonicorum mysterijs ampliter imbutus, ita pronunciat:

Centum errant annos, uolitantq; haec littora circum.
Et alibi ad eundem sensum,
—— Mille rotam uoluere per annos.

SICINIVM Dentatū Plinius scribit fuisse donatū hastis puris duodeuiginti. Hastam purā grammatici intelligunt, sine ferro. Id enim fuisse praemium apud maiores, eius qui tunc primum uicisset in praelio, sicuti scriptum in libris De gente populi Romani. unde poeta nobilis:

Ille, uides? pura iuuenis qui nititur hasta,

Donatus puram quidem accipit sine ferro: sed addit, pacis id esse signum, non belli.

DON. Hic uir, hic est, tibi quem promitti saepius audis, Augustus Caesar.] Hic est, inquit, uir, cuius inter maxima spei tuae ornamenta promittitur decus: ipse est Augustus Caesar. Incipit dicere, quid sit quod ait Vir: non enim sexum eius significare uoluit, sed facta. Deniq; sequitur, Diui genus, aurea condet Secula qui rursus Latio, regnata per arua Saturno quondam, super & Garamantas et

A Indos proferet imperium. iacet extra sidera tellus, Extra anni, solisq; uias, ubi cœlifer Atlas Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.] Vir hic est, qui ad similitudinem Saturni regnabit, qui aurea tempora habuit, regnauitq; per Italiam. Dum Saturni cõmemorationem facit, quem uult inter maiores Cæsaris numerari, illud uidetur astruere, ut regnandi felicitas generi eius attributa uideatur. Ordinatur sensus sic: Hic est Augustus Cæsar diuinum genus, qui rursus condet aurea secula à Saturno regnata. Dicit etiam Cæsarem gesturum maiora & plura quàm Saturnus: non enim adeò laudis impleßet officium, si tantum quæ Saturnus gesserat, facturum Cæsarem diceret: quod alius uideatur impleße, qui in sola regnauit Italia. Faciet, inquit, Cæsar quod Saturnus: & eo amplius, domabit gentes, & terram quæ iacet extra sidera, & extra anni uias et solis. Vult eße ulterius aliquid poeta, quod sol nesciat, & mundus excludat. Vbi est, inquit, Atlas baiulus cœli, & axis eius, qui astris fulgentib. splendet: illò usque imperium Cæsaris triumphiq; peruenient. Ecce melior Cæsar, quàm Saturnus, qui hunc excedere uirtutis & felicitatis merito aßeritur poße, & ultra solis uias triumphos suos gloriamq; producere.

Extra anni Solisq; uias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Huius in aduentu iam nunc & Caspia regna
Responsis horrent diuûm, & Mæotica tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec uerò Alcides tantum telluris obiuit,
Fixerit æripedem ceruam licet, aut Erymanthi
Placarit nemora, & Lernam tremefecerit arcu.
Nec qui pampineis uictor iuga flectit habenis
Liber, agens celso Nysæ de uertice tigres.
Et dubitamus adhuc uirtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis oliuæ,
Sacra ferens? nosco crines, incanaq; menta
Regis Romani, primam qui legibus urbem
Fundabit, Curibus paruis, & paupere terra
Missus in imperium magnum. cui deinde subibit,
Ocia qui rumpet patriæ, residesq; mouebit
Tullus in arma uiros, & iam desueta triumphis
Agmina. quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
Nũc quoq; iam nimiũ gaudens popularib. auris.
Vis & Tarquinios reges, animamq; superbam
Vltoris Bruti, fascesq; uidere receptos?
Consulis imperium hic primus, sæuasq; secures
Accipiet, natosq; pater noua bella mouentes

SER. Garamantas.] Populi inter Libyam & Africam, iuxta διακαυμένην, id est zonam torridam. Indos.] Populi orientis extremi. Iacet extra sidera tellus.] Nulla est tellus quæ non subiaceat B sideribus. unde peritè addidit, Extra anni solis'que uias: ut ostenderet duodecim signa, in quibus est circulus solis. Significat autem Maurorũ Æthiopiã, ubi est Atlas: de qua ait Lucanus, Æthiopũq; solum quod non premeretur ab ulla Signiferi regione, poli nisi poplite lapso Vltima curuati procederet ungula tauri. Torquet.] sustinet. Aptum.] uicinum: ut diximus suprà. Iam nũc et Caspia regna.] Fines Assyriorũ, in quibus sunt πύλαι Caspiæ. Quod autem dicit, uerum est. nam & Suetonius ait in uita Cæsaris, responsa eße data, per totum C orbem nasci inuictum imperatorem. Mæotica tellus.] Scythica tellus, cuius palus est Mæotis. Septemgemini.] Septemflui. Turbant.] turbantur. Fixerit.] strauerit, delaßauerit: quia si telo fixißet, nõ ita eßet laudabile. Æripedem ceruam.] pro Aeripedem, ὑπερώκα ποδί. Vicit autem Cerynitim ceruam, dictam à loco. Reuera ceruam ipse cursu superauit, quæ uidebatur aereos pedes habere. Vnde ille: Non ceruam æripedes eripuiße. Erymanthi.] Mons Arcadiæ, ubi aper ferocißimus fuit. Lernam tremefecerit arcu.] Pro hydra paludem ipsam posuit: & intelligamus eam antè sagittis fuiße cõfixam, post exectam & adustam. Nysæ de uertice.] Mons est Indiæ, de quo loquitur. cæterum est & Nyse ciuitas in monte Parnaßo, in qua Liber colitur: unde Nysæus dictus est. Et dubitamus.] Pro Dubitas, miscuit personam suam. est autem sensus: Cùm sit tibi præparata posteritas, dubitas uirtutẽ factis extendere? id est, gloriã. ab eo quod præcedit, id quod sequitur: nam è uirtute gloria nascitur. Aut metus.] Aut est aliquis timor, qui te à regnis Italiæ reuocet? Quis procul ille autem?] Nunc redit ad Romanos reges, qui septem fuerunt: Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, Tarquinius Priscus, Ser. Tullus, Tarquinius Superbus. Mira autem utitur phantasia, ut quasi ostendat se nõ agnoscere eum qui de gente Romana nõ fuerat. Romulo enim mortuo, cùm annum Senatus regnaßet per decurias, quod tempus Interregnum dictum est, tædiosum uisum est, & quæsitus est rex. Sed cùm in urbe nullus idoneus eßet inuentus, orta est bona Pompilij fama, quòd eßet apud Cures ciuitatẽ Sabinorũ. Rogatus itaq; per legatos, accepit imperium: qui ferociam populi à bellis ad sacra contulit: unde etiam Numa dictus est, ἀπὸ τῶν νόμων. Hic etiam canus fuit à prima ætate: ad quod alludens ait, Incanaq; menta. Item propter sacerdotium, Ramis insignis oliuæ. Ocia qui rumpet patriæ.] De hoc Liuius: Hic nõ solum proximo regi dißimilis, sed ferocior etiã quàm Romulus fuit. Resides.] ociosos, nimium sedentes. Desueta.] à consuetudine triumphandi dißuescentia. Iactantior Ancus.] amans populi fauorem. hic Ostiam fecit. Ancus autem dictus ἀπὸ τ̃ ἀγκῶνος, id est à cubito, quem incuruum habuiße dicitur. Auris.] fauoribus: unde etiam aurarij dicuntur fautores. Vis & Tarquinios reges, animamq; superbam.] Vnus enim de Tarquinijs fuit Superbus. Vltoris Bruti.] Vis uidere etiam ultoris Bruti fasces receptos? Historia autẽ hoc habet. Tarquinius ob multa quidem Superbus est dictus, præcipuè tamen ob hanc causam. Mandauit aliquãdo Sexto filio, qui minimus ex tribus erat, ut patris in se sæuitiam intolerabilem conquerens, Gabios transfugeret. quò cùm uenißet, & superbiam patris ab alienis in suos uersam diceret, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostem Tarquinij patris credidiße, multisq; in Gabinorum fraudem simulatis, ad ultimum dux belli contra patrem legitur. Itaque prælijs quibusdam feliciter gestis, cùm tantam charitatem ab omnibus adeptus foret, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabijs eßet: satis iam uirium ad conatus sibi collectum existimãs, ex suis unum

satellitem sciscitatum apud patrem Romam mittit, quid iam se facere uellet. Quod cum Tarquinio satelles renunciasset, rex ipse (quia dubiae fidei nuncius uidebatur) nihil uoce respondit, sed deambulans cum uirga in hortis uelut deliberabundus capita decussit papauerum, ut ea re per satellitē renunciata, filius quid fieri uellet agnosceret, & primores ciuitatis quoquo modo interimeret: quod & ab eo factum est. Huius filius uiciauit nobilissimam matronā Lucretiam, quod illa dolens se interemit. Tunc eius auunculus Brutus *rapto ex eius corpore gladio processit ad populū, & de hac re concionatus est. Tunc omnibus placuit, ne reciperetur rex, qui tunc* Ardeam *expugnabat. Quo facto,* Tarquinius *se cum illis ad* Porsenam *regem* Thusciae *contulit, & bellum gessit grauissimū contra populum* Romanum. *Tunc duo creati sunt consules,* Brutus & Tricipitinus, *pater* Lucretiae. *Iste &* Tarquinius *dicebatur. ob quod solum est urbe pulsus, & in eius locum surrogatus est* Valerius Publicola: *quo mortuo, item alter est factus, & alter similiter. Quod cernens taediosum esse* Vergilius, *solum* Brutum *posuit, qui annum solus impleuit. Sed* Bruti *filij erant amici filijs* Tarquinij, *cum quibus cūm inissent consilium, ut per noctem eos intromitterent, proditi sunt à seruo* Vindicio, *& à patre intercepti sunt. Ideo ergo* Vltoris, *scilicet & libertatis publicae, et* Lucretiae *pudoris.* Saeuasq; secures.] *Quae saeuierunt etiam contra liberos.*

POM. Sabi. In aduentu.] *Propter hoc uult intelligere, uaticinatū esse de imperio* Octauij Aug. Caspia regna.] *per* Caspia *regna credo* Parthica *intelligit: quae quamuis imperium* Augusti *honorent, tamen cum* Armenis *conspirauerunt. Sed* Augusto *in oriente res gerente,* Tiberius *missus ab* Octauio, *in* Armenia *res gessit. Possumus intelligere & omnem terram, quae est à mari* Caspio *usq; ad* Maeotim *paludem, quam* Pomponius *uictor peragrauit.* Suetonius *ait:* Nota ac uulgata res est, P. Nigidium ut horam quoque partus acceperit, affirmasse dominum terrarum orbi natum. Maeotia tellus.] Aegyptus *à regionibus amicis tenebatur. Sed uictis* Antonio *et* Cleopatra, *prouincia facta ab* Octauio Caesare. *ei primus* Romanorum *praefuit* Cornelius Gallus Arabum. Aeripedem.] *cursu suo* Hercules *ceruam superauit, quae ferebatur habere pedes aeneos: quia in cursu nunquam defatigabatur.* Erymanthus *mons* Arcadiae, *ubi* Hercules *interemit aprum.* Lernam.] *hydram* Lernaeam. Nysae.] Nysa *triplex: in* Aphrica, *in qua educatus* Bacchus: *& in* India, *cum monte* Libero *patri sacro: & in* Phocide *illa* Aphricae. *Appellata fuit à* Nysa *nympha, quae nutriuit* Bacchum. Oliuae.] *quia* Numa *fuit* Sabinus. Sabinia *oliuifera est.* Silius *in 3. de eodem:* Nosco Triones incanaq; menta Regis Romani. Numa Pompilius Pomponij *filius* Romulo *successit: sacris ceremonijs, cultuq; deorum,* Romanorum *gentem exornauit.* Gellius *ait, solam reliquisse filiam: ex qua natus* Ancus Martius. *alij uolunt reliquisse filios 4. uixit supra octogesimum annum, imperauit 43.* Tullus in arma uiros.] Tull9 Hostilius, *filius* Hostilij *illius qui ex urbe* Medusia, *colonia* Albanorum, *uenit* Romam, *& duxit coniugem* Hersiliam, Sabinam *foeminam,* Albanos *per* Horatios *uicit,* Metium Suffetium *laudabili astutia sustulit. cum regnasset annis 32,* Romam *petijt, eius ardente domo, quae in* Coelio *erat, cum tota familia.* Iactantior Ancus.] *Successit* Ancus Martius, *nepos* Numae *ex filia, amator pacis.* Viuente Tullo *aegreferebat, cum è stirpe regia se iactaret, praelatum sibi* Tullum. *Itaq; statuerat,* A *fauore populari* Tullum *regem cum tota familia occidere. Imperauit annis 24. relictis duobus filijs.* Tarquinios reges.] *Successit* Anco L. Tarquinius *cognomento* Lucumo, Corinthij Demarati *filius: qui fugiens* Cypselū Corinthiorum *tyrannum, in* Tarquinios *urbem* Etruriae *uenit. inde eius filius* Tarquinius Lucumo, *cum* Tanaquile *uxore* Romam *migrat. cum regnasset annis 38, & octogenarius esset, à filijs* Anci Martij *interfectus est. Successit ei* Seruius Tullus Posthumus, *in eius domo natus, et ut filius educatus. Capta urbe* Corniculo, Tullus *quidam è regia stirpe bello interfectus,* Ocrisiam *praegnantem uxorem reliquit: quae ut captiua data à* Tarquinio *uxori* Tanaquili, *ubi fortunam uulneris intellexit, dilexit multum, & in honore habuit. filia* Tarquinij *ei coniunx data: cum regnasset annis 34, interfectus fuit à* Tarquinio. *Hunc* Vergil. *quoniam ut* Tarquinij Prisci *filius educatus, & tanquam uerus haeres successerit, intelligit. Inter* Tarquinios *reges huic successit* Tarquinius *cognomento* Superbus, Tarquinij Prisci *ex filio nepos: qui autore* M. Bruto *pulsus regno fuit.* L. Iunius Brutus, L. Iunio *& sorore* Superbi *genitus, primus consul fuit cum* Tarquinio Collatino. *insignia regia, fasces & securis, & lictores, et purpura pro dignitate consulatus remanserunt. insignia autem fuere haec, quae ex* Etruria *Romam transtulit* Tarquinius Priscus: *corona aurea, sella eburnea, sceptrum, cū aquila, 12. secures, & totidem fasces, & purpura. Verùm consules coronam & pictam uestem non accepere, praeterquàm in triumpho, permittente senatu. fasces 12, propter 12 populos* Ethruriae, *qui suffragia dabant in creando rege. uirgis caedebant delinquentes, securibus colla scelestorum truncabant. ex betula gallica, quae est arbor cādidissima, fiebant uirgae magistratuum. Praetores habent sex fasces, & totidem secures.*

VAR. Lect. Huius in aduentu.] *In* Romano *libro, & quibusdam alijs legere est,* Huius in aduentum. Et Maeotica tellus.] *Alibi* Maeotia, *absq; c litera passim in antiquis libris scribi annotauimus, ita hoc loco habetur.* Fixerit aeripedē ceruam licet.] *In* Romano *libro, & quibusdam alijs,* Fixerat aeripedem, *legitur.* Aut Erymanthi Placarit nemora.] *In* Mediceo, *& plerisq; alijs ueteribus exemplaribus,* Pacarit *habetur.* Aut Lernam tremefecerit arcu.] *In libris aliquot antiquis* Tremefecerat *habetur.* Virtutem extendere factis?] *In* Romano *libro hemistichium ita legitur,* Virtutem extendere uires. Regis Romani.] *Multa quidem ueter. exemp.* Roma. *regis legunt.* Primus qui legibus urbem Fundauit.] *In plerisque libris antiquis,* Primam *legitur. In* Mediceo, Primum *est.* Et iam desueta triumphis Agmina.] *Totum hoc in* Romano *lib. longè diuersa lectione habetur.* Et magnum deinde triumphum Agmina. Vis & Tarq. reges.] *In lib. antiq.* Tarquinios, *quadrisyllabum legitur.* Infelix utcunque ferent ea fata minores.] *In antiq. omnibus exempl. quotquot habere potui,* Ea facta, *sub uoce participij scriptum animaduerti.*

C Rhod. *Senecam* Cassiodorus *putat inde duci, quoniam cui primo cognomentum id impositum, canus sit natus, sicuti de* Numa Pompilio *lectum est. Ad quod allusisse* Virgilium *credunt:*

—Agnosco crines, incanaq; menta
Regis Romani:——

Quinetiam Tyrrhenum, *à quo* Tyrrhenia *nuncupata,*

A ta, ab ineunte pueritia incanuisse, traditur fabulis. sed ad egregiam indolem id Strabo referendum putat.

DON. Huius in aduentum iam nunc & Caspia regna Responsis horrent diuûm, & Mæotica tellus, Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.] Quum ille, inquit, uenire ad has cœperit partes, omnia quæ sunt sub oriente sole turbabuntur: regna scilicet Caspia, Mæotica, & Nilus. Nec uerò Alcides tantum telluris obiuit.] Post Saturni comparationem, inducitur & secunda. Hercules, inquit, cuius multa præferuntur exempla uirtutum, non tantùm ualuit terrarum circuire regiones. Fixerit æripedem ceruam licet, aut Erymanthi Placarit nemora, & Lernam tremefecerit arcu.] Quantus ille, qui ceruã animal totius uelocitatis superauerit cursu, aut apri infestantis nece regionem, in qua fuerat, liberauerit, aut sagittis terruerit Lernam? Huic subiungit & gesta Liberi patris. Nec qui pampineis uictor iuga flectit habenis Liber, agens celso Nysæ de uertice tigres.] Duorum exempla proposuit, qui plurima loca superarunt, Herculem et Bacchum: quorum alter ceruam, ut dictum est, uelocitate,

B aprum Erymanthum arcu Gorgonam uicit: alter Indos obtinuit, transcendit & Nysam montem, & triumphans curru mites tigrides iunxit. Hîc exemplis usus magnis & memorandis, meliorem Cæsarem facit, qui Herculis accessus & Liberi transire ualuit, & tenere. Hanc dicendi artem executus est in comœdia Terentius, assentatoris officium in eo stare significans, ut in comparatione sit ille potior, qui laudatur. Ait enim Thraso miles: Magnas uerò agere gratias Thais mihi? ille si diceret magnas, qui interrogabatur, non promerebatur patronum, cui placere cupiebat: sed ait Ingentes, ut æstimatione augentis assentatione superaret. Ita ergo et hîc laudauit ipse poeta, ut in aliena laudatione potiorem Cæsarem faceret. Et dubitamus adhuc uirtutem extendere factis?] Et dubitat uirtus posse peruenire ad Italiam? quum uirtus ipsa non desit, & adiuuent fata. Genus fuit hortamenti, quo impellebat filium, ne frangeretur tarditate perueniendi. Quis procul ille autem?] Quis procul est? dat etiam ipsius signum. Ramis, inquit, insignis oliuæ Sacra ferens?] Ille qui non longe est, & oliuæ frondibus coronatus est. Nosco crines, incanaq; menta Regis Romani, primam qui legibus urbem Fundabit, Curibus paruis & paupere terra Missus in imperium magnum: cui deinde subibit, Ocia qui rumpet patriæ, residesq; mouebit Tullus in arma uiros, & iam desueta triumphis Agmina.] Multa signa eius ostendit, ut in multitudine media positus, potuisset agnosci. Oliuæ, inquit, ramum gestat, et sacra, cano capiti barba consimilis. Dicit dehinc, quæ esset temporibus sui regni facturus: Fundabit legibus patriam, nec magna aut locuplete substantia hominum, aut familiaris rei. Quanta laus, modico terrarũ subsidio, ac per modicas uires in magnum imperium pergere? Cui succedit Tullus, perditurus glorias patris, quas ex diuturnitate pacis fuerat cõsecutus, moturus eos in bellum, quos mutauerat quies, ociumq; corruperat, duces agmina, quæ desiissent triumphare. Trimphare enim non potest, qui officium pugnandi non posuit. Quem iuxta sequitur iactantior Ancus.] Iactat se, quisquis plurimum sibi arrogat Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.] Populares auræ sunt fauores populi, quos non quærunt sapientes. Vis & Tarquinios reges, animamq; superbam, Vltoris Bruti?] Superbiæ uitium Tarquinio applicatur secundum ueterũ fabulas, non Bruto. Fascesq; uidere receptos, Consulis imperium?] Definiuit quid sit fasces. Hi sunt, inquit, per quos apparet imperium consulis.

Ad pœnam pulchra pro libertate uocabit
Infelix, utcunq; ferent ea facta minores.
Vincet amor patriæ, laudumq; immensa cupido.
Quin Decios, Drusosq; procul, sæuumq; securi
Aspice Torquatum, & referentem signa Camillũ.

TER. Pulchra pro libertate.] Ingenti arte loquitur, et cõsideratione personarũ: factum enim laudat dicens, Pulchra pro libertate: personam uituperat. Vtcunq; ferent ea facta minores.] Etiamsi lau

C deris à posteris, non extorquere debet uim naturæ amor patriæ. Quin Decios.] Quinimo Decios respice: hi duo fuerunt, qui Mures dicti sunt, pater & filius: horum alter se bello Gallico, alter Samnitico uouit pro Repub. cùm terra & mari uniuersum bello uellent exercitũ perdere. Drusosq; procul.] Et hi duo fuerũt: horum prior uicit. Hasdrubalem, Liuius Drusus Salinator: alter est filius Liuiæ uxoris Augusti. Sæuumq; securi Aspice Torquatum.] Hic Gallum quendam singulari certamine superauit, & eius sibi torquem imposuit: unde et nomẽ acceperit. Hic ad urbem pergens præcepit filio, ut tantum castra tueretur: ille nacta occasione uictoriam consecutus est. Reuersus postea pater laudauit fortunam populi Romani, sed filium (ut dicit Liuius) fustuario necauit. Sæuum ergo, iure occidendi, non ferri genere: nam securi non animaduertit in filium. Referentem signa Camillum.] Brenno duce Galli apud Alliam fluuium deletis legionibus, euerterunt urbem Romanã absq; Capitolio, pro quo immensam pecuniã acceperunt. Tunc Camillus absens dictator factus est, cùm diu esset apud Ardeam in exilio propter Veientanam prædam non æquo iure diuisam, & Gallos iam abeuntes secutus est, quibus interemptis aurum omne recepit, et signa. Quod cùm illic appendisset, ciuitati nomen dedit: nam Pisaurum dicitur, quòd illic aurum pensatum est. Post hoc tamen factum rediit in exilium, unde rogatus reuersus est.

POM. Sabi. Natosq; patri.] Brutus securi percussit filios, qui cum Aquiliis & Vitelliis de reducendis Tarquiniis coniurauerant. Quin Decios.] Decius pater bello Latino cum collega Manlio se deuouit, quia positis ad Veserim castris somno monitus, eum uictorem fore si caderet, ita per Valerium pontificem se diis manibus consecrauit. Decius filius de Samnitibus triumphauit, quorum spolia Cereri dicauit. Quartùm consul cum Fabio Maximo contra Vmbros, Tuscos, Gallos profectus, per M. Liuiũ pontificem patris exemplo diis manibus se deuouit. Drusosq;.] Drusus Scordiscos transire Danubium coegit: & Drusus alius, qui magna incendia reliquit belli propter legem agrariam. uel Cl. Drusum Neronem intelligit, qui interemit cum Liuio Salinatore Hasdrubalem. Torquatũ.] T. Manlius sub Sulpitio dictatore Tribuno militum, Gallum prouocantẽ ad certamen occidit, torquẽq; ei ademit, à quo ipse Torquatus est dictus. Camillum.] Furius Camillus Faliscos cepit, Veios hyeme domuit: ab Apuleio Saturnino, quòd equis albis triumphasset, exilio damnatus.

tus. illinc collata Latinorum manu Gallos pensantes aurum, in obsidione Capitolij cecidit & fugauit.

DON. Hic primus sæuasq; secures Accipiet, natosq; pater noua bella mouentes Ad pœnam pulchra pro libertate uocabit Infelix.] Hic, inquit, primus pro libertate patriæ parricidium facturus est, mactando filios suos qui noui sceleris bella molituri sunt. Vtcunq; ferent ea facta minores, Vincet amor patriæ, laudumq; immensa cupido.] Apostropham quasi ad præsentem fecit. Qui tractabunt, inquit, factum tuum, licet eos uincat commodum publicum: tamen infelicem te reperient, qui tam sæuus in tuos liberos extitisti, ut eorum nec saluti nec sanguini pepercisse uidearis. Quin Decios, Drusosq; procul, sæuumq; securi Aspice Torquatum, & referentem signa Camillum.] Decij & Drusi nobiles fuerunt, & Reipublicæ plurimum profuerūt. Sæuumq; securi Aspice Torquatum, & referentem signa Camillū.] Torquatus ideo sæuus, quia filium suum dicitur occidisse ob iniustam causam. Camillus autē liberasse asseritur signa, quæ Romani perdiderant. Ille autem paribus, quas fulgere cernis in armis, Concordes animæ nunc, et dum nocte premuntur, Heu quantum inter se bellum, si lumina uitæ Attigerint, quantas acies, stragemq; ciebunt. Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monœci Descendens, gener aduersis instructus Eois.] Vides, inquit, illas animas, quæ arma similia gerunt, & uidentur esse concordes? hoc est, nunc, quia hic degunt, & contendere eas, sedes inferna nō patitur. A cæterum quum ad superos uenerint, quanta illi dolenda committent exercitibus ex toto orbe contractis, et eo deterius, quòd socer & gener hæc inter se impia funestaq; gesturi sunt. Ne pueri, ne tanta animis assuescite bella, Neu patriæ ualidas in uiscera uertite uires.] Personarum fecit commutationē: dum enim de alijs loquitur, conuertit se ad eos qui futuri erant eorum posteri. Nolite, inquit, pueri.] Pueros idcirco arbitror, quia unusquisque mox ut nascitur puer est, licet in ipsum longæui hominis anima transitū faciat: & isti rectè pueri, quoniam in ætatem puerilem fuerant uenturi. Ait ergo, nolite pueri malè assuescere: nō expedit, ut talia bella gerere discatis. Non in sua uiscera debent arma cōuerti, quæ geritis, nec ab hostibus in ciues cum scelere reuocari. Consilium dat, ostendens quid prohibiti ab actibus inimicis facere debuissent. Proijce, inquit, tela manu sanguis pius. Ille triūphata Capitolia ad alta.] Ad alta Capitolia, id est magna, uel in altum ducta. Triumphata dixit, triumphis ornata. Corintho Victor aget currus.] Hoc est, à Corintho uictor currū ducet, aut quos captiui traheret, aut B quibus ipse ueheretur. Cæsis insignis Achiuis, Eruet ille Argos, Agamenoniasq; Mycenas, Ipsumq; Æaciden genus armipotētis Achilli, Vltus auos Troiæ, templa et temerata Mineruæ.] Quantū filij animū refecit promittēdo interitum Græciæ, & ultionē spondendo Troiani excidij?

Illæ autem paribus quas fulgere cernis in armis
Concordes animæ nunc, & dū nocte premuntur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina uitæ
Attigerint, quantas acies, stragemq; ciebunt?
Aggeribus socer Alpinis, atq; arce Monœci
Descendens, gener aduersis instructus Eois.
Ne pueri, ne tanta animis assuescite bella,
Neu patriæ ualidas in uiscera uertite uires.
Tuq; prior, tu parce, genus qui ducis Olympo
Proijce tela manu, sanguis pius.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achiuis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasq; Mycenas,
Ipsumq; Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
Vltus auos Troiæ, templa & temerata Mineruæ.
Quis te magne Cato tacitū, aut te Cosse relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina (belli,
Scipiadas, cladem Libyæ? paruoq; potentē

SER. Fulgere.] Ab eo quod est fulgo fulgis, accentū in prima. Et dum nocte premuntur.] Bene allusit. nam dum pauperes fuerunt, concordes manserunt, & cōcordiam in humilitate tenuerunt: cū nobilitate uerò in bella uenerunt. Aggeribus socer Alpinis.] A munimentis Alpiū: hæc enim Italiæ murorum exhibet uicem. Socer uerò, quia Pompeius habuit Iuliam filiā Cæsaris, quæ in partu perijt: unde etiam isti facile in bella uenerunt. unde Lucan. Morte tua discussa fides, bellumq; mouere Permissum est ducibus. Arce Monœci.] De Liguria, ubi est portus Monœci Herculis. Dictus est autem μόνοικος, uel quòd pulsis omnibus illic solus habitauit: uel quòd in eius templo nunquam aliquis deorum simul colitur: sicut in Iouis, Minerua & Iuno: in Veneris, Cupido. Aduersis instructus Eois.] Orientis enim auxilijs usus est. Assuescite bella.] Mirè dictum est: ab ipsis enim quasi consuetudinem fecit populus Romanus bellorum ciuilium. Octies enim gesta sunt: ter à Cæsare contra Pompeium in Thessalia, item contra eius filium Magnum in Hispania, item contra Iubam & Catonem in Africa: mortuo Cæsare ab Augusto contra Cassium & Brutū in Philippis ciuitate Thessaliæ, contra Lucium Antonium Perusiæ, contra Marcum Antonium & Cleopatram in Epiro, & Sextum Pompeium in Sicilia. Tuq; prior, tu parce.] Cæsari dicit, quem clementem circa Pompeianos legimus, cui uult hoc tunc esse mandatum: licet Lucanus dicit, Cæsar in arma furens nullas nisi sanguine fuso Gaudet habere uias. item, Gaudet tamen esse timori Tam magno populis, & se non mallet amari. Ille triumphata.] Mummium significat. Ipsumq; Æaciden.] Necesse est ut illum subaudiamus: Pyrrhū enim, quem Æaciden dicit, Curius & Fabricius uicerunt ferentem Tarentinis auxilium. C Hic postea fugit in Græciam, et illic occisus est: nam cùm Argos obsideret, ictu tegulæ perijt. Argos uerò & Mycenas alij uicerunt, Quint. Metellus & Mummius. Vltus auos.] Aut distinguendum est, ut sit Troiæ Mineruæ pro Troianæ, principale pro deriuatiuo: aut certè auos Troiæ, non quos Troia habuit auos, sed qui de Troia fuerunt: id est, auos Troianorum. Magne Cato.] Censoriū dicit, qui scripsit historias multas, & etiam multa bella confecit: nam Vticensem præsente Augusto (contra quem pater eius dimicauit, & Anticatones scripsit) laudare non poterat. Suprà autem, Mineruæ templa temerata per stuprum Cassandræ dicit. Cosse relinquat?] Cossus tribunus militaris fuit. Hic Lartem Tolumnium à loco dictum occidit, & opima spolia reportauit. Erit autem nominatiuus hic Lar, huius laris. Quis Gracchi genus.] Gracchos seditiosos constat fuisse, nobiles tamen genere: nanq; per Corneliam nepotes Scipionis

A piõis Africani fuerũt. unde Iuuenalis ad eã: Tolle tuũ precor Annibalẽ, uictumq; Syphacẽ. Ergo Scipiones dicit, per Gracchi genus. Duo aũt fuerũt, maior Africanus, Æmilian9 minor, qui obsidione Carthaginis ab Italia reuocauit Annibalẽ. Scipiadas.] Hi gemini fratres fuerunt, qui cùm fortißimè dimicarẽt in Hispania, apud Carthaginẽ nouã, quæ Spartaria dicitur, interempti sunt: quorũ alter pater, alter patruus Scipionis Africani maioris fuerunt. Cladem Libyæ.] Scipiones Africanos duos, maiorẽ et minorẽ: quorũ alter uicit Carthaginẽ, alter deleuit.

POM. Sab. Gener aduersis.] Pompeius Magnus primò Siciliam recuperauit, Aphricam domuit, unde Magni nomen accepit: Alpinas gentes & Pyreneas subegit, Qu. Sertoriũ cum Hispanis uicit: Mithridatem regem, Syriam, Phœniciam, Palæstinam, Iudæam, Ægyptum, Armenios, Cappadocas, Colchos, Hiberos, & alias septentrionales regiones. uictus tandem à Cæsare, qui orbi imperauit. Arce Monœci.] ex qua descendit Cæsar cum Gallico exercitu in Italiam. Tu.] parce, quia Cæsar clemen-

B tißimus fuit. Corintho.] L. Mumium, à deuicta Achaia Achaicum dictum, intelligit. Is Corinthum Achaiæ caput detulit. Ipsum Æaciden.] Pyrrhus rex Epirotarum, filius fuit Æacidæ & Phichiæ Memnonis Thessali filiæ: Tarẽtinorum dux contra Romanos ultimo prælio, post quod Italia ceßit, superatus fuit à M. Curio. genus è Pyrrho filio Achillis duxit, cognomẽto Neoptolemo, qui Epiroticis imperauit. Reprehenditur Vergilius quòd dixerit, Ipsumq; Æaciden. nam * Mummius qui uicit Achaiã, & ipsum Argos & Mycenem, non uicit Pyrrhum, sed Curius. Hoc carmen putant è textu delendum esse. nam Vergilius proculdubio, si correxisset, fuisset exempturus: nisi aliquid aspexerit nobis incognitum, ut in Velia. nam eam condidere, & Maßiliam illi fugati fuere ab Harpalo præfecto * Circi. Temerata.] furto Palladij, & stuprata Cassandra. Magne Cato.] M. Cato genere Tusculus, Portius Priscus antea appellabatur. inde ab sapientia Cato cognominatus fuit. Romani enim uirum sapientem, Catum & Catonem appellant. subrufus, glaucus, laboris patiens, & ipsa natura frugi, bonus orator, bonus miles, bonus imperator, acerrimus uitiorum repre-

C hensor. id quod distichon in eum scriptum indicat: Portius hic mordax, glaucis subruffus ocellis, Interiens Erebo sedes non comperit ullas. Medicos odio habuit, Græcis literis senex operam dedit. Siue intelligit Catonem Vticensem, qui non fuit minor Catone maiore, præstantia animi. Vtica autem est urbs Aphricæ, unde Vticensis dictus. Cosse.] Cornelius Cossus magister equitum sub Quintio dictatore fuit, contra Fidenates. Gracchi genus.] Tiberius Gracchus bis consul, bis triumphator & censor, Corneliam uxorem Aphricani filiam adeò amauit, ut salutem eius suæ prætulerit. et ipsa Cornelia defuncto eo Ptolemæi regis nuptias spreuit. duos filios reliquit, Titum & Caium Gracchos. Titus aspectu & ingenio mitis erat, C. asper & concitatus. in Tiberium propter legem Agrariam, quæ erat de diuidendis agris, conspirauere diuites, autore Nasica. Saturninus eius collega fuste caput percußit: Ruffus secundum fecit uulnus, ex quo gloriabatur. cadauer eius in Tyberim proiectũ. Eadem ira in C. Gracchum sæuijt. nam pro lege frumentaria, id est, agraria cœptus tumultus est. repentè facta fuga, Fuluius in balneo latuit. Gracchus in templo Dianæ cum uellet se interimere, Pomponius & Licinius integerrimi amici uetuere. inde fugientem per pontem Sublicium insequebatur multitudo, quæ non prius pontem ingressa est, quàm Pomponius et Licinius resistentes essent trucidati. ubi hoc cognouit, seruo Polycrati se iugulandum tradidit: qui iugulato domino statim eodem gladio se interemit. Caput Gracchi à Septimuleio pilo affixum, auro redemptum. Scipiadas.] maiorem & minorem Aphricanum.

Nunc & dum nocte premuntur.] In antiquis libris legere est, Prementur. VAR. Lect.

Quis te magne Cato tacitum, aut te Cosse relinquat? &c.] Omnes isti diuersis artibus, meritisq; et uirtute floruerunt, quos Vergilius ex persona Anchisæ dicit nõ esse prætermittendos, et propter exempla optima tradendos memoriæ posterorũ. Quò fessum rapitis Fabij?] Voluit et Fabios demonstrare, qui futuri essent in numero nobiliũ, sed longæuus tædiũ patiebatur ambulandi. Tu maximus ille es, &c.] Hic diu tractando, et cõsultius differendo, malè gesta correxit. Excudẽt alij spirantia mollius æra, etc.] Quoniã diuersitas artiũ ornamentũ est uitæ humanæ, ait, sequẽtur alij peritiã fundẽdi æris, ut uultus fingãt sic expressos, ut spiritũ habere uideãtur. Mollius dixit, ut in duro ære talis figurarũ esset expreßio, ut per molliciẽ quãdã mouere ora, istas q uidisset, existimaret. Alij hæc ex marmore faciẽt tãta subtilitate, ut materia lapidis formatũ animal nõ iam uiuentis similitudinẽ, sed uiuũ ostendere uideatur. Alij eloquẽtiæ operã dabũt, & erunt in foro meliores: alij disputabũt de astrorũ motibus & cursibus diuersis, & rationibus orientiũ atq; occidentiũ. Tu regere imperio populos Romane memento, &c. Tibi autem ars erit omnibus potior, regendi scilicet imperij, seruare subiectos, superbosq; mactare. Sic pater Anchises.] Transitus sunt quidã, ne una & continua narratio tædiosa sit. Hinc enim generibus uarietas nascitur, et quasi noua initia aliarũ narrationum fiunt. Quum hæc ergo locutus esset Anchises, alia quoq; mirãtibus addidit: aduertit eos quippe cogitationes futurarũ rerum libenter audire. Aspice, ut insignis spolijs Marcellus opimis Ingreditur.] Omnia iste uictoriarum iam ferre indicia uidebatur, & dinumerare quæ esset facturus apud superos: sic enim incedebat altior cæteris, ut uniuersos uiros excellere uideretur. Incipit enumerare glorias eius, si ex persona Anchisæ, futuri temporis: si ex Vergilij, iam factas. Hic rem Romanam magno turbante tumultu Sistet eques.] Hic, inquit, labantem firmabit rempublicã. Sternet Pœnos, Gallumq; rebellem.] Non unum Gallum, sed Galliam totam: uariando enim numeros meliore eloquentia, & Pœnos ipsius uirtute casuros dixit, et Gallos. Tertiaq; arma patri suspendet capta Quirino.] captaq; arma tertius ipse patri Quirino suspẽdet. Duo quippe ante ipsum hoc fecisse intelligendi sunt, quando hic asseritur tertius. Atque hic Æneas, unà nanque ire Videbat Egregium forma iuuenem, & fulgentibus armis.] Et hic locus irrumpendæ narrationi continuationis retinet causam. Interrogationes enim & responsiones non tantùm tædium non habent, sed & iucundæ sunt, quod genus in dialogis præstat.

DON.

SER. Fabricium?] paupertate gloriosum. hic est, qui respondit legatis Sãnitum, aurũ sibi offerentibus.

Fabricium? uel te sulco Serrane serentem?
Quò fessum rapitis Fabij? tu Maximus ille es,

Vnus qui nobis cunctando restitues rem.
Excudent alij spirantia mollius æra:
Credo equidem, uiuos ducent de marmore uultus,
Orabunt causas melius, cœliq; meatus
Describent radio, & surgentia sidera dicent.
Tu regere imperio populos Romane memento,
(Hæ tibi erunt artes,) paciq; imponere morem,
Parcere subiectis, & debellare superbos.
Sic pater Anchises, atq; hæc mirantibus addit.
Aspice ut insignis spolijs Marcellus opimis
Ingreditur, uictorq; uiros supereminet omnes.
Hic rem Romanam magno turbante tumultu
Sistet eques, sternet Pœnos, Gallumq; rebellem,
Tertiaq; arma patri suspendet capta Quirino.
Atq; hic Aeneas (una nanq; ire uidebat

tibus: Romanos non aurum habere uelle, sed habentibus aurum imperare. Serrane serentē.] *Atilius quidam senator fuit, qui quum agrum suū coleret, euocatus propter uirtutem meruit dictaturam. Serranus autem, à serendo dictus est.* Quò fessum rapitis Fabij?] *Cur me ò Fabij fessum ad uestram narrationē: aut certè Fessum, triste: ut, Ter fessus ualle resedit. scilicet propter eorū mortem: nam trecenti sex fuerunt de familia una, qui coniurati cum seruis & clientibus suis contra Veientes dimicarunt, & insidijs apud Cremeram fluuium interempti sunt: unus tantum superfuit, scilicet Fabius Maximus, qui propter teneram adhuc puericiam in ciuitate remanserat. à quo per temporis successionem longioris, Fabius ille Maximus creatus est: qui postea quum Annibalis impetum ferre non posset, mora eum clusit, et ad Campaniam traxit, ubi delicijs uirtus eius obtorpuit. Hic est de quo Ennius, Vnus homo nobis cunctando restituit rē. Nō ponebat enim rumores ante salutem. Ergo postq; magisq; uiri nunc gloria claret. Sciens enim Vergilius quasi pro exemplo hunc uersum posuit.* Excudent alij.] *cudendo efficient. & est rhetoricus locus.* Spirantia æra.] *animata. Horat. Et molleis imitabitur ære capillos.* Viuos uultus.] *Hoc est quod dixit Spirantia. Per æra Corinthios indicat, per marmor Parios, per actionem causarum Athenienseis, per astronomiam Ægyptios et Chaldæos.* Paciq; morem.] *leges pacis.* Spolijs Marcellus opimis.] *Hic Gallos & Pœnos equestri certamine superauit. Viridomarum etiam Gallorum ducem manu propria interemit, & opima retulit spolia, quæ dux detraxerat duci, sicut Cossus Larti Tolumnio.* Supereminet omnes.] *uirtutis scilicet genere.* Rem Romanam.] *Statum Reipub.* Turbante tumultu.] *Ideo Tumultu, quia res in Italia geritur.* Sistet.] *confirmabit, corroborabit.* Tertiaq; arma patri.] *captaq; hæc tertia opima spolia suspendet patri, id est Ioui.* Capta Quirino.] *Qualia & Quirinus ceperat, id est, Romulus de Acrone rege Ceninensiū, & ea Ioui suspenderat. Possumus &, quod est melius, secundum legem Numæ hunc locum accipere: qui præceperit prima opima spolia, Ioui Pheretrio debere suspendi, quod iam Romulus fecerat: secunda Marti, quod Cossus fecit: tertia Quirino, quod fecit Marcellus. Quirinus autem est Mars, qui præest paci, & intra ciuitatem colitur: nam belli Mars extra ciuitatem templum habuit. Ergo aut Suspendet patri, id est Ioui: aut suspendet patri, Quirino. Variè de hoc loco tractant commentatores, Numæ legis immemores, cuius facit mentionem Liuius.*

POM. Sabi. Fabricium.] *C. Fabricius ad Pyrrhum de redimendis captiuis legatus missus fuit. eum rex auro corrumpere tentauit, postridie elephantu latens inter aulæa promuscidem extendebat. Fabricius dixit: Neq; me heri aurū, neq; hodie mouebit belua. In cœna cum Cyneas uoluptatem et deos non curare humana prædicaret, exclamat, Vtinam*

Pyrrho & Samnitibus A *hic sit animus, dum contra nos bellum gerunt. Interea creatus est consul contra Pyrrhum. Medico caput Pyrrhi per epistola promittenti, renuit: ad Pyrrhum scripsit ut caueret à ueneno, quoniam populus Romanus uirtute, nō dolo uinceret. Rex admirans, medicum supplicio affecit: captiuos dimisit Romanos.* Serrane.] *Fictum nomen est à Vergil. Columella lib. 3. Quintius Atilius Cincinnatus, obsessi consulis & exercitus liberator, ab aratro uocatus ad dictaturam uenit: ac rursus depositis fascibus ad auitum prædiolū, id est quatuor iugera redijt.* Fabij.] *Fabiorum familia ab Hercule est. Fabios prius appellatos Fodios tradunt, mutatis literis.* B *Romani fossas fodias dicunt. nunc intelligit de Qu. Fabio Pamphilo, qui cunctando, id est morādo uicit Hannibalem: in Falernis milites conseruauit. militum eum parentem uocauere. senex discessit, eo tempore quo Scipio Carthaginem expugnarat, cuius exequijs propter merita singuli ciues impensas contulerunt. Fabij 300 occisi à Veientibus ad Cremeram.* Spolijs Marcellus.] *M. Claudius Marcellus, M. Claudij filius, à Marte nomē accepit, propter peritiam rei militaris: ut Posidonius ait, Græcis literis eruditus, primo ædilis curulis, inde augur, consul creatus cum Cn. Cornelio missus contra Insubres Briomachum ducem superauit, cuius opima spolia tertius à Romulo Ioui Feretrio appendit. Feretrius dictus, quia fulmine feriat. quod & Silius ostendit, cum ait: Tertia qui tulerit sublimis opima tonanti. & de Romulo sic traditur: Postquam uictor Ceninensium, bello Acronem Ceninensium regem interfecit, cuius opima spolia in Capitolium tulit, designatoq; Ioui templo cognomen deo addidit: Iupiter, inquit, Feretri (ut meminit Liuius) hæc tibi uictor Romulus rex regia arma ferens, templum in regionibus quas modò animo metatus sum, dedico, sedem opi-* C *mis spolijs, quæ regibus ducibusq; hostium cæsis me autorem sequentes posteri ferent. Primus Romuli triumphus de Ceninensibus et Antemnatibus fuit. Sic post multa sacrificia pompa præcedebat, ultimus ipse purpuratus coronatusq; lauro quadrigis uehebatur, equites peditesq; sequebantur, extemporale & patrium pæana canentes. ex urbe multitudo utriusq; sexus obuiam procedebat. per domos nobilium paratæ erant lautæ epulæ. aderant & qui crateras uino plenas habebant. Romulus in uertice Capitolium collis Iani, quem Feretrum uocant, Acronis regis opima spolia consecrauit, & bina post eum consecrata sunt. nam Cornelius Cossus Lartis Tolumnij opima spolia, secundus à Romulo Ioui Feretrio consecrauit. Manubiæ communes spolia dicuntur, priuatæ manubiæ dicuntur opima: & Ioui appendi non poterant, nisi quæ regiæ essent manubiæ. Numa Pompilius in commentarijs suis, ut Plutarchus meminit, spolia opima sic consecrari instituit: prima Ioui Feretrio cum 300 assibus, secunda Marti cum 80 assibus: tertia Quirino cum 100 assibus. Marcellus igitur quinquies consul, 2 bello Punico*

sæpius

A sæpius Hannibalis exercitum cæcidit, Syracusas expugnauit. tandem apud Brutios præmonitus uaticinio, fatum uitare non potuit, insidijsq; circumuentus unà cum Crispino collega interfectus est. corpus Hannibal adempto annulo magnificè cremauit, reliquias argenteo uase positas mittendas filio iussit, qui semel fuit consul. Nepos eius, qui perijt dum naues in Aphricam traijceret, monumētum erexit, ut Pedianus Asconius ait, cū tali titulo: Hic siti sunt Marcelli nouies consules, auus quinquies, filius semel, nepos ter. Marcellorum familia usq; ad Marcellum Augusti nepotem uenisse uidetur. is enim genitus erat ex Octauia Augusti sorore, & Cn. Marcello. & is decem et octo natus annos, grauante ferè per biennium morbo, in Baiano interijt. Romam translatus, communi omnium luctu in campo Martio magnificentissimè sepultus. hic est quem aiunt, Vergilium intemperantia amoris exosculatum fuisse, præsente Augusto. Octauia mater bibliothecam & theatrum sub filij Marcelli nomine dedicauit. Læta parum.] quia citò moriturus erat.

B

VAR. LECT. Quò fessum rapitis Fabij?] In Romano lib. Quò gressum rapitis, habetur. Cunctando restituis rem.] In Romano, in Mediceo, & alijs quibusdam antiquis exemplaribus, Restitues, futuro tempore positum est: quod nō displicet. Paciq; imponere morem.] In Longob. & quibusdam alijs lib. ueter. Pacis legitur. Tertiaq; arma patri suspendet capta Quir.] Non placet quod in Rom. lib. legitur, Tristiaq; arma.

DON. Quis pater ille, uirū qui sic comitatur euntem? Filius, an'ne aliquis magna de stirpe nepotum? Quis strepitus circà comitum? quantum instar in ipso est? Sed nox atra caput tristi circumuolat umbra.] Quum Æneas circa Marcellum uidisset iuuenem stare egregium forma, atq; armis insignem, fronte tamen parum læta, hoc est tristi, et proiecto uultu ad terram: Quis, inquit, iste est ô pater? qui inter plurimos Marcelli comites, ipse familiarius iunctus: est'ne filius, an aliquis posterorum eius, uel ex eius genere? uel quid sibi uult strepitus cōgregatæ multitudinis? placet enim mihi instar eius, hoc est, corporis forma: sed cur tenebræ caput eius fuscauerint, nosse cupio. Tū pater Anchises lachrymis ingressus obortis.] Secundum

C

quæsita instruit filium Anchises, lachrymas fundens. O' nate, ingentem luctum ne quære tuorum.] Nolim fili, quæ sunt lugenda perquiras, nec uelim scias tuorum aduersa, quæ tuum animum frangant. Æneas de uno quæsijt, & is pariter ei de plurimis respondit: sciebat enim latius posse porrigi interrogationem. quapropter occurrit, ne Æneas ultrà aliquid quæreret. Ostendent terris hunc tantum fata, neq; ultra Esse sinent.] Non diu erit iste in luce, sed mox, ut monstratus fuerit superis, rapietur. Nimium uobis Romana propago Visa potens superi, propria hæc si dona fuissent.] Conuertit sermonem suum ad deos. Credo, inquit, noluistis superi potentiorem fieri Romanā rempub. Si enim hæc propria fuissent dona: hoc est, si hoc diuturnum conderetis imperiū. Quantos ille uirûm magnam Mauortis ad urbem Campus aget gemitus? uel quæ Tiberine uidebis Funera, quum tumulum præterlabêre recentem?] Si ille, inquit, diu esset luci concessus, quantis triumphis ornaret Romam? uel quas strages de hostibus daret? quantos aggeres corporū Tiberine pertraheres? Nec puer Iliaca quisquā de gente Latinos In tantum spe tollet auos, nec Romula quondam Vllo se tantum tellus iactabit alumno.] Nec erit quisquam ex aliqua terra, qui Latinos spe meliore possit subleuare: nec terra Italiæ talem unquam poterit ferre. Heu pietas, heu prisca fides, inuictaq; bello Dextera.] Quid proderit, quia nascitur pius, & supra eos quos antiqua loquitur fides? quid proderit, quòd fortis, & totum maturè fata pressura sunt? Non illi quisquam se impunè tulisset Obuius armato, seu cùm pedes iret in hostem, Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.] Si diu iste durare posset in luce, quis illum ferret peditem? quis equitem toleraret? Heu miserande puer, si qua fata aspera rumpas, Tu Marcellus eris.] Si, inquit, possis erumpere fata tua: id est, si possis fata aduersa superare, poteris esse tu Marcellus. Post infinita quæ de eius spe locutus est, & peritura fleuit et gemuit, posuit eius nomen nunc, cum de eo aliquid dixit. Manibus date lilia plenis, Purpureos spargam flores.] Affectum dolentis expressit, dicendo Date, quum non essent præsto qui darent. et quod ait Manibus plenis, hoc quoque plena officia significat. Animamq; nepotis His saltem accumulem donis.] Solatium est enim eorum, per quos parentalia mortuis exhibentur. Et fungar inani Munere.] Mirè positum ex persona mortui, quòd inania sint, quæ mortuis exhibentur: hoc enim certius ipse nouerat. Sic tota passim regione uagantur Aeris in campis latis, atq; omnia lustrāt.] Non compleuit omnia, quæ apud inferos agebantur. Nec debuit esse uicium, si tantum uellet poeta carmine suo cōprehendere, quod longum & impossibile fuit. Conuertit se igitur ad generalitatem, quæ totum etiam non dictum potuit significare. Omni mora submota camporū, inquit, latitudinem totam monstrauit, et per singula eum duxit. Postquam singula, ait: singula enim, nec in unum confusa monstrare debuit, qui filium benignè uolebat instruere. Hoc est, quod ait:

Egregium forma iuuenem, & fulgentibus armis,
Sed frons læta parum, & deiecto lumina uultu)
Quis, pater, ille uirum qui sic comitatur euntem?
Filius, an'ne aliquis magna de stirpe nepotum?
Quis strepitus circà comitū? quantū instar in ipso (est?
Sed nox atra caput tristi circumuolat umbra.
Tū pater Anchises lachrymis ingressus obortis:
O' nate, ingentem luctum ne quære tuorum.
Ostendent terris hunc tantùm fata, neq; ultrà
Esse sinent. nimium uobis Romana propago
Visa potens, Superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille uirûm magnā Mauortis ad urbem
Campus aget gemitus? uel quæ Tiberine uidebis

SER. Egregium forma iuuenem, et fulgentibus armis.] Tria sunt secundū Carminium, pulchritudo, ætas, & uirtus. Significat autem Marcellum, filium Octauiæ sororis Augusti, quem Augustus sibi adoptauit. Hic decimosexto anno incidit in ualetudinem, & perijt decimooctauo in Baiano, quum Ædilitatem gereret. Huius mortem ciuitas uehementer doluit: nam affabilis fuit, & Augusti filius. Ad funeris huius honorē Augustus sexcentos lectos intra ciuitatem ire iussit. Hoc autem apud maiores gloriosum fuerat, & dabatur pro qualitate fortunæ: nā Sylla sex milia habuit. Igitur cum ingenti gloria & pompa elatus, & in

 campo

Funera, cùm tumulum præter labere recentem?
Nec puer Iliaca quiſquam de gente Latinos
In tantum ſpe tollet auos, nec Romula quondam
Vllo ſe tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu priſca fides, inuictaꝗ bello
Dextera: non illi quiſquam ſe impune tuliſſet
Obuius armato, ſeu cùm pedes iret in hoſtem,
Seu ſpumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miſerande puer, ſiquà fata aſpera rumpas,
Tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis,
Purpureos ſpargam flores, animamꝗ nepotis
His ſaltem accumulem donis, & fungar inani
Munere. ſic tota paſsim regione uagantur,
Aëris in campis latis, atꝗ omnia luſtrant.
Quæ poſtquam Anchiſes natū per ſingula duxit,
Incenditꝗ animum famæ uenientis amore:
Exin bella uiro memorat quæ deinde gerenda,

campo Martio eſt ſepultus. Ergo modò in Augusti adulationem, quaſi epitaphion ei dicit. Etiam conſtat hunc librū tanta pronunciatione Auguſto & Octauiæ eſſe recitatum, ut fletu nimio imperarent ſilentium, niſi Vergilius finem eſſe dixiſſet: qui pro hoc ære graui donatus eſt, id eſt maſsis: nam ſic & Liu. Argentum graue dicit, id eſt maſſas. Sed frons læta parum.] Omen eſt mortis citò futuræ. contrà alibi, Incipe parue puer riſu cognoſcere matrem. Virum qui ſic comitatur euntem?] Marcellum cui ſimilis eſt. Quis ſtrepitus.] Propter ædilitatem. Inſtar.] ſimilitudo. & eſt nomen quod non recipit præpoſitionem. Ad inſtar enim non dicimus, quod Probus declinat. Oſtendent ter. hunc tantum fata.] parum illuceſcet, & mox peribit. Viſa potens ſuperi.] Cum indignatione dictum. Inuidiſtis gloriæ Romanæ, & ueſtris muneribus: nam felicitas ueſtra ſunt munera. Propria.] perpetua: ut, Propriamq; dicabo. Mauortis campus.] in quo eſt ſepultus. Funera.] propter ſexcentos lectulos. In tantum ſpe tollet auos.] eriget generis antiquitatem. & rhetoricè ſpem laudat in puero, quia facta non inuenit. Eſt autem Ciceronis in Dialogo, cauſa difficilis laudare puerum. Non enim res laudanda, ſed ſpes eſt. Nec Romula quondā.] Pro Romulea: ut, Quos Africa terra triumphis Diues alit. Quondam autem poteſt & præteriti eſſe & futuri. Priſca fides.] quia fidelitas non requirit iuuenes, ſed ſenes. Vnde Lucanus: Quippe fides robuſtos exigit annos. Foderet calcaribus armos.] Species pro genere, Equi armos pro equo poſuit: non enim poſſunt armi calcaribus fodi. Fata aſpera rumpas.] Poſſe aliqua ratione fata dirumpi per tranſitū docet. Tu Marcellus eris.] Talis qualis eſt Marcellus, ille uir ampliſsimus, ſuperius dictus. Purpureos flores.] Vt ſæpe diximus, propter ſanguinis ſimilitudinem: quia aut anima eſt, aut ſedes animæ. Nepotis.] poſteri: non enim reuera nepos fuit. Inani Munere.] Secundum Epicureos, non profuturo. Sic.] iſta noſcentes. Aëris.] aerijs in campis: colliſionem fecit. Locutus eſt autem ſecundum eos, qui putant Elyſium lunarem eſſe circulum. Incenditq; animum.] Nam ſuprà ait, Et dubitamus adhuc uirtutem extendere factis? Exin.] deinde. Confert autem in compendiū narrationis prolixitatem. Sic Terent. propter longum actum ait: Intus deſpondebitur, intus tranſigetur, ſi quid eſt quod reſtat.

POM. Sabi. Quantum inſtar.] quanta ſimilitudo. Strepitus.] propter futuram pompam funebrem. Probus declinat, hoc inſtar, huius inſtaris. Regione aëris.] Probus in hoc loco ait: Aer qui ſegnius iacet per ſumma montiū & ima terrarum, dici poteſt chaos: qui uerò ſuperincumbit, uicem inferorum obtinet. quod hic annotauit Vergilius, ut poſt mortē ſoluto corpore umbræ in hac obuerſentur caligine: animæ ultimo aere, ut puriores tranſmittantur.

A Alij dicūt, ſecutū eos qui Elyſios lunarē eſſe globi intelligunt. Beatorū animæ in lacteo circulo eſſe putantur. Gerenda.] ci Turno & Mezentio i Latio.

VAR. Lect. Quantum inſtar in ipſo eſt.] In Romano libro antiq. Eſt nòn habetur. Neque ultra Eſſ ſinent.] In pluribus antiq. lib. Nec monoſyllabi eſt. Nimium uobis Romana propago Viſa potens, ſuperi.] In Roman libro Superis legitur. In tantū ſpe tollet auos.] In Romano libro legitur, Spes.

DON. Quæ poſtquam Anchiſes natum per ſingula duxit, Incenditq; animū famæ uenientis amore: Exin bella uiro B memorat, quæ deinde gerenda, Laurentesq; docet populos, urbemq; Latini: Et quo quenq; modo fugiatq;, feratq; laborem.] Primò læta narrauit filio, prætermiſit triſtia ſolum unū quod eſſet dolendum de Marcello retulit, & hoc ipſum non uoluntate, ſed ut interroganti Æneæ reſponderet. Cætera ei ſub generalitate dixit, nec ſpecialiter oſtendens quæ. Quando enim tantum camporum, ut tantam multitudinem animarum poſſet includere? Dei bella ſubiunxit, quæ geſturus in Italia fuit, & gentes Italas futuras è diuerſo monſtrauit, quibus fidebat uirum non terreri. Tamen quò firmiorē dimitteret, docuit quomodo unumquenq; laborem, aut uinceret, aut certè ferendo toleraret. Ipſam ſententiam poſtea, & in quinto libro poſuit: Superādа, inquit, omnis fortuna ferendo eſt. quod enim uinci non poteſt, reſiſtendo uel ferendo ſuperatur. Sunt geminæ ſomni portæ, quarū altera fertur Cornea qua ueris facilis datur exitus umbris. Altera, candenti perfecta nitens elephanto, Sed falſa ad cœlum mittūt in ſomnia manes.] Duas dixit portas: hoc eſt, duos exitus inferorū: portā unā corneā, aliam ex ebore. per corneam C dixit ueras mitti umbras. Quod aūt uidemur nobis uidere dormientes, & quod nos plerunq; facit non dormire per eburneā mittitur. His ubi tum natū Anchiſes, unàq; Sibyllā Proſequitur dictis, portaq; emittit eburna.] Vbi igitur Anchiſes natū & Sibyllā his dictis proſecutus eſt eos per portā eburneā reddidit luci. Ille uiā ſecat ad naues, ſocioſq; reuiſit.] Quid enim aliud facere debuit, ſuos uidere poſt tempus? Reuiſere eſt, poſt aliquas moras iterū uidere. Tum ſe ad Caietæ recto fert littore portum.] Recta uia dicitur, ſi quando nil aliud agimus niſi iter continuū, ut nullo alio actu rumpatur, quò tendimus. Conſideremus & Æneæ mentem, quæ ſuorū reuiſendorum cupida, nihil agere debuit, niſi tenere littus, donec perueniret ad naues. Sic igitur intelligendū eſt recto littore, quia rectū littus non poteſt inueniri: ut una intentione animi ad portū Caietæ peruenerit, in quo fuerant naues. Anchora de prora iacitur, ſtant littore puppes.] Hæ enim illic ſtabant munitæ anchoris: duplici ſcilicet ratione ſecuræ, uel quòd muniebat has portus, uel quod pondere tenebantur. Portū Caietæ ex perſona poetæ melius accipimus: Æneas enim nondū loco ipſi dederat nomen.

Sunt

Laurentesq; docet populos, urbemq; Latini,
Et quo quenq; modo fugiatq; feratq; laborem.
Sunt geminæ somni portæ: quarum altera fertur
Cornea, qua ueris facilis datur exitus umbris.
Altera candenti perfecta nitens elephanto,
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes.
His ubi tum natum Anchises, unaq; Sibyllam
Prosequitur dictis, portaq; emittit eburna.
Ille uiam secat ad naues, sociosq; reuisit.
Tum se ad Gaietæ recto fert littore portum.
Anchora de prora iacitur: stant littore puppes.

A SER. *Sunt geminæ somni portæ.*] *Pro somniorum. Est autẽ in hoc loco* Homerum *secutus*: ξεῖν', ἤτοι μὲν ὄνειροι ἀμήχανοι ἀκριτόμυθοι γίνοντ', οὐδέ τι πάντα τελεῖεται ἀνθρώποισι. δοιαὶ γάρ τε πύλαι ἀμενηνῶν εἰσὶν ὀνείρων. αἱ μὲν γὰρ κεράεσσι τετεύχεται, αἱ δ' ἐλέφαντι. τῶν οἱ μὲν κ' ἔλθωσι διὰ πριστοῦ ἐλέφαντος, οἵ ῥ' ἐλεφαίρονται ἔπε' ἀκράαντα φέροντες, οἱ δὲ διὰ ξεστῶν κεράων ἔλθωσι θύραζε, οἵ ῥ' ἔτυμα κραίνουσι βροτῶν ὅτε κέν τις ἴδηται. *In hoc tamen differt, quòd ille per utranq; portam somnia exire dicit: hic umbras ueras, per quas somnia indicat uera: &* Poeticè *apertus est sensus.* Vult *autem intelligi, falsa esse omnia quæ dixit.* Physiologia *uerò hoc habet*: Per *portam corneam oculi significantur, qui & cornei sunt coloris, & duriores cæteris membris. nam fri-* B *gus non sentiunt, sicut etiam* Cicero *dicit in libris de* Deorum *natura.* Per *eburneam uerò portam os significatur, à dentibus.* Et *scimus quia quæ loquimur, falsa esse possunt, ea uerò quæ uidemus, sine dubio uera sunt: ideo* Æneas *per eburneam emittitur portam.* Est *& alter sensus*: Somnum *cum cornu nouimus pingi, & qui scripserunt de somnijs, dicunt ea quæ secundum fortunam & personæ poßibilitatẽ uidentur, habere effectum: & hæc uicina sunt cornu, unde cornea uera fingitur porta. ea uerò quæ supra fortunam sunt, & habent nimium ornatum, uariamq; iactantiã, dicunt falsa esse: unde eburnea, quasi ornatior porta fingitur.* Falsa *insomnia.*] Id *est, somnia.* Secat.] *tenet: unde* Sectas *dicimus ab eo quòd propositum tenent.* Ad *Caietæ recto fert littore portum.*] A' *persona poetæ* πρόληψις. *nam* Caie*ta nondum dicebatur.*

Latini.] *regis.* Sunt *geminæ somni portæ.*] POM. Sabi.
Ex Homero *hoc sumptũ est. sed ille per utrãq; portã somnia exire dicit,* Vergilius *aliter.* Valerius Flaccus, *hic fecit duas inferorum portas in fine libri primi.* Portæ *somni cum duæ sint, non caret ratione. nam per corneam intelligimus, quòd cornu attenuatum uisu fit paruum: per ebur, quia propter densitatem obtutum oculorum repellit. somnus cum cornu pingitur.* Cum *uera somnia sunt, in cornu esse aiũt: cum falsa, in ebore. quia ebur est densum, & fragile. insomnia dicuntur, quia in somnis uidentur sine utilitate, ut hic dixit falsa.* Cœlum *pro mundo posuit.* Phantasmata *dicuntur in prima quiete, cum principium somni est.* Oraculum *est, cum in quiete nocturna parens, uel aliqua persona grauis denunciat.* Visio *dicitur, cum occurrit quod uideris in somnis, & cum suscipis tutelam eius qui se tibi per quietem commiserit.* Ille *uiam.*] Sic *finit* Homerus *undecimo, &* Silius *decimoquarto.*

His ubi tum natum.] In Romano *libro, & aliq. alijs ueter. legere est* His *ibi tum.* VAR. Lect.

AENEIDOS LIBRI VII
Argumentum.

A D I L O N.

Septimus Æneam reddit fatalibus aruis.

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN SEPTIMVM librum Æneidos Argumentum.

Hic quoq; Caietam sepelit: tum deinde profectus
Laurentum uenit: hanc uerbis cognouit Iuli
Fatalem terram: mensis en uescimur, inquit.
Centum oratores ueniam pacemq; petentes
Ad regem mittunt læti cum sorte Latinum.
Qui cum pace etiam natæ connubia pactus.
Hoc fortè Alecto Iunonis dißipat ira.
Concurrunt dictis, quamuis pia fata repugnent:
Belli causa fuit uiolatus uulnere ceruus.
Tum gentes sociæ arma parant: fremit arma iuuentus.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER VII.

TU quoq; littoribus nostris Aeneia nutrix
Aeternam moriens famam Caieta dedisti,
Et nūc seruat honos sedem tuus, ossaq; nomen
Hesperia in magna (si qua est ea gloria) signat.
At pius exequijs Aeneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierūt
Aequora, tendit iter uelis, portumq; relinquit.
Aspirant auræ in noctem, nec candida cursum
Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur littora terræ,
Diues inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisq; superbis

SER. TU quoq; littoribus nostris.] Vt et in principio dixi-mus, in duas parteis hoc opus diuisum est: nā primi sex libri ad imaginem Odysseæ sunt dicti, quos personarum et allocutionum uarietate cōstat esse grauiores. Hi autē sex ad imaginē Iliadis dicti sunt, qui in negocijs ualidiores sunt: nā et ipse hoc dicit, Maius opus moueo. et reuera tragicū opus est, ubi tantū bella tractantur. Tu quoq;.] Sicut Misenus et Palinurus. Nostris.] Italicis: ut, Nō eadē arboribus pendet uidemia nostris. non, ut Donatus ait, nauigabilibus. Aeneia nutrix.] Hanc alij Aeneæ, alij Creusæ, alij Ascanij nutricem uolūt. Lectum tamen est in Philologijs, in hoc loco casu incensam classem esse Troianam: unde Caieta dicta est, ἀπὸ τοῦ καίειν. Seruat.] tenet, possidet: ut Seruantem ripas, alta non uidit in herba. Hesperia in magna.] Magna, ad Hispaniæ discretionē. Si qua est ea gloria.] Secundum Epicureos, quū ea res nihil ad mortuorum uoluptatem attineat sentiendam. Bene autem interest funeri, postquam ab inferis redijt: sicut interfuit antequam descenderet, ut medium ostenderet. Quierunt.] Author Hebrus Quierāt legit. Tendit iter uelis.] Quia prout uela extensa fuerint, ita etiam cursus extenditur, in quo nauis est. Iter.] Impropriè dictum: nam ait suprà, Flecte uiam uelis. Aliud est iter uelis tendere, aliud per uela iter: quod si dicimus, bene procedit, et tendit uiam uelis, ut in ipsis uelis ratio sit uiæ. Aspirant auræ in noctem.] Quia (ut diximus) temporum mutatione uentus uel minuitur, uel augetur. In noctem autem, circa noctem. Et quoties tempus exprimitur, accusatiuū regit ista præpositio. Nec Luna negat.] λιτότης. nam dicit largè præstat: ut, Munera nec sperno. Tremulo sub lumine.] Ita enim mobilitas aquæ facit uideri. Circææ raduntur littora terræ.] Vt diximus suprà, mons iste antehac insula fuit: paludibus enim à continenti segregabatur, quas exclusit limus de Albanis montibus fluens, et dicebatur Aeæus, ab horrore transeuntium, quo homines mutabantur in feras. In hoc summo oppidum fuit, quod et Circæum dictum est à Circe, et Circæi: nam utrunque Liuius dicit. Diues.] Non addidit cuius rei, quum soleat: ut, Diues equum, diues pictai uestis et auri, Diues opum uariarum. Inaccessos.] inaccessibileis, inaccedendos. nam Vlysses illuc uenit. Ergo inaccessos non ad quos nullus accessit, sed ad quos nullus debeat accedere: ut, Aut illaudati nescit Busiridis aras, hoc est illaudabilis. nam ab Isocrate laudatus est. Resonat cantu.] resonare facit. hoc ex Hom. εὗρον δ' ἐν βήσσῃσι τετυγμένα δώματα Κίρκης, ξεστοῖσιν λάεσσι, περισκέπτῳ ἐνὶ χώρῳ. ἀμφὶ δέ μιν λύκοι ἦσαν ὀρέστεροι ἠδὲ λέοντες, τοὺς αὐτὴ κατέθελξεν ἐπεὶ κακὰ φάρμακ' ἔδωκεν. Et paulo pòst: Κίρκης δ' ἔνδον ἄκουον ἀειδούσης ὀπὶ καλῇ, ἱστὸν ἐποιχομένης μέγαν, ἄμβροτον, οἷα θεάων λεπτά τε καὶ χαρίεντα, καὶ ἀγλαὰ ἔργα πέλονται. Superbis.] nobilibus, propter antiquā op-

pidi magnitudinem. A

POM. Sabi. Caieta.] Diodorus lib. 6. cum loquitur de erroribus Argonautarum, ait, Formias et Caietam ab Argonautis positas. Strabo scribit, Formias condidisse Laconas, et Caietā. nam Lacones caietā curua dicūt. Alij Caietā ab nutrice Aeneæ, alij ab nutrice Ascanij aut Creusæ. Caieta regnū Lami fuit. Silius, Et regnata Lamo Caieta. Prope fuit Lestrygonū domus. Homerus libro 10. Septimo die altā magnāq; Latini Lestrygonū urbē attingimus. Alij aiunt Caietā portum dici, et urbem Formias, sedem Lestrygonum, cum liquido fonte Atraciæ, ut B meminit Homerus. Ego puto Epychem dici promontorium, ubi Caieta est: quod Dionysius ait dictum à nutrice Aeneæ. Circeæ terræ.] Aeæa insula, in qua regnauit Circe Solis filia, ut diximus lib. 3. ab eo Circeum dictū insula quondam, si creditur Homero, nunc insula non est. Theophrastus lib. 5. Circeum excelsum promontorium, robore, lauro, myrto refertum. Tradunt Circem in eo habitasse: idq; incolæ referunt. Locus antè insula erat, sed facta cōtinens, exaggeratione fluminum ferentium limum. Insulæ ambitus fuit 80 stadijs. eo in loco tumulus Elpenoris, apud quem myrti coronariæ. locus uariarum radicū ferax: ideo aiunt Circen in medicamentis ualuisse. palu-doso uerberatur mari. habebat castellū cum templo Circes, et arā Mineruæ, et exiguo portu.

VAR. Lect. Portumq; relinquit.] Non placet Reliquit, tempore præterito: ut libri plerīq; ueteres habent. Nam et Tendit, et Aspirant, præsentia sunt. Assiduo resonat cantu.] In Romano libro Adsiduo, per d scriptum est.

DON. C Post reditum ab inferis, describit poeta Aeneam Caietæ portum recto itinere petiuisse, et quia occasio fuit, meritum ipsius Caietæ commendat in sepulchri honorificentia: hoc enim solum exhiberi mortuis licuit. Suffecit prosuper transitum inferni fluminis, uiderat quippe ipse quam cladem illic insepulti patiantur. Hanc refert poeta Aeneæ fuisse nutricem, cuius de sepultura quum loquitur, et Aeneam ipsum præfert, et tantæ benignitatis fœminam laudat. Mortuæ quippe beneficiū stabat in eo, quod Romani imperij principem, pium, religiosum, prudentissimumq; nutrierat. Ipsius uerò Aeneæ uicissitudo reciproca sic defunctæ curasse sepulturam, ut post excessum æterna nominis eius memoria superesset. Verùm quia id etiam Miseno et Palinuro, summis egregijsq; familiaribus suis fecerat, atq; eorum nomina dederant locis, huic libro initium datur Tu quoque littoribus nostris Aeneia nutrix Aeternam moriens famam Caieta dedisti.] Fortassis aliquis putet impropriè caput libri constituisse Vergilium, quia dixit, Tu quoq;: quum antè uersum nullum nominare uideatur. Hoc existimant, qui interiecta nesciunt retrahere, ut quod ad tempus separatum est, iungant. Iste enim uersus, sublato medio de inferis tractatu, Miseni exequijs iungitur: ab his enim discedēs carminis cursus ad easdem

A redit, & facit integram narrationem: ut rectè posuerit, Tu quoq;. Melius autem apparebit haec assertio, si unde discesserit, repetamus. At pius Æneas ingenti mole sepulchrum Imponit, suaq; arma uiro remumq; tubamq; Monte sub Aerio, qui nunc Misenus ab illo Dicitur, aeternumque tenet per secula nomen.] Sequi debuit, Tu quoq; littoribus nostris Æneia nutrix, Æternam moriens famam Caieta dedisti. Interposita igitur de inferis carmina, quod unum esse oportuit, diuiserũt. Sed & nunc unum est, quia unde se recessisse meminerat poeta, remeauit. Ergo superioribus haec nectens ait: Tu quoq; littoribus nostris Æneia nutrix, Æternam moriens famam Caieta dedisti. Et nunc seruat honos sedem tuus, ossaq; nomen Hesperia in magna (si qua est ea gloria) signat.] In singulis uerbis magnum dictionis est pondus: quod ipsum quale, quantumq; sit, incipiemus exponere. Tu quoque.] Hoc est, quae admirandae memoriae uiris, supremo officio coniungi meruisti. sed hoc referẽdum est ad personae rationem. Videamus an etiam locus fuerit dignus: quia Æneae nutricis seculis pòst futuris ossa cum nomine reseruaret. Littoribus, inquit, nostris: hoc est, Italiae, quòd tam pulchrum, B tamq; egregium prouenire potuisset: quòd illic quum conderentur reliquiae eius, ubiq; Æneae nutricis nomen excelleret. Vbi qui ipsius uberibus nutritus esset, fuerat cum posteris regnaturus, perindeq; esset aeterna utriusq; memoria: scilicet illius semper per se, & per posteros imperantis, et illius perpetua sepulchri consecratione celeberrima Æneia nutrix, qualem uel ubiq; memoriam consequi debuit. Cuius erat totum, quidquid per Æneam Romanis rebus prosperè uideretur feliciterq; collatum. Æternam moriens famam Caieta dedisti.] A cõtrario laudis augmentum: tunc enim creuit eius nomen & fama, quando interuẽtu mortis potuit aboleri. Quod factum ad Æneae laudem proculdubio reuocatur, qui curauit ne post altricis suae ultimum fatum, totum sibi mortis eius exitus uindicaret: unde factum est, ut contrarium naturae, quae fines hominũ morte cõcludit, nominis saltem procuraretur aeternitas. Et nunc seruat honos sedẽ tuus.] Dixit Nunc, dixit etiam His temporibus, quando haec scribebatur. sed quod ait Et nũc, hoc quoq; ad eius meritũ accedit, ut integrũ trãsiret ad posteros, quod Æneae tẽporibus uiuẽtis C cõtemplatione seruatũ erat. Et nũc seruat honos sedem tuus.] Honos tuus etiã nũc seruat sedem: hoc est, defertur illi loco contemplatione honoris tui, & sic custoditur eius integritas, ut semper maneat, & firma nominis aeternitate perduret. Ossaq; nomen Hesperia in magna (si qua est ea gloria) signat.] Mira ratio, ut cum uiuentium nomen uix inter homines ualeat eminere, huius ossa per celebritatem nominis perpetuis temporibus ac seculis praeferretur. Hesperia in magna.] tanta extitit condentis reuerentia, tantus sepulturae honos, ut in magna Italiae latitudine unus omnium consensus gratißime teneretur. Si qua est ea gloria.] fecit Æneas, quod ad religiosa officia pertinuit: sed quum nihil mortui sentiãt, & omnis gloria (etiam si ulla est apud homines) caduca sit, & habeat finem, quid profuit id fecisse? nisi ut satisfieret animo, qui religioso nutricis suae tenebatur affectu? At pius exequijs Æneas rite solutis Aggere composito tumuli.] Exequiarum ordinem ac ritum in aliorum funeribus poeta monstrauit, quumq; iam esset ex hoc ipso legentibus cognitus, hunc praetermisit hoc loco: eadẽ tamen facta intelligi debent, & quae exequiarum solennitas sepulchri aggestione perficitur, dixit utrumq; completum. Postquam alta quierunt Æquora, tendit iter uelis, portumq; relinquit. Aspirant aurae in noctem, nec candida cursum Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.] Post curam Caietae depositam, opportunitas nauigandi matura & commoda subinde successerat: nã & mare ex alto, hoc est tumido & inflato, placidum fit usqueadeo nõ inde mersum, sed in superiore suspensum debemus accipere. & ipse poeta eodem loco dixit, Quierant alta aequora: quae si erãt, constat fuisse humentia, & aurae noctis non deerant. Metus omnis sic absuit, ut etiam in lustris lunae suffragium gratum potius quàm horrendũ faceret pelag⁹. Alio loco, Et inhorruit unda tenebris. Hic uerò, quia tanta nauigantis felicitas fuit, ut luna faceret splendidum, quod formidolosum esse potuit, securitas demonstratur suo more successura. Proxima Circaeae raduntur littora terrae.] Imprudens Æneas, utpote qui loca nesciret, ferebatur Neptuni suffragio, & circa loca quae nescius incurrere potuisset, radebatur cursu prospero, & quid illic cum socijs perpeti potuisset, dicit. Describitur, quae illic consuetudo Circaea teneretur, & quae inde audirentur, aperta descriptione narratur. Diues inaccessos ubi solis filia lucos Assiduo resonat cantu, tectisq; superbis Vrit odoratam nocturna in lumina cedrũ, Arguto tenues percurrens pectine telas.] In his, inquit, locis lucos habuit Circe solis filia, semper uigilans, & ad insidias semper intenta, uoce decipiens transeuntes, & odorato lumine temporibus noctis. Quem non delectaret sonus uocis in cantilenam deductae, & odor cedri ardentis, & sperata cantantis hilaritas? Incidebat, inquit, cedri materiem per solidam, quae naturali fomento tanquam oleo madida incendia ipsa nutriebat. Ad hoc lumen lanã curabat, & telam, ut peruigilare posset, ne fraudem ullam oblatae occasionis amitteret. Nauigantes interea opportunum hospitium rati, nõ iuuabantur auxilio commanentis, sed dolo capiebantur & fraude. Hinc exaudiri gemitus, iraeq; leonum Vincla recusantum, & sera sub nocte rudentum, Setigeriq; sues, atque in praesepibus ursi Saeuire, ac formae magnorum ululare luporum, Quos hominum ex facie dea saeua potentibus herbis Induerat Circe in uultus, ac terga ferarum.] Audiebantur inde gemitus leonum irascentium, ferarumq; aliarum indignatio significabatur: non quas natura protulerat, sed quas ex hominibus peßimae fecerant artes. Ita ergo omnes exagitabat, & saeua commotio tenebat: leones, ursi, atq; apri saeuiebant captiuitatis iniuria commoti, & lupi ex causa pari diris ululatibus personabant. Postremò omnes non fiducia naturalis urgebat, sed factionis uiolẽtia. Hos enim dea saeua.] cùm deae non cõueniret sectari mala, potentibus herbis indueratCirce in uult⁹ ac terga ferarũ, natura peßima et arte sciẽtiae deterioris instructa, ex hominib. feras effecerat, cõmutans et sonũ uocis, et corporũ formas.

Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iraeq; leonum
Vincla recusantum, & sera sub nocte rudentum:

Odoratam.] Pro odoriferã: & hoc ideo, quia usus olei apud maiores non fuit, praecipuè in Italia. Arguto pectine.] stridulo, sonanti. ut, Forte sub arguta consederat ilice Daphnis. Percurrens

Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sæuire, ac formæ magnorum ululare luporum:
Quos hominũ ex facie, dea sæua potentib. herbis
Induerat Circe in uultus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pij paterentur talia Troës,
Delati in portus, neu littora dira subirent,
Neptunus uentis impleuit uela secundis,
Atque fugam dedit, & præter uada feruida uexit.
Iamque rubescebat radijs mare, & æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis,
Cùm uenti posuêre, omnisque repentè resedit
Flatus, & in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hìc Aeneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit: hunc inter fluuio Tiberinus amœno
Vorticibus rapidis, & multa flauus arena
In mare prorumpit: uariæ circumque supraque
Assuetæ ripis uolucres, & fluminis alueo
Aethera mulcebant cantu, lucoque uolabant.
Flectere iter socios, terræque aduertere proras
Imperat, & lætus fluuio succedit opaco.
Nunc age qui reges Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio àntiquo fuerit status, aduena classem
Cùm primum Ausonijs exercitus appulit oris,
Expediam, & primæ reuocabo exordia pugnæ.
Tu uatem, tu diua mone: dicam horrida bella,
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactã

rens telas.] Aut manu percurrens tactu pectinis, ut uidemus: aut quia apud maiores stantes texebãt, ut hodie linteones uidemus. Est autem Homeri, qui ait, ἱστὸν ἐποιχομένην. *Gemitus, iræque.*] Gemitus irascentium leonum, ἐνδιαδὶς. *Sera sub nocte.*] Quasi eo tempore, quo naturali libertate uti consueuerunt. Sub sera nocte, propter seram noctem. *Rudentum.*] Ru, naturaliter lõga est. Persius, Findor ut Arcadiæ pecuaria rudere dicas. Systolen ergo fecit. Ruditus autem propriè est clamor asinorum, ut Grunitus porcorum, ranarum autem Coax, quæ omnia sono uocis constat esse cõposita. *Præsepib.*] caueis, ubi aluntur: nõ enim reuera præsepia habent. *Dea sæua.*] Aut per se, aut herbis potentibus sæua. Circe autem ideo Solis fingitur filia, quia clarißima fuit meretrix: & nihil sole clarius. & hoc ex Hom. αἰαίην δ' ἐς νῆσον ἀφικόμεθ'· ἔνθα δ' ἔναιε κίρκη ἐϋπλόκαμος, δεινὴ θεὸς αὐδήεσσα αὐτοκασιγνήτη ὀλοόφρονος αἰήταο. ἄμφω δ' ἐκγεγάτην φαεσιμβρότου ἠελίοιο, μητρός τ' ἐκ πέρσης τὴν ὠκεανὸς τέκε παῖδα. Hæc autem libidine sua & blanditijs homines in ferinam uitam ab humana deducebat, ut libidini & uoluptatibus operam darent: unde fabulæ datus est locus. Horat. Sub domina meretrice fuisset turpis & excors. *In uultus ac terga ferarum.*] Corrumpebantur enim in illis sensus. animus nanque manebat idem: οἱ δὲ συῶν μὲν ἔχον κεφαλὰς φωνήν τε ψυχάς τε, καὶ δέμας. αὐτὰρ νοῦς ἦν ἔμπεδος, ὡς τὸ πάρος περ. *Pij paterentur Troes.*] Ergo impij, qui pertulerunt: scilicet occidendo Solis armenta. *Neptunus uentis impleuit uela secundis.*] Physicè locutus est: motu enim aquæ uentus creatur, ut uidemus in bombis. *Præter uada feruida uexit.*] periculosa nauigantibus, & est τμῆσις. *In roseis fulgebat lutea bigis.*] Lutea est crocei coloris: ut, Croceo mutauit uellera luto. Vnde multi iungunt In roseis, id est non rubicundis, ne sit contrarium: tamen secundum Homerum dictum est, qui interdum ῥοδοδάκτυλον aurorã, interdum κροκόπεπλον dicit, id est, crocei coloris circundatam ueste. *Cùm uenti posuêre.*] cum ortu diei quieuêre. Posuêre enim est, quieuêre: sicut contrà flantes, ferentes dicimus: ut, Fieret uento mora ne qua ferenti, id est flanti. *Omnisque repente resedit Flatus.*] Omnis, id est, & qui ripæ est, & qui pelagi, qui Altanus uocatur. *Tonsæ.*] remi, dicti à decutiendis fluctibus: sicut tonsores, à tondendis et decutiendis capillis. *Lucum Prospicit.*] In quo erat fluminis numen: nam, ut diximus, nunquã lucum sine religione ponit. *Hunc inter.*] per hunc. Terentius, Dum rus eo, cœpi egomet mecum inter uias. Est autem crebra Frontonis elocutio. A *Amœno.*] umbroso, filuis circundato. *Multa flauus arena.*] Epithetõ proprium. Et sciendum, exitum Tyberini fluuij naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Aeneas castra constituit: nam aliter non procedit quod ait, Murorum in parte sinistra Opposuere aciem, nam dextra cingitur amni. & postea in Laurolauinio castra fecit ingentia, quorum uestigia adhuc uidentur. *Assuetæ ripis uolucres.*] Bono compendio usus est. *Aethera mulcebant cantu.*] lenibant. B corporalia enim sunt elementa, ut dixim[illegible] non enim mulcetur, nisi quod corporale est, suprà ait, Totamque infusa per artus. *Nunc age.*] Hic est sequentis operis initium: antedicta enim pendent ex superioribus. sanè Erato pro Calliope posuit. *Quæ tempora rerum.*] Quia, ut suprà diximus secundum Lucretiũ, tempora nisi ex rebus colligantur, per se nulla sunt. *Latio antiquo.*] Quia duo sunt, uetus & nouum: sicut & in iure lectum est. *Exordia pugnæ.*] cerui interitum. *Actos.*] Aut collectos, aut reuera compulsos: quod est uerisimil[e] propter illud, Longa placidas in parte regebat. *Totamque sub arma coactam.*] collectam: ut, Tityre coge pecus. Totam autem ὑπερβολικῶς dixit.

Vrit odoratam.] Quære apud Homerum in principio libri quinti Odysseæ, de Calypso in hanc sententiam: Vlysses eam texẽtem inuenit, focus magno igni fulgebat, odores facile ardentes cedri & thyi, longe per insulam diffundi. ipsa arguta inter texendum uoce, telam aure percurrens radio canebat. antrum florenti circum syluâ cingebatur. quatuor illic fontes, circum mollia prata, lilijs & apio amœnißima. *Exaudiri gemitus, iræque leonum Vincla recusantũ, & sera sub nocte rudentũ.*] Homerus lib. 10. Vlysses Eæam uenit insulã, in qua loco edito erat Circes domus. montani lupi & leones, quos uenenis deceperat, oberrabãt. nõ aũt in homines sæuiebãt, sed ut canes blandiebantur. illa inter eas domi canebat, texebatque tenues & pulchras telas, quales dearũ. socij Vlyßis qui illuc accesserant, præter Eurylochũ, qui non intrauit, demutati fuere in porcos. *Feruida.*] ad conuersionem formarum retulit. *In lento.*] tranquillo. *Lucum.*] ubi Hostia Tybridis fuit. dicit lucum, ut ostendat religionem loci: nam lucus non nisi religiosus est. *Amœna.*] propter ripas, quæ erant opacæ arboribus. *Flauus.*] Horatius flauum Tyberim dicit. refertur, quia lutosus. lutum enim flauũ est. *Huc age.*] Inuocatio ad Musam. *Latio.*] Latium antiquum et nouum. Latium antiquum à Tyberi usque ad Circeos seruatum est. postea uerò dilatatur

A tatum uſque ad oſtia Lyris amnis, quod ſpacium implet 800 ſtadia, id eſt 100 milia paſſuum: in exitu Lyris Miturnæ colonia, in exitu Tyberis Hoſtia poſitæ ſunt. Reges.] Latinum, Turnum, Æneam, Mezentium. Tyrrhenam.] propter Tarcontem.

VAR. Lect. In uultus ac terga ferarum.] Veteres quidam libri, In uoltus & terga legunt. Vorticibus rapidis.] In pleriſq; libris ſanè quàm uetuſtis, Verticibus per e ſcriptum obſerues. Flectere iter ſocijs.] In lib. aliquot antiq. Socios, accuſatiuo caſu legitur. Quis Latio antiquo fuerit ſtatus,] In quibuſdam antiquis libris Fuerat legitur.

DON. Quæ'ne monſtra pij paterentur talia Troes Delati in portus, neu littora dira ſubirent, Neptunus uentis impleuit uela ſecundis, Atq; fugam dedit, & præter uada feruida uexit.] Ne conuerſi in monſtra beſtiarum mutarentur pij Troiani. Ecce dixit formas, perindeq; cauſam, qua ab his malis liberari meruerunt. Pij fuerunt, inquit, nec debuerunt illis æquari, qui pro nefarijs actibus eiuſmodi ſupplicia perferebant. Hos tetigit, quos ſuprà mutatos dixit, de quibus Diomedes etiam locutus eſt in undecimo B libro ſic: Nunc etiam horribili uiſu portenta ſequuntur, Et ſocij amißi petierunt æthera primi, Fluminibusq; uagantur aues (heu dira meorum Supplicia) & ſcopulos lachrymoſis uocibus implent.] Quanta ergo Troianorũ felicitas fuit, ut quia auræ impulſu leuiore nauigabant, repentinis uentorũ flatibus Neptuno iuuante per loca aduerſa opportunè tranſiſſent? Iamq; rubeſcebat radijs mare, & æthere ab alto Aurora in roſeis fulgebat lutea bigis.] Auſpicia deſcribuntur, quibus ad Italiam ueniens Æneas exceptus eſt. Apparebat iam, inquit, poſt noctis decurſa ſpacia nouæ lucis exortus, cœlum remotis nubibus purum, & aurora fulgens præcedebat ſplendidi ſolis egreſſum. Quum uenti poſuêre, omnisq; repentè reſedit Flatus, et in lento luctãtur marmore tonſæ.] Quaſi ſcirent iam ſe non eſſe neceſſarios officio, diſceſſerant uenti, mare ipſum ſic repentina placiditas ſtrauerat, ut ſpacium quod ſupererat, remißione moleſta luctaminis poſſet excludi. Atq; hîc Æneas ingentem ex æquore lucum Proſpicit.] Facilis eſſe potuit luci apparentis inſpectio ex tranquillo pelagi ſereno, et ſole ſurgente. Hunc C inter fluuio Tiberinus amœno Vorticibus rapidis, et multa flauus arena In mare prorumpit.] Deſcriptio luci & fluminis. Inter frondoſas, inquit, arbores ferebatur uerticibus rapidis, amœno fluuio Tiberinus. & licet illum rapta uelocitas uolueret, apparebat tamẽ in eo magna proſpectus gratia, quòd non cœnum, ſed arenas ſplendidas trahebat in mare. Variæ circumq; ſupraq; Aſſuetæ ripis uolucres, & fluminis alueo, Æthera mulcebant cantu, lucoq; uolabant.] Hilaritas auium, popularium lætitiam ſignificabat. Sic autem lætus fuit Æneæ aduentantis ingreſſus, ut obſequi uiderẽtur elementa, & aues quoque ipſæ gratulari uiderentur. Variæ circumq; ſupraque Aſſuetæ ripis uolucres, & fluminis alueo, Æthera mulcebãt cantu.] Mira celeritate quatuor partes deſcripſit: quippe Circum ſignificabat dextram & leuam, à tergo, & antè. Item duas, infrà & ſuprà. nam Infrà oſtendit, quod ait fluminis alueo: Suprà, æthera mulcebãt cantu, lucoq; uolabãt. Flectere iter ſocijs, terræq; aduertere proras Imperat, et lætus fluuiõ ſuccedit opaco.] Cur enim illo tempore non lætaretur, qui factionem Iunonis inimicæ conſtantia & uirtute ſuperaſſet? Cur non lætaretur, uiſis tot augurijs ac ſignis futuræ proſperitatis ſuæ? Cur non lætaretur, periculorum maris omni cura depoſita? Nunc age qui reges Erato, quæ tempora rerum, Quis Latio antiquo fuerit ſtatus, aduena claſſem Quum primùm Auſonijs exercitus appulit oris Expediam.] Magno conſilio & exquiſitis inuentionibus Æneæ laudes accumulat: facit enim noui aduentus eius initium, nouum exordium carminis, ut & errorum & laborum eius alia pars uideatur eſſe, alia geſtorum in Italia. Inuocat igitur Muſam poetarum more, quæ inuocatio uehementer neceſſaria continet, cum ipſius laudati uiri fœlicitate et fortitudine. Debuit quippe poſteritas noſſe, qualem Italiæ rempublicam uel quem ſtatum rex Troianorum inuenerit, qui reges eam, uel ſub quo euentu fortunæ tenuerint, ut cùm eam demonſtrauerit, in extremo per id temporis fuiſſe, uenturos ipſos cum aduena exercitu tangat, & inde emergat prædicatio eius, cuius uirtute ſimul & facto, multo altior et felicior facta eſt. Sub imagine autem inuocationis propoſitionum tenuit formam, ut in ipſo carminis capite lector inſtructus ediſceret, quid ómnis ordo fuiſſet habiturus. Sunt ergo qui reges, quæ tempora, qui ſtatus, quæ exordia extiterint pugnæ. ſic tamen inuocat dicens: Nunc age.] Vt hortari potius quàm iubere uideretúr. Non enim præceptiuis uerbis uti potuit iuxta eam, cuius ob expedienda neceſſaria quærebat auxilium. Quum uerò aducnam dixit Troianorum exercitum, intellectum nobis latißimum dedit. Pertinet hoc quoq; ad eorum laudem, ut uirtute & proſperitate ſua peregrini in alienis locis ingenti fultos familiari ſubſtantia ſuperauerint: ſimulq; etiam illud excuſat, quod apud Ilium geſtum eſt. Qui enim Italiam opimã ſubſtantia & uiris armisq; inſtructam, paruo exercitu & reliquijs Danaũ obtinere potuerunt, poſſent etiam patriã ſuam cõgruè defendere, niſi eſſent factione Iunonis ab effectu opitulationis excluſi. Tu uatem, tu diua mone.] Vates uolunt poetas dici ideo, quia Muſarum ſacerdotium profitentur. Etenim ut ſunt uates qui deorum reſponſa ad homines perferunt, ita & iſtos uates dici conuenit, quòd ut dij per ſuos, ita per poetas Muſæ loqui perhibentur. Dicam horrida bella, Dicã acies, actosq; animis in funera reges, Tyrrhenamq; manũ, totamq; ſub arma coactã Heſperiã.] Aliam partẽ propoſitionis adiunxit, et ipſam fœtã ſeminib. laudis: tãto enim uictoris Æneæ cumulabatur gloria, quanto coniurationem tot regum, tot gentium, & totius Italiæ congredientibus, ex parte Troianorum paucis conſtiterit ſuperatam. Interea uerba ipſa, in poſitione conſtituta repetamus, ut intendamus omnia cum ſuis ponderibus poſita. Dicam, inquit, horrida bella.] Leuia quippe eſſe non potuerunt, quæ cum opulentis regibus geſta ſunt: nec unum bellum, ſed plura: nec leuia, ſed horrida. Dicam acies.] Quando acie conſtituta pugnatur, magna uirtute opus eſt: cominus enim geritur bellum. Quanta igitur extitit Troianorum uirtus in paucis? qui inſtructas acies hoſtium, & congregatæ multitudinis molem, ferre primitus, & dehinc euincere ualuerunt? Ecce & hîc plùralitate uſus Acies dixit, ut oſtenderet etiam hoc non ſemel, ſed ſæpius factum. Actosq; animis in funera reges.] Quum non dicit quos, nec definit quantos, multò plures poſſumus æſtimare pro uoluntate laudantis. Actosq; animis in funera reges.] In ſua, non in Troianorum funera. quum enim animis ferocitate exagitatis, in alienum exitium ruerent, ſic ipſi Troianis è diuerſo certantibus ceciderunt. Tyrrhenamq; manum.] Idcircò

hic manū cum gentis nomine posuit, quòd in bellicis hinc subiectis hanc asserunt esse cæteris omnibus fortiorem. Totamq; *sub arma coactam* Hesperiam.] *Generalis ista conclusio, quantum* Italorum *metum significat extitisse? qui cùm scirent paucos esse* Troianos, *non numerum, sed uirorum fortitudinem timuerunt.* Maior *rerum mihi nascitur ordo,* Maius *opus moueo.*] *Comparationis ratio ex carmine superiori descendit.* In *hoc enim librorum ordine, actus superioris temporis facilior inuenitur.* Plus *est quippe quæsitum uirtute, quàm fuit illud quod casibus et ui maiore constabat amissum.* Totam *uerò* Italiam *coaluisse ad bellum idcirco asserit, ut ostēdat nullum* Italorū *uirum, sine furore mansisse bellandi.* His *in propositione cum* Æneæ *fauore collatis, redit ad ordinem dispositionis suæ, ut rerum textum & ordinem pandat.* Admixturus *alia, ut nihil ex positis transeat.* Rex *arua* Latinus, & *urbes* Iam *senior, longa placidas in pace regebat.*] Regebat *quidem* Latinus Italiam, *non uirtute, utpote iam senex, sed longæ pacis succurrente suffragio: perindeq; qui stare non posset, si aliquid aduersi fuisset exortum.* Status *igitur regni qualis esse potuerat, cui præsidebat inualidus per ætatem.*

Hesperiam, maior rerum mihi nascitur ordo,
Maius opus moueo. Rex arua Latinus, & urbes
Iam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & nympha genitū Laurente Marica
Accipimus, Fauno Picus pater, isq; parentem
Te Saturne refert, tu sanguinis ultimus author.
Filius huic, fato diuûm, prolesq; uirilis
Nulla fuit, primaq; oriens erepta iuuenta est.
Sola domum & tantas seruabat filia sedes,
Iam matura uiro, iam plenis nubilis annis.
Multi illam magno è Latio, totaq; petebant
Ausonia: petit ante alios pulcherrimus omneis
Turnus, auis atauisq; potēs, quem regia coniunx
Adiungi generum miro properabat amore:
Sed uarijs portenta deûm terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,

SER. Hunc Fauno & *nympha genitum* Laurente *Marica* Accipimus.] *Quidam Deus est* Fatuelus: *huius uxor est* Fatua. *idem sunt* Faunus *et* Fauna. *Dicti autē sunt à uaticinando, id est fando: unde &* Fatuos *dicimus, incōsideratè loquenteis.* Ergo Faunæ & Fatuæ *nomen quasi asperum fugit* Poeta, & *Maricam dixit uxorem fuisse* Fauni, *quæ est dea littoris Minturnēsium, iuxta* Lirim *fluuium.* Horatius, Innantem *Maricæ littoribus tenuisse* Lirim. *Quod si uoluerimus accipere uxorem* Fauni *Maricam, nō procedit:* Dij *enim* τοπικοὶ, *id est locales, ad alias regiones nunquā transeunt.* Sed *potest dictum esse per* Poeticam *licētiam,* Laurente Marica, *quum sit* Minturnēsis. Dicunt *alij per* Maricam, Venerem *intelligi debere: cuius fuit sacellum iuxta* Maricam, *in quo erat scriptum,* νηὸν τῆς ἀφροδίτης. Sane Hesiodus Latinum *Circes &* Vlyssis *filium dicit, quod &* Vergilius *tangit, dicendo:* Solis *aui specimen,* Sed *quia temporum ratio non procedit, illud accipiendū est* Higyni, *qui ait* Latinos *plureis fuisse: ut intelligamus* Poetam *abuti, ut solet, nominum similitudine.* Accipimus.] *Propter uarias opiniones hoc adiecit: ut* Sallust. Vrbem *Romam, sicuti ego accepi, condidere atq; habuere in initio* Troiani. Vltimus *author.*] *primus, ut* Supremum *summum dicimus:* Proh *supreme* Iuppiter. Primaq; *oriens erepta iuuenta.*] Per *transitum tangit historiam:* Amata *enim duos filios, uoluntate patris,* Æneæ *spondentes sororem factione interemit: unde &* Erepta *dixit, quasi per uim.* Fato *autem dicit, uoluntate: nam* Dij *id fantur quod sentiūt, nō ut homines, de quibus lectum:* Aliud *clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere.* Iam *matura uiro, iam plenis nubilis annis.*] Non *est iteratio, sed secundum ius loquutus est, in quo & ex annorum ratione, & ex habitu corporis ætas probatur.* Primum *ergo ad habitum, secundum ad annos pertinet.* Latio.] Latium *pars est* Ausoniæ: *unde dixit prius quod minus est, sicut intulit:* Totaq; *petebant* Ausonia. Petit *ante alios.*] Aut Ante *alios petit, aut certè* Pulcherrimus *ante alios.* Miro *amore.*] *noua intemperantia.* Sed *uarijs terroribus.*] Propter *apes, & incendium, & propter oraculum* Fauni. Portenta.] *signa, quæ sunt media: nam et bona & mala sunt portēta.* Laurus *erat.*] Latinus *post mortem* Lauini *fratris quum* Lauinium *amplificaret, ab inuenta lauro* Laurolauinium *appellauit.* In *penetralibus.*] Penetrale *est omnis interior pars domus, licet sit intecta: unde laurum fuisse in penetralibus non est mirum.*

Hesperiam.] *propter* Diomedem. Regebat.] *nam licet in pace esset exercitus, in armis uigebat.* Hunc *Fauno.*] *genus* Latini *regis.* Saturnus *genuit* Picum, Picus Faunum, Faunus Daunum, Daunus Turnum, Faunus *etiam* Latinum. Laurente *Marica.*] Maricam *ait* Pomponius *fuisse reginam* Lyrinatū. *ab ea fortè* Marica *silua in hostio* Lyris *amnis, ubi sunt* Minturnæ. Vergilius *ait esse nympham, ex qua &* Fauno *natus est* Latinus. *alij uolunt* Latinum *filium* Herculis, & *ab* Hercule Fauno *regi* Aborigenum *commēdatum: ideo putatum eius filium.* Hesiodus *ait* Latinum *filium* Circes & Vlyssis. Alij *uolunt ex* Vlysse & Circe *natos tres:* Telegonum, Latinum, & Ausonium. *sed omnem dubietatem* Higynus *remouit, cum ait plures in* Latio *reges appellatos* Latinos. Latinus *unicam filiam habebat. nam duo mares in ipsa adolescentia interierant, quos uolunt quidam fraude* Amatæ *matris (sic illi erat nomen) in uenatione cæsos.* Varro *sic ait libro sexto:* Fauni *dei* Latinorum, *ita ut* Faunus & Fauna *sunt in uersibus quos* Saturnios *uocant. in siluestribus locis traditum est solitos fari. & etiā ab hoc, id est fando,* Fatuus & Fatua, *qui idem sunt.* Dionysius *sic ait:* Faunus *rex* Aboriginum, *pronepos* Martis. *hunc puto fuisse patrem* Latini. & Vergilius *fortè nominis similitudine historiam confudit.* Vltimus.] *primus, ad* Saturnum *refert.* Erepta.] *proles uirilis.* Turnus.] Dauni *filius. de hoc suo loco.* Laurus.] Laurentum Latini *regia, nomē habet à lauro quæ in medijs ædibus erat: ut alij, in medio foro.*

DON. Hunc Fauno & *nympha genitum* Laurente Marica Accipimus, Fauno Picus *pater, isq; parentem* Te Saturne *refert, tu sanguinis ultimus autor.*] Persuaserunt *sibi nōnulli, ac propè omnes, quòd inter* Latini *maiores* Saturnus *fuerat primus, & ab ipso per* Picum & Faunum Latini *origo profluxerat.* Vltimum, *non nouissimum sed primum: uoluntq; hoc uelut exemplo ultimum uirum dicere, quem putauerint aliquando laudandum, cùm non ita sit.* Nam

A Nam si quando plurium edicendus est numerus, erit primus, à quo fuerit cœptum: & uerè nouißimus, qui posterior fuerit nominatus. Ecce ut hoc loco, si à Saturno inceperit enumeratio, ultimus inuenietur Latinus: non enim hic primus quasi excellens, aut ultimus quasi humilis & abiectus, sed primus & nouißimus in ratione numerorũ intelligendum est. Ille quippe ut dictum est, erit primus, à quo numerus cœperit: ille uerò ultimus, ad quem numerorum ipsorum uenit facta conclusio. Huic loco addamus exemplum eius, qui scalarum gradus enumerare uoluerit: ascendens enim primum faciet, à quo incipit: & nouißimum, qui sit manifesta ratione superior: aut si descendens uelit numerum recensere, faciet ipsum gradum primum, à quo descensum fuerit auspicatus, et nouissimum, qui ascendenti primus occurrerat. Vltimum ergo sentiemus Saturnum uerè nouißimum. Vergilius enim cum Latini originem totam enumerare cœpisset, nouißimum fecit qui nascendi posteris originem dedit, & reuera ille est ultimus, ante quem & post quem nullus est. Talis ultimi exemplum Cicero, & crebro in secundo Rhetoricorum dedit: Omnium, inquit, qui fuerunt ab ultimo princi-
B pio huius [illegible]m nouißimum fixerat gradum. Sed sequentia ostendunt ad Latinum contextum narrationis esse reuocatum. Filius huic fato diuûm, prolesq; uirilis Nulla fuit, primaq; oriens erepta iuuenta est.] Vt enim ante Latinum gradus omnes excußit, post ipsum quoq; quid esset debuit enumerare. Fato, inquit, diuûm, hoc est deorũ sententia, sobolem illi uirilis sexus constat esse denegatã (nõ quidem quòd nasci nequiuerit: nam prouenerat nascendo, sed moriendo consumpta est.) & quòd maximus dolor is esse constabat, tunc intercepta est, quum iam spes eius in ipsis exordijs iuuentæ cœpisset enitescere. Sola domum, & tantas seruabat filia sedes, Iam matura uiro, iam plenis nubilis annis] Deficiente uirilis sexus sobole, senis, hoc est qui iam aliam sperare non posset, sola fuerat filia, ad quam regni potestas propter infirmitatẽ fœmineam transire non posset. Multi illam magno è Latio, totaq; petebant Ausonia.] Hanc, propterea quòd esset unica, & senis filia, spesq; esset regno futuro, sibi uxorem dari multi nobiles ex omni Italia postulauerant. Maiorem quippe procorum numerum (ut dictum est) fece-
C rat spes maturæ iam, atq; unicæ uirginis, regni cupiditas euenturi, & latitudo agrorum. Petit ante alios pulcherrimus omnes, Turnus auis atauisq; potens.] Ante omnes, inquit: non petisse ante omnes intelligendus est Turnus, sed ante omnes pulcherrimus. eò accedebat, quòd Venere quoq; præstabat, & maioribus regijs, ut regis filiæ multiformi ratione congrueret. Quem regia coniunx Adiungi generum miro properabat amore.] Quum ille splendore generis, & corporis pulchritudine petitores cæteros anteiret: Latini uxor, perindeq; uirginis mater, talem generum miro amore filiæ suæ cupiebat adiungi. Sed uarijs portenta deûm terroribus obstant.] Voluntati & studio matris, ne quod cupiebat, impleret, obstant dij portentis euidentibus, nunciantes quid magis esset pro puellæ commodis curandum. Omnis iste tractatus, atque originis Latini descriptio, & regni status magnus, continuatio quoq; totius Italiæ, & unicæ Latini filiæ petitorum nobilium turba, laudibus Æneæ nectuntur: ne ignobilem, ne imparem ducturus esse uideretur uxorem, uel eam spreuisse uicinos, uel ciues. Laudatur etiam, quòd tãtas opes esset superaturus, in quo ipso mirificè poeta ingenium ualuit, ne in coniunctione regalis uirginis, ipse Æneas ratione sanguinis uideretur inferior. Idcirco & à Latino usq; ad Saturnum generis origo dicta est, ut Æneas idem Latino uideretur affinis. A Saturno enim Faunus, à Fauno Picus, à Pico Latinus, à Latino Lauinia. Item ex alio generis cursu, à Saturno Iupiter, ab ipso Venus, Æneas à Venere sanguinis originem traxit: ut ostenderetur par sanguinis meritum, & Æneas inueniretur potior robore uirtutis & exercitatione bellandi. Laurus erat tecti medio in penetralibus altis Sacra comam, multosq; metu seruata per annos: Quam pater inuentam primas cùm conderet arces Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus, Laurentisq; ab ea nomen posuisse colonis.] Quomodo Turni & Lauiniæ coniunctionem in deorum portenta distulerint, cœpit exponi. Arbor, inquit, lauri fuit in penetralibus medijs. Dicit causam quomodò emersisset, uel cur in penetralibus fuisset seruata. ait, Sacram habuit comam, & per multos annos custoditam: intrò enim se protulerat, quum arces primas Latinus erigeret, perindeque non inanis fuit coniuncturæ suspicio, quòd arbor Lauri in ipsis penetralibus nullo procurante proueniens aliquid boni prætenderet. Deniq; primum ex eius appellatione Laurentes dixit colonos: hoc est, commanentes. atq; ut haberet competentem reuerentiã, hanc conditor Phœbo sacrauerat, quo factum est, ut adulta ueneratione creuisset, & tempore. Huius apes summum densæ (mirabile dictu) Stridore ingenti liquidum trans æthera uectæ Obsedere apicem, & pedibus per mutua nexis Examen subitũ, ramo frondente pependit.] Exorto repentè apum signo, quod sine magna admiratione uideri non potuit, suspicio maior exorta est: quod ipsum ex occulto aliqua futura portendebant. Continuò uates: Externum cernimus, inquit, Aduentare uirum, & partes petere agmen easdem, Partibus ex ijsdem, & summa dominarier arce.] Continuò uates, inquit, cui manifesta hæc erant, quid portenderent dixit. Non dixit, Virum cernimus, quasi præsentem: sed quod cernimus, externum uirum aduentare significat. Et ut firmaret hanc ipsam coniecturã, addidit ex ea parte agmẽ cum ipso uenturũ, qua apes uenerant, & summæ arcis dominũ retenturũ. Ecce de persona pronunciauit, et ex qua parte cum agmine uentura esset ostendit, atq; obtenturam in Italia summã rerũ. Præterea castis adolet dum altaria tedis, Et iuxta genitorũ adstat Lauinia uirgo, Visa (nefas) longis cõprendere crinibus ignẽ, Atq; omnẽ ornatũ flamma crepitante cremari, Regalesq; accensa comas, accensa coronam Insignem gemmis, tum fumida lumine fuluo Inuolui, ac totis Vulcanum spargere tectis, Id uerò horrendum, ac uisu mirabile ferri.] Licet superiora quæ emerserant, miranda omnibus uiderẽtur, hoc tamen uehementer omnes commouebat, quum aduerterent ardere Lauiniæ uirginis caput, atq; ita incendium per diuersa iactare, ut uicina omnia potuisset accendere. Id uerò horrendum ac uisu mirabile ferri, illi scilicet, qui cum uate aderant, quòd spargerẽtur flammæ, nec quidquam cõsumeretur incendio, mirabantur. Namq; fore illustrem fama fatisq; canebant Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.] Vates dicebant, sentientibus cunctis, magnam ex causa belli uenturam populis esse perniciem: ipsam uerò meliorem fore fama & fatis. Ecce & hoc ad Æneæ pertinet laudem, quoniam ipse futurus erat Italiæ populis rex, ipsi Lauiniæ honoris collaturus augmenta.

Pluralis

Pluralis inductus est numerus, & ipse sine definitione summæ, ut in plurimorum sententia maior esset ueritatis authoritas: id est enim in tractatibus firmum, quod probauerint multi. At rex sollicitus monstrorum, oracula Fauni Fatidici genitoris adit, lucosq; sub alta Consulit Albunea, nemorum quæ maxima sacro Fonte sonat, sæuamq; exhalat opaca Mephitin.] At rex, inquit: non dixit uirginis pater. publici status quàm filiæ potior fuerat causa, licet ipsius quoq; contineretur cura, cuius caput repentè flammauerat. Non enim tunc de suscipiendo tantùm genero agitabatur, sed metus fuerat ex eo, quòd uates pronũciasset magnam portendi populorum stragem: A ipsam tamen futuram potiorem. Non igitur uatis responso contentus, etiam Fauni authoritate certior uoluit reddi. Faunus quippe, quòd fatidicus esset & pater, uidebatur posse instruere certius filiũ duplici cura suspẽsum: qui cùm iuxta cæteros in respõdendo facilis fuit, benigniorẽ se in suorũ causa præbiturũ dubitari nõ poterat. Adijt, inquit, rex patrios lucos: hoc est, in quib. ille colebatur, et dabat respõsa postulãtib. Hi luci fuerũt sub alta silua, quæ dicebatur Albunea: illic fuerat fons luci numinib. sacer, sed qui exhalaret mephitim sæuã, id est odorem grauissimũ.

SER. Metu.] religione quæ nata est per timorem. Primas cùm conderet arces.] Primas, circa laurum scilicet. nam iam ciuitas fuerat. Trans æthera.] Æthera pro aera posuit. Obsedêre apicem.] Verbum oppugnationis est futuræ. Per mutua.] inuicem: et est absolutum. Melissus qui de apib. scripsit, ait: Duobus pedibus se tenẽt, & duab. alis se sustinẽt. Vates.] diuinus. Per quã autem artem, non dixit, nec nomẽ eius: sed datur intelligi, coniecturis eum quibusdam dixisse futura. Partes petere agmen easdem.] Intelligimus ab infero mari apes uenisse: unde Troiani. Partes aũt easdem, summitates rerum petere dicit, sicut apes apicem lauri. Quod autem in laurũ sedêre, ostenditur aduenarum futura uictoria. Castis.] pijs: & intelligimus Latinum sacrificasse iuxtà adstante Lauinia. Nefas.] Absoluta παρένθεσις est, et est hypallage, Comprendere crinibus ignem: quum ignis crinem comprehendat. Fumida.] in quo fumus est, causa lachrymarum. Vulcanũ spargere.] incendium belli significat: his enim duobus hoc ab augurio distat Ascanij, fumo & aspersione flammarum. Fauni.] Faunus ἀπὸ τῆς φωνῆς dictus est. quòd uoce, non signis futura ostendit. Lucosq;] Id est, in lucis. Sub Albunea.] id est, in Albunea. Alta.] Quia est in Tiburtinis altissimis montibus. & Albunea dicta est ab aquæ qualitate, quæ in illo fonte est: unde etiam nonnulli ipsam Leucotheam uolunt. Sciendum sanè, unum esse nomen fontis & syluæ. Fonte sacro.] Nullus enim fons non sacer, propter attributos illis deos, qui fontibus præesse dicuntur. Mephitin.] Mephitis propriè est terræ putor, qui de aquis nascitur sulphuratis: & est in nemoribus grauior, ex densitate siluarum. Alij Mephitin

Sacra comam, multosq; metu seruata per annos.
Quam pater inuentam primas cũ conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
Laurentisq; ab ea nomen posuisse colonis.
Huius apes summum densæ (mirabile dictu)
Stridore ingenti liquidum trans æthera uectæ
Obsedêre apicem, & pedibus per mutua nexis
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuò uates, externum cernimus, inquit,
Aduentare uirum, & partes petere agmen easdem
partibus ex ijsdem, & summa dominarier arce.
Præterea castis adolet dum altaria tedis,
Et iuxta genitorem astat Lauinia uirgo,
Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignẽ,
Atq; omnem ornatũ flamma crepitante cremari,
Regalesq; accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tum fumida lumine fuluo
Inuolui, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id uerò horrendum ac uisu miserabile ferri.
Nanq; fore illustrem fama, fatisq; canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstrorum oracula Fauni
Fatidici genitoris adit, lucosq; sub alta
Consulit Albunea, nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sæuamq; exhalat opaca mephitin.
Hinc Italæ gentes, omnisq; Oenotria tellus
In dubijs responsa petunt. huc dona sacerdos
Quum tulit, & cæsarum ouium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosq; petiuit:
Multa modis simulachra uidet uolitantia miris,
Et uarias audit uoces, fruiturq; deorum
Colloquio, atq; imis Acheronta affatur auernis.
Hîc & tum pater ipse petens responsa Latinus

Deum uolũt Leucotheæ cõnexum, sicut est Veneri Adonis, Dianæ Virbius. Alij Mephitin Iunonem uolunt, quam aerem esse constat. nouimus enim putorem non nisi ex corruptione aeris nasci, sicut etiam bonum odorẽ B de aere incorruptum, ut sit Mephitis dea odoris grauissimi, id est graue olentis. Hinc Italæ gentes.] Commendatio oraculi. Oenotria tellus.] Propriè Sabinorum tractus, ab Oenotrio rege. Incubuit.] Incubare propriè dicuntur hi qui dormiunt ad accipienda responsa: unde est, Ille incubat Ioui, id est dormit in Capitolio, ut responsa posit accipere. Sub nocte silenti.] per noctem silẽtem: id est per noctis silentium, quum omnes tacent. Varias audit uoces.] Scilicet propter C multa simulachra petentibus oracula apparentia. Fruitur.] pascitur: quod de rebus tantùm bonis dicimus. Acheronta affatur Auernis.] potestates quæ sunt in Acheronte, ad quem per Auernum uenitur. hoc autẽ ideo, quia Faunus dicitur infernus deus. & congruè: nam nihil est terra inferius, in qua habitat Faunus. Hinc est quòd eum Horatius inducit nocentem dicens: Lenis incedas abeasq; paruis Æquus alumnis. Pater ipse.] Aut honoris est, aut reuera propter Lauinium.

Partes.] ubi laurus est. Partibus.] unde uenêre POM. apes. Ignem.] Aliud augurium, ex igne sacrificij quo Sab. uisa est inuolui tota Lauinia. Fama.] propter Romanos, qui inde habituri erant originem. Fauni.] quia Faunus dicitur à fando, uel à uaticinando, quia uoce respondet. unde est, Fauni uatesq; canebant. Albunea.] Albunea nemus est trans Aniẽe, cum fonte eiusdem nominis. sed nomen esse uidetur aut ab alba aqua, aut à Leucothea dea quæ ibi præsidebat, & Albunea Latinè dicitur.

A tur.huic deæ uolunt adhibere Mephitim, ut Dianæ Virbium, Cybeli Atym, Veneri Adonim. ab alijs Mephitis interpretatur Iuno, id est aer: quia fœtor ex aere. ab alijs dicitur dea fetoris, ab alijs fetor terræ. Quidam somniãt, locum esse cum pestilenti hiatu, unde nomen deduci, cum fetore. nisi fortè sit Albunea, ubi Albulæ aquæ sunt sulphureæ, de quibus apud Plinium & Strabonem. odor talium aquarum grauis est. Pomponius in primo libro carminum Horatij, ait Albuneam esse deam. Probus ait, Albuneam esse Laurentinorum siluam, in qua erat oraculum Fauni, à quo fana dicta. Adit.] petit. Sub alta.] densißima. Albunea.] silua Laurentinorum. Maxima.] nympha, uel silua. Affatur.] dormiendo. Pater.] patrem dicit, ab honore.

VAR. Lect. Et partes petere agmẽ easdem.] In Rom.lib. & quibusdam alijs legere est, Partis petere agmine. Et iuxta genitorem astat Lauinia uirgo.] In antiq. aliquot lib. Vt iuxta genitorem adstat legitur. Huc dona sacerdos Contulit.] In antiq.lib. duæ sunt partes, Cum tulit.

CÆL. Rhod. Pausanias inquit, existimare se Amphiaraum interpretandorum somniorum laude excelluisse. quod, inquit, uel ex eo liquet, quoniam quo tempore in deos est relatus, futurorum cognitionem per somnia constituit. Ad huius item oraculum qui pergit, inquit, purgari primum oportet. purgatio autem est, ut deo res sacra peragatur, cui & omnibus quorum nomina in ara sculpta sunt, sacrificant. His peractis, mactati arietis pellem substerni, atq; ita solitos dormire captantes somnij significationes. Ad quod cum multiscius poeta interim alluderet, ita de Latino scriptum reliquit lib. Æn. 7.

Pellibus incubuit stratis, somnosq; petiuit.

Legimus item Daunijs uel Calabris in more fuisse, pellibus incubare, quas melotas dicunt, id est ouillas, in Podalirij sepulcro: sicq; per quietem oraculis instrui.

N. Hinc Italæ gentes, omnisq; Oenotria tellus In dubijs responsa petunt.] Non tellus petebat respõsa, sed qui in ea commorabantur. In dubijs dixit, in quibus incerti esse uiderentur. Huc dona sacerdos Quum tulit, & cæsarum ouium sub nocte silenti Pellibus incubuit stratis, somnosq; petiuit, Multa modis simulachra uidet uolitãtia miris, Et uarias audit uoces, fruiturq; deorũ Colloquio, atq;

C imis Acheronta affatur Auernis.] Morem dixit illius luci, dum dixit Responsa poscũtur, uenit sacerdos ad lucum, affert dona, pecudes cædit, & earum stratis pellibus incubuit, ibiq; dormiens futura somniat, & uentura cognoscit: tantumq; alto premitur somno, ut ad instar defuncti hominis iacens cum ipsis inferis, & cum ipso Acheronte sibi arbitretur esse colloquiũ. Auditurus enim deos, & fabulas cum numinibus habiturus, humanum sensum debet dormiendo nescire. Hîc & tum pater ipse petens responsa Latinus, Centum lanigeras mactabat rite bidentes, Atq; harum effultus tergo, stratisq; iacebat Velleribus.] Hîc & tum, inquit: hoc est, hoc loco atque ipso tempore, quo tot monstra extiterant in causa filiæ. Pater ipse petens responsa Latinus.] ipse pater perrexit ad petẽda uel accipienda responsa: non misit alterum, nec adhibuit aliquem sacris. in tanta causa tantum diligentiæ adhibuit, ut curaret uniuersa pro se, nulli habens fidem, plenum exhibens officium patris & regis. Centum lanigeras mactauit rite bidentes.] multitudine animalium plenæ uenerationis, & in negotio tali se exhibens largum. Atq; harum effultus tergo, stratisq; iacebat Velleribus.]

Ecce quo peruenerat dignitas regis propter expetitionis effectum, post plumam, post uestes ostro atque auro fulgentes, plebeio more iacuit in pellibus, graui quoq; earũ odore contentus. Subita ex alto uox reddita luco est] Peractis solennibus subito ei ex alto luco talis reddita est uox: hoc est, nulla mora interposita, ex interiore luci parte talis uox extitit, quæ suspensum instrueret consulentẽ. Ne pete connubijs natam sociare Latinis O' mea progenies, thalamis neu crede paratis.] Sic ut opportunius natam iungas fili, quæris audire: fuge nuptias, quas ciuis Latinus exposcit, nec trãsducat sententiã tuã parata matrimonij coniũctio Externi ueniẽt generi.] Quasi Italis aut peregrinis plurib. daturus esset filiã suam, ita plurali usus est numero? nõ ita est, sed illud intelligendum est, responsa sine ambiguitate esse non posse. Noli, inquit, ciues sperare, ex quibus uirũ deligas filiæ: sed peregrinos expecta, in quorum numero est ille, cui debet rectè tua sociari filia. Qui sanguine nostrum Nomen in astra ferãt, quorumq; à stirpe nepotes Omnia sub pedibus, qua sol utrumq; recurrens Aspicit Oceanum, uertiq; regiq; uidebunt.] Ecce quantis laudibus extollitur Æneas, ut ipse condat, quod cumulent posteri sui, quod usq; ad cœlum leuent, & dilatent imperando per omnia, qua solis radij siderumq; tenduntur. Hæc responsa patris Fauni, monitusq; silenti Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus. Sed circùm, latè uolitans iam fama per urbes Ausonias, tulerat.] Quid silentio noctis Latinus audisset, nec ipse tacere potuit, & per omnia loca atq; uniuersas urbes Ausonias circumtulerat fama. Cur tantùm licuit, ut hæc mox ubiq; uulgasset? Circum, quod dixit, non separatum esse debet, ut iuxta dixisse uideatur: sed quod ratione poetica diuisum est, colligi debet, & iungi. Non enim possumus dicere, quòd Circum iuxta sit, quum poeta dixerit, Latè uolitans iam per urbes Ausonias tulerat. Vnde circum & tulerat iungendum est, ut faceret Circumtulerat. Cùm Laomedontia pubes Gramineo ripæ religauit ab aggere classem.] Quum hæc agerentur, iam Troiani nauium uincula cõmendauerant ripæ. Æneas, primiq; duces, & pulcher Iulus Corpora sub ramis deponunt arboris altæ, Instituuntq; dapes, & adorea liba per herbam Subijciunt epulis, sic Iuppiter ipse monebat: Et Cereale solum pomis agrestibus augent.] Accubuerunt, inquit, Æneas et Iulus. tacuit dignitates ipsorum: sed quũ dicit primos illis ad epulas duces adiunctos, ostendit patrem & filium cæteris fuisse potiores. Parauerunt igitur sese, ut sub altæ arboris ramis caperent cibum, hunc ex Adorea habuerũt, ad uicem panis: hanc enim illis necessitatem imposuerat Iuppiter, qui illis futuram famem per Harpyiã nunciauerat. & quia panis deerat, qui sufficeret uniuersis, agrestibus pomis media ingerebantur. Consumptis hîc fortè alijs.] Hoc est, quæ loci qualitas et neceßitas dederat. Vt uertere morsus Exiguum in Cererem penuria adegit edendi.] Tanta fuit penuria, ut quod mandentibus exciderat, legerent & appeterent morsibus, quum esset tanta breuitas, ut dentibus teneri non posset. Et uiolare manu, malisq; audacibus orbem Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris, Heu etiã mensas consumimus, inquit, Iulus.] Iulus ubi uidit Troianorum famem illousq; perductam, ut hanc sacrilegio extinguere laborarent, ingemuit puer, & ex alto dolorem trahens, ait: Gemenda fortuna nostra est, quæ nos ad egestatem tantam pios religiososq; perduxit, ut quod uene-

rari

rari soliti sumus, irreuerenter cogamur assumere. Nec plura alludes, ea uox audita laborum Prima tulit finem, *primamq; loquentis ab ore* Eripuit pater, ac stupefactus *numine pressit.*] Non perfecit quod dicebat Ascanius, *sed ne res necessario dicta uerteretur in iocum, uocem eius primam altius intellexit pater, ac tenuit: atq; in memoriam reuocans praedictam famem, dictum miratus est illius aetatis, & quod secum aduerterat, puerum cognouisse. quare sic deinde rupit in uocem.* Continuo salue *fatis mihi debita tellus,* Vosq; *ait, o fidi* Troiae *salute penates.*] Quum haec dicit, & nunc salutat fatalem terrã, quam olim uidere cupiebat, ostendit se certum non habuisse, quum fluuium fuisset ingressus. Continuo ergo ait, salue terra fatorum mihi uoluntate decreta: saluete dij penates, qui mihi fidem uera pronunciando seruastis. Hic domus, hic patria est.] Haec dicta plena gratulatione proferebantur, & ea magis causa, ut securiores redderet suos, quod laborandi iam ac nauigandi necessitas fuisset. quod ut magis probaret uerum esse, addidit paternae sententiae firmitatem, dicens: Genitor mihi talia namque (Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit.] Modo mihi, inquit, ueniunt in mentem dicta patris mei, quae mihi ex fatorum arcanis intimauit: dixit enim, Quũ te nate fames ignota ad littora uectum Accisis coget dapibus consumere mensas, Tum sperare domos defessus, ibiq; memento Prima locare manu, moliriq; aggere tecta.] Quum ad ignota, inquit, perueneris loca, & extremam famem fueris passus, & eam quae te cogat etiam sacras mensas inuadere, illic spera perpetuam requiem, illic firmissimam sedem: mox deniq; aggredere fundamentorum coepta, & institutionem domorum felicibus auspicijs suscipe. Haec erat illa fames, haec nos suprema manebat Exitijs positura modum.] Magna confirmatio animorum illorum scilicet, quos iste turbauerat casus. Fames ista, inquit, optanda potius fuerat, quam metuenda: uenit enim cum malorũ omniũ fine, & paruae necessitatis horrore & aduersis solitis terminum dedit. Hoc sic positum est, ut signum potius uideatur esse, quam poena. Quis non optaret inediam talem, quae praeterita mala propelleret, & securitatem plenam responderet in posterum? Quare agite, & primo laeti cum lumine solis, Quae loca, quiue habeant homines, ubi moenia gentis Vestigemus, & a portu diuersa petamus.] Securi de perpetua requie, mox ut sol crastinus fulserit, haec agamus. Exploremus primo quae loca sunt: hoc est, qualia, quiue habent homines, humani scilicet an feri, propter nouitatis incerta: uel ubi sint ipsorum hominum moenia, quo possimus a portu deflectere. Nunc pateras libate Ioui, precibusq; uocate Anchisen genitorem, & uina reponite mensis.] Interea antequam diei alterius actus aduentent, hoc uinum fundamus pateris Ioui, uel honorificas preces patri meo, duobus scilicet authoribus signi, per quod securi sumus effecti: nam et qui iussit, et per quem iussa ipsa perlata sunt, in honore maximo primi esse debent. Et uinum mensis reponite, ut potarent in ipsa laeticia, & essent solo interim uino ipso contenti, quoniam panis defuerat.

Sic deinde effatus frondenti tempora ramo Implicat.] A
Cinxit tempora sua ramo frondenti, mox ut haec dixit: hoc aut laeticia fecerat, aut honorum diuinorum solennitas. Et geniumq; loci, primamq; deorum Tellurem, Nymphasq;, & adhuc ignota precatur Flumina: tum noctem noctisq; orientia signa, Idaeumq; Iouem, Phrygiamq; ex ordine matrem Inuocat, & duplices coeloq; Ereboq; parentes.] Quum multa iniungeret socijs, ipse ab obsequijs deorum uacuus esse non potuit: obsecutus est quippe Genio loci, secundo terrae, ad quam uenerat nouus. Dehinc nymphis propter aquam, ut commoda pergrinis esse potuisset. Flumina quoq; licet adhuc ignota, deprecabatur: Ipsa fuit causa fluminum, ipsa Nympharum. Tum.] Hoc est, deinde. Noctem, noctisq; orientia signa: quoniã die consumpto, ipsa iam fuerant uentura, ut coelo terraq; propitia haberet, quae homines uenerantur. Iouem quoq; patrem deorum, qui in Ida monte colebatur, & matrem deũ uocat ex ordine. Semel positum Ex ordine, non semel, sed saepius debemus accipere. ut sit, Cingit lauro tempora ex ordine: hoc est, non confuse, sed singulatim enumerauit omnes, & omnibus obsecutus est, addens dupli- B
ces parentes suos, hoc est duos, Venerem c[illegible] Anchisen ab inferis. Hic pater omnipotens ter coelo clarus ab alto Intonuit.] Clarum, aperto fauore auxilia sua significantem, accipiendum est. Radijsq; ardentem lucis & auro Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.] Vsq; adeo hilaris signo Iouis fauor apparuit, ut nubes nõ fusca, nec terrea, sed aureo colore apparuisset: quo signo compertum est mox, Aeneae preces auditas. Ter autem intonuit, ne si semel factum fuisset, casus putaretur: sed quum ter intonuisset, apertis signis monstraretur prosperitas. Factum est ergo saepius, & contra morem naturae, mundo, nubibus, coelo, una tantum nubes uisa est, & radijs ardens lucis, & auro splendor rutilans, atque ita, ut in ipsa quoque esset prosperitatis signum. Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem. ipsam nubem sic Iupiter demonstrauit plaudens manu, ut appareret eum excepisse uota, & gratulatum, quod Troiani ad Italiam uenissent. Dicitur hic subito Troiana per agmina rumor, Aduenisse diem, quo debita moenia condant.] Rumor repente exoriens ad aures omnium magna gratulatione peruenit, asserens uenisse C
tempus & diem, quo dare operam condendis debitis aedificijs posset. Certatim instaurant epulas.] Hoc est, conuiuium reuocant. Atq; omine magno Crateras laeti statuunt, & uina coronant.] nouis rebus prospera omnia facientes. Postea cum primo lustrabat lampade terras Orta dies, urbem, & fines, & littora gentis Diuersi explorant.] Cum uero posterior dies solis radijs claruisset, successit eorum complendorum cura, quae superiore luce Aeneas inuestiganda mandauerat. Diuisis igitur celeritatis causa officijs, quae perquireret cõsulto partiti sunt: alij urbem, fines alij, nonnulli commanentes & littora requirentes: tunc renunciauerunt, stagna Numici illic esse, & Tiberim fluuium, & terras regionis illius forte Latinos incolere.

SER. *Centum.*] *Aut pro qualitate fortunae, unde & rite dixit: aut certe finitus sit pro infinito, id est, multas.* Tergo.]

Centum lanigeras mactabat rite bidentes,
Atq; harum effultus tergo stratisq; iacebat
Velleribus, subita ex alto uox reddita luco est:
Ne pete connubijs natam sociare Latinis
O' mea progenies, thalamis neu crede paratis:

Pro tergoribus. Thalamis neu crede paratis.] *propter* Turnum. Veniunt.] *Melius ueniunt: ut iam eos uenire significet.*

Externi uenient generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant, quorúmque à stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua sol utrunque recurrens
Aspicit Oceanum, uertíque regíque uidebunt.
Hæc responsa patris Fauni, monitúsque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circùm latè uolitans iam fama per urbes
Ausonias tulerat, cùm Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religauit ab aggere classem.
Aeneas, primíque duces, & pulcher Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ,
Instituuntque dapes, & adorea liba per herbas
Subijciunt epulis, (sic Iuppiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hîc fortè alijs, ut uertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et uiolare manu, malísque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heu etiam mensas consumimus, inquit Iulus.
Nec plura alludens, ea uox audita laborum
Prima tulit finem, primámque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuò, Salue fatis mihi debita tellus,
Vósque, ait, ô fidi Troiæ saluete Penates:

A cet. *Generi.*] *Plurali pro singulari usus est.* *A' stirpe.*] *Stirpem quũ de genere dicimus, tantũ fœminino: quum de arbore, masculino genere & fœmin. inuenitur: ut,* Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum. *et fœmin. ut* Horati9, Cùm stirpésque raptas & pecudes & domos. *Sub pedibus.*] *sub imperio suo ac potestate.* *Monitúsque.*] Alibi Monita dixit: ut, Carmentis Nymphæ monita, et Deus authore Apollo.] *Non ipse suo premit ore Latinus.*] *quo à se repelleret generos[os.]* *Sed circum late uolitans.*] τμῆσις *est,* Circumuolitans. *Adorea liba.*] Ador propriè genus farris: liba autem sunt placentæ de farre & melle et oleo, sacris aptæ. *Subijciunt.*] *supponunt in epularum locum.* *Ille.*] Qui per Harpyiam uaticinatus est: ut, Quæ Phœbo pater omnipotens. *Et Cereale solum.*] *Solum dicit omne quod aliquid sustinet: unde de mari suprà ait,* Subtrahiturque solum. & Ouidius primo Metamorph. Neu regio foret ulla suis animalibus orba, Astra tenent cœleste solum. *sicut nunc panicias mensas, id est epularum sustentaculum, solum uocauit.* *Fortè alijs.*] Abundat Forte. *Fatalis crusti.*] Ad negotium respexit Æneæ, *cui hîc erat finis laborum.* *Crustum autem & crusta* Neutro dicimus, *de his quæ comedi possunt.* Horat. Vt pueris olim dant crustula blandi Doctores. Iuuenal. Nos colaphum incutimus lambenti crustula seruo. *Fœminino autem genere fragmenta dicimus, quæ non sunt esui: ut,* Concre C scunt subitæ currenti in flumine crustæ. *Quadris.*] Aut mensis: & est ἀντωνομασία, *nam suprà orbem dixit: aut quadris, fragmentis accipiamus: ut* Iuuenal. Vt bona summa putes aliena uiuere quadra. *Alludens.*] Aut uacat Ad, & ludentem significat: aut certè Alludens, ad responsi fidem uerba componens. *Laborum finem.*] Scilicet maritimorum. *nam in terra multa passurus est: ut ait* Sibylla, Sed terræ grauiora manent. *Primámque loquentis ab ore* Eripuit pater.] Hoc est, *adhuc loquente Ascanio intellexit famem, quam fata prædixerant.* *Numine pressit.*] *oraculi fide ab* Heleno & Anchisa prædicti: *pressit autem uocem Ascanij, quo posset ipse nomina deprecari.* *Fatis mihi debita tellus.*] Bona periphrasis est, *ne fatalis diceret, quod est medium: & in precibus nihil esse debet ambiguum.* *O' fidi.*] Æneæ scilicet, & non Troiæ, quam nequiuêre seruare.

POM. Sabi. Alto.] *denso, opacissimo.* *Sanguine.*] *affinitate mixta.* Sol utrunque.] Petronius ait, Orbem iam totum uictor Romanus habebat, Quà mare, quà terras, quà sidus currit utrunque. *Imperium populi* Romani *terminatũ cum* Oceano *occidentis & orientis.* *Recurrens.*] *occidens & oriens.* *Premit ore.*] *Latinus aperuit oraculum.* *Tulerat.*] *hæc oracula.* *Cum Laomedontia.*] *eo tempore quo* Troiani *appulere ad ripas* Tyberis. Herbam.] *apium: quia in gramine discumbitur.* Subijciunt.] *supposuere quadras panis dapibus: quòd ingenti fame ipsum panem, qui pro mensa cibaria erat, comederunt. &* Ascanius, Mensas cõsumpsimus, *inquit.* *Cereale solũ.*] *ex pane stratum.* Solum *dicitur, omne quod aliquid sustinet.* Augent.] *accumulant poma.* *Adorea liba.*] *adoreum dicebant antiqui far, hinc adorare. detractione literarum ador dicitur.* *Orbem.*] *frusta panis in orbem.* *Crusti.*] *ita iubebat fatum.* *Quadris.*] *frustis panis quadratis.* Dionysius *libro primo ait in hanc sententiam:* In agro Laurente, *ubi posuere sedem, aqua fluebat usque ad mare. nunc in cauo loco est scatens fons, sacer soli, cum duabus ædiculis, in quibus* Æneas *primum sacrificauit: & ibi* Troiani *prandium supra apium habuere, strato pane ad munditiem. cum quidam comedisset ex apio, siue ex pane, filius* Æneæ *uel aliquis ex discumbentibus clamauit,* Mensam *consumpsimus: quo audito, credidere finem oraculi, siue* Dodonæ *accepti, siue* Erythris *in tugurio* Sibyllæ: *quod fuit, ut occasum uersus nauigarent, usque quò peruenirent ubi comederent mensam.* Gaudente *multitudine cum tripudijs,* Æneas *ante aras constitit coronatus, ut sacrificaret.*

VAR. Lect. *Atque harum effultus.*] In plerisque lib. antiq. Atque earum legitur. *Externi ueniunt generi.*] In antiq. omnibus exempl. quotquot habui, Venient legere est, futuro tempore. *Hæc responsa.*] Sunt lib. antiq. in quibus Hæc præcepta scriptum est. *Per herbas.*] In antiq. plerisque lib. Per herbam, unitatis numero legitur. *Sic Iuppiter ipse monebat.*] Pris. agnoscit, Iuppiter ille: *quæ quidem lectio prius erat in lib.* Mediceo. *Et uertere morsus.*] In plerisque ueteribus libris Morsum scriptũ est. *Consumimus.*] In Mediceo libro, et aliquot alijs antiquis Consumpsimus, præterito tempore scriptum est.

CÆL. Rhod. Illud adijciendum, Mensas Troianorum, de quibus est illud Virgilianũ, Heus etiã mensas consumimus, inquit Iulus, ab Græcis interpretib. tradi selininas fuisse, id est apiastras, uel ex panis portionibus præduris. Cæterum quæ mensa est apud Virg. citra n à Varrone dicitur mesa, quia media poneretur, originatione nimirum Græca.

Hîc dom9, hæc patria est: genitor mihi talia nanque
(N[unc] repeto) Anchises fatorum arcana reliquit.

SER. *Hîc domus.*] Aut familia: ut, Da propriam Thymbræe domum. *aut ordo est,* Hîc patria, hîc domus:

Cùm te nate fames ignota ad littora uectum
Accisis coget dapibus consumere mensas,
Tum sperare domos defessus,ibiq; memento
Prima locare manu,molirìq; aggere tecta.
Hæc erat illa fames,hæc nos suprema manebat,
Exitijs positura modum.
Quare agite,& primo læti cum lumine solis
Quę loca,qui'ue habeāt homines,ubi mœnia gen
Vestigemus,& à portu diuersa petamus. (tis
Nunc pateras libate Ioui,precibusq; uocate
Anchisen genitorem,& uina reponite mensis.
Sic deinde effatus,frondenti tempora ramo
Implicat,& Geniumq; loci,primamq; deorum
Tellurem,Nymphasq;,& adhuc ignota precatur
Flumina:tum noctem,noctisq; orientia signa,
Ideumq; Iouem, Phrygiamq; ex ordine matrem
Inuocat,& duplices Cœloq; Ereboq; parentes.
Hîc pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit,radijsq; ardentem lucis & auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subitò Troiana per agmina rumor,
Aduenisse diem,quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas,atq; omine magno
Crateras læti statuunt,& uina coronant.
Postera cum prima lustrabat lampade terras
Orta dies,urbem,& fines,& littora gentis
Diuersi explorant:hæc fontis stagna Numici,
Hunc Tibrim fluuiū,hîc fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisa,delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis

domus: antè enim patria est, q̃ sit domus. Accisis.] *undiq; cōsumptis: et hoc est apud nos* Ac, *quod apud Græcos* ἄμ: *et hoc* Accisi, *ualde undiq; cæsi, id est* ἀμφίκοποι: & *hoc,* Ansancti *ualles, id est undiq; sancti.* Hæc *erat illa fames.*] Ac *si diceret, hoc fuerat timendū periculum, quòd pericula terminat.* Habeāt.] *habitent: hoc enim frequētatiuum est, ab eo quod est habeo.* Vbi *mœnia gentis.*] Laurolauiniū *significat.* Nunc *pateras libate* Ioui.] *ab eo quod continet, id quod cōtinetur.* Anchisen *genitorē.*] Bene Iouē & Anchisen, *qui causa oraculi fuerunt.* Reponite *mensis.*] Aut *timore uerborum* Ascanij *interrupta renouate: aut* Reponite, *frequēter ponite, id est crebro libate.* Tēpora *ramo implicat.*] Diebus *enim festis ita epulabantur.* Geniumq; *loci.*] Apollinē *uult intelligi. in tutela enim eius tota fuerat regio: ut,* Laurētisq; *ab ea nomē posuisse colonis. aliter iniquū est, si quū omneis inuocet,* Apollinē *prætermittat, præsertim quū* Helenus *dixerit:* Aderitq; *uocatus* Apollo. Primamq; *deorū.*] Quia *ipsa est mater deorū.* Nymphasq; & *adhuc ignota precatur* Flumina.] Bonū *ordinem sequitur. sic alibi,* Nymphæ Laurentes, *nymphæ genus amnib. unde est.* Noctem *noctisq; orientia signa.*] Quæ *noctē sequūtur, ut nymphas flumina: inuocat enim sibi cōiuncta.* Phrygiamq; *ex ordine matrem.*] Aut *cōtiguè, quia* Idæū *dixerat* Iouem: *aut certè ex ordine, id est more solenni.* Et *duplices.*] *duos:* Cœlo *autem* Venerē, Erebo Anchisen. Cœlo *clarus ab alto.*] In *serenitate, quod est augurij: nam in nubibus fulminis causa est.* Radijs & *auro.*] *radijs aureis.* Ardentē *nubem.*] Alij *fulmen, ardentem nubem dicunt: ut* Lucanus, Atq; *ardentes aere solo. quos hoc loco secutus est.* Alij *dicūt fulmen esse, aeris scißione ardentē rimam: quos alibi sequitur dicens:* Ignea *rima micans percurrit lumine nimbos.* Certatim *instaurant epulas.*] Hoc *est,* Et *uina reponite mensis.* Vina *coronant.*] Pro *pateris: ut alibi,* Magnum *cratera corona* Induit. Magnum *autem, omine cœlesti dicit: alibi,* Nam *te maioribus ire per altum* Auspicijs *manifesta fides.* Hæc *fontis stagna* Numici.] Ista *iam ab incolis discunt, quod autem ait* Fontis *stagna, uerum est. nam* Numicus *ingens antè fluuius fuit, in quo repertum est cadauer* Æneæ, & *consecratum: pòst paulatim decrescens in fontem redactus, qui & ipse siccatus est sacris interceptis.* Vestæ *enim libari non nisi de hoc fluuio licebat.* Ordine *ab omni.*] *ex omni qualitate dignitatis: quod apud* Romanos *in legatione dimittēda hodieq; seruatur.*

A *Augusta ad mœnia.*] *augurio cōsecrata: hinc paulo pòst,* Tectum *augustū, ingens. et nisi in augusto loco senatus consilium habere non poterat: unde templum* Vestæ *non fuit augurio consecratum, ne illuc conueniret senatus, ubi erant uirgines.* Nam *hæc fuerat regio* Numæ Pōpilij. Ad *atriū aūt* Vestæ *conueniebatur, quod à templo remotū fuerat.*

POM. Sab. Hic *domus.*] *uel pro familia, uel pro domo.* Accisis.] *undiq; incisis, diuisis.* B Reponite.] *quia propter uerba* Ascanij *turbata erāt omnia. nūc significat iterū ponite.* Ramo.] *lauro coronat*[illegible] A*pollinē, inquit* Dionysius: *ubi descendit* Æneas, *duo sacella erāt solis. nam illi qui dicūt intelligi ab eo,* Phœbo *sacrasse* Latinos, *errāt: quia illic tantummodo de* Laurento *intelligitur.* Tellurē.] *deam terræ, id est* Opim: *hoc est,* Cybelē *genitricē rerū omniū.* Idæum.] *in* Ida Cretensi *dedicatū.* Phrygiam.] Cybelē. Duplicis.] *Duplices erant parentes, cœlo* Venus, *erebo* Anchises. Intonuit.] Quæ *probat* Iupiter, *firmat fulmine.* Fulmen *gignitur in nube, & in ea ardet.* Auro.] Ignis *aureus est.* Deditur.] *spargitur.* Omine.] *tali augurio.* Numici.] Numicus *fluuius, in quo submersus fuit* Æneas, *è cuius tantum aqua libari* Vestæ *licebat.* C Habitare.] *acceperunt, & retulere* Æneæ. Augusta *ad mœnia.*] *augurio consecrata apum. ideo sancta & religiosa, & quòd mœnia erant in tutela* Phœbi.

VAR. Lect. Accisis *coget dapib. cōsumere mensas.*] In *libris aliquot antiquis* Ambesis *legitur.* Hæc *nos suprema manebat.*] In Romano *libro* Suprema *manebāt scriptū est.* Deditur *hic subito* Troiana *per agmina rumor.*] In *antiquis* Diditur *legitur.* Quo *debita mœnia cōdāt.*] In *antiqs aliquot libris* Condēt *habetur.* Postera *cū prima.*] Vetera *aliqua exemplaria* Primo *legunt, aduerbialiter.*

DON. Tunc *satus* Anchisa *delectos ordine ab omni.*] Licet *fatalis terra esse cōstaret, in officijs primū rex aduena regem loci credidit aggrediendū, neq; eū in superbiā duxi[t] successus ille, qui fatis suffragantib. debebatur.* Misit *legatos centū, placituros et nomine legationis et numero legatorum, & magis obsequia sua commendans ambitione multorū.* Tales *aūt delegit omni multitudine: hoc est, ex omni multitudine, per electionē separatos, qui legationis ipsius partes cōgrue complere potuissent.* Coronabantur *autē omnes olearū ramis, ut uisu potius, quàm uerbis pacem procul uidentibus nunciarent.* Donaq; *ferre uiro.*] Ne *sine munere esset legationis officium.* Pacemq; *exposcere* Teucris.] E[x] *oblatis muneribus pacem* Teucris *necessa-*

A necessariam postularent, ne quis eos putaret uenisse uiolenter. Haud mora, festinant iussi.] Sic in celeritate explicandorum mandatorum & iubentis authoritas, et obsequendi studium probabatur. Quod non solùm ostendebatur in facto, uerumetiam in ipsa properatione cumulabatur. Rapidisq; feruntur Passibus.] Non tantum studio complendi aggressi sunt peragendi munus, sed iter quoq; ipsum festinanter gressibus agitabāt. Celeres gressus fuerunt ideo, ut optata maturius prouenirent. Ipse humili designat mœnia fossa.] Hæc legatis agentibus, nō putauit Æneas differenda operum cœpta, donec responsum referret missa legatio. Gerebat enim fatorum fiduciam, quæ illi ipsarum terrarum dominium dederant. Ipse humili designat mœnia fossa: hoc est, non magnæ altitudinis futura mœnia designabat manu sua: hoc enim uel uota condentis, uel auspicia exigebant. Moliturq; locum.] Hoc est, disponit. Primasq; in littore sedes Castrorū in morem pinnis atq; aggere cingit.] In auspicijs constituendorū mœnium tale genus operis collocauit, quod defensionem sponderet conditoribus suis. Iamq;

B iter emensi, turres, ac tecta Latinorum Ardua cernebant iuuenes, muroq; subibant.] Cùm hæc ageret Æneas, iam legati sic confecerant iter, ut uiderent Latinorum turres, & domorum tecta. Turres uiderunt primò, quòd altiores fuerunt: quū uerò propiores efficerentur, uiderunt et domorum tecta. Muroq; subibant.] Hoc est, ad ipsum murum iam cœperant peruenire. Describitur iam ueterum incolarum mos studiumq; bellandi: multis enim locis poeta asseruit asperam esse bellis Italiam, & ad arma facilè properantem. Deniq; ut unum de multis demus exemplum: Non illum, inquit, nobis genitrix pulcherrima talem Promisit, Graiûmq; ideo bis uindicat armis. Sed fore, qui grauidam imperijs belloq; frementem Italiam regeret. Idcirco hoc loco uirilē Italorū sexū ostendit, iam inde à pueris studio exerceri uirtutis. deniq; sic ait, Ante urbem pueri, & primæuo flore iuuentus Exercentur equis, domitantq; in puluere currus.] Exercebātur equis, aut eorū dorso repositi, aut habenas retinentes in curru. In puluere, inquit, quia illic iuncta animalia melius domātur, ubi difficilior tractus est. Aut acres tendunt ar-

C cus, aut lenta lacertis Spicula contorquent. Alij mittendi Sagittis operam dabant, alij ut hastilia mitterent, meditādo discebāt. Cursuq; ictuq; lacessunt.] prouocabāt se alij, ut cursu cōtenderēt, aut ictu. Ictū possumus intelligere, nō ut ferirēt se inuicē, sed ut destinata percuterent. Hæc omnia certaminū genera idcirco usu et exercitatione discebāt: ut ueris bellis et ueræ dimicationi proficerēt. Pueros dixit & iuuenes his studijs fuisse intentos. Ex omnibus igitur, quæ iuuenes, quæ pueri gererent. Cum prouectus equo longæui regis ad aures Nuncius, ingentes ignota in ueste reportat Aduenisse uiros.] Fuit occasio ut ex illis qui equis exercebātur, prouectus equo, hoc est ante legatos ad regē uectus, nunciaret uiros uenisse ingētes, & ignota ueste. et quia turbatus repentino cōspectu pro qualitate animi sui nunciabat quæ uiderat, nūciabat eos esse ultra humanā formā. eo accedebat et terror ex uestium specie ignota descendens. Ille intra tecta uocari Imperat, et solio medius consedit auito.] Sedit regio more, & eos tecta iussit intrare. Tectū augustū, ingens, centum sublime columnis Vrbe fuit summa, Laurētis regia Pici Horrendum siluis, et relligione parentum.] Describitur domus Latini, ut in ea ostendatur genus eius cucurrisse per reges, ut laus ipsa Æneæ laudationi proficiat. In ipsa, ut dictum est, domus descriptione adijcitur felicitas generis, dum imaginum, dum statuarum series recensetur. Domus igitur fuit admirabili magnitudine, et pulchritudine satis egregia, urbi summæ & regali dignitati conueniens. Huius decus augebat numerus columnarum centum: quibus uecta in altitudinem sublimior ferebatur. Laurentis regia Pici.] Laus eiusdem domus & à persona domini ueteris sumebat augmentum: fuit enim Pici Laurentis, ne fortè existeret Pici alterius nomen, et ex similitudine nominum confusio nasceretur. Vt in primo libro positum scimus, Ornatus Argiuæ Helenæ. ut si esset, alias ostenderetur ipsa regionis signo, & monstraretur quæ esset. Quum autem nominat tectum, intelligendum est solum. Interim describit uestibulum, ut ex qualitate triumphalis ingressus, qualia fuerint reliqua colligi posset. Illic non picturæ fuerant turpium fabularum, nec adulteria, uel illiciti amores impressi, non alienæ palmæ uel gloriæ. Horrendum siluis, & relligione parentum.] Siluarum densitas, umbra nemorum, & originalium parentum imagines addebant tremorem loco, ut sine reuerentia uideri non posset. Hîc sceptra accipere, & primos attollere fasces Regibus omen erat, hoc illis curia templum: Hæ sacris sedes epulis: hîc ariete cæso, Perpetuis soliti patres considere mensis.] Ecce propter quā causam dixit tectum augustum, uel quia domus fuit regum, uel quia reges ipsi illic regnandi auspicia sortiebantur: illic omnem suscipiebant potestatem, atque illic primum fasces erigebant. Tanta autem incolarum religione suspiciebatur, ut hæc illis esset curia, hoc templum, & in hoc sacra conuiuia exercerentur. Perpetuis mensis dixit, in longum compositis, & digestis. Descriptum est uestibulum domus, & morum consuetudo signata, et pars propositionis, quum dixit horrendum religione patrum: & narrat specialiter, qui fuerint in illo ingressu parentes Latini.

SER. Fossa.] sulco. & sunt sta reciproca. nam et sulcum ponit pro fossa: ut, Ausim uel tenui uitem cō mittere sulco. Moliturq; locum.] id est, parat. Aliâs, fabricat: ut, Et Phrygiæ molimur mōtibus Idæ. Primasq; in littore sedes.] Quia imperiū Lauinium translaturus est. Et sciendum, ciuitatem quā primò fecit Troiam dictam, secundū Catonem & Liuium, quod et ipse docet: Nec te Troia capit. Castrorū in morem.] Hoc est, breuē. Pinnis atq; aggere cingit.] In quo pinnæ sunt: & est συνεκδοχή. Aggere.] fossa. Iámque iter emensi turres ac tecta Latinorum.]

Ire iubet, ramis uelatos Palladis omnes,
Donaq; ferre uiro, pacemq; exposcere Teucris.
Haud mora, festinant iussi, rapidisq; feruntur
Passibus. ipse humili designat mœnia fossa,
Moliturq; locum, primasq; in littore sedes
Castrorum in morem, pinnis atq; aggere cingit.
Iamq; iter emensi turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant iuuenes, muroq; subibant.
Ante urbem pueri, & primæuo flore iuuentus
Exercentur equis, domitantq; in puluere currus,
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spi[illegible]a contorquent, cursuq; ictuq; lacessunt.

 Hyper-

Cum præuectus equo longæui regis ad aures
Nuncius, ingentes ignota in ueste reportat
Aduenisse uiros. ille intra tecta uocari
Imperat, & solio medius consedit auito.
Tectū augustū, ingens, centū sublime columnis,
Vrbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum siluis, & relligione parentum.
Hic sceptra accipere, & primos attollere fasces
Regibus omen erat, hoc illis curia templum,
Hæ sacris sedes epulis, hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quinetiam ueterum effigies ex ordine auorum
Antiqua ex cedro, Italusq;, paterq; Sabinus
Vitisator, curuam seruans sub imagine falcem.
Saturnusq; senex, Ianiq; bifrontis imago
Vestibulo astabant, aliiq; ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando uulnera passi.
Multaq; præterea sacris in postibus arma:
Captiui pendent currus, curuæq; secures,
Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra,
Spiculaq;, clypeiq;, ereptaq; rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo, paruaq; sedebat
Succinctus trabea, læuaq; ancyle gerebat

Hypermetrus uersus. Muroq; subibant.] Alij per accusatiuū: ut, Æneæ subijt mucronem. et hoc secundum naturam est: nam It sub mucronem dicimus. per datiuū autem figuratum est. *Pueri et primæuo flore iuuetus.*] Bene Romanæ militiæ exprimit morē: nam post pubertatem armis exercebantur, & sextodecimo anno militabant, quo etiam solo sub custodibus agebant. Nec est contrarium, Longa populos in pace regebat. nam licet in pace essent, exercitiū tamen uigebat armorū. *Domitant'que in puluere currus.*] equos sub curribus. *Acres arcus.*] fortes: & est κατάχρησις. nam acrimonia mentis est, nō autem inanimatarum rerum, ut arcuum. *Lenta.*] mollia. *Ictu.*] iaculatione. *Ingentes.*] Ex stupore nuncij laus ostēditur Troianorum. Et bene nouitatis ostendit opiniones: ingentes enim esse, quos primum uidimus, opinamur. *Reportat*] Aut reuocat, aut apportat. *Intra tecta uocari.*] Dissentit hoc loco à Romana consuetudine: nam legati si quando incogniti uenire nunciarentur, primò quid uellent ab exploratoribus requirebatur, postea ad eos egrediebantur magistratus minores, & tunc demum Senatus extra urbem postulata noscebat, & ita si uisum fuisset, admittebantur. sed hoc prudenter fecit: Latinum nanq; memorem uult esse responsi, & auidum satis ad uidendos externos, per quos ei promittebatur felicitas. *Solio medio consedit.*] Vt suprà diximus, Solium est ueluti armariū de uno ligno ad regum tutelam factum: secundum alios à soliditate dictum, secundū Asprum κατ' ἀντίστοιχον, quasi sedium, à sedendo dictum: nam & sella quasi seda dicta est. *Tectum augustum, ingens.*] Domum quam suprà diximus, in Palatio ab Augusto factam per transitū laudat, quam cōmemorat, & quasi in Laurolauinio uult fuisse. *Horrendum.*] uenerandum, non quòd horrori sit. *Hic sceptra accipere.*] hoc in palatio. *Curia templum.*] Quia, ut diximus suprà, curia non nisi in augurato erat loco. *Ariete cæso.*] Hoc sacrificium in ianua Palatij festis dieb. fiebat. *Perpetuis mensis.*] longis, ad ordinem exæquatis sedentium: maiores enim nostri sedentes epulabantur, quem morem habuerunt à Laconibus & Cretensibus, ut Varro docet in libris de gente populi Romani, in quibus dicit quid à quaq; traxerit gente. *Ex ordine.*] prout sibi successerant. Sanè intelligendum est, ita ut nati fuerant, sic eorum imagines fuisse compositas. *Ex Cedro.*] Quod lignū non facilè consumitur uetustate. Hoc genus ligni tineæ nescit corruptionem, quod et antiquitatem non sentit: ut, Cedria per cuncta ligna custodita conseruat. unde & Persius, Et cedro digna locutus. *Vitisator.*] Non inuentor uitis, sed qui genus uitis Italis demonstrauit populis. *Sub imagine falcem.*] Aut statuæ exprimit gestum, ut dicat, Ita tenebat falcē, ut eam sub uultu haberet: aut Sub imagine, sub theca dicit, quæ falci similis est. Quare sub imagine falcem? cum imagine enim pictus est Saturnus. Soluitur: aut Sub pro In posuit, aut ipsius quoque falcis nō ueritas, sed imago, uagina quædam falcis putatur. A

Saturnusq; senex.] Antiqui reges nomina sibi plerunq; uendicabant deorum. Ergo Saturnus rex fuit Italiæ: nā & suprà ait, Veterum effigies ex ordine auorum. B & infert, Alijq; ab origine reges. H[illegible] est quod apud Cretam esse [illegible] Iouis sepulchrum. Gabalus etiam Imperator Romanus Solem se dici uoluit: nam Heliogabalus dictus est. *Ab origine.*] Pro Aboriginum reges, sed est metro prohibitus. *Pugnando uulnera passi.*] Quasi reges passi. *Sacris in postibus.*] ubi spolia consecrabantur. *Captiui.*] Pro captiuorum: nota figura est. *Cristæ.*] galeæ: à parte totum posuit. *Ereptaq; rostra carinis.*] Bene de omni genere præliorum spolia illic demonstrat fuisse.

Dona.] accepta è Troia. *Mœnia.*] Æneas ponit urbem, quam appellauit Troiam, ut scribunt omnes qui de originibus loquuntur. POM. Sab. *Pinnis.*] Summa mœnium & uallorum uocantur pinnæ, quòd pinnæ in summis galeis sunt. Aggeres, ab aggerendo, id est cumulando. Oppidum ab ope, quòd opis causa munitur locus: aut ab opera. Mœnia, à muniendo, u conuerso in œ. ut, punio pœna, muri quasi mœri, œ in u. Varro ait: Oppida condebantur in Latio, Etrusco ritu, iunctis bubus: id est, tauro & uacca, C interiore aratro circumagebant sulcum. hoc faciebant religionis causa die auspicato, ut fossa & muro essent munita. Terram, unde exemerant fossam, uocabant, & introrsum factam murum. postea quod fiebat orbis, urbis principium erat. *Domitamq; in puluere.*] Morem bonū militandi exprimit. boni milites in castris pubescunt, & sub galea primam lanuginem uidēt, quod de Romanis Silius lib. 2. Belli Punici scribit. Bene exprimit labores tyronum. Tyrones dicuntur noui milites. Antiqui aut dorso equorum, aut turribus insidebant. *Auito.*] propter honorem. *Tectum augustum.*] templū Apollinis, ab Augusto in Palatio positum, describit. unde per similitudinem hoc dicit. Mos fuit apud antiquos, in templis cogere senatum, & audire legatos. ideo nunc Latinus in templo consedit. Curia à curis. Templum, à contemplando. *Ex ordine.*] Mos fuit, ut Vergil. & Silius ostendunt de templo constructo à Didone, ponere in talibus locis imagines antiquorum. *Cedro.*] Cedrus iunipero non dissimilis est, folio distat. Est & Cedrus Lycia, & Phœnicia. in altera folium durum, acutū, & spinosum, oxycedrus dicitur: in altera mollius. utraq; nodosa. Iuniperus

A Iuniperus breui putrescit, cedrus uetustatem non sentit. fructus eius odoratus, pulcher, suauis: semen cupresso simile: simulachra deorum ex ea fiunt. Romæ cedrinus est Ianus Seleucia aduectus. Cedrino oleo perunctæ uetustatem non sentiunt. Italus.] Italia dicta est à Saturni pronepote Italo, qui imperium inter Napetinum sinum & Scyllaceum tenuit: fuit tamen genere Oenotrus. Sabinus pro Sabo ponitur à Vergilio: is enim nomen Sabinis dedit. Silius lib. 8. Pars sanctum uoce canebant.

Autorem gentis, pars laudes ore ferebat,
Sabe tuas, qui de proprio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos.

Sabinos etam dictos aiunt, quasi seuinos, à cultu deorum. σέβειν colere est. Sabini existimantur ab alijs gens indigena, & Aborigines, è quibus aiunt ortos Picenos Samnitas, quos uocamus Sabellos. inde Lacones se miscuere Sabinis, ut dicemus in fine libri. Sabinus ager à bonitate olei & fertilitate nomen habet. Ego etiam puto, Sabinum ostendisse suis uitem serere. Portius Cato ait, Sabinos à Sabino dictos. Fabius autor est, Romanos cœpisse ditari subactis Sabinis. Saturnus hinc.] ut Silius, In principio Saturnus in Italia serere triticum docuit, ideo pingitur cum falce. Ianiq;.] Ianus antiquissimus Italiæ rex, cum Camese dimicauit, à quo regio Camesena, et ab Iano Ianiculum. sic tradit Higynus. solertia præteritorum & futurorum bifrons dictus. Aliqui eum fecere quadrifrontem, à quatuor anni temporibus. Dicemus postea latius. in numismatibus argenteis Ianus biceps conspicitur ex uno latere, ex altero nauis Saturni, quæ significat illius aduentum in Italiam. Hæc numismata nunc in manibus habetur. Ianus dictus quasi Hianus, ab hiando, id est aperiendo: uel quasi Eanus, ab eundo. Saturnus aut à satione: aut quasi satur annis, à uetustate. Aborigine.] in uersu non potuit dicere Aboriginum, sed debemus intelligere. Aborigenes dicuntur primi cultores, quasi sine origine, ac si essent terra geniti: de quibus dicemus loco suo. Reges Aboriginum memorantur apud Higynum. Secures.] propter triumphos. Quirinali lituo.] Lituus genus est buccinæ incuruæ. ea qui cecinerit, dicitur liticen. Ennius: Inde loci lituus sonitus effundit acutos. Lituus e-C tiam incuruum baculum auguris, quo utebatur ad designanda cœli spacia. Quirinali.] Martiali. antiqui Quirinum Martem dicebant. Trabea.] genus uestis purpureæ, qua Romulus usus est. Ancyle.] dicitur ex omni parte excisum, id est cæsum. breue scutum est, è cœlo lapsum, imperante Numa Pompilio. Mamurius faber plura ad huius imaginem fecit, ne illud cœleste posset transferri. diebus sacris Salij per urbem ferunt.

VAR. Lect. Turres ac tecta Latinorum.] In libris nonnullis admodum uetustis, Turres ac tecta Latini legitur. Muroq; subibant.] In Romano libro Muros, per accusatiuum est. Cum prouectus equo.] In libris omnibus antiquis quotquot habui, uno exemplo legitur Præuectus. Est & ubi loco particulæ Cum, scriptum sit Tum. Vrbe fuit media.] Veteres libri nonnulli una cum Mediceo Summa, nonnulli Media legunt. Hinc sceptra accipere.] In antiquis plerisq; libris, Hic sceptra adcipere legitur. Hæc sacris sedes epulis.] In Romano libro Hæc, unitatis numero legitur: In reliquis plurale est: In Mediceo, Sacræ sedes. Antiqua ex cedro.] In ueteribus libris quos legerim, Antiqua è cedro, absq; x litera legitur. In alijs absq; ulla præpositione, Antiqua cedro, ut in Mediceo habetur. Martia qui ob patriam.] In Romano libro, Martiaq; legitur.

CAL. Rhod. Stibas deniq;, à Cyptijs etiam bunos dicitur. quanquã in montibus conditæ urbes Buni appellentur, quoniã uoce ea Græcis collis indicatur. Sed & cespitibus surrectas aras ita uocant. Sedilia item discumbentium uidetur spondas nuncupasse Virgilius, cum de Didone ita scribit:

Aulæis iam se regina superbis
Aurea composuit sponda.

Phyllada in Philoctete uocat Sophocles, lectum ex folijs. Sed & coronam eodem modo alibi. Legimus in historia, Fœminas cum uiris cubantibus sedentes cœnitasse. Lectisternio præterea Iouis, ipse in lectulum, Iuno et Minerua in sellas ad cœnam inuitabantur. Nec me fallit, Seruium grammaticum scribere, Maiores nostros sedentes epulari solitos, eumq; morem habuisse à Laconibus & Cretensibus: sicuti, inquit, Varro docet in libris De gente populi R. & proinde Virgilium ita scripsisse:

Hæ sacris sedes epulis, hic ariete cæso,
Perpetuis soliti patres considere mensis.

DON. Quinetiam ueterum effigies ex ordine auorum Antiqua ex cedro.] Ex ordine intelligendum est ita, ut nati fuerant, sic eorum imagines fuisse compositas. Antiqua ex cedro.] aut ex cedro factæ, quã hoc genus ligni tineam nescit, corruptionemq; ex antiquitate nõ sentit: aut cedri oleo perunctæ, quoniam ligna custodit ac seruat. Italusq; paterq; Sabinus Vitisator.] Hoc signum meruit, quòd multas uites instituit in Italia. Curuam seruans sub imagine falcem.] Seruans falcem: hoc est, perpetuã tenens. Sub imagine, sic accipiendum, quòd sic eam teneret, ut eius usu semper delectaretur, utpote amator uitium, quorũ cultura omnis putatio falcis anteuenit. Sub imagine ergo, sub oculis imaginis suæ tantùm, quoniam mox sequitur: Saturnusq; senex.] Ecce patefecit, quid sit sub imagine seruans falcem: sic enim sub imaginis oculis fuit, ut ferentis aspectibus semper esset obiecta. Curuam cur dixerit, manifestum est. sic enim formatur, erecta quippe aliam speciem facit. Ianiq; bifrontis imago Vestibulo astabant.] Vna, inquit, Iani statua fuit, sed duas habuit frontes, perindeq; facies duas: unam præ se, alteram præ dorso. Alijq; ab origine reges.] Speciali enumeratione ad generalitatem se conuertit, compendio referendi usus, & illa causa uel maximè, ut augeret maiorem Latini numerum. in generaltate enim infinita æstimatio est, et plus intelligitur quàm ueritas habet. Martiaq; ob patriã pugnando uulnera passi.] Tantam gloriam assecutorũ uirorum statuæ illic fuerunt, ut pro patria, hoc est pro tuenda libertate uel augenda Republica sua, & pugnasse eos sæpe, & uulnera pugnantes excepisse dubitare non posset. Multaq; præterea sacris in postibus arma.] Indicia autem uirtutis ipsorum, rapta hostibus spolia testabantur, infixa porticibus, uel in triuijs reposita, quid singuli gessissent, apertius indicabant. Describatur eadem ipso hoc modo. Captiui pendent currus.] Currus inter arma principaliter posuit, quòd fuerunt aduersi hostibus. Armorum enim significationes & multas Virgilius posuit, & diuersas: proinde pro armis habetur, quicquid hostem expugnare possit. Curuæq; secures, Et cristæ capitum, et portarũ ingentia claustra.] Omnis sine modo uel numero posuit, ut plus arbitretur unusquisq; quàm fuit. Ne uerò in expugnatione ciuitatum atq; portarum, leue quiddam uideretur effectũ,

Ingentia, inquit, claustra, ut aspectu ostenderent, quantū laboris fuisset impensum, ut subtraherentur. Spiculaq́; clypeiq́; ereptaq́; rostra carinis.] Quibus apparebat illos non tantum terrestribus bellis, uerumetiam naualibus praelijs certauisse, & his quoq; extitisse uictores. Quirinali lituo paruaq́; sedebat Succinctus trabea, laeuaq́; ancyle gerebat Picus equûm domitor.] Ipse Picus domitor equorum, perindeq́; studio equitandi praestans, sedebat ferens in dextra lituum: id est, regum baculum, in quo potestas esset dirimendarum litiū. Et parua trabea succinctus.] aut uerè parua, quia extant tales: aut nō magni precij, quoniam apud ueteres ambitiosi cultus non fuerunt. Laeua uerò gestās ancyle, quod esse fertur scuti breuioris nomen. Quem capta cupidine coniunx Aurea percussum uirga, uersumq́; uenenis Fecit auem Circe, sparsitq́; coloribus alas.] Circe, inquit, quum haberet hunc maritum malignitate ducta detestabilis scientiae suae uirga aurea percussit, & ex uiro tam nobili tantarumq́; gloriarum, auem fecit gestantem in pennis uarietatem colorū, ad indicium coniugis suae. Quòd ait Aurea, & coniugi aptari potest, ut sit locus cum uituperatione, quae Graeca lingua εἰρωνεία dicitur: ut alio loco, Erepta interea coniunx. uel Virga aurea (ut iam dictum est) qua illa in magicis utebatur, & cuius ille indicia habebat. Hoc non sine magna uituperatione positum est, nec sine dolentis affectu, tātum uirum, tantarumq́; gloriarum, tantiq́; generis sceleratae uxoris artibus in auem esse conuersum. Tali intus templo diuûm, patriaq́; Latinus Sede sedens, Teucros ad se intra tecta uocari Imperat.] Intra tecta, dixit, quae descripta non sunt: ex uestibuli enim qualitate intelligi potest interior domus. Certè tectum dixit primò, quum unum domus describeret membrum: nunc pluraliter posuit tecta, ut ostenderet iam se de interioribus loqui. Et solio medius consedit auito.] In media sella, qua usi sunt maiores eius, sedit. Atq; haec ingressis placido prior edidit ore.] Vidit homines, & ex ipsa qualitate uestitus, cuius gentis essent, euidenter agnouit, & his plurimum concessit, ut primi uerba facerent: facilem enim se & beneuolum praebuit. Dicite Dardanidae.] Suprà dixit, Nuncius ingentes ignota in ueste reportat Aduenisse uiros. & reuera, si aetates considerentur eorum, qui ante urbem per ludum bellicis certaminibus exercebantur, potuerunt & famam mirari hominum, & nescire qui essent. Non enim uestiū primò uere genus poterant nosse, ut Troianos esse proferrent, sed ubi ad Latinum uentum est, hominem longaeuū atq; prudentē, et usu in omnib. instructū, et eorū habitū uidit, cōtinuò sciuit esse Troianos.

Ideoq́; sic coepit: Dicite Dardanidae.] Verùm ne Troiani mirarentur, nomen suae gentis à Latino prolatū, addidit, A
Neq; enim nescimus et urbē, Et gen⁹.] Superfluū enim ei uisum est quaerere quod uidēdo cognouerat: si non posset intelligere ex habitu homines, diceret, qui estis, aut unde? Omissa sunt igitur ista, & in compendio posita sunt: opinionem enim habuit maximam Troia, cùm floreret felicitas eius, & de aduersis facta omnibus fuerat notior. Illud tantum, quod necessariò fuerat requirendum, subdidit. Auditiq́; aduertitis aequore cursum.] Dicit Auditi, ut demonstraret se ab aliquo audiuisse, unde uenissent Troiani. Quid petitis?] Intellexerat enim eos aliquid uelle postulare. Quae causa rates?] Quaesiuit causam, qua factum est, ut remotis regionibus caeteris ad Italiam uenissent. Aut cuius egentes Littus ad Ausoniū tot per uada caerula uexit?] At cuius rei egentes tantum laborem suscepistis? Vt autem euidentiorem faceret interrogationem suam, haec annexuit. Siue errore uiae.] Via pelagi non in undis, sed in coelo est. Deniq; quum nubes obducuntur, nec uidentur sidera, nauta fertur non quò scit aut instituit tendere, sed quò duxerint uenti: ut ipse alio loco B
Virgilius ait, Ipse diem noctemq́; negat discernere coelo, Nec meminisse uiae media Palinurus in unda. Seu tempestatibus acti: Qualia multa mari nautae patiuntur in alto.] Noui inquit, non solùm tempestates, sed & multa alia nautis accidere, quum in alto sunt pelago. Compleuit interrogationum textum, incipit iam prosequi ea quibus offert beneuolentiam, atq; petitionem aliquam, securos efficiens. Fluminis intrastis ripas, portuq́; sedetis, Ne fugite hospitium.] Nec reprehēdit, quod Troiani fecerant authoritate sua, & aliud obtulit quod excederet hospitiū littoris. Quòd, inquit, ripa uos fluminis tenet, & portus, uenite potius, & hospitio nostro iungimini. Hospitij significatio & domus habitationem tenet, et gratiam iungendae amicitiae. Vtrunq; igitur Latinū obtulisse manifestum est in eo quod dixit, Ne fugite hospitium, ne'ue ignorate Latinos. Addidit suam & suorum laudem, ut optimorum se amicitias intelligerent sortituros. Ne'ue ignorate Latinos, Saturni gentem, haud uinclo nec legibus aequam, Sponte sua ueterisq́; dei se more tenentem.] C
Debetis, inquit, nosse Latinorum Saturniam gentem, non metu legum, sed natura mansuetam. quum ipse dixisset, quid petitis? praeuenit eorum postulatum, & ultro obtulit quod sperabat petituros. Melius enim fuit sponte ingerere, quod poscentibus non fuerat negaturus: in eo ipso cumulans beneficium, ut eorum amicitiam offerret, qui à Saturno genus & originem ducerent.

Pic⁹, equûm domitor: quē capta cupidine coniūx
Aurea percussum uirga, uersumq́; uenenis
Fecit auem Circe, sparsitq́; coloribus alas.
Tali intus templo Diuûm, patriaq́; Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta uocauit,
Atq; haec ingressis placido prior edidit ore.
Dicite Dardanidae (neq; enim nescimus & urbem,
Et genus, auditiq́; aduertitis aequore cursus)
Quid petitis? quae causa rates? aut cuius egentes
Littus ad Ausonium tot per uada caerula uexit?
Siue errore uiae, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautae patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuq́; sedetis.
Ne fugite hospitium, ne'ue ignorate Latino[s]

SER. Quirinali lituo.] Lituus incuruus augurum baculus, quo utebātur ad designanda coeli spacia: nam manu non licebat. Quirinalem aūt ex persona sua dixit, qualem postea Quirinus habuit. nā tunc adhuc nō fuerat Romulus. Vel Lituus, id est regium baculum, in quo potestas erat dirimendarum litium. Succinctus trabea.] Toga est augu-

rum de cocco & purpura. Ancyle.] scutū breue. regnante Numa coelo huiusmodi scutū lapsum est, et data respōsa sunt, illic fore summam imperij, ubi esset. Quod ne aliquādo hostis agnosceret, per Mammurium fabrū multa similia fecerūt, cui & diem cōsecrauerunt, quo pellem uirgis feriunt ad artis similitudinē. Dicimus autem hoc ancyle &

Saturni gentem, haud uinclo, nec legibus ęquam,
Sponte sua, ueterisq́ue Dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetrauit ad urbes,
Threiciamq́ue Samū, quæ nūc Samothracia fertur:
Hinc illum Coriti Tyrrhena ab sede profectum,
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, & numerum Diuorum altaribus auget.
Dixerat, & dicta Ilioneus sic uoce secutus.
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems uestris succedere terris,
Nec sidus regione uiæ, littus'ue fefellit.
Consilio hanc omnes, animisq́ue uolentibus urbē
Afferimur, pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo ueniens sol aspiciebat Olympo.
Ab Ioue principiū generis, Ioue Dardana pubes
Gaudet auo. rex ipse Iouis de gente suprema
Troius Aeneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europæ, atque Asiæ fatis concurrerit orbis,
Audijt, & si quem tellus extrema refuso
Summouet Oceano, & si quem extenta plagarum
Quattuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluuio ex illo, tot uasta per æquora uecti,
Dijs sedem exiguam patrijs, littusq́ue rogamus
Innocuū, & cunctis undamq́ue auramq́ue patentem.

A & hæc ancylia. Ancyliorum uerò usurpauit Horatius: Ancyliorum et nominis & togæ Oblitus. Aurea coniunx.] Nam aliter non constat uersus. & auream per Ironiam dixit. Coniunx uerò, non quæ erat, sed quæ esse cupiebat: ut, Quos ego sum toties iam dedignata maritos. Picum amauit Pomona dea Pomorum, & eius uolentis est sortita cōiugiū: postea Circe eum cùm amaret, & sperneretur, irata eum in auem picum Martium conuertit. nam altera est pica. Hoc autem ideo fingitur,
B quia augur fuit, & domi habuit pi[illegible] per quem futura noscebat: quod et pontificales indicant libri. Bene autem ei suprà lituum dedit, quod est augurum proprium. nam ancyle et trabea communia sunt, cum Diali uel Martiali sacerdote. Placido prior edidit ore.] Bene Placido. legatorum enim fuerat, ut ipsi antè loquerētur: sicut in Secundo, Vltro flens ipse uidebar, compellare uirum. Dicite Dardanidæ.] Aut ex ueste eos Troianos esse cognoscit, quæ erat propria gentium singularum: aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus famam, quæ eos uenire prænūciauerat, eandem etiam Troianos esse dixisse. unde infert, Auditiq́; aduertitis æquore classem. Dardanidæ autem, ac si diceret, cognati. Siue errore uiæ seu tempestatibus acti.] Duo quærit: si uolūtate uenistis, quid petitis? si necessitate, tempestas uos an error aduexit? Vada cæ
C rula.] Cærulum est uiride cum nigro, id est, mare. Qualia multa.] Ad duo respexit, errorem & necessitatem. Portuq́; sedetis.] Ante enim pro portu erat illic exitus fluminis. Ne fugite.] ne fugiatis. Ne'ue ignorate Latinos.] ignoretis. Saturni gentem.] Laus generis. Sponte sua ueterisq́; Dei se more tenentem.] Xenocratis est, qui quum primus scholam aperuisset, quod antea in porticibus de philosophia tractaretur, et interrogatus esset quid præstare posset discipulis suis, respondit: Vt id homines uoluntate faciant, quod alij iure cogūtur. Veteris.] antiqui: ac si diceret, Aurei seculi imagine uiuimus. Fama est obscurior annis.] Ac si diceret, nisi esset, iam uos sciretis. Aurūcos ita ferre senes.] Apud ueteres historiæ hoc genus fuit, ut maiores natu anteacta posteris indicarent, quod hic indicat locus. Lucanus apertius, quum esset de Antæo narraturus, Cognita per multos docuit rudis incola patres. Aurūci uerò Italiæ populi antiquissimi fuerūt. Ferre autem, quasi cum ostētatione iactare. Dardanus.] Iupiter cum Electra Atlantis filia, Coriti regis Italiæ uxore, concubuit, sed ex Iouis semine natus est Dardanus, ex Coriti Iasius. Dardanus profectus ad Phrygiam, Ilium condidit: Iasius uerò Thraciam tenuit, ubi est Samos, quam & Samothraciā nominauit: nam Iunonis alia est Samos insula: quanquam ciuitas Thraciæ, quæ est in Cephalenia, Same dicatur. Vnde postea cum responsum esset, Antiquam exquirite matrem. & Æneas Italiam peteret, profectus ad Thraciam, Samothracas deos sustulit, & pertulit secum, propter originem matris. Idæas Phrygiæ.] Quia erant & Cretæ, addidit Phrygiæ. Coriti.] Oppidum et mons, dictus à rege patre Dardani. Aurea nunc.] Quomodo dicit illam in cœlo esse, si apud inferos hunc uidit Æneas? ait enim, Ilusq́; Assaracusq́; et Troiæ Dardanus author. Soluitur quòd trib[9] tria reddidit: animam cœlo, corpus terræ, umbram inferis. Addit.] auget, adiectione scilicet nominis sui. Voce secutus.] Plerunq́; enim consentimus & taciti. Rex.] Conciliatio ab honore: inde à genere. Succedere terris.] Vt, Succedoq́; oneri. Nec sidus.] aspectus siderum: nam tempestatem suprà dixit. Vrbem afferimur.] Ad urbem referimur. Extremo ueniens.] primo: nam aliàs Rediens diceret, non ueniens. Dardana pubes Gaudet auos rex ipse Iouis.] generis origine: nam auus nōn est Troianorum Iupiter, sed Æneæ, per Venerem. Quanta per Idæos.] Ad illud respexit, Auditiq́; aduertitis æquore cursum. nam nō mirum te audisse, quæ uniuersus orbis agnouit. Tempestas.] uis bellorum. Actus.] collisus. Fatis.] Per transitum: & excusat Troianos, & Græcorum laudem minuit. Tellus extrema.] Vt est Britanniæ, & omnium insularum Oceani. Refuso autem refluo: ut indicat Lucan. Quaq́; iacet littus dubium, quod terra fretumq́; Vendicat alternis uicibus, quum funditur ingens Oceanus, uel quum refugis se fluctibus aufert. & est Homeri, αὐτὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπε ῥόον ὠκεανοῖο νηῦς, ἀπὸ δ' ἵκετο κῦμα θαλάσσης εὐρυπόροιο. Extenta plagarum.] Audierunt etiam illi qui separantur zona ea, quæ est in medio quatuor, id est feruens: significat autem Antipodas.

Picus.] Picus ab Circe uxore in auem conuersus. POM. Sabi.
Sede sedens.] aut ueste cognouit, aut fama, eos uenisse. Et urbem.] antiqui solebant petere primum de patria et genere, postea de aduentu. Nescimus.] sed scimus patriam & genus. Auditiq́;.] audiuimus uos aduertisse cursum ab æquore. Vexit] quæ causa. Nec legibus.] id est, non ui & lege coactam, sed sponte æquam ac benignam. Dei.] Saturni, sub quo omnia sponte uiuebant. Aruncos.] Aruncam antiquissimam Italiæ urbē fuisse, in monumentis suis Pompeius reliquit: eam'que po-

fuisse dicit Ausonem Vlyssis & Calipsus filiū, à quo Ausonia denominata. Ortus Dardanus.] Electra Atlantis filia, ex Corytho rege Ethruriæ peperit Iasium: ex Ioue Dardanum & Hermionem, quam duxit Cadmus: & filiam Veneris & Iouis. Vt alij uolunt, Iasius Cybelem duxit, ex qua genuit Corybanthum. uolunt quidam ex Iasio et Cerere natum Plutonem. Corybanthus duxit Theben filiam Cilicis, qui Lyram Mercurij transtulit Lyrnessum ab Achille raptam. Corybanthus initiandi morem ostendit, initiatosq; nomine suo appellabat. Dardanus duxit Chrysem Pallantis filiam, unde nati Idæus et Dimas, qui regnauere in Arcadia. nam Dionysius ait, Atlantem fuisse regem Arcadiæ. Diodorus ait, Dardanum & Iasium natos in Samo insula, quæ appellata fuit à Samo Mercurij filio & Rheæ nymphæ Cyllenidos. inde aduentu colonorum Thracum Samothrace dicta, id est Samothracia. Mortuo Iasio Dardanus et Corybanthus petiere Phrygiam. Dardanus defuncta Chryse duxit Bacheam filiam Teucri, cui successit. Latini pro certo habent, Dardanum è Corintho profectum Samothracen, & è Samothrace in Phrygiam. Panodemus dicit, ex Attica profectū Dardanum. dubia est historia. Dionysius regnasse Dimantē & Idæum usq; ad diluuium in Arcadia dicit, & fulmine ictum Iasium, & ex Idæo Dardani nominatam Idam Phrygiæ. Alij dicunt nomen habuisse ab Ida Cretæ: quia Teucrus Cretensis fuit. Argonautæ è Samothrace initiandi modum sumpsere. Auget.] Dardanus deificatus. Fauni.] Faunus, ut ait Trogus libro 43. filius fuit Saturni, quo imperante Euander in Italiam uenit. Fauno uxor Fatua fuit, uaticinatrix. unde adhuc qui diuinant, fatuari dicuntur. ex Fauni filia & Hercule genitus Latinus, sub quo Æneas Latio appulit, & filiam Lauiniam duxit uxorem. Sidus.] aut quia hespero nauigauere, id est uenere: uel sidus pro aspectu siderum, uel pro arcto. Plaga solis.] Sub torrida zona, quoniam locus infimus est, putant Antipodas esse. Quinq; sunt zonæ, de quibus diximus in Georgicis. Torrida zona in medio est.

VAR. LECT. Tali intus templo diuum, patriaq; Latinus.] In antiquis nonnullis exemplaribus legere est, Tali intus tēploq; deum, patriaq;. Alij habent, Tali intus diuum templo, ut in Mediceo est. Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto.] Veteres aliquot libri Qualia sæpe mari legunt. Veterisq; dei se more tenentem.] Sunt ueteres libri inquibus Ferentem pro Tenentem, scriptum inuenias. Auruncos ita ferre senes.] In libris aliquot antiquis Aurunos positum est. Idæas Phrygiæ penetrauit.] In Romano libro & quibusdam alijs, Penetrarit legitur. Accipit, & numerum diuorum altaribus auget.] In nōnullis antiquis libris Addit legitur. Vestris succedere terris.] Sunt & qui Tectis legant. Concurrerit orbis.] In Romano libro Concurreret habetur. Audijt & si quem tellus.] In Romano libro Si quam legitur.

DON. Atque equidem memini (fama est obscurior annis) Auruncos ita ferre senes.] Veterem satis memoriam replicat, non tantum sibi uicio antiquitatis obscuram, uerumetiam Auruncis senibus tenuiter notam, qui referre consuessent, quæ sequuntur. His ortus ut agris Dardanus Idæas Phrygiæ penetrauit ad urbes, Threiciamq; Samum, quæ nunc Samothracia fertur. Hinc illum Coryti Tyrrhena à sede profectum, Aurea nunc solio stellantis regia cœli Accipit, & numerum diuorum altaribus auget.] Omnibus modis astruens beneuolentiam suam nullis generibus ostendit, eos habere debere fiduciam præsumendi, adeò ut asserat inter Troianos & Italos nullum generis esse discrimen. Licet obruerit, inquit, longa temporum series ueritatem, nouatur tamen cum relationibus senum. transit deinde ad posteros. Auruncis quippe (ut memini) referentibus, habeo compertum Dardanum in his genitum terris profectum esse ad Phrygiam: inde isse ad Threiciam Samum, quæ posterioribus seculis Samothracia dicta est: à Corito uerò ad cœlum esse sublatum, & merito illustris uitæ relatum inter deos. Vnde cœpit, inde conduxit dictionem suam: nam incipiens dixit, Dicite Dardanidæ. Et quod clausum inter initia fuit, aperuit in fine, ut Troiani nō tantùm de noua amicitiæ coniunctione, uerumetiam de affinitatis fiducia glorietur. Dixerat, & dicta Ilioneus sic uoce secutus.] Licet ille interrogationem suam releuauerit, offerendo Troianis quæ fuerant petituri, tamen respondēdum omnibus fuit. Idcirco Ilioneus hæc post Latini dicta prosecutus est, & quia principiorum solennitas non adeo necessaria uidebatur in ea causa, in qua Latinus ipse beneuolum se demonstrauerat, & plus quàm optari potuisset, iam sponte contulerat: tamen non intermisit principiorum formam, nec in totum prosecutus est. ait enim, Rex genus egregium Fauni.] Hoc est enim principium, quod est breuissimū, si uerba considerentur: si uerò breuitatem ipsius intellectus placeat considerare, inueniemus late diffusum. Rex, inquit.] à fortuna sumpta laudatio: quid enim felicius eo, qui teneat regnum, qui populos regat, qui condat leges, in cuius incolumitate constituatur omnium salus, qui redundet diuitijs, & qui omni honore atq; authoritate præcellat? Genus egregiū.] plus esse uoluit, nobilē nasci, quàm fieri. Faunus, inquit, elegit unum de omnibus Latini patribus, cuius nomen insereret laudi: licet nominando genus egregium omnium, omnes eius tetigerit retro maiores, ipsumq; Faunum, qui fuit ex ipsis. Forsitan quæretur, unde Ilioneus recens ueniens ad Italiam genus Latini tam cito nosse potuerat? mirandum non est, id facile nosse potuisse, quod ingressum domum regis in ipso uestibulo constat ingestum. Incipit post principiorum breuitatem quæsita narrare, sed non eo ordine quo sunt proposita, in quo nullum est uicium: in his enim hoc queritur, ut omnibus tunc rogatis occurrat. Nec fluctibus actos Atra subegit hyems uestris succedere tectis, Nec sidus regione uiæ littus' ue fefellit.] Quàm cito & quàm breuiter totum dixit? Venientes ad te, inquit, nec uis maior tempestatum, nec impetus maris inuitos impulit, neq; error induxit. Consilio hanc omnes animisq; uolentibus urbem Afferimur.] Voluntate potius nostra, & uno omnium consilio, communiq; tractatu ad hanc urbem sumus aducti. Pulsi regnis, quæ maxima quondam Extremo ueniens sol aspiciebat Olympo.] Non potuit altitudinis mœnium melius instar ostēdere: sol enim cùm exoritur, & adhuc in exordio, mundi est, perindeq; in humili nihil uidet primo, nihil contingit, nisi quod altissimum fuerit. Dixit laudē mœnium ciuitatis suæ, quæ fuerant quum incolumia perdurabant: uenit ad hominum prædicationem, quæ commendationis, non iactantiæ causa interposita est, simul ut affinitatem Latini cum sua suorumq; monstraret esse coniunctam, perindeq; ab eo alienos non esse, qui rogarent. Quod ipsum non frustra prosequebatur apud eum, qui omnem uetustatis ordinem nosset, usq; adeo ut seriem rerum Latinum docentem ante momentum audisset. Ab Ioue

A Ioue principium generis.] Plus Ilioneus dixit, quàm Latinus. Latinus quippe dixit, Dardanum ex Italia genitum dedisse originem Teucris. Ilioneus uerò ait, Iupiter nostri autor est generis, quod adeo laudabile fuit, ut hoc interim repetisset, dicens: Ioue Dardana pubes Gaudet auo.] Ecce & tertiò: Rex ipse Iouis de gente suprema] Confirmandæ ueritatis causa eandem rem non semel, sed secundò & tertiò repetiuit, nominans Iouem, quo nullus potior esset. Iupiter, inquit, caput est generis nostri.] Ecce non recusat Dardanum, sed posterioris hunc temporis dixit, & non à Dardano cœpisse Troianorum genus, sed à Ioue, qui esset dijs omnibus notior. Denique addidit, Ioue auo gaudet posteritas Dardani, quem Latinus dixerat ex Italia profectum ad Troiam. Et quia in omni genere Toianorũ nullus potior fuit, solum eum frequenter nominat, de cæteris tacet: & immoratur in nomine Dardani, quem Latinus ueterum fabulis recognitũ habuisse testatus est, sed strictim transit. Quum uerò uenisset ad nomen regis sui, quem proculdubio cæteris meliorem debuit demonstrare, ait: Rex
B ipse Iouis de gente suprema.] Supremam sic dixit, quomodo ait [illegible] sanguinis ultimus autor. ut enumeratione maiorum ipse uideatur in fine. Proximiorem tamen dixit Æneam Ioui, quàm cæteros: quoniam Iouis nepos fuit. Troius Æneas tua nos ad limina misit.] Debuit hoc loco subiungi causa propter quam missi fuerant, sed causam causæ primò subiecit, ut procurata miseratione facilius quod optabat, eligeret. Idcirco dilata petitione subnexuit: Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis Tempestas ierit campos, quibus actus uterq; Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis, Audijt, & siquem tellus extrema refuso Submouet oceano, & siquem extenta plagarum Quattuor, in medio dirimit plaga solis iniqui.] Quæ calamitas oppresserit Troiam, ex ordine fuerat referendum, ut posset ex duris aduersisq; moueri miseratio: sed remouendæ fuerāt moræ, ut maturè posset effectus legationis impleri. Vtranq; igitur temperat partem, ut tangat hæc: nec tamen in ipsis diutius commoretur, usus compendio relationis, & eo quo maiorem miserationis moueret affectum: quicquid enim non tacet fama, & quod ad cœli partes, & ultra oceanum perfertur, constat esse firmissi
C mum. Bona quippe uel aduersa pro qualitate sua habent famam, & magis mala quàm bona. Ait igitur Ilioneus, Quid repetam nostrorum malorum contextũ, quum tempestatis illius uiolentiam acerbitatemq; infandam fama referente confidam tuis auribus cognitam? cùm ad hanc partem, ad finem quoq; mundi, & ultra siderum metas credam peruenisse? Clades tamen ipsas ex eo metire, & quid emerserit, cõfligentibus duabus orbis partibus Asia scilicet & Europa. Diluuio ex illo.] Non dixit bello, sed diluuio: bello quidem confecto aliquid superat, quod superioris temporis initia monstrando testatur: post diluuium uerò nihil remanet, sed quicquid inuenit, tollit. Tot uasta per æquora uecti] Post calamitatem grauissimam belli deterior nos casus excepit: nam sensimus maria & grauia & longa, nec unius tantùm, sed plurimorum littorum loca nouimus. Ecce necessariam miserationem: quis enim non doleret de ijs, quos ex superiore imperij culmine sæuiens fortuna deiecit? Dehinc mira poscendi arte ipsam petitionẽ inducit, ostendẽs negandam non esse, facilem uerò commodamq; præstanti: quod in orationibus suasorijs necessarium e[illegible]quoties aliquid postulamus. Dijs, inquit, sedem exiguam patrijs.] Ecce & modicum quid petit, & dijs concedi postulat sedem, hoc est templũ: (ubicunq; enim deorum simulachra fuerint, templum est) & ostendit sacrilegiũ esse, si illis sedes uel maximè exigua denegetur. Quanta laude talis petitor dignus? Quantum pius & religiosus inuenitur, qui omissa hominũ interim causa, dijs primitus, quos secum Æneas aduexerat, desiderat prouideri? Si tamen agendi artem consideremus in una petitione, inueniemus & alteram. Quum enim dicitur, deos esse patrios, quis numinibus tribuat sedem, cultore despecto? Vnde eo res redit, ut deorum facta cõmemoratione etiam hominibus sedes latenter postulata uideatur. Illud tamẽ, quod ad homines pertinebat, nec onerosum fuit, nec aliqua ratione difficile. Littusq; rogamus Innocuũ, & cunctis undamq; auramq; patentem.] Quid tam humanum, & tam simplex, morari uelle in littore, nullius molestiam pati, nullum onerare præsentia peregrini, uti aura quam omnibus præstitit rerum natura communem, & habere aquæ perennis copiam, quæ nescit detrimẽta cum tollitur de sinu fontis, aut de cursu fluminis rapitur? Non erimus regno indecores.] Superbum & arrogans fuit dicere, Ornabit te societas nostra. temperauit dictum, & ait: Non tales sumus, ut pudeat te in amicitiā suscepisse Troianos. Nec uestra feretur Fama leuis.] nec pro leui ducimus, quicquid in præsenti præstiteris. Tantíue abolescet gratia facti.] Aut istiusmodi factum aliqua ex nostris sensib. deterget obliuio. Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.] Gratulabuntur Ausonij, nos sibi amicitiæ fœderibus esse coniunctos. Hoc genere commodius fore generaliter spondet: specialitas enim si definiret futuri temporis spẽ, fieret leuior. In infinito uerò promisso plus sentitur, quàm potest exhiberi,. Post multa quæ suadenter locutus est, adhibet iusiurandum cum laude regis sui dicens: Fata per Æneæ iuro, dextramq; potentem, Siue fide, seu quis bello est expertus, & armis.] Laudat quoque eius fidem quæ uel maximè negotio nouæ amicitiæ, & firmitatis fœderis fuerat necessaria. Ecce addit aliud, quod ostendat concedendi necessitatem, & meritum petentium cumulet: dicit enim, Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro Præferimus manibus uittas, ac uerba precantum) Et petiêre sibi, & uoluêre adiungere gentes.] Multi populi rogauerunt nos, uolentes sibi adiungi societatem nostram. nec dixit qui, nec dixit qnanti, ut quod afferebat extolleret. Multum hic suspendenda pronunciatio est, quoniam interposuit rem necessariam. Et ne contemnas, inquit, personas supplicũ, quia ultro uenimus preces tibi fundentes: rogauerunt enim nos multæ gentes, & uoluerunt nos multi populi sibi coniungi. Tractatus hic magnus est, ut incredibile fiat quod non poterat credi. Gentes enim plures, plurimi populi, quos nulla quærendorum auxiliorum necessitas cogeret, quando poterant aliorum adminiculum quærere, nisi quia muniri fortiore manu, & meliore accessu ornari cupiebant? Vnde quia potuit dici, si rogati estis, cur non est factum quod petebamini, & supplices nunc esse maluistis? huic parti mox occurrit dicens: Sed nos fata deûm, uestras exquirere terras Imperijs egêre suis.] Dimisimus, inquit, compendium nostrum, & commodum remanendi, & rogantes non spreuimus: sed deorum iussa, quibus ad has terras agebamur, præponenda credidimus. Hæc dicendo nonnullum metum ingerit audienti,

ne auderet

ne auderet negare, quod promiserant numina. Hinc Dardanus ortus, Huc repetit.] Nec nos, inquit, huc existimes nouos uenisse, sed Dardanum remeasse cum suis: nec incognita petere, sed repetere originem nostram. Iussisq; ingentibus urget Apollo Tyrrhenum ad Tibrim, & fontis uada sacra Numici.] Apollo hæc fieri iussit, & sui auctoritate nominis coegit, & impulit potestate, ut quærere A mus Tibrim, & Numici uenerabilem fontem. Multis generibus astruxit petitionem suam: rogauit, terruit, denunciauit inhumanum fore, si sperneret suos: sacrilegium quoque incursurum, si deorum iudiciorum refragatione uiolaret.

Non erimus regno indecores, nec uestra feretur
Fama leuis, tantiq; abolescet gratia facti:
Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Aeneæ iuro, dextramq; potentem,
Siue fide, seu quis bello est expertus & armis,
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultrò
Præferimus manibus uittas, ac uerba precantum)
Et petiere sibi, & uoluere adiungere gentes.
Sed nos fata deûm uestras exquirere terras
Imperijs egere suis: hinc Dardanus ortus,
Huc repetit, iussisq; ingentibus urget Apollo
Tyrrhenũ ad Tibri, & fontis uada sacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parua prioris
Munera, relliquias Troia ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, cùm iura uocatis
More daret populis, sceptrumq;, sacerq; tiaras,
Iliadumq; labor, uestes.
Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloq; immobilis hæret,
Intentos uoluens oculos, nec purpura regem

SER. Iniqui.] intemperati, uel ardentis. Diluuio ex illo.] ex illa uastitate. Alij hîc distinguunt, et mutant sensum: ut sit, Quos dirimit plaga solis ardentis, ex quo mundus est constitutus: hoc est, ex quo chaos esse desijt. Dijs sedem exiguam patrijs.] Pia & uerecunda petitio. Littusq; rogamus Innocuũ.] Non quòd nulli noceat, sed quòd uẽdicatum nulli possit nocere: aliter serpenteis innocuos dicimus. Cunctis undamq; auramq; patentem.] Ista enim communia sunt. Indecores.] Decus decoris facit, decor decoris: sed hic Indecor dicimus, hic Indecus non possumus dicere. unde Indecores, quum Co breuis sit, aut systole est, aut certè dicimus nominatiuũ non inueniri, ut in multis nominibus fit. Nam Indecus lectum non est: quod & melius est. nam systole sine exemplis fieri nõ debet. Verecundè autem hoc dicit, sua cõiunctione etiam ornari Italos. Abolescet.] abolebitur. & usus est inchoatiua forma, quum opus non esset. Troiam.] Id est, Troianos. Fata per Æneæ iuro.] Quæ iam nouit Latinus, oraculo scilicet Fauni, per quod audit: Externi ueniunt generi. Siue fide, seu quis bello est expertus & armis.] In his dextra comprobatur fide & uirtute. Vittas.] Quæ religabantur ad ramum. Hinc Dardanus ortus Huc repetit.] Id est, Æneas. & bene repetit, non petit, quasi ad sua. Ingentibus.] Delijs, quæ magna constat fuisse. Fortunæ parua prioris.] Bene medium tenuit: nam ne laudare uideretur, ait Parua: ne deformare (nam durum est aliquid ab infelicibus accipere) ait Fortunæ prioris. Hoc pater Anchises auro libabat ad aras.] pateram significat. Hoc Priami gestamen erat.] Diadema dicit: nam sceptrũ dicturus est. Sacerq; Tiaras.] Pileum Phrygium dicit. & sciendum hîc Tiaras per usurpationẽ dictum. nam hæc Tiara dicimus. melius ergo Iuuenalis, Et Phrygia uestitur bucca Tiara. Obtutu tenet ora.] Ordo est: Latinus defixa tenet ora, & obtutu, id est intuitu solo hæret immobilis. Intentos uoluens oculos.] Cogitantis est gestus. sic de Bocco Sallustius, Vultu & oculis pariter atque animo uarius.

POM. Sabi. Indecores.] hic & hæc indecor. Temne.] pro contemne, quod ultro petimus pacem, & præferimus ramos olearum cum uittis. Ad Tibrim.] Tiberis labitur ex Apennino Etruriæ. Munera.] dona missa ab Ænea ad Latinum. Hoc auro.) cratere aurato. Sacerq; tiaras.] tiaras tegmen capitis, quo utebantur Assyrij reges Troianorum. Purpura.] uestis purpurea. Vestis purpurea regia erat.

VAR. Lect. Bello est expertus.] In Mediceo, absq; uerbo Est legitur. Vittas, ac uerba precantũ.] In libris plerisq; ueteribus legere est uel Et, uel Ac uerba precantia. In aliquot uerò alijs satis B inemendat[illegible]terimus manibus, uittasq; precantia uerba. Imperijs egere suis.] In libris aliquot antiquis, Cogêre legitur.

DON. Dat tibi præterea fortunæ parua prioris Munera, relliquias Troia ex ardẽte receptas.] Præterea, importunè positũ uidebitur, quoniã nihil fuerat antea datum, si intellectus multorũ interpositione cõfusus nõ referetur. Huius igitur aperiendi causa narrationis superiora repetamus, retrahẽtes quæ narrationem diuiserunt: Troius Æneas tua nos ad limina misit. Dat tibi præterea fortunæ parua prioris Munera, relliquias Troia ex ardente receptas.] Ecce dictionis integritas, Misit nos Æneas ut rogarem[9] te. præterea dat tibi munera. ac ne personæ suæ, & eius qui miserat contemplatione ductus Latinus ulla duceret, quæ offerebantur, commendauit Ilioneus non tantùm specierum merita, sed eorum quoq; qui his fuerant usi: Dat tibi, inquit, rex noster, quæ manente C fortuna Troiani imperij fuerunt parua: hæc enim sola de incendio eripi potuerunt. In maiore enim ui, cessante eligendi arbitrio quod potuerit rapitur. Parua ergo fuerũt ante interitum Troiæ, nunc pro magnis esse offeruntur. quòd Paruum dixit, satiat dicendo, reliquias esse. Dat, bis accipitur: dat munera fortunæ prioris parua, dat reliquias Troia ex ardente receptas. Hoc pater Anchises auro libabat ad aras, Hoc Priami gestamen erat, quum iura uocatis More daret populis, sceptrumq;, sacerq; tiaras.] Et si non satis hæc, inquit, magna per se sint, pro magnis tamen accipi meruerunt, uel quia in usu talium uirorum fuerunt, & uidetur hoc hominis fuisse: uel quòd Æneæ pater habuit, & socer gestauit, id transiret ad eum, qui loco patris futurus esset, & socer. Certè quanta fuit mittentis gratia, illud dare quod charissimum & religiosum parentibus fuit? Ipso, ait, utebatur Anchises cùm dijs uota persolueret, ac per hoc libenter accipi debet, quod fuit in obsequio numinum. Illud uerò quod gestamen fuisse Priami dictũ est, ne omen traheret ex persona hominis lapsi, et [illegible]ui interisset cum imperio suo,

addidit

A addidit tempus, quo Priamus floruit, dicens: Cum iura uocatis More daret populis.] Vbi fuit maior dignitas in speciebus muneris: hoc est, in sceptro & tiara. Sceptrumque, sacerque tiaras.] Debuit dici, Sceptrum'que sacrumque tiaram, & sic simpliciter ponere. quod ne sit uicium, sic ordinemus: Hoc Priami gestamen erat, & dicantur quæ fuerunt in gestamine, Sceptrum, inquit, & sacer tiaras, & erit integra locutio. Fuit ergo gestamen sceptrum & tiaras. Iliadumque labor, Vestes.] In uestibus Iliadum fœminarum labor specialem designationem tenuit. Hæ autem quæ fuerunt manu Iliadum factæ, perindeque essent meriti leuioris, sub generalitate latêre debuerunt: licet commendationis fuisset quod ait, Et uestes nostrarum mulierum labore confectas. Tiaram dixit pileum, quo Phryges utuntur quum celebrant sacra: inde Sacrum dixit, quia quod ad sacra attinet, sacrũ est. Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus Obtutu tenet ora, B soloque immobilis hæret, Intentos uoluens oculos, nec purpura regem Picta mouet, nec sceptra mouent Priameia tantum: Quantum in connubio natæ, thalamoque moratur, Et ueteris Fauni uoluit sub pectore sortem.] Talia quidem Il[illegible]us prosecutus est, & quæ habuit, obtulit munera: sed Latinum talis animi intentio tenuit, ut præter terram nihil attenderet, more scilicet cogitantium. Oculi enim sparsi per multa, trahunt quoque animum secum: quæ res uerum consilium non potest reperire. Diriguntur igitur oculi in terram, & colligitur mentis intentio ex continuatione tractatus, ac quæsitus rerum exitus inuenitur. Multi hîc faciunt quæstionem, dicentes: Si intentos, quare uolués? quasi toto cogitationis spatio immobiles oculi teneri potuissent, quod est contra naturam. Certe & illud sentiendum, quoniam tacitarum cogitationum est, mouere oculos, cùm animi æstus per diuersa rapiuntur: ita quò ierit redieritque animus, oculorum signis consueuit ostendere. Intentos ergo oculos Latinus habuit, & solam terram intuebatur, non cõsiderans qui C aut quæ obtulisset: non enim regem rebus omnibus redundantem mouerãt munera, quem potior causa in aliam duxerat partem. Cogitabat quippe spem cõiunctionis unicæ filiæ, & eius quæ post orbitates plurimas sola superesset seni. Considerabat portenta, quæ uidebat in examine apum, in capite quoque ipsius filiæ, quod innoxius ignis inuaserat, flammas errasse. Tractabat uatis quoque sententiam, qui dixerat: Externũ cernimus aduentare uirum, et partes petere agmen easdem Partibus ex iisdem, & summa dominarier arce. Non minus cõmouebant patris Fauni responsa, qui cecinerat: Ne pete cõnubijs natam sociare Latinis, O mea progenies, thalamis neu crede paratis: Externi ueniẽt generi, qui sanguine nostrum Nomen in astra ferant. Interea quum in uno esset uultus obtutu, quum solum tantũmodo intueretur, quum tractaret commodum filiæ, quum portẽta ac responsa perpenderet: arbitrabatur, Hunc illum fatis, externa ab sede profectũ, Portendi generum, paribusque in regna uocari Auspicijs: hinc progeniem uirtute futurã Egregiam, & totum quæ uiribus occupet orbem.] Omnia quæ cecinerãt uates, & quæ condolens respondisset Faunus, occurrebant Latini tractatibus: nec inanis apud eum sententia fuit, ipsum esse externum, ipsum generum, ipsum qui res Italas florenti progenie maiore numero fuisset aucturus, possessurus quoque orbis imperium, corporis simul animique uirtute. Tandem lætus ait.] Suprà dixit [illegible]ducto eum uultu fuisse, cùm cogitaret: dehinc tamen cum optatos ac secundos exitus reperisset, ostendit lætum protulisse, quæ uoluendo discusserat. Tandem, quod ait, monstrauit eum diu in tractatibus immoratum: in causa enim tali non deberet inueniri præproperans. Lætus ideo, quia sperabat prædicta super uotis filiæ esse completa. Dij nostra incepta secundent, Augurium que suum.] Quod magnopere desiderāmus impleri, commendamus dijs, in quorum potestate sunt, quæ inter homines aguntur. ideo sic cœpit: Dij tantum cœptis nostris faueant: hoc est, his quæ continentur tractatibus nostris. Hoc potest pertinere ad nuptias filiæ, super quibus tacitus habuit tractatum. ideoque non debet cæteris esse coniunctum, ut quasi responsionis ad Ilioneũ inde sumatur initium: melius est enim ut id dixisse uideatur. Tunc demum ad Ilioneum ipsum claram dirigit uocem, dicens: Dabitur Troiane quod optas.] Responsione modica, totum complexus est, largiturum se quod fuerat postulatus. Troianum appellauit, quia nomen gentis solum nouerat, Ilioneum dici nesciebat. Munera nec sperno.] Hoc loco melius probatur Ilioneum, nõ pro merito Æneæ, neque pro merito Latini munera obtulisse, quũ ipsum Latinum inducat dicentem: Munera nec sperno. uidetur enim dixisse, nec speretis apud me pro merito uestrorum munerũ fore, quæ idcirco accepi, ne arbitremini in eorum reiectione, amicitiam quoque uestri nominis esse despectam. Hoc qui melius cupit aduertere, ad oblationem ipsorum munerum redeat, & inueniet Ilioneũ in legationibus perficiendis probatissimum dixisse. Quæ offero parua sunt, quum in suo statu fortuna Troiana cõsisteret: uerùm quia potiora perierunt, Sume, inquit, non quod es meritus, sed quod potuit liberari de flãmis. Interea, quia Ilioneus perisse omnẽ substantiã Troianorũ dixerat, et munerũ qualitas angustias indicabat, ait Latin[us], munera uestra nõ reijcio. Cæterũ si egeret alieno, diceret, ut in usu est hominũ, bene me accepistis. Addidit tamẽ ipse liberalitatis infinitæ promissum: optimus quippe largitor plus debuit offerre, quàm fuerat postulatus, & sponte ingerere, quod Troiani per uerecundiam prætermiserãt. Ait ergo, Non uobis rege Latino Diuitis uber agri, Troiæ'ue opulentia deerit.] Me, inquit, Latino regnante, nihil uobis deerit, in tantum ut aut arbitremini ex Troiana opulentia nihil uos, fortuna sæuiente perdidisse. Pulchrè adiecit Me regnante, quoniam longæuus fuit, et memor esse debuit humanæ cõditionis, cui omnes ætates subiectæ sunt. Ipse modò Æneas (nostri si tanta cupido est, Si iungi hospitio properat socius'ue uocari) Adueniat.] Ipse quoque ueniat rex uester, si amicitiam nostram & societatem desiderat libenter amplecti. Et si inter initia uenire dubitaret, nihil de nouitate præsumens, uultum suum non deneget nobis, quoniam ex præsenti tempore amici esse iam cœpimus. Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.] Donec maior fœderis accedat autoritas, quæ pacem plenissimam firmet, non perhorrescat amici sui conspectum, Auspicetur dexterarum concordiã, quia pars pacis est, dexteras inter fœdera conuenisse. Tyrannorum nomen posterioribus seculis infamatum est: nam reges etiam hoc nomine dicebantur. nam & de Pygmalione sic dixit, Quibus aut odium crudele tyrãni, Aut metus acer erat. Ecce & illum tyrannum dixit, quem constabat regem fuisse apud Tyrum. Vos contrà regi mea nunc mandata referte.] Vt dictum suprà est, & tyrannum dixit Æneam & regem: more scilicet ueterũ, qui

qui reges etiam tyrannos uocabant. Omnia autē respondendi studio cùm protulisset, atq; ea complesset, uoluit etiam ipse mandata transmittere, atq; illa proferre, quæ ipsius deliberationem longo tractatu tenuerant. Est mihi nata, uiro gentis quam iungere nostræ Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo Monstra sinunt: generos externis affore ab oris, Hoc Latio restare canūt, qui sanguine nostrū Nomen in astra ferant. hunc illum poscere fata Et reor, & si quid ueri mens augurat, opto.] Habeo, inquit, filiam, quam consensu omnium numinum incolis uel ciuibus prohibeor dare: ijsdē responsis & augurijs gener externis ab oris ostenditur, per quē progenies mea possit ornari. Sic in tempore uenistis, ut arbitrer ipsum promitti filiæ. Quod si ita est, & mentis errore nō ducor, & opto et cupio illi coniungi. Verecunda oblatio & aduersus exprobrationem omnem satis munita, nec in hunc locum conueniret Terentiana sententia, qua dictū est: Aliquid monstri alunt: ea quoniam nemini obtrudi potest, Itur ad me. Et reuera quū quis offert filiam suam, cauere debet ne in suspicionem contrariam ueniat. quod ne Latino occurreret, non apertè detulit filiam: sed indicauit, quæ signa oblata sint super eius coniunctione perficienda, quid'ue ipse, quum patrem consuluisset, audierit. Nec criminis esse arbitratus est, si profiteretur sibi placere deorum iudicium, cui resisti non posset: quum potius et lætari debuit nuptias filiæ suæ dijs fauentibus ordinatas esse. Ecce uitauit obtrectationem, & in eo magis plurimum sibi dedit: nec ipse est autor, sed executor cupit esse diuinæ sententiæ. Si tamen eius uerba considerentur, causæ secretum protulit, ne fortè ipse nō esset, quem dij prædixerant esse uenturum. Opto, inquit, magis ipsum esse, quàm alterum. Hoc loco illud quoq; tractandū est, quanta cura Vergilius partes Æneæ tueatur, etiam contra responsum uatis et Fauni, qui dixerunt, externū uirum deberi Lauiniæ. Potuit enim Æneas non uideri externus, quoniam per Dardanum (ut suprà comprehensum est) Italis fuerat iunctus. Hanc igitur partem intelligitur communire, ipsum dicendo esse externum, etiam sanguinis ratione separatum. Deniq; sic superius posuit, Hunc illum fatis externa ab sede profectū. item in præsenti, Generos externis affore ab oris. ut externi appellatio à terris potius, quàm tramite generis uideatur exorta.

Pictа mouet: nec sceptra mouent Priameia tantū,
Quantum in cōnubio natæ, thalamoq; moratur,
Et ueteris Fauni uoluit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusq; in regna uocari
Auspicijs: hinc progeniem uirtute futuram
Egregiam, & totum quæ uiribus occupet orbem.
Tandem lætus ait: Dij nostra incepta secundent,
Auguriumq; suum. dabitur Troiane quod optas:
Munera nec sperno, non uobis rege Latino
Diuitis uber agri, Troiæ'ue opulentia deerit.
Ipse modò Æneas (nostri si tanta cupido est,
Si iungi hospitio properat, socius'ue uocari)
Adueniat, uultus, ne'ue exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contrà regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, uiro gentis quam iungere nostræ,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. hunc illum poscere fata
Et reor, & si quid ueri mens augurat, opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci,
Instratos ostro alipedes, pictisq; tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent,
Tecti auro, fuluum mandunt sub dentibus aurū:
Absenti Æneæ currum, geminosq; iugales
Semine ab æthereo spirantes naribus ignem.
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Supposita de matre, nothos furata, creauit.
Talibus Æneadæ donis, dictisq; Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemq; reportant.
Ecce autem Inachijs sese referebat ab Argis
Sæua Iouis coniunx, aurasq; inuecta tenebat,
Et lætum Æneam, classemq; ex æthere longè
Dardaniam Siculo prospexit abusq; Pachynno.
Moliri iam tecta uidet, iam fidere terræ,
Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore.

SER. *Regē picta mouet.] Quippe regem: & hoc est, Labor Iliadum. Portendi.] porrò tendi, prædici, significari. Paribus auspicijs.] pari potestate. et tractum est ex comitijs, ut diximus suprà. Dij nostra incæpta secundent.] Antiquo more locuturus de publicis rebus: id est, de pace & nuptijs filiæ, & de regis nuptijs, facit antè deorū cōmemorationē: sicut etiam in omnibus Catonis orationib. legimus. Hinc est in Diuinatiōe, Si quid ex aliqua ueteri oratione est, Iouem ego maximum optimum. Ipse etiā Vergilius, Præfatus diuos solio rex infit ab alto. Augurium.] Propter ea quæ dicta sunt suprà. Quod optas.] Id est, par. Nec sperno.] Quia dixerat, Fortunæ parua prioris. & est λιτότης: id est, libenter accipio. Vber agri.] ubertas. alibi, Pecoriq; et uitibus almis Aptius uber erit. Et est maior petitione promissio: nam littus illi tantum petierant. Pacis.] fœderis: ab eo quod sequitur id quod præcedit. Tyranni.] Græcè dixit, regis: nam apud illos tyranni & regis nulla discretio est, licet apud nos incubator imperij tyrānus dicatur. Declinatur autē, hic & hæc tyrannos. Est mihi nata.] Malè multi arguunt Vergiliū, quòd Latinum ultro induxit filiam pollicētem: nec oraculum cōsiderantes, quia Italo dari nō poterat: nec Æneæ meritū, quem decebat rogari. Terentius: Hac fama impulsus Chremes, ultrò ad me uenit, unicā gnatā suam Cum dote summa filio uxorem ut daret. Hesiodus etiam περὶ τ̃ γυναικῶν, inducit multas heroidas optasse nuptias uirorum fortium. Sortes.] Abusiuè pro oraculis posuit. Plurima cælo Monstra sinunt.] Aut per augmētum dixit, aut & alia uisa intelligamus: nam duo non sunt plurima. Hoc Latio restare canunt.] Hoc Italiæ manere significant. nam sic dicimus, Hoc mihi restat, id est, manet me illa res. Mēs augurat.] Auguro dicimus secundum Plin. quū præsagio mentis futura colligimus: Auguror uerò tum, quum futura ueris captamus augurijs.*

Numero

Tum quassans caput, hæc effudit pectore dicta:
Heu stirpem inuisam, & fatis contraria nostris
Fata Phrygum. num Sygæis occumbere campis?
Num capti potuêre capi? num incensa cremauit
Troia uiros? medias acies, mediosq; per ignes
Iunenêre uiam. an credo mea numina tandem
Fessa iacent, odijs aut exaturata quieui?
Quinetiam patria excussos, infesta per undas
Ausa sequi, & profugis toto me opponere ponto,
Absumptæ in Teucros uires cœliq; marisq;.
Quid Syrtes, aut Scilla mihi? qd uasta Charybdis

A Numero omni.] Id est, ter centum. Et peritè dixit: nam in legione non nisi tercenti equites erãt, quæ habebat sex millia uirorum. per quod ostenditur unam habuisse legionem Latinũ, unde & alibi, Tercentum scutati omnes Volscente magistro. In præsepibus altis.] Multa non propter se, sed propter aliud dicuntur: nam & per præsepia alta equorum magnitudo monstratur. Homerus, ταννυπέπλους, id est, per longas uesteis. Ordine.] Pro meritis singulorum. Tapetis.] Secundo declinatur hoc nomen, Tapetum Tapeti, ut hoc Templum Templi: unde est, Pictis B tapetis, hoc loco. item hoc Tapete, ut hoc Sedile sedilis: unde est, Qui fortè tapetibus altis Extructus. Declinatur autem Græcè ὁ τάπης, τοῦ τάπητος: unde est, Pulchrosq; tapetas. Gente.] De equis abusiuè dixit, quod est ho[minum]. Patri quos Dædala Circe.] Et hoc fingit eam fecisse. tractum autem est de Homero, qui taleis equos habuisse inducit Anchisen, ἐν τῷ ε. τῆς γὰρ τοι γενεῆς ἧς Τρωΐ περ εὐρυόπα Ζεὺς, δῶχ' υἷος ποινὴν Γανυμήδεος, οὕνεκ' ἄριστοι ἵππων. Et bene est compositum ad illud quod suprà ait, Troiæ'ue opulentia deerit. Nothos.] materno ignobiles genere. Est autem nomen hoc Græcũ, nam Latinè quemadmodum dicas non est. Donis dictisq; Latini.] equis, & pacis, nuptiarumq; promissione. Inachijs sese referebat ab Argis.] Bene Inachijs, non enim est una Argos: fuit enim & in Italia, quã Diomedes condidit: quæ primò Argi, post Argirippa, post Arpi dicta est. Fuit & in Thessalia. Lucan. Vbi nobile quondam Nunc super Argos arat. Fuit et haud longè ab Athenis, quod à siti Dipsion dictum est: apud quos erat C magna societas inter eos, qui uno puteo utebantur. Vnde & fratrias dixerunt, ἀπὸ τοῦ φρέατος, quas tribus uocamus. Et notandum, quòd ubicunq; bonus sequitur euentus Troianus, Iuno remouetur: & congruè quasi numen inimicum, quod præsens posset nocere. Aurasq; inuecta tenebat.] Per elementum suum ibat. Abusq;.] Abusq; & Adusq; usurpatiuè dicimus. præpositio enim nec aduerbio iungitur, nec præpositioni. Vsq; autem aut præpositio est, aut aduerbium. Iam fidere terræ.] Vt, Et fidere nocti. Stetit.] quod solet esse cogitantium. Fatis.] uoluntatibus. Capti potuêre capi.] Cum felle dictum est. nam si hoc remoueas, erit ὀξύμωρον. Dicit autem omnia quæ contigerunt non uideri contigisse, quia non offuerunt. Capti autem capi sic dixit, ut & Cic. Vt in uberrima Siciliæ parte Siciliam quæreremus. An credo mea numina.] Nec fatigata destiti, nec satiata requieui. Patria excussos.] Satis signatè locutus est. Opponere ponto.] Plus est, quàm si diceret tempestates. Me autẽ, per παρασολογίαν. Imbres.] tonitrua, tempestates. Aut Scylla mihi.] Ac si diceret: Iam quæ per suam naturam solent nocere me rogante, minimè offuerũt. Conduntur Tibridis alueo.] Condi propriè dicuntur, qui sibi statuunt ciuitatem. Conduntur ergo, sedem stabilem locant. & sunt propriè uerba, quæ nulla ratione mutantur: ut sacerdotes creari, uirgines capi dicimus. Pelasgi.] Propter illud, Sed terræ gr[...]ra manent.

POM. Sabi. Hunc illum.] Hoc uolebat, quia hæc erat sors. Vocare.] uolebat animo hunc uocare. hæc secum loquebatur. Quæ.] progenies. Augurium.] quia ipsi dij augurium dedere. Latino.] sub rege Latino. Vber.] pro ubertate. Habebitis à me, quod Troiæ habebatis sub rege Priamo. Tyranni.] Tyrannus olim odiosum nomen non erat: sed postea quàm ex uiolentia acceptum est regnum, remansit antiquum nomen. Tapetis.] Tapes tapetis, & tapetum tapeti. Geminosq; iugales.] equos duos. Equi Solis sunt tres, Pyrous, Eous, Æthon: e quibus furata est Circe Solis filia progeniem. Dædala.] ingeniosa. ut Lucretius lib. 1. de numine Veneris: Tibi suauis Dædala tellus Summittit flores, tibi rident æquora ponti. Rident hic, pro læta sunt. Nothos.] Nothi, ignobiles. Inachijs.] Inachus fluuius Argiorũ, ab rege Inacho, qui regnauit Argis. Pachino.] promontorium Siciliæ. Tecta.] Æneas condebat Troiam. Cremauit.] cum stomachatione legendum. Dicit quæ contigerint, non uideri contigisse. Cicero, In uberrima Siciliæ parte Siciliam quæramus. Cœliq;.] quod neque ruina cœli, neq; sæuitia maris nocuit.

VAR. Lect. Fauni uoluit sub pectore sortem.] In libris aliquot antiquis Voluens legitur. Externa sede profectum.] In antiquis omnibus libris, Ab sede: & in aliquot, Prouectum. Hinc progeniem uirtute futuram.] In plerisque libris antiquis Hic legitur. Sociusque uocari.] In Romano libro, & aliquot alijs antiquis Socius'ue legitur. Instratos ostro alipedes.] Non placet quod in plerisque legitur exempl. Instructos. Iam fidere terræ.] Antiqui pleriq; libri Sidere terræ legunt. Odijs haud exaturata quieui.] In Oblongo libro ita legitur, Odijs aut exsatiata quieui. Toto me opponere ponto.] In antiq. aliquot lib. Exponere habetur. Quid uasta Charybdis?] Sunt quidam antiqui libri, in quibus Dira Charybdis habeatur.

DON. Hæc effatus, equos numero pater eligit omni. Stabant tercentum nitidi, in præsepibus altis.] ex trecentis equis meliores deligi iussit. Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci.] Omnes enim equites remeare debuerunt, nequis remaneret inferior: per ordinem dixit, ne aliquem præterisset regis honorificentia. Instratos ostro alipedes.] stratis purpureis ornatos. Alipedes, tantum ueloces, ut quum currendum his esset, alas habere putarentur. Pictisque tapetis.] Iungitur instratos ostro, pictisque tapetis. Aurea pectoribus demissa monilia pendent.] Ad similitudinem mulierum habentes monilia, aut uerè talia, qualia matronæ: regis enim substantiæ, quod quis imponeret, deesse non potuit. Tecti auro, fuluum mandunt sub dentibus aurum.] Si aurum eos texerat, quæ aureis saliuaribus tenebantur & monilia uera debemus accipere. Mirum beneuolentiæ signum, quod suggerat temporis ratio, & meritum Troianorum: qui enim pedum labore peruenerant, ab opulento rege suscepti, ad Æneam futurum generum, non quales

Dd

les uenerant remeare debuerunt. Absenti Aeneæ currum, geminosq; iugales Semine ab ætherio, spirantes naribus ignem.] Currum & bigam misit regi, quæ fuerunt insignis honoris atque uirtutis: honoris, ut ipse curru uectus cum dignitate ueniret ad socerum: uirtutis, quia equi & currus bellorum instrumenta sunt. Datur equis ipsis meritum, ne rex in regno suo florentissimo positus, leue quoddam misisse uideretur aut uile, ei uel maxime cui filiam dare cupiebat. Semine ab ætherio ait, parum fuerat, cœlestes esse dixisse: addidit, Spirantes naribus ignem, flatu suo qui significarent originem suam esse cœlestem: naribus quippe emittebant ignem. Subiungit rationem, qua confirmet eos fuisse ab ætherio semine. Illorum de gente, patri quos Dædala Circe, Supposita de matre, nothos furata creauit.] Dædalam dixit ingenij uiuacitate pollentem, quoniam Dædalus in arte fabrili peritissimus, miris inuentionibus floruit. Circe ergo paternis equis matre supposita furtum fecit, ut cœlestes illi essent qui ab ijs nascerentur. Inde ergo fuerunt, quos Æneæ Latinus misit. Nothi dicuntur, sicut in præsenti est positum, quos diuersa in unum conueniens animalium natura protulerit. Talibus Æneadæ donis, dictisq; Latini Sublimes in equis redeunt, pacemq; reportant.] Magnum fuit securitatis signum, quod equites remeauerāt, qui pedites fuerant missi. Respondit duobus: hoc est, donis & dictis. donis, Sublimes in equis redeunt: dictis, Pacem que reportant. Inter illa quæ dicta commemorant, quibus fuerant læti, etiam illud continebatur, quod Latinus de filiæ nuptijs dixit. Quantum hic putamus gloriosam effectam legationem, quæ tantam læticiam fuerat ad Æneam perlatura? Plus quippe est deligi generum, quàm suscipi hospitio peregrinum. Ecce autem Inachijs sese referebat Ab argis, Sæua Iouis coniunx, aurasq; inuecta tenebat, Et lætum Æneam, classemq; ex æthere longè Dardaniam Siculo prospexit ab usq; Pachyno. Moliri iam tecta uidet, iam fidere terræ, Deseruisse rates.] Dum inter Latinum & Troianos, uel post Latini dicta hæc gererentur, quæ superius comprehensa sunt, repente exijt Iuno ab Argis remeās, & summo cœlo respiciens uniuersa uotis suis studijsq; cō traria: scilicet Troianos lætos, quod nunquam antea factum est, tuta erga ipsos omnia, fiduciam gerentes prosperorum successuum, molientes tecta, & sedis perpetuitate securos, deseruisse etiam rates, ut pote iam nō necessarias. Stetit acri fixa dolore.] Stetit, non sponte, sed doloris morsibus fixa. Tum quassans caput.] Quod est apertæ commotionis signum. Hæc effudit pectore dicta.] Demonstrat qualem orationem esset habitura: nam quòd longè adhuc posita læticiam Troianorū uidit, & doluit, signum fuit ueteris & pertinacis odij, quam perpetua curiositas ducebat, quamprimùm nosse, quid agerent inimici. Quassare est commouere. Heu stirpem inuisam, et fatis contraria nostris Fata Phrygum.] Qui contrarijs fatis dicuntur nasci, inter se inimicitias gerunt, ut nunquam conquiescant, nec accipiant finem. Hoc asseritur ex Iunonis persona, atque hoc firmatur etiam, fatis deos gubernantibus agi. Ait igitur Iuno: Heu, quod fuit altissimi doloris signum, ut uinceret gemitus uocem. dehinc ait doleo, quòd fatis meis obuiam ueniāt Troianorum fata cōtraria. Quod quum ita sit, obtinere procul dubio debuerunt fata mea, & æmulos nocendo peruincere. A Ecce ipsi cum dolore meo superiores sunt, et quicquid inimica cogitare potuit, constantia & felicitate uicerunt. Num Sigæis occumbere campis? Num capti potuēre capi? num incensa cremauit Troia uiros?] Hæc sunt, propter quæ dictum est Heu, quorū caput est, quod contrarijs fatis Iuno aduersus Troianos frustra nitebatur. Sequebantur illa quoque, quæ superius enumerauit, inimicitijs scilicet suis excidium Troiæ prodesse nequisse: quod quum esset unum, hoc misit in partes, ut multa gemere uiderentur. Capta est, inquit, Troia, & oppressa hostilibus copijs: ignis additus, ut quidquid armis absumi non posset, aboleret incendium: sed illos nec mucro pressit, nec captiuitas uinxit, nec ignis inuenit. Medias acies, mediosq; per ignes Inuenēre uiam.] Quod magis dolendum est mihi, quia per medias acies, perq; medias flammas, tanquàm nihil obstiterit, tuti securiq; B transierunt. quod fuit felicitatis ipsorum, ut abscessisse potius otiosi, quàm fugisse territi uiderentur. Euaserunt igitur pericula duo, quibus grauius nihil est. Ruptæ sunt acies, incendia uanuerunt. inuentus est exitu[illegible]tionis ipsorum, ubi sperabatur interitus. Quòd dixit Medias acies, & medias flammas, ibi maiorem cumulum doloris expressit: magnum enim non esset flammarum terminos aut fines exercitus euasisse, è medio autem euadere difficillimum. At credo mea numina tandem Fessa iacent, odijs haud exaturata quieui.] Ipsa sibi proposuit, quibus se magis accenderet. Defecisse me, inquit, quispiam dicet, aut saturatā odijs quieuisse? nec satiata sum, nec quieui. denique post excidium Troiæ, passa non sum ullas cineris eius superesse reliquias. Quinetiam patria excussos.] Excussos mirabiliter positum: quidquid enim excutitur uim testatur, quam ferre non potuit, & adhoc excutitur ut cum sua pernicie cadat. Excussi eos, inquit, finibus Troiæ. Infesta per undas Ausa sequi, & profugis toto me opponere ponto.] Sæuior secuta sum nauigantes, & in pelago positis, me frequenter obie C ci. Nullus locus est maris, in quo me non senserint inimicam. Absumptæ in Teucros uires cœlique marisq;.] Quidquid in Troianorum necem mitti de cœli partibus potuit, quidquid de fluctibus procurari, factum est, totumq; frustratum. Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid uasta Charybdis Profuit?] Quærat, quid mihi profuerunt Syrtes? quid Scylla, uel uasta Charybdis? Vasta, hoc est sæua, in qua me laborante constat impactos. Hoc interrogantis est, ecce ipsa respondet. Optato cōduntur Tibridis alueo Securi pelagi, atq; mei.] Ego illis ineuitabilia obieci, illa eos ad optata duxerunt, in tantū ut ulterius nec me timeāt, nec minas ponti formidēt. Per istiusmodi cōparationē, ostendit cumulū doloris sui, quum cerneret inimicos suos, superatis tot discriminibus terrenis ac pelagi, defendi placiditate fluminis et regis amicitia. Mars perdere gentē Immanē Lapithūm ualuit, cōcessit in iras Ipse deūm antiquā genitor Calydona Dianæ. Quod scelus aut Lapithis tantū, aut Calydone merente?] More suo ab exemplis quoq; iras suas accendit, et inducit minores deos ad plenum se defendisse. Atq; ut hoc grauius faceret, addidit comparationem à persona sua, dicens:

SER. Mars perdere gentem.] Bene belli & ua-

Profuit? optato conduntur Tibridis alueo,
Securi pelagi, atq; mei. Mars perdere gentem

stationis quærit exempl[a] in rebus huiusmodi, sicut in Pri-

Immanem Lapithûm ualuit, concessit in iras
Ipse deûm antiquã genitor Calydona Dianę. (te?
Quod scelus aut Lapithis tãtũ, aut Calydõe merẽ-
Ast ego magna Iouis cõiũx, nil linquere inausum
Quæ potui, infelix quæ memet in omnia uerti,
Vincor ab Aenea. q̃ si mea numina nõ sunt (est.
Magna satis, dubitẽ haud eq̃dẽ implorare q̃d usq̃
Flectere si nequeo superos, Acheronta mouebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis.
Atq; immota manet fatis Lauinia coniunx:
At trahere, atq; moras tantis licet addere rebus:
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atq; socer coëant mercede suorum.
Sanguine Troiano & Rutulo dotabere uirgo,
Et Bellona manet te pronuba, nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa iugales.
Quin idem Veneri partus suus, & Paris alter,
Funestæq; iterum recidiua in Pergama tedæ.

A *in Primo naufragij. Pirithous Lapitharum rex, quum uxorem duceret, uicinos populos, Centauros etiam sibi cognatos, et Deos omneis, excepto Marte, ad conuiuium uocauit: inde iratum numẽ immisit Furorẽ, quo Centauri & Lapithæ in bella uenerunt. Antiquã genitor Calydona Dianæ.] Oeneus Calydonis rex de primitijs omnibus numinib. sacrificauit, excepta Diana: quæ irata aprum immisit, q cuncta uastabat, donec à Meleagro occideretur. Concessit aũt ideo dixit, ut ostenderet minora numina, nisi impetrauerint, non posse nocere. Statius de Venere, Infandum nat[illegible]cessit honorem. Quod scelus aut Lapithis tantũ, aut Calydone merente?]* Hæc est uera lectio, *sic & casus præcedit, ut uterq; ablatiuus sit: nam si Calydona legas, uicium erit, nec sensus procedit. Scelus autem, pro pœna posuit, ab eo quod præcedit id quod sequitur: ut, Scelus expendisse merentem. Quæ potui infelix.] Id est, nocens: ut contrà, Sis felix, id est propitia: ut etiam diximus suprà. Implorare quod usquam est.] Ac si diceret, etiam humilia. Quòd autem Iuno ubiq; alieno uti introducitur auxilio, physicum est: natura enim aeris per se nihil facit, nisi aliena coniunctione, uentorum scilicet qui creant nubes & pluuias. Atq; moras tantis licet addere rebus.] Ostendit Deos retardare fata, non penitus tollere: ut, Troiam nec fata uetabãt Stare, decemq; alios Priamum superesse per annos. Quæ autem dicit, etiam à Creusa dicta sunt: ut, Regnumq; & regia coniunx Partã tibi. Sanguine Troiano & Rutulo dotabere uirgo.] Ambitiosam execrationem. Nec face tantùm.] tantummodo. Cisseis,] Regina Hecuba filia fuit, secun-*
C *dum Euripidem, Cissei: ut,* ἑκάβη· πολύδωρος ἑκάβης παῖς γεγὼς τῆς κισσέως. *quem Ennius, Vergilius, & Pacuuius sequuntur. nam Homerus loquens de Asio Hecubæ fratre Dimantis, dicit,* ἐν τῷ π. αὐτὸς κασίγνητος ἑκάβης, υἱὸς δὲ Δύμαντος, ὃς φρυγίῃ ναίεσκε ῥοῇς ἔπι σαγγαρίοιο. *Ouidius etiam, Proles enixa Dimantis. Hæc se facẽ parere in somnijs uidit, & Parin creauit, qui causa fuit incendij. Ergo nunc hoc dicit, Talis erit Veneris partus. nam sicut per Parin Troia consumpta est, sic per Æneam reliquiæ Troianorum. Comparatio autem iniuriosa: nam Veneri Hecubam, Paridem Æneæ, Helenam Lauiniæ comparat. Iugales.] coniugales, matrimonio conceptos. Idem.] similis.*

DOM. Sabi. *Atque mei.] nec pelagus, nec me amplius timent. Concessit.] minora numina non possunt, nisi concedente Ioue. Lapithas.] Pirithous Ixionis & Diæ filius, cum Hippodamiam Athracis fluminis filiam duxisset uxorẽ, cum Centauris & Lapithis deos conuiuas habuit, præter Martem. qui indignatus, furore adeò nuptias implicuit, ut inuicem Centauri & Lapithæ se trucidarent. Quod scelus.] ait, quod tantum scelus commiserunt Lapithæ & Ætoli, ut fuerint merentes pœnam talem. ordo est, Quam tantam pœnam uidisti merentes Lapithas & Calydona. Scelus pro pœna: ut, Scelus expendisse merentem. Calydona.] Oeneus rex Ætoliæ, cum in magna copia frumenti dijs omnibus sacrificasset, præter quam Dianæ, luit pœnas: quoniam Diana misit aprum ingentis magnitudinis, qui omnem regionem depopulabatur. eum interemit Meleager Oenei filius, spectante Atalanta puella, quam adamabat, et apri pelle honorauit. indignati auunculi puellæ, facto impetu pellem abstulere. Meleager eos necauit. mater cum filij fatum ex responso Parcarum in ligno haberet, irata ad focum abiecit. quo combusto, perijt Meleager. cuius facti postea pœnitentia laqueo se suspendit mater. Calydon urbs regia Ætoliæ. In omnia uerti: id est, omnia tentaui, & nocere Troianis nõ potui. accommodaui me ad omnia ut nocerem. Attrahere.] differre. Amborum.] Latini & Æneæ. Mercede.] Merces erat sanguinis, & exitium. Bellona.] Bellona* ἐνυὼ *Græcè dicitur, furor belli est: cuius sacerdotes iuuenes comati erant, & sectis brachijs sacrificabant. Antoninus Commodus, ut uerè dicerentur sacerdotes, fecit illis execari brachia. eius templum erat in capite circi maximi. Ait, dea nuptiarum Lauiniæ erit Bellona. Cisseis.] secundum Euripidem, Hecuba fuit filia Cissei regis Thracum. nostri eum sequuntur. Homerus dicit, Hecubam fuisse filiam Dimantis, qui erat ex origine Phœnicis, & imperauit Thebis Ciliciæ. Ouid. in 13. Metam. Ergo alijs latrasse Dimantida flebile uisum est. Iugales.] coniugales, Paridem qui dedit Troiam in excidium. Veneri partus.] Æneas, qui partus est Veneris, erit Veneri matri ut Paris Hecubæ.*

VAR. Lect. *Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?] In plerisq; lib. ita legitur. Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Caly. merentem. In alijs sic, Quod scelus, aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem? Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis?] In Mediceo libro ita legitur, Non dabitur (esto) regnis prohib. Latinis. At licet amborum populos excindere regum.] In Mediceo libro, Excidere legitur.*

DON. *Ast ego, magna Iouis coniunx, nil linquere inausum, Quæ potui infelix, quæ memet in omnia uerti, Vincor ab Ænea.] Et personas & delicta cõparat Marti & Dianæ: itemq; eos qui utrosq; deos offenderãt, & Troianorum personam, illorum factum & Troianorũ causam, pœnam quoq; quam Mars & Diana inflixerãt, confert cum conatibus suis, in alieno negocio leuiorem facit delinquentium causam, in suo grauiorem: alios quum irascerentur implesse uindictam, se non tantum non potuisse, uerumetiã superatam. Vincor ab Ænea.] ab uno scilicet. & pro animo inimicæ, intelligamus ab homine humili atq; inertissimo: nomen enim pro conuicio posuit. Quòd si mea numina nõ sunt Magna satis, dubitem haud*

equidem implorare, quod usquam est.] Quod si, inquit, meum numen non ualet exequi iniuriam suam, non dubitem implorare auxilia, quae ubicunq; sunt. Dum haec tractat, inuenit quid pro tempore facere debuisset. *Flectere si nequeo superos, Acheronta mouebo.*] Quia non possum auxilio superûm implere, quod cupio, inferos mouebo. Tractat in quo obesse Troianis inferi possent. *Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis, Atq; immota manet fatis Lauinia coniunx, At trahere, atq; moras tantis licet addere rebus.*] Quoniam, inquit, ferunt Lauiniae nuptias Aeneae deberi uolentibus fatis, & Troianis Italiam, si haec conuelli non possunt, possunt tamen morarum impedimento differri. *At licet amborũ populos exscindere regum.*] Magnũ factiosae inimicae consilium, quae cùm non posset regum concordia rumpere populos, disposuit dissipare: his enim commissis excitatis in discordiam, necesse fuerat etiã regem suis paribus necti. *Hac gener atq; socer coeant mercede suorum.*] Haec sit merces coeuntium in affinitate, ut suorum funeribus crucientur. *Sanguine Troiano & Rutulo dotabere uirgo.*] Effusio sanguinis partium, ipsa sit uirgo dos tua. Ecce animus iratae dum secum tractat, ad uirginem sese conuertit: quasi ipsa cum Troianis aut cum ipso Aenea aliquid egisset: Dos tua, inquit, constituitur in partium caede. *Et Bellona manet te pronuba.*] crudelitatis scilicet dea. Pronubae dicuntur, quae sunt in obsequio nubentis. *Nec face tantum Cisseis praegnans ignes enixa iugales.*] Solent, inquit, Troianorum foeminae mali ominis utero gestare progeniem, sicut Cisseis incendij signo protulit Paridem; Cur non contingat Veneri similẽ filium peperisse? *Quin idem Veneri partus suus, & Paris alter, Funestaeq; iterum recidiua in Pergama tedae.*] Indicium ex Paride captum est, tunc magis perire Troianos, quum nectuntur uxoribus alienigenis. Cisseis peperit Paridem, sed istius natiuitatem praecesserant somnia, quae non exortum hominis, sed ex incendijs futurum interitum nunciarent. In hoc extremo sit & Veneris partus, ut renascens Troia ante ipsas, quas praeparant nuptias, consumatur. Ecce & hîc tractat Virgilius esse quidem fatum, quod licet superari nõ posset, ualeat tamen aliquo impedimento turbari, non autem prohiberi licere ei, qui currentibus feliciter fatis obuius ire uoluerit. *Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petiuit.*] Horrendam dixit, ex causa ingentis iracundiae uehementissimè commotam, in tantum ut quisquis eam cerneret sine horrore esse non posset. Magna enim uis est eorum, qui summa potestate positi, commouentur. Dimisso ergo aere, quo uehebatur, uenit ad terram. *Luctificam Alecto.*] Quae nihil aliud praeter luctus nosset efficere, aut quae faceret luctus. *Dirarum ab sede sororum, Infernisq; ciet tenebris, cui tristia bella, Iraeq; insidiaeq;, & crimina noxia cordi. Odit & ipse Pater Pluton, odêre sorores Tartareae monstrum, tot sese uertit in ora, Tam saeuae facies, tot pullulat ora colubris.*] Quanta congessit, ut ostenderet exquisitum malum, & quo peius non esset, sibi Iunonẽ adhibuisse? Et reuera nisi talis, uoluntatẽ dolentis implere non posset. Et licet sufficere deberet, quòd luctificam dixit, et ex dirarum coetu, atq; ab ipsis tenebris euocatã: tamen addit alia, quibus aptam negotio demonstraret. *Cui tristia bella.*] bellis aptatur, quicqd triste est: quando enim possunt esse bella non tristia? & quae semper iras commouet, quibus fuerat plena, & aequè ad excogitandas insidias artifex, & crimina noxia cordi. Omne quoq; noxium criminum genus sensibus detestabilibus portans. Omnia, quae dixit in ea fuisse, monstrata sunt, cum Iunoni negotium gereret. Nec haec sola, quae superius dicta sunt, uerùm etiam alia quae sequentur, quum detestandis artibus abundaret, & esset idcirco odiosa, omnibus displicebat. Intulit etiam illis, quibus placere debuerat, Plutoni scilicet & sororibus suis: omnes enim nequitia & scelere superauerat. Haec tantùm malis artibus redundabat, ut uno eodemq; momento, quas uellet mutaretur in formas, & quantis opus esset serpentibus pullularet. nihil ei gratius erat, nisi quòd luctus haberet & sanguinem. Vituperationem istius furiae Vergilius ex persona sua posuit: sed ubi ad Iunonem uentũ est, animi sui necessitate permota, quod damnabile in Furia fuit, uertit in laudem. *Quam Iuno his acuit uerbis, ac talia fatur.*] Acuebat hanc Iuno uerbis suis, & instructionibus pessimis, ut mala natura persuasione loquẽtis deterior fieret. *Hunc mihi da proprium uirgo sata Nocte laborem, Hanc operam.*] Nihil à te uirgo quaeritur alienum: nec laborabis prouidere, quod habes. Propriũ quippe est tibi, quod mihi est in tempore necessariũ, primùm q[illegible] ferenda es, quòd te tenebrarum substantia genuit, opera sola necessaria est. Caeterùm implendis quae desidero, aptam geris conuenientemq; personam. Ecce Iuno non utitur arte poscendi, nec subtilitatem quaerit, nec petit aliquid fieri: sed iubet uerbis imperatiuis. Da, inquit, laborem, hoc est impende: quid enim petere debuit maior, quae iubendi teneret plenissimam uoluntatem? aut quid petere ab ea, quae optabat inuenire, quod uerteret? Sola igitur insinuatio fuerat necessaria causae, & summa designanda desiderij. Incipit dici laus in aperta uituperatione: si enim pro persona furiae, ut factum est, si remoueatur huic praedicationi persona conueniens, erit execrabilis in qua ista conuenerant. Dicitur ergo sub specie laudis uituperatio. Denique locũ praedicationis obtinuit, quia furiae dicebatur, sed necessario praemittitur causa, propter quam tantum malum fuerat ab inferis euocatum. *Ne noster honos infractaue cedat Fama loco.*] Ventum est, inquit, ad eum cardinem uirgo, ut casura sit nominis mei omnibus reuerenda maiestas, nisi his quae contra eam fiunt, itum obuiam fuerit. Cedere loco, uerbum est ex re militari sumptum: nam in pugna qui loco cesserit, constat eum superatum. Quod igitur ait Iuno, Ne noster honos, infractaue cedat Fama loco: significat, ne uictae perdamus honorem nostrum. His [illegible]iungit personas omnes, & rem, & quid facto opus sit, significans: non enim tempus uerbis prolixioribus o[illegible]cupari debuerat, in quo non uerba, sed facta qu[illegible]ur adhibenda. Quippe rumpendis initijs celeritas fuit, ne alijs quoq; concordia roboratis subsidijs, aut superari non posset, aut difficulter euicta succumberet. *Neu connu[illegible]bijs ambire Latinum Aeneadae possint, Italosue obsidere fines.*] Nolo, inquit, cum Troianis cõnubia fieri, nec Latinum sic circumueniri, ut his filiam tradat, ne sit eis causa in Italia remanendi: nolo affinitatis iure concordiam contra uota mea surgentem conualescere. Redit rursum ad laudem Furiae, repetens etiam illa, & sensibus eius inculcans, quae cupiebat impleri. *Tu potes unanimes armare in praelia fratres.*] Magna quippe uis est naturalem dissipare concordiam, & eos quos un[illegible] sanguis idem'que [illegible] genuit, in exitium prouocare. Quod

A re. Quod ipsum idcirco positum est, ut ostenderetur Alecto plus posse, quàm Iunoni fuerat necessarium: si poterat pulso germanitatis affectu, non modò in dissensiones, uerùm etiam in bella fratres armare, multò ualidius potuit extraneos & incognitos in nouam coeuntes amicitiā dissociare, atq; dissoluere. Atq; odijs uersare domos.] Potes odia conserere inter eos, quos unum domicilij consortium tenet: tantumq; immittere seditionum pondus, ut parietes quoq;, atq; ipsa fundamenta uertantur. Tu uerbera tectis, Funereasq; inferre faces.] Verbera, inquit, & faces funereas, hoc est litium motiones & causas potes alienis tectis immittere, quæ usq; ad interitum commanētium tendant. Potes, semel positum, omnibus aptatur quæ diximus. Tibi nomina mille.] Per Nomina, formas ostendit, in quas conuersa mutabat etiam quod poterat uocitari. id enim incipiebat esse, in quo dolebat forte conuerti. Mille uerò artes nocendi suppetebant, cui facile fuerat esse, quod uellet. Fœcundum concute pectus.] Scio pectus tuum nocendi artibus redundare: hoc si agitare uolueris, profertur inde quod mihi est necessarium. Interea licet scelerum cōflandorum artificio furia redundaret, & nosset quid ageret: tamen Iuno uehementer in sua causa sollicita, desiderij summam iterum ac sæpius succincta breuitate commendat. Disiyce compositam pacem, sere crimina belli: Arma uelit, poscatq; simul, rapiatq; iuuentus.] Magna ordinatio consiliorum: primum fuit quippe, ut pacis fœdere structa uerterentur, ut uia exteris inuentionibus patefieret. Sere crimina belli.] ad belli enim certamen ueniri nō posset, nisi primò extitisset causa pugnandi. Optimo tamen uerbo dictum est Sere, ut ex his quæ essent sata, alia rursum fœcundis excessibus pullularent, & aliud atq; aliud, quod ex sese uindicare deberet, effunderent. Iuuentusq; ipsa uelit arma.] plus est enim in rebus perficiendis uelle q̃ cogi. Quia igitur uolūtas in agendo prima est, effice, inquit, primò uelit, dehinc poscat: si nullus dederit, rapiat scilicet ut nō expectata uisione cuiusquā, uolēs ad arma cōcurrat. Rapere, significat aliquid sine autoritate iubētis inuadere. Cōpleuit propositionē, qua dixit, Quā Iuno his acuit uerbis. nā laudando eā, & in officijs detestabilib. præferēdo: quæ etiā dando cōsilia ad perficiendū mandata, armādo naturā ferā, fecit instruēdo peiorē.

Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petiuit.
Luctificam Alecto dirarum ab sede sororum,
Infernisq; ciet tenebris: cui tristia bella,
Iræq;, insidiæq;, & crimina noxia cordi.
Odit & ipse pater Pluton, odēre sorores
Tartareæ monstrum: tot sese uertit in ora,
Tam sæuæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Iuno his acuit uerbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da propriū uirgo sata Nocte laborem,
Hanc operam, ne noster honos, infracta'ue cedat
Fama loco, neu connubijs ambire Latinum
Aeneadæ possint, Italosq; obsidere fines.
Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atq; odijs uersare domos: tu uerbera tectis,
Funereasq; inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: fœcundum concute pectus,
Disiyce compositam pacem, sere crimina belli:
Arma uelit, poscatq; simul, rapiatq; iuuentus.
Exin Gorgoneis Alecto infecta uenenis
Principio Latium, & Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumq; obsedit limen Amatæ.
Quā super aduentu Teucrûm, Turniq; hymęneis,
Fœmineæ ardentem curæq; iræq; coquebant.
Huic dea cæruleis unum de crinibus anguem
Conijcit, inq; sinum præcordia ad intima subdit,
Quo furibūda domū monstro permisceat omnē.
Ille inter uestes, & lęuia pectora lapsus
Voluitur attactu nullo, fallitq; furentem,
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia uittæ,
Innectitq; comas, & membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa ueneno
Pertentat sensus, atq; ossibus implicat ignem:

Funestæq; iterū recidiua in Pergama tedæ.] Sic Recidiuæ, ut Pergama. Luctificam Alecto.] Græcus accusatiuus, huius autem declinationis tres casus usurpamus: genitiuum uidelicet, ut ἀληκτοῦς, Alectus: nominatiuum & accusatiuū, ut ἀληκτὼ Alecto. Odit & ipse pater Pluton.] Venerationis est Pater: nam Furiæ Acherontis et Noctis filiæ sunt. His acuit uerbis.] Incitauit & instigauit eius insaniam. Proprium.] Aut
C tibi aptū: aut certè perpetuum, indefessum, usq; ad finem perducendum. Et sciendum, Furiæ nihil pro præmio dari: quia præstatur hoc ipsum furiæ, ut bella commoueat, & ut dicatur defendisse Iunonem. Infracta.] Aut ualde fracta, aut quæ fuit antehac semper infracta: ut in Duodecimo, Turnus ut infractos aduerso Marte Latinos. Cedat Fama loco.] uincatur. Cicero: Loco ille motus est, quum est ex urbe depulsus. Ambire Latinum.] amplecti, circum retinere. Nec ob ambitum hoc dixit: nam Ambio ad illum dicimus, non ambio illum. Tu potes unanimes.] A maiore ad minus. Versare.] uertere. & usus est frequentatiuo, ad uim augendam. Tibi nomina mille.] Id est, Facie[illegible]t, Et sine nomine corpus. Mille autem, secundum Euripidem, in cuius Tragœdia dicitur, furias non esse unius potestatis, sed plurimarū: * Ita factum secundum necessitatem, ita Asper. Fœcundū concute pectus.] Plenū maliciæ efficacis. Compositam pacem.] Quā suprà Latinus dederat. Crimina belli.] causas: ut, Crimē amor uestrum. Exin.] Ordinis aduerbium. Gorgoneis.] sæuis, pessimis, à Gorgone. Tacitū.] Pro tacitè. Obsedit limē.] Bene Obsedit, quasi quæ insidiabatur. Fœmineæ.] uehementissimæ & impatientes. Curæq; iræq; coquebant.] Peruerso ordine respondit: nam ira in Troianos est, & cura de nuptijs, et primò aduentū Teucrorum dixerat. Huic dea cæruleis unum.] Figura ὑπέρβατον. namq; talis est ordo: Huic dea unum anguem in sinus conijcit, et usque ad intima subdit præcordia, quæ sunt loca cordi uicina, quibus sensus percipitur. Anguem autem iniecit: id est, furoris sui partem. Læuia pectora.] pulchra. Attactu nullo.] sine morsu. Fallitq; furentem.] inijcit furorem sine accipientis sensu. Furorem autem, ut furore teneatur: nam nondum furebat. Tænia uittæ.] Tænia est uittarum extremitas. Vdo.] Scili-

cet ueneno. ὑγρὰ χλωρὰ in sensu: Veneno udo, quod est de udo corpore. nanq; serpentum uda sunt corpora, adeò ut quà eunt, uiam humore designent.

POM. Pluton.] Pluton à ueneratione. nam furiæ sunt Acherontis & Noctis filiæ. uel pater inferorum Sorores.] Sabi. Tisiphone & Megera. Vertit.] in tot uultus horrendos. Atra.] Alecto proprium. Nomina mille.] Alecto nomē habet à flagitijs & à pœnis: et quot sunt mala, tot sunt illius nomina. Fœcundum.] malorum. Iuuentus.] Itala & Troiana. Quam.] Amatam. Coquebant.] accessit ad Amatam, quæ uexabatur uoluntate Latini erga Æneam. & * Turni. Quo.] serpente. Fit tortile collo.] serpens non sentiebatur. & modò fiebat torquis, modò tænia (tænia dicitur extremitas uittarum) modò innectit comas. Vdo.] pingui, et ideo penetrat unguentum.

VAR. Lect. Tot pullulat atra] In ueter. plerisq; lib. Pullulat ora, Figuratè positum inuenias. His acuit uerbis.] In antiq. aliquot lib. Dictis legitur. Laborem.] Rom. lib. Laborem le. Arma uelit, poscatq; simul, rapiatq; iuuentus.] In antiq. quibusd. lib. legere est Arma uelit, poscatq; simul Troiana iuuentus. Et læuia pec. lapsus.] In quibusd. antiq. lib. Læuia corpora lapsus, legitur. Ac dum.] In lib. aliquot antiq. At dum legitur.

DON. Exin.] Hoc est, ex eo momento. Gorgoneis Alecto infecta uenenis.] Alecto, cui uenena supererant, diris infecta serpentibus Gorgoneis dixit, ut in eum modum mutata uideretur, quo fingitur Gorgone, & tales serpentes gestare pro crinibus, quales illa portat in uertice. Principio Latium, & Laurentis tecta tyranni Celsa petit.] Hoc mandatis nō inseruerat Iuno, sed faciendum suggesserat furiæ naturalis inuectio. Dicit ergo quid factum sit. Fuit, inquit, ad Latini domum. Nunc ipsius facti reddi incipit causa. Tacitumq; obsedit limen Amatæ. Quam super aduentu Teucrûm, Turniq; hymenæis Fœmineæ ardentem curæq; iræq; coquebant.] Non sic petit domum regiam furia, ut regem ipsum aggrederetur aut falleret, sed tacitè limen Amatæ obsedit. Tacitum dixit, sine strepitu aliquo: quæ iam flebat fortunam filiæ, & optabat Turnum potius ei iungi, quàm Phrygium uirum. Deniq; cruciabatur animo, cura simul, doloreq;. Tacitum limen, etiam sic possumus sentire, ut non limen dixerit tacitum, sed ipsam furiam tacitam obsedisse, ut facilius nescienti ualeret obrepere. Facile etiam fuit nulla ui adhibita obtinere eius animum, cui Æneæ iam coniunctio displicebat. Consilium tamen probabile uidebatur inuentam mulieris cumulare sententiam, ut efficeret uis maior, ne commutaret mentem, & in aliam partem sexus forsitan mobilitate transiret. Huic dea cœruleis unum de crinibus anguem Conijcit, inq; sinum præcordia ad intima subdit, Quo furibunda domum monstro permisceat omnē.] Furiam poetæ sic fingunt, quòd angues pro crinibus habeat, et quòd eius ministri sint, quum aliqua ei mala perficienda sint. Nos tamen Amatæ non anguem, sed commotionem mentis immensam debemus accipere: ut compositā Latini uoluntate nuptiæ perturbarentur. Itaque licet hæc ita sint, exponamus secundū poetam, quæ dicta sunt. Huic, inquit, hoc est Amatæ. Deam furiā dixit, ut suprà: deos enim deasq; ueteres putauerunt, qui essent alicuius uirtutis, & homines potestate superarent. Cæruleis unum de crinibus anguē Conijcit.] Quando unum ad perditionem harum rerum arbitrata est posse sufficere, quid in euersionibus poterat? quam tot etiam funerei angues armabant? Inq; sinum præcordia ad intima subdit.] Sinus dicitur, qui potest aliquid excipere et tenere. Furia igitur in sinum & præcordia anguem misit ad ipsa intima. Subiungit, cur hoc fecerit: Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.] Idem, ut hoc monstro per puellæ matrem totam domum misceret, scilicet ut subuersa omnium uoluntate, in unam omnes sententiam reducerentur, et contraria sentiendo, nihil contra Iunonis uota perficerent. Ille inter uestes et læuia pectora lapsus, Voluitur.] Serpens inter uestes, & mulieris læuissimum pectus uoluebatur. Attactu nullo.] Sic tamē, ut tactus eius non sentirentur. Fallitq; furentē, Vipeream inspirans animā.] Vt pulso humani sensus uigore ad eam malignitatē redigeretur, qua fuerat serpēs. Ecce addit per errantis ipsius serpētis speciē. Fit tortile collo Aurū ingens coluber.] Quum esset magnæ longitudinis coluber, sic se collo Amatæ inuoluebat, tanquam aurum tortile. Fit longæ tænia uittæ, Innectitq; comas.] In aurū tortile uersus est: in tænia, inquit, hoc est extremitates uittæ. Vittæ significatio ostendit prolixitatē et longitudinē. Nectebat igitur comas eius, ut uitta. Et membris lubricus errat.] A` corporis partib. membra omnia ge[illegible] conclusit, ne ille aliquam partem non uideretur intra[illegible]. Ac dum prima lues udo sublapsa ueneno Pertentat sensus, atq; ossibus implicat ignem, Nec dum animus toto percepit pectore flammam. Mollius, & solito matrum de more locuta est, Multa super natæ lachrymans Phrygi[illegible]que hymenæis.] Antequàm eam furialis lues ince[illegible] robustiore inflammaret: antequàm ossa eius ac medullas uenena plenissimè possiderent, uerba cum marito habuit, nec lachrymæ deerant, quum illa loqueretur, ut habitura sermonem super filiæ uotis ac Turni, matris officio fungi uideretur potius, quàm furore præcipitata nesciret quid diceret. Exulibus'ne datur ducenda Lauinia Teucris? O` genitor, nec te miseret nataeq; tuiq;, Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet Perfidus, alta petens abducta uirgine prædo? At non sic Phrygius penetrat Lacedæmone pastor, Ledæamq; Helenam Troianas uexit ad urbes. Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum? Et consanguineo toties data dextera Turno? Si gener externa petitur de gente Latinis, Idq; sedet, Fauniq; premunt te iussa parentis. Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris Dissidet, externam reor, & sic dicere diuos. Et Turno, si prima domus repetatur origo, Inachus, Acrisiusq; patres, mediæq; Mycenæ.] Apud maritum locutura de filiæ connubijs mater, non debuit uti principijs: tunc enim sunt necessaria, quum apud extraneum sumus uerba facturi, ut attentum, beneuolum, docilemq; reddamus. In præsenti uerò attentum cur faceret, cum Latinus causam nosset? Beneuolū cur, quū negotio filiæ utpote pater non esset nociturus? Docilem quomod[illegible] quum ab eo ipsa sciret? Causam nō insinuatio negotij, se[illegible] disputatio exinde exorta habere debuisset. Incipit igitur ab ipsis quæstionibus, deformans factum & personam mariti, improbans eius sermones qui sponte illi obtulerat filiam: ita tamē agit cum marito, ut suadere potius, quàm reprehendere uideatur. Conueniebat hoc quippe reuerentiæ maritali, & ei quæ imperandi cupida mollius apud eum loqui debuerat, qui principalē in filiam habuit potestatem, & hominis mentem à promisso diuellere cupiebat. Oblitus, inquit, quid patribus in filiarum coniunct[illegible]

ne con[illegible]

A ne conueniat, tota penitus pietate atq; honestate reiecta, non petentibus ultro ingeris filiam? Nec saltē respicis sub quo euentu sis miseram traditurus, naufragis, undis eiectis, & perpetuis erroribus actis: quibus sedes nullæ & domicilium semper incertum. Quid prodest habere præcipuos, quos exilio sempiterno fortuna damnauit? Vellem id marite fieri, si cōsilijs tuis commoda uel honesta suppeterent. nihil est eorū, contraq; sunt omnia inhonesta & dura. Nullus postulat, pater ingerit, erit in naui thalamus filiæ, & omnis uita ducetur in fluctibus, gratia certè nulla coniugis, & nullum decus uxoris. Quis dignam iudicabit matrimonio suo, quam pater nō tradidit, sed obiecit? Non ista dabitur maritali cōsortio, sed infelicibus Troianorum fatis, & fortunæ iungetur. Vbi patris officium? Vbi sacri huius nominis pietas? Solent in his causis patres esse suspensi, etiam quum liberorum numerus maior est, & felicioris sobolis beatitudo suppeditat: quo magis in unicæ negotio filiæ debuit te facere necessitas cautiorem. Ducetur misera, ducetur infelix, nunquam occursura uisibus meis: fient non nuptiæ, sed filiæ miseranda transcriptio: si nuptiæ dicendæ sunt, quæ non in augmentum generis nostri, sed in interitū processuræ sunt. Orbitas ista est, non propagatio sanguinis, & in hoc facto domus nostræ solitudo perpetua. Quis erit ille funereus dies, quo sine spe reditus, his terris miserāda portabitur, æternis matrem lachrymis relictura? Quòd si te non peregrinorum, sed exulum fauor in suum commodum traxit incautum, perfidæ gentis antegestorum debueras exempla tractare, & recentem facinoris infandi recensere memoriam. Phrygius ille fuerat pastor, quem in raptum regiæ coniugis, nec præsumpta temeritas, nec terrarum remota penitus desperatio reuocauit. Tantum prædicto licuit, ut ignobilis ouium custos Lacædemona petens, longè discretam, regis coniugem, Leda regali genitam matre, uexisset ad Troiam. Quid non audeant tales, quum ad solitum sceleris præmium sine labore peruenerint? Quid, inquam, non audeant, quibus inopinatum prædæ cōmodum non quæritur scelere, sed manibus paternis offertur? O' unicum solatium senectutis, ô liberorum meorum post tot funera miserandæ reliquiæ: nihil intererit inter luctus & uota: semper ego plangam, semper lachrymas fundam. C Lugeo mortuos, & sub imagine uotorum in filiæ luctus impellor. Æqua lance in orbitatem meam maritus & fortuna contendunt: & in hac parte mitior fortuna, quàm genitor. Reliquit illa, quæ temperaret lachrymas meas: pater mihi infelici tollit, quod sæuiens inimica dimisit. Non addam quod euidenter apparet: neque enim incusandi sunt illi, qui proprium de se habuēre iudicium, non ausi sunt poscere, quod optimo iudicio patris impetrare non potuerant. Quos putamus illius perfidi nunc esse tractatus? aliquid monstruosum existimet genuisse, monstrum alere, & monstrum deforme nutrire: non se enim prælatum cæteris putat, sed coniunctionem nostram cunctos incolas horruisse. Quid te arbitrabitur ille sectatum? fidem? at nouit se ac suos esse fallax genus. Quid tam monstro consimile? Quæ prudentia ista est? fortuna illos olim indignata destituit. Auxiliorum spes? conciderunt ista cum Troia: neq; enim sperabo profuturos nostris, propria qui perdiderunt. Superioris fortunæ reditus nescio quando prouenire possit, qui per Troianos reperiri non potuit. Nec mihi persuaderi potest, aliquem Troiæ superesse felicem, quum euasisse crimen sit, & uixisse tormentum. Quin potius si infelicium facienda comparatio est, meruerunt aliquid in aduersis, quos in laboribus suis ultimum supplicium maturè consumpsit. Emissi sunt isti, ut iactati per uniuersos mundi cardines pœnas expenderent, ne quis fieret reliquus, qui Troianorum exitium miseriasq; nesciret. Venio nunc ad fidei partes, quæ semper apud te sancta & inuiolabilis fuit: uenio ad singulare institutum animi tui, quo tuorum curam semper & ubiq; seruasti. Recusatur Turnus, quem coniunctum tibi et ratio sanguinis fecit, & dexterarū sæpius repetita cōuentio. Ah putas nihil sceleris admitti, quum nulla interueniente causa rumpitur fœdus, quod multi religionum nodi & numerosa pariter uincula nexuerunt? Tradas tu dexteram proximo, & hoc non semel, sed sæpius facias? obstringas cunctis tuam religionibus fidem, quas dijs fœderum testibus non sine ueneratione firmasti? repente quum læserit nullus, deniq; nullus offenderit, ipse primus excidij autor existas? &, quod patri regiq; turpissimum est, sententiam tuam cōtraria sentiēdo dissoluas? Certè, si in hac causa deorum te responsa sollicitant, si generum Faunus prædixit externum, nolo in hac parte parentis tanti iudicium lædas, compleantur iussa: sic tamen, ne ipso patris obsequio intellecto, errore prolapsus lædas potius iubentem, & quem te officijs promereri credas, offendas. Responsa semper magna cautela & plena intentione consideranda sunt, quippe dubijs inuoluta uerbis, & ancipiti syllabarum congregatione miscentur, ne apud humanum ingenium diuina beneficia intelligendi facilitate uilescāt. Consideremus igitur, quid faciendum responsa prædixerant: uideo enim sententiam tuam te in his marite fixisse. Externi, inquit, uenient generi.] uideamus quid sit Externus: uolo enim dicti ipsius definire rationem, & parentis tui mentem plena intentione colligere. consultus ille in negotio neptis quid possit prodesse, respondit: Externo, inquit, trade filiam tuam. Externus est, quisquis à regno tuo & tua potestate discretus est: cui tamen sit substantia cōgruens & domicilium certum. Exules sunt isti, quos arbitraris externos, nec ille sic dixit nostræ filiæ consulendū, ut talis uirginem sumat, qui uentos fugitiuus expectet. Habes externum consortium Turni, quem si nobis aliquando affinem ratio temporis fecit: repetita tamen origo superior, & eius numerati maiores, & patria, quo nomine debeat appellari, euidenti significatione monstrabūt. Mutatio quippe terrarum originem nascendi commutat. Inachus illi & Acrisius maiores numerantur & Mycenarum illum ciuitas tenet. * Deest in XLII carmina interpretatio. Alecto toruam faciem, & furialia membra Exuit, in uultus sese transformat aniles, Et frontem obscœnam rugis arat, induit albos Cum uitta crines, tum ramum innectit oliuæ, Fit Beroe Iunonis anus templiq; sacerdos.] Suscepit Alecto sacerdotis personā, ut maiore autoritate loqueretur. Interea quàm pulchrè posuit Alecto toruam faciem, & furialia membra exuit? item, Induit albos Cum uitta crines? Nam Exuit et Induit sic est, ut est illud quum uestem permutamus, exuimus quam habemus, & induimus alteram. Induit albos cum uitta crines. citò ostendit & crines & uittam albos fuisse. Et iuueni ante oculos his se cum uocibus offert.] Rectè commotæ uultu apparuit, obiurgans iuuenē, quòd in sua causa tam segnis existeret: qui & cogitare deberet pericula sua, & ætatis suffragio posset aduersum se cōgitata depellere.

SER. *Solito matrũ de more.*] Iracundè (*nam hoc eſt de matrum more*) *mixta aſperitate loquebatur. nam paulo poſt uerò furore quatietur.* Exulibúſne datur.] *Propter diſſuaſionẽ ſignatè loquitur, exules uocans qui propria regna repetebant.* Ducẽda.] *abducenda.* Prædo.] *Quaſi piratam ducit hominẽ diu in mari morantem:* At non ſic Phrygius.] *Legitur &, An non: ſed hoc abſolutũ eſt. Si autem legeris* At, *copulatiua particula eſt, ad ornatum ſolum pertinẽs.* Horat. *At ô deorũ quidquid in cœlo regit Terras, & humanum genus.* Et conſanguineo.] *Filius enim* Veniliæ, *Amatæ ſororis.* Si gener externa petitur de gẽte Latinis.] *De qualitate tranſit ad definitionem. nam uult* Turnum *extraneum eſſe, definire per callidam argumentationem, quia imperio* Latini *non ſubiaceat, quum oraculum de* Latinis *omnibus cauerit. poſtea etiam huic occurrit,* Turnum Græcum *eſſe, ab* Acriſio *ortum commemorans: per quod duas res latenter agit. nam dicendo originem conſiderandam, docet &* Turnum Græcum *eſſe ab* Acriſio, *&* Æneã *Latinum à* Dardano. Premunt.] *urgent, & in hoc cõpellunt.* Iuſſa.] *ſortes, oracula.* Inachus Acriſiuſq; patres.] Danae Acriſij *regis* Argiuorum *filia, poſtquam eſt à* Ioue *uiciata, pater eam intra arcam incluſam præcipitauit in mare: quæ delata ad* Italiam, *inuenta eſt à piſcatore cum* Perſeo, *quem illic enixa fuerat, et oblata regi* Pilumno, *qui eam ſibi fecit uxorem, cum qua etiam* Ardeam *condidit, à quibus* Turnum *uult originem ducere.* Sine more furit.] *ſine exemplo. & hoc etiam contra decus eſt regium.* Lymphata.] *percuſſa furore Lym-*

Necdum animus toto percepit pectore flammã,
Mollius & ſolito matrum de more locuta eſt,
Multa ſuꝑ nata lachrymãs, Phrygijſq; hymenæis.
Exulibus'ne datur ducenda Lauinia Teucris?
O' genitor, nec te miſeret natæq;, tuiq;?
Nec matris miſeret? quã primo Aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abducta uirgine prædo.
At nõ ſic Phrygius penetrat Lacedæmona paſtor,
Ledæamq; Helenam Troianas uexit ad urbes?
Quid tua ſancta fides? quid cura antiqua tuorũ?
Et conſanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idq; ſedet, Fauniq; premunt te iuſſa parentis:
Omnem equidẽ ſceptris terrã quæ libera noſtris
Diſsidet, externam reor, & ſic dicere diuos.
Et Turno, ſi prima domus repetatur origo,
Inachus Acriſiuſq; patres, mediæq; Mycenæ.
His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
Contrà ſtare uidet, penituſq; in uiſcera lapſum
Serpentis furiale malum, totamq; pererrat:
Tum uerò infelix ingentibus excita monſtris,
Immenſam ſine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto uolitans ſub uerbere turbo,
Quem pueri magno in gyro uacua atria circum
Intenti ludo exercent. ille actus habena
Curuatis fertur ſpacijs. ſtupet inſcia turba,
Impubeſq; manus, mirata uolubile buxum,

pharum, ſicut Ceritos *à* A *Cerere dicimus.* Turbo.] Catullus *hoc* Turben *dicit, ut hoc* Carmẽ *hic* Turbo: *unde turbinis facit. nam ſi* Turbonis *fit, erit à proprio nomine.* Impubeſq; manus.] *Aut multitudo puerorum: aut à parte totũ poſuit, ut pro manu ipſum puerũ intelligas.*

POM. Sabi. Flammam.] *ſerpentinam.* Paſtor.] *Exemplum* Paridis *inducit, cum rapuit* Helenam. Turno.] *Nam* Turnus *originem habebat à* Saturno, *& ſobrinus erat* Amatæ. Externam.] *Latiũ repletum eſt exter* B *nis et peregrinis, et* Turnus *ipſe ab antiqua origine* Argiuus *eſt.* Acriſiuſque.] *poſt commiſſum à* Ioue *ſtuprũ,* Acriſius *rex* Argorũ *indignatus, filiã* Danaẽ *capſula incluſam proiecit in mare: quæ uecta eſt fluctu in* Latiũ, *& à piſcatoribus accepta puella, quæ iam pepererat intus* Perſeum. *puella data fuit regi* Rutulorum: *qui ubi genus audiuit, duxit uxorem.* Hac *duce* Rutuli *duxere* Ardeam *coloniam.* Ardea *dicta eſt ab* Ardea *filio* Vlyſſis *&* Circes. Acriſius *fuit de genere* Inachi, *pater* Danaæ. *in cuius gremium deſcendit* Iupiter *liquefactus in aurum, & cum puella coiuit.* Turbo.] *turbo ligneus, cuſpis eius ænea, quo pueri ludunt.*

VAR. Lect. *Toto percepit pectore.*] In Romano *libro quod minimè diſplicet,* Toto concepit pectore *legitur.* Exulibúſne datur ducenda Lauinia Teucris.] *In antiq. nonnullis lib. hic totus uerſus ita legitur,* Exſulibus *ducenda datur* Lauinia Teucris. At non ſic Phrygius.] *In aliquot lib.* An non *habetur.* Habena.] *In antiquis aliquot libris.* Habenis, *numero multitudinis.* Stupet.] *Sunt qui legant* Super *inciſa turba.* C

SER. Simulato numine Bacchi.] *Talem patiebatur furorem, ut ſperaret ſe* Liberi *ſacra celebrare: non enim ipſa ſimulabat, quod eſt ſanorum. nam & paulo poſt dicturus eſt,* Alecto *ſtimulis agit undique* Bacchi. Quò.] *ut.* Euæ.] *Vox Bacchantis eſt.* Tibi ſumere thyrſos.] *Pro ſumebat. & ſunt infiniti pro indicatiuis.* Pampineas haſtas.] *pampinis tectas.* Incinctæ pellibus.] *Ne-*

Dant animos plagæ. non curſu ſegnior illo
Per medias urbeis agitur, populoſq; feroces,
Quinetiam in ſiluas ſimulato numine Bacchi,
Maius adorta nefas, maioremq; orſa furorem,
Euolat, & natam frondoſis montibus abdit,
Quô thalamũ eripiat Teucris, tedaſq; moretur.
Euæ Bacche fremens: ſolum te uirgine dignum
Vociferans, etenim molles tibi ſumere thyrſos,
Te luſtrare choros, ſacrum tibi paſcere crinem.
Fama uolat, furijs accenſas pectore matres.
Idẽ omnes ſimul ardor agit, noua quærere tecta.
Deſeruêre domos, uentis dant colla, comaſq;.
Aſt aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineaſq; gerunt incinctæ pellibus haſtas:
Ipſa inter medias flagrantem feruida pinum
Suſtinet, ac natæ Turniq; canit hymenæos,

bridum ſcilicet. Pinum ſuſtinet.] *facem pineam, ut fiebat in* Liberalibus. Natæ Turniq; canit hymenæos.] *Hîc apertè expreſſit dementiam. nam quum conſecrauit filiam* Libero, *hymenæum canit eius ac* Turni. Hymenæum *autem, nunc carmen nuptiale dixit.* Toruum.] *Pro* toruè. Iô.] *Vox clamantis. & eſt Tragicus ſermo.* Pijs animis.] *Id eſt, maternis.* Crinales uittas.] A *quæ*

Sanguineam torquens aciem,toruumq; repente
Clamat:Io matres audite ubi quæq; Latinæ.
Si qua pijs animis manet infelicis Amatæ
Gratia,si iuris materni cura remordet,
Soluite crinales uittas,capite orgia mecum.
Talem inter siluas,inter deserta ferarum
Reginam Alecto stimulis agit undiq; Bacchi.
Postquam uisa satis primos acuisse furores,
Consiliumq;, omnemq; domum uertisse Latini,
Protinus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros.quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Præcipiti delata Noto.locus Ardea quondam
Dictus auis,& nunc magnũ tenet Ardea nomen,
Sed fortuna fuit.tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem,
Alecto toruam faciem,& furialia membra
Exuit:in uultus sese transformat aniles,
Et frontem obscœnam rugis arat,induit albos
Cum uitta crines,tum ramum innectit oliuæ.
Fit Calybe Iunonis anus,templiq; sacerdos,

A *Quæ solarum matronarum erant:nam meretricibus non dabantur.* Acuisse furores.] *Vt suprà,* Quam Iuno his acuit dictis. Consiliumq;.] Quod *habuerat, ut filiã dando Æneæ bella remoueret, quæ significauerat fumus augurij.* Acrisioneis Danae.] Patronymicum id est: *nam filiã Acrisij significat,non* Acrisioneis colonis. *Sola enim uenerat, non cũ colonis.* Præcipiti delata Noto.] *Vt diximus suprà,intra arcã.* Magnũ tenet Ardea nomẽ.] Bene *alludit : nam* Ardea
B *quasi ardua dicta est,id est magna & nobilis.* Et quanq̃ Higynus *in* Italicis *urbibus ab augurio auis* ar[dea] Ardeã dictã *uelit,(illud nanq;* Ouidij *in* Metamorphosi *fabulosum est,incensam ab* Ænea Ardeam, *& in hanc auem esse conuersam.) sciendum tamen* Ardeam κατ' ἀντίφρασιν *dictam, quòd breuitate pennarũ altius* non *uolat.*Lucan. Quod *ausa uolare* Ardea *sublimis pennæ* confisa *natanti.* Membra exuit.] Bene Exuit:*nam dij cùm uolunt uideri,induunt se corporibus propter mortalium oculos. nam incorporei sunt.* Albos Cum uitta crines.] Id *est,etiam albas uittas.* Ramum innectit oliuæ.] Aut *coronã accipit,aut ramũ alligat uittis.* Quod *apertè in* Octauo *ostendit,* Et *uitta comptos uoluit prætendere ramos.suprà etiam ,* Præferimus *manibus uittas.* Iunonis anus templiq; sacerdos.] Iunonis *templi sacerdos anus.* Incassum.] *tractum à caßibus, id est retibus.* Fusos patiere labores.] Probus *de temporum connexione libellum composuit, in quo docet, quid cui debeat accõmodari:ex quo intelligimus hanc quam facit, arduam esse connexionem.nam* Patiêre *futuri temporis est,*Fusos
C *uerò participium est præteritum. dicit autem:*Patieris *ut tot tui labores fundantur incassum,uel in irritũ cadant.*
POM. Sab. In siluas.] *petit in siluas cum nata* Lauinia, *ubi eam abscondat.* Eu ohe.] *interiectio est bacchantis & furentis.* Thyrsos.] Thyrsi *hastæ cum pampinis sunt.* Crinem.] *post pueritiam,siue pueri siue puellæ,crinem dedicabant aris.* Complent.] *ut faciebant bacchantes, cla*[mantes] *eu ohe.* Pellibus.] *bacchantes tectæ pellibus nebridum, furebant.*Nebridem *multi appellant uulpem,multi per nebridas intelligunt pelles damarum.mihi placet uulpium.* Pinum.] *faces pineæ in* Bacchanalibus. Torquens aciem.] Dementiam *exponit.nam modo filiam destinauerat* Libero *patri, id est* Baccho: *modo* Turnum *canit.* Orgia.] Bacchi *sacra.* Acrisioneis.] Acrisione *patronymicum est, id est* Danae *filia* Acrisij,*indeclinatum nomen* Acrisioneus *ut* Silius, Acrisioneis Tyrinthia *culmina muris.*Qui *autem dicunt* Acrisioneis *patronymicum esse,errant.*Acrisionei, Rutuli dicti. Ardea.] *quasi ardua, uel quòd condentibus urbem auspicium fuit ardea auis, uel ab* Ardea *filio* Vlyßis *&* Circes,*uel ab* Ardea *rege* Rutulorum, *qui duxit* Da[naen.]

naen. Sed nunc.] Apronianus *legit,* Et *nunc tantum manet* Ardea *nomen.* Calybe.] *custos templi* Iunonij.
VAR. Lect. In siluas.] In *libris nonnullis peruetustis legere est* In *siluis simulato nomine* Bacchi. Adorta nefas , maioremq; orsa furorem.] In *antiq. quibusdã exempl.* Adorsa *legitur.* Præterea *etiã in* Romano *libro.* Maiorem exorsa furorẽ,*absq; particula copulatiua habetur.* Euohe Bacche fremens.] Sunt *in* Eu ohe, *qui unam tantum aspirationem notent.* Sunt *qui statuant in medio,duabus hinc inde uocalibus adnotatis,* Eu ohe. Sunt *qui etiam dictionem incipiant ab aspiratione ,* Heu hoe. Te lustrare choro.] In *plerisque ueteribus lib. cum* Roman. & Med.*legitur* Choros. Io matres audire ubicunq; Latinæ.] Sunt *qui ex* Prisc. *legant,* Vbiquaq; : *atque ita in* Mediceo,*& antiq.omnib.lib.* Locus Ardea quondam Dictus auis,et nunc magnum tenet Ardea nomen.] Antiqui *aliquot lib.legunt* Locus *ardua quõdam.* Est *et pro* Tenet, Manet *ardua nomen , in* Mediceo *et aliquot alijs antiquis libris.* Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.] Libri *nõnulli peruetusti legunt,*Iam *media nigra.* In *alijs inuenio,*Iam *media nigram.* Alecto toruam faciem,& furialia membra Exuit in uultus.] In *ueteribus aliquot lib. legere est,* Furialia *membra* Exit. In *aliquot alijs,*Exuit *& uultus,absq;* In. Sed *illud mihi arridet, ut figuratum magis,*Exit *& in uoltus.*
DON. Turne tot incassum fusos patiere labores?] Poteris, *inquit,pati tuos* Turne *labores effundi? hoc est, non paulatim,sed semel interire?funditur enim quidquid uno impulsu contentum traditur terræ.* Et tua Dardanijs transcribi sceptra colonis?] Et *imperium iam tuis meritis debitum ad indignos & aduenas sine labore transire?* Bis *intelligendũ est,* Sceptra *transcribi. quòd autem ait,*Tot *labores, à quantitate adiecit pondus dictioni. quòd ait* Tua,*laudis loco accipiendum.* Dardanijs *uerò pro conuicio,utpote qui sua perdidissent,& inuadere cuperent aliena.*Incipit *aperire,quod suprà generaliter posuit.* Rex tibi coniugium.] Rex *tuo semper auxilio & labore defensus , tibi tantorum meritorum uiro indigno,tanquàm inerti,*Coniugium:*hoc est,non rem ludicram aut leuem, sed coniugium negat.* Non *dixit sponsam,quoniam tantò affectu apud* Latinum *aut* Amatã *habebatur, quasi iam illi iunxisset filiam suam.* Et quæsitas sanguine dotes Abnegat.] Ecce *& in hac parte satiat, quod asserebat: dixit enim* Turnum *dotis quoq; esse possessorem , ac per hoc non ei sponsam negari & coniugem, quæ omnia nõ leui,sed periculoso labore quæsisset.* Externusq; in regem quæritur hæres.] Quod *erat iniuriarum augmentum,scilicet indignum præferre meliori.* I nunc,ingratis offer te irrise periclis,Tyrrhenas i sterne acies,tege pa

ce Latinos.] Quid profuit toties te laboribus obiectum, & periculis tuis stratos esse Tyrrhenos? quid Italos otio texisse perpetuo? Hæc adeo tibi me placida quum nocte iaceres Ipsa palàm fari omnipotens Saturnia iußit.] Deniq; quum hæc satis indigna magnæ Iunoni displicuissent, iußit manifestari tibi per me, ne dum securus noctē continuam dormiendo conteris, regnum simul & consortium perdas uxoris. Dixit omnia, quæ hominem regium ac fortem merito commouerent. Dixit laboribus eius gratiam non solùm non relatam, uerumetiam intolerabilem iniuriam factam: cuius indignitate meritò doleret & Iuno, irrisum scilicet, qui factum defendere deberet & posset. Dat etiam uincendi fiduciam, asserendo Iunonem auxilio fore, cui causa displicebat, & quæ suadebat ultionem. Dixit facilitatem totius effectus, quòd cum peregrinis esset necessario confligendum. Addidit etiam metum, ne si interueniret mora, firmatos arctiore fœderis uinculo superare non posset. In pronominibus quoq; magnā uim dictionis ostendit. ait enim: Ipsa tibi me hæc fari iußit. Ipsa.] Hoc est, quæ omnia potest, & commoda tua pertractat. Tibi.] contra meritum laborum irriso, forti quoq; ac regio. Tibi, qui male gesta poßis propria uirtute defendere. Tibi, suscepto iam genero. Me.] sacerdotem scilicet suam, & templi uenerandi custodem, cuius fidem nosset & fidele ministerium, cuius efficaciam in his, quæ curanda mandasset habuit rite compertam. Hæc.] Hoc est incongrua, nec respondentia dignißimo uiro, in quibus sit irrisionis culpa, & mutatio fidei. Non immerito celeriter corrigenda, prope generaliter posuit: hoc est, clausa ex parte, ex speciebus expressa. Quod ipsum arte mira perfectum est, ut commoto intimaret sententiam. Fecit & omnium Latinorum cum rege communem causam: quum solus ipse filiam Troianis promißisset, ut omnes simul una odij societate perfunderet. Quare age, et armari pubem portisq; moueri Lætus in arma para.] Et dispone pubem, quemadmodum producatur portis. Age para.] iubetis est: quis autem suadet, ut quis lætus eat ad bellum, nisi qui spondet spem uincendi certißimam? Quod ipsum etsi falsò promittebatur, non curabat furia exitum rerum, quæ propter turbanda omnia, belli tātum quærebat initium. Et Phrygios, qui flumine pulchro Consedere duces, pictasq; exure carinas.] Suadebat inuadendos bello, qui uenerant, atq; ut hoc securus ageret Turnus, deformat Troianorum personas, imbelles ostendens. Phrygij sunt, inquit: hoc est, qui per inertiam sedes suas & patriā perdiderunt, delectantur amœnitate fluminis, quod non facerent, nisi essent soluti & inertes. Pictasq; exure carinas.] notatur, quòd pictura nauiū luxuriosos esse cōprobaret, & ad bellicū certamen infirmos. Has igitur iubebat incendi, ut preßis fugiēdi uel euadēdi subsidiū negaretur. Cœlestum uis magna iubet.] debet audaci9 fieri, quod superna præcipit autoritas. Quòd uerò reginam deorum dixit præcepisse, ad omnes deos uoluit pertinere, qui uoluntati potioris non poterant contra dicere. Nec dubites, inquit, accepta perficere: quum cœptis tuis affuturus sit potentißimorum numinum fauor, et id Iuno præcepit magnæ potentiæ: hoc est, quæ plus posset quàm dij cæteri. Rex ipse Latinus Ni dare coniugium, & dicto parere fatetur, Sentiat, & tandem Turnum experiatur in armis.] Quòd ait Rex ipse, sic intelligendum est: Ipse qui te fefellit, ipse cui obsecutus es semper, ipse cuius imperium tua defensione seruasti, ipse qui mobilis esse non debuit, ipse penes quem summum super filiæ coniunctionem iudicium est, ipse qui iniuriæ suæ autor esse non debuit. Nisi tibi coniugem dederit, nisi conditionibus se professus fuerit pariturum, qui beneuolentiam generi contemnendam credidit, armati sentiat & irati uirtutem. Hic iuuenis uatem irridens, sic orsa uicißim Ore refert.] Hic iuuenis: hoc est, qui ætatis & fortitudinis substantia confisus esset, aniculæ dicta per somnium & uerba fœminæ pro leuibus ducens, talia dedit responsa. Expreßit utriusq; ætatis morem: nā senes ultrà quàm sat est timidiores sunt, & apud iuniores hæc ætas contemni consueuit. Deniq; & poeta hæc præmisit: Hic, inquit, iuuenis. quippe non tantùm spernuntur senes contempti à iuuenib, uerumetiam ridentur. eo magis in præsenti negotio, ubi mulier interueniebat, & anus. Cuius & ætas Turno displicebat, & sexus. Sic ergo incipit loqui. Classes, inquit, inuectas Tibridis undam, Non ut rere, meas effugit nuncius aures.] Res, ait, istas olim mihi cognitas pro nouis attulisti. nuncius enim ad aures meas dudum attulit, & uenisse naues, & fluuium Tibridem ingressas. Ne tantos mihi finge metus.] Proinde cessa terrêre nihil metuentem. Nec regia Iuno Immemor est nostri.] Nam & Iunonem reginam non immemorem nostri scio, & quemadmodum facta mea commodumq; tueatur. Sed te uicta situ.] Situs est corruptio ex humore & diuturnitate contracta, quo deteriores fiunt species uno loco & prolixo tempore constitutæ. Ita et hanc uictam situ posuit, quasi quæ senio esset & nihil agendo corrupta. Sic, inquit, sunt senes. nam hoc illis speciale uitium est, nescire quid agant, quid'ue loquantur. O' mater.] Irrisio est aperta. nam primæuis familiare est senes irridere. Igitur religiosum nomen matris adiunxit, ut illa minus grauiter ferret, unde multo acrius potuit commoueri. Probatio assertionis Turni, ex præsentibus sumpta, subiecta est. Sed te uicta situ, uerīq; effœta senectus, O' mater, curis nequidquam exercet, & arma Regum inter, falsa uatem formidine ludit.] Senectus tua, inquit, nescit congrua & competentia sectari. Deniq; iuuenum te exagitat cura, & quum sis uates, templisq; te dedicatam esse conueniat, uis scire quid pugnaturi agant, quid'ue armati disponant. Cura tibi diuūm effigies, & templa tueri.] Repetendum est tibi officium, quod incauta deseruisti, serua deorum effigies, & numinum templa custodi. Bella uiri pacemq; gerant, quis bella gerenda.] Accepta, inquit, taliū dictorum iniuria, Alecto facta est repente, quæ fuit: non enim difficulter commoueri potuit, in qua semper erat, quod quieta perturbaret.

Et iuueni ante oculos his se cum uocibus offert:
Turne tot incassum fusos patiêre labores?
Et tua Dardanijs transcribi sceptra colonis?
Rex tibi coniugium, & quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusq; in regnum quæritur hæres.
I nunc, ingratis offer te irrise periclis,

SER. Transcribi.] tradi. sermo autem hic tractus est de pecunia: nam scribi est dari. Horatius: Scribe decem Nerio, non est satis, adde Cicutæ Nodosi in tabulas centum. Rescribi uerò, reddi. Horatius, Dictatis quod tu nūquam rescribere poßis. Terent. Argentum illud denuò rescribi iube Phormio.

Tyrrhenas i sterne acies, tege pace Latinos.
Hæc adeò tibi me, placida cum nocte iaceres
Ipsa palàm fari omnipotens Saturnia iussit.
Quare age, & armari pubem, portisq; moueri
Lętus in arma para, & Phrygios, qui flumine pulchro
Consedêre duces, pictasq; exure carinas.
Cœlestum uis magna iubet, rex ipse Latinus,
Ni dare coniugium, & dicto parêre fatetur,
Sentiat, & tandem Turnum experiatur in armis.
Hîc iuuenis uatem irridens, sic orsa uicissim
Ore refert: classes inuectas Tibridis undam,
Non, ut rere, meas effugit nuncius aures:
Nec tantos mihi finge metus, nec regia Iuno
Immemor est nostri.
Sed te uicta situ, uerique effœta senectus,
O' mater, curis nequicquam exercet, & arma
Regum inter, falsa uatem formidine ludit.
Cura tibi, diuûm effigies & templa tueri:
Bella uiri, pacemq; gerant, queis bella gerenda.
Talibus Alecto dictis exarsit in iras.
At iuueni oranti subitus tremor occupat artus,
Diriguêre oculi, tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaq; se facies aperit: tum flammea torquens
Lumina, cunctantem & quærentem dicere plura

A *mio.* Quæritur hæres.] *De iure traxit, ut non generum, sed hæredem diceret: nam per coemptionē facto matrimonio sibi inuicem succedebant.* Tyrrhenas i sterne.] Vt, I *sequere* Italiam *uentis.* *Sanè notū est bello multū potuisse* Tyrrhenos, *et fuisse præcipuè infestos* Latinis: *ut,* Hi *bellum assiduè ducūt cum gente* La*tina.* Hæc *adeò tibi me.*] *Addidit authoritatem, quia scit anui credi difficile.* Adeò *autem, ualde, scilicet iussit: ut* Terent. *Adolescentē adeò nobilē.* Lætus.] *alacer, festiuus:*
B *nam lætari nō potest qui perdebat ux[illegible], sicut suprà in* Primo, Vela da*[illegible] læti.* Flumine pulchro.] Vt *suprà,* Hūc *inter fluuio* Tiberinus *amœno.* Cœlestū *uis magna iubet.*] Aut *per diffinitionem ipsa* Iuno *est uis deorū: aut per au[illegible]entū suasit primò per se, secundò per* Iunonem, *postremo p[illegible]omnium deorum.* Turnum *experiatur.*] *contra se, quem pro se probare non potuit.* Sentiat.] Tandem *sentiat contrà, quem pro se laborantē non probauit.* Hîc *iuuenis uatem irridens.*] *caluit, quia iuuenis.* Horat. Non *ego hunc ferrem calidus iuuenta* Consule Planco. Victa *situ.*] *temporis longinquitate, ex qua nascitur situs.* Veriq; *effœta.*] *cassa ueritatis.* O' *mater.*] Irrisionis *est, non honoris.* Falsa *formidine.*] Quia *uatem: nam eam defendebat à bellis, si non ætas, saltem religio sacerdotij.* Exarsit *in iras.*] Communis *sermo habet* Ardeo *illa re, sed figuratius* Ardeo *in illam rem dicimus: et est specialis* Cornelij *elocutio.* Oranti.]
C *loquenti: unde etiam oratores dicimus.* Tremor *occupat artus.*] Vicinitate *scilicet furiæ: nam tremor furoris est.* Tantaq; *se facies aperit.*] Semoto *anili uultu, quem finxerat, & quo se induerat: sicut suprà in* Primo *de* Venere, Et *uera incessu patuit dea.* Geminos *erexit crinibus angues.*] *similes: nam omnes dicit erexisse, nō duos.* Verberaq; *insonuit.*] Pro *uerberibus insonuit: id est, per uerbera.* Rabido.] Habitum *futuræ orationis ostendit.* Respice.] Multi *hîc distingunt, & superioribus iungunt: ut sit sensus,* Respice *eam, quam dicis falsa deludi formidine.*

POM. Sal. Externusq; *in regnum.*] Latinus *cum sine prole uiri[le] esset, quærebat filiæ maritum, & successorem regni.* Tyrrhenas *acies.*] Tyrrhenos *irruentes in* Latium *contra* Latinum, *fudit, ut affinis & gener.* Iussit.] *misit me ad te* Iuno. Et *armari.*] *ut armetur.* Phrygios.] *quasi imbelles.* Sentiat.] *se malè fecisse.* In *armis.*] *te armatum & potentem.* Aures.] *quia nunciatum mihi est uenisse* Phrygas. Exercet.] *uexat te senium.* Situ.] Situs *squalor senilis est, & sunt sordes.* Tremor.]
VAR. *irata* Alecto.
Lect. O Rex *tibi coniugiū, & quæsitas.*] In *antiquis aliquot*

libris non habetur Et. Tyrrhenas *i sterne acies.*] Veteres *aliquot libri legunt,* Tyrrhenas *&* sterne. Et *dicto parere fatetur.*] In *libris aliquot antiquis* Parere *iubetur legere est.* Classes *inuectas* Tybridis *undā.*] Romanus *liber,* Portius, *& aliquot alij ueteres, legunt* Tybridis *alueo.* Bella *uiri pacemq; gerant.*] In *antiquis libris* Gerent *scriptum obseruaui: in alijs* Gerunt. Subitus *tremor occupat artus.*] In *antiquis aliquot exēplaribus,* Subitò *aduerbium est.* Tum *flammea torquens* Lumina.] In Romano *libro* Fumea *legitur.*

DON. At *iuueni oranti subitò tremor occupat artus.*] Quum *hæc dixisset* Turnus *eodem temporis puncto contremuit, & iniuriosis uocibus ad deprecationem conuersus, rogare cœpit iratam.* Diriguêre *oculi.*] Vsque *adeò perterritus fuit, ut oculi eius uigorem solitum perdidissent.* Tot Erinnys *sibilat hydris.*] Quem *enim tantorum multitudo serpentum non terreret, quæ minacibus sibilis personans turbauerat intuentem?* Tantaq; *se facies aperit.*] Crescebant, *quæ metuentis formidinem cumularent.* Tum *flammea torquens* Lumina, *cunctantem & quærentem dicere plura* Reppulit.] Incipit *exponere quid sit,* Tantaq; *se facies aperit. tum, hoc est deinde, quum oculis furiæ emitteretur incendium, quum quid iracūdiæ gereret, tortis in peruersum oculis testaretur, orantem repulit, & uehementissimè deprecantem trudendo compescuit.* Geminosq; *erexit crinibus angues.*] Quos *habuit in illa turba serpentū potiores.* Verberaq; *insonuit.*] Id *est, flagella concussit, ut uerberato aere, quid pati potuisset ipse* Turnus, *aduerteret.* Rabidoq; *hæc addidit ore.*] Quum *commotionis suæ tot signa prodidisset, conuenientem iratæ sermonem protulit: scilicet inflatum, & qualem habere sunt soliti, qui rabioso furore fremescunt.* En *ego uicta situ, quam ueri effœta senectus* Arma *inter regum, falsa formidine ludit.*] Peius *obiurgare non potuit metuentem, quàm ut ea illi ingereret, quæ ille meminerat protulisse.* Senti *nunc, inquit, anum delirantem, senti desipientis per senium hebetata cōsilia, & actus longè à sexu & merito ætatis alienos: quæ sim nunc, quoniam superioris formæ contemptor esse maluisti, considera.* Respice *ad hæc*] *intuere diligentius, quid inter præterita præsentiaq; distet, ac te ne adhuc usq; pertinax intentio teneat, aut ne falli somnio, aut oculis putes: disce unde ueniam, quæ sim, uel quibus germanitate coniungar, aut qua uigeam potestate.* Adsum *dirarum ab sede sororum,* Bella *manu, letumq; gero.*] Idcirco *posuit in manu sua esse bella & mortem, quia* Turnus *ei obiecerat, quòd importunè gereret uirorum fortium curam, uel cuperet*

noss[e]

nosse utrum pacati esse uellent, an bello contendere. Sic *effata facem iuueni coniecit.*] *Post indignationem talem & obiurgationem uerborum tumentium, quale factum fieret oportuit sequi, ne sine effectu discederet: debuit enim proficere aperta uiolentia, ubi non potuit habere dolus locum.* Et atro Lumine fumantes fixit sub pectore tedas.] *Poetica descriptio, qua ardentem facem ac fumantem iuueni dixit infixam. Cæterùm ardorem quendam & cupiditatem mentis memorauit iniectam, ut impatienter cuperet, quod antè contempserat.* Nec uacat *quod dixit,* Iuueni coniecit. *facile enim potuit uelle, qui iuuentæ subsidio, effectus uoluntatis furiæ ualebat implere.* Dehinc annectit *descriptionem hominis, quem uis maior accenderat.* Olli somnum ingens rupit pauor.] *Non uigilauit satiatus somno, sed quies ei⁹ metu maximi terroris abrupta est.* Ossaq; & artus Perfundit, toto proruptus corpore sudor.] Dehinc *cõsecutus est sudor non ex laxamento utili corpori, sed quem excitatæ mentis cõmotiones extorserant, & repentinus membrorum tremor.* Dehinc ille, *qui spreuerat cunctos auditus,* Arma amens fremit, arma toro, tectisq; requirit: Sæuit amor ferri, & scelerata insania belli.] *Contraria salutis suæ omnia requirebat: quod est familiare his qui nõ suo, sed dominantis trahuntur arbitrio. Arma in stratis requirebat amentia, arma posita putabat in lecto, arma rursum arbitrabatur in tectis.* A *Ira super.*] *Tantum contraria desiderabat, ut irasceretur sibi, quòd nondum iret ad bellum: neq; enim posset hæc uelle, nisi primò esset multiplici ratione cõmotus. Inducitur hæc pars, ut illi instructioni respondeatur, qua dictum est:* Arma uelit, poscatq; simul, rapiatq; iuuentus. *Vt autem dèmonstraret quoq; ardores* Turni, *subtexit similitudinè, ex qua quanta uis furiæ fuerit, possit aduerti.* Magno ueluti cum flamma sonore Virgea suggeritur costis undantis aheni, Exultantq; æstu latices, furit intus aquai Fumidus, atq; altè spumis exuberat amnis, Nec iam se capit unda, uolat uapor ater ad auras.] *Ornatus carminum in parabolis similitudinibus' que consistunt: qua causa, ut ardentes hominis æstus ostenderet, dixit:* Quemadmodum *æneum uas aquis plenum subiecto igni feruescit, & feruore quodam æstuans unda mensuram speciei, qua continetur, excedit, & longius erecta fumosis feruoribus fertur: sic* Turnus *incendio furiæ sæuientis accensus, nesciebat quis esset,* B *quid'ue, uel ubi perquireret.* Virgeas flãmas *posuit, quia ex tenui lignorum substantia & flamma torridior nasceretur, & sonus ingens emitteretur.*

Reppulit, & geminos erexit crinibus angues,
Verberaq; insonuit, rabidoq; hæc addidit ore:
En ego uicta situ, quam ueri effœta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit.
Respice, ad hæc adsum dirarum ab sede sororum,
Bella manu, letumq; gero.
Sic effata facem iuueni coniecit, & atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tedas.
Olli somnum ingens rupit pauor, ossaq; & artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit, arma toro tectisq; requirit,
Sæuit amor ferri, & scelerata insania belli.
Ira super: magno ueluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exultantq; æstu latices, furit intus aquai
Fumidus, atq; altè spumis exuberat amnis:
Nec iam se capit unda, uolat uapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum,
Indicit primis iuuenum, & iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem.
Se satis ambobus Teucrisq; uenire, Latinisq;.
Hæc ubi dicta dedit, Diuosq; in uota uocauit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formę mouet atq; iuuentę,
Hunc ataui reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygijs se concitat alis,
Arte noua, speculata locum, quo littore pulcher
Insidijs cursuq; feras agitabat Iulus.
Hic subitam canibus rabiem Cocytia uirgo

SER. *Ad hæc adsum.*] *Id est, ad regum arma & ad bella. quomodo ergo dicis quòd superfluè his inferar rebus ad quas ueni? Alij,* Respice ad hæc *legunt, ut sit quasi demonstrantis:* Respice, bella et letum gero. Facem iuueni coniecit.] *Satis consideratè* Face *iuueni iniecit, quæ citò exardescit et desinit. Suprà uerò* Amatæ *serpentem iniecit, ut in mulieribus semper uiget uenenum.* Atro Lumine.] *atri luminis tedas: ut,* Pulchra faciat te prole parentem. *Atro autem lumine, furiali, inferno: aliàs autem ratione caret.* Sub pectore.] *Vbi fellis locus est, id est iracundiæ.* Fremit.] *cũ clamore deposcit. bene autem* Amens, *quia in tẽpore quieuerat.* Scelerata insania belli.] *Nihil enim tam insanum, quàm desiderare id per quod possis perire.* Virgea.] *de uiminibus, uel uirgis facta: unde est flamma ualidior.* Costis.] *lateribus. & bene antiquum respexit morem: nam ollas non suspendebant, sed positis circum circa ignem adhibebant.* Furit intus aquai.] *Id est, fumidus aquæ amnis. nec immeritò, nam potest esse & alterius rei amnis: ut,* Fluuios uidet ille cruoris. *Hanc autem diæresim* Tucca & Varus *fecerunt: nam* Vergilius *sic reliquerat,* Furit int⁹ aquæ uis, Fumidus atq; altè spumis exuberat amnis. *quod satis asperum fu[...]* Nec se iam [...] unda.] *Melius quàm si diceret,* Nec iam uas undam capit. *Homerica est comparatio:* ὡς δὲ λέβης ζεῖ ἔνδον ἐπειγόμενος πυρὶ πολλῷ, κνίσην μελδόμενος ἁπαλοτρεφέως σιάλοιο πάντοθεν ἀμβολάδην, ὑπὸ δὲ ξύλα κάγκανα κεῖται. Ergo.] *Quia sic incensus est.* Polluta C pace.] *Vel sua, uel Troianorum.* Indicit.] *Signatè uerbum bellicum posuit.* In uota uocauit.] *Quia nuncupatis uotis bella sumebant.* Hunc decus egregiũ formæ mouet.] *Dauni & Turni, scilicet decus. nã hoc dicit: Alios pulchritudo Turni, alios nobilitas, alios uirtus mouet ad bellum. nam hoc est,* Animis audacibus implet.] *affectione sui inijcit omnibus magnanimitatem.* Arte noua.] *dolo.* Speculata locum quo littore.] *Pronomen pro nomine ponitur, non pro nominibus. Vnde modò nouè inter duo nomina unum pronomen posuit: nam rectè quo loco diceret, & hoc semel tantum fecit.* Insidijs cursuq;.] *Cursu agitabat: nam insidijs circumuenimus, non agitamus.* Canibus rabiem.] *Studium mutauit in rabiem.*

Geminos.]

A POM. Sab. Geminos.] quia omnes erant eiuſdem formæ & magnitudinis.nam Varro geminum ſemper pro ſimili capit, in Analogia:ut Gorgones geminæ,id eſt ſimiles. & tres erant. Flamma.] uirgea. Sonore.] Sonor ſonoris, pro ſono:ut fulgor. Suggeritur.] ſupponitur. Vndantis.] bullientis. Aqua ſuperans.] dixit riuum aquæ. hic dicit amnem aquai,pro aquæ,antiquitatem imitatus: apud antiquos genitiuus Græcus erat in ai. in Bucolicis, propter aquæ riuum. Capit.] in aheno. Indicit.] Turnus. Decus.] forma mouebat Turnum, & ſanguis, & præſtantia in armis. Pulcher.] in his,qui uenator erat.

VAR. Lect. Rabidoq; hæc addidit ore.] In Romano & paucis alijs Rapido legitur. Falſa formidine ludit.] In Romano libro Falſo ſcriptum eſt. Olli ſomnum ingens rupit pauor.] In Romano libro, & in quibuſdam alijs legere eſt, Illi ingens ſomnum rupit pauor. Oſſaq;, & artus Perfudit toto proruptus corpore ſudor.] Sunt libri antiq.in quibus ita ſcriptum inuenitur,Perfundit toto præruptus corpore ſudor. Furit intus aquai Fumidus, B atque alte ſpumis exuberat amnis.] Sane Seruius,Aquai, repoſitum à Tucca, & Varro aſſerit: cum Virg. Aquæ amnis ſcriptum reliquiſſet. In antiquis uerò libris omnibus quotquot uerſare contigit, Furit intus aquæ uis, ſcriptum animaduerti. Et ita etiam habetur in Seruij Commentarijs manuſcriptis: quãuis uulgata Aquæ amnis habeant. Formæ mouet,atq; iuuentæ.] In lib.aliquot an[...]uenta legitur. Hunc claris dextera factis.] In Mediceo libro Clari facti ſcriptum eſt.

CÆL. Rhod. Nec illud neglexero, Virgilianum carmen ex ſeptimo Æneidos ſic ab eruditiorib.legi ſolere,id quod diobolares grammatici,ne ſuſpicati quidem unquam ſunt.

Sæuit amor ferri,& ſcelerata inſania belli,
Ira ſuper magno ueluti cum flamma ſonore
Virgea ſuggerimur coſtis undantis aheni,
Exultantq; æſtu latices,furit intus aquai
Fumidus,atq; alto ſpumis exuberat amnis.

Cui ſanè lectioni, ut plauſibili,in libris ſinceris ſuffragetur Ser.quoq;,diæreſin eſſe inibi factam,teſtatus. Suffragetur Cornutus item Perſianus interpres, poetæ uerſu C aduocato.Hunc porro eſſe locum à Quintiliano ſignificatum,ubi libro Oratoriarũ inſtitutionũ primo ita ſcribit: Vnde pictai & aquai Virg.amantiſſimus uetuſtatis,carmini inſeruit.Quanquã modò legitur aulai, in peruulgatis Fabij uoluminib9.Porro exundationẽ aquarũ defluxũ per onomatopœiã Græci cochon uocãt, unde κοχύεσκε apud Theocritũ in Pharmaceutria,pro decurrebat,deferebaturq;,ac ubertim fluebat. Apud Latinos Deductoria liquoris uocãtur, quibus uacãs redundanſq; humor effluit.

DON. Ergo iter ad regẽ,polluta pace Latinũ Indicit primis iuuenũ,et iubet arma parari,Tutari Italiã,detrudere finibus hoſtem.] Aduerſus Latinum moueri non debuit, quem ſocerum cupiebat:ſed dicta eſt cauſa, propter quã fieri conueniret.Polluerat,inquit,pacem: hoc eſt,primus pacis iura uiolauerat.Accedebat alia cauſa,quia hoc Turnus nõ ſua uoluntate,ſed impulſu furiæ cogebatur efficere.quippe ipſa dixerat,Rex ipſe Latinus, Ni dare coniugium & dicto parere fatetur,Sentiat, & tandem Turnum experiatur in armis.Exequẽs igitur iuſſa,iter diſponebat ad regem pollutæ pacis reum. Quod ipſum edixit [pri]mis,non quidẽ omnibus,ſed primis iuuentutis: hoc eſt,du[c]toribus multitudinum, qui cau[...]noſſent, et ſcirent agenda, & propter quos eſſent iſta facturi.Parent arma, ne reſiſtere hoſtis auderet:ſed tamen conſideret,quòd æmulus ſine certamine finib. Italiæ nõ poſſet excludi.ſummam interea conſiliorum in eo eſſe oſtendit, ut in uno egreſſu & Itali premerentur et Teucri. Ideo poſitum eſt, Se ſatis ambobus Teucriſq; uenire, Latiniſq;.] Ambobus dixit uenire, quum multorũ ſit numerus deſignatus, Teucrorum ſcilicet & Latinorum: & uidetur eſſe uicioſum, ut quod multorum fuit, duobus uideatur appoſitum. Hunc locum ſic poſſumus exponere, ut non ſolùm ambobus:hoc eſt,Latino & Æneæ prædixerit ſeſe uenturum, uerumetiam Latinis & Teucris. Hæc ubi dicta dedit, diuoſq; in uota uocauit, Certatim ſeſe Rutuli exhortantur in arma.] Quantus cunctorum amor fuerit iuxta Turnum, quantus uniuerſorum fauor, quanta iubentis autoritas, breuiter oſtendit. Mox enim ut ille prædixit, quid eſſet, pro neceſſitate temporis faciendum, & dijs uota fecit: omnis iuuentus non expectans hortatus alienos, ipſa ſibi extitit hortamento. Ipſe impellebat ad bellum, quod eſt proculdubio ſtudioſius,& in officijs præcipuum, uoluntate potius facere aliquid quàm ui & cum metu. Dicuntur cauſæ, quæ iuuentutem magis in arma commouerãt. Hunc decus egregium formæ mouet atq; iuuentæ, Hunc ataui reges, hunc claris dextera factis.] Vnuſquiſq; pro ingenio ſuo dolebat iniuriã Turni:in quo fuerunt omnia, quæ improbari non poſſent: ætas primùm, & corporis forma,et fortia eius facta:hoc eſt,probata uirtus in plurimis triumphis, & glorijs. Hæc ipſius fuerunt propria, quæ diuerſi mirabantur, & dolebant eſſe contempta. Ecce extra ipſum, ad eum tamen generis ratione pertinentia, Hunc, inquit, ataui reges. qui regibus gaudebat maioribus,non debuit reijci ut indignus,ſed præponi cæteris, & præferri: & maxime is qui uirtutis ſuæ plurima exempla monſtraſſet. Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet, Alecto in Teucros ſtygijs ſe concitat alis.] Poſteaquam furia Turnum excitauit in bellum, atq; ita, ut iam non ſolus, ſed cum ſuis deſideraret exire, reliquit bellica diſponentem: debuit enim etiam alterius partis qeta turbare. Proinde euolauit aduerſus Teucros, ut his quoq; quas poſſet inſidias, tenderet. Arte noua ſpeculata locum,quo littore pulcher,Inſidijs curſuq; feras agitabat Iulus.] Nocendi artibus ex occaſione arripuit tempus & locum, in quo Iulus feras inſidijs agitabat & curſu. Curſus pertinet ad equos,& canes: inſidiæ autem ad retia. Hic ſubitam canibus rabiem Cocytia uirgo Obijcit, & noto nares contingit odore, Vt ceruum ardentes agerent.] Ad naturalem rabiem canum,qua feras perſequi fuerant ſoliti, nocitura furia adiecit augmentũ: ac ne animal opportunè neceſſarium,minus obuium canibus ſæuientibus fieret,odorem cerui ad eorum nares peruenire perfecit, ut inuenirent ipſi, quem forſitan euentus fuerat ſeruaturus. Quæ prima malorum Cauſa fuit?] Nec occaſio prætermittenda fuit, quæ idonea uidebatur, ut initio belli primam faceret cauſam. Belloq; animos accendit agreſtes.] Hoc eſt, aſperos & imperitos animos primùm excitatos in bellum. nullus enim ſapiens ſic moueri potuiſſet, ut illi excitati ſunt: ut propter uiliſſimi animalis iniuriam leuem, quæ imprudentia pueri uenantis defendi potuerat, proprium ſanguinem daret. Huius cerui, quoniam nouerat poeta nullum meritum fuiſſe, uel precium, ex alijs proſequitur laudem, ut ipſi quoque agreſtes pro naturali imperitia uelut iuſtè exarſiſſe uideãtur.

Exequitur igitur qualis ille fuerit ceruus, & huius formam, mores, mansuetudinemq; commendat. *Ceruus erat forma praestanti, & cornibus ingens.*] Duo habuit summa, formam corporis, & cornuum magnitudinem, qua sublimior efficiebatur. Ecce non ipsius generis exequitur meritum, quod nullum fuerat: sed magnitudinem eius, & pulchritudinem praestantiae. Hoc ergo fuerat primum quòd pulcher & magnus, quodq; ornatus arboreis cornibus. *Tyrrhidae pueri, quem matris ab ubere raptum Nutribant, Tyrrhusq; pater.*] Hic uersus habet non paruã confusionẽ, si personarũ ratio lateat. Nonnulli enim sic pronunciãt ut dicant: Ceruus erat forma praestanti, et cornibus ingens Tyrrhidae pueri. quod si ita remanserit, reliquum non apparebit, qui eum retraxerint uberibus matris. Proinde personae constituendae sunt, ut intellectus fiat illustrior. dicimus Tyrrhum filios habuisse inter caeteros Tyrrhidem & Siluiam. Inuentores autem cerui fuisse pueros Tyrrhidae & gentem: hoc est, homines Tyrrhidae. nec miremur pueros dictos, quum alio loco, qui iuuenes fuerunt, dicti sint pueri, hoc modo: Vestra, inquit, munera uobis Certa manent pueri. Ergo ceruus per Tyrrhidas pueros peruenit domum Tyrrhi maioris, ibiq; nutriebatur inter filios eius. Non solùm autem natis domini amabilis factus erat, uerùm & ipsi seni: solent quippe parentes diligere, quae amare uiderint liberos suos. *Cui regia parent Armenta, & latè custodia credita campi.*] Commendatus est ceruus retenta interim parte laudis, quam post demonstrata Tyrrhi merita posuit. Debuit enim ipse ostendi uel maximè, in quo apud regem Latinum merito fuisset, qui uidebatur in cerui uulneratione contemptus. Dignus, inquit, inuentus est, cui rex armenta sua camposq; cõmitteret. Quanti igitur meriti fuit procurator regis? cuius scribendi causa, Vergilius nec armentorum numerum, nec camporum modum uoluit designare, ut rectore illum maiores habere census sub generalitate ostenderet. Melius autem est propter cumulandam laudem Tyrrhi, latè pronunciare, quàm strictim. In latitudine enim multae species intelligi possunt, ne unus campus minuat studium praeferentis. In appellatione Campi continuatio intelligitur, & una planicies: si enim Camporũ diceret, interpositos significaret montis tumulos, qui multos campos efficeret. Redijt ad aliam partem laudis cerui: nam ab his quae communia sunt omnium ceruorũ, transit ad ea quae propria ipsius fuerunt, quippe multi alij reperiri potuerunt, & grandes & cornibus satis superq; sublimes. *Assuetum imperijs soror omni Siluia cura Mollibus intexens ornabat cornua sertis, Pectebatq; ferũ, puroq; in fonte lauabat.*] Facile ille secutus est hominũ mores, nec feritatem perdiderat, quia hanc nondum fuerat cõsecutus in siluis, utpote raptus ab uberibus matris: sed solam humani generis cognouerat lenitatem, eo uel maximè quòd puellae Siluiae promptiore excolebatur affectu: nam pectebat ferum. Ferum natura dixit, non moribus. Lauabat in fonte: hoc est, in aqua mundissima, & eius ramosa cornua sertis intexebat. Ferũ, quod semel posuit, omnibus quae dicta sunt, nos debemus aptare: ut sit, pectebat ferum, lauabat ferum, coronabat ferum. Addidit nunc laudis eius augmentum, quòd haec ille ferebat patienter: nam totum quod puella faciebat, habuit gratum: et reluctari potuisset, nisi naturalem animalis sensum studiosae uirginis magisterium permutasset. ut enim libenter uniuersa perferret, didicerat obedire praeceptis. Non enim frustra positum est, Assuetum imperijs: quippe quis crederet ferum animalis genus & manu puellae potuisse contingi, & pecti, et lauari in fonte, & coronis ornari, nisi haec praemisisset? Ideo haec facta, quòd ille ceruus iubenti parere primitus, & iussa cõplere didicisset. *Ille manum patiens, mensaeq; assuetus herili, Errabat siluis, rursusq; ad limina nota, Ipse domum sera quamuis se nocte ferebat.*] Quae fuerunt postrema laudis eius, ad ultimum reseruata sunt: quòd errabat per siluas, & remeabat domum, nec confundebatur eius coniunctio: & si tenebrae noctis ruissent, intelligebat unde exisset, & quò sibi esset necessario redeundũ. Huius quoque facti, quoniã incredibilis relatio uideri potuit, praetulit causam, qua illud fieri potuisse sine dubitatione monstraret. Patiens, inquit, fuit manuum. cur reuerti metueret, qui humanae manus nullas metuebat insidias? mensae domini sui cur formidaret accessum, ubi conseruatio salutis eius tuta fuerat, & satietas uentris? Haec igitur ille non faceret contra institutum generis sui, nisi illius naturam multiformis hominum benignitas permutasset.

A

B

C

SER. *Noto odore.*] ceruino: solent enim ita institui. Horat. Venaticus ex quo Ceruinã catulus pellem latrauit in aula. *Malorũ causa fuit.*] Hoc est, Et primae reuocabo exordia pugnae. *Animos agrestes.*] Plus est, quàm si agrestum diceret animos. *Cornib. ingens.*] ingens. et ad praestantem formam pertinet, & ad magnitudinẽ cornuũ. *Tyrrhidae pueri.*] Tyrrhidae filij. &, ut diximus suprà, alludit ad nomen: nam Tyrrhus dictus est pastor, apud quem Lauinia peperit.

Obijcit, & noto nares contingit odore,
Vt ceruum ardentes agerent: quae prima malorũ
Causa fuit, belloq; animos accendit agrestes.
Ceruus erat forma praestanti, & cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri, quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrhusq; pater: cui regia parent
Armenta, & latè custodia credita campi.
Assuetum imperijs soror omni Siluia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatq; ferum, puroq; in fonte lauabat.
Ille manûm patiens, mensaeq; assuetus herili,
Errabat siluis, rursusq; ad limina nota,
Ipse domum sera quamuis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae uenantis Iuli
Commouêre canes, fluuio cùm forte secundo
Deflueret, ripaq; aestus uiridante leuaret.
Ipse etiam eximiae laudis succensus amore
Ascanius, curuo direxit spicula cornu,
Nec dextrae erranti Deus abfuit, actaq; multo
Perq; uterum sonitu, perq; ilia uenit arundo.

Cui regia parent Armenta.] Magistrũ hunc pecoris uult fuisse, et saltuarium. nam hoc est, Et latè custodia credita campi. Magister autem pecoris est, ad quem omnia pertinent animalia. Cicero nominat hominẽ, quẽ magistrũ pecoris esse dicebat. *Siluia.*] Bonum puellae rusticae nomẽ formauit. *Pectebatq; ferum.*] quadrupedem: ut, In latus inq; feri. *Manûm patiens.*] patiens illius rei dicimus: unde apparet unum u, causa metri esse detractũ. *Mensae herili.*] Nouè dixit: nam

Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Succeſsitq; gemens ſtabulis,queſtuq; cruentus,
Atq; imploranti ſimilis,tectum omne repleuit.
Siluia prima ſoror palmis percuſſa lacertos
Auxilium uocat,& duros conclamat agreſtes.
Olli (peſtis enim tacitis latet aſpera ſiluis)
Improuiſi adſunt:hic torre armatus obuſto,
Stipitis hic grauidi nodis:quod cuiq; repertū eſt
Rimanti,telum ira facit.uocat agmina Tyrrhus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat,rapta ſpirans immanè ſecuri.
At ſæua è ſpeculis tempus Dea nacta nocendi,
Ardua tecta petit,ſtabuli & de culmine ſummo
Paſtorale canit ſignum,cornuq; recuruo
Tartaream intendit uocem,qua protinus omne
Contremuit nemus,& ſiluæ intonuêre profundę.
Audijt & Triuiæ longè lacus,audijt amnis
Sulphurea Nar albus aqua,fonteſq; Velini,
Et trepidæ matres preſſêre ad pectora natos.
Tum uerò ad uocem celeres,quà buccina ſignum
Dira dedit,raptis concurrunt undiq; tellis
Indomiti agricolæ,nec non & Troia pubes
Aſcanio auxilium caſtris effundit apertis.
Direxêre acies,non iam certamine agreſti,
Stipitibus duris agitur,ſudibus'ue præuſtis,

A *nam herum non niſi dominum dicimus.niſi fortè ideo dixit, quia dat ei humanum ſenſum:ut,Imploranti ſimilis.* Errabat ſiluis.] *paſcebatur: ut, Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ.* Ipſe.] Id eſt,*ſua ſponte.* Rabidæ canes.] Quare *fœminino genere canes poſuit?* Soluitur:*ideo noluit maſcul. genere canes nominare,quia in fœminis plus ſit iracundiæ.* Secundo defluere t.] Secundo, *id eſt,cum aqua: unde & Aduerſo dicimus,contra aquam:nam ideo* Deflueret dixit. &
B Secundo,qui[illegible]ius curſus *poſt natantem uidetur.* [illegible]eus abfuit.] Alecto *Deum dicit:ſicut de Venere, Deſcēdo ac ducente* Deo.Nam,*ut diximus, numina utriuſq; ſexus uidētur ideo quia incorporea ſunt,* ſ[illegible]d *uolunt aſſumunt corpus.* Vt *autem* Deum *dicamus pro dea,hoc non apertè ponit,ſed in ſubauditione.* Erranti.] Licet *enim certum eſſet feriturum,tamen bene* Errantem *dixit,quia nō uſquequaq; ſemper certus eſt ictus.*Horat.Nec *ſemper feriet quodcunq; minabitur arcus.* Perq; *ilia.*] Hoc *ile,& hæc ilia facit. hinc &* Iuuenalis: Vis *frater ab ipſis* Ilibus? Nam *quod* Marullus *mimographus dixit,*Tu Hectorem *imitaris,ab* Ilio *nunquam recedis.quum de guloſo diceret, alluſit ad ciuitatis nomen:nam ab ili debuit dicere.* Bene *autem ea loca uulnerata dicit,quæ ſtatim mortem afferre nō poſſent,ut domum rediret,ut eſſet cauſa bellorum:nam ſi ſtatim periret,aut ipſe ceruus, aut uulneris author lateret.* Siluia
C *prima ſoror.*] Bene *puellæ dat doloris impatientiam.* Duros *conclamat agreſtes.*] Aut *quia ſemper duri ſunt: aut* Duros,*qui cerui interitum non dolebant.* Peſtis.] Furia. Torre.] Hic *torris facit,ut hic fuſtis.* Grauidi.] *grauis, propter nodos ſcilicet.* Quadrifidam.] *quæ in partes poſſet findi quatuor.* Cuneis coactis.] Et *ſatis ſignatè* Coactis *dixit.* Exprimit *autem antiquū morem, ut diximus ſuprà:* Nam *primum cuneis ſcindebant fiſſile lignū.* De *culmine ſummo.*] Bene *culmine,quia de tectis agreſtium loquitur.* Tartaream.] Aut *terribilem,aut forte ſecundum uſum dixit.* Nemus.] Locus *haud longè ab* Aritia,*in quo lacus eſt qui ſpeculum* Dianæ *dicitur.* Et *notandum quod uocem eius paulatim facit procedere,quod locorum indicat commemoratio.* Triuiæ *lacus.*] Hic *eſt qui* Dianæ *ſpeculū dicitur.* Sulphurea *Nar albus aqua.*] In *uia* Flaminea *eſt ciuitas* Narnia *in montibus poſita,quibus ſubeſt* Nar *fluuius, qui* Tiberino *cōiungitur.*Sulphurea *uerò,ſulphurei ſaporis:aut ſulphurea,id eſt ſubuiridi.* Fonteſq; *Velini.*] Vltra Interamnā *ſunt:nam,ut diximus,uox furiæ paulatim proceſſit.* Preſſere *ad pectora natos.*] Statius,Preſſitq; Palæmona *mater,*Item *cōtrà,*Nan[illegible]auſæ *deponere matres.*

Ad *uocem.*] *buccinæ ſcilicet:ut,* Senſit,*& ad ſonitum uocis ueſtigia torſit. nam quicunq; ſonus dici uox propriè poteſt.* Sed *cùm dij inferi inducātur,quare ſignū buccinæ datur?* Soluitur, *quòd buccina ex * capræ fiat, & quòd ſit propriè* Ditis *patris hoſtia, & quia capra ſemper febriculoſa ſit:nam et ipſum* Februū *eſſe dicūt.* Ergo *rectè ab hac dea hoc ſignum dixit dari.* Auxilium *caſtris effundit apertis.*] Id *eſt, ipſa in auxilium effunditur.* Direxere *acies.*] Ordinauerunt *in latitudinem.*

Prima malorum.] *interemptus ceruus principium fuit belli inter* Rutulos *&* Troianos. POM. Sabi.
Tyrrhus.] Tyrrhus *erat cuſtos armentorum & camporum.* Siluia.] *filia* Tyrrhi. Ferum.] *pro ceruo.*In Secundo, *pro equo ligneo.* Deflueret.] *ceruus,ad delectationem.* Quadrifidam.] *magnam & horribilem.* Lacus.] Aricinus. Nar *albus.*] Nar *fluuius, à quo* Narnia. Tyberi *miſcetur,ex* Amiterninorum *montibus labitur.* Velinus *poſt miſcetur paludi* Rheatinæ,*in cuius exitu ſaxum creſcit.* Varro *lacum* Velini *appellat paludem* Rheatinam, *quæ eſt uetus controuerſia inter* Amnatium *&* Rheatinorum **.* Acies.] In *certamine acies non erant agreſtes,propter enſes qui micabant.*Agreſtes *dicuntur, cum ſtipitibus & ſudibus certare præuſtis: ut mos eſt ruſticorum.*

Q*uæ prima malorū* Cauſa.] In Romano *libro,in* Mediceo,*& aliquot alijs,*Laborū *legitur.* Et *latè cuſtodia credita campi.*] In Romano *libro* Lati. Pectebatq; *ferū.*] In *libris aliquot antiquis,*Potabat *legitur.* Ille *manū patiens.*] In *libris aliquot* Manuū *per ſynizeſin habetur.* Rapidæ *uenantis* Iuli.] In *libris aliquot antiquis* Rapidi. Sed *in* Romano *atq; in* Portio,Rabidæ *legitur.* Rapidaq; *æſtus uiridāte leuaret.*] Pleriq; *lib.antiq.*Lauaret *legunt.*In *alijs etiā manuſcriptis inuenitur,*Ripaq; *æſtus undāte leuaret.* Nec *dextræ errāti deus abfuit.*] Hoc *uariè reperitur in libris antiquis ſcriptū.*Nam Affuit *&* Afuit, *et* Adfuit,*& etiā* Atfuit *legitur.* Olli,*peſtis enim.*] Pleriq; *libri antiq.cū* Mediceo *legūt* Illi. Armatus *obuſto.*] Exemplaria *uetera* Palatina *legunt* Abuſto.Sunt *tamen alia in quibus,*Aduſto *legere eſt.* Quod *cuiq; repertum* Rimanti *telum ira facit.*] Ira *fuit legitur.* Vocat *agmina* Tyrrhus.] In *libris aliquot antiquis legere eſt,* Tyrrheus, *eaq; de cauſa ſuperius in* Romano *libro ſcriptum eſt,*Tyrrhædæ. Eſt *uerò paſſim in obliquis* Thyrrhei. At *ſæua è ſpeculis.*] In *pleriſq; libris non habetur* E'. Intendit *uocem.*] In Romano *libro,*Incendit *habetur.* Siluæ *intonuere.*] In *quibuſdam libris antiquis,*Siluæ *inſonuere legitur.* Audijt *&* Triuiæ *longè lacus, audijt amnis.*] VAR. Lect.

amnis.] In antiquis libris plerisq;, Audit legitur. In Romano uerò libro, Audit & amnis legi. Raptis concurrunt undiq; telis.] In ueteribus aliquot libris, Occurrunt legitur.

DON. Hunc procul errantem rapidæ uenantis Iuli Commouere canes, fluuio cùm forte secundo Deflueret, ripaq; æstus uiridante leuaret.] Hunc ceruum ex more paulò longius à domini parietibus errantem rapidæ canes Iuli uenantes commouerunt, uel natura, uel factione furiæ immissæ. suprà enim dixit, Hic subitam canibus rabiem Cocythia uirgo Obijcit, & noto nares contingit odore, Vt ceruum ardentes agerent. Hoc igitur, ut dictum est, faciebant canes quum ad uim naturæ accessisset & rabies immissa per furiam, commouerunt eum in ripa fluminis oberrãtem leuandi æstus causa. fluebat quippe idem fluuius secundis lapsibus, & placido agmine, & delectationem præbebat aspectu, & aprico frigore leuabat æstuantis ardorem. Requiescendi autem præbebat occasionem, & ipsam requiem gratiosiorem faciebat herbis uirentibus affatim ministratis. Ordinatur sensus sic: Hunc procul errantem rapidæ canes uenantis Iuli commouere, secundo fluuio cùm deflueret, ripaq; æstus uiridante leuaret. Dicta est causa, qua inuitabatur ceruus, ut fluuium peteret. Defluebat lenis: hoc est, non habuit strepitus odiosos dormienti, & habuit ex placiditate gratiosum aspectum, si forte esset iacenti uigilandum, & aura ex undis arborumq; opacitate collecta, gratiaq; riparum uiridantium reficiebat exceptos, & exclusis æstibus subleuabat. Hæc sunt quæ aliquantum inuitauerant ceruum, quem uenantes Iuli commouerant canes errantem. Et uenantes quòd dixit, illic constituit omnem defensionem Ascanij. Si enim super eo apud prudentes ageret, diceret: Agrestem putaui, nescij mansuetum, utpote extra domos degentem, nec ipsius causa uenatum processi: sed ferarum capiendarum studio, quæ in siluis & in ripis fluminum reperiri consueuerunt. Hæc quia iustè dici potuerunt apud æquos iudices, data est opera, labore Furiæ, ut tales repente in iram consurgerent, quibus æqua ratio reddi non posset, agrestium scilicet infinita turba, sæuorum quoq; & imperitorum. Ipse etiam eximiæ laudis succensus amore Ascanius.] Ipse etiam, inquit, ut in commotione & malo domestici animalis nõ soli canes errauerint, qui feras discernere impediente natura & furore non possent, uerumetiam ipse Ascanius æstimasset egrestem. Deniq; laudis amore captus, ut suam potius, quàm canũ faceret gloriã. Curuo direxit spicula cornu.] Vt sagittæ uolucris cursu fugam cerui præueniret et premeret, arcum arripuit, & eiecit sagittam. Nec dextræ erranti deus abfuit.] Non defuit deus, qui mittentis dexteram falli non sineret. Deũ, quem debemus accipere, nisi euentum, qui humanos actus aut implet aut deserit? Actaq; multo Perq; uterum sonitu, perq; ilia uenit arundo.] Multo sonitu uentrem cerui iliaq; penetrauit. Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit.] Quasi sciret, quid in periculo salutis suæ facere debuisset, notam confugit ad domum. Nota tecta, non solum quo remeare consueuerat, accipiendum est, uerumetiam quorum humanitatem longo tempore comprobasset. Ecce et à tempore meritum cerui dixit, utpote qui raptus ab uberibus matris ad formam talem, & tantæ magnitudinis cornua peruenisset. Successitq; gemens stabulis.] Aut ex dolore grauissimi uulneris gemens, aut ex gemitibus indicans cladem suam, quam uoce testari nõ poterat. Questuq; cruentus.] Gemitus eius existebant sic, ut non solùm dolere, uerumetiam conqueri uideretur: ad testimonium autem cladis acceptæ, monstrabat et sanguinem. Atq; imploranti similis.] Sic se, inquit, offerebat singulis, ut defensorem putaretur inquirere. Tectũ omne replebat.] nullum domus reliquerat locum, quem non querelis implesset. Siluia prima soror palmis percussa lacertos Auxilium uocat, & duros conclamat agrestes.] Ipsa prima cerui casus ingemuit, quæ pectebat, feramq; lauabat in fonte, quæ cornua eius sertis intexerat, & quod patienter hæc referret, habuit gratum. Tantum consuetudinis affectus potuit, ut hãc etiam grauiores prouocaret ad planctus, & humeros palmis proprijs uerberaret. Ecce ad excitandum leui ex causa bellum, datur etiam puellæ persona, quæ pro simplicitate putaret magnum scelus admissum: quia moriturus fuerat ex causa uulneris ceruus, in auxilium repetendæ ultionis homines uocabat agrestes, imperitos, & duros: hoc est, animo feros & rationis expertes, atq; ad certamen robore corporis competenter aptissimos. Olli (pestis enim tacitis latet aspera siluis) Improuisi adsunt.] Quoniam natura sæui, & pro locorum asperitate truces, optatam puellæ sumpserant uocem, improuisi repente uenerunt. Improuisi sunt, qui subitò apparent, nec uidentur dum ueniunt. Describitur in armis ipsis hominum furor, & repentina cõmotio. Ruebant, inquit, in hominum perniciem properantes, non arte armati uel gladijs: agrestes quippe non usum habuerunt pugnandi, sed inferendæ uiolentiæ. H[illegible]re armatus obusto, Stipitis hic grauidi nodis.] [illegible]nus, inquit, ferebat fustem ex incendio sublatum, alter stipitem impolitum & nodorum ponderibus prægrauatum. Duorum specialiter dicta sunt arma, ut de exemplo potuisset intelligi, qualia omnis multitudo portaret. Quum igitur cunctos breui dictione concluderet, ait: Quod cuiq; repertum est Rimanti telum ira facit.] Postremò succedebat furentibus in armorum uicem, quicquid præsens ministrarat occasio. Vocat agmina Tyrrhus.] Quum pro magnitudine commotionis suæ Tyrrhus præsentem iuuentutem sufficere non posse speraret, ultioni uocabat alia quoq; agmina. Describit etiam quomodo ueniebant euocati, quanti, uel quales, uel unde. Quadrifidã quercum cuneis ut forte coactis Scindebat, rapta spirans immanè securi, Ardua tecta petit stabuli.] Veniebat iuuenum manus, quæ scindebat cuneis quercum, immanè spirans & crudelitatem in anhelitu etiam spondens. Securim uerò secum uehens ad bellũ, qua scindendis roborib' operã dabat. Securis rapta, ostendit meram furentis insaniam. At sæua è speculis tempus dea nacta nocendi.] E speculis, hoc est ex summo: inde enim inferiora uel longè posita facilius cernuntur. Mirè positum est, Tempus dea nacta nocendi. unum est enim de tribus, quæ in omni actu possunt explicare, quæ cupimus: sunt enim locus, tempus, persona. Opportunitas igitur temporis, quoniam nitentem poterat iuuare suffragio suo, eam non amisit Alecto: quippe nocendi peritiam callens, amicum dispositioni suæ tempus & efficax præterire non passa est. Deniq; eminentissimum tenuit locum, tectorum scilicet stabuli, ut quicquid fecisset, uel uoluisset dicere, id nõ ipsa sed stabuli dominus facere uel dicere uideretur. Et de culmine summo Pastorale canit signum.] Vt pastorum congregatio fieret maior, de summo datum signum est cunctis pastoribus no[illegible] Cornuq; recuruo Tartaream

A *ream intendit uocem.*] Emisit *tristem uocem ex tuba. Tartaream ideo, quia cùm interuenerit, funera consequuntur & cædes.* Qua *protinus omne* Contremuit *nemus.*] *Quàm luctuosum fuit, quod emittebatur ex tuba, quando hoc accepto ipsa quoq; nemora tremuerũt?* Et *syluæ intonuere profundæ.*] Tantum *profecit altitudo loci, ut exinde lætalis sonus etiam ad siluarum profunda peruenisset: hoc est, interiora, & penitus abstrusa.* Audijt & Triuiæ *longè lacus.*] Id *est* Auernus, *qui satis à Latini stabulo fuerat remotissimus.* Audijt *amnis* Sulphurea *Nar albus aqua, fontesq;* Velini.] Per *locorum nomina expressa est longitudo regionum, ad quas dirus tubæ peruenerat sonus.* Idcirco *autem dixit,* Nar *sulphurea aqua album fluere, quòd currens colorem sulphuris monstraret: est uerò aqua eius alba quum hauritur.* Velinus *autem lacus est.* Et *trepidæ matres pressere ad pectora natos.*] Fœminæ, *quæ bellicum cùm acceperant auribus, mox non sibi plus quàm liberis metuentes, continuerunt filios suos amplexibus pauidis, scientes quid mali etiam paruulis bella minarentur.* At *pectora, inquit,* B *presserunt pignora sua, ut ostenderet poeta nimium affectum maternæ sollicitudinis, quasi demum deinde diuelli [non] possent.* Certè *etiam illud intelligi potest, uoluisse eas satiare corda sua antequàm illis uel earum liberis accideret interitus.* Tum *uerò ad uocem celeres qua buccina signum* Dira *dedit, raptis concurrũt undiq; telis* Indomiti *agricolæ.*] Superius, Syluia, *inquit, prima soror palmis percussa lacertos* Auxilium *uocat, & duros conclamat agrestes. Postea dixit,* Vocat *agmina Tyrrhus, & uenisse aliquos. Tertiò furiam ipsam bellum tuba finitimis & longè positis nunciasse secutum est.* Tum *uerò, hoc est, tum magis in finitimos agricolas cœpisse concurrere: ut manifestaret quanta uirtute singuli auxilia conuocassent, propter ultionem facti.* Nec *non &* Troia *pubes.*] Hoc *est,* Troianorum *iuuenum multitudo.* Troia, *sic pronunciare debemus, ut quum ipsa patria significatur, duæ syllabæ fiant: quando aliquid ipsius, tres syllabæ numerentur: ut nunc prima sit* Tro, *secunda* i, *tertia* a. *Ascanio auxilium castris effundit apertis.*] In *periculo regij pueri nõ paulatim processerant ad auxiliũ, nec in partibus, sed semel omnes* Troiani *effusi sunt.* Quantũ *tuetur* Vergilius *Troianorũ partes ab illa inuidia, ne in alieno regno positi improbitatis crimen incurrerent?* Procedebant, *inquit,* Troiani, *non ut inferrent, sed ut repellerent bellum: nec ut persequerentur quenquam, sed ut regis filium tuerentur, & ab agrestium improbitate defenderent.* Non *iam certamine agresti,* Stipitibus *duris agitur, sudibus'ue præustis.*] Ad *id iam fuerat uentum, ut non lite inter paucos, sed inter innumeros acie, ueris armis contenderetur ac bello.* Atraq; *late* Horrescit *strictis seges ensibus.*] Intantum *grauis horror apparebat armorum, ut nudatis gladijs atq; eductis, terra omnis sine magno tremore uideri non posset.* Æraq; *fulgent* Sole *lacessita, & lucem sub nubila iactant.*] Repercussa *æra* Solis *radijs tantum luminis cogebantur effundere, ut solis ipsius lucem superarent.* Fluctus *ubi primo cœpit cùm albescere uento* Paulatim *sese tollit mare.*] Mittit *similitudinem, qua ostendit augmenta calamitatis et belli.* Quemadmodũ *solet, inquit, inflari paulatim flatibus mare, & dum temperatis tumoribus fertur, excitatum maioribus incremẽtis usq; ad astra pertendit: sic belli furor populorum congregatione crescebat.* Hic *iuuenis primam ante aciem, stridente sagitta* Natorum *Tyrrhi fuerat qui maximus,* Almon *sternitur.*] Post *casum cerui, qui malis omnibus initium dederat, fortè accedit, ut eiusdem* Tyrrhi *filius sagitta ictus ante congressionem cecidisset.* Huic *præter iniuriam hominis occisi, adduntur merita, quæ diuriorem dolorem cõmouerent. Primò quippe ait, Tyrrhi filius, & Tyrrhi merita superius dicta sunt. Secundò ait, iuuenis, in quo mors acerba maiorẽ inferre dolorem possit. Tertiò dixit eum inter filios Tyrrhi natu fuisse maiorem, qui locus nascendi, ut maiorem affert parẽtibus gratiam, ita maiorem dolorem parit, si funere præuentus intereat.* Dicit *iam quomodo, uel quo casu perierit.* Hæsit *enim sub gutture uulnus, & udæ* Vocis *iter, tenuemq; inclusit sanguine uitã.*] Sic *sagitta percussus est, ut occluso uocis transitu, nec spirare ultrà, nec loqui potuisset.* Itaq; *interijt, ut solent interire, qui laqueo terminant uitam.*

Sed ferro ancipiti decernunt, atraq; late
Horrescit strictis seges ensibus, æraq; fulgent
Sole lacessita, & lucem sub nubila iactant.
Fluctus uti primo cœpit cùm albescere uento,
Paulatim sese tollit mare, & altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic iuuenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almon
Sternitur: hæsit enim sub gutture uulnus, & udæ
Vocis iter, tenuemq; inclusit sanguine uitam.
Corpora multa uirũm circa, seniorq; Galesus,
Dum paci medium se offert, iustissimus unus
Qui fuit, Ausonijsq; olim ditissimus aruis.
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, & terram centum uertebat aratris.
Atq; ea per campos æquo dum Marte geruntur,
Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, & primæ commisit funera pugnæ,

SER. *Præustis.*] Præ, *breuis fit propter sequẽtem uocalem, quod una parte orationis factum intolerabile est: hic autem tolerabile, quia compositus est sermo.* Ferro *ancipiti.*] *utrinq; noxio: dicit autem aut gladios, aut bipennes.* Seges.] *Tertia* C *modò: ut,* Quid *faciat lætas segetes. per atram uerò, fertilem significat: ut ostenditur in Georg.* Sole *lacessita.*] Natura*le enim est, ut metallorũ splẽdor plus fulgeat alia luce repercussus.* Pau*latim sese tollit mare.*] *Sic bella dicit surrexisse paulatim, sicut uentis flantibus mare turgescit.* Hic *iuuenis.*] Hic *confundit nomina: nam & puerum & iuuenem indiscretè nonnunquam* Verg. *ponit, ut hoc loco. Nam Almonẽ, quem modò iuuenem dicit, paulo pòst ait puerum: ut, Almonem puerum.* Mouet *autem miserationem ab ætate, quum dicit puer: à uirtute, cùm dicit* Pri*mam ante aciem: à uulneris etiam crudelitate.* Almon.] Bene *rustici nomen usurpauit à fluuio.* Hæsit *enim sub gutture uulnus.*] Id *est, sagittæ: ut, Ardens infesto uulnere* Pyrrhus, *Insequitur.* Vdæ *uocis iter.*] Id *est, iter udum uocis: nõ enim uox uda est, sed per udã arteriarum labitur uiam, unde in febricitantibus deficit.* Corpora *multa uirũm circa.*] Constrata *sunt. & rhetoricè uiles trudit in medium, nobiles uerò primo & ulti-*

mo loco commemorat. Dum paci medium se offert.] Nam quid senex bellis interérat? Olim ditissimus aruis.] Secundum antiquum morem. Horat. Diues antiquo censu. Quina redibat armenta.] Pro quinque, sicut Bina manu lato crispans hastilia ferro. Terram uertebat aratris.] Duo dixit à Catone memorata: qui interrogatus quis esset paterfamilias, respōdit cum qui bene pascit, & bene arat: nam pascere per armenta intelligit, arare uerò per aratra. Aequo dum Marte geruntur.] aperta contentione, bello manifesto: nam sic dicimus. Aequum autem, aequalem non possumus dicere, quum soli interempti sint Itali. Promissi dea facta potens.] Honesta locutio, Potens promissi. Promisisse autem eam consensione intelligimus: nam non promisit. Imbuit.] initiauit. & bene Sanguine. nam potest bellum et à discordia uel à dissensione inchoari.

POM. Sabi. Decernunt.] pugnant. Consurgit.] mare procellosum. Almon.] fluuius ad moenia urbis, qui labitur in Tyberim, dicitur Almon, in quo lauabatur Cybele. Galaesus.] Galaesus non ad certamen, sed ad pacem ueneratcomponendam. Galaesus fluuius est Tarentinus, cuius aquam cum bibunt oues, lanam mollissimam & albam nutriunt.

VAR. Lect. Et lucem sub nubila iactant.] In libris aliquot antiq. Lumen legitur. In aliquot, Lucem sub lumina habetur. Coepit cum albescere uento.] In Romano libro, Ponto legitur. Haesit enim sub gutture uulnus.] In antiquis aliquot libris, Exit legitur. Et pro Gutture Gurgite.

DON. Corpora multa uirûm circa.] Qui non fuerunt superioris loci, generaliter dicti sunt. Seniorque Galesus, Dū paci medium se offert iustissimus unus Qui fuit, Ausonijsque olim ditissimus aruis. Quinque greges illi balantum, quina redibant Armenta, & terram centum uertebat aratris.] Indignum istius hominis letum multis generibus demonstratur. Primò, quòd senior, ac per hoc & prudentissimus fuit: neque is qui ad hoc uenisset, ut affectu uideretur prouocatus esse pugnandi, sed suasor potius pacis atque concordiae, qui nollet bellorum causas ulterius crescere. Iste iustissimus fuit inter suos, & quia difficile est bonum esse, Vnus dictus est. Talis Vnus inuentus, qui concordiā suaderet, qui dum existimaret iustitiae suae improbos posse concedere, sic inter pacem bellumque prostratus est. Dixit interea publici commodi causas, propter quas nascens bellum persuasione iusta cupiebat extinguere. Dixit ipsius quoque primatis facultatem. Ditissimus, inquit, fuit in possessione agrorum, nec nouus diues, sed olim locupletissimus: ac per hoc, qui nollet repentino malo perdere, quae longa quiete possederat. Quinque autem greges habuit ouium, & quina armenta: hoc est, in singulis generibus animalium quina. Armentorum appellatio, boues, equos, & caetera huiuscemodi significat, quae facile interire possent, perturbatis omnibus, & belli rabie confusa republica. Huius persona et nece iniquitas omnis expressa est, quae iuxta iustissimum senem non existeret, si rationem rustici furentes habere potuissent. In aratrorum numero non tantum armentorum copiam uel animalium, quae iungebat, uerumetiam fructus ostendit, ut in omnibus ditissimum comprobaret, & reuera locupletissimi, & iustissimi persuasio: longaeui quin etiam fuerat necessaria, tali tempore, quo rebus publicis metueret, ac suis: quippe diuitibus detrimenta sunt bella. Caeterum plebs non metuit quicquam belli tempore, nec aliquo damno percuti-tur, quoniam iam deest ei, quod perdat. Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur.] Dum adhuc ex utraque parte aequa fortuna est. Promissi dea facta potens?] Gloriosa de malis alienis, ubi promissum effectum laeta perfecit. Vbi sanguine bellum Imbuit, & primae commisit funera pugnae.] Vbi occisis talibus idoneas causas perpetrandis sceleribus dedit. Deserit Hesperiam, & coeli conuexa per auras Iunonem uictrix affatur uoce superba.] Desertis, inquit, terris, in quibus perfecto scelere superflua noluit remorari, euolauit per auras ad Iunonē, relatura triumphos suos et mala populorū. Expressit aūt moraliter animum eius, quae mandata perfecerat, dicēdo: Iunonē uictrix affatur uoce superba. Vnusquisque enim, qui secūdis successibus potioris iussa uel mādata perfecerit, superbus remeat, nec humili uoce perfectionē rerum, sed elata renunciat. Quòd autem posuit uictrix, ibi ostendit poeta, quemadmodum Alecto fuisset locutura, quae in suis artibus uincendo floruerat. Victoriam quippe superbia sequitur, & tumores animorum uehementer extollit. En perfecta tibi bello discordia tristi.] Locus iste talis est, qualis est quo Furiam Iuno à contrario laudauit ac praetulit: nam & ipsa Alecto inde se existimat magnam, unde bonorum iudicio damnari debuerat, sed fecit hoc pro persona sua & eius quae laetaretur malis inimicorum. Ecce, inquit, quae uoluisti: compleui bellum, discordiam, funera. Videamus quid significet quod primò posuit: En, non enim referentis est tantum, uerumetiam demonstrantis. Tanta enim fide gesta [illegible] bat, ut haec non solis auribus Iunonis, uerumetiam ipsis quoque oculis subderet. Quod referebat uerbis, ostentationis fuit: quod monstrabat, plenissimae probationis. Dic in amicitiam coeant, & foedera iungat, Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros.] Quod fieri pro tua uoluntate meo ministerio debuit, factum est. Polluti sunt Troiani sanguine Latinorum: tanta ex eo extitit causa discordiae, ut etiam ex uoluntate tua concordia populorum reparari non possit. Ecce, quantum furia gloriatur, quantum sese extollit, asserens dissipatam pacem integrari nō posse, etiam si ipsa Iuno satiata partium caedibus, hanc uelit in integrum reuocare. Ad perpetuitatem discordiae pertinet quod positum est à Troianis. Primùm, illatam caedem Ausonijs, qui nouitatem suam funeribus inferendis cōmendandā esse crediderūt. Hoc etiā his addam, tua si mihi certa uoluntas, Finitimas in bella feram rumorib. urbes, Accēdamque animos insani Martis amore.] Ecce ex consequentibus ostendit, qua mente dixisset, Dic in amicitiā coeant. nō enim poterat furia, quia nihil praeter mala nosset, et facere, et implere, ac suadere concordiam: et Iuno uetus et pertinax inimica, repente haud leui ultiōe satiari. Ergo Alecto glorias de eo quod fecerat, quò apud Iunonē fieret gratior, adiecturā se, si illa permitteret, malis conflatis augmentum ultrò pollicetur, dicens: Hoc etiam his addam si altior tibi nocendi uoluntas est, & uis fortius impleri: his quae facta sunt, addā quae non continet instructio tua, ut finitimae quoque urbes amore dimicationis accensae tota festinatione concurrant, & ne subsidium uolentibus desit. Vndique ut auxilio ueniant, spargam arma per agros. Tum contrà Iuno.] Ne uideretur minus prospexisse, cùm mandatorū summam traderet furiae, non admisit oblata, sed contrà respondit, Terrorum & fraudis abunde est.] Satis inquit, factum est animo meo. extat competens terror, et superat

A *superat fraudis inuentum, quod turbandis rebus fuerat necessarium.* Stant belli causæ.] Hoc est, *idonea belli fundamenta constructa. sine causarum quippe substantia bellum nasci non potuit, quoniam dissensiones omnes, & dissidia emergere atq; exoriri nō possunt, nisi primitus extiterit, quod concordiam rumpat.* Pugnatur cominus armis.] *Plenū bellum est, cum uenitur ad manus. Ait enim superius poeta,* Direxere acies, non iam certamine agresti, Stipitib. duris agitur, sudibus'ue præustis. Sed ferro ancipiti decernunt, atraq; late Horrescit strictis seges ensibus.] *ut probaret plenum susceptum esse certamē, atque ut in eo ipso furiæ laudaret effectus: quoniam ipsa* Alecto *dixerat,* Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros. Iuno *huic loco respondit.* Quæ fors prima dedit, sanguis nouus imbuit arma.] Hoc est, *quod optabile fuit, inde est datum initium malis, unde dari debuit.* Talia connubia, et tales celebrent Hymenæos Egregium Veneris genus, et rex ipse Latinus.] Talia, inquit, *uota habere digni sunt, qui faciunt quod sit uotis meis animoq; contrarium.* Te super æthereas errare licentius auras, Haud pater ipse uelit summi regnator Olympi.] Quod *ultro* Alecto *obtulerat, ne uideretur* Iuno *fastidiose respuisse, dixit duas causas. Superfluum est, inquit, quod rebus impletis adijcere quæris augmētum, & te diutius hîc remorari molestum est.* Non enim hoc potest Iupiter *æquo animo ferre, ut ulterius supera tenearis in luce.* Cede locis.] Non dixit Abi hinc, *sed* Cede: *propter* Iouis *personam, qui ex diutina commoratione furiæ poterat grauiter offendi. nec fuit iniuria, si diceret potior.* Ego si qua super fortuna laborum est, Ipsa regam.] Et si fortè, *inquit, aliquis superest labor, regetur opera mea.* Tales dederat Saturnia uoces.] *hæc locuta est* Iuno. Illa autem attollit stridētes anguibus alas, Cocytiq; petit sedem, supera ardua linquens.] Illa, *hoc est* Alecto, *auditis quæ necessario* Iuno *prætulerat, relictis cœli regionibus, alio delapsa est ad eam partem, qua remeare ad inferos posset.* Incipit *loci descriptio, per quem ire potuit ad infernum.*

SER. Et cœli connexa per

B auras.] Probus, Asper, Donatus, *dicunt hoc loco* Per *bis accipiendū: alloquitur* Iunonē *per cœli cōuexa, & per auras.* Potest *tamē esse* ἰπεξὲ [illegible] : Per *auras, id est, cæli* [illegible]a: *nec enim aliud sunt auræ.* Dicit *etiam quidam commentarius,* Conuecta *legendū: ut sit,* Ipsa *cōuecta. quod difficile in exemplarib. inuenitur.* Victrix.] *uoti compos.* Affatur.] *iam cum superbia. bene autem ei in principio denegauit orationē, quasi ad scelera festinanti, quā modò tribuit post bella iam cœpta.* Bel

C lo discordia tristi.] Iuno *enim belli poposcerat semina: hæc etiam ipsa bella perfecit.* Dic in amicitiam coeant.] *Ac si diceret: ita bella commoui, ut ne tuo quidem imperio posſint in pacē redire. & hoc est quod dicit,* Affatur uoce superba. Alij *dicunt,* Ego inter hos bella commisi, tu uicinos populos fœderibus iunge: et artibus Turni, & Æneæ fauore compelle. *quod tamen si uis ego faciam, ut hinc sit dictum:* Ego si qua super fortuna laborum, Ipsa regam. Certa uoluntas.] *Si tua in hoc consentit authoritas.* Insani Martis amore.] *Homeri epitheton,* μάργον ἄρην. Spargam arma.] *Meminit*

Deserit Hesperiam, & cœli conuexa per auras
Iunonem uictrix affatur uoce superba:
En perfecta tibi bello discordia tristi,
Dic in amicitiam coeant, & fœdera iungant:
Quādoquidē Ausonio respersi sāguine Teucros.
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa uoluntas,
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamq; animos insani Martis amore,
Vndiq; ut auxilio ueniāt, spargā arma per agros.
Tum contrà Iuno: Terrorū & fraudis abundè est.
Stant belli causæ, pugnatur comminus armis,
Quę fors prima dedit sanguis nou⁹ imbuit arma.
Talia connubia, & tales celebrent hymenæos,
Egregium Veneris genus, & rex ipse Latinus.
Te super æthereas errare licentius auras,
Haud pater ille uelit summi regnator Olympi.
Cede locis, ego si qua super fortuna laborum,
Ipsa regam. Taleis dederat Saturnia uoces.
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytiq; petit sedem supera ardua linquens.
Est locus Italiæ medio, sub montibus altis,
Nobilis & fama multis memoratus in oris,
Ansancti ualles. densis hunc frondibus atrum
Vrget utrunq; latus nemoris, medioq; fragosus
Dat sonitum saxis, & torto uertice torrens.
Hîc specus horrendum, sæui spiracula Ditis
Monstrantur, ruptoq; ingens Acheronte uorago
Pestiferas aperit fauces, queis condita Erinnys,
Inuisum numen, terras cœlumq; leuabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imposuit Regina manum, ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosq; reportant:
Almonem puerum, fœdatiq; ora Galesi,
Implorantq; deos, obtestanturq; Latinum.
Turnus adest, medioq; in crimine cædis & ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna uocari,
Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.

fuit: nam suprà dixit, Sere crimina belli. Terrorum & fraudis abunde est.] Terrorum, *more hominum: fraudis uerò, ex cerui uulneratione.* Stant belli causæ.] *manifestæ sunt, placent: ut,* Stat conferre manum. Talia connubia.] *Concessio ex indignatione.* Egregium Veneris genus.] ἀρωνικῶς *dictum est.* Ipse Latinus.] *Ac si diceret, quē Æneæ causa cogor odisse. unde & Amatæ nulla fit mentio, quæ est Troianis inimica.* Vrbanus *tamen hunc locum accipit per interrogationem,* Terrorū et fraudis abunde est? *ut quasi per gratulationem non credat. sicut* Terentian. *illud,* Quid tam miserè cupio, eò Vereor magis. Super æthereas auras.] Quia *dixerat,* Cœli conuexa per auras. Attollit alas.] *Honesta uolantis periphrasis.* Italiæ medio.] *Hunc locum umbilicum Italiæ chorographi dicunt.* Est *autem in latere Campaniæ & Apuliæ, ubi Hirpini sunt: & habet aquas sulphureas, ideo grauiores, quia ambitur siluis. Ideo autem ibi adytus dicitur inferorum, quòd grauis odor iuxtà accedentes necat: adeò ut uictimæ circa hunc locum non immolarentur, sed odore perirent, ad aquam applicatæ*

tae & hoc erat genus litationis. Sciendum tamen, Varrone enumerare quot loca in Italia sint eiusmodi:unde et Donatus dicit Canusiæ, qui dicitur locus à Poeta circa fluuium,qui Calor uocatur:quod ideo non procedit,quia ait Italiæ medio. Sub montibus altis.] Hoc nisi ad totam Italiã referas, non procedit:ut sit, Est in uallibus Italiæ montuosæ.nam hoc in loco montes penitus non sunt. Nobilis.] notus, quod sequentia indicant. Ansancti ualles.] Loci Ansancti, id est omni parte sancti: quem dicit & siluis cinctum & fragosum fluuio torrente. Hic specus horrendum.] Hoc nomẽ apud maiores trium generum fuit. Ennius fœminino posuit:Sub monte specus altæ. Horat. masculino, Quæ nemora aut quos agor in specus. Vergil. neutro, quo hodie in numero singulari tribus tantum utimur casibus. Plurale tantum à genere mascul. habemus in omnib. casibus. Hinc est, Ipsi in defossis specubus.quanquam antiqui codices habeant,Hic specus horrendus. Spiracula Ditis.] adytus, à spirando. antiqui codices Piracula habent, quæ dicta sunt ἀπὸ τ̃ πυράτων,hoc est à finibus inferorum. Vorago.] Acherontis excæstuatio. Condita Erinnys.] Alij condit legunt, & Se subaudiunt. Cœlumq; leuabat.] recreabat, cui præsentia sua erat oneri. Extremam Saturnia bello Imposuit regina manum.] Quod superest,perficit: & est translatio à pictura, quam manus complet & ornat extrema. Fœdati.] cruentati. Implorant'que deos.] Ad auxilium & ultionem. Obtestanturq; Latinum.] Propter cædem factam testem adhibent, & dicunt authores rupti fœderis esse Troianos,quum ipsi pacis iura temerarint. Et ignis.] In ipso feruore seditionis. Teucros in regna uocari.] Teucros autem iniuriose dictum accipe, quasi exules ac perfidos. Se liminé pelli.] Interiore familiaritate: ut Iuuenalis, Limine summoueor.

POM. Sabi. Conuexa.] Alloquitur Iunonem,per conuexa cœli et per auras. quidam ait conuecta legendum esse, ut sit ipsa Furia conuecta. Talia coniugia.] Per interrogationem omnia hæc ut legantur, uult Vrbanus. Amsancti.] Amsanctus dicitur,quasi circumsanctus,id est undiq; sacer.locus est in Hirpinis,ut Plin. meminit lib. 2.in quo specus est cum pestifera exhalatione. ideo putatum est illinc esse descensum ad Tartarum. inter montes est, per quos Melphes amnis præcipiti lapsu fertur. Hirpini Samnitica gens,sunt ita appellati,quòd in deducenda colonia oblatus est lupus, quem Samnites hirpum uocant. qui exponunt Vergilium ex antiquis,idem sentiunt.Donatus dicit Amsanctũ Lucaniæ esse,unde Calor amnis præceps fertur: ubi antrum ingentis magnitudinis cum pestifera exhalatione est.Accolæ appellant os inferni. Labitur Calor inter oppidum Aquariam & Pestanos agros, & Silaro miscetur.Amsanctum esse in exitu paludis Rheatinæ,non puto.qui id addunt, decepti sunt: quòd apud Varronem est umbilicus Italiæ, ager Rheatinus. Alij alias intelligunt fauces,& pestilẽtes hiatus. Ego uerò sentio cũ Plinio. Fortè Italiam accepit cis Rubiconem, secundum antiquam descriptionem. ipse semper uetustatem imitatur. Queis.]faucibus. Leuabat.] liberabat pestifero halitu suo. Interea.] dum causæ belli sparguntur. Regina.] Iuno,perfecit quod superest. Vrbem.] Laurentum. Acie.] conflictu. Deos.] ad ultionem. Latinum.] qui Troianis pacem in Latio dederat. Igni.] furore, & seditionis impetu.

En perfecta tibi bello discordia tristi.] In libris aliquot antiquis legitur,Belli discordia tristis. Talia connubia.] In antiquis omnibus libris quotquot habui,Coniugia legi. Haud pater ipse uelit.] In antiquis omnibus libris,Pater ille legitur. Fortuna laborum est.] In plerisq; libris antiquis,Est non habetur. Italiæ in medio.] Antiqua omnia exemplaria legunt, Italiæ medio, absq; In. Ansancti ualles.] In Romano libro,Anfracti legitur. Medioq; fragosus.] In libris aliquot antiquis,Fagosis inuenitur. Specus horrendum,& sæui.] In antiq.plerisq; non habetur Et. Ditis Monstrantur.] In plerisq; libris Monstratur legi. Queis condita Erinnys.] In Mediceo libro, Condit uerbi uoce scriptum est. Terras cœlumq; leuabat.] In aliq.antiquis libris, Terrã legere est,& Leuauit præterito tempore. Medioq; in crimine,cædis & ignis.] In Romano libro Igni legitur. VAR. Lect.

Est locus Italiæ in medio, sub montibus altis Nobilis, & fama multis memoratus in oris, Ansancti ualles.] Dixit regionem,in qua esset locus & in qua eius parte. Dixit etiam nomen Ansancti, à fani uocabulo, ac nemoris: dixit situm,quòd in ualle haberetur. Densis hunc frondibus atrum Vrget utrinq; latus nemoris.] Densitas, inquit, nemoris hunc fecerat tenebrosum: latera uerò eius in angustias natura perduxerat. Medioq; fragosus dat sonitum saxis, & torto uertice torrens.] Compendiosa descriptio,qua amnem simul & partem, ex qua fundebatur, & sonum cadentis aquæ, & causam, quæ sonum ipsum faceret,indicaret. Nascebatur autem medio ... ci copiosus amnis, dabant undæ sonitum saxis ... & inter saxa eadem uerticibus rapidis torquebantur. Hic specus horrendum, sæui spiracula Ditis Monstrantur, ruptoq; ingens Acheronte uorago Pestiferas aperit fauces, quis condit Erinnys Inuisum numen, terras cœlumq; leuabat.] Vel densitate nemorum,uel sono torrentis, uel umbra foraminis tenebrosi, uel inde magis horrendum, quia inferorum ianua fuit,& ad Ditem patrem,qui multi ceri nesciret,iter infelicibus dabat:& rupta humo usque ad ipsum Acheronte profunda demersio, quã obsidebat Erinnys,solam patentis hiatus terræ cõspiciẽs altitudinẽ, ex qua solũ cœlũ cernebatur,ac terra monstrabatur.Dixit,hoc est,opinione nõ uisu:cæterùm hæc nouerat nullus. Nec minus interea.]Hoc uertendũ est,ut sit Interea nõ minus. Extremã Saturnia bello Imponit regina manum.] Recedẽte furia in eius curã Iuno succedẽs cõplebat, quæ illa fortè ad satiandũ partiũ cladẽ imperfecta dimiserat. Dixerat enim Iuno furiæ, ut recederet, & se promiserat necessaria curaturũ.Idcirco dabat rebus extremã manum,hoc est perfectionẽ.Extrema enim dicitur in artibus manus, postquã nihil fit, & res inuenitur esse perfecta.Deniq; sequẽtia cõsiderãda sunt,et inuenietur quid significet Manus extrema, quam Iuno imponebat,hoc est addebat. Ruit, inquit, omnis in urbem Pastorũ ex acie numerus.] Pastores,qui relictis agris congregati in aciem fuerant, relicta eadem acie in ciuitatis mœnia cõfluebant.Illic enim fuerat Latinus, qui primus contra Iunonis fecerat uoluntatem. Cæsosq; reportant Almonem puerum, fœdatiq; ora Galesi.] Ad inuidiam facti portabant funus Almonis pueri, qui utiq; pro ætate nihil tale meruerat,& ferebant Galesi faciem indignis uulneribus fœdatã. Implorantq; deos.] implorabant deos indignitatis iudices, quibus sperabãt displicere posse,quæ peregrini in ciues admiserant. Obtestanturq; Latinum.]

DON. B C

A Latinum.] Hoc est, inuidiosis uocibus lacerabant, quòd malorum omnium per Troianorum fœdus ipse author ui deretur extitisse: hoc multitudo confusa faciebat, & uulgus. Turnus adest, medioq; in crimine cædis, & ignis, Terrorem ingeminat.] Ecce, inquit, etiam Turnus aderat, cuius maior fuerat causa: & idem geminabat terrorem, quem populus fecerat, spondens omnia cædibus & incendio peritura. Teucros in regna uocari Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.] Huius comminationis Turnus exponebat causas, & doloris indignitatē claris uocibus testabatur, quòd Teucri uocarētur in regnū, & Phrygij iungerentur Italiæ, se scilicet excluso ex regiæ domus limine. Singula magnā uim tenent intellectus: nam Teucros, & Phrygiam stirpem pro cōuitio posuit. In regna uocari: hoc est, in honorem maximum potestatem'que regnandi, ac per hoc in meritis deferri summam rerum, & fortissimorum generi misceri maculam Phrygiorum, sed uidelicet multo meliorem genere ac fortitudine, iam generum regis, iam pleno assensu susceptum, ex ipso regiæ domus limine excludi. Tum B quorum attonitæ Baccho nemora auia matres Insultant thyasis (neque enim leue nomen Amatæ.) Etiam illæ, quæ cum Amata petierant siluas, uenerant perseuerantes in furore: hoc enim exigebat reginæ meritum, ut in causa filiæ mariti studium sententiamq; superaret. Vndiq; collecti coeunt.] adunabantur collecti ex diuersis & plurimis locis. Martemq; fatigant.] Et ardorē [illegible] uixibus cumulabant. Illicet infandum cuncti contra omina bellum, Contra fata deūm peruerso numine poscunt.] Nitebantur omnes abrumpere omina sacrilegis mentibus, quæ constabat diuino iudicio atq; arbitrio esse firmata. Contra omina, inquit, & deūm fata. Contra omina, propter apes, & incendij denunciationē, quod ex capite Lauiniæ constabat extitisse. Contra fata: hoc est, contra deorum sententias, & Fauni responsa: peruerso numine, bellum appetebant, in peruersum trahentes deorum iudicium, ut bello excludendos crederent, qui in Italiam fatorum ducti ratione conuenerunt. Certatim regis circunstant tecta Latini.] Obliti regalis reuerentiæ in domo Latini astabant uiolenter, & circum C eam quam omni religione uenerari conuenerat, tumultuoso conuentu grauiter perstrepebant. Ille, uelut pelagi rupes immota, resistit: Vt pelagi rupes, magno ueniente fragore, Quæ sese multis circum latrantibus undis, Mole tenet scopuli: nequidquam & spumea circum Saxa fremunt, laterīq; illisa refunditur alga.] Admirabilis cōparatio. Latinus enim comparatur rupi, uoces populi fluctibus & tempestatibus, consensus uocum et clamor omnium, algæ ictibus. Ille, inquit, hoc est Latinus, ut pelagi rupes: scilicet saxum ingens constitutum in pelago immotum, resistit, quum magno fluctuum percutitur uerbere. Mole tenet scopuli.] Immobile fit magnitudine sua, et frustra undarum clamoribus urgetur: latera autem eius inefficaci uerberatione pulsantur, et sola alga non quatiuntur ictibus, sed perfusa tanguntur. Ita & clamores uulgi magno quidem sono ueniebant ad Latinum, sed uirtutem commouendi non habebant, scilicet ut alga, quæ nullum habet impetum feriendi: nec quum corpori fuerit illisa sentitur. Verùm ubi nulla datur cœlum exuperare potestas Consilium.] Vbi uidit Latinus cæcum multitudinis furorem consilio superari non posse. Et sæuæ nutu Iunonis eunt res.] Et res pro uoluntate sæuientis Iunonis, non sano tractatu currentes. Multa deos aurasq; pater testatus inanes.] Multa uerbis testatus est deos, & ipsas aeris auras: quem enim alium adhiberet uoluntatis suæ testem, omnibus qui aderant furore correptis? Frangimur heu fatis, inquit, ferimurq; procella.] Inter tot insanos solus Latinus integro consilio fuit: solum enim nō commutauerat Iuno, uel furia. Et cùm populorum sæuiens agmen solus superare nequiret, uoluntatis suæ deos esse uoluit testes atq; auras: se uacuum ab eo quod gerebatur scelere, cupiens demonstrare. Itaq; rupit in uocem istiusmodi: Frangimur heu fatis, ferimurq; procella. Frangimur, & procella, inquit, ferimur. perseuerans in eo poeta, quod in Latini comparatione superius tenuit, quum rupem describeret, & pelagi tumentis fluctus, & rabiē maris, & alga, & moles, arripuit. Hîc quoq; per translationem dicens frangi commoda imperij sui, & spem publicam improuidis uisibus tanquam naufragio laniari. Signata ergo posuit uerba, conferens ea, quæ oriūtur in mari, & euidenter ostendens. Nam frangitur nauis, & naufragio interit tempestatum, eiecta turbinibus, quibus, ut furenti populo, resisti non potest, & nauigia pereunt. Sic ipse, quia tantum impetum populi insanientis reuocare non potuit: Frangimur, ait, nec malo ualemus occurrere. Ferimur procella, quia is quem procella urget ac portat, non quomodo uult, aut quo uoluerit, fertur. Heu fatis scilicet aduersis, quia dixit: Ilicet infandum cuncti contra omina bellum, Contra fata deūm peruerso numine poscūt. Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas O' miseri.] Bene miseros dixit, ut dolore uiderentur errare. Nullus enim sciens ac sanæ mentis, cadit in foueam scelerum: nullus peccat in deos, nisi is quem dementia antè possederat. A' generali increpatione ad specialem transit. Te Turne nefas, te triste manebit Supplicium.] Ipse fuit omnibus causa peccandi. Votisq; deos uenerabere seris.] Turno suadebat omittēda esse talia incepta: nam qui citò ab errato discedit, et male cœpta maturè cōdemnat, potest mereri ueniā. Sera uerò erroris agnitio agnitori fauorē nō potest prouocare. Nā mihi parta quies, omnisq; in limine portus.] Vt à periculis pelagi tuti sunt qui fuerint in portu: sic ipse tutum se futurum dicit, qui domus suæ septo usurus esset pro portu. Etiam nunc perseuerauit in eo genere translationis, dicendo, portus mihi erit limē domus meæ, quod egressurus non sum. Funere felici spolior.] Vnum se dolere testatur, quòd indignè esset moriturus, qui potuit habere felicem exitum uitæ. Nec plura locutus, Sepsit se tectis, rerumq; reliquit habenas.] Quia res magno furore turbatas nec consilio potuit, nec sermone componere, condidit se parietibus proprijs: castibus relinquens habenas reip. quas contra maiorem uim nec gubernare potuit, nec tenere.

ER. Attonitæ Baccho.] Quasi Baccho furia enim agebantur: et sic est dictum, ut At medias inter cædes exultat Ama-

Tū quorū attonitæ Baccho nemora auia matres
Insultant thiasis, (neq; enim leue nomen Amatæ)
Vndiq; collecti coeunt, Martemq; fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deūm, peruerso numine, poscunt,

zon. Nemora auia.] per nemora. Thiasis.] choreis. Neque enim leue nomen Amatæ.] Iuuenalis, Quæ non faciet, quod

Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille uelut pelagi rupes immota resistit:
Vt pelagi rupes magno ueniente fragore,
Quæ sese multis circum latrantibus undis
Mole tenet, scopuli nequicquam, & spumea circũ
Saxa fremunt, lateriq; illisa refunditur alga.
Verùm ubi nulla datur cæcum exuperare potestas
Consilium, & sæuæ nutu Iunonis eunt res,
Multa deos aurasq; pater testatus inanes:
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurq; procella.
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,
O' miseri: te Turne nefas, te triste manebit
Supplicium, uotisq; deos uenerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisq; in limine portus:
Funere felici spolior. nec plura locutus,
Sepsit se tectis, rerumq; reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes

quod principis uxor. Martéq; fatigat.] præliũ cum clamore deposcunt. Contra omina.] Superius de apibus & Lauinia. Fata deûm.] propter oraculum Fauni. Peruerso.] irato. Velut pelagi rupes.] Sic Cicero seditionem populi fluctibus comparauit, In illis duntaxat fluctibus cõcionũ. Bene Verg. eum, qui restitit seditioni, Rupem uocauit. Mole tenet.] Hic distinguendum, ut Scopuli nominatiuus pluralis sit. Cæcum consilium.] Fremitui populi bonum nomen posuit. Frangimur.] Permansit in rupis translatione. Sacrilego sanguine.] Quia bellum sumebant contra uoluntatem deorum. Votis'que deos uenerabere seris.] Quia religio rigida, dicitur semel malè commissa nulla ratione reuocari. Horat. Dira detestatio Nulla expiatur uictima. Parta quies.] Scilicet uicinæ mortis beneficio. In limine portus.] Securitas omnis in portu est. Funere felici spolior.] Exequijs tantũ regalibus careo. Mos erat.] Varro uult, Morem esse communem consensum omnium simul habitantium, qui inueteratus, consuetudinem facit. Hesperio in Latio.] Hoc est, in antiquo: nam, ut in Primo diximus, duo Latia fuerunt: unde non frustra Hesperio addidit. Quòd autem dicit hanc cõsuetudinem antiquã fuisse, falsum est: nam à Numa Pompilio primùm instituta est: sed carmini suo, ut solet, miscet historiam. Notandum sanè inconnexum esse hunc locũ, si quis totius libri consideret textum: nam suprà ait, Longa placidas in pace regebat. item dicturus est, Ardet inexcita Ausonia atq; immobilis antè. & nunc dicit, Mos erat Hesperio in Latio. suprà etiam, Captiui pendent currus. item, Tyrrhenas i sterne acies. Quæ ne sint contraria, accipiamus Italiam primò caluisse bellis, medio tempore quieuisse, & ad antiquum studium nunc reuerti: sicut Romani bello flagrauere sub Romulo, quieuère sub Numa, sub Tullo Hostilio prima studia repetiuerũt. Hinc est quod & ipse Vergilius ait, Longa placidas in pace regebat, non perpetua. item, Desuetaq; bello Agmina in arma uocat subito, ferrumq; retractat. nam Retractare est, repetere quæ omiseras. Tale aliquid dicit de genere Syllano Sallustius: nam uolens ostendere antiquos maiores eius consulares fuisse, uicinos uerò ignauissimos, Syllam uerò florentissimum, ait: Igitur Sylla patriciæ gentis fuit, familia iam extincta maiorum ignauia.

POM. Sabi. *Tum quorum.] coeunt illi iuuenes, quorum matres bacchabantur cum Amata in siluis. Thiasis.] choreis. Nomen.] scilicet erat, bacchari & furere in siluis. Fatigant.] stimulant, incendunt. Ilicet.] statim. Apronianus legit scilicet. Omnia.] Mihi placet Omina. Fata.] oracula Fauni. Tecta.] regia. Ille.] Latinus. Scopuli.] per saxa & scopulos intelligit famulos regis. Verùm ubi.] ubi nulla potestas fuit Latino uincere cæcum cons. id est, cæcitatē suorum, clamauit, Frangimur. Frangimur.] quia rupi comparatus erat.*

Ipsi.] uos qui me frangitis. A *Sacrilego.] uel bellum sumebant contra uoluntatē deorum, & uiolabant deos penates, et ipsos Troianos, qui iubentibus fatis in Latium uenerant. Parta quies.] senex sum, & in portu uita mea est. Intelligit de quiete mortis. in hoc bello non sepeliar, ut rex. Funere.] exequijs regalibus careo. Mos erat.] mos communis est consensus omnium. & idem dicitur usus & consuetudo. Quæ.] morē sacrũ.*

VAR. LECT.

Contra omnia bellum.] In antiquis libris legere est, Contra omnia, quam lectionem agnoscit Seruius. Certatim regis circumstant tecta Latini.] In Mediceo, Tecta tyranni, scriptum est. B *Ille uelut pelagi rupes immota.] In antiquis nonnullis libris legere est, Pelagi moles. Laterique illisa refunditur alga.] Variat hæc lectio in libris antiq. Alij Aspersa: alij Infusa legunt. Cæcum exuperare potestas Consilium.] In aliquot antiquis libris, Expugnare habetur. Nutu Iunonis eunt res.] In Romano libro una dictione legitur, Euntes. Testatus inanes.] In antiquis aliquot libris Testatur inanes legitur. Ferimurq; procella.] In antiquis aliquot libris Procellis est. Omnisq; in limine portus.] Nonnulli lib. absque particula q; legunt. Mos erat Hesperio in Latio.] In libris aliquot antiquis legere est, Mos erat in Latio Hesperio.*

D *Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes Albanæ coluere, sacrum nunc maxima rerum Roma colit.] Obseruationes omnes aut legibus principum, aut hominum sensibus constitutæ seruantur. Quidquid igitur obseruare cunctis in commune placuerit, perinde habeatur ut lex, morem longo tempore custoditum diuturnitas firmet, qui usqueadeo commodus iudicatur, ut à conditoribus ad posteros quoq; transitũ faciat.* C *Hunc ipsum Vergilius refert fuisse morem usqueadeo commodum publicis rebus, ut ex Latio prolatum Albanæ urbes probatum placidumq; retineant. Quantũ mos iste laudatur! ut prolatus ex uno loco, plurimis urbibus esse cœperit curæ, obseruationiq; perpetuæ! Magnum est quippe, quod ab uno profectum plurimis placet. Deniq; hunc Albani coluère sacrum, nec pro leui ducentes, consecratione quadam & ueneratione plenissima tenuerunt, ut esset sacrilegium, si fuisset aliqua temeritate mutatus. Nunc maxima rerum Roma colit.] Laudis adiunxit augmētum, quum in urbe quoq; rerum omnium domina cõsentiente sacer religiosusq; susceptus habebatur. Incipit dicere, qui sit ipse mos, uel quibus nam sit temporibus necessarius. Cum prima mouent in prælia Martem, Siue Getis inferre manu lachrymabile bellum, Hyrcanis'ue Arabis'ue parant, seu tendere ad Indos, Auroramq; sequi, Parthosq; reposcere signa.] Quum, inquit, parantur gentibus bella, & dixit, quæ essent ipsæ gentes, & sub quibus cœli partibus morarentur, dixit & quando existat ipse mos, subiungit etiam moris ipsius ritum. Sunt geminæ belli portæ, sic nomine*

nomine dicunt.] Duæ, inquit, portæ sunt: ac quia belli tempore tantùmmodo reserantur, appellatæ sunt belli portæ. Religione sacræ, & sæui formidine Martis.] cum omni religione habentur, propter Martium numen. Centum ærei claudunt uectes.] Dedit claustris ipsis maiorem uim à numero & qualitate materiæ. Æternaq; ferri Robora.] Crescit rei ipsius argumentum. Æreos uectes. dicit etiam roboribus ferreis portas ipsas clausas atque firmatas. Nec custos absistit limine Ianus.] Omnibus his claustrorum firmamentis additus non deest Ianus, qui gemina fronte circunspiciens omnia, non patitur furoris & scelerum Ianuas temerè referari. Has ubi certa sedet patribus sententia pugnæ.] Vbi patribus uno consensu bellum geri placuerat, & omnium fuerat fixa sententia. Ipse Quirinali trabea, cinctuq; Gabino Insignis reserat stridentia limina consul.] cultu Romuleæ uestis, et Gabini cinctu insignis cõsul, harũ portarum reserat fores. Stridentia limina posuit, ut in ipsa quoq; patefactiõe ualuarũ magn⁹ stridoris terror emissus terreat audientes. Ipse uocat pugnas.] Idẽ ipse consul uoce sua uocat pugnas: hoc est, dat iuuenibus pugnandi potestatẽ. Sequitur quem cætera pubes.] Quum ille permiserit, sequitur multitudo omnis, et consensum cõmodat imperatis o...bus: & sic iuuentus accepta potestate pugnandi, confidenter quærũt bella. sequitur: Æreaq; assensu conspirant cornua rauco.] continuò & cantus bellici æreis cornibus emittuntur. Hoc & tum Æneadis indicere ...atinus More iubebatur, tristesq; recludere portas.] Se...m igitur ueterem morem cõueniebant Latinum, & uehementer urgebant, aperire portas belli, et illis bellum indicere, quos in amicitiã & affinitatem religionis, secutus deorum & patris responsa, susceperat. Ergo mos fuit, ut ipse portas aperiret, sed si pugnandum esset contra inimicos & longè positos, (ut suprà dictum est, cùm de ipso more disputaret) uel si bellum geri patribus placuisset. Cæterum isti inuitis numinibus, sine tractatu maiorum, & firmata pace, socium uolebant fieri admissi sacrilegij.

C Abstinuit tactu pater.] Licet illi furore possessi præcipites fuerint in perniciem suam, & aduersa cuperent: Latinus tamen, qui esset publicus pater, apud quem religio generi fuit, & commodum filiæ, nolebat funestas fores luctuosasq; contingere. Auersusq; refugit Fœda ministeria, & cæcis se condidit umbris.] Nolens se officijs tristibus maculare, discessit in tenebrosa loca, auersus à conspectu generorum, ne cerneretur ab aliquo, aut ipse uideret illicita geri, & ea quæ iudicio religioso damnauerat: Tum regina deûm cœlo delapsa, morantes Impulit ipsa manu portas, et cardine uerso Belli ferratas rupit Saturnia postes.] Fecit Iuno quod non conueniebat deæ, ut relictis cœli partibus ueniret ad terras, & panderet sceleribus uiam, atq; in bello perituros ...geret. Fecit tamen ut uetus & pertinax inimica. uerebatur enim ne mora patefaciendarum portarum furorem paratæ iuuentutis aut consenescere faceret, aut penitus remoueri. Animus quippe uulgi, ut repentinis motibus excitatur, ita maturè languescit, & interueniente torpore consumitur. Ergo, quod Latino displicuit, & refugit ne faceret, fecit dea, & manu sua impulit portas, quibus fiebat mora. Vt autem huius sæuientis ardorem euidentius poeta monstraret, nõ solùm hanc dixit portas aperuisse, sed euertisse postes ipsos à cardine: hoc est, ab eo loco, in quo nexibus idoneis tenebantur: quasi demum patentibus portis aliquod impedimentum potuissent postes afferre, si locis suis fortè mansissent. In euersione postium animus inimicæ considerandus est, quæ sic belli reserauerat cum ipsis postibus portas, ut uulsis ipsis qui firmamenta præstabant, iterum claudi non possent, & nunquam desineret bellum. Quanta autem uis Iunonis sit, in facto ipso expresso & euidenter ostensum est: nam quas centum ærei clauserant uectes, quas æterna ferri firmauerãt robora, ipsa unius manus impulsu innitens, non corporis uirtute sed numine, ipsum quoq; bifrontem custodem auctoritate maioris potestatis exuperans, & patefecit portas, et earum postes subuertit. Patefactio portarum, quid præstiterit studio Iunonis, incipit enumerari. Ardet inexcita Ausonia, atq; immobilis ante.] Bene poeta memor fuit: suprà enim dixit, Rex arua Latinus & urbes, Iam senior longa placidas in pace regebat. Ergo nunquam excitata in bellum Ausonia, & semper otio pacis immobilis, ardebat tunc furore bellandi. Sunt qui asserant, hoc loco contraria scripsisse Vergilium, ut quũ ipse dixerit sub Latino longam pacem fuisse, perindeq; Ausoniam bella nescisse, ipse rursum in descriptione uestibuli domus eius ostendit, multa ex hostibus capta, currus scilicet, secures, & cætera. Hæc non dicerent, si poetæ uerba singula considerarẽt, uel certè tempora, aut per quos capta sint: nam & ipsum Latinum possumus intelligere aliquando pugnasse, & post labores bellicos longam pacem habuisse, & captiuitatem armorum, ac triumphorum ostentationem constitutam in uestibulo domus, ad Latini maiores, non ad ipsum Latinum pertinuisse. Deniq; longa illic memoria descripta est in uetustate. imaginem & Pici, non Latini nomen regia illa retinebat. sic positũ est: Tectum augustum, ingens, centũ sublime columnis, Vrbe fuit summa Laurentis regia Pici. Quinetiam ueterum effigies ex ordine auorum Antiqua ex cedro, Italusq;, paterq; Sabinus Vitisator, curuam seruans sub imagine falcem: Saturnusq; senex Ianiq; bifrõtis imago. et, Alijq; ab origine reges Martia qui ob patriam pugnando uulnera passi. &, Picus equum domitor. Quæ, res per maiores Latini feliciter gestæ procurare potuerũt. Ardet inexcita Ausonia, atq; immobilis antè.] Ecce quantũ potuit factio Iunonis. sic ardebat in bellum omnis Ausonia, ut nulla pars eius remansisset immunis, & sic ducebatur ardore bellandi, ut hanc nec seuocaret à periculis desuetudo. Subiungitur species ipsa incensarum mentium. Pars, inquit, pedes ire parat campis, pars arduus altis Puluerulentus equis furit.] Alij pedestri arte certaturi, alij equis sublimes petebant campum, omnes arma requirunt, nullus fuit qui arma non quæreret. Inquisitio armorum ostendebat maiorem certandi cupiditatem. Nullus enim quærit armari, nisi qui desiderio dimicationis impellitur. Dicendo Requirunt omnes arma, confirmat poeta longum interuentum pacis, habendorum armorũ curam corripuisse: quis enim habenda per otiũ diceret, quæ essent turbatis temporib. necessaria? Pars læues clypeos, & spicula lucida tergent.] Erant tamen nonnulli, qui haberent scuta, & spicula olim pace currente, nec collecta aut polita. Hæc tamen tergebant, ut splendorem reciperent, quo modo fulgor armorum plurimum hostibus terroris importat. Aruina, inquit, pingui.] Vt doceret, qua specie fiat muridius ferrum. Subigitq; in cote secures.] Et quod fiebat expressit, & quemadmodum fieret: subigentis enim more acuitur species multo ferro perfecta. Signaq; ferre

iuuat,

iuuat, sonitusq; audire tubarum.] In desiderium uenerat, quidquid constabat omnibus esse cōtrarium: tanta enim uis insaniæ fuit, ut aduersa pro commodis optarentur. Quinq; adeo magnæ positis incudibus urbes Tela nouant.] Tantus bellandi amor incesserat, ut plurimæ urbes & magnæ, positis incudibus nouandis telis, quo modo uetera esse defierant, operam darent. Numerum & magnitudinem ciuitatum expreßit. Cùm uerò de incudibus loqueretur, modum tacuit, ut infinita esset æstimatio, ac maioris ponderis fieret quod dicebat: tantumq; telorū fieri crederetur, quantum exigebat tot populorum confluens multitudo. Subiungit ipsarum urbium nomina cum uirtute ac potentia sua: ne quasi humiles non tantum parare uiderentur, quantum fugientibus cateruis fuerat necessarium. Atina potens, Tyburq; superbum, Ardea, Crustumeriq;, & turrigeræ Antemnæ.] Hæc fuerunt nomina ciuitatum. Tegmina tuta cauant capitum, flectuntq; salignas Vmbonum crates, alij thoracas ahenos, Aut leues ocreas lento ducunt argento. Vomeris huc & falcis honos, huc omnis aratri Ceßit amor.] Faciebant, inquit, alij galeas, scutaq; formabant: alij humeris parabant munimenta. Vomeris huc et falcis honos.] ut curandis præparata fructibus, & cunctorum saluti profutura in eas illi species mutarent, quæ adimerent uitam. Ecce

quanta confusio, & quantus in omnibus error, quantaq; laus Æneæ atq; Troianorum. Omne ferrum uertebatur in gladios, & parum fuit, quidquid inæstimabilis fortitudo dictabat. Sic omnia culturarum subsidia consumebantur, ut præsagio quodam, omnium iam monstraretur interitus, & appareret eos ad aruorum exercitium nunquam esse redituros. Recoquunt patrios fornacibus enses.] Patrios, inquit, non suos: tanta enim pace usi uidebantur, ut armorum strepitus, & tubarum clangor omnibus esset incognitus. Classica iam'que sonant, it bello tessera signum.] Tessera dicitur nuncius, gerendum significans bellum. Hic galeam tectis trepidus rapit, ille trementes Ad iuga cogit equos, clypeumq;, auroq; trilicem Loricam induitur, fidoq; accingitur ense.] Post classicorum sonum, post'que nuncium tesseræ, maior animorum feruor extiterat. Denique alter galeam rapuit, non immunis à trepidatione: nam qui solam galeam rapuit, proculdubio amens fuit, quum non caput solum, sed membra omnia tegere debuisset. Alter equos cogebat ad currum. species est ista militiæ, ut curru pugnarent: quod ipsum multis locis expressum est. Alius sumebat scutum, induebatur lorica alius, & gladio cingebatur. Accingitur, dixit munitur, in singulis multos intelligere debemus, aut omnes hoc fecisse.

Albanæ coluêre sacrum: nunc maxima rerum
Roma colit, cùm prima mouent in prælia Martē,
Siue Getis inferre manu lachrymabile bellum,
Hyrcāis'ue, Arabis'ue parāt, seu tēdere ad Indos,
Auroramq; sequi, Parthosq; reposcere signa.
Sunt geminæ belli portæ, (sic nomine dicunt)
Relligione sacræ, & sæui formidine Martis.
Centum ærei claudunt uectes, æternaq; ferri
Robora, nec custos absistit limine Ianus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse Quirinali trabea, cinctuq; Gabino
Insignis, reserat stridentia limina Consul.
Ipse uocat pugnas, sequitur tum cætera pubes,
Aereaq; assensu conspirant cornua rauco.
Hoc & tum Aeneadis indicere bella Latinus
More iubebatur, tristesq; recludere portas.
Abstinuit tactu pater, auersusq; refugit
Fœda ministeria, & cæcis se condidit umbris.
Tum regina Deûm cœlo delapsa, morantes
Impulit ipsa manu portas, & cardine uerso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia, atq; immobilis antè.
Pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
Puluerulentus equis furit: omnes arma requirūt.
Pars læues clypeos, & spicula lucida tergent
Aruina pingui, subiguntq; in cote secures,
Signaq; ferre iuuat, sonitusq; audire tubarum.
Quinq; adeò magnæ postis incudibus urbes
Tela nouant, Atina potens, Tyburq; superbum,
Ardea, Crustumeriq;, & turrigeræ Antemnæ.
Tegmina tuta cauant capitum, flectuntq; salignas

SER. Protinus.] iugiter, deinde. nam nunc temporis aduerbium, alibi loci: ut, Cùm protinus utraq; tellus Vna foret. Maxima rerum Roma.] Imperij potita. Mouent in prælia Martē.] Nam moris fuerat, indicto bello in Martis sacrario ancilia cōmouere. unde est in Octauo, Vterq; impulit arma. Getis.] Getarum fera gens etiam apud maiores fuit. nam ipsi sunt Mysij, quos Sallust. à Lucullo dicit esse superatos. Hyrcanis ue.] Gens dicta à silua Hyrcania, ubi sunt tigres. Arabis'ue parāt.] Hic datiuus uenit ab eo quod est hic Arabus: nā ab eo quod est hic Arabs, ab hoc Arabe, Arabibus facit, sicut Hiberibus: unde in Lucano: Occurrat Hiberibus alter, & Hiberis: Horatius, Discet Hiberus Rhodaniq; potor. Itē lectum est Æthiops, & Æthiopus: sed modò tantum Æthiops dicimus. Auroramq; sequi.] ingenti ambitu ipsum ortum diei dicit pro populis. Parthosq; reposcere signa.] Hoc in honorem Augusti posuit, quo regnante à Parthis repetita sunt signa, quæ Crassus perdiderat: qui quum auiditate sua contra auspicia bellum suscepisset, captus cum filio est, & necatus infuso in os auro. Su[illegible] næ belli po[illegible]] Sacrarium hoc Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletū, iuxta theatrū Marcelli, quod fuit in duobus breuißimis templis. Duobus autem, propter Ianum bifrōtem. Postea captis Faliscis ciuitate Thusciæ, inuentum est simulachrū Iani cum frontibus quatuor. Vnde quod Numa instituerat, translatum est ad forū transitorium, & quatuor portarum unum templum est institutum. Ianum sanè apud aliquos bifrontem, apud aliquos quadrifrontem esse non mirum est: nam alij eum diei dominum uolunt, in quo ortus est & occasus. Horat. Matutine pater, seu Iane libentius audis. Alij anni totius, quem in quatuor tempora constat esse diuisum. Anni autem esse Deū illa res probat, quòd ab eo prima pars anni nominatur: nam à Iano Ianuarius nuncupatus est. Relligione sacræ.] tremendæ, execrabiles: nam & paulo pòst dicturus est, Tristesque recludere portas. Ferri robora.] Bene addidit Ferri: nam omne quod forte est, Robur uocamus. Quirinali trabea.]

A trabea.] Sueton. in libro De genere uestium, dicit tria esse genera trabearum: unum dijs consecratum, quod est tantum de purpura: aliud regium, quod est purpureum, & habet tamen album aliquid: tertium augurale, de purpura & cocco mixtum. Quirinali ergo, regali. Cinctuque Gabino.] Gabinus cinctus est, toga sic in tergum reiecta, ut una eius lacinia à tergo reuocata hominem cingat. Hoc autem uestimenti genere utebatur Consul bella indicturus: ideo quia cùm Gabij Campaniae ciuitas sacris operararetur, bellum subito uenit: tunc ciues accincti togis suis, ab agris ad bella profecti sunt, & adepti uictoriam: unde hic ortus est mos. Insignis reserat stridentia limina Consul.] Is prior creatus est. Insignem accipe, primo loco creatum, licet alter similem habeat potestatem. Ipse uocat pugnas.] Tria sunt, ut suprà diximus, militiae genera: Sacramentum in quo unusquisque miles iurat se non recedere, nisi praecepto Consulis post completa stipendia, id est militiae tempora, scilicet uigintiquinque annos: Coniuratio, quae fit in tumultu, id est Italico bello & Gallico, quando uicinum urbis periculum singulos iurare non patitur, ut inter Fabios fuit: Euocatio, quod genus nunc tangit: nam ad subitum bellum euocabantur. unde etiam Consul solebat dicere: Qui uult Rempublicã saluam, me sequatur. Conspirant.] Nam & tubae simul flabantur. Foeda ministeria.] cruenta, more suo. Morantes.] Id est, differentes, scilicet bella. Belli ferratos rupit Saturnia [illegible]] ἀκυρολογίαν fecit, mutando Ennij uersum: nam ille ait, B[illegible]errratos postes portasque refregit. Immobilis antè.] Non semper, sed antehac. potest tamen & immobilis esse à furia: nam antè gessit bella, sed iure indicta per feciales & patrem patratum. Tergent.] Ab eo quod est Tergeo terges. fit & tergũt, à tergo tergis: quod de usu penitus recessit. Aruina pingui.] Secundum Suetonium de uitijs corporalibus, Aruina est durum pingue, quod est inter cutem & uiscus. Adeò magnae.] ualdè magnae. Atina potens.] Ciuitas haec est iuxta Pontinas paludes, dicta à morbis, quae Graecè ἄται dicuntur, quos paludis uicinitas creat. Tyburque superbum.] Aut nobile: aut per transitum tetigit illud, quòd aliquando cùm à senatu auxilia poscerent Tyburtes sub commemoratione beneficiorum, hoc tantum à senatu responsum acceperunt: Superbi estis. Crustumeri.] Mutauit: nam Crustumerium dicitur. Turrigerae Antemnae.] bene muratae. Antemnae autem dictae sunt, quòd amnis praeterfluit: quasi ante amnem positae. Salignas Vmbonum crates.] Vt dicit Sallustius de Lucanis, qui de uimine facta scuta corijs tegebant.

P. M. Sabi. Colit.] habet morem. Siue Getis.] Lucullus Bessas & Enimontanos omnes uicit, primusque omnium Scythis Romana monstrauit arma. Getae, populi Scythiae sunt, qui nunc Tartari dicuntur. & hoc referri potest ad Augustum, qui Mesos feros & truces per M. Martium, Crassum, & Canidium centurionem repressit, & Thracas & Sarmatas per Lentulum. hoc igitur ad laudem Augusti. caeterae partes orbis terrarum subactae erant. sequentia ad Augustum pertinent. Arabis.] per Aquilium Gallum. Ad Indos.] India in ipsa aurora est, id est in Oriente. In orientem Augustus duos nepotes misit, Lucium Caesarem, & Caium Caesarem. Lucius morbo solutus est, Caius in Syria uulnere perijt. Signa.] Augustus signa, id est aquilas populi Romani ablatas caede Crassi, à Parthis recuperauit: Parthi sponte signa Augusto remiserunt. Sunt geminae belli portae.] Liuius ait: Ianum ad infimum Argiletum, indicem pacis belli'que fecit, apertus ut in armis esse ciuitatem, clausus pacatos esse omnes populos significaret. bis deinde post Numae regnum clausus fuit: semel Tito Manlio consule, post primum bellum Punicum: iterum id nostrae aetati dij dederunt, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare Augusto, pace terra marique parta. In templo Iani duae portae erant. Lucius Piso scribit in Annalibus, in Ianuali porta positum Iani signum à Numa, & ius institutum ut clausum semper esset, nisi cum bellũ sit. Nigidius ait Ianum Apollinem esse, & Dianam dici Ianam, appositione D. & Sol est qui aperit & claudit diem. eius imaginem cum exprimunt Phoenices, finxerunt draconem orbiculatum caudam deuorantem. duodecim ei[illegible]arae fuerunt constitutae, propter 12. menses. Bifrons pingitur: eius templum inter duo fora fuit. captis Phaliscis urbe Etruriae, inuenere simulachrum Iani cum quatuor uultibus, & Romam transtulerunt. Traianus Caesar ei templum inter quatuor fora constituit. Reserat.] aperit. Vocat pugnas.] bellum indicit, statim clamat populus Romanus. Pater.] Latinus. Foeda.] impia, scelesta. Morantes.] tardantes. Ipse Quirinali trabea.] Tria sunt genera trabearum: unum dijs sacratum, alterum regium & ex purpura, tertium augurum ex purpura admixto cocco. Quirinali.] quia Romulus, id est Quirinus trabea utebatur: ut apud Ouidium, Trabeati cura Quirini. Gabinus cinctus est toga quae in tergum reijcitur, qua utebatur consul indicturus bellum hostibus. quia Gabij cum hostes uenirent, & in sacris essent, accincti togas ad bella profecti sunt, & uictores fuerũt. Plinius ait: Praetextae apud Etruscos originem inuenere. Trabeis usos accipio reges. Cinctum ait Pomponius esse genus uestis: unde Cethegi cinctuti dicti. Varro ait, Cinctus uestis est, à cingendo. Immobilis ante.] propter lentam pacem, quae fuerat sub Latino. Tergunt.] abstergunt. Aruina pingui.] Aruina est illa pinguedo duriuscula, quae est inter cutem & uiscera, id est carnem. Atina potens.] Atina urbs est in Campania iuxta Pontinas paludes, in excelso colle posita, post Fabateriam uersus Itrum, circundata montibus asperis. Tarracina eam habet à sinistris, inter montes qui imminent Cecubis campis, ubi Fundi sunt. Crustumerique.] Crustumerium oppidum in antiquo Latio prope Antemnas. Antemnae dictae sunt, quòd sint ante amnem positae, qui influit in Tyberim. quod oppidum in bello male acceptum, consenuit, inquit Varro. Colonia fuit Siculorum, ideo uetustissima est. Silius ait, Antemnaeque prisco Crustumero prior. Primae urbes quae post raptum uirginũ decreuere inferre bellum Romanis, fuere, Cecinna, Crustumeri, Antemnae: post Romulus Cecinnensibus & Antemnatibus pepercit, & colonias Roman. eorum urbes esse uoluit. Crustumeri Albanorum colonia fuit, ante urbem Romam: postquam expugnauit eam Romulus, coloniam Romanorum fecit, ut scribit Dionysius. Tegmina.] galeas. Salignas.] è salice.

VAR. Lect. Hircanis'ue, Arabis'ue parant.] In Mediceo lib. et plerisque alijs, per copulatiuam que scriptum est, Hyrcanisque, Arabisque. Cinctuque Gabino.] In plerisque libris antiquis inemendatè legitur Sabino. Lucida tergunt.] In nõnullis libris antiquis Tergent legitur.

CAL. Rhod. Maiorem igitur consulem dici solitum enotauimus, penes quem fasces forent. Hi uerò in antecessum seniori contribuebantur, ut Plutarchus & Maximus quoq; Valerius prodidere. Lex tamen Iulia priori ex consulibus fasces sumendi potestatem faciebat, cui plures forent liberi. Nam & in candidatis liberorum præpolluisse numerū, Tacitus scribit Cornelius. Quod si par numerus fuisset utriq;, tum præferebatur maritus, quod si in eo quoq; inuenirentur compares, annorum utiq; ui legis eiusdem ratio inibatur. Solitos tamē audio, qui lege potiores essent, mensis primi fasces collegis concedere natu grandioribus aut mobilioribus, uel si alterum inirent consulatum: aut certe consule erat maior, qui priore loco renunciatus esset. nam & Liuius ab Vrbe cond. xxix. lib. Scipionem priorem consulem à centurijs omnibus dictum scribit. Et Cic. in Pisonem: Me cuncta Italia, me omnes ordines, me uniuersa ciuitas non prius tabula quàm uoce priorem consulem declarauit. Quem uerò nunc maiorem, nunc priorem nuncupamus consulem, Virgilius etiam insignem dixit, ut qui nullius sit doctrinæ inscius, & uetustatis usque ad anxietatem obseruator:

Ipse Quirinali trabea, cinctuq; Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul.

DON. Pandite nunc Elicona deæ cantusq; mouete, Qui bello exciti reges, quæ quenq; secutæ Complerint campos acies, quibus Itala tantum Floruerit terra alma uiris, quibus arserit armis: Et meministis enim diuæ, & memorare potestis. Ad nos uix tenuis famæ perlabitur aura.] Relaturus antiquitatis memoriā, inuocat Musas: ut hæc comprehenderent, nec habere culpam in eo uideretur, utpote qui esset confessus ignorare se multa, alia uerò leui ac tenui et incerta relatione didicisse. Merito ergo inuocat musas, quoniam his occultum esse non potuit, quidquid temporis diuturnitas texerat. In ipsa inuocatione et complexione propriæ petitionis posuit ea, quæ fuerat secuturus. Qui, inquit, bello exciti reges: hoc est, qui, quanti, uel quales. Quæ quemq; secutæ complerint campos acies: ostendit inæstimabilem multitudinē conuenisse cum regibus. Quibus Itala tantum, floruerit terra alma uiris. usq; in illud scilicet tempus, quo partium congreßio parabatur. Vult ostendere bona longæ pacis nutrisse egregios uiros: belli autem rabiem perdidisse. Idcirco subiunxit, quibus arserit armis. Et meministis enim diuæ, et memorare potestis, Ad nos uix tenuis famæ perlabitur aura.] Dixit causas deprecationis suæ: idcirco ait, Hæc quæro, quia uetera solæ potestis nosse, ac solæ narrare: ad homines quippe uix aliquæ gestorum partes leui relatione perueniunt. Catalogus iste huic interpretationum libro non fuerat inserendus. Nihil enim habet, quod artificiose posset exponi: est quippe nominibus hominum, gentiū, fluuiorum, deorum, terrarum, montium, herbarum, prouinciarum, ac fontium plenus et refertus. Tamen ne quid libro decerpi uideatur, dicemus aliqua eius uno libro, qui tertiusdecimus erit: cùm totius operis complexione dictu- A ri, ut historiæ per duodecim libros sparsæ, et cætera quæ supradicta non sunt, poßint euidenter apparere. Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris Contemptor diuûm Mezentius.] Ideo primus, quia asper: ideo primus, quia contemptor deorum, illorum scilicet quibus autoribus Æneas ad Italiam uenit, & ei Lauiniæ coniugium fuerat destinatum. Agminaq; armat Filius huic iuxtà Lausus.] Imitatus studium patris, etiam Lausus agmina ducebat ad bellum. quum non dicit quanta, plura uoluit sentiri quàm fuerant. Quo pulchrior alter Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.] In comparatione pulchri corporis unum prætulit Lauso, postposuit autem omnes Italos. Lausus equûm domitor, debellatorq; ferarum.] In pulchro corpore non facile potest reperiri fortitudo, quæ quia fuit in Lauso, laudatur: nam equitandi studium & uenandi illic esse conuenit, ubi fuerit uirtus. At in Lauso maior, quia equos feros domare, & aptos humanis usibus efficere consueuerat. Ducit Agillina nequicquam ex urbe secutos Mille uiros.] Ideo nequidquam, quia non erant euasuri. Dignus patrijs qui B lætior esset Imperijs, et cui pater haud Mezentius esset.] Dignus, bis accipiendum est: dignus qui teneret patris imperiū, et dignus qui non diceretur Mezentio patre [illegible]nitus. Mezentius quippe à suis eiectus est propter crudelitatem inauditam, & profanus fuit: Lausus uerò naturæ mitioris, & religiosus, & fortis. Post hos.] Id est, post Mezentium & Lausum. Insignem palma per gramina currum, Victoresq; ostentat equos, satu[illegible] pulchro Pulcher Auentinus, clypeoq; insigne paternum Centum angues, cinctamq; gerit serpentibus hydram.] Venit, inquit, etiam Auentinus ad bellum. hic filius Herculis fuit: uehebatur curru cū signo palmæ, more scilicet triūphantis, gestans clypeum cum hydræ serpentibus, ut hoc genere demonstraret gloriam patris, qui eam contriuerat tot capitibus uenenatis armatam. Collis Auentini silua, quem Rhea sacerdos Furtiuum partu sub luminis edidit auras Mixta deo mulier, postquam Laurentia uictor Geryone extincto Tyrinthius attigit arua, Tyrrhenoq; boues in flumine lauit Iberas.] Auentinus quidem gloriæ causa hydram gestabat in clypeo, ut hoc signo filium se Herculis demonstraret, sed ludibrium matris hoc C genere prodebatur: nam hanc Rheæ sacerdotium præferentem stupro Hercules in Auentino monte appetijt. Vnde Auentini tenuit nomen, qui furto conceptus, ac furto editus, atq; nutritus, relatione didicerat matris quo esset authore susceptus. Testatur autem signum, ut appareat tempus, quo admissum est crimen. Tunc, inquit, quando Geryone extincto per Auentinum Hercules iter fecit, & boues à flumine Ibero perductas Tyrrhenis undis abluit. Tali genere laudis Salustius plenus est: nam & ipse multos collaudat, ac deprimit adiecta u[illegible]tuperatione.

Vmbonum crates, alij thoracas ahenos,
Aut leues ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc & falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor, recoquūt patrios fornacibus enses.
Classica iamq; sonant, it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit, ille frementes
Ad iuga cogit equos, clypeumq; auroq; trilicem
Loricam induitur, fidoq; accingitur ense.

SER. Thoracas ahenos.] Quia apud maiores loricæ pectora tantum tegebant. Statius, Triplici seruantur pectora ferro: Pectora, nam tergo nullus metus. Lento ducunt argento.] flexili argento ducunt, id est extendunt. est autem et spondaicus, & reciprocus uersus. Classica iamq; sonant.] Bene posuit amphibologiam: nam classicum dicimus, & tubam ipsam & sonum. Classicum a[illegible]

A tem est flexilis tuba. It belli tessera signũ.] Symbolum bellicum, quod ad pugnam exeuntibus datur, scilicet propter confusionẽ euitandam. Græcè dicitur σύνθημα, ut fuit in bello Marij, Lar Deus: in Syllæ, Apollo Delphic9: in Cæsaris, Venus genitrix. Trepidus.] festinus, more suo. Loricam induitur.] Dicimus & Induo illa re, et illam rem. Helicona deæ.] Parnassus mons Thessaliæ diuiditur in Cytheronem Liberi, & Heliconem Apollinis, cuius sunt Musæ. Est autem

B Homeri uersus. ἔσπετε νῦν μοὶ μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι. ὑμεῖς γὰρ θεαί [...], πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα, ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν. οὐδέ τι ἴδμεν, οἵ τινες ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν. Quibus arserit armis.] Aut splenduerit, aut amore flagrauerit. Primus init bellum.] Non mirum si & con[...]tor diuûm, & sacrilegus Mezentius cõtra pium primus a[...] corripuit. Et sciẽda est Poetæ affectatio (nam ἀμβλυσίαν nefas dicere) hîc aliquos commemorat, quos in bello non inuenis: & in sequentibus aliquos inuenimus, quos hîc omnino non posuit. Tyrrhenis asper ab oris.] oriundus Thuscus, non qui tunc de Thuscia uenit, quem antè pulsum à ciuibus cõstat. Agminaq; armat.] Aut eorum qui eum secuti fuerant, sicut eius filium. nec enim credibile est, solu n fugisse: nam & Statius dicit, Vel quos mouet exul, & hæsit Tristibus apta fides. aut certè eorum, quos Turnus ei antè dederat: ut Adrastus Polynici in Stat. qui ait, Ne parua mouens inglorius arma Iret. Agilina ex urbe.] Ex Cærete oppido. Nequicquam.]

C Quia in prælio perijt, nec paternum recepit imperium. Patrijs qui lætior esset Imperijs.] Dignus qui haberet imperatorem potius, quàm exulem patrem. Pulchro.] forti, ut diximus suprà. Pulcher Auentinus.] Auentinus mons urbis Romæ est, quem constat ab auibus esse nominatum, quæ de Tiberi ascendentes, illic ascendebant: ut in Octauo legimus, Dirarum nidis domus opportuna uolucrum. Quidam etiam rex Aboriginũ, Auentinus nomine, illic et occisus & sepultus est: sicut etiam Albanorum rex Auentinus, cui successit Procas. Varro tamen di[c]it de gente populi Romani, Sabinos à Romulo susceptos [...]tum accepisse montem, quem ab Auente fluuio prouinciæ suæ appellauerunt Auentinum. Constat ergo uarias opiniones postea secutas: nam à principio Auentinus dictus est ab auibus, uel à rege Aboriginũ: unde hũc Herculis filium constat nomen à monte accepisse, non præstitisse. Insigne paternum.] Absolutè dixit. Centum angues.] Secundum Simonidem, ut diximus suprà: nam alij dicunt nouem fuisse, quum centum angues & quinquaginta fuerint serpentes, ut dictum est: ut, Quinquaginta atris immanis hiatib. hydra. Soluitur magnitudine clypei: per id quod erat, ostendit non ideo pictum, quia sub-

Pandite nunc Helicona deæ, cantusq; mouete,
Qui bello exciti reges, quæ quenq; secutæ
Complerint campos acies, quibus Itala iam tum
Horruerit terra alma uiris, quibus arserit armis.
Et meministis enim diuæ, & memorare potestis:
Ad nos uix tenuis famæ perlabitur aura.
Primus init bellum, Tyrrhenis asper ab oris,
Contemptor diuûm Mezentius, agminaq; armat.
Filius huic iuxtà Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus equûm domitor, debellatorq; ferarum,
Ducit Agillina nequicquam ex urbe secutos
Mille uiros, dignus patrijs qui lætior esset
Imperijs, & cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum
Victoresq; ostẽtat equos, satus Hercule pulchro,
Pulcher Auentinus, clypeoq; insigne paternum
Centũ angues, cinctãq; gerit serpentibus Hydrã.
Collis Auentini silua quem Rhea sacerdos
Furtiuum partu sub luminis edidit auras,
Mixta deo mulier: postquam Laurentia uictor
Geryone extincto Tirinthius attigit arua,

lata capita interim crescebant. Collis Auentini silua.] In silua collis Auentini: & dicendo Auentini, ostendit iam antea ita esse nominatum. Rhea sacerdos.] Alludit ad nomẽ matris Romuli, quæ dicta est Ilia, Rhea, Siluia. Furtiuum.] Illicitè conceptum, quippe à sacerdote: sic ait alibi, Et dulcia furta. Mixta deo] μιγεῖσα θεῷ, Græcè dixit. Mulier.] Compendiosè mortalis dixit: consequens nanque fuerat, ut diceret Mixta deo mortalis.

Vmbonũ crates.] tegebãt corio crates antiqui, et faciebãt scuta. POM. Sabi. Thoraces.] Thorax tegmen est pectoris. Aut leueis ocreas.] Antiqui ocreas faciebant ex corio, et obducebãt argẽto. Ocreæ sunt tegmina crurum. siue nunc intelligit ocreas ferreas, ornatas argento. Vomeris huc.] Bene Ouid. Vertunt in pila ligones. ex instrumentis agricolarum fiebant pila & arma. Recoquunt fornacibus.] quia prius fuerant arma. It bello tessera signum.] Tessera signum est quod habent milites inter se, ut dignoscantur: uel nomine, uel aliquo signo. Trilicem auratam.] id est, tribus licijs distinctam. Pandite.] Inuocatio ad Musas. Mezentius.] rex Ethruscorum. Ducit Agillina.] Agillæ urbs est quam condidere Pelasgi, quæ postea Cære dicta est. Cum Tyrrheni urbem oppugnarent, ex eis unus interrogauit quod esset urbi nomen? respondisse fertur Tessalus quidam è Pelasgis χαῖρε, quod omen uocabulo urbis fuit. nam ea capta Tyrrheni Cære appellauerunt. Auentinus.] mons urbis, qui imminet Tyberi, dictus aut ab rege Auentino ibi sepulto: aut, ut Næuius ait, ab auibus, quòd eo se à Tyberi ferrent aues. aut ab aduentu hominum, quòd cõmune ibi Latinorum Dianæ templum erat. Varro putat ab aduehendo: nam mons olim à reliquis paludibus disclusus erat, & eò ex urbe ratibus aduehebantur. & alibi Varro ait, Sabinos ab eorum fluuiolo Auente hunc montem dixisse Auentinum. Poeta nunc fingit Herculis filium dictum Auentinum, genitum è Rhea nympha, eo tempore quo ipse Hercules uictor ex Hispania cum armento Geryonis redibat. Is regnauit in Erythra insula Oceani Hispani, de quo diximus. Fortè poeta ad Romulum alludit, qui ex Rhea Siluia natus est in luco Martis, qui erat in Albano agro prope Tyberim. Tirynthius.] à Tiryntho oppido prope Thebas, ubi regnauit Amphitryo.

Complerint campos acies.] In antiquis plerisq; libris Complerunt legitur. Alibi, Compulerint. VAR. Lect. Quibus Itala tantum Floruerit terra alma uiris.] In antiquis exemplaribus legere est, Quibus Itala iam tum Floruerit. Filius huic iuxtà Lausus.] Libri aliquot antiq. legunt Filius huic fuerat Lausus. Alij, Filius hunc Lausus iuxta. Alij, Huc iuxta. Satus Hercule pulchro Pulcher Auentinus.] Sunt libri in quibus Hercule forti legatur. Est &,

Ostendit equos, in aliquot antiquis. Sub luminis edidit auras.] Antiqui pleriq; libri legunt Oras, non Auras. Quanquam alia exemplaria nō desunt, in quibus Ad sublimes edidit auras, legere est. Sed enim, Sub luminis edidit oras, magis omnino placet. Collis Auentini silua.] In libris aliquot antiquis, In silua legitur.

CÆL. Rhod. Allusum autem puto, ad Græcum uerbum μίγνυσθαι, quod misceri signat, id est coire, etiam apud Paulum Æginetam lib. 1. Vnde Virgilius:

Mixta deo mulier.

Id & apud Homerum uel frequentissimum.

DON. Pila manu, sæuosq; gerunt in bella dolones, Et tereti pugnant mucrone, ueruq; Sabello.] Non significat cum Auentino aliquos uenisse: sed quum dicit genera armorum, & gerunt arma, & pugnant: ostendit non solum fuisse Auentinum, cuius genus & mores expressit. Ipse pedes tegmen torquens immane leonis, Terribili impexum seta, cum dentibus albis, Indutus capiti, sic regia tecta subibat Horridus, Herculeoq; humeros innexus amictu.] Præter signum Hydræ, quod gerebat in scuto, opertus fuit etiam leonis pelle, exemplo patris incedens, ut terrorem uidētibus immitteret: nec satis fuit aliqua arte uel subtilitate compositus, sed cum ipsis dentibus, & rictu leonis horrebat, ut qui eum uideret, Herculē putaret esse præsentem. Tum gemini fratres Tyburtia mœnia linquunt, Fratris Tyburti dictam cognomine gentem.] Geminos, aut simul natos dixit, aut duos: sicuti plurimis locis usus est hoc modo, Gemini à Tenedo tranquilla per alta, Horresco referens immensis orbibus angues. item, Hic geminas nunc flecte acies. &, Geminæ quum forte columbæ. &, Gemina super arbore sidunt. Catillusq; acerq; Coras, Argiua iuuentus, Et primam ante aciē densa inter tela feruntur.] Catillus & Coras ab Argis ducentes originem conuenerant, pugnaturi tanta fiducia, ut ante primam aciem constituti, densitatem non formidarent. Ceu duo nubigenæ, quum uertice montis ab alto Descendunt Centauri, Omolen, Otrynq; niualem Linquentes, cursu rapido dat euntibus ingens Sylua locum, & magno cedunt uirgulta fragore.] Sic ibant, inquit, Catillus & Coras elati superbia et fidentes uirtute, itaq; apparebant, ut Centauri uenire putarentur, quum descendunt è uerticibus montium, & his currentibus cedunt omnia, quæ fortassis occurrerent. Nec Prænestinæ fundator defuit urbis Vulcano genitum pecora inter agrestia regem, Inuentumq; focis omnis quem credidit ætas, Cæculus.] In illo conuentu multorum regum & plurimorum gentium non defuit Cæculus fundator urbis Prænestinæ, quem ex Vulcano & Sebethide nympha genitum omnes uno consensu crediderunt hac coniectura, quia in medio igni inuentus exuri non potuit. Hunc legio latè comitatur agrestis.] truci natura atq; aspera. & copiosissimum erat agmen: nam quum dicit, Latè comitatur, infinitum in modum diffusam multitudinem fuisse significat. Quiq; altum Preneste uiri, quiq; arua Gabinæ Iunonis, gelidumq; Anienem, & roscida riuis Hernica saxa colunt, quos diues Anagnia pascit, quos Amasene pater.] Amasenus fluuius est. Non illis omnibus arma.] Illis omnibus non fuerunt armorum cultus ex m[illegible] bellantium. Nec clypei, currus'ue sonant: pars maxima glandes Liuentis plumbi spargit.] Alij enim ipsorū, et complures plumbeis massulis pugnabant iacientes has per diuersa. Pars spicula gestat Bina manu.] Alia [illegible] fidebat spiculis binis. Fuluoq; lupi de pell[illegible] Tegmen habet capiti.] Pro galeis, uelamen capitibus eorum fuit, rapta pellis ex lupo in capitibus. Vestigia nuda sinistri Instituère pedis, crudus regit altera pero.] Vnum pedem, hoc est sinistrum nudum habuerunt, dextrum tectum.

A

B

Tyrrhenoq; boues in flumine lauit Iberas.
Pila manu, sæuoq; gerunt in bella dolones,
Et tereti pugnant mucrone, ueruq; Sabello.
Ipse pedes tegmen torquens immane Leonis,
Terribili impexum seta, cum dentibus albis
Indutus capiti: sic regia tecta subibat,
Horridus, Herculeoq; humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tyburtia mœnia linquunt,
Fratris Tyburti dictam cognomine gentem,
Catillusq;, acerq; Coras, Argiua iuuentus.
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
Ceu duo nubigenæ cùm uertice montis ab alto
Descendūt Centauri, Homolen, Othrynq; niualē
Linquentes cursu rapido. dat euntibus ingens
Silua locum, & magno cedunt uirgulta fragore.
Nec Preneſtinæ fundator defuit urbis,
Vulcano genitum pecora inter agreſtia regem,
Inuentumq; focis, omnis quem credidit ætas,
Cæculus. hunc legio latè comitatur agreſtis:
Quiq; altum Preneſte uiri, quiq; arua Gabinæ
Iunonis, gelidumq; Anienem, & roscida riuis
Hernica ſaxa colunt, quos diues Anagnia paſcit,

SER. Laurētia arua.] Laurentum ciuitas plurimū potuit. nam omnia uicina loca eius imperio subiacuerunt: unde nunc ait, Arua Laurentia: quum iuxta Tiberim eius armēta Hercules pauerit. Sed secūdum antiquū situm, ante Albam & Romam Tiberis Laurentini fuit territorij. Geryone.] Geryones rex fuit Hispaniæ, qui ideo trimembris fingitur, quia tribus insulis præfuit, quæ adiacent Hispaniæ, Balearicæ minori, & maiori, & Ebusæ. Fingitur etiam bicipitem canē habuisse, quia & terrestri et nauali certamine plurimum potuit. Hunc Hercules uicit, qui ideo fingitur ad eum olla ærea transuectus, quòd habuit nauem fortem & ære munitam. Sanè sciendum, declinari hic Geryones Goryonæ. unde est, Tergemini nece Geryonæ: ut Anchises Anchisæ. unde usurpauit Sallust. Geryonis dicens. Veniēs autem Hercules de Hispania per Campaniam, in quadam Campaniæ ciuitate pompam triumphi sui exhibuit: unde Pompeij dicitur ciuitas. Postea iuxta Baias caulam bobus fecit, & eam sepsit, qui locus Boaulia dictus, hodieq; Boaule dicitur. Tirynthius.] A' Tirynthe ciuitate Argis uicina, ubi nutritus est. Tyrrhenoq; boues in flumine lauit Iberas.] Admiratio, locorum longin[illegible]quitate. Pila manu.] Pilum propriè est hasta Romana, ut gessa Gallorum, sarissæ Macedonū. Dolones.] Dolo est aut flagellum, intra cuius uirgam latet pugio: aut secundum Varronem, ingens contus cum ferro breuissimo. Dolones autē à fallēdo dicti sunt, quòd decipiant ferro, quum speciem præferant ligni. & multi uolunt per Teretes mucrones, dolones dici: per Veru

C

A ru Sabellum, pila significari. *Ipse pedes.*] Ad genus respicit: nam & Hercules semper pedes incessit, quum equos habuerit nobilißimos. Torquens.] sustinens: ut, Axem humero torquet. Horridus.] tremendus, non reuera horribilis. Tyburtia mœnia linquût.] De Græcia tres fratres uenerunt ad Italiam: Catillus, Coras, Tiburtus. hi simul omnes unam fecere ciuitatem, & eam de fratris maioris nomine Tybur appellauerût, licet & alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella uenisse, dimisso in ciuitate ad custodiam Tyburte, uel Tyburto. Catillus.] Vnde mons Catilli, quem Catelli dicunt per corruptionem. Coras.] A cuius nomine est ciuitas in Italia. Descendunt Centauri.] Ex hac comparatione equites eos fuisse intelligimus, quod tamen dicturus est postea: Nec non celeresq; Latini, Et cum fratre Coras, et uirginis ala Camillæ. Homolen, Othrynq; niualem.] montes Thessaliæ. Ingens Silua locum, et magno cedunt uirgulta fragore.] Quum utiq; cedit silua, cedunt uirgulta: à minore autem ad maius uenire debuerat. Nec Prenestinæ fundator defuit urbis.] De

B ciuitatibus totius orbis multi quidem ex parte scripserût, ad plenum tamen Ptolemæus Græcè, Latinè Plinius: de Italicis etiam urbibus Higynus plenißimè scripsit, & Cato in Originibus. Conditarum urbium dissensio inuenitur, adeò ut ne urbis quidem Romæ origo diligenter poßit agnosci. nam Sallustius dicit, Vrbem Romam, sicuti ego accepi, condidêre atq; habuêre initio Troiani, & cum his Aborigines. alij ab Euandro, secundum quos Vergi[illegible] rex Euandrus Romanæ conditor arcis. alij à Romulo: ut, En huius nate auspicijs illa inclyta Roma. Si igitur tantæ ciuitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarû opinione dubitatur. Vnde nec historicos, nec commentatores uariè dicentes, imperitiæ côdemnare debemus: nam antiquitas creauit errorem, & pleriq; confundunt, pleriq; augent, & ad se transferunt nomina. Quam rem etiam nô paruum errorê afferre manifestum est, ut ecce Laurentum à Pico factum est: ut, Laurentis regia Pici. item à Lauino Latini fratre, est Lauinium dictum: item à Latino, Laurêtum: item à Lauinia, Laurolauinium. Nec Prenestinæ fundator defuit urbis.] Pre-

C neste locus est haud longè ab urbe, dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, id est, ab arboribus ilicibus quæ illic abundant. Ibi erant pôtifices & dij indigetes, sicut etiam Romæ. Erant etiam illic duo fratres, qui Diui appellabantur: horum soror dum ad focum sederet, resiliens scintilla eius uterum percußit, unde dicitur concepisse, postea enixa puerum, iuxta templum Iouis abiecit, quem uirgines aquatû euntes iuxta ignem inuentum sustulerût, qui à fonte haud longè erat: unde Vulcani dictus est filius. Cæculus autê ideo, quia minoribus oculis fuit, quam rem efficit frequêter fumus. Hic postea collecta multitudine, postquâ diu latrocinatus est, Prenestinam ciuitatem in montibus condidit: & quû ad ludos uicinos populos inuitasset, cœpit eos hortari, ut secum habitarent, & pro gloria iactare se filium Vulcani. Quod quum illi non crederent, inuocato Vulcano ut filium suum comprobaret, omnis illius multitudinis cœtus flamma est circundatus: quo facto commoti, omnes simul habitauerunt, & Vulcani filium esse crediderunt. hinc est, Omnis quem credidit ætas. quasi post dubitationê, et quia sine dubio ætas uaria in spectaculis fuit. Dicimus autem & hoc Preneste: ut, Quiq; altum Preneste uiri. & hæc Prenestis: unde est, Quum primâ aciem Preneste sub ipsa Straui. Quiq; arua Gabinæ Iunonis.] Gabij diu in agris morati, tandem Gabios condiderunt: unde peritè Arua dixit, non mœnia. Sanè illic Iuno religiosissimè colitur. Est autem locus haud longè ab urbe. Gelidumq; Anienem.] Anio fluuius haud longè ab urbe est: sed hîc euphoniam secutus est, nam Ennius Anionem dixit iuxta regulam. Hernica saxa colunt.] Sabinorû lingua Herne saxa uocantur. Quidam dux Maius Gabinos de suis locis elicuit, & habitare secum fecit in montibus saxosis: unde dicti sunt Hernici.

POM. Sabi.

Sæuos dolones.] dicuntur trunci lignei cum ferrata cuspide. Pila.] Pilû telum Romanorû. Ipse pedes.] Pedes dicit, ut imitaretur patrê, qui pedibus lustrauit orbem terrarum. Hercules enim semper pedes incessit. Tegmen leonis.] caput suum tegebat capite leonis. ostendit rictus, id est dentes, ut in Herculis sculptura uidemus. Fratris Tyburti.] Tybur Herculi dedicatum erat. In Tyburtina aura purgabatur ebur, et câdidius fiebat. Plinius lib. 16. in fine: Tyburtes quoq; originem multo ante urbem habent. apud eos extant ilices tres, etiam Tyburte conditore eorum uetustiores, apud quas inauguratus traditur. fuisse autem eum dicunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obijt, una ætate ante Iliacum bellum. Tres fuere fratres, Tybur, Catillus, & Coras. & mons qui Tyburi imminet, Catillus dicitur. nam Amphiaraus Argiuus. Homole.] silua Thessaliæ. et Otrus, uel Otrys, mons Thessaliæ. Legunt alij Holoen, quæ postea facta Pholoe: ut Hormiæ, Phormiæ: tamê apud Ptolemæum legitur Homole urbs Macedoniæ, illius quæ Thessaliæ dicitur. Strabo, Homolum appellat libro 9. Nubigenæ.] Centauri nube geniti. Niualem.] quia tota Macedonia niualis & frigida est. Nec Prenestinæ.] Preneste, urbs in monte sita, ut Corinthus in Isthmo. in utroq; loco multa templa deorum, & illic inter prima Veneris, hic fortunæ cum oraculo. unde Silius, Sacrisq; dicatum Fortunæ Preneste iugis. & dictum Preneste putant, ἀπὸ τῶν πρίνων, id est ab ilicibus, quarum copia in monte erat. uel à πρηῶνος, quod est præcipito, quia est in præcipiti loco situm. Condidisse aiunt Cæculum Vulcani filium. Historia sic traditur: Puella duorum fratrum soror cum ad focum sederet, ex cinere qui genitalis est concepit. Enixa puerum, prope templum Iouis exposuit. Virgines quæ aquatum ibant, inuenere, & nutriuerût. Cæculus est appellatus, à paruis oculis. Dux latronum fuit, Vulcano se genitum iactans. Præneste condidit. Quiq; arua Gabinæ.] Gabij prius uicatim habitabânt, postea urbem sibi elegerunt. apud eos colebatur Iuno. non longe à Præneste Gabij sunt. Gabiorum urbs centum stadijs ab urbe distat, quæ est iuxta Latinam et Valeriam, ut Dionysius ait, tempore suo deserta. capta fuit per dolos Aruntis Tarquinij Superbi filij. Ædificia urbis Romæ ex saxo Gabino fiebant. Anienem.] Anio fluuius è montibus Trebanorum labitur. Lacum olim faciebat, cui nomen erat Subluco. Hinc præceps è Tyburtino saxo fertur in Latium, quod à tergo includit: nauigabilis Tyberim intrat. Ennius dixit Anio, onis per o. dicitur et Anien Anienis, & Anienus Anieni: in usu tamen Anio Anienis, o mutatur in e. Hernica saxa.] Sabinorum lingua Herne saxa uocantur. Anagnia.] Sabinorum colonia est: & ipsi Hernici, Sabina natio sunt. Diues.] ad fertilitatem retulit. Silius ait,

Hernicaq; impresso raduntur uomere saxa,

Quos putri pinguis sulcaris Anagnia gleba.

VAR. Lect. Boues in flumine lauit Iberas.] In libris aliquot antiquis Iberos legitur. Terribili impexum seta.] In libris aliquot Implexum legitur. Fratris Tyburti dictam cognomine gentem.] In Romano libro Tyburni legitur. Est & ubi legas Tyburtia limina. Quos diues Anagnia pascit.] In nonnullis libris Pascis habetur.

DON. At Messapus equûm domitor, Neptunia proles.] Nec deerat etiam Mesapus domandis equis uehementer insistẽs. Neptunia proles.] id est, filius Neptuni. Quẽ neq; fas igni cuiquam, nec sternere ferro.] Hunc, quòd esset ex eodem genitus, nullus poterat igni uel ferro consumere. Iampridem resides populos, desuetaq; bello Agmina in arma uocat subitò, ferrumq; retractat.] Idẽ ducebat agmen hominum, quos desuetudo corruperat, ac per hoc non uolebant belli subire certamen: uel maximè repentinis motibus excitatum usq; adeò trepidum agmẽ, ut ferrum formidaret attingere. Hi Fescenninas acies, æquosq; Faliscos, Hi Soractis habent arces, Flauiniaque arua, Et Cymini cum monte lacum, lucosq; Capenos.] Dixit loca ex quibus diuersi conuenerant. Ibant æquati numero, regemq; canebant.] Reprehendit istos poeta, quia quum irent ad bellum, proculdubio in periculis rerum, delectabat ire compositis in ordinem numeris, et regis fasta percurrere. Ceu quondam niuei nubila inter liquida cygni, Quum sese pastu referunt, & longa canoros Dant per colla modos, sonat amnis, & Asia longè Pulsa palus.] Hos cantantes, & ordinibus compositis in bella tendenteis comparat poeta generi auiũ, quæ sunt inertes, & non confusæ uolitant, & quoties pleno uentre fuerint, satietatem suam canoræ uocis gratulatione testantur. Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto Misceri putet, aeriam sed gurgite ab alto Vrgeri uolucrum raucarum ad littora nubem.] Non inuenietur qui putet illum auium numerum aliqua posse ratione confundi, quum tendit ad littora: sic enim conglobatæ tendunt, ut nubes. Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus, magniq; ipse agminis instar.] Veniebat & Clausus ex gente prisca Sabinorum, magnus ipse, & magni agminis ductor. Claudia nũc à quo diffunditur & tribus & gens Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.] à Clauso, qui ortus fuerat ab antiquioribus Sabinis, Claudia gens diffusa est, & tribus per omne Latium, postquã Sabini admissi sunt in participationem Romani imperij. Vna ingens Amiterna cohors, prisciq; Quirites, Ereti manus omnis, oliuiferæq; Mutiscæ. Qui Nomentum urbem, qui roscida rura Velini: Qui Tetricæ horrentis rupes, montemq; Seuerum, Casperiamq; colunt, Forulosq;, & flumen Himellæ: Qui Tiberim, Fabarimq; bibunt, quos frigida misit Nursia, & Hortinæ classes, populiq; Latini, Quosq; secans infaustum interluit Allia nomen.] Ex omnib. prædictis locis auxilia pugnatura cõfluxerant. Quàm multi Libyco uoluuntur marmore fluctus, Sæuus ubi Orion hibernis conditur undis: Vel quum sole nouo densæ torrentur aristæ, Aut Hermi campo, aut Lyciæ flauentibus aruis.] Tot populi congregabantur ad bellum, quot sunt fluctus in mari, quum undis pelagi Orion occidens mergitur. Constat enim in occasu uel ortu siderum elementa turbari, aut quum sol nouus exoritur aristas siccaturus in campo Hermi, aut in aruis Lycijs. Scuta sonant, pulsuq; pedum tremit excita tellus.] Illis euntibus strepebat scuta, & pulsu pedum percussa terra contremiscebat. A Hanc Agamemnonius Troiani nominis hostis Curru iungit Halesus equos.] Ex alia parte ueniebat originalis hostis Halesus, ortus ab Agamemnone, quem constabat in Troiæ excidio plurimum sæuisse. Veniebat igitur curru uectus, Turnoq; feroces Mille rapit populos.] Feroces populos, inquit, mille congesserat, qui ferrent auxiliũ Turno, (multitudinem numeri ait) & animo truces mille populi, hoc est, mille gentes accipiendæ sunt, non mille homines. Vertunt felicia Baccho Massica qui rastris.] Hoc est, ubi uites superessent florentes uini ubertate, hi rastris uertunt humentia Massica. Et quos de collibus altis Aurunci misêre patres, Sidicinaq; iuxta Æquora, quiq; Cales liquũt, amnisq; uadosi Accola Vulturni, pariterq; Saticulus asper, Oscorumq; manus.] Hos omnes congregabat fauor Turni. Teretes sunt aclides illis Tela.] Non teretes sunt tela, sed tela illis aclides sunt teretes. Sed hæc lento mos est aptare flagello.] Hoc enim genus teli flagello aptatur, ut iaci possit, & destinata percutere. Læuas cetra tegit.] Læuas tegit cetra, scuti genus. Falcati cominus enses.] Designando B enses, ostendit dexteris manibus ferri: nec tamen rectos, ut mos est, sed curuatos in modum falcis. Nec tu carminibus nostris indictus abibis Oebale.] Pulchrè tra[illegible]sit ad Oebali narrationem: nam fecit quasi alterius narrationis caput. Non te, inquit, præteribunt Oebale carmina mea. Quem generasse Telon Sebethide nympha Fertur.] Sic huius originem narrat, ut non probatũ sibi aliquid dicat, sed opinione compertum. Dat[illegible] pora, ut fidem faciat auditis. Teleboûm Capreas cum regna teneret Iam senior.] Quum iam senior regnaret Capreas, hunc ex Sebethide nympha suscepit. Patrijs sed non & filius aruis Contentus, latè iam tum ditione premebat Sarrastes populos, & quæ rigat æquora Sarnus, Quiq; Rufas, Batulumq; tenent, atq; arua Celennæ, Et quos maliferæ despectant mœnia Bellæ.] Oebalus quũ paruipenderet, quod sibi dimiserat Pater, tenuit hæc loca, & per ea dilatauit imperium, quæ superius dicta sunt. Teutonico ritu soliti torquere Cateias.] Hi omnes imitati Teutonas, mittebant telorum species, quæ Cateiæ dicebantur. Tegmina quîs capitum raptus de subere cortex.] Vt loco galearum tegerent capita, more suo C tegmina de suberis cortice procurabant. Æratæq; micant peltæ.] Pro scutis peltas habuerunt ære fulgentes. Micat æreus ensis.] Mirandum non est ex ære fuisse gladium. Fertur enim ueteres sæpe æs pro ferro habuisse. Et te montosæ misêre in prælia Nursæ Vfens, insignem fama, & felicibus armis. Horrida præcipuè cui gens, assuetaq; multo Venatu nemorum duris Æquicola glebis, Armati terram exercent, semperq; recẽtes Conuectare iuuat prædas, et uiuere rapto.] Vfens quoq; partibus Turni consenserat fama insignis: armis autem semper felicibus, hoc est inuictis. Hæc gens fuit semper bellis intenta, neq; unquam uiuens de suo, utpote quæ non delectaretur nisi noua præda. Quin & Marrhuuia uenit de gente sacerdos Fronde super galeam, et felici comptus oliua, Archippi regis missu fortissimus Vmbro Vipereo generi, & grauiter spirantibus hydris, Spargere qui somnos cantuq; manuq; solebat, Mulcebatq; iras, & morsus arte leuabat.] Venerat etiam Vmbro ex Marrhuuiæ partibus sacerdos, redimitus oleæ frondibus tanquam de pacis otio & tranquillitate securus. Hic tanta scientia floruit

A ruit, ut serpentibus immitteret somnũ, ac placaret sæuientes, & curaret quicquid uenenatis morsibus appetissent: his medebatur uel cantu uel manibus. Hunc autem constabat missu uenisse regis Archippi: fuit ipse præter scientiæ nobilitatem, fortissimus. Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum Eualuit, neque eum iuuêre in uulnera cantus Somniferi, & Marsis quæsitæ montibus herbæ.] Aut herbæ in regionibus repertæ Marsorũ. Te nemus Angitiæ, uitrea te Fucinus unda, Te liquidi fleuêre lacus.] Doluerũt, inquit, exitum tuum loca, quorum incolis profuisti frequentius. Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius.] homo in dimicationibus bellicis probatissimi generis. Insignem, quem mater Aritia misit Eductum Egeriæ lucis Hymetia circum Littora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ.] Ex Aritia matre genitus, nutritusq; est in lucis Egeriæ, iuxta Hymetia littora, ubi Dianæ ara consecrata est. Nanq; ferunt fama.] Ferunt, inquit, quoniam audita relaturus est, ut quid fama ferebatur, uideretur dicere, nõ quòd ipse plena cogitatione didicisset. Hippolytum postquam arte nouercæ Occiderat, patriasq; explerat sanguine pœnas, Turbatis distractus equis ad sidera rursus Ætheria, & superas cœli uenisse sub auras, Pæonijs reuocatum herbis, & amore Dianæ.] Fuit fama occisum Hippolytum remeasse in lucem, remedio herbæ pæoniæ, & Dianæ amantis auxilio.

Quos Amasene pater. non illis omnibus arma,
Nec clypei, currus'ue sonant: pars maxima glãdes
Liuentis plumbi spargit, pars spicula gestat
Bina manu, fuluosq; lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti, uestigia nuda sinistri
Instituêre pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neq; fas igni cuiquam, nec sternere ferro,
Iampridem resides populos, desuetaq; bello
Agmina in arma uocat subitò, ferrumq; retractat.
Hi Fescenninas acies, æquosq; Faliscos:
Hi Soractis habent arces, Flauiniaq; arua,

SER. Diues Anagnia.] Aut fertilis, aut allusit ad historiam: nam Antonius Augusti sorore contempta, postquam & Cleopatram duxit uxorem, B monetam eius in Anagnia ciuitate iussit feriri. Quos Amasene pater.] Aut pascis: aut sit ἀντίπτωσις, quos pascit Amasenus. est autẽ fluuius uicinus ciuitatis Priuernatum, quæ est in Campania. Arma.] scuta. Clypei.] [illegible] maiora, dicti ab eo quòd cælent corpus, ἀπὸ τ͂ κλέπτω. Fuluosq; lupi de pelle galeros.] Galerus genus est pilei, quod Fronto neutro genere dicit. Vestigia nuda.] Atqui ipse est in pugnantibus primus. sed benè nudus est, quia tegitur scuto. Dextrum autem tectum esse conueniebat, quasi ab armis remotum. Pero.] Rusticum est calciamentum. & traxit hoc à Græciæ more, unde isti transierant, & unde hoc armorum fuerat genus. At Messapus equûm domitor, Neptunia proles.] Hic Messapus per mare ad Italiam uenit, unde Neptuni dictus est filius: quem inuulnerabilẽ ideo dicit, quia nusquam perijt in bello. Ignem autẽ ei nocere non posse pro- C pter Neptunum dicit, quia est aquarum Deus. Ab hoc Ennius dicit se originem ducere: unde & cantantes inducit eius socios, et eos comparat cygnis. Domitor autem equorum, quasi animalium à patre inuentorum: quod fuit in cõtentione cum Pallade, de impositione nominis Athenarum. Hi Fescenninas acies.] Fescenninum oppidum est Campaniæ, ubi nuptialia inuenta sunt carmina: hi autem populi ducunt originem ab Atheniensibus. Æquosq; Faliscos.] Faliscos Halesus condidit. hi autem immutato h in f, Falisci dicti sunt: sicut Febris dicitur, quæ antea Hebris dicebatur: Formiæ, quæ Hormiæ fuerũt, ἀπὸ τ͂ ὁρμῆς. Nam posteritas, in multis nominibus f pro h posuit. Iustos autem dixit, quia populus Romanus missis Decemuiris ab ipsis iura fœcialia collegit, & nõnulla supplementa duodecim tabularum accepit, quas habuerant. nam ab Atheniensibus decem habuerunt tabulas. Hi Soractis habent arces.] Soracte, qui est mons apud Hirpinos, haud longè à Flaminia. Flauinia arua.] Locus est in Italia, Flauinium nomine.

POM. Galeros.] pileos. & dicimus hoc galerum, galeri.

Sab. Quos Amasene pater.] Amasenus fluuius æstate parum habet aquæ, in montibus Hernicorum, qui sunt Alatrinorũ, oritur. agrũ Verulanum secat, & Frusinatẽ. Tereo fluuio miscetur, et ambo fluunt in Lyrim. Vestigia nuda sinistri.] Hernici Pelasgi fuere, et ab eorũ duce Hernico nominati, ut Iulius Ouidij comes libro septimo Vrbium Italicarũ meminit. Euripides tragicus ait, Ætolos sinistro pede nudo ire ad bellũ. Aristoteles eũ reprehẽdit libro secũdo de poetis, dicẽs nõ sinistro, sed dextro pede nudo. Vergilius Euripidem secutus, Hernicis hunc morem tribuit, non sine ratione. nam Pelasgi, unde sunt Hernici, sub Deucalionis imperio fuere, qui dux fuit Ætolorum. Altera.] uestigia dextri pedis. Pero.] genus calciamenti rustici, quo utuntur Campani. At Messapus.] Messapus Neptuni filius fuit, antiquissimus in Italia rex, unde Ennius habere originem dicitur. & Silius Italicus libro decimoquarto meminit,

Ennius antiqui Messapi ab origine regis.

Vergilius propter Ennium poetam dicit milites Messapi canere, & comparat cygnis: & dicit Equûm domitor, quia Neptunus equum inuenit. Fescenninas acies.] Fescennia oppidum fuit Sabinorum, unde nuptiales uersus primum uenere: ideo Fescennini dicti, nisi à fascinationibus dicantur. Fescennina carmina ponit Horatius in Sermonibus. Æquos Phaliscos.] Æqui Phalisci unum uocabulum est. Phalisci colonia cognominatur Etruscorum. Phalerij propè Nepetem sunt, qui et Falisci. urbs condita fuit ab Haleso Phrygio, comite Æneæ, adiuncto p. prope Vtriculum est Æquum Phaliscum. æquos dicit, quia populus Romanus è Phaliscis supplementum 12. Tabularum per X uiros habuit, & multa iura. Bene dixit Silius, His iuxta Nepesina cohors, æquiq; Phalisci. Hi Soractis.] Soracte mons est in agro Phalisco, asper, cum templo Pheroniæ nymphæ, & cum templo Apollinis, cuius sacerdotes illæsi super prunas ardentes ambulabant. Flauiniaq; arua.] Flauina est urbs longe antiqua. Silius, Quiq; tuos Flauina focos.

Nec clypei currus'ue sonant.] In antiquis libris Currusq; legitur. Tegmen habent capiti.] In plerisq; libris antiquis, Habet notatum est. Nec sternere ferro.] In antiquis aliquot exemplaribus Nec sistere legitur. VAR. Lect.

Est Aristophanis poetarum facetissimi comœdia, cui titulus ἱππῆς, id est Equites. In ea, Cleon remis uelis'que CÆL. Rhod.

proscinditur:inter probra alia quibus eius infamatur uita, illud item est: ubi Cleonis manus esse in Ætolis scribit, mentem uerò in Clopidis. Sed rectius cōmodiusq; fuerit, Græca subtexuisse uerba, quæ solicitius forsan studiosorum requirent aliqui:

Τῶ χεῖρ' ἐν αἰτωλοῖς, ὁ νοῦς δ' ἐν κλωπιδῶν.

Quid uero sit, in Ætolis manum habere, poetæ interpretes appositissimè explicant, & meminit Eustathius: *cum in fortis extremæ hominem, semperq; in petendo paratum, ac nil nisi rapinas meditantem, ut qui nil suauius opinaretur quàm accipere, dici interpretantur. loci autem gratia ex uerbi Græci notione cōsurgit. nam* αἰτεῖν, *petere signat. Sed & qui* Ethnica *scripsit, Ætolum esse epitheton quandoq; scribit ab* αἰτεῖν. *Quod uero infertur, in Clopidis fuisse mentem: urbanissimè item in depeculatorem pronūciatur, quando* κλωπὴ *furtū indicat. Vrbanitas uerò inde elicitur, quia Cropidæ in Leontide recensebantur tribu. Dum ergo signari loca uidentur, mores impostoris ac nefarij hominis scitius occultiusue reteguntur, comicoq; insperguntur felle. Faciunt ad hæc, quæ apud Athenæum legimus & Polybium obseruata. Ætolicum fuisse, rapere* τὰ τῶν φίλων, *id est res eorum qui propè forent.* νῦν δ' ἤδη τὰ πόρρω, *id est, nunc & quæ remotiora. Sed & bellaces tamen fuisse Ætoli produntur, ac propterea* μονοκρήπιδας, *id est crepidæ unius: quod Pindarici nouerunt interpretes, & ad Hernicos transtulit Maro:*

—— Vestigia nuda sinistri
Instituere pedis, crudus tegit altera pero.

Nec omisit in Cœnis Macrobius. Quod autem de manu in Ætolis diximus, adnotandum & illud quod in historijs posuit Plethon Gemistus: Carthaginensium legatum ad Andromachum missum, postea quàm elate multa minaciter'que disseruit, denique manum producentem nunc supinam, nunc pronam, iussisse remitti Timoleontem. Quod irridens Andromacho gestu compari manu prolata, primo quoque tempore, ut inde enauigaret, præcipit. Verum ad institutum redeo. Clopia, id est κλωπεία, *saltationis fuit species. meminit Theatricorum quarto Iubas. Dignum scitu,* κλωπεύεσθαι *Græcis dici, clàm tacite'que, id est* ἀφανῶς *facere quid, uel loqui, aut furari. Audaciam magnam parœmiæ forma quadam Polybius Historiarū quinto, Æto licam dicit.*

Et Cymini cum monte lacum, lucosq; Capenos.
Ibant æquati numero, regemq; canebant:
Ceu quondam niuei liquida inter nubila cygni,
Cùm sese pastu referunt, & longa canoros
Dant per colla modos, sonat amnis, & Asia longè
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
Vrgeri uolucrum raucarum ad littora nubem.
Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
Agmē agēs Clausus, magniq; ipse agminis instar,
Claudia nūc à quo diffunditur & tribus, & gens,
Per Latiū, postquā in partem data Roma Sabinis.
Vnà ingens Amiterna cohors, priscíq; Quirites,
Ereti manus omnis, oliuiferæq; Mutiscæ,
Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,

SER. *Et Cymini cum monte lacum.*] *Et lacus & mons hoc nomine appellatur. Sanè hoc habet fabula:* Aliquando Hercules *ad hos populos uenit, qui quum à singulis prouocaretur ad ostendendam uirtutē, defixisse dicitur uectem ferreū, quo exercebatur: qui quū terræ esset affixus, & à nullo potuisset auferri, etiā rogatus sustulit: unde immēsa uis aquæ secuta est, quæ Cyminicū lacum fecit. Lucoq; Capenos.*] *Vnde & porta Capena, quæ iuxta Camœnas est, nomen accepit. Æquati numero.*] *digesti in ordinem congruenter, sicut decebat. Liquida inter nubila.*] *pura. sed nil tam contrarium nubibus: nam liquidæ non sunt. Ergo nubes pro aere posuit, ut Liquidis in nubibus arsit arundo, ut diximus suprà. Et longa canoros Dant per colla modos.*] *Secundum Plinium, qui ait in Natura li histor. cygnos ideo suauius canere, quia colla longa & inflexa habent. Et necesse est eluctantem uocem per longum et flexuosum uarias reddere modulationes. Sonat amnis.*] *Caystrum in Mysia regione dicit, qui cohæret paludi: quam quum significamus, A longa est: quū sit breuis, si prouinciam significare uoluerimus. quod significatur in Georg. ut, Atq; Asia circum Dulcibus in pratis rimantur prata Caystri. Volucrum raucarum.*] *Raucum τῶν μέσων est, sicut graueolentis: nam legimus, Grauiter spirantis copia Thymbræ. Sciendum tamen Vergilium secundum morem prouinciæ suæ locutum, in qua bene canentes cygni, rauciores uocantur. Est autem hæc Homeri comparatio, quam ipse etiam de cygnis facit.* τῶν δ' ὥς τ' ὀρνίθων πετεηνῶν ἔθνεα πολλά, χηνῶν ἢ γεράνων ἢ κύκνων δουλιχοδείρων. ἔνθα καὶ ἔνθα ποτῶνται· ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσιν κλα[illegible]γηδὸν προκαθιζόντων, σμαραγεῖ δέ τε λειμὼν ἀσίῳ ἐν λειμῶνι Καϋστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα. *Ecce Sabinorum.*] [illegible]oc: *nam clausus dux Sabinorum post exactos reges, cum quinq; millibus clientū & amicorum uenit, & susceptus habitandam urbis partē accepit: ex quo et Claudia tribus est & familia nominata. Prisco de sanguine. De antiquis Sabinis. Magnum agmē.*] *Propter quinq; millia clientum. Postquam in partem data Roma Sabinis.*] *Hoc de alia traxit historia: nam post Sabinorum raptum, & factum inter Romulum & Titum Tacium fœdus, recepti in urbem Sabini sunt: sed hac lege, ut in omnibus essent ciues Romani, excepta suffragij latione, nam magistratus non creabant. Amiterna cohors.*] *De Amiterno oppido. Priscíq; Quirites.*] *Id est, Sabini. Prisci autem ideo, quia post fœdus Titi & Romuli placuit, ut quasi unus de duobus fieret populus: unde & Romani Quirites dicti sunt, quod nomen à Sabinorum ciuitate Curibus fuerat, & Sabini à Romulo dicti sunt. Ereti manus omnis.*] *Oppidum est dictum* ἀπὸ τῆς ἥρας, *id est à Iunone, quæ illic colitur. Oliuiferæq; Mutiscæ.*] *Hæc Trebia postea dicta est, quā modò Trebulam dicunt. Apud hanc Hannibal deleuit populum Romanum. Lucan. Quòd nō in Punica natæ Tempora Cannarum fuimus, Trebiæq; iuuentus. Qui Nomentum urbem.*] *Hoc ex sua persona dicit Poeta. nam adhuc ciuitas Nomētum non fuerat, ut in Sexto ait: Hi tibi Nomentum & Gabios. Item, Hæc tum nomina erunt. Rosea rura Velini.*] *Velinus lacus est iuxta agrum qui Rosulanus uocatur. Varro tamen dicit lacum hunc à Curio Consule*

A Consule in Nartem uel Narem fluuium deriuatum (nam utrunq; dicitur) esse diffusum: post quod tanta secuta est eo loco fertilitas, ut etiam perticae longitudinem altitudo superaret herbarum. Quinetiam quantum per diem dem ptum esset, tantum per noctem crescebat: quod Vergilius ad suam prouinciam transtulit dicens: Et quantum longis carpent armenta diebus, Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.

Et Cymini cum monte lacum.] lacus & mons Cymini post Sutrium est. tempore nostro Lacus uici appellatur. nam illic oppidulum nuper dirutum appellabatur uicus Cymini. prope uersus mare sunt Sabatia stagna. Sunt tamen qui dicunt, Sabatia esse lacum Angillariae. Lucosq; Capenos.] Capenates autem dicuntur, qui post Vaccanas ad sinistram partem habitant ab Roma eunti. Aequati.] ordinati. Et longa canoros.] Cygni habet longum collum. Modos.] cantilenas. Amnis Cayster.] qui fluuius est Phrygiae, apud quem cygni bene canunt. hae acies ita blande canebant, ut non uiderentur acies, sed cygni canentes. Ex nomine Lani.] Lanum quidam putant fuisse patrem Messapi. Ex nomine Lani Misceri aerat[illegible]acies. Lanus fuit dux Lestrygonum, ut in B commentario in Homerum. Asia dicuntur stagna, quae fa[illegible] Cayster. Putet.] credat. Volucrum raucarum.] cycnorum bene sonantium. Ecce Sabinorum.] Zenodotus Troezenius ait, Vmbros habitasse circa agrū Rheatinum: pulsos inde a Pelasgis, accessisse ubi nunc sunt, & [illegible] nominibus uocatos esse Sabinos. M. Cato ait, Sabinos [illegible]tos ex Sabino. eos habitasse prope urbem Amiternum, in uico quodam nomine Testrina, & inde egressos habitasse cum Aboriginibus in agro Rheatino, & multas fecisse colonias: inter quas sunt Cures. agri Sabini longitudo mille stadium fuit. Aiunt quidam, posteaquam Lycurgus Lacedaemonijs leges dedit, plerosq; legū duritia reliquisse patriam. & cum iactarentur mari, uouerunt locum in quem primum delati, essent habitaturi: & contigit appulisse ad Pontinas paludes, ibiq; construxere templum Pheroniae deae. inde quidam profecti habitauere una cum Sabinis: ideo Sabini Oebalij & Lacedaemones dicti. Claudiorum & Valeriorum familia e Sabinis cum Tacio uenit. Valesus, que alij dicunt Volusum: unde Valesij, id est Valerij. Clausus post exactos reges cū C quinq; milibus clientum Romam uenit: ex eo Claudia tribus, & Claudiorum familia, quae postea imperauit. Suetonius ait, Claudia gens orta est e Regillis oppido Sabinorum. Romam migrauit, autore T. Tacio consorte Romuli: uel quod magis constat, Romam migrauit Tacio Clauso gentis principe, post reges exactos sexto fere anno, a patribus in patrios cooptata, agro clientibus trans Anienem dato: & locum sibi ad sepulturam sub Capitolio accepit. Tribus.] quia olim fuerunt diuisa a Romulo in tris partes. Vna ingens Amiterna cohors.] Amiternū urbs est Sabinorum uetustissima omnium, etiam ante Sabinos appellatum est ab ambitu. Amiternini una cum Sabinis migrauere Romam ad habitandum. Dicuntur etiā Amiternini, qui circa terminos manent, id est ambiunt. & dicuntur etiam illi qui populū candidati circumeunt, id est ambiunt. Placuit in concordia Romuli & Tacij, ut Roma a conditore Romulo nominaretur, & ciues omnes Romani: illi qui ex Tacio essent, simul omnes Quirites: uel a Curibus Sabinorum: uel ab hasta quae dicitur Quiris: uel a Quirino, id est Marte, quem ita Sabini appellabāt. Sed nunc priscos Quirites intelligit Cures. Amiternum ab Amiterno fluuio, & ipsum Amiternum flumē ab ambitu, quod Vestinos & Marrhucinos a sinistra habet, supra sunt Peligni. Volunt quidam Amiternum esse prope mare. Salustius fuit Amiterninus. Dionysius libro quinto, de T. Claudio: Interim T. Claudius Sabinus genere & opibus clarus, ex urbe Regillo cum omni familia et amicis Romam transfugit, numero quinq; milium arma ferentium. huic diem dixerant principes ciuitatum Sabinarum, quod bellum contra Romanos non probaret: benigne a Romanis susceptus, atq; in patricios adscriptus, ei locus ad habitandum urbem datus. ab eo postea tribus descendit Claudia. Liuius libro secūdo: P. Valerio quater, et T. Lucretio iterum coss. Titus Actius Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse autor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab lacu Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. his ciuitas data, & ager trans Anienem. Vetus Claudia tribus, Appius inter patres lectus, locus multitudini ad habitandum inter Fidenas & Piculiam, inquit Dionysius. Ereti manus.] Eretum uicus est supra ripas Tyberis, uia Salaria, ubi iungitur etiam uia Nomentana, non longe ab urbe. Mutuscae.] tanquam Sabinorū arx est a dextra agri Rheatini: alio nomine haec urbs dicta Trebula, & Suffena. Plinius sic ait: Rheatini, Trebulani, qui cognominantur Mutusci, & qui Suffenates. Nomentum.] adhuc nomen tenet, ad dextram uiae Salariae: quod Romulus cum expugnasset, coloniam fecit Romanorū. Dionysius: a Nomēto Albano appellatū. Rura Velini.] Velini lacus sunt in agro Rheatino, quos praecisis collib. Nar amnis exhaurit, sulphureis aquis Tiberim petēs. Varro, ex Velino lacu Velinā deā dictā scribit. Postquam in partem data Roma Sabinis.] In antiquis aliquot libris legere est, Postquam pars est data Roma Sabinis. Qui rosea rura Velini.] Sunt quidā libri in quibus Roscida legatur. VAR. Lect.

Qui Tetricae horrentis rupes, montemq; Seuerū,
Casperiamq; colunt, Forulosq;, & flumen Hymellae:
Qui Tibrim, Fabarimq; bibūt, quos frigida misit
Nursia, & Ortinae classes, populiq; Latini:
Quosq; secans infaustum interluit Allia nomen.
Quām multi Libyco uoluūtur marmore fluctus,
Saeuus ubi Orion hybernis conditur undis,
Vel cum sole nouo densae torrentur aristae,
Aut Hermi campo, aut Lyciae flauentibus aruis
Scuta sonant, pulsuq; pedum tremit excita tellus.
Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
Curru iungit Halesus equos, Turnoq; feroces

SER. Tetricae horrentis rupes.] Tetricus mons in Sabinis asperrimus: unde tristeis homines, tetricos dicimus. Montem'que Seuerum.] Nomen proprium montis, sicut agri Roseus. Casperiamq; colunt.] Casperia et Foruli ciuitates fuerunt. Flumen Hymellae.] Hymella fluuius est: & sic dixit Hymellae flumen, ut Buthroti urbem. Qui Tibrim Fabarimq; bibūt.] Bene Bibunt: nam Tiberis fluuius in Thuscia oritur, sed transit etiam per Sabinos: unde Bibunt, nō Possident dixit. Et sciendum, Turno dari auxilium a tractu Piceni, Samnij, Campaniae, & pro parte Apuliae. Omnia

Mille rapit populos, uertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, & quos de collibus altis
Aurunci misêre patres, Sidicinaq; iuxta
Aequora, quiq; Cales linquunt, amnisq; uadosi
Accola Vulturni, pariterq; Saticulus asper,
Oscorumq; manus. teretes sunt Aclides illis
Tela, sed hæc lento mos est aptare flagello.

nis uerò Thuscia superior, & Venetia Æneæ præstat auxilium. Fabarim autē, quem dicit, etiam ipse per Sabinos transit, & Farfarus dicitur. Plautus in Pœnulo, Dissipabo te tanquam folia Farfari. Ouidius, Et amœnæ Farfarus umbræ. Frigida misit Nursia.] Piceni ciuitas. Frigida autem aut reuera: aut certè uenenosa, nocens. Gracchi nanque ubique in concionibus suis Nursinos sceleratos appellauêre. Et sciendum amarè Vergilium historiarum rem per transitum tangere. Ortinæ classes.] Ortini equites, qui classes dicuntur: unde & eorum tubas classica dicimus. Et partes populi, classes uocamus, quæ quinq; fuerunt. Populi Latini.] Qui intererant Albani montis uisceratione. Infaustū interluit Allia nomen.] Allia fluuius haud longè ab urbe est, iuxta quem Galli, Brennio duce quintodecimo Cal. Augusti die, deleto exercitu, post triduum deleuerunt etiam urbem excepto Capitolio. Sanè Alia di tur, cui additur unum l propter metrū, ut Relliquias. Lucanus benè posuit. ut, Quas Aliæ clades. Marmore.] mari. Vel cum sole nouo.] prima æstatis parte. etiā sol nouus est VIII. Calen. Ianuarias die, sed tunc nō sunt aristæ, quas ab ariditate dictas esse constat. Aut Hermi campo.] Hermus Lydiæ fluuius est, qui superfusus campis gignit fertilitatem: unde arenas aureas fingitur trahere. Lyciæ flauentibus aruis.] Prouincia est minoris Asiæ fertilis frugum. Pulsuq; pedum tremit excita tellus.] Homerus, ὑπὸ ποσὶ μέγα στοναχίζετο γαῖα. Hinc Agamemnonius Troiani nominis hostis.] Agamemnonis pleriq; comitem, plerique nothum filium uolunt: qui quum uenisset ad Italiam, audito aduentu Æneæ, in bellum ruit, non amore Turni, sed odio hostilitatis antiquæ: unde ait, Troiani nominis hostis. Rapit populos.] raptim abducit. Et iam Campaniæ loca commemorat: nam Massicus mons est uitibus plenus. Massica autem dixit, ut Mænala. Aurunci misere patres.] Isti Græcè Ausones nominantur. Sidicinaq; iuxta.] Ab oppido Sidicino. Cales linquunt.] Ciuitas est Campaniæ: nā in Flaminia est, quæ Cale dicitur: & in Gallia hoc nomine, quam Sallust. captam à Perpenna cōmemorat. Amnisq; uadosi Accola Vulturni.] Fluuius qui iuxta Cumas cadit in mare. Saticulus asper.] Populus Campaniæ, asper moribus. Oscorumq; manus.] Capuenses dicit, qui antea Ophici appellati sunt, quòd illic plurimi abundauêre serpentes: nam Græcè ὄφις dicitur serpens. Aclides illis Tela.] Aclides sunt tela quædam antiqua, adeò ut nec usquam commemorentur in bello. Legitur tamen quòd sint clauæ cubito & semis factæ, eminentibus hinc inde acuminibus: quæ ita in hostem iaciuntur religatæ loro uel lino, ut peractis uulneribus possint ad dominos redire. Putatur tamen esse teli genus, quod per flagellum in immensum iaci potest.

POM. Sabi. Qui Tetricæ.] Tetricus mons est in Sabinis asperrimus, à quo asperitas Sabinorum dicta est apud antiquos, duobus in locis. Seueritatem legimus & Sabinarum mulierum, & Patauinarum: hinc homines seueros dicimus tetricos. Casperulam.] oppidum Sabinorum in montibus: dictum uel quasi asperula, ab asperitate: ut Aulonis arx, Caulonis fuit. uel à Caspelo oppido Bactrianæ regionis, ut Silius: Et Bactris nomina ducens Casperula. A Forulosq;.] Foruli oppidum Sabinorum, ab eo Forenses. Fabarimq;.] Fabaris fluuius Tyberi miscetur, & non est (ut plerique putant) Farfarus, sed alius. dicitur in antiquo codice Fauaris. Himella.] fluuius est in Sabinis. Quos frigida misit Nursia.] id est, pruina, quæ est inter Apennini montes. Nursia Sabinorum colonia est, inter niuosos montes sita: ideo ait frigida. patria fuit Quin. Sertorij, & gentis Flauiæ, quæ imperauit. Silius, Necnon habitata pruinis Nursia. Et Hortinæ classes.] Hortini dicuntur ab Hortensibus, qui ex antiquo Latio migrauere. ideo subiungit postea Latinos. nam, ut aiunt, ex Albano monte Latini Sabinam profecti. nisi intelligit Latinenses, qui cum Hortēsibus migrauere. legunt aliqui Latini, ut sint populi Sabinorum. Horti ciuitas ab amœnitate et iucunditate hortorum appellata, scribitur per h. Interluit Allia.] B Allia fluuius non longè ab urbe est, ubi exercitus Romanus duce Fabio à Gallis Senonib. deletus fuit, postridie idus quintilis: qui dies est & infaustus, ut Cremerensis, & postea Cannensis fuit, & alij item. Aut Hermi.] Hermus & Pactolus fluuij Lydiæ, ramenta auri habent. Flauentibus aruis.] fertilibus, propter aristam quæ flauescit. Halesus.] Agamemnonis au[illegible] aut ut quidam uolunt, filius: Italiam aufugit, [illegible] sedit in Campania, cæso domino. Massica.] montes in Campania, in quibus Bacchus uinum inuenit. Aurunci.] Ausones fuere. habitauerunt ea loca Italiæ, quæ postea Brutij tenuere, è Lucanis orti, ut Cato ait libro Originū 3. Plinius ait Auruncos tenuisse Latium. alij dicunt, ex Auruncis fuisse qui in Campania habitarunt. Sidicinaq; iuxta.] Sidicinum oppidum Campaniæ, cognomine Nola uetus: ut inquit Plinius, uastam habet planiciem. Varro ait, Sidicinum Theanum esse. Æquora.] planicies. Quiq; Cales.] Cales in Campania oppidum, appellatum ab Calai conditore, qui fuit filius Boreæ & Orithyiæ. et est Cales prope Pelignos aliud, & in Flaminia aliud, & C in Gallia quartum: quod captum fuisse à Perpenna, Salustius scribit. Accola Vulturni.] Vulturnus fluuius mediam secat Campaniam: uadosus est prope mare, ubi est Linternum. Saticulus.] Campaniæ populus uicatim habitat, supra Linternum in montibus. Hoscorumq; manus.] Hosci uetustissimi Campaniæ populi, qui olim tenuere Latium: linguam ab alijs separatā habuere, quæ fuit ex 7 quibus Romana facta fuit. Volunt quidam eos habitasse Capuæ. Aclides.] Aclis genus iaculi breuis, quod uel loro uel funiculo in medio uincitur, quod iactū potest retrahi. Silius de Campanis, Aclidis usus erat.

VAR. Lect. Casperulamq; colunt.] Ex antiq. lib. omnino, Casperiam legendum. Forulosq;.] In antiq. aliquot, Ferulos habes. Ita, Himillæ, pro Himellæ. Fabarimq; bibunt.] Faburū, in antiq. aliquot lib. habetur. Voluuntur marmore fluctus.] In plerisq; lib. antiq. pro Marmore, Litore scriptum inuenias. Scuta sonant, pulsuq; pedum tremit excita tellus.] In plerisq; antiq. lib. scriptum inueni, Scuta sonant, pulsuq; pedum conterrita tellus. Oscorumq; manus.] Malè in quibusdam antiq. lib. Thuscorū est. Teretes sunt Aclides illis Tela.] In quodam anti-

quo

A quo lib. legimus Alcides. Laeuam cetra tegit.] In antiquis libris, Laeuas legitur.

Laeuas cetra tegit, falcati comminus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis
Oebale: quē generasse Pelon Sebethide nympha
Fertur, Teleboûm Capreas cùm regna teneret
Iam senior: patrijs sed non & filius aruis
Contentus, latè iam tum ditione premebat
Sarrhastes populos, & quae rigat aequora Sarnus:
Quiq; Rufas Batulumq; tenent, atq; arua Gelennae,
Et quos maliferae despectant moenia Bellae,
Teutonico ritu soliti torquere Cateias.
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
Aerataeq; micant peltae, micat aereus ensis.
Et te montosae misere in prelia Nursae,
Vfens, insignem fama, & felicibus armis.
Horrida praecipuè cui gens, assuetaq; multo
Venatu nemorum, duris Aequicola glebis,
Armati terram exercent: semperq; recentes
Conuectare iuuat praedas, & uiuere rapto.
Quin & Marrhubia uenit de gente sacerdos,
Fronde super galeam, & felici comptus oliua,
Archippi regis missu, fortissimus Vmbro.
Vipereo generi & grauiter spirantibus hydris,
Spargere qui somnos cantuq;, manuq; solebat:
Mulcebatq; iras, & morsus arte leuabat.

SER. Laeuas cetra tegit.] Scutum loreū, quo utuntur Africi & Hispani. Falcati cōminus enses.] Affectauit uarietatem: nam cōsequens fuerat ut diceret, Dextras armarunt gladij falcati. Falcatus autem ensis est Harpe, qua usus est Perseus. Lucanus ait, Harpen alterius monstri iam caede rubentem. Oebale.] Oebalus filius est Telonis et nymphae Sebethidis. Haec autem est iuxta Neapolin, sed Telo diu regnauit apud Capreas, insulam cōtra Neapolim sitam: filius uerò eius patrijs non contentus imperijs transijt ad Campaniam, & multis populis subiugatis suum dilatauit imperium. Teleboûm Capreas cum regna teneret.] Quum teneret Capreas reg[illegible]boarū: nam Teleboae Caprearum sunt populi, quos Telo suo regebat imperio.] Sarrhastes populos.] Campaniae sunt, à Sarno fluuio. Rufas, Batulumq; tenent.] Castella Campaniae. Arua Celennae.] Locus est Campaniae Celenna, sacer Iunoni. Et quos maliferae despectant moenia Bellae.] Multi Nolam uolunt intelligi, & dicunt iratum Vergilium nomen eius mutasse, propter sibi negatum hospitium, & id apertè noluisse dicere, sed ostendere per periphrasim: nam illic Punica mala nascuntur, ut nunc Bella pro Nola posuerit. Alij idem à Vergilio in Georgicis factum memorant, ut etiam ab Aulo Gellio traditur, qui cùm à Nolanis aquam petijsset, uti duceret in propinquum rus, Nolanos petitum beneficium non fecisse: Poetam offensum, nomen urbis eorum, quasi ex hominum memoria, sic ex carmine suo detraxisse. Nam quum primùm ab eo recitatum & editum sic esset, Talem diues arat Capua & uicina Vesuuo Nola iugo: Ora pro Nola mutauit: atq; ita reliquit, Et uicina Vesuuo Ora iugo. Alij uolunt accipi Moenia Abellae, ut sit συναλοιφὴ, & legatur Maeni' Abellae. Cateias.] tela Gallica, unde etiam Teutonicum ritum dixit. Raptus de subere cortex.] Benè Raptus, quia recens suberis cortex in quamuis formam tota flectitur facilitate. Montosae Nursae.] ciuitas in montibus posita. Insignem fama.] Benè Fama, quia eum occidet Gyas: ut, Vfentemq; Gyas, cadit ipse. Felicibus armis.] Dum affuit fortuna. Horrida praecipuè cui gens.] Aequicolam gentem dicit, & morum & uitae qualitate praeduram. Sanè aliud pendet ex alio. Ideo errant horridi, quia uenabātur. Item uenabantur, quia habebant duras glebas, id est infertiles: nam molles feraces sunt, ut in Georgicis docet: Et cui putre solum, nanq; hoc imitantur arando. Quin & Marrhubia uenit de gente sacerdos.] Scilicet Medea, quando relictis Colchis Iasonem secuta est, dicitur ad Italiam peruenisse: et populos quosdam circa Fucinum ingentem lacū habitantes, qui Marrubij appellabantur, quasi circa mare habitantes, propter paludis magnitudinem, docuit remedia contra serpentes: quanquam alij Marrhubios à rege dictos uelint. Hi ergo populi Medeam Agnitiam nominauerunt, ab eo quòd eius carminibus serpentes angerent. Ab his nunc Vmbronem uenisse dicit, nō regem sed ducem. Sunt autem isti Marsorū populi. Fronde super galeam, & felici cōptus oliua.] comptus frondibus festae oliuae. Vipereo generi.] terrenis serpentibus. Grauiter spirantibus hydris.] aquae serpentibus grauiter spirantibus, solo nocentibus flatu. Lucanus, Ante uenena nocent. Spargere.] conficere: ut, Spargere uenena didicerunt. Arte leuabat.] leuiores esse faciebat: ut, Nostrum 'que leues quicunq; laborem.

POM. Sabi. Laeuas cetra.] Cetra genus clypei. Falcati enses.] falcatus ensis, paululum recuruus, dicitur harpe. Oebale.] Oebalus Telonis filius, non cōtentus paterno regno, ad maritimam oram nauigauit, ubi Pompei sunt, et eam tenuit. Telon rex regnauit in Capreis. Capreae sunt insulae cōtra Neapolim, Tiberij Caesaris delicia. Sebetos fons est Neapoli, cuius aqua ducta per uarios canales, parti urbis maritimae seruit. Sebetis nomē patronymicum est. Oebalus natus erat Telone, à Sebetide nympha. Capreis habitasse Proteū fingit Silius, nisi intelligat de Inarime, quae insula propè est. Teleboûm.] Teleboi dicti à Teleboa nepte Lelegis, habitauere in Acarnania & Aetolia. Sarastes populos.] Sarastes populi dicuntur, accolentes Sarnum. Sarnus fluuius è quinq; fontibus nascitur, sub monte cui idem est nomen, prope Herculaneū Pompeij mare intrat. Qui Rufras, Batylum.] Rufrae, Batylum, Celennae in Samnio sunt, prope Campaniam, ex quibus Celennae urbs dicata Iunoni. Maliferae Auellae.] Auella ciuitas Campaniae prope Samnium pomifera. Alia Auella est supra Vestinos, uersus ciuitatem Pinnae. Vestini sunt supra Soram, Soliti torquere cateias.] Cateiae tela Teutonica sunt & Gallica. ideo ait Teutonico ritu. Montosae Nersae.] Nersa ciuitas est Equiculorum. Equiculi sunt inter Marsos & Pelignos, et Sabellos montes habitant. Vfens fluuius in Equiculis est & Vfens etiam est fluuius qui labitur per Pontinas paludes, & in Circeo sinu mare intrat. hunc per ignorantiam aliqui dixere Aufidum. Aequi sunt populi Latinorum, prope Volscos. Equiculi montanorū cis Vestinos, qui habitant montes, propter sterilitatē uenatores sunt. Equiculi & Equiculani

culani ijdem sunt. Carseoli & Clinternum oppida Equiculorum sunt. Gens.] scilicet Equicula. Armati.] propter uenatum. Viuere rapto.] ut uenatores uiuunt, & refertur ad rapinas ferarũ. Quin & Marruuia.] Marruuium oppidum Marsorum, conditum à Marro comite Marsiæ. Marsi in Italia, appellati à Marsia uate, qui fuit uictus ab Apolline. Plinius ait, Marsos ortos à filio Circes: ideo inesse uim eis contra serpentes. Alij uolunt esse à Psyllis. Psylli autem populi fuere Africæ, qui pulsi à Nasamonibus, partim petière Cyprum, partim Italiã, ex quibus Marsi nati sunt: partim Asiam minorem. & Psylli natura ipsa contra serpentes erant muniti. ideo & Marsi, Psylli à Psyllo rege dicti. Alij dicunt, cum Marsia uenisse homines qui uim habebant contra serpentes. Eos ego puto fuisse, quos Plinius appellat Ophiogenas, qui fuere in Hellesponto. Marsi etiam ad alia carmine ualent, quàm meminit Plinius libro uicesimo octauo. Archippi regis.] Archippa oppidum fuit in ipso lacu Fucino, haustum à lacu, conditum à Marsia duce Lydorum, ut meminit Plinius, à quo ipsi Marsi nominati. Vergilius ab hoc oppido Archippum regem dicit. Vmbro.] sacerdos. Hydris.] quia Marsus & Marsi serpentes domant. A

VAR. L. Patrijs sed non & filius aruis Contentus.] In antiquis aliquot libris, Sed non iam legitur. Batulumq; tenent, atq; arua Celennæ.] In Romano libro, Batulam. et Celemnæ legitur. Despectant mœnia Abellæ.] Antiqui omnes lib. quotquot habui Mœnia Bellæ legunt. Misere in prælia Nursæ.] In Romano libro Nyrsæ scribitur. Sunt & pleriq; libri, in quibus Nersæ scriptum est. Quin & Marrubia uenit.] Veteres libri Marruuia legunt. Romanus tamen Marula habet. Hymettia circum Littora.] In Romano libro legere est, Humentia circum Littora.

Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Eualuit, neq; eum iuuere in uulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ montibus herbæ.
Te nemus Angitiæ, uitrea te Fucinus unda,
Te liquidi fleuere lacus.
Ibat & Hippolyti proles, pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aritia misit,
Eductum Egeriæ lucis, Hymetia circum
Littora, pinguis ubi & placabilis ara Dianæ.
Nãq; ferũt fama Hippolytũ, postquã arte nouercæ
Occiderit, patriasq; explerit sanguine pœnas,
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Aetherea, & superas cœli uenisse sub auras,
Pæonijs reuocatum herbis, & amore Dianæ.

SER. Medicari cuspidis ictum.] Medicor illam rem, & illi rei: sicut modulor, & moderor, & comitor. Liquidi fleuere lacus.] Etiã alibi. Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello.] Theseus mortua priore uxore Hippolyte, Phedrã Minois & Pasiphaes filiam superduxit nouercã Hyppolito: qui cùm illã de stupro interpellantem contempsisset, falsò delatus est ad patrem, quòd ei uim uoluisset inferre. Ille Aegeum patrem rogauit, ut se ulcisceretur: qui agitanti currum Hippolyto phocam immisit, qua equi territi eum traxerunt. Tunc Diana eius castitate commota, reuocauit eum ab inferis in uitam, per Aesculapium filium Apollinis & Coronidis, qui natus erat execto matris uentre: ideo quòd cùm Apollo audisset à coruo eius custode, eam adulterium committere, iratus Coronidem maturo iam partu cõfixit sagittis: coruum uerò nigrum fecit ex albo, & execto uentre Coronides produxit Aesculapium, qui factus est medicinæ peritus. Hunc postea Iupiter propter reuocatum Hippolytum interemit: unde Apollo iratus ei, Cyclopas fabricatores fulminum confixit sagittis: ob quam rem ab Ioue iussus est Admeti regis nouem annis armenta pascere, diuinitate deposita. Sed Diana Hippolytum reuocatum ab inferis, in Aritia, nymphæ commendauit Egeriæ: & eum Virbium, quasi bis uirum, iussit uocari, cuius nunc filium cognominem dicit in bellum uenire: adeò omnia ista fabulosa sunt. Nam cùm castus ubiq; inductus sit, & qui semper solus habitauerit, habuisse tamen fingitur filium. Reuera autem, ut etiam suprà diximus, Virbius est numen coniunctum Dianæ, ut Matri deûm Atys, Mineruæ Erichthonius, Veneri Adonis. Quem mater Aritia misit.] Ciuitas iuxta Albam. Mater autem propter Augustum dicit, qui fuerat ex Aricina, matre Actia progenitus: ac si diceret, Quæ tanti author est generis. Egeriæ lucis.] Nymphæ in Aricino nemore, quam amicam suam Numa esse fingebat ad affirmandam legum suarum authoritatem. Pinguis ubi & placabilis.] Pinguis, frequenti sacrificio: placabilis autem, ac si diceret, non qualis antè fuit uel illic, uel apud Tauros humano gaudens cr[illegible]re. quam historiam plenè in Secundo diximus, cùm Iphigeniæ incidit commemoratio. [illegible] nouercæ [illegible]it.] Bene uim sceleris expressit, sola nouercæ commemoratione. Pæonijs reuocatum herbis.] Aut medicinalibus, à Pæone medico deorum, qui παιὰν secundum Doricos dicitur, secundum rationem Pæon: aut reuera herbam Pæoniam dicit, cuius Creta ferax est. Et amore Dianæ.] Amore, id est cura. B

Te nemus Anguitiæ.] Anguitia progenies dicitur Marsorum, quia anguibus aduersatur. & hoc propter Circen, unde nata. nam Circe carmine multum ualuit. Vel dicitur Anguitia proles, ab angendo, quia cantu eius angitur serpens. C. Cælius scribit, Aetæ filias treis: Circen, quæ habitauit Circeis, ut diximus: Angetiam, quæ habitauit ad lacum Fucinum: Medeam, quæ fuit uxor Iasonis, & ab eo Butroti Epirotarum sepulta. In alijs reperio, Medeam appellatam in Italia Angetiam, & consedisse in lacu Fucino. Marsos nominatos à Marso filio Circes. Fucinus.] lacus est in Marsis. Ibat & Hippolyti proles.] Theseus Aegei filius ex Aethra Pythei filia, Trœzene nutritus in domo aui, fuit uictor apud Thermodoontem fluuium. duxit Hippolytam Amazonem, ex qua genuit filium Hippolytum, forma præstantem. hac defuncta duxit Phædram, siue filiam siue neptem Minois: quæ cum caperetur Hippolyti amore, iuuenem ad concubitũ solicitauit. & renuentem, tanquam corruptorem accusauit patri. Theseus indignatus, Neptunum precatus est ut in filium sæuiret, qui tunc per littora curru ueheretur. immisit illi phocas, quibus equi deterriti, iuuenem curru lapsum traxere & dissipauere. Historiam Diodorus scribit, Hippolytum adeo doluisse ob nouercæ falsas querimonias, ut paulatim labente manu lora equis remiserit: unde equi currum præcipitem dedere. ob hoc Theseus ab Atheniensibus

POM. Sabi. C

A nienfibus pulsus, apud hospitem uitam finiuit. Sed Hippolytus precibus Dianæ ab Æsculapio Apollinis ex Coronide filio, ad uitam reuocatus est. Iupiter indignatus, Æsculapium fulmine interemit. Apollo Cyclopes architectos fulminum sagittis fixit. hinc à Ioue pulsus Apollo, pastor fuit armenti Admeti regis. Diana Hippolytum in templo suo Aracinæ syluæ abscondit, & Ægeriæ nymphæ commendauit. Virbius est appellatus, quòd bis uir fuit. ab illo nunc Virbius ad bellum uenit. hic Virbius erat filius Hippolyti Virbij, & Aricia. Ægeria eductum.] Ægeria nympha est syluæ Aricinæ, quam Numa rex iactabat se consulere, cum religionem populo dabat. Littora pinguis.] pinguis, ad sacrificia. Diana placabatur sanguine humano. Nouercæ.] Phædræ. Venisse sub auras.] reuixisse.

VAR. LECT. Neq; eum iuuere in uulnera cantus.] In antiq. plerisque lib. In uulnere, legunt. Quæsita in montibus herbæ.] In antiq. plerisq; exempl. legitur Quæsita montibus, absque In. Te nemus Angitiæ.] Antiqua aliquot exemplaria Argitiæ legunt.

CÆL. Rhod. Sed forte ex ijs quispiã, quos φιλομαθεῖς uocant Græci, nos discendi cupidos dicere possumus, quærat ex me B nunc, quòd nam esse gen⁹ serpentis putem, quæ passim di...r Latinè uipera: in Græcorum uero literis echidna, nam mas, echis nuncupatur. Ego quantum coniectura ducor, Viperam suspicor uulgo dici marassum: quæ nomenclatura nec Barbara est, nec citra rationem excogitata, ...e à Marsorum populis interpretatione etymologica d... uidetur, quia id genus maximè consectarentur Marsi, circunferrentq;. Quod ne quis pro libidine confictum auctore nullo arbitretur, significat id maximus artis medicæ magister Galenus, uolumine xi simplicium pharmacorum, necnon ad Glauconem. Innuit & poeta nobilis illis uersibus, quos & apposuimus:

Quin & Marrubia uenit de gente sacerdos,
Fronde super galeam, & felici comptus oliua,
Archippi regis iussu fortissimus Vmbro.
Vipereo generi, & grauiter spirantibus hydris:
Spargere qui somnos, cantuq;, manuq; solebat,
Mulcebatq; iras, & morsus arte leuabat.

Marrubios uero esse Marsorum populos, non fere est C in literis modo assiduior (ut Varronis utamur uerbo) qui nesciat. Plinius quoq; auctor est, Marsos à Circes filio ortos: ob idq; affuisse illis ingenitã uim contra serpentes. Quin & Angitios putãt nuncupatos, quòd obluctantes angerent serpentes. Firmicus quoq; Mathefeos quarto, in lunæ decretis: Si, inquit, in Saturni domo fuerit ista coniunctio, tortores aut carnifices faciet, aut Marsos tales, qui aspides uenari consueuerunt. Nec me fallit, ex eruditioribus quendam edito etiam libello, Marassum à uipera disparasse: quo Nicolai Leoniceni uiri undecunq; scientissimi placita uberius de huius animalis natura conuellat.

DON. Tum pater omnipotens aliquem indignatus ab umbris Mortalem infernis ad lumina surgere uitæ, Ipse repertorem medicinæ talis & artis Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit ad undas.] Iratus Iuppiter rediisse ab inferis umbris mortuum, in eius autorem facti tenebras misit, à quibus contra statutam legem reuocatus est in lucem, qui reuocari non debuit. At Triuia Hippolytum secretis alma recondit Sedibus, & nymphæ Egeriæ nemoriq; relegat, Solus ubi in siluis Italis, ignobilis æuum Exigeret, uersoq; ubi nomine Virbius esset.] Diana miseratione reparati iuuenis, hunc in secretum nemorũ abdidit, Egeriæ nymphæ cõmendans, ut illic latens sua transigeret tempora: quem ne notissimi nominis appellatio proderet, dici Virbium uoluit. Addidit argumentum, quo credi posset, quod fama narrauerat. Vnde etiam Triuiæ templo lucisq; sacratis Cornipedes arcentur equi, quod littore curuum, Et iuuenem monstris pauidi effudere marinis.] Ideo, inquit, quia Hippolytus equorum furore decerptus est, templo & lucis Dianæ sacratis, equi arcentur, ne in memoriam Dianæ factum, quo Hippolytus perijt, rediret. Filius ardentes haud segnius æquore campi Exercebat equos, curru'que in bella ruebat.] Huius igitur filius non minore studio equis & curru acer ruebat in bellum. Ipse inter primos.] Ipse, ubi ponitur, potioris meriti persona significatur. Denique sequitur, Præstanti corpore Turnus Vertitur arma tenens, & toto uertice suprà est.] Ipse Turnus inter primos uertitur tenens arma, & toto uertice altior cæteris fuit. Potest etiam sic intelligi quod ait Ipse, scilicet cum quo tanta auxilia ueniebant. Cui triplici crinita iuba galea alta Chimæram Sustinet, Ætneos efflantem faucibus ignes.] Dixit causam, unde cæteris altior uidebatur. Habuit, inquit, galeam cum triplici iuba habentem informatam Chimæram. Item ad imaginem ueritatis expressam, ut Ætneos ignes euomere putaretur. Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis, Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.] Habere uidebatur in fremitu & in flammis, ut uisa crudelitate crescere putaretur. At læuem clypeum sublatis cornibus Io, Auro insignibat, iam setis obsita, iam bos Argumentum ingens, & custos uirginis Argus, Cælataq; amnem fundens pater Inachus urna.] Descripsit caput & galeam Turni, dicit quid habet in clypeo. Expressa illic fuit Io nondum armata cornibus, iam tamen setis obsita, & bouis corpus ostendens: nec Argus illic defuit, qui custos uirginis appositus fuerat: & Inachus pater eius additus uidebatur, ornata auro urna flumen quoddam effundens. Insequitur nimbus peditum.] Ducem Turnum sequebatur peditum multitudo. Clypeataq; totis Agmina densantur campis.] Quanta multitudo scutata peditum fuit? quam quum latitudo campi non caperet, densabatur, ut sustineri potuisset. Argiuaq; pubes Auruncæq; manus, Rutuli, ueteresq; Sicani, Et Sarranæ acies, & picti scuta Labici, Qui saltus Tiberine tuos, sacrumq; Numici Littus arant, Rutulosq; exercent uomere colles, Circæumq; iugum: quis Iuppiter Anxurus aruis Præsidet, & uiridi gaudens Feronia luco. Qua Saturæ iacet atra palus, gelidusq; per imas Quærit iter ualles, atq; in mare conditur Vfens.] Omnes isti ex diuersis locis & regionibus congregati cum Turno fuerunt. Hos super aduenit Volsca de gente Camilla Agmen agens equitum, & florentes ære cateruas Bellatrix.] Super hos, inquit, qui è diuersis locis conuenerant, uenit & Camilla bellatrix de Volscorum gente. Tantus fuit amor belli in omni Italia, tanta aduersus Æneam cunctorum conspiratio, tantus metus uniuersis, ut etiam fœmina multitudinis dux non dubitaret existere, fiducia uidelicet non sexus sui, sed exercitationis: quum ipsa in eo sexu esset, qui alienus esse debuerat à bello. Ducebat tamen maximi numeri iuuentutem, equitum, atque peditum, armis competentibus instructam, uiris ipsa non inferior.

Incipit asserere poeta, posse usum superare naturam. Non illa colo, Calathis'ue Mineruæ Fœmineas assueta manus.] Despecto ad quod nata esset, & spretis lana et colo, manus fœmineas uirili studio mancipauit. Sed prælia uirgo Dura pati.] Aderat illa duris bellis. Dixit qualibus, & non dixit eorum numerum, ut cumularet uirginis laudem sub generali significatione. Dura, inquit, bella, in quib. maior crudelitas esset, & maximus labor. Cursuq; pedum præuertere uentos.] Fidebat illa nō tam equorum mobilitate, quàm pedibus suis tantùm pernix, ut cursu præuerteret uentos. Illa uel intactæ segetis per summa uolaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas: Vel mare per medium fluctu suspensa tumenti Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.] Illa, si super segetes, & super medio maris cursu uellet exerceri, tanta leuitate mobilis corporis ferebatur, ut nec aristas læderet, nec plantis tangeret mare: ut non iam currere, sed uolare uideretur. Illam omnis tectis agrisq; effusa iuuentus Turba'que miratur matrum, & prospectat euntem Attentis inhians animis.] Euntem illam in medio agmine, mirabatur multitudo omnis ac sexus domibus & agris in aperta prosiliens. Cui fœminæ uel cui uiro, non miraculo esset in fœmineo sexu Martis habitare uirtutem? Vt regius ostro Velet honos læues humeros.] Præter ausus ipsos, & omnia quæ laudantur tenuit: laudatur etiam ipse uestitus, quem ornabat precium uestis, & subtilitas. Velabat enim humeros eius taxatio uestis amplissima. Vt fibula crinem Auro internectat.] Crinē eius non ars fœminea, sed uirilis fibula, militarisq; nectebat. Aurum illic ostrúmque suberat: sic tamen, ut reginæ esset totum, non quo illis delectari uideretur, quæ tendebat ad bellum. Lyciam ut gerat ipsa pharetram, Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.] Inter cætera etiam illa mirabatur multitudo spectantium: quòd incedens arma sua ipsa portabat, pharetram scilicet & hastam myrteam præfixo ferro grauiorem, quæ tanti etiam ipsa roboris fuit, ut ad usum pastorum fortium parata uideretur. Quæ suprà scripta sunt, pertinent ad extremam manum, quam imposuit Iuno per furiam: perfectionem autem significat Extrema manus. Hîc igitur dixit Extremam manum, ubi perficiendis rebus intendebat opera. In undecimo autem libro induxit eam illam dixisse, Me sine prima manu tentare pericula belli? hoc est incipere pugnæ certamen. Tu pedes ad muros subsiste et mœnia serua: sequitur, ut reliqua Turnus impleret præter ista, quæ huius libri expositio continet. Etiam illud sciendum, quod sæpe iam diximus, laudes Æneæ A libros omnes continere, sed in hoc plura eiusmodi & maxima & miranda complexum. Nam ut uenit Æneas idem ad Italiam, auspicijs diuinis susceptus est, blandientibus omnibus elementis, sereno cœlo, placido mari, uentis silentibus, luce crescente, sole mundo, aurora fulgente, secundo fluminis cursu, etiam ipsis auibus lætis, nemoribus quoque otium securitatémque spondentibus. Quo tempore emerserunt apes, genus animalis asperum pro se, & aduersus eos quos senserint inimicos, generans mella & examinum infinitam prolem. Flammatum est quoq; Lauiniæ caput, sed illud lumen potius, quàm incendiū fuit. Responsum est uocibus uatū uenturū uirum admirabilem, cui Italiæ totius deberetur imperiū. Ecce aduentus eius non homines nuncij fuerunt, sed dij. Consultus Faunus super deligendo genero multos petitores respuit, spondens uenturum cuius reuera coniugio Lauinia deberetur. Occurrit eius felicitati ætas, & orbitas regis: nam Latinus rex & senex fuit, & unam filiam habuit. Hîc in eo præfertur Æneas, quia nisi opportunè uenisset, omnis Italiæ futura prosperitas, et res Romani Im B perij protinus concidisset. Dein ab ipso rege libenter exceptus est, & uxor & oblata potius, quàm petenti concessa. Prælatus est ciuibus multis uirtute, genere, pulchritudine corporis, fortunaq; præstantibus. Huius felicitati inuidens Iuno defectus suos euidenti dolore confessa, etiā inferos mouet. Vocat Furiam. hanc aduersus homines, deorum uoluntate munitam iunxit partibus suis: qua ministra apponitur mater eius per fraudem, q[illegible] promissam affinitatis euerteret, scilicet cùm offerret alterum generū diuitem, regium, atq; formosum. Sed hæc non potuerunt Latini mentem commouere. Excitatus est Turnus in bellum, exciti reges innumeri, prouinciæ quoq; & gentes, asperæ, bellicosæ, feroces, & multitudinis fiducia truces. Adijcitur octauo libro ad Diomedem quoq; missum, sed illum tanti nominis reuerentia territum, auxilia pernegasse. Æneam interea de reliquijs Danaûm (ut dictum est) atq; immitis Achilli, perditisq; ex his naufragio plurimis, & interueniente luis contagione nonnullis extinctis: relictis quoq; in Siciliæ partibus aliquantis, cū paucis quos Euander ei ex angusta substantia dederat, C obtinuisse ipsam Iunonē sæuā, & in exercēdis inimicitijs infinitis temporibus perdurantē, uirtute, tolerātia, & felicitate superatā, Æneæ partib. (ut in duodecimo libro lectū est) facere cōpulsam. Illumq; omnia cū omni prosperitate adeptū, quæ nunciauerāt dij et cecinerāt uates.

Tū pater omnipotēs aliquē indignat9 ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere uitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis & artis,
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit ad undas.
At Triuia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemoriq; relegat,
Solus ubi in siluis Italis ignobilis æuum
Exigeret, uersoq; ubi nomine Virbius esset.
Vnde etiam templo Triuiæ, lucisq; sacratis
Cornipedes arcentur equi, quòd littore currum,
Et iuuenem monstris pauidi effudere marinis.
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruq; in bella ruebat.
Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, & toto uertice suprà est.

SER. Medicinæ talis, et artis.] Quæ etiā fata dissolueret. Pœnigenā.] Matris pœna genitū. Alij Phœbigenam legūt, ut Probus. Relegat.] commendat, ab alijs segregatum. Solus.] In solis locis: nam solus quo modo, qui dicitur filiū suscepisse? Ignobilis.] non uilis, sed ignotus: quanquā posit etiā ad illud referri, quod dicitur quibusdā artibus hominum uita ultra fata protendi posset ita tamē ut solam habeāt uitæ imaginationem. uidentur enim omnia facere, nec faciunt. Versoq; ubi nomine.] de re facto: ut, Oestrū Graij uertēre uocantes. Vnde etiam Triuiæ templo lucis'que.] Exponit τὸ αἴτιον: nam Callimachus scripsit αἴτια, in quibus etiam hoc commemorat. Haud secius.] Nō segnius patre. Dicit autem tantæ fuisse

Cui triplici crinita iuba, galea alta Chimæram
Sustinet, Aetnæos efflantem faucibus ignes.
Tã magis illa fremens, & tristibus effera flammis,
Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At læuem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, iam setis obsita, iam bos.
Argumentum ingens, & custos uirginis Argus,
Cælataq; amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clypeataq; totis
Agmina densentur campis, Argiuaq; pubes,
Aruncæq; manus, Rutuli, ueteresq; Sicani,
Et Sacranæ acies, & picti scuta Labici.
Qui saltus Tiberine tuos, sacrumq; Numici
Littus arant, Rutulosq; exercent uomere colles,
Circæumq; iugum, queis Iuppiter Anxurus aruis
Præsidet, & uiridi gaudens Feronia luco.
Qua Saturæ iacet atra palus, gelidusq; per imas
Quærit iter ualles, atq; in mare conditur Vfens.
Hos super aduenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum, & florentes ære cateruas,
Bellatrix: non illa colo, calathis've Mineruæ
Fœmineas assueta manus, sed prælia uirgo
Dura pati, cursuq; pedum præuertere uentos.
Illa uel intactæ segetis per summa uolaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.
Vel mare per medium fluctu suspensa tumenti
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisq; effusa iuuentus,
Turbaq; miratur matrum, & prospectat euntem
Attonitis inhians animis: ut regius ostro
Velet honos leues humeros, ut fibula crinem
Auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetrã,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

A *fuisse audaciæ, ut nec paternæ mortis terreretur exemplo.* Vertitur.] *id est, agit.* Et toto uertice *suprà est.*] *Statius,* Et *toto despectat corpore bellum.* Ætnæos efflantem faucibus ignes.] Ni*mios, quantos habet* Ætna. *Tum magis illa fremens, & tristibus effera flammis, Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.*] Legitur in arte, *quòd tam, magis, maximè, minus, minimè, positiuo tantùm iunguntur: quod tamẽ tunc obseruatur, si ponantur ad augmentum istæ particulæ.*
B *tũc enim uitiosam faciũt elocutionem. Cæterùm si ad exæquationem positæ sint, possunt uel comparatiuo, uel superlatiuo, uel pro ipsis gradib. ipsæ inter se iungi. hinc ergo est, Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis, Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.* Nõ *enim ad prælationem positæ sunt, sed ad exæquationem: maiores enim nostri nõ in dicto uicia, sed in significatione esse uoluerunt. hinc est in* Sallustio, Ita *quàm quisq; peßimè facit, tam maximè tutus est.* Nam *& hîc exæquatio est, non comparatio.* Io *auro insignibat.*] Hæc Inachi *filia* Argiuorũ *fluminis fuit: hanc amauit* Iupiter, *et dum cum ea esset, superuenit* Iuno: *ille timens ne deprehende-*
C *retur,* Io *mutauit in uaccam, et eam poscenti dedit* Iunoni, *ne pellicem confiteretur.* Cui Iuno Argum *oculatum omnibus membris,* Aristoris *filium, custodem apposuit, quem cùm* Iupiter *per* Mercuriũ *interemisset,* Iuno *eum in pauonem mutauit:* Ioni *uerò immisit œstrum, quo diu exagitata peruenit ad* Ægyptum, *&* Iouis *uoluntate in* Isim *mutata est.* Insignibat.] *signo suo clarum esse faciebat.* Argumentum.] Aut *fabula: ut* Cicero, Argu*menta erant in ualuis. aut reuera argumentum, id est probationem, quo se* Græcum *cõprobare cupiebat: hoc enim etiam* Amata *superius dixit,* Inachus Acrisiusq; *patres, mediaq;* Mycenæ. Custos.] Ne *reuerti posset in formam priorem.* Pater Inachus.] Pater *non tantùm eius, sed author originis* Turni. Totis *agmina densantur campis.*] Qui *oculis poterant subiacere.* Densen*tur.*] Denseo *denses dicimus, aliter non.* Argiuaq; pu*bes.*] Et *hoc ad generis, ut diximus suprà, pertinet probationem, quòd eum sequebantur* Argiui. Veteresq; Si*cani.*] Bene Veteres: *nam ubi nunc* Roma *est, ibi fuerũt* Sicani, *quos postea pepulerunt* Aborigines. Sacranæ a*cies.*] Dicunt *quendam* Corybantem *uenisse ad* Italiam, *& tenuisse loca quæ nunc urbi uicina sunt, & ex eo populos ducentes originem* Sacranos *appellatos: nã sacrati sunt* Matri *deûm* Corybantes. Alij Sacra*nas acies* Ardeatium *uolunt: qui aliquando cùm pestilentia laborarẽt, uer sacrum uouerũt: unde* Sacrani *dicti sunt.* Ver *sacrum autem, immolationis est genus: mos enim* Italis *fuit, ut magnis in periculis addicti uouerẽt, quæcunq; proximo uere nata essent apud se animalia immolaturos.* Picti *scuta* Labici.] Glaucus Minois *filius uenit ad* Italiam, *& cùm sibi imperium posceret, nec acciperet, ideo quod nihil præstabat, sicut eius pater præstiterat, zonam eius transmittendo, cùm antehac discincti essent, ostendit scutum militare, à quo & ipse* Labicus *dictus est, & ex eo populi,* ἀπὸ τῆς λαβῆς, *quã* Latinè *ansam uocamus.* Picti au*tem scuta: id est, in bello frequenter probati. nam apud maiores uirorũ fortium picta erant scuta, contrà & inertium & tyronum pura erant: unde est,* Parmaq; *inglorius alba: id est, non picta.* Qui *saltus* Tiberine *tuos.*] Non *originẽ, ut suprà diximus.* Sacrumq; Numici Littus *arant.*] Aut *iam tunc sacrũ, aut* πρόληψις *est à cadauere* Æneæ: *nam sacratus est* Numicus, *postquam inuentũ est illic cadauer* Æneæ. Littus *arant.*] Littus *fluminis: ut,* Viridiq; *in littore conspicitur sus. cum ripæ propriè fluminũ sint, littora maris: ut* Ouid. Pro ri*pis littora pulsant.* Circæumq; *iugum.*] Circa *hunc tractum* Campaniæ *colebatur puer* Iupiter, *qui* Anxurus *dicebatur, quasi* ἄνευ ξυροῦ, *id est sine nouacula, quia barbam nunquam rasisset: &* Iuno *uirgo, quæ* Feronia *dicebatur.* Est *autẽ fons in* Campania *iuxta* Tarracinã, *quæ aliquando* Anxur *dicta est.* Et *uiridi gaudẽs* Feronia *luco.*] Nõ *uacat quod addidit* Viridi: *nã cùm aliquãdo huius fontis lucus fortuito arsisset incẽdio, et uellent inde incolæ trãsferre simulachra, subitò reuiruit.* Qua Saturæ *iacet atra palus.*] Secundũ *hãc lectionẽ reuera* Saturam *paludẽ intelligimus, sed alij* Asturiæ *legunt: quod si est, paludẽ pro flumine posuit: nam haud longè à* Terracina *oppidũ est* Asturia, *& eius cognomine fluuius.* Quæ*rit iter ualles.*] Satis *signatis uerbis expreßit flumẽ angustũ: cõtrà de* Tiberino *ait,* In *mare prorumpit.* Hos su*per aduenit* Volsca *de gente* Camilla.] Prudẽter *post cõpletam commemorationem uirorum, trãsit ad fœminas: ita enim de* Troianis *legitur, qui ultimum* Amazonũ *postularunt auxilium, quæ res ab* Homero *prætermissa est.* Sanè *iam præsagium infelicitatis futuræ, quod inter ipsa*

principia armantur & fœminæ. Volsca de gente.] De Priuerno, Volscorũ oppido. ut, antiqua Metabus cum excederet urbe. Florenteis ære cateruas.] Ennius & Lucretius Florens dicũt, omne quod nitidum est. hos est secutus Vergil. aliter ἀκυρολογία est. Lucretius, Florebat nauibus pontus. Calathis'ue Mineruæ.] Minerua & armorum dea est, & lanificij: sed Camilla animum ad arma solum contulerat. Cursuq; pedum.] Bene Pedũ adiecit, ne per equũ eius gloria minueretur: quod ei obijcitur, Quid tamen egregium si fœmina forti Fidis equo? Aristas.] primas spicæ partes, dictas ab eo quòd primò arescant. Tingeret.] mergeret: ut, Tingat equos. Iuuẽtus Turbaq; miratur matrum.] Antè ornatum eius, post arma dicturus est. unde ὕστερον πρότερον esse uoluerunt in respondendo, ut ornatum matres, uiri uerò arma mirentur. Sed melior sensus est, ut sicut dictum est accipiamus: ea enim sexus uterq; miratur, quæ sunt posita cõtra opinionem, ut mirentur fœminæ arma in muliere, uiri ornatum in bellatrice. Inhians.] Stupore quodam patefacto ore. Lyciam pharetram.] quasi Lyciam: ut legimus, Cretenses sagittas. Pastoralem præfixa cuspide myrtum.] Quia hac pugnare pastores solent. Statius, Lernæam iacit ille trabem.

POM. Sabi. Repertorem.] Æsculapium. Phœbigenam.] genitum Phœbo. multi legunt Penigenam. Probus & Apronianus legunt Phœbigenam. Relegat.] segregat. Ignobilis.] incognitus. Cornipedes.] arcentur equi.] arcentur à templo Dianæ. Monstris.] phocis. Chimæram.] monstrum supra galeam Turni. Chimæra mons Lyciæ qui ardet. Illa.] Chimæra. Sublatis cornibus Io.] Io filia Inachi, conuersa in bouem, sub custodia Argi centoculi, quem Mercurius interemit. Iam bos.] id est, iam Io facta bos. Cælata.] hinc Silius, Cælata Bagrada Parmam. Argiuaq; pubes.] Primi qui in Italiam uenere, ut M. Cato & Sempronius aiunt, fuere Achæi, multo ante bellum Troianum. et cum essent uagi, appellati sunt Aborigenes. Dissentit ab his Dionysius, asserens fuisse Arcadas, qui cum Oenotro & Peucetio Lycaonis regis Arcadiæ filijs uenere. Aborigines dicti, quia uagi & sine laribus erant, aut quòd quasi primi: nisi sit, tanquam editi sine patribus: aut quòd ex uaria gentium colluuione mixti erant. Sunt qui scribant eos fuisse Ligures. sunt qui Vmbros, quoniam utraq; gens in Italia indigena est & cæterarum uetustissima. Aboriginibus gratum fuit habitare montes, ut M. Varro tradit. Coluere prope Reatem, Tribolam, Vesbolam, Simam, Mephilam, Orminum, & uia Iunia Cursulam & Matieam, in qua fuit oraculum Matris deûm: & Listam, & Cotyliam. ab his locis ipsi pepulerunt Vmbros: & cũ Siculis, qui finitimi erant, assiduè certauerunt. Plinius ait tenuisse Latium Aborigines, Siculos, Pelasgos, Arcadas, Auruncos, Rutulos: adde Argiuos, Epeos, Sicanos, Troianos, & Cretenses, & Elymnos ultra Circeum, Volscos, Hoscos, Opicos, Ausonas. De Pelasgis uaria est sententia: sed constat eos fuisse ex Argis Acheis, dictos à Pelasgo rege, filio Iouis & Niobes Phoronei: & pulsis Aboriginibus, per hæc loca habitasse. Siculi, ut multi uolunt, gens indigena, coluerunt montes. prope Corniculos et Tybur, Siciliensis quædam pars dicebatur. pulsi fuerunt ab Aboriginibus & Pelasgis, & traiecerunt insulam Trinacriam, & habitauerunt cum Sicanis: qui paulo ante pulsi à Liguribus, ad ea loca peruenerant. hinc insula Sicania & Sicilia dicta. Sicani fuere gens Hispana, à Sicori amne deducta per seditionem. Rutuli, ueteresq; Sicani.] A Rutulos aiunt fuisse Argiuos. Siculorum autem urbes fuere, Pisa, Saturnia, Altium, Phescennium, & Phalerium. in Phalerijs colitur Iuno. Arcades sub Euandro, Argiui & Epei cum Hercule habitauerunt Saturnium montẽ: Cretenses cum Saturno, & Elymij ex Argiuis fuere: Ausones fuere Oenotrij. ideo Dionysius dicit, Lacedæmonas uenisse in Latium. memorant Corybantem quendam uenisse in Latium, & ab eo gentem appellatam propter ceremonias sacram. Sergius refert, quòd quidam Sacranos Ardeates dicebant, ob sacrum uotum. quod uidetur comprobare Silius, cum ait: Sacra manus Rutuli. Glaucus Minois filius dicitur uenisse in Latium. nisi intelligat ipsos Rutulos fuisse, & scutum ostendit: unde Labicus dictus. Glaucus Labicus dictus, scutum in Latio primus ostendit. Picti.] quia apud maiores pingebantur scuta. Labicum oppidum est. Viridi gaudens Feronia luco.] Olim incendio lucus Feroniæ consumptus est: & cum incolæ cogitassent transferre simulachra, lucus statim reuiruit. Palus.] in Pontinis paludibus fuisse 14 urbes, B Mutianus tradit, inter quas fuit Satura: tempore etiam nostro undiq; solitudo magna est. Qua Satyræ iacet.] Satyra urbs antiqua in Pontinis paludibus, & est etiam fluuius Satyra, & Satura: Astyra, & Astura. qui legunt hic, Qua Asturæ iacet atra palus, ignorant antiquitatem loci, & errant. Vfens.] fluuius labitur per Pontinas paludes, qui Aufentum à quibusdam appellatur. Silius libro octauo, Et quos pestifera Pontini uligi[illegible] Quà Satyræ nebulosa palus restagnat, & atr[illegible]uentis cœno, per squalida turbidus arua Cogit aquas Vfens, atq; inficit æquora limo. Anxuris aruis.] Venere ex Anxuris aruis, quibus præsidet Iupiter. Tarracina, ante Trachyna dicta, id est aspera, & lingua Volscorum Anxur appellata. Volsci enim Iouem Anxurem nominant. Lacedæmonij fugientes leges Lycurgi, nauigauere in Latium, & in Pontinis paludibus, locum ubi consedère, dixerunt Feroniam, à ferendo uel nutu, uel precio: & Feroniæ templum remansit loco nomen, qui non longè à Tarracina distat. Cornelius Tacitus sic ait: L. Vitellius positis ad Feroniam castris, excidio Tarracinæ imminebat. Me C minit etiam eiusdem loci Horatius. Putauerunt quidam Feroniam esse Iunonem: quidam uerò à Sabinis ita appellari Palladem: quare dixerit Strabo, Feroniam in Soracte esse, non uideo. Camilla.] Antiqui ministros dicebant Scamillos, & ministras Scamillas. in Samothrace deus minister magnorum deorum, dicitur Scamillos. Camilla Volscorum regina fuit. hinc Silius de Asbite. Inhians.] auida, stupida. Lyciam pharetram.] Lyciam, Apollineam & Dianeam. unde Lycius Apollo, & Lycia Diana, diximus in Culice. Lycia nunc dicta à Lyco Pandionis filio. Myrtum.] propter Venerem, quæ in sua est hasta myrtea.

Stygias detrusit ad undas.] In antiquis libris In undas legitur. VAR. Lect. Exigeret, uersoq; ubi.] Pleriq; libri antiqui absq; particula Que legunt. Vnde etiam Triuiæ templo.] Plures antiqui libri habent Templo Triuiæ. Quod littore currum.] In libris aliquot antiquis, Quo littore legitur. Haud secius æquore campi.] In antiquis plerisq; libris Segnius legitur. Densantur.] In antiquis libris Densentur obseruaui. Iuppiter Anxurus.] In Romano, & aliquot alijs Anxirus, in alijs plerisq; Anxyris scribitur.

A *scribitur.* *Fluctu suspensa tumenti.*] In aliquot ueteribus lib. legere est, Fluctus tumentis. *Vt gerat ipsa pharetram.*] Sunt antiqui libri ubi Ferat scriptum est. Est et pronomen Illa in antiquis exempl.

CÆL. Rhod. Quoniam uerò ab Satyris exorsi sumus, id forsan expendisse præstiterit: quid ita coruum satyram auem dixerit in Valerij Coruini historia Lucius Florus. Et sunt qui ad fellationem putent referendum, de qua Martialis:

Corue salutator, quare fellator haberis?
In caput intrauit mentula nulla tuum.

Et Plinius lib. decimo: Coruos, inquit, ore párere aut coire, uulgus credit. Id ab Anaxagora item traditum. Verùm libro De animaliũ generatione tèrtio, negat Aristoteles. Commeminit lib. XVII. Auicenna. Quid si ad Saturam paludem, seu satyram relatum malis? Ea uerò Pontina est, uigintiquatuor urbium olim locus capax. Virgilius Æneidos septimo.

Qua Saturæ iacet atra palus, gelidusq; per imas
Quærit iter ualles, atq; in mare conditur Vfens.

In agro autem Pontino rem gestam, auctor idem Florus est, nec non Aulus Gellius, ac Titus Liuius, etiam si apud hunc Pomptino legitur. Quo autem argumento coruum paludis nomine significarit disertissimus historicus, ex Theone sumi potest apud Aratum, qui prodit, cornicem ac coruum insigniter aquis oblectari: quòd earũ alitum corpora inaruerint uehementius: proinde humentia expetere admodum. quin & solitudinis amicum animal coruus est, prouerbio suffragante, βάλλ' ἐς κόρακας. Erat proximè Tarentum locus item Satyra, uel Satyrion, ut Stephanus.

AENEIDOS LIBRI VIII Argumentum.

ADILON.

Præparat octauo bellum, quos mittat in hostem.

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN OCTAVVM librum Æneidos Argumentum.

Dat belli signum Laurenti Turnus ab arce.
Mittitur & Magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, & doceat quæ causa petendi.
Aeneas Diuûm monitis adit Arcada regem
Euandrum, Arcadiæ profugum, noua regna petentem.
Accipit auxilium, hinc natum, & socia agmina iungit
Euander. Pallas fatis comes ibat iniquis.
Iamq; habilis bello, & maternis lætus in armis
Fataq; fortunasq; ducum, casusq; duorum
Sortitus, clypeo diuina tentus in arte est.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER VIII.

T belli signũ Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu:
Vtq; acres concussit equos, utq; impulit arma:
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Coniurat trepido Latium, sæuitq; iuuentus
Effera. ductores primi Messapus, & Vfens,
Contemptorq; deûm Mezentius, undiq; cogunt
Auxilia, & latos uastant cultoribus agros.
Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, & Latio consistere Teucros:
Aduectum Aeneam classi, uictosq; penates
Inferre, & fatis regem se dicere posci,
Edoceat: multasq; uiro se adiungere gentes

SER. VT *belli signum Laurenti Turnus ab arce.*] Apud maiores nostros tria erant militiæ genera in bellis gerẽdis. nam aut legitima erat militia, aut coniuratio, aut euocatio. Legitima erat militia eorum, qui singuli iurabant pro Republica se esse facturos, nec discedebant nisi completis stipendijs: id est, militiæ temporibus: et Sacramẽtum uocabatur. Aut certè si esset tumultus, id est bellum Italicum, uel Gallicum, in quibus ex periculi uicinitate erat timor multus, quia singulos interrogare non uacabat: qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde proferẽs duo uexilla, unum roseũ, quod pedites euocabat, et unum cæruleum, quod erat equitum, (nam cæruleus color est maris, à cuius Deo equũ constat inuentũ) dicebat: Qui Rẽpublicam uult saluam esse, me sequatur. et qui cõuenissent, simul iurabant. & dicebatur ista militia Coniuratio. Fiebat etiam Euocatio: nam ad diuersa loca

Dardanio, & latè Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis, quem, si fortuna sequatur,
Euentum pugnæ cupiat, manifestius ipsi
Quàm Turno regi, aut regi apparere Latino.
Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
Cuncta uidens, magno curarum fluctuat æstu,
Atque animum celerem nunc huc nũc diuidit illuc,
In partesque rapit uarias, perque omnia uersat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis

sa loca diuersi propter cogendos mittebantur exercit⁹. Modò ergo duo sunt genera militiæ, coniuratio et euocatio, quippe in tumultu. Sanè incongruũ non est, quòd signum belli, id est uexilli eleuationem Turno dat, cùm de rege Latino dixerit supra: Rerumque reliquit habenas. Belli autem signum dixit generaliter: nam multa sunt. sed Vexillũ significat, quod est tractum à ueli diminutione, ut uelum uexillum. Strepuerunt cornua.] Quæ simul sonabant: ut, Æreaque assensu conspirant cornua rauco. Thucydides ait Lacedæmonios nõ cornuum tubarum'ue cantu, sed tibiarũ usos. Homerus de Achæis, οἱ δ' ἄρ ἴσαν σιγῇ. Et antea de Phalisceis, Regemque canebant, dixit. Vtque acres concußit equos.] Hoc ad equites pertinet. Vtque impulit arma.] Hoc ad pedites. Est autem sacrorum: nam is qui belli susceperat curam, sacrarium Martis ingressus, primò ancilia commouebat, post hastam simulachri ipsius, dicens: Mars uigila. Extemplò.] Aut subitò, aut reuera ex ipso templo: id est, post diuina arma commota. Tumultu trepido.] festino, more suo. Coniurat.] Nota de re bona coniurationem dici posse. nam coniuratio τῶν μέσων est. Iuuentus Effera.] efferata per furiam. Messapus & Vfens.] Bona electio personarum ad delectum habendum: unus eques bonus, id est Messapus mittitur: alter pedes egregius, id est Vfens. Conteptorque deûm Mezentius.] Quis enim iustius, quàm sacrilegus contra pios & pręparet bellum, & gereret? Vastant cultoribus agros.] Abducendo cultores, uastos & desertos efficiunt. Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem.] Diomedes postquam reperit ira Veneris à se uulneratæ, uxorem Ægialiam apud Argos turpiter uiuere, noluit reuerti, sed tenuit partes Apuliæ, & edomita omnis Gargani montis multitudine, in eodem tractu ciuitates plurimas condidit. nam Beneuentum, & Equitutium ipse condidit, & Arpos, quæ Argirippa dicitur: ad quam nunc Venulus mittitur, non Arpinum, quam constat esse Campaniæ, unde Cicero Arpinas. Sanè sciendũ, Apuliã uno dictã uocabulo: sed huius parte quã Diomedes tenuit, Messapiã & Peucediam à duobus fratribus dictam, qui illic imperarũt. Alij aliter sentiunt de Messapiæ nomine: in Anthedonis enim ora, quæ Bœotiæ est, mons stat Messapius, à duce Messapo nominatus, qui aduentans in Iapygiam ab se Messapiam regionem appellauit: item Dauniam, à Dauno rege Apuliæ. Venulus.] Hunc fuisse constat Argiuum. nam Tyburs est, ut ille indicat locus: Prædam Tyburtum ex agmine raptam Portat ouans. Considerate hîc ergo ad Diomeden mittitur, ut eum quasi ciuis poßit mouere. Consistere.] Iam esse conditos: id est, fundasse ciuitatem. Fatis regem se discere posci.] Vnde illud est, Expectate solo Laurenti. & dicendo Posci, agit subtiliter: nam si non uenit errore sed fato, omnem sibi utique est uendicaturus Italiam, sine dubio & Diomedis imperium. Viro se adiungere gentes Dardanio.] Bene non Æneæ dixit, sed uiro Dardanio: ut non sit mirum, si sequebantur hominem sibi cognatione sociatum: ut, Hinc Dardanus ortus, Huc repetit. Quid struat his cœptis.] Quum hæc iam cœperit. & participialiter dixit, ab eo quod est Incipio, Cœpt⁹ facit: hinc est Cœptis. A Quem si fortuna sequatur Euentum pugnæ cupiat.] Si eum fortuna comitetur, quẽ suæ finẽ uelint esse uictoriæ, ipsum melius nosse, qui iam antiquus est hostis. Vult autem intelligi, Æneam etiam contra Diomedem bella gesturum, non tantùm propter præsens imperium, sed causa hostilitatis antiquæ. Talia per Latium.] gerebantur subaudis. & est formosa ἔλλειψις. Cuncta uidens.] animo pertractãs: nam non uidebat. Curarum fluctuat æstu.] His uerbis futuram præoccupat comparationem, quæ est Apollonij de uerbo ad uerbum. Sole repercussum.] Aut uacat Re, aut bene Repercussum, quia primò aquam ferit, inde postea tendit ad tecta.

Vt belli signum, &c. Concußit.] Scilicet sonitu tubæ. Turbati.] propter bellum. Trepido tumultu.] festino. Latos cultoribus agros.] quia agricolas ad bella uocabant. ex eis nanque optima militia est. Magni Diomedis.] Diomedes in Apuliam uenit, Dauni filiam duxit, condidit Arpos urbem, aliter nominatam Argirippam, & Argos Hippium. Venulus.] unus ex Argiuis, huc mittitur à Turno. Claßi.] pro classe. Posci fatis.] ut sit rex in Latio poscentibus fatis. Edoceat.] significet Diomedi. Adiungere gentes.] ut magis inuidiam concitaret. Nomen.] scilicet Troianum, fauente Latino. Quem, si fortuna sequatur.] si fortuna adfuerit Æneæ, quem finem cupit: Diomedem, qui antiquus hostis, melius nosse. Qui hostis est Troianis, melius ipse cognoscit Diomedes, quàm nos. Ipsi.] Diomedi. Talia.] qualia diximus. Sicut aquæ.] Comparatio est: ita animus Æneæ fluctuabat, ut cum aqua feritur radio solari, paruo momento lumen huc illuc properat. Glauco.] color est aquæ. P O M. Sab. B

Euentum pugnæ cupiat.] In aliquot antiquis libris Cupiet legitur, sed longè uenustius Cupiat. V A R. Lect.

Vt belli Signum Laurenti Turnus ab arce Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu, Vtque acres concußit equos, utque impulit arma, Extemplo turbati animi, simul omne tumultu Coniurat trepido Latium, soluitque iuuentus Effera.] Turnus hortamento furiæ & mandatis, ducibus & auxilijs fultus, factus audacior, primus prorupit in bellum, signumque extulit, quo maiore furore bellandi cæteros excitaret. Deniqùe ut uexillum ostendit, & rauco cantu strepere cœperunt cornua: ut equos produxit, & arma impulit, extemplo turbati animi, singulorum scilicet qui uiderant uel audierant: quibus ita gestis alia mens uirorum fortium facta est. Et quando ad id uentum est, ut non dispositioni sequenti tempore profuturæ, sed in præsens momentum facta procederent, simul omne tumultu Coniurat trepido Latium. Simul, inquit, & omne, hoc est, uno tempore, omnibus in unum coeuntibus latiũ omne trepido tumultu coniurat. Trepidatio quippe cunctorum talis extiterat, & talis tumultus, hoc est, timor multus, ut in contrahenda coniuratione, & tanta congregatione populorum, parui sibi & adbuc impares uiderentur, perindeque desperatio uniuersos obsederat. Quo factum est, ut nullus immunis fieret à consortio dimicandi. D O N. C

A Ecce quantum Æneæ meritis datur, quanta arte laudes eius & præconia cumulantur. Profitetur primus uiolentiam Turnus, & coniugium, quod meritis obtinere non ualuit, bello nititur quærere. Hic quoq; partes Æneæ tutæ redduntur, ne peregrinus optimo studio susceptus, & optatus cum omni beneuolentia gener, in socios impius, & asper in ciues uideretur extitisse, si prius arma sumpsisset. Accedebat aliud, quod magis laudes eius extolleret, ut Italia omnis, tot duces, tot populi, tanta uniuersorum conspiratio, rebus suis cum ipsa subsidiorũ mole diffideret: quum peregrinum naufragum, nouum, ac nullis in ea regione familiaritatibus fretum, cõtemnere armata multitudo debuisset. Sæuitq; iuuentus Effera.] Ferebatur iuuentus non ratione aliqua, sed feritate, & iniecta per furiam furoris amentia. Ductores primi Messapus & Vfens, Contemptorq; deûm Mezentius, undiq; cogunt Auxilia.] Duces timidiores cæteris cogebant auxilia undiq;. Cogebant accipiendum est, non congregabant, sed inuitos urgebant. Deniq; sequitur, Et latos uastant cultoribus agros.] Vt ostenderet poeta, tanto illos
B metu fuisse oppressos, ut solitudinẽ latis inducerent agris, nullo saltem relicto custode. In significatione latitudinis agrorum intelligere possumus, quantus cultorũ numerus ad bellũ uideatur esse pertractus. Messapus, & Vfens, Contemptorq; deûm Mezentius.] Non frustra singulorum nomina posuit: ostendit enim excepto timore plebis, etiam in ipsis ducibus, in quib. præcipua uirtus existeret, maximum fuisse terrorẽ. Nam qui auxilijs cogendis operã dabant, & ne ipsos quidem inermes esse patiebantur cultores agrorum, proculdubio quem formidinẽ animo gererẽt, euidentissimè profitebantur. Quòd autem etiam hoc loco Contemptorem diuûm Mezentium posuit: maximum Troiani ducis insigne, in eo quoque uoluit demonstrare, ut contemptor diuûm Mezentius aliquando inueniret, quæ timeret. Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem, Qui petat auxiliũ, & Latio consistere Teucros Aduectum Æneam classi.] Tanta formido Italorum tenuerat mentes, ut conquirendorum auxiliorum non inueniret terminum, nec caperent finem. Denique etiam ad Diomedem miserant Venulum, qui auxi-
C lium poscat. Et quoniam petendi ars illa prima est, ut illud quod petendum est, ostendatur etiam illi profuturũ qui dederit mandata, ad ipsum defert ea, quibus & mulcere hominem, & impetrare posset quæ uolebat. Longè autem fuerat Diomedes, perindeq; nesciebat quæ in Italia gererentur. facillimum uidebatur eum etiam falsis terroribus ad dandum posse prouocari. Mandata igitur pro natura causæ hæc erant, quibus suasoria posset impleri. Primùm ut aduectum Æneam classe narraret: hoc est, ut de aduentu Æneæ ignarus non fieret, quem in Troia nouerat uictum, eundemq; nauibus aduectum: ut ex hoc uerum esse consideret, & arbitraretur paruis opibus fultum timendum propter bellorum incerta non esse. Victosq; penates Inferre.] Secundũ, uehere deos suos, quos ipse Diomedes in excidio Troiæ contempserat. Quum hunc asserit penates secum uehere, ostendit eum his constituendis in Italia sedibus cogitare. Et fatis regem se dicere posci, Edoceat.] Referat etiam Æneam dicere, quòd sibi fatorum ratione Italia debeatur. licet hoc non adeo posset Diomedem terrere, ualebant suspicione colligere, Æneam in causa sua de regno debito esse mentitum. Adduntur supplementa terroris falsa, quæ inimicum ueterem in magnam sollicitudinem mitterent. Multasq; uiro se adiungere gentes Dardanio, & latè Latio increbrescere nomen.] Hæc non fuerant facta, sed idcirco ueris admixta sunt, ut pro certis acciperentur, sed neq; ipsa Diomedes poterat formidare, etiam si hæc pro ueris accepisset. Diceret aduersus eos profutura, quos in Italia sui æmulos inuenisset. Multasq; uiro se adiungere gentes Dardanio, & latè Latio increbrescere nomen.] multas, inquit, gentes. maior metus iniiciebatur ex eo, quòd neq; numerum expressit, aut gentium nomina. Dehinc dixit Adiungere & increbescere. imperfecto enim modo maior formido poterat exoriri, quòd auxiliorum & fauoris Æneæ quotidie crescebat effectus. nam si aliquid perfectum nunciaret, æstimari poterat & forte cõtemni. Duo igitur mandata portabat Venulus: unum, quod indicaret quæ gererentur in Italia: alterum, quod terreret. Edoceat non semel accipiendum est, quod idcirco in medio posuit, ne turbaretur ex continuatione narratio, si in capite, uel in fine consisteret. Ordinemus ergo omnia, ut intellectus fiat illustrior, & propter demonstrandam petitionis causam, edoceat Latio consistere Teucros: aduectum Æneam classi, uictosq; penates Inferre, & fatis se regẽ dicere posci. Per singula ergo, quæ dicta sunt, subaudiendum est, edoceat. Item inferioribus aptandum, ut sit: Edoceat multas gentes uiro Dardanio se adiungere. Item edoceat latè Latio increbescere nomen. Hæc exempla docendi debemus imitari, quum aliqua scribimus. Odiosa est enim in his continuatio: quæ fit melior, cùm unum uerbũ in medio positum superioribus simul inferioribusq; respondet. Incipit pars alia mãdatorum interponi, ut si impetrationem non concederet, ex periculi sui contemplatione postulatis Diomedes annueret. Quid struat his cœptis, quem si fortuna sequatur Euentum pugnæ cupiat.] Manifestum est, inquit, quid eius cœpta significent. Manifestum, quem cupiat euentum, si fortuna consentiat. Dicit iam maioris metus causam. Manifestius ipsi, Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.] Ex aperto ait, non Turno aut Latino esse cupit infestus, quum cõstaret nullas causas odij præbuisse: sed illi quem propter excidium Troiæ execrabilem habuit inimicum. Etiam huic parti Edoceat debet adiungi: quia, ut dictum est, semel positum omnia tenuit. Ponamus ergo in capite, Edoceat, & cum ipsa dictione percurramus omnia. Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem, qui petat auxilium, & hunc edoceat aduectum Æneam classe, edoceat uictos penates inferre, edoceat fatis regem se discere posci, edoceat multas gentes se adiungere uiro Dardanio. Quod addidit Dardanio, non uacat: admonere enim uoluit Diomedem odij ueteris, quod metuere debuit propter excidium Troiæ. Edoceat, Latio increbescere nomẽ eius. Edoceat, quid ferat. His conceptis, edoceat Æneæ hanc esse sententiam, ut si euentum pugnæ sequatur fortuna prosperior, ex aperto magis ipsi Diomedi ueteri hosti redditurum uicem, quàm Latino aut Turno nociturum. Talia per Latium.] Multi hîc distinguunt & finiunt, & faciunt caput cum quodam transitu, & sequuntur dicentes: Quæ Laomedontius heros Cuncta uidens, magno curarum fluctuat æstu, Atq; animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc, In partesq; rapit uarias, perq; omnia uersat.] Nos hanc pronunciationem propositi uersus sic trademus, addita ordinatione sensus: Quæ cuncta talia uidens Laomedõtius heros per Latium geri, magno

curarum fluctuat æstu, & cætera quæ sequuntur, ut ulla sit separatio. Cuncta uidens, id est, planè considerans omnia, & habēs comperta ac manifesta. Quod ait Cuncta, illud exprimere uoluit: Ex illis, quæ per diuersa agitabat, nihil Æneam latuisse. Laomedontium dixit, astutum, callidum, uigilantem, & respondentem uirtutibus Laomedontis. Et reuera hæc prima sollicitudo est in ratione bellorum, ut unusquisq; intelligat, quid hostes agant, quid innouetur. Hæc igitur Æneas sic nouerat, ut eadem ipsa non solùm audisse, sed uidisse uideretur, ita omnes actus diuersæ partis inuestigādo collegerat. Magno autem animi æstu & uehementi agitabatur, considerans totius Italiæ factionem. Æstus animi ex causa translationis dicti sunt. Cæterùm propriè maris dicitur æstus, quum ultra naturam suam aliqua ex causa tollitur, aut inundat. Nec immeritò igitur prudentissimus diuersis cogitationibus et inæstimabili cura huc atq; illuc propria cogitata tenebat. Videbat enim aduersis omnem Italiam studijs conspirasse, missum quoq; etiam ad Diomedem, quem nō sperabat auxilia negaturum. Considerabat opes suas, quæ contra tantos ac tales stare non possent, utpote quæ essent satis exiguæ, & nullius extrinsecus subsidijs fultæ. A Hæc exposuimus, capta coniectura ex præsentibus. cæterum poeta nullas cogitationum speciales causas aperuit, æstimationi relinquens, quæ ille pro loco, pro tempore, pro persona, pro causa uoluere secum ipse potuit. Nihilominus mira arte tractauit naturam animi, qui, quum diuersis, ut mare cœperit æstibus agitari, citò in alta rapitur, & citò reuocatur. Mittit comparationem, ut unusquisq; animi mobilitatem, quam latentem in interiore pectoris non poterat cernere, proposito uideret exemplo. Sicut aqua tremulum labris ubi lumē ahenis Sole repercussum, aut radiantis imagine lunæ, Omnia peruolitat latè loca, iamq; sub auras Erigitur, summiq; ferit laquearia tecti.] Aqua enim patentibus uasis condita, & percussa solis aut lunæ radijs, si habeat motum, emittit ex sese quoddam lumen uagum atque discurrens. Et nunc tecta ipsa, nunc parietes omni celeritate percurrit. quod ipsum idcirco positum est, ut intelligatur, quanta mobilitate animus Æneæ per diuersas cogitationes uideatur cucurrisse.

Sole repercussum, aut radiantis imagine lunæ
Omnia peruolitat latè loca, iamq; sub auras
Erigitur, summiq; ferit laquearia tecti.
Nox erat, & terras animalia fessa per omnes
Alituum, pecudumq; genus sopor altus habebat:
Cùm pater in ripa, gelidiq; sub ætheris axe
Aeneas tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramq; dedit per membra quietem.
Huic Deus ipse loci, fluuio Tiberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus, eum tenuis glauco uelabat amictu
Carbasus, & crines umbrosa tegebat harundo.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
O' sate gente deûm, Troianam ex hostibus urbē
Qui reuehis nobis, æternaq; Pergama seruas,
Expectate solo Laurenti, aruisq; Latinis,
Hîc tibi certa domus, certi (ne absiste) penates:
Neu belli terrêre minis, tumor omnis, & iræ
Concessere deûm.
Iamq; tibi (ne uana putes hæc fingere somnum)

SER. Radiantis imagine lunæ.] Negant omnes physici lumen lunæ, aliud ex se reddere. & uituperatur hoc dicto Verg. quod tamē tolerabile est: quia non lunam, sed imaginē dixit lunæ, quā à sole lumen accipere manifestū est. Laquearia.] Multi Lacunaria legunt: unde est in Horatio, Nec mea renidet in domo Lacunar. Alituum.] Pro alitum. sed metri causa, ut suprà diximus, addidit syllabam. Sub ætheris axe.] Id est, sub aere. Seramq; dedit per membra quietem.] tardam, quippe in bellicis curis. ab Homero ductum est, qui dicit, οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα, ᾧ λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσσα μέμηλεν. Tiberinus.] Bene Tiberinus, quia suprà dixerat Deus: nam in sacris Tiberinus: in cœnolexia, id est communi sermone, Tiberis: in Poemate, Tibris uocatur. Senior.] Atqui ubiq; flauum eum esse dixit: sed Senior aut propter spumas dictus est, aut ad reuerentiam pertinet. sic Lucanus de urbe Roma adhuc florente: Turrigero canos effundens uertice crines. Curas his demere dictis.] Habitum futuræ orationis ostendit. O' sate gente deûm.] Alibi, Deûm certissima proles. et, Vigilas'ne deûm gens. Vrbem qui reuehis nobis.] Vt, Ilium in Italiam portans. Vrbem ergo pro ciuibus posuit. Reuehis autem propter Dardanum, à quo Troiani descendunt. Expectate solo Laurenti.] Dat affectum etiam locis: ut, Ipse te Tytire pinus, Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta uocabant. Hîc tibi certa domus.] Quod superius ab Appolline poposcerat, hoc nunc indicat Tiberis: ut, Da propriā Thimbræe domum, da mœnia fessis. Tumor omnis & iræ Concessere deûm.] Aliqua hemistichia in Vergilio tam sunt imminuta sensu, quàm uerbis, B ecce hoc loco: nanq; nō possumus intelligere quieuisse om[illegible] tumorem & iram deorum, cùm & adhuc inimica sit Iuno, et ad Troianorum perniciem addantur ali[illegible]a numina, ut Furia, ut Iuturna. unde quidam mirè conclusit hunc uersum, d[illegible]cens: Concessere deûm profugis noua mœnia Teucris. Quid si ita accepimus, ut dicat, Teucros constituere ciuitatē. nec ea numina, quæ sunt irata, uetant: nihil erit C contrarium. nam et ipsa Iuno hoc dicit, Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atq; immota manet fatis Lauinia cōiunx. Hic autem sensus etiamsi detrahas subauditionem, potest accipi à superioribus, ut sit: Tumor omnis & iræ Concessere deûm, ut hîc tibi sit certa domus, certiq; penates.

DON. Nox erat, et terras animalia fessa per omnes Alituū, pecudumq; genus sopor altus habebat. Cùm pater in ripa gelidoq; sub ætheris axe Æneas, tristi turbatus pectora bello Procubuit, seramq; dedit per membra quietem.] Nihil cogitantibus, & nulla cura distentis aderat noctis tempus, quod somnum suaderet et requiem: sed Æneæ aliud assignat, ut fecerit, quod bono, & fecerit quod sollicito cōgruebat. Cùm, inquit, cuncta animalia somnus habuisset, ac pleno otio requiescerent, solus Æneas per aliquantam partem noctis peruigil fuit. sed ubi uicit natura uigilantem, & resistentem superauit, non quæsita sunt tecta, nec procuratus est ad delicias torus, neq; omne corpus traditum somnō: sed sub nudo æthere, atq; in fluminis ripa: hoc est, ubi pro ratione temporis & loci, frigus superat & pruina, procubuit super, omne corpus quieti concessit.

A concessit. Serum capiens somnum, hoc est tardum. quod proculdubio faciunt ij, quos sollicitat salutis cura: nec uoluit primo uespere in lucem usq; dormire. Huic deus ipse loci fluuio Tiberinus amœno Populeas inter senior se attollere frondes Visus.] Ecce felicitas cogitantis, dormit, auxilia potius quàm delicias quæsiturus: nam deus ipse fluminis præsentis uisus est dormienti, non occultus aut dubius, nec aliter quàm fuit apparens: nam ipso alueo fluminis inter populeas frondes & aquæ uirentis lapsus emerserat. Eum tenuis glauco uelabat amictu Carbasus, & crines umbrosa tegebat arundo.] Ex ipso habitu intelligebatur, quis esset, etiam si eum uidisset imprudens. Habuit Æneas ultra quàm sperabat maximum meritũ, quem leuabat somnus, leuabat & somniũ. Tum sic affari, & curas his demere dictis.] Dubitari non potest, quantum detur Æneæ successibus, ut affatibus Dei præsentis omnis eius cogitationum remoueretur acerbitas: cultus autem ipsius numinis non inaniter positus. Dormiebat.] debuit enim dormiens euidenter cernere, quis esset, ne daret humanis erroribus, quod magni beneficij loco
B fuerat præstitum. Hoc autem ei demebat deus ipse, quòd eum importunis cogitationibus uexari cognouerat. O' sate gente deûm, Troianã ex hostib. urbẽ Qui reuehis nobis, æternaq; Pergama seruas, Exspectate solo Laurenti, aruisq; Latinis.] Parum fuit, quod uenerat deus excussurus omne tædium cogitantis. Dicit ei etiam laudem, quam si solam dixisset, nec addidisset alia, sufficerẽt quæ sub laudatiuo contextu posuerat. Pimum enim dixit, O' sate gente deûm.] cogitas, inquit, humana pericula nate ex dijs, nec resp[illegible]as autem tuam in hominum manus uenire non posse, quem intuetur natiuitas sua incolumitate consistens, & saluum & integrum illibatumq; retinet? Pergama quoq; interisse, quis asserat, cùm tecum durent in tempora æterna mansura? Olim te sperabat Italia, tenet præsentem, & optatis amplexibus fouet. Hæc dicendo, magnam spem futuris temporibus pollicetur. Addit alia, ut animum æstuantis maiore securitatis sponsione confirmet. Hic tibi, inquit, certa domus, certi, ne absiste, penates. Neu belli terrere minis.] Qui speratus uenisse dictus est, magis magisq; securior redditur: quòd illic habiturus
C esset sedes, illic penates collocaturus, illum nihil debere metuere, neq; illam sollicitudinem ferre, quòd crudescerent bella, & maiora pericula minarẽtur. Tumor omnis, & iræ Concessere deûm.] In leuitatem plenißimam uersum est, quod animorum tumoribus ferebant numina, & in omnem placiditatem, illorum durata dudum iracundia cõmutata est. Perindeq; cessit felicitati tuæ, quidquid solebat esse contrarium. Iamq; tibi (ne uana putes hæc fingere somnum) Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus. Triginta capitum fœtus enixa iacebit Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.] Benignus monitor omnia ei adimit, quæ incertum bellum fecerant: nouerat quippe multos homines falli per somnium, et somniare superflua. Quod ne Æneæ accideret, dat ei dormientis signa quæ uigilans probaret in luce. Hinc, inquit, scies, ueris te instrui, cùm prædicta in præsenti ipsa occurrẽte ueritate cognosces. Quippe inter littoreas salices emerget sus formæ maximæ, cum fœtibus triginta. Nec immerito ingens, quæ posset uno partu tanti numeri incolumes fœtus exponere. Fuit ergo unum signum à loco, & eius qualitate. Alterum à genere animalis, & magnitudine. Tertium, quòd numerus in fœtu consisteret. Quartum, quòd uisurus esset iacentẽ natis circum ubera constitutis. Quintum, quòd albi omnes, & uno colore cum matre. Quid autem significaret hoc ipsum quod prædicebatur, ipse aperit, atque ipse disponit, dicens: Ex quo ter denis urbem redeuntib. annis Ascanius clari condet cognominis Albam.] Hoc, inquit, signo monstratur Ascanius conditurus ciuitatem Albam, atque in ea per triginta annos regnaturus. Compleuit omnia, quæ adimendæ sollicitudinis causa prosecutus est. Dixit alia quoque, quæ tenerent futuri temporis spem, in tantum ut prosperitatem ipsam diceret, per Æneam ipsum ad Ascaniũ quoq; uenturam. Confirmationis omnium fuit, Haud incerta cano.] Quod solet euenire, dum homines dormiũt. Ista, inquit, uera sunt, & certo proferuntur autore. Nunc qua ratione quod instat Expedias uictor, paucis, aduerte, docebo.] Qui prædixerat futuri temporis bona, haud ambigua etiam de præsenti prosperitate pronunciasse uidetur. Et tamen nihil uolens occulto remanere, addidit etiam hæc, quæ illum facerent lætiorem. Audi, inquit, nunc, & quomodo præsentia declines, ausculta. bene promisit breuitatem, ne iamdiu sollicitum sermonis prolixitate suspenderet. Arcades his oris, genus à Pallãte profectum, Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti Delegêre locum, & posuêre in montibus urbem, Pallantis proaui de nomine Pallanteum. Hi bellum assiduè ducunt cum gente Latina. Hos castris adhibe socios, & fœdera iunge.] Promiserat se paucis esse dicturum, & hoc tenuit: sed ipsa pauca latum habent intellectum. nam nihil de necessarijs prætermisit, ut solent efficere, qui compendio student constricti sermonis. Dixit enim genus, nomen, et unde uideretur assumptũ, quem secuti noscerentur, et quàm proximi essent. ne tædio Æneæ foret tali tempore lõginqua profectio, aperuit ubi ciuitatem condidissent, et quo ea nomine uocaretur, & in cuius honorem tale uocabulum meruisset. Præuenit uerò omnia, quæ opponi è contrario potuissent. Dicturus quippe inde posse auxilia prouenire, præcepit desperationem: posset enim dici, Fortassis non ibunt. Atq; ideo dixit, illis nonnunquam cum Latinis causam extitisse bellandi, ut Æneas fideret certis, et ad illos præsumpta intentione contendere deberet: illos ei posse castris Troianis adiungi, cùm uetus inimicitiarum causa subsisteret. Hæc erant signa instructionis, quæ doceret nescientem. Idcirco autem dixit, Arcades nõ esse indigenas, ut Italos ostenderet perosos habere peregrinos, & ipsos Arcades demonstraret, contra æmulos suos, cum peregrinis posse uenire Troianis. Consequens fuit etiam illam præuenire partem, quoniam nouus, perinde incognita habẽs uniuersa, potuit dicere: Nec homines noui, nec loca, nec uiam, qua duce ad eos securè perueniam. Ipse ego te, inquit, ripis, & recto flumine ducam, Aduersum remis superes subuectus ut amnem.] Dicit, quid fiat, & quomodo fiat: hoc enim conueniebat studio pleni fautoris. Ego, inquit, te ducam per amnem meum, hoc collaturus meritis tuis, ut aduersus undarum cursus remis superes, & omni remoto luctamine ad destinata peruenias. Dicendo cõtra amnem etiã tendendũ, edocuit in ea parte cõstructos Arcades, quæ flumini caput, et originẽ dabat. Ne aũt eo ipso terreretur Æneas, illi ipsi pollicitus est futurũ ducẽ, et difficilia omnia remoturũ. Surge age nate dea.] Surge et age hortantis sunt potius quàm iubentis. Primisq; cadentibus astris.] Hoc est ante quàm lucis exortus omnia astra remoueant. Iunoni fer ritè preces.]

Nouerat

Nouerat enim, utpote deus, ipsam Troianis fuisse infestam: proinde placandam dicebat, & potentem deam pijs obsequijs leniendam. Ecce & iste in ea sententia est, in qua Helenus fuit: sed opportunius hic suadet rogandã, quoniam supra dixit, tumor omnis, & irae Concessere deûm. Iramq; minasq; Supplicibus supera uotis.] Sola remansit in tumore animi Iuno, quae placanda tibi est, ut caeteris ipse quoque animo promptiore consentiam. & placandam Iunonem docuit sacrificiorum obsequijs: & matutinum tempus ostendit, diuinis honoribus conuenire, ut fecit alio loco Æneas, ubi dictum est: Vota deûm primo uictor soluebat Eoo. Supplicibus, inquit, supera uotis.] Potentium quippe inimicitiae obsequendo potius quàm resistendo franguntur. Mihi uictor honorem Persolues.] Quum senseris beneficia mea, quum laetus de effectibus fueris, tunc mihi repraesentabis, quae mereor propter hanc causam. A Oportuit Æneam euidentius nosse quis ille esset, ut sciret, cui per tanta beneficia factus esset obnoxius: sub qua occasione & deum aduerteret monitorem, & fideret quòd per eius amnem ad optata auxilia posset peruenire. Ego sum, inquit, pleno quem flumine cernis Stringentem ripas, & pinguia culta secantem, Caeruleus Tibris, coelo gratissimus amnis.] Non arroganter tetigit laudes suas, sed necessario: debuit enim Æneas multifario modo, quis ille esset consiliorum bonorum commodissimus demonstrator, euidenter attendere: ut considerato tantorum autore dictorum, crederet uera esse quae audiuerat, atq; auribus senserat. Hic mihi magna domus.] Hic ait, commoror, hic domicilium habeo. hic dixit, ubi loquebatur. Celsis caput urbibus exit.] Originem, inquit, fero & caput inter celsas urbes habeo.

Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus
Triginta capitum foetus enixa iacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum,
Ex quo terdenis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. nunc qua ratione quod instat
Expedias uictor, paucis (aduerte) docebo.
Arcades his oris, genus à Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti
Delegêre locum, & posuêre in montibus urbem,
Pallantis proaui de nomine Pallanteum.
Hi bellum assiduè ducunt cum gente Latina.
Hos castris adhibe socios, & foedera iunge.
Ipse ego te ripis, & recto flumine ducam,
Aduersum remis superes subuectus ut amnem.
Surge age nate dea, primisq; cadentibus astris
Iunoni fer ritè preces, irasq;, minasq;
Supplicibus supera uotis. mihi uictor honorem
Persolues: ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, & pinguia culta secantem,

SER. Littoreis ilicibus.] Licet possimus de fluuio etiam Littus dicere, ponit tamen discretionem: ut, Sub ilicibus. paulo post, Viridiq; in littore conspicitur sus. Hanc autem porcam (ut diximus) secum habuêre Troiani, quam amissam in Campania inuenêre cum foetu circa Laurentem agrum: quã ideo Æneas immolauit Iunoni, quia ipsa dicitur terra: ut, Coniugis in gremium laeta descendit. Scimus autem hoc animal inimicum esse frugibus, ut caprum uitibus, qui Libero immolatur. Enixa iacebit.] Participio utens, tangit historiam. Solo recubans.] Solo uidetur abundare. Ex quo.] qua ratiocinatione. Quod instat.] Cura enim Æneae praesentis fuerat necessitatis. Arcades his oris, genus à Pallante profectum.] Euander Arcas fuit, nepos Pallantis regis Arcadiae. Hic autem, cùm patrem suum occidisset, suadente matre Nicostrata, quae etiam Carmentis dicta est, quia carminibus uaticinabatur: dimissa prouincia sua, uenit ad Italiam, & pulsis Aboriginibus, tenuit loca in quibus nunc Roma est, & modicum oppidum fundauit in monte Palatino. Hic aũt Palatinus mons secundũ Vergiliũ, à Pallãte auo Euãdri est dictus: secundũ Varronẽ et alios, filia Euãdri Pallãtia, ab Hercule uiciata, et postea illic sepulta: uel certè à Pallãte eius filio illic sepulto. Alij à balatu ouiũ Balanteũ uolũt dictũ, exinde per ἀντίστοιχον Palanteũ dictũ. Sed si à balatu hoc nomẽ uenerit, pa breuis est, sicut eã Martialis ponit plerũq;: si aũt à Pallãte, pa lõga fit, ut eam ponit ubiq; Vergilius secundũ suã opinionẽ. Genus à Pallãte profectũ.] Profectũ ad has oras genus à Pallante, non à Pallante profectum. In montibus.] Vt diximus suprà, in minoribus illis colliculis. Pallantis proaui.] Confundit nomina, ut plerunque solet: nam auus fuit, sicut & illud dixit: Lucorum forte parentis Pilumni Turnus. et alibi, Pilumnusq; illi quartus pater. Bellum assiduè ducunt cum gente Latina.] Ducunt, aut gerunt, aut in longum trahunt. B & bene praestandorum auxiliorum exprimit causam, ne magis Turno, quasi Graeco fauere credantur. Foedera iunge.] Legitur & Foedere. Recto flumine ducam.] Recto fluminis itinere. et [illegible] dixit: ut, Tunc se ad Caietae recto fert littore portum: hoc est, à littore non recedẽs. Sicut ergo nunc, à littore fluuij non recedentem significat. Est & alia expositio: ut, Recto flumine, edomito, frenato, & in tranquillitatem redacto intelligamus. quod etiam fecit: ut, Mitis ut in morem stagni placidaeq; paludis. ut sit Recto, praeteriti temporis C participium. Iunoni fer ritè preces.] Sicut etiam Helenus monuit. Mihi uictor honorem Persolues.] Bene adimit ei bellicam curam, promittendo uoti fore cõpotem. Stringentem ripas.] Radentem, imminuentem: nam est Tiberini fluuij proprium, adeò ut ab antiquis Rumon dictus sit, quasi ripas ruminans & exedens. etiam in sacris Serra dicebatur: unde ait nunc, Et pinguia culta secantẽ. In aliqua etiam urbis parte Terentum dicitur, eo quòd ripas terat.

Tumor & irae.] nondum Iuno posuerat iram. PO Sabi. Inuenta sub ilicibus sus.] Aiunt quidam, suem semper Troianos secum habuisse. alij uolunt, perdidisse, et postea inuenisse. Dionysius in hanc sententiam ait: Cum Æneas sacrificaret, aufugit porca, quam secum ferebant. & oraculum erat, ubi deficeret sus, eo loco mansuri essent. Praegnans autem haec erat. insecuti ergo sunt usq; ad tumulũ, qui abest à mari tribus milibus passuum. audita uox, ut consisterent & obseruarent suem parientem. nam post tot annos, quot illa pareret porculos, Troianos mutaturos esse sedem cum meliore fortuna. die sequenti triginta porcos est enixa: totidem post annos deducta fuit colonia

A nia, ab Ascanio, ab colore porcæ dicta Alba, et a situ longa. Æneas porculum & porcos dijs consecrauit. Arcades bis horis.] Annis 60 ante bellum Troianum, Arcades in Latium nauigauere ex Phalanto Arcadiæ, duce Euandro filio Mercurij & Nicostratæ, quam Themin uocant, Latini a diuinatione Carmentem dicunt. Locum habitandi a Fauno rege Aboriginum accepere, monitu Carmentis coluere collem, quem a Phalanto Arcadiæ Palatium dixere. Polybius ait, dici ex Palante filio Herculis, & filia Euandri. & cōdidere templum Pani Lycæo, Romani Lupercal dicunt. Romani id sacrum mense Februario faciebant. Carmentis filia fuit Pallantis, filij Lycaonis. didicit diuinandi artem a Pallade, quia Iupiter Palladem Pallanti educandam dedit. Arcades græca gens, secunda post Pelasgos in Italiam uenerunt. Stringentem.] implentem.

VAR. Lect. Ne absiste, penates.] In plerisq; lib. antiq. Adsiste legitur. Timor omnis, & iræ Concessere Deum.] In ueter. omnibus lib. quotquot habui, Tumor legitur. Iamq; tibi, ne uana putes.] In Romano libro Nec uana putes

B legitur. Aduersum remis superes subuectans ut amnem.] In libris aliquot mutato numero, Aduersum superes remis. In aliquibus autem manuscriptis uersus hic nō habetur. Surge age nata dea.] In Romano libro, & quibusdam alijs antiquis non habetur Age. Supplicibus supera uotis.] In plerisq; lib. Donis legitur. Ego sum, pleno quem flumine cernis.] In libris aliquot antiquis legere est, Ego sum, quem pleno gurgite cernis.

DON. Dixit, deinde lacu fluuius se condidit alto Ima petēs.] Rediit ad sedem propriam aquarum profundo submersus, quum ea complesset, quæ ad instruendum uirum fuerant necessaria. Nox Æneam, somnusq; relinquit.] Nihil celerius dici, uel describi potuit, ut Æneam expergefactum, & noctem consumptam esse monstraret, tantumq; Æneam dormisse, quantum dei commonitioni sufficere potuit. Potuit enim fieri, ut ante lucem media nocte uigilasset. Reddidit poeta totius noctis ratione: In prima parte, uigilauit Æneas occupatus curis ingentibus. dehinc, transacto non paruo spatio noctis eiusdem, dormijt necessitate naturali compulsus. Quod ipsum uidetur non

C sine numine procuratum, ut diuinis affectibus instrui posset, & securior reddi. Fas enim non fuit, ut cum uigilante deus loqueretur. Dum igitur tantis rebus instruit, totū noctis tempus effluxit: nec transacta est hora, qua Iunonis iussus fuerat uota persoluere. Surgit, & ætherei spectans orientia solis Lumina rite cauis undam de flumine palmis Sustulit, ac tales effudit ad æthera uoces.] Quoniam consumpta fuerat nox, surrexit, & spectans ortum ipsum solis: hoc est, intuens recētem undam ipsius autoris sui, manibus subftulit, & tales uoces effudit, clamans, scilicet Æneas: Nymphæ, Laurentes nymphæ, genus amnibus unde est.] Hic uersus diuersas potest pronunciationes admittere. Dicimus ergo unam sic, Nymphæ Laurentes, quoniā ipsarum causa prædicabatur, & ipsæ in tempore fuerant necessariæ. Secundo addendū, Nymphæ genus amnibus unde est, ut nymphæ, Italiæ uniuersæ amnibus genus dedisse uideantur. Item alia sic, Nymphæ, Laurentes nymphæ, duplicatio nominis significans potestatem, cumulauit honorificentiam deprecantis. Deinde dicendum Genus amnibus unde est. Tertia sic: Nymphæ, & subsistendum: ut incipiens generalitatem uideatur ingressus, dehinc correcta ea, ad speciem redeat dicens, Laurentes nymphæ, quomodo ipsæ cæteris fuerant præponendæ, quas rogabat, & quarum in præsenti beneficium senserat. Ergo quum omnes habeant rationem suā, aut iudicio legentis eligenda est melior, aut sequendæ sunt omnes. Tuq; ô Tibri tuo genitor cum flumine sancto, Accipite Æneam.] Genitorem Tibrim, aut honorifice dixit, aut suum: quoniam ad similitudinē paterni moris consulta eius acceperat. Interea uideamus, cur primò Nymphas induxerit, & secundo loco nominauerit Tibrim, quem primò debuit uenerari. Nunc sciendum est partem secutum laudatiuæ materiæ, in qua retinendum est, ut parentes eius præferantur, qui fortè laudandus est. Cùm igitur ipse ista dixisset, Nymphæ, genus amnibus unde est: non fuit eius iniuria, qui secundo loco est positus. ipsius enim etiam illud fuit quod primò laudatū est. Colligitur desiderium laudantis sic, Vos nymphæ, & tu Tibri, tuo me alueo suscipite. Tuo quod dixit, ad Tibrim pertinet, quia ipsius fuerat flumen. Accipite autem, ad omnes quos rogabat. Et tandem arcete periclis.] Et aliquando, inquit, liceat sine periculo nauigare, & ab omni discrimine esse discretum. Quo te cunque lacus miserantem incommoda nostra Fonte tenes, quocunque solo pulcherrimus exis.] Quo te cunque, bis accipiendum est: ut sit, Quo te cunque lacus tenes, & quocunque fonte contineris: sed horum alterum ad eius originem pertinet, alterum ad exitum. Semper honore meo: semper celebrabere donis.] Siue, inquit, ad originem tuam uenero, siue te in alijs locis constitutum, exeuntem reperiero, uel conditum lacu, celebrabo te donis semper, & semper honorabo muneribus. Semper duplicatum, plenam præstitorū memoriam monstrat. Fons & lacus non sunt eadem. Fons est, ubi est aquæ initium: Lacus, ubi fontis aqua colligitur. Hoc ergo numini spondet: Vbicunque te, inquit, inuenero siue ex fonte nascentem, siue in stagno collectum, siue fluentem per liberos exitus, uenerabor te pro meritis tuis, & semper offerā uota. Semper etiam illud uidetur significare, iugiter inferendis muneribus futurum obnoxium: solent quippe liberari nexu, qui semel promittunt, & semel uota persoluunt. Corniger Hesperidum fluuius regnator aquarum.] Corniger ideo, quia nonnunquam flumina scissa in partes, tanquam in cornua diuiduntur. Hesperidum fluuius, dignus qui per Italiam fluat. Regnator aquarum, non suarum tantummodo, sed omnium fluminum. Hoc dicendo uoluit hunc studio laudantis uniuersis amnibus esse potiorem. Adsis ô tandem.] Adsis usibus meis: hoc est, actus meos non deseras peto. Et placidus tua numina firmes.] Placidus mente, placidus flumine, propter imminentem nauigationem. Sic memorat, geminasq; legit de classe biremes, Remigioq; aptat, socios simul instruit armis.] Magna breuitas & pulchra in breuitate descriptio. Naues elegit duas, has instruit remis, & aptas cursibus præstat, et armat socios, quos fuerat portaturus. Ideo elegit biremes, quomodo contra uim currentis fluminis maior conatus fuerat necessarius, ut resistens in aduersum, contrarius fluminis cursus posset superari. Socios instruit armis: aut armis nauium, hoc est uelis: aut armis hominum, quia suspecto tempore inermes non debuerant ire. Sed melius est sentire arma hominum, quoniam suprà dixit, Remigioq; aptat. In consequentibus autem probatum est, quid sit Socios simul instruit armis. Quippe ex naui responsum est Pallantis: Troiugenas et tela uides inimica

mica Latinis. Socios idcirco armis instruxit, non ut faceret, sed ut depelleret uiolentiam. Ecce autem subitum, atq; oculis mirabile monstrum.] Subitum, inquit, & mirabile: repente quippe occurrerat res noua, & antea nõ uisa, nec postea. Quod ergo subitum fuit, commouit intuentem: quod subiectum est oculis, fecit admirationem animi. Monstrum dicitur, quod exoritur contra rationem naturæ. Idcirco existit, ut futurum aliquid monstret. Subiungit quale monstrum, ut mirabile ostendat. Candida per siluam cum fœtu concolor albo Procubuit, uiridiq; in littore conspicitur sus.] Factum est, quod futurum prædixerat Tibris: facienda erant reliqua, quoniam somnij ueritas iam fuerat in aliquibus comprobata. Quàm pius Æneas, tibi enim, tibi maxima Iuno Mactat sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.] Pius, inquit, Æneas mactat, quum mactandi officium crudelitatem potius quàm pietatem significet. Non ita pium dixit, quasi misericordem, sed pro loco supplicem numini, et religiosum sacrificantem. nam & in primo libro Pium dixit, ut deorum cultorem assereret, & illum miraretur Deos omnes aduersos habuisse, & ipsam Iunonem. Deniq; sic posuit: Musa, inquit, mihi causas memora, quo numine læso, Quid'ue dolens regina deûm tot uoluere casus Insignem pietate uirum, tot adire labores Impulerit. Quam pius Æneas mactat.] putamus eum tacuisse de fœtibus, quia dixit Quam mactat, & non dixit Quos mactat. Potest constare de omnibus dictum, si uerborum componatur ordinatio, eorum scilicet quæ metrorum causa permixta sunt, & sic potest aliud uicium corrigi, si fiat ordinatio: prius quippe dixit Mactat, & Sistit postea, quũ primũ sit Sistere, secundum Mactare. Ordinamus ergo sic: Quam pius Æneas, tibi enim, tibi maxima Iuno ad aras cum grege sistit, et sacra ferens cum grege mactat. Cum grege enim bis debemus accipere. Tibris ea fluuium, quam longa est, nocte tumentem Leniit.] Tibris omnem noctem, in quantum fuerat longa, fluuium leniit: hoc est, aquam uerticibus abundantem fluminis sui. Suprà enim in septimo libro ait, Vorticibus rapidis, et multa flauus arena In mare prorumpit. Qui ne talis esset, Æneæ nauigaturo, placidum fecerat, qui faciendi habuit potestatem. Diuitem noctem, prolixam posuit, hiemalem scilicet. Probatur hoc ex eo, quia Æneam dixit sub gelidi ætheris axe procubuisse: hoc est, in loco pruinoso ex hiemis causa. Et tacita refluens ita substitit unda Mitis.] Sic mitis fuerat factus unda refluente: hoc est, repressa & retenta. Vt in morem stagni, placidæq; paludis Sterneret æquor aquis.] A Tanta illius fluminis placiditas fuit, ut nec sonum aliquẽ mitteret cadentis undæ, & remotis tumoribus præberet faciem stagni, ac tranquillæ paludis. Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.] prospero aquarum murmure, rumore secundo. Potest etiam sic intelligi, ut ideo Troiani peragendo spatio fluminis operam darent, quòd animati fuerant opinionibus prosperis, & ad optimam spem properabant. Labitur uncta uadis abies.] Naues ad usum maris effectæ labebantur in undis: hoc est, in flumine, quod ad uicem uadorum strauerat Tibris. Mirantur & undæ, Miratur nemus insuetum.] Vertenda ordinatio est. Nemo enim dicit, nisi qui prius aliquid dixerit, ut sit: Mirantur undæ, & nemus insuetum. Dicuntur ipsa miracula: Fulgentia longe Scuta uirûm fluuio pictasq; innare carinas.] Vnda & nemus mirabatur, scuta & naues natare per fluuium. Pulcherrimum poeta ex occasione tenuit locum propter Æneam factũ, ut contra totius antiquitatis fidem loca illa & naues uehérent, & armatos in naui. Olli remigio noctemq; B diemq; fatigãt, Et longos superant flexus, uarijsq; teguntur Arboribus, uiridesq; secant placido æquore siluas.] Ostendit, quanto spatio temporis peruenisse uideremur. Nocte una (inquit) & die remis fuerunt intenti, et transierunt longos fluminis flexus. Ideo curuaturas & inflexiones tetigit, quia flumina omnia recta esse non possunt. Per omnẽ autem illius nauigationis cursum ex placiditate undarum tuti sunt, & opacitate nemorum. Sol medium conscenderat igneus orbem, Quum muros, arcemq; procul, ac rara domorum Tecta uident.] Dixit omne tempus, quo nauigationis peractus est cursus: nunc horam dicit, qua ad locum uentum est. Medium, inquit, cœlum sol tenuerat. ipsa est sexta hora, & quum iam non tegerentur nimia umbra arborum, apparebant his muri ciuitatis, arx quoq;, et rara domorum tecta. Illo tempore ait rara, quo Æneas accesserat. Quæ nunc: hoc est, cùm Vergilius hæc scribebat. Romana potentia cœlo Æquauit, tunc res inopes Euander habebat.] Et hoc Æneæ uirtutibus applicatur. felicitati enim Romanæ ipse initiũ dedit, ut ex humili & parua fieret maior, & perueniret C culmen eius ad cœlum. Ocyus auertunt proras, urbiq; propinquant.] Ocyus ideo, quia ad desideratum peruenerant locum.

Cæruleus Tibris, cœlo gratissimus amnis.
Hîc mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.
Dixit, deinde lacu fluuius se condidit alto
Ima petens. nox Aeneam, somnus'q; reliquit.
Surgit, & ætherei spectans orientia solis
Lumina, ritè cauis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effudit ad æthera uoces.
Nymphæ, Laurentes nymphæ, gen⁹ amnib. unde est:
Tu'q; ô Tibri, tu ô genitor cũ flumine sancto,
Accipite Aenean, & tandem arcete periclis.
Quo te cunq; lacus miserantẽ incommoda nostra
Fonte tenet, quocunq; solo pulcherrimus exis,
Semper honore meo, semper celebrabere donis.
Corniger Hesperidum fluuius regnator aquarũ,
Adsis ô tandem, & propius tua numina firmes.
Sic memorat geminas'q; legit de classe biremes,
Remigio'q; aptat socios, simul instruit armis.

SER. Cæruleus Tibris.] altus, profundus. Cœlo gratissimus.] Pro his qui in cœlo sunt. Hîc mihi magna domus.] Scilicet circa exitũ suum. Alij Romam dicũt Tyberini esse domicilium Celsis caput urbib. exit.] De Thuscia, quam illis constat multum floruisse temporibus: nam & Lucumones reges habebat, et maximam Italiæ superauerat partẽ. Nox Æneam, somnusq; reliquit.] Vt, Fessos uentus cum sole reliquit. Vndam de flumine palmis Sustulit.] Quia dicitur etiam nox solo somno polluere: unde est, Et noctem flumine purgat. Secretior etiã ratio est, quia sacrificaturus superis de uiuo haurit flumine. Nymphæ.] Hîc distinguendũ est, ut generalitatem sequatur specialitas: ut in Georg. Mater, Cyrene mater. nã uiciosum est, post speciem genus inferre. Genus amnibus unde est.] Quidam hîc ὑπαλλαγὴν putant,

Ecce autem subitũ, atq; oculis mirabile monstrũ,
Candida per syluam cum fœtu concolor albo
Procubuit, uiridiq; in littore conspicitur sus.
Quam pius Aeneas tibi enim, tibi maxima Iuno
Mactat, sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.
Tibris ea fluuiũ, quàm longa est, nocte tumentem
Leniit, & tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni, placidæq; paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo:
Labitur uncta uadis abies, mirantur & undæ,
Miratur nemus insuetum fulgentia longè
Scuta uirûm, fluuio pictasq; innare carinas.
Olli remigio noctemq; diemq; fatigant,

A *putant, ut sit: Nymphæ, quæ ab amnib. genus habetis. Sane cùm* Vnde *ho die ad locum referamus, ueteres et personis applicabant, ita ut ad omne genus, & ad omnem numerum referrent, ut hoc loco genus fœmininum & pluralem numerum posuit, quum alibi masculinum & singularem numerum posuerit: Genus unde Latinum. quod plenius in initio primi libri Æneidos dictũ est.* Tu ô genitor cũ flumine.] *Sic enim inuocabatur in precibus,* Adesto *Tiberine cum tuis undis. Tibrim uerò alij à rege Aboriginum uolunt dictum, qui iuxta dimicans, interemptus est: alij ab eo rege, quem Glaucus Minois filius in Italia interemit: alij, inter quos*
B *& Liuius, ab Albano rege, qui in eum cecidit.* Arcete periclis.] *ὑπαλλαγή ἐστι, pro à me prohibete pericula.* Quo te cunq; tenet lacus.] Lacus *est quoddam adhuc latentis aquæ receptaculum, & dictus quasi lacuna quædam, ex qua erumpens aqua efficit fontem: qui quum fluere cœpit, alueum facit.* Vnde *ista tria dixit, alueum, fontem, lacum: hoc enim est,* Quocunq; *solo pulcherrimus exis. quanquam multi hoc uersu eius superfusionem uelint significare. Ideo autem hoc dixit Æneas, quia audierat: Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.* Semper honore meo.] *Satis Æneas piè pollicetur, quum Tiberis uerecundè poposcerit: ait nanque,* Mihi uictor honorem *Persolues.* Corniger.] *Flumina ideo cum cornibus pinguntur, siue quòd mugitum boum imitatur murmur undarum, siue quòd plerunq; in cornuum similitudinem curuatas cernimus ripas.* Hesperidum regnator aquarum.] *Bene addit Hesperidum, id est Italicarum: nam Eridanus rex est fluminum Hesperiæ: ut,* Fluuiorum rex Eridanus. Fluuius.] *Vocatiuus antiquus est, qui apud maiores in omni forma similis erat nominatiuo:*
C *sed modò aliter est in secunda tantùm forma.* Nanque *si proprium fuerit nomen, & i ante us habuerit, us perdita facit uocatiuum: ut* Terentius Terenti, *nullo excepto.* Si *autem appellatiuum, in e mittit uocatiuum: ut pius pie, fluuius fluuie: excepto filius, nam fili facit. Plerunque tamen Poetæ euphoniæ causa antiquitatem sequuntur.* Addunt et aliqui Deus, *qui non Dee, sed Deus facit.* Et proprius.] *Et* Propius *legitur, &* Proprius: *si* Proprius, *familiarius significat: ut,* Et proprius res aspice nostras. *si autem* Propius, *citius: Cic. in Verr.* Nec quicquam *est propius factum, quàm ut illud exemplum de Hadriano Syracusas inferretur. & hoc est melius: nam & statim est porca conspecta, & Æneas non dubitat de fide oraculi, sed exposcit celeritatem.* Tua numina.] *Tua oracula & promissa.* Monstrum.] *Quia subitò & cum triginta porcellis est uisa.* Viridiq; in littore.] *Fluuiali scilicet.* Conspicitur sus.] *Horat.* Et *amica luto sus. Sciendum tamen hoc esse uiciosum in monosyllabum finiri uersum, nisi fortè ipso monosyllabo minora explicentur animalia: ut,* Parturient montes, nascetur ridiculus mus. *gratiosiores enim sunt isti uersus secundum* Lucil. Tibi enim.] *Vacat* Enim, *& tantum ad ornatum*

pertinet. Integrum est ergo Tibi, *ut ex iteratione crescat augmentum.* Teren. O Mysis Mysis. Maxima Iuno.] *Quæsitum est, quæ sit* Iuno *maxima: nam (ut diximus) uariæ sunt eius potestates, ut Curetis, Lucina, Matrona, regina. & dicunt theologi ipsam esse matrem deûm, quæ Terra dicitur: unde etiam ei porca sacrificatur. Ergo peritè elegit epithetõ, ut Maxima diceret.* Mactat.] *Mactatio post immolationem: unde bono usus est compendio.* Sane *ὕστερον πρότερον est in hoc uersu: primùm enim cum grege sistit ad aram, & sic mactat, id est auget, perficit.* Quàm longa est nocte.] *inquantum longa est: ut,* Nunc hyemem *inter se luxu quàm longa fouere.* Refluens.] *Velut in alueum suum recurrens, ut Æneas contra undas perges, descendentis celeritate propemodum uteretur.* Æquor aquis.] *Ipsius æqualitatem.* Rumore secundo.] *Hoc est, bona fama, cùm neminem læderet: aut certè dicit eos antè uenisse, quàm fama nunciaret esse uenturos. aut* Rumore *pro rumone posuit: nam, ut suprà diximus,* Rumon *est dictus. unde & ficus Ruminalis, ad quam eiecti sunt* Remus *&* Romulus, *quæ fuit ubi nunc est* Lupercal *in* Circo: *hac enim labebatur Tiberis, antequam Neptuno factis sacrificijs auerteretur. quamuis ficum Ruminalem alij à Romulo uelint dictam, quasi Romularem. Alij à lacte infantibus dato: nam pars gutturis Ruma dicitur. Ergo si fuerit* Rumone *secundo, fauente fluuio intelligimus.* Labitur uncta uadis abies.] *descendentis celeritate prope conscendit.* Statius *de disco,* Similisq; cadenti Crescit *in aduersum.* Mirantur & undæ.] *Laus Troianorum per phantasiam quandam, ex undarum, uel rumoris admiratione uenientem.* Noctemq; diemq; fatigant.] *Vt,* Siluasq; fatigant: *pro, ipsi fatigantur.* A. Æn.

Cæruleus Tybris.] *Tyberis antè* Tybris, *& prius* Albula, *oritur in media ferè longitudine Apennini montis, in finibus Aretinorum primo tenuis, nec nisi piscinis augetur. Etruriã ab Vmbris ac Sabinis, mox ab urbe past. 16. Veientem agrum à Crustumerio, deinde Fidenatem atq; Latinum à Vaticano dirimens. XL. fluuios benignè excipit. præcipuus fit* Nare *&* Aniene. *subito incremento augescit, & nunquam nisi in ipsa urbe sæuit. nomen habet aut à Tybri rege Etruscorum, aut à Tyberino Latinorum rege, qui ibi interijt. Etruria nomen amnis suum esse credit, & Latium suum. uolunt Etrusci quidam à Tyberi regulo Veientum appellatum, & priscum nomen Latini fuisse Albulam. contrà Latini suum dicũt, & à Tyberino nominatum. certant & Pelasgi nomen dedisse Græca declinatione.* * *Vnde à fossa quæ est Syracusis, Tybris appellata.* Caput urbibus exit.] *de futura Roma dicit.* Corniger.] *quia cornua habent fluuij, ideo cornigeri appellantur.* Leniit.] *Tybris ea nocte leniuit fluuium, quàm, pro in quantum longa nox fuit. ut alibi,* Nunc hyemem inter se luxu quàm longa fouere. Luctamen.] *scilicet labor & difficultas.* Rumore secundo,] *id est, nautico clamore.* Pictas carinas.] POM. Sabi.

Homerus meminit, quòd naues pingebantur rubrica.

VAR. Lect. Somnusq; reliquit.] In antiquis aliquot exemplarib. Relinquit legitur. Sustulit.] In antiquis aliquot libris Sustinet legitur. Et quod sequitur, Tales effudit, quod in uulgatis, Effundit habetur. Tuq; ô Tybri, tu ô genitor.] Pleriq; lib. habent, Tuq; ô Tybri, tuq; ô genitor. Fonte tenet.] In Romano libro Tenent legitur. Semper celebrabere donis.] In plerisq; libris antiq. Venerabere legitur. Adsis ô tandem.] In Romano libro, & in Mediceo Adsis ô tantum legitur. in aliquot alijs, Adsis & tandem. Quam longa est, nocte.] In lib. aliquot antiq. non habetur Est. Ergo iter inceptum celerant.] In plerisq; lib. antiq. Peragunt legitur. In Mediceo, Celebrant. Labitur uncta uadis abies.] In libris aliquot antiq. Vda, non Vncta legitur.

DON. Forte die solennem illo rex Arcas honorem Amphitryoniadæ magno: diuisq; ferebat, Ante urbem in luco: Pallas huic filius unà, Vnà omnes iuuenum primi, pauperq; senatus Thura dabant.] Non est uicium, quia dixit Pauperq; senatus dona dabant. Non enim senatus respondit pluraliter, sed omnibus qui illic tunc erant, ut res diuinas complerent. Trepidusq; cruor fumabat ad aras.] Eo tempore quo Æneas uenit ad auxilia poscenda, læta omnia atq; ad diuinas res pertinentia gerebantur in Herculis luco, qui extra urbem fuerat constitutus. Nam hæc eadem die soliti fuerant Arcades anniuersaria uota persoluere. Amphitryoniadæ dixit, ut intelligeretur de quo Hercule loqueretur: feruntur enim fuisse & alij. nec tamen illi soli, sed & cæteris dijs obsequebantur: ipsi tamen specialiter, quoniam ipsius debita solennitas fuit. Ecce læti homines, sacer locus, religiosus lucus, arborum nemorositate gratissimus, conuentus etiam nouorum hominum & religiosorum pacatissimus. Pauperem senatum debemus accipere & numero, & opibus: quomodo & ipsum regem Pauperem dixit. Volunt autem quidam pauperem senatum, numero tantùm dixisse Vergilium, quasi fieri posset, ut regi pauperi diuites obsequerentur. Hi igitur adunati illo die fuerunt: aderat & Pallas filius regis, ut deo cuius beneficia senserat, uota persoluerent omnes, & darent thura: quæ quum fierent, fumabat iuxta aras tepidus cruor. Tepidus ideo, quia uicinæ fuerant aræ ardentes: aut quia in cõtinenti fuerat effusus. Interea quanta dicta sunt in narratione breuissima? Nam dicendo Solennem diem, & tempus designauit quod obseruari consueuerat, & causam quæ solennitatem ipsam fecerat. Rex Arcas.] et personam regis designauit, et gentis nomen, qua esset exortus. Honorem Amphitryoniadæ magno.] et dei nomen cum omni honorificentia tetigit: & dicendo Honorem, ostendit meritum præcessisse eius, cui honor anniuersarius debebatur. Diuis quoq; exhibebatur hic ipse honos, quia specialis solennitas replicata propter Herculem, occasionem præbuerat religiosis, ut deos quoque alios iungerent. Ante urbem in luco. designatus est euidenter lucus, et qualitas eius expressa, proximitas quoque, quòd nõ longè esset separatus à mœnib. ciuitatis. Vnà aũt fuerat Pallas Euandri natus. nam tantis uotis secerni nõ debuit filius regis. In hac aũt descriptione, ut in omnibus, nõ uacat quidquid constare dictum. nec superfluum est, quòd ibi fuisse etiam Pallantẽ dixit: hunc enim dicturus est occurrisse Troianis. Vnà fuerunt iuuenũ primi, propter obsequium regis & numinis. Interfuit et pauper senatus. tunc pauper, cùm per Euandrum regebatur. Dicitur iam, quid illic negotij gererent. Aris, inquit, imponebant thura. sacrificia facta non dixit, sed ostendit præcessisse hæc, quũ effusum cruorem assereret tepidum, & fumantẽ. Vt celsas uidere rates, atq; inter opacum Adlabi nemus, & tacitos incumbere remis, Terrentur ui sus subito.] Quem nõ terreret talis aspectus? uenire subito, uenire nauibus per insueta, & contra naturæ morem, tacitos remis incumbere? Cunctiq; relictis Consurgũt mensis.] Omnes enim tum cunctis ingruere periculũ arbitrabantur: perindeq; uniuersos, idemq; simul excitauerat error. Audax, quos rumpere Pallas Sacra uetat, raptoq; uolat telo obuius ipse.] Audax dictus, non temerarius, sed propria uirtute confidens, perindeq; intrepidus. Pallas, inquit, ne perturbatio illa piaculũ sacris, aut offensam inferret, nõ interrupto eo quod esse continuum debuit, euolauit prohibitis cæteris, nec tamen inermẽ, sed rapto telo festinantem, in tanto metu rapuisse dixit gladiũ, nõ tulisse. Et procul è tumulo.] Ecce alia cautela. nam & gladio munitus fuit, & in tumulo cõstitit, ut aliquanto ab his remotus esset, & illis altior, quos habuit in re incerta suspectos. Quid enim cõtra plurimos posset, si contrariã sententiã gererẽt? quid omnes timuerint, qui illis intererant sacris, dubiũ esse nõ poterit, si supra scripta uel descripta tractetur. Dictũ est quippe: Hi bellũ assiduè ducũt cum gẽte Latina. Sperasse igitur intelligũtur obseruare hostes Italos diẽ, ut extra urbẽ in solennitate sacrorũ cõstitutos Arcades inuaderent: perindeq; se regẽ, ac regis filiũ, senatũ omnẽ, et iuuenũ primos uno tempore fuissent interẽpturi. Ergo, ut è tumulo loqueretur, habuit considerationẽ sui, nec totũ se uenientib. obtulit. fuit enim quũ uenirent incertum, & magis suspectũ, q̃ securũ. Ergo aliquãto longius positus, locutus est hæc. Iuuenes, quæ causa subegit Ignotas tentare uias? quo tenditis? inquit, Qui genus? unde domo? pacem'ne huc fertis, an arma?] Oratio non superfluis in tanto metu, sed necessarijs interrogationibus plena. Iuuenes inquit, ab ætate tradens posse illos inferre uiolentiam. Quæ, inquit, causa subegit? bene posuit Subegit: intellexit enim magnã fuisse necessitatem ista parte ueniendi, qua nulli transitus antea extitisset, ad incerta scilicet & incognita. Quo tenditis? uenerant enim, & ad oram fluminis defluxerant, ex eo ostendentes se non transituros fuisse, sed descensuros. Qui genus? unde domo? honestum & exquisitum locutionis genus: non enim ait, quo estis ex genere, uel ex qua ciuitate exorti: compendiosè enim audito nomine ciuitatis aut gentis poterat nosse, quo animo uenirent. & tamen addidit, Pacem'ne huc fertis, an arma? bellum, inquit, fertis, an pacem?

Et longos superant flexus, uarijsq; teguntur
Arboribus uiridesq; secãt placido æquore siluas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem,
Cùm muros, arcemq; procul, & rara domorum
Tecta uident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Aequauit, tum res inopes Euandrus habebat.

SER. Superant flexus.] Hîc ostendit non esse alueum fluminis rectum. Varijsq; teguntur Arboribus.] Hoc est, Hunc intersfluuio Tiberin' amœno. Secant placido æquore siluas.] Ostendit adeò perspicuã fuisse naturam fluminis, ut in eo appareret imagines nemorum, quas Troiana naues ui

Ocyus aduertunt proras, urbíq; propinquant.
Forte die solennem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno, diuisq; ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius unà,
Vnà omnes iuuenum primi, pauperq; senatus
Thura dabant, tepidusq; cruor fumabat ad aras.
Vt celsas uidêre rates, atq; inter opacum
Adlabi nemus, & tacitis incumbere remis,
Terrentur uisu subito, cunctiq; relictis
Consurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
Sacra uetat, raptoq; uolat telo obuius ipse.
Et procul è tumulo, Iuuenes quæ caussa subegit
Ignotas tentare uias? quò tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacē'ne huc fertis, an' arma?
Tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæq; manu ramum prætendit oliuæ:
Troiugenas, ac tela uidens inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egêre superbo.
Euandrum petimus. ferte hæc, & dicite lectos
Dardaniæ uenisse uiros, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas:
Egredere ô quicunq; es, ait, coramq; parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Excepitq; manu, dextramq; amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluuiumq; relinquunt,
Tum regem Aeneas dictis affatur amicis.
Optime Graiugenûm, cui me fortuna precari,
Et uitta comptos uoluit prætendere ramos:

A *naues secabant.* Terentianus: Sic est natura fluminis, ut obuias Imagines receptet in lucem suam. *Sol medium cœli conscenderat igneus orbem.*] alterius scilicet diei. *Cum muros arcemq; procul.*] Palatinū uidit. nec situm præsentem cōsiderare debemus: tunc enim nullis obstantibus ædificijs, per Lupercal Tiberi (ut diximus) fluente, facilè mōs poterat uideri Palatinus. *Fortè die solēnem illo.*] εὐσυμβόλως, id est bono omine uictori Deo Troianis uenientibus sacra B celebrantur. Bona etiam usus est œconomia. *Amphitryoniadæ magno diuisq; ferebat.*] Amphitryo rex Thebanorum fuit, cuius uxorē Alcmenam Iupiter adamauit: & dum uir eius Oechaliā ciuitatem oppugnat, [...]de trinoctio pacta una nocte cum ea cōcubuit, quæ post duos edidit filios: unum de Ioue, id est Herculem: alterum de marito, qui Iphiclus appellatus est. Ergo assumpsit epitheton Amphitryoniadæ, satis peritè: nam cuiuis Deo sacrificaretur, necesse erat post ipsum etiam reliquos inuocari. *Ante urbem.*] Secundum antiquum sitū: tunc enim ciuitas breuis fuerat. *Pallas huic.*] Pro, cum hoc. *Iuuenum primi, pauperq; senatus.*] Totam ostendit ætatem: nam per Senatum seniores significātur. Pauper autem, aut ad numerum retulit (centū enim sub Romulo fuerunt) aut reuera Pauper, quòd Romani impe C rij ostenditur parsimonia pro laude tunc habita. *Tepidusq; cruor.*] Frustra quidam cruorem pecudum, sanguinem hominum uolunt. nam Iuuenalis ait, Sanguis & à magno ceruix ferienda ministro. Verg. Atq; atros siccabat ueste cruores. *Celsas uidêre rates.*] Quia dixit, Geminasq; legit de classe biremes. *Inter opacum Adlabi nemus.*] per nemus: ut, Hunc inter fluuio Tiberinus amœno. & est honesta elocutio, ut si dicas: Inter cœnam locutus sum, id est per cœnam. & melius, dum cœnatur, & in cœnæ tempore: ut Inter agendum, id est dum agis: & inter eundum, id est dum itur. *Tacitis remis.*] Pro ipsi taciti, hoc est ἄνευ κελεύσματος. nam Celeusma nauticus est clamor ad hortandum: ut, Nunc nunc incumbite remis Hectorei socij. *Audax quos rumpere Pallas Sacra uetat.*] Ne interruptione sacrificij piaculum committeretur. unde etiam in Tertio Helenus, Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum Hostilis facies occurrat. Denique quum ludi Circenses Apollini celebrarētur, & Annibal nunciatus esset circa portam Collinā urbi ingruere, omnes raptis armis concurrerunt: reuersi postea cùm piaculum formidarent, inuenerunt saltantem in circo senem quendam: qui quum interrogatus dixisset, se non interrupisse saltationem, dictum est hoc prouerbiū: Salua res est, saltante sene. Audacem autem dicit ubiq; Vergilius, quotiens uult ostēdere uirtutem sine fortuna: unde etiā Turnum audacem uocat. *Iuuenes quæ causa subegit.*] Succincta et plena interrogatio, cui per singula respondet Æneas. *Qui genus?*] quo genere. *Vnde domo?*] de qua ciuitate. *An arma?*] Tropum fecit, causa metri. nā cōsequens erat ut diceret, An bellum? *Paciferæq; manu ramum prætendit oliuæ.*] Ne moram faceret in responsione. *Tela uidens inimica Latinis.*] Bona cōciliatio: nam audierat, Hi bellum assiduè ducunt cum gente Latina. *Quos illi bello profugos egêre superbo.*] Sicut & uos. et mouet cōciliationem etiā ex similitudine fortunæ. *Ferte hæc.*] Hoc ad ramum pertinet. *Dicite.*] Ad uerba. *Tanto percussus nomine Pallas.*] Dardani scilicet commemoratione. *Egredere ô quicunq; es.*] Hoc ad nomē Æneæ pertinet: nam esse Troianos audierat. *Dextramq; amplexus inhæsit.*] Ostendit uirum & uirtutis & hospitalitatis amatorem. *Subeunt luco.*] More antiquo datiuo iunxit, cùm alibi iuxta usum præsentem cōiunxerit: ut, Æneæ subijt mucronem. *Fluuiumq; relinquunt.*] Est autem ὑπαλλαγὴ in sensu: nam primum est fluuiū relinquere, demum lucum subire. *Optime Graiugenûm.*] Quantum ad Æneam pertinet, Græci neq; boni neque meliores sunt. ergo Optime Graiugenûm, superlatiuus est pro positiuo: nam optimus malorum nō possumus dicere. superlatiuus enim suo tantum iungitur generi. Sic ergo dixit, ut Hom. δικαιότατος κενταύρων, id est iustissimus Centaurorum, pro iustus: quum Centauri fuerint crudeles & impij. *Cui me fortuna precari.*] Antiquum est: nam modò Quem precari dicimus. Terentius, Credo qui mihi sic oret. Item, Facite ut uobis decet. Sallustius, Locum editiorem quàm uictoribus decebat. est & Græcum, εὔχεω ἀπόλλωνι. *Vitta cōptos ramos.*] Vt in pacis petitione ramus oliuæ cum uittis offeratur, partim fabulæ, partim naturæ efficit ratio. nam cùm de nomine Athenarum Neptunus & Minerua contenderent, & iussisset Iupiter, ut illius nomine diceretur ciuitas, qui munus melius obtulisset, equum Neptunus, oliuam Minerua protulit, & statim uicit: unde quum ramus eius alicui offertur, indicat eum esse meliorem. Hinc est illud prouerbium, Herbam do, id est cedo uictoriam. quod Varro ἐν αἰτίοις ponit, quum in agonibus herbam in modum palmæ dat aliquis ei, cum quo contendere non conatur, & fatetur esse meliorem. Vittas autem habet ramus oliuæ, ideo ut inertiam & imbecillita-

tem ostendat offeretis: scimus enim oues egere alieno sem per auxilio. Voluit.] Hinc eum laudat, quòd tantus eum uir rogare compellitur.

POM. Sabi. Longos flexus.] *quia* Tibris *semper flectitur.* Siluas.] *riparum amnis.* Amphitryoniadæ magno.] *sacrificabant* Herculi: *quare, dicet postea.* Ante urbem in luco.] Bene lucus. *nam in eo luco antrum erat* Panis Lycæi, *& ara* Herculis. Senatus.] *pro senibus posuit, quia pauperes erant.* Mensisq; relictis.] *in sacris parabantur mensæ, quia proiectis extis comedebant.* Quos.] Arcadas. Rumpere.] *quia nephas erat.* Quæ causa.] Loquitur Pallas. Troiugenas.] Æneas *loquitur, & incipit ab odio.* Progressi subeunt luco.] *intrant lucum, qui erat ante urbem, ubi faciebāt sacrificia* Herculi. Optime Graiugenûm.] *loquitur* Æneas Euandro. Precari.] *Precor tibi, antiquissimum est.* Et uitta comptos.] *uitta ideo in ramo est, quia oliua pacem, uitta religionem significat.*

VAR. Lect. *Cum muros, arcemq; procul, & rara domorum.*] In *Oblongo libro perueteri, & quibusdam alijs,* Arces *legitur.* Est *etiam pro* Et *rata in* Romano *libro, & in* Mediceo, Ac. Euander habebat.] In Romano, *& in* Mediceo, Euandrus *legitur.* Forte die solennem illo.] In Romano *lib.* Solenne, *genere neutro legitur.* Adlabi nemus, & tacitis incumbere remis.] In Romano *lib. & aliq. alijs,* Tacitos *legitur.* Quæ causa subegit Ignotas tentare uias?] *In antiquis aliq. exempl.* Quæ cura *legitur.* Quod genus?] *In antiquis aliq. lib.* Qui genus, *positum est. in aliq. alijs,* Quis genus. Dardaniæ uenisse uiros.] In Rom. *lib. & aliq. alijs* Duces *legitur.* Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas.] Percussus *in antiquis libris habetur, à percutio.* Egredere ô quicunque es.] In Romano *libro,* Et gradere, ô quicunq; es *legitur.* Coramq; parentem Alloquere.] *Codices pleriq; ueteres* Parente *legunt.* Excepitq; manu, dextramq; amplexus inhæsit.] *In plerisq; libris antiquis,* Accepitq; manu, dextraq;: *& pro* Amplexus, *sunt libri in quibus,* Implexus *legitur.*

DON. *Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,* Paciferæq; *manu ramum prætendit oliuæ.*] *Suffecerat ad indicandum securitatem, ramum ostendisse pacificæ frondis: quia multa ille quæsiuerat, quibus debuit ordine responderi, inter quæ intellexit sollicitudinem iuuenis de conspectu armorum.* Idcirco *præmisso signo pacis exorsus est, atq; ita omnibus breuiter respondit, ut securum celerius faceret.* Troiugenas, *ac tela uides inimica* Latinis.] *Troia, inquit, genuit nos, ac tela portamus non uobis inimica, sed* Latinis. Hoc *sic accipiendum est, quasi dixisset, Illis sumus inimici, quibus & uos: ac ne intulisse bellum ciuibus, & indigens uideretur, ait:* Quos *illi bello profugos egêre superbo.*] *Suberbum bellum dixit, quia est & iustum. Secundum autem fuit hoc ipsum probare, ne meruisse uideretur, & scelus in se malis actibus prouocasse.* Hoc *genere tuitus est personam suam, & desormauit inimicorū.* Quibus, *ait, nihil fecimus, bello nos superbo egerunt. ut consuetudo est illis, omnes homines insontes & bonos superbis inimicitijs petere.* Hoc *libenter audiebat* Pallas, *inimicitiarum præcedentium causa. Addidit,* Profugos *egerunt bello, ut illos ostenderet duros, & iuxta peregrinos immites: & se demonstraret in* Profugi *appellatione nihil in alienis terris audere potuisse.* Euandrum petimus.] *Ad* Euandrum, *inquit, uenimus.* Ecce *dixit aduentus sui causam, quam ille quæsierat.* Ferte hæc, & dicite lectos Dardaniæ uenisse duces, socia arma rogantes.] Ferte & dicite, *pluralis est numerus, quū poeta solum* Aduolasse *dixerit* Pallantem, *nisi quia fieri non potuit in tanto metu solum esse* Pallantem *filium regis.* Venisse lectos duces. *& ad meritum eius pertinet, qui fuerat rogandus, & ad terrorem, si contrarijs uotis exciperentur: & ideo* Lectos, *ut non illi crederentur esse, qui uenerāt.* Dardaniæ uenisse duces.] *et extolli debet* Dardaniæ, *quia loco laudis est positū.* Socia arma rogantes.] *dixit aduentus sui necessitatem.* Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas.] Nec *immerito. quis enim non miretur ad illa loca uenisse* Troianos, *percepta omni securitate?* Egredere ô quicunq; es, ait.] Quicunq; es, *ad nomen hominis, non ad originem retulit gentis.* Iam *enim quòd* Troianus *esset, nouerat* Pallas. Coramq; parentem Alloquere.] *quod mihi dicis, coram refer patri meo.* Seruauit *summum iudicium & patri & regi, ne ipse temere aliquid promitteret aut negaret.* Ac nostris succede penatibus hospes.] Veni, *inquit, ad domum nostram iure hospitis.* Ecce *quod in potestate eius esse potuit, obtulit* B
humanitatem hospitij: asserens melius esse, ut quæ mandanda Æneas *crediderat, ferret ipse per se.* Interea *quum dicit:* Tu *loquere cum patre meo, regis se filium demonstrauit.* Accepitq; manu.] Scilicet *descendentem d[e] naui.* Dextramq; amplexus inhæsit.] Hæc *enim sunt signa & pignora societatis & amicitiæ,* Iungere *dextras: sed benignitatem meritum amplexus religio testatur.* Progressi subeunt luco, fluuiumq; relinquunt.] Conuersum *erit rectius. nam primò relictus est fluuius, secundò uentum ad lucum, ut sit* Progressi *relinquunt fluuium, & subeunt luco.* Tum regem Æneas dictis affatur amicis.] Æneam *non fecerat humilem causa, nec ex eo quia petebat auxilia, inferiorem se præbuit.* Rex *igitur cū rege familiare loquendi exordiū sumpsit, ea fiducia mentis ac simplicitate pectoris, ut amicum se uenisse euidentius comprobaret.* Optime Graiugenûm, cui me fortuna precari, Et uitta cōptos uoluit prætendere ramos.] Hæc *oratio satis artificiosa est, satis'que subtilis.* Laudat *enim eum, à quo beneficium fuerat petiturus, & beneuolum facit, dicendo:* Optime Graiugenuûm. *ut omnibus* Græcis *ipse melior uideretur. nam inde* Optimus, C
quòd esset fortunæ melioris. ex eo quòd Æneam *supplicē uideret.* Sed *hæc obliqua est querela: nam subtiliter incusat inimicum fortunæ iudicium, quæ* Græcum *addixerat* Romanæ *felicitatis autorem. simul asserit suū factum esse deterrimum, quo in eas angustias ductus est, ut ei qui esset ex origine hostium, perindeq; persequendus foret, preces supplex funderet.* Melior *es, inquit, omnibus* Græcis: *plus est enim* Æneam *rogantem uidere, quàm uicisse, magnæq; felicitatis est indigentibus, uidere necessarium.* Non equidem extimui, Danaûm quòd ductor, et Arcas, Quodq; à stirpe fores geminis coniunctus Atridis.] Non, *inquit, timui, quòd natus es* Græcus, *uel esses inter tuos potior.* Quū *multa congereret, primam posuit uirtutē suam: secundum illam sententiā, quam* Terentius *tenuit dicens:* Mihi *spes omnis in memet sita est.* Multum *enim ualet, qui non in aliena, sed in sua uirtute fiduciam ponit.* Addidit *huic deorum fauorem, qui interueniēs euentus bonos auxilio fortunæ conduplicat.* Sed mea me uirtus, & sancta oracula diuûm, Cognatiq; patres, tua terris dedita fama, Coniunxere tibi, & fatis egere uolentem.] Hæc

fuerunt

A fuerunt, quæ cōtra fortem uirum & deorum fauore munitum, nihil aduersi sinerent concitari. Addidit tertium, quo obtinere debuit, etiam si illa non essent, Virtus scilicet et deorum responsa. Ante oculos, inquit, habui tutum fore aduentum meum: qui licet incognitus, tendebam ad finem. Hoc genere ostendit se nō timuisse, quòd esset Græcorū stirpe progenitus rex Arcas: se magis habuisse fiduciā, quòd Troianis quoq; ratione sanguinis uideretur annexus. In cōclusione posuit, Tua terris didita fama: cessantibus quippe omnibus, quæ suprà dicta sunt, maiorē se asserit ipsius habuisse fiduciā: quod religiosum uel bonū nouerāt omnes, & cuncti per terrarū partes nomē eius & beneuolentiā præferebāt. Coniunxêre tibi, & fatis egere uolentem.] significat iußionis autoritatē, cui nec ipse reniti potuit, nec debuit Euāder reluctari. Postremò adiecit uoluntatē, ne id quod agebat, inuitus uideretur suscepisse, quasi optasset etiā ipse nosse affinem, quem summo laudis præconio omnes populi præferebant. Tua, inquit, terris didita fama: non famæ respondit plurali numero, sed omnibus quæ posuit, antequam de fama aliquid diceB ret. Inducit post hæc expositionem & narrationem talem, qua Euandri se monstret affinem: quomodo suprà dixit, Cognatiq; patres. Hanc igitur rationem sanguinis stemmate collato prosequitur sic: Dardanus Iliacæ primus pater urbis & autor, Electra (ut Graij perhibent) Atlantide cretus.] Necessario posuit, Vt Graij perhibent, ut testimonium Græcorum esset in confirmatione ueritatis, & Euander homo Græcus suis potius, quàm Troianis testibus crederet. Aduehitur Teucros.] Continuus sensus est sic: Dardanus, inquit, natus ex Electra Atlantis filia, ad Teucros uenit, & ipsum primum nouimus patrem. Ecce ostendit unam originis partem, uenit ad alteram. Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia Cyllenes gelido conceptum in uertice fudit. Ad Maiam (auditis si quicquam credimus) Atlas, Idem Atlas generat, cœli qui sidera torquet.] Ne similitudo nominis falso usurpari uideretur, uel maximè quū adderetur & signum, quòd idem esset Atlas, qui Troianis originem per Electram & Dardanum dederat, cœli qui sidera portaret, idem uerò qui genuisset Maiam, & ex ea C Mercurium nepotem suscepisset. Sic genus amborum.] Hoc est Dardani & Mercurij. Scindit se sanguine ab uno.] Atlantis scilicet, qui utriusq; partibus originem dederat, secundum prædictam rationem. Constituamus tamen illustriorem intellectum. Electra genuit Dardanum & Maia Mercurium. Dardanus dedit Troianis principium, et Mercurius Arcadibus: perinde unus auus est ambobus, Dardanus scilicet & Mercurius. Probauit cognationis contextum, redijt ad ea quæ paulo antè dimiserat, quum rationem sanguinis redderet. His fretus, non legatos, neq; prima per artem Tentamenta tui pepigi.] his, inquit, fretus, hoc est illis quæ superius dixit: hoc est, uirtute sua, deorum responsis, spe, & fama optima ipsius regis, non legatos misi, nec sententiam tuam aliqua artis calliditate elicui. Meme ipse.] Duplicatio eiusdem pronominis addidit dictioni pondus. Meumq; Obieci caput, & supplex ad limina ueni.] Plus ait feci, ut ad fores tuas ipse rogaturus accederem. Exponit deprecationis ipsius causas, in his ostendens, quid, & contra quos peteret: quod ipsum non tantum sibi profuturum ostendit, uerumetiā ipsi qui rogabatur, ut daret. Gens eadē, quæ te crudeli Daunia bello Insequitur.] Quid tam pulchrum, tamq; egregium, & imperatori ipsi necessariū, quàm in deformatione personæ hostiū, ipsius partes primas ponere, qui daturus uideretnr auxilium: ut in ipsa oblatione, et dare Troianis beneficiū, et sumere uideretur? Illud quoque quàm mirè est positum? Crudeli bello: ut eum ualidius cōmoueret, quòd indignus unius gentis uiolentiā sustineret: quē omniū consensus merito præferebat. Hîc quoq; grande loquēdi compendiū tenuit Euandri partes, suasq; coniungendo: nam semel dicta utrunq; continent. Gens, inquit, eadem: dicendo unam gentem, extenuauit metum, qui poterat forsitan exoriri. Addidit Daunia, quasi abiecta, humilis, et omni ignobilitate depressa. Quæ te.] Te quod posuit, significat te qui sic magnus, & ab omni merito memorabilis, crudeli bello insequitur. Duo mala coniunxit, bellum scilicet iniustum, & improbitatem hostiū, quibus non suffecerat iniquitas facti, uerùm etiam persequebantur insontes. Crudele bellū est, quod iniusta subsistente ratione indicitur. Deniq; & iustum aliquando dicitur, & Iniustum aliquando dicitur: & Iniustum perinde asserit, nec sibi nec Euandro eam gentem aduersam esse debuisse, si æquitatem gens eadem natura tradente sumpsisset. Nos si pellant, nihil abfore credunt Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant, Et mare, quod suprà teneant, quodq; alluit infrà.] Idcirco demonstrat expulsionem cogitatam, ut uiam sibi in aliam referet partem: quæ mare Inferum Superumq; complectitur. Debuit Euāder his auditis præcauere, ne cum alijs etiam ipse seruiret. Accipe, daq; fidem.] Sume, inquit, auxilium, & da: quandò contra quem auxilium peto, cōmunis est hostis. Posset dici, impares sunt uires tuæ, & non tantum mihi poteris prodesse, quantum ego tibi. Occurrit priori, & ait: Sunt nobis fortia bello Pectora, sunt animi.] Labori enim bellico & animi uirtus et corporis substantia necessaria est. ut, inquit, uos fortes estis, ita & nos. Probatio fortitudinis Troianorum robustius fuerat demonstranda. Hanc impulit, dicendo: Et rebus spectata iuuentus.] Insigne est uirtutis (inquit) quod factorum probauit effectus.

Nō equidē extimui Danaûm q̄ ductor & Arcas,
Quodq́ à stirpe fores geminis cōiunctus Atridis:
Sed mea me uirtus, & sancta oracula diuûm,
Cognatiq; patres, tua terris didita fama
Coniunxêre tibi, & fatis egêre uolentem.
Dardanus Iliacæ primus pater urbis, & author,
Electra (ut Graij perhibent) Atlantide cretus
Aduehitur Teucros: Electram maximus Atlas
Edidit, æthereos humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenes gelido conceptum uertice fudit.

SER. Danaûm quòd ductor, & Arcas.] Nec quod multitudinē haberes extimui, nec quòd esses Arcas: ut illuc hoc tendat, id est, Agamemnoni & Menelao coniunctus. et hoc ad Euandri laudem pertinet, qui per qualitatem morum meruit non timeri. Fores.] Pro fuisses: sed notandum Fores pro præterito. Geminis coniunctus Atridis.] Aliter gemini, uno partu editi. Quæritur sanè, quare Euander Atridis genere fuit coniunctus: quamuis Hesiodus dicat, qualiter Atridis cōiunctus sit Euāder, tamē quidā Thyestæ filias Le-

At Maiam (auditis si quicquam credimus) Atlas,
Idem Atlas generat, cœli qui sidera torquet.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neq; prima per artem
Tentamenta tui pepigi: meme ipse, meumq;
Obieci caput, & supplex ad limina ueni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello

dam & Hypermnestrã aiunt fuisse: Ledæ & Tyndari filias, Clytemnæstram, Helenam, & Timãdram, quam duxit uxorem Echinus Arcas, cuius filius Euander. Clytemnæstram & Helenã notum est Agamemnoni & Menelao coniunctas fuisse. Alij tradunt Steropes & Atlantis Oenomaum & Maiam fuisse, Oenomai Hippodamiam filiam, unde Atreus natus. At Maiæ filius Mercurius, ex quo Arcades, de quibus Euander: quod Actius in Atreo plenius refert. Alij narrant ita: Atlas complures habuit filios, sed de uno Pelopen genuit: Pelops genuit Atreum, Atreus Agamemnonem & Menelaum: Mercurium deinde ex Nicostrata. quare Euandri Mercurium Maia filia Atlantis: sic Euander Atridis coniunctus est. Troianis autem sic iungitur: ex Electra Atlantis filia & Ioue Dardanus nascitur, eius filius Erichthonius, ex eo Assaracus, ex eo Capys, ex illo Anchises, ex illo Æneas. Mea me uirtus.] *Hæc arrogatio ad honorem Euandri pertinet.* Sancta oracula diuûm.] *Tiberini scilicet, uel Apollinis: ut, Via prima salutis, Quod minimè reris, Graia pandetur ab urbe.* Didita fama.] *diuulgata: ut, Diditur hic subitò Troiana per agmina rumor.* Fatis egêre uolentem.] *Quod uoluntas fuerat, egit necessitas fati.* Dardanus Iliacæ primus pater urbis, & author.] *Reddit quod ait suprà, Cognatiq; patres. Sanè sciendũ Atlantes tres fuisse: unum Maurum, qui est maximus: alterum Italicum patrem Electræ, unde natus est Dardanus: tertium Arcadium patrem Maiæ, unde natus est Mercurius. sed nunc ex nominum similitudine fecit errorem, & dicit Electram & Maiam filias fuisse Atlantis Maximi. Nec præter rationem ait, & Maximus, & Atlas idem generat: nam & ipse habuit etiam horum nominum filias, id est Electram & Maiam.* Vt Graij perhibent.] *ut uestræ continent literæ.* Candida Maia.] *Splendidior enim est Maia inter Pleiadas, quæ est una de Atlantidibus, id est de Pleiadibus.* Cyllenes.] *Cyllene mons Arcadiæ, ubi Maia Mercurium est enixa.* Fudit.] *Non iniuriose dictum est: ut in Pisonem, Quæ te bellua non hominem ex utero fudit. sed celeritatem parientis ostendit, quod infantibus dicitur omen felicitatis afferre. Spectat etiam ad rationem physicam: nam celer est ubiq; Mercurius, ut diximus suprà. ideo dicit eum in ortu fuisse uelocem.* Tentamenta tui pepigi.] *Cum nullo autem pactus sum, ut te aut per artem aliquam, aut per legatos probarem, sed intrepidum me tibi commisi. Tentamenta pepigi, experimenta pactus sum: nam geminum est hoc præteritum, ab eo quod est paciscor. facit enim & pepigi, & pactus sum: sicut placeo, & placui, & placitus sum. Pago enim, unde multi uolunt uenire pepigi, nusquam lectum est.* Gens eadem quæ te.] *Sic agit, ut & ipse præstare uideatur. nam & suprà ait, Socia arma rogantes.*

POM. Sabi. *Geminis cõiunctus Atridis.] Tantalus Iouis filius ex una filia Atlantis. Tantali filius Pelops, Pelopis Atreus, Atrei Menelaus & Agamemnon. Maia filia Atlantis, ex Ioue & Maia Mercurius, ex Mercurio et Nicostrate Euander. Alij sic, Læda et Hypermestra filiæ fuerũt Thyestæ: Lædæ & Tyndari filiæ fuerunt Helene & Clytemnestra & Timandra: quæ nupta Echino peperit Euandrum. Alij sic, ex Sterope* A *filia Atlantis natus fuit Oenomaus, ex Oenomao Hippodamia, Hippodamiæ & Pelopis Atreus, Atrei Agamemnon & Menelaus. ex Maia sorore Steropes & Atlantis filia Mercurius, ex Mercurio Euander. De Dardani familia diximus. Atlantes tres fuerunt: Atlas rex in Mauritania, Atlas rex Arcadiæ: Atlas rex Corinthi, pater Electræ. Similitudine nominis alius pro alio accipitur.* His fretus.] *consanguinitate.* Non legatos.] *non per legatos uolui pacisci tecum, sed me commisi fidei tuæ, ut intelligas quanti te faciam.* Daunia.] *à Dauno patre Turni.*

VAR. Lect. *Tua terris dedita fama.] In antiquis aliquot libris Debita legitur, cum Dedita in emendatiorib. habeatur. Cyllenes gelido conceptum in uertice fudit.] In antiquis libris partim Cyllene, partim Cyllenæ legitur. Et, Conceptum uertice, absq; In. Auditis si quidquam credi*- B *mus.] In libris aliquot antiquis Si cuiquam credimus legitur. Qui sidera tollit.] In libris antiquis, Torquet legitur. Meme ipse, meumq;.] In antiquis aliquot libris, Memet ipse, & Meq; ipse legitur.*

DON. Dixerat Æneas: ille os oculosq; loquentis Iamdudum, & totum lustrabat lumine corpus.] *Æneas quum loqueretur, intuebatur Euander prius incognitum, & uocem eius ac singula corporis membra cõsiderabat.* Tunc sic pauca refert.] *Pauca enim dici conuenerat [illegible] fabulæ longiores solennitati solitæ essent impedimento. Pauca debemus accipere: hoc est, pauciora quàm dici potuerũt.* Vt te fortissime Teucrûm Accipio, agnoscoq; libens, ut uerba parentis, Et uocem Anchisæ magni, uultumq; recordor.] *Magna mens recordantis, quum nesciret hominem, hoc est nomen eius aut patrem, dicit se de uultu ac uoce collegisse, quòd ex Anchisa genitus esset. ait ergo, Quum te audio loquentem, & uultum tuum libenter intueor, cupiens te cognoscere: nam plene colligere redeunte memoria puto, mecum Anchisen loqui, et ipsum etiam nunc esse præsentem. Subiungit gesta ueteris facti, ex eo* C *ostensurus chariorem futurum susceptæ societatis affectum, quum patris eius ueterem notitiã replicat, et beneuolentiam eius repetit. Poterat enim Æneas quærere, quo casu emergẽte factum esset, ut habuisset ille Anchisæ notitiam? Iccirco ait,* Nam memini Hesiones uisentem regna sororis Laomedontiaden Primum Salamina petentem Protinus Arcadiæ gelidos inuisere fines, Tum mihi prima genas uestibat flore iuuentus.] *Ecce felix memoria recordantis: nam & personas tetigit, & tempus, & causam, & personarum nomina, & locorum: & reuera miraculum fuit, ut loquens senior, & adolescentiæ suæ tẽporis assignans, ista omnia sic tenaciter dixerit, quasi proximè gesta uiderentur.* Mirabarq; duces Teucros, mirabar & ipsum Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat Anchises.] *Laudatur & prælaturus Anchisen præfert omnes, & dicit Anchisen fuisse præstantiorem. nec esset occasio præponendi, nisi incidisset prima comparatio, sine qua laus esse præcipua non potest: procliue quippe est bonum esse, meliorem uerò arduum. Altiorem dixit, corporis forma, quoniam sic posuit: Sed cunctis altior ibat Anchises, hoc est incedebat.* Mihi mens iuuenili ardebat

A *bat amore Compellare uirum, et dextrae coniungere dextram, Accessi, & cupidus* Phenei *sub moenia duxi.*] Quā *uis, inquit, adolescentis aetas prouectiori non congrueret, tamen quoniam est ardor quidam iuuenibus noscendi potiores, ad eum accessi, & eius amicitiae cupidus, eum duxi sub moenia* Phenei. Iunxi *dexteram meam eius dexterae, amicitiamq; firmaui.* At *humanitati meae officijs respondens,* Ille *mihi insignem pharetram,* Lyciasq; *sagittas* Discedens, *chlamydemq; auro dedit intertextam,* Frenaq; *bina meus, quae nunc habet, aurea,* Pallas.] De*dit mihi, inquit, pharetram, sagittas & frena aurea, & chlamydē auro intertextam.* Quomodo *ornauit ipsa munera, ut ne leuia uiderentur?* Pharetram *dixit insignem: sunt enim pharetrae nullius meriti.* Sagittas *dixit* Lycias, *ut illis regio sua tribueret ornamenta, chlamydem auro splendentem.* Frena, *inquit, bina aurea, ut numero haec laudaret, & qualitate materiae.* Ecce *addit praedicationis supplementum.* Horum, *ait, apud me propter dantis meritum fuit gratia, ut quum his per senium uti non possem, traderem filio meo, & in hodiernum usq; diem per-*
B *durant.* Eodem *quodam modo perseuerante dominio cum patris & filij unà persona, laudari munera meruerunt propter has causas: debuit enim Æneas probare libenter acceptam largitatem patris sui: debuit &* Anchises *ostendi bonus largitor in speciebus preciosis, &* Euander *non leue quiddam accipere meruisse.* Ergo, *& quam petitis iuncta est mihi foedere dextra,* Et *lux quū primū terris se crastina reddet,* Auxilio *laetos dimittā, opibusq; iuuabo.*] Ergo, *inquit, propter praecedentem & praesentis temporis causam, profiteor me societatem foederis habere uobiscum, & crastina incipiente luce uos instructos opibus tam auxilijs dimittam.* Respondit *quaesitis, & promissa non distulit in prolixum tempus, pollicens proxima luce facturum, quod petitum fuerat, addens quod Æneas non petit.* Ipse *enim* Euander *more boni promissoris maius debebat efficere, quod fuerat praestiturus: hinc auxilia promisit, & uictui necessaria, nec moram lucis alterius fecisset, nisi interesset sacra solennitas, & eiusdem diei pars lucis sole currente transacta esset.* Interea *sacra haec (quando huc uenistis amici)* Annua, *quae differre*
C *nefas, celebrate fauentes* Nobiscum, *& iam nunc sociorum assuescite mensis.*] Reddidit *causam dilationis in alteram diem.* Sacra, *inquit, quae celebrari cōspicitis, nefas est differri, uel aliqua ratione praerumpi: sunt enim annua, hoc est quae per singulos annos nouantur, & hunc habent diem, quo numini redduntur.* Haec *quoniam amici uenistis, celebremus pariter: erit enim quaedam nouae amicitiae consecratio.* Mensarum *auspicia sub testificatione diei praesentis exordium sumant, et ipsae nos primitus iungant, quae tanto dicatae sunt numini.* Nouemus, *inquit.*] *nouare est replicatione annua nouam ex ueteri facere eam rem, quae promissione frequentioris cultus posset abscondi.* Haec *ubi dicta: dapes iubet & sublata reponi* Pocula, *gramineoq; uiros locat ipse sedili.*] Iubet *&* Reponi, *non semel accipienda sunt:* Iubet *dapes reponi, iubet reponi pocula sublata.* Sublata, *aut metus causa, quoniam subito uenerant* Troiani: *aut* Sublata, *satietate interueniente.* Deinde *ipse officio boni hospitis functus, collocauit omnes in sedili gramineo.* Ecce *non fieri praecepit, ut longaeuus & rex, sed ipse per se humanitatis plenissima iura compleuit.* Sedili, *inquit, gramineo. quomodo in nemore conuiuium fuit, & ratio ritus ipsius sedendi potius, quàm accumbendi consuetudinem fecerat?* Te*statur hoc ipsum etiam alio loco* Vergilius, *deniq;* Septimo *libro hanc tetigit partem quum diceret:* Hoc *illis curia templum,* Hae *sacris sedes epulis, hîc ariete caeso* Perpetuis *soliti patres considere mensis.* Ecce *illis nobilibus quoque non licebat accumbere.* Propter *hospites igitur iussit reponi epulas, & pocula: ipse uerò collocauit omnes* Troianos *sedilibus structis ex gramine.* Praecipuumq; *toro, & uillosi pelle leonis* Accipit Æneam, *solioq; inuitat acerno.*] Vt *sedendi merito discerneretur Æneas, qui caeteris fuerat potior, & sublimem ei locum dedit, & cultiorem ornatum.* Leonis *ergo pellem, quod conueniebat* Herculis *sacris.* Egregiam *quoque sellam, & materia preciosa perfectam, quae eius dignitati congrueret.* Praecipuum *dixit, singularem & solum.* Tum *lecti iuuenes certatim, araeq; sacerdos* Viscera *tosta ferunt taurorū, onerātq; canistris* Dona *laboratae* Cereris, Bacchumq; *ministrant.* Fuit *quidem ciborū copiosa substantia, sed bubula caro, panis & uinum.* Haec *potabant iuuenes, qui plurimū plurimis apponerent.* Aderat *etiam sacerdos ipse propter epulas sacras, ipse quoq; aliquantū cum iuuenibus gestiens.* Nulla *interea, ut apud regem, ambitione sedebatur, nullo uestium adhibito cultu.* Caro *portabatur manibus copiosa, sed bubula.* Assa: *id est, non aliquibus impensis excocta.* Panis *non argento uehebatur, sed canistris.* Vinū *similiter ministrabatur, ministris nullo cultu adornatis.* Haec *non simpliciter accipienda sunt: nam sicut infrà monstratum est, ritus sacrorum hic erat, neq; aliud in his sacris aut alio modo exhiberi licuit: nec paupertati* Euandri *applicanda, ex qua inter praecipuos fuit.* Vescitur *Æneas simul, &* Troiana *iuuentus* Per*petui tergo bouis, & lustralibus extis.*] Etiam *si Æneae uel Teucris epulae illae displicebant: edebant tamen apposita, uel quia aliud nō fuit, uel quia sacris intererant, quae omnia praeter bubulam recusabāt. ut autem fuit integrū latus tauri, sic cum extis appositū.* Vescitur *Æneas, simul &* Troiana *iuuentus* Perpetui *tergo bouis, & lustralib. extis.*] *quum hoc pronunciamus, Æneae nomen et Troianorum debemus extollere, quibus indignè apposita est bubula assa, nec saltem aliquo iure condita: & reuera iniuria fuit, si tollamus è medio sacrorum morem, qui alia respuebat.*

SER. Daunia.] *Rutula, à* Dauno. Crudeli *bel*lo.] Suprà, Bello *profugos egēre superbo.* Nihil *abfore.*] *Sibi absuturum nihil arbitrantur.* Accipe *daq; fidem.*] Hoc *est quod ait in* Decimo, Humanis *quae sit fiducia*

Insequitur. nos si pellant, nihil abfore credunt,
Quin omnē Hesperiā penitus sua sub iuga mittāt,
Et mare quod suprà teneant, quodq; alluit infrà.
Accipe daq; fidem: sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, & rebus spectata iuuentus.
Dixerat Aeneas. ille os, oculosq; lonquentis
Iamdudum, & totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Vt te fortissime Teucrûm
Accipio, agnoscoq; libens: ut uerba parentis

rebus. Rebus *spectata iuuentus.*] *decēnali praelio. & bene promissionē confirmat rebus & testimonijs, quae est inualida uerbis.* Totum *lustrabat lumine corpus.*] Pa*terna in eo liniamēta cognoscēs.* Pauca *refert.*]

Non pauca, sed paucis, id est, breuiter. hoc uult dicere: Multa cum dixisse, sed paucis. Agnoscoq; libens.] Postquam probauit ex habitu corporis, uera esse quae dicebat Aeneas, per Anchisen eũ laudat, adulatione deposita. Sane inter Agnosco & Cognosco superflue quidam uolunt facere discretionem, ut cognoscamus nouos, agnoscamus antiquos: sed haec à Poetis metri necessitate uariatur: nã agnosco propter synaloephen dixit. Hesionae uisentẽ regna sororis.] Vt diximus suprà, Hercules euersa Troia Hesionẽ Laomedontis filiam Telamoni suo comiti dedit, qui primus muros ascẽdit hostiles, ex qua natus est Teucer. Priamus postea quũ Salamina tenderet ad uisendũ regnum sororis, per Arcadiam iter fecit, et tunc ab Euandro susceptus est Anchises. Visentem regna.] uidere cupientem. Protinus.] Vno eodemq; tempore: hoc est, dum pergit, uidit Arcadiam. nam possumus simul intelligere, quum Salamina insula sit, Arcadia in continenti. Mirabarq; duces Teucros.] Hos laudat quò melior sit ille quem praefert. Iuuenili ardebat.] Inest enim iuuenibus studium acquirendarum amicitiarum. Horat. Animusq; uirilis Quaerit opes & amicitias. Phenei.] oppidi Arcadiae. Homerus, οἱ φένεόν τ' ἐνέμοντο, ἠδ' ὀρχομενὸν πολύμηλον. Nec nos debet mouere, quod Euander de Palanteo sic dicit, Phenei sub moenia. quum sciamus Poetas uicinas omnes pro una habere ciuitates: sicut de Didone facit, quam nonnunquam Tyriam, aliquoties Sidoniam uocat. Ille mihi insignem pharetram.] Ius hospitij habet inter se remunerationem, sed uerecundè tacet Euander de muneribus suis. Auro dedit intertextã.] Legitur & Intertexto. Frenaq; bina.] Poeticè: nam duo debuit dicere. Bina enim secundum Ciceronem non dicitur, nisi de his quae sunt numeri tantum pluralis. nam Cicero culpat filium per epistolam dicens, male eum dixisse, Direxi literas duas. quum literae quoties epistolam significent, numeri tantum pluralis sint: contrà epistolas binas nõ dicimus, sed duas. A

Et uocem Anchisae magni, uultumq; recordor.
Nam memini Hesionae uisentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protinus Arcadiae gelidos inuisere fines.
Tum mihi prima genas uestibat flore iuuenta,
Mirabarq; duces Teucros, mirabar & ipsum
Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat
Anchises. mihi mens iuuenili ardebat amore
Compellare uirum, & dextrae coniungere dextrã.
Accessi, & cupidus Phenei sub moenia duxi.
Ille mihi insignem pharetram, Lyciasq; sagittas
Discedens, chlamydemq; auro dedit intertextam.
Frenaq; bina, meus quae nunc habet aurea Pallas.

POM. Sab. Tum sic pauca.] respondet Euander. Salamina petentem.] Alij uolunt, ut est, insulam dici Aeginam, & urbem ipsam Salaminam. Salamin Salaminis insula est, in qua regnabat Telamon. Hercules in primo bello Troiano Hesionem Laomedontis filiam Telamoni suo comiti dedit. Salamin insula contra Eleusin Atticae opposita Peloponneso, in qua deletus fuit exercitus naualis Xerxis, à Themistocle Atheniensi. B Cupidus Ph[illegible]ei.] Pheneum oppidum Arcadiae. Sagittas.] Apollinis.

Quodq; alluit.] In antiquis Abluit legitur. Et re[illegible]bus spectata iuuentus.] In libris nonnullis antiquioribus, Lect. E' rebus legitur. Accipio, agnoscoq; libens.] In libris aliquot antiq. Aspicio adgnoscoq; legitur. Hesionae uisentem regna.] Varia declinatio genitiui in antiq. libr. Nam in alijs, Hesiones, in alijs Hesionae. Ge[illegible] uestibat flore iuuenta.] In nonnullis libris, Iuuentus: [illegible] alijs quibusdam Iuuentas inuenitur. Iuuenili ardebat amore.] In Romano libro, et in quibusdam alijs Iuuenali legitur. Et dextrae coniungere dextram.] In antiq. aliquot libr. legere est, Dextram & coniungere dextrae. Accessi, & cupidus Phenei.] In antiquis exemplaribus uariè legitur. Nam & Phenei, & Phoeni, & Phinei inuenitur. Chlamidemq; auro dedit intertextam.] In Romano libro legere est Intertexto.

SER. Iuncta est mihi foedere dextra.] Antiquis amicitijs, per Anchisae hospitium. Quando huc uenistis amici.] siquidem amici iam uenistis: extraneos enim ad sacra non licebat adhibere. Hos autẽ adhibet ad sacra, quasi antiquis iunctos amicitijs. unde infert, Et iam nunc sociorum assuescite mẽsis. Annua quae differre nefas.] Anniuersaria sacrificia ideo non differuntur, quia nec iterari possunt: nam calendaria si qua fuerint ratione dilata, possunt repeti, nec piaculum eorum in termissione cõmittitur. Dapes.] Epulae deorum propriè, ut Iouis coena.

Ergo & quã petitis iuncta est mihi foedere dextra.
Et lux cùm primùm terris se crastina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusq; iuuabo.
Interea sacra haec, quando huc uenistis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate fauentes
Nobiscum, & iam nunc sociorũ assuescite mensis.
Haec ubi dicta, dapes iubet & sublata reponi
Pocula, gramineoq; uiros locat ipse sedili,
Praecipuumq; toro, & uillosi pelle leonis
Accipit Aeneam, solioq; inuitat acerno.
Tum lecti iuuenes certatim, araeq; sacerdos,
Viscera tosta ferunt taurorũ, onerantq; canistris
Dona laboratae Cereris, Bacchumq; ministrant.
Vescitur Aeneas simul, & Troiana iuuentus
Perpetui tergo bouis, & lustralibus extis.
Postquã exempta fames, & amor cõpressus edendi:
Rex Euandrus ait: non haec solennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio ueterum'ue ignara deorum,
Imposuit: saeuis hospes Troiane periclis
Seruati facimus, meritosq; nouamus honores.

Sedili.] Bene Sedili: nam in templo Herculis lectisterniũ esse nõ licebat. Accipit.] Aut suscipit ad sedendũ, aut pascit: ut, Illos porticibus rex accipiebat in amplis. Torũ autẽ herbarum super solium fuisse intelligamus, ne sit sedili contrarium. Congruè autẽ dicit de leonis pelle esse coopertũ, quasi in Herculis sacris. C Tum lecti iuuenes.] Nõ uacat Lecti. in sacris enim Herculis Liberi, nec serui interer ãt, nec liberti: adeò ut Appius, qui sacra haec transtulit in libertos, & caruerit oculis, & intra annũ omnẽ familiã perdiderit Potitiorũ. Certatim.] id est, studiosè. Araeq;.] Maximae scilicet: nondum enim templum Herculis

A culis fuerat, sed ara tantummodo, quam Maximam dicit ex magnitudine fabricæ. *Laboratæ Cereris.*] Quæ eget laboris: ut, Mox & frumentis labor additus, ut mala culmos Esset rubigo. glandes enim sine ullo labore nascūtur. *Perpetui tergo bouis.*] Aut secundum Homerum intelligendum, qui dicit carnes dorsi apponi solitas honorabilioribus: ut sit sensus talis, Apposuit ante eos magni bouis carnes eas, quæ apud maiores in honore fuerūt. aut reuera perpetui: nam de bouis immolati Herculi reliquijs, carnes carius uendebantur, causa religionis: & inde uitulus alter redimebatur, qui ex illius precio cōparatus, quasi perpetuus esse uidebatur. Tergo autem, potest à parte totum intelligi. *Lustralibus extis.*] Aut pinguibus: moris enim fuerat completo lustro pingues uictimas offerre censores. aut certè de quinquennali boue, id est perfectæ ætatis: nam Homerus dixit, τοῖσι δὲ βοῦν ἱέρευσεν ἄναξ ἀνδρῶν ἀγαμέμνων ἄρσενα πενταέτηρον ὑπερμενέϊ κρονίωνι. νώτοισιν δ' αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν ἥρως ἀτρείδης εὐρυκρείων ἀγαμέμνων: αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. *Postquam exempta fames, & amor*
B *compressus edendi.*] postquam necessitati satisfactū est, & uoluptati. *Non hæc.*] Variat in uno pronomine, Non hæc solennia nobis Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram. *Superstitio.*] Est timor superfluus & delirus: aut ab anniculis dicta superstitio, quæ multis superstites per ætatem delirant & stultæ sunt: aut secundum Lucretium: Superstitio est superstantium rerum, id est, cœlestium & diuinarum, quæ super nos stant, inanis & superfluus timor. *Veterum'ue ignara deorum.*] Duo dicit: non ideo Herculem colimus, aut quia omnem religionem ueram putamus, aut quia deos ignoramus antiquos. Cautum enim fuerat, & apud Athenienses & apud Romanos, ne quis nouas introduceret religiones: nā ideo & Socrates damnatus est, & Chaldæi & Iudæi sunt urbe depulsi. *Nouamus honores.*] Detraxit Re. nam renouamus debuit dicere. quam particulam alibi addidit: ut, Fata renarrabat diuûm.

POM. Sabi. *Celebrate fauentes.*] inuitate Æneam ad sacra. *Villosi leonis,*] Apud maiores moris fuit, ut reges in pellibus ferarum sederent. *Acerno.*] ab acere arbore. *Laboratæ Cereris.*] pro elaboratæ, quia non sine labore acquiritur triticum. *Non hæc solennia.*] uana superstitio imposuit. & loquitur Euandrus.

VAR. Lect. *Auxilio lætos dimittam.*] In libris aliquot antiquis Auxilio tutos legitur. *Rex Euander ait.*] Pauci libri sunt, in quib. nō Euander legatur, sed Euandrus. *Vana superstitio ueterum'ue.*] In quibusdam lib. antiq. legere est Veterumq;.

Iam primùm saxis suspensam hanc aspice rupem.
Disiectæ procul ut moles, desertaq; montis
Stat domus, & scopuli ingentem traxêre ruinam.
Hîc spelunca fuit uasto summota recessu,
Semihominis Caci: facies, quam dira tegebat
Solis inaccessam radijs: semperq; recenti
Cæde tepebat humus, foribusq; affixa superbis
Ora uirûm tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstrò Vulcanus erat pater, illius atros
Ore uomens ignes, magna se mole ferebat.
Attulit & nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium, aduentumq; Dei: nam maximus ultor
Tergemini nece Geryonis, spolijsq; superbus
Alcides aderat, taurosq; hac uictor agebat
Ingentes, uallemq; boues amnemq; tenebant.

SER. *Suspensam hanc aspice rupem.*] Cacus, secundum fabulam, Vulcani filius fuit, ore ignem ac fumum uomens, qui uicina omnia populabatur. Verius tamen secundū philologos et historicos hoc habet, hunc fuisse Euandri nequissimum seruum ac furem. Nouimus autē malum à Græcis κακὸν dici, quem ita Arcades illo appellabant tempore: postea translato accentu
C Cacus dictus, ut ἑλένη Helena. Ignem autem dictus est uomere, quòd agros igne populabatur. hunc soror sua eiusdem nominis prodidit: unde etiam sacellum meruit, in quo ei per uirgines Vestæ sacrificabatur. *Suspensam rupem.*] quasi iam iamq; lapsuram. *Semihominis.*] feritate corrupti. *Inaccessam.*] Participium sine uerbi origine: accedor enim non dicimus, sed tale est, ut placita, nupta, triumphata. *Huic monstro.*] Bene uitauit casum, in quo erat turpis significatio: ne si diceret huic Caco, κακοφωνίαν faceret. *Et nobis.*] Sicut multis quibus Hercules profuit monstra purgando. *Ætas.*] Beneficium temporis: ut, Voluenda dies en attulit ultro. *Maximus ultor.*] Non tantum nostri, sed & omnium. unde Lucanus: Terras monstris æquorq; leuantem Magnanimum Alcidem Libycas excuit in oras. *Tergemini nece Geryonis.*] Hanc fabulam diximus illo loco: Postquam Laurentia uictor Geryone extincto Tirynthius attigit arua. *Spolijsq; superbus.*] Atqui boues abduxerat: sed spolium est, quicquid de hostibus tollitur: ut, Addit equos & tela, quibus spoliauerat hostem. Item, Postquam illum uita uictor spoliauit Achilles.

POM. Sabi. *Stat domus.*] scilicet Caci, infamis latronis. Cacus filius Vulcani. *Quam.*] speluncam. *Spolijsq; superbus Alcides.*] Hercules uicto Geryone, ex Hispania in Italiam uenit cum armēto. tunc Aborigines Latium tenebant, inter quos Potitus & Pinarius Herculem magno honore susceperunt. ut alij scribunt, Arcades cum Euandro. hic cum quiesceret Cacus pastor, & Auentini mōtis accola, captus specie boū, aliquot ex armēto abegit in speluncam, & aduersos caudis traxit, ne uestigia cognoscerentur. Hercules somno excitatus, armentum lustrauit: abesse à numero sensit: pergit undiq;, uestigia aduersa uidet. ita confusus, boues agere cœpit. quæ clausæ in spelunca erant, audito abeuntium mugitu, ingentem uocem edidere. conuertit se Hercules: frustra Cacus sociorū prædonū auxilium uocat. Ictus claua occubuit. accessere omnes pastores, reum cædis iuuenem faciunt. statuerunt ut iudex Euander esset: qui his locis non ut rex, sed gratia fatidicæ matris præsidebat. causam audit ab Hercule. rogat quis esset. Vbi nomen ac patrem audiuit, ueneratus est cum omni multitudine, aramq; ei erexit, quæ Mxima appellatur: & hoc annuale sacrum, quod nunc fiebat, instituit. Potitij & Pinarij præfecti sacris fuere, & per multas ætates præsederunt. Romani bouem indomitum quotannis sacrificabant. edixit Hercules, ut quicunq; decimas solueret, futurus esset diues: multi Romanorum id fecere, inter quos & Lucullus. Templum Herculi condiderunt Romani iuxta Tyberim. nam Hercules apud illos antiquos tantum aram habuerat, foro boario propinquam:

VAR. Lect. Iamprimum saxis.] In peruetere libro Iampridem legitur. Disiectae procul ut moles.] In Romano libro Deiectae legitur. Facies quam dira tenebat.] In Romano libro & aliquot alijs, Tegebat legitur. Foribusq; affixa superbis.] In aliquot exemplaribus legere est Foribus suspensa superbis. In Mediceo, Foribus affixa legitur. Nam maximus ultor.] In libris nonnullis peruetenibus Maximus heros legitur.

DON. Postquam exempta fames, et amor compressus edendi, Rex Euandrus ait.] Caro illa si edendi delicias nō habuit, habuit tamen famis excludendae substantiam. Postquam igitur hoc factum est, & edendi fastidium de satietate successit, ex illis sic coepit loqui. Moraliter positū, Postquam exempta fames. nullus enim in conuiuio liben ter fabulas conserit, aut audit alienas, nisi uenter fuerit plenus. Longam quippe narraturus fuerat Euander fabulam, & ipsam non superfluam, sed natam ex eo quod ipso tempore gerebatur: debuit habere auditores animis liberis, & nulla ex causa suspensis, quod procuratum est auxiliorum promissis, & inedia exclusa. Non haec solennia nobis, Has ex more dapes, hanc tanti numinis arā Vana superstitio ueterumue ignara deorum Imposuit, saeuis hospes Troiane periclis Seruati facimus, meritosq; nouamus honores.] Dum uult originem praesentium referre, sacrorum simul & epularum genus excusat. Sciebat enim quibus apparatibus tantus hospes excipi debuisset, si non obsisteret lex instituta sacrorum. & Sacra ista, inquit, & epularum morem, & aram quam cernis, nō inanis, uel rationis expers, perindeq; superfluus ritus, aut terror imposuit patrum: nec falsis aut dubijs assertionibus ducimur, ut colamus incognita, aut minus probata persequamur. Vidimus beneficia huius dei, & per ipsum non leuibus, sed saeuis periculis sumus liberati. Proinde haec pro nostra conseruatione condidimus, tantaq; huic numini pro praestitis debetur ueneratio, ut quotannis nouentur ista solennia, ne ullis obscurari temporibus possint. Incipit iam respondere propositis suis, & apertius referre quid esset, Saeuis periclis seruati facimus. perindeq; cognoscat non inaniter dictum, Meritosq; nouamus honores. Nouare est, ut supra diximus, replicando uetera quādam facere nouitatem, & hoc modo excludere uetustatis inuidiam, quae multa per desuetudinē obscurat, ac tollit. Iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem Disiectae procul ut moles, desertaq; montis Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.] Antequam factum diceret, quod aeuo currente transierat, et sola poterat relatione cognosci, primum coepit à teste, ut ex eo quod oculis subiacebat, fides accedere posit. Auditis primum, inquit: hoc est antequam audias cursum rerum gestarū, rupem hanc aspice, quam saxis facit natura pendentem. Vide scopulos ruinarum euersione disiectos, solitudo illic horrenda est, memorabilis facti sola durante memoria. Hic spelunca fuit uasto summota recessu Semihominis Caci.] Qualis enim semiferi praedonis habitatio esse debuit, nisi occulta, grandis, munita naturali opere ac tenebrosa? Facies quam dira tegebat Solis inaccessam radijs.] Haec etiam extrinsecus dira & horribilis, usq; adeo ut sine tremore uideri non posset, tanta autē immanitate fuit, ut hanc solis radij nec tangerent, nec uiderent. Semperq; recenti Caede tepebat humus.] Hoc potuit leue aestimari: nondum enim speciem caedis dixerat, nec significauerat, quorum illic sanguis uideretur effusus. Necessario igitur addit. Foribusq; affixa superbis, Ora uirūm tristi pendebant pallida tabo.] Tanta illius monstri feritas fuit, ut semper recenti caede gauderet, semper humani sanguinis uaporibus aleretur: nec id faciebat occultè, sed ad ostentationem propriorum scelerum, caesorum capita figebat in foribus. Affixa uerò, tabo corrupta pendebant. Fixum durabat, quod solidum in ossibus fuit: corruptio uerò carnis pendula remanebat. Huic monstro Vulcanus erat pater, illius atros Ore uomens ignes, magna se mole ferebat.] Hoc, inquit, monstrum Vulcanus genuerat: Vulcani incendia in pectus filij migrauerant, exibat de eius faucibus fumus & flammae, & quum ipse contra naturam rerum non arderet, urebat tamen, quod flatib. attigisset: nec defuit substantia corporis animae ferali cōueniens. Magnus fuit, & ad incutiendum terrorem altissimis gressibus ferebatur. quis posit tolerare magnū corpore, & ratione feritatis tutum, ac uomentem Vulcani patris incendia? Haec idcirco sunt posita, ne inertiae uitiū teneret incolas, qui qualecunq; monstrum, unum omnes non ualuerunt superare: accessus enim ad eum quis esse posset, cuius anhelitus flamma fuerat, & incendium uomitus? Hoc genere Herculi crescebat praedicationis augmentū, quòd solus perficit eius insperatam necem, quam uniuersi regionis illius homines tentare non ausi sunt. Attulit & nobis aliquando optantibus aetas Auxilium, aduentumq; dei.] Aduersus monstrum intolerabile, quū optaremus auxilium competens prouenire, opportunum aliquando tempus aduentum dei istius concessit, ut nobis quoq; prodesset in caeteris. Suscipimus igitur hospitem, et optatum diu probamus uindicem. Nam maximus ultor Tergemini nece Geryonis, spolijsq; superbus Alcides aderat, taurosq; hac uictor agebat Ingentes, uallemq; boues amnemq; tenebant.] Occiso triformi monstro, & uindicatis regionibus, quas perniciose possederat tāti mali calamitas, per nos Alcides uictor habuit transitum, laetus secundis rebus, & spoliorum pompa gloriosus: ducebat quippe ingentem numerum boum, in quibus fuit emolumentum & signum perfectae uictoriae. Hi boues pastus & foetus causa herbosam tenuerant uallem & fluminis ripam. Loci & istorum armentorum idcirco incerta descriptio est, & significata in numero boum multitudo: quoniam Caco ipsi dederant occasionem furandi, ut occultus illicita gereret, et de multis perisse aliquos, nō posset intelligi. At furijs Caci mens effera, ne quid inausum Aut intentatum scelerisue doliue fuisset, Quattuor à stabulis praestanti corpore tauros Auertit, totidem forma superante iuuencas.] Quoniam tanta temeritas fuerat Caci, ut dolo uel fraude auerteret aliena, morem proprij furoris arripiens, octo boues electos ex omnibus furto subtraxit. Atq; hos, ne qua forent pedibus uestigia rectis, Cauda in speluncā tractos, uersisq; uiarum Indicijs raptos, saxo occultabat opaco.] Arte Cacus scelerate contenderat, ut furtum ingeniosa inuentione cōtegeret: nam retenta animalium cauda, retrorsum nitētes traxit in speluncam, ut in peruersum ducta uestigia explorantis intentionem plenè confunderent. Quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant. Proinde si quaereret quisquam, deficientibus signis ad illam speluncam peruenire non poterat.

At furijs Caci mens èffera, ne quid inausum,
Aut intentatum sceleris'ue doli'ue fuisset,
Quattuor à stabulis præstanti corpore tauros
Auertit, totidem forma superante iuuencas:
Atq; hos, ne qua forent pedibus uestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, uersisq; uiarum
Indicijs raptos, saxo occultabat òpaco.
Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant,
Interea cùm iam stabulis saturata moueret
Amphitryoniades armenta, abitumq; pararet:
Discessu mugire boues, atq; òmne querelis
Impleri nemus, & colles clamore relinqui.
Reddidit una boum uocem, uastoq; sub antro

A *At furis Caci mens.*] SER. *Pro ingenti scelere* Furis *nomen posuit: capitale enim crimen apud maiores fuerat, ante pœnam quadrupli.* Auertit.] *Erat proprium* Abegit, *sed respexit ad prædam, quæ auerti dicitur: ut,* Ra*ptus ad littora uertere prædas.* Atq; hos.] *Quoties masculinum & femininum iunguntur, hæc disciplina est, ut etiã si posterius est femininum, masculino respondeamus.* Versisq; uiarum Indicijs.] Id *est, contra naturam inijcientibus errorem.* Indicijs.] *Ipsa, inquit, decipiebant indicia, quæ indicare consueuerunt: nam indicium ab indicando nomen accepit.* Querelis Impleri nemus.] *Nõ ut multi dicunt, quia cõsortes perdiderant, sed quia uelle-* B *bantur à pascuis: insita est enim bobus auiditas edendi. unde est in Bucolicis, Ite domum saturi, si quis pudor, ite iuuenci.* Et colles clamore relinqui.] *cum clamore: ut,* Atq; Ixionij uento rota constitit orbis: *id est, cum uento. & hoc est melius: nam multi dicunt* Relinquuntur colles *etiam à clamore: hoc est, tantum recesserant à collibus boues, ut nec* Echo *resultaret, scilicet ad colles iam clamorẽ non perueniente. Quod non procedit, quia hoc sensu illud excluditur:* Reddidit una boum uocem. *Si enim tam longè fuerant, nulla ratione recedentium boum mugitus colles derelictos feriret, quemadmodũ inclusi bouis clamor est auditus ab Hercule?*

VAR. Lect. At Furijs Caci mens effera.] *In Romano libro, & quibusdam alijs recentioribus libris,* Furis *legi.* Aut intemptatum sceleris.] *Iuniores* Intentatum *scribunt. in Romano libro,* Intractatum *legitur.* Quærentem nulla.] *In Romano libro & aliquot alijs* Quærentes *legitur. in Mediceo* Quærente. Sub antro Mugijt.] *In antiquis plerisque libris* Mugit, *per synæresin scribitur.*

DON. C Interea cùm iam stabulis saturata moueret Amphitryoniades armenta, abitumq; pararet, Discessu mugire boues, atq; omne querelis Impleri nemus, et colles clamore relinqui.] *Quid intelligimus boues doluisse se à locis tilibus discessisse, et ideo dictum* Discessu mugire boues: *ut amißione illorum, qui surrepti erant? melius est, ut missos queri uiderentur: habẽt enim quendã inter se etiã muta animalia quasi familiaritatis affectum, & separationis iniuriam pariter ferre non possunt. Deniq; quid ex ea oneris portẽt, querula uoce testantur, usq; adeò hoc uerum est, ut ipse* Vergilius *dixerit:* Reddidit *una boum uocem, ut etiam hoc intelligi poßit, lingua sua inter se muta animalia intelligi: nam bos quæsita respõdit.* Hoc *quod dicimus, firmat locus ille, ubi in libro tertio idem poeta dixit:* Qui *uolucrũ linguas sentis. Quod enim apud nos abstrusum est, & putamus sonũ esse non uerba, intelligunt uates. unde si possent enunciare quid aues dicant, potest uerum uideri, quod secum atq; inter se muta animalia loquantur, licet impropriè dicantur, qui secum ipsa loquuntur secundum naturam suam, & possunt eorum dicta uoce uaticinantis exponi.* Reddidit *una boum uocem.*] Reddidit *nocem, dixit, ut probaret, sicuti dictum est, quia quæsita respondit.* Vna *boum: hoc est, una ex ijs quæ tenebantur inclusæ cum tauris.* Vastoq; *sub antro* Mugijt, & Caci *spem cũ stodita fefellit.*] Nihil *Caco profuit custodia sua, nihil fraus & ingeniosa inuectio doli, quibus indicia omnia quærentibus pernegauerat. clausa prodidit factum, & spem Caci mugiendo frustrata est.* Ecce *fortunæ regionis illius & cunctis omni prosperitate plenißima. Iã recedebat* Hercules, *nec boũ intellexerat damna, euasurus fuerat* Cacus, *si boues paululum tacuissent.* Hîc uerò Alcidæ furijs, exarserat atro Felle dolor, rapit arma manu, nodisq; grauatum Robur, & aerij cursu petit ardua montis.] *Cùm hoc, inquit,* Hercules *cognouisset, iniuriam magis quàm detrimenta considerans, exarsit præ iracundia: hoc enim præstabat fellis immoderata commotio.* Deniq; *nõ tulit, sed rapuit: nec paßibus, sed ueloci cursu aereum tetendit ad montem.* Virtus *Herculis in utroq; signatur. nam rapere grauatum nodis robur quo utebatur pro armis, et tanti mõtis ardua cursu transmittere, plena uirtutis & constantiæ demonstratio est.* Tum primum nostri Cacum uidere timentem, Turbatumq; oculis.] Timebatur *ante aduentũ* Herculis Cacus, *nec ipse quenquã metuebat armatus magnitudine corporis, feritate naturæ, et flammarũ incendio: sed ubi ad* Herculem *uentum est, & eius uirtutem ausis talibus approbauit, didicit timere, quod antè nesciebat.* Incipit *dicere rationem timoris ipsius, signis magis quàm alia ex causa compertam.* Turbatus *inquit, oculis fuit, nec immeritò, quum uideret tantam potentiam dei* Fugit ilicet ocyor euro.] *Et quum fuisset extrema desperatione possessus, fugit ut uentus, et ipsam uenti celeritatẽ mobilitate præueniẽs.* Speluncamq; petit, pedibus timor addidit alas.] *Tria fuerunt signa timoris: ipsius oculorum perturbatio, qui quicquid animo gereret indicabãt. Fuga arctioris cursus: neq; enim illud fugere fuerat, sed uolare: nam metus insuetus pedibus alas addiderat. Tertium, quòd nõ se credidit campo aut patentibus locis, sed in speluncam fugit, quam putabat inexpugnabilem.* Vt sese inclusit, ruptisque immane cathenis Deiecit saxum, ferro quod & arte paterna Pendebat, fultosq; emunijt obice postes.] Inter *Herculem & Cacum non plurimum superera spatij.* Denique *ille cùm se uideret uelocitate fortioris arctari, ingressus speluncam non soluit cathenas, ut securus, sed rupit, ut timens. Celeriter enim claudendæ fuerunt fores, quæ speluncæ interiora uenienti negare potuissent.* Rupit *cathenas ergo, non soluit, & deiecit saxum, quod ferro & paterna arte pendebat.* Duabus *rebus pendebat saxum, quibus speluncæ illius aditus claudebatur: ferro scilicet, & arte.* Ferro, *hoc est materia ipsa: arte uerò, fabrica cathenarũ.* Quantus *autem in illo fuerat metus, ut securitati suæ putaret non posse sufficere speluncam, continuis lateribus montis, & uertice satis tutam, nisi saxi tanti ponderis firmitate additis obicibus eam roborasset? ne quo casu aut impelli posset, aut forib. euictis excludi?* Vt *igitur hæc omnia facta sunt, & propter tuitionem suam metuens prædicta firmauit.* Ecce furens animis aderat

Tirynthi

Tirynthius.] Posset sic carmen poeta componere, ut celeritate Hercules Cacum uideretur præuenisse, sed reseruanda fuerat difficultas facti, ut talem haberet gratiam, quæ merito suo & nouari quotannis deberet, & ad posteros quoque magna cum ueneratione transire. *Omnemq; Accessum lustrans, huc ora ferebat & illuc, Dentibus infrendens.*] Considerabat oculis omnes accessus, & spatia montis illius, & quum uisibus eius nihil quod tenere posset occurrit, magis magisq; agitabatur ira, & dentibus infrendebat. Bene transtulit frendere. Frendere quippe aprorum est, quum arrepto furore irascuntur ac sæuiunt, & acuunt dentes. *Ter totum feruidus ira Lustrat Auentini montem, ter saxea tentat Limina nequidquam, ter fessus ualle resedit.*] Ipse mons Auentinus dicitur: sed ornatius dictum est, ut non ipse, sed ille nominaretur, cuius sumpserat nomen. Quantus labor fuit tantæ altitudinis montem cursu transcendere, & huius altitudinem immensam, non semel sed tertiò circuire? Ter, inquit, frustra tentauit fores Caci, ter fessus ualle resedit, fatigatus aßidua circuitione montis, aßidua sibi sedendi refectione consuluit. Sedit igitur tractans & maximum pudorem sustinens, quòd iniuriam suam latente autore uindicare non poterat. *Stabat acuta silex, præcisis undiq; saxis, Speluncæ dorso insurgens, altißima uisu, Dirarum nidis domus opportuna uolucrum.*] Tractantis oculis animoq; satis astuto, grãdis et in immensum deducta occurrerat silex, sic laterum abscißione munita, ut in ea diris auibus, & commanendi facultas & securitas fida fœtibus educandis non deesset. Diras aues possumus sentire eas, quæ cadaueribus aluntur, ut sunt uultures, & aliorum generum, quæ carne pascuntur. A *Hanc ut prona iugo læuum incumbebat ad amnem, Dexter in aduersum nitens concußit, & imis Auulsam soluit radicibus, inde repente Impulit, impulsu quo maximus insonat æther, Dissultant ripæ, refluitq; exterritus amnis.*] In hoc facto nõ tantum Herculis uirtutem, uerumetiam prudentiam laudat. Suspicione enim ex animi uigore collecta, potuit existimare illam silicem postrema speluncæ contegere, atq; hac remota posse quod clausum fuerat, reserare. Fuit igitur à dorso speluncæ deuexa silex in sinistram fluminis partem, qui montis radicibus inhærebat: & quia tot seculis, quum esset prona, non occidit, impellenda non fuit, ut alij putant, sed reuocanda, ut laxatis nexibus solui posset à consortio montis, et inde impulsu præcipitari. Itaq; cum in sinistram partem incumberet, & reducta est in aduersum, hoc est dextrum: aduersum enim est incumbenti, quod stat. aduersum quoque sinistro est dextrum, & læuum dextro, ut albo nigrum, & lucidum tenebroso. Ergo Hercules uirtute & prudentia B pollens, à sinistro in dextrum nixus, silicem adduxit, eiusq; radices hoc consilio soluit, & hanc in partem, qua iacebat impellendo reuocauit. Ita factum est, [ut] casus eius strepitu & terrore uniuersa compleret, intantum, ut contremuerint fluminis ripæ: ipsum uerò flumen pigrè factis cursibus steterit, & ad originem suam sit remeare compulsum.

SER. *Mugijt.*] More suo, pro mugiuit: ut, Audijt et Triuiæ longè lacus. *Atro felle dolor.*] Quo irascimur secundum physicos, ut splene ridemus. Persius, Sed sum petulanti splene cachinno. *Rapit arma manu.*] sagittas. & non uacat Que: nam si armorum, ἐπεξήγησις est. Nodis grauatũ robur, uacat Que. Grauatum autem, pro graue posuit: nam Graue est per naturam ponderosum, Grauatum quod oneratur extrinsecus. *Turbatumq; oculis.*] ea parte turbatum, quæ proditrix est mentis. Alij Oculi legunt, & accipiunt à superioribus, Nostri oculi uidêre turbatũ. *Arte paterna.*] Perseuerat in fabula. *Emunijt.*] Sicut Mugijt. *Obice postes.*] Hanc obicem dicimus: ut, Ecce maris magna claudit nos obice pontus. Dubitãt enim multi utrum masculinum sit an fœmininum.

Mugijt, & Caci spem custodita fefellit.
Hîc uerò Alcidæ furijs exarserat atro
Felle dolor, rapit arma manu, nodisq; grauatum
Robur, & aërij cursu petit ardua montis.
Tum primùm nostri Cacum uidêre timentem,
Turbatumq; oculis: fugit ilicet ocyor Euro,
Speluncamq; petit: pedibus timor addidit alas.
Vt sese inclusit, ruptisq; immane catenis
Deiecit saxum, ferro quod & arte paterna
Pendebat, fultosq; emunijt obice postes,
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemq;
Accessum lustrans, huc ora ferebat & illuc,
Dentibus infrendens. ter totum feruidus ira
Lustrat Auentini montem, ter saxea tentat
Limina nequicquam, ter fessus ualle resedit.
Stabat acuta silex præcisis undiq; saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altißima uisu,
Dirarum nidis domus opportuna uolucrum.
Hanc, ut prona iugo læuũ incumbebat ad amnẽ,
Dexter in aduersum nitens concußit, & imis
Auulsam soluit radicibus, inde repente
Impulit, impulsu quo maximus insonat æther,
Dissultant ripæ, refluitq; exterritus amnis.
At specus, & Caci detecta apparuit ingens
Regia, & umbrosæ penitus patuêre cauernæ:
Non secùs, ac si qua penitus ui terra dehiscens
Infernas reseret sedes, & regna recludat
Pallida, Dijs inuisa, superq; immane Barathrum
Cernatur, trepident immisso lumine manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumq; cauo saxo, atq; insueta rudentem
Desuper Alcides telis premit, omniaq; arma
Aduocat, & ramis, uastisq; molaribus instat.

Tirynthius.] A' Tiryntha, in qua nutritus est, ciuitate: ut suprà diximus. *Auentini montem.*] Vt, fontem Timaui, Buthroti urbem, id est Auentinum montem. *Ter fessus ualle resedit.*] egens consilij. Sallustius: Fessus in Pamphiliam se receperat. nam corpore fatigatum dicimus, animo uerò C fessum: quamuis hoc sæpe cõfundat authoritas. *Stabat acuta silex.*] Pœnè omnes hũc silicem dixerunt. nam & Varro & Lucretius ita dicunt. Iuuenalis, Silicem qui cõtulit anum. Tanta tamen est Vergilij authoritas, ut persuadeat nobis, etiã hanc silicem dici. *Dirarum uolucrum.*] Modò Dirarũ, non mali ominis dicit, ut sunt bubones: sed quæ humanis cadaueribus uescebantur. dixit enim, Foribusq; affixa superbis Ora uirûm tristi pendebant pallida tabo. *Concußit.*] Concußit, soluit, impulit: satis signatis usu.

Ille autem (neq; enim fuga iam super ulla pericli)
Faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)
Euomit, inuoluitq; domum caligine cæca
Prospectũ eripiens oculis, glomeratq; sub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seq; ipse per ignem

A *usus est uerbis.* Refluitq; *exterritus amnis.*] *Rem naturæ uertit in fabulã, cum ruina rupis in se cur rere non possit, & recur rere in se faciat necesse sit impetum fluminis.* Ingens regia.] Regia, *sicut Cacus putabat: sic est & il lud dictum,* Illa *se iactet in aula Æolus.* Penitus pa*tuere.*] *admissum lumen est usq; ad secreta speluncæ.* Ca*uernas autem, speluncas per* κατάγειον *dixit.* Si qua *ui.*] *Terræ hiatus non nisi ex terræ motu fit, qui quoniã aut motu aquæ de inferioribus nascitur, aut crebris toni*tribus, aut de concauis terrarũ erumpentibus uentis: ideo *ait,* Si qua ui. Quod *autem dicit* Infernas reseret sedes, *no tandum est etiam de impossibilibus posse fieri compara*tionem.* Dijs inuisa.] Superis scilicet.* Trepidentq; *immisso lumine manes.*] Lucan. Et *subitò feriere die.* Insueta rudentem.] *clamantem, & abusiuè dictum est, sicut suprà de leonibus.* Et *fera sub nocte rudentum. nam*
B Rudere propriè asinorum est. Persius, Findor ut Arca*diæ pecuaria rudere credas.* Telis premit.] Omne *quod iaci potest, telum uocatur. dictum* ἀπὸ τ̃ τηλόθεν: *unde,* Omniaq; *arma* Aduocat, addidit. Molaribus.] *asperrimis saxis, non unde molæ fiunt: & secundum* Ho*merum dixit,* κόρυθες δ' ἀμφ' ἄ̄νον ἀΰτευν βαλλόμεναι μυλάκεσσι. Per ignem.] Per eam rem, *unde ille sperabat auxilium.*

DON. At specus, & Caci detecta apparuit ingens Regia, et *umbrosæ penitus patuère cauernæ.*] *Specus, inquit, re*gia, & cauernæ Caci patuerunt: non quo paria sint iun*cta, siquidem singula habent rationem suam: aliam quip*pe uim habet spelunca, aliam regia, aliam cauernæ. Spe*lunca significat longitudinem, & interiorem recessum.* Regia *latitudinem.* Cauernæ *uerò coarctatas angustias monstrant.* Poeta *ergo non potuit, ut qui magnum dixe*rit, facere minimum.* Tollamus *hunc conflictum è medio, asserentes reuera speluncam fuisse, et pro qualitate per*sonæ dictam regiam: scilicet ubi Cacus impius scelera cõ*mittendo habitaret, regis animum gerens.* Cauernas *quo*
C *que sic debemus accipere patuisse, ut non solæ latiores spe luncæ partes, uerùm etiam angusta eius patuisse uidean*tur: naturalis enim spelunca æqualis esse non potuit. & tanta uis luminis in eam prodierat, ut quicquid in ea fuis*set abstrusum, uidere potuisset.* Comparatio *inferorum i*psi speluncæ conueniens, quæ ut inferi, necibus hominum redundabat, & tenebris densioribus fuerat cæca.* Non *secus, ac si qua penitus ui terra dehiscens.*] Vi *terra de*hiscens, quia speluncam maior uis fecerat.* Infernas re*seret sedes.*] Quia *in spelunca solæ fuerant tenebræ.* Et *regna recludat* Pallida *dijs inuisa.*] Quia *suprà dixit,* Solis *inaccessam radijs.* Superq; *immane* Barathrum.] Barathrum *posuit propter altitudinem demersam spe*luncæ patefactæ.* Trepident immisso lumine manes.*] Sic *fuit* Cacus, *qui remotis in spelunca tenebris, insolitã et inimicam uiderat lucem, ut sunt inferi, qui aliqua uio*lentia patefiunt.* Ergo *insperata deprensum in luce repentè,* Inclusumq; *cauo saxo, atq; insueta rudentem* De *super* Alcides *telis premit.*] Ergo *quem prodiderat lux, & cauum concluserat saxum, premebat* Alcides *omni ge nere telorum, loco & uirtute superior.* Ille *tamen rude*bat insueta.*] *insueta quidem, quia nunquam ad tantam*

necessitatem uenerat. Ru*dere dicuntur feræ: con*uenienter etiam hîc* Ru*dere dictus est, quia semi fer fuit.* Et *ramis ua*stisq; molaribus instat.*] Quia *rami arborum mi*nores ad implendam* Caci *necem perficere soli non po*terant, instabat & molaribus magnis, scilicet roboribus arborum, præruptisq; saxorum molibus.* Ille *aũt (neq; enim fuga iam super ulla pericli)* Faucibus *ingentem fu*mum (mirabile dictu)* Euomit, *inuoluitq; domum cali*gine cœca,* Prospectum *eripiens oculis, glomeratq; sub antro* Fumiferam *noctem commistis igne tenebris.*] Ille *quum aduerteret discrimen præsens uiuendi, & fugien*di spem nullam, uertit se ad ea quibus putabat* Herculem *teneri potuisse, fumo atq; flammis uniuersa confundens, ut erepto hosti prospectu uitaret quod uidebat instare.* Non tulit Alcides *animis.*] *his* Alcides *magnanimus ter*reri non potuit.* Seq; *ipse per ignem* Præcipiti *iecit sal tu.*] Tanto *ad ultionem feruore properans* Caci *contem psit incendia, quòd per ea sese intrepidus iecit, nec i*psam loci altitudinem metuens.* Quà *plurimus undam* Fu*mus agit, nebulaq; ingens specus æstuat atra.*] Pruden*tis suspicio illò tendebat, ubi caligo maior, densior fumus, & incendia fortiora crescebant.* Dubitari *enim non po*terat illic latere desperantem, ubi fortiores insidiæ supe*rabant.* Hîc Cacum *in tenebris incendia uana uomen*tem* Corripit *in nodum complexus.*] Quum *non uidere*tur in tenebris, per eas insidias captus est, quibus se spe*rauerat euasurum.* Quũ *igitur inefficacibus flammis fru*stra cõtenderet, hunc* Hercules *in nodum complexus ex*tinxit, pressis simul oculis & gutture.* Magnum *uiri for*tis ingenium, quoniam uiderat eum fumum & flammas fundere, et inuentum in tenebris, ea parte corporis pres*sit, qua se crediderat tutum: nam totum iuxta* Herculem *irritum esset, quod aduersus alios præualebat.* Hunc *cor*ripit, ut dictum est, in nodum complexus.* Hæc *species in imitationem uenit in agone certantium: nam frequenter occurrit pars ista certaminis, ut exempto brachio, cer*uicem cum capite alter alteri comprehendat, & occur*rente alia manu colligatis digitis fauces gulamq; conclu*dat.* Hoc *igitur* Hercules *fecit, ut fumiferas fauces, & i*psa quibus fidebat incendia, brachiorum uirtute preme*ret: quo facto oculi, fumus, & flamma cum ipsa simul* Caci *anima defecerunt.* Panditur *extemplo foribus domus atra reuulsis.*] Extemplo *quum dicit, celeriter pa tefactam domum significat foribus reuulsis; auulsione e*tiam saxi, quòd ruptis cathenis præceps fuerat datum.* Quo *facto omnis illa scelerum patuit domus, atq; ita, ut omnibus exinde securus daretur accessus, & euntes cer*nerent, quod incognitum fuerat uniuersis.* Abstractæq; *boues.*] Abstractas, *mortuas uel occisas significat.* Ab*iuratæ rapinæ.*] *ut in ipsis bobus fuerant, aut in specie*bus alijs.* Cœlo *ostenduntur.*] *aut in lucem proferun tur, aut sideribus cum inuidia offeruntur, quòd inulta di*miserant, quæ illicita commiserat* Cacus. Pedibusq; *informe cadauer* Protrahitur.] Vel *quia hoc meruit, tra hebatur: uel quia propter magnitudinem membrorum fieri aliter non potuit.* Protrahitur, *est porrò trahitur, hoc est, extra speluncam.* Informe, *inquit.* In, *non ad minuendam corporis formã positum est:* Informe *enim*

una pars est orationis, & significat ultra solitam formam, ut ista qualitate cæteras formas uideretur excedere. Exponit iam quid sit Informe. Nequeunt expleri corda tuendo, Terribiles oculos, uultum, uillosaq; setis Pectora semiferi, atq; extinctos faucibus ignes.] Ecce unde informe, quia etiam mortuus oculorum terrifico omnes formidabat obtutu, uultus ipse plenus sceleribus apparebat, & illud gerens, quod uiuus habuerat. Villosa fuerunt pectora eius, utpote semifer. cunctis autem ut omnia eius miraculo essent tam magis, quòd anima eius incendio quoq; considerabatur extincta. Ex illo celebratus honos, lætiq; minores Seruauêre diem.] Ex illo tempore, quo his terris securitas facta est, honores ei decreti sunt, & celebratum dignis laudibus factum. Seruatum quoq; per minores, quod non frustra fuerat institutum. Primusq; Potitius author, Et domus Herculei custos Pinaria sacri, Hanc aram luco statuit, quæ maxima semper Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.] Primus hunc ritum Potitius dedit, & Pinariorum domus hanc aram condidit, qua nullã habemus potiorẽ, nec erit alia præter ipsam. Quare agite ô iuuenes, tantarũ in munere laudum Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris, Communemq; uocate deum.] Munus dicitur, cura uniuscuiusq; rei perficiendæ imposita cum necessitate faciendi. Ait ergo, quoniam huic interestis muneri, & amicitiam nostram sacra ipsa iunxerunt, nobiscum uocate cõmunem deum. Communem benè positum, ut ostenderet se per coniunctionem fœderum mistum esse Troianis. uel ideo Communem, quia suprà ex persona Æneæ ostendit Poeta Troiæ & Arcadiæ populos ijsdem parentibus genitos. Et date uina uolentes.] Id est, aræ uinum infundite, quum deum uocare cœperitis. Addidit autem Volentes, quia obsequia nõ accipiũtur, nisi plena uoluntate fuerint persoluta: aut ideo Volentes, quia aliquando, (sicut infrà positũ est) inimicus Troiæ Hercules fuit, ut uideatur hoc dixisse. Qui inimicus uester fuit, erit iam amic⁹ uobis, qui nostri estis effecti. Ecce Euandri etiã in hoc beneuolentia, ut iamdudũ offensum deum uelit illis esse propitium. A

Præcipiti iecit saltu, quà plurimus undam
Fumus agit, nebulaq; ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia uana uomentem
Corripit in nodum complexus, & angit inhærens
Elisos oculos, & siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra reuulsis,
Abstractæq; boues, abiuratæq; rapinæ
Cœlo ostenduntur, pedibusq; informe cadauer
Protrahitur, nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, uultum, uillosaq; setis
Pectora semiferi, atq; extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætiq; minores
Seruauêre diem: primusq; Potitius author,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri,

SER. Incẽdia uana.] Quãtum ad Herculem pertinet. Angit inhærens Elisos oculos & siccum sanguine guttur.] Benè dicimus: nam & Angit oculos, non procedit. Ergo Angit ad unam rem pertinet: ut, Disce puer uirtutem ex me, uerumq; laborem, Fortunam ex alijs. nam fortuna non discitur. Vnde multi Elidês legunt, & integer sensus est. nam Elisos σολοικοφανὲς facit: id est, figuram quæ masculinum & neutrum, uel accusatiuum cum nominatiuo iungit: ut sit, Ita angit guttur, & elisos oculos facit. Siccum sanguine.] Per hoc iam exanime cadauer ostendit. Abiuratæq; rapinæ.] Abiurare est rem creditam negare periurio. Plautus in Curcul. Qui abiurant, si quid creditum est. sed hoc isti loco nõ congruit: unde modò Abiuratas rapinas, contra ius detentas intelligamus. Informe cadauer.] magnum: & Cadauer est corpus nondum sepultum, quod careat honore sepulturæ. Nequeunt expleri corda tuendo.] Non poterant homines uidendo cadauer sua corda satiare, propter odium ex acceptis iniurijs susceptum. Lætiq; minores.] Nouè & satis licenter dixit Minores, quum ab ipso Euandro Herculem constet esse susceptum. & Minores nõ dicimus, nisi quoties graduum deficit nomen: utputa filius, nepos, pronepos, abnepos, trinepos. ubi isti tres gradus defecerunt, meritò iam dicimus Minores. Sic Maiores dicimus etiam post patris, aui, proaui, abaui, atauiq; uocabulum. Sed certè est inter nepos & tritauus. Primusq; Potitius author, Et domus Herculei custos Pinaria sacri.] Apud maiores raró aduenæ suscipiebantur, nisi haberent ius hospitij: incertum enim erat quo animo uenirent: unde etiam Hercules primò ab Euandro non est susceptus. postea uerò cùm se & Iouis filium esse dixisset, & morte Caci uirtutem suam probasset, susceptus & pro numine est habitus. Denique ei ara Maxima est constituta, quod Herculi Delphicus Apollo in Italia fore prædixerat. B Q[illegible]m ergo de suo armento ad sua sacrificia boues dedisset, inuenti sunt duo senes Pinarius & Potitius, quibus qualiter se coli uellet ostendit: scilicet ut manè & uesperè ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, quum circa solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior aduenit, Pinarius postea, extis iam redditis. unde iratus Hercules statuit, ut Pinariorum familia tantùm ministra esset, epulantibus Potitijs & complentibus sacra. Vnde etiam Pinarij dicti sunt, ἀπὸ τῆς πείνης, id est à fame: nam senem illum Pinarium constat alio nomine esse nuncupatum. Hinc est, quod paulo pòst Potitij tantùm facit commemorationem: ut, Primusq; Potitius ibat. Quòd autem dicit, Domus Herculei custos Pinaria sacri, non est contrarium. nam Custos est ministra: ut in Decimo, At Triuiæ custos iamdudum in montibus Opis Alta sedet: id est, ministra. Luco.] Templum enim nondũ habuerat Hercules, sed aram tantummodo, ut diximus suprà.

POM. Sab. Montis.] Auentini. Ilicet.] Statim. Limina nequicquam.] saxum oppositum antro. Domus uolucrum.] bubonum, aut à malo omine: aut uulturũ, propter cadauera. Impulit.] silicẽ. Et angit inhærẽs.] inhærẽs angit Cacũ, ipso amplexu habentẽ elisos oculos, et siccũ guttur sanguine. Abiuratæq; rapinæ.] Abiurat, q iureiurãdo affirmat se nõ substulisse. Abiurare, quod creditur, aut deponitur, periurio negare. Nequeũt.] Arcades.

VAR. Lect. Munijt obijce postes.] In antiquis libris Obice, legitur. Omnemque Accessum lustrans.] In plerisque libris antiquis Omnem Accessum legitur. Maximus insonat æther.] In antiquis aliquot libris Intonat habetur. Et regna recludat.] In libris aliquot antiq. Reserat, et Recludit legitur. Trepident immisso lumine manes.] In Romano libro Trepidẽtq; legitur. Deprẽsum in luce.

A in luce.] In lib. aliquot antiq. non habetur In. Insueta rudentem.] Sunt libri antiqui in quibus Insueta pauentem scriptum est. Fuga iam super ulla pericli est.] In plerisq; libris antiquis non habetur Est uerbum. Qua plurimus undam.] In antiq. aliquot lib. Quo legitur. Domus atra reuulsis.] In lib. aliquot, Reclusis legitur. Pocula porgite dextris.] In libris aliquot antiquis Spargite legitur.

DON. Dixerat. Herculea bicolor quum populus umbra Velauitq; comas, folijsq; innexa pependit.] Mox Troiani uel quia occasio fuit offensis iamdudum satisfacere: uel quia non debuit respui, quod Arcades magno cultu uenerabantur, ne ex hoc læsi postulata non facerent, Herculeis se, hoc est populeis frondibus coronauerunt. Et sacer impleuit dextrā scyphus.] Sacer idcirco posuit, quia quibus sacrorum cura est, habent dicata numinibus uasa, quibus obsequia diuina perficiūt. Ocyus omnes In mensam læti libant, diuosq; precantur.] Hoc est, læti libant, quod est & uolentes: qui enim sacra numinibus soluit, nec inuitus debet esse, nec tristis. Omnes ergo infundebāt B uinum mensis, & id faciebant quod Æneas. Deuexo interea propior fit uesper Olympo.] Poeta memor est sui: hora enim sexta, hoc est mediatis cursibus solis suprà dixit Æneam peruenisse, nunc diem dicit peractis prope spatijs omnibus claudi. Iamq; sacerdotes, primusq; Potitius, ibant Pellibus in morem cincti, flammamq; ferebant.] Sacerdotes, quorum primus Potitius fuit, secuti institutum morem, ibant accincti pellibus, retinentes in manibus faces. Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ Dona ferunt.] Hanc secundam mensam læticiæ nunciam in speciebus plurimis ferebant sacrorum. Cumulant'que oneratis lancibus aras.] Debuit enim repetito conuiuio hominum, etiam numini secundum officium repræsentari, ut honorificentiæ causa solemus. Tum Salij ad cantus.] Saliorum nomen, genus ministrorum significat. Populeis adsunt euincti tempora ramis.] Dixit, qui dicerentur: dicit etiam quemadmodum coronati uenissent. Tecta, inquit, habebant tempora populeis ramis. Hic iuuenum chorus, ille senum, qui carmine laudes Herculeas & facta ferūt.] C Patres ad cātus quærūt nō turpes, aut ab ipsis sacrorū solēnitatibus alienos: nec humiles aut imperito sermone compositos, sed digestos cum doctissimi carminis disciplina, honestatem quoq; cum dei ueneratione testantes. Hic, ait, iuuenum chorus, ille senum. usque adeò religiosa parabantur, ut senes consisterent ex una parte, quos non deceret, nisi sacra cantare: & iuuenes ex alia, qui suos maiores imitarentur, qui carmine laudes Herculeas, & facta ferant. Iam dictum est ipsius dei laudes fuisse, quòd senes iuuenesq; cantabant. Quod generaliter posuit, hoc est laudes, incipit specialiter dicere. Vt prima nouercæ Monstra manu, geminosq;, premens eliserit angues.] Hoc, inquit, fuit primum in puero uirtutis indicium, quòd serpentes singulos singulis manibus constrictis faucibus contriuit. Hîc multiformis est laus, quum mirandum est, in puero nullum pauorem fuisse, non timuisse in duobus anguibus maiorem uiolentiam, rudem scilicet, insuetum & inermem: tantā uerò extitisse in eo ipso facto industriam, tantamq; uirtutem, ut ea parte tenerentur, qua hostem suum uenenatis morsibus appetere potuerunt & occidere. Eliserit inde tractū est, quia uenæ maiores gutturis Lisæ dicuntur: unde Elisum dicimus, quicquid ipsa ex causa fuerit mortuum. Vt bello egregias idem disiecerit urbes.] Nondum dixit quales & quantas, ut innumeræ intelligantur & magnæ. Troiamq; Oechaliamq;.] Hæ non fuerunt solæ, sed sumptæ ex generalitate: ut ex his apparere posset, quales uel quantæ fuerint aliæ. Multi hoc loco Vergilium reprehendunt, quòd præsentibus Troianis triumphum actum de Troia, non debuerit ponere, quasi demum in hominum gratiam, diuorum debeat ueneratio mutilari. Hoc genere minueretur solennis illa laudatio eius dei, cuius apud eos meritum in maximo atque æterno honore fuerat constitutum. Vt duros mille labores.] A' qualitate duros, à quantitate mille. Rege sub Eurystheo fatis Iunonis iniquæ Pertulerit.] Nunquam enim nouerca expectat iustas commonitionis causas, sed nomen suum existimat causam esse sæuiendi. Senserat igitur Hercules duo mala, nouercam implentem partes suas, & Eurystheum regem aptum iniquis iussionibus. Tu nubigenas inuicte bimembres, Hyleumq;, Pholumq; manu, tu Cresia mactas Prodigia, & uastum Nemeæ sub rupe leonem.] Quod semel dixit, Manu mactas, sæpius accipiendum est: ut sit, Tu nubigenas, hoc est Centauros, qui ex dimidio homines, ex altero equi sunt, atq; alter dicitur Hyleus, alter Pholus, mactas manu utpote inuictus. Tu Minotaurum mactas manu, tu leonē uastum mactas manu. Vastum dixit, & crudele, & magnitudine sublimem. Te Stygij tremuere lacus, te ianitor Orci.] Id est lacus, per quem ad inferorum interiora transijt, & ianitor Cerberus quem ad superos duxit. Ossa super recubans antro semesa cruento.] In retrahendo Cerbero illam dicit Herculis mirabilem extitisse uirtutem, ut tremuerit custos foribus appositus Ditis, sæuus semper, semperq; super ossa recubans. Ossium significatio ex parte crudelitatem Cerberi ostendit, qui tantùm sæuiebat, ut consumpta carne ad ossa erodenda remearet. Cruentorum autem ille est intellectus, qui est descritus in Caci speluca his uerbis: Semperq; recenti Cæde tepebat humus. ut etiam Cerberus semper recēti præda pasci uideatur. Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhœus Arduus, arma tenens.] Non terruerunt diuersæ monstrorum formæ, nec tibi formidinem Typhœus incussit ingentis corporis mole confidens, atq; armis instructus. Non te rationis egentem Lernæus turba capitum circumstetit anguis.] Cumq; tibi Lernæus anguis quasi nociturus occurrerit innumeris capitibus fidens, in illo extinguendo malo, nec uirtus tua, nec ingenij uiuacitas defuit, qui cùm habuisti naturalem industriam, cur quæreres alienam? Salue uera Iouis proles.] Pars est ista laudatiuæ materiæ, ut præferatur unde ortus sit, qui laudatur. Apparet, inquit, esse uerum filium Iouis, dum paternæ potentiæ factorum nobilitate respondet. Decus addite diuis.] Nec ideo factus es deus, ut ornareris ex alijs dijs, sed ut illos accessione tuæ societatis ornares. Et nos, & tua dexter adi pede sacra secundo.] Summa nostræ deprecationis est, ut adsis nobis prospere, & sacris tuis propitius interesse digneris. Talia carminibus celebrant.] Talia, inquit, hoc est quorum ipsi non senserant commodum uenerationis causa laudabant. Super omnia.] Scilicet, quæ suprà dicta sunt. Caci speluncam adijciunt, spirantemq; ignibus ipsum.] Ab his quæ Hercules in alienis regionibus gesserat, ad Caci speluncam rectè peruentum est: debuerant quippe etiam sui commodi meminisse, qui tanto malo per

ipsius uirtutem fuerant liberati. Consonat omne nemus strepitu, collesq; resultant.] Vbi uentum est ad ea, quæ sibi fuerant præstita, creuit omnium uox, & laudationis affectus in tantum cumulatus est, ut exultantium clamor emissus in nemore, perueniret ad montes. Resultat, exultat, quod magno ictu illiditur, & tremit quasi remissum. Exin se cuncti diuinis rebus ad urbem Perfectis referunt.] ubi uota perfecta sunt, recesserunt omnes ex luco, & ad urbem cœperunt remeare: quin & hora propinquantis noctis ad sedem propriam reuocabat uniuersos. Ibat rex obsitus æuo, Et comitem Æneam iuxta, natumq; tenebat Ingrediens.] Ibat, inquit, rex cõtra meritum potestatis. ac ne esset obscurum quid sit Ibat, non uehebatur, inquit, sed ambulabat suis pedibus senex, qui & itineris laborem, quem longæuus ferre non poterat, remedio toleraret. Comitem Æneam iuxta natũq; tenebat Ingrediens.] id est, ambulans, duorum adminiculo innitens, ipse medius: nam ex una parte Æneam, ex altera filium retinebat. Varioq; uiam sermone leuabat.] Vnum fuit adiumentum, quòd itineris labor duorum auxilio iuuabatur. Accesserat aliud, quod ueniebat ex uarietate fabularum: & uere nulla alia res sic animum leuat, aut animi tædium reficit, ut sermonis alterna collatio, aut diuersitas uisus. Sermonis uarietas Euandro datur, facilitas uisus Æneæ partibus applicatur. Deniq; sequitur, Miratur, facilesq; oculos fert omnia circum Æneas.] Illo fabulante, hoc est Euandro, Æneas circumferebat oculos admirans ea, quæ forte conspexisset unde descenderent. Quid sit intuẽtis facilitas, ipse Virgilius docet. Nam facilitas oculorum, & confabulatio prouenit ex securitate & lætitia animi: iam enim auxiliorum promissum retinebat. Deniq; annexum est, Et singula lætus Exquiritq;, auditq; uirũm monumenta priorum.] Inde lætus, quia securus de auxilijs fuerat redditus. Cæterum si hoc non esset, culparetur Æneas, qui in tanta cura positus, locis capiebatur, & ueterum fabulas cupiebat audire. Tum rex Euandrus, Romanæ conditor arcis.] Euander, quum aduertisset hominem origine ueterum delectari, ne interrogando aut respondendo tarditas oriretur, die iam in occasu constituto, ipse ultro quasi super omnibus interrogatus plenè exorsus est, ostensurus singula & eorum originẽ narraturus, cœpit sic: Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæq; tenebãt, Gensq; uirũm truncis, et duro robore nata.] Ista, inquit, nemora primitus Fauni tenebãt et nymphæ, & aliud uirorũ genus, natũ ex arborum truncis aut robore. Robore quòd ait, aut genus ligni significauit, aut arboris crassitudinem. Indigenæ, inde geniti, hoc est, in ipsis locis, quod potest et ad Faunos et ad Nymphas pertinere, ut omnes sint indigenæ. Dicto necessario subnectitur quomodo se inter initia gesserint. Quis neq; mos, neq; cultus erat.] Omnes populi aut legibus tenentur, aut morib. leges imponũtur. Mos uerò ex uoluntate nascitur incolarum, & est per regiones diuersus, & perinde obseruatur ut lex. Isti tã rudes fuerunt, tã asperi, ut nec lege ulla, nec aliquo more tenerentur: cultum quoq; nesciebãt. Quid sit Cultus, ipse Poeta ponit. Nec iungere tauros, Aut cõponere opes norant.] Hoc est, terras inuertere: & si fuisset eis opum magna substantia, nesciebant ea uti, eamq; elegantius ordinare. Aut parcere parto.] Vel in futurum seruare propter necessitatum uarietatem. Ordinationem more suo executus est. Primò dixit Nec, & in medio posuit Norant. ut esset, Nec norant tauros iungere, nec norant opes componere, nec norant parcere parto. Ac per hoc usum hominũ, qui postea successit, nec esse scilicet, nec procurare ut esset: et si esse posset, seruare non nouerant. Componere opes quid esset, ignorabant. Componere opes, est uti bona ueste, panem conficere, uel cibum accuratè præparare, habere supellectilem & cultum. Posset dici si omnia genus hoc hominum nesciebat, quomodo alebatur? ait ipse, Sed rami, atq; asper uictu uenatus alebat.] Pascebantur his quæ siluestres rami naturaliter procreabant, & quæ illis laboriosa uenatio dabat. Primus ab æthereo uenit Saturnus Olympo, Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis.] Primus, inquit, Saturnus uiolentia Iouis exclusus, (non dixit Filij, ut & historiam tangeret, et impietatem in patres non doceret,) perditis cœlestibus regnis, ad has delatus est terras, atque in his delituit. quo ex facto Latium appellauit scilicet, quòd hîc tutus latuisset, id est Saturnus. Is genus indocile.] indoctum, & quod doceri non posset. Ac dispersum montibus altis Composuit.] Dispersum, per montes uagum. Composuit, formauit humanis persuasionibus & institutis. Legesq; dedit.] Vsque adeò ad humanitatem perduxit, ut etiam leges timere, & legibus seruire didicissent. Quanta Saturni industria? qui tale hominum genus durum, indocile, asperum, inhumanum, institutis melioribus ad humanũ cultum egregia magisterij arte conuertit, & teneri legibus fecit, qui sub legibus non fuerunt? Latiumq; uocari Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.] Et Saturnus hîc potius Latium dici uoluit, quàm alibi, quoniã ibi tutus fugiens Iouem latuerat. Aureaq; (ut perhibent) illo sub rege fuere Secula.] Secula, inquit, quæ aureo nomine appellari consueuerunt, fuerunt ipso regnante. Sic placida populos in pace regebat.] Additur ad Saturni laudem. potuissent alijs modis & institutis asperis regi homines, sed lenitate superare, ac pace potius frenare uoluit, quàm potestatis imperio redigere in unum dispersos & uagos, & contra insitam feritatem placidæ societatis amore coniungere. Populorum significatione nominantur omnes: populorum quippe appellatione multa naturæ ac morum diuersitas demonstratur, quam regere sine metu imminentium pœnarum & legum, felicitatis est plenæ. Deterior donec paulatim, ac decolor ætas, Et belli rabies, & amor successit habendi.] Deterior ætas & decolor, illorum scilicet, qui fuerunt post Saturnum. Deterior dicitur, qui ex bono in contrariũ mutatur, & fit malus. Decolor uerò, qui ex optimo colore et splendido in sordidum aspectum cõuertitur. Ætatem dixit aut succedentium hominum, aut sequentis temporis. Benè autem addidit, Paulatim: longa enim bene uiuendi consuetudo non potuit semel abrumpi. Recedente igitur imperio Saturni, felicitas seculorum eius insueto statu manere nõ potuit: successerat enim ætas deterior, hoc est pessima hominum ac temporis ratio, quæ homines à bene uiuendi usu in malam uiuendi consuetudinem uerteret. Hîc Virgilius benè uel malè uiuendi rationem non rectorum uult esse, sed temporum: nam suprà dixit aurea secula extitisse, nunc dicit Deterior ætas successit. Felix tamẽ est, cuius imperio naturæ cursus arridet. Infelix uerò, cuius administrationi temporum iniquitas deputatur. Et belli rabies, & amor successit habendi.] quorum alterum sine altero esse non potest, sicuti multis locis plenè tractatum est. Habendi cupiditas sine crudelitate & scelere non potest procu-

A procurari: nam ubi quis animo hauserit aliena, hæc crudelitatis & sceleris adiumento consequitur: crudelitas quoque & perpetratio sceleris sine auaritia esse non potest, quia rarò aliquis sine lucro malus est. Tum manus Ausonia, & gentes uenêre Sicanæ Sæpius, & nomê posuit Saturnia tellus.] Emergentib. inquit, malis crudelitatis & auaritiæ, quum diuersarum gentium populi in hæc loca uenissent, felicitas morum simul cum nomine præcipui rectoris oppressa est, & Ausonia uocitari cœpit, quæ Saturnia dicebatur. Tum reges, asperq; immani corpore Tibris, A quo pòst Itali fluuium cognomine Tibrim Diximus.] Deinde cœperût, inquit, reges succedere. successit & Tibris grandis corpore, atque animo ferus, ex cuius nomine fluuius dictus est Tibris. Amisit uerũ uetus Albula nomen.] Et amisso Albulæ nomine, Tibris cœpit nominari.

SER. Maxima.] Ingens enim est ara Herculis, sicut uidemus hodieq;. Porgite dextris.] præbete inuicem pocula: & est Homeri, τοὺς μὲν ἄρα χρυσείοισι κυπέλλοις, οἱ δ' ἄρ' ἀχαιῶν δειδέχατ' ἄλλοθεν ἄλλος. Cõmunemq; uocate deum.] Aut quia Argiuus est Hercules, et B supràdixit Æneas tam Græcos quàm Troianos de uno sanguinis fonte descendere. Aut communem deum dixit, utriusq; naturæ medium: id est, inter mortalitatem et diuinitatem. Sunt numina aliqua tantum cœlestia, aliqua tantùm terrestria, aliqua media, quos deos Apuleius Medioximos uocat. Alij communem deũ ideo dictum uolunt, quia secundũ pontificalem ritum idẽ est Hercules, qui & Mars: nam stellã unã habere dicuntur. & nouimus Martem communem dici. Cicero, Martemq; communem. Vergilius ipse inquit, In medioq; focos & dijs C communibus aras. Idem paulo pòst dat Salios Herculi, quos Martis esse dubium non est. Est & alia ratio, Herculem deum communem uocari. nam constat Herculem hominum cõmodis tutelæq; seruisse. unde Lucanus, Terras monstris æquorq; leuantem Magnanimum Alciden Libycas exciuit in oras. Herculea bicolor cùm populus umbra.] Herculi consecrata, qui quum ad inferos descendens fatigaretur labore, dicitur de hac arbore corona facta caput uelasse: unde foliorum pars temporibus cohærẽs & capiti, albuit sudore, pars uerò exterior propter inferorum colorem nigra permansit. Et honestè Pependit populus, id est corona de populo. Et sacer impleuit dextram scyphus.] Legitur in libris antiquis, Herculem ad Italiam ingens ligneum poculum attulisse, quo utebantur in sacris: quod ne carie cõsumeretur, pice oblitum conseruabatur: cuius magnitudinem significat dicendo, impleuit dextram scyphus. Deuexo Olympo.] inclinato in noctem cœlo. Pellibus in morê cincti, flammasq; gerebant.] Aut in morem Herculis, aut certè sacerdotum. Et mensæ grata secundæ Dona ferunt.] Quia (ut diximus) una pomorum, altera fuit carnis, apud Romanos. Cumulantq; oneratis lancibus aras.] Id est, reddunt exta. Salij.] Qui tripudiãtes aras circumibant salientes. Laudes Herculeas & facta.] Senes tantùm uoce laudes Herculis exequebantur, iuuenes & gestu corporis eius facta monstrabant. Prima monstra.] Benè Prima: nam & omnia alia Iunonis insidijs pertulit. Fabula autem hoc habet: Hercules natus est cum Iphiclo, Amphitryonis filio: sed quum Iuno duos serpenteis immisisset Herculi, Iphiclus de cunis terrore lapsus, suo uagitu excitauit parentes: qui quum surrexissent, uiderũt Herculem angentem manib. angues immissos ei nouercalibus odijs. Eliserit.] Id est, præfocauerit. Troiamq;.] Vt suprà diximus, Troiam Hercules euertit, propter negatos sibi à Laomedõte equos, diuino semine procreatos, & Hesionæ nuptias, quã à ceto liberauerat. Sanè Critici frustra culpãt Vergiliũ, quòd præsentibus Troianis Troiæ introduxerit excidiũ: nõ respicientes quòd hoc fecit ratio hymnorũ, quibus aliquid subtrahere sacrilegium est. Oechaliamq;.] Eurytus rex Oechaliæ Iolem filiam denegauit Herculi ante promissam: ideo quòd eum fuerat filius dehortatus, dicens ab Hercule & Megæram uxorem, & ex ea filios interemptos, quod factum fuerat Iunonis instinctu. Vnde iratus Hercules propter nuptias sibi denegatas, euersa ciuitate interemit Eurytum, & Iolem sustulit. Nubigenas.] De Ixione & nube procreatos Centauros, ut diximus suprà. Hylæumq;, Pholumq;.] Hylæum Theseus interemit: Pholus uerò Herculem suscepit hospitio, eo tempore quo ad expugnandos Centauros profectus est. Lucan. Hospes & Alcidæ magni Phole. unde apparet per Poeticam licentiam nomina esse pro nominibus posita. Cresia mactas Prodigia.] Benè ad leonem quem interemit, refertur: nam Cretensem taurum non interemit, sed incolumen ad Eurystheum perduxit. Vno tamen uerbo utrumq; sæpe concluditur: ut, Disce puer uirtutem ex me, uerumq; laborem, Fortunam ex alijs. Nemeæ sub rupe.] Nemea silua est uicina Thebis, in qua Hercules interemit leonem. Nemeæ autem anapæstus est: nam &

Hanc aram luco statuit. quæ Maxima semper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.
Quare agite ô iuuenes, tantarũ in munere laudũ
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communemq; uocate deũ, & date uina uolentes.
Dixerat, Herculea bicolor cùm populus umbra
Velauitq; comas, folijsq; innexa pependit:
Et sacer impleuit dextram scyphus. ocyus omnes
In mensam læti libant diuosq; precantur.
Deuexo interea propior fit uesper Olympo.
Iamq; sacerdotes, primusq; Potitius, ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasq; ferebant.
Instaurant epulas, & mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantq; oneratis lancibus aras.
Tum Salij ad cantus incensa altaria circùm
Populeis adsunt euincti tempora ramis:
Hic iuuenũ chorus, ille senũ, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt: ut prima nouercæ
Mõstra manu, geminosq; premẽs eliserit angues.
Vt bello egregias idem disiecerit urbes:
Troiamq;, Oechaliamq;. ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Iunonis iniquæ,
Pertulerit. tu nubigenas inuicte bimembres,
Hylæumq;, Pholumq; manus. tu Cresia mactas
Prodigia, & uastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygij tremuêre lacus, te ianitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoeus,

Ne & Me breues sunt, æ autem longa diphthongo. Interemit & alterum leonem apud Cleonas urbem, cuius pellem gestabat in tutamē: unde Lucan. Ille Cleonæi protecit terga leonis. Stygij tremuere lacus.] inferni, quo tempore descendit ad rapiendum Cerberum. Ossa super recubans.] Aut ad terrorem dictum est: aut certè illud est, quod etiam suprà diximus, Cerberū esse terram, quæ corpora sepulta cōsumit: nam inde Cerberus dictus est, quasi κρεοβόρος. Alij pueriliter uolunt à Cerbero Amphiarai ossa consumi, qui hiatu terræ secundum Statium uiuus descendit ad inferos. Semesa cruento.] Semesum non dicimus, nec ensum: nam Esum facit, & Comesum. Nec te ullæ facies.] Id est, species: more suo. Ipse Typhoeus.] Et hoc Poeticè: nam si interemit Centauros, quemadmodum etiam Gigantū interfuit prælio, qui ante innumeros annos fuisse dicuntur? Non te rationis egentem.] λιτότης figura: nam minus dixit, & plus intelligimus: hoc enim dicit, Prudentissimum te nō circumuenit. & est talis figura, qualis, Munera nec sperno.

POM. Sabi. Hanc aram luco statui.] Euander instituit: ideo eo loquente melius Statui, quàm Statuit. Tamen Ouid. dixit de Hercule libro 1. Fastorum, Statuit: quod ipse statuerit. Liuius sic ait: Ioue nate Hercules salue, inquit: te mihi mater ueridica interpres deûm aucturum cœlestium numerum cecinit, tibiq; aram hic dicant uiri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam uocet, tuoq; ritu colat. Omen accepit Hercules, & bouem immolauit. Statuitq; ut sacris præessent Potitij ac Pinarij, quæ familiæ tunc in Latio claræ erant. factum postea ita euenit, ut Potitij præsto adessent, quibus exta iubente Hercule apposita fuere. Pinarijs, propter moram, non nisi consumptis extis ad cæteram dapem ut uenirent concessum est. Potitij ab Euandro edocti, per multas ætates præfuere: postea uerò empti serui è catasta tale sacrum peragebant. Pinarij tantum ministri epulantibus exta, quia ad tempus non uenerant, fuere. Populus.] arbor dicata Herculi. Et sacer impleuit dextram scyphus.] Hercules legitur tulisse in Italiam ligneum uas magnum, & reliquisse: quod ne uetustas consumeret, obductum pice seruabatur. ideo ait scyphus. nunc cantharus poculi & nauigij genus, quo utebatur Bacchus, ideo Baccho sacer. At Herculi sacer est scyphus, non solum quia bibax is fuit, uerum quia scyphus tam amplus erat, ut eo tanquam nauigio transiret maria. A Sed quidam existimant, nauigium ipsum appellatum nomine scyphi. Et mensæ grata secundæ.] Apud maiores secunda mensa pomorum fuit: sed nunc de epulis intelligit. Tum Salij.] Salij sacerdotes Martis à saltando dicti, quia saltu semper faciebant sacra. Geminos angues.] Hercules in cunis strangulauit angues, missos à Iunone. nota est fabula. Egregias urbes.] Hercules expugnauit Troiam sub Laomedonte, et Hesionem regis filiam Telamoni dedit. Oechaliam.] urbs Thessaliæ, in qua regnauit Eurytus: cuius filiam Iolem, quia pater denegauerat, Hercules ui cepit: Eurytum interfecit, & Iphitum eius filium è turri præcipitem dedit. Rege sub Eurystheo.] Eurystheus rex Argiuorum, qui omnia impossibilia præcipiebat Herculi, iubente Iunone, & frater erat Herculis ex Amphitryone. Nubigenas bimembres.] Pholus in Thessalia Herculi hospiti ad signum lætitiæ uetustum uinum dedit: odore Centauri, qui propè habitabant, tracti, impetum ad rapiendum fecere. Hercules Centauros uicit. quanquam Nebula Centaurorum mater terram madefecerat, ut infirma uestigia B faceret Herculi. Pholus cum tractaret Herculis sagittas ueneno imbutas, una cecidit supra pedem, & necauit. Hercules non sine lacrymis eum tumulauit, & loco Pholoë nomen dedit. Tu Cresia mactas.] Taurum Pasiphaæ adulterum ex Creta insula uiuum Argos ad Eurystheum aduexit. Leonem Nemeæ.] Hercules interemit leonē in Nemeæa sylua, quæ est inter Cleonem & Phliuntem, in Argiua regione. Te Stygij tremuere lacus.] impetum fecit apud inferos Hercules, & Cerberum ab inferis uinctum catenis traxit. Ianitor.] Cerberus scilicet tremuit. Vllæ facies.] scilicet quæ stabulantur ad ostia inferni. Typhœus.] gigas. Lerneus anguis.] interemit hydram Lernæ paludis. notum est.

VAR. Lect. Et sacer impleuit dextram scyphus.] In lib. aliquot antiq. legere est, Et dextram impleuit sanctus scyphus. Flammasq; gerebant.] In lib. aliquot antiq. Flammamq; ferebant legitur. Euincti tempora.] In lib. aliquot antiq. Et uincti legitur. Hic iuuenum chorus, ille senum.] In nonnullis lib. Atq; senum legitur. Disiecerit urbes.] In uetustis aliquot libris Deiecerit legitur. Nemeæ sub C rupe leonem.] In Rom. lib. Nemea legitur.

Arduus, arma tenens: non te rationis egentem,
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.
Salue uera Iouis proles, decus addite Diuis:
Et nos, & tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant, super omnia Caci
Speluncam adijciunt, spirantemq; ignibus ipsum:
Consonat omne nemus strepitu, collesq; resultāt.
Exin se cuncti diuinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. ibat rex obsitus æuo,
Et comitem Aeneam iuxtà, natumq; tenebat
Ingrediens, uarioq; uiam sermone leuabat.
Miratur, facilesq; oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturq; locis, & singula lætus
Exquiritq;, auditq; uirûm monumenta priorum.
Tum rex Euandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni, nymphæq; tenebāt,
Gensq; uirûm truncis, & duro robore nata, (ros,
Queis neq; mos, neq; cultus erat, nec iūgere tau-
Aut componere opes norant, aut parcere parto.

SER. Lernæus anguis.] Id est, hydra. Præter hæc quæ hoc loco Herculem fecisse cōmemorauit, alia facta Herculis hæc sunt: Superatus est aper in Erymantho post Cerberum. Item Stymphalides aues, quæ alumnæ Martis fuisse dicūtur: quæ hoc periculum regionibus irrogabant, quòd quum essent plurimæ, uolātes tantum plumarum stercorumq; de se emittebant, ut homines & animalia necarent, agros & semina omnia cooperirent. Inde ab Augea Eliensiū rege rogatus, ouilia, quòd stercore animalium congesto tam suis quàm uicinis regionibus pestilentiā creauerant, immisso Alpheo flumine purgauit, & regionibus salubritate reddita, ipsum regem negata sibi mercede interemit. Inde equos Diomedis, qui humanis carnibus uescebātur, abduxit. Inde ad Hippolytæ cingulum petendum perrexit, eamq; ablato cingulo superauit. Ad Geryonem autem, sicut iam suprà dictū est, naui ænea nauigauit, tergo leonis uelificans,

Sed rami, atque asper uictu uenatus alebat.
Primus ab aethereo uenit Saturnus Olympo,
Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis.
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque uocari
Maluit: his quoniam latuisset tutus in oris.
Aureaque (ut perhibent) illo sub rege fuere
Secula. sic placida populos in pace regebat,
Deterior donec paulatim, ac decolor aetas,
Et belli rabies, & amor successit habendi.
Tum manus Ausonia, & gentes uenere Sicanae
Saepius, & nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tibris,
A quo post Itali fluuium cognomine Tibrim

A *cans, ibique primum Cacum Mathonae filium interemit: deinde Eurytionem pastorem, Martis filium: nouissime Geryonem, cuius abduxit armenta. Item ad Hesperidas perrexit, & Anteum filium Terrae, uictum luctatione necauit. Inde in Aegypto Busyridem, qui aduenientes hospites immolare consueuerat. Post, Prometheum Iouis imperio in Caucaso monte religatum, occisa sagittis aquila, liberauit. Acheloum etiam fluuij Deum, qui se propter Deianiram Oenei filiam certando cum Hercule in uarias formas commutabat, mutatum in taurum, auulso ab illo cornu, uictoria cedere compulit. Post Lycum regem, qui apud inferos se constituto, eius uxorem tentauerat, reuersus peremit: propter cuius*
B *necem Iuno ei insaniam immisit, ut uxorem necaret & filios. qui post recepta sanitate, quum expiationem parricidij ab Apolline petijsset, nec ab eo responsa meruisset, ira concitus, cortinam ipsam & tripodem Apollinis sustulit: ob quod iratus Iuppiter, eum Omphalae seruire praecepit. Cuius finis humanitatis talis fuit, quum Deianiram coniugem per fluuium in quo Nessus Centaurus transuehebat, etiam Hercules transuehere uellet, ausus est Nessus occulte Deianiram de stupro interpellare: quod Hercules quum cognouisset, Nessum peremit. sed Nessus moriens Deianiram monuit, ut sanguinem suum exceptum seruaret, & si quando aduertisset Herculem altera delectari, sanguine ipso uestem illitam marito daret, per quam uindicari posset. Sed Deianira quum audisset maritum Iolem Euryti filiam amare, uestem Nessi tinctam sanguine, Lycae seruo dedit ad eum perferendam: qui quum Herculi in Oeta occurrisset, manibus uxoris datam tradit: quam quum ille Ioui sacrificaturus induisset, tanto corporis ardore correptus est, ut pyram construi iuberet, donatisque*
C *Philoctetae sagittis, peteret ab eo ut cremaretur, ne inueniretur. Quo facto inter deos relatus est.* Vera Iouis proles.] *Nullus enim humano sanguine procreatus tanta perficeret.* Dexter adi.] *Id est, propitius.* Pede secundo.] *Id est, prospero omine.* Super omnia Caci.] *Id est, hoc factum laudant ultra omnia. & sic est dictum, ut est: Et te super omnia dona Vnum oro. Et bene quantum ad ipsos pertinet, rem maiorem seruauere post omnia.* Obsitus aeuo.] *Aetate inuolutus: ut Terent. Pannis annisque obsitum.* Facileisque oculos fert omnia circum.] *Physici dicunt, ex uino mobiliores oculos fieri. Plautus, Faciles oculos habet, id est mobiles uino.* Capiturque locis.] *Delectatur locorum pulchritudine.* Romanae conditor arcis.] *Conditor Pallantei, ubi nunc Pallatium est. quod non reuera arx est, sed tenet rerum omnium principatum.* Haec nemora indigenae Fauni.] *Inde geniti. & sciendum secundum Hesiodi Theogoniam, primum deos genitos. inde ἡμιθέους, post heroas, inde homines innocentes, ultimo sceleratos: quem hic nunc ordinem seruat.* Truncis & duro robore nata.] *Hoc figmentum Homericum est, & ortum ex antiqua hominum habitatione, qui ante factas domos aut in cauis arboribus aut speluncis manebant, quum exinde egrederentur, ut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati.* Neque cultus erat.] *Id est, nullam sui curam habebant.* Componere opes.] *Id est, reseruare, ordinare.* Parcere parto.] *De die, inquit, uiuebant, nec inuenta seruabant.* Rami atque asper uictu uenatus alebat.] *coacto quodammodo uictu alebantur, aut uenatu montium, aut arborum ramis.* Primus ab aethereo uenit Saturnus Olympo.] *Hoc dicit secundum poeticum morem: nam Saturnus rex fuit Cretae, quem Iupiter filius eius bello pepulit. Hic fugiens ab Iano susceptus est, qui regnabat in Italia: quem quum docuisset usum uinearum & falcis, in partem est admissus imperij, & sibi oppidum fecit, postea suum repetiuit imperium.* Is genus indocile.] *Pro Indoctum: nam indocile est, quod penitus non potest discere: Indoctum, quod nondum didicit. Hos autem dicit esse compositos: unde apparet quia Indocile dicit, pro indoctum. Hoc est autem quod dicit Cicero in primo Rhetoricorum, Feros adhuc homines magni cuiusdam uiri oratione composi tos.* Legesque dedit.] *Atqui dixit, Haud uinclo nec legibus aequam. sed intelligimus Saturnum dedisse leges, quibus adeo obtemperauerunt, quum iam ante per naturam sine legibus uiuerent.* Latiumque uocari Maluit.] *Bene Maluit. nam & Saturnia dicta est: ut, Et nomen posuit Saturnia tellus. Et Vergilius Latium uult dici, quod illic Saturnus latuit. Varro autem Latium dici putat, quod latet Italia inter praecipitia Alpium & Apennini.* Sic placida populos in pace regebat.] *Vt merito aurea secula crederentur.* Decolor aetas.] *uitiosa. in omni enim uicioso corpore inest pessimus color: & alludit ad naturam metalli, quam cernimus discolorem. nec immerito: supra enim dixerat, Aurea secula: ideo nunc dixit, Decolor aetas.* Tum manus Ausonia.] *Omnes terrae habitatores, aut indigenae sunt, aut aduenae, aut conuenae. Indigenae sunt inde geniti, quos uocant Aborigenes Latini, Graeci αὐτόχθονας, ut de Faunis dixit. Aduenae, de uno loco uenientes, ut Saturnus. Conuenae, de diuersis, ut Ausones et Sicani. Sicani autem secundum nonnullos, populi sunt Hispaniae, a Sicori fluuio dicti. Lucanus: Hesperios inter Sicoris non ultimus amneis. Hi duce Siculo uenerunt ad Italiam, & eam tenuerunt exclusis Aboriginibus. mox illi pulsi ab illis quos ante pepulerant, insulam uicinam Italiae occupauerunt, & eam Sicaniam a gentis, Siciliam uero a ducis nomine dixerunt. quanquam Thucydides de Sicilia Italum dixerit uenisse, & ab eo Italiam esse appellatam.* Immani corpore Tibris.] *Hic Thuscorum rex fuit, qui iuxta hunc fluuium pugnans cecidit, & ei nomen imposuit. Alij uolunt istum ipsum regem latrocinatum esse circa huius fluminis ripas, et transeuntibus crebras iniurias intulisse: unde Tibris, quasi ὕβρις dictus est, ἀπὸ τῆς ὕβρεως, id est, ab iniuria: nam amabant maiores ubi aspiratio erat, S ponere: ut ἑπτά, septem: uel H, ἑλένη, Helena. Alij (ut supra diximus) uolunt eos qui de Sicilia uenerunt, Tibrim dixisse ad similitudinem fossae Syracusanae, quam fecerunt per*

per iniuriam Afri & Athenienses iuxta ciuitatis murũ. Nam quod Liuius dicit, ab Albano rege Tiberino Tiberim dictum, non procedit: ideò quia etiam ante Albam Tibris dictus inuenitur.

POM. Sabi. *Arcis.*] *Palatij.* *Hæc nemora indigenæ Fauni nymphæq; tenebant.*] *Post chaos in elementa diuisum, geniti principio fuere dei, postea semidei, inde heroes, inde homines et cætera animalia. Primi ergo qui habitauere Latium, fuere dij. & bene inquit Fauni. primi homines, priusquam esset repertus usus ædificiorum, habitabant cauos truncos arborum, & antra, & inde geniti putabantur. hi uiuebant, ut bruta animalia uiuunt. Lucret. lib. 5. Sed nemora atq; cauos montes, siluasq; colebant, Et frutices inter condebant squalida membra, Nec commune bonum poterant spectare, neq; ullis Moribus inter se sciebant nec legibus uti. Quod cuiq; obtulerat præda fortuna ferebat. &, Sponte sua sibi quisq; ualere & uiuere doctus, Et Venus in siluis iungebat tempora amantum. Et paulo post: Circum se folijs ac frondibus inuoluentes. Paulo post: Nunc rerum copia mersat. et idem: Quod si quis ueram uitam ratione gubernat, Diuitiæ grandes homini sunt uiuere parcè, Æquo animo.* *Rami.*] *fructus arborum.* *Primus Saturnus.*] *Saturnus Creta profugus propter arma filij, id est Iouis, in Latium uenit. ab latebra eius Latium dictum. cum Camese indigena tunc habitabat Ianus, apud quos hospitatus Saturnus: à quo oppidũ sub monte Saturnia, & ipsum Latium Saturnia terra. Nisi credamus illis qui aiunt terram appellari Saturniã, quòd fertilitas ei deo sacra sit, & inde nomen Latij.* *Æthereo olympo.*] *non è cœlo, sed è Creta.* *Tum manus Ausoniæ.*] *Ausones habitarunt illam partem Italiæ, quæ incumbit dorsis montis Apennini, prope Rheginos, uersus meridiem: appellati ab Ausone antiquissimo rege. Illuc delatus ex Arcadia Oenotrus, mutauit nomen, & Ausones Oenotrij dicti, qui postea dispersi per Italiam appellati Aborigines fuere.* *Saturnia tellus.*] *Qui ex Peloponeso uenere cum Hercule, remanserunt in Latio, & habitauerunt collem, quem ab memoria illius qui est in Elide Saturnium dixerunt. Alij uolunt, Pisæos dedisse nomen Saturnio, à Saturnio monte qui est in agro Piseo. Epei aram Saturno in radice posuere, in uia quæ ducebat à foro in montem. Alij aiunt, ante aduentum Herculis nomen Saturni fuisse in Latio. Incolæ narrant Saturnum in Latio regnasse. Alij scribunt, Saturniam conditã ab Aboriginibus. Saturni fanum hic erat, in quo capite uelato sacrificabatur: qui mos seruatus ab Ænea: & porta Saturnia, ut Iunius scribit, quæ postea appellata est Pandana: & mons postea à Tarpeia uirgine uestali Sabinorum scutis necata, Tarpeius dictus. es idem: Cum fundamenta ædis Iouis foderentur, à Tarquinio Prisco caput humanum dicitur inuentum, à quo Capitolium dictum est. Capitolium postea ornatum auro, primum inter septem spectacula mundi annumeratum. Oenotrus ex Arcadia uenit in Italiam, & Ausonas appellauit Oenotros: ex Oenotris Aborigines.* *Posuit.*] *pro deposuit, ac per hoc mutauit.* *Tibris.*] *rex fuit, ut multi uolunt, natione Etruscus: ut alij, rex Aboriginum, qui dedit nomen fluuio. Alij uolunt quòd Tybris dicatur quasi Hybris, ἀπὸ τῆς ὕβρεως, id est ab iniuria. nam aiunt fuisse antiquo tempore per ripas Tyberis quendam prædonum ducem, qui omnia molestabat: & ab eo qui uenerant Græci in Latium, appellauerunt Tybrim, ab iniuria, appositione T. Asper.*] *quia rex prædonum.* A

Nec iungere.] *In aliquot antiquis, particula ea Neq; iter repetita: Quis neq; mos, neq; cultus erat, neq; iungere tauros.* *Aureaq;, ut perhibent, illo sub rege fuerunt Secula.*] *Veteres libri ferè omnes legũt, Aurea quæ perhibent. In aliquot uerò lib. legere est, Aureaq; perhibent illo sub rege fuisse Secula.* *Tum manus Ausonia.*] *In Romano libro Ausoniæ legitur.* VAR. Lect.

Quod in cœlo sol & luna, ipsum id sunt in homine oculi. Sol & luna duo mundi lumina, oculi certissima in carne sidera fulgente sublimi, splendore micantissimo inferna collustrant, perinde ac in statione speculatores interdiu noctuq; nobis excubãtes. Quibus mira uoluptatis accedit celeritas: unde nobilissimo poetæ libro octauo, oculi nuncupantur faciles, etiam si uino id contingere nimio haud ita multum uidentes opinentur nonnulli. Certè Astronomicon primo M. Manilius ait, CÆL. Rhod.

Circumfer faciles oculos uultumq; per orbem.

Addunt scientissimi, oculorum splendorẽ ingenij præferre solertissimum acumen. Quod ipsum in pupillis color indicet glaucus. Quo argumento sapientiæ Pallas dea Glaucopis creditur cognominata. Quod ad faciles oculos spectat, utiq; in lib. De uenatione Xenophon canum oculos faciles nuncupauit. Virgilij carmen. B

Miratur, facilesq; oculos fert omnia circum.

DOM. *Me pulsum patria, pelagiq; extrema sequentem Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum His posuère locis.*] *Etiam se memorat esse peregrinum, atque id fuisse non hominum culpa, sed fato atq; fortuna, ut genitalem patriam perdidisset. Ac ne esset uitiũ in eo quòd dixit, Me pulsum patria. nemo enim patrijs terris bonis excluditur: uel ne quæreretur præcedens causa, mox subiecit fortunam fecisse omnia, ut mutaret terras, & in Italiæ partibus locaretur. Addidit Omnipotentem fortunam, & fatum ineluctabile, ut ostenderet se nec fortunam uirtute, nec fatum luctando superare potuisse, perindeq; consensisse potioribus.* *Matrisq; egere tremenda Carmentis Nymphæ monita, & deus author Apollo.*] *Ex occasione alia, commendat originem suam, quòd dea sit matre progenitus, & hanc exæquat Apollini. Ad hæc, inquit, loca perductus sum post expulsionis factum, quum fortuna impelleret, truderet fatum, Apollo præciperet, mater urgeret. In uocabulo Matris, quantum pondus est? Iubebat mater, & dea mater, quæ filium contra pietatis meritum monere non posset. Matris habens nomen, et pronunciandi substantiam, Cessit, ait, omnibus: & dubitationem, quæ existere potuit, horrendum iudicium matris abrupit.* *Vix ea dicta, dehinc progressus monstrat & aram, Et Carmẽtalem Romano nomine portam.*] *Quasi quodam transitu nouauit narrationem, ne continua pareret fœditatem. Pulchrè enim ambulantis Euandri poeta interposuit moram, propter audiendi tædium. Progressus ergo monstrauit, & portam materni meriti testem, aram quoq;, ut ex hac probaret deum.* *Quam memorant nymphæ priscum Carmentis honorem.*] *Hanc aram uel hanc portam idcirco constituerunt, & ideo hoc nomine appellari uoluerunt, quòd in his honor nymphæ uideatur esse constitutus. Interea etiam hoc pertinuit ad supradictam moram, ut ambulans sparsa per omnẽ uiam monstret, non uno in loco congesta, ut omne iter haberet fabularum diuersarum recreationem, quum Euander multa gereret, animoq; monstraret, aut diceret:* *Va-* C

A tis fatidicæ.] Et deam dixit matrem, & fatidicam fuisse confirmat, hæc addendo, Cecinit quæ prima futuros Æneadas magnos, & nobile Pallanteum.] Ipsa, inquit, prima magnos futuros in his terris Æneadas, & nobile Pallanteum cecinit. Ecce apertum documentũ, quòd deam, et nymphã, et fatidicã Euander habuit matrẽ: quod ipsum potuit Æneas libenter audire: quòd dea, quæ prima pronũciasset futuros magnos Æneadas. Quòd autem prima hoc ipsum dicta est cecinisse, hanc habet gratiam & fidem, ne præcedentia responsa secuta uideantur. Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum Rettulit, & gelida monstrat sub rupe Lupercal.] Monstrauit & lucum, qui postea à Romulo Asyli nomen accepit: monstrauit & Lupercal sub rupe gelida. Rupes dicuntur saxa composita, & prærupta & erecta naturaliter in altitudinem immensam: Lupercal uerò illud ostendit, unde Luperci & Lupercalia sumpserunt nomen. Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.] Parrhasium montem esse memorant, & eius incolas Parrhasios dictos: unde Lycæum ferunt extitisse, cuius ex more
B cultores sacra reddebant. Panos, unde singulari numero Pan dicitur, hunc enim Arcades plurimum uenerantur. Nec non & sacri monstrat nemus Argileti, Testaturq; locum, & letum docet hospitis Argi.] Monstrauit lucum in quo interemptus est Argus. Sacer, hoc est crudelis & pessimus. Vnde et Ignis sacer dicitur morbus, qui hominem perniciosè persequitur. Vnde &, Auri sacra fames, hoc est detestanda. Letum autem ipsius Argi, & leti causam referebat Euander: cùm Argus ex hospite proruptus sit inimicum, nec eundem Euandrum pudebat hospitis auribus intimare alterius hospitis necem, propter quam reddebatur facti ratio, quòd mortis suæ ipse extiterat causa, & uim pertulisset iustæ ultionis, qui iniustam parauerat uiolentiam. Testaturq; locum, & letum docet hospitis Argi.] Testimonium adhibens loci, ut probaret scelerati hominis mentem, qui hospitalis immemor religionis, non amorem reciprocum, sed hostilem animum scelerate suscepit. Hinc ad Tarpeiam sedem.] Ad Tarpeium scilicet montem. Et Capitolia ducit Aurea. Nunc:] id est, quum hoc scribebatur à Poeta. Olim siluestribus horrida dumis.] Erant tunc, inquit, in illo loco Capitolia, non aurea, non culta ut nunc, non magnifica, sed siluestribus dumis obsessa. Quòd dixit Duxit eum ad Tarpeium montem, & Capitolia dumis obsessa, fieri non potuit, ut senex, & qui alieno adminiculo niteretur, maximè imminente iam uespere, iret ad montem, & ad loca, quæ sentes occupassent. Ergo intelligendum est possibile aliud, quod possit ex subiectis comprobari, ut monstrando duxisse eum uideatur, non ambulando scilicet, ut uideret oculis procul, quo iri non poterat. Iam tum relligio pauidos terrebat agrestes Dira loci, iam tum siluã saxumq; tremebãt.] Dixit iam tum: hoc est, quũ esset locus ille humilis atq; desertus, iam habuit numen, eratq; illic quod terreret accedentes, & his incuteret horrorem: maximè rusticanis, qui pauore naturali omnia metuũt, et uniuersa formidant. Hoc genere ostendit numen, quod in aureis Capitolijs, tẽporibus Cæsaris habitabatur, posse etiã tunc, quũ locus ipse uideretur abiectus, et cõditorẽ melioris fabricæ numini iam illic habitanti detulisse: quod fecit quum numen secutum esset ambitionis insignia.

Diximus, amisit uerum uetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagiq; extrema sequentem,
Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum
His posuêre locis, matrisq; egere tremenda
Carmẽtis nymphę monita, & deus author Apollo.
Vix ea dicta, dehinc progressus monstrat & aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam:
Quã memorãt nymphę priscũ Carmẽtis honorẽ
Vatis fatidicæ: cecinit quæ prima futuros

SER. Albula nomen.] Antiquum hoc nomen à colore habuit. Me pulsum patria.] Aut, ut diximus suprà, propter parricidium: aut certè oraculorum necessitate compulsum. Pelagiq; extrema sequentem.] per extrema pelagi actum: aut,
C ut dicit Donatus, per pelagus extrema pelagi sequentem: aut Pelagi aduerbium est. Fortuna omnipotens, & ineluctabile fatum.] Secundum Stoicos locutus est, qui nasci & mori fatis dant, media omnia fortunæ: nam uitæ humanæ incerta sunt omnia. Vnde et miscuit, ut quasi plenum ostenderet dogma: nam nihil tam contrarium est fato, quàm casus: sed secundum Stoicos dixit. Egere.] coegere, ut quasi ostendat se inuitum. Carmentis nymphæ monita.] matris eius. Nymphæ autẽ, maritæ dixit: nam Græcè sponsa νύμφη dicitur. Hæc autem non uerè nympha fuit, sed uaticinatrix. Author.] Scilicet oraculorum. Monstrat & aram.] quam matri fecit extinctæ. est autem iuxta portam, quæ primò à Carmente Carmentalis dicta est: pòst Scelerata, à Fabijs 306 uiris, qui per ipsam in bellum profecti non sunt reuersi. Vatis fatidicæ.] Benè addidit Fatidicæ: nam uatem & Poetam possumus intelligere. Lucil. Nec si te pectore uates Accipiam: unde solum plenum non erat. Ergo tale est, ut est illud in Sallustio, In tugurio mulieris ancillæ. non quia mulieris, statim & ancillæ: si autem ancilla, statim & mulier est. Quæ prima.] Quia postea etiam Sibylla dixit. Nobile Pallanteum.] Futurum scilicet, sicut & Æneadas.

DON. Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso uertice collem Quis deus, incertum est, habitat deus.] Hic manifestius fit, nõ illum circumisse loca singula, sed demonstrasse, quũ dicit: Hoc nemus, cõstitutum in frondosa collis uertice, non enim illò ascenderat. Quis deus, inquit, inhabitet, incertum est: est illic tamen deus. Arcades ipsum Credunt se uidisse deum.] Arcadibus illic apparuit, quod ostenderet deum in terra, et coniectura currente crediderunt Iouem se uidisse præsentem. Dicit unde hoc suspicari potuerint, uel certè conijcere. Tum, inquit, se uidisse arbitrati sunt, Quum sæpe nigrantẽ Ægida concuteret dextra, nimbosq; cieret.] Proinde quia Iupiter pluuiam facit, Iupiter fulmina emittit, & tunc quum hoc fieret, usus est, uisi sunt sibi deum uidisse in loco, inde crediderunt Iouem illic gratissimè cõmorari. Hæc duo præterea disiectis oppida muris Relliquias, ueterumq; uides monumenta uirorum.] Hæc duo oppida, quæ ruinarum labem murorum dissipatione testantur, reliquiæ sunt ueterum conditorum. Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit urbem. Ianiculumq; illi, huic fuerat Saturnia nomẽ.] Quum dicit Fuerat, ostendit etiam nomina, cum oppidorum mœnibus abdita. Talibus inter se dictis ad tecta subibant Pauperis Euandri, passimq; armẽta uidebant, Romanoq; foro, & lautis mugire Carinis.] Quum hæc inter se essent

sent locuti, nō enim solus Euander *locutus est, sed* Æneas *etiam: nam suprà dixit,* Et *singula lætus* Exquiritq;, *auditq; uirûm monumenta priorum.* Ad *tecta subibant, inquit. non subibant tecta, ut ingredi, sed iam ut propiores fieri uiderentur.* Pauperis Euandri.] *hinc* Euandri *memoria prædicabilis, quòd pauper, & inde meritò præficiendus: quia magna eius gloria extitit, in paupertate regnasse, atq; in regni potestate positū, nec quæsisse nec auxisse diuitias. Sic tamen pauperem debemus accipere, non egestate oppressum, sed congruentem regi non habuisse substantiā. Describit quid sit quod dixit* Passim, *uel qualis fuerat ipsa paupertas. Passim, inquit, boues errare uidebantur in foro, ut per locorum penuriam non esset discretio inter homines & boues, & ubi hominum strepitus esse debuerat, illic armenta lautis* Carinis *mugirēt.* Ca*rinarum fecit cōmemorationem, ut significaret loci nomen, non ut ueras naues in foro fuisse monstraret.* Vt *uentum ad sedes.] Ecce aperitur, quod suprà dictum est,* Ad *tecta subibant: ut non ad ipsa tecta, sed prope ipsa ostenderetur uenisse.* Nunc *ergo peruentum est ad ipsas sedes: quo facto,* Hæc, *inquit, limina* Alcides *subijt.]* Quoniam *non tanta merita fuerant* Euandri, *ut per se laudari potuissent, ut factum est, quum* Latini *regiam perferuntur, quæsiuit* Euander *suis laudem ex persona* Herculis: *& debemus nosse qualemcunq; domum regis, regiam dici posse.* Regiam *enim illam usu hominū* Virgilius *uocat, non quæ dignitate aut magnitudine operis cætera præcedat, sed in qua commaneat rex.* Ait *ergo,* Hæc *limina uictor* Alcides *subijt.] personam* Herculis *posuit, meritumq; uictoris, utraq; humilibus tectis incongrua: et tamen quum aliud non esset, illum fuisse contentum, ac mentem potius hospitis, quàm ipsum hospitis angustias tractauisse.* Hæc *illum regia cepit.]* Non *ideo regiā dixit, quòd parietum eius aut cultus aliqua fuisset ambitio: sed tantam illius dei uoluit ostendere beneuolentiam, ut magnum putaret, quo fuisset ingressus.* Aude *hospes contemnere opes, & te quoq; dignum* Finge *deo, rebusq; ueni non asper egenis.]* Quantum Æneæ *laudibus* Euander *dedit, quale circa ipsum, uotum suæ mentis ostendit, quando eum* Herculi *compararet, ostendendo domum suam his uigere auspicijs, ut lætos semper uictores aspiciat?* Quod *uerò ait,* Aude *hospes contemnere opes, ostendit contemptum opum esse difficilem: debere tamen eum tolerare pauperiem, ubi de temporali hospitio nō de diuturna habitatione tractatum est.* Et *te quoq; dignum* Finge *deo. & sic posito fastu fac, quod deus fecit.* Rebusq; *ueni non asper egenis.] sic putatur positū, ut ad res egenas non aspere ueniret: sed non ita est. non enim* Euander *de egestate, sed de paupertate fatebatur.* Pauper *est enim, cui deest maior copia familiaris rei, & tamen aliquantum sibi substantiæ est.* Egenarum *autem rerum significatio miserias exprimit, & mendicitatem plenam.* Quid *ergo asserimus* Euandrum *dixisse, ut hoc non sit, quod ita diximus intelligendum?* Ne *asper uenias, inquit, aut offensus ex eo, quòd ingrederis pauperis domum: ego enim si copiosus non sum, nec abundans pro merito tuo, non sum tamen mendicus aut miser.* Quapropter *quum dicimus,* Rebusq; *ueni non asper egenis,* Non *bis debemus accipere: ut sit,* Non *asper ueni, usurus rebus non egenis.* Dixit, *& angusti subter fastigia tecti* Ingentem Æneam *duxit,* Stratisq; *locauit.]* Ingentem *dixit corpore & dignitate. locauit eum stratis, quo posset uespere iam uergente dor*mire. Dicitur iam quale stratum habuit pauper. Effultum A *folijs & pelle.]* Iacebat *uir tantus folijs fultus & pelle: hoc enim solum paupertas potuit exhibere. ne tamen in totū deprimeret, quod tanto uiro præbuerat pauper, addidit:* Libystidis *ursæ.]* Vt *ex precio bestiæ aliquid stratis ipsis gratiæ potuisset accedere.* Nox *ruit, & fuscis tellurem amplectitur alis.]* Describitur *non iam noctis initium, sed nox ipsa plena, & tenebris densior.* At Venus *haud animo nequidquam exterrita mater,* Laurentumq; *minis, & duro mota tumultu.]* In *ordinatione uerborum huius loci est intellectus: hac enim cessante fiet, ut in periculo filij nec animo mota sit* Venus, *& tanto existente tumultu coniurationis* Italiæ *nequidquam uideatur erterrita. Sic igitur currit ordinatio, &* Venus *mater haud quicquam animo exterrita minis* Laurentū. Item, Haud *nequicquam mota tumultu duro.* Dedit *ergo tantū solicitudini maternæ, quantū debuit, quæ etiam ex leuib. causis sunt suspectæ pro natis.* Huius *aūt mentē nimius turbauerat terror, quū aduersus* Æneā *tanta ac tam dura pararentur.* Hæc *poeta specialiter cōmemorare nō debuit, quoniam superius dicta sunt omnia, scilicet con*- B *iurasse omnem* Italiam, *auxilia multarum gentium cateruatim congregata uenisse, cum* Turno *etiam* Camillam *acrem in dimicatione bellorum, & uenisse cum multitudine instructa: missum quoq; ad* Diomedem *ueterē* Troianorum *hostem* Venulum. Vulcanum *alloquitur.]* Filij *quidem uitricum, sed tamen maritum suum: tantum habens spei, quantum uxor postulans mereri de cōiuge debuisset: tantùm ponens in desperatione, quantum ostendebat odium, quod inter priuignos esse conuenit, & uitricos.* Hæc *igitur* Venus *tractans se apud uitricum pro priuigno inefficaciter locuturam, consulto occasionē temporis rapuit, ut extorqueret fraude, quod quidem alia ratione non poterat.* Tempori *interea sociauit & locum, perindeq; personæ uxoris, loci, & temporis suffragabatur occasio.* Idcirco *dixit:* Thalamoq; *hæc coniugis aureo* Incipit.] Vt *mater blandimenta & amplexus ac secreta lectuli ab eo qui poterat nolle, alienus extorqueretur affectus, fieret alio modo possibile, quod odio cōdito personarum repugnantium poterat pernegare.* Et *dictis diuinum aspirat amorem.]* C Persuasione *dictorum inspirabat, quod se humanis pectoribus diuino quodā dono consueuerat inserere.* Diuinus *amor, quem dat natura, quum nascimur, quo fit ut amemus parētes, aut liberos, fratres, coniuges, & cæteros, qui nobis aliqua sanguinis ratione iunguntur.* Diuinus *amor non in amicis & cæteris, quos uoluntate diligimus, aut commodi alicuius, aut beneuolentiæ causa.* Hæc *igitur loquendi arte laborat, ut talem uitricum redderet, quales esse debent patres in periculo filiorum.* Incipit *ergo ducto ex alio principio loqui, ex eo ostendens, quàm sit difficile priuignum uitrici iuuari auxilio.* Cæterùm *si hoc non obstaret, debuit uti fiducia coniugis, et ab ipsis rebus incipere.* Dum *bello* Argolici *uastabant* Pergama *reges* Debita, *casurasq; inimicis ignibus arces.]* Dum Pergama, *inquit, reges* Argiui *bello uastabant, & arces incendio.* Vastabant *dixit, uasta faciebāt. quod alio loco dictum est,* Et *campos ubi* Troia *fuit. ut sic uastata, nosceretur in ea nullum fuisse ædificium.* Debita, *hoc dicto astruit causam non petiti tunc auxilij ipsam fuisse, quia ducibus* Græcis *fatorum ratione,* Troiæ *debebatur excidium.* Non *ullum auxiliū miseris, non arma rogaui* Artis *opis'ue tuæ, nec te charissime cōiunx,*

Incassum'ue

A *Incassum'ue tuos uolui exercere labores.*] Nolui, inquit, *tunc aliquid à te petere, quoniam fatis aduersantibus perituros iuuare non poteras.* *Quamuis & Priami debe- rem plurima natis,* Et durum *Æneæ fleuissem sæpe laborem.*] *Licet me, inquit, arctaret affect⁹, quòd succurrere debebam filijs* Priami, *(hoc propter* Creusam *potest uidere dixisse, quæ filia* Priami *fuit, & ipsius* Veneris *nurus) dolerem quoq; uehementer laboribus Æneæ, nolui tuos labores effundi.* Ecce *ostendit se marito obsequentê, ac se hoc genere commendat, quòd in petendis beneficijs nec assidua fuit, nec perinde odiosa: neq; hoc impetrandi diffidentia factum, sed ne* Troiani *cum* Vulcani *beneficijs interirent.* Hoc idem *illius quoq; profecit partibus, ideoq; asseritur tunc tacitum: ut consilium fuerit siluisse, non desperatio impetrandi.* Sic enim *prouocari, ad largiendum præsens beneficium* Vulcanus *potuit, si uerecundiam in eo probasset uxori, ut mariti operam non inaniter quæreret.* Non ullum *auxilium miseris, non arma rogaui Artis opisue tuæ.*] *Arma uoluit pertinere ad artem, auxilium uerò ad opem ipsius dei. Interea fatis astru*
B *it perisse imperium* Troiæ, *quod ipsius uicio* Veneris *constabat erasum, ut inuidiam fatis tegeret, & uitaret.* Causam *filij sui secundam fecit, in qua maximum sustinebat dolorem: quoniam quæ potiora sunt, melius collocantur in fine.* Nunc Iouis *imperijs* Rutulorum *constitit oris.*] Ecce *necessaria inuentio, & utilis ad persuadendum. qui enim* Iouis *imperio* Italiam *uenire compulsus est, non iuuabatur incassum.* Perindeq; *constabat & illam opportuno tempore postulare, & illum non inefficaciter præstiturum.* Ergo *eadem supplex uenio, & sanctum mihi numen* Arma rogo genitrix nato.] Eadem, *hoc est, quæ tunc tacui, nunc necessario & opportunius rogo.* Genitrix nato.] *dicendo nô hominû, sed necessitudinum nomina, maiorem miserationem mouit, ac subtiliter dicere uisa est:* Si uxor *non essem, tamen quia mater pro filio peto, etiam si extraneum rogarê, mereri debueram.* Certe *quàm fuit subtile remouere odiosa nomina uitrici atq; priuigni? quasi & illud dixisse uideretur:* Ego uxor *à te impetrem pro filio meo, quod priuigno tuo non fueras præstiturus.* Arma, *inquit, rogo quibus & ille tutus esse possit, & quæ tibi sit procliue præstare.* Te *filia* Nerei, Te *potuit lachrymis* Tithonia *flectere coniunx.*] Extranearum *personarum datur exemplum, ut quod illis facile præstitum est, facilius præstetur uxori.* Aspice *qui coeant populi, quæ mœnia clausis* Ferrum *acuant portis, in me, excidiumq; meorum.*] Epilogica *dictio, quam ideirco ad finem distulit, ut melius partes miserationis impleret.* Dicendo *autem,* Qui *populi, et quæ urbes, multitudinem & feritatem gentium, & urbium magnitudinem in pronominibus duobus uoluit significare.* Quod *uerò imperfectâ spem dixit,* Coeant, *illud expreßit, quòd adhuc colligerentur: quæ res creabat maximum metum, quum per dies singulos metuenda crescebant.* Hoc idem *significat &* Acuant: *quicquid enim imperfectum est, plus habet timoris, dum malorum sperat augmentum.* Addidit Aspice, *propter fidem dictis suis faciendam, ut probarent oculi eius, quæ dolentis animum mentemq; feriebât.* Hæc *omnia clausis portis fieri maiore metu affirmabat, insistêtibus qui gladios inclusi acuebant, ut nullus sciret quid gererent: in perniciem meam meorumq;, inquit, parari uniuersa manifestum est.* Hæc *magna arte sunt addita,* In me excidiumq; meorum. Iunxit *enim negotio etiam personam suam, ut magis magisq; mariti mentem in suas partes adduceret.* Nouerat *quippe ipse* Vulcanus *apud* Ilium *uulneratam* Venerem Diomedis *ausu, quod cauere debuerat, ne iam in* Italia *fieret.*

Aeneadas magnos, & nobile Pallanteum.
Hinc lucû ingentem, quem Romulus acer Asylû
Rettulit, & gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Necnon & sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturq; locum, & letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem, & Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim siluestribus horrida dumis.
Iam tum relligio pauidos terrebat agrestes
Dira loci, iam tum siluam, saxumq; tremebant:
Hoc nemus, hunc (inquit) frondoso uertice collê,
Quis deus incertû est, habitat de⁹. Arcades ipsum
Credunt se uidisse Iouem, cum sæpe nigrantem
Aegida concuteret, dextra nimbosq; cieret.
Hæc duo præterea disiectis oppida muris
Relliquias, ueterumq; uides monumenta uirorû:
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit urbê,
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Euandri, passimq; armenta uidebant,
Romanoq; foro, & lautis mugire Carinis.
Vt uentum ad sedes: hæc, inquit, limina uictor
Alcides subijt, hæc illum regia cepit.
Aude hospes cõtemnere opes, & te quoq; dignû
Finge Deo: rebusq; ueni non asper egenis.
Dixit, & angusti subter fastigia tecti
Ingentem Aeneam duxit, stratisq; locauit

SER. *Asylû* Rettulit.] *Postquam* Hercules *migrauit terris, nepotes eius timêtes insidias eorum quos auus afflixerat,* Athenis *sibi primi asylû, hoc est,*
C *templû misericordiæ collocarût, unde nullus posset abduci. quod etiam* Stat. *dicit,* Herculeos *fama est fundasse nepotes.* Ideo *ergo ait, quòd* Romulus acer *asylum* Rettulit: *hoc est, fecit ad imitationem* Atheniensiû *asyli. quod ideo* Romulus *fecit, ut haberet aduenas plures, cum quibus conderet* Romam. Iuuenalis, Et *tamen ut longè repetas longeq; reuoluas* Nomê, *ab infami gentem deducis asylo.* Gelida monstrat sub rupe Lupercal.] Sub *monte* Palatino *est quædam spelunca, in qua de capro luebatur, id est sacrificabatur: unde & Lupercal dictum nonnulli putant.* Alij *uerò dicunt, quòd illic lupa* Remum & Romulum *nutrierit.* Alij, *quod est uerisimilius, lucum hunc esse sacratum* Pani *deo* Arcadiæ, *cui etiam mons* Lyceus *in* Arcadia *est cõsecrat⁹. et dictus est quòd* λύκοις, *id est lupos non sinat in oueis sæuire.* Ergo *ideo et* Euander *Deo gentis suæ sacrauit locum, & nominauit* Lupercal, *quòd præsidio ipsius numinis, lupi à pecudib. arcerentur.* Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.] Ordo *est,* Monstrat Lupercal Panos Lycæi *dictum de more* Parrhasio: *id est, ostendit* Lupercal Panos Lycæi *dicatum ex more* Arcadico: *nam* Parrhasia, Arcadia *est.* Dictum.] *dicatum, cõsecratum.* Panos Lycæi.] Huius Panos *genitiuus est* Græcus: & Panos

nos Lycæi sic dictum est, ut Iouis Olympi, Apollinis Delphorum. Sacri monstrat nemus Argileti.] Sacri, execrabilis. Sanè Argiletum multi uolūt, quasi Argilletum, à pingui terra. alij à fabula: nam Euander Argum quendam suscepit hospitio, qui quum de eius cogitaret interitu ut ipse regnaret, Euandro hæc non sentiente, socij intellexerunt, & Argum necarūt: cui Euander et sepulchrum fecit, & locum sacrauit. non quòd ille merebatur, sed hospitalitatis causa. Bene autem Euandri in hac re immoratur, & docet causas, ne apud hospitem in suspicionem ueniat. Ergo Argiletum, ab Argo illic sacrato et sepulto. Testaturq; locum.] Iurat non sua culpa iura hospitij esse uiolata. Aurea nunc.] Nunc ad utrunq; pertinet, et ad auream, & ad Tarpeiam sedem. nam Tarpeia sedes dicta est à Tarpeia uirgine. Quum enim Romulus contra Sabinos bella tractaret, & Tarpeio cuidam dedisset arcem tuendam, filia eius Tarpeia aquatum profecta, in hosteis incidit: quam quum cohortaretur ad proditionem, illa pro præmio poposcit ornatū manuum sinistrarum, id est armillas. Facta itaq; arcis proditione, hostes ingeniosa morte promissa soluerunt: nam scuta, id est sinistrarum manuum ornatum super illam iacientes, eam luce priuauerunt, quæ illic sepulta Tarpeiæ sedi nomē imposuit. Relligio.] Id est, metus. ab eo quod mentem religet, dicta religio. Dira.] magna: ut, An sua cuique Deus fit dira cupido. Hoc nemus.] Bene ubiq; Nemus dixit: nam tunc ædificia non erant. Ipsum credunt se uidisse Iouem.] In hoc scilicet nemore. Sanè ad illud alludit, quòd primi dicuntur Ioui templa fecisse: nec enim longè sunt à monte Olympico. Vnde eos dixit Iouem uidisse, & quòd ipsi sunt προσέληνοι, id est ante lunam creati. ut Statius, Arcades astris lunaq; priores. Licet dicat Sallustius primò Cretenses inuenisse religionē, unde apud eos natus fingitur Iupiter. Aegida concuteret.] Hîc distinguendum est: nam Aegida, id est pellem Amaltheæ capræ, à qua nutritus est, in sinistra Iupiter tenet. Dextra nimbosq; cieret.] Et de dextra fulmina commoueret: nam modò Nimbos pro fulminibus posuit, quæ de dextra iacit. Aegidis autem concussio commouet pluuias. Disiectis oppida muris.] Vnum Iani, aliud Saturni, iam tunc uetusta. Monumenta uirorum.] Hoc sermone ostendit etiam Saturnum uirum fuisse. Passimq; armenta uidebant,] Quæ post mortem Caci nullo timore passim uagabantur. Romanoq; foro.] Romanum forum est, ubi nunc rostra sunt. Lautis mugire Carinis.] Carinæ sunt ædificia facta in carinarum modum, quæ erant intra templum Telluris. Lautas dixit, aut propter elegantiam ædificiorum, aut propter Augustum, qui natus est Curijs ueteribus, & nutritus est in Carinis. Victor Alcides subijt.] εὐσύμβολον, id est bonum Aeneæ omen ostenditur. Aude hospes contemnere opes.] Bene Aude, quasi rem arduam & difficilem. Te quoque dignum finge Deo.] Compone te in similitudinem numinis. Angusti subter fastigia tecti Duxit.] Ex contrarietate quæsitus ornatus. ait enim, Angusti tecti subter fastigia ingentem Aeneam duxit.

POM. Sabi. Et aram.] Ara Carmentis Romæ erat inter Capitolium & Auentinum: & illic porta Carmentalis. Nobile Pallanteum.] quia in Palatio erat sedes Imperij. Asylum.] Asylum templum fuit in luco, qui erat inter Capitolium & Palatium, quod Romulus aperuit, ut eò confugientes tuti essent. Sub Palatio monte antrum erat, in quo sacrificabant Arcades Pani Lycæo. Romani hunc deum appellabant Inuum, in cuius sacris homines nudi et bene agiles currebant. à Lycæo Pane lupercal appellabant. nam et λύκος lupus, Lupercalia sacra Panis Lycæi erant. Alij aiunt, supra antrum fuisse constructum templum Pani Lycæo, & appellatum Lupercal. cuius sacerdotes mense Februario cum zona pellis caprinæ discurrentes per urbem, uerberabant dextras prægnantium fœminarum, ad facilem partum. & ab eo putant appellatum Lupercal, id est luere per caprum. Illi uerò qui aiunt Lupercal locum esse, in quo lupa dedit ubera Remulo & Remo, errant. Dionysius sic ait: Sub colle erat antrum cū fontibus & luco & ara Lycæi, cui Romani sacrificabāt mense Februario, more Arcadico. Parrhasio.] Arcadico. Parrhasos oppidum Arcadiæ non est, sed Arcades uetusto uocabulo Parrhasij dicti, Parrhas Arcadia dicta. Lycæus.] mons Arcadiæ, unde aduectus Pan. Sacri Argileti.] Argiletum inter Capitolium & Palatium locus, à leto Argi dictus. Argus illic sepultus. Argolus, siue Argus dux Argeorum, apud Euandrum hospitatus est. cum in suspicionem regni ueniret, clam noctu ab Arcadibus est interfectus, ut uolunt, inscio Euandro. cui Euander tumulum fecit, & loco nomen posuit à leto, id est à morte Argoli, siue Argi. Argetum.] Varro ait, Argiletum etiam dictum ab argilla, id est creta, cuius copia illic erat. Agrestes.] intelligit de maiestate Capitolij futuræ Romæ. Aurea Capitolia.] adeò ornata fuerunt, ut prima nominarentur inter septem spectacula mundi. Olim.] antiquo tempore. Duris.] id est, spinis. Tum.] ex eo tempore. Saxum.] Tarpeium. qui sub Saturno uenerant Cretenses, & in cauis Saturnij montis habitauerunt, primi religionem in Latio ostenderunt. antra quæ sub Capitolio sunt, Q. Catullus appellat Phanissas, in quibus ueteres imagines deorum ponebant antiqui. Valerius Soranus dicit thesauros à priscis Latinis appellatos Flanissas, scilicet rude æs et argentū: hinc remoto l, locū ubi cōdebatur, dixere fanissas: quibus postea sunt usi ad ueteres templorū res custodiendas. Statua Menaci uocatur illa quæ est sub Capitolio. Aegida.] Aegis fuit clypeus Iouis: appellatus, quòd tectus fuerit pelle capræ Amaltheæ. educauerat illa Iouem. mortuæ pellem exemit Iupiter, ut haberet memoriam nutricis, & clypeum texit ea pelle. postea Iupiter dedit clypeum Mineruæ: in quo Perseus uictor posuit caput Gorgonis Medusæ. αἶξ αἰγὸς dicitur capra: inde Aegloga, quasi ægos logos, id est, caprinus sermo. Hanc] scilicet Ianiculum. Ianiculus oppidum trans Tyberim erat. Mugire.] id est, tollere uocem. Romanoq; foro.] Romanum forum erat à sinistra parte, ubi sunt tres columnæ. Forum à ferendo: et erāt ibi quatuor fora, boarium, Romanum, forum causarum, forū Traiani. Lautis mugire carinis.] Carinæ carinarum appellata est regia urbs à similitudine carinæ nauis, & ea ducebat ex Palatio & Capitolio per mediam uallem Exquilinam, quæ nunc dicitur regio montis: & ex alia parte ducebat uersus uiam Prænestinam. in Carinis omnia sumptuosa ædificia. ibi erat domus Ciceronis, in cuius porticu erant centum columnæ. Lautis.] sumptuosis, propter ædificia. Vt uentum.] uentum ad Palatium montem est. Palatium dictum aut ab Arcadibus, qui in eo palantes habitabant: aut Aboriginibus, qui ex Palatio oppido agri Rheatini uenere, & cum Euandro habitarunt

A runt: aut dicitur à Palatia matre Latini: aut dicitur à Phalanto puella, quæ ex Hercule peperit Latinum. Stratisq; locauit.] Strata erant ex herba & pelle, nō ex purpura.

VAR. Lect. Nobile.] In Romano libro legitur Nomine. Et letum.] In lib. aliquot legere est, Et morti. Iam tum filuam.] In Romano, Silu.n. in quibusdā alijs, Iamiā filuā. Vrbem.] In lib. aliquot antiq. Arcem, non Vrbē legas. Carinis.] In Romano libro legitur Cauernis. Subter fastigia tecti.] In libris aliquot antiquis, Subeunt legitur.

Effultum folijs,& pelle Libystidis ursæ.
Nox ruit,& fuscis tellurem amplectitur alis.
At Ven⁹ haud animo nequicquā exterrita mater,
Laurentumq; minis,& duro mota tumultu
Vulcanū alloqtur, thalamoq; hęc coniugis aureo
Incipit,& dictis diuinum aspirat amorem.
Dum bello Argolici uastabant Pergama reges
Debita, casurasq; inimicis ignibus arces,
Non ullum auxilium miseris, non arma rogaui
Artis, opisq; tuæ: nec te charissime coniunx,
Incassum'ue tuos uolui exercere labores.
Quamuis & Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneæ fleuissem sæpe laborem.
Nunc Iouis imperijs Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex uenio,& sanctū mihi numē
Arma rogo, genitrix nato. te filia Nerei,
Te potuit lachrymis Tithonia flectere coniunx.
Aspice qui coëant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis, in me excidiumq; meorum.
Dixerat,& niueis hinc atq; hinc Diua lacertis
Cunctantem amplexu molli fouet. ille repente
Accepit solitam flammam, notusq; medullas
Intrauit calor,& labefacta per ossa cucurrit.
Non secus atq; olim tonitru cùm rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis & formæ conscia coniunx.
Tum pater æterno fatur deuinctus amore,

SER. Pelle Libystidis ursæ.] Species pro genere: nam Libystidis cuiuslibet feræ possumus accipere. Exterrita mater.] Ideo territa, quia mater. Dictis diuinū adspirat amorem.] Petitura pro filio de adulterio procreato, orationem suam ingenti arte composuit. quod etiā Vulcanus ipse testatur dicens, Quid causas petis ex alto? non enim aperta B est eius petitio, sed longo procemio per[...]sam amore mariti circumuenit [...]mentem. Ergo quæstionē hanc, quæ nascitur ex petitione Veneris impudica, soluimus his modis: primò quòd Vulcanum amore [...]cumuenit: deinde quod est nacta occasionem ei⁹ temporis, quo [...]Marti arma faciebat, quem fuisse sciebat adul[...]terū. per quod datur intelligi, Vulcanum omnem suspicionem & iram, quam habuit circa Venerem, deposuisse, adeò ut arma etiam ipse [...]fabricaret adultero. Præterea Vulcanum uxorium fuisse testatur & ipse Vergilius, dicens: Tunc pater æterno fatur deuinctus amore. & Statius, ubi Martem Venus alloquitur: ut, At non eadem Vulcania nobis Obsequia, & C læsi seruat tamen ira mariti. Nam quod dicit Donatus potuisse fieri, ut cum Anchisa concumberet Venus, antequā Vulcano nuberet, non procedit: constat enim à principio Venerem uxorem fuisse Vulcani. Debita.] fataliter ad exitum destinata. Miseris.] Atqui honestum est miseris subuenire: sed hoc dicit, Cur te fatigarem pro hominibus fati necessitate perituris? Priami deberem plurima natis.] Scimus quòd Paridi tantùm debuit: sed hoc idem habet ad aliarum commemorationem personarum, ne ex turpi causa Paridi debuisse uideatur. Æneæ fleuissem sæpe laborem.] Bene post Pergama, post Troianos, post Priami liberos cum excusatione commemoratio fit Æneæ. dicit enim se eius infelicitate commotam. Iouis imperio.] Ne uideretur impudens, si aliena regna deposceret. & hoc latenter dicere uidetur: Faue huic, cui etiam Iuppiter fauet. Eadem.] Quæ tunc scilicet filui. Arma rogo.] Hîc distinguendum, ut cui petat non statim dicat, sed relinquat intelligi. Te filia Nerei.] Thetis, quæ Achilli arma impetrauit. & bonis utitur comparationibus, dicendo filia Nerei, quum ipsa Iouis sit filia: item uxor Tithonia, quum ipsa sit Vulcani. Neri autem pro Nerei. Omnia autem quæ in eus exeunt hodie, apud maiores in es exibant: ut Nereus neres, Tydeus tydes: & genitiuum in is mittebant, ut Tydis, Neris. sed quia plerunque S in latinitate detrahitur, remanebat I: hinc est filia Neri, immitis Achilli. Sallustius: Ad bellum Persi Macedonicum. sic Asper. Tithonia coniunx.] Aurora, quæ peperit Memnoni. Clausis Ferrum acuant portis.] Dixit enim superius, Quinque adeò magnæ positis incudibus urbes Tela nouant. In me.] Artificiose arma petit, etiam sibi profutura: nam à Græcis fuerat uulnerata. unde est, Equidem credo mea uulnera restant. Cunctantem.] dubitantem scilicet de promissione, quam rem per amplexum suum immisso amore persoluit. Accepit solitam flammam.] Alludit ad rem naturalem: nanque ideo Vulcanus fingitur maritus Veneris, quòd uenereum officium non nisi calore consistit. unde, Frigidus in Venerem senior. Labefacta per ossa.] Si ossa labefacit, quanto magis animum? Atq; olim.] ferè, ut solet: nam non est aduerbium temporis. Ignea rima micans.] Id est fulmen, cuius naturam expressit. nanq; nubes uento coactæ plerunq; rumpuntur, & ex se fulmen emittunt. Formæ conscia coniunx.] Intellexit se dolis & pulchritudine peruertisse mentem mariti. Deuinctus.] Hoc sermone ostendit eum cuncta posse concedere.

POM. Sabi. Libystidis.] uel legatur Hybistidis, ut à Sicilia, ut diximus in quinto: uel ut sit à Libya ubi sunt ursi. Vel pro quacunq; fera ponit. Si uolumus intelligere Libystidis, Siculæ, ut Libystinus Apollo in Pacheno. Laurentū.] Latinorū. Aureo.] id est pulchro. Quamuis et Priami.] propter Paridem, qui iudicauit Venerē forma excellere. Te filia Neri.] olim Neres, non Nereus. Nomina finita in eus diphthongum, ut Theseus, Tydeus, apud antiquos terminabantur in es: ut Theses, Tydes. genitiuus erat in is, ut Thesis, Tydis: in fine carminis abijciatur s, ut Thesi, Tydi. sic Neri, à Neres est. remansit consuetudo in Achilleus & Vlysseus, Achilles & Vlysses, quorū genitiuus in carmine est Achilli & Vlysi. Probus meminit. datiuus hoc melius indicat. nam dicimus Thesi, & Orphi, qui est à Theses & Orphes. Cum accepta fuit hæc uox nominatiui, genitiui in eus etiā, & genitiuus uenit

uenit qui est in eos: ut Theseus Theseos, Orpheus Orpheos. Thetys Nerei filia impetrauit arma à Vulcano pro filio Achille. Tithonia coniunx.] Aurora pro Memnone filio impetrauit arma à Vulcano: ego quæ sum filia Iouis, & tua coniunx, non impetrabo? Flammam.] Veneris. Calor.] ignis amoris. Percurrit lumine nimbos.] fulmen per nimbos it. si aperiuntur nimbi, cadit fulmen. hæc est lux & amor, sic errabat per Vulcanum. Tum pater.] Vulcanum appellat patrem: ideo uxorium intellige, tanquam esset pater Æneæ, qui maritus Veneris matris. Deuinctus amore.] ex principio Lucretij, qui sic loquitur de amore Martis erga Venerem: Et non deuinctus uulnere amore.

VAR. Lect. Aspirat.] In aliquot antiquis libris Inspirat legitur. Opis'ue.] In antiquis aliquot libris, Opus'ue. Est etiam Opisq; legere. Imperijs Rutulorum.] In Oblongo libro, & quibusdam alijs antiquis, Imperio legitur. Nerei.] In libris aliquot antiquis Neri legitur. in nonnullis Neres. Et labefacta per ossa.] In plerisq; libris antiq. Calefacta legi. Æterno fatur deuinctus amore.] In Romano libro, et in quibusdam alijs, Deuictus legitur.

DON. Dixerat, & niueis hinc atq; hinc diua lacertis Cunctantem amplexu molli fouet. ille repente Accepit solitam flammam, notusq; medullas Intrauit calor, & labefacta per ossa cucurrit.] Ecce quantum Veneri profuit obseruasse loci, temporis, & personæ rationem: nō enim tantum commouerunt Vulcanum Veneris uerba, quantum necessitas ipsa poscebat. Deniq; posuit Cunctantem, sed hoc non fuerat parum: si enim non plene, tamen uterq; cōmotus est. In huiusmodi cunctationibus quid sperandum sit, Terentius docuit, qui ait: Dum in dubio est animus, paulo momento huc uel illuc impellitur. Necessarium igitur aliquod fuit inuentum, ut dubitantem Venus ab incerta sententia celerius reuocaret. Ruit, inquit, in amplexus eius uxor, & inde magis obtentura, quòd pulchra hominem circundedit brachijs niueis, delicatis, mollibus. Fecit arte, quod alio tempore atq; alio loco non poterat. Ille uerò totis medullis ac membris sic amoris calores accepit, ut nulla pars corporis eius non dissoluta mansisset. Tantum potuit fraudis inuentio, ut uis flammæ per omne corpus, perq; corporis uenas & medullas excurrens totum extorqueret marito cunctanti, quod uitricus negare potuerat, accedente etiam notitia ueteris affectus, quæ in concitandis animis plurimum ualet. Non secus, atque olim tonitru cum rupta corusco Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.] Poetarum more inseruit comparationem, ut ostenderet qua ui per uenas & medullas Vulcani, amoris incendia peruolauerint. Quemadmodū, inquit, solent missa fulmina ruptis nubibus ire tota celeritate per nimbos. Sensit læta dolis.] Tristis antea de incerto, ubi maritum aduertit esse superatum. Et formæ conscia coniunx.] Et illum uictum esse forma potius quàm uerbis uxoris, lætata non immerito est, dolos suos plenis effectibus profecisse. Tum pater æterno fatur deuinctus amore.] Patrem dixit, qui patris loco fuerat Æneæ profuturus: licet illū Ven9 alia ratione uinxisset. Quid causas petis ex alto? fiducia cessit Quo tibi diua mei?] Qua circuitione, ait, uti uoluisti uerborum? dubitasse te de mariti uolūtate ostendisti. Sic exorsus est, quasi non ipse esset, qui pauloante cunctabatur: ita se facilem præbet, & tanquam Veneris non intellectus ingenio, bonum se satis & beneuolum præstat. Quantum illum fecit libido subiectum? Si cōsiderares, inquit, esse te coniugem meam, & quid uxor de marito mereatur, aduerteres, nō duceres ex alto principia, nec petitionem tuam circuitione munires. Diffidentis hoc signum est: nunquam enim inter coniunctas religione personas petitionem futuram sermo laboratus anteuenit, nisi cùm honestatis ratio non suppetit, aut destituitur meritis persona poscentis. Velim igitur eius diffidentiæ nosse rationem, cuius erroribus ducta uerborum superfluis anfractibus impetrare contendis, quod summota posses loquacitate præsumere. Similis si cura fuisset, Tunc quoq; fas nobis Teucros armare fuisset.] Reprehendo superioris & præsentis temporis diffidentiam. procliuem de se monstrat effectum: ait quippe, Et tunc si suggessisses aliquid tuis fuisse necessarium, hos potuissem competenter armare: non enim futurum exitum rerum aliquis poterat nosse. Dicendo Et tunc, ostendit se nihil in præsenti negaturum. Nec pater omnipotēs Troiam, nec fata uetabant Stare, decemq; alios Priamū superesse per annos.] Hic tractat poeta, fatorum uim quidem non posse subuerti: posse tamen imminens malū aliqua ratione differri. Et si peritura, inquit, fuerat Troia, posset tamen aliquāto adhuc tempore perdurare: hoc Iuppiter & fata poterant sinere. Si etiā tunc diligentiam habuisses, & curam, ut in eo constitueretur beneficij commodum, si quod celerius perijt, tardius interiret. Et nunc si bellare paras, atq; hæc tibi mens est.] Respondit ad præterita, & ad præsentia benignior uenit. Ita enim & Iliensi bello comprobat utilem se Troianis exhibere posse, si præsenti necessitati spondeat profuturum. Si uerò, inquit, bellare disponis, & huius gerendæ rei tua fixa sententia est. Quidquid in arte mea possum promittere curæ, Quod fieri ferro, liquido'ue potest electro.] Alterum pertinet ad firmitatem, alterum ad pulchritudinem: plurimum enim terrorem hostibus incutit etiam splendor armorū. Ecce plus promisit, quàm petierat Venus: debebat quippe postulanti sola arma ex ferro promittere. Hic addidit dicens, Faciam ex ferro, & quod ultra necessitatem est, electro ornabo quod fecero. Quantum ignes, animæq; ualent.] Dabunt, inquit, mecum operam, ignes, & uenti: animas quippe dixit uentos, quibus ignis animatur, ut fortius calefaciat ferrum. Absiste precando Viribus indubitare tuis.] Absiste diffidentiam tuam monstrare, dum rogas. proinde quum quidquid possum tuum sit, remotis precibus utere uiribus tuis. Ea uerba locutus Optatos dedit amplexus.] Vbi uerbis talibus plenos promisit effectus, iuit in amplexus uxoris: per amplexus cætera quoque consecuta intelligenda sunt. Placidumq; petiuit Coniugis infusus gremio per membra soporem.] Significatio gremij diuersitatem tenet. Gremium enim intelligitur non solùm sedentis sinus, uerumetiam quicquid homini ad requiem præstiterit locū. Deniq; hoc ipsum etiam alio loco tetigit poeta, quū de eadē Venere & de Ascanio loqueretur: At Venus, inquit, Ascanio placidā per membra quietē Ingerit, et fotū gremio dea tollit in altos Idaliæ lucos. Gremiū dixit sinū, quē parauerat dormituro. itē, Hæc oculis, hæc pectore toto Hæret, & interdū gremio fouet: hoc est, refecit sinu, quasi eum qui pedibus suis peruenisset ad patrē. et, Coniugis in gremium late descendit. quia quum pluit, excipit terra quiquid de summo descendit. Ecce & hic Coniugis in gremium, memorat infusum Vulcanum: hoc est, totum proiectum in corpus uxoris. Bene posuit Infusum in

A *sum in uxoris sinum, quia suprà dixit: Ille repentè* Acce*pit solitam flammam, notusq́; medullas* Intrauit calor, *et* *labefacta per ossa cucurrit.* Infundit *ergo, quoniam amo*ris *liquefecerat calor,*

Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quò tibi Diua mei? similis si cura fuisset,
Tum quoq; fas nobis Teucros armare fuisset.
Nec pater omnipotens Troiam, nec fata uetabant
Stare, decemq́; alios Priamū superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atq; hæc tibi mens est,
Quicquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro liquido'ue potest electro,
Quantū ignes animæq; ualent, absiste precando
Viribus indubitare tuis. ea uerba loquutus
Optatos dedit amplexus, placidumq; petiuit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.
Inde ubi prima quies medio iam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnū: cùm fœmina primū

SER. *Ex alto.*] Argumen*tatione longè repetita.* *Nec fata uetabāt* Stare.] *Atqui suprà ait, debita. Sed sciendum secundum aruspicinæ libros, & sacra* Aruntia, *quæ* Tages *composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit* Vulcan⁹ *potuisse fieri.* Ergo *non est contrarium. nam fata differuntur tantum, nunquam penitus immutantur. quod etiam* Iuno *dicit,* Atq; *immota manet fatis* Lauinia *coniunx,* Attrahere *atq; moram tantis licet addere rebus.* Si

B *bellare paras.*] Quia *dixerat,* In *me excidiumq́; meorū.* Possum *promittere curæ.*] Vel *possum quicquid curæ est, id est, officij & solicitudinis.* Liquido *electro.*] *puro. &* *secundum* Plin. *in naturali historia, sunt tria electri genera: unum ex arboribus, quod succinū dicitur: aliud, quod naturaliter inuenitur: tertiū, quod fit de tribus partibus* auri *& una argenti, quas partes etiam si naturam resoluas, inuenies.* Vnde *errant qui dicunt melius esse naturale.* Electri *autem natura probatur ueneno, quo recepto & stridorem emittit, & uarios in dißimilitudinem reddit colores.* Animæ.] *uenti,* ἀπὸ τ̃ ἀνέμων. *quia secundum aliquos anima uentus est: ut,* Atq; *in uentos uita receßit.* Precando Viribus *indubitare tuis.*] Id *est, dubitare: nam* In *uacat. & hoc dicit, precum nimietas postulationis significat dubitationem.* Coniugis *infusus gremio.*] Hoc *est, antè concubuit, & sic quieuit.* Probus *uerò et* Carminius *propter* κακέμφατον, Infusum *legunt: ut sit sensus, dormit cum coniuge dormiente, id est petijt soporem infusum etiam in coniugis gremio.* Curricu-

C *lo.*] *tempore modò: aliâs loco, aliâs officio.*

POM. Sab. *Ex alto.*] *scilicet ab excidio* Troiæ. Fiducia *ceßit.*] *quod ita supplex petis, an credis fidem quam in me debes habere, ceßisse & euanuisse? fiducia mei, pro mea, quò abijt? crede mihi, adhuc stat.* Teucros *armare.*] *si uenißes ad me bello* Troiano, *armassem* Troianos *tuos.* Fata *uetabant.*] Tages Etruscus *summus omnium aruspex, scripsit fata non posse euitari: sed bene posse protrahi, & contrà rescindi.* Liquido *electro.*] Electrum *nunc non succinum intelligit, sed metallum foßititium.* In *omni auro, cum foditur, inest argentum, alubi octaua parte, aliubi tricesima sexta. quotiens uerò quinta portio argenti in auro est, electrum uocatur: cui autoritas fuit etiam* Homeri *tempore.* Helene *dicitur sacrasse* Lindiæ Mineruæ *calicem ex electro: potest & artificio fieri, in simplici auro addito argento.* Viribus.] *id est, meæ uires tuæ sunt.* Liquido.] *translucido.* Infusum.] *diffusum.* Abactæ.] *transactæ & perfectæ.* Inde *ubi.*] Imitatio *est ex* Lucretio, *de eadem re, ut suprà.* Expulerat.] *post mediam noctem.*

VAR. Lect. Quid *causas petis ex alto? fiducia ceßit* Quò *tibi.*] Le*gitur utroq; loco* Quid: *ut repetitio sit,* Quid *causas petis ex alto? fiducia ceßit* Quid *tibi diua mei?* Placidumq; pe-

tiuit Cōiugis *infusus.*] Sūt *lib. in quibus* Infusum *legitur.* Tum *fœmina primū,* Cui *tolerare colo uitam, tenuiq́;* Minerua.] Sūt *libri in quib. ita legitur,* Ceu *fœmina primū,* Cui *tolerare colo uitam, calathisq́;* Mineruæ.

DON. *Inde ubi prima quies medio iā noctis abactæ Curriculo, expulerat somnum.*] Vbi, *inquit, medium noctis exactū est, & satiatus somno uigilauit. nondum completo sensu, quo ostenderet poeta* Vulcanum *surrexisse ad conficiendam armorum fabricā, induxit in medio comparationem, & fecit saltum, peractaq́; eius descriptione redijt ad eundem.* Quū *fœmina primùm* Cui *tolerare colo uitam, tenuiq́;* Minerua, Impositum *cinerem, & sopitos suscitat ignes,* Noctem *addens operi, famulasq́; ad lumina longo* Exercet *penso, castum ut seruare cubile* Coniugis, *& poßit paruos educere natos.* Haud *secùs* Ignipotens *nec tempore segnior illo* Mollibus *è stratis opera ad fabrilia surgit.*] Quemadmodum *solet fœmina, labore & honestate, lanificijs, neceßitatibus domesticis subuenire, non temporibus lucis, * castum seruatura mariti coniugium, & pastura liberos suos, non grauatur uigilare per noctem, conficere ad lumen stamina, & exercere famulas suas. sic &* Vulcanus *placiturus uxori mollia strata deseruit, laborem præferens uoluptati.* Vt *instantiam* Vulcani, *armorum præparatione, poeta describeret, comparauit ei fœminam pauperem, quæ non tantum alimoniæ suæ, uerumetiam natorum sollicitudine tangeretur, & castitatem maritali toro debitam cuperet custodire.* Huic *famulas dedit nocte uigilantes, quæ laborabant.* Adijcit *facti ipsius causam, in qua uera pauperies demonstratur,* Castum *ut seruare cubile* Coniugis, *& poßit paruos educere natos: melius existimans lanificio et labore uictum, qui non erat liberis paruulis, quàm corrupta & uiolata matrimonij fide conquirere.* Ecce *quantum animus amoris, quantum proficit artificiū* Veneris. *excitatur* Vulcanus *noctis medio, relinquitur pulchra uxor, et blandi talis fœminæ deseruntur amplexus: præponitur quieti labor, cœlo spelunca, & strato molli contempto fabrilis artis difficultas eligitur.* Hoc *enim desiderabant ratio temporis, et graues æstus uxoris, ut submota omni segnitie perfectis opportunè armis gratior rediret ad coniugem.* Describitur *locus, in quo* Vulcani *fuerat officina,* Insula Sicanium *iuxta latus,* Æoliamq́; Erigitur Liparen, *fumātibus ardua saxis,* Quam *subter specus, &* Cyclopum *exesa caminis* Antra Ætnea *tonant, ualidiq́; incudibus ictus* Auditi *referunt gemitum, striduntq́; cauernis* Stricturæ *chalybū, & fornacibus ignis anhelat,* Vulcani *domus, &* Vulcania *nomine tellus.*] Quid *de tali loco exire potuit uel sonare, nisi fum⁹, ignis, & gemitus, strepitusq́; tundentium ferrum?* Lipare, *inquit, insula fuit iuxta fines* Siciliæ, *hoc est opportunè proxima. deinde alludit ex his, quæ in eadē uertebantur.* Æo-

lia illic erat, inquit, scilicet propter uentorũ necessarium flatum, & ipsa in sublime tollitur saxis fumantibus, & in altitudinem suapte natura perductis. Ibi cùm artificis nixu in effectus celeres etiam natura certabat, quã subtus specus & Cyclopum exesa caminis Antra Ætnea tonant: in locis enim uacuis & inanibus atq; conclusis nata uox, aut emergens strepitus duplicatur. Deniq; non Sonant dixit, sed Tonant, Validiq; in cudibus ictus.] Validi ictus, utpote Cyclopei: auditi referũt gemitũ, incussi ictus audiebantur, quum illiderentur: illisi tamen non sonitum sed gemitum reuocabant. Magnitudo speluncæ descripta est, propter multorũ operum molem, & operantum Cyclopum uastitatem. Striduntq; cauernis Stricturæ chalybum, et fornacibus ignis anhelat.] Ferrum quippe quũ ualido igni exarserit, stridit: ignis autem quum assiduis uentorum flatibus uerberatur, anhelitũ quendam spirat ac mittit. Vulcani dom9 ac Vulcania nomine tellus.] aptus locus, in quo Vulcanus cõmemorari debuisset, et regio ipsa conueniens, quæ nõ immerito Vulcania diceretur. Hoc tunc Ignipotens cœlo descendit ab alto.] Augmentum illorum quæ superius dicta sunt: relictam coniugem formosam, & blandam, stratum molle medio noctis desertum, laborẽ delicijs præpositũ. Vulcanus enim in tali negotio, & urgente tempore, in ea causa quæ uehementer urgebat, uxore in periculo filij suspensa, nõ misit aliquem, sed ipse cœlo relicto perrexit. Hoc, est pronunciandum: producenda est o, ut aduerbium loci sit, & fiat uicium: ut sit Hoc cœlo, id est eodem in quo gesta sunt, quæ superius dixit. Cæterum si speluncæ locum significare uoluisset, diceret Huc descendit. Ferrum exercebant uasto Cyclopes in antro, Brontesq;, Steropesq;, & nudus membra Pyragmon.] Cùm uenisset ad speluncam, inuenit Cyclopes in A alijs operibus occupatos, quæ res futuris rebus addidit gratiam. Inuentum est quippe ut propter Æneæ meritum postponi debuisset: uerùm quia suprà dixit, Antra Ætnea tonant, dat Cyclopibus nomina, quæ tonitruis & motibus cœlestibus cõuenirent. Brontes, à rugitu, qui existit quum fabricæ opus exercetur, & uelut tonitrua meditatur. Steropes, propter scintillas, quæ in modũ stellarum mittuntur, quum ardens massa contunditur. Et Pyragmon nudus, propter ignem, sine quo duci in formas ferri species non potest. Quod ait Nudus, ad tres Cyclopes intelligendum est pertinere. nõ enim unus operam fabricis dabat nudus, uestitis alijs: ac per hoc nudus Brontes, nudus Steropes, nudus Pyragmon, ferrum exercebant simul omnes. His informatum manibus, iam parte polita Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo Deijcit in terras, pars imperfecta manebat. Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ Addiderant, rutili tres ignis, & alitis austri. Fulgores nunc terrificos, sonitumq;, metumq; Miscebant operi, flammisq; sequacibus iras. Parte alia Marti currumq; rotasq; uolucres Instabant, quibus ille uiros, quibus excitat urbes. B Ægidaq; horrificam, turbatæ Palladis arma Certatim squammis serpentum auroq; polibant, Connexosq; angues, ipsamq; in pectore diuæ Gorgona desecto uertentem lumina collo.] Omnium istarum specierum descriptio ad laudem posita est: inde enim crescit Æneæ meritum, quum ipsi necessaria diuinis præponuntur operibus: & inde maior eius gloria est, quum ipsius primò perficienda mandantur, tantorum deorum speciebus sine aliqua perfectione reiectis. Ideo sic Vulcanus exorsus est, dicens:

Cui tolerare colo uitam, tenuiq; Minerua:
Impositum cinerem, & sopitos suscitat ignes,
Noctẽ addens operi, famulasq; ad lumina longo
Exercet penso, castum ut seruare cubile
Coniugis, & possit paruos educere natos.
Haud secus Ignipotens. nec tempore segnior illo,
Mollibus è stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium iuxta latus, Aeoliamq;
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus, & Cyclopum exesa caminis
Antra Aetnæa tonant, ualidiq; incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntq; cauernis
Stricturæ chalybum, & fornacibus ignis anhelat
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.
Hôc tunc Ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant uasto Cyclopes in antro,
Brontesq;, Steropesq;, & nudus mẽbra Pyragmõ.
His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat, toto genitor quæ plurima cœlo
Deijcit in terras, pars imperfecta manebat.
Treis imbris torti radios, treis nubis aquosæ,

SER. Colo.] Hunc sequimur. nam huius coli dicimus, non ut Statius huius colus, in Sexto Theb. Extrema iam fila colu datus ordo senectæ. et in Quarto, Nigræq; sororum Intrauêre colus. Tenuiq; Minerua.] Non filo tenui, sed paruo precio lanificij. & alij hîc distinguunt, et subaudiũt Mos est, aut placet: ut sit sensus, Cui tolerare colo uitã tenuiq; Minerua mos est, uel placet. & sic inferunt, Impositum cinerem & sopitos. ut contrà Horat. Incedis per ignes Suppositos cineri doloso. Alij sic legũt, Tenuiq; Minerua Impositum: id est, cui hæc necessitas fataliter data. Noctem addens operi.] Per transitum ostendit esse noctem partem diei. Exercet penso.] fatigat. Terent. in Andria: Primò hæc parcè ac duriter uitam agebat, lana & tela uictum quæritans. Hinc ergo traxit Vergilius, ut diceret, Castum ut seruare cubile. Ignipotens.] Vulcanus, ut diximus, ignis est. & dicitur Vulcanus, quasi Volicanus, quòd per aerẽ uolet: ignis enim è nubibus nascitur. Vnde & Homerus dicit eũ de aere præcipitatum in terras, quòd omne fulmen de aere cadit. quod quia crebro in Lemnum insulã iacitur, ideo in eam dicitur cecidisse Vulcanus, ubi eum Sinties nutriuerũt. Claudus autem dicitur, quia per naturam nunquam rectus C est ignis. hoc enim ex Homero tractum, ubi dicit: ἤδη γάρ με καὶ ἄλλοτ' ἀλεξέμεναι μεμαῶτα ῥίψε ποδὸς τεταγὼν ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίοιο, πᾶν δ' ἦμαρ φερόμην, ἅμα δ' ἠελίῳ καταδύντι κάππεσον ἐν Λήμνῳ, ὀλίγος δ' ἔτι θυμὸς ἐνῆεν. ἔνθά με σίντιες ἄνδρες ἄφαρ κομίσαντο πεσόντα. Opera ad fabrilia.] dura. ex contrarijs epithetis fecit ornatũ dicens, Mollibus è stratis opera ad fabrilia surgit. Sicaniũ iuxta latus Æoliamq; Erigitur Liparen.] Physiologia est, cur Vulcanus in his locis officinam habere fingatur, inter Liparen & Ætnam: scilicet propter ignem & uentos, quæ apta sunt fabris. Æoliam autem ideo Liparen, quia una est de illis septem insulis, quibus Æolus imperauit. Antra Ætnæa tonant.] Magnitudinem ictuum ostendit, quibus et

hicini

A uicini montes resultabant: aut certe Ætnæa, Quasi Ætnæa dixit. Auditi referunt gemitum.] Per Echo: & breuiter significauit. Strictura chalybum.] Strictura est terra ferri in massam coacta. Chalybes propriè sunt populi apud quos nascitur ferrum: ut ipse, At chalybes nudi ferrum uirosaq; Pontus Castorea. unde modò Chalybum posuit Stricturas pro ferri massis. Hoc tunc.] Id est, huc tum. & Hoc pro Huc posuit secundum antiquum morem: nam antea hoc aduerbium loci fuit, quod nunc aboleuit. Nam crebrò in antiquis lectionibus inuenitur, sicut in Epistolis probat Verrius Flaccus exemplis, authoritate, & ratione: dicens in aduerbio pro V, O plerunq; maiores ponere consuetos, & sic pro Huc, Hoc ueteres dicere solebant, sicut pro Illuc, Illò dicimus. unde etiam Hoc, o longum apparet esse, sicut Illò dicimus, quod pro Illuc ponitur. Brontes.] Quid facturi sint ex nominibus docet. nam Brontes à tonitru dictus est, ἀπὸ τῆς βροντῆς: Steropes à fulgetra, id est ἀπὸ τῆς στεροπῆς: Pyragmon uerò, qui nunquam à calenti incude discedit, ἀπὸ τοῦ πυρὸς, καὶ ἄκμονος: nam πῦρ ignis est, ἄκμων incus.

B Nudus membra.] Per hunc etiam cæteros nudos fuisse significat. Informatum.] in quandam formam designatum & compositum. dicit autem in fulmine partem non perfectam, partem iam politam fuisse. Toto genitor quæ plurima cœlo.] Id est, ab omni parte cœli: nam dicunt physici de sexdecim partibus cœli iaci fulmina. Quæ autẽ, qualia: ut, Hunc ego te Euryale aspicio: id est, talem. Ergo dicit, Faciebant fulmen in eorum similitudinem, quæ Iupiter iacit toto cœlo: hoc est, diuersis partibus cœli, scilicet sexdecim. Imbris torti.] constricti & coacti in grandinẽ. Statius: Siccos quos asper hiatu Præsolidat Boreas. Et sciẽdum in hoc eum uelle ostendere, toto anno iaci fulmen: nam per has periphrases tempora ostendit anni totius, quæ & quatuor esse, & ternos menses habere manifestum est. unde dicit, Treis imbris torti radios: hoc est, grandinis quæ abundat per hiemem.

Tenuiq; Minerua.] id est artificio. Minerua inuẽtrix artium omnium. Nota diligentiam fœminei laboris, cum rerum tenuitas artificio uiuere cogit. Probus & Carminius infusum legunt, ut soporem infusum in gremio, scilicet quòd gremium Veneris soporem & quietem afferebat. Educere.] euitare. Insula Sicanium.] Vulcania insula est una Æoliarum, saxosa, et tota ignita, propter cauernas in quibus uenti inclusi id faciunt. Græci appellant Ephestiada. inde qui obseruant exeuntem fumũ, cognoscunt spiraturos uentos. Ætnæa dicit à similitudine Ætnæ, quæ in Sicilia euomit ignes. Structuræ.] Structura dicitur materies terræ, quæ ferrum. Chalybum.] Chalybs appellatur ferrum, quia primum apud Chalybas populos, qui sunt à dextris maris Põtici, inuentum est. Brontes.] à sono est appellatus, id est tonitru. Steropes.] à fulgetra. Pyragmon.] ab igne, qui nunquam à calenti incude discedit. Fulmen erat.] Fulmen gignitur in corpore frigido nubiũ. Torti imbris.] Accipit pro glacie, id est glaciati. & intelligit hyemem. Nubis aquosæ.] intelligit uer. POM. Sabi.

Quam subter specus.] In uetustis exemplarib. Quam subtus habetur. Hoc tunc ignipotens.] Plerique libri, Huc legunt. VAR. Lect.

Addiderant rutili tres ignis, & alitis austri.
Fulgores nunc terrificos, sonitumq;, metumq;
Miscebant operi, flammisq; sequacibus iras.
Parte alia Marti currumq; rotasq; uolucres
Instabant, quibus ille uiros, quibus excitat urbes:
Aegidaq; horrificam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squammis serpentum, auroq; polibant,
Connexosq; angues, ipsamq; in pectore Diuæ
Gorgona, desecto uertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosq; auferte labores
Aetnæi Cyclopes, & huc aduertite mentem.
Arma acri facienda uiro, nunc uiribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. nec plura effatus. at illi
Ocyus incubuere omnes, pariterq; laborem
Sortiti: fluit æs riuis, auriq; metallum,
Vulnificusq; chalybs uasta fornace liquescit.
Ingentem clypeũ informant, unũ omnia contra
Tela Latinorum, septenosq; orbibus orbes
Impediunt: alij uentosis follibus auras
Accipiunt redduntq;: alij stridentia tingunt
Aera lacu, gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multa ui brachia tollunt
In numerum, uersantq; tenaci forcipe massam.
Hæc pater Aeolijs properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini uolucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior tunicaq; inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circundat uincula plantis.

SER. Nubis aquosæ.] Hoc est, ueris, quo tempore nimiæ sunt pluuiæ: ut, Et ruit imbriferum uer. Rutili treis ignis.] Hoc est, æstatis. Et alitis austri.] Hoc est, autumni, quo uentorũ crebra sunt flamina. Et prudẽter his C omnibus naturam exprimit fulminis, quod necesse est ut per nubes et uentos nascatur. Fulgores nunc terrificos.] Quos fulgetras dicunt. Sonitumq; metumq;.] Per sonitum tonitrua ostendit, per metum fulgetras. & hunc ordinem sic posuit, ut hominib. uidetur: nam reuera prior est collisio nubium, unde ignis emittitur. Nos autẽ ideo prius fulgetras uidemus quàm tonitrua audiamus, quia uelocior oculorum quàm aurium sensus est. Sequacibus.] persecutricibus. Ægidaq; horrificam.] Ægis propriè est munimentum pectoris æreum, habens in medio Gorgonis caput: quod munimẽtum si in pectore numinis fuerit, ægis uocatur: si in pectore hominis, sicut in antiquis imperatorum statuis uidemus, lorica dicitur. Turbatæ.] Pro Turbãtis: nã timuit ἐμπνέοντα, & fecit supinam significationem. Alij ad fabulam referunt, quia dicitur in bello Gigantum arma perdidisse turbata, ut quasi ipsa nunc reparet: cuius dicti nullus author idoneus reperitur. Squammis serpentũ auroq; polibant.] Ægida horrificam aureis squammis serpẽtum certatim polibãt. Alij uolunt, reuera de corio serpentum dicere eum arma esse læuigata. Connexosq; angues.] Gorgonis scilicet capiti. Desecto uertentẽ lumina collo.] Aut sua lumina circumferentem, & mortis indignatione quærẽtem, quorum se interitu possit ulcisci: aut certè intuentum lumina

mina in saxa uertentem. Hoc autem caput ideo Minerua fingitur habere in pectore, quòd illic est omnis prudētia, quæ confundit alios, & imperitos ac saxeos comprobat. Tollite cuncta, inquit.] Vile est quod pleriq; dicunt, propter arma Martis iratum esse Vulcanū: præsertim quum & arment Mineruam, & fabricent fulmina Cyclopes, et Vulcanus dixerit Cuncta tollite. Ergo Tollite, aut differte est, aut celerius terminate. Cœptosq; auferte labores.] Quia dixerat, His informatū manibus iam parte polita Fulmen. Ætnæi Cyclopes.] Vt, Ætnæos fratres. Nunc uiribus usus.] Nunc est uestrarum uirium exercitium: id est, tempus exercendæ uirtutis circa arma uiri fortis. Arte magistra.] Ambitiosius, quàm si Magistri diceret. rem personæ in artē transtulit: ut si dicas, Opus est peritia medicinæ, non medici. Præcipitate moras.] præcipitanter, id est festinanter abijcite. Nec plura effatus.] Sicut festinantem decebat. Ocyus incubuēre.] Quàm ille præceperat. Pariter.] pari modo. Sortiti.] diuiserunt inter se laboris officium: ut, Sortiti remos. Vulnificusq; chalybs.] Populum apud quem nascitur, pro ferro posuit. Liquescit.] Dixit pro prie: nam ferrum non soluitur, sed mollescit. Ingentem clypeū.] Et magnitudine & soliditate: nam & clypeū dixit, qui magnitudine corpus furatur: unde & clypeus dictus est ἀπὸ τ̃ κλέπτειν. & dicturus est, Septenos orbibus orbes Informant.] designant. Septenosq; orbibus orbes Impediunt.] Id est, uelut septem scuta facta in unitate connectunt. Accipiunt redduntq;.] Iungendum: uno enim eodemq; tempore partim reddunt, partim uentos accipiunt. Stridentia tingunt.] tingendo stridere faciunt. In numerum.] in ordinem: ut, Tum uerò in numerum Faunosq; ferasq; uideres Ludere. Forcipe.] Forfices sunt, quibus incidimus: forcipes sunt, quibus aliquid forum tenemus, quasi foruicapes: nam Forum est calidum. unde & formosos dicimus, quibus calor sanguinis ruborem pulchritudinis creat. Hæc dum properat.] properanter facit: & est honesta locutio. Æolijs.] Nam, ut diximus, Vulcania una est de septem Æolijs. Lemnius.] Qui in Lemnum insulam (ut diximus) cecidit, à Iunone propter deformitatem deiectus, quam aerem constat esse, ex quo fulmina procreantur. Ideo autem Vulcanus de femore Iunonis fingitur procreatus, quòd fulmina de imo aere nascantur: quod etiam Lucanus dicit, Fulminibus terræ propior succēditur aer, Pacem summa tenent. Volucrum sub culmine.] Potest & generaliter accipi Volucrum quarumuis: & specialiter, ut hirundinum. Tyrrhena uincula.] Thusca calciamenta. & dicit crepidas, quas primò habuēre senatores, post equites Romani, nunc milites.

POM. Sabi. Rutili ignis.] intelligit æstatem. Austri.] intelligit autumnum. uel quatuor notat anni tempora. tonitrus gignitur ex collisione nubium, quas impellunt pugnantes uenti, et ideo nunquam tonat ubi serenum est cœlum. Lege Lucretium in principio libri sexti. Instabant.] scilicet fabricando. Ægidaq;.] ægis clypeus, ut diximus: sed uerius significat loricam, quæ pectus munit. et in Pallade sola hoc nomē habet. in medio ægidis est caput Gorgonis, cum serpentinis crinibus. Tollite cuncta.] Loquitur Vulcanus Cyclopibus. Fluit.] liquefit. Vulnificusq; chalybs.] adeo impenetrabile fecerunt scutum, ut ex septem clypeis unum facerent. Stridentia tingunt.] Æra cum tinguntur ignita in aqua, strident.

Gemit.] tonat. Illi.] Cyclopes. In numerum.] in ordinem. multi uolunt artem numerorum acceptam ex ictibus malleorum. Lemnius.] Vulcanus, à Lemno insula. Matutini.] à Matuta, id est aurora. Cantus.] quia in sylua erat. Consurgit senior.] Hoc ex imitatione. nam Telemachus in principio secundi libri Homeri, oriente aurora è lecto surrexit, uestem induit, humero acutum ensem suspendit, et pulchros formosis pedibus calceos annexuit, ferratam manu hastam gerens, duobus albis canibus comitatus. & in Papinio de Adrasto idem. Et Tyrrhena.] Etrusca. nam inde fortè Romani senatorios calceos acceperunt. A

VAR. Lect. Fulgores nūc terrificos.] In ueterib. libris, Horrificos legere est. Cœptosq; auferte.] In libris antiquis, Certos legitur. Præcipitate moras.] In antiq. Moram legitur.

DON. Tollite cuncta, inquit, cœptosq; auferte labores Ætnæi cyclopes, & huc aduertite mentem.] Cuncta: hoc est, uniuersa quæ speciatim superius enumerauit fuisse in manibus Cyclopum. Ecce quantus ardor perficiendi, quæ uxor postulauerat pro filio suo. Iubentur omnia remoueri, nec saltem persona Iouis excipitur, qui deorum omniū retinet imperium. Quumq; alloqueretur Cyclopes, et remouenda uniuersa præciperet, & remotionis ipsius causas mutaret, et cogeretur edicere: non prius aliquid protulit, quàm moneret attentius audienda, quæ fuerat narraturus. Ætnæos Cyclopes, laudis causa posuit: hoc enim illi honore gloriabantur. Debuit quippe hoc genere etiā beneuolos facere, ut lenitas laudis autoritatem iubētis attolleret. Arma acri facienda uiro.] Quàm citò, & quid fieri oporteret dixit, & tetigit licet sub generalitate personam asserens Acrem, ut in eo exprimeret, qualia arma fieri conueniret? Interea cùm loqueretur, & remouenda uniuersa mandaret, et remotionis ipsius causas efferret: quod secretum inter se & uxorem suam fuit, breuitatis ratione ductus, simul & pudoris sui causa contexit. Turpe enim fuit dicere & satis prolixum: Vxor mea petijt, ut filio eius arma faciam. Idcirco ueni, ne animum ipsius lædam, si non fecero, aut tardius fecero. Omnia igitur expreßit, nec Venerem in eo, nec Æneam nominauit, ne in causa priuigni, qui ei per naturalem malitiam charus esse non potuit, uxorium se magis ostenderet, & probaret. Ait igitur: Est uir acer, cui uolo arma fieri. uirum dixit, qualē in themate posuit dicens: Arma uirumq; cano. Virum enim etiam hoc loco dixit, non ut sexum significaret, sed meritum eius, & corporis. Denique Acri addidit, ut ostēderet dignum, quem ipse Vulcanus armaret, ut merito uideretur dixisse Cuncta, & omnes de medio cœptorum operum labores auferte. Nunc uiribus usus, Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.] Tria posuit, uires, manus, & artem. His enim ferrarium opus potest explicari. Præcipitate moras.] In beneficijs quippe uel maxime belli præstādis, non solum factū, sed & facti ipsius maturitas grata est. Præcipitate moras.] ad omnia pertinet: hoc est, et ad remotionē specierum, & ad fabricam, & ad pulchritudinem armorum. Solet enim diligentiam mora comitari: ubi enim uolumus aliquid rectius fieri, necesse est interueniat mora. quæ ne fieret, præuenit dicens: Non tantùm bene fiant, quæ iubeo, uerumetiam cito. Nec plura effatus.] Tanta quippe neceßitas demonstrata est, ut necessaria potius stricti m, quàm superflua plurimis dici debuissent: uel maximè cùm breuitas ipsa nihil subtraxerit causæ, cùm dicta sit.

B

C

A *fit, Fiant arma magistra arte: hoc est, fortia & decora, & omni perfectione compleantur.* At illi Ocyus incubuere omnes.] *Hic ostensa est mandatorum memoria, et iubentis autoritas. omnes simul laborem aggressi sunt, hoc est, nullus ipsorum remansit in mora, & cum omni celeritate incubuerunt: hoc enim maxime inter mandata* Vulcanus *dixerat curandum.* Quod ait Incubuere, *ostendit Cyclopes opus iussum totis uiribus aggressos.* Pariterq; laborem Sortiti.] *In hac enim arte, ut in alijs, diuersa sunt officia faciendi, quæ in unum dehinc collecta unam speciem reddunt.* Necessarium *igitur laborem sortiti sunt: hoc est, fortis iudicio diuiserunt.* Fluit æs riuis, auriq; metallum, Vulnificusq; chalybs uasta fornace liquescit.] *Inter* Fluit & liquescit *plurimum differt: fluit enim quod sic soluitur, ut currat effusum.* Deniq; Fluit, *inquit, riuis scilicet ut aqua.* Hoc *pertinet ad æs atq; aurũ. ferrum uerò quoniam est materiæ durioris,* Liquescit *dixit: hoc est, tantùm mollitur, ut perdita duricie quæ est in eo, in liquore ui caloris arctetur: ut neq; constrictum sit, neq; fluere poßit ut solutum.* Ecce
B *dixit quomodo laborem operis diuisissent.* Alij, *inquit, conflabant æs, alij aurum, alij ferrum molliebant.* Non enim *fieri poterat, ut diuersi generis metalla in unam fornacẽ congererentur, sed ut omnia uno tempore futuris speciebus parata peruenirent.* Alij *igitur alijs operam dabant.* Vnã interea fornace, quã *dixit* Vastã, *sic debemus accipere, ut una singulis non omnibus pariter uideatur fuisse deputata, perindeq; ut una auri fuerit, alia æris, alia ferri.* Vulnificusq; chalybs.] *Tunc uulnificus, quia propter fabricandos gladios parabatur: cæterũ si erit in nauale opus aut rusticum aut simile aliud, non erit uulnificus.* Ingentem clypeum informant.] *Hic simul sunt omnes, ut informaretur una species maior.* Vnum omnia contra Tela Latinorum.] Exposuit *quod dixit,* Ingentem clypeum. *ut posset gestator occurrere etiam si* Latinis *omnibus simul iacere tela cõtigisset. Sed hæc ex persona poetæ debemus accipere. Cæterum nesciebant* Cyclopes, *cui uel contra quem arma illa pararentur.* Post *scuti igitur formam contextus eius consequenter ostenditur.* Septenosq; orbibus orbes Impediunt.] Quatuordecim
C *circulis sic clypei textura currebat ordinatis orbib⁹, ut se inuicem nectere & impedire uiderentur. Incipit rursum exponere, quid sit* Pariterq; laborem sortiti. Alij uentosis follibus auras Accipiunt, redduntq;.] Non quòd uentum habeant folles uentosi dicti sunt, sed quòd uentum ad *mittant, ubi auras acceperint. cæterum si non moueantur, nullus ex ipsis uentus exiſtit.* Alij stridentia tingũt Æra lacu.] Emittit *quippe stridorem ferrum accensum, quum in aqua fuerit missum.* Gemit impositis incudibus antrum.] *Gemebat omne antrũ crebrò uerberatis incudibus.* Illi inter sese multa ui brachia tollũt In numerũ, uersantq; tenaci forcipe massã.] In numerũ *tendebãt, in numerũ maxima uersabãt, ordinatis scilicet uicibus feriẽdi atq; uersandi, ne ictus illideret ictibus, aut massã tẽpore importuno conuerterent.* Quia Incudibus *dixit pluralẽ numerũ tangens, et hic singulari numero posuit* Forcipem & massam: *responsum omnibus debet intelligi. Non enim unam massam plurimi tenebant aut uersabãt, sed qui singulis incudibus præerant aut tundebant in alueis: aut unusquisq; massam, quam in opere habuit, forcipe uersabat.* Hæc pater Æolijs properat dum Lemnius oris.] Ex Æneæ uitrico patrem fecerat dolus uxoris. *Deniq; patris ad plenum dum fungeretur officio, & perficiendis armis instanter operam dabat.* Euandrũ ex humili tecto lux suscitat alma, Et matutini uolucrum sub culmine cantus.] *Quod suprà locis aliquot fecimus, ut lectorem moneremus, idem nobis hic necessariò est faciendum, grauißimo huic autori uulnere inflicto. Nam quæ de auxilijs Euandri, coniunctione Hetruscorum, fatis Romanorum in Æneæ clypeo à poeta scripta fuerunt, amissa sunt omnia: ducentorũ enim & septuaginta quinque uersuum explanatio in huius libri extremo desideratur. Quæ iactura eò indignior, quòd etiam Tertiodecimo interpretationum libro careamus, in quem cuncta hæc ab interprete fuisse cõiecta suspicari possumus. Nos quia nihil habemus, quo damnum illud resarciamus, admonere uoluimus, ut aliorum in perquirendo studium atq; industriam acueremus. * Scientia futurorum attollens famam, & fata nepotum, lætabatur futurorũ nescius, portans posterorum suorum fata, & multorum curricula seculorum: atq; hæc uno humero atque uno scuto quantum ad clypei rationem pertinet, quod sub Ænea factum asseritur, futura continebat: sed omnia temporibus Cæsaris præterita etiam facta numerabatur, quæ futurorũ præscius Vulcanus in clypeo expresserat. Poeta uerò de rebus iam gestis & ipsis triumphis Cæsaris docta et præcipua inuentione textum ipsum descriptionemq; complexus est, ut Cæsaris præsentis gesta laudaret.

Tum lateri atq; humeris Tegeæũ subligat ensem,
Demissa ab læua pantheræ terga retorquens,
Necnon & gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumq; canes comitantur herilem,
Hospitis Aeneæ sedem, & secreta petebat
Sermonum memor, & promissi muneris heros.
Nec minus Aeneas se matutinus agebat:
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi iungunt dextras, medijsq; resident
Aedibus, & licitò tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquã
Res equidem Troiæ uictas, aut regna fatebor.
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ uires: hinc Thusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, & murũ circũsonat armis,
Sed tibi ego ingentes populos, opulentaq; regnis

SER. Tegeæum ensem.] *Arcadicum gladium.* Totum hoc ex Homero: ὤρνυτ' ἄρ' ἐξ εὐνῆφιν Ὀδυσσῆος φίλος υἱός, εἵματα ἑσσάμενος, περὶ δὲ ξίφος ὀξὺ θέτ' ὤμῳ, ποσσὶ δ' ὑπαὶ λιπαροῖσιν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα. Demissa ab læua pantheræ terga retorquens.] *A sinistro humero pellem demissam habuit, quam retorquens & in dextram reuocans partem, se amiciebat.* Gemini custodes.] *Hoc & in Homero lectum est de* Telemacho Vlyßis *filio,* ἐν τῷ β· βῆ ῥ' ἴμεν εἰς ἀγορήν· παλάμῃ δ' ἔχε χάλκεον ἔγχος. οὐκ οἶος, ἅμα τῷ γε δύω κύνες ἀργοὶ ἕποντο. *Et in historia* Romana, *quæ ait:* Syphax *inter duas canes stans* Scipionem *appellauit.* Sermonũ memor.] *Scilicet promißi auxilij: ut,* Auxilio tutos dimittam, opibusq; iuuabo. Heros.] *Hoc nomen non tantùm præsentis est uirtutis, sed et præteritæ: unde est quod* Euandrum

Iungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procul hinc saxo colitur fundata uetusto
Vrbis Agyllinæ sedes, ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, iugis insedit Hetruscis.
Hanc multos florentē annos, rex deinde superbo
Imperio, & sæuis tenuit Mezentius armis.
Quid memorē infandas cędes? quid facta tyranni
Effera? Dij capiti ipsius, generiq; reseruent.
Mortua quinetiam iungebat corpora uiuis,
Componens manibusq; manus, atq; oribus ora,
(Tormenti genus) & sanie, taboq; fluentes,
Complexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem ciues infanda furentem
Armati circunsistunt, ipsumq; domumq;,
Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
Ille inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, & Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furijs surrexit Hetruria iustis.
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.

uandrum heroem dicit, quum sit uirtutis emeritæ. Plerunq; *heros & generis est.* Matutinus *agebat.*] Rem *tēporis ad personā transtulit.* Lici*to tandem sermone.*] Tan*dem, quia amborū desiderio nox moram fecerat.* Nunquā Res *equidē* Tro*iæ uictas.*] *Satis maturē Equidem dixit: id est, ego quidē* Troiā *te uiuo uictā nō arbitror, quantū est in opinione mea.* Pro *nomine tāto.*] *pro tui nominis gloria.* Thu*sco claudimur amnī.*] Thu*sco ideo dixit, quia ipse fuit* Roma*ni finis imperij.* Iuuenalis, *Et quæ* Imper*ij fines* Tibe*rinum uirgo natauit.* Et *murum circunsonat armis.*] *Et breuitatem sui ostendit imperij, & hostilem necessitatem, ob quam se penitus exarmare non poterat.* Sed ti*bi ego.*] *Artificiose agit, ut etiam quæ monstrantur auxilia, ipsius uideantur esse.* Ingentes *autem populos non sine causa dixit: nam* Thu*scia duodecim* Lucumones *habuit, id est reges, quibus unus præerat. unde est,* Gens *illi triplex, populi sub gente quaterni.* Quam *fors inopina.*] Hoc *beneficium casus præstat, qui effecit ut eo tempore quæras auxilium, quo* Tyrrheni *ducem requirunt.* Fa*tis huc te poscentibus affer.*] *perge illuc poscentibus fatis: nam talis est sensus. sed si legeris* Affers, *similiter iungit fortunam fato: ut suprà ubi ait,* Fortuna *omnipotens & ineluctabile fatum.* Si *autem legeris* Affers, *talis erit sensus:* Fati *necessitate factum est, ut uenires: fortunæ beneficio, ut illi ducem requirāt.* Legimus *ergo & affer et affers.* Saxo *colitur fundata uetusto.*] *antiquo opere: ut,* Templa Dei *saxo uenerabar structa uetusto.* Vrbis *Agyllinæ sedes.*] Quæ *nunc* Cære *dicitur.* Lydia *quondam gens.*] Quondam *insedit: non, bello quondam præclara: nam & tunc florebat.* Sanè *etiam suprà diximus* Mæoniam *prouinciam esse, cuius dum breuitas duos fratres* Lydum *&* Tyrrhenū *ferre non posset, ex sorte* Tyr*rhenus cum ingenti multitudine profectus partem* Italiæ *tenuit, &* Tyrrheniā *nominauit.* Hi *diu* Piraticam *exercuerunt, ut etiam* Cicero *in* Hortensio *docet, quomodo captiuos nouis pœnis affligerēt, occisorum eos religantes cadaueribus. quod* Vergilius *dat* Mezentio, *sciens lectum esse de* Tyrrhenorū *gente.* Sanè *illo tēpore* Tyr*rheni dicti sunt, pòst* Thusci, ἀπὸ τ[ῶ] θύειν. Ly*dij aūt, à* Lydo Tyrrhe*ni fratre, qui in prouincia remanserat.* Quid *memorem infandas cædes?*] Figura *oratoria, quæ* παράλειψις *uocatur.* Cicero, Nam *illa nimis antiqua prætereo.* Ef*fera.*] *cruenta.* Dij *capiti ipsius.*] Vt, Quod Dij *prius omen in ipsum* Conuertant. Tormenti *genus.*] Exclamatio *est inuenti supplicij.* Sanie, *tabo.*] Sanies *mortui est, tabo uiuentis, scilicet sanguinis.* Confugere.] *confugiebat: & ut diximus, historicus est stilus.* Defendier.] *defendi: id est, defendebatur. & uertit historiam: nam, ut diximus,* Turnus *magis confugit ad* Mezentium. Præsenti Marte.] *sine aliqua dilatione.*

A

B

Panthera.] *pellem pantheræ.* Canes co[mi]tantur.] Antiqui *ad custodiam corporis canes habebant.* Pro*missi muneris.*] *promiserat auxiliari* Æneæ. Maxi*me* Teucrorum.] Loquitur Euandrus. Saxo *uetusto.*] *antiquitatem notat.* Agyllinæ *urbis.*] *de* Agylla *diximus.* Vbi Lydia *quondam.*] Lydi *uenerunt in* Ita*liam duce* Tyrrheno Atys *filio, & sederunt in* Etruria. Rex Mezentius *tenuit* Etruriam, *sed crudelitate sua expulsus est, & consedit in* Latio. At *fessi.*] *sæuicia & crudelitate* Mezentij. Vituperat Mezentium *à crudelitate.* Domum.] *familiam.* POM. Sabi.

C

Demissa *ab læua.*] Antiqui *lib.* Ab *læuo legunt, ut sub intelligatur humero.* Et *murum circunsonat armis.*] In *libris aliquot antiquis* Arcens *legitur. in aliquot alijs* Aruns. Taboq; *fluentes.*] In *antiquis libris* Fluēti, *quippe tabo legitur.* Ille *inter cædes* Rutulorum.] In Vati*canis omnibus libris* Cædem *legitur.* VAR. Lect.

His ego te Aenea ductorem millibus addam.
Toto nanq; fremunt condensæ littore puppes,
Signaq; ferre iubent, retinet longæuus aruspex,
Fata canens. ô Mæoniæ delecta iuuentus,
Flos ueterum uirtusq; uirûm, quos iustus in hostē
Fert dolor, & merita accendit Mezentius ira.
Nulli fas Italo tantam subiungere gentem.
Externos optate duces: tum Hetrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita Diuûm.
Ipse oratores ad me, regniq; coronam
Cum sceptro misit, mandatq; insignia Tarchon,
Succedam castris, Tyrrhenaq; regna capessam.
Sed mihi tarda gelu, seclisq; effœta senectus,
Inuidet imperium, seræq; ad fortia uires.
Gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella

SER. Addam.] *Aut dabo, aut reuera addam habentibus* Tarchontē. Lon*gæuus aruspex.*] Argu*mento ætatis uult doctū uideri.* Optate *duces.*] *uotis scilicet.* Hoc *acies campo.*] Quasi *iam in bellum parati.* Regniq; *coronam.*] *insigne, non reuera coronam, cùm* Thusci *nunquam reges habuerint. ergo species est pro genere.* Man*dat insignia.*] Aut *mittit insignia, id est, ornamenta regaliā: aut reuera mādat insignia, id est, magna: ut,* Castris *succedam* Tyrrhenaq; *regna capessam.* Sed *mihi tarda gelu.*] Occurrit *tacitis quæstionibus, dicēs, se nō ijsse propter ætatem senilem: filium uerò propter mixtum genus per originem matris. unde* Æneā *dicit ire debere, cui ætas et origo regna concedūt.* Sæclisq; *effœta senect*[us].]

Notandum

A Notandum dicta secula etiam in uno homine, secundum eos qui dicũt seculũ XXX. annos habere. nam alij uolunt CX. alij mille annis putant seculum contineri. Inuidet imperium.] Bona elocutio: ut, Liber pãpineas inuidit collibus umbras. Quem numina poscunt.] Vt, Externos optate duces. Italûm fortißime ductor.] συνυμβόλως iã ductorẽ Italiae uocat Aeneam. Spes & Solatia.] Spes, quia multa de eius uirtute sibi promittebat pater: Solatium, quia amissa coniuge unici filij utebatur solatio. Est autem solatium praesentis diminutio tri-

Hinc partem patriae traheret: tu, cuius & annis,
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt,
Ingredere ô Teucrũ atq; Italûm fortissime ductor.
Hunc tibi praeterea spes, & solatia nostri
Pallanta adiungam: sub te tolerare magistro
Militiam, & graue Martis opus, tua cernere facta
Assuescat, primis & te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum robora pubis
Lecta dabo, totidemq; suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixiq; ora tenebant
Aeneas Anchisiades, & fidus Achates,
Multaq; dura suo tristi cum corde putabant,
Ni signum coelo Cytherea dedisset aperto.
Namq; improuiso uibratus ab aethere fulgor
Cum sonitu uenit, ruere omnia uisa repente:
Tyrrhenusq; tubae mugire per aethera clangor.
Suspiciunt, iterũ atq; iterũ fragor intonat ingens.

ιδέειν, ἀλλ' ἔβισαν. αὐτὰρ ἀχιλλεὺς ὡς εἶδ' ὥς μιν μᾶλλον ἔδυ χόλος.

Longaeuus aruspex.] scilicet Tarcon, Tyrrhenis asserens quaerendum esse ducem externum. O' Maeoniae delecta iuuentus.] Verba aruspicis, quae refert Euander. Effoeta.] exinanita. Senectus.] senes frigidi sunt. Si iuuenis essem, suscepissem laborem ut fierem rex Tyrrhenorum. Natum exhortarer.] illi uolunt externum ducem, & filius meus ex sanguine materno est Italus. Matre.] Sabella. Euander duxit filiam regis Sabinorum. POM. Sabi.

B sticiae. Tolerare.] Quasi rem asperam & difficilem. Miretur.] imitetur. Lucanus: Miratpremq; Catonis. Optima enim ingenia necesse est, ut ea quae mirãtur, imitentur. Suo tibi nomine Pallas.] Bene in omnibus filij gratiam facit. nam dicit: Dat tibi Pallas milites ducentos suo nomine, ipse uero à me ducentos accipies. Tristi cum corde.] Propter breuitatem auxiliorum. Coelo aperto.] sereno: ut, A' parte serena Prospicere. Improuiso.] Nullum enim indiciũ praecesserat nubium. Fulgor.] fulgetra. Cum sonitu.] tonitru scilicet, ut diximus. suprà ordinem tenuit, qui nobis apparet, ut fulgetras dicat priores, cùm sint ante tonitrua. Ruere omnia.] Sic enim sonat, ut uideatur ruina. alibi, Coeliq; ruina. Bene autem temperauit, dicens Visa. Tyrrhenusq; tubae mugire per aethera clangor.] Tyrrhenum clangorem dixit tubae: ideo quia apud Thuscos tubam constat esse inuentam. Ergo Tyrrhenus clangor, sonus Tyrrhenarum tubarum. & bene congruis nominibus arma nunciantur per sonos tubarum. Fragor intonat.] Fragor propriè armorum est sonus. quod autem dicit Intonat, il-

C luc spectat, Fulminat Aeneas armis: & uult fragore tonitrua, splendore fulgetram imitari. Non autem mirum est, à dea libidinis Venere allatis armis inesse fulgorem: nam et Homerus dicit à Thetide oblata arma habere motum quendam & spiritum, quae duo in aqua esse manifestum est. Thetidem autem nouimus nympham. Homerus autem sic: ὡς ἄρα φωνήσασα θεὰ κατὰ τεύχε' ἔθηκε πρόσθεν ἀχιλλῆος, τὰ δ' ἀνέβραχε δαίδαλα πάντα. μυρμιδόνας δ' ἄρα πάντας ἕλε τρόμος, οὐδέ τις ἔτλη ἄντην εἰσ-

Pubes.] uel pubis, id est iuuentutis: uel dabo bis centum robora iuuenum, quae sunt lecta pubes. Fulgor.] fulgetra uenit cum sonitu. Visa ruere.] propter concußionem sonitus. Tyrrhenusq; tubae.] quia in Etruria inuenta tuba fuit, scilicet in Vetulonia eius urbe: ex ea uenere fasces, secures, sella curulis. Suspiciunt.] Arcades attoniti. Increpat ingens clangor.] In tertio consulatu Marij à Mamertinis & Tudertibus spectata arma in coelo ab ortu occasuq; concurrentia. bene increpat, propter tubas. Fragor.] scilicet tubarum. nam Cimbrico bello auditus coelo tubarum sonitus. Vergilius ex historijs hoc accepit. eodem Cimbrico bello armorum sonitus auditus in coelo.

Nulli fas Italo.] In antiquis aliquot libris mutato numero legitur. Fas Italo nulli. Mandatq; insignia Tarcon.] In antiquo libro Tarco. Et generi fatum indulgent.] In Mediceo libro, Fata indulgent, scriptum est. Hunc tibi praeterea.] In aliquot antiquis legere est Nunc tibi. Primis & te miretur ab annis.] Sunt libri antiqui in quibus legere est, Te imitetur. Arcades huic equites.] In antiquis libris Arcadas scriptum est. Robora pubis Lecta dabo.] Antiquis aliquot lib. Corpora pubis legunt. Totidemq; suo tibi nomine Pallas.] In libris aliquot antiquis legere est, Suo tibi munere Pallas. Defixiq; ora tenebant.] Vetusta quaedam exempl. legũt, Intentiq;. Fragor intonat ingens.] Antiqui pleriq; libri. Increpat legunt. Quod uerò paulo post sequitur. Pulsa tonare.] In antiq. aliquot, Sonare legere est. Sunt etiam libri in quibus Fragor intonat aures legatur. VAR. Lect.

SER. Inter nubem.] per nubem: more suo. & dicit in serena parte coeli fuisse nubem, per quam arma portata sunt. Per sudum.] Sudum est, quasi subudum, serenum post pluuias: ut, Ver nactae sudum. Agnouit sonitũ.] Hoc est, quid sonitus significaret. Diuae promissa parentis.] κατὰ τὸ

Arma inter nubem coeli regione serena
Per sudum rutilare uident, & pulsa tonare.
Obstupuere animis alij, sed Troius heros
Agnouit sonitum, & diuae promissa parentis.
Tũ memorat: Ne uerò hospes, ne quaere profectô,
Quem casum portẽta ferãt, ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diua creatrix,
Si bellum ingrueret, Vulcaniaq; arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant?
Quas poenas mihi Turne dabis? q̃ multa sub ũdas
Scuta uirûm, galeasq; & fortia corpora uolues

σιωπώμενον, intelligimus Venerem ei promisisse. Hospes.] Et qui suscipit, & qui suscipitur Hospes uocatur, ut hoc loco Euãder. item suprà, Hospitis Aeneae sedem. sicut & Vector qui uehit, & qui uehitur: & Alumnus qui alit, & qui alitur. Nè uerò, ne quaere profectò.] Ambae particulae

Tybri pater:poſcant acies,& fœdera rumpant.
Hæc ubi dicta dedit,ſolio ſe tollit ab alto,
Et primùm Herculeis ſopitas ignibus aras
Suſcitat,heſternumq́ larem,paruosq́ penates
Lætus adit.mactant lectas de more bidentes
Euandrus pariter,pariter Troiana iuuentus.
Poſt hinc ad naues graditur,ſociosq́ reuiſit,
Quorum de numero,qui ſeſe in bella ſequantur,
Preſtantes uirtute legit:pars cætera prona
Fertur aqua,ſegnisq́ ſecundo defluit amni,
Nuncia uentura Aſcanio rerumq́,patrisq́.
Dantur equi Teucris,Tyrrhena petentibus arua,
Ducunt exſortem Aneæ,quem fulua leonis
Pellis obit totum,præfulgens unguibus aureis.
Fama uolat paruam ſubitò uulgata per urbem,

ad ornatū pertinent tantùm. Portenta.] *Modò bona omina, quæ uictoriam portendunt de hoſtibus.* Ego poſcor Olympo.] *Aut de Olympo poſcor, id eſt, hæc ſigna mei cauſa fiunt: aut certè in Olympū poſcor, dempta præpoſitione: ut,* It clamor cœlo. Diua creatrix.] *Rerum omnium generaliter.* Heu.] *Adeò de uictoria fretus eſt, ut etiam hoſtium miſereatur: quod Æneæ κατὰ τὸ πρέπον rectè tribuitur, qui ubiq; pius inducitur. & hinc naſcitur ille ſenſus,* Non hæc ô Palla dederas promiſſa parēti. Itē Æneas, Hi noſtri reditus expectatiq; triumphi, Hæc mea magna fides. Fœdera rumpant.] *Quæ ſe facturum* Latinus *promiſerat: non enim erant facta.* Herculeis ſopitas ignibus aras.] *ὑπαλλαγὴ eſt: id eſt, ſuſcitauit aras* Herculeas, *in quibus erant ignes ſopiti.* Heſternumq; larem.] *cui pridie ſacrificauerat. & eſt iteratio: nam malè quidam* Externum *legunt, id eſt extraneum.* Poſt hinc ad naues graditur.] *Vnum uacat, aut* Poſt, *aut* Hinc: *ut,* Poſt hinc digrediens iubeo frondentia capris Arbuta ſufficere. *Tale eſt & illud,* Primus ibi ante omneis. Qui ſeſe in bella ſequantur.] *in expeditionem & bellicam præparationem: nam (ut ſuprà diximus)* Bellum *eſt tempus omne, quo uel præparatur aliquid pugnæ neceſſarium, uel quo pugna geritur.* Prælium *autem dicitur, conflictus ipſe bellorum.* Vnde *modò bene dixit,* Qui ſeſe in bella ſequantur, *non in prælium: nam ad auxilia petenda uadit, non ad pugnam.* Quanquam *etiam ſi diceret,* Qui ſe in prælium ſequantur, *non ualde ab re eſſe uidebatur.* Hi *enim equites, quum à* Tarconte *accepiſſet* Æneas *auxilia, cum alijs* Hetruſcis *equitibus per terram miſſi, obuios ſtatim habuēre bellantes, & quaſi iam hinc recta pergere uidentur in prælium.* Vnde *etiam à* Cymodocea *nauiganti* Æneæ *dicitur,* Iam loca iuſſa tenet forti permixtus Hetruſco Arcas eques.

Segnis.] *ſine remigio. & reſpexit ad aſcendenteis, de quib. ait,* Remigio noctemq; diemq; fatigant. *licet fuerit leniſſimus fluuius.* Rerum.] *Quas geſſerat.* Patris.] *Vbi eſſet.* Ex ſorte Æneæ.] *Id eſt, extra ſortem aliorum. per id quod eſt factum, indicatur quod nō eſt factum.* Per Exſortē *autem, optimū & præcipuum ſignificat.* Pellis obit totum.] *Pellis oſtenditur magnitudo in hoc, quod dicit* Totū obit. Vnguibus aureis.] *Aut quia ungues ipſi quum aruerint, auri imitantur colorem: aut quia ſolebant deaurari.* Statius, *Auro manſueuerat ungues.* Fama uolat paruam ſubito uulgata per urbem.] *Cur* Subito? *Ipſe dicit, quaſi per paruam urbem.* B

Per ſudum.] *ſudus, id eſt ſubudus: i[illegible]ſt, liquidus, purus.* Ne ucrò hoſpes.] *Verba* Æneæ *ad* Euandrum. Olympo.] *id eſt, ego poſcor ad bellum ex* Olympo. Miſſuram.] *ſcilicet ſe.* Creatrix.] *ſic appellatur* Venus, *quia omnia gignit.* Poſt hinc ad nauis.] *Reuertitur* Æneas *ad nauis, & facit delectum militum.* Segnis.] *ſine remis.* Secundo amni.] *ferebatur aqua fluenti.* Nuncia Aſcanio.] *hi erant futuri nuncij* Aſcanio *de actis rebus.* Quem fulua leonis.] *equus qui dabatur* Æneæ, *erat extra ſortem, & tectus pelle leonis. ungues leonis aurati, ad ornatum: ut* Papinius, *Auro manſuuerat unguis. aut à colore unguium.* Per urbem.] Pallanteum.

VAR. Lect. Agnouit ſonitum, & diuæ.] *In* Rom. lib. *non habetur* Et. Ne uero hoſpes, ne quære profecto.] *In libris aliquot antiquis legere eſt,* Ne quære hoſpes, ne quære profecto. Quàm multa ſub undas.] *In* Romano *libro legere eſt* Sub unda. Herculeas ſopitis ignibus aras Suſcitat.] *In* antiq. lib. Excitat *legitur.* Heſternumq; larem.] *In* Romano *libro* Externum *legitur.* Euander pariter.] *In* antiq. lib. Euandrus *legitur.* C

Ocyus ire equites Tyrrheni ad littora regis.
Vota metu duplicant matres,propiusq́ periclo
It timor,& maior Martis iam apparet imago.
Tum pater Euandrus,dextrā complexus euntis,
Hæret inexpletùm lachrymans,ac talia fatur:
O' mihi præteritos referat ſi Iuppiter annos,
Qualis erā,cùm primam aciem Preneſte ſub ipſa
Straui,ſcutorumq́ incendi uictor aceruos,
Et regem hac Herilum dextra ſub tartara miſi:
Naſcenti cui tres animas Feronia mater
(Horrendū dictu) dederat,terna arma mouenda.
Ter leto ſternendus erat.cui tunc tamen omnes
Abſtulit hæc animas dextra,& totidē exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu diuellerer uſquam
Gnate tuo:neq́ finitimo Mezentius unquam
Huic capiti inſultans,tot ferrro ſæua dediſſet
Funera,tam multis uiduaſſet ciuibus urbem.
At uos ô ſuperi,& diuûm tu maxime rector
Iuppiter,Arcadij quæſo miſereſcite regis,

SER. Ocyus.] *Poſitiuus antiquus eſt, id eſt celeriter: nec enim poteſt eſſe cōparatiuus, ubi nulla eſt comparatio. aut cōparatiuū pro poſitiuo ponitur: ut ſenior, pro ſenex.* Eſt *autem à Græco nomine cōparatum, ὠκύς.* Vota metu duplicant matres.] *Bene duplicant metu: nā ineſt ſemper in matribus uotum.* Propiusq; periclo It timor.] *Propius periclo, pro propior. nā matres quod timent, hoc putant liberis poſſe contingere.* Iam apparet.] *Adhuc illis pergentibus, iam prælium cogitatur à matribus.* Dextrā euntis.] *Scilicet quia duxerat pater.* Hæret inexpletus.] *Multi hîc diſtinguunt, ut ſit* Inexpletus hæſit, & talia loquutus eſt lachrymans. *Alij legunt,* Inexpletus lachrymis. *Honeſtius tamē eſt* Inexpletùm lachrymans, *ut ſit nomen pro aduerbio, id eſt, inexplebiliter.* O' mihi præteritos referat ſi Iuppiter annos.] *Et* O & Si *optantis ſunt, quæ nunc iunguntur. nam ſingula antè ponebantur: ut, Si nunc*

Et patrias audite preces: si numina uestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reseruant:
Si uisurus eum uiuo, & uenturus in unum,

A nunc se nobis ille aureus arbore ramus. Ergo unum uacat quantum ad antiquitatem. & notandum Votum, de præterito fieri. Qualis eram.] Aut utinam sim talis, qualis tunc eram quando ista perfeci. aut certè laudantis est: ut, Qualis eram quum primam aciem Preneste sub ipsa Straui. Scutorumq; incendi uictor aceruos.] Hoc traxit de historia: Tarquinius enim Priscus uictis Sabinis, in honorem Vulcani eorum arma succendit, quem postea secuti sunt cæteri. Victor.] Euandrum in Italiam uenientẽ Herilus rex Prenestinus auxilio suorum ciuium uoluit expellere, quos uicit Euander, & Herilum interfecit, & interfectorum clypeos combussit. Cui treis animas.] Per transitum ostendit illam Platonis & Aristotelis contentionem, qui dubitabant utrum quatuor an tres animæ sint in homine, φυσικὴ, αἰσθητικὴ, νοητικὴ, κινητικὴ. Hoc autem loco per treis animas magnum & perfectum indicat uirum: nam quantum ad fabulam pertinet, treis animas propter tria habuit corpora. B Attendendum est sanè hoc sibi Euandrum uindicare, quod fuit in Hercule: nam ut ille Geryonem extinxit, ita hic Herilum occidit. inde est quod paulo pòst dicit, Neque finitimo Mezentius unquam Huic capiti insultans. Mos enim Herculis fuit, ut etiam non rogatus laborantibus subueniret. Tunc enim (sicut etiam Varro dicit) omneis qui fortiter fecerant, Hecules uocabantur, licet eos primò quadraginta quatuor enumerauerint. Hinc est quod legimus Herculem Tirynthium, Argiuum, Thebanum, Libyum, &c. Feronia mater.] Nympha Campaniæ, quã etiã suprà diximus. Hæc etiam libertorũ dea est, in cuius templo raso capite pileum accipiebant. cuius rei etiam Plautus in Amphytrione facit mentionẽ: Quod utinam ille faxit Iupiter, ut ego hodie raso capite caluus capiam pileum. Terna arma.] Figura Poetica: nam Trina debuit dicere. Arma enim tantum numeri pluralis, cui non iunguntur nomina numeralia, ut suprà diximus. non enim dicimus tria arma. Mouenda.] Vel contra ipsum, uel ab ipso. Finitimo.] Aut in finitimo, aut finitimo capiti. C Viduasset ciuibus urbem.] Scilicet uiris fortibus peremptis. & propriè uiduasset dixit, quia Vrbs est generis fœminini. Horatius abusiuè & satis incõgruè in genere masculino posuit, cũ dicit: Viduus pharetra Risit Apollo. At uos ô superi, & diuûm tu maxime rector Iuppiter.] Iam hîc quasi pater loquitur. diuisa enim hæc est alloquutio, & ultima pars eius habet parentis affectum: quod & ipse ostendit dicens, Et patrias audite preces. Prima uerò uiri fortis est: ut, Qualis eram quũ primã aciem Preneste sub ipsa Straui. Si numina uestra.] Vestra, mihi fauentia.

POM. Sab. Hæret inexpletus.] id est, quia non poterat se continere à lachrymis. Sub ipsa Præneste.] nunc Pænestis, huius Prænestis, dicimus. hæc Prænestis, & hoc Præneste. Incendi uictor aceruos.] Apud antiquos mos erat, ut uictores incenderent arma & scuta eorum quos uicerant. Tris animas.] id est tres: quia si tria habebat corpora, sic tres animas. Feronia mater.] fictio est. Herylus filius Feroniæ, & sumpta ex Geryone Herculis. Feronia dea libertinorum, in eius templo liberti raso capite accipiebant pileum, quod erat libertatis signum. Diuellerer unquam.] id est, non diuellerer amplexu tuo fili (quia filius ibat cum Ænea ad Tarchontem) si essem iuuenis, Mezentius non sæuiret in nos. Finitimo.] iuncti erant utriusque fines. Sæua funera.] Mezentius faciebat impetum in Pallanteum. At uos ô superi.] si uultis me uiuũ, seruate mihi filiũ. In unũ.] cum filio meo.

VAR. Lect. Tyrrheni ad littora regis.] Antiqui aliquot lib. Ad lumina habẽt. Timor, et maior Martis iã apparet imago.] In Romano libro, Et timor maior. Sunt etiã libri, in qbus absq; particula Iã, ita legitur Maior martis apparet imago. Hæret inexpletũ lacrymans.] In quibusdã lib. antiq. Inexpletus legitur. in aliquot alijs, In amplexus lacrymãs habetur. Cum primã aciẽ.] In antiq. lib. Primũ legitur. Neq; finitimo Mezẽtius unquãHuic capiti insultans.] In antiq. lib. Finitimus legitur et Exultãs. legitur et Vsquam in libris aliquot antiquis. Quæso miserescite regis, Et patrias audite preces.] In antiq. lib. lectio hæc uariat in hũc modũ, Quæso reminiscere regis, Exaudiq; preces patrias.

SER. Patiar quemuis durare laborem.] Ipsius scilicet senectutis. Terentius: Senectus ipsa morbus est. Durare autem est sustinere: Horatius, Ac sine funibus uix durare carinæ Possunt imperiosius equor. & Vergilius, Durate, & uosmet rebus seruate secundis. Infandum casum.] Parẽtis est, quod formidat nolle memorare. Crudelem uitam.] Quæ filio est superstes: ut, Quandò aliter nequeo crudelem abrumpere uitam. Sola et sera.] Quia & unus erat, & serius susceptus. Iamq; adeò exierat portis.] Adeò, ad ornatum pertinet tantum. Ipse agmine Pallas In medio.] Hic enim fuit mos, ut tyrones ponerentur in medio, & ambirent uiri fortes exercitum: aut certè, honoris est medium locum in exercitu tenere: ut ipse alibi, Medio dux agmine Turnus. et suprà, Composuit sponda, mediumq; locauit. Conspectus.] conspicuus, conspicabilis: nam pro nomine participium posuit. Ante alios astrorum diligit ignes.] Venus in cœlo habet unam propriam stellam, quæ oriens Luciferum, occidens Vesperum

Vitam oro, patiar quemuis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum fortuna minaris,
Nunc, ô nunc liceat crudelem abrumpere uitam,
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri,
Dum te chare puer, mea sola & sera uoluptas,
Complexu teneo. grauior ne nuncius aures
Vulneret. hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Iamq; adeò exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos, & fidus Achates,
Inde alij Troiæ proceres: ipse agmine Pallas
In medio, chlamide & pictis conspectus in armis.
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasq; resoluit.
Stant pauidę in muris matres, oculisq; sequuntur
Pulueream nubem, & fulgentes ære cateruas.
Olli per dumos, quà proxima meta uiarum,
Armati tendunt: it clamor, & agmine facto
Quadrupedãte putrẽ sonitu quatit ungula cãpũ.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,

Relligione patrum latè facer, undiq; colles
Inclusere caui, & nigra nemus abiete cingunt.
Siluano fama est ueteres sacrasse Pelasgos,
Aruorum pecorisq; Deo, lucumq;, diemq;,
Qui primi fines aliquando habuêre Latinos.

rum facit: unde Stat. Et alterno deprehenditur unus in ortu. Habet etiã duas alias, unam in signo Tauri, & unam in Septentrione: unde etiam Taurus domus dicitur esse Veneris. ideo dixit, Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes. Sacrum.] *uenerabile.* Tenebrasq; resoluit.] Propter iubar, *quod sola poßidens aliquod efficiat lumen.* Agmine facto.] *Agmen propriè est exercitus ambulans: quicquid fuerit aliud, abusiuè dicitur, siue stans, siue castra metatus.* Propè Cæritis amnem.] *Agylla ciuitas est Thusciæ, à conditore appellata, cui ex inscitia* Romana *aliud est inditum nomen: nam quum* Romani *euntes per Thusciam, interrogarent* Agyllinos *quo modo diceretur ciuitas, & illi utpote* Græci *quid audirent ignorantes, & optimum ducentes si prius eos salutarent, dixerunt* χαῖρε: *quam salutationem* Romani *ciuitatis nomen esse arbitrati sunt, et detracta aspiratione eam Cære nominauerũt: ut dicit* Higinus *in urbibus* Italicis. *Amnis uerò* Minio *dicitur: ut,* Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in aruis. Latè sacer.] Hoc est, *nõ solum colebatur à ciuibus, sed etiam ab accolis* Nigra.] *umbrosa, more suo.* Veteres sacrasse Pelasgos.] *De his uaria est opinio: nam alij eos ab Athenienſibus, alij à Laconibus, alij à Thessalis dicunt originem ducere: quod est propensius. nam multas in* Italia *Pelasgorũ constat esse ciuitates, hi primi* Italiam *tenuisse perhibentur.* Armorum pecorisq; deo.] *Publica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum & agrorũ* Deum *esse* Siluanum: *prudentiores tamẽ dicunt esse* ὑλικὸν θεὸν, *hoc est,* Deum τῆς ὕλης. *Hyle autem est fex omnium elementorũ: id est, igni sordidior & aere, item aqua et terra sordidior: unde cuncta procreantur.* Quam ὕλην *Latini materiã appellarũt: nec incõgruè, quũ materiæ siluarũ sint. Ergo quod* Græci *à toto, hoc* Latini *à parte dixerũt.* Lucumq; diemq;.] A
Hoc à Romanis *traxit, apud quos nihil fuit tam solẽne, q̃ dies cõsecrationis: hinc illud,* Nostrosq; *hui⁹ meminisse minores.*

POM. Iamq; adeò.] *Æneas cum* Pallante *præit* Tarchontẽ. Prope Ceritis.] Agylle *dicta* Cere. *hoc* Cere, Ceretis. A. Sabi. *Agylla dicta à nympha* Agylle. Veteres sacrasse pelasgos.] *Pelasgi condiderunt* Agyllem, *id est* Cere. Strabo *ait eos fuisse* Arcadicos, *& militares.* Homerus *ait* Cretenses, Æschylus *Argiuos,* Ephorus *Peloponnesum* Pelasgiam, Euripides *ait Pelasgos dictos* Danaos, *alij aiunt habitasse* Lemnum & Imbrum. *nonnulli dicunt, Pelasgos uenisse cum* Tyrrheno. Herodotus *ait, Pelasgos semper uagos, sub* Deucalione *habitasse* Thessaliam, *sub* Doro Hellenis *filio* Istiotim, *inter* Olympũ & Ossam: *hinc à* Cadmeis *eiectos* Macedoniam, *postremò* Peloponnesum. Athenienses *eos uocabant* Pelargos, *id est, ciconias aues: quoniam semper essent uagi.* Dionysius *ait dictos à* Pelasgo Iouis *filio, & habitasse* Argos Achaicum. *Post 6. æta-* B *tes in* Thessaliam *migrauit, quæ* Hæmonia *dicebatur. uel* Pelasgi *dicti à duce* Pelasgo, *filio* Larissæ & Neptuni. *è* Thessalia *pulsi fuerunt à* Curetibus & Lelegibus, q... Ætoli & Locri *sunt uocati.* Pelasgi *pulsi per uaria loca diuisi,* Cretam, Cycladas, Estiotim, Phocidem, Euboiam, Lesbum, Dodonem. *Hi cum non sufficeret ager, in* Italiã *monitu oraculi uenerunt, quæ* Saturnia *dicebatur.* Amnem.] Minionem. Lucumq; diemq;.] *apud antiquos dies consecrationis solennis erat.*

VAR. Lect. Patiar quemuis durare laborẽ.] *In antiq. lib.* Patior *est.* Nunc nunc, ò liceat.] *In lib.* Rom. *& quibusda[m] alijs legere est,* Nunc ò nunc liceat. Mea sola, & sera uoluptas.] *In* Mediceo *transpositis uerbis, legere est* Me[a] *sera & sola uoluptas.* Complexu teneo.] *In* Romano *libro legere est* Complexus.

Haud procul hinc Tarco, & Tyrrheni tuta tenebãt
Castra locis, celsoq; omnis de colle uideri
Iam poterat legio, & latis tendebat in aruis.
Huc pater Aeneas, & bello lecta iuuentus
Succedunt, fessiq; & equos & corpora curant.
At Venus æthereos inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat, natumq; in ualle reducta,
Vt procul egelido secretum flumine uidit,
Talibus affata est dictis, seq; obtulit ultro:
En perfecta mei promissa coniugis arte
Munera, ne mox aut Laurenteis nate superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
Dixit, & amplexus nati Cytherea petiuit,
Arma sub aduersa posuit radiantia quercu.
Ille deæ donis, & tanto lætus honore
Expleri nequit, atq; oculos per singula uoluit.
Miraturq;, interq; manus & brachia uersat
Terribilem cristis galeam, flammasq; uomentem,
Fatiferumq; ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis cum cærula nubes
Solis inardescit radijs, longeq; refulget.
Tum læues ocreas electro, auroq; recocto,
Hastamq;, & clypei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumq; triumphos,
Haud uatum ignarus, uenturiq; inscius æui,

SER. Tarco et Tyrrheni.] *Tarco Latinus nominatiuus est de Græco ueniens, ab eo quod est* τάρκων: *perdito N, & ω cõmutato in o. ut,* ἀπόλλων Apollo, πλάτων Plato: *aliter uersus non stat.* Tuta tenebant Castra locis.] Hoc est, *natura & industria munitißima. sed nouimus castra per naturam munita esse non posse, nisi in collibus fuerint: quòd si in montibus sunt, quomodo procedit,* Latis tendebat in aruis? Ne *sit ergo contrarium, intelligam⁹ quod hodieque uidemus & legimus hanc collium fuisse naturam, ut planicies esset in summo, in qua erant castra* Tarcontis. *quanquã multi uelint,* Celsoq; om*nis de colle uideri* Iam poterat legio, *ad Æneã referre, ut intelligamus in collibus uenientes fuisse* C *Troianos: castra uerò* He*trusca fuisse in campis.* Quod *si uelimus accipere, quemadmodum procedit,* Tuta tenebãt Castra locis: *id est, per naturam locorum?* Tendebat in aruis.] Vt hîc, Sæuus tendebat Achilles: *id est, tentoria habebat.* Bello lecta. *Quia ait suprà,* Qui sese in bella sequantur Præstantes uirtute legit. *aut propriè, quia delectus militum est.* Equos et corpora curãt.] *Ingenti arte quod sequebatur omisit, redditurus in* Decimo: *nanque si uellet dicere,* Venisse Ænea, *uidisse* Tarcontẽ, *petijsse*

auxilia

Fecerat Ignipotens: illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataq; in ordine bella.
Fecerat & uiridi fœtam Mauortis in antro
Procubuisse lupam, geminosq; huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, & lambere matrem
Impauidos: illam tereti ceruice reflexam
Mulcere alternos, & corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romã, & raptas sine more Sabinas
Concussu caueæ magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoq; nouum consurgere bellum
Romulidis: Tatioq; seni, Curibusq; seueris.
Pòst ijdem inter se posito certamine reges
Armati Iouis ante aram, paterasq; tenentes

A *auxilia: satis longum fuerat: et probat illud quod ait suprà,* Toto *nanq; fremunt condensæ littore puppes: quum* Hetruscorum *festinationi dicentis breuitas cõgruat.* Verùm *hoc, quod in isto loco prætermisit, reddit in* Decimo *dicens,* Nanq; *ut ab* Euandro *castris ingressus* Hetruscis *Regẽ adit, et regi memorat nomenque genusq;.* Æthereos nimbos.] *per aerem numinum, scilicet purgatiorem, qui circa deos est.* Dona ferens aderat.] Homerus *ait:* ἣ δ' ἐς νῆας ἵκανε θεοῦ πάρα, δῶρα φέρουσα. Reducta.] *secreta.* Egelido *secretum flumine uidit.*] Egelido, *est nimium gelido. & est una pars orationis: ut,* Eduramq; *pyrum, id est ualde duram. & sic dixit,* Secretum
B *flumine egelido: hoc est, præsidio fluminis. ut dicimus,* Secretus *est monte uel syluis.* Latenter *autem ostendit* Æneam *non nisi in flumine ablutum, numen uidere potuisse.* Seq; obtulit ultrò.] Id *est, deam confessa est: ut in* Secundo *dixit,* Cùm *mihi se non antè oculis tam clara uidendam* Obtulit. *& est ordo,* Obtulit *se, & loquuta est.* Promissa.] κατὰ τὸ σιωπώμενον: *ut suprà,* Hoc *signum cecinit missuram diua creatrix.* Laurenteis *superbos.*] Vt, Quos *illi bello profugos egêre superbo.* Acrem Turnum.] f[illegible]em. *& propriè apud nos* Acer *est, qui* δεινὸς *apud Græcos: nam fortem, & uehementem, & asperum, & amarum potest significare.* Poscere.] Prouocare. Cicero Prima et Secunda *actione in* Verrem, Poscunt *maioribus poculis: id est, prouocant.* Deæ *donis.*] Id *est, propter arma.* Tanto *lætus honore.*] *munere diuæ, quòd manifesto uideat matrem, & plenam numinis sui.* Interq; *manus brachia uersat.*] Ex Hom. τέρπετο δ' ἐν χείρεσσιν ἔχων θεοῦ ἀγλαὰ δῶρα. Distinguendum *est, ut intelligas* Æneam *manibus minora, brachijs maiora arma considerasse, utputa loricam uel scutum: hæc*
C *enim arma maiora sunt: minora uerò, galeam, gladium, ocreas.* Versat.] *considerat: ut,* Huc *illuc uinclorum immensa uolumina uersat.* Rigentem, Sanguineam, ingentem.] Distinguendum *propter plura epitheta.* Solis *inardescit radijs.*] Irim *physica ratione describit, quæ fit quum aquosam nubem solis ardor irradiat. nec est incognita hæc comparatio, cum lorica diuersis metallis fieri plerunq; consueuit.* Leues *ocreas.*] *nitida tibialia.* Recocto.] *sæpe purgato. sic* Homerus, αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τεῦξε σάκος μέγα τε στιβαρόν τε, τεῦξ' ἄρα οἱ θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς, τεῦξε δέ οἱ κόρυθα βριαρὴν κροτάφοις ἀραρυῖαν, καλὴν, δαιδαλέην· ἐπὶ δὲ χρύσεον λόφον ἧκε. τεῦξε δέ οἱ κνημῖδας ἑανοῦ κασσιτέροιο. Non enarrabile textum.] Bene Non *enarrabile: quum enim clypeo omnem* Romanam *historiam uelit esse descriptam, dicendo:* Illic *genus omne futuræ* Stirpis *ab* Ascanio, *pugnataq; in ordine bella: carptim tamen pauca commemorat. sicut in* Primo *ait:* Videt Iliacas *ex ordine pugnas. nec tamen uniuersa descripsit.* Haud *uatum ignarus.*] *futurorum nescius.* Venturi'que *inscius æui.*] Non *æui, sed quæ in auo erant futura.* Stirpis *ab.* Ascanio.] *usque ad* Augustum Cæsarem. Mauortis *in antro.*] Potest *accipi &* Fecerat *lupam &* Mauortis, *&* Mouórtis *in antro.* Dicendo *autem* Et, *ostendit multa alia fuisse depicta.* Procubuisse.] Id *est, prima parte se inclinasse, quod* Græci προκλίνειν τινὰ *dicunt, ut inclinatione corporis ubera præberet infantibus.* Nam *si* Procubuisse, *iacuisse accipias, contrarium est quod dicit:* Ludere *pendentes pueros.* Sciendum *tamen est, eum gestum uoluisse propriè exprimere, quem in ipsius lupæ cernimus statuis.* Geminos *huic.*] Reuera Geminos *modò, aliâs simileis.* Sanè *hic totus locus* Ennianus *est.* Ludere.] *moueri.* Terentius: Congrum *istum maximum in aqua sinito ludere.* Matrem.] Quasi *matrem, cuius affectum pueris exhibebat.* Tereti *ceruice.*] Rotunda *cum longitudine: ut,* Incumbens *tereti* Damon *sic cœpit oliuæ.* Mulcere *alternos.*] Non *quod in pictura erat dicit, sed ita hîc intelligimus factum fuisse: ut,* Ter *circum* Iliacos *raptauerat* Hectora *muros.* Corpora *fingere lingua.*] Id *est, tergere.* Cicero *in* Sextiana, Spongijs *sanguis effingebatur: id est, tergebatur.* Nec *procul hinc* Romam.] Congruè, *iuxta proprios conditores.* Raptas *sine more* Sabinas.] Raptas *spectaculo, sine ullo exemplo.* Consessu *caueæ.*] Cauea *est ubi populus spectat.* Plautus *in* Amphitryone, Vt *conquisitores singuli in subsellia eant per totam caueam spectatoribus.* Magnis Circensibus.] Magnis, *quantum ad paupertatem pristinam pertinet: nam legimus propter equorum inopiam diuersis eos tunc usos animalibus.* Raptæ *autem sunt* Sabinæ Consualibus: *hoc est, mense* Martio. Consus *autem est* Deus *consiliorum: qui ideo templum sub tecto in* Circo *habet, ut ostendatur tectum debere esse consilium.* Hinc *est, quòd &* Fidei *panno uelata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet & uelata.* Ideo *autem dicato* Consi *simulachro rapuerunt* Sabinas, *ut tegeretur initum de raptu consilium.* Iste Consus *&* Eques, Neptunus *dicitur: unde etiam in eius honorem* Circenses *celebrabantur.* Errant *ergo, qui dicunt* Circensibus, *aut* Megalesiacis, *aut* Romanis, *quos constat fieri ante* Calendas Ianuarias. Circenses *autem dicti uel à circuitu: uel quòd ubi nunc metæ sunt, olim gladij ponebantur, quos circumibant.* Dicti *inde* Circenses, *ab ensibus, circa quos circumibant.* Sanè *notandum, positos* Circenseis *sine adiectione ludorum, quũ ita dicamus* Ludos *theatrales, ludos gladiatorios, ludos* Circenseis. Actis.] *cùm agerentur: quia non erat præsens à passiuo participium: ut,* Et *qua uectus* Abas. Romulidis.] Hic *datiuus pluralis uenit ab eo quod est hic* Romulida. Curibusq; *seueris.*] Mirè *dixit* Seueris: *quum enim filias perdiderint* Ceninenses, Antemnates, Crustuminij, *&* Sabini, *cæteris quiescentibus* Sabini *soli bella sumpserunt: qui iteruenientibus postea triginta fœminis iam enixis, de illis quæ raptæ erant pax facta est, ex quarum nominibus* Curiæ *appellatæ sunt.* In *communem etiam mulierum honorem* Calendæ *eis dicatæ sunt* Martiæ. Horatius, Martijs *cælebs quid agam* Calendis. Iuuenalis,

nalis, Munera fœmineis tractat secreta Calendis. Nec enim aliter congruit Martias Calendas esse fœminarum, nisi quia (ut diximus) fœminæ bella sedarūt. Sanè sciendum omneis uirgines raptas, excepta Hersilia, quam sublatam à marito sibi Romulus fecit uxorem. Posito certamine.] *Id est, finito: ut, Ante diem clauso componet uesper Olympo.* Iouis ante aram, paterasq; tenentes.] *Ante templum Iouis Statoris, quod fecerat Romulus, postquam orans elatis armis meruit, ne suus exercitus fugeret.*

POM. Sabi. Legio.] *exercitus Æneæ.* Huc.] *apud Tyrrhenos: id est, ubi erant castra Tyrrhenorum.* En perfecta mei.] *Loquitur Venus Æneæ, eiq; portat arma fabricata à Vulcano.* Stirpis ab Ascanio, pugnataq; in ordine bella.] *De stirpe ab Ascanio & Ænea Syluio, diximus in primo.* Fœtam Mauortis in antro Procubuisse lupam.] *illam quam fingunt peperisse in Lupercali. Fingunt Romulum & Remum fuisse Lupæ filios. Germalum appellatur, ubi proiecti Romulus & Remus.* Circensibus actis.] *Romulus Circenses ludos simulauit, quando rapuit Sabinas.* Bellum.] *Sabinum, quod secutum est ex raptu uirginum. Romulus Numitorem consuluit de rapiendis uirginibus: placuit omnib. sententia. statuitur dies & ludi Neptuno equestri. conuenere finitimi omnes ad ludos. Romulus dato signo milites iubet impetum facere. diffugientibus hospitibus, illæ raptæ sunt. secundum leges patrias eas iuuenibus locauit, communione panis & aquæ. raptæ fuerunt sexcentæ & octoginta tres, anno primo imperij Romuli, ut uolūt quidam: quidam anno quarto. Romani hæc sacra appellant Cōsualia. Deus uocatur Consus, à consilio, cuius ara subterranea erat iuxta Circum maximum. Ex cursibus equorum ludi fiunt, cum curru & sine curru. Ideo autem subterraneam habebat aram, quia consilium debet esse tectum.* Sine more.] *sine honestate.* Tacio.] *T. Tacius rex Sabinorū contra Romanos, regnauit postea cum Romulo post bellum Sabinum.* A

VAR. Lect. Tuta tenebant.] *In lib. antiq. legere est, Cuncta tenebant.* Egelido.] *In Romano libro Hæc gelido. in alijs E' gelido, separatim legitur.* Miratur interq; manus.] *In pler. lib. ant. legere est. Miraturq;, interq; manus.* Auroq; recocto.] *In Oblong. lib. Auroq; nitentem legitur.* Reflexam Mulcere.] *In Rom. lib. Reflexa legitur. Quod uerò subsequitur.* Et corpora fingere lingua.] *Sunt antiqui lib. in quibus Lingere scriptum sit. Sed enim Fingere agnoscit Seruius.* B

Stabant, & cæsa iungebant fœdera porcâ.
Haud procul inde, citæ Metū in diuersa quadrigæ
Distulerant, (at tu dictis Albane maneres)
Raptabatq; uiri mendacis uiscera Tullus
Per siluam, & sparsi rorabant sanguine uepres.
Necnon Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
Accipere, ingentiq; urbem obsidione premebat.
Aeneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemq; minanti
Aspiceres, pontem auderet quì uellere Cocles,
Et fluuium uinclis innaret Chlœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, & Capitolia celsa tenebat,
Romuleoq; recens horrebat regia culmo.
Atq; hìc auratis uolitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat.
Galli per dumos aderant, arcemq; tenebant,
Defensi tenebris, & dono noctis opacæ.
Aurea cæsaries ollis, atq; aurea uestis,
Virgatis lucent sagulis, tum lactea colla

SER. Et cæsa iungebant fœdera porcâ.] *Fœdera, ut diximus suprà, dicta sunt à porca fœdè & crudeliter occisa, cuius mors optabatur ei, qui à pace resilijsset. Falsò autē ait Porcainam ad hoc genus sacrificij porcus adhibebatur. Ergo aut usurpauit genus pro genere: ut, Timidi uenient ad pocula dammæ: quum has dammas dicamus. item suprà Lupam, quū artis sit hic & hæc lupus. aut certè illud ostendit, quia in omnibus sacris fœminini generis plus ualēt uictimæ. Deniq; si per marem litare nō possent, succidanea dabatur fœmina: si autem per fœminam non litassent, succidanea adhiberi non poterat.* Citæ Metum in diuersa quadrigæ.] *Donatus hoc loco contra metrum sentit, dicens Citæ, diuisæ: ut est in iure, Erecto non cito: id est, patrimonio uel hæreditate nō diuisa. nam Citus cùm diuisus significat, Ci longa est. Ergo Citæ, ueloces intelligamus. Quem autem dicit Vergilius Metum, Metius Suffetius dictus est: quod nomen mutilauit, causa metri. Nouimus autem esse nominum uel mutationem uel mutilationem concessam Poetis. sic pro Polluce Castorem, pro Citheride Lycoridem posuit: ut, Sed quæ legat ipsa Lycoris. Hic autem Metius Suffetius, quū apud Albanos summam rerum teneret, à Romanis in auxilium contra Fidenates uocatus, iure societatis uenit quidem, sed in ipso prælio ad hostes defecit. Quod cernens Tullus Hostilius, ait uoce maxima militibus suis, ita ut etiam hostis audiret: Ne trepidetis, meo consilio factum est, ut factiose Metius Suffetius ad hosteis transiret. quo consilio et suis iam penè amissas red didit uires, & effecit ne hostes crederent Metio. Quem post uictoriam captum Tullus Hostilius religauit ad binas quadrigas, ita ut ab unis quadrigis traherentur manus, pedes ab alteris: quibus agitatis uelociter eum crudeli morte discerpsit. Videns itaq; Poeta Romano nomini incongruam esse uindictam, culpam in criminis torquet authorem, dicens ex sua persona ad ipsum Metium: At tu dictis Albane maneres. Ideo etiā Mendacis infert, ut tacitæ quæstioni & inuidiæ crudelitatis occurrat.* C Nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat.] *Tarquinius Superbus habuit perditos filios, inter quos Aruntem: quì dum in castris esset, patre suo Ardeam obsidente, & ortus esset inter eum & Collatinum maritum Lucretiæ, de uxoribus sermo, eousq; processit contentio, ut ad probandos earum mores arreptis equis statim domos suas simul proficiscerentur. Ingressi itaque ciuitatem Collatiam, ubi fuit Lucretiæ domus, inuenerunt eam lanificio operam dantem, & tristem propter mariti absentiam. Inde ad Aruntis domum profecti, quum uxorem eius inuenissent cantilenis & saltationibus indulgentem, reuersi ad castra sunt. Quod Aruns dolens, cùm de expugnanda Lucretiæ castitate cogitaret, mariti eius nomine epistolā finxit, & dedit Lucretiæ: in qua hoc continebatur, ut Aruns susciperetur hospitio. Quo facto, per noctē stricto gladio eius ingressus est cubiculū cum Æthiope, & hac*

A & hac arte egit, ut secum coiret dicens: Nisi mecum concubueris, Æthiopem tecum interimam, tanquam in adulterio deprehenderim. Timens itaq; Lucretia, ne castitatis famã morte deperderet, quippe quam sine purgatione futuram esse cernebat, inuita turpibus imperijs paruit: et altera die conuocatis propinquis, marito Collatino, patre Tricipitino, Bruto auunculo, qui Tribunus equitum Celerum fuerat, rem indicans petit, ne uiolatus pudor, ne ue inultus esset interitus, & erecto gladio se interemit. Quem Brutus de eius corpore exertum tenẽs processit ad populum, & multa cõquestus de Tarquinij superbia & filiorum eius turpitudine, egit ne in urbem reciperentur, autoritate qua plurimum poterat: nam, ut diximus, Brutus tribunus equitum fuerat. Sed quum non susciperetur Tarquinius, cõtulit se ad Porsennam regem Thusciæ, qui pro Tarquinio cum ingentibus copijs capto Ianiculo, & illic castris positis Romam uehementer obsedit. & quum per sublicium pontem, hoc est ligneum transire conaretur, solus Cocles hostilem impetum sustinuit, donec à tergo pons solueretur à socijs: quo soluto se cum armis præci B pitauit in Tyberim, et licet læsus in coxa, tamẽ eius fluenta superauit. Vnde est illud ab eo dictum, cùm ei in comitijs coxæ uitium obijceretur: Per singulos gradus admoneor triumphi mei. In tantam autem obsidionis necessitatem populus uenerat, ut etiam obsides daret, ex quibus Chlœlia inuenta occasione transnatauit fluuium, & Romam reuersa est. mox reddita est rursus, pacis lege eam Porsenna repetente, qui admiratus uirtutem puellæ dedit ei optionem, ut cum quibus uellet rediret: illa elegit cæteras uirgines. Vnde Porsenna hoc quoque miratus concessit, & rogauit per literas populum Romanum ut ei aliquid uirile decerneretur: cui data statua equestris, quam in Sacra uia hodieq; cõspicimus. Eiectũ.] Atqui facile poterat suscipi, & occidi. sed ideo non est susceptus, quia occidi non poterat, religione impediente: Rex enim etiam sacrorum fuerat. Vnde postea alij facti sunt Consules, alij reges sacrorum. Porsenna.] Vnum N addidit metri causa, unde & penultimæ datus accentus est. nam Porsena dictus est. Martial. Vrere quam potuit contempto Mutius igne, Hanc spectare manum Por C sena non potuit. Æneadæ.] Satis longè petitum epithetum. Illum.] Coclitem: & modò Cocles in hoc homine, de quo dicit, proprium est nomen: in alijs, appellatiuum. nam luscos, coclites dixerunt antiqui. Vnde & Cyclopas, Coclitas legimus dictos, quòd unum oculum habuisse perhibentur. Plautus in Curculione: De Coclitum prosapia te esse arbitror. nam hi sunt unoculi. Vinclis innaret Chlœlia ruptis.] Atqui obsides non ligantur. sed uincla pro custodijs accipiamus: aut certè ruptis uinclis pontis: id est, iam ponte resoluto. In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis.] in summa clypei parte. Et bona ratione utitur, in pictura apta unicuiq; rei loca distribuens. Ideo enim in summa clypei parte dicit factum esse Capitolium, quia hoc arcem urbis esse manifestum est. Historia talis est: Brenno duce Senones Galli uenerunt ad urbem, & circa Alliam fluuium, occurrentem sibi deleuerunt exercitum omnem populi Romani. Alia quoque die quum uellent ingredi ciuitatem, primò cunctati sunt timentes insidias, quia & patentes portas, & nullum in muris uidebant. Postea paulatim ingressi, cuncta uastarunt octo integris mensib9: adeò ut ea quæ incendere nõ poterant, militari manu diruerent, solo remanente Capitolio, ad quod cum utensilibus reliqui confugerant ciues qui tamen à Gallis obsidebantur, etiam id penetrare cupientibus: quos alij per dumeta & saxa aspera, alij per cuniculos dicũt conatos esse ascendere. Tunc Manlius custos Capitolij Gallos detrusit ex arce, clãgore anseris excitatus, quẽ priuatus quidã Iunoni dederat dono. Nanq; secundum Plinium, nullum animal ita odorẽ hominis sentit: quod Ouidius in Metamorph. intelligens dixit, Nec seruaturis uigili Capitolia uoce Crederet anseribus. Pro templo.] pro defensione templi: nam Ante templum nõ procedit, cùm obsessus intra templum esset. sic in Nono, Ipsi intus dextra ac læua pro turribus astant. Terentius: Nam nisi hæc ita essent, pro illo haud stares Phædria. Tenebat.] defendebat. & est militare uerbũ, ut etiam Sallustius dicit. unde contrà Victos, loco motos dicimus. Cicero, Loco illo motus est. Horrebat regia culmo.] Curiam Calabram dicit, quam Romulus texerat culmis, ad quam calabatur, id est uocabatur Senatus, & populus à rege sacrificulo: ut, quoniam adhuc fasti non essent, ludorum & sacrificiorũ prænoscerent dies. Atq; hìc.] in Capitolio. & satis prudenter Argenteum anserem dixit: nam quasi epitheton est coloris. & significauit rem ueram: nam in Capitolio in honorẽ illius anseris, qui Gallorum nunciarat aduentum, positus fuerat anser argenteus. Auratis porticibus.] Hoc ad tempus retulit florentis Romanæ Reipublicæ. nam illo loco ubi dixit, Horrebat regia culmo. ideo addit Romuleo, ut incipientis & pauperis adhuc imperij tempora designaret. Canebat.] quasi prædiuinabat: nam Canere, & dicere & diuinare significat. Arcemq; tenebant.] Deest Penè: nam propè tenuerunt. Vnde & tempore præterito imperfecto usus est Tenebant, non autem Tenuerunt. Defensi tenebris, & dono noctis opacæ.] Multi iterationem uolunt. alij dicunt Tenebris, propter cuniculos. Dono noctis.] somno Manlij: nam somnus noctis est donum. Aurea uestis.] Hoc est, barba: unde contrà Inuestes dicimus, imberbes. unde est, Tum mihi prima genas uestibat flore iuuenta. Virgatis lucent sagulis.] Quæ habebant in uirgarum modum deductas uias. & bene allusit ad Gallicam linguam, per quam uirga purpura dicitur. Virgatis ergo, ac si diceret purpuratis.

Cæsa porca.] conuenere Albani & Romani ut fœdera sancirent. apud Romanos sacerdos fecialis Tullum de fœdere rogauit. Tullus post multa uerba subdit: Audi Iupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus: & inde subiunxit, Populum Romanum sic ferito, ut hunc porcum hìc hodie feriam: tantoq; magis ferito, quanto magis potes pollesq;. id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. pòst Albani patrio ritu sacra peregerunt. Fœdus Ennius appellat fidus. Quintilianus ait inesse quandam maiestatem, cum dixit cæsa porca femina. Metius Suffetius dux Albanorum, cum aperte non posset nocere propter fœdera, dolo quæsiuit obesse Romanis. nec opera sua Albanus diu in fide mansit. Metius bellum Fidenatum & Veientum clam excitauit. Tullus Anienem transgressus, obsidebat Fidenas. aderat Metius uocatus à Tullo cũ auxilio Albanorum. ut dies pugnæ uenit, suos alloquitur, & regis Romani iniurias erga Albanos refert, & perditam libertatem. Tullus ignarus aduersus Veientes læuum habebat cornu. Metius oppositus erat Fidenatibus. Fidenates participes consilij Metij, sine timore irruebant in Romanos: territi Romani uix pugnare audebant. Metius

POM Sabi.

occupauerat montem. Tullus, qui cautißimus erat, dolum cognouit. itaque magna uoce clamauit: Vicimus uicimus: iam nostro iussu Albanus montem occupauit: hostes neq; à tergo, neque à à fronte euadent. sicq; uictor fuit. lictores iussu regis Metium comprehenderunt, uestimenta lacerant, corpus uerberibus cædunt: inde quadrigis religatum aurigæ discerpunt. Imitatores Metij acies obtruncāt. M. Horatius Albam cum armatis petijt. decreta Tulli & Senatus refert, scilicet ut urbe cederent. urbem diruit. loca ad habitandum aßignata Albanis, anno quingentesimo tertiodecimo ab eius principio. Reges.] Tullum Hostilium, & Metium Suffetium. Illum indignanti.] adeò bene expressum erat in clypeo, ut Porsena indignaretur, & minaretur Romanis. Porsena rex Clusinorum in Etruria, legatos Romam mittit de restituendis Tarquinijs: inde bellum intulit. & primo impetu Ianiculum occupauit. erant tum Gabij cum filio Tarquinij, & Tusculani Camerini: Antemnates cum Octauio Manilio Tarquinij genero. tandem bene resistentibus Romanis, obsidione fastiditus discessit. Qui.] pro quomodo. Cocles.] quomodo Cocles auderet auellere pontem. Et Chlœlia.] Aiunt quidam equo tranasse Tyberim, & admiratum Porsennam repetijsse, & ei potestatem fecisse abeundi cum quibus uellet. Custos Manlius.] Diripientibus urbem Gallis Senonib. Titus Manlius autor fuit conscendendi Capitoliū: Capitolinus ob id uocatus. mox suspicione regni affectati carceri datus, populi assensu liberatur. cum eiusdem rursus suspicionis reus esset, è saxo Tarpeio præcipitatus est. Regia.] Capitolium, quod regia erat. Anser argenteus.] id est, pulcher. Galli cū arcem Capitolinam noctu admotis scalis ascendissent, anser clangorem edidit: Romani opem tulerunt. quare in tēplo Iouis Capitolini anseris imaginem fecere, & Manlius clangore anseris excitatus est. Sagulis.] Sagulum genus uestis militaris. In certamine præualentibus Ethruscis, tres uiri restiterunt contra impetum eorum in ponte, Sp. Martius, T. Erinnius: & P. Horatius qui Cocles dicebatur, quòd alterum oculum in pugna iampridem amiserat, & erat sobrinus M. Horatij Consulis, è genere Trigeminorum. Martius & Erinnius defeßi subtraxerūt se: remansit Horatius, omnem molem corpore suo sustinens: A & iußit rescindi pontem, qui ligneus erat. Saucius lancea femur, accepto signo dissoluti pontis, in flumen armatus desilijt, et ita ad suos transnatauit. magnis infertur laudibus. statua ænea in foro ei publicè posita est, & duo ex publico iugera agri data: post hoc tempus Horatius bello inutilis fuit. Ab hoc autem Coclites appellantur, qui habent unum oculum. Inter obsides datos Porsenæ quædam puellæ erant. una ex eis Chlœlia nomine, hortata est cæteras Tyberim tranare, & domum petere. Erant hæ uirgines maiore ex parte nobiles, inter quas filia Valesij consulis. fingunt se in flumine loturas: procul à ripa erant castra: sine suspicione permittuntur. deceptis igitur custodibus uirgines duce Chlœlia fluuium tranarunt. quod ubi regi nunciatum est, repetijt, & redditæ fuerunt per consules: quibus cōsulibus uenientibus, cū Tarquinius & Manlius insidias faceret, Aruns filius Porsenæ consules à periculo liberauit. Porsena id indignè ferēs, Tarquinios dissoluta amicitia abire iußit: obsides reddidit: Chlœliā laudauit, et equo phaleris ornato donauit: cū Romanis amicitiā fecit. Romani Chlœliā nouo honoris genere decorantes, statuā eius equo sedentē in summa sacra uia posuere. B

Citæ Metum in diuersa quadrigæ.] Antiqui lib. Metium legunt, & Metrium. Pontem auderet quòd uellere Cocles.] In antiquis libris legitur, Auderet quia uellere. Manlius arcis.] In Romano libro Malius arcis. in alijs, Mallius legitur. Atq; hic auratis.] In quibusdam libr. antiq. Hinc legitur. Galli per dumos aderant.] In antiquo admodum libro Olli legitur. Aurea cæsaries illis.] Hoc autem loco, Ollis in antiquis ha[illegible]ur exemplaribus.

Sed & in tunicis uirgæ purpureæ uocantur paryphi: unde, & in Latinis literis uirgatæ uestes: & apud Poetā Æneidos octauo, sagula uirgata, quæ haberent in uirgarum modum deductas uias. cui sententiæ subscribit sexto Bibliotheces Diodorus: tametsi in eo allusum Seruius putat ad Gallicam linguam, qua uirgæ diceretur purpura. Virgilij uersus est. CAEL. Rhod.

Virgatis lucent sagulis, tum lactea colla
Auro innectuntur.

Auro innectuntur: duo quisq; Alpina coruscant
Gesa manu, scutis protecti corpora longis.
Hinc exultantes Salios, nudosq; Lupercos,
Lanigerosq; apices, & lapsa ancylia cœlo
Extuderat, castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus: hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
Et scelerum pœnas, & te Catilina minaci
Pendentem scopulo, furiarumq; ora trementem,
Secretosq; pios, his dantem iura Catonem.
Hæc inter tumidi latè maris ibat imago
Aurea, sed fluctu spumabant cærula cano,
Et circum argento clari delphines in orbem
Aequora uerrebant caudis, æstumq; secabant.
In medio classes æratas, Actia bella
Cernere erat, totumq; instructo Marte uideres
Feruere Leucaten, auroq; effulgere fluctus.

SER. Gesa.] hastas uiriles: nam etiam uiros fortes Galli Gesos uocant. Scutis longis.] Per hæc corporum ostenditur magnitudo: ut suprà, Stabāt tercentum nitidi in præsepibus altis. per quod equorum magnitudinem expreßit. Hinc.] Id est, in eodem scuto. & congruè sacerdotes statim post templa commemorat. Salios.] Quia sunt in tutela Iouis, Martis, Quirini. Dicti Salij ideo quòd circa aras saliant & tripudient. Nudosq; Lupercos.] Quum in honorem Panos Lupercaliorum solennitas celebraretur, pecora Romanorum subitò à latronibus rapta sunt. Illi proiectis uestibus persecuti sunt latrones, quibus oppreßis & receptis animalib. C propter rē à nudis prosperè gestam permansit consuetudo, ut nudi Lupercalia celebrarent. Lanigerosq; apices.] Flamines in capite habebāt pileum, in quo erat breuis uirga desuper habēs lanæ aliquid: quod quum per æstus ferre non possent, filo tantùm capita religare cœperunt: nā nudis penitus eos capitibus incedere nefas fuerat. Vnde à filo quo utebātur Flamines dicti sunt, quasi filamines. Verùm festis diebus filo deposito pilea necesse erat accipere, quæ secundū alios ad ostendendā sacerdotij eminentiā sunt reperta: sicut colūnæ mortuis nobilib. superponuntur.

Idem scribitur de Flaminib. in de [illegible] Dionysio [illegible] Græca auctore Dionysio, flamines uocant Stephephoros. de eorum [illegible] lege. Agell lib. 4. io. cap. 15

A superponuntur, ad ostendendum eorum culmen. Alij dicunt non propter eminentiam dignitatis hoc factum, sed quia quum sacrificarent apud Laurolauinium, et eis extà frequenter aues de uicinis uenientes lucis arriperent, eminentia uirgarum eas terrere uoluerint. Ex inde etiam consuetudo permansit, ut apud Laurolauinium ingentes haberentur uirgæ, non breues, ut in urbe. Sunt etiam qui Flamines à gestamine pilei dictos aiunt, quasi pilamines. Lapsa ancylia cœlo.] Regnante Numa Pompilio scutum breue & rotundum cœlo lapsum est, & cùm aruspices respondissent, illic fore urbis imperium ubi illud fuisset, diligentia Numæ (ne quando ab hostibus posset auferri) adhibito Mammurio fabro, multa similia facta sunt, & in templo Martis locata. Quòd autem dicit Ancylia, plurali numero utitur pro singulari: nam unum lapsum est. Ancyle autem dicitur aut quasi undiq; circuncisum, aut quasi ἀμφίχειλον: id est, undique labrum habens. Extuderat.] studiose fecerat, & à tundo tutudi. Ducebant.] deducebant. hæc enim fuerat consuetudo. Pilentis matres in mollibus.] Pilenta sunt uehicula: sicut B nunc basternas uidemus. Erant autem tunc Veneti coloris, non ut nunc russati: quibus non nisi castæ utebantur. Mollibus autem, pensilibus: ut contrà plumas pensiles dicimus, & molles significamus. Hinc procul.] Bene longè à templis inferos facit. Scelerum pœnas.] Pro sceleratorum. & bene ait Scelerum pœnas: in crimina enim personæ incidunt, non ipsarum sunt propriè crimina. unde & sceleribus sunt statuta supplicia, quæ in se incidentes homines obnoxios faciunt. Et te Catilina minaci Pendentem scopulo.] Hoc quasi in Ciceronis gratiam dictum uidetur. His dantem iura Catonem.] Vt suprà diximus, Censorium significat, non Vticensem, qui cõtra Cæsarem bella suscepit. & supergressus est hoc loco Homeri dispositionẽ: siquidem ille Minoen, & Rhadamantum, & Æacum de impijs iudicare dicit: hic Romanum ducem innocentibus dare iura commemorat. Hæc inter.] Bene inter inferos & superos mare factum dicit, quod (ut suprà diximus) nos ab Antipodibus diuidit, qui inferi sunt nostri comparatione. Imago aurea.] Non est contrarium quòd cæruleam, & auream, & argenC team maris dixit esse imaginẽ: cùm sciamus pro uentorũ qualitate mutari, & colores reddere. quod expressum in scuto fuisse significat. Cærula.] Id est, maria. Fluctu cano.] Omnis enim spuma alba est, quæ fluctibus nascitur. In orbem.] in circuitum. Æstumq; secabant.] Naturalem enim rem ostendit. nam semper mare turbabatur, cùm delphini apparuerunt. Cernere erat.] Græca figura est: sicut Græcè dicitur, ἰδεῖν ἦν. Leucaten.] In promontorio Epiri est mons Leucate.

POM. Sab. Gessa.] Gallorum tela. Salios.] sacerdotes Martis. Lupercos.] sacerdotes Panos Lycæi, qui sine uestibus currebant per urbem, ut diximus. Lanigeros.] flamines, quòd in Latio capite uelato erãt semper, ac caput cinctum habebant. Pilentis matres.] Pilenta sunt uehicula, id est currus: ex antiqua consuetudine in Latio, quotiens matronæ sacrificabant uel Carmenti, uel Cereri, uehebantur pilentis, id est curribus: unde aliquando à Carmente carpenta dicti currus, ut meminit Ouidius in Fastis. Mollibus.] delicatis. Tartareas sedes.] Hoc dicit propter Catilinam, qui apud inferos propter scelera dabat pœnas. Scelerum.] propter coniuratos Cethegum & Cornelium Lentulum. Et te Catilina minaci.] scilicet expreßit, dantem pœnas. Ad laudem uerò Ciceronis nominauit Catilinam. nam satis erat dixisse pœnas scelerum. itaq; in suo opere honestißimè & latenter Ciceronem laudat. L. Catilina nobili familia Sergiorum ortus, rapinis belli Syllani assuetus, à tyrannide se continere non potuit, fautoribus Cornelio Lentulo & Cethego: scelus inchoat, patefacta coniuratione urbe ceßit, socij in carcere Tulliano strangulantur: ipse, quia summa rerum penes consules Ciceronem & Antonium erat, non destitit Catilina, sed patriam infestis ab Etruria signis petebat: sed oppressus est in agro Pistoriensi, ab Antonio consule & Petreio. quàm acriter bellatum fuerit, exitus docuit. nemo hostium bello superfuit: Catilina inter hostium cadauera repertus longè à suis & uultu minaci, & furibundus, quamuis mortuus esset, tantus fuit in eo uigor. Pios.] Pij dicuntur qui in Elysijs sunt. Secretos.] segregatos. His.] scilicet beatis. Dantem iura Catonem.] Vt Catilinã tanquã ducẽ scelerũ ponit, sic Catonẽ ducem beatorũ. Dubiũ uerò an Vticensem, an Censorinũ. uterq; pius, uterq; censor & castigator morũ, uterq; sanctus. & si fabulæ græcorũ Minoem, Rhadamantũ, Æacum iudices inferorũ statuerũt: quanto melius fecere Romani, qui Curios, Serranos, Attilios, Catones iudices in Elysijs posuerunt? puto ego de Vticensi loqui, quo nemo integrior constantiorq;, ut exitus contemptæ uitæ docuit. Vticæ cum exercitu erat: accepta partium suarũ clade, nihil cunctatus, mortẽ lætus acciuit. Prius tamẽ cum amicis cœnauit: post cœnã proposuit, omnes bonos esse liberos, & omnes malos seruos. hoc ita pronunciabat, ut signum propinquæ necis faceret. Ingressus cubiculum, filium & amicos complexus, dimisit. librum Platonis de immortalitate animæ usq; ad somnum legit. aßistentibus Demetrio & Apollonide, inquit: Potestis rationibus ullis mihi ostendere non esse turpe Catoni salutem ab hoste petere, et ferr uire? & illos flentes, abire iußit. cumq; solus in cubiculo esset, inquit, Nunc mei iuris sum. Paululũ quieuit, excitatus somno bis pectus ense fodit. ad strepitum concurritur, fomenta adhibentur. ille passus est. paulopost positis in uulnus manibus, rescidit omnia. secuta uis sanguinis, mortuum reliquit. hic exitus est Catonis. de hoc intelligit. libertatis amator erat: nec Pompeium sequutus quòd amaret, sed ut defenderet Senatum. cuius interitum fertur Cæsar, qui hostis erat, & laudasse, & fleuisse.

VAR. Lect. Hinc exultantes Salios.] In antiq. aliquot Hic legitur. Extuderat.] In Romano libro, Extuderãt legitur. Spumabant cærula cano.] In antiq. lib. Spumabat, legitur. Actia bella.] In antiquis libris legitur Accia. Totumq; instructo Marte.] Antiqui aliquot lib. Extructo legunt. aliquot alij Instructum.

Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar
Cũ patribus, populoq;, Penatib. & magnis Dijs,
Stans celsa in puppi: geminas cui tẽpora flammas
Læta uomunt, patriumq; aperitur uertice sidus.
Parte alia uentis, & dijs Agrippa secundis,

SER. Hinc Augustus agens Italos.] Quum de statu Reipublicæ esset lõga cõtentio inter Augustum et Antonium & Lepidum, placuit ut totum orientẽ teneret Antonius, Augustus Gallias et Hispanias cum Italia, Lepidus Africam, Sardiniam, Siciliã.

Arduus, agmen agens: cui belli insigne superbū
Tempora nauali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica, uarijsq; Antonius armis
Victor ab Auroræ populis, & littore rubro
Aegyptum, uiresq; Orientis, & ultima secum
Bactra uehit, sequiturq; (nefas) Aegyptia cōiunx.
Vna omnes ruere, ac totum spumare reductis
Conuulsum remis, rostrisq; stridentibus æquor.
Alta petunt, pelago credas innare reuulsas
Cycladas, aut montes concurrere montib. altos:
Tanta mole uiri turritis puppibus instant.

Ad causam maioris fidei Antonius sororem Augusti duxit uxorem. Profecti itaq; sunt in prouincias suas, sed Antonius in Ægypto captus est amore Cleopatræ, non usquequaq; adeò, ut ea dimissa contra Parthos proficisceretur: quibus uictis dū Cleopatræ cupiditate festinat, exercitum omnem frigore in Armenia perdidit: ipse tamen animalium cadaueribus pastus, cum paucis ad Ægyptum est reuersus, ubi ei cœpit suadere Cleopatra, ut se sortiretur uxorem, derelicta sorore Augusti. Quo facto Augustus uehementer accensus, contra eum cœpit bella moliri. Antonius re cōperta, collectis Orientis uiribus prior cum uxore Cleopatra uenit ad bellum: conflictum est nauali certamine circa Actium Epiri promontorium, ubi uicti sunt Antonius & Cleopatra, et in fugam coacti. Postea occiso Antonio, illa sibi serpentem adhibuit. Sed quia belli ciuilis triumphus turpis uidetur, laborat Poeta ut probet iustum bellum fuisse: dicens Augustum esse cum patribus populoq;, penatibus & magnis Dijs. Contrà cum Antonio auxilia peregrina, & monstruosa Ægypti numina. Et reuera in exercitu Antonij omnes barbari fuerunt: quod et Vergilius dicit, Ægyptum uiresq; Orientis, & ultima secum Bactra uehit. Vnde etiam de hoc bello egit triumphum: nec enim ciuile putatum est, quod tantummodo Romano duce gestum est, qui & ipse barbaræ seruiebat uxori, adeò ut prætoria ei castra concederet, quorumq; potiebatur imperio ipsa uocabat exercitum. Vnde est illo loco de Cleopatra, Patrio uocat agmina sistro. nam Antonius consulare sibi tantum detinuit imperium, in quo sola est potestas iubendi. Ille enim ducit exercitū, qui habet in potestate castra prætoria. Penatib. et magnis Dijs.] Alij uolunt unum esse, alij separant, ut magnos deos accipias, Iouem, Mineruam, Mercurium, quos Æneas de Samothracia sustulit. Tempora flammas Læta uomūt.] Naturaliter enim Augustus igneos oculos habuisse dicitur, adeò ut quidam Romanus interrogatus ab eo cur uerteret faciem, responderit: Quia fulmen oculorum tuorum ferre non possum. sicut ait Suetonius. Aperitur uertice sidus.] Sidus in uertice, hoc est super galeam: nam ex quo tempore per diem stella uisa est, dum sacrificaretur Veneri genitrici, & ludi funebres Cæsari exhiberentur, (cuius sidus putatū est Augusto persuadēte) in honorem patris Augustus stellam in galea cœpit habere depictam. Parte alia.] Non est contrà, sed in alia parte. Ventis & Dijs Agrippa secundis.] Secundis dixit, Augusti comparatione: nam hoc dicit, Augustus nimio uentorum & numinum utebatur fauore. Agrippa secundis: hoc est, ille habuit primum fauorem, iste secundum. Tempore nauali fulgent rostrata corona.] Sextus Pompeius Pompei filius in Sicilia piraticam exercuit, contra quem primò cum Agrippa dimicauit Augustus, postea Agrippæ cura data est, qui eum deleuit: ob quod ei Augustus rostratam dedit coronam, quia uicerat nauali certamine. Hinc.] à parte contraria. Victor ab Auroræ populis.] Quia uicerat Parthos, ut diximus. Littore rubro.] Erythræo mari, quod est inter Ægyptum & Indiam. Vltima secum Bactra uehit.] Vltima, nō quantum ad fines spectat orbis terrarum, sed ultima imperij Antoniani: constat enim Bactrianos post se habere gentes innumeras. Nefas.] Exclamatio est, non in eo tantum quòd Ægyptiam Romanus duxerat, sed etiam quòd mulier castra sequebatur, quod ingenti turpitudine apud maiores fuit: unde bellaturus Pompeius in Lesbo reliquit uxorem. Ruere.] Ruebant: id est, cum impetu ueniebant. Concurrere montibus altos.] Alij altis legunt: unum tamen est. Turritis puppibus instant.] Hoc de historia traxit: nam Agrippa primus hoc genus turrium inuenit, ut de tabulatis subitò erigerentur, simulac uentum esset in prælium, turres hostibus improuisæ.

B

Nauali corona.] Naualis dabatur ei qui maritimo bello primus nauem hostium cum uictoria ascēdisset. & erat aurea: post naualem uictoriam in Sicilia M. Agrippam cæruleo uexillo donauit. POM. Sab.

Varijs Antonius armis.] Post multa gesta M. Antonius ex recenti pace in gremio Cleopatræ reginæ Ægypti se reficiebat, ueluti Mars in gremio Veneris: & non sine uæcordia. nam propter crapulas & libidinem Bacchus iunior appellari passus est. & petenti reginæ imperium Romanum, promiserat. ad hoc dedecus se ferè toto Oriente muniuit. Collegit peditum centum milia, equitum decem milia. cum eo sex reges erāt, Bochus Libyæ, Tarcodemus superioris Ciliciæ, Archelaus Cappadociæ, Philadelphus Paphlagoniæ, Mithridates Comagenæ, Adollas Thraciæ: & auxlia missa à Palæmone ex Ponto, Perside, Arabia prima, India: ab Herode ex Iudæa, ab Amynta ex Lycaonia & Gallatia. his accinctus gentibus, non Romano more præcedebant fasces. aureum in manu baculum ferebat, & ad latus acinacem: ueste purpurea indutus, intertextis gemmis cum diademate, naues habebat magnas ut in ipso mari essent moles. Augustus cum auxilio Italorum è Brundusio traiecit in Epirum, armis præcinxit insulam Leucada, montem Leucatem, & Ambracij sinus cornua. Erant Octauio naues agiles, triremes 400. Antonio uastæ & incompositæ. bellum nauale fuit. uicti Antonius & Cleopatra: fugerunt in Ægyptum. Octauius insecutus est fugientes. Mittunt ad Octauium, Antonius, ut ei priuato Athenis uiuere liceret: Cleopatra, ut filijs regnum Ægypti concederet. promisit omnia reginæ, si Antonium necasset, uel expulisset. tenuit, & omni apparatu natalem Antonij celebrauit, se inuicem exosculabantur. receperat se in quadam pyramide Cleopatra, & Herocli seruo iussit ut se necaret. ille id non audens, uiscera sibi gladio transegit, sicq; domino exemplū fuit: tum Antonius, Docuisti quid facere deberem. & statim uentrem magno uulnere aperuit. aduenit Diomedes missus à Cleopatra, ut eam uiuere nunciaret: Antonius semiuiuus fertur ad Cleopatram: & funibus per fenestram iuuante regina tractus est cruentatus, & uix spiritū tenens. Regina ubi eum aspexit, scissa ueste, scissis crinibus lachrymans, ab uultu tam formoso non continebat unguessclamans eum dominum, imperatorem, uirum. Antonius hortatur eam bono animo esse &

A

C

A. se, & hausto uino, spiritum exhalauit. Ferunt Octauium Caesarem audito Antonij interitu fleuisse, & filios omnes praeter Antyllum seruasse. regina magnificentissimè in regijs monumentis Antonium sepeliuit. ubi Cleopatra in custodiam uenit, ab Octauio petijt, ut liceret Antonio parentare. concessit. sic ad sepulchrum ueniens, inquit: Antoni liberis te manibus sepeliui, nunc captiua hos tibi ultimos honores do: ne morte separemur, in hoc me tumulo recipe. literas statim obsignatas Octauio dat, in quibus petebat ut cum Antonio sepeliretur. Octauius suspicatus quod euenit, misit qui illam à tali facinore reuocaret, & inuenta est mortua cum duabus ancillis. Tradunt eam morsu aspidis in cista ficorum inclusi necatam. Alij, aspide ad brachia admoto, quem in uase seruabat. Alij, ueneno quod in lamina concaua sub crinibus tenebat. Caesar eam cum Antonio sepeliuit, regio funere.

VAR. Lect. Stans celsa in puppi.] In Romano libro, & quibusdam alijs, Stat. Varijsq; Antonius armis.] In libris aliquot antiquis Varijs Antonius armis legitur. Rostris stridentibus aequor.] Aliqui lib. Rostrisq; legunt.

CAL. Rhod. Sunt & in belli usibus Harpagae, ab Agrippa excogitatae, capiendis oblaqueandisq; nauibus. Ea uerò sunt cubitorum quinq; ligna, ferro circumplexa, fibulisq; ab capite utroq; praefixas cōtinentia, uni falx ferro curuata inhaeret, alteri funes destinantur plurimi. falces machinis attrahentes, ubi in tendiculam incidit hostica nauis: cui intercipiendae machinula praesto & altera est: coraca uocant, id est, coruum. Quod autem ad Agrippam attinet, sunt qui ab eodem, genus id turrium adinuentū scribant, ut de tabulatis subitò erigerentur, simul ac in praelium foret uentum. Ad quod alluserit poeta nobilis.

Tanta mole uiri turritis puppibus instant.

Harpagones (inquit Plin.) Anacharsis excogitauit primus, & manus Pericles Atheniensis: auctor nobis est in Vitis illustribus Nepos Cornelius, hisce usum ex Romanis primum imperatorem Duillium.

Stuppea flamma manu, telisq; uolatile ferrum
Spargitur, arua noua Neptunia caede rubescunt.
Regina in medijs patrio uocat agmina sistro,
Nec dum etiam geminos à tergo respicit angues,
Omnigenumq; deûm mõstra, & latrator Anubis.
Contra Neptunum, & Venerē, contraq; Mineruā
Tela tenent. saeuit medio in certamine Mauors
Caelatus ferro, tristesq; ex aethere Dirae,
Et scissa gaudens uadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Aegyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes uertebant terga Sabaei.
Ipsa uidebatur uentis regina uocatis.
Vela dare, & laxos iamiamq; immittere funes.
Illam inter caedes pallentem morte futura
Fecerat Ignipotens undis & Iapyge ferri.
Contrà autem magno moerentem corpore Nilū,
Pandentemq; sinus, & tota ueste uocantem
Caeruleum in gremiū, latebrosaq; flumina uictos.
At Caesar triplici inuectus Romana triumpho
Moenia, dijs Italis uotum immortale sacrabat.
Maxima tercentum totam delubra per urbem
Laeticia, ludisq; uiae, plausuq; fremebant.
Omnib. in templis matrum chorus, omnibus arae,
Ante aras terram caesi strauere iuuenci.
Ipse sedens niueo candentis limine Phoebi
Dona recognoscit populorum, aptatq; superbis

SER. B Arua noua Neptunia caede.] Noua caede, magnanimia. nam non dicit reuera noua, cū alia fuerint bella ciuilia & caedes aliae in ipsis. Patrio uocat agmina sistro.] Cleopatra sibi tantum assumpserat, ut se Isim uellet uideri. Isis autē est genius Aegypti, qui per sistri motū, quod gerit in dextra, Nili accessus significat et recessus: per situlam, quam sinistra retinet, ostendit fluentiam omnium lacunarum. Isis autē lingua Aegyptiorum est terra, quā Isim uolunt esse. C A tergo respicit angues.] Hoc est, nondum uidebat mortem futuram. Deûm monstra.] Ideo Monstra dixit, quia sub Augusto nec dum Romani Aegyptia sacra susceperant. Latrator Anubis.] Quia capite canino pingitur. hunc uolunt esse Mercurium, ideo quia nihil est cane sagacius. Contra Neptunum.] Homerum sequitur, qui Deos dicit contra se pro diuersis partibus habere certamen. Caelatus ferro.] Aut in armis locatus, aut de ferro sculptus, scilicet & metallo sibi congruo. Dirae.] Dirae propriè sunt ultrices deae: & bene has interesse dicit praelio ad puniendum Antoniū, qui matrimoniale laeserat foedus. Discordia.] Ideo discordia, quia unius ciuitatis erant. Et bene Diras Discordia sequitur, quā Bellona comitatur: nam per discordiam uenitur ad bellum. Horatius, Ira truces inimicitias ac funebre bellum. Actius haec cernēs.] Quem postea Actium nominauit Augustus. Vertebant terga Sabaei.] Omnes isti populi Orientis sunt. Iam iamq;.] Scilicet auiditate fugiendi.

Inter caedes.] inter suorum cadauera. Morte futura.] omine mortis futurae. Iapyge ferri.] Vēto, qui de Apulia flans optimè ad orientem ducit. Horat. Obstrusis alijs praeter Iapyga. Magno corpore.] septemfluo. Vocantem Caeruleum in gremium.] Hoc de historia est: nam legitur Clopatram praesagio mortis futurae oblitā esse recessus Aegypti petere, in quibus poterat facilè bella reparare, de qua rē se moriens dicitur increpasse. Latebrosaq; flumina.] Quia Nili origo nescitur: licet Plinius dicat haud longè ab Aethiopia Maurorum post maiore Atlantem lacum esse, ex quo erupit: quod uidetur esse uerisimile ex belluarum similitudine. Triplici triūpho.] Tres enim Augustus habuit triumphos: nam primo die triūphauit exercitus, qui Antonium uicerat: secūdo, qui Dalmatas uicerat: tertio ipse cum Alexandrino est ingressus triumpho. Ludisq; uiae, plausuq; fremebant.] Hoc est, per compitalitia ludi celebrati sunt. Candentis limine Phoebi.] In templo de solido marmore effecto, quod allatum fuerat de portu Lunae, qui est in Liguria. Dona recognoscit populorū.] Aurum coronarium dicit, quod hodie à uictis gentibus datur. Imponebant autem hoc imperatores, propter concessam uitam. Ideo ergo dixit Dona: nam si hoc nō esset, spolia diceret.

POM. Sabi. Et latrator Anubis.] Osiridis filij duo fuerunt: Anubis, qui pro insigni canem habuit: & Macedon, qui lupū. physici Anubim Mercurium putant, & pingitur capite canino,

canino. Omnigenumq; deum.] Ægyptus colit cane, felem, lupum, crocodilum, cæpam, & alia monstra. Contra Neptunum.] pugnat Antonius fauentibus dijs Ægyptiorum. Tristes diuæ.] deæ tristes uocantur diræ: id est, quæ ulciscuntur & puniunt. Actius.] Nicopolim post uictoriam apud Actium condidit, ludosq; illic quinquennales constituit: & ampliato uetere Apollinis templo, locum castrorum quibus fuerat usus exornatum naualibus spolijs Neptuno ac Marti consecrauit. Sabei.] Saba metropolis Arabum. Suetonius ait, Bis ouans ingressum post Philippense bellum, & rursus post Siculum, triumphos tres egit: Dalmaticum, Actiacum, Alexadrinum, continuo triduo. Latebrosa flumina.] quia origo Nili incerta est. Victos.] Ægyptios suos uocantem. Ipsa sedens.] in templo Apollinis marmoreo. Dona.] ut coronarium aureum, quod ferebant illi qui ui A ta donati erant ab ducibus. Suetonius: Templum Apollinis in ea parte Palatinæ domus extruxit, quam fulmine ictam desiderari à Deo aruspices pronunciarant. addidit porticus cũ bibliotheca Latina Græcaq;, quo loco iã seni or sæpe etiã senatũ habuit, decuriasq; iudicũ recognouit.

VAR. LECT. Et latrator Anubis.] In libris antiquis, Natator Anubis legitur. Tristesq; ex æthere Diræ.] In Romano libro, & in Mediceo, Diuæ legitur. Quem consanguineo sequitur Bellona flagello.] Legendum distinctis dictionibus, Cum sanguineo. Accius hæc cernens arcum, intendebat Apollo.] Actius, hic legendum, ut superius adnotatũ. Est uerò in Mediceo Tendebat. Læticia lu disq; uiæ.] In Oblõgo libro Lusu legitur. Matrũ chorus omnib. aris.] In antiquis libris legere est Omnibus aræ.

Postibus, incedunt uictæ longo ordine gentes,
Quàm uariæ linguis, habitu tam uestis, & armis.
Hinc Nomadũ gen9, et discinctos Mulciber Aph-
Hic Lelegas, Carasq;, sagittiferosq; Gelonos (ros:
Finxerat. Euphrates ibat iam mollior undis,
Extremiq; hominum Morini, Rhenusq; bicornis,
Indomitiq; Daæ, & pontem indignatus Araxes.
Talia per clypeum Vulcani dona parentis
Miratur, rerumq; ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamq; & fata nepotum.

SER. Hinc Nomadũ genus.] Atqui Antonius Orientis habuit populos, sed intelligas has gentes Africæ operas suas locasse, et simul cum Antonio ab Augusto esse superatas. Discinctos.] Vel habitũ eorum ostendit, qui usq; in talos fluebat, quod Plautus in Pœnulo ridet dicens: Quæ est illa auis cum Afrum uidisset uestem demissam trahentem. aut Discinctos dixit, inhabiles militiæ: omnes enim qui militant, cincti sunt. aut certè inefficaces: ut contra Præcinctos, strenuos dicimus. Horat. Altius ac nos Præcinctis unum. Vnde & Græcè ἄζωνος appellatur, non qui bonam zonam habet, sed qui est strenuus. Mulciber.] Vulcanus, ab eo quòd totum ignis permulcet. Lelegas.] Thessalos. Lucanus de Thessalia, Mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum. Carasq;.] Caræ insulani populi fuerunt piraticam exercentes, famosi, uicti à Minoe, ut Thucydides & Sallust. dicunt. Gelonos.] populos Scythiæ. Euphrates ibat iam mollior undis.] Sentiens se quasi esse superatũ. Horatius, Minorem uoluere uerticem. Morini.] populi Galliæ in finibus, qui Britanniam spectant. Rhenus.] fluuius Galliæ. Bicornis.] Quia per duos fluit alueos: per unum qua Romanum imperium est: per alterum, qua interfluit barbaros, ubi Iambal dicitur, & facit insulam Batauorum. Indomitiq; Daæ.] populi Scythiæ. Araxes.] fluuius Armeniæ, quem pontibus nixus est Xerxes conscendere: uel cui Alexander Magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt, quem postea Augustus firmiore ponte ligauit: unde ad Augusti gloriam dixit, Pontem indignatus Araxes. Parentis.] nunc Honoris. In aliquibus autem libris ita habetur, Per clypeum Vulcani: hîc distinguendum est, nam Vulcani parentis non procedit: nam dona parentis, id est matris accipiendum est. Rerum.] Scilicet futurarum, quæ nondum fuerant. Ignarus imagine gaudet.] Ignarus erat ueritatis, sed triumphorum imagine delectabatur. Attollens humero famamq;, & fata nepotum.] Hunc uersum notant Critici, quasi superfluè additum, nec conuenientem grauitati eius: nanq; est magis neotericus. Famam'que.] gloriam. Nepotum.] posteriorum.

POM. Gelonos.] Geloni sunt populi Scythiæ. Sabi. Euphrates ibat iam.] Euphrates ex montibus Armeniorũ fluit, ex quibus B et Tygris. labitur per Armenos, Cappadocas, Comagenos, Syriã, Mesopotamiã, Babylonem, et ad Seleuciam: mari Persico infunditur. terminus fuit regni Parthici & Romani. Extremi Morini.] ultimi populi in oceano Gallico. Hic Lelegas.] Aristoteles ait, Acarnaniæ partem Curetes habent, partem Leleges, partem Theleboi. Locros Lelegas uocat, quos Aborigenes dicit: & occupasse Bœotiam inde scribit. inter eos Aborigines quendam fuisse nomine Lelegam, & ex Lelege neptem Theleboam, cuius 20 liberi Theleboi dicti: quorum pars Leucadem habitauit. Aiunt alij Lelegas et Caras incoluisse Ioniam Atticæ, hinc pulsos petijsse Phrygiam, & habitasse Siden, Pedasum, & Simoentem. unde Ouidius de Hippodamia Chrisei filia, amata ab Achille, de pedaso regno Chrisei ait, Lelegeia mœnia uidi. Græci qui uicerunt Troiam, expulerunt ex his locis Lelegas, & habitarunt tandem unà cum Caribus. nam inde mo- C numenta Caria, Lelegia dicuntur. Vergilius intelligit Cariam, & partem Ciliciæ & Phrygiæ. Theleboi ex Leucade uenerunt Capreas insulam Campaniæ. Iones ex Attica exules transiuerunt in Asiam minorem, & consederunt prope Cariam: à quibus est Ionia regio. Indomitiq; Daæ.] Herodotus libro primo: Daæ, Mardi, Dropici, sunt populi Persarum: & pastoritij, sunt pastores. Indignatus Araxes.] Araxes fluuius maioris Armeniæ, ortus in eisdem montibus quibus Tygris & Euphrates quadraginta duorum millium pass. spacio intrat postea Cirum amnem, & defertur in mare Caspium. ita rapidus est, ut pontem non patiatur: terminat Atropatiam et Armeniam. Herodotus in fine libri primi: Araxes è Mantienis montibus nascitur, unde Gindes fluuius, Histro par. insulas habet Lesbo similes, quarum incolæ per æstatem radicibus arborum uescũtur: maturos fructus in hyemem seruant. Gindem Cyrus rex in riuos quàm plurimos mutilauit.

VAR. LECT. Longo ordine gentes.] In libris aliquot antiquis, Matres, non Gentes habetur. Hic Nomadum genus.] In antiquis libris Numidum legitur. Sagittiferosq; Gelonos

A nos Finxerat.] In Romano libro Tinxerat. in aliquot alijs Fixerat legitur. Indomitiq; Dacæ.] Nomen huius gentis uariè scribitur in antiquis libris. Nam sunt, in quibus Daci. in aliquot Dacæ. in Romano libro Dathæ.

AENEIDOS LIBRI IX
Argumentum.

ADILON.

Nonus habet pugnas, nec adest dux ipse tumultu.

MODESTINI IVRISCONSVLTI IN NONVM librum Æneidos Argumentum.

Atq; ea diuersa penitus dum parte geruntur,
Iunonis monitu Turnus festinat in hostem.
Teucrorum naues Rutulis iaculantibus ignem,
Nympharum in speciem diuino numine uersæ.
Euryali & Nisi cœptis fuit exitus impar.
Pugnatur: castra Aeneadæ, uallumq; tuentur.
Audacem Rutulum dat læto pulcher Iulus.
Fit uia ui: Turnus Bitian, & Pandaron altum
Deijcit, & totis uictor dat funera castris.
Iamq; fatigatus recipit se in castra suorum.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER IX.

Tq; ea diuersa penitus dum parte geruntur,
Irim de cœlo misit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum: luco tunc forte parentis
Pilumni Turnus sacrata ualle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti Diuûm promittere nemo
Auderet, uoluenda dies en attulit ultrò.
Aeneas urbe & socijs, & classe relicta,
Sceptra Palatini, sedemq; petit Euandri:
Nec satis, extremas Coriti penetrauit ad urbes,
Lydorumq; manum, collectosq; armat agresteis.
Quid dubitas? nũc tẽpus equos, nũc poscere curr⁹.
Rumpe moras omnes, & turbata arripe castra.
Dixit, & in cœlum paribus se sustulit alis,
Ingentemq; fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnouit iuuenis, duplicesq; ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est uoce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? uideo medium discindere cœlum,

SER. Atque ea diuersa penitus dum.] In hoc libro mutatio est rerum omnium: nam & personæ, & loca alia sunt, & aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnũ, à Thuscia ad Ardeã, à petitione auxiliorum ad bellum. quem transitũ
C ad Turnum quidam culpant, nescientes Vergil. prudenter iunxisse superioribus negotijs sequentia, per illam particulã: Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur. scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia. Sanè formatus est iste liber ad illud Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem & Vlyssem, cum capto Dolone castra penetrarunt: nam partem maximam & œconomiæ & negotiorum exinde habet. Diuersa penitus.] Valde diuersa, longius remota: unde paulò post dicit, Nec satis extremas Coriti penetrauit ad urbes Lydorumq; manum. Irim.] Iris, quasi ἔρις dicta est: nunquam enim ad conciliationem mittitur, sicut Mercurius, sed ad disturbationem: & est ministra non tantum dearum, sed deorum. & Vergil. hoc probat dicẽs, Aeream cœlo nam Iuppiter Irim Demisit, germanæ haud mollia iussa ferentem. Audacem Turnum.] fortem, sine felicitate: sicut de Pallante diximus. Parentis Pilumni.] Pilumnus & Pitumnus fratres fuerunt Dij. horũ Pitumnus stercorãdorum inuenit usum agrorum: unde & Sterquilinius dictus est. Pilũnus uerò, pinsendi frumẽti: unde & à pastoribus colitur, & ab ipso pilum dictum est. Sacrata ualle.] Ideo Sacrata, quia ut diximus, nunquam est lucus sine religione. Sedebat.] Vt Asper dicit, erat: quæ clausa antiqua est, et de usu remota. Secundum Plautum Sedere est, consilium capere: qui inducit seruum dicentẽ, Sine iuxta aram sedeam, & dabo meliora consilia. sed secundum augures, Sedere est augurium captare: nanq; post designatas cœli partes à sedentibus captantur auguria: quod & ipse suprà ostendit latenter inducens Picum solum sedentem: ut, Paruaq; sedebat Succinctus trabea: quod est augurum, quum alios stantes induxerit. Ergo Sedebat, aut erat, aut consilia capiebat, aut augurabatur.

Thaumans

Thaumantias ore locuta est.] Secundum Poeticam: id est, Thaumantis filia. cæterum ex admiratione hoc nomen accepit, quæ admiratio de eius coloribus nascitur, et Græcè θαῦμα dicitur. Diuûm promittere nemo.] Nemo pro Nullus posuit, & est ἀκυρολογία: nam Diuûm nemo, non possumus dicere, cum propriè nemo sit, nec homo. Auderet.] Docet per transitum multa interdum temporis ratione prouenire, quæ numina præstare non possunt: quod etiam paulo pòst in Matris deûm petitione Iuppiter probat dicens, Cui tâta Deo permissa potestas? Voluenda.] Pro uolubilis. Nec satis.] Quia occurrebat ab Euandro eum facile posse remeare. Coriti.] Montis Thusciæ, qui (ut dixi) nomen accepit à Corito rege, cum cuius uxore concubuit Iuppiter, unde natus est Dardanus. Armat agresteis.] Ne ei formidinem iniiciat, agresteis esse commemorat. Et turbata arripe castra.] Aut arripe, & turba: aut turbata inuade, propter absentiam Æneæ. Secuit sub nubibus arcum.] Hoc est, duxit: ut, Ille uiam secat ad naues. & reuera arcus ipse uarijs coloribus sectus est. Bene autem Sub nubibus, quia sine nubis beneficio arcus non uidetur.

POM. Sabi. Atq; ea diuersa.] Dum Æneas in Etruria comparat auxilia, Iuno misit Irim, & Turnus bello ardet. Iris, quasi ἔρις. Parentis Pilumni.] Pilumnus dictus est Saturnus, qui pinsendi honorem instituit. olim frumenta pilo tundebantur. & à stercorandis agris idem Saturnus dictus Stercutius. Alij uolunt Pilumnum & Pitumnum duos fuisse fratres, & Pitumnum dictum Stercutium. Nemo diuûm.] pro Nemo deorum, id est, nullus deorum. En attulit ultro.] tempus tulit quod nullus deorum auderet promittere. Voluenda.] uolubilis. Nec satis.] petijsse Euandrum. Arcum.] quia arcus cœlestis è nubibus gignitur, cum sol inseritur cauis nubibus, colores accipit à mixtura nubium & uarietate ignium aeris. non fiunt arcus, nisi aduerso sole, & non nisi dimidia circuli forma: nec noctu. Fiunt autem maximè ab æquinoctio autumnali, decrescente die. Cœlum.] Hiatus cœli chasma uocatur. post discessum deæ serenitas secuta est.

VAR. Lect. Sceptra Palatini, sedemq; petiuit Euandri.] In Romano libro, & in quibusdam alijs, legere est, Sceptra Palatini, regnumq; petit Euandri. Lydorumq; manum collectosq; armat agresteis.] In lib. aliquot antiquis legere est, Ludorumq; manum, et collectos armat. in nonnullis, Lydorumq; manum collectos armat agrestes. Nunc poscere currus.] In Mediceo & aliquot alijs Currum legitur. Rumpe moras omneis, turbata arripe castra.] In libris omnibus quos legi, Et turbata arripe castra. Et in cœlum paribus se sustulit alis.] In aliquot antiquis libris, Pariter habetur. Duplicesq; ad sidera palmas Sustulit, ac tali.] In antiquis aliquot Duplices, absque, que, & Sustulit, & tali. Video medium discindere cœlum.] Antiqua fere omnia exemplaria legunt, Medium uideo discedere cœlum.

DON. Vtq; ea diuersa penitus dum parte geruntur.] Quum hæc, inquit, diuersa et longiori parte agerentur: hoc est, quum armis cœlestibus & auxilijs instrueretur Æneas. quos actus habuerit Turnus, Poeta describit. Vult enim ostendere comparatione facta, qualis Æneas in cogitationibus belli, & qualis fuerit Turnus. In prima quippe parte octaui libri, competentem uiro Dardanio solicitudinem dedit: describens eum sic tota mente fuisse suspensum, ut quum esset nox, & omnia silentio & somni requie tenerentur, solus ipse uigilaret sub cœlo, et loco gelido constitutus: procumbens in ripa fluminis, non iacens, ubi ex uicinitate frigidarum aquarum acerrimû frigus, & durissimû fuit: tardiusq; dormisse, non uoluptatis (ut apparuit) causa, sed ut cum eo deus ex occasione loqui, eumq; securum reddere, & firmare consilio potuisset. Ecce & hîc laborem maximum suscepit: perrexit ad remotas penitus partes, scilicet uenturus instructior. Interea propter eos, qui ab intellectu manifesto diuersi sunt, & putant Diuersam partem, quasi aduersariorû dixisse Vergilium, addamus exemplum, ut ostendamus Diuersa parte, longius separata significare. Quippe in quinto libro ait, Quo diuersus abis? iterum pete saxa Menœte: hoc est, plurimum à meta & cursu necessario separatus. Item in hoc libro sic positum est, Diuersa parte furêti: hoc est, à Troianorum castris longè discreta. Turbantiq; uiros perfertur nuncius, hostes Feruere cæde noua, & portas præbere patêtes.] Non enim mitteretur nûcius, nisi ad eum qui longius ageret, & cum suis talia geri nesciret. Et in præsenti probat Poeta ipse, quid sit Diuersa parte: nam sic induxit Irim loquentem, ut ipsa exponat quid sit hoc ipsum, ut omnes ambiguitates excludat. Irim de cœlo misit Saturnia Iuno Audacem ad Turnum, luco tum forte parentis Pilumni Turnus sacrata ualle sedebat.] Ecce quum ea, quæ diximus, Æneas gereret, quum cautiorem Turnum facere debuisset inimici propinquitas, nulla bellici certaminis tangitur cura. Sedere autem, uel maximè hoc loco, non tantùm corpore, uerumetiam ociosum animo esse significat. Volunt tamen aliqui quasi tractatibus necessarijs uacantem dici, sed non ita esse multis documentis apparet: nam & illius quoque inertia, uult Poeta per comparationem Æneæ laudes extollere. Deníque ut Æneam ipsum prætulit à loco & frigore fluminis, sic huic à loco obtrectationem conflat. Sedebat, inquit, & sedebat in luco, ut amœnitas eum & opacitas nemoris delectaret: & tunc Sedebat, quum pro ratione suspecti temporis, discursibus necessarijs uacare debuisset. Sedebat in luco parentis Pilumni, quasi demum illum aut Pilumnus mortuus, aut uallis consecratio iuuare potuisset. Hunc igitur usque adeò Poeta desidem notat, & in periculo suo satis incautum, ut ipsi quoque Iunoni displicuisset. nam hæc fuit causa, ut ad eum Irim mitteret, quæ torpentê ad aliqua faciêda côpelleret. Quumq; hoc esset satis notabile, addit ei & crimen audaciæ: non enim hoc faceret Iuno, si ille in periculo positus, partes suas rectè tractaret. Audacem ergo, inconsultum & temerarium accipiendum est. nam qui tales sunt, ut incerta pro certis teneant, non possunt uideri probatæ sententiæ. Ipsa quoq; Iris reprehensionem eius loquendo prosequitur, & incusat ignauiæ. Turne, inquit, quod optanti diuûm promittere nemo Auderet, uoluenda dies en attulit ultro.] Turne, inquit, qui saluti tuæ profutura tractare non nosti, ultro occurrisse non sentis? quod optatû multiplicibus uotis, etiam si fauerent numina, præstare non possent. Non arripis quod sponte detulit dies opportuna, dum se uoluerit? Æneas urbe, & socijs, & classe relicta Sceptra Palatini, sedemq; petit Euâdri: Nec satis, extremas Coriti penetrauit ab urbes, Lydorumq; manû collectos armat agrestes. Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus. Rumpe moras omnes, & turbata arripe castra.] Hæc dictio intellectum multiplicem tenet: habet enim ex una parte exhortationem, terrorem uerò

A uero & obiurgationem ex alia. Nam quod dicit Æneam longinquum petiuisse tanto labore, ut usq; ad Euandrum Tyrrhenosq; peruenire potuisset, obiurgatio eius est, qui nesciebat inimici tractatus & res gestas. Ille enim impigre uigilabat prouidens partibus suis: Turnus sedebat periculum suum non cogitans, trahens otium quasi quietis omnibus. Quod uerò armari populos, & cogi dixit agrestes ad bellum, iniiciendi terroris causa est. Exhortationis partes sunt hae, Et relictis urbe, nauibus, ac socijs longinqua penetrauit Æneas. Monet igitur Iris tempus esse, ut nequam instructus ueniat, inuadantur praesentes, quorum rector abscessit. Quod ipsum cōfirmat consilio profuturorum, ut qui securus cum auxilijs uenerit, suorū stragem funeraq; reperiat, eoq; fiat, ut sicut accessu duplicaturum se credebat exercitū, solos inueniat superesse, quos ducit. Rursus ex eo iniicit metum. nam si beneficium est, quòd Æneas uidebatur abesse, apparet id fieri non posse, quum instructior uenerit. Ecce quanta Æneae praedicatio: Solus abest, & Troianorū omniū timetur interitus: quasi demū ipse omnes & defensare posit & tegere. So-

B lius Æneae rursum timetur aduentus, ne rebus integris redeuntis impetū Turnus sustinere non posit. Haec, ut apertius exponantur, ipsa sigillatim Iris uerba tractemus. Turne.] coepit à nomine, quasi excitaret dormientem. Quod optanti diuûm promittere nemo Auderet, uoluenda dies en attulit ultro.] nihil interim specialiter iudicandum, fecit attentum, simulq; commendat, quod erat dictura. Magnum esse, utile, necessarium, & omni celeritate rapiendum. Attulit tibi, inquit, uolubilitas dierum, quod si numinibus multis precibus posceres, nec consequi posses, nec illi praestare ualuissent. Æneas, est magnū pondus in nomine: qui enim metui, qui tueri socios, qui armis obtegere propria, qui obsistere audentibus posset, urbe, & socijs, & classe relicta discessit, atque ita ut in longinqua & procul remota tetenderit. Vnde magnum beneficium tuis quaesitum est commodis, quòd abest, & omnia sub tua ditione deseruit. Vrbe, inquit, ipsa scilicet prima, in qua fuit uirgo, quae patre ac Troianis oppreßis potuit tolli: nam quid profuit facta urbis commemoratio, nisi quia fuit in ea, quod specialiter Æneas ferre po-

C tuisset? Socijs, & classe relicta.] quòd plena uictoria potiri posit ostendit, nisi interciperentur naues, & omnis interiret exercitus. Diximus quae dimisit Æneas, dicamus ad quae perrexit. in his quippe & maior metus potest ostendi, & obtinendi Turno maior occasio. Sceptra Palatini, sedemq; petit Euandri.] nec satis hoc est, non eius intentioni sufficit usq; eo tetendisse. Extremas Coriti penetrauit ad urbes, Lydorumq; manum, collectos armat agrestes.] armat Lydorum manum, armat collectos agrestes, metus est. Sceptra Palatini, sedemq; petit Euandri. potuit leue & minus formidolosum uideri, quia sciebat Turnus, Euandrum nō magnis opibus fultū. Addit, Extremas Coriti penetrauit ad urbes.] nec dixit quas, nec dixit quantas: in hac enim infima generalitate metus esse potuit maior. Lydorumq; manum, collectos armat agrestes.] Manum dixit singulari numero, & Collectos agrestes plurali: proinde separanda sunt haec collecta atque coniuncta, ne uicium per genera & per numeros faciant. Quid dubitas?] dubitare timentis est signum. Tanta, inquit, personae & temporis occasio non est deliberationibus differenda: non enim tractandum est, faciendum ne sit aliquid, an non faciendum. Iam dicit, quid faciendū sit, ne ille capiendo consilium perderet tempus. Nunc tempus equos, nunc poscere currus. Rumpe moras omnes, & turbata arripe castra.] Iam, inquit, debes equos et currus petere, et arripere castra turbata. Turbata dixit, indisposita & sine rectore. Dixit, & in coelum paribus se sustulit alis, Ingentemq; fuga secuit sub nubibus arcum.] Vbi impleuit partes suas, obiurgauit Turnum, terruit, instruxit, hortata est, & quid facere deberet ostendit, alijs partibus remeauit ad coelum. Bene addidit Paribus alis, nisi enim pari nixu uolatum praestare non possunt: nam si una est debilis, incolumis uerò alia, perinde sunt, ac si ambae uexatae sint. Agnouit iuuenis, duplicesq; ad sidera palmas Sustulit.] Duplices dixit, nō duas. neq; enim ultra duas habuit, neq; habere potuit: sed ambas simul erexit, quod fuit signum plenè agentis gratias. Ac tali fugientem est uoce secutus.] Eo istud tendit, ut ostendat repentinam precem non meditatione collectam. Deniq; tanta fuit celeritas subsecutae uocis, ut fugientis abscessum, hoc est celeriter recedentis, uox Turni fuisset subsecuta. Quàm iocunda autem gratiarum actio est, quādo Iris antè inuenit, qui gratias ageret, quàm ipsa ad sedem propriam reuenire potuisset? Iri decus coeli.] In breuitate ista putamus exiguum, pro Iris laudibus, deinde cum plenè & nouo genere praedicationis expressisset, (uoluit enim definire in laude ipsa Iris quid sit, & in ipsa definitione totam complexus est laudem) Iri, inquit, decus coeli. Ornare coelum, quanti est meriti? pulchritudinis quantae? ubi tot sidera suo quoq; splendore radiantia parent soli? & tamen quum Iris extiterit, omnia illa cum ipso sole uincuntur. Neq; obscuratur radijs solis, sed coloribus diuersis pingit coelum, & ipsum solem gratia fulgoris exuperat. Haec pro uoluntate dicta sint eius, qui agebat gratias, non quo reuera ipsa sit potior sole. Quis te mihi nubibus actam Detulit in terras?] Intelligo, inquit, multum me meruisse de superis, quòd dimißis regionibus coeli, quorum es ornamentum, ad terras mei causa uenire potuisti, ac mei causa uiduare tuis ornatibus coelum, quod decorare consueuisti. Vnde haec tam clara repente Tēpestas?] Hoc iam ad Irim non pertinet. completo enim eo quod ad ipsam loquebatur, disputare coepit de diuersis motibus coeli. Vnde, inquit, haec repentina tempestas? & cur clara: hoc est, sine caligine aut nubis alicuius obtentu? Video medium discedere coelum. Palantesq; polo stellas.] Cur rescinditur sine nubibus coelum? cur reductis hiatibus aperitur? cur stellae radijs solis ex more nō caedunt? et rupta lege naturae alienis temporibus in lucē uenire nō dubitāt? Quū haec tractaret, collecto eo quod tot signa monstrabāt, incipit iudicare de omnibus. Sequor, inquit, omnia tanta. Quisquis in arma uocas.] In illis signis facile fuit sententiam dicere, quia bellū in manibus fuit. Et tamen iste non iam futurum bellum dixit ostendi, sed euentus eius prosperos demonstrari. Itaque ait, In campum uocor.] Sequor prouocantem, quoniam laeta nunciantur & prospera. fecit hoc, qui potius dixit hominum more, ut pro se intelligeret, quod rerum exitus probauit aduersum: signa quippe illa constabant esse contraria. sed Turnum graciosa coniectura fallebat, quia putabat interitum hostibus non sibi portendi, & prouocanti imminere perniciē: quia dixit, Sequor omina tanta, Quisquis in arma uocas. quum ipsum constaret priorē arma sumpsisse. Et sic effatus ad undā Processit, summoque hausit de gurgite lymphas Multa deos

orans, onerauitq; æthera uotis.] Fecit Turnus quæ solent facere qui dubia subituri sunt: tunc enim uberius rogant, quum numinibus potiora persoluunt, & maiorem sibi fauorem superûm promerendo conciliant. Iamq; omnis campis exercitus ibat apertis, Diues equûm, diues pictai uestis, & auri.] Iamq;, celeritatis significat executionem, eius qui ducturus fuerat exercitum omnem semel effusum: maiorem quippe multitudinem camporum maior potuit capacitas ferre. Campis apertis dixit, in magnam latitudinem iacentibus, nullo impedimento lignorum aut speciei alterius. Diues equûm, diues pictai uestis, & auri: precium enim et multitudo cultus in bello auget hosti terrorem. Dixit ire exercitus, qua pergeret, qui cultus, & qualis eorum esset incessus: nunc describere incipit ea, quibus illa multitudo ducibus regeretur. Messapus primas acies, postrema coercent Tyrrhidæ iuuenes, medio dux agmine Turnus Vertitur arma tenens, & toto uertice suprà est.] Dixit, qui esset in prima exercitus parte, qui curaret postremã: ut cõstricta multitudo pergeret nõ ultrà, quũ necesse esset effusa. In medio uerò Turnum fuisse: potestas enim maior in medio esse. quod quũ sit et primis est posita, et à postremis nõ longè disiuncta. A

Palantesq; polo stellas: sequar omina tanta,
Quisquis in arma uocas. tum sic effatus ad undã
Processit, summoq; hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans, onerauitq; æthera uotis.
Iamq; omnis campis exercitus ibat apertis,
Diues equûm, diues pictai uestis, & auri.
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrhidæ iuuenes, medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, & toto uertice suprà est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus, altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Cùm refluit campis, & iam se condidit alueo.
Hîc subitam nigro glomerari puluere nubem
Prospiciũt Teucri, ac tenebras insurgere campis.

SER. Agnouit iuuenis.] Irim tantùm agnouit, nõ et à quo missa esset, utrũ à Ioue, aut à Iunone: hinc est quod dicit, Quis te mihi nubibus actam. Repentè.] Item aliud augurium: nam quum Iris sine nubibus non posset uideri, post eius abscessũ statim est secuta serenitas. Clara autem benè addidit, quia tempestas τῶν μίσων est. Discindere cœlum.] χάσμα dicit factum: id est, subitam aeris diruptionem, et quendam recessum: per quod uult uideri, in chasma Irim se recepisse. Medium autem bene dixit: nam est & summũ. unde est, Sic uertice cœli Constitit. Nubes autem in medio sunt, ubi sunt omnia signa quæ dicit: id est, Iris, chasma, serenitas. nam si in summo fieret, nullus uidere potuisset: humani enim oculi altiorem nimium splendorem ferre non possunt. Sanè Chasma est, (ita enim Plin. uocat) diruptio, & quidam cœli recessus. Palanteisq; polo stellas.] Bene Palanteis, quasi in alienum tempus errore uenientes.. Omina tanta.] Scilicet cœlestia. Quisquis in arma uocas.] Vel Iuno, uel Iupiter. Onerauitq; æthera uotis.] iterum atque iterum est uota pollicitus. Locus autem iste dictus est secundũ augurũ morem, apud quos fuerat consuetudo, ut si post acceptum augurium ad aquam uenissent, inclinati haurirent exinde manibus, & fusis precibus uota promitterent: ut uisum perseueraret augurium, quod aquæ intercessu disrumpitur, firmũ est, quia cygnus dimissus ab aquila, in fluuiũ cecidit: ut, Prædamq; ex unguibus ales Proiecit fluuio. Hinc uidetur etiam Turnus minimè potuisse liberari. Iamq; omnis campis exercitus ibat apertis.] Intelligamus hunc exercitum primum in campos confusè ruisse, pòst digestum in ordines, ut sit sequẽtium fluminum congrua comparatio, quæ flumina dicit post camporum inundationẽ in alueos suos reuerti: nam hoc uult dicere, ut de campis flumina in alueos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quæ fuerat antè diffusa. Diues equûm.] Per genitiuũ frequentius utimur hac figura, quàm per ablatiuum. Coercent.] cogunt, colligunt. Altus per tacitum Ganges.] Fluuius est Indiæ, qui secundum Senecam, in situ Indiæ nouem alueis fluit, secundum Melonem septem: qui tamen & ipse commemorat nonnullos dicere, quòd tantùm tribus alueis fluat. Vergilius tamen Nilo eum iungens, septem alueos habere significat. Hanc uarietatem Donatus fugiens, longũ hyperbaton facit dicens: Ceu surgens septem amnibus Nilus, aut Ganges altus per tacitum. Sanè benè addidit Per tacitum altus: hoc est, per profundam altitudinem. nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec superfunditur, ut Nilus campis: unde Asper distinxit, Altus per tacitũ. B Pingui flumine Nilus.] Nilus dictus est quasi νίαν ἰλὺν, hoc est nouum limum trahens: quod uolẽs exprimere dixit, Pingui flumine, id est fluore, quæ res fœcundam efficit terram: quod & ipse in Georgicis ostendit, Liquuntur montibus amnes, Felicemq; trahunt limũ. Item, Et uiridem Ægyptum nigra fœcundat harena.

POM. SA. Ad undam processit.] Hoc genus purgationis erat apud antiquos. Æthera.] Iunonem ipsam, aut potius ipsum Iouem uel pro aere ponit, unde cepit augurium. Pictai.] pro pictæ. Diues.] Messapus. Altus.] profundus. Ganges.] fluuius Indiæ. oritur ex Caucaso monte Indiæ septentrionalis: & ipsam aiunt mediam secare. VII hostijs erumpit in mare, ut Nilus. Romanorũ solus Traianus ad Gangem peruenit. Ganges nõ tantum latum habet alueũ usq; ad 40. mil. pas. sed & profundũ. C Nilus fluuius labitur per Atlantẽ montẽ, prius ex Æthiopia, et inde per Ægyptũ, & 7. hostijs intrat mare. Nili limo pinguescit Ægyptus. Refluit.] propter inundationẽ.

VAL. Lect. Sequar omina tanta.] In plerisq; libris uetustis Sequor legitur. Quisquis in arma uocas.] In libris aliquot antiquis Vocat notatum est. Onerauitq; æthera uotis.] Pleriq; ueteres libri, Onerauit æthera, absq; particula q;, legunt.

DON. Ceu septem surgens sedatis amnibus altus Per tacitũ Ganges, aut pingui flumine Nilus, Quum refluit campis, & iam se condidit alueo.] Post dispositionem instructi exercitus dicit, quàm leniter se habuerit ut militarem artem euidentißime demonstraret. Silentio quippe fuerat ueniendum, ut insperati effusos & incautos hostes inuaderent. Idcirco igitur, quia tacito agmine incendebat Turnus, comparationem dat Poeta duorum fluminum Gangis & Nili: quorum Ganges quum sit copiosus & septem diuisus in flumina, semper lenis est: Nilus uerò tũc magis mitis, quum ex maxima camporum latitudine in alueum redit, & inde actu molliori impellitur. Descripta est pars Turni, & ars ducendi exercitus domonstrata. Vi-

A ta. Videamus quales Æneas recessurus præfecerit suis. Hic subitam nigro glomerati puluere nubem Prospiciũt Teucri, ac tenebras insurgere campis.] Ibat quidem taciti gressibus exercitus Turni, sed nihil procuratum silentium profuit: prodidit quippe quamuis tacitos puluis, & Troianis semper absente rege diligẽti cura sollicitis, quasi quidam nuncius aduentum insidiosi hostis indicauit. Videbant igitur atri pulueris nubem accedente multitudine glomerari, et tantæ lucis excessu tenebras campis incumbere. In imperfectis maior semper est terror: illud enim quod iam accepit, statim de perfectione potest habere dispositum animum, illud uerò quod adhuc in augmentis est, & habetur incertum, quemadmodum euasurum sit, plus terret, quàm necesse est. Deniq; malum illud, quod sic per momenta crescebat, ut primò in modum nubium glomeratio tetra, dehinc tenebræ non agrorum angusta sed campos obtegere cernerentur, addebãt terrorem intuentibus. Primus ab aduersa conclamat mole Caicus.] Aduersa dixit, unde uidere poterat, qui contrà ueniebãt. Primus Caicus, quòd esset longè superior & uidit, et nun-

B ciauit dicens hæc: Quis globus ô ciues caligine uoluitur atra? Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros. Hostis adest, eia.] In una eademq; persona, diuersi extitere tractatus: uidentibus quippe Troianis, nihilq; suspicantibus mali, solum profuit Caicum uidisse, qui primus hostium intellexit aduentum: & tamen etiam ipse sic exorsus est, ut fateretur se primò dubitare. hoc est quod quasi interrogans locutus est, Quis globus ô ciues caligine uoluitur atra? Vbi nullus intellexit, nullusq; respondit, ipse rursum confirmato animo ait: Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros. Subnectitur causa faciendi, Hostis adest. atq; ut mature fieret, accessit hortatio & dictum, Eia. Hunc locum more suo Poeta executus est: in his enim quæ habent aliquam perturbationem, primò dicit facienda, dehinc adijcit rationem, propter quam debent fieri, ut in quarto libro: Præcipites uigilate uiri, & considite transtris, Soluite uela citi. Ecce dixit, quod pro rerũ necessitate fieri debuisset. Dehinc ostendit iussionis suæ rationem: Deus, inquit, æthere missus ab alto, Festinare fugam, tortosq; incidere funes. ecce iterum stimulat.

C Hoc consiliũ hanc tenet substantiã cõmodi, ne dum prius referat causam, medium tempus, celeritate hostis & uelocitate præuentũ, necessaria nõ sinat opportunè disponi. Ait igitur, Ferte citi ferrum. festinandum enim fuit hostibus in proximo constitutis. proximitatem quippe istam nunciabat magnitudo pulueris, & nubes atra præbebat indicium. Date tela: non hoc idem, qui dandum dixerat ferrum: ferrum quippe alterius species potest habere significationem, & tela alterius: nam sunt gladij, sunt sagittæ. Certè et sic accipi potest hoc dictũ, ut ferrũ primò uideatur dixisse præparandũ in hostes sagittis et gladijs: tela uerò in quibuscunq; speciebus, quæ occidere hominẽ possent, ut sunt lapides, fustes, & cætera huiusmodi, quibus repelli hostis queat, aut superatus occumbere. Citi, quidẽ semel positũ, nõ omnib. dictis aptemus, quo melior intellectus appareat: ut sit, Citi ferte ferrum, & citi date tela, & citi muros ascendite. non enim in tanta perturbatione fuit ex illis aliquid, quod segnius curari debuisset. Ecce nouissima interuenit causa: Hostis, inquit, adest, nõ dixit affuturum, ne daret occasionem differendi: sed iam adesse, ut præsens uideretur urgere. Nouissimum fuit Eia, quod dictum hortantis est potius, quàm iubentis.

Ingenti clamore per omnes Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.] Congesserunt se omnes intra septa castrorum, & oppleruntportas & mœnia. Crimen potuit duci, & manifestum timoris indicium uideri, quòd ueniente hoste sese clauserint potius, quàm instruxerint aciem. Hoc genus obtrectationis ne uiris fortibus inhæreret, purgat honesta excusatione Virgilius, dicẽs: Namq; ita discedens præceperat optimus armis Æneas, si qua interea fortuna fuisset, Neu struere auderent aciẽ, neu credere campo, Castra modò, & tutos seruarent aggere muros.] Æneas, inquit, absuturus, qui tractare nosset incerta bellorum, tale suis mandatum dederat, ut si aliqua emersisset certandi necessitas, nõ auderent struere aciem, non auderent campo committere: sed solum aggerem tuerentur, & castra, quæ securitatem illis plenam præstare potuissent. magnam interea existimans esse uictoriam, si suos remeans incolumes inueniret. Ergo, etsi conferre manum pudor, iraq; monstrat: Obijciunt portas tamen, & præcepta facessunt, Armatiq; cauis expectant turribus hostem.] Duas illis uirtutes dedit: unam, ne imbelles: alteram, ne iuxta regis præcepta incumbentes, ignaui uiderentur. Nam pugnare cupiebant, sed mandatorum contemplatione reuocabantur, melius existimantes pudorem ferre, quàm contra regis præcepta reatum temeritatis incurrere. Quapropter munierunt portas firmis obicibus, & armati, quid hostis moliretur accedens, uigilanter speculabantur. Huius præcepti etiam Caicum memorem fuisse, uerba eius ostendunt: nam dixit, Date tela, ferte ferrum, muros ascendite. non dixit Eamus ad campum, occurramus hosti, & certamen pugnandi subeamus. Turnus ut anteuolans tardum præcesserat agmen, Viginti lectis equitum comitatus, & urbi Improuisus adest, maculis quem Thracius albis Portat equus, cristaq; tegit galea aurea rubra. Ec quis erit mecum iuuenes, qui primus in hostem? Sic ait.] Non tardum fuit agmen, aut tarde ambulabat, sed comparatione tardum putabatur. Turnus enim ut cæteros præueniret, ductis secum equitibus uiginti electis, egressis itineris modum, quò congregata multitudo uel nõ consueuit ambulare, uel nõ potest, celerius uenit. Tanta maturitas fuit, ut ante urbẽ improuisus apparuisset, nõ iam itinere, sed quasi quodam uolatu prouectus. Quum uerò equum eius describeret, dixit caput eius fuisse galeatũ, quã galeam fulgentem auro & rubram fuisse memorauit, ut longè appareret regem fuisse qui uenisset. Continuò autem suos hortatur ad initium belli, & hastam primus misit. Hoc est quod ait, Et iaculum intorquens emittit in auras, Principium pugnæ, & campo sese arduus infert.] Iecit telum, lege scilicet obseruata bellorũ: nulli enim fas est mouere arma uel telum iactare prius quàm mittat qui ducit exercitum: non autem, ut aliquem feriat, sed ut solennitatem compleat, & legem. Deniq; Turnus in auras iaculum, non hominẽ contorsit. ὑπέρβατον hic debet aduerti, cuius causa, quum pronunciatur, totum debet uno tractatu suspendi, et illic finiri, ubi primo uerbo responderit ex fine. Cœpit enim sic, atq; ita ordinatur, Turnus ut anteuolãs uenit, Ec quis erit mecum iuuenes, & misit telum. Clamore excipiunt socij, fremituq; sequuntur Horrisono.] Ecce quo loco respondet uniuersis, quæ fecerunt hyperbaton. Descripti sunt actus Rutulorum: uideamus quid Troiani. post hæc non mouebantur? Denique sequitur. Teucrũm mirãtur inertia corda, Nõ æquo dare se campo, nõ

obuia ferre Arma uiros sed castra fouere.] Pro animo suo Rutuli quum Æneæ cõsulta mandataq; nescirent, inertes Teucros iudicabant, quum illi prudentißimi regis sui præcepta seruantes, non crederent campo, sed castra diligentius custodirent. Huc turbidus atq; huc Lustrat equo muros, aditumq; per auia quærit.] Fremens Turnus, quòd contra spem hostis copiam non haberet, circuibat muros, explorãs qui ad eos existere posset ingressus, quem negabat castrorum firma constructio. Describit per parabolam, quomodo Turnus clausos hostes & murorum firmitate munitos non ualebat inuadere. Ac ueluti pleno lupus insidiatus ouili, Quũ fremit ad caulas, uentos perpessus & imbres Nocte super media, tuti sub matribus agni Balatum exercent: ille asper & improbus ira Sæuit in absentes, collecta fatigat edendi. Ex longo rabies, & siccæ sanguine fauces. Haud aliter Rutulo muros & castra tuenti Ignescunt iræ, & duris dolor oßibus hæret. Qua tentet ratione aditus, & quæ uia clausos Excutiat Teucros uallo, atque effundat in æquor.] Et hîc ὑπέρβατον est: nam proposito capiti respondet in fine, unde totum debet in pronunciatione suspendi. Media enim pronunciationis sunt: Sic, inquit, Turnus circuibat muros, quomodo lupus exagitatus fame & furore ouilia infestare contendit, nec potest aditum reperire. Ouilia sunt loca, in quibus oues manent. Caulas dixit, ambitum ipsum, quo tutæ aduersus insidias continentur. Improbus, abruptus scilicet & immoderatè sæuiens: plus enim irarum accedit, quum in manus uenire non potest, cui irascimur. quod ne fieret, Troiani consulto præuenerant. Ille autem quærebat, quo consilio posset eos è turribus in planum fundere: arbitrabatur enim profuturum sibi, quod hostis formidabat. Classem, quæ lateri castrorum adiuncta latebat Aggeribus septam circum, & fluuialibus undis, Inuadit, sociosq; incendia poscit ouantes.] Non potuit fecisse, quod fuerat primum: conuertit se ad aliud, ne in totum nihil profecisse uideretur. Occasionem quippe lædendi atque nocendi utcunq;, nauium uicinitas fecit, nanque adhærebant castris. Ex alia uerò parte tutas reddebant circumfusi aggeres, & unda fluuialis: sic tamen eas aggressus est poscens incendia, quò facilius interirent. Ouantes socios dixit, quòd nescientes consilia Troianorũ pro uictoria habuerunt, quia nullus egrediebatur è castris, & nullo obsistente possent naues exurere. Atque manum pinu flagranti feruidus infert.] Prior ipse rapuit facem, ut cæteris audendi præberet exemplum. Feruidum sic dixit facem ardentem manu corripuisse, quasi & ipse aliquo igne cœpisset ardere, ac per hoc allusit Feruidum dicens, quia ferebat facem. Tum uerò incumbunt.] Hoc est, tum magis cœperunt operam dare. Vrget præsentia Turni.] Nihil uerius, nihil secundum mortalitatem dici expreßius potuit. Hoc solum ad implendos effectus sufficit, ut præsens sit, qui iubere potuerat: quin potius plus ualet præsentia, quàm iußio. Si enim iubeas & recedas, potest iußio negligi: præsens uerò etiã q̃ nihil iubet, tacita præsentia uidetur urgere. Vnusquisq; enim præsentiæ neceßitate magis magisq; cõpellitur facere, quod aduerterit esse faciendum. Atq; omnis facibus pubes accingitur atris.] Tantum rebus implendis animorum dabat Turni præsentia, ut omnis exercitus facibus armaretur. Idcirco destituerunt igne focos, & omnis in faces flamma migrauerat. Piceum fert fumida lumen Teda, & commixtam Vulcanus ad astra fauillam.] Ipse exposuit, cur atris facibus dixerit, quum dicit: Fumida teda fert ad astra piceum lumen, & ignis fauillas emittit ad sidera.

Primus ab aduersa conclamat mole Caicus:
Quis globus ô ciues caligine uoluitur atra?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros:
Hostis adest: Eia. ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, & mœnia complent.
Nanq; ita discedens præceperat optimus armis
Aeneas: si qua interea fortuna fuisset,
Ne struere auderent aciem, neu credere campo,
Castra modò, & tutos seruarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manũ pudor iraq; monstrat,
Obijciunt portas tamen, & præcepta facessunt,
Armatiq; cauis expectant turribus hostem.
Turnus ut anteuolans tardum præcesserat agmẽ
Viginti lectis equitum comitatus, & urbi
Improuisus adest. maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaq; tegit galea aurea rubra.
Ec'quis erit mecum iuuenes, qui primus in hostẽ?
En, ait, & iaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnæ. & campo sese arduus infert.
Clamorem excipiunt socij, fremituq; sequuntur
Horrisono, Teucrûm mirantur inertia corda,
Non æquo dare se campo, non obuia ferre (huc
Arma uiros, sed castra fouere: huc turbidus atq;
Lustrat equo muros, aditumq; per auia quærit.

SER. Quis globus.] Id est, quantus: admirãtis enim est, nõ interrogantis: nec enim interrogat, qui nunciat. Hostis adest.] Distinguẽdum, ut Eia, sit militum properantiũ clamor: & est Ennianum qui ait, Eia machæras. ergo, Eia ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. alij, Hostis adest eia, legunt. Nanq; ita discedens præceperat.] Excusatio Troianorum, ne portas clausisse timore uiderentur. Optimus armis.] peritus armorum, dux egregius, qui & futura prouideret. Siqua interea fortuna fuisset.] Scilicet bellicus casus. Pudor, iraq; monstrat.] Licet eos hortaretur ira et pudor. Tardum agmen.] Peditum dicit, qui equitũ cõparatione tardi sunt. Vrbi.] Troiæ, quam fecerat Æneas castrorum in morem. Maculis quẽ Thracius albis.] Nouè Albas maculas dixit, quũ propriè macularũ hæc sit natura, ut obscuritate sua album aliquid infuscent. Cristaq; tegit galea aurea rubra.] Duo ablatiui sunt, & duo nominatiui, quos metrica ratione discernimus: nam & Rubra crista longæ sunt ultimæ, qa ablatiui sunt: sanè huiusmodi uersus peßimi sunt. Principiũ pugnæ.] Hoc de Romana solennitate tractũ est: quũ enim uellent bellum indicere, Pater patratus, hoc est princeps fœcialium proficiscebatur ad hostium fineis, & præfatus quædã solẽnia, clara uoce dicebat se bellum indicere propter certas causas: aut quia socios læserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios reddiderant. et hæc Clarigatio dicebatur, à claritate uocis: post q; clarigationem, hasta in eorum fines missa, indicabatur iam pugnæ principium.

A cipium. Clamorem excipiunt socij.] Legitur & Clamore, si Clamore, sensus erit talis: Hastæ iactum socij clamore comitantur. si Clamore, intelligimus Turni eos clamorem excepisse, & cum fremitu eum sequuntur. Inertia corda.] Non reuera, sed sicut hostibus uidebatur. Aditumq; per auia quærit.] Etiam per auia, sanè exprimitur Turni uiolẽtia, nam uiam per auia nullus requirit.

POM. Sab. Quis globus.] loquitur Caicus. Præceperat.] ut cito armati adessent portis & muris, & non exirent. Galea, qui primus in hostem.] Mos Romanorum fuit, ut princeps fœcialium sacerdotum, id est pater patratus, uel prætor, in finibus iacerent hastam in agros hostiles, & indicerent bellum: postea propter magnitudinem imperij iaciebant hastam supra columnam, quæ erat ante templum Bellonæ, in capite Circi maximi. Socij.] Rutuli, & alij. Inertia corda.] quia non ueniebant instructa acie in pugnam. Per auia quærit.] Insolentiam notat Turni, & furorem, qui per auia quærebat uiam.

VAR. Lect. Date tela, scandite muros.] In Romano libro, & quibusdam alijs legere est Et scandite. in Oblongo, Ascendite. Neu struere auderent aciem.] In quibusdam antiquis libris, Ne struere auderent acies, legitur. Et tutos seruarent aggere.] In Oblongo libro Tuto aggere legitur. in alijs Totos. Qui primus in hostem.] In Mediceo libro Quis primus habetur. Et iaculum attorquens emittit in auras.] In aliquot libris Torquens legas, & in plerisq; alijs, Intorquens: & pro Emittit, Euertit legitur. Et campo sese arduus infert.] In Romano libro Campis: & pro Infert, Affert legitur. Clamorẽ excipiunt socij.] In Romano libro Clamore, septimo casu legitur.

SER. Ad caulas.] munimenta & septa ouium: est enim Græcum nomẽ, c detracto. nam Græci αὐλάς uocant animalium receptacula. Nocte super media.] ultra mediã noctẽ: id est, maiore eius parte transacta. & est bona elocutio facta κατὰ σύλληψιν: ut si dicas, Legi noctem super mediã, id est, ultra mediam noctem. Nulla enim syllepsis est, quæ non & casus mutet, & egeat subauditione: ut, Hanc ego nũc ignaram huius quodcunque pericli. Sæuit in absentes.] Phantasiam sæuiciæ expreßit, quia et

C lupi circa caulas fremũt, ut in ipsis animalibus solent. Ex longo rabies.] Absoluta elocutio: ut si dicas, Ille fame fatigatur ex longo. Et quà uia clausos Excutiat Teucros uallo.] Quà aduerbium loci est, non pronomen: nam non stat uersus, si uia septimus sit, non nominatiuus. ergo Quâ uia: id est, per quam partem uiæ uallo Troianos excutiat. Legitur tamen & Quæ uia, & est sensus absolutior. Facibus accingitur.] armatur, instruitur. Atris.] quasi letiferis: nam faces ardentes sunt. Piceum fert humida lumen.] Sordidior enim ex tedis & igni fumus est. Quis Deus ô Musæ.] Quia res deorum est & ardua, ideo per se eam non potest dicere. Hîc autem gloria Turni latenter ostenditur, cuius uis nisi à numinibus repelli non potuit. Prisca fides facto, sed fama perennis.] Omnis antiquitas difficilis, pura & incorrupta manat in posteros: hoc enim dicit, factum hoc licet priscum sit, tamen fama eius non est obliterata uetustate. Quò primum.] Hoc est, initio: non enim secundò factæ sunt naues apud Idam ab Ænea. Formabat.] Id est, formare cogitabat: non enim in Ida, sed apud Antandrum factæ sunt. Alta

Ac ueluti pleno lupus insidiatus ouili,
Cùm fremit ad caulas, uẽtos perpessus & imbres,
Nocte super media, tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper & improbus ira
Sæuit in absentes, collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, & siccæ sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros & castra tuenti
Ignescunt iræ, & duris dolor ossibus ardet:
Qua tentet ratione aditus, & quà uia clausos
Excutiat Teucros uallo, atq; effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adiuncta, latebat,
Aggeribus sæptam circùm, & fluuialibus undis,
Iuuadit, sociosq; incendia poscit ouantes,
Atq; manum pinu flagranti feruidus infert.
Tum uerò incumbunt: urget præsentia Turni,
Atq; omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuère focos, piceum fert fumida lumen
Teda, & commixtam Vulcanus ad astra fauillam.
Quis deus ô Musæ tam sæua incendia Teucris
Auertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite, prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primùm Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem, & pelagi petere alta parabat,
Ipsa deùm fertur genitrix Berecyntia magnum
Vocibus his affata Iouem: Da nate petenti,
Quod tua chara parens domito te poscit Olym-(po.
Pinea silua mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quò sacra ferebant,

pelagi.] Absolutum est, ut Lata camporum. Ipsa deùm fertur genitrix.] Figmentum hoc licet Poeticum sit, tamen quia exemplo caret, notatur à Criticis: unde longo proœmio excusatur. Nam ideo & prisca ratione religionis, & Iouis beneficio dicit esse perfectum ut naues mutarentur in nymphas, quò uel aliqua ex parte possit esse uerisimile. Berecyntia.] Mater deùm à monte Phrygiæ Berecynto, cuius ultima syllaba caret aspiratione, quã addimus quoties montem Deli Cynthum dicimus. Est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debeat aspiratio: nam ecce Ripæi montes Arcadiæ non scribuntur cum aspiratione, quam addimus quoties Riphæos mõtes Scythiæ significamus. Da nate petenti.] Ac si diceret, Ei quæ iubere debuerat. Domito te poscit Olympo.] Videtur dicere, Præsta ei cuius beneficio seruatus ad Olympi regna uenisti: Saturnus enim quum omneis cõsumeret filios, Iouem solum esse non potuit, cælatum matris auxilio. Domito ergo Olympo, in tuas scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. Pinea silua mihi.] Congruè: nam pinus in tutela Matris est deûm.

POM. Sab. Caulas.] septa ouilis. Nocte super media.] scilicet ultra mediam noctem. Ex longo rabies.] rabie edendi ex longo collecta, fatigante septa lupo. Siccæ fauces.] scilicet fatigant. Siccæ, propter famem. Excutiat.] turbet. Æquor.] in campum ad pugnandum. Quæ classis.] id est cohors. Vndis.] id est Numici. Poscit.] Turnus. Diripuere focos.] scilicet Rutuli, quia Turnus poposcerat ignem. Quis deus.] Inuocatio poetæ. Depulit ignes.] ignes è ratibus depulit Cybeles,

beles, & dicit causam quare. Prisca fides facto.] prisca fides est antiquitati. hoc uult dicere, Licet antiquũ sit, tamen hoc factum non caret fide, & facto prisca est fides, & æterna fama. Parabat.] Æneas. Genitrix Berecynthia.] Probat quare dicat Quis deus. & dicitur à Berecyntho mõte Phrygiæ, et Cybelo mõte item Phrygiæ Cybele. Da nate.] Cybele Ioui. Petenti,] mihi. Pinea silua.] Pinus in tutela Cybeles matris deûm est. In arce.] Ea Gargara dicũtur, cacumina montis Idæ. Picea genus arboris est, et sic acer. Quo.] ad quem lucum.

VAR. Lect. Ignescunt iræ, & duris dolor ossibus ardet.] In antiquis libris hic uersus ita legitur.

Ignescunt iræ, duris dolor ossibus hæret.

Et qua uia clausos Excutiat Teucros uallo.] In Romano libro, & plerisq; alijs legere est, Et quæ uia clauso Excutiat Teucros uallo. Atq; effundat in æquor.] In Romano libro legere est, In æquum. Aggeribus septum circum.] In Romano libro Clausam, sed enim Septam magis placet. id uerò per æ diphthongon scribitur. Sed fama perennis.] In Romano libro legere est, Sit fama perennis. Ipsa Deûm fertur genitrix.] In Romano libro legitur, Ipsa Deum genitrix fertur.

DON. Quis deus ô Musæ tam sæua incendia Teucris Auertit? tantos ratibus quis depulit ignes? Dicite prisca fides facto, sed fama perennis.] Intellectus in uerborum ordinatione aperitur. Dicite ô Musæ, quis deus à Teucrorum nauibus tam sæua auertit incendia? tantos ignes quis depulit? quod dixit à nauibus, manifestum est naues fuisse arsuras, ut fugæ subsidium Troiani non haberent. Huius, inquit, facti antiqua est fides, & posset uicio uetustatis intercipi, nisi illud fama propter admirationem suis posteris tradendo perpetrasset. Huius igitur authorem uult Poeta libris suis inserere, & ut maiore fide consisteret, uult uideri Musis suggerentibus posuisse ueritatem. Incipit iam loqui, quod ueluti Musæ rogatæ docuerunt. Tempore, quo primum Phrygia formabat in Ida Æneas classem, & pelagi petere alta parabat, Ipsa deûm fertur genitrix Berecynthia magnũ Vocibus his affata Iouem.] Tempus, & locum, & personas, & rem posuit, quibus maximam relationis fidem fecit. Tunc enim uerum ostenditur factum, quum dicitur, quando extiterit, & ubi, & quibus annitentibus. Itaq; memoriam tangit illius temporis, quo regressurus Æneas, ex littoribus patriæ suæ nauigia præparabat, sicut in prima parte tertij libri dictum est: Classemq; sub ipsa Antandro & Phrygiæ molimur montibus Idæ. Non posset enim nisi nauibus fugere, quia ipso tempore non fuerunt. Dixit tempus, dixit locum & speciẽ facti, & dixit plena authoritate. Manifestè enim cõstabat Æneam nauigia fabricasse, ubi ad eam partem uenit, quæ in cœlo, et inter deos gesta dicebatur. ait, Ipsa deum (fertur) genitrix Berecynthia magnum Vocibus his affata Iouem.] Hæc quis audiuit? quis, quũ dicerentur, interfuit? quis ascendit cœlum? uel quis inde, ut referret, descendit? Solas Musas possumus arbitrari insinuasse Virgilio, & quoniam mihi sic poterat æstimari fabulosum, ait: Ipsa deûm fertur genitrix Berecynthia magnum Vocibus his affata Iouem. Fertur, inquit, locuta ad Iouẽ. incertum posuit, quia uerũ sciri nõ potuit. Hæc autem fuisse memorantur uerba postulantis. Da nate petenti, Quod tua chara parens domito te poscit Olympo.] Mixta dictio habens authoritatem matris, habens & poscentis blandam uocem. Da, quum sit imperatiuus modus, potest ostendere fiduciam parentis. dixit Nate, quod nomen ad impetrandi causam satis abundeq; superat. Securum est petenti, ut facilius mereretur postulans, quæ iubere debuerat. Et hoc ipsum faciat, quasi dicat nihil negandum esse parẽtibus, quum aliquid iubent, quanto magis quum rogant? Verùm quia sunt parentes, qui nihil de liberis mereantur, addidit Chara: quod dictum utranq; personam tangit, ut sit da parenti quam diligis, et quæ te amat. Fecit ergo attentum necessario ex abundanti, et beneuolum quòd non facit, nisi qui expediendi constringitur. Debuit proculdubio principijs subnectere desiderij summam, sed non fecit: oportuit enim, ut rem arduam petitura primò causas insereret iustæ petitionis, ut mereri facilius posset. Quod obseruandum est, quoties in materijs talis locus occurrit: si enim primò dixeris, quod petas, perturbas audientẽ petitionis forsitan iniquitate, quũ iam nõ admittat causas asserentẽ ipsius desiderijs: quocirca incipit dicere, cur petat, & petitionis speciẽ seruat ad finem. Pinea silua mihi multos dilecta per annos, Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant Nigranti picea, trabibusq; obscuris acernis.] Dum refert lucum se habuisse, quod merito eius ostendit, ut nõn tantùm ipse, uerumetiam quicquid ex eo factum est iudicaretur dignum ueneratione. Habui, inquit, lucum gratum ex loci positione: nam fuit in summa arce, qui constabat ex arboribus diuersi generis, hoc est, pini, piceæ, & aceris, quæ merito ad fabricam nauium necessariæ negari non possent. Lucus fuit dilectis arboribus per multos annos, cuius affectũ nutrierat diuturnitas temporum, & dilectus integer custoditus, usq; adeo honore præstans, ut hunc sacris incolæ celebrarẽt. Ex eo igitur quòd meus, debet habere ex mea maiestate priuilegium, quòd gratus ex amœnitate, quòd nullius unquam manu contactus, quòd seruatur temporibus multis, quòd incolarum iugibus honoratus est obsequijs. Ecce quanta præmisit, ut quod desiderabant mereri potuissent. Has ego Dardanio iuueni.] Grande pondus in uno nomine, & pronominibus duobus. dixit enim Has: hoc est, quas sacras habui, quas uiolauit nullus, quas per infinitos annos incolæ uenerati sunt, quæ amœnitate et magnitudine sua ingentem loco gratiam dabant. Ego, id est, cui soli licuit iubere quod uellem: Ego, qui reliquis saltem debeo fauere Troianis. Dardanio iuueni, pio forti, religioso. Quum classis egeret Læta dedi.] Quum recessurus de Troia subsidium nauigandi non haberet: hoc enim est beneficij summi, quum urgeant necessaria, dare. quòd dixit Dedi, ostendit se non petenti præstitisse. Addidit aliam gratiam, ut cum læticia mentis id se asserat contulisse. Quòd dixit Læta dedi, ad accipientis meritum pertinet, ut beneficium digno uideretur præstitisse. Multis enim inuitis extorquetur, quod præstatur indignis. Quòd ait Dedi, potest etiam sic intelligi, nõ petenti libentius dedi: ille enim, licet in magna necessitate positus, auderet postulare quod nouerat sacrum, aut exscindere quod ab incolis omnibus uenerari consueuerat. Nunc sollicitam timor anxius angit, Solue metus, atq; hoc precibus sine posse parentem.] Permitte, ait, securam impetrare precibus matrem tuam, quod te etiam non rogatum conuenerat sine mora præstare. Venit ad summam petitionis confectis omnibus, quæ præmitti debuerant. Neu cursu quassatæ ullo, neu turbine uenti Vincantur.] Id est, ne currendo quassentur: ne'ue eas uentus suis turbinibus superet. Prosit nostris in montibus ortas.] Non debent

A debent eiusdem esse meriti, cuius sunt aliae, quae non sacris ex lucis oriuntur.

Nigranti picea, trabibusque obscurus acernis.
Has ego Dardanio iuueni, cum classis egeret,
Laeta dedi: nunc sollicitam timor anxius angit.
Solue metus, atque hoc precib. sine posse parentem,
Ne cursu quassatae ullo, neu turbine uenti
Vincantur, prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genitrix: quo fata trahis? aut quid petis istis?
Mortali'ne manu factae immortale carinae
Fas habeant? certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta Deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctae, fines portusque tenebunt
Ausonios, olim quaecunque euaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia uexerit arua,
Mortalem eripiam formam, magnique iubebo
Aequoris esse deas: quales Nereia Doto,
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat, idque ratum Stygij per flumina fratris,
Per pice torrentes, atraque uoragine ripas
Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promissa dies, & tempora Parcae
Debita complerant, quum Turni iniuria matrem
Admonuit, sacris ratibus depellere tedas.

SER. Arce fuit summa.] Hoc est, apud Gargara, quae dicta sunt quasi κάρα κάρατος, id est caput capitis, altitudo altitudinis. κάρα est ἡ κεφαλή. Homer. γάργαρον ἄκρον. Gargara autem sunt montis Idae cacumina: propter quod dixit, In arce summa. Nigranti picea.] umbrosa: & Picea genus est arboris, unde pix desudat. harum autem secundum Plinium quinque sunt species, sicut etiam supra diximus. Has ego.] Non trabes: nam B de acere naues non fiunt. unde melius arbores intelligimus, referentes ad piceas, uel ad pinos. Sane notandum, Trabes eum dixisse de arboribus, quum non dicantur nisi iam caesae & iam compositae. Cum classis egeret.] Iusta Aeneae petitio, & concedentis benignitas numinis exclusit piaculum. nam his remotis sacrilegium committeretur. Timor anxius angit.] Aut perpetuum est timoris epitheton: aut certe uerum timorem uoluit significare, ut separet ab eo, qui ex cupiditate nascitur prosperorum: ut, Exultantiaque haurit Corda pauor pulsans. Profit nostris in montibus ortas.] Bona breuitas: nam detraxit & His & Esse. nam plenum est, Prosit, & his ortas esse in montibus nostris: quod fecit elocutionis causa. Torquet qui sidera mundi.] Qui sustinet, regit. Quo fata trahis?] Ostendit fata aliquatenus trahi, non tamen usquequaque: hoc enim dicit, Quo, id est ad C quam rem. Petis istis.] Pro istos: nam sic dicimus, Peto tibi, pro te. Fas habeant.] ius: nec enim possent aeterna esse, quae ab hominibus facta sunt. Horatius, Debemur morti nos nostraque. nam sicut animi facta sunt immortalia, ita corporis pereunt. Sallustius, Caeterum studia nostra, sicut anima, immortalia sunt. Certusque incerta pericula.] Hoc dicit, Casibus licentiam haec petitio uult adimere: nam Aeneas forte, qua homo est, nauigationis debet timere periculum, quod perit, si eius nauibus aeternitas detur. Cui tanta Deo permissa potestas?] Cui, ac si diceret, ne regi quidem deorum. Defunctae.] liberatae: ut, O tande magnis pelagi defuncte periclis. Portusque tenebunt.] Nautico usus uerbo, quum de nauibus diceret. Quaecunque.] Hic ostendit aliquas esse perituras. Euaserit undis.] De undis exierit, quum uenerit ad eum locum, de quo nauigaturus iam non sit. alij legunt, Euaserit undas, id est undarum periculum. Mortalem eripiam formam.] Bene dixit Mortalem: nec enim potest fieri, ut eadem res & mortalis sit, & immortalis: ante est ut desinat esse mortalis. Qualis Nereia Doto.] Non tales, dixit, erunt: sic supra, Qualis mugitus fugit cum saucius aram Taurus. Per pice torrentes.] ardentes: & est figmentum Poeticum. Aderat promissa dies.] Promissum tempus aduenerat.

POM. Sabi. Solue.] id est, effice ut Aeneas ad construendam classem non accipiat ex luco ligna, sed melius sic: Dardanio iuueni.] id est, Aeneae. et postea petit arboribus suis perpetuitatem, & impetrauit. Errant qui de Paride intelligunt. Quassae.] trabes quae sacrae mihi sunt. Ortas.] fuisse in luco meo. optat aeternitatem arboribus suis. O genitrix.] Iupiter matri. Aut quid petis istis?] ut peto illi beneficium, id est pro illo. Mortali manu.] quae ab hominibus facta sunt, non possunt aeterna esse. Incerta pericula.] ut Aeneas non sit sub periculis, cum sit mortalis. Cui deo tanta potestas.] scilicet ex mortali facere immortalem. id est, cui ergo deorum est permissa tanta potestas, quasi dicat nulli. Euaserit undas.] id est, ab undis, a procellis, quia aliqua perierunt in Syrtibus. Doto.] nympha. Stygij per flumina fratris.] id est, per Stygiam paludem, per quam non poterant dij peierare. Iniuria.] scilicet quam Turnus inferebat in matrem Cybelem.

VAR. LECT. Timor anxius urget.] In Mediceo libro, in Porcio, et aliquot alijs Angit, non Vrget est. Nec cursu, quassatae.] In libris antiquis, Ne cursu legitur. Qualis Nereia Clotho.] In libris aliquot antiquis, Quales Nereia Doto legitur. Admonuit ratibus sacris.] In antiquis libris legere est, Admonuit sacris ratibus.

DON. Filius huic contra, torquet qui sidera mundi.] Filius, cuius potestas est, et nollet datam omnibus lucem, quamuis poscente matre corrumpere. Contra respondit: hoc est, non est assensus ei, quae studio magis quam ratione ducebatur: reddenda tamen ei ratio fuit, cur non posset impetrare, ne laesa discederet: & mereri tamen aliquid debuit, quod legibus datis non irrogaret iniuriam. Incipit igitur sic: O genitrix quo fata uocas? aut quid petis istis?] Fiducia, inquit, uteris matris, atque ut possibile impetres, sacrum nomen pietatis opponis: sed in hac causa, qua in regendi mundi necessitate constringor, nec possum coelestia iura conuellere, non solum quae, aut a quo petas, uerumetiam quid fieri uelis, debes expendere. Incipit iam tractare quale sit, quod petatur. & qui desiderium matris nolebat implere, usus est inuentione mirifica, ut non arborum sacrarum, quae aeternitatem merebantur, nec originis aut fabricae, sed nauium faceret causam. O genitrix quo fata uocas, aut quid petis istis? Mortali'ne manu factae, immortale carinae Fas habeant? certusque incerta pericula lustret Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?] Vis, inquit, mater, fatorum cursum mutari? contrarijs posuisti duo, utraque fatorum legibus nexa: unum ut

nauibus decernatur æternitas, alterum ut Æneas cursus subeat: incerta utraq; impoßibilia. Non interire necesse est, quod manus hominis fecerit: tantus autem est in discursibus nauigationis euentus, ut si deus aliquis uelit nauigare, securitas illi sponderi non poßit. Immo ubi defunctæ, finem portusq; tenebunt Ausonios, olim quæcunq; euaserit undis, Dardaniumq; ducem Laurentia uexerit arua, Mortalem eripiam formam, magniq; iubebo Æquoris esse deas, qualis Nereia Doto, Et Galatea secant spumantem pectore pontum.] Faciam tamen, inquit, quod tuum mater exuperet postulatum, ut fiant pelagi deæ, quæ laborandi neceßitate transmißa, Dardanium in Italiam iuuenem cursu prosperiori peruexerint. & sit miraculo omnibus sub alia forma naues incolumes esse sub fluctibus, quibus perire consueßent. Sic hoc loco dixit Defunctæ, quomodo in sexto libro: O' tandem magnis pelagi defuncte periclis. Aliás enim Defunctum, mortuum dicimus: sed in utroque una significatio est. defungi enim est cōplere. Defungitur ergo, qui munus debitum complet. Defungitur quoq;, qui tempora sua uiuendo transmiserit. perinde & Naues defunctæ dici potuerunt, quæ Æneam ad Italiam completa nauigandi neceßitate uexißent. Mortalem eripiam formam, magniq; iubebo Æquoris esse deas, qualis Nereia Doto Et Galatea secāt spumantem pectore pontum. Plus promisit quàm debuerat postulare, ut ex mortalibus fierent deæ pelagi, & cæteris æquarentur. Dixerat, idq; ratum Stygij per flumina fratris, Per pice torrentes atraq; uoragine ripas Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.] Quoniam rem arduā promiserat, futurū effectū iurando firmauit. Iurauit ergo firmū fore, quod dixit: et iurauit per Stygē, cuius tanta potestas est, ut etiā ipsis dijs credatur esse uenerationi. ut ipse Virgilius etiā in sexto lib. posuit: Cocyti stagna alta uides Stygiamq; paludem, Dij cuius iurare timent, & fallere numen. Ergo aderat promißa dies, et tempora Parcæ Debita cōplerant.] Retulit quod olim gestum ui deretur. rediјt ad causam et ad præsentis temporis neceßitatem. Venerat, inquit, dies promißi, & dispositionem suam fata compleuerant: hoc est, & nauigiorum munus expletum fuerat, & Æneas in Italia fuit: restabat, ut naues deposita forma mortali uerterentur in deas. Cùm Turni iniuria matrem Admonuit ratibus sacris depellere tedas.] In obliuionem uenerat deūm matri, sed interuenit iniuria, hoc est improba cogitatio, quæ illam commouere faceret, ut à nauibus sacris, hoc est quæ ex sacris arboribus ædificatæ fuerant, incendia & faces auerteret: proinde nihil tale fieret, si nō extitißet inimici uiolentia. Hîc primùm noua lux oculis effulsit, & ingens Visus ab aurora cœlū transcurrere nimbus Idæiq; chori.] Bene posuit Hic primùm: debuerunt enim ante commutationem nauium ostendi signa, ne casus uideretur, quod deorum uoluntate & arbitrio fuerat processurum. Primùm igiur facta est lux noua. lux est, quæ præter solitam nascitur, & ab oriente parte nimbi cursus ostensus est: deinde Idæi chori sonus auditus. Debuit enim in ipso facto eius beneficij author intelligi. Tum uox horrenda per auras Excidit, & Troum Rutulorumq; agmina complet.] Primò ergo signa posuit quibus sola cōiectura colligi poßet, quod per id temporis gerebatur: deinde quod signis ipsis acceßißet argumentum, ut uniuersis suspicionibus exclusis, ipsa ueritas ueniret in medium: nam uox horrenda, id est non deformis, sed metuenda reuerenter, emißa est: & tam clara, ut & Troianorum & Rutulorum agmina compleßet. Ne trepidate meas Teucri defendere naues, Ne'ue armate manus.] Ceßet, inquit, officium uestrum in defensione nauium, nec manus uestræ profuturis onerentur auxilijs: habent quippe defensionem meam, nec poßunt pati perire, quod meum. Maria ante exurere Turno, Quàm sacras dabitur pinus.] Pulchrè ab eo loco, in quo tenebantur, arripuit impoßibilitatem faciendi. Ante, inquit, proueniet Turno, mare incendio, quàm naues exurere, quas tuetur origo uenerabilis. Vos ite solutæ, Ite deæ pelagi, genetrix iubet.] Vos, ait, solutis uinculis pergite. & ne perisse potius, quàm liberatæ uiderentur addidit, Ite deæ pelagi, genitrix iubet. Ostēdit iussionis authoritatem dicendo, Genitrix iubet. Et sua quæq;, Continuo puppes abrumpunt uincula ripis.] Rupta uincula uim periculi imminentis ostendunt: nā si eßet ocium, solueretur potius uincula eadem, quàm rumperetur. Delphinumq; modo demersis æquora rostris Ima-petūt.] Ipse exposuit quid sit Delphinumq; modo, quum dicit nauium rostra primum ima æquoris petiße. Delphini enim quum ima maria petunt, primam m[illegible]ūt sui corporis partem, hoc est caput. Hinc uirgineæ (mirabile monstrum) Reddunt se totidem facies pontoq; feruntur, Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.] Quot naues mersæ sunt, totidem facies uirgineas pelagus reddidit. Obstupuêre animis Rutuli.] Quod dixit Obstupuêre, ad solos Rutulos pertinet. Totidē.] ideo, ut ostenderet reuera ipsas esse, quæ fuerant mersæ. Obstupuêre animis Rutuli.] Vt pote qui talia probabant merita Troianorum. Obstupuêre, non ad permutationem nauium pertinet tantummodo, sed ad omnia quæ uisa fuerant, uel audita. Obstupuerunt igitur simul uniuersi, nec remansit quisquam, qui non admiratione teneretur. Cō territus ipse Turbatis Meßapus equis.] Territus est ipse quoq; Meßapus, atq; equi eius uisu ipso turbati sunt. Ipse, inquit, Meßapus, qui eßet constans inter suos, & fiducia uirtutis intrepidus, tantum perterrefactus est, ut equos suos tenere non poßet, quos constabat cum domino esse turbatos. Qualem interea putamus terrorem fuiße, quum illa fierent, quando maiestatis potentiam animalia etiam muta senserunt? Cunctatur & amnis Rauca sonans.] Raucus sonus est undæ tardioris & paruæ. Reuocatq; pedem Tiberinus ab alto. At non audaci ceßit fiducia Turno.] Retardatur etiam potentißimus Tyberis, & ex his quæ in fauorem nauiū gesta sunt, in fluctus maris nō audebat exire.

Hic primùm noua lux oculis effulsit, & ingens
Visus ab aurora cœlum transcurrere nimbus,
Idæiq; chori: tum uox horrenda per auras
Excidit, & Troū Rutulorumq; agmina complet.
Ne trepidate meas Teucri defendere naues,
Ne'ue armate manus: maria ante exurere Turno
Quàm sacras dabitur pinus. uos ite solutæ,

SER. Turni iniuria.] Scilicet quam inferebat: & modò Iniuria est ἀδικημα, id est iniustitia. hinc & apud Comicos Iniurius est, qui audet aliquid contra ordinem iuris. Et benè Iniuria, quoniam et contra neceßitatem fati, & contra rationem fœderis bella commouerat. Noua lux.] Id est, niminibus deorum: quod et paulo post dicit. Ne trepidate

Ite deæ pelagi, genitrix iubet. & sua quæq;
Continuò puppes abrumpunt uincula ripis,
Delphinûmq; modò demersis æquora rostris
Ima petunt. hinc uirgineæ (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoq; feruntur,
Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.
Obstupuêre animis Rutuli, conterritus ipse
Turbatis Messapus equis, cunctatur & amnis
Rauca sonans, reuocatq; pedē Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno,
Vltro animos tollit dictis, atq; increpat ultrò:
Troianos hæc monstra petunt, his Iuppiter ipse
Auxilium solitum eripuit: non tela, neq; ignes
Expectant Rutulos. ergo maria inuia Teucris,
Nec spes ulla fugæ: rerum pars altera adempta est.
Terra autem in manibus nostris, tot millia gentes
Arma ferunt Italæ, nil me fatalia terrent,

A *date meas Teucri defendere naues.*] Pro ne defendere nolite: *& per hoc significatur ideo ad nauium defensionem egressos nō esse Troianos, quia numē uetuit.* Ite deæ pelagi.] *Alij hucusq; uolunt matrem deûm locutam: alij iungunt,* Genitrix iubet. *Quàm sacras dabitur pinus.*] Fabula talis est: *Atys puer speciosus quū Matris deûm præesset sacris, à rege ciuitatis suæ amatus est: sed quum intelligeret uim sibi à rege instare, timens illum in siluas profugit. quum uerò inuentus esset à quodam, qui illi uim inferret, rex uerenda stupratoris abscidit.*
B *qui moriens eadem ipsa corporis puero abscidit, quem semianimem sub pinu latentem cùm inuenissent antistites Matris magnæ, prolatum in templum deæ, frustra conati reficere, defunctum sepeliuerunt.* Cuius ut perpetua *memoria maneret, Mater magna instituit ut quotannis in sacris suis plangeretur: pinumq; arborem sub qua iacuerat tutelæ suæ adscripsit, & effecit ut cultores sui uiri leis sibi parteis amputarēt, qui* Archigalli *nuncupantur.* Obstupuêre animis Rutuli.] *timuerunt* Rutuli, *timuit Messapus numinis filius, timuit* Tiberis. Per *hos autem gradus, maior* Turni *designatur audacia.* Tale est *& in* Quarto, At *non infelix animi* Phœnissa. Et *amnis* Rauca sonans.] Licet *antiquitas habuerit hic et hæc* Amnis, *melius tamen est accipere* Raucà *sonās, pro raucè, quàm rauca amnis.* Reuocatq; *pedem* Tiberinus *ab alto.*] *Nunc ipsum* Deum *territum dicit, suprà undas fuisse perterritas, & in se repressas.* Animos *tollit dictis.*] Magnanimitatem *suam comprobat dictis.* Tale est *illud è contrario,* Turbatumq; *oculis.* Hæc *monstra petunt.*] *appetunt: ut,* Reginam *petit.* Iuppiter *ipse.*] Scilicet *qui*
C *omnibus præstare consueuit: unde & Iupiter dictus est, quasi iuuans pater. ergo* Auxilium *solitum non circa* Troianos *accipimus, sed quod ipse præstare consueuit.* Non *tela neq; ignes* Expectant Rutulos.] *Non expectant* Troiani, *ut* Rutulorum *telis aut ignibus pereant, quia iam nauium amißione perierunt.* Maria *inuia* Teucris.] *color est: nam rem quam* Troiani *pro se putabant, in contrarium uertit, dicens nauigationis auxiliū & fugæ perdidisse* Troianos, *quos constat pro felicitate habuisse nauigationis uitare discrimina.*

POM. Sab. Ab *aurora.*] *id est, ab* Oriente. Vox.] *ex nimbo.* Ne *trepidate.*] Loquitur Cybele. Ite *deæ.*] *scilicet uos naues, iam factæ deæ maris.* Genitrix *iubet.*] Loquitur Poeta. Volunt *aliqui quòd loquatur* Cybele. Puppes.] *naues uertuntur in nymphas.* Hinc *uirgineæ.*] Prima *parte uirgines, postrema delphines.* Atq; *increpat.*] Oratio Turni *ad suos.* Monstra.] *naues euersæ.* His.] Troianis. Auxilium.] *maritimum, propter naues.* Nec *spes ulla fugæ.*] *nam & auxilium solitum nauigationis, & fugam perdiderunt.* Pars *altera.*] *scilicet terrestris.* Dempta *est.*] *maritima & terrestria auxilia dempta sunt.* Fatalia *terrent.*] *fatales res: id*

est, conuersio nauium in uirgines.

VAR. Lect. Lux *oculis effulsit.*] In Romano *libro, & aliquot alijs,* Offulsit *&* Obfulsit *habetur.* Sed Effulsit *receptum.* Genitrix *iubet.*] In *quibusdā libris antiq. ita scriptum inueni,* Genetrixq; *iubet, sua quæq;.* Hinc *uirgineæ (mirabile monstrū) Reddunt se totidem.*] In Romano *libro legere est,* Mirabile *dictu,* Reddun*tur totidem.* Quot *prius æratæ steterant ad littora proræ.*] Versus *hic non habetur prorsus in plerisq; libris antiquis, nisi subdititius. & ubi inuenitur adscriptitius, non* Proræ, *sed* Puppes *legitur, & in aliquibus* Naues. Neq; *tamen dißimulandum quòd in codice* Porcio *uersus is inuenitur quidē, sed non eo ordine, quo in uulgatis exemplaribus, sed ita transpositus:*

Ima *petunt: hinc uirgineæ (mirabile monstrum)*
Quot *prius æratæ steterant ad littora proræ,*
Reddunt *se totidem facies, pontoq; feruntur.*

Turbatis *Messapus equis.*] In Romano *legitur* Turbatus. *præterea* Mesapus *uariè scribitur.* At *non audaci ceßit fiducia* Turno.] In *libris aliquot antiquis transpositis dictionibus legitur,* At *non audaci* Turno *fiducia ceßit.* Terra *autem in nostris manibus.*] In *quibusdam antiquis libris legere est,* In *manibus nostris.* Tot *millia gentis.*] In *antiquis libris* Gentes *legitur.*

DON. At *non audaci ceßit fiducia* Turno.] At Turno *audaci non ceßit fiducia.* Omnes, *inquit, facti nouitate occupauerat stupor, homines, equos, & flumen cum ipso deo suo: audacia tantùm* Turni *immobilis mansit.* Temerarij *enim non mouentur ex accidentibus, nec succedentibus malis aliquando franguntur. sic pereunt, manifesta grauiaq; pericula pro leuibus & dubijs æstimantes.* Vltro *animos tollit dictis, atq; increpat ultro.*] Ecce *secundum temeritatem suam, intellexit factum, & intellectū ipsum, qui flere fortunam suam debuit, insultanter exponit: quæ insultatio proficiebat suis, ut animis reficerētur, sed quos initio immoderatus fauor afflixerat.* Troianos *hæc monstra petunt.*] Cœpit *non à principijs, sed ab ipsa disputatione, ut maturè reficeret.* Quod *si solum fuisset, sufficeret.* Quid *enim fuit in tempore necessarium, nisi ut sciret exercitus illud quod gestum est malum quidem esse, sed expectare* Troianos? Addidit *alia, quibus astrueret expositionem suam.* His Iuppiter *ipse* Auxilium *solitum eripuit.*] Solitum *dixit, non quod solitus esset præstare* Iupiter, *sed quo* Troiani *semper in fuga uti consuessent.* Non *tela nec ignes* Expectant Rutulos.] Vltro, *inquit,* Iupiter *præstitit, quod nitendo cupiebamus efficere. quid enim fuit pro imbelliū persona necessariū, nisi ut fugiendi subsidium nō habeant, quos formido turpis retinet inclusos?* Denique *arreptas faces deponite, & remouete quæ tenetis incendia.* Dijs *iuuantibus factum est, quod per nos forsitan impleri non potuisset.* Ergo *maria inuia* Teucris, Nec *spes ulla fugæ, rerum pars al-*

tera adempta est. Terra autem in manibus nostris.] Votis nostris optata cesserunt, tenemus hostem metu desperationis oppressum, mare fugiendi subsidium negat, armis clausimus terram. Quid superest remotis incertis, nisi certa uictoria? Hinc pergit ad cæteras materiæ partes, ut ab omnibus quæ obiectari potuerant, ipse magis quasi obiectis occurreret. Equidem primam quæstionem noluit euidenter ponere. Potuit enim dici sic: Si occidissemus istos, quid faceremus in illos, qui cum Ænea uenturi sunt? Huic ex occulto respondit dicens: Tot millia gentes, Arma ferunt Italæ.] Hunc locum quum pronunciamus, separare debemus Tot millia, separare Gentes, ne coniuncta uicium faciant, si dicamus Tot millia gentes. separatione uerò facta non semel intelligamus positũ Tot: ut sit, Tot millia, tot gentes arma ferũt. Quod ipsum sic intelligitur posuisse atq; dixisse, ut assereret se nec illud metuere, quòd cum auxilijs Æneas sperabatur esse uenturus. Hinc transit ad aliam quæstionem: poterat enim dici Frustra contendimus contra eos, qui dijs & fatis uolentibus ad Italiam uenerunt. Ait ipse, Nil me fatalia terrent, Si qua Phryges præ se iactant, responsa deorum.] Nec illa me, inquit, terrent demum responsa, quæ cum fatorum uoluntate se meruisse confingunt. Phryges, pro conuicio posuit: non enim potuit hostes suos sine iniuria nominare. Sat fatis, Veneriq; datum est, tetigere quòd arua Fertilis Ausoniæ Troes.] Noluit in eo perseuerare, quòd de responsis et fatis Troiani mentirentur: sed hæc pro ueris collocat, & tanquã uera dissoluit. Non hoc, inquit, solũ assero, quòd Troiani mentiantur: sed soluta iam sunt, & si uera iactantur, quòd tetigerunt Italiam, quid amplius quærunt fatis Veneriq; dari? Factum est, & illorum fata completa sunt. Aliam partem dispositionis fatorum responsorumq; diuinorum, quoniam destruere non ualebat, omisit: scilicet quòd illis & ueniendum in Italiam, & in ea regnandum esset. Idcirco dixit Certè debebatur Troianis uidere Italiam: factum constat, nihil iam præter eorum exitium superest. Sunt & mea contra, Fata mihi.] Fatis, inquit, illorum oppono etiam ipse fata mea: non enim solis licet habere. Fatum fuit ipsorum, ut terras Italas tangerent: habeo & ipse debitam meis uirtutibus partem. Ferro sceleratã exscindere gentem Coniuge prærepta.] Effundam, inquit, sceleratorum sanguinem repetiturus armis coniugẽ, & habiturus eam non patris uoluntate, sed iure uictoris. Nec solos tangit Atridas Ille dolor, solisq; licet capere arma Mycenis.] Admirandum exemplum repetit: nam personæ eædem fuerunt, & similis causa. Aptum autem pro tempore, ostenderentur facilius posse superari: sicut primo scelere, ut uictos esse constabat, & sedibus suis exclusos. Plus interea fuit, quod ipsorum & in ipsos proferebatur exemplũ. Sed periisse semel satis est, peccare fuisset Antè satis.] Aliud crimen annectit, quo magis magisq; Troiani deformentur. Post primũ quippe facinorosum admissum, post ultionem facti, debuit morum prouenire correctio. Ducuntur, inquit, peccandi consuetudine & morem sceleratorum pertinaci temeritate sectantur. Penitus modò non genus omne perosum Fœmineum?] Vel non interea, ut penitus quos exitiũ suum ad bonam uitam formare non ualuit. suprà posuit, Si qua Phryges præ se iactant. & in appellatione Phrygum, occultum conuicium dixit. Hic autem dum loqueretur, uehementer exarsit: quod ipsum intelligitur ex eo, quòd in apertam iniuriam ruit, dicendo Perosum fœmineum genus, ut corruptionem sexus sui non aliqui, sed omnes ratione nascẽdi uiderentur habuisse. Probatio ex præsentibus fuerat colligenda, ut inertes, ut soluti dicerentur. A

Quibus hæc medij fiducia ualli, Fossarumq; moræ, leti discrimina parua Dant animos?] Vsque adeò, inquit, inertes ac stolidi, ut inde se arbitrentur superiores ac fortes, quòd eorum exitium, paruulum interstitiũ ualli, & exigua mora fossarum defenderet. ac si diceret, Quantum inter ipsos putatis & mortuos interesse, quos tuetur interim quod potest facillimè superari? Definit interea quid sit Vallum, uel quantum præstet ambitus fossæ. Hoc, inquit, præstant, ut paulò tardius moriantur. Denique hoc est, quod ait: Vallum, et fossa leti parua discrimina. ipsis expugnatis nihil superest moræ, quin hostes intereant. An non uiderunt mœnia Troiæ, Neptuni fabricata manu, considere in ignes?] Fiduciam gerunt, quia defenduntur fossis & uallo post paulum morituri, quasi non uiderint Ilienses muros mira fortitudine atq; admirabili magnitudine structos, & Neptuni diuinis manibus fabricatos in ignes consedisse. Non dixit Incendio dirutos, sed in flammarum substantiam esse cõuersos. Comparationem induxit maioris ædificij & minoris, & illorum qui hæc atq; illa condiderũt: & laudat perdita, & deprimit perituria. Proinde cùm pronunciamus Mœnia Troiæ, extollere debemus, ut fuerint magna: Neptuni etiam nomen cum laude extendere, ut muros Troiæ ille fecisse uideatur, qui integri elementi habeat potestatẽ. Rursum quum dicimus, Considere in ignes, ita intelligamus, ut nullæ ipsorum reliquiæ post flammam superesse ualuerint. Redigitur dehinc intellectus ad eum finem: qui si magna et dei manu constructa perdiderunt, multò facilius possent præsentia perdere, quæ non fulcirentur tanto firmitatis subsidio, nec tali niterentur autore. Sed uos ô lecti.] Ecce suorum quoq; & hostium facit comparationem: non enim uacat, quod dixit in exhortationis primordio: Vos ô lecti. Troianos enim deprimit, qui essent ex reliquijs Troiæ, perindeq; non lecti. Ferro quis scindere uallum Apparat, et mecum inuadit trepidantia castra?] Dixit suos lectos, hostes uerò trepidantes: quam trepidationem non facit nisi desperatio salutis, & certaminis metus. Tertium addidit, ad incitanda hortamenta ualidissimum, quod ait Mecum. Videbatur enim de uictoria securus persuadere militibus, is qui societatem faciendi fuerat subiturus. Non armis mihi Vulcani, non mille carinis Est opus in Teucros.] Ecce ostendit non magno labore opus esse, ut superentur. Non, inquit, faciam quod Græci, ut mille nauium subsidia componã: non exercitus tantos adducam, quantos illi tot nauibus uexerunt in interitum Troiæ: Nõ armis mihi Vulcani.] nec quæro arma Vulcani. Hæc exprobratio est ipsius regis, quasi diffidentia uirtutis fuisset effectum, ut arma illi Vulcania pararentur. Addant se protinus omnes Etrusci socios, tenebras et inertia furta Palladij, cæsis summæ custodibus arcis Nec timeant, nec equi cæca condemur in aluo.] Deprimit omnia pro qualitate materiæ, ut pauorem suorum penitus tergat. Nec arbitremini, inquit, esse difficile superare Troianos. Ego arma Vulcani manibus fabricata, nec quæro, nec timeo, nec mille nauibus ad longinqua tendendum est mihi. Veniant Etrusci, congregentur uniuersi ad eorum expugnationem: nulla doli tentamenta perquiram, nec faciam quod inertes Græci: Palladij B C

A ladij præsidium non uocabo, non eius custodes occidam, non fabricabo equum, non eius utero armatos abscondã: nihil insidiarum metuant, superabo hos sola uirtute, superabo per lucem: non me iuuabunt illorum ebrietates aut tenebræ, non capiam uino sepultos aut somno. Luce palàm certum est igni circundare muros.] Ego potius uigilantes aggrediar, mactabo ignauos, ad eorumq; exitiũ solus mihi auxilio ignis est necessarius. sic enim imbelles necari conuenit, quos bellandi usus & fortitudo deseruit. Haud sibi cum Danais rem faxo, & pube Pelasga Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.] Ecce hîc quoq; Græcorũ uictoriam tenuat, sumpto à tempore argumento, dans crimini, quod est apparatus nauium mille, postq; innumera insidiarum genera, decimo uix anno obtinere ualuerunt: & hoc quia interuênit casu mors Hectoris, qui eos unus tamdiu impediuit, & distulit. Ex persona igitur Hectoris, cuius uita tenuit Teucros, quantum suos refecit? quum ostendit potuisse Troianos maturius tunc penitusq; superari, si Hector inter initia defecisset. Nunc adeo, melior quoniam pars acta

B diei est.] Ex eo quod quolibet genere nauigia Troiani perdiderant, dixi[illegible]lum diem festum, quòd eius pars tantam læticiam peperisset. Quod superest, læti bene gestis corpora rebus Procurate uiri, & pugnam sperate parati.] Vnum, inquit, faciendum restat, quia omnia pro uoluntate prouenerunt, ut reficiatis uestra corpora cum gaudio spei melioris, & animos uestros imminenti iam certamini præparetis. Intereà uigilum excubijs obsidere portas Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis.] Recedendum paulisper fuerat reficiendorum corporum causa: debuit cum necessaria dispositione discedere, ne aliquo casu euaderent, qui teneb antur inclusi. Data est igitur Messapo cura huiusmodi, ut uigilibus et uigilijs custodiret portas, & omnes Troianorum obseruaret egressus, muros uerò cingeret flãmis. Incipit dicere, quali dispositione iussa curabantur. Bisseptem Rutuli, muros qui milite seruent, Delecti. ast illos centeni quenque secuti Purpurei cristis iuuenes, auroq; corusci.] Electi, inquit, fuerant quatuordecim, qui centenis iuuenibus essent præpositi, instructi armis, & in ipso armorum habitu satis superq; perspicui. Ordinatur sensus sic: Electi bis septem, qui Rutulo milite seruent muros. Discurrunt, uariantq; uices.] Sic enim uigilijs exercendis durari consueuit, dum uicissim uigilando noctis trãsigitur tempus. Fusiq; per herbam Indulgent uino, & uertunt crateras ahenos.] Velut de prosperitate securi, nõ reficiendis corporibus, ut Turnus mandauerat, sed onerandis uino atq; obruendis operam dabant, usqueadeo ut uasa exhausta uerterent: quæ res ostendebat tantũ bibitũ, quantũ fuit, non quantum naturali refectioni sufficeret. Collucent ignes.] Vtpote omnibus adhuc uigilantibus, et nondum uino sepultis ac somno. Noctem custodia ducit Insomnem ludo.] Vigilabant, bibebant, ludebant: quæ omnia non refectioni proderant, sed fatigationem pariebant.

Si qua Phryges præ se iactant responsa Deorum:
Sat fatis Veneriq; datum, tetigêre quòd arua
Fertilis Ausoniæ Troës. sunt & mea contrà
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Coniuge prærepta: nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisq; licet capere arma Mycenis.
Sed perijsse semel satis est: peccare fuisset
Antè satis, penitus modò nõ gen⁹ omne perosos
Fœmineum, quibus hæc medij fiducia ualli,
Fossarumq; moræ, læti discrimina parua
Dant animos. an non uiderunt mœnia Troiæ
Neptuni fabricata manu, considere in ignes?
Sed uos, ô lecti, ferro quis scindere uallum
Apparat, & mecum inuadit trepidantia castra?
Non armis mihi, Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
Hetrusci socios: tenebras, & inertia furta
Palladij, cæsis summæ custodibus arcis
Ne timeant, nec equi cæca condemur in aluo.
Luce palàm certum est igni circundare muros.

SER. Rer[illegible] pars altera.] Humanæ enim naturæ duo elementa concessa sunt, mare uidelicet et terra. Nil me fatalia terrent.] Tacitis quæstionibus occurrit dicens: Si fataliter se ad Italiam uenisse dicunt, iam uenerunt: completa sunt fata. & callidè tacuit quod erat fatale: Troiani enim dicebant Italiæ sibi

C regna deberi. & est Oratorum, quæstiones ita proponere, ut facilem solutionis sortiantur euentum. Si qua Phryges præ se iactant.] Quasi & ista confingant. Sunt & mea contrà Fata mihi.] Hoc falsum est quod dicit Turn⁹, sed in arte rhetorica, tunc conceditur uti nobis mendacio, cùm redargu ere nullus potest, ut hoc loco. Quis enim uerè potest scire Turno data esse nec'ne respõsa? quia scit falsum esse quod dixit, argumentis probare dicta contendit, dicens esse sceleratam gentem ob raptam sibi coniugem: in quo facto utitur Græcorum exemplo, qui rapta Helena gentem deleuêre Troianam. Coniuge prærepta.] Inuidiose sponsam coniugem uocat. Nec solos tangit Atridas Iste dolor.] Cur non in similitudine criminis sit pœnæ similitudo? si culpa repetitur, supplicia quoq; geminentur. Penitus modò non genus omne perosos Fœmineum?] Modò omne genus fœmineum, non eos penitus perosos dicebat.

locutus est autem figuratè. Fossarumq; moræ.] Quasi nõ tutela, sed mortis dilatio. An non uiderunt.] Legitur et At non. si Annon, absoluta est: si At non, est inceptiua particula ad ornatum pertinens. Horatius: At ô deorum quicquid in cœlo regis. Tale est, At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor? Vallum.] Vallum dicitur ipsa munitio: nã Valli fustes sunt, quibus uallum munitur. Ipse de sustentaculis uitium: Primus uallos sub tecta referto. Non armis mihi Vulcani.] Bene Arma generaliter dixit, nam ipse habuit à Vulcano, sed solum gladiũ: ut, Ensem Quem Dauno Ignipotens Deus ipse parenti Fecerat, & Stygia candentem tinxerat unda. Per hoc autem, quasi latenter dicit, se Achille meliorem, qui se Troianos etiam sine diuinis armis superare posse confidit. Addant se protinus omnes.] Ne timere uideatur auxiliorum multitudinem, dicit esse incrementa uictoriæ. Luce palàm.] Propter tenebras, & furta inertia.

POM. Sabi. Iactant.] quasi confingant ista. Sunt & mea contrà fata mihi.] Fata Troianorum sunt mea. Siue uerum sit hoc, siue fingat, nihil refert. Nec solos tangit Atridas.] scilicet Menelaum, cui ablata fuit Helene uxor. Mycenis.] Mycenæ urbs Agamemnonis. Sed perijsse semel.]

ſemel.] Hoc uult ſignificare, Si ſemel peccaſſe & periſſe ſatis eſſet, profectò Troiani eſſent peroſi omnes fœminas. *Qui ſcindere uallum.*] qui apparat, & qui inuadit. *Inertia furta Palladij.*] Diomedes et Vlyſſes abſtulerunt Palladium noctu. *Ne timeant.*] quia nos tales non ſumus. *Luce palàm.*] ſcilicet die, non ut Græcis, qui exilientes equos noctu incenderunt Troiam.

VAR. Lect. *Stat fatis, Veneriq; datum eſt.*] In libris antiquis Eſt non legitur. *Sed periſſe ſemel ſatis eſt.*] In libris uetuſtis legere eſt Si periſſe: & pro Peccare, Peccaſſe. *Penitus modò nō genus omne peroſos.*] In libris aliquot antiquiſſimis Modò nec genus legitur. Eſt & ubi Peroſum legatur. *Foſſarumq; moræ, leti diſcrimine paruo.*] A In Romano libro legere eſt, Foſſarumq; mora, & lethi diſcrimine paruo. In eodem, in Porcio, & alijs quibuſdam manuſcriptis, Diſcrimina parua legitur per appoſitionem. quod ualde placet. *An non uiderunt.*] In antiquis pleriſq; libris, At non legitur. *Sed uos ô lecti ferro quis ſcindere?*] In libris aliquot antiquis, Sed uos electi legitur. In Mediceo uerò habetur, Ferro qui ſcindere uallum. *Cæſis ſummæ cuſtodibus arcis.*] in Romano libro Cæſis latæ cuſtodibus arcis legitur. In quibuſdam alijs, Latè aduerbialiter. *Nec equi cæca condemur in aluo.*] In quibuſdam libris antiquis Cæco legitur.

Haud ſibi cum Danais rem faxo, & pube Pelaſga
Eſſe putent, decimū quos diſtulit Hector in annū.
Nunc adeò, melior quoniam pars acta diei,
Quod ſupereſt, lecti bene geſtis corpora rebus
Procurate uiri, & pugnam ſperate parati.
Interea uigilum excubijs obſidere portas
Cura datur Meſſapo, & mœnia cingere flammis.
Bis ſeptem Rutuli, muros qui milite ſeruent,
Delecti: aſt illos centeni quenq; ſequuntur
Purpurei criſtis iuuenes, auroq; coruſci,
Diſcurrunt, uariantq; uices: fuſiq; per herbam
Indulgent uino, & uertunt crateras ahenos.
Collucent ignes, noctem cuſtodia ducit
Inſomnem ludo.
Hæc ſuper è uallo proſpectant Troës, & armis
Alta tenent, nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontesq; & propugnacula iungunt.
Tela gerunt, inſtant Mneſtheus, acerq; Sereſtus,
Quos pater Aeneas, ſi quando aduerſa uocarent,
Rectores iuueni, & rerum dedit eſſe magiſtros.
Omnis per muros legio ſortita periclum
Excubat, exercetq; uices, quod cuiq; tuendum eſt.
Niſus erat portæ cuſtos, acerrimus armis
Hyrtacides, comitem Aeneæ quem miſerat Ida
Venatrix, iaculo celerem, leuibusq; ſagittis.
Et iuxtà comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Aeneadûm, Troiana nec induit arma,
Ora puer prima ſignans intonſa iuuenta.
His amor unus erat, paritérq; in bella ruebant.
Tum quoq; communi portam ſtatione tenebant.
Niſus ait: Dij'ne hunc ardorem mentibus addunt
Euryale? an ſua cuiq; Deus fit dira cupido?
Aut pugnā, aut aliqd iamdudum inuadere magnū
Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete eſt.
Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum?
Lumina rara micant, ſomno uinoq; ſepulti
Procubuêre, ſilent latè loca: percipe porrò
Quid dubitē, & quę nunc animo ſententia ſurgat.
Aenean acciri omnes, populusq; patresq;

SER. *Quos diſtulit Hector.*] Bene ſolius Hectoris facta eſt commemoratio, ut oſtendatur ipſe periſſe, qui potuit eſſe terrori: propter quod uult Æneā nihil fortiter feciſſe in bello Troiano. *Melior pars dici.*] Id eſt, maior & prima. *Bene geſtis corpora rebus.*] In eo tantum, quòd hoſtes non auſi ſunt egredi. Homeri eſt, νῦν δ' ἔρχεσθ' ἐπὶ δεῖπνον ἵνα συνάγωμεν ἄρηα. *Pugnam ſperate parati.*] Scilicet contra Troianos, non Troianis: ne uideatur contra ſupradicta omnia nunc ſocijs inferre timorem. Sperate autem dixit, quia cupidos eos oſtendit pugnæ & uictoriæ, ut uiros fortes. *Vigilū excubijs.*] Excubiæ ſunt diurnæ, Vigiliæ nocturnæ. *Centeni quenq;.*] Centurionū ſcilicet, ex more Romanæ militiæ: nam ex numero militum qui eos ſequuntur, gradus dignitatis apparet: unde & Milites dicti, à mille: & Tribuni militū dicti ſunt χιλίαρχοι. *Vertunt crateras ahenos.*] Id eſt, potant. & eſt hemiſtichiū Ennianum. *Trepidi formidine.*] feſtini, propter formidinem: nam non eſt iteratio. *Pontes.*] Qui fiunt in muris anguſtioribus. *Propugnacula.*] pinnas. *Rectores iuuenum.*] Legitur & Iuueni. ſi Iuueni, Aſcanio: ſi Iuuenum, magiſtros militum accipe. *Sortita.*] ſorte diuiſa. *Periclum.*] defenſionem ubi erat periculum. *Quod cuiq; tuendum eſt.*] Exercet unuſquiſque uices ad id quod accipit tuendum. *Ida uenatrix.*] A' pleriſq; Ida mater Niſi accipitur, quia dixit Venatrix: nam ſi montem uolueris accipere, abuſiue Idam uenatricem dictā intellige, pro uenationib. abundātem: nā Venatrix propriè eſt quæ uenatur, nō quæ uenationibus abundat. *Iaculo celerem.*] Bene inducit Niſum optimum eſſe iaculatorem, & hanc B præmittit armorum peritiam, qua pòſt plurimū poterit in Euryali defenſione. *Troiana nec induit arma.*] Hoc eſt, qui nondum bellicoſa arma induerat, id eſt acceperat. et hoc dicit, Pulcher quidem erat, ſed nondum bellandi peritus. *Dij'ne hunc ardorem mentibus addunt Euryale? an ſua cuiq; Deus fit dira cupido?*] Apud Plotinum philoſopum & alios quæritur, utrum mentis noſtræ acies per ſe ad cupiditates et conſilia moueatur, an impulſu alicuius numinis. & primò dixerunt, C mentes humanas moueri ſua ſponte: deprehenderunt tamen, ad omnia honeſta impelli nos Genio & numine quodam familiari, quod nobis naſcentibus datur: praua uerò noſtra mente nos cupere & deſiderare. Nec enim poteſt fieri, ut praua numinum uoluntate cupiamus, quibus nihil malum conſtat placere: unde nunc hic ortus eſt ſenſus. Hoc enim dicit Niſus: O Euryale Dij'ne noſtris mentibus cupiditates inijciunt & deſideria, an Deus fit ipſa mentis cupiditas? *Mentibus addunt.*] Bene Addunt: nam animus ſua natura prudens eſt, ſed ei additur, ut aliquid impatienter deſideret, quaſi præter eius naturam adiunctum ex altero. *Dira.*] magna. *Aliquid magnum.*] Scilicet per hoſteis tranſitum. *Mens agitat mihi.*] molitur. *Quiete.*] Modò ocio, non ſomno: nam in uigilijs fuerat

A fuerat collocatus. Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum.] Ipsius desiderij uult esse rationabiles causas. Somno uinoq; sepulti.] Alterum pendet ex altero: et Sepulti, quasi sine pulsu & nil sentientes. Porro.] Hortantis est. Quid dubitem.] Id est, cogitem: omnis enim cogitatus in dubitatione est ante sententiam.

POM. Sabi. Hector.] solum Hectorem laudat. Custodia.] id est, milites qui excubabant. Tuendum.] defendendum est. Hyrtacides.] Nisus filius Hyrtaci. Deus fit dira cupido.] uoluntas in nobis deus est. Percipe porro.] Hortantis est dictio. Populusq; patresq;.] Non constat sibi. nam si tantum iuuenes uenerant cum Ænea, quomodo patres? nisi intelligat patres ab ueneratione appellatos. paulo pòst dicit, Iuuenumq; senumq;.

MAR. Lect. Esse putent.] In libris aliquot antiquis, Esse ferant legitur. Pars acta diei.] In plerisq; libris antiquis, Diei est legitur. Et pugnam sperare parati.] Antiqui libri, Sperate parari legunt. Cingere flammis.] In antiquis Flamma legitur. Centeni quenq; sequuntur.] In Romano libro, Secuti legitur. Purpurei cristis iuue

B nes.] Sunt libri in quibus Purpureis cristis legatur. Et iuxta comes Euryalus.] In antiquis aliquot exempl. Et Nisum iuxta Euryalus legitur. Troiana nec induit arma.] In antiq. aliquot lib. Neq; induit legitur. Somno, uinoq; sep.] In lib. aliquot legere est Soluti. Æneã acciri omnes.] In antiq. lib. Omnis legitur. Tumulo uideor reperire.] In lib. aliquot pvetustis Aperire legitur.

CÆL. Rhod. Dignum scitu quod cum Proclo Apuleius, inquit, Quodam significatu animum humanũ etiam in corpore constitutum nuncupari dæmonem, unde & apud Virg. Dij'ne hunc ardorem mentibus addunt Euryale? an sua cuiq; deus fit dira cupido? Ergo & bona cupido animi, deus est, unde eudæmonas dici beatos putant, quorum dæmon bonus, id est, animus uirtute perfectus est.

DON. Hæc super e uallo prospectant Troes.] Hæc uidẽtes Troiani. facilis enim fuit de summo prospectus, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat. Et armis alta tenens.] Licet, inquit, securi essent munitione ualli, tamen armati uigilabant, tenentes altiora, ne quid præter eorum aspectus moliretur hostis, aut faceret. Nec

C non trepidi formidine portas Explorant, pontesq; et propugnacula iungunt.] Nec non, significat Sed &. Alta, inquit, tenebant armati, & portas firmabant satis intenti, ne has aliqua uis superare posset et uincere. Trepidos, dixit cum timore diligentes, nec immunes à sollicitudine, & etiam pro maiori cautela. Tela gerunt, tanta eorum fuerat cura, ut firmatis omnibus tela etiam gereret, quasi iam hostis infestus insisteret. Instant Mnestheus, acerq; Serestus,] Acer, in medio positum, & Mnestheo potest applicari, & Seresto. Quos pater Æneas, si quando aduersa uocarent, Rectores iuueni, et rerum dedit esse magistros.] Illis fuit omnis communiter commissa respub. ut si aliquid tentaretur aduersi, regerent iuuenem, & omnia consilio meliore firmarent. Iuuenem, aut Ascanium dixit, aut appellatione unius iuuenis omnes intelligi uoluit. Hæc ergo, ut tanta cura gererent, faciebat ductorum præferenda solertia, quibus docendi iubendiq; suas partes Æneas dederat. Omnis per muros legio sortita periclum Excubat, exercetq; uices, quod cuiq; tuendum est.] In consuetudine uel maximè bellica, non est consimilis labor, nec periculum æquale. Proinde uicissim de sorte diuiditur, quod fuerit pro temporis necessitate subeundum. Nisus erat, portæ custos, acerrimus armis Hyrtacides, comitem Æneæ quem miserat Ida Venatrix iaculo celerem, leuibusq; sagittis.] Quàm cito dixit hominis nomen, locum in quo esset natus, quo genitus patre, quibus studijs, qua natura, & qua arte polleret. Portæ, inquit, Nisus curandæ custos iudicio sortis exciderat, natus in silua, perindeq; qui esset in labore nutritus, Hyrtaco genitus patre. Commemoratio paterni nominis ad explendam posita est laudem: & quia maiorum laus tunc proficit, quum is qui laudatur, paternæ gloriæ nobilitatiq; respondet, ait hunc acerrimum fuisse in exercitatione bellorum, usq; adeo ut iaculo bonus esset, & sagittis iaciendis aptissimus. Tanta autem industria florentissimus, ut dignus esset, qui Æneæ tanto principi comitis officio fungeretur. Ecce plena instructio dicta est laudatiuæ materiæ. Et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter Non fuit Æneadum, Troiana nec induit arma.] Cæteris Troianis pulchrior fuit, pulcherrimus tamen quum arma sumpsisset. Ora puer prima signans intonsa iuuenta.] Definit tempus ætatis ipsius, & quia incongruum fuit incogniti hominis armorum numerum dicere, signo corporis, quanti esset temporis, aperte signauit. Primam, inquit, barbam habuit nondum plenam, nõdum tonsam. His amor unus erat, pariterq; in bella ruebant.] Magnũ familiaritatis exemplum, singulare quoq; ac nouum, in diuersis ætatib⁹ affectum similem existere potuisse: et quia indiuiduo amore inuicem tenebantur, quoties usus esset, pares ibant ad bellum, nec expectabant uenire ad se hostes, sed ultro ruebant in ea quæ essent necessario subeunda. Tum quoq; communi portam statione tenebant.] Suprà dixit de sorte singulis curanda loca prouenisse, quod ipsum fuerat ad istorum fœlicitatẽ, ut nec ipsa sors diuisisse uideatur, quos tanta familiaritas iunxerat. Nisus, ait, dij'ne hunc ardorem mentibus addunt Euryale? an sua cuiq; deus fit dira cupido?] Animorum, inquit, motus & cogitationes maximas deus aliquis mouet, an ipsa sibi mens hominis deus est? Aut pugnam, aut aliquid iamdudum inuadere magnũ, Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.] Iamdudum, ait, desiderio ducor maximo, aut pugnam magnis nixibus aggredi, aut aliquid gloriose perficere. Ideoq; sic animus agitatur, ut uno in loco stare non possit: et ecce occurrit occasio, quæ est omni uirtute rapienda: Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerũ?] Hoc est, quemadmodũ nos hostes cõtemnant, uides: nam illorũ negligentia ex quo nascitur, nisi quòd nos arbitrantur imbelles? Lumina rara micãt.] Quod primũ signũ fuit soporati hostis. Somno uinoq; soluti Conticuère.] Quum esset coniectura de raritate luminum, accessit & silentij, quod geminum diuersa parte procurauerat malũ, scilicet somnus & uinum, quibus strati conticuerant. Silent late loca.] In tanta locorũ latitudine, silentium ubiq; est & plenum. Percipe porro, Quid dubitem.] Hoc est, quid in animo meo tractando uoluerim. Et quæ nunc animo sententia surgat.] quid decreuerim faciendum. Ænean acciri omnes populusq; patresq; Exposcunt, mittiq; uiros, qui certa reportent.] Cogitationibus meis consentit opportunitas & necessitas temporis: nam uno omnes eodemq; consensu tam patres, quàm etiam populus ad Æneam decreuerunt esse mittendum: cui rei uirtus est necessaria, quæ tam egregiũ factũ & aggredi possit, & implere. Si tibi, quæ posco promittũt, (nam mihi facti Fama sat est) tumulo uideor reperire

reperire sub illo Posse uiam ad muros, & mœnia Pallantea.] Si tibi, ait, me petente aliquid decernitur commodi (nam mihi sufficit gloria, quæ nascetur ex facto) uideor mihi posse me inuenire uiam sub illo tumulo, hoc est per hostis transitum, qui pergendi ad Euandrum præbeat facultatem. *Obstupuit magno laudum percussus amore Euryalus, simul his ardentem affatur amicum.*] Euryalus etiam ipse cupidus laudis, quum hæc accepisset, dictis suis amicum est affatus ardentem. *Me'ne igitur sociū summis adiungere rebus Nise fugis? solum te in tanta pericula mittam?*] Et prospera simul & aduersa proposuit. Contra meritum, inquit, ueteris amicitiæ, consilium Nise capere potuisti, & solidam facti gloriam tuis tantum titulis usurpare, uidelicet sperans nihil posse in contrariū uerti? Quòd si tu exploratæ amicitiæ uirū, prosperis tuis nō uis adiungere, ego te non deserā in pericula per gentē. Nō uis tu gloriosus remeare cum socio? ego ueniam tecū, ne pereas solus. *Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes Argolicum terrorem inter Troiæq; labores, Sublatum erudijt, nec tecum talia gessi.*] Erudire, est nouitatem indoctam, hoc est rudem, facere docendo meliorem. Tractum est hoc à uestibus, quæ cùm rudes sunt, nullam retinent gratiam, & posita rudimentorum illuuie, arte suscipiunt speciosissimam formam, quam inter initia non habebant. *Magnanimum Ænean, & fata extrema secutus.*] Non sic sum instructus à puero, nec tale magisterium patris accepi: patre natus sum bellis assueto. Probauerunt uirtutem nostram labores patriæ: & si aduerso Marte pugnatum est, non nostrum, sed fortunæ uitium fuit. Docuit me ille, aut cum socijs, aut pro socijs mori. Rudimentis meis non defuit causa, qua uiri fortis filius, magisterio tanti genitoris instruerer. Ardebat infelix patria, uastabatur armis hostilibus, & laboribus paternis adiunctus, cùm nondum ætas humeros meos lacertosq; firmasset, aut faciendo quod poteram, aut uidendo discebā. O' pietas consultissimi patris. adolescentem filium periculis uigentibus dabat, iam tum præcipuo magisterio docens, fluctuantem rempub. uniuersis affectibus esse potiorem. Quam putas me animi constantiam ferre, quando illis temporibus nec occumbere timui, nec armorū fragores expaui? Hinc digressi cū rege, subsidiū quod extremis supererat fatis, pariter sumus aggressi. Quid tibi unquam displicuit in moribus meis? quando non unum sensimus? quando in duobus pectoribus nostris nō ijdem fuēre tractatus? Voluisti aliquid? uolui. si improbatum est aliquid, sententiā tuam secutus, istam quam recusasti damnaui. *Est hîc, est animus lucis cōtemptor, & istum Qui uita bene credat emi, quo tendis honorem.*] Noui ipse quoq; pro laude uitam salutemq; contemnere, noui facinus magnum sine magno periculo compleri non posse: quippe gloriæ precium est, uitæ status necisq; discrimen. Talisq; in ea parte conditio, ut aduersi euentus et prosperi, uiros fortes in facto semper et ubiq; probent. Ergo Nise consimile precium, quo honorem summum comparare disposuisti, cōmuni cedat amicitiæ, quod fortuna præstiterit. *Nisus ad hæc.*] Ostendit obiectis se esse responsurum. Ille dixit Nisum malè de amici uoluntate sensisse, iudicasse timidum, asseruisse imbellē, idcirco solum se ire uoluisse. A Hæc ipsa quæ suspicione fuerant collecta, atque cum ingenti inuidia exposita non negat Nisus, sed apertè confitetur: et doluit, ostendere cupiens id se meritò fidelis amicitiæ, et animo religioso fecisse: cuius rei quoniam nullus testis extabat, & dispositionē suam solum tractantis nouerat pectus, addidit iusiurandum, ut deorum testimonio, qui soli humanæ mentis possunt nosse secreta, confessionis puræ firmaretur assertio. Incipit igitur sic: *Equidem de te nil tale uerebar, Nec fas.*] Hoc est, nil tale, quale tu dixisti. *Non, ita me referat tibi magnus ouantem Iuppiter.*] Non, separandum est à sequentibus, cùm uersum ipsum pronunciare cœperimus, tunc dicendū, Ita me referat tibi magnus ouantem Iuppiter. Nam si totum iungamus, erit maledictum potius quàm iusiurandum. *Aut quicunq; oculis hæc aspicit æquis.*] Aut Iupiter, aut dei alterius numen, aut æquitas placet. Ecce & ipso iureiurando cōfitetur se solum ire uoluisse, et in ea etiam tunc uoluntate persistere. quum enim dicit, Ita me referat tibi magnus ouantem Iuppiter. quid animo gereret ex aperto signauit. huius rei tamen causam prosequitur, non ex maleuolo studio, sed ex beneuolentia pa[...]bus prouenientem. B *Sed si quis (quæ multa uides discrimine tali) Si quis in aduersum rapiat casus'ue deus'ue, Te superesse uelim, tua uita & dignior ætas. Sit qui me raptum pugna, precio'ue redemptum Mandet humo solita: aut si qua id fortuna uetabit, Absenti ferat inferias, decoretq; sepulchro. Neu matri miseræ tanti sim causa doloris, Quæ te sola puer multis è matribus ausa Prosequitur, magni nec mœnia curat Acestæ.*] Sed quoniam hoc tempore, & [...]ali causa minus spei ac plus timoris est, disceptationem meam utriusq; commodum continentem paucis aduerte. Tracta[...] ui quippe non illam tantùm, sed & personam tuam, personam quoque tuæ matris, & meam. Stetit ante oculos meos periculū facti, quod æquo animo longæuus feram: & si casus aut Deus me subiugauerit morti, relinquam [...] incolumem, cuius ætas dignior, & dignior uita. Te, in[...] quam, qui amicissimus repertum terræ commendes, aut funerationis causa præmio redimas, aut si neutrum fortuna præstiterit, constituas honoris causa sine funere tumulum, in quo inferias mihi soluas, & amici tui memoriam supremo honore testificeris. Certè non ero matri tuæ doloris causa, ne consilia mea ictu sæuientis orbitatis accuset. C Meretur illa non decipi aduersis casibus tuis. Ipsa est, cuius affectum nec ætas minuit, nec longæuus tot nauigationum labor afflixit. Tantùm illa præcipuas matris partes impleuit, ut remanētibus apud Acestem tot matribus, laborē prætulerit ocio, et humanitatē ac diligentiā tanti hospitis spreuerit. Quā putas illis tēporibus eius intentionem fuisse? laborare proculdubio cōtra ætatis meritū maluit, quàm diuelli à cōspectibus tuis. O' præcipuū studiū matris. O' pietas in longā propagāda memoriā: quā nec labor terruit, nec cessantiū traxit aut mutauit exemplū. Quanta materiam istam subtilitate, quanta arte conclusit? Seruauit quippe ad finem personam matris, & eius merita euidenter ostendit: sed ille animum gerēs reipub. necessarium, priuatis prætulit quod publicum fuit.

Exposcunt, mittiq; uiros qui certa reportent.
Si tibi quæ posco promittunt (nam mihi facti
Fama sat est) tumulo uideor reperire sub illo
Posse uiam ad muros, & mœnia Pallantea.

SER. *Populusq; patresq;.*] Trāsfert in Troianos Romanam consuetudinem, ut solet pleruq;: prius enim iubebat popul9, pōst confirmabat senatus. *Reportent.*] portēt: nam Re uacat. *Si tibi quæ posco*

A posco promittunt.] Poscere, est secundum Varronem, quoties aliquid pro merito nostro deposcimus: Petere uerò est, quũ aliquid humiliter et precibus postulamus. & bene Euryalus, quod nolit dicere latẽter ostendit. Moenia Pallantea.] ubi nunc creditur esse Aeneas. Summis adiungere rebus.] Summũ, & extremum dicimus & laudabile. bene ergo in re dubia sermone usus est dubio. nam hoc dicit, Non debes me nec à tua gloria, nec à periculis segregare. Genitor bellis B assuetus.] Ipse puer est, necdum probatus, unde se & ab illis temporibus & à patris uirtute commendat. Argolicũ terrorem.] quem Graeci inferebant. Sublatum.] susceptum. Est hic animus.] Hîc, potest esse & aduerbium demonstrantis, ut sit Est hîc, id est in meo pectore: potest & sic accipi, ut dicas, Hic est animus lucis contemptor: hoc est, iste animus. Ergo Hic et produci potest et corripi. Istum Qui uita bene credat emi, quò tendis.] Id est, ad quẽ niteris, libenter emat uita, id est uitae precio. Nil tale uerebar.] quale tu suspicaris. Haec.] humana negotia, uel quae loquitur. Mandet humo.] Multi hîc distinguunt. alij iungunt, Mandet humo solita, ut cõmendet in terra. Solita autẽ fortuna, quae pijs inuidere cõsueuit. Statius hinc trahens colorem C ait: Inuida fata pijs, et sors ingentibus ausis Rara comes. Absenti ferat inferias.] Hoc est, κενοτάφιον faciat, et impleat honorem sepulchri. E' matribus.] è nobilibus: nam matres nõ nisi nobiles dicimus, unde et matronae dictae sunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remansisse: nam legitur in 11. Et moestum Iliades crinem de more solutae. Ille autem.] Hoc loco esse interruptã orationem Nisi ab Euryalo intelligimus. Vigiles simul excitat.] Qui uigiliarum officium simul habebant. Seruantq; uices.] Hîc distinguendũ est: aliàs sensus nõ procedit, si adiunxeris Statione relicta. Regemq; requirunt.] regis filium: ut, Magnum reginae sed enim miseratus amorem. Caetera per terras omnes.] Exaggerat more suo uigilantium laborem.

POM. Sabi. Exposcunt.] Poscimus propter merita, petimus supplices. Magno amore laudum.] quia laus erat, per medios hostes isse ad Aeneam. Amicum.] Nisum. Me'ne igitur.] Loquitur Euryalus. Opheltes.] pater Euryali fuit. Laudat patrem in re militari. Argolicum terrorem.] scilicet Graecorũ apud Troiam. Talia gessi.] ut me comitem fugias. Lucis contemptor.] quasi dicat nõ curo mori. Istum.] scilicet honorem. optima & nõ ingrata est emptio, dare uitã pro honore. Verebar tale.] quale tu suspicaris in praesentia. Nec fas.] scilicet erat ita uereri. Aequis.] scilicet referat me tibi. Sed si quis.] si aliquis casus in aduersum rapiat nos, ego uellem te superstitẽ. Sit qui me raptũ.] hoc est, sit qui me sepeliat. Mandet humo.] Apronianus distinguit, mandet humo: uel dicas, humo solita, id est quia solitum erat humare homines. alij legunt Id solita, pro id solitũ. alij solita fortuna, scilicet inuidere magnis reb. Quae te sola.] mulieres non omnes remãserũt in Sicilia. Acestae.] Acesta (lege in 3. libro) in Sicilia cõdidit urbem ex suo nomine Acestam. Ille autem.] Loquitur Euryalus. Illi succedunt.] quia Euryalus et Nisus uigiles erãt, ideo illi successere. Statione relicta.] Euryalus relicta statione, fuit comes Nisi. Regem.] Ascanium.

Obstupuit magno laudum perculsus amore
Euryalus, simul his ardentem affatur amicum:
Me'ne igitur socium summis adiungere rebus
Nise fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes
Argolicum terrorem inter, Troiaeq; labores
Sublatum erudijt, nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aenean, & fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemptor, & istum
Qui uita bene credat emi, quò tendis, honorem.
Nisus ad haec: Equidem de te nil tale uerebar,
Nec fas: non, ita me referat tibi magnus ouantem
Iuppiter, aut quicunq; oculis haec aspicit aequis.
Sed si quis (quae multa uides discrimine tali,)
Si quis in aduersum rapiat casus'ue, Deus'ue,
Te superesse uelim: tua uita dignior aetas.
Sit qui me raptum pugna, precio'ue redemptum
Mãdet humo solita: aut si qua id fortuna uetabit,
Absenti ferat inferias, decoretq; sepulchro.
Neu matri miserae tanti sim causa doloris,
Quae te sola puer, multis è matribus ausa
Prosequitur, magni nec moenia curat Acestae.
Ille autem: Causas nequicquam nectis inanes,
Nec mea iam mutata loco sententia cedit,
Acceleremus, ait. uigiles simul excitat: illi
Succedunt, seruantq; uices: statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemq; requirunt.
Caetera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas, & corda oblita laborum:
Ductores Teucrûm primi, & delecta iuuentus,

VAR. Lect. Et fata extrema.] In Romano libro Famae legitur. Quae te sola puer multis è matribus, ausa Prosequitur.] In Romano libro Multis à matribus habetur. & pro Ausa, Vna. & Persequitur, nõ Prosequitur. Tangit enim hoc perseuerantiã in secundo gnato. Regemq; requirunt.] In antiq. aliquot libr. Reuisunt habetur. Primi, & delecta iuuentus.] In lib. antiq. uersus legitur absq; Et, copulatiua particula.

DON. Ille autem: causas nequidquã nectis inanes, Nec mea iam mutata loco sententia cedit.] Quàm citò allegationes omnes Nisi dissoluit, dicendo inanes esse causas, quas ad excusationem sui putauit esse nectendas? Si enim reuera cõsiderentur, reperientur omnes ipsae causae à professione uiri fortis alienae. Superesse enim Euryalum uoluit, ea uidelicet causa, ne in primis annis occumberet, quasi domum optare uir fortissimus debeat, cui pulchrum est in campo potius quàm in lectulo mori. Deinde sepulturae subnexuit aliam, qua non decuit moueri praecipientem. Quando enim sentiunt mortui cõmodum sepulturae? quãdo terrae beneficiũ? quando inferiarum superfluas dapes? Tertiã posuit matris causam, quã putauit ualidissimã Nisus, sed ipsam quoq; Euryalus uidetur tetigisse et transmisisse pro leui. Cur enim illa grauius filij luctus exciperet, si illum in certamine perderet, quam conueniebat ad omnia animum tenere compositũ? quae uiri fortis conditionem nosset? quae, utpote longaeua, tot bellorũ incerta experiendo didicisset? Acceleremus ait.] Ecce iam celeritatem suadet, ut ostenderet studio suo, & dispositionibus reip. profuturis, moras non esse nectendas, in quo ostendebat persuasionibus alijs sententiã suã mutare nõ posse.

Vigiles simul excitat: illi Succedunt, seruantq; uices: statione relicta Ipse comes Niso graditur, regemq; requiquirunt.] Si uigiles fuerunt, quomodo excitabantur? Manifestum est nullam hic esse quaestionem: uicibus enim seruatis, ea hora dormientibus alijs, qui fuerant uigilaturi, Nisus tunc & Euryalus uigilabant: proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex uigilum numero. quo facto dimissa statione: id est, dimisso officio, cui fuerant deputati, fuerunt pares, ut quaererent regem. Incertum enim fuerat qua in parte castrorum inuenire potuissent Ascanium. Caetera per terras omnes animalia somno Laxabant curas, et corda oblita laborum: Ductores Teucrum primi, & delecta iuuentus, Consilium summis regni de rebus habebant: Quid faceret, quis'ue Aeneae iam nuncius esset.] Dicendo Caetera animalia quieta fuerant, & per omnes terras somno laxabant curas, uult Troianos solos peruigiles fuisse, tractates de summa regni, hoc est, de statu. quia obsessi tenebantur, & incerti quid agerent, uel quis ad Aeneam ire nuncius posset, cogitabant. Ostendit & homines dici posse animalia. Laus interea exprimitur ducum, qui absente rege tantum curae ac diligentiae dabant, ut ultra tempus uigilarent, tractantes regni cōmoda, et quid fieri in tanta necessitate congrueret, uel quis ad Aeneā posset nuncius destinari. Stant longis adnixi hastis & scuta tenentes Castrorum & campi medio.] Praeter uigiliarum laborem, non saltem sedentes, sed stantes & tenentes scuta, & longis hastis adnixi. Ecce & armorum gestatio quantum laboris imponebat uigilantibus, quos solum leuabat hastarū auxilium, quib. innixi iuuabantur. Medio bis accipiendum est: ut sit, medio castrorū, et medio campi. Campum hic dixit, non talem, quales sunt in quibus bellicae cōgressiones agitantur, sed spatium intra castra cōstitutum. Deniq; idcirco addidit Castrorum medio, ut ostenderet spatium, quod campi nomine appellauit, intra castra fuisse constitutū. Campum ergo debemus accipere spatiū intra castra, tractatibus necessarijs deputatū. Tum Nisus, & unà Euryalus confestim alacres admittier orant, Rem magnā, preciumq; morae fore. primus Iulus Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.] Tum, inquit: hoc est, eo tempore quo illi uigilabant, quo stabant, quo aestibus iactabantur, quo tractatibus publicis nō occurrebat effectus, oportune uenerant simul Euryalus et Nisus, qui alacres orarent, se in illud consiliū admitti. Alacres, hoc loco non gaudentes, sed festinantes debemus accipere. non enim conueniebat gaudium illi tempori, aut personis, aut loco. Hoc uerum esse sequentia probant: Rem, inquit, magnam, preciumq; morae fore. Dicebant enim illi res magnas se ferre, et earum inextimabile pondus: & labi posse, si fieret mora. et meritò fuerat properandum, dum in hostibus uinum fuit & somnus, & dum paratas fraudes noctis tempus poterat adiuuare. Precium, significare utilitatem, & multi auctores dixerunt, & ex eo fit manifestius, quia Operaepre cium dicitur, cùm ex aliquo actu quaeritur commodum. Ergo celeritatem rogabant, ne mora corrumperet parata consilia. Primus Iulus Accepit trepidos, id est turbatos cogitatione necessaria & properatione, ac Nisum dicere iussit: debuit quippe deferri natu maiori, et ei qui per aetate potuit ferre matura consilia. Tum sic Hyrtacides: audite ô mentib. aequis Aeneadae.] Praeclarè in ipsis principijs posuit, Mentibus aequis: ne quis quum audisset, inuideret audientibus. Ne'ue haec nostris spectentur ab annis, Quae ferimus.] Ne arrepta aetatis nostrae occasione, leuiter sumant quod est pro omnium salute prospectum. Aetatis commemoratio facta est propter Euryalum, de quo suprà dixit: Ora puer prima signans intonsa iuuenta. uult enim egregius amicus omnino gratiam inuenti cō silij participare cum socio. Rutuli somno uinoq; soluti Conticuere.] Bene posuit Conticuere: potuit enim dici, Et unde scis eos dormire? ex eo, inquit, quòd tacent, dormiunt. Quòd aūt uinū hoc fecisset et [illegible]nnus, uiderāt omnes. Locū insidijs cōspexim⁹ ipsi, Qui patet in biuio porta, quae proxima ponto: Interrupti ignes, aterq; ad sidera fumus Erigitur.] Haec quoq; signa constabant esse dormientium. Ater, inquit, fumus: non quòd sit aliquando albus, sed ut crassum copiosumq; monstraret. Interea more suo Vergilius ante ipsius consilij cognitionē, possibilitatē praemittit effectus: tum inuentionē ipsam dicit, ne cōtrarijs interrogationib. relationis ipsius intētio rumperetur. Si enim in prima parte diceret Nisus, Ne tractetis ulterius, nos imus ad Aeneam: posset responderi, Quomodo i[illegible]bitis, si circumfusi sunt hostes? Haec isti inter initia nō negarunt, sed sepultos uino esse asseruerūt ac somno: proinde pro absentibus haberi debuerant, qui ad mortuorū uicem fuerūt stricti. Si fortuna permittitis uti, Quaesitum Aeneā ad moenia Pallantea, Mox hic cum spolijs ingenti caede peracta Affore cernetis.] Tetigit disciplinam militarem: citra potiorum quippe iussionem nulli licere abscedere. Fortunam, euentum debemus accipere. Si permittitis ut subeamus euentū, possumus transire per hostes ebrios et dormientes: praebebit nobis transitum locus, qui patet in biuio portae, quae proxima Pōto. Pergemus quaesitum, hoc est ad inquisitionem Aeneae, ad Pallanteam ciuitatem. erit argumentum prosperitatis istius, ut uideatis redeuntes onustos spolijs, & peracta caede uictores. potuit dici, Quomodo pergetis, qui uiam nō nostis? huic parti occurrit, dicens: Nec nos uia fallit euntes.] Ecce accessit huius rei assertio.

Consilium summis regni de rebus habebant:
Quid facerent, quis'ue Aeneae iam nuncius esset.
Stant longis adnixi hastis, & scuta tenentes
Castrorum & campi in medio. tum Nisus, & unà
Euryalus confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, preciūq; morae fore. primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.
Tunc sic Hyrtacides: Audite ô mentibus aequis
Aeneadae, neue haec nostris spectentur ab annis
Quae ferimus. Rutuli somno uinoq; sepulti
Conticuere. locum insidijs conspeximus ipsi,
Qui patet in biuio portae, quae proxima Ponto est,

SER. Consilium summis regni de rebus habebant.] Lucilij uersus uno sermone mutato. nam ille ait: Consilium summis hominum de rebus habebant. Iam nuncius esset.] Iam, aut citò, aut quum nullū inuenirent. Adnixi hastis.] Ostendit iam eos diuturna statione fatigatos. Quòd autem stant, et Romani moris est, et bellicae necessitatis. hunc autem standi habitum & Sallust. commemorat: ut, Fessi arma sua quisque stantes incumbere. Castrorū & campi in medio.] In medio campi spacio, qui campus castrorū medius fuit. Rem magnam, preciumq; morae fore.] Dicebat se afferre

Interrupti ignes,aterq; ad sidera fumus
Erigitur.si fortuna permittitis uti
Quæsitum Aenean,& mœnia Pallantea:
Mox hic cum spolijs,ingenti cæde peracta,
Affore cernetis:nec nos uia fallit euntes.
Vidimus obsuris primam sub uallibus urbem,
Venatu assiduo,& totum cognouimus amnem.
Hîc annis grauis,atq; animi maturus Alethes,
Dij patrij,quorum semper sub numine Troia est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cùm tales animos iuuenum,& tam certa tulistis
Pectora.sic memorãs,humeros,dextrasq; tenebat
Amborum,& uultum lachrymis atq; ora rigabat.
Quæ uobis,quæ digna uiri pro laudibus istis

A rem magnam, cuius mora precium posset afferre,id est pœnam. Teren. Ego precium ob stulticiã fero.ut sit sensus: Si tardius mittamur ad Æneã, luemus hostiũ pœnas.alij sic intelligũt:Scimus quidem aduentum nostrum moram uestris afferre cõ filijs, uerum huius moræ erit precium, id est remuneratio:nanq; hoc offerebant, quod illi cogitabãt, ut diximus suprà, Quisue Æneæ iam nuncius esset. Accepit trepidos.] festinos, more suo. Ne'ue hæc nostris spectentur ab annis.] Bene excusat,quia scit de ætate puerorum posse dubitari, dicens non ex suggerentum persona,sed sua ui consilia ponderanda. Portæ quæ proxima Ponto.] Apparet,ut su-
B prà diximus,castra Troiana in Ostiensi fuisse: siquidem nullus alter locus [illegible] Laurolauinati est. Hinc fluuio cohæret, hinc pelago. Et nunc dicit, Portæ quæ proxima Ponto. item paulo pòst dicturus est: Opposuère aciem. nam dextra cingitur amni. Interrupti ignes.] Suprà aliter,Lumina rara micant. Fumus erigitur.] Signũ est sopitorum ignium,quoties maior fumus erigitur. Fortuna.] occasione. Quæsitum.] ut quæramus. Cum spolijs.] Hinc est quod suprà Euryalo dixit,Ita me referat tibi magnus ouantẽ Iuppiter.respiciẽs ad id quod posset fortiter facere. Nec nos uia fallit.] Bene ubiq; cum amico cuncta communicat. Obscuris primam sub uallibus urbem.] Nam in obscuris uallibus positi uidimus primam urbem,hoc est primam partem urbis.nam Pallanteum in monte est,non in uallibus. Annis grauis atq; animi maturus Alethes.] Sallustius de Philippo, Ætate & consilio cæteros anteibat:nam in senioribus uiget prudentia. unde Ouidius, Seris uenit usus ab annis. Non tamen omnino Teucros delere paratis.] Ac si diceret, licet irascimini ad tempus.hinc apparet,non uelle uos pe-
C nitus delere Troianos, quòd tales animos iuuenibus datis. Humeros dextrasq; tenebat.] Hoc ad affectum retulit:nec enim simul fieri potest. Intelligimus autẽ, quòd singulos & membratim amplectebatur. Vultum la-
D chrymis atq; ora rigabat.] Poeticè iunxit,& modò unũ significat.est aũt iteratio,interdũ recipiũt discretionem.

POM. Sab. Stant.] scilicet guberuatores Teucrorum. Castrorum & campi medio.] in medio castrorum, quæ pro urbe erant, campus fuit. Apronianus legit,Campis in medio castrorum.mihi placet Campi. Ab annis.] scilicet quòd simus penè pueri. Ater fumus.] tantùm fumus sine flamma. Nec nos uia fallit.] multos in uia occidimus. Vidimus.] Dat causam. Vrbem.] scilicet Pallanteũ. Venatu assiduo.] scilicet uenando uidimus Pallanteum ubi est. Amnem.] Tyberim. Aletis.] Troianus Aletis anteibat cæteros consilio & ætate.uel Aletes:ideo talia dicta probat Aletes,ut iudicem. Dij patrij.] Loquitur Aletes,ubi uidit tales animos iuuenum.

VAR. Lect. Consilium summis.] In libris aliquot manuscriptis Concilium legas. Iam nuncius esset.] In antiq.aliquot exempl. Isset legitur. Castrorũ,& campi in medio.] In libris antiq. In præpositio non habetur. Sunt uerò libri qui legãt, Castrorum, et medio campi. Tunc sic Hyrtacides.] In antiq. Tum legitur. Vinoq; sepulti.] In aliquot lib. Soluti legitur. Procubuere.] Veteres lib. excepto Mediceo, Conticuere legunt. Quæ proxima ponto.] In antiquis libris, Quæ proxuma ponto est. Quæsitum Æneã ad mœnia Pallantea.] In antiq. Et mœnia legitur. Atq; animi maturus Alethes.] In Romano libro Animis legitur. Iuuenum, & tam certa tulistis.] In antiq. exemplaribus Iuuenum tam certa tulisti legitur. Quæ digna uiri pro laudibus istis.] In lib.aliquot antiq. Pro talibus ausis legitur.

DON. Vidimus obscuris primam sub uallibus urbem Venatu assiduo, & totum cognouimus amnem.] Hîc non quærenda est ueritas, eundi enim cupidi potuerunt in sua assertione mentiri. Assignauit dictionem poeta hominum perturbatorum: suprà enim dixit, Primus Iulus Accepit trepidos. hunc locum dicamus apertius, Audite ô mẽtibus æquis Æneadæ, neue hæc nostris spectẽtur ab annis Quæ ferimus. Principiorum cursus habet continuationem suã, sed quando est ad alia uentum, exorta interruptio est: ubi enim cœpit dicere quid hostes agerent, non coniunxit uniuersa, sed miscuit quæ ad actus Rutulorum non pertinerent, & ad ea rursus reuolutus est, & sic compleuit interposita. Sed hæc confusio facta ordinatione monstrabitur, & inuenietur intellectus instructior: Rutuli somno uinoq; soluti conticuère, interrupti ignes, aterq; ad sidera fumus Erigitur.] hoc pertinet ad æstus Rutulorum. Dicitur quid & qua uia faciendum sit. Locum insidijs cõspeximus ipsi, qui patet in biuio portæ, quæ proxima ponto, si fortuna permittitis uti, quæsitum Æneam ad mœnia Pallantea. Mox hîc cum spolijs ingenti cæde peracta affore cernetis, nec nos uia fallit euntes. Vidimus obscuris primam sub uallibus urbem Venatu assiduo, & totum cognouimus amnem. Hîc annis grauis, atq; animi maturus Alethes.] Maturi hominis, & tantam sollicitudinem gerentis, qualis esse debeat responsio, uideamus. Dij patrij, quorum semper sub numine Troia est, Non tamen omnino Teucros delere paratis, Quum tales animos iuuenum, & tam certa tulistis Pectora.] Profecta ad eos Alethæ actio gratiarum, magnam Nisi & Euryali continet laudem. nec immeritò sic exorsus est: deorum quippe beneficium est, nasci homines magnanimos, fortes, utiles ac necessarios. Quãdo, inquit, tales meruerũt habere Troiani, quid spei sit, longe monstratur. Sic memorans humeros, dextramq; tenebat Amborum.] Hoc signum fuit gratias agentis etiam ipsis ante uerba. Et multum lachrymis, atq; ora rigabat.] Gratulationis fuerunt lachrymæ, & doloris. gratulationis quòd extitissent tales uoluntarij, doloris uerò quia dixit: Non tamen omnino Teucros delere paratis. Recordatus est enim, quàm perdidissent magnanimos heroes Troiani. Quæ uobis, quæ digna, uiri pro talib. ausis Præmia posse rear solui?] Bene dubitauit, ut in ipsa dubitatione metuisse uideretur, ne minus diceret, quàm illi merebantur. Pulcherrima pri-

mum Dij, moresq; dabunt uestri.] Ecce tractatum ancipitem indicauit. Quicquid, inquit, debetur meritis uestris, reddent dij præstantibus uobis, recte honesteq; uiuentibus. Tum cætera reddet Actutum pius Æneas.] Actutum dixit. solutio enim reciproca est uicissitudinis, proxima debuit promitti ipsius Æneæ, pro cuius salute tam dura & tam incerta fuerant subituri. Atq; integer æui Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.] Ne illi dicerent, Quanto tempore nobis poterit Æneas prodesse? addidit ætatem pueri, ex quo plurima longo tempore sperari potuissent: Meriti tanti nunquam immemor futurus. hoc non tantum promittentis est, uerumetiam optantis. Hoc enim desiderabatur, ut Æneas mature remearet. Immo ego uos, cui sola salus genitore reducto Excipit Ascanius.] Excipit Ascanius, primò debuerat poni, est enim poetæ persona: & deinde, Immo ego uos cui sola salus genitore reducto, cùm hæc Ascanius dicebat. Ergo post Alethem excepit eos Ascanius dicens, Immo ego uos. Alethes deorum libertatem pollicitus fuit: Ascanius, immo ego uos munerabo. & adiecit causam, propter quam faciebat obnoxium, Cui sola salus genitore reducto. tunc scio tutam fore uitam meam, cùm remeauerit pater meus. Pro inde pro paterno reditu, et pro cōseruatione salutis meæ, ego uobis meliora soluam. Addidit & iusiurandum, quò magis securiores de promissis efficeret. Per magnos Nise penates, Assaraciq; larem, & canæ penetralia Vestæ Obtestor.] Hæc enim precipua Troiani quæ colerēt habuerunt: Penates deos, Assaraci larem, & Vestam canam, hoc est antiquam & perpetuam. Obtestari est ob aliquam causam deos testes adhibere cum iureiurando. Quæcunq; mihi fortuna, fidesq; est.] Fortuna in euentu est factorum, fides autem in potestate. Quæcunq;, inquit, in me fuerit fortuna, hoc est, si melior me fortuna prospexerit, & si qua in me fides est, hanc seruabo meritis uestris in tantum, ut in uestra sit potestate, quid rependi uobis pro meritis debeat. Reuocate parentem, Reddite conspectum.] Hæc fuit desiderij summa, hæc promissorum causa, ut rediret pater, & hunc filius reducem uideret. Nihil illo triste recepto.] Hoc non solùm ad Ascanium pertinebat, sed ad omnia. Idcirco posuit, Nihil futurum triste, cùm ille remeauerit. Bina dabo argento perfecta, atq; aspera signis Pocula, deuicta genitor quæ cæpit Arisba.] Bina dixit, non quatuor, sed duo: ut, Bina manu lato crispans hastilia ferro. ut singuli singula pocula haberent. Species autem muneris cum laude sua posita est. Argento, inquit, perfecta atque aspera signis Pocula, deuicta genitor quæ cæpit Arisba: non enim tollebatur post uictoriam, nisi quod esset magni meriti. Et tripodas geminos, auri duo magna talenta.] Omnia utrisq; communia obtulit. Cratera antiquum.] Ex ipsa uetustate mirabilem. Quem dat Sidonia Dido.] Additum est istius meritū ex persona eius, quæ dederat. Sed & hoc, quia unum fuit, commune ambobus datum est. Dat Sidonia Dido, sic posuit, quasi tunc non ab Ascanio, sed à Didone proficisceretur. Postea ab eis quæ dabat in præsenti, futuri quoq; temporis separata singulis munera pollicetur, & quæ esset largiturus expressit. Propter quā rem promiserat, Quæcunq; mihi fortuna fidesq; est, hoc ipsum nunc exponit. Si uerò, inquit, capere Italiam, sceptrisq; potiri Contigerit uictori, & prædæ ducere sortem.] Hoc est, si prædam nos ducere dij concesserint. Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in Armis Aureus? ipsum illum clypeum, cristasq; rubentes Excipiam sorti, iam nunc tua præmia Nise.] Certus enim de adipiscendo esse non potest, cui obstat, sortis incertum. Idcirco dixit, Excipiam, ut hæc iudicio potius hominis, quàm euentu sumeret sortis, Hæc erunt Nise præmia tua. Præterea bis sex genitor lectissima matrū Corpora, captiuosq; dabit, suaq; omnib. arma.] Duodecim ex captiuis fœminas formosas. Quòd ait Matrum, non solùm mulieres intelligere possumus, quoniam sic multis locis posuit, uerumetiam propter muneris laudem. Fœcundas, ut præter numerum & formam, inde quoq; earum cresceret meritū, quòd ex illarum etiam partu magna possent emolumenta conquiri. Vsque adeò ostenditur fœcunditatem tetigisse in appellatione matrum, ut de isto intellectu non debeat dubitari. Mater enim dici non potest, nisi quam constat peperisse. Cùm captiuorum non definit quantitatem, ut mulierum fecit, intelligitur etiam ipsi duodecim promisisse, ut in mulieribus ac uiris idem numerus teneretur.

A B C

Præmia posse rear solui? pulcherrima primùm
Dij, moresq; dabunt uestri: tum cætera reddet
Actutum pius Æneas, atq; integer æui
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego uos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos Nise penates,
Assaraciq; larem, & canæ penetralia Vestæ,
Obtestor (quæcunq; mihi fortuna fidesq; est,
In uestris pono gremijs.) reuocate parentem,
Reddite conspectum: nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta, atq; aspera signis
Pocula, deuicta genitor quæ cepit Arisba:
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta:
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si uerò capere Italiam, sceptrisq; potiri
Contigerit uictori, & prædæ ducere sortem:
Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus? ipsum illum clypeum, cristasq; rubentes
Excipiam sorti, iam nunc tua præmia Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captiuosq; dabit, suaq; omnibus arma.

SER. Pro laudib.] Id est, uirtutibus, ab eo quod præcedit id quod sequitur. Dij moresq; dabunt.] Ciceronis est, tractū de philosophia, qui dicit sufficere ad gloriam benefacti conscientiam: quod et Vergilius suprà ait, Et mens sibi conscia recti. Actutum.] confestim, sine dilatione: & est aduerbium temporis. Integer æui.] adolescens, cui adhuc ætas integra superest. Vnde Ennius deos æui integros dicit, quibus multum æui superest. Meriti tanti.] præstiti: ut, Merui quoque. item, Quiq; sui memores alios fecere merendo. cùm mereri sit conferre: ut, Si bene quid de te merui. Excipit Ascani[us].] Id est, subsequitur: & à Poeta dictum est. Canæ Vestæ.] uenerabilis, antiquissimæ. Obtestor.] adiuro: & est ordo, Immo ego, cui sola salus genitore reducto, Vos obtestor per deos, reuocate parentem. Fortuna fidesq; est.] Quicquid casu, quicquid consilio egero, uobis cōmittam: nam per Fidem consilia significat, per fortunam opes & imperium, & cuiuslibet rei possibilitatem. Nihil illo triste recepto.] Subaudi

Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te uerò, mea quem spacijs propioribus ætas
Insequitur, uenerande puer, iam pectore toto
Accipio, & comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus,
Seu pacem, seu bella geram: tibi maxima rerum,
Verborumq; fides. contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit, tantùm fortuna secunda,

A Subaudi Erit. *Deuicta genitor quæ cepit Arisba.*] *Atqui secundum* Homerum *Arisba* Troianis *misit auxilia, & ab* Achille *subuersa est: sed accipimus aut ante bellũ* Græcorũ *Arisbam à* Troianis *captam, & in amicitiæ fœdus admissam: aut certe pocula hæc data ab* Heleno, *qui in* Achillis *bona per* Pyrrhi *successerat hæreditatem. ut sit* Quæ cepit, *pro accepit.* Deuicta Arisba.] *Scilicet ab Achille.* Duo magna talenta.] *Bene addidit* Magna: *nam uarium apud diuersas gentes est talenti pondus.* Vnde Talentum *potest et breue aliquid, & magnum significare. nam, ut suprà diximus, secundum* Plaut. *talentum* LXX. *librarũ est: qui quum dixisset de* CXL. *libris, paulo pòst intulit duo talenta, per iocum dicens:* Debentur talenta tot, quot *ego & tu sumus.* Item Homerus *talentum breue quiddam* B *ostendit, apud quem in equorum cursu tertium præmium est lebes: quippe quod accepit uictus, quum uictori leuia sint data munera.* Dicere sortem.] *Statuere. alij propriè* Ducere *legunt, quod est sortium: ut,* Stat ductis sortibus urna. Excipiam sorti.] *præter sortem dabo.* Insuper his.] *super hæc.* Campi quod habet rex ipse Latinus.] *Mos fuerat, ut uiris fortibus siue regibus, pro honore daretur aliqua agri particula, ut habuit* Tarquinius Superbus *in campo* Martio: *quod spacium ab* Homero *τέμενος dicitur. hoc ergo quod* Latinus *pro honore de* Repub. *habuit, ab* Ascanio *intelligamus esse promissum.* Pectore toto.] *omni affectu, παντὶ θυμῷ.* Rerum uerborumq; fides.] *Et* Rempub. *tibi committam, & tecum omne communicabo consilium.* Me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem arguerit.] *Ab hoc officio & ab hac audacia, accessu temporis inferior non probabor, qualiscunq; fortuna comitetur.*

POM. Sab. Atq; integer æui.] *cum erit maturæ ætatis.* Laudat *Euryalum et* Nisum, *laudat* Æneam *&* Ascanium. Canæ.] *puræ & sanæ.* Quæ cepit Arisba.] *Arisba op*C*pidum* Phrygiæ *ab* Achille *dirutum in bello* Troiano. *Sed intelligendum, antequam* Græci *uenirent, fuisse urbem subactam à* Troianis. *Est alia* Arisba *in agro* Metymnæo Lesbi *insulæ. &* Arisbus *fluuius in* Thracia, *qui intrat* Hebrum. *credo nunc eum loqui de* Arisba Phrygia. Cristasq; rubentes.] *Promittit spolia ex* Turno, *quæ eo die uiderant.* Seu pacem, seu bella.] *Attendendum quomodo dixerit* Seu pacem, seu bella geram: *quid enim meritorum non conferat, cui se crediturum & pacis iura & bellorum causas spondit? Vide quàm moderata responsio, tam magna præclaraq; sibi* Ascanio *promittente: quòd dixerit,* Me nulla dies tam rebus fortibus dissimilem inueniet, *ut non tam conscientiæ promissa committi uideantur, quàm audaciæ meritorum.* Me tam fortibus ausis.] *scilicet nunquam ero dissimilis in tam fortibus ausis.*

VAR. Lect. Genitore reducto.] *Mediceus liber, & aliquot alij* Recepto *legunt.* Si uerò capere Italiam.] *In aliquot ueteribus lib. legitur* Si uero Italiam capere. Cristasq; rubentes.] *In* Romano *libro* Comantis *legitur.* Insuper id campi quod rex habet.] *Lib. ueteres,* Insuper his, campi quod, *&* quos. *Alij legũt,* His campis, quod rex habet.

DON. Insuper id căpi, &c.] *Huius campi facere uidetur cõmemorationẽ, quẽ tuendũ* Latinus *crediderat: magnũ quippe futurum esse constabat, quod habuisset rex. In possessione regis ex aperto significatur etiam latitudo terrarũ. Interea mos poetæ ad imitationẽ retinendus est: ubi enim multa narrãda sunt, ne continuatio fastidium pariat, hæc diuidit, interponendo aliquid, quod tamẽ non sit alienum. nam in media enumeratione numerum interposuit:* Excipiam sorti iam nunc tua præmia Nise. *Quis non arbitraretur completam fuisse enumerationem ipsam? uenit ad alia, redijt præterea, cum posset continuare, & completis omnibus dicere:* Hæc erunt Nise præmia tua. Te uerò mea quem spatijs propioribus ætas Insequitur, uenerande puer, iam pectore toto Accipio, & comitem casus complector in omnes.] *Multum enim ualet ad confirmandum religionis affectum, ætas ætati conueniens. Deinde ait,* Te Euryale, *quoniam ætas nostra propè æqualis est, sic totis accipio sensibus meis, quoniam spes abhinc tuæ uirtutis apparet, sis mihi comes.* Nulla meis sine te quæretur gloria rebus, Seu pacem, seu bella geram.] *Tempora omnia uiuendi cõplexus est dicendo,* Seu pacem, seu bella geram. *Tertium enim non est.* Tibi maxima rerum Verborumq; fides.] *Es enim tantus, ut tibi tuto cõmittatur consilia pacis ac belli.* Contra quem talia fatur Euryalus: me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem arguerit.] *Nunquam, inquit, fiet, ut dies aliqua mutet sententiam meam, uel maximè in hac causa, in qua tanta gloria & tantus futurus est labor: nec erit quisquam, qui me mutati consilij teneat reum.* Tantum fortuna secunda Aut aduersa cadat.] *Solum illud absit, ne fortuna in nos uultum contrarium uertat, quod in nostra non est potestate, sed potius in ipsius fortunæ arbitrio.* Sed te super omnia dona Vnum oro.] *Vnum, inquit: ne post tanta, quæ fuerant, odio suspectior fieret. Incipit iam uenire ad ipsum unum arte mirifica. Commendat tantum eius personam, à quo ipsum unum fuerat petiturus, nec in hac parte poeta morem suum deseruit. Primò enim dicit, à quo petat, deinde pro qua petat: tunc uenit ad illud, quod ex necessitate poscendum est. multum enim desideriorum iuuant præmissæ causæ, si ponantur primæ prius quàm postremæ nectantur. Ponit igitur commendationem primam, quæ filij meritum non teneret, haberet tamen ex ratione sanguinis pondus. Atq; ita hanc arripit partem, ut ingratum se non esse de præteritis monstret: & tamen adhuc sibi aliquid afferat necessarium, in quo ipse non auaritiæ sed pietatis studium comprobaret.* Genitrix, Priami de gente uetusta Est mihi.] *Magna pondera uerborum singulorum præposita sunt. Est maternum nomen, quòd religione transeat affectus cæteros, & maiestate pietatis exuperet. Sequitur sanguinis causa, quòd esset ex genere* Priami, *nec accessione noua, sed uetustatis ratione coniuncta. Ecce quot merita, mater tanti uiri, ei quoq; cui commendabatur, affinis, atq; ex gente* Priami *interiore descendens. Quid illa non mereretur ab eo, pro cuius patre* Euryalus *tot incerta fuerat subiturus? Quid ille largiri non debuit consorti sanguinis sui, quam non*

tantum generis ratio, uerumetiam ipsa tuebatur antiquitas: quam decorabat filij meritum, quam Priami nomen ornabat, qui auus fuisset Ascanij? Hoc pertinebat ad ordinem generis. Dicit iam ipsius, non immerito præferenda: frustra quippe laus originis tangitur, nisi ipse qui laudatur, moribus optimis & probitate uitæ, maioribus suis recte respondeat. Quam miseram tenuit non Ilia tellus Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.] Hæc, inquit, tantum me dilexit, ut illam me recedente de Troia, nec originaliter terræ retentaret affectus, nec cæterarum cessantium tardaret exemplum. Hæc apud Acestem mei causa otium labori non prætulit, contempsit delicias affluentissimi ciuis, ne desereret filium. Hanc ergo nunc uideamus, quid significare possit. Hanc, inquit, quæ tantum laboris mea causa suscepit, quæ matribus cunctis tale monstrauit exemplum, quæ nostrorum tædium non sensit errorum, quæ constantiam seruauit, usq; ad ipsos effectus. Ego, quem conuenit reddere maternis affectibus religiosissimam uicem. ego, supra matrum nomē dilectus ab ea. ego qui ingrati culpam declinare debuerā, nunc sollicitus, scilicet in tempore, quo hostis castra circundedit, quo etiam si abessem, debui curare præsentiam meam. Hāc ego nunc ignaram huius quodcunq; pericli Inq; salutatam linquo.] Quod fuit maximi sceleris, ut peregrina, ut periculosa petiturus, non retulisset matri, huius facti inserit purgationem, ne reum læsa pietas retineret. Nox, ait, & tua testis Dextera, quod nequeam lachrymas perferre parentis.] Iureiurando adhibito confirmauit, se nō impie facere, sed quòd lachrymas ei[9] ferre nō posset, quas fusura fuerat, si filiū in tali causa uideret abscedere. Hoc exemplo salutationem dicere possumus, non eam tantùm, qua matutinis horis uti consueuimus, uerumetiam illam, quam abeuntes relinquimus remansuris. Causa lachrymarum matris si eam flentem cerneret, hoc uult ostendere, iterum se non esse: uincere enim eam necesse esset, quæ cruciatus suos effusis fletibus approbaret. Hoc genere quanta factis commendatio est? quum subtiliter dicitur, ut tu uideas patrem tuum, ego sum matrem religiosissimā relicturus? At tu, oro, solare inopem, & succurre relictæ.] Inopem dixit, non substantia familiaris rei exhaustam, sed minoris animi: quoniā constabat illam absentiā filij æquo animo ferre non posse. Hoc ita esse aliud quoq; probat exemplum, quo est dictum: Sæuit inops animi. Ergo foue, inquit, mente inopem fœminam, foue desertā, ut habeat solatium tuum, & absentiam filij non sentiat. Hanc sine me spem ferre tui, audentior ibo In casus omnes.] Securum me redde de partibus matris, ego omnes casus intrepidus petam. Perculsa mente dederunt Dardanidæ lachrymas, ante omnes pulcher Iulus, Atq; animū patriæ strinxit pietatis imago.] Licet moti essent omnes loquente Euryalo, plus tamen Iulus perculsus est. nam eius animum exagitauit Euryali exemplum, & accedens charitas patris: quoniam similis fuerat causa, & de parentibus agebatur. Quippe alterum cruciabat patris absentia: alterum mouebat, quòd talem matrem fuerat relicturus. Tum sic effatur.] Videamus Iuli responsum, cui dictum est: At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ. &, Hanc sine me spem ferre tui, audentior ibo In casus omnes. Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis: Namq; erit ista mihi genitrix, nomenq; Creusæ Solum defuerit, nec partum gratia talem Parua manet, casus factum quicunq; sequetur.] Quidquid scis, ait, cōuenire meritis tuis, quidquid arbitratus fueris te dignū, A ante ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites, atque ita, ut iam te accepisse confidas: nec te ulterius matris cura sollicitet. quæ enim tua est, merito efficitur & mea, tantusq; illius erit in animo meo religionis affectus, ut hoc solum differat à mea matre, quòd Creusa non dicitur. Meretur quippe magnā gratiam, quæ genuit talem, nec illi euētus facti, sed initium debitam honorificentiam dabit, & quod semel meruit, erit perpetuum. Per caput hoc iuro, per quod pater antè solebat.] Hæc quæ loquebatur, ut magis Euryalus crederet, iureiurando cōfirmauit: quod ipsum non quasi incertus de salute patris dixit. Solebat, sed alio illum more, et dehinc iurare cōsuesse uoluit demonstrare. Quæ tibi polliceor reduci, rebusq; secundis, Hæc eadem matriq; tuæ generiq; manebunt.] Nec solùm tibi, inquit, digna promittuntur, uerumetiam matri tuæ, & generi tuo. Hæc dicendo, Et si rediisset, promisit beneuolentiam, et si non rediisset, quod aduersum fuit, reticuit, ne euidentia mala potius, quàm bona promittere uideretur. Sic ait illachrymans, humero simul exuit ensem Auratum, mira quem fecerat ar B te Lycaon Gnosius, atque habilem uagina aptarat eburna.] Mox ut hæc Ascanius dixit, detraxit ab humero suo conditum uagina gladium, quem prætulit autoris merito, & precio eboris, quo fuit uagina ipsa perfecta. Dat Niso Mnestheus pellem horrentisq; leonis Exuuias, galeam fidus permutat Alethes.] Mnestheus, inquit, pellem leonis Niso dedit. Alethes uerò, galeā permutat, hoc est, dominium, quod in ea habuit, transfert. Protinus armati incedunt, quos omnis euntes Primorum manus ad portas, iuuenumq; senumq; Prosequitur uotis.] Quos omnis euntes, quum pronunciamus, separare debemus Quos omnis, & moram facere: dehinc dicere, Euntes, qui fuerunt duo. Ordinari autem debet sensus sic. Quos euntes, id est, Euryalum & Nisum. Primorum & senum & iuuenum omnis manus, hoc est multitudo ad portas uotis prosequitur, optans scilicet bona patriæ, eos prosequebantur, ad quos cura pertinebat & summa tractatuum publicorum. Iuuenes, quibus adhuc fuerat laborandum, & excitabantur exemplo. Senes uerò quicquid Nisus et Euryalus fuerant aggressi, admirabantur omnes, ergo C isti uotis prosequebantur duos, & ad incerta pergentes. Nec non & pulcher Iulus, Ante annos, animumque gerens curamq; uirilem, Multa patri portanda dabat mandata.] Egregium inuentum, ut à cæteris separaretur Ascanius: esset enim magnum poetæ uitium, si hunc uniuersis æquasset, q specialiter in causa patris esse magis sollicitus debuit. Etsi puer, inquit, Ascanius fuit, tamen ante ætatem congruam tangebatur uirorum cura, quum necessitas temporis requirebat. Dabat multa mandata, quæ ferrentur ad patrem. Sed auræ Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.] Ille quidem præcipui filij partibus fungebatur, sed totum ibat in nubes et uentos: etenim mox hi duo fuerant perituri. Egressi superant fossas, noctisq; per umbram Castra inimica petunt.] Transierunt fossas, quibus tuti antea fuerant, & peruenerunt ad loca ipsa, in quib. degebant inimici, quod fuit factu facillimum iuuante auxilio tenebrarum. Castra dixit militari more, non constructa parietibus, sed locum, qui tenebat exercitum. Multis tamen antè futuri Exitio.] Et si perituri fuerant, erat tamen solatiū gloriæ, quia multos antè fuerant occisuri. Inimica castra dixit,

A xit, quoniam illò contenderant, unde non erant redituri. Non ergo quasi diuersæ partis castra dixit inimica, sed specialiter Niso & Euryalo occasionem peragendæ cædis dederant, qui iacebant pro mortuis, utpote quos fatigauerat ludus, & ebrietas presserat, & possederat somnus. Ecce comparatio regis, & regis ducum, & ducum exercitus, & exercitus gestorum. In Troianorum parte & Rutulorum Æneas describitur uigilans, & in peregrinis agens inter gentes incognitas. Turnus sedens in luco nihil cogitans, utpote qui nihil prorsus fuisset aggressus, nisi esset impulsus ab ea, quæ Troianis esset inimica, quæq; ageret causam suam, & aliorum malo ipsum Æneam niteretur extinguere. Exercitus uerò Troianorum mandata regis sui rectè custodiens, uigilans, sobrius, intentus, ac diligens: & ne tunc quidem aliquid concedens otio, quo hostes uinum & somnus oppresserat. Rutulorũ uerò copias nimius somnus, ac temulenta uini uis, belli tẽpore luxuriosas pronasq; in ludum, tantumq; ad insidias patentes impulerat, ut duobus Troianis sanguinem præbuissent, & colla: quos licet aduersa tenuissent, ausus tamen

B memorabilis fuit, & interfecisse plurimos gloriosum. Describuntur iam ludibria Rutulorum. Passim somno uinoq; per herbam Corpora fusa uident.] Passim dixit, non more dormientium, cum ordinatione aliqua, sed uti quisq; superatus ebrietate conciderat: non stratis iacere, sed per herbam, ut non iam dormientum, sed mortuorum funera putarentur. Arrectos littore currus.] Non ut solet belli tempore currus paratos habentes ad signum. Inter lora rotasq;, uiros.] Vt nulla humani moris ordinatio uideretur. Simul arma iacere, Vina simul.] Nulla specierum discretio apparebat, confuderat ebrietas quæ solet sobriorum solertia separare. Prior Hyrtacides sic ore locutus, Euryale audendum dextra, nunc ipsa uocat res.] Euryale, inquit, audere debet manus, quod opportuna monstrat occasio. Hac iter est.] Aperienda est per neces hostium uia, atq; ista parte pergendum. Tu, ne qua manus se attollere nobis A tergo possit, custodi, & consule longè: Hæc ego uasta dabo, & lato te limite ducam.] Magna cautela, & sollicitudo satis superq; laudabilis: constituti inter eos fuerant, quos ad mortuorum uicem & strauerat somnus, & uinum: tamen prouidus fuit Nisus, nequis à tergo adueniens imprudentes inuaderet. Ego, inquit, aperiã perfectis cædibus uiam, tu prouide, & longius respice, ne à tergo opprimamur incauti. Non metuebat Nisus ex præsentibus aliquem, sed ne uenirent alij, ut mox factum est, cum iam cædibus satiati, & spolijs onusti discederent. Intuere in ipsis mandatis hominis longo usu eruditi quam doctissimum magistrum. Longe, inquit, prospice, ne nos insidiæ repentinæ opprimant, ut medium quod interesse spatium posset, euadendi consilium uel copiam daret. Cæterum quid afferret cõmodi propius procurata conspectio, quum prius hostis oppressurus esset improuidos, quàm eius nunciaretur aduentus?

SER. Tantum.] tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam, semper uelim fortiter facere: nam hoc est quod dicit, Fortibus ausis Dissimilem arguerit, tantum. Ergo meum est hoc promittere, siue prospera, siue aduersa fortuna comitetur: nam Aut di-

C siunctiua particula est, nõ negantis aduerbium. Super omnia dona.] ultra omnia. Priami de gente uetusta.] de familia: et bene eam etiam ex cognatione commendat. nam Ascanius nepos est Priami per Creusam. Miseram.] Quæ sic impatienter diligebat filiũ. Mecũ excedentem.] Vt ille, Meum comitatus iter. uult enim intelligi sui causa matrem secutam. Quodcunq; pericli est.] σύλληψις: nam subaudis periculum. Inq; salutatam linquo.] insalutatã. & est τμῆσις: ut, Inutilis inq; ligatus Cedebat. Quòd nequeam lachrymas perferre parentis.]

Aut aduersa cadat: sed te super omnia dona
Vnum oro. genitrix Priami de gente uetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hãc ego nunc ignarã huius, quodcũq; pericli est,
Inq; salutatam linquo, (nox & tua testis
Dextera,) q̊d nequeã lachrymas perferre parẽtis.
At tu (oro) solare inopem, & succurre relictæ:
Hanc sine me spem ferre tui; audentior ibo
In casus omnes. perculsa mente dederunt
Dardanidę lachrymas: ante omnes pulcher Iulus,
Atq; animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis:
Nanq; erit ista mihi genitrix, nomenq; Creusæ
Solum defuerit: nec partum gratia talem
Parua manet, casus factum quicunq; sequetur.
Per caput hoc iuro, per quod pater antè solebat,
Quæ tibi polliceor reduci, rebusq; secundis.
Hæc eadem matriq; tuæ, generiq; manebunt.
Sic ait illachrymans, humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atq; habilem uagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisq; leonis
Exuuias, galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armati incedunt, quos omnes euntes
Primorum manus ad portas, iuuenumq; senumq;
Prosequitur uotis, necnon & pulcher Iulus,
Ante annos animumq; gerens curamq; uirilem,
Multa patri portanda dabat mandata: sed auræ
Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas noctisq; per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen antè futuri
Exitio. passim somno, uinoq; per herbam

Excusat, ne uideatur crudelis: unde sequitur matris eius tragicus & miserabilis ille cõquestus: Potuisti linquere solam Crudelis, & talia. Inopem.] Modò auxilij egentem. In casus omnes.] Vt suprà, Fortuna secũda, Aut aduersa cadat. Pulcher Iulus.] Incongruum epitheton pulchritudinis posuit, cùm res esset in loco religionis. Strinxit pietatis imago.] Perstrinxit, momordit, admonuit. sensus autem est: aut postquam uidit istum sic amare matrem, paternæ pietatis cœpit uirtutem agnoscere: aut certe cœpit etiam ipse sic in pietatem moueri, ut eius consueuit pater: Aut certe exemplo Euryali auidius cœpit amare patrem, etiam ante dilectum. Nec partum gratia talem Parua manet.] Debet ab omnib. coli, quæ talẽ creauit. Casus factum quicunq; seq.] Satis cõgruè. præmia enim non debentur euentui, sed uoluntati. Per

Corpora fusa uident, arrectos littore currus,
Inter lora rotasq; uiros, simul arma iacere,
Vina simul. prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale audendum dextra, nunc ipsa uocat res.
Hâc iter est: tu, ne qua manus se attollere nobis
A' tergo possit, custodi, & consule longè.
Hæc ego uasta dabo, & lato te limite ducam.
Sic memorat, uocemq; premit, simul ense superbū
Rhamnetem aggreditur: qui fortè tapetibus altis
Extructus, toto proflabat pectore somnum.
Rex idem, & regi Turno gratissimus augur,
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Treis iuxta famulos temere inter tela iacentes,

ti. Per quod pater an*tè solebat.*] *Alij uolunt ideo Antè, quia absens est Æneas: nam iurare possumus & per absentis filij caput. Alij ad causam religionis trahunt, quæ præcipit ut filij imitentur in omnibus rebus suos parentes, ut nunc quasi imitatio sit iusiurandi, ut dicat Ascanius:* Iuro per *caput meum: sicut præsens pater per caput suū iurare consueuerat, quoties fidem suam confirmare cupiebat. Alij uolunt ideo dictum Antè, quia pontificibus per liberos iurare non licebat, sed per deos tantummodo: ut sit, antequam pontifex esset Æneas.* Reduci *rebusq; secundis.*] *Mira arte moratur in prosperis, & ea iterat: tacet aduersa & magis intellectui & subauditioni relinquit. quum enim non dicat, si non redieris, ait, Matriq; tuæ generiq; manebunt. Hoc autem secundum morem Romanorum dicit, apud quos præmia decernebantur, ut* ILLI LIBERISQVE EIVS: *ut darentur liberis, quæ accipere potuissent parentes.* Lycaon Gnosius.] *Cretensis: et est laus ab artifice. hunc autem gladium Euryalo datum intelligamus, nam Nisus accepit pellem & galeā.* Pellem horrentisq; leonis Exuuias.] *τὸ αὐτὸ dixit, hoc est bis idem: ut, Bellum etiā pro cæde boum stratisq; iuuencis Laomedontiadæ, bellúmne inferre paratis?* Galeam.] *Aliæ enim sunt explorantium, sicut etiam Homerus ostendit. qui exploratores sic armat, ut primo de Diomede:* ἀμφὶ δέ οἱ κυνέην κεφαλῆφιν ἔθηκε ταυρείην, ἄφαλόν τε, καὶ ἄλοφον. ἥτε καταῖτυξ κέκληται. *Et infrà de Vlysse:* ἀμφὶ δέ οἱ κυνέην κεφαλῆφιν ἔθηκεν, ῥινοῦ ποιητήν· πολέσιν δ' ἔντοσθεν ἱμᾶσιν ἐντέτατο στερεῶς, ἔκτοσθε δὲ λευκοὶ ὀδόντες ἀργυόδοντος ὑὸς θαμέες ἔχον ἔνθα καὶ ἔνθα εὖ καὶ ἐπισταμένως, μέσσῃ δ' ἐνὶ πῖλος ἀρήρει. *Sed de illa Diomedis propriè intelligendum, quæ sine cono est, ut occultior sit explorator. Talis enim uocatur* καταῖτυξ, *quia sit humilis fabricata, id est,* κάτω τευκτή. *Aliæ bellantium, ut idem de Paride:* κρατὶ δ' ἐπ' ἰφθίμῳ κυνέην εὔτυκτον ἔθηκεν, ἵππουριν, δεινὸν δὲ λόφος καθύπερθεν ἔνευεν. Primorum.] *Genitiuus hic uenit ab eo quod est hi* Primores, *sicut hi proceres: quorum nominum nominatiuus singularis non inuenitur, licet dicamus* Primoris. Votis.] *Aut cum uotis, aut pro reditu uota facientes.* Auræ Omnia discerpunt.] *quia non pertulerunt illa mandata Æneæ. Quæ inutiliter iubentur, dicitur uentus discerpere.* Et nubibus irrita donant.] *Vt ipse, Partem uolucres dispersit in auras.* Castra inimica.] *Non tantum hostilia, sed etiam perniciosa. nam cum dolore dictū Inimica, unde scilicet redituri non erant. Quod ex sequentibus comprobatur: dicendo enim, Multis tamen antè futuri Exitio. ostendit perniciosa esse castra, quæ ipsis fuerant mortem allatura.* Vina.] *uasa scilicet uini, in quibus uina ponuntur.* Ore locutus.] *Non est* προσωπολογία. *nam secundum Hom. exploratores quæ uolunt, plerunq; nutu significant: apud quem Vlysses Diomedi sibilo innuit,* ῥοίζησεν δ' ἄρα πιφαύσκων Διομήδεϊ δίῳ. Audendum dextra.] *Quia audemus & cursu & animo.* Hâc iter est.] *Per hostium cædem, & audaciam nostrā.*

Hæc ego uasta dabo.] A *De quibus dixit, Corpora fusa uident.* *Sed nō augurio potuit depel. pestem.*] *Ostēdit per transitum fati necessitatem nulla peritia posse depelli. est autem Homericus uersus:* ἀλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν. Temere.] *passim, fortuitu, negligenter.*

POM. Sabi. Inq; salutatā.] *pro insalutatā dedere ad hanc miserationē.* Spondeo digna.] *Respondit Iulus, id est Ascanius.* Nec partum gratia talem.] *debetur ei, scilicet matri tuæ, non parua gratia, quæ talem peperit filiū.* Rebusq; secundis.] *silentio mittit aduersa omnia.* Hæc eadem.] *Mos erat ut decreta dona alicui, si cecidisset cui debebantur, darentur domui suæ.* Dat Niso.] *armantur Euryalus & Nisus.* Senumq;.] *ergo senes hic erant.* B Somno uinoq; per herbam.] *Nota ebrietatem Rutulorum, propter profundam quietem.* Iacere.] *scilicet uident.* Hâc iter.] *per cædes hostium.* Vasta.] *fusa humo corpora.* Rhamnetem.] *Rhamnetis erat rex et augur.* Pestem.] *cædē. cædes facta per Nisum.*

VAR. Lect. Quodcunque pericli est.] *In Romano libro Pericli, absq; Est legitur.* At tu (oro) solare inopem.] *In libris aliquot manuscriptis Hanc tu legitur.* Tum sic effatur.] *In antiq. & Tum, & Tunc inuenio.* Quius factum quicunq; sequetur.] *In antiq. lib. Sequentur habetur. in aliquot, Factum casus quicunq; sequetur.* Hæc ait illacrymans.] *In ueteribus lib. Sic ait legitur.* Multa patri portanda dabat mandata.] *In antiquis exemplaribus, Multa patri mandata dabat portanda.* Noctisq; per umbram.] *Antiqui libri Per umbras legunt.* Inter lora rotasq;.] *Legitur in nonnullis libris, Inter tela, rotasq;.* Hæc ego uasta dabo.] *Pleriq; ueteres lib. legunt. Hæc ego uastabo.*

DON. Sic memorat, uocemq; premit.] *Silentio quippe opus fuerat, si quisquam hostium euigilaret, aut surgeret.* C Simul ense superbum Rhamnetem aggreditur.] *Primò aggreditur gladio Rhamnetem superbum. exponit cur istum superbum dixerit: hoc est, elatum ambitione diuitiarum.* Qui forte tapetibus altis Extructus, toto proflabat pectore somnum.] *Plena est istius Rhamnetis reprehensio, quòd tali loco ac tali tempore, multa ueste, & ultra pacis delicias constructa dormiebat: toto pectore efflans somnum, perinde nescius uiuus ne faceret an mortuus: stertebat enim, quod non facit, nisi qui securus & otio constitutus est. Ecce quales uigiliæ Rutulorum, ut mactarentur & se trucidari nescirent.* Rex idem, & regi Turno gratissimus augur.] *Augmentum dedecoris, & rex fuit & augur. sed quomodo regere alios posset, qui salutem suam tueri non potuit? aut quantum in arte auguriorū ualuit, qui nec exitium proprium uidit, nec uitare contendit?* Tres iuxta famulos temerè inter tela iacentes.] *Temerè dixit, passim & incautè.* Armigerumq; Rhemi premit.] *Hoc est, necat, aurigāque sub ipsis nactus equis. quomodo enim reperiri debuit, qui deligendi loci, oppressus uino, arbitrium habere non potuit? ut cecidisse potius uideretur, quàm corpus suum sponte*

A *sponte ad requiem tradidisse.* Ferroq; secat pendentia colla.] Premit, in medio posuit, ut sit, Premit famulos, premit aurigam. Parum autem fuit dixisse, Temere inter tela iacentes, & aurigam sub ipsis nactus equis, ut altissimam ebrietatem & grauissimam demonstraret: addidit, Ferroq; secat pendentia colla. Secare est enim abscindere cum mora, quæ mora proculdubio ex securitate ueniebat facientis, et ex patientis ignoratione, qui colla sua nimia ebrietate secari nesciebat. Quod ipsum quum pluri mis fieret, nullus fuit, qui dolorem sentiret aut ferrum. *Tunc caput ipsi aufert domino, truncumq; relinquit Sanguine singultantem.*] Conatus exeuntis animæ, quoniam sublato capite parere non poterant, singultibus sanguinis monstrabantur. *Atro tepefacta cruore Terra toriq; madent*] Tantus ex multis cadaueribus fuerat cruor effusus, ut tepefacta & madida effecta fuerit terra simul ac tori. Fœminino & masculino neutrali genere occurrit, quod imitandum est, quum ad huiusmodi locutiones fuerit uentum. Vtraque igitur maduerant sanguine, utraque eius calore tepuerant, ad omnium necem respon-

B dit, dicendo: Atro tepefacta cruore Terra toriq; madent. In terra enim fuerant serui & auriga, ipse autem dominus in toro. *Nec non Tamyrumq; Lamumq;, Et iuuenem Serrhanum.*] Quum dicit Necnon, etiam hos Nisus intelligitur occidisse. *Illa qui plurima nocte Luserat.*] Hoc est, plurima parte noctis, perindeq; maiore, cuius fatigatio ebrietati coniuncta hominem non somno, sed quasi sepulturæ tradiderat. *Insignis facie, multoq; iacebat Membra deo uictus.*] Ebrium tantummodo uult ipsum ostendere, quem somno oppressum, quod fuit peius, ut solo uino superatus sic iaceret, ut illi, qui ex utroque iacebant fusi. *Felix si protinus illum Æquasset nocti ludum, lucemq; tulisset.*] Felix esset, si ludum toto tempore noctis æquasset: hoc est, continuans perseuerasset in lucem. *Impastus ceu plena leo per ouilia turbans.*] Hoc est, turbans. Impastum dixit, esurientem: feritatem quippe bestiæ conduplicat fames. Leoni comparauit Nisum, Rutulos uerò inertissimo animalium generi. *(Suadet enim uesana fames) manditq; trahitq; Molle pecus.*] Duo opportuna prædæ conficiendæ, leo-

C nis fames, & teneritudo animalis: accedebat enim timiditas pecoris natura ueniens, quod nescit clamare, dum petitur. Ecce quanta gloria Troianorum, quantum Rutulorum ludibrium. Comparatur (ut dictum est) Nisus leoni, & ouibus Rutuli. *Nec minor Euryali cædes, incensus & ipse Perfurit, ac multam in medio, sine nomine plebem, Fadumq; Hebesumq; subit, Rhætumq; Abarimq; Ignaros. Rhœtum uigilantem, et cuncta uidentem.*] Quia multos cum nominibus superius posuit, idcirco hæc quum diceret, sine nominibus commemorauit: hoc enim genere non paucos significare potuit cæsos. uocabulorum enim enumeratio, speciem euidentem transire non posset. Certe dixit & causam, quæ non admisit dici nomina singulorum. Ex plebe, inquit, fuerunt. quis potest nomina nosse multorum, & eorum quorum nullum appareat meritū? Fadum tamen & Hebesum, Rhætumq;, Abarimq;, ignaros: cum his scilicet qui ex plebe fuisse uidebantur. Subit, ad omnes pertinet qui asseruntur occisi. Ignaros quoque quòd ait, ad omnes similiter pertinet, Rhæto excepto, quoniam sequitur: Rhætum uigilantem & cuncta uidentem. *Sed magnum metuens se post cratera tegebat.*] Iste tantum occisus est sciens, & conspiciens uniuersa: obfuit timiditas sua, qui quum magnum hostem ultra modum metueret, sese post cratera nitebatur abscondere. Hic dubitatur quo debeat applicari, quod dixit Magnum metuens: in magnum post cratera? sed melius est magnum hostem accipere, propter nimium timorem, quàm magnum quod occultari nō potuit. Deniq; inde occisus, quia uisus est ueluti latens. *Pectore in aduerso totum cui comminus ensem Condidit assurgenti.*] Et uisus est iste, & tulit hostem uenientem, & antequam assurgens plene consisteret, in ipso pectore plenum ictum mucronis suscepit. Quod factum est surgentis impetu, & ferientis: nam impactis inter se duro & molli, præualuit ferrum solidum natura, & rigore satis apteq; compositum. Huic intellectui ferarum quum percutiuntur congruit factum, quæ saltu ac pondere suo uenientem adiuuant ictum. *Et multa morte recepit. Purpuream uomit ille animā.*] Vbi uidit hominē plena morte confectū, reuocauit gladiū quia propter aliorū necē, diutius in unius morte retineri non debuit. quem iam constabat extinctū. Potest & sic intelligi, Purpuream uomit ille animam. quoniam sanguis eius colorē naturæ seruare nō potuit, in purpurei coloris speciē fundebatur: purpurea quippe nigra est cum rubore. Sāguis igitur ex uini ammixtione corruptus & colori suo respondebat & uini. Hunc intellectū poeta ipse monstrauit dicens: *Et cum sanguine mixta Vina refert moriens.*] Quantum interea bibitum fuit, si uini superfluens modus copiam superauerat sanguinis? *Hic furto feruidus instat.*] Hic tanto magis perficiendis cædibus operam dabat, quanto uidebat occasionem multiplicem suffragari, tantoq; perficiebat furtiua uictoria, quanto animus uiri fortis rapiebatur ad gloriam. *Iamq; ad Messapi socios tendebat.*] Ipse est de quo suprà dixit: Interea uigilū excubiis obsidere portas Cura datur Messapo. Vult ergo ostendere, qualem iste gesserit uigiliarum sibi commissarum curam, ut probet in parte Rutulorum, & ipsius regis, ducum, & totius exercitus summam fuisse inertiam. *Ibi ignem Deficere extremum.*] Ibi, inquit, uidere cœpit ignem, ut extrema sui deficientem: hoc est, ignis consumi reliquias. quod fuit dormientum & temulentorum signum: ubi enim ignis fomenta non sumpserit suggerentis industria, continuò languescit & perit. *Et religatos rite uidebat Carpere gramen equos.*] Et equi omnibus liberi nexibus, non errarent per gramina, si præsto esset qui alimoniam ex more suggereret. *Breuiter, quum talia Nisus (Sensit enim nimia cæde atq; cupidine ferri)*] Dixit factum, et simul causam facti ipsius ostendit. Talia, inquit, breuiter locutus est Nisus: reprehensurus enim moras, non debuit plurimis loqui, ne multiloquio eas excluderet. Dicit iamq; illū ratio cogebat in uerba: senserat quippe non satiari Euryalum cædibus, sed magis accendi. *Absistamus, ait, nam lux inimica propinquat.*] Recedendum est, inquit, quum lux proxima sit, quæ nos posset hostibus prodere. Nec immerito dixit Inimicam lucem. si enim tenebræ profuerunt, ut gloriosa cœpta perficerentur, proculdubio obfutura fuerat lux, quæ nihil relinquit occultum. *Pœnarum exhaustum satis est, uia facta per hostes.*] Recedendum suadebat Nisus, sed dicere Euryalus potuit, occasionem talem non esse perdendam, qua hostes in maiori numero possent trucidari. Hoc ne diceretur, prior Nisus occurrit, Ad neces, statum rei satis abundare, quod factum uidebatur. Transitus, inquit, nobis per hostes fuerat necessarius, factus est,

est, quid amplius quærimus? Nec considerandum est hoc tempore, non quid infligi amplius debeat, sed quemadmodum usq; ad ipsum Æneam susceptum instruatur officiũ, ne lux ingruens prodat, quos tenebræ tegunt. *Multa uirûm solido argento perfecta relinquunt: Armaq;, craterasq; simul, pulchrosq; tapetas.*] Qui sola gloria ducebantur, non capti sunt rebus preciosis & magnis, nec uoluerunt onerari pondere, qui expediti properare debuerant: *Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis Cingula, Tyburti Remulo ditissimus olim, Quæ mittit dona hospitio, quum iungeret absens Cædicus, ille suo moriens dat habere nepoti. Post mortem bello Rutuli, prædaq; potiti.*] Contemptis quæ superflua pro tempore esse potuerant, id abstulit quod ornaret uirum fortem, & posset in necessitate bellica communire. Rapuit igitur cingula occisi Rhamnetis ornata aureis bullis, quorum meritum ut appareret, ordo commemoratur originalium dominorum. Cædicus, inquit, hæc miserat Remulo, qui esset ex oppido Tyburti absens absenti, ob confirmandam amicitiam, & honorandam hospitij religionem. Ille autem, hoc est Remulus, moriens reliquit hæc nepoti, quæ &, ipse bello deiectus quum fuisset, transitum fecerunt ad Rutulos, à Rutulis nunc ad Euryalum. A

Armigerumq; Rhemi premit, aurigamq; sub ipsis
Nactus equis, ferroq; secat pendentia colla.
Tũ caput ipsi aufert domino, truncumq; relinquit
Sanguine singultantem, atro tepefacta cruore
Terra torisq; madent: nec nõ Tamirũq;, Lamumq;,
Et iuuenem Serrhanum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoq; iacebat
Membra Deo uictus: felix, si protinus illum
Aequasset nocti ludum, in lucemq; tulisset.
Impastus ceu plena leo per ouilia turbans
(Suadet enim uesana fames) manditq; trahitq;
Molle pecus, mutumq; metu, fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes, incensus & ipse
Perfurit, ac multam in medio sine nomine plebẽ
Fadumq;, Hebesumq; subit Rhœtũq;, Abarimq;,
Ignaros: Rhœtum uigilantem, & cuncta uidentẽ,
Sed magnum, metuens, se post cratera tegebat.
Pectore in aduerso totum cui comminus ensem
Condidit assurgenti, & multa morte recepit.
Purpureã uomit ille animã, & cũ sanguine mixta
Vina refert moriens. hic furto feruidus instat.
Iamq; ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, & religatos rite uidebat
Carpere gramen equos, breuiter cùm talia Nisus:
(Sensit enim nimia cæde, atq; cupidine ferri)
Absistamus, ait, nam lux inimica propinquat,
Pœnarum exhaustum satis est, uia facta per hostes.
Multa uirûm solido argento perfecta relinquunt
Armaq;, craterasq; simul, pulchrosq; tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis
Cingula, Tyburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona hospitio, cùm iungeret absens
Cedicus: ille suo moriens dat habere nepoti:
Post mortem bello Rutuli prædaq; potiti.
Hæc rapit, atq; humeris nequicq̃ fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem, cristisq; decoram
Induit: excedunt castris, & tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cætera dum legio campis instructa moratur,

SER. *Premit.*] opprimit. *Sub ipsis equis.*] circa ipsos. *Pendentia colla.*] Quasi ebriorum. *Singultantem.*] cum singultu animam efflantem. *Plurimà luserat.*] Pro plurimum. *Deo.*] Vino, uel somno. *Protinus.*] pro continuò, proprium Virgilio. *Per ouilia turbans.*] Perturbans ouilia: nam τμῆσις est. *Mutumq; metu.*] Scilicet pecus. nam male quidam accipiũt mutum fremitum de leone: quod si dixeris, uacat Metu. *Incensus & ipse Perfurit.*] Exemplo Nisi. *Sine nomine plebem.*] Bene expressit & bellatoris peritiam, & tyronis inconsideratam auiditatem: nam Nisus reges interimit, Euryalus sæuit in plebem: ut Sallust. Et insolentia auidus malefaciendi. Sine nomine autem dixit, sine gloria, quorũ per humilitatem nõ sunt omnibus nota nomina. *Rhœtum uigilantẽ.*] Hoc loco non tantum Rhœti timor, sed Nisi audacia comprobatur. *Et multa morte recepit.*] Multi hîc distinguunt, ut sit sensus talis: Eduxit gladium cum multo cruore purpureum. Alij, Multa morte recepit: ut sit, gladium cum multo cruore: & sic inferunt, Purpuream uomit ille animam. secundum eos qui dicunt animam esse sanguinem. *Recepit.*] eduxit: ut, Hastamq; receptat Ossibus hærentem. *Vina refert.*] Propriè, quæ paulo antè potauerat. *Hic furto feruidus instat.*] Scilicet Euryalus, qui sæuiebat latenter, ut sit Furto, nocturno prælio: nam Fures ideo dicti sunt, quòd Furuo, id est nigro tempore furta committunt: aut reuera Furto feruidus, quia Messapi galeam sustulit, Rhamnetis phaleras. *Religatos.*] non solutos, sed diligenter ligatos: unde addidit Rite: id est, ex militari cõsuetudine optimè ligatos. *Lux inimica.*] proditrix. *Pœnarum exhaustum satis est.*] Bene Exhaustũ, ut ostendat eos auidos cædis fuisse & cruoris hostilis. B *Via facta per hostes.*] Vt, Hæc ego uasta dabo, et lato te limine ducam. *Euryalus phaleras Rhamnetis.*] Phaleræ ornamenta equorum sunt, & sermo Græcus. τὰ φάλαρα enim dicunt. *Et aurea bullis Cingula.*] Cingulum hominum, generis est neutri: nam animalium genere fœminino dicimus, has cingulas. *Tiburti Remulo ditissimus olim Quæ mittit dona.*] Consuetudo erat apud maiores, ut inter se homines hospitij iura mutuis muneribus copularent, uel in præsenti, uel per internuncios. C Sensus ergo nunc talis est: Cedicus quidam Remulo, quũ eum sibi absens hospitio uellet adiungere, misit phaleras & cingula bullis aureis, hoc est clauis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit: qui postea uictus à Rutulis est & occisus: post cuius mortem apud Rhamnetem Rutulum reperta sunt hæc munera. Quòd autem dixit Tyburti Remulo, aut Tiburtino intelligamus, hoc est de Tybure, ut sit datiuus ab appellatiuo ueniens hic Tyburs: aut Tyburte, hoc est filio Tyburti, ab eo quod est hic Tyburtus, huius Tyburti: ut sit Tyburti Remulo, sicut Deiphobe Glauci. *Suo moriens dat habere nepoti.*] Remulo, quem suprà auo cognominẽ diximus: nam quoties apertè

A aperte non ponitur nomen filij, uel nepotis, cognominem eum esse intelligimus auo uel patri, quorum nomen aperte positum inuenimus. & e contra, si filij uel nepotis nomen positum fuerit, prætermissum autem parentum, cognomines eos intelligamus necesse est. *Post mortem.*] Scilicet nepotis Remuli. secundum suprà dictum sensum: nam Donatus dicit, Post mortem Nisi & Euryali bello potiti sunt Rutuli. quod non procedit, si diligenter aduertas. Sanè sciendum hunc locum esse unum de Duodecim Vergilij, siue per naturam obscuris, siue insolubilibus, siue emendandis: siue sic relictis, ut à nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquidè non intelligantur. *Nequicquam.*] non fruiturus: et est Nequicquam aptat, non Nequicquam fortibus. *Galeam Messapi.*] Non occisi Messapi abstulit galeam: nam dimicaturus est paulo pòst, sed inuenit iacentem, & sustulit. *Cristisq; decoram.*] Bene præmittit, dicens Decoram: nam eius splendore prodente Euryalus capitur. *Excedunt castris.*] Rutulorum scilicet. nam suprà dicit, Castra inimica petunt. *Vrbe Latina.*] Non est contrarium illi loco ubi B ait, Sepsit se tectis, rerumq; reliquit habenas: quod modò à Latina urbe auxilia uenire commemorat. intelligimus enim Latinum in principio discordiæ & tumultus paululum se abstinuisse, postea tamen nec suorum copias, nec propria denegasse consilia. nam eum & cœtui & fœderib. interfuisse dicturus est. *Legio cãpis instructa moratur.*] Propriè: nã legiones peditũ sunt, turmæ uerò equitũ.

POM. Sabi. *Perimit.*] interficit & occidit. *Colla aurigæ.*] id est, armigeri. *Æquasset nocti ludum.*] id est, si tota nocte lusisset. *Molle pecus.*] pecus non dat necem, propter metum leonis. *Ignaros.*] dormientes. *Condidit.*] Euryalus. *Ille.*] Rhetus. *Hic furto.*] Euryalus latenter sæuiebat. *Ferri.*] Euryalum ferri, id est, duci. *Absistamus ait.*] loquitur Nisus. *Exhaustum.*] Ostendit eos auidos cædis fuisse. *Cingula Tiburti.*] hic locus totus ab expositoribus dicitur emendandus. *Hospitio, cum iungeret absens Cædicus.*] Fuit mos hospitalitatis apud maiores, ut hospites inuicem sibi munera darent: qui nunc est apud Turcos. Vel sic intelligamus, Cædicus dedit Remulo filio Tiburti dona hospitalitatis. Rutuli cum superiore tempore expugnassent Tibur, potiti fuerunt tali munere: ideo Rhamnetis habebat, quia Rutulus erat. mihi placet ut intelligamus, Rhamnetẽ nepotem Remuli. *Nepoti,*] scilicet Remulo, qui paulo pòst cadet, ut habeat nomen aui. Remulus moriens reliquit nepoti suo Rhamneti talia dona. *Messapi.*] dormientis. Messapus non erat cæsus. *Decoram.*] splendentem. *Excedunt.*] Nisus & Euryalus, è castris Rutulorum. *Ex urbe Latina.*] id est, regis Latini. Latinus principio restitit, postea auxilia permisit.

VAR. Lect. *Armigerumq; premit Rhemi.*] Pleriq; libri antiqui legunt, Armigerumq; Rhemi premit. *Necnon Lamirumq;.*] Antiqui lib. legunt, Tamirumq;. Aliqui, Lomurumq;, & Limyrum. *Fadumq;, Hebesumq; subit.*] In antiquis plerisq; libris Heresum legas. *Rhetumq;, Abarimq;.*] In libris nonnullis transpositis cõsonantibus, Arabumq; legere est. *Hic furto feruidus.*] In Oblongo libro Huic inuenias scriptum. *Vbi ignem.*] In lib. aliquot antiq. Ibi ignem. *Pugnæq; potiti.*] In Romano libro Prædaq; potiti legitur.

Ibant, & Turno regi responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Iamq; propinquabant castris, muroq; subibant,
Cùm procul hos læuo flectentes limite cernunt:
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem radijsq; aduersa refulsit.
Haud temerè est uisũ, cõclamat ab agmine Volscẽs:
State uiri: quæ causa uiæ est? quiue estis in armis?
Quoue tenetis iter? nihil illi tendere contrà,
Sed celerare fugam in siluas, & fidere nocti.
Obijciunt equites sese ad diuortia nota
Hinc atq; hinc, omnemq; abitũ custode coronãt.
Silua fuit latè dumis, atq; ilice nigra
Horrida, quam densi complerant undiq; sentes.
Rara per occultos ducebat semita calles.

Tercentũ.] Quia Romani equites primò tercentum fuerunt: de singulis enim curijs deni dabãtur, quas triginta fuisse diximus. *Scutati omnes.*] Non clypeati. nam clypei peditum sunt, scuta uerò equitum: ut hæc C breuiora, illi uerò longiores. *Volscente magistro.*] Propriè: nam magister equitum dicitur. *Muro.*] Troianorum. *Læuo limite.*] Respiciẽs sitũ regionis locutus est. *Sublustri noctis in umbra.*] Sublustris nox est habens aliquid lucis. Horatius: Nocte sublustri nihil astra præter Vidit & undas. *Radijs.*] lunaribus *Haud temerè.*] Particula hæc modò sine causa significat, aliâs fortuitò, alâs malè, aliâs improuidè: quæ pro loco intelligun tur. *Nihil illi tendere contrà.*] Hoc est, nihil ei responderunt. nam Tendo contra sermonem tuum, est respondeo tibi: tendo contra tuum iter, est occurro tibi. Ergo nihil contrà tendebant: id est, nihil respondebant è contra. *Ad diuortia.*] ad diuerticula uiæ militaris. Terent. Vbi ad ipsum ueni diuerticulum. Diuerticula autem sunt semitæ transuersæ, quæ sunt à latere uiæ militaris. *Abitumq; coronant.*] Melior est lectio Abitum, quàm aditum: cingunt enim siluam, ne habeant unde abire possint. *Ducebat semita calles.*] Legitur et Lucebat. quod si est, Rara pro raro accipiendum est: ut sit, Raro lucebat, herbis scilicet aliquibus locis interuenientibus. si Ducebat, intelligimus inter calles pecorũ raram fuisse semitã, hoc est hominum uiam.

POM. Sabi. *Muros.*] scilicet Troianorum. *Sublustris.*] nox habens lucem lunæ. *Radijs.*] lunaribus. *Prodidit.*] quia nõ debuerat ferre galeam. *Nihil illi.*] non respondebant. *Diuortia.*] ad diuerticula. *Aditum.*] Sergius legit abitum, id est exitum.

VAR. Lect. *Volscente magistro.*] In aliq. lib. Volcente legere est. *Muroq; subibant.*] Vetera ali. exempl. Muros habent. *Haud temere est uisum.*] In lib. nonnullis, Haud temere uisum, absq; Est. *Omnemq; abitum custode coronãt.*] In Rom. lib. & in Mediceo, Aditum legunt.

DON. *Hæc rapit, atq; humeris nequicquam fortibus aptat.*] Hoc est, apte componit. quicquid enim portandum est, si bene feratur, leuius redditur. Omnia igitur imposuit humeris nequidquam fortibus, quia mox & ipse fuerat periturus. potest & ordinari, Omnia humeris fortibus imposuit nequidquam, quia hæc fuerat cum salutis dispendio perditurus. *Tum galeam Messapi habilem cristisq; decoram Induit.*] Hoc est, cristis insignem, & capiti suo aptissimam. *Excedunt castris, ac tuta capessunt.*] His

gestis reliquerunt loca Rutulorum, quæ fuerant eorum uitæ contraria, & tuta petierunt. Interea præmißi equites ex urbe Latina, Cætera dum legio campis instructa moratur, Ibant, & Turno regi responsa ferebant: Tercentum scutati omnes Volscente magistro.] Quoniam primo loco dixit Præmißi, hoc primum exponamus: Veniebant enim equites, ueniebant et pedites. ex utroq; quũ est exercitus, non potest uno duci itinere, quia humani gressus generi equino comparari non possunt. Ne igitur per armatos pedites, perindeq; oneratos tardarentur, equites primi erant præmißi simul: illi uerò instructis ordinibus sequebãtur ex urbe Latina. Ecce dicitur, unde mißi, non & solos equites fuisse, & ostendit an pedites remansissent: instructis enim ordinibus ambulabant. Non ergo remanserunt, sed cum mora ueniebant: iter enim peditum tardum est, uel maxime armatorũ. Designat quantitatem præmissorum. Trecenti, inquit, fuerunt scutati omnes. non omisit, quomodo essent muniti. Turno regi responsa ferebant.] ueniebant ad Turnum cum responsis: quæ ista essent, uel cuius, & utrum deorum an hominis, non dixit. Volscente magistro. numeri enim militares sine magistris esse non possunt. Totum dixit, & summa breuitate collectum. Iamq; propinquabant castris, muroq; subibant.] Ipsi scilicet equites. Quum procul hos læuo flectentes limite cernunt.] Viderunt Nisum & Euryalum in sinistrã transitus partem iter flectentes. Quæritur, quomodo per noctem uideri potuerunt? Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra Prodidit immemorem, radijsq; aduersa refulsit.] Sublustris umbra est, quæ sereno cœlo habet aliquid luminis. Talis igitur quũ esset nox, galeæ splẽdor spargens ex se radios, oculis exercitus uenientis refulsit. Non ergo ipsi homines uisi sunt, sed eorum indicium arma fulgentia dederũt. Attulit hæc Niso & Euryalo ex aduerso euentus exoriẽs, ut ea hora illi egrederentur è castris Rutulorum, qua uenientes hostes prope ingressum fuerunt. Attulit, & incuria Euryali malum, qui fulgentem galeam non abscondit. Aut temere est uisum.] Quum hoc uidisset exercitus, non credidit esse tacendum: non enim uacuum esse potuit, quod splendor ille nunciabat. Conclamat ab agmine Volscens, State uiri.] Quasi ipsos reuera conspexisset, & sic clamare cœpit, State. Quæ causa uiæ? quiue estis in armis? Quòue tenetis iter?] Totum summa breuitate quæsiuit, qui essent, quo armati tenderent, & quæ eos duceret causa. Ante omnia clamabat, ut starent, quo facilius instruerent ignorantem. Quum uerò clamaret Volscens, et ista inquireret: Nihil illi tendere contrà, hoc est nullum dedere responsum, nec uoluerũt consistere, quoniam fuit illis inimica cessatio. & homini incertißimo non fuit sermo reddendus, qui arbitratus est, aut stari posse, aut emitti responsum ab his, qui euadendi discriminis causa, quærebant fugiendi subsidium. Nihil illi tendere contrà, A
Sed celerare fugam in siluas, & fidere nocti.] Nutriebat fugientium spem qualitas loci, et noctis opportunum tempus, quæ ipsa in contrarium uersa sunt. Inde quippe decepti sunt, unde se fore sperauerant tutos. nam loca incognita, ac densißimis occupata tenebris noctis, instantis periculi metus, sic eorum consilia confuderant, ut non discernerent inter se ipsos: & quam in partem tendere debuissent, turbati nescirent. Interea considerandum est, quomodo istorum personas pro ætate poeta descripserit: alia enim dedit Niso consilia, qui natu fuerat maior: alia Euryalo, de quo suprà dixit, Ora puer prima signãs intonsa iuuenta. Nisus consilium repperit, quo ad Æneam iri potuisset: Nisus ducere Euryalum noluit: Nisus dixit Euryalo, ut caueret, ne quis à tergo imprudentes inuaderet: Nisus dixit, absistamus, nam lux inimica propinquat: Nisus nihil tulit, quod postea fieret aduersum: Nisus euasit in silua, et impleßet factum, si Euryali captiuitas non extitisset. Contrà Euryalo spes magna, sed puerile consilium, tantum feruens, & immoderatum, ac leue. Contrà Rutuli, quid fuerint moliti uideamus. Obijciunt equites sese ad diuortia nota, Hinc atq; hinc omnemq; aditum custode coronant.] Potuerunt inter initia existimari de numero fuisse Rutulorũ, quorum galea fulserat, sed cùm Volscenti non fuisset responsum, intellectũ est hostes esse potius, quàm socios: proinde noticia locorũ instructi clauserunt custodibus siluam, & omnia loca, per quæ euadi potuissent, tenuerũt. Silua fuit latè dumis, atq; ilice nigra Horrida, quam densi complerant undiq; sentes, Rara per occultos ducebat semita calles.] Situs siluæ in tantũ describitur, ut nihil superfluũ teneat. hoc exigit breuitatis ratio: id enim solũ habere debet, quod Niso & Euryalo facere posset errorem: cætera uerò descripta nõ sunt, quæ negocio nõ cõgruebãt. Silua igitur occupata sentib. fuit per immẽsam latitudinẽ fusis, ilicibus nigris, ramosis, & spißis. Tenebrosa, ut præter obscuritatẽ noctis, alias atri frondibus suis tenebras adderet. Rara per occultos ducebat semita calles.] difficilis trãsitus, et plena inuestigatione quæsitus inter angustos calles poterat reperiri. Callis quid sit, ipse poeta exposuit: uiæ quippe sunt perangustæ inter dumos, quæ uix admittãt transitũ. Duo igitur subsidia uidendi scilicet atq; gradiẽdi fugientibus negabãtur, & ipsa describendæ siluæ fuerat causa. per hæc enim separati sunt, qui non debuerãt discerni, & ultimis supplicijs dari. Incipit iam deceptionẽ ipsam dicere. Euryalum tenebræ ramorũ, onerosaq; præda Impediũt, fallitq; timor regione uiarũ.] non Præda impediunt, quoniam singularis numerus plurali iungi non potuit: sed ramorũ tenebræ, & præda impediebat fugere cupientem. accedebat etiam timor, eo quòd terrore simul & locorũ ignoratione confusus, quò iter tenderet, nesciebat.

Euryalum tenebræ ramorum, onerosaq; præda
Impediunt, fallitq; timor regione uiarum.
Nisus abit, iamq; imprudens euaserat hostes,
Atq; locos, qui pòst Albæ de nomine dicti
Albani. tum rex stabula alta Latinus habebat.
Vt stetit, & frustra absentem respexit amicum:
Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quaue sequar, rursus pplexũ iter omne reuoluẽs?
Fallaces siluas, simul & uestigia retro
Obseruata legit, dumisq; silentibus errat,

SER. Euryalũ impediunt.] Impedio te per accusatiuum dicimus, et casus mutari non potest, nisi deseras uerbum: ut si dicas, impedimento mihi est. Sciendum sanè, multas cõferri in Euryalum excusationes. Nisus abit.] Bene meminit uelocitatis, quã ei in Quinto dedit: ut, Primus abit, longeq; ante omnia corpora Nisus Emicat. Imprudens.] Scilicet, remanentis Euryali. Albæ de nomine.] Vel porcæ, uel ciuitatis, uel regis Albani, cui succeßit Procas. Infelix qua te regione reliqui?]

Audit equos, audit strepitus, & signa sequentum,
Nec longũ in medio tempus, cũ clamor ad aures
Peruenit, ac uidet Euryalũ, quẽ iã manus omnis,
Fraude loci & noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, & conantem plurima frustra.
Quid faciat? qua ui iuuenem, quib. audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in hostes
Inferat, & pulchram properet per uulnera mortẽ?
Ocius adducto torquens hastile lacerto
Suspiciens altam ad Lunam, sic uoce precatur:
Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, & nemorum Latonia custos,
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis uenatibus auxi,
Suspendi'ue tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hũc sine me turbare globũ, & rege tela per auras.

A qui?] Se infelicem dicit, qui dolet: non illum, propter quem dolet. Iter omne reuoluens.] Scilicet siluæ. Vrbanus hucusque uerba Nisi uult esse: alij Poetæ dant, Rursus perplexũ iter omneq. etc. Signa sequentum.] Militarem sonum dicit, qui uarius est: nam interdum canitur, ut insequantur eos qui fugiũt, interdum canitur receptui. Nec longũ in medio tempus.] inter auditũ sonum, et uisum Euryalũ. Oppressum rapit.] Quẽ iam omnis manus rapit: nam malè quidam Videns rapi, accipiũt: quod si admiseris, uacat Quẽ iam manus omnis. Pulchrã properet per uulnera mortem.] B Gloriosum enim est pro amico perire. et Pulchrã, ex persona Poetæ dictũ est. Tu præsens nostro succurre labori.] Non dicit, Quæ præsens es, sed præsens succurre labori: id est, illico, statim. Si qua.] Qua uacat, et hîc et in sequẽti. Suspendi'ue tholo.] Tholus propriè est ueluti scutũ breue, quod in medio tecto est, in quo trabes coeunt, ad quod dona cõsueuerant suspendi. Bene autem uenatorem numen inducit inuocare siluarum. Turbare globũ.] Sana petitio: nam quia impoßibile uincere fuerat, petit ut saltẽ perturbet telorum beneficio. Rege tela per auras.] Per noctem, in qua sine auxilio numinis rectus iactus esse non potest.

POM. Sabi. Fallitq; timor regione uiarum.] non erat ita callidus itineris, ut Nisus: & fortè propter ætatem Niso dat uelocitatem. Atq; locos.] nam nomen loci Latij, ab imperio quod erat Albæ, Albani dicti. aliter non stat sensus. Amicum.] quia non uidit. Rursus iter omne reuoluens.] Ego rursus reuoluens iter fallacis syluæ, qua uia sequar te ô Euryale. simul hæc dicens, uestigia retro legit. sic Vrbanus ait. Nec longum tempus.] scilicet inter strepitum C armorum, quem uidit: uel inter sonum, id est clamorem & uisum Euryalum. Suspendiue tholo.] Tholus pars illa sub tecto est in qua trabes coeunt, ubi suspendebantur spolia & dona quæ sacrabantur dijs. Globum.] 300 militum.

VAR. Lect. Suspiciens altam Lunam, sic uoce precatur.] In Romano libro, & aliquot alijs, legere est Altam ad Lunã. in alijs, Et sic uoce precatur. Est & Ore precatur.

DON. Nisus abit, iamq; imprudens euaserat hostes, Atq; lacus, qui pòst Albæ de nomine dicti Albani, tum rex stabula Latinis habebat.] Nisus, qui nullo põderis impedimento teneretur, adiutus prosperitate fortuita, omnia impedimenta dum nescit, euasit. Vi stetit, & frustra absentem respexit amicum.] Respexit, inquit, absentem, quasi uideri posset qui non erat præsens. Respexit ergo, hoc est, retrorsum aspexit: & quum eum cuius causa hoc fecerat, animaduertisset absentem, Frustra, inquit, respexit, quia, quem uidere uoluerat, non inuenit. Euryale infelix, qua te regione reliqui? Quáue sequar?] In hoc uersu diuersa distinctio est. Infelix enim sic in medio positum est, ut & Niso & Euryalo poßit adiungi. Si Niso, sic pronunciandum ut dicamus Euryale, & hoc nomine suspenso consequatur, Infelix qua te regione reliqui? deinde accedat, Quáue sequar? ut inde magis infelix Nisus, quia nescijt, quum amicum perderet, ubi amicum deberet inquirere. Alia distinctio est, Euryale infelix: ut miserationis uideatur esse, quum perditũ nominat. et ideo Infelix, quia amici peritioris gressus obseruare nõ potuit. Qua te regione reliqui? quáue sequar? Inde quoq; infelix, quia sic errauerat, ut inueniri non posset. Iudicium hîc legentis est necessariũ, ut sequatur utrumq;, aut deligat alterũ, quod putauerit melius. Mihi tamen uidetur secundum amicũ Nisum tantùm doluisse perditum, ut se potius infelicem diceret, quia tardius respexit. Deniq; addidit accusationem suam dicendo, Qua te regione reliqui? non dixit quam regionem reliquisti: ut & inde infelix Nisus, quia nescijt, quum perderet, & perditum tarde intellexit. Rursum perplexum iter omne reuoluens, Fallaces siluas simul & uestigia retro Obseruata legit.] Quem intellectum nobis dederit, caute considerandum est, ut plenius appareat infelicitas Nisi: nam rursum cœpit repetere, quod cum maximo labore semel transmitti potuit. Quantæ infelicitatis fuit, bis uiam repetere perplexam, hoc est, multis impedimentis obsessam? subire omnem reditus molem? & remeare, unde fuerit periculi contemplatione discessum? repetere fallacem Syluam? syluæ significatione, & latitudo monstratur, & dumorum impedimentum. Fallacem autem ideo, quia quum nulla gradiendi facilitas esset in tenebris, in ea magis supererant, quæ non regerent, sed fallerent ambulantem. Vestigia uerò considerare, & redeundo colligere quis potuit, quum tali tempore ac loco uideri non possent? Tamen quantarum morarum hæc fuit, & quantæ diligentiæ? Dumisq; silentibus errat.] Tantum ualuit aduersa natura loci, ut cum ipsa spectatione curiosa, toto simul implicatus esset errore. Audit equos, audit strepitus, & signa sequentum.] Tantum inter ipsum & hostes supererat spatij, ut ad eius aures equorum strepitus, & sequentium hostium signa peruenirent. Nec longum in medio tempus.] Non plurimũ temporis consecutum est. Quum clamor ad aures Peruenit.] Clamor, capti scilicet Euryali. Ac uidet Euryalum.] Videt dixit, aduertit. Quem iam manus omnis Fraude loci, & noctis subito turbante tumultu Oppressum, rapit.] Capti Euryali defensionem poeta prosecutus est, ne iners, nec per imbecillitatem uideretur factus esse captiuus. Captus est, inquit, Euryalus, sed illum locorum fraus hostibus dedit, & tumultus repentinus, & inimicum tempus tenebrarum, accedente multitudinis uiolentia, quæ totam circundederat siluam. Et conantem plurima frustra.] In ipsis tamen angustijs nõ sibi defuit: conatus est quippe multa pro se, sed contra tot difficultates obtinere non ualuit. Sallustius quoque ubi ponit, Conatus est, nullos effectus consecutos ostendit. Quid faciat? qua ui iuuenem, quibus audeat armis

Eripere? an sese medios moriturus in hostes Inferat? & pulchram properet per uulnera mortem?] Quia Nisus perdiderat euentum primæ inuentionis suæ, in deliberationem repente mutatus est: sed prima illa pars fuit æstuantis, ut amicum incolumem ui aut armis si posset, eriperet: aut quia id contra multos impleri non poterat, hostibus sese ipse quoq; ingereret, subiturus gloriosam cum socio mortem. Ocyus adducto torquens hastile lacerto Suspiciens altam ad lunam, sic uoce precatur.] Deliberantis, inquit, hæc fuit in illa necessitate sententia. Cito reduxit cum hastili dexteram. Cito ideò, ne locum mutarent, qui Euryalum detinebant. Reductio autem manus idcirco fit, ut fortius exeat, quod fuerit destinatū. Altam lunam intelligere possumus, aut magni luminis, aut in excelsa cœli parte constitutam. Tu dea, tu præsens nostro succurre labori, Astrorum decus, & nemorum Latonia custos.] Idcirco, inquit, te rogo, quia dea & sola es, præsens succurre labori nostro. Generalis petitio, quam sequentibus patefacturus est: prius enim uult connumerare obsequia iuxta causam sui patris, & sua promissa nihilominus narrare. Amant enim numina laudari, quū rogantur. Tu es, ait, astrorum ornamentum, & decus cœli: tu nemorum custos, & Latonæ filia. Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris Dona tulit.] Bene addidit Pro me, quoniam nullum esset ex eo istius meritum, si ille non pro filio fecisset. Si qua ipse meis uenatib. auxi, Suspendi'ue tholo, aut sacra ad fastigia fixi.] Ecce addidit etiam obsequia sua, ut ostendat se quoq; eius esse cultorem. Tholum, ferūt esse medium tecti in rotunditatem collecti. Subiungit prece completa petitionis summam. Hunc sine me turbare globum, & rege tela per auras.] Non petit impossibile, quod impetrare non posset, liberationem scilicet suam & socij Euryali: sed ut turbaret saltem hostiū congregationem, ut postea factū est. Dixerat, et toto cōnixus corpore ferrū Conijcit.] Toto corpore cōnixus, aut quia paulo longius stabat, aut quia mittebat iratus. A Hasta uolans noctis diuerberat umbras, Et uenit aduersi in tergū Sulmonis, ibiq; Frangitur, ac fixo transit præcordia ligno.] Expressum est hîc beneficium deæ, & humanæ fortitudinis robur: hastam enim Rutuli Sulmonis scutū excipit, ibiq; frangitur, non hasta, sed scutum. deniq; sequitur, Et fixo trāsit præcordia ligno. diuiso scuto atq; perfracto, transit hasta per illius præcordia, qui tenebat. Voluitur ille uomens calidum de pectore flumen Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.] Ille, inquit, frigidus effudit uomens sanguinis calidū flumen. De frigido, ait, fundebatur calidus sanguis: quoniā recedente eo quod in corpore calidū est, quid supererat, nisi ut frigus repente succederet? singultus uerò sanguinē sequebantur. Expirātis enim signa sunt, quū uis maior animā uiscerib. excludit. Plena descriptio morietis ex magno ictu per plagā, qua eius fuerāt perforata præcordia. uomebat, ut dictū est, calidū sanguinis flumē: ipse recedēte calore frigidus remanēs, singultus ducēs animæ luctātis, quā in extremos exitus cogebat exitiū. Diuersi circūspiciūt.] Nō B omnes unā partē intuebātur, sed alij aliā, uolētes missi teli autorē, et mali tāti originē nosse. Hoc acrior idē, Ecce aliud summa telū librabat ab aure.] Magna copia describētis, magna uarietas: suprà dixit, Adducto lacerto misit telū. hîc dixit, Ab aure librabat. Vbi igitur primū iactū euētus cōsecutus est, acrior factus parabat alterū ab ipsa aure: quāto enim retrorsum ducitur telū, tāto ic[illegible] et longius uadit, et fortior peruenit. Dū trepidāt, it hasta Tago per tēpus utrūq; Stridēs, traiectoq; hæsit tepefacta cerebro.] Dū Rutuli unius casu cōmoti turbātur, percussus est etiam Tagus: nam per eius utrumq; tēpus trāsijt hasta.

SER. Ferrum coijcit, hasta uolans.] De ferro ad hastam transijt. Coijcit pro conijcit: nam coijcit antiquum est. In tergum Sulmonis, ibiq; Frangitur.] Tergum pro tergus dixit. Sallust. Tergis uinciebant, pro tergorib. ut intelligamus hastam in scutum uenisse, & illic esse collisam, ut Frāgitur sit colliditur: fissoq; scuti ligno etiā præcordia penetrasse: aliter non procedit. Nam si hastam reuera fractā accipiamus, ratione caret quod dicit, Fisso transit præcordia ligno. Alij reuera in tergum uolunt esse percussum, quod falsum est: nā quomodo antè fissum est lignum, & sic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc esse de ijs quos diximus suprà. Hoc acrior idem.] Quòd latuerat, & quòd ei primus prospere processerat iactus. Telum librabat ab aure.] Gestus iaculātis exprimitur: aut enim ab aure, aut à latere tela iaciuntur. Per C tempus utrumq;.] Congruè dicit telum per tempus utrunq; transisse: ait enim, Diuersi circumspiciunt: hoc est, huc & illuc circum ora ferūt, per quam opportunitatē potuit telum tempus utrūq; transisse. Asper tamen dicit Per tempus utrunq;, hoc est, inter tempus utrunq;: ut è contra, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno, id est per hunc. quod si est, intelligimus eum in fronte esse uulneratum. Tepefacta cerebro.] Alibi, Et fixo ferrū in pulmone tepescit. Interea.] donec ille inuenitur. Persolues amborum.]

Dixerat, & toto connixus corpore ferrum
Conijcit: hasta uolans noctis diuerberat umbras,
Et uenit aduersi in tergum Sulmonis, ibiq;
Frangitur, ac fixo transit præcordia ligno.
Voluitur ille uomens calidum de pectore flumen
Frigidus, & longis singultibus ilia pulsat.
Diuersi circunspiciunt. hôc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure,
Dum trepidant: it hasta Tago per tempus utrūq;
Stridens, traiectoq; hæsit tepefacta cerebro.
Sæuit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Authorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolues amborum, inquit. simul ense recluso
Ibat in Euryalum. tum uerò exterritus amens
Conclamat Nisus, nec se cælare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem.
Me, me, adsum qui feci, in me conuertite ferrum
O' Rutuli: mea fraus omnis, nihil iste, neq; ausus,
Nec potuit: cælum hoc, & conscia sidera testor,
Tantùm infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat, sed uiribus ensis adactus
Transadigit costas, & pectora candida rumpit.
Voluitur Euryalus leto, pulchrosq; per artus
It cruor, inq; humeros ceruix collapsa recumbit.
Purpureus ueluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens: lasso'ue papauera collo
Demisere caput pluuia cùm forte grauantur.

At Nisus ruit in medios, solumq; per omnes
Volscentem petit, in solo Volscente moratur:
Quē circū glomerati hostes, hinc cōmin⁹ atq; hinc
Proturbant: instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
Cōdidit aduerso, & moriens animā abstulit hosti.
Tum super exanimem sese proiecit amicum

A borum.] Aut occisorum, aut tuas et Nisi: nam duos eos fuisse nouit. suprà enim ait, State uiri. Me, me.] Subaudi interficite: & est interrupta elocutio, dolore turbati. Nec ausus.] Propter illud, Adsum qui feci. Nec potuit.] Validior argumentatio ex impoßibilitate: ut, Quid Troes potuêre? Item, Nō ea uis animo, nec tanta superbia uictis. Tantum infelicem nimium dilexit amicum.] Contra illud, Cur ergo uenit? dicit tantum amicum dilexit, ut cùm nihil posset, tamen ueniret. Voluitur Euryalus leto.] Aut septimus est, aut datiuus. Sed si datiuus est, figuratum est: id est, in letum: ut, It clamor cœlo. Purpureus ueluti cum flos succisus aratro Languescit.] Habetur ratio comparationis. Videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, & post mortem in florem conuersus est. Lasso'ue papauera collo Demisere caput.] Homeri est et

B comparatio & figura: nam & ille sic ait, ut multorum unum diceret capu[t] μήκων δ' ὡς ἑτέρωσε κάρη βάλεν, ἥτ' ἐνὶ κήπῳ καρπῷ βριθομένη νοτίῃσί τ' εἰαρινῇσι. Volscentem petit.] appetit: petitiones enim propriè dicimus impetus gladiatorum. unde Cicero: Quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut uitari nullo modo possent, parua quadam declinatione, & (ut aiunt) corpore effugi? Proturbāt.] cōfodiunt: unde paulo pòst, Confossus. Non secius.] Non segnius quamuis uulneratus. In ore Condidit aduerso.] ἀρχαϊσμὸς est: ut suprà, Pectore in aduerso totum cui comminus ensem Condidit.

Sab. Sulmonis.] interemit Sulmonem. nomen tractum est à Sulmone. Sulmo in antiquo Latio oppidum fuit. Volcens.] in antiquo fine s. Me'ne.] Loquitur Nisus. Adactus.] à Volcente. In solo Volcente moratur.] Nisus in Volscentem ruit, & interemit. Hosti.] Rutulo.

VAR. Lect. Ilia pulsat.] In Rom. lib. Pulsant legitur. Telum uibrabat.] In lib. plerisq; legitur Librabat. It hasta Tago.] In aliquot libris, Iijt legitur. Haud tantū potuit.] In antiq. lib. Aut tantum legitur. Nihil iste, nec ausus.]

C In Romano lib. Neq; ausus legitur. Et conscia sidera testor.] Veteres lib. legunt Et sidera conscia. Transadigit costas.] In Romano lib. Transabijt legitur. & in aliquot alijs Transadijt. Et candida pectora rupit.] Romanus lib. cum aliquot alijs, Pectora candida legit. Lasso'ue papauera collo.] Antiqui pleriq; lib. Lasso, aliquot alij Lapso habent. At Nisus ruit in medios.] In Oblongo Ac. in quibusdam alijs Et. Proturbant.] In antiquis aliquot Perturbant. Instat non segnius.] In antiquis libris Non secius legitur.

DON. Sæuit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam Autorem, nec quo se ardens immittere poßit.] Plus enim crescebat iracundia eius, quòd autor facti non apparebat, nec constabat unde ultio debuisset exposci. Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas Persolues amborū, inquit.] Quoniā latet, inquit, socius tuus, tu interim duorum pœnas expendes. Simul ense recluso Ibat in Euryalum.] Dictio irati feruens satis & breuis. non enim in uerbis, sed in facto ultio fuerat reposcenda. Ibat igitur in Euryalum educto gladio, & parato ad feriendum. Tum uerò exterritus amens Conclamat Nisus, nec se cælare tenebris Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem.] Quando ad amici necem uentum est, latebras dolor ulterius ferre non potuit, in tantum ut se ipsum sua perderet uoce. Videamus nunc qualis uox perturbati esse potuit, & eius quem ex caussa maximi doloris amentē dixit effectū: quū ad ea respondere cogeretur, quæ dixerat Volscēs, Tu tamē interea calido mihi sanguine pœnas Persolues amborū. Nisus contrà ait: Me, me, adsum qui feci, in me cōuertite ferrū, O Rutuli: mea fraus omnis, nihil iste neq; ausus, Nec potuit.] Deficiētis uox fuit, propter nimiū dolorem. deniq; quod animo tenebat, nō potuit semet effundere. Ait ergo Me: & quū deesset cōtinuatio uerborū sequentiū, ait iterum Me: tertiò ubi cœpit paulatim sese colligere, adiūxit Adsum qui feci: quartò, In me cōuertite ferrū. Quū igitur hæc pronunciātur separāda sunt, ne cōiuncta minuāt intellectum, magna subtilitate dispositum. Quod autem duplicatum est Me, infrà completum est, adiectione facta uerborum, quæ inter initia secuta non fuerant. Si, inquit, malum in uos admisi, quæritis Rutuli? præsto sum, audite confitentem, & ferrum retorquete in me ab exitio innocentis. Me percutite, me pœnis, quibus uolueritis, absumite. Me quippe autore & inuentore factum constat, quidquid uobis inflictum est. Mea fraus omnis.] Inuentiones fraudis in perniciem uestram conceptæ, meis consilijs processerunt: nihil iste nec ausus est, nec potuit. Considerate eius ætatem, inuenietis eum nec aliquid audere potuisse, nec facere. Probatur istius amentia, dum putat hostes iusiurandum inimici in tantis angustijs acceptare posse. Cœlum, inquit, hoc & conscia sidera testor.] Hēc quia potuit ei dici, Si iste reus non est, quid hîc facit, uel cur tecum est? occurrit ultro, & ait: Tantùm infelicem nimium dilexit amicum.] Quod ait Tantum, corripi debet in pronunciatione, non produci, ut sit: Hoc solum deliquit, quia uenit huc mecum, amicitia infelicis hominis ductus, non odio uestro. Errant autem qui producunt Tantum, & sic intelligunt quasi Nisus dixerit, Tantum me amauit quasi multum. quod si solum est, non implet intellectum, ut excusetur Euryalus. Multum enim putauit interesse Nisus inter reum facti, & eum qui interfuerit facto, nec tamen aliquid fecerit, quum ambos teneat una sententia. Sed hoc Vergilius non approbans pro dolentis & turbati per amentiam persona posuit, ut quasi hoc genere parceretur ei, qui diuelli ab amico non potuit. Talia dicta dabat, sed uiribus ensis adactus Transadigit costas, & pectora candida rumpit.] Nisus quidem loquebatur, quæ prodesse Euryalo potuissent, sed hostis tenuit intentionem suam, & quantum iræ gereret animo in ictu, quo Euryalum percußit, ostendit: nam uiribus omnibus adegit ensem per costas eius & pectus. Voluitur Euryalus leto, pulchrosq; per art⁹ It cruor, inq; humeros ceruix collapsa recumbit. Purpureus ueluti cum flos succisus aratro Languescit moriens, lasso'ue papauera collo Dimisere caput, pluuia quū forte grauantur.] Duo genera comparauit funeri, purpureum florem, toto corpori præter ceruicem & caput: papaueri ceruicem & caput, quia sic inflectitur cùm maturitate lassatur, aut humoris onere prægrauatur. At Nisus ruit in medios, solumq; per omnes Volscētem petit,

in solo Volscente moratur.] Vicit hostium multitudinē Nisus, & rupta cirunstantium turba ad autorem ipsum peruenit occisi, nihil de sua morte formidans, qui moriturus irruerat, et post amici mortem petebat potius, quàm uitabat interitum. Quem circum glomerati hostes hinc cominus atq; hinc Proturbant.] Proturbant eum, qui poterant & ferire, sed obseruabant potioris iudicium: nec temerè andendum aliquid arbitrabantur, ubi fuit excelsior potestate, qui arbitrio suo pœnam deberet exigere, sed nō abfuit intentioni nisi perturbātiū multitudo. Instat nō segnius, ac rotat ensem Fulmineū.] Quo magis institit, nec deseruit cōsiliū suū, rotauit ensem fulmineū, hoc est, in morē turbinis misit gladium, quasi iaceret fulmen. Donec Rutuli clamantis in ore Condidit aduerso.] Opportune iactus est ensis. fuit enim penetrandi facilis uia, ut os clamantis simul feriret, & clauderet. O' consilium præsens, desiderans ultionem consortis occisi, manu propria ferire non potuit. Impediebatur enim proturbantiū turba, & tamen, rotato ense uindictam, quam desiderabat, impleuit. Et moriens animam abstulit hostis.] Hoc dicendo, ostendit etiam Nisum fuisse percussum, propter Volscentis exitium, cui gloriosa mors fuit: quia uindicato consorte diem ultimum clausit. Tum super exanimum sese proiecit amicum Confossus, placidaq; ibi demum morte quieuit.] Et quum ultimum spiritum redderet, in animo habuit amicum indiuiduum. Deniq; cùm ab eo nollet etiam mortuus separari, super ipsum maluit cadere, & super charissimum funus animam efflare. Fortunati ambo.] Exæquauit amborum fidem, exæquauit laudem: Euryalus enim noluit Nisum relinquere in periculo pergentem. A Ecce & Nisus, qui euaserat, ne amico exanimi superstes esset, properauit ad mortē. Et quoniam res fuit præclari exempli, digni inuenti sunt, quorum per Vergilij carmen memoria conderetur ad posteros. Ideoq; facta apostropha, ait: Si quid mea carmina possunt, Nulla dies unquā memori uos eximet æuo.] Ne uideretur arrogans in laude carminum suorum, dixit, Si quid mea carmina possunt: hoc est, si digna fuerint carmina mea, quæ concelebret secutura posteritas, semper ipsi eritis in laude. Dum domus Aeneæ Capitoli immobile saxum Accolet, imperiumq; pater Romanus habebit.] Hæc dicendo, ostendit nihil fore perpetuum, & omnia ad ultimum finem esse uentura: tamen magna fuit gloria illorum cum omnibus sua quoq; durante memoria, uno cum omnibus fine concludi. Victores præda Rutuli spolijsq; potiti.] Victores dixit obtrectationis causa, qui putarent se aliquid magnum fecisse, quia trecenti occiderant duos, cùm & duo ac potius alter duorum iam ipsi tres peremissent. Deniq; qualis uictoria fuit, quam sequebantur lachrymæ perditorum? B Quod ipsum ut satiaret, ait: Volscentem exanimum flentes in castra ferebant.] In castra dixit, ubi pars alia erat exercitus, qui Troianos obsederat. Spolijs, inquit, potiti: & hoc notabile. gloriabantur enim pro magno existimantes, quia acceperunt ea, quæ solus portabat Euryalus. Intelligamus prædam fuisse in speciebus, quas tulerat Nisus. Spolia uerò, quibus ipse, & Nisus fuerant induti uel armati.

Confossus, placidaq; ibi demum morte quieuit.
Fortunati ambo: si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori uos eximet æuo,
Dum domus Aeneæ, Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumq; pater Romanus habebit.
Victores præda Rutuli, spolijsq; potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus Rhamnete reperto
Exangui, & primis una tot cæde peremptis,
Serrhanoq;, Numaq;: ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesq; uiros, tepidaq; recentem
Cæde locum, & plenos spumanti sanguine riuos.
Agnoscunt spolia inter se galeamq; nitentem
Messapi, & multo phaleras sudore receptas.
Et iam prima nouo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Iam sole infuso, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma uiros, armis circundatus ipse,
Suscitat, æratasq; acies in prælia cogit:
Quisq; suos, uarijsq; acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis (uisu miserabile) in hastis
Præfigunt capita, & multo clamore sequuntur,
Euryali & Nisi.
Aeneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuêre aciem (nam dextera cingitur amni.)

SER. Placidaq; ibi demum morte quieuit.] Aut proprium epitheton est mortis: aut ex affectu patientis dictum est, qui cum amico moriebatur. Si quid mea carmina possunt.] Verecundè ad euitandam arrogantiam dictum. Domus.] familia. Capitoli immobile saxum Accolet.] In urbe Roma templum Iouis non fuit: quod quum iam uotum à Prisco Tarquinio, uellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit augurijs captare, qui mōs huic templo esset aptissimus. & quum in omnibus Tarpeius esset inuentus, in quo erant multa diuersorum numinum sacella, factum est ut exinde ad alia templa numina euocarentur sacrificijs, quo posset liberè & sine piaculo templum Iouis ædificare. Cumq; omnes dij libenter migrassent, Terminus solus, hoc est limitum Deus, abscedere noluit, sed illic remansit. Tunc de hoc ipso sacrificatum est, & deprehensum quòd Terminus cum Ioue remanens æternum ibi imperium cum religione significaret. Vnde in Capitolio prima pars tecti patet, quæ lapidem ipsum terminū spectat: nam Termino non nisi sub dio sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, Capitoli immobile saxum Accolet: quia Terminus non est reuulsus de loco. Præda Rutuli spolijsq; potiti.] Non solùm suis armis eos exuerunt, C sed etiam illa præda, quæ Rutulis fuerat antè detracta. Serrhanoq; Numaq;.] Decima ἀνταπόδοσις, quæ fit quoties cōmemorantur ea, quæ nō sunt antè prædicta. Tepidaq; recentem Cæde locum.] ὑπαλλαγὴ, Tepidum locum recenti cæde: unde multi legunt, Tepidumq; recenti Cæde locum. sic alibi, Tepidusq; cruor fumabat ad aras. Pleno spumantes sanguine riuos.] Spumas tunc habet sanguis, quum effunditur, nam postea conquiescit. unde bene dixit, Spumantes riuos. quia præmisit, Seminecesq; uiros. Iam rebus luce retectis.] Suprà, Et rebus nox abstulit atra colorem. Cogit Quisq; suos.] Comites scilicet: nam plena est, Æratasq; acies. Acuunt rumoribus iras.] Quia duo ausi sunt

A *sunt per eorum castra transire.* Euryali & Nisi.] Volunt nonnulli clamorem esse militũ, sed melius hoc à Poeta dictum accipimus: nam Rutuli eorum non nouerant nomina. ut sit, Quinetiam capita Euryali & Nisi præfigũt in erectis hastis, & cum clamore comitantur. *Cingitur amni.*] Amne debuit dicere: nunquam enim in I bene exeunt, nisi quæ communis sunt generis, ut docilis, agilis. sed ideo ausus est ita ponere ablatiuum, quia ut suprà diximus, apud maiores hic & hæc Amnis dicebatur. Verumtamen quæ duas habent consonantes ante is, in i et in e ablatiuum mittunt: ut Ignis igne uel igni. Vergil. Vulnus alit uenis & cæco carpitur igni. & Vectis uecte uel uecti: Terentius in Eunucho, Cum uecti Donax. *Tenent fossas.*] tuentur, defendunt.

POM. Sab. Capitoli immobile saxum.] scilicet dum durabit Capitolium. pro Termino deo, de quo lege Lactantiũ in Institutionibus. Aiunt omnes deos cessisse Ioui, præter Terminum, qui fuit immobilis: ut apud Ouidiũ in Fastis. ideo dixit Immobile saxum. Sed melius immobile, ut nunquã ruiturũ Capitolium intellexerit. ecce quomodo putabat B imperium non ruiturum. *Phaleras sudore receptas.*] Per hoc notat, Rutulum fuisse Rhamnetem, & Rutulos debellasse Tybur. *Et iam prima.*] Descriptio diei. *Capita.*] Nisi & Euryali.

VAR. Lect. Volscentem exanimem.] In Romano libro, Volcentem exanimum. *Tepidaq; recentem Cæde locum.*] In Romano libro Tepidumq; recenti Cæde locum legitur. in Porcio, Tepidaq; madentẽ Cæde locum habetur. *Iam rebus luce retectis.*] Antiqua exemplaria Receptis scriptum habent. *Murorum in parte sinistra.*] In Romano libro Murorum parte legitur, absq; In.

Nec minor in castris luctus Rhamnete reperto Exangui, & primis una tot cæde peremptis, Serrhanoq; Numaq;.] Auctus est eorum luctus ex aliorum cædibus repertis in castris, quos primos & plurimos una simul calamitas strauerat. *Ingens concursus ad ipsa Corpora.*] Vel quia uidebatur plurimorum acerbitas funerum, uel quia uolebant scire, quos quantósue perdidissent. Tantum autem momenti unius clades inflixerat, ut omnes simul turbati calamitatum causa tenerentur intenti. *Seminec*C *esq; uiros, tepidaq; recentem Cæde locum, et plenos spumanteis sanguine riuos.*] Scelus recenter admissum ex eo colligebat, quod nonnulli adhuc aliquam partem spiritus retinebant, & cæsorum sanguis nondum amiserat colorem, terra´que ipsa nonnihil caloris ex cruoris effusione reddebat. Vnde magis angebãtur dolentes, quia si aduersa illos fortuna non impedisset, nihil emersisset eiusmodi, quod plangerent aut lugerent. *Agnoscunt spolia inter se, galeamq; nitentem Messapi, & multo phaleras sudore receptas.*] Agnoscebat Messapi galeam & phaleras sudore largissimo recuperatas. Intelligi potest etiam sic, ut adhuc maneat Rutulorum ludibriosa laudatio, ut trecenti armati receperint sudore ingenti, quæ sustulerant duo. *Et iam prima nouo spargebat lumine terras Tithoni croceum linquens aurora cubile. Iam sole infuso, iam rebus luce retectis.*] Iam, inquit, consumpta nox fuerat, & apparebant omnia, quæ occultauerant tenebræ. *Turnus in arma uiros armis circundatus ipse, Suscitat.*] Suscitat utpote dormientes, nec posset alios in bellum cõstantius excitare, nisi etiam ipse primò fuisset armatus. *Æratasq; acies in prælia cogit, Quisq; suos, uariisq; acuũt rumoribus iras.*] Rege procedente ad bellum, armatas acies unusquisq; dux cogebat in prælia. *Quin ipsa arrectis (uisu miserabile) in hastis Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur, Euryali & Nisi.*] Ipsa capita, quorum alterum Euryali fuit, alterum Nisi, hastis infixa insultationis causa monstrabant: nõ sibi sed Troianis miseranda, clamore magno eadem persequentes. Clamor iste qualis fuerit, ex persona insultantium poterit æstimari. Ordinatur sensus sic: Ipsa capita Euryali et Nisi præfigunt erectis hastis, & magno clamore sequuntur. *Æneadæ duri.*] Duros dixit, durantes in labore. *Murorum in parte sinistra Opposuêre aciem, nam dextera cingitur amni, Ingentesq; tenent fossas, et turrib. altis Stant mœsti.*] Suprà dixit causam, propter quam nõ egrediebantur, & fossas tenebant turribus oppositas, & aciem in læuam partem: dextera enim muniebat amnis. Tristis interea dicitur causa mœsticiæ. *Simul ora uirûm præfixa mouebant Nota nimis miseris.*] Mouebãt Rutuli occisorum capita, quæ Troiani ex noticia agnoscerent, & darent. *Atroq; fluentia tabo.*] Quæ tabo corrupta agnosci non possent, nisi ab his qui ea penitus noscunt. In eo aũt Troianos dolor angebat, quòd & tales uiros perdidissent, & nihil fuisset Æneæ nunciatum. *Interea pauidam uolitans pennata per urbem Nuncia fama ruit, matrisq; allabitur aures Euryali.*] Poetica descriptio. cæterum nunciũ dicit ad matrẽ Euryali peruenisse, quo filiũ sciret occisum. *At subitus miseræ calor ossa reliquit.*] Quum audisset filij mortem, à ferali nuncio corporis calor diriguit, & reliquit ossa eius torpentia. *Excussi manibus radij, reuolutaq; pensa.*] Dolor enim uel maximè insperatus ac repentinus, neruos eius membraq; dissol uerat. *Euolat infelix.*] Vtpote, quæ antè filium occisum comperit, quàm didicisset absentem. *Et fœmineo ululatu Scissa comam, muros amens atque agmina cursu Prima petit.*] Ecce quæ faciunt luctus, & subitus dolor. Amens, inquit, effecta est: ex amentia inconsideratio ætatis & sexus accessit. Petebat deniq; muros cursu, capillis fusis, & maximos ululatus attollens. *Non illa uirûm, nõ illa pericli Telorumq; memor.*] Petebat imprudenter muros, non cogitans illic uiros consistere, uel se incurrere periculum posse. Quid enim detrimentum pudoris formidaret aut mortem, quum post filium talem cupiebat extingui? Mirandum non est fœminam grauioris ætatis, cursu muros potuisse conscendere, quam mentis permutatio in amentia fecerat fortem, et plus audere quàm deberet, aut posset. *Cœlum dehinc questibus implet.*] Ecce etiam uoce fortior facta est ex dolore: nanq; querelis suis compleuit & cœlum. *Hunc ego te Euryale aspicio?*] Ad hoc, inquit, deducta est Euryale infelicitas mea? ad hoc incolumes mãserũt oculi mei? ut post illũ ætatis tuæ florem hunc te uideam mater: hoc est, occisum, & triumphum præbentem hostibus duris? *Tu´ne illa senectæ Sera meæ requies?*] Hoc est quod senectæ meæ fuisti solatio? quòd ait Seræ, probatur. Cur seræ: apparebat enim illum in prouectiori matris ætate susceptũ, quum illa annus esset, Euryalus uerò ora prima signans intonsa inuenta. Ergo rectè dictus est, serus accessisse materno solatio. *Potuisti linquere solam, Crudelis?*] Plena accusatio in paucissimis uerbis. Nam quanti est sceleris, matrem in periculis linquere? quanti est sceleris, deserere eam quæ alterius solatia non haberet? Crudelis animi signum est, quòd tam execrabile malum in filio esse non debuit. Possent ad hæc dici ex persona filij: Missus sum utpote miles, qui

qui non fui in potestate mea: munus hoc militiæ non uoluntarium fuit. ad hæc illa ait, Nec te sub tanta pericula missum Affari extremū miseræ data copia matri?] Non, inquit, accuso abscessum tuum. missus es, nec tui iudicij fuit, quod maiorum tuorum imponebatur arbitrio: faceres tamen, quod fuerat potestatis tuæ, quod publicæ nō officeret causæ: faceres quod reprehendere nullus auderet subiectus casibus. uideres primitus matrem, non leuem subiturus interitū: uideres matrem tanta in pericula coniectus, dares loquendi liberum locum, misceremus extrema colloquia. omnia hæc dolentis sunt. Cæterùm quid prodesset occiso, aut eius matri, si hæc quæ dicta sunt, extitissent? Missum sub tanta pericula possumus etiam sic intelligere, ut subiugatum periculis accipiamus. sed illud est melius quod superius dictum est, ut non ipse uoluntate, sed impulsus esse uideretur: non enim sciebat mater, quòd Euryalus sese sponte ingesserat. Heu terra ignota, canibus data præda Latinis, Alitibusq; iaces.] Addidit augmentum: præter orbitatē quippe accesserat aliud, quòd gemeretur uehementer, quòd iaceret insepultus ignotis in terris, relictus & canibus Latinis, & auibus præda. Dolebat ergo propter mortis eius accidentia, quæ magis orbatæ pectus ualidius uulnerabāt: si enim ignotæ terræ nō essent, potuisset existere qui noti funus traderet sepulturæ, qui eriperet canibus et alitibus. Vbicunq; est Heu, separari à cæteris debet: affectus enim dolentis à uerborū cōtentione secernēdus est. Nec te.] Hîc quoq;: aliud enim fuerat dictura, & aliud subiecit dolentis more. In tua funera mater Produxi.] Nec tuū, inquit, fun9 prosecuta sum. Pressi'ue oculos, aut uulnera laui, Veste tegens, tibi quam noctes festina diesq; Vrgebam, & tela curas solabar aniles.] Hoc est, neq; tuos oculos clausi (ut moris est:) aut uulnus laui (ut fieri solet) quum cecidisti perfossus, aut ueste contexi. Transit ad aliam doloris partem, illa quæ se dixerat solatia perdidisse, euidenter enumerans. Prosequitur querelas suas misera mater. Tui causa, inquit, uixi, & uiuere optaui, solum habens in te & in lanificio solatium, quod nec in luce dimisi, nec noctis occasione deserui. Iterum ad alium doloris rapitur modum. Quo sequar? aut quæ nunc artus auulsaq; membra Et funus lacerum tellus habet?] Quo sequar, quum omnia retineāt hostes? aut quomodo sine capite ac laniatum corpus inspiciam? Bene addidit Lacerum corpus: debuit enim mater, & potuit, quanuis truncum filij agēs funus agnoscere, si illæsum reperire potuisset. rursum labitur in aliā partem: A Hoc mihi de te Nate refers? hoc sum terraq; mariq; secuta?] Cur, inquit, non te uideo, quem secuta sum mari? Cur non te uideo, quem tantis in regionibus terrarum non dimisi? Figite me, si qua est pietas, in me omnia tela Conijcite ô Rutuli, me primam absumite ferro.] Sensus à contrario positus, ut pius dicatur quisquis eam uelit occidere. Si norunt, inquit, hostes aliquando misereri, me quoq; occidite Rutuli. In me omnia tela congerite, præstabitis infelici beneficium, & uobis procurabitis ultionem. Hîc uidendum est cur dixerit Me, & rursum posuerit Me. Ita est enim ac si diceret, Me occidite, quæ hostem uestrum genui, quæ alui, quæ nutriui. Conuerti debet exitium in me, à qua hostis uester exortus est, & uiuendi sumpsit exordium. Aut tu magne pater diuûm, miserere, tuoq; Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo: Quandò aliter nequeo crudelem abrumpere uitam.] Miserere, inquit, Iupiter, & me perime fulmine tuo: sentio enim quia aduersis superis uiuo. In nece mea probabitur pietas, si dolentis cruciatus abruperis, & deleueris leto: aliud quippe doloribus meis B remedium non est, nisi ut mors adimat quod odiosa uitæ diuturnitas dedit. Hæc fuit orbatæ mulieris uox abscissa, & per multa diuersaq; discurrentis. Integritas enim sensus manere non potuit in ea, quam infelicis casus repentina turbarat acerbitas, usqueadeo ut multa impossibilia pro possibilibus uideatur posuisse. Hoc fletu concussi animi.] Adientiū scilicet Troianorum. Mœstusq; per omnes It gemitus, torpēt infractæ ad prælia uires.] Quū talia dicerētur, concussa Troianorum omnium mens est, & plena mœstitia uniuersorum sensus afflixit tantùm, ut pugnandi officium cuncti respuerent, uirtutis torpente substantia. Illam incendentem luctus.] Luctus per se mali sunt & graues, acerbiores uerò fiunt, si hos quispiā aliquibus nutrimentis accumulet. Quum igitur mater Euryali lugendum casum uerbis accenderet, & affligeret audienteis: Idæus & Actor Ilionei monitu, et multùm lachrymantis Iuli Corripiunt, interq; manus sub tecta reponunt.] Quoniam apud Iulum multarum rerum consideratio fuit: primò, quòd ad patrem mandata perferri nequiuerant: deinde amissio tantorum uirorū. Commendatio Euryali in causa matris, et fides promissa peragentis. C Rapta igitur & missa sub tecta est, ne ulterius uirorum animos suis clamoribus frangeret.

SER. Nota nimis miseris.] Hoc plus cōmouebantur, quoniam etiam abscissi uultus necdum agnitionis amiserant notas. Miseræ calor ossa reliquit.] Homericum, τῆ δ' ἐλελίχθη γυῖα, χάμαι δέ οἱ ἔκπεσε κερκίς. Excussi manib. radij.] Bene Excussi, quasi nescięti: quasi diceret, proiecti. radij sunt textoris instrumenta. Fœmineo ululatu.] impatientiæ, Fœmineo prædæ et spoliorum ardebat amore. Prima petit.]

Ingentesq; tenent fossas, & turribus altis
Stant mœsti: simul ora uirûm præfixa uidebant,
Nota nimis miseris, atroq; fluentia tabo.
Interea pauidam uolitans pennata per urbem
Nuncia fama ruit, matrisq; adlabitur aures
Euryali, ac subitus miseræ calor ossa reliquit.
Excussi manibus radij, reuolutaq; pensa.
Euolat infelix, & fœmineo ululatu
Scissa comam, muros amens atq; agmina cursu
Prima petit. non illa uirûm, non illa pericli,
Telorumq; memor: cœlū dehinc questib. implet.
Hunc ego te Euryale aspicio? tu'ne ille senectæ
Sera meæ requies? potuisti linquere solam
Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu, terra ignota, canibus date præda Latinis,
Alitibusq; iaces: nec te, tua funera, mater

Ideoq; prima, quia solent in extrema necessitate etiā mulieres muros ascendere: ut, Ipsæ de muris matres. Ita Homerus, πύργ γοντι καὶ ἀνδρῶν ἶσχον ὅμιλον. Non illa uirûm, non illa pericli.] Vnum pudoris est, aliud salutis. Hunc.] Id est, talem. & est conquestio matris Euryali, plena artis rhetoricæ: nam penè omnes partes habet de misericordia commouenda à Cicerone in Rhetoricis positas. Hunc te aspicio.]

Produxi, presi'ue oculos, aut uulnera laui
Veste tegens, tibi quam noctes festina diesq;
Vrgebam, & tela curas solabar aniles.
Quò sequar? aut quę nūc artus auulsaq; membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te
Nate refers? hoc sum terraq; mariq; secuta?
Figite me, si qua est pietas, in me omnia tela
Conijcite ô Rutuli, me primam absumite ferro:
Aut tu magne pater Diuûm miserere, tuoq;
Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere uitā.
Hoc fletu concussi animi, mœstusq; per omnes
It gemitus, torpent infractæ ad prælia uires.

A πάθ@ à qualitate cædis. *Sera meæ requies.*] Euā der, Mea sola & sera uoluptas. Ab ætate & solitudine. *Potuisti linquere solā?*] Ab intercepto solatio. *Crudelis.*] Quî potuisti linquere solam cùm pius esses? *Affari extremū.*] Cùm mos fuisset dicere, Vale uale. Anchises, Sic ô sic positū affati discedite corpus. Terent. Quin igitur dum licet, dumq; adsum, mecum loquimini Antipho. *Nec te tua funera mater.*] Id est, funerea: apud maiores Funereas dicebant eas, ad quas funus pertinet, ut sororem, matrem. Nam Præficæ, ut suprà diximus, sunt planctus principes, non doloris. *Funus lacerum.*] dilaniatum cadauer: nam funus pro cadauere posuit. *Si qua est pietas.*]
B Si qua pietas in occidendo est, in me probetur. *Me primam absumite ferro.*] Vnusquisq; enim in propriæ salutis desperatione, credit uniuersa etiam posse consumi: unde est quod dixit, Me primam. *Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo.*] Inuisum quidem est hoc odiosum caput: uerùm misericordiæ genus est, si me etiam iratus interimas. *Quando aliter nequeo crudelem abrumpere uitam.*] Hinc traxit illum colorem Iuuenalis, Quod facinus dignum tam longo admiserit æuo? *Torpent infractæ.*] Antea infractæ, nunc tamen torpēt: ut, Turnus ut infractos aduerso Marte Latinos.

POM. Sabi. *Matris.*] Euryali. *Excussi radij.*] Radius dicitur instrumentū illud quo telæ innectuntur. *Hūc ego te Euryale.*] Lamentatio matris Euryali, qua undiq; misericordiam mouet. *Sera meæ requies.*] Filiorum salus, est requies parentū, præsertim in senectute. *Data præda Latinis.*] cadauer relictū erat. *Tua funera mater.*] funera pro funerea. nostri maiores dicebāt eas funereas, ad quas funus pertineret. mihi non placet. Sed sic, Ego tua mater peperi te, non ad funera: id est, ut ipsa facerem tibi funus. incipit postea dicere funeris officia. *Quam.*] uestem ex tela. *Hoc.*] funus tuum. *Pater.*] ô Iupiter. *Telo.*] fulmine. *Crudelem.*] miserabilem. *Torpent.*] pigrescunt.

VAR. Lect. *Ora uirûm præfixa uidebant.*] In quibusdam libris peruetustis Mouebant legere est. *Tibi quam noctes.*] In Romano libro Tibi quod legitur. *Nate refers? quæ sum terraq;.*] Exemplaria manuscripta ita legunt, Gnate refers? hoc sum terraq;.

Illam incendentem luctus, Idæus & Actor,
Ilionei monitu, & multum lachrymantis Iuli,
Corripiunt, interq; manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit, sequitur clamor, cœlumq; remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci,
Et fossas implere parent, ac uellere uallum.
Quærunt pars aditum, & scalis ascendere muros,
Quà rara est acies, interlucetq; corona
Non tam spissa uiris. telorum effundere contrà
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoq; infesto uoluebant pondere, si quā
Possent tectam aciem perrumpere, cū tamen oēs
Ferre libet subter densa testudine casus.
Nec iam sufficiūt, nam qua globus imminet ingēs
Immanem Teucri molem uoluuntq;, trahuntq;.
Quæ strauit Rutulos latè, armorumq; resoluit
Tegmina, nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere uallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus uisu, quassabat Hetruscam
Pinum, & fumiferos infert Mezentius ignes.
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Rescindit uallum, & scalas in mœnia poscit.
Vos ô Calliope precor aspirate canenti,
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quisq; uirûm demiserit Orco,
Et mecum ingenteis oras euoluite belli,
(Et meministis enim diuę, & memorare potestis.)

SER. *Lachrymantis Iuli.*] Puero dat lachrymas, cui potest sine pudore: uiris fortibus tantummodò dolorem. *Corripiunt.*] Quod dicit Corripiunt, nō iniuriæ est, ut raptores distrahūt: sed celeritatis: id est, raptim tollūt. *Sub tecta reponunt.*] Homericè, εἰς δῶμα φέρουσι.
C *At tuba terribilem sonitum.*] Hemistichium Ennij: nam sequētia iste mutauit. Ille enim ad exprimendum tubæ sonitū ait: At tuba terribili sonitu Taratantara dixit: & multa huiusmodi Vergilius cum aspera inuenerit, mutat: bene tamen electis uerbis hîc imitatur sonitum tubarū. *Increpuit.*] Et insonuit, et segnitiam increpauit. *Volsci.*] Non mirū quia dicit Volscos, cum & Camilla de Volscis sit: ut, Et Volsca de gente Camilla. namq; pars aliqua Thusciæ dat Turno auxilia, quum Thuscos dixerimus specialiter Æneæ fauere. Item è contra pars Venetiæ auxilium præstat Æneæ, quā Turni fuisse superius dixim'. *Testudine.*] Testudo est scutorum connexio, curuata in testudinis modū: nanq; in armorū generibus milites sumunt ab animalibus nomina, ut aries. Sallustius, In modū hirci militaris. *Fossas implere parant.*] Vertit ordinem: nam antè est ut impleatur fossa, tollātur ualli, & sic testudine accedatur ad murum. quanquam possumus intelligere etiam ad fossas eos uenisse facta testudine. *Effundere contrà.*] Propriè. tela enim nō iaciuntur in subiectos, sed funduntur. & dicendo, Omne genus telorum, ostendit Telum uocari omne quod iacitur: ut Græci τὰ βέλη, ἀπὸ τοῦ βάλλειν, sicut Latinè tela, ἀπὸ τοῦ τῆλε. *Assueti longo bello.*] Docet in omnibus usum plurimum posse. *Infesto uoluebant pondere.*] Infesti ponderis. *Nec iam sufficiunt.*] Diu iam non sustinent. *Armorumq; resoluunt Tegmina.*] περιφραστικῶς hîc ostendit armorum

connexio-

connexionem esse testudinem. Lucanus de testudine: At postquam uirtus incerta uirorũ. Perpetuam rupit defenso milite cratem, Singula continuis cesserunt ictibus arma. Hetruscam pinum.] ipse Hetruscus. Vos ô Calliope precor.] σύλληψις per numeros: erat enim rectum, uos ô Musæ, aut tu Calliope. Aspirate.] fauete: ut, Aspirat primo fortuna labori. Ductum est uerbum à prospere nauigantibus, quibus uentus dicitur ἐξ οὐρίων spirare. Oras euoluite belli.] Narrate non tantùm initia, sed etiam extrema bellorum: nam Oræ sunt extremitates. Et meministis enim diuæ, & memorare potestis.] Differt enim Meminisse à Memorare, quum illud sit memoriter tenere, Memorare uerò exponere & narrare. Est autem Homeri sententia: ait enim, ἔσπετε νῦν μοὶ μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι, ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστὲ, πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα. Turris erat.] Turres huiusmodi esse ad munitionem ciuitatũ & in Secundo legimus: sed hæ plerunq; mobiles sunt, plerunq; fixæ: ut in Secundo, Turres ac tecta domorum. Mobiles, ut in Duodecimo meminit, Subdideratq; rotas & pontes strauerat altos. & Lucanus, Stellatis axibus agger Erigitur, geminasq; æquantes mœnia turres Accipit.

POM. Sabi. Illam.] matrem Euryali. Testudine.] Quid sit testudo, lege in Secundo libro. Acies.] Troianorum. Interlucet.] parum lucet. Corona.] hominum. Inter, particula additur uerbis, ut interambulo, interungo, interluceo. Contis duris.] Contus nunc telum est. Longo bello.] propter obsidionem Troianam. Densa testudine.] sub testudine Rutuli tolerabant ictus. Quæ.] moles. Resoluit.] scilicet istam testudinem. Cæco marte.] sub testudine. Certant.] Rutuli. Neptunia proles.] ab eo quod equi originem habuerunt à Neptuno: & cum Messapus esset domitor equorum, uidebatur Neptunia proles. Ingentes horas.] scilicet tempus quo bellatum est. alij accipiunt horas pro fine, quia horæ sint extremitates: ergo horas, id est tempora.

VAR. Lect. Sub tecta reponunt.] In antiquis libris In tecta reponunt habetur. in Porcio, Sub tecta reportant. Ac uellere uallum.] In Romano libro Pellere est. Ferre libet.] In Mediceo Iuuat scriptum est. Rescindit uallum.] In libris uetustis legere est Transcendit uallum.

DON. At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit, sequitur clamor, cœlumq; remugit.] Rutuli, qui ad hoc uenerant ut dimicarent, accensi quoq; ex facto, dederunt belli signum per tubam, tantoq; nixu & ferali cantu oppleta fuerunt uniuersa, ut remugierit cœlum. Inter Mugire & Remugire hoc interest: mugit unde mugitus primò proficiscitur. remugit quod mugitu alieno percussum reddit auribus quod accepit. Accelerant acta pariter testudine Volsci, Et fossas implere parant, ac uellere uallum.] Post hoc signum uenerunt Volsci uno animo, unoq; consensu acta testudine. Testudo est, quæ coniunctione scutorum facta latentes subter tegit armatos: quæ tunc fit, quoties inferiora adeunda sunt, & superiorum metuitur uiolentia. In summo igitur fuerunt Troiani. Volsci autem pro Rutulis facientes parabant fossas implere, uel rumpere, quo possent etiam ad turris parietes perducere. Fecerunt idcirco testudinem, ut disposita complerent, cui rei (ut factum est) una mentium conspiratio fuerat necessaria, ne maiore Troianorum ui testudo ipsa dissoluta succumberet. Huic societati animorum celeritatem quoq; coniunxerant, ut aggredientium tarditas expugnationem faceret fortiorem. Quærunt pars aditum.] Quærunt aditum diuisis officijs. Dicit iam quomodo quærebant: Et scalis ascendere muros, Qua rara est acies, interlucetq; corona, Non tam spissa uiris.] Alij consilio potius, quàm temeritate ducti uoluerunt scalis appositis muros ascendere per ea loca, quæ uidebant nõ multis defensoribus instructa: apparebant enim rari, & sperabantur defensioni murorum superesse non posse. Telorum effundere contrà Omne genus Teucri.] Quum nõ enumerat genera telorum, reliquit intellectui latissimam suspicionem, ut misisse Troianos arbitremur, quidquid hominem in inferioribus positum, necare uel excludere potuisset: cuius rei magnam copiam extitisse monstrauit. Quum dicit Effundere, plus est quàm Mittere: et ille fundit cui magna est copia, nec mittendi metuit finem nimia existente substantia. In eo quod dixit Effundere, etiam illa possunt intelligi, quæ mitti non possunt, sed fusa proficiunt, ut aqua calida, ut pix feruens & soluta, uel oleum. Ac duris detrudere contis.] Hoc tunc fit, quum scalæ occupantur, & prope ad summum peruenitur, & fortissimis contis truditur ascendens, ne desiderata possideat. Vnde intelligendum est, scalis usq; ad Troianos esse peruentum, quando uirtute res agebatur & contis. Assueti longo muros defendere bello.] Faciebant hæc, utpote illi quos Troiani belli prolixa calamitas fecerat doctiores. Saxa quoq; infesto uoluebãt pondere, si qua Possent tectã aciem perrumpere.] Præter illa, quæ superius comprehendit missa, uel potius effusa, dicit nunc ea quæ testudinẽ quanuis firmam & fortem opprimere pondere & dissoluere potuissent, Cùm tamen omnes Ferre libet subter densa testudine casus.] Troianis hæc instãter agentibus, cõstituti sub testudine fortiter tolerabant ex summo deiecta, quærentes adipisci uictoriam. Nec iam sufficiũt.] Iam tamen cœperant uinci, & expugnationem superiorum ferre non posse. Posset hoc & de Troianis intelligi, quòd fundendo atque mittendo defecissent. Nam quã globus imminet ingens Immanẽ Teucri molem uoluuntque trahuntq;.] Hîc confirmatur, quòd Troianorũ defectio magis dicta sit, quàm Rutulorum: nam quum minuta nihil proficerent, & uirium extitisset magna defectio, super congregatam multitudinem magnam molem trahendo atq; uoluendo miserunt Troiani præcipitem. Æstimandum est, quid habuerit moles illa ponderis, quæ quum ferri nõ posset, tracta in præceps uel inuoluta peruenit: ne autem in dubium ueniret, præcipitatæ molis euentus dictus est. Quæ strauit Rutulos latè armorumq; resoluit Tegmina.] Super quos quum tanta ruina concidisset, mox eos necauit, aut soluit. Nec curant cæco contendere Marte Amplius audaces Rutuli, sed pellere uallo Missilibus certant.] Post factam de suis stragem, ultrà non ausi sunt Rutuli testudinem struere, sed remota fraude atq; insidijs bellicis, cœperunt missilibus & aperta dimicatione certare: quia suprà dixit, Quærunt: & addidit, Pars aditum, & scalis conscendere muros. Hoc ipsum Quærunt ad multas partes, non ad unam pertinet. Denique ait. Parte alia horrendus uisu, quassabat Etruscam Pinum, & fumiferos infert Mezentius ignes.] Horrendum dixit uisu, trucem animo & corpore ingentem. Et fumiferos infert Mezentius ignes. Ibat ergo Mezentius, quem uidere tantummodo magnus fuerat tremor. Concutiebat pinum.] non paruam facem, sed ipsam arborem pini fumiferã. Pini dixit, quia hoc materiæ genus quum ardet,

A ardet, plurimum fumum emittit ex se. *At Messapus equûm domitor, Neptunia proles Rescindit uallum, et scalas ad mœnia poscit.*] Ecce alia pars, in qua fuit Messapus, Neptunia proles, filius scilicet euersoris Troiæ et antiqui inimici, obtinuit uallum. Et quia sola supererat turris, quæ esset occupãda, scalas petebat, quib. ad summa eius posset pueniri. Quãtò istorũ laudatur instãtia, tãtò præferũtur Troiani, quos ingẽs manus superare nõ poterat.

Turris erat uasto suspectu, & pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam uiribus omnes
Expugnare Itali, summaq; euertere opum ui
Certabant: Troës contrà defendere saxis,
Perq; cauas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri, quæ plurima uento
Corripuit tabulas, & postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraq; malorum
Velle fugam: dum se glomerant, retroq; residunt
In partem quæ peste caret, tum pondere turris
Procubuit subitò, & cælum tonat omne fragore.
Semineces ad terram immani mole secuta,
Confixiq; suis telis, & pectora duro
Transfossi ligno ueniunt. uix unus Helenor
Et Lycus elapsi: quorum primæuus Helenor,
Mæonio regi quem serua Licymnia furtim
Sustulerat, uetitisq; ad Troiam miserat armis,
Ense leuis nudo, parmaq; inglorius alba.
Isq;, ubi se Turni media inter millia uidit,
Hinc acies, atq; hinc acies astare Latinas:
Vt fera quæ densa uenantum septa corona
Contra tela furit, seseq; haud nescia mortis
Inijcit, & saltu supra uenabula fertur.
Haud aliter iuuenis medios moriturus in hosteis
Irruit, & quâ tela uidet densissima tendit.
At pedibus longè melior Lycus, inter & hosteis,
Inter & arma, fuga muros tenet, altaq; certat

SER. *Opportuna loco.*] Scilicet circa portas. *Cauas.*] patulas. *Opum ui.*] Potest & ὑπαλλαγὴ esse, ut sit Ope uiriũ. *Densi tela.*] Pro tela densa. *Flammam affixit lateri.*] Affectatè: debuit enim dicere, Affixit aut facem, aut malleolũ, non flammam. *Quæ plurima uento.*] glíscens, aut & magna facta per uentum. *Hæsit adesis.*] Nõ iam adesis, sed quod
B exedit adhærendo. *Malorum Velle fugam.*] Honestissima est locutio, quũ honestius sit forti, mala fugere uelle, quàm timere mala: quod timidi est, non fortis. *Peste.*] incendio: ut, Et toto descendit corpore pestis. *Venus.*] subaudis & alter: nam non procedit unus, Helenor & Lycus. *Elapsi.*] Non mortis, sed turris ruina. *Mæonio regi.*] Aut proprium patris nomen est, aut cognominem eum filio intelligamus: quia (ut suprà diximus) quum filij uel patris nomen præmittitur, & aliud tacetur, cognomines esse eos intelligimus. *Furtim Sustulerat.*] Ex stupro educauerat. hinc est, Et dulcia furta. *Vetitisq; ad Troiam miserat armis.*] Secundum Donatum, uetitis fa
C to: sed melius lege militari intelligimus, qua serui à militia prohibebantur. Vnde in Deiotarana purgat hoc Cicero, quum fuisset obiectum, inter equites quos Deiotarus miserat Cæsari, unum seruum fuisse: ait, Nescio quem ex eo numero seruum iudicatum: non arbitror, non audiui: sed in eo, etiam si accidisset, culpam regis nullã fuisse arbitrarer. Vergiliũ autem nouimus aliqua de historia trahere. Seruos sanè nunqam militasse constat, nisi seruitute deposita: excepto Hannibalis tempore, quum post Cannense prælium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum quidem seruorum daretur facultas. *Ense nudo.*] Id est, stricto. *Parmaque inglorius alba.*] Quasi tyro, ut diximus suprà. *Longè melior Lycus.*] Ergo & Helenor bonus. *Inter.*] Id est, per: ut, Hunc inter fluuio Tiberinus amœno.

POM. Sabi. *Opportuna.*] turris imminebat portis. *Adesis.*] consumptis. *Velle.*] uolebant. *Peste.*] scilicet igne, incendio. *Quem.*] Helenorem. *Serua Lycinna.*] Lycinna puella ex Mæonio rege peperit Helenorem. poeta hoc fingit. *Palmaq; inglorius.*] quia rudis ad bellandum Helenor. *Vetitis.*] uel uetitis, quia nesciebat tractare, nam tyro erat. *Iuuenis.*] Helenor.

VAR. Lect. *Et flammã affixit lateri.*] In Mediceo, Affecit habetur. *Vix unus Helenor.*] In antiquis libris, Halenor. *Serua Lycimnia.*] In antiquis aliquot lib. Lacymnia legitur. in alijs, Licynnia.

CÆL. Rhod. Seruos nõ habere caput iurecõsulti statuunt. Id cum dicũt, intelligi uolunt statum. Proinde, seruum non minuit capite, quia nullum habet: hoc est, nec libertatem, nec ciuitatem, nec familiam. Quibus si quis exuatur, maxima dicitur capitis diminutio, aut accidit ijs, qui serui pœnæ efficiuntur, atrocitate sententiæ, uel libertis nomine ingratitudinis in patronos condemnatis, uel qui se ad precium participandum uenundari passi sunt. Nã minor, siue media capitis diminutio est, cum ciuitas quidem amittitur, libertas uerò retinetur. Quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit, aut in insulam sit deportatus. Minima uerò capitis diminutio est, cum ciuitas retinetur & libertas, sed status hominis cõmutatur. Quod ijs euenit, qui cũ sui iuris fuerint, cœperunt alieno iuri subiecti esse. Vel si filius familias à patre mancipatus fuerit. Modestinus digestis De gradibus cognationis: Cui, inquit, aqua & igni interdictum est, uel aliquo modo capite diminutus est, ita ut libertatem & ciuitatem amitteret, is cognationes & affinitates omnes quas antè habuit, amittit. Apud Pacatũ in Panegyrico, ubi scriptum legas, Quid memorem capita diminuta, et uitam ære taxatam? Sunt qui pro capitatione accipiendum arbitrentur: id est, pro tributo quod uiritim confertur. Id uerbum est Iurisperitis frequens. Capitationem qui exigunt, peræquatores ab ijsdem nuncupãtur, quòd, inquiunt, ex æquo ab omnibus exigant. In ijs uerò quæ paulo ante diximus perpendendũ id ex Quintiliani libro tertio, capite De statibus, in fine: In adoptionem dato in familiam redire liceat. Illud certe nouimus, Exeuntem è patris potestate filium ab paternis quoq; sacris solitum liberari, quæ celebrabat necessario is, ad quẽ patris familias peruenisset pecunia. Ex hac seruili (ut sic dicam) infimitate ad militiam sacramento rogare, aut ullo modo admittere, nefas sancitum ueteribus est, quod Cicero in Deiotarana significat. & Martianus digestis De re militari: Ab omni, inquit, militia serui prohibentur, alioqui capite puniuntur. Sed & in Helenore Mantuanus uates Æneidos nono monstrauit:

Quem

Quem serua Lycimnia furtim
Sustulerat, uetitisq; ad Troiam miserat armis,

DON. Vos ô Calliope, precor aspirate canenti Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus Ediderit, quem quisq; uirûm demiserit Orco, Et mecû ingẽtes oras euoluite belli: Et meministis enim diuæ, & memorare potestis.] Sub inuocationis cõtextu quæ esset dicturus ostendit, inuocãs unã specialiter Musam, & tangẽs generaliter sub plurali numero uniuersas, ut omnes rogatæ uideãtur. Obseruanda sunt ergo subiecta, ut colligi possit ubi, & quemadmodum propositis poeta responderit. Turris erat uasto suspectu, & pontibus altis Opportuna loco.] Suspectus, est sursum aspectus: quicquid enim in summo ductû est, uideri non potest, nisi oculi fuerint in superna porrecti. Ideo loco opportuna, quia muniebatur ex maxima parte undis fluuialibus: sicut ipse Vergilius suprà dixit, Classem, quæ lateri castrorum adiuncta latebat, Aggeribus septam circum, & fluuialib. undis. Pontibus altis.] quia quod altum est, altos necesse est habeat pontes, quibus in cacumen eius esse possit ascensus. Summis quam uiribus omnes Expugnare Itali, summaq; euertere opum ui Certabant.] Hanc turrim, quia Troiani tutissimè defendebant, omnes Itali omni adhibita ui, & opibus totis, nitebantur euertere, sed nec illi deerant sibi. Denique ait: Troes contrà defendere saxis.] Ne quis ad euersionem turris accederet, hanc Troes defendebant saxa mittendo. Perq; cauas densi tela intorquere fenestras.] Densitatẽ defensorum faciebat timor, & plena uirtutis instantia. Princeps ardentem coniecit lampada Turnus, Et flammã affixit lateri, quæ plurima uento Corripuit tabulas, & postibus hæsit adesis.] Principem dixit Turnum, aut omnibus potiorem, aut qui ante omnes facem misisset ardentem: sed quum secutum est, Ante omnes coniecit, magis in eo accipiendum est principem, quia facem primus coniecerat. Hæc igitur quoniam uenti suffragio iuuabatur, quo incendia nutriuntur, hæsit postibus, et hos cœpit absumere: facile enim ardere potuit, quod adesum fuerat uetustate. Turbati trepidare intus, frustraq; malorum Velle fugam.] Quum inimicis ignibus se peruri aduerterent, trepidi quid facerent cogitabant, quando fugiendorum malorum spes deerat: quoniam per omnia discurrebat incendium, & hostis tenebat, qua euadi potuerat: proinde aut flammis pereundû fuit, aut ferro. Dum se glomerant, retroq; residunt In partem quæ peste caret.] Dum se, inquit, in eam partem congerunt omnes, quæ interim carebat incendio. Tum pondere turris Procubuit Subter, & cœlum tonat omne fragore.] Bene addidit Subito, quoniam si signum dedisset, liberari forsitan possent. Semineces ad terram immani mole secuta Confixiq; suis telis, & pectora duro Transfixi ligno ueniunt.] Descriptio accidentium post casum turris. Præcesserunt, inquit, homines & mox ruina consequuta est. Inuenit semineces aliquos, alios suis telis, alios lignorum fragmentis infixos. Vix unus Helenor, & Lycus elapsi.] duo de tot et tantis. Quorû primæuus Helenor Mæonio regi, quẽ serua Lycimnia furtim Sustulerat, uetitisq; ad Troiam miserat armis, Ense leuis nudo, parmaq; inglorius alba.] Superfluam originem Helenoris refert. Filius, inquit, fuit regis, natus tamen ex serua, nutritus furtim, &, quod non licebat, seruus in militiam Troianam datus est. Hic igitur sic effugit casum turris, strictum ensem & scutum retinens breue. Inglorium dixit, hæc mereri potuisse: quia casu potius euaserat, quàm A
uirtute corporis, aut subtilitate consilij. Is que ubi se Turni media inter millia uidit, Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas: Vt fera quæ densa uenantum septa corona Contra tela furit, seseq; haud nescia mortis Inijcit, & saltu supra uenabula fertur. Haud aliter iuuenis medios moriturus in hostes Irruit, & quà tela uidet densissima tendit.] Nihil profuit Helenori, quòd ruinam turris euasit, aut quòd non interijt gladio suo, quem tenebat nudum: non enim euadere potuit millia hostium & cateruas incurrisse, ad hoc deductus, ut turris casibus liber, teneretur inter arma captiuus. Is igitur ubi hostibus se circundatum, nullamq; spem superesse fugiendi cõspexit, ruit in confertos hostes ferarum more, quæ uiuendi desperatione se ingerunt ferro, & petũt mortem, quam uitare non possunt. At pedibus lo[illegible] melior Lycus inter & hostes, Inter & arma, fuga muros tenet.] Dixit causam, qua inter hostes, & inter arma ad muros potuit peruenire. Pedibus melior, inquit, quàm Helenor, & his adiutus ad muros fuga facta peruenit. Altaq; certat Prendere tecta manu, sociûmq; attingere dextras.] B
Vbi ad muros u[illegible], cœpit niti, ut retineret tectorum tuta, aut sociorum dextris tolleretur in summum. Quem Turnus pariter cursu, teloq; secutus.] Cursu, inquit, secutus & telo, tantum cucur[illegible] quantû cucurrit & telum. Magnam ibi laudem currentis expressit, quû dicit eum cum telo peruenisse, quod iecerat. Increpat his uictor.] Insultantis uoce usus, his comprehensum increpare non destitit. No[illegible]as'ne euadere demens Sperasti te posse manus?] Quàm breuis dictio, & superfluis carens. Quid enim multa ingerat uerbis in eum, quem iam tenebat ad exitium, & ad cuius pœnam gladius debebat properare potius, quàm uerba? cui satis ad conuersationem daret, si plurimis loqueretur. Apparet, inquit, te esse dementẽ, quando sperasti te meas manus euasurum, quãdo hoc tibi prouenire posset, ut uiueres: qui sequentem Turnum ratus es fugam tuam præuenire non posse. Simul arripit ipsum Pendentem, et magna muri cum parte reuellit.] Ecce quantum profuit pernicitas Turni: iam euaserat Lycus, iam tenebat tuta: deniq; quum eum pendentem rapuisset, cum muri parte, C
quam tenebat auulsus est. Hoc factum est Turno loquente, ne effectum perderet increpatio. Hoc est quod ait, Simul arripit ipsum Pendentem: ut Turnum & locutum esse, & uerbis factum sociasse monstraret. Qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cygnum Sustulit alta petens pedibus Iouis armiger uncis.] Comparatio quomodo Turnus rapuit Lycum. Quemadmodum solet, inquit, aquila unguibus leporem tenere uel cygnum. Quæsitum aut matri multis balatibus agnum Martius à stabulis rapuit lupus.] Aut quomodo solet lupus agnum matri subripere. Aquila & lupus, quibus Turnum comparauit, animalia sunt satis astuta, & ad rapiendum aptissima. Lepus uerò & cygnus semper prædæ subiecti, et quos semper feritas tanta despiciat. Hoc igitur factû quû Turnus mira celeritate complesset, Vndiq; clamor Tollitur.] Quis enim non laudaretur propter tantum uelocitatis effectum? Inuadunt, & fossas aggere cõplent.] Occasio eorum quæ Troianis acciderant, dedit Rutulis inuadendi copiam, & congestione terræ fossas implendi. Ardenteis tedas alij ad fastigia iactant.] Euictis enim fossis facile usq; ad ipsam turrim potuit perueniri: quo

quo factum est, ut usque ad ipsa fastigia iactarentur faces, ut à summo ardens inferiora flammis et ruina deijceret. Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis, Lucetiũ portæ subeuntem, ignesque ferentem: Emathiona Liger, Chorinæum sternit Asylas.] Semel positum Sternit, ter accipiendum, quoniã tres à tribus dixit occisos. Ilioneus quippe Lucetium strauit, Emathiona Liger strauit, Chorinæũ Asylas strauit. Similiter intelligendum & portæ subeuntem, ignesque ferentem, trium personis aptandum esse, ut tres ad incendendum portam accesserint, tres à tribus uideantur occisi. Hic iaculo bonus, hic longè fallente sagitta.] Ad istorum trium perficiendum necem, unum dixit usum esse saxo, alterum iaculo, tertium sagitta.

SER. Prendere tecta manu.] Quia tunc alti non erant muri, sed ad impetum tantùm repellendũ: ut etiam Sallust. ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum, per muros escendisse commemorat. Cursu teloque secutus.] Nimiam eius ostendit celeritatẽ, qui potuit telum missum consequi: nam hoc dicit, Cum præmisso telo ad hostem uenit. Statius, Et missum cursu comprendere telum. [illegible] In uerbo Vello, facit in participio uulsus. Qualis ubi aut leporem.] Pro Qualiter. comparatio Hom. ὤρμησεν δ' ἀλεὶς ὥστ' αἰετὸς ὑψιπετήεις, ὅς τ' εἶσιν πεδίονδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν ἁρπάξων ἢ ἄρν' ἀμαλὴν ἢ πτῶκα λαγωόν. Pedibus Iouis armiger uncis.] Quia dicitur aquila in bello Giganteo Ioui arma ministrasse: quod tamen fingitur. Nam, ut suprà diximus, reges fuerunt Iupiter et Saturnus: sed dum Iupiter cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est, ad quod egrediens Iupiter aquilæ uidit auguriũ: cuius quũ uicisset auspicio, fictum est quòd ei pugnanti tela ministrasset. unde etiam à felici augurio natum est, ut aquilæ militum signa comitentur. Quæsitum.] qui requiritur: nam præsens à passiuo non habuit, & est ὕστερον πρότερον: nam post raptum requiritur. Martius lupus.] Aut cruentus, aut Marti dedicatus. Aggere.] Agger est cuiuslibet rei coaceruatio, unde fossæ aut ualles possunt repleri. Ingenti fragmine mõtis.] Supradicti saxi exaggeratio est. Lucetium.] Solum hoc nomen est, quod dictum à Vergilio in nullo alio reperitur authore. Sanè lingua Osca Lucetius est Iuppiter dictus, à luce quam præstare hominibus dicitur. Ipse est enim nostra lingua Diespiter, id est diei pater. Horat. Nanque Diespiter Plerunque persudũ

Prendere tecta manu, sociumque attingere dextras.
Quem Turnus pariter cursu teloque secutus,
Increpat his uictor: Nostras'ne euadere demens
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, & magna muri cum parte reuellit.
Qualis ubi aut leporẽ, aut candẽti corpore cygnũ
Sustulit alta petens pedibus Iouis armiger uncis.
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius à stabulis rapuit lupus. undique clamor
Tollitur, inuadunt, & fossas aggere complent.
Ardentes tedas alij ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo, atque ingenti fragmine montis
Lucetium portæ subeuntem, ignesque ferentem:
Emathiona Liger, Chorinæum sternit Asylas:
Hic iaculo bonus, hic longè fallente sagitta.
Ortygium Cæneus, uictorem Cænea Turnus:
Turnus Itin, Cloniumque, Dioxippũ, Promulũque,
Et Sagarim, & summis stantẽ pro turribus Idam.
Priuernũ Capys, hũc primò leuis hasta Themillæ
Strinxerat, ille manum proiecto tegmine demẽs
Ad uulnus tulit. ergo alis allapsa sagitta,
Et læuo adfixa est lateri manus, abditaque intus,
Spiramenta animæ letali uulnere rupit.
Stabat in egregijs Arcentis filius armis,
Pictus acu chlamydem, & ferrugine clarus Ibera,
Insignis facie: genitor quem miserat Arcens,
Eductum Martis luco, Symethia circum
Flumina, pinguis ubi, & placabilis ara Palici.
Stridentem fundam positis Mezentius armis
Ipse ter adducta circum caput egit habena,
Et media aduersi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primùm bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum:
Cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque nouo præcordia regno,
Ibat, & ingenti sese clamore ferebat·
Non pudet obsidione iterum, ualloque teneri,

tonanteis Egit equos. Cænea Turnus, Turnus Itin.] Vt ait Lucil. bonũ schema est, quoties sensus uariatur iteratione uerborum. Pro turribus.] Aut pro defensione turriũ: aut sic magni, ut turres putares. Leuis hasta.] pro leuiter ueniens: unde & Strinxerat dixit, id est, paulum uulnerauerat: ut, Tandem etiã magno strinxit de corpore Turni. Themillæ.] Themillas Themillæ, ut Æneas Æneæ. Demens.] Qui scutum, quo se tuebatur, abiecit. Alis.] pinnis. Læuo infixa est lateri manus.] Ostẽdit uulneris locum, quẽ antea suppresserat. Sic in Quarto, Infixum stridet sub pectore uulnus. Spiramenta animæ.] Diffinitio pulmonum, quia dicuntur à spirando, id est à pulsu: sicut Græcè πνεύμων, ἀπὸ τ πνεῖν. Pictus acu chlamydem, & ferrugine.] Ferrugo coloris genus est, qui uicinus est purpuræ subnigræ. Ibera.] Non Hispana, sed Põtica. nam Iberia pars Ponti est, ut ostendit Horat. dicẽs, Herbasque quas & Colchos, atque Iberia Mittit uenenorũ ferax. Genitor quem miserat Arcens.] Ordo est, Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregiis. nam nõ congruit, ut huius filij prætermisso nomine bis fiat patris commemoratio. Symethia circum Flumina.] Symethus fluuius est Siciliæ, haud longè ab urbe Catinensi, circa quem sunt Palici Dei, quorum talis est fabula: Æthnam nympham, quam alij Thaliam uocant, Iuppiter quum uiciasset, & fecisset grauidam, timens Iunonem, secundum alios, ipsam puellam Terræ cõmendauit, & illic enixa est: secundũ alios, partum eius. Postea quum de terra erupissent duo pueri, Palici dicti sunt, quasi iterum uenientes. nam πάλιν est rursus, ἵκειν est uenire. Hi primò humanis hostiis placabantur, postea quibusdam

quibusdam sacris mitigati sunt, et eorum immutata sacrificia. Ideo ergo Placabilis ara, quia mitigata sunt eorum numina. Liquefacto tempora plumbo Diffidit.] Plumbum enim iactum nimio rotatu ex ætheris calore dissoluitur. Statius, Et arsuras cæli per inania glandes. Multa.] Dicendo multa, ostendit corporis proceritatem. Porrectum extendit arena.] Intelligimus eum cecidisse trans murum. Minorem germanam.] Quia maior nympha fuerat, Iouis uoluntate mutata. Digna atque indigna relatu.] Indigna, id est turpia & obscœna. Nouo regno.] Aut noua regij generis affinitate, aut quia etiam ipsi per regis filiam portio debebatur imperij. Ingentem sese clamore ferebat.] Non erat ingens, sed esse se clamitabat ingentem. Iterum.] denuò, iam tertiò obsidentur. & Iterum non nisi de duobus dicimus.

POM. Sabi. Iouis armiger.] aquila. quia fulmine non tangitur, fingitur à poetis armiger Iouis. Poetæ dicunt in bello Giganteo aquilam ministrasse Ioui arma. Alij uolunt, Iouem cum uellet pellere Saturnum, augurio aquilæ usum. Ilioneus, &c.] Hæc nomina data Troianis sunt græca propter Euandrum, & sunt Tyrrhena. nam ex Euãdro & Tyrrhenis auxilia erant. Hic.] Emathio. Sagitta bonus.] Corynneus. Turnus Ityn, &c.] Hæc nomina sumpta ex antiquitate Phrygiæ. Sagarim.] à fluuio Phrygiæ Sangario. Leuis hasta.] leuiter ueniens. Strinxerat.] uulnerauerat. Demens.] ideo demens quia clypeum proiecit. Themillas.] Troianus erat. Lateri manus.] uulnerauit manum & latus. Letali uulnere.] sagitta perforauit pulmonem. nam pulmo spiramentum animæ est. Pictus acu chlamidem.] Phrygiam intelligit. nam Phryges inuenerunt acu pingere uestes. Ferrugine clarus Hibera.] Hiberi populi sunt inter Colchos & Albanos. ex his uenere, ut M. Varro ait, qui in Hispania habitauerunt, à quibus Hispania Hiberica, & fluuius Hispaniæ Hiberus. Symethia flumina.] supra Catanen & Centuripas Symetus fluuius est in Sicilia. propè est fabula Palicorum. Thalia nympha Ioue grauida optauit, & ita factum est, ut sub terra pareret gemellos: & dixere Palicos, quia è terra emerserunt. Alij dicunt, Ætnam nympham à Ioue post concubitum commendatam terræ, & illic enixam gemellos. Appellauere Palicos, quasi iterum nascentes. sanguine humano prius placabantur: & inde mitigati, alias admisere hostias. templum habebant cum uaticinio. olim cum premeretur Sicilia caritate annonæ, ab his accepto responso, fertilitas consequuta est. ideo dicit, Pinguis ara. nisi de sacrificijs intelligat. C. Nautio Rutilio, L. Minutio Carutiano coss. Ducetius Siculorum dux urbem condidit iuxta templum Palicorum: Palicos enim appellauit. Templum id uetusta religione & miraculis horrendum. propè sunt crateres profundissimi, igneas interdum scintillas emittentes. Sunt & alij fontes bullientes, ut aquæ in lebetibus sulphureum odorem eructantes supra hæc. id uerò admirabilius, quòd aqua bulliens nunquam effunditur, & nunquam subsistit. in templo Palicorum, qui periuri sunt, obcæcantur: ideo iurisiurandi trutina illic posita. quicunque eò confugiebant, tuti erant: nec quisquam ullo tempore fraudatus est. in planitie situm est templum, porticibus et sumptu ædificiorum conspicuum. Palice urbs breui coaluit, breui perijt. hæc Diodorus lib. 11. Silius, Et qui præsentis domitant periura Palici. Stridentem fundam.] Mezentius funda interemit filium Arcentis. Celerem sagittam.] prima sagitta emissa ab Ascanio contra homines. Germanam minorem.] Maior soror Turni dicebatur Iuturna, & erat nympha. minor erat nupta Remulo Numano. Is.] Numanus. Tumidus nouo regno.] nam acceperat in dotem à Turno particulam regni. Non pudet.] Loquitur Numanus. A

VAR. Lect. Quæsitum aut matri.] In Romano libro Matris legitur. Et læuo infixa est lateri manus.] In antiquis aliquot Adfixa, quod nequaquam displicet.

DON. Ortygium Ceneus, uictorem Cenea Turnus, Turnus Ityn, Cloniumq;, Dioxippum, Promulinq;, Et Sagarim, & summis stantem pro turribus Idam.] Subauditur occidit. sed quærendum est, quid sit Summis stantē pro turribus: potest enim intelligi, quòd ante turres stabat. sed hîc magis, quia de obsessis loquebatur & clausis, pro defensione turrium stantem, hoc est laborantem, debemus accipere. Priuernũ Capis, hunc primò leuis hasta Themillæ Strinxerat.] Primò, inquit, illam Themillæ hasta non grauiter percusserat. Ille manum proiecto tegmine demens Ad uulnus tulit.] Demens, hoc est, incautus atq; inconsideratus, proiecto scuto, quo aduersus insidias uel secuturam uim tutus esse potuerat, manũ tulit ad uulnus. Ergo alis elapsa sagitta, Et læuo infixa est lateri manus, abditaq; intus Spiramenta animæ letali uulnere rupit.] Et quum se opportunum dedisset ad mortem [illegible] cuperet manu contingere, et premendo dolorem mitigare, sagitta sequens ipsam eius manum lateri infixit, et usq; ad interiora uteri pertendens, letale uulnus, ruptis omnibus, quæ animum tenent, commota mora difficultatis, inuexit: hinc intelligitur, quia ictus hastæ nihil letale percusserat. Stabat in egregijs Arcentis filius armis.] Huius nomen non dicendo, & demonstrando patris, uidetur ostendisse, quod Arcens etiam ipse diceretur: & illud intelligi potest per patrē, ut ostenderetur iste, cuius fuit nomen incognitum. Stabat, inquit, in armis egregius. Pictus acu chlamydē.] Ex acu habens picturas in chlamyde. Et ferrugine clarus Ibera.] A nomine loci addidit speciei dignitatem: quomodo alio loco, Tyrioq; ardebat murice lena. sed illic purpura significata est confecta ex murice: hîc autem ferruginem dixit aerij coloris. Insignis facie.] Hoc est, ipse quoq; formosus. Genitor quem miserat Arcens.] Hunc in bellum pater suus Arcens miserat. Eductum Martis luco.] Educatum atque nutritum in Martis luco. Symæthia circum Flumina, pinguis ubi, & placabilis ara Palisci.] Dixit lucum, & cui deo uideretur esse sacratus: addidit & regionis et fluminis signa. Hunc iuuenem notabiliter poeta descripsit, quasi bellum aut tempus, quo Troiani in periculo tam graui fuerant constituti, non desiderarent aut pulchros aut ociosos aut ueste conspicuos. Stridentem fundam positis Mezentius armis ipse ter adducta circum caput egit habena.] Quantò enim contorta fuerit funda frequentius, tantò ictus perfectus ex ipsa fortius currit, et grauior peruenit. Positis, inquit, hastis Mezentius, ad fundam sese conuertit. Cur enim contra mortem ferro contenderet? & illud intelligi potest, idcirco illum hastas posuisse, ut expeditior esset ad fundam. Stridentem ait fundam, quia cùm torquetur ut impetum colligat, stridet. Fundæ intortæ quanta uis fuerit, consequenter ostendit, subijciendo: Et media aduersi liquefacto tēpora plumbo Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.] Solent & lapides his mitti tormentis, sed uiolentior est species plumbi B C

A plumbi, quum iacitur: hæc enim emiſſa ſinu fundæ dum fertur, aere diſſoluitur, & ueniens non tantum pondere, uerùm etiam liquore plumbeo, quaſi ignis quicquid inuenit urit, atque diſſoluit. Deniq; in huius faciem ueniens, eum qui ſtabat non armis, ſed ueſte conſpicuus, uno ictu proſtrauit.

Bis capti Phryges, & morti prætendere muros?
En qui noſtra ſibi bello connubia poſcunt.
Quis Deus Italiam? quæ uos dementia adegit?
Non hîc Atridæ, nec fandi fictor Vlyſſes.
Durum à ſtirpe genus: natos ad flumina primum
Deferimus, ſæuoq; gelu duramus & undis.
Venatu inuigilant pueri, ſiluasq; fatigant.
Flectere ludus equos, & ſpicula tendere cornu.
At patiens operum, paruoq; aſſueta iuuentus,
Aut raſtris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne æuum ferro teritur, uerſaq; iuuencûm
Terga fatigamus haſta, nec tarda ſenectus
Debilitat uireis animi, mutatq; uigorem.
Caniciem galea premimus, ſemperq; recentes
Conuectare iuuat prædas, & uiuere rapto.
Vobis picta croco, & fulgenti murice ueſtis.

SER. Bis capti Phryges.] Semel ab Hercule, pòſt à Græcis. Morti prætendere muros?] Emphaſis eſt: Morti enim pro bello poſuit. ſic ſuprà, Leti diſcrimine paruo. Noſtra cõnubia.] Aut quaſi Turni cognatus loquitur, aut inuidioſe retorquet, & uult cauſam omnium eſſe communem. Non hîc Atridæ.] Exaggeratio uituperationis: nam non tantùm ſe Troianis, ſed etiam eorum uictoribus præfert. B Fandi fictor Vlyſſes.] Aut fallax, aut λογοδαίδαλος: id eſt, qui dolum cælat ſermonis ornatu. Durum à ſtirpe genus.] Italicæ diſciplinæ uita laudatur, quam & Cato in Originibus, et Varro in gente populi Romani commemorant. Gelu duramus & undis.] undis gelidis. & eſt ἐνδιαδὶς, ut Hamis auroq; trilicem. nam nemo quod plus eſt, prius dicit: ſi enim duo eſſent, antè aquam diceret, ſic gelu. Venatu.] Pro uenatui, ut curru pro currui. Siluasq; fatigant.] Ipſi fatigantur in ſiluis: aut pro feris ſiluas poſuit, in quibus ſunt feræ. Flectere ludus equos.] Aliorum labor noſtræ pueritiæ ludus eſt. At patiens operum paruoq; aſſueta iuuentus.] Hoc & in Georgicis laudat: nam magnæ uirtutis eſt, & in nimio labore paruis eſſe contentum. Terram domat.] Bene bellico uſus eſt uerbo: & ne à militari lege diſcederet, non dixit Terras colimus, ſed domamus. ac ſi diceret, quum hoſtes deſunt, terras ferro domamus. Iuuencûm Terga fatigamus haſta.] agriculturam ſine officio belli non gerimus. Eſt autem κακοσύνθετον καὶ ὁμοιοτέλευτον. nam Terga cum eo- C dem fine caſus terminatur, ut Verſa haſta. Senectus Debilitat uires animi.] Bene Animi, quia non eſt auſus corporis dicere: nec enim poteſt fieri, ut quamuis robuſtus ſenex uires habeat prioris ætatis, & ſuæ comparetur adoleſcentiæ. Nunc ergo licet dicat fortes etiam ſenes eſſe, bona tamen uſus eſt temperatione, ut diceret nihil animorum uigori derogare temporis uetuſtatem. Vobis picta croco.] Vituperatio Troianorum, in qua utitur argumentis, quæ in Rhetoricis commemorat Cicero, à gente, ab habitu, à geſtu, ab animo.

POM. Sabi. Et morti.] id eſt bello aiunt: ego puto morti, quia omnino moriemini in hoc bello. Bis capti.] Deridet Troianos. Sæuoq; gelu duramus & undis.] Nutrimus infantes inter gelicidia ad labores futuros, qui mos Lacedæmoniorum fuit: qui uerò infantes inter delicias fouent, peccant. Flectere ludus equos.] Italis ludus eſt flectere equos. Laudat Italos. Silius, Et opum non indiga corda. Aut raſtris.] Maiores noſtri optimos milites ex agricultura accipiebant. Cato ait, Maiores noſtri uirum bonum cum laudabant, ita laudabãt: bonum agricolam bonumq; colonum. ampliſſimè laudari exiſtimabatur, qui ita laudabatur. Animi.] non ad uires, ſed ad uigorem. Murice ueſtis.] Murice pro purpura. ut ſuprà, Et acu diſtincta. diximus in Culice, & paulo antè.

VAR. Lect. Et morti prætendere muros?] In libris antiquis Marti legitur. Sæuoq; gelu.] In antiquis libris Duroq; gelu habetur. Conuectare iuuat prædas.] In peruetuſtis aliquot libris Comportare legitur. Tympana uos, buxusq; uocat.] In antiquis exemplaribus Vocant legitur.

CÆL. Rhod. Perſis item uidentur lege permiſſa fuiſſe furta. Nam qui rapto uiuerent apud eos, Cardaces uocabantur, quia carda, uirile ac bellicoſum ſignat. Apud Pauſaniam & Ammonium, Cardaces pro militibus accipi uidentur. à Caribus uerbum eſſe propagatum, ſcribit Euſtathius. Apud Ælium Dionyſium, impios homines dici Cardacas, obſeruaui. Eſſe enim mercede militantes Barbaros, apud Theopompum: Simpliciter uerò, inquit, Perſæ quemlibet fortem furacemq; Cardaca uocant. Cares primos mercede militaſſe, auctor Pauſanias eſt. Tauro Scythas Herodotus ſcribit in Melpomene furandi licentia ſibi uictũ comparare, atq; item ex bello. Refert Gellius, apud ueteres Ægyptios, quod genus homines conſtat & in artibus reperiendis ſolertes cum primis extitiſſe, & in cognitione rerum indaganda ſagaces, furta omnia indiſcriminatim fuiſſe licita, et proinde citra ullam noxam pœnámue. Sed et poeta nobilis Æneidos nono, de Latinis ita canit.

Canitiem galea premimus, ſemperq; recentes
Conuectare iuuat prædas, & uiuere rapto.

Sed quod paulo antè ab eodem de Latinis eiſdem pronunciatur.

Durum à ſtirpe genus: natos ad flumina primum
Deferimus, ſæuoq; gelu duramus, & undis.

uidetur item de Spartanis tractum moribus. Nam, ut Seneca nobis auctor eſt, libro Suaſoriarum primo, Omnibus ſua decora ſunt. Athenæ eloquentia inclytæ habebantur, Thebæ ſacris, Sparta armis. Ideo Eurotas amnis hanc circunfluit, qui pueritiam indurat ad futuræ militiæ patientiam.

DON. Tum primùm bello celerem intendiſſe ſagittam Dicitur, antè feras ſolitus terrere fugaces Aſcanius, fortemq; manu fudiſſe Numanum, Cui Remulo cognomen erat, Turniq; minorem Germanam nuper thalamo ſociatus habebat.] Ecce quanta neceſſitas, ut puer inter iuuenes auderet arma tractare. Poeta tamen quoniam impoſſibile uidebatur pueri manu robuſtiſſimum iuuenem cecidiſſe, non ſe facit autorem. Dicitur, inquit, factum, ut in auſpicijs Aſcanij, qui feras ſagittis agitare conſueſſet, Numanum cecidiſſe: qui alio nomine etiam Remulus diceretur, & ſorori Turni, quæ eſſet natu minor, nuptiarum eſſet ſorte coniunctus. Quum dicit, Thalamo ſociatus ha-

lebat, ostendit honestam coniugij societatem fuisse contractam. Erigebat istum regalis puellæ coniunctio, nouum regnum, & affinitas Turni. Is primam ante aciem digna atq; indigna relatu Vociferans.] Indigna relatu, turpia debemus accipere, quæ non decuit grauē poetam & honestum inserere carminibus suis. Tumidusq; nouo præcordia regno Ibat, & ingenti sese clamore ferebat.] Tanta iste coniunctionis Turni superbia ferebatur, ut licenter ante aciem & temere staret: inde existimans se magnum, quia clamabat. Est autem tale hominū genus, qui secundis rebus efferuntur, ut qui sint, uel quales, nec ipsi discernant. Incipit dicere, quæ essent relatu digna, omißis deterioribus, quæ tanto carmini potuit necte re. Non pudet obsidione iterum.] Ideo Iterum, quia obseßi fuerant in Troia, & rursum in præsenti. Vallo'q; teneri?] Quod semel dixit Iterum, bis debemus accipere, ut sit, Iterum obsidione, iterum uallo. Quid sit Iterum, ipse exposuit dicendo: Bis capti Phryges. Sed idcirco, inquit, non semel uobis hoc contingit, quia Phryges estis. Hoc gentis nomen pro conuitio posuit, quasi eneruati, molles, imbelles, ac fœminis proximi, & captiuitatibus crebris abiecti. Crimen enim fuit, quia iterum: potuit quippe casus fuisse in prima obsidione, sed quum secundò quoque uallati sunt, nec prima potest casibus applicari, nec secunda obsidio. Et morti prætendere muros?] Nouum, inquit, inuentum inertiæ, quæ sibi murorum munimenta conquirit, non ut clausos defendant, sed ut obsessos abdicent. En, qui nostra sibi bello connubia poscunt.] Singula habent uim suam. En, inquit: uituperantis demonstratio est hæc. En qui: hoc est, mendici, naufragi, dissoluti. Nostra, quasi meliorum, atque nobilium. Bello connubia poscunt: uolunt, inquit, bello alienum coniugium quærere, qui in causa simili sciunt sese mactatos. Quis deus Italiam?] Quis deus, iratus scilicet uos ad Italiam morituros adduxit? Quæ uos dementia adegit?] An dementia uos huc impulit, qua solertis ferri præcipites? Non hîc Atridæ, nec fandi fictor Vlysses.] Inter nos, inquit, non sunt Atridæ, nec Vlysses. primos Græcorum maculat, ut reliqui deteriores inueniantur. Vlysses enim mentiendi atque fallendi arte peritißimus fuit. Atridæ quum summam tenerent imperij, Helenam perdiderunt nescientes, & tamen obtinuerunt aduersum uos, & uicerunt: & uictores fecistis, qui alios superare non possent. Durum à stirpe genus.] Genus, inquit, nostrum non arte aliqua fit durum, sed nascitur forte. Natos ad flumina primùm Deferimus.] Vsqueadeo nostros liberos paramus ad laborem, ut mox natos deferamus ad flumina. Si hoc solum diceret, non tanta esset laudantis assertio. quanti enim laboris est undam fluminis pati? Addidit, Sæuoq; gelu duramus & undis.] Vt ostenderet naturam fluminis frigidam, & interueniente gelu sæuitiam ipsius fluminis duplicari: Apud nos (inquit) unusquisque quum nascitur cum ipso primæ lucis exordio, labores quoque durißimos auspicatur, in undas fluuiales & in glaciem missus, ne aliquando delicias etiam sui nescius sentiat. Venatu inuigilant pueri.] Pueriliis enim ætas succedit infantiæ. Ad hanc, inquit, quum uenerint, uenationibus pueritiam transigunt. Quod genus exercitij proficit bello: illic enim discitur, quicquid pugnarum certaminibus est necessarium: equitatur, curritur, mittuntur hastæ, sagittæ iactantur. Vsqueadeo hoc uerum est, ut sequatur: Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu. Hi sunt nostrorum puerorum ludi, nec aliorum puerorum more inanibus officijs occupantur. Siluasq; fatigant.] Non syluas fatigant, sed latitudinem syluarum obeundo percurrunt. A pueritiæ autem laboribus, & uenandi studio ad agrorum transeunt cultum. Itaq; ad omne genus laboris sic producitur ætas eadem, ut à consuetudine laborandi nihil repentinum uideat, nihil sentiat nouum. Hoc est quod ait. At patiens operum, paruoq; assueta iuuentus.] Sic, inquit, ætatem iuuenum nostri suscipiunt, & laborare didicerunt, & paruis opibus uiuere. Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.] Nunquam se patiuntur desidia otio'que corrumpi. Denique illorum uirtute aut hostis domatur aut terra. Omne æuum ferro teritur.] Itaque fit, ut uita omnis nunquam deserat ferrum. Versaq; iuuencum Terga fatigamus hasta.] Et quum aratro proscindimus terram, hasta iuuencus [illegible] citur, hasta in opus urgetur, una atque eadem species & ruri seruit et bello. Vertitur in hostem exercitatio agricolæ, & sic exagitat bouem, ut semper apud nos militet rusticus. Et ne quisquam improuisus irruat, semper armatus est, ne tunc securus animi, [illegible]um iacet. Omne æuum ferro teritur.] Nulla ætas nostra est, quæ nesciat ferrum. quum dixit Omne æuum, addidit ætatis sen[illegible]sum, ut confirmet omne æuum ferro conteri. [illegible] tarda senectus Debilitat uires animi, mutatq; uigorem.] Tardam senectutem dixit, non quòd tarde ueniat, sed quòd faciat homines tardos: hoc est, segnes ad laborem subeundum. Nec ipsa (ait) senectus uires nostras infringit animi, mutatq; uigorem. hoc est dicere, [illegible]enectutis aduentus nec uigorem animi minuit, nec de subtilitate corporis. Caniciem galea premimus.] Tantum potest laborandi usus, ut nec ipsi senectuti pareamus. Tegitur canicies galea, nec tunc immune periculis caput est: quo debuit excusari propter senium. Semperq; recentis Comportare iuuat prædas, & uiuere rapto.] Semper, inquit. non enim magnum est interdum aliquid agere laboriosum. inde est quod ait, Recentes prædas. Qui enim semper uenatur, aut pugnat, semper potitur prædarum nouitate. Et quia sunt qui inuiti laborem subeant, adiecit, Iuuat uiuere rapto. Illa est, inquit, apud nos ratio melior uitæ, si recenti præda pascamur, & alienis opibus captis, ducamus continuos dies. Caniciem galea premimus. tantus in nobis amor gloriæ est, ut etiam cani procedamus ad bellum. Nulla nobis ætatis occasio est: nec à militiæ muneribus quenquam tarda senectus excludit: uoluntas aggreditur omnia, & ausus omnes uoluntate complentur. Senes nostri nouerunt de campo redire cum palma, & quum uictores sudantem posuerunt galeam, madentem monstrant iuuenibus senectutem. Nescit apud nos senectus tardos efficere, quos iuuentutis finibus quum uenit excluserit, una temporū adæquatio est, nec imminentem metuimus senectutem, neq; eius senes detrimenta sentimus, sola canorum signo discitur aduenisse. Ipse capitis candor non solùm hostes, sed ipsa quoq; uicia senectutis expugnat. Imponitur senectuti galea, ne minorem faciat, quem gloriosum iuuenta tradente suscepit. Interea ab ipso obiurgationis initio comparatiuæ materiæ partes induxit. Completis, quæ pro se facerent, transit ad deformationem Troianorum. Vobis, inqt, picta croco, et fulgēti murice uestis, Desidiæ cordi.] Delicata enim uestimenti species dissolutionē animi & corporis

A corporis parit. Deniq; ostēdit corruptionem uestitus multa uicia comitari. Iuuat indulgere choreis.] Vestitum uestrum turpis saltatio sequitur, & fœminarum similes estis. Et tunicæ manicas, & habēt redimicula mitræ.] Vsqueadeo in uobis uirorum nihil est, ut pro scutis sit uobis manicata uestis, & mitra pro galea.

Desidiæ cordi, iuuat indulgere choreis,
Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ.
O' uerè Phrygiæ (neq; enim Phryges) ite per alta
Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana uos, buxusq; uocat Berecyntia matris
Idææ: sinite arma uiris, & cedite ferro.
Talia iactantem dictis, ac dira canentem
Non tulit Ascanius, neruoq; obuersus equino
Contendit telum, diuersaq; brachia ducens
Constitit ante Iouem supplex per uota precatus.
Iuppiter omnipotens audacibus annue cœptis:
Ipse tibi ad tua templa feram solennia dona,

SER. Fulgenti murice.] purpura. hāc autem uicio et dedecori apud maiores fuisse constat. Iuuenalis, Peregrina ignotaq; nobis, Ad scelus atq; nefas quæcunq; est purpura ducit. Desidiæ cordi.] uobis sunt. Choreis.] Seruauit hoc loco naturā syllabæ, id est χορείας, quam in Sexto metri causa corripuit: ut, Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt. Et tunicæ manicas.] Tunicæ uestræ habent manicas: quod etiā Varro uituperat dicens, Manicatis & talaribus tunicis.
B nam colobijs utebantur antiqui, quæ dicta sunt ἀπὸ τ̃ λοβῶ. Et habent redimicula mitræ.] Illud dicturus fuerat, Habetis in pileis redimicula. quod conuertit in uituperationem maiorem, dicēs, Religatas habetis mitras. nam [illegible] uirorum sunt, Mitræ fœminarū, quas Calanticas dicunt. Mitra autem propriè Lydorum fuit: ut, Mæonia mentum mitra. quem habitum imitati sunt Troiani. O'. ueræ Phrygiæ.] Ipsos uituperat Phygas, sed nunc ad maiorem iniuriam Phrygias, non Phrygas dicit: sicut Homerus, ὦ μοι ἀπειλητῆρες, ἀχαιΐδες, οὐκ ἔτ' ἀχαιοί. Alta Dindyma.] montes matris deûm. Biforem dat tibia cantum.] bisonum, imparem: & seruauit eis tibiarum suarum naturam. Tibiæ aut Sarrhanæ dicūtur, quæ sunt pares, et æquales habent cauernas: aut Phrygiæ quæ impares sunt, et inæquales habēt cauernas. Ergo Biforē, dissonum, dissimilem: non enim sunt pari modulatione compositæ. ut enim ait Varro, Tibia Phrygia dextra unum habet foramen, sinistra duo: quorum unum acutum sonum habet, alterum grauem. Buxusq; uocat Berecyntia matris Ideæ.] A' monte Berecynto. Dicitur autem hæc buxus, & hoc buxum: ut, Torno rasile buxum. unde super-
C fluò quidam arborem generis fœminini uolunt, quū hoc loco etiam de ligno fœminini habeamus exemplū. Et cedite ferro.] Aut ferrum relinquite, & est iteratio: aut Cedite ferro, id est, quum uiri nō sitis, abscindite partem uirorum: id est, castrare uos debetis, more uestrorū Gallorum Cybeles sacerdotū: ut Iuuenalis, Phrygio quos tempus erat iam More superuacuam cultris abrumpere carnem. Talia iactantem dictis.] De suorum gloria. Ac dira canentem.] Ad iniuriam scilicet Troianorum. Ante Iouem supplex per uota precatus.] Atqui Apollinem debuit inuocare iaculaturus sagittas. sed dicim9 ideo Iouē inuocatū, quia omne initiū Ioui debetur: ut, Ab Ioue principiū Musæ. unde Ascani9 nō quid faciat cogitat, sed quid primùm: inde inuocat Iouē. Iuppiter omnipotēs.] Hoc epithetō interdū ad numinis gloriā ponitur, interdū ad causam dicentis: nanq; hoc loco dicendo Omnipotēs, ostendit eū etiā ijs, qui per se minus ualent, præstare posse uirtutē. Ferā solennia.] Ferā de iuuenco nō dicimus, sed adducā. Intelligimus ergo eum alia dona ferre promisisse: singulis enim numinib. certa sunt dona, quæ offeruntur: unde est, Struxeremq; suis altaria donis, id est cōgruis.

POM. Sabi. Et tunicæ manicas.] In opprobrio erant tunicæ manicatæ: quia fœmineæ uestes. Redimicula mitræ.] Mitra mulierū fuit, unde mitella: & tegmen capitis tale apud Lydos in usu fuit. O' uerè Phrygiæ.] appellat eos mulieres. Ite per alta Dindyma.] Dindyma mōtes maioris Phrygiæ, ubi ueneratio Cybeles erat. Tibia.] sacra Cybeleia fiebāt ex buxea tibia, & tympanis, cū maximo ululatu. Tibia Phrygia in dextra parte unū habet foramē, in sinistra duo foramina. Buxus.] tibia buxea. Sinite arma uiris.] scilicet nobis qui uiri sumus, & uos muliebres estis. Iuppiter omnipotens.] Loquitur Ascanius. Solennia dona.] scilicet spolia Numani Remuli: uel dona intelligit, quæcunq; dona dijs accommodata. & postea iuuencum dicit. apud antiquos uictima quæ mactabatur, & præsertim in triumpo, habebat aurata cornua.

DON. O' uerè Phrygiæ (neq; enim Phryges.)] Errat, inquit, quisquis uos Phryges & non Phrygias uocat: nihil enim inter uos & uestras mulieres distat: unus uobis est cultus, una debilitas corporis, una dissolutio mētis. Certamen uobis est maximum, ut turpitudinis studio fœminas uestras nitendo superetis. Ite per alta Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum. Tympana uos, buxusq; uocant Berecynthia matris Idææ.] Apparet, qui sitis, quum ea quæ colitis, recensendo conuoluo: nec immeritò enim Idææ matris sacra sectamini. Ite, psallite cum tympanis, habetis illic amœnitates ex buxo: potestis uacare his, quæ uestræ personæ moribusq; conueniant. Sinite arma uiris, & cedite ferro.] Habetis, quæ uos ipsa magis sacrorum solennitate corrumpant: patiamini uiros arma tractare, & ferrum, quod uiris paratum est, ac uobis nō congruit, ponite. Talia iactantem dictis, ac dira canentem Non tulit Ascanius.] Rectè facit poeta, uerba obtrectantis scindens: neq; enim expectandum fuit irascenti, ut ille adderet multo peiora. Loquentem igitur, et adhuc deteriora meditantē, non est ultrà passus Ascanius. Neruoq; obuersus equino Contendit telum, diuersaq; brachia ducens, Constitit ante Iouem supplex per uota precatus.] Quia primordia fuerunt, meritò rogatus est Iupiter, ut faueret: cætera descriptionem tenent sagittam missuri. Stabat, inquit, tenens arcum habentem neruum equinum, latere uno retrorsum uerso, sagitta imposita, brachijs in diuersum adductis, huiusmodi precem fundens. Iuppiter omnipotens audacibus annue cœptis.] Hoc loco bene posuit Omnipotens: is enim poterat omnia, & illud ualebat implere, ut puer sterneret fortiorem. Ipse tibi ad tua templa feram solennia dona, Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum Candentem, pariterq; caput cum matre ferentem, Iam cornu, petat, & pedibus qui spargat arenam.] In obsequio iustiusmodi plenum debet officium exhiberi, quod ostenditur & probatur in ipsius ho-

stiæ oblatione, signatum animal sacris, si non macie uel ætate confectum fuerit. Hæc ergo Ascanius tetigit: Ferā, inquit, ad templa tua dona solennia. noluit dona ipsa solennia specialiter dicere, ne faceret moram. Adducam ad aras tuas bouem iuuenem, candidum, uaccam quoq; matrem: non iuuenci matrem dixit, sed quæ iam peperisset. Vnde consuetudo permansit, ut uacca simul & taurus auratis fronte & cornibus Ioui capitolino mactentur. Talem quoq; iuuencum spondet, non qui esset breuis, sed qui iam sese posset agnoscere. A

Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum
Candentem, pariterq; caput cum matre ferentem:
Iam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.
Audijt, & cœli genitor de parte serena
Intonuit læuum, sonat unà letifer arcus.
Effugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perq; caput Remuli uenit, & caua tempora ferro
Traijcit. I, uerbis uirtutem illude superbis:
Bis capti Phryges, hæc Rutulis respōsa remittūt.
Hoc tantum Ascanius: Teucri clamore sequūtur,
Lætitiaq; fremunt, animosq; ad sidera tollunt.
Aetherea tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemq; uidebat,
Nube sedens, atq; his uictorem affatur Iulum.
Macte noua uirtute puer: sic itur ad astra,
Dijs genite, & geniture deos. iure omnia bella

SER. Et statuam ante aras.] Aptam se daturum ostendit uictimam. alibi, Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram. Quoties enim uictima reluctabatur, ostendebat se improbari. Lucan. Discussa fugit ab ara Taurus. Iuuencum autem, secundum Romanas ceremonias dixit: Ioui enim de tauro non immolabatur, ut in Tertio diximus, nisi cum triumphi nomine, sue uel tauro fiebat. quod tamen ideo admissum est, quia nō tantum Ioui, sed alijs dijs, qui bello præsunt, sacrificabatur. Aurata fronte.] Ita enim uictima ornari consueuerat. Candentem.] candidum. Iuuen. Duc in Capitolia magnum Cretatumq; bouem. Caput cum matre ferentem.] æqualem matri, nondum patri. Iuuen. Quem iam pudet ubera matris Ducere, qui uexat nascenti robora cornu. De parte serena.] Vt non causæ naturalis sit, sed augurij. Intonuit læuum.] prosperum. ut enim etiam suprà diximus, quæ sinistra nobis uidentur intuentibus cœlum, illic dextra sunt: non quòd sinistra bona sint, sed quòd dextra cœli nobis sinistra sunt. Sonant unà letifer arcus.] simul atque augurium. Et fugit.] Melius effugit legitur. Perq; caput Remuli uenit.] Figmenta hæc uulnerum non sine ratione ponunt Poetæ: nam modò hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum suprà uaniloquum & superbum introduxerat, quod uicio capitis euenit. Horatius, Attollens uacuū plus nimio gloria uerticem. sic Homerus Thersitem à tergo uulneratum dicit usq; ad præcordia: σκήπτρῳ δὲ μετάφρενον ἠδὲ καὶ ὤμω πλῆξεν, quia eum stultum induxerat. Item de Achille dicit, πόδας ὠκὺς ἀχιλλεύς. itē, ποδάρκης δῖος ἀχιλλεύς. Virtutem illude.] Illudo tibi dicimus, & insulto tibi: nam Illudo te, figuratum est, ut hoc loco. item Insulto te: Sallustius, Multos à pueritia bonos insultauerat. Hoc tantum Ascanius.] Et dixit & fecit. Animosq; ad sidera tollunt.] Aut suos, aut Ascanij per fauorem. Nube sedens.] Sicut solent numina. Iuno: Nec tu me aeria solam nunc sede uideres, Digna indigna pati. Macte.] Magis aucte, affectatæ gloriæ. & est sermo tractus à sacris: quoties enim aut thus, aut uinum super uictimam fundebatur, dicebant: Mactus est taurus uino uel thure: hoc est, cumulata est hostia & magis aucta. Noua uirtute.] Aut magna: ut, Pollio & ipse facit noua carmina. aūt reuera noua, quantum ad bellum. Dijs genite.] Propter Venerem. Geniture deos.] Propter Iulium Cæsarem & Augustum.

tifer.] ferens fatum. id est mortem. Perq; caput Remuli.] interficitur Remulus ab Ascanio. Nube sedens.] dij in nube solent sedere. Macte noua.] loquitur Apollo Iulo, mactus, magis auctus: uocabulum tractū à sacris. cum uino sp[...]bantur cornua uictimæ, dicebāt magis auctus est taurus. Sic itur.] cum uirtute. Geniture deos.] propter Cæsarem & Augustum. Iure.] meritò. B

POM. Sab. Candentem.] candidum, id est pinguem. Matre ferentem.] scilicet æqualem matri. Intonuit læuum.] à sinistra parte omnia prospera sunt, ut diximus. Fa-

VA[R.] Lethifer arcus.] In libris nonnullis legitur Fatifer. Effugit horrendum stridens elapsa sagitta.] [...] Lect. xempl. Et fugit legunt, & pro Elapsa, Adlapsa, & Allapsa, & Adducta inueni.

DON. Audijt, & cœli genitor de parte serena Intonuit læuum.] Audijt Iupiter cœli genitor, et de parte se[re]na intonuit à sinistro latere: non enim esset aliquod signum si de nubibus fragor exiret. Ea sunt autem læua quæ à læua parte nunciantur: quia quod petentibus læuum est, id est præstantibus dexterum. Sonat unà fatifer arcus.] Arcus fatifer, qui hosti fatum portat aduersum. Effugit horrendū stridens, elapsa sagitta, Perq; caput Remuli uenit, & caua tempora ferro Traijcit.] Sagitta, quæ fauore numinis ferebatur, per inimici caput temporaq; transijt. I, uerbis uirtutē illude superbis: Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittūt.] Hæc Ascanij uerba sunt. Nunc, inquit, uelim uerbis superbis Troianis insultes: talia bis captis Phrygibus responsum accipere meruisti. C Hoc tantum Ascanius uel fecit, uel dixit. Teucri clamore sequuntur, Lætitiaq; fremunt, animosq; ad sidera tollunt.] Commoti Troiani ex felicitate facti, tulerunt clamorem cum læto fremitu, & sperantes tanto auspicio meliora, plurimum gratulabantur. Aetherea tum forte plaga crinitus Apollo Desuper Ausonias acies, urbemq; uidebat Nube sedens, atq; his uictorem affatur Iulum.] Iulus tam felici auspicio ardebat ad gloriam, sed Apollo qui nosset, quid in sagittarum arte ageretur, noluit illum ulterius animos tendere, nec quicquam dehinc audere. Hunc igitur monebat dictis, & à certamine reuocabat. Macte noua uirtute puer, sic itur ad astra, Dijs genite, et geniture deos.] Laudat Ascanium, & ne incipientis animum frangeret, eum quem à certamine reuocare cupiebat, extollit. Sufficiat te, inquit, in ipsis cœptis & in exordio placuisse, auctus es noui facti successu, sic peruenitur ad cœlum. Nec tibi erit hæc sedes insueta: nam dijs genitus & geniturus deos, dignus es qui opinione factorum ad ipsa usq; astra peruenias. Iure omnia bella Gente sub Assaraci fato uentura residet.] Cum dicit Geniturus deos, & residet bellorum omnium timor, pacem fo-

re

A re perpetuam spondet, & spem pollicetur præsentis temporis & futuri. *Nec te Troia capit.*] Erit tale meritum tuum, ut hinc non iam imperium, sed fortiora conueniant. *Simul hæc effatus.*] Loquutus est hæc, sed con stitutus in nubibus etiam, quem audire Ascanius posset, qui præsente affatus est: sed quia astantis dei nomē puer, uel cuiuslibet ætatis alius ferre non potuerat, *Ab alto Æthere se mittit, spirantes dimouet auras.*] Scilicet quibus uectus ad terras uenerat. *Ascaniumq; petit.*] Hoc est, ad Ascanium uenit. *Forma tum uertitur oris Antiquū in Buten.*] Deligit eius hominis formam, qui antiquitatis & exercitationis longinquitate collectæ merito sanū dare consilium posset, & debuisset audiri. *Hic Dardanio Anchisæ Armiger antè fuit, fidusq; ad limina custos.*] Armiger belli tempore, & quum esset Anchises in otio, fidelissimus ei fuerat custos, & non ab eo diuellebatur. Dicitur eius etiam aliud meritum, ut ostendatur amoris causâ iuxta ipsius nepotem. *Tum comitem Ascanio pater addidit.*] Necessario istum fidelissimū senem tali tempore filio addiderat pater, & talem in nepotem, qualem Anchisæ auo in armis & in pace præbuerat. Ecce alia dicitur causa cōmēdationis et fidei, quæ Apollinē fecerat talis uiri sumere personam. *Ibat Apollo Omnia longæuo similis, uocemq; coloremq; Et crines albos, & sæua sonoribus arma.*] Ibat, inquit, deus latēs sub hominis forma, & mortalem sustinens cultum ac uocem. *Atque his ardentem dictis affatur Iulum.*] Solent secundæ res erigere homines etiam ætate prouectos: sed quando ad pueri animū uentū est, sic ardere cœpit, et prosperis ferri, ut alia quoq; nō dubitaret audere: sed hunc ille, de cuius persona tanta dona sunt, sic per sua signa reuocabat, ut sciret Ascanius animum suum robustiori ætati seruandum.

Gente sub Assaraci fato uentura resident,
Nec te Troia capit. simul hæc effatus ab alto
Aethere se mittit, spiranteis dimouet auras,
Ascaniumq; petit, forma tum uertitur oris
Antiquum in Buten. hic Dardanio Anchisæ
Armiger antè fuit, fidusq; ad limina custos.
Tum comitem Ascanio pater addidit. ibat Apollo
Omnia longæuo similis, uocemq;, coloremq;,
Et crines albos, & sæua sonoribus arma.
Atq; his ardentem dictis affatur Iulum:
Sit satis Aeneide, telis impune Numanum
Oppetiisse tuis: primā hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, & paribus non inuidet armis.
Cætera parce puer bello. sic orsus Apollo
Mortalis medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
Agnouere deum proceres, diuinaq; tela
Dardanidæ, pharetramq; fuga sensere sonantem.
Ergo auidum pugnæ dictis, ac numine Phœbi
Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasq; in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acreis arcus, amentaq; torquent.
Sternitur omne solum telis. tum scuta, cauæq;
Dant sonitum flictu galeæ, pugna aspera surgit
Quantus ab occasu ueniens pluuialibus Hœdis
Verberat imber humū: quā multa grādine nimbi
In uada præcipitant, cū Iuppiter horridus austris

SER. *Iure.*] meritò. *Gente sub Assaraci.*] Sub gente Romana. Assaracus e-
B nim pater est Capyos, auus Anchisæ. *Fato uentura.*] magna: hæc enim bella sunt grauia, quæ fa[to?] proueniunt, ut Troiana, & Thebana. *Nec te Troia capit.*] maioris meriti es, quàm ciuitas in qua nūc es. Lucanus de Cæsare, Plus patria potuisse sua. *Spiranteis dimouet auras.*] Spirantes, uitaleis, quibus spiramus & uiuimus. *Ascaniumq; petit.*] Notandum, Petit sine insidiis dictum. *Fidusq; ad limina custos.*] Æditimus fuit, quod (ut suprà diximus) ingenti
C honore apud maiores fuit: illic enim et epulabantur, et deos colebant. census etiam omnis illic seruabatur: quod & Plautus docet in Asinaria, in qua inducit Sauream seruum atriensem in tota familia plurimum posse. *Sæua sonoribus.*] terribilia strepitu. *Atq; his ardentem dictis affatur Iulum.*] Ardentem, desiderio dimicandi: unde, Animos ad sidera tollūt. melius Ascanii intelligimus: sic Statius de Menæceo, Et laudibus implet honestis. *Sit satis Æneide.*] Patronimicon hoc nō uenit ab eo quod est hic Æneas: nā hic Æneades, & ô Æneade faceret: sed ab eo quod est Æneus, ut Theseus Theside. *Primam hanc tibi magnus Apollo Concedit laudem.*] Dicendo Hanc, pollicetur et aliam. Concedere autem ei se dixit ideo, quia sagittarum Deus est: et licet eum Iuppiter iuuerit, Apollo tamen sibi suum officium uindicat: quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim quæ ab aliis numinibus poscimus, tunc implentur, si nō aduersentur numina, quorum propria sunt quæ poscimus: unde & in Quarto Iuno ait, Adero, &

tua si mihi certa uoluntas. hoc est, quod in me est, iungam eos: restat ut et tuum impleri uelis officium. *Paribus nō inuidet armis.*] pari gloria. nam ut Apollo puer occiso Pythone ultus est matris iniuriam: sic Ascanius occiso Numano Troianorū castra iniuriasq; defendit. Paribus ergo armis, id est similibus: non peritia, sed genere uictoriæ. *Cætera.*] deinceps: & est aduerbium. *Orsus.*] Modò locutus, aliàs cœpit, quod magis est proprium: ut, Sic Venus, & Veneris contra sic filius orsus. *Medio sermone.*] Ideo Medio, quia non respondit Ascanius. Totus autem sermo ex dicente respondenteq; conficitur. *Fuga.*] abscessu. *Pharetramq; fuga sensere sonantem.*] Quia dixit suprà, Et sæua sonoribus arma. ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων χωομένοιο, αὐτοῦ κινηθέντος. *Dictis.*] Propter auditam orationem. *Numine.*] Propter agnitum Deum. *Intendunt acres arcus.*] Pro Ipsi acres. ut enim & in Primo diximus, arcum unusquisq; habet pro uiribus suis. *Amentaq; torq.*] pro Tela amentis torquent: nam Amentum est lorum, quo media religatur et iacitur hasta. *Flictu.*] Pro afflictu, id est ictu: nam detraxit more suo præpositionem. *Pluuialibus hœdis.*] Super Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est: hunc Tauro una clara stella coniungit. Retinet autem Auriga stellas duas in manu, quæ Hœdi uocantur, quorum & ortus & occasus tempestates grauissimas facit. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri. *Iuppiter.*] aer. Horat. Manet sub Ioue frigido Venator. *Gente.*] Romana. *Fato uentura.*] hoc uult significare,

POM. Sabi.

eare, quòd ea quæ dispositione fatorum ueniunt, magna sunt. Spirantes auras.] *uitales, quibus uiuimus, id est, dimouit uentos quibus uiuimus.* Forma tum uertitur.] *Apollo se in Butem mutauit, qui auriga fuit Anchisæ. inde relictus ab Ænea custos Ascanij.* In antiquam.] *uertitur in antiquam formam, id est, in Butem, qui senex erat.* Sit satis Ænidæ.] *pro Æneadæ: uocandi est. Æneidem, uel quia ex origine Theleboum, qui fuerunt Ætoli & Acarnanes: uel ex origine Hernicorũ, quò ex Ætolia, in qua regnauit Oeneus, profectos Vergilius indicat cum Hernicis. dat morem Ætolicum, & in militia. uel filium alicuius Ænei.* Paribus armis.] *Apollo eiusdem ætatis interemit Phytonem, & ultus est matrem. & Ascanius uindicasse uidetur contumeliam à Numano illatam Troianis.* Cætera.] *deinceps.* Sic orsus.] *id est, locutus est: aliàs orsus, incepit.* Mortalis.] *reliquit mortales, & ascendit in cœlum.* Animas.] *id est, uitam.* Intendunt acres arcus.] *ipsi acres intendunt arcus.* Pluuialibus hœdis.] *hœdi oriuntur primo Non. Octobris medio Ariete desinẽte. Auriga, id est, Heniochus, duas habet stellas, quæ uocantur hœdi, & pluuiam indicant orientes. uult inducere, quòd tela nunc pluebant.*

VAR. Lect. Æthere se mittit.] *In antiquis aliquot libris, Misit legitur.* Et crines albos.] *In Porcio, & quibusdam alijs manuscriptis libris, Crinis flauos, habetur.* Dant sonitum galeæ flictu.] *In Romano libro, & aliquot alijs, Afflictu legitur. In aliquot. Dant sonitum flictu galeæ.*

DON. Sit satis Æneide, telis impune Numanum Oppetijsse tuis.] *Sufficiat tibi, inquit, qui sis Æneæ filius, quòd Numanum telis tuis impune prostraueris: uisus es magnum facinus aggredi, necemq; hominis cum tua incolumitate complecti: sufficiat, quod factum est.* Primam hanc tibi magnus Apollo Concedit laudem, et paribus non inuidet armis, Cætera parce puer bello.] *Imitatus es Apollinis studium: ipsius fauore, quod uoluisti completum est, non inuidet cœptis tuis. Caue aliquid puer tentare posterius. Ab eo, quod est primo casu, Æneides declinauit & dixit uocatiuo Æneide.* Sic orsus Apollo.] *Ipse enim fuit, non Butes, & sic compleuit dicta: etiam puerum instruxit mandatis utilibus, & ostendit in effectu occisi se potius adiutorem fuisse, quàm Iouem.* Mortales medio aspectus sermone reliquit, Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.] *Hunc locum sic pronunciare debemus: Sic orsus Apollo mortalis, hoc est constitutus sub hominis forma. tunc dicendum, Medio aspectus sermone reliquit. Antequam sermonem acciperet, medium sermonem reliquit, & deseruit humanos aspectus, & in auram tenuẽ repente discessit. Medius sermo, qui communicatur cum alio: uel Medius, qui non impletur aliqua occurrente causa, quod intelligẽdum est in præsenti. Multa enim dici potuerant, sed in corpore mortali deum diutius esse non decuit, proinde ulterius uideri noluit, & abscessit.* Agnouere deũ proceres, diuinaq; tela Dardanidæ, pharetraq; fuga sensere sonantem.] *Dardanidæ, inquit, proceres, prudentes & sobrij agnouerunt deum locutum esse, non hominem: & inde magis, quòd arma diuina sensissent.* Ergo auidum pugnæ, dictis ac numine Phœbi Ascanium prohibent.] *Ergo auidum pugnæ Ascanium, & sua, & (quod potissimum omnibus fuit) autoritate Phœbi prohibebant, ne cui se certamini committeret.* Ipsi in certamina rursus Succedunt, animasq; in aperta pericula mittunt.] *Vtpote quos aperta exempla certos securosq; præstiterant.* It clamor totis per propugnacula muris.] *emittebatur audax clamor per omnia murorũ propugnacula.* Intẽdũt acres arcus, amentaq; torquẽt, Sternitur omne solũ tellis.] *Tanta tela mittebantur, ut omnẽ obtegerent terrã.* Tũ scuta cauaq; Dant sonitũ flictu galeæ.] *Quòd terra dicitur telis obtecta, quòd icta galeæ & scuta percussa crebros sonitus dabant, & bellantium animi, & missilium multitudo, & copiosa substantia significatur. Inducitur comparatio, ut ostendatur quanta uis telorum fuisset, & quemadmodũ resonabant quæ percutiebãtur telis.* Quantus ab occasu ueniens pluuialibus hœdis Verberat imber humũ, q̃ multa grandine nimbi In uada præcipitãt, cùm Iuppiter horridus austris Torquet aquosam hyemẽ, et cœlo caua nubila rumpit.] *Tam crebra, inquit, fuerãt quæ mittebãt certãtes, atq; ita percussa resonabant, quàm densæ sunt pluuiæ, cùm Hædorum sidus existit, & quemadmodum crepitat grando, cùm densis è nubibus funditur.* B Pandarus & Bitias Idæo Alcanore creti, Quos Iouis eduxit luco siluestris Hiera, Abietibus iuuenes patrijs & montibus æquos.] *Quos dixit in luco editos, in lucoq; nutritos: Longi, inquit, fuerunt ut arbores, & duri ut montes.* Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt.] *Commissam sibi iussu ducis portam, inquit, ut perpetuò clausa teneretur, patefecerant ipsi arbitrio suo.* Freti armis.] *Hoc est, fiduciam gerentes in armis quibus plurimum possent.* Vltroque inuitant mœnibus hostem,] *Vt hostis occasione irrumpendi decipi posset, & auderet intrare.* Ipsi intus dextra, ac læua pro turribus astant Armati ferro, & cristis capita alta corusci.] *Stabant ipsi pro turribus. Astant: hoc est, non ante turres, aut pro ipsarum defensione tantummodo, sed ad uicem turrium: quoniam ij excelsi fuerunt & fortes, ut iam non homines dextra ac læua, sed turris astare uideretur. Inducitur comparatio stantium, & proceritas monstratur.* Quales aeriæ liquentia flumina circum, Siue Padi ripis, Athesim seu propter amœnum Consurgunt geminæ quercus, intonsaq; cœlo Attollunt capita, & sublimia uertice nutant.] C *Sic illi stabant reseratam portam obseruantes, tantum'que fuerunt prolixi in altitudinem immensam, ut uiderentur arbores, quæ crescendo relinquunt flumina, & in altum geminæ producuntur, atq; intonsis capitibus agitantur.* Irrumpunt, aditus Rutuli ut uidẽre patentes.] *Non aditus irrũpunt, qui iam patebant: sed irruunt Rutuli, ut uiderunt aditus porta patefacta.* Continuò Quercens, & pulcher Equicolus armis, Et præceps animi Tmarus.] *Hoc est, temerarius.* Et Mauortius Hæmon Agminibus totis aut uersi terga dedẽre, Aut ipso portæ posuẽre in limine uitam.] *Hi primò uenerant, ut reseratam portam uiolenter intrarent, sed aut uersi sunt trudentum agminibus, aut limine in ipso mactati.*] *Non omnes intelligendi sunt fusi aut uersi, sed aliqui ex his occisi, aliqui in fugam uersi quia fieri non potuit, ut ijdem dicantur occubuisse, ijdem abscedendi quæsiuisse suffugium.*

A *quæ eis commissa fuerat imperio abeuntis Æneæ: aut quod melius est, quæ Æneæ imperio fuerat cō missa Pandaro et Bitiæ. ne contrariū sit quod di xit, Rectores iuueni & rerum dedit esse magi stros. Recludunt.*] *Sci nd quòd Mnestheo & alijs ducibus imperaue rat Æneas, ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent: ut ca stra modò & tutos serua rent aggere muros.* Item

Quos Iouis eduxit luco siluestris Hiera,
Abietibus iuuenes patrijs & montibus æquos,
Portam quæ ducis imperio commissa recludunt,
Freti armis, ultroq; inuitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextra ac læua pro turribus astant,
Armati ferro, & cristis capita alta corusci.
Quales aëriæ Liquetia flumina circum
Siue Padi ripis, Athesim seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaq; cœlo
Attollunt capita, & sublimi uertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut uidêre patentes.
Continuò Quercens, & pulcher Equicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, & Mauortius Hæmon,
Agminibus totis aut uersi terga dedêre,
Aut ipso portæ posuêre in limine uitam.

netiæ post Taruisinum agrū, & oritur in mon tibus Opiturginis. Padus *fluuius secat Galliam Ci salpinam lato alueo, & nauigabilis oritur è* Vesu *lo monte.* Atestis *fluuius labitur per Veronam.* Nutant.] *quercus.* Vt *uidere.*] *ut uidere paten tem portam, statim ir rumpunt* Rutuli *in urbē. Aut uersi terga dedere.*] *significat eos primos fu gatos esse, & inde cæ sos.*

[illegible]*mus* Mnesthea et *Serestum ductores fuisse, & rerum magistros, non* Pandarum et Bitiam. *unde apparet quòd hunc locum malè intellexerit* Donatus, *dicens Commis sam portam, id est creditam* Pandaro & Bitiæ, *qui du*
B *ces nō erant.* Cornutus *uerò melius sensit: dicens,* Portam *quæ ducis imperio commissa fuerat, hoc est clausa, eam aperuerunt. Commissura enim dicitur tabularum coniun ctio: sicut* Cic. *in* Fundaniana *meminit. Ergo melius est, ut Commissam clausam dicamus, quàm creditam* Panda ro & Bitiæ. Præ turribus.] *Aut uice turrium, aut pro defensione.* Armati ferro.] *Aut bene instructi armis: aut, ut* Asper *dicit, ferrea corda habentes, id est dura & cruenta committentes: ut* Ennium *sit secutus qui ait,* Suc cincti corda machæris. Quales aeriæ.] *Comparatio ex* Hom. ἐν δὲ πύλῃσι δύ' ἄνδρας εὗρον ἀρίστους υἷας ὑπερθύμους Λαπιθάων αἰχμητάων· τὸν μὲν Πειριθόου υἷα κρατερὸν Πολυποίτην, τὸν δὲ Λεοντῆα βροτολοιγῷ ἶσον ἄρηι. τὼ μὲν ἄρα προπάροιθε πυλάων ὑψηλάων ἕστασαν, ὡς ὅτε τε δρύες οὔρεσιν ὑψικάρηνοι, αἵ τ' ἄνεμον μίμνουσι, καὶ ὑετὸν ἤματα πάντα, ῥίζῃσιν μεγάλῃσι διηνεκέεσσ' ἀραρυῖαι. ὣς ἄρα τὼ χείρεσσι πεποιθότες ἠδὲ βίηφι μίμνον ἐπερχόμενον μέγαν ἄσιον, οὐδ' ἐφέβοντο. Liquetia flumina.] *Iuxta* Padum & Athe sim *Venetiæ flumina, etiam est fluuius* Liquetius, *quem*
C *nunc commemorat. Ergo* Liquetia *proprium est nomen, non epitheton, ne incipiamus à generalitate ad speciem reuerti, quod uiciosum est. ut si dicas, Circa flumina na scuntur arbores: & sic inferas, circa* Tiberim *uel* Anie nen: *sufficit dixisse circa flumina generaliter. Vnde ap paret, quia* Liquetia *legendum est, non liquentia.* In tonsaq; cœlo Attollunt capita.] *Hoc ad supra dictas cri stas refertur.* Geminæ quercus.] *Non quia duæ tan tum nascuntur, sed istorum ad similitudinem aspexit: id est, quando similes eleuantur quercus.* Pulcher Equi colus armis.] *pulcher uestibus: sicut pulcher armis, hoc est, per arma. quod erat armorum, retulit ad personam.* Præceps animi.] *Figurate genitiuo iunxit. nam dici mus præceps furore.* Agminibus totis.] *Deest* Ab: & *signi ficat eos primò fugatos esse, mox occisos: aut certè ali quos fugatos, alios interemptos.*
POM. Sabi. Patrijs.] *id est* Idæis. Æquos.] *scilicet pares, uel exæquandos montibus & abietibus.* Commissa.] *uel commissa* Pandaro & Bitiæ *ab* Ænea: *uel commissa, id est coniuncta tabulis.* Armati ferro.] Æmilius Asper *ait ferro armati, id est ferrea habentes corda, sed melius, armati gladijs: & ideo subiungit, capita.* Armati.] Bi tias & Pandarus. Liquentia flumina.] *fluuius est* Ve

VAR. Lect. Idæo Alcanore creti.] *Veteres lib.* Nati *habent.* Pro turribus astant.] *In ueteribus libris* Instant *legitur.* Liquetia flumina circum.] *In* Oblongo *quidem libro* Li quetia *legitur.* Romanus *tamen liber cum plerisq; alijs* Li quentia *legunt.* Continuo Quercens.] *In antiquis li bris* Querquens *habetur.* Et pulcher Equicolus.] *In antiquis libris* Aquiculus *legitur.* Et præceps animi Tmarus.] *In antiquis libris* Tmaros. Aut uersi terga dedere.] *In libris nonnullis,* Auersi terga dederunt. Aut ipso portæ.] *In nonnullis exemplis* Ipsi *habetur.*

DON. Tum magis increscunt animis discordibus iræ.] *Rutu lorum scilicet.* Et iam collecti Troes glomerantur eo dem, Et conferre manū & procurrere longius audent.] *Tanti facti exemplo animati Troiani densabātur ad por tam, remotaq; trepidatione omni, & egredi longius au debant, & alios cominus prouocare.* Ductori Turno *diuersa in parte furenti* Turbantiq; *uiros, perfertur nun cius, hostem* Feruere *cæde noua, & portas præbere pa tentes.*] *Turnus, cum esset in longinqua parte, & turba ret uiros unus plures & magnos: nunciatur repentè no uum aliquid extitisse, Troianos cædibus feruere, & tan ta duci animorum fiducia, ut portas aperirent. Ecce mo ralitas nunciorum, qui aduersis falsò addunt plurima, plurimaq; confingunt: una enim patebat porta, ille ait,* Portas *præbere patentes. non multi adhuc uenerant* Ru tuli, *nec plurimi occisi, ille ait* Feruere *cæde noua. Fit hoc hominum more, & ueris malis multa deteriora com miscent, quòd nunciant grauius fictione falsorum.* Deserit inceptum.] *Hoc comperto deseruit quod agebat, & dimisit inceptum. Incepta sæpe diximus dispositiones significare, & inuentiones fixarum sententiarum.* Atque immani concitus ira.] *Ira scilicet, quam maiore quàm fuerat assertione, nuncius excitauerat.* Darda niam ruit ad portam.] *Non quæ propria esset* Troia norum, *sed qua defendebantur inclusi. Ruit, inquit, non uenit, ut ostenderet eius feruorem, qui suorum necem ue niebat ulturus, & qui nolebat patentis portæ occasionē perdere, ne iterum clauderetur.* Fratresq; superbos.] *Hic mora facienda est: postea enim describit, quid cum ipsis gestum sit. Interuenerunt quippe alij, qui* Turnum *ab ijsdem fratribus auocarent.* Et primum Antipha ten, (is enim se primus agebat) Thebana de matre nothū Sarpedonis alti, Coniecto sternit iaculo.] *Primum igi tur* Antiphaten, *qui ante fratres sese obtulerat, coniecto iaculo strauit. Superflue genus hoc describit, licet nobilē significare uoluerit.* Volat Itala cornus Aera per te nuem.]

nuem.] Duo fuerunt quæ uelocitatem dabant telo quod iecerat Turnus: unum quòd fuit cornus leuis, et apta missilibus: alterum quòd aeris tenuitas non impediebat uolantis excessum. Stomachoq; infixa sub altum Pectus abit, reddit specus atri uulneris undam Spumantem.] Specus dixit, Suspensura pectoris in modum speluncæ naturali ratione compositi: non undam ueram, sed in modum undæ copiam sanguinis fundebat ex uulnere. Et fixo ferrũ in pulmone tepescit.] Nõ potuit dici feruescit, quia calor corporis cum sanguine discedebat, quo calefieri amplius nõ potuit. Tũ Meropē atq; Erymantha manu, tũ sternit Aphidnũ.] Et isti de illis fuerũt, q primi fuerũt occurrerant Turno. Magna distributionis uarietas: alios enim iaculo strauit, alios manu: scilicet nõ iaculo, ut alios, sed gladio. Tum Bitian ardentem oculis, animisq; frementem.] Iste & oculis monstrabat ferociam mentis, & quid intus gereret asperitate animi testabatur. Non iaculo (neq; enim iaculo uitam ille dedisset) Sed magnum stridens contorta phalarica uenit, Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga, Nec duplici squama lorica fidelis & auro Sustinuit.] Aduersus nouam hominis formam, nouam inuenerat Turnus speciem, qua ingentem corporis molem ualeret euincere: non enim ille iaculo superari poterat. Misit igitur phalaricam, genus teli, quod omnia superabat: quæ cùm Bitiæ corpus letali uulnere penetrasset, putabatur fulmen de cœlo transmissum. Describitur iam quantæ sit uirtutis: Phalarica perforauit duobus tauri corijs procurata munimenta, et loricam duplici squama consertam. In primo libro dixit, Taurino quantum posset circundare tergo. hîc splendidius locutus est, Duo taurea terga, non dixit taurina. Collapsa ruunt immania membra.] Prænunciauit descriptionis aliquã partem. Dat tellus gemitũ.] Illo, inquit, cadente cum tanti corporis pondere gemuit terra. Et clypeum super intonat ingens.] Magna clypei species magnum fecerat sonitum, in tantum ut cœlum putaretur intonuisse. Qualis in Euboico Baiarum littore quondam Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante Constructum iaciunt ponto.] Talem dat sonitum pila, quam diu constructam iaciunt ponto Baiani littoris homines. Sic illa ruinam Prona trahit, penitusq; uadis illisa recumbit.] Dixit duas causas, quibus uiolentior uoluebatur, & cum ingenti ruina peruenit. Vna est, quia saxis & impensarum admixtione congeritur: altera, quia urgetur in præceps, penitusq; uadis illisa recumbit. Necesse enim est ima petere, quæ magnis ponderibus cadunt, et tanto depressius, quanto fuerint grauiora. Ecce factum ex facto. Miscent se maria, & nigra tolluntur arena, Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumq; cubile Inarime Iouis imperijs imposita Tiphœo.] Pilæ, inquit, casu multa alia contremuerunt. A Hîc Mars omnipotens animos uiresq; Latinis Addidit.] Turni factum cæteris audendi fiduciam dedit. Et stimulos acri sub pectore uertit.] Et quasi quibusdam stimulis rursum in belli certamen accendit. Immisitq; fugam Teucris, atrumq; timorem.] Contra Troianis iniecit metum, & ex eo fugam: non enim fugit, nisi qui stare formidat, & diffidit præsentibus. Vndique conueniunt.] Causa conueniendi dicitur, quoniam data copia pugnæ, quæ antea non fuit. Bellatorq; animo deus incidit.] Totum in unum conuenerant Troianorũ timor & fuga, et Turni ex prospera dimicatione successus. Data quoq; regnandi copia, & belli gerendi ardor, quem armipotens deus uniuersis ingesserat. Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit, Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res.] Pandarus cùm considerando cognosceret, in fratris interitu partem se auxilij perdidisse, & uirum interisse, quem putabat inuictum, casibus quoque multis subiacere, quæ homines agunt, & suam mutatam esse fortunam. Portam ui multa conuerso cardine torquet, Obnixus latis humeris.] Hoc fecit, ut emendaret factum suũ, quod aduersa corruperant. B Multosq; suorum Mœnibus exclusos duro in certamine linquit: Ast alios secum includit, recipitq; ruentes.] Portam claudere, quam congesti hostes oppleuerant, quæ fuit uir[illegible]cit tamen quod exigebat necessitas, exclusis aliquot suis, & ad perniciem traditis, receptis uerò nonnullis hostiũ: quod & commodum esset, contrarium posuit, quia aut occidi illic potuerunt, aut præualere. Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem Viderit irrumpentem, ultro'que incluserit urbi.] Nisi illum multa aduersa turbassent, plenam potuisset procurare uictoriam: si irrumpentem Turnum cum cæteris recepisset, eum scilicet, qui ultro uenerat ut periret. Immanem ueluti pecora inter inertia tigrim.] Ecce uitium eius, qui non uidit Turnum plurimum inter cæteros eminentem. quod si fecisset, esset tale, quale si clausisset cum paruis pecoribus tigrim. Continuò noua lux oculis effulsit, & arma Horrendum sonuere, tremunt in uertice cristæ Sanguineæ, clipeoq; micantia fulmina mittit.] Tanta fuit inter cæteros dissimilitudo Turni, ut illum forma corporis & armorum qualitate quiuis posset agnoscere. C Deniq; agnouerunt Æneadæ facile, qualem nunquã uiderant: & licet turbati, quis esset intellexerunt. Turbati subito Æneadæ, tum Pandarus ingens Emicat, & mortis fraternæ feruidus ira Effatur.] Respiciens Pandarus uidit, quem antè nequiuerat noscere, & in ira perditi fratris positus, gratulatus hostem oblatum ad pœnam, sic instituit loqui.

Tum magis increscunt animis discordibus iræ,
Et iam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manũ, & procurrere longius audent.
Ductori Turno diuersa in parte furenti,
Turbantiq; uiros perfertur nuncius, hostem
Feruere cæde noua, & portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atq; immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam, fratresq; superbos,
Et primũ Antiphaten (is enim se primus agebat)
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Coniecto sternit iaculo: uolat Itala cornus
Aëra per tenuem, stomachoq; infixa sub altum

SER. Animis discordibus.] hostilibus. scilicet Troianorum, qui à Rutulis discordabant. Fratresq;.] Scilicet, quos suprà dixit portam tenere. Se primus agebat.] Hoc est, incedebat: ut, Sese Palinurus agebat. Tractus est aũt sermo à ratione physica: nam agitur corpus animi indicio, ut Terentius: Quò te agis? Sarpedonis alti.] Id est, nobilis. Itala cornus.] Telum de Itala cornu factum. Stomacho infixa.] Sermo Græcus est. Specus uulneris.] Poetica exaggeratio. Erimantha manu.] Id est, gladio cominus ferit: nã illi de quibus superius dixit, nõ manu occisi sunt, sed

Pectus abit, reddit ſpecus atri uulneris undam
Spumātē, & fixo ferrū in pulmone tepeſcit.
Tū Meropē, atq; Erimātha, manu tū ſternit Aphy (dnū,
Tum Bitian ardentem oculis, animiſq; frementē:
Non iaculo (neq; enim iaculo uitam ille dediſſet)
Sed magnum ſtridens contortà phalarica uenit
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici ſquama lorica fidelis & auro,
Suſtinuit: collapſa ruunt immania membra:
Dat tellus gemitū, & clypeū ſuper intonat ingēs.
Qualis in Euboico Baiarum littore quondam
Saxea pila cadit, magnis cùm molibus antè
Conſtructam ponto iaciunt: ſic illa ruinam

A *ſed miſſo iaculo.* Ergo ad differētiam teli iacti accipe *Manu, id eſt gladio.* *Ardentē oculis animiſq; frementem.*] Et geſtu corporis & mente commotum. *Vitam dediſſet.*] Pro reddidiſſet. *Phalarica uenit.*] De hoc telo [?]gitur, quia eſt ingens torno factum, habēs ferrum cubitale, & rotunditatē de plumbo, in modū ſphæræ in ipſa ſummitate: dicitur etiam ignem habere affixum. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas Phalas dici manifeſtum [?] Iuuenalis, Cōſulit ante phalas delphinorumq; columnas. Ergo à phalis dicta eſt phalarica, ſicut à muro muralis. Sanè phalaricam Lucanus dixit neruis mitti tortilibus & quadam machina: ut, Vibrata phalarica neruis
B Obruat. Vergil. uerò ait, Turnum manu iaculari potuiſſet. Vnde apparet aut à Lucano ad auxeſim illius, qui occidendus fuerat, eſſe dictum: aut à Vergilio ad laudē Turni, qui talem haſtam manu iaculatus eſt. *Fulminis acta* [?] *Amat tela cum impetu uenictia fulminibus comparare.* [?] *Taurea terga.*] Vſurpauit pro taurina. alibi, Taurinis follibus. unde ſicut & Plin. dicit, deriuationes formas non habent regulas, ſed exeunt prout authoribus placet. Bene autem per tranſitum eius arma deſcripſit. *Duplici ſquamma & auro.*] Id eſt, duplicibus ſquamis aureis. Squamæ autem loricarum catenæ, in modū ſquamæ compoſitæ ſunt. Sanè Squama & ſplendorem ſignificat, ſi à piſcib. ueniat: et ſordes, ſi à ſqualore. ſed in Vergilio ubiq; ſplendorem ſignificat. *Et clypeum ſuper intonat ingens.*] Aut ipſe ingēs ſuper clypeum intonat, aut ingens clypeum ſuper eum tonat: nam lectum etiam eſt hoc clypeū, ut probat Caper: quod magis debemus accipere. Nam Homerū imitatus eſt, qui ait, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. *Euboico Baiarum littore.*] Bene Baiarum addidit, ne Eubœam inſulam intelligeremus. unde Chalci-
C denſes uenerunt, qui condiderunt Cumas, quæ ſunt Baijs uicinæ.

POM. Sabi. *Iræ.*] Troianorum. *Diſcordibus.*] hoſtilibus. Rutuli appellarunt diſcordes animis; id eſt; non eiuſdem uoluntatis. *Animis.*] ſcilicet Troianorum. *Perfertur nuncius.*] nunciatur Turno cædes ſuorum. *Antiphatem.*] Dicit interemptos à Turno. *Contorta phalarica.*] Phalarica, ut Ammianus ait, dicitur à Phalari Siculo tyranno. telum eſt miſſile hoc modo factum: haſtile teres eſt, præterquam ad extremum unde ferrum extat, quod ſtuppa circumligatur, & illinitur pice. ferrum in longitudine habet pedes tres: ut cum armis corpus transfigat. ſtuppa uncta pice & ſulphure ipſo motu ignem concipiebat: unde phalarica maximus eſt terror. & phalarica eſt magna, & eſt parua. Emiſſa per ſulcum ignis, per aerem. alij uolunt phalaricam dictam, quia phalas, id eſt turres defendat. *Duplici lorica.*] Laminæ æreæ, quibus cōpacta eſt lorica. *Intonat ingens.*] ipſe ingens intonat ſuper clypeum. *Euboico.*] Cumano. *Baiarum littore quondam.*] Baiæ urbs prope Cumas, à ſocio Vlyſſis Baio. Cumas Chalcidenſes ex Euboia condiderunt. Silius appellat Baias ſedem Ithaceſiam, ab Vlyſſe qui Ithacus, id eſt, Ithaceſius fuit. quidam ſcribunt Ithaceſiam paruam inſulam in Baiano ſinu, ſpeculam fuiſſe Vlyſſis. *Sic illa.*] pila ſaxea.

Troes glomerantur eodem.] In Romano libro legere eſt, In unū. *Aera per tenuem.*] In pleriſq; libris Tenerum inuenias. *Atri uulneris undam.*] Sunt libri antiqui, in quibus Sanguinis undam legas. *Tum ſternit Aphydnum.*] In libro Romano, Achidnum. in Oblongo, Aſidnum. in alijs Adſidum. in alijs Aphidnum. *Conſtructam ponto iaciunt.*] Antiqui libri legunt, Conſtructam iaciunt ponto. *Penituſq; uadis illiſa.*] In antiquis libris legitur Vndis illiſa. VAR. Lect.

Prona trahit, penituſq; uadis illiſa recumbit.
Miſcent ſe maria, & nigræ attolluntur arenæ:
Tum ſonitu Prochyta alta tremit, durumq; cubile
Inarime, Iouis imperijs impoſta Typhœo.
Hîc Mars armipotens animum uireſq; Latinis
Addidit, & ſtimulos acres ſub pectore uertit,
Immiſitq; fugam Teucris, atrumq; timorem.
Vndiq; conueniunt, quoniam data copia pugnæ,
Bellatorq; animo Deus incidit.
Pandarus, ut fuſo germanum corpore cernit,
Et quo ſit fortuna loco, qui caſus agat res,
Portam ui multa conuerſo cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multoſq; ſuorum
Mœnibus excluſos duro in certamine linquit:
Aſt alios ſecum includit, recipitq; ruentes,
Demens, qui Rutulū in medio non agmine regē
Viderit irrumpentem, ultroq; incluſerit urbi:
Immanem ueluti pecora inter inertia tigrim.
Continuò noua lux oculis effulſit, & arma
Horrendum ſonuêre, tremunt in uertice criſtæ

SER. *Prona trahit.*] Ita enim exædificatur. *Prochyta alta tremit.*] Atqui hæc inſula plana eſt, ſed epitheton de præterito traxit: nam ut dicit Plinius in naturali hiſtoria, Inarimes mons fuit, qui terræmotu diffuſus, alterā inſulam fecit, quæ Prochyta ab effuſione dicta eſt: fundere enim eſt ἐκχύειν. Prochyta uerò alta, quondam ſcilicet. *Durumq; cubile.*] mortiferum, ad pœnam ſtatutum. *Stimulos acres.*] Sæuiendi ſcilicet: nā ſunt & timoris & libidinis ſtimuli. Notanda quoque œconomia, qua id egit ut uerisimile ſit Turnum ui ctorē euaſiſſe de caſtris. *Vndiq; conueniunt.*] Illi ſine dubio, quibus Mars iniecit audaciam, inuenta opportunitate irrupe runt caſtra Troiana. *Duro in certamine.*] Sine ſpe euadendi. *Aſt alios ſecū includit.*] Statius: Par operi iactura lucro, nanq; hoſte recepto Excluſere ſuos. *Vltro.*] inſuper. *Demēs.*] Hoc ex affectione ſua dixit Poeta. alibi, Sed tum fortè caua dum perſonat æquora concha Demens, & cantu uocat in certamina

Sanguineæ, clypeoq; micantia fulgura mittit.
Agnoscunt faciẽ inuisam, atq; immania membra
Turbati subitò Aeneadæ. tum Pandarus ingens
Emicat, & mortis fraternæ feruidus ira

mina Diuos.

POM. Sabi. *Prochyta.] insula ante Misenũ promõtorium in Baiano mari, auulsa Pithacusis. ita appellata à sono quod fuerit inde profusa: nam* προχύω *est profundo. quidã uolũt Prochytã dictã esse à nutrice Æneæ, eiusdẽ nominis. Inarima.] insula est quæ ab statione nauiũ Æneæ etiam appellata est Ænaria, & ab dolijs dicta. eadem est Pithacusa. eam insulam Eretrienses & Chalcidenses habitarunt. flammas aliquando uomit: unde nata fabula, sub ea sepultum esse Typhoeum gigantem. Totus hic tractus cauernosus est, uentos facile concipit, qui luctantes aut terræmotum faciunt, aut ignem emittunt. Torquet.] claudit. Obnixus.] conatus. Includit.] Pandarus clausa porta suos reliquit in medijs hostibus, et hostes cum Turno inclusit mœnibus. Alios.] scilicet Rutulos ruentes in Troiam nouã. Arma.] Turni. Mittit.] Turnus.*

VAR. Lect. *Qui casus agat res.] In Romano libro Quis legitur. Lux oculis effulsit.] In Romano libro, Offulsit. Micantia fulmina mittit.] In libris antiquis Fulgura, & uerbũ Mittit, numero uariat.*

DON. *Non hæc dotalis regia Amatæ, Nec muris cohibet patrijs media Ardea Turnum.] Sic, inquit, fretus audacia, consistis, ac si te Amatæ regia habeat? ioculariter hoc dixit, quoniam Amata illum uehementißime diligebat: aut quasi, inquit, teneat ciuitas patris, in qua otiosus esse consuesti, nec timeres ulterius. Castra inimica uides, nulla hinc exire potestas.] Tenent te obsessum castra, quæ inimicus intrasti, nec aliquem tibi exitum tribuunt. Olli surridens sedato pectore Turnus.] Diuersos animorum motus singulis dedit. Pandarũ dixit sublato animo, quòd Turnum teneret in septo castrorum, et quòd esset fratris amißione confectus, dedit ei superbum quoq; sermonem. Turno patientiam tribuit: deniq; sine tumore mentis responsum dedit, huiusmodi sermone: Incipe si qua animo uirtus, & consere dextram, Hîc etiam inuentũ Priamo narrabis Achillem.] De fiducia fortitudinis urbanũ potius, quàm contumeliosum reddidit in respondendo sermonem. Iocatus etiam ipse de nominibus, ut Pandarus fecit: Si, inquit, aliquatenus tua uirtute confidis inijcere, ego te ad Priamum mittam, ut in Italia alterũ Achillem nuncies inuenisse. Dixerat.] Hoc de Turno sic dictum. Ille.] Hoc est, Pandarus. Rudem nodis, & cortice crudo Intorquet summis adnixus uiribus hastam.] Incompositam scilicet & impolitam, quam sola fortitudo maxima potuisset emittere. Excepêre auræ.] Hasta ipsa auras potius, quàm hominem uerberauit. Vulnus Saturnia Iuno Detorsit ueniens, portæq; infigitur hasta.] Quippe auxilio Iunonis detortum est uulnus à Turni corpore: portæq; magis infixa: ictus quàm ualid⁹ fuit, ut exceptum auris portæ figeretur? At non hoc telum, mea quod ui dextera uersat Effugies, neq; enim is teli nec uulneris author.] Verba sunt Turni loquentis ante ictum. Hoc (inquit) telum tu non effugies, quod magna ui uersat dextera mea, neq; eius ictum poteris euitare. non enim hoc tu mittis, ut inefficaciter currat: tale enim ueniet, qua lis ego sum, cuius manu portatur, & regitur. Sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem.] Ecce qua ratione ait, Effugi ictum tuum, declinare tu non poteris meum. Quando enim telum mißile est, potest declinari uigilantibus oculis, & corporis mobilitate: quum uerò uentum fuerit ad manum, atq; ense pugnatur, ictus nulla potest ratione frustrari, & tunc uera uirtus ostenditur. Timentis est certare hastis, & telum longius mittere. Turnus igitur, ut se ostenderet uirtute potiorem, gladio magis usus est, nec timuit tantùm hosti propior fieri, ut consurgere in ensem posset, & ferire. quod nõ facit, nisi qui propriæ uirtuti confidit. Itaq; ut manum, inquit, erexit, Et mediam ferro gemina inter tempora frontem Diuidit, impubesq; immani uulnere malas.] Totum hoc quod factũ descripsit, licet exponi non debeat, quia planum est: tamẽ melius apparebit, quum fuerint inspecta sequentia. Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus.] Sonum ipse ictus fecerat & ruina prostrati. Pondus autem sensit terra, quæ sustinebat occisum. Collapsos artus atq; arma cruenta cerebro Sternit humi moriens.] Impleuit terram funere proprio, & dissoluto cerebro, ac sanguine suo arma quoq; perfundit. Atq; illi partibus æquis* B *Huc caput, atq; illuc humero ex utroq; pependit.] Hæc est omnis descriptio mortis Pandari: Medio, inquit, capite ictum teli uenientis excepit, & per frontem ac faciem plaga descendens singulas partes singulis [illegible] Ecce propter quam causam suprà posuit, Sic ait, & sublatum alte consurgit in ensem. hominis enim longi, & eius cuius forma arboribus luci comparata est, caput & faciem, uno ictu in duas partes separare non posset, nisi in ensem consurgens altior esset effectus, ut descendens plaga facilius compleret hominis necem. Tanta autem facti celeritas fuit, ut aduersus consistentes Pandarus uenientem mortem uitare nequiuerit. Diffugiunt uersi trepida formidine Troes.] Troiani omnes tali exemplo perterriti fugiunt. Et si continuò uictorem ea cura subisset Rumpere claustra manu, sociosq; immittere portis, Vltimus ille dies bello, gentiq; fuisset.] Occisis illis, qui ualebant obsistere, si uictorem Turnum congrua cura tetigisset: uel maxime, quia fugerant cæteri, ut perruptis claustris portaq; patefacta suos admisisset: eodem die omnis Troianorum gens fuisset absumpta, & plenus belli terminus prouenisset. Cur hoc non sit factum, subnectitur.* C *Sed furor ardentem cædisq; insana cupido Egit in aduersos.] Impedijt hoc consilium furor, qui humanas mentes à tractatibus commodis proturbare consueuit. Raptus est enim, ut insequeretur fugientes, & non uidit quod prodesse plus posset. Principio Phalarum, & succiso poplite Gygem Excipit, hinc raptas fugientibus ingerit hastas In tergũ. Locus iste intellectus duplicem rationẽ potest admittere. Aut enim hastas sublatas hostibus ingerebat, aut alijs raptas in eos iaciebat qui fugerant. Excipiebant autem iactus omnes in terga, quæ dederant hosti. Iuno uires animumq; ministrat.] Vbi erexit laudibus Turnum, ibi eum plena uituperatione deiecit. Nihil enim propria uirtute faciebat, sed Iunonis iuuabatur auxilio. Addit Alyn comitem, & confixum Phegea parma, Ignaros deinde in muris Martemq; cientes.] Deinde addit comitem Halyn et Phegeum qui nescij quid esset cum alijs gestum, pugnã in muris nouare nitebantur. Alcandrumq;, Haliumq;, Noemonaq;, Prytanimq;, Lyncea tendentẽ contra, sociosq; uocantem Vibranti gladio cõnixus ab aggere dexter Occupat: huic*

uno

A uno deiectum comminus ictu Cum galea longe iacuit caput.] Post multos quos prostratis comites dedit, Lynceū aggressus est, qui socios uocauit ad bellum: sed quū istum animantem cæteros, & hortantem obuium habuisset, occasione aggeris sublimior factus, caput eius e summo percussit, & uno ictu abscissum, longius fecit iacere cum galea. Quod dixit, Cum galea longe iacuit caput, uirtutem ferientis ostendit: nam non longe cum galeæ pondere iacuisset, nisi magna fortitudine uirium fuisset excussum. Inde ferarum Vastatorem Amycum, quo non felicior alter Vngere tela manu, ferrumq; armare ueneno.] Iste uenator fuit, qui ut facilius feras occideret, ferrū armabat uenenans unguentis. Et Clytium Æoliden.] hoc est, Æoli filium. Et amicum Cretea Musis.] Amicitia musarum qualis, dixit, ex sequentibus docet. Cretea Musarum comitem.] Non tantum amicus Musarū fuerat, uerum etiam comes. Cui carmina semper, Et citharæ cordi.] Non unam tantūmodo Musicæ artē nouerat, sciebat componere carmina, nouerat citharæ studiū, et loqui per neruos. Ea quippe moderatione tēdebat, ut humanā uocē sonis et numeris testaretur. Sēper equos, atq; arma uirūm, pugnasq; canebat.] Hoc laudis augmentū est, ut sciētiā musicā nō ad turpes cantus, sed ad uirorū fortia facta cōuerteret. Deniq; ait, equos, aut arma canebat, aut bella.

Effatur: non hæc dotalis regia Amatæ,
Nec muris cohibet patrijs media Ardea Turnum.
Castra inimica uides, nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo uirtus, & consere dextram,
Hic etiam inuentum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat, ille rudem nodis, & cortice crudo,
Intorquet summis adnixus uiribus hastam.
Excepēre auræ, uulnus Saturnia Iuno
Detorsit ueniens, portæq; infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod ui dextera uersat
Effugies: neq; enim is teli, nec uulneris autor.
Sic ait, & sublatum altè consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Diuidit, impubesq; immani uulnere malas.
Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus.
Collapsos artus, atq; arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens, atq; illi partibus æquis
Huc caput atq; illuc humero ex utroq; pependit.
Diffugiunt uersi trepida formidine Troës:
Et, si continuò uictorem ea cura subisset,
Rūpere claustra manu, sociosq; immittere portis,
Vltimus ille dies bello, gentiq; fuisset.
Sed furor ardentem, cædisq; insana cupido,
Egit in aduersos.
Principio Phalarim, & succiso poplite Gygen
Excipit: hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum: Iuno uires, animumq; ministrat.
Addit Halym comitē, & cōfixum Phegea parma.
Ignaros deinde in muris, Martemq; cientes
Alcandrūq;, Haliumq;, Noemonaq;, Prytanimq;,
Lyncea tendentem contrà, sociosq; uocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat, huic uno deiectum comminus ictu
Cum galea longè iacuit caput. inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter

BR. Dotalis regia Amatæ.] Tibi data per dotem [illegible]ne Amatæ, quæ [illegible] illum generum esse cupiebat. Notandum sane, quia id agit, ut ostendat se non per impruden-

B tiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatē sibi minime profutura castra penetrasse. Olli [illegible] Magnam cō fidentiam uirtutis ostendit. Priamo narrabis Achillem.] Propter illud Sibyllæ, Alius Latio iam partus Achilles. & dictum est ut illud, Degeneremq; Neoptolemū narrare memento. Rudē nodis.] Non læuem, nec pulchram, sed fortem. Cortice crudo.] uiridi: nam hastæ plerunq; torrentur. Vulnus Saturnia Iuno Detorsit ueni-

C ens.] Pleriq;, sed non idonei commentatores, dicūt hoc loco occisum Turnū: sed causa œconomiæ gloriam à Poeta Æneæ esse seruatam, quod falsum est: nam si ueritatem historiæ requiras, primo prælio interemptus Latinus est, inde ubi Turnus Æneam uidit superiore, Mezentij implorauit auxilium: secundo prælio Turnus occisus est, & nihilominus Æneas postea non cōparuit: tertio prælio Mezentium occidit Ascanius. hoc Liuius dicit, & Cato in Originibus. Telum.] Hoc loco Telum gladium dixit, à longitudine. unde & Mustela dicitur, quasi mus longus. Telum posuisse pro gladio illud significat, quod infert paulo post: Consurgit in ensem. Is.] talis, par, similis. Altē consurgit in ensem.] Genus feriendi Gallicanum. Sallustius, Regressi ad faciliores ictus loco cedebant. Bello gentiq; fuisset.] Duo dicit, et bellum finiri potuit omnibus interemptis, & gens penitus fuisset extincta occiso Ascanio, à quo Romani ducunt originem. Ideo Bello gentiq; dixit, quia plerunq; bellum finitur gente superstite, ut in bello Troiano contigit. Cædisq; insana cupido.] Excusat Turnum, cur non à porta fugatis Troianis penitus deleta sint castra. Principio.] Intra castra, post Troianorum fugam. Succiso poplite Gygen Excip.] Ordo est, Excipit & succidit poplitem: nam antè fuit, ut eum circumueniret insidijs. Poples autem po correpta est, sicut in Sereno legitur, sed producitur positione. Hinc.] Nec loci est, nec temporis, sed ordinis: id est, deinde. Raptas.] de hostilibus cadaueribus: nam quod dicit Donatus de armigero non procedit: nec enim lectum est. Iuno uires animumq; ministrat.] Ne sit incongruum unum tot occidisse, Iunonis dat auxilium. Horat. in arte Poetica, Nec Deus intersit nisi, dignus uindice nodus Inciderit. Alcandrumq;, Haliumq;, Noemonaq;, Prytanimq;.] Homeri uersus, tantum cōiunctione mutata, ἀλκανδρόν θ' ἅλιόν τε νοήμονά τε πρύτανίν τε. Vnde apparet non ad historiam, sed ad ornatum Poematis hæc nomina pertinere. Tendentem contrà.] In se facientem impetum. Cum galea longe iacuit caput.] Ad exprimendam celeritatem præterito usus est tempore. potuisse autem caput cum galea longe iaci, præmissa loci altitudo significat. Ergo eum cominus percussum intelligimus, sed tantam uim ictus fuisse, ut longe caput excuteret. Felicius.] peritius: nam in ungendis telis non est felicitas, sed peritia. Sanè nec Vngo, nec ungentum u recipit, excepto uno nomine, ut unguem: unde est, Et pingues unguine ceras. Vergilij uersus in Georg.

POM. Sabi. Non hæc.] Loquitur Pandarus. Amatæ.] uxoris Latini, quæ in generum uolebat Turnum. Pandarus his uerbis ostendit, non per imprudentiā inclusisse urbi Turnum, imò temeritatem Turni ostendit. Incipe.] Loquitur Turnus. Rudem.] scilicet impolitam, ac per hoc no dosam. Ille.] Pandarus. Crudo.] duro. At non hoc telum.] Turnus loquitur Pandaro dicens, Non effugies hoc telum, ut ego effugi tuum. Is.] scilicet talis, & similis ductor. Partibus æquis.] diuisum fuit æquali parte caput Pandari. Socios.] Rutulos. Raptas hastas.] uel ab armigero suo, uel ab hostibus.

A VAR. Lect. Si qua animo uirtus.] In Romano Animi legitur. Versat.] Est in Mediceo Librat. Neq; enim is teli.] In Romano libro est scriptum, Neq; enim es. Gemina inter tempora.] Lib. nonnulli legunt Media inter tempora. Atq; illi in partibus.] Antiqui libri legunt absque in, Atq; illi partibus. Cæditq; insana cupido.] In ueteribus exemplaribus legitur Infanda. In tergum.] Romanus liber Tergus habet. Et confixum Phegea parma.] Veteres libri Confixa legunt.

Vngere tela manu, ferrumq; armare ueneno.
Et Clytium Aeoliden, & amicum Cretea Musis:
Cretea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosq; intendere neruis:
Sēper equos atq; arma uirūm, pugnasq; canebat.
Tandem ductores audita cæde suorum
Conueniunt Teucri: Mnestheus, acerq; Serestus,
Palantesq; uident socios, hostemq; receptum.
Et Mnestheus: Quò deinde fugā? quò tenditis, inqt?
Quos alios muros? quę iam ultrà mœnia habetis?
Vnus homo, & uestris ô ciues undiq; septus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? iuuenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, ueterumq; deorum,
Et magni Aeneæ segnes miseretq; pudetq;?
Talibus accensi firmantur, & agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugna,
Et fluuium petere, ac partem quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. ceu sæuum turba leonem
Cùm telis premit infensis, at territus ille
Asper, acerba tuens retro redit, & neq; terga
Ira dare aut uirtus patitur, nec tendere contrà.
Ille quidē hoc cupiens potis est, per tela, uirosq;.
Haud aliter retro dubius uestigia Turnus
Improperata refert, & mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios inuaserat hostes,
Bis conuersa fuga per muros agmina uertit.
Sed manus è castris properè coit omnis in unum.
Nec contrà uires audet Saturnia Iuno
Sufficere, aeream cœlo nam Iuppiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia iussa ferentem,
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clypeo iuuenis subsistere tantùm,

SER. Ferrumq; armare ueneno.] Speciose dictum, Armabat ferrū, quo nos armare consueuimus. Amicum Cretea musis.] Poetam Lyricum. & tale est schema per repetitionem, ut Sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidēs. Numerosq; intēdere neruis.] Rhythmos facere intētione neruorum. nam numeri sunt rhythmi: ut, Numeros memini, si uerba tenerē. hoc ergo dicit, secundum chordas uerba componebat. Audita cæde suorum.] Seruat τὸ πρέπον, id est decorum: ne præsentibus ducibus tot strages fecisse uideatur. Quò deinde fugā.] Aut uacat Deinde, ut Tandē, Gentium, Locorum: aut intelligimus mente eum tractasse, quòd de campis milites solent ad castra confugere: & sic dixisse, Quò deinde? scilicet de castris: quò fugietis ulterius? & hoc est melius: unde & sequitur. Quos alios muros. & sic dictū est post cogitationem, Quò deinde: sicut Terent. Quid igitur faciam? Vnus homo.] Ac si diceret, Mortalis. & bona attenuatio, quū suprà dixerit, Rutulum in medio non agmine regem. Infelicis patriæ.] Troiæ, in qua nunc sunt. Veterumq; deorum.] Penates significat, quos semper coluēre Troiani. Miseretq; pudetq;.] Sic Pallas: Nunc prece, nunc dictis uirtutem accendit amaris.

quia potis est, non licet tamen posse. Improperata] paulatim decedebat. Castris.] scilicet ex urbe. [illegible].] Troianorum. Aeri[illegible] Irim.] Iupiter miserat Irim, quæ auerteret Iunonem, præstantē auxilia Turno. Ni Turnus cedat.] ni cederet Turnus, superba iussa ferebat Iris. Germanæ.] Iunoni sorori [illegible] Subsistere.] non poterat resistere Turnus.

B

VAR. Lect. Paulatim excedere pugna.] In Romano libro Pugnæ legitur. Quæ cingitur amni.] In Romano libro & alijs Vnda pro Amni habetur. Demisit: germanæ haud mollia.] In libris antiquis legere est, Misit: germanæ haud.

DON. Tandem ductores, audita cæde suorū, Conueniunt Teucri: Mnestheus acerq; Serestus.] Non soli, sed inter cæteros ipsi præcipui. Palantesq; uident socios, hosteq; receptum.] Contrarium ne[illegible] scio quid, ut clauso ostio quū insistere debuisset atq; hunc necare, fugere potius, q cum hoc certare maluissent. Et Mnestheus: quò deinde fugam, quò tenditis, inquit?] Mnestheus suos obiurgans, deinde ait: hoc est, ut uidit fugientes, confestim locutus est ista. Sic, inquit, fugitis quasi uos exitio fuga posit eripere? uellem tamen nosse, quo sententia uestra cō tendit. Ille, ait, præsens periculum fugit, qui receptaculū potest habere subsidium. Vos quo tenditis? quæ uobis præter istius loci munimenta sunt? qui occurrent fugientibus muri? quæ talis turris palantes excipiet? Hoc est quod ait: Quos alios muros? quæ iam ultrà mœnia habetis?] Incipit iam factum ipsorum excutere, & dum consilium incommodum reprehendit, quod inconsultè timerent, uiam quam sequi debeant, subtiliter monstrat. Vnus homo & uestris ô ciues undiq; septus Aggeribus, tantas strages impune per urbem Ediderit? iuuenum primus tot miserit

C

POM. Sab. Vrguere.] Alij legunt unguere, alij urgere: uel quòd ungebat tela. sed melius urgebat tela. & erit urguere, ut fulguere. Crethea.] Cretheus fuit poeta Lyricus. alludit nunc ad nomen. Neruis.] pro chordis scilicet, carmina in lyra canere. Receptum.] scilicet intra mœnia. Inquit.] Mnestheus. Deorum.] penates significat. Vnda.] Tyberis. Leonem.] leo pressus turba uenantum, propter uirtutem non retrocedit: sic nunc Turnus. Ille quidem.] et si cupit leo impetum facere in uenantes,

A ferit Orco?] Vnus, inquit, homo multos homines, captiuus liberos, non una cæde, sed plurima & nulla ultione repetita, iuuenes electos, et nobiles, ac tanti muneris strauerit? & hoc fecerit per urbem, in qua facilius adunata multorum manu potuit sterni, solus ualuit plures occidere? Non infelicis patriæ, ueterumq; parentum, Et magni Æneæ, segnes, miseretq; pudetq;?] Non, inquit, uobis uenit in mentem infelix patria, quam reparare debem?? nec dij Troiæ considerantur, quos ultis addicere? non Æneæ compilatio absentis, qui nobis spem suam filiumue commisit? Segnes uos esse non miseret aut pudet? Miseret, pertinet ad deos & patriam: Pudet, ad Æneam. Patiemini unum socij, feretis'ue inclusum, post tot uirorum talium cædem unum ex his locis posse emittere, qui subueniat inopi? quis iuuabit inclusum? Experimini ali[illegible] sententia uiros, ut quos irrumpendo hostis contempsit, uestram noscat uirtutem. Talibus accensi firmantur, & agmine denso Consistunt.] Ecce quantum commoda hortamenta ualuerunt: metuentes dudum, in plenam constantiam repente mutati sunt, et agmine den-

B so consistunt, congregatiq; immanes, qui sibi fuga consuluerunt, recuperata mentis fiducia constiterunt. Turnus paulatim excedere Pugna, Et fluuium petere ac partem, quæ cingitur amni.] Vbi aduertit Turnus fugientiũ [illegible]silia, & eos plena fiduciæ obstinatione cõstitisse, ipse quoq; fugiendi tractatũ consulto suscipiẽs, tendebat ad eam partem, quæ undis circumfluentibus cingebatur. Ac ne hoc ipsum Troiani, ut periret in gurgite mersus, aut occumberet ferro, παραβολὴν succedit, ut ostendatur qualis tunc fuerit Turnus, quales uero Troiani. Ceu sæuum turba leonem Quum telis premit infensis: at territus ille Asper, acerba tuens, retro redit, & neq; terga Ira dare, aut uirtus patitur, nec tendere contra.] Exquisitũ parabolæ genus & species, sed loco personisq; conueniens. Quum enim Turnus uiso euidenti periculo, cedendo uellet excedere, terga dare nõ audebat, ne opportunũ se præberet ad cædem: insistere nõ poterat pugnæ, ne in ea à plurimis superatus occumberet. Inuenit Poeta tale animalis genus, quod uirtute ac feritate præstãs, ta-

C lem naturæ habet morem, ut cùm in multorũ insidias uenerit, cedendo se potius tueatur, quàm terga uertendo. & quod intelligat, se in aduersum niti, si in cõfertos impetũ faciat, & tamen tanta fiducia agat, ut melius putet per tela et per hostes exire, quàm uideri cessisse. Haud aliter retro dubius uestigia Turnus Improperata refert, & mens exæstuat ira.] Sic, inquit, fecit igitur Turnus, sic ira non uacuus retrorsum uestigia referebat. Quinetiam bis tum medios inuaserat hostes, Bis confusa fuga per muros agmine uertit.] Et tamen, inquit, quum sensim cederet, bis etiam tum hostes Troianos inuasit: tantumq; solius impetus pótuit, ut simul omnes bis in muros aufugissent. Sed manus è castris propere coit omnis in unum.] In unum omnis multitudo conuenit, ut uni resisti potuisset. quantum dat Turno, ut Troiani pro defensione tantum unius simul undiq; congregarentur uniuersi? Nec cõtra uires audet Saturnia Iuno Sufficere.] Tanta aduersus Turnum illa uis potuit, ut Iunonis quoq; pro Turno auxilia defecissent. Ecce hic post maximam laudem deprimitur Turnus: uult enim non Turni fuisse, quod potuit, sed eius quæ fauebat Turno. Deniq; ubi deficit Iuno, ibi deficit & Turnus. Aeream cœlo nam Iuppiter Irim Demisit, germanæ haud mollia iussa ferentem, Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.] Misit, inquit, Iuppiter ad Iunonem sororem suam sub terrificatione durissima, atq; ut hæc proferri ocyus & facilius possent, Irim destinauit instructam mandatis haud mollibus: grauiter se cõmoueri posse, antè denuncians, si Turnus non abstinuisset à castris Troianorum. Ergo nec clypeo iuuenis subsistere tantùm Nec dextra ualet.] Insistentibus Teucris & Iunone cessante, nec clypeo tantis telis ualebat occurrere, nec dextra pugnare. Iniectis sic undiq; telis obruitur.] Tanta uis telorum iaciebatur in Turnũ, ut illum obruerent potius, quàm ferirent. Strepit assiduo caua tempora circùm Tinnitu galea.] Circùm caua tempora non hominis sed galeæ, quæ Turni tempora cõtegebat. Strepebat igitur, & tinnitum dabat percussa ictibus crebris. Et saxis solida æra fatiscũt.] Aes quãuis solidum, quo formata fuerat galea, duris ictibus, multo amplius saxis euictum, in rimas plures ui maiore uersum est. Discussæq; iubæ capiti.] cristarum quoque omnis ornatus, & iuba capiti eius excussa sunt. Nec sufficit umbo Ictibus.] Quomodo enim unum scutum tot milibus telorum omni ex parte uenientium ualebat occurrere, aut tantum ponderis sustinere? Ingeminant hastis & Troes, & ipse Fulmineus Mnestheus.] Necesse enim fuerat, ut cùm omnibus faceret, quod hortatu suo uidebat uniuersos efficere. Ipse quippe alios segnes & debiles reddit, qui quod iusserit communicare non curat, & laborantibus cunctis solus cessat ociosus. Insistebat igitur etiam ipse ut Turnus aut truderetur mœnibus, aut armatus ire cogeretur in gurgitem, aut iaculis peremptus occumberet. Tum toto corpore sudor Liquitur, & piceum (nec respirare potestas) Flumen agit.] Ibat sudor ex Turni corpore piceum flumen ostendens, nec fuit spiritum resumendi aliquod spatium. Fessos quatit æger anhelitus artus.] Fatigata hominis membra, anhelitus debilior reddebat: ægrum anhelitũ dixit, quia ægros facit & debiles. Tum demum præceps saltu sese omnibus armis.] Hoc est, aut omnium uirtute, aut cum armis omnibus, quoniam armatum esse constabat. In fluuium dedit.] Non timuit se præcipitem dare, qui sciebat se in undas esse uenturum. Melius quippe certum periculum fuit ei subire, quàm quod esse potuisset incertũ. Ille suo cum gurgite flauo Accepit uenientem, ac mollib. extulit undis.] Contra spem omnium & suam, Turnus exceptus est: & quia altitudine gurgitis uel maxime armatus premi potuerat, uirtute magis undæ collectæ suspẽsus est. Et lætum socijs abluta cæde remisit.] Atq; ita factum est, ut fluuius eum placidè accepisset, atq; ablutũ remisisset ad socios. Non quòd fluuius hominem excepe- rit aut remiserit, sed ipse Turnus elatus, ac è fluuio facilè egressus, ad socios se retulit.

SER. Ceu sæuum turba leone.] Sensus hic est, Haud aliter Turnus retrocedẽs petebat fluuium, ac solet leo pressus multitudine,

Nec dextra ualet: iniectis sic undique, telis
Obruitur. strepit assiduo caua tempora circum
Tinnitu galea, & saxis solida æra fatiscunt,
Discussæq; iubæ capiti: nec sufficit umbo
Ictibus: ingeminant hastis & Troës, & ipse

nec terga præbere propter iram uel pudorem: nec posse, licet cupiat, in uenantes impetum facere. comparatio Homeri est.

Fulmineus Mnestheus. tum toto corpore sudor
Liquitur, & piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit: fessos quatit æger anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluuium dedit. ille suo cum gurgite flauo
Accepit uenientem, ac mollibus extulit undis,
Et lætum socijs abluta cæde remisit.

est. Nec contra uires audet Saturnia Iuno.] Atqui fauente numine debuit etiam contra multitudinē posse, sed hoc Iuppiter uetuit. Haud mollia iussa ferentem.] Melius quàm Homerus hunc locum executus est: saluo enim sensu, uitauit & fabulosa & uilia: nam ille ipsas minas exequitur. Ergo quia numinis est desertus auxilio, telis obruitur. Lucanus eundem sensum per declinationem, Telorum nimbo peritura & pondere ferri. Vmbo.] Id est, scutum: nam & à parte totum significat. Vmbo enim media clypei pars eminens est. Et piceum, nec respirare potestas, Flumen agit.] Ordo est, Sudor Piceum flumen agit: hoc est, sordidum, quia sine respiratione pugnabat. Tum demū.] Postquam se aliter euadere posse non uidit. Omnibus armis.] Cum omnibus armis. Cum, minus est. Ille suo cum gurgite flauo.] ὑστερολογία est, quum ille eum excepit. non enim procedit cum suo gurgite: quasi posset fieri, ut eum sine suis fluentis exciperet. fluuium autem pro Deo posuit. Vnde subdit ille, scilicet Deus suo gurgite eum excepit. aliter superfluum est, Et fluuius suo gurgite accepit. Sanè quærunt multi, quum Tybris Æneæ faueat, cur liberauerit Turnum? soluitur ista ratione, ob hoc Turnum esse liberatum, ut maior Æneæ gloria reseruetur.

POM. Sab. Sudor, piceum.] id est, sordidum flumen: id est riuum sudoris agit, quoniam respirandi potestas non dabatur. Flauo.] dicimus flauum Tybrim, à colore aquæ. Extulit.] extrà tulit. Quæritur quare fauerit ei Tybris, cum pro Ænea esset? Soluitur, ut seruaret eum, ad maiorem Æneæ laudem. Cæde.] cruore.

VAR. Lect. Accepit uenientem.] In antiquis libris, Fugientem, repositum est. Et lætum socijs.] Antiqui libri Ad socios legunt.

AENEIDOS LIBRI X ARgumentum.

ADILON.

Occidit Aeneæ Decimo Mezentius ira.

MODESTINI IVRISCONSVLTI, IN DECIMVM LIbrum Æneidos Argumentum.

Concilium Diuis hominum de rebus habetur.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant.
Aduenit Aeneas multis cum millibus heros.
Mars uocat, & totis in pugnam uiribus itur.
Interimit Pallanta potens in prælia Turnus.
Ceduntur'q; duces, cadit & sine nomine uulgus.
Subtrahitur pugna Iunonis numiue Turnus.
Aeneas perstat Mezenti cede piata,
Et Lausum inuicta perimit per uulnera dextra.
Mox ultor nati Mezentius occidit ipse.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER X.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumq; uocat Diuûm pater atq; hominum rex,
Sideream in sedem: terras unde arduus omnes,
Castraq; Dardanidûm aspectat, populosq; Latinos.
Cōsidunt tectis bipatentibus. incipit ipse:
Cœlicolæ magni, quia'nam sententia uobis
Versa retrorsum? tantumq; animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.

SER. Panditur interea domus omnipotentis Olympi.] Secundum Poeticum morē hoc dicit, Factus est dies. quia Poetæ dicunt matutino tempore aperiri cœlum, noctu uerò claudi: unde est illud, Ante diem clauso componet uesper Olympo. Nam et paulo post descripturus est noctem: ut, Iamq; dies cœlo cōcesserat. ut intelligamus aliū diem esse cōsumpti et nunc eum more solit[o] noctis prætermisisse de[-]scriptionē: quanquā Pa[n]ditur cœlum, etiā simpli[-]citer possumus accipe[re] pro quolibet tēpore, scili[-]cet ad numina conuoca[n]da: quod et melius est, q[uia] ait Interea, id est dum hæc gerūtur interdiu. N[am] Interea particula præte[-]rita negocia cōiungit fu[-]turis. Sidereā in sedē.

In

Quæ contra uetitũ discordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma sequi, ferrumq; lacessere suasit?
Adueniet iustum pugnæ (ne acersite) tempus,
Cùm fera Carthago Romanis arcibus olim,
Exitium magnum, atq; Alpes immittet apertas.
Tum certare odijs, tum res rapuisse licebit.
Nunc finite, & placitum læti componite fœdus.
Iuppiter hæc paucis. at non Venus aurea contrà
Pauca refert:
O` pater, ô hominum diuûmq; æterna potestas.
Nãq; aliud quid sit, quod iã implorare queamus?
Cernis ut insultent Rutuli, Turnusq; feratur
Per medios insignis equis, tumidusq; secundo
Marte ruat? non clausa tegunt iã mœnia Teucros.
Quin intra portas, atq; ipsis prælia miscent
Aggeribns mœrorũ, & inundant sanguine fossas.

A *in astriferum circulum. non omnes circuli astriferi sunt, sed solus superior.* Terras unde arduus om*nis.*] Vt in Primo: Etiã *si erat, quum Iupiter æthere summo* Despici*ens mare ueliuolum terrasq; iacentes.* Castraq; *Dardanidûm aspectat populosq;* Latinos.] Post *generalitatem intulit speciem: consequens enim est, ut omnes terras uidens, cernat etiam castra Troiana.* Bipatenti*bus.*] Physicè dixit: nam *cœlum patet ab ortu & occasu.* Est *autem sermo* Ennia*nus tractus ab ostijs, quæ ex utraq; parte aperiuntur.* Vn*de modò* Bipatẽtibus, *apertis intelligimus.* Cælicolæ ma*gni.*] B Orationis *istius hoc agit intentio, ut ab odijs* Troia*norum* Iuno *reuocetur.* Quia *nam.*] Ennianus *sermo est.* Versa *retro.*] *mutata: ut,* Quæ *te genitor senten*tia *uertit?* Certatis.] *Aut contra uos, aut contra meam sententiam.* Abnueram *bello* Italiam *concurrere* Teu*cris.*] *prohibueram* Italiam *contra* Troianos *bella susci*pere. *atqui in* Primo *ait,* Bellum *ingẽs geret* Italia. Quod *ita soluitur, aut quia cum uno* Deo *uel dea aliter loquitur: unde est in* Primo, Hic *tibi, (fabor enim quando hæc te cura remordet.)* Aliter *uerò cum omnibus* Dijs, *utilitatis causa, propter remouendam eorum contentionem.* Aut *certè quia ait in* Primo, Terraq; *trãsierint* Rutulis *hiberna subactis.* Illic *enim dixit* Æneam *in* Italiam *cõtra* Ru*tulos tantùm esse pugnaturum: nunc autem* Omnis *est* Italia *in bella commota* Iunonis *instinctu.* Quod *&* Ale*cto promisit: ut,* Finitimas *in bella feram rumoribus urbes.* Et Iuno *pollicita est se magis esse facturam: ut,* Ego *si qua super fortuna laborum est* Ipsa *regam.* Abnue*ram.*] *prohibueram: ut contrà* Annuit, *permittit & consentit significat.* Quæ *contra uetitum discordia?*] *pro*C *hibitionem meam. et sic dixit* Vetitum, *ut æquum: ut est,* Et *seruantissimus æqui.* Sanè *sub commonitione omnium deorum maximè solam tangit* Iunonem, *cuius odia insequebantur etiam hoc bello* Troianos, *quod etiam sequentes* Iouis *allocutiones manifestius indicant.* Ferrumq; *lacessere.*] Pro *ferro se lacessere.* Nec *accersite tem*pus.] *Nolite bellorum tempora præoccupare. & bene satisfacit uxori cum prohibitione.* Significat *autem bellum* Punicum *secundum, quando* Hannibal *ingressus* Ita*liam, apud* Cannas *uicum* Apuliæ, *omnem populi* Roma*ni deleuit exercitum.* Olim.] *quandoq;.* Alpes *immittet apertas.*] Emphasis *est: non enim dixit per* Alpes *immittet exercitum, sed ipsas* Alpes, *quas patefecit non sibi tantùm, sed omnibus gentibus, quæ secundum* Cato*nem &* Liuium *muri uice tuebantur* Italiam, *quas* Han*nibal post bella* Hispaniæ, *quæ* X & VII *annis confe*cit, *aceto rupit.* Iuuenalis, Et *montẽ rupit aceto.* Deniq; *loca ipsa quæ rupit,* Pœninæ *Alpes uocãtur.* Res *rapuisse licebit.*] Clarigationẽ *exercere, hoc est, per fœciales bellum indicere. nam* Ancus Martius *quum uideret populũ* Romanum *ardentem amore bellorum, plerumq; inferre bella gentibus, nulla iusta extante ratione, & exinde pericula grauia creari: misit ad gentem* Equi*colanam, & accepit iura fœcialia, per quæ bellum indicebatur hoc modo, sicut etiam de* Alba*nis retulit* Liuius. Nam *si quando homines uel animalia ab aliqua gente rapta essent populo* Romano, *cum fœcialibus, id est sacerdotibus, qui faciendis fœderibus præsunt, proficiscebatur etiam* Paterpatratus, *& ante fines stans clara uoce dicebat belli causam: & nolentibus res raptas restituere, uel authores iniuriæ tradere, iaciebat hastam. quæ res erat pugnæ principium, et sic licebat more belli res rapere.* Clarigatio *autem dicta est aut à clara uoce, quà utebatur* Paterpatra*tus, aut ἀπὸ τ̃ κλήρου, hoc est sorte: nam per bellicam sortem inuadebant agros hostium. unde & κληρονόμοι dicuntur* Græcè, *qui iure sortiuntur bona defuncti.* Placi*tum.*] *mihi.* Iuppiter *hæc paucis.*] Habet *personarũ considerationem, ut superioribus personis det breuiloquium, econtrà inferiori potestati prolixam orationem: ut ait de* Venere, At *non* Venus *aurea contrà* Pauca *refert.* Itẽ Dido *regina quasi paucis locuta est: ut,* Tum *breuiter* Dido. O` *pater, ô hominum.*] Et Titianus & Caluus *qui thematum materias omneis de* Vergilio *elicuerunt & conformauerunt ad dicendi usum, in exemplo controuersiarum has duas posuerunt allocutiones: dicentes* Venerem *agere controuersiam statu absolutiuo. cùm dicit* Iunoni: Tu *causa fuisti periculorum his, quibus* Ita*liam fata concesserant.* Iunonem *autem uti statu relatiuo, per quem ostendit* Troianos *non sua causa laborare, sed* Veneris. O` *pater.*] O` *pater, generaliter accipe, non tantùm* Veneris: *nam suprà in* Primo *ait* Iuno *ad* Æolum, Diuûm *pater atq; hominum rex.* Et *benè in principijs fauorem sibi antè conciliat.* Hominum *diuûmq; æterna potestas.*] Hunc *locum* Probus *quærit, sed dicit unam rem secundum* Physicos, *alterum secundum* Mathe*maticos. nam* Diuûm *potestas est, quia ipse est æther, qui elementorum possidet principatum:* Hominum *uerò, quia bona* Iouis *irradiatio honores hominibus tribuit.* Æternã *autem potestatem adiecit, propter aliorum numinum discretionem: nam &* Apollinem *legimus deposuisse diuinam potestatem, &* Herculem *uel* Liberum *patrem non semper deos fuisse.* Vnde *& deæ arborum cum arboribus uiuunt, & cum arboribus dicuntur mori: quocirca et ἁμαδρυάδες sunt appellatæ.* Namq; *aliud quid sit.*] *ac si diceret,* Quum *penè omnes dij in fauorem* Iunonis *cõcesserint.* Nanq; *enim coniunctio ostendit hanc habuisse cogitationem.*

Panditur *interea, &c.*] Dum *talia geruntur à* Tur*no &* Troibus, *panditur, &c. id est fit dies: cum fit dies, cœlum uidetur aperiri.* Quintil. *lib.* 1. *de officio* Gram*matici, & idem cap.* 19. POM. Sabi.

Sideream *in sedem.*] *In circulum lacteum.* Lacteus *circulus in medio cœli est, & semper serenus: inde soliti dij spectare orbem terrarum. & hinc est æquale spacium inter ortum & occasum.*

Bipatentibus.] apertis. Cœlicolæ magni.] Loquitur Iupiter, & oratio huc tendit, ut Iuno desinat habere odia in Troianos. Quia nam.] una pars est, & significat cur. sic uult Ennius. Sententia.] sententia erat hæc, Ego uetaueram Italiam petere Troianos bello. Quo modo, si hoc est, intelligitur illud Iouis, Bellum ingens geret Italia? Iupiter uidebat Italos instinctos furia bellum illaturos: nunc quia intulerunt, uetat. aut quod illic cum uno, hic cum omnibus loquitur. in principio Iupiter congregatis dijs dedit Fata, nisi in Vergilio sit error. Tum certare.] tunc erit tempus, Romanorum magna cædes apud Thrasimenū & apud Cannas: uide de secundo bello Punico. O pater hominum.] Loquitur Venus. Titianus & Caluus, qui themata omnia artis rhetoricæ de Vergilio sumpserunt, ad docendi consuetudinem dicunt Venerem absoluto statu agere, cum dicit Iunoni, Tu causa fuisti periculorum his, quibus fata Italiam concesserant. Iunonem uerò contrà statu niti relatiuo, per quem ostendit Troianos non sua causa laborare, sed Veneris. Diuûm.] Apronianus non diuûm, sed rerū legit. Probus de hoc textu quærit. nam diuûm potestas, quia Iupiter est æther, qui est princeps elementorum omnium, qua bonitate & benignitate Iouis mortales uiuūt: unde Iupiter, iuuans pater. Æterna.] alij dij aliquando dij non fuerunt, sed Iupiter ab æterno fuit deus. totus iste locus est è primo Lucilij, apud quem introducitur concilium deorum de interitu Lupi. Implorare, cum misericordia poscere. Mœrorum.] antiqua pronunciatio est pro murorum, ut pœna punio, Pœni Punici, id est œ pro u. lege in marmoribus. Sanguine fossæ.] cæde meorum Troianorum.

VAR. Lect. Panditur interea domus omnipotentis Olympi.] Sunt qui Omnipatentis legunt, & Omniparentis. Et pro Olympi, Olympia. Conciliumq; uocat.] Sunt lib. antiq. ubi Consilium scriptum inueniatur. Quianam sententia uobis.] Vetusti libri sunt, in quibus Quænam sententia legitur. Ne accersite tempus.] Romanus liber, & hic, & alibi uerbum hoc in hanc sententiam, Arcessite scribit: & ita in aliquot alijs antiquis exemplarib. notatum obseruaui. Et placidum læti.] Romanus liber, atq; Mediceus Placitum legit. Diuumq; æterna potestas.] Romanus liber una cum alijs quibusdam, legunt, Rerumq; æterna potestas. Aggeribus mœrorum.] In Romano libro, in Mediceo, in Porcio, & plerisque alijs manuscriptis, Murorum notatum est. Plura uerò super hoc uideris apud Seruium. Et inundant sanguine fossæ.] Antiqui lib. plerique legunt Fossas, ut Rutuli sit subiectum.

CÆL. Rhod. Et quia de Olympo facta mentio est, scribit Cæcilius Minutianus Apuleius Olympum etiam dici Iouem, unde Næuius:

Panditur interea domus altitonantis Olympi.

Ex quo Virgilius, omnipotētis Olympi. quod si est, falluntur, qui legendum arbitrantur, Omnipatentis Olympi. Nam & Enn. ait,

Decessit Olympius antro.

Auctor quinetiam Diodorus est, Iouem esse Olympiū cognominatū ab Olympo præfecto, abs quo ingenij cultum acceperit.

IOAN. Scop. Et quantum de Olympo meminimus, hoc non prætermittamus Olympum significare Iouem. Næuius: Panditur interea domus altitonantis, Olympi id est Iouis: quem Næuium æmulatus est Virg. in x. sic, Panditur in[illegible]terea domus omnipotentis Olympi sic etiam legit Quint. in primo: licet quidam sed nimis licentiose omnipotentis Olympi emendauerint, cœlum intelligentes. Olympus quando significat cœlum, ut Diodorus, dicitur ab Olympo Iouis præceptore: ut Xenophon de æquiuocis, dicitur quasi olos, id est totus, & lympos, id est lympidus, cœlegens & inquit, Omnis mons regionis Olympus à Græcis dicitur: quando uero est fossa pomœrij, ab [illegible] sic interpretatur ab O, quod est priscum, æternum, perpetuū: & lympum, quod est circulus extremus. Olympus ergo dicitur à forma circulari continua, & perpetua cum interiore area.

DON. Panditur interea domus omnipotentis Olympi, Conciliumq; uocat diuûm pater atq; homin[illegible] rex, Sideream in sedem terras unde arduus omnes, Castraq; Dardanidum aspectat, populosq; Latinos.] Lucē authores nonnulli dixerunt tunc pandi, quum exoritur dies: tunc cl[illegible]di, quum finito die tempus noctis accedit. & ne longius istius assertionis documenta requirantur, ipsius Maronis consentientis in hæc dicta repetamus. Hîc enim ait Panditur, ut ostenderet diem uenisse: alio autem loco dixit, Ante diem clauso componet uesper Olympo. Hoc ipsum firmatur ex eo, quòd cœlo etiam portas obsignant: quod enim habet portas, aperitur & clauditur: nec aliud officium potest esse portarum, nisi ut clausæ ingre[illegible]gent: aut quum patent, uenientes admittant. Vnam rej[illegible]runt portam, qua sol exoritur: alteram, quæ illum excipit occidentem. Quum igitur dies exactis noctis temporibus aduenisset, & cœlum esset patefactum, concilium deorum fieri Iupiter iußit, & in unum cōgregari [illegible]iuersos. Illic enim deos sedere conuenerat, ubi tenebantur & sidera. Nec illud uacat quod dixit, Diuûm pater atq; hominum rex, quoniam id dicere fuerat necessariū. Qui enim deos atq; homines una potestate retinebat, debuit omnes æquo moderationis arbitrio gubernare, & illic habere concilium, ubi dij præsentes essent, & unde omne humanum genus uideri potuisset: non tamen exæquauit homines & deos. Nam diuûm dixit patrem, hominum autem regem: quæ officia æquitate & moderatione consistunt. Causa autē contrahendi cōcilij fuit, ut obiurgatione conuenienti omnes deos, & Iunonem ipsam obliquè Troianorum æmulatione compesceret, quam per iram suprà secreto commouerat, ut Troianorum hostem fouere desineret. Confidunt tectis bipatentibus.] Bipatētibus dixit propter duas portas: quorum suprà, secundum Poetā ipsum, reddidimus rationem. Incipit ipse.] Ipse scilicet deûm pater, & hominum rex. Cœlicolæ magni.] Omnium fecit causa, quia in fauorē Iunonis omnes erant Troianis infesti, & in conuentu publico sororem suam, eandemq; coniugem, speciem exprobrationis uolebat exponi. Quia nam sententia uobis Versa retro? tantumq; animis certatis iniquis?] Qui cœlum, inquit, incolunt, & inde magni sunt, & qui omnium populorū retinent principatum, iusti esse debent, & in una manere sentētia: non moueri, & non [illegible]perfidia. At uos contrà, mobiles, rescindentes ea, quæ semel ad placitū dicta sunt, irreligiosi in regem, & iniqui in homines, quale studium uestrum, quod neq; ego probo, & mortalib. displicet. addit etiam, Tantumq; animis certatis iniquis? Ecce ut iniquitatis ipsius exprimeret uim, ait: Vt si faciēdum aliquid, quamuis contra fas fuisset, modus tamen imprudentiæ aliquando deberet imponi. Summa ergo obiurgationis ipsius hoc modo

A modo colligitur: *Facitis quod deorum perſonæ non congruit, non ſtatis in una ſententia, non regitis homines æquo iudicio, ſed innocentibus eſtis infeſti, coeundi uobis licentiam uendicatis, facientes contra ſententiam meam. Et quod eſt inter omnia notabilius, longis temporibus in fato perſiſtitis.* Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.] Hunc locum qui exponũt, uolũt ipſum Iouem, reprehendentem alios, eſſe mentitum: aſſerũt enim aliud ſecretò in primo libro filiæ eſſe confeſſum, aliud uerò in præſenti concilio ſimulare. Quod abſit à Poeta noſtro, ut talem inducat, quem in deos & in homines habere poteſtatẽ multis locis aſſeruit. & uera ille dicebat, nec ab illis diſſimilia, quæ prædixerat filiæ. Sed ſi primo libro propoſita congrua intelligerentur, ad errorem præſentis loci, legentium non ueniret intentio. Quid enim in primo libro futurum prædixerat? Bellum ingens geret Italia. & hic dixit, Abnueram bello Italiam concurrere Teucris. Hinc primum error exoritur, quòd ſeparant Bellum ingens geret Italia. Cæterùm ſi contextam Iouis orationem aduerterent, nunquã fallerentur. Illic enim & perſonam

B inuenirent geſturam bellum, & contrà id quod eſt futurum, manifeſtius præuiderent. Nos tamen ab illis omiſſa repetamus, ut intellectus deducatur in lucẽ. Parce, inquit, metu Citherea, manent immota tuorũ Fata tibi: condes urbem, & promiſſa Lauini Mœnia, ſublimemq; feres ad ſydera cœli Magnanimum Æneam, neq; me ſentẽtia uertit. Hic tibi (fabor enim) quando hæc te cura remordet, Longius euoluẽs fatorum arcana mouebo. Hæc ad ea pertinent, quibus Venus poſſet maturè ſecurior reddi, in quo ipſe Romæ nomen non omiſit. Huic nomini Vbi, iungendum eſt, Bellum ingens geret Italia: ſubtractis his uerſibus, qui narrationem continuam diuiſerunt, hoc eſt, Neque me ſententia uertit, Hic tibi (fabor enim) quandò hæc te cura remordet, Longius euoluens fatorum arcana mouebo. Hoc ergo ſubtrahendum eſt, dehinc iungenda ſunt cætera, & ut integretur narratio futurorum, ut ſit: Sublimem feres ad ſidera cœli Magnanimũ Æneam. & ſequatur, Bellum ingens geret Italia: id eſt, non Italia geret ingens bellum, ſed ipſe Æneas bellum ingens geret Italia. Deducta hic In præpoſitione, fecit ex poetica licen

C tia, ſed Vbi addenda eſt, ut ſit, Bellum ingẽs geret in Italia, populoſq; feroces contundet, ipſe ſcilicet Æneas: moreſq; uiris, & mœnia ponet, ipſe Æneas. Ecce dicit & quanto tempore regnaturus: Tertia dum Latio regnantem uiderit æſtas, Ternaq; tranſierint Rutulis hiberna ſubactis. Hæc proculdubio ad Æneæ, non ad prouinciæ perſonã pertinent: ſi enim Italia fuerat bellũ geſtura, quẽ intelligimus percepta uictoria potuiſſe regnare? Non eſt igitur diuerſum, nec fefellit Iupiter quenquam, dicendo: Abnueram bello Italiam cõcurrere Teucris. Prædixerat enim in primo libro futurum bellum in Italia, atque hoc bellum Æneam feris & indomitis adhuc gentibus illaturum. Hic dicit, hanc fuiſſe diſpoſitionẽ, ne Itali belli uim Troianis inferrent. Quod reuera nõ fieret, ſi Iunonis tergiuerſatio quieuiſſet, quam Iupiter obliquè pulſat, et quaſi neſcius, authorem facti perquirit. Deniq; ſic poſuit. Quæ contra uetitum diſcordia? quis metus aut hos, Aut hos arma ſequi, ferrumq; laceſſere ſuaſit?] Non, ut dictum eſt, quæſiuit ut neſcius, quo authore iſta uiderentur admiſſa, ſed reprehendit: et quum omnes deos obiurgat, ipſam Iunonem inſolentiæ crimine aſpergit & notat. Adueniet iuſtum pugnæ (ne accerſite) tempus, Quum fera Carthago Romanis arcibus olim Exitium magnum, atque Alpes immittet apertas. Tum certare odijs, tum res rapuiſſe licebit.] Veniet, inquit, iuſtum tempus, quo in hoſtes populi Romani odia exercere debeatis: tunc ſcilicet, quũ fera Carthago cum Gallis, urbis arcibus cœperit imminere: tunc uobis licebit facere quæ uolueritis, & aliena diripere. Nunc ſinite, & placitum læti componite fœdus.] Nunc, inquit, horum diſſenſione poſita amate concordiam. Idcircò poſuit, Veniet iuſtum pugnæ tempus, ut ex hoc oſtenderet, quòd contra Troianos gerebatur, iniuſtum fuiſſe. Iuppiter hæc paucis.] Ideo pauca uiſa ſunt, quia inducturus eſt Venerem non paucis elocuturam. Deniq; ait, At non Venus aurea contrà Pauca refert.] Inuenit enim opportunum tempus, quo Iupiter agebat iam Troianorum partes, qui cauſam querelarum fuerat auditurus. Inuenit, inquit, locum, ut quicquid doloris olim conditum retinebat, effunderet. Auream Venerem, magis animo quàm corpore debemus accipere, quum triſtis eſſet: & refertur ad dolores eius, quæ in conuentum deorum proceſſura fuerat, nec illo tempore de excolẽda pulchritudine poterat cõgitare. Ordinatur ſenſus ſic: At Venus aurea non pauca contrà refert. Aurea igitur, hoc eſt, animo bona & innoxia intelligenda eſt: nec Pauca ideo, quia in conuentu tanto, omnia ſimul, ut fecit, debuit effundere, quæ prodeſſe filio & Troianis opportunè potuiſſent, ex occaſione libertatis, cuius forſitan non habuiſſet copiam poſterius. O pater, ô hominum diuûmq; æterna poteſtas.] Officijs præeuntibus inuidioſæ conuentionis, patrem dixit, aut ſuum, ut pote filia: aut deorum omnium, ut dea. Addidit Hominum & diuûm æterna poteſtas, ut oſtenderet, nec hominum quenquam nec deorum debere niti aduerſus ea, quæ uellet ille, qui haberet æternam poteſtatem. Et æternitatem poteſtatis neceſſariò adiecit: poſſunt enim cõtemni, quibus aliquando ſua poteſtas tollitur. (Namq; aliud quid ſit, quod iam implorare queamus?) Cernis ut inſultẽt Rutuli, Turnuſq; feratur Per medios, inſignis equis tumiduſq; ſecũdo Marte ruat?] Magnum doloris commouit affectum, quando ad id memorat fortunam Troianorum eſſe perductam, ut eius malis nullo iam poſſit remedio ſubueniri. Denique ſub tali inuidia ſubnexuit, Cernis ut inſultent Rutuli, Turnuſq; feratur Per medios, inſignis equis tumiduſq; ſecundo Marte ruat? Quid, inquit, uel quale beneficium pro perditis petam? facerẽ ſi aliquid ſpei ſupereſſet. Iam per fecta uictoria triumphant Rutuli: & quod eſt omni calamitate deterius, uictis inſultãt, Turnuſq; ipſe inter medios uehitur tutus. Quòd ait, quòd Turnus feratur per medios inſignis equis, et portatur: intelligi poteſt, quoniã equorum facta commemoratio eſt: & ſuperbia feratur, quoniam de uictoria loquebatur, quem ſecundæ res erectum ſublimemq; perfecerãt. deniq; ſequitur, Tumiduſq; ſecundò Marte ruat? Ecce, unde ferebatur: quoniam fauore Martis utiliter commodeq; pugnauerat. Cõpleuit partes Turni, & eius proſperitatem proſecuta eſt: incipit cõtrà enumerare ſuorum aduerſa. Non clauſa tegunt iam mœnia Teucros.] Quam ſpem habere poſſunt, qui munimenta perdiderunt, defenſionemq; caſtrorum? Quin intra portas, atq; ipſis prælia miſcent Aggeribus murorum, & inundant ſanguine foſſæ.] Augmentum malorum eſt, quòd muris perditis conſtabat exortum, ut intra muros, murorumq; aggerem hoſtis impune certaret, & uinceret in tantum, ut cæſorum ſanguis foſſas impleſſet.

Nec me quisquam fingere aliquid putet. Malorum meorum testes sunt oculi tui, & tuis conspectibus infortunia miserorum cuncta monstrantur. Geritur adhuc quod infelix gemo, & insultat, qui insontibus intulit bellum. Quod dicit clausos fuisse, & uicta per uim quae ictus defendebant, ostendit incitatos eos fuisse, & ab aliquibus fuisse prouocatos. Monstrabat Venus uniuersa, non quia illi subiecta non uiderent, sed ut illis consideratis tandem miseratio nasceretur. Hanc partem astruebat Poeta quum diceret, Terras unde arduus omnes Castraq; Dardanidûm aspectat, populosq; Latinos. ut facilis esset probatio Veneri eorum scilicet, quae inter suos ac Rutulos gerebantur. Cernis, ad omnia pertinet, quae Venus conquerens enumerabat, ut sit, Cernis ut insultent Rutuli? Cernis ut Turnus feratur per medios insignis equis? Cernis ut tumidus secundo Marte ruat? et sic caetera, quibus potest aptari quod semel dictum est Cernis. Quod ait, Per medios insignis equis feratur, inde erat maior acerbitatis morsus, ut in medio Troianorum positus salutis periculum non timeret, quin potius gloriaretur, & insignis incederet. Aeneas ignarus abest.] Haec, inquit, omnia Aenea gerũtur absente: ut ostenderet etiam ipsum ab his actibus alienum. Nunquam'ne leuari Obsidione fines? Non dabitur malis Troianorum finis, nec releuatio aliqua? neq; aliquando erunt ab obsidionibus liberi? Obsidionis Troianae facit cõmemorationem praesentis. Deniq; sequitur, Muris iterum imminet hostis Nascentis Troiae, nec nõ exercitus alter.] Perijt, inquit, antiqua Troia, nec alterã renasci admittitur. Recessit Graecorum exercitus, qui tandem perdidit patriam: alter imminet, ne recidiua consurgat. Atq; iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis Tydides.] Non ipse, sed ad ipsius similitudinem alius. Equidem credo, mea uulnera restant.] A' Diomede enim dicitur uulnerata, ac per hoc si sperabatur alius emersurus in Diomedis uicem, quid superaret, nisi ut humanis manibus Venus iterum laederetur? Quod dixit, Mea uulnera, ipsa exposuit, quid in pronomine debeat intelligi, addẽdo, Et tua progenies mortalia demoror arma.] Pronominis uim, alterius pronominis substantia patefecit. Nam quod dixit, mea uulnera, hoc exposuit dicendo, Et tua progenies. Si, inquit, contemptum fuit in me meritum meum in primo uulnere, uel nunc nihil tale debet exoriri, quia filia tua sum. Si sine pace tua, atq; inuito numine Troes Italiam petiêre, luant peccata, neq; illos Iuueris auxilio.] Secura haec dicebat: nihil enim factũ est, nisi ex eius uoluntate. Certe, inquit, si contra sententiã tuam Troiani fecerũt in eo, quia uenerunt ad Italiam, nec intercedo, nec rogo: noli iuuare improbos, sed contumaces extingue. cur illi non mereantur interitum, si te inuito aliquid ausi deteguntur? Sin tot A

responsa secuti, Quae superi manesq; dabant.] Pro peccato habent, quia praedicta toties, & tot deorum responsa sectati sunt, & monita ex infernis partibus data. Cur nunc tua quisquam Vertere iussa potest? aut cur noua condere fata?] Quis, ait, iste potior te est, cui liceat tuã abolere sententiam, aut noua fata conscribere? Dum illi cita posuit, uertere enim non debuit, quod oportuit esse perpetuum, & nihil statui nouum contra instituti ueteris formam. Vertere, nullam spem reparandae rei significat, quo uerbo uero usa est in Primo libro dicens: Quae te genitor sententia uertit? Quòd enim habet aliquid, & uertitur, totum perdit, & nullae in eo reliquiae manent. B

Quid repetam exustas Erycino littore classes?] Per omissionem enumerat, quicquid Troianis inflictum est. In hoc autem & locum commemorauit & factum [illegible] tempestatum regem, uentosq; furentes Aeolia excitos?] Naufragium tangit, quod descriptum est in primo libro. Aut actam nubibus Irim? Quae ad exurendas naues, matres Troianas accendit. Nunc etiam manes (haec intentata manebat Sors rerum) mouet.] Nunc, hoc est recenti tempore, commouit manes: id enim ei remanserat solum, quod nondum in Troianorum excierat necem. Huius partis grauiter exaggerat factum. Commouit, inquit, coelum, maris fluctus, & uentos miserandis immisit. Postremò quod tertiae sortis intentatum remanserat, inferos quoq; cum ista luce commiscuit. Et superis immissa repentè Alecto medias Italûm bacchata per urbes.] Vident superi, quod uideri non licuit, Alecto furiam, ipsis quoq; inuisam, per medias urbes Italas atq; in luce impunè bacchantem.

C

Aeneas ignarus abest. nunquam'ne leuari
Obsidione fines? muris iterum imminet hostis
Nascentis Troiae, nec non exercitus alter:
Atq; iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. equidem (credo) mea uulnera restant,
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si sine pace tua, atq; inuito numine Troes
Italiam petiêre, luant peccata, neq; illos
Iuueris auxilio: sin tot responsa secuti,
Quae superi manesq; dabant, cur nũc tua quisquã
Vertere iussa potest? aut cur noua condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in littore classes?
Quid tempestatum regem, uentosq; furenteis
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam manes (haec intentata manebat
Sors rerum) mouet, & superis immissa repente
Alectò, medias Italûm bacchata per urbes.
Nil super imperio moueor: speraumus ista

SER. Implorare.] Implorare est auxiliũ cum miseratione deposcere: qua ratione benè dicimus, Imploro te ut misero feras auxilium: contrà imploro te ad diem festum, non procedit. Cernis.] Ad augendam inuidiam ait Cernis, ac si diceret: Non est opus narratione quũ Troianorum miserias ipse conspicias. Insultent Rutuli.] Propter illud, Interea Rutuli portis circum omnibus instant. Insultare autem est inimicos irridere per cauillationem: unde & Graeci ἐπιχαιρεκακίαν appellant. Exultare uerò, gloriari & laetũ esse. Per medios.] suos scilicet. Insignis equis.] Propter illud, Viginti lecti equitum comitatus. nam castra non eques irruperat. Secundo Marte.] Ad illud respicit, Hic Mars armipotens animũ uireisq; Latinis Addidit. Ruat.] irruat. Clausa moenia.] Magna inuidia: scimus enim ultimũ esse praesidium in castra confugere, & hostilem impetum plerunq; differre: sicut factum est in bello Troiano. Modò ergo dicit ademptam esse etiã hinc aram misericordiae, siquidem intra muros hostis insultat. Quin.] quinetiam. Ipsis.] in ipsis. Aggeribus autem, munitionibus: sed abusiuè & in muris, ideo quia suprà dixit,

ignarus

A Ignaros deinde in maris Martemq; cientes. Aggeribus.] Agger propriè dicitur terra illa, quæ uallo facto propius ponitur, sed abusiuè & muros et munimenta omnia Aggerē dicimus: sicut modò Aggeribus murorum, pro munimentis. Mœrorum.] Pro murorum, antiquè nā ueteres pleraq; eorum quæ nos per u dicimus, per diphthongon pronunciabant: hinc est Mœrorum pro Murorum, & è contra Pœnio pro punio, quòd uerbum à pœna uenit, quod Græcum est uocabulum ποινὴ dictū. hinc [illegible], Punica regna uides. quum Pœnos ubiq; legerimus. Hoc autem facit orthographia, qua uocalem quam nos u habemus, illi diphthongo habent ου: & ideo putarūt posse pro hac litera, licet non eadem, diphthongon poni. Inundant.] implent, & inundare faciunt. Leuari Obsidione fines.] liberari: & obliquè per Iouem inuidiam commouet Iunoni. Ætolis surgit ab Arpis.] At[illegible] non est uenturus: unde accipiamus Venerem nō quasi deam loqui, sed quasi unam de Troianis: ut in Primo, Venius ob iram Prodimur. item eodem loco, Cœli quibus an nuis arcem. ne futura ignorare uideatur. Ætolis autē Ar-
B pis sic dixit, ut Cumas Euboicas: nam de Ætolia Diomedes uenit, qui Arpos in Apulia collocauit. Mea uulnera restāt.] ut possim iterū uulnerari. Demoror.] expecto, sustineo. Sine pace tua.] Sine tua beneuolētia: ut Orātes [illegible] ueniamq; petentes. Item, Exorat pacem diuûm. [illegible]rgo Pac[illegible], beneuolentia, suffragio. Dicendo autem, Si ad Italiam sine deorum uoluntate uenerūt, dent pœnas. ostendit statum esse absolutum, & insinuatione utitur, id ficta conditione concedendo, quod non esse uerum Venus conscia [illegible]: ut deinde, quum diu rem indignam ostenderit, & indignitatem auxerit, nihil simile à se factum ostendens, magis ac magis Iouis exoret fauorem. Inuito numine Troes. σύλληψις per genus est. Luant peccata.] Luant, id est absoluant. Dicimus autem & Luo pœnam melius. & Luo peccatum: nam peccatum soluitur pœna. Qui enim crimine tenetur obnoxius, eum pœna à pristina liberat obligatione. Contrà Luo pœnam si dixeris, non procedit, quare pœna soluatur. Tamen authoritas licenter ista confundit, more quo solet poni, uel à sequenti quod præcedit, uel à præceden-
C ti quod sequitur. Neq; illos Iuueris auxilio.] Concessiuus est modus, secundum Probum: nanq; in artibus non inuenitur. Fit autem quoties tædio contentionis quasi uidemur concedere, quod tamen nolumus fieri: nam id agit Venus hoc loco, ut Iuppiter magis præstet auxilium. Responsa secuti.] Hoc est, si non solum prohibiti nō sunt, sed eis concessum est. Superi.] Vt Apollo. Manes.] Vt Creusa, & Anchises. Quisquam.] Verecundè, quia apud maritum contra uxorem agit. Exustas Erycino in littore classes.] Argumentum est, utrum habeat uoluntatem nocendi, quæ nocuit. Erycino in littore autem, secundum opinionem suam dixit: nam alij apud Caietā dicunt exusta nauigia: unde καίειν urere, & Caieta dicta est. Actam nubibus Irim.] impulsam, scilicet ut persuaderet matribus incendium nauium. aut secundum artem rhetoricam rem unam in duas diuiserit: nam per Irim naues exustæ sunt. Sed melius est, ut non sit iteratio, & ad Turnum missam intelligere. Nec nos commoueat ordo conuersus: solent enim grauiora in principijs & in fine, secundum artem rhetoricam poni. Nubibus.] per nubes. Sors rerum.] Id est, regnum: nam per sortē inter se fratres mundi regna diuiserunt, quæ Iuno præter inferos in Troianorum perniciem mouerat. Superis immissa.] Ac si diceret, Non iam Troianis, sed dijs. Respexit autem ad illud, Et cœli conuexa per auras. Bacchata per urbeis.] perfuruit: & benè Bacchata per urbes, quia per simulationem sacrorum Liberi patris matres egerat in furorem. Super imperio.] De imperio: ut, Multa super Priamo regitans. Est autem uerecunda petitio, & obliqua, per quam magna Ioui inuidia commouetur. Sperauimus ista.] Absolutè dixit.

Leuari.] liberari. Alter.] illic Græcorum, hic Latinorum. Ætolis.] Diomedes nepos Oenei filij regis Ætoliæ, condidit Arpos in Apulia, ut diximus in principio octaui. Tydides.] Diomedes filius Tydei, non erat uenturus: sed timebat. nam Rutuli Venulum legatum ad Diomedem miserant, pro auxilio. Demoror arma.] sustineo. q. d. uolo demorari. Inuito numine.] imò tu uoluisti Troas uenire in Italiam. Luant.] absoluant pœnas. Inuito.] si Troiani uenerunt te inuito in Italiā, dent pœnas, nec iuues illos: sin uolentibus fatis uenere, cur audet quisquam obstare? Condere fata.] ut cadāt qui non sunt casuri. Quid repetam exustas.] Iris missa à Iunone, mutata in Beroen uxorem Dorycli, suasit Iliadibus ut iaceret ignem in naues. & nisi citò tulisset opem Ascanius, incensæ fuissent omnes. Aiunt quidam, non in Sicilia incensas naues Æneæ, sed Caietæ. unde nomen loco. καίειν comburere est, inde Caieta. Tempestatum.] in primo libro. Æolia.] Æolus impulsus à Iunone. Alecto impulit Amatam & Turnum. adeò nihil reliquit inausum & intentatum Iuno. Per urbes.] Laurentum & Ardeam. lege suprà. Sperauimus.] aduersa ista ferendo uicimus. POM. Sabi.

Vertere iussa potest?] In Romano libro, Iura legitur. In Oblongo, Flectere iussa. VAR. Lect.

Nil super imperio moueor, sperauimus ista, Dum fortuna fuit. uincant, quos uincere mauis.] Nec arbitreris me uerbis præsentibus imperium quærere. Cur enim de imperij possessione contendam, cui non sinitur uiuere? Potuerunt sperari, quum possent. Vincant, non qui uincendi habet iustissimas causas, sed quibus iniquitas fauet: Vincant, quibus uictoriam cedere uoluisti, illorum tibi pars præponenda uisa est. Sint superiores non merito suo, sed arbitrio tuo. Si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx Dura.] Dum impersonaliter loquitur, & obliquè malorū ipsorum pulsat authorem, nimia doloris necessitate compulsa est, ut ad eius specialem designationem descenderet, usa tanta subtilitate consilij, ut ipsum Iouem nonnullus pudor confunderet. Non enim dixit, Iuno hæc soror tua, sed uxor tua commisit: ut esset crimen mulieris, cui nefas esset contra mariti uenire sententiam. Si tantum, inquit, dura est uxor tua, ut omnes terras deneget Teucris. Per euersæ genitor fumantia Troiæ Excidia obtestor.] Vnum saltem liceat desiderare, quod sit miseris in tanta calamitate solatio, & sit fas remeare Troianis, eamq; iterum uidere patriam, per cuius excidium iuro. Æquius est hic uidere quotidie quam plangāt, quàm perire illic, ubi sub falsa promissione uersantur. Liceat dimittere ab armis Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.] Plurimum, inquit, arbitrabor me meruisse de patre, si superfit innocens nepos, si ei Rutulorum arma contingat euadere. Æneas sanè ignotis iactetur in undis, Et quancunq; uiam dederit fortuna sequatur.] De Æneæ partibus taceo: ferat ille fortunam DON.

 suam,

suam, iactetur etiam nunc per ignota pelagi: & quia iniquitas æquitati successit, incerta pro certis expressit. Hunc tegere, & diræ ualeam subducere pugnæ.] Faciam, inquit, sine crimine pro filio meo quod possum, eumq; subtraham à bello. Ecce indicat consilium suum. Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atq; Cythera Idaliæq; domus.] Si usquam ei commorari non sinitur, deget in meo, & materno iure cuiusquam molestia non afficietur, habebit remota nemorum abdita & siluarum. Positis inglorius armis Exiget hîc æuum.] Et quia inuident uirtuti eius & gloriæ, erit illic procul à bello discretus: illic omne æuum sine dimicatione consumet. Et si minus accidit ex causa uirtutis triumphorum: erit tamen in ocio solatium, doloris tanta æmulatione caruisse. Magna ditione iubeto Carthago premat Ausoniam, nil urbibus inde Obstabit Tyrijs.] Ostendere uoluit, per Æneam premi posse Carthaginem, si obtineret Italiam: sine ipso uero non posse. Si hoc uis, inquit, aut hoc tuis sensibus placuit, iam iube ut Carthago præferatur Italiæ: nō obsistet urbibus Tyrijs filius meus, si semel arma posuerit. Carthaginis nomen abiectè pronunciandum pro persona & affectu loquentis: Italiæ uerò cum laude. alteram enim depressit quam indignam iudicauerat regno: alteram extulit, cui perpetuū deberi imperium ipso Ioue referente didicerat. Hinc ostendit, quia omnis causa odiorum Iunonis, propter statum Carthaginis fuerat suscepta, non propter Troianorū aut ipsius Æneæ aliquam culpam: sed ne nasceretur ex Troianis, qui fatorum suffragio ipsam Carthaginem perderet. Quid pestem euadere belli Iuuit, & Argolicos medium fugisse per ignem, Totq; maris, uastæq; exhausta pericula terræ? Dum Latium Teucri, recidiuaq; Pergama quærūt?] Quid profuit euasisse bellum, quod florem Troianæ iuuētutis extinxit? Quid mediū transisse per flāmas? honestius dictum est, quàm si poneretur, per medias flammas. Medium transisse per flammas, hanc habet proprietatem, quia uallatus incēdijs cum difficultate euasit. Addidit tertium, Maris ac terrarum uastarum, hoc est, desertarum discrimina, quæ inferiora non essent incendio & bello. Horum uis accepta quantitate augmentum parit, quum dicit Tot. Leue enim uideretur, non frequenter, sed semel esse effectum. & omnia ista perpessos asseruit, quū quærerent Latium, quo ire iubebantur, et Pergama reparare. Non satius cineres patriæ insedisse supremos, Atq; solum quo Troia fuit?] Non melius fuisset remansisse in cineribus patriæ, & in solo genitali resedisse, quàm labores tot & pericula sine commoditate suscepisse? Xanthum & Simoenta Redde oro miseris.] Necessarium posuit Redde: ipsius enim iussu fines regionum suarum Troiani dimiserant: ipse reddere debuit, quod iubendo sustulerat: aut id quod pollicitus fuerat, dare. Magnū, inquit, meis præstabis beneficium, si patriam antiquam illis reddideris: sed non uere, sed propter inuidiam dicit. Ideo sequitur, Iterumq; reuoluere casus da pater Iliacos Teucris.] Et si hoc putatur iustum, iterum in labores redeat, & periculis rursum studio deteriore subdantur: ut ostenderet iniquum esse, negari præsentia iniquissimis fatis, et ad ea quæ per tot annorū seriem uix euaserāt, reuocari.

Dum fortuna fuit, uincant, quos uincere mauis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
Dura: per euersæ genitor fumantia Troiæ
Excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sanè ignotis iactetur in undis,
Et quancunq; uiam dederit fortuna, sequatur.
Hunc tegere, & diræ ualeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphos atq; Cythera,
Idaliæq; domus. positis inglorius armis
Exigat hic æuum: magna ditione iubeto,
Carthago premat Ausoniam. nihil urbibus inde
Obstabit Tyrijs. quid pestem euadere belli
Iuuit? & Argolicos medium fugisse per ignes?
Totq; maris, uastæq; exhausta pericula terræ?
Dum Latium Teucri, recidiuaq; Pergama quærūt,
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atq; solū, quo Troia fuit? Xanthum & Simoenta
Redde oro miseris, iterumq; reuoluere casus
Da pater Iliacos Teucris. tum regia Iuno
Acta furore graui. Quid me alta silentia cogis
Rumpere, & obductum uerbis uulgare dolorē?
Ænean hominum quisquam diuûmq; subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petijt fatis authoribus. esto,
Cassandræ impulsus furijs. num linquere castra
Hortati sumus? aut uitam committere uentis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenam'ue fidem, aut gentes agitare quietas?
Quis deus in fraudem? quæ dura potentia nostra
Egit? ubi hic Iuno? demissa'ue nubibus Iris?
Indignum est Italos Troiam circundare flammis

SER. Si nulla est regio.] Hic distinguendum, ne duo incipiant esse epitheta, Dura fumantia excidia, quod contra artem fit, nulla interposita coniunctione. Coniunx dura.] Inuidiosè dixit: ut suprà in Primo, Cunctus ob Italiam terrarū clauditur orbis. quum à sola arceantur Italia. Per euersæ genitor fumantia Troiæ.] Quum dicimus, Rogo te per deos, hoc uidemur dicere, Memineris religioni curæ esse petitionē meā: sicut in Primo expressit, At sperate deos memores fandi atq; nefandi. Quū aūt dicim⁹, Rogo te per miserias meas, uidemur dicere, Memineris ab eo te rogari, qui miserias pertulit: ut qui rogatur ad misericordiam, miseriarum commemoratione flectatur: sicut est nunc in Veneris petitione. Nam ideo sic rogat, ut cōmemoratione infelicitatis Troianæ impetret misericordiam. Aliàs stultum est, quum adiuratur Iupiter per excidia Troianorum. Incolumem Ascaniū.] Ideo Venus pro Ænea non petit hoc loco: non quia pro ea non mouetur, sed aut quia scit eum celerius esse moriturum, aut quia soli Ascanio debetur imperium: ut, Cui regnum Italiæ Romanaq; tellus Debetur. Est Amathus, est celsa mihi Paphos.] Cypri insulæ ciuitates sunt, Veneri consecratæ. Cythera.] Insula Veneri cōsecrata. Dicimus autem hæc Cythera in plurali, sicut hæc Solyma, et hæc Artaxata, & Megara. Idaliæq; domus.] Idalium ciuitas Cypri. Inglorius.] sine triumphis, immemor gloriæ. Inde.] ab Ascanio Tyrij nihil timebunt: & uerum est, nam Scipio uastaturus est Africam. Quid pestem euadere belli Iuuit?] In fine iam agit

Nascentem, & patria Turnum consistere terra,

A agit miserabiliter, sicut egit in principijs: nam hoc præcipit ars Rhetorica, ut epilogi & principia pari ratione tractētur. Pestē aūt incendiū significat: ut, Et toto Descēdit corpore pestis. quū de nauib. loqueretur incēsis. Euasisse per ignes.] Exprimit quid sit belli pestem euadere. Recidiua Pergama.] renascentia. Tractus autem sermo est de arboribus, quæ alijs sectis repullulant. Ergo illud solum Recidiuū dicimus, quod postea renascitur. Vnde modò Recidiua dixit, quæ renouantur ab his, qui sunt superstites Troianis periculis. Cineres patriæ insedisse.] Propter illud, Dulcesq; meorum Relliquias colerem. Atq; solum quo Troia fuit.] Vt in Tertio, Et campos ubi Troia fuit. Xanthum & Simoenta Redde oro miseris.] Ambiguum est, utrum dicat, Redde nobis reuera Troiam antiquam, an Redde nobis terras in Italia, ad similitudinem Troiæ. nouimus enim hanc consuetudinem fuisse, ut aduenæ patriæ suæ imaginem sibi redderet: ut, Effigiem Xanthi Troiamq; uidetis. Bene ergo Venus medio usa est genere loquendi, ut utrunq; significaret, et an-

B tiquæ Troiæ redditum, & imperium Italiæ, quod Troianis ad similitudinem Troiæ fore Iuppiter promiserat: & magis hoc est, quod latenter desiderat atq; petit. Iterumq; reuoluere casus.] Si ad Troiā uis referre: sic dic, Redde Troiam per naufragia & pericula: id est, patiamur denuò quæ pertulimus, duntaxat Troia nobis reddatur. Si uerò ad Italiam uis referre, sic intellige: Redde nobis Italiam, et libēter repetemus ea, quæ in Troia pertulimus. Alta silentia.] Iuno ubiq; silens inducitur: unde ei oratio, nisi eximia necessitate, non datur: hinc est, Acta furore graui. Statius, Iunonem tacitam furibunda silentia torquent. Et notandum, quod sigillatim dicta Veneris hac oratione soluuntur. Silentia cogis Rumpere.] Silentium rumpere est omnino tacere: unde apparet usurpatiuè dictum esse, Composito rumpit uocem: id est, loquitur. nam Vocem rumpere, silere est. Silentium rumpere, loqui. Obductum dolorem.] cælatum, & diuturna iam cicatrice coopertū. nam Obduci dicuntur uulnera, quæ cicatrice clauduntur. Ænean hominum quisquam.] Cælat quæ facta sunt, quæ non sunt facta com-

C memorat: nam non Æneas, sed Turnus instinctu Iunonis bella cōmouit. Vtitur autem replicatione rerum obiectarum: pòst enim sequitur resolutio. Esto.] Modò aduerbium est concedentis: nam Græci ἔστω. Illo autem loco uerbum est, Esto nunc sol testis. Cassandræ impulsus furijs.] Bene Furijs plurali numero, quod de uaticinantibus non dicitur: ut uideantur meritò esse decepti, qui Cassandræ insanienti crediderunt. Quod falsò dicitur à Iunone, sicut ex uerbis probamus Anchisæ, qui ait in Tertio: Quē tum Vates Cassandra moueret? Vitam committere uentis.] Id est, incertis & inanibus rebus. Num puero summam belli?] Exaggeratio est ab ætate. Tyrrhenámue fidem.] Inire societatem cum inimicis gentibus: aut certè disrumpere fœdera, quæ Turnus cum Tyrrhenis inierat. Sciendum sanè Turnum auxiliorum causa ad Mezentium confugisse. Gentesq; quietas.] Nam licet uellent in bella prorumpere, tamen erant quietæ, propter illud oraculum: Externos optate duces. Quis Deus in fraudem.] in periculum. ita enim in iure lectum, Fraudi erit illa res, id est periculo. Quæ dura potentia nostra.] Ad illud respicit, Si nulla est regio Teucris, quam det tua coniunx Dura. Nubibus Iris.] Propter illud, Aut actā nubibus Irim. Indignū est Italos Troiam circundare flammis.] Rhetoricum est: nam quoties aliqua non possumus soluere, paria opponimus, quod nunc Iuno facit. nam negare non potest, nec soluere, quia obsidentur Troiani. Vnde dicit, Hoc indignum est Troianos obsideri, aliena eos matrimonia præripere dignū est. sic in Bucolicis, Dic quibus in terris inscripti nomina regum.

Liceat.] dimittere ab armis. quàm modestissimè petit pro simplici & innocente, seruetur modo Ascanius, à quo est futura gens Iuliorum. Nepotem.] meum, ipsum Ascanium. Est Amathus.] diximus de his locis in primo, & in Ciri. Amathus.] ciuitas Cypri, unde Amathusia Venus. Carthago premat.] si Ascanius priuatus deget Cypri, ob hoc nihil Carthago de excidio suo. Scipio ex gente Ascanij non delebit Carthaginem. Pestem.] incendium. Belli.] quo uictores fuerunt Graij. Recidiua.] iterum casura. sunt qui dicant renascentia, et melius. Quærent.] pro quærerent. Redde oro.] id est, redde Toianos patriæ, & rursus patiantur quæ pertulerunt. Quid me alta,] Loquitur Iuno. Subegit.] coegit, interrogatiuè legitur. quæ non sunt gesta narrat: præterita mandat silentio. Esto.] Concedit per hanc particulam. Castra.] nouam Troiam. Tyrrhenam.] Mezentium intelligit. Quis deus.] quæ potentia nostri egit, agitare Tyrrhenam fidē. propterea quòd Æneas petijt Tarchontem. Quietas.] uel Euandrum, uel quemuis alium quietè degentem. Indignū.] Ironicè. POM. Sabi.

Æneas sanè ignotis iactet in undis.] Romanus liber, Æneas procul ignotis legit. Atq; etiam pro Vndis, Oris in ueteribus exemplaribus inueni. Et diræ ualeam.] In antiquissimo libro Duræ habetur. Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atq; Cythera.] In exposito Palatino lib. legere est, Amathus, est celsa Paphos, atq; alta Cythera. Sunt uerò lib. antiqui, ubi Amathos, scriptum sit. Exigat hic æuum.] Antiqua exemplaria Exiget legunt. Et Argolicos medios fugisse.] In Romano libro, & nonnullis alijs antiquis, Medium legitur. Recidiuaq; Pergama quærunt.] Romanus liber, & alij Rediuiua legūt. Italiam petijt fatis auctoribus.] In libris nonnullis legere est, Italiam fatis petijt auctoribus. VAR. Lect.

Tum regia Iuno Acta furore graui.] Furorem dicendo, ostendit iniustè commotam atq; excitatam uehementer: ubi enim furor interuenit, uerum animi iudicium cessat. Furorem igitur Iuno collegit, primùm ex ea causa, quod in cōuentu deorum omnium dolebat se esse confusam, quod mira arte egerat Venus: ut quum esset contra Troianos, omnium deorum in fauorem Iunonis studium susceptum, Iunonem peteret solam, quò cæterorum assensum suis partibus quæreret: quod præuenire non posset, nisi dissimulatio fuisset adiecta. Accusare autem, aut omnes aut plures, quid prodesset? quum authore deiecto, nihil esset studij ueteris in cæterorum sensibus remansurū. Hinc igitur Iunonis mentem furor inuaserat, quia solam Veneris timebat inuidiam accedentem, eo quoque iri obuiam cœptis suis, quæ iniquè susceperat: considerabat ipsum etiam Iouem æquitate uictum pro Troianorū partibus facere. Cur non faceret cui ausus suos non permittebatur implere? Cur non faceret, quæ liberius Veneris uoce gemebat se esse contemptam? Quid tamen dicat, considerandum est: ipsius enim responsione obiectorum purgatio erit, & in Veneris & in Troianorum personam DON.

omne

omne criminationis reuocabitur pondus. Ecce quantum profuit Veneri non pauca dixisse, quia multa paucis dici non poterant: occasione quippe arrepta consilij, argumentorum ueterum collecta congeries semel deberet effundi, quæ penitus æmulam mitteret in furorem. Quid me alta silentia cogis Rumpere, & obductum uerbis uulgare dolorem?] Dixit Principium ex persona sua, quam sciebat graui inuidia laborare, asserens, quam non habuit uerecundiam, & grauare ex eo cupiens Venerem, quæ se dicebat prouocari in colloquium publicum, & causam dicere: quæq; monstrare se cupiebat modestam, & personam Veneris prouocantis impudentem. Quid, inquit, me prouocas loqui? Quid urges in publicum proferre, quod uerecūdo silentio diutissimè pressi? Quæ profectò adhuc sensibus retinerem, nisi esset crimen, impudenter obiecta non refutasse responso. Quod ait Me, hoc uidetur tetigisse, uerecundam, me iniurias dissimulantē, me inimicam nulli. Rumpere quoq; non inaniter positum est: hinc monstrat uelut compulsam loqui se, & coactam respondere. Rumpitur quippe quidquid magnam uiolentiam senserit, & non emergit ex alto pectoris, nisi quod ui cogentis excluditur. Obductus uerò dolor est, quem tegit patientia dissimulantis. Commendata in principijs persona sua, & diuersæ partis nonnullis calumnijs aspersa, omisit narrationem: quia hanc ipsam scientibus ingerere fuerat uitiosum, & ob ipsas quæstiones magis fuerat proponendum. In his quippe & purgari se posse arbitrabatur Iuno, & Troianos sibi potius, non aliquē aliquando nocuisse poterat demonstrare. Ænean hominum quisquam, diuumq; subegit Bella sequi? aut hostem regi se inferre Latino?] Nititur tolerare causam malam: Æneas quippe non mouit bellum, sed existentibus inimicis affuit sibi: nec Latini se hostem professus, sed his qui instinctu ipsius Iunonis, primi sumpserunt arma. Italiam petijt, fatis authoribus: esto, Cassandræ impulsus furijs.] Et hic subauditur, Esto. Et quia hoc negare non potuit, quod uerum esse constabat, nō ausa est improbare: quin potius consensit, & hoc nititur alio genere prægrauare. Num, inquit, linquere castra Hortati sumus, aut uitam committere uentis?] Ad utrumq; pertinet, id est, castra & nauigationem. Ecce argumentum Iunonis contra Veneris inuentum. Veneris enim consilium fuit, non accusare plurimos: hæc nititur miscere sibi alios, omnesq; connectere, ut unam omnium faciat causam, ne sola esset in obiectorum inuidia. Nunquid nam nos, inquit, eum sumus hortati castrorum tuta dimittere, & committere animā uentis? & reuera maximum signum temeritatis et reprehensione dignum, quod primo loco credidit obijciendum: sed id retorquendum in eam, quæ hominem quietum in extremam necessitatem compulit, ut satius esset petere incerta propter expeditionem necessariam, quàm cum ipsa castrorum defensione consumi. Num puero summam belli? num credere muros? Tyrrhenamue fidem, aut gentes agitare quietas?] Et his omnibus aptandum est Hortati sumus. Rectè posset uideri hoc quoq; obiectum esse, si Æneas reuera summam belli aut defensionem murorū commisisset illi ætati, quæ nec sibi prouidere consilio posset, nec periculum uirtute propellere: sed hoc Æneas non fecerat. Dispositio enim absfuturi talis extitit, qualis in nono libro descripta est ab ipso Virgilio, inter Æneæ laudes hoc quoq; enumerante hoc modo: Nanq; ita discedēs præceperat optimus armis Æneas: si qua interea fortuna fuisset, Neu struere auderent aciem, neu credere campo, A Castra modò, & tutos seruarent aggere muros. & alio loco, Instat Mnestheus, acerq; Serestus: Quos pater Æneas, si quando aduersa uocarent Rectores iuueni, & rerum dedit esse magistros. Ecce nihil credidit puero, sed ipsum magis cum omnibus faciendis consilijs idoneis & robusta exercitatione florentibus uiris perpensa prouisione commisit. Tyrrhenos uerò non exciuit quietos in bellum, sed iusta ex causa commotos eos nauigaturos inuenit, eisdemq; se tum adiunxit, quos ipse Turnus suscipiendo bellum fecerat suis partibus inimicos: nec bellum geri cum hostibus iussit, sed uenientibus obiectu aggeris, & defensione turris obstitit. Obijcit Iuno uelut male gesta Æneæ, tacet facti causas, quod ipsa conflauerat. Quis deus in fraudem? quæ dura potentia nostra Egit? ubi hic Iuno, demissaue nubibus Iris.] [illegible] quid nam, inquit, hæc Iuno fecit, aut Iris? & constabat hæc Iunonem fecisse per Furiam, & per Irim excitasse Turnum, quum ociosus patrio sederet in luco. Indignū est Italos Troiam circundare flammis Nascentem, et patria Turnum consistere terra. Cui Pilumnus auus, cui diua B Venilia mater. Quid face Troianos atra uim ferre Latinis? Arua aliena iugo premere, atq; auertere prædas? Quid soceros legere, et gremijs abducere Pactas? Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?] Per comparationem nititur leuare partes suas, et grauare partem aduersam. Comparat enim personam suam & Veneris, Æneæ & Turni: factum suum & factum Veneris, gesta Æneæ & gesta Turni. Ait ergo: Indignum esse arbitraris Italos assistere commodis suis, & nascentem Troiam flammis circundare? Nunquid indignum etiam illud est, ut Turnus terras sibi patrias uindicet, originalibus auis, regibus maioribus natus, ac diuina matre progenitus? Hoc uerum asserebat Iuno, sed tacuit de Æneæ genere, quoniam Pilumno Iuppiter non fuerat conferendus, nec Veneri Venilia, sed obiecit incendium Italis parasse Troianos. Sed hoc falsò composuit. Et arua aliena iugo premere. non fuit uerum: nam hoc uoluisse Troianos probari non poterat. Atq; auertere prædas. quomodo hæc audere potuerant, qui rogantes uenerant ad Latinum? Eligere autem soceros aut gremij pactas abducere, quādo Æ- C neas probatur uoluisse? quum ne petijsse diceretur, nec uxorem duxisse, sed Latini habuisse promissum, & ultrò oblata affinitatis iura. Quando autem post acceptam pacem Troianos poterat monstrare, arma spontè sumpsisse: quòd esset prouocatus ad bellum? Post hæc, quæ falsis construxerat, dicit uera, ut ex his daret omnibus fidem. Tu potes Æneam manibus subducere Graium, Proq; uiro nebulam, & uentos obtendere inanes, Et potes in totidem classem conuertere nymphas.] Tibi uis, inquit, licuisse, ut Æneam manibus eriperes hostium. artificiose posuit: nam si diceret, tibi licuit liberare filium, rectè ubique fecerat mater. Quid uerò de conuersis in Nymphas nauibus obiectandum credidit, non Venus, sed deûm curauerat genitrix. Nos aliquid contrà, Rutulos iuuisse nefandum est.] Scelus, ait, putas admissum, quòd ex aliqua parte adiuuimus Rutulos. Benè extenuauit, quod ipsa præstitit dicendo in inuidia sumus, quia aliquid pro Rutulis fecimus, ut intelligatur ex eo, tu plurima & magna contulisti: sed non fuerunt personæ consimiles, nec pares substantiæ causarum. Venus pro filio, pro uoluntate fatorum, secundum deorum responsa, quæ superi & manes addide-

A addiderant, in causa iusta affuit non tantum alijs, sed sibi. Iuno uero non alieno, in causa iusti odij, contra fata, contra omnia quae suprà dicta sunt, Rutulos fouebat, et Turnum. *Æneas ignarus abest, ignarus & absit.*] Obijcit inquit, mihi Æneae peregrinantis absentiam, ut qui de nihil horum sciat: atque utinam semper in erroribus degat, nihilque gestum factumque cognoscat. *Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera. Quid grauidam bellis urbem, & corda aspera tentas?*] Habes loca uoluptuaria, amoena, deliciosa, conuenientia filio tuo: quid quaeris tentare, quod prouocatum ferre nō possis? ad huc perseuerat, quasi Troiani mouerint bellum. Grauidam bellis urbem, & corda aspera tentas? Quid quaeris tentare, ubi bella congesta sunt? & moueri eos qui sunt natura feri? qui non facilè sedari possunt, quum fuerint moti? *Nos'ne tibi fluxas Phrygiae res uertere fundo Conamur? nos, an miseros qui Troas Achiuis Obiecit?*] Quae fortia fuerunt seruauit ad finem, & in quibus Venus ipsa potuit specialiter deformari. Quereris, ait, & Troianorum mala grauiter ingemiscis, atque in me aggerendum existimas, B quod tuorum est criminum. Ego'ne perdidi imperium Troiae? ego'ne illa, quae Graecis miseros Troianos obiecit? quasi dolens, miseros uocat, quibus atrox fuerat inimica, ut personam Veneris grauissimo inuidiae pondere prae[illegible] Troiani, inquit, non perdidissent imperiū Phrygiae si luxuriosi non fuissent, si non te duce alienum matrimonium inuasissent, si non illorum dissolutis moribus, tui sceleris iunxisses augmentum. *Quae causa fuit consurgere in arma? Europamque, Asiamque, et foedera soluere furto? Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter? Aut ego tela dedi? foui'ue Cupidine bella?*] Deniq;, ait, discutiamus causam tunc belli moti, tu inuenieris in crimine. Tu enim uiam & fontem adulterio conficiendo praebuisti: nam quae fuit causa alia, ex quo ad expugnationem tot urbium ueniretur? Tu uirorum manus armasti, quo in facto Cupido tuus non amores solitos, sed bellorum faces accendit. Causam mali aurei, & iniuriam Paridis in sensibus gerit: et huius commemorationem suppliciter facit, ut ostendat excidium Troiae nullo deo e diuerso ueniente, sed solo facto Veneris extitisse. Foedera soluere, est furto, matrimonij iure honestos nexus & uincula turpi conuentione dissoluere. *Tunc decuit metuisse tuis, nunc sera querelis Haud iustis assurgis, & irrita iurgia iactas.*] Praepostero (inquit) tempore tuorum te solicitudo commouit, tunc fieri decuit pro Troianis aliquid, quum illorū durabat integritas. Iam serum est, quod agis, quae per te illis inflicta sunt, emendare contendis. Quid tibi clamores, aut iurgia, quae frustra iactitas, prodesse possint? ut perdita referas, aut amissa recuperes?

Cui Pilumnus auus, cui diua Venilia mater.
Quid face Troianos atra uim ferre Latinis?
Arua aliena iugo premere, atque auertere praedas?
Quid soceros legere, & gremijs abducere pactas?
Pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
Tu potes Aeneam manibus subducere Graium,
Proque uiro nebulam, & uentos obtendere inanes,
Et potes in totidem classem cōuertere nymphas.
Nos aliquid Rutulos contra iuuisse nefandū est?
Aeneas ignarus abest: ignarus & absit.
Est Paphos Idaliumque tibi, sunt alta Cythera,
Quid grauidam bellis urbē, & corda aspera tētas?
Non'ne tibi fluxas Phrygiae res uertere fundo
Conamur? nos, an miseros qui Troas Achiuis
Obiecit? quae caussa fuit consurgere in arma,
Europamque, Asiamque, & foedera soluere furto?

SER. *Pilumnus auus.*] Comparat genus Turni cum Ænea, dicens etiam auū eius esse Deum. Item ad Veneris obtrectationē dicit, Cui diua Venilia mater. nam Venilia nympha est. Pilumnū autem ideo Turni auū dicit, ut a uicino nobilis genere esse uideatur, sicut est Æneas: nam paulo pòst dictura est, Pilumnusque illi quartus pater. *Atra face.*] C Saeuo bello, et est belli diffinitio: unde Homerus: ὣς οἱ μὲν μάρναντο. nō enim facibus pugnauerant. *Auertere praedas.*] Inuidiose: caeterùm nihil rapuerant. *Legere.*] furari. unde & Sacrilegi dicuntur qui sacra legunt, hoc est furantur. alibi, Vel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper. *Gremijs abducere pactas.*] Nam ante usum tabularum matrimonij cautiones sibi inuicem emittebant: in quibus spondebant se consentire in iura matrimonij, & fideiussores dabant. Vnde admissum est, ut dicamus à spondendo Sponsum: caeterùm propriè Spondere puellae est. Ergo Sponsus nō quia promittitur, sed quia spondet et sponsores dat. Sanè exaggeratio est nimia in eo quod ait Gremijs abducere, tanquam iam uxor esset. *Praefigere puppibus arma.*] Propter illud, Scuta uirùm fluuio pictasque innare carinas. scilicet quando ad petenda nauigauit auxilia. *Pacem orare.*] Propter, Centum oratores augusta ad moenia regis Ire iubet. *Proque uiro nebulam.*] Ad opprobrium Viro dixit, non pro filio rem inanem oppositam. dicit autem, quando eum Venus à Diomede liberauit, uel Neptunus ab Achille: quod Veneri imputatur, quia in eius gratiam factum est. αὐτίκα τῷ μὲν ἔπειτα κατ' ὀφθαλμῶν χέεν ἀχλὺν πηλείδῃ ἀχιλῆϊ. *Ventos inanes.*] uacuos. & est nebulae diffinitio. *Et potes in totidem classem conuertere nymphas.*] Licet hoc Mater deùm fecerit, tamen hoc Veneri imputatur, quia in eius gratiam factum est: ut in illo loco, Quas illi Philomena dapes, cum Progne fecerit, sed propter Philomenam: aut certè quia Venerem dicunt esse Matrem deùm. *Æneas ignarus abest.*] Ea quae soluere non possumus, irridemus, ut hoc loco. sic in Bucolicis praemisit, Diuini opus Alcimedontis: postea per irrisionem ait, Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit. *Grauidam bellis urbem.*] Alibi, Populosque feroces contundet. Vrbem autem prouinciam dicit, quo modo, Italiam quaero patriam. *Nos ne tibi.*] Status relatiuus, per quē ostendit Venerem magis Troianis causam fuisse periculorum. *Fluxas.*] molleis, quae possent etiam sine inimicis perire. Fluxas autem Phrygiae res, id est, Fluxam Remp. *Foedera soluere furto.*] Legitur in historijs, quòd Troiani cum Graecis foedus habuerūt: unde & Paris susceptus est hospitio, & sic commisit adulterium. Ergo soluere foedera furto, amicitias adulterio dissipare: nam Furtum est adulterium. unde est, Et dulcia furta. Et euersi Ilij haec uera causa est: nam foedera quae inter Graecos & Troianos fuerunt, ita soluta sunt. Hercules quum expugnato Ilio filiam Laomedontis Hesionam, Priami sororem, Telamoni dedisset, profecti sunt

legati

legati cum Priamo, & eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus se eam habere iure bellorum. Vnde commotus Priamus misit Paridem cum exercitu, ut aliquid tale abduceret, aut uxorem regis, aut filiam: qui expugnata Sparta, Helenam rapuit. Hinc Vergil. utrunq; tangit, & historiam istam quam modò diximus, & propter iudicium Paridis: quamuis fabula sit illa res, & à Poetis composita. Qui Troas Achiuis.] Atqui de Venere loquitur: sed quia Dei ἀρσενόθηλας sunt, ut diximus suprà, ideo sic dixit: nam in subauditione ponuntur ea, quæ non possumus dicere.

POM. Sab. Cui diua Venilia mater.] Origo Turni. probat Turnum habere originem à deo. Quid.] pro melius'ne est. Atra face.] id est, bello. Gremijs.] maternis. Pactas.] propter Lauiniam. Pacem orare manu.] legatione missa ad Latinum ab Ænea. Præfigere puppibus arma.] Quando nauigauit ad petendũ auxilia ad Euandrum, in 8. dixit, Remigio aptat socios, simul instruit armis. Proq; uiro nebulam.] Venus opposuit nubem inter Diomedem et Æneam, ne Diomedes interimeret Æneam. & Neptunus liberauit Æneam à congressu Achillis. gratia Veneris id factum est, ut ait Homerus. Et uentos obtendere inanes.] non est bona definitio. nam nebula uentus non est tenuis & inanis, sed crassus aer: hic uentos pro aere posuit. Inane, est epitheton aeris. Lucretius inane appellat aerem. Æneas ignarus.] Æneas irrisiuè loquitur. ut in Bucolicis, Diuini opus Alcimedontis. & magis irridet cum subiungit, Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit. Vrbem.] Ardeam. Corda aspera.] asperi sunt Latini ad bellandũ. Fluxas.] quæ sunt fluxa, etiam sine hoste cadunt, scilicet mollia & cadentia. Qui Troas.] an conatur uertere Troiam tuam ille Paris? Fœdera.] hospitia. Furto.] scilicet Helenæ rapina, adulterio.

VAR. Lect. Pacem orare manu, præficere.] In antiquis libris legere est, Et præfigere. Fouiq; Cupidine bella?] In antiquis libris Foui ue legitur.

DON. Talibus orabat Iuno.] Talia Iuno fundebat ex ore. Cunctiq; fremebāt Cœlicolæ assensu uario.] Hoc citius prouenit in conuentu multorum: ut alij aliam facinoris ducantur in partem, quod fiebat illo tempore. Deniq; alij fauebant Iunoni, alij Veneri. A Ceu flamina prima, Quum deprehensa fremunt siluis, & cœca uolutant Murmura, uenturos nautis prodentia uentos.] Comparationē murmuris fecit, quod inter deos uidebatur exortum. nam fuit tale, quale est initium uenti, qui in siluis fremit, futurum nautis nuncians augmentum flatuũ: quippe propter præsentiam regis, uerecundiam leui strepitu significabant, quid pro sua quiq; parte sentirent. Tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas, Infit.] Hoc est, fari incipit. studio partium ducebantur dij, sed ille qui primam cōsulendi habuit potestatem, non tacito (ut alij) murmure sed autoritate plena, totius iustitiæ ac ueritatis assertor, cœperat loqui. Eo dicente, deûm domus alta silescit, Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther, Tum Zephyri posuêre, premit placida æquora pontus.] Locuturo Ioue silentium præbuerant omnes dij præsentes, cœlum, terra, mare, ac uenti. Accipite ergo animis, atq; hæc mea figite dicta. Quandoquidem Ausonios coniungi fœdere Teucris Haud licitum, nec uestra capit discordia finem: Quæ cuiq; est fortuna hodie, quam quisq; secat spē, Tros B Rutulus'ue fuat, nullo discrimine habebo. Seu fatis Italûm castra obsidione tenentur, Siue errore malo Troiæ, monitisq; sinistris. Nec Rutulos soluo, sua cuiq; exorsa laborem Fortunamq; feret. rex Iuppiter omnibus idem. Fata uiam inuenient.] Iupiter quum studia partium plena constantia sedare non posset, sententiam pro altera noluit ferre: sed utrasq; sic dimisit, ut nulla superior abscederet: ea uidelicet causa, ut nec filiam læderet, nec uxorem. Quando, inquit, uestra discordia nullis concludi terminis potest: dimitto fatis & Troianos & Rutulos: dabunt cui uoluerint & quam decreuerint uiam. Tunc probabitur, quis fiducia meliore contendat, erũt apud me omnes æquales, docebit exitus rerum, quis fatorum uoluntate, quis audaciæ temeritate nitatur. Rex Iupiter omnibus idem. Stygij per flumina fratris Per pice torrentes, atraq; uoragine ripas Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.] Hoc se seruaturum iurauit Iupiter per Stygem, cuius alio loco poeta commemorationem fecit, dicens: Dij cuius iurare timent, & fallere numen.

C

SER. Dardanius.] Propter iniuriam Æneæ hoc posuit, quia Dardanus dicitur. nam peritè dubium nomen elegit, qui contumeliam cōmunicaret Æneæ. Spartam expugnauit.] Hoc de historia est, ut diximus. nam sollicitata Helena quum Parim sequi noluisset, egressus ille ciuitatem obsedit: qua euersa Helenam rapuit, unde & recipi meruit à marito. Tela dedi.] Aut amori, aut bello. Decuit metuisse.] Optima est elocutio: nã utrumq; est præteriti temporis. si enim dixeris, Decet metuisse, incongruum est: quia Decet præsentis est, Metuisse præteriti. Sera.] Pro sero. Iactas.] uentilas.

Me duce Dardanius Spartā expugnauit adulter?
Aut ego tela dedi, fouiq; cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud iustis assurgis, & irrita iurgia iactas.
Talibus orabat Iuno, cunctiq; fremebant
Cœlicolæ assensu uario: ceu flamina prima
Cùm deprensa fremunt siluis, & cæca uolutant
Murmura, uenturos nautis prodentia uentos.
Tum pater omnipotens, rerũ cui prima potestas,
Infit: eo dicente deûm domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther,
Tũ Zephyri posuêre, premit placida æquora pōtus.
Accipite ergo animis, atq; hæc mea figite dicta:
Quādoquidē Ausonios coniūgi fœdere Teucris
Haud licitum est, nec uestra capit discordia finem,
Quæ cuiq; est fortuna hodie, quā quisq; secat spē:
Tros Rutulus'ue fuat, nullo discrimine habebo:

Orabat.] loquebatur cum arte. Vnde & Oratores dicimus: nam Rogabat si dixeris, non procedit, quia magis conuiciabatur. Assensu uario.] Quia pars Veneri fauebat, pars Iunoni. Ceu flamina prima Cum deprensa fremunt siluis, & cæca uolutant Murmura.] Non tempestatis facit comparationem, sed signa tempestatis futuræ. quadam enim arcana ratione fit, ut sit murmur in siluis ante uentorũ aduentum, ut testatur Lucan. quum Amyclas Cæsari futura signa tempestatis enarrat: Sed mihi nec motus nemorum, nec littoris ictus, Nec placet incertus qui prouocat æquora Delphin. Vnde ait

Cæca

A *Caeca murmura, quorum ratio non apparet: ut, Caeciq; in nubibus ignes* Terrificat animos. *et sic in Georgicis, Continuò uentis surgentibus aut freta ponti* Incipiunt agitata tumescere, *& altis* Montibus *audiri fragor.* Treme*facta solo tellus.*] Loquente Ioue *stupor elementorum ostenditur per naturae mutationem: nam quicquid in aeterno motu est, quieuit: & contrà terra mota est, quae semper immobilis. unde Horat.* Et *bruta tellus.* Acci*pite ergo animis.*] *Totus hic locus de primo Lucilij translatus est, ubi inducuntur dij habere consilium, & agere primò de interitu* Lupi *cuiusdam iudicis rei, postea sententias dicere. sed hoc quia indignum erat heroico carmine, mutauit, & induxit primò* Iouem *loquentem de interruptis foederibus, cuius orationem interrupit* Venus*: post secuta* Iunonis *uerba sunt, quibus redarguit* Vene*rem.* Vnde *nunc* Iuppiter *ad illud quod omiserat redit, dicens:* Ergo *quoniam pacem esse non sinitis, ea quae sum dicturus accipite.* Quandoquidem.] *Bene sententiae dicendae ordinem seruat: nam sicut in* Sallustio *in* Philippicis *legimus, antequam dicatur sententia, praemit*B *titur ratio, quod hodie in usu est.* Haud *licitum est.*] Et *Licuit dicimus, &* Licitum *est: sicut &* Placuit, *&* Pla*citum est.* Terent. *Vbi sunt cognitae, placitae sunt.* Quae *cuique est fortuna hodie.*] *Specialiter* Iuppiter *pro* Tro*ianis agit, sed hac arte, ut uideatur totum pro* Iunone *loqui. & reuera uerba pro* Iunone *sunt, sed altius intuens deprehendit* Troianorum *fauorem: nam dicendo* Nulli *fauebo, & in eo statu fore res, in quo sunt hodie, significat se fauere* Troianis, *quorum ducis aduentu statim uictoria consequetur. & uult nihil ualere ea, quae aut* Ve*nus conquesta fuerat de absentia* Aeneae, *aut* Iuno *de* Tur*ni parentibus dixerat, in eius scilicet commendationem.* Secat.] *sequitur, tenet, habet: ut,* Ille *uiam secat ad naues.* Vnde *& Sectas dicimus habitus animorum, & instituta philosophiae circa disciplinam.* Fuat.] *id est, fuerit. futuri temporis est uerbum defectiuum.*

POM. Sab. *Expugnauit adulter.*] *Satis uisus est expugnare, cum rapuit uxorem* Menelai *regis. nam cum bellum* Troianū *inchoatum stupri causa & propter stuprum, durauerit,* C *uideri potest* Venerem *id permisisse.* Tum *decuit.*] *cum ille rapuit* Helenam. Iactas.] *quia ipsi* Troiani *peccauerant.* Ceu *flamina.*] *In hac cōparatione sunt signa futurae tempestatis.* Murmura *caeca.*] *quia non aperta est ratio.* Prodentia.] *antequam uenti spirent, mugiunt res concauae. lege in Georgicis.* Quieuit.] *silescit.* Silet *arduus aether.*] *loquente* Ioue *omnia fiunt placida.* Accipite *ergo.*] Inducitur Iuppiter *de interruptis foederibus loquens. eius sermonem interrupit* Venus, *& inde secuta* Iuno. *in praesentia* Iupiter *redit ad illud quod omisit,* Vbi *pacem esse non sinitis, ea quae dicturus sum accipite.* Fines.] *discordia uestra caret fine.* Secat.] *tenet, habet.* Nullo *discrimine.*] *fauebo, & permittam esse fortunam eam cuiq;, quaecunq; eo tempore est:* Troianis *fauet, qui aduentu ducis sunt uictores.* Fuat.] *pro fuerit. & est futuri temporis, ab antiquo uerbo* Fuo, *quod nunc ex omni parte deficit. sed admiramur uetustatem, quā sequitur* Vergilius. *fuam fuas fuat, pro sim sis sit.*

VAR. Lect. Rerum *cui summa potestas.*] *In* Romano *libro,* Pri*ma potestas.* Tum *Zephyri posuere.*] *In antiquis aliquot,* Et *Zephyri.* Quae *cuiq; est fortuna.*] *In uetustis libris* Quaecunq; *habetur.* Tros, *Rutulus'ue.*] *In antiquis libris* Rutulus'ne *legitur.* Fata *uiam inuenient.*] *In* Mediceo *libro* Inueniant *scriptum est.*

DON. Hic *finis fandi.*] *Finem uerbis impositum, ad omniū personam pertinere intelligendum est: nam nullus dehinc aliquid dixit.* Solio *tum* Iuppiter *aureo* Surgit, *coelicolae medium quem ad limina ducunt.*] Et *solio solum se-disse monstrauit, & solum surrexisse soluto concilio, quē medium omnes dij deduxerunt ad sedem suam: hoc est, ad eam coeli partem, in qua commorari & assiduus esse consueuerat.* Quod *dixit* Medium, *possumus intelligere, utpote potiorem: aut* Medium, *quia utrique parti fuit in iudicando communis.* Interea Rutuli *portis circum omnibus instant* Sternere *caede uiros, & moenia cingere flammis.*] Reditus *est iste narrationis, quam post finem noni libri, cōcilij describendi causa dimiserat.* Deniq; *si haec subtrahantur, quae* Venus, Iuno, *ac* Iuppiter *elocuti sunt, continuabuntur omnia, quae de castrorum expugnatione dicebantur.* Dixit *igitur quae* Rutuli *molirentur, laborantes scilicet propter inferendum castris per flammas excidium, & procurandam hominum necem.* Quum *enim inter deos praedicta gererentur, bellantium studia non quieuerant: sed erat acrius ex parte* Rutulorum, *quòd ijs fortuna promptior apparebat.* Dicit *iam quòd contra in* Troianorum *pestes perisse uiderentur.* At *legio* Aenea*dum uallis obsessa tenetur,* Nec *spes ulla fugae.*] Quan*tum ualet fossa, ut interiores muniat, tantum si capiatur obsidio, inuenietur esse contraria.* Vt *enim in interiora neminem sinit, ita occupata armis hostilibus quenquam exire non patitur.* Quod *dicitur* Troianis *profuisse ad defensionem, hoc obesse coeperat uolentibus euadere.* Miseri *stant turribus altis* Nequidquam, *& rara muros cinxēre corona.*] *Stabant, inquit, in altis turribus: defendebantur earum altitudine, sed frustra: stabant enim, utpote qui essent pauci, & qui aduersus plurimos ultra aliquid audere non possent.* Ecce *ineuitabilia duo: nec consisti enim sine pernicie potuit, imminentibus ex omni parte immoderatis incendijs, & adempta spe fugae, quae periclitantibus solet esse praesidio, quum tenebantur obsessi: proinde sola illis desperatio reliqua fuit.* Et *rara muros cinxēre corona.* Tantum *illos diuersi casus absumpserāt, ut rari uiderentur in muris.* Ecce *exprimit, quid sit* Rari*: dicendo enim singulos, & nomina specialiter enumerando, raritatem ipsam euidenter expressit.* Iasius Imbra*sides,* Icetaoniusq; Thimoetes, Assaraciq; *duo, & senior cum* Castore Tymbris, Prima *acies.*] Qualis *haec acies fuit, prima in fronte constituta, quam fecerant homines quinq;?* Hos *germani* Sarpedonis *ambo,* Et *Clarus &* Haemon Lycia *comitantur ab alta.*] Comitabantur *hos isti, sed posteriores intelligendi sunt: quanti tamē etiā isti fuerint, uideamus.* Dubium *est enim utrum separatim sine nominibus positi uideantur,* Germani Sarpedonis, *& extra fuerint* Clarus *&* Haemon*: an ipsi sint* Sarpedonis *fratres.* Aut *enim quatuor fuerūt, aut duo, aut omnes septē fuerūt: aut quinq; soli, et hi duo in secundo.* Fert *ingens toto connixus corpore saxum* Haud *partem exiguā montis* Lyrnesius Agmon, Nec Clytio *genitore minor, nec fratre* Menestheo.] Quàm *citò dixit, cuius esset filius & frater?* Ferebat, *inquit, totis uiribus non iam saxum, sed partem non exiguam montis, habens originalem uirtutis substantiam, nec patre inferior aut fratre.* Hi *iaculis, illi certāt defendere saxis.*] Nō *euidēter dixit, qui sunt hi, q sunt illi, sed ex genere telorū intelligi possunt.* Illi *enim pugnabāt saxis, qui fuerūt in edito: illi uerò iaculis qui cō*

stituti uidebantur in plano. Moliriq; ignem, neruoq; aptare sagittas.] Troiani uno telorum genere nitebantur: Rutuli uerò plurimis. habuerunt quippe substantiam iaculorum, ignis, & sagittarum: & fuit multitudo, quæ officia diuersa compleret. Ipse inter medios Veneris iustißima cura Dardanius, caput ecce puer detectus honestum.] In illa necessitate rerum Ascanius quoq; certantibus fuit admixtus, pueriles annos animi uirtute præueniens. Nudum habens caput, hoc est sine galea: utpote nō pugnaturus, quoniam prohibitus fuit responso, quo dictū est: Cætera, parce puer bello. Inducitur comparatio, ut ostendatur, quomodo fulgebat idem Ascanius. Qualis gemma micat fuluū quæ diuidit aurum, Aut collo decus, aut capiti. uel quale per artem Inclusum buxo, aut Oricia Terebyntho Lucet ebur.] Quemadmodū, inquit, medio ex auro micat gemma, aut ornatur caput, aut collū: uel quemadmodū ebur lucet buxo, aut terebyntho inclusum. In Ascanij laudē tanguntur etiā illi, quib. fuit admixtus. B Ascanius quippe comparatur gemmæ & ebori, circunstantes autem Troiani auro, & buxo, & terebyntho. Redit ad laudem Ascanij. Fusos ceruix cui lactea crines Accipit, & molli subnectens circulus auro.] Fusos habuit in ceruicem crines, circulo tamen aureo tenebantur. Molle aurum, ad speciem futuram retulit, non ad ipsam materiam, ut productum magis, quàm solidū fuisse uideatur: ne oneri magis esset puero, quàm decori. Te quoq; magnanimæ uiderunt Ismare gentes Vulnera dirigere, & calamos armare ueneno: Mæonia generose domo, ubi pinguia culta Exercentq; uiri, Pactolusq; irrigat auro.] Hoc est Arma ueneno, ut duobus casibus inferat mortem: ferro, quod penetret hominis corpus: & si letalem plagam inferre nequiuerit, uitā percußi ueneno consumat. Laudauit & regionē, unde esset ortus. ut in e[illegible]dem etiam originalis terræ prædicatio conueniret.

SER. Seu fatis Italûm, castra obsidione tenentur.] Siue malo fato Italorum castra obsidenter Troiana, siue Troiani malo errore & sinistris monitis ad Italiam uenerunt, neminem absoluo. unde propter amphibologiam sic distingue, Italum, et infer Castra obsidione tenentur, scilicet Troianorum. ipsi enim obsidentur, non Itali. Soluo.] absoluo: nam ἀφαίρεσιν pertulit. Monitisq; sinistris.] Propter, Cassandræ impulsus furijs. Exorsa.] rerum initia, actus hodierni diei. Laboremq;, Fortunamq;.] periculū & felicitatem. Fata uiam inuenient.] Scit enim hoc esse fatale, ut Æneas imperet in Italia. Stygij per flumina fratris.] ὑπαλλαγή est, per Stygia fratris flumina: & bene etiam iureiurādo confirmat. Et totum nutu tremefecit Olympum.] Homericum est, μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον. Portis circum omnibus instāt.] Instant portis omnib. circum, id est circumcirca: fusi: nam modò Circum aduerbiū loci est. Vallis.] intra uallos: id est, fustes fossarum, qui Valli uocantur. nam munitio ipsa Vallum dicitur neutraliter. & hoc dicit, Tenebantur Troiani intra uallos, quos ipsi posuerunt, ne eorum castra facile irrumperent Rutuli. Vallum enim nō modò obsidentiū, sed obsessorū debemus accipere. Nec spes ulla fugæ.] Fuga miserrimū et ultimū præsidiū est, tamen hoc etiā carebant. Imbrasides.] Imbrasij filius. Icetaonius.] Icetaonis filius. & bene ex uarietate syllabarum quæsiuit ornatū: n[illegible] patronymica [illegible] aut in ius exeunt, quibus & uti possumus: quæ enim in on terminantur, ad nos transire non possunt, ut πηλείων. Senior cum castore Tybris.] Possumus & solum Tybrim accipere senem. possumus & Castorem, si legamus Et senior cum Castore. nā ἀμφιβολογία est. Prima acies.] Hoc est, magni uiri. & est diffinitio eorum qui in prima acie fuerunt. Vnde laudis magis est quòd dixit Prima acies: ordinis enim esse non potest, quia res in muro agitur. C Germani Sarpedonis.] Aut inter se germani filij Sarpedonis, aut Sarpedonis fratres. Ab alta.] nobili. Lyrnesi.] Id est, Phryx. Lyrnesos enim ciuitas est Phrygiæ, unde fuit Briseis. Menestheo.] Non Mnestheo, de quo paulò post dicturus est, legendum est, ne uersus nō stet: sed Menestheo, ita tamen ut meminerimus ultimam syllabam esse συναίρεσιν, propter rectam scansionem. Hi iaculis.] Rutuli scilicet. Saxis.] Troiani. Veneris iustißima cura.] Quia illi debebatur imperium. Caput detectus.] sine galea, quasi non pugnaturus: nam audierat, Cætera parce puer bello. erat aūt inter duces quasi dux. Honestū.] pulchrū. Terentius

Seu fatis Italûm, castra obsidione tenentur,
Siue errore malo Troiæ, montisq; sinistris.
Nec Rutulos soluo: sua cuiq; exorsa laborem,
Fortunamq; ferent. rex Iuppiter omnibus idem.
Fata uiam inuenient. Stygij per flumina fratris,
Perspice torrentes, atraq; uoragine ripas.
Annuit, & totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi: solio tum Iuppiter aureo
Surgit, cœlicolæ medium quem ad limina ducūt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde uiros, & mœnia cingere flammis.
Ast legio Aeneadum uallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugæ: miseri stant turribus altis
Nequicquam, & rara muros cinxêre corona:
Iasius, Imbrasides, Icetaoniusq; Thymœtes,
Assaraciq; duo, & senior cum Castore Thybris,
Prima acies. hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus & Hemon Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum
Haud partem exiguam montis Lyrnesius Agmō,
Nec Clycio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi iaculis, illi certant defendere saxis,
Moliriq; ignem, neruoq; aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris iustißima cura,
Dardanius, caput ecce puer detectus honestum:
Qualis gemma micat, fuluum quæ diuidit aurū,
Aut collo decus, aut capiti: uel quale per artem
Inclusum buxo: aut Oricia terebyntho
Lucet ebur: fusos ceruix cui lactea crines
Accipit, & molli subnectit circulus auro.
Te quoq; magnanimæ uiderunt Ismare gentes
Vulnera dirigere, & calamos armare ueneno,
Mæonia generose domo, ubi pinguia culta
Exercentq; uiri, Pactolusq; irrigat auro.
Affuit & Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere mœrorum sublimem gloria tollit.
Et Capys, hinc nomen Campanæ ducitur urbi.

A Terentius: *Ita me dij bene ament, honestus est.* Micat.] Scilicet Ascanius: fulget qualiter gemma. Aut collo, aut capiti.] Figurate: nam colli uel capitis erat commune. Oricia terebyntho.] Oricos ciuitas est Epiri, iuxta quã nascitur terebynthus nigrum lignum, habens soliditatem in buxi speciem. Retulit autem comparationem ad candidum uultum, qui erat crinibus cinctus. Magnanimæ.] Scilicet gentes. Ismare gentes.] Modò nomen est proprium. nam Ismarius facit appellatiuum, à monte Ismaro Thraciæ. Vulnera dirigere.] Aut uulnus pro sagitta posuit: ut in Secundo, Insequitur infesto uulnere Pyrrhus. Aut acerrimè expreßit ineuitabiles sagittas, dicens eum uulnera, nõ telis dirigere. Mæonia.] Lydia, quæ antè Mæonia dicebatur. Pactolusq; irrigat auro.] Pactolus & Hermus Lydiæ flumina sunt, aurum sicut Tagus trahentia. Et Capys, hinc nomen Campanæ ducitur urbi.] Iste quidem dicit à Capy dictam Campaniam: quod & Lucanus sensit, Mœnia Dardanij tenuit Campana coloni. Sed Liuius uult à locis campestribus dictã, in quibus sita est. Sed constat eam à Thuscis conditam, B uiso falconis augurio, qui Thuscia lingua capys dicitur, unde est nominata Campania. Thuscos autem omnem penè Italiam subiugaße manifestum est.

Sabi. Sed si ipsa noua Troia. Siue errore malo.] Significat, siue Troiani malo errore uenere in Italiam. Si nostris monitis.] quia dixit Caßandræ furias Iuno. Soluo.] absoluo. Laborem.] periculum. Fortunam.] fœlicitatem. Idem.] scilicet erit, quia dixit, Nullo discrimine habebo. Stygij.] per Stygiam paludem. Nec spes ulla fugæ.] ultimum remedium fuga miseris. Hictaonius.] Hictaoni filius. Imbrasides.] Imbrasi filius Ab alta Lycia.] id est, nobili. Lycia, regio Asiæ minoris. Lyrnesius Acmon.] filius Clitij. Lyrnesus oppidum Phrygiæ propè Pedasum, in quo ferunt regnaße Briseum Hippodamiæ patrem. Strabo lib. 13. ait Achillem rapuiße Brisei filiam, id est, Hippodamiam è Lyrneßo. unde bene apud apud Ouidium, Lyrnesia mœnia uidi. Caput detectus.] sine galea Ascanius, quasi non eßet pugnaturus. nam monitus erat à Venere, Cætera parce puer: ut suprà. Honestum.] pulchrum. Te C rebintho.] ex libro tertio Theophrasti, & Plinij 13. Terebinthus mascula & fœmina est. mascula sterilis: fœmina duplex est, alteri rubet fructus magnitudine lentis, alteri fructus pallet, & cum uite maturescit, resinosus & odore iucundior. In Ida & Macedonia breuis est, in Syria magna & decora. nunc Corycia, Cœlica, Syriaca. materies eius in pulchra uenit opera. nigri est coloris. Si Orycia, Orycos oppidum est Epiri. buxus folio myrti nascitur, locis frigidis & asperis, ut in Citoro Hellesponti, & in Olympo: sed Cyrenaica buxus præfertur cunctis. Ismare.] Ismarus sub Maro monte in Thracia. Pactolus.] fluuius Lydiæ, habet ramẽta auri. Quem pulsi.] oratione Mnesthei pulsus fuit Turnus. Et Capys hinc nomen.] Capua dicta est à Capy. historiæ Etruscorum aliter habent: Tuscus rex cum magnam partẽ Italiæ subegißet, cõdidit ab augurio falconis auis urbem. Etrusci falconẽ Capym appellant. Capua ergo colonia est Tuscorũ.

VAR. Lect. Iasius Imbrasides.] Romanus liber Asius legit. Et Clarus Ethemon Lycia comitantur ab alta.] Romanus liber unà cum ueteribus plerisq; alijs legunt, Et Clarus, & Hemon Lycia comitantur ab alta. Lyrnesius Agmon.] Antiqua exemplaria Acmon per c scribunt. Nec fratre Menestheo.] Antiqua exemplaria Mnestheo legunt. Aut Oricia terebintho.] Multi libri Orithia, & Coritia legunt. Subnectit circulus auro.] In libris uetustis, Subnectens legitur. Pactolusq; irrigat auro.] In Romano libro, Pactolos legitur. in aliquot alijs, Pactolus, et irrigat. Aggere murorum.] Mœrorum, hoc loco, scriptum est in Romano libro.

DON. Affuit & Mnestheus, quem pulsi pristina Turni Aggere murorum sublimem gloria tollit: Et Capys, hinc nomen Campanæ ducitur urbi.] Mnestheum laudauit ex facto uirtutis: Capym uerò à merito ciuitatis. Illi inter sese duri certamina belli Contulerant, media Æneas freta, nocte secabat.] Illis inter se certantibus Æneas in otio non fuit: agebat quippe nauigationem hoc etiam tempore noctis intentus. Hũc locum quum pronunciamus, sic debemus distinguere, ut æquora aßignemus media, non noctem, hoc modo: Media Æneas freta. & faciamus moram, & sic dicamus, Nocte secabat. ut ostendatur regis properantis instantia & labor, qui nec noctem metuebat, nec medium maris. Namq;, ut ab Euandro castris ingreßus Hetruscis Regem adit, & regi memorat nomenq; genusq;, Quid'ue petat, quid'ue ipse ferat. Mezentius arma Quæ sibi conciliet, uiolentaq; pectora Turni Edocet, humanis quæ sit fiducia rebus Admonet, immiscetq; preces: haud fit mora, Tarchon Iungit opes, fœdusq; ferit.] Longus contextus est eorum quæ Æneas cũ Tarchone dicebatur egiße, sed idem si per partes exponatur, poterit facilius aduerti. Tria enim dixit, Memorat, Edocet, Admonet. Interea, quod primò posuit, usq; ad finem pertinet. sed ipsa tria interim consideremus: Memorat nomenq; genusq;, memorat quid petat, memorat quidúe ipse ferat: Edocet Turni uiolenta pectora, edocet quæ sibi arma conciliet: Admonet quæ sit humanis reb. fiducia, miscebat & preces. Diximus quæ singulis aptentur: quæ uerò ars in petitione sit seruata, uideamus. Intimauit regi primò personam suam: hoc est, indicauit quis eßet, & quantus: oportuit enim Tarchontem noße, cum quo uel cum quali iuncturus eßet amicitiam. Indicauit & genus, ne ignobilem putans se spernendum potius, quam suscipiendum duceret. In editione autem generis non dubitamus eum aßeruiße, quòd Ioue auo eßet & Venere matre progenitus. Dehinc subiecit quid peteret, uel quid ipse ferret: facilius enim postulata impetrat, qui se ostendit oblata uicißitudine profuturum. Hîc intelligendum & petitũ à Tarchonte auxilium, & inuicẽ ab Ænea promißum: petebatur enim Tarchon, ut contra Turnum & Mezentium speciales inimicos suos auxilia prærogaret. Quo in facto considerare debuit, sibi se potius daturum quàm alteri, & arripiendum tempus, ut Troianis laborantibus et defenderent Tyrrhenum, & securi in posterum redderentur. Mezentius arma, Quæ sibi conciliet.] Ostendebat quantum sibi armatorum populorum Mezentius iungeret: ut hoc facto aduerteret, etiam se poße opprimi uiolentia plurimorum, si Rutulis contra Troianos obtinere contingeret. Violentaq; pectora Turni Edocet.] Consideraret quoq; Turni personam uiolentam: hoc est, quæ nihil cogitaret, nihilq; respiceret, nisi quod eßet quietis rebus & placidis inimicum. quod ipsum apertis firmare rationibus potuit: nam qui Tyrrhenorum hostem Mezentium susceperat, fugientem inimicitias, etiã suam fuerat ex aperto confeßus. Humanis quæ sit fiducia rebus Admonet.] Post terrores iniectos, quibus rex non imme-

rito commoueri debuerat, humanas quoq; necessitates nō sine ratione proposuit, ne diceret Tarchon: Sufficit mihi si Mezentius uel Turnus emerserit. Quæ sint ipsa humana, dicendum est: Adiuuare laborantem ex fortiore substantia, atq; aduersa alterius & incerta releuare. Gloriosum est, si potior ei manum porrigat, quem necessitas premit. Hac fiducia homines uiuere, ut accidentia mala opibus & auxilijs subleuentur. *Immiscetq; preces.*] Post omnem petendi artem, preces quoq; subnexuit, ut supplicatio mereretur quæ superiora fortaßis impetrare non possent. *Haud fit mora, Tarchon iungit opes, fœdusq; ferit.*] Ecce quantum posuit necessaria inter eos. Mox factum est, quod tenebat utrumq; desiderium: iunctæ sunt opes, firmatum est fœdus. Iungere opes, est opes opibus nectere: quoniam Tarchon & dabat auxilium, & sumebat. *Tum libera fatis Classem cōscendit iußis gens Lydia diuûm, Externo commissa duci.*] Perfecto fœdere libera nexibus responsi, gens Lydia classem cōscendit, externo commissa duci, per diuina præcepta. In octauo libro meminerat se poeta dixisse: Retinet longæuus aruspex Fata canens: & plura quæ sequuntur. Ecce felicitas Æneæ, nō suo duci, sed externo commißi sunt: nec sua sed deorum uoluntate, qui tantum ex peregrinis partibus uirum uenturum esse prædixerant. *Æneia puppis Prima tenet, rostro Phrygios subuecta leones Imminet Ida super profugis gratißima Teucris.*] Primo loco, inquit, nauis mouebatur, in qua Æneas fuit, habens in rostro leones iunctos: quod erat signum tutelæ matris deûm. Ida quoque in superiore loco fuit expressa, propter originem materiæ, ex qua fuerat facta: & ad Troianorum solatium, ut patrium montem secum habere uiderentur, positi in regionibus alienis. *Hîc magnus sedet Æneas.*] Hîc, hoc est, in naui, quæ Idam habuit & leones. Magnum, hoc loco Æneam dixit, magni consilij magnarūq; cogitationum. *Secumq; uolutat Euentus belli uarios.*] Ecce dixit causam, ut ostenderet cur dictus sit Æneas magnus. Primò quia sedebat eo tempore, quo securus de auxilijs esse debuit, & quo omnes homines quieti fuerāt. Ipsum quoque dormire aut reficiendi corporis causa, pro A uigilijs scilicet susceptis, debuisse, sed uoluebat ingentes pectore curas. Dixit alteram tractatus partem, quod etiam sumptis auxilijs, bellorum cogitabat incerta. Ergo quod ait Magnus, ad animum eius retulit. Quem enim n[illegible] curis omnibus soluerent auxiliorum impetrata subsidia? & tamen cum ipsis sine cura non fuerat, iudicans in euentu magis, quàm in multitudine hominū constitutam esse uictoriam: utpote quæ penderet ex casibus: sperare debere prosperum, & timere contrarium. His quum animo iactaretur Æneas. *Pallasq; sinistro Affixus lateri iam quærit sidera, opacæ Noctis iter, iam quæ passus terraq; mariq;.*] Quia conuenientia singulis d[illegible] Æneam quippe induxit sedentem, ac per hoc etiam noctis tempore negotiosum, pericula sua secum & futuri temporis [illegible]ta tractantē. Pallantem uerborum gnarum tacitò quærentem, quæ uacuis omni cura cōuenirent, ductum ætatis ratione, & cupiditate noscendi sidera, in quas terrarum ducerent partes. Videbat enim ipsis ducibus ire nauigia, & in ipsis quasdam uias & itinera demonstrari, quærentē quoque audire, quasi à uacuo, quæ in terra, quæ in fluctibus aduersa pertulisset. B Affixus, inquit, sinistro lateri. Affixum debemus accipere aut ratione amoris, aut cupiditate inquirendi, atq; noscendi. Sinistri lateris [illegible]co positus noscitur, quasi duo fuerint. Opportunum non fuit sedere ad dexteram potioris, si illic fuit etiam Achates: de tribus potior iudicari conuenerat, quomodo sedere debuisset. Melius enim Æneas fuerat cōstituendus, utpote qui esset duobus potior. Secundi meriti de[illegible]ro lateri apponendus Pallas: quoniam filius regis fuit, & eius tantum beneficium uidebatur extitisse. Tertius sinistro lateri deputandus, qui erat duobus inferior. Quærētem induxit Pallantem superflua, quæ ipsa illo tempore ab ipsa persona, si maturi hominis affuisset intentio, non debuerant quæri. Denique noluit comprehendere Æneæ responsum, ut ostenderet eum magis necessarijs cogitationibus, non puerilibus quæsitis fuisse districtum.

Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant, media Aeneas freta nocte secabat.
Nanq; ut ab Euandro castris ingressus Hetruscis
Regem adit, & regi memorat nomenq; genusq;,
Quid'ue petat, quid'ue ipse ferat: Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, uiolentaq; pectora Turni
Edocet, humanis quæ sit fiducia rebus: (chō
Admonet, immiscetq; preces. haud fit mora, Tar-
Iungit opes, fœdusq; ferit: tum libera fati
Classem conscendit, iussis gens Lydia Diuûm,
Externo commissa duci. Aeneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones,
Imminet Ida super profugis gratissima Teucris.
Hîc magnus sedet Aeneas, secumq; uolutat
Euentus belli uarios: Pallasq; sinistro
Affixus lateri, iam quærit sidera opacæ
Noctis iter, iam quæ passus terraq; mariq;.
Pandite nunc Helicona Deæ, cantusq; mouete,
Quæ manus interea Thuscis comitetur ab oris
Aenean, armetq; rates, pelagoq; uehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora Tigri,
Sub quo mille manus iuuenum, qui mœnia Clusi,
Quiq; urbem liquere Cosas, queis tela, sagittæ,

SER. *Contulerant.*] Nocte interueniente peregerāt. & est explanatio rerū, quas Æneas gessit postquam est profectus ab Euandro ad petenda auxilia, dum inter suos & Turnum bella gerebantur. Rem enim antè omissam breuiter exequitur. *Quid petat.*] Scilicet auxilium. *Quid'ue ipse ferat.*] uicißitudinem auxilij: ut suprà, Accipe daq; fidem. *Mezentius arma Quæ sibi cōciliet.*] Inijcit latenter timorem, ne fortè poßit collectis auxilijs in regna peruenire, à quibus fuerat antè depulsus. *Violentaq; pectora Turni.*] superba: ut, Quos illi bello profugos egere superbo. *Humanis quæ sit fiducia rebus.*] C Latenter hoc dicit: Nolite hoc putare fixam esse & stabilem felicitatem: magna enim est rerum uarietas: inuicem accipietis auxilia. *Admonet immiscet'que preces.*] Partim rogat, partim admonet hoc sol[illegible] esse uitæ humanæ tutissimum, si uel mutua dentur auxilia: uel si in prosperis positi etiam subiecta considerent, & est superioris uersus expreßio: nam edocet quæ peterent, & quod eum sollicitabat. Admonet uerò uel causa Mezentij, uel quia instabilis est et uaga fortuna. *Tarchon.*] Hoc nomen

Choritiq; leues humeris, & letifer arcus.
Vnà toruus Abas, huic totum insignibus armis
Agmen, & aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli iuuenes, ast Ilua trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius ille hominum Diuûmq; interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
Et linguæ uolucrum, & præsagi fulminis ignes,

A *nomen Græcè ubiq; posuit, excepto uno loco: ut, Haud procul hinc Tarco & Tyrrheni. quod metri [illegible]fecit.* Libera fati.] *Exempta fatali necessitate, qua pugnare nō poterant, propter illud: E[x]ternos optate duces.* Prima tenet.] *More uiri fortis, in principijs est. alibi,* Princeps ante omnes densum Palinurus agebat Agmen. Rostro Phrygios subiuncta leones.] *Vult pro iugo rostrum nauis fuisse: leones autem singulos in [si]ngulis nauis partibus fuisse depictos. Sanè notatur [à] criticis Vergilius hoc loco: quemadmodum sic cit[o ex]it potuisse naues Æneæ fieri? quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere.* Gratissima.] *Propter illic facta nauigia.* Euentus belli uarios.] *Licet haberet fortissimum militem, cogitabat tamen incerta bellorum.* Noctis iter.] *Aut per quæ sidera nox* B *decurrit, aut quæ intuētes nautæ iter peragunt noctibus.* Iam modo.] *Vt, Iamq; hos cursu, iam præterit illos.* Pandite nunc Helicona Deæ.] *Parnassus mons Thessa[liæ] iuxta Bœotiam: qui in duo finditur iuga, Citheronem [Lib]eri, & Heliconem Apollinis & Musarum.* Massicus ærata princeps secat æquora Tigri.] *Licet catalogus sit, in quo enumerantur hi qui uenerunt de Thuscia: inuenit tamen aliquam uarietatem, quòd hos nauibus uenisse commem[or]at, quum in Septimo Turni præsidia per terram commemorauerit. Sanè sciendum amare Vergilium Italis ducibus dare nomina uel fluuiorum, uel montium. Vt ergo suprà Almonem et Auentinum commemorauit, sic nunc Massicum dicit: nam Massicus mons est, unde et uinum Massicum dicitur. pleriq; tamen Massicum nolunt nomen esse proprium, sed appellatiuū, dicentes Osinium esse Massicum regem: nam paulo pòst dicturus est,* Qua rex Clusinis aduectus Osinius oris. *& nunc dicit,* Qui mœnia Clusi. *Multi alium Massicum, alium Osinium esse uolunt.* Tigri ærata.] *Cuius rostrum erat in similitudinem tigridis: nanq; solent naues uocabula accipere à pi-* C *ctura tutelarum. hinc est,* Hunc uehit immanis Triton. *Item,* Et aurato fulgebat Apolline puppis. *Tigri autem secundū regulam dixit. nam Græca nomina quæ genitiuū singulare in is mittunt, in eo tantum et in datiuo crescūt: in nominatiuo, accusatiuo, uocatiuo & ablatiuo paria sunt, ut tigris tigridis tigridi tigrin ô tigris tigri. Isis isidis isidi isin isis isi. Si aliter inueniremus, abusiuè dictū est: ut in Lucano,* O cyor & cœli flāmis et tigride fœta. Mœnia Clusi.] *Pro Clusij, nam Clusiū dicitur. et est dictū per [sy]n[æ]resim: sicut,* Nec cura peculi, *pro peculij. Clusium aūt o[p]pidum est iuxta Massicum.* Cosas.] *Ciuitas Thu[sc]iæ, quæ in numero dicitur singulari secundum Sallustiū: unde apparet esse usurpationem.* Choritiq;.] *Choriti propriè sunt arcuum thecæ: dicuntur tamen etiam sagittarum, quas & pharetras nominamus.* Toruus.] *terribilis.* Fulgebat.] *Scilicet puppis Appolline.* Armis.] *exercitu.* Populonia.] *Ciuitas Thusciæ. matrem autem eorum qui uenerāt dixit: alibi,* Insignē quem mater Aritia misit. Expertos.] *peritos: nam expertes sunt ignari.* Ilua.] *Insula adiacens Thusciæ.* Inexhaustis.] *Quantum exhausta fuerit, tantò generosior. Ergo in exhaustis non est una pars orationis: nanq; Plinius Secundus dicit, Quum in alijs regionibus effossis metallis terræ sint uacuæ, apud Iluam hoc est mirum, quod sublata renascantur, & rursum de eisdem locis effodiuntur. Varro & aliud dicit, nasci quidem illic ferrum, sed in strictūram.* Hominum, diuûm interpres.] *Interpres medium est: nam & deorum interpretator & hominū. Qui diuinas indicat mentes, interpres uocatur. Et notandum quod ait Nigidius Figulus, has artes inter se ita esse coniunctas, ut alterum sine altero esse non possit: unde his quos perfectos uult probare Vergilius, omnium diuinandi artium præstat scientiam, ut hoc loco. ita suprà Heleno, de quo ait:* Troiugena interpres Diuûm. *& singula. Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro præcellat in theologia, hic in communibus literis: nam uterq; utrunq; scripserunt.* Fibræ.] *iecoris extremitates.* Parent.] *penitissimè agnoscuntur, quod ad omnia referendum est, & ad fibras.* Sidera.] *Voces auium et fulmina: nam si Videntur tantum accipias, cuius possunt uideri, nec tamen intelligi. Item uoces auium non uidentur, sed cognoscuntur auditæ. nec Parent, obtemperant, procedit: nam quomodo sidera, uel fibræ, uel aues, uel fulgura possunt obtemperare?*

Regem.] *Tarcontem.* Genus.] *suum.* Gens Lydia.] *Mauses Iouis & Telluris filius, primus fertur in Mæonia regnasse. Mausæ & Callirhoes filiæ Oceani filius Cotys, huius & Acyles filiæ Trasili, Gigydæ, Atys filius. huius & Callitheæ Lydus et Tyrrhenus: Lydus in patria remansit, à quo Lydia: dicta Mæonia, ut Herodot. lib. 1. ait, propter penuriam frugum, nihil iuuante parsimonia, aut ieiunio, sors iacta inter fratres cōtigit Tyrrheno, qui in Italiam nauigauit. alij uolunt contigisse Lydo, & eum nauigasse in Italiam, & habitasse ubi Vmbri sunt. quidam aiunt Tyrrhenum genitum ex Hercule & Omphale Lyda. Quidam genitum Telepho. Xanthus Lydius ait, ex Aty genitos Lydum & Corebum, qui diuiso imperio regnauere in Asia, unde Corebij Lydij. Hellanicus ait Pelasgos uocatos in Italia Tyrrhenos. Myrsilus Lesbius ait, Tyrrenos in itinere, quia uagabantur ut aues pelargi, dictos Pelasgos quasi pelargos. Sed errant qui sic sentiunt, autore Dionysio. nam Tyrrheni separatim à Pelasgis intelliguntur. Romani Tyrrhenos appellant Etruscos, & propter peritiam mysteriorum & diuini cultus Thuscos nominant. Quidam nominant Rausenas, à duce. Quidam sic scribunt: Atys unus fuit ex prognatis Herculis, ex Iardane Lydia: ex Aty Tyrrhenus & Lydus orti, ex Omphale. Strabo ait, nonnullos è Pelasgis nauigasse cum Tyrrheno. Tyrrhenus in condendis urbibus præfecit Tarcontem, à quo Tarquinij oppidum dictum est. Volunt alij Tyrrhenos esse indigenas, & appellatos à munitis locis quos appellant Tyrsas, quos incolebant.* Libera fatis.] *quia iam inuenerat ducem.* Subiuncta leones.] *Leones dicati Cybelæ, meritò sunt picti in naui Æneæ, & Ida sylua illic picta gratissima, quia ex Ida monte facta classis cum fugit Æneas.* Massicus.] *rex Clusinorum, filius Osinii fuit. Clusium ciuitas Etruriæ, regia Porsenæ.* Tigri.] *nomina nauium sunt aut à tutela,*

POM. Sabi.

aut à loco, aut à pictura. hic erat picta tigris. Cosas.] Cosa maritima urbs Etruscorum, cis Populoniam. in Cosano agro mons est cum oppido, & sub eo portus Herculis. Goriti.] repositorium arcus goritus, tegmē arcus. Populonia.] in sublimi promontorio sita, instar Chersonessi, Syllano tumultu deserta, præter templa eius nauale ad radices montis est. Hæc sola condita fuit ab Etruscis in maritimis, & fortè propter importuosam oram hæc fuit regia Tyrrhenorum. Ilua.] insula est ante Populoniam antiquo tempore, dicta Asylus. Ethalia, ab Ethalo rege qui in ea regnauit, ut scribit Diodorus, circuitu 40. mil. pas. adeò ferri ferax, ut è loco effosso ferro statim aliud gignatur. in ea portus est non magnus, appellatur Argonus, dictus ab Argo naui. Argonautæ enim huc uenere cum Iason & Medea nauigarent ad Circen. aiunt ferrū in insula non coire in massam, nisi transferatur in continentem. Asylas.] Nigidius & Varro de artibus augurum & aruspicum scripsere: nunc omnes artes dicit.

VAR. Lect. Tum libera fatis.] In Romano libro, & Oblongo, Fati legitur. Phrygios subuecta leones.] In Mediceo, & alijs libris scriptum est subiuncta.

DON. Pandite nunc Helicona deæ, cantusq; mouete, Quæ manus interea Thuscis comitetur ab oris Æneam, armetq; rates, pelagoq; uehatur.] Inuocatio ista tenet summam rerum, & speciem propositionis: nec aliud lector sperare deberet, quàm isti cōtinent uersus. Dicturus est enim, Quæ manus: hoc est, qui populi uel quanti cum Ænea ex Thusciæ littoribus nauigauerint. Massicus ærata princeps secat æquora Tigri.] Et quo nomine uocaretur dixit, qui ductor fuerat nauis, & eadem quæ diceretur, & qualis esset, expressit. Sub quo mille manus iuuenum.] Non mille manus, ut fiant quingenti homines, sed manus, hoc est, multitudo hominum mille. Qui mœnia Clusij, Quiq; urbem liquêre Cosas, quî tela sagittæ, Coritiq; leues humeris, & letifer arcus.] Nomina ciuitatum posuit, & genera armorum. Vna toruus Abas, huic totum insignibus armis Agmen, & aurato fulgebat Apolline puppis.] Abas nauigabat in alia, auratum habens Apollinis simulachrum. Toruum accipere possumus, aut oculis distortis, aut contracto uultu. Sexcentos illi dederat Populonia mater Expertos belli iuuenes, ast Ilua trecentos Insula.] Compendiose loquutus est: nam omnes dixit expertos belli: hoc est, qui haberent usum peritiaq; certandi probatissimam, quam assidua exercitatione cepissent. Inexhaustis Chalybum generosa metallis.] Propter usum armorum habuit occasionem, quòd ex eo fuissent loco, in quo metalla ferraria exercebantur. Tertius ille hominum diuumq; interpres Asylas, cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent, Et linguæ uolucrum, & præsagi fulminis ignes.] Thuscum fuisse auuspicem dixit, à quo audierant, Externos optate duces. Ecce & hîc Thuscum dicit omnibus generibus instructum, ut ostendat in Thuscia hæc genera hominum superesse, Cœli cui sidera parent, &c. Supradicta ostendunt nihil ei fuisse occultum. Mille rapit densos acie, atq; horrentibus hastis, Hos parere iubent Alpheæ ab origine Pisæ.] Pisæ nomen est ciuitatis, quæ & ipsa auxilia dederat. Vrbs Hetrusca solo.] Et ipsa, inquit, ciuitas in solo fuit Heturiæ cōstituta. Sequitur pulcherrimus Astur. Astur equo fidens, & uersicoloribus armis.] Versicolor est quæ dū uertitur mutat colorē. Tercentū adijciūt.] Nondum dixit, qui adijciunt. Mens omnibus una sequendi.] Qui sunt isti qui adijciunt, & quibus una est mens sequendi? Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in aruis. Et Pyrgi ueteres, intempestæq; Grauiscæ.] Dixit locorum nomina, in quibus isti commorabantur. Non ego te Lygurum ductor fortissime bello Transierim Cygne, & paucis comitate Cupauo.] Non ego te, inquit, Cygne Cupauo, qui es Lygurum ductor, & in bello fortissimus, [illegible] teribo carmine meo. Genus est transitus propter odiosam nominum continuationem, quæ in catalogis semper est. Hunc autem merito suo non eorum, quos ducebat, uoluit carminibus suis cum laude inferre: erant enim pauci. Hic igitur fortissimus fuit omnium Lygurum. [illegible] quum dicitur, ostenduntur etiam illi fortes, quibus præ[illegible] esse uidebatur. Hoc in istis laudauit, quod alio loco. Exiguū numero, sed bello uiuida uirtus. Venit iam ad ipsius ducis cultum. Cuius olorinæ surgunt de uertice pennæ.] Olorinas pennas dixit fuisse in eius galea, hoc est, cygni. More suo Vergilius uult inducere fabulam cygneam, ut in catalogo septimi libri de Hippolyto fecit. Inter tædia quippe tot nominum, quibus ipsi homines, montes, loca, & flumina significantur, aut sortes, aut cætera: immissa narratio legentem subleuare debet, & erigere audient[illegible] men amor uestrum, formæq; insigne paternæ.] Transfigurationem factam pro pœna posuit: pœna autem sine crimine esse non potuit. Pater autem ex feruenti amore præcedente factus est auis, cuius facti ipse amor fuit causa, & sic amoris est crimē. Quòd uerò ille p[illegible]as habuerit ex cygno, hoc ipsius fuerat ornamentum, & signum originis suæ. Nanque ferunt luctu Cygnum Phaetontis amati, Populeas inter frondes umbramq; sororū, Dum canit, et mœstum Musa solatur amorem, Canentem molli pluma duxisse senectam Linquentem terras, & sidera uoce sequentem.] Fabularum ueterum, perindeq; incertarum se autorem non uult poeta constituere. ideo sic cœpit, ut diceret Ferunt: quòd si falsitas existeret, alij potius mendaces habeantur. Amici, inquit, duo fuerūt Phaeton & Cygnus: sed quum Phaeton actus esset in mortē, dolens Cygnus casum familiaris sui, dum inter populeas frondes miserabile deflet, sic in auem albam, tanquam canentem senectam uersus est, & relictis terris uolatu iuuante contendit ad sidera. Dum uult Phaetontis et Cygni fabulam dicere, etiam sororum Phaetontis eiusdem exitum demonstrauit: quum enim flerent fratrem, in arbores populeas uersæ sunt. Bene autem posuit, Linquentem terras, quasi hoc uoluntate fecisset. Inuisas ergo terras reliquit, in quibus amicum ulterius uidere non poterat. Voce autem petens sidera: quasi inuidiam faciens illis, quibus autoribus ille perierat. Filius [illegible]quales comitatus classe cateruas.] Filius eius, hoc est, quem suprà cum pennis cygneis descripsit, ducebat cate[illegible] Æquales: aut ætate æquales aut armorum cultu. Ingentem remis Centaurum promouet.] Nauim, quæ Centaurus dicebatur, & ingens fuerat, promouebat. Ille Instat aquæ, saxumq; undis immane minatur Arduus, et longa sulcat maria alta carina.] Hominis describit leuitatem, qui quia pondere & magnitudine sua nauis tardius agebatur, putabat irascendum mari & undis, ictu ingentis saxi minas esse tendendas.

SER. Rapit.] raptim ducit. Densos acie.] In acie

Mille rapit densos acie, atq; horrentibus hastis,

Hos parere iubent Alpheæ ab origine Pisæ,
Vrbs Hetrusca solo. sequitur pulcherrimus Astur:
Astur equo fidens, & uersicoloribus armis.
Tercentum adijciunt, mens omnib. una sequēdi:
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in aruis,
Et Pyrgi ueteres, intempestæq; Grauiscæ.
Non ego te Ligurum ductor fortissime bello
Transierim Cygne, & paucis comitate Cupauo:
Cuius olorinæ surgunt de uertice pinnæ,
Crimen amor uestrum, formæq; insigne paternæ.
Nanq; ferunt luctu Cygnum Phaëthontis amati
Populeas inter frondes, umbramq; sororum
Dum canit, & mœstum Musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam,
Linquentem terras, & sydera uoce sequentem.
Filius æquales comitatus classe cateruas
Ingentem remis Centaurum promouet. ille
Instat aquæ, saxumq; undis immane minatur
Arduus, & longa sulcat maria alta carina.
Ille etiam patrijs agmen ciet Ocnus ab oris

A *acie constrictos & coniunctos.* Alpheæ ab origine Pisæ.] Alpheus fluuius est apud Pisam & Elidem ciuitates Arcadiæ, ubi est templum Iouis Olympici, ex quibus locis uenerunt qui Pisas in Italia condiderunt. dictas à ciuitate pristina: unde addidit, Vrbs Hethrusca solo. quum præmisisset, Alpheæ ab origine Pisæ. [Fidens] equo.] eques [optimus]. Versicoloribus armis.] depictis: per quod bellicosus ostenditur. Tercentū adijciunt.] accedunt & consentiunt eius uolunta-

B tis: unde ait, Mens omnibus una sequendi, id est coniurati sunt. Qui Cærete domo.] Ac si diceret, qui sunt domo Carthagine. Cære autem, ut suprà diximus, etiam Ægilina dicitur. nec uidea[tur] contrarium quod ait, Ducit Ægilina nequicquam ex urbe secutos. quasi & Turno & Æneæ præstet auxiliū. Nam illi Lausum fugientem secuti sunt, hi uerò communi odio in Mezentium arma commouerunt. Minionis.] Fluuius Minio. Pyrgi ueteres.] Hoc castellum nobilissimum fuit eo tempore, quo Thusci Pyraticam exercuerunt: nam illic metropolis fuit. Intempestæq; Grauiscæ.] Grauisca oppidum alij Intempestum dicunt, quòd uentis & tempestatibus caret, quod nulla potest ratione contingere. Intempestas ergo Grauiscas accipiamus pestilentes, secundum Plinium in Naturali historia, & Catonem in Originibus: ut Intempestas intelligamus sine temperie, id est tranquillitate. nam, ut ait Cato, ideo Grauiscæ dictæ sunt, quòd grauem aerem sustinent. Cupauo.] Hic Cupauo, ô Cupauo: & declinatur Cupauo, sicut Cicero & Cato. Nanq; ferunt Cygnū luctu Phaethontis amati.]

C Phaeton Clymenes & Solis filius fuit, qui quum doloret obiectum sibi ab Epapho rege Ægypti, quòd esset non de Sole, sed de adulterio procreatus: duce matre uenit ad Solem, & poposcit ut si uerè eius esset filius, petenda præstaret. quod quum Sol iurasset per Stygem paludem se esse facturum, petit ille ut eius currus agitaret. Sol iusiurandum negare nō potuit. Acceptis itaque curribus Phaeton, quum orbitam Solis excessisset, et cœpisset mundus ardere, à Ioue fulminatus in Eridanum cecidit, qui & Padus uocatur. Huius interitum flentes sorores Phaetusa & Lampethusa, deorum miseratione in arbores mutatæ sunt: ut hîc dicit, In populos. ut in Bucolicis, In alnos. Fuit quidam etiam Ligur Cygnus nomine, Phaethontis amator: qui quum eum fleret extinctum, in auem sui nominis conuersus est: cuius nunc filium Cupauonem dicit habere cygni pennas in galea, ad formæ paternæ insigne monstrandū. Crimen amor uestrum.] Phaethontem amatum à Cygno, aut piè, aut turpiter accipiamus necesse est. si turpiter, talis est sensus, Crimen uestrum est ô Cygne & Phaeton: & sic amastis, & hoc uobis tantum potest obijci. Alij Vestrum pro tuum accipiunt, & ad solum Cygnum referunt. ut, Vos ô Calliope precor, si piè amauit. secundum Asperum, crimē erit causa: ut alibi, Et crimine ab uno Disce omnes. ut sit sensus, ô Phaethontiades sorores et Cygne causa uestrum, id est, uestræ mutationis amor est. Vmbramq; sororum.] Ambitiose dictū, pro inter arbores de sororibus factas. et est unum de ijs quæ habet Vergilius inimitabilia & sua propria, quod tale est, Si nudatq; alterna uolumina crurum. Item, Cum primum sulcos æquant sata. Musa.] carmine, cithara, cantilena. Canentem senectam.] Quí canentem senectam mollibus transegit in plumis. Sidera uoce sequentem.] Cum cantu cœlum petentem: uel quòd est reuera relatus in sidera, sicut uidimus in sphæra. Quales comitatus classe cateruas?] Per naues æqualiter habens distributas cateruas. Ocnus.] Iste Ocnus, quē in Bucolicis Baianorum dicit: ut, Iamq; sepulchrum Incipit apparere Bianoris. Hic Mantuam dicitur condidisse, quam à matris nomine appellauit: nam fuit filius Tiberis & Mantûs, Tiresiæ Thebani uatis filiæ, quæ post patris interitum ad Italiam uenit.

Alpheæ Pisæ.] Alpheus fluuius Elidis, secat agros Olympicos, ubi fiebant ludi. in eodem loco sunt Pisæ græcæ. Pisæi, milites Nestoris, cum post excidium Ilij redirent in patriam, tempestate maris delati in Italiam fuere. hi condidere Pisas inter duos amnes, inter Esarem & Arnū fluuios. traditur, olim hos amnes solitos inundare agros: quare ab accolis mutilabantur. ob quod eos pepigisse aiunt, non amplius inundare, si finerent integros esse: pacta post illud tempus seruata sunt, usque in hunc diem. Volunt quidam Pisas conditas à filio Pelopis. Quidam aiunt, Thessalos condidisse Pisas. Astyr.] eques optimus & bello clarus, fortè profectus est cum Pisis. similitudine nominis alludit ad Astures Hispanos, apud quos aurifodinæ sunt, & equi. Cherete.] urbs condita à Pelasgis. ego puto per Ce legi, Nunc Cære uetus. Minio.] fluuius est Cæretanus, adhuc retinet nomen. Cærete.] oppidum Etruriæ, & declinatur ut Præneste. Pyrgi.] metropolis Ethruscorum erat nobilis, dum Tusci piraticam exercuerunt. Tyrrheni condidere Pyrgos. Pyrgi distant à Grauiscis uiginti duobus milibus pass. Grauiscæ.] oppidum, ut ait Cato, ab æris grauitate. ideo appellat intempestas. Non ego te Ligurum.] Ligures gens indigena Italiæ, acuti, & bello clari, pugnaces semper, in omni ætate marinæ aleæ solliciti, procellis sponte se obijciunt. olim fœminæ & uiri in Liguria operabantur. Ligures à duce sunt nominati. Ligurum metropolis est Genua. Strabo ait, Ligures esse Græcos, ab eo quòd more Græco utuntur æreis scutis. Cupauo.] fuit filius Cycni. Phaetontem amauit: quo fulminato, fertur tamdiu gemuisse, donec mutatus fuit in auem sui nominis. quæ auis cum est propinqua morti, dulcissimè canit, quasi præ-

P O M Sabi.

nuncia quietis. Cycnus inter sidera à Ioue locatus est. Pennæ.] Dicit causam quare ferebat pennas ploris. Sororum.] Sorores Phaetontis mutatæ fuerunt in arbores. Candentem senectam.] candescentem. alludit ad senectam, quæ cana est, & cycnus est canus. Centaurum.] pictus erat in mari centaurus, qui uidebatur uelle iacere saxum in undas. Arduus.] sublimis. Carina.] longa naui. Patrijs.] Etruscis, id est paternis.

VAR. Lect. Intempestæq; Grauiscæ.] In Romano libro Gabiscæ legitur, sed melius Grauiscæ. Transierim Cycne.] In Vetustis plerisq; exempl. legitur, Cinere. in Romano Cumare. Surgunt de uertice pennæ.] In aliquot exempl. Cristæ notatum est. Ille etiam patrijs agmen ciet Ocnus ab oris.] In antiquo exemplari legere est, Quin etiã patrijs. In alijs antiquioribus legitur, Patrijs Ocnus ciet agmen ab oris.

DON. Ille etiam patrijs agmen ciet Ocnus ab oris, Fatidicæ Mantûs et Thusci filius amnis.] Ocnus, inquit, filius fuit Mantûs, & Thusci amnis. Fatidicam dixit, quæ fata hominũ responsis aperiret. Qui muros, matrisq; dedit tibi Mantua nomen.] Hic, inquit, & muros dedit Mantuæ, & de matris nomine Mantuam nominauit. Mantua diues auis, sed non genus omnibus unum.] Inuenit occasionem poeta, qua aliquid diceret de patria sua. Mantua diues auis: hoc est, generosis & præcipuis maioribus fulcta. Ipsis tamen auis, non unum gens omnibus fuit, sed ex diuersis originibus adunatum. Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.] Sed tribus gentibus populi quaterni fuerant, hoc est, duodecim. Ipsa caput populis, Thusco de sanguine uires.] Ipsa ciuitas tamen omnibus fuerat caput. Hinc quoq; dicta est Mantua, ex eius populis. Hinc quoq; quingentos in se Mezentius armat.] In se, aduersum se, armat Mezentius. pulchra locutio. Hi enim ut aduersus Mezentium armati uaderent, ipse perfecerat. Plurimum hîc sibi Vergilius applicat, quòd Romano ductori etiam Mantuæ auxilium prorogauit. Quos patre Benaco uelatus arundine glauca Mincius, infesta ducebat in æquora pinu.] Quos quingentos nauiportabat Mincius natus ex Benaco, habens arundinibus uelata tempora, eo more quo pinguntur flumina. It grauis Auletes, centenaq; arbore fluctus Verberat assurgens, spumant uada marmore uerso.] Non ipse Auletes grauis, sed nauis in qua fuerat, satis ponderosa. Denique centum non iam remis, sed arboribus agebatur. Cætera descriptionem tenent pelagi, quum uerberatum remorum ictibus spumat. Hunc uehit immanis Triton.] Forma maxima pro magnitudine ipsius nauis formatus. Et cærula concha Exterrens freta.] constitutus in concha, exterrens freta Cærula. Cui laterum tenus hispida nanti Frons hominem præfert, in Pristim desinit aluus, Spumea semifero sub pectore murmurat unda.] Vsq; ad latera proferebat humani corporis formam, hispidam tamen, hoc est asperam. Reliqua pars eius in bestiam marinam mutabatur, & sub semifero pectore fluctus spumare uidebantur. Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant Subsidio Troiæ, & campos salis ære secabant.] Omnes, inquit, populorum enumeratorum principes triginta nauibus pergebant, ut Troiæ auxilium ferrent. Non dixit Troianis, sed Troiæ: quoniam hominum conseruatione patria ipsa uidebatur auxilium sumere, quam Troiani reparare nitebantur. Propterea tanti ac tales, per immensa spatia, maris secabant fluctus primo Troiæ scilicet subsidio. Iamq; dies cœlo concesserat, A almaq; curru Noctiuago Phœbe mediũ pulsabat Olympum.] Post finitum diem, post noctis tempus, quod illustrabatur radijs, lunaq; tenuerat medium cœlum. Suprà dixit: Illi inter sese duri certamina belli Contulerant, media Æneas freta nocte secabat. hîc dicit: Iamq; dies cœlo concesserat. quum semel dictum satis fuisset. Non hoc idem dixit, sed suprà descripsit initium noctis, quod agebatur, quod euenire non posset, nisi diei luce consumpta. Fuit, inquit, nox. de luna tacuit, nondum quippe emerserat. Secundo loco ait recessisse quidem diem, & interceptam ipsius lucem uenientibus tenebris, quas superueniẽs illustrauerat luna, quæ medium tenuerat cœlum. Hæc igitur fuerat causa repetendæ descriptionis, scilicet diei consumpti: quoniam aliud dederat prima pars noctis, aliud sequens. Potest & sic, Nauigabat Æneas iam die consumpto, quum nox ageretur, & luna medium cœlum tenuisset, eius tamen uiri nõ quieuerat cura, sedebat quippe ac uigilabat, & gerebat nauim, & uelis necessarium præbebat temperamentum: ut hoc esset, quod in eo poeta laudauit, continuationem diei & noctis non fatigasse B laborantem. Deniq; sequitur: Æneas.] Sed hîc mora facienda est, & sic dicendum. (Neq; enim membris dat cura quietem) Ipse sedens clauumq; regit, uelisq; ministrat.] Virtus (ut dictum est) Æneæ describitur: quum enim esset nox, & lunam iam medium cœlum tenuisset, quoniam in tanta cura somnus teneri non poterat, sedebat. Ecce duplex labor, & non dormire illo tempore, et sedere. Accedebat his, quòd uigilans & sedens non fuit ociosus, alijs duobus muneribus seruiens: nam & gubernacula tenebat, & uelorum sinus arte moderabatur. Ordinatur sensus sic: Ipse Æneas sedens clauumq; regit, uelisq; ministrat: neq; enim membris dat cura quietem. Ipsa enim fuit causa uigilandi: quoniam nauigationis & futura belli sollicitudine distentus, dormire non poterat. Atq; illi medio in spatio.] Medium spatium & maris potest esse, & in terris, quod inter eius nauim & cæteras fuit. Chorus ecce suarum Occurrit comitum.] Comites dixit naues, quæ cum ipso semper fuerant. Chorus est numerus collectus ex plurimis. Dicit iam, quæ essent in ipso choro. Nymphæ quas alma Cybelle Numen habere maris, nymphasq; è nauibus esse Iusserat, innabant C pariter, fluctusq; secabant.] Hoc poeta non pro nouo posuit, ut quasi incognitam fabulam inscijs lectoribus indicaret: sed commemorantis functus officio, replicat gesta. Ipsas, inquit, dico nymphas ad Æneam uenisse, quas mater deûm ex nauibus fecerat, quibusq; immortalitatem concesserat. Innabant pariter, fluctusq; secabant. Sic ipsæ nymphæ natantes ueniebant, ut nulla præcederet alias. Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.] Littora appellauit per partem maris, quæ abluebat proram. Agnoscunt longè regem, lustrantq; choreis.] Quum primum uenerunt ad finem proræ, quæ æratæ fuerant, cognouerunt regem. rectè posuit, Cognoscunt longe regem. inter lunam enim & obscuritatem noctis & pelagi, ab alio rex nõ facile potuit agnosci. Choreis dederunt signũ matris deûm, ut inde iam sciret sua esse, non maris. Quarum quæ fandi doctissima Cymodocea Pone sequẽs, dextra puppim tenet.] Ecce quanta potentia deûm matris: fecit ex lignis nymphas, & deas ire iussit in fluctus: effecit ut loqui possent, & eloquentiæ doctrina polleret. Cymodocea tamen, quæ cæteras anteibat arte loquendi,

posteriorem

A poſteriorem nauis tenuit partem: in ijs enim gubernacula Æneas retinebat, & uelorum ſinus certo moderamine temperabat. Tenebat igitur puppim manu dextra. Ipſaq; dorſo Eminet.] quum ex hac cauſa undis non tegeretur, & dorſum eius appareret. Ac læua tacitis ſubremigat undis.] Lento motu ſiniſtra manus ac ſine undarum ſtrepitu ſubremigabat. Subremigare eſt non plenis conatibus remigare.

Fatidicæ Mantûs & Thuſci filius amnis,
Qui muros, matriſq; dedit tibi Mantua nomen.
Mantua diues auis, ſed non genus omnibus unũ:
Gens illi triplex, populi ſub gente quaterni,
Ipſa caput populis, Thuſco de ſanguine uires.
Hinc quoq; quingentos in ſe Mezentius armat,
Quos patre Benaco uelatus arundine glauca
Mincius infeſta ducebat in æquora pinu.
It grauis Auletes, centenaq; arbore fluctum
Verberat aſſurgens, ſpumãt uada marmore uerſo.
Hunc uehit immanis Triton, & cærula concha
Exterrens freta, cui laterum tenus hiſpida nanti
Frons hominem præfert, in Priſtim deſinit aluus,
Spumea ſemifero ſub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant
Subſidio Troiæ, & campos ſalis ære ſecabant.
Iamq; dies cœlo conceſſerat, almaq; curru

SER. Mantûs.] μαντῦς Genitiuus eſt Græcus: nam ſi Latinè declinaueris, Mantonis facit: ſicut in Plauto legimus, Ionis. Diues auis.] Maioribus præpotens. Sed nõ genus omnib. unum.] Quia origo Mantuanorum & à Thuſcis uenit, qui in Mantua regnabant, et à Venetis: nam in Venetia poſita eſt, quæ et Gallia Ciſalpina dicitur. Gens illi triplex, populi ſub gen-
B te quaterni.] Quia Mantua tres habuit tribus, quæ in quaternas curias diuidebantur. & ſingulis ſinguli Lucumones imperabãt, quos tota in Tuſcia duodecim fuiſſe manifeſtum eſt: ex quibus omnibus unus præerat. Hi autem totius Thuſciæ diuiſas habebant quaſi præfecturas, ſed omnium populorum principatum Mantua poſſidebat: unde eſt, Ipſa caput populis. Thuſco de ſanguine uires.] Robur totum à Lucumonibus habuit. In ſe Mezentius armat.] Odio ſui in arma compellit. Quos patre Benaco uelatus arundine glauca Mincius infeſta ducebat in æquora pinu.] Benacus lacus eſt Venetiæ, de quo fluuius naſcitur Mincius. Iure ergo dux Venetus fluuium prouinciæ ſuæ depinxit in naui, quem Benaci filius, quia ex ipſo habet originem, dicit. Grauis.] fortis: ut, Ferit enſe grauem Thymbræus Oſyrim. Centenaq; arbore fluctum.] Non ait remis, ſed arboribus: ad exprimendam nauis magnitudinem, quæ plures habuit remorum ordines. unde ait Lucan. Et ſummis longe ferit æquora remis. Mar-
C more.] mari. Cærula.] cærulea freta, non cærulea concha: nam uerſus non ſtat. Hiſpida.] horrida, ſetoſa. Frons hominem præfert.] Modò primam hominis partem intelligere debemus: nam hoc dicit, A capite uſq; ad ima latera hominis monſtrabatur effigies. Terdenis.] XXX accipiamus naues fuiſſe, non ut quidam uolunt ſingulos duces tricenas habuiſſe: nam enumeratorum militum nõ conuenit numerus, præſertim quum ſequatur Subſidio Troiæ, id eſt paruo auxilio: nam apud maiores bella non ambitu, ſed uirtute conſtabant.

POM. Mantûs.] Ocnus, Mantûs & Tyberis amnis filius, urbem condidit, quam à nomine matris Mantuam appellauit. Mantuam coluere tres nationes: Thebani qui uenerunt cum Manto, poſt calamitatem Thebanorum: & Thuſci, nam (ut ait Plinius) ea ſola colonia Tuſcorum trans Padum eſt poſita, duce Ocno: & Veneti. regio ubi Mantua eſt, Venetia dicitur. Ocnum diximus in Bucolicis appellari Bianorem. Sub gente quaterni.] quatuor tribus erant Mantuæ. Mantua diuiſa in quatuor tribus erat, uel ſub ea erant quatuor populi, Mantua à Tuſcis uires habuit. uel, Mantua caput eſt populis, qui habent uires de Tuſco ſanguine. hos populos ducebat Venacus.

Ipſa caput populis.] Intelligit credo de Phelſina, quæ princeps Etruriæ fuit, ut Plinius meminit: cum in coloniam uenit, Bononia appellata eſt. ſunt qui ſeparatim legãt Phelſinã à Bononia. de hac puto intelligit Vergilius nunc, & Silius cum ait, Et quondam Teucris comes in Laurẽtia bella Ocni priſca domus, paruiq; Bononia Rheni. Ipſa caput populis.] ſcilicet Bononia, etiam uenit in Laurentia bella. Thuſci paludoſam oram Padi mirabili induſtria ductis foſſis fecerunt habitabilem. uel Ocni priſca domus, id eſt ager Mantuanus. In ſe.] in ſuam perniciem, quia pulſus erat Etruria. Mincius, Venacus.] Mincius ex Venaco genitus. Mincius fluuius ortum habet è Venaco lacu. Centena arbore.] non centum nauibus. Sed nauis magnitudinem exprimit. Triton.] erat pictus in naui Auletis Triton è prima parte homo, & poſtrema piſtris, id eſt monſtrũ. Terdenis.] triginta naues in auxilium Æneæ.

VAR. LECT. Centenaq; arbore fluctum.] In Rom. lib. Fluctus legitur. In Piſtrin deſinit aluus.] In antiquioribus, Priſtin habetur. Campos ſalis ære ſecabat.] In aliq. lib. Ruebant legitur. Iamq; dies cœlo diſceſſerat.] In antiq. exemplaribus Conceſſerat legitur.

DON. Tum ſic ignarum alloquitur.] Neſciebat enim geſta illic, ubi reliquerat ſuos. Vigilas'ne deûm genus Ænea?] Mirum orationis principium: rectè enim dubitauit, quæ loquebatur, quia tempus fuit petendi ſomni: & dormire non debuit, quia gubernandæ nauis gerebat officium. Vigilas, inquit, an dormis Ænea, qui genus à numinibus ducis? in nomine una laus eſt, altera in generis ratione. Vigila, & uelis immitte rudentes.] Perſeuera, inquit, & conſenti flatibus: quia proſperis ſucceſſibus nauigas, & habenas nauigij currentis ne retine: ne felicitatis tuæ ſucceſſus obiecta tarditate impedias. Hæc eſt una diſtinctio: eſt altera ut ſic pronũciemus, Vigilas'ne deûm gens. ut ſuppreſſo interim nomine, diuini ſanguinis diceret prolem. Atq; ut melius oſtenderet, notam loqui perſonam, addidiſſe nomen eius, Ænea uigila. Si, inquit, uigilas, perſeuera in eo, & habenas omnes uelis immitte. Exhortatio iſtiuſmodi fuit in duplicatione eiuſdem dicti, ut cætera attentius audiret. Illud uerò non erat in totum dubitantis, quod poſt incertam uocem ſubſecutum eſt, Ænea uigila. Videtur enim remouiſſe, in quo dubia fuit, dicendo, Ænea uigila: quia gubernans nauim, dormire non debuit. Sequitur perſonæ loquentis euidens demonſtratio, ut Æneas noſſet, quæ omnium nomine loqueretur, in quo ipſa geſta poſſet apertius noſcere. Nos, ait, ſumus Idææ ſacro de uertice pinus.] Quid apertius iſta narratione,

tione, qua dictum est quæ essent, & unde? Nunc pelagi Nymphæ classis tua.] Et quæ naues tuæ fuimus, nymphæ maris sumus effectæ. In perspicua breuitate totum dictum est. Sed quando Æneas id crederet potuisse fieri, nisi subsecuta cætera ignorantem docuissent, tantũ numinis ualuisse potentiam, ut possibile fieret, quod humana mens nõ auderet admittere? Nos sumus Idææ sacro de uertice pinus, Nunc pelagi nymphæ classis tua. Dum dici primum conuenerat, posuit tertium, & quod tertium, secundum ordinauit. nam primò arbores fuerãt, naues postea, tertio loco nymphæ: sed in hac ordinatione non errauit poeta. Splendidius quippe uoluit loqui, nec ordinationem ipsam loquendo confudit. Quod enim dixit, Arbores fuimus dudũ, nũc nymphæ sumus effectæ, quæ fuimus naues tuæ: ornatius dictũ est, q̃ dicere, Et arbores fuimus, dehinc naues, postremò nymphæ. Duo, quæ Æneas nouerat, strictim dixit: sciebat enim unde pinea ligna sumpsisset, & quid fabricasset ex ipsis: quemadmodum uerò nympharum in faciem uersæ sint, nesciebat. Hanc igitur partem latius refert: breuitate quippe instituì plenè non poterat, qui nouo & incredibili exemplo gesta non nouerat. Perfidus ut nos Præcipites ferro Rutulus, flammaq; premebat, Rupimus inuitæ tua uincula, teq; per æquor Quærimus.] Inimici nomen noluit dicere, sed pro ipso conuitiosa duo posuit: dixit enim perfidum, dixit Rutulum. Premebat nos, inquit, hostis, atq; utinam aliquanti meriti: urgebat ferro, urgebat & flammis, ut naufragium de nobis efficeret, aut absumptis ignibus in cineres uerteret: sed hæc præuenimus fugiendo, melius existimantes abrumpere uincula tua, quàm ad interitum remanere. Teq; per æquor Quærimus.] Quàm difficile est, quærere unumquenq; per mare, in quo tanta latitudo est, nec scire qua in parte reperiri ualeat? Quantus amor ostensus est tanto labore suscepto? Hanc genitrix faciem miserata refecit, Et dedit esse deas.] Ad tantam desperatione uenimus, ut quod uides, nõ nostro ingenio, sed diuina miseratione mereremur. Genitrix enim, hoc est deùm mater, hanc nobis imposuit formã, ac ex mortalibus immortales effecit. Æuumq; agitare sub undis.] A' contrario positũ. naues enim merguntur, ut pereant: istæ mersæ sunt, ut euaderet nymphæ. Assignata persona sua, et edito casu quo nymphæ esse potuerũt, incipit referre quid agatur, ut appareat, quare dixerit, Et uelis immitte rudentes. At puer Ascanius muro fossisq; tenetur.] Primam causam immisit Ascanij, ostendens spem ostendensq; metum. Spem, ne eadem animos eius frangeret. Metum, ut festinaret auxilium ferens: * neq; adhuc incolumis fuerat, ut pateretur obsessum. Sciat hoc ipsum monstrans, quomodo spes, quomodo esset metus. ex parte spei sunt murus & fossa, quibus muniebatur Ascanius: ex parte autem metus puerilis ætas, in qua constitutus fuit. Tela inter media, atq; horrentes Marte Latinos.] Inter ipsum tamen & mortem non plurimum dicebat interesse discriminis. Debuit igitur properare ante quàm ad eius interitum hostis auidissimus perueniret. Iam loca iussa tenet forti permixtus Hetrusco Arcas eques.] Directio[illegible] rũ poeta non descripsit, sed hinc intelligitur facta. Hos igitur nunciat ea iã loca tenuisse, quæ in mandatis habuerant. Medias illis opponere turmas, Ne castris iungant, certa est sententia Turno.] Vnum prosperũ dixit, quia peruenerant sui, dixit contrarium, quia Turni dispositio fuit, medios opponere, qui eos castris suorum non sineret iungi. Hoc genere ostendit omnes in periculo esse, quum alij subuenire non possent. Propterea [illegible]tatem suadebat, ut antè Æneas ueniret, quàm Turnus co[illegible] perficeret: potuit quippe Æneas adueniens & clausi[illegible] uenientibus subuenire. Surge age.] Hortatur ut surgat: sed sedentem excitat, non dormientem. Surge age, non est iubentis, sed urgentis ad gloriam. Et aurora socios ueniente uocari Primus in arma iube.] Et aurora, inquit, ueniente, hoc est, ante quàm plena redeat lux in arma conuocari socios primus præcipe. primũ admonet facere, quæ res uincendi fiduciã promittebat. Et clypeum cape, quem dedit ipse Inuictum Ignipotens, atq; oras ambijt auro.] Consternabuntur hostes, inquit, si te primũ uiderint incipere aggrediq; certamen, atq; armis diuinis instructum. Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris, Ingetes Rutulæ spectabit cædis aceruos.] Ecce prædicit & futura, ut uerè appareat dea. Si non, ait, mea dicta contempseris, et monita mea inania tenue[illegible], probabis quantas de Rutulis strages uidebit crastinus dies. Dixerat, & dextra discedens impulit altam, Haud ignara modi puppim.] Quòd nauis fuisset aliquando, altam nauim discedens impulit dextra sua, modum seruãs, quo sciebat tuto concitari nauigia: non enim debuit plus fieri propter periculum, nec minus propter tarditatem. Accedens igitur ipsius loquentis adiumentum, quantum profuerit, sequentia probant. Ait enim: Fugit illa per undas.] Quum nauis fluctibus portaretur, non uidebatur currere, sed uolare. Ocyor & iaculo, & uentos æquante sagitta.] Atq; ita uolabat, ut uelocior esset iaculo & sagitta, quæ uentorum flatibus solet æquari. Inde aliæ celerant cursus.] Quid enim prodesset, si sola nauis, in qua Æneas fuit, celerius tenderet, cæteris lento actu remanentibus? Ibant ergo omnes celeres omni tarditate submota. Stupet inscius ipse Tros Anchisiades.] His auditis et uisis obstupuit Æneas ipse. Animos tamẽ omine tollit.] In ipso tamen stupore cõstitutus, quanquã gesta nesciret, tamẽ omnia ad omen trahẽs, animos tollit. Cõsiderabat quippe diuina omnia fauere partibus suis. Nõ dixit, lætus effectus est, quoniã audierat & aduersa atq; formi[illegible]sa fuisse, tamẽ melior spes subleuatis animis erectũ fe[illegible]

SER. Phœbe.] Luna: sicut Sol, Phœbus. item, Titan Sol, & Titanis Luna. describit autem noctem mediam, et dicit finitum diẽ secundum Romanum ritũ. Nec Lunæ fit sine causa commemoratio: nam aliter nymphæ uideri nõ poterant. Noctiuago

Noctiuago Phœbe medium pulsabat Olympum.
Aeneas (neq; enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clauumq; regit, uelisq; ministrat.
Ast illi medio in spacio chorus ecce suarum
Occurrit comitum, nymphæ: quas alma Cybele
Numen habere maris, nymphasq; è nauibus esse
Iusserat. innabant pariter, fluctusq; secabant,
Quot prius æratæ steterant ad littora proræ.
Agnoscunt longè regem, lustrantq; choreis,
Quarum quæ fandi doctissima Cymodocea,

curru.] Cursus enim Lunæ non rectus est per zodiaci medium sicut solis, qui cursus agit per ecclipticam lineam, quæ zodiacum bifariã diuidit: cùm Luna ad extremas zodiaci decurrat oras, nunc in austrum, nunc in septentrionem declinans &

A & uagatis. Id autem Vagum appellatur, quod nō rectam secat uiam, sed errare dicitur: unde et ... i. est, ab errore, ... uocati sunt. Clauumq; regit.] Nam ei & in Quinto gubernandi dedit peritiam. Medio in spacio.] inter nauigandum. Cybelle.] Mater deūm Cybelle dicta est, uel ... quod semper Galli per furore motu capitis comam rotantes, ululatu futura pronunciabant. Lucanus, Crinemq; rotantes Sanguinei populis ulularunt tristia Galli. Vel à B Phrygiæ mōtibus ubi colitur, quos Cybelos uocant. Cybelle autem hac ... illud est, pes ex prima breui constans & duabus longis: nam Cybele anapæstus: ut, Hic mater cultrix Cybele.

Ponè sequens dextra puppim tenet, ipsaq; dorso
Eminet, ac læua tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarū alloquitur: Vigilas'ne Deûm gēs
Aenea? uigila, & uelis immitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de uertice pinus,
Nunc pelagi nymphæ, clasis tua. perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus, flammaq; premebat,
Rupimus inuitæ tua uincula, teq; per æquor
Quærimus. hanc genitrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse Deas, æuumq; agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisq; tenetur,
Tela inter media, atq; horrentes Marte Latinos.
Iam loca iussa tenet forti permixtus Hetrusco
Arcas eques, medias illis opponere turmas,
Ne castris iungant, certa est sententia Turno.
Surge age, & aurora socios ueniente uocari
Prim9 in arma iube: & clypeū cape, quē dedit ipse
Inuictum Ignipotens, atq; oras ambijt auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulæ spectabit cædis aceruos.
Dixerat, & dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim. fugit illa per undas
Ocyor & iaculo, & uentos æquante sagitta.
Inde aliæ celerant cursus: stupet inscius ipse
Tros Anchisiades: animos tamen omine tollit.
Tū breuiter supera aspectans conuexa precatur:
Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræq; urbes, bijugiq; ad frena leones:

nauium cursus celeriores effeciūt, sicut fecerat Cymodocea. Inscius.] Rerum, quas audierat: nam ex aperto credere nō poterat. Omine.] augurio promissæ uictoriæ. Alma parens Idæa Deûm.] Alma propriè est tellus, ab eo q. nos alat. abusiuè etiam alijs numinibus epitheton datur. Terram aūt constat esse matrem deūm: unde & simulachrū eius cum claui pingitur: nā terra aperitur uerno, hyemali clauditur tempore. Dindyma.] Mons Phrygiæ. Turrigeræq; urbes.] Ciuitates turritæ: unde & cum corona turrita Mater pingitur deūm. Ad frena leones.] Ideo hoc fingitur, quod omnis feritas maternæ subiacet affectioni, et subiugata est.

Quot prius.] Subtraxit Tot. Doctissima Cymodocea.] Poeticè, sicut mutatio ipsa etiam confingitur: nam stultissimum est quod ait quidam, Ideo doctissima, quia Ilionei nauis fuit. Dorso Eminet.] Peritia natandi ostenditur. Subremigat.] subnatat. Vigilas'ne Deûm gens?] Verba sunt sacrorum: nam uirgines Vestæ certa die ibant ad regem sacrorum, & dicebant, Vigilas'ne rex? uigila. quod Vergil. iure dat Æneæ, quasi & regi, et quem ubiq; & pontificem & sacrorum peritum inducit. Deum gens.] Proter, Dijs genite & geniture deos. Pinus.] Hoc loco secundum quartam declinationem dixit, in Bucolicis iuxta secundā: ut, Mænalus argutumq; nemus pinosq; sequentes Semper habet. Nos sumus.] Loquitur per diffinitiones. Perfidus.] Qui post fœdus bella commouit. hinc Latinus, Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas. Inuiti.] Ac si diceret, Malueramus tibi potius seruire, quàm in nympharum numina commutari. Teq; per æquor quærimus.] Hæc nobis uagandi est causa, ut te iuuare possimus. Refecit.] Aut Re uacat, aut quia antè in ipsis forma fuerat nauiū. Dedit esse Deas.] Græca figura: ut, Donat habere uiro. Iam loca iussa tenet.] Et ut suprà diximus, hoc ... accipiēdum est: nam intelligimus eum equites misisse per terram. Nec castris iungant.] Aut Se subaudis, aut iungant pro iungantur. Ingentes Rutulæ spectabit cædis aceruos.] Spectabit est uera lectio, et ordo est: Si mea dicta non putatis irrita, crastina lux ingentes aceruos cædis spectabit: nam male quidam Spectabis legunt, & ad lucem referunt: quod non procedit. Nullus enim sic loquitur, O' Ænea si quæ dico minimè credis, O' lux crastina ingentes cædis aceruos spectabis. Haud ignara modi.] moderationis: quippe quæ fuerat nauis. Inde aliæ celerant cursus.] Inde aliæ nymphæ

POM. Sabi. Vigilas'ne deū gens?] Cymodocea loquitur. Arcas eques.] Æneas terrestri itinere præmiserat Arcades equites cum Ethruscis equitibus. Illis.] equitibus uenientibus. Ignipotens.] Vulcanus. Oras.] extremitates clypei. Si non irrita dicta.] si non putas mea dicta uana, crastina lux uidebit magnam cædem Rutulorum. Haud ignara modi, puppim.] quia fuerat nauis, sciebat. Omine tollit.] tali cursu prospero. Alma parens.] Loquitur Æneas ad Cybelem. Turrigeræq; urbes.] Turres in capitis diademate Cybelæ, quia præest urbibus, & in curru habet leones.

VAR. Lect. Quot prius æratæ steterant ad litt. pr.] In Oblongo lib. non Proræ sed Naues scriptum est: in aliquot alijs Puppes legitur. Rumpimus inuitæ.] In Med. & plerisq; alijs Rupimus habetur. Primus in arma.] Sunt libri antiqui, ubi Pronus in arma, sit scriptum. Quem dedit ipse.] In libris antiquis legere est, Quē dedit inges.

DON. Tum breuiter supera aspectans conuersa precatur.] In necessitate enim non debuit pluribus loqui. Supera autem aspectans precatur, quia non nymphis agendæ sunt gratiæ, sed illi, à qua bona illa profecta esse uidebantur. Alma parens Idæa deūm.] Tria posuit, quibus fauorem eius in suas partes magis ac magis adduceret. Alma Idæa parens deūm. augmentum dehinc laudis adiecit: Cui Dindyma cordi, Turrigeræq; urbes, bijugiq; ad frena leones.] Summam dehinc petitionis annectit, deprecatione ac laude cōclusa. Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques Augurium, Phrygibusq; adsis pede di ua secundo.] Quæ, inquit, prima actus meos fouere cœpisti, tua auguria ista prosperitate plena confirma, & secundis accessibus meos meorumq; conatus attolle. Tantum effatus, & interea reuoluta ruebat. Matura iam luce dies, noctemq; fugarat.] Cum fine uerborū eius, lux clarior cœperat fieri. Principio socijs edicit signa sequantur,

quantur, Atq; animos aptent armis, pugnæq; parent se.] Edicere, est cum authoritate aliquid curandum iubere. Quod igitur multorum præceptorũ fuit, subacto sermone collegit: ut sequerentur signa, componerent animos, et hos pugnæ et ingruenti certamini præpararet. Hoc enim uolebat efficere, quod Cimodocea docente præceperat, quum diceret: Surge age, & aurora socios ueniente uocari Primus in arma iube, et clypeum cape, quem dedit ipse Inuictum Ignipotens, atque oras ambijt auro. Iamq; in conspectu Teucros habet, & sua castra.] In quibus fuerant sui, et ipsi uideri potuerant. Stans celsa in puppi.] Ad altitudinem nauis accessit Æneæ quoq; satis eminens forma: nam quum staret, multo altior est factus ratione loci, & corporis proceritate. Clypeum tum deinde sinistra Extulit ardentẽ.] Ecce multiformi altitudini accessit augmentum. Erexit quippe sinistram manum cum clypeo. Ardentem addidit, ut ex altitudine & clypei ardentis flamma facilius occurreret oculis Troianorũ properantis aduentus. Clamorem ad sidera tollunt Dardanidæ è muris, spes addita suscitat iras.] Erecti sunt qui iacebant, & gaudium, quod ex aduentu regis sui ceperant, clamoribus testabantur: tantum potuit spei melioris hortatus, ut irascerentur hosti, quos metus paulo antè deiecerat. Tela manu iaciunt.] Deniq; & tela audebant iacere. Quales sub nubibus atris Strimoniæ dant signa grues, atque æthera tranant, Cum sonitu, fugiuntq; notos clamore secundo.] Quemadmodum solent grues è medio atrarum nubium liberatæ, suam uolantes nunciare lætitiam: sic Troiani gratulantes exclamauerant. At Rutulo regi, ducibusq; ea mira uideri Ausonijs.] Quia Rutuli in plano fuerant, nesciebant causam gaudij Troianorum, & admodum mirabantur, unde illis esset repentina lætitia. Donec uersas ad littora puppes Respiciũt, totumq; allabi classibus æquor.] Dum Rutuli causas cupiunt nosse lætitiæ, Troianorum repentè uiderunt per totum æquor naues ad littus accedere. Moraliter positũ est, Totumq; allabi classibus æquor. turbatis quippe repentino terrore plus apparebat, quàm testabatur fides rerum. Cæterùm quando fieri potuit, ut per totum æquor nauigia haberentur? Ardet apex capiti, cristisq; à uertice flamma Funditur, & uastos umbo uomit aureus ignes.] Ipse quoq; Æneas in ipsa uenientum multitudine uidebatur apice capitis ardenti, & coruscus umbone: ita ut ex eo non fulgur, sed flamma uideretur exire. Non secus ac liquida si quando nocte cometæ Sanguinei lugubrè rubent, aut Tyrius ardor: Ille sitim morbosq; ferens mortalibus ægris Nascitur, et læuo contristat lumine cœlũ.] Quia scutum & alia, quæ Æneas liberalitate Vulcani

A meruerat, in multorum exitium fuerant facta: comparantur his sidera, cometes, & Syrius: quæ quando oriuntur, morbos ferunt hominibus, & interitum plurimorum. Hæc dicuntur & imperij commutationem portẽdere. Quod ait Læuo lumine, tale est, quale illud quod ait: Nam lux inimica propinquat. ut ostenderet lumen non semper esse optimum, sed aliquando exoriri contrarium. Nam cometes & Syrius tanto sunt perniciosiores, quanto fuerint luce maiore perspicui. Haud tamen audaci Turno fiducia cessit Littora præcipere, & uenientes pellere terra.] Quum contraria partibus suis Turnus aspiceret, non perdidit eo uisu cõstantiam: sed audacia, qua semper est usus, consilium tenuit: ut antè caperet terram, ne Æneas, uel qui cum eo [illegible] nauibus exponerentur. Inducitur dictio hominis audac[illegible] & eius qui nollet suos trepidatione confundi, asserentis p[illegible]e potius, quod potuit uideri contrarium. Quod uotis optastis, adest perfringere dextra: In manibus Mars ipse uiri. nunc cõiugis esto Quisq; suæ, tectiq; memor, nunc magna referto Facta patrnm, laudes.] Tandem, inquit, socij, quod cupiebatis effectum est: hostem habetis in mani B bus, exercete dextras, ipse Mars attulit, quos cædatis. Propterea sic cœpit, quia si alij turri ac fossa defendebantur, & muri isti fuerant in aperto. In manibus Mars ipse uiri. quisquis uirilem, inquit, animum gerat, fidat m[illegible] suis, & præsentis occasionem temporis non omittat. Dehinc opportunè primam coniugum posuit causam, ut unusquisq; cogitãs aduersa certaminis, quid pati uxor hostibus dominantibus possit, animo præuidente tractaret, et eiusmodi ludibria, uirtutis auxilio præuen[illegible]: tueretur quoq; omnia sua, quæ domi habuisset, ne inimicorũ commodis cederent, quæ longi temporis cõgesserat labor. Debere ante oculos stare laudes et facta maiorũ. ne degeneres inuicti sua ac suorũ clarissima facta ueterũ tunc amitterent. Augenda est magis per posteros illorũ gloria fortitudinis nixu, quàm inertia cessantis minuenda. Perficiendæ gloriæ debuit consiliũ dare, qui audendi suadebat effectum: simul etiam aperire profutura consilijs suis, tunc enim excitare potuit animos singulorũ, si facilitatem in aggrediẽdo, & ex cõggressu commodũ præuideret. Atq; ut id properanter fieret, addidit: Vltro occurramus ad un C dam, Dum trepidi egressiq; labãt uestigia prima.] Vltro occurri descẽsuris debuit, ne firmatis post parua momẽta gressib. uestigiorũ resumerẽt firmitatẽ. Præstat, inquit, labantes aggredi, quàm excluso pedũ languore firmatos. Audentes fortuna iuuat.] Non iuuat fortuna torpentes, sed audentibus adest: nec deserit audentes ad gloriam, sed ausus egregios optatam perducit ad palmam.

SER. Propinques.] familiare efficius: ut, Et propius res aspice nostras. Phrygibusq; adsis.] Ac si diceret, cultoribus tuis. Tantum effatus.] Breuiter, ut suprà ait, propter lucem iam maturã, id est, plenam: nam non crepusculum, sed lux matura describitur. Reuoluta.] aperta: sicut contrà Inuolutum dicimus esse, illud

Tu mihi nũc pugnę princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusq; adsis pede diua secundo.
Tantum effatus, & interea reuoluta ruebat
Matura iam luce dies, noctemq; fugarat.
Principio socijs edicit, signa sequantur,
Atq; animos aptent armis, pugnæq; parent se.
Iamq; in conspectu Teucros habet, & sua castra
Stans celsa in puppi. clypeum tum deinde sinistra
Extulit ardentem, clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ è muris: spes addita suscitat iras.
Tela manu iaciunt, quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atq; æthera tranant
Cùm sonitu, fugiuntq; Notos clamore secundo.

quod clausum est. Ruebat.] oriebatur[illegible] Ruit Oceano nox. et est [illegible] su ὕστερον πρότερον: prim[illegible] enim nox fugatur, sic dies oritur. Socijs edicit.] Secundum edicta nymphæ. Signa sequãtur.] Vel tesseræ, uel tubarum, uel signa militaria. Quales sub nubibus atris.] Id est, altis. Strimoniæ dant signa grues.]

A *grues.*] *Strymoniæ grues, à fluuio Thraciæ Strymone, iuxta quem habitant. Hæc autem comparatio non ad telorum pertinet ictum, sed ad Troianorum clamorem. nam & Homerus sic posuit, à quo sumpta est comparatio.* Τρῶες μὲν κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ἴσαν ὄρνιθες ὥς, ἠΰτε περ κλαγγὴ γεράνων πέλει οὐρανόθι πρό, αἵ τ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον, καὶ ἀθέσφατον ὄμβρον κλαγγῇ ταί γε πέτονται ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοάων. *Fugiuntq́; Notos.*] *Aut quosuis uentos frigidos. nam etiam grues significant tempestatem futuram, ut in Georg. legimus. aut illum surgentem uallibus imis Aeriæ fugere grues. aut reuera Notos: horum enim calorem fugiunt, cùm reuertuntur in Thraciam.* *Adlabi classibus æquor.*] *cum classibus ibi.* *Ardet apex capiti.*] *Ex sequentibus intelligimus, Æneæ armorũ fieri descriptionem: nam dicturus est, At non audaci Turno fiducia cessit, quamuis talia arma respiceret. Si tamen primam respicias connexionem, quasi de Turno uidetur dicere, quod non*
C *procedit.* *Apex.*] *coni altitudo hoc loco. est autem Homeri & locus & comparatio:* παμφαίνονθ' ὥς τ' ἀστὴρ ἐπεσσύμενον πεδίοιο, ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσιν. ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαὶ φαίνονται, πολλοῖσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ, ὅν τε κύν' ὠρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσιν· λαμπρότατος μὲν ὅ γ' ἐστί, κακὸν δέ τ' ὅγ' σῆμα τέτυκται, καί τε φέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν. *Hoc autem iste uiolentius posuit, quòd ille stellæ tantùm facit comparationem: hic etiam stellæ pestiferæ, respiciens quas clades Rutulis esset illaturus Æneas.* *Cometæ sanguinei lugubre rubent.*] *Pro lugubriter.* κομῆται *autem Latinè crinitæ stellæ appellantur. Stoici dicunt has stellas esse ultra triginta duas, quarum nomina & effectus Abienus, qui iambis scripsit Vergilij fabulas, memorat. Plinius Secundus etiam dicit, Cometas stellas esse naturaleis, quæ apparent certis temporibus. Item hoc quoq; commemorat, Cometas fieri de planetis quinq;, unde interdum bona, interdum pessima significant: nam si de Venere aut Ioue fiant, optima pronunciant: si de Marte aut Saturno, deteriora. Nam Mercurialis semper talis est, qualis ille cui adhæret: unde & minister deorum fingitur. Hinc est quod modò ait, Cometæ Sanguinei lugubre rubent, id est noxij.* *Sirius ardor.*] *Stella est in ore Canis, quæ, ut in*

At Rutulo regi, ducibusq́; ea mira uideri
Ausonijs, donec uersas ad littora puppes
Respiciunt, totumq́; adlabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisq́; à uertice flamma
Funditur, & uastos umbo uomit aureus igneis:
Non secùs ac liquida si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor.
Ille sitim morbosq́; ferens mortalibus ægris,
Nascitur, & læuo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Littora præripere, & uenientes pellere terra.
Vltro animos tollit dictis, atq́; increpat ultro:
Quod uotis optastis adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse uiri. nunc coniugis esto
Quisq; suæ, tectiq́; memor: nunc magna referto
Facta patrum, laudes: ultro occurramus ad undã,
Dum trepidi, egressisq́; labant uestigia prima.
Audentes fortuna iuuat.
Hæc ait, & secum uersat quos ducere contrà,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Aeneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. multi seruare recursus
Languentis pelagi, & breuibus se credere saltu.
Per remos alij. speculatus littora Tarchon,
Quà uada nõ sperat, nec fracta remurmurat un- (da,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu:
Aduertit subitò proras, sociosq́; precatur.
Nunc ô lecta manus ualidis incumbite remis,
Tollite, ferte rates, inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumq́; sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arrepta tellure semel. quæ talia postquam
Effatus Tarchon, socij consurgere, tonsis
Spumanteisq́; rates aruis inferre Latinis,
Donec rostra tenent siccum, & sedere carinæ
Omnes innocuæ. sed non puppis tua Tarchon,
Nanq; inflicta uadis dorso dum pendet iniquo

Tertiò diximus, quantum in ipsa est, pestifera est: sed pro qualitate adiacentium, aut uincitur, aut minoribus utitur uiribus. Hinc est q̃, quum certo tempore semper oriatur, non semper est noxia. *Læuo.*] *noxio. Quod autem dicit, Contristat lumine, quum de stella loqueretur, quam armis splendentibus comparauit, bene hoc Statius ad ipsa arma transtulit, dicens: Armaq; in auro Tristia.* *Quod uotis optastis adest.*] *Magna ars persuadentis est, quod cupit fieri, in præiudicium ut trahat. sic hoc loco uult Turnus ut optent pugnam eius socij, quia hanc eos dixit semper optasse.* *Perfringere dextra.*] *Fortiter facere. & bene uerbo usus est militari.* *In manibus.*] *Non iam in uotis, sed in manibus res est.* *Esto.*] *Pro Sit. tertia persona est.* *Referto facta patrum.*] *Alij hîc distinguunt: ut sit, Referat modo unusquisq; facta patrum & laudes. & secutus Sallustium, hoc dicit, qui ait Hispanorum fuisse, ut in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorarentur à matribus. Alij distinguunt, Nunc magna referto facta. ut duas res dixerit, Nunc unusquisque suorum factorum meminerit, & laudis parentum.* *Versat quos ducere contrà.*] *Cogitat quidem, sed non facit, ne diuiso exercitu utrobique uincatur: quod sequentia indicant: nam paulo pòst dicturus est, Sed rapit acer Totam aciem in Teucros.* *Concredere.*] *Con,* παρὰ *ne.* *Pontibus.*] *scalis nauium.* *Languentis.*] *tranquilli.* *Breuibus.*] *uadis.* *Per remos.*] *Id est, scaphis.* *Non sperant.*] *Legitur & Sperat, quod melius est: nam uada esse non sperat, incidit in ea.* *Tollite, ferte rates.*] *Ad celeritatem dictum est.* *Findite rostris.*] *Militari felle dictum est, ut etiam terra ipsa quodammodo sentiat hostis aduentum.* *Statione.*] *Statio est portus temporalis: nam Portus est ubi hyematur. Sed modò Statio siccum littus significat. hoc enim dicit, Potiar terra, & nauem frangere non recuso.* *Innocuæ.*] *Innocuus est cui non nocetur, Innoxius qui non nouit nocere: sed hoc Poetæ plerunq; confundunt.* *Dorso iniquo.*] *Dorsum est durior arena, quæ remeantibus fluctibus & euntibus densatur, & in modum saxi durescit, quod à nautis Puluinus uocatur.*

Auguriũ Phrygijs.] *Bene Phrygijs, quia in Phrygia colebatur*

POM. Sabi.

colebatur Cybele. Matura iam lucem.] Describitur dies. Signa sequantur.] ergo consilium sequitur Cymodoceæ. Clamorem.] tollunt scilicet cognito Ænea. Quales sub nubibus.] Hæc comparatio ad clamorem refertur Troianorum, & signum fuit aduentus ducis. ex Homero est comparatio. Fugiunt.] uolando clamant grues, & significant tempestatem futuram, ut in Georgicis. Æquor.] scilicet auxilia mari. notat numerum auxiliantium. Apex.] conus galeæ. In uertice flamma.] galea aurata. Vmbo.] datus à Venere clypeus. Cometæ.] crinitæ Latine. Aut Syrius ardor.] Syrius est stella in lingua canis. pestifer est, & morbos afferens oritur. Læuo.] sinistro, infelici. Contristat.] ut apud Valerium Flaccum. Præripere.] id est antè capere, & pellere. Quod uotis optastis.] Oratio Turni ad suos. & mirum in modum persuadet. Perstringere.] fortiter pugnare. Referto.] pro referat. Et laudes ultro.] ita nostri maiores suos laudabant, ut pro uirtute in memoria haberent gesta & laudes parentum. Obsessos.] quos relinquat in obsidione. Pontibus.] è naui iaciuntur pontes in continentem, ut descendant è naui. Saltu.] multi cum mare refluebat, saltu exiliebant. Pars remos.] scilicet descendebant. Quà uada non spirant.] Aqua cum alta est, nec spirat, nec remurmurat. Inoffensum.] cum aliquid non offendit. Nunc ô lecta.] Loquitur Tarchon. Premat.] faciat. Siccum.] in sicco littore.

VAR. Lect. Supera aspectans conuexa.] In libris antiquis Spectans legitur. Clypeum tum deinde.] In antiquis libris Clypeum cum legitur. Dardanidæ è muris.] In Rom. lib. Dardanidæ muris, absque è legitur. Ardet apex capiti.] In Rom. lib. Capitis legitur. Cristisq; à uertice flamma.] In Romano libro legere est, Cristisq;, ac uertice flamma. In aliquot alijs Cristis, ac uertice, legitur, absq; q;. Vomit aureus ignes.] In antiq. lib. Æreus legitur. Littora præripere.] In antiq. lib. legitur, Littora præcipere. In manibus Mars ipse uiris.] Romanus liber Viri legit, uocandi casu. Dum trepidi egressisq; labant.] Romanus liber, Dum trepidi, egressisq; labant. Alij quidam lib. Gressusq; legunt. Multi seruare recursus.] Sunt lib. antiq. in quibus legatur, Recessus. Qua uada non sperat.] Rom. lib. legit, Qua uada non spirant. & alij, Qui uada. Sunt etiam qui legant, Qua uada non spumant. Est, & Spectat. Nec tali puppim.] Romanus lib. & alij quidam peruetusti legunt Puppes.

DON. Hæc ait, & secum uersat quos ducere contra, Vel quib. obsessos possit cócredere muros.] Cum hæc locutus esset, elegit quos secum contra duceret: hoc est, contra eos qui nauib. uehebantur, et quos obsidioni cóseruádæ dimitteret. Metui enim necessario debuit, ne dum omnes intenti littus obseruare cótenderent, uis utrinq; emergens mediú agmen opprimeret. Interea Æneas socios de puppib. altis Pontibus exponit, multi seruare recursus Languentis pelagi.] Descensus eorum qui cum Ænea uenerant, uariè breuiterq; describitur, et in ea desperatio ostenditur, quá præuiderat Turnus. Æneas, inquit, aliòs appositis pontibus exponebat, multis ambulandi desuetudine trepidis: quorú gressum natura sua infirmauerat mare, usqueadeo ut relabentis undas & languentis pelagi, hoc est placidi metuerent: qua causa obseruabát earú reditú, ne remeátes in altum traherent exire cupientes. Tanta fuit inconstantia gressus, ut metueretur etiá placidi æquoris motus. A Et breuibus se credere saltu.] Alij breui saltu sese iactabant propter infirmitatem pedum: alij uerò descendebant per remos. Speculatus littora Tarchon, Qua uada non sperat, nec fracta remurmurat unda, Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu. Aduertit subitò proras, sociosq; precatur.] Tarchontis impatiens uirtus quum in descensum oras aduerteret, uisum est ei, ut per eam partem littoris uaderet, qua omnis tranquillitas fuit: nec unda illidebatur in saxa, nec aliqua uenientem uada terrebant. Repente igitur proras obuertit, deprecans socios ad officia uirtutis impléda. Plurimum enim ad effectú proficit, quum prece utitur, qui iubere potuerat. Nunc ô lecta manus ualidis incumbite remis, Tollite, ferte rates. Magnum ardorem uiri fortis inducit, & eius qui ob intentioné pugnæ ipsa naufragia non dubitaret admittere, in eoq; ut omnino auferret, ipse esset hortator, ipse proponeret, quæ in contrarium uenire potuissent, et ipse responderet. Quis enim nesciret in uado cessare remigia debuisse? quis ignoraret frangi potuisse naufgia, ubi altitudo pelagi deficiens, sola ipsis nauibus pericula demonstraret? Incúbite, inquit, iuuenes remis. potuit dici, Quomodo in- B cumbemus, et deest inimica substantia, quæ naues ab inimica terra suspendat? Ille respondentis animo ait, Tollite, ferte rates: ut fortitudo præstaret hominú id, quod natura non poterat. Inimicam findite rostris Hanc terram, sulcumq; sibi premat ipsa carina.] Et si erit, inquit, in nauium amissione detrimentum, proueniet tamen nomen maximum, quòd inimicam terram scindimus rostris. Frangere nec tali puppim statione recuso Arrepta tellure semel.] Certè quid ultrà nauib. opus est, quádo terras, quas quærebamus inuenimus? Quæ talia postquá Effatus Tarchó.] Quæ quú Tarchon fuisset effatus, & talia dixisset, quibus ultrà responderi non posset. Socij consurgere transtris, Spumantesq; rates aruis inferre Latinis.] Nitebantur remis socij, ut cótrario more naues nó in fluctus, sed in terrá surgerét. In hoc facto nó stulticia, sed ultionis reportandæ cupiditas probabatur. Quippe consecuta uictoria totum, quod pro ea uidebatur amitti, potuit reparari, si esset necessarium. Donec rostra tenent siccú, et sedere carinæ Omnes innocuæ.] Iam peruenerunt in siccú rostra: et quod fuerat insperatú, prosper C euentus adiuuat, ut omnes illæsæ consedissent. Quòd dixit Innocuæ, non quòd ipsæ cuiquam non nocuissent dixit, sed quòd ipsis nihil contigisset aduersi. Sed non puppis tua Tarchó.] Omnes, inquit, euaserút excepta ea, in qua fuerat Tarchon. Incipit casum eius narrare. Nanque inflicta uadis.] Hoc est, inflicta iniquis littorum locis. Dorso dum pendet iniquo.] Dorsum dixit locum editum, in quem acta conscenderet. Iniquum dicta est, quæ uenientem nauim seruare uel sustinere non potuit. Anceps, sustentata diu.] Quum diu nutabunda nunc in unam partem, nunc in aliam iungeretur. Soluitur, atque uiros medijs effundit in undis.] Repente dissoluta est, et in undis adhuc posita, uiros quos portabat, effudit. Fragmina remorum, quos & fluitantia transtra impediunt, retrahitq; pedes simul unda relabens.] Quum se undis liberare niterentur, impediebantur naufragij partibus, & retrorsus ducta nitentium gressus & uestigia reuocabat. Nec Turnum segnis retinet mora.] Quum hoc Turnus uidisset, nulla mora potuit retineri. Sed rapit acer Totam aciem in Teucros, & contrà in littore sistit.]

A *sistit.*] Quanta fuit auiditas, uel quanta casus emergentis occasio? quam ne amitteret Turnus, omnes suos eo concedere elegit, ubi impedientibus pelagi undis, e diuerso uenientes facilius ipse & cautius expugnare posset. *Signa canunt.*] Signorum hortante cantu itum est in certamen. *Primus turmas inuasit agrestes Æneas omen pugnæ.*] Primum, possumus accipere, nõ tantùm primò incipientem, uerumetiam sine aliorum societate: magnæ enim laudis instar est, ipse unus in exitium plurimorum. *Strauitq; Latinos.*] occidit plurimos: quum non dicit nomina, nec exprimit quantos, intelligendum est multos esse prostratos: & ubi dictum est, Agrestes turmas fuisse, nullus pro culdubio inesse potuisset. *Occiso Rhetone.*] Hunc cũ nomine posuit, quòd fuisset cognitus & magnæ uirtutis: quantæ autem fiduciæ extitisset, sequentia probant. *Vim[?] qui maximus.*] Illorum scilicet, qui strati sunt, aut Rutulorum. *Vltro Æneam petit.*] Talis occisus est, qui non dubitasset ultro ire in Æneæ perniciem: sed hunc facilè occisum dicit nobilitate potioris, qui ab alio posset occidi: miram enim sensit Æneæ uirtutem. *Hunc gla-* B *dio, perq; ærea scuta, Per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.*] Fuit quædam difficultas in perforandis munimentis eius, sed omnia potiori uirtuti cesserunt. Deniq; probata est fortitudo cõgredientis: non eum eminus sagitta percussit, aut iaculo, quod faciunt qui formidant hostis accessum. Res gladio gesta est tanta fiducia & securitate ferientis, ut rupto munimento ærati uestitus, plenus ictus per temerarij hominis latus exisset. *Inde.*] Hoc est, deinde, *Lycham ferit, exectum iam matre peremptam, Et tibi Phœbe sacrũ, casus euadere ferri Quod licuit paruo.*] Propter descriptionum uarietatem, & fastidium legentis, immittuntur fabulæ non necessariæ descriptioni belli. Dicit enim, quomodo iste natus sit, quomodo nutritus. Istum, inquit, non edidit incolumis mater: sed ipsa occisa exectus uenit in lucem, consecratusq; est Phœbo, ut adiumento numinis in iuuentam produci potuisset: sed quum ad Æneam uenisset, consecratus & iuuenis decessit. Itaq; illi, cui paruo licuit ferri casus euadere, scilicet quum matris exanimis utero exectus esset, fortißimi herois ferrum iam iuuenis uitare non potuit. Hoc loco ius fa C torum ex aperto monstratur: medicorum ferrum, quid istum profuit euasisse? quid Apollinem habuisse propitiũ? iuuentis interijt, qui nondum natus non potuit perire cum matre. *Nec longe Cyssea durum, Immanemq; Gyam sternentes agmina claua, Deiecit leto.*] Non longè, inquit, à Lychæ funere deiecit morti Cissea & Gyam claua pugnantes, & qui iam plurimos postrauissent. *Nihil illos Herculis arma, Nil ualidæ iuuère manus genitorq; Melampus Alcidæ comes, usque graues dum terra labores Præbuit.*] Suprà dixit Lychæ non profuisse Apollinis numen: istis quoque arma Herculis, uirtutem propriam, & meritum paternum auxiliari nequiuisse. Idcirco enim Herculis insigne gestabant: quia eorum Melampus pater in tantum Herculis laboribus fuerat iunctus, ut quicquid ille esset aggressus, nunquam iste nesciret. Quo facto arbitrabantur per meritum patris inuictos se esse mansuros, & ad exemplum uirtutis Herculeæ se periculo non futuros obnoxios. *Ecce Pharon uoces dum iactat inertes, Intorquens iaculũ clamanti sistit in ore.*] Pharon, inquit, non ferro in certaminibus bellicis, sed clamoribus irritis existimans esse certandum, dum inertia personat, ore ipso ictum iaculi uenientis excepit. *Tu quoq; flauentem prima lanugine malas Dum sequeris Clytium infelix noua gaudia Cydon, Dardania stratus dextra, securus amorum, Qui iuuenum tibi semper erant, miserande iaceres.*] Fecerant hyperbata obscuritatem: multa enim uoluit uno sensu colligere, et maximè ea quæ semel posita, non semel accipienda sunt. Scribit enim per ἀποστροφὴν Cydonem occidi potuisse Æneæ gladio, dum amores turpißimos sequeretur, qui esse iuuenum solent. Viderat enim adolescẽtem Clytium flaua lanugine malarum: hoc est, iam non puerum, nec tamen iuuenem plenum. quem dum securus sequitur, amoris ardore possessus est: qui amor execrabilis iuuenib. scelestißimis solet inesse, quo nihil naturæ magis repugnare uidetur, nihilq; deo grauius, quod plurimorũ miserabiles exitus ostendunt. Nec poeta aliud hîc innuit, quàm eos, qui fœdißimum hoc sequuntur uitiũ, tandem infelix pati exitiũ. Dum igitur hoc sequitur salutis suæ immemor factus est. Apparet autem hunc notari Vergilij carminibus, nõ quia adolescentis amore captus est, quod tunc licitũ fuit: sed quia illo loco atq; illo tempore de salute potius, quàm de libidinis morbo fuerat contendendum. Et quia iuuentutis studium flagitiosum, in aliam quoq; ætatem inhonesta continuatione protexerat. Deniq; hîc reprehensionẽ ipsam euidentius aperuit, ubi posuit noua gaudia, & Qui iuuenum tibi semper erat. Nouum enim fuit, ut maturioris ætatis auderet, quod iuuenum fuit. Tu autem ait, iuuenta transacta in eiusdem turpitudinis amore mansisti. Ordinatio istius loci talis est: Tu quoq; Cydon infelix & miserande, qui dum Clytium flauentem prima lanugine malas sequutus, noua amorum gaudia sequeris, qui amores esse scelestorum iuuenum solẽt, iaceres stratus Dardania dextra. Ecce dicitur, cur non sit occisus. *Ni fratrum stipata cohors foret obuia, Phorci Progenies.*] Ostendit Cydonem libidini etiam tum deditum, quum salutis pericula tractaretur, casu potius Æneæ manibus, quàm propria uirtute liberatum: nam eo momento temporis, quo Ænea persequente poterat interire, emersere filij Phorci, & densati sunt, simulq; collecti. *Septem numero, septenaq; tela Coniciunt.*] Periculum in his etiam manifestum. Quis enim unanimes, congregatos, et tanti numeri non timeret, uno ictu septem tela iacientes? Consilium igitur fuit contemnere interim Cydonis necem: ut hosti collecto in cateruam resisteretur primitus, in quo maior uis periculi fuit, & si fuisset euentus, magna posset de pluribus uictoria prouenire. *Partim galeam clypeoq; resultant Irrita.*] Veniebant quidem ictus omniũ in Æneæ scutũ & galeã: sed lædendi corpus nulla proueniebat occasio. Dicit causam, quæ magis faciebat tela irrita. *Deflexit partim stringentia corpus Alma Venus.*] Aderat enim mater filio, & potentia numinis sui uenientium telorũ ictus uiolentiamq; frangebat, ne corpus eius aliquatenus læderet. *Fidũ Æneas affatur Achatẽ.*] Æneas cùm uidisset constipati cunei turbã magno aduersum se telorũ numero certare atq; cõtendere, alloquutus est Achatẽ fidum sibi & cõprobatum in omnibus: ut tela in eos iacienda suggerat. erat enim maiore ui, uis maior excludenda.

SER. *Iniquo.*] sibi nocenti. *Fluctusq; fatigat.*]

Anceps, sustentata diu, fluctusq; fatigat.
Soluitur, atq; uiros medijs exponit in undis.

Subaudis Eam: *nam* Fluctus *nominatiuus est singularis.*

Fragmina remorum quos,& fluitantia transtra
Impediunt,retrahitque pedes simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora,sed rapit acer
Totā aciem in Teucros,& contrà in littore sistit.
Signa canunt:primus turmas inuasit agresteis
Aeneas,omen pugnæ,strauitque Latinos
Occiso Therone,uirûm qui maximus ultro
Aeneam petit:huic gladio,perque ærea scuta,
Per tunicam squallentē auro,latus haurit apertū.
Inde Lycam ferit,exectum iam matre perempta,
Et tibi Phœbe sacrum,casus euadere ferri
Cui licuit paruo. nec longe Cyssea durum,
Immanemque Gyan,sternentes agmina claua,
Deiecit leto:nihil illos Herculis arma,
Nil ualidæ iuuère manus.genitorque Melampus
Alcidæ comes,usque graues dum terra labores
Præbuit:ecce Pharon uoces dum iactat inertes,
Intorquens iaculum,clamanti sistit in ore.
Tu quoque flauentem prima lanugine malas
Dū sequeris Clytium infelix noua gaudia Cydō,
Dardania stratus dextra,securus amorum,
Qui iuuenum tibi semper erant,miserāde iaceres,
Ni fratrum stipata cohors foret obuia,Phorci
Progenies,septem numero,septenaque tela
Coniiciunt,partim galea,clypeoque resultant
Irrita,deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. fidum Aeneas affatur Achaten:

gularis. Exponit in un*dis.*] Non in undis,quia in ipso loco res agitatur: nec est mutatio. *Omē pugnæ.*] Sallust, Pugnā illam pro omine bello futuram.Ideo ergo Omen, quia sicut nunc, sic ubique uincet Æneas. *Inuasit au*tem, quia dixit, Et latos uastant cultoribus agros. *Therone.*] Hoc nomen in Pindaro lectū est tantum. *Tunicam squallentem.*] Scilicet splendentem loricam. *Haurit.*] Ferit modò significat. *Et tibi Phœbe sacrum.*] Omnes qui secto matris uentre procreantur,ideo sunt Apollini cōsecrati:qui Deus medicinæ,per quam lucem sortiuntur,est. unde & Æsculapius eius fingitur filius:ita enim procreatum suprà diximus Cæsarem. Cæsarum etiam familia ideo sacra retinebat Apollinis, quia qui primus de eorum familia fuit, execto matris uentre procreatus est, unde & Cæsar dictus est:licet uaria etymologia huius nominis dicatur,ut diximus suprà. *Quod licuit paruo.*] Legitur &, Cui licuit. *Usque.*] tamdiu, donec. *Ecce Pharon.*] Legitur Pharo:ut,It clamor cœlo. ut sit datiuus, ab eo quod est Pharus. Si autem Pharon legeris,figuratum est:nam de nominatiuo transit ad datiuum,dicens Clamanti. *Infelix noua gaudia Cydon.*] De Cretensibus accipimus,quòd in amores puerorum intemperantes fuerunt: quod postea in Laconas, & totam Græciam translatum est. adeò ut Cicero dicat in lib.de Republica,opprobrio fuisse adolescentibus,si amatores non haberent: propter quod Poeta Cydonem inducit amatorē. Nouimus autē Cydones Cretenses dici. Sanè Cydon quando nomen est proprium,Cy naturaliter producit:si appellatiuum,corripit:ut,Parthus,siue Cydon telum immedicabile torsit. tamen Statius etiam proprio corripuit:ut, Hæc regi promissa Cydon,hæc Lampe dabamus.quòd fecit abutens licētia,qua utimur in nominibus proprijs. *Flauentem malas.*] flauenteis malas habentem, primæ ætatis. *Noua gaudia.*] Quia tunc primùm amare cœperat. *Stratus.*] Deest Pene. *Miserande.*] Pro Miserandus:nam pro nominatiuo uocatiuum posuit: ut cōtrà, Socer arma Latinus habeto. licet illic possit accipi, Socer arma Latinus habeat.nam Habeto & secundæ & tertiæ personæ est: tamen alibi nominatiuum pro uocatiuo posuit: ut, Corniger Hesperidum fluuius, regnator aquarum. *Stipata chors.*] Vnanimiter ueniens. *Septenaque tela.*] More suo pro septem [illegible] Bina pro duobus. *Deflexit partim stringentia corpus.*] Malè ait Donat. hoc loco antedictorum oblitum esse Verg. quòd post Iouis prohibitionem bellis faciat numina interesse [illegible] respicies Ioue magis de [illegible] esse in fœdera, quam [illegible] lis prohibuisse: nam & paulò post tā Iuno quàm Iuturna bellis interesit. *Achaten.*] Omnia quæ in tes exeunt, uocatiuum in a mittunt, ut Achates Achata, Thymetes Thymeta.

Soluitur.] nauis T[illegible] cōtis sola omniū fecit naufragium. *Quos.*] naufragos. *Tenet.*] retinet. *Primus inuadit.*] primo cōgressu uictor Æneas. Sic in secundo bello Punico ad ripas Rhodani milites Scipionis fuere uictores,contra Numidas. *Latus.*] apud Silium, Latus haurit Hiberi. *Licham.*] Licha cæsa matre natus,ideo Apollini sacer. *Cissea.*] Cisseus & Gyas filij Melampodis. *Melampus.*] Comes Herculis, dum terra præbuit labores. *Inertes.*] sine sale, & contumeliosas. *Clytium.*] Cretenses proni primi mortaliū ad amores puerorum fuere. Cydon nunc pro homine Cretensi. è Creta hic nephandus mos translatus in coloniā, inde manauit per omnes gentes. eoque uentum est, ut sint loca in quibus turpe sit pueris non habere amatorem. *Qui iuuenum tibi.*] tibi semper erant amores iuuenum. *Miserande iaceres.*] ô Cydon:nisi cecidisset statim tota progenies, id est septem filij Phorci. *Stringenda.*] quæ ueniebant ut affigerentur corpori, deflectebat Venus.

VAR. Lect. Sabi.

Et fluitantia.] In antiq. lib. legitur Effluitantia. *Retrahitque pedes.*] In lib. antiq. Pedem legitur. *Perque ærea scuta.*] In Rom. lib. Suta legitur. *Inde Lycam ferit, exsectum, iam matre perempta.*] In Rom. lib. Exectum legitur. in alijs, Exemptum. in Oblongo, Et sectum. *Et tibi Phœbe sacrū.*] In antiquis libris Satum legitur. *Cui licuit paruo.*] In libris antiquis scriptum est, [illegible] licuit. *Nil illos Herculis arma, Nil ualidæ.*] In antiq. lib. ita legitur. Nihil illos Herculis arma, Nec ualidæ. *Ecce Pharo.*] Romanus liber, et Oblongus Pharo, absque n scribunt.

Suggere tela mihi(nō ullum dextera frustra (iūm
Torserit in Rutulos)steterāt quæ in corpore Gra
Iliacis campis.tum magnam corripit hastam,
Et iacit:illa uolans clypei transuerberat æra
Mæonis,& thoraca simul cum pectore rupit.
Huic frater subit Alcanor,fratremque ruentem

SER. *Suggere tela mihi.*] Ordo est, Suggere tela mihi, quæ in campis Iliacis in Græcorū steterē corporibus nullū enim mea dextra in Rutulos sine causa iaculabitur telum, eorum quæ iam sunt cæde hostium cōprobata. *Transuerberat.*] scindit. *Traiecto missa lacerto.*] Quæ fuerat missa

Suftentat dextra,traiecto miffa lacerto
Protinus hafta fugit,feruatq; cruenta tenorem,
Dexteraq; ex humero neruis moribũda pependit.
Tum Numitor,iaculo fratris de corpore rapto,
Aeneam petijt:fed non & figere contrà
Eft licitum,magniq; femur perftrinxit Achatæ.
Hîc Curibus fidens primæuo corpore Laufus
Aduenit,& rigida Dryopen ferit eminus hafta,
Sub mentum grauiter preffa,pariterq; loquentis
Vocem animamq; rapit traiecto gutture:at ille
Fronte ferit terram,& craffum uomit ore cruorẽ.
Treis quoq; Threicios Boreæ de gente fuprema,
Et treis,quos Idas pater,& patria Ifmara mittit,
Per uarios fternit cafus:accurrit Halefus,
Auruncæq; manus,fubit & Neptunia proles,
Infignis Meffapus equis.expellere tendunt
Nunc hi,nunc illi,certatur limine in ipfo
Aufoniæ:magno difcordes æthere uenti
Prælia ceu tollunt animis,& uiribus æquis.
Non ipfi inter fe,non nubila,non mare cedit:
Anceps pugna diu,ftant obnixa,omnia contrà.
Haud aliter Troianæ acies,aciesq; Latinæ
Concurrunt,hæret pede pes,denfusq; uiro uir.
At parte ex alia,quà faxa rotantia latè
Intulerat torrens,arbuftaq; diruta ripis,
Arcadas infuetos acies inferre pedeftres

A *[...] retroacto lacerto.* Protinus.] *iugiter, continuè.* Tenorem.] *cur rendi modum.* Moribunda.] *morienti fimilis,quod ita effe etiã Salluft[...]ndit,q aït:* Quafi *uita[...]ndus per tramites et [...]tuofa loca exercitũ du[...]are: nam* Iugurtha *non uitabat legatum,fed eum uitare fimulabat.* Nã, *quia nomẽ eft, ideo fignificat fimilitudinem, non paßion[...]* Quod *fi particip[...]er dicere•tur,[...]paßiuo ueniret:om nia enim à paßiuo participia in dus exeunt.* Moribunda, *fimilis morienti: non enim participialiter* B *aliquid fignificat, fed nominis habet fignificationem.* Nominis *autem fignificatio fimilitudinem [...]et, non paßionem.* Quando dico Moriturus *eft, uerè moriturus eft:* Moribundus *uerò, non uerè, fed fimilis morienti.* Vnde *&* Salluftius *dixit,* Quafi uitabundus. F*ratris de corpore rapto.*] *Si diceret* Fratrum de corpore, *[...]ciofius effet:quod ideo omifit, quia hafta* Al*canoris tantum uulnerauerat manum, in* Memnonis *uerò hæferat corpore.* Femur.] Femur *dicimus,quia lectum eft, & declinatur huius femoris: illius uerò ablatiui nõ inuenitur nominatiuus.* Lætus,Eripit *à femine.licet* Caper *in libris enucleati fermonis dicat* Femen,*fed nõ po nit exemplũ.* Ergo *aut hoc femur,aut hoc femẽ:nã femus nõ dicimus penitus.* Hîc Curibus.] Hoc *eft,tunc. & eft ordo,* Tunc *fidens primæuo corpore aduenit* Laufus. Curibus.] *qui erat de* Curibus:*ut*, Verres Romilia. *aut fi*C *dens* Curibus:*ut,*Ecce Sabinorum *prifco de fanguine,ma gnum* Agmen *agens* Laufus. Rigida.] *Tenens eam, non uibrans et iaciens.* Boreæ *de gente fuprema.*] *Aut originem ducens à* Zetho *&* Calai, *qui* Boreæ *filij & nymphæ* Orihyiæ *fuerũt:ut,*De gente, *de genere accipiamus:aut certè in* Hyperboreis *montibus natos, unde eft origo uenti* Boreæ. Ifmara.] *Thraciæ ciuitas,à monte* Ifmaro. Expellere tendunt Nunc *hi,nunc illi.*] *Id eft, loco fe inuicem mouere contendunt.* Limine.] *Id eft, littore.* Magno æthere.] *Id eft, aere in magno: nam non uenti in æthere funt,fed in aere: ficut fuprà,* Atq; æ*t[...]nant* Cum *fonitu,pro aerem.* Obnixa omnia *[...]trà:*Mare *mari,nubes nubibus, uenti uentis.*] *Legitur &* Obnixi,*ut referatur ad uentos.* Hæret pede pe*des.*] Pro *pedi:nam* ἀντίπτωσις *eft. & eft* Hom.*uerficulus.* φράξαντες δόρυ δουρὶ, σάκος σάκεϊ προθελύμνῳ· ἀσπὶς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ. Arcadas.] Accufatiuus *eft pluralis, cuius ultima fyllaba ideo breuis eft, quia nominatiuus pluralis in es terminatur:ut hi* Arcades Arcadas.Delphines Delphinas.

POM. Sab. Suggere tela mihi.] *Loquitur* Æneas.*da mihi tela euulfa e corporibus* Graiorũ, *ut nõ fint irrita.* Dextraq;

Alcanoris.] *tranfmiffa cõtra* Æneam, *ut* Æneas *fixit fratrem.* Laufus.] *filius* Mezetij. Boreæ.] Boreas *creditur è* Thracia *fpirare.* Auruncæq; *manus.*] Auruncos *aiunt appellari homines barbatos. nam barbæ capra rum dicuntur aurunci.* Neptunia proles.] *Meffapus.* Expellere tendunt.] *fcilicet* Tyrrhenos *defcendentes.* Nubila.] *cedunt nubibus.* Contra.] *repugnantia fibi.* Concurrunt.] *con trà ftant.*

VAR. Lect. Steterant quæ in corpore.] In *antiquis libris* Steterũt *legitur.* Meonis.] In *antiquis libris, cũ diphthongo,*Mæonis. Cum pectore rumpit.] In *Romano libro* Rupit *eft.* Hic Curibus, *fidens primæuo corpore,* Claufus. Aduenit.] In *multis libris hic uerfus uariè legitur fic:*Hic *uiribus fidens,&* Viribus *hic.*Et *pro* Claufus,Laufus.*& pro* Aduenit, Aduolat. Occurrit Alæfus.] In *antiquis libris* Occurrit Alefus,*et* Halefus *fcribitur.* Stant obnixi omnia contra.] In *antiquis exemplaribus legere eft,* Stant obnixa omnia contra.

DON. Suggere, *inquit, tela mihi (non nullum dextera fruftra* Torferit *in* Rutulos) *Steterunt quæ in corpore* Graiũm Iliacis *campis.*] Quafi *confuetudinem haberent illa tela feriendi, fic ait,* Suggere *tela mihi, quæ fteterunt in* Graiorum *corpore, cùm pugnaretur in* Troia: *quafi fic poffent ftare in corporibus* Rutulorũ. *Scio enim hæc dexteram meam non fruftra effe miffuram.* Tum magnam *corripit haftam* Et iacit.] *Magnam haftam poffe iacere, quantæ uirtutis eft?* Illa uolans *clypei tranfuerberat æra* Mæonis,*et thoraca fimul cum pectore rumpit.*] *Thorax dicitur indumentum,quo bellator ufq; ad pectus munitur.Hafta igitur miffa ab* Ænea,*& fcutum, et thoraca, & pectus* Mæonis *perrupit.* Huic *frater fubit* Alcanor *fratremq; ruentem* Suftentat *dextra.*] Quum Mæon *caderet,occurrit* Alcanor, *qui exciperet cadentẽ, & fuftentaret,fi poffet.* Traiecto miffa lacerto Protinus *hafta fugit,traxitq; cruenta tenorem,*Dexteraq; *ex humero neruis moribunda pependit.*] Alcanoris *mortem hoc modo defcripfit:cùm enim contineret dextera fua illum qui ceciderat, alia hafta humerũ eius percußit: qua caufa abfcißis neruis pependit manus fic feparata à corpore,ut mortem fuam teftaretur, & interitum plenum.* Tum Numitor *iaculo fratris de corpore rapto* Æneam *petijt.*] Numitor,*inquit,eodem rapto iaculo,quo debilitatus fuerat frater,* Æneam *petijt.* Sed non *& figere contrà* Eft *licitum magniq; femur perftrinxit* Achatæ.] *Magna comitis fides, qui dimicaturo ita fuerat iunctus, ut deftinatum in* Æneam *telum ipfe proximitatis occafione fufcepiffet.* Deniq; *licet in* Ænea *uideretur effe fru* ftratum,

stratum, femur tamen Achatæ percussit: quod non fieret nisi protegendi officio ei fuisset adfixus. Hic Curibus fidens primæuo corpore Clausus Aduenit, et rigida Dryopen ferit eminus hasta Sub mentum grauiter pressa.] Dum illi cum Ænea certant, superueniens Clausus comitantibus uiris Dryopem hasta eminus missa, sub mentum percussit, hoc est superiorem gutturis partem. Pariterq; loquentis Vocem animamq; rapit traiecto gutture.] Necesse enim fuerat utrunq; simul auferri, quum ea pars corporis causa esset, qua uox habuit exitum, et qua subsidiũ uitæ reperiebat ingressũ. Traiecto gutture.] hoc fecerat ictus fortior ferri, quod per illius guttur plena uirtute transierat. At ille.] Hoc est idem ipse, per cuius guttur transierat ferrum. Fronte ferit terram, et crassum uomit ore cruorẽ.] In faciem hunc asserit cecidisse, quando terram fronte percussit. Crassum autem cruorem uomebat, utpote ex parte adhuc uiui, & ex parte iam mortui. In uiuis quippe corporibus non congelascit sanguis: in morientibus uerò constringitur. Rectè igitur Crassum dixit, quod uomebat ille. Tris quoq; Threicios Boreæ de gente suprema, Et tris, quos Idas pater, & patria Ismara mittit, Per uarios sternit casus.] Compendio usus est, ut omnes simul poneret, & eorum exitus sub generali significatione transiret. Occurrit Halesus Auruncæq; manus, subit & Neptunia proles Insignis Messapus equis.] Cur isti occurrerent dicitur: expellere, inquit, tendunt. Nunc hi, nunc illi.] Ad hoc cateruatim congrediebantur, quod altera pars nitebatur retinere solidum terræ, altera ne fieret prohibebat. Certatur limine in ipso Ausoniæ.] Bene dixit Limine prouinciæ, finem maris, & initium terræ. Magno discordes æthere uenti Prælia ceu tollunt animis & uiribus æquis.] Sic, inquit, illi æquis uiribus inter se cõtendebant, quomodo nonnunquam uenti animo pares, & nixu se inuicem conantur excludere. Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit. Anceps pugna diu, stant obnixè omnia contrà.] Non sibi cedentibus uentis, ea quoque non cedunt, quæ ipsi flatibus suis sæuiẽdo commouerint: nam nubila, ac mare dum trudebantur alijs, et è diuerso alijs sistebantur, non cedebant uno in loco. Haud aliter Troianæ acies, aciesq; Latinæ Concurrunt: hæret pede pes, densusq; uiro uir.] Ipsa enim dimicatio fortior, quum non missilibus, sed gladijs res geritur: hanc dimicandi obstinationi una causa faciebat, quod uictoria partũ in eo constabat, ut illi contingerent terram, aut illi eam [illegible] non finerent. At parte ex alia, qua saxa rotantia late intulerat torrens, arbustaq; diruta ripis, Arcadas insuetos acies inferre pedestres, Vt uidit Pallas Latio dare terga sequaci, Aspera quis natura loci dimittere quãdo Suasit equos, unum quod rebus restat egenis, Nunc prece, nunc dictis uirtutem accendit amaris.] In alio littoris loco describit B exitum habuisse torrentem, aduexisse dirutas arbores, et saxa eo infinita traxisse. Arcadas uerò equites nec equos inter hæc agere, nec pedestri contra morem suum pugna certare ualuisse: proinde in fugam cœpisse conuerti, & terga hostibus dare. hoc enim in aduersis esse subsidium solet, ut salus fugiendo seruetur, quæ dimicando non potest defensari. Pallantem, quum hæc uidisset, nunc rogare eos, non obiurgare cœpisse: ne deserta gloria paterentur anteponi fugam, & uictoriam hostibus linquerent.

SER. Latio sequaci.] Pro Latinis: alibi, Inuadunt urbem somno uinoq; sepultã. Dimittere quando.] Siquidem et est Romanæ militiæ: nam in locis impeditis equos comitibus dabant, & pedestri certamine confligebant. Quò fugitis?] Hoc amarè dictum est: nam preces sequuntur. Deuictaq; bella.] finita, exhausta: nam hostis uincitur, non bellum. Fidite ne pedibus.] Datiuus est Pedibus. nam Fido tibi dicimus. Hac uos et Pallãta ducem patria alta reposcit.] Hoc uult patria, ut per cædes hostium reuertamur. Numina nulla premunt.] Argumentatur à facili, dicens: Non contra deos, sed contra mortaleis bella tractamus. Ecce maris.] Quod efficax est in fine posuit: nam dicit eos quò fugiant non habere, quũ terra teneatur ab hostibus, mare autem pedibus transire non possint, castra uerò ingredi turpissimum sit. Aut certè etiam hoc impossibile, si ab hostibus obsidentur, ut quidam uolunt intelligentes: Sed rapit acer Totam aciem in Teucros. scilicet quam ducebat certis relictis. Magna claudit nos obice.] Modò usus habet ut dicamus hic obex, unde quidam Magno obice legunt. Antiqui etiam hæc obex dicebant: secundum quod est, Magna obice. hinc est quòd nonnulli uitant generis dubietatem, & legunt Magni, scilicet maris. Caper tamẽ in libris dubij generis, probat dici hic & hæc obex: quod, C ut diximus, hodie de usu recessit. Densos prorumpit in hostes.] Vt eos hortaretur exemplo. Fatis iniquis.] Exitum præoccupauit futurum. Magno pondere.] Magni ponderis: ut, Ære cauo clypei, pro caui. Receptat.] Ideo frequentatiuo usus est, quia hærentem hastam ossibus auellere facile non poterat. Ergo Receptat, ex frequenti concussione diuellit.

Vt uidit Pallas Latio dare terga sequaci,
Aspera queis natura loci dimittere quando
Suasit equos, unum quod rebus restat egenis.
Nunc prece, nunc dictis uirtutẽ accendit amaris.
Quò fugitis socij? per uos, & fortia facta,
Per ducis Euandri nomen, deuictaq; bella,
Spemq; meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi:
Fidite ne pedibus, ferro rumpenda per hostes
Est uia, qua globus ille uirûm densissimus urget.
Hac uos & Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premũt, mortali urgemur ab hoste,
Mortales totidem uobis animæq;, manusq;.
Ecce maris magna claudit nos obice pontus,
Deest iã terra fugæ. pelagus Troiam'ne petemus?
Hæc ait, & medius densos prorumpit in hostes.
Obuius huic primùm fatis adductus iniquis
Fit Lagus: hunc, magno uellit dum pondere saxũ,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium quà spina dedit, hastamq; receptat

Latio sequaci.] Latinis insequentibus. Aspera quis.] PON. aspera natura loci suasit Arcadibus descendere ab equis, Sab & pedestres certare. Vnum.] scilicet ut oratione tollat animos illorum. Quò fugitis?] Loquitur Pallas. Deuicta.] finita. Spemq; meam.] quam in uobis habeo. Patriæ.] patris laudi. Fidite.] nolite fidere pedibus. Patria alta.] patria hoc petit à nobis, ut uictis & cæsis hostibus reuertamur. Totidem nobis.]

quot

A quot sunt Rutuli, quare fugitis? Ecce.] Conclusio. In hostes.] Rutulos. Hastamq; receptat.] cum difficultate diuellit. Pallas dum diuellit hastam, sperauit Hisbo occupare. sed non occupauit, quia Pallas Hisbonem incaute ruentem, eum ante excepit, id est uulnerauit & interemit.

VAR. LECT. Dimittere quando.] In antiquis libris Demittere legitur. Subit aemula laudis.] In Romano libro Laudi legitur. Qua globus.] In Romano libro, Quo habetur. Hac maris magno.] In antiquis libris Magna, foemini-no genere. Deest iam terra fugae. pelago Troiamne petetis?] Pelago impressa omnia exemplaria legunt. cum tamen in uetustioribus omnibus Fugae pelagus legatur. Quod alij uiderint. Praeterea pro Petetis, Petemus, persona prima plerisq; libris habetur. In aliquot ex ijs qui apud nos sunt, Petamus legere est. Quod figuratius est. Hunc, magno uellit dum pondere saxum.] In Romano libro ita legitur, Hic uellit magno cum pondere saxum. Hinc Helenum petit.] In antiquis libris, Stelenum, & Stenelum, & Sthenelum legitur.

DON. Quo fugitis socij? per uos & fortia facta, Per ducis B Euadri nomen, deuictaq; bella, Spemq; meam, patriae quae nunc subit aemula laudis.] Tenuit omnia quae mouentes reuocaret, deditq; ordinationem pulcherrimā dictis suis. Ait quippe primo in loco, Quo fugitis? hoc est dicere, ad quam tenditis partem, quum omnia teneant hostes? Per uos.] nihil enim unicuiq; est tam charum, quàm ipse sibi est. addidit, Et fortia facta, hortari ad assuetum certamē unumquenq; : & semper efficax contra incommodum suum, fac[...]q; ad implendos persuasionis effectus, exempla propria uirtutis cupiā demonstrare. Potest enim rursum uincere, qui laboribus suis tenuit aliquando uictorias, & ne facta gloriosa ludibrijs posterioribus obruat, operam dare. Per ducis Euandri nomen.] ut cogitantes merita sua curarent, ne ducis sui nomen etiam, item triumphos & glorias flagitijs militaribus macularent. Vltimo loco commendauit Tyrocinia sua dicens: Spemq; meam, patriae quae nunc subit aemula laudis.] Aemulus aliquando inuidus: ut, Aemulus exceptum Triton. Aliquando imitator, ut hoc loco, & similimus intelligendus est. Proinde, quum dicit Patriae laudis, ostendit imitatorem se paternae uirtu C tis, non inuidum. In istius uerbis huiusmodi intellectus retinendus est, ut eum ponamus ex aperto dixisse, Pater meus, dux insignis uester, multa bella uirtute confecit, gloriosus remeauit ex omnibus. Ergo filius eius, & nunc primum ductor uester effectus, cui cum paternis triumphis certamen est, primum non similis redibit? Dicit iam quid facto opus sit. Vidite ne pedibus.] In certaminibus, inquit, bellicis spes omnis in dextera magis esse, quàm in pedibus debet. Ferro rumpenda per hostes est uia, qua globus ille uirūm densissimus urget, Hac uos & Pallanta ducem patria alta reposcit. Et nunc, inquit, si uiam in patriam quaeritis, rumpatur ista uia per hostium globos, & accedentium strages perferat. Iter uirtus, ut decet, inueniat. sic conuenit uos redire cum nouo duce, sic intrare patriam, ut qualis solet gloriosus incipiat. Numina nulla premunt, mortali urgemur ab hoste, Mortales totidem nobis animaeq;, manusq;.] Haec supplementa sunt persuasionis, nullum inuidet audentibus numen: una nobis & hostibus nascendi moriendiq; conditio est. Manus totidem gerimus: animae sunt quot illis, & nobis. Cur metuam pares? cur metuam mecum simul naturae subiectos? Ecce maris magna claudit nos obice pontus, Deest iam terra fugae, pelago Troiam'ne petetis.] Clausit nos mare, negatur fugientibus terra: inueniat uirtus quod necessitas negat, ut qui nauigare non possumus, Troianorū castra fusis hostibus teneamus. Haec ait, et medius densos prorumpit in hostes.] Magni suasoris functus est partibus, primus in hostem contendit: et non extremos agminis, sed medium agmen irrumpit. Debuit enim primus cōfertos inuadere, qui diuersae partis globum suadebat esse rumpendum. Obuius huic primum fatis adductus iniquis It Lagus.] Dicendo fatis iniquis obuius fit Lagus, ostendit periturum. Deniq; subiunxit eius interitum. Hunc, inquit, magno uellit dum pondere saxum.] Scilicet, quod in Pallantem mitteret. Vellit recte posuit, quia terra retinebatur. Intorto figit telo discrimina costis per medium quā spina dedit.] Vt pronus fuit nitens saxum uellere, quod in Pallantem iaceret, sic percussus est intorto iaculo, ut perfossis spina eius & costis ultima discrimina recepisset. Hastamq; recepit Ossibus haerentem.] Quanta ictus illius uis fuerit, hoc genere ostenditur, quum hasta uix reducta sit, quae prostrati ossibus penitus inhaesisset. Quem non super occupat Hisbon.] Et Hisbon occisus est, sed non super occisi alterius cecidit corpus. Ille quidē hoc sperans.] Ille idem Hisbon sperabat hoc sibi euenire posse. Nam Pallas ante ruentem Dum furit, incautum crudeli morte sodalis Excipit, atq; ensem tumido in pulmone recondit. Quum Hisbon sodalis orbitate perculsus amens fureret, Pallas ruentem & incautum excipit, et in eius pulmonem tumidum, ensem recondit. Sic feriuntur huiusmodi securis percussoribus, quo reciproca discrimina non timentur illis aliorsum intentis. Hinc Helenum petit, et Rhoeti de gente uetusta Anchemolū, thalamos ausum incestare nouercae.] Origines singulorum & crimina, uel certè alia, idcirco addidit postea, non quo sint locis & tempori necessaria, sed ne solis nominibus longus narrationis contextus horrescat. Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in aruis Daucia Laride, Tymberq; simillima proles Indiscreta suis, gratusq; parentibus error.] Duos quoq; fratres dicit manu Pallantis cecidisse, Dauco patre uno editos partu, ita similes ut ipsorum etiam parentum intentionem grato errore confunderent: fato quinetiam pari, illorum quippe, ut uno eodemq; momento prouenit exortus, ita utrunque unus exitus, et uiuendi finis absumpsit. Nunc utriusq; interitū propter laudē uictoris speciali descriptione signauit, hoc modo: At nunc dura dedit uobis discrimina Pallas.] Nascendi quidem unum, inquit, uobis extitit tempus, pares uenistis in lucem, similes corpore, uiuendi quoque cōditione cōiuncti: sed genus leti diuersum uobis Pallas inflixit, & separatione suppliciorū dura, fecit in ipsa morte dissimiles. Dicit iam quomodo diuersum in ambobus suppliciū fuit. Nam tibi Tymbre caput Euandrius abstulit ensis, Te decisa suum Laride dextera quaerit.] Alter caput, alter dexterā perdidit: sed abscissa dextera, corpus unde auulsa fuerat, quaerere uidebatur. Semianimesq; micant digiti, ferrumq; retractant.] Morientes illius digiti mouebantur recusantes ferrum, quod tenere non poterant. Tractare, est ferrum tenere & pugnare: Retractare autem reijcere & recusare. Haec fuit supplicij diuersitas, ut unus poenam dederit capite, alter abscissa obierit dextera.

Ossibus hærentē, quē non superoccupat Hisbon,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentē
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis
Excipit, atq; ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, & Rhœti de gente uetusta
Anchemolū, thalamos ausum incestare nouercæ.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in aruis,
Daucia, Laride, Tymberq; simillima proles
Indiscreta suis, gratusq; parentibus error.
At nunc dura dedit uobis discrimina Pallas.
Nam tibi Tymbre caput Euandrius abstulit ensis,
Te decisa suum Laride dextera quærit,
Semianimesq; micant digiti, ferrumq; retractant.
Arcadas accensos monitu, & præclara tuentes
Fata uiri, mixtus dolor, & pudor armat in hostes.
Tum pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Traijcit. hoc spatium, tantumq; moræ fuit Ilo:
Ilo nanq; procul ualidam direxerat hastam:
Quā medius Rhœte9 intercipit, optime Teuthra
Te fugiens, fratremq; Tyren: curruq; uolutus
Cædit semianimis Rutulorum calcibus arua.
Ac uelut optatò uentis æstate coortis
Dispersa immittit siluis incendia pastor:
Correptis subito medijs, extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos:
Ille sedens uictor flammas despectat ouantes.

SER. *Superoccupat.] quem nō desuper occupat. ideo autem Desuper, quia Pallas ad euellendam hastā fuerat inclinatus.* Nā *Pallas ante ruentem Dū furit.] Ordo est, Nam eundem Pallas arte excepit: id est, dolo interemit. ille enim incautus ruerat, furens propter crudelem mortem sodalis: unde & incautus fuerat.* Tumido in pulmone.] Et *naturaliter tumido, & quia furebat. In pulmone autem recondit, ἀρχαϊσμὸς est, pro in pulmone.* Rhœti de gente uetusta Anchemolum.] *Hæc fabula nusquam inuenitur in authoribus.* Abienus *autem, qui totum Vergilium & Liuium in Iambicis scripsit, hanc commemorat, dicens Græcā esse. Rhœtus ergo Marrubiorum rex fuit in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit nouercā. Hanc priuignus stuprauit: quo cognito, quum eum pater persequeretur, & ad pœnam uocaret, fugiens ille se ad Turnum contulit.* Suis.] *Etiam Suis. Lucanus, Et amissum fratrem lugentib9 offert.* Discrimina.] *differentias.* Tymbre.] *Pro Tymber: metri causa metaplasmum fecit.* Euandrius abstulit ensis.] *Possessiuum est modò, non patronymicum.* Semianimesq; micant digiti ferrumq; retractant.] *Ennij est: ut, Oscitat in campis, caput à ceruice reuulsum, Semianimesq; micant oculi, lucemq; requirunt. quem uersum ita transtulit ad suum carmen Varro Atacinus.* Tuentes.] *Modò uidentes: alibi, defendentes.* Dolor & pudor.] *Sic de Mezentio, Æstuat ingens Vno in corde pudor, mixtoq; insania luctu.* Fugientē Rhœtea præter.] *præterfugientem.* Fuit Ilo.] *Subaudi ad mortem Ili hoc spacium fuit tantum, hæc sola mora, quo minus Ilus periret.* Teutra.] *Ab eo quod hic est Teutras, huius Teutræ: quomodo Æneas, huius Æneæ.* Tyren.] *Ab eo quod est hic Tyres.* Optatò.] *Id est, ex uoto: per æstatem enim uenti frequenter optantur, & quasi contingere uidentur bellum ex uoto.* Extenditur unà.] *Sicut duces diuersis locis cōmissa prælia continuauerāt.* Acies Vulcania.] *Ideo abusus est, quia comparatio ad bellum pertinet: nam de igne dicere Aciem, satis incongruum est.* Ergo *Acies Vulcania, uis ignis quæ latè per campos effunditur.* Victor.] *Cui uota processerunt, uoti compos, id est, εὐέπιτυχὴς.* Ouantes.] *Abusio est, non proprietas.*

POM. Sab. Furit.] *Hisbo ruere in eum.* Et Rhœti.] *Rhœtus rex fuit Marruuiorum, qui sunt in Marsis. is genuit Anchemolū, cui superinduxit nouercā nomine Casperiam, quam Anchemolus adamauit & stuprauit. inde aufugit iram patris, & contulit se ad Turnum.* Dancia.] *Dan ci filij, Tymber, Arides.* Parentibus error.] *quia parentes alium pro alio nominabant, adeò similes erant. apud Flaccū in primo, apud Siliū in secundo, & Papinium.* Facta uiri.] *Pallantis: quia solus Pallas uidebatur certare.* Rhœtea.] *Rhœteus ferebatur bijugis.* Ilo.] *Pallas misit hastam contra Ilum, quam hastam Rhœteus fugiēs, Teuthrā casu excepit. & intellige postea cæsum Ilum* [illegible] *Tyren.*] *fugiebat etiam* [illegible] *fratrem Teutrhæ.* Cædit.] *cadens cædit calcibus arua Rutulorum. infrà dicet, & calcibus aruam fundit humum.* Acies Vulcania.] *Aciem pro igni.* B

VA. *Mixtus dolor, & pudor.] In Romano libro, pro Pudor, legitur* [illegible]*ror.* Ac uelut optata.] *In antiquis libris Optato legitur.*

DON. *Arcadas accensos monitu, & præclara tuentes* Facta *uiri, mistus dolor, & pudor armat in hostes.] Arcades, qui (ut suprà meminit) pedestri manu certare non nossent, Pallantis uoce ac factis, dolore simul & ratione pudoris accensi sunt, ut hostem quem dudum timuerūt persequerentur.* Ecce *quantum proficiunt hortamenta uerborum, quum uiros timiditas frangit. Quantum erigit segnes alienæ uirtutis exemplum? audiendo ducem, et adolescentis intuendo certamina, ipsi quoq; quasi subito instructi, anteire in hostem, & repente gloriam quærere didicerunt.* Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter Traijcit, hoc spatium, tantumq; moræ fuit Ilo. Ilo nanque procul ualidam direxerat hastā, Quam medius Rhœteus intercipit optime Teuthra, Te fugiens, fratremq; Tyren.] *Hastam miserat Pallas, ut illum percuteret, sed eodem momento bijugis transibat Rhœteus, quo factum est, ut medius ipse excepisset ictum in alterius eiectū interitum. Teuthra accipiendum est, ut ueteribus placuit, uelut scutum.* Curruq; uolutus Cædit semianimis Rutulorum calcibus arua.] *Percussus, inquit, reuolutus est curru, & quum adhuc partem aliquam spiritus retineret, spacium terræ, quod eius pedibus subiacebat, calcibus cædere uidebatur: semianimes enim sic faciunt, dum aliquem adhuc dolorem sentiunt.* Ac uelut optato [illegible] *æstate coortis, Dispersa immittit siluis incendia pastor.*] *Quemadmodum solet, inquit, uoto prouenire pastori, ut adiuuentur uoto incendia, quæ per agros sparserit. Addidit & æstatis tempus, quo nullum impedimentum ex humore incendijs fouendis accedit.* Correptis subitò medijs extenditur una Horrida per latos acies Vulcania cāpos.] *Et incensa repentè medietate syluarum, atq; consumpta, extenditur per immensam latitudinem flamma. Quia de prælijs & dimicatione loquebatur, aciem Vulcaniam dixit flammas, quæ per siluas dispersæ comparabantur.* C

A bantur. Ille sedens uictor flammas despectat ouantes.] Pastor autem sedens, & gaudens uotis suis incendia suffragari, dominari uidetur et triumphare, flammas in eorum exitium, quæ ipse desiderauit, progredi. Non aliter sociûm uirtus coit omnis in unũ, Teq; iuuat Palla.] Compleuit parabolam, sic enim uota Pallantis iuuabantur, sociorum accedente consensu. Sed bellis acer Halesus Tendit in aduersos.] Sic enim audet, qui propria uirtute cõfidit, ut ire non uereatur in plurimos, & contra uenientes. Seq; in sua colligit arma.] Totum se scuto communijt propter uim plurimorum. Hic mactat Ladona, Pheretaq;, Demodocumq;.] Illo in loco tres istos mactauit. Ecce propter quod dixit Bellis acrem, seq; in sua arma collectũ, ut eum fortem ostenderet in dimicationibus, et peritũ. Vnus & solus quot mactauit? nam & hoc uerbũ ad exprimendũ uirtutem hominis additum est: quippe tale est, Mactat, quale fuit, quũ sacra Æneas redderet: nam sic positũ est, Tibi maxima Iuno, Mactat sacra ferens. ut ostenderet ad uicem animalium mutorum, quæ in sacris sine reluctatione mactãtur, inertes occisos. Nec solũ hîc,
B sed multis locis inuenimus Mactat similiter positum, quũ occisa pecora significantur. Strymonio dextrum fulgenti diripit ense Elatam in iugulum.] Strymonius elata manu, quum uellet gladium in Halesi iugulum figere, præuentus ab eo ipsam dexteram perdidit. Saxo ferit ora Thoantis, Ossaq; dispersit cerebro permixta cruento.] Non insidijs oppetitus est, sed tantum iners fuit, ut ueniens saxum in faciem suam non præuidisset: quo ictu omne eius comminutum est caput, ut cum ossibus cerebrum sanguisq; commixta sint. Fata canens genitor syluis cælarat Halesum.] Cognito pater, quid Haleso filio inimica fata portarent, syluis absconderat, ne inuentũ perimerent. Vt senior leto canentia lumina soluit, Iniecere manum Parcæ, telisq; sacrarunt Euandri.] Sed quũ sollicitum senem longa ætas traxisset in mortem, deficiente pia custodia, destituto intulerunt fata uiolentiam, quã parauerant, & Euandri telis tradiderunt iugulandum. Quem sic Pallas petit ante precatus.] Facta est hîc nonnulla obscuritas, quia iunxit Petit & precatur, quasi utrunq; ad deprecationem pertineat, quod non ita est. Pe-
C tit enim telo dictum est, non uerbis. Sic, inquit, eum petit te lum appetens eius salutem, emissis antea precibus, ut futuro facto diuinum prouideret auxilium. Quantũ huic uirtutis datur, ut occidi non posset, nisi percussor eius deuiaretur auxilio? Da nunc Tybri pater ferro, quod missile libro, Fortunam atq; uiã duri per pectus Halesi.] Rogat Pallas regionis suæ deum, ut duo præstaret quæ mortem facerent inimici: fortunam, ut perueniret ictus: & uiam, hoc est aditum plagæ. quo modo supra dixit: Seq; in sua colligit arma. Proinde corpus tectum penetrari non poterat. Hæc arma exuuiasq; uiri tua quercus habebit.] Arma, quibus ille securus dimicat, quibusq; munitus est, consecrabo arbori tuæ: hoc est, armis atq; exuuijs eius trophæum suspendam in luco tuo. Audijt illa deus.] Illa scilicet, quæ tenuit deprecatio. Ecce iam præstatur uia, ut esset occasio feriendi. Dum texit Imaonã Halesus Arcadio infelix telo dat pectus inermum.] Quia extrema illi fata debebantur, quæ cautus ac diligens precatus erat pater, quũm alium cupit à morte defendere, se ipsum nudato pectore opportunum tradidit morti. Ecce præstitum est Pallãnti, quod deprecatione complexus est, ut uideretur nudum hominis pectus, & uia qua perire potuisset, & fortuna, ut ictus haberet effectum. At non cæde uiri tanta, perterrita Lausus Pars ingens belli, sinit agmina.] Nec Lausum terruit istius cædis exemplũ, aut agminis multitudo, licet cecidisset, uis tantæ fortitudinis, in cuius salute pars ingens fuerat belli, hoc est securitas. Primus Abantem Oppositum interimit, pugnæ nodumq; moramq;.] Lausus occidit Abantem, qui pugnæ tanquam obex oppositus impedimentorum nexus tenebat & moras. Propter deijciendum istum, qui moras & impedimenta præstabat, ne cæteri cæderentur, dixit Agmina prætermissa: isto autem occiso, patuisse in cæteros uiam, & omnes morarum nodos unius interitu dissolutos. Deinde sequitur, Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Hetrusci, Et uos ô Graijs imperdita pectora Teucri.] Cum Arcadibus atque Hetruscis sternebantur & Troiani, qui Iliensis belli calamitates euaserant. Agmina concurrunt, ducibusq; & uiribus æquis.] Concurrere, est agmina currendo miscere. Item Concurrere est pugnare aduersus alium, & pati pugnantem. In nullo, inquit, fuerat motus: quum in exercitibus fuit æqualis uirtus, & in ducibus fortitudo consimilis. Extremi densant acies.] Qui in extremo agminis fuerant, densabant se: qui enim densi constiterint, melius tuti sunt. Nec turba moueri Tela manusq; sinit.] Tanta fuit multitudinis constipatio, ut nec manus quisquam, nec tela mouere potuisset. Pallas hinc instat et urget, Hinc contra Lausus, nec multum discrepat ætas.] Instat & urget, & ad Pallantem pertinet, & ad Lausum: magna autem libra ætates eorum descripsit. Primò non dixit quot essent annorum, quum natales utriusque non nouisset: nec dixit ætatum ipsarum definitam distantiam, nec quis alterum numero præiret. Tantorum inter ætates, inquit, amborum non plurimum fuit. Egregiæ forma.] ad omnes pertinet laus ista formæ, & talis intelligi potest, qualis Euryali fuit: de quo dixit, Et pulchrò ueniens in corpore uirtus. Sed quis.] Hoc est, sed quibus. Fortuna negarat In patriam reditus.] Ambo enim mox fuerant morituri: quod futurum idcirco prædixit poeta, quum non liceret aliter propter ordinationem carminis sui. Ipsos concurrere passus Haud tamen inter se magni regnator Olympi.] Quum pro suis partibus starent, non permisit Iuppiter inter se confligere. Mox illos sua fata monent maiore sub hoste.] Seruabantur enim, ut sub hoste maiore procumberent: alterum enim Turnus, alterum Æneas occidit.

SER. Coit omnis in unum.] unanimiter omnes fortiter faciunt. Sed bellis acer.] Sed, modò particula inceptiua est, sicut in Sallustio sæpius: sicut At interdum: nam nõ est

Non aliter sociûm uirtus coit omnis in unum,
Teq; iuuat Palla: sed bellis acer Halesus
Tendit in aduersos, seq; in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaq;, Demodocumq;:
Strymonio dextram fulgenti diripit ense
Elatam in iugulum, saxo ferit ora Thoantis,
Ossaq; dispergit cerebro permissa cruento.

coniunctio ratiocinantis. Se'que in sua colligit arma.] post scutum se claudit. alibi, Et se collegit in arma. Elatam in iugulum.] iugulo suo uulnerantẽ. Fata canens.] quasi

Fata canens syluis genitor cælarat Halesum,
Vt senior leto canentia lumina soluit,
Iniecere manum Parcæ, telisq; sacrarunt
Euandri. quem sic Pallas petit antè precatus:
Da nunc Tybri pater ferro, quod missile libro,
Fortunam atq; uiam duri per pectus Halesi.
Hæc arma, exuuiasq; uiri tua quercus habebit.
Audijt illa Deus, dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cæde uiri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli sinit agmina, primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumq; moramq;.
Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Hetrusci,
Et uos ô Graijs imperdita corpora Teucri.
Agmina concurrunt ducibusq; & uiribus æquis.
Extremi addensent acies, nec turba moueri
Tela manusq; sinit: hinc Pallas instat & urget,
Hinc contrà Lausus, nec multum discrepat ætas.
Egregij forma, sed quis fortuna negarat
In patriam reditus. ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui uolucri curru medium secat agmen.
Vt uidit socios: tempus desistere pugnæ,
Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.
Hæc ait, & socij cesserunt æquore iusso.
At Rutulum abscessu iuuenis, tum iussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusq; per ingens
Lumina uoluit, obitq; truci procul omnia uisu.
Talibus & dictis it contra dicta tyranni:
Aut spolijs ego iam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni. sorti pater æquus utriq; est.
Tolle minas. fatus medium procedit in æquor,
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus biiugis, pedes apparet ire
Cominus. utq; leo specula quum uidit ab alta
Stare procul campis meditantem prælia taurum,
Aduolat: haud alia est Turni uenientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si quà fors adiuuet ausum
Viribus imparibus, magnumq; ita ad æthera fatur.
Per patris hospitiũ, & mensas quas aduena adisti,
Te precor Alcide, cœptis ingentibus adsis:
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremq; ferant morientia lumina Turni.
Audijt Alcides iuuenem, magnumq; sub imo
Corde premit gemitũ, lacrymasq; effudit inaneis.

Quasi diuinus. alij Caues legunt, secundũ quod nõ statim & diuinus apparet: nam & ab alijs audita cauere potuerat. Canentia lumina.] *Aut ὑπαλλαγή est, pro ipse canens: aut Physicam rem dixit. Dicuntur enim pupillæ mortis tempore albescere. Iniecere manũ Parcæ.*] *traxerunt debitum sibi. et sermone usus est iuris: nam Manus iniectio dicitur, quoties nulla iudicis authoritate expectata rem nobis debitam uindicamus. Da nunc Tybri pater.*] *Vicinum inuocat numen, cuius ripis bella tractantur. sic suprà, Tu dea, tu præsens nostro succurre labori. Tua quercus.*] *in tuis ripis creata. Audijt.*] *Modò exaudijt, et ad effectum deduxit: paulo pòst tantum Audijt: ut, Audijt Alcides iuuenem. Dum texit.*] *dum spoliat: nam tempus præsens est, non præteritum, ab eo quod Texo. At non cæde uiri tanta, &c.*] *Subaudis Esse. Nodumq; moramq;.*] *Benè addidit Moram, ne nodũ alium acciperemus: nam Nodus propriè est densa peditum multitudo, sicut turma equitum: ut lectũ est in disciplina militari. Nodũ ergo pro difficultate accipe, quæ uix possit reuolui. Graijs imperdita corpora.*] *Quos Græci perdere nequierunt. Teucri.*] *Teucros accipiamus, quos secũ duxit Æneas: nã ait, Quorũ de numero qui sese in bella sequentur, Præstantes uirtute legit. Alias non procedit: nã paulo pòst erupturi sunt, qui obsidentur in castris. Extremi addensent acies.*] *Lucanus, Quantũ pede prima relato Cõstringit gyros acies. Densent.*] *Secũdæ cõiugationis est. Tela manusq; sinit.*] *Lucanus, Gladiosq; suos cõpressa timebat. Maiore sub hoste.*] *sub hostilitate: nam sub diuersis hostibus pereunt. Æquore iusso.*] *Pro ipsi iussi. est usurpatum participiũ: nam Iubeor non dicimus, unde potest uenire Iussus, quauis interdum sic dicatur, ut Lucan. Cuius seruaueris umbram, Si quicquid iubeare uelis. Sic ergo hîc participium usurpauit, ut Horat. uerbum dicens: Hæc ego procurare*

& idoneus imperor, & non inuitus. A *Ergo satis licenter dictum est, adeò ut hoc loco Probus correptum A longum posuerit. Tyranni.*] *[...] superbi. Aut spolijs ego iam raptis laudabo[r] opimis, Aut, &c.*] *Δίλημμα argumentum, quod est ab utraq; parte firmissimum, et concludit aduersarios. Spolijs opimis.*] *Quæ du[x duci] detrahit, ut diximus [supra], opima sunt spolia. Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.*] *Præsagio mortis futuræ. Specula quũ uidit ab alta.*] *Hoc ad currus altitudinẽ* B *spectat, Leo ad Turni uiolentiam ac feritatem: et est ordo, Vtq; leo aduolat, talis est Turni imago uenientis. Hom.* ὥς τε λέων ἐχάρη μεγάλῳ ἐπὶ σώματι κύρσας. *Contiguum.*] *Postquã uidit eum uenisse intra ictum teli, scilicet ut posset feriri. Ire prior.*] *Subaudis, Voluit. Fors.*] *fortunat propter illud, Audentes fortuna iuuat. Te precor Alcide.*] *Suprà contra inferiorem hostẽ fluminis implorauit auxilium: nunc contra maiorem uiribus, Deum uocat uirtute præstantem. Cernat* C *feminei.*] *Ad illud quod ait Turnus, Cuperem ipse parẽs spectator adesset. hîc dicit, Ipse suũ cernat interitum. Victoremq; ferant morientia lumina Turni.*] *Donatus dicit Meminerint: sed melius est Sustineat, quasi pondus & pœnã: non enim possunt mem[...] oculi. Lacrymasq; effundit inaneis.*] *Ostendit euentum futurum.*

Teq; iuuat.] *quod Arcades simul cum duce coiuere.* POM. Sabi. *Hic mactat.*] *mactantur Arcades ab Haleso. Ossaq;.*] *capitis Thoantis. Fata canens genitor.*] *genitor Halesi erat fatidicus, et occultarat filium siluis. mortuo patre destinauerunt eum telis Euandri. ideo Pallas eum interfecit. Da nunc.*] *Oratio Pallantis. Viri.*] *Halesi. Tua.*] *in tuis ripis. Texit.*] *spoliat. Texo texis texit. texit nunc, pro detexit, id est spoliat. Arcadio.*] *Euandrio, Pallanteo. Lausus.*] *non sinit agmina Rutulorum esse perterrita*

A perterrita cæde Halesi. Nodumq;.] Nodus dicitur globus peditum. Nodumq; moramq;.] subaudi dissipauit: nisi intelligas esse nomina. Et uos.] qui superfuistis cædibus Graiorum. Nec discrepat ætas.] Lausus & Pallas erant pares ætate. Illos.] Lausum & Pallantem. Tempus desistere.] Loquitur Turnus. Iusso.] pro iussi. Controuersia est de iusso, unde sit participium. quidam putant apud Vergilium id corruptum esse, & deberi esse Æquore iussu: id est, socij iussu Mezentij cesserunt æquore: ideo subiungit, Pallantem miratum fuisse superba iussa Turni: id est, ut omnes cederent. Opimis.] opima. de cæsis regibus tantum loquitur Pallas. Pater æquus.] Intelligo Pater non de deo, sed ad laudem Euandri: nam pater dignus est, ut uel uincam regem, uel uincar à rege. Frigidus sanguis.] qui timebat futuram iuueni mortem. Imago.] quam imago leonis. Per patris.] Oratio Pallantis ad Herculem. Audijt.] pro exaudijt, id auditum refertur.

VAR. Lect. Non aliter socium uirtus coit.] In Oblongo numerus ita mutatus, Non aliter uirtus socium coit. Fulgenti di B ripit ense.] In Romano libro, Deripit. Ossaq; dispergit.] In antiquis libris Dispersit habetur. Fata canens siluis.] In libris nonnullis Fata cauens legitur. Halesus.] In aliquot antiquis, Alæsus, & Alesus legitur. Dux & Imaona.] In aliquot antiquis Imæona legitur. Primus Abantem.] In antiquis libris Abanthum legitur. Oppositum interimit pugnæ.] In Romano libro Interemit scribitur. Monet succurrere Lauso.] In pluribus manuscriptis Succedere scriptum animaduerti. Tempus desistere pugnæ.] In Romano libro est Pugna. Cesserunt æquore iussi.] In Mediceo libro Iusso legitur. Tum iussa superba.] In Oblongo libro Dicta legitur. Miratus stupet.] Quidam lib. antiq. Miratur habent. Meditantem prælia taurum.] Antiqui lib. legunt, Meditantem in prælia. Cernat semineci.] In Oblongo libro Cernant legitur. Morientia lumina.] In Oblongo libro Mortalia legitur. Lacrymasq; effundit inanes.] In aliquot antiq. libris, Lacrymasq; effundit inanis.

CÆL. Rhod. Narrabamus nuper T. Liuij summi historici librum ab Vrbe cõdita secundum, incidimusq; in eum locum, qui C est de Valerio Publicola: Ante omnes, inquit, de prouocatione legem tulit aduersus magistratus ad populum, sacrandoq; cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inijsset. Scrutabamur quid esset sacrare cum bonis caput. Si enim eruditiorẽ sensum ex recondita historia proruendum non putes, nec uelut per transennam inspectandum, frigidior Platonis legibus fiet eminentissimi auctoris sententia. Quis enim consecrationis metu à regni affectatione deterreatur? Aliud ergo scitius doctiusq; quærendum. Comperimus igitur omnem (ut aiunt) lapidem mouentes apud Halycarnasseum Dionysium de clientum & patronorum iure ad hunc modum, libro Romanarum antiquitatum secundo: Communiter, inquit, utrisq; neq; piũ neq; fas erat, accusare se inuicem, nec contra testimoniũ dicere, nec suffragium aduersum ferre, nec cum inimicis adnumerari. quod si quid horum quis fecisse argueretur, lege proditionis tenebatur, quam Romulus sanxerat. deprehensum autem si quis uellet occidere, pium erat, tanquam Iouis inferni hostiam. Inde enim Romani, quos uellent hac pœna mori, eorum corpora deorum cuipiam, præcipueq; manibus dicabant. Hæc Dionysius. Quod si curiosior aliquis & amplius introspiciendam excutiendamq; putet historiam hanc, & nosse cupiat, quid ita, dijs dicatos occidendi ius, cuiuslibet pontificũ foret, id utique ex Dionysio perlici nequit. Nos autem ita obseruauimus, Cætera quidem sacra uiolari fuisse nefas, hominem uero sacrum occidere fas. Eius ratio hæc: ueteribus is erat deorum metus & obseruantia, ut illis sacrum dicatumq; animal prorsus in suis finibus esse, haud paterentur. sed ad deorum abigerent loca, quibus id sacrum foret. Animas uerò huiusmodi sacratorum hominum, quos ζάνας, Græci uocant, dijs debitas omnino existimabant. Sed eas in cœlum mitti à se posse, & ad eos, ad quos iam pertinerent, alia ratione nulla uidebant, nisi corpore uiduatas. Igitur primo quoq; tempore, ut irent, eiusmodi hominem interficiendi cuilibet erat arbitrium. Morem hunc, uetustatis prudentissimus Maro expressit in Halæso, de quo paulo mox oppetituro ita scribit.

Iniecere manum Parcæ, telisq; sacrarunt
Euandri.

In quo item diuini humaniq; iuris proprietatem esse executum, adnotauit Macrobius. Quippe ex manus iniectione mancipium designauit & sacrationis uocabulo diuini iuris obseruantiam impleuit.

DON. Interea soror alma monet succurrere Lauso Turnum; qui uolucri curru medium secat agmen.] Dum alia gererentur, Iuturna admonuit Turnum, ut Lauso succurreret, qui turbidus illo tempore uolucri curru medium agmen secabat. Volabat, inquit, curru & tanti agminis nullo tenebatur impedimento. ita cedebant omnia properãti. Vt uidit socios, tempus desistere pugnæ.] Vidit, bis accipiendum: ut sit, Vidit socios, uidit et tempus. Vt ad socios (inquit) uenit, & uidit quid agerετur, scilicet quòd in præsenti esset Pallas, tempus opportunũ nactus, ut conquiesceret pugna. Solus ego in Pallanta feror: Soli mi hi Pallas Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.] Solus, inquit, ibo in Pallantem: soli enim mihi eius debetur interitus. ego ab ipso debitum supplicium petam: atq; utinam pater eius præsens esse potuisset, ut uideret orbitatem suam, uideret quem Troianos suscipiẽdo contempsit. Loquitur quasi iam sperata perfecisset. Vellem, ait, ipse parens. Ipse, non dubium est, quanta significet. Ipse, amator scilicet hostis mei: ipse, qui aduersario meo procurauit auxilia: ipse, qui tantum fauit inimico, ut etiam filium, quem unicum habuit, in augmentum auxiliorũ daret. Si spectator adesset ipse, probaret uirtutem meam: ipse suis oculis cerneret orbitatem suam, & omne generis ac posteritatis suæ nomen extinctum: ipse non audiret interitum filij, sed cerneret: ureretur uidendo funus suum, & pœnas animo & corpore daret. Hîc quoq; Virgilius firmat grauiora esse mala, quæ perpetrantur apud uidentes: aliquanto uerò leuiora, quæ audiuntur. Hæc, ait, & socij cesserunt æquore iusso.] Cùm iussionis fine præcepta completa sunt, cesserunt omnes socij, ut patefieret spatium. At Rutulũm abscessu, iuuenis tum iussa superba Miratus.] Authoritatẽ iubentis ac superbiam miratus est Pallas, quam probauit in abscessu Rutulorum. Stupet in Turno.] Et hoc magis in Turno stupuit, quòd sic obsequenter auditus est. Corpusq; per ingens Lumina uoluit, obitq; truci procul omnia uisu.] Inimicis oculis singula inimici membra perpendebat. Talibus & dictis it contra dicta tyranni.] Vt ostenderet Pallas uerbis Turni, se non esse deterritum, sic contrà respondit: Aut spolijs ego iam raptis laudabor opimis, Aut leto insigni

sorti

forti pater æquus utriq; eſt. Tolle minas.] Quia dixit, *Contra dicta tyranni talibus reſpondit*, exponit in re*ſponſione* Pallantis, quid ſit contra eius ſententiam. Turnus quippe in eo ponebat ex morte Pallantis gloriam ſuam, ut pater eius orbitatis ſupplicia penderet. Quod igitur pro magno habuit Turnus, Pallas reſpondendo uacuauit: dixit enim duo quæ ſperantur in pugna, facere pro partibus ſuis, atque ex his quod euentus afferret, laturum æquo animo patrem. Quæ autem ſint duo ipſa, cum ſuis commodis diſſerit. Aut occidam te, inquit, & habebo de morte tua maximam ſpoliorum & uictoriæ gloriam: aut ſi aduerſa occurrerint, ero inſignis inter cæteros uiros fortes, quos conditio fortunæ aduerſantis inuenit. Certè, inquit, quicquid acciderit feret pater meus, qui ſcit eſſe glorioſum uincere, & non indecorum occumbere in campo dimicantem: quippe ille genuit uirum fortem, & utriq; fortunæ commiſit, paratum animum ad omnes euentus gerens: quapropter fruſtra ſpargis minas, ac uanos inanes q; terrores. Fatus medium procedit in æquor.] Qui in medium campum procedit, quum ſeparatus à ſuis porrò accedit, oſtendit ſe nihil metuere. Frigidus Arcadibus coit in præcordia ſanguis.] Quum hoc Pallas feciſſet, obriguit ſanguis ſociorum eius, & recedens ex toto corpore ad ſingulorum præcordia reuocatus eſt: hoc uult dicere, quòd propè exanimes ſtarent: uidebant enim impar fore certamen. Deſiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire Comminus.] Tanta in Turno fuerat ſpes uincendi certa, ut relictis curru & bijugis, quibus fidebat, pedes cominus certare maluiſſet. Vtq; leo ſpecula cùm uidit ab alta Stare procul campis meditantem in prælia taurum, Aduolat: haud alia eſt Turni uenientis imago.] Ficta per parabolam ſpecies, pro perſonis, & facto: ſic enim Turnus deſiluit bijugis, quomodo leo aduolat, quum in campo uiderit taurum prælia meditantem. Turnum comparat leoni, Pallantem tauro, ut ex hoc iam præuideri poſſit cuius dicturus ſit proueniſſe uictoria. Adiecit meditantem prælia, quia & Pallas tunc primùm belli certamina cœperat meditari. Hunc ubi contiguum miſſæ fore credidit haſtæ, Ire prior Pallas, ſi qua fors adiuuet auſum Viribus imparibus, magnumq; ita ad æthera fatur.] Pallas ubi proceſſit, ut dictum eſt, & ſe à ſuis progrediendo diſcreuit, & medium quod inter ſe & Turnum remanſerat, ſpatium ratus eſt ictus poſſe efficere, & hoſtem iaculo poſſe contingi, Ire uoluit prior, ne fortè uirtute imparem, aliqua ratione iuuare poſſet fortuna. Proinde fundendam credit precem, ut fauore rogati numinis faceret, quod humana uirtute, et adhuc parua complere non poterat. Per patris hoſpitium et menſas, quas aduena adiſti Te precor, Alcide cœptis ingentibus adſis.] Non illum conuenit ut deum, ſed conuenit ut hoſpitem patris: recepiſſe enim hoſpitio uenientem, ſolū, incognitum, peregrinum: ſuſcepiſſe domi ac omnem humanitatem præbuiſſe: communicaſſe menſas, ubi omnis religio amicitiaq; firmatur: quanti eſt meriti? quaſi illud diceret, Quod in euidenti eſt noſcere: Etſi deus factus es meritis tuis, fuiſti tamen aliquando homo, fuiſti hoſpes patris mei, fuiſti conuiua, habes ubi uicem reddas. Poſt deprecationis neceſſarium contextum, ſubnectit ſummam petitionis ſuæ. Cernat ſemineci ſibi me rapere arma cruenta, Victoremq; ferant morientia lumina Turni.] Videat me moriēs Turnus ſibi rapere arma ſanguine ſuo perfuſa, & antequàm mors plena eius oculos claudat, uictorem ferat, quem crediderat periturum. Audijt Al- A
cides iuuenem, magnumq; ſub imo Corde premit gemitum, lacrymasq; effundit inanes.] Audiuit Alcides rogantem, & in quo fatis obſtantibus prodeſſe perituro nō poſſet, ingemuit et fleuit. Effundit inanes lacrymas, ait, quæ periturum iuuare non poſſent. Tum genitor natum dictis affatur amicis.] Dolentem filium Iupiter conſolabatur dictis ſuis: unde Virgilius pro loco oſtendere uoluit, nullum deum contra fatorum ſentētiam aliquid poſſe præſtare, quum nec Hercules prodeſſe poſſet Pallanti, nec Iupiter cuiquam ſubuenire. Stat ſua cuiq; dies, breue & irreparabile tempus Omnibus eſt uitæ.] Inducit ex generalitate conſolationem, pertinentem tamē ad ſpecialem cauſam. Vnicuiq;, ait, ſtat ſua dies, hoc eſt, decreta & ſemel adſcripta. Breue e irreparabile tempus Omnibus eſt uitæ. atq; hoc ipſum uiuēdi tempus anguſto clauditur fine, & quum fuerit lapſum, non poteſt reparari. Sed famam extendere factis Hoc uirtutis opus.] Proinde quia uita hominum breuis, & ſine reparatione, humana induſtria reperit, ut uirtus extendat memoriam, quæ alio genere inuidente natura non ualuit dilatari. Ab exem- B
plis auget conſolationem, & à maiori ad minus. Troiæ ſub mœnibus altis Tot nati cecidere deûm.] Si, inquit, aliquid mutari potuiſſet, tot deorum filij non morerentur in Troia. Quin occidit unà Sarpedon mea progenies.] Hæc probatior aſſertio fuit, quum ipſe Iupiter, qui diuina omnia humanaq; moderatur & regit, dicit ſe filio ſuo ne periret in Troia prodeſſe nequiſſe, ac per hoc ait: Nec Sarpedon illic occumberet filius meus, ſi fatorum curſum ipſe mutare potuiſſem. Et iam ſua Turnum Fata uocant, metasq; dati peruenit ad æui.] Per occaſionem leti Pallantis, oſtendit etiam Turnum, iam fatis urgentibus periturum, quum eum dicit ad uitæ ſuæ metas perueniſſe: qui hoc genere ſolaretur dolentem, ſi interfector Pallantis mox eſſet ſecuturus occiſum. Sic ait, atq; oculos Rutulorum reijcit armis.] Et dictis finem fecit, & ad arua Rutulorum reiecit oculos ſuos. Quid enim prodeſſet uidere eum, cui non potuit ope aliqua ſubueniri? At Pallas magnis emittit uiribus haſtam Vaginaq; caua fulgentem diripit enſem.] Simul duo facit ad necem Turni neceſſaria: haſtam miſit, & eduxit uagina gladium, ut ſi haſta C
optatum tenuiſſet euentum, mox illo parato mucrone plenum de hoſte ſupplicium reportaret. Illa uolans, humeri ſurgunt qua tegmina ſumma, Incidit, atq; uiam clypei molita per oſſa Tandem etiam magno ſtrinxit de corpore Turni.] Haſta quum uolaret ſic cecidit, ut per ſummas oras clypei, quæ tegebat humeros Turni, poſt aliquamtulas moras uiam in corpus hoſtile reperiret: non ſolum traiectis munimentis, uerumetiam uulnerato ipſo, qui ſe plurimū præferebat. Hic Turnus ferro præfixum robur acuto In Pallanta diu librans iacit, atq; ita fatur.] Turnus, ubi ex uulneris cauſa uiolentior factus eſt, haſtam diu librans in Pallanta iecit. Contemplatus diu, ubi Pallantem opportunius ferire debuiſſet, ſimul hæc proſecutus eſt uerbis: Aſpice num mage ſit noſtrum penetrabile telum.] Proba, inquit, exitio tuo, cuius magis ſit penetrabile telum: hoc eſt, tuum, an meum. Dixerat, at clypeum tot ferri terga tot æris, Quum pellis toties obeat circundata tauri Vibranti cuſpis mediū tranſuerberat ictis, Loricæq; moras, & pectus perforat ingens.] Haſtam dixit in ſcutum Pallantis fortiſſimo ictu proueniſſe, atq; ut melius probaret hoc ipſum, ſcuti firmitatem

A *tatem prius uoluit nosci. Quum multa, inquit, scutum terga habuisset, æris & ferri, corioq; esset circundatum plurimo: sic tamen perfossis omnibus, & loricæ dissolutis impedimentis, pectus* Pallantis *quasi nihil obstitisset, plena uirtute præruptum est. Quod in medio posuit, nos ponamus [illegible] capite, & in medio, et erit nulla confusio. Quum clyp[illegible], quem* Pallas *gestabat, tot ferri terga, tot æris ambir[illegible]: quum pellis tauri toties ora eius circundaret: sic tam[illegible] euictis omnibus ingens pectus hasta ueniens patefecit.* Ille rapit calidum frustra de uulnere telum, Vna *eademq; uia sanguisq; animusq; sequuntur.*] Existimans *Pallas se sibi auxilio fore, rapuit infixum telum corpore suo, ratus idipsum saluti retinendæ profuturũ, sed id factũ est frustra: nam educto telo mox anima cum sanguine effusa est. Corruit in uultus.*] Non *reuolutus est moriens, sed in faciem concidit.* Sonitum *super arma dedere.*] Quum *ille corrueret, non solum cadens corpus eius, uerumetiã scutum maximũ sonum dedit.* Et *terram hostile moriens petit ore cruento.*] Ecce *ubi apertius demonstratus est, quia in faciẽ cõcidit. Occisus enim premebat hostilem terrã. Cruento ore, inquit, quia unusquisq; uulnere letali percussus etiam per os sanguinem fundit.*

SER. Stat *sua cuiq; dies.*] Sectis *philo[illegible]orũ* Poetæ *pro [illegible]tate negotiorum [illegible]per utuntur, nec se unquam alligant, nisi quorum hoc propositum est: ut fecit* Lucretius, *qui* Epicureos *tantum secu-*
B *tus est.* Scimus *autem inter se sectas esse contrarias: unde fit, ut in uno* Poeta *aliqua inueniamus contraria, nõ ex ipsius uicio, sed uarietate sectarũ.* Illud *nanque quod ait in* Quarto, Sed *misera ante diem,* Epicureorum *est, qui casib[illegible]uncta concedunt. nũc quod dicit,* Stat *sua cuiq; dies:* Stoicorum *est, qui dicũt fatorum statuta seruari.* Sanè *prudẽter fecit, ut fluxam et uagam opinionẽ* Epicureorum *daret homini: nam illud ex persona* Poetæ *dictum: hanc autem ualidã daret* Ioui. Nam *Stoici et*
C *nimiæ uirtutis sunt, et cultores deorum.* Stat.] *fixa est.* Dies.] *tempus uitæ: nam fœminino usus est genere.* Quum *enim masculino utimur, reuera diẽ significamus.* Breue *tẽpus uitæ.*] Quia *quãdoq; finitur. ipse paulò post,* Rhœbe *diu (res si q[illegible]mortalibus ul[illegible])* Viximus. *item* Cicero: Quid *est enim hoc ipsum diu, in quo est aliquod extremum?* Omnibus.] *Est magna cõsolatio, quæ ostendit nõ esse dolenda cõmunia.* Sed *famam extendere factis.*] Contra *illud quod occurrebat, uitanda esse ardua, si breuis est uita. Dicit ergo amandas esse uirtutes, ut uitæ breuitas fama et gloriæ meritis possit augeri.* Op*.] *officium.* Nati *deũm.*] Vt *Achilles* Thetidis, Mẽnon *Auroræ,* Ascalaphus *Martis.* Sarpedon.] Secundum *Vergilij declinationem, ut* Nothũ Sarpedonis *alti: ultima habebit accentum in nominatiuo, secundũ* Homerum, *qui &* Sarpedontos *&* Sarpedonos *facit, & ultima & penultima.* Etiam *sua Turnũ.*] Multi *Etiam legunt, ut sit ecce. & pertinet ad consolationem: nam sic, ait, periturus est ille qui uiuit.* Metas.] *fines: ut in* Primo, His *ego nec metas rerum, nec tempora pono.* Peruenit.] Bene *ad exprimendũ celerem mortis aduentum, præterito usus est tempore.* Rutulorũ *reijcit aruis.*] Respiciendo *fecit partem feliciorem: ut in* Secundo, Aspice *nos, hoc tantum. quod enim* Iuppiter *uidet admodum iuuat.* Reijcit.] Re *naturaliter breuis est, quam pro longa posuit: sic alibi,* Reijce *ne maculis infuscet uellera pullis.* Quod *licet posit excusari, quia quum facit* Reiecit, *inter duas uocales* I *posita, producit superiorem, ut dicam⁹ eam longã esse: siue quia p declinationẽ longa futura est. tamen quia in hac re argumentum maius est q̃ ratio, dicamus ἰκτασιν factã, quæ* Poetis *plerunq; cõceditur.* Fulgentẽ *diripit ensem.*] Ne *iacto telo inermis esset.* Viam *molita.*] Hoc *est, difficultatem quæsiuit. per quod & soliditas clypei, & firmus hastæ*

Tum genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuiq; dies, breue & irreparabile tempus
Omnibus est uitæ: sed famam extendere factis,
Hoc uirtutis opus. Troiæ sub mœnibus altis
Tot nati cecidêre deûm. quin occidit unà
Sarpedon mea progenies. etiam sua Turnum
Fata uocant, metasq; dati peruenit ad æui.
Sic ait, atq; oculos Rutulorum reijcit aruis.
At Pallas magnis emittit uiribus hastam,
Vaginaq; caua fulgentem diripit ensem.
Illa uolans humeris surgunt qua tegmina summa
Incidit, atq; uiam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans iacit, atq; ita fatur:
Aspice num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat, ac clypeum tot ferri terga, tot æris,
Cum pellis toties obeat circundata tauri,
Vibranti cuspis medium transuerberat ictu,
Loricæq; moras, & pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de uulnere telum,
Vna eademq; uia sanguisq; animusq; sequuntur.
Corruit in uultus, sonitum super arma dedêre,
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens, sic ore profatur:
Arcades hæc, inquit, memores mea dicta referte,
Euandro qualem meruit Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamẽ humandi
Largior, haud illi stabunt Aeneia paruo (est
Hospitia. & læuo pressit pede, talia fatus,
Exanimum, rapiens immania pondera baltei,
Impressumq; nefas: una sub nocte iugali
Cæsa manus iuuenum fœdè, thalamiq; cruenti,
Quæ bonus Eurytion multo cælauerat auro,
Quo nunc Turnus ouat spolio, gaudetq; potitus.
Nescia mens hominum fati sortisq; futuræ,
Et seruare modum rebus sublata secundis.
Turno tempus erit magno cũm optauerit emptũ
Intactum Pallanta, & cum spolia ista, diemq;
Oderit. at socij multo gemitu lachrymisq;
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O' dolor, atq; decus magnum rediture parenti,
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert,
Quum tamen ingẽtes Rutulorũ linquis aceruos.
Nec iam fama mali tanti, sed certior author
Aduolat Aeneæ: tenui discrimine leti
Esse suos, tempus uersis succurrere Teucris.

iactus ostenditur. Num mage sit.] Legitur & Magis est: unus tamen est sensus. sed si Mage legamus, propter metrum dictum est pro magis: sic etiam Pote pro potis. Persius, Qui pote uis dicã, nugaris cum tibi Calue. Quod adeò in usu uenit, ut etiam in prosa inueniatur. Cicero in Frumẽtaria: Mage cõdemnatũ hominẽ in iudiciũ adduce re nõ posse. Penetrabile.] Pro penetrale: nam quod penetrat, Penetrale dicitur: quod autem penetratur, Penetrabile. Cuspis ingens.] Ita accipiendũ est, ne incongruum sit, si de puero dixeris Ingens pectus: sanè Cuspidem abusiuè pro hastæ mucrone posuit. Et pectus perforat.] Hic distinguendum, ut Ingens, sicut diximus, ad superiora possit referri. Animusq; sequuntur.] Pro anima: nam Animus consilij est, Anima uitæ. Referte Euandro.] Potest & hic distingui, potest et suprà referre, ut sit: Euandro remitto qualem meruit filium. Solamen humandi est.] Quia solatium uiuentium est humare defunctos. Stabunt.] Id est, cõstabunt. Paruo.] Non paruo periculo. Baltei.] Potest & συναίρεσις esse Baltei, potest & Hypermetrus uersus: nam sequens à uocali inchoat. Balteus autem in numero singulari masculini tantùm est generis. Iuuenalis, Balteus & tunicæ cristæ. In numero uerò plurali est neutrius. Idem, Quoties rumoribus ulciscuntur Baltea. Impressumq; nefas.] insculptum Dardanidum nefas: Donatus tamen dicit Impressum, coactum, quòd à patre compulsæ sunt facere. quarum talis est fabula: Danaus & Ægyptus Beli filij fuerunt. ex his Danaus quinquaginta filias habuit, et Ægyptus totidem filios. Danaus coactus à fratre, ut filias iuuenibus eius traderet matrimonio, in ipso nuptiarũ die gladios uirginibus dedit, quibus illæ ex præcepto patris spõsos suos interfecerũt, excepta Hypermestra quæ Lynceum seruauit. Bonus Eurytion.] Laus ab artifice: ut, Mira quem fecerat arte Lycaon. Item, Diuini opus Alcimedontis. Nescia mens hominũ.] Quia propter hunc periturus est balteum, quem nunc se sustulisse lætatur. Sublata.] elata. Magno cùm optauerit.] precio scil. sic alibi, Et magno mercentur Atridæ. & est sensus talis, Tempus erit, quo Turnus optabit quouis precio redimere, ne ipse Pallantẽ occidisse uideatur. Multo gemitu.] cum multo gemitu. O dolor. Hos duos uersus pleriq; à Poeta dictos uolunt: alij à socijs, qui portant cadauer. Dolor autem, propter Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert. Decus, propter id, Cùm tamẽ ingentes Rutulorum linquis aceruos. Certior author.] Id est, nuncius uerus. Tenui discrimine leti.] Modico mortis interstitio: propter quod magna Pallãtis uirtus ostenditur, quo interempto omnis est in fugam conuersus exercitus. Versis.] fugatis.

POM. Sab. Stat sua cuiq; dies.] Verba Iouis ad Herculem de immortalitate fatorũ: ut Silius, Extremumq; diem primus tulit. Epicurei casibus ascribũt omnia, Stoici fato. Seneca lib. 20. in hanc sententiã: De futuris cogita, naturas rerũ mutare nõ possumus, sed animũ, quo fortiter fortunã patiamur. optimũ est pati, quod emendare nõ possis. Cleanthes Iouem his uersibus allocutus est, ut etiã Cicero meminit: Duc ô parẽs, cœlestisq; dominator poli, Quocunq; placuit, nulla parendi mora est. Assum impiger. fac nolle, comitabor gemens, Malusq; patiar facere. quod licuit bono. Ducunt uolentem fata, nolentẽ trahunt. Sic uiuamus, sic loquamur, ut paratos nos inueniat atq; impigros fatũ. hic est magnus animus: pusillus uerò & degener, qui obluctatur, & de ordine mundi male existimat. Dies.] fœminino genere, pro tempore nõ constituto: masculino, pro tempore duodecim horarum, ut Pedianus meminit. Tot nati deũm cecidere.] ut Achilles Thetidis: Memnon, Auroræ: Ascalaphus, Martis. Sarpedon.] ut diximus, è progenie Iouis, rex Lyciorum. At Pallas.] Pugna Pallantis cum Turno. Aspice.] Loquitur Turnus. Cuspis.] telum missum à Turno perforauit clypeũ & loricam & pectus Pallantis. Arcades.] Turnus uictor loquitur. Meruit.] habere pater. Balth[...]] Turnus sub stulit baltheum Pallanti, & fuit causa cædis suæ. in baltheo impressa erat fabula filiarum Danai, quæ interemerunt maritos, id est sobrinos filios Ægypti. Clonus.] filius Euryti sculptor fuit optimus, & cælauerat baltheũ. Quo nunc.] Loquitur poeta. [...]ta.] mẽs humana elata. Turno tẽpus erit.] tẽpus erit [...] pœnitebit Turnũ interemisse Pallãta. Magnũ.] egregie se gessit. Hæc te prima dies.] Loquuntur qui Pallanta ferebant. Alij uolunt loqui poetã, in miseratione Pallantis.

VAR. Lect. Etiam sua Turnum Fata uocant.] In libris aliquot Manent legitur. sed Vocant magis placet: quia magis facit ad consolationem si pœna non differatur, & Vocant instare significat. Fulgentem diripit ensem.] In Romano libro Deripit, more suo, uti superius. Humeri surgunt qua tegmina summa.] In nonnullis libris, Humeris habetur. Et pro Summa, Prima legitur in Romano libro. Tot ferri terga.] In antiquis libris reperitur Cum, non Tot. Vibranti cuspis mediũ.] In aliquot Vibranti medium cuspis. De uulnere telum.] In Romano legitur De pectore. Sanguisq;, animusq;.] In Romano libro, Sanguis animusq;. Corruit in uulnus.] In Oblongo libro Concidit legitur. Quem Turnus super.] In Romano libro uersus est integer, bis additis Sic ore profatus. Quæ bonus Eurytion.] In antiquis Eurytides est. Epitheton illud Bonus uariat. nam alij Clonus. alij, Clonius. alij Conus legunt. Dolor, atq; decus magnum rediture parenti.] In Romano libro Parentis legitur.

DON. Quem Turnus super assistens.] Hoc est, super quem assistens Turnus. Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte Euandro, qualẽ meruit Pallanta remitto.] Insultans Turnus & uictoriæ successu superbior factus: Tenete, inquit, Arcades memoria uerba mea, & retenta ad Euandrum ferte. Remitto ei filium suum, non qualem ipse optauit, sed qualem meruit. Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi est Largior.] Fieri non potuit, ut hostis & Euandro et Pallanti infensus pro malefactis beneuolentiam redderet: unde sub imagine humanitatis, dum spõte patri reddit occisum, etiam patrias pœnas conatur exigere. Suprà enim professus est, quid animi gereret: nam dixit, Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas Debetur, cuperem ipse parens spectat[...] adesset. Quod quia factum nõ est, alio genere cup[...] pleri: ut qui cadentem filium spectare in campo non potuisset, in sedibus suis positus uideret occisum. Leuius enim (ut suprà dictum est) dolemus, si audiantur mala: grauius uerò, si uideantur. Addidit, Qualem meruit Pallanta remitto: ut euidentius appareret non beneuolum illum gerere animum, sed amari hostis durum immaneq; commentum. Haud illi stabunt Æneia paruo Hospitia.] Paruis opibus rex, quæ sunt Troianorum fœdera, quod factũ est, mox probabit stare nõ posse. Hoc dictionis genere potuit intelligi, quòd spe gereret etiã Euandrũ perse-

A perſequendi, ſcilicet ſuperatis Troianis & auxilijs, quæ Æneæ fuerant iuncta. Et læuo preßit pede talia fatus Exanimem, rapiens immania pondera balthei.] Et talia locutus læuo pede corpus defuncti Pallantis preßit, rapiens ei grauißimi ponderis balteum. Expreßit ornatum detrahentis balteum: ſupra balteum enim iacebat defuncti corpus, nec extrahi potuit niſi manus intentis iuuiſſet pedibus. Auxilium habuit ſpecies ipſa, etiam proprium pondus, quod ueniebat ex auro. Vnde apparuit duplicem cauſam fuiſſe rapiendi, unam propter inſigne uictoriæ: alteram propter ſpeciei meritum, quod augebat auri taxatio, & artis induſtria. Impreſſumq; nefas.] Impreſſa in auro fuit admißi ſceleris fabula, continens hæc: Vna ſub nocte iugali Cæſa manus iuuenum fœdè, thalamiq; cruenti. Magnum in hoc facto ſceleris fuit exemplum, quod usq; adeò poetæ diſplicuit, ut acerbitatem eius diuerſis exprimat rebus. à numero, Vna, inquit. à tempore, Sub nocte. ab affectu iugali, Religioni coniuncti tanti extiterit uis. Ait ergo, quis ſperaret nocte una & prima, qua ad coniunctionem matrimonij perficiendam dulcior B nulla eſt, ſcelus in ſponſum & iuuenes, uirginum manu complere potuiſſe? Quis hoc non nefas appellet? quis ſcelus tam inſigne gentibus referat? tot ualentes ætate, fœmineis turpiter interemptos inſidijs? deceptos reuerentia thalami, & circumuentos illic, ubi amores pij non odia exercenda uirtutum? Quæ bonus Eurytion multo cælauerat auro.] Cælatura, nomen eſt artis, quæ illic interuenit ubi ſubſtantia ineſt minor, ut latitudinem non multa ſpecies, ſed producta in tenuiorem laminã ueſtiat. In balteo iſto metalli & cælaturæ opus cõcurrerat, ſed plurimo ex auro, non ut in operibus ex paruo reiecta. Deniq; ipſa Turno extitit cauſa rapiẽdi, quòd arte præſtaret & pondere. Quo nunc Turnus ouat ſpolio, gaudetq; potitus, Neſcia mens hominum fati ſortisq; futuræ, Et ſeruare modum rebus ſublata ſecundis.] Hoc, inquit, ſpolio arbitrabatur factum ſe eſſe glorioſum, & lætabatur eo ignarus ſuæ ſortis & fati, quòd iam urgeretur in mortem, quem in rebus ſecundis, & in altitudinem proſperam repentè ſublatis, debuerit ſeruare modum, & aduerſæ quoq; fortunæ conſiderare conditionem. Turno tempus erit ma C gno quum optauerit emptum Intactum Pallanta, & quũ ſpolia iſta diemq; Oderit.] Gaudebat in præſenti, futuri neſcius exitus ſui, non proſperis rebus ſuis, ſed inde magis, unde lætabatur aduerſis. Faciebat hunc mentis errorem imprudentia futurorum. Cæterùm imminebat iam tempus, quo idem Turnus Pallantem optaturus eſſet incolumem, ſumptibus magnis & ingenti precio reuocatum, quo ſpolia ipſa diemq; oderit, ipſumq; momentum, quo rapta ſunt, fuiſſet oſurus. Hæc proponendo pronunciabat Poeta euaſurum fuiſſe Turnum, ſi Pallanta non peremiſſet aut balteo ipſius non fuiſſet accinctus. Interea quæramus cauſam deſcriptæ fabulæ, quæ auro baltei tenebatur impreſſa, nulla alia coniectura occurreret, niſi quia & ipſe Turnus in cauſa non conceſſarum nuptiarum fuerat moriturus. At ſocij multo gemitu, lacrymiſq; Impoſitum ſcuto referunt Pallanta frequentes.] Verus hîc dolor expreſſus eſt, quum funus Pallantis multo gemitu, atq; uberioribus lachrymis frequẽtes proſecuti ſunt ſocij. Scuto, inquit, referunt. quantus fuerat dolor, ut quo defendi incolumis ſolet, portaretur occiſus? O dolor, atq; decus magnũ rediture parenti.] Duo propoſuit: utriſq; reſpondit. Dolor enim ad perſonam patris pertinet: decus uerò ad memoriam mortui, qui dixerat: Aut leto inſignis. & qui ſcierit gloriæ dari, ſi aduerſo uulnere cadat in bello uir fortis. Denique ſequenti dictione ipſe aperit Poeta, quid afferat dolorè, quidq; decus oſtendat. Hæc, inquit, te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.] Pars iſta pertinet ad dolorem. Ingemendum enim fuit optimæ ſpei iuuenem eodem die oppreſſum, quo auſpice eſt dimieationem ingreſſus. Ecce dicuntur partes gloriarum, propter maiorum conſolationem, & ut oſtendatur decus eius. Quum tamen ingentes Rutulorum linquis aceruos.] Etſi, inquit, acerbum eſt, quòd cecidiſti, dum fortiter facis: ſic tamen incurriſti ultimũ fatum multis hoſtibus in aceruum ſtrage facta coniectis. Addidit, Aceruos ingẽtes, ut cumularet laudem quæſitam in aduerſis ex aceruorum numero infinito, & magnitudine generaliter poſita. Nec iam fama mali tanti, ſed certior author Aduolat Æneæ.] Hoc malum non fama, quæ ſolet nunciare nonnunquam pro ueris falſa, ſed certus author & nuncius ad Æneam fideliter uenit tanta maturitate, ut ipſam quoq; famam celeriter præuerteret. Addebat ille nuncius: Tenui diſcrimine leti Eſſe ſuos.] Hoc eſt, inter ipſos & mortem modicum remanſiſſe moræ diſcrimen. Tempus uerſis ſuccurrere Teucris.] Tempus eſſe ſuggerebat, quo uerſis ſuis Æneas idem ſubuenire debuiſſet. Benè temperauit, Verſis tempus ſuccurrere, quaſi qui ſuadebat ſubueniendũ, ut eſſet metus & ſpes. facile enim extingui poſſent, ſi nullus ſuccurreret utpote uerſis: facilè uerò euadere interueniẽte maturo auxilio, quum non ad plenum fuerint ſuperati. Proxima quæq; mittit gladio, latumq; per agmen Ardens limitẽ agit ferro.] Quid faceret, qui properabat ad ſuos: et cui dictum fuerat, ſubueniendi tempus urgere, & hoſtibus in medio poſitis tranſire nõ poterat. Quæ igitur proxima fuerant, metit gladio. Metere dicimus, ſecare falcibus ſegetẽ, quæ quum abſcinditur, non reſiſtit. & ferro tota fato facilè ſubiecta eſt. et iſte cædebat medios non occidendi affectu, quum properabat, ſed ardore tranſeundi. Idcirco addidit, Latumq; per agmẽ Ardens limitem agit ferro. Quantæ fuit uirtutis pro infinita bellantium latitudine aperire cæſorum funeribus uiam, et incolumem tranſire per medios? Te Turne ſuperbum Cæde noua quærens.] Occidendus fuit ante omnes, qui illo tempore cauſas tanti doloris inuenerat. Bene poſitum, Quærẽs: quum enim inter plurima, quod magis neceſſarium eſt quæritur, negliguntur cætera, & remouentur in partem, ut ad id perueniatur inueſtigando & ſcrutando, quod neceßitatẽ inquiſitionis inuexit. Quærebat igitur Turnum occiſi Pallantis cauſa, et hunc de nouo, hoc eſt, exquiſito ſupplicij genere cupiebat inuenire. Pallas, Euander in ipſis Omnia ſunt oculis, menſæ quas aduena primus Tunc adijt, dextræq; datæ.] Voluebat Æneas omnia in animo ſuo: ante eius oculos ſtabant uniuerſa. Primus Pallas, quem bellis immaturum miſerrimus crediderat pater: ætas adoleſcentis & ſpes, uel quòd unicus fuit. Euander pater, ſcilicet orbatus filio, pater in occidua ætate deceptus, beneuolus hoſpes, humanus, utilis, commodus largitor auxiliorum: in dando facilis, in prouidendo præcipuus. Menſæ quas aduena primus Tunc adijt, dextræq; datæ.] cõmunicatio menſarũ, quas ei exhibuit in Herculis ſacris, quas adijt primus, ad quas uenit incognitus, quibuſq; aduena quũ ueniret, exceptus eſt. Horum quanta religio, quantũ menſis cæteris potior, quarum reuerentiam humanitas hominis, & dei præſen

tis testimonium duplicauerat? Iunctarum etiam dextera rũ fides, iura initæ societatis, amicitiæq; sine difficultate susceptæ? Hæc omnia diuisit, ne continuata fœdarent dictionis ornamentum: & interposuit, In ipsis omnia sunt oculis. Nos hoc ipsum ponimus in capite, ut ordinatio illustriorẽ faciat intellectum, hoc modo: In ipsis omnia sunt oculis, Pallas, Euãder, mensæ, dextræq; datæ: ut hæc sunt omnia, quæ ille ponebat ante oculos suos, & pro præsentibus recensebat. Sulmone creatos Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vfens Viuentes rapit, inferias A quos immolet umbris, Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas.] Sulmonis filios quatuor, & Vfentis totidem: hoc est, quatuor, sicut uiui fuerant, rapuit. In octo hominibus, non adductis sed raptis, quanta Æneæ uirtus ostenditur? quantum obsequiũ propter honorandam memoriam mortui? hoc idcirco faciebat, ut hostium prece manes placaret occisi, & captiuorum sanguine rogi filij perfunderet flammas.

SER. Latum per agmen Ardens limitem agit.] Ordo, Latum limitẽ ardens agit per agmen, id est facit: melius quàm si dicas Latum per agmen. Ergo sic intelligamus aut per ordinem, aut per hypallagen: nam et suprà sic ait, Hæc ego uasta dabo, & lato te limite ducã. Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis.] Erat rectum: Pallas, Euander, mensæ, quas aduena primus Tunc adijt, dextræque datæ, in ipsis Omnia sunt oculis: sed peritè scissa est narratio, per quã animus Æneæ perturbatus exprimitur. Inferias quos immolet umbris.] Inferiæ sunt sacra mortuorum, quæ inferis soluũtur. Sanè mos erat in sepulchris uirorum fortium captiuos necari: quod postquam crudele

Proxima quæq; metit gladio, latumq; per agmen
Ardens limitem agit ferro, te Turne superbum
Cæde noua quærens, Pallas, Euander, in ipsis
Omnia sunt oculis, mensæ, quas aduena primus
Tunc adijt, dextræq; datæ: Sulmone creatos
Quatuor hic iuuenes, totidẽ quos educat Vfens,
Viuentes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam quũ tenderet hastã,
Ille astu subit, ac tremebunda superuolat hasta,
Et genua amplectens effatur talia supplex.
Per patrios manes, & spes surgentis Iuli
Te precor, hanc animam serues, natoq; patriq;.
Est domus alta, iacent penitus defossa talenta
Cælati argenti, sunt auri pondera facti
Infectiq; mihi. non hìc uictoria Teucrûm
Vertitur: haud anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat, Aeneas contrà cui talia reddit:
Argenti atq; auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, iam tum Pallante perempto.
Hoc patris Anchisæ manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus, galeam læua tenet, atq; reflexa
Ceruice orantis capulo tenus abdidit ensem.
Nec procul Aemonides, Phœbi Triuiæq; sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora uitta.
Totus collucens ueste, atq; insignibus armis.

ceret. Commercia.] uicißitudines, & ignoscendi facultatem. Nec procul Æmonides.] Hoc nomen licet patronymicũ esse et patronymicũ, quia in des exit, ut dicamus Æmonis filius: tamen melius est ut id proprium esse dicamus, quia nusquã nomen eius aut præmissum est, B aut secutum. Ergo simile est patronymico, ut sit Æmonides, sicut Thucydides. Infula.] Fascia in modum diadematis, à qua uittæ ex utraq; parte dependebãt, quæ plerunque lata, & plerunq; tortilis, de albo & cocco. Insignibus armis.] Asper sic legit, & utitur Sallustij exẽplo, qui ait: Equo atq; armis insignib. Probus uerò Insignibus albis dicit legendum, ut uestes albas accipiamus, quæ sunt sacerdotibus congruæ: sicut Statius de Amphiarao dicit, Albaq; purpureas interplicat infula cristas. C

uisum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui à bustis Bustiarij dicti sunt. Captiuo.] Scilicet pro captiuorum: ut, Captiui pendent currus. item, Captiuaq; uestis Congeritur. & est, ut diximus, speciosus ornatus. Mago.] Datiuus: ut suprà, Ilo nanque procul. Subit.] subsedit. Per patrios manes, & spes.] Per eas person.s rogat propter quas precatur. Penitus defossa talenta.] Multi enim diuitias suas obruebant: unde Horatius, Quid iuuat immensum te argenti pondus et auri, Furtim defossa timidum deponere terra? Sanè melius Infossa diceret quàm Defossa, ad quod est metri necessitate compulsus: nam fugit dubiam syllabam. Non hìc uictoria Teucrûm Vertitur.] Lucanus, Nec pondera rerum, Nec momenta sumus. Gnatis parce tuis.] Qui in Vergilio descripsit declamationes, de hoc loco ait: Improbus es, qui aut regi dones, aut filios exhæredes. Parce autem est, secundum antiquos, serua: ut apud Lucilium & Ennium inuenitur. Gnatis tuis, nunc dicit: atqui suprà dixit, Natoq; patriq;. quomodo igitur Gnatis? Non est contrarium: nam liberos etiam dicimus unum filium. adeò ut Terentius Filiam liberos dixerit: ut in Hecyra, Qui illum dignum decreuerunt, suos cui liberos committerent. ubi pater de filia ad uxorem loquitur. Ergo usurpauit respiciens ad liberos, ut gnatus de uno di-

Cæde noua.] ut te interimat. Euander, in ipsis.] POM. Commemorat beneficia gratitudo Æneæ. Mensæ.] Sabi. primæ mensæ quas adijt Æneas, fuere Euandri. Sulmone creatos.] ab Sulmone urbe Latij. Quos immolet umbris.] Mos fuit apud antiquos, in sepulchris magnatium mactare captiuos, & appellabant inferias. Inferiæ sacra mortuorum, à dijs inferis. Hasta.] quia non fecit uulnus. Per patrios.] Loquitur Magus Æneæ. Auri pondera.] massæ æneæ. Argenti atq; auri.] Æneas loquitur. Parce.] serua. Commercia.] Commercium dicitur uicißitudo ignoscendi. Tum [illegible]te.] cum interemit illum. Infula.] uelamenta [illegible]pitum sacerdotum infulæ. Insignibus albis.] Asper legit insignibus armis. ut Salustius, Equo atq; insignibus armis. Albis.] scilicet uestibus albis, quæ sacerdotibus cõueniunt: ut ait Probus.

VAR. Lect. Succurrere Teucris.] In Romano libro Succedere legitur. Primus Tunc adijt.] In Romano libro Primum, in alijs quibusdam Primas. Inde Mago procul infensam contenderat hastam. In Romano libro, & alijs ita legitur, Inde Mago procul infestam cum tenderet. Est etiã, Contorserat. Abdidit ensem.] Rom. lib. legit, Applicat ensem

A ensem. Infula cui sacra.] Romanus liber Sacro legit.
DON. Inde Mago procul infensam contenderat hastam. Ille subit, ac tremebunda superuolat hasta.] Posteaquam illos rapuit uiuos, hastam misit in Magonem: sed quum il la altior euaderet, ille per astutiam humilem se fecit, & superuolante iaculo ictum, quem fuerat accepturus, euasit. ... genua amplectens effatus talia supplex.] Et quũ transmissa hasta Æneam in totum euadere non potuisset, ...enus eius cum huiusmodi prece confugit. Per patrios manes, & spem surgentis Iuli Te precor, hanc animam serues, natoq;, patriq;.] Duo deprecationis commoda tenuit, patris memoriam, & spem filij surgentis. Alterum, quod consecratum esse apud Æneam debuit, pium. petiturus autem pro se etiam filij sui nexuit causam, propter quem ...uere cupiebat. Rectè similibus personis principia ...tionis induxit. Si peperceris, inquit, mihi, seruabis me, & filium meum: perindeq; nō unum, sed duos. Ecce rogabat eum, cui filius esset, & nosset quomodo posset exoriri detrimentum, si filius perderet patrem: uel quid boni, si liberari meruisset. Verum ne solæ preces impetra
B tionem obtinere non possent, promittit & præmium. Est domus alta.] Hoc est, locuples & magnarum diuitiarum. Magna ars dicendi, ut promissurus pretium pro conseruatione sanguinis sui, primo in loco ostenderet esse dandi substantiam: frustra enim promittitur, ubi non suppetit, quod impendi possit, aut debeat in eo ipso. Quum dici potuisset, Sed non tanta facultatum copia est, quæ redemptionem congrua largitione possit implere, addidit, Iacent penitus defossa talenta Cælati argenti.] Et obrutum dixit, ut magnam materiæ ostenderet copiam: & ab arte duxit laudem, ut pulcherrimum demonstraret. Sunt auri pondera facti, Infectiq; mihi.] Hoc est, in speciebus & massis. De modo ac pondere nihil dixit, ut generalitas tantum coniecturæ tribueret, quãtum forsitan deposita non haberent. Non hîc uictoria Teucrûm Vertitur, haud anima una dabit discrimina tanta.] Rationabilis persuasio, & complexa omnes partes, quæ ad optatos possent exitus prouocare. Prima humanitatis fuit: sequens, quæ sponderet ex diuitijs affluentibus commodũ. Quid ergo, si parcere, & sumere incommodum fuit? Oc
C currit deprecans & ait, Victoria tua non unius nece conficietur, nec in uno cõsistũt quæ è diuerso metuenda sunt. Dixerat.] finem ille suis precibus fecerat. Æneas cõtrà, cui talia reddit.] Quum dicit Contrà, ostendit non esse preces rogantis admissas. Argenti atq; auri memoras quæ multa talenta, Gnatis parce tuis.] Admirãda responsio pro persona eius, qui eo tempore nulli decreuerat esse parcendum, propter Pallantis ultionem, & commodum uictoriæ suæ: illud enim, quod promittebat, ad uictores cum ipsa uictoria erat transiturũ. proindesic inci pit, Diuitias tuas parce liberis tuis, hoc est serua. Inde e... ...rci dicuntur, qui non multum erogant, quia quod ...abuerint seruãt: nam & Salem parcum Virgilius idem dixit alio loco, quia tradita sibi custodit. ait enim, Vt par co sale contingunt, hyemiq; reponunt. Belli commertia Turnus Sustulit ista prior, iam tum Pallante perempto.] Humanitatem, inquit, poscis, quæ inter partes solet aliquando præstari: sed istam mihi tuus ille sustulit Turnus, & inhumanitatem plenam morte Pallantis docuit. Sæuire non erat meum, sed fuit misereri promptissimum mihi. sed magisterio partis uestræ didici, quod mihi non dedit natura nascenti: factus sum quod non eram, & in contrarium est, quod aliquando præstabam. Hoc patris Anchisæ manes, hoc sentit Iulus.] Magis hoc factũ placebit manibus patris mei, placebit & filio: ex hoc enim facto ad utrunq; peruenit gratia, si orbitas Euandri uindicetur, & interitus Pallantis. Sic fatus galeam læua tenet, atq; reflexa Ceruice orantis, capulo tenus abdidit ensem.] Vbicunq; ponit ensem usq; ad capulũ in corpus hominis uersum, tractum significat facientem. Nec procul Hæmonides Phœbi Triuiæq; sacerdos, Infula cui sacra redimibat tempora uitta, Totus collucens ueste, atque insignibus armis.] Nõ longè à Magone Hæmonides apparuit, quem dicit Phœbi et Triuiæ fuisse sacerdotem, quem quis esset prodebat habitus capitis: uittas quippe gestabat, quas non nisi sacerdotes habere consueuerũt. Fuit idem etiam armis & ueste conspicuus. Quem congressus agit campo, lapsumq; super stans Immolat.] Exagitatum et lapsum immolauit. Pulchrè non occisum, sed immolatum dixit alludens ex officio à nomine sacerdotis. Ingentiq; umbra tegit.] Quia dixit Æneã super lapsum constitisse, dixit iacentis corpus percussoris sui umbra con tectum. Arma Serestus Lecta refert humeris, tibi rex Gradiue trophæum.] Ecce sic arma, inquit, sustulit Serestus non cupiditate quæstus, sed ut armati bellorum deo, trophæa ostentatione sacraret: utpote quia suprà dictum est, Totus collucẽs ueste, atq; insignibus armis, perindeq; digna, quæ uiderentur in templo: atq; ita temerarius, qui immemor officij sui Apollinem Dianamq; deferens, processit in campum, morte pœnas exoluit, & templum dei bellatoris suis ex spolijs ornauit. Instaurant acies Vulcani stirpe creatus Cæculus, & ueniens Marsorum montibus Vmbro.] Duo isti, quum uiderent Æneam sic sæuire, in multorũ necem instaurabãt acies, quæ fuerãt Ænea turbante confusæ. Dardanides contrà furit.] Quis enim non moueretur in immensum modum iri obuiam nixibus suis? Anxuris ense sinistram, Et totum clypei ferro deiecerat orbem.] Æneas hoc uiso, quum fureret, Anxuris sinistram manũ amputauit gladio, quæ abscissa cum ipso quod gestabat concidit scuto. Dixerat ille aliquid magnum, uimq; affore uerbo Crediderat, cœloq; animũ fortasse ferebat, Caniciemq; sibi, & longos promiserat annos.] Reprehendit hunc Virgilius, quia contra conditionem generis humani, quod futurorum est nescium, fidebat promissi spei, sibiq; cessurũ effectum credebat, quòd ad caniciem & longos annos peruenire potuisset. In eo autem ad cœlum ferebat animos, quòd solus esset maiore senectute uicturus.

Quẽ congressus agit campo, lapsumq; superstãs,
Immolat, ingentiq; umbra tegit: arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi rex Gradiue trophęum.
Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Cæculus, & ueniens Marsorũ montibus Vmbro.
Dardanides contrà furit, Anxuris ense sinistram,
Et totum clypei ferro deiecerat orbem.

SER. Campo.] per campum. Immolat.] Quasi uictimam, & ut ille consueuerat: nam hoc uerbo ad sacerdotis nomen alludit. Ingentiq; umbra tegit.] Aut magnitudine corporis sui obumbrat eius cadauer: aut ingenti umbra tegit, id est morte tegit: ut, In æternam clauduntur lumina noctem. aut Ingenti umbra tegit, secundum usum ac-

Dixerat ille aliquid magnum, uimq; affore uerbo
Crediderat, cœloq; animum fortasse ferebat,
Caniciemq; sibi, & longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contrà fulgentibus armis,
Syluicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obuius ardenti sese obtulit. ille reducta
Loricam, clypeiq; ingens onus impedit hasta,
Tum caput orantis nequicquam, & multa parantis
Dicere, deturbat terræ, truncumq; tepentem
Prouoluens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc metuende iace, non te optima mater
Condet humi, patrio'ue onerabit mẽbra sepulchro:
Alitib. linquere feris, aut gurgite mersum
Vnda feret, pisces'q; impasti uulnera lambent.
Protinus Antheũ & Lycam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemq; Numam, fuluũq; Camertẽ
Magnanimo Volscente satum: ditissimus agri
Qui fuit Ausonidûm, & tacitis regnauit Amyclis.

cipiendum est, id est, insultatione eum opprimit. Serestus.] Serestos duos intelligamus: unum in castris, & unum cum Ænea: nam Troiani nondũ erupere. ut intelligamus eum quem suprà dixit. Ergo duo sunt: nec mirũ, & quũ ipse dixerit quod exemplo esse possit, Assaraciq; duo. Lecta refert.] Propriè dixit: nã spolia quæ aptantur trophæis, legi dicũtur, id est, eligi. Trophæum.] Declinatio Latina est, unde & penultima habebat accentum in numero plurali, quia Trophæa dicimus sicut Græci: nec aliquid tamen mutilamus, eritq; in antepenultima accentus, sicut apud Græcos. Instaurant.] κατὰ τὸ σιωπώμενον, fusas antè accipiamus ex eo quòd dixit, Instaurant. Vulcani stirpe creatos.] Notandum stirpem de patre dictam, quum semper de longa generis significatione dicatur. Dardanides.] Patronymicon à maioribus. Dixerat ille aliquid magnum.] Prouerbialiter dictum est: ac si diceret, Non mirum sic occisum esse eum, qui sibi plurimum arrogabat. μὴ μέγ' ἄγεις. Cœloq; animum fortasse ferebat.] Fortè exæquauerat cœlo: ut de Ænea Drances, Quibus cœlo te laudibus æquem? Siluicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat.] Faunus hoc loco quidam rusticus intelligendus est, nõ Deus, sicut suprà Anxurus, quẽ legimus Iouem. Nonnulli etiam nympham, non deam uolunt, sed Græcè sponsam dictã: nec incredibile sit ex duobus numinibus procreatum esse mortalem, quanquã hæc numina secundum Aristotelem aliquando moriantur. Ille reducta.] Id est, longa: ut, Interea uidet Æneas in ualle reducta. & intelligimus portenta hasta Tarquiti armma esse impedita. Alij Reducta retroducta dicunt, quod non procedit. Istic nunc metuende iace.] σχηματισμὸς est hostilis irrisio. Patrio'ue onerabit membra sepulchro.] Etiã hinc apparet Faunũ hominem fuisse. Impasti.] Ita auidi, ut semper credãtur impasti: sicut de harpyis dixit in Tertio, Et pallida semper Ora fame, quasi famelicæ. Ausonidûm.] Pro Ausonidarũ, sicut Deûm pro deorum: nam Ausonidûm à genere fœminino uenit, ut hæc Ausonis, hæ Ausonides. Ausonidarum uerò uenit ab eo quod est hic Ausonida, huius Ausonidæ. Tacitis regnauit Amyclis.] Inter Caietam & Terracinam oppidum constitutum est à Laconibus, qui comites Castoris et Pollucis fuerunt, & ab Amyclis prouinciæ Laconiæ ciuitate, est ei nomen inditum. Lacones itaq; isti quum secundum Pythagoream sectam, à cæde omnium animalium abstinerẽt, (unde Iuuen. A cunctis animalibus abstinuit) quiq; tanquam homines, & ex uicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab ijsdem interempti sunt. Vnde Amyclas tacitas dicit, id est Pythagoreas: nã Pythagorica uirtus est quinquennale silentium. Est et alia expositio: Quum frequẽter falsò nunciarentur hostes, et inani terrore ciuitas quassaretur, lata lege cautum est, ne quis unquam hostis nunciaret aduentum. Postea quã

A uerè hostis ueniret, nullo nunciante ex improuiso capta est: unde Tacitæ Amyclæ dictæ sunt, quòd periêre silentio. Hinc est quod ait Lucilius, Mihi necesse est loqui: nã scio Amyclas tacẽdo perijsse. Immolat.] Æneas. Tegit.] scilicet occupat Æneas cadauer, et ingenti umbra tegit. ingẽti aũt, ad magnitudinem corporis: aut ingẽti, ad laudem Æneæ. duo enim Seresti: alter remanserat in Troia, alter cũ Ænea. Electa.] spolia eliguntur. Vmbro.] fluuius qui labitur è Marsorum montibus, & immiscetur cum Aniene. B lege suprà. Dixerat.] Arroganter fortè locutus erat Anxur. Promiserat.] Tarquitus. Tarquitus filius Dauni ex Dryope nympha, fuit aruspex. qui intelligunt de Fauno, rustico deo, errãt meo iudicio. Reducta.] portenta, id est, longa. Truncumq;] Æneas truncauit caput Tarquito. Istic nunc.] Loquitur Æneas. Volcente.] semper in antiquo Vulcens, sine s, & per u. Tacitis regnauit Amyclis.] Comites Castoris et Pollucis in Italia cõdiderunt Amyclas in maritima ora, inter Tarricinam & Fundos, in paludibus. & dixere ab Amyclis oppido Laconiæ, quia ipsi Lacones erant: quas, ait Plinius, fuisse à serpẽtibus deletas. uerùm cum Lucilius dicat, Mihi est necesse loqui, nam scio Amyclas tacendo perijsse, et Vergilius imitatus fuerit, et Silius etiam dixerit, Quasque euertere silentia Amyclæ: uidetur illud Aspri satis probabile, Cum sæpe falsò nunciaretur aduentus hostiũ, lege cautum fuit ab Amycleis, ne quis unquam de hoste nunciaret. contigit hostes uenire, qui propter silentiũ urbem diripuere. Alij uolunt, Tacitas, id est Pythagoricas, quia Pythagoras silentium tenebat: sed non placet. C

POM. Sabi.

Truncumq; tepentem.] Oblon. lib. atq; etiam alij, Repentè legunt, Romanus, Petentem. Non optima mater.] In antiquis libris legitur Nunc te optima. Protinus Antheum, & Lycam.] In Oblongo lib. Lycam est, Romanus, Lucam habet. Prima agmina Turni.] Antiqua exemplaria, Turnum habent.

VAR. Lect.

Tarquitus exultans contrà fulgentibus armis, Syluicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat, Obuius ardenti sese obtulit.] Huius nomen dixit, et genus, et quemadmodum ingentem animum gerens, sese obtulit ardenti, quasi Æneam certamine superaturus. Ille reducta loricam, clypeiq; ingens onus impedit hasta.] Clypeo et lorica impedientibus, omne quum corpus hostile ferire non posset, Tum caput orantis nequidquam, & multa parantis Dicere, deturbat terræ truncumq; tepentem Prouoluens.] Caput orantis frustra, & parantem multa addere, conuersa intentione sua prouoluit terræ, & truncum reddidit. Super hæc inimico pectore fatur.] Expressit irati personam: nam illum perdito capite prouoluit, hoc est impulit, quasi casurus non esset. Addidit et uerba post factum, qualia furens promere debuit, & uictor inimicus effundere. Breuiter dicit, Istic nunc metuende

DON.

A tuende iace.] Sic, inquit, iacere meruisti qui te talem arbitratus es, ut timeri debuisses. Non te optima mater Condet humi, patrioue honorabit membra sepulchro: Alitibus linquere feris, aut gurgite mersum Vnda feret, piscesq; impasti uulnera lambent.] Meruisti, inquit, capitis supplicium: erit tibi alia pœna: post mortem funus tuu non prosequetur mater tua, nec humabit exanimem, nec socia ossibus patrijs pater. Hæc addidit & alia: quæ insta sit, dixit, Alitibus linquere. quum, inquit, terra nulla te contexerit, aues te feræ consument: aut si in gurgitem fueris mersus, non latebis, portabit te quippe unda sublimem, & piscium famem opportuna præda satiabis. Protinus Anthæu & Lucam, prima agmina Turni Persequitur, fortemq; Numam, fuluumq; Camertem Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri Qui fuit Ausonidum, & tacitis regnauit Amyclis.] Non Anthæus & Lucas soli primi, hoc est, uirtute præstantes fuerunt in Turni exercitu, sed & cæteri, quos postea nominauit: et tamen cùm ad Æneam uenissent, uirtuti eius armisq; cesserunt: deniq; persequebatur eos. Hoc quod dixit Perse-

B quitur, non ad unum, sed ad omnes pertinet, ut illorũ neminem uiuum dimisisse uideatur. Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt, Centenasq; manus, quinquaginta oribus ignem, Pectoribusq; arsisse, Iouis cùm fulmina contra Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses.] Morem suum etiam hoc loco poeta seruauit, ut eius quod incredibile fuerat & fabulosum, non se proferret autorem. Qualis, inquit, Ægæon fuisse perhibetur, quem dicunt centum brachia habuisse, & totidem manus. Brachia & manus, non unum idemq; significant: nam Brachia uult esse ab humeris usq; ad eam partem, quæ in digitos diuiditur: manus uerò digitos ipsos. Ora quoq; quinquaginta, ac ex omnibus solitum incendia mittere. Arsisse autem quinquaginta pectoribus Iouis incendijs, quum contra cõtenderet. Quinquaginta gladijs & scutis. Quinquaginta, quod dixit, ad omnia pertinet. Proinde non semel accipiendum est: ut sit, Ægæon qualis, centũ cui brachia dicunt, centenasq; manus dicunt, quinquaginta oribus ignem dicunt, pectoribusq; arsisse dicunt, atq; tot paribus clypeis, gladijsq; contra Iouis fulmina certasse dicunt. Sic toto Æneas desæuit in æquore uictor, Vt semel intepuit mucro.] Completa est παραβολὴ per Æneæ personam, dum dicit eum sic in hostes sæuisse per campos, & in tanta multitudine extitisse uictorem, quasi habuisset centum brachia, & manus centum, gladios quinquaginta, & scuta quinquaginta, et ignem, quo cunctos incenderet. Tantum autem cæsorum asseruit numerum cecidisse, ut gladius eius sanguinis calore tepuisset. Quin ecce Nyphei Quadrijuges in equos, aduersaq; brachia tendit.] In equos Nyphei aduersa tendit brachia, scilicet ut hunc cum equis appeteret. Atq; illi longè gradientem, dira frementem Vt uidere, metu uersi retro'que ruentes Effunduntq; ducẽ, rapiuntq; ad littora currus.] Equi, inquit, ut Æneam uiderunt sic frementem, ut nihil ei posset obstare, quamuis essent muta animalia, lõge intellexerunt eius uim se ferre non posse: qua causa fugerũt ad littora effuso domino. Effusum intelligere debemus etiam occisum, quia de nece eius perfecta, nihil dictũ est. Interea bijugis infert se Lucagus albis In medios, fraterq; Liger, sed frater habenis Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.] Interea, significat ad alia transitũ, ut continuatio interrupta narrantis, legentis tædium releuet, remoueatq; ex uarietate fastidium: et alia similiter propter hanc causam inuenta sunt, ut uelut quandam nouitatem narrationis inducant. Bijugis albis, inquit, Lucagus, & eius frater Liger uno curru uecti sese intulerunt, hoc est, ingesserunt se Æneæ. Exposuit autem ipse quid officij singuli gererent in curru constituti. Liger, inquit, regebat equos, Lucagus autem pugnabat. Haud tulit Æneas tanto feruore furentes.] Æneas istos sic impune sæuientes pati non potuit: tanta enim fiducia ueniebant, ut sicuti suprà dictum est, medijs sese inferere hostibus nõ timerent. Irruit, aduersaq; ingens apparuit hasta.] Quod dixit Irruit, celeritatem facti significat. Denique consecutum est, Apparuit: mox enim ut irruit, apparuit: nam repentinum & insperatum fuit, quod Æneas effecerat. Contenta quippe hasta ingens ipse gestator subitus ante bijugos stetit.

SER. Ægæon qualis.] Ipse

C est & Briareus. Homerus: ὃν βριάρεων καλέουσι θεοί, ἄνδρες δέ τε πάντες αἰγαίωνα. In Sexto, Et centum geminus Briareus. Ignem Pectoribusq; arsisse.] Asper dicit ignem hunc animæ intelligendum calorem, uementem ex [illegible]: ut sit, cùm [illegible] crudelitatis efflaret. Alij ignem hunc fulminis uolunt: ut sit dictũ, quemadmodum in Primo, Illũ expirantẽ transfixo pectore flãmas. Sanè notandum, ignem arsisse. quum igni alia res ardeat. Sic toto Æneas.] Sic, ut nõ unum tantũ putares: nanq; ad hoc pertinet comparatio, ut intelligamus eum multitudinis uice dimicasse. Intepuit mucro.] Nimia scilicet cæde. Quadrijuges.] Propter ὁμοιοτέλευτον noluit dicere Quadrijugos, contulitq; se ad aliã declinationẽ: nã & quadrijugos & quadrijuges dicim⁹, sicut inermes et inermos, exanimes & exanimos. Atq; illi.] Scilicet equi: nã ad superiora retulit, quod sciendum est esse uiciosum: interposuit enim aduersa pectora. alibi, Præstanti corpore tauros Auertit, totidem forma superante iuuencas, Atq; hos &c. Longè gradiẽtem.] Longè

Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasq; manus, quinquaginta oribus ignem,
Pectoribusq; arsisse, Iouis cùm fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses.
Sic toto Aeneas desæuit in æquore uictor,
Vt semel intepuit mucro. quin ecce Nyphei
Quadrijuges in equos, aduersaq; pectora tendit,
Atq; illi longè gradientem, & dira frementem
Vt uidere, metu uersi, retroq; ruentes,
Effunduntq; ducem, rapiuntq; ad littora currum.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterq; Liger: sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Aeneas tanto feruore furentes:
Irruit, aduersaq; ingens apparuit hasta.
Cui Lyger:
Non Diomedis equos, non currũ cernis Achillis,
Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis & æui
His dabitur terris. Vesano talia latè
Dicta uolant Ligeri, sed non & Troius heros
Dicta parat contrà: iaculum nã torquet in hostẽ,
Lucagus, ut pronus pendens in uerbera telo

Admonuit bijugos, proiecto dum pede læuo
Aptat se pugnæ, subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tum læuum perforat inguen,
Excussus curru moribundus uoluitur aruis.
Quem pius Aeneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut uanæ uertêre ex hostibus umbræ,
qui iam fatis ultimis trahebatur in mortem.

gis gradibus incedētem: & est militaris incessus. Bijugis.] Erit nominatiuus hic Bijugus. nam Bijugibus faceret, si esset tertiæ formæ, ab eo quod est Bijugis, genitiuo huius Bijugis. Non Diomedis equos, non currum cernis Achil.] Duos obijcit, à quibus est uictus Æneas, nec tamen usquequaque: nam eorū impetus euitauit. Dicta parat.] Potest legi, Et dicta parat contrà. Pronus.] Pronus nomen est: nam & comparatur, ut pronior. si autem participium esset, fieret uitiosa locutio, sine interpositione coniunctionis. Proiecto.] extento: ut, Proiectaq; saxa Pachynni. Lucage nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit, aut uanæ uertere ex hostib. umbræ.] Hæc allocutio contraria est superiori. hoc enim continet, Obiecisti mihi quòd sim & à Diomede & ab Achille conuersus in fugam: te uerò ô Lucage, nec equorum tarditas prodidit, quod mihi contigit, cum à Diomede occisus est Pandarus, qui in eodē curru dimicabat: nec aliqua umbra equi territi, quod actum sæpius in Homero legitur. sicut paulo pòst Turnū cogit imago bella deserere. Potest tamen & ad illud referri, quo tempore eum ab Achille nube Neptunus eripuit. ut in 5. commemoratur.

POM. Pectora.] Nyphei. Lugagus.] & Liger fratres erant. Sed frater.] Liger. Non Diomedis equos.] Loquitur Liger: obijcit duo. nam euasit à congressu Diomedis & Achillis Æneas. lege suprà. Dicta parat contrà.] non respondit Æneas, sed intorsit iaculum. Lucage nulla tuos.] Loquitur Æneas: Tarditas equorum non prodidit te, ut olim me frustrata est, cum Pandarus fuit cæsus ab Diomede. Et umbra non terruit tuos equos: quasi dicat, nō uulneratus & à me cæsus cadis, sed quasi saliens deseris iuga. Vertere.] equos tuos.

Sab.

VAR. Lect. Deseuit in æquore uictor.] Sunt lib. antiq. in quibus In agmine legatur. Quin ecce Nyphæi.] In antiquis aliq. Nipæi legitur. Quadrijuges in equos.] In libris antiquis Quadrijugos legas. Rapiuntq; in littore currus.] Rom. lib. Ad littora currum legit. In quibusdā alijs lib. Ad littora cursus. Non currum cernis Achillis.] In aliquot lib. antiq. Nec currus habetur. Iaculum nam torquet in hostem.] Exempl. pleraq; In hostes legunt. Frater tendebat inermes.] In lib. aliquot Inertis legitur.

DON. Cui Liger.] Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis, Aut Phrygiæ campos.] Ter intelligēdum, quod suprà dictum est, Cernis, ut sit: Non Diomedis equos cernis, aut Achillis currus cernis, aut Phrygiæ campos cernis. Nunc belli finis, & æui His dabitur terris.] Elegit eorum nomina, qui inter Græcos præcipui fuerant: & hæc non pro merito suo, sed iniuriose significauit, ut & illos & Æneam obtrectatione perfunderet, quasi ipse cum equis suis esset omnibus potior. Non isti, inquit, Diomedis equi sunt, aut Achillis, quos euadere potuisti, nec in Phrygijs campis constitutus es: & hoc pro conuitio positum, quasi in quibus nascerentur imbelles. Ecce et terrarum fecit comparationem, quasi ipsæ proferant fortes, ipsæ debiles faciant. Et melius, inquit, factum est, ut nobis occurreres, ut salus tua simul cum isto bello terminum sumat. Vesano talia late Dicta uolant Ligeri.] Huiusmodi uerba Liger fundebat uesana mente, utpote

A Sed non & Troius contra ros Dicta parat contrà: iaculum nam torquet in hostem.] Non dicta sed iaculum parauit, quæ uoluit referre conuitia, quæ animum lacerare, non uitæ discrimen inferre possent: sed hastam iecit, quæ ipsum hominem cum suis uerbis extingueret. Compleuit sapientis bellatoris laudem, qui illo tempore atque illo loco, non uentosis uerbis sed ferro debuit & neceoperam hostium dare. Lucagus ut pronus, pendens in uerbera telo Admonuit bijugos, proiecto dum pede læuo Aptat se pugnæ, subit oras hasta per imas Fulgentis clypei, tum læuum perforat inguen] Lucagus, qui pugnandi tenebat officiū, dum equos admonere nititur telo, & sese ad certamen habitu specioso componit, dum unum pedem reducit, alterū porrigit, læuo inguine sub imas clypei partes ictū hastæ eum tis excepit. Excussus curru moribūdus uoluitur arnis.] B Nam quomodo potuit eximi curru, qui fulmineo ictu fuerat petitus, nisi inde illum uis facti excuteret morientem? Iacet autem moribundus in campo, qui superbia ferebatur in curru. Quem pius Æneas dictis affatur amaris.] Ecce consiliū uiri fortis, cōfecto certamine & unius interim procurata morte, ipse quoq; amaris usus est uerbis, egressus præter pietatis suæ molestiam, quum iniuriosis uocibus esset prouocatus. Tractatus eius quàm etiam in hac parte præcipuus, ut illum primò peteret, quem uidebat armatum? Ipsius enim mortem interitus facile sequebatur alterius, qui nō arma quibus fideret, sed habenas tenebat equorum. Lucage nulla tuos currus fuga segnis equorū Prodidit, aut uanæ uertere ex hostibus umbræ.] Loquebatur quasi cum eo, qui posset aliquid audire uel sentire post mortem: quod ipsum non imprudenter, sed insultantis animo faciebat. Lucage, inquit, nihil est quod equos peccasse causeris: illi non erant segnes, nec eos aliqua fefellit imaginatio: hoc est dicere, nihil te prodidit, nisi inertia tua. Ipse rotis saliens iuga deseris.] Verbis suis iocum uoluit iungere dicens, eum non excussum iugo, sed quasi uoluntate excidisse. Excussum ubicunq; ponit, C maiorem uim interuenisse significat. ut est illud, Excutitur, pronusq; magister Voluitur in caput. describebatur enim magna fluctuum uis & æstus intolerabilis pelagi. Hæc ita fatus, Arripuit bijugos.] Aliter inermem, aliter petijt armatum. Vbi enim Lucagus fuit, eminus hasta pugnatum est: quum autem Liger nudatus esset fratris auxilio, ipsos equos Æneas tenuit, quibus fugiendo ille posset euadere. Frater tendebat inertes Infelix palmas, curru delapsus eodem.] Fratre occiso & cum eo armis superato, ac retentis equis, quorum auxilio ... Liger potuerat liberari: quid supererat, nisi ut ipse quoque pœnas pro cōuitijs daret? Quod ipsum quum uidisset, relicto curru infelix sese conuertit ad preces, tendens supplices manus eo facilius, quia illas nulla occupauerant arma: quocirca inermi parci potuisset, nisi infelicem linguæ proteruitas decepisset. Per te, per qui te talem genuere parentes Vir Troiane, sine hanc animam, & miserere precantis.] Conuitia necessitas in obsequium uertit: et laudare cœpit eum, cuius paulo antè uituperatio dicebatur. Pluribus oranti Æneas.] Offensis quippe constitutus, non

A tutus, non potuit ad miserationem breui contextu deprecationis adduci, sed dicturus fuerat plura: Æneas uerò nō [illegible]s actus suos immeriti hominis multiloquio diuti⁹ detineri, occurrit necessario sermone, & quid doleret, breui elocutione testatus est. Haud talia dudum Dicta dabas.] Preces, inquit, tuas maledicto priori damnasti, nec talem [illegible] præbuisti iamdudum, ut hoc impetrare salutis tuæ [illegible]eficium merearis. Morere, & fratrem ne desere [illegible]ater.] Potius moriendum est tibi, ne fratrem deser[illegible]ater: decet enim ei te mortis sorte coniungi, quo aduersum me usus otio uenire potuisti. Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.] Definit quid sit pectus: in quo, inquit, anima latet, et tuta est, quo patefacto proditur, & interempta consumitur. Quum igitur hæc Æneas dixi[illegible]mnem commotionem suam in ictu, quo Ligerum [illegible]didit, euidenter expreßit, aperiendo ingenti plaga pectus eius, animamq; fundendo. Talia per campos edebat funera ductor Dardanius, torrentis aquæ, uel turbinis atri More furens.] Sic, inquit, Æneæ furentis actus & gesta ducebantur, sic per campos edeB bat funera, ut torrentis sæuiunt undæ, ut turbinibus mos est, quum immenso furore raptantur. Tandem erumpunt, & castra relinquunt, Ascanius puer, & nequicquam obsessa iuuentus.] Ecce quantū ualuit Æneæ præsentia, quantam fiduciam dedit obsessis illius aduentus: non iam parietibus detinentur, nō clausos sese patiuntur ulterius, exeunt tandem, & relictis castris uno impetu omnes feruntur in campum, arbitrantes proculdubio Æneæ præsentiā meliorem partem obtinere castrorum, & meli[illegible]tos fore in aperto campi, quàm si parietibus tenerentur, et uall[illegible]. Huius uiri tanta fiducia ducebantur, ut non solùm iuuenes hoc fecisse uiderentur, uerum etiam Ascanius puer: quos omnes frustra obsederant Rutuli. Iunonem interea compellat Iuppiter ultro.] Quum hæc agerētur, aut hæc cerneret Iupiter, talia Iunoni dixit uerba. O' germana mihi, atq; eadem gratißima cōiunx.] Duobus uocabulis mero Dei affectu uenientibus, compellandam Iunonē credidit Iupiter, scilicet quòd uxor esset & soror. Quid enim his charius, quàm iungi connubio, C & ratione sanguinis sociari? Vt rebare, Venus (nec te sententia fallit) Troianas sustentat opes? non uiuida bello Dextra uiris? animusq; ferox, patiensq; pericli?] Non, ait, uideris tibi, te falli sententia tua, quà arbitraris, Venerem fouere Troianos? ipsa pugnantes subleuat, an eorum uirtus & uigilans animus, & quod in rebus gerendis est maximum, ad dißimulandos labores consuetudo tolerandi? Cui Iuno submissa.] Idcirco submissa, ne pro commodo animi sui fratris ac mariti mentem ab æquo & uero potuisset auertere. Humilem quippe esse decet unumquenque, ubi petendi beneficij neceßitas adest. Submissa t[illegible]nō corpore, sed mente, ac uoce accipiendum est. [illegible]pexisse quæ esset, uel apud quem uerba faceret, [illegible]a quid esset petitura. Intelligebat enim iniustum desiderium suum, & inde germanæ & coniugis fiduciam non habebat. Existimabat se tantum humilitate sermonis impetrare posse, quod petitionis suæ contemplatione mereri non poterat, cui uera obijciantur, oculisq; subiecta. Quid ô pulcherrime cōiunx Sollicitas ægrā, et tua tristia dicta timentē?] Magna subtilitas Iunonis in ipso principio, et satis artificiosa. Asserit enim se anxiam ex casibus Rutulorum, & se fingit Iouem timere magis maritum, quàm fratrem: & quum ille Et sororem dixisset & coniugem, illa mariti tantummodo personā interposuit, quæ esset mulieris maximæ autoritatis. Ideoq; fingit intentionem suam, ut sentiret Iuppiter illam Rutulos fouere potuisse, nisi maritalis uigoris reuerentia prohiberet. Ægram, inquit, animo. et ægritudinem ipsam dictis tuis marite conduplicas. Pulcherrimum dixit, non corpore, sed præstantem animo, & uera benignitate pectoris insignem: debuit enim uerborum officio flectere, quem iam Troianorum uidebat esse fautorem. Et tua tristia dictas id est, imperiosa, & quæ prohibentes habeant minas. meminerat enim (ut in Nono libro positum est,) Irim ab ipso ad se missam cum mandatis haud mollibus, ut fauorem Rutulorum desereret. sic enim positum nouimus, Aerea cœlo iam Iuppiter Irim Demisit germanæ haud mollia iussa ferentem, Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis. Eò autem impetraturam se magis credebat optata, si ostēderet auxilia sua prohibentibus mariti iußionibus quieuisse. Si mihi, quæ quondam fuerat, quamq; esse decebat Vis in amore foret.] Blanda obiurgatio. ait enim: Si sic me amares ut soles, et hucusq;, ut fieri decuit, superioris temporis integer duraret affectus. Non hæc mihi nanq; negares Omnipotens.] Mihi quum dixit, quam dilexisti antea: mihi, uxori tuæ: mihi, timenti iussa tua. Verùm quia dici potuit, Impoßibilia & illicita obtinere contendis? dixit Iouem omnipotentem, ne hoc ei Iupiter posset obijcere. Qui enim ōmnipotēs esse diceretur, facile debuit uxori, quæ uellet, officiose præstare, & quæ illa cuperet, licita & illicita concedere. Quin & pugnæ subducere Turnū, Et Dauno possem incolumem seruare parenti.] Ecce aperuit, quod dicebat occultè: Nisi te, inquit, timerem, & iussa tua reuerentia plenißima custodirem, si uincere illicitum est Turno, illum tamen & certamini subducere potui, & incolumem patri seruare. Quantum ponderis ex humanitate ueniens, hoc dictionis genus cōplectitur? Quàm religiosum uidetur, seruare filium patri? Nunc pereat, Teucrisq; pio det sanguine pœnas.] Hoc inuidiosum est: non enim ad hoc dixit Pereat, quòd reuera eum uellet interire. & in eo magis concitauit inuidiam, quia dixit, Teucrisq; pio det sanguine pœnas. Cùm dicit Teucros, & pio sanguine, hoc uidetur sensisse, Aut si hoc putatur iustum, pereat innocens, & cōsequantur scelerati uictoriam. Ille tamen nostra deducit origine nomen, Pilumnusq; illi quartus pater, & tua larga Sæpe manu, multisq; onerauit limina donis.] Ne indigno uideretur postulare beneficium, ad ipsius quoq; Turni commendationem multa congeßit. Dignus est, inquit, qui habeat beneficia sua: primùm nostram originē ducit, hoc est deorum, Pilumnusq; est illi quartus pater, antiqua & ueteri origine. Vult ostendere istius maiores à numinibus traxisse prosapiam: nam dicti sui quo ait, Nostra deducit origine nomen, uult reddere rationē subdendo, Pilumnusq; illi quartus pater: ut hanc per multos ostenderet cucurrisse. Et tua larga Sæpe manu, multisque onerauit limina donis.] Ornauit eum aliorum meritis, ornat & proprijs. Ornamenta quippe maiorum frustra unicuique iunguntur, nisi adijciant propria. Et larga manu & multorum largitione onerauit. ostenderunt plenum fuisse cultorem, accedente etiam eo, quod sæpe id fecisse uidebatur. Ille est enim deuotione insignis, qui feruenter & copiose obsequitur dijs.

Ipse

Ipse rotis saliens iuga deseris. hæc ita fatus,
Arripuit bijugos, frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuêre parentes,
Vir Troiane sine hãc animã, & miserere precãtis.
Pluribus oranti Aeneas haud talia dudum
Dicta dabas: morere, & fratrem ne desere frater.
Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquæ uel turbinis atri
More furens. tandẽ erumpunt & castra relinquũt,
Ascanius puer, & nequicquam obsessa iuuentus.
Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
O' germana mihi, atq; eadẽ gratissima coniunx,
Vt rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Troianas sustentat opes, non uiuida bello
Dextra uiris, animusq; ferox, patiensq; pericli.
Cui Iuno submissa: Quid, ô pulcherrime coniũx,
Sollicitas ægram, & tua tristia dicta timentem?
Si mihi quæ quondã fuerat, quamq; esse decebat,
Vis in amore foret, non hoc mihi nanq; negares
Omnipotens, quin & pugnæ subducere Turnũ,
Et Dauno possem incolumem seruare parenti.
Nunc pereat, Teucrisq; pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusq; illi quartus pater: & tua larga
Sæpe manu, multisq; onerauit limina donis.
Cui rex ætherei breuiter sic fatur Olympi:

SER. *Ipse rotis saliens iuga deseris.*] σαρκασμὸς est: nam per irrisionem dictum est: ille enim uulneratus ceciderat. Rotis.] Id est, curru, à parte totum. Sine.] permitte: uitam scilicet relinque, patere, & συγχώρησιν. Latebras animæ.] Diffinitio pectoris est. Edebat.] Quasi ad spectandum: unde munerum editores dicuntur. Vt rebare.] ut arbitrabaris uerum est, quòd s. Troiani Veneris uirtute nituntur. & dictum est κατ' εἰρωνείαν: nam superfluò quidam hãc orationem simpliciter dictam uolunt, ut reuera dicat Iuppiter per se nihil posse Troianos: quod falsum est, adeò ut Iunonis oratio ad ironiam, nõ ad simplicia uerba respondeat. Nec te sententia fallat.] Hoc per parenthesim dictum est. Viuida.] fortis: ut, Sed bello uiuida uirtus. Cui Iuno summissa.] humilis: et quia intellexit obliqua Troianorum accusatione impugnari suum pudorem, & ipsa respondit obliquè. Tristia.] seuera. Terent. Tristis seueritas inest in uoltu atq; in uerbis fides, itẽ contra Verg. Furias amnemq; seuerum, id est tristem. Quin.] Id est, ut non: nam cõfirmatiua particula non est. Nunc pereat, Teucrisq; pio det sanguine pœnas.] Sermo obliquus, non apertè ductus. nam non agit ut pereat, sed magis fauet eius saluti. Quòd autem dicitur Pio sanguine, Æneæ eum latenter exæquat, qui ubiq; dicitur cultor deorum. Ille tamen quanquam moriturus, tamen à dijs originem ducit. Nostra.] diuina. Quartus pater.] Abauus. nec est contrarium illud, Cui Pilumnus auus: potuit enim fieri, ut & auus & abauus eius à Pilumno, Pilumni nominarentur.

POM. Sab. Per te.] Loquitur Liger. Recludit.] aperit. Tamen erumpunt.] exeunt sub Ascanio, qui in urbe erant. O' germana mihi.] Loquitur Iupiter Iunoni. Submissa.] humilis. Si mihi quæ.] Loquitur Iuno, si esset potentia amoris tui erga me, ut fuit. Ille tamen.] Dat causam miserationis cum ira. Pilumnus.] Saturnus noster. Saturnus, Picus, Faunus, Daunus, Turnus.

VAR. Lect. Victor Dardanus, torrentis aquæ.] Probatiores lib. Ductor Dardanius legunt. Sunt etiam lib. in quibus Dardanus, & torrentis aquæ legatur. More furens.] In Rom lib. Fremẽs legitur. Cui Iuno submissa.] In Rom. lib. Et Iuno submissa legitur. Quin & pugnæ subducere Turnum.] In libris nonnullis, Turnum subducere pugnæ legitur.

DON. Cui rex ætherei breuiter sic fatus Olympi.] Propter moram, quæ gerundis rebus fieri nõ debuit, breuem orationẽ inducit. Sic igitur breuiter cœperat Iupiter loqui: Si mora præsentis leti, tempusq; caduco Oratur iuueni, meq; hoc ita ponere sentis, Tolle fuga Turnũ, atq; instantibus eripe fatis.] Ne uideretur Iupiter totũ denegasse poscenti, concedit, quod fatorũ cursum uexare nõ possit, ut uxoris postulata nõ lederet. Patior, inquit, ut illum interim ingruenti iã subtrahas morti, quẽ caducum esse manifestum est. Caducum dicitur, quicquid immaturo tempore cadit ac deperit: ut sunt arborũ fructus, quorum pars appellatur caduca, quæ in usus hominum nõ uenit, propterea quod nõ adepta propriã maturitatem, prosternatur ac pereat. Inde translatum est, ut caduci dicãtur homines, qui in pueritia aut iuuẽta moriũtur. Hîc tractat poeta dilatari posse aliquãtũ hominis mortẽ, uitã uerò perpetuã esse nõ posse. Ait ergo, Si moras uis interponi, ut aliquanto tardius cadat, qui iam fuerat periturus. Hactenus indulsisse uacat.] Id est, hucusq; potest illæsa fatorum lege præstari. Sin altior istis Sub precibus uenia ulla latet, totumq; moueri, Mutari'ue putas bellum, spes pascis inanes.] Sin uerò plus aliquid speras, ac sub precibus tuis latet aliud quod concedi nõ possit: & putas aut poni bellum posse, aut mutari pactionibus, uana duceris spe, quia fieri necesse est, quod fatis definientibus cautum est. Spem pascere, est quasi aliquo cibo promissis inanibus optata nutrire. Ecce bonus largitor beneficij & moras promisit, et quemadmodum procurari possent, possibili consiliorum remedio demonstrauit, ut fuga subtraheret aliquantum, quem ingruẽtis leti premebat acerbitas. Cui Iuno illachrymans.] Præeuntibus uerba lachrymis, sic Iuno respondit. Quid si, quod uoce grauaris, Mente dares? atque hæc Turno rata uita maneret? Nunc manet insontem grauis exitus, aut ego ueri Vana feror. quod ut ô potius formidine falsa Ludar, & in melius tua, qui potes, orsa reflectas.] Quantum, inquit, distat inter petitionem meam, & promissionem tuam? cur non studio tamen tuo præstatur Turno rata maneat uita: hoc est, firma, ac stabilis, & inconcussa radice perdurans? num nihil ei prodest, quod rectius uiuit? Aut ego ueri Vana feror: id est, nescia eorum quæ geruntur, et dispositiones tuas mendacio tegis, ut me falsa formido discruciet, & tunc in melius tua dicta conuertas, ac Turni fata lætifices. Compleuit partes suas Iuno, tentauit omnia, & sic abscessit quæ adhuc speraret Iouem aliquid melius pro inducta petitione facturum. Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras, Iliacamq; aciem, et Laurentia castra petiuit.] Vbi Iuno hæc dixit, è cœli partibus

A *tibus descendit ad terras, & perrexit eo ubi Troiani & Itali fuerunt constituti.* Tum dea nube caua tenuē sine uiribus umbram In faciem Æneæ (*uisu mirabile monstrum*) Dardanijs ornat telis, clypeumq; iubasq; Diuini *assimilat capitis, dat inania uerba,* Dat *sine mente sonū, gressumq; effingit euntis.*] Inuenit Iuno *consilium, quo secundum promissum* Iouis Turnum *è pugna subtraheret.* Finxit *inanem hominis formam, finxit arma, qualia fuerant quibus* Æneas *utebatur.* Hæc *umbra induit, ornauit caput eius galea, prorsus ut qui eam uidisset, Æneā esse arbitraretur.* Dedit *ei aliquantulam uocem, & si inaniter, licebat dare tamen, uelut uiuentis hominis sonum.* Quod *ait* In *faciem Æneæ, non in similitudinē debemus accipere.* Morte *obita quales fama est uolitare figuras, Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.*] Talis *illa umbra fuerat, quales dicuntur esse post mortem, aut quales uidentur dormientibus, cùm sopitis sensibus elusi falluntur.* Cognito *& probato iunxit incognitum, & quod probari non poßit.* Si *enim solum propter exprimendam similitudinem poneret, quod fertur esse post mortē, quid*
B *illud esset, non posset intelligi, cùm incolumes hoc scire nō poßint.* Sociauit *huic aliud exemplum somniorū scilicet, quæ omnibus nota sunt, ut exinde appareat quod esse dicitur post depositam uitam.* At *primas læta ante acies exultat imago.*] Ideo *læta, ideo exultans, ut prouocaret in iracundiam* Turnum. Deniq; *sequitur,* Irritatq; *uirum telis, & uoce laceßit.*] Vt *læticia hostis et exultatione, uoce & irritatu telorum, tanquam ad ueram pugnā toto* Turnus *animo armaretur.* Irritare *prorsus dicimus feras prouocare inde sumptum est, ut & homines irritari dicantur, cùm in aliquam partem asperitatis urgentur.* Hoc *igitur agebat umbra illa, ut* Turnum *nō ipsa, sed Æneas prouocare uideretur.* Instat *cui* Turnus, *stridentemq; eminus hastam* Conijcit.] Sumpsit *audaciam* Turnus, *qui tot modis fuerat prouocatus: & uerum existimās hostem, iecit hastam. sed hoc eminus fecit: congredi enim cominus non audebat.* Illa *dato uertit uestigia tergo.*] Illa, *inquit, hoc est umbra, mox in fugam uersa est.* Tum *uerò Ænean aduersum ut cedere* Turnus Credidit, *atq; animo spem turbidus hausit inanem.*] Licet *antè Æneam putasset* Turnus, *in quem hastam miserat: tamen*
C *magis ipsum esse credidit, quem fuisse præuiderat.* Illa *dato uertit uestigia tergo.*] More, *inquit, timentis in fugam uersa est.* Tum *uerò Ænean aduersum ut cedere* Turnus Credidit, *atq; animo spem turbidus hausit inanem.*] Ipse *fuit uanus error in sensibus* Turni, *ut crederet Ænean terga uertisse.* Quo *factum est, ut uana spe ductus, superbā iret in uocem dicens:* Quò *fugis Ænea? thalamos ne desere pactos.*] Quid, *inquit, fugis Ænea? expecta ut seruata pactorum fide optatam ducas uxorem.* Hac *dabitur dextra tellus quæsita per undas.*] Ego *tibi mea dextra do terram, quam diu quæsiuisti per maria.* Talia *uociferans sequitur, strictumq; coruscat* Mucronem, *nec ferre uidet sua gaudia uentos.*] Clamabat *& sequebatur fugientem: gaudebat quoq;, & strictum gladium portabat, ut pote paratus ad feriendum: nec intelligebat omnia hæc in uentos exire, hoc est, inania esse & uacua, quæ clamabat.* Forte *ratis celsi cōiuncta crepidine saxi,* Expositis *stabat scalis, et ponte parato.*] Vmbra *illa cùm fugeret, habuit fortuna procurante opportunitatē nauis, quam posset ascendere, uel maxime quæ habuit substantiam pontis: nā stabat iuxta crepidinē saxi.* Crepidinem *accipere possumus partem saxi, quæ respicit mare: nam huic saxo colligatus fuerat funis, qui nauim tenebat.* Qua *rex* Clusinis *aduectus* Osinius *oris.*] *hac naui* Clusinis *finibus uectus aduenerat* Osinius. Huc *sese trepida Æneæ uenientis imago* Conijcit *in latebras.*] Huc *in nauim cōtendens, uelut Æneæ imago trepidantis sese latebris dedit.* Nec Turnus *segnior instat,* Exuperatq; *moras, et pōtes transilit altos.*] Turnus *in ascendendo nō fuit segnis: nam superatis omnibus moris, pontem tota celeritate transcendit.* Vix *proram attigerat.*] Statim, *inquit, ut* Turnus *nauis tetigit prorā.* Rumpit Saturnia *funē,* Auulsamq; *rapit reuoluta per æquora nauim.*] Quod *dixit* Rupit *funem, non* Soluit: & Auulsam, *id est nō simpliciter separatam à saxo: ostendit magnam interuenisse neceßitatem.* Adhibenda *quippe facto fuerat uis, quò citius fieret, quod fuerat necessariū, antequam* Turnus *aduerteret inane esse quod gesserat, & rediret.* Vbicunque *poeta posuit* Rumpere, *ostendit maiorem neceßitatē.* Deniq; *ait in libro* 3. Atq; *ab littore funem* Rumpite. *ne interueniente soluendorum uinculorum mora, manibus* Cyclopum *nauigia tenerētur.* Item *cùm fugam* Caci *in octauo libro describeret, ait:* Ruptisq; *immane catenis* Deiecit *saxum. si enim soluere uoluisset uelocitate præuentus* Herculis, *pœnas facilius daret, si spelūcæ occuparetur ingressus.* Tale *est &* Rapit: *nam & hoc quoq; celeritatem facti significat. si enim paulatim nauis in altum duceretur, & ascendendi & exiliendi reperisse* Turnus *remedium posset: nunc rapta est, ut antè in altum perueniret, quàm sentiretur nexibus libera.* Quasi *inhæsisset saxo, sic dixit auulsam.* Auellitur *enim quod sine ui non potest separari.* Illum *autem Æneas absentem in prælia poscit.*] Verus *Æneas absentem ignorans* Turnum *quærebat, & petebat in prælia.* Obuia *multa uirûm dimittit corpora morti.*] Cùm *quæreret* Turnū, *quicunq; illi obuiam fuerunt, morti sunt traditi.* Tum *leuis haud ultra latebras iam quærit imago,* Sed *sublime uolans, nubi se immiscuit atræ.*] Leuis *umbra, quæ Æneam simulauerat fugientem, completo eo quod fuerat necessarium, ulterius latebras non quæsijt: sed se nubibus miscuit & eò, unde uenerat, remeauit.* Cùm Turnum *medio interea fert æquore turbo.*] Interea *commotum pelagus turbine trahebat longius* Turnum. Respicit *ignarus rerum, ingratusq; salutis,* Et *duplices cum uoce manus ad sidera tollit.*] Pro *aduerso existimans* Turnus, *quod pro ipsius fuerat salute perfectum, & gestorum pro se nescius, tetendit manus ad sidera, & hæc gemebundus effudit. quo in facto potuisset ingrati crimen incurrere, nisi gesta nesciret.*

SER. *Si mora præsentis leti.*] Ex *Iouis conceßione, quali arte egerit* Iuno *cognoscitur: scilicet, ut* Turnus *posset euadere.* *Caduco.*] *morituro.*

Si mora præsentis leti, tempusq; caduco
Oratur iuueni, meq; hoc ita ponere sentis,
Tolle fuga Turnum, atq; instantibus eripe fatis:
Hactenus indulsisse uacat. sin altior istis
Sub precibus uenia ulla latet, totumq; moueri,
Mutari'ue putas bellum, spes pascis inaneis.

Ponere.] *facere. sic* Lucilius Homerum *secutus qui ait,* ἄλγε' ἔθηκεν, *id est fecit.* *Hactenus indulsisse uacat.*] Ingenti *arte locutus est: nam dicendo* Vacat,

Cui Iuno illachrymans: Quid si, quod uoce grauaris
Mente dares? atq; hæc Turno rata uita maneret?
Nunc manet insontem grauis exitus, aut ego ueri
Vana feror, quod ut ô potius formidine falsa
Ludar, & in melius tua, qui potes, orsa reflectas.
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto
Misit, agens hyemem nymbo succincta per auras,
Iliacamq; aciem, & Laurentia castra petiuit.
Tum Dea nube caua tenuem sine uiribus umbrā,
In faciem Aeneæ (uisu mirabile monstrum)
Dardanijs ornat telis, clypeumq; iubasq;
Diuini assimilat capitis, dat inania uerba,
Dat sine mente sonum, gressusq; effingit euntis.
Morte obita quales fama est uolitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exultat imago,
Irritatq; uirum telis, & uoce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemq; eminus hastam
Conijcit, illa dato uertit uestigia tergo.
Tum uerò Aenean auersum ut cedere Turnus
Credidit, atq; animo spem turbidus hausit inanē:
Quò fugis Aenea? thalamos ne desere pactos,
Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas.
Talia uociferans sequitur, strictumq; coruscat
Mucronem, nec ferre uidet sua gaudia uentos.
Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, & ponte parato,
Qua rex Clusinis aduectus Osinius oris.
Huc sese Aeneæ trepidè fugientis imago
Conijcit in latebras, nec Turnus segnior instat,
Exuperatq; moras, & pontes transilit altos.
Vix proram attigerat, rupit Saturnia funem,
Auulsamq; rapit reuoluta per æquora nauem.
Illum autem Aeneas absentem in prælia poscit,
Obuia multa uirûm demittit corpora morti.
Tum leuis haud ultra latebras iam quærit imago,
Sed sublime uolans nubi se immiscuit atræ,
Quum Turnū medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusq; salutis,
Et duplices cum uoce manus ad sidera tendit:

Vacat, ostendit super breue spatium ulterius, bonarum stellarum irradiatione Turni fata differre non posse. Vnde non ait Indulsisse libet, sed Vacat: ac si diceret, Iam undiq; in mortem truditur Turnus, hoc tantum uacat spatiū. Hinc est quod & suprà ait, Metasq; dati peruenit ad æui. Venia ulla.] Beneficium, *quod speras te mereri.* Quod uoce grauaris.] *negas fato: uox enim Iouis fatum est.* Stat. Et uocem fata sequuntur. *hoc autem dicit, Vtinam quæ negas uoce, id est fato, mente præstares: nam si Iouis uox fatum est, potest aliud fando fati ordinem commutare.* Grauaris autē, *negas, grauiter fers. & hac locutione nō nisi per accusatiuum utimur: ut si dicas,* Aggrauor aduentum tuum, *id est, grauiter fero, grauor præsentiam. nā ipse* dixit, Qua grauaris: *aliter nō dicimus in hac significatione.* Similiter e*tiam accusatiuo utimur, cum uolumus absolutam facere locutionem, et per gerundiuum modum aliquid dicere: ut petendum mihi est equum, codicē, hircum. hinc Vergilius,* Et pacem Troiano ab rege petendum: *nam si dixeris, petendus est codex. iam non per gerundiuum modum, sed participialiter loqueris.* Rata.] *firma, perpetua.* Veri Vana feror.] *sum ueritatis ignara.* Nymbo succincta.] *nubibus, quia præmisit,* Agens hyemen: *quod nisi esset, splendorem acciperemus, qui est circa corpus deorum.* Nube caua.] *Erit nominatiuus hæc nubes: nam nubs non dicimus, quod ait* Liuius Andronicus, *qui primus edidit fabulam Latinam apud nos.* Iubasq;.] *Propter equinam caudam, quæ esse solebat in galeis: ut,* Cristaq; hirsutus equina. Diuini assimilat capitis.] *Hoc ex persona* Poetæ *dictum est, intuentis futura: nam post mortem in numerum referetur* Deorum. Dat inania uerba.] *Nec à membris, nec à mente uenientia.* Obita.] *sumpta, & suscepta, & completa.* Exultat.] *Exultare est gaudere, & per se plenum est: nam insultare est irridere inimicos. & dicimus* Insulto tibi: *licet* Sallust. *dixerit,* Multos ab adolescentia bonos insultauerat. *quamuis illic alia esset significatio, multos insultauerat: hoc est, impetum fecerat.* Irritatq; uirûm telis.] *Ideo hac arte ait* Iuno, *et imagine decipit Turnum, quia si ex aperto fugam suaderet, more uiri fortis illa fugæ præponeret morte: cùm præsertim ipse in sequentibus dicat,* Vsq; adeóne mori miserum est? A
Turbidus.] *elatus, arrogantia tumens.* Tellus quæsita per undas.] Sic *alibi,* En agros *& quem bello Troiane petisti,* Hesperiam metire, iacens. Vociferans sequitur.] *sequens clamabat: non autem dixit: non sic est secutus.* Nec ferre uidet sua gaudia uentos.] Pro*uerbium est,* Venti ferunt gaudia: *id est, lætatur incassum. sic suprà,* Sed auræ Omnia discerpunt. I*tem,* Partim Mēte dedit, *partim uolucres dispersit in auras.* B Forte rat.] *Descriptio* ἐκβατικῶς *facta: non enim à superioribus pendet, sed antè dictis adiungitur: ut,* Insula Sicaniū iuxta latus. *Has autem descriptiones esse apertas & raras conuenit: sicut &* Horatius *docet in arte* Poetica *dicēs,* Purpureus latè qui splendeat unus & alter Assuitur pannus *sunt enim ornatui.* Crepidine saxi.] *Crepido est abrupti saxi altitudo.* Sanè *hoc loco* ἀντίπτωσις *facta est propter metrum coniuncta.* C
Ergo crepidine pro crepidini, sicut Hæret pede pes, *pro pedi.* Osinius.] *Ipse est quem suprà* Maßicum *dixit. Ergo, ut diximus, si* Osinius *proprium est,* Maßicus *appellatiuum: licet poßit fieri ut duo nomina unius sint, ut est* Numa Pompilius, Alexander Magnus. Clusinis oris.] *Thusciæ ciuitate.* Transilit.] Hoc *sermone festinantis celeritas indicatur.* Rupit Saturnia funem.] Ne de*prehenso dolo ad bellum rediret.* Illum autem Æneas absentem in prælia poscit.] Sic *melius, quàm sicut nonnulli uolunt.* Vrbanus *nanq; sic legit,* Ille autem Aenean absentem in prælia poscit. *ut quasi ad Turnum possit referri.* Obuia multa uirûm demittit corpora morti.] Quod Vrbanus *dici arbitratur de nautis in naui inuentis, non procedit. nam* Absens *dicitur qui recedit: quod nunc* Turno *congruit, non* Æneæ, *qui interest prælijs.* Medio.] *ad medium.* Turbo.] *uis uenti.* Ignarus rerum.] *artis per quam euaserat.*

Caduco.] *mortuo iuueni, propè morituro.* Ponere.] *facere.* Vacat.] *Ostendit* Turni *fata non posse differri hucusq;, satis uixit. & ideo quasi dicat, undiq; in mortem petitur.* Quid si quæ uoce.] *utinā quæ negas* POM. Sabi.

uoce,

A uoce, id est fato, traderes mente. uox Iouis fatum est, à fando. Grauis exitus.] crudelis finis. Insontem.] Turnum. In melius.] fata scilicet, in meliorem fortunam Turni. Misit.] demisit. Iunonis descensus. Tum dea.] dea Iuno uertit se in umbram Æneæ, ut abduceret Turnum à pugna. Diuum.] scilicet Æneam, qui post morte ponendus erat inter deos. Inania uerba.] uenientia ab umbra, id est exilia. Imago.] Iuno uersa in umbram Æneæ. Virum.] Turnum. Quò fugis.] Loquitur Turnus. Ventos.] non animaduertebat quod ferebant talem læticiam uenti. Crepidine.] Crepido est prærupti saxi altitudo & præcipitium. Osinius.] id est Maßicus, filius Osinij. Pontes altos.] insequebatur imaginem. Rupit Saturnia funem.] ne fieret ei potestas redeundi ad bellum. Rapit.] Iuno. Illum.] Turnum. Tum leues.] Iuno euanuit.

VAR. Cui Iuno illacrymans.] In Romano Lacrymans.
Lect. Quid si, quæ uoce.] In antiquis exemplaribus legere est, Quid si, quod uoce. Turno rata uita.] In Romano libro Data uita habetur. Quin ut potius.] Nonnulli, B Quin ô potius scripsere. Exemplaria uerò alia, Quod ut ô potius, legunt. Iliacamq; aciem, et Laurentia castra petiuit.] In aliquot libris legere est, Iliacamq; aciem petit, & Laurentia castra. Est etiam pro Castra, Tecta. Osinius.] In lib. antiq. Osirius legitur. Rupit Saturnia funem.] In ueteribus lib. Rumpit legitur. Auulsamq; rapit.] In antiq. lib. Aduulsam legitur. Tum leuis haud ultra.] In antiq. lib. Tunc leuis aut. Manus ad sidera tendit.] In antiq. lib. Tollit habetur.

DON. Omnipotens genitor tanton' me crimine dignum Duxisti, & tales uoluisti expendere pœnas?] Hoccine tibi Iuppiter placuit? hac me pœna dignum esse duxisti? Hæc ut diceret, ostenditur intellexisse fraudem, quam passus est. Incipit enumerare omnia, quæ illi pœnas animi afferebant. Quò feror? unde abij?] Nescio, inquit, quò feror. unde tamen recesserim, scio. Quæ me fuga, quémue reducet?] Qualis sum, quum fugisse uideor? qualis ad eos, quos deserui, rediturus sum? Laurentis'ne iterum muros, aut castra uidebo?] Si rediero, qua fronte iterum uidebo muros & castra Laurentum, unde fugitiuus ab- C scessi? Quid manus illa uirûm, qui me meaq; arma sequuti? Quos'ue (nefas) omnes infanda morte reliqui?] Quid, ait, dicent illi, qui armis meis suas opes fortunamq; iunxerunt? quos prodidi deserendo, quos fugiendo decepi, quos dimisi ad necem? Et nunc palantes uideo, gemitumq; cadentum Accipio.] Moralitatem tenuit: nam cùm in incertis relinquimus quenquam, uel ad incerta dirigimus, potius mala speramus euenire posse, quàm bona. Videre se cadentes dicit, & gemitus audire pereuntium, & totum tamen ab oculis & auribus longe est. Cernebantur hæc animo, & animi audiri putabantur: cùm i[illegible]ationes ipsæ sensibus tractantis occurrerent. Quid agam, aut quæ iam satis ima dehiscet Terra mihi?] Desiderabat recipi hiatibus terræ, & in fluctibus eam requirebat, quæ nõ erat, et cuius copiã nõ habebat. Vos ô potius miserescite uenti.] Ecce intellexit ipse frustra se desiderare terræ diuortia. & apostropha ad uentos facta rogare suppliciũ cœpit, et pœnã pro beneficio postulare. In rupes, in saxa (uolẽs uos Turnus adoro) Ferte ratẽ, sæuisq; uadis immittite syrtis, Quo neq; me Rutuli, nec conscia fama sequatur.] O' uota aduersa, prosperis naufragia optãtur, ut sit perire beneficiũ. Misereri esse dicitur, ut nauis feratur in rupes, & collidatur in saxa, nõ quòd reuera interire cõmodũ uideretur, sed lucis tædio, et ludibrijs caruisse, pulcherrimũ. Certe si malũ, inquit, putatis esse, quod posco: tamẽ quia hoc cupio pro bono, quod iudicatis esse cõtrariũ. Volenti mori misericordiã portat, qui ei procurauerit mortẽ: aut si me malueritis cõtra mea uota seruare, date Syrtes sæuas, & syrtiũ uada. Illic traham infelicẽ uitã, quo nullus sequi ualeat, et unde opinio nominis mei ad meos omnes uenire nõ possit. Hæc memorãs, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc, An sese mucrone ob tantũ dedecus amẽs Induat, et crudũ per costas exigat ensem: Fluctib. an iaceat medijs, et littora nando Curua petat, Teucrumq; iterũ se reddat in arma.] Quũ hæc animo uolueret, & animo fluctuaret. apto uerbo usus est, Fluctuat: allusit enim, quomodo in fluctibus fuit, ut mente quoq; fluctuare uideretur, huc atq; illuc uertens tractatus suos omnes instabiles, & uagos. Incipit dicere, qui sint ipsi tractatus, et quãtas sint in species sub incerto diuisi: aliquãdo enim parabat sese percutere gladio, et ferro abolendũ decernebat dedecus suũ. Aliquãdo ut iret in fluctus, et nando perueniret ad littora, sed hoc armis efficere nõ ualebat: nõ enim natare posset armatus. inermis autẽ quomodo ueniret ad terras, si arma reijceret armis hostiũ pleno ardore feruentibus? Ter conatus utranque uiã, ter maxima Iuno Continuit, iuuenemq; animi miserata repreßit.] Quoties uoluit aggredi alterũ de duobus, toties Iuno ardores animi iuuenilis oppreßit. Quid enim prodesset morti esse subtractũ, si se in mari perimeret, aut necatus in pelago ferretur ad terrã? Labitur alta secãs, æstu fluctuq; secundo, Et patris antiquã Dauni defertur ad urbem.] Ecce quantũ potuit Iuno, cùm diuersos tractatus excutit Turnus, et deliberationis sententiã, existentib. atq; occurrẽtib. cõtrarijs fingere uel ordinare nõ permittitur. Nauis sine rectore, sine arte, sine suffragio prosperante uentorũ, ad antiquam urbem secundis lapsibus uenit. Completum est quod apud Iouem prosecuta est Iuno: ait enim, Quin & pugnæ subducere Turnũ, Et Dauno possem incolumem seruare parenti? At Iouis interea monitis Mezẽtius ardens Succedit pugnæ, Teucrosq; inuadit ouantes.] Inimicum suis asserit Iouem, ut Mezentium uirtute acrem, natura callidum, & in armis ardentem, Teucris immitteret certaminis successu feliciori gaudentibus. Concurrunt Tyrrhenæ acies, atq; omnibus uni, Vni odijsq; uiro, telisq; frequentibus instant.] Omnibus, inquit, odijs ac frequentib. telis uni uiro omnes instabant. Ille uelut rupes, uastum quæ prodit in æquor, Obuia uentorum furijs, expostaq; ponto, Vim cunctã atque minas perfert cœliq; marisq;, Ipsa immota manens.] Ille sic omnibus resistebat immobilis, ut opposita pelagi fluctib. rupes, quæ producta in mare uim cœli ac minas perfert, manens fixa uiribus suis. Prolem Dolichaonis Hebrum Sternit humi.] Incipiunt describi hi, quos Mezentius occidit. Primũ strauit Hebrũ Dolichaonis filium. Cum quo Latagum Palmumq; fugacẽ: Sed Latagum saxo, atq; ingenti fragmine montis Occupat os faciemq; aduersam, poplite Palmũ Succiso uolui segnem sinit.] Occupat Latagũ saxo, et faciem eius aduersam occupat: nisi enim bis intelligatur Occupat, nõ erit locutio integra, nec plena descriptio. Ingenti fragmine montis.] et uirtutẽ uoluit mõstrare gestãtis, et saxi pondus ostẽdere, cùm dicit Ingẽti fragmine. Fragminis significatio ostẽdit saxũ illud, quasi quosdã gladios habuisse, ut illisum in illius faciẽ, et

acuminibus crebris necem hominis compleret & ponde re. Palmumq; fugacem.] non occisum dixit, sed succiso poplite, ne ulterius fugeret implicatum. Armaq; Lauso Donat habere humeris, & uertice figere cristas.] Scutum & galeam detractam hosti, dono dedit filio suo: nõ enim numini cuiquã hæc seruare potuit, aut consecrare, qui deos contemnere perpetua obstinatione didicerat. Nec nõ Euantem Phrygiũ, Paridisq; Mimanta Æqualẽ, comitemq;.] Etiam isti intelliguntur occisi. Vna quem nocte Theano In lucẽ genitori Amyco dedit, et face prægnãs Cisseis regina Parin creat, urbe paterna Occubat, ignarũ Laurens habet ora Mimanta.] Ludit inter duorum nomina, & natiuitates, ac parentes, et mortuos. Occidit enim Mezentius duos, Euantẽ & Mimanta, qui Paridis aliquãdo fuisset æqualis et comes, et Theano et Amyco dicit hunc natũ: Paridẽ uerò ex Cisseide postea quàm facẽ se peperisse somniauit, qui Paris in urbe paterna occubat, id est in Troia. Mimãta aũt Laurentes exceperũt cadentẽ. Ac uelut ille canũ morsu de montibus altis Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos Defendit, multosq; palus Laurentia sylua Pastus arundinea.] Quẽadmodum, inquit, morsu canum montibus aper exclusus, quem Vesulus mons pineis arborib. densus multos per annos defendit ac tenuit: aut palus Laurẽti cũ sylua aluit, atque nutriuit. Postquam inter retia uentum est, Substitit, infremuitq; ferox & inhorruit armos, Nec cuiq; irasci, propius'ue accedere uirtus, Sed iaculis tutisq; procul clamorib. instant. Haud aliter iustæ quib. est Mezentius iræ. Non ulli est animus stricto cõcurrere ferro, Missilib. longe, et uasto clamore lacessũnt. Ille aũt impauidus partes cunctatur in omnes, Dentib. infrendẽs, et tergo decutit hastas.] Quemadmodũ aper inter retia positus substitit, et armos excutit, ac dentibus frendit, & nullus audet propius accedere, sed iaculis ex longinquo missis insistit. Ita quos Mezẽtij facta cũ iusto dolore agebãt: quanquã illi omnes infesti incurrerẽt: nõ tamẽ audebãt certare cominus, sed quod tutũ fuit, missilib. ex longinquo iactis, et clamore certabãt. Ille uerò, nõ Mezentius, sed aper: ad ipsum enim remeauit, ut parabolã clauderet, omnes partes obseruãs hastas excutit, et propellit. Venerat antiquis Corithi de finib. Acron Graius homo, infectos linquẽs profugus Hymenæos.] Nihil horũ ad bellorũ pertinet causam: sed, ut sæpe iam dictum est, reficiẽdo lectori proficiũt, uel ne deturpetur dictio, si puris ac solis nominib. cõparetur. Iste igitur quãdo bellãdi ducebatur affectu, ut græcus se ueterib. hostib. iungeret, magisq; intẽtus esset in præliũ q̃ in nuptias nouas. Hunc ubi miscentem longe media agmina uidit Purpureũ pennis, et pactæ cõiugis ostro. Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrãs (Suadet enim uesana fames) si forte fugacẽ Cõspexit capreã, aut surgentẽ in cornua ceruũ, Gaudet hiãs immanẽ, comas arrexit, et hæret Visceribus super accumbens, lauit improba teter Ora cruor: Sic ruit in dẽsos acer Mezentius hostes.] Etiã parabolæ propter ornatũ dictionis interponuntur, ne horrescat totũ, si nomina sola iungantur. Quum igitur Græcum istum longe conspexisset Mezentius. addidit causam, quæ fecerat, ut longius appareret. Habuit (inquit) purpureas pennas, & uxoris ueste, perindeq; fœminea cõspicuus fuit: cùm in talibus inertia potius, quàm uirtus ostendatur. Mox in eum irruit Mezentius auiditate tanta, quanta esuriens leo in ceruũ aut capreã fertur, in duo scilicet animalium genera, quæ nec pugnare sciũt, nec habent aliquã in resistendo uirtutem. Cætera ad pompã descriptionis pertinẽt, ut leonis auiditas ostendatur, qui tunc gaudet, quũ eius ora copia n[illegible] cruoris horrescũt: licet illius causa, qui ueste ac pennis cõspicuus fuit, Mezentius aduolasset, tamẽ cum nisi per acies ad eũ peruenire nõ potuisset, multos ex ea occasione prostrauit. Sternitur infelix Acron.] Bene dixit In[illegible]x, ut pote qui derelicta otiosarum deliciarũ parte, per[illegible]t ad certamen Martiũ, quod implere nõ poterat: et in[illegible]fe lix, qui nec nuptijs nouæ cõiugis potiri potuit, nec [illegible]. Et calcibus atram Tundit humũ expirans, infractaq; tela cruentat.] Expirans tundebat calcibus terram: sic enim faciunt occisi tundendo terrã pedibus, dolorem monstrantes, quẽ interim sentiũt, cùm alia ratione nõ possint. Sanguine autẽ pr oprio tela infracta cruẽt[illegible]. Infracta, nõ fracta debemus accipere: aliàs enim Infract[illegible] satis fractum solet significare. Atq; idẽ.] Hoc est, Mezentius. Fugientẽ haud est dignatus Orodẽ Sternere.] Non dignũ arbitratus est Orodẽ sternere fugientẽ: quanta enim gloria esse potuit auersum ferire? Nec iacta cœcum dare cuspide uulnus.] Aut nõ uidenti letale uulnus inferre: quid igitur fecit? Obuius, aduersoq; occurrit.] Vicit eius fugam, & ei aduersus apparuit, qui paulò antè posterior fuit. Seq; uiro uir Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.] Virtute melior quàm furto contulit manum, & aperto certamine superauit eum, qui se fugientem sperauerat euasurum. Tum super abiectum posito pede nixus & hasta, Pars belli haud temnenda, uiri iacet altus Orodes. Conclamant socij lætum Pæana secuti.] Huius mors magnum suæ parti attulerat detrimentum. perierat enim in quo pars maxima uictoriæ fuit, et per quem in magna pugnandi desperatione pars aduersa esse potuerat, et qui maiorem partem belli ualeret implere, Orodes. Altus, aliquãdo dicitur sublimis: Alij significatio plenam tenet laudem. Deniq; in laude urbis Romæ exprimenda, cùm nihil fortius poeta reperisset, ait: Atq; altæ mœnia Romæ. Lætum aũt clamorẽ socij dabãt, quòd uir tantæ fortitudinis pede atq; hasta Mezentij premebatur. Ille autem expirans: Non me, quicunq; es, inulto Victor, nec longum lætabere: te quoq; fata Prospectant paria, atq; eadem mox arua tenebis.] Qualiscunq; es, inquit: hoc est, quantumuis te arbitrare fortissimũ, mortis meæ nõ euades ultionem, nec erit longi temporis lætitia tua: nam te quoq; cõfestim uidebunt ista arua prostratũ. Hoc ideo positũ est, cùm dicatur diuinare morientes. Deniq; expirantem ostendit hæc locutum, et eiusmodi dicta probauit exitus rerũ: quippe Æneæ manu mox interemptus occubuit. Ad quem subridens mista Mezentius ira.] Mezentius, cùm hæc audiuisset, iratus est propter maledicta: & subrisit quòd proferebatur ab eo, qui suum uideret interitum. Subridere, nõ plenum ride[illegible] affectum demonstrat. Nunc morere, ast de me diu[illegible] hominum rex Viderit.] Interim, inquit, tu morere, [illegible] cures ulterius, quid mihi Iupiter infensus præparet. Hoc dicens, eduxit corpore telũ.] Quum hoc diceret, eduxit telum è corpore hostis, quo eius perfecerat necem. Olli dura quies oculos, & ferreus urget Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.] Illius oculos ferreus somnus urgebat, & quies sæua non uentura iterum, aut iterum recessura: sed quæ in æternam noctem reduceret, quod penitus clauserat. Cœdicus Alchatoum obtruncat, Sacrator Idaspen, Messapus Cloniumq; Lycaonium'que Ericaten.]

A Ericaten.] Semel positum Obtruncat, non semel accipi[illegible]ndum est, sed hoc modo: Cœdicus Alchatoum obtrūcat, Sa[illegible]ator Idaspem obruncat, Messapus Clonium Lycaoniumq; Ericatē obtruncat: sed hoc fœditatis uitandæ causa prætermissum est, ut intelligatur potius, quàm legatur. Illum [illegible]frenis equi lapsu tellure iacentem, Hunc peditem pede[illegible] Diuersis modis hos dicit occisos: alterum quippe ped[illegible]i congressu, alterum iacentem, cùm esset infrenis equ[illegible]orso deiectus. Et Lycius processerat Agis, [illegible]m tamē haud expers Valerus, uirtutis auitæ Deijcit: Arronium Salius, Saliumq; Nealces.] Et hîc Deijcit & ad Salium pertinet, & ad Nealcem. Subnectit diuersitatem necis eorum. Insignis iaculo, & longe fallente sagitta.] Insignis erat Nealces, inquit, iaculo ac saggita. Iam grauis æquabat luctus, & mutua Mauors Funera.] Luctus et funera iam grauis Mars, et grauis exitus dimicationis æquabat: paria quippe detrimēta utriusq; partis extábāt. Dicit iā quomódo æqualia. Cædebāt pariter, pariterq; ruebant Victores, uictiq;, neq; his fuga nota, neq; illis.] Quū ex utraq; parte caderēt uiri, et alternis uincerēt, atq; alternis uincerētur, nullus uertebatur in fugā, et auerti nō nouerat: tāta cupiditas obtinēdi in partib. fuit.

Omnipotens genitor, tanto'n' me crimine dignū
Duxisti, & tales uoluisti expendere pœnas?
Quò feror? unde abij? quę me fuga? quem'ue reducet?
Laurentis'ne iterum muros, aut castra uidebo?
Quid man9 illa uirûm, qui me, meaq; arma secuti:
Quosq; (nephas) omnes infanda in morte reliq?
Et nunc palantes uideo, gemitumq; cadentum
Accipio. quid agā? aut quæ iam satis ima dehiscat
Terra mihi? uos ô potius miserescite uenti,
In rupes, in saxa, uolens uos Turnus adoro,
Ferte ratem, sæuisq; uadis immittite Syrtis,
Quò neq; me Rutuli, neq; conscia fama sequatur.
Hęc memorans, animo nūc huc, nūc fluctuat illuc,
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, & crudum per costas exigat ensem:
Fluctibus an iaciat medijs, & littora nando
Curua petat, Teucrûmq; iterū se reddat in arma.
Ter conatus utranq; uiam, ter maxima Iuno
Continuit, iuuenemq; animi miserata repressit.
Labitur alta secans, fluctuq; æstuq; secundo,
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Iouis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosq; inuadit ouantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atq; omnibus uni,

SER. Omnipotens genitor.] Dupl[illegible] αὐτωνομασία pro [illegible]o proprio, ut Tritonia Pallas. Tanton'.] Pro tanto'ne. & constat mutilatas partes orationis accētum in eodem loco habere, in quo B etiam integræ habuerūt: nam μόρια, id est minores particulæ: ut, que, ne, ue, ce, quoties iunguntur alijs partibus, ante se accentum faciunt, quælibet sit syllaba quæ præcedit, siue breuis siue longa: ut musæq;, hui9'ue, illic'ne, tantòne, a[illegible]hæc mutilata similiter proferuntur, scilicet sub eodē accentu. Quem'ue reducet?] qualem: ut, Hunc ego te Euryale aspicio? & quasi nescius sui est, in tanta rerum permutatione. Laurentis'ne iterum muros?] Quasi deliberatio. Quid manus illa uirûm?] σύλληψις per genus: nam à manu, id est multitudine, ad uiros transitum facit. C Pallantes uideo.] Intelligimus eum nō longè à terris fuisse: nam quod ait suprà, Medio fert æquore turbo. ut diximus, id medium accipiendum est: aut quia medium dicitur omne quod est inter finem & initiū: ut in 5. Interea medium Æneas iam classe tenebat. Gemitumq; cadentum accipio.] Hoc apparet de Ænea dictum, Obuia multa uirûm dimittit corpora morti. Ima dehiscat Terra.] Dolet sibi etiam infelicium uota ablata: siquidem in mari constitutus optare hiatum non potest terræ. Imam autem terram dixit, quæ continet maria. Miserescite uenti.] Pr[illegible] qualitate nonnunquam etiam mors uidetur [illegible]miseratio, ut hoc loco. item suprà, Figite me, si qua est pietas. Adoro.] Ad uacat, & est metri causa additū. Syrtis.] Vbi arenosa sunt loca: aut reuera ad Syrtes, id est, ad mūdi extrema, quò me nec fama comitetur. Mucrone induat.] Aut καταχρηστικῶς dixit Induat, pro feriat: aut ὑπαλλαγμένως, pro mucronem suo induat corpore. Si enim Induere est uestire, non mucrone corpus induitur, sed induitur mucro corpore, id est tegitur & uestitur. Crudum.] crudelem, cruentum. Animi miserata.] Pro animo miserata: nam figuratè locutus est. sicut, O' præstans animi iuuenis, pro animo: & illius rei, pro illa re. Ad urbē.] Ardeam: & ideo sic longè, ne ex propinquo statim rediret; & ut eum affectus retineret parentis. At Iouis interea monitis.] Nouimus sacrilegum esse Mezentium: Iouem etiam hortatū esse alios deos, ut à bello desisterent, & dixisse: Rex Iuppiter omnibus idem. Quomodo ergo procedit, At Iouis interea monitis? dicimus primò, Iouem iusticiæ fauere, non partibus: quod si est, iure Mezentiū in Turni locū fecit uenire, ut iustū prælium inueniatur, nec una pars penit9 à ducibus sit destituta. Quod autē dicitur, sacrilegum Iupiter admonere nō debuit: nō admonet ut uincat, sed ut possit perire. Illud etiam frustra quæritur, quemadmodū numini sacrilegus obtemperare potuit, cùm Mezentium non apertè Iupiter moneat, sed ei inijciat tale desideriū: unde est, Dij'ne hunc ardorem mentibus addunt Euryale, an sua cuiq; Deus fit dira cupido? Monitis.] Ab eo quod est hæc Monita, hic uenit datiuus: nam & hos Monitus dicimus, ut Persius, Hos pueris monitus patres infundere lippos. sed à quarta declinatione, nec singulari datiuo utimur, nec plurali: nam nomen unum est de his, quæ licet duplicem habeant declinationem, tamen aliquibus eorum casibus propter asperitatē non utimur, ut Lauri lauribus: cùm & huius laurus, ab hac lauro dicamus. Concurrunt Tyrrhenæ acies.] Quæ specialiter odio Mezentij in bellum ruebant.

POM. Sabi. Omnipotens.] Oratio Turni ad Iouem. Tales pœnas.] credebat se in aqua perire. in lib. 17. Silij Iuno sic delusit Hannibalem. Quid manus.] scilicet multitudo facit nunc sine me duce. Palanteis uideo.] illos timentes absentia mea mori. Ferte.] impellite. Immittite sirtes.] ut obruar, & peream. An se.] id est, an se mucrone suo transigat. Ter conatus utranq;.] & interficere se, & natare ad litus. Continuit.] scilicet pressit animum iuuenis Turni. ideo dicit repressit iuuenē animo. Concurrunt.] inter se Tyrrheni sub Mezentio & sub Ænea. uel Tyrrhenæ acies concurrunt in Mezentium,

tium, omnibus alijs instabant uni uiro.

VAR. Lect. Quae me fugat quem'ue reducet?] Romanus liber Reducit legit. Est etiam in quibusdam alijs Quae me fugat quae'ue reducet? Infanda in morte.] Vetustiora exemplaria Infanda morte legunt, absq; In. Ima dehiscat.] In Rom. lib. Dehiscet legitur. Vos ô potius.] In Mediceo legere est, O' uos, ô potius. An sese mucrone.] Romanus liber Mucroni ponit. & in alijs Mucronem legitur. Et crudum per costas exigat.] In Rom. lib. Duru legas. in aliquot alijs, Crudum per costas dirigat. Iuuenemq; animi.] Variant exempl. dum quaedam Animos quaedam Animi legunt.

Vni odijsq; uiro telisq; frequentibus instant.
Ille uelut rupes uastum quae prodit in aequor,
Obuia uentorum furijs expostaq; ponto,
Vim cunctam atq; minas perfert cœliq; marisq;,
Ipsa immota manens. prolem Dolicaonis Hebrũ
Sternit humi, cum quo Latagũ, Palmumq; fugacẽ:
Sed Latagum saxo atq; ingenti fragmine montis
Occupat os faciemq; aduersam: poplite Palmum
Succiso uolui segnem finit, armaq; Lauso
Donat habere humeris, & uertice figere cristas.
Nec non Euantem Phrygium, Paridisq; Minanta
Aequalem, comitemq;: una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, & face praegnans
Cisseis regina Parin creat, urbe paterna
Occupat, ignarum Laurens habet ora Minanta.
Ac uelut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosq; palus Laurentia, silua
Pastus arundinea, postq inter retia uentum est,
Substitit, infremuitq; ferox, & inhorruit armos,
Nec cuiquam irasci, propius'ue accedere uirtus,
Sed iaculis, tutisq; procul clamoribus instant.
Haud aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro,
Missilibus longe, & uasto clamore lacessunt.
Ille autem impauidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, & tergo decutit hastas.
Venerat antiquis Coriti de finibus Acron,
Graius homo, infectos linquẽs ꝓfugus hymenęos.
Hunc ubi miscentem longè media agmina uidit
Purpureum pennis, & pactae coniugis ostro:
Impastus stabula alta leo ceu saepe peragrans
(Suadet enim uaesana fames) si forte fugacem
Conspexit capreã, aut surgentẽ in cornua ceruũ,

SER. Prodit in aequor.] extenditur: sic Iuuen. Quae pelago occurrunt medio longeq; relinquũt Italiã. Ponto.] contra pelagus: nam datiuus est. Cœliq; marisq;.] Sicut & Mezentius odiorum, & telorum totius exercitus. Fugacem.] uelocem modo. Latagum occupat os.] Pro Latagi os occupat. & est Graeca figura in Hom. frequens, ut si dicas: ἔμαρψεν ἀχιλλέα τὸν πόδα: id est, Achillẽ percussit pedem, pro percussit Achillis pedem. Poplite Palmum.] ea parte qua plurimũ poterat. Donat habere.] Graeca figura: ut, Argenti magnum dat ferre talentũ. Cisseis.] Hecuba filia Cissei secũdum Euripidẽ in Hecuba, secundum alios Dimantis. Quod autẽ Face praegnans, hoc ideo est, quia antequam pareret, faculam se peperisse uidit in somnis. Vrbe paterna Occupat.] Subaudi Paris, quod ut non diceret, metri est necessitate compulsus. Ignarum Laurens habet ora Minanta.] Subaudi, casus sui: uera tamen est lectio Ignarum, id est ignoratum, qui nesciretur. & est supina significatio: sicut in Quarto, Liquitq; uolatile ferrum. Nescius.] Pro, qui nesciebatur. Actus.] coactus in retia. Defendit.] texit: ut, Hic mihi dum teneras defendo à frigore myrtos. Vesulus.] Mons Liguriae est iuxta alpes: Liguria autem cohaeret Thusciae, de qua fuerat Mezentius, unde est satis cõgrua comparatio. Multosq;.] Pro multos'ue: non enim uicina est palus Laurentia monti Vesulo, ut possit unus atque idem apertè intelligi. Pastus.] Pro pastum: nam suprà ait Quem. ergo ἀντίπτωσις est. Laurentia.] Pro Laurens: nam recta declinatio haec est. Inhorruit armos.] Pro armis inhorruit: aut certe in armos horruit, & erexit setas. Tutisq; clamoribus.] Propter periculum. Iustae irae.] Propter illud, Mortua quinetiam iungebat corpora uiuis, Componens manibusq; manus, atq; oribus ora. Cunctatur.] disponit se per omnes partes. Tergo.] scuto: ut, Et uenit aduersi in tergum Sulmonis. Coriti de finibus.] Coritus est ciuitas Thusciae, et mons, & rex pater Dardani: unde nũc ad quẽuis potest referri. Graius homo.] Oriundo quidem Graecus, sed qui nunc de Thuscia uenisset ad bellum. Miscentem.] perturbantem. Purpureũ pennis.] Bene galeatũ: ut, Purpurei cristis iuuenes, id est pulchri. Vesana fames.] Alibi, Et malesuada fames. Fugacem.] uelocem. Homerus, ἀγρώσσων ἢ ἔλαφον κεραὸν ἢ ἄγριον αἶγα. Surgentem.] crescentẽ, cornibus eminentem. Arma.] Palmi & Latagi. Phrygum.] Phryges casi à Mezentio. Minas.] comes Paridis. Parim creat.] Hecuba genuit Parim, à nominis similitudine dicit. et forte erat alius filius Priami Paris. Ignarum.] fati sui. Laurens.] pro Latio. Vesulus.] mons, sed magis cacumen Alpium, unde oritur Padus. Palus.] Latina, ac per hoc intelligendum de duobus apris. ideo ille ait, Laurentem aprum. Fremit.] miratur quod captus sit. & quamuis sit captus, tamen nemo uenantium [illegible] uirtute accedere propior ad aprum, et eminus incessit. [illegible] non aliter erat in Mezentio. Non ulli fas est.] scilicet nulli Etruscorum audebant concurrere cum Mezentio, nulli illorum quibus Mezentius est iustae irae. Lacessunt.] Mezentium. Corythi.] Corythus patria Dardani, ut diximus. Hymenaeos.] infectas nuptias. Hunc.] Acronem. historia de Acrone ignoratur. Purpureum.] crista purpurea. apud antiquos purpura utebantur, qui stirpe regia erant. Pactae coniugis.] propter nouas nuptias.

POM. Sabi. Viro.] Mezentio. Ille uehat.] comparatio ab Homero sumpta. Im[illegible] [illegible]tra omnis ictus manet immota rupes, sic Mezentius. Dolichaon.] pater Hebri. Latagũ, &c.] Tyrrheni interempti à Mezentio. Poplite.] Poples pars posterior tibiarum. Latagi os & faciem saxo attriuit, & Palmum poplite. Segnem.] segnis est, id est non ambulat, qui succisum habet poplitem.

VAR. Lect. Ipsa Immota manens.] In Oblongo Manet legitur. Paridisq;

A Paridisq; Mimanta.] In antiq. lib. Minanta habetur. Quem nocte Theano.] Libri uetusti Theana legunt.

Occubat, ignarum Laurens.] Sunt qui legant, Occubat, hic carum Laurens.

SER. Comasq; arrexit.] Naturale est, ut irati leones erigant iubas. Lauit.] Ab eo quod est Lauo, lauis. nā hoc uerbū et primæ coniugationis est et tertiæ: à qua nūc ait, Et lauit. item Horat. Lauis amne crines. itē, Neq; dulci Mala uino lauere. Infracta.] Aut ualde fracta, aut rò[illegible]ra infracta. Oroden.] Istum Oroden uirum fortē, intelligimus in fugam conuersum necessitate: nā ipse Mezentius paulo pòst dicturus B est ad hortandos socios, Pars belli haud temnenda, uiri, iacet altus Orodes. Furto.] insidijs. Haud temnenda uiri.] Asper Viris legit. Altus.] magnus: ut Sic pater ille Deûm faciat, sic altus Apollo. Pæana secuti.] [illegible] propriè Apollinis est laus, sed abusiuè etiam aliorum dicitur: unde Pindarus opus suum quod & hominum & deorum continet laudes, Pæanas uocat. Nec longum lætabere.] Duo dixit, nec diu lætaberis, nec me indefenso. Homeri autem more, morienti dedit scientiam futurorum. Longùm.] Pro longe, nomen pro aduerbio posuit. Subridens.] Per iracundiam ridens loqui C tur: unde & illud dictum per irrisionem accipitur. Ast de me Diuûm pater atq; hominum rex Viderit.] Id est, Viderit utrum Mezentio possit nocere ille, quem uos deorum & hominum creditis esse rectorem. Eduxit corpore telum.] Quo facilius posset perire. Lucan. Non eget ingestis, sed uulsis corpore telis Dura quies. blande cōtraria: sicut dictum est, Et somnus ferreus. Cædicus Alcathoum.] In hoc loco confusio in aliquibus nominibus: nam quis Troianus, quis Rutulus, ignoratur. Rapo.] Rapon dicitur, sicut Tarcon: sed metri causa detraxit N, ut possit fieri συναλοιφὴ: sicut suprà ait, At procul hinc [illegible] Infrenis.] Casu equi asperrimi, qui frenorum sperneret regimen. Infrenos autem etiam homines dicimus: ut, Hîc Numidæ infreni cingunt. dicimus autem & Infrenus & Infrenis sicut Inermus & Inermis. Processerat Agis.] Contra Messapum dimicaturus, quod nequit efficere: nam à Valero antequam ad Messapum perueniret, occisus est. Haud expers uirtutis auitæ.] Non ignarus uirtutis parentum. Iaculo & longe fallente sagitta.] Ictu longe fallentis sagittæ. nam per ἐνάλλαγήν dixit: ut, Hamis auroq; trilicem. Itemq;, Molemq; et montes. Cædebant.] Legitur & Cedebant: id est, terga uertebant, secūdum quod Ruebant, insequebantur significat. Si autem Cædebant: id est, occidebāt. Ruebant.] Hoc est, cadebant significat.

Gaudet hians immane, comasq; arrexit, & hæret
Visceribus super accumbens, lauit improba teter
Ora cruor.
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, & calcibus atram
Tundit humū exspirans, infractaq; tela cruentat.
Atq; idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec iacta cæcum dare cuspide uulnus.
Obuius, aduersoq; occurit, seq; uiro uir
Contulit, haud furto melior, sed fortibns armis.
Tum super abiectum positos pede, nixus, & hasta,
Pars belli haud temnenda iri, iacet altus Orodes.
Conclamant socij lætum pæana secuti.
Ille autem expirans: Non me, quicunq; es inulto,
Victor, nec longum lætabere, te quoq; fata
Prospectant paria, atq; eadem mox arua tenebis.
Ad quem subridens mista Mezentius ira:
Nūc morere: ast de me Diuûm pater, atq; hominū
Viderit. Hoc dicens, eduxit corpore telum. (rex
Olli dura quies oculos, & ferreus urget
Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoū obtruncat, Sacrator Hydaspē,
Partheniumq; Rapo, & prędurum uiribus Orsen.
Messapus Cloniumq;, Lycaoniumq; Ericaten:
Illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
Hunc peditem pedes. & Lycius processerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus uirtutis auitæ
Deijcit, Atronium Salius, Saliumq; Nealces
Insignis iaculo, & longe fallente sagitta.
Iam grauis æquabat luctus, & mutua Mauors
Funera: cedebant pariter, pariterq; ruebant
Victores, uictiq;: neq; his fuga nota, nec illis.

POM. Sabi. Cruentat.] sanguine suo. Nec iacta cuspide.] ideo non misit iaculum in Horoden fugientem, ut non perderet. Obuius.] Horodes ego intelligo obuius, Mezentius: & uir, Mezentius. Viro.] scilicet Horode. Mezentius astu non erat melior Horode, sed armis. Abiectum.] prostratum. Pars belli.] Horodes pars belli non cōtemnendi iacet. Non me.] Loquitur Horodes Homeri more, qui dedit morienti prædicere futura. Nunc morere.] Respondet Mezentius. Olli.] Horodæ. Noctē.] propter mortem. Alcathous.] ab Alcathoe urbe propinqua Megaris: pro Arcade ponitur. Parthenius.] à Parthenio fluuio Arcadiæ. Orsen.] nomē Argiui apud Homerū. Sacrator.] à Sacranis, qui fuere populi antiquissimi in Latio. Enispe.] oppidū Arcadiæ. Lycaoniumq;.] A Lycaone, rege antiquissimo Arcadiæ. Agys.] præcesserat dimicaturus cum Messapo, sed ante à Valero est interemptus. Valesus.] antiquissimus habitator in Sabinis, unde uenit Valesus ille qui militauit sub Tacio rege Sabinorum, & in urbe dedit originem genti Valeriorum. Valesus Valerus, Valesij Valerij. Sagitta.] scilicet iactu fallentis sagittæ. Pariter.] inuicem cadebant modò Rutuli, modò sub Ænea qui erant.

VAR. Lect. Comasq; arrexit.] In antiq. lib. Comas arrexit, absq; q;. Visceribus super accumbens lauit.] Exempl. quædā legunt, Superincumbens. in Rom. Lauat. Pars belli aut temnenda uiri.] In lib. antiq. Viris legitur. Processerat Agis.] In lib. antiq. Ages legitur. in aliquot etiam, Argis. Deijcit Atronium Salius.] Pro Atronium, At Tronium, in quibusdam lib. inueni. Fuga nota, neq; illis.] In antiq. lib. Nec legitur.

DON. Dij Iouis in tectis.] Hoc est, in cœlo positi. Iram miserantur inanem Amborum, et tantos mortalibus esse labores.] Dij de superna parte hæc cernentes miseratione ducebantur, & dolebant sic tantos errare, ut propter inanem causam iracundiæ cateruatim caderent tales ac tam multi, &, ad mortem licet natos, ui potius interire quàm lege. Hinc Venus, hinc contrà spectat Saturnia

Iuno, Pallida Tisiphone media inter millia sæuit.] Strages tantæ erant sub oculis Veneris & Iunonis, quæ partium studijs ducebantur. Tisiphone autem furia illis de summo spectantibus inter uirorũ discordantiũ millia sæuiebat. Pallidam dixit, quòd pallidos faciat, quos furore commouerit: aut ipsam uerè pallidam, in qua inesset perpetuus furor. At uerò ingentem quatiens Mezentius hastam Turbidus ingreditur campo.] Mezentius ingentem hastam turbidus cõmouebat in campo ambulans. παρὰ ὄζον immittitur, ut ostendatur quomodo, Turbidus ambulat in campo. Quàm magnus Orion, Quum pedes incedit medij per maxima Nerei Stagna, uiam scindens, humero supereminet undas.] Quia magnus est, inquit, Orion, quum per medium mare ipse facit uiam, & ambulans humeris suis undas excedit. Aut summis referens annosam montibus ornum Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit.] Aut si per terras ire maluerit, annosam, perindeq; ingentem, ornum arborem summis è montibus referens, caput habet in nubes usque porrectum. Talis se uastis infert Mezentius armis.] Sic ibat Mezentius cum armis ingentibus. Cui contrà Æneas, speculatus in agmine longo, Obuius ire parat.] Contra hunc Æneas parabat ire obuius, quum eum longe uidisset multitudini permixtum. Manet imperterritus ille Hostem magnanimum opperiens, & mole sua stat.] Mezentius autem, quum uideret Æneam magno animo uenientem, manebat imperterritus, & uirtute sua confisus stabat. Atq; oculis spatium emensus, quantum satis hastæ.] Atq; ita æstimato oculis spatio, quo in corpus hostis peruenire hasta potuerat. Dextra, inquit, mihi Deus, & telum quod missile libro, Nunc adsint.] Quia omnib. locis contemptor diuûm dictus est, perseuerat in eo: nec dum aliquem rogat, asserens sibi nullum esse necessariũ, ubi esset dextera sua, & hasta, quam gerebat, qua iam multos occiderat. Contrarium est huic, omnes deos imbellibus prodesse non posse, si sua uirtute non fidant. Iste hoc uidetur dixisse, Deus mihi est dextera mea, cur alterius adminiculum quæram? Deus mihi est telum meum, quo possum inimici sanguinẽ fundere, cur aliquem rogem? Sunt alij supplices, qui non habent proprium, quo tuti esse in periculis possint, & hostem superare certando. Voueo prædonis corpore raptis Indutũ spolijs, ipsum te Lause trophæũ Æneæ.] Solent uiri fortes, quum aliquem uirum memorabilem fundunt, dijs aliquibus et Marti uel maxime, trophæa muneris & gloriæ causa conferre: & quum id faciunt, deligere arboris truncũ, eiq; occisi arma suspendere, ut tantum armati hominis speciem mentiatur. Mezentius, qui deos suos dixit esse hastam et dextram suam, atq; omnes semper et ubiq; cõtempsit, cui se collaturũ spõdet, quæ se sperabat Æneæ superato posse detrahere: Trophæum, ait, te faciam Lause, induam te spolijs, quæ Æneæ rapuero, & ad uicem inanis numinis tibi consecrabo melius, quicquid dederit hostis occisus. Dixit, stridentemq; eminus hastã iecit.] Vbi hæc dixit, stridentẽ hastam eminus iecit. Quòd ait Eminus, ostendit metuẽtem: nullus enim ex longinquo iacit telum, nisi qui cum hoste congredi cominus timet. At illa uolans clypeo est excussa, proculq; Egregium Anthorem latus inter, & ilia fixit.] Missa hasta dum uolat, obiectu clypei occurrentis excussa est: & quæ Æneam perimere non potuit, in Anthoris corpus, quum is proximus staret, excussa peruenit, atq; eum inter ilia & latus uulnere letali confixit. Dicit autem, quis fuerit Anthor, & unde, & cuius meriti. A Herculis Anthorem comitem, qui missus ab Argis Hæserat Euandro, atq; Itala consederat urbe.] Anthor est qui merito uirtutis fuisset Herculis comes, missus ab Argis ad Euandrum, & amicitiam cum eo iunxerat, & in urbe Itala esse maluerat, quàm ad suos reditum procurare. Sternitur infelix alieno uulnere.] Huius exitum poeta non inaniter gemuit: non enim uir tantus in congressu ceciderat, quod optabile est magis. Sternitur, inquit, infelix. unde infelix? quia alieno uulnere fuerat stratus. Cælumq; Aspicit.] Quasi inimicum morte sua deorum iudicium reprehendens. Et dulces moriens reminiscitur Argos.] Veniebant Argi in mentem morienti, quasi hoc uel alio genere apud suos non esset moriturus, si remeasset, aut à suis in totum non recessisset. Tum pius Æneas hastam iacit.] Si Pium hoc loco misericordem uoluerimus accipere, quum non pro eo positum reperietur, quid poetæ faciemus omnia circumspecte ordinanti? Quomodo ait Pius, qui hominem quamuis inimicum uolebat occidere? piorum enim officium est execrari hominis necem, & misereri potius, quum seueritatem ratio tempo- B ris flagitat. Considerata igitur Mezentij persona contemptoris diuûm, & eius qui frustra hastam miserat, utpote qui nullo numine iuuabatur: poterimus scire, qua ratione hoc loco Æneam dixerit Pium, qui sitiebat hominis necem, et eius sanguinem uolebat effundere. Accipiamus Æneam Pium, officiosum in sacris deorum omnium antistitem, numinumq; cultorem. Et hoc exemplo discamus, quid sacrilegi, & quid religiosi mereamur. Sternitur, ut infra positum sit, contemptor diuûm, [illegible] cultor abscedit de congressione superior: spoliaq; rapta Mezentio consecrat Marti qui colebat deos: & interijt qui pro deo habuit dextram & hastam suam, et improuidus spolia promiserat filio. Hoc ita esse & pium & religiosum illud complet exemplum secundo conditum libro: Ait enim, Impius ex quo Tidides sed enim scelerumq; inuentor Vlysses Fatale adgressi sacrato auellere templo Palladiũ, cæsis summæ custodibus arcis Corripuere sacrã effigiem manibusq; cruentis Virgineas ausi diuæ contingere uittas. Item in octauo, Quam pius Æneas, tibi enim tibi maxima Iuno Mactat sacra ferens. Ecce ostendimus Pium & religionis cõtemplatione dictũ. Si enim Impij dicti sunt, qui in deos tam nefanda commiserant: merito Pij appellandi sunt, qui integro ritu deorum cultus obseruant. Tum pius Æneas hastam iacit, illa per orbem Ære caui triplici.] Hoc est, triplici ære firmatum. Per linea terga.] Accipiunt enim scuta lineam texturam, quũ fiunt. Tribusq; Transijt intextum tauris opus.] Transijt, inquit, & opus roboratum tribus corijs taurorum. Imaq; sedit inguine.] Peruenitq; ima pars ferri ad inguen, seditq; illic consumpto impetu. Sed uires haud [illegible]] Nec uires plenas pertulit, sicuti firmitate impedita [illegible] cet necem hominis impedire nequisset, uulnus tamen intulit tale, quod debilem redderet. Ocyus ensem Æneas uiso Tyrrheni sanguine lætus Eripit à femine, & trepidanti feruidus instat.] Æneas lætus effectus, quum hostis sanguinem uidisset, eduxit gladium, & animo feruenti insistebat, ut uulnerati plenam perficeret necem. Ingemuit chari grauiter genitoris amore Vt uidit Lausus, lachrymæq; per ora uolutæ.] Huius casum Lausus ingemuit: tetigit enim eum paternus dolor, & quid mœsticiæ interius gereret, uberrimis lachrymis indicauit. Videbat

enim

A enim, quid paterno corpori iam esset inflictum, & quid perficiendæ necis eius causa, hostis acerrimus præpara[illegible] Hic mortis duræ casum, tuaq; optima facta (Si qua fidem tanto est operi latura uetustas,) Non equidem, nec te iuuenis memorande silebo.] Duram mortem, ad ætatem retulit adolescentis: facta uerò deputauit laudi, q[illegible]n in defensione patris occubuit. & quia tale exem plu[illegible]ansire ad posteros debuit, ait Poeta: Non silebo fa cta [illegible], memorande iuuenis. confido enim te futurum in la[illegible]e maxima, si libri mei habuerint fidem. Ille pedem referens, et inutilis, inq; ligatus Cedebat, clypeoq; inimicum hastile trahebat.] Quum se Mezentius considera ret debilem redditum, atq; ex eo ultimam sibi superesse fortunam, referre pedem nitebatur, & nexibus uulneris impeditus paulatim cedere. Prudenter autem faciebat, ne aduersus nudaret terga, sed retrorsum sedes præsens uitaret exitium. Trahebat interea infixam hastam clypeo, nec carere ea poterat, quam senserat inimicam. Proripuit iuuenis, seseq; immiscuit armis.] Sese bis accipiendum: ut sit, Proripuit iuuenis sese, seseq; immiscuit armis. B Quod quia duplicare odiosum fuit, addit q;, ut superiori simul inferioriq; seruiret. Iamq; assurgentis dextræ plagamq; ferentis Æneæ subijt mucronem, ipsumq; morando Sustinuit.] Exposuit quod dixit, Proripuit iuuenis sese. Iam Æneas paratus fuerat, ut feriret: denique iam leuauerat dextrã, & ferijsset, ni ille celerius ictum uenientem præuidens, patris corpus iugulumq; texisset. Socij magno clamore sequuntur, Dum genitor nati parma protectus abiret, Telaq; coniiciunt, proturbantq; eminus hostem.] Egregiũ factum filij, secuti socij clamoribus missilibusq; hostem te[illegible]bant, expellentes procul eius accessum, donec subtraheretur, qui ex causa uulneris saluti suæ non ualebat assistere. Furit Æneas, tectusq; tenet se.] Quid enim facere potuisset tot obsidentibus, nisi aduersus multitudinis uim sese contegere? Furebat tamẽ, quòd plenam de tanto hoste uictoriam reportare non poterat. Ac uelut effusa si quando gramine nimbi Præcipitat, omnis campis diffugit arator, Omnis & agricola, tuta latet arte uiator.] Quemadmodum quum è nubibus grandinis nimbi funduntur, cedunt campis aratores & agricolæ, & contra maiorem uim arte sibi uiator consulit. C Dicit iam artis ipsius industriam. Aut amnis ripis.] In lateribus quippe amnium inueniuntur loca, quæ hominem tegant, aut exesorum laterum receptaculis. Aut alti fornice saxi.] Hoc est, aut suffugij saxei fornicis uitat quod aliter non potest tolerare. Fornices dicuntur curuaturæ, quæ aut arcus aut cameras faciunt, siue sint naturales, siue hominum manu perfectæ. Dum pluit, in terris ut possit sole reducto Exercere diem.] Hunc locum quum pronunciamus, ibi moram facere debemus, ubi dixit. Dum pluit, & sic addere In terris. Vt possit so[illegible] Exercere diem. ut rusticus uel uiator fugiens grandinem, tandiu se abscondat, quandiu pluit. Reducto uerò sole exeat de lateribus, & in terris exerceat diem, scilicet ut operetur rusticus, & uiator reliquum itineris aggrediatur ac repetat. Cæterùm si ita pronunciamus, ut Pluit in terris, uelimus esse, fiet uitium non poetæ sed male pronunciantis. Pluit enim in terra dicimus, non Pluit in terris. Sic obrutus undique telis Æneas, nubem belli dum detonet, omnes Sustinet, ac Lausum increpitat, Lausoq; minatur.] Sic, inquit, se Æneas tuebatur aduersus nubem belli, quia in parabola grandinem infrà posuit, quæ non existit nisi contractis undiq; nubibus. Idcirco eadem, & Nubem belli dixit, & Detonet. Ac Lausum increpitat.] omnem uim telorũ quum depelleret, nihilominus increpabat Lausum: hoc est, frequentibus uocibus arguebat, & tendebat minas his uerbis, Quo moriture ruis? maioraq; uiribus audes?] Benè, inquit, prò patris salute succederes, si mecum æquo Marte certare potuisses: non uicturus sed moriturus ruis in prælium: audes quod implere non potes. Extremæ dementiæ est, dum cupis egregij filij probare pietatem, sic et ipsa eadem incautum & improuidum deceptura est. hoc est quod ait: Fallit te incautum pietas tua, nec minus ille Exultat demens.] Traductus errore dementiæ, dum Æneam metu duci imprudẽter existimat, exultare potius maluit, saluti suæ magis & uitæ contrarius. Sæuæ iamq; altius iræ Dardanio surgunt ductori, extremaq; Lauso Parcæ fila legunt.] Suprà dixit, Furit Æneas, tectusq; tenet se. habuit ergo iracundiam, quod Mezentij necem nõ sinebat implere: sed quum Lausus insultaret elatus dementia, ira superior cumulata est. Conuenerat autem duo, ira Æneæ seuientis, & imminens terminus Lausi. Validum nanq; exigit ensem Per medium Æneas iuuenẽ, totumq; recondit.] Expressit irati percussoris mentem, & facilitatem cædis ostendit. Nam qui potuit adire mediũ, quàm opportunum habuit, quem feriret? qui uerò totum gladium condidit, quantum fuerat ira crescente commotus? Transijt & parmam mucro leuia arma minacis, Et tunicam, molli mater quam neuerat auro.] Transijt non semel accipiendum est: ut sit, Transijt parmam, transijt leuia arma, non solida propter ætatem. Minacis, quasi ad terrorem compositi. & Tunicæ commemorationem facit, ut ostenderet pulchre potius uestitum, quàm armis fortioribus tutum. Deniq; non scutum habuit, sed parmã: non loricam, sed auro claram uestem. Neuerat, inquit, nõ fecerat, quod primò fit ante texturam. Hoc posuit, ut perfectam speciem demonstraret. quomodo enim posset in usum uenire hominis, nisi neuissent aurum & texuissent? Descriptione peracta, percussi subnectit & morientis imaginem. Impleuitq; sinum sanguis.] Quia medium iuuenem dixit esse percussum, hoc est supra cingulum, addit eius sanguinem sinum morientis implesse. Tum uita per auras Concessit mœsta ad manes, corpusq; relinquit.] Vnde, ait, sanguis effusus est, recessit & uita. At uerò, ut uultum uidit morientis & ora, Ora modis Anchisiades pallentia miris, Ingemuit miseras grauiter, dextramq; tetendit, Et mẽtem patriæ subijt pietatis imago.] Æneas, ut uidit uultum morientis, miris modis pallore cõfusum, ingemuit grauiter plena miseratione commotus, & tetendit dextram. Cur hoc fecerit, multis interpositis dicitur. interea redit ad miserationis causam, ut ostendat ex qua causa miseratio ipsa uideatur extitisse. Mentem ipsius, inquit, commouit ratio pietatis, quia fuerat pater, et patri religiose seruierat: neq; fugiebat eum, quid filij parentibus, quid parentes debeant liberis.

Dij Iouis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, & tantos mortalibus esse labores.
Hinc Venus, hinc contrà spectat Saturnia Iuno:

SER. Iram miserantur inanem.] Generaliter dicit omnem iram bellicam: ubi enim tam inanis iracundia est quàm in bello, ubi ut pereamus irasci

muri Pallida Tisipho ne.] Non ipsa Dea, sed effectus furiæ, hoc est in sania. Orion Cum pedes incedit medij per maxima Nerei Stagna, etc.] Orion, ut etiam in Primo diximus, Oenopionis regis filius fuit, & concep tus à Ioue, Mercurio, Neptunoq; susceptis hospitio. Hic uenator immensi corporis fuit, qui quodam tempore susceptus à rege Oenopione cùm uellet eius filiam uitiare, ille iratus ei oculos sustulit. Cæcus itaq; Orion quũ consuleret quemadmodum oculos posset recipere: responsum est ei, posse lumina restitui, si per pelagus contra Orientem pergeret, ut loca luminum radijs Solis semper offerret: quod ita ille efficere non potuit. Sed cùm audisset strepitum Cyclopum Ioui fulmina fabricantum, sono ad eos ductus, unum de his humeris super imposuit, & eo duce oraculi præcepta compleuit. Non autẽ incongrue fingitur ire potuisse per medium pelagus, quasi filius pro patre Neptuni. Hæc autem cõparatio pertinet ad solã corporis proceritatem. Maxima Nerei Stagna.] Per epitheton eleuauit tapinosin, more suo.

Pallida Tisiphone media inter millia sæuit.
At uerò ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo, q̃ magnus Orion,
Cùm pedes incedit medij per maxima Nerei
Stagna, uiã scindens, humero supereminet undas:
Aut summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturq; solo, & caput inter nubila condit.
Talis se uastis infert Mezentius armis.
Huic contra Aeneas speculatus in agmine longõ
Obuius ire parat: manet imperterritus ille,
Hostem magnanimũ opperiens, & mole sua stat:
Atq; oculis spacium emensus, quantũ satis hastæ.
Dextra mihi Deus, & telum quod missile libro
Nunc adsint, uoueò prædonis corpore raptis
Indutum spolijs, ipsum te Lause trophæum
Aeneæ. dixit, stridentemq; eminus hastam
Iecit: at illa uolans clypeo est excussa, proculq;
Egregium Anthorem latus inter & ilia figit:
Herculis Anthorem comitẽ, qui missus ab Argis
Hæserat Euandro, atq; Itala consederat urbe.
Sternitur infelix alieno uulnere, cœlumq;
Aspicit, & dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Aeneas hastam iacit, illa per orbem
Aere cauum triplici, per linea terga, tribusq;
Transijt intextum tauris opus, imaq; sedit
Inguine: sed uires haud pertulit. ocyus ensem
Aeneas uiso Tyrrheni sanguine lætus
Eripit à femine, & trepidanti feruidus instat.
Ingemuit chari grauiter genitoris amore
Vt uidit Lausus, lachrymæq; per ora uolutæ.
Hìc mortis duræ casum, tuaq; optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura uetustas,
Non equidẽ nec te iuuenis memorande silebo.
Ille pedem referens, & inutilis, inq; ligatus
Cedebat, clypeoq; inimicum hastile trahebat.
Proripuit iuuenis, seseq; immiscuit armis,
Iamq; assurgentis dextræ, plagamq; ferentis
Aeneę subijt mucronem, ipsumq; morando
Sustinuit, socij magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret:
Telaq; coniiciunt, proturbantq; eminus hostem
Missilibus: furit Aeneas, tectusq; tenet se.
Ac uelut effusa si quando grandine nimbi

obliquis casibus corripi- A unt o: ut Hector Hectoris, Nestor Nestoris, Castor Castoris, & sic Anthor Anthoris. Alieno uulnere.] Telo, quod in Æneam fuerat destinatum. Cœlumq; Aspicit.] Vt, Alto quæsiuit cœlo lucem. Item, Hausit cœlum mentemq; recepit. naturaliter enim moriẽtes cupiunt satiari extremo lucis aspectu. Dulces moriens reminiscitur Argos.] Inter physica signa moriturorum etiam hoc legitur, patriæ aspectum desiderare perituros. Linea terga.] Lino enim tegebantur scuta, ut pos- B set inhærere pictura. Ima hasta.] ὑπαλλαγὴ est, pro in imo inguine. A femine.] Vt etiam supra diximus, secundũ caprum erit nominatiuus hoc femen: licet nusquam lectum sit, ut etiam ipse com[...] Lachrymæq; per ora uolutæ.] Non uiri fortis, sed filij est considerata persona. Optima facta.] Alij Optime legunt. Hic.] in hoc loco, uel bello: nam aduerbium loci est. Si qua fidem tanto est operi latura uetustas.] Non de suis carminibus dicit, (nec enim sibi arro- C garet) sed tanto operi, id est, pietati & uirtuti tuæ. nam hic est sensus,

put inter nubila condit.] Homeri uersiculus, οὐρανῷ ἐστήριξε κάρη, καὶ ἐπὶ χθονὶ βαίνει. Imperterritus.] Prima est compositio, non secunda. nam hoc est Perterritus quod territus, et tunc est uera compositio, cum sermonis natura corrumpitur. Spacium emensus quantum satis hastæ.] Speciosa elocutio. Voueo.] consecro, & dedico. Prædonis.] Prædones sunt qui populandam alienam inuadunt prouinciam. alibi, Perfidus, alta petẽs, abducta uirgine prædo. Trophæum.] Dictum est ἀπὸ τοῦ τρέπεσθαι, id est ab hostium conuersione. unde qui hostem fugasset, merebatur trophæum: qui autem occidisset, triumphum: ἀπὸ τοῦ θριαμβεύειν, id est ab exultatione. Sciendum sanè Lauso propriam ideo nihil profuisse pietatẽ, quòd in eum pater mẽte sacrilega munera transferebat deorum, et ei occisorum spolia deuouebat. Anthorem.] Erit nominatiuus hic Anthores, quo modo Dio res: nam si Anthor fuerit nominatiuus, metri ratio non procedit. Omnia enim nomina Græca in or terminata, in

Ego quidem facta tua ò Lause, & mortem ex pietate uenientem non silebo: si tamen credet uetustas ex scelerato homine pium filium procreatum fuisse. Inq; ligatus.] Pro illigatus: & est τμῆσις τῶν ὑστερολογίας. Inimicum hastile.] Cuiusdam quasi picturæ pompa et imago describitur. Iam assurgentis dextræ.] Subijt mucronẽ Æneæ dextræ Assurgentis: id est, plagam ferentis. Morando sustinuit.] Moram iniiciendo eius impetum [...] Dum genitor nati parma protectus abiret.] De historia est: nam Scipio Africanus cum esset annorum uix decem & septem, patrem suum defendit in bello, nec recessit XXVII confossus uulneribus.

Inanem.] Dicit iram bellicam esse inanem. Ambo- POM rum.] scilicet Rutulorum & Troianorum. Labores.] Sabi. id est esse tot cædes ex ira. Orion.] filius Neptuni, unde & ei concessum posse ire per maria. erat miræ altitudinis, ideo incedebat per maria. fuit & uenator, ut diximus in primo libro. Ornum.] pro hasta. Dextra mihi.]

A mihi.] Loquitur Mezentius, iaculans hastam in Æneã. Prædonis.] appellat prædonem Æneam, quòd in aliena patria prædaretur. Voueo.] dedico. Antorem.] Dum iecit Mezentius hastam in Æneam, interemit Antorem. Antorem media longa pronunciauit, more Latinorum ut Castorem, Nestorem media breui: Græca uox est, nisi in nominatiuo Antores. Inguine.] Mezentij. Tauris opus.] per terga taurorum, & transit per opus intextum tauris. Hic mortis.] Loquitur poeta. Optime.] Legit Apronianus: alij, optima. Silebo.] ô Lause non silebo mortem tuam, si qua uetustas est latura fidẽ tanto opere tuis gestis, tuæ pietati ac uirtuti. nam ex scelerato patre Lausus generatus, pius & mitis erat. Ille.] Mezentius. Ligatus.] illigatus. sic legitur de Scipione, qui patrem liberauit apud Ticinum: Lausus patrem uulneratum liberauit, & ipse interijt. Hastile.] infixum clypeo aliud. uel inimicum hastile cuiusdam illic pictum. Ipsum.] Æneam facientem impetum in patrem. Hostem.] Æneam.

VAR. Lect. Telum quod missile libro.] In Oblongo Vibro legitur. Egregium Anthor.] Sunt qui Hanthorem legant. alij Anctorem. Per linea terga.] In antiq. lib. Ter linea terga legitur. & pro Linea, Lignea habetur. Eripit à femore.] In Med. & antiq. alijs exempl. A femine legitur, & femen nominatiuum agnoscit Seru. Si qua fidem tanto est operi latura uetustas.] In antiquis exemplaribus, Tanto operi, absq; Est. Proripuit iuuenis.] In Romano libro Prorupit legitur. Iamq; assurgentis dextræ.] In Romano libro, Absurgentis dextram legitur.

Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis & agricola, tuta latet arce uiator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi
Dum pluit in terris, ut possit sole reducto
Exercere diem: sic obrutus undiq; telis
Aeneas, nubem belli dum detonet, omnes
Sustinet, & Lausum increpitat, Lausoq; minatur:
Quo moriture ruis, maioraq; uiribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. nec minus ille
Exultat demens, sæuæ iamq; altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaq; Lauso
Parcæ fila legunt: ualidum nanq; exigit ensem
Per medium Aeneas iuuenem, totumq; recondit.
Transiit & parmam mucro leuia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neuerat auro,
Impleuitq; sinum sanguis: tum uita per auras
Concessit mœsta ad manes, corpusq; reliquit.
At uerò ut uultum uidit morientis & ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris,
Ingemuit miserans grauiter, dextramq; tetendit,
Et mentem patriæ subijt pietatis imago.

SER. Præcipitant.] præcipitantur. Dum pluit.] Hic distinguendum. nam si iunxeris B Dum pluit in terris, erit ἀρχαϊσμὸς: debuit enim dicere In terras. tamen sciendum est hemistichiũ Lucretij esse, quod ita ut inuenit Vergilius, trãstulit. Exercere diẽ.] ὑπαλλαγὴ est pro ipse per diem exerceri. Nubem belli [illegible]t.] Bellantum impetum sustinet, donec deferueat: & bene translationẽ fecit à uicina comparatione. Fallit te incautum pietas tua.] quòd credis me idcirco pium tibi ueniã posse concedere, quia & ipse pietatis intuitu dimicas pro patris salute. Tua autem pietas, prudenter est additum, quasi non à parente C descendens, cùm in Deos sit pater impius, & pietas in filio sit nulla patris imitatione. Fila legunt.] Proprium fuerat Rumpũt: tamen Legunt, aut colligunt est, aut transeunt: ut, Littoraq; Epiri legimus. Exigit ensem per medium Æneas.] Poetica descriptio est: nam reuera fieri non potuit, ut & gladius transiret per corpus iuuenis, & in eius corpore absconderetur: nam Exigit est, ex eo agit trans corpus. Parmam.] Id est, leuia arma, non clypeum. Minacis.] Non Lausi. non enim ipse minatus fuerat. ergo ordo est, Mucro minacis, Æneæ scilicet. Tũ uit[illegible]s. Concessit mœsta ad manes.] Id est, ani[illegible] & abusiue dictum est: nam ad inferos simulachrum pergit, non anima.

POM. Sabi. Omnes.] scilicet omnem nubem belli solus tulit. Quo moriture.] Loquitur Æneas. Ille.] Lausus. Recondit.] interficitur Lausus ab Ænea. Vita.] anima. Ingemuit.] Æneas morte Lausi.

VAR. Lect. Nubem belli, dum detinet.] In antiq. lib. Rom. reperi Nubem belli, dum detonet. Transijt & parmam mucro.] In antiquis libris Transilijt legitur.] Leuia arma minacis.] Quidam lib. legunt Minantis: Romanus liber Media arma minaci legit. Ingemuit miserans grauiter.] Quidam lib. legunt, Ingemuit grauiter miserans.

DON. Quid tibi nunc miserande puer pro laudibus istis? Quid pius Æneas tãta dabit indole dignũ? Arma quibus lætatus habe tua, teq; parentũ Manibus, & cineri (si qua est ea cura) remitto. Hoc tamen infelix miseram solabere mortem, Æneæ magni dextra cadis.] Deliberabat Æneas, quid conferret mortuo, cui salutem uolens præstare non potuit. Volui te, inquit, puer miserande seruare: inuidisti, ne facerem: quid nunc præstabo tibi, quem uiuum seruare contendi? Quid restat pietati, quod conferat ei scilicet, cuius morte gaudere non possum? Ætatis tuæ inde finis non potest accedere titulis meis: nõ possum gloriari de puero, & de eo qui mori potius uoluit, quàm patrem uidere confectum. Ferre non potest animus, ut armis tuis trophæa componam. Arma quibus lætatus habe tua. nõ enim conuenit hæc, alicui deo collata suspendere. Teq; parentum Manibus, & cineri (si qua est ea cura) remitto. Remitto te, inquit, ut porteris ad tuorũ sepulchra maiorum: præstabo hæc manibus tuis, si tamen aliquod beneficium sentiunt mortui, ut humanitas mea uel occiso proficiat. Verùm quia ex morte tua nihil acquiri potest gloriæ meæ, accedat tuæ, quòd te magnus Æneas occidit. Est quippe memorabile in aduersis solatium, nomen meritumq; uictoris, & ea cecidisse dextra, qua multi uiri fortes absumpti sunt. Increpat ultro Cunctantes socios.] Quum accederent & uenirent Rutuli, ut prostratum tollerent, ultro eos obiurgabat, tanquam tardos & negligentes. Et terra subleuat ipsum Sanguine turpantem comptos de more capillos.] Subleuabat iacentem, comas suas ex more ad pulchritudinem compositas, terræ puluere & sanguinis sui ubertate turpantem. Interea genitor Tyberini ad fluminis undam, Vulnera siccabat lymphis, corpusq; lauabat, Arboris acclinis trunco.] Trun-

tus dicitur proprie robur arboris, quod relinquitur sine ramis & capite: hoc tamen loco integræ arboris truncum dixit, partem scilicet, quæ in imo ramis est uacua. Istud ita esse ex consequentibus probat. Ipse, inquit, grauiter uulneris & salutis suæ desperatione defessus sustentabatur arboris trunco. Procul æra ramis Dependet galea.] Galea autem eius ramis suspensa pendebat. tangendo Truncum & Ramos proculdubio arborem integram significauit, cuius imæ parti se Mezentius dabat, quæ ramos non habebat. Et prato grauia arma quiescunt.] Galea, quia non magni ponderis fuit, pendebat ex arbore: arma, quia grauia fuerant, prato reposita quiescebant. Stant lecti circum iuuenes.] Qui solarentur ægrum, & debilem tuerentur. Ipse æger, anhelans Colla fouet.] Adiutus arboris trunco reficiebat colla, quæ fuerant dolore lassata. Fusus propexam in pectore barbam.] Hoc ex abundantia est positum. Multa super Lauso rogitat, multosq; remitti Qui reuocent, mœstiq; ferant mandata parentis.] Considerans ex aduersis suis, quantam uim pertulisset Ænea certante, tractans quoq; filij personã, ætatemq; considerans, quærebat plurimum quid ageret Lausus, & plurimos mittebat, ac sæpe, qui reducerent imprudentem, ac mœsti patris mandata perferrent. Mœsti meritò, utpote qui ex uulneris causa satis saucius, de filij esset magis magisq; salute sollicitus. At Lausum socij exanimum super arma ferebant Flentes ingentem, atq; ingenti uulnere uictum.] Missi autem ueniebant flentes, non reducentes uiuum, sed super arma portantes occisum. Agnouit longè gemitum præsaga mali mens.] Quum uenientum gemitum sollicitus accepisset ante, quàm nati funus cerneret oculis suis, quid mali accidisset, agnouit. Præuidet quippe animus præsagio mala, & quid futurum sit, infelici cogitatione denunciat. Caniciem immundo deformat puluere.] Bene posuit Immundo puluere, est enim et mundus. Et ambas Ad cœlum tendit palmas, & corpore inhæret.] Verus uiuentis est dolor, quum mortui funus amplectitur. non est ulla in amplexu funeris delectatio, sed quædã medicina plangentis. Tanta'ne me tenuit uiuendi nate uoluptas? Vt pro me hostili paterer succedere dextræ, Quem genui? tua'ne hæc genitor per uulnera seruor Morte tua uiuens? heu nunc misero mihi demum Exitium infelix, nunc altè uulnus adactum.] Huncci'ne habuit exitum mors mea, et optatum uiuendi desiderium? Hunc ordinem tenuit, ut infelix pater per filij interitum seruaretur? O' miser ordo moriendi. uiuo ego, quem priorem conuenerat mori: & interijt, qui superesse debuerat patri. Seruor infelix per filij interitum, & letum charissimi pignoris impudentibus oculis cerno. Ego ista miserrimus feci, & malum omne, quod ætatis tuæ fata diripuit, ego conflaui. Non te sinerem cum tanto hoste certare, & ab impari pugnã te cautior reuocarem. O' hominum miseranda conditio, præsentiũ cæca, nescia futurorũ. Si hostilẽ impetũ uirtutẽq; nescieras, facere te debu rat mea calamitas cautiorẽ. Pergis non defensurus patrẽ, sed pro patre moriturus. Cui adhuc seruor infelix, cui non uiuendi uoluptas, quæ in te tantummodo fuit, sed luctus accreuit & pœna. Hæc est fortis meæ plaga deterior, hoc perniciosissimum uulnus, quod nullum temporis spatium, nulla potest medicina sanare. Insedit altius, & tota penitus interna possedit: nihil dolore est uacuũ. Idem ego nate tuũ maculaui crimine nomen.] Nec me fugit male gestam meam, & obrutam multis criminibus uitam, nomen tuum & innocentiam A maculasse. Incipit iam causas criminari, quibus filij sui fa lus uideretur oppressa. Pulsus ob inuidiam solio, s[...] ptrisq; paternis.] Exclusus, ait, patrio regno per inuidiã. quum dicit Inuidiam, uult ostendere non se meruisse, quæ passus est. Debueram patriæ pœnas, odijsq; meorũ.] Aut si iuste petebar ad pœnam, tradere me supplic[...]debui. Duo latera tetigit, aut nihil aduersi de ciuibus m[...]ui, aut si digna repetebantur, contentum esse conuener[...] nõ enim uiuendum fuit cum odio cunctorum ciuium. O[...]nes per mortes animam sontem ipse dedissem.] Consentirem aduersis meorum studijs, & me, qua uellent, pœna conficerent. Nunc uiuo, neq; adhuc homines, lucemq; relinquo. Sed linquam.] Nunc, inquit, uiuo, qui olim debueram mori: uiuere enim non debui, qui uniuersis ciuibus meis qualibet ratione displicui. neque adhuc homines & lucem ipsam relinquo. Deliberabat, & per incerta consilia rapitur, fixit sententiam, & extremis tandem aliquando consensit dicens, Sed linquam: faciam, inquit, serus, quod olim differendo non feci. Simul hæc dicens attollit in ægrum se femur.] Cum ipso B ultimo uerbo sententiæ, qua iudicauit sibi esse moriendum, in ægrum se extulit femur. Et quanquam uis alto uulnere tardat, Haud deiectus equum duci iubet.] Et licet tardaretur alti uulneris uiolentia, haud deie[...] tamen, neque in totum debilitatus animo, equum duci iubet, ut eo ueheretur debilis, quo uti solitus fuerat, quum floreret. Hoc decus illi, Hoc solamen erat, bellis hoc uictor abibat Omnibus.] Ipse ornamentum domino fuit, ipse solatium, ipsius auspici[...] bellũ ex omnibus uictor. Ecce non solùm corporis, uerùm equi quoque auxilium flagitabat. Talis etiam fuit, qui ad ultionem duci debuisset: non enim tam uincere Mezentius cupiebat, quàm filij interitum uindicare. Tali ergo equo uti uoluit, qui non nisi cum palma remeare consueuisset. Alloquitur mœrentem.] Quasi mala domini etiam ipse sentiret. Et talibus infit.] Et hunc talib. uerbis affatus est. Rhœbe diu (res si qua diu mortalibus ulla est) Viximus.] Qui uidebatur tristis, sentiebatur posse dominum audire loquentem. Diu est, inquit, quod uiximus Rhœbe, si tamen durat aliquid mortalibus diu. & Diu dici potest, quod clauditur fine. Aut hodie C uictor spolia illa cruenta Et caput Æneæ referes, Lausiq; dolorum Vltor eris mecum: aut aperit si nulla uiam uis, Occumbes pariter.] Prospera simul & aduersa proposuit, quæ habent hæc incerta bellorũ: sed tamen desiderio non uiuendi, sed uindicandi filium, hæc primò constituit, quæ cupiebat impleri: secutumq; est, quod poterat esse cõtrarium. quumq; hoc ipsum diceret, addidit solatiũ ipsius euentus aduersi: Aut remeabimus, inquit, gloriosi post factum, et filij mei uindicabimus mortem: aut [...] pe rysse beneficium. Neq; enim fortissime cre[...] liena pati, & dominos dignabere Teucros.] Neq; enim dignum est, ut in potestatem hostium uenias, & seruias Teucris. Prosperum, ut diximus, posuit & aduersum, sed falsa spe in altero ductus est, in altero præsagium protulit. Nam qui fieri potuit ut Æneæ manus debilitatus euaderet, qui præualenti corpore tam grauiter potuit uulnerari? Aliud tamen quod præsagij loco complexus est, accidit: nam utriq; in secundo certamine ceciderunt.

Pr•

A Pro laudibus istis.] SER. Quia & contra fortio[illegible] & pro patris salute dimicare conatus est: i[illegible] deo enim pluraliter Laudibus dixit. Quid pius Æn[illegible] tanta dabit in[illegible]dol[illegible] [illegible]gnum?] Propter eiu[illegible]dam arrogantiam t[illegible]a persona usus est. Indoles autem propriè est imago quædam uirtutis futuræ. Quibus lætatus, habe.] Moris enim fuerat, ut cum his rebus homines sepeliretur, quas dilexerant uiui. Si qua est ea cura remitto.] Aut more illo dixit, quo solent sepulchra ad B ipsa cadauera non pertinere, licet umbris, sicut in Sexto legimus, profit: ut, Si qua est ea gloria si[illegible]nt. Item de Pallante, Vano mœsti comitamur honore. Aut certè si qua est ea cura Mezentio, id est, patri sacrilego, qui superos inf[illegible]nit. Æneæ magni dext[illegible]cadis.] Sicut alibi, Nomen tamen haud leue patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ. Comptos de more capillos.] Antiquo scilicet more, quo uiri sicut mulieres componebant capillos. quod uerum esse, & C statuæ antiquorum docent, et personæ quas in Tragœdijs uidemus similes in utroq; sexu, quantum ad ornatum pertinet corporis. Interea.] dum hæc geruntur: & omnino sic est apud Poetas Interea, sicut apud Sallustium Eodem tempore. Vulnera siccabat lymphis.] Nouè & Physicè locutus est. nam cùm aqua omnia infundantur, ait siccari uulnus: fluxus enim sanguinis aquarũ frigore cõtinetur. Leuabat.] inclinatione recreabat. Procul.] Modò iuxta significat: & in Bucolicis Ecloga sexta, Serta procul tantùm capiti d[illegible]sa iacebant. Grauia arma.] Bene Grauia, u[illegible]m arma, sed leuia intelligamus. & talis est figura, sicut illa Sallustij, Leonem atque alias feras. ergo & leo fera est. Quiescunt.] quasi in terra posita: quoniam galea quæ pendebat, poterat et moueri. Colla fouet.] Sustinens se arboris trunco. Fusus propexã in pectore barbam.] barbam in pectus fusam habens. ἀρχαϊσμὸς autem est, quod ait In pectore, pro in pectus: ut alibi, Medijs effusus in undis: pro, in medias undas. Multa.] Pro multũ: sicut, Et pede terrã Crebra ferit: pro crebro. Super arma ferebãt.] Supra scutũ. ut suprà: Impositum scuto referũt Pallanta frequẽtes. Ad cœlũ tendit

Quid tibi nunc miserande puer pro laudib. istis?
Quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
Arma quibus lætatus habe tua, teq; parentum
Manibus, & cineri (si qua est ea cura) remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem,
Aeneæ magni dextra cadis. increpat ultro
Cunctantes socios, & terra subleuat ipsum
Sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tyberini ad fluminis undam,
Vulnera siccabat lympis, corpusq; leuabat
Arboris accliuis trunco, procul ærea ramis
Dependet galea, & prato grauia arma quiescunt.
Stant lecti circùm iuuenes, ipse æger, anhelans,
Colla fouet, fusus propexam in pectore barbam:
Multa super Lauso rogitat, multosq; remittit,
Qui reuocent, mœstiq; ferant mandata parentis.
At Lausum socij exanimem super arma ferebant
Flentes ingentem, atq; ingenti uulnere uictum.
Agnouit longè gemitus præsaga mali mens,
Caniciem multo deformat puluere, & ambas
Ad cœlum tendit palmas, & corpore inhæret.
Tanta'ne me tenuit uiuendi nate uoluptas,
Vt pro me hostili paterer succedere dextræ
Quẽ genui? tuáne hęc genitor per uulnera seruor?
Morte tua uiuens? heu nunc misero mihi demum
Exilium infelix. nunc altè uulnus adactum.
Idem ego nate tuum maculaui crimine nomen,
Pulsus ob inuidiam solio, sceptrisq; paternis.
Debueram patriæ pœnas, odijsq; meorum:
Omnes per mortes animã sontem ipse dedissem.
Nunc uiuo, nec adhuc homines, lucẽq; relinquo?
Sed linquam. simul hæc dicens attollit in ægrum
Se femur, & quanquam uis alto uulnere tardat,
Haud deiectus equum duci iubet. hoc decus illi,
Hoc solamen erat, bellis hoc uictor abibat
Omnibus. alloquitur mœrentem, & talibus infit:
Rhœbe diu (res si qua diu mortalibus ulla est)
Viximus, aut hodie uictor spolia illa cruenta,
Et caput Aeneæ referes, Lausiq; dolorum
Vltor eris mecum: aut, aperit si nulla uiam uis,

palmas.] Increpãs deos, quasi sacrilegus. Et sciendum uno eodemq; tempore nõ eum potuisse et hærere corpori, et manus ad cœlum leuare: licet ista Poeta coniunxerit. Corpore inhæret.] Aut inhæret Lauso suo corpore, aut certe ὑστερολογία est: ut sit, Hæret in corpore. Melius tamen est ut sit ἀντίπτωσις pro corpori, ut Hæret pede pes, pro pedi. Per uulnera seruor.] Aut reuera Per uulnera, quia per totum eius corpus mucro trãsierat: aut inuidiose ait Vulnera pro uulnus. sic Terent. Non perpeti meretricum contumelias. cùm de Thaide loqueretur. Mihi demum Exiliũ infelix, nunc altè uulnus adactũ est.] Solatium enim uiuentis filij utrunq; fuerat antè tolerabile. Idem ego.] Qui nunc causa tuæ mortis fui, qui feci ut exulis et sacrilegi filius esse diceris. Pulsus ob inuidiã.] Excusat, ne meritò expulsus esse uideatur. Omnes per mortes.] Per omnia mortis genera: id est, per diuersa supplicia, per quæ uenitur in mortẽ. Vis alto uulnere tardet.] alti uulneris uiolentia. Alloquitur mœrentem.] tristẽ. hæc enim animalia secundũ Homerũ cùm sint tristia, indicant dominorũ mortem futurã: τ͂ δ' ἄρ ὑπὸ ζυγόφιν προσέφη πόδας αἰόλος ἵππος ξάνθος. ἄφαρ δ' ἤμυσε καρήατι, πᾶσα δὲ χαίτη ζεύγλης ἐξεριποῦσα παρὰ ζυγὸν οὖδας ἵκανεν. Rhœbe diu, res si qua diu mortalibus ulla est.] Hoc loco notant Vergilium Cretici, qui homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem ratio naturalis excusat. Ea enim quæ per naturam mouent animos, in quamuis personam cadunt: illa uerò sunt tantum prudentum, quæ non nisi consilio & ratione deprehenduntur: unde & Terentius seruis dat plerunq; sententias prudentissimas quidem, sed quæ se per naturam offerunt cunctis: ut, Ne quid nimis. Spolia illa cruenta.] Arma Æneæ Lausi cruore perfusa: unde intulit, Et caput Æneæ. per quod etiam spolia Æneæ intelligimus: nam Lauso nihil detraxerat Æneas. Dixit enim, Arma quibus lætatus, habe tua. Aut aperit si nulla uiam uis.] aut si nullam ostendit fortitudo rationem.

Vndam.] Mezentius siccat uulnus aqua. Colla fouet.] sustinebat se arboris trunco. Mens.] paterna. Et corpore inhæret.] intellige allatum Lausum, & eũ basiisse

POM. Sabi.

haesisse cadaueri filij. *Tanta'ne.*] Oratio Mezentij de morte filij. *Seruor.*] salutem habeo per tua uulnera. *Nomen.*] regium. nam si non fuissem expulsus, successisses in regnum. *Ob inuidiam.*] Tacet scelera sua, & dicit inuidiam. *Debueram poenas.*] dedissem per omnia mortium genera poenas. *Lucem relinquo.*] propter mortem tuam. *Linquam.*] scilicet uitam. *In aegrum.*] uulneratum. *Equum duci.*] decus Mezentio erat equus. *Rhoebe.*] nomen equi.

VAR. Lect. *Corpusq; leuabat.*] Antiqui plures lib. Lauabat habent. *Procul aerea ramis Dependet galea.*] In Romano libro, Ramo legitur. *Stant lecti circum iuuenes.*] In aliquot antiquis libris, Stant circum lecti proceres legitur. *Perpexam in pectore barbam.*] Malunt nonnulli Propexam: sed Perpexam in antiquis habetur. *Multosq; remittit.*] In Rom. libro legitur Multumq; remittit. *Caniciem multo deformat puluere.*] Exemp. uetustiora Immundo puluere legunt. *Succedere dextrae.*] In antiquis libris Succumbere pro Succedere habetur. *Exilium infelix.*] In uetustis plerisq; libris, Exitium est. *Ipse dedissem.*] Aliq. exemp. Dedisse legunt. *Et, quanquam uis alto uulnere tardat.*] In uetustis libris quibusdam legitur, Quanquam sese alto uulnere tardet. *Alloquitur moerentem, & talibus infit.*] In libris antiq. Adloquitur moerentem, ac talia fatur.

DON. *Dixit, & exceptus tergo consueta locauit Membra.*] Non dixit Ascendit, quum hoc facere non potuit: sed Exceptus est, inquit, ut ostenderet ex superiore loco in equi tergo esse susceptum. *Manusq; ambas iaculis onerauit acutis.*] Quantum timorem procedentis expressit? qui quum se aduerteret uiribus paruis, ambas manus telis multis & acutis onerauit: quasi cessante substantia dimicantis, telorum uigor aut numerus hostem superare potuisset. *Aere caput fulgens, cristaq; hirsutus equina.*] Quid debilitato prodesse posset aut fulgens galea, aut setosa in capite crista? *Si cursum in medios rapidus dedit.*] Equi cursum in medios dedit, non suum. *Aestuat ingens Imo in corde pudor, mistoq; insania luctu.*] Exposuit cur dictum sit, Cursum rapidus dedit. duobus enim animi motibus aestuabat: pudoris, quia inuenerat fortiorem, et cuius uirtutem in uulneris atrocitate persenserat: et luctus, quia talem perdiderat filium. *Atq; hic Aeneam magna ter uoce uocauit.*] Debuit non prouocare eum, cuius uirtutem senserat, & timere potius, quem exemplo suo probauerat fortiorem: sed cur metueret cui aequis uotis aut uincere optabile fuit, aut perire? Vocauit igitur Aeneam magna uoce, & ter hoc fecit. ostendit magnam in se post uulnus acceptum animi perseuerasse constantiam, nec de suis aliquid conatibus diminutum. *Aeneas agnouit eum, laetusq; precatur.*] Mox ut Aeneas uidit Mezentium uenientem, et uocem toties clamantis audiuit, intellexit quae causa debilem reuocasset ad campū: sciebat enim dolore perditi filij hostē uenire cōpulsum, quae res attulerat gratulationē maximā, ut in cōgressu pficeret, quod impedientibus multis primò cōplere nō potuit: remisit tamē etiā ipse responsum, ne timorē al quē si ētio testaretur. *Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo, Incipias conferre manū.*] Idcirco, ait, incipias conferre manum, quia hastis suprà certatum est. & inde uidebatur euasisse, quia plurimorū defensus auxilio, certamen uulneratus effugerat: accedente etiam eo, quia apparebat eum non collaturum manū, qui equo potius fideret, non suis uiribus. *Tantum effatus, & infesta subit obuius hasta.*] Magnam animi ac uirtutis fiduciam monstrat, qui in hostem primus tela cō- A tendit. Quod Aeneas nō dubitauit perficere, pergens [illegible] uius cum infesto ictu hastae, ne habens tanti equi subsidium iterum uerteretur in fugam. *Ille autem.*] id est, Mezentius, inquit: *Quid me erepto saeuissime nato Terres? haec uia sola fuit, qua perdere posses. Nec [illegible]rtē horremus, nec diuûm parcimus ulli. Desine, iam [illegible] moriturus, & haec tibi porto Dona prius.*] Orbatu[illegible] lio frustra territas patrem, magis enim post illius exc[illegible] sum cupio mori. quanquàm me ipse cupis occidere: sed in hanc partem saeuitiam tuam potius contendis exercere, quando formidolosis uerbis terres, cui uotum est post filium mori. Odi hanc lucem, in qua incolumem natum meum uidere non possum. Inuenisti uiam, qua Mezentiū perderes: alia enim superare non posses. Tunc uita mea consumpta est, quum caderet Lausus. Tunc perij, quum funus eius infelicibus oculis uidi. Non horreo mortē, quin potius amo. Haec enim dabit finem doloribus meis, haec mihi misericors filium reddet, & manibus eius patrem miserum benigna coniunget. Nihil est saeue hostis, quod B me ulterius terreas. Mors mihi beneficium est, cuius minaris aduentum. Non parco dijs, quos ipse uenerâris & colis, nec superstitiosis precibus rogabo, quos contemno. Habes aemulos studij tui: si religiosus es, feri sacrilegu[illegible] perniciosus hostis, macta captiuum. Sileat iam proteruitas linguae: & sermo, quo te plurimum iactas, terminum sumat. Vna eademq; mihi sententia est, moriturus potius, quàm uictoriam quaesiturus aduento. Sume tamen morituri munusculum, & antequàm id [illegible] perouenire iam cupio, excipe hastas meas, ut irascaris & ferias. *Dixit, telūq; intorsit in hostē. Inde aliud super, atq; aliud, figitq;, uolatq; Ingenti gyro.*] Post haec quae dixit, iacere hastas plurimas coepit, circumiens Aeneam ingentibus gyris, ne auersum ferire potuisset. *Sed sustinet aureus umbo.*] Occurrebat Aeneas omnibus telis, & haec excipiebat scuto. Ecce probatum est, qua causa Mezentius ambas acutis telis onerauerat manus. Tela enim non mittebat, nisi hoc consilio primitus praeparasset. Ille igitur multa tela mittebat, figebat multa, sed haec scuti ambitus C sustinebat, excipiebantur resistentis arte, nullum ueniebat in corpus. *Ter circum adstantem laeuos equitauit in orbes, Tela manu iaciens.*] Quum Aeneas uno in loco consisteret, ter Mezentius laeuos in gyros circumijt stantem, manu dirigens tela. *Ter secum Troius heros Immanem aerato circunfert tegmine siluam.*] Quoties Mezentius circumijt Aeneam gyris, toties heros Troius occurrit scutum obijciens, quod iaculis iam fuerat infinitis insertum, et siluae faciem praeferebat. *Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet Vellere, & urgetur pugna congressus iniqu[illegible] tae tractae sunt morae, ubi pudebat tantum telorum [illegible]rum scuto portare, tantaq; essent, ut haec uelli aut iam portari non possent. & quum urgeretur iniquo certamine. Iniquum certamē ideo fuit, quia Mezentius equi praesidio & in summo pugnabat: Aeneas uerò in plano positus maiore laboris pondere grauabatur. *Multa mouens animo iam tandem erumpit.*] Multa, quae facere deberet, ipse conferens secum, tandem reperto consilio erumpit in factum: arte enim opus fuit, ut ipsa peteretur causa, quae iniquitatem certaminis faceret. Deniq; moris abruptis, *Inter Bellatoris equi caua tempora conjicit hastam.*]

A stam.] Magno hoc consilio factũ est: nouerat enim Mezentium idcirco equi auxilium petiuisse, quia ipse debilis fuit. Recte igitur Aeneas de equi prima pernicie cogitauit: ipso enim occiso, non magni laboris fuerat, ad ipsius equitis interitum peruenire. Tollit se arrectum quadrupes.] Hoc est, erectis primò per aera pedibus primis, posterioribus stetit. Et calcibus auras Verberat.] Intelligitur hoc mutato schemate posterioribus pedibus fecisse, & cùm dolore pernicioso turbaretur, obsequium solitum & portandi consuetudinem perdidisse. Effusumq; equitẽ super ipse secutus Implicat.] Aut ruina corporis sui equus dominum implicauit: aut quia sic deiecit, ut ille se explicare non posset. Eiectoq; incumbit cernuus armo.] Praeter letale, quod exceperat, uulnus, alius ei casus accessit, ut eiecto armo cecidisset. Cernuũ dicunt, qualem ipse Vergilius demõstrauit, porrecto uno pede, hoc est, altero ex primis, reliquis uerò collectis: capite quoq; in terrã coarctato. Huic accesserat malo, quòd armum etiam perdiderat, ut nec ipse reparatione aliqua iuuari potuisset. Clamore incendunt cœlum, Troesq;, Latiniq;.] B Quis enim non miretur, aut consilium uiri fortis, aut facti ipsius & fortunae euentum? Aduolat Aeneas.] Celeritate quippe opus erat antequàm ille se forte colligeret, aut iterum subueniretur à socijs. Vaginaq; eripit ensem, Et super haec.] Et aduolat & Eripit, totum ad celeritatem demõstrandam pertinet. Vtrumq; simul factum intelligitur, & super terrorem educti gladij haec addidit insultantibus uerbis. Vbi nunc Mezentius acer, & illa Effera uis animi?] Quàm breuis dictio eius, qui se praeparabat ad exigendam pœnam? Quo nunc inquit, Mezentij fortitudo discessit? Quomodo simul tua feritas tecum perijt? Quid profuit sic uixisse, aut male meruisse de socijs? Quid deos tota temeritate contempsisse? Haec Vergilius non specialiter posuit, ne longum faceret dictionis tractum, quem breuem esse conuenerat. tamen in eo quod dixit, Effera uis animi tui ubi est? possunt etiam illa, quae diximus, & multa alia coniectura iter colligi. Contrà Tyrrhenus, ut auras Suspiciens hausit cœlum, mentemq; recepit.] Ecce propter quam causam Aeneas properauit. recepit sensum Mezentius, sed iam sub gladio positus quid auderet? quid faceret iacens? quid debilis? quid oppressus? Potuit tamen loqui, & locutus est quae necessitas exigebat. Hostis amare, quid increpitas, mortemq; minaris?] Duo mala, & hostem esse, & amarum dixit. Hoc genere & gladio stricto, & insultationi respondet. denique sequitur, Quid increpitas? (quomodo hoc ad insultationem & uerba pertinet,) Mortemq; minaris? si occisurus es, inquit, iam fer: quid uerbis protrahis moriturum? Saeuitia est hostem diu cruciare sub gladio, saeuitia est uerbis amaris appetere. Nullum in caede nefas.] An nunquid idcirco dextram gladiumq; suspendis, quòd existimas nefas esse si ferias? nullum crimẽ est, si hostis tuus quod parabat, excipiat. Nec sic ad praelia ueni.] Non sic, hoc est, non ea intentione repetiui certamen, ut uincerem. Probatio huius dicti addenda fuerat, idcirco adiecit:

SER. Neq; enim fortissime credo.] [illegible]beris habere dominos Teucros, scilicet ignauos: nã hoc intelligimus ex eo quòd dixit Credo, fortissime. Plerunq; enim ex alterius personae uituperatione uel laude cognoscimus quid de alia dicatur, ut hoc loco Troianos ui- C tuperatos ex Rhœbi laude cognoscimus. Item alibi contrà, Et nunc ille Paris, scil. adulter: nam illo loco ex persona Paridis uituperatur Aeneas. Exceptus tergo.] Equo se praebente susceptus, quod fieri plerunq; cõspicimus in consuefactis equis. Iaculis onerauit.] Auiditas sae[illegible]primitur ma[illegible]. Ter.] Id est, saepius. Infesta hasta.] in uulnus parata, uel protenta. Qua perdere posses.] Deest Me. nam hoc dicit, nisi extincto filio nulla se ratione posse superari. Nec Diuũm parcimus ulli.] Quia Aeneas inuocauerat Deos:

Occumbes pariter: neq; enim fortissime credo
Iussa aliena pati, & dominos dignabere Teucros.
Dixit, & exceptus tergo consueta locauit
Membra, manusq; ambas iaculis onerauit acutis,
Aere caput fulgens, cristaq; hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit, aestuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoq; insania luctu,
Et furijs agitatus amor, & conscia uirtus.
Atq; hic Aenean magna ter uoce uocauit:
Aeneas (agnouit enim, laetusq; precatur)
Sic pater ille Deûm faciat, sic altus Apollo:
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, & infesta subit obuius hasta.
Ille autem: Quid me erepto saeuissime nato
Terres? haec uia sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortẽ horremus, nec Diuûm parcimus ulli.
Desine, iam uenio moriturus, & haec tibi porto
Dona prius. dixit, telumq; intorsit in hostem.
Inde aliud sup, atq; aliud figitq;, uolatq;
Ingenti gyro, sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem laeuos equitauit in orbes
Tela manu iaciens, ter secum Troius heros
Immanem aerato circunfert tegmine siluam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
Vellere, & urgetur pugna congressus iniqua,
Multa mouens animo, iam tandẽ erumpit, & inter
Bellatoris equi caua tempora conijcit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumq; equitem super ipse secutus
Implicat, eiectoq; incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troesq; Latiniq;.
Aduolat Aeneas, uaginaq; eripit ensem,
Et super haec: Vbi nunc Mezentius acer? & illa

ut, Sic pater ille Deũm faciat. Desine.] Scilicet mortem minari, quoniã libenter moriturus adueni. Vmbo.] scutum: à parte totũ intelligimus. Laeuos equitauit in orbes.] Secundum artem militiae: nam eques stans facillime superatur à pedite. in laeuam autẽ ideo partem circuibat, ut Aeneae dextram partem circumueniret, quae utiq; nuda erat. Pugna iniqua.] Pedes contra equitem. Multa mouens.] Vtrum in ipsum, an in equum tela intorqueret, quo uulnerato Mezentius carebat effugio. Inter tempora.] Id est, in frontem. Bellatoris equi.] πολεμιστής, per quem bellum geritur: aliter hominem dicimus bellatorem, qui bellum gerit. Implicat.] impedit. Cernuus.] Cernuus equus dicitur, qui cadit in faciem, quasi in eam partem quam cernimus. Vnde & pueri quos in ludis uidemus, ea

Effera uis animi: contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemq; recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemq; minaris?
Nullum in cæde nefas: nec sic ad prælia ueni,
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Vnũ hoc per, si qua est uictis uenia hostibus, oro,
Corpus humo patiare tegi. scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc (oro) defende furorem,
Et me consortem nati concede sepulchro.
Hæc loquitur, iuguloq; haud inscius accipit ensem,
Vndantiq; animam diffundit in arma cruore.

parte qua cernunt stantes, Cernui uocantur: ut etiã Varro in ludis theatralibus docet. Clamore incendunt cœlum.] *implent: & abusiue dicit.* Troesq;.] *gaudio.* Latiniq;.] *dolore,* Hausit cœlum.] Hoc est, aerem. Lucret. In hoc cœlo qui dicitur aer. *& hoc dicit postquam respirauit, & mentem recepit post turbationem ex equi uenientem ruina.* Hostis amare.] *asper: & est Homeri de telo dictum, quod hic ad hominem transtulit. Ille enim ait,* πικρὸν ὀϊστόν. Nullum in cæde nefas.] *mori ultro uiro forti nefas non est: unde in Primo Æneas & fortis et pius inducitur sic loquens, O terq; quaterq; beati.* Nec sic.] *Scilicet ego ut uincerem ueni: hoc est, cum uoluntate procumbo.* Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.] *Hoc est, non cum hoc pacto à te Lausus recessit, ut uitam requireret. Fœdera autem pepigit, per translationem dixit: id est, non sic pugnauit, ut ullum mihi uitæ reliquerit desiderium.* Venia.] *beneficium: ut, Orantes ueniam.* Hunc oro defende furorem.] *Inimicorum iram, & post fata sæuire cupientem. Defende autem est, prohibe: ut, Dum teneras defendo à frigore myrtos. & bene petit ab Ænea, quod scit eum ultro concedere, ut probauit in filio. Petit autem non de eius pietate dubitans, sed timens iram suorum.* Haud inscius.] λιτότης *figura: non enim dicit non ignarus, sed expectans omnibus uotis: ut, Munera nec sperno, id est libenter accipio. In hac autem figura plus cogitatur, quàm dicitur.* Vndantiq; animum.] *Ordo est, In arma undanti cruore animam diffundit, cuius sedem pleriq; sanguinem uolunt esse. & sic dictũ est, ut Vna eademq; uia sanguis animusq; sequuntur. Item: Tuaq; animam hanc effundere dextra. quasi quæ in cruore fouetur.*

POM. Sab. Sic rursus.] *fertur in campum Mezentius.* Faciat.] *ut congrediaris mecum.* Subit.] *accessit.* Obuius.] *Mezentio.* Hæc uia sola fuit.] *interimere mihi natum.* Dona.] *scilicet tela.* Vmbo.] *ictus Mezentij.* Stantem.] *Æneam.* Erumpit.] *Æneas.* Equi.] *uulnerauit equum.* Incumbit.] *equus territus uulnere, effudit Mezentium. & cernuus, id est in faciem cadens, ruit supra dominum.* Et super.] *scilicet Mezentium. Loquitur Æneas Mezentio.* Auras.] *aerem.* Mortemq; minaris.] *Loquitur Mezentius.* Nefas.] *scilicet tibi est. occide, nullum est nefas.* Nec tecum meus pepigit.] *hoc pacto Lausum interemisti, ut ego parens à te salutem petam.* Defende furorem.] *meorum, ne dilanient & proijciant deuorandum feris & alitibus.* Diffundit in arma cruorem.] *Historia aliter habet, nempe Latinum occubuisse in primis pugnis, & postea Turnũ. ab eo die Æneam nusquam amplius uisum esse, Mezentius autem interfectus fuit ab Ascanio. Dionysius ait: Commissa pugna Latinus & Turnus cecidere. & paulo post, obsessis Troianis iã Mezentius tanquam uictor imperabat, uolebat que ut uinum quod Latio proueniret, Etruscis daret. Ascanius renuit, & uinum Ioui uouit: inde hortatus est suos ut fortiter pugnarent, urbe egressi castra adoriuntur, & primo impetu cepere munimenta, quib. præerat Lausus. Mezentius territus fuga suorum, cum paucis occupauit propinquum montem: auditaq; filij cæde, pacẽ cum Ascanio fecit, & in Etruriam redijt. & post hanc cladem nunquam inimicus Latinis fuit.*

VAR. Lect. Sic cursum medios rapidus dedit.] In antiquissimo libro Romano legere est, Sic cursu in medios rapidus redit. Imo in corde pudor.] Exempl. uetera Vno in corde legunt. In Mediceo non Pudor, sed Dolor habetur. In libris etiam aliquot manuscriptis legi non Pudor, sed Puer. Æneas agnouit eum.] In antiquis libris est, Agnouit enim, per interpositionem dictum. Quid me erepto sæuissime nato Terres?] In antiquis aliquot libris legere est Terreas? Desine: nam uenio.] In antiquis libris Iam legitur. in alijs, Et uenio.

DON. Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus. Venum hoc per, si qua est uictis uenia hostibus, oro.] *Lausus me perire uoluit, Lausus tecum pactum meæ mortis induxit: non rogo, quum non libet superesse post filium. Non rogo, quod mereri contrarium est: unum tamen peto, quod uicti semper impetrare consueuerunt, & quod ipse sponte præstitisti filio meo.* Corpus humo patiare tegi.] *Verebatur enim ne ciues sui, ueteris ac iusti odij memores, funus execrabile per membra discerperent: et quod uiuo nequiuerant, redderent mortuo. Deniq; quum peteret sepulturam, addidit:* Scio acerba meorum Circunstare odia. *Ecce ostendit, quid timeret: nouerat quippe se nihil de suis præter acerba odia meruisse. Grauiter enim sperabat moueri posse, quod grauiter læserat.* Hunc oro defende furorem, Et me consortem nati concede sepulchro.] *Consortem me fecisti filio, uno utrunque gladio perimens: uni nos sepulchro, pulsu meorum furore, concede.* Hæc loquitur.] *Hoc est, hæc Mezentius precando loquitur.* Iuguloq; haud inscius accipit ensem.] *Probauit Mezentius, quod libenter quæsiuerat mortem. Sciens deniq; præbuit iugulum, sciens impetum mucronis excepit.* Vndantique animam diffudit in arma cruore.] *Quo facto cruorem in arma diffudit, & animam naturæ restituit.*

AENEI

AENEIDOS LIBRI XI ARgumentum.

ADILON.

Vndecimo uicta est non aequo Marte Camilla.

MODESTINI IVRISCONSVLTI, IN VNDECIMVM librum Æneidos Argumentum.

Constituit Marti spoliorum ex hoste trophaeum,
Exanimumq; patri natum Pallanta remittit.
Iura sepulturae tribuit, tempusq; Latinis,
Euander patrios affectus edit in urbe.
Corpora caesa uirûm passim digesta cremantur.
Legati referunt Diomeden arma negasse.
Drances & Turnus leges aequante Latino
Concurrunt dictis: Aeneas imminet urbi.
Pugnatur, uincunt Troes, cadit icta Camilla.
Deinde duces castris donec cessere, minantur.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER XI.

Ceanum interea surgens aurora reliquit,
Aeneas (quanquam & socijs dare tẽpus humandis [est)
Prçcipitát curç, turbataq; funere mẽs

A SER. *Oceanũ interea surgens aurora reliquit.*] More suo pr[illegible] noctis descriptione, qua[illegible]sisse indicat praesens ortus diei. & hoc est, unde Horatius ait: Nec uerbum uerbo curabis reddere fidus Interpres. quae enim naturalia sunt, omnibus patet. *Æneas, quanquam et socijs dare tempus humandis Praecipitant curae.*] Consuetudo Romana fuit, ut polluti funere minime sacrificarent: si tamen contingeret, ut uno eodemq; tempore & funestaretur quis, & cogeretur dare operam sacrificijs, laborabat, ut antè sacra compleret quàm funus agnosceret. unde etiam Horatius Puluillus in Capitolij dedicatione, cùm ab inimicis ei filius extinctus nunciaretur, ait: Cadauer sit. nec uoluit funus agnoscere, donec templa dedicaret. secundum quem ritum etiam Æneas inducitur antè operam dare sacrificijs, & sic ad sociorum & Pallantis sepulturam reuerti. B *Praecipitant curae.*] urgent: longam enim dilationem sepultura non patitur. *Turbataq; funere mens est.*] Funere Pallantis κατ' ἐξοχὴν: nam haec consuetudo est apud Poetas, ut à plebe segregarent duces. sic paulo pòst ait, Interea soci[illegible]q; corpora terrae Mandemus. et intulit, Moestamq; Euandri primus ad urbem Mittatur Pallas. sicut dictum est, Relliquias Danaûm atq; immitis Achilli. Item, Forsitan & Priami fuerint quae fata requiras.

POM. Sabi. *Oceani interea.*] Horatius Publius in dedicatione Capitolij, cum nunciaretur ei mors filij, ait: Cadauer esto. post dedicationem funus celebrauit. Æneas prius peregit sacra, inde funera. *Primo eoo.*] in prima parte diei, describit diem. *Turbata mens.*] Apronianus legit, Mens turbata praecipitat funera. & alij legunt, Mens turbata est funere. sed melius, Turbataq; funere mens est.

DON. *Oceanum interea surgens aurora reliquit.*] Initium diei dicit uenisse, & eam horã, qua nondum sole exorto praecedẽs iam apparet aurora. *Æneas (quanquã & socijs dare tempus humandis Praecipitant curae, turbataq; funere mens est) Vota deûm primo uictor soluebat Eoo.*] Duo habuit Æneas quae faceret, humare occisos, & dijs uota persoluere. Alterum enim propter humanitatem fuerat curandum: alterum propter uenerationẽ deorum, quibus iuuantibus multa quae prosperè gesserat, debuit implere: sed quia diuina obsequia caeteris omnibus praeponenda, magisterio suo Vergil. mõstrat: et ut ipsum Æneam in deorum cultu uult ostendere peritissimum, sic consilia eius assignat. Licet enim Æneam ipsum tangeret cura humandi eos, quos bella deiecerant: hanc tamẽ deorum causam non omisit, sed distulit negotiorum ordinem ueris tractatibus tribuens. Oriente quippe aurora antequàm quidquam nostrorum actuum moueamus, praeteritorum rectè gestorum uota soluenda sunt, & futurorum uel praesentium poscenda prosperitas. *Ingentem quercum decisis undiq; ramis Constituit tumulo.*] Illic enim templum tum erat nullum, cuius fastigio captiua arma suspenderet, aut infigeret foribus. Elegit igitur ostentationis causa tumulum, multo alijs altiorẽ: hîc constituit ingentem quercum amputatis undiqueuersum ramis, ne brachia arboris gestandis indumentis obstarent. Ingentem uerò ideo, ut gestandis omnibus quae magni ponderis fuerant, idonea perduraret. Omnia haec laudes Æneae testãtur, quòd erga deos pius, quòd humanitatis memor, quòd uirtute praecipuus, quòd in tractatibus primus, quòd peritus in sacris, & quicquid de hostibus manu eius occisis praeferendi genere dicitur, ipsius laudibus applicatur &

 gloriae.

gloriæ. Tunc enim apparet nomen meritumq; uictoris, si dicatur potens, qui superatus asseritur. Consecrandi quoque trophæi causam quam putamus fuisse, nisi quæ tangeret deorum uenerationem? Debuit enim armis eius uotum solui numinibus, qui sacrilega mente deos semper et ubiq; contempsit. Fulgentiaq; induit arma, Mezenti ducis exuuias.] Mezenti, quum pronunciamus, nomen ipsum debemus extollere, ut in appellatione herois tanti, intelligantur & facta uictoris. Fulgentiaq; induit arma Mezenti ducis exuuias, ut induto stipite cernerentur quibus Mezentius floruit. Tibi magne trophæū Bellipotens.] Quæ essent tibi addicta bellipotens Mars, quorum te dominum cum cæteris numinibus contempsit. Quantæ gloriæ instar extitit in morte Mezenti? cecidit quippe totius exercitus dux: cecidit, qui in Turni classibus magnæ ferebatur esse uirtutis: cecidit totius crudelitatis autor, & scelerum princeps peremptus est sub Æneæ certamine, quē omnis suorum multitudo iustis odijs excitata necare non potuit. Extinctus est, quem sibi Turnus credidit necessarium. Vindicatus est Euander, uindicati Tyrrheni, quibus impune tot supplicia, & tot strages inflixerat. Inuentus Æneas, cuius occumberet manu, qui spreuerat semper deos. Aptat rorantes sanguine cristas.] Scilicet adhuc stillantes sanguinem: eo enim momento mactatus est. Telaq; trunca uiri.] Trunca, hoc est, sine domino: hæc autem tela accipienda sunt, quæ scuto Æneas exceperat, atq; infixa fecerant siluam, & quæ adhuc portabat Mezentius. Item possunt Trunca intelligi, quæ nec hostis necem perficere, nec dominum tueri ualuerunt. Et bis sex thoraca petitum, Perfossumq; locis.] Quanta uis fuit istius, qui duodecim plagis occidi non potuit? cōstat enim dehinc iugulo confossum dedisse terminum uitæ. Aptat dixit, aptè componit. & hoc ipsum Aptat, non semel accipiendum est: aptauit enim cristas galeæ, aptauit tela, aptauit & thoraca. Clypeumq; ex ære sinistræ Subligat, atq; ensem collo suspendit eburnum.] Subligat, & suspendit, simile factum pulchrè uerbis dissimilibus uariauit, sed scutum sic apparebat, quasi teneretur: tamen etiam ipsum pendebat sinistræ subligatum. Hastam quoq; constituit, quam uiuo adhuc Lauso Mezentius miserat. Tum socios (nanq; omnis eum stipata tegebat Turba ducum) sic incipiens hortatur ouantes.] Tum, hoc est, perfectis diuinis rebus, socios suos incipit alloqui: illi enim cum ducibus affuerunt frequentes cum plena lætitia, quòd tam pernicioso hoste caruissent, et in quo pars Turni fuerat debilis reddita. Interea quanta occasio loquendi lætis rebus, & socijs uel maxime potioribus in unum collectis? Sociorum significatio nō solum Troianos, sed eos qui in auxilio uenerant, debet intelligi, & qui illis certaminibus interfuerant. Maxima res effecta uiri, timor omnis abesto. Quod superest, hæc sunt spolia, & de rege superbo Primitiæ, manibusq; meis Mezentius hic est.] Occiso, inquit, Mezentio maxima pars belli confecta est, reliqua non sunt metuenda: quidquid enim superest belli, perempto isto, procliue perfectum est. Nullus cōgreßionem metuat, in qua Mezentius non est. ac ne forte dubitetis occisum, ipse iste est, de quo primitias feci: ipse est, qui pendet in arboris trunco. Talis est redditus manibus meis, qualem uidere maluistis. Cætera dijs fauentibus non dubito posse compleri. Quale enim dedit iste initium succeßibus meis, talem reliqua sortientur effectum. Primitiæ propriè dicuntur, quæ offeruntur dijs de fructibus nouis aut fœtibus gregum. De rege superbo.] Sic, inquit, merentur occidi, qui in regni potestate constituti opprimunt potius, quàm subleuant suos. Quid de se sponderet Æneas, coniectare fecit. Alienum est, * cui aliena mala tam grauiter displicebant. Nunc iter ad regem nobis, murosq; Latinos: Arma parate animis, & spe præsumite bellum.] Dixit gesta, & agenda prænunciat. Nunc, inquit, nobis ad regem dirigendum est iter, & a[illegible]sam ciuitatem, quæ refugium est inimico: solum superest ut cōficiatur plena uictoria. Arma sint in animis uestris [illegible] maq; tractentur: sperate gerundum nobis esse certam[illegible] & spem paratam esse uincendi. & dictis, quæ necessario fuerant proferenda, reddit rationem, ostendens quid fuerit causæ, ut ista prædiceret. Nequa, inquit, mora ignaros (ubi primum uellere signa Annuerint superi, pubemq; educere castris) Impediat, segnisq; metu sententia tardet.] Hoc, inquit, propterea ante tempus dixi, ne uos meæ dispositionis ignaros turbasset repentina commotio, & opportunam faciendi celeritatem mora aliqua extimore corrumpat: nec tunc consilia capiantur, quum uires requiruntur & facta. Interea socios inhumataq; corpora terræ Mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.] Interea, inquit, hoc est, dum uacui certamine sumus, nostros socios sepulturæ mandemus: hanc enim mortuis præcipuam honorificentiam superstites debent, hoc exigunt manes. In huiusmodi incertis solet poeta non [illegible] terponere authoritatem suam, sed dicere Fama est, aut dicunt, aut perhibent, & alia huiusmodi: ut si falsa reperta fuerint, non asserentis profeßione teneantur, sed audita narrantis. Hoc autem loco quum Æneæ personam loquentis induceret, ait: Qui solus honos A[illegible] imo est. quod ipsum non dubitantis, sed ex aperto firmantis est. Si enim esset incertus, dicere debuit: Qui solus honos esse apud inferos fertur. Hoc fieret, si non esset Æneæ persona: at quum ipsum inducit, qui hæc apud inferos probauit et uidit, rectè confirmat exire mortuos è sepultura. Quippe in sexto libro dictum est: Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataq; turba est: Portitor ille Charon, hi quos uehit unda, sepulti. Nec ripas datur horrendas & rauca fluenta Transportare prius, quàm sedibus ossa quierunt. Centum errant annos, uolitantq; hæc littora circum, Tum demum admißi stagna exoptata reuisunt. Hoc Æneas Sibylla exponente cognouerat. Item Palinurus hoc rogauit, ut quia inter insepultos errabat, repertum sepulturæ mandaret. Quod te, inquit, per cœli iucundum lumen & auras, Per genitorem oro, per spem surgentis Iuli, Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram Inijce. Ecce dicta est causa, propter quam dixit, Qui solus honos Acheronte sub imo est. Ite, ait, egregias animas, quæ sanguine nobis Hanc patriam peperēre suo, decorate supremis Muneribus.] Consultorem talem, quàm libenter à circunstantibus putamus auditum, quum sic nomina[illegible] belli certamen absumpserat? Qui proprio, inquit, sang[illegible] gloriam nobis & libertatem pepererunt, supremam mereantur honorificentiam: hoc est, exequiarum pompam, & funerum sepulturam. Hæc dicendo audientiū animos erigebat: si enim illi iam pepererant patriam, qui perierant, uiui securitate parta læti esse debuerant. Præterea unusquisq; se aut causarum imminenti bello, aut præterito cadere potuisse cōsiderans, libenter audiebat pia et religiosa et humana tractantē. Patriā dicimus pro libertate positā, ideo quia quū quis ex seruo liber efficitur, ciuitatem di

A te dicitur Romanā cōsecutus: et hæc bellorū cōditio est, ut uicti libertas intereat, & efficiatur dominus is, qui uicto[illegible]m fuerit consecutus. Idcirco positum est hic, Et si ceci[illegible]derunt tot ac tales, tamen abstulit ultimus dies, inflicta clade hostibus: nobis uerò ex maxima parte procurata uictoria, & erepta periculis omnibus libertate. Potest & sic intelligi, Qui sanguine nobis Hanc patriam peperere suo, [illegible] sic mortui uideantur, firmata penes Troianos pos[illegible]sione Italiæ. Mœstam'que Euandri primus ad ur[illegible] Mittatur Pallas.] Generaliter loquebatur de mor[illegible]. Potuit fieri, ut quibus mandabatur sepulturæ curatio, istum quoq; aut exurerent flammis, aut terræ mandaret. Hunc igitur à cæteris separat: regales enim nunquā confusæ sepulturæ iunguntur. Eo accedebat, quòd orbatus filio pater uel mortuū suscipere debuit, si non quiuit uidere uictorem. Quem non uirtutis egentem Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.] Est in aduersis solatium, si mors ipsa habeat excusationem: iste quomodo excusatur? Non, inquit, ut imbellis cecidit, sed rapuit eum ultimus dies: debebat enim miser in ipso flore iuuentutis oc-
B cumbere. Ecce abstulit gloriam Turno, qui eum in congressione prostrauerat, quum dicit eum fataliter interisse. Sic ait illachrymans, recipitq; ad limina gressum, Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acetes Seruabat senior, qui Parrhasio Euandro Armiger antè fuit, sed nō [illegible]ibus æque Tum comes auspicijs, charo datus ibat alumno.] Mox ut Æneas sepeliendorū curam, & transferendi Pallantis sollicitudinem posuit, recipit se ad limina: id est, ad locum, in quo iacebat funus, quod seruabat Acetes senior. Hic Vergilio fatorū iniquitas displicet: seruabat en[illegible] infelicissimum iuuenis funus, & obierat qui per ætatem prodesse rebus publicis potuit: incolumis uerò fuerat, qui Euandri comes tot euaserat bella, & Euandri filius iacebat occisus. Sed nec ipsa patris & filij paria esse auspicia potuerunt: nam quoties Acete comite Euander iuit ad bellum, utrisq; toties laurea triūphiq; cesserunt: perrexit cum miserrimo Pallante nō reducturus incolumem, sed reportaturus extinctum. O dispar pugnandi conditio: ô fortuna diuersis fauoribus currens. Alter inter arma et gladios potest in senium dura-
C re cum socio, alterius dies una et pugna spectauit ad mortem. Potest etiam sic intelligi, Corpus ubi exanimi Pallantis positum Acetes seruabat senior, quia iuuenes tenebat sollicitudo pugnandi. Quapropter uel quia senex, perindeq; uacuus: uel quia uiuēti appositus à patre, rectè funus seruabat occisi. Circum omnis famulumq; manus, Troianaq; turba, Et mœstum Iliades crinē de more solutæ.] Serui domini sui casum, et Troianæ matres infelicē iuuenem plena miseratione plangebāt, crinib. sparsis. Vt uerò Æneas forib. sese intulit altis.] Suprà dixit, Recipitq; ad limina gressum. ut significaret primū ingressum loci, in quo Pallas iacebat exanimis: nunc monstrat eam partem, atq; id membrum, ubi reuera funus expositū plangebatur. Vt, inquit, fores interiores ingressus est. Ingentē gemitum tunsis ad sidera tollunt Pectoribus, mœstoq; immugit regia luctu.] Moralitatem ut multis locis fecit, ac pene omnibus, etiam hoc loco euidēter expressit: nam grauius mugiunt & plangunt, ubi affuerit, quem maior causa doloris exagitat. Vt igitur Æneas ingressus est, tanti omnium gemitus & planctus emissi sunt, ut etiam primas fores, & ipsam regiam grauis luctus implesset. Regiam primùm ingressus est: nam quum Latini uestibulū describeret, sic dixit: Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis, Vrbe fuit summa Laurentis regia Pici. Ipse caput niuei fultum Pallantis, & ora, Vt uidit.] Mortui corpus noua arte laudauit: augent enim dolorē, quæ possunt in defuncto laudari. Tantæ, inquit, Pallas pulchritudinis erat, ut eum nec mors ipsa deformare ualuisset. Non pallebat ille, sed niueus apparet: quæ res augebat dolorem religiosi uiri, quum in uno casu multa fleret extincta, spem iuuenis, uota patris, & pulchritudinē corporis. Leuiq; patens in corpore uulnus Cuspidis Ausoniæ.] Vt uidit, nō semel accipiendū est, ut sit: Vt uidit caput fultū niuei Pallantis, ut uidit ora, ut uidit leui patens in corpore uulnus cuspidis Ausoniæ. Nō uacat locus iste, quo plaga atq; eius magnitudo significata est: nam in subiectis pro solatio est positus, illū nō pudendo uulnere, sed glorioso interisse. Lachrymis ita fatur obortis.] Vbi uerus est dolor, et penitus sensibus manet, lachrymæ non meditatione plancturi cogūtur exire, sed sponte ante uerba funduntur. Inde Æneæ locuturi uocē præuenerunt ueri fletus, & gemitum copiosæ lachrymæ præcesserunt.

Vota Deûm primo uictor soluebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undiq; ramis
Constituit tumulo, fulgentiaq; induit arma,
Mezenti ducis exuuias, (tibi magne trophæum
Bellipotens) aptat rorantes sanguine cristas,
Telaq; trunca uiri, & bis sex thoraca petitum
Perfossumq; locis, clypeumq; ex ære sinistræ
Subligat, atq; ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios (nanq; omnis eum stipata tegebat
Turba ducum) sic incipiens hortatur ouantes:
Maxima res effecta, uiri, timor omnis abesto.
Quod superest, hæc sint spolia, & de rege superbo
Primitiæ, manibusq; meis Mezentius hic est.

SER. Primo uictor soluebat Eoo.] antequam luctū subiret & funestaretur. Primo autem Eoo, subaudimus tēpore: nam Græce ἠὼς dicitur, quam nos aurorā uocamus. Homer. ῥοδοδάκτυλος ἠὼς, quod nomen Latini traxerunt [illegible]nem ut dicerent, Et lætus Eois Eurus equis. Item, Eoasq; acies. Sane, ut etiam suprà diximus, in hoc sermone prima syllaba naturaliter longa est, sed cùm opus fuerit, corripitur aut licentia nominis proprij, aut quia eam uocalis sequitur. Constituit tumulo.] In colle, quia trophæa non figebantur nisi in eminentioribus locis. Sallustius de Pompeio: Deuictis Hispanis trophæa in Pyreneis iugis cōstituit. ex quo more trophæa in urbibus figebantur in arcubus exædificatis. Ideo nunc trophæū ponit Æneas, quia nec dum plenā est uictoriam consecutus, sed occiso Mezentio fugauit exercitum: plenæ enim uictoriæ (ut suprà diximus) triumphus debetur. & Persoluit uota, uel propter tanti ducis interitum, uel quia fas erat etiā de primitijs sacrificare. Tibi magne trophæum Bellipotens.] Hoc per parenthesim dictum est. Aptat.] aptè locat, & congruè. Telaq; trunca uiri.] præfracta: ita enim in trophæis poni consueuerunt. Iuuenalis, Et fracta de casside buccula pendens, Et curtum temone iugum, uictæq; triremis Aplustre. Et bis sex thoraca petitum Perfossumq; locis.] Duodecim uulneribus appetitum,

quia (ut suprà dixit) totius Thusciæ populus in duodecim partes fuit diuisus: ut, Gens illi triplex populi sub gente quaterni, qui singulis Lucumonibus parebant. Moris autem fuit, ut interemptos duces omnis uulneraret exercitus: sicut etiam de Hectore Homer. cōmemorat, οἳ ϗ θηήσαντο φυὴν, ϗ εἶδος ἀγητὸν ἕκτορος, οὐδ' ἄρα οἵ τίς ἀνουτητί γε παρέστη. unde est, Quæ circum plurima muros Accepit patrios. Clypeumq; ex ære.] Figuratius quàm si æreum diceret. Ensem collo suspendit eburnum.] Vaginam eburneam. Sanè Ebur eboris facit, non eburis, sicut murmur murmuris: inde quia in principalitatis declinatione uarietas inuenitur, et deriuatio uaria est. nam Eburnus facit ab eo quod est ebur: Eboreus, ab eo quod est ebor. Maxima res effecta uiri.] Occiso tanto duce, simul etiam trophæi ostenditur causa. Abesto.] absit: nam tertia persona est. Quod superest.] de reliquo: & est absoluta elocutio. Et de rege superbo Primitiæ.] Aut hoc dicit, Primitiæ istæ quas fecimus non de plebe sunt, sed de rege superbissimo: aut certe superbum regem Turnum accipiamus: nam de ipso legimus, At Rutuli abscessu iuuenis tum iussa superba A Miratur. ut sit sensus, Hæc spolia & hanc primam belli partem superbo Turno sustulimus. Nam hoc epi[illegible]ton proprium Turni est, quòd ei Vergilius pro ingenti scelere dat. Apud enim maiores superbia ingēs facinus fuit: adeò ut Tarquinius pro multis sceleribus Superbi nomen acceperit. Mezentius hic est.] talis: ut, Hunc [illegible]o te Euryale aspicio?

Eoos.] mons Arabiæ. inde eous, oriens. Que[illegible].] POM. Sab. in antiquo semper Quercus. Trophæum.] Æneas [illegible]rigit trophæum Marti in colle. Pompeius, ut meminit Plinius libro septimo, et Salustius, in Pyrenæo monte. Trunca tela in trophæis ponebantur. Bis sex.] ait propter duodecim populos Hetruriæ, qui in condenda Mantua iuuerunt. Etrusci reges appellarunt Lucumones reges. ideo ait suprà, Populi sub gente quaterni. Mortuos duces singulæ tribus uulnerabant. & bis sex pro infinito numero, ut notaret multa tela iacta in Mezentium. & melius: & ideo perfossum thoraca. Maxima res.] Loquitur Æneas. Superbo.] Mezentio, non de Turno.

SER. Murosq; Latinos.] Iam campestri superauimus prælio: restat ut etiā obsidione uincamus. Credit enim quod sibi iam apertè nullus occurrat, nec inaniter: nam & paulo pòst dictur⁹ est Turnus, Furta paro belli. & in Duodecimo Latinus, Vix urbe tuemur Spes Italas. Arma parate animis.] Aut ὑπαλλαγὴ est, pro armis parate animos: aut certè mutanda est distinctio, ut sit: Animis et spe præsumite bellum, mente præoccupate. ut suprà Turnus, Et pugnam sperate parati. Et spe præsumite.] Bene ait Præsumite, quesi rem iam sui iuris, et ei debere uideatur certa uictoria. Vellere signa Annuerint superi.] Ne in mora sitis, cùm captatis augurijs ad bellum exire cœperimus. Vellere autē propriè dixit, quia Romana signa figebantur in castris, & cùm ad bellum eundū fuisset, captatis augurijs euellebantur è terra: nam alibi ea figi nō licebat. sed inter

Nunc iter ad regem nobis, murosq; Latinos.
Arma parate animis, & spe præsumite bellum,
Ne qua mora ignaros (ubi primùm uellere signa
Annuerint superi, pubemq; educere castris)
Impediat, segnesq; metu sententia tardet.
Interea socios, inhumataq; corpora terræ
Mandem⁹, qui sol⁹ honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait, egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperêre suo, decorate supremis
Muneribus, mœstamq; Euandri primus ad urbem
Mittatur Pallas: quem non uirtutis egentem
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo.
Sic ait illachrymans, recipitq; ad limina gressum,
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acetes
Seruabat senior: qui Parrhasio Euandro
Armiger antè fuit: sed non felicibus æque
Tum comes auspicijs charo datus ibat alumno.
Circùm omnis famulûmq; manus, Troianaq; turba,
Et mœstæ Iliades crinem de more solutæ.
Vt uerò Aeneas foribus sese intulit altis,
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mœstoq; immugit regia luctu.
Ipse caput niuei fultum Pallantis, & ora
Vt uidit, læuiq; patens in pectore uulnus
Cuspidis Ausoniæ, lachrymis ita fatur obortis:
Te'ne (inquit) miserande puer, cùm læta ueniret,
Inuidit fortuna mihi? ne regna uideres
Nostra? nec ad sedes uictor ueherere paternas?
Non hæc Euandro de te promissa parenti
Discedens dederam, quum me complexus euntē
Mitteret in magnū imperiū, metuensq; moneret
Acres esse uiros, cum dura prælia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors & uota facit, cumulatq; altaria donis.

Acheronte sub imo, quia B hæc res ad umbras tantùm pertinet: nam apud prudētes homines null[illegible] momēti sunt ista. Egregias animas.] Ingenti arte laudat potius quàm misereretur extinctos, ut præsentium [illegible]s in bella succ[illegible]uat. Homerus ἰφθίμους ψυχάς. Quem non uirtutis egentem.] Ennij uersus est. Funere mersit acerbo.] immaturo: translatio à pomis. Qui Parrhasio Euandro.] Arcadico, à ciuitate Arcadiæ, quam Donatus uult à Parrha dictam: quod procedit, si Parrha no- C men est Græcum. si autē Latinum est, stultè sensit: nam Græcum nomen Latinam etymologiā nō recipit. Ibat.] Pro Ierat. Alumno.] Alumnus est, qui Græcè τρόφιμος dicitur: quod nomen quia Latinum non est, ut ab eo quod est Nutritor, inueniamus [illegible] tritus est, transijt ad nomen aliud, quia et Alumnum dixit. Iliades crinem de more solutæ.] Scilicet has Æneæ ancillas intelligimus: nam omnes matres, hoc est, mulieres nobiles in Sicilia remansisse dixit, excepta Euryali matre: de qua legimus, Quæ te sola puer tantis è matribus ausa Prosequitur. Vt uerò Æneas foribus sese intulit altis.] Naturale enim est, ut intermissa lamenta repetantur, cùm aliquis notus aduenerit. Sic in Statio, in-

auguria etiam hoc habebatur, si auellentem facile sequerentur: adeò ut cū filio in Arabis Parthico bello sit Crassus occisus, qui iturus ad præliū auellere signa uix potuit. Interea socios.] donec obsidionis tempus adueniat. Qui solus honos Acheronte sub imo est.] Propter, Centum errant annos uolitantq; hæc littora circum. & bene

A tio, ingreßis ducibus denuò defletur Archemorus: Mox ut morientia dignus Vultibus Inachij penetrarunt limina reges, Ceu noua tunc clades & primò saucius infans Vulnera, letalis ue irrumperet atria serpens, Sic alium ex alio quanquam lassata fragorem Pectora, congeminant integratoq; resultant Accenso clamore fores. Niuei uultum Pallantis.] Latè patet hoc epitheton: referri enim potest & ad candorem pristinæ pulchritudinis, & ad pallorem ex morte uenientem, et ad frigus quod propriè mortuorum est: ut, Corpusq; lauant frigentis & ungunt. Leui in pectore.] pulchro, puerili, nondū setoso. Te'ne, inquit.] Iteratio est: nam suprà ait, Lacrymis ita fatur obortis. sicut in Quinto posuit, Et fidam sic fatur ad aurem. & paulò pòst intulit, Dic ait. Sanè sciendum & allocutionem talem esse, qualis illa ubi defletur Euryalus: nam locis omnibus commouet miserationem, ab ætate, à tempore, à uulnere, à spe parentis. Quùm læta ueniret Inuidit fortuna mihi.] Ac si diceret, quantū noceret aduersa, quum læta talem intulit casum? Videtur autem dolere, quòd queri non potest de fortunæ crudelitate, quæ ei
B uno eodemq; tempore, & tanta contulit beneficia, & tale intulit damnum. Te'ne, inuidit fortuna mihi?] Vt, Liber pampineas inuidit collibus umbras. Discedens dederam.] κατὰ τὸ σιωπώμενον hoc intelligimus: nam abscedens nusquam est Euandrum allocutus Æneas. Cum dura prælia gente.] Subaudimus, Fore. Fors et.] Fortè etiam uota suscipit. Potest & unum esse Forset, id est forsitan. Cumulatq; altaria donis.] Et sacrificat, & suscipit uota. Naturaliter autem queritur de errore mentis humanæ.

POM. Sabi. Sub t[illegible]lebrare funeralia. Non uirtutis egentem.] Laudat Euandrum. nam is est qui potest ferre mortem filij. Mersit acerbo.] Silius in principio secundi libri. Felicibus.] propter mortem Pallantis. Auspicijs.] patri sub bono auspicio fuit. Famulūm.] Arcadum. Solutæ.] erant circum cadauer Pallantis. Ingentem gemitum tollunt.] scilicet omnes, ut uiderunt Æneam uenientem. Immugit.] insonuit. Vulnus.] quod fecerat Turnus. Tu'ne, inquit.] Lamentatio Æ-
C neæ in funere Pallantis. Gente.] Latina. Fors.] id est forte. Vota facit.] pro reditu tuo pater, ignarus.

VAR. Lect. Quanquam & socijs.] Sunt qui Et, particulam summoueant, & Quanquam socijs legendum uelint. Annuerint superi.] Romanus liber Adnuerent legit. Qui solus honos Acheronte sub imo est.] Pleraq; uetera exemplaria Sub imo, absq; uerbo Est, legunt. Corpus ubi exanimi.] In ueteribus libris legere est, Corpus ubi exanimum. Circum omnis, famulùmq; manus.] In antiquis libris Omnes legitur. Et mœstum Iliades crinem.] In uulgatis libris, Mœstæ legitur. Fors & uota facit.] Sunt libri, in quibus Forset uota facit legatur, & Forsi[illegible] Sors &.

DON. Te'ne, inquit, miserande puer, quum læta ueniret, Inuidit fortuna mihi, ne regna uideres Nostra? neq; ad sedes uictor ueherere paternas?] Quod dixit Te, uim præmißi pronominis ipse rursus exposuit. Te, inquit, miserabilem puerū. Te, qui uiuere debuisti, ut nostra regna conspiceres. Pleno affectu dixit Nostra, quasi communia esset habiturus cum eo, si illum incolumem fata seruassent. Te, quem conuenerat sospitem patri, & uictorem paternis sedibus reddi: cur triumphos meos mecum non potuisti partiri? Si mihi fortuna portabat dimicāti suffragiū, cur morte tua fœdabat titulos meos? cur gratulationē tantam rumpebat tuo interitu? Amica fuit, ut successib. meis optatis lætitiā dimicanti cōferret. An magis inimica dum fauet, ipsa præstitit, ipsa rursus inuidet? Cur tu obiectus es perfido? cur tu potius occurristi fallaci? Puerum idcirco intelligitur dixisse ut uictoris minueret gloriam: alio enim loco Iuuenē dixit. Ipsum quoq; intelligitur excusasse, quasi diceret, non se iactet, qui te puerum dicit. Non hæc Euandro de te promissa parenti Discedens dederā, cùm me cōplexus euntem Mitteret in magnum imperiū, metuensq; moneret Acreis esse uiros, cū dura prælia gente.] Quid faciam tuo patri, cui discedens nō tristia, sed læta promisi? ille me amplexus est discedentē officijs beneuolis præmonens, & cautiorem monendo reddens. Hi, inquit, habent imperium magnum, hoc est, quod uiribus magnis & ingentibus nititur. Ibis contra fortes exitus: esto cautus, esto diligens, esto suspectus. Quid enim ille non metueret, qui tot bellis doctior redditus uno tempore bellorum incertis amicum simul committebat & filium? & metuens hæc adderet, fortes esse hostes, et cum dura gente nobis certandum esse? Acres esse uiros, ad uirtutem reuocandum est. Duram gentem, immitem intelligendum est, hoc est quæ misereri nesciret. non enim hoc idem bis potuit dici, ut solius uirtutis facta dupliciter commemoratio uideatur: ut duo illi mala cauenda prædiceret, quæ uehementer fuerant metuenda. Quis enim ferret hostem, in quo magna sit uirtus, & qui facile obtinere posset, & uicto non norit ignoscere? Vbiq; Italorum fortitudo laudatur, ut labore eius uictoriæ felicitas enitescat. Et nunc ille quidem spe multum captus inani.] Spes inanis est, quum sperat unusquisq; quod non est, uel optat incolumē, quem morte constat oppressum. Fors & uota facit, cumulatq; altaria donis.] Forsitan, inquit, nunc, hoc est quū iam Pallas exanimis iaceret, preces numinibus Euander fundit, & exhibet munera. Nos iuuenem exanimum.] Ecce iuuenem dixit, quem asseruit superius puerum, ut ostenderet patrem grauius doliturū: differt quippe inter dolorum causas, si quis iuuenem filium amittat, an puerum. In altero enim spes incerta, in altero probata ingemiscit. Et nil iam cœlestibus ullis Debentem uario mœsti comitamur honore.] Et ille, inquit, forsan uotis inanib. uacat: & nos irrita mortui curamus obsequia. Quid enim proficit deos rogare pro mortuo? aut defuncto præstare quod nescit? Infelix, nati funus crudele uidebis.] Ab his, quæ cum mortuo loquutus est, ad eius patrem, quasi præsens esset, & quasi quæ dicebantur audiret, sese conuertit. Dum te, ait, inanis fallit sperata prosperitas, uidebis infelix, quod crudelius plangas. Hi nostri reditus, expectatiq; triumphi, Hæc mea magna fides.] Hinc crudelior ad te orbitas tua perueniet, hinc erit immanior luctus, quia dum promissa mea speras posse compleri, dum te excepturum existimas triumphos, & glorias meas, non filij reditum, sed insperatum funus excipies. Omne hoc eò tendit, ut ostendantur grauiora esse aduersa, quæ contra spem bonam repentè nascuntur, meditata contrà leuius posse tolerari. At nō Euandre pudendis Vulneribus pulsum aspicies.] Pro persona Euandri consolationis remedium reperit. qui enim ad senium duxit exercitum, nouerat uirorum fortiū mortem esse gloriosam, si aduersis uulneribus cadant: ludibriosam contrà, si pudendis, hoc est, si dorso susceptis occumbant. quod in morte Pallantis non fuit, quia uirtutem teli

uenientis pectore potius, quàm tergo suscepit. Ecce uentū est ad illud quod suprà perstrinxit, cùm diceret: Leuiq; pat. ... pectore uulnus Cuspidis Ausoniæ. ut in illo non solùm amicitiæ pignus perditum, uerùm etiam spem magnam præliandi doleret extinctā: nam qualis posset existere plagæ qualite compertum est. Nec sospite dirum Optabis nato funus pater.] Artificiose positum, ut non Æneæ culpa esset, quòd occisus est Pallas, sed præsagio patris putaretur oppressus. sic enim Euander proficiscente filio ad incerta bellorum locutus ostenditur, ut suspectus nimium optasse potius mala, quàm timuisse uideretur. Ait igitur, Nunc nec pudebit pulsum uidere filium, nec habebis ulterius, cui optes aduersa. Verba ipsa Euandri hoc loco ponenda sunt, ut ostendamus, Æneam recte ita dixisse: At uos ô superi, & diuûm tu maxime rector Iuppiter, Arcadij quæso miserescite regis, Et patrias audite preces, si numina uestra Incolumem Pallanta mihi, si fata reseruant. A Si uisurus eum uiuo, & uenturus in unum Vitam oro, patiar quemuis durare laborem: Sin aliquem infandum casum fortuna minaris, Nunc nunc ô liceat crudelē abrumpere uitam, Dum curæ ambiguæ, & dum spes incerta futuri, Dum te chare puer mea sola, & sera uoluptas Complexu teneo, grauior ne nuncius aures Vulneret. Ecce ut dictum est, dum nimia est pater pietat... llicitus, sic filio interitum, quem accidere metuebat, i...tus optauit. Heu mihi quantum Præsidium Ausoniæ, et quantum tu perdis Iule.] Et præsens tempus tetigit & futurum, suamq; personā, & Euandri & Pallantis quoque: perierat enim Pallas, Euander uerò senex, nō diu sperabatur esse uicturus. Ita efficiebatur, ut neq; Æneas Euandri ulterius speraret auxilium, neq; Iulus Pallātis quē constabat extinctum.

Nos iuuenem exanimum, & nil iam cœlestib. ullis
Debentem, uano mœsti comitamur honore.
Infelix, nati funus crudele uidebis.
Hi nostri reditus, expectatiq; triumphi?
Hæc mea magna fides. at non Euandre pudendis
Vulneribus pulsum aspicies, nec sospite dirum
Optabis nato funus pater: hei mihi quantum
Præsidium Ausonia, & quantum tu perdis Iule.
Hæc ubi defleuit, tolli miserabile corpus
Imperat, & toto lectos ex agmine mittit
Mille uiros, qui supremum comitentur honorē,
Intersintq; patris lachrymis, solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alij crates, & molle pheretrum
Arbuteis texunt uirgis, & uimine querno,
Extructosq; thoro obtentu frondis inumbrant.
Hic iuuenem agresti sublimē in stramine ponunt,
Qualem uirgineo demessum pollice florem,
Seu mollis uiolæ, seu languentis hyacinthi,
Cui neq; fulgor adhuc, nec dū sua forma recessit,
Non iam mater alit tellus, uiresq; ministrat.
Tum geminas uestes, ostroq; auroq; rigentes
Extulit Aeneas, quas illi læta laborum
Ipsa suis manibus quondam Sidonia Dido
Fecerat, & tenui telas discreuerat auro.
Harum unam iuueni supremum mœstus honorē
Induit, arsurasq; comas obnubit amictu.
Multaq; præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, & longo prædam iubet ordine duci.
Addit equos, & tela quibus spoliauerat hostem,

SER. Nil iam cœlestibus ullis Debentē.] Viui enim superorū sunt, mortui ad inferos pertinēt: unde in Duodecimo, Vos ô mihi manes Este boni, quoniā superis auersa uoluntas. Superis autem debemus omnia, donec uiuimus: ideo quia, ut dicunt physici, quū nasci cœperimus, sortimur à Sole spiritū, à Luna corpus, à Marte sanguinem, à Mercurio ingenium, à Ioue desiderium, à Venere cupiditates, à Saturno humorem: quæ omnia singulis reddere uidemur extincti. Vano mœsti comitamur honore.] inani, ut suprà diximus, quantum ad uiuos pertinet: nam talia de mortuis fiunt ad solatium superstitum, ut est apud Ciceronē in Catone maiore: Solonis quidē sapientis elogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorum et lamentis uacare: uult credo se esse charum suis. Hi nostri reditus.] Tale est, ut Manibusq; meis Mezentius hic est. Hæc mea magna fides] κατὰ τὸ σιωπώμενον, quam dē Pallātis reditu promiserat patri. Pudendis uulneribus pulsum.] A' tergo illatis: & est consolatio. Nec sospite dirum.] Pro sospiti, ἀντίπτωσις est hoc dicit, Si fuisset uulneratus à tergo, ipsi ei optares interitum. Hæc ubi defleuit.] Id est, postquā hæc cum lachrymis dixit. Flere enim est cū uoce lachrymari: unde habemus in Sexto, Continuò auditæ uoces, uagitus & ingens Infantumq; animæ flentes. Toto lectos ex agmine mittit Mille uiros.] Troianos, Thuscos, Arcadas. Exigua.] Quamuis enim magna sint, orbitati patris prodesse non possunt. Pheretrum.] Græcē φέρετρον dicitur, unde per diæresim phertron pheretrum facit: nam Latinē Capulus dicitur: Vnde ait Plautus, Capularis senex, id est, uicinus capulo. qui dictus Capulus, ab eo quod corpus capiat. B Vimine querno.] Sunt aliquæ duræ deriuationes, tamē eis sic utimur cum adiunctione alterius nominis, ut Quernū uimen, item, Colurnū ueru: ut, Pinguiaq; in uerub... torrebimus exta c...nis. Ficulnum lignum: ut Horatius, Olim trūcus eram ficulnus inutile lignum. item Aprugnum callum, pro aprinum, ut Plautus. Obtentu frondis inumbrant.] Veluti camerā quandam capulo ramorū extensione fecerunt. Agresti sublimem stramine ponunt.] C Hoc est, super frōdes ponunt: nam hic reddit quod omiserat suprà, dicens: Extructosq; thoros. nec addens unde. Demessum.] Participiū est ueniēs ab eo quod est Metor. sanē ab eo quod est Meto, præteritum perfectum messui facit. Sua forma recessit.] Propria pulchritudo. Auroq; ostroq; rigentes.] Vnum Que uacat, & est additum hiatus causa. Læta laborum.] ... Lætus illius rei: nam modò dicimus Lætus labore. Discreuerat.] Depinxerat: simul amantis affectus ostenditur. Harum unam.] De duobus. & Horum alterū, & Horum unum, possumus dicere: nam artigraphi hoc tantum uetant, ne de duobus Aliū dicamus, quod de multis propriē dicitur. Sanē figuratē dixit Vestem induit: ut, Exuuias indutus Achilli, quum in usu sit, Induit illa re. ut, Indutosq; iubet truncos hostilibus armis. Arsurasq; comas obnubit amictu.] Harum unam induit iuueni, altera caput eius uelauit; nam suprà dixit duas uestes esse latas.

A latas. Obnubit autem, uelauit. translatio à nubibus quib. tegitur cœlum: unde & nuptiæ dicuntur, quòd nubentiū [illegible]ita uelentur. Laurentis præmia pugnæ.] Mittit præmia, quæ de præda Laurentis pugnæ sustulerat: nam Præda est quæ eripitur, Præmium quod offertur. Equos & tela, quibus spoliauerat hostem.] Vel Pallas, uel Æneas [illegible]m ambiguè positum est. Spolia autem, quum ea tan[illegible] sint quibus hostis spoliari potest, ut lorica, uel uestis [illegible]usiuè etiam Spolium dicitur, quicquid ab hosti[illegible]ollitur: unde est, Postquam illum uita uictor spoliauit Achilles.

POM. Sabi. Vano honore.] Sol nascentibus dat spiritum, Luna formam corporis, Mars sanguinem, Mercurius ingeniū, Iupiter * pœnitentia oris & desiderium, Venus uenustatem & gratiam, Saturnus humorem: post mortem hæc omnia euanescunt. Mortui commendantur inferis, non superis. Vulneribus pulsum aspicies.] accepit in pectore uulnera, ut decet, non in tergo. Sospite.] si uiueret nunc natus, ac fugiendo excepisset uulnera tergo, optares illi mortem: sed quia præstantissimè cecidit, minus dole-B bis. Exigua solatia.] solatia hæc quamuis exigua, tamen debita patri. Obtentu frondis.] obtritis frondibus. Hyacinthi.] De hyacintho lege in Bucolicis. Quas illi læta.] Quia amās læticiam habet, cum aliquid [illegible] amore facit. Harum unam.] altera ueste tegit cadauer, altera uelat caput. Induit.] induo cum datiuo. Præmia.] scilicet spolia. Aggregat.] accumulat.

VAR. Lect. Et iuuenem exanimum.] Vtrunq; legitur, & Exanimum, & Exanimem. Expectatiq; triumphi.] In Romano lib[illegible]tari legitur. Nec sospite dirū Optabis nato fu[illegible]] In Medicco Durum habetur. Hei mihi quantum Præsidium Ausonia.] In antiquis aliquot libris Heu habetur: Grammatici malunt Hei. Lectos ex agmine mittit.] Romanus liber Ex ordine legit. Frondis inumbrans.] Oblongus liber peruetus Obumbrant legit. Sublimem in stramine.] Antiqua exemplaria, sublimem stramine legunt, absq; præpositione. Ostroq;, auroq; rigentes.] Alibi legitur, Auroq;, ostroq; rigentes.

DON. Hæc ubi defleuit, tolli miserabile corpus Imperat, & toto lectos ex agmine mittit Mille uiros.] Cùm talia dixisset & tanta, tolli iam præcipit funus, & in eius pompam uiros mille ex omnibus lectos iubet exire, qui supremum comitentur honorem. Interfintq; patris lachrymis.] Dictæ sunt causæ, propter quas hoc faciebat: una quippe fuerat, quæ regale funus competenter efferret. Quod obsequij genus supremum dicitur ideo, quia postea nullum est. Altera propter solatium & lachrymas patris, ut aut ipsi dolorem mœrentis lenirent persuasionibus suis: aut ex congregatione tantorum leuaretur animo, intelligens in tanta necessitate bellorum filij sui causam fuisse [illegible]propter quam tot lecti fuerant uiri: & Æneam saluti propriæ Pallantis obsequia prætulisse. Solatia luctus Exigua ingentis, misero sed debita patri.] Non idcirco hæc fiebant, ut iniectus internis sensibus dolor, & illud insanabile malum his generibus penitus tereretur, (neq; enim ista ingentibus luctibus æquari poterant) sed ut magnus dolor exiguo saltem solatio præsentium leuaretur. Debitum hoc & mortuo fuerat munus, & infelici patri conuenerat exhiberi. Haud segnes alij crates, & molle pheretrum Arbuteis texunt uirgis, & uimine querno.] Humanitate simul & regis iussione cogentibus, non erant segnes: hoc est, properantes aggredi cœperant necessaria. Alij parabant crates, quib. solennia portarentur: & molle pheretrum, quo funus ipsum ferri potuisset, arbuteis texunt uirgis, & uimine querno. Dixit lignorum genera, quæ præbuerat locus aut funeris ratio: uel quia ligna ipsa in uirgas crescunt, & molles & longas. Extructosq; thoros obtentu frondis inumbrant.] Hæc quæ contexuerant uirgis, inumbrabāt frondis obtentu, hoc est tegebant fronde, et inumbrabāt interiora, quæ ramis mollibus frondibusq; contexerant. Quàm pulchre posuit Inumbrant! non enim illis aut penitus adempta lux fuerat, aut ad plenum tenebrarum crassitudo congesta. Hic.] Hoc est, in pheretro. Iuuenem agresti sublimem in stramine ponūt.] Agresti stramine, hoc est, quod agro herbis detractis sternitur: super hoc igitur posuerunt sublimem. Qualem uirgineo demessum pollice florē Seu mollis uiolæ, seu languentis hyacinthi, Cui neq; fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit, Non iam mater alit tellus, uiresq; ministrat.] Duo genera sunt uiolarum, crocei coloris, & purpurei. quod ex his comparauerit Pallanti, hyacinthi commemoratione monstrauit: est enim coloris etiam ipse purpurei. Inducitur igitur funus Pallantis retinens adhuc uiui hominis speciem. Itaq; iacens in stramine talem habuit colorem, qualem habet flos uiolæ uel hyacinthi, quum languet abscissus, & quum illi adhuc naturalis permanet fulgor: et tamen uires solitas mater iam denegat terra. Tum geminas uestes, auroq; ostroq; rigentes Extulit Æneas.] Dicturus Æneam uestem funeri contulisse, dicit eius preciū & meritum. Duas, inquit, protulit uestes speciebus preciosis & pulchris ornatas. Quas illi læta laborum Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido Fecerat, & tenui telas discreuerat auro.] Quot uestium enumerata sunt merita? Has, inquit, fecerat Dido. ecce unum. Manu sua et labore proprio. augmentum laudis, quum manibus suis et labore proprio perfecerat. Ipsa, scilicet, quæ fuisset regina, & haberet per quas hæc faceret, fecit tamen Æneæ, quem dilexerat plurimum, ut uerum & plenum amantis demonstraret affectum. Sidonia Dido fecerat.] Non frustra loci facta commemoratio est: quum enim dicit Sidonia, uult ostendere faciendi artem ac substantiam non defuisse. Illic enim suppeditant species, quibus preciosæ uestes conficiuntur, & artis studium plenè superfluit, & tenui auro discreuerat texturam ipsam. Pictura quippe non potest exprimi, nisi interpositis filis speciei alterius facta fuerit aliqua separatio. Quantum laudatur auctor qui confecit, quantumq; præferuntur species, quibus illæ confectæ sunt: tantum crescit liberalitatis Æneæ religiosus affectus, & eius meritum, cui partem mediā fuerat collaturus. Magnum hîc Æneæ amorem demonstrauit exhibitum Pallāti. Donauit tanti precij speciem reginæ manu cōfectam, donatam sibi ab ea, quæ firmitatem mansuram coniunctionis per munera & meritum roborare cupiebat, cuius laborem operis illa non senserat: fecerat enim libens, fecerat læta, non quemadmodum facèret, sed cui faceret cogitans. Harum unam iuueni supremum mœstus honorem Induit, arsurasq; comas obnubit amictu.] Tantæ igitur fœminæ tantum munus duarum uestium cum defuncto diuisit. Mœstus, non quia dabat, sed quia impendebat exanimi: esset enim uotū si rem tantam Pallas incolumis sumeret. Quid enim proderat cōtulisse, quod nec sentiret mortuus, et cum eo mox esset arsu

rum?

rum? Dabat mœstus honorem supremũ. non mœstus, quia dabat, sed quia nouissima honorificentia fuit. Optabat enim sospitẽ, ut plura sentienti cõferret, ac sæpe. Arsurasq; comas obnubit amictu.] Texit comas eius hac ueste, ne qs eas uideret ardentes. Arsurasq; comas obnubit amictu. tantæ enim pulchritudinis fuerunt, atq; honoris tanti, ut has non nisi aurum & ostrum deberet incendere. Multaq; præterea Laurentis præmia pugnæ Aggerat, et longo prædam iubet ordine duci, Addit equos, & tela, quibus spoliauerat hostem.] Vbi munus Æneæ & tanti precij dixit, specialitatem tenuit: ubi uerò ad ea uenit, quæ fusis Italis rapta sunt, interposuit generalitatẽ. Post talem enim speciem non debuit speciatim inferiora coniungere. Multa dixit Laurentis præmia pugnæ, eorum scilicet, quæ superatis in bello detracta noscebantur armatis. Multa dixit, & Aggerat, quæ ipsa multarum specierum significant copiam. Longo autem ordine prædã duci iubet, ne in globum collecta ambitionem funeris ac pompæ minueret. Addit equos, & tela quibus spoliauerat hostem.] Et hæc quædam in intellectu colligendo confusio. Dubium quippe est, cuius dixerit equos & tela, utrum etiam ipsa hostibus retracta uideantur, an quibus ipse usus uideretur. Meliorẽ arbitror intelligendi rationem, ut etiam hæc hostiũ fuerint, cùm captiua uel maximè conueniebant pompæ funeris, & de hac re etiam tũ loquebatur: & ut quæ propria ipsius Pallantis fuerãt, sequi (ut factum est) debuerint, non captiuis speciebus adiungi. Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris Inferias, cæso sparsuros sanguine flammas.] Misit & captiuos, atq; ut eorum conditio et fortuna euidentius appareret, uinciri præcepit ea ratione, ut rogi Pallantei flammas suo sanguine spargerent. Indutosq; iubet truncos hostilibus armis Ipsos ferre duces, inimicaq; nomina figi.] Duces iubet trophæa portare cum nominibus occisorum. Ducitur infelix æuo confectus Acetes.] Acetes quoq; ducebatur non ea causa, qua alij, sed quòd esset luctu atq; ætate cõfectus, ut trahi potius q̃ ambulare uideretur. Ibat aũt infelix senex in exequijs [illegible]nis. ibat tunc infelix, qui cum Euandro felix remeare consueuerat. Pectora nunc fœdãs pugnis, nunc unguibus ora Sternitur, & toto proiectus corpore terræ.] Sternitur plus est, quàm si diceret Cadit. Deniq; sequitur. Toto proiectus corpore terræ. Contuderat autem pugnis suũ & pectus, uerum dolorẽ in cruciatibus sui pectoris indicans, quem senectus auxerat, & cumulauerat luctus. Ducunt & Rutulo perfusos sanguine currus.] Currus [illegible] licet eorum, quos ex Rutulis Pallas ipse deiecerat. Post bellator equus positis insignibus Æthon, It lachrymans, guttisq; humectat grandibus ora.] Tanta acerbitas funeris fuit, ut etiam mutũ animal amissionem domini sentiret & fleret. Ibat igitur non insignis neq; phaleratus, ut solet: sed ut ipse quoq; animo lugere uideretur, & corpore. Flebat cum hominibus equus, & bellator gemere uidebatur, quòd ad rogum domini potius, quàm solitum ducebatur ad campum. Quum hominum dicantur ora, ora equi dixit etiam cum lacrymis humectasse: huic enim nõ solam faciem, uerùm etiam humanum attribuit sensum, qui occisum dominum sentiebat & flebat. Hastam alij, galeamq; ferunt: nam cætera Turnus Victor habet.] Cætera, sunt cingula, quæ Turnus occiso sustulerat. Tum mœsta phalanx, Teucriq; sequũtur, Tyrrheniq; duces, & uersis Arcades armis.] Isti omnes funeri obsequebantur, non tamen sic, ut usq; ad Euandrum tenderent, sed ut de proximo remearent. Versis armis, nõ solum Arcadibus, sed omnibus applicandum est: non enim soli Arcades sic incedebant, sed omnes [illegible] uersis gentibus fuerant congregati: ut sit Phalanx mœsta, quæ fuit congesta ex Teucris, Tyrrhenis & Arcadibus. Ibant uersis armis, non bellantis, sed lugentis more.

SER. Vmbris Inferias.] Propriè: nã Inferiæ sunt sacra mortuorum. Cæso sanguine.] Pro cæsorum: ut suprà, Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas. Ipsos ferre duces.] Suos scilicet, qui illis mille præerant. Melius tamen est, Iubet truncos ferre ipsos duces, hoc est ducum spolia: ut Tropæa ipsos duces dixerit, sicut suprà: Manibusq; meis Mezentius hic est. Inimicaq; nomina figi.] inimicorum. Dicit autem affixos trophæis titulos cum nominibus occisorum. Ducitur infelix Acetes.] Quasi qui cõsternatus nimio dolore ire non poterat. & bene ex rerum permutatione expressit doloris magnitudinem, dicens ita doluisse Acetem, ut penè carens humano sensu per se ire non posset: et equum ita sensisse interitum domini, ut in humanum migraret affectum: nam et lachrymabat, & sponte sequebatur cadauer. Fœdans.] Vel cruentãs, uel lacerans. Terræ.] In terra. Positis insignibus.] Sine phaleris. Quod autem equum dicit lachrymare, non mirum est, quum Homerus etiam di[illegible]xerit Xanthum equum, Achillis mortem. καὶ λίην σ᾽ ἔτι νῦν γε σαώσομεν, ὄβριμ᾽ Ἀχιλλεῦ, ἀλλά τοι ἐγγύθεν ἦμαρ ὀλέθριον, οὐδέ τι ἡμεῖς αἴτιοι, ἀλλὰ θεός τε μέγας καὶ μοῖρα κραταιή. Et paulo post: ἀλλὰ σοὶ αὐτῷ μόρσιμόν ἐστι θεῷ τε καὶ ἀνέρι ἶφι δαμῆναι.

Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammã,
Indutosq; iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaq; nomina figi.
Ducitur infelix æuo confectus Acetes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguib. ora,
Sternitur & toto proiectus corpore terræ.
Ducunt & Rutulo perfusos sanguine currus:
Post bellator equus positis insignibus Aethon
It lachrymans, guttisq; humectat grandibus ora.
Hastam alij, galeamq; ferunt: (nã cætera Turnus
Victor habet) tũ mœsta phalãx, Teucriq; sequũtur
Tyrrheniq; duces, & uersis Arcades armis.
Postquã omnis longe comitũ processerat ordo,
Substitit Aeneas, gemituq; hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lachrymas eadem horrida belli
Fata uocant. Salue æternùm mihi maxime Palla,
Aeternumq; uale. nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumq; in castra ferebat.
Iamq; oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleæ, ueniamq; rogantes:
Corpora per campos, ferro quæ fusa iacebant,
Redderet, ac tumulo fineret succedere terræ.
Nullum cum uictis certamen, & æthere cassis:
Parceret hospitibus quondam, socerisq; uocatis.
Quos bonus Aeneas haud aspernanda precantes

Equos

A Equos autem Achillis inducit Patroclū lugenteis, [illegible] δ' αἰχμίδαο μάχης ἀπάνευθεν ἐόντες κλαῖον, ἐπεὶ δὴ πρῶτα πυθέσθην ἡνιόχοιο ἐν κονίῃσι πεσόντος ὑφ' [illegible]κτορος ἀνδροφόνοιο. [illegible]Æthon.] Nomen equi [illegible]quo & Auroræ [illegible] uocatur: uel à ſplendore, nam αἴθω ardeo dicitur: uel à curſus celeritate, quaſi ἀεὶ θέων, id eſt perpetuò currēs, indefeſſus. Cætera Turnus Victor habet.] κατὰ τὸ σιωπώμενον, & alia ei ſuſtuliſſe intelligamus, nō tantum baltheū, ut legimus

Proſequitur uenia, & uerbis hæc inſuper addit:
Quæ'nam uos tanto fortuna indigna Latini
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem'ne exanimis, & Martis ſorte peremptis
Oratis? equidem & uiuis concedere mallem.
Nec ueni, ni fata locum ſedemq́ dediſſent:
Nec bellum cum gente gero. Rex noſtra reliquit
Hoſpitia, & Turni potius ſe credidit armis.
Aequius huic Turnum fuerat ſe opponere morti.
Si bellum finire manu, ſi pellere Teucros
Apparat: his decuit mecum concurrere telis.
Vixet, cui uitam Deus, aut ſua dextra dediſſet.
Nunc ite, & miſeris ſupponite ciuibus ignem.
Dixerat Aeneas: olli obſtupuēre ſilentes,
Conuerſiq́ oculos inter ſe, atq́ ora tenebant.
Tum ſenior, ſemperq́ odijs, & crimine Drances
Infenſus iuueni Turno, ſic ore uiciſſim
Orſa refert: O' fama ingentior armis

tempus pro tempore. Nec bellum cum gēte gero.] Sed quum Turno: per quod eorum captat fauorem. Huic morti.] δεικτικῶς, quaſi oſtendit iacentes. Si bellum finire manu.] Hoc eſt enim interemptione: poteſt enim & pace finiri. Vixet.] Pro uixiſſet. & eſt συγκοπῇ. Deus, aut ſua dextra dediſſet.] Victoriam, uel uitam: quia duplici ratione conſtat uictoria: aut uirtute, aut uoluntate fortunæ. Miſeris ciuibus.] Quaſi aliena culpa pereuntibus.

ſuprà. Phalanx.] Lingua Macedonum legio. Quòd B autem ait Mœſta, Arcadas intelligimus: unde infert, Teucriq́ ſequuntur Tyrrheniq́. & hoc eſt quod ait ſuprà, Et toto lectos ex agmine mittit Mille uiros. Verſis Arcades armis.] Lugentium more, mucronē haſtæ non cuſ[illegible]dem contra terram tenentes. ſcuta etiam in uertentes propter numina illic depicta, ne eorum ſimulachra cadaueris polluerentur aſpectu, ut nonnullis fruſtrà placet: nā lugentū mos eſt prioris habitus immutatio. Alias hinc ad lachrymas.] ad aliam ſepulturam. Salue æternùm mihi maxi[illegible] æternúq́ uale.] Varro in libris Logiſtoricis dicit, ideo [illegible]ortuis Salue & Vale dici: nō quòd ualere aut ſalui eſſe poßint, ſed quòd ab his recedimus eos nunquā uiſuri. Hinc ortū eſt, ut etiam maledicti ſignificationem interdum Vale obtineat: ut Terentius, Valeant qui inter nos dißidium uolunt. hoc eſt, ita à nobis diſcedant, ut nunquam ad noſtrum reuertantur aſpectum. Ergo quum mortuo dicitur Vale, non etymologia conſideranda eſt, ſed conſuetudo: quòd nullis Vale dicimus, niſi à quibus recedamus. Oratores.] Legati, à perorando pro Republica nominati. Vrbe Latina.] Pro Latini, C id eſt, de Laurolauinio. Velati ramis oleæ.] Non coronati, (nec enim lugentes decebat,) ſed inſtructi & ornati: id eſt, in manibus oliuæ ramos ferentes. ſic Hom. στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου ἀπόλλωνος. Velati autē, ornati, ut illo loco ſignificat, Victori uelatum auro uittisq́ iuuencum. cùm uittis non aut uelentur aut coronentur uictimæ, ſed ornentur. Veniamq́ rogantes.] Pro beneficium. Ferro quæ fuſa.] Modò interempta, aliâs fugata: ſed diſcernuntur epithetis, ut ſi dicas: Ferro fuſus eſt uel metu fuſus. Redderet.] Oſtēdit idem poſſe in Troianorum [illegible]teſtate. Et æthere caßis.] Vacuis: unde [illegible] caſſes dicimus. Hoc autē bene addidit, quòd uicti poſſunt innouare certamen. Haud aſpernanda.] Iuſta, non contemnenda: ſepulturæ enim beneficium generaliter debetur uniuerſis. Inſuper addit.] Accumulat uerbis beneficium, dicens pacem ſe etiam uiuis uelle præſtare. Quæ'nam.] quanta, & qualis: nam mirantis eſt. nec enim dubitat, quum ipſe dicat indigna. Implicuit.] inuoluit inuitos. Pacem'ne exanimis?] Pacem ideo defunctis, quia ait: Nullum cum uictis certamē, & æthere caßis. Et mortuorum pax ſepultura eſt, unde elegit uerbum utriſq́ aptum. Nec ueni.] nec ueniſſem:

Obſtupuēre ſilentes.] Id eſt, obſtupefacti ſunt, & ſilere cœperunt. Tunc ſenior.] Cui ab ætate præſtabatur autoritas. Odijs & crimine Drances Infenſus iuueni Turno.] Aut per ſuum crimen, id eſt inertiam, quam ſemper uirtuti conſtat eſſe contrariam: aut Turni crimine, qui tot uiris mortis cauſa extiterat. Orſa refert.] cœpta uerba. O' fama ingens, ingentior armis.] Fruſtra ait Donatus hoc nomen de his eſſe, quæ non recipiant cōparationem: nam quia augmentum recipit, etiam comparatur. Alia illa ſunt nomina, in quibus eſt dubitatio utrū comparentur, ut eſt Perfectus: quia ſi uelis comparare, incipit perfectus non eſſe perfectus.

Quos mitteret umbris.] deſtinati tumulo Pallantis erant quatuor filij Sulenonis, & totidem Vfentis. Cæſo ſanguine.] pro ſanguine cæſorū. Truncos.] in truncis, id eſt perticis ferebant ſpolia inimicorum antiqui. Armis.] ſcilicet illorum quos interemerat Pallas. Duces.] ex illis tituli inimicaq́ nomina figi, id eſt, Rutulorum inimicorū cæſorum: cum ferebantur ſpolia, titulum habebant illorum qui uicti erant. Sanguinem.] Rutulorum. Poſitis inſignibus.] propter mortem Pallantis. Æthon.] nomen equi Pallantis, ſumptum ab equo Auroræ qui dicitur Æthon. Phalanx.] declarat phalangē. Nos alias.] Loquitur Æneas. Lachrymas.] ſcilicet ad alia funera ſequentis belli. Salue.] Var. ait dici ideò mortuis Salue & Vale, ut ab eis recedamus. Iamq́ oratores.] oratores ex Latino ad Æneā pro ſepeliendis ſuis. Precantes.] rogantes. Per campos.] ergo campi erant in poteſtate Troianorū. Victis.] ego intelligo uictis & caßis æthere, pro mortuis. pax mortuorum ſepultura eſt. Soceriſq́ uocatis.] Latinus uocauit eum in generum. Haud aſpernanda.] quia ſepeliendi beneficium uniuerſis debetur. Quæ nam.] Loquitur Æneas, & quàm pientißimè. Cum gente gero.] ſcilicet ueſtra Latina, ſed cùm Turno: id eſt, non ſum infeſtus Latinæ genti, ſed Turno. Turnum ſe opponere morti.] nō pereat gens, concurrat mecum Turnus, et finiamus ſingulari certamine bellum. Vixet.] pro uixiſſet: ſi pugnaſſemus unà, uixiſſet quem aut dextra aut deus uoluiſſet. O' fama.] Loquitur Drances.

POM. Sabi.

Cæſo ſparſuros ſanguine flammas.] Romanus liber Flamma legit. Et aliquot alij, Sparſurus. Inimicaq́ nomina figi.] In Romano libro Fingi legitur. Comitum VAR. Lect.

præceſſerat

præcesserat ordo.] Romanus lib. Processerat legit. Mihi maxime Palla.] Rom. lib. Pallas legit. Veniamq; rogantes.] Romanus liber Precantes legit. Et æthere caßis.] Mediceus liber & alij Aere legunt. Pacem ne exanimis.] Romanus liber, Mediceus, & pleriq; alij legunt, Pacem me exanimis. Concedere uellem.] In antiquis libris, Mallem legitur. Æquius huic Turno.] Antiqua exemplaria Turnum legunt. His decuit mecum concurrere telis.] In Romano libro scriptum est, His mecum decuit concurrere telis. Olli obstupuere silentes.] In ueteribus lib. scriptum obseruaui, Illi obstupuere.

DON. Postquã omnis longe comitũ processerat ordo, Substitit Æneas, gemituq; hæc addidit alto.] Vbi lõge processerunt funeris deductores ijdem illi, qui usq; ad Euandrum fuerant destinati: Æneas substitit satis existimans esse, quod pro necessitate rerum fuerat factum. Redeundum enim fuerat propter bellum, & curam reliquorum funerum peragendam. Post ingentes igitur gemitus hæc addidit. Nos alias hinc ad lachrymas, eadem horrida belli Fata uocant.] Nec deserendum est bellum, quod propter hæc uidetur esse dilatum. Quàm pulchre posuit Nos, ne uideretur solus ab obsequio funeris regis decedere? Ad, non semel accipiendum est: ut sit, Nos hinc ad alias lachrymas fata uocant, & ad alia incerta bellorum. Salue æternum mihi maxime Palla, Æternumq; uale.] In æternum salue, in æternum uale, & in æternum maxime: quasi illũ meritò tantæ uirtutis inter illustres & primos esset habitura memoria: uel ipse Æneas nullum sic esset animo retenturus. Æternumq; uale, & salue supremam compleuit defunctorum salutationẽ, quæ intenta est ideo, quia post eam uideri non possunt. Nec plura effatus ad altos Tẽdebat muros, gressumq; in castra ferebat.] Qui enim celerius remeare cogebatur, non debuit plurimis loqui. Iamq; oratores aderant ex urbe Latina Velati ramis oleæ, ueniamq; precantes.] Ecce ostendit euentus non frustra Æneam properatum reditum habuisse: nam quum remearet ad castra, ueniebant ex urbe Latina mißi, qui rogarent & ueniam poscerent, præferentes signa pacis, & fœderum in frondibus oleæ: hæc enim consequi cupiebant. Deniq; quid ferrent, quid optarent, etiam taciti significare cupere uidebantur. Ita eorum desiderium ostendebatur aspectu, & nunciabatur oleæ ramis, quibus fuerant coronati: aduentus quoq; eorum. dehinc alia subijcitur causa. Corpora per campos, ferro quæ effusa iacebant Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ.] Quantum additur Æneæ uirtutibus? quum ipse enim suorum sepulturam curari præceperit. quum mitteret Pallãtem, nullum rogandum censuit, nec metuit quenquam. Ecce Latini rogantes inducuntur & poscentes ueniam, ut pote qui primi arma sumpsissent, & rei tenerentur usurpatæ per temeritatem uiolentiæ: etiam illud impetrare cupientes, ut corpora sepulturæ mandari permitteret, quæ per omnes campos uidebantur esse prostrata. Augmentum factum est laudi, quum ij qui dicebantur occisi, latos campos opplessent, & ille qui resilientes strauerat, sepeliri saltem iuberet exanimes, ac sineret tumulo tegi. Non dixit Tumulos, ne cœlorum minueret numerum: quum enim pauci sunt, possunt singuli suo quisque tumulo tegi: quum uerò magnus sepeliendorum est numerus, una simul congerie & aggere uno clauduntur. Nullum cum uictis certamen & æthere caßis, Parceret hospitibus quondam, socerisq; uocatis.] Vtebantur argumentis ad persuadendum necessarijs, ne duraret odium A quo occidi meruerant. Certandum non esse cum mortuis, nec imputandum corporibus, quod animæ deliquerint. Parcendum his hospitij contemplatione, quod aliquando iunxisset. Socerisq; uocatis. nondum enim fuerat iunctus Lauiniæ, ideo Vocatis. Ecce expreßit Poeta quantum religionis hospitibus, quantum soceris debeatur, quòd ex hospite gener uideretur esse susceptus. Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes Prosequitur uenia, & uerbis hæc insuper addit.] Bonus, quia postulata cõcessit: & multò melior, quia addidit sponte, quæ legatorum uota cumularent. Quum dicit Æneam bonum, iam debemus intelligere non negaturum quæ fuerãt, quæsita: suadebat quippe etiam petitionis ipsius qualitas, quæ sperni non debuit. Quum uerò dicit, Et uerbis hæc insuper addit. confirmat illum esse admodum bonum. Illius enim re uera bonitas plena est, qui petita præstat, & plusquam sunt postulata largitur. Iam hic pro Æneæ responsione spectanda sunt duo: Vnum, quòd precibus assensus est: alterũ, quòd ipse desiderata cumulauit. Loqui igitur ac respondere incipit sic, Quæ nam uos tanto fortuna indigna Latini Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos? Pa- B cem'ne exanimis, & Martis sorte peremptis Oratis? equidem & uiuis concedere mallem.] Sortem, inquit, uestram Latini & miror & doleo, quòd sic uos implicuit fortuna bellandi desiderio, ut nõ amicitiam nostram, sed uobis aduersa sectemini. Martis inquit, sorte peremptis. excusatio est adhibita, ut non Troianorum uitio, sed conditione belli, quod ipsis authoribus motum est, uideantur extincti: nulla est enim culpa, sicuti & Terentio placet, ulcisci aduersarios, aut qua uia te captent, eadem ipsos capi. Deniq; & uiuis lenitatem spopondit, ne similiter pereant. Beneuola obiurgatio: usq; adeo, ut quod delicti ipsorum fuit, diceret esse fortunæ. Non arguit, nõ accusat, sed magis eorũ defensioni adhibet adiumẽtum. Sic enim qui fidebat suos fore, saluos potius quàm perditos cupiebat esse. Aperit iam eam partem, qua conijcere potuit, adhuc eos in eodẽ errore uersari. Vos, inquit, superfluam petitis mortuis pacem: hoc indicat, etiam nunc uos uelle pugnare, quod ipsum uobis potius, quàm mihi contrarium est. Equidem & uiuis concedere mallem. Quam C citò ostendit sepulturam mortuis se uelle præstare, quum dicit: Et uiuis concedere mallem? Magis, inquit, uellem et uiuis præstare beneficium pacis, quia beneuolẽtiam meã exanimes sentire non possunt. Nec ueni, nisi fata locũ sedemq; dedissent.] Hæc dicendo, ostendit cæsos pœnas dedisse admißi sacrilegij. Qui enim contra eum fecerũt, qui dijs & fatis uolentibus ad Italiam uenit, deos potius expugnare, quàm hominem uoluerunt. Hoc modo etiam illos ostendebat daturos esse supplicia, si durassent, et manendo ducerent in erroris sui sententia aduersa. Nec ueni, nisi fata locum sedemq; dedissent.] non [illegible] imperium, nec sponte in hæc loca, sed fatis urgentibus ueni: ea mihi & locum & sedem istarum deputauère terrarum. Cur tenere prohibeor, quod mihi sententia diuina & decreuit & tradidit? Nec bellum cum gente gero, rex nostra reliquit Hospitia, & Turni potius se credidit armis.] Commendat se populis & in unius personam, omnem belli congerit causam. Nolo, inquit, æstimetis ex his, quæ aduersus me gesta sunt, in omnes uos esse commotum: solius regis hæc culpa est, qui suscepti hospitis iura uiolauit & soluit, & Turni prætulit parti. Nihil horum

A *borum Latinus effecerat, sed quia hoc negotio prodesse non potuit, fingitur: ne unusquisq; amissam sortem consi-derans, metueret pacis cõmoda, utilitatemq; sectari, quæ solet de authoribus malorum pœnas exigere.* Omne, in-quit, malum non uestra, sed regis culpa contractum est, in cuius fuerat potestate præferre meliorẽ: ipse enim me Turno postposuit, per eum ratus est melius defendi posse com[illegible]da sua. Æquius huic Turnum fuerat se oppo-nere [illegible]orti.] *Qui si haberet integrum in disceptatione consilium, æquius fuerat Turnum morti supponi in nego[illegible] suo, quàm alium periclitantis casibus iungi.* Si bel-lum finire manu, si pellere Teucros Apparat, his decuit mecum concurrere telis.] *Cùm sit susceptum duorũ cau-sa certamen, duo tantùm pugnare debuimus: cur pericu-lis nostris adiuncti sunt cæteri?* Vixet, cui uitam deus, aut sua dextra dedisset.] *Probaret mox rerum exitus for tiorem.* Nunc ite, & miseris supponite ciuibus ignẽ.] *Suprà dixit Fortuna indigna: in fine uerò beneuolentiæ satiauit affectum, dicendo Miseris, & dicendo Ciuibus. Miser potest dici, quem innoxium premit aliena fortuna.* B *bene ergo hîc Miseros dixit, qui non suo, sed in negocio Turni perierant. Ciues uerò rectè appellauit, ut ostende-ret se Italam originem ducere, & eo redactum cum suis, unde Dardanus fuit: et oratores intelligerent Æneam, cu ius animũ potius tenerent, quàm læsi probarent.* Dixerat Æneas. Olli obstupuêre silentes, Conuersiq; oculos inter se, atq; ora tenebant.] *Admiratione tantæ lenitatis, quũ plus quàm optauerant, sese aduerterent consecutos, stupe-facti sunt, nec reperire ualuerunt quid deberent in re-sponsione complecti: et cõuersi inter se diu siluerunt, unã retinentes [illegible]em luminum eo more qui delibe-rantibus familiaris est.* Tum senior, semperq; odijs et crimine Drances Infensus iuueni Turno, sic ore uicissim Orsa refert.] *Ex illis omnibus qui aderant, & admira-tionis stupore fuerant fixi, solus Drances, uel quòd esset ætate fortior cæteris, et exercitatior cunctis: uel quòd o-disset iugiter Turnum, arrepta temporis occasione, quæ grauaret eum, quem perosum habuit, ita respondit:* O' fama ingens, ingentior armis Vir Troiane.] *Multa col-* C *legit, ut ostẽderet beneficia Æneæ gratanter audita. Hoc enim et præmissa laus, & gratiarum actio euidenter o-stedit.* Non, inquit, immeritò tibi tantas animi corporisq; uirtutes fortuna concessit: habes deniq; tui corporis for-mam, quæ te beneuolũ, fortẽ, prudentemq; testatur. quæ in parte quũ sine admiratione laudari non possis, tum ma gis illa præferenda sunt quibus in bello præstas, & te i-psum maiore substantia felicitatis exuperas, in laboribus indefessus, & dimicandi ratione præcipuus. Addit in ultima parte laudis & genitalis meritum soli, dicens Vir Troiane: quasi diceret, Talẽ generare potuit sola Troia. Quibus cœlo te laudibus æquem?] *Quum laudibus cœlo merearis æquari, ubi est uirtus omnis & uera iusticia.* Iusticiæ'ne prius mirer, belli'ne laborum?] *Quid potius mirari debeo? inquit, iusticiam tuam admirandam, an bel li inclytos tuos labores et incomparabiles? cùm in utroq; mea uerba aut sensus tua merita assequi nequeant. quasi diceret, Tantùm iusticia et bellorum exercitatione uiges, ut nunquam te satis laudare possim.* Nos uerò hæc pa-triam grati referemus ad urbem, Et te (si qua uiam de-derit fortuna) Latino Iungemus regi, quærat sibi fœde-ra Turnus.] *Quæ locutus es, uel quæ beneuolus præstiti-sti, grati referemus ad nostros: atq; operam dabimus, ut superioris erroris nostri culpa submota, redeat rex Lati-nus in concordiam tuam, sitq; dignissimo tibi firma reli-gione coniunctus. Turnus uerò si matrimonio iungi uult, aliud sibi quærat ac iungat. Interea quum hæc diceret Drances, addidit: Si qua uiam dederit fortuna. quod non est dubitantis, sed hoc magis intelligitur polliceri, ut idi-psum quod spondebat, quacunq; uia posset, efficeret. Mul tas enim occasiones potest reperire ac præstare fortuna, ut iuuet audentes. Potest & sic intelligi, Iungemus te re-gi, si adhuc nobis non inuideat fortuna, quæ societatem primam inimica æmulatione dissoluit. Hoc ideo, ut osten deret culpã cõtracti belli fortunæ fuisse, nõ Italorũ, quia hoc et Æneas suprà cõplexus est.* Quin & fatales mu-rorum attollere moles, Saxaq; subuectare humeris Tro-iana iuuabit.] *Tantum exhibebimus obsequij, ut quum muros, uel quid aliud uolueris extruere, collo nostro saxa iam Troiana libentissimè perferre omnes parati simus nec erit onerosum nobis, quicquid censueris faciendum.*

SER. *Cœlo te laudibus æ-quem?*] Pro his, *qui in cœlo sunt, id est dijs: ut,* Cœrule' Tibris cœlo gra tissimus amnis. *Iusticiæ-ne prius mirer, belli'ne la borum?*] Figura Græca, *Miror illius rei, & Re-gno illius rei: ut* θαυμάζω ἐκείνου, καὶ ἄρχω ἐκείνου. Vn de[illegible]t, *Et qua pauper aqua* Daunus *a-grestium Regnauit popu lorum: pro Agrestibus po pulis imperauit.* Si qua uiam.] *Id est, rationem.* Dederit fortuna Lati-no.] *Et benè cum exce-ptione pollicetur, dicens: Si uoluntatem nostrã for tuna comitetur.* Fœdera

Vir Troiane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Iusticiæ'ne prius mirer, belli'ne laborum?
Nos uerò hæc patriam grati referemus ad urbẽ,
Et te, si qua uiam dederit fortuna Latino
Iungemus regi: quærat sibi fœdera Turnus.
Quin & fatales murorum attollere moles,
Saxaq; subuectare humeris Troiana iuuabit.
Dixerat hæc, unoq; omnes eadem ore fremebãt.
Bis senos pepigêre dies, & pace sequestrã
Per syluas Teucri, mixtiq; impune Latini
Errauêre iugis: ferro sonat alta bipenni
Fraxinus, euertunt actas ad sidera pinus:
Robora nec cuneis, & olentem scindere cædrum,
Nec plaustris cessant uectare gementibus ornos.
Et iam fama uolans tanti prænuncia luctus
Euandrum, Euandriq; domos, & mœnia replet,
Quæ modò uictorem Latio Pallanta ferebat:
Arcades ad portas ruere, & de more uetusto
Funereas rapuêre faces: lucet uia longo
Ordine flammarum, & latè discriminat agros.
Contrà turba Phrygum ueniẽs plangentia iungit

Turnus.] *Vel coniugij, uel amicitiarum.* Fatales moles.] *Quia audiuerat,* Nisi fata locũ sedẽq; de-dissent. Saxa Troiana.] *Ambitiosè ait, quasi Tro-ianis fataliter debita.* Pepigere dies.] *Pacti sunt: ab eo quod est Paci scor, & pepigi et pactus sum facit: sicut ab eo q. est Parco, & parsi et peper ci.* Pace sequestra.] *media & temporali: nã Sequester est medius in-ter duos altercãtes, apud quem aliquid ad tempus seponitur. Pacem ergò se-questram inducias dicit, id est, pacem tempora-lem, et mediũ inter bellũ*

 præteritum

Agmina, quæ postquā matres succedere tecto
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbē.
At non Euandrum potis est uis ulla tenere,
Sed uenit in medios, pheretro Pallante reposto
Procubuit super, atq; hæret lachrymásq; gemésq;.
Et uia uix tandem uoci laxata dolore est.
Non hæc ô Palla dederas promissa parenti,
Cautius ut sæuo uelles te credere Marti.
Haud ignarus erā, quantū noua gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset
Primitiæ iuuenis miseræ, belliq; propinqui
Dura rudimenta, & nulli exaudita deorum

præteritum & futurum. Mixtiq; *impunè* Latini.] *Apud maiores magna erat cura fidei: adeò ut inter* Porsennam *&* Romanos, *factis induciis, quum ludi* Circenses *in urbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine contenderent, & uictores coronarentur.* Ferro *bipenni.*] *epitheton transtulit nomen proprium: nam* Bipennis *per se plenum est, & securim significat: ut,* Crebrisq; *bipennibus instant.* Robora.] *Modò genus est ligni: nam est inter specialia nominatum.* Plaustris *gementibus.*] *Sub pondere sonantibus.* Quæ *modò uictorem Latio Pallanta ferebat.*] Bene *Modò: uno enim eodemq; die & fortiter fecit & periit: ut,* Hæc *te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.* Arcades *ad portas ruere.*] Eos *dicit, qui intra ciuitatem sunt.* De *more uetusto.*] Quia *antea per noctem cadauera præfunerabantur cum facibus.* Rapuere *faces.*] *raptim & festinanter tulere.* Discriminat.] *diuidit: unde* Discrimen *capitis muliebris dicitur: ut,* Cùm *positū discrimen erit, discrimina lauda.* Incendunt.] *implent: ut,* Clamore *incendunt cœlum* Troesq; Latiniq;. Vis *ulla.*] Nec *ætatis imbecillitas, nec seueritas regia.* Pheretro *Pallāte reposto.*] *Posito* Pallantis *pheretro:* ἀντίπτωσις *est.* Non *hæc ô* Palla *dederas promissa parenti* Cautius *ut sæuo uelles, &c.*] Duplex *expositio est: aut enim hoc dicit,* Non *enim mihi talia promittebas, ut crederem te cautius dimicaturum. ut intelligamus* Pallantem *proficiscentem promisisse patri uictoriam, cædem hostium, plurima spolia: qui enim hoc cogitat, cautelæ obliuiscitur auiditate pugnandi.* Aut *certè* Non *pro nonne & nempe accipiamus: ut in* Terent. Non *tu hunc rus hinc produxe aiebas? id est, nonne, pro nempe: ut sit sensus,* Nempe *mihi hæc dederas promissa discedens, quia cautius fueras dimicaturus.* In *armis.*] *apud armatum, cuius consilium cupiditas uictoriæ plerunq; conturbat.*

POM. Sab. Iusticiæ'ne *prius.*] *iustus erat* Æneas, *& pius, & præstans in re militari.* Omnes.] *cæteri legati.* Pace *sequestra.*] *id est media. sequester dicitur ille, apud quem seponitur res duorum qui litem habent. & est etiam trium generum, & significat medium, & sequester medius inter duos.* Fraxinus *sonat.*] *ferebant ligna pro rogis & cadaueribus.* Plaustris.] *curribus.* Modò.] *pro paulo antè.* Faces *lucet uia.*] *processere* Arcades *obuiam cum facibus accensis.* Reposto *Pallante.*] Alij *legunt* Pallante, *ut sit reposito feretro.* Legunt *alij, ut* Apronianus, Pallanta: *ut sit,* Euander *uenit in medios, & uenit ad* Pallanta *posito feretro.* Non *hæc ô* Palla.] Lamentatio Euandri. Cautius.] *dixisti mihi discedens, cautius te processurum ad bellum: sed ut uideo, incautius processisti.* Primitias.] *tales'ne primitias à te expectabam?* Rudimenta.] *uocantur in prima pueritia.*

VAR. Lect. Iusticiæ'*ne prius mirer, belli'ne laborum.*] In Rom. *lib. & aliquot aliis posita hæc sunt in casu septimo.* Iusticia'*ne prius mirer, belli'ne labore.* Sed *est ubi,* Belli'*ne laborem.* Est *& ubi,* Iusticiam, *& laborem, accusatiuo casu legas.* Ferro *sonat alta bipenni.*] A In *antiq. lib.* Acta *legitur, &* Icta. Et *mœnia replet.*] Antiqu. *exempl.* Complet *legunt.* Succedere *tecto.*] In *lib. antiq.* Succedere *muris legitur.* In Mediceo, Tectis. Pallante *reposto.*] In *antiq. lib.* Pallanta *legitur.* Procubuit *super, atq; hæret.*] Romanus *liber* Procubit *legit.* Tandem *uoci laxata.*] In Romano *libro* Vocis *habetur.*

DON. Dixerat *hæc.*] Talia, *inquit, dixerat* Drances. Vno'q; *eadem omnes ore fremebant.*] Eadem, *quæ uerbis suis cōplexus fuerat* Drances, *quasi uno ore, omnes profitebantur se esse facturos.* Bis *senos pepigere dies, & pace sequestra.*] Ita *peractis omnibus recesserunt, ut per duodecim dies sepeliendorum funerum causa, pax sequestra teneretur.* Sequestra *pax est, quæ si interponitur,* B *non terminet, sed differat bellum.* Per *siluas* Teucri, *mistiq; impune* Latini. Errauere *iugis.*] Tantùm *ualuit interpositæ pactionis fides, ut diuersarū partiū uiri per siluas miscerentur impune.* Ferro *sonat alta bipenni* Fraxinus.] Alta *fraxinus icta ferro, hoc est ictu ferreo percussa resonabat.* Euertunt *actas ad sidera pinus.*] Actas *ad sidera: hoc est, in tantā altitudinē porrectas, ut sidera pulsare potuissent.* Hi *omnes euertendis arborib. operā dabant.* Robora *nec cuneis [illegible]scindere cedrum,* Nec *plaustris cessant uectare gementibus ornos.*] Alij *insistebāt roboribus scindendis, alij portandis.* Ordinatur *sensus sic:* Nec *cessant robora, uel cedrū, aut ornos, plaustris imponere, ac transferre, aut cuneis scindere. sed nō omnes idem faciebant: nam diuiserant opera.* Etiam *fama uolās tanti prænūcia luctus,* Euandrū, Euandriq; *domos, et mœnia complet,* Quæ *modò uictorē Latio* Pallanta *ferebat.*] Quū Troiani *et* Latini *hæc agerent, iam mortē* Pallantis *ad* Euandrū, *atq; eius domos, et totā urbem fama nunciusq; peruexerat, occisum esse asserēs* Pallantem, *quæ fama apud Latium ferebat esse uictorem.* C Quàm *grauis fuerat luctus accipiendus de eo, cuius ante momentū uictoriæ nunciabantur et gloriæ?* Egregiā *moralitatē hoc loco seruatā debem⁹ aduertere: namq;, ut fit, feralis nuncius ad aures* Euandri *primò peruenit, dehinc ad domos eius, postremò ad omnem ciuitatē.* Arcades *ad portas ruere.*] Propriè *dixit* Ruere: *festinabāt enim commoti insperato malo, ut irent obuiā funeri: nec ambulare iam, sed in modū ruentium congeri uidebantur ad portas.* Et *more uetusto* Funereas *rapuere faces.*] Ruere *& rapere, plenam significant festina[illegible] faces idcirco dixit, quia sunt uotorū.* Lucet *uia longo* Ordine *flammarum, & latè discriminat agros.*] Discriminare, *est speciem à specie immensa separare.* Ecce *una fuit facies terræ, interiectis tamen facibus uidebatur in partes esse diuisa.* Contrà *turba* Phrygū *ueniens, plangentia iungunt* Agmina.] Quum *dicimus,* Contrà *turba* Phrygū *ueniens, morā debemus interponere, & sic dicere* Plangentia *iungunt agmina: ut non soli* Phryges, *sed et* Arcades Phrygibus *mixti agmina iunxisse uideātur.* Cæterū *turba iungūt agmina, faceret mala distinctio uiciū.* quod

A quod Poeta non fecit. Quae postquam matres succedere tectis Viderunt.] Quae agmina postquam uiderunt matres intra portas. Moestam incendunt clamoribus urbem.] Matrum significatione, uel mulieres generaliter accipere possumus: uel eas, quarũ filij cum Aenea perrexerant, ut similitudine casus commotae, & propter regis filium dolere uiderentur, et suorum periculum tractare cum animo. At non Euandrum potuit uis ulla tenere, sed uenit in medios.] Quum grauis esset apud caeteros luctus, tum magis animum patris, mentemq; percusserat. Deniq; non illum tardauit doloris uiolentia, non aetas cohibuit, corpus senectute defessum: nec expectauit donec filij corpus baiulis curandis perueniret, sed ipse occurrens in medios uenit. Pheretro Pallante reposto, Procubuit super, atq; haeret, lachrymansq; gemensq;.] Atq; ita, ut Pallas iacebat deposito pheretro procubuit Euander suprà, & inhaesit ipsi corpori, cum gemitibus & fletu. Et uia uix tandem uoci laxata dolore est.] Tantus fuerat dolor infelicis patris, ut uix, & interposito tempore loqui potuisset. dolor distulerat, unde reddidit uocem: B uox enim qua loqui posset, dolore loquendi praestitit laxamentum. Non haec ô Palla dederas promissa parenti, Cautius ut saeuo uelles te credere Marti.] Magnus error dolentis. obiurgat mortuum, quasi iam emendare male gesta aliqua ratione potuisset: & cum mortuo interrogationib⁹ loquitur, quasi audire exanimis posset, aut gesta narrare. Non talis, inquit, extiterat fili promißio tua, nec sic abieras, ut talis infelicem remeares ad patrẽ. Circunspectũ te pro[illegible]fore, & omni cautela suspensum. Quò abierũt ista? quis te casus praecipitem dedit? ut mandatorum mei timoris oblitus duram improuidus properaris in mortem? In certaminibus belli redundant copiosa discrimina, tantumq; illic procliue est mori, quantum superesse difficile est. Haud ignarus eram, quantum noua gloria in armis, Et praedulce decus primo certamine posset: Primitiae iuuenis miserae, belliq; propinqui Dura rudimenta, & nulli exaudita deorum Vota precesq; meae.] Prior, inquit, ipse peccaui, prauum consilium perdidit, meos inter initia tractatus inimica fortuna cõfodit, ignorationis excusatione defendi non possum, debui miser cauere quod noueram. C Per haec quippe ad hanc infelicem senectam mihi transitus fuit. Sciebam, quid posset nouitas rerum, & inexperta pericula, quemadmodum decipiant rudes, exemplis praecedentibus noueram. Solam gloriae uiam tractant, & solo laudis amore raptantur. Cumq; sic aguntur improuidi, incognitam discriminum partem uitare nõ possunt. O iuuenis mei durae primitiae, & incassum fusae cunctis numinib. preces, nec filius mandata retinet patris, nec uoto supplicis deorum fauor accedit. Vbi sunt illa, quae pro incolumitate filij miserandus ex[illegible]surdis auribus iuuenis metuenda commisi? Sera cautio est, post orbitatem meã tractare, quae tunc integris rebus curari conuenerat. Nihil dicerẽ filio, nullam deo precem supplex funderem, non soluerem uota, tenerem miserum iuuenem, fauerent dij omnes tutiori consilio, nec uotis aliquibus, nec precibus inuitati. Tuq; ô sanctißima cõiunx Felix morte tua, neq; in hunc seruata dolorem.] Gemui aliquando mortem tuam, quum te constaret felicia perdidisse: sola es, cui profuere contraria. Mors tibi beneficium fuit, non uides nostrae prolis interitum, nec ruinam nostri generis plangis. Contrà ego uiuendo uici mea fata, superstes Restarem ut genitor.] Totum dicit in contrarium uersum, ut mori commodum fuisset ei, uixisse tormentum: decessisti superstitem filium relinquens. Contrà ipse miserrimus uiuo, non filium, sed filij funus amplectens: uiuo post eum, ante quem debueram mori. Troum socia arma secutum Obruerent Rutuli telis, animam ipse dedissem, Atq; haec pompa domum me, non Pallanta referret.] Sic peccaui, quia foedera iunxi cum Teucris. Ego debui Rutulis poenam, ego debui solus extingui, & dare animam uolens. Finiret cruciatus meos ultimus dies, mihi fierent ista: tu plangeres senem, me tolerabilius uideret patria cecidisse, quàm te. Nec uos arguerim Teucri, nec foedera, nec quas Iungimus hospitio dextras.] Praesentes Troianorũ aliqui ne arbitrentur causari Euandrum, quòd per illorum amicitiam Pallantem perdidisset: idcirco ait, Non arguerim uos Teucri in causa orbitatis meae, nihil mihi amicitia uestra nocuit, nihil datae dextrae attulerunt, quod posteritatẽ meam funditus uerteret, & mensarum communicatio nullam partem infelicitatis inflixit. Sors ista senectae Debita erat nostrae.] debebãtur haec diuturno seni fatis inimicis aduersa. Vixi ut duram exciperem meae fortunae sententiam. Compleuit illa inuidiam suam, non possum animis uestris ascribere, quod uos certum est accidere noluisse. Quia si immatura manebat Mors natum, caesis Volscorum millibus ante, Ducentẽ in Latium Teucros cecidisse iuuaret.] Nititur probare Troianis, quòd non ipsos occisi filij asserat causam. Si, inquit, immatura mors debebatur filio meo, utinam de Volscis facta prius uictoria cecidisset: esset quippe occisi gloriosa memoria, si manu eius Teucri ducerentur in Latium. Quin ego non alio digner te funere Palla, Quàm pius Aeneas, & quàm magni Phryges, & quàm Tyrrheni duces.] Nihil addam ad pompam funeris tui: nihil enim factum est minus, quàm conuenerat fieri. Ostendit Aeneas officia sua, eadem quoque cum Tyrrhenis complere Troianos. Tyrrhenum exercitus omnis Magna trophaea ferunt, quos dat tua dextera leto.] Haec ad consolationenm pertinent. Est enim quoddam in doloribus temperamentum, quo acerbitas ipsa minuatur. Leniebatur igitur doloris ipsius asperitas, quod & si mortuus Pallas uidebatur, uirtutis tamen eius multa monstrabantur, & magna. Ibat quippe Tyrrhenorum exercitus caesorum trophaea portans, & in illa multitudine fuerat nullus, qui Pallanteae uirtutis testem non gestaret in ligno. Tu quoq; nunc stares immanis truncus in armis, Esset par aetas & idem si robur ab annis Turne.] In hoc, inquit, trophaeorum numero etiam tu esses, si aetas filij mei aetati tuae congruisset, aut robur corporis eius tuo robori membrisq; conueniret. Rectè in doloribus suis deformationem inserit Turni, & quasi ita peragit causam, ut quod ille praeferebat in se, id iste facta uictoris & uicti comparatione deficeret. Si una, inquit, uos eademq; aetas, & robur corporis habuisset, trophaeo tuo istorum numeros cumulares, atq; ille uiueret, ac de tuo quoq; interitu triumpharet. Sed infelix Teucros quid demoror armis?] Ipse reprehendit multiloquia sua, quae dolore cogente urgebatur effundere: & reuera quũ in patre breuis esse deberet sermo, ipse quoq; non misit breuitatem, sed idcirco uidetur multa dixisse, quia multas partes tetigit, multasq; personas: quae si separantur, inuenietur breuem in singulis habuisse sermonem. Dixit quippe, Non haec ô Palla dederas promissa parẽti. Tuq; ô sanctißima coniunx, &, Contrà ego uiuendo uici mea fata.

ite, Nec uos arguerim Teucri. Rursum rediit ad filii personam dicens, Quin ego non alio digner te funere Palla. Dehinc ad Turnum fecit apostropham, Tu quoq; nunc stares immanis truncus in armis, Si esset par ætas & idē robur in annis Turne. Tandem igitur intellexit, diutius se uagari non debere per multa, ne tantos & electos ex omnib. numeris uiros, atq; ultioni suæ necessarios, superfluo morarum spatio retineret: Quid, inquit, adhuc demoror Teucros? quia si infelicitatem meam sit illorum leuatura præsentia, pergant potius, & repetant arma: hoc est dicere, Quid hic uacui remorantur? eant, dimicent, & orbitatem meam ultione compensent. Vadite, et hæc memores regi mandata referte.] Vadite, hoc loco hortantis est potius, quàm iubentis: & mandata mea regi perferte. Quod uitam moror inuisam Pallante perempto, Dextera causa tua est: Turnum gnatoq; patriq; Quam debere uides.] Quod uiuo post Pallantis mortem, solam esse causam, ut eius mortis authorem persequatur fortis dextera tua. Intelligis enim te hoc debere meritis, ut per te contingat Turnum uidere prostratum. Hoc Pallas exigit, hoc ego infelicissimus pater. Erat commodum uixisse post filium, si sub armis tuis Turnus occumbat, & lachrymas meas interitus eius consumat, & tergat. Meritis uacat hic tibi solus Fortunæq; locus.] Reddendæ uicissitudinis locum solum istum fortuna tibi seruauit: expecto euentum atq; exitum necis hostilis. Non uitæ gaudia quæro, Nec fas, sed gnato manes perferre sub imos.] Neq; enim delectatione lucis istius uiuo, aut fas est superesse orbatum tali filio patrem, sed ut nuncius ad inferos pergam, ac Pallanti referam optatam ab hoste sumptam esse uindictam. Viuant, quibus iocundum est uiuere. Viuant, qui non habent in uita quod plangant. Viuant, quibus desunt tormenta, quæ uiuentes excrucient. Mihi tantum optata succedant, ut filio referam confossum uirtute hospitis Turnum. Ego illius interitum ei nunciem, cuius causa mori potius malo, quàm miserabilem uitam iugibus seruare tormentis. Quod dixit supra, Meritis uacat hic tibi solus Fortunæq; locus. non ab eo, quod est Meritum et merita declinauit, sed ad personas retulit ab eo, quod est his Meritis, ut fœminini generis sit, & faciat has meritas personas. aut masculini generis, & sit, His meritis hominibus: non tamen generis neutri, ut hæc merita, et his meritis dixisse uideatur. Terentius sic, Quid meritus? huic dicto responsum est, crucem. A B

Vota precesq; meæ: tuq; ô sanctissima coniunx
Felix morte tua, neq; in hunc seruata dolorem.
Contrà ego uiuendo uici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis, animam ipse dedissem,
Atq; hæc Pompa domū me, nō Pallanta, referret.
Nec uos arguerim Teucri, nec fœdera, nec quas
Iunximus hospitio dextras: fors illa senectæ
Debita erat nostræ. quòd si immatura manebat
Mors natum, cæsis Volscorum millibus antè
Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuuabit.
Quin ego non alio digner te funere Palla,
Quàm pius Aeneas. & q̄ magni Phryges, & quā
Tyrrheniq; duces, Tyrrhenûmq; exercit⁹ omnis.
Magna trophęa ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoq; nunc stares immanis truncus in armis,
Esset par ætas, & idem si robur ab annis
Turne: sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, & hæc memores regi mandata referte.
Quòd uitam moror inuisam Pallante perempto,
Dextera causa tua est. Turnum gnatoq; patriq;
Quàm debere uides, meritis uacat his tibi solus,
Fortunæq; locus: non uitæ gaudia quæro,
Nec fas, sed gnato manes perferre sub imos.
Aurora interea miseris mortalibus almam

SER. Vota precesq; meæ.] Suprà, Fors & uota facit. Felix morte tua.] Ea re felix, qua cæteri dolent. Viuendo uici mea fata.] Diu uiuendo: ut in Buccol. O' Lycida uiui peruenimus. Vici autem mea fata, quia naturalē ordinē uita longiore superaui: nanq; hic ordo naturalis est, ut sint parentibus superstites filii. Fata ergo generalia dixit, referēs se ad naturalem ordinem, non ad fatū proprium: nam fata superare nemo hominum potest. unde multi sic distinguūt, Contra ego uiuēdo uici, uitam scilicet filii: nam hoc est, Superstes restarē ut genitor: ut Mea fata, per exclamationem dictum sit. Sciendum tamen etiam irrationabilia dolentibus dari. Restarem.] essem. Dedissem.] reddidissem. Nec uos arguerim Teucri.] Exonerat eorum pudorem, ne uideantur causa orbitatis fuisse, dicens hoc sibi fataliter debitum. Senectæ.] Deest ætatis: nam Senecta ætas dicitur. Sallust. Senecta iam ætate. Per se autem plenum est si Senectus dicamus. Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuuabit.] Lucrum quodammodo putat impendisse pro amicorum felicitate filium, qui morti fuerat acerbo funere fataliter debitus: et est à qualitate beneficii solatium. Non alio digner te funere Palla.] Latenter hic Æneæ ostenditur pietas, qui in amici funus tanta contulit, ut pater amplius præstare non posset. Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis.] Sicut isti duces de quibus hæc sunt trophæa. nam suprà ait, Indutosq; iubet truncos hostilibus armis Ipsos ferre duces [illegible] ætas.] Vel mea, uel filii: nam ad utrunq; potest referri. Teucros quid demoror armis?] Ab Armis: & hoc uidetur dicere, Dimittendi sunt Troiani, ut morte Turni satisfiat doloribus meis: quod etiam posteriora significat. Meritis uacat his tibi solus, Fortunæq; locus.] Nihil est aliud quod possit uel uirtus tua, uel fortuna præstare (nam his rebus uictoria contingit) nisi ut occiso Turno, & uindices filium, & patrem consoleris orbatum. Sed nato manes perferre sub imos.] Ac si diceret, hanc solam esse causam, quæ eum cogat ad uitæ patientiam, ut filio Turni nuncietur interitus. C

POM Sabi. Superstes.] longius uixi quàm debebam: uel intelligit, quod fatum patris filius est: id est, ut ego genitor restarē, uici mea fata superstes. Animam dedissem.] effudissem melius. Pompa.] funebris. Fœdera.] mea uobiscum. Immatura.] acerba. Omnia imputat fato suo. Iuuaret.] pro iuuat. scilicet ubi debebat cadere filius, iuuat occidisse pro amicitia Teucrorum. Quos dat tua dextera leto.] qui hi fuere? Lagus, Sthenius, Rhœtus, Anchemolus, Larides, Tiber, Rhœteus, Hilus, Alesus. Idem si robur.] si Pallas fuisset æqualis tibi ætate. Inuisam.] mihi ipsi. Regi.] Æneæ. Quod uitam moror.]

A ror.] hoc significat causam esse quod patietur uitam, ut apud manes Pallas uideat caesum Turnum. Meritis uacat.] scilicet nihil mihi potest praestare maius tua fortuna, quàm ut ulciscaris. Aurora interea.] Asinius Pollio notat, Vergilium aliquando seruare ortum diei conuenientem materiae, ut hic Extulerat. Efferimus autem mortuos, & in quarto relicturus Didonem dicit, Titoni croceum linquens aurora cubile.

VAR. Lect. Nec uos arguerim Teucri.] In lib. antiq. Arguerem legitur. Sors ista senectae.] Antiqua exempl. Illa legunt. Cecidisse iuuabit.] In Rom. lib. Iuuaret legitur. Magna trophaea ferunt.] In Rom. & aliquot alijs, Ferant habetur.

DON. Aurora interea miseris mortalibus almã Extulerat lucem, referens opera, atq; labores.] Multis locis Poeta lucescentes dies describit, de noctibus tacet, consulens breuitati dictionis, quae legentibus familiaris est. Quid enim opus erat cõfligi sermone, quod ex diei nouo ortu probare potuit extitisse? Orta igitur fuerat lux alma quidem, hoc est, illustris & clara, sed importuna hominibus: quo B ties enim existit, refert opera et labores, nec finit in ocio esse morituros. Iam pater Aeneas, iam curuo in littore Tarchon Constituere pyras.] Confecta narratione interposita, quae ad funus Pallantis pertinebat, redit ad ordinatam dispositionem, ut caeterorũ quoq; describat exequias. Aeneas, inquit, et Tarchõ in ipso lucis exortu struxerant pyras: hoc est, loca, quibus incẽdi funera potuissent. Huc corpora quisq; suorum More tulere patrum.] Suorum corpora, an suorum patrum more, incertum est: sed melius es[illegible]ligere, ut suorum corpora unusquisq; tulisse uideatur, secundum patrum suorũ morem: quamuis etiam sic possit intelligi, ut Suorum non semel accipiatur: scilicet, ut suorum corpora singulae partes tulerunt ad rogos, patrum suorum more. Quod si ita placet intelligi, cõsequens est, ut in exportandis funeribus diuersus partium fuerit mos, atq; aliter Teucri, aliter Tyrrheni uexisse uideantur. Subiectisq; ignibus atris Conditur in tenebras altum caligine coelum.] Non natura sua ignis fuerat niger, sed ex uiridib. lignis emisso ingenti fumo fuscatus usque adeò, ut coelum quoq; uideri non posset. Haec quippe C crassitudo tenebrosa confuderat. Ter circum accensos cuncti fulgentibus armis Decurrere rogos, ter moestum funeris ignem Lustrauere in equis.] Rogos omnes funerum, more sacrorum, ter circumiere currentes, & insidentes equis: ter eos lustrauere. Vlulatusque ore dedere.] Et hoc ter factum intelligendum est. Spargitur et tellus lachrymis, spargũtur & arma.] Hoc faciebat doloris immanitas: quis enim non moueretur in amissione inflicta tantorũ? It coelo clamorq; uirûm, clangorq; tubarum.] Alterum pertinebat ad gemitus animi, alterum ad exequias bellatorum. Hîc alij spolia occisis direpta Latinis Coniiciunt igni.] Tradebãt igni, quae rapuerant hostibus, & dicit quae: Galeas, ensesq; decoros, Frenaq;, feruentesq; rotas, pars munera nota.] Addidit etiam in quibus speciebus fuissent. Ipsorum clypeos, & non felicia tela.] Quia dominorum uitam non defenderant. Feruentes rotas accipere possumus, aut ueloces satis, aut adhuc feruentes ex cursu: ex tritura enim axis & rotae, magnus feruor exoritur. In his speciebus, licet essent multae ob pulchritudinem seruandae, tamen promiscuè omnes mittebantur in flammam. Hoc enim exigebat memoria defunctorũ, ut quae occisis Latinis detraxerant, cum ipsis funeribus uerterentur in cinerem. Multa boum circa mactantur corpora morti.] Circa multa hominum funera, multa boum corpora mactant. Setigerosq; sues, raptasq; ex omnibus agris In flammam iugulant pecudes.] Quocirca distinguendum est, Multa boum circa mactantur corpora morti: & separatim pronunciandum, Setigerosq; sues, & raptas ex omnibus agris In flammam iugulant pecudes. ut singula diuersis animalium generibus aptentur, et sit, sicut est, plena locutionis integritas: Boues intelligamus esse mactatos, iugulatã uerò porcorum & pecudum multitudinem in flammam positam. Tum littore toto Ardentes spectant socios.] perfectis ritè solennibus, stabant spectantes socios, per omne littus ardentes. Semustaq; seruant Busta.] Busta sunt loca, in quibus iam corpora arserunt. Primò enim Pyrae dicuntur, & Rogi: ubi uerò arserunt, Busta uocantur. Spectabant ergo donec semiusta, hoc est, non plenè usta plenissimè consumerentur. Nec auelli possunt.] Hoc est, recedere inde non poterant, donec ignis partes expleret. Nox humida donec Inuertit coelum stellis ardentibus aptum.] Vsq; eo ardentia funera seruauerunt, donec die consumpto nox ueniret. Nec minus & miseri diuersa in parte Latini.] Vbiq; miseros dicit Latinos, & hîc uel maximè: quum eorum curabant exequias, qui in aliena causa innocẽtes perirent, ipsi quoq; similiter perituri. Diuersa in parte.] in parte scilicet separata. Innumeras struxère pyras.] Dicendo Innumeras, ostendit eos multo maiori clade esse affectos, quàm fuerant alterius partis afflicti. Et corpora partim Multa uirûm terrae infodiunt, auectaq; partim, Finitimos tollunt in agros, urbiq; remittunt: Caetera confusaeq; ingentem caedis aceruum, Nec numero, nec honore cremant. tunc undiq; uasti Certatim crebris collucent ignibus agri.] Stragem de istis factam, quàm latè describit? Posuit innumeras pyras, & quas non posset flamma omnes exurere. Multos, inquit, cõgesta corpora mole terrae mandabant: alios portabant ad finitimos agros, alios ad urbẽ remittebant, imitati exemplum Aeneae in Pallantis causa. Quanta fuit copia corporum, ut haec locus ferre non posset? Caeteri, quum multi fuerint, non facili cognitione discerni potuerunt. Hoc facto uasti agri, hoc est, latissimi undiq; atq; ex omnibus partibus collucebant. Tertia lux gelidam coelo dimouerat umbram.] Primam lucem descripsit, & tertiam, compendio etiam secundam extitisse significans. Moerentes.] Id est, tristes: quis enim in curatione tot funerum tristis non existeret? Altum cinerem, & confusa ruebant Ossa focis, tepidoq; onerabant aggere terrae.] Separata ossa atq; exempta cineribus tepido aggere, quoniam tanta uis fuit incendij, ut eius uim etiam exemptum triduum non ualuisset excludere. Iam uerò in tectis praediuitis urbe Latini Praecipuus fragor, & longè pars maxima luctus.] In tectis Latini praediuitis, & in urbe. In, enim bis debemus accipere. Duo, inquit, gerebantur in duobus locis, praecipuus fragor, & longè pars maxima luctus. Singula singulis locis dedit, fragorem tectis Latini, in quibus agebatur consilium, & luctus ciuitatis. Fragor est fractae sonitus uocis, qui nascitur tunc, quũ multi turbantur. Fragor igitur fuit in Latini domo nõ leuis, sed maxima pars luctus propter salutis cõmunis causam, & propter Latini diuitias. Longè autem, hoc est, ualde pars maxima luctus in ciuitate. Fecit comparationem propterea, quia & Troianis inui-

Eta fuerat clades: non enim sine amißione aliquorum potuerunt superiores existere. Sed in Latinorum parte longè maximus fuerat luctus, hoc est plus quàm grauißimus. Interea quum tres gradus sint, inuenitur ista comparatio ipso superlatiuo superior. Exponit iam per partes, qualis esset luctus, uel per quas personas cucurrisset. *Hic matres.*] Scilicet, quæ perdiderant filios. *Miseræq; nurus.*] Quarum mariti ceciderant. *Hic chara sororum Pectora mœrentum.*] Quæ gemebant interitū fratrum. *Puerisq; parentibus orbi.*] Id est, qui perdiderant patres. *Dirum execrantur bellum, Turniq; hymenæos.*] Omnes in una sententia constituti execrabantur belli acerbitatem, & nuptias Turni: bellum quippe nullum existeret, si Turni pro nuptijs improbitas quieuisset. Descriptio in bellis sexus & ætatis tantum ponderis habet ad exprimendam partem luctus longè maximam, ut ostendatur extincta omni iuuentute, solos qui consilio intererant, & mulieres tantum ac pueros superesse. *Ipsum armis, ipsumq; iubent decernere ferro, Qui regnum Italiæ, & primos sibi poscat honores.*] Omnes iustis uocibus exclamabant, ut in causa sua ipse uel ferro dimicationis subiret incertum, qui primatū sibi uindicaret & regnum. *Ingrauat hæc sæuus Drances.*] Ipse est, qui dixerat: Et te, si qua uiā dederit fortuna, Latino Iungemus regi, quærat sibi fœdera Turnus. Ecce inuenit uiā, quam dedit cupienti fortuna. nociturum quippe urgebat naturalis feritas, iusta quoq; causa, occasio temporis, & A uniuersorum unus idemq; cōsensus adiuuabat ardentem. Facilè enim poterat obtinere, quod si antè cuperet, implere nō posset. Quando enim persuaderet inuitis? qua arte, quoue sermone singulorum animos cōcitaret in odium Turni? Ecce omnia cōpendio tenuit. *Properansq;* grauabat Tonitibus odij. Ne quo casu inuidia tanti fi[illegible]nitus debilitata languesceret. *Solumq; uocari Testa[illegible]ur, solum posci in certamina Turnum.*] Grauabat causam Turni cōsentiendo cæteris: cæterùm pro uoto suo eadem dicebat esse facienda, quæ ex illis audierat. Grauabat ergo confirmando, quod senserant alij. *Multa simul contrà uarijs sententia dictis Pro Turno, & magnum reginæ nomen obumbrat. Multa uirum meritis sustentat fama trophæis.*] Erant in illa congregatione nonnulli, qui Turni fauore ducerentur. Faciebat hoc reginæ gratia, cuius nomē umbra quadam illam extenuabat inuidiam, & eundem uirum sustentabat aliquantulū superioris temporis fama, & numerus trophæorū obumbrat et sustentat. Magnam in Turni partibus desperationē monstrat: nam Obumbrat nihil ualidum significat. Sustentat autem, nullam substantiā securitatis admittit: nam ubi aliquid est, B quod per se stare non poßit, adminiculis ad tempus fulctū sustentatur et regitur: quæ si detracta fuerint, cadit et desertum auxilijs terræ prosternitur: ex quarū conflictu uario et diuerso sentētiarū metu magnus fragor oriebatur.

Extulerat lucem, referens opera atq; labores.
Iam pater Aeneas, iam curuo in littore Tarchon
Constituêre pyras, huc corpora quisq; suorum
More tulêre patrum, subiectisq; ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrêre rogos, ter mœstum funeris ignem
Lustrauêre in equis, ululatusq; ore dedêre.
Spargitur & tellus lachrymis, spargūtur & arma.
It cœlo clamorq; uirûm clangorq; tubarum.
Hinc alij spolia occisis direpta Latinis
Conijciunt igni: galeas, ensesq; decoros,
Frenaq;, feruentesq; rotas: pars munera nota
Ipsorum clypeos, & non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti,
Setigerosq; sues, raptasq; ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes. tum littore toto
Ardentes spectant socios, semustaq; seruant
Busta, neq; auelli possunt, nox humida donec
Inuertit cœlum, stellis ardentibus aptum.
Nec minus & miseri diuersa in parte Latini
Innumeras struxêre pyras, & corpora partim
Multa uirûm terra infodiunt, auectaq; partim
Finitimos tollunt in agros urbiq; remittunt.
Cætera, confusæq; ingentem cædis aceruum,
Nec numero, nec honore cremāt, tūc undiq; uasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimouerat umbram
Mœrentes altum cinerem, & confusa ruebant
Ossa focis, tepidoq; onerabant aggere terræ.
Iam uerò in tectis prædiuitis urbe Latini
Præcipuus fragor, & longè pars maxima luctus.

SER. *Extulerat lucem.*] Asinius Pollio dicit ubique Vergilium in diei descriptione sermonem aliquē ponere aptum præsentibus rebus: ut hoc loco, quia funerum & sepulturarum res agitur, dicit Extulerat. nam & Efferre, est ad sepulturam ferre. Terent. Effertur, imus. Item in 4. quia est nauigaturus Æneas, & relicturus Didonē, dicit: Tithoni croceum linquens aurora cubile. quod licet superfluum sit, in multis tamen locis inuenitur. *Miseris mortalibus.*] Qui sunt subiecti tot casibus. Homerus, δειλοῖσι βροτοῖσι, id est miseris mortalibus, non timidis: quum δειλὸς & miserum & timidum significet. *Opera atq; labores.*] Hoc opus, & hæc opera, tunc dicimus, quando negotiū ipsum quod geritur, significamus. Si autem fœminino genere dixerimus operas, personas ipsas, quæ aliquid faciunt, significamus: ut Sallustius. Sicut Custodia dicitur, quæ custodit: ut, Cernis custodia qualis: nam ut hi qui custodiuntur, Custodia dicantur usurpatum est: unde male est in usu, Cus[illegible]ntur. *Constituêre pyras.*] Pyra est lignorum congeries. Rogus quum ardere cœperit, dicitur: Bustum uerò iam exustum uocatur. quem ordinem seruat Poeta, dicens: Constituêre pyras. Itē, Subiectisq; ignibus atris Ter circum accēsos decurrêre rogos. C Item, Semiustaq; seruant Busta. *More tulêre patrum.*] Quia apud uarias genteis diuersa fuerūt genera sepulturæ: inde est quod alij obruuntur, alij exuruntur, alij proprias remittuntur ad patrias, alij per diē, ut nunc isti, alij per noctem, ut suprà Pallas. B[illegible]uarietates Vergilius posuit: nanq; Heracletus qui omnia uult ex igne constare, dicit debere in ignem corpora resolui. Thales uerò qui cōfirmat omnia ex humore procreari, dicit obruenda corpora, ut poßint humore resolui. *Ignibus atris.*] Atqui ignes atri nō sunt: sed epitheton traxit de negocio, ut Atris diceret, hoc est funebribus: ut paulo

A paulo post, Mæstu funeris igne, id est funebre: nam mæstus esse nō potest ignis. Cōditur in tenebras.] Id est, fumi obscuritate cōpletur. Cincti.] instructi. Fulgentibus armis.] Frustra hoc epitheton notant Critici, quasi circumeuntes rogos alia arma habere debuerint. Decurrere rogos.] Pro circa rogos cucurrere. Benè autem dicit Decurrēre, nō Decucurrere: nam uerba quæ in preterito perfecto primam syllabam geminant, ut Curro cucurri, & Tondeo totondi, quum composita fuerint, geminare nō possunt: nam neq; Decucurri, neq; Detotondi dicimus, exceptis tantum duob. Do & Sto. Clangor'que tubarum.] Antè enim mortui ad tubam deducebantur: unde Persius, Hic tuba candelæ, tandemq; beatulus alto Compositus lecto. Hinc alij spolia occisis direpta Latinis.] Secundum suæ genis ritum, alij hostilia arma, alij peremptorum cremabant. Feruenteisq; rotas.] Nimio scilicet cursu: alibi, Volat ui feruidus axis. Horat. Metasq; feruidis Euitata rotis. Non felicia tela.] Quibus se defendere nequiuerunt. Mactantur corpora morti.] Aut in morte: aut Morti, ipsi Deæ. Stat. In scopulis B mors sæua sedet. Lucan. Ipsamq; uocatam, Quem petat è nobis mortem tibi coge fateri. Circà autem ideo, quia Homerus dicit in morte Patrocli circa corpus extincti tam homines quàm pecora immolabantur, & uno igne cremabatur. Quare sic ἐν τῷ ψ. ad Patrocli pyram, ἐν δ' ἐτίθει μέλιτος καὶ ἀλείφατος ἀμφιφορῆας πρὸς λέχεα κλίνων, πίσυρας δ' ἐριαύχενας ἵππους, ἐσσυμένως ἐνέβαλλε πυρῇ μεγάλα στεναχίζων. ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆες κύνες ἦσαν, καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλλε πυρῇ δύο δειροτομήσας. unde est in Sexto, Ossaq; [illegible]do texit Corinæus aheno. Raptas.] Raptim abductas: nam post inducias rapere non poterant. aut certè raptas antè, belli scilicet tempore. Stellis aptum.] coniunctum. Nec minus.] Etiam. Innumeras struxere pyras.] Hoc loco multis rebus ostendit im mensam cædem factam esse Rutulorum. Finitimos tollunt in agros.] Qui enim è longinquo uenerant, referri non poterant. Vrbiq; remittunt.] Deest unicuiq;: & meminit antiquæ cōsuetudinis: nam antè etiam homines in ciuitate sepeliebantur, quod postea Duellio consule Senatus prohibuit, & legauit ne quis in urbe sepeliretur. Vnde imperatores & uirgines Vestæ, quia legibus non tenerentur, in ciuitate habent sepulchra. Deniq; etiam nocentes uirgines Vestæ, licet uiuæ, tamen intra urbem in campo Scelerato obruebantur. Nec honore.] Quia nec numero: nam aliud uerbum pendet ex altero. Confusa ruebant Ossa focis.] Aut quia dixit simul multos cre matos: aut si ad honoratorum cadauera refer.as, ut suprà diximus, Confusa, propter animalia simul concremata. Ruebant.] de cineribus eruebant. Tepidoq; onerabant aggere terræ.] ὑπαλλαγή, hoc est, ossa tepida. Prædiuitis.] More Græco epitheton incongruum hoc loco posuit. Et longè pars maxima luctus.] Valde hoc est melius, quàm quod legatur, Et longi.

POM. Sabi. Constituere pyras.] in castris peraguntur funeralia die sequenti. More patrum.] antiquorum more. & nunc etiam seruatur hic mos. Atq; ore dedere.] ore comburebantur in rogis. Agris.] ad multitudinem. Humida.] Thales Milesius, qui omnia gigni ex humore dicit, obruenda humo corpora censebat, ut in humorem resoluantur. Nec auelli.] amor erga suos notatur. Aceruum.] id est, cumulum cadauerum. Sine numero.] sine honore comburunt. Merentes.] merendo so cij eruebant cinerem & ossa, ut conderent in aliquo loco. Tepido.] id est, ossa tepida.

VAR. Lect. Ingentem cædis aceruum.] In Romano libro legere est, Ingentem stragis aceruum. Et longe pars maxima luctus.] In Rom. lib. Longi habetur.

Hîc matres, miseræq; nurus, hîc chara sororum
Pectora mœrentum, puerîq; parentibus orbi
Dirum execrantur bellum, Turnîq; hymenæos.
Ipsum armis, ipsumq; iubent decernere ferro,
Qui regnū Italiæ, & primos sibi poscat honores.
Ingrauat hæc sæuus Drances, solumq; uocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contrà uarijs sententia dictis
Pro Turno, & magnum reginæ nomē obumbrat.
Multa uirum meritis sustentat fama trophæis.
Hos inter motus medio flagrante tumultu,
Ecce super mœsti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt. nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum: nil dona, nec aurū,
Nec magnas ualuisse preces: alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Troiano ab rege petendū.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus,
Fatalem Æneam manifesto numine ferri
Admonet ira Deûm, tumulîq; ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosq; suorum
Imperio accitos alta inter limina cogit.

SER. Hîc matres.] Quia scit hæc nomina ad aliquid pertinere, non addidit Deflebant filios, aut C maritos, aut fratres. Iubent.] uolunt, exposcūt. Ingrauat.] maiorem inuidiam concitat. Testatur.] testificatur etiam legatorū fidem, qui cum eo fuerunt. Obumbrat.] Subaudis Turnum, tuetur, defendit. et est translatio ab arboribus. hoc autem dicit, Amor reginæ ad fau[illegible]opularē plurimum proderat Turno. Meritis sustentat fama trophæis.] Quia multos occiderat, ut etiā ipse dicturus est. Ecce super.] insuper ad cumulationem malorum. Mœsti.] Hoc sermone nihil eos egisse significat. Magna Diomedis ab urbe.] Legitur & Magni. Nil dona neq; aurum.] Ordinem legationis exequitur, dicēs perfecta inaniter esse omnia, quæ possent efficaces legati perficere auro, prece, promissio

ne. Pacem Troiano ab rege petendum.] Sicut etiam suprà diximus, cum per gerūdij modum aliquid dicimus, per accusatiuum elocutionem formemus necesse est. Lucret. Æternas quoniam pœnas in morte timendū. Item Sallustius, Castra sine uulnere introitum: nam castra accusatiuus pluralis est, qui multis errorem facit, ut uideatur esse nominatiu⁹; quia neutra τρίπτωτα sunt, & similis est nominatiuus accusatiuo. Rex ipse Latinus.] Qui aut consolari debuit, aut defendendæ Reipub. aliud inire consilium. Fatalem Æneam manifesto numine ferri.] Modò perniciosum omnibus Æneam. Manifesto numine.] Id est, manifesto Deorum iudicio ad Italiam uenisse numinū ira testatur, quam cognoscimus tantorum cæde sociorum. Alta intra limina cogit.] Quæritur cur ad priuatam domum conuoce

tur Senatus, qui non nisi ad publica & augurato condita loca conuenire consueuit. Sed scimus domum Latini augurato conditam, & eandem tam templum fuisse, quàm curiam. Nam in superioribus legimus Tectum augustum, id est, augurio conditum. inde paulo post, Hinc sceptra accipere & primos attollere fasces Regibus omen erat, hoc illis curia templum. Meritò ergo ad domum regis, quasi ad publicum locum conuocatur Senatus: nam ait in Septimo, Tali intus templo Diuûm patriaq; Latinus Sede sedens. Idcirco etiam in Pallatij atrio, quod augurato conditũ est, apud maiores consulebatur Senatus, ubi iam arietes immolabantur: quod (ut in Sept. diximus) Vergil. ad Latini transtulit domum. Multi dicunt peritè Vergilium fecisse nec templi, nec curiæ hoc loco commemorationem: sed tantùm dixisse, Intra tecta regia, ut ostenderet consilium quod initur non esse complendum, quia nec ritè est inchoatum. ea enim quæ dicet Latinus, effectu carebunt.

POM. Sab. Hic matres, &c.] Describit familiam lugentem. Puerique.] filij cæsorum. Ipsum.] Turnum. decernunt solum Turnum bello. Drances.] inimicus erat Turno, ut suprà. Reginæ.] Amatæ, quod Amata insana & fatua, causa erat ut Lauinia daretur Turno. uel ipse Turnus obumbrat. Sustentat fama.] defenditur. sensus: sed Turnus defendebatur meritis suis, quia multos obtruncauerat. Mœsti.] nihil egentes. Ab urbe.] id est, ab Arpis. Legati.] Venulus & alij legati ad Latinos abnuentes auxilia. hi legati duce Venulo missi fuerant ad Diomedem. lege in principio 8. lib. Omnibus.] in omnibus rebus. Nil dona.] scilicet ualuisse. De donis nullam facit suprà mentionem. Petendum.] gerundij est. Recentes.] cædes etiam Latinorũ monet Æneam fatalem. Ergo cõciliũ.] concilium uocat Latinus, cui interfuit Turnus.

VAR. Lect. Ingrauat hæc sæuus Drances.] Ex libris antiquis, Ingrauat & legitur. Posci in certamina Turnum.] In antiquissimis aliquot legitur, In certamine. Medio flagrante tumultu.] Vetera exemplaria, Medio in flagrante legunt. Ecce super mœsti magna Diomedis ab urbe.] Libri antiqui & Magni, & Magna legunt. Aut pacem Troiano ab rege petendum.] Liber Rom. antiq. Pacem Troiano à rege petendam legit. Alta intra limina cogit.] In antiq. lib. Intra mœnia legitur. Sedet in medijs Rex maximus æuo, Et primus sceptris.] In antiq. omnibus exempl. legere est, Et maximus æuo, Et primus sceptris.

DON. Hos inter motus medio flagrante tumultu, Ecce super mœsti magna Diomedis ab urbe Legati responsa ferunt.] Inter hos (inquit) motus, quos suprà descripsit, eorum scilicet, qui ex publicis cladibus fuerant fracti: accreuit aliud malum, quod cumularet clades inuentas. Flagrante, inquit, tumultu. Flagrat quidquid ui maioris doloris accenditur. Ecce, super.] Ecce nõnullis in locis quid significet exposuimus: nam inopinatũ nunciat malum, & graue satis ac uehemens. ut, Ecce autẽ à Tenedo gemini tranquilla per alta. &, Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes. et, Ecce furens animis aderat Tirynthius. Nunc quoq; non dubitatur, non iam noua aduersa uel sola, sed illis, quæ iam fuerant, uel quæ tractatus habuit, deteriora superuenisse: nõ enim uacat quod dixit, Ecce super, quum cladibus tantis nõ remedium, sed augmentum uideretur ablatũ. Magna mœsti Diomedis ab urbe Legati responsa ferunt. quod tam infelicissimum, quàm ab eo & ex ea A urbe expectatum perisset præsidium, unde plena fiducia sperabatur esse uenturum? Negat Diomedes auxilium, uetus & pertinax Troiani nominis inimicus: negat magna fultus opulentia, ueniamq; laborantibus & in tanto tumultu constitutis, pro armorum auxilijs uerba, & legatio inefficax redit belli tempore, non uires adducen[illegible] sed inanes fabulas portans tristis. Præterea, ut etiam [illegible]cita quid mali ferret, euidenter uultus sui testimonio demonstraret. Nil omnibus actum Tantorum impensis operum, nil dona nec aurũ, Nec magnas ualuisse preces.] Referebant legati omnia, quæ humanitate uel commodo flectere homines solita essent, esse contempta. Primùm dona, quæ meritum procurare debuissent, & offerẽtes gratos efficere. Dehinc aurum, quod humanum ingenium etiam nulla interueniente odij causa sæpe transducit. Vim dicti huius si quis uolet aduertere, consideret hostem ueterem non esse permotũ, unde corrupti quã plurimi patrias suas cum ciuibus uendiderunt, unde fides castitatis abrupta, unde soluta amicitia, unde affinitatis iura uiolata, unde prodita imperia, ipso in plurimis testante Virgilio. Dixit quippe, Vendidit hic auro patriam. Et quum de Poly B doro loqueretur, hæc posuit: Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat & auro Vi potitur. In Pigmalionis et Sichæi fabula hoc modo asseruit, aurum fuisse causam sceleris perpetrandi: Ille Sichæum Impius ante aras, atq; auri cæcus amore Clàm, ferro incautum superat. Postremò, ut aurum assereret scelerum causam, ita cõclusit: Quid nõ mortalia pectora cogis Auri sacra fames? ut ostenderet uniuersas criminum formas auidita[illegible] susceptas, & incitari posse, si auri prouocentur ardore. Hæc Æneæ laudem spectant, ut Diomedes non aurum contempsisse, sed ipsum Æneam timuisse uideatur. Nec magnas ualuisse preces. nouissimo loco posuit magnarum meritum precum, non quò maior esset impetrandi spes uerbis supplicibus, quàm in corruptione materiæ: sed ut ostenderet contempto præmiorum & munerum commodo, gratuitum officium etiam fusis precibus facilius pernegari. Alia arma Latinis Quærenda, aut pacem Troiano ab rege petendum.] Hæc fuit summa responsi. Qui enim nihil petentibus præter consilium dederat, non debuit plurimis C loqui: quippe ne in totũ beneficio uacuo reuocaret, mandatis instruxit, ut aliunde auxilium quærerent: aut ab eo poscerent pacem, quem non possent superare certamine. Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.] Præclarè ipsi Latino dedit luctus maximam partem: in omnibus enim bellis regum est periculum maximum, quum ipsorum causa pugnatur: considerabat iste statũ imperij sui, spem filiæ, patrisq; responsa, contra quæ fuerat factum. Fatalem Æneam manifesto numine ferri Admonet ira deûm, tumuliq; ante ora recentes.] In[illegible]eam reuera diuinis nutibus regi. probari autem hoc ipsum ex eo, quòd irata numina propter contemptum dispositionis suæ pro tantis, quorum busta & tumuli sub oculis erant, pœnas exegissent. firmabat hæc Diomedes in actus, quẽ constabat salutem suam odio ueteri, donis, auro, & precibus prætulisse. Ergo consilium magnum, primosque suorum Imperio accitos alta intra limina cogit.] De summa Reip. tractaturus, quum præsentia discrimina uiderentur, consilium non leue, ut in leuibus causis fieri solet, sed pro negotij qualitate, magnum, Latinus contrahere gestiens, primos quoque non honore solum, sed consilio etiam

A etiam et authoritate præstātes, neq; alienos, sed suos, quorum tractatibus instrui fideliter posset, iussit acciri: poterat enim id facere, qui cogebatur necessitate publica, & qui regiæ potestatis culmine ferebatur. Alta, inquit, intra limina cogit. interiorem domus significat partem. cum dicit, Alta intra limina: ostendit Poeta se immemorem sui, & descriptione uestibuli regiæ domus se dixisse in curiam solere congregari. Sed tali tempore, & in tali causa non ille locus fuerat necessarius, qui pacis more, consilijs prosperis celebrari consueuerat: sed multò secretior & suscipiendæ præter solitum multitudini satis aptissimus. Certè quum concilium, non curia ingrueret, non loci solennitas, sed capacitas fuerat necessaria. Cogit, inquit. in eo quod dixit Cogit, duplex potest intellectus occurrere. Videtur enim ideo dictum Cogit, quia regis imperio, non sponte ueniebant. potest uideri & Cogit, quum concilio habendo multitudo hominum communi necessitate omnium urgente congregabatur. Olli conuenere, fluuntq; ad regia plenis Tecta uijs.] Moralis descriptio. Venerant, inquit, acciti, & plenis uijs, hoc est uicis confluebant ad Latini regiam multitudo inæstimabilis: ut non
B hominum congregatio, sed undarum in tecta ipsa defluere uideretur. Faciebat hoc periculorum communium mores, & humana curiositas: uocatis enim patribus intelligebatur esse aliquid magnum, & magis pro temporis ratione suspectum, quòd prudentum consilia flagitaret. Sedet in medijs & maximus æuo, Et primus sceptris, haud læta fronte Latinus.] Dixit duas causas, quarum merito Latinus uniuersis extrinsecus stantibus solus adesset in medio: & a[illegible]t, præcedebat omnes, & potestate regali, aduersa omnia etiam tacitus nuncians, mœsticia contractæ frontis & sui uultus aspectu. Atq; hîc legatos Ætola ex urbe remissos Quæ referant fari iubet, & responsa reposcit Ordine cuncta suo.] Nouerat Latinus aduersa relaturos, & hæc putauerat ipse ad cunctos afferre, sed aliter multitudini, quæ fauore Turni ducebatur, persuaderi non posset, quod de Ænea sentiebatur, nisi ex ipsis audissent, qui ab urbe Diomedis fuerāt regressi. Ait igitur: Atq; hîc, hoc est, in illa congregatione conuentus, legatos Ætola ex urbe remissos. Remissos, ut ostende-
C ret Diomedem quoq;, ad uicem legationis suæ, legationē aliam per eos, qui missi fuerant remisisse. Sic ergo audiendi fuerant, ut missi: sic rursum, ut remissi: ut officium duplex, & duplicis muneris sarcinam sustinere uiderentur. Vnam quippe legationem peruexerāt mandantibus Italis, retulerant alterā ex sententia Diomedis, qui dixit alia arma Latinis quærenda, aut petendam pacem ab Ænea. Quæ referant fari iubet. loqui enim in conspectu publico non possent, nisi rex primò iussisset. Quæ referāt, hoc est, qualia reportent, & cuius spei, quantæq; substantiæ. Et resp[illegible], ordine cuncta suo. præuenit legatos, ne usi relationis compendio supprimerent ea, quæ sopiendo bello fuerant necessaria. Quantò enim ex aduersis relationibus deijciebatur animus populi, tantò proficere poterat, quod optimo studio pro Æneæ partibus cupiebat impleri. Tum facta silentia linguis.] Curiositatis hoc fuit, & regalis reuerentiæ: nam quum rex iubet aliquem loqui, eadem iussione cæteris indicit silentium. Accedebat ad publicam, quod unusquisq; erat in propria salute sollicitus: idcirco silentium præbebat, ut quid sibi spei superesset, posset audire. Et Venulus dicto parens ita farier infit.] Atq; ita Venulus, qui potior legatis cæteris fuit, iussis obtemperans sic instituit loqui. Vidimus ô ciues Diomedem, Argiuaq; castra, Atq; iter emensi casus superauimus omnes. Contigimusq; manum, qua concidit Iliā tellus.] Mira arte Venulus tuetur personam suam, & fideliter impletam legationem magno nixu conatur ostendere. Quis enim crederet conuentum contra ueteres amicos Diomedem, auxilia negare potuisse? Quæ res quum satis impoßibilis esset, nec illud potuit admitti, uisum illū, uel usq; ad illius sedes euicto labore peruentum. quapropter omnibus quæ fuerāt suspecta, prouidēter occurrit dicendo: Vidimus ô ciues Diomedem: addidit quoq;, Vidimus & castra Graiorum. potuit enim fieri, ut Diomedē legatio ipsa in alienis regionibus reperisset. Idcirco & ipsum præsentem, & copias quas daret, si uellet, Præstò, ait, inuentas, ut ostenderet uoluntatem solam, non etiam iuuētutis subsidia defuisse: affectu uerò legationis implendæ sic animatos, ut casus omnes, & uiarum longißimos tractus assereret esse transmissos. Noluit casus longioris itineris specialiter dicere, quum generalitas tanta complectatur, quanta sibi æstimatio uoluerit uindicare, & commendando laborum merita, ipsa potius quàm specialis enumeratio congruebat. Accedebat ad hæc, quòd mora non erat facienda uere necessarijs, & mature perueniri debuerat ad ea, quæ populus cupiebat audire. Contigimus, inquit, et manū qua concidit Ilia tellus. Solennitatem salutationis mutuæ ostēditur tetigisse, ut tenuisse se assereret manū, qua ipsa Troianæ regionis terra mōstraretur esse subuersa. Quî post hoc factū crederet auxilia non daturum, qui dexteras iunxerat? Hæc omnia propter fidem rerum congessit dicendo, Vidimus Diomedem, uidimus et castra Graiorum, et ad hæc magno labore peruenimus, & contigimus manum, qua concidit Troia. ut ostenderet ad impetrationem auxiliorum non legationis sollicitudinem, sed Diomedis defuisse consensum. Dehinc adhibetur maior fides ex actibus Diomedis, quò magis cōstaret uisum. Ille urbem Argiripam patriæ cognomine gentis Victor Gargani condebat Iapygis aruis.] Quis non crederet uisum Diomedem, quum & actus eius legatio cauta diligensq; narraret, et adiungeret plurima, quæ fidem faceret uniuersis: nam & condi patriam, et nomē eius, & unde id nomen traheretur, & fortunam condentis dixit. Postquam introgressi.] Introgredi est hoc loco, quòd introgressi fuerunt ad Diomedem gradiendo, ut dexteras iungerent, & factum est. quod est signum susceptæ amicitiæ, ut in Octauo: Congressi iungunt dextras, medijsq; residunt Sedibus. Ergo, postquam introgressi, inquit, sumus. Et coràm data copia fandi.] & data est potestas cum præsente loquendi. Munera præferimus.] Præcedere enim obsequium & commoditas munerum debuit, ut secuturus sermo aures Diomedis gratanter intraret. Nomen, patriamq; docemus.] Diximus qui essemus, & unde. Qui bellū intulerint.] Subtilitatem narrat, qua usus est apud Diomedem, ut doceret Troes bellum intulisse, quod non fuerat factum. Deformare quippe eos, licet falsò, conuenerat, quòd nōn in suis sedibus, quòd uicti, quòd peregrini, quòd naufragi, ciues bello per insolentiam prouocassent. Quæ causa attraxerit Arpos.] Quanta breuitas relationis? quam sic proferri conuenerat, uel quia alia urgebant, uel quia scientibus loquebatur: nam narrare unicuiq; quod nouit, satis uiciosum est. Interea semel positum Docemus, sæpius debemus accipere: ut sit, Nomen docemus, patriam doce‑

mus,

mus, qui bellum intulerint docemus, quæ causa attraxerit Arpos. Auditis.] Hoc est, acceptis quæ diximus, arbitrabantur continuo eum postulata facturū. Ille hæc.] Exponamus quam uim ista duo pronomina tenerent. Ille, Troianorum scilicet hostis antiquus. Ille, ad quem magno labore peruentum est. Ille, quem fidebamus desiderata facturum. Ille, qui nec muneribus, nec gratia, nec deprecatione commotus est. Hæc: hoc est, insperata atq; contraria à persona sua, & inimicis suis potius, quàm nobis largis & supplicibus profutura. A Placido sic reddidit ore.] Cùm placida est mens, nec aliqua cõmotione turbatur, qualis sermo proferri possit, non dubitatur: non potest enim de placido aliquid existere turbulentum. Quod magis pro negotij qualitate fuerat necessariū: ac per hoc dicendo Placido ore, nunciat Diomedem longe alia [illegible]turum, quàm legatio postulauerat.

SER. Olli.] Secundum Ennium. Fluunt.] festinanter incedunt. Et primus sceptris.] Primus inter sceptriferos: nã apud maiores, omnes duces cum sceptris ingrediebantur curiã, postea cœperunt tantùm ex consulibus: & signum erat eos consules fuisse. Aetola ex urbe remissos.] Quam condiderūt hi, qui de Aetolia uenerunt Græciæ prouincia: unde Diomedes habuit socios de trib. eius ciuitatibus quas habet Aetolia, Pleuron, Olenon, Calydon. Sic ergo Aetola dixit ex urbe, ut Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.

Olli conuenere, fluuntq; ad regia plenis
Tecta uijs, sedet in medijs & maximus æuo,
Et primus sceptris haud læta fronte Latinus.
Atq; hîc legatos Aetola ex urbe remissos
Quæ referant, fari iubet, & responsa reposcit
Ordine cuncta suo. tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus ô ciues Diomedem, Argiuaq; castra,
Atq; iter emensi casus superauimus omnes,
Contigimusq; manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argiripam patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis agris.
Postquam introgressi, & coram data copia fandi,
Munera præferimus, nomen, patriamq; docemus,
Qui bellū intulerint, quæ causa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:

Et responsa reposcit.] Mire ait Reposcit: ante enim rex solet à legatis uniuersa cognoscere, et sic eos præsente populo iterum omnia iubere narrare. Vnde est, Ordine cuncta suo. nam nihil licet prætermittere: unde & superflua narrari consueuerunt. Vidimus ô ciues Diomedem.] Aut Diomedem legendum, ut sit Latinus accusatiuus, & admittitur ἔκθλιψις: ut, Multum ille & terris iactatus & alto. Aut si Græcum accusatiuum facere uoluerimus, Diomede legatur, ut possit fieri συναλοιφὴ: ut, Euryale infelix qua te regione reliqui. Si autem Diomeden dixerimus, nec Latinum est, nec Græcum: aliter nec uersus consistit. Nunquam enim ecthlipsis fit per n literam. tamen melius est, ut Diomede legatur, ut sit Græcus accusatiuus. Nomina enim Græca in ης exeuntia, quæ genitiuum in ους mittūt per plenam elocutionem, cùm eundem casum per synæresim in ες miserint, accusatiuum in η mittant necesse est: ideo quia cùm naturam suam seruant, accusatiuum in uocalem mittunt, non in consonantem. & debet synæresis plenitudinis seruare rationem, ut ecce ὁ Διομήδης plena declinatio est, τοῦ Διομήδεος, τῷ Διομήδεϊ, τὸν Διομήδεα: per synæresim autem facit τοῦ Διομήδους, τῷ Διομήδει, τὸν Διομήδη. Ergo hic accusatiuus ideo in e exit, non in en: quia cùm integrum est hoc nomen, in eos exit, & crescit eius genitiuus. si enim ἰσοσύλλαβος sit nominatiuus, accusatiuum in en mittunt, nec habet os in genitiuo, ut Ξενοκλείδης, Ξενοκλείδου, Ξενοκλείδην: nã Diomedes ideo in genitiuo os habet, quia & cùm integrum est, & Διομήδεος facit, habet s consonantem. Casus omnes.] Itineris scilicet: & bene utilitatem singularum rerum generalitate uitauit, ne diceret Flumina, latrones. Qua concidit Ilia tellus.] ἐμφατικῶς dixit pro urbs Ilia: nam terra non concidit, sed ciuitas. Argiripam.] Diomedes fuit de ciuitate quæ Argos Hippion dicitur: de qua Homerus, Ἄργος ἱππόβοτον. Horatius, Aptum dicet equis Argos. Hic in Apulia condidit ciuitatē, quam patriæ suæ nomine appellauit, et Argos Hippiō dixit: quod nomē postea uetustate corruptum est, & factum est ut ciuitas Argiripa diceretur, quod rursus corruptum Arpos fecit. Gargani cõdebat Iapygis agris.] Iapygia pars est Apuliæ, B in qua est mons Garganus, qui per Calabriam usq; in Adriatiacū tenditur pelagus. Lucanus, Apulus Adriacas exit Garganus in undas. Gargani autem Iapygis figura est, pro Gargani Iapygij. & hæc Iapygia Apulia, à qua & Iapyx uentus est nominatus. nam Iapidia Venetiæ regio est ab oppido dicta: unde est, Tum sci[illegible]pes & Norica si quis Castella, in tumulis & Iapidis arua Timaui.

POM. Sabi. Ruunt.] festinationem adeuntium notat. Responsa reposcit.] nam reges clàm prius summam legationis audiunt. Vidimus.] Venulus legatus refert, quæ habuit à Diomede. contra Apuliam Diomedea insula conspicua monumento Diomedis, & altera eiusdem nomine Teucria. Diomedis aues oculos & dentes habent ignei coloris, cætera candidæ. duos uolando habent duces, alterum qui ducit agmen, alterum qui cogit. Scrobes excauant rostro, & crate consternunt superinducta terra. hic nidificant. In uno loco totius orbis tantū uisuntur, in insula nobili C Diomedis tumulo atq; delubro. Aduenas barbaro, inquit Plinius, clamore infestant. Græcis tantum adulantur, ueluti generi Diomedis hoc tribuentes, miro discrimine. Plinius ait, Templum Diomedis quotidie pleno gutture & madentibus pennis perluunt, atq; purificant: unde origo fabulæ, Diomedis socios in earū effigies mutatos. e regione Apuliæ sunt Diomedeæ insulæ, Teutria & Sebria, habitata altera, altera deserta, in qua Diomedes euanuit, & eius comites in aues conuersi. hæ aues ætate mansuescunt, & humanè quodammodo degu[illegible]ut, eum perijsse inchoata fossa ab Arpis ad mare. alij uolunt, ex halitu effossæ terræ exanimatum. Veneti dicunt, Diomedem apud eos esse in deos relatum. Manum.] id est Græcos. Arpi, Argyripa & Argos Hippium idem est. Iapyx est uentus, et dicitur quoniam in Iapygia peculiaris est. Iapygia dicitur Apulia, ab Iapyge filio Dædali.

VAR. L.A. Vidimus ô ciues Diomedem.] In antiquis libris Diomede legi, græco declinatu. Condebat Iapygis agris.] In antiquis libris Aruis legitur. Postquam introgressi.] In Romano libro legere est Postquam congressi.

DON. O' fortunatæ gentes, Saturnia regna, Antiqui Ausonij,

A nij, quæ uos fortuna quietos Sollicitat? suadetq; ignota lacessere bella?] Quia satis durum & inhumanum fuerat, manum non porrigere pugnaturis, causam ipsam uoluit tollere, propter quam petebatur auxilium. Cur enim daret, qui suasurus fuerat non esse pugnandum? in quo se beneuolum docet, cùm tutiore consilio errantes reuocat ad salutē, plus collaturus quàm rogabatur efficere. Non igitur ut inhumanus negat postulata, sed petitionem ipsam consilio regit, atq; ita certandi affectum diuersa persuasione frangendo, nec dat auxilium, nec decipit deprecantes: magisq; fore commodum monstrat, si legati remeantes ad suos quærenda potius afferant fœdera, quàm putarent lacessendos quos superare non possent. Cœpit ergo à Latinarum gentium laude, partibus miserationis ammixtis: nam præfert ipsarum felicitatem, & dolet erroribus perituram. Solet, inquit, bonos cursus retinere felicitas uestra. hunc locum sic debemus accipere, Diomedem ingressum, ut felicitatem ipsam non aliquibus hominibus uel temporibus, sed ipsis gentibus fatorum uoto in perpetuum datam uideatur asserere. Deniq; is à Saturni regno B usq; ad præsentē diem replicat gesta, nihilq; iamdudum ostendit extitisse, cōsilijs scilicet integra pacis obseruatione currētibus. Reprehendit ergo Latinorum tractatum, quòd relicto ueteris pacis commodo, ad funestam & suis partibus inimicam bellandi cupiditatē, sæua dispositione transducti sunt: hoc deterius, quòd lacesserent eos, quorum uirtutem fatumq; nescirent. Interea persistit in eo, et admirari se euidēter ostendit, quò illorū felicior fortuna migrasset, unde è contrario aduersa successisset. Renitentis uox ista [illegible]: at non est, sed potius obiurgantis. Nouerat quippe ex his quæ petebantur, et intelligi illos affectum retinere pugnandi: nam qui auxilium petit, procul dubio quid cogitet, uel quid paret, ostendit. Ista tamen obiurgatio beneuola magis, quàm iniuriosa est: non enim decuit aspere reprehendi, quos sine affectu optati desiderij fuerat remissurus. Completis breuiter principijs, probandum fuit incommoda postulari: quod ipsum tanta uirtute astruit, ut hoc non disputatione fabulosa, sed exemplis suis & ueritate confirmet. Quid aūt ponderis habeat dissuasio ab eo proposita, qui passus est, haud C difficile est nosse. Suscepit igitur hanc partem, & hoc primum dicit, cuius fiducia dicebantur. Quicunq; Iliacos ferro uiolauimus agros, (Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis, Quos Simois premat ille uiros) Infanda per orbem Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes.] Reor, inquit, uos didicisse, fama currente, me bello acerrimo in Asiā certauisse, & forsitan hac ducti ratione uenistis: sed procliue esset aduersus ueteres inimicos largiri subsidium. Non illud bellum, sed sacrilegium fuit: quippe uiolationem illam, non debellationem [illegible]is Troiæ tunc fuisse, cunctorum, qui scelerata arma sumpsimus, diuersa & uniuerso orbi cognita supplicia docuerunt. Posset hoc uideri euenus attulisse non deorum iudicium. hoc ne diceretur occurrendo præuenit: ait enim Quicunque, ut ostenderet in omnes cucurrisse uindictam, qui in Troia pugnauerant. Quod factum non casus attulit, sed irrogata atque inflicta dijs ultoribus pœna: nam si esset euentus, nec in[illegible] alij, nec in reliquos esset diuersis ultionum generibus uindicatum. Iliacos ferro uiolauimus agros. non solum ciuitatem uult sacratam fuisse numinibus, sed omnes agros ad eam pertinentes. Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis, Quos Simois premat ille uiros.] Strictim transijt, quod adscribi potuit fortunæ bellorum. Non, inquit, de illis aliquid dicam, qui pugnando consumpti sunt: non eorum meritum tangam, qui ante ipsos muros prostrati iacuerunt: nō memorabo quales quantósue Simois premat. Infanda per orbem Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes.] Confirmationis uerba sunt ista: quæsita ideo, ut probaretur legatis, nec leues pœnas post excidium Troiæ consecutos Græcos, sed infandas: nec uno in loco, sed per totum orbem: nec aliquorum id malum fuisse, sed omnium. Tantus in hac relatione terror est, ut omne criminum genus incurrere uideatur, quisquis Troianos bello pulsauerit. Postremò sic orbi suum suorumq; exemplum uult uideri propositum, ut omnes scirent, quid consequi eos posset, si aduersus Troianos ulterius arma susciperent. Huius loci ordinatur sensus sic: Quicunq; Iliacos ferro uiolauimus agros, infanda per orbem supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes. Omnes, ad homines pertinet, non ad pœnas: ut sit, Omnes nos scelerum pœnas expendimus. Media quippe sic posuit quasi non dicta, Qui in Troia pugnauerant. Potuerunt quippe, ut dictum est, contraria disputatione dissolui, cùm uictoria bello quæsita uacua esse luctibus non potest: tamen etiam, sic Latini deterrentur ab effectu bellandi, quòd & in ipso bello interire possunt, & post finem belli si extiterint, nulli essent euasuri supplicium. Vel Priamo miseranda manus.] Admodum dicit sæuitū in Teucros, cùm Græci nec Priamo pepercerunt, & regi, & seni. Incipit iam enumerare, quæ summatim proposuit, ut ostendat, qui quæ passi sunt, & in quibus locis, uel per quos illis supplicia inflicta sint. Scit triste Mineruæ Sidus.] Quo Aiax perijt & socij. Et Euboicæ cautes.] Vbi similiter plurimi naufragio laniati sunt. Vltorq; Caphareus.] Vltorem dixit Caphareum, cùm tam asperum littus pereuntibus præbuit, ut ueluti irati animo cunctos pessundedisse uideatur. Militia ex illa.] Id est, postquam de Troia discessum est. Diuersum ad littus adacti.] Quia dicitur, non uenit, quò uult, sed eo quo necessitas ipsa compulerit. Quid uerò sit Diuersum littus, ipse enumerando exponit: nam est longè ab altero separatum. Atrides Prothei Menelaus adusq; columnas Exulat, Ætneos uidit Cyclopas Vlysses. Regna Neoptolemi referam, uersosq; penates Idomenei, Lybico'ue habitantes littore Locros?] Isti omnes non soli, sed cum socijs suis hæc perpessi sunt. Ipse Mycenæus, magnorum ductor Achiuūm.] Dicendo personam potioris, uoluit demonstrare, quod non intelligeretur. Mycenæus, inquit, & magnorum ductor Achiuūm. ideo Magnorū, quia accedebat ad laudem ducis eorum meritum quos regebat. Coniugis infandæ prima intra limina dextra Oppetijt, deuictam Asiam subsedit adulter.] Indignitatem & acerbitatem rerum multis modis ostendit, ut ille uir ortus ex urbe inclyta Mycenarum, qui Achiuorū nobilior ductor esse commeruit, uxoris nefariæ manu in ipso domus suæ primo limine, quod post decennale bellum uictor ingredi cœperat, incongruo uitæ fine interceptus esset: & qui euasisset uirtutis merito tot tantaq; pericula, inde nactus esset interitum, unde sperabat affectum: ut interiret uxoris ictu, qui Troianorum manus euaserat. Tanta fuit uis diuinæ sententiæ in eum, qui uiolauerat Troiam, ut adulterium coniugis pateretur, & dextera mactaretur uxoris, euaderet reus, & post impunitatem

admissi

admissi adulterij teneret & regnum. Inuidisse deos, patrijs ut redditus oris Coniugium optatum, & pulchrã Calydona uiderem.] Venit ad ea, quæ specialiter passus est, ut non tantùm loca extera, uerumetiam patriam se assereret perdidisse. Bene iunxit duo exempla inter se contraria, perit innocens maritus, & qui peruenerat ad patriam & domum suam, in primo limine mactatus est nefariæ uxoris manu, & per mariti cædem euasit pœnam, quam propter admissum adulterium etiam metuebat. Ipse contrario conqueritur uxorem optimam se uidere nequisse, nec ad patriam remeare potuisse. Duo, inquit, mihi inuiderunt dij, quæ uidere cupiebam: ut ingrederer domum, & in ea uiderem deorum penatium ueneranda altaria, uiderem coniugem omni laudis genere præferendam. Hoc quoq; idcirco insertum est, ut inane non esset, quòd condebat nouam ciuitatem: perdiderat enim suam, ad quam dolore amissæ coniugis pulchræ remeare uoluerat. Pulchram coniugem non tantùm corpore, uerumetiam honestæ pudicitiæ et uitæ debemus accipere, ut duobus exemplis malæ uxoris et bonæ plenè uideatur esse rẽsponsum. Nunc etiã horribili uisu portenta sequuntur, Et socij amissi petierunt æthera pennis, Fluminibusq; uagantur aues (heu dira meorum Supplicia) & scopulos lachrymosis uocibus implent.] Nec desinunt, inquit, mala mea: nam multis portentis existentibus aduersa superesse nunciantur: & socij mei amisso humano corpore in aues sunt repente conuersi, saluo scilicet hominum sensu, ut sine perpetuis cruciatibus non sint. De portentis potuit esse simulatum, sed huic parti iunxit ueritatem, ut utramque ostenderet ueram. Deniq; hanc satiat dicendo, Fluminibusq; uagantur aues (Heu dira meorum Supplicia) & scopulos lachrymosis uocibus implent. Initium fuit humani remanentis sensus, quòd in alitum forma uti homines flerent, quòd errarent per flumina, & sedes illis essent in scopulis. Interea dum non ualuit continuare dolorem suũ, interposuit, Heu dira meorum supplicia: ut inde magis facti indignitas cresceret, quod iam essent passi. Hæc adeò ex illo mihi iam speranda fuerunt Tempore, quum ferro cœlestia corpora demens Appetij, & Veneris uiolaui uulnere dextram.] Multi sentiunt Vulcanũ & Venerem uiolatos esse Diomedis manu: ideoq; Vergilium dixisse, Cœlestia corpora. hoc si esset, etiam Vulcani nomen posuisset. Ego tamen sic arbitror intelligendum, & puto hoc esse melius, ut quod habet poeta sentiatur, potius quàm id tenere quod dictum non est, magisq; redeundum ad dicendi artem, iunctumq; esse ueritati mendacium: ut sacrilegij commissi in Venerem ex generalitate cumularetur inuidia: quasi non solam, sed aliquot deos uiolauisse uideretur. Generalitate interea poterat fides accedere, ex eo quòd constabat Venerem telo Diomedis esse percussam. Hæc adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt Tempore, cùm ferro cœlestia corpora demens Appetij.] Ipse se arguit, ipse se defendit: accusat quippe factum suum, & iure commotos deos asserit. Quis enim dubitet deberi superis pœnas, quum ferro & humanis manibus appetuntur? defendit tamẽ hoc ipsum extenuando, & asserit ueniam dari debuisse: quòd non ab eo, qui esset integræ mentis, sed dominante dementia cõstaret admissum. Possunt enim haberi pro innocentibus, qui furore impulsi in sua uoluntate peccauerint. Ex illo mihi iam sperãda fuerunt tempore.] Speranda, quidam quasi metuenda intelligunt, quũ uerè speranda Vergilius intellexisse uideatur: nam qui aliquid criminis uel sceleris admiserit, cõsideratione habita facti, sperat sine dubitatione supplicium. Quod fuit [illegible] ipsi manifestissimum: uel maximè in ea causa, in qua diuinum corpus mortali manu uiolauerat. Ne uerò, ne me ad tales impellite pugnas.] Quum dicit Ad tales pugnas, ostendit se auxilium dare potuisse, non contra Troianos, sed si contra alios postulassent.

SER.

O' fortunatæ gentes, Saturnia regnã,
Antiqui Ausonij: quæ uos fortuna quietos
Sollicitat, suadetq; ignota lacessere bella?
Quicunq; Iliacos ferro uiolauimus agros
(Mitto ea quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille uiros) infanda per orbẽ
Supplicia, & scelerũ pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus. scit triste Mineruæ
Sidus & Euboicæ cautes, ultorq; Caphareus.
Militia ex illa diuersum ad littus abacti:
Atrides Protei Menelaus ad usq; columnas

O' fortunatæ gentes Saturnia regna.] Quæ habitatis regna Saturnia: id est, O' uiri semper pace gaudentes. nam legimus, Aureaq; ut perhibent illo sub rege fuerunt Secula. et bene hoc laudat, quod eis persuadere desiderat. Antiqui Ausonij.] Qui primi Italiam tenuerunt, Ausones dicti sunt. Quietos.] Quibus est amor pacis à maioribus traditus propter regnum Saturni. Ignota lacessere bella.] Scilicet Troianorum, non omnia generaliter bella: nam legimus, Captiui pendent currus, curuæq; secures. Suadet.] Vobis subaudis: nam Vos à superioribus non potest subaudiri: quia non te, sed tibi dicimus suadeo. Violauimus.] Quasi sacra: nam Violare de religiosis rebus dicimus. & ingenti arte dicit, ne aut uictoriam suam sileat, aut non procedendo contra eos, quos uicit confiteatur ignauiam, dicens Non esse contra eos pugnandum, quos uincere perniciosissimum est. Quos Simois premat ille uiros.] Id est, toto orbe celebris. alibi, Vbi tot Simois correpta sub undis Scuta uirûm galeasq; & fortia corpora uoluit. Scelerum pœnas expendimus omnes.] Luimus omnes pœnas, quæ sunt statutæ sceleribus. alij Sceleris omnis legunt: nam Omnes ad Græcos non potest referri, quia nõ omnes pertulêre supplicia. Vel Priamo miseranda manus.] Etiam Priamo: [illegible], Carmina uel cœlo possũt deducere lunam. est autẽ Pacuuij, qui ait: Si Priamus adesset, & ipse eius commiseresceret. Scit triste Mineruæ sydus.] Fabula hoc habet: propter Cassandræ stuprum Græcis iratam esse Mineruam [illegible] ei uictores sacrificare noluerunt per superbiam: unde eos redeuntes grauissima tempestate fatigatos per diuersa dispersit. Horat. Quum Pallas usto uertit iram ab Ilio. Reuera autem constat Græcos tẽpestate laborasse æquinoctio uernali: quoniam manubiæ Mineruales: id est, fulmina tempestates grauissimas commouent. Vnde perite dicendo Sidus, utrunq; complexus est: nam sidus & tempestatem significat, & reuera sidus. Hæc autem numina, quæ inter sidera non uidemus, licet sua signa propria non habeant, cum alijs tamen potestate sunt permixta: ut Ophiuchus, ipse est Æsculapij: Gemini Apollinis & Herculis

A Herculis esse dicuntur: sic Mineruæ aries esse dignoscitur. Vltorq; Caphareus.] τὸ αὐτὸ est Euboicæ cautes. nam Euboea insula est, in qua mons est Caphareus, circa quem Græci periêre naufragio. Vltor autem ideo dixit, quia Nauplius Palamedis pater, dolēs filium suum factione interemptum, ut in Secundo memorauimus, quum uideret Græcos tempestate laborare, montem CapharEū ascendit, eleuataq; facula signū dedit uicini portus: quare decepti Græci, inter asperrimos scopulos naufragiū pertulerunt. Atrides Protei Menelaus.] Agamemnon & Menelaus uno quidem fataliter fuerant supplicio destinati: nam Atreus & Thyestes fratres fuerunt in se inuicem sæui, adeò ut Thyestes cum Æropa fratris uxore cōcumberet: quo facto dolens Atreus, liberos proprios ei epulandos apposuit. Sed cùm Thyestes post cognitum facinus requireret ultionem à dijs, ei Apollo respondit, posse alio scelere illius facinoris uindicē nasci, scilicet si cum Pelopea filia sua concumberet, quo facto natus est Ægysthus fatalis in Atrei geminam prolem. Sed Iuppiter Menelai fata miseratus est, propter Helenæ iugale consor-
B tium, & eum per diuersa errare maluit, quàm Ægysthi manibus interire. Hic errans ad Ægyptum usq; peruenit, ubi Proteus Deus marinus regnauerat, cui rapta aliquando à Theseo Helena dicitur commendata. Vnde quidam dicunt quòd ad eam quærendam Menelaus sit ad Ægyptum profectus post bella Troiana. Quidam uolunt non esse raptam à Paride Helenā, sed aliam causam belli fuisse Troiani: illam scilicet, quòd Herculem quærentem Hylam, suscipere noluerunt. Qui autem uolunt eam raptam à Paride, hoc dicũt, quòd recepta à Proteo per Theseum ad Menelaum transitum fecerit, & sic eam Paris rapuerit. secundum quod, ut suprà diximus, Menelaus ad Ægyptum Iouis uoluntate peruenit, uidelicet ne ab Ægystho posset interimi. Quod autem ait Protei columnas, ratione non uacat: nam Herculis columnas legimus & in Ponto, & in Hispania. Hunc autem Proteum inuictum fortißimumq; constat fuisse. Nouimus autem, quòd omnes fortes Hercules dicebantur. Vnde uidetur hoc affectasse Vergilius, ut pro finibus Protei, columnas diceret quas habuit Hercules, ut ostenderet eum etiam Herculem di-
C ctum. Adusque columnas Protei.] usque ad fines Ægypti: hoc est, usq; ad Pharon, antè insulam, nūc partem Alexandriæ. Lucanus: Nunc claustrum pelagi cœpti Pharon, insula quondam In medio stetit illa mari, sub tēpore uatis Proteos, at nunc est Pellæis proxima muris. Protei autem est Latinus genitiuus, constrictus per synæresim. Adusq;, autem sic est dictum, quemadmodum Siculo prospexit abusque Pachynno. nam quum præpositio præpositioni nunquam cohæreat, Abusq; & Adusq; licenter admissum est.

O fortunate.] responsio Diomedis. Supplicia.] Dissuadet, inquiens Græcos propter excidium Troianū dedisse penas, etiam si fuerunt uictores. Triste Mineruæ.] scilicet ipsa Minerua, quæ furit in nos. Propter stuprum Cassandræ Minerua irata fuit Græcis, & in reditu oborta tempestate, qui non perierūt, ferè omnes exilium sunt paßi. Vltor Caphareus.] de Palamede, cuius cædem Nauplius ultus est, sublatis in Caphareo facibus, cum naufragio Græcorum ultus est. Atrides.] Menelaus apud Homerum lib. 4. Telemacho & Pisistrato mirantibus domesticam suppellectilem, in hanc sententiam ait: Comparaui mihi hæc errans per Cyprum, Phœniciā, Ægyptios, Æthiopas, Sidonios, Erembos, Libyes, ubi ter oues anno pariunt, & cornua statim agnis erumpunt. octauo anno redij minime lætus, cæso fratre uxoris dolo. à parentibus uestris hæc audire potuistis, defleo semper calamitates, & præsertim unius Vlyßis. et in eodem libro idem Menelaus: Insula est contra Ægyptum, quā Pharon appellant. abest à continenti diei unius nauigatione: à tergo lenis spirat uentus, ibi fidus portus. hic me dij dies 20. detinuerunt. et uires defecissent, nisi Idothea marini senis Protei filia liberasset, et docuit Proteum deprehendi posse dormientem inter oues. is uates erat. Elegi tres fortes, quos illa texit pellibus phocarum. senem repentino clamore comprehendimus. Ille haud doli oblitus, primum in immanem leonem, inde in draconem, tum in pardum & suem, postremo in arborem transfiguratur. POM. Sabi.

Ferro uiolauimus agros.] In Romano libro Populauimus legitur. Quos Simois premat ille uiros.] In antiquis libris Premit habetur. Ad littus abacti.] Antiqua exempl. Adacti legunt. VAR. Lect.

Exulat: Aetneos uidit Cyclopas Vlysses.
Regna Neoptolemi referam, uersosq; penates
Idomenei? Libyco'ue habitantes littore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achiuûm,
Coniugis infandæ prima intra limina dextra
Oppetijt, deuicta Asia subsedit adulter.
Inuidisse deos, patrijs ut redditus oris
Coniugiū optatum, & pulchrā Calydona uiderē.
Nunc etiam horribili uisu portenta sequuntur,
Et socij amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusq; uagantur aues (heu dira meorum
Supplicia) & scopulos lachrymosis uocib. implēt.
Hæc adeò ex illo mihi iam speranda fuerunt
Tempore, cum ferro cœlestia corpora demens
Appetij, & Veneris uiolaui uulnere dextram.
Ne uerò, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum

SER. Exulat.] Propriè: nam Exulare dicuntur, qui extra solum eunt. Sanè sciendum, quia quo tēpore Menelaus ijt ad Ægyptum, perdidit Canobum gubernatorē: à quo uicina ciuitas nomen accepit, quæ hodie mutata litera [illegible] nominatur. Cyclopas.] Græcæ declinationis accusatiuus est, unde Græcum habebit accentum: nam Latinè Cyclopes diceret, & sic uersus stare nō poterat. Regna Neoptolemi.] Subaudi euersa, quod ex inferioribus intelligitur. Pyrrho autem quid contigerit, manifestum est: nam ut in Tertio legimus, quum uellet ducere Hermionē Menelai et Helenæ filiā, & Oresti antè desponsatā, ab eo inter aras Apollinis interemptus est: ut est, Et scelerum furijs agitatus Orestes Excipit incautum, patriasq; obtruncat ad aras. Versosq; penates Idomenei.] Idomeneus rex Cretensium fuit, qui quum tempestate laboraret, nouit se sacrificaturum de re quæ ei primum occurrisset, si reuersus fuisset. sed quum casu ei primò filius occurrisset, et eum (ut alij dicunt) immolasset, (ut alij) immolare uoluisset, ob crudelitatē regno à ciuibus pulsus est: unde est, Fama uo-

lat pulsum regnis cessisse paternis Idomenea ducem. Alij dicunt, quòd abscedens cuidam suum cōmendauerat regnum, qui per eius absentiam occupauit imperium, et reuersum pepulit. Ergo uersos penates, aut euersos & funditus direptos accipiendum est, aut certè in aliena iura conuersos. Libycoue habitantes littore Locros?] Vt etiam in Tertio diximus, Locri socij Aiacis & Oilei fuerunt, Epizephyrij et Ozoli: sed hi tempestate diuisi sunt, adeò ut Epizephyrij tenerent Brutios, de quibus ait in Tertio, Hîc & Naritij posuerunt mœnia Locri: Ozolei uerò deferrentur Pentapolim, de quibus nunc queritur dicens: Libycoue habitantes littore Locros. Deuicta Asia subsedit adulter.] Legitur & Deuictam Asiam: quod si est, ita intelligimus ut Subsedit, sit dolo possedit. Lucanus, Subsidere regnum Cholcidos Euboicæ. Vnde et Subsessores dicuntur, qui in insidijs tauros interimunt: & Hostium dolo subsessos uocamus, ut sit sensus. Ab Agamemnone deuictam Asiam adulter Ægysthus factione possedit. Melius tamen est, ut Deuicta Asia legamus, secundum quod Subsedit erit, Remansit: ut, Extremus galeaq; ima subsedit Acestes. ut sit sensus, Asia propter adulterium pertulit bella, quæ remanente adultero finita esse nihil profuit. ut cum indignatione sit dictum, dum primū uindicatur adulterium, aliud rursus emersit. Prima intra limina.] In ipso limine imperij, id est in littore: quia secundum Homerum Clytemnæstra Agamemnone occurrit ad littus, & illic eum susceptum cum adultero inter epulas interemit. ἀλλά μοι αἴγυσθος τεύξας θάνατόν τε μόροντι ἔκτα σὺν οὐλομένῃ ἀλόχῳ, οἶκον δὲ καλέσας, δειπνίσσας, ὥς τίς τε κατέκτανε βοῦν ἐπὶ φάτνῃ· ὣς θάνον οἰκτίστῳ θανάτῳ. quod & Iuuenalis tangit dicens, Quippe ille dies authoribus ultor Patris erat cæsi, media inter pocula. Alij autem dicunt, quòd in ipso ingressu, id est prima die qua domus suæ limen ingressus, consilio Ægysthi ab uxore uestem accepit clauso capite, qua implicatus adulteri manibus interijt. Inuidisse deos.] Stheneli filius Calabarus Ægialiam Diomedis uxorem cognouit adulterio: quo comperto Diomedes reuerti noluit, sed in Apuliæ partibus sibi sedem condidit, quod Veneris dolo dicitur esse perfectum, quam in bello Troiano uulnerauerat. unde ait, Inuidisse deos. Pulchram Calydona uiderem.] Vnam de supradictis ciuitatibus, quibus imperauit. Nunc etiam horribili uisu portenta.] Hoc loco nullus dubitat fabulæ huius ordinem à Vergilio esse conuersum: nam Diomedis socios constat in aues esse conuersos post ducis sui interitum, quem extinctum impatienter dolebant. Hinc eæ aues hodieq; Latinè Diomedeæ uocantur, quas Græci ἐρωδιοὺς dicunt. cuius generis auem auspicio dixit Homerus, Diomedi & Vlyßi speculatoribus apparuisse, τοῖσι δὲ δέξιον ἧκεν ἐρωδιὸν ἐγγὺς ὁδοῖο παλλὰς ἀθηναίη. Habitabant autem in insula, quæ est haud longe à Calabria in conspectu Tarentinæ ciuitatis. Quin etiam de his auibus dicitur, quòd Græcis nauibus lætæ occurrant Romam uenientibus, Latinas uehementer fugiant: memores originis suæ, & quòd Diomedes ab Illyrijs interemptus est. Portenta sequuntur.] Reuera enim portentum est, homines in aues esse conuersos. Et socij amißi.] Legunt nonnulli, Et admißis pennis, sed melius est Amißi. Lachrymosis.] Id est, dolentes uel suam mutationem, uel regis interitum: namque hoc tangit latenter. Sperranda.] Pro timenda: ut, Hunc ego si potui tantum sperare dolorem. Cœlestia corpora.] Martis & Veneris, quæ numina uulnerauit in bello Troiano. Veneris uiolaui uulnere dextram.] Artificiosè agit: nam sciens ea quæ dicuntur in fine, Hærere animis, suos casus ultimos memorat. Peritè etiam Venerem à se uulneratam tantùm dicit, supprimens Martis nomen, quod ei poterat esse gloriosius: ut uideatur omnia quæ pertulit, odio Veneris pertulisse, contra cuius filium nunc uocatur ad pugnam: ut negans etiam nunc, paria formidare uideatur. Dextram autem secundum Homer. qui ait, ἐπὶ καρπῷ. Tales impellite pugnas.] Quarum est periculosa uictoria. Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum Pergama.] Ne ei obijciatur illa coniuratio, quam apud Aulidem Græci inierunt dicit, in Troiæ excidio sacramentum coniurationis esse completum: namque in Troianos coniurauerant Græci. Huc enim spectat quod dicit, nullum se cum Troianis habere bellum post dirutam Troiam.

Regna Neoptolemi.] Pyrrhus cum uellet ducere Hermionem, ut diximus, in templo Apollinis Delphici per insidias fuit interfectus ab Horeste, cui desposata erat Hermione. Idomenei.] de Idomenei exilio lege in Tertio libro, et in eodem loco de Locris. Ozoli Locrenses, qui sub Aiace Oilei militauerunt, pulsi propter mortem ducis, cū Epizephyrijs nauigabant, & tempestate oborta delati fuerunt in Cyrenaicam regionem Aphricæ, & habitauerunt Pentapolim. Epizephyrij delati in Italiam, habitauere Locros. Adulter.] Ægisthus fraude Clytēnestra interemit Agamemnonē. Homerus ait, inter epulas necatū ab adultero. adulter Ægisthus subsedit, id est possedit ipsum Agamemnonē, apud uictam Asiam, id est qui uicit Asiam: quasi dicat, uictoriam totius Asiæ occupauit adulter Ægisthus. Subsessores dicuntur, qui insidijs tauros interimunt. si deuicta Asia est, sic intelligamus: deuicta Asia subsedit, id est remansit, non Agamemnon uictor, sed adulter Egisthus. Inuidisse deos.] de Venere intelligit, quam Diomedes in bello Troiano uulnerauit. Cilarbagus Stheneli filius uitiauit uxorē Diomedis. ubi maritus id accepit, timuit redire in patriam. Calydon, urbs Ætoliæ. milites Diomedis post interitum domini flendo fuerunt conuersi in aues. Vergilius ait, uiuo Diomede conuersos in aues. Græcis nautis illuc appellentibus, plaudūt: Latinos fugiunt. insula ubi sunt, uocatur Sebria: ut alij uolunt, Aletride. Herodotus libro secundo in hanc sententiam: Phoroni regi Ægyptiorum successit uir Memphites, Græca lingua Proteus dictus: cuius fanum Memphi uisitur, in quo ædes Veneris Sospitæ, quam Helenem fuisse arbitror. de qua ita mihi sacerdotes narrauerunt, Alexandrum capta Helene è mari Ægeo ui uentorum delatum in Ægyptum, ubi erat templum Herculis, ad quod fugientes serui liberi erant: huc fugere quidam serui, et accusauerunt eum rapinæ apud Tomum præfectum, qui nunciauit regi. Proteus, quia hospes e[illegible] noluit, Helenem abstulit, & Menelai bona, & seruauit usq; quò Menelaus exciso Ilio illuc profectus est. Hoc uidetur sentire Homerus: quamuis alio modo, ut decorum putauit, in carmen transtulit. Strabo ait, moris fuisse apud antiquos, in finibus figere columnas, ideo in plerisque locis columnas Herculis putari: & in Hispania, & in Aphrica. quidam aiunt non à Paride, sed à Theseo ductam Helenem in Ægyptum. Veneris uiolaui uulnere dext[illegible]] & Venerem uulnerauit, sed nunc tantum de Venere dicit.

Libycóue

A Libyco'ue habitantes.] Vetera exempl. Libyco'ne legunt. Deuicta Asia subsedit adulter.] In antiquissimo libro Vaticano legere est, Deuictam Asiam possedit adulter. Patrijs ut redditus oris.] In Rom. & aliquot alijs, Aris. nonnulli Argis habent. Amissi petierunt æthera pennis.] In aliquot antiquis libris Admissis pennis legitur. Iam speranda fuerunt.] In nonnullis libris Superanda legitur. Post eruta bellum.] In Romano libro Diruta legitur.

VAR. Lect.

DON. Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum Pergama.] Quod arbitrati sunt Latini, mansisse odium uetus in animo Diomedis, hoc ipse asserit erasum ex sensibus suis, post excidium Troiæ. Ex quo, inquit, superauimus Troiam, & opes eius euertimus, omnes inimicitias cum affectu pugnandi deposui: usqueadeo ut malis eius gratulari non audeam. Hoc est quod ait: Nec ueterum memini, lætor'ue malorum.] Vt uerè probaret non se lætari, ostendit nec memoriam quidem facti ipsius in suis sensibus remansisse. Munera, quæ patrijs ad me portatis ab oris Vertite ad Æneam.] Qui auxilium nō dabat,

B instruit legatos consilio, ut meliori uia cōsulerent. Negat quod petebant, ac ne spreuisse pro uilibus munera uideretur, asserit hæc talia esse quibus placari posit hostis, et nomen hostile deponi: facilius eum sic superari posse, si cum eo sic ageretur, quàm si prouocaretur in campum. Stetimus tela aspera contrà, Contulimusq; manus.] Metuendum certamen eius probabat ex sese. Qualis, inquit, ille sit in armis, non audiui, sed probaui oculis meis. Congressi quippe pariter sumus, uidi hominis, & expendi uirtutem. Experto credite, quantus In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.] Sunt qui sic istum locum exponant, quasi Diomedes se dicat expertum, cuius esset ille uirtutis, sibiq; credendum, quod dixisset: Stetimus tela aspera contrà, Contulimusq; manus. Meliorem tamen dico esse intellectum, si Diomedes legatis ita dixisse uideatur, Experto credite: ut quæ dicebantur, ipse experiundo comprobauerit, et ex eiusdem Æneæ bellicis actibus colligerent, quantus esset, aut qualis. quasi diceret, Hoc quod uobis refero, uestris oculis probare poteritis, quum uideritis eum, quantus assurgat in clypeum, quo turbine tor-

C queat hastam. Turbinis uis, quæ fit ex repentino, tempore æstatis, exortu: quàm uiolenta sit, quàm fortis, omnibus notum est. Turbinis rursum, quo pueri utuntur, quanta mobilitas, & uolubilitas quanta sit, nec hoc uniuersis incognitum est. Ex appellatione igitur turbinis cognosci potuit, qualis esset Æneas in certaminibus bellicis. Ideo non nomen accipi debet Experto, sed aduerbium uel maximè, qui etiam illud quod dixit torqueat: non præteritū, sed præsens tempus ostendat: hoc est, non illud quo in Troia pugnatum est, sed quod gerebatur in Italia. Si duo præterea.] Hoc est, præter ipsum. Tales Idæa tulisset Terra uiros.] Vt tres essent cum ipso. Vltro Inachias uenisset ad urbes Dardanus, & uersis lugeret Græcia fatis.] Dardani appellatione gentem, non unum hominem dixit. Dardanus enim Æneæ temporibus, & illis quibus in Troia pugnatum est, iam fuerat mortuus. potest tamē & sic uideri dixisse, quòd si Asia tales tres uiros habere potuisset, Dardanum primò Græcis potuisse inferre perniciem, & conuersa conditione fatorum, Græcia plangeret, quod ingemit Troia. Quidquid apud duræ cessatum est mœnia Troiæ, Hectoris Æneæq; manu uictoria Graium Hæsit, & in decimum uestigia rettulit annum.]

A temporis ratione sumpsit probationis argumentum. ait enim, Vt in annum decimum differretur nostra uictoria, Æneæ uirtus & Hectoris fecit. Ambo animis, ambo insignes præstantib. armis, Hic pietate prior.] In exercitatione armorum & uirtutis robore, Æneas atque Hector pares fuerunt, sed Æneas prior pietate. Multum laudauit Æneam asserendo eum meliorem esse, quàm fortis esset, præstans pietate, cùm utrumq; in uno homine fuisse satis difficile est: quòd alterum uenit ex substantia corporis, alterū ex animi lenitate. Fortis est, inquit, Æneas, sed cito flectitur pietate. Vtrunq; ideo dedit, ut legati & quod metuerent, haberent, & quod sperarent pro commodo suo. Possent quippe dicere, Quid si non nobis ignoscit, nec cōcedit pacem. Virtute igitur animi æquauit, Æneam uerò, ut dictum est, prætulit pietate: quia hæc fuit secundum Diomedis consilium legatis necessaria. Hectori negauit hanc partem profuisse: Sæuus ubi Æacidæ telo iacet Hector. Illum quippe sæuum nō fortem dixit, (ut alij uolunt) sed nulli hosti parcentem. quasi diceret, si Hector esset rogandus, non tale uobis cōsilium darem, quia sæuus fuerat, perdindeq; uobis rogata præstare non posset. Concludit persuasionem suam dicendo: Coeant in fœdera dextræ, Quà datur: ast armis cōcurrant arma caueto.] Quærite, inquit, quibuscunq; pactis & remedijs pacem, uitate periculum belli: danda fuerūt ob impetrationem pacis præmia, & preces cum omni supplicatione fundendæ. Ideo, quà datur, dixit: nam & suprà ait, Munera, quæ patrijs ad me portatis ab oris Vertite ad Æneam. quo loco & precum partes uidetur tetigisse: munera enim huiusmodi sine precibus offerri non possunt.

Et responsa simul quæ sunt rex optime regum Audisti, et quæ sit magno sentētia bello.] Simul, necessariò posuit: non enim sola responsa retulerat. Dixit enim labores itineris superatos: & cætera, quæ superius dicta sunt, & quæ esset eius de bello sententia. Sententia est, qua profertur quidquid de una quaq; re sentimus et pronunciamus. Ecce quanta de Æneæ uirtutibus laudantur: animi eius bona laudantur et corporis, et fortuna prosperior etiam ab hoste profertur, deniq; in alienis terris potior inuenitur. Turbatur Italia, & potius contracta coniuratio Diomedes non audet auxilia largiri aduersus ipsum, & ubi de uictoria sua gratulari debuit, pœnas suos dedisse testatus est: suadet quoque concordiam, & in alieno periculo consilium contrà dare formidat: in eius causa etiam dona * renuuntur, & auri cupiditas contemnitur, quo fides, quo solet omnis etiam necessitudo corrumpi. Laudes animi eius & corporis prosequitur inimicus, et fatetur metum, qui putabatur extitisse superior. Præponitur deorum, & Fauni, & Latini iudicio cunctis petitionibus gener, & prælatus ciuibus cunctis, ipse dignior iudicatus. Iunonis odia deuicta succumbunt, factionisq; eius commenta soluuntur, excitatum in eius perniciem mare, nihil commotum sæpe ualuit cœlum, nec profuit ab inferis reuocatam furiam. Contrà, omnia obtinuit felicitas uiri, & uirtuti eius cessit, qui superauit Ilium, & non tantùm uictoriam se in eo quæsisse, sed piaculum admisisse testatus est. Hæc loci causa dicta sunt. Cæterùm per omnes libros quā materiam scripserit, poeta euidēter ostendit: totum enim carmen, ut inter initia diximus, laudatiuum est: ut ille de quo dixit, Nascetur pulchra Troianus origine Cæsar. digno autore uideretur esse progenitus, quum pio, forti, & felici principe Romanum imperium constaret exortum.

Vix ea legati.] Mox ut ea legati dixerũt. Variusq; per ora cucurrit Ausonidũm turbata fremor.] Et turbati sunt omnes, qui aderant uaria sentientes. Ceu saxa morantur Quum rapidos amnes, fit clauso gurgite murmur. Vicinaeq; fremunt ripae crepitantibus undis.] Sic, inquit, fremebant uniuersi. concesserat concilij peragendi necessitas, ut fractus obiectu saxorum rapidorũ amnium cursus, & arctatus in gurgitem, solet uicinitatẽ riparum emittere per fragores & strepitus. Vt primum placati animi, & trepida ora quierunt.] Posteaquam siluerunt omnes, qui diuersis animorum motibus fuerant excitati. Praefatus diuos.] Hoc est, primum ad eos locutus. Solio rex infit ab alto.] Locuturus ad populum, orationem futuram dijs primò commendauit, & alto solio insidens sic instituit loqui. hoc enim exigebat longaeui regisq; persona, ut sedens loqueretur. Quare & illud dixit ex Latini eiusdem persona, in libro septimo: Dij nostra incepta secundent, Auguriumq; suum. & sic legationi respondit, Dabitur Troiane quod optas.

Pergama, nec ueterum memini laetor'ue malorũ.
Munera, quae patrijs ad me portatis ab oris,
Vertite ad Aeneam. stetimus tela aspera contra,
Contulimusq; manus. experto credite quantus
In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastã.
Si duo praeterea tales Idaea tulisset
Terra uiros, ultro Inachias uenisset ad urbes
Dardanus, & uersis lugeret Graecia fatis.
Quicquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris, Aeneaeq; manu uictoria Graiûm
Haesit, & in decimum uestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes praestãtibus armis:
Hic pietate prior. coëant in foedera dextrae
Qua datur: ast armis concurrant arma cauete.
Et responsa simul quae sint, rex optime, regis
Audisti, & quae sit magno sententia bello.
Vix ea legati, uariusq; per ora cucurrit
Ausonidûm turbata fremor, ceu saxa morantur
Quũ rapidos amnes, clauso fit gurgite murmur,
Vicinaeq; fremunt ripae crepitantibus undis.
Vt primum placati animi, & trepida ora quierunt,
Praefatus Diuos, solio rex infit ab alto:
Ante equidem summa de re statuisse Latini
Et uellem, & fuerat melius, nec tempore tali
Cogere concilium, cùm muros obsidet hostis.
Bellum importunũ ciues cum gente Deorum,
Inuictisq; uiris gerimus, quos nulla fatigant
Praelia, nec uicti possunt absistere ferro.
Spem si quam accitis Aetolûm habuistis in armis
Ponite, spes sibi quisq;. sed haec quã angusta uidetis:
Caetera, qua rerum iaceant perculsa ruina,
Ante oculos, interq; manus sunt omnia uestras.
Nec quenquã incuso, potuit quae plurima uirtus
Esse, fuit: toto certatum est corpore regni.
Nunc adeò quae sit dubiae sententia menti
Expediam, & paucis (animos adhibete) docebo.

SER. *Nec ueterum memini laetor'ue malorum.] Nec meminisse uolo uictoriarum mearum, quarũ nullus obliuisci cõsueuit: nec laetor Troianorum malorum, pro Troianis malis, quae nobis bellantib. pertulerũt. Non enim potest de suis malis dicere, quũ & mala sua nullus obliuiscatur, & ea ipse paulo antè memorauerit. Laetor autem malorum, figura Graeca est: sic Horatius, Agrestum regnauit populorum, pro agrestibus populis. Munera quae patrijs ad me portatis ab oris.] Hinc iam sua sio est & consilium: nam finita est auxiliorum negatio. Vnde et paulo pòst Venulus ita diuidit dicẽs, Et respõsa simul quae sint rex optime regis Audisti, & magno quae sit sententia bello. scilicet audisti, & quemadmodum negauerit auxilia, & quod dederit nobis de pace consilium. Stetimus tela aspera cõtra Contulim' q; manus.] Sensus est, Et cominus et è longinquo inter nos bella tractauim'. Quantus In clypeum assurgat.] Aut Quantus est, quoties in hostem pergens erigit scutum, aut pugnandi executus est genus: qui enim scripserunt de arte militari, dicunt summum esse genus dimicandi, quoties calcato umbone aduersarij, se in hostilem clypeum erigit miles, & ita contra stantis uulnerat terga. Si duo praeterea.] Hoc est, alios duos. Dardanus.] Pro Dardanius populus, & posuit principale pro deriuatiuo. sic Homerus: τὸν δ' ἔκταν Δάρδανος ἀνήρ. Cessatum est.] tardatũ est, quia non habet quos imputet Troianis triumphos, uult ei excidij tarditatẽ pro uictoria cedere. Haesit.] retroacta est & repulsa. Hic pietate prior.] Prior, praestantior, melior. Ideo Aeneam plus laudat, quod Latinis petituris est utile, ut eum credant se posse facilius exorare. Quà datur.] quà potest, quacunque ratione permittitur: sic suprà, Si quà fata sinant. Per ora turbata.] Per ora turbatorũ. Clauso gurgite.] saxorum obiectione praecluso. Praefatus Diuos.] More antiquo: nam maiores nullam orationem nisi inuocatis numinibu[s] inchoabãt, sicut sunt omnes orationes Catonis e[t] Gracchi: nam general[e] caput in omnib. legimu[s]. Vnde Cic. per irrisionem ait, Si quid ex uetere ali[-] qua oratione, Iouem eg[o] optimum maximum. & Demosth[enes] in oratione c[on]tra Aeschinem, πρῶτον [μὲν] ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι τοῖς θε[ο]ῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πά[σαις]. Antè equidẽ summa de re statuisse Latini.] Latenter arguit Tu[r]num, quòd sibi nõ obtem[-] perauit, ut foedus fier[et] in Septimo, ubi dixit: T[e] Turne nefas, te triste m[a]nebit Suppliciũ. nam mo[-] do hoc tempus reuoluit. Vellem statuisse sic dixit, ut uellem fecisse: & e[st] compẽdiosa locutio, qu[a] querimur non esse fact[um] quod fieri debuit. Be[l]lum importunum.] Concepit grauem iracundiam, & sic in haec uerba prorupit. Importunum autem, quod caret portu, id est, quiete, ub[i] nullus portus est: sicut contrà opportunum, cui commod[i]tas & occasio obuenit, ut portus: nam hoc quodammo[-] do dicit, in naufragium fertur ista contentio: quia supr[à] audiuerat periculum esse superare Troianos. Cum ge[n]te Deorum.] Qui à Dijs originem ducunt. Inuictisq[;] uiris.] Atqui suprà legimus, Bis capti Phryges. sed Victos ideo dicit, quia sequitur, Nec uicti possunt absister[e]. Possunt autẽ absistere, mire ait: ac si diceret, etiam si uel[-] let eos discedere à bellis, natura non patitur. Accitis.] euocatis, adiunctis. Spes sibi quisq;.] Subaudis sit, s[c]licet unusquisq; in se ipso tantũ spem habeat. Sed hae[c] quã angusta uidetis: Caetera.] Absolutè dixit, id est, exercitum*

A citum,auxilia,uires imperij,quæ sic uidetis afflicta: quid restat,nisi ut pacem petamus? Ante oculos interq; manus sunt omnia uestras.] Ac si diceret,Non egent narratione. Inter manus.] πρόχειρα. Nec quenquam incuso.] Excusatio hæc ostendit obliquam esse in Turnum orationem Latini. Fuit.] Exhausta & cōsumpta est. Toto certatum est corpore regni.] Imperij omnibus uiribus. Dubiæ menti.] Meæ,scilicet cogitanti.

POM. Sabi. Idæa tulisset.] hoc est,si tulisset duos,qualis est Æneas. Magna Æneæ laus. Hæsit.] dubia fuit. Qua datur.] Qua ratione permittitur. Diuos.] inuocatis prius dijs. Quintilianus ait, antiquos oratores solitos inuocare deos in præfationibus. & loquitur Latinus. Spes sibi quisq;.] sed & hæc spes quàm sit angusta uidetis Cætera.] id est, auxiliares copiæ ac uires quàm sint afflictæ uidetis: & postea non eget ratione, uos cognoscitis. Vestras.] uos qui pars estis,uidistis. Dionysius sic ait,Cum nunciaretur Latino bellanti contra Rutulos aduentus Troianorum,in hos cum exercitu iter fecit: monitus per nocturnam quietam in amicitiam recepit, & a-
B grum 40 stadiorū dedit usq; ad collem. inde utraq; gens in Rutulos pugnauit. Corpore.] totis uiribus.

VAR. Lect. Ad me portastis.] In Rom.lib.Portatis,scriptum est. Victoria Graiûm.] In Oblongo libro Victoria tantum legere est. Et respōsa simul quæ sint rex optime regum Audisti.] In Rom.lib.in Medic.& quibusdam alijs antiquis,non Regum,sed Regis legitur unitatis numero. ut sit ordo: O rex optime audisti quæ sint responsa regis Diomedis: & quæ sit eius sententia. Clauso sit gurgite murmur.] In [illegible]is antiq. legere est,Fit clauso. in aliquot alijs,It clauso. Et trepida ora quierunt.] In libris antiquis Rabida legitur. Muros obsidet hostis.] In Romano libro Adsidet legitur. in Mediceo, Assidet. Nec uicti possunt absistere ferro.] In oblongo libro Decedere ferro legitur. Spem si qua accitis.] In Romano lib. Adscitis legitur. Cætera qua rerum iaceant perculsa ruina.] In quodā antiq lib. Quæ iaceant legitur. Sunt etiam uetusti lib. qui Percussa legant.

DON. Ante equidem summa de re statuisse Latini Et uellē.] Legitur Et uelle,quum prius ait Statuisse, ut ad audientū
C personam per totum Latinus reuocauerit, non ad suam: & sit,ante debuisti & uelle & statuere,quàm nunc cupitis definire. Et fuerat melius non tempore tali Cogere concilium,cùm muros adsidet hostis.] Ex istius persona dat hominibus poeta consilium, quod in rebus dubijs asperisq; sectentur: asseritq; quod reuera probādum est. uitanda esse ante quàm ueniant mala, neq; expectanda, dum serpant. Quid enim melius? quid tutius? quid potest reperiri præstantius, quàm ut tractatus commode salubriterq; uoluantur? & integris adhuc rebus atq; in suo statu m[illegible] præuideatur, quemadmodum ingruentia mala [illegible]nentur, & plus metuatur dimicationis incertum,quàm fidatur solis prosperis rebus: tractandumq; ne pereat tempus, ut prolixiore die, dum suffragatur otium,et procul est hostis, utiles exitus tractatus inueniat. Ad hæc noscenda non fuit segnis Latinus,præuenit quippe omnia: atq; in ipsis exordijs belli, quid mali futurum esset,ostendit. Homines quinetiam deosq; testatus est,se [illegible]celere,quod gerebatur alienum,illos omnes et Turnum,ni quieuissent,grauissimum interitum secuturū. Deniq; in libro septimo complexus est ista, utpote qui sciret quid ostenderint apes,quid nunciassent infinita portenta, quid uatis Fauniq; responsa cecinissent, quantum ualuisset custoditæ beneficium pacis,et regni sui temporibus longo æuo seruata tranquillitas. Vox eius est, Frangimur heu fatis,ferimurq; procella, Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas. O miseri,te Turne nefas, te triste manebit Supplicium,uotisq; deos uenerabere seris: Nam mihi parta quies, omnisq; in limine portus.] Hæc posset Latinus iterum commemorare,si obiurgationem tempus admitteret: in hac enim insultatio potius, quàm commonitio potuit æstimari. Vtitur miti & tranquilla oratione: perturbatos enim multitudinis animos non posset in eas,quas tunc quoq; non potuit partes adducere, nisi parentis animo & sermonibus uteretur pro causa facientibus. Subtili tamen utitur increpatione, quòd tunc non esset auditus. Nunquam,inquit,de summa reip. rectius in desperatione tractatur. quasi diceret, Tunc potuit, cùm ego prohibebam bella, & uos rapti aduerso furore nec audire,nec auerti ab iniquo consilio uoluistis. Prouenisset igitur melius,si istud ab initio fuisset effectum, quum omnia essent in nostra potestate: nunc hæret hostis mœnibus nostris,& inter nos & ipsum solum muri discrimen est. Cogimus consilium: quid rebus perditis in obsidione facturi? consilium nitimur reperire,cùm ab his,quæ commoda esse possent,nos exactum in contrarijs tempus exclusisse noscatur. Quid proderit clausis inane quod gerimus? in quam nitimur partem? qui pugnare non possumus nec audemus, & quorum afflicta penitus subuersaq; fortuna est? Bellum importunum ciues cum gente deorum, Inuictisq; uiris gerimus,quos nulla fatigant Prælia, nec uicti possunt absistere ferro.] Concessit omnia,quæ dissuasioni congruebant. Bellum,ait,importunum gerimus. Importunum est, quod defensionis non habet portum, & quod non inuenit periculorū ratione suffugium. Quumq; bella omnia,aut iusta aut iniusta dicantur,huic tale nomē imposuit,quo uniuersi terreretur. Exponit iā ipse Cur dixerit importunum bellum, & ob quam causam culpa sceleris eius purgari non possit. Cum gente,inquit,deorum. quæ potest inueniri defensio? quum in Troianis eorū pulsentur uiolenturq; maiores? Tantum poeta Troianis attribuit,ut sacrilegij crimen admittat,si quis eos bello crediderit lacessendos. Inuictisq; uiris gerimus. quod si contemnendos crederent deos,et pœnam pro admisso scelere nō timerent,scirent cum his sibi esse certamen, quos prouocare crimen esset, & de quibus uictoria negaretur. Quos nulla fatigāt prælia,nec uicti possunt absistere ferro. quia potuit dici Tamdiu duremus, donec illi deficiant aut cedant. Prior occurrit, asserens eos nec lassari posse certando,nec uinci. Et tamdiu,inquit,in labore persistūt, donec uictoriam consequantur, & obtineant gloriam: hoc est, dicere,nō discedunt de campo nisi ad plenum superiores extiterint. Spem si quam accitis Ætolum habuistis in armis, Ponite: spes sibi quisq;.] Adhuc facit commemoratione auxiliorū à Diomede negatorū, ut ostendat etiā ipsum timuisse,et eius exemplū esse retinendum. Deficientibus aūt subsidijs debere unūquenq; gerenda curare per sese. Quia dici potuit, Si auxilia denegata sunt, aderimus nobis nostra uirtute: ideo dixit Spes sibi quisq;. sed hoc ademit eis, subdendo: Sed hæc quàm angusta uidetis. Cætera qua rerum iaceant percussa ruina, Ante oculos, interq; manus sunt omnia uestras.] Et si, inquit, posset prouenire,ut sua quenq; uirtus defenderet à periculis belli,iam non potest. Videtis enim afflicta omnia, & pro-

batis oculis uestris, quòd aliorum ruina res nostræ noscantur oppressæ. Si, inquit, assertioni meæ fides non adest, quid agatur, probate ipsi luminibus uestris. Quæ maior confirmatio esse potuit, quàm ut ipse esset testis, cui ueritatem necesse fuerat oculis proprijs comprobari? Nec quenquam incuso, potuit quæ plurima uirtus Esse, fuit. toto certatum est corpore regni.] Sub imagine istius laudis omnes probantur in orationis fine: Desperationē, inquit, incuso. fecit quippe unusquisq;, quod debuit. Impleuit uestra uirtus officia sua, & omne regnū in arma conuersum est. quasi diceret: Quid faciemus pauci, & fessi? qui cùm totius regni uiribus recenti uirtute certantes, nec obtinere potuimus, et afflicti discessimus? Hæc dicendo, & illud satiauit, spem non esse addendi aliquos ex proprijs uiris: quum uniuersos, quos Latini regebat imperiū, congregauisset furor armorum: hoc est, toto certatum est corpore regni. Quod alio loco ait: Simul omne tumultu Coniurat trepido Latium. Nunc adeò quæ sit dubiæ sententia menti Expediam, & paucis (animos adhibete) docebo.] Venit ad ea, quæ fuerant pro rerum & temporis necessitate facienda. hæc non uacuè commendat: sciebat enim se anxijs loqui, etiam audiendo aduersa fractos animis interesse. His igitur spondet breuitatem, & eos facit attentos, cùm calamitatis ipsius remedia fuerat probaturus. Ordinatio sensus talis est: Nunc adeò quæ sit sententia dubiæ menti, hoc est in deliberatione cōstitutæ, expediam & docebo uos paucis, uos tamen animos adhibete. Nunc, nō semel accipiendū est: ut sit, nunc expediā, nunc docebo, nunc animos adhibete. Nunc hanc habet hoc loco uirtutē, quum in rebus urgentib. profutura omnibus et cunctis utilia proferuntur. Est antiquus ager, Thusco mihi proximus amni, Longus in occasum, fines super usque Sicanos.] Consilij huius duplex reperitur esse tractatus. Fuit quippe una pars eius, si commorari Troes in Italia malunt: altera, si abscedere. In utraq; asserit se uelle esse liberalem, quod sciret hostes sine commodo suo non esse recessuros ab effectu pugnandi, utpote qui essent superiores: species autem, quas se dare uelle dicturus est, sic extenuat, ut sine detrimento dari possint, & sumi pro magnis. Cur ergo non fieret, quod non læderet dantem, & libenter accipiens sumeret? Est mihi, inquit, antiquus ager: hoc est, proprius, & olim sine quæstione possessus. Agrum quum dicit, ostendit, nullis surculis consitum. Thusco mihi proximus amni. In longinquis regionibus incognitus cunctis, perindeq; ob longinquitatem inutilis regno. Vsqueadeo ignotum uult esse uniuersis ex supradicta causa, ut ipse indicet, ubi sit, & in qua parte terrarum, & qualis iste diffusus esse uideatur. Aurunci, Rutuliq; serunt, & uomere duros Exercent colles, atque horum asperrima pascunt: Hæc omnis regio, & celsi plaga pinca montis Cedat amicitiæ Teucrorum, & fœderis æquas Dicamus leges.] Quæ essent æquæ fœderis leges, ipse exposuit. ait enim: Sociosq; in regna uocemus.] Vt in societatem recepti nec potiores Italis essent, nec inferiores ciuibus. Considant, si tantus amor, & mœnia condāt.] Si regio ista placuit, istorum amore locorum ducuntur. & hic considere uolunt. Considant, mœnia condant. Dixit unam tractatus sui & sententiæ partem, ut accipiant agros, considant, ciuitatem sibi, si uoluerint, condant. Subnectit alteram, hoc modo: Sin alios fines, aliamq; capessere gentem Est animus, possuntq; solo decedere nostro, Bis denas Italo texamus robore naues:

Seu plures complere ualent.] Sin uerò illorum animis sederet transire ad alia, atq; alias gentes, & populos occupare: pro commodo ad longinqua per gentis, texamus uiginti naues, uel si maiorem numerum complere possunt, impigre præparemus. Incipit dicere hoc ipsum factu esse facillimum, & posse sine detrimento compleri. Iacet omnis ad undam Materies.] Quod ait Iacet, ostendit speciei ipsius ex abundantia uilitatem: nec abscindendi aut exportandi laborem esse necessarium, cùm ad ipsum littus esse uideretur omnis materies: hoc est, omne genus lignorum, quod nauium fabricis congruit. Ipsi numerūq; modumq; carinis Præcipiant.] Ipsi iubeant quantæ præparentur, & quales. dicendo Præcipiant, ostendit se de potioribus loqui. Nos, æra, manus, naualia demus.] Quæ sunt necessaria perficiendis nauibus nos ministremus, æra scilicet & manus, & naualia. Aliqua specialiter posuit ex his, quæ fabricādis nauibus sunt necessaria. Aliqua uerò generaliter tenuit, ne plurimum temporis contereret. Longa enim esset specialis in omne opus enumeratio, aut multa uiderentur, quæ perquirerent explicationis effectus. Et quid opus fuit, singillatim persequi omnia? quum esset uniuersis audientibus cognitum, quid esset parandis nauibus necessarium. Præterea qui dicta ferant, & fœdera firment, Centum oratores prima de gente Latinos Ire placet.] Oratorum centenarium numerum, & eorum qui essent inter Italos nobiliores, constituit mittere. Hoc enim potest uideri ab Ænea didicisse, qui ad eum centum legatos misit: plurimum enim negotijs proficit, si propter eius effectum plurimi mittantur, et magni. Decreuerat igitur Latinus centum legatos ad Æneam mittere, qui dicta ferant: hoc est, qui ad eum perferant, quæ supra dicta sunt de agro dando, de condendis mœnibus, & nauibus construendis. Et fœdera firment. ipse enim fuerat causa mittendi, ut remoto bellandi affectu, firmæ pacis otia teneretur. Pacisq; manu prætendere ramos.] Et præferant ramos pacis in manibus suis. Pacis rami sunt decerpti de arboribus oliuarum, ut plurimis locis positum est. Qui idcirco quasi prænuncij monstrantur, ut adhuc tacente legatione, quid uelit, uel quid sit petitura, prænosci posit, & libenter audiri. Munera portantes eborisq; auriq; talenta.] Hæc ad commodum familiaris rei & utilitatem. Et sellam regni, trabeamq; insignia nostri.] Hæc ad meritum, et honorem regiæ potestatis. Deniq; idcirco addidit Regni insignia nostri, ut appareat sellam & trabeam solis esse regibus attributam. Missa sunt ista, ut alia augerent opes, ostenderent alia dignitatē. Ecce animus optantis pacem. misit munera, & regalis potestatis insignia: ut ex his intelligeret Æneas Latini uoluntatem, et Italorum se in regnum esse susceptum. Consulite in medium, & rebus succurrite fessis.] Consulere in medium, est consilio reperire quod omnibus prosit. Pulchrè conclusit: Si, inquit, quæ dixi non uidentur esse facienda, uos in communi periculo prouidete, quid fessis rebus ualeat subuenire. Clausit orationem suam, de Turni tamen uel Æneæ aut de filiæ nuptijs nihil dixit: feruentibus enim cunctis, bellorum causas nominare non debuit. Fuit enim ipsi Latino inuidiosa, et non decuit, ut filiam quoque per legatos offerret. Dedit tamen cæteris uiam tractandi de ipsa, dum rogandum Æneam dicit, & placandum muneribus: ex his quippe potuit aduerti, quid ille sentiret de nuptijs filiæ.

Est

Est antiquus ager Thusco mihi proximus amni,
Longus in occasum, fines super usque Sicanos:
Aurunci Rutuliq; serunt, & uomere duros
Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio, & celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum, & fœderis æquas
Dicamus leges, sociosq; in regna uocemus.
Considant, si tantus amor, & mœnia condant.
Sin alios fines, aliamq; capessere gentem
Est animus, possuntq; solo decedere nostro,
Bis denas Italo texamus robore naues,
Seu plures complere ualent: iacet omnis ad undã
Materies: ipsi numerumq; modumq; carinis
Præcipiant: nos æra, manus, naualia demus.
Præterea qui dicta ferant, & fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisq; manu prætendere ramos,
Munera portantes, auriq; eborisq; talenta,
Et sellam regni, trabeamq; insignia nostri.
Consulite in medium, & rebus succurrite fessis.
Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua inuidia, stimulisq; agitabat amaris:

A SER. *Est antiquus ager Thusco mihi proximus amni.*] Hoc loco Donatus errauit, dicens agrum quem Latinus donare disponit, esse in Campania iuxta Vfentem fluuium, cuius terras uicinas Thusci aliquando tenuerunt: ut inde dictum sit, *Thusco mihi proximus amni.* Agit etiam hoc argumento, quòd illic est locus qui hodieq; Pinetũ uocatur: sed constat omnia loca esse campestria, nec procedit illud quod dicit, *Celsi plaga Pinea montis.* Vnde sequenda est potius Liuij, Sisennæ, & Catonis B authoritas: nam penè omnes antiquæ historiæ scriptores in hoc consentiũt. Cato enim in Originibus dicit Troianos à Latino accepisse agrum, qui est inter Laurentum & castra Troiana, etiam modum agri commemorat, & dicit eum habuisse iugera D C C. *Thusco amni.*] Tiberino. *Longus in occasum.*] Ea parte qua in occidentem tenditur longior. *Fines super usq; Sicanos.*] Vsque ad fines, quos Siculi aliquando tenuerunt, id est, usq; ad ea loca in quibus nunc Roma est. hæc enim Siculi habitauerunt prius: unde est, Et gentes uenêre Sicanæ. *Aurunci Rutuliq;.*] Subaudi à superioribus: nam & suprà ait, Est antiquus ager mihi. Ergo suum pollicetur agrum, aut quem tanquam stipendiarium habebant Rutuli & Aurunci, aut ad quem colendum quasi regi operas dabant. Vnde superfluum est quod ait Donatus, nõ potuisse fieri, ut præsente Turno ager Rutulorũ à Latino donaretur Æneæ. *Vomere duros Exercent colles.*] Extenuat agri meritũ, C quò uile uideatur esse quod donat, nec audientibus causam præstet inuidiæ: hinc etiam est, Atq; horum asperrima pascunt. ut suprà, Aurunci Rutuliq; serunt: id est, nec operis suis excolitur. *Cedat amicitiæ.*] In preciũ concedatur amicitiæ. *Æquas Dicamus leges.*] Vt pari inter nos societate uersemur: id est, ut sit neuter inferior. *Sociosq; in regna uocemus.*] Non stipendiarios: ut in 4. Cuiq; loci leges dedimus. *Possuntq; solo decedere nostro.*] Scit eos fataliter ad Italiam uenisse: nam audijt à Fauno, Externi uenient generi. et ab Ilioneo, Sed nos fata deum uestras exquirere terras Imperijs egere suis. tamen propter Turnũ simulat ignorantiã, ut se etiam circa eum æquum p[...]re uideatur. Multum est autem, quod ait Possunt. *Iacet omnis ad undam Materies.*] Iterum extenuat. est autem Materies & Materia lignum: unde Cicero in Officijs, Domus male materiata. *Naualia demus.*] Naualia dicimus loca, ubi naues sunt: sed modò de Græco transtulit, & Naualia posuit pro trabibus de quibus naues fiũt: nam Homerus νηον dicit, nauale lignũ. *Prima de gente.*] Et ex numero, & ex nobilitate legatorum intelligitur negotij magnitudo. *Et sellam regni trabeamq; insignia nostri.*] Bene Nostri: Romanorum enim imperatorum insigne fuit sella curulis, & trabea: nam diadema, ut aliarũ gentium reges, non habebant. Et sciendum, Sellã curulem à curru dictam: quòd hi tantùm ea utebantur, qui triumphali curru uecti fuissent. sicut etiam Palmata dicitur toga, quam merebantur ij, qui de hostibus palmã reportassent: cùmq; à curru dicta sit, cuius prima syllaba producitur, tamẽ curulis sedes, eam primã corripit. Lucanus, Vacuæq; loco sedere curules. *In medium.*] in commune: ut, In medium quærebant ipsaq; tellus. *Obliqua inuidia.*] Hoc est, quæ nõ ex aperto impugnabat Turnum, sed eum Reipublicæ simulata defensione lacerabat.

POM. Sabi. *Est antiquus ager.*] Describit agrum qui est inter Laurentum & Tyberim, quem aiunt accepisse à Latinis Æneam. Ego puto quòd Latinus dicat imperium suum, et dicat antiquum uetustate familiæ quæ possedit. *Sicanos.*] de Sicanis, Auruncis, & Rutulis, quære suprà. *Cedat amicitiæ.*] non in precium amicitiæ, ut aiunt: sed dicit, omne regnum meum sit in amicitia Æneæ. & concludit se et regnum: uel intelligamus, datum fuisse agrum Troianis. *Sellam.*] Sella curulis ex ebore, & trabea, erant insignia regum Romanorum: hinc dicimus trabeatum Romulum. *Obliqua.*] clandestina.

VAR. Lect. *Prima de gente Latinos.*] In plerisq; lib. antiq. Prima de gente Latini legitur. *Auriq;, eborisq; talenta.*] Antiq. lib. Eborisq;, auriq; legunt.

DON. *Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni Obliqua inuidia, stimulisq; agitabat amaris, Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello Dextera, consilijs habitus non futilis autor, Seditione potens, genus huic materna superbum Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat. Surgit, & his onerat dictis, atq; aggerat iras.*] Drances, inquit, Idem ideo, quia & suprà de ipso dixerat: Ingrauat hæc sæuus Drances, solumq; uocari Testatur, solum posci in certamina Turnum. Cum idem Drances Turno fuerit infensus, & hunc urgebat inuidia gloriarum eius, obliqua tamẽ, nec in apertam professionem ducta, quòd fuisset seditiosus & diues, quemq; extollebat materna nobilitas: nec reuocabat hunc à natura sua pudor, aut frangebat quamuis potentis, ludibrium matris, quæ illum incerto patre protulerat, surgit. Ecce diuersum personarũ meritum. Rex locutus est sedens, iste uerò surrexit, ut loqui posset, & oneraturus Turnum sic instituit loqui. Expressit poeta hominem sæuum & factiosum. Qui enim prima odia excitare laborando non potuit, nunc quod facile fuit, augere nitebatur inuenta, ne perderet occasionẽ temporis, et opportunitatem regiæ uoluntatis amitteret: uel ne existeret quisquam, qui Latini studium pro Ænea partibus ad utilitatem Turni conuerteret. Interea quum hyperbaton posit quandam obscuritatẽ intellectui dare,

ordinatio sensus addenda est sic: Tum Drances idem infensus, quem melior gloria Turni, obliqua inuidia stimulisq; agitabat amaris, surgit, & his onerat dictis, atq; aggerat iras. Medij uersus de genere, de fortuna, de moribus, de artificiosa eloquentia, et quòd esset imbellis, idcirco uidentur interpositi, ut constaret illum uersuti animi, superbia quoq; materni sanguinis, largiendo atq; loquendo, quæ uellet, explicare potuisse. Rem nulli obscuram, nostræ nec uocis egentem, Consulis, ô bone rex. cuncti se scire fatentur, Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.] Ex facto et uerbis probat poeta, quod dixit. Asseruit enim Drancẽ inimicũ Turno, propterea quòd uirtuti eius inuideret, cùm ipse Drances esset imbellis, superbus propter nobilitatẽ materni sanguinis, et propter substantiam rei familiaris, uersutus, callidus, eloquens, seditiosus. Ecce primus & solus loquitur: & non consultorũ negotij publici, sed unius hominis inimicus: & quum nullum habuisset cum cæteris tractatũ, loquitur quasi instructus ab omnibus: atque ut accederet dictis eius maior authoritas ex omnium memorat se uenire consensu. Magnum quippe inuentum est, quod licet ab uno exortum esset, cuncti approbant & uniuersi confirmant. Occultauit priuatas inimicitias, ne non suum sed publicum negotium agere uideretur: aperuit tamen odium, quod obliqua exercebat inuidia: idoneam quippe nocendi inuenerat causam. Rem, inquit, omnibus manifestam loquutus es. ecce quasi omnes idem uellent, atque idem sentirent, sic exorsus est. Laudat sententiam regis, & hanc, quod melius fuerat, laudando confirmat. non enim debuit post regis arbitrium ipse quoq; tanquam de causa iudicans loqui: præferendo tamẽ atq; approbando plus agit, quàm uolebat impleri. Vsqueadeo, inquit, rex optime, tantũ cunctis placet sententia tua, ut laudari potius debeat, quàm de ea tractari. Sic consulunt, quibus imperio potestas est, & nomen regale committimus, & qui bene commissam sibi Remp. regunt: boni regis officium comples, nulli contra publicũ commodũ præstãdo gratiam, nullumq; metuendo. Quod ipsum probatur ex eo, quia id sensisti, quod nos cuncti scire fatemur. Sed dicere mussant.] Sed metuunt loqui, & mala nostra pressi formidine cõtegunt: ne diceretur, cur solus quæris, & illi tacent? idcirco ait, Volunt loqui uniuersi, sed timent. Det libertatem fandi, flatusq; remittat, Cuius ob auspicium infaustum, moresq; sinistros (Dicam equidem, licet arma mihi mortemq; minetur) Lumina tot cecidisse ducum, totamq; uidemus Consedisse urbem luctu, dum Troia tentat Castra, fugæ fidens, & cœlum territat armis.] Satis inuidiosa seditio, & altissimis dolis instructa: fingit enim se metuere, & omnem in Turnum inuidiam cogerit: quumq; eum asserit plurimum posse, & ab omnibus metui, odia ei maiora conquirit. Det, inquit, libertatem fandi, flatusq; remittat. quasi nulli fas esset loqui, aut anhelare saltem, nisi uoluisset Turnus, & rogatus præcepisset. Incipit iam erumpere in ea quæ olim proferre cupiebat ut compleret quæ apud Æneam se professum esse meminerat, dixerat quippe, Et te, si qua uiam dederit fortuna, Latino Iungemus regi, quærat sibi fœdera Turnus. Vtitur igitur occasione oblata fortunæ, & opportunitatem temporis retinet, qua meliorem aut talem postea reperire non posset: & quasi sub metu positus non obliquas iam, sed apertas inimicitias profitetur. Cuius, inquit, ob auspicium infaustum, detestabile scilicet atq; funestum. Vbi loqui cœpit in seditionibus excitandis artifex, interposuit aliud, quo mouerentur uniuersi, & A
unusquisq; salutis suæ commodum tractans, quidquid de Turno aspere ageretur, libenter acciperet, & audiret. Dicam equidẽ, licet arma mihi mortemq; minetur. quod ait Mihi, hoc intelligi potest: Mihi, quia commodum publicum salutemq; cunctorum quæro, interitum parat: procul dubio & paribus alijs, & fortunæ ratione sequentibus, dirum spondet sua desperatione supplicium. Lumina tot cecidisse ducum, totamq; uidemus Consedisse urbem luctu, dum Troia tentat Castra.] hoc est, quid facimus cæci? qui spei nostræ tot perdidimus lumina, & non aliquam partem nostræ urbis, sed totam ciuitatis faciem luctibus uidemus oppressam? Colligitur totum sic: Infausta Turni auspicia quantas inflixerint clades, uident omnes & gemunt: nihil est quod non luctibus redundet & lachrymis: periere tot duces, lumina scilicet cæterorum. periere plures de multis, periere meliores. Faciendo totius ciuitatis cõmemorationẽ, ad omnes qui cõcilio intererãt dolorẽ funerũ pertinere monstrauit: ut reuera nõ odij sui causam, sed publicũ tueri cõmodum uideretur. Quis enim in illa multitudine fuit, qui non doleret amissum: quum alij B
patres, alij filios, nonnulli fratres aut propinquos uel familiares fidißimos gemerent? Dum Troia tentat Castra, fugæ fidens, et cœlum territat armis. & hoc dicebat inflictum, dum ille Troiana castra tentaret, & non iam homines, sed cœlum pulsare contenderet. Tentat, inquit, non expugnat. deniq; addidit, Fugæ fidens. Tentare, quippe est ad unam quanq; rem diffidenter accedere. Videbatur ergo Turnus tentasse certamen, & euasisse fugiendo. Proinde desertiones & crimina obiecit, quia in decimi libri parte dictus est aufugisse. Terrere cœlum uidetur, qui in armis exultat, & cum nullo congreditur. Proprietas tamen illa est dicti, aut Troiani cœlo comparati uideantur, quòd non possent mortalium aggressione terreri. Troia castra, sic pronunciare debemus, ut Troia nõ duas sed tres syllabas faciat, tro, i, a separatim, & uocales i & a separatim. Castra quoq; non solùm parietes, sed exercitum dictum debet intelligi. Huius loci sensus sic ordinatur: Licet arma mihi, mortemq; minetur, Cuius ob auspicium infaustum, moresq; sinistros Lumina tot cecidisse ducũ, totamq; uidemus Consedisse urbem luctu, dum C
Troia tentat Castra, fugæ fidens, & cœlum territat armis. Vnum etiam donis istis, quæ plurima mitti Dardanidis, dicique iubes: unum optime regum Adijcias, nec te ullius uiolentia uincat.] Dixit placuisse omnibus sententiam regis: sed addidit Drances, quod ille consultò et uerecunde transmiserat: finis enim bello posset accedere, si tolleretur causa certaminum. Ait igitur Vnum, quod tantam habuit persuadendi constantiam, ut hoc rursum necessario repetisset. Qui, inquit, Troianis misisti multa, multaq; mandasti, adde unum quod po[illegible]rum sacramenta firmare. Quum magnum fuerit, quod nitebatur efficere, ut facilitatem ostenderet, Vnum dixit, ut ex quantitate numeri extenuatio nasceretur: quasi nec difficile nec graue, sed unum diceret esse faciendum. Et reuera unum fuit, sed maximum, et quod omnem negotij substantiam contineret. Nec te ullius uiolentia uincat.] suppresso nomine Turnum tetigit, qui in eo, quòd Drances fuerat suggesturus, poterat lædi. Quin gnata[illegible]egio genero, dignisq; hymenæis Des pater, et pacem hanc æterno fœdere iungas.] Laus unius dicta est, & in ea alterius obliqua uituperatio. quum enim egregius dicitur, cui

A cui munera mittebantur, & affinitati Latini digne conueniens: alter minus egregius iudicatus est, & minus conueniens, qui regis filiam duceret. Dicebat autem plenissime rebus publicis profuturum, si hoc fieret: remota causa bellandi, pacem plena æternitate mansuram. Patris, inquit, officium est, uel maxime in causa coniunctionis filiæ, prouidere. Quòd si in cæteris melius et perpensius sciret deligere digniorem, nō erat qui hoc fecerit: in paterno quippe pectore primum sibi locum liberorum debet pietas uendicare. *Quòd si tantus habet mentes & pectora terror, Ipsum obtestemur, ueniamq; oremus ab ipso.*] Redit ad inuidiosam dictionem: Aut si tanto, inquit, ducimur metu, tantaq; in nobis Turni formido est, ipsum rogemus, & ab ipso deprecemur, quod potest prouenire per te. Dicit quomodo id Turnus posset præstare. *Cedat.*] Cedere, est locum dare meliori. *Ius proprium regi, patriæq; remittat.*] Et patiatur regem ac patrem uti iure suo, & sinat propria libertate desinire uniuersa, ac sequi, quod sibi commodum tractādo perspexit. *Quid miseros toties in aperta pericula ciues Proijcis? ô Latio*

B *caput horum & causa malorum.*] Magnum factiosi hominis inuentum, ut relicto eo qui summam malorum tenebat, ad eum sese conuerteret, quem uolebat opprimere. *Quid miseros toties in aperta pericula ciues Proijcis.*] Miser est, qui quū sit innocēs, et alieni impetum fati possit effugere, cogitur tamen infelicis hominis extremam communicare fortunā. Quod uerò Toties dixit, hoc fuit, quod iam non poterat tolerari, ut qui iniuste atq; incommode pugnare sæpe compulsus est, & contrarium meruit, rursum cogeretur exire in aperta pericula. Est quidem uiri fortis incertum pugnæ non timere: sicuti enim in eo sperantur aduersa, ita possunt etiam secunda melioribus prouenire successibus. In pericula autem manifesta unumquenq; improuidum ruere summa dementia est. Ciues, inquit, proijcis, nomen sanctum et religiosum, quod ille habuit uile; & quod non sinebat euadere multos sæpe innumerosq; perdendo. Nouissimum fuit, Proijcis, omni scilicet iniquitate deterius. Proijcitur enim, quod uile est, quod necessarium non est, quod quum perierit non adscribitur incōmodis. Sed iste plus sentitur dixisse, Pro-

C ijcis, quasi ipsis in pericula manifesta coniectis. Turnus expectatur qui alieni imperij in ocio remanere consuesset. Erumpit tam in aperta conuicia; fiduciam gerens omnium, quos artificiosa dictione fecerat suos. *O' Latio caput horum & causa malorum.*] Malorum omnium, quæ Latium premunt, quæq; præcesserunt, tu es, inquit, caput & causa. hoc uere obiectum est: per ipsum enim turbatum est Latium, quòd Latinus cum Troianis fuerat collocutus. *Nulla salus bello.*] Si pugnandum ulterius fuerit, nulla iam speranda est reliquis uita, & quia ad id deducti sumus, ut spes remanserit nulla. *Pacem te poscimus omnes Turne.*] Omne, inquit, quum à solo dicatur, non ab omnibus pacem te poscimus, non ut hanc daret, sed ut cedendo pateretur illi coniugem dari, quem constabat esse potiorem. *Simul pacis solum inuiolabile pignus.*] Et recedas ab affectu eius, per quem nobis potest æternæ atque inuiolabilis pacis subsidium procurari. *Primus ego, inuisum quem tu tibi fingis, esse, Nil moror, en supplex uenio.*] Ego, inquit, primus, & quem tu tibi fingis esse inuisum, ecce suplex tibi sum, & te pro salute omnium rogo. Magna nocendi calliditas: supplicem se efficit inimicus, ut hoc modo desiderata perficiat, atq; ut maiorem inuidiam compleat, rogat omnium nomine. *Miserere tuorum.*] Tangat te aliquando tuorum miseratio, & infelicibus parce, ne intereant reliqui, dum te adhuc inconsideratus error exagitat. *Pone animos, & pulsus abi.*] Consilium dare debuit, qui quærebat in tanta necessitate beneficium. Deferueat, inquit, inconsideratio tua, & quod hausisti animo, uel extructus exclude, uictus es: tuæ iam acquiesce fortunæ, prouisurus etiam tibi, si cedendo efficias, quod perseuerando uitare non poteris. Ecce & beneuolum se fingit, dum ipsius quoq; saluti uult esse ueluti consultum, quē persequebatur odio, & quem cupiebat oppressum. *Sat funera fusi Vidimus.*] Satis sit, quòd cæsorum cadaueribus plena sunt omnia. quanta mala in nostros exercita, non accepimus referente fama, sed uidimus. *Ingentes et desolauimus agros.*] Bene posuit Desolauimus, quia de agris, hoc est de solo, quærebatur, quod factum fuerat desertum. Addidit etiam Ingentes, ut non parua sed ingens atq; immensa possessio nudata uideretur, uiduataq; cultoribus. Desolare quippe est auferre agricolam solo, alio loco Vergilius multò euidentius hoc ipsum posuit, quum diceret: Ductores primi Messapus et Vfens, Contemptorq; deûm Mezentius undiq; cogunt Auxilia, et latos uastant cultoribus agros. Non solum camporum uoluit monstrare ingentem solitudinē factam, sed per immensam agrorum modum ingentem hominum multitudinem esse mactatam. *Aut si fama mouet, si tantum pectore robur Concipis.*] Aut si erubescis cedere, & te tui nominis exagitat fama, tantumq; in te bona existimas superesse uirtutis. *Et si adeò dotalis regia cordi est.*] & si tantū cordi tuo regalis coniugij cupiditas fixa est, ut auelli nō possit. *Aude, atq; aduersum fidens fer pectus in hostem.*] Si aliquam uirtutis tuæ fiduciam geris, aude, & certamē cum solo solus aggredere, atq; præstanti uirtute confisus hostem pete. *Scilicet ut Turno contingat regia coniunx, Nos animæ uiles, inhumata, infletaq; turba Sternemur cāpis.*] Necessario posita in fine exclamatio est, quæ proposita cōditione certaminis, & duri post certamē exitij, teneret uniuersos in societatem uoluntatis suæ. Hoc loco nomen Turni, ut abiecti & humilis debemus accipere: pro animo eius, qui iratus et ut inuidus loquebatur. Talis luctus est iste, qualis est: Troianas ut opes et lamentabile regnum Eruerint Danai. nam & illic nomen gentis Græcorum, pro conuicio positum est. *Contingat regia coniunx.*] mori pro republica, pro patria, pro penatibus, pro uxore, pro liberis, pro parentibus gloriosum est. Iste uerò & personam deformauit, & causam deseruit, idoneam non esse existimans, quæ meritò posset exigere auxilium publicum: ut, Ille, inquit, quam non potest regiam consequatur uxorem. Ducere uxorem, speciale unius est uotum, & commodum facti ad unum specialiter, non ad populum pertinet. Quum igitur non publica, sed priuata sit causa, cur dimicet, cui pericula non sunt aduersa, et secunda non prosunt? Nos, item innoxij, & extra negotium positi, regnoq; proprio necessarij. Animæ uiles. nō uere uiles dixit, sed pro uilibus. Sternemur campis. per omnes campos iacebimus fusi. Inhumata infletaq; turba. uon habentes solatium lachrymarū aut beneficium sepulturæ. Quam uim habet humationis detrimentū, alijs locis poeta pdocuit. Vno, quū Euryalū mater doleret occisum. Alitibus, inquit, linquere feris, aut gurgite mersum Vnda feret, piscesq; impasti uulnera lambent.

bent. Heu terra ignota canibus date præda Latinis Alitibusq; iaces, nec te tua funere mater Produxi, pressi'ue oculos aut uulnera laui Veste tegens. Hæc si omittantur ad corporis iniuriam pertinent. Altero asseruit, quid mali accedat etiam animæ eius, qui humatus nõ sit: non enim fluuium transit infernũ, sicut in Sexto libro lectum esse meminimus, loquente Sibylla ad Æneam, et docente hoc modo: Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataq; turba est: Portitor ille Charon: hi quos uehit, unda sepulti: Nec ripas datur horrẽdas et rauca fluenta Transportare, prius quàm sedibus ossa quierunt. Centum errant annos, uolitantq; hæc littora circum. Hæ sunt inhumatorum pœnæ, ut eorũ corpora lanientur, & diuersis subiaceant bestijs, & eorum animæ quum ad inferos uenerint, fluuium solenniter transire non possunt. Hæc paulo amplius euagati, quia locus sinebat, tradidimus latius. Cæterùm amaritudo Drancis hoc sensit, ut perituros, si adhuc pugnaretur, diceret uniuersos, nec superfuturm aliquem, qui cæsos sepeliret, aut plangeret. Etiam tu, si qua tibi uis, Si patrij quid Martis habes, illum aspice contra, Qui uocat.] Si tu fiduciam geris roboris & generis tui, illum debes intueri solum, quem habes in tua causa contrarium. A

SER. Largus opum.] abundans opibus, diues, nõ qui multa donaret. Non futilis author.] non inanis. nam Futilis quoddam est uas lato ore, fundo angusto, quo utebantur in sacris Vestæ, quia aqua ad sacra hausta in terra nõ ponitur: quod si fiat, piaculum est, unde & excogitatum uas est, quod stare non posset, sed positũ statim effunderetur. Inde et homo commissa nõ retinens, futilis dicitur: contrà non futilis, bonus in consilijs, non inanis. Seditione potens.] præpotens in mouendam, nõ in comprimendam seditionem. Incertum de patre ferebat.] Nõ ignobile, sed penitus ignoratum. Onerat dictis.] Hoc sermone ostendit eũ esse exhortatione grauatum Latini. Rem nulli obscuram.] Callidè et oratoriè agit in omnib9, & adulatoriè respondet dictis Latini. suprà enim ille dixerat, Ante oculos interq; manus sunt omnia uestras. Sanè quasi prædictum oratorem exprimit: quia suprà de eo dixit, Et lingua melior. O' bone rex.] Bene addidit Bone, & auxit epitheto dignitatem. Rex enim medium est: nam & bonus esse & pessimus potest. Mussant.] Modò uerentur significat, aliâs dubitant: unde, Mussat rex ipse Latinus, Quos generos uocet. interdũ susurrant, ut de apibus dicitur: & propriè Mussare, obmurmurare, & muto esse uicinum. Flatusq; remittat.] Aut ponat superbiam: aut Nostros flatus remittat. id est, nobis respirare concedat. Cuius ob auspicium.] Inuidiosè Turni auspicijs imputat, quòd tant9 perijt exercitus. ac si diceret: Si malis tuis ominibus non egrederentur, possent forsitan superare uirtute. Sanè sciendum hunc exprimere quicquid uerecundè celauit Latinus. Mores sinistros.] contrarios: quia in principio Latino obtemperare noluit. Lumina ducum.] Id est, proceres: ut, O' lux Dardaniæ. Consedisse urbem luctu.] in luctũ esse dimersam. Fugæ fidês.] Illud respicit, quod bella deseruit Iunone faciente. Fugæ autem figuratè dixit, pro fuga fides. Et cœlũ territat armis.] Dictum quidem Vergilij grauitati non congruit, sed peritè hæc Dranci data sunt uerba, qui tumida uti oratione inducitur. unde ei paulò pòst Turnus dicit, Quæ tutò tibi magna uolãt. item, Proinde tona eloquio. item, Ventosa in lingua. Deinde diximus Drancem librare se ad orationẽ Latini: unde nunc dicit, Cœlum territat armis. quia audierat, Bellum importunum ciues cum gente deorum. Mitti Dardanidis, dicique iubes.] Mitti aurum, ebur, et sellam, et cætera: Dici, de nauibus uel agro. Egregio genero dignisq; hymenæis.] Ergo Turnus uidetur indignus. Æterno fœdere iungas.] Natæ scilicet coniunctione: nam munera contemni poterant, in æternum pacis fœdera firmabuntur generis coniunctione. Hoc autem [illegible] latenter etiam Latini pudorem exonerat, qui Turno etiam suam promiserat filiam, dicens causam Reipublicæ præponderare debere, & propter pacem ciuium Turno Æneam esse præferendum. Terror.] Terror propriè est qui alijs infertur: ut si dicas, Ille habet terrorem, id est timendus est: unde & Terribilis dicitur. Metus autem est, quẽ habent timentes: sed nunc usurpatiuè Terrorem pro me[illegible] tu posuit. namq; hoc dicit, Quòd si tam Turnũ timemus, ueniam oremus ab ipso. Cedat.] Asper hîc distinguit. Quid miseros toties in aperta pericula ciues.] Quasi uiles

Largus opum, & lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consilijs habitus non futilis author,
Seditione potens. genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat.
Surgit, & his onerat dictis, atq; aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostræ nec uocis egentem
Consulis, ô bone rex: cuncti se scire fatentur
Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusq; remittat,
Cuius ob auspicium infaustum, moresq; sinistros,
(Dicã equidẽ, licet arma mihi mortemq; minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamq; uidemus
Consedisse urbem luctu, dum Troia tentat
Castra, fugæ fidens, & cœlum territat armis.
Vnum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis, dicique iubes, unum optime regum
Adijcias, nec te ullius uiolentia uincat:
Quin gnatã egregio genero, dignisq; hymenæis
Des pater, & pacem hanc æterno fœdere firmes.
Quòd si tantus habet mentes & pectora terror,
Ipsum obtestemur, ueniamq; oremus ab ipso.
Cedat ius proprium regi, patriæq; remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula ciues
Proijcis, ô Latio caput horum & causa malorum?
Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes
Turne, simul pacis solum inuiolabile pignus.
Primus ego inuisum, quem tu tibi fingis, & esse
Nil moror: en supplex uenio, miserere tuorum.
Pone animos, & pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus, ingenteis & desolauimus agros.
Aut si fama mouet, si tantum pectore robur
Concipis, & si adeò dotalis regia cordi est:
Aude, atq; aduersum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet ut Turno contingat regia coniunx,
Nos animæ uiles, inhumata infletaq; turba
Sternemur campis? etiam tu, si qua tibi uis,

B

C

A uiles & abijciendos: & ingenti pondere uniuersa uerba sunt posita. Latio.] Non uni ciuitati. Caput.] principium rei, & est antiquum. Terent. Nam si hîc mali est quicquam, ille huic rei est caput. Nulla salus bello.] Plus est quàm si Spes diceret. Pacem te poscimus omnes.] Te poscimus, qui solus es causa bellorum: nam Æneas iam pacem promisit. Solum inuiolabile pignus.] id est, Lauiniam: hoc est quod ait suprà, Pacē hanc æterno fœdere firmes. Inuisum quem tu tibi fingis et esse.] Bene Quem tu fingis, ne ei tanquam inimico minime credatur. hoc dicit, Non sum quidem, sed si uelis esse, non recuso: nam hoc est, & esse Nil moror. Fusi.] fugati. Desolauimus agros.] Vel dum occiduntur, uel dum coguntur ad militiam: nam legimus, Et latos uastant cultoribus agros. Dotalis regia cordi est.] Hoc est, regnum Latini. sic alibi, Non hæc dotalis regia Amatæ. Scilicet ut Turno contingat regia coniunx.] Hæc cum quadam irrisione dicuntur. Inhumata, infletaq; turba.] Atqui sepulti sunt omnes qui in bello perierāt, ut legimus suprà: sed hoc factum est Æneæ beneficio, qui sepulturæ B eorum reddidit socios. Ergo quantum ad Turnum pertinet, insepulti sunt: nam campos sua potestate retinebat Æneas. Etiam tu.] Bia: nam Etiam hortantis est aduerbium hoc loco. alibi Adhuc significat, & est temporis: unde, Etiam currus, etiam arma. Apud maiores Etiā consentientis fuerat, quod tamen in his recentibus authoribus idoneis non inuenitur.

POM. SABI. Non futilis autor.] scilicet bonus cōsulendo. Futtis genus uasis ab effundendo, quod erat patuli oris, & fundi instabilis, qu[illegible] sacris utebantur: quod aquam, cum poneratur, statim effundebat. ideo semper manib. tenebatur: hinc futilis ille dicitur, qui omnia effundit. Materna su[p]erbum.] filius sororis Latini, patre rustico. Rem nul[li obscuram consulis].] Oratio Drancis, annuentis consilium Latini. Mussare.] Mussare obmutire est. & qui uocatur ut dicat, & silentium tenet, ueretur. Flatusq;.] superbiam, fastum. Cuius ob auspicium.] Turni auspicijs imputat, quòd tantus perijt exercitus. Sinistros.] contrarios. Fuge fidens.] quia fugit priore pugna, tamen uolente Iunone. C Veniamq; oremus ab ipso.] scilicet Turno. per indignationem loquitur, & in contemptū præsentis Latini Turno dat omnem potestatem. ut puta, oremus à Turno ueniam, ut cedat & remittat ius proprium regi & patriæ. deo bene Asper distinguit, incedat. Te poscimus.] qui solus das bellum. Si fama.] ut hinc quæras tibi famam. Dotalis regia.] id est, regnū Latini, quod dotale tibi putas. Fer pectus.] tu qui inde famam quæris. Coniunx.] scilicet cæso Ænea.

VAR. Lect. Non futilis auctor.] Antiqui libri Actor habent. Incertum de patre ferebat.] In Romano libro Ferebant legitur. F[illegible]dens.] In Romano libro Fuga est. Quæ plurima mitti Dardanidis, diciq; iubes.] Aliquot exemplaria, Duci legunt. Æterno fœdere iungas.] Romanus liber, & aliquot alij legunt Firmes. Sternamur campis.] Ti. Donatus Sternemur legit.

DON. Talibus exarsit dictis uiolentia Turni, Dat gemitum, rumpitq; has imo pectore uoces.] Ardens antè, magis exarsit in Drancem talibus dictis, maledicis scilicet & [illegible]: quod ægrè portabat, euomuit. Rupit, inquit, uocem, & imo pectore gemitum dedit. Gemitus inde ueniebat, quia uim Drancæ ferre non poterat præsentibus tantis, & rege. Quod tamen locus & tempus admisit, & præsentia tanti conuentus, in uocem rupit, quam diu patiens oppresserat dolor. Larga quidem semper Drance tibi copia fandi, Tum quum bella manus poscunt, patribusq; uocatis Primus ades.] Præpostera est, inquit, Drance eloquentia tua. nam quum necessitas uiros in arma compellit, tu concurris ad uerba, & te delectat rhetorum mos, quia murorum munimento securus es. Non sic docuit ars militaris, ut sermone uincatur hostis, nec uerbis debemus uti pro iaculis. Interea dum patres aliquid tractare desiderant, primus aduentus tuus: & tunc lingua placere contendis, quum tempus non loquaces, sed armatos exposcit. Sed non replenda est curia uerbis, Quæ tuto tibi magna uolant, dum distinet hostem Agger murorum, nec inundant sanguine fossæ.] Docebo te, inquit, sua temporibus dare. Pacem quærit loquacitas tua, quam putas esse, quum non sit. Fallit te conuentus iste maiorum, fallunt te murorum septa, quæ à nobis paululum separant hostes. Non'ne uides per fossas sanguinem fundi? Proinde tona eloquio.] Tona, inuidiose posuit, quasi scelestè regnum portaret in lingua, ut non iam loqui, sed tonare uideretur. Solum tibi. talis semper fuisti, nihil tibi nisi loquacitas subest. Loquere antè, quàm totum tibi adimat clangor tubarum, fortium uirorum strepitus, & fragor armorum. Meq; timoris Argue tu Drance, quando tot stragis aceruos Teucrorum tua dextra dedit, passimq; trophæis Insignes agros.] Accusa, inquit, timorem meum, sed tu solum Drance gloria mea es, quia non nosti pugnantes. Triumphos tuos, & strages in hostem tuis manibus factas, elatus enumera, ostende agros, quos tua uirtus trophæis effecit insignes. Hæc omnia insultanter prosecutus est, quasi diceret: Si nihil egi pugnando, quis tantas strages Troianis inuexit? an tu qui nunquam pugnæ uidisti certamen? Possit quid uiuida uirtus, Experiare licet: nec longe scilicet hostes Quærendi nobis, circunstant undiq; muros.] Hoc ideo, quia Drances obiecerat, Fugæ fidens. Aude atq; aduersum fidens fer pectus in hostem. Etiā tu, si qua tibi uis, Si patrij quid Martis habes, illum aspice contrà, Qui uocat. Et Latinus in oratione sua dixerat, Non tempore tali Cogere concilium cùm muros assidet hostis. Ad omnia iste uaria ordinatione respondit. Potest, inquit, cōprobari facilius, quis quanta uirtute confidat: haud procul est hostis, & muros obseruat. Hoc ita dixit, quasi obsidionem fretus sua uirtute contemneret, quod apud illos graue uidebatur. Imus in aduersos?] Vsus est uerbo Drancis qui dixerat, Atq; aduersum fidens fer pectus in hostem. Ego, inquit, ibo in hostem aduersus, secundū uoluntatem tuam: sed tu quoq; ueni mecum, ut uideas ac probes qualis sim. Quid cessas? an tibi Mauors Ventosa in lingua, pedibusq; fugacibus istis Semper erit?] Quid est, quod ad campum non audes exire, & potes? quia bellatoris officium comples, si loqueris, aut fugias. Ecce obijcit ei, quia ipse magis fugax est, nec aliquando concertat: Drances quippe dixerat de Turno, quòd fugæ fiduciam gereret. Pulsus ego?] Supra enim dictum est, Pone animos, & pulsus abi. huic obiecto ita respondit: Haud quisquam merito fœdissime pulsum Arguet, Iliaco tumidū qui crescere Tybrin Sanguine, & Euandri tota cum stirpe uidebit Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis.] Magna pompa uerborum propria extulit gesta, sed ueris falsa permiscuit: nam Tybrim humano sanguine cumulatum dixit, quod contra naturam est rerum, & non potuit esse

se poßibile. Debinc asseruit omnem se Euandri penitus erasisse progeniem: quum non plures occidisset, qui solum peremerat Pallantem: licet in uno spes omnis Euandri generis fuisset constituta. De Arcadibus autem quantos occiderat, ut tantum sibi crederet arrogandum? Quis, inquit, dicet me turpiter pulsum? quum ponere ante oculos cœperit Tyberim maxima fluentem celeritate & præcipiti, superbum uerticibus inundasse, atq; auctum esse Troianorum sanguine, quos hac dextera effudi, atq; mactaui. Domum quoq; Euandri, & omnem spem posteritatis eius extinctam uirtute mea, atq; exercitum iuuentutis Arcadiæ in trophæa infinita conuersum: ultra modum extulit laudem suam. Hoc autem suadet respondendi neceßitas, in uno solo non est, qui Euandri posteritatem subuerterat: unicus quippe fuerat Pallas, et Euander iam senex, pater nouæ sobolis esse non poterat. Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens.] Istorum necis uera relatio est. Hos autem ideo dixit ingentes, ne obiectos & humiles superasse uideretur. Ingens, bis accipiendum est, ut sit Bitias ingens, & Pandarus ingens. Et quos mille die uictor sub tartara misi.] Hoc partem habet ueri, partem aliam falsi: nam uerè multos occidisse dictũ est, non tamẽ mille. Inclusus muris hostiliq; aggere septus.] Et uici, inquit, istos, & sub tartarum misi: hoc est, Bitiam, Pandarum, & mille alios, quos se asseruit una die occidisse. Interea his addidit, quod egregium factum laudis cumulo posset augere, Inclusus muris hostiliq; aggere septus. Ac perfeci, inquit, hæc septus hostili aggere, & muris inimicis inclusus. potest uideri ideo ista dixisse, ut ex his ostenderet quæ fecisset liber in campo, qui multifariam clausus expedire se potuit & uictor exire. Nulla salus bello?] Verba repetit Drancæ. (Capiti cane talia demens Dardanio, rebusq; tuis) proinde omnia magno Ne cessa turbare metu, atq; extollere uires Gentis bis uictæ.] Proinde, quia hæc canis, ne cessa turbare terroribus omnia, & A laudare eos qui non uinci consueuerunt. Bis uictos dixit, ut ostenderet in illis nullam esse uirtutem. Qui enim semel uincitur, potest euentum aduersum imputare fortunæ: qui uerò non tantùm primo congressu, uerùm etiam secundo superatur, ipsum se fatetur suis partibus & commodis defuisse. Contrà premere arma Latini.] Extollis imbelles, & deprimis bellatores: illos ire in ferrum dicis, & Latinos commemoras certamina formidare, quibus acre bellorum studium est, & amor sine trepidatione pugnandi. Laudis loco Latini dixit, propterea quia alio loco positum est: Belloq; frementem Italiã regere. Nunc & Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt, Nunc & Tydides, & Larissæus Achilles, Amnis & Adriacas retro fugit Aufidus undas.] Dic nunc tu qui contraria firmare contendis, fugere arma Latinos, et tremere metu Phrygum, duci Myrmidonum nomen. Nũc & Tydides. & nunc Diomedes in Italia contremit, quos superauit in Troia, & Laryssæus Achilles: & si Achilles superesset, etiam hunc diceres timuisse. Et qui hæc falsis roborare contendis, dic Aufidum fluuium immensum & magnum retro posse refluere, & quòd in undas Adriaci B maris formidet exire. Ecce hîc subtiliter tangit, quod legati ad Diomedem missi nullum uiderint, et falsa profeßi fuissent. Vel quum se pauidum contra mea iurgia fingit Artificis scelus, & formidine crimen acerbat.] Certe ait, quale illud scelerati commentum est, timorem fingere, accusationes duras exercere. Nunquam animam talem dextra hac (absiste moueri) Amittes: habitet tecũ, & sit pectore in isto.] Esto securus Drance, parcam tibi, licet merearis interfici: nunquam enim dextra mea imbelles occidit. Sit magis tecum anima tua, habitetq; in tuo pectore: melius enim de te supplicium dabitur uotis meis, si diutius uiuas, & pœnas iugiter liuoris expendas.

SER. Vis.] uirtus. Imo pectore uoces.] More suo habitum futuræ orationis ostendit. Larga quidem Drances semper tibi copia fandi Tũ quũ bella manus poscunt.] Sũt multa sua ui optima, quæ quoniam per se non possunt uituperari, ab accidentibus uituperantur: ut hoc loco, quoniam eloquẽtia per se optima est, eam culpat ex tempore dicens: Tunc incumbis eloquentiæ, quum manus bella deposcunt. Patribusq; uocatis Primus ades.] Bella penitus ignorans atq; formidans, primus es inter senes ad danda consilia. Magna uolant.] Hom. ἔπεα πτερόεντα προσηύδα. Distinet.] arcet, depellit, propriè extrà tenet: nam Dis, separantis est: unde & Diduco & Distraho dicimus. Meq; timoris Argue.] Vt, Cantando tu illum? Arguo autem genitiuum recipit, ut Arguo te cædis, insidiarum. & est de Græco, nam ita dicũt: κατηγορῶ σε φόνου, ἐλέγχω σε φόνου ἢ κλοπῆς. Quando.] siquidem. & per irrisionem in illum confert laudes. Insignis agros.] nobilitas, clarificas: nam uerbum est Insignis. & dicit exautorari e[illegible] sententiam, quòd de bello iudicat uirtutis ignarus. Istis.] Δεικτικῶς. Pulsus ego.] Quia ille dixerat, Pone animos, & pulsus abi. & agit coniectura: nam hoc uult intelligi, non posse dici merito pulsum eum, qui sequendo bella deseruit. Apertè autem hoc dicit, Potest meritò

Si patrij quid Martis habes, illum aspice contrà
Qui uocat.
Talibus exarsit dictis uiolentia Turni,
Dat gemitum, rumpitq; has imo pectore uoces.
Larga quidem semper Drances tibi copia fandi,
Tũ cum bella manus poscũt, patribusq; uocatis
Primus ades: sed non replenda est curia uerbis,
Quæ tuto tibi magna uolant, dum distinet hostem
Agger murorum, nec inundant sanguine fossas.
Proinde tona eloquio, (solitũ tibi) meq; timoris
Argue tu Drance: tot quando stragis aceruos
Teucrorum tua dextra dedit, paßimq; trophæis
Insignis agros. poßit quid uiuida uirtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis, circunstant undiq; muros.
Imus in aduersos? quid cessas? an tibi Mauors
Ventosa in lingua, pedibusq; fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? haud quisq; meritò fœdißime pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
Sanguine, & Euandri totam cum stirpe uidebit
Procubuisse domum, atq; exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens,
Et quos mille die uictor sub tartara misi
Inclusus muris, hostiliq; aggere septus.
Nulla salus bello? (capiti cane talia demens
Dardanio, rebusq; tuis) proinde omnia magno

Ne cessa turbare metu, atq; extollere uires
Gentis bis uictæ, & contrà premere arma Latini.
Nunc & Myrmidonū proceres Phrygia arma tre-
Nunc & Tydides, & Larissæus Achilles: (miscūt,
Amnis & Adriacas retro fugit Aufidus undas.
Vel cùm se pauidum contra mea iurgia fingit
Artificis scelus, & formidine crimen acerbat.
Nunq̃ animam talem dextra hac (absiste moueri)
Amittes: habitet tecum, & sit pectore in isto.
Nunc ad te, & tua magne pater consulta reuerto,

A meritò credi, quòd pulsus sit is, cuius tot extant tropbæa? *Cum stirpe.*] Occiso enim Pallāte, interijt eius cuncta posteritas. *Bitias.*] Subaudi Ingens, à consequentibus. *Mille.*] Finitus numerus pro infinito. *Aggere septus.*] Vt, Vestris ò ciues undiq; septus Aggeribus. *Nulla salus bello? capiti cane talia demens Dardanio.*] Quoties argumentum non possumus soluere, aut contraria obiectione, aut risu, aut maledicto, ut in hoc loco, aduersario respondemus. *Cane.*] Pro diuina. *Proinde.*] itaq;. et est ordo, Nulla salus bello, proinde omnia magno ne cessa turbare metu: cætera κατὰ παρένθεσιν dicta sunt. *Extollere uires Gentis bis uictæ, & con. etc.*] Hæc est uirtus eloquentiæ. Arma autem Latini inuidiose dicit, ut Drancem Latino reddat inuisum. nam debuit
B Mea dicere. *Myrmidonum proceres.*] Græcorum principes. Dicit autem Patroclum & Achillem: nam licet ipsi aliunde fuerint, tamen Myrmidonibus imperarunt. Hoc autem ponit inter impossibilia, & utitur Græco prouerb. ἄνω ποταμῶν ἱερῶν ῥέουσι πηγαί. sic Horat. Et antè Padus Matina lauerit cacumina. & sic est modò dictum, ut in 4. Nunc Lyciæ sortes, nunc et Ioue missus ab ipso. *Retro fugit Aufidus undas.*] Apuliæ fluuius cadens in Adriaticum pelagus. *Vel cum se pauidum contra mea iurgia fingit.*] Contra illud quod ait, Det libertatem fan[illegible]flatusq; remittat. nam hoc dicit, Timorē suū naturalem inuidiose in eam causam retorquet, ut meæ præsentiæ, non illius naturæ quod timet esse uideatur: hoc est enim quod planius iterat, dicens: Et formidine crimē acerbat. *Artificis scelus.*] Nam sceleratorum est simulare formidinem. *Habitet tecum, & sit pectore in isto.*] Peßima & uilis anima habitet tecum in membris congruis. nam Talem uilem & peßimam accipimus, quā nefas est perire ea dextera, quæ tantùm uiros forteis cō-
C sueuit occidere. *Consulta reuertor.*] Consultor est qui consulit, Consultus qui consulitur, Consultum uerò res ipsa de qua consulitur. *Si nullam nostris spem ponis in ar.*] Insinuatione utitur: id est, callido & subtili aditu ad persuadendū. Vult enim dicere, melius esse interire, quàm pacem rogare: quod quia apertè non audet, latenter & paulatim ad hoc serpit. Nanq; inter principium & insinuationem hoc interest, quòd Principium est aperta rei narratio, Insinuatio (ut diximus) est callida & subtilis oratio.

POM. Sab. *Talibus.*] Loquitur Turnus. *Tunc cum bella.*] id est tunc es eloquēs, cum manus bella poscunt. *Non replenda* [illegible]d est non opus est uerbis hoc tempore. *Detinet.*] separatim tenet. *Solitum.*] ut soles. *Meq; timoris.*] scilicet me timidum. *Tum Drance.*] Contemnit à rebus gestis, quæ nullæ erant. *Pulsus ego.*] dixit, Drance pone animos, & pulsus abi. *Atq; exutos Arcadas.*] quia interemit Pallantem cum multis Arcadibus. *Nulla salus.*] tu Drance, qui inclusus muris nulla es salus ad bellum, cane talia capiti tuo. *Arma Latini.*] nam [illegible]atini sunt. *Mirmydonū.*] Mirmydonibus præfuit Aiax: ut alij uolunt, Achilles. *Retro fugit.*] credo, intelligit de Diomede. Aufidus fluuius Apuliæ, alluit Can

nas. *Artificis scelus.*] contra illud cū ait, demus libertatē fandi, scelestus simulat formidinē. *Absiste.*] nolo irruere in te. *Sit pectore in isto.*] scilicet tuo. uilis animus tecū sit.

VAR. Lect. *Dum distinet hostem (aut hostes) Agger murorū.*] In ueteribus libris aliquot, Dum detinet hostis Aggere murorum. *Nec inundant sanguine fossæ.*] Apud Priscianum Fossas legitur. *Tona eloquio, solitum tibi.*] In libris antiquis Solito legitur. *Circunstant undiq; muros.*] In libris aliquot Circundant legitur. *Arma tremiscunt.*] In Mediceo, & ueteribus pene omnibus Tremescūt legitur. *Et formidine crimen acerbat.*] In Oblongo libro Aceruat legitur. *Et tua magne pater.*] In Romano libro Magna legitur.

Nunc ad te, & tua magne pater consulta reuertor.] DON. Ex oratione turbulenta, quam pro ratione personæ protulit, ad mitem atque humilem repente conuersus est: uel quia cum rege instituerat loqui, uel cum eo quem socerū sibi esse cupiebat. Plus tamen ostendit se socero deferre quàm regi, dicendo: Magne pater. alioqui diceret, Magne rex. In ipsa tamen tranquillitate sermonis, est quædam consiliorum Latini atq; dispositionum occulta uituperatio. Nunc ad te, ait, magne pater redeo, & ad consulta tua. Patrem uidetur dixisse, quasi honorificentiæ loco, utpote qui loquebatur ut gener, ut ostenderet quod diximus, plus se socero deferre quàm regi. Sed alia loquentis intentio est: summa enim dispositionum Latini displicebat Turno. Deniq; post appellationem patris secuta propositio est, qua ostendit se de illius consilijs tractaturum: ut ostenderet improuidum patrē. Ergo appellatione Magni patris irrisionē induxit obliquā: quasi diceret, Qualis pater es, qui non recte consulis filiæ tuæ? Qualis pater, cui suasum est facile, ut missa affinitate ciuis, nudo, peregrino, naufrago filiam tuam dare festines? *Si nullam nostris ultrà spem ponis in armis, Si tam deserti sumus, & semel agmine uerso Funditus occidimus, neque habet fortuna regressum.*] Quattuor posuit cum uarietate mirifica, quæ tamen Latini, & cæterorum desperationem destruere potuissent. Si, inquit, armis nostris spes nulla est, si omnia nos secunda deficiunt, & sic concidimus ut surgendi facultas ulterius non sit, & fortuna nostra sic abijt ut remeare non poßit aut nolit: *Oremus pacem, & dextras tendamus inermes.*] Oremus indignum, & depositis armis tendamus uacuas manus. Hæc non sic prosequitur ut fiant, sed ut ostendat concilij illius quasi iners fuisse factum. Disputat quippe repetito certamine superari posse contraria. Non sic, inquit, pugnatum est, ut defectio grauis uideatur extitisse: nec sic concidit dimicationis conuentus, ut exhibeat urgente desperatione succumbi. Potest iterum, unde abijt, felix redire fortuna. Orandā uidelicet pacem et inermes dexteras esse tendendas, εἰρωνικῶς positum: quasi reuera oranda esset pax, & adijcienda ignauis gentib. uirtus, & quæ in hostis iugulū armatæ tendi debuerant, inermes ad eorum genua dexteræ uerterentur. *Quanquam ô, si solitæ quidquam uirtutis adesset, Ille mihi ante alios, fortunatusq; laborum Egregiusq; animi, qui ne quid tale uideret, Procubuit mo*

riens, & humum semel ore momordit.] Multi totū iungunt, & quod generaliter optauit, & quod cœpit signare per species: quod fieri dictiōis natura nō patitur. Proinde separandum est quod ait, Quanquā ō si solitæ quicquam uirtutis adesset. Hoc enim optantis est: illud uerò quod secutum est, hoc fuit quod optabatur, Ille mihi ante alios. Ille, inquit, uel maxime cui profuit, quòd fortiter cecidit, ne tale dedecus cerneret qui fuerat felix, magni animi, & in laboribus patiens. Laudat fortunam uiri fortis, & non dicit nomen: omnes tamen Mezentiū sentiūt, qui cum sua felicitate procubuit, nec ad illa concilij ludibria reseruatus est, ut sumeret præmia, qui nō uicerat, & qui uinci potuerat, rogaretur. Qui nequid tale uideret, Procubuit moriēs, sic positū est, quasi nō uictus cecidisset, sed uoluntate sua. Hoc ideo, ut uictoris minueretur gloria, & præuenisse talium consiliorum turpitudinem crederetur, qui necessitate potius quàm uoluntate conciderat. Sin & opes nobis, & adhuc intacta iuuentus, Auxilioq; urbes Italæ, populiq; supersunt. Sin & Troianis cum multo gloria uenit Sanguine, suntq; illis sua funera, parq; per omnes Tempestas: cur indecores in limine primo Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?] Assuit partibus suis, et ea quibus grauabatur, extenuationis artibus releuauit, inducta scilicet comparatione. Nos, inquit, si priores opes perdidimus, habemus alias: primum intactam iuuentutem. Iuuentus intacta est, quæ nondum interfuit bellis, perindeq; robore integro & ab omni certaminum fatigatione discreta monstratur. Sunt & auxilia multarū urbium multorumq; populorū. totum falsum asserebat. Cæterum si uerum esset, ostenderet expresse urbium nomina, & uocabula gentium, uel hominū demonstraret. Hæc fuerunt pro partibus Turni: dicit iam alterius partis incommoda grauia satis & perniciosa, ut parem ostendat utriusq; partis extitisse fortunam. Si constat, inquit, etiam Troianis non sine infinitorum cæde gloriam prouenisse, ac perdidisse infinitam iuuentutem, quam illorum putamus extitisse uictoriam? Vicit ille, qui ex congressione belli sine clade discessit: at isti & amiserunt suos, & pari certaminum tempestate subuersi sunt. quæ quum ita sint, cur in ipsis initijs deficimus, & ante sonitum tubæ grauiter contremiscimus? Et antè solitus est utcunq; releuare malorum apertorum inuidiā, & uera falsis obruere: nam non æqua utriusque partis calamitas fuit. nam in ipsis uis grauior magis, et non initium fuerat belli, quando iam constabat sæpe & male pugnatum. Tremorem autem non repentinum fore ex tubarum clāgoribus, sed usitatum & ex aduersis malis antiquum. Interea quia potuit in mendacio conuinci, addidit etiam ista, consentiens subtiliter ueris. Multa dies uariusq; labor mutabilis æui Rettulit in melius, multos alterna reuisens Lusit, & in solido rursus fortuna locauit.] Certe, inquit, si aduerso euentu pugnauimus, detrimenta superioris temporis futuris possumus successibus reparare. Ludit enim homines fortuna, & superiores deijcit aliquando, & erigit aliquando deiectos. Multa dies hæc præstat, & indefessa laboris instantia: uenient meliora posterius, & nostra commoda prouentu meliore firmabunt. Respondet & illi parti, qua Diomedes dictus est auxilia denegasse. Non erit auxilio nobis Ætolus & Arpi.] Inde, inquit, consilio & mente defecistis, quia Diomedis societas uobis prodesse noluit. At Messapus erit, felixq; Tolumnius, & quos Tot populi misere duces. nec parua sequetur Gloria delectos Latio, et Laurentibus agris.] A Qui uerè fuerant, hos proprijs nominibus designauit: quos falso asserebat, generaliter tetigit. uelut, Quos tot populi duces miserant. Non, inquit, parua sequetur gloria, quos habemus ex ciuibus lectos Latio et Laurentibus agris. Laudis loco est positum, ut natura fortes intelligantur, quos Italia generat: quorum præcipui, qui meruerant deligi. Hæc falsa asserebat, sed his adiunxit ueritatem, ut totum uideretur esse credibile. Est et Volscorum egregia de gente Camilla, Agmen agēs equitum, & florentes ære cateruas.] Ecce positū est nomen, quia constabat Camillam uenisse cum exercitu. Hæc utpote fœmina, quia plena laude præferre non potuit, applicat, & per quæ posset iure meritoq; laudari. Volscorum, inquit, de gente est, quasi apud Volscos non tantum uiri, uerumetiam fœminæ fortes esse uideantur. Egregia de gente. in magno quippe populorum numero sunt nonnulli, qui cæteros nobilitate præueniant. Agmen agens equitum. crescit laudis augmentum. meruisse enim exercitum ducere, quantæ est felicitatis? Et florentes ære cateruas. ne ignobilibus applicata uideretur. Nec eorum quantitas definitur, ut æstimatio incerti numeri fidem ueritatis B excedens ducis meritum cumularet. Plena Volscorum prædicatio. Multi, inquit, fuerunt instructi equis & fortes, atq; armis splendidi ac refulgentes. Qualis illa gens fuit, quàm fortes uiri, quando fœminæ ipsorum & ire ad bellum non dubitant, & præficiuntur armatis? Quòd si me solum Teucri in certamina poscunt, Idq; placet, tantumq; bonis communibus obsto, Non adeò has exosa manus uictoria fugit, Vt tanta quidquam pro spe tentare recusem.] Consensus iste nō ex uoluntate Turni, sed ex necessitate ueniebat: nam uerba eius sic prolata sunt, ut nolentem potius demonstrarent. Si, inquit, solus petor, qui cum Ænea congrediar, & hoc putatis conducere commodis uestris, ut ex unius fortuna pendeat utilitas uestra, & ego impedio, quod prodesse omnibus potest, cupiens uobis pro uoluntate uestra esse consultum, conditionem propositam non recuso. Ne autem de se diffidere uideretur, ait: Non adeo me deseruit fortuna prosperior, ut recusem quod mihi afferre possit decus & gloriam. Ibo animis contrà.] Ibo magis obuius, nec expectabo C dum ueniat, ostendam cunctis totum posse, qui plenā animis peragenda susceperit. Vel magnum præstet Achillem, Factaq; Vulcani manibus, paria induat arma Ille licet.] Licet ille Achillem uirtute præueniat, licet ille Vulcani donis armetur, ibo contrà, prouocaturus potius segnem, quàm expectaturus hostis arbitrium. Paria arma, inquit, quia & ipse habuit aliqua, quæ Vulcanus fecerat. Vobis animam hanc, soceroq; Latino Turnus ego, haud ulli ueterum uirtute secundus Deuoui.] Qualitas ista uerborum miserationem potius significabat, quàm pugnaturi audaciam. Ego, inqu[illegible] & socero deuoui animam meam, licet comparatione uirtutis secundus ueteribus. Non similem nec se ueteribus æqualem fecit, quasi cum arrogantia diceret se esse meliorem. Solum Æneas uocat.] Verba repetit Drancæ, quia suprà dixit, Illum aspice contrà Qui uocat: respondit ipse. Et uocet oro.] Opto, inquit, & rogo ut Æneas me uocet solum. utraque enim conditio pro me est. Si uicero, erit gloriæ meæ: sin alius certaminis exitus fuerit, sequetur memoriam meam ingens fama, quòd cessantibus uobis solus certare contendi. Nec Drancès potius,

A potius: ſiue hæc eſt ira deorū, Morte luat: ſiue eſt uirtus et gloria, tollat.] Vnum tantum non dicat Drances, quia ipſius cauſa aut occubui, aut uici: ne'ue ex aduerſis meis gaudeat, aut ex proſperis aliquam ſibi uendicet partem. ſcilicet ne dicat: Ego hunc in periculum miſi, aut impulſu meo factum eſt, ut certaret & uinceret.

Si nullam noſtris ultrà ſpem ponis in armis,
Si tam deſerti ſumus, & ſemel agmine uerſo
Funditus occidimꝰ, neq; habet fortuna regreſſum:
Oremus pacem, & dextras tendamus inertes.
Quanquam ô ſi ſolitæ quicquam uirtutis adeſſet:
Ille mihi ante alios, fortunatuſq; laborum
Egregiuſq; animi, qui ne quid tale uideret
Procubuit moriēs, & humū ſemel ore momordit.
Sin & opes nobis, & adhuc intacta iuuentus,
Auxilioq; urbes Italæ, populiq; ſuperſunt:
Sin & Troianis cum multo gloria uenit
Sanguine, ſuntq; illi ſua funera, parq; per omneis
Tempeſtas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies, uariuſq; labor mutabilis æui
Rettulit in melius, multos alterna reuiſens
Luſit, & in ſolido rurſus fortuna locauit.
Non erit auxilio nobis Aetolus & Arpi,
At Meſſapus erit, felixq; Tolumnius, & quos
Tot populi miſere duces: nec parua ſequetur
Gloria delectos Latio, & Laurentibus agris.
Eſt & Volſcorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, & florenteis ære cateruas.
Quòd ſi me ſolum Teucri in certamina poſcunt,
Idq; placet, tantumq; bonis communibus obſto:
Non adeò has exoſa manus uictoria fugit,
Vt tanta quicquam pro ſpe tentare recuſem.
Ibo animis contrà, uel magnum præſtet Achillē,
Factaq; Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet, uobis animam hanc, ſoceroq; Latino
Turnus ego, haud ulli ueterum uirtute ſecundus,
Deuoueo: ſolum Aeneas uocat, & uocet oro.
Nec Drances potius, ſiue eſt hæc ira deorum,
Morte luat, ſiue eſt uirtus & gloria, tollat.
Illi hæc inter ſe dubijs de rebus agebant
Certantes: caſtra Aeneas, aciemq; mouebat.
Nuncius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magniſq; urbem terroribus implet,
Inſtructos acie Tyberino à flumine Teucros,
Tyrrhenamq; manum totis deſcendere campis.
Extemplo turbati animi, concuſſaq; uulgi
Pectora, & arrectæ ſtimulis haud mollibus iræ,
Arma manu trepidi poſcunt, fremit arma iuuentꝰ.

SER. *In armis.*] Aut meis, aut Latinorum generaliter omnium. *Si tam deſerti ſumus.*] Propter Diomedem, qui ſolus negauit auxilia. *Neq; habet fortuna regreſſum.*] Omnia quæ ſibi poſſunt obijci ponit, ſed cum ſolutionibus ſuis: nam & fortuna non eſt immutabilis, & qui ſemel pellitur iterum poteſt reuerti, et auxilijs non ſunt penitus deſtituti, & in ipſorum exercitu eſt adhuc pluri- B mum ſpei. eſt autem ſyllogiſmus. *Quanquam ô ſi ſolitæ quicquam uirtutis adeſſet.*] Non ſe inertiæ arguit, ſed queritur de uirtute amiſſa per negligentiā. ô autem, dolentis eſt exclamatio, et intelligimus immoratā eſſe illic eius o[...]onem: nam exarſit dolore, quia apertè non potuit dicere, moriendū potius eſſe, quàm hoſtes rogādos. Quod tamen dixit, cōferens ſe ad alias perſonas, et laudans eos quibus contigit perire, ne iſta conſpicerent. *Ante alios.*] Melior, omnibus præferendus. *For-* C *tunatusq; laborum.*] Sicut Lætor bonorum. & eſt Græcum, εὐτυχὴς τῶν πόνων. *Tale uideret.*] te laudare, uel hoſtes rogare: uel quod latenter inſinuat, tradi alteri ſibi ante deſponſatam. *Semel ore momordit.*] citò, confeſtim: id eſt, qui tota mortis celeritate conſumptus eſt. Vulnerati autem ſolent uel terram u[...]mordere, ne dolorem eorum indicet gemitus. Lucanꝰ de Pompeio, Timuit ne quas effundere uoces Vellet, & æternam fletu corrumpere famam. & eſt Homeri hemiſtichion, ὀδὰξ ἑλ λαζοίατο γαῖαν. *Vrbes Italæ.*] Quia Diomedes peregrinus fuerat: nam hoc dicit, Habemus robur Italum, non Græcum militē, inertem & diſſolutum. *Superſunt.*] Superabundant, adſunt ultrà quàm bella depoſcunt. *Sin & Troianis.*] Mirè a[...] confirmatas partes ſuas, Troianorum uires imminuens. quid enim proderat dixiſſe, quòd ſuperent Latinis auxilia, ſi etiam Troianorrum integræ uires eſſe probarentur? *Cum multo gloria uenit Sanguine.*] Ac ſi diceret, Non eſt iudicanda uictoria, quæ per immenſa detrimenta contigit. et hoc eſt, unde laudat Salluſtius duces, qui uictoriam incruentato exercitu reportarunt. *Sunt illis ſua funera.*] Id eſt, Troianis. Legitur & illi: & aut Æneæ, intelligimus, aut aduerbium loci eſt, pro illic: ut in ſecundo, Patet iſti ianua leto, pro iſtic. *Parq; per omneis Tempeſtas.*] Alibi, Quanta per Idæos ſæuis emiſſa Mycenis Tempeſtas ierit campos. *Indecores.*] Decor decôris facit, ſicut author, ôris: decus, decoris, ſicut pecus pecoris. ſimiliter facit in compoſitione indecor, côris. Ergo in neutro Co breuis eſt, in maſculino producitur. unde apparet συστολὴν feciſſe Vergil. nam Indecores nominatiuus eſt pluralis à maſculino, ab eo quod eſt Indecor: nam non poteſt hîc Indecus facere. neutrum enim in us terminatum maſculinū ex ſe non facit. Aut certè dicamus Indecores declinationem eſſe cuiꝰ nominatiuus ſingularis non inuenitur. *In limine primo.*] Quaſi in ipſo initio et aditu infelicitatis. & id ad illud reſpexit quod ſuprà dixerat, Semel agmine uerſo Funditus occidimus. *Multa dies.*] illi rei uehemēter incumbit, quam dixerat, Nec habet fortuna regreſſum. dicens fortunam tam labores quàm felicitatem pro temporum qualitate mutare. *Dies.*] tempus. *Luſit.*] decepit: ut, Quid natum toties crudelis tu quoq; falſis Ludis imaginibus? *Et in ſolido rurſus fortuna locauit.*] Subaudi & Multos. & eſt ſenſus, In ſolidum reuocauit oppreſſos, & paulo antè derelictos: luſit uerò & decepit felices. *Non erit auxilio nobis Ætolus & Arpi.*] Redit ad rem, quia occurrebat: ſed negantur auxilia. Ætolum autem dicendo, eius uires ex Græciæ commemoratione debilitat. *At Meſſapus erit, felixq; Tolumnius.*] Bene duo iunxit, quæ quæruntur in bello, fortitudinem & felicitatem. nam de Meſſapo legimus, Quem neque fas igni cuiquam, nec ſternere

 ferro.

ferro. Vtrunq; autem contra Diomedem dicit, quem dicē do Græcum, inertem significat. Infelicitatem uerò eius, su pradicta legatorum uerba testantur. Nec parua se quetur Gloria.] λιτότης figura: minus enim dixit quàm noluit. nam hoc significat, Latina pubes celerrimè uicto riam adipiscetur, quam uix Græci post decennium sint adepti. Est & Volscorum egregia de gente Camilla.] Vt in Septimo segregatam eam à uirorum multitudine ef fecit, & quoniam à sexu non potest, laudat ex gente. Quod si me solum Teucri in certamina poscunt.] Quia audiuit, Illum aspice contrà Qui uocat: etiā utitur ductu. nam obliquè promittit se singulari certamine dimicare uelle, quum nolit. Similiter & in Duodecimo ait, dicens irrisoriè: Sedeant spectentq; Latini. Tantumq; bonis communibus obsto.] Et in tantum obsum commodis pu blicis, ut nisi solus dimicauero, concidat uniuersa Respub. Non adeò.] non multum: nam uerecundè dicit assuetam esse manibus suis uictoriam. Tanta pro spe.] Vt solus dicar seruasse Rempub. Ibo animis contrà.] Ac si di ceret, desunt uires corporis. Vel magnum præstet A chillem.] Et Præstò illum, id est, melior illo sum: et Præ sto illi dicimus. Cicero in Cæsarianis, Tanto ille superio res gloria uicerat, quanto omnibus tu præstitisti. Vul cani manibus paria induat arma.] Bene addidit Paria, nam etiam Æneas habuit arma Vulcania: licet possumus dicere, quòd hoc Turnus non ignoraret, non tamen hoc ualde idoneum comprobatur. Vobis animam hanc so croq; Latino.] Bene sibi & fauorem conciliat populi, & à soceri nominis præiudicio Latini implicat uolunta tem. Vlli ueterum uirtute secundus.] Dicimus & Se cundus illi, & Secundus ab illo. Nec Drances potius, siue hæc est ira deorum Morte luat, siue hæc uirtus & gloria, tollat.] Sensus obscurè quidem dictus, sed facilis, & qui de usu nunquam recedat. nam ita irati de inimico dicere consueuimus, Abeat, nec bonis meis nec malis in tersit rebus: nolo sit aut gloriæ meæ particeps, aut in me inuidiam ex infelicitatis communione commoueat. sicut nunc de Drance dicit, Siue hæc ira deorum morte luat, id est, si periturus sum, nolo inuidiam sustinere, si Dran ces pariter fortè moriatur: si uerò me uirtus & gloria co mitabitur, nolo ignauus felicitatis alienæ sit particeps, si dum meis pugnat auspicijs fortè superarit. Castra Æ neas, aciemq; mouebat.] Id est, ducebat exercitum: ut, Nos castra mouemus. Lucanus, Brundusium decimis iu bet hanc attingere castris: id est, decima deductione. Fremit arma iuuentus.] Hoc est, fremebant ad arma. Arma.] Militaris uox est.

POM. Sab. Solitæ.] semper solitus sum uincere. Ille mihi fortu natus.] Laudat Mezentium perijsse. & ideo fortunatum dicit, quòd non uiderit hæc quæ nunc decernuntur in con cilio Latini. Illi.] dixit pro illic, ut euitaret collisionem gemini ss, quæ simul iungeret ratio metri. ut in secundo, Patet isti ianua leto, pro istic. Tempestas.] simpli citer significat turbulentiam temporis. interdum pro te nore temporis, & pro ipso tempore. Tolumnius.] de his quære in fine libri Septimi. Gloria.] futuram pro pè uictoriam dicit. Obsto.] obsum, ut nisi solus dimi cauero, concidant Latini. Præstet.] Præstare simpli citer significat melius esse. præsto illum, id est, ita ualidus sum, & sum similis illi: præsto illi, significat iuuo. In duat arma.] clypeum factum à Vulcano. Deuoui.] apud Antiquos uictor erat exercitus, cuius dux se deoue

bat: id est, cum cædebatur pro uictima totius exercitus. A Nec Drances.] absit Drances inimicus, & nec calami tati nec fœlicitati intersit. Si ira deorum premit me, nolo quòd Drances luat mecum pœnas. Si uirtus me tollat, no lo sit particeps gloriæ meæ. Iræ,] in concilio Latini.

VAR. Lect. Nec habet fortuna.] In antiquis exemplaribus Ne que habetur. Dextras tendamus inermes.] In Roma no libro Inertis legitur. Et humum semel ore.] In Ro mano libro Simul habetur. Sunt illis sua funera.] In Romano libro legere est, Suntq; illis. Variusq; labor.] In Romano libro Varij legitur. in alijs Belli. Quod si me solum Teucri.] In antiquis aliquot exēplaribus Quod si me Teucri solum habetur. Virtute secundus Deuo ueo.] In antiquis libris Deuoui est. Instructos acie.] In Oblongo Instructosq; habetur. Extemplo turbati animi.] In lib. Romano legere est, Turbati animo.

DON. Illi hæc inter se dubijs de rebus agebant Certantes: ca stra Æneas aciemq; mouebat.] Reprehensio est Latino rum, & Æneæ maxima laudum prædicatio. Tempore enim, quo dubia tractabātur, hoc est incerta, quum euen tum in ancipiti habent, quū deberet celeriter statui, quid B omnibus rectè conduceret, illi trahebant non tractatibus publicis, sed priuatis tempus, alij dicendo, audiēdo alij. Ca stra Æneas mouebat, non parietes castrorum, sed exerci tus copias, nō iam passim aut confusè, sed structa acie at que ordinibus ita, ac si hostis adesset, ex more cōpositas. Nuncius ingenti per regia tecta tumultu Ecce ruit.] Su bitus nuncius per regia tecta ruit cum ingenti tumultu. Magnisq; urbem terroribus implet.] Moraliter nunciū describit. Primo domum regis, dehinc ma[illegible] terroribus implesse ciuitatem. Duplici autem ratione ad domum La tini primò peruenerat, uel quia rex ante omnes super re bus instrui debuit, uel quia illic fuerant primi omnes, con silij peragendi causa congesti: quo facto tota urbs maio re desperationis horrore affecta est. Subnectitur quid nuncius ille apportasset. Instructos acie Tyberino à flu mine Teucros, Tyrrhenamq; manū totis descendere cam pis.] Vsq; adeò uerus ille nuncius fuerat, ut quàm in infi nito modo esset hostilis exercitus, & quàm instructus, et ex quib. populis uideretur esse collectus, et qua uel quàm lata terrarum descenderet parte referret & diceret. Cre C scebat autem metus, quòd iam omnes campos cœpisset op plere. Quis non crederet ad bellum uenire congestos: qui faciem pugnæ infinito modo, & ordinū digestione mon strabant? In his quæ, ut ostendi, maioris metus causa pro ponuntur, maiorem uim habent infinito modo, quàm uel generaliter dicta, uel inchoatiuo expressa, ut hoc loco. Nam Descēdere cùm nihil ostendat iam esse completum, significat adhuc esse quod descendat, ac per hoc metū es se maiorem, quum infinitum appareat, & quantū adhuc supersit, nesciatur. Hoc & generalita[illegible]. Diceba tur quippe uenire Teucros, uenire Tyrrhenos, et non sal tem uel æstimatus numerus reperiebatur: nam si sic pone retur, Descenderunt, Impleuerunt, hoc solum putaretur, quod oculis subiacebat. Extemplo turbati animi, con cussaq; uulgi Pectora, et arreptæ stimulis haud mollibus iræ.] Insperatus nuncius cunctos motu uario diuersoq; turbauit: statim quippe confusa sunt atque concussa uulgi pectora, terrorq; ipse iunxit augmentū. Concussa[illegible] sunt uulgi pectora. plus est enim Concuti, quàm turbari. Et arreptæ stimulis haud mollibus iræ. animorum pertur batio et concussio pectorum ira omnes accenderat. Ar ma

A ma manu trepidi poſcunt.] Videbantur arma poſcere, ſed hoc non ſine trepidatione faciebant. Fremit arma iuuentus.] fiducia iuuentutis nonnulli ducebantur, ut armati contenderent. Flent mœſti, muſſantq; patres.] Hæc enim maiores reipublicæ ſollicitudo tangebat, qui potiores in ciuitate fuerant, & quibus fuit genus ac ſubſtantia potior. Flebant iſti, quum pro loco ſuo, ipſi periculis proximi eſſent atq; detrimentis. Hic undiq; clamor Diſſenſu uario magnus ſe tollit in auras.] Diſſenſus uarius fuit in illo cœtu, quum diuerſi, utpote in maxima multitudine, diuerſis animorum æſtibus mouerentur: nec mutus ille, aut ſine fletibus patrum fuerat mœror, ſed ex Latini domo clamor ac uoces referebantur ad cœlum. Haud ſecus, atq; alto in luco cum forte cateruæ Conſedêre auiū, piſcoſo'ue amne Paduſæ Dant ſonitum rauci per ſtagna loquacia cygni.] Facta eſt comparatio auium minutarum & potiorum, ſecundum naturam ſuam deſcriptarum. Minores quippe ſeparatim ſe in luci arbore congerunt, atq; illic ſtrepūt: Cygnos, qui ſunt fortunæ potioris Paduſa facilius colligit, propter piſcem,
B quem de eius flumine capiunt. Immo, ait, ô ciues, arrepto tempore Turnus, Cogite concilium, & pacem laudate ſedentes: Illi armis in regna ruunt.] Magna obiurgatio Turni uerbis pauciſſimis dicta. Quid trepidatis, inquit: habetis tempus otioſum: ſedete potius & bona pacis quietemq; laudate, dum illi armis optata poſſideant. Nec plura locutus Corripuit ſeſe, & tectis citus extulit altis.] Non locutus eſt plurimis, quia obſtabat neceſſitas præſens, & multis loqui non debuit, qui in alijs multiloquium reprehendebat: quapropter quum non plura dixiſſet, ſe proripuit, & extra tecta citus exijt: mature enim hoſti debuit & properanter occurri. Cœpit iam dare mandata, & diſpoſitionibus commodis ſuos potiores inſtruere. Tu Voluſe armari Volſcorum edice manipulis.] Aiunt Manipulum dici ducentorum militum numerum ſub uno rectore conſtitutum. Iſte igitur multos manipulos mandat armandos, & producendos in campum. I u ait, & Rutulos.] Scilicet ut manipuli & Rutuli iſto curante regerentur. Equites Meſſapus in armis, Et cū fratre Coras latis diffundite campis.] Compendioſe locu
C tus eſt, qui feſtinabat aggredi certamen, ut Meſſapus & Coras fraterq; eius per campos equites funderent. Pars aditus urbis firment, turresq; capeſſant.] Aditus urbis portæ ſunt, uel minores ingreſſus, qui muniendi fuerant omni cura, ne hoſtis intraret: propter meliorem uero tuitionem turres quoq; cuſtodiendæ. Cætera, quâ iuſſo, mecum manus inferat arma.] Cætera manus, id eſt, cætera multitudo mecum conſtituta, ferat arma, qua iuſſero. Ilicet in muros tota diſcurritur urbe.] Metu omnes exciti, quia extremum timebatur excidium, concurrebant ad muros ex omni ciuitate, ipſam ſaltem defenſuri ſi poſſent. Ilicet ignis edax ſumma ad faſtigia uento Voluitur, exuperant flammæ & furit æſtus ad auras.] Aſſumptū fertur ex ueteri conſuetudine, ſicuti retro meminimus, ex more iudicum: nam quum actus ſuos expleſſent, hac uoce per præconem utebantur, ut dicerent, Ilicet: hoc eſt, ire licet. ut uniuerſi qui aderant, obſeruationis ſollicitudine ſoluerentur. Conſilium ipſe pater, & magna incepta Latinus Deſerit, ac defert turbatus tempore triſti.] Impediente ratione temporis, quo tantæ cladis nuncius uenerat, differt Latinus conſilium, deſertis magnis inceptis, hoc eſt actibus, commotus metu ſcilicet inſtantis exitij. Inceptum diſpoſitionem animi ſignificare, & in Primo libro ex perſona Iunonis expoſuimus. Multaq; ſe incuſat.] Nunc iungit ipſius incuſationis multiformem cauſam. Qui nō acceperit ultro Dardanium Æneam: generumq; aſciuerit urbi.] Qui non ultro ſuſceperit in affinitatem neceſſarium uirum, commodumq; non tantum ſibi, uerū etiam ciuitati. Vltro, ideo dixit, quia habere gratiam potuit ex uoluntatis ratione, quod uidebat futurū eſſe ex neceſſitate, Incipit fieri, quod mandatis complexus eſt Turnus, ut portæ neceſſarijs præſidijs firmarentur. Præfodiunt alij portas, aut ſaxa, ſudeſq; Subijciunt.] Hæc fuerunt munimenta portarum, ut ſaxis & ſudibus firmarentur. Bello dat ſignum rauca cruentum Buccina.] Quū enim hoc factum fuerit, illico conſeritur bellum. Tum muros uaria cinxêre corona Matronæ, puerique.] Imbellis ætas & ſexus cinxit muros corona uaria. Varietatem fecerat mulierum, puerorumq; diuerſitas: at hos mixtos potius, quàm ſeparatos debemus accipere, ut pueri cum matribus ſtetiſſe uideantur. Vocat labor ultimus omnes.] Non quò aliquid efficere potuiſſent, oppleuerant muros: ſed quum ultimo labore, hoc eſt, periculo ſuis parietibus truderentur.

Flent mœſti, muſſantq; patres: hic undiq; clamor
Diſſenſu uario magnus ſe tollit in auras.
Haud ſecus atq; in luco cum forte cateruæ
Conſedêre auium, piſcoſo'ue amne Paduſæ,
Dant ſonitum rauci per ſtagna loquacia cygni.
Immò, ait, ô ciues, arrepto tempore Turnus,
Cogite concilium, & pacem laudate ſedentes:
Illi armis in regna ruunt. nec plura locutus,
Corripuit ſeſe, & tectis citus extulit altis.
Tu Voluſe armari Volſcorum edice maniplis,
Duc ait & Rutulos equites Meſſapus in armis,
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresq; capeſſant:
Cætera, quâ iuſſo, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota diſcurritur urbe.
Concilium ipſe pater, & magna incœpta Latinus
Deſerit, ac triſti turbatus tempore differt:
Multaq; ſe incuſat. qui non acceperit ultrò
Dardanium Aeneam, generumq; adſciuerit urbi.

SER. Muſſant.] Modò queruntur. Diſſenſu uario.] Alij enim Turni dicta, & alij Drancis probant. Piſcoſo'ue amne Paduſæ.] Paduſa pars eſt Padi: nam Padus licet unus ſit fluuius, habet tamen fluenta plurima, è quibus qui eſt Paduſa quibuſdam locis facit paludē, quæ plena eſt cygnorum. Rauci.] βραγχώδεις. τῶν μέσων eſt: nam modò canoros ſignificat, aliàs uocis peſſimæ. Iuuenalis: Rauci Theſeide Codri. ſicut uenenum etiam de bono & de malo dicitur, ut odor bonus & malus uocatur. Per ſtagna loquacia.] in quibus habitant cygni loquaces. Arrepto tempore.] inuenta opportunitate. Sedentes.] pigri: ut, Immuniſq; ſedens aliena ad pabula fucus. Armari edice.] Figuratè, dic ut armentur. Edice autē eſt imperatiuus: nam ab omnium coniugationum infinito detracta re ſyllaba ultima fit imperatiuus, ut amare ama, docere doce, legere lege, audire audi. cùm autē Fac uel Dic dicimus, ἀποκοπὴν uerba patiuntur.

Præfodiunt alij portas, aut saxa, sudesq;
Subuectant. bello dat signum rauca cruentum
Buccina, tum muros uaria cinxêre corona
Matronæ, puerique: uocat labor ultimus omnes.
Nec non ad templũ, summasq; ad Palladis arces,
Subuehitur magna matrum regina caterua,
Dona ferens, iuxtaq; comes Lauinia uirgo.

patiuntur. Maniplis.] Ars quidem exigebat, ut Ma haberet accentum: Ni longa quidem est, sed ex muta et liquida. quod quoties fit, tertia à fine sortitur accentum, ut latebræ, tenebræ. tamen in hoc sermone, ut secunda à fine accentum habeat, uersus obtinuit. Maniplis autem: id est, Signiferis, qui secundum antiquum morem in legione erant triginta. Legio autem habebat sex cohortes, sexaginta centurias: licet in his rebus accessu temporis ducum uarietas semper mutauerit militiæ disciplinam. Equites Messapus in armis Et cum fratre Coras latis diffundite campis.] Equitem in armis, id est armatum: nam figura est. Messapus autem ut diceret, uitauit ὁμοιοτέλευτον. nam uiciosum erat Volusedice Messape. Ergo Messapus aut antiquus est uocatiu[us]: ut, Hesperidum fluuius regnator aquarum: item, Socer arma Latinus habeto. aut certè nominatiuus est pro uocatiuo: quanquã etiam possit esse nominatiuus, ut sit: Messapus et Coras equitem diffundite, pro diffundat: melior tamen est sensus superior. Cum fratre.] Scilicet cum Catillo: nam legimus, Catillusq; acerq; Coras. Qua iusso.] Pro Qua iussero. & est antiquum. Ilicet.] confestim, illico: quod ne diceret, metri necessitas fecit, nam il lico dicimus. Magna incœpta.] Quia de pace cogitabat, quæ impleri non potuit. Multaq; se incusat.] Pro multum: & est Græca figura. Generumq; adsciuerit urbi.] propter urbem. Lucanus de Catone: Vrbi pater est, urbiq; maritus. Gener autem ideo dicitur, quia ad augendum genus adhibetur. Præfodiunt alij portas.] Id est, ante portas fossas faciũt, quæ res nimiam indicat desperationem. Bello dat signum rauca cruentum Buccina.] Bene Bello dat: nam buccina insonans sollicitudinem ac bella denunciat, sicut in Septimo: Quã buccina signum Dira dedit. Prælium autem tubæ indicant: ut, At tuba terribilem sonitũ procul ære canoro Increpuit. Vocat labor ultimus omnes.] Omnes ad laborem ultima necessitas conuocat. Nec non ad templum.] Secundum Homerum, qui indicat in summa desperatione matres ad templa cõcurrere, ut uictoria quæ nõ potest uiribus, possit Deorum fauore conquiri: sic enim monet Helenus, ἕκτορ, ἀτὰρ σὺ πόλινδε μετέρχεο, εἰπὲ δ' ἔπειτα μητέρι σῇ καὶ ἐμῇ, ἡ δὲ ξυνάγουσα γεραιὰς νηὸν ἀθηναίης γλαυκώπιδος ἐν πόλει ἄκρῃ οἴξασα κληῗδι θύρας ἱεροῖο δόμοιο πέπλον ὃς οἱ δοκέει χαριέστατος ἠδὲ μέγιστος εἶναι ἐνὶ μεγάρῳ, καὶ οἱ πολὺ φίλτατος αὐτῇ, θεῖναι ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠϋκόμοιο. Subuehitur.] Propriè: matronæ enim pilentis uehebantur ad templa pergentes: ut, Pilentis matres in mollibus. Matres nunc fœminæ. quidam sanè arbitrabantur inter Matronam & Matremfamiliâs hoc interesse, quòd Matrona dicatur prima pueri mater: Materfamiliâs, quæ plures peperit. Alij hoc putant rectius Matronã dici, quæ in matrimonio cum uiro conuenerit, & in eo matrimonio manserit, etiam si liberi nondum fuerint: dictam matris nomine, spe atq; omine, unde & matrimonium dictum. Matrem uerò familiâs esse quæ in mariti manu mancipiq;, aut in cuius maritus manu mancipiq; esset, quæ in familiam quoq; mariti & sui hæredis uenisset. Alij Matronas, uirgines nobiles dicunt: Matresfamiliâs uerò, quæ in matrimonio per coemptionem conuenerunt: nam per quandam iuris solennitatem in familiam migrant mariti. A Inter Matrem uerò & Matremfamiliâs hoc interest, quòd Mater est quæ præter illam significationem, quæ est πρός τι, quæ tantum conuenit in matrimonio: quod alij Matri familiâs, sicut hoc loco, adplicuerunt. Materfamiliâs uerò quæ conuenit, ut iam diximus, per coemptionem.

Dona ferens.] Peplum scilicet, sicut dixit in Primo: ideo omisit hoc loco. nam Homeri locus est de Hecuba peplum ferente, hoc modo scilicet, τὰ δ' ἄρ' ἀόλλισσαν κατὰ ἄστυ γεραιάς, αὐτὴ δ' ἐς θάλαμον κατεβήσατο κηώεντα, ἔνθ' ἔσαν οἱ πέπλοι παμποίκιλοι, ἔργα γυναικῶν. Et paulo pòst: τῶν ἕν' ἀειραμένη ἑκάβη φέρε δῶρον ἀθήνῃ, ὃς κάλλιστος ἔην ποικίλμασιν, ἠδὲ μέγιστος.

Mussant.] murmurant propter hostilia arma. Padusa, est fluuiolus stagnans, qui intrat Padum. Cogite.] Loquitur Turnus. Messapus.] pro ô Messape. Ilicet.] confestim. Differt.] pacem. Perfodiunt portas.] faciunt fossas ante portam. Vltimus.] Vltimus labor est, cum matrona & pueri ueniunt ad munimenta. Subuehitur.] quia matronæ pilentis uehebantur. Regina.] Amata. Ad templum.] solebant antiqui in periculo facere lectisternia in templis. POM. Sabi. B

Dissensu magnus uario.] In antiquis libris, Dissensu uario magnus. Stagna loquacia cycni.] Antiqui aliquot lib. Liquentia. aliquot alij Stagna sona[illegible]a legunt. In regna ruunt.] In antiquis exemplaribus Ruant habetur. Tristi turbatus pectore.] Antiqua exemplaria, Tristi turbatus tempore habent. Sudesq; Subijciunt.] In antiquis libris Subuectant habetur. Tunc muros uaria.] Veteres lib. Tum legunt. AR. Lect.

Nec non ad templũ summasq; ad Palladis arces Subuehitur, magna matrum regina caterua Dona ferens.] Cum hæc agerētur, subuehebatur regina tendens ad templum & arcem Mineruæ ferens dona. Subuehebatur dixit, non ambulabat, quia defecerat animo: nec portabatur in totum, quia utcunq; iter faciebat pedibus suis. Ibat, inquit, ad templum, sed cõtinebatur utrunq;, ut peruenire potuisset. Iuxtaq; comes Lauinia uirgo Causa mali tanti.] Legitur &, Causa malis tantis, quia multa acciderant mala. Cum ea, inquit, & Lauinia pergebat, quæ fuerat malorum omnium causa: si enim nuptiarum eius controuersia non extitisset, tot nunquam fuissent aduersa. Oculos deiecta decoros.] Deiecerat Lauinia oculos, uel propter inuidiam temporis, uel propter uirginalem uerecundiam. Potuit (inquit) habere fiduciam erigendi oculos, quum pulchri essent: sed pr[illegible]ur conscientia. Sciebat enim se esse malorum omnium causam, & quid uirgini conueniret eunti per publicum nouerat. Succedũt matres.] Ingressæ sunt matres, ubi fuerat dea. Et templum thure uaporant.] Quasi plurima species thuris, fauorem numinis multò maiorē in tanto periculo prouocare potuisset. sic officiosis manibus altaria cumulabant, ut uapore ipso templi partes uniuersi tepuissent. Et mœstas alto fundunt de limine uoces.] Quidquid mæroris animo retinebant, flebilibus uocibus testabantur plangentes præterita, & futura metuentes: hoc magis dolore concussæ, ne in Æneæ connubium Lauinia perueniret. DON. C

A ueniret: nam idcirco cum ea ad Mineruæ templum ma-
tres multæ congestæ sunt. Fundunt, inquit. tale est Fun-
dunt, quale est, Templum thure uaporant: quasi precum
copia extorquere posset numini, quod breuitas nequibat
implere. Affectus hic expressus est fœminarum, quæ ui-
debant studium suum in Turni successibus defecisse, et pu
tabant adiumento numinis, ac thuris copia, & multilo-
quio precum fieri posse, quod prouenire cupiebant. Ar
mipotens, præses belli, Tritonia uirgo.] Tria posuerunt,
quibus beneuolam redderent, quæ tamen tempori ac per
sonæ cōgruerent. Bellum enim gerebatur, debuit rogari
quæ in armis plurimum poterat, & omnibus bellis præ-
esse consueuerat. Quæ autem in causa uirginis fuerat ro-
ganda,*. Subiungitur summa petitionis & ductionis ge
nere, quod personæ mulierum conueniret. Frange ma-
nu telum Phrygij prædonis, et ipsum Pronum sterne solo,
portisq; effunde sub altis.] Tria quæsita sunt, ut frange-
retur telum, quod manu portabat Phrygius prædo. Phry
gius et prædo deformationis causa sunt posita. Cæterùm
Æneam debuerant dicere: uolunt enim ex facto Paridis
B omnes Troianos esse raptores, et castitatis uiolandæ gra-
uissimos inimicos. Nomen Æneæ suppressum est, & di-
cta sunt ea, quæ habere morsum inuidiæ potuissent. Et i-
psum Pronum sterne solo. ut confusus atq; superatus in fa
ciem caderet: hoc est enim Pronum cadere, ut præcipita
tus in caput, uultum terræ collidat. Portisq; effunde sub al
tis. ut eo loci fundatur iaceatq; exanimis, unde ab omni-
bus fœminis è muris turribusq; ac portis conspici posset.
Agitur ipse furens certatim in prælia Turnus.] Furens
Turnus ipse, quem maior tangebat necessitas belli, quem
exagitauerant Latini dicta, & nimia constantia Dran-
cæ inimici, parabatur instructione bellica furore potius,
quàm consilio prouocatus. Ducebatur enim spe magna
uincendi, ut post uictoriam Lauiniæ nuptias obtineret,
& ultionem congruam in perniciem exerceret. Certatim
dixit, instanti properatione. Iamq; adeo Rutulum tho-
raca indutus ahenis Horrebat squamis.] Armari istū ge
neraliter dixit: uadit nunc ad species armorū et corporis
membra. Iam, inquit, thoracem sumpserat. thoracis muni
C men adhibetur, ut uirum fortem à scapulis contegat, usq;
ad uentris ultimā partem. Squama est, quæ currēte subti-
litate artis sic componitur, ut serpentis imitetur exuuias.
Surasq; incluserat auro Tempora nudus adhuc.] Post mu
nimenta quippe totius corporis inducitur galea. Tempo-
ra nudus, genus esse locutionis similibus locis ostendimus.
Laterīq; accinxerat ensem.] Sumpsit alia, quib. muniret
corpus suū: ensem uerò, quo perimeret inimicos, lateri suo
aptè suspendit. Fulgebatq; alta decurrens aureus ar-
ce.] Veniens ab arce totus aureus apparebat. Exul-
tatq; animis, & spe iam præcipit hoste.] Sic animis exul
tabat, ut hostem iam se superasse confideret. Additur cō-
paratio, quo fœmina consueuit ornare. Qualis ubi a-
bruptis fugit præsepia uinclis Tandem liber equus, cam-
poq; potitur aperto.] Præsepia quidem propter alimo-
niam grata sunt animalibus, sed diuturna retinentia uin-
culorum illis admodum grauis est. Proinde præsepia fu-
giunt, quum post exclusam inediam desiderium liberta-
tis accedit, ut pensetur luxuriando captiuitas, & ruptis
uinculis tædiorum nexus nodiq; soluantur. Aut ille in
pastus, armentaq; tendit equarum.] Hoc est, in pascua.
Armentaq; tendit equarum. aut uentris aut libidinis cau-
sa raptatur. Aut assuetus aquæ perfundi flumine no-
to.] Aut certè festinat ad flumen, cuius aqua lauari con-
sueuit. Emicat.] Ipse exponit, quid sit Emicat. Ar-
rectisq; fremit ceruicib. altè Luxurians, luditq; iubæ per
colla, per armos.] Hoc erat Emicare, placere sibi omni
parte membrorum, dum arrectis ceruicibus se in altum
erigit: dum per colla eius, perq; armos ludētes comæ fun-
duntur. hoc ad corpus, ad animum uerò Fremit, & Luxu
riatur pertinet. Obuia cui, Volscorum acie comitante
Camilla Occurrit, portisq; ab equo regina sub ipsis Desi-
luit.] Desilire celeritatis habet & fortitudinis significa-
tionem, Descendere uerò tarditatis. Vbi Turnum uidit
stantem ante portas, ut honorificā sese monstraret, mox
equo desiluit. Quam tota cohors imitata relictis Ad
terram defluxit equis.] Defluxit, hoc est, ex alto ad pla
na peruenit: deferre enim Turno uniuersi debuerant, imi
tati factum reginæ. Tum talia fatur.] Quæ sint uel
qualia uideamus. Turne, sui merito, si qua est fiducia
forti, Audeo, & Æneadum promitto occurrere turmæ.]
Omen potest uideri, quòd Camilla in ipso portæ limine
excepit exeuntem, ducens auxilia equitum: accedente e-
tiam eo, quòd ei ultro pollicebatur operam suam. Verùm
ne arrogantis esset, si diceret, Quia fortis sum, audeo pri-
ma Troianorū cœptis occurrere: posuit in medio dubita-
tionē, ut nec Turni spē frangeret, nec ipsa, aliquid super
aliū duxisse uideret. Ait ergo, Turne. Cœpit à nomine: lo
quebatur enim regina cum rege. in quo si fortunæ partes
inspici placet, non errauit: si animorum, rectè etiam sic
nomen dixit. Signū est quippe meræ beneuolentiæ, cùm
orationem futuram nomen anteuenit. Si qua esse potest
fiducia (inquit) in fortibus, spondeo me Troianis ire
obuiam posse. Ecce signum primum audaciæ, ut non di-
ceret expectaturam se, dum uenirent, sed occursuram im
minentibus Tyrrhenis. Ecce et occursurā sese confirmat,
et id solā esse facturā. Ait enim. Me sine prima manu
tentare pericula belli.] Permitte, ut ego primas belli par
tes excipiam. Tu pedes ad muros subsiste, & mœnia
serua.] Vel quia pars est aliquanta uictoriæ in conser-
uatione ciuitatis, uel quia intra ipsam Lauinia & socer
fuerunt, debuit diligentius & cautius defensari. Fuit igi-
tur magnum cōsilium fœminæ, ut superaret ipsa Tyrrhe-
nos: Tros cum Ænea, atq; Arcades, ac si ad muros acce-
derent, Turnum inuenirent præsentē. Turnus ad hæc,
oculos horrēda in uirgine fixus.] Horrendam dixit, quæ
sine reuerentia uideri non posset. Quum, inquit, tales ani
mos Turnus uidisset in uirgine, stetit oculis fixis: place-
bat enim non tantùm consilium suum, uerumetiam insi-
gne constantiæ. Ad hæc ergo quæ illa dixerat, sic ipse in-
stituit loqui. O decus Italiæ uirgo, quas dicere grates,
Quas'ue referre parem?] Ecce dictio prolata in necessi-
tate belli: uno enim uersu & dimidio, laudem prosecutus
est uirginis, asserens eam ornamentum esse totius Italiæ,
& gratias in præsenti agit, atq; relaturum gratiam sese
spondet, & in generalitate breui totum comprehensus
est, quidquid existimari posset, aut loqui. Sed nunc
(est omnia quando Iste animus supra.)] Huius uersus or
dinatio talis est: Sed nunc, quando super omnia est iste a-
nimus. Mecum partire laborem.] Quia uideo te, in-
quit, animi uirtute omnia superare, nolo omnem laborē,
sed eius partem uolo suscipias: hoc ideo dixit, quia auden
tem ingentia non debuit onerare quàmplurimis. Laus
missa est pro persona & sexu, quia inconueniens fuit in
fœmina corporis laudare uirtutem. Laudationem eius ad

animi bona consultius reuocauit, quo uirorum fortiũ exempla transferat. Incipit iam ipse dicere consilia, & audentem instruere. Æneas (ut fama fidem, missiq; reportant Exploratores.)] Vbi hanc uidit Turnus tanta animi feruere uirtute, cœpit ei dispositionum suarum secreta committere. Relatio tamen ipsa non fabulosa fuit, sed tempori necessaria: Loquitur, inquit, fama fidem rerum. Res noua fuit ut fama loqueretur aliquando, quod credi debuisset. Dicit iam unde potuit fieri, ut fama illa ueridica probaretur. Missiq; reportant Exploratores. quod dixit Fama, hoc asserunt, inquit, et qui exploratum missi sunt: perindeq; non creditum est temere, quod fama pertulit: quia confirmatur asseueratione multorum, & eorum, quorum officium est nihil nunciare, nisi quod sit plena ueritate suffultum. Nam inde hoc tractum est exploratorum nomen, quia explorata ferunt, hoc est comperta atq; discussa. Fidẽ bis debemus accipere: fidem attulit fama, fidem attulerunt exploratores. Equitum leuia improbus arma Præmisit, quaterent campos.] Improbum dixit, ne inimicum suum sine laceratione prætermitteret: uel inde Improbum, quia bellum prior repetebat. Leuia arma: hoc est, expeditos equites præmisit ad hoc solum, ut iaculis uerberent campos ostentatiouis causa, & propter tegendam fraudem, non tamen ut certamen inciperent. Proinde nullũ asserebat esse terrorem, quando ille exercitus ad hoc uenerat, ut ad prætudendum potius, quàm ad certamen exercendum uenisse uideretur. Ipse ardua montis Per deserta iugo superãs aduentat ad urbem.] Ipse per montis deserta, Ardua superans, hoc est ad ipsum cacumen ascendens, transcenso montis iugo, ad urbem uenire disposuit. Cõpleta relatione dispositionum partis diuersæ, in qua ostendit laborem Camillæ non fore oneri, suum uerò ubi ipse Æneas esset, futurum esse maiorem. Consiliorum propriorum incipit partes intrare. Furta, inquit, paro belli.] Furtum belli est, quum non aperto certamine, sed dolis & fraude ad uictoriam tenditur. Deuexo in tramite syluæ, Vt biuias armato obsidam milite fauces.] Hoc erat furtum belli, cui natura loci suffragabatur, qua Æneas cum exercitu iter fuerat habiturus. Inducitur partis ipsius plena descriptio: utilitas enim consilij apparere non posset, nisi nosceretur primò positio montium, formaq; terrarum. Sed uitiosum fuit extendi narrationẽ eo tempore, quo celerius & dici omnia, & fieri necessitas exigebat. Hanc tamen quũ oportuit exprimi, propter demonstrandos Turni tractatus, in inferioribus posuit. Tu Tyrrhenũ equitẽ colla tis excipe signis.] Hãc partẽ Camilla ipsa poposcerat: sed ut audacior redderetur, addidit eis, per quos securior iret ad bellũ. Tecũ acer Messapus erit, turmæq; Latinæ.] Et ducẽ laudauit Acrẽ dicẽdo, & Turmas Latinas affectu laudantis expressit. Tyburtiq; manus, ducis & tu concipe curã.] Ducis, sic mediũ est, ut sine pronunciantis culpa, uel superioribus uel inferioribus possit aptari. Quippe si dicatur, Tyburtiq; manus ducis, rectè dicitur: si, Ducis & tu concipe curam, non erratur. Laudauit omnes, ne inertes ardenti iunxisse uideretur. Sic ait, & parib. Messapum in prælia dictis Hortatur, sociosq; duces.] Magna dictio, quæ nec repetit dicta, nec moram rebus urgentibus fecit. Et pergit in hostem.] Completis, quæ fuerant tanta in necessitate mandanda, perrexit ad bellum. Est curuo anfractu uallis, accommoda fraudi, Armorum'que dolis, quam densis frondibus atrum Vrget utrunque latus, tenuis quo semita ducit, Angustæq; ferunt fauces, aditus'que maligni. Hanc super in speculis summoq; in uertice montis Planicies ignota iacet, tuti'que receptus: Seu dextra, læuaq; uelis occurrere pugnæ, Siue instare iugis, & grandia uoluere saxa.] Hæc est loci lata descriptio, melius posita ex poeta, quàm ex Turni persona, in qua nihil aliud est, nisi quod pro utilitate faciat insidiantis: ut probare posset, quod dixit, Accommoda fraudi, Armorumq; dolis. Vallis est, inquit, inter duo latera usque ad radices montium pressa. Curuo anfractu, hoc est, flexuosa. Hanc tanta densitate ligna siluestria ramis ac frondibus uestiebant, ut fideles latebras dolis præstare posset, & hostibus auferre prospectum: quorum alterum proueniebat ex multitudine arborũ, alterum ex occasione umbrarum, quæ fundebantur ex frondibus. Coarctata uerò utrinq; latera angustum intra se aditum transeuntibus præbebant, nec sinebant ire confertos, aut euagari si uellent. Ingressus atque egressus satis mal[illegible], difficiles, atq; contrarij gradiẽtibus. Hanc super, id est, super hanc in speculis. Ipse exponit quid sit In speculis, dicendo: Summoq; in uertice montis. De summo quippe speculari quis potest, & longius uidere. Ignotam planiciem dixit, quæ nulli esset cognita, aut quæ in imo cõstitutis suspicioni esse non potest. Hæc opportunè poterat suscipere uenientes, atq; occasionem dare uel occurrendi hostibus dextra uel læua, uel saxa perniciosa uoluendi. Tutos ergo reddebat altitudo montis, et cõstituta in summo planicies. Dextra, inquit, ac læua, uel alteram utranq; intelligere non possumus, nisi per eum, qui in illa planicie fortè cõstiterit. Ipse enim cùm sese conuerterit, læuum dextrumq; commutat. Sed poeta sic Læuam dixit & dexteram, ut hanc aut illam intuens faceret. Huc iuuenis nota fertur regione uiarum.] Vt ostenderet loci difficultatem, multis generibus impeditam, adiri non posse nisi ab his, qui eius aditus aut semitas nossent. dixit Turnum eo peruolasse, utpote qui iret ad cognita. Fertur dixit, ut celeritatem ostenderet festinãtis: uelociter enim præueniẽdi fuerat Æneæ tractatus, ne ex parte Turni, doli ac fraudis periret occasio.

Causa mali tanti, oculos deiecta decoros.
Succedunt matres, & templum thure uaporant,
Et mœstas alto fundunt de limine uoces:
Armipotens belli præses Tritonia uirgo,
Frange manu telum Phrygij prædonis, & ipsum
Pronum sterne solo, portisq; effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus,
Iamq; adeò Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis, surasq; incluserat auro,
Tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem,
Fulgebatq; alta decurrens aureus arce,

SER. Oculos deiecta decoros.] Sicut, Oculos suffusa nitentes. De limine.] Ad preces festinantium mulierum ostenditur desiderium. Armipotẽs præses belli.] αὐτωνυμα εινα sunt propriè: hæc autem omnis oratio de uerbo ad uerbum de Homero trãslata est, πότνι' ἀθηναίη ἐρυσίπτολι δῖα θεάων. Præses autem belli, id est, quæ præest omnib. bellis, cuius nutu semper bella tractantur. Frange manu telum.] Aut tua manu, aut in eius manu tela confringe. Homer. ἄξον δὴ ἔγχος Διομήδεος. Et ipsum Pronum sterne solo.] Home-

Exultatq; animis,& spe iam præcipit hostem.
Qualis ubi abruptis fugit præsepia uinclis
Tandem liber equus,campoq; potitus aperto,
Aut ille in pastus,armentaq; tendit equarum,
Aut assuetus aquæ profundi flumine noto
Emicat,arrectisq; fremit ceruicibus alte
Luxurians,luduntq; iubæ per colla,per armos.
Obuia cui Volscorum acie comitante Camilla
Occurrit,portisq; ab equo regina sub ipsis
Desiluit,quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis,tum talia fatur:
Turne,sui meritò si qua est fiducia forti,
Audeo,& Aeneadum promitto occurrere turmæ,

A rus: ἠδὲ καὶ αὐτὸν πρηνέα δὸς πεσέειν. *Bene autem sub ipsis portis, quasi ad quas festinabat Æneas: unde est illud,* Præfodiunt alij portas. *Cingitur ipse furens certatim in prælia* Turnus.] Oeconomia omnis hæc est: nam Turnus ideo cũ mora armatur, & intecto capite circa arcem incedens admonet singulos, ut à Lauinia poßit uideri, & ut sit maior causa dimicandi dum sponsæ placere contendit. Furens.] *amore* Lauiniæ *quam uidebat: quod etiam sequens indicat comparatio: nam dicturus est,* Aut ille in pastus armentaq; tendit equarum. Cingitur in prælia.] *ut præliari poßit: ut si dicas,* Lego in aduocationem: *id est, ut aduocatus esse poßim.* Iamq; B adeò.] Aut uacat Adeò, *aut certè* Sic *significat: ut sit sensus,* Adeò *sic præparatur in prælia, ut etiam uniuersa arma præter galeam portaret.* Thoraca indutus.] Omnia quæ in ax exeunt, *Græca masculina in obliquis casibus a, producunt, ut thorax thoracis, pirax piracis: nam fœminina corripiunt, ut climax climacis, sed ad* Latinum *non transeunt.* Phalanx *uerò & aliter exit, & peregrinum est etiam apud* Græcos. Alta decurrens aureus arce.] Illic enim & Amata fuerat & Lauinia. Homerus, κνημῖδας μὲν πρῶτα περὶ κνήμῃσιν ἔθηκε καλάς, ἀργυρέοισιν ἐπισφυρίοις ἀραρυίας. δεύτερον αὖ θώρακα περὶ στήθεσσιν ἔδυνε, ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισιν βάλετο ξίφος ἀργυρόηλον, χάλκεον. αὐτὰρ ἔπειτα σάκος μέγα τε στιβαρόν τε ἕλετο, τοῦ δ' ἀπάνευθε σέλας γένετ' ἠΰτε μήνης. Spe iam præcipit hostem.] *mente præoccupat hostis aduentum.* Qualis ubi abrup. fug. præs. uin.] *Etiam hæc comparatio* Homeri *est, uerbum ad uerbum translata* ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ δεσμὸν ἀπορρήξας θείῃ πεδίοιο κροαίνων εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋρρεῖος ποταμοῖο, κυδιόων· ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται ὤμοις ἀΐσσονται, ὁ δ' ἀγλαΐηφι πεποιθὼς ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων. Potitus.] *Ab eo quod est* Potior, ris: *nam* Subnixus rapto potitur, *uenit ab eo quod est* Potior poteris: *nam ut etiam suprà diximus, uerbum hoc modò tertiæ, modò quartæ inuenitur esse coniugationis.* Arrectisq; fremit ceruicibus altè.] Arrectis *ceruicibus fremit, non* Alte *luxurians.* Ad ter. defl.] Dicendo Defluxit, *artem & quandam moderationem descendendi significauit, quæ est etiam in ascendendo apud huius rei peritos.* Sui meritò si qua est fiducia forti.] *Si unusquisq; fortis habet aliquam confidentiam ex conscientia fortitudinis suæ, & ego audere non dubito.* Forti *autem bene dixit: nam* Fortis *communis est generis. hæc autem hoc uult dicere, non sexum cõsiderandum esse, sed robur.* Occurrere turmæ.] *equitatui: nam partem pro toto posuit.*

POM. Sabi. Armipotens.] *Caterua fœminarum loquitur* Palladi. Furens.] *amore* Lauiniæ. Nudus.] *sine galea.* Dissiluit.] *Camilla exilit ex equo, eam sequuntur cæteri.* Turne, sui.] *Loquitur* Camilla Turno. Fiducia forti.] *si unus quisq; fortis fidit uiribus.*

VAR. Lect. Causa mali tanti, atq; oculos.] *Antiqui libri ita legũt,* Causa mali tanti oculos *sine* Atq; *particula. In* Romano *tamen, & alijs quibusdam* Causa malis tantis *legitur.* De limine uoces.] *Antiqua exempl.* De pectore *legunt.* Armipotens belli præses.] *Dictionum ordo in antiq. est lib.* Armipotens præses belli. Rutulum thoraca indutus.] *Lib. antiqui sunt, in quibus* Inductus *habetur.* Campoq; potitus aperto.] *In antiquis aliquot libris* Potitur *est.* Occurrere turmæ.] *Romanus liber,* Turmis *habet.*

Solaq; Tyrrhenos equites ire obuia contrà.
Me sine prima manu tentare pericula belli,
Tu pedes ad muros subsiste,& mœnia serua.
Turnus ad hæc,oculos horrenda in uirgine fixus:
O' decus Italiæ uirgo,quas dicere grates,
Quas'ue referre parem?sed nũc,(est omnia quãdo
Iste animus supra,)mecum partire laborem.
Aeneas(ut fama fidem,missiq; reportant
Exploratores)equitum leuia improbus arma
Præmisit,quaterent campos:ipse ardua montis
Per deserta iugo superans aduentat ad urbem.
Furta paro belli conuexo in tramite syluæ,
Vt biuias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis,
Tecum acer Messapus erit,turmæq; Latinæ,
Tyburtiq; manus,ducis & tu concipe curam.
Sic ait,& paribus Messapum in prælia dictis
Hortatur,sociosq; duces,& pergit in hostem.
Est curuo anfractu uallis,accommoda fraudi
Armorumq; dolis:quam densis frondibus atrum
Vrget utrinq; latus,tenuis quà semita ducit,
Angustæq; ferunt fauces,aditusq; maligni.

SER. C Quas dicere grates.] *Secundum rhetoricã disciplinam dicit se uerba inuenire non posse, quib. ei9 exprimat laudes: quũ dixerit,* O decus Italiæ. *sic alibi,* Quibus cœlo te laudibus æquẽ? *cùm præmiserit,* O fama ingens, ingentior armis Vir Troiane. Se[illegible]] Ordo est, Sed nunc mecum partire laborem: *nã per parenthesim dictum est,* Quando iste animus est super omnia: *id est, siquidem es magna.* Partire.] *Ideo, quia illa dixerat,* Solaq; Tyrrhenos equites ire obuia contrà. Quaterent campos.] *Ad camporum perturbationem.* Furta paro belli.] *insidias.* Sallustius: *Gens ad furta belli peridonea.* Biuias fauces.] *Fauces dicuntur itinera inter duos montes angusta & peruia, dicta ad faucium animalium similitudinem.* Collatis excipe signis.] *Coniunctis ducibus, quos memoraturus est.* Tyburtiq; manus.] *Catillus & Coras duces.* Ducis & tu concipe curam.] *Sicut ego: nam non dicit sicut* Messapus, *aut alij, ne ei facere iniuriam uideatur. Concipe autem, simul cum eis.* Con *enim cõiunctiua particula est, unde & Conuocari de pluribus dicimus.* Valles.]

Hanc super in speculis, summoq́ in uertice mõtis
Planicies ignota iacet, tutiq́ receptus,
Seu dextra læuaq́ uelis occurrere pugnæ,
Siue instare iugis, & grandia uoluere saxa.
Huc iuuenis nota fertur regione uiarum,
Arripuitq́ locum, & syluis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim
Vnam ex uirginibus socijs, sacraq́ caterua
Compellabat, & has tristeis Latonia uoces
Ore dabat. graditur bellum ad crudele Camilla,

les.] Metri necessitate compellimur, ut uallis dicamus. Statius, Vallis in amplexu nemorũ sedet. nam plenum est ualles, ut nunc Vergilius posuit, quod ita esse diminutio indicat: nam Vallecula, ut Vulpes uulpecula, facit. Ergo in es uel in is quando usurpatiuè, aut quando naturaliter exeant nomina, sola diminutio indicat. Ea autem quæ in es exeunt, longa sunt omnia, si in genitiuo non crescant, ut labes, uulpes, ualles: nam si crescãt breuia sunt, ut Miles militis. *Quò semita ducit.*] Legitur & Quà. *Aditusq; maligni.*] Propriè obscuri: ut, Sub luce maligna. *Ignota.*] Scilicet Æneæ: nam de Turno dicturus est, Huc iuuenis nota fertur regione uiarum. *Tutiq; receptus.*] Malè quidam Recessus legunt: nam Receptus dicitur, quo se tutus recipit exercitus: unde & Signa receptui canere dicuntur. *Seu dextra læuaq; uelis occurrere pugnæ.*] Siue per ualles, siue per montis radices: incertum est enim quà sit uenturus Æneas. *Arripuitq; loc.*] raptim tenuit. *Insedit.*] Proprie: nam Insidere, est dolose aliquem expectare: unde & insidiæ nominatæ sunt. *Velocem interea.*] Licet Interea particula negotia semper præteritis futura coniungat, tamen abruptus est & uituperabilis transitus. Habet autem tales transitus & in superioribus libris, & in sequenti præcipuè, ubi Iuppiter appellat Iunonem. *Opim.*] Opim quando dicimus, nympham significamus: si autem dicimus Opem, auxilium intelligimus. Terent. Iuno Lucina fer opem, serua me obsecro. Opes uerò numero plurali, auxilia & census accipimus: nam Ops terra est, uxor Saturni, quam Græci Rheam uocant. *Tristeis uoces.*] Habitum futuræ orationis ostendit. *Ore dabat.*] πλεονασμὸς. *Bellum ad crudele Camilla.*] Vno uerbo exitum rei docuit.

Sine.] permitte. *O' decus.*] Turnus respõdet. A POM. Sabi. *Iste animus.*] id est quando iste animus est supra omnia, partire mecum laborem. *Exploratores.*] milites leuis armaturæ. Trames est uia, dicta à transuerso: biuius biuia biuiũ, locum significat duarum uiarum. *Fauces.*] inter duos montes dicuntur. *Collatis.*] conductis. *Tyburti.*] Catillus & Coras. *Concipe curam.*] id est, simul cum illis cura. *Est curuo anfractu uallis.*] hæc uallis inter duos colles est. Verg. propter carmen ualles per e pronunciauit. *Quam.*] uallem. *Angustæ.*] angusti exitus. *Viarum.*] propter insidias. *Opim.*] deam nympham. Diana uocauit Opim, quia curam habebat Camillæ. *Crudele.*] hoc epitheto futurũ exitum ostendit. *Scamilla.*] Mercurius Scamillus quasi deorum minister dictus. scamillus uocabulum est Etruscum. in Samothrace deus administer dijs magnis, scamillus. B Antiqui in sacris Scamillum appellabant administrũ, & Scamillam administrã. unde ait Ennius, Celitum Camilla expectata aduenis, salue hospita Scamilla. inde detracto s Camillus & Camilla remansit.

VAR. lect. *Horrenda in uirgine fixus.*] In antiquis Fixit legitur. *Per deserta iugo superans aduentat ad urbem.*] Romanus liber, et aliquot alij ita legunt, Iugo pro[illegible]rans aduentat in urbem. *Tyburtiq; manus.*] [illegible]ntiquis libris Tyburni scriptum obseruaui. *Valles accommoda fraudi.*] In aliquot exemplaribus Vallis accommoda legitur. *Tenuis qua semita ducit.*] In libro Romano & aliquot alijs, Quo semita ducit legitur. *Tutiq; receptus.*] In ueteribus libr. Recessus habetur. *Vnam ex uirginibus socijs, sacraq; caterua.*] Romanus liber legit, Vnam ex uirginibus sacris, sociaq; caterua. *Tristis Latonia uoces Ore dabat.*] Romanus liber Tristi ore legit.

O' uirgo, & nostris nequicquam cingitur armis,
Chara mihi ante alias: nec enim nouus iste Dianę
Venit amor, subitaq́ animum dulcedine mouit.
Priuerno antiqua Metabus quũ excederet urbe,
Pulsus ob inuidiam regno, uiresq́ superbas
Infantem fugiens media inter prælia belli
Sustulit exilio comitem, matrisq́ uocauit
Nomine Casmillæ, mutilata parte Camillam.
Ipse sinu præ se portans iuga longa petebat
Solorum nemorum, tela undiq́ sæua premebant,
Et circunfuso uolitabant milite Volsci.
Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis: tantus se nubibus imber
Ruperat: ille innare parans infantis amore
Tardatur, charoq́ oneri timet, omnia secum

SER. *Nostris armis.*] Nostris, quibus utraq; gaudemus, ut etiam ipsa habeat causam doloris & maioris iracũdiæ. *Nec enim nouus iste Dianæ Venit amor.*] Firmiores enim sunt antiquiores amicitiæ. Terent. Per amicitiam quæ cœpta à paruulis cum ætate adcreuit simul. Iuuenal. Ille excludatur amic9 Iam senior, cuius barbam tua ianua uidit. *Pulsus ob inuidiam.*] Scilicet crudelitatis: nam sequitur, Neq; ipse manus feritate dedisset. *Antiqua.*] nobili urbe: nam hoc Priuernum dicitur. *Iuga longa petebat.*] Longè posita, remotiora. Sallust. Et Metello procul agente longa spes auxiliorum, id est, longè posita. *Solorum nemorum.*] Id est, desertorum. Terent. Venit meditatus alicunde ex solo loco. Idem ipse, Non'ne hunc publicitus scelus hinc deportarier In solas terras? *Fugæ medio.*] dum fugit, inter fugam: C nam figuratum est. *Charoq; oneri timet.*] Anacreon, φορτὸν ἔρωτος, id est, onus amoris.

DON. *Velocem interea superis in sedibus Opim Vnã ex uirginibus socijs, sacraq; caterua Compellabat, [illegible] tristis Latonia uoces Ore dabat.*] Diana in cœlo posita unam ex uirginibus, quas socias habuit, quæ Opis dicebatur, cõpellauit: hoc est, alloquuta est. Tristis, positũ est: et remãsisse putatur incertũ, an tristes Latonia uirgo uoces daret, an tristis uoces. dictũ hoc melius aduerti nõ potuit, nisi morẽ poetæ retinẽtes, quem ubiq; seruauit, bis intelligamus Tristis: ut qualis anima fuit, talia habuisse uideatur & uerba: proinde tristis Latonia uoces tristes emittebat. *Graditur bellum ad crudele Camilla,* O' uirgo,

A O uirgo, & nostris nequidquã cingitur armis.] Et personam tetigit simul & causam: nam & quæ iret, & quò pergeret dixit, & futuri certaminis aduersa monstrauit. Quippe ideo Crudele bellum astruxit, non quòd sit aliquando non crudele, sed ex quo significaretur Camillam non esse redituram. Deniq; addidit, frustra eam diuinis armis instructam, utpote cui ad conseruationem salutis non essent profutura. Ostendit poeta omni occasione, nullum deum opitulari cuiquam posse, cùm uita hominis in ultimum cogitur finem. Deniq; alio loco nec ipsum Iouem filio suo Sarpedoni profuisse testatus est. Hîc ergo, cùm poterat Opis dicere: Nihil est in hac causa metuendum, quoniã Camilla armis tuis defenditur. præuenit dicens: It ad bellum, ex quo euadere non potest, neq; ei proderit, quòd armis nostris accincta est. Signa dedit morituræ, non tamen nominauit, quòd non ualebat auertere. Nostris, inquit, armis, sagittis scilicet, quibus cum Diana sociæ uirgines utebantur. Chara mihi ante alias.] Subtilis & honesta comparatio. uoluit enim alias multùm sibi charas esse, sed Camillam cæteris multò chariorem.

B nec dixit Charior, aut charissima, & tamen ipsam omnibus prætulit. Neq; enim nouus iste Dianæ Venit amor, subitaq; animum dulcedine mouit.] Hæc fuit præcipui amoris gratia, quòd cæteris antiquior uidebatur. Parit enim maiorem uetustas affectum, & beneuolentiæ meritum temporis diuturna continuatione cõduplicat. Si hæc sola fuisset amoris causa, satis abundaret ad incutiendum [illegible]lorem: congerit alias, ut probari posset, unde illa charior an[illegible] alias haberetur. Pulsus ob inuidiam regno, uiresq; supe[illegible].] Et caput incipit fabulæ, & ipsum primò uirginis patrem, in quo reprehendi potuit, magna laude prosequitur, purgatq; eius personam. Esse enim crimen posset, si causa non diceretur exclusi. Male quippe mereri de ciuibus, & quod est deterius, uniuersis, notabile satis est. Quomodo igitur iste defenditur? Pulsus est, inquit, regno. non pellitur quispiam, nisi interueniente uiolentia: uiolentiam non nisi eius iniustitia generat, qui meruit excludi. Denique addidit Ob inuidiam, ut ostenderet nullum expulsionis suæ præbuisse materiem, sed illam uim superbia potius ciuium,

C & studio æmulationis exortam. Priuerno antiqua Metabus quum excederet urbe.] Ecce alia defensio innocentiæ, ut cessisse potius malis, & plurimis, quàm ob aliquod crimen iustè uideretur eiectus. Infantem fugiens media inter prælia belli, Sustulit exilio comitem.] Magnam patris & multis modis astruit pietatem. Quid enim, dum fugeret uiolentos, effecit? non aurum aut opes curauit, non saltem uitæ subsidia requisiuit: eripuit filiam bello perditi regni solatiũ in ipsius salute constituens. Infantem auexit. magnum onus aggressus non corporis sed [illegible]ortabat enim talem, quæ adhuc fari non posset, & cui deesset nutricis auxilium. Media inter prælia belli. sic & alio loco ait: Illum ego per flammas, & mille sequẽtia tela Eripui his humeris, medioq; ex hoste recepi. Duo præcipui exempli, Eripuisse, et Portauisse. Magnum alterum fuit, in quo portatus est senex debilis & ingentis corporis. & ideo tolerandus, quia pater: in altero, hoc est, præsenti, infans & sine adminiculo nutricis, ut dictum est, quæ nõ esset ferenda in fuga, et quæ requiescendi gratia stratis, quæ deerant, reponi non posset: in qua tamem compensatio teneretur perditæ potestatis et rei familiaris. Gratum in aduersis paternis pondus, quod eo grauius, quia satis minimũ fuit: quantæ enim solicitudinis ingruebat cura portare eam, quæ per ætatẽ periculis esset innumeris proxima? Matrisq; uocauit Nomine Casmillæ mutilata parte Camillam.] Matris huic addidit nomen, aliqua inde subtracta particula, ut Camilla potius, quàm Casmilla diceretur, habiturus in exilio comitẽ filiam, in appellatione infantis, dulcissimæ nomẽ uxoris. Ipse sinu præ se portans iuga longa petebat Solorum nemorum.] Diligentius hanc præ se portabat pater, quasi adessent nutrices, quibus mos est infantes tergo gestare. Petebat autem solitudines nemorum, ne in manus persequentium ueniret cum filia sua. Tela undiq; sæua premebant, Et circũfuso uolitabant milite Volsci.] Hoc est, circumfuso: quod est, undiq; tela sæua, quæ necem insontibus ferrent: nec tamẽ ipsa fuerant sæua, sed homines, qui ea portabant. Omnis autem fugientem presserat desperatio, multis undique armatis persequentibus. Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans Spumabat ripis: tantus se nubibus imber Ruperat.] Vbi Ecce ponitur, est aliquid noui, ut plurimis locis exposuimus: nam hoc loco egressionem dicit occurrisse torrentis. Antè, inquit, quàm tuta fugiendo retineret, ad Amasenum fluuiũ uenit, quem sic repleuerant aquæ, ut summas eius ripas operuissent. Non quòd ita perpetuus flueret, sed quia ipso tempore sic pluuias casus attulerat, ut cõgestum agmen undarum opportunum transitum pernegaret. Ille innare parans infantis amore Tardatur, charo'què oneri timet.] Quum contra armatorum ciuium uiolentiam solum natandi subsidium superesset, obstabat charissimi oneris cura: quomodo enim filiam præ se ferret, quum in eam corporis partem incumbendum esset, qua potuit ferri? à dorso uerò, quomodo, quæ etiam modico haustu necari potuisset? aut impulsu præcipitis undæ paternis uisceribus rapi? Omnia secum Versanti subitò.] Generalitas ista intellectum latissimum tenet. Tantũ enim pater aduertitur pro filiæ salute tractasse, quantum unusquisq; potuerit coniectando colligere. Addidit, Secum: in locis enim desertis, quem habere consiliarium posset? aut quî in tali causa patre cautior ualuit reperiri? Vix hæc sententia sedit.] Ideo Vix, occurrebant tractanti contraria. ideo Vix, quia, ut quod faciendum tractando repererat, id non temeritas, sed necessitas ingruens attulisse uideretur. Quum dicit, Vix hæc sententia sedit, ostendit etiam ipsam quum displiceret, tẽporis urgente desperatione, placuisse: non quòd esset tuta aut certi euentus, sed quia alia superesse nequiuerat. Melius quippe fuerat incertis filiam credere, quàm retinendo infestis hostibus reseruare: in incerto enim prouenire etiam prosperum potest, in aperto uerò discrimine ac desperatione plenissima nihil præter aduersum. Telum immane manu ualida, quod fortè gerebat Bellator.] Opportunitas duplex ac præsentibus consilijs congruens: nam et telũ magni roboris fuit, & portator ipse fortissimus. Non enim tractari maxima species posset, nisi ei congrueret uirtus plena gestantis. Obtulerat autem fortuna æstuanti subsidium, quo inuentum potuisset impleri: neq; enim illud telum ipsius temporis fuit, aut præsentis necessitatis causa ferebatur, sed studio bellatoris iugiter atq; ex more seruato. Solidum nodis & robore cocto.] Ipsius hastæ materies ad defensionem firma naturalibus nodis: & ad firmitudinem, artis quoq; ingenio roborata. Consilij textum & inuentionem Metabi non ante factum poeta retulit,

tulit,

tulit, sed dum fit, quod admirabiliter fecit, ne dum refert inuenta, & consilij ipsius facta persequitur, eandem rem iterum diceret, quod est satis superq; uitiosum. Huic natam.] Huic: hoc est, telo forti & solido filiam suam, quã uoto patris & casus sui ratione liberare cupiebat. Libro & syluestri subere clausam Implicat, atq; habilem mediæ circumligat hastæ.] Circumspectum patrem cauta pietas fecerat: nam ex arborum cortice librum fecit, quo infantem clauderet. teneris enim membris necessarium adminiculum fuit, quo contineri possent & ad ulteriorem ripam integra peruenire. Habilem, dixit bene compositam & prudenter aptatam. Mediæ autem hastæ idcirco implicatam nexuit, ne in unam partem grauior, optatum spatium transire non posset. Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur.] Quod fuit pijssimi patris, & quod in potestate habuit, fecit: euentum uerò, quem in manu non habuit, credidit de cœlo poscendum, tendens in altum dexteram, qua portabat infantem. Rectè dixit Ad cœlum, quod deorum omnium templum est: & Fatur, qui in tempore fuerit sermo necessarius.

Versanti subito, uix hæc sententia sedit.
Telum immane, manu ualida quod fortè gerebat
Bellator, solidum nodis & robore cocto:
Huic natam libro & siluestri subere clausam
Implicat, atq; habilem mediæ circumligat hastæ.
Quam dextra ingenti librans, ita ad æthera fatur:
Alma tibi hanc nemorum cultrix Latonia uirgo,
Ipse pater famulam uoueo: tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit. accipe testor
Diua tuam, quæ nunc dubijs committitur auris.
Dixit, & adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuêre undæ, rapidum super amnem:
Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
At Metabus magna propius iam urgente caterua
Dat sese fluuio, atq; hastam, cum uirgine uictor
Gramineo donum Triuiæ, de cespite uellit.

SER. Vix hæc sententia sedit.] Ideo Vix, quia naturale est, ut quoties simul multa cogitamus, uix aliquid comprobemus. Vnde uera distinctio est, Omnia secum Versanti subitò. Et robore cocto.] Aut antiquam hastam fuisse significat: nã multi tẽporis aliquid Coctũ uocamus. Horat. Plerunq; recoctus Scriba ex quinqueuiro coruum deludet hiantem. ita Persius, Vt ramale uetus prægrandi subere coctũ. Aut reuera Cocto robore: hastæ enim plerunq; igni durari consueuerunt. Huic.] Scilicet telo natam implicuit. Libro.] Liber dicitur interior corticis pars, quæ ligno cohæret. alibi, Alta liber aret in ulmo. Vnde Liber dicitur in quo scribitur, quia ante usum chartæ uel membranæ de libris arborum uolumina compaginabantur. Ipse pater.] Bene Ipse pater, quia authorandi potestatem nisi patres non habent. Famulam uoueo.] consecro in tuũ ministerium: unde & Camilla dicta est. licet suprà dixerit, & à matre esse nominatam: sed illud Poeticè dictũ est. Nã Camilla quasi ministra dicta est: ministros enim & ministras impuberes Camillos & Camillas in sacris uocabant. Vnde & Mercurius Hetrusca lingua Camillus dicitur, quasi minister deorum. Sonuere undæ.] Hîc distinguendum est. Infelix Camilla.] Non eo tempore quo euasit, sed nunc infelix: plerunque enim epitheta præsentis temporis sunt, licet & peractis negocijs, ut in Secundo: Infelix, quæ se dum regna manebãt Sæpius Andromache ferre incomitata solebat.

POM. Sab. Metabus.] pater fuit Camillæ, rex Volscorum, pulsus Priuerno urbe ob inuidiam popularem. Amasenus.] Amaseni, duo fluuij in agro Verulano, de quo in 7. lib. Versanti.] Metabo. Cocto.] id est, ambusto & præusto. ut, Sudibus'ue præustis. & coctum dicimus maturũ. ut apud Persium, Prægrãdi subere coctum. nisi sit uetus. Alma tibi.] Metabus dedicauit ab infantia filiam Camillam Dianæ. & hæc est ratio potissima cur eam Diana amet. Vndæ sonuere.] Camillam inclusam cortice supra aquam iecit, & commendauit Dianæ. Infelix.] ad tempus belli, non ad illud.

VAR. Lect. Nomine Casmillæ mutilata parte Camillam.] In Romano, & aliquot alijs libris, Scamillæ scriptum inueni.

DON. Alma tibi hanc nemorum cultrix Latonia uirgo, Ipse pater famulam uoueo.] Dolentis & perturbati dictio, et eius quem hostilis iam premebat exercitus, non potuit esse prolixi sermonis: dicebat tamen concinnam laudem eius quã rogabat, præferens eam suis meritis & maternis. Suis, hoc modo, quòd uirginitatis honore polleret, quòd procul esset à luxuriosis uoluptatibus, et delegerit syluas, in quib9 esset asperitas dura. Cõmemoratione uerò materni nominis auxit laudem, ut alio loco Priamidem posuit, & alia. Gratias regnare per Vrbes Priamiden Helenum. Quæ nata es, inquit, ex Latona. quia laudantis uox est, & laudis partes in sola appellatione nominis posuit, nos possumus sentire, quæ potuerunt apertius dici. Nam et regalis fuit, & magna, & gemino partu felicior mater, utpote quæ Apollinem Dianamq; peperisset, præcipuos scilicet deos, & exercitatos in iaculis & sagittis. In pronominibus uideamus quantum sit pondus. Tibi ait, quæ ex Latona nasci meruisti, tibi sorori Apollinis, tibi quæ maiestate numinis fulta es: tibi cui seruire debeat filia mea, tibi quæ potes seruare periclitantem. Videamus quid significet Hãc, hoc est, quam in periculis positam non reliqui hostibus meis: quam solam habeo, quæ est solatium calamitatum et exilij mei: quam fiducia tui cõmitto incertis, ut euidentissimam fugiat mortem. Ipse pater famulam uoueo, qui donandi & uouendi habeo potestatẽ. Sic, inquit, tibi hanc uoueo, ut desinat mea esse filia. Æquius enim patri uidebatur, ut uiueret, essetq; in obsequio deæ, quàm cum ipsa libertate acerbo periret interitu. Quod autem dixit Voueo, non de futuro locutus est, sed de præsenti & perfecto. in promissione quippe post euentum prosperum posset mutare sententiam. post translatum uerò donum, nihil cogitare quod admitteret fraudem. Tua prima per auras Tela tenens.] Cùm hasta eam teneret innexam, sic locutus est, quasi ipsa hastam suis manibus regeret. Supplex hostem fugit.] Quæ te uerbis meis rogat, & tibi est supplex, nõ quenquã persequitur, sed infestos cupit euadere. Accipe (testor) Diua tuã.] Teste te tibi transcribitur, iudicio meo accipe, non promissam, sed traditione perfecta iam tuam. Quæ nunc dubijs committitur auris.] Non temeritatis est, quod aeris incerto committitur, sed fiduciæ nominis tui: serua iam tuam, serua tuo nomini potentiæq; commissam. Dixit, & adducto contortum hastile lacerto Immittit.] Tanto enim fortius aliquid ia-

A quid iacitur, quãto magis manus retrorsum fuerit ducta. Contortum accipiendum est, oculorum & animi sollicita destinatione libratum. Denique subnexuit, Sonuere undæ.] Vt aqua quoq; ipsa mittentis uim fortitudinemq; sensisset. Rapidum super amnem Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.] Infelicem rectè posuit, non ideo quia fugit & euasit hostes, sed quia illa ætate tot pericula sustinere cõmeruit. Primò omnium Infelix, ideo quòd in ipso suæ natiuitatis exordio, in sedibus patrijs amissam etiam matrem orare non potuit, quòd adhuc infans exercitum ciuium habuit inimicum, quòd cum ingenti eius periculo patriam perdidit pater, opes quoque & regnandi potentiam: uel quòd sine adminiculo nutricis euecta est in solitudines & longinqua terrarum: quòd occurrente inundatione torrentis ad ipsam mortem plena desperatione perducta est: dehinc quòd in ipso iactu diuersis potuerit periculis premi. nam & cadere in undas cum iaculo potuit, & si transisset terræ collidi. Certè quàm periculosum fuit hastæ iactu liberari, quæ auspicio humanæ necis facta est, non salutis. Omnis hæc
B desperatio eò tendit, ut Metabi et Camillæ appareat meritum, & Dianæ potentia. Infelicem autem summatim uult esse Vergilius, quod inde euadit, unde potuit mori. At Metabus magna propius iam urgente caterua Dat sese fluuio.] Quum subiaceret oculis Metabi periculum euidentißimum fluminis, & aliud urgeret à tergo: aggrediendum alterum fuit, ut alterum uitaretur. Verùm quia ex altera parte manifesta pernicies imminebat: in altera uerò non deerat spes optata transeundi, dedit se fluuio consentiens, scilicet aquæ, uel maxime quia ulterior pars iam retinebat infantem. Dat sese fluuio.] non solùm illud significat, quòd in fluuium sese coniecit, uerumetiam qua arte fluminis impetum natando transierit. Dedit se fluuio consentiens aquæ (ut dictum est) ut paulatim in obliquum tendens amnem turbidum persecaret: si enim contra amnis impetum niteretur, et laborare plurimum, & maiorem uim superare non posset. Arte ergo et subtilitate completum est. Atque hastam cum uirgine uictor Gramineo donum Triuiæ, de cespite uellit.] Quum hastam missam suprà poeta describeret, non dixit, quali
C euentu peruenit: sed quia nouerat dispositionem suam pater, misit hanc partem, ut in euulsione eius, et præsens factum & præteritum demonstraret. Hastam, inquit, cum uirgine, ut hoc quoque palàm fieret, quòd ita, uti hastæ fuerat colligata, peruenit. Virginem dictam, uoto patris & spe accipiendum est, non ætatis puellæ dictante ratione. Victor gramineo de cespite uellit. Victor dictus est, non quòd aliquos in certamine deiecisset, sed quòd euadendo cum filia ciues superasset infestos. Cespite uellit gramineo. Cespes omnis ex congregatione plurimarum herbarum, & aggestione commixta pulueris solidatur: plus tamen si fuit ex gramine, quod est natura durißimũ. Eo igitur fauore numinis delata est hasta, ubi fortius fixa consisteret: ne è laxatis terræ morsibus lapsa, ipsi perniciem inferret infanti: quam uerò fortiter illiserit cespiti, uno uerbo monstratum est, quod est, Vellit. nam non uellitur, nisi quod habet aliquam difficultatem, & extorquetur magis, quàm euellitur loco. Donum Triuiæ de cespite uellit. Melius dictum est, donum Triuiæ, quàm si dixisset, filiam suam uellit: consecrata enim in alterius potestatem & naturam transierat, uel maxime traditione perfecta. Non illum tectis, nõ ullæ mœnibus urbes Accepere.] Noluit ire ad aliquam ciuitatem, aut in priuatorum tectis, aut mœnibus publicis propter causam fugæ & filiam nutriendam hospitari: uel quia pudebat eum solum uideri post regnum, feruientem sordibus & cunis infantis. Neq; ipse manus feritate dedisset Pastorum.] Nec consensisset feritate pastorum uitam ducere, hoc est, uiuere pastorum more, qui ferarum more solitudine ac siluis transigunt uitam. sequitur: Et solis exegit montibus æuum.] Et omnem uitam suam in solitudine montium ac desertione transegit, quod imitatus est Metabus. Potest & sic intelligi Solis montibus, ut nullo tempore uitæ suæ reliquerit montes propter prædictas causas pudoris scilicet & timoris. Hic natam.] Duo proposuit, locum & personam. respondit loco, ut ostendat, quid sit Hîc, uel quem laborem pertulisset ille, in montib. nutriẽs filiam uagientem. In dumis.] Ecce non tantùm deerant stramina, quæ iacenti subdi potuissent, uerumetiam dumi supererant, qui nocerent. Interq; horrentia lustra.] Quum sint lustra, in quibus feræ cubitant, meritò metuenda, adiecit horrentia, ut illa ostenderet ferarum fuisse maiorũ, quibus acrior natura est. Nec minus etiam illud expreßit, quid sit Solis montibus, utpote qui essent sine homine, bestiarum immanium casæ. Venit iam ad personæ rationem, ut demonstraret, quemadmodum in tam dura uastitate regionum puella nutrita esset. Armentalis equæ, inquit, mammis & lacte ferino Nutribat.] Alebat filiam non humano lacte, quia deerat, sed ferino. Duplex ratio est, cur equã dicere uoluerit feram: una, quia in illis locis cum feris degebat indomitis: altera, quia equinum genus ueteres ferum dicebant, quia nondũ humanis usibus seruiebat. sed hoc loco Ferinum lac debemus accipere eius scilicet animalis, quod esset asperum, et locis regionibusq; respondens. Teneris immulgens ubera labris.] Hoc uult poeta monstrare, quòd etiam in hac parte Metabo tanta alendæ filiæ difficultas occurrerat, ut nisi ipse per se labris puellæ ubera seruata moderatione mulxisset, alimonia ad eam peruenire nõ potuisset. Hoc ideo pater sollicitus faciebat: quia, quod fuit ei grande & asperum, tenera adhuc infantis labra sustinere non potuerant: nec fauces admittere copiam, quã præbebat. Armentale animal ideo posuit, ne in totum uideretur agreste, ac se mulgeri non sineret. Expreßit obsessum multis periculis & casibus fatum: nunc ad eam acceditur partem, ut palàm fiat posse naturam consuetudine commutari: nam quum esset fœmina, & amplitudine generis potens, eam locorum qualitas & usus uiuendi sic solidam reddidit, ut omne quod sibi natura dederat, respueret. Vtque pedum primis infans uestigia plantis Institerat, iaculo palmas onerauit acuto.] Mox ut stare potuit pedibus suis, instruit eam pater portare, quod iaceret: neque enim fuit in illis locis fœmina, quæ incipienti lanam monstraret, aut telam. Docuit eam pater, quod præbebat locus, non quod sexus exigebat, & persona discentis. Spiculaq; ex humero paruæ suspendit, & arcum.] Vt portaret manibus ferrum missile, humeris arcum & pharetram sustineret. Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ, Tigridis exuuiæ per dorsum à uertice pendent.] Ad eorum uicem, quibus se aptare fœminæ consueuerunt, uenantium iuuenum sumebat ornatum: nam pro auro, quod addi capitibus uirginum solet, proq; palla, tigridis pellis per dorsum fundebatur à uertice. Tela manu iam tum tenera puerilia torsit, Et fundam

tereti circum caput egit habenæ.] Tantum proficiebat in eo, quod producebatur studio, ut iam tela iaceret manu, & lapides ageret funda. Strymoniamque gruem, aut album deiecit olorem.] Nouerat iam in illa ætate destinata percutere. Denique ictibus suis aut gruem deiecit, aut cygnum. Pulchre ac propriè posuit, Deiecit: aues enim in uolatu percussæ non capiuntur, sed cadunt. Capi enim dicuntur, quum uisco aut retibus tenentur, aut laqueis. Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres Optauêre nurum.] Iam felici rumore ita percrebuerat, ut multas illum matres nurum frustra constaret optasse. Quum non dicit quorum quantorum'ue oppidorum, nec ipsarum definit numerum matrum, plus uult intelligi, quoniam generalitas latitudinem intellectus semper & ubique complectitur. Dicendo autem Frustra, citò ostendit nullam nuptias eius impetrare potuisse. Matres hoc loco, non ut alibi, mulieres, propter designationem sexus debemus accipere, sed ueras matres: nulla enim nurum quærit, aut postulat, nisi quæ sit mater adolescentis. Sola contenta Diana Æternum telorum, & uirginitatis amorem, Intemerata colit.] Pulchrè amasse eam dicit, sed non illam partem amoris esse sectatam, quæ eam ab armorum studio, ad usum domesticum uel lanarum pensa reuocaret, aut quæ uirginitatis honores auferret. Me, inquit, Diana prætulit cunctis: propter me perpetuitatem intemerati pudoris deligere maluit: & propter me non telas amare, sed tela. Vellem haud correpta fuisset Militia tali, conata lacessere Teucros.] Non sic Dianæ Camilla displicet, quòd transducta sit amore bellandi, sed quòd ausa sit bello prouocare Troianos: tale procul dubio crimen admittens, quod nec ipsa posset Diana defendere, aut proprio subleuare præsidio. Quod potuit lacessere, hoc fuit in offensione grauissimum: uenire quippe ad bellū, cùm desit causa bellandi, culpæ est maximæ, & prouocare felices extremæ dementiæ. Teucrorū nomen cum ingenti posuit laude: nam illis et uirtus cum felicitate superauerat, et ijs fato ac dijs uolentibus regnum Italiæ debebatur. Et Lauiniæ matrimoniū totum nouerat Diana, per potentiam numinis, et sciebat sacrilegium esse, si quis contra Teucros arma sumeret, aut belli certamen intraret. Quod uerò ait Conata, ostendit in audendo difficultatem, et ausus huiusmodi non secuturos effectus. Conatus enim, secundum Sallustianum etiam morem, cœpta significat, non tamen impleta. Chara mihi, comitumque foret nunc una mearum.] Si hoc, inquit, non fecisset, posset adhuc mihi chara et comes esse cum cæteris. Hæc dicendo ostēdit mox esse perituram, sed quod fuerat luctuosum, amantis animo nominare nō potuit. Verùm age, quandoquidem fatis urgetur acerbis.] Quia potuit dici, Cur non subuenis periclitanti? aut eam non subtrahis bello? ad hoc respondentis partibus functa, Extremis, inquit, fatis urgetur: nullo potest auxilio subleuari, quia necesse est fieri, quod fatorum ratione debetur. Ecce nec tunc salti felix Camilla: nam perit in armis, quæ tot pericula et innumeros casus, quum adhuc uagiret, euasit. Verùm age. cœperat dicere, Verum age, & iterum dictis hortari: sed ubi hoc dixit, interposuit causam mittendi, et tunc rediit ad ea quæ mandabat. Nos iungamus, quod poeta necessaria ratione separauit, & ordinemus sensum. Labere nympha polo, finesque inuise Latinos, Tristis ubi.] Persequamur nunc singula, ut dictorum uim referemus. Verùm age, labere nympha.] iubentis est Age, tamē etiā hortantis: miscere enim debuit cum autoritate beneuolentiā, ut impleretur facilius quod uolebat. Labere nympha polo, finesque inuise Latinos, Tristis ubi infausto committitur omine pugna.] Et relicto interim cœlo, labere ad eas Italiæ partes, in quib. infelix geritur bellū, quo Camilla peritura est. Hæc cape.] Hæc tecum, inquit, porta. Verùm quia incertū fuit, quæ tradita uideretur: totū enim generalitas obscurauerat, subiecit ea, quib. ostenderet data. B Et ultricem pharetra deprome sagittam.] Magna breuitas & compendiosa dictio, in qua pars dicitur traditorum, & tamen intelligitur totum. Quum dicit enim Deprome sagittam, et non nominat pharetram, ostendit euidentius, quæ dedisset. Arcus quoque non est facta commemoratio, sed tamē intelligitur datus. Nanque dixit, Hac quicunque sacrum uiolarit uulnere corpus, Tros Italus ue, mihi pariter det sanguine pœnas.] Sacrum, inquit, uiolarit uulnere corpus. & de morte tacuit, ne etiam quamuis perituræ facere uideretur. Ideoque Violarit posuit, quasi leuiter læserit, nec dixit, Quicunque eam occiderit. Post ego nube caua miserandæ corpus, & arma Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.] Solatia sunt ista fati extremi, quæ quū fiunt, uiuorū potius officia probant, nihil sentiētib. mortuis. Quid enim cōsequeretur Camilla, si percussor eius interiret? quid sentiret, si arma nō perderet? qd haberet cōmodi, si funus occisæ ferretur ad patriā? sed hæc idcirco cōmemorauit, ne in totū ei, propter quā dolebat, defuisse uideretur. Dixit.] Hoc est, cōpleuit Diana, quæ uoluit. C At illa leues.] Leues dixit, remota segnitia properantē ad ea implenda, quæ Diana mandauerat. Cœli demissa per auras Insonuit, nigro circundata turbine corpus.] Quidquid de summo fuerit emissum, necesse est, ut det sonitū, & uentū sibi ex aere conciliet: sed huic Dianæ auxilio magis uidetur esse procuratum, ut facilius perueniret ad terras, & deuenientem cerneret nullus.

SER. Non illum tectis, non ullæ mœnibus urbes Accepere.] Non mirum à nulla hunc ciuitate susceptum: nam licet Priuernas esset, tamen quia in Thuscorū iure penè omnis Italia fuerat, generaliter in Metabum omniū odia ferebantur. nam pulsus fuerat à gente Volscorum, quæ etiam ipsa Hetruscorum potestate rege

Non illum tectis, non ullæ mœnibus urbes
Accepêre (neque ipse manus feritate dedisset)
Pastorum, & solis exegit montibus æuum.
Hîc natam in dumis, interque horrentia lustra
Armentalis equæ mammis & lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Vtque pedum primis infans uestigia plantis
Institerat, iaculo palmas onerauit acuto,
Spiculaque ex humero paruæ suspendit & arcum,
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Tigridis exuuiæ per dorsum à uertice pendent.
Tela manu iam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena,

batur, quod Cato plenissimè executus est: hinc est, Multæ [illegible] frustra Tyrrhena per oppida matres. quod non procedit, nisi inter eos essent iura connubij. Non tectis, non mœnibus, hoc est, nec in ciuitatem, nec in priuatam admissus est domū: sic ista etiā in Primo separauit: ut, Vrbe, domo socias. Sciendum autem mœnia

Strymoniamq; gruem, aut album deiecit olorem.
Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optauere nurum. sola contenta Diana
Aeternum telorum & uirginitatis amorem
Intemerata colit. uellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros,
Chara mihi, comitumq; foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis:
Labere nympha polo, finesq; inuise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.
Haec cape, & ultricem pharetra deprome sagittam.
Hac quicunq; sacrum uiolarit uulnere corpus,
Tros, Italus'ue, mihi pariter det sanguine poenas.
Post ego nube caua miserandae corpus, & arma
Inspoliata feram tumulo, patriaeq; reponam.
Dixit: at illa leuis coeli demissa per auras
Insonuit nigro circundata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat,

A *moenia abusiuè dici omnia publica aedificia: ut, Diuidimus muros, et moenia pandimus urbis: nam propriè moenia sunt tantum muri, dicta quasi munia, à munitiõe ciuitatis.* *Manus feritate dedisset.*] *consensisset. et hoc dicit: si qui etiam eum suscipere uoluissent, ille tamen eorum consortia morum feritate fugisset.* *Pastorum & solis exegit montibus aeuum.*] *Pastorum aeuum exegit in montibus solis: id est, pastorali usus est uita.* *Armentalis equae.*] *Id est, indomitae: unde sequitur, Lacte ferino.* *Vestigia plantis Institerat.*] B *Signa pedum primis plantis expresserat. nam haec sunt uestigia, imagines pedum: ut, Semesam praedam, & uestigia foeda relinquunt.* *Palmas onerauit acuto.*] *Onus enim est, quicquid teneris imponitur manibus.* *Pro longae tegmine pallae.*] *Palla propriè est muliebris uestis, deducta usque ad uestigia: unde ait, Longae. sic supra, Pallam signis auroq; rigentem.* *Strymoniamq; gruem.*] *Thraciam, à fluuio Strymone. Sanè sciendum posse dici, hic & haec grus.* *Olorem.*] *Ita Latinè dicimus: nam κύκνοι Graecè dicuntur.* *Multae illam frustra.*] *Antequã rem diceret, praeiudicauit: sic Sallustius, Falsò queritur de natura sua genus humanum. nam antequam diceret Queritur, dixit Falsò.* *Aeternum.*] *Aeternè: nam nomen est pro aduerbio.* *Conata.*] *dum conaretur.* *Fatis urgetur acerbis.*] *Ostendit etiam desideria ex fati necessitate descendere.* *Committitur omine pugna.*] *Pro committetur.* *Haec cape.*] *Generaliter dixit arcum & pharetrã, ut sequentia indicant: nam dicet, Et ultricem pharetra deprome sagittam.* *Vltricem.*] *Nomina in ix terminata, ablatiuum singularem* C *in e mittunt, genitiuum uerò pluralem in um: exceptis his quae sunt omnis generis, ut felix: nam ab hoc felici, horũ felicium facit. Lucan. Felici non fausta loco tentoria ponens. Quod receptũ est ideo, quia genitiuus pluralis à nominatiuo plurali minor esse nõ debet, sed aut par, aut maior una syllaba. & quia à neutro facit felicia, felicium dicere non debemus, ne propter alia genera huic praeiudicemus. Namq; ab eo quod est felices, ut feliciũ dicamus, ratio patitur: una crescit enim syllaba. ab eo quod est felicia, ut felicum dicamus non procedit, ne minor sit genitiuus nominatiuo plurali. Similiter & ultricium & uictricium dicimus: licet in his neutrum genus in numero singulari non inueniatur.* *Violarit uulnere.*] *Violarit, inquit, quia dixit, Sacrum.* *Tros Italus'ue.*] *Si simpliciter accipimus, ita intelligamus: Siue eam Troianus interemerit, siue aliquis de Aeneae auxilijs. Namq; alij uolunt Aruntem de Turni esse partibus, & indignatur foemineum sexum, plus in bello potuisse quàm uiros. quam rem hic dicunt perstrinxisse Vergil. et reuera sic ubiq; loquitur, ut incertum sit, Aruns de cuius partibus fuerit: unde est illud, Da pater hoc nostris aboleri dedecus armis.* *Pariter.*] *similiter, uno modo. & est antiquum, Plautus in Aulular. Filium pariter moratum.* *Miserandae corpus.*] *Haec in oeconomia, praeiudicia nominantur, quoties negocij futuri exitus tollitur: uult enim nos de Camillae cadauere nil ulterius expectare: sicut in Primo fecit, Tu faciem illius noctem nõ amplius unã, Falle dolo. quod praemissum sustulit commemorationem, quando uel Cupido discesserit, uel Ascanius sit reuersus.* *Arma Inspoliata.*] *Aut indetracta, aut ipsius inspoliatae.* *Nigro circumdata turbine corpus.*] *Quia ad moerorem luctumq; descendit: contraq; in Octauo, ubi ad laeticiam descendit Venus, claro eam nimbo circundatam dicit: ut, At Venus aethereos inter Dea candida nimbos.*

VAR. LECT. *Iaculo palmas onerauit acuto.*] *Romanus liber, Palmas armauit legit.* *Quandoquidem fatis urgetur acerbis.*] *In antiquis libris legere est, Fatis urgemur iniquis.* *Committitur omine pugnae.*] *Antiquus liber Pugnat legit.* *Hac quicunq;.*] *Aliqui lib. Hanc, alij Ac legunt.* *Tros, Italus'ue.*] *In Rom. lib. legere est Tros, Italusq;.*

DON. *At manus interea muris Troiana propinquat, Hetrusciq; duces, equitumq; exercitus omnis, Compositi numero in turmas. fremit aequore toto Insultans sonipes, & pressis pugnat habenis, Huc obuersus, & huc. tum latè ferreus hastis Horret ager, campiq; armis sublimibus ardent.*] *Reliquum est hoc superioris descriptionis, quam imperfectam dimisit, ut Camillae fabulam diceret. qua subtracta, si prima pars atq; ista iungatur, non erit diuisa narratio: suprà enim dixit, Nuncius ingenti per regia tecta tumultu Ecce ruit, magnisq; urbem clamoribus implet, Instructos acie Tiberino à flumine Teucros, Tyrrhenamq; manum toties descendere campis. Hîc dicit: At manus interea muris Troiana propinquat, Tyrrheni'que duces equitumq; exercitus omnis. ut appareat integrari posse narrationem, si Camillae fabula subtrahatur. Veniebant igitur sic muris propinquantes, ut cessante officio nuncij, uideri possent in aequalitate camporum usq; adeo manifesti, ut quiescerent: & quemadmodum instructi accederent, singulorum non negaretur aspectibus.* *Nec non Messapus contrà, celeresq; Latini, Et cum fratre Coras, & uirginis ala Camillae, Aduersi campo apparent, hastasq; reductis Protendunt longè dextris, & spicula uibrant.*] *Quàm pulchra, quàm diuersis ornatibus singulorum exercituum facta descriptio? Ibat Troianorum manus, & caeterorum equitum digesta per turmas. Fremebant equi, & pressis habenis frenorum impatientes resistebant, mutantes terga huc et illuc: omnis autem ager armis ardebat, hastis in sublime porrectis. At in altera parte uidebantur illi, quos cum Camilla dimiserat Turnus, Messapus scilicet & Latini, caeteriq;: quorum superius meminit. Omnes ibant cum impigra celeritate, ut hostem ad patriam uenire non sinerent, hastas gestantes dextris retrorsum adductis, spiculaq; uibrantes. Magna subtilitas*

tis dicentis, et eloquentiæ copiosa substantia, ut in descriptionibus partium, nihil diceret simile. Ibant prædicti duces uenientibus obuij, & contra muros positi quid agerent in campo, facillime uidebatur. Pergebant paratis hastis & dextris, ut hostes petere uiderentur. Ibant uibrantes spicula, ita crebro motu, ut ea iam crederentur esse missuri. Aduentusq; uirûm, fremitusq; ardescit equorum.] Aduentus, non ad patriam, sed inter se. Sequitur enim, Iamq; intra iactum teli progressus uterq; Substiterat.] Progressus iam uterq; exercitus fuerat, & idcirco crescebat fremitus equorum, & animis ferebantur: quia qui sunt ex usu bellorum, sciunt quando sibi certandum sit, sciunt quando arripi possit initium belli. Vbi ergo tantum inter utrumq; exercitû remansit spatij, ut tela utrinque missa peruenire in alteros possent, Subitò erumpunt clamore, furentesq; Exhortantur equos.] Hortamenta uocis idcirco adhibentur, ut excitentur etiam inuiti. Isti hortabantur, qui iam furentes erant, & in belli certamen exire cupientes. Talis est & uox, quæ mittitur antequàm certamen initietur, ut hortamento sit singulis, & plurimum in ausus ualidos impellat armatum. Fundunt simul undiq; tela Crebra, niuis ritu.] Ecce quantû potest ante certamen clamor: non enim incassum emittitur. Inde quippe nascuntur incrementa uirtutis, & necessitas plena pugnandi: inde timidis pauor accedit, inde fortibus uires augentur. Non ergo missa sunt tela, sed fusa ut niues: nec ab uno aut ex una parte, sed simul ab omnibus. Veniebant autem niuium more. præbebat hanc speciem candor ferri, & telorum diffusa congeries. Continuò aduersi Tyrrhenus, & acer Aconteus Connixi incurrunt hastis.] Hoc dictum est more bellantium: nam primi aliqui audaciores erumpunt, quos cæteram pubem sequi conueniat. Thyrrenus igitur & Aconteus cum singulis ex diuersis partibus eruperant hastis, tanto impetu atq; ictu, ut ruinæ more cecidissent. Deniq; ait, Primiq; ruinam Dant sonitu ingenti, perfractaq; quadrupedantum Pectora pectoribus rumpunt, excussus Aconteus Fulminis in morē, aut tormento ponderis acti.] Expressum est eorum factû, qui sibi fuerant obuij. Equi, inquit, ipsorum collisis inter se pectoribus magnum emiserât sonitum: quo facto excussus est Aconteus fulminis in morem, aut tormento ponderis acti. Quû pectus pectori fuisset illisum, quum Aconteus excussus dicitur, similitudo fulminis data est, aut certè ponderis alicuius, quod truditur augmento uiolentiaq; tormenti. Præcipitat longè, & uitam dispergit in auras.] Impleuit partes excussi dicendo, longè fractus est, in tantum ne habuisset spacium moræ, quo in aere côcluderet uitam, & antè moreretur, quàm ruina corporis sui premeret terram. Tyrrhenû perijsse impulsu ruinæ descriptæ intelligendum est. Extemplo turbatæ acies.] Ecce post duorum congressum, ut diximus, omnes cum ingēti perturbatione motæ sunt acies. Versiq; Latini Reijciunt parmas, et equos ad mœnia uertunt.] Latini maiorem metum apud se esse fugiendo testati sunt: nam & reiecerant parmas, & equos conuerterant, ut murorum sibi firmitate consulerent. Troes agunt.] Agi dicuntur pecudum greges, quum de loco trahuntur ad locum. Quantum igitur in Latinis militiæ decus fuit, ut nô tantum ferri, uerùm agi more mutorum animaliû, & impelli uiderentur? Princeps turmas inducit Asylas.] Primus induxit turmas in medios: quis enim metueret fugientes? Iamq; propinquabant portis, rursusq; Latini Clamorem tollunt, & mollia colla reflectunt.] Vbi iam Latini proximi esse cœperât portis, resumpta audacia, & proprio intellecto dedecore, repentè ad pugnam cum clamore conuersi sunt. Hi fugiunt.] Hoc est, Troiani. Penitusq; datis referuntur habenis.] Debuerant enim celerius remeare in campû, ne locorum conditione aut aliquibus insidijs caperentur, uel maximè recursu insperato decepti. Qualis ubi alterno procurrens gurgite pôtus Nunc ruit ad terras, scopulosq; superiacit undam Spumês, extremamq; sinu perfundit arenâ: Nunc rapidus retro, atque æstu reuoluta resorbens Saxa, fugit, littusq; uado labente relinquit.] Proprijs & signatis uerbis expressa comparatio, qua ostêderetur alternus impetus, spatium, & alterna successio: nam reuera sic ex alto impellitur mare, ut properâtes fluctus in ultimas arenas usque tendantur: atq; inde explicatis lapsibus côdem unde uenerant, referantur, linquentes saxa, quæ fuerant supergressi. Bis.] Thusci Rutulos egêre ad mœnia uersos, Bis reiecti armis, respectant terga tegentes.] Quod id factum sit, Thusci, inquit, bis Rutulos egerunt ad mœnia, bis reiecti sunt, ita tamen cauti, ne insequens hostis auersos opprimeret, aut feriret. Qua causa respectabant, hoc est, retrorsum attendebant, & scutis terga propria tuebantur. Par fugientium numero putatur esse conditio: bis enim fugati sunt Rutuli, bis Thusci: sed in eo Rutulorum turpius factum deprehenditur, quia scutis terga contexerant, ne auersi cæderentur. Tertia sed postquā côgressi in prælia, totas Impleuêre inter se acies, legitq; uirum uir.] Tertio certamine ad uerum ac maiorem conflictum uentum est: nam & confusæ sunt partes, & unusquisq; uir uirum sibi, cum quo certaret, facta prius exploratione, deligebat. Quales putamus electos, nisi eos qui possent facilè superari? nullus enim deligit à quo possit occidi. Tum uerò.] Id est, quando ad tertiâ congressionem accessum est, & ad id uentum, ut singuli cum singulis congrederentur. Et gemitus morientum, & sanguine in alto Armaq;, corporaq;, & permixti cæde uirorum Semianimes uoluuntur equi, pugna aspera surgit.] Quando non dictum est, qui magis in plurimis cæsi sint, intelligendum est, cladem illam partium fuisse, non partis. Orsilochus Remuli (quando ipsum horrebat adire) Hastam intorsit equo, ferrumq; sub aure reliquit.] Cœpit specialiter in aliquibus ostendi quid sit, Legitq; uirum uir. nam Orsilochus Remulum cùm uellet occidere, ne temere fortiorem peteret, dolo efficere contendit, quod implere non potuit. Hasta igitur caput equi sub aure percussit tanto impetu, ut ferrum perseuerasset in uulnere. Quo sonipes ictu furit arduus.] Ne remaneret obscurû, quod dixit Arduus, addidit: Altaq; iactat Vulneris impatiens arrecto pectore crura.] Quum inimicum telum & dolorem ferre non p[illegible] percussus sonipes, erigebat in sublime suum pectus & crura, posterioribus tantùm pedibus nitens. Voluitur ille excussus humi.] Vsq; ad hanc partem descripus est, ut ostenderetur prouolutus ad terram: uox autem eius consecuta intelligitur potius, quàm uideretur. Voluitur ille excussus humi. non terræ excussus uoluitur, sed in terram uenit, quû dorso equi fuisset excussus. Catillus Iolam, Ingentemq; animis, ingentem corpore, & armis Deijcit Herminium.] Deijcit, & ad Iolam pertinet, & ad Herminium, quos Catillus occidit. Herminium laudat, quem asseruit, ingentem fuisse animo, armis, & corpore. Hæc laus in honorem

A rem uictoris posita est, qui talem ualuit superare. Indicia subnectit uirtutis eius, & animi. Nudo, inquit, cui uertice fulua Caesaries.] Haec fuit probatio nudi capitis, quia capilli eius patebant in tantum, ut eorũ color quoq; flauus cerneretur. Nudiq; humeri, nec uulnera terrent.] Incedebat etiam nudis humeris, nullum gerens uulnerũ metum. Tantus in arma patet.] Quantum audax & nudus ex ea corporis parte, qua facilius potuit peti, tantum ad expediendam mortem opportunus & patens. Latos huic hasta per armos Acta tremit.] Latitudinis non incassum facta commemoratio est. Facilius enim praebet uulneribus locum, qui amplissimi corporis spatium dederit. Fuit igitur occasio occidendi talem, qui per teneritatem nudus ibat ad bellum, & ad excipiendum uitae interitum afferebat lati corporis molem. Funditur ater ubique cruor, dant funera ferro Certantes, pulchramq; petunt per uulnera mortem.] Necessario Poeta confugit ad generalitatem, ne & sibi prolixitatis moram, & legentibus taedium pareret: quando enim tam ingentis pugnae, et tantorum populorum caedes speciali descriptione B percurreret? quo in genere dictionis nihil amplius potest sentiri, quàm legitur. Generalitas uerò, quia nullis terminis clauditur, infinitam habet aestimationem, tantaq; potest esse, quantam uoluerit ostendere, qui tractarit. Conclusio ergo ista melior fuit, quae narrationi ueluti quendam faceret finem, et initium alteri daret: multum quippe adiuuat legentis animũ dissimilitudo quaesita per transitum, & in ipsa continuatione referentis procurata uarietas. Vtraq; tamen aliquid simile referenti necessaria est, sed neutra debet esse separata ab altera: specialitas quippe habet descriptionum moram: generalitas autem affert celerem relationibus finem, & dum nihil tangit, nihil uidetur omittere. Videamus tamen, quid sit Poeta in ipsa generalitate complexus. Funditur, inquit, ater ubiq; cruor. ostenditur in latitudine diffusi utriusq; exercitus, una simul animorum praesumptione pugnari. Dant funera ferro Certantes.] Necesse enim fuerat interire quàm plurimos, ubi solum fuerat ferrum. Pulchramq; petunt per uulnera mortem.] pulchra mors est eius, qui in acie cadit, & dum cominus concertat, occumbit: est enim turpis mors eius, qui fugiens perit. C Appetebant ergo omnes sine trepidatione discrimen, & ex contrario euentu insignem exitium uitare. At medias inter caedes exultat Amazon, Vnum exerta latus pugnae, pharetrata Camilla.] Quanta ista in laude Poeta prosequitur? ut inter uirorum caedes & funera inaestimabilis numeri sola exultaret, quasi ludicris & non ueris dimicationibus interesset. Quod autem exerto brachio, & nudo latere fuisse descripta est, & signum audaciae fuit, & praedicta est causa, qua posset occidi. More enim suo Virgilius, sicuti saepe iam dictum est, nihil superfluum ponit in distributionibus suis. Deniq; infrà dictum est, illic eam percussam, ubi nudum corpus praebebat ad excipiendum interitum uitae. Pharetratam dixit interea, ut genus armorum ostenderet, quibus illa pugnare consuesset. Per Pharetram intelligendum est, illam & sagittas habuisse. Et nunc lenta manu spargens hastilia densat, Nunc ualidam dextra rapit indefessa bipennẽ.] Hoc fuit exultare, ut uteretur telis quibus uellet, & quando uellet: nec tamen frangeretur labore aliquo, mittendo hastilia, aut securi feriendo. Aureus ex humero sonat arcus, & arma Dianae.] Hic compleuit quod superius dixit, Pharetrata Camilla. Ecce & arcum aureum eam dixit habuisse, & Dianae arma, quae fuerunt in specie sagittarum. Illa etiam in tergum si quando pulsa recessit Spicula conuerso fugientia dirigit arcu.] Illa in tantum arcu fidebat & spiculis, ut etiam debuisset timeri, quum fugeret. Nam conuerso arcu retrorsum non frustra iactabat spicula. Amazon dicta est non nata, sed facta. In hoc magis laudabilis, quia quod aliae nascendo ualuerũt, haec potuit implere meditando. Ergo laudis affectu Amazon dicta est, ut imitãdo talis esset, quales sunt Amazones: quas adiuuat studium gentis, & origo praeclara nascendi. At circum lectae comites.] Fuerũt cum ea lectae comites. non ideo Lectas dixit, ut apud Dianam reprobae remansisse uideretur, sed quòd omnes lectas habuisset. Larinaq; uirgo, Tullaq;, & aeratam quatiens Tarpeia securim.] Quod de una dixit Virgo, ad omnes pertinet: omnes enim uirgines fuerant Dianae, quae obsequebãtur ministerio eiusdem deae. Italides.] Nec immerito Italides, utpote quae essent ex Italia. Sic hoc loco laudare Virgilius Italiam uoluit, quasi nulla terra meliores proferre possit, aut tales. Quas ipsa decus sibi dia Camilla Delegit, pacisq; bonas, belliq; ministras.] Tantùm Camilla ad Dianae animũ accedebat, ut apud socias suas pro dea haberetur. Deniq; quum iret ad bellum, has sibi esse comites uoluit, quòd essent ornamento in pace, & ministrae in certaminibus belli. Potest & sic intelligi, ut bello & paci ornamento esse uiderentur: ut sic in utroq; obsequerentur, ut utrunq; ornarent. & hoc esse arbitror melius. Ipsa est enim pura societas et uera relligio, ut nullum tempus dissimiles faciat, quos foedera suscepta coniunxerint. Pulchrum est enim seruare societatem, & eius commodum custodire. Nullam istarum dicit belli gessisse certamen, sed asseruit ministerio fuisse bellanti, ne exponeretur Camilla de socijs, si impares essent in causa certaminum: aut ipsa, quae laudabatur, esset inferior, si exercitatione illae praestarent: tamen ipsarum praesentia non uacua fuit, quum, ut dictum est, ministerio iuuabant operaq; bellantem.

SER. Hetrusciq; duces.] Hetruria dicta est, quod eius fines tendebãtur usq; ad primam ripam Tyberis, & quasi ἑτέρα, et per syncopam ἑτρία: nam ἕτερος est alter, & ὅρος finis. Roma enim antea unam tantùm Tyberis ripam tenebat. Iuuenal. Et quae Imperij fines Tyberinum uirgo natauit. Compositi numero.] Id est, rationabiliter: unde & Saepenumero dicimus, id est, frequẽter et rationabiliter. hinc est, Tum uerò in numerum, id est, in rationem, in rhythmũ: unde et Metra numeros dicimus, ut Numeros memini si uerba

Hetruſciq; duces, equitumq; exercitus omnis,
Cõpoſiti numero in turmas. fremit æquore toto
Inſultans ſonipes, & preſsis pugnat habenis,
Huc obuerſus & huc. tum latè ferreus haſtis
Horret ager, campiq; armis ſublimibus ardent.
Nec non Meſſapus contrà, celeresq; Latini,
Et cum fratre Coras, & uirginis ala Camillæ,
Aduerſi campo apparent, haſtasq; reductis
Protendunt longè dextris, & ſpicula uibrant,
Aduentusq; uirûm, fremitusq; ardeſcit equorum.
Iamq; intra iactum teli progreſſus uterq;

Subſtiterat:ſubitò erumpunt clamore, furentesq;
Exhortantur equos,fundunt ſimul undiq; tela
Crebra,niuis ritu,cœlumq; obtexitur umbra.
Continuò aduerſis Tyrrhenus,& acer Aconteus
Connixi incurrunt haſtis,primiq; ruinam
Dant ſonitu ingenti,præfractaq; quadrupedantũ
Pectora pectoribus rumpunt:excuſſus Aconteus
Fulminis in morem,aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longè,& uitam diſpergit in auras.
Extemplo turbatæ acies,uerſiq; Latini
Reijciunt parmas,& equos ad mœnia uertunt.
Troës agunt,princeps turmas inuadit Aſylas.
Iamq; propinquabant portis,urſiq; Latini
Clamorem tollunt,& mollia colla reflectunt.
Hi fugiunt,penitusq; datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terram,ſcopulosq; ſuperiacit undã
Spumeus,extremamq; ſinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro,atq; æſtu reuoluta reſorbens
Saxa fugit,littusq; uado labente relinquit.
Bis Thuſci Rutulos egêre ad mœnia uerſos,
Bis reiecti armis reſpectant terga tegentes.
Tertia ſed poſtquam congreſsi in prælia,totas
Implicuêre inter ſe acies,legitq; uirum uir.
Tũ uerò & gemitus morientũ,& ſanguine in alto
Armaq; corporaq;,& permixti cæde uirorum
Semianimes uoluuntur equi,pugna aſpera ſurgit.
Orſiloch⁹ Remuli(quãdo ipſum horrebat adire)
Haſtam intorſit equo,ferrumq; ſub aure reliquit,
Quo ſonipes ictu furit arduus,altaq; iactat
Vulneris impatiens arrecto pectore crura:
Voluitur ille excuſſus humi.Catillus Iolam,
Ingentemq; animis,ingentem corpore & armis:
Deijcit Herminium,nudo cui uertice fulua
Cæſaries,nudiq; humeri,nec uulnera terrent:
Tantus in arma patet.latos huic haſta per armos
Acta tremit,duplicatq; uirum tranſfixa dolorem.
Funditur ater ubiq; cruor,dant funera ferro
Certantes,pulchramq; petunt per uulnera mortẽ.
At medias inter cædes exultat Amazon,
Vnum exerta latus pugnæ,pharetrata Camilla,
Et nunc lenta manu ſpargens haſtilia denſet,
Nunc ualidam dextra rapit indefeſſa bipennem,
Aureus ex humero ſonat arcus,& arma Dianæ.
Illa etiam ſi quando in tergum pulſa receſsit,
Spicula conuerſo fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites:Larinaq; uirgo
Tullaq;,& æratam quatiens Tarpeia ſecurim,
Italides:quas ipſa decus ſibi dia Camilla
Delegit,pacisq; bonæ,belliq; miniſtras.

ba tenerem. Sanè modò eſt generalis deſcriptio equeſtris certaminis: paulò pòſt deſcendit ad ſpeciale,ſicut fecit in Quinto,& de curſoribus et de nauali certamine. Horret ager.] Id eſt, terribilis eſt:ut Homer. φρίξεν δὲ μάχη … ἔγχεσιν (φρίαγχσιν ἀρχρου). Eſt autem uerſus Ennianus uituperatus à Lucilio dicente per irriſionem debuiſſe eum dicere, Horret & alget. unde Horatius de Lucilio, Non ridet uerſus Ennij grauitate minoris. Campiq; armis ardent.] reſplendẽt. et Euripides in Phœniſsis, κατὰ χαλκὸν ἅπαν πεδίον ἀστράπτει. Celeresq; Latini.] ad militiam Romanam: namque & equites habuit Romulus, ut illo diximus loco: Tercentum ſcutati omnes Voſcente magiſtro. quos Celeres appellauit, uel à celeritate, uel à duce Celere, qui dicitur Remum occidiſſe, ut cuius gratiæ uicem à Romulo fieri tribunus equitum meruit, et Tribunus Celerũ appellatus eſt. Ala Camillæ.] equitatus. Alæ autem dicuntur equites, quòd alarum uice pedeſtrem exercitum tegunt. Intra iactum teli.] Homericum eſt, ἴσω βέλεος, unde poſſet haſta miſſa in hoſtem uenire. hinc traxit Statius ut diceret, Quale quater iaculo ſpatiũ, in arundine metas. Eſt & Enniana omnis hæc ambitioſa deſcriptio. Præcipitat.] Pro præcipitatur. Reijciunt parmas, & equos ad mœnia torquẽt.] Reijciunt, retro agunt. Sanè nunc fugiunt non timore, ſed lege præliandi. Salluſt. More equeſtris prælij ſumptis tergis ac redditis. Mollia.] domita: domitorum ſcilicet, qui facilè flectuntur. Superiacit undam.] Super ſcopulos undam iacit: nam more ſuo dedit uerbo detractam nomini præpoſitionem. Extremam.] Ad illud pertinet, quod ait ſuprà: Penitusq; datis referuntur habenis. Sinu.] Curuatione & flexu undarum. Æſtu reuoluta reſorbens Saxa fugit.] Æſtus propriè eſt maris incerta commotio creſcentis & decreſcentis, unde Æſtuaria dicta. & Plautus in Aſinaria, Quo magis te in altum capeßis, æſtus te in portum referet. Vado labente.] ὑπαλλαγή: pro, labẽs ipſe per uadum. Et ſang. in alto.] ἐμφατικῶς cædis oſtenditur magnitudo. Haſtam intorſit equo.] Figuratè: nam Intorqueo in equum dicimus: ut, In latus inq; feri curuam cõpagib. aluum Contorſit. Equo ergo, pro in equũ. Ferrumq; ſub aure rel.] Ex uulneris genere eum fugientem intelligimus eſſe percuſſum. Voluitur ille excuſ. humi.] Humi uoluitur: nam Excuſſus per ſe plenum eſt. Deijcit Herminium.] Nomen hoc de hiſtoria Romana eſt: nam cum Coclite contra Thuſcos Laertius & Herminius ſteterunt, tempore quo pons Sublicius rũpebatur: unde & eum plurimum laudant, ac ſi diceret, Talis qualis fuit ille. Tantus in ar[illegible] patet.] Tantum p[illegible]ebat in uulnere: id [illegible], in hoſtilia tela totus patebat. Per armos.] Abuſiuè: nã propriè Armi quadrupedum ſunt. Exultat Amazon.] Suſpendendum Exultat, ut Amazon intelligas, quaſi Amazon. nam Camilla Volſca fuerat: ſicut in Primo, Dederatq; comam diffundere uentis Venatrix, id eſt, quaſi uenatrix. Indefeſſa.] infatigabilis: & omnia arma Amazonum tradit, quas Titian⁹ Vnimammas uocat: nam hoc eſt Amazon, quaſi ἄνευ μάζου. Spicula fugien.] Pro Ipſa fugiens. At circum lectæ con.] Subaudi Dimicant, quod & ſequens Amaz[illegible]dicat comparatio, quæ inducuntur circa reginam bella tractantes. Larinaq; uirgo.] Nomina hæc nobiliſsimarum ſunt Italiæ fœminarum. Italides.] Pulchra deriuatio, non uera: nam uerum eſt Italæ. Italis autem, unde Italides, magis patronymicum eſt, quàm deriuatiuum: ſicut Belias, unde & Belides. Quas ipſa dec.] Decus & ad delectas, & ad ipſam poteſt referri. Decus autem ſi ad Camillam, nobilitas, pulchritudo: ſi ad delectas, ornamentũ, id eſt, quas ſibi elegit ornamentum, id eſt, ad ornamentũ. Dia Cam.] Generoſa, εὐγενής: nam Græcum eſt, cuius

nominis

A nominis etymologiam plerique uolunt uenire ἀπὸ τῆς Διός. quod si sic est, dicemus dissentire deriuationem à principalitate: nam Dia di producit, quum Διὸς corripiat. Sicut contrà quum lux producat, Lucerna Lu corripit. Pacisq; bonæ belliq; ministras.] Congruum paci epitheton dedit, ut eam bonam diceret, quum bellum econtrà sit pessimum: nam sine dubio & belli sæui diceret, si ratio uersus admitteret.

POM. Sabi. Tela.] puerilia tela, apta illi ætati. Sagittam.] hac sagitta ulciscar mortem Camillæ. Inspoliata.] defendebantur cadauera ab amicis, ne spoliarentur. & in maximo honore hoc fuit. Muris.] Teucri se muro propinquant. Horret.] Ennianum carmen, quod Lucilius reprehendit. Erumpunt.] Troianorum & Latinorum exercitus concurrunt. Præcipitat.] pro præcipitatur, id est cadit. Equos ad mœnia uertunt.] fugiunt Latini morte Acontei. nam quod ait eos fugisse more Numidarum, falsum est. nam aliter Latini, aliter Numidæ militabant. Saxa fugit.] fluit & refluit, & in æstu potissime. Orsilochus.] Teucer cum timeret occurrere

B Remulo, uulnerauit equum Remuli. Olla & Herminius, sunt Etrusci. Arma.] hostilia tela. Amazon.] Camillam appellat Amazonem, quia more Macedonico in pugnam procedebat. Fugientia.] qui arcu ualent, ut Parthi, etiam fugiendo insequentem hostem feriunt. Amazones aiunt primum coluisse ultra Tanaim fluuium, & illinc profectas ad Thermodoonta. ut Salustius, Amazones à Tanai flumine, incertum est quam ob causam, digressæ. Diodorus lib. 3. Natio Amazonum primum apud Thermodoonta habitauit, quarum prima regina filiam genuit ex Marte: quæ lege statuit ut solæ fœminæ militarent adusta dextra mamma, unde fœminis nomē. urbem hæc condidit in ostijs Thermodoontis, quam appellauit Themiscyram. hæc gens usq; ad Tanaim regnum dilatauit, ex alia parte usq; Syriam. multis postea seculis Hercules filius Semeles & Iouis, ex præcepto Eurysthei, ut cingulum Hyppolytæ ferret, cum fœminis bellum gessit, & reginam & illius baltheum cepit. paulo pòst Penthesilea Troianis auxilio fuit, & ab Achille interfecta est. hæc

C fuit ultima, digna memoratu, apud Amazonas. Idem libro 5. Hercules ad hostia Thermodoontis peruenit, pro Themiscyra castra posuit, zonam Hippolytæ petijt, sed denegatam bello. quæ fuit prima Amazonum cecidit Aella, inde Philippis, Prothee, Eribia, Celeno, Phebe, Artemis: captæ Deianira, Asteria, Marpe, Termessa, Aglype, Menalippe: regina, quæ cingulū Hippolytæ seruabat, Antiope Theseo data. gentē Amazonū deleuit Hercules.

VAR. Lect. Protendunt longe dextris.] Antiq. exempl. Prætendunt legunt. Furentesq; Exhortantur equos.] Antiq. lib. Frementesq; legunt. Continuo aduersi Tyrrhenus.] In Rom. lib. Aduersis legitur. Præfractaq; quadrupedantum.] Rom. lib. Perfracta legitur. Princeps turmas inuasit Asylas.] Antiq. exempl. Inducit legunt. Et pro Asylas, Asillas. Versiq; Latini.] In Antiq. lib. Rursusq; Latini legitur. Nunc ruit ad terras.] In lib. aliquot antiq. Ruit ad terram legitur. Furit arduus, altaq; iactat.] In antiq. lib. legere est, Ferit arduus, actaq; iactat. Duplicatq; uiri transfixa dolorem.] Romanus liber & aliquot alij legunt, Duplicatq; uirum transfixa dolore. Sunt etiam qui non ineptè reposuere, Duplicatq; uirum transfixa dolorem. Dant funera ferro.] In Mediceo Vulnera legitur.

DON. Quales Threiciæ quum flumina Thermodoontis Pulsant, et pictis bellātur Amazones armis: Seu circum Hippolytem, seu quū se Martia curru Penthesilea refert, magnoq; ululante tumultu Fœminea exultat lunatis agmina peltis.] Tales, inquit, apparebant Italæ uirgines, quales sunt Amazones ueræ, quū aliquos pulsant bello, aut ipsæ pulsantur, aut cum se post uictoriam refert Penthesilea curru uecta, & ululatibus lætis superiorem se, plena gratulatione testatur. Quem telo primum, quem postremum aspera uirgo Deijcis? aut quot humi morientia corpora fundis?] Confecta comparatione, Aut ad Camillā, admirans in ea feriendi celeritatem, & effusorum inæstimabilem numerum. nam discerni non poterat, quem primo loco, quem postremo mactasset. Tanta quippe pugnā di ars & celeritas fuit, ut neq; ordo neq; numerus occisorum dici posset, aut colligi: Aut quot humi morientia corpora fundis? morientia dixit, non mortua, ut ostenderet tantam fuisse celeritatem cædis, ut innumeri essent fusi, nec tamen adhuc aliquis animam reddidisset. Eunæū Clytio primum patre, cuius apertum Aduersi lōga transuerberat abiete pectus.] Quum ipse laudantis studio dixisset, discerni non posse, quem telo primum, quem postremum Camilla dimicans deiecisset, quantaq; morientium corpora reliquisset, ne ipse sibi hoc genere uideretur indixisse silentium, aut in generalitate Camillæ glorias minuisse, tangit specialiter de fortioribus aliquos: ut ex ipsis appareat, quomodo cæteri fuerint fusi. Primò, inquit, Eunæum strauit è Clytio patre progenitum, cuius apertum Aduersi longa transuerberat abiete pectus. Huius, inquit, pectus, quum aduersus uenisset, longa hasta transuerberauit. Ecce laus prima bellantis, præuētus hostis, ante quàm potior fieret: præuentus est, non insidijs sed uelocitate certantis: neq; enim uidere uenientem plagā potuit, quia ueniebat aduersus transuerberationis uim. Intellectus ille est, ut non ictum leuem ut cautus, sed imprudens ac nescius totum receperit pectore. Ferientis hæc laus est, quæ sic direxerit hastam, ut præuidendo caueri non posset. Sanguinis ille uomens riuos cadit.] Ex ingenti enim pectoris plaga totus simul sanguis effusus est. Atq; cruentam Mandit humum moriensq; suo se in uulnere uersat.] Cadentes enim repentino ictu mordent quidquid fortassis occurrerit: iste igitur mordens terram, & crebris hoc morsibus faciens, uertebat se, & in suo se cruore uolue bat. Hoc dicendo ostendit, eum tam grauiter percussum, ut illic caderet, ubi confossus est. Quòd uerò assiduè uolue batur in uulnus, & terram mandebat, quam rigarat cruor, apparebat eum aliquem adhuc sensum doloris habuisse. Tum Lirim Pegasumq; super.] Addit Lirim & Pegasum. Quorum alter habenas suffosso reuolutus equo, dum colligit, alter Dum subit, ac dextram labanti tendit inermem Præcipites pariterq; ruunt.] Cum Liris lapsu equi deceptus, habenas colligere niteretur, amisit tuitionem corporis sui. Pegasus, quum lapso auxilium ferret, & inermen dextram lapso porrigens, discrimen imminens uterq; uitare non potuit, sic factum est, ut pariter necarentur. His addit Amastrum Hippodaten, sequiturq; incumbens eminus hasta.] Amastrum quoq; Hippodatis filium strauit hasta percussum: addiditq; his, qui supradicti sunt strati esse. Tereaq; Arpalicum, & Demophoonta, Cromimq;.] Etiam ad hos pertinet, quod dictū est Addit. hoc ostendit repetita coniunctio. Quotque emissa manu contorsit spicula uirgo, Tot Phrygij ceciderē

re uiri.] More suo plurimos generalitate collegit, cum laude pugnantis: nam quanta tela coniecit, tot Phrygios strauit. Hæc fuit subtilitas dimicantis, ut nullus ictus esset inanis. Tot Phrygij cecidere uiri. aut uere Phrygij, aut pro Phrygibus pugnantes. Procul Ornutus armis Ignotis, & equo uenator Iapyge fertur.] Quomodo ignotis armis, & equo uenator Iapyge fertur? quomodo Ignotis armis incipit dicere. Cui pellis latos humeros erepta iuuenco Pugnatori operit, caput ingens oris hiatus, Et malæ texere lupi, cum dentibus albis: Agrestisq; manus armat sparus, ipse cateruis Vertitur in medijs, & toto uertice supra est.] Agrestem Ornutum dicit bello interfuisse armatũ, pro qualitate personæ. Deniq; pro lorica corium bubulum habuit, quo dorsum eius humeriq; tegebantur: caput autem eius ad galeæ uicem, operuerat caput lupi cum dentibus suis: dimicantis uero manũ sparus armabat, nulla artificis subtilitate compositus. Sparum dicunt, regionis more fuste nodosum, quo rustici utuntur, quũ eũt ad bellum. Ipse bellator interea tali equo uectus discurrebat inter cateruas, ut non equo ferri uideretur sed uento, et quũ esset in multitudinis medio, solus altior apparebat. Hunc illa exceptum (nec enim labor agmine uerso) Traijcit.] Hunc, id est, talibus armis instructum, & tanti equi uelocitate confisum. Illa, hoc est, quæ nosset usum belli meliori peritia, exceptum eum fugientẽ cũ cæteris percussit. Quomodo dixit Exceptum? Excipere quippe dicuntur, qui contra ueniunt, in uenabula feræ: nisi hoc intelligi uoluerit, Exceptum, separatum electione animi, & ad pœnam destinatum ex omnibus quum noua specie incederet, & solus altior fuit: erat autem facile talem discernere, quia auerso agmine terga præbuerat. Ferro traijcit, inquit, hoc est, sic nescium percussit, ut omne ferrum per corpus eius eundo transisset. Et super hæc inimico pectore fatur.] Aperit causam Poeta, ostendẽs cur eum Camilla in tanta multitudine fugientium specialiter persecuta est: temerarius enim bello sese miscuerat, & eius inertiam armorum qualitas demonstrabat. Debuit igitur belli sentire uirtutem, qui arbitratus est nõ emersurũ quenquam, à quo posset occidi. Ergo animi sui commotionem Camilla, & iracundiam pectoris his uocibus fudit. Syluis te Tyrrhene feras agitare putasti?] Nesciens Camilla, quòd Ornutus diceretur, gentis eum nomine arguit, in quo graue uoluit esse conuitium. Deniq; sic exorsa est: Apparet, inquit, tuæ uanitas gentis, ratum quippe te constat, non contra homines ire, sed feras: et non in campum aut bellum, sed in siluas uenandi uoluptate contendere. Aduenit, qui uestra dies muliebribus armis Verba redargueret.] Aduenit dies, qui armis muliebrib. uestra redargueret uerba. Tales uos uel nunc esse cognosce, quos mulieres occidant. Nomen tamen haud leue patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.] Ipsa per iracundiã factum suum depressit, dicendo magnum esse dedecus armis muliebribus uiros occumbere. Ipsa iterum, quum ueneris (inquit) ad parentum tuorum manes, comitabitur te magna nominis fama, erisq; dissimilis cæteris, quod Camillæ dextra dicaris occisus. Hæc non se expurgat, sed duo admirabiliter tenuit: ait enim, Habes maximum crimen, quòd fœmina tibi intulit mortem: laudem uero meliorem quòd Camilla. Protinus Orsilochum, & Buten duo maxima Teucrũm Corpora.] Laudantur isti, ut Camillæ meritum crescat, quæ tales occidit. Dicitur iam quomodo occiderint singuli. Sed Buten auersum, cuspide figit Loricam galeamq; inter, quà colla sedentis A Lucent, & læuo dependet parma lacerto.] Iste eques fuit: hoc indicat, quia dixit Sedentis. Loricam habuit, galeam, & parmam, quum his omnibus munitus adiri non posset, sequetis Camillæ uiuacitas partem qua hominem penetraret, inuenit: nam quum læua humeri parte, parma tegeretur, inter loricæ fines & galeæ, caro quæ feriri posset, apparuit, atq; ita fixus est cuspide. Superfluum fuit mortuum dicere, quum designatione ictus & loci intelligi ualeat, quid sit consecutum. Orsilochum fugiẽs, magnumq; agitata per orbem Eludit gyro interior, sequiturq; sequentẽ.] Fugiens, inquit, fraude potius quàm timore, neq; ut periculum declinaret, sed ut deciperet imprudentem: nam qui uerè fugit, recto et longo contendit itinere, ista uerò in orbem fugiebat interiorib. gyris. hæc fuit fraus, quæ illam fecit sequentem sequi. Tum ualidam perq; arma uiro perq; ossa securim Altior exurgẽs, oranti & multa precanti Congeminat, uulnus calido rigat ora cerebro.] Ecce quantum profuit dolus, quæ fuit prima, quum gyris interioribus fugeret, tantum potior facta est, ut non eminus neq; hasta, sed securi potuerit feri B ri, circumuectum ita instanter oppressum, ut secundo quoque ictu, quum incassum multa conferret in precem non stretur esse conuersus. Quo autem corporis loco ictus exceperit, inde apparet: oppressus quippe quũ sese scuto contegeret, illa exurgens altior, & scutum ipsum & caput rogantis, uno securis ictu atq; alio repetito perfregit. Incidit huic, subitoq; aspectu territus hæsit Apenninicolæ bellator filius Auni.] Incidit, hoc est, in manus eius [illegible] prudens deuenit filius incolæ montis Apennini ipse [illegible] tum bellator. Haud Ligurum extremus, du[illegible] fallere fata sinebant.] Ille inter suos non de inferioribus fuit, & fraude certabat quàm diu ei fata uitam largita sunt, & Camilla non uidit. Isq; ubi se nullo iam cursu euadere pugnæ Posse, neque instantem reginam auertere cernit, Consilio uersare dolos ingressus & astu, Incipit hæc.] Quando sic se aduertit oppressum, ut resistendi fiducia non esset, nec spes ulla fugiendi suppeteret: uertit se ad solitum morem, ut declinaret dolo, quod alia ratione nõ poterat: his igitur instituit loqui. Quid tam egregium si fœmina forti Fidis equo?] Præfers, inquit, & superbia C uani tumoris attolleris, quia equus te fortissimus portat, & non tua, sed ipsius uirtute præsumis: quando enim potest ulla uirtus esse in fœmina? Dimitte fugam, te cominus æquo Mecum crede solo, pugnæq; accinge pedestri.] Quapropter si aliquam tui fiduciam geris, petamus campum, et æqua conditione certemus. Sit iustum inter pares pugnæ certamen, atque appareat uirtus propria magis, quàm aliunde quæsita. Iam nosces, uentosa ferat cui gloria laudem.] Experiundo cognosces, quis debeat iure meritoq; laudari, & quis per inanem iactantiam uelit esse, quod non est. Ventosa gloria est, quæ in [illegible] est, non in re: & est ut uentus, qui transit per aera, nec apud aliquẽ aut aliquo in loco consistit. Dixit, at illa furens, acriq; accensa dolore Tradit equum comiti, paribusq; resistit in armis.] Mox ut illa audacia uerba consumpsit, Camillæ dolor et furor excitus est: commota igitur tradidit equum comiti suæ, & ut fuit armata, sic stetit. Ense pedes nudo puraq; Interrita parma.] Quia cito & stetisse eam dixit pedibus suis, et nudum gladium habuisse paratum, puraq; scilicet ad feriendum. Pura parma, hoc est, expedita, & sine pondere: stetit autem nullo conditionis impedita

A pedita aut turbata terrore. At iuuenis uicisse dolo ratus, auolat ipse (Haud mora) conuersisq; fugax aufertur habenis. Iuuenem dixit non laudantis studio, sed uituperationis: nam fœmina quum interrita constitisset propositis conditionib. acquiescens, mox iuuenis gnarus, quòd superari posset, aufugit, pro uictoria retinens, quia subsidio fugæ declinauerat mortem, cõuersis ab ea habenis, cuius præsentiam cupiebat euadere. Quadrupedemq; citum ferrato calce fatigat.] Parum fuit fugisse, ac fiduciam habuisse quadrupedis, quum iret uelociter: urgebat quoq; quemuis celerem calce ferrato. Faciebat hoc mortis metu, quam se putauerat euasisse. Vane Ligur, frustraq; animis elate superbis, Nequidquã patrias tentasti lubricus artes, Nec fraus te incolumẽ fallaci perferet Auno.] Solent, inquit, Ligures esse fallaces. sed tu non tantũ fallax, sed & uanus inuentus es. Non tibi proderit inflata loquacitas, & elatum solitis tumoribus pectus. Euadendi tibi non erit spatium. Frustra te pater ista perdocuit. Tenebo quamuis lubricum, tenebo molem, tenebo te fallacem. Totum quod nosti, Camilla frustrabitur, nec te unquam patri remittet incolumem. Ostendisti artem, sed quæ aduersus eam illam obtinere non poßit. Hæc fatur uirgo.] Vt suprà cum uituperatione posuit: At iuuenis uicisse dolo ratus, sic hoc loco cum laude ait: Hæc fatur uirgo. nam comparat, quid iuuenis, quid fecerit uirgo. Et pernicibus ignea plantis Transit equum cursu, frenisque aduersa prehensis Congreditur, pœnasq; inimico à sanguine sumit.] Ille, ut fugeret, equi cursu confisus est: hæc ut sequeretur, usa est pedibus suis. fuit enim igneis plantis: hoc est, ultra hominum morem & fœmineum sexum satis aptis ad cursum. Ecce quòd equi auxilio iuuenis esse non potuit, superauit Virgo pedibus suis: & ipsum quoq; equum uelocitate transijt, plus faciens, quàm si aduersum strauisset in terram. Deniq; quasi rediens in faciem fugientis impacta est, ibiq; retentis frenis, ne rursus aliam uerteretur in fugam, cõgreßione ex aperto perfecta, pœnas sumpsit. Ex eo parabola subnectitur, ut egregium factũ imagine proposita comparationis ornetur.

Quales Threiciæ cùm flumina Thermodôntis
Pulsant, & pictis bellantur Amazones armis,
Seu circa Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoq; ululante tumultu
Fœminea exultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quẽ postremũ aspera uirgo
Deijcis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eumenium Clytio primum patre, cuius apertum
Aduersi longa transuerberat abiete pectus.
Sanguinis ille uomens riuos cadit, atq; cruentam
Mandit humũ, moriensq; suo se in uulnere uersat.
Tũ Lyrin, Pegasumq; super: quorũ alter habenas
Suffosso reuolutus equo, dum colligit: alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inertem:
Præcipites pariterq; ruunt. his addit Amastrum
Hippotaden, sequiturq; incumbens eminus hasta.
Tereaq;, Harpalicũq;, et Demophoōta, Chromin
Quotq; emissa manu contorsit spicula uirgo,
Tot Phrygij cecidere uiri. procul Ornytus armis
Ignotis, & equo uenator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta iuuenco
Pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi, cum dentibus albis.
Agrestisq; manus armat sparus. ipse cateruis
Vertitur in medijs, & toto uertice suprà est.
Hunc illa exceptũ (nec enim labor agmine uerso)
Traijcit, & super hæc inimico pectore fatur:
Syluis te Tyrrhene feras agitare putasti?
Aduenit qui uestra dies muliebribus armis
Verba redargueret, nomen tamẽ haud leue patrũ
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.
Protinus Orsilochũ & Butẽ, duo maxima Teucrũ
Corpora: sed Buten aduersum cuspide fixit,
Loricam galeamq; inter, quà colla sedentis
Lucent, & læuo dependet parma lacerto.
Orsilochum fugiens, magnumq; agitata per orbẽ
Eludit gyro interior, sequiturq; sequentem:
Tum ualidam, perq; arma uiro perq; ossa securim
Altior insurgens oranti, & multa precanti
Congeminat: uulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoq; aspectu territus hæsit
Appenninicolæ bellator filius Auni,

B SER. Quales Threiciæ.] B Tanais fluuius est, qui separat Asiam ab Europa, circa quem antea Amazones habitauerunt, unde se postea ad Thermodoonta fluuium Thraciæ transtulerũt. quod etiam Sal[?]. testatur dicens, Dein campi Themiscyrei, quos habuere Amazones, à Tanai fluuio, incertum quamobrem, digressæ. Thermodoontis.] Plenum est Thermodoõ, sed per synæresim Thermodôn fecit: unde Dôn circumflexum habet accentum. Græca enim nomina necesse est ut circumflectantur. quoties fit synæresis, exigẽte metri C neceßitate. Ergo si sit Thermodoõ, Do acutum habebit accentum: quòd si Thermodôn fecerit, et in finalem transfertur, et mutatur accentus: nam fit circumflexus. Pulsant.] Ennius ad Musas, Quæ pedibus magnũ pulsatis Olympum. Bellantur.] Pro bellant. nam solent uerba pro uerbis poni. Vnde paßiuam nũc declinationem sub actiua posuit significatione: sicut in Georg. Et placidã paci nutritor oliuam. futurum tempus à paßiuo posuit pro præsenti ab actiuo: nam Nutritor, pro nutri posuit. sic apud Ciceronem in Offic. Neq; ad eius qui punitur aliquẽ, aut uerbis castigat, sed ad reipub. utilitatem referri. Punitur, pro punit. unde est è contra, Nox humida cœlo Præcipitat. pro præcipitatur, actiuum pro paßiuo. Hippolytẽ.] Hæc Amazonum fuit regina, cui uictæ Hercules baltheum sustulit. Martia.] Aut bellicosa, aut Martis filia. Amazones enim se parente Marte natas esse gloriari solebant. Quẽ telo primũ, quem postremum.] Homericum est, interrogationẽ ad ipsum referre qui describitur, ἔνθα τίνα πρῶτον, τίνα δ' ὕστατον ἐξενάριξας Πατρόκλεις, ὅτε δή σε θεοὶ θάνατονδε κάλεσσαν. cum Musæ interrogari cõsueuerint: ut, Vos ô Calliope precor aspirate canenti. Aspera uirgo.] Epitheton ad officium belli respiciens: aliàs incongruè uirginem asperam dicimus. Eumeniũ.] Quia Latina est declinatio, ideo Me accipit accentũ: nam Statius quia Græcè declinauit, Græcũ accentum posuit dicens, Nunc Eumenium antè. Et nunc antè Thoas. Longa abiete.] hasta abietali: nam

Haud Ligurum extremus, dũ fallere fata finebant.
Isq; ubi se nullo iam cursu euadere pugnæ
Posse, ueq; instantem reginam auertere cernit,
Consilio uersare dolos ingressus, & astu,
Incipit hæc: Quid tam egregium, si fœmina forti
Fidis equo? dimitte fugam, & te comminus æquo
Mecum crede solo, pugnæq; accinge pedestri,
Iam nosces uentosa ferat cui gloria fraudem.
Dixit, at illa furens, acriq; accensa dolore
Tradit quum comiti, paribusq; assistit in armis,
Ense pedes nudo, puraq; interrita parma.
At iuuenis uicisse dolo ratus, auolat ipse,
(Haud mora) conuersisq; fugax aufertur habenis,
Quadrupedemq; citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligur, frustraq; animis elate superbis,
Nequicquam patrias tentasti lubricus artes,
Nec fraus te incolumen fallaci perferet Auno.
Hæc fatur uirgo, & pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frenisq; aduersa prehensis
Cõgreditur, pœnasq; inimico ex sanguine sumit.

nam arborem pro hasta posuit. Suffosso.] *cauo: nam Suffossi hi dicuntur, quos uulgò Cespitatores uocant. Alij Suffuso legunt, id est præcipiti, & iam cadenti.* Dum subit.] *Scilicet dum se ad sustentationẽ ruentis inclinat, & uult utrunque tanta celeritate esse percussum, ut unũ ictum putares: inde est enim, Præcipites pariterq; ruunt.* His addit Amastrum.] *adiungit.* Armis ignotis.] *nouis, inconsuetis.* Iapyge.] *Apulo equo.* Pellis erepta iuuenco.] *Id est, lorica: nam propriè Lorica, est tegmen de loro factũ, quo maiores in bello uti consueuerant.* Agrestisq; man. ar. sparus.] *Benè Agrestis: nam Sparus est rusticum telum, in modum pedi recuruũ. Sallust. Sparos & lanceas, alij præacutas sudes portare.* Vertitur in medijs.] *Id est, agit: nam Græcè ἀναστρέφεται dixit.* Toto uertice suprà est.] *Stat. de Capaneo, Et totum transcendit corpore bellum.* Hunc illa exceptũ.] *fraude circumuentum: ut, Æmulus exceptum Triton.* Traijcit.] *Vis ictus ostenditur.* Syluis.] *Pro in syluis: ἀρχαϊσμός est, casus pro casu.* Muliebribus armis.] *Vsus obtinuit, ut innuptas Virgines, nuptas Mulieres uocemus: nam apud maiores indiscretè Virgo dicebatur & Mulier: utrunq; enim sexum tantum significabat. ut ecce hoc loco dicit Armis muliebribus, quum Camillam innuptam fuisse manifestum sit. Item in Bucol. legimus, Ah uirgo. quum Pasiphaen constet ex Minoe ante amorem Tauri filios suscepisse. Terentius etiam mulierẽ post partum Virginem uocat in Hecyra: Nam uicium est oblatũ uirgini olim ab nescio quo improbo.* Nomen tamen haud leue, patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.] *Irrisio est amaritudinis plena: nam si uoluerimus simpliciter accipere, ut ita sit dictum quemadmodũ suprà, Æneæ magni dextra cadis, incipit contrarium esse superioribus. Vnde melius est ut perseueremus in sensu, et ita sit dictum, Magnam reuera gloriam laturus es ad manes parentum, quem fœminea tela superabunt.* Sedentis.] *equitis. Sane eum ex uicino intelligimus esse percussum.* Interior.] *sinisterior, breuiore scilicet circulo.* Congeminat.] *Hic distinguendum est: nam nemo dicit, Securim uulnus congeminat, sed securis.* Incidit huic.] *Figuratè, pro in hanc. Terent. Ego in eum incidi infelix locum, ut neq; mihi Eius amittendi, neq; retinendi sit copia.* Apenninicolæ bellat. filius Auni.] *Quia Liguria maiore parte sui Apennino est constituta. Ligures autem omnes fallaces sunt: sicut ait Cato in 2. Originum lib.* Filius Auni.] *Aunus scilicet: nam, ut suprà diximus, cum dictis parentibus filiorum nomina supprimant, eos patris cognomines intelligimus: ut, Tyburti Remulo ditissimus olim.* Versare dolos ingressum.] *Tractare: ut, Seu uersare dolos, seu certæ occumbere morti.* Astu.] *malicia. nam propriè Astutos maliciosos uocamus: unde in Terentio, postquam de domino dixit seruus, Astutè, ille iratus ait: Carnifex quæ loquitur? Cicero, Ita fit ut ista ratio existimetur astuta: meum tamen hoc consilium necessariũ.* Dimitte fugam.] *equi celeritatem, cui fidis, relinque.* A *Fuga, id est, celeritas: ut Iuuenalis etiam indicat uersus, Cuius Clara fuga ante alios, & primus in æquore puluis.* Ventosa ferat cui gloria fraudẽ.] *Hæc est uera et antiqua lectio: ut sit sensus, Pedes cõgredere, iam cognosces cui inanis iactantia afferat pœnas. nam Fraudem pœnam* B *ueteres uocabant, ut etiam in antiquo cognoscitur iure. Sallustius in Catilinario, Diem statuit antequam sine fraude liceret ab armis discedere. Est autem ὑπαλλαγῇ, pro cui fraus feret gloriam. Si autem Laudem legerimus, erit sensus: Agnosces cui inanis gloria afferat laudem. Ventosa autem gloria est, quam Græci κενοδοξίαν uocant.* Paribus assistit in armis.] *Pedes, sicut & illum congressurum putabat.* Pura parma.] *Tunc enim primum in bella descenderat, quum tyrones [illegible] minimè gestarent parmas.* Fugax.] *fugiens: nam nomen est pro participio nõ enim Fugacem possumus accipere, quem suprà legimus bellatorem.* Vane Ligur.] *Aut fallax, aut inaniter iactans: nam Vanos stultos posteriores dicere cœperunt. unde tractum est etiam in neotericis. Iuuenalis, Sic libitum est uano qui nos distinxit Othoni. Quid autem hoc loco Vane significet, consequentia demonstrant: Frustraq; animis elate superbis.* Lubricus.] *fallax, mobilis.* Pernicibus ignea plantis.] *modò uelocibus, aliàs perseuerantibus. nam Pernix interdũ uelox, interdũ pseuerãs significat: ut ipse in Georg. Et inter Dura iacet pernix instrato saxa cubili.* C Trãsit equũ cursu.] *Nunc hoc incredibile esse uideretur, nisi præmisisset in Septimo, Illa uel intactæ segetis p summa uolaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.* Aduersa.] *opposita.* Amastrum.] *Phrygem, ab Amastri Hellesponti.* Ornitus.] *Tyrrhenus erat.* Cui pellis.] *lorica ex corio antiquitas uti consueuit.* POM. Sab. Loricam.] *ex loro, id est, corio.* Sparus.] *est genus teli.* Cateruis.] *inter medias cateruas.* Syluis te.] *Loquitur Camilla cæso Ornito.* Tum ualidam.] *Apronianus legit, Valida securi congeminat uulnus. Æmilius legit Validam securim Congeminat. si est, distingue in congeminat: & postea sit, uulnus rigat ora cerebro.* Auni.] *sic quidam legit. Arnum hunc eundem dixere. Latini poetæ semper dixerunt Aunum: ut Silius, Appenninicola regnata antiquitus Auno Ligures habitant Apenninum montem. Cato 2. Originũ ait, Ligures omnes esse fallaces.* Quid tam.] *Filius Auni loquitur Camillæ.* Fraude.] *pœna. antiqui fraudẽ, ut in iure est, pœnã dicebãt. descẽde, et mecũ cõgredere pedes, & cognosces cui inanis gloria afferat pœnam.* Pernicibus plantis.] *in fine 7. lib. de pernicitate pedũ Camillæ.*

Sed

A Sed Butem aduersum cuspide figit.] Antiqui libri le-
VAR. gunt, Sed Butem aduersa cuspide figit. legitur & A-
Lect. uersum. Tum ualidam, perq; ossa securim Altior insur
gens.] In antiq. lib. legere est, Tum ualida, perq; arma
uiro, perq; ossa securi Altius exsurgens. Euadere pu-
gna.] Oblõgus lib. Pugnam habet, accusatiuo casu. Me-
diceus, & aliquot alij perueteres Pugnæ scriptum osten-
dunt. Punæq; accinge pedestri.] In antiq. lib. posi-
tum est, Pugnaq; adcinge pedestri. Ferat cui gloria lau
dem.] Romanus liber Feret legit, & Fraudem, pro Lau-
dem. Acriq; incensa dolore.] In Med. & plerisq; an-
tiq. lib. Accensa, & Adcensa legitur. Paribusq; assistit
in armis.] Pleraq; exempl. manuscripta, Paribusq; resi-
stit in armis legunt. Aduolat ipse.] Hic Abuolat, om-
nino, uel Auolat legendum. Ferrato calce fatigat.]
Mediceus liber Ferrata legit. Vane Ligur.] Pleraque
uetera exemplaria Ligus legunt. Animis elate super-
bis.] In lib. antiq. Armis elate superbis legitur. Inimi
co à sanguine sumit.] Romanus liber Mediceus & alij
pleriq; ueteres legunt Inimico ex sangnine.

DON. Quàm facilè accipiter saxo sacer ales ab alto, Conse-
B quitur pennis sublimẽ in nube columbã, Comprensamq;
tenet, pedibusq; euiscerat uncis.] Camillæ laudem plenis-
simè in libro Septimo prosecutus est, sed hic omni occa-
sione laudationis accumulat. Sic, inquit, illa secuta est, ac
fugientẽ strauit, quomodo accipiter columbam inter nu-
bes positam comprehendit, & unguibus laniat. Magna
autem uirtus est sequi fugientem, strauit quippe. Qui se-
qu[illegible]de interstitio uenit, & qui fugiendo præcedit, ac
sequent[illegible]uit, addit fugæ maiorem necessitatem, ut
possit euadere. Proinde laudandus est, qui se qui potuerit
fugientem: plus Camilla, quæ transijt equum cursu, & de
inimico pœnas exegit. Tum cruor, & uulsæ labuntur
ab æthere plumæ.] Hoc ad ornatum descriptionis perti-
net, cæterum Camillæ facto satis remotum est. Sacrum
dixit alitem, aut sacrum propter augurium necessarium,
aut execrabilem auibus, ac satis metuendum: sicuti et, Au
ri sacra fames, dicta est, quia ipsius causa, omnibus op-
portuna perpetrandis sceleribus uia est. At non hæc
nullis hominum sator, atq; deorum Obseruans oculis sum
mo sedet altus Olympo.] Interea Iupiter, ad quem cura
C hominum deorumq; pertinet, nonnullis oculis, quæ gere-
rentur, attendens. Tyrrhenum genitor Tarchontem
in prælia sæua Suscitat, et stimulis haud mollibus incitat
iras.] Suscitat pulchrè posuit, quasi cum suis ociosè dor-
mientem, alijs duro Marte pugnantibus. Suscitabatur er-
go stimulis acrioribus ad bellum, ut illis fieri solet, qui al-
to somno pressi facilius euigilare non possunt. Ergo in-
ter cædes, cedentiaq; agmina Tarchon Fertur equo.]
Quum cecidissent alij: cæteri uerò instantibus cederent,
Tarchon discur[illegible]per uniuersos, equo celeri uectus pul
sos reuocabat ad bellum, non blandis uerbis, sed ad obiur
gationem necessarijs. Nomine quenq; uocans.] In hor
tationibus omnibus plurimum ualet nominum commemo
ratio. Incitatur enim ad capessendam gloriam, cuius no-
men ab aliquibus satis est notum. Deniq; sequitur, Re-
ficitq; in prælia pulsos.] Ecce quantum posuit causæ, &
quanti refecti sunt commemoratione nominis proprij.
Quis metus, ô nunquam dolituri, & semper inertes Tyr-
rheni.] Imitatus est Iouem, qui eum stimulis haud molli
bus exclusit in campum: nam ipse quoq; acriora suis in-
gessit. Quis, inquit, metus uestras mentes pectoraq; pos-
sedit? quid tales existitis, ut dolituros uos existimet nullus?
Semper'ne inertem ducetis uitam, & nunquam tendetis
ad ea, quæ strenuis & uirtuti conueniant? Cur ignaui?
Cur miseri? Quis hoc malum uobis inimicus inuexit? Cœ
pit iam ipsorum enumerare ludibria, ut pudore confusi
tandem se intelligerent uiros. Fœmina palantes agit.]
Vna, inquit, fœmina: obtrectationem sumpsit à numero,
& sexu. addidit, Atque hæc agmina uertit.] De-
monstrantis hoc dictum, quantum obiurgationi ipsi
pondus adiecit? Quanto, inquit, agmine sitis congrega-
ti, intuemini oculis uestris: & tamen uos una agit fœmi-
na, & dare terga compellit. signato usus est uerbo, Agit.
Agi enim dicuntur inertia animalia, quoties de loco ad al
terum ducuntur: aut in uenationibus ad uoluptatem ue-
nantis terroribus minores feræ per diuersa agitantur.
Quò ferrum? quid'ue hæc geritis tela irrita dextris?] Cer
tè si uobis inertia placet, cur non deponitis ferrum? cur
non exoneratis dexteras gladijs? Proijci debet, quod fru-
stra portatur. At non in Venerem segnes, nocturnaq;
bella,] Scio tamen uos in alijs fortes, sed tunc quum Ve-
nereum uenitur ad bellum, & nocturna certamina.
Aut ubi curua choros indixit tibia Bacchi.] Aut tunc mi
nus segnes estis, quum uobis saltatio turpis, & chorus so-
no tibiæ canentis inducitur. Expectare dapes, & ple-
næ pocula mensæ. Hic amor, hoc studium.] Amatis illa,
quæ uirtutis gloriam negant, exquisitas scilicet ac delicio
sas dapes, & ultra necessitatem naturæ ingesta, & usq;
ad ebrietatẽ pocula. Dum sacra secundus aruspex Nun
ciet, & lucos uocet hostia pinguis in altos.] Tandiu, in-
quit, uina consumitis, donec aliquid uobis prosperum de
sacris aruspex nunciet, aut pinguis hostia temulẽtis inge
ratur ad cibum. Hæc effatus, equum in medios mori-
turus & ipse Concitat, & Venulo aduersum se feruidus
offert.] Citò dixit, quid etiam ipsi immineret, cui cæteri
displicebant. Obtulit se, inquit, Venulo aduersum: debuit
enim prior aliquid audere, qui omnium hortator extite-
rat. Direptumq; ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa ui concitus aufert.] Occur
rit Venulo, et ab equo sedentem rapuit, inimicis eum com
plexibus retinẽs, ac præ se portans. Hoc factum quũ non
admitteret fidem, & incredibile fuit, posse dorso equi di
ripi armatum: addidit difficultatem dicens, Multa ui con
citus aufert. ut maiore uirtute atq; impetu uenientis id fie
ri potuisse, legentes approbent, et facilius credant. Tol
litur in cœlum clamor.] Tyrrhenorum scilicet uoce, qui
factum mirabantur. Cunctiq; Latini, Conuertere o-
culos.] Vt cernerent, quod nunquam uiderant. Volat
igneus æquore Tarchon Arma uirumq; ferens.] Totum
mirabile fuit scilicet, quòd rapuerat uirum, quòd per cam
pos uolitans regebat quadrupede cursum, quòd tenebat
arma, & secum uehebat armatum. Tum summa ipsius
ab hasta Defringit ferrum, & partes rimatur apertas
Quâ uulnus letale ferat.] Cumulat his augmentis Tar-
chontis laudem, describens certamen quoq; eius, quod in-
ter tot difficultates nõ dubitabat exercere: primum quip
pe prælio strenuus, et consilio bonus. Renitenti sustulit fer
rum, defringens eam partem hastæ, qua tenebatur infi-
xus, ne spem etiam ipse gereret in reluctatione feriendi.
Dehinc rimari cœpit, hoc est, attentius quærere eam cor
poris partem, qua non læderet hominem uulnere, sed ne-
caret. Contrà ille repugnãs Sustinet à iugulo dextrã.]
Sustinet enim occursu necessario à iugulo dextram.

Et

Et uim uiribus exit.] Nec Venulo consilium defuit: *sustinebat enim occursu necessario imminentem iugulo hostilem dextram. Tarchon quærebat instantius, quâ hosti talem uulnus inferret: Venulus contrà, eam tuebatur corporis partem, qua posset occidi. Interea dum contrarijs nitun-* A *tur, ui effudit Venulum, quod aduexerat inimica uiolentia. Et hoc memorabile: nam tantum euasisse, quantum fecisse gloriosum.*

SER. *Accipiter saxo sacer ales ab alto.*] Sacer ideo, *quia est Marti consecratus: aut auibus execrabilis, ut Auri sacra fames. aut quod uerius est, nomen Græcum expreßit: nã ἱέραξ dicitur, hoc est, sacer: ἱερεὺς enim sacerdos uocatur.* Cur autem *Græcè ita dictus sit, ratione non caret, quæ nota est sacrorum peritis.* Consequitur pinnis.] Noua laus Camillæ: *siquidẽ accipiter columbã sequitur, ipsa præcedit hostẽ.* Ipsa *etiam auium comparatio est, sumpta ex contrario: nam æquius uir accipitri, Camillà compararetur columbæ. Tunc cruor & uulsæ labuntur ab æthere plumæ.*] ἐκβάσεις est, id est, excursus. Non *nullis.*] id est, non *negligentibus: nam* λιτότης *figura est, uult enim dicere:* Non *leuiter* Iupiter *intuebatur ista certamina.* Instigat *uocibus alas.*] *incitat & irritat ad reditũ: primum enim est, ut fugere desinant: post, ut in hosteis impetum faciant.* Nomine *quenq; uocans.*] Per *hoc extrema neceßitas indicatur.* Quis *metus.*]

Quàm facilè accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pinnis sublimem in nube columbã,
Comprensamq; tenet, pedibusq; euiscerat uncis,
Tunc cruor, & uulsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atq; deorum
Obseruans oculis, summo sedet altus Olympo:
Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia sæua
Suscitat, & stimulis haud mollibus incitat iras.
Ergo inter cædes, cedentiaq; agmina Tarchon
Fertur equo, uarijsq; instigat, uocibus alas
Nomine quenq; uocans, reficitq; in prælia pulsos.
Quis metus ô nunquã dolituri, ô semper inertes
Tyrrheni: quæ tanta animis ignauia uenit?
Fœmina palantes agit, atq; hæc agmina uertit?
Quò ferrũ? quid'ue hęc gerim⁹ tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes, nocturnaq; bella,
Aut ubi curua choros indixit tibia Bacchi,
Expectare dapes, & plenæ pocula mensæ.
Hic amor, hoc studium, dũ sacra secundus aruspex
Nunciet, ac lucos uocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, equum in medios moriturus & ipse
Concitat, & Venulo aduersum se turbidus offert,
Direptumq; ab equo dextra complectitur hostẽ,
Et gremium ante suum multa ui concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctiq; Latini
Conuertere oculos: uolat igneus ęquore Tarchõ,
Arma uirumq; ferens. tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, & parteis rimatur apertas,
Quâ uulnus letale ferat. contrà ille repugnans
Sustinet à iugulo dextram, & uim uiribus exit.
Vtq; uolans altè raptum cum fulua draconem
Fert aquila, implicuitq; pedes, atq; unguib hęsit:
Saucius at serpens sinuosa uolumina uersat,
Arrectisq; horret squamis, & sibilat ore
Arduus insurgens: illa haud minus urget adunco
Luctantem rostro, simul æthera uerberat alis.
Haud aliter prædam Tyburtũ ex agmine Tarchõ
Portat ouans, ducis exemplum, euentumq; secuti

cos.] Illi *enim epulabantur sacris diebus.* Moriturus *& ipse.*] Moriturus *animo: nam moriturus non est.* Quod *autẽ ait,* Et *ipse, aut ad Camillam, aut ad Venulum respicit.* Turbidus.] *terribilis.* Direptumq; *ab equo dextra cõplectitur hostem.*] Hoc *de historia tractum est: nam* C. Iulius *Cæsar quum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus, equo eius portaretur armatus, occurrit de hostibus qui eum* B *nosset, & insultans ait:* Cecos *Cæsar. quod Gallorum lingua* Dimitte *significat: & ita factum est ut dimitteretur.* Hoc *autẽ ipse Cæsar in* Ephemeride *sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem.* Exit.] *euitat: ut,* Atq; *oculis uigilantibus exit.* Vtq; *uolans altè, raptum cum fulua draconem* Fert *aquila.*] Homerica *comparatio:* ὄρνις γάρ σφιν ἐπῆλθε περησέμεναι μεμαῶσιν, αἰετὸς ὑψιπέτης ἐπ' ἀριστερὰ λαὸν ἐέργων, φοινήεντα δράκοντα φέρων ὀνύχεσσι C πέλωρον ζωὸν ἔτ' ἀσπαίροντα, καὶ οὔπω λήθετο χάρμης. κόψε γὰρ αὐτὸν ἔχοντα

qualis, quantus, qui uos etiam fœminam timere compellit? unde paulo post, Quæ *tanta animis ignauia uenit?* Fœ*mina palantes agit,* O' *nunquam dolituri.*] Id *est, stulti:* Stultus *est enim quisquis iniuria non mouetur.* Et *benè* Nunquam, *siquidem antè sæuitiam* Mezentij *pertulerũt, nec se ulti sunt: nunc præbent terga mulieri, & ne hinc quidem cõmouentur dolore.* Atq; *hæc agmina uertit.*] δεικτικῶς, *id est, multitudinem tantam.* Irrita.] *inertia, quæ nos ulcisci minimè ualeant.* At *non in Venerẽ segnes.*] Latenter *dicit hoc:* Fugitis *mulierem, quia armata est: aliâs primi ad hunc curritis sexum.* Nocturnaq; *bella.*] *coitum: alibi,* Et *si quando ad prælia uentũ est.* Curua *tibia.*] Symphonia, *chorum.* Bacchi.] Quia *apud ueteres ludi theatrales non erant, nisi in honorem* Liberi *patris.* Expectate.] Pro *expectatis: modum pro modo posuit.* Dum *sacra secundus aruspex.*] Pro *secunda sacra, id est, prospera: sicut econtrariò* Homerus, μάντι κακῶν, *id est, malorum diuine.* In *altos lu*

κατὰ στῆθος παρὰ δειρὴν, ἰδνωθεὶς ὀπίσω, ὁ δ' ἀπὸ ἕθεν ἧκε χαμᾶζ' ἀλγήσας ὀδύνῃσι, μέσῳ δ' ἐνὶ κάββαλ' ὁμίλῳ, αὐτὸς δὲ κλάγξας πέτετο πνοιῇς ἀνέμοιο. Ducis *exemplum euentumq; secuti.*] Scilicet *uirtutem & felicitatem.*

Accipiter.] *sacer est* Marti. *ergo hîc non pro execrabili, ut aliquando.* At *non hæc.*] *non leuiter* Iupiter *intuebatur ista certamina.* Tarchon. [illegible]*igatus à* Ioue, *fertur in medios hostes.* Quæ *tanta ignauia.*] Loqui*tur* Tarchon: Timetis'*ne etiam fœminã. nam* Etrusci *cedebant. quod per hæc uerba uult intelligere,* Fugitis? *mulier hæc est.* Senes *estis ad bellum, at non essetis in libidinem.* Bacchi.] *uel quod ludi theatrales apud ueteres tantum in honorem* Liberi *patris: uel, et melius, propter bacchanalia, quæ nocturno tempore fiebant..* Tibia.] In *sacris* Bacchi *tibia adhibebatur.* At *lucos.*] *post sacra epulabantur in lucis.* Exit.] *euitat.* Venulus *euitauit iram* Tarchontis: *obluctabatur ut euaderet* Venulus, *sed non euasit.* POM. Sabi.

Tunc

A VAR. Lect. Tunc cruor & uulsæ.] In Rom. lib. Tum cruor euulsæ, legitur. Tyrrhenum genitor Tarchontem.] Romanus liber, Mediceus, & pleriq; alij ueteres, Tarchonem legunt, absq; t: et Tharco, absq; n finali litera rectum ponunt. Incitat iras.] In Romano libro, & in Oblongo Inijcit habetur. Et semper inertes.] Antiqui libri O' semper legunt. Quid'ue hæc geritis tela irrita dextris?] In Romano libro legere est, Quid'ue hæc gerimus tela. Expectate dapes.] Antiqui libri legunt Expectare. Se turbidus infert.] In Romano libro Offert legitur. Vrget adunco.] Romanus liber Obunco legit, & Abunco. Ducis euentũ, exemplumq; secuti.] In antiquis libris Exemplum euentumq; habetur.

DON. Vtq; uolans alte raptum cùm fulua draconem Fert aquila, implicuitq; pedes, atq; unguibus hæsit: Saucius at serpens sinuosa uolumina uersat, Arrectisq; horret squamis, & sibilat ore.] Pulchra inuentio ad ornatũ parabolæ istius apposita, draconis & aquilæ: sunt enim in suo genere fortissima, quia nec raperet Tarchõ, nisi quia fortissimus fuit: nec euaderet Venulus, nisi quia inferior non B fuit. Descriptio quoq; adiecta certantiũ, ut inde probaretur quale extitisset inter Trachontẽ Venulumq; certamẽ. Tenebat draconẽ summo in aere suspensum, inhærens unguibus, et rostro simul: renitebatur ille sinuosis flexibus, sibilis quoq;, et uenantẽ formidine capitis tenebat instantem. Haud aliter prædã Tyburtũ ex agmine Tarchon Portat ouans.] Post parabolã respondet superioribus. Ducis exemplũ, euentumq; secuti Mæonidæ incurrunt.] Hos nõ tantùm animarunt Tarchontis dicta, sed exemplu[illegible]magis et facti euentus, in quo auspiciũ cæteris fuit, & fiducia[illegible]micandi. Tum fatis debitus Aruns Velocem iaculo, & multa prior arte Camillam Circuit, & quæ sit fortuna facillima tentat.] Fatis debitus Aruns, id est, fatis Camillæ: et ipse quoq; ultimis fatis obnoxius, uelocem Camillam circumijt iaculo, occasionem quæritans feriendi. Qua se cunq; furens medio tulit agmine uirgo, Hac Aruns subit, & tacitus uestigia lustrat.] Sequebatur insciam tacitus, & ad ipsas ibat partes, in quas illa tendebat. Dixit autem causam, qua perfectum est, ut illa explorantis Aruntis non sentiret insidias. Ferebatur, in- C quit, studio belli & furore certaminum. Qua uictrix redit illa, pedemq; ex hoste reportat, Hac iuuenis furtim celeres detorquet habenas.] Ideo Furtim, quia iuuenis fœminam non audebat prouocare congressu. Hos abitus, iamq; hos abitus, omnemq; pererrat Vndique circuitum: certam quatit improbus hastam.] Quacunque abibat, uel quacunque habuit transitum, & quoscunque illa circuitus obibat, obseruabat iste, opperiens casum, quo posset circumuenire fortiorem. Hastam autẽ manu frequentius agitabat: hoc enim hominis suggerebat improbitas, hoc est, cõcepta impatienter cupiditas feriendi. Sic enim pergebat creb[illegible]mouens hastam, ut uideretur sibi iam implere posse, quod cœperat. Forte sacer Cybelo Cloreus, olimq; sacerdos.] Hoc est, uere consecratus, & cuius deuotionem probasset antiquitas. Cybelo, id est, loco in quo Cybele colebatur. Insignis longe Phrygijs fulgebat in armis.] Admirabilis fuit, & hunc Phrygia arma fulgere faciebant etiam tunc, quum longius degeret. Post generalitatem dicit per species, quomodo longe fulgebat: nam ipse est uerus fulgor & plenus, qui longe positus apparet, & cernitur. Spumantemq; agitabat equũ.] Non enim spumant equi, nisi qui plurimum currunt.

Quem pellis ahenis In plumam squamis, auro conserta tegebat.] Et tetigit speciem, & quomodo facta esset ostendit. Pelle; ait, fuerat tectus, ornata ahenis squamis, & auro fulgentibus. Squama est proprie serpentis & piscis, quam facit compositio naturalis: nam & ordinib. digesta est, & uiarum plurimarũ impressione distincta. Quidquid igitur in hanc similitudinẽ subtilitatis artificiũ fingit, Squama dicitur. Hæc fit ex minutis laminis inuicẽ se retinentibus, quæ speciem faciant squamæ, & sint tali digestione compositæ, ut est in auibus pluma: ubi cùm una alteram premit, nascitur in aspectu gratia, & animũ cõpositio ipsa delectat ac pascit. Ipse peregrina ferrugine clarus & ostro, Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu.] Ipse, inquit, ut ab equo ad hominem transitũ faceret. Ipse ergo eques peregrina ferrugine clarus fuit. Cuius sit meriti ista ferrugo, ostri indicat additamentum: non enim species specie coniungitur, nisi utraque sibi æquo merito & honore respondeat. Proinde quia ostro scimus nihil esse gratius, Ferruginem peregrinam, hoc est ex melioribus regionibus aduectam, quæ ostro meruit iungi, maioris precij debemus accipere. Habuit autem spicula, quæ Lycio cornu, hoc est lycio arcu torquebat. Cornu, hoc loco ligni genus dixit, nõ alicuius animalis. Aureus ex humeris erat arcus, & aurea uati Cassida.] Totus ad pulchritudinem decoremq; compositus. Tum croceam chlamydemq; sinusq; crepantes Carbaseos fuluo in nodum collegerat auro.] Istius clara fuerat, & carbaso * in colore tamen croceo uersa. Hanc chlamydẽ, quo expeditior esset, aureis nexibus in nodum habuit collectam. Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum.] Nomine artis, qualis esset tunica, demonstrauit: nam huiusmodi uestes acu pictæ dicuntur. Tegebantur autem crura eius barbarico opere tegminibus factis, & hoc nomen est: nam qui hanc exercent, Barbaricarij dicuntur, exprimentes ex auro & coloratis filis hominum formas, & diuersorum animalium, & specierum imitatam subtilitate ueritatem. Hunc uirgo, siue ut templis præfigeret arma Troia, captiuo siue ut se ferret in auro Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ Cæca sequebatur, totumq; incauta per agmen Fœmineo prædæ, & spoliorum ardebat amore.] Hunc, inquit, pulchre preciosèq; uestitum, Virgo leuitate excusat, quæ ætatis elata superbia, siue ut glorias de Troianis factas templis ostenderet, siue ut ipsa talibus spolijs uteretur, quo pulchrior uenatrix iret ad syluas: sic unũ sequebatur, quasi in tanta bellantium multitudine solus esset in campo. Faciebat hoc non iuuenis amore ducta, sed uestiũ. Cæca, inquit, sequebatur. Quomodo sequebatur, si cæca? Nõ cæca, quasi extincto lumine, sed cupiditate spoliorum nihil uidens præter ipsum: quod insidianti Arunti proderat ad ea, quæ cupiebat implere. Telum ex insidijs cui tandem tempore capto Concitat.] Tandẽ, quia aut diu obseruabat per diuersa percurrentẽ, & non temere adire debuit, quam timebat: aut quia cupienti tardus est exitus expeditionis, etiam si tota maturitate proueniat. Telum igitur captato tempore atq; inuento ex insidijs quum ex aperto non auderet, cõtendit, ne periret obripiendi occasio, qua illa intẽta in Aruntis necem nec cogitabat alia, nec uidebat. Et superos Aruns sic uoce precatur.] Tã difficile fuit Camillam sterni hostili manu, ut ad eius procurandũ exitiũ, & occasio quærẽda temporis duceretur, & loci, & deorum fauor suppliciter inuitandus.

Mæonidæ incurrunt: tum fatis debitus Aruns,
Velocem iaculo & multa prior arte Camillam
Circuit, & quæ sit fortuna facillima tentat.
Quà se cunque furens medio tulit agmine uirgo,
Hac Aruns subit, & tacitus uestigia lustrat.
Quà uictrix redit illa, pedemque ex hoste reportat:
Hac iuuenis furtim celeres detorquet habenas.
Hosque aditus, iamque hos aditus, omnemque pererrat
Vndique circuitũ, & certam quatit improbus hastã.
Fortè sacer Cybele Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longè Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equũ, quẽ pellis ahenis
In plumam squamis, auroque inserta tegebat.
Ipse peregrina ferrugine clarus & ostro,
Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu.
Aureus ex humeris sonat arcus, & aurea uati

SER. *Mæonidæ.*] Lydi: ut, *Meoniæ delecta iuuẽtus.* *Arte.*] *fraude, dolo: ut, Arte Pelasga.* *Quà se cunq; furens medio tulit agmine uirgo, Hac Arũs subit.*] Vt etiam *suprà diximus, ita Poeta loquitur, ut in aliquib. locis det suspicionẽ, quòd Aruns de Turni partib. fuerit. nanque & cum Camilla impetum fecit, & cum ipsa rursus recedit, quod nisi de socio nõ procedit.* Donatus *etiam dicit esse manifestum signum, socium fuisse, quòd* Apollinem *Soractis inuocat montis, de quo* Turno *uenisse cõstat auxilia. licet posset fieri, ut alterius loci inuocet numen.* Item ad argumentum uocat, *Patrias remeabo inglorius urbes. quod etiam de hoste procedit. Nam superare fœminam, nullam constat esse uirtutẽ.* *Circuitum.*] Propriè: *nam Circuire insidiantium est. unde est,* Nec *gregibus nocturnus obambulat.* *Certam hastam.*] *ineuitabilem: unde contrà,* Incertam *excussit ceruice securim: id est, infirmam, uitabilem.* *Sacer Cybele.*] *Nam montem pro numine, quod in eo colitur, posuit: & bona occasio ad mortem Camillæ, quòd sacerdotẽ maioris numinis conetur occidere, per quod quasi exauthoratur Dianæ fauor, interueniente maioris numinis iracundia.* *Quem pellis ahenis In plumam squamis auris insertis tegebat.*] *Cataphractum eum fuisse significat. Cataphracti autem equites dicuntur, qui & ipsi muniti ferro sunt, et equos similiter munitos habent, de quibus* Sallustius: *Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. Nunc pro linteo, pellem posuit: & ahenas squamas, æreas laminas intelligimus.* *In plumam uerò est, in similitudinem plumæ: ut,* Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum, *id est, in antri similitudinem. Sanè sciendum quòd ipsos equites, cataphractos dicimus:* Sallust, *Et sequebantur equites cataphracti.* *Spicula torquebat* Lycio Cortynia cornu.] *Cretenses sagittas* Lycio *arcu dirigebat, quod ut etiã suprà diximus, ad ornatis poni cõsueuit.*

POM. Sab. Aruns.] *nomen Etruscum est.* Cybelus *mons Phrygiæ, à quo Cybele mater deum dicta. Camilla capta huius sacerdotis* Chorei *ornamento, insequebatur.* Aruns, *qui obseruabat uirginem per omnia loca, emisso telo interemit.* *Quem pellis ahenis.*] *tegmen equi erat pellis cum æreis squamis, constructis in modum plumæ. ut,* Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum: *id est, in antri similitudinem.* *Ferrugine.*] *pro ferro posuit, ut suprà, id est pro armis.*

VAR. Lect. *Quà se cunq; furens.*] In antiquis *libris,* Quà se cunque ferens, *legitur.* *Hosq; aditus, iamq; hos aditus.*] In *antiquis libris,* Hos aditus, iamq; hos abitus, *legitur.* *Forte sacer Cybele Choreus.*] In *libris aliquot antiquis* Satus Cybelo *legitur.* & *pro Choreus, Chloreus.*] *Auroq; inserta tegebat.*] Exemplaria *uetustiora legunt,* Auro *conserta.*

DON. *Summe deûm, sancti custos* Soractis Apollo, Quem *primi colimus, cui pineus ardor aceruo Pascitur, & medium freti pietate per ignem Cultores multa premimus uestigia pruna.*] *Necesse fuit eum laudari supplici uoce, à quo implorabatur auxilium. dixit Summe deûm, plena laus est eius, qui summus asseritur, perindeq; quo nullus sit potior.* Qui *sanctum* Soractem *tueris ac protegis. post laudem numinis dixit* Soractem *sanctum: sanctum enim efficitur, quicquid aliquod amauerit numen.* Incipit *iam commendare merita sua: quamuis hoc quoque ad dei ipsius pertineat laudem, qui cum tanta reuerentia meruit coli.* Quem *primi, inquit, colimus, hoc est electi. Cui incenditur ingens aceruus ex teda, atq; ita ut nunquam deficiat, sed semper alatur.* Hoc *genus ignis ideo in deprecatione positum est, quia naturali succo tanquam oleo uiolentius accenditur, & accensum diu perdurat.* Tantaq;, *inquit, apud nos fiducia est numinis tui, ut premamus ignem nudis uestigiis, nec lædamur.* Post *laudem quam desideriis præferri conuenerat, post commendationem, suæ petitionis, adiicit summã:* Da *pater hoc nostris aboleri dedecus armis Omnipotens.*] *Grande, inquit, præstabis beneficium, si nostrorum armorum dedecus aboleatur & pereat. quales enim uiri dici poterant, quorum sic debat fœmina misceri certamini? quam uincere fuit crimen, & ab ea superari flagitium?* *Non exuuias pulsæ'ue trophæũ Virginis, aut spolia ulla peto.*] Quia *dici potuit, iugulare fœminam uirtuti est crimen: cur tu eam perire desideras manibus tuis? Idcirco ipse hæc præueniens dixit: Nõ quæro aliquam gloriã ex illius nece, nec exuuias eius, nec trophæum, aut spolia referre contendo.* Mihi *cætera laudem Facta ferent.*] Si *laudari cupio, habeo alia quæ mihi afferant laudem.* Hæc *dira meo dum uulnere pestis Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.*] Sine *gloria, inquit, uolo remeare ad patriam meam, dummodo ista pestis intereat. Accedat hoc solum titulis meis, non aliquid fecisse fortiter, sed uirorum armis tale dedecus sustulisse.* Audiit, & *uoti* Phœbus *succedere partem Mente dedit, partem uolucres dispersit in auras.*] Omnia *quidem* Phœbus *audiit: sed admisit aliqua, alia respuit. Videamus præstita, & exclusa tractemus.* Sterneret *ut subita turbatam morte Camillam,* Annuit *orãti: reducem ut patria alta uideret,* Non *dedit, inq; notos uocem uertère procellæ.*] Præstitit *deprecanti, ut Camillam subita morte prosterneret: ut autem incolumis ipse remearet, nõ admisit, & hanc precum partem procellis dimisit & uentis.* Ergo *ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,* Conuertère *animos acres, oculosq; tulère Cuncti ad reginam Volsci.*] Mox *ut hasta coniecta est, & sonitum dedit, Volsci omnes animo in reginam, oculisq; conuersi expectabãt, quid ille sonus aut euentus afferret.* Nihil *ipsa nec auras* Nec *sonitus memor, aut uenientis ab æthere teli.*] Ipsa *interea, quã aliæ cupiditates occupauerant, nec stridorẽ aëris audiit, nec audiit de summo ueniens telum, nec aliquid peruersi uidit aut sensit.* Hasta *sub exertam*

A ertam donec perlata papillam Hæsit, uirgineumq; altè bibit acta cruorem.] Tandiu nec uidit hastam nec sensit, donec eam sub papilla percuteret, & totum eius biberet sanguinem. Quanta fuit animi eius occupatio, ut nisi letaliter percussa, hastam uenisse nesciisset? completa est Camillæ descriptio, ne superfluum quid poeta dixisse uideatur, ait enim: At medias inter cædes exultat Amazon, Vnum exerta latus. Ecce ipsa parte interijt, quâ habuit nudam. Dehinc dicta est pharetram, arcum, securim, atque hastam habuisse: hisq; omnibus usa esse monstrata est.

Concurrunt trepidæ comites, dominamq; ruentem Suscipiunt.] Trepidas rectè posuit, quæ adhuc nescirent plenam uim causæ. Fugit ante omnes exterritus Aruns.] Ante omnes, hoc est, omnibus alijs dimißis. Lætitia, mistoq; metu.] Lætus fuit, quia arreptum compleuerat desiderium: metuebat autem, ne quis ultor emergeret, uel ne illa sic icta esset ut uiueret. usq; adeo ipsa fuit potior causa fugiendi, ut securum fit: Nec iam amplius hastæ Credere, nec telis occurrere uirginis audet.] Non enim credebat ipso uulnere morituram.

Casida: tũ croceã chlamydemq;, sinusq; crepãtes
Carbaseos, fuluo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum:
Hunc uirgo, siue ut templis præfigeret arma
Troia, captiuo siue ut se ferret in auro
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur, totumq; incauta per agmen
Fœmineo prædæ, & spoliorum ardebat amore.
Telum ex insidijs cùm tandem tempore capto
Conijcit, & superos Aruns sic uoce precatur:
Summe Deûm, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus uestigia pruna:
Da pater hoc nostris aboleri dedecus armis
Omnipotens: non exuuias, pulsæ'ue trophæum
Virginis, aut spolia ulla peto, (mihi cætera laudẽ
Facta ferant) hęc dira meo dum uulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem.
Audijt, & uoti Phœbus succedere partem
Mente dedit, partem uolucres dispersit in auras.
Sterneret ut subitò turbatam Marte Camillam,
Annuit oranti: reducem ut patria alta uideret,
Non dedit, inq; notos uocem uertêre procellæ.
Ergo ut missa manu sonitũ dedit hasta per auras,
Conuertêre animos acies, oculosq; tulêre
Cuncti ad reginam Volsci: nihil ipsa, nec auras,
Nec sonitus memor, aut uenientis ab æthere teli,

SER. Caßida.] Pro caßis: nam accusatiuum posuit pro nominatiuo. Pictus acu tunicas, & barbara tegmina crurum.] Pictus tunicas, pictus crurũ barbara tegmina, id est, habebat uestem phrygionis arte perfectã. Sane armorũ longa descriptio illuc spectat, ut in eorum cupiditatem meritò Camilla uideatur esse succensa. Fœmineo.] impatiẽti, irrationabili: ut, Fœmineæ ardentem curæq; iræq; coquebant. Summe Deûm.] Ex affectu colentis dicitur: nam Iupiter summus est. Sancti custos Soractis Apollo.] Soractis mons est Hirpinorum in Flaminia collocatus. in hoc autem monte cum aliquãdo Diti patri sacrum persolueretur, (nam manibus consecratus est) subitò uenientes lupi exta ra-

B

C puerunt: quos cum diu sequerentur, delati sunt ad quandam speluncam, halitum ex se pestiferum emittentem, adeò ut iuxta stantes necaret. Exinde est orta pestilentia, quia fuerant lupos secuti: de qua responsum est, posse eã sedari si lupos imitarentur, id est, rapto uiuerent. Quod posteaquam factum est, dicti sunt ipsi populi Hirpini Sorani: nam lupi Sabinorum lingua Hirpi uocantur. Sorani uerò à Dite: nam Ditis pater Soranus uocatur, quasi lupi Ditis patris. Vnde memor rei Vergilius Aruntem paulo pòst comparat lupo, quasi Hirpinum Soranum. Pineus ardor.] ignis [illegible]. Aceruo.] pyra, coaceruatione lign[illegible] Freti pietate.] Ista quidem hoc dixit, sed Varro ubiq; expurgator religionis ait, quum quoddam medicamentum describeret: Vt solet Hirpini, qui ambulaturi per ignes medicamento plantas tingunt. Multa pruna.] inter prunas. Pruna autem quamdiu ardet dicitur. Horatius: Prætextam, latum clauum, prunæq; batillum. cùm autem extincta fuerit, carbo nominatur: Terentius, Tam excoctam atq; atram reddam, quàm carbo est. nam Pruna à perurendo dicta est. Exuuias pulsæ'ue trophæum.] Exuuias occisæ, pulsæ trophæum. & propriè: nam, ut suprà diximus, hostibus occisis triumphabant, de fugatis figebant trophæa. Partẽ Mente dedit, partem uolucres dispersit in auras.] Bona moderatio Apollinis inter sacerdotis preces, & uoluntatem sororis. est autem Homeri, orante pro Patroclo Achille, ὣς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε μητίετα ζεύς. τῷ δ' ἕτερον μὲν ἔδωκε πατήρ, ἕτερον δ' ἀνένευσε. νηῶν μέν οἱ ἀπώσασθαι πόλεμόν τε μάχην τε δῶκε, σόον δ' ἀνένευσε, μάχης δ' ἐξαπονέεσθαι. Nil ipsa nec auras, Nec sonitus memor.] Hæc est antiqua lectio, ut declinatum sit ἡ αὔρα τῆς αὔρας: nã apud maiores trahebatur interdum à Græco genitiuus singularis. Hinc etiã Paterfamiliás & Materfamiliás, quæ duo tãtum nomina remanserunt: nã nec huius Auras dicimus, nec huius Custodias, secundum Sallust. qui ait: Castella custodias thesaurorum, pro custodiæ. & ita etiam Asper intelligit: licet alij Custodias, accusatiuum uelint. Sanè Paterfamiliás quando dicimus, Familiás indeclinabile est: si autem Paterfamiliæ dicere uoluerimus, iam non erit unum nomen, sed locutio, & Familiæ erit datiuus: nam Pater mihi est, dicimus. Terentius. Natura tu illi pater es, consilijs ego. Multi tamen uolunt in numero plurali nomen utrunq; declinari, ut dicamus hi Patresfamiliæ, horum patrumfamiliarum.

Caßida.] id est, caßis. Soractis.] Soracte mons est in agro Phalisco, Apollini sacer: cuius sacerdotes illæsi supra prunas ardentes ambulabant. ad radices montis locus fuit Diti sacer: in quo cum semel sacra eius fierent, lupi rapuerunt exta, quos sacerdotes persecuti sunt usque ad hiatum terræ, unde pestilens halitus exibat. ex eo tempore orta pestilentia multos necauit. & responsum est posse morbum extingui, si rapto uiuerent ut lupi: quod fecerunt, & ob hoc Hirpi sorani fuerunt appellati. Sabini enim lupos dicunt hirpos: & Samnites, qui ab eis originem habent, sic nominant. Soranus lingua Sabina Pluto interpretatur. De sacerdotibus ambulantibus supra ignẽ, meminit Plinius & Silius. Nec auras.] quia ille non re- POM. Sabi.

meauit, ut esset ultio Camillæ. *Nec auras.*] auras genitiui casus est: sic legit Asper. apud antiquos Græcus genitiuus & in usu erat, ut Maia Maias. remansit in consuetudine hæc familia, huius familias, ut paterfamilias. Varro paterfamiliai dixit. Sisenna in multitudine, Patres familiarum.

VAR. LECT. *Totumq; incauta.*] Antiqui libri Incensa legunt. *Cum tandem tempore capto Conijcit.*] Veteres quidam aliquot libri, Cunctantem tempore capto Concitat, legunt. *Facta ferent.*] In antiquis libris scriptum obseruaui Ferant. *Patriam remeabo inglorius urbem.*] In libris antiquis, Patrias remeabo inglorius urbis, scriptum inueni. *Nihil ipsa nec auræ.*] Auras antiquam esse lectionem Seru. asseuerat. Sunt etiam libri, in quibus Nihil illa scriptum sit.

DON. *Ac uelut ille prius, quàm tela inimica sequantur, Continuò in montes sese auius abdidit altos Occiso pastore lupus, magnoq; iuuenco, Conscius audacis facti, caudamq; remulcens Subiecit pauitantem utero, syluasq; petiuit. Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Aruns, Contentusq; fuga medijs se immiscuit armis.*] Parabolã sumpsit eius animalis, quod sit audax ad faciendum & satis temerarium, timidum sane post factum: nam habet naturalẽ industriam, ut ubi quid se aduerterit admisisse, quod possit aut debeat uindicari, fugam per solitudines petat. Hoc Aruns imitatus aufugit, & sese, ut facilius latitaret, cateruæ commiscuit. *Illa manu moriens telum trahit.*] Non dixit, Educit aut rapit: hoc enim eorum est, qui nondum urgentur in mortem. Trahit, inquit, ut defectu ipso ostenderet morientem. *Ossa sed inter Ferreus ad costas alto stat uulnere mucro.* Cupiebat telum extrahere, sed infixum ossibus ferrum altius tenebatur. *Labitur exanguis, labuntur frigida leto Lumina.*] Recedente per lapsum sanguine, oculi quoq; morientis labuntur in mortẽ. *Purpureus quondam color ora reliquit.*] Deficiente in uultu eius colore purpureo, emergebat pallor infelix. *Tum sic expirans Accam ex æqualibus unam Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ Quîcũ partiri curas.*] Quum ultimum iam spiritum redderet, elegit unã ex æqualibus quæ Acca dicebatur, atque huic extrema uerba commisit. Dixit causam, qua effectum est, ut cum sola loqueretur. Ex æqualibus, inquit, quia hoc ei fuit commune cum cæteris. Addidit aliud, Quæ esset ipsius fida ante alias, quæ sola Camillæ. augmentum laudis, quia sola audire meruit, quod aliæ nesciebant & fidem secretis sola poterat reseruare. *Quîcum partiri curas.*] relationem curarum, animi releuationem ac sollicitudinis uult esse Vergilius. proinde Camilla tam charam habuit Accam, ut quidquid animo gereret, quod augeret, sensim huic semper narraret, & cum ea narrando diuideret. Curas, etiam consilia & tractatus debemus accipere. *Atque hæc ita fatur.*] Quo factum est, ut hæc ei intimaret, ac diceret: *Hactenus Acca soror potui.*] Vsq; ad hoc tempus, inquit, Acca soror aliquid potui. Quid benignius, quid his dictis dulcius? quàm ut in salutis fine posita, nomine suo appellaret, quam charissimam præter cæteras habuit? Quid religiosius, quàm sororem dicere, & probatã fide germanitatis honore præferre? *Nunc uulnus acerbum Conficit.*] Ad commemorationem superioris temporis, quo potens in certaminibus & nobilis fuit, trãsit ad præsentem casum, quo urgebatur in finem: quippe dicendo, Conficit, ostendit eiusmodi esse, cui ob retinendam salutem nullo posset remedio subueniri. A Verùm ne illa diceret, Qualecunq; istud est auxilio medicinæ sanabitur, hoc ipsum satians addidit: *Et tenebris nigrescunt omnia circum.*] Vsq; adeo, inquit, conficit, ut tenebræ occurrere cœperint oculis meis, quod esse nõ dubium est principium mortis. Infert iam, quæ fuerit causa loquendi, ne ignaram deciperet, cui plenissimam spoponderat fidem. *Effuge.*] Properantum iter, fugam dixerunt ueteres nostri: ideoq; fugitiuis hoc appositum nomẽ est, quia currunt tantummodo. Ergo fugitiuorum, inquit, more celerius perge. *Et hæc Turno mandata nouissima perfer.*] Nouissima mandata ideo, ut sciret iam non superfuturam, quæ alia posset iterum iterumq; mandare. *Succedat pugnæ, Troianosq; arceat urbe.*] Licet in ipsa morte constituta, habuit in animo commodum Turni: in primis quippe nihil fuerat curandum, nisi ut urbem non inuaderent inimici, in qua Lauinia degebat, quæ fuit totius certaminis causa. Deniq; hoc ei consilium et inter initia tractatus dedit, hoc etiam nunc mandat seruandum. Suprà enim dixit, Tu pedes ad muros subsiste, & mœnia serua. prima erit gloria, parsq; maxima uictoriæ, si ad B urbem non sinatur hostis accedere. Sciat me ille susceptas partes non uoluntate reliquisse, sed morte: quocirca succedat in sollicitudine mortuæ, & ante omnia urbem à Troianorum inuasione defendat. *Iamq; uale.*] Quum ulterius loqui non posset, extremo uerbo ait, Iam uale. *Simul his dictis linquebat habenas Ad terram non sponte fluens.*] Quia urgebatur pleno exitu animæ, et habenas iam reliquerat, & inuita fluebat in terram. *Tum frigida toto Paulatim exoluit se corpore.*] Paulatim recedente calore corporis, paulatim frigescebat. *Lentaq; colla, Et captum leto posuit caput.*] Mors quippe soluit omnia, quæ uigorem corporis regunt. *Arma relinquit.*] Ceciderunt & arma, quum et hæc ulterius tenere non posset. *Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub umbras.*] Indigne referens, quòd sic perisset, relicta uita in tenebras gemebunda perrexit. *Tum uerò immensus surgens ferit aurea clamor Sidera.*] Quum suprà dixerit, Concurrunt trepidæ comites, & incertum fuisset, quid illud uulnus afferret: hic ubi animam reddidit, dictum est: Tum uerò, hoc est, tunc magis usq; ad cœlum perueniebant ulu- C latus, et uoces missæ cum fletibus. *Deiecta crudescit pugna Camilla.*] Quum deficiente tantæ exercitationis fœmina, bellum molliri debuisset, tunc exasperatum est magis, ut mors eius pensari posset ultione. Asperatũ est quoque ex alia parte, quia spes creuerat magis magisq; uincendi, ubi Camilla non fuerat. *Incurrunt densi, simul omnis copia Teucrûm, Tyrrheniq; duces, Euandriq; Arcadis alæ.*] Incurrũt, dictum est, in unum locum currũt, atq; ex congesta multitudine facti sunt densi, Teucri scilicet, Tyrrheni, & Arcades. quum mors Camillæ spem certam uincendi monstrauisset, perindeq; acerbitatem cumulauisset belli. *At Triuiæ custos iamdudum in montibus Opis Alta sedet summis.*] Opis quam Diana præceperat Camillæ mortem congrua ultione pensare, sedebat in altis montibus pugnas obseruans, ut Aruns posset occidi. *Spectatq; interrita pugnas.*] Hoc, inquit, faciebat interrita. quid enim metueret, quæ aberat procul, et sedebat in summo? Hæc autem illi môtium altitudo præstabat, ut sequuta esset, & facilius necessaria exploraret ex edito, & dispositam Aruntis necem ualeret implere. *Vtq; procul medio iuuenum in clamore furentum Prosp*

A xit tristi mulctatã morte Camillam, Ingemuitq;, deditq; has imo pectore uoces.] Vbi uidit Aruntem cum cæteris furere, & occisæ crudelis interitus animo dolentis occurrit, ingemuitq;, & tales dedit uoces. Heu nimium uirgo, nimium crudele luisti Supplicium, Teucros conata lacessere bello.] Vox huius dolentis laudem continet Troianorum. poeta enim in Camillæ morte non incertum belli uult esse, sed pœnam: nec illud quod accidit euentui deputat, sed confirmat esse supplicium: quasi diceret, posses uincere, nec pœnas grauissimas perpeti, si Troianos non ultro prouocasses in bellum. Hæc tibi desertæ in dumis coluisse Dianam Profuit?] Quid profuit solitudinem te passam esse siluarum? quid dumos tolerasse? quid tractasse arma? quid Dianam tota ueneratione coluisse? Omnibus locis dicit poeta deorũ cultum frustra esse: neq; unquam auxiliari deos cuiquam posse, quum ad fatalem necessitatem fuerit uentum. Non tamen indecorem tua te regina relinquit Extrema iam in morte, neq; hoc sine nomine letũ Per gẽtes erit, aut famã patieris inultæ.] Consolationis uerba sunt ista, quæ mortui nec audiũt nec possunt
B ulla ratione sentire. In aduersis tuis, inquit, non erit tuum inferius meritum, quo perire potuisti, aut inultæ per populos leti tui nuncius perget. perinde accedit titulis tuis nobilis fama, quòd te Diana si à morte seruare non potuit, tamen defendit occisam. Nam quicunque tuum uiolauit uulnere corpus Morte luet merita.] Nam quicunq; corpus tuum ferro credidit uiolandum, congruam luet tuis meritis pœnam. Violare, est sacrum aliquid uiolenter appetere: sed hîc non solùm corpus uiolatum est, uerumetiam quoq; salus extincta. Quod crimen cumulauit potius poeta, quàm minuit: nam quum uiolare non liceat uulnere, ubi erit Aruntis causa, qui sacram uirginem uiolauit, & perdidit? Fuit ingens monte sub alto Regis Dercenni terreno ex aggere bustum Antiqui Laurentis, opacaq; ilice tectum.] Hunc locum ordinatio magis exponit: Fuit, inquit, sub alto monte ingens bustum terreno ex aggere, hoc est congesta terra compositum, tectum opaca ilice, Dercenni Laurentis regis antiqui. In descriptione breuissima, & locum designauit, & eius situ: & quid esset, & cuius ostendit. sed hæc descriptio non est superflua, pertinet quippe ad causam: nam talis Opi fuerat necessarius, unde uideret ex occulto Aruntem, et ipsa à quoquam uideri non posset. Timidus enim & cautus propter conscientiam facti, nisi per insidias circumueniri non poterat. Iste igitur locus aggestione terræ editus fuit: sed hũc obscurabat altitudo sublimior montis & arbor, quæ omnem cõtexerat ramis. Dicta est interea terrenæ aggestionis causa: sed Hæc, inquit, bustum fuit regis Dercenni, propter magnitudinem uerò arboris seruatæ meritũ ait Antiqui: ut & nobilitatem mortui demonstraret, & temporis prolixi spatium, quod infinita incrementa arbor ea desumpserat. Fuit ergo sub alto monte, ut obscuratum pro ceritate eius, plenis aspectibus uideri nõ posset. Opaca ilice contectum. ubi & latêre Opis posset, & de summo cuncta prospicere. dixit Antiqui, dixit Laurentis, totum laudis causa: tanto enim maioris arbusta ueteres faciebant, quanto potior habebatur defuncti memoria.

SER. Papillam exertam.] nudam. [illegible]nè Mamilla est omnis eminentia uberis, Papilla uerò breue illud unde lac trahitur. Dominam.] reginam: ut, Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti. Virginis aud.] Sic fuerat consternatus, ut etiã uul-
C neratam timeret. Occiso pastore lupus.] Bene pastori reginam comparat: nam reges ipsi pastores uocantur. Homerus ποιμένα λαῶν. Caudã pauitantẽ.] Quæ timorem indicat, pro ipse pauitãs. Turbidus.] Nunc timidus, suprà terribilis: ut, Venulo aduersum se turbidus offert. Mucro.] Hinc apparet mucronem esse cuiuslibet teli acumen. Frigida leto.] Alij telo legunt, & intelligunt uulnere. Partiri curas.] Subaudis Consueuerat. Hæc ita fatur.] Vnum abundat: nã suprà ait, alloquitur. Potui.] Absolutè, uel pugnare, uel uiuere. Succedat pugnæ.] Animus bellatricis ostẽditur, quæ nõ se dolet lucem, sed bella deserere. Non sponte fluẽs.] Non sponte: ut suprà, Portis ab equo regina sub ipsis Desiluit, quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis. Paulatim exoluit se corpore. Vitaq; cum gemitu, &c.] Sic in quarto. Teq; illo corpore soluo. Seruat hoc ubiq;, ut iuuenum animas à corporibus dicat cum dolore discedere, qui adhuc esse superstites poterãt: quòd etiam de Turno dicturus est, & est Homeri. Idem Cicero in Catone maiore, Iam omnis conglutinatio recens ægrè, inueterata facillimè diuellitur. Clamor sidera.] Troianorum scilicet qui exultabant. Crudescit.] crudelior fit cæde multorũ: nam Crudus & crudelis, à cruore dicitur. Mulctatam.] Debilitatam.

Hasta sub exertam donec perlata papillam
Hæsit, uirgineumq; alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamq; ruentẽ
Suscipiunt. fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitia mixtoq; metu: nec iam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere uirginis audet.
Ac uelut ille, prius quàm tela inimica sequantur,
Continuò in montes sese auius abdidit altos
Occiso pastore lupus, magno'ue iuuenco,
Conscius audacis facti, caudamq; remulcens
Subiecit pauitantem utero, syluasq; petiuit.
Haud secùs ex oculis se turbidus abstulit Aruns,
Contentusq; fuga medijs se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat uulnere mucro.
Labitur exanguis, labuntur frigida leto
Lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
Tunc sic expirans Accam ex æqualibus unam
Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ,
Quicum partiri curas, atq; hæc ita fatur.
Hactenus Acca soror potui, nunc uulnus acerbũ
Conficit, & tenebris nigrescunt omnia circùm.
Effuge, & hæc Turno mandata nouissima perfer:
Succedat pugnæ, Troianosq; arceat urbe.
Iamq; uale. simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens, tum frigida toto
Paulatim exoluit se corpore, lentaq; colla
Et captum leto posuit caput arma relinquens,
Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum uerò immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera, deiecta crudescit pugna Camilla.
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrûm,

Tyrrheniq; duces, Euandriq; Arcadis alæ.
At Triuiæ custos iamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatq; interrita pugnas.
Vtq; procul medio iuuenum in clamore furentū
Prospexit tristi multatam morte Camillam,
Ingemuitq;, deditq; has imo pectore uoces:
Heu nimium uirgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello.
Hæc tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse sagittas?
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extrema iam morte, neq; hoc sine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicunq; tuum uiolauit uulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaq; ilice tectum.
Hic Dea se primùm rapido pulcherrima nisu
Sistit, & Aruntem tumulo speculatur ab alto.
Vt uidit fulgentem armis, ac uana tumentem:
Cur, inquit, diuersus abis? huc dirige gressum,
Huc periture ueni, capias ut digna Camillæ
Præmia: tu'ne etiam telis moriere Dianæ?
Dixit, & aurata uolucrem Threïssa sagittam
Deprompsit pharetra: cornuq; infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curuata coirent
Inter se capita, & manibus iam tangeret æquis,
Læua aciem ferri, dextra neruoq; papillam.
Extemplo teli stridorem, aurasq; sonantes
Audijt unà Aruns, hæsitq; in corpore ferrum.
Illum expirantem socij, atq; extrema gementem
Obliti, ignoto camporum in puluere linquunt.
Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum.
Prima fugit domina amissa leuis ala Camillæ,
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas,

At Triuiæ custos.] *mini stra.* *Conata lacessere Teucros.*] Propter illud, *Bellum importunū ciues cum gente Deorum Inui ctisq; uiris geritis.* *Co luisse Dianam Profuit.*] *Non Deam incusat, sed fatorū necessitatem, contra quæ nec numinis opi tulatur auxilium.* *Sine nomine.*] *sine gloria, sine fama.* *Famam patieris inultæ.*] *Nec inuin dicatæ ignominiam susti nebis: quod etiam* Dido *dolet dicens,* Moriemur *inultæ? Sed moriamur ait.* *Monte sub alto.*] *Vt, Mōte sub aerio. apud maiores nobiles aut sub mōtibus aut in montibus sepeliebantur: unde natū est, ut supra cadauera aut pyramydes fierent, aut ingentes collocarētur co lumnæ.* Lucan. *Et regum cineres extructo monte quiescāt, Cum* Ptolomæo*rum matres, seriemq; pu dendam* Pyramides *claudant.* *Ac uana tumentem.*] *plenum* κενοδοξίας. *Digna Camillæ præmia.*] Sic in 2. *Persoluāt grates dignas, & præmia laudum* Reddant. *Item alibi,* Et *hæc tibi porto* Dona *prius.* *Tu'ne etiam telis moriere Dianæ?*] *Cum ingenti amaritudine dictum est: nam etiā ei genus inuidet mortis. quod autem ait, Tu'ne etiam, ad* Niobes *numerosam pertinet sobolem.* *Cornuq; infensa tetendit.*] *Cornu accusatiuus est sing. ac si diceret,* Arcūq; *infensa tetendit. nam horum dubiorum casus ex similibus uel synonymis comprobatur.* Coirent Inter *se capita.*] Homerica *est ista descriptio,* Pandaro *fœdera iussu* Palladis *confundente:* ἕλκε δ' ὁμοῦ γλυφίδας τε λαβὼν καὶ νεῦρα βόεια, νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. Teli *stridor.*] Homer. λίγξε βιός, νευρὴ δὲ μέγ' ἴαχεν. Audijt *unà* Aruns, *hæsitq; in corpore ferrum.*] Celeritas *iaculātis exprimitur.* Stat. *cum iam percussum dixisset,* Extinctum, *ait, nec dum certi tacet arcus* Amyntæ. *Ignoto camporum in puluere linquunt.*] *Faciente numinis iracundia est relictus, ut nec sepulturam posset mereri.* *Turbati fugiunt Rutuli.*] *Hoc ad Camillæ pertinet laudem, qua amissa immutantur fata bellorum.* *Acer Atinas.*] *Scilicet, fugit tamē.*

POM. Sab. *Exertam papillam.*] *More* Amazonum *papilla erat exerta, ut apud* Pomponium *libro secundo.* *Caudam subiecit.*] *Lupi & canes cum timent, caudā apponūt uentri, & fugiunt.* *Acca.*] *comes infelicis Camillæ: hoc nomen tractum esse uidetur ab ea quæ* Romulum *&* Remum *nutriuit, uxor* Faustuli, *regij pecoris magistri.* *Heu nimium.*] *Loquitur* Opis, *cui commendata erat ul*tio *Camillæ ab Diana.* A

Dercenni.] *Dercennus rex unus ex antiquissimis in Latio, quē pleriq; Latinum eundem dixerunt, ut* Iginus. *sub colūnis autem magna mole antiqui condebant cadauera.* *Threissa.*] *nunc Opis, quia in Thracia uirgines sunt uenatrices.* *Cornu.*] *id est, arcum ipsum, uel cornu arcus.* *Obliti socij.*] *dicit relictum à socijs, ut magis ostenderet potentiā Numinis.* *Atinas.*] *populos Atinæ.*

VAR. LECT. *Lætitia, mixtoq; metu.*] In Romano *libro Mœstoq; metu legitur.* *Magno'ue iuuenco.*] In B *antiq. exempl.* Magnoq; *habetur.* *Labitur exanguis.*] Pleriq; *lib. antiq.* Exsanguis *scribunt.* Donatus *legere uidetur,* Labitur *& sanguis.* *Qui cum partiri.*] *Vetera pleraq; exēplaria* Quacunq; *legunt.* *Troianosq; arceat urbe.*] *in antiquis libris* Vrbi *legitur.* *Est etiam in* Mediceo *absq; copulatiua,* Troianos arceat urbe. *Arma relinques.*] In Romano *libro* Reliquit *habetur.* *Incurrunt densi.*] Romanus *liber* Concurrunt *legit.* *Euandriq; Arcadis alæ.*] Romanus *liber legit* Arcades alæ. *Tristi multatam.*] *Lib. ueteres,* Mulctatam *per ct scriptum habent.* *Humero gessisse sagittas.*] *In libris antiquis* Gestasse *legitur. Sed in pluribus* Gessisse pharetras *habetur.* *Tua te regina relinquet.*] In Romano *libro* Reliquit. *in aliquot alijs* Relinquit *est.* *Extrema iam in morte.*] *Alibi* Extrema iam morte *legitur.* *Neq; hoc sine nomine.*] *In antiquis aliquot* Nec *scribitur.* *Est & Numine, in* Mediceo. *Digna Camillæ.*] In Romano *libro,* Camilla *legitur.* C

DON. *Hic dea se primùm rapido pulcherrima nixu Sistit.*] *Opis moras omneis celeritate præueniens, hunc tenuit locum.* *Pulcherrima, loco isto debemus accipere non corpore sed consilio bonā, quæ prouidet talem propter explendas insidias locum.* *Et Aruntem tumulo speculatur ab alto.*] *Hoc est, quod suprà exposuimus, insidianti opportunam fuisse altitudinem tumuli, quæ fuisset antè consultò descripta. quærernus hanc, quum* Opis *in alto cōsedisse diceretur: quærernus & arborem, quæ obscurabat insidiantem.* *Vt uidit fulgentem armis, ac uanà tumentem.*] *Vt hunc uidit armorum splendore fulgentem, & mox perituro gaudio tumidum.* *Cur, inquit, diuersus abis? huc dirige gressum, Huc periture ueni, capias ut digna Camille premia.*] *Dolentis uox ista est, & inde magis commotæ, quòd exultantem de Camillæ morte cor*ruentem

A ruentem uidit, & alieno lætum exitio, quum ipse suum mox affuturum nec intelligeret nec uideret. Hæc tamen loquebatur secum, ut pote in summo posita: & propter insidiarum effectum latens scilicet, nõ ut Aruns audiret, sed ut comminatione uerborum satisfaceret æstibus suis. Locuta est ergo quasi ad præsentem, & tanquam præsentem insultanter appellat. Quid, ait, in diuersa tendis? Diuersum est longe remotum ab altero, & subsidio prolixioris spatij obscuratur, et tegitur. Huc dirige gressum, Huc periture ueni.] magis huc ueni, quò facilius pereũdo capias ut digna Camillæ præmia, ut Camilla tibi rependat pro meritis præmium. Tu'ne etiam telis moriere Dianæ?] Debes necari telis eius, quam in Camillæ morte credidisti contemnendam. Dixit, & auratam uolucrem Threissa sagittam Depromsit pharetra, cornu'que infensa tetendit.] Quum dicit Infensa, aliquid magnum per commotionem magnam, & quod modum artis excedat factura monstratur. Prompsit igitur sagittã, et hanc neruo aptatam tendit recuruo cornu: pertinet enim ad artem, iaciendiq; arcus omnis curuatur in finibus. Et duxit B longè.] Ipsam scilicet sagittam cum neruo. Donec curuata coirent Inter se capita. tanto enim sagitta longius ac fortius uolat, quantum retrorsum dum tenditur reuocatur. arcus quoque ipse maiorem impetum præstat, si capita eius adducta iungantur. Et manibus iam tangeret æquis Læua aciem ferri, dextra, neruoq; papillam.] Ipse est modus sagittæ mittendæ, nec esse amplior potest, ut arundo aptata neruo, atque in dexteram partem usque ad papillam reducta perueniat, & sinistræ manus digitos tenentis arcum, ferri species tangat. Extemplo teli stridorem, auras'que sonantes Audijt unà Aruns, hæsit'que in corpore ferrum.] Prætermisit poeta quòd sagitta missa sit: quæ res proficit compendio narrantis. quod enim non est dictum, potest ex his quæ consequuta sunt, nosci. Non enim percuteretur Aruns, si sagitta non esset eiecta, cuius uolatus mox ut aeris stridorem cognouit, iniectus est. Illum expirantem socij, atque extrema gementem, Oblitum, ignoto camporum in puluere linquunt.] Quid infelicius huius morC te, cuius cadauer colligendum nec socij curauerunt? Denique tanta eius obliuione ducti sunt, ut eum pro alieno, in campis, in puluere, & ignotis linquerent terris. Quod fuit ultionis augmentum, ut remansisset nudus, feris etiam opportunus alitibus. In sepultorum causa, ideò omni supplicio est grauior, quia secundum ipsum Vergilium habebat aliam apud inferos pœnam. Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum.] Pennas celeritatẽ debemus accipere. quid enim moraretur in terris ulteri9, quæ mandata perfecerat? Prima fugit, domina amissa, leuis ala Camillæ.] Omnes, qui per ipsam regebantur, in fugam uersi sunt. Turbati fugiunt Rutuli: fugit acer Atinas, Dejectiq; duces, desolatiq; manipli, Tuta petunt, & equis auersi ad mœnia tendunt.] Laudem simul dicit Camillæ, & eorum uituperationem, qui in Turni partibus fuerant. Quid enim turpius, quàm perdito auxilio unius fœminæ uersos esse omnes in fugam? eos quoque qui magni ferebantur et fortes? nihilq; illis tutum præter muros ciuitatis fuisse? Nec quisquam instantes Teucros, letumq; ferentes Sustentare ualet telis, aut sistere contra, Sed laxos referunt humeris languentibus arcus.] Nec ualuit quisquam tenere Teucros instantes, aut his resistere. denique languebant metu, & ipsos arcus non manibus paratos ad necem hostis, sed laxos ferebant humeris suis. Quadrupedumq; putrem cursu quatit ungula campum.] Vrgente maiore insequentium ui, ipsi equos urgebant, ut quadrupedum cursu, satis scilicet properato, in patriam redirent. Voluitur ad muros caligine turbidus atra Puluis, et è speculis percussæ pectora matres Fœmineum clamorem ad cœli sidera tollunt.] Quum nihil adhuc è muris expectantium subijceretur aspectibus, impediente pulueris nube, tamen aperta coniectura res aduersæ credebãtur: quãdo caligo densissima omnes uersos præcedebat ad patriã. Matres interea, quæ suã suorũq; intellexerant cladẽ, fœmineis uocibus, hoc est luctuosis & tristibus cœlum omne sideraq; pulsabant. Qui cursu portas primò irrupere patentes, Hos inimica super mixto premit agmine turba.] Aliquot, inquit, in hoc casu obfuit celeritas suã, quippe qui primi ingressi sunt portas, & se pericula omnia crediderant euasisse, in ipsis interiere liminibus: nam cùm sequentibus turbæ multitudo congesta per unum aditum omnes simul intrare non possent, omnis simul sequentium ruina est obruta. Nec miseram effugiunt mortem.] Non mortem illi effugerant, sed repererant fugiendo, eoq; deteriorem, quia non fuit illa gloriosa, sed misera. Incipit dicere quando Misera. Sed limine in ipso, Mœnibus in patrijs, atque inter tuta domorum Confixi expirant animas.] Quanta clades illo tempore atq; illo loco infelices oppreßit! ut liberati cõgreßionib. campi in portis, in patria, inter parietes suos, quibus tum essent defensi, quæ debuerant suis uel suorum gladijs defendi, interijssent? Pars claudere portas, Hæc socijs aperire uiam, nec mœnibus audent Accipere orantes.] Tanta funerum congeries ipso portarum iacebat in limine, ut nec aditus fieri socijs uenientibus posset, nec esset tutum rogantes excipere. Oriturq; miserrima cædes, Defendentum armis, duro & sub Marte cadentum.] Quia miserum spectaculũ fuit, ciues cædi à ciuibus suis, et prohiberi sinu patriæ, quum tam graue discrimen ingrueret, occidi ab his, qui defensionis auxiliũ præbere debuerant. Exclusi ante oculos lachrymantumq; ora parentum.] Flebant parentes & gemebant, quum uiderent excludi liberos suos, & à ciuibus sterni. Pars in præcipites fossas urgente ruina Voluitur.] Exclusi ab ingressu portarum plurimi ante plangentium oculos parentum altas præcipitantur in fossas, & per ingentem metum ipsi sibi quærebant exitium, quod declinare nitebantur. Immißis pars cæca, & concita frenis Arietat in portas, & duros obice postes.] Sic alios cæcauerat metus, ut equorum impetu, tanquam aries colliderentur in portas. Claudendarum portarum hæc neceßitas fuit, atq; is metus, ne hostis dum fugientes persequitur obtinendæ ciuitatis causa, liberum reperiret ingressum: æquius enim fuit excludi aliquos, plurimosq; liberari cum patria. Cæca, inquit, pars quæ non uideret clausas portas, et aliorum in ipsis portis exitiũ. Ipsæ de muris summo certamine matres (Mõstrat amor uer9 patriæ) ut uidere Camillã, Tela manu trepidæ iaciũt, ac robore duro Stipitib. ferrũ, sudibusq; imitãtur obustis Præcipites, primæq; mori pro mœnib. ardẽt.] Mulierũ turba in superiore murorũ parte cõstituta gladios, quos ferebat, abiecit, imitata duris et adustis stipitib. ferrum. Audaciã uerò illis dederat patrius amor, et syncerũ & uerũ exemplũ Camillæ, quæ in aliena causa, dũ obtinere niteretur, cecidisse probatur, quo magis decuit istas, utcunq; certare pro patria, et ante ipsas turres occũbere.

Disiectiq; duces, desolatiq; manipli
Tuta petunt,& equis auersi ad mœnia tendunt.
Nec quisq; instantes Teucros,letumq; ferentes
Sustentare ualet telis,aut sistere contrà:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedūq; putrē cursu quatit ungula campū.
Voluitur ad muros caligine turbidus atra
Puluis,& è speculis,percussæ pectora matres,
Fœmineum clamorem ad cœli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi rupêre patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba:
Nec miseram effugiūt mortem,sed limine in ipso,
Mœnibus in patrijs,atq; inter tuta domorum
Confixi expirant animas.pars claudere portas,
Nec socijs aperire uiam,nec mœnibus audent
Accipere orantes.oriturq; miserrima cædes
Defendentum armis aditus,inq; arma ruentum.
Exclusi ante oculos,lachrymantūq; ora parentū
Pars in præcipites fossas urgente ruina
Voluitur,immissis pars cæca & concita frenis
Arietat in portas,& duros obice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres
(Monstrat amor uerus patriæ)ut uidêre Camillā,
Tela manu trepidæ iaciunt,ac robore duro
Stipitibus ferrum,sudibusq; imitantur obustis,
Præcipites,primæq; mori pro mœnibus ardent.
Interea Turnum in syluis sæuissimus implet
Nuncius,& iuueni ingentem fert Acca tumultū.
Deletas Volscorum acies,cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes,& Marte secundo
Omnia corripuisse,metum iam ad mœnia ferri.
Ille furens(nam sæua Iouis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles,nemora aspera linquit.
Vix è conspectu exierat,campumq; tenebat,
Cùm pater Aeneas saltus ingressus apertos,
Exuperatq; iugum,syluaq; euadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi,totoq; feruntur
Agmine,nec longis inter se passibus absunt.
At simul Aeneas fumantes puluere campos
Prospexit longè,Laurentiaq; agmina uidit:
Et sæuum Aenean agnouit Turnus in armis,
Aduentumq; pedum,flatusq; audiuit equorum:
Continuo pugnas ineant,& prælia tentent,
Ni roseus fessos iam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos,noctemq; die labente reducat.
Considunt castris ante urbem,& mœnia uallant.

SER. *Desolatiq; manipli.] Signiferi deserti: quod est nimij discriminis. nanq; hoc ubiq; dux præcipit, ut frequenter circa se sint milites: sicut in* Sallustio *legimus. Manipli autem dicti sunt signiferi, quia sub* Romulo *pauper adhuc Romanus exercitus hastis fœni manipulos alligabat, et hos pro signis gerebat: unde hoc nomen remansit.* Ouid. *in* Fast. *Illa quidem è fœno (sed erat reuerentia fœno, Quantam nunc aquilas cernis habere tuas) Pertica suspensos portabat longa maniplos,* Vnde *manipularis nomina miles habet.* Laxos ar.] *non intentos, sed iam solutos.* Fœmineum clam.] *impatientē: nam iam dixerat Matres, per quod muliebrem clamorem poteramus accipere. Miseram mortem.] Quia sequitur, Limine in ipso. Mœnibus in pat.] Scilicet ubi se iam tutos esse credebant. Aperire uiam.] Id est, dare aditum. & bono locutus est ambitu: nam cum portis uia & aperitur & clauditur. Oriturq; miser. cæd.] Sic in r. ubi intulit, Armorum facie & Graiarum errore iubarum. Defendentum.] Ideo defendentum & ruentum, quia ad masculinum retulit: & hi defendentes facit, quod de fœminino dicimus: si autem de neutro loquamur, defendentiū dicamus necesse est, quia hæc defendentia facit. & ut suprà diximus, genitiuus pluralis nominatiuo plurali minor esse non debet. Quòd si fortè minorem eum aliquando inuenerimus, metri necessitas facit, & incipit etiam pathos esse non declinatio. Præcipites fossas.] Decliues, in quas quid potest præcipitari. Pars cæca.] Irrationabilis, quæ in clausas portas more arietis ruebat, id est, bellici machinamenti. Summo certamine.] extremo discrimine: ut suprà, Vocat labor ultimus omnes. Trepidæ.] Licet trepidæ: tamen oblitæ sexus tela iaculabantur. Præcipites.] aut festinæ, aut in mortem ruentes. Primæq; mori pro mœnibus ardent.] Nimij doloris est: ut, Me primam absumite ferro. Sæuissimus implet Nuncius.] Vt etiam suprà diximus, Nuncius est tam quod nunciatur, quàm qui nunciat: Nuncium quod nunciatur. secundum quod nunc nec de fœmina, nec de re quæ nunciatur procedit Nuncius: unde multi uolunt alium nuncium intelligi, Accā uerò postea uenisse. Sed melius de Acca dictū intelligamus: nouimus enim poni aliqua in subauditione, quæ ex aperto dicere nō debemus: ut, Nec dextræ erranti Deus abfuit. cùm necesse sit Abfuit, aut Iunonem, aut Alecto intelligamus. Item* Sallustius, *Prima qui forte uenientes exciperent. cùm de insidijs loqueretur, quas numeri tantum pluralis esse plus quàm manifestum est.* B *Deletas Volsc. acies.] Falsum est: tantum enim fugerāt. sed uim exprimit nuncij, cuius mos est plus, quàm habet ueritas nunciare. Ingruere.] impetum facere: ut, Ingruit Æneas armis. Ille fur. nam sæna Io. &c. [illegible]uplici ratione eum insidias reliquisse commemorat, dolore nimio & numinum uoluntate: quod utrumq; ideo agit, ne capi possit Æneas. Iouis sic num. posc.] Homerus, Διὸς δ' ἐτελέετο βουλή. Apertos.] Vacantes insidijs. Ambo ad mur.] Vt tueretur Turnus, ut obsideret Æneas.* C *Fumantes campos.] Veluti fumantis caligine pulueris. Sæuum.] fortem: ut, Sæuus ubi Æacidæ telo iacet Hector. item, Nec minus interea maternis sæuus in armis. Ibero.] Oceano occiduo, id est, Hispano. Hispaniam autem Iberiam ab Ibero flumine constat esse nominatam. Considunt castris.] In sua quisq; digressi. Mœnia uallant.] Hinc probati[illegible]ia & qui tuentur, & qui obsident uallare dicuntur.*

POM. Sabi. *Manipli.] dicuntur milites uexillarij. aliter signiferi & manipulares: sed proprie manipularis, ille qui fert uexillum, dicitur. Premit agmen.] ob celeritatem pauore impellente. Pars claudere.] describitur fuga trepidantium. Nec mœnibus audent.] ne accipiant Troianos intra mœnia. Orantes.] suos Rutulos. Cædes.] quam faciebant Troiani. Oritur cædes descendentium per ingressum, & ruentium ad portam. Ruina.] multitudine cadentium. Matres.] licet trepidæ essent matres,*

tres, nihilominus iaculabantur tela, oblitae sexus muliebris. In siluis.] latebat Turnus, ut faceret insidias. Metu.] propter metum. Cum pater Aeneas.] discedente Turno, statim Aeneas cum exercitu superauit iugum. nam Turnus occupauerat fauces. Ni roseus.] pugnassent tunc ante oculos urbis, ni superuenisset nox. Reducat.] quisq; in sua castra regressus est. Vallant.] uallare dicuntur moenia, tam illi qui oppugnant, quàm illi qui defendunt.

VAR. Lect. Auersi ad moenia tendunt.] In Oblongo libro legere est, Aduersa ad moenia tendunt. Quadrupedumq; putrem cursu.] In Romano libro legere est, Quadripedoq; putrem cursu. Et e speculis.] In antiquis aliquot libris, E muris legitur. Nec miseram effugiunt mortem.] In Oblongo libro Noctem habes. Atq; inter tuta domorum.] In Romano libro legere est Intra. In plerisq; etiã antiq. non Tuta, sed Tecta legi. Monstrat amor uerus.] In Romano lib. Amor uersus legitur. Pro moenibus audent.] In Romano lib. Ardent legitur. Ingruere infectos hostes.] Antiqua exemplaria Infensos legunt.

B Ille furens (nam saeua Iouis sic numina poscunt.] Nonnulli Iam saeua legere maluerunt. In Romano libro Et saeua legitur. Est etiam Pellunt, non Poscunt. Siluaq; euadit opaca.] In aliquot libris Inuadit legitur. Ac simul Aeneas.] In Oblongo libro, At simul. In Romano libro, Tum pater Aeneas. Ineant pugnam.] Libri antiqui, Pugnas legunt.

DON. Interea Turnum in siluis saeuissimus implet Nuncius.] Implere est ad plenum aliquid intumere. Et iuueni ingentem fert Acca tumultũ.] Tumultum interpretati sunt ueteres, timorem multum esse. Vnde non tantum ad Turnum aduersa prouenerant, uerùm etiam alia, quae illi molem magnam maximi timoris afferret. Quid dicebat Acca, uel quem malorum ordinem dabat? Deletas Volscorum acies.] Dixit in plurali acierum numerũ, ut omnes Volscos affirmaret extinctos. Hic erat uerus tumult9, qui sine falsitate esse non poterat: nõ enim reuera omnes Volscos dimicationis aduersus euetus assumpserat. Cecidisse Camillam.] Sic secundo loco casum Camillae posuit, quasi oppressis illis integrae res esse potuissent, si Camilla uixisset. Erigenda pronunciatio est in Camillae nomine:

C illic est enim maior Turni desperatio, quòd Camillae auxilium perdidit. Ingruere infectos hostes, & Marte secundo Omnia corripuisse.] Addebat imminere hostes, et successibus prosperis omnia tenuisse. Metum iam ad moenia ferri.] Illum scilicet metum, quem fecerat hostis aduetus, iam imminere ciuitati. Vnde reuera affirmabat retenta iam caetera, quando sola moeniũ superaret captio, cuius casum tale inde magis metuere debuit Turnus, quia intra eam Lauinia fuit. Necessario uerbo usa est Ferri: impellebatur enim prosperitate successus, & ibat hominum more, sed ferebatur fortunae suffragio. Ille furens (nam saeua Iouis sic numina poscũt) Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.] Ille, hoc est Turnus, uel quia aduersis cognitis furebat, uel quia consilia omnia & tractatus utiles infesto Ioue perdiderat, colles quos obsederat & aspera nemorum deseruit, tenuitq; destinatione mentis, ut saltem patriam tueretur ac muros. Vix è conspectu exierat, campumq; tenebat.] Hoc est, mox ut reliquerat fauces, & ad campum uenerat. Quum pater Aeneas saltus ingressus apertos, Exuperatq; iugum, siluaq; euadit opaca.] Ipsae sunt fauces, ipsi montes, atq; ipsa silua, & ipsae angustiae, quas cum Camillae consilio Turnus obsederat, ut Aeneam cum suis copijs ingressum suffragio loci, qui aperto Marte non poterat, aggrederetur & funderet: sed Aeneae prospera fortuna, & fato infelicis Turni perfectum est, ut propter urbis obsidionem statũ defereret Turnus, et Troianorum numerus, qui dudum fuerat obsessus, liber securusq; transiret. Sic ambo ad muros rapidi, totaq; feruntur Agmine, nec longis inter se passibus absunt.] Alter defendendae ciuitatis causa, alter capiendae, non longis inter se aberant passibus: nam locorũ passuũ significatio ostendit minus fuisse, quàm mille passus. si enim plus essent, millia dicerentur. Ac simul Aeneas fumantes puluere campos Prospexit longè, Laurentiaq; agmina uidit: Et saeuum Aenean agnouit Turnus in armis, Aduentumq; pedum, flatusq; audiuit equorum.] Hoc est quod dixit, non longis passibus: nam & uidebat hostes, & equorũ flatus audiebat. quod ait Longe uidit, priorem uidisse accipiendum est, sed & Turnus & Rutuli similiter uidebãt. Hoc enim praestabat aequalitas campi. Continuoq; ineant pugnas, & praelia tentent, Ni si roseus fessos iam gurgite Phoebus Ibero Tingat equos, noctemq; die labente reducat.] Fuit quidem occasio pugnandi, collectis in unum omnibus: sed consumpta luce et imminentibus tenebris pugnari non potuit. Quid ergo factum est? Considunt castris ante urbem, & moenia uallant.] Castra dici, ubicunq; exercitus etiam sine aedificijs, quod multis locis diximus, & hîc euidenter apparet. nam quum dicit, Ante urbem considunt, & moenia uallant. ostendit solos homines non etiam aliquam molẽ fuisse castrorum.

AENEIDOS LIBRI XII ARgumentum.

ADILON.

Duodecimo Turnus diuinis occidit armis.

MODESTINI IVRISCONSVLTI, IN DVODECIMVM librum Aeneidos Argumentum.

Turnus iam fractis aduerso Marte Latinis,
Semet in arma parat, pacem cupiente Latino.
Foedus percutitur, passurus & omnia uictus:

Hoc

Hoc Turni Iuturna soror confundit, & ambos
In pugnam populos agit ementita Camertem.
Aeneas uolucri tardatur membra sagitta.
Anxia pro nato seruauit cura parentis.
Urbs capitur: uitam laqueo sibi finit Amata.
Aeneas Turnum campo congressus, utrinque
Circunfusa acie, uita spoliauit & armis.

P. VERGILII M. AENEIDOS LIBER XII.

Turnus ut infractos aduerso Marte Latinos
Defecisse uidet, sua nūc promissa reposci,
Se signari oculis: ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in aruis
Saucius ille graui uenantum uulnere pectus,
Tum demū mouet arma leo, gaudetque comantes
Excutiens ceruice toros, fixumque latronis

SER. *Turn* ut infractos aduerso.*] Postquam Turnus bello defecisse uidet Latinos, antea semper infractos: nanque ita maior est sensus, quàm si Infractos ualde fractos acceperis. *Sua nunc promissa reposci.*] Quia dixerat, Ibo animis cōtrà, uel magnū præstet Achillem. *Se signari oculis.*] Propter illud, In te ora Latini, In te oculos referunt. *Vltro.*] Aut insuper, aut antequam aliquis exposcat, sponte sua se in certamen offert. *Saucius ille.*] κατ' ἐξοχήν. Ille scilicet leo, id est, princeps ferarum. Saucius autem pectus, id est, saucium pectus habens. Et bene alia uerba interposuit, quia Saucius pectus sonabat asperrime, & imperitis poterat solœcismus uideri. *Graui uulnere.*] Forti: ut, Ferit ense grauem Thymbræus Osyrim. *Tum demum.*] Nouissimè, id est, postquam fuerit uulnere lacessitus. hæc enim leonum natura est, ut nisi lacessiti irasci nequeant. *Mouet arma.*] Vires suas experitur: nam arma sunt uniuscuiusque rei possibilitas. unde est, Et quærere conscius arma, id est dolos. *Latronis.*] Modò uenatoris. & est Græcum: nam λατρεύειν dicunt obsequi & seruire mercede, unde latrones uocantur conducti milites. Moris autem erat ut hos imperator & circa se haberet, & primos mitteret ad omne discrimen: unde nunc dicit, Latronis telo fixum leonem. quia etiam uenatores operas suas locare consueuerunt. Varro tamen dicit hoc nomen posse habere etiam Latinam etymologiam, ut latrones dicti sint quasi laterones: quia circum latera regum sint, quos nunc satellites uocant. una tamen est significatio, licet diuersa etymologia. Plautus in Pyrgopolinice ostendit, quid sint latrones, dicens: Rex me Seleucus orauit, ut sibi latrones cogerem & conscriberem.

POM. Sab. *Turnus ut infractos.*] Dicta reposci: quia dixerat, Congrediar cum Achille, & ibo contra Æneam, etsi uel magnum præstet Achillem. *Latronis.*] furtiui uenatoris: quia clàm uenatores decipiunt feras. Latrones uel dicti à latendo, uel quasi laterones, quòd circa latera tegūt. nunc stipatores, & satellites. quære apud Varronem.

DON. *Turnus ut infractos aduerso Marte Latinos, Defecisse uidet.*] Sæpe diximus librorum capita à continuæ narrationis contextu non esse discreta, sed habere transitum quendam, quem habent dictiones etiam in medio. Finibus igitur undecimi libri, qui Rutulorum certaminis aduersa continet, caput Duodecimi respondet. Proinde Latinos, quos dixit, non solos debemus accipere, qui sub Latino agebant, sed & eos quoque A qui fuerūt in partib. Turni. nam sic dictum est, Camillæ morte omnes esse turbatos, ut primū Volsci in fugā uersi uiderentur. Ecce mixti fuerāt nō Latini soli, sed etiam alij congregati ex plurimis gentib. Infractos, nōnulli in duabus partib. orationis ponunt, asserentes In aliquando minuere, et augere aliquando. Hîc tamen constat non negare fractos, sed potius ualde fractos ostendi: quod ipsum, ut plenissime roboretur, Infractos in una parte orationis ponere debemus, ut est Inflexum. Infracti, inquit, fuerant Latini pugnando. infracti sentiendi sunt, animo scilicet & uiribus, utpote qui aduerso Marte pugnassent, & deteriora metuerent. Infracti ergo qui nollent congredi, qui pugnare non possent. Usque adeo ualde fractos dixit, ut sequatur: *Defecisse uidet.*] Deficere est enim nō tantùm laxari, uerum B etiam à commodo uniuscuiusque rei discedere. Quod hoc loco sentiendum est Defecisse, pro Turno iam nolle pugnare, & affectum certaminum, quòd ulterius ferre non poterant, reiecisse. *Sua nunc promissa reposci: Se signari oculis.*] Ex eo quòd deserto bello omnes simul ad ciuitatis tecta contenderunt, intellexit Turnus, quid de summa belli uniuersi sentirent, colligens ex ratione gestorum reposci pollicitationem suam, quæ dixit: Quòd si me solum Teucri in certamina poscunt, Idque placet, tantumque bonis communibus obsto, Non adeò has exosa manus uictoria fugit, Vt tanta quicquā pro spe tentare recusem: Ibo animis contrà.] Hoc ipsum quia nouerat, negari nō posse, quod in celebritate concilij, in causa publica, & uel maxime sua: in conflictu ac rege præsente, ipse sese professus est subiturum: *Vltro implacabilis ardet.*] Ardebat iracundia, et obsidente ratione temporis, ipsam iram lenire ultione non poterat. *Attollitque animos.*] Debuit enim ultro uelle, quod recusare non poterat: debuit enim inuitus uelle, quod abnuentibus cunctis ipsius periculū C fuerat rediturum. *Pœnorum qualis in aruis Saucius ille graui uenantum uulnere pectus, Tum demum mouet arma leo.*] Pœnorū, inquit, hoc est Afrorum, quorum regionibus leones magni nascuntur. & rectè leoni comparatur rex: habet enim ille inter omnes feras maximum principatum, ut habebat inter suos Turnus: sed comparatur uulneratæ bestiæ, & infixo uenabulo frustra sæuienti. Sic enim defectu omnium quasi letali plaga percussus fuerat Turnus, eo magis ardescens, quia nec effugere præsens periculum poterat, nec inuidiam concitatæ seditionis aliqua

1725 aliqua ultione defendere. Gaudetq; comantes Excutiens ceruice toros, fixumq; latronis Impauidus frangit telum, & fremit ore cruento.] Sic, inquit, attollebat animos po situs in suis calamitatibus Turnus, ut speciē uideretur habere gaudentis, ne desperatione extrema deiectum quisquam sentiret aut crederet. Quod ipsum in leone accipiendum est, quia post infixum letale uulnus, & mouere adhuc dentium arma poterat, & toros iratus excutere. Gaudere uerò, hoc est, habere solatium, quod telum ipsum & uenabuli hastam frangeret, quasi hoc solum ad ultionem morituri sufficeret. Gaudet, multi pro sæuit, accipiūt: quia gaudere nō potest, qui sic uulneratur ut pereat: quū Gaudere et Sæuire longè diuersum sit. Gaudere ergo propriè intelligamus, quia gaudium eo pertinet, quia moriturus leo, & mouere toros adhuc poterat, & inimica tela confringere. Latronē dixit uenatorem, qui intellectus ex superioribus uenit. Dictum est enim, Venantium uulnere, ac per hoc ostendit poeta latronem dici posse, non solum eum qui insidiatur saluti hominum, uerumetiam eum qui aduersus feras portauerit ferrum.

Impauidus frangit telum, & fremit ore cruento.
Haud secùs accenso gliscit uiolentia Turno,
Tum sic affatur regem, atq; ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno, nihil est q̄d dicta retractēt
Ignaui Aeneadæ, nec quæ pepigēre recusent,
Congredior. fer sacra pater, & concipe fœdus:
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ, (sedeant, spectentq; Latini)
Et solus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat uictos, cedat Lauinia coniux.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O' præstans animi iuuenis, quantum ipse feroci
Virtute exuperas, tanto me impensius æquum est
Consulere, atq; omnes metuentē expēdere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu, nec nō aurūq;, animusq; Latino est.
Sunt aliæ innuptæ Latio, & laurentibus agris,
Nec gen⁹ indecores: sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis, simul hæc animo hauri.

SER. Impauidus frangit telum.] Lucan. Per ferrū tanti securus uulneris exit. Fremit ore crueto.] Fremit, licet habeat os suo cruore perfusum. Sanè ipsa comparatio exitum ostendit futurum: nam etiam Turnus ruet in mortem ferocitate cōpulsus. B sic in Quarto indicat futurum reginæ exitum dicens, Qualis coniecta cerua sagitta. Gliscit.] Crescit: unde et Glires dicti sunt, quos pingues efficit somnus. Turbidus.] Plenus terroris et perturbationis. Sanè notandum Affatur atq; Infit: nam iteratio est, qua frequenter est usus: licet nonnulli dicant temperare hoc interpositam coniunctione. Retractet.] repetant & reuoluant. Congredior.] Statius ubi Polynicem ubique inducit loquentem, Non me ullius domus anxia culpet, Expectent' ue truces obliquo limine nati. unde etiam supra ait Poeta, Se signari oculis. Desertorem Asiæ.] Vt, Exulibus' ne datur ducenda Lauinia Teucris. Vnde est præmissa illa excusatio, & in tota Secundi œconomia, & in 4. ubi dicit: Me si fata meis paterentur du- C cere uitam Auspicijs, & sponte mea componere curas, Vrbem Troianam primum, dulcesq; meorum Relliquias colerem. Sedeant spectentq; Latini.] Dictus est, ut diximus suprà: pollicetur enim se singulari certamine dimicare uelle, quum nolit: nam dicens, Sedeant spectentq;, latenter eos ignauiæ arguit, quòd solus omnibus quiescentibus dimicet. quam rem plenius sequēs indicat uersus, Et solus ferro crimen commune refellam: id est, commune fugæ ac timoris dedecus solus pro meis uirtutibus comprimam. Corde sedato.] Quia de Turno ait, Atq; ita turbidus infit. Pro decoro ætatis inducitur sermo, hoc est quod præcipit H[illegible]tius in arte Poetica, Intererit multū Dauus' ne loquatur an heros, Maturus' ue senex, an adhuc florente iuuenta Feruidus. O' Præstans animi.] Et Præstans uirium, & præstans uiribus dicimus. Sanè magnæ moderationis est hæc oratio: nam & laudat Turnum quasi uirum fortem, & tamen eum à singulari certamine dehortatur. dicens enim Præstans animi, latenter eum ostendit inferiorē esse uirtute. Expendere casus.] Ne ex abrupto de eius uirtute desperare uideatur, casuū uarietatem se timere commemorat. Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida.] Si propter regnum dimicare disponis, habes paternū: si propter gloriā, multos uirtute superasti. quod autem dicit, Nec non aurumq; animusq; Latino est.] Variè exponitur, nanq; alij dicunt, Habes regnum paternum, habes oppida, etiam à me habes aurum, & promptum animum ad dandā omnia præter filiā. Alij uerò sic intelligūt, Si propter opes & uxorem dimicaturus es, hæc non solus habeo: unicuiq; enim Latino est & aurum & animus prōptus in generum: ut Latino non de se dicat, sed Cuicunq; de Latio. Latio & Laurentibus agris.] Scilicet in ciuitate & in omni regno Latinorum. Nec genus indecor.] Quia iste regis filiam petebat. Sine me hic.] Hoc loco intelligimus Turnum dolore uoluisse in aliqua uerba prorumpere. Haud mollia fatu.] Id est, uera: nam aspera sunt, quæ cum ueritate dicuntur. falsa enim plena solent esse blanditijs: hæc enim libenter audiuntur, illa uerò grauiter. hinc Terent. Obsequium amicos, ueritas odium parit. Animo hauri.] omni intentione percipe.

POM. Gliscit.] crescit. gliscere deducitur à glire, qui pinguescit. Spectent.] Latini, quia dixit & pollicitus est de Sabis singulari certamine. Aut habeat.] uel, aut me cadente, Æneas uictor habeat nos: aut, Æneas habeat nos uictos, & Lauinia coniunx ad eum transeat. Olli sedato.] Latinus sedatum animum habebat, contrà Turnus turbidum. Expendere casus.] ideo dicit, quia semper Latinus cogitabat super hoc bello. Mollia.] id est, uera, non omnino mollia. Hauri.] id est, percipe.

VAR. Cedat Lauinia coniux.] Aliqui lib. Cedatq; Lauinia legūnt. Quantum ipse feroci.] In aliquot exemplari- LAC. bus legere est, Quoniam ipse feroci. Necnon animusq;, aurumq; Latino.] In antiquis libris Latino est legitur. Nonnulli uerò hoc numero legunt, Necnon aurumq;, animusq; Latino est.

DON. Haud secus accenso gliscit uiolentia Turno.] Iracundia enim impunitatis desperatione nutritur & crescit, hoc est, quum exitum defensio non habet, & uicta torpescit. Tum sic affatur regem, atq; ita turbidus infit.] Ad ostendendum alloquium Turni, suffecerat dixisse: Tū sic affatur regem: hoc est, ad regem fatur. additum est, Atq; ita turbidus infit. ut antè sciretur, qualis dictio pro-

esset

cessura esset ardentis, & eius cuius mentem contraria uniuersa confuderant. Nulla mora in Turno, nihil est quod dicta retractent Ignaui Æneadæ, nec quæ pepigêre recusent: Congredior.] Iam, inquit, non afferam, quã memorant, commodis moram: nihil est, quod quisquam de Turno queratur ulterius. Nullũ retractetur faciendi, non faciendi'ue consilium. Ignaui Æneadæ taceant, & conditionem placitam non recusent. Congrediendum est mihi: habent etiam nunc consensum meum. Fiat quod uotis omnium placuit: non metuo aduersa, & prospera libenter amplector. Fer sacra pater, & concipe fœdus.] Vnum tantum, quod inchoandis rebus deest, fiat pater ex partibus tuis: firmentur sacris interuenientibus fœdera, ego cætera cumulabo certando. Aut hac Dardanium dextra sub tartara mittam Desertorem Asiæ, (sedeant, spectentq; Latini:) Et solus ferro crimen commune refellam: Aut habeat uictos, cedat Lauinia coniunx.] Quod contrarium uotis suis necessitate protulit, & constrictus non uoluntate suscepit, id se nolle obliquè confessus est. ait enim, Vterq; casus, quem promittit exitus pugnæ, facit pro partibus meis: aut enim deijciam mea dextra Dardanum Asiæ desertorem. Tria conuitia congessit, à genere, à loco, à facto. à genere, quòd esset Dardanius, quasi origine ignobilis & imbellis: à loco, quòd Asianus, quasi ex corrupta & dissoluta prouincia: à facto, quòd desertor regionis suæ, & proditor deserendo. Sedeant autem, spectentq; Latini, Et solus ferro crimen commune refellã: Aut habeat uictos.] Fuit artificiosum & tale, quod ostenderet metuentem. Asseruit enim crimen esse quàm maximum, sedere tantos, & alterius uirtute defendi, aut factũ multorum unius fortunæ committi: ut utroq; metu perterriti, non paterentur in unius sorte omnium periclitari fortunam, in cuius uictoria habere dedecus possent, aut contrà subiugari seruitio. Commune, inquit, crimẽ refellam. quia omnium dedecus fuit, quòd Troiani tenere Italiam nitebantur: & his essent seruituri, quibus possent imperare: ut per hoc ostenderet æmulos suos suam, non alienam causam deseruisse. Hunc, ut diximus, metum idcirco proposuit, ut probaret assertionem suam: ait quippe, Aut uincam & habebo quo uictor increpem meos, aut ulciscar de inertibus mortuus, ut his cum quibus pugnare noluerunt, sint indigno subiecti. Cedat Lauinia cõiunx. nouissimum posuit, quod fuerat ipsi quoq; Latino contrarium: ut de filiæ nuptijs non ipse, sed certaminis exitus iudicaret. & in ipsum obliquè hoc dictum est scilicet, quasi si ipse Turnus cecidisset, digno perdito, inuitus sortiturus esset indignum. Olli sedato respondit corde Latinus.] Et hic modum futuræ orationis ostendit maturum, temperatum, consilio rectiore conceptum. Sedato, inquit, corde: quia de Turno dixit, Atque ita turbidus infit. Assignauit igitur orationem turbidi iuuenis: prosequitur sapientis & senis. O' præstans animi iuuenis, quantum ipse feroci Virtute exuperas, tantò me impensius æquum est Consulere, atq; omnes metus expendere casus.] Ex Latini persona necessarium cunctis inducit poeta tractatum: comparat enim mala iuuentutis, et senectutis bona. Iuueni, inquit, quantum eminet corporis uirtus, tantũ in omnes casus inconsulta temeritate raptatur, sola meliorum spe iuuenis ducitur, totum fore prosperum putat, nec in euentu factorum præuidet quidquam, uel metuit aduersum. In sene minor corporis uirtus, sed maior consulendi substantia, omnia expendit, & antè omnia incerta pertractat, longiq; temporis casibus eruditus, tuta inuenit A uoluendo consilia. Abest à sene temeritas, cuius mala aut in alijs uidit, aut ipse aliquando persensit. Cauendum existimat prudentior senex, tempusq; uel maxime formidat & locũ: & magis ubi mors media est, ferrumq; tractatur. Redeamus igitur ad præpositam speciem, et quid artis habeat exponamus. O' præstans animi iuuenis.] Laudat eius iuuentutem, & animũ præfert qui suasurus fuerat, ne pugnaret ideo, quia si inter initia diceret se armis eius diffideret, propterea q; se esse inferiorem, cætera non libenter audiret. Senserat tamen eum metuere singulare certamen: & hoc dissimulato, finxit laudẽ, ac dissuasionem suam ascribit incertis, quò id hominis more, non propter iniuriam, & id consulentis animo potius, quàm obtrectantis facere uideretur. Quantũ ipse feroci Virtute exuperas.] Satiat hoc ipsum, quod in Turno laudabat: et quũ sufficere deberet, Præstans animi iuuenis, addidit Quãtũ ipse feroci Virtute exuperas, ut apertiore dicto erigeret audientem: Tanto me impensius æquũ est Cõsulere, atq; omnes metuentem expendere casus. Præstas, inquit, uirtute bonus, sed solet uirtus ipsa nonnullis casib. B decipi: proinde decet me prouidere commodis tuis, & in eam partem improuidum ducere, quæ sit cæteris cautior: nõ est quippe inane, quod metuo. Seruat enim metus consulentes, & quos temeritas decipere potuit, interire non patitur. Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida multa Capta manu, nec non aurumq; animusq; Latino est. Sunt aliæ innuptæ Latio, & Laurentibus agris, Nec genus indecores.] Quis erit, inquit, nouus fructus, etiamsi optime ualueris? Scio enim spe duci aliqua pugnaturum, ut conquiras. Imperiũ habes patris, quod ad [illegible] possit sine cuiusdam inuidia, & sine periculo tuo iure legibusq; transire: sed latitudo te delectat imperij, habes multa oppida, quæ aliorum labor cœpit, & plurimorum subiugauit industria. Si suffragium meum diuitiasq; desideras, utrunq; tuis partibus spondeo. Si uxorem quæris, non solam filiã meam Italia genuit. Deniq; plures suppetunt intactæ, nec facultatibus dispares, nec dissimiles sanguine. Quid igitur per salutis discrimen obtinere contendis, quod habes in promptu, & potes uia tutiore conquirere? Ecce quanta subtilitate instruxit furentem, & uolentẽ in gladios ruere. C Quanto circuitu uenit ad eam partẽ, qua diceret, Non potes accipere filiam meam, propter quam pugnare contendis. Nec tamen apertius aut abruptè hoc ipsum protulit, sed dicendo Habes alias. Eas deniq; præferendo ostendit ipse, aliam se gerere uoluntatem. Sine me hæc haud mollia fatu Sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri.] Quando ad causam uenit, quæ Turnum excarnificare potuisset, Si permittis, inquit, dico. & remota circuitione, remotaq; ambage res non leuiter transeundas uerbis aperio. Facile enim sperabat eum à certamine auocari posse, si euidentius sciret, quòd cõiu[illegible]nem Lauiniæ post quemlibet euentum non esset habiturus. Hæc sunt, quæ dixit Haud mollia, quia non erat molle tractare de uotis filiæ, & illi durum esse poterat, quod contra spem fuerat cogniturus. Ad hoc pertinet & Sine me, ut quasi ex illius permissu diceretur, quod nolebat audire. Simul hoc animo hauri. propterea adhibitum est, quando difficile fuerat admittere in animum eam negari sibi, pro cuius amore uolebat & mori.

Nulli

Me natam nulli ueterum sociare procorum
Fas erat, idq; omnes homines, diuiq; canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine uictus,
Coniugis & mœstæ lachrymis, uincla omnia rupi:
Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
Ex illo, qui me casus, quæ Turne sequantur
Bella uides, quantos primus patiare labores.
Bis magna uicti pugna, uix urbe tuemur
Spes Italas. recalent nostro Tyberina fluenta
Sanguine adhuc, campiq; ingentes ossibus albēt.
Quò referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si Turno extincto socios sum accire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli? quid cætera dicet
Italia? ad mortem si te (fors dicta refutet)
Prodiderim, natam & connubia nostra petentē?
Respice res bello uarias, miserere parentis
Longæui, mœstum quem nūc patria Ardea longe
Diuidit. haud quicquam dictis uiolentia Turni
Flectitur, exuperat magis, ægrescitq; medendo.
Vt primùm fari potuit, sic incipit ore:
Quā pro me curā geris, hāc precor optime pro me
Deponas, letumq; sinas pro laude pacisci.
Et nos tela pater, ferrumq; haud debile dextra
Spargim⁹, & nostro sequitur de uulnere sanguis.
Longè illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Fœminea tegat, & uanis sese occulat umbris.
At regina noua pugnæ conterrita sorte
Flebat, & ardentem generum moritura tenebat:
Turne per has ego te lachrymas, per si quis Amatæ
Tangit honos animū, (spes tu nunc una senectæ,
Tu requies miseræ decus, imperiumq; Latini
Te penes, in te omnis dom⁹ inclinata recumbit.)
Vnum oro, desiste manum committere Teucris.
Qui te cunq; manent isto certamine casus,
Et me Turne manent: simul hæc inuisa relinquam
Lumina, nec generum Aeneam captiua uidebo.

A SER. *Nulli ueterum sociare procorum.*] Generaliter dicit, probabilitatem esse dari Lauiniam cuilibet Latino, ut Turnus solatium aliquod habere possit doloris, quando Latinū neminem præferri sibi uideat. *Diuiq; hominesq; canebant.*] Propter Faunum, & uates. *Victus amore tui.*] Hoc est, propter tuum amorem. Sanè inter Tui causa feci, & Tua causa feci, hæc discretio est, ut Tui causa tunc dicamus si aliquid ipsi ad quē loquimur præstiterim⁹: utputa Tui causa te defendi. Tua uerò B causa tunc, quum alteri aliquid alterius contemplatione præstamus, ut Tua causa hominem tuū defendi. *Cognato sanguine.*] Quia Venilia mater Turni, soror est Amatæ. *Vincla omnia rupi.*] Et religionis & fœderis. *Promissam eripui genero.*] Verum est: nam Æneæ per legatos promiserat filiam, cui postea intulit bellum. licet multi dicant antè Turno eam fuisse promissam, quod falsum est: nam ante Latinus nunquam eam Turno promiserat. Nam nec Faunum consuleret, si eam Turno antè promisisset, sed tantum eum generum Ama- C ta cupiebat: quod etiam legimus, Quem regia coniunx Adiungi generum miro properabat amore. *Qui me casus, quæ bella sequantur.*] Excusat Turnum, ut non ipsius esse uideatur, quòd uictus est, sed suum: quia ausus est contra generum bella suscipere. *Primus.*] præcipuus. *Bis magna uicti.*] Semel cùm est occisus Mezentius, iterum cum interijt Camilla. *Albent.*] Vsurpatum uerbum Albeo, bes. *Insania mutat.*] Insania enim est illuc reuerti, unde uix euaseris. *Certamina tollo.*] finio, remoueo: ut, Tollite cuncta inquit. *Fors dicta refutet.*] Parenthesis plena abominationis. *Natam, & connubia nostra petentem.*] Iniquissimum est eum morti tradere, qui tuam affinitatem exoptat. *Respice res bello uarias.*] Ne ignauiæ uideatur arguere, admonet casuum: ut suprà, Atque omnes metuentem expendere casus. *Mœstum patria Ardea longè Diuidit.*] Longè mœstum, id est, ualde mœstum: nam Longè diuidit, non procedit. Non enim Ardea à Laurento, longo ualde dissidet spatio. *Ægrescitq; medendo.*] Inde magis eius ægritudo crescebat: unde se ei Latinus remedium afferre sperabat. Medendo autem, dum ei medetur, & medicina affertur: nam gerundij modus est à passiua significatione. *Vt primùm fari potuit.*] Nimius enim dolor iracundiæ intercluserat uocem: sic de Euandro, Et uia uix tandem uoci laxata dolore est. *Quam pro me curam geris, hanc precor optime pro me Deponas.*] Bis quidem ait Pro me, sed diuersa affectione: nam hoc dicit, Quam pro salute mea sollicitudinem geris, hanc pro mea fama & gratia quæso derelinquas. *Debile ferrum.*] Sic in Secundo, Telum imbelle sine ictu Coniecit. *Nostro de uulnere sanguis.*] Quod inferimus: & dubiè locutus est. *Longè illi Dea mater erit.*] Contra illud, Sed matris auxilio utitur. unde est, Maternis sæuus in armis. *Noua sorte.*] magna: nam nouum non est, quod fuerat ante promissum. Magnam autem sortem uocauit singulare certamen. *Per si quis Amatæ Tangit honos animum.*] Si quod à te regina rogat, tuam commouet mentem, & si quem honorem habes Amatæ: sic in Septimo, Si qua pijs animis manet infelicis Amatæ Gratia. *In te omnis domus inclinata recumbit.*] Totum digessit antè per species, & sic se contulit ad generalitatem: & est à ruina translatio. *Manum committere Teucris.*] Ab omni eum bello, non tantum à singulari certamine dehortatur. *Et me Turne manent.*] Mirè agit: nam quia scit uirum fortem, suam mortem facilè posse contemnere, deterret eum dicens, se simul esse morituram: ut quia periculum non timet, formidet inuidiam.

POM Sabi. *Me natam.*] Renuit filiam testimonio numinum. *Victus.*] scilicet lacrymis coniugis sociaui tibi natam. *Promissa.*] Æneæ. per legatos promiserat, quod turbauit Amata. Sed melius promissam, ut numina uolebant, futuro hospiti, ut promissam animo suo. *Ardescit'que tuendo.*] Tuendo Latinum, ad talia uerba ardescebat magis. Si est Ægrescit medendo, id est remedia nil iuuabant, & adhibendo remedia, magis ægrescebat, sit æger magis medendo. Sed melius, intuendo Latinum, magis ardescit. *Longe illi dea.*] contra illud quod suprà dictum est, iuris auxilio utitur. *Sese occulat umbris.*] non eueniet Æneæ mecum congredient', quemadmodum cum Achille & Diomede: non habebit nubem in qua se occulat. *Regina.*] Amata. *Turne per has.*] Loquitur

quitur Amata Turno, & miserationem mouet. Videbo.] id est prius uolo mori.

VAR. Lect. Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.] Antiqui lib. legunt, Promissam eripui genero, atque arma impia sumpsi. Quantos primus patiare labores.] Romanus liber legit Patiere. Quò referor toties?] In Romano libro legere est Quò refero toties. Insania mutat?] In libris aliquot Motat, non Mutat legitur. Sum accire paratus.] Romanus liber Adscire legit, ab adscisco. Sic incipit ore.] Antiqua exemplaria uno exemplo legunt Sic institit ore, ab Insisto.

DON. Me natam nulli ueterum sociare procorum Fas erat, idq; omnes diuiq; hominesq; canebant.] Agit causam suã apud eum, quem à coniunctione propria, ratione potius reddita, quàm authoritate patris uolebat excludere. Nuptias, inquit, filiae meae nunquam, ut patres caeteri, habui in potestate mea: harum enim sibi iudicium numina uindicarunt, non occulte nec dubie. Nam & ipsa ostenderunt, quid uellent, quid'ue esset curandum, & uatum omnium consensus edocuit. Hoc idcirco dicitur, ut illud omne quod negabat, assereret non suae sed eorum esse sententiae: ac per hoc sibi adscribendum non esse, in quo paternum cessaret arbitrium. Verum autem Latinum dixisse, Idq; omnes diuiq; hominesq; canebant, manifestum est: nam Septimus liber ostendit, & uatem hoc locutum esse & Faunum. Interea dum astruit excusationem suam, etiam ipsi Turno ingerit metum, ne ulterius illicitum quaerat, addens iam datas esse poenas, quòd contra uetitum esset admissus, & si in errato duraretur, futuras esse peiores. Ait enim. Victus amore tui, cognato sanguine uictus.] Feci etiam in hac parte contra uetitum, cognati sanguinis contemplatione permotus, ut te diligerem generum, qui marito filiam dare iubebat externo. Non uacat quod dixit, Cognato sanguine uictus. qui enim uolebat dare, debuit cognatum asserere. Coniugis & moestae lachrymis.] Et hic addendum est Victus. Cùm his, inquit, accederent miserabiles fletus uxoris, quam pro tuis commodis tristem ulterius uidere non potui, feci uictus, quod mulier uoluit, non quod superûm praecepit autoritas. Vincla omnia rupi.] Quum à iussione coelestium statutorum, conflictũ animi mei omnia ista traxissent, nexus omnes religionis abrupi. Quid enim aduersus homines facerem uiolenter, qui uiolaueram deos? exponit iam quid sit, Vincla omnia rupi. Primùm, inquit. Promissam eripui genero.] Quàm grauia ista sunt, quorum reatibus se memorat etiam humanis legibus implicatum? decedere enim de fide, & negare promissum in tali causa, grauem non decet uirum, regem quoq;, cuius in omnib. causis plena expectaretur autoritas: & fallere eum, quem delegerant numina, atq; afferre nexibus uim: rumpere quod religionum foederibus fuerat colligatũ: eripere eam, quae ex causa promissi, alieni esset iuris effecta, quanti sit sceleris, manifestum est. Tantũ hoc loco Vergilius contractibus tribuit, ut hos etiam sola promissione uelit esse firmatos: ut traditio uirginis, executio sit promissi, ex qua nascitur coniunctionis effectus. Vsqueadeo hoc uerum esse cõtendit, ut generum diceret, cui non dederat filiam suam. Arma impia sumpsi.] Ecce trepidum se dicit extitisse, & armasse manus impias ferro. meritò Impias contra filiae uirum, quem in societatem familiae promissi honestate suscepisset. Omnia haec dicta sunt pro causa, et pro persona eius, cui haec ingerebantur. Nam multa cõposuit Latinus dicta uel falsa, & haec ueris admiscuit, ut etiam ipsa pro certis acciperentur: nam nec sic Turnum amauit, ut generum, nec in eius negotio suasu uictus est coniugis, aut fletus admisit uxoris: sed simulauit ista, ut Turno potius consulere in salutis periculo uideretur, quàm eundem ipsum à coniunctione filiae reuocare. Ex illo, qui me casus, quae Turne sequantur Bella, uides, quantos primus patiare labores.] Cõiecturale tenuit argumentũ, et illud prosequitur, quod pro uero posset admitti. Mala, inquit, quae mihi acciderunt & tibi, Turne considera: haec enim iudicabis poenã esse admissi sceleris, & pro uiolata deorum maiestate supplicium: nec ulla ipsius rei probatio necessaria est, quum omnia subiecta sint oculis tuis. Quae passus sum nosti, quae ue ipse adhuc patiaris, intelligis. Bis magna uicti pugna, uix urbe tuemur Spes Italas.] Si semel esset male pugnatum, daretur hoc euentui: bis pugnatũ est, & fortiter quidẽ, atq; ut obtineri debuisset uictoria, nisi offensa numina prosperitatem omnem in aliam partem, facta nostrorũ caede, auertissent. Atq; utinam malis ipsis uenisset finis: minus aũt uigent, ac ut noua & pertinaciter continuata perdurant, sequuntur indefessa miseros, & spem nostram deteriùs premunt. Quid iam speratur prosperi, quum extra urbem perierunt omnia, et uix tueamur, quae retinemus inclusa? Argumentũ istiusmodi, qua arte à tempore, à numero, & ab accidentibus duxit? A tempore sic, Ex illo, qui me casus, quae Turne sequantur Bella, uides.] Cur, inquit, ex illo tempore mala exorta sunt, quo fides est mutata Troianis? A numero, toties. Ab accidentibus uerò asseruit coniecturae partibus intentionẽ suam. Transit ad ea, quibus mala ipsa comprobet tolerari non posse. Recalent nostro Tyberina fluenta Sanguine adhuc, campiq; ingentes ossibus albent.] Tanta, inquit, strages funerum fuit, ut Tyberini fluminis gelidos cursus & magnos, etiam nunc caesorum sanguis tepidos fecerit. Tyberina fluenta inuidiose dixit, quum ingentia essent & gelida uehementer: admixtione tamẽ humani sanguinis calentis, superata tepuerint sanguine nostrorũ potius, quàm Troianorum: aut, quod admitti facile potuit, utriusq; partis fuisse. Campiq; ingentes ossibus albent. eorum scilicet, quorum sanguis apparebat in flumine. Omnis miseratio facti non expressa est, nisi quod camporum spatia nõ angusta sed lata, nec unius campi sed plurimorũ: sic unà facile humana ossa contexerant, ut nihil nisi album oculis intuentis occurreret. Quò referor toties? quae mentem insania mutat? Si Turno extincto socios sum accire paratus, Cur non incolumi potius certamina tollo?] Magna sese commotione animi reprehendit & uera, qua simul Turnum terret, & quasi eius commoda se tractare significat. Sed ego, inquit, in quas aduocor partes, ut deseram sana consilia? aut qua insania in contrarium ducor, aut trahor? Si enim extincto Turno paratus sum tenere Troianos, cur non hoc ipsum sublata pugnãdi crudelitate perficio? ut illius salus maneat, et tua, & luctuosi certaminis non emergat aduersum. Adhuc subtilitatem loquendi retinet, nec euidentius uult aperire, quid sentiat: & tamen per ipsam uerborum caliginem potuit uideri, quod dictorum subtilitate tegebatur. Illud enim quidquid fuerat, intelligi potius uoluit, quàm euidẽtius nosci. Quod si nollet Turnus, sibi recedendo consulere, daturus esset Latinus ipse malis omnibus finem. Quid hoc est, quod fatetur Aeneae partes cum traditiõe filiae secuturũ, quae fuit causa

A causa pugnandi? Quid consanguinei Rutuli? quid cætera dicet Italia? ad mortē si te (fors dicta refutet) Prodiderim, natam & connubia nostra petentem?] Adhuc propter uim responsi, quod dictum est, Externi uenient generi: perseuerat, ut Rutulos affines suos & consanguineos dicat. Quid, inquit, consanguinei mei Rutuli? quid cæteræ Italiæ partes dicent? si te tali certamini commisero, in quo minus spei est & plus timoris? Cæteram Italiā de ea parte uidetur dixisse, quæ procul fuit ab ea, qua bellum gerebatur. Qui enim præsentes erant, nouerant causam, & nihilsecus de Latino poterant loqui, quia omnes uno cōsensu dixerant, solos debere pugnare, qui nuptias Lauiniæ perquirebant. Si igitur, ait, te permisero solum cum solo pugnare, & ad mortem te (quod fortuna prohibeat) res ipsa perduxerit, quid dicent, qui nesciunt causam, quia prodidit te & affinem & petitorem filiæ meæ? Hic locus nisi cautius pronūciatus fuerit, intellectū integrum non dabit. Latinus enim ubi necessitatem passus est nominandi triste illud quod in Turno metuebat, ne omen afferret pugnaturo, interposuit Fors dicta refutet:

B ut quod dicturus fuerat de morte Turni, nec auderet fortuna, nec faceret. Ergo quum pronunciamus, sic debemus distinguere: Quid consanguinei Rutuli? Quid cætera dicet Italia? si te petentem natam & nostra connubia, ad mortē prodiderim? Fors dicta refutet, quod est in usu uulgi, quod non faciat deus: nam triste aliquid nominaturi optant primò ne accidat, ne omen afferre uideantur. Optimo uerbo usus est, Prodiderim: quippe ostendere uoluit non uno genere fieri proditionē, quapropter definit, quid sit pr[illegible]ere: non enim reuera ille solus est Proditor, qui auro uenditat patriam, aut exercitum decipit, aut necandū hostibus aliqua fraude transcribit. Proditor etiam ille est, inquit, qui furentem patitur ire in mortem, neque eum reuocat ad salutem. Quo magis Latinus reum se apud suos detineri posse asserebat, si affinem suum, eundemq; filiæ petitorem, imparem fatis propositis conditionibus implicaret. Ergo Fors dicta refutet, & Prodiderim, ostendendæ beneuolentiæ causa sunt posita: ut quod Latinus dicebat aduersum, id nō optantis animo, sed monentis protulisse uideretur: atq; eo genere, ut dictum est,

C demonstraret beneuolentiam suam, quum casum mortis luctuosum ac tristem, etiam in ipso dicto se doceret horrere. proinde, Fors dicta refutet, ut fortuna non admitteret, & recusaret omen dicti: quo Latinus licet occultè, Turni nominauerat mortem. Hoc et Terentius in Andria posuit, alijs uerbis expressum. ait enim, Si eueniat, quam dij prohibeant, discessio. prius optauit ne accideret, & sic protulit, quam optabat ne fieret. Respice res bello uarias.] Respice, & ad animum & ad oculos pertinet: sed hic ad animum solum, ut uarios casus belli animo consid[illegible]t, & cederet. Miserere parentis Longæui, quem nunc mœstum patria Ardea longè Diuidit.] Miserere, inquit, patris tui, ne quum se aduerterit orbatū in senectute, perindeq; sine te tutum esse non posse, ipse quoque de fatis ultimis cogitet. Miserere, inquit, ne decipias patrem, ne decipias senē. Hoc ipsum Miserere, quàm optimi patris dictum est? nouerat quippe ex casibus orbitatis suæ, quid mali esset perdere filios præsertim iuuenes senem, quos iam non posset in alijs reparare. Quem nunc mœstum patria Ardea longè diuidit. Morte, inquit, tuam quàm grauiter laturus sit, ex eo coniecta, qui quòd incolumis abes, ab eoq; longè discretus es, æquo animo non potest ferre. Haudquaquā dictis uiolentia Turni flectitur, exuperat magis, accrescitq; medendo.] Loquebatur Latinus, sed animus Turni non tantùm non frangebatur persuasione commoda, uerumetiam quasi quibusdam stimulis urgebatur in furiam, incensus potius medicina loquentis, quàm reuocatus ab intētione sua. Fiebat quippe, ut ille, commotione deterior, ut solet, non proficiente medicorum opera, iret in deterius quod dolet, aut sæuit. Vt primùm fari potuit, sic institit ore.] Vt fari potuit, hoc est, non Quando uoluit sed quando potuit: quia expectabat Latinum, ut quæ dicebat, loquendi fine concluderet. Dicendo quando potuit loqui, tunc loquutus est, etiam illud accipi potest, Turnum etiam antè Latini dicta rumpere noluisse: sed hæc cùm inuitus acciperet, tolerasse silentio propter personæ reuerentiam. Quam pro me curam geris, hanc precor optime pro me Deponas, letumq; sinas pro laude pacisci.] Facis, inquit, quod bonus consultor, & egregius parens, ut feras pro me, quem diligis, curam: melius tamen pro me facies, si eiusmodi sollicitudinem deponas. Ecce & ipse subtilis est: nam quia dictis eius, qui totum habuit in potestate, apertius resistere non poterat, utitur suadentis & deprecantis officio, definiens quid sit utile. Ait igitur, Vtile esse arbitraris, ut uiuam, meam mortem omni cautela formidans: sine me optimè pater subire, quod metuis: præstabat quippe de campo referri mortuum, quàm ipsam cædendo maculare uirtutem. Quod ait Optime, & postea Patrem appellauit, loqui uoluit ut gener. Quod dixit, Sine me, personam suam ut inferioris impleuit, ut si quid esset in ea causa faciendū, fieret expositoris arbitrio. Occurrit his generibus illi parti, quæ grauior fuit, quam ad obtinendum Latinus tenuerat, & profuturum asseruit, quod ille putabat aduersum. Incipit alterius lateris inferre tractatum. Et nos tela pater, ferrumq; haud debile dextra Spargimus, & nostro sequitur de uulnere sanguis.] Non solius hostis, inquit, acutum est ferrum, nec solus ille nouit ferire cōgressu. Tela sunt, quæ etiā ipsi portamus. Tela, quæ gerimus: quæ quum sint satis apta certamini, tunc magis hostibus inimica, quum forti destinatione quatiuntur. Dextra mea tantum in certaminibus urget, ut spargat tela. Spargere ostentationis est, quasi simul multa iactare, & simul quā plurimos sternere. Nouimus sic hostem petere, ut ictum nostrum plaga sequatur & sanguis. Hoc dicto illud cupit adstruere, quòd toties feriat, quoties miserit ferrum, ne aliquando frustretur, sed semper quem prosternat inueniat. Nostro, ait, uulnere non sui corporis sed hostilis: hoc est, ad uulnera, quæ fecerit dextera mea. Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem Fœminea tegat, & uanis sese occulat umbris.] Quem, inquit, timebo, qui tunc tutus est, quum ingenio matris, & muliebri inuentione defenditur, obtenta scilicet in nube & subsidio tenebrarū. Tantum in manus meas ille perueniat: negabit imbelli uirtus mea opera matris, et cunctarū fraudum ludibriosa commenta. At regina noua pugnæ conterrita sorte.] Nouam dixit ipsi Amatæ, non incognitam omnibus, & quasi nunquam in alijs certaminibus uisam. Sortem accipere debemus genus conditionemq; pugnandi. Cùm igitur regina dispositionem futuri certaminis, Latini et Turni tractatibus accepisset, omni dispositione permota, Flebat, & ardentem generum moritura tenebat.] Præcedentibus uocem lacrymis retinere generum nitebatur ardentem, & incendium iuuenis fletus ubertate restrin-

gere. Moritura, inquit, agebat communem causam, & co iunctum cum suo periculum depellere cupiebat: decreuerat quippe illum euentum certaminis sequi, qui excepisset & Turnum. Turne per has ego te lachrymas, per si quis Amatae Tangit honos animum.] Habent singula uirtutem suam, commemoratio primò nominis nonnullum ueri amoris monstrat affectum. Per has lacrymas, non referentis est uox, sed demonstrantis: maior quippe oculorum, quàm auriũ fides est. Caeterum si dolorem mentis asseueret, cùm in occulto est, dubitare de ea posset, & remaneret incertus. Lachrymae uerò doloris nunciae, doloris indices, doloris testes, & tunc maximè certiores, cùm uocem ac uerba praeueniunt. Lachrymae probant, quid geratur interius, & ostendunt cordis animiq; tormenta. Ego, inquit, te: hoc est, Ego quae te plurimis praetuli: ego quae te utpote generum, ut dixit, te optimum, te dignum filiae uirum, si animi tui reciprocam mereor uicem, admitte quid dicam. Spes tu nunc una senectae, Tu requies miserae.] Tu idem una spes miserae senectutis meae, tu singularis requies, nec est alia praeter te. Decus imperiũq; Latini Te penes, in te omnis domus inclinata recumbit.]

Ornamentum nostri nominis & generis tu es: in te omne pondus nostrae posteritatis incumbit. A Hoc ideo, quia quod inclinatum est, ni auxilio sustineatur alterius, mox cadet, si subtrahatur quo fertur & regitur. Ergo cauebat haec, ne cum Turno caderet, quod non sine adminiculo eius poterat perdurare. Haec dicendo ostendit se illud suasuram, ne se singulari pugnae committeret: atq; ut hoc melius comprobaret, puro affectu descendere, causae Turni suam quoq; coniunxit, dicens: Vnum oro desiste manum committere Teucris.] Vnum scilicet quod fuerat solum, & in quo omnis securitas fuit. Ecce cautior Latino mulier, apud quam maior fuerat metus: nam quum id ageretur, ne solus Turnus cum solo Ænea pugnaret, haec dicebat, cum Teucris omnibus non esse certandum. Qui te cunq; manent isto certamine casus, Et me Turne manent.] Ne funestum aliquid nominaret aut triste, generaliter dixit, Quicunq; casus. subnexuit tamen, quid metueret: ait enim. Simul inuisa relinquam Lumina, nec generum Æneam captiua uidebo.] Ecce Turni metuit mortem: nam quomodo posset Æneam uidere generum, nisi Turnum primò uidisset extinctum?

B

Accepit uocem lacrymis Lauinia matris
Flagrantes perfusa genas, cui plurimus ignem
Subiecit rubor, & calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo ueluti uiolauerit ostro
Si quis ebur, uel mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: taleis uirgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitq; in uirgine uultus,
Ardet in arma magis, paucisq; affatur Amatam:
Ne (quaeso) ne me lachrymis, ne'ue omine tanto
Prosequere, in duri certamina Martis euntem
O mater: neq; enim Turno mora libera mortis.
Nuncius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: cùm primùm crastina coelo
Puniceis inuecta rotis aurora rubebit, (scãt
Nõ Teucros agat in Rutulos, Teucrũ arma quie-
Et Rutulûm, nostro dirimamus sanguine bellum,
Illo quaeratur coniux Lauinia campo.
Haec ubi dicta dedit, rapidusq; in tecta recessit,
Poscit equos, gaudetq; tuens ante ora frementes,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia.
Qui candore niues anteirent, cursibus auras.
Circunstant properi aurigae, manibusq; lacessunt
Pectora plausa cauis, & colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squallentem, alboq; orichalco
Circundat loricam humeris, simul aptat habendo
Ensemq;, clypeumq;, & rubrae cornua cristae.
Ensem, quẽ Dauno Ignipotens Deus ipse parẽti
Fecerat, & Stygia candentem tinxerat unda.
Exin quae mediis ingenti annixa columnae
Aedibus astabat, ualidam ui corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatq; trementem

SER. Accepit uocem.] Ordo, accepit uocem matris Lauinia. Flagrantes perfusa genas.] Id est, lachrymis perfusas habens genas. Statius, Et gemitu moestos imitata pareteis. Ignem Subiecit rub.] ὑπαλλαγὴ est, pro Cui ignis animi subiecit ruborem. Mouebatur autem, intelligens se esse tantorum causam malorum: sic suprà, Causa mali tanti, oculos deiecta decoros. nã quò ea formosior inducitur, eò magis Turnus ardet, ut sequentia indicant. Violauerit ostro Si quis ebur.] Homeri cõparatio, unde & Violauerit transtulit: ille enim ait, ὡς δ' ὅτε τίς τ' ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μιήνῃ. Aut mixta rubent ubi lilia multa Alba rosa.] Aut ubi multa alba lilia permixta rubent rosa, id est rosae coniunctione: naturaliter enim omnis candor uicinum trahit in se ruborem. Illum turbat amor.] Inuenit occasionem, qua Turnus magis moueretur in bellũ. Neq; enim Turno mora libera mortis.] Hoc loco duplex est expositio: aut enim ordo est, Ne quaeso mater me lachrymis, id est, tanto mortis omine prosequaris, ad duri Martis certamina proficiscentem: neque enim Turno mora libera est non eundi post iam promissum singulare certamen. Aut certè hoc dicit, Noli me mater ad bellum euntem ominosis lacrymis prosequi: neque enim Turno est mora libera mortis, id est, neque enim in potestate est mea moram facere uenientibus fatis. ac si diceret, Si imminent, periturus sum etiam si minimè ad bella proficiscar. Sciendum tamen locum hunc unum esse de insolubilibus duodecim, quae habet obscuritatem: licet à multis pro captu resoluatur ingenij. Quum primùm crastina coelo Puniceis inuecta rotis.] Hoc loco auiditas pugnaturi exprimitur. Sanè nunc non dicit oriri diem, sed designat tempus, quo uult ut uterq; ad certamen singulare procedat. C Nostro dirimamus sanguine bellum.] Bene se omnibus cõmendat hoc dicto, siquidem suum sanguinem pro omni bello dicit posse sufficere. Poscit equos, gaudetq; tuens ante ora frementes.] Solent enim ex equorũ uel moestitia uel alacritate euentum futurum dimicaturi colligere. Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia.] Ait Horatius in Arte Poetica, Nec quodcunq; uelit, poscat sibi fabula credi. Vnde critici culpant hoc loco Vergilium, dicentes incongruum esse figmentum. nanque quum Orithyia Atheniensis fuerit filia Terrigenae, & à Borea in Thraciam rapta sit, quomodo potuit Pilumno qui erat in Italia, equos dare? Decus dedit.] Ad ornamentum: ut, Quas ipsa decus sibi dia Camilla

A Camilla Delegit. Sane hic uersus σπονδιάζων est: nā thyi diphthongus est Graeca. Qui candore niues anteirēt, cursibus auras.] Homeri uersus est, uerbum ad uerbum, λευκότεροι χιόνος, θείειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοῖοι. Properi.] festini, ueloces: & erit nominatiuus hic properus. Aurigae.] Aurigas pro agasonibus posuit: nam Aurigae propriè sunt currus regentes. Alboq; orichalco.] Auri sci licet comparatione: nam album nō est. Apud maiores ori chalcum preciosius omnibus metallis fuit: nanq; sicut Lucret. dicit, quum primùm homines syluas incendissent, nullarum adhuc rerum periti, terra casu fertilis omnium ex incendij calore desudauit metalla, inter quae orichalcū preciosius uisum est, quòd & splendorem auri et aeris du riciem possideret. Nanq; primùm de auro securis facta, displicuit causa mollicieì: simili ratione & argenti contemptus est usus: mox orichalcum placuit. donec ueniretur ad ferrum. unde dicuntur saecula ita fuisse diuisa. Orichalcum autem etiam fuisse preciosum Plautus docet, qui ait in Milite glorioso: Ego istos mores orichalco comparem. Circundat loricam humeris.] Non armatur hoc B loco, sed explorat utrum arma aptè et congruè eius mem bris inhaereant. Aptat habendo.] Ad habendum, ut congruè possit inhaerere. Cornua cristae.] Id est, comas, quas Graeci κέρατα nominant: unde & κείρειν dicūt tondere. Cornua autem sunt propriè cincinni. Deus ipse parenti Fecerat.] Ac si diceret, non per ministros, Statius, Plurimus ipsi Sudor ibi. Et notandum quòd affectatè uariauerit, ut Aeneae uno loco arma describeret, Turni uerò hîc hastam, gladium, & loricam: in Octauo autem, scutum & galeam. Exin.] Deinde: nam ordinis est aduerbiu[m]. Ingenti columnae.] Hastae per columnam exprimitur magnitudo, sicut in Septimo equorum: ut, Stabant tercentum nitidi in praesepibus altis. Stygia unda. Quasi immortalem fecerat. Vi.] Id est, uirtute. Actoris Aurunci spolium.] Vel quod Actori detraxerat Turnus, uel quod Actor cuidam alteri: nam ambiguè potest. Quassatq; trementem.] Quassat, & tremere facit. Vociferans.] Haec scilicet, quae dicturus est. plerunque enim ita clamor ostenditur, ut statim ipsius clamoris uerba subdantur. sic suprà, Toruumq; repentè Clamat, C iò matres. Sanè nunc ita ad hastam, quasi ad aliquam personam loquitur, & ei intellectum & auditū dat, sicut Cicero uerba Reipub. sed ille ait, Si posset fieri. Turnus uerò quasi ad uirū sentientē loquitur, nec immeritò: nam eum inducit furentem: ut, His igitur furijs totoq; ardētis ab ore Scintillae absistūt, oculis micat acribus ignis.

POM. Sabi. Perfusa genas.] id est, lachrymis perfusas habens genas: uirginalem ruborem notat. O mater.] quaeso mater, ne me hoc omine mortis prosequaris: uel neque est in potestate mea, facere moram uenientibus fatis. Sed melius, non est mihi libertas faciendi moram morti uocantibus fatis. O[rith]yia.] apud Homerum in Iliade legitur, Erichthonium regem Atheniensium habuisse tria millia equarum, cum quibus scribit Boream cōuersum in admissarium coiuisse, unde nati equi uelocißimi. Vergilius nunc ait, Orithyiam, quae fuit filia regis Atheniens. dedisse Pilumno attauo Turni equos. & non dubium est quin fuerint ex ea progenie, scilicet armenti Erichthonij. & erat Boreas maritus Orithyae. Orichalco.] Orichalcum dicitur aes, & est aurei coloris. in magno precio apud antiquos fuit. primum autem genus aeris est candidum, argenteo nitore. sunt & duo alia genera.

VAR. Lect. Si quis Ebur, uel mixta rubent.] In antiquis exemplaribus legere est, Si quis ebur, aut mixta. Teucrūm arma quiescant, Et Rutulūm, nostro dirimamus.] In Romano libro legere est, Teucrum arma quiescant, & Rutuli: nostro dirimatur. Circunstant properi aurigae.] Veteres aliquot libri Propere legunt. Aliquot alij, Pueri aurigae. Pectora plausa cauis.] Antiqua pleraq; exemplaria, Pulsa legunt.

DON. Accepit uocem lachrymis Lauinia matris Flagrantes perfusa genas.] Lauinia, inquit, uocē matris lachrymantis accepit, & uirginalis uerecundiae signa ipsius uultus sui permutatione monstrauit. Nouerat enim propter se illa omnia geri, & sponsione media mortis duos perniciosa obstinatione contendere. Cui plurimus ignem Subiecit rubor, & calefacta per ora cucurrit.] Calor enim plurimus concitat ruborem in uultu, & frigus facit è diuerso pallorem. Indum sanguineo ueluti uiolauerit ostro Si quis ebur, mixta'ue rubent ubi lilia multa Alba rosa, tales uirgo dabat ore colores.] Per admirabilem parabolam Lauiniae uultus ostenditur. Talis enim fuit, qualis est ebur, quod natura candidum, ostro constratum grata uarietate distinguitur: aut quum alba lilia rosarum rubori miscentur. Illum turbat amor, figitq; in uirgine uultus, Ardet in arma magis, paucisq; affatur Amatam.] Cui suadebatur, ne se committeret pugnae, uidendo materiam calamitatis suae, magis magisq; inflāmatus est. Agitabatur enim amore uirginis, et aspectu diuturno: nec iam uerbis à certamine poterat reuocari, sed magis impelleba tur in pugnam: utpote qui obstrusis auribus uirginis in contrariam partem trahebatur, * respondit. qui enim tanti mali necessitate raptabatur in bellum, & proposita conditione in campum cogebatur exire, non debuit pluri mis loqui. Ne quaeso, ne me lachrymis, ne me omine tanto Prosequere in duri certamina Martis euntem O mater.] Quae salutem meam incolumem cupis, & manibus prosperis hortari debes in bella pergentem: quidquid enim illic geritur, triste est, & non debet ominibus quoq; tristioribus onerari. Fundis lachrymas, & lugentis specie prosequeris pugnaturum. non conueniunt ista nostrae personae uel tempori: laeta debent occurrere oculis meis, ut laetum possis uidere redeuntem. Multum premunt humanos actus, si dura sint omina: multùm uerò subleuant, si fuerint laeta. Neq; enim Turno mora libera mortis.] Sic ante euentum pugnae lachrymas fundis, quasi sit libera potestas aduersis. Non est mater liberum uiuere, non est liberum mori. Nuncius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno Haud placitura refer.] Tantum sibi arrogauit, ut prior mandaret, & prior certamen indiceret, atque hoc ipsum cum superbia sua & cum iniuria melioris, dicens Phrygium, quia sic superius dixit Desertorem Asiae. dicens etiam, quòd non esset Aeneae placiturum, ut soli pugnarent. Cùm primum crastina coelo Puniceis inuecta rotis aurora rubebit, Non Teucros agat in Rutulos, Teucrūm arma quiescant, Et Rutuli, nostro diri mamus sanguine bellum. Illo quaeratur coniunx Lauinia campo.] Quum dies, inquit, coeperit exoriri, & adhuc rubebit aurora, ueniat solus ad campum, non ducat in Rutulos quenquam, conquiescat omnis exercitus, atq; omnibus initio constitutis noster sanguis afferat cunctis certa minibus finem: & qui uxorem Lauiniam cupit, illo eam requirat in campo. Haec ubi dicta dedit, rapidusq; in tecta recessit, Poscit equos, gaudetq; tuens ante ora frementes,

tes, Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia.] Vbi hæc dixit, & ingressus est domum, produci equos iussit. Quod autem illos uidit frementes, gratulatus est. Arbitrabatur enim ex eorum fremitu omen optimum pugnæ, cui fuerant necessarij. Hos equos ad ornatum Orthyia dederat Pilumno auo eiusdem Turni. Qui candore niues anteirent, cursibus auras.] Anteirent commune est positum, & colori quippe respondet & cursui: ut sit Anteibant illi niues candore, anteibant cursibus uentos. Circunstant properi aurigæ, manibusq; lacessunt Pectora plausa cauis.] Circundederāt eos ministri sui, & ueluti quibusdam ueteribus futurum certamen sentientibus denunciabant. Caua enim manus non dolorem facit, sed excitat certaturū. Et colla comantia pectunt.] Norunt etiam equi, quid futurū sit, cum erigūtur hortatibus, aut componuntur, ut placeant. Ipse dehinc auro squalentē, alboq; orichalco Circundat loricā humeris.] Illa equis fiebant, ipse quoq; sumebat munimenta corporis sui, & primùm quidem humeros suos lorica circūdabat, quæ auro et orichalco fuit splendida. Simul aptat habēdo.] Vt bene haberi posset et ferri, aptat hanc diligēter. Ensemq; clypeumq;, et rubræ cornua cristæ.] Ad hæc quoq; pertinet quod dixit, Simul aptat habendo. Quod enim bene portatur, et aptè fertur, gestantē releuat, quia leuis redditur. Ensem quē Dauno Ignipotēs deus ipse parēti Fecerat, & Stygia candentē tinxerat unda.] Laudauit equos ex occasione illius, qui dederat Pilumno: laudat et gladium, quia illum Vulcanus suis manibus eidem fecerat Pilumno. Et Stygia candentem tinxerat unda. consecrationem quandam ensis ostendere uoluit factam, quia Stygia unda fuerat tinctus, ut quasi inuictus haberetur, et quencunq; uulnerasset, celerius interiret. Simul etiam docuit certis necessariam partem: nam modus est certus, quo candens ferrum aquæ frigidæ mergitur, ut ex utroq; temperatū, nec desiliat satis durum, nec inefficax fiat, si plurimum fuerit molle. Exin.] Hoc est, exinde. Quæ in medijs ingenti annixa columna Aedibus adstabat, ualidam ui corripit hastam.] Et hastam laudat, & magnitudinem suam, & Turnum qui hanc poterat uirtutis tractare substantia. Hasta laudatur, quia tam magna fuit, ut sine ingentis columnæ adminiculis stare non posset, & regi, quod fit ne curuatæ hastæ usum necessarium perdant. Hanc licet esset pro sua magnitudine ponderosa, rapuit Turnus. Tanti etiam ipse roboris fuit, ut illam non tolleret, sed corriperet. Corripere est aliquid sine conatu ac difficultate comprehendere. Hanc igitur alijs grauem & satis onerosam, Turnus rapuit pro leui. Rediturus ad laudem hastæ, & quod de ea minus dixerat, complet. Actoris, inquit, Aurunci spolium.] Occiso Actori Aurunco fuerat detracta, digna scilicet, quæ reportatam de fortißimo uiro uictoriam testaretur. Quassatq; trementem Vociferans.] Hanc frequentius commouens, his alloquutus est Turnus: uoce scilicet clara, quia multis animi neceßitatibus fuerat excitatus. Trementem propriè dixit: quicquid enim longum est, non secundum longitudinem ualidū tremit, quū fuerit motum. Nunc ô nunquam frustrata uocatus Hasta meos.] Hasta, inquit, fortis, hasta ominis boni, quam quoties inuocaui, sensi commodam, & cum qua superior remeaui de campo. Nunc tempus adest.] Quum grauior hostis occurrit, et dura pugnandi conditio: nunc adest tempus, ut ultra solitum morem fauorem tuæ uirtutis & felicitatis ostendas. Te maximus Actor, Te Turni nunc dextra gerit.] Nec prioris domini meritum te deprimere conuenit, nec præsentis. Non, inquit, ceciderunt merita tua: nec post illius Actoris maximi excessum te portat inferior. Subijcitur petitionis modus. Da sternere corpus, Loricamq; manu ualida lacerare reuulsam Semiuiri Phrygis, & fœdare in puluere crines Vibratos calido ferro, myrrhaq; madentes.] Colligit petitionis summam, in ea asserens difficile non esse, quod postulabat: fecit autem hoc, utpote qui furebat. Cæterum hasta uerba eius nec sentire poterat, nec audire: usus est tamen suasoris partibus dicēs, quid cuperet prouenire. Praesta, inquit, ut sternam⁹ hostem, nec metuas eum, qui uir corpore est, & animo fœmina. Deniq; gerit crines muliebri more cōpositos, crispatos ferro candenti & madidos myrrha. Turpemus igitur, quod ille cū fœminis diligit: sternamus campo funus eius, & multo puluere turpemus unguenta: & quicquid ad uirorum infamiam ars ludibriosa composuit, obscuret terra tenuis, & arena cōfundat. Pereat, cui displicet esse, quod natus est: pereat, qui nō se uirū cupit apparere sed fœminā: pereat criminosum studium, quod contra naturā rerum nititur, ut maculato sexu, quē indigne sortitus est, fœminas potius cōtēdat superare q̄ uiros.

Vociferans: Nunc ô nunquam frustrata uocatus
Hasta meos, nūc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit. da sternere corpus,
Loricamq; manu ualida lacerare reuulsam
Semiuiri Phrygis, & fœdare in puluere crines
Vibratos calido ferro, myrrhaq; madentes.
Hic agitur furijs, totoq; ardentis ab ore
Scintillæ absistunt: oculis micat acribus ignis.
Mugitus ueluti cum prima in prælia taurus
Terrificos ciet, aut irasci in cornua tentat
Arboris obnixus trunco, uentosq; lacessit
Ictibus, aut sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis sæuus in armis
Aeneas acuit Martem, & se suscitat ira,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum socios, mœstiq; metum solatur Iuli
Fata docens, regiq; iubet se sponsa Latino
Certa referre uiros, & pacis dicere leges.
Postera uix summos spargebat lumine montes

SER. Vocatus Hasta meos.] Inuocationes & preces: nam appellatio est à uerbo, quæ semper aut in io, aut in us exit. si in io exit, tertiæ sunt formæ: si in us, quartæ: ut ab eo quod est Lego, aut lectio aut lectus fit. Sed hoc nos dicimus, quod συφωνότροφον est: sicut nunc ab eo quod est Voco, uocatus fecit, nō uocationes. Te max. Actor.] antea gerere cōsueuerat. Te Turni nūc dex. ger.] Eius, quæ est supra maximum quasi Actorem. Da sternere.] Figura Græca: ut, Donat habere uiro. item, Da ferre talentum. Lacerare reuulsam.] ut laceratam reuellam. Laceratam autem propter illud, Et bis sex thoraca petitum Perfossum' que locis. Vibratos calido ferro.] crispatos calamistro: nam Calamistrū est acus maior, quæ calefacta & adhibita torquet capillos. unde etiam Cicero Calamistratam comam appellat frequenter, quæ etiam uituperationi est: unde econtrà ad laudem est positum ab Horatio, Hunc & incomptis

Orta dies, cùm primùm alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemq́; elatis naribus efflant:
Campum ad certamen magnæ sub mœnib. urbis
Dimensi, Rutuliq́; uiri, Teucriq́; parabant:
In medioq́; focos: & dijs communibus aras

A ptis Curium capillis. & Ouidio, Intonsi regia magna Numæ. Oculis micat acribus ignis.] Homeri est, ἐκ δὲ οἱ πυρὶ λαμπετόωντι ἐΐκτην.

certamen.] Moris antiquorū fuit, in medijs campis aras ex herboso cespite erigere. ideo dicit gramine. Dijs communibus.] dij communes militibus, Mars, Bellona, Pallas, Victoria: hæc sunt belli numina. Alij uolunt, communes deos esse numina familiaria omnibus. Alij intelligūt Cybelen, quæ habitat per omnes zonas. alij, Solem & Lunam: alij deos magnos. Ego puto Martem & cæteros.

Myrrhaq́; madentes.] unguentatos. Terrificos.] Hic apparet Mugitus non tantùm dolentum esse, sed etiā irascentium. Ciet.] Modò dat, sicut in Tertio legimus: Lachrymasq́; ciebant. nam propriè Ciere est alteri aut dolorem aut lachrymas commouere. Ad pug. prolud.] præmeditatur. Cicero, Si mecum in hac prolusione nihil fueris: id est, in hac præmeditatione certaminis. Sæuus.] fortis: more suo. & ingentem moderationem dat Æneæ, quippe quem inducit laborātem, ut posʃit in iram moueri: cùm Turnum dicat ita furere, ut nec Latini consilijs, nec Amatæ precibus posʃit obedire. Acuit Martem.] irritat se ad futura certamina. Componi fœdere bellum.] finiri: ut, Antè diem clauso componet uesper Olympo. Tum socios, mœstiq́; metum solatur Iuli.] B Intelligimus hos spe singularis certaminis pro ducis salute esse turbatos. Responsa Latino Certa refer. uir.] κατὰ τὸ σιωπώμενον, etiam Latinum ad Æneam legatos misisse intelligimus: nam suprà Turnus tantùm dixerat, Nuncius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno. Pacis dicere leges.] Quas paulo pòst in ipso fœdere est dicturus Æneas. Lucemq́; elatis naribus effl.] Ennianus uersus est, ordine mutato. ille enim ait, Funduntq́ue elatis naribus lucem. Et sciendum diem nusquā sic patenter describsisse Vergilium. Campum ad certamen.] Totus hic de fœderibus locus de Homero translatus est, ubi Alexāder cum Menelao est singulari certamine dimicaturus. Dimensi Teucriq́; uiri.] Inter se per certa spacia diuidentes, quæ quisq́; loca purgaret. & hoc loco, Fauni lucum euertere Troiani. unde est, Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant, puro ut posʃent concurrere campo. Focos.] Quicquid ignem fouet Focus uocatur, siue ara sit, siue quicquid aliud in quo ignis fouetur. Et dijs communibus aras.] Dij communes sunt, ut C alij dicunt, Mars, Bellona, Victoria: quòd hi in bello utrique parti posʃunt fauere. Vt autem altioris scientiæ hominibus placet, dij communes sunt, qui ἄζωνοι dicūtur: id est, qui cœli certas non habent parteis, sed generaliter à cunctis coluntur. ubiq; enim eos esse manifestum est: ut Mater deûm, cuius potestas in omnibus zonis est. Nam ideo Mater deûm dicitur, quòd cum eis omnibus eius est communis potestas. Alij communes deos uolūt, Solem, Lunā, Plutonem, Martem: hi enim apud homines inueniuntur, & sunt in omnibus terris. Prior tamen sensus est simplex & magis aptus negotio. Aras Gramineas.] Romani enim moris fuerat, & cespitem aræ superimponere, & ita sacrificare. Gramineas autem ideo, quia de bello res agitur, & Marti sacrificatur, cui gramen est consecratum: quod secundum Plin. in Naturali hist. ex humano cruore procreatur. Gramen autem herbæ species est, licet omnis herba Gramen uocetur, sicut Robur omne lignum, quum sit & species.

DON. Sabi. Semiuiros.] Refert ad mollitiem Asianorum, & ad castratos mares Phrygiæ. Ferro.] crines concinnantur calamistro, id est ferro candenti, & tale artificium crispat capillos. Æneas acuit.] Idmon misʃus à Turno nunciauerat Æneæ singulare certamen. Campum ad

VAR. Lect. Semiuiri Phrygis.] In libris aliquot antiquis Phrygij legitur. Scintillæ absistunt oculis.] In Romano libro Existunt legitur. Est & antiquus liber, qui ita legit, Absistunt scintillæ oculis. Cum prima in prælia.] Romanus liber atq; aliquot alij, Cum primum in prælia, legunt. Atq; irasci in cornua tentat.] In Romano libro Aut irasci legitur. Et sparsa ad pugnam.] Antiqui libri, Aut sparsas legunt. Et pacis dicere leges.] In Oblongo libro uaticano Discere legitur.

DON. His igitur furijs.] Quando enim sanis esse sensib. posʃet, cuius ante oculos stabat forma uirginis, & roseus candor? Totoq; loquentis ab ore Scintillæ asʃistunt.] Asʃistunt: hoc est, exire non cesʃant. Nam Asʃistunt, pro absistunt scribitur, ut suprà aliquoties Sustitit, pro substitit. Oculis micat acribus ignis.] In his signa ista uideri sunt solita, qui conceptæ iracundiæ congruos exitus inuenire non posʃunt. Mugitus ueluti quum primum in prælia taurus Terrificos ciet, aut irasci in cornua tentat, Arboris obnixus trunco, uentosq́; lacesʃit Ictibus, aut sparsa ad pugnam proludit arena.] Similitudo inducitur, ut ostendatur Turni inanis & nulli commodo profutura constātia. Quemadmodum, inquit, taurus uanos ciet mugitu terrores, & iratus incumbit in cornua, luctaturq́; cum arboris trunco, Ventosq́; sibi existimans inimicos, auras pedibus uerberat, & adhuc procul à periculo discretus, uerum proludit ad bellum. Proludere, est ludendo imaginē quandam ueritatis ostendere. Nec minus interea maternis sæuus in armis Æneas acuit Martem, & se suscitat ira Oblato gaudens componi fœdere bellum.] Intereà: hoc est, quum prædicta Turnus gerit ac loquitur, mandata eius ad Æneam nuncio præferente peruenerunt: quò facto acuere bellum cœpit. Acuere bellum, est ad eius rigorem aliquid addere, ut crudescat potius, quàm accedente remisʃione torpescat. Satis lætus, quia offerebatur quod omnibus uotis optabat. Illum autem suscitabat ira nullò hortante uel urgente extrinsecus. Ipse sibi fuit hortamento: hoc dicitur, ut ostendatur optasʃe: non enim in factum nisi inuitus impellitur. Hic, quia optatum nuncium sumpserat, ipse sese excitabat ad bellum: gaudebat nihilominus per interpositam pactionem fœderis, futurum omniū certaminum finem. Tum socios, mœstiq́; metum solatur Iuli Fata docens.] Suspensos socios, & filij sui metum solamine releuabat, ostendens fatorum suffragio se esse tutisʃimum, perindeq́; suam futuram esse uictoriam. Regiq́; iubet responsa Latino Certa referre uiros, & pacis dicere leges.] Futurum inter se Turnumq́; certamen, iubet ad regem Latinū tota maturitate perferri, ut ipse qui summā teneret potestatem, pacis leges diceret. Ecce quantum Æneæ dedit, ut ipse consolaretur futuros in ocio, qui fuerat pugnaturus: ipse gauderet uniuersis de euentu belli suspensis, asʃerens nihil fieri sine fato. Fata autē ipsa pro-

suis partibus facere, tam uerò de uictoria securum esse, ut iam pacis leges desiderasset audire.. Postera uix summos spargebat lumine montes Orta dies, cùm primùm alto se gurgite tollunt Solis equi, lucemq; elatis naribus efflant, Campum in certamen magnæ sub mœnibus urbis Dimensi, Rutuliq; uiri Teucriq; parabant.] Quia Turnus constituerat, ut lucescente die proxima pugnaretur, mox ut exoriri cœperat lux, campum parabat exercitus, partium dimensione currente, ut latitudinis totius spatia ex æquo singuli prouenirent. In medioq; focos, & dijs communibus aras Gramineas.] Propter cõsecrationem fœderis aras statuebant ex gramine, & parabant focos in medio: quia adhuc incertum fuit quam partem esset secutura uictoria. Parabatur autem ante urbem spatiũ certaturis, ut de muris imbellium oculis subiaceret duorum certamẽ et fortunæ iudiciũ. Alij fonteq; igneq; ferebãt Velati lino, et uerbena tẽpora uincti.] Ferebãt alij sacris necessaria, ipsi quoq; non alieno cultu uestiti uel ornati. A

Gramineas: alij fontemq;, ignemq; ferebant
Velati lino, & uerbena tempora uincti.
Procedit legio Ausonidûm, pilataq; plenis
Agmina se fundunt portis. hinc Troius omnis
Tyrrhenusq; ruit uarijs exercitus armis:
Haud secus instructi ferro, quàm si aspera Martis
Pugna uocet. nec non medijs in millibus ipsi
Ductores auro uolitant, ostroq; decori:
Et genus Assaraci Mnestheus, & fortis Asylas,
Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.
Vtq; dato signo spatia in sua quisq; recessit,
Defigunt tellure hastas, & scuta reclinant.
Tum studio effusæ matres, & uulgus inermum,
Inualidiq; senes, turres ac tecta domorum
Obsedêre: alij portis sublimibus astant.
At Iuno ex summo, (qui nunc Albanus habetur:
Tũ neq; nomẽ erat, neq; honos, aut gloria monti)
Prospiciens tumulo campum spectabat, & ambas
Laurentum Troumq; acies, urbemq; Latini,
Extemplo Turni sic est affata sororem,
Diua deam, stagnis quæ fluminibusq; sonoris
Præsidet. hunc illi rex ætheris altus honorem
Iuppiter, erepta pro uirginitate sacrauit.

SER. Fontemq; ignemq; ferebant.] Fontẽ pro aqua posuit, à toto partem. Sanè ad facienda fœdera aqua & ignis adhibentur: unde econtrà quos arcere uolumus à nostro cõsortio, eis aqua & igni interdicimus, id est, rebus quibus consortia copulantur. Velati lino.] Atqui Fœciales, et Pater patratus, per quos bella uel fœdera confirmabantur, nunquam utebantur uestibus lineis. unde dicem9 errorem factum, ut linea uestis contra morem adhiberetur ad fœdera, quæ firma futura non erant. Scimus enim hoc ubiq; seruare Vergil. ut rebus quibus denegatur exitus, det etiã infirma principia. Sic in Thracia ciuitatẽ condens Æneas, quam mox fuerat relicturus, contra morem Ioui de tauro sacrificauit. Sic senatum ad priuata Latinus conuocat tecta, quando eius non erant firma consilia. Sic paulò pòst in augurio liberatus cygnus in fluuium concidit, quia Turnũ Rutuli, licet abrupto fœdere, liberare non potuerunt. Caper tamen & Higynus hoc loco dicunt lectionem esse corruptam: nam Vergilium ita reliquisse confirmant, Velati limo. Limus autem est uestis, qua ab umbilico usq; ad pedes teguntur pudibunda poparum. Hæc autem uestis in extremo sui purpuram limam, id est flexuosam habet: unde & nomen accepit: nam Limum obliquum dicimus. unde & Terent. limis oculis dicit, id est obliquis. Verbenatem. uin.] Verbena propriè est herba sacra, sumpta de loco sacro Capitolij, qua coronabantur Fœciales & Pater patratus fœdera facturi, uel bella indicturi, abusiuè tamen etiam Verbenas uocamus omnes frondes sacratas, ut est laurus, oliua, uel myrtus: ut Terentius, Ex ara hinc uerbenas sume. nam myrtum fuisse Menander testatur, de quo Terentius transtulit. Legio Ausonidûm.] Pro Ausonidarum: quod uenit ab eo quod est hic Ausonida, sicut hic auriga: nam Ausonis generis est fœminini, unde Ausonidum facit: quod ut diceret, est metri necessitate cõpulsus. Ruit.] cum impetu uenit: quod secundum Græcos est ὥρμησε. Instructi ferro.] Bona προοικονομία & rei futuræ præparatio. ruptis enim fœderibus in bella descendent. Vulgus inermum.] Senum scilicet ac matrum: sicut ipse memorauit. Diua deam.] Aut ὑπαλλαγή est, pro dea diuã: nam deos æternos dicimus, Diuos uerò qui ex hominibus fiunt. Aut bene dixit de Iunone Diuam, respiciens etymologiam: nam in Horatio legimus, Sub diuo morêris Victima nil miserantis Orci, id est, sub aere, quẽ constat esse Iunonem. Deus autem uel B Dea generale est omnibus. nanq; quod Græcè δέος, Latinè timor uocatur: unde Deus dictus est. quod omnis relligio sit timori. Stagnis quæ fluminibus'que sonoris Præsidet.] Iuturna fons est in Italia saluberrimus iuxta Numicum fluuiũ, cui nomen à iuuando inditum est. cùm enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est. De hoc autem fonte Romã ad omnia sacrificia aqua afferri consueuerat.

POM. Sab. Lino.] Lino tegebantur omnes sacerdotes, præter fœciales. sed legendum est limo, ut Caper & Higinus sentiunt. & affirmant sic reliquisse Vergilium. Limus est uestis, ut est tegmen ab umbilico usq; ad pedes. C Verbena.] herba est, quæ in sacris adhibebatur. Sororem.] scilicet Iuturnam. Iuturna colebatur prope Numicum fluuium, in cuius templo erat fons saluberrimus. nam eius aqua pota pellebatur febris. lege Ouidij Fastos. Iupiter cõcubuit cum Iuturna: sed uerũ non fuit, fingit tamẽ poeta.

VAR. Lect. Defigunt tellure hastas.] Romanus liber, & antiqui pleriq; alij, Telluri habent. Turres, & tecta domorum.] In antiquis exemplaribus, Ac tecta habetur. Alij portis sublimibus astant.] In Romano libro & aliquot alijs, Instant habetur. Tunc neq; nomen erat, nec honos, aut gloria monti.] In plerisq; libris legere est, Tum neq; nomen erat, neq; honos, neq; gloria monti. In alijs, Nec honos, nec gloria. Prospiciens tumulo campum spectabat.] In lib. antiq. legere est Adspectabat. in alijs, Aspectabat.

DON. Procedit legio Ausonidûm, pilataq; plenis Agmina se fundunt portis.] Pilata dixit pilis armata. Pilum autem genus est teli. Plenis uerò portis agmina se fundebant, eorum scilicet, qui securi fuerant facti de alieno certamine, qui dudum fugientes murorum petiuerant tuta, & euidentem euaserant mortem. Nunc quia omnis aberat metus,

A tus, nullo cogente certatim sese fundebant in aperta campum. Hinc Troius omnis Tyrrhenusq; ruit, uarijs exercitus armis, Haud secus instructi ferro, quàm si aspera Martis Pugna uocet.] Varijs armis, quia diuersarum terrarum uiri non similia arma portabant. sic autem instructi pergebant, quasi essent continuò pugnaturi. Cauta prouisio, ut ferro instructi pergerent, ne commutata fide inuaderentur ab hostibus. Nec non.] Hoc est, sed &. Medijs in millibus ipsi Ductores auro uolitant, ostroq; decori.] Quia generaliter Ductores dixit, incipit singulorum nomina percurrere, et eorum cultus specialiter dicere. Et genus Assaraci Mnestheus, & fortis Asylas, Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.] Vtriusq; exercitus duces significauit. Vtq; dato signo spacia in sua quisq; recessit.] Vbi separati sunt & in sua spacia recesserunt. Defigunt telluri hastas, & scuta reclinãt.] Hoc enim facere debuerãt, qui nõ ad pugnandum uenerant, sed expectaturi pugnantes. Tum studio effusæ matres, & uulgus inermum, Inualidiq; senes turres & tecta domorũ Obsedêre, alij portis sublimibus B adstant.] Ecce uentum est ad eam partem, ut ostendatur qua ex causa campus prouisus, sit ante ciuitatem constitutus. Ætas, inquit, imbellis & sexus simul effusus est, studio scilicet ducta, mulieres, senes, & pueri. Alij muros, portas alij, alij tenuerant turres ac tecta, uisuri de summo certantes, & euentum circa alterum probaturi fortunæ. Hoc est, quod dictum est, Studio effusos. Volebant enim nosse quæ diximus, manente fauore, quo alij fauebãt Æneæ, & alij Turno. ut in populo quippe unusquisq; non iudicio geritur, sed libidine suæ uoluntatis. At Iuno ex summo, (qui nunc Albanus habetur, Tunc neq; nomen erat, neq; honos, aut gloria monti) Prospiciens tumulo cãpum aspectabat, & ambas Laurentum, Troumq; acies, urbemq; Latini.] Iuno e summo tumulo montis, qui tunc nec honorem habuit, nec nomen, aut aliquam gloriam: nunc uerò ex nomine Albæ Albanus dicitur, aspectabat partes, & ipsam Latini ciuitatem. Aspectabat ad omnia pertinet: ut sit, Aspectabat campum, aspectabat acies utriusq; partis, aspectabat Latini urbem. Extemplo Turni sic est affata sororem Diua deam, stagnis quæ fluminibusq; sonoris Præsidet.] Diua deam, uariè dicere uoluit, certum hoc est Diua, quod est dea. Dicendo Stagnis et fluminibus sonoris, & stagni naturam breuiter scripsit, & fluminum. Stagna quippe non sonant, quia stant: & flumina ideo sonant, quia semper currunt, et præcipitata sonitum mittunt. Sonoris ergo non stagnis & fluminibus accipiendum est, sed fluminibus solis. Quum igitur dispositiones partium & cuncta quæ gerebantur de summo prospiceret Iuno, quia sciebat imparem Turnum, metuens ne ipsius morte ipsa quoq; cum suis conatibus caderet, adhibuit Iuturnam, quòd ipsa quoq; esset dea, & Turni germana, perindeq; quæ mandata implere deberet & posset. Hunc illi rex ætheris altus honorem Iuppiter erepta pro uirginitate sacrauit.] Quia uerisimile esse non poterat alterum ex germanis fratibus esse mortalem, alteram uerò deam esse potuisse: dicta est causa, quæ Iuturnã ex mortali fecerat deam, & ipsa turpis. Nam acquisitum honoris meritum summi dedecoris fuit: in quo et dantem & accipientem poeta pariter notat, dicens hunc honorẽ ueris dijs conuenientem, illi impudicæ scilicet, & tanto dedecori obnoxiæ. Rex ætheris altus, apud quem honestas omnis & castitas esse debuerat, utpote, qui esset cœli rector & siderum, pro mercede illiciti stupri & flagitiosæ libidinis præmio sacrauit, & dedit. Hæc obtrectatio eo pertinet, ut Turnus ex sorore tali maculam potius haberet, quàm aliquam dignitatem.

Nympha decꝰ fluuiorũ, animo gratissima nostro,
Scis ut te cunctis unam, quæ cunq; Latinæ
Magnanimi Iouis ingratum ascendêre cubile,
Prætulerim, cœliq; lubens in parte locarim?
Disce tuum, ne me incuses Iuturna, dolorem:
Quã uisa est fortuna pati, Parcæq; sinebant,
Cedere res Latio, Turnum & tua mœnia texi.
Nunc iuuenem imparib. uideo concurrere fatis,
Parcarumq; dies, & uis inimica propinquat.
Non pugnã aspicere hãc oculis, nõ fœdera possũ.
Tu pro germano, si quid præsentius audes,
Perge, decet: forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea, cùm lachrymas oculis Iuturna profudit,
Terq;, quaterq; manu pectus percussit honestum.
Non lachrymis hoc tempus, ait Saturnia Iuno,
Accelera, & fratrem, si quis modus, eripe morti.
Aut tu bella cie, conceptumq; excute fœdus:
Author ego audendi. sic exhortata reliquit
Incertam, & tristi turbatam uulnere mentis.

SER. Nympha decus fluuiorum.] Suprà, Nymphæ genus omnibus, unde est. Animo gratiss. nostro.] Hom. ἐμῷ κεχαρισμένη θυμῷ. Cunctis præt.] λιτότης figura per contrarium: plus enim dicit, & minus significat. nanque omneis est persecuta, huic uerò libenter indulsit. & dicit se hanc omnibus prætulisse, quasi etiam alias in honore habuerit. Tale est & illud Sallustianum, Mare ponticum dulcius quàm cæterum: quũ nullũ dulce sit. Sanè scienter dum nõ immeritò finxisse Vergil. nymphæ, id est, parti suæ indulsisse Iunonem. Ingratum cubile.] Per quod gratiã castæ repræsentat uxori Iuppiter: nam cùm Iuppiter multas uiciasse diceretur, nihil tamen à Iunone de Iuturna detractum est, sed potius auctum est. Aduertendum, uersum hunc sine cæsura esse: nam heptimemeris quam habere creditur, in synalœpham cadit: ut, Magnanimi Iouis ingratũ ascendere cubile. Terentianus de hoc: Barum concedam, fieri non posse negabo. Cœli par.] parte diuinitatis: nam locum numinum pro bono re posuit. Quã uisa est for. pati.] Id est, quantum, quatenus promisit. & sic ait Quã uisa est, ut suprà, Coeant in fœdera dextræ Quã datur. Sanè latenter ostendit fauorem numinum sine concessione fatorum nõ posse procedere. Cedere.] Feliciter cuncta procedere. Concurrere.] Pro concursurum esse: licet quasi de ea bene præsenti usa sit tempore, quæ etiam futura cernebat. Non pugnã aspicere hanc oculis.] Quoniam numina quoties morituros uiderint eos, quibus fauent, ab eis recedunt. sic Stat. Apollinem inducit Amphiaraum deserentem, ubi eum uicinũ morti esse cognouit: Desilijt mœrens, lachrymasq; auertit Apollo. & Hom. cum lanx Hectoris expendente leua inclinaretur, ait, λίπε δέ ἑ φοῖβος ἀπόλλων. Præsentius.] efficacius, uehementius: nam decet germanam illicita etiam pro fratris salute tentare. Forsan miseros meliora sequentur.] Ne fortè possit fatorum ordo mu-

ordo mutari. Ter&qacute; quater&qacute; manu pectus percußit honestum.] Quia solam doloris audierat causam: nihil, quemadmodum fratri posset mederi. nam paulo post audiet, Aut tu bella cie, conceptum&qacute; excute fœdus. Non lacrymis hoc tempus ait.] Non flendi, sed subueniendi tempus est. Stat. in matrum consolatione, Accenso fletibus igne. Conceptum&qacute; excute fœd.] placitũ, animo praedestinatum ut fiat. Author ego aud.] Nomina in Tor desinentia, fœminina ex se faciunt quae in trix Terminantur, si tamen à uerbo ueniant. ut ab eo quod est Lego & lector & lectrix facit, Doceo doctor & doctrix. Si autem à uerbo non uenerint, communia sunt: nam similiter & masculina & fœminina in Tor exeunt, ut hic et haec senator, ut hic & haec balneator: licet Petronius usurpauerit, Balneatricem dicens. Tale est hic & haec author: sed tunc cùm ab Authoritate descendit, ut hoc loco. quum autem ab eo uenit quod est Augeo, et Auctor et Auctrix facit: ut si dicas auctor diuitiarum, uel auctrix patrimonij. Reliquit incertam.] Quia licet dederit ei consiliũ, dicendo Forsan, eam reliquit incertam.

POM. Sab. Ingratum.] quia non concessum, propter stuprum. Cubile.] In maximum beneficium hoc commemorat Iuno. Praetulerim.] praetuli te cunctis. et bene: nam omnes pellices odio habuit, praeter Iuturnã: et feci te diuinã.

VAR. Lect. Animo gratißima nostro.] In Rom. lib. & aliquot alijs Carißima habetur. Ne me incuses.] In aliquot exemplaribus, Nec me incuses legitur. Qua uisa est fortuna.] Hoc loco libri ualde uariant. nam Quoad, & Quod legitur in pleris&qacute;. Non fœdera possum.] Alij Poßim legunt. Vix ea, cum lachrymas.] In libris aliquot antiquis, Tum lachrymas legitur. Aut tu bella cie.] In antiquis aliquot legere est, At tu bella cie.

DON. Nympha decus fluuiorum, animo gratißima nostro, Scis, ut te cunctis unam, quaecunque Latinae Magnanimi Iouis ingratum ascẽdere cubile Praetulerim, cœli&qacute; libens in parte locarim.] Simulata dictio, & non ex animo sed ex temporis neceßitate composita. Quando enim fieri potest, ut uxor pellicem libenter compellat, aut amet? Procedebant tamẽ ista ueluti blando ex animo, non ut aliquis inter duas purus monstraretur effectus, sed ut excogitata per Iunonis dolũ in Turno perficeret. Nympha: inde cœpit beneuolam facere, unde potuit esse suspecta, ne cõtra uoluntatem Iuno habere uideretur, quòd eam stupri merito consecrauerat Iupiter. Addidit, Decus fluuiorum, in eo exprimens, quid sit Nympha: quasi per quam meliorem gratiam habeant flumina. Animo gratißima nostro. quae superlatiuo usa est gradu, ostendit se amare et alias, sed plus istam, & hoc tamen subtilitate composuit, ut caetera. Tunc enim, quòd amaretur Iuturna, poterat credere, si illa diceret ex suis esse, ut omnes diligeret pellices: in eo tamen istam potioris esse meriti, quòd animo eius uehementißime placuisset. Scis, ut Te cunctis unam, quaecunq; Latinae Magnanimi Iouis ingratũ ascẽdere cubile, Praetulerim, cœli&qacute; libens in parte locarim. Iste sensus ordinatur sic, Scis, ut te cunctis unam praetulerim quaecunque Latinae magnanimi Iouis ingratum ascẽdere cubile, cœli&qacute; libens in parte locarim. Probationis loco posuit Scis, ut ex eo confirmari posset, quantũ eam plus amaret quàm alias, plus faciẽs ut suorum praestitorum ipsam adhibeat testem. Scis, inquit: quasi diceret, cessat probatio assertionis meae, quando quae dico, bene tibi sunt cognita, quemadmodũ te dilexerim semper, & praetulerim caeteris, quas Italia genuit, quas&qacute; tecum nosti illicitos cum Ioue habuisse cõcubitus, in tantũ, ut tibi in regionibus cœli libens fecerim partẽ. Ecce, ut se melius cõmendaret Iuturnae rerum affectus attendẽs, suum esse mentitur, quòd uolente Ioue cœli consortiũ Iuturna commeruit. Addidit etiam se id libenter fecisse: multa enim ab inuitis fiunt, aliqua neceßitate cogẽte. Non uacat, quod Iuno suũ esse confingit, quòd Iuturna in cœlo esse cõmeruit, aut quòd pellicem perosam simulat nõ habere. In eo quippe subtilis comminatio demõstrata est: posset enim offensa tollere, quod dißimulando contempserat. Duas igitur neceßitates habuit Iuturna, quibus facere cogebatur quod Iuno cupiebat: unam, quia pro fratre: alteram, quia nec perosa fuit. & magis putabat diligi se ab ea, quae poterat odisse uehementer. Interea uidendum est, ne nos assertionis diuersitas turbet. Suprà enim dixit, Hunc illi rex aetheris altus honorem Iuppiter erepta pro uirginitate sacrauit. sequenti uerò loco ait ex persona Iunonis, Scis ut te cunctis unã, quaecunq; Latinae Magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile, Praetulerim, cœli&qacute; libens in parte locarim. Poeta ex persona sua dixit, quod fuerat uerum, Iouem pro stupri mercede consecrasse Iuturnam. Quando autẽ ad personam Iunonis uentum est, inductum est mendaciũ propter effectus, quos cupiebat impleri. Non enim Iuturnam uere diligebat, aut fratrem sed agebat causam suam, ne in aduerso euentu certaminis Turni, ipsa cum suis conatibus caderet. Peractis principijs ad ipsam negotij insinuationem uenit, in qua & quid ageretur, & quid conueniret fieri, apertius monstrat. Disce, inquit, tuum, ne me incuses Iuturna dolorem.] Quae agebat [illegible]otiũ suum, dißimulata utilitate propria, fingit totum causa fieri Turni, & Iuturnae. Praedico, inquit, fratrem tuum ad summũ supplicium esse uenturum, ne cùm id factum fu[illegible], dic[illegible] te amore meo iuuari nequisse. Ecce addidit etiam hîc ueluti beneficia sua, hoc modo: Qua uisa est fortuna pati, Parcae&qacute; sinebant Cedere res Latio, Turnum, & tua mœnia texi.] Non enim tegitur, nisi quod non potest stare uiribus suis. Hîc quoq; asserit poeta fatalem neceßitatem cuiusuis ope superari non posse. Nunc iuuenem imparibus uideo concurrere telis, Parcarum&qacute; dies, & uis inimica propinquat.] Noluit dicere ex aperto Aeneã fuisse fortiorem, dixit imparibus telis, ut heros Troius magis armorum genere, quàm uiribus proprijs esset obtenturus. Addidit diem fatis ultimis debitũ, ut quidquid ad Aeneae gloriam ex morte Turni redundare potuisset, auferretur ei, & esset magis fatorum, quod fortioris dextra fuerat processurum. Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera possum.] Oculi, inquit, mei dura fugiunt, & saeua uidere non possunt. Hoc ideo, ne Iuturna diceret, tu auxiliare per te, quia plurimum potes: illa ait, nec tale genus fœderis oculi mei uidere possunt, nec [illegible]certamen. Non placet mihi concordia partium, quam tui fratris firmabit interitus. Funditur sanguis insontis, & unius procurabit morte, quod uehementer horremus. Finxit haec cogitari pro Turno, nec sibi aliquid profuturum, si fœdera turbarentur, et omne consilium commodũ in Iuturnae partẽ plena argumentatione transfundit, ut illa pro fraterna utilitate faciens, procuraret utilia, nescia quòd Iunonis studio prouenturum esset, quidquid in ea causa labor posset acquirere. Nos ista haec, quae licet dicta non sint & tamen apparent, debemus considerata inimicae persona colligere, ut idcirco pugnam ipsam uideatur horruisse, ne ui-ctorem

auctorem cerneret:quem per infinita tempora,ac innumeros casus nō ualuit superare.Et hoc quoq; uidendū est,illā ipsam sic de Æneæ Turniq; partibus loqui, ut præferat Turnum,& Æneam cupiat esse deiectum.Nunc,inquit, Iuuenem imparibus uideo concurrere telis, Parcarumq; dies,et uis inimica propinquat.] Iuuenis est noster, & poterat uincere,si æquis armis cōtenderet, aut nulla ingrueret maior uis,aut ultima illum fata nō premerent. quanta uirtus dicentis,ut quod Æneæ est propriū,ex aperto id in aliam partem obtrectantis æmulatione duceretur? Tu pro germano si quid præstantius audes,Perge,decet.] Si pro fratris salute inuentiones profuturas extendas, nō poteris reprehendi: quapropter Perge,hoc est,incipe prouidere,quod prosit:ut eius mortem penitus repellas aut differas. Hîc quoniam potuit dici, Quid proderit hæc exhiberi morituro? ultro addidit: Forsan miseros meliora sequentur.] In desperatione,inquit,ultima, magis debet quæri quod prosit,nec deserendus est auxiliandi labor: fortaßis enim mutabitur in melius fortuna, dum sæuit, et erit felix,qui fuerat miser, ut in integrū redditus aliquid B boni,quod non sperat,inueniat.Huic loco etiam sententia illa consentit, Multos alterna reuisens Lusit, & in solido rursus fortuna locauit. Vix ea,quum lachrymas oculis Iuturna profudit, Terq; quaterq; manu pectus percußit honestum.] Pulchra ratio dictionis,ut ante Iuturnam diceret lachrymas effudisse, & contudisse pectus, & crines dißipasse,quàm Iuno compleret.sic enim post animū dolentis expreßit,ut medium sermonē,quo tristia de fratre cognouerat,lachrymæ rumperēt. Hunc locum, quum pronunciamus,sic debemus distinguere, ut dicamus Vix ea:hoc est,statim quò ea dicta sunt. & sic sequantur cætera de lachrymis, & uerberibus pectoris. Hæc quum uidisset Iuno, talia subiunxit: Non lacrymis hoc tempus ait Saturnia Iuno, Accelera,& fratrem (si quis modus) eripe morti, Aut tu bella cie,conceptumq; excute fœdus.] Quum aliud, inquit, præsens exigat tempus, & id agatur, ne ueniatur ad lachrymas, præposterum est Iuturna,quòd plangis. Debentur hæc non periclitanti, sed mortuo. Subueniatur igitur tuo fratri,dum uiuit, & fiat mature quod pro illius salute faciendum est, ne tractatus nostros mala præcipitata præueniant. Com modum satis ire obuiam dubijs, & eorum cursus obiectu prouisionis abrumpere. Totum potest consiliorum ratio,si in suis temporibus agenda iungantur. Proinde ne te fraterno dolore confusam prouidendi consilium deserat, quid tibi curandum sit,paucis aduerte. Subtrahendus est quàm primùm morti, & hîc omnis opera consumenda, ut imminens certamen effugiat:aut si istud nulla ui explicare potuerit,trudatur inimicum fœdus è medio, & confusæ acies belli furore misceatur. Eueniat forsitan aliquid boni, si ab unius malo in omnes fuerit belli refusa congreßio. Huic ne faciendi diffidentia concurreret,subiecit: Author ego audendi.] Audebis,inquit, omnia hæc me authore, & fauore meo complebis. Sic exhortata reliquit Incertam, & tristi turbatam uulnere mentis.] Iuno quidem exhortata est Iuturnam, & abijt:sed illa sic uulneratione mentis habuerat,ut integri consilij substantiā perdidisset. Incertam dixit relictam esse Iuturnam,ut esset quod speraret,& quod metueret:non deesset,ne de securitate fieret negligens,aut de desperatione remißior.

SER. Interea reges.] Longum [illegible]:nam ordo est, Interea reges procedunt castris. cætera enim per parenthesim dicta sunt, nec est eclipsis, quum sermo in omnibus congruat. Ingenti mole.] pompa, ambitu:nam C modò hoc significat. Solis aui specimen.] Vt etiā in Septimo diximus, Latinus secundum Hesiodum in ἀσπιδοποιΐᾳ, Vlysses & Circes filius fuit, quam multi etiam Maricam dicunt: secundum quem nūc dicit, Solis aui specimen. nam Circe Solis est filia. Sanè [illegible]dū Vergilium in uarietate historiæ, sua etiā dicta uariare. sicut de Vlysse (ut etiam suprà diximus in Septimo) temporum nos ratio credere non sinit. Bigis it Turnus in albis.] Quoties utimur nominibus tantum pluralis numeri, & unum uolumus significare, ita dicimus, unas bigas, unas quadrigas, unas scalas. Sallustius, Hi postquam in una mœnia conuenêre. Romanæ stirpis origo.] Hoc ad laudem Augusti respicit. Magnæ spes altera Romæ.] Male quidam Magna uolunt & legūt. Puraq; in ueste sacerdos.] Impolluta. & pura dicitur uestis, qua festis diebus uti consueuerant sacra celebraturi. Setigeræ fœtum suis.] Romano more: ut, Et cæsa iungebāt fœdera porca. nam Homer. aliud genus sacrificij commemorauit dicens, κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστὰ ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐΰφρονα, καρπὸν ἀρούρης, ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ, φέρε δὲ κρητῆρα φαεινὸν κήρυξ Ἰδαῖος ἠδὲ χρύσεια κύπελλα. Nō præter rationē est quod ait, Fœtum suis. Item, Intonsamq; bidentē, id est, breuē adhuc. nā in rebus quas uolebant finiri celerius,

Interea reges (ingenti mole Latinus
Quadriiugo uehitur curru,cui tempora circum
Aurati bis sex radij fulgentia cingunt,
Solis aui specimen:bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Aeneas Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo,& cœlestibus armis,
Et iuxta Ascanius magnæ spes altera Romæ)
Procedunt castris:puraq; in ueste sacerdos
Setigeræ fœtum suis,intonsamq; bidentem
Attulit,admouitq; pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conuersi lumina Solem
Dant fruges manibus salsas,& tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisq; altaria libant.
Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis,& hæc mihi terra precanti,
Quam propter tantos potui perferre labores:
Et pater omnipotens,& tu Saturnia Iuno
Iam melior,iam Diua precor.tuq; inclite Mauors
Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques,
Fontesq; fluuiosq; uoco,quæq; ætheris alti
Relligio,& quæ cœruleo sunt numina ponto.
Cesserit Ausonio si fors uictoria Turno,
Conuenit Euandri uictos discedere ad urbem.
Cedet Iulus agris, nec pòst arma ulla rebelles
Aeneadæ referent,ferro'ue hæc regna lacessent.
Sin nostrum annuerit nobis uictoria Martem,
(Vt potius reor,& potius Dij numine firment)
Non ego nec Teucris Italos parere iubebo,
Nec mihi regna peto:paribus se legibus ambæ
Inuictæ gentes,æterna in fœdera mittant.

rius, senilibus etiam animalibus decrescentibus sacrificabant: in rebus uerò quas augeri & confirmari uolebant, de minoribus et adhuc crescentibus immolabant. Dant fruges manibus salsas.] far & sal: quibus rebus & cultri aspergebantur, et uictimæ. Erant autem probationes utrum esset animal aptum sacrificio. obliquum etiam cultrum à fronte usq; ad caudam ante immolationem ducere consueuerant: nam hoc est quod dicit, Tempora ferro Summa notant pecudum. Esto nunc Sol testis.] Bene primò inuocat Deum, quem orientem intuens uidit: nam ait, Illi ad surgentem conuersi lumina solem. Esto, autem multi uolunt tertiam esse personam: id est, sit mihi sol testis: quia sequitur, Et hæc terra. ut elocutionem per nominatiuum factam intelligamus. Sed hoc non procedit, quia sequentia uocatiuū habent: ut, Et tu Saturnia Iuno. item, Tuq; inclyte Mauors. unde per uocatiuum eum omnia dixisse accipiamus: in hoc uerò tantùm ad nominatiuum fecisse transitum. Et hæc mihi terra precanti.] Licet etiam hîc poßit esse uocatiuus: nam ἀττικῶς est dictum, Hæc terra esto testis. ac si diceret, O' Italica terra testis est. Homeri simile iuramētum: ζεῦ πάτερ, ἴδηθεν μεδέων, κύδιστε, μέγιστε. ἠέλιός θ' ὃς πάντ' ἐφορᾷς, καὶ πάντ' ἐπακούεις, καὶ ποταμοὶ. καὶ γαῖα, καὶ οἳ ὑπένερθε καμόντας ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅτις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. ὑμεῖς μάρτυροι ἐστὲ, φυλάσσετε δ' ὅρκια πιστά. Quam propter tantos.] Propter, habet accentū cùm præponitur, ut si dicas Propter quā. at nunc penultima habet accentū, quia est postposita præpositio, ut Græcè πέρι βασιλέας, cùm contra dicatur βασιλέας πέρι, quia est postposita præpositio. Iam melior, iam Diua precor.] Ac si diceret, nō Saturnia: id est, iam minime nocens, sed Troianis propitia. Torques.] sustines, regis. Quæq; ætheris alti Relligio.] Post specialia intulit generalitatem. Cesserit Ausonio si fors.] Vt si forte. & bene dubitat de hoc: contrà cùm ad suum uenerit nomen dicet, Vt potius reor, & potius Dij numine firment. Sanè ratione nō caret, quod primò de uictoria Turni loquitur, pòst descēdit ad suam: scit enim in augurijs prima posterioribus cedere. Rebelles.] Homo rebellis dicitur, res ipsa rebellio, non rebellatio: sic Suetonius. Annuerit uictoria Martem.] ὑπαλλαγή: pro, si noster Mars annuerit uictoriam: nam Martem uictoria comitatur. Inuictæ.] quasi in uictæ. & bene sibi conciliat populum: nam sine dubio unà cum rege uincetur.

POM. Sab. In albis.] equi erant albi dati ab Orithyia Pilu[mno]. Aurati radij.] diximus Latinum fuisse putatum à multis filium Circes & Vlyßis, ab alijs Circes & Herculis, alijs Circes et regis indigenæ. ex materno genere nepos est Solis: ideo nunc habebat diadema cum duodecim radijs, propter duodecim signa principalia, per quæ decurrit sol in anno. Setigeri fœtum.] ut post singulare certamen fœdus percuteretur: quod, ut diximus, cæsa porca firmabatur. Intonsam.] cui nunquam fuerit tonsa lana. Salsas.] id est, molam salsam, de qua diximus in 2 libro. Ferro.] cultro ad sacrificandum. Tempora.] quia inter tempora uulnerabantur. ideo ait, Notant summa tempora pecudum. Esto nunc sol.] Oratio Æneæ, & inuocat omnes deos. Victoria Turno.] prius de Turni uictoria loquitur, pòst de sua. nam in augurijs prima cedunt posterioribus. si uictor fuisset Turnus, uult suos ire ad Euandrum. Ambæ.] quia ydem fuere Latini & Troiani, & sacra habuere ab Ænea.

VAR. Lect. Bigis it Turnus in albis.] Vulgata quædam exempl. Bijugis legunt. Sunt etiam qui legant In altis. Setigeri fœtū suis.] Vulgata exempl. Setigeræ fœm. gen. legunt. A Illi ad surgentis conuersi lumina Solis.] Antiq. exemp. ita habent, Illi adsurgent conuersi lumina Solis. Et hæc mihi terra precanti.] In Romano libro, Vocanti scriptū inueni. Et tu Saturnia coniunx.] In Oblongo libro, & plerisq; alijs, Saturnia Iuno legitur. Cedet Iulus agris.] Vetera quædam exempl. Cedat habent. Sin nostrum annuerit.] Antiqua exemplar. Si nostrum legunt. Et potius Dij numine firment.] In quodam exempl. legere est, Et proprius Dij numine firment. In Rom. Numina scriptū est. Æterna in fœdera mittant.] In Oblongo libro, Mittent est.

DON. Interea reges.] Hîc distinguendum est, ne fiat per numeros uitium: de omnibus enim dictum est, qui procedebant ad confirmationem fœderis: separandum uerò, ubi singuli describuntur. Ingenti mole Latinus Quadrijugo uehitur curru.] Non quòd quatuor iuga haberet, dixit Quadrijugo, sed quòd quatuor iunctis animalibus duceretur. Cui tempora circum Aurati bis sex radij fulgentia cingunt, Solis aui specimen.] Primo loco Latinus B processit quadrijugo curru. tempora fulgentia cingebat corona, cum duodecim radijs auratis, tanto micans fulgore, ut non ipse, sed sol uideretur exisse. Bigis it Turnus in albis Bina manu lato crispans hastilia ferro.] Qui ad certamen exibat, expeditior processit, duos habēs equos, & duo hastilia. Hinc pater Æneas Romanæ stirpis origo Sidereo flagrans clypeo, & cœlestibus armis.] Ex alia, inquit, parte Aeneas tanta dignitate habitus & incessus, quam habere debuit Romani generis pater, & Romani imperij conditor, flagrabat sidereo clypeo et armis cœlestibus, quasi manibus cœlū portaret, et sidera. Et iuxtà Ascanius, magnæ spes altera Romæ.] [illegible] istorum felicitatis futurus ibat conditurus Romanum imperium, & Romanorū genus: ibat Ascanius quoq; qui condita patris fuisset aucturus. Procedunt castris.] Hæc est causa, propter quam diximus suspendendū, & separandum interea reges: hîc enim quod singulorum regum descriptio separauit, redditur sibi, et fecit. Interea reges procedunt castris.] Explanatur qui reges. Latinus, inquit, Turnus, Æneas, Ascanius: nondum quidem rex Ascanius, sed destinatus ad regnū, patri interim in ipso processu coniunctus. C Puraq; in ueste sacerdos.] Pura, colore albo, nec purpuræ uariata picturis. Qui sacrorum ritus scrupulosius intuentur, puram uestem malunt contagione omni & criminum macula liberam & immunem. Setigeri fœtum suis, intonsamq; bidentem Attulit, admouitq; pecus flagrantibus aris.] Fœtum porci dixit, non fœtum porcæ: patrem magis uolens nominare, quàm matrem. Illi ad surgentem conuersi lumina solem, Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro Summa notant pecudum, paterisq; altaria libant.] Descripsit omnia, quæ ad sacrorum ritum pertinebant: docuit quæ gerantur in huiusmodi sacris: hoc est, quum fœdera sanciuntur. Tunc pius Æneas stricto sic ense precatur.] Pium, hoc loco non misericordem (ut alibi) & iuxta parentes religiosum: sed quia sacris intererat, deorum cultorem debemus accipere. Esto nunc sol testis, & hæc mihi terra precanti.] Esto precanti sol testis: esto precanti testis terra. ut Esto bis accipiatur, Testis bis, Precanti bis, Mihi bis: duos testes adhibuit præsentes, Terram, in qua stabat, & orientem Solem. Quam propter tantos potui perferre

A *perferre labores, Et pater omnipotens, & tu Saturnia coniunx Iam melior, iam uiua precor.*] In animo habuit *præcepta Heleni, quibus dixit: Iunonis magnæ primum prece numen adora, Iunoni cane uota libens, dominamq; potentem Supplicibus supera uotis.* Ait ergo *iam melior. Non est melior, nisi qui primò fuerit bonus. quod dicitur, semper malam Iunonem sensit, nec aliquando habuit bonam: quomodo dixit Iam melior? satiatū uoluit esse, quod petebat: nec uoluit dicere, Exhibe te nobis ex mala bonā, sed qualis potes esse, cùm iam bona, meliorem te ostendere uolueris & probare. Iam diua precor, talem te exhibeas peto, qualem esse conuenit deam: ut sit misericors et nulli contraria. Iam, quod dixit, hunc uidetur habere intellectum: Debes iam non esse aduersa, quia tenemus Italiam. Tuq; inclyte Mauors, Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques.*] Nec *illum prætermisit, quem propter præsentem necessitatem debuit habere propitium, et qui omne bellorū genus haberet in potestate. Fontesq; fluuiosq; uoco.*] V*sus est quippe his, cum relicto mari deflexisset ad Tyberim, usus etiam quum ad Euandrū pergeret. Quæq; ætheris alti Relligio, et quæ cæruleo sunt numina ponto.*] Re*cte interposuit generalitatem: amplexus est quippe in ea omnes religiones, ne quam nescius præteriret. Cœli igitur deos, terræ, ac maris una deprecatione connexuit: nec omisit aliquem, qui omnium fuit antistes & cultor. Incipit iam dicere conditiones fœderis, quas nulli fas esset uiolare uel soluere. Cesserit Ausonio si fors uictoria Turno, Conuenit Euandri uictos discedere ad urbem: Cedet Iulus agris, nec post arma ulla rebelles Aeneadæ referent, ferro'ue hæc regna lacessent.*] Po*suit primò non partem Turni, sed quos suos seruare congrueret. Qui enim paria exacturus fuit de parte diuersa, suam prior debuit suorumq; uincire personā. In eo tamen & suis prouidet, & filio suo, ne post aduersum forsitan certaminis exitum, aliquid ipsi quoq; paterentur aduersi. Si, inquit, Turnum secuta prosperitas fuerit, redeant Arcades ad sua, cedat filius meus istius finibus terræ, neque unquam Troiani ullo Italos prouocent bello.*

SER. *Sacra Deosq; dabo.*] B *Magna enim fuit apud maiores sacrorum cura, sicut diximus suprà. unde nunc Æneas id agit, ne pereant: & reuera constat sacra Phrygia nunc Latinis tradita, coluisse Romanos. Latinus habeto.*] Aut *antiquus uocatiuus, a[illegible]abeto tertia persona sit. Sanè sciendū quòd crebra soceri cōmemoratione sibi fauorem Latini conciliat. Item dicendo, Mihi mœnia Teucri Constituent, popularem gratiā captat: quia suprà dixerat Drances, Saxaq; subuectare humeris Troiana iuuabit. Terram, mare, sidera iuro.*] C *Ornatior elocutio et crebra apud maiores, quàm si uelis addere præpositionem: ut si dicas, Iuro per maria, p terras. Eadē autē bene dixit: nam pro mari ille fontes & fluuios posuit, pro sideribus solem. Latonæq; genus duplex.*] *Ac si [illegible]eret, utrunq; sexū Latoniæ sobolis. & bene in fœderibus duplicia inuocant nomina, quia in unū duo coituri sunt populi. Ianum quoq; ritè inuocant, quia ipse faciēdis præest fœderibus: nam postquam Romulus & Titus Tatius in fœdera cōuenerunt, Iano*

Sacra Deosq; dabo, socer arma Latinus habeto,
Imperium solenne socer, mihi mœnia Teucri
Constituent, urbiq; dabit Lauinia nomen.
Sic prior Aeneas, sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens cœlum, tenditq; ad sidera dextram:
Hæc eadem Aenea terram, mare, sidera iuro,
Latonæq; genus duplex, Ianumq; bifrontem,
Vimq; Deûm infernam, & diri sacraria Ditis.
Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine sancit.
Tango aras, medios ignes, & numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec fœdera rumpet,
Quò res cunq; cadent: nec me uis ulla uolentem
Auertet. non si tellurem effundat in undas
Diluuio miscens, cœlum'ue in Tartara soluat:
Vt sceptrū hoc (dextra sceptrū nam forte gerebat)
Nunquā fronde leui fundet uirgulta, nec umbras
Cùm semel in siluis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitq; comas, & brachia ferro:
Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusq; dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum, tum ritè sacratas
In flammam iugulant pecudes, & uiscera uiuis
Eripiunt, cumulantq; oneratis lancibus aras.
At uerò Rutulis impar ea pugna uideri
Iamdudum, & uario misceri pectora motu.
Tum magis, ut propius cernūt nō uiribus æquis,
Adiuuat incessu tacito progressus, & aram
Suppliciter uenerans demisso lumine Turnus,
Pubentesq; genæ, & iuuenili in corpore pallor.
Quem simul ac Iuturna soror crebrescere uidit
Sermonem, & uulgi uariare labentia corda,
In medias acies formam assimulata Camerti,
Cui genus à proauis ingens, clarumq; paternæ
Nomen erat uirtutis, & ipse acerrimus armis,
In medias dat sese acies haud nescia rerum,
Rumoresq; serit uarios, ac talia fatur:
Non pudet ô Rutuli cunctis pro talibus unam
Obiectare animam? numero'ne an uiribus æqui
Nō sumus? en omnes & Troes, & Arcades hîc sunt,
Fatalesq; manus, infensa Hetruria Turno.
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.

simulachrū duplicis frontis effectum est, quasi ad imaginē duorum populorū. Legimus tamen Ianum quadri frontē fuisse. unde Martialis ait, Et lingua pariter locutus omnit nam omnes de duob. non dicimus. Vimq; Deûm.] *duriciē, inexorabilitatē. Sacraria Ditis.*] *Sacrarium propriè est locus in tēplo, in quo sacra reponuntur: sicut donariū est ubi reponūtur oblata: sicut lectisternia dicuntur, ubi in tēplo homines sedere consueuerunt. Qui fœdera fulmine sancit.*] *confirmat, sancta esse facit. et hoc ideo, quia cum fiunt fœdera, si coruscatio fuerit, confirmantur. Vel certa, quia apud maiores aræ nō incendebantur, sed ignem diuinū precibus eliciebant, qui incēdebat altaria. Sancire autem propriè est sanctum aliquid, id est, consecratū facere fuso sanguine hostiæ. & dictum Sanctū, quasi sanguine consecratum. Si tellurem effundat in undas.*] ὑπαλλαγὴ, *pro Si undas effundat in terras. Diluuio miscens.*] *Aquæ superfusione uniuersa perturbans. Vt sceptrum hoc.*] *Homeri locus, uerbum ad uerbum,* ναὶ μὰ

Ille quidem ad superos, quorum se deuouet aris,
Succedet, fama uiuusque per ora feretur.
Nos patria amissa dominis parêre superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus aruis.
Talibus accensa est iuuenum sententia dictis
Iã magis atque magis, serpitque per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini:
Qui sibi iam requiem pugnæ, rebusque salutem
Sperabant, nunc arma uolunt, fœdusque precantur
Infectum, & Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud maius Iuturna adiungit, & alto

τιλλέ σκῆπτρον, τὸ μὲν οὔ ποτε φύλλα καὶ ὄζους φύσει, ἐπεὶ δὴ πρῶτα τομὴν ἐν ὄρεσσι λέλοιπεν, οὐδ' ἀναθηλήσει. περὶ γάρ ῥά ἑ χαλκὸς ἔλεψε φύλλα τε καὶ φλοιόν. νῦν αὖτέ μιν υἷες Ἀχαιῶν ἐν παλάμῃς φορέουσι δικασπόλοι, οἵ τε θέμιστας πρὸς Διὸς εἰρύαται, ὁ δέ τοι μέγας ἔσσεται ὅρκος. *Dextra sceptrum nam forte gerebat.*] Per parenthesim dictum est. Vt autem sceptrum adhibeatur ad fœdera, hæc ratio est, quia maiores semper ad fœdus simulachrum Iouis adhibebant: quod cùm tædiosum esset, præcipuè quando fiebant fœdera cum longe positis gentibus, inuentum est ut sceptrum tenentes, quasi imaginem simulachri redderent Iouis. Sceptrum enim ipsius est proprium: unde nunc tenet sceptrum Latinus, non quasi rex, sed quasi pater patratus. *Imo de stirpe.*] Ideo genere masculino usus est, quia de arboribus loquitur: nam de hominibus genere fœminino dicimus: ut, Heu stirpem inuisam. dixit tamen usurpatiuè Horatius de arboribus: ut, Stirpesque raptas & pecus & domus. *Matre caret.*] Vel terra: ut, Antiquam exquirite matrem. uel arbore: ut, Parua sub ingenti matris se subijcit umbra. sic enim melius carmini respondet Homerico, τομὴν ἐν ὄρεσσι λέλοιπεν. *Ære decoro.*] Id est, orichalco. *Dedit gestare.*] Vt, Dat ferre. *Talibus inter se firmabant fœdera dictis.*] Latinus & Æneas. Turnum autem non inducit iurantem, qui dux est, quia præsente rege non habet potestatem. et imitatus est Homerum, qui post iusiurandum Menelai Alexandrum quasi feruidum & adolescentem à fœdere inducit exclusum, & Priamum adhibitum ad fœderis confirmationem. *Ritè sacratas.*] Ritè expurgatas, solennitate qua diximus suprà. *Videri, misceri.*] Infiniti sunt pro indicatiuis. *Propius.*] diligentius: ut, Propius res aspice nostras. *Non uiribus æquis.*] Eos congressuros subaudi. *Incessu tacito.*] ipse tacitus: ὑπαλλαγὴ est. *Cui genus à proauis ingens.*] Cuius authoritatem commendabat & origo maiorum, paterna uirtus, & propria fortitudo. *Pro cunctis talibus.*] Qualis etiam Turnus. & attendit sensum superiorem ubi ait Turnus, Et solus ferro crimen commune refellam. *An uiribus æqui Non sumus?*] Bene addidit Viribus: nam legimus in Sallustio, Memorare possem quibus in locis populus Romanus ingentes hostium copias parua manu fuderit. Vergilius, Exigui numero, sed bello uiuida uirtus. *En omnes.*] Ne occurreret, Sed est in castris alter exercitus. *Fatalisque manus.*] Troianorum, qui fataliter ad Italiam uenerunt, ut sit iteratio infensa. *Hetruria.*] Pro Hetrusci, qui etiam Turno inimici sunt causa Mezentij. *Deuouet aris.*] Quia ait suprà de Turno, Suppliciter uenerans. item suprà, Vobis animam hanc socerόque Latino Deuoui. nam ipsa iterat uerba. *Viuusque per ora feretur.*] Tanquam de uiuo omnes loquentur, uel nominis immortalitate uiuet & laudibus. *Lenti.*] ociosi: ut, Nos patriam fugimus, tu Tityre lentus in umbra. *Fœdusque precantur Infectum.*] rogant ut pro non facto sit, ne piaculum uideantur admittere. *Et alto Dat signum cœlo.*] Vt relligio alia relligione soluatur.

Ianum'que bifrontem.] de Iano diximus. Ianus fœderibus præerat: nam ubi Romulus & Tacius conuenere, et simul habitauere, Iano bifronti simulachrum in ostio templi positum fuit, ut esset custos pacis & belli. ideo bifrons, ait Iunius, ut imago esset duorum populorum in uno corpore. A POMi Sabi. *Pacem hanc Italis.*] hoc quia proles Æneæ pacificè imperauit per multa secula. *Posuitque comas.*] quasi dicat, Tunc mutauero sententiam, cum hoc sceptrum emittet folia & ramulos. *Puberes.*] quia tunc incipiebat pubescere. *Cui genus.*] Comendat eum à genere, & à uirtute. Camerini in Latio erant. fortè is è familia ducum Camerinorum. *Viribus.*] hoc est, si numero non sumus pares, sumus æquales tamen uiribus. *Fatalis'que manus.*] Troiani fatales sunt, quia iubente fato uenere in Italiam. *Alterni.*] semper in pugna alternatim procedunt milites, ut uerbi causa, Cedunt fessi, & indefessi succedunt. nunc Iuturna paucitatem dicit Troianorum. ideò dixit Troas, Arcades & Etruscos. *Ille quidem.*] de Turno intelligit. hoc ponit ut auertat Turnum à singulari certamine.

Et diri sacraria Ditis.] In antiquis exemplaribus scriptum est Duri. VAR. Lect. *Tango aras, medios'que ignes.*] In Romano libro & aliquot alijs antiquis legere est, Tango aras medios ignis. *Cœlumque in Tartara soluat.*] In Rom. lib. scriptum est, Cœlúmque. In ueteribus etiam libris quibusdam, In Tartara uertat habetur. *At uerò Rutulis impar.*] Antiquiores aliquot libri Rutulisque impar legunt. *Adiuuat incessu tacito.*] In oblongo Vaticano Ingressu scriptum est. *Et aram Suppliciter.*] Sunt qui Ad aram legunt. *Pubentesque genæ.*] Libri plerique Tabentes legunt. *Non pudet ò Rutuli cunctis pro talibus.*] Romanus liber, & nonnulli alij ueteres Pro cunctis talibus legunt. *Numerone, an uiribus æqui.*] In libris aliquot manuscriptis Æquæ habetur. C *En omnes & Troes, & Arcades hic sunt.*] In antiquo libro scriptum est, En omnes hi Troes, & Arcades hi sunt. Mediceus uerò liber, & aliquot alij ita legunt: En omnes & Troes, & Arcades hi sunt. In Romano autem libro legere est, Et Troes, & Arcades hinc sunt, Fatalisque manus. & in aliquot alijs libris Fatales, numero multitudinis habetur. *Talibus incensa est.*] In antiquis aliquot libris Accensa legitur.

Sin nostrum annuerit nobis uictoria Martem, (Vt potius reor, & potius Dij numina firment) *Non ego, nec Teucris Italos parêre iubebo, Nec mihi regna peto: paribus sed legibus ambæ Inuictæ gentes æterna in fœdera mittent, Sacra, deosque dabo: socer arma Latinus habeto, Imperium solenne socer: mihi mœnia Teucri Constituent, urbique dabit Lauinia nomen.*] D DON. Dedit obseruandã legem parti aduersæ, & se alia suósque constrinxit. Si uerò, ait, me uictorem certaminis exitus fecerit, (quod magis uolo, & cupio prouenire, atque numina posco,) nolim seruiãt Troianis Itali, nec Italis Troiani, sed sint pares, sint unanimes, sint una ac ppetua societate cõcordes.

Nec

A Nec mihi regnum uindicabo, quod est soceri: hoc solum Italis imponam, quo lætentur & crescant. Dabo deos, dabo sacra. Quid tam honestum? quid tam commodum, quàm deos noscere, & discere uenerationem? adhuc de commodo suo, & de fructu uictoriæ nihil dixit, totum regi, totum ciuibus seruans. Hoc ut credibile fieret, uenit ad partes suas. Solam, inquit, palmam & gloriam quæro. Cæterùm manentibus cunctis in suo statu, mei mihi ciuitatem condent: non trudam quenquam sedibus suis, nec alieni iuris sedes inuadam: ciuitati ipsi nomẽ Lauinia dabit. Nullus me uictorem sentiet, quum omnis mihi sit causa cum Turno. Quam libenter auditus est, quum non tantùm in eos non se asperum futurũ polliceretur, quibus authoribus conflatum est bellum: uerùm etiam quos hostes habuit, retenturũ, sed assereret cum Troianis æquales futuros esse, et in eo monstrauit se beneuolũ sacra illis promittendo, munus scilicet optandum cunctis, & uenerabiliter excipiendum. Deferendo autem socero & Latinis, quantam sibi fauorem omniũ iunxit? In eo uerò plenam monstrauit reuerentiam, quum illum & patris nomine
B appellauit & soceri. Habeto, inquit, pater arma, habeto socer imperium: hoc est enim Imperare, habere mouendorum armorum potestatem, cùm necessitas fuerit, et pacem tueri, quam procurauerit labor & fortunæ suffragium. Sic posuit, Socer Latinus habeto arma, ut gentis sit magis locutionis, quàm declinationis interitus. Mihi uerò, citra laborem ciuium, citra cuiusquam impensas, mei mihi constituent urbem, et hæc Lauiniæ decorabitur nomine. Sic pater Æneas sequitur, sic deinde Latinus Suspiciens cœlum, tendensq; ad sidera dextram.] Idcirco supern[illegible]piciens, & cœlum, quia templum in campo non fuerat. Hæc eadem Ænea terram, mare, sidera iuro. Latonæq; genus duplex, Ianumq; bifrontem, Vimq; deûm infernam, & duri sacraria Ditis.] Vt ostenderet Latinus se fidem plenam interpositis pactionibus seruaturum: Et ego, inquit, Ænea per deos ipsos iuro, per quos ipse iurasti: et elementorum omnium numina pariter inuoco. Tango aras, mediosq; ignes, & numina testor.] Medios dicit. nihil enim aliud habuit in præsenti, nisi aras & ignes, quæ contingi manu potuerunt. Numina au-
C tem inuocabat, ut testimonio essent firmantibus fœdera. Nulla dies pace hanc Italis, nec fœdera rumpet, Quo res cunq; cadent.] Dicendo Quo res cunq; cadent, ostendit se medium inter duos, eiq; se seruaturum fidem, qui posset alterum superare. Nec me uis ulla uolentem Auertet.] Non me auertet ab istius fœderis fide, nec uis ulla nec uoluntas mea: hoc est, non mutabo in cõtrariam sententiam meam, nec si uis irruat maior, quæ me hoc ipsum uelle cõpellat. Non si tellurem effundat in undas Diluuio miscens, cœlumq; in tartara soluat.] Non, inquit, rumpant istam pacem: & exponit quid sit maior, nec si misceatur terra cum p[illegible]o, aut cœlum ad inferos decidat. Vt sceptrum hoc (dextra sceptrum nam fortè gerebat) Nunquam fronde leui fundat uirgulta, nec umbras, Cùm semel in siluis imo de stirpe recisum Matre caret, posuitq; comas & brachia ferro, Olim arbos, nunc artificis manus ære decoro Inclusit, patribusq; dedit gestare Latinis.] Magnum, impossibile etiam hîc posuit: Vt enim ferebat sceptrum, ait. Quomodo hoc sceptrum, quod mihi regendorum Latinorum causa datum est, ex quo à matre abscissum, et nec uirgulta iam potest, nec frõdes emittere. Sic ego nõ mutabor nec mouebor à præsenti fœdere. Imò de stirpe recisum, si iungamus, faciem stirpem genere masculino, contra ipsius Virgilij sententiam, qui omnibus locis Stirpem fœminino protulit genere: ut, Stirpis Achilleæ fastus. & Heu stirpẽ inuisam. & hîc quoq; non multò suprà, Hinc pater Æneas Romanæ stirpis origo. Hunc scrupulum, qui declinare uoluerit, sic pronunciare debet, & sic intelligere, ut quod dictum est Imo, separetur, ut sit Ab imo abscissum: hoc est, ab inferiore arboris parte, & à stirpe. Talibus inter se firmabant fœdera dictis Conspectu in medio procerum: tum rite sacratas In flammam iugulant pecudes, & uiscera uiuis Eripiunt, cumulantq; oneratis lancibus aras.] Quum uerò super dicta communis ac firma uoluntas concessisset, fiebat consequẽter, quod pertinebat ad sacrificiorum ritum. In flammam fundebatur sanguis animalium, & ante quàm morerentur, extrahebantur eorum uiscera, & aris imponebantur. At uerò Rutulis impar ea pugna uideri Iamdudum, et uario misceri pectora motu.] Supererat ut iuraret & Turnus, sed Rutulis conditio ipsa iam cœperat displicere. Multo antè enim uidebant imparfuturum esse certamen, & in eum fuerant perducti tractatus, ut animorũ diuersis sententijs mouerentur. Qui esse possent mixti pectorum metus, æstimationi legentium poeta commisit, ut plus sentiamus, quàm potuit dictione concludi. Tum magis, ut propius cernunt nõ uiribus æquis.] Quod suspicionibus Rutuli colligebant, cœperãt de proximo oculis approbare. Adiuuat ingressu tacito progressus, et aram Suppliciter uenerans, demisso lumine Turnus.] Apparebant in Turno signa omnia, quæ imparis diffidentiam comprobarent. Primo Ingressus eius, hoc est ambulatio tacita: & Progressus, id est ad ulteriora segnior accessus. Ecce his signis colligebatur animi eius corporisq; defectio. Lassus, quippe tacitos habuit gressus, dum uix pedem mouebat, & uix reponebat alterum, ut progrederetur ulterius. Fuit alterum diffidentiæ signum, quod arã uenerabatur oculis deiectis ad terram. Tabentesq; genæ, & iuuenili in corpore pallor.] Tertium signum tabentium genarum fuit: nam repentina macie fuerat deformatus. Quartum palloris, qui in iuuene esse nõ debuit, si deesset & metus. Quem simul ac Iuturna soror crebrescere uidit Sermonem, et uulgi uariare labentia corda.] Ecce opportunitas arripiendi perficiendiq; consilij: ubi enim uidit Iuturna utiles per populum in Turnum tractatus increbrescere, & nonnullis contraria sentientibus, perturbari quæ commoda cæteris esse potuissent. In medias acies, formam assimulata Camerti, Cui genus à proauis ingens, clarumq; paternæ Nomen erat uirtutis, & ipse acerrimus armis, In medias dat sese acies, haud nescia rerum, Rumoresq; serit uarios, ac talia fatur.] Ne sententiarũ diuersitas, et in utramq; partem facilis mobilitas uulgi contra Turnum conualesceret, usa est Iuturna consilio satis tempori necessario. Vertit se in Camertis formam, notæ nobilitatis ab auis & proauis, ac retrò maioribus ornati. Paternis quoq; meritis ac suis, necessario posuit: frustra sunt enim ornamẽta generis, si propria uniuscuiusq; defuerint: cùm autem nõ desunt, tunc utuntur omni gloria, & se inuicem mutuo decore perfundunt. Hoc fuit in Camerte: et ideo eius suscepta persona est, ut suadentis sermo et generis authoritatem præferret & suã. Si enim ab imbelli procederet istiusmodi persuasio, diceretur: Et in hoc periculo cùm non habes partem, non potes consilium dare. Ergo quia & genere nobilis fuit, &

præstans ipse uirtute, assumpta est & persona talis hominis: quia facile posset audiri, Non pudet ô Rutuli pro cunctis talibus unam Obiectare animam? numero'ne an uiribus æqui Non sumus? en omnes & Troes & Arcades hîc sunt, Fatalesq; manus infensa Hetruria Turno, Vix hostem alterni si congrediamur habemus.] Exhortatio est cum quadam obiurgatione, in qua modum conseruat, ne imperiosa satis aut iniuriosa turbaret animos uulgi: & quod cœperant uelle, non facerent. Licet enim persona esset apposita, quæ propter generis amplitudinẽ, & uirtutis suæ meritum posset audiri, posset tamen contendi, si ad uerborum iniuriam tenderet. Fuit ergo temperata dictio necessaria, ut factum est: difficile quippe est à bono & securitate uitæ transduci quenqnam, ut euidentem subeat mortem. At his uisum est facile persuaderi posse, cùm iam, licet dubij, in certamẽ animum duxissent. Huic loco consentit Terentiana sentẽtia, qua dictum est: Dum in dubio est animus, paulo mométo huc uel illuc impellitur. Habuit ergo hanc occasionem Iuturna conuersa in Camertis formam, ut primùm se insereret medijs. qui enim in medio agmine loquitur, facile potest à circunfusis audiri, cùm medio uicini sint omnes. Incipit igitur sic, Non pudet: hoc arguentis est. Quod uerò addidit O, hortantis. Quòd tertiò dixit Rutuli, animantis affectũ, et indicium laudatis impleuit. Et turpe, inquit, & perniciosum nobis est ô Rutuli unum pugnare in multos: aliena autem ope defendi, tanti ac talis pudoris nõ fereda iactura. Stultitia uerò singularis in unius animo potius, q̃ in multorũ, spem collocari uincẽdi. Subire autẽ tale fœderis factũ, ut cum nota uiuendũ sit, si ualuerimꝰ uincere: aut seruiendũ sit perpetuò, si fuerimus superati: ego ciues probare non possum. Quo enim ore, uel qua mente, quá'ue infami patientia sedeã, in alieno certamine spectans periculũ meũ? Faciant hæc, qui sibi adesse non possunt. Faciant impares numero, aut uirtute dissimiles. Quid quærimus aliena ope defendi, quum id quod ex illius speramus auxilio, facilius posit proprijs laboribus prouenire? Considerate qui sitis, & quale Rutulorum nomen, & facta quanta ubiq; prædicatione laudentur. Nihil interea è diuerso existit, quod aliquem incutiat metum, non numero præcedit hostis, aut robore: quidquid opinio formidolosum sparserat, præsto est, & subiectum oculis nostris: tum, quod habet pars utraq; substantiæ, prodidit campus, quod contra fidem rerum onerauerat fama terroribus. Troiani adsunt, uidentur Arcades, in conspectu sunt quos fatales appellant: & hoc est totum, quod infensa Hetruria in Turnum potuit. Proinde si regis exemplo singulare placuerit A subire certamen, non erit qui nobis omnibus pugnaturus occurrat. nec me arbitremini utilitatem Turni commodumq; tractare. Felix ille est, & habet etiam in ipsis aduersis positam laudem, perueniet ad deorum consortium, qui dijs testibus pugnaturus est. Ille quidem ad superos, quorũ se deuouet aris Succedet fama, uiuusq; per ora feretur. Nos patria amissa dominis parere superbis Cogemur, qui nunc lenti consedimus aruis.] Erit illius per omne æuum magnificum nomen, cumq; illius corpus uiuendi finis extinxerit, fama tamen manebit incolumis: nos uerò sequitur proditio, regis crimen, & grauissima seruiendi conditio: cumq; ipsa seruitus intoleranda per se sit, considerate qualis ingruat, quæ proficiscitur à plurimis, & imponitur insuetis, imponitur indignis. Quis dominos feret, quos uictoria dederit superbos, iratos, offensos? Quod moderamen poterit sperari seruitij? quales'ue ipsi futuri sint, quos secundarum rerum elatura superbia est, & post inimicitiarum uires secuta dominationis autoritas? Non iam exigentur iusta de seruis obsequia, sed de addictis hostibus pœnæ. Mori potius ciues placeat, q̃ B
seruire uictori. Patria, inquit, amissa: hoc est, perdita libertate. Liber enim habet patriam, quam non habet seruus, usqueadeo ut qui plenam sumpserit à domino libertatem, ciuitatem Romanam dicitur consecutus. Talibus incensa est iuuenum sententia dictis.] Quia iuuenes fuerant, hoc est fortes, facile quasi quodam flatu exhortationis incensi sunt. Iam magis atq; magis.] Magis, inquit: et hoc idem duplicauit, quia uolẽtis cohortatio impulerat. Serpitq; per agmina murmur.] Et paulatim procedebat in singulos inutile fœderis murmur, atq; in uniuersa agmina uadendo crescebat. Ipsi Laurentes mutati, ipsiq; Latini.] Laurentes possemus accipere ipsos, qui in ciuitate morabantur: Latinos uerò, qui confluxerant ab illis locis. Ipsi igitur qui dixerant, Scilicet ut Turno contingat regia coniunx, Nos animæ uiles, inhumata, infletaq; turba Sterneremur campis. etiam tu, si qua tibi uis, Si patrij quid Martis habes, illum aspice contra Qui uocat. Ipsi mutati sunt in eam sententiam, quam præmiserant. Qui sibi iam requiem pugnæ rebusq; salutẽ Sperabant, nunc arma uolunt, fœdusq; precantur Infectum, C
& Turni sortem miserantur iniquam.] In tantum mutati sunt, qui iam sperabant otium & plenam requiem: qui iam salutis ac rerum fiducia tenerentur, arma cuperent, recusarent fœdus, & miseratione Turni plenissima tenerentur.

Dat signum cœlo, quo non præsentius ullum
Turbauit mentes Italas, monstroq; fefellit.
Nanq; uolans rubra fuluus Iouis ales in æthra
Littoreas agitabat aues, turbamq; sonantem
Agminis aligeri, subitò cùm lapsus ad undas
Cygnũ excellentẽ pedibus rapit improbus uncis.
Arrexêre animos Itali. cunctæq; uolucres
Conuertunt clamore fugam, (mirabile uisu)
Aetheraq; obscurant pennis, hostemq; per auras
Facta nube premunt, donec ui uictus, & ipso
Pondere defecit, prædamq; ex unguibus ales
Proiecit fluuio, penitusq; in nubila fugit.
Tum uerò augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntq; manus, primusq; Tolumniꝰ augur:
Hoc erat, hoc uotis, inquit, quod sæpe petiui.

SER. Præsentius.] efficacius. & alibi, Nec tam præsentes alibi cognoscere diuos. Monstroq; fefellit.] Bene Fefellit: nanq; hoc augurium nec oblatiuum est, nec imperatiuũ: sed immissum factione Iuturnæ, quod carere fide indicat sedes negata. nam ubicunq; firmum introducit augurium, dat ei firmissimam sedem: ut, Ipsa sub ora uiri cœlo uenêre uolantes. Itẽ Et uiridi sedẽre solo. Itẽ, Ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix. In hoc autem augurio liberatum cygnum cecidisse in aquam dicit, quam instabilem esse manifestum est. Littoreas agitabat aues.] palustres: nã Littus dicitur omnis terra aquis uicina: ut, Viridiq; in littore conspicitur sus. Excellentem.] magnũ: sicut in exercitu magnus est Turnus. Conuertunt

Accipio, agnoscoq; Deos: me me duce ferrum
Corripite ô Rutuli, quos improbus aduena bello

A tunt clamore fugam.] Redeunt cum clamore, sicut in exercitu solet. Augurium salutant.] uenerantur. & propriè: nam salutari dicimus Deos. Terentius, At ego hinc Deos salutatum domum ire pergam. & Plautus in Curculione, Quis est qui operto capite salutat Æsculapium? Expediunt'que manus.] Se dimicare uelle significant: hæc enim est consensio militaris. Lucanus, Elatasq; alte quæcunq; ad bella uocaret Promisere manus. Quod sæpe petiui.] Quasi imperatiuum hoc augurium uult uideri. Accipio, agnoscoq; Deos.] Modò quasi de oblatiuo loquitur: nam in oblatiuis augurijs in potestate uidentis est, utrum id ad se pertinere uelit, an refutet & abominetur. Ergo nunc augurium dicit se libenter amplecti, & agnoscere circa se fauorem Deorum. Quos improbus aduena.] Interpretatur auguriũ, et cõfirmat ad præsens negotiũ pertinere.

POM. Sabi. Turbamq; sonantem.] aues bene sonantes, id est cantantes, uocantur cycni, qui sunt aues palustres. Tum uerò augurium.] tale augurium cum uenit, et præda cadit B in aquam, malum portẽdit indigenis. Tolumnus aruspex, per alitem Iouis accipit Æneam, & per cycnos Rutulos.

AR. ect. Quo nõ præstantius ullum.] Antiqui aliquot lib. Præsentius legunt. Mirabile uisu.] Antiqui aliquot lib. Miserabile legunt. Pondere defecit.] In antiquis libris Deficeret habetur. Corripite ô Rutuli.] In Romano libro legere est O` miseri, non O` Rutuli.

DON. His aliud maius Iuturna adiungit, et alto Dat signum cœlo, quo nõ præstantius ullum Turbauit mentes Italas, monstroq; fefellit.] His, hoc est, illis quæ superius locuta est, uel q[illegible]loquendo cõmouerat, præstantius adiungit, & monstrum tam magnum, & ita ad causam præsentis temporis cõpositum, ut omnium fefellerit sensus. Namq; uolans rubra fuluus Iouis ales, in æthra Littoreas agitabat aues, turbamq; sonantem Agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas Cygnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.] Inuentum artificiose compositum, primò ut alitem masculum immitteret: si enim fœmina esset, non tangeret Æneæ personã. deinde ait, Iouis ales, ut turbandum fœdus nec perficiendũ esse, etiam Iupiter uideretur C ostendere. Agitabat ille littoreas aues, innoxias scilicet, nec importunas cuiquam. Rubra in æthra. cœlo mundo, sereno: Aurora enim tunc uigore integro splendet, cùm nulla nube fuscatur. Dedit ei auium multitudinem, quæ significaret exercitum: dehinc Ad undas lapsum dixit, maioremq; cygnum pedibus sustulisse, ut inter minores personas aliqua potior putaretur. Hunc, ait, cygnum subito uncis pedibus rapuit. Ecce in ipso etiam monstro, Æneæ persona potior inuenitur: nam nihil est hoc genere alitis fortius, utpote quod erigitur corporis forma, & rostro unguibusq; armatum est, perindeq; quicquid tenuerit, laniet. Dehinc quia pertinet ad Iouem, tutum est semper: nec alicui periculo subiacet. Exercitus ipse iners, imbellis, per littoreas aues ostẽdebatur: nam nihil est illis importunius ad prædam, cygno quoq; ineptius nihil, qui tam facile potuit capi, quando cum cæteris auibus uolare non ualuit. Deinde potuit teneri unguibus, quod ipsum sine sanguine uulneribusq; non fuit. Arrexêre animos Itali.] Quum essent ex omine publico tractatu suspensi, cõuerterunt in aues intentionem suam, ne quid pro suis partibus in illa expectatione colligerent. Cunctæq; uolucres Conuertunt clamore fugam, mirabile uisu, Ætheraq; obscurant pennis, hostemq; per auras Facta nube premũt, donec ui uictus, et ipso Pondere defecit, prædamq; ex unguibus ales Proiecit fluuio, penitusq; in nubila fugit.] Hæc pars aliquid potuit significare pro Turno: nam uolucres cunctæ densatæ in caterua atq; instãtius persecutæ, raptorem adegerunt remittere unguib. prædã, quod ille fecit pondere superatus, & impreßione persequentiũ. Perdito aũt pondere fugit in nubila: hoc est, eò unde uenerat, remeauit. Tum uerò auguriũ Rutuli clamore salutãt, Expediuntq; manus.] Tantũ illud auguriũ dubitãtes hortatũ est, armauitq; in præliũ, ut omnes una uoce quasi felix signũ futuri exitus salutarẽt, armarẽt manus, & bellũ, quod dudum abiecerãt, quærerẽt. Primusq; Tolumnius augur. Hoc erat, hoc uotis, inquit, quod sæpe petiui. Accipio, agnoscoq; deos.] Non soli falsi sunt alij, ecce iuit in errorẽ & ipse, qui auguriorũ scientiã profitebatur. Quod petiui, inquit, accipio fauentibus dijs, quos per uotorum obsequia, & ritus sacrorum in meas partes adduxi. Me me, duplicando, hortandi cumulauit affectum. Me me duce ferrum Corripite ô miseri.] Hoc est, me primo ferrũ corripiente, etiam uos manus armate miseri, hoc est, dolendi. Incipit iam exponere errores potius augurij, quàm ueritatẽ, ut hoc genere cõfirmaret animos uulgi. Quos improbus aduena bello Territat, inualidas ut aues, & littora uestra Vi populat, petit ille fugam, penitusq; profundo Vela dabit: uos unanimi densate cateruas, Et regem uobis pugna defendite raptum.] Quemadmodum uidistis improbitate unius alitis, cæteras innoxias agitari: atq; ut illæ affuerunt potiori omnes, & eum eripuerunt uniuersæ unanimes: ita & uos congregati fugate hostem, & regem uestrũ eripite manibus inimici. Fugiat ille, & altum nauigium petat: nobis sufficiat nostrum liberasse captiuũ.

Territat inualidas ut aues, & littora nostra
Vi populat. petet ille fugam, penitusq; profundo
Vela dabit. uos unanimi densate cateruas,
Et regem uobis pugna defendite raptum.
Dixit, & aduersos telum contorsit in hostes.
Procurrens sonitum dat stridula cornus, & auras
Certa secat. simul hoc simul ingens clamor, et om
Turbati cunei, calefactaq; corda tumultu. (nes
Hasta uolans, ut forte nouem pulcherrima fratrũ
Corpora constiterant contrà, quos fida crearat
Vna tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gilippo:
Horum unum ad medium, teritur quà sutilis aluo
Balteus, & laterum iuncturas fibula mordet:

SER. Littora nostra.] Bona iteratio: nã suprà ait, Littoreas agita[illegible]aues. Vi populat.] Antiquè: nã ueteres et Populo & populor dicebant, nunc tantum Populor dicimus, illud penit⁹ de usu receßit. Penitusq; profundo Vela dabit.] Vt suprà de aquila, Penitusq; in nubila fugit. Densate cateruas.] Sicut Cygni hostem per auras facta nube premunt. Et aduersos telum contorsit in hostes.] Hoc loco ab Homeri receßit œconomia: ille enim inducit Mineruam persuadentem Pandaro, ut iacto in Menelaum telo fœdera dißipet, ἀγχοῦ δ' ἱσταμένη ἔπεα πτερόεντα προσηύδα, ἦ ῥά νύ μοί τι πίθοιο λυκάονος υἱὲ δαΐφρον τλαίης κὲν μενελάῳ

Egregium forma iuuenem,& fulgentibus armis
Transadigit costas,fuluaq; extendit arena.
At fratres animosa phalanx accensaq; luctu,
Pars gladios stringūt manibus,pars missile ferrū
Corripiunt,cæciq; ruunt:quos agmina contrà
Procurrunt Laurentū.hinc densi rursus inundant
Troës Agilliniq;,& pictis Arcades armis.
Sic omneis amor unus habet decernere ferro.
Diripuêre aras,it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber,
Craterasq; focosq; ferunt.fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto fœdere Diuos.
Infrenant alij currus,aut corpora saltu
Subijciunt in equos,& strictis ensibus adsunt.
Messapus regem,regisq; insigne gerentem

ὅτι προϊέμεν ταχινὸν ἰὸν, πᾶσι δ' ἦν ἐν Τρώεσσι χάριν καὶ κῦδος ἄροιο, ἐκ πάντων δὲ μάλιστα ἀλεξάνδρῳ βασιλῆϊ. Hîc uerò ipsum augurē telum sponte torsisse, et occidisse unum de nouē fratrib9.quod pertinet ad œconomiam:necesse enim erat,ut fratres ex unius morte commoti bellum mouerent.Si enim uilis aliquis interiret,poterat eius mors ob fœderis religionem fortè contemni. Sonitum dat.] Id est,facit:ut suprà,Tu das epulis accŭbere Diuûm.& Pl.in Aulul. Emortuū ego me mauelim leto malo,Quàm nō ego illi dem hodie insidias seni. Certa.] Id est,Ineuitabilis:unde Incerta est infirma & uitabilis. Hasta uolans.] Minus est nanq;. Horū unū.] Ordo est,Transadigit unum costas. & figuratè dicit Vnum pro unus. Teritur qua sutilis aluo Baltheus.] Rem physicam dixit: omnia enim quibus utimur non nos terunt,sed ea nos terimus, ut annulum, uestem. Animosa phalanx.] quasi phalanx, id est legio. Cæci.] salutis improuidi. Inundant.] more undæ fluunt. Sic omneis amor unus habet.] Sic,id est,dum paulatim suis inuicem subueniāt: omnes enim in bellum coacti sunt.sic Sallustius. Diripuêre aras.] deiecerunt, dissipauerunt. Ferreus imber.] Permansit in translatione,quia dixerat:Tempestas telorum. Ferunt.] auferunt:nam ἀφαίρεσις est,ut Temnere pro contemnere. Pulsatos Diuos.] uiolatos, læsos fractis fœderibus. Infrenant alij currus.] Id est, equos:sic alibi,Neq; audit currus habenas. Subijciunt in equos.] super equos iaciunt. sed propriè non est locutus,magisq; contrariè: nam Subijcere est subter aliquid iacere. Regisq; insigne gerentem.] Id est,diadema habentem.

POM. Sab. Telum contorsit.] iacta hasta Tolumnus turbauit fœdera. Nouem fratrum.] interemit unum ex nouem fratribus.

VAR. Lect. Et littora uestra.] Sunt aliquot antiqui libri,ubi Nostra legatur. Densate cateruas.] In Romano libro Densete legitur. Telum contorsit in hostes.] In antiquis libris Coniecit habetur. Fuluaq; extendit arena.] In Romano libro,et aliquot alijs legitur, Effundit arena.

DON. Dixit,& aduersos telum contorsit in hostes Procurrens.] Primus enim ejicere telum debuit, qui dixit: Me me duce corripite ferrum ô miseri. Sonitum dat stridula cornus.] Sine stridore enim telum uolare per aera nō potuit. Et auras Certa secat.] Hoc est, sic uolabat, ut percuteret quenquam. Simul hoc,simul ingens clamor, & omnes Turbati cunei, calefactaq; corda tumultu.] Mox ut ille hoc fecit, secuti cæteri, ueluti periti hominis factum,omnes turbati sunt, & caluerunt ardore bellandi. Hasta uolans.] Illa scilicet quam miserat auguris manus. Vt fortè nouem pulcherrima fratrum Corpora constiterant contrà, quos fida crearat Vna tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gilippo.] Ex una atq; eadem matre,perindeq; sibi inuicem chari, utpote qui ijsdem essent parentibus geniti,Stabant,inquit,congesti.Dicta est causa,unde sibi inuicem chari, in qua laudatur castitas matris, quæ fidem seruans marito hos peperit. Horum unum ad mediū, teritur quā sutilis aluo Balteus,& laterum iuncturas fibula mordet,Egregium iuuenem,& fulgentibus armis Transadigit costas,fuluaq; extendit arena.] Horum, inquit,unum percussit,hasta directa nō in unum, sed in nouē:ueniens enim in plurimos frustrari nō potuit.Addit ad occisi meritum, quòd egregius fuit: hoc est procerus, & pulcher, & speciosè armatus. Designauit etiam locum,in quo ictus occubuit, letalem scilicet:ne si esset uulnerati leuior causa, non tanto dolore moueret animos fratrum. Illic, inquit, uenientem ictū excipit,ubi conuenienti à baltei capite mordacis fibulæ iunctura concordat.Ne hoc ipsum remaneret incertum, addit Transadigit costas,ut ostenderet latus eius fuisse transfossum. At fratres animosa phalanx,accensaq; luctu.] Et animū habebant ad ultionem pronum, & germanitas cogebat & luctus,ut congruè mouerentur, eo uel maximè, quia tam plurimi fuerunt,ut in illorum numero facies exercitus appareret. Ecce describuntur ardentes ex luctu: & quòd illorum numerus copiosus esset, dicitur quæ fecerint diuersi. Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum Corripiunt,cæciq; ruunt.] Quū soli octo essent, sic descripti sunt,quasi latioris numeri: dixit enim Pars gladios rapuit,pars missilibus telis manus armauit, addes in bellum sine respectu discriminis sui. Quos agmina contrà Procurrunt Laurentum, hinc densi rursus inundant Troes,Agilliniq;, & pictis Arcades armis:Sic omnes amor unus habet decernere ferro.] Factum est per Iuturnam,quòd Iuno mandauerat: nam & bellum conflatū est,& fœdus excussum,in tantùm ut una omnes pugnandi sententia tenuisset, & toto amore quæreretur, quod constabat esse contrarium: omnis enim pugna sine sanguine ipsius uictoris non potest explicari. Decernere autem ferro, quid est,nisi apertum subire discrimen? Diripuêre aras.] Cæcati furore certandi diripiebant aras,non considerantes in ipsa dissipatione deos magis offendi,quàm gramina quibus fuerant instructæ.non enim ipsarum consecratio cucurrerat iurantibus Æneæ et Latino,ministratis autem per sacerdotes ritè solennibus. It toto turbida cœlo Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber.] Volabant tela stridentia in tempestatis modū,et imbrium morem. Craterasq; focosq; ferunt.] Auferebant quæ dudum necessaria sacris attulerāt. Fugit ipse Latinus Pulsatos referens infecto fœdere diuos.] Latinus uerò religiosus & grauis, fugiebat ad tuta referens deos pulsatos,ne deteriora paterentur:nulla interea fœderis pactione perfecta.Potest intelligi Pulsatos, quum aræ diriperentur: potest intelligi Pulsatos in eo,quòd prolati ad confirmationem fœderis contempti sunt. Infrenant alij currus,aut corpora saltu Subijciunt in equos,& strictis ensibus adsunt.] Quia spes fœderis multos ab armorum cura dissoluerat,alio rerum exitu excitati, alij infrenabant

A nabant currus, alij saltu in equos facto expeditiores ade- rant, eductis gladijs & paratis ad necem. *Messapus re- gem, regisq; insigne gerentem Tyrrhenum Auleſten aui- dus confundere fœdus, Aduerso proterret equo.*] Messa- pus Aulesten regem Tyrrhenum, habētem regis insignia equo obuius proterrebat. Cupiebat enim firmari fœde- ra, quæ fuerunt confusa. *Ruit ille recedens, Et miser op positis à tergo inuoluitur aris In caput, inq; humeros.*] Quum retrorsum Aulestes cederet Messapo proterrente, non se auertens ne terga hosti nudaret, deceptus est ara- rum obiectu non uiso: illic quippe in caput inq; humeros inuolutus concidit. *Ac feruidus aduolat hasta Messa- pus.*] Festinandum enim fuit, ut ille sese colligeret, et tan ti casus periret occasio. *Teloq; orantem multa trabali, Desuper altus equo grauiter ferit.*] Multa orantem tra- bali telo grauiter percussit. Trabale, telū est forte ut sunt trabes: quomodo autē grauiter ferierit, ipse Poeta descri- psit: Graue, inquit, & forte satis habuit telum, quod faci- lè potuit dimitti cum pondere, quia ex summo descendit, quum ille equo portaretur. *Atq; ita fatur.*] Qui enim infestus uenerat, & habuit fortunæ suffragium, gratu- lationis suæ uocem misit, quòd insultaret exanimi. *Hoc habet.*] Hoc est, benè se habet res. *Hæc me- lior, magnis data uictima diuis.*] Nunquid interrupti sunt actus nostri? sacrificandum numinibus fuit meliore uictima, uota persoluimus. Cum ioco meliorem ui- ctimam dixit, quia in aram cecidit; & illic occisus est.

Tyrrhenum Aulesten, auidus confundere fœdus,
Aduerso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis à tergo uoluitur aris
In caput, inq; humeros: at feruidus aduolat hasta
Messapus, teloq; orantem multa trabali
Desuper altus equo grauiter ferit, atq; ita fatur:
Hoc habet, hęc melior magnis data uictima Diuis.
Concurrunt Itali, spoliantq; calentia membra.
Obuius ambustum torrem Chorinæus ab ara
Corripit, & uenienti Ebuso plagamq; ferenti
Occupat os flammis: illi ingens barba reluxit,
Nidoremq; ambusta dedit: super ipse secutus
Cæsariem læua turbati corripit hostis,
Impressóq; genu nitens terræ applicat ipsum.
Sic rigido latus ense ferit Podalirius Alsum
Pastorem, primaq; acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet: ille securi
Aduersi frontem mediam, mentumq; reducta
Disijcit, & sparso latè rigat arma cerebro.
Olli dura quies oculos, & ferreus urget
Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem,
Nudato capite, atq; suos clamore uocabat:
Quò ruitis? quæ'ue ista repens discordia surgit?
O cohibete iras, ictum iam fœdus, & omnes
Compositæ leges. mihi ius concurrere soli:
Me finite, atq; auferte metus. ego fœdera faxo
Firma manu, Turnum iam debent hæc mihi sacra.
Has inter uoces, media inter talia uerba,
Ecce uiro stridens alis allapsa sagitta est,
Incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta,
Quis tantam Rutulis laudem, casus'ue, Deus'ue
Attulerit, pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Aeneæ iactauit uulnere quisquam.
Turnus ut Aeneam cedentem ex agmine uidit,
Turbatosq; duces, subita spe feruidus ardet,
Poscit equos, atq; arma simul, saltuq; superbus
Emicat in currum, & manibus molitur habenas.
Multa uirûm uolitans dat fortia corpora leto,
Semineces uoluit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineo Mauors clypeo increpat, atq; furentes
Bella mouens immittit equos: illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrūq; uolāt, gemit ultima pulsu
Thraca pedum, circumq; atræ formidinis ora,
Iræq; insidiæq; dei comitatus aguntur.

SER. *Auidus cōfundere fœdus.*] Legitur & Auidum, sed melius Auidus, quia Messapus Turno fauebat, qui erat impar ad B singulare certamen. *Altus equo.*] Equi magnitudinem latenter ostendit. *Hoc habet.*] Hoc est, letali percussus est uulnere. Terent. Certè captus est, habet. sanè σαρκασμὸς est de loci qualitate inuentus: nam quia super aras cecidit, ait: Hæc mel[illegible] magnis data uictima Diuis. *Torrem.*] Erit nominatiuus hic torris, et ita nunc dicimus: nam illud Ennij & Pacuuij penitus de usu recessit, ut hic torrus, huius torri dicamus. *Nidorem.*] Modò putorem. C *Ferreus somnus.*] Hom. χάλκεος ὕπνος. *Nudato cap.*] Scilicet ut posset agnosci. Sanè quæritur quem ad modum Nudato dixerit, cùm suprà eum nusquam induxerit capite tecto: nam Nudatum est, quicquid fuit antea coopertum: Nudū uerò dicitur, quod tectū antea non fuerat. Ergo aut nudato pro nudo [illegible]cipiamus, ut pro nomine participium: aut dicamus, tectum eum habuisse caput cùm descendit ad campū: nam legimus, Sidereo flagrans clypeo & cœlestibus armis. *Suos clamore uoc.*] Vtrunq; exercitum iam suum uocabat, ut talis ei fuerit clamor. Cur in uos inuicem ruitis mei? *Repens.*] Aut subitò, ut sit aduerbium, id est repentè: ut, Sole recēs orto, pro recenter. aut Repens discordia, pro repentina. *Faxo.*] faciam. *Incertum qua pulsa manu.*] Hoc loco adhuc quidem quasi dubitat: tamē ab Iuturna intelligimus immissum quendam, qui uulneraret Æneā. Quod autem paulo pòst Iuno dictura est de Iuturna: Nō ut tela tamen non ut contenderet arcum: minimè mirandum. nam scimus unicuiq; imputari, quod alter in eius gratiam fecerit. sicut est, Et potes in totidem classes conuertere Nymphas. Æneam autem ab homine uulneratum indicat Iuppiter paulo pòst dicens: Mortali decuit uiolari uulnere Diuûm. *Molitur.*] regit, & est ἀκυρολογία: nam propriè Molitur, est parat. *Hebri.*] fluuij Thraciæ. *Sanguineus Mauors.*] gaudens sanguine, αἱμοχαρὴς. *Clypeo increpat.*] Sonat. alibi arguit: ut, Increpat ultrò Cunctantes socios. *Vltima.*] Hoc est, tota: si enim gemit ultima, omnis sine dubio. *Miserabile cæsis.*] miserabiliter, nomen pro aduerbio. *Ipse nutrierat.*] Solent enim plerunque filios alijs dare nutriēdos parentes: unde Persius, Cùm sapimus patruos. *Ausus Pe-*

Talis equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantes sudore quatit (miserabile) cæsis
Hostibus insultans, spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaq; cruor calcatus arena.
Iamq; neci Sthenelūq; dedit, Thamarimq;, Polūq;
Hūc cōgressus, & hūc, illū eminus: eminus ambos
Imbrasidas Glaucū atq; Ladē, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusq; ornauerat armis,
Vel conferre manū, uel equo præuertere uentos.
Parte alia media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis,
Nomine auū referens, animo manibusq; parentē.
Qui quondā castra ut Danaûm speculator adiret,
Ausus Pelidæ precium sibi poscere currus.
Illum Tydides alio pro talibus ausis

lidæ precem sibi, &c.] *Difficilis* ὑπαλλαγή: *nam hoc uult dicere, qui ut Achillis equos posset accipere, ire ausus est ad castra Græcorū: ordo enim non procedit, Qui ut iret, ausus est petere.*

POM. Sab. *Torrem.*] *antiqui dicebant hic torrus, postea hic torris.* *Nudato capite.*] *sine galea, ut dignosceretur: quia mixti erant Troiani cum Rutulis.* *Gloria facti.*] *scilicet quis fuerit qui tam magnam gloriam habuisset, ignoratur: scilicet quis uulnerauerit Æneam.* *Formidinis.*] *Formido, ira, insidiæ comitantur Martem: ideo ait, comitatus dei.* *Eumedes.*] *uocabatur* Eumedes, *ut auus. & filius erat* Dolonis. *lege* Homerum *in Iliade.* Diomedes *interemit* Dolonem, *sperantem equos* Achillis.

VAR. Lect. *Mentumq; reducta Dissicit.*] In Romano libro, *Discidit legitur. Sed in* Oblongo, *Dissidit habetur.* *Clauduntur lumina noctem.*] *Antiqui libri, Mortem habent.* *Quæ'ue ista repens.*] In libris aliquot antiquis, *Quóue legitur. Sunt etiam in quibus nō* Repens *sed* Recens *habeatur.* *Me sinite, atq; auferte metus.*] In libris aliquot antiquis legere est, *Me sinite auferte metus, sine Atq;.* *Casus'ue, deus'ue.*] *Antiqua exemplaria legunt, Casus'ne deus'ne.* *Proterit, aut raptus.*] Donatus An legit. *Sanguineus* Mauors *clypeo increpat.*] In Romano libro *Intonat habetur.* *Atræ formidinis ora.*] In Romano libro *Atra quippe ora legitur.* *Thamyrinq;.*] Et *Thamarim, & Thamarum, et Thamyrum, in diuersis libris legitur. Quinetiam Taurum in aliquot habetur.* *Eminus ambos.*] *Est & Ambo.* *Imbrasidas, Glaucum, atque Laden.*] Oblongus liber *Hymbrasidas, et Hymbrasus habet pery, & Hyaden, non Laden.* In aliquot alijs, *Caden legitur.* In Romano *Embrasidas, & Embrasus.* *Vel equo præuertere uentos.*] In ueteribus aliquot exemplaribus, *Equis habetur.* *Media Eumenides in prælia fertur.*] *In libris plerisq; ueterib. Eumenides legitur.* *Sibi poscere currum.*] *Alibi legitur* Currus.

DON. *Concurrunt* Itali, *spoliantq; calentia membra.*] *Auiditatem hic* Italorum *expressit, & nobilem auaritiā, qui antè ad detrahenda spolia conuolassent, quàm funus obruissent occisi.* *Obuius ambustum torrē Chorineus ab ara Corripit, & uenienti* Ebuso, *plagamq; ferenti Occupat os flammis.*] *Corineus Ebuso iam obuiam uenienti, plagamq; ferenti obuius factus, quū se aduerteret in manus hostis perniciosè incidisse, rapuit ex ara fustem ardentem, eumq; ori uenientis obiecit.* *Illi ingens barba reluxit,* Nidoremq; *ambusta dedit.*] *Duæ fuerunt occasiones: una ignis sumpti ex ara, altera quòd occurit facies, quæ barbæ fomite exceptum nutriret incendium.* *Super ipse secutus Cæsariem læua turbati corripit hostis, Impressoq; genu nitens, terræ applicat ipsum, Sic rigido latus ense ferit.*] *Posteaquam flamma turbauit hominem, eiq; eripuit aspectum, aduolauit ille, implicuitq; eius comas læua, & nitens genu superatum ad terram usq; perduxit, impressitq; lateri eius rigidum gladium, hoc est sa-*

tis acutum. *Podalirius* A *Alsum Pastorē, primaq; acie per tela tuentē Ense sequens nudo superimminet, ille securi Aduersi mediā frontē mentumq; reducta Discidit, et sparso latè rigat arma cruore.*] *Podalirius, dum Alsum pastorem sequitur, propterea quòd ausus esset in prima acie uersari, ille ex aduerso ueniēs inimici sui mediam frontem securi percussit tanto pondere, ut usque ad mentum eius distenderet: quod ipsum factum est arte ferientis qui post inflictam cædem reduxit dexteram. Veniens enim securis intulit plagam, & reducta geminauit quod fecerat. Post tantam autem uim consecutus sanguis cæsi arma perfudit.* *Olli dura quies oculos, & ferreus urget* Somnus, *in æternam clauduntur lumina noctem.*] B *Est enim quies alia non dura, & non ferreus somnus, & nox non æterna, quibus qui utuntur ad tempus, incolumē retinent uitam.* *At pius Æneas dextram tendebat inermem Nudato capite, atq; suos clamore uocabat.*] *Quū illi hæc non sine sacrilegij crimine gererent,* Troianæ *uerò partes resistendi studio ducerentur, emersit idem ipse Æneas pius, id est deorum cultor, nudo capite, atq; inermi dextra, ut cognosceretur à suis: aut ne ipse quoq; reatus particeps esset, si fuisset armat9. Locut9 [illegible] aūt ad suos clamore magno, ne secuti hostiū desperationē, ipsi quoq; sacrilegij sceleribus implicarētur.* *Quò ruitis?*] *Aliud est ire, aut tendere, aliud ruere.* Ruere, *est inconsultè aliquid aggredi: cadentis enim more decipitur. non enim quomodo uult cadit, qui ruit.* Dicitur *enim casus uiolentia, non propria uoluntate.* *Quæ'ue ista repens discordia surgit?*] Vel *quò uos trahit surgens repentina discordia, & incautos decipit in perniciem uestram perniciosè serpendo? Multa subiacebant, quæ post dici potuerunt, sed tempus non fuit ut in superfluis moraretur.* Reuocari *enim à* C *scelerib. debuerāt, quos sacrilegij cōsiderabat effectos esse participes. Cæterum dicere potuit, ô ciues, ô socij, aut ô miseri uel incōsiderati: & alia, aut bona aut iniuriosa. Dixit ergo ô tantūmodo: & ne uagaretur longius, ad ipsam rē, quæ necessario fuerat dicenda, peruenit.* *O' cohibete iras, ictum iam fœdus, & omnes* Compositæ *leges: mihi ius concurrere soli, Me sinite, atq; auferte metus: ego fœdera faxo* Firma *manu,* Turnum *debent hæc iam mihi sacra.*] Perfectum, *inquit, iusiurandum est & impletum, leges dictæ pacis & belli, quibus solus ipse obnoxius teneor, me solum fœdera nexuerunt, me pugnare permittite, nec ullus uos exagitet metus, uirtute mea firmabuntur gesta, quæ sacrilegorum temeritate sunt.* Læsa *sacra necesse est* Turni *supplicijs expiari.* Quanta *in duobus diuersitas? in* Turno *metus, in* Ænea *constantia. in* Turno *diffidentia, in* Ænea *eminens uirtus, & procul exclusa formido.* Postremò, *quæ* Turnus *horrescit ac timet,* Æneas *exoptat & securus amplectitur.* *Has inter uoces, media inter talia uerba,* Ecce *uiro, stridens alis, allapsa sagitta est,* Incertum *qua pulsa manu, quo turbine adacta,* Quis *tantam* Rutulis *laudem, casus'ne deus'ne* Attulerit.

pressa

A *pressa est insignis gloria facti, Nec sese Æneæ iactauit uulnere quisquā.*] Prope aderat, ut impleretur Iunonis dictum: *supra enim ait,* Forsan miseros meliora sequentur. *Ecce ictus erat Æneas non cuiuspiam uirtute, sed casu: nam dum à certamine reuocat suos, dum nudo capite atque inermi dextra loquitur, incertum, cuius captatus insidijs sagitta percussus est. huius autē latere author maluit, quàm sese de tanti herois aduerso iactare.* Turnus, *ut Æneā cedentem ex agmine uidit,* Turbatosq; duces.] *Vidit, non semel accipiendum est, ut sit:* Vidit Æneam cedentem, uidit turbatos duces. *Compendiosa narratio, in qua etiam non dicta possunt intelligi: nō enim descripsit Æneam cedentē ex agmine, aut duces turbatos, sed quasi iam dixisset, sic* Turnum *asseruit hæc uidisse.* Subita spe feruidus ardet, Poscit equos, atq; arma simul, saltuq; superbus.] *Huius mali occasione arrepta Turnus audere cœpit, ut uulnerato insisteret, qui congredi antè non audebat. Poscere igitur equos cœpit atq; arma, & exultantium more quasi superior esset effectus, gratulabatur de hostis aduerso.* Emicat in currum, & manibus molitur

B *habenas.*] Emicat in currum: *hoc est, dum se iactat, transcendit in currum luxurians, & habenas equorum temperabat manibus suis, suscepto rectoris officio.* Multa uirûm uolitans dat fortia corpora leto, Semineces uoluit multos, aut agmina curru Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.] *Existimans* Turnus *letali uulnere Æneam esse percussum, ingenti lætitia ferebatur, usq; adeo ut in aliorum necem iam iret, quasi de confecto potiore securus: multos interea fortes uiros strauerat, multos diminuebat semineces, proterebat alios curru, equorū scilicet pe[illegible] & rotarum impulsu, nonnullis quum fugerent, hastas ingerebat. An suas raptas hastas ingesserit hostibus, an hostibus raptas, id est sublatas, incertū est: melius est tamen, ut suas rapuisse, & hostibus ingeßisse uideatur.* Qualis apud gelidi quum flumina concitus Hebri Sanguineus Mauors clypeo increpat, atq; furentes Bella mouens immittit equos: illi æquore aperto Ante notos zephyrumq; uolant: gemit ultima pulsu Thraca pedum, circumq; atræ formidinis ora, Iræq; insidiæq;, dei comitatus, aguntur.] *Quemadmodum, inquit, solet* Mars *sanguineus, non ipse sanguineus, sed per quem sanguis ef-*

C *funditur: omnis enim pugna sine sanguine esse nō potest. Apud* Hebri, *inquit,* flumina. *Ipse fluuius* Heber *dicitur, et dixit* Hebri flumina *ut illū appareat per multa ora effundi.* Clypeo increpat: *strepit enim scutū, quū fortè pugnatur, quia cōcussum sonat. uel quemadmodū equos furentes* Mars *dimittit per campum: illi uerò accepta potestate cursu præueniunt uentos.* Terra autem pulsata crebris ungularū ictibus gemit, & ultimā pulsu pedum Thracia contremiscit, & illic sine metu atq; ira nihil est, ac sine insidijs nihil. Talis equos alacer media inter prælia Turnus Fumantes sudore quatit.] *Sic &* Turnus *agebat equos suos fumantes ex sudore, ut ardere putarentur interius.* Miserabile cæsis Hostibus Insultans.] *Tantas faciebat cædes cum insultatione plena, ut actus eius sic sine miseratione uideri non possent.* Spargit rapida ungula rores Sanguineos.] *Nimietatem fusi sanguinis expreßit, ut qui currentes quasi quosdam rores sanguineos spargerent ungulis suis.* Mixtaq; cruor calcatur harena.] *Diuersitatem quandam fecit in descriptione copiosi sanguinis, ut pars eius equorum pedibus ad uicem roris spargeretur, ungulis premeretur altera.* Iamq; neci Sthenelumq; dedit, Thamirumq;, Pholumq;.] *A generali descriptione cæsorū, ad specialem transitum fecit, aßignans uno in loco tres datos neci* Sthenelum, Thamirum, Pholumq;. *Quod tantum semel posuit* Dedit, *nos tribus aptemus. Transit ad aliorum necem.* Hunc congressus & hunc, illum eminus.] *Non hunc & hunc congressus occidit, sed congressus dedit neci hunc & hunc: dicit iam quo modo illum eminus, alterum cominus: hoc est, unum gladio, alterum hasta deiecit eminus.* Ambo Imbrasidas, Glaucum atq; Laden.] *Imbrasi filios* Glaucum & Laden *congressus est: illum eminus, alterum cominus neci dedit. Quod enim supra dixit,* Iamq; neci Sthelenumq; dedit, Thamirumq;, Pholumq;, *etiam ad Imbrasi filios pertinet,* Glaucum & Laden: *quorum primò dixit necem esse perfectam, & dehinc eorum patrem nominauit.* Quos Imbrasus ipsa Nutrierat Lycia, paribusq; onerauerat armis.] *Dixit nomina ipsorum, designauit & numerum, patris & regionis ipsorū nomen ostendit, et quemadmodum sunt nutriti, atq; armis paribus muniti uiderentur. Exponit iā quid sit,* Paribusq; onerauerat armis. Vel cōferre manū, uel equo præuertere uentos.] *Ipsa erāt paria arma, ut ambo nossent congredi pedestri certamine, ambo ex equo pugnare.* Parte alia, media Eumedes in prælia fertur, Antiqui proles bello præclara Dolonis Nomine auum referens, animo, manibusq; parentē. Qui quondā, castra ut Danaū speculator adiret, Ausus Pelidæ preciū sibi poscere currus.] *Dicitur origo istius, & propter plenā personæ cognitionē, parentū quoq; eius repellitur fabula. Ipsius enim gesta narrantur. Filius, inquit, fuit* Dolonis Eumedes. *Eumedes nepos summi uiri, & in bello probatißimi non minore uirtutis robore patri progenitus. Hic* Dolon *tanta constantia fuit, ut belli Troiani tempore in castra Graiorum speculator iret, & sibi pro laboris commodo decerneretur* Achillis *currus.*

Affecit precio, nec equis aspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
Antè leui iaculo longum per inane secutus
Sistit equos biiuges, & curru desilit, atq;
Semianimi, elapsoq; superuenit, & pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, & alto
Fulgentem tingit iugulo, atq; hæc insuper addit:
En agros, & quam bello Troiane petisti
Hesperiam, metire iacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt, sic mœnia condunt.
Huic comitem Buten coniecta cuspide mittit,
Chloreaq; Sibarimq; Daretaq; Tersilochumq;,
Et sternacis equi lapsum ceruice Thymœten.

SER. *Affecit precio.*] Modò pœna. *nam precium est τ τιμῶν.* Ter[illegible]Ergo ob stulticiam preciū fero. *unde Græci τιμωρίαν pœnam uocant, ἀπὸ τῆς τιμῆς, quod est precium.* Nec equis aspirat Achillis.] *Aspirare, apud maiores accedere significat.* Cicero, *Nunquā aspirauit ad curiam. sed hic figuratè dixit* Aspirat equis, *pro ad equos: occisus est, nec ad equos* Achillis *accessit. Melius tamen est, ut de* Diomede *intelligamus: ut sit sensus,* Diomedes *occidit* Dolonem, *qui equos* Achillis *ausus est petere, quos nec ille, qui eum uicit, poposcit.* Dextræ mucronem extorquet.] *Quasi προσωνομία est, ut non eum suo interimat gladio, nè agnoscat*

Ac uelut Edoni Boreæ cum ſpiritus alto
Inſonat Aegæo, ſequiturq; ad littora fluctus
Quà uenti incubuêre, fugam dant nubila cœlo:
Sic Turno, quacunq; uiam ſecat, agmina cædunt,
Conuerſæq; ruunt acies, fert impetus ipſum,
Et criſtam aduerſo curru quatit aura uolantem.
Non tulit inſtantem Phegeus, animiſq; frementẽ,
Obiecit ſeſe ad currum, & ſpumantia frenis
Ora citatorum dextra detorſit equorum,
Dum trahitur, pendetq; iugis, hunc lata retectum
Lancea conſequitur, rumpitq; infixa bilicem
Loricam, & ſummum deguſtat uulnere corpus.
Ille tamen clypeo obiecto conuerſus in hoſtem
Ibat, & auxilium ducto mucrone petebat,
Quem rota præcipitẽ, & procurſu concitus axis
Impulit, effunditq; ſolo. Turnuſq; ſecutus
Imam inter galeam ſummi thoracis & oras,
Abſtulit enſe caput, truncumq; reliquit arena.
Atq; ea dum campis uictor dat funera Turnus,
Interea Aeneam Mneſtheus, & fidus Achates
Aſcaniuſq; comes, caſtris ſtatuêre cruentum,
Alternos longẽ nitentem cuſpide greſſus.
Sæuit, & infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioq; uiam, quæ proxima, poſcit,
Enſe ſecent lato uulnus, teliq; latebram
Reſcindant penitus, ſeſeq; in bella remittant.

agnoſcat quod Metiſci eſt, etiam nunc ſuum requirat: quo facto perire poterat ſequẽs fracti gladij œconomia. En agros.] *Quos uictore Aenea te accipere poſſe credebas: inde enim σαρκασμὸς facta eſt. Nam conſuetudo erat, ut uictores imperatores agros ſuos militibus darent, ut in hiſtorijs legimus. Item in* Lucan. *An melius fierent paratæ Magne coloni?* Sternacis equi.] *ferocis, qui facilè ſternit ſedentẽ.* Edoni Boreæ.] *Thracij: nam Edon mõs eſt Thraciæ. Sanè ſciendum hoc loco erraſſe Donatũ, qui dicit Edonij legendũ eſſe, ut do breuis ſit, ſecundum Lucan. qui dicit. Edonis Ogygio decurrit plena Lyæo. nanq; certum eſt συστολὴν feciſſe Lucanũ. unde Edoni legendum eſt: ut ſit hic Edonus, huius Edoni.* Statius *&* Vergilium *& artem ſecutus ait, Triſtius* E*donas hyemes Hebrumq; niualem, nõ Edonias?* Aegæo.] *Mari ſcilicet, ſicut ſequentia indicant.* Sequiturq; ad littora fluctus.] *Nam male ait Donatus montẽ eſſe unde flat Boreas: quum certum ſit eum de Hyperboreis montibus flare.* Inſtantem Pheg.] *Aut ſibi, aut omnibus.* Ad currum.] *Pro, currui ſe obiecit.* Citatorum.] *ἀφαίρεσις eſt, pro concitatorum.* Bilicem loricam.] *Li longa eſt, & accentum habet: ſicut Bifilum ſi producitur, quia & fila & licia dicimus.* Deguſtat.] *leuiter tangit: unde contrà de alto uulnere ait, Virgineumq; altè bibit acta cruorem.* Procurſu.] *impetu: et eſt una pars orationis Procurſus.* Sæuit.] *Quia non poteſt ſcilicet in bella procedere.* Enſe ſecent lato uulnus.] *Animum uiri fortis expreſſit.*

POM. Sabi. *Adfecit precio.] pro pœna. nam pœna fuit illi iuſtum precium.* Aedoni.] *Aedones populi ſunt Thraciæ. unde nunc Aedonius boreas. et quamuis apud Græcos ſit ω do, Latini tamen breue fecerunt.* Poſcit.] *uiam euellendi ſagittas.*

VAR. Lect. *Campo Turnus conſpexit aperto.*] In Romano lib. *legere eſt* Proſpexit. Fulgentem tinxit iugulo.] *In* Mediceo *Tingit legitur.* Huic comitem Buten.] *Antiqua exemplaria, Aſbutem hic legunt.* Sibarimq;.] *In libris aliquot* Sabarim *legitur. In nonnullis antiquis* Habarim. *eſt & ubi* Fabarim *legas.* Ac ueluti Edoni Boreæ.] *In antiquis libris* Edonij *ſcribitur.* Ora citatorũ dextra contorſit equorum.] *In* Mediceo, *& antiquis alijs libris* Detorſit *ſcriptum obſeruaui.* Dum trahitur, pendetq; iugis, hunc lata retectum.] *In libris antiquis legere eſt,* Pendentq; iugis hic. *Sunt etiam libri, qui pro* Retectũ *legant* Relictum. Ibat, & auxilium ſtricto mucrone petebat.] *In ueteribus aliquot libris legere eſt,* Auxilium educto mucrone. *In aliquot alijs,* Ducto à mucrone. *Alij malunt,* Ducto mucrone. A Procurſu concitus axis.] *Aliqui* Pro curſu, *ſed male.* Impulit, effunditq; ſolo.] *In aliquot exemplaribus* Effundit *eſt.* Truncumq; reliquit arena.] *In aliquot libris* Relinquit *eſt. Eſt & in pleriſq;* Arenæ. Aſcaniuſq; comes caſtris.] *In Romano libro,* Aſcaniuſq; puer, *non* Comes, *legitur.*

DON. *Illum Tydides alio pro talibus auſis Affecit precio, neq; equis aſpirat Achillis.*] *Hoc promiſſum nec aggreſſus eſt nec impleuit: rapuit enim eius uitam Diomedes, & conſilia eius uirtutis authoritate præuertit, eumq; docuit ſpolia nõ quærere fortioris.* B *Hunc procul.*] *Hoc eſt, Eumedem iuniorem.* Vt campo Turnus proſpexit aperto Ante leui iaculo longum per inane ſecutus.] *Hunc Turnus quum procul uidiſſet, (fuit enim longius uidendi procliuis occaſio, quum hanc daret æqualitas diffuſa camporum) auiditate feriendi prouocatus iaculo* [illegible] *celeri, quàm manibus tenuit. Potuit enim maturius fieri, ut per inane uolitans haſta ipſius aduentum Turni præueniret & uinceret.* Siſtit equos biiuges, & curru deſilit, atq; Semianimi lapſoq; ſuperuenit.] *Ecce quantum profuit miſſi celeritas iaculi, ſi ad eum Turnus cum ſuperuenit, iã lapſus, iam ſemianimis fuit.* Et pede collo impreſſo dextræ mucronem extorquet, & alto Fulgentem tinxit iugulo.] *Quæ quum ita eſſent, preſſit pede collum eius ad terram, & ſuo illum gladio iugulauit. Iratum uoluit Turnũ oſtendere, ut morienti etiam gladium altum ſecaret in iugulum. Cæterum & ſi hoc non feciſſet, moreretur ex primo uulnere. uſq; adeo commotum expreſſit, ut ſequerentur & uerba, quæ congruerent facto.* C *Atq; hæc inſuper addit: En agros, et quam bello Troiane petiſti Heſperiam metire iacens. hæc præmia, qui me ferro auſi tentare ferunt, ſic mœnia condunt.*] *Vera inſultantis uox. Habes, inquit, Troiane quod uotis tuis prouenire cupiebas: iaces in agris Heſperiæ, & ſpacio corporis tui quàm lati ſunt potes metiri, ſi uelis. Hunc habent exitũ, qui me prouocant bello, & tale ſibi domicilium condunt.* Huic comitem Aſbutem coniecta cuſpide mi[ttit].] *Aſbuten Eumedi comitem mittit coniecta cuſpide, id eſt miſſa.* Chloreaq;, Sibarimq;, Daretaq;, Therſilochumq;, Et ſternacis equi lapſum ceruice Thymœten.] *Comitem huic mittit, ad ſingulos pertinet, quorum complexus eſt nomina: Omnes, inquit, haſta deiecit. Thymœtes autem ſternacis equi ceruice deceptus eſt. quid ſit Sternacis equi, ex facto colligere poſſumus: eius enim genibus fixis per ceruicem lapſum equitem fudit.* Ac uelut Edoni boreæ quum ſpiritus alto Inſonat Aegæo, ſequitur ad littora fluctus Quà uenti incubuêre, fugam dant nubila cœlo: Sic Turno quacunq;

A cunq; uiam secat agmina cedunt, Côuersæq; ruunt acies, fert impetus ipsum, Et cristam aduerso curru quatit aura uolantem.] παραβολὴ inducta est, ostendens Turni discursus & gesta. Vt solent, inquit, boreæ uenti flatu fortissimo pelagus commouere, ac dare sonum, & fluctus in littora uoluere, & in eam partem urgêre impetus suos, qua incubuerit uentus: sic cedebant Turno agmina, quacunq; tendebat. Non tulit instantem Phegeus, animisq; frementem.] Non tulit: hoc est, non est passus Phegeus hominem sic ferri, atq; ita sæuire impune in omnes. Obiecit sese ad currum, & spumantia frenis Ora, citatorum dextra detorsit equorum.] Mira hominis uirtus & singularis audacia, ut iret ad currum, nec metueret superiorem hostem. Impetum quoq; equorum currentium frangeret, & torqueret aliam partem. Dum trahitur, pendetq; iugis.] Ex eo quòd unus currus unum habeat iugũ, sic exponent pleriq;, quasi pluralem numerum pro singulari Poeta posuerit. Nos contrà sentimus: qui enim ora citatorum dextra detorsit equorum, proculdubio frenos tenuit, non iugum: & non iugo pendebat, sed iugis, B hoc est frenis iunctorum equorum: ut hoc ei ad uirtutem accedat, quòd biiuges pleno ictu currentes nitebatur uincere. Rectè etiam Trahitur dixit, ut partem potiorem daret uirtuti equorum citatorũ: partem uerò fortitudini retinentis. Qui enim pendens trahebatur, euicerat aliquid, sed duorum equorum uim ad plenum superare nõ ualuit. non minor etiam equorum laus qui impediti frenis & hominis pondere, durabant tamen et trahebant perseuerantem. Hunc lata retectum Lancea cõsequitur, rumpitq; infixa bilicem Loricam, & summũ degustat uulnere corpus.] Quum traheretur, inquit, pendens lancea ingenti de summo percussus est: & quia difficultas feriendi inter equorum capita fuit, & ictui loricæ robur fortioris obstabat, letale uulnus infigi non potuit, degustauit tamen eius sanguinem ferrum. Ille tamen clypeo obiecto conuersus in hostem Ibat, & auxilium stricto mucrone petebat.] Ille excepto licet leui uulnere, in ipsum hostem cœperat tendere, obiiciens scutum, & fidens auxilio gladii, quem strictum tenebat, hoc est paratum ad feriendum. Quem rota præcipitem, & procursu concitus axis Impulit, effuditq; solo.] C Hunc, qui scutum obiiciebat, rota & axis quum procurrerent, dederunt præcipitem: quod facilè fieri nõ potuit, ubi fati periculum duplex: aliud quippe axis & rotarum incurrit, dum hastam uitare contendit. Plus enim discriminis sperabatur è summo, et ipse fuerat feriendus, qui ualebat occidere. Dum igitur superiora respicit, sicut dictum est, impulsu axis & rotæ prostratus est. Procursu quod ait, una pars est sententiæ, quasi porrò tenens cursum. Hunc procursum, ut melius exprimeret, addidit Concitus axis, ut apertius ostenderet, quid esset Procursus. Turnusq; secutus Imam inter galeam summi thoracis, & oras, Abstulit ense caput, truncumq; reliquit arenæ.] Mox, inquit, ut ille prouolutus iacuit, illico secutus est Turnus, & inter loricæ fines et galeæ, caput eius gladio abscidit, relinquens arenæ truncum corporis. Atque ea dum campis uictor dat funera Turnus, Interea Æneam Mnestheus, et fidus Achates, Ascaniusq; puer, castris statuêre cruentum, Alternos longa nitentem cuspide gressus.] Dum hæc ageret Turnus, & tot funera uictor daret in campo, Æneas uel Troiani cum eo quid agerent, dicitur. Mnestheus atq; Achates, inquit, & Ascanius, licet adhuc puer, sciens tamẽ quid patri uel maximè uulnerato deberetur, statuerunt eum castris cruentum ex uulnere auxilio hastæ mouentem gressus. Vbi percussum describit, non ostendit Poeta uulneris locum, sed quum dicit, Alternos longa nitentem cuspide gressus. intelligere possumus sagittam pedi eius inhæsisse. Sæuit.] Non sæuiebat ex uulnere, sed quòd tardaretur ex bello. Deniq; sequitur, Et infracta luctatur arundine telum Eripere.] Ecce impatiens animus uiri fortis nõ expectauit, ut ordine medicinæ sagitta extraheretur ex uulnere: moras enim non ferebat, quæ fuerant properanti contrariæ. Manu, inquit, propria arundinem cupiebat infringere, ferrũq; ipsum eripere. Eripere, est non trahere paulatim, sed semel rapere, quod fieri sine magno corporis malo nõ potuit. ut qui properabat ad campum et maioris curæ causa, annecteret. Auxilioq; uiam, quæ proxima poscit, Ense secent lato uulnus.] Quia sagittam non poterat rapere, cùm hamis interius teneretur, dicebat Proximam esse auxilio uiam, id est facilius esse, & celerius prouenire posse remedium, ut lato ense secent uulnus. Teliq; latebras Rescindant penitus, seseq; in bella remittãt.] Quoniam illo tempore odiosas habuit moras, totum quod uolebat effici, moras afferre, non compendium potuit: nam sagittam rapere, & lato ense penitus secare latebram teli, augmentũ uulneris fuit, ex unguêto ipso maior dolor et longi temporis cura. Totum igitur properãti (ut dictum est) contrariũ fuit: sed totum redigitur ad animũ uiri fortis, ardentis in bellum, qui dolores omnes fidebat posse se tolerare & uincere sustinendo, si sagitta caruisset.

Iamq; aderat Phœbo ante alios dilectus Iapix
Iasides, acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo,
Augurium cytharamq; dabat, celeresq; sagittas.
Ille ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum, usumq; medendi
Maluit, & mutas agitare inglorius artes.
Stabat acerbà fremens, ingentem nixus in hastam
Aeneas, magno iuuenum & mœrentis Iuli
Concursu, lachrymisq; immobilis. Ille retorto
Pœonium in morem senior succinctus amictu
Multa manu medica Phœbiq; potentibus herbis
Nequicquam trepidat, nequicquã spicula dextra
Sollicitat, prensatq; tenaci forcipe ferrum.
Nulla uiam fortuna regit, nihil author Apollo
Subuenit, & sæuus campis magis ac magis horror

SER. Iapix.] Aptum nomẽ medico: nam ἰᾶσθαι dicũt curare. Augurium cytharamq; dabat.] Vera lectio est Dabat: [illegible] nõ edit. Sanè per cytharã scientiam indicat harmoniæ. Vt depositi.] desperati: nam consuetudo erat ut desperati ante ianuas suas collocarentur: uel ut extremum spiritũ redderent terræ, uel ut possent à transeuntibus forte curari, qui aliquando simili laborauerant morbo: Cic. Ægram & propè depositã Reipub. partem. Statius in Theba. Ferte depositis opem. Potestates herbarum.] uim, possibilitatem. nam in herbarum cura nulla est ratio: unde etiam ait, Mutas artes. licet alii Mutas artes tactum uenæ uelint: alii Mutas artes, musicæ comparatione. Vsumq; medendi.] ἐμπειρίαν scientiam, hoc est, medicinam in usu, non ratione constantem. Inglorius.]

Crebrescit,propiusq; malũ est.iam puluere cœlũ
Stare uident,subeunt equites,& spicula castris
Densa cadunt medijs.it tristis ad æthera clamor
Bellantũm iuuenum, & duro sub Marte cadentũ.
Hîc Venus indigno nati concussa dolore,
Ipsa manu genitrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem folijs,& flore comantem
Purpureo,non illa feris incognita capris
Gramina,cũm tergo uolucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus obscuro faciem circundata nimbo
Detulit,hoc fuscum labris splendentibus amnem
Inficit occultè medicans,spargitq; salubris
Ambrosiæ succos,& odoriferam panaceam.
Fouit ea uulnus lympha longæuus Iapix
Ignorans,subitoq; omnis de corpore fugit
Quippe dolor,omnis stetit imo in uulnere san-
Iamq; secuta manum nullo cogente sagitta (guis,
Excidit,atq; nouæ redière in pristina uires.
Arma citi properate uiro,quid statis? Iapix
Conclamat,primusq; animos accẽdit in hostem.
Non hæc humanis opibus,non arte magistra
Proueniunt,neq; te Aenea mea dextera seruat.
Maior agit deus,atq; opera ad maiora remittit.
Ille auidus pugnæ suras incluserat auro
Hinc atq; hinc,oditq; moras,hastamq; coruscat.
Postquã habilis lateri clypeus,loricaq; tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaq; per galeam delibans oscula fatur.
Disce puer uirtutem ex me,uerumq; laborem,
Fortunam ex alijs:nunc te mea dextera bello
Defensum dabit,& magna inter præmia ducet.
Tu facito mox cum maturo adoleuerit ætas,
Sis memor,& te animo repetentẽ exempla tuorũ,
Et pater Aeneas,& auunculus excitet Hector.
Hæc ubi dicta dedit,portis sese extulit altis,
Telũ immane manu quatiens,simul agmine dẽso
Antæus,Mnestheusq; ruunt,omnisq; relictis
Turba fluit castris,tum cæco puluere campus
Miscetur,pulsuq; pedum tremit excita tellus.
Vidit ab aduerso uenientes aggere Turnus,
Videre Ausonij,gelidusq; per ima cucurrit
Ossa tremor:prima ante omneis Iuturna Latinos
Audijt,agnouitq; sonum,& tremefacta refugit.
Ille uolat,campoq; atrum rapit agmen aperto.
Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium,miseris heu præscia longæ
Horrescunt corda agricolis:dabit ille ruinas
Arboribus,stragemq; satis,ruet omnia latè,
Antè uolant,sonitumq; ferunt ad littora uenti.
Talis in aduersos ductor Rhœteius hostes
Agmen agit,densi cuneis se quisq; coactis
Agglomerât.ferit ense grauẽ Thymbræus Osirim,
Archetiũ Mnestheus,Epulonẽ obtruncat Achates,
Vfentemq; Gyas:cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in aduersos telum qui torserat hostes.
Tollitur in cœlum clamor,uersiq; uicissim
Puluerulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neq; auersos dignatur sternere morti:

Ingloriis.] Cõparatione sagittarum, & harmoniæ,et diuinitatis. *Pæonium in morem.*] medicinalem, à Pæone: nam Doricæ linguæ est Pæan: naturale uerò Pæon. *Nulla uiam fortuna regit.*] Nullus euentus rationem præstat. *Nihil author Apollo.*] Medicinæ inuentor: nam Æsculapius præest medicinæ, quam Apollo inuenit: qui in Ouidio pro se ait, Inuentum medicina meum est. *Propius malum.*] Ex fuga scil. Troianorũ. *Stare.*] plenum esse. & alibi, Stat puluere cœlũ. &, Stant & Iuniperi. *Indigno dolore.*] Qui fuerat natus ex uulnere indignè illato, per insidias scilicet. *Dictamnum* (alij, Ipsa manu).] Hæc herba licet ubiq; nascatur: melior tamen in Creta est. *Puberibus caulem folijs.*] Hoc est, adultis: sicut in 4. Pubentes herbæ. & est reciproca inter herbas & homines translatio: nam et pubertatem herbarum, & florem iuuentutis uocamus. *Faciem circundata.*] A' parte enim totũ corpus accipimus. *Fusum amnem.*] Pro aquat à toto partem. sic suprà, Fontemq; ignemq; ferebant. *Ambrosiæ succos.*] Ambrosia cibus est deorum, nam nectar potant, ab immortalitate dicta: α enim sine, βροτὸς mortalis. *Panaceam.*] Genus herbæ. Sciendum tamen Lucretium Panaceam ubiq; salem dicere. unde possumus & hoc loco salem intelligere: nam omnem pellit dolorem. sed melius herbam, quia ait, Odoriferam. *Quippe dolor.*] Quasi dolor, cuius natura hæc est, ut adhibito remedio statim recedat: nam dolor consequens est res, non principalis: unde sublata causa etiã ipse statim recedit. hinc ait, Quippe: nam infusa aqua inhærens laxare cœperat telũ, quod antea inferebat dolorẽ. A

In pristina.] In usum priorẽ. *Maior agit Deus.*] Apollo, inuentor medicinæ scilicet. *Verum'que laborẽ.*] Quem per me ipse suscipio: nõ qui ex aliorum uirtute imperatoribus ascribi consueuit. *Fortunam ex alijs.*] Subaudimus Opta: neque enim fortuna discitur. & est σχῆμα nõ integrum. *Inter præmia.*] Ad præmia. Cicero: Dico te priore nocte uenisse inter falcarios: id est, ad falcarios. *Maturo adol. ætas.*] adolescendo matura esse cœperit. *Antæus, Mnestheus.*] Seruauit τὸ πρέπον. necesse enim erat, ut uulnerato duce, multi cũ eo in castra remearent. B *Miscetur.*] Modò confunditur, alibi perturbatur: ut Miscet agens telis nemora inter frondea turbã. *Aggere Turnus.*] eminentia: [illegible] ia autem Aggerem non possumus dicere, nisi uiæ aggerem dicere uoluerimus, id est, uiæ coaceruationem, quã historici uiam militarem dicũt: ut, Qualis sæpe uiæ deprensus in aggere serpens. *Atrum rapit agmen.*] pulueris nube coopertum. *Abrupto sidere.*] magna tempestate: alibi, Sorbet in abruptum fluctus. Item, Scit triste Mineruæ Sidus. C *It mare per medium.*] Statius plenius de hoc sensu, Deflent sua damna coloni, Et tamen oppressos miseratur in æquore nautas. *Ruet.*] eruet, euertet. alibi dictum est in 2. Ruet alto in culmine Troia. *Talis.*] taliter, similì modo. sic paulo pòst Similis medios Iuturna per hostes. *Rhœteius.*] Troianus, à promontorio Troiæ. *Cuneis se quisq; coacta Agglomerant.*] densantur ut cuneatim dimicent, scilicet in cuneorum modum compositi. *Tollitur in cœlum clamor.*] Occiso eo, qui author dirumpendi fœderis fuerat, exor-

tus

A tus est clamor, & statim secuta fuga Rutulorum: ut, Versiq; uicissim Puluerulēta fuga Rutuli dãt terga per agros.

POM. Sabi. Iapyx.] medicus. ἰᾶσθαι curare, unde iatros curator, id est medicus. Dedit.] Apronianus legit Dedit, Sergius Dabat, et damnat Dedit. mihi placet. nam is qui amore perditur, omnia dat amori suo. Depositi.] Depositum uocamus mortuum. nunc intelligimus ultimo fato laborantem apud maiores nostros: ut in Ægypto, deponebantur ægroti ad ostium, ut transeuntibus siquis idem passus fuisset, diceret remedium quo conualuisset. Pæonium in morem.] Pæon medicus fuit, unde medici Pæonidæ dicti. Troianis temporibus in exercitu Græcorum duo fuerunt medici, Podalirius & Machaon, ab Æsculapio eruditi, & tantum chirurgiæ periti. Pæon quo tempore fuerit, incertum est. Sed uolunt quidam, Apollinem qui sit Pæan, dici & Pæonem. Chiron centaurus Achillis auus et præceptor, herbarum uires nouit. Assyrij medicinam illustrarunt. in Alexandria Ægyptiorum adeò uiguit, ut magna fides haberetur medico profitenti se Alexandriæ studuisse. Nequicquam.] non poterat aliqua

B mortalium arte diuelli ferrum è uulnere. Et duro sub marte cadentum.] Ego puto quod dicat ex fuga insecutos Rutulos, fecisse magnam cædem, & uenisse propius castris. Dictamnum.] Theophrastus lib. 9. Dictamnum Cretæ insulæ proprium est, inquit. herba est rara. locus enim qui fert, exiguus est. à capris quæritur uoluptatis gratia: et quod mirum est, ipsæ capræ ex cibo dictamni tela dorso affixa eijciunt. Vergilius nunc à Theophrasto id accepit. uis eius, in palato mirum in modũ calescit, asperso solo gaudet. Est & dictamnum, quod appellant rusticu[illegible]t & tertium dictamnum, simile sysimbrio. Quidam herbas & frutices bene prouenire in Creta scribunt, & inde in Parnaso. Panaceam.] Panacea optima, quæ in Syria nascitur, ipso uocabulo remedia omnia pollicetur. πανάκης, omnia medicans est. & panaces lactaria, quæ in Syria nascitur: Chironia, Æsculapia, Herculana. Sunt & aliæ, sed rusticæ panaces. Achilles & aliam Panacem inuenit, quæ uulneribus medetur, qua Telephi uulnera sanasse fertur. et quandam aliam Panacen, Latini mille foliũ uocant. Plinius sic ait, Panacis unũ ge-

C nus Æsculapiũ nominatur, quoniã eius filiã Penaceã appellant, ut uideatur ex filia Æsculapij nominata Panaces herba. Ambrosiæ succos.] Ambrosia à plerisq; magis frutex quàm herba existimata est, artemisia appellata. ea coronantur Cappadoces. eius usus uenit ad ea quæ discuti opus est. Auunculus Hector.] Creusa soror Hectoris, filia Priami, mater Ascanij. Antheus.] Anthei, ut in primo, per diphthongum eu, Anthea si quem. Ipse neq; aduersos.] neminem occidebat Æneas: quia solum quærebat Turnum.

VAR. Lect. Phœbo ante alios dilectus Iapis.] In antiq. libris Iapyx habetur. [illegible]acrymisq; immobilis.] In Mediceo libro legere est, Lacrymis immobilis. Prensatq; tenaci forcipe ferrum.] In antiquis libris Pressat legitur. In Romano Forfice. Subeunt equites.] In antiquis libris Subeuntq; equites legitur. Tum Venus indigno.] Aliqui libri Hic Venus legunt. Dictamum genitrix Cretæa carpit ab Ida.] Ex antiquis exemplaribus hic uersus ita legitur, Ipsa manu genitrix Dictæa carpsit ab Ida. Labris splendentibus amnem.] In libris antiquis legere est, Labris pendentibus. Sparsitq; salubris.] Antiqui lib. Spargit legunt. Stetit imo uulnere sanguis.] In Romano lib. Imo in uulnere, habetur. Accendit in hoste.] Legitur etiam hostes. Et magna inter præmia ducet.] In libris ueteribus, Magna inter prælia legitur. Cum matura adoleuerit ætas.] In antiquis exemplaribus legere est Maturo. Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit altis.] Mediceus liber et plures alij, nõ Altis, sed Ingẽs legũt. Vidit ab aduerso uenientes aggere Turnus.] In Romano libro & in alijs Agmine legitur. Ipse neque aduersos dignatur sternere morti: Nec pede congressos, nec æquo, nec tela ferentes Insequitur: solum densa in caligine Turnum.] Romanus liber & Oblongus legunt Auersos. Quodque insequitur, Nec pede congressos æquo. Quod uerò legitur Densa in caligine, in Romano libro Denso est, uirili genere, contra grammaticorum præceptionem.

Iamq; aderat Phœbo ante alios dilectus Iapix.] Ante DON. alios, plus dilectus quàm alij: non enim solum Apollo diligebat. Iasides.] Iasi filius. Acri quondam cui captus amore, Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo Augurium, citharamq; dabat, celeresq; sagittas. Ille, ut depositi proferret fata parentis, Scire potestates herbarum usumq; medendi Maluit, & mutas agitare inglorius artes.] Hunc Iapigem, quem quòd amplius præ cæteris Apollo diligebat, uoluit diuersis artibus erudire. Potuit enim, utpote qui innumeros nouerat. Suas, inquit, artes, sua munera. quidquid artium nouerat, optauit illi conferre, ut scientia simul dei gauderet & munere, haberetq; diuinum beneficium, si doctrinam numinis plenissimam retineret. Lætus Apollo multis locis: hoc & in nono libro positum est, magnam esse gratiam dantis, si lætus aliquid præstet: illic enim dixit, Has ego Dardanio iuueni cùm classis egeret Læta dedi. nonnunquã enim damus aliquid inuiti, perindeq; non læti, quum ad dandũ necessitate aliqua non amore cõpellimur. Apollo autem lætus hoc fecerat, quia multũ dilexerat Iapigem, ut Æneã mater deûm. Incipit enumerare quib. artib. Apollo abũdaret, auguriũ et citharã, et celeres sagittas, scientiã quoq; colligendorũ futurorũ, et musicã, artemq; chordarũ, et quemadmodũ sagittæ dirigantur, ut destinata feriant: sed ille hoc magis sequi maluit, ut Depositi, hoc est iam morituri uel mortui patris sui, posset fata in longum ducere, et in aliud tempus differre. Laudat Iapigem, quòd reuocandi patris causa hanc artem, quam propter alios maluit sequi, scire quã uim singulæ herbæ habebant, & quemadmodum homines curentur. Quoniam repetita longam narrationem faciunt, mira usus est arte referendi, ut magnum uicium uitaret. Induxit enim Apollinem magistrum fuisse Iapigis: uerùm quum artium genera percurreret, quæ dilectissimo filio tradebantur, non omnes enumerauit esse propositas, ne cum uenisset ad eas, quas Iapix cæteris prætulit, necesse esset iterum eas dicere. Alias igitur traditas dixit, alias uerò prælatas cæteris: ut ostenderet etiam ipsas Apollinem docuisse: Iapix enim eas non habuisset præclaras, nisi quia & ipsas Phœbo docente cognouerat. Secutus est ergo non illa, quæ placere auribus possent, et chordarum sonis mulcere animos uulgi, uel quæ bellorum periculis miscerentur, aut futura prædicerent: sed quod prodesse posset morituris, aut mortuis, & subuenire laborantibus. Maluit, inquit, has artes sine periculo sequi, nullam petens ex inutilibus gloriam. Multas artes dixit, quas ille habuit præclaras, propter illas in quibus uox expectatur, aut sonus. Valere autem proferendi fati artem, non

hoc tantum loco Virgilius asseruit, sed alibi multo melius: nam hic dixit Posse fieri, in septimo autem libro Factum esse, & profuisse perscribit dicens: Nanque ferunt fama Hippolytum postquã arte nouercæ Occiderat, patriasq; explerat sanguine pœnas, Turbatis distractus equis, ad sidera rursus Æthera, & superas cœli uenisse sub auras, Pœonijs reuocatum herbis, & amore Dianæ. Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam Æneas, magno iuuenum et mœrentis Iuli Concursu, lachrymisq; immobilis.] Rediit ad narrationẽ, quam interposita dimisit Iapigis fabula. Stabat, inqt, acerba fremẽs: dolebat enim belli potius, q̃ uulneris causam, et plurimis circumfusis ac filio lachrymãtibus, Ipse immobilis, hoc est, à uulnere ac fletu animũ cõstantiæ firmitate dissimulans. et hoc quod stabat, magnæ fuit uirtutis animi: nam in causa posito pede sedere debuit aut iacere potius quàm stare, unde debilis esse posset. Addidit ingentis hastæ adiumentum, quæ laborantem iuuare potuisset, & tanti herois pondus congruè sustinere. Ille.] id est, Iapix. Retorto Pæonium in morem senior succinctus amictu, Multa manu medica, Phœbiq; potentibus herbis Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra Sollicitat, prensatq; tenaci forcipe ferrum. Nulla uiam fortuna tegit, nihil author Apollo Subuenit.] Quum Æneas staret & fremeret, flerent præsentes, & filius lachrymas funderet, Iapix operam nauare cœpit, ut medicas adhibens manus curaret heroem, & restitueret bello. Accinxit se Iapix more Pæonio, hoc est, medicorum & alia faciens manu, alia herbarum cupiens leuare remedio: quarum uim Phœbo docente cognouerat. Sed quum hæc properans ageret, non sequebatur effectus. frustra enim trepidabat, frustra tentabat sagittam, & pressam forcipe frustra nitebatur extrahere. Longè prorsus fuit fortuna quæ iuuaret instantem, longè Apollinis doctrina. Et sæuus campis magis ac magis horror Crebrescit, propiusq; malum est.] Ex una parte non proficiebat cura, ex alia malum belli crescebat, & apertum discrimen esse cœperat proximum. Iam puluere cœlum Stare uident.] Talis apparebat puluis. ut cœlũ portare uideretur. Subeunt equites, & spicula castris Densa cadunt medijs, it tristis ad æthera clamor Bellantum iuuenum, & duro sub Marte cadentum.] Equites iam erant tantum proximi, ut spicula quæ mittebant in media castra descenderent. Ibat autem tristis clamor ad cœlum, eorum scilicet qui cernebãt euidens malum, & eorum audiebantur gemitus, qui cadebant. Omnis aderat desperatio, & apparebat quid tempus afferret, ni fuisset Æneæ subuentum. Quanta ei laus his generibus dicitur? Solus abest ex causa uulneris, & alios extrema presserunt, alios iam ipse urget interitus. Hic Venus indigno nati concussa dolore, Ipsa manu genetrix Cretæa carpit ab Ida, Puberibus caulẽ folijs, & flore comantem Purpureo.] Admiranda dicentis inuentio, ut tali tempore, & in tali causa, in tanta desperatione omnibus quoq; & ipso Ascanio lachrymantibus, trepidante medico, et ipsius medicinæ deficiente substantia, affuisset mater, quæ solatium filio & remedium ferret: quam ipsam posteriorem fecit, ut emineret filij meritum, & matris affectus. ait igitur, Hic Venus indigno nati concussa dolore. non quòd sit aliquis dolor dignus filiorum, sed quia pro animo parentum indignũ est quidquid filij fuerint passi. nõ tulit hæc causam filij sic inefficaciter trahi: admodũ quippe uidebatur incongruũ, et illũ sic teneri uulneris causa, & impune periculũ crescere. Ita à A Dictæa Ida sustulit suis manib. caulem. Dictũ, cognomen est Idæ, ut alio loco dicit: Dictæa negat tibi Iuppiter arua. Quòd ait, Manu carpit, et matris animũ expressit, ut ipsam diceret opera sua procurasse, quod sanare filiũ potuisset, et non ferro propter remedium, sed manu afferret sublatam. Dubiũ enim non est certo modo et suo more ac tempore esse detrahenda terris, quæ aliquib. sunt procuranda remedijs: ut ipse alio loco Virgilius dixit, Falcib. & messe ad lunam quæruntur ahenis Pubentes herbæ. Ecce & illic Falcibus dixit ahenis, & ad lunam, et messis tempore. In præsenti uerò ait, Manu caulem carpit, thirsum ipsum scilicet quo erigebatur, ut emitteret florẽ, deinde ipsum florem asseruit esse purpureum, et comantem: non enim unus aut singularis est, ut sunt rosæ aut lilia, sed quasi in comas purpureo flore diffunditur. Non illa feris incognita capris Gramina, quum tergo uolucres hæsere sagittæ.] Tanta, inquit, naturalis uis est in feris capris, hoc est capreolis, ut quum tergis fortè sagittas exceperint, confugiant illico ad hanc herbam, comedant eam, & sagittis simul & uulneribus careant. Quanta signa istius data sunt speciei, cuius nomen omissum est? B Quippe & regio expressa est, in qua nascitur, et nomen editum montis, & ipsius nominis signum. Deinde quum ad descriptionem prædicti graminis accederet: Caulem, inquit, facit, & comantem florem, & colore purpureo. Tolli eum ad usus remediorum procuratum esse ostendit. Huius uirtutem capræ feræ prodiderunt: nam ipsa curantur, quoniam nouerunt eam, & naturali industria ipsæ sibi prosunt, quum sagittis appetuntur. Gramen appellauit nouo usurpationis genere, aliàs dice[illegible]lia: cæterum uero nomine Dictamni in regione sua dicitur appellari. Vnde nonnulli sic reponunt hunc locum, ut asserant Virgiliũ dixisse, Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida. quod usq; adeo nõ est, ut si sequentia cõiungas, fiat uitium. Dictamnũ enim caulem dicere debuit, nõ dictamnũ caulem. Melior est ergo superior, Manu carpit caulem à Dictæa Ida, cuius herbæ nomen quia non dixit, signa eius infinita protulit, ut posset scire, quæ esset. Hoc Venus obscuro faciẽ circumdata nimbo Detulit, hoc fusum labris splendentibus amne Inficit occultè medicans, spargitq; salubris Ambrosiæ succos, et odoriferam Panaceã.] C Venus obscurata nimbi caligine, atq; ita ut uideri à nullo potuisset, hoc detulit, et eodẽ ipsa aquã infecit, quã Iapix studiosè splendentibus labris infuderat, ut foueret uulnus, et addidit alias species, ut omniũ succo et in undas transfusa uirtute medicabilis liquor ex simplicitate fieret. Fouit ea uulnus lympha longæuus Iapix Ignorans.] Ignorans gesta Veneris Iapix, ea lympha uulnus fouit. Subitoq; omnis de corpore fugit Quippe dolor, omnis stetit imo in uulnere sanguis.] Pulchrè dixit, Fugit dolor. Fugit enim qui senserit fortiorem, & om[illegible]leritate discedit: dolore uerò fugiente, sanguis fluens ex imo uulnere stetit, exclusumq; est perinde quod fuerat inimicum, & successit quod retinendo uigori corporis fuerat necessarium. Iamq; secuta manum nullo cogente sagitta Excidit.] Si nullo cogente, quomodo secuta manũ? Hoc ne claudicet, sic intelligendũ est, ut sagitta nõ manu tenentis secuta uideatur, sed fouẽtis. Atq; nouæ rediere in pristina uires.] Fugiẽte dolore facta est nouitas uiriũ, et rediit totum, quidquid inflictũ uulnus excluserat. Nouas uires, multi non tales quales abscesserant, sed multò meliores exponunt.

A exponunt. Sed quid in sequentibus dicemus, quibus ait, Redière in pristina uires? Nouas ergo post fugatum dolorem separatas intelligamus: multū enim fuit quòd ex debilitato talis esset redditus, qualis fuerat antequam uulnus esset inflictum. Arma citi properate uiro. quid statis? Iapix Conclamat, primusq; animos accendit in hostem.] Hoc uiso, quum iam Iapigem admiratio tenuisset, clamare cœpit: Date arma uiro forti, date, inquit, quamprimum. qua uoce & sanitatem prouenisse nunciauit, & fugatam dudum hominis remeasse uirtutē. Quæ uox Æneam ipsum optatum excitauit in bellum: non sibi tamen plurimum dedit, ut hoc ipsum diceret factum opera sua. addidit quippe alia, quibus nec sibi arrogaret aliquid, & Æneam ipsum meliori spe propriæ felicitatis accederet. Non hæc humanis opibus, non arte magistra Proueniūt, neq; te Ænea mea dextera seruat. Maior agit deus, atque opera ad maiora remittit.] Non pudenda confeßio, quoniam Iapix profitebatur non illam hominis, sed diuinam fuisse medicinam: in eo nec sibi aliquid dempsit, & Æneæ merita studio melioris prædicationis cumulauit.

B Ille auidus pugnæ suras incluserat auro.] Ille: hoc est, qui iamdudum etiam cum ipso uulnere ardebat in bellum, consecuta sanitate corporis sui, magis magis'que properans suras auro incluserat. Hinc atq; hinc.] Ita ut nihil earum appareret. Oditq; moras.] Hic mos est properantis, tardum putare, etiam si quod faciendum est celeriter fiat. Hastamq; coruscat.] Hastam sic tenebat, ut cœlum coruscare putaretur. Postquam habilis lateri clypeus, loricaq; tergo est.] Postquam bene sibi aptauit [illegible] lateri, & loricam tergo. Habilis bis accipiendum est: ut sit, Postquam habilis clypeus est, et postquam habilis lorica est. Ascanium fusis circum complectitur armis, Summaq; per galeā delibans oscula fatur.] Non dixit eam sibi galeam induisse, & hîc dicit, per galeam osculabatur filium suū. Ergo aut more suo hoc prætermisit, aut ex osculis per galeam datis, intelligamus eum etiam ipsam sumpsisse, aut uulneratum sic remāsisse cum galea: Ascanium uerò non fusis armis complexum, sed circumfusis, ut scuto amplexus sit, quem consolari osculis, et uerbis cupiebat instruere: aut amplexus armati, ne omen

C esset deponere scutum, et manibus nudis filium amplecti. Ipsi scuto, quum ad se colligit, quo et se defensurus fuerat, et securo filio quæsiturus imperium. Interea, quia uiderat eum flentem, & leniit osculis animum pueri, & ne ultra esset de paterna salute suspectus, dictis quoq; composuit. Disce, inquit, puer uirtutem ex me, uerumq; laborem, Fortunam ex alijs.] Disce, non tantum ad uirtutem pertinet, uerumetiam ad laborem quoque & fortunam: ut sit, Disce uirtutem, disce laborem, disce fortunam. sed diuisit hæc, alia adscribēs personæ suæ, alia alijs. Ex me, inquit, fili uelim discas, [illegible]m sit commodum studium sectari uirtutes, quanta animi patientia labores duri tolerandi sint, & tolerando superandi: quantum autem ad euentum fortunæ attinet, sub cuius ui homines periclitantur incerti, opto ex alijs discas. Nunc te mea dextera bello defensum dabit, & magna inter præmia ducet.] Facit eum de præsentibus securum, defensionem plenißimam spondens, & ex uictoria commodum. Tu facito mox, quū matura adoleuerit ætas, Sis memor.] Citiꝰ enim præteritorū pueri immemores fiunt: quæ res necessario fugge rebat, ut gesta præsentis temporis ad perpetuitatem memoriæ commendarentur. Fac, Ænea inquit, quum fueris maior, memoriter uolutas, quæ uideris puer. Et te animo repetentem exempla tuorum: Et pater Æneas, & auunculus excitet Hector.] Et quum tuos animo cœperis enumerare maiores, patrem atq; auunculum imitari contendas, hoc est, uirtute tuorum potius, & ex cæterorum exemplis. Hæc ubi dicta, portis sese extulit ingens.] Ingens scilicet animo & corpore. Tela manu quatiens.] Minantis hoc fuerat signum, plena fiducia pergentis ad pugnam: ferre autem telum inæstimabilis magnitudinis, & id unā manu tractare, quantum fuit insignis uirtutis? Simul agmine denso, Antheus Mnestheusq; ruunt, omnisq; relictis Turba fluit castris.] Procedente Ænea in campum, omnibus bellandi studium creuit, tantaq; illis fiducia fuit, ut nullus dubitaret exire: processerunt de niq; duces, nec aliquis remansit in castris. Tum cæco puluere campus Miscetur.] Necesse enim fuerat globum pulueris crescere, quem maioris numeri commouebat exercitus. Pulsuq; pedum tremit excita tellus.] Tantus impetus pergentium fuit, ut eorum pedibus pulsata cōtremisceret terra. Vidit ab aduerso uenientes aggere Turnus.] Benè dixit primò Turnū uidisse uenietes: uel quia in aggere contrà positus fuerat, uel in causa sua debuit esse circumspectus. Videre Ausonij, gelidusq; per ima cucurrit Ossa tremor.] Qui paulo antè pro uictoribus ferebantur, Ænea ex causa uulneris impedito, ut uiderunt, agmen in se uersum ferri, intellexerunt in illa multitudine etiam Æneā ipsum fuisse præsentē: quo facto, nō iam pauor & metus, sed tremor omnis eos inuaserat. Prima ante alios Iuturna Latinos Audijt, agnouitq; sonū et tremefacta refugit.] Iuturna, quā specialis pro salute fratris sollicitudo tangebat, prima uidit, prima audiuit, prima cognouit, prima cōtremuit & fugit: quod idcirco fecit, ne uideret exitum Turni, uel eius copias sterni. Ille uolat.] Tanta Æneas celeritate ferebatur, ut non ambulare, sed uolare uideretur. Campoq; atrum capit agmen aperto.] Campoq; aperto atrum agmen rapit. Atrum ideo, quia sordibus pulueris fuerat oneratum. Campū apertū dixit, quia cæsis hostibus uel metu sparsis, uacuus uidebatur & patens. Rapiebat ideo, quia uolantem suprà descripsit, ut ma stantibus hostes non occurreret præsentiū mora. Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus It mare per medium.] Quāta uis est nimbi, quæ cōflatur ex magna pluuiarū copia, cui licet ire per mediū mare? Miseris heu præscia longe Horrescūt corda agricolis.] Nō enim prius fluctus pelagi scindit, nisi antè eraserit campos. Deniq; sequitur: Dabit ille ruinas Arboribus, stragemq; satis.] Satis dixit, diuersis seminibus terræ mandatis. Ruit omnia late.] Hoc est, late prosternit. Ante uolant, sonitumq; ferunt ad littora uenti.] Torrens enim post strages & arboribus & satis illatas, quum propinquare in mare cœperit, præcedit eum sonitus aquarum, & antequàm ipse perueniat, signa eius uolantes afferunt uenti. Talis in aduersos ductor Rhœteius hostes Agmen agit.] Quemadmodum agmen aquarum torrentibus præcipitatur, & urget in mare, non sine eorum pernicie per quæ fortè transierit, sic quum agmine suo Æneas in Rutulos ferebatur infestus. Densi cuneis se quisq; coactis Agglomerant.] Multum enim ualet plurimorum in unum arctata congestio. proinde unusquisq; se stipabat in cuneum, ne opportunus fieret morti. Ferit ense grauem Tymbræus Osyrim, Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates, Vfentemq; Gyas.] Obtruncat,

ad omnes percussores pertinet, Mnestheum, Achaten, Gyan. Cadit ipse Tolumnius augur, Primus in aduersos, telum qui torserat hostes.] Quòd ait Ipse, poterat dubitari quid significaret. ideo hoc ipsum prius exposuit poeta, Cecidit ipse augur Tolumnius, qui mittendo telum primus turbauit fœderis pacta. Tollitur in cœlū clamor.] Quis enim non excitaretur in uocem, augurem ipsum nec uitare potuisse pœnam, nec praeuidere supplicia? Versiq; uicissim Puluerulenta fuga Rutuli dant terga per agros.] Non congesti affuerant, sed sparsi fugiebant, quae res indicabat oppressos magna uirtute. Tendebant autē ad agros indicantes exisse, non esse credituros. A

SER. Nec tela ferentes Insequitur.] Id est, nec cōtrà stanteis, nec fugienteis dignatur occidere. Et magna Æneae ostenditur pietas, q nec uulneratus irascitur, ut uelit contra legem fœderis in bellū moueri. Virago.] Virago dicitur mulier, quae uirile implet officiū. Ædes per uolat.] Per aedeis uolat: nam more suo uerbo dedit detractam nomini praepositionem. Vacuis.] magnis: ut, Vacua atria lustrat Saucius. Nec conferre manum.] Cum Ænea: nam alios persequitur. Auia.] Ab ea scilicet parte, qua ueniebat Æneas. Tortos orbes.] obliquas & implicitas uias. Vestigatq; uirum.] inquirit. Translatio à canibus qui per uestigia & pedum signa feram indagant. Disiecta per agmina.] Dissipata aduentu Æneae. Heu quid agat.] Omne aduerbium uerbo cohaeret: unde Heu & At, & similia, quia uerbo cohaerere non possunt, separatim fecerunt aliam partem orationis, scilicet interiectionem, quam sola latinitas possidet, cùm Graeci sub aduerbio tales comprehendāt uoces, ut φεῦ. Huic.] Pro in hūc. et est ordo, Huic dirigit. Se collegit in arma.] ita se texit, ut nulla parte posset feriri. Apicem tamen incita summum.] Galeae eminentiam, quā Graeci κῶνον uocant, in qua eminent cristae. Multa Iouem & laesi testatus fœderis aras.] Licet haberet causam iracundiae, quòd & fugiebat Turnus, & ipse ape

Nec pede congressos aequo, nec tela ferentes
Insequitur, solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Iuturna uirago,
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, & longè lapsum temone relinquit.
Ipsa subit, manibusq; undanteis flectit habenas,
Cuncta gerens, uocemq; & corpus & arma Metisci.
Nigra uelut magnas domini cum diuitis aedes
Peruolat, & pennis alta atria lustrat hirundo
Pabula parua legens, nidisq; loquacibus escas,
Et nunc porticibus uacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Iuturna per hosteis
Fertur equis, rapidoq; uolans obit omnia curru,
Iamq; hîc germanū, iamq; hîc ostentat ouantem,
Nec conferre manum patitur, uolat auia longè.
Haud minus Aeneas tortos legit obuius orbes,
Vestigatq; uirum, & disiecta per agmina magna
Voce uocat. quoties oculos coniecit in hostem,
Alipedumq; fugam cursu tentauit equorum,
Auersos toties currus Iuturna retorsit.
Heu quid agat? uario nequicquam fluctuat aestu,
Diuersaeq; uocant animum in contraria curae.
Huic Messapus, uti laeua duo forte gerebat
Lenta leuis cursu praefixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Aeneas, & se collegit in arma
Poplite subsidens, apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasq; excussit uertice cristas.
Tum uerò assurgunt irae, insidijsq; subactus
Diuersos ubi sensit equos, currumq; referri:
Multa Iouem, & laesi testatus fœderis aras.
Iam tandem inuadit medios, & Marte secundo
Terribilis saeuam nullo discrimine caedem
Suscitat, irarumq; omneis effundit habenas. (des
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cae
Diuersas, obitumq; ducum, quos aequore toto
Inq; uicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? Tanton' placuit concurrere motu
Iuppiter, aeterna gentes in pace futuras?
Aeneas, Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratē,
Excipit in latus, & quà fata celerrima, crudum
Transadigit costas & crates pectoris ensem.
Turnus equo deiectū Amycum, fratremq; Diorē,
Congressus pedes: hūc uenientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit, curruq; abscissa duorum
Suspendit capita, & rorantia sanguine portat.
Ille Talon, Tanainq; neci, fortemq; Cethegum,
Tres uno congressu, & mœstum mittit Onytem,
Nomen Echionium, matrisq; genus Peridiae,
Hic fratres Lycia missos, & Apollinis agris,
Et iuuenem exosum nequicquam bella Menoetē
Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
Ars fuerat, pauperq; domus, nec nota potentum

petebatur insidijs, non tamen antè prorupit ille in bellum, quàm Iouis fidē & laesa fœdera testaretur. Nullo discrimine caedem Suscitat.] indiscretè obtruncat uniuersos, quibus antè pari pepercerat modo. Irarū effundit habenas.] potestatem, facultatem: ut, Et premere & laxas sciret dare iussus habenas. Et hîc moderatè locutus est: B nam Ennius, Effundit irarum quadrigas. dixit. Quis mihi nunc tot acerba Deus?] Ac si diceret, Nec Musa nec Apollo sufficiunt. Statius, Maior ab Aonijs sumenda audacia lucis, Mecum omnes audete deae. In[illegible]icè.] Nam Que[illegible]at. Tanton' placuit cōcurrere.] ἀποστροφὴ ad Iouem. Sanè Tantôn, On circūflectitur: nam quū per apostropham apocopen uerba patiūtur, is qui in integra parte fuerat, perseuerat accetus: ut Tantò'ne, inde fit Tanton'. ut &, Tanton' me crimine dignum Duxisti? C Ruentes Teucros.] Quos insequabatur Turnus: Loco statuit.] Stabiles reddit: ut, Stabilitq; fugā trepidantis Orestis. Crudum ensem.] Modò durum, aliàs crudelem. Et crates pectoris.] Donatus superfluam uult esse coniunctionem: & ut sit ἐπεξήγησις, Adigit ensem per costas, id est, pectoris crates, ubi celerius fata complentur: & hoc est quod ait suprà, Haud multa moratus. Amycum, fratremq; Diorē.] Hi duces sunt etiā suprà memorati: ut, Nūc Amyci casum gemit. item, Et nunc

Munera, conductaq; pater tellure ferebat.
Ac ueluti immissi diuersis partibus ignes
Arentem in syluam, & uirgulta sonantia lauro:
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitũ spumosi amnes, & in æquora currũt,
Quisq; suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusq; ruunt per prælia, nunc nunc
Fluctuat ira intus, rumpuntur nescia uinci
Pectora, nunc totis in uulnera uiribus itur.

A *nunc tertia* Palma Diores. *Vnde ad terrorẽ populi eorum capita religabantur in curru.* Cur*ruq; abscissa.*] Curru, aut *septimus casus est, aut datiuus antiquus, secundum regulam, ne sit maior à nominatiuo plurali.* Mœstum *mittit* Ony*tem.*] *naturaliter tristem, seuerum, quem Græci ἐγκλαγῆ dicunt.* Mittit *autem socium supra memoratis. Sanè* Ony*tem* Donatus *dicit aut gentile, aut patronymicon, ut nomẽ eius proprium sit* Echionius. *sed hoc non procedit: quia nec patronymicon in* Tes *exit, nec* Onytes *à qua gente ueniat usquam lectum est. Proprium ergo est, et sequens uersus erit,* Nomen Echionium, *id est,* Thebanam *gloriã, per periphrasim: nam* Echionij *sunt* Thebani, *à rege* Echione. *Vnde malè quidam legunt,* Nomine Echionium. Matrisq; genus Per.] *περίφρασις, hoc est, filium* Peri-

B *dæ.* Lycia *missos, &* Apol. ag.] Vacat Et, *nam κατ' ἐπέξήγησιν* Lycia *arua* Apollinis *dixit: ut,* Nunc Lyciæ *fortes.* Exosum *nequicquam bella.*] *Sic suprà,* Iniecere *manum* Parcæ. *nam per transitũ ostendit, urgentibus fatis eum ad bella deductum, quæ nequicquam semper uitare cupiebat.* Hunc *autem* Menœtem *oriundo* Arcadem *fuisse intelligimus, sed habitasse circa* Argos: *nam* Lerna Palus Argiuorum *est, in qua eum dicit solitum fuisse piscari ... hoc significat,* Piscosæ *cui circum flumina* Lernæ Ars... *at.* Pauperq; domus.] Hic *&* hæc *Pauper dicimus: nam* Paupera *usurpatum est. sic* Plaut. Paupera *est mulier. sed hoc hodie non utimur.* Ea *enim nomina quæ ablatiuo singulari in e exeunt, si fœminina ex se faciunt, heteroclita, id est, alterius declinationis esse non possunt: ut puta quia ab hoc* Hospite *facit, hic &* hæc hospes *dicamus necesse est.* Lucanus: Hospes in externis audiuit curia tectis. *ab hoc* Leone, hic *&* hæc leo: *ab hoc* Latrone, hic *&* hæc latro: *ab hoc* Fullone, hic *&* hæc fullo: *ab hoc* Nepote, hic *&* hæc nepos: *nam ut neptis dicamus, per successionis discretionem admissum est.* Scien

C *dum hospita, paupera, leæna, lea, usurpata à Poetis.* Potentum Munera.] *obsequia, quæ pauperes diuitibus loco munerum soluunt.* Arentem in siluam.] Pro aridam. Dant sonitum spumosi amnes.] Bellum *semper incendio & fluminibus comparat: sic in* Secundo, In segetem *ueluti quum flamma furentibus austris* Incidit, *aut rapidus montano gurgite torrens.* Nescia uinci pectora.] Horatius, Pelidæ stomachum cedere nescij.

POM. Sab. Virago.] *fungens uirili officio. scilicet agens in uirum.* Metiscus.] *auriga Turni: nunc Iuturna mutata in* Metiscum. ...acuis.] *id est magnis, uel altis.* Substitit.] *immisit hastam* Æneas *in* Messapum, *& eum sistit.* Echionium.] *aut* Thebanum, *quia* Echion *socius* Cadmi: *aut melius filium* Echioni *&* Peridæ. *abundat unum que.* Pater Menœtæ *erat agricola, prope* Lernam. Exosum.] *odio habebat bella.*

VAR. Lect. Hoc concussa metu mentem Iuturna uirago.] In Oblongo lib. Hinc legitur. Rapidoq; uolans obit omnia curru. In antiquis aliquot lib. Cursu scriptũ est. Iamq; hic germanũ, iamq; hic ostendit ouantẽ.] Hoc loco in Romano libro legitur Ostentat. Et disiecta per agmina magna Voce uocat.] In Mediceo & aliquot alijs libris, non

Magna, sed Longa *scriptum est.* Multa Iouem, *& læsi testatus fœderis ar.s.*] *In antiquis ferè omnibus* Testatur *legere est. In* Mediceo *ultimus apex abrasus, & nota, quæ* Testatus *legat, apposita.* Tanton' *placuit concurrere motu.*] *In ueteribus libris, &* Tantón', *&* Tanto *habetur. Sed enim* Tanton' *notatur à grammaticis. neque temere agnoscitur à* Seruio. Haud multa moratus Excipit.] *In* Mediceo, *& aliquot alijs ueteribus* Morantem *legitur. ut uno eum uulnere confectum ostendat.* Crudo Transadigit costas, *& crates pectoris ense.*] *In* Mediceo, *in* Romano, *et antiquis omnibus libris quotquot habui,* Crudum Transadigit costas, *&* Crates pectoris ensem, *scritum obseruaui. quod etiam* Seruius *agnoscit.* Ex *hoc uerò superiorem lectionem communire possis, ubi de* Turno *legitur,* Crudũ *per costas exigat ensem.* Nam Durum *in aliquot lib. legi dicebamus.* Nomen Echioniũ.] *In antiquis plerisq; lib. legas* Nomine Echionum. *Quam lectionem improbat* Seruius, *neq;* Donato *assentitur, qui* Onytem *nomen uel patronymicum, uel gentile putat, &* Echionium, *propriũ.* Æneas, Turnusq; *ruunt per prælia.*] *In libris aliquot antiquis* Ruunt in prælia *legitur.*

DON. Ipse neq; aduersos dignatur sternere morti, Nec pede *congressos æquo, nec tela ferentes* Insequitur.] Ipse Æneas *indignum existimabat mactare obuios, aut æquo pede congressos occidere: sed nec illos insequebatur, qui ueniebant telis armati.* Dicit iam qua causa id fiebat. Solum densa in caligine Turnum Vestigat lustrans, solum *in certamina poscit.*] Nouerat enim *& prudenter considerabat solum esse uincendum, qui solus esset pugnandi causa: seruandam esse plebem uictoriæ suæ, nec ulterius cædendam.* Hoc concussa metu mentem Iuturna uirago Aurigam Turni media inter lora Metiscum Excutit, *& longe lapsum temone reliquit,* Ipsa subit, manibusq; undantes flectit habenas.] *Vbi sensit* Iuturna *hoc agere* Æneam, *ut solius* Turni *interitum quæreret, rediit ad aliam partem mandatorum* Iunonis: *quum fratrem in confusione fœderis liberare non potuisset, cœpit hunc infesto hosti uelle subtrahere, ne inuentus occumberet. sic enim illa dixerat,* Non lachrymis hoc tempus eget, Accelera et *fratrem, siquis modus, eripe morti,* Aut tu bella cie, conce*ptumq; excute fœdus.* Ergo, *ut dictum est, quoniam frustra fuit, fœdera dissipasse, cœpit niti subtrahere periclitantem: quod fieri sine fraude non potuit: idcirco remouit aurigam fratris, & in remoti locum ipsa successit.* Cuncta gerens, uocemq; *& corpus, &* arma Metisci.] Facile *enim in quam uellet formam, transire potuit.* Nigra *uelut magnas domini quum diuitis ædes* Peruolat, et pennis alta atria lustrat hirundo, Pabulo parua legens, nidisq; loquacibus escas.] Fœtibus *suis alimonia quæritãs, ut salutem incolumen retineant.* Et nunc porticibus uacuis, nunc humida circum Stagna sonat.] *Nigram hirundinem pro dolentis persona, etiam quæ sit domestica, ut* Iuturna *de eadem domo & familia qua* Turnus, *& lugentis posuit.* Hirundinis *quoque non inaniter comparationem induxit.* Similis medios Iuturna per hostes Fertur equis, rapidoq; uolans obit omnia curru, Iamque hic

 germanum,

germanum,iamq; hic ostendit ouantē,Nec conferre manum patitur,uolat auia longe.] Volebat Iuturna sic Turnum ostendere,ut gaudere potius, quàm rebus suis diffidere uideretur: nec tamen hunc committebat congressibus,& longe ad ea illum ducebat loca,quæ non constarent bello. Haud minus Æneas tortos legit obuius orbes, Vestigatq; uirum, & disiecta per agmina magna Voce uocat.] Quantum Iuturna separabat à congressibus fratrem,tantum Æneas compendiosis orbibus præbebat se obuium,& præueniebat errantem: nec iam occulte, nam hunc per tot sparsos exercitus uoce magna prouocabat. Quoties oculos coniecit in hostem, Alipedumq; fugam cursu tentauit equorū,Auersos totiens currus Iuturna retorsit.] Quoties uiso hoste Æneas ire obuiam uoluit,toties Iuturna currus in alias partes inflexit. Heu quid agat? uario nequidquam fluctuat æstu.] cogitabat quid ageret,dolens, & sine aliquo effectu remedij diuersis æstibus agitabatur. Diuersæq; uocant animum in contraria curæ.] Quidquid uoluendo tractabat, totum contrarijs tractatibus efficiebatur infirmum. Huic Messapus, uti læua duo forte gerebat, Lenta leuis cursu præfixa hastilia ferro, Horum unum certo contorquens dirigit ictu.] Messapus Æneæ forte loco proximus fuit: huic ex duobus ferratis hastilibus unum certo ictu contorsit. Certus ictus est,qui sic destinatur,ut feriat. Substitit Æneas, & se collegit in arma,Poplite subsidens.] Hoc artis erat,ut incassum funderetur ictus, quem hostis dixerat certum.Subsedit,inquit,poplite,& se scuto contexit: ille enim altus miserat, ut caput feriret aut pectus: & quoniam pro uoluntate hostis altitudo corporis fuerat necessaria,humilem se ille contrario procurauit: Apicem tamen incita summum Hasta tulit.] Ecce uis mittentis,& ex alia parte declinantis ingenium: si enim stās remansisset, inuenisset hasta, quem sterneret. Quod ipsum ex eo apparuit,quia in ipsa depreßiōe corporis,galeæ summā perdidit partem. Tum uerò assurgunt iræ.] Tum uerò,id est tum magis irarum creuit augmentum. Insidijsq; subactus.] Furebat enim quòd contrarijs luderetur insidijs. Diuersos ubi sentit equos, currumq; referri.] Vbi uidit aliorsum duci equos & cunrum. Multa Iouem,et læsi testatus fœderis aras.] Propter fidem iusiurandi, quod cum Latino perfecerat,solum quærebat Turnum,quem sine crimine sacrilegij posset occidere: sed quum uideret sibi eius copiam denegari, testatus Iouem & cæteros deos, per quos iurauerat se in bellum necessitate potius, quàm uoluntate compelli. Inuadit tandem medios, & Marte secundo Terribilis.] Tandem ideo, quia diu expectauit,ne finis belli per Turni solius necem potuisset exire.Medios,inquit,secundo Marte inuadit terribilis.magna uiri fortis constantia non dubitauit medios inuadere,ubi à circunfusis posset interfici.Ecce & feliciter pugnat uallatus inimica multitudine, & inter tot ac tales terrori omnibus fuit. Quanta laus est non timere,et ab omnibus metui? Sæuam nullo discrimine cædem Suscitat,irarumq; omnes effundit habenas.] Suprà dixit, quòd solum Turnum ad necem quæreret,ac cæderet nullum: nunc ait, quoniam illud non prouenit, aliquanto tamen commotus, paßim atq; confuse sternebat quoscunq; reperisset: antea nullum eligens ad mortē, nullumq; prosternens,tantum consenserat iracundiæ suæ,ut nullis iam retineri nexibus posset. Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes Diuersas,obitumq; ducū,quos æquore toto, Inq; uicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros A

Expediat?] Deus,inquit,nunc est necessarius,sed quis sit iste inuenire non possum, quo iuuante ualeam complecti quantos duces Turnus,quantos Æneas occidit. Tanton' placuit concurrere motu Iuppiter æterna gentes in pace futuras?] Necessaria exclamatio poetæ admirantis deorum iniquitatem,qui patiebantur in alternam perniciem gentes tendere,in æternam uenturas perpetuamq; cōcordiam. Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes Pugna loco statuit Teucros) haud multa morantem Excipit in latus, & quà fata celerrima, crudum Transadigit costas, & crates pectoris ensem.] Interpositum est, Ea prima ruentes Pugna loco statuit Teucros.Quum properarent,inquit,inquit,in hostium cædem Troiani,ibi constiterunt, ubi Æneas Rutulum Sucronē occidit:nam non multa mora interposita,excepit eum in latus,ex qua uerò parte corporis peti expeditius potuit, ipsa eum percußit: nam per latus & costas transiecto ense eum prostrauit. Interpositum diximus,Ea prima ruentes Pugna loco statuit Teucros. quo facto diuisum cōstat unum sensum nos isto subtracto, integremus quod interposita diuiserunt: B

Æneas Rutulum Sucronem haud multa morantem,Excipit in latus,& quà fata celerrima, crudum Transadigit costas & crates pectoris ensem. Hinc iungendum est,Ea prima ruentes Pugna loco statuit Teucros: & erit compositio directa uerborum. Turnus equo deiectum Amicum,fratremque Diorem Congressus pedes,hunc uenientem cuspide lōga,Hunc mucrone ferit,currúque abscissa duorum Suspendit capita, & rorantia sanguine portat.] Multa semel hîc dicta sunt, s[illegible]ū semel accipienda: quippe Turnus equo deiecit Amycum, quo deiecit et fratrem eius Dioren: nam quū addit Fratremq; Dioren,et non significat utrum pedes an eques fuerit, etiam Dioren ostendit uectum fuisse. Ergo equo & deiecto,bis accipere debemus, deiectū equo Amycū, deiectū Diorē equo.Ferit bis quoq; intelligendū:ut sit,Illum ferit longa cuspide,illū ferit mucrone. Ostentationis autē fuit incutiēdi terroris,quòd cæsorū capita adhuc emittentia sanguinē secū Turnus uehebat in curru. Ille Talō Tanaimq; neci fortemq; Cethegum,Tres uno cōgressu,et mœstū mittit Onyten Nomine Echionio, matrisq; genus Peridiæ.] C

Ille,inquit,& incertum putatur reliquisse, utrum de Ænea dictum uideatur,an de Turno.sed non est uitiū poetæ:nam ex Cethegi nomine, quem constabat fuisse Troianum,quemq; alijs nexuit,ostendit non Æneam se dixisse,sed ipsum Turnum.Tres igitur uno congressu,in quib. Cethegus fuit,aßistente uirtute deiecit.Onyten uerò, hoc est,Onytis & Peridiæ filium,qui Echionio nomine diceretur,separatim strauit. Mœstum dixit, quia incurrerat hostis manus,quas non potuit euasisse quod ait,Mittit, nō ad Onyten solum, sed ad omnes pert[illegible]. Hic fratres Lycia missos.] Lycij ex partibus Æneæ fuerant. Et Apollinis agris.] Ex Lycia & Apollinis agris fuerant fratres.Lyciam charam fuisse Apollini & propriam,etiam in quarto libro memorauit dicens: Qualis ubi hibernam Lyciam,Xanthiq; fluenta Deserit, ac Delum maternam inuisit Apollo. Et iuuenem exosum nequidquam bella Menetem.] Menethes quoq; perosa habens bella, quum inertem ætatem iuuenis duceret,pro bellatore prostratus est.Dicit causam propter quam frustra ducebatur ad bellum:ipsa enim fecerat,ut pugnare nesciret. Arcada,piscosæ cui circum flumina Lernæ Ars fuerat, pauperq; domus, nec

A mus, nec nota potentum Munera, conductaq; pater tellure serebat.] Arcas iste, inquit, fuit piscandi semper deditus studio, qui solum lacum Lernæ, & domum suam pauperem, id est, angustæ substantiæ nouerat: nesciens prorsus, quid diuites agerent, nec alicuius obsequijs deditus. nec solum ipse pauper, uerumetiam pater eius: nam in terra conducta morabatur, dans operam seminibus iaciendis. Ecce uerecunda paupertas in necessitate posita, nõ quæsijt patrocinium diuitis, non maioris substantiæ desiderauit auxilium: piscatio alebat filium, conductus patrem ager pascebat, & ipse non grandis, sed pro facultatibus pauperis intelligendus. Quis enim pauperi magnum crederet prædium laudandum in duobus institutum, quos nõ polluit necessitas, aut aliquo paupertas scelere maculauit? Ac uelut immissi diuersis partibus ignes Arentem in syluam, et uirgulta sonantia lauro: Aut ubi decursu rapido, de montibus altis Dant sonitum spumosi amnes, & in æquora currunt, Quisque suũ populatus iter: nõ segnius ambo Æneas Turnusq; ruũt in prælia, nunc nunc Fluctuat ira intus, rumpũtur nescia uinci Pectora, nunc totis in uulnera uiribus itur.] Duas flammas, diuersosq; torrentes duobus uiris fortibus comparauit: nam quo modo flammæ consumunt quidquid occurrerit, & torrentes quidquid impulerint trahunt: sic isti sæuiebant in aduersos, elati ira et cupiditate uincendi, non metuentes uulnerum casus, aut mortis.

SER. Murrhanum hic atauos et nomina.] Hoc est, cuius nomine maiores omnes Murrhani dicti sunt, & reges fuerũt: ut, Per regesq; actum genus B omne Latinos. Scimus enim plerunq; solere fieri, ut primi regis reliqui nomen etiam possideant: ut apud Romanos Augusti uocantur, apud Albanos Sylui, apud Persas Arsacidæ, apud Ægytios Ptolemæi, apud Athenienses Cecr[...]. unde superfluum est quod ait Donatus, debere nos accipere interemptum esse Murrhanum, dum auos et atauos Turni tantùm commemorat, & effert laudibus maximis. Per regesq; actum genus omne Latinos.] Horat. Et nepotũ Per memores C genus omne fastos. de Lamia. Nec domini memorũ proculcat eq.] domini immemorum. Dextera nec tua te Graiũm fortiss Creteu Eripuit Turno, nec dij texêre Cupentum.] Ita Æneam comparat Turno, ut eum superiorẽ esse significet. nam quem T[...]nus interimit fortitudo sua liberare non potuit: ei uerò quẽ occidit Æneas, ne sua quidem numina prodesse potuerunt. Sanè sciendum Cupentum, lingua Sabinorum sacerdotem uocari. Latè terram.] Aliud ex alio ostẽditur: nã per hoc corporis exprimitur magnitudo: ut, Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.

Murrhanũ hic, atauos et auorũ antiqua sonantẽ
Nomina, per regesq; actũ genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo, atq; ingentis turbine saxi
Excutit, effunditq; solo: hunc lora & iuga subter
Prouoluêre rotæ, crebro super ungula pulsu
Incita, nec domini memorũ proculcat equorum.
Ille ruenti Hilo, animisq; immane frementi
Occurrit, telumq; aurata ad tempora torquet.
Olli per galeam fuso stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te Graiûm fortissime Creteu
Eripuit Turno, nec Dij texêre Cupentum
Aenea ueniente sui: dedit obuia ferro
Pectora, nec misero clypei mora profuit æris.
Te quoq; Laurentes uiderunt Aeole campi
Oppetere, & latè terram consternere tergo.
Occidis, Argiuæ quem non potuêre phalanges
Sternere, nec Priami regnorum euersor Achilles.
Hîc tibi mortis erant metæ, domus alta sub Ida,
Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
Totæ adeò conuersæ acies, omnesq; Latini,
Omnes Dardanidæ, Mnestheus, acerq; Serestus,
Et Messapus equûm domitor, & fortis Asylas,
Tuscorumq; phalanx, Euandriq; Arcadis alæ:
Pro se quisq; uiri summa nituntur opum ui,
Nec mora, nec requies, uasto certamine tendunt.
Hîc mentem Aeneæ genitrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbiq; aduerteret agmen
Ocyus, & subita turbaret clade Latinos.
Ille ut uestigans diuersa per agmina Turnum,
Huc atq; huc acies circuntulit, aspicit urbem
Immunem tanti belli, atq; impunè quietam.
Continuò pugnæ accendit maioris imago:
Mnesthea, Sergestumq; uocat fortemq; Serestum,
Ductores: tumulũq; capit, quò cætera Teucrûm
Concurrit legio, nec scuta, aut spicula densi
Deponunt, celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis estò dictis mora: Iuppiter hâc stat:
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Vrbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum accipere, & uicti parere fatentur,
Eruam, & æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem, libeat dum prælia Turno
Nostra pati? rursusq; uelit concurrere uictus?
Hoc caput ô ciues, hæc belli summa nefandi:
Ferte faces properè, fœdusq; reposcite flammis.
Dixerat, atq; animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaq; ad muros mole feruntur.
Scalæ improuisò, subitusq; apparuit ignis.

Euersor Achilles.] Separat Achillẽ à Græcis: ut, Relliquias Danaûm atq; immitis Achilli. Mortis erãt metæ.] Id est, mors, quæ meta est et finis: nã Metam finem uitæ dicimus, non mortis. Sciendũ tamẽ hoc de Homero esse trãslatũ qui ait, θανάτοιο τελευτὴ, hoc est, finis mortis: nam in ipsa morte finis est. Lyrnessi domus alta.] Lyrnessos ciuitas est Phrygiæ, unde fuit Briseis: & per transitum docet meminẽ posse fatorũ statuta uitare. Conuersæ acies.] In bellũ coactæ. Pro se quisq; ui.] Pro qualitate uiriũ suarum. sic in 5. Pro se quisq; uiri et depromunt tela pharetris. Summa nituntur opum ui.] Hemistichium Ennianum. Mentẽ Æneæ genitrix.] Mentem, consilium: ut, Quâ facere id possis, nostram nunc accipe mentem. Pulcherrima.] Perpetuũ est epitheton, nec ad negotiũ pertinẽs. Sanè bona usus est œconomia, ut diceret instinctu numinis profectum esse Æneam ad ciuitatis excidium: nam incõgruũ fuerat, occupatum bello per se tale cepisse consilium. Vrbiq; aduerteret agmen.] Contra urbem. Acies circuntulit.] Oculorum scil. & bona occasione peruenit ad id, ut Æneas possit ciuitatem

Discurrunt alij ad portas, primosq; trucidant:
Ferrum alij torquent, & obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Aeneas, magnaq; incusat uoce Latinum,
Testaturq; Deos se inuitum ad prælia cogi:
Bis iam Italos hostes, hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia ciues:
Vrbem alij reserare iubent, & pandere portas
Dardanidis, ipsumq; trahunt in mœnia regem:
Arma ferunt alij, & pergunt defendere muros.
Inclusas ut cum latebrosa in pumice pastor
Vestigauit apes, fumoq; impleuit amaro,
Illæ intus trepidæ rerum, per cærea castra
Discurrunt, magnisq; acuunt stridoribus iras.
Voluitur ater odor tectis, tum murmure cæco
Intus saxa sonant, uacuas it fumus ad auras.

uitatem aspicere. Immunem belli.] Sine officio dimicandi. nam Immunis est, qui nihil præstat: quasi sine munerib. siue munijs. Impune quietam.] Quæ speciali ter debuit pœnas luere propter fœdus abruptũ. Pugnæ accendit maioris imago.] Subaudis Eum. Nec scuta aut spicula densi Deponunt.] Ex eo quod non est factũ, quid fieri soleat indicauit: ut supra, Defigũt tellure hastas, & scuta reclinant.

Esto.] Pro Sit. Iuppiter hac stat.] Id est, pro nobis relligio est, quam læserunt Rutuli ruptis fœderibus. Nouimus autem interfuisse fœderi & Deos alios, et Iouis imaginem sceptri præsentia redditam. Neu quis ob imperium subitum mihi segnior ito.] Tertia persona est Ito, id est, eat: & hortatur eos ita in bellum eant, quasi res fuerit antè disposita: nam hoc dicit, Repentinum imperiũ nullam uobis afferat moram, sicut paulo pòst, Scalæ improuiso, subitusq; appauit ignis. Causam belli.] Quia illic erat Lauinia. Hoc caput ô ciues.] Sicut superius Drances Turno, O Latio caput horum & causa malorum, id est, principium. Fœdusq; reposcite flammis.] Grauitate sermonis declamationi pondus imposuit: nam hoc dicit, Flammas fœderis urbis innouemus incendio. nã hic Reposcite, est innouate, reuocate. Discurrunt alij ad portas, primosq; trucidant.] Subaudi Improuiso: & hæc simul pronuncianda sunt, ut simul facta uideantur, quò uehemens uis bellica possit agnosci. Inter primos.] Inter duces, inter principes. Hæc altera fœdera rumpi.] Bis rumpi fœdera. Bis hostis Italos fieri.] Bis se in prælia sæua compelli: nam uarie eandem rem iterat. Bis autem fœdera facta sunt, semel per Ilioneum, & paulo antè propter singulare certamen. Reserare iubent.] Id est, uolunt: ut Iubeo Chremetem, Terentius. Trahũt in mœnia regem.] Trahere uolunt: nam uoluntas animi est, non facti. Trahunt autem, scilicet ut possit imminens uidere discrimẽ. Donatus dicit, Trahunt in mœnia, pro dilacerant in mœnibus rumoribus suis. Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor.] Penè omnia istius comparationis uerba ad supradictum pertinent bellum: nam ita apes inclusæ sunt, ut homines qui obsidentur. Ita ciuitatem timentium latebras dicimus, sicut apum aluearia. Item pastor, ut rex: & reuera pastor est ductor exercitus, ut Homerus ποιμένα λαῶν. Pumicem autem iste in genere masculino posuit & hunc sequimur, licet Catullus dixerit genere fœminino: Arida modò pumice expolitum. Fumo amaro.] Qui elicit lacrymas. Trepidæ rerum.] Nescientes quid agant, & ignarũ auxilij. Ater odor.] Nouè: nam in odore ecquis color est? sed hoc dicit, Odor ater, atræ rei, fumi scilicet ater odor pessimus: ut, Fumoq; impleuit amaro.

POM. Sab. *Hic atauos.] uel de nobilitate Turni, uel Sonantem omne genus suum actum per reges Latinos. mihi non placet quòd ait quidam, Muranos fuisse appellatos reges in Latio. Rotæ.] sui currus & equi immemores calcaue*

runt dominum. Cretheu.] Cretheus potentia nõ potuit euadere cædẽ à Turno illatã: & Cupentus sacerdotio et religione nõ potuit defendi ab Ænea. Æneam tamen superiorem facit, scilicet, qui sit uictor inuitis dijs. Cupetũ.] Antiqui Sabini Cupentum sacerdotem appellabant. Cogi.] non sponte, sed propter læsa numina. Ipsumq; trahi.] uel ut ipse rex tractus opponeretur hostibus, uel dilaniatus. uel trahere uolebant regem ad euitandum discrimen. uel Trahunt, ducunt, melius est. hoc est, trahere, id est ducere uolunt intra mœnia Æneam, & habere eum regem. Fumo amaro.] fumus apes arcet, ut apud Columellam legimus. bis tamen fumigandi sunt aluearij. & licet apes refugiant, tamen suffitæ salubriores postea fiunt, & lætiores. fumus amarum saporem reddit. Ergo pastor cum uestigat in silua apes, fumum in antro facit: aliqui cum legunt mel ex ueteri fauo, fumum faciunt, & odoris herbis apes hoc modo fugant sine læsione, & cellulas reddũt meliores.

VAR. Lect. *Ingentis turbine saxi.] In Romano Ingenti [illegible]agis placet Ingentis saxi. Ruenti Hilo.] In [illegible]iquis libris Hylo, per y scriptũ est. Fixo stetit hasta cerebro.] Quidam libri antiqui Fixa stetit hasta legunt. Graiûm fortissime Creteu.] Vetera quædam exemplaria, Rheteu scribunt, plura Creteu. Nec Dij texere Cupentũ.] Antiqua omnia exemplaria Cupencum legunt. Est & Di,uinico i, de quo sæpe dictum. Clypei mora profuit ærei.] Antiqua omnia exemplaria, quæ uoluimus, Aeris legunt. Euandriq; Arcadis alæ.] In antiquis omnibus exemplaribus Arcades scriptũ obseruatur. quod minimè displiceat. Vrbem hodie causam belli.] Tres uersus in Oblongo libro hoc habentur ordine: Vrbem hodie causam belli, regna ipsa Latini Eruam, & æqua solo fumantia culmina ponam, Ni frænum accipere, & uicti parere fatentur. Sed enim magis placet conditionalis oratio, Ni frænum accipere, & dicto parere fatentur. Ferte faces propere.] Veteres pleriq; lib. Properi legunt. Primosq; trucidant.] In Oblongo libro Fatigant legitur. quod non ita placet. Nunc murmure cæco.] In antiq. Tum legitur, pro Nunc.*

DON. *Murrhanum hic atauos & auorum antiqua sonantem Nomina, per regesq; actum genus omne Latinos, Præcipitem scopulo, atq; ingenti turbine saxi Excutit, effunditq; solo.] Hic, pronomen est, non aduerbium loci. proinde Hic, hoc est, Æneas Murrhanum saxo ingenti deiecit. Magnitudinem saxi ex eo ostendit, quum dicit, Ingenti turbine. simul probauit & mittentis uirtutem. Huic asserit poeta uanitatem animi sui obfuisse, qui dum se putaret propter nobilitatem generis, quod per reges Latinos ad ipsum quoq; peruenerat, à quoquam contingi non posse, sic Æneæ manu prostratus interijt. Hunc lora & iuga subter Prouoluere rotæ, crebro super ungula pulsu Incita, nec domini memorum proculcat equorũ.]*

Cadens,

A Cadens,inquit, Murrhanus non extra currum, sed sub ipsum temonem, rotarum uolubilitate perductus est: quo facto equorum suorum contundebatur pedibus, & rotis currentibus terebatur. Equi, ait, non erant memores domini. Iocari uoluit poeta, non uerum dicere: nam sensus iste ab equis & rotis alienis est. Ille ruenti Hylo, animisq; immane furenti Occurrit.] Ruenti dixit, non cadenti, sed inconsiderata festinatione properanti. Deniq; huic & ingentē furorem dedit, ut prorsus nesciret quando uel quemadmodum posset occidi. Telumq; aurata ad tempora torquet.] Venienti, inquit, occurrit, ut ostenderet constantiam, & fiduciam uiri fortis, & in tempora aurata hastam fixit. Olli per galeam fuso stetit hasta cerebro.] Ecce ipse euidentius ostendit: nam galea uicta usq; ad cerebrum eius hasta integra peruenerat. Fuso ait cerebro stetit hasta. hic omnis uis expressa est: non enim funditur quidquam, nisi interueniente maiori uiolentia: nec stat, nisi quod alte infixum est. Factum hoc ad Turnum intelligitur pertinere. Dextra nec tua te graiūm fortißime Creteu, Eripuit Turno.] Ecce & hic Cre B teum dicit interemptum. Quomodo igitur fieri potuit, ut homo unus diuersis temporibus bis occideretur? Ne quasi immemoris poetæ uitium existat, melius est sic intelligere, ut alter ille fuerit, de quo dixit: Cretea Musarum comitem, cui carmina semper, Et citharæ cordi, numerosq; intendere neruis. Deniq;, si idem etiam hoc loco fuisset, artes eius & peritiam musicæ & scientiæ iterum prætulisset. Nec dij texêre Cupentum Ænea ueniente sui.] Non potuerunt Cupentum dij sui tueri. Dedit obuia ferro [illegible]ra, nec misero clypei mora profuit æreī.] Tantum opportunus fuit ad excipiendam mortem, ut illū nec dij sui, nec munimenta corporis potuissent defensare. Quis enim deus morti posset auxilium ferre? quando aduersum pectus ultro obtulit ferro, tantumq; se opportunū præbuit, ut nec obiectu clypei aliquas morti suæ moras afferret? Te quoque Laurentes uiderunt Æole campi Oppetere, & late terram consternere tergo Occidis.] Dixit & Æolum occisum, sed huius poeta exitum non sine affectu miserationis inseruit. Deniq; Occidis ait. hoc uerbum Occidis, maiorum personis aptatur: sed quoniam hunc de nobilium numero uult esse Vergilius, Occidisse C eum dixit, non cæsum esse. Argiuæ quem non potuere phalanges Sternere, nec Priami regnorū euersor Achilles.] Texisti, ait, corpore tuo terras Italiæ, qui congredientibus exercitibus Græcis & ipso Achille euersore totius regni non occubuisti. per ἀποστροφὴν formosam comparationem induxit, exprimens in ea dolentis affectum, quasi diceret: Potuisti cadere in genitalibus terris, & à melioribus percuti, nunc in peregrinis iaces, & te prostrauit inferior. Hic tibi mortis erant metæ, domus alta sub Ida.] N[illegible]bi defuit uirtus tua, sed fatorum ratione perfectum est, ut natus in alijs terris, uiuendi fines ac terminos in alienis regionibus inuenires. Lyrneßi domus alta, solo Laurente sepulchrum.] Nascentem te excepit Lyrneßi domus, mortui funus Itala terra complexa est. Totæ adeo conuersæ acies.] More suo misit generalitatem, ne solos Æneam & Turnum fugantes induceret: ait enim quod faciebant duo, faciebant & cæteri, nec aliquis fuit à belli certamine uacuus. Omnesq; Latini, Omnes Dardanidæ, Mnestheus, acerq; Serestus, Et Messapus equûm domitor, & fortis Asylas, Thuscorumq; phalanx, Euandriq; Arcadis alæ.] Quum poßit sufficere, Totæ adeo conuersæ acies, ambitione dicendi ductus, iuit per species homines aliquos & gentes enumerans. Pro se quisq; uiri summa nituntur opum ui.] In bello enim non curat unusquisq;, nisi quemadmodum primum uitam suam salutemq; tueatur, tunc etiam sociorū. Nec mora, nec requies, uasto certamine tendunt.] Nec mora certamini dabatur, nec requies labori, continuum fuit quidquid illic gerebatur: hoc enim exigebat magni operis ratio cupiditasq; uincendi. Hic mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit.] Non corpore formosa mulier, sed mater pulcherrimi affectus et pro salute filij pulcherrima. Misit mentem nato, hoc est, consilium. sic et in primo libro ait: Nostram nunc accipe mentem, hoc est, consiliū. Iret ut ad muros, urbiq; aduerteret agmen Ocyus.] Nō tantū iret ad agmē, sed et ocyus id faceret. Exponit quare ocyus. Et subita turbaret clade Latinos.] Grauius est enim malū, et citius obtinet, quod inopinātes oppresserit. Securi enim fuerant intra ciuitatem constituti, alijs in campo certantibus. Ille, ut uestigans diuersa per agmina Turnum, Huc atq; huc acies circumtulit, aspicit urbem immunem tanti belli, atq; impune quietam.] Dum illuc atq; illuc oculos tendit, quæritans per diuersas acies Turnum, respexit urbem sic immunē cladibus belli, ut omnis illic quies esset, et securitas plena, quasi nihil triste inter cæteros gereretur. Continuò pugnæ accedit maioris imago.] Quasi iam fieret, quod mente conceperat, sic accensus est. Mnesthea, Sergestumq; uocat, fortemq; Serestum Ductores.] Non Serestum ductores, sed Mnestheū, Serestum, & Segestum, omnes ductores. Idcirco, inquit, hos uocauit, quoniam ductores exercitus fuerant, & oportuit eos regis consiliū nosse. Tumulumq; capit.] Vnde poßit à circumfusis audiri. Quò cætera Teucrûm Concurrit legio.] Constituto enim rege in edito loco, & uocatis ductoribus, intellexerūt omnes aliquē pro communi commodo futurum esse tractatum. Nec scuta aut spicula densi Deponunt.] Atq; ita ut armati fuerant manserunt: Oportuit quippe plenam esse cautelam, ubi tantus feruor certaminum uertebatur. Celso medius stans aggere fatur.] Facile audiri potuit, qui in summo constitutus fuit, & stabat medius. Stans, intellectum latißimum tenet: in neceßitate enim tanta sedere non debuit. dein quia decuit honorificum esse principem, ut stantibus uniuersis etiam ipse staret: uel quia aliter uideri & audiri non poterat, nisi uidisset omnes, & uideretur ab omnibus. Sic ergo suum cœpit referre consiliū. Ne qua meis esto dictis mora, Iuppiter hac stat, Neu quis ob inceptum subitum, mihi segnior ito.] Nulla, inquit, mora interponatur his quæ postea dixero: nec repentinum quenquam consilium turbet: stat enim nobiscum Iupiter, cuius fauore confido. Incipit iam dicere inuenta sua, & ad celeritatem prius instructis proprium referre tractatum. Vrbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini (Ni frenū accipere, & uicti parere fatentur) Eruam, & æqua solo fumātia culmina ponam.] Diu, inquit, errauimus, nec malorum omnium quæ esset principalis causa, potuimus noscere: fiat ergo celerius, quod tardius uisum est. Excindenda est hodie ciuitas, cuius adhuc incolumitate uictoria nostra differtur: delendum Latini imperium, neq; acquiescent conditionibus nostris, nisi se iußis parituros Itali propria profeßione signauerint. In campum redigenda uniuersæ urbis amplitudo, & inimicæ facies ardere debet, aut cadere, si superiores non agnouerint Teucros, au

de

de sua conditione fateri noluerint. Scilicet expectem libeat dum prælia Turno Nostra pati? rursusq; uelit cōcurrere uictus?] An ego nō prouideam cōmodis nostris, donec Turnus pugnare uelit, aut nolit? si cogor superati hominis arbitriū sequi, cur nō ipsi sentiant uim potentiamq; uictoris? Hoc caput ô ciues, hæc belli summa nefandi.] Feriendum est malorū nostrorū caput: reliqua post eius supplicium parem sortientur interitum. Radenda est nefarij belli summa, ut cōquiescat penitus, quod ex ipsa per scelus emergit & pullulat. Ferte faces propere, fœdusq; reposcite flammis.] Qua breuitate cœpit, ipsa conclusit. Vrbem inquit hodie, causam belli, se uelle delere: et quādo, & quam ob causam id facere disponeret, breuiter dixit. Hîc autem docet, quomodo hoc ipsum posset impleri. Quum dicit, Ferte faces propere, ut incendendum sciret. Fœdusq; reposcite flammis: ut procurarent pacem incendia, quam dolus & humanum turbarat inuentum. Dixerat, atq; animis pariter certantibus.] Magnam enim habet uim, quod pari consensu & unanimiter genitur. Omnes Dant cuneum.] Suffecerat hoc dictum. Addidit, Densaq; ad muros mole feruntur.] Atq; ut quod dixerat satiaret, cōnexuit: Densati ad muros mole feruntur. Ecce quantum ualuit iubentis autoritas, & fiebant iussa consensu omnium, & celeriter gerebantur. Feruntur, inquit, ut ultra modum properantes, quos exagitabat tanti regis præceptum & utilitas sua. Scalæ improuiso, subitusq; apparuit ignis.] Quæsitas scalas & aduectas, ignemq; allatum, non dixit studio breuiandæ narrationis: quid enim poneret, quod ex cōsequentibus procuratum posset ostendi? Ergo agendis rebus magna est celeritas adhibita: nam quam citò, aut unde inuentæ sunt scalæ, quæ muris admouerentur? aut quàm repentè ignis apparuit? hæc extra muros gerebantur. Incipit perturbationem ciuitatis ostendere. Discurrunt alij ad portas.] Ne apertæ faciles ingressus darent hostibus. Primosq; trucidant.] Hoc est illos, qui primi ingrediebantur. Ferrum alij torquent, & obumbrant æthera telis.] Diuiserant officia subueniendi: nanque alijs curantibus portas, alij missilia tela torquebant tanta copia, ut obumbratum cœlum uideri non posset. Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit Æneas, magnaq; incusat uoce Latinum, Testaturq; deos se inuitum ad prælia cogi, Bis iam Italos hostes, hæc altera fœdera rumpi.] Quum tela innumera muris iacerent, quum fusi ante portas aliqui occubuissent, Æneas adhuc se beneuolum Latino monstrabat, tendebat inermem dexteram, quod fuit signum nolentis pugnare. Loquebatur enim magna uoce, Latini incusationem prosequens. Generale hoc est, non enim specialiter dixit, quæ contineret prolixitas uocis, & clamorum magnitudo: suspicari tamen aliqua diximus pro persona loquentis. Si enim Latinus constans fuisset in ordinandis filiæ nuptijs, si tot aduersis esset emendatus, non ueniret ad talia. Magna, inquit, uoce. aliter quippe loqui non debuit, qui cogēte ira, & strepente perturbatorum tumultu cupiebat audiri. Testabatur autem deos, qui soli humanarum cogitationum gnari sunt, Inuitum sese inter initia in certamen exisse, inuitum iterum cogi. Iusta hæc obiurgatio fuit: primò enim ipsi cœperant bellum, ipsi etiam rursus facientes contra humanas & diuinas leges, rumpentes iterum fœdera. Exoritur trepidos inter discordia ciues.] Discordiam, dixit animorum dissimiles motus, & non sibi consentientes: incipit dicere, quid singuli sentirent. Vrbem alij reserare iubent, & pandere portas Dardanidis, ipsumq; trahunt in mœnia regem.] Qui uidebant periculum præsens & discrimen manifestum, dicebant aperire ciuitatem melius esse, quàm occupari armis aut flammis, & ob hanc causam urgebant regem in mœnia, hoc est, ad muros. Arma ferunt alij, & pergunt defendere muros.] Quibus tradendæ urbis sententia displicebat, manus properantes ad arma conuerterant, ut contra hostilem uim muris assisterent. Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor Vestigauit apes, fumoq; impleuit amaro: Illæ intus trepidæ rerum, per cerea castra Discurrūt, magnisq; acuunt stridoribus iras: Voluitur ater odor tectis, tum murmure cæco Intus saxa sonant, uacuas it fumus ad auras.] More suo propter addendum splendorē carmini, subiecit similitudinem, comparans ciuitatem puniceis latebris, quæ comburi facillime possunt, & cito dissolui. Apes Latinorum actibus, asperum animalis genus, sed quod fumo exiguo potest superari. Castra Latinorum, apū cereis castris, quæ sine adminiculo uirtutis, exiguo possint momento turbari, & inuadentis leui manu comminui. Apum murmur, cum Latinorum trepidatione, Æneæ, uestigatorem apum, curantem ne fugiant fumum incendio, quo Æneas urbi minabatur excidium.

Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus urbem:
Regina ut tectis uenientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta uolare,
Nusquam acies contrà Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ iuuenem in certamine credit
Extinctum, & subito mentem turbata dolore
Se causam clamat, crimenq;, caputq; malorum:
Multaq; per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquam accepêre Latinæ:
Filia prima manu floreos Lauinia crines,
Et roseas laniata genas: tum cætera circùm
Turba furit, resonant latè plangoribus ædes.
Hinc totam infelix uulgatur fama per urbem,
Demittunt mentes: it scissa ueste Latinus
Coniugis attonitus fatis, urbisq; ruina,

SER. Etiam fortuna.] causa: nā omnis casus in potestate fortunæ est. Te ctis uenientem prospicit hostē.] Aut è tectis prospicit, aut cōtra tecta uenientem. Incessi muros.] inuadi. Mentem turbata.] Vt, Oculos suffusa. Et nodum informis leti.] Alij dicūt, quòd inedia se interemit. Sanè sciendum, quòd cautum fuerat in Pontificalibus libris, ut qui laqueo finiuisset uitā, insepultus abijceretur. unde bene ait, In formis leti, quasi mortis infamissimæ. Floreos Lauinia crines.] Antiqua lectio Floreos habuit, id est, florulentos, pulchros: & est Ennianum. Et roseas laniata gen[as.] Moris fuit apud antiquos, ut ante rogos humanus sanguis effunderetur, uel captiuorum, uel gladiatorū: quorum si forte copia non fuisset, laniantes fœminæ genas suum effundebant cruorem, ut rogis illa imago restitueretur. Tamen sciendum, cautū lege duodecim tabularū, ne mulieres

Caniciem immundo perfuſam puluere turpans,
Multaq; ſe incuſat,qui non acceperit antè
Dardanium Aeneam,generumq; aſciuerit ultro.
Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes ſequitur paucos,iam ſegnior,atq;
Iam minus atq; minus ſucceſſu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Commixtum clamorem,arrectasq; impulit aures
Confuſæ ſonus urbis,& illætabile murmur:
Hei mihi,quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quis'ue ruit tantus diuerſa clamor ab urbe?
Sic ait,adductisq; amens ſubſiſtit habenis.
Atq; huc,in faciem ſoror ut conuerſa Metiſci
Aurigæ,currumq;,& equos,& lora regebat,
Talibus occurrit dictis:hac Turne ſequamur
Troiugenas:quà prima uiam uictoria pandit.
Sunt alij,qui tecta manu defendere poſſunt.
Ingruit Aeneas Italis,& prælia miſcet:
Et nos ſæua manu mittamus funera Teucris:
Nec numero inferior,pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc.
O' ſoror,ac dudum agnoui,cum prima per artem
Fœdera turbaſti,teq; hæc in bella dediſti:
Et nunc nequidquam fallis dea,ſed quis Olympo
Demiſſam tantos uoluit te ferre labores?
An fratris miſeri letum ut crudele uideres?
Nam quid ago?aut quę iã ſpõdet fortuna ſalutē?
Vidi oculos ante ipſe meos me uoce uocantem
Murrhanum,quo non fuerat mihi charior alter,
Oppetere ingentem,atq; ingenti uulnere uictum.
Occidit infelix,ne noſtrum dedecus Vfens
Aſpiceret,Teucri potiuntur corpore & armis.
Excindi'ne domos(id rebus defuit unum)
Perpetiar?dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo?& Turnũ fugientē hæc terra uidebit?
Vſq; adeo'ne mori miſerũ eſt?uos ô mihi manes
Eſte boni,quoniam ſuperis auerſa uoluntas.
Sancta ad uos anima,atq; iſtius inſcia culpæ
Deſcendam:magnorũ haud unq̃ indignus auorũ.
Vix ea fatus erat,medios uolat ecce per hoſtes
Vectus equo ſpumante Sages,aduerſa ſagitta
Saucius ora,ruitq; implorans nomine Turnum:
Turne in te ſuprema ſalus,miſerere tuorum
Fulminat Aeneas armis,ſummasq; minatur
Deiecturum arces Italûm,excidioq; daturum:
Iamq; faces ad tecta uolant:in te ora Latini,
In te oculos referunt:muſſat rex ipſe Latinus
Quos generos uocet,aut quæ ſeſe ad fœdera flectat.
Præterea regina tui fidiſſima, dextra
Occidit ipſa ſua,lucemq; exterrita fugit.
Soli pro portis Meſſapus,& acer Atinas
Suſtentant aciem,circum hos utrinq; phalanges
Stant denſæ,ſtrictisq; ſeges mucronibus horret
Ferrea:tu currum deſerto in gramine uerſas?
Obſtupuit uaria confuſus imagine rerum
Turnus, & obtutu tacito ſtetit:æſtuat ingens
Imo in corde pudor,mixtoq; inſania luctu,
Et furijs agitatus amor,& conſcia uirtus.

A res carperent faciem,his uerbis: Mulier faciem ne carpito. Hinc.] de domo regia. Infelix fama.] rerum infelicium nuncia. Demittunt mentes.] deſperant: ſic contrà Sperantes aliquid mentes erigunt. Coniugis attonitus fatis urbis'que ruina.] Et priuatis & publicis luctibus. Immundo puluere.] Bene Immundo addidit: ſicut in Georg. Et cinerem immundum iactare per agros, quia etiam puluis ille, quo utuntur puellæ, cinis uocatur: unde etiam apud Plaut. de mũdo mu-
B lierum nominati cinifflones ſunt. Horat. Cuſtodes lectica, cinifflones, paraſitæ. Bellator.] Epitheton peracti temporis. Minus ſucceſſu læt⁹ equorum.] Infirmitas animi etiam equorum tarditate ue[...] Attulit hunc illi cæcis terroribus aura.] Naturale enim eſt, ut à qua parte uentus flat, inde clamor audiatur. Commixtum clamorem.] Ex impugnatione & morte reginæ. Arrectas aures.] ad audiendum ſollicitas. Terent. Arrige aures Pam-
C phile. Amens.] conſilij egens, neſcius rei gerendæ: nam mentem, & conſilium ſignificare diximus: ut, Mentē Æneæ genitrix pulcherrima miſit. Occurrit dictis.] Orationi eius uerbis obuiam uenit. Prima uictoria.] Id eſt, primùm. Nec numero inf[...]r pugnæ, nec honore recedes.] nec pauciores interimes, nec minor te q̃ Æneam comitabitur gloria: nam occiſorum multitudo compenſat hoc, quod tu fugientes interimis. Sanè ſciendũ in hac omni oratione Iuturnam occurrere quæſtionibus tacitis. Prima per artem Fœdera turbaſti.] Prima, aut inchoantia, aut tu prima: nam poſt eius orationem Tolumnius tela contorſit. Nã quid ago.] Argumentũ à neceſſario. Me uocē uocantem.] Atqui hoc nuſquam legimus, ſed aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus, aut mortis eſt omen audire quod nõ dicitur, uidere quod minimè occurrit: ſic in Quarto, Hinc exaudiri gemitus, et uerba uocantis Viſa uiri. Superat.] Viuit: ut, Superat'ne & ueſcitur aura? Ne noſtrũ dedecus Vfens Aſpiceret.] Ac ſi diceret, Fortaſſe uiueret, niſi ideo uoluiſſet occumbere, ne nos uictos uideret. Teucri potiuntur corpore & armis.] Id eſt, etiam ſepultura caret: nam ut in Homero legimus, de uirorum fortiũ cadaueribus erat inter hoſtes grande certamen, quod maximè apparet de Patrocli cadauere. Dextra nec Drancis dicta refellam.] Id eſt, uirtute: nam pro rei officio ipſam rem poſuit, pro uirtute dextram. Vſque adeo'ne mori miſerum eſt?] Tacitæ quæſtioni occurrit. Superis auerſa uoluntas.] Quia, ut ſuprà diximus, donec uiuimus, curæ ſumus ſuperis dijs: poſt mortem ad inferos pertinemus, quibus ſe modò commendat. Iſtius inſcia culpæ.] Vel fugæ, quia fuga grande crimen eſt apud uirum fortē: uel rupti fœderis, uel læſæ religionis, à qua re ſe dicit eſſe alienũ propter futura ſupplicia. Indignus auorum.] Græca figura eſt: nos enim Indignus illa re dicimus. cõtrà Græci ἀνάξιος στεφάνου, id eſt, coronæ indignus. Implorans nomine Turnum.] Ex multis rebus indicat perturbationem, quòd feſtinans uenit, quòd per hoſtes uulneratus, quòd Turnũ nomine appellat: nam cõtumelia eſt nomine ſuperiorem uocare. Sic in Georgicis; Mater Cyrene mater. quũ præmiſiſſet, Te

crudelem

crudelem nomine dicit, sicut contrà Æolus ad Iunonẽ ait, Tuus ô regina quid optet Explorare labor. Turne in te suprema salus, miserere tuorum.] Omnia quæ suprà Iuturna dixerat, oratio ista dissoluit. Fulminat Æneas armis.] Exaggeratio est: sic paulo post, Horrendumq; intonat armis. Minatur Deiectiurum arces.] Quia dixerat, Et æqua solo fumantia culmina ponam. Mussat.] Modo dubitat. Præterea.] Quia occurrebat Amatam pro eius partibus niti. Soli pro portis.] Contra illud, Sunt alij qui tecta manu defendere possunt. Varia cõfusus imagine rerum.] multiplici nuncio. Et obtutu.] Variè tacito stetit uultu. & Obtutus est propriè uultus, quem Græci dicunt πρόσωπον. Pudor.] Propter illud, Tu currum deserto in gramine uersas? Insania.] Quia in hostes ferebatur. Mixto luctu.] Propter Amatæ cognitam mortem.

POM. Sab. Et nodum.] Amata suspendit se. et Poeta clàm talem desperationem dicit. Rescellam.] dicta Drancæ hac dextra, & non patiar excindi domum. Inscia culpæ.] id est, fugæ. magnum dedecus est forti homini fugere. et rupti fœderis culpa non fuit Turnus, sed consilium Iuturnæ, & sententia Tolumnij.

VAR. Lect. Regina ut tectis uenientẽ prospicit hostem.] In Oblongo libro & in aliquot alijs Conspicit habetur. Sedenim Prospicit Seruius admittit, & uetera pleraq; exemplaria consentiunt. Incedi muros.] Libri omninò aliqui ueteres, Incendi legunt. Sedenim Oblongus, Mediceus, atq; alij peruetere lib. Incessi legendum ostendunt. Quod Seruius admittit, dum exponit Inuadi. Romanus ambiguus est unius mutatione literæ. Pugnæ iuuenem in certamine credit Extinctum.] Romanus liber A' certamine legit. sed melius est In. Quædam uetera exemplaria Iuuenem certamine legunt, absq; A', & absq; In. Multaq; per mœstum demens effata furorẽ.] In Oblongo libro Dolorem est. quod æquè placet. neque quidem quod Affata, uel Adfata in nonnullis habetur. Flauos Lauiniæ crines.] Miror, cum Seruius asserat Floreos, antiquam esse lectionẽ, eam à posterioribus non admissam. Resonãt latè plangoribus ædes.] In Oblongo libro Clangoribus legitur. quod non placet. Id enim tubarum est. In Med. autẽ, Clamoribus, sed Plangoribus omninò melius. Multaq; se incusat.] In Rom. lib. desiderantur hi duo uersus, Multaq; se incusat, qui nõ acceperit ante Dardanium Æneam, generumq; asciuerit urbi. Nempe, quia in undecimo ijdem habentur. Currusq;, & equos.] In antiq. lib. Currum singulari numero legitur. Qui tecta manu defendere possunt.] In antiquis plerisq; lib. Possint habetur. Quæ sese ad fœdera flectat.] In Oblongo libro Mittat legitur pro demittat. uerùm non æquè placet. Acer Atinas.] In aliquot antiquis libris, Asylas legitur, sed & superius Acer Atinas habetur.

DON. Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis, Quæ totam luctu concussit funditus urbem.] Talis est iste locus, qualis est ille: Hos inter motus medio flagrante tumultu, Ecce super magna mœsti Diomedis ab urbe Legati responsa ferunt. tunc enim uere fortuna probatur inimica, quum malorum asperitas nec lenitur, et cumulatur aduersis. Incipit iam referre causam luctus ingentis, qui totam faciẽ ciuitatis acerbitate confudit. Regina ut tectis uenientem prospicit hostem, Incessi muros, ignes ad tecta uolare, usquam acies contra Rutulas, nulla agmi[illegible] Turni.] Quantum huic dedit uerecundiæ & cautelæ? Regina, inquit, cùm è tectis suis bellorum opperiretur euentus. ecce A curiosam fecerat metus, & inde expectabat quid gereretur in campo: ubi ipsa expectare non posset, non iuit ad alienam domum, sed sua tecta conscendit. Amor eam talem fecerat generi, & contra Æneam semel suscepta sententia. Quum igitur cerneret uenire ad urbem hostilem manum, quæ malorum proculdubio initium ferret, accedere etiam quòd putabatur mori, quòd uolabat ignis in tecta, quòd nullus defensor aderat: quid dabit coniectura metuendi casum Turni, nisi quòd potuit moritura sentire? quidquid enim metuimus fieri in incertis, hoc etiã falso sentimus. Idcirco ait, Infelix pugnæ iuuenem in certamine credit Extinctum.] Infelicem mirè posuit, quæ tã citò, quæ nondum acciderant, extrema Turni sensisset, quæq; esset moritura uiuo adhuc eo, quẽ diligebat ut mater. Et subito mentem turbata dolore, Se causam clamat, crimenq;, caputq; malorum.] Subitus dolor, quum sit solitus etiam quietũ turbare, tum magis confundit sensus, quos suspensos inuenerit. Inde plus infelix inani coniectura compulsa est, et in repentino malo. accedit eo quòd fœmina sexus sui leuitate turbata, circumspectum consilium habere non potuit. Clamabat se esse malorum omnium caput, quæ nihil fecerat, utpote quæ marito incolumi, de filiæ nuptijs iudicare non potuit: sed tantùm pro Turni partibus nixa, contra mariti sententiam. Interea mox sese ad animi sui destinata conuertit, et secutum est, quod habuit præparatum. Prodiderat enim dispositionẽ suam, cum imparem iudicans, quem cupiebat generum euocare à pugna: sic enim superius positum est, Qui te cunque manent isto certamine casus, Et me Turn[illegible]ent. simul hæc inuisa relinquam Lumina, nec ge[illegible]um Æneã captiua uidebo. Aliqua tamen loqui compulsa est, & sic uitam suam concludere, se causam clamans, et crimen, caputq; malorum. Ipse est reatus uerus, & nulla defensionis ope suffultus, quem reus ipse confitetur & firmat, quod Amata faciebat: quoniam cogebat dementia, urgebat & furor. Nam nullus est, qui crimina sua sponte fateatur, nisi quem agit impotentia mentis, aut quem tenet mortis affectus. Ipsa igitur prosecuta est accusationem suam, ipsa iudicis offi[illegible]um tenuit in executione sententiæ suæ, ipsa carnificis partes impleuit. Multaq; per mœstum demens effata furorem.] Multa præterea effundẽs, quæ conuenirent dementi furentiq; personæ. Purpureos moritura manu discindit amictus, Et nodũ informis leti trabe nectit ab alta.] Præter multa mala, quæ per dementiam & furorem locuta est, discidit quoq; purpuream uestem, perindeq; preciosam. Quid enim de speciei merito cogitaret, quæ ipsam salutem suam mortis destinatione contempserat? Et nodum informis leti trabe nectit ab alta. Informis, hoc est, non conuenientis sexui uel bonori. Nodus intelligendus est, quo nex[illegible] fauces suas, & funus suum pendulũ fecit. Quam cladem miseræ posthquam accepere Latinæ, Filia prima manu flauos Lauiniæ crines, Et roseas laniata genas.] Consentaneum fuerat domesticã cladem mulieres noscere primò, quoniam uiri in alijs fuerant occupati. uerùm quia secundo loco filiam putatur nominasse, non secundo dictam, sed cum cæteris matribus Latinis audisse eam intelligendum est, quo comperto prima discidit comam. Prima ait, uestis indumenta diruit: prima laniauit faciem suam. Ipsa enim debuit primitus dolere, & luctibus grauius commoueri, ad quam materni funeris acerbitas specialiter pertinebat.

Tunc

A *Tunc cætera circum Turba furit.*] Cætera turba earum accipienda est, quæ miseratione potius reginæ suæ, quàm affinitatis ratione mouebantur. *Resonant latæ clamoribus ædes.*] Moralis dictio, paulatim quippe in omnium noticia mala perueniunt. nam & de Pallantis morte sic dixit, *Fama uolans tanti prænuncia luctus, Euandrum, Euandriq́; domos, & mœnia complet.* Ecce et hîc ait, primam filiam cum aliquibus Latinis mulieribus scisse, postea densos clamores & ululatus extitisse plangentium, ut resonans latitudo domus, acerbitatem facti in occulto esse non sineret. Denique sequitur, *Hinc totã infelix uulgatur fama per urbem.*] Vulgatur: hoc est, per omne uulgus totius urbis spargitur. *Demittunt mentes.*] Omnes scilicet qui audiêre, ceciderunt animis. *It scissa ueste Latinus, Coniugis attonitus fatis, urbisq́; ruina.*] Latinus qui personam mariti gerebat, & regis, & suis malis confusus et publicis, stupuerat in unum tempus conuenisse intolerabilia mala, uxoris scilicet mortem, & extremum periculum patriæ. Ibat autem scissa ueste per publicum rex. *Caniciem immundo perfusam puluere turpans.*] Et contra ætatis meritum, & dignitatem loci B sui, caniciem suam turpans immundo puluere: non enim eligere poterat dolens, quid imponeret capiti suo. *Interea extremo bellator in æquore Turnus Palantes sequitur paucos.*] Detrahentis animo hoc dictum est: dum enim hæc in ciuitate uel aduersus ciuitatem gererentur, Turnus omnium ignarus, utpote in extrema camporũ parte constitutus, raros insequebatur. *Iam segnior atq; Iam minus, atq; minus successu lætus equorum.*] Prope mortem enim constitutus & ingenium & consilium perdidit. Deniq; [illegible]uit, & ipse & equi eius multò minus poterãt, quàm solebant. *Attulit hunc illi cæcis terroribus aura Commixtũ clamorem, arrectasq́; impulit aures Confusæ sonus urbis, & illætabile murmur.*] Licet ex longinquo, tamen quia magna fuit causa plangentium reginam & patriam, peruenit ad aures eius, non quid factum sit, sed aliquid mali commissum: nam ex confuso clamore conijciebat interuenisse aduersa, quæ totam urbẽ gemitu atq; ululatu & clamore confunderent. Quantum Turni secordia reprehenditur, quum inducitur?

Hîc deest expositio XLIIII carminum.

Tu currum deserto in gramine uersas.] Tu uersas currum. Versare, est currum non celeriter ducere, sed rotam lentius uoluere: & Delicato, inquit, rotarum motu currum segnius trahis. addidit, Deserto in gramine, delectat te mollicies graminis, ubi sine impulsu ac strepitu tecum rotæ uersantur. Dicendo Tu, magnum nobis in uno pronomine reliquit intellectum: tenet quippe obiurgationem plenam hoc modo: Tu, cuius causa est: tu, pro cuius commodo omnis Italia contendit, & dimicat: tu, qui primus in acie, primus pro patriæ statu aßistere debuisti: tu, qui tantum eras periculis propior, quantum superata fuerint cætera, putas te aliquid agere, quia deliciosus erras in deserto gramine. hoc est, ubi deest hostis, qui otiosum turbet, aut torpenti certamen intendat. *Obstupuit uaria confusus imagine rerum Turnus, & obtutu tacito stetit, æstuat ingens Imo in corde pudor, mixtoq́; insania luctu, Et furijs agitatus amor, & conscia uirtus.*] Et proposuit, & executus est omnes motus Turni: nam, quod ait generaliter confusum uaria imagine malorum stupuisse, hoc specialiter subiecit. Prima fuit pudoris causa, qua enim fronte ueniret ad suos desertor commodi sui, & inflictis tot malis? Secunda fuit insania, quæ oriebatur ex eo, qui conualescentibus aduersis non ualebat occurrere: tunc enim acrius sæuitur, quum spes cessat ultionis. similiter et alio loco dixit, Sæuit inops animi. Accedebat huic & luctus ex Amatæ more descendens, in qua fuit omnis fiducia uxoris accipiendæ. Sequebatur amoris causa eius uirginis, quam desperabat sibi posse cõiungi. Cumulabat omnium malorum congeriem, uirtutis conscientia, quæ tot aduersis simul oppressa respirare non poterat.

Vt primũ discussę umbrę, & lux reddita menti est.
Ardentes oculorum acies ad mœnia torsit,
Turbidus, eq́; rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem flammis inter tabulata uolutus
Ad cœlum undabat uortex, turrimq́; tenebat:
Turrim compactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratq́; rotas, pontesq́; instruxerat altos.
Iam iam fata soror superant, absiste morari:
Quò Deus, & quò dura uocat fortuna, sequamur.
Stat cõferre manũ Aeneę, stat quicquid acerbũ est,
Morte pati, neq; me indecorem germana uidebis
Amplius: hunc oro sine me furere antè furorem.
Dixit, & è curru saltum dedit ocyus aruis,
Perq; hostes, per tela ruit, mœstamq́; sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.

SER. *Discussæ umbræ.*] postquam mentis caligo discesit: quod sequentia C indicant, *Et lux reddita menti est.* *Turbidus.*] plenus perturbationis. *Quam eduxerat ipse.*] Quod ei maiorem creabat dolorem. *Subdiderat rotas.*] Quo posset trahi ad ea loca, quibus hostis instabat. *Quicquid acerbum est, Morte pati.*] Aut quicquid morte acerbum est p[illegible]et pati: hoc est, inferna supplicia: uel quæ potest superbus hostis inferre, sicut de Hectore legimus. ἐμοὶ δὲ τότ' ἂν πολὺ κέρδιον εἴη. aut certè positiuus est pro comparatiuo, Placet pati, si quid etiã morte acerbius inuenitur. *Furere antè furorem.*] Figura antiqua, ut seruitutem seruit, dolet dolorem. & est sensus, Sine me furere antè bellicum furorem, scilicet priusquam ad eum ueniam, ut pugnam mente concipiam, & instructus furore in bella prorumpam.

POM. Sabi. *Furere furorem,*] figura est antiqua. ut apud Quintilianum, uiuere uitam, seruire seruitutem, dolere dolorem, mori mortem, & hic furere furorem. sic dicit, Sine me antè cõcipere bellum furore, & inde ruam acerrimè in hostem.

VAR. Lect. *Pontesq́; extruxerat altos.*] In antiqs aliquot libris Instrauerat legitur. quod magis propriũ est. Mediceus tamen Instruxerat habet. *Stat quidquid acerbum est, Morte pati.*] Acerbum quidem Seruius agnoscere uidetur: sed in antiquis exemplaribus nunc Acerbi, nunc Acerbum est legitur.

DON. *Vt primùm discussæ umbræ.*] Pulchre dixit umbras animi. ubi enim perturbatus fuerat uel maxime plurimis malis, tanquã in tenebris positus, nõ uidet quid agat, nec inuenit uiam qua se poßit exoluere. *Et lux reddita mẽti.*] Copiosa dictio: ubi enim remotæ fuerint tenebræ, lux cõtinuò surrogata succedit: ut fit, cùm nox cõsumitur, & consequitur dies. *Ardentis oculorũ orbes ad mœnia*

torsit Turbidus,eq; rotis magnam respexit ad urbē.] *Resumpta luce post tenebras,ubi animum collegit, torsit ad eam partem oculos,in qua ciuitas fuit,atq; ita ut in curru fuerat, mœnia ipsa respexit.* Ecce autem flammis inter tabulata uolutus Ad cœlū undabat uortex, turrimq; tenebat.] *Multis locis ostendimus aduersa nunciari urbi.Deniq; et hîc incendiū uisum est turris,quæ sic ardebat tabulatorum firmitate correpta,ut ex eius summa parte in cœlum flamma consurgeret.* Turrim compactis trabibus quam eduxerat ipse, Subdideratq; rotas,pontesq; instruxerat altos.] *Multiformiter Turnus etiam ex conflagratione turris dolore percussus est. Primò quia perierat illud quod diligentia sua, et proprio labore perfecerat:est enim peculiaris affectus iuxta ea, quæ unusquisq; facienda curauerit,uel impenso sudore perfecerit. In quo iste effusum laborē suum & diligentiam gemebat, laborem in extruendo, diligentiam uerò in structione pontium & rotarum,ut facilius in eam esset ascensus,& quo necessitas posceret, posset adduci.* Iam iam fata soror superant,absiste morari: Quò deus,& quo dura uocat fortuna,sequamur.] *Consentiendum est his soror, quæ renitendo superare non possumus.* Vincunt, & fata quo uolerint,etiam inuitum trahunt, fortuna & deo urgemur A *aduersis: fiat quod uolunt,quia nolle non possumus.* Stat conferre manum Æneæ.] *Quia hîc dici potuit, Periclitaberis,si hoc fuerit factum. ipse uelut respondentis partibus functus occurrit.* Stat, inquit, quicquid acerbi est, Morte pati.] *Stat: hoc est, consumptis tractatibus uniuersis,faciendi fixa sentētia est. & si certare contrarium est,præstat cum gloria mori, quàm cum ludibrio superesse.* Neq; me indecorē germana uidebis Amplius.] *Vt hæc posset dolenti sorori extorquere, dixit quid commodi ex ipsis esset aduersis habitura. Si,inquit,gloriosum fratrem soror habere nequis,habebis ex malis meis nonnullum beneficium,quòd non uidebis indecorem. Melius est(quod proueniat)si semel doleas mortuum, q̄ perpetuò gemas uitæ ludibriosæ subiectū.* Hunc oro sine me furere antè furorē.Dixit, et è curru saltū dedit ocyus aruis.] *Certe insanire ante ueram insaniā cogor, pmitte germana faciā satis animo meo. Mox ut hæc dixit, è curru in arua sese coniecit. Nō dixit* Descendit:*habet enim* Descensus *morā, habet aūt* Saltus *celeritatē.* Perq; hostes,p tela ruit,mœstāq; sororē Deserit,ac rapido cursu media agmina rumpit.] B *Quid enim metueret,qui decreuerat mori?*

SER. Saxū de uertice præceps Cùm ruit.] *Comparatio ipsa futurum ostendit euentum. Simul notandum quòd sicut suprà in prælio, ita et nunc in cōparatione præfertur Æneas: nam Turnū parti comparat montis, montib. æquat Æneam. & est cōparatio de Homero sumpta,sic dicente:* ἄντικρυ μεμαώς ὀλοοίτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης ὅν τε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάρροος ὤσῃ ῥήξας ἀσπέτῳ ὄμβρῳ ἀναιδέος ἔχματα πέτρης ὕψι τ᾽ ἀναθρώσκων πέτεται, κτυπέει δέ θ᾽ ὑπ᾽ αὐτοῦ ὕλη, ὁ δ᾽ ἀσφαλέως θέει, ἔμπεδον ὄφρ᾽ ἂν ἵκηται ἰσόπεδον, τότε δ᾽ οὔτι κυλίνδεται ἐσσύμενός περ. Auulsum uento.] *Propriè:nā et Turn⁹ inuitus attrahitur ad bellū.* Mons improbus.] *Pars montis. &* ἐμφατικῶς *dictum est: sic suprà ait,* Haud partē exiguā montis. Magno actu.] *magno impulsu.* Vbi plurima fuso Sanguine terra madet.] ὑπαλλαγὴ *est, pro ubi plurimo sanguine terra madet.* Tela inhibete.] *cohibete: et est translatio à nautis.* Me uerius unū Pro uobis fœdus luere.] *Verius, iusti⁹: et sensus hic est, Iustius est me unū pro omnib. rupti fœderis pœnas exoluere.* Quātus Athon.] *Hæc est uera lectio:nam si Athos legeris, os breuis est, & uersus nō st*[illegible]*thon autem dici accusatiuus indicat: nam hunc Athona facit, sicut Apollon Apollona. Quod autem Herodotus hunc Athon & hunc Apollon dicit, Atticæ declinationis est. Athon autem mons est Thraciæ adiacens, circa Lemnon insulā.* Niuali C Vertice se attollens pater Apēnin⁹ ad auras.] *Mōs est Italiæ.de hoc Lucan⁹: Nullo quoq; uertice tellus Alti⁹ intumuit,propiorq; accessit Olympo.* Troes et omnes.] *Græcè declinauit,unde breuis est Es: sicut suprà, Troes agūt.* Armaq; deposuêre.] *Vel spe*[illegible]*uri,uel defessi.* Inter coijsse uiros, et cernere ferro.] *Vera et antiqua est lectio: nā Enniū secut⁹ est qui ait,Olli cernebāt magnis de rebus agentes. et itē,Ferro nō auro uitā cernamus uterq;. Posteritas cœpit legere,* Et decernere: *secundum quā lectionē synalœpha opus*

Ac ueluti montis saxum de uertice præceps
Cùm ruit auulsum uento,seu turbidus imber
Proluit,aut annis soluit sublapsa uetustas,
Fertur in abruptū magno mons improbus actu.
Exultatq; solo,siluas,armenta,uirosq;
Inuoluens secum:disiecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros,ubi plurima fuso
Sanguine terra madet,stridentq; hastilibus auræ,
Significatq; manu,& magno simul incipit ore.
Parcite iam Rutuli,& uos tela inhibete Latini,
Quæcunq; est fortuna,mea est:me uerius unum
Pro uobis fœdus luere,& decernere ferro.
Discessêre omnes medij,spaciumq; dedêre.
At pater Aeneas audito nomine Turni,
Deserit & muros,& summas deserit arces,
Præcipitatq; moras omnes,opera omnia rumpit
Lætitia exultans,horrendumq; intonat armis.
Quantus Athō,aut quātus Eryx,aut ipse coruscis
Cùm fremit ilicibus quantus,gaudetq; niuali
Vertice se attollens pater Appenninus ad auras.
Iam uerò & Rutuli certatim,& Troës,& omnes
Conuertêre oculos Itali,quiq; alta tenebant
Mœnia,quiq; imos pulsabant ariete muros:
Armaq; deposuêre humeris.stupet ipse Latinus
Ingentes genitos diuersis partibus orbis
Inter se coijsse uiros,& cernere ferro.
Atq; illi ut uacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido coniectis eminus hastis,
Inuadunt Martem clypeis,atq; ære sonoro.
Dat gemitum tellus,tum crebros ensibus ictus
Congeminant,fors & uirtus miscentur in unum.
Ac uelut ingenti Syla,summo'ue Taburno
Cùm duo conuersis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt,pauidi cessêre magistri:
Stat pecus omne metu mutū, mussantq; iuuencæ,
Quis pecori imperitet,quē tota armēta sequātur.
Illi inter sese multa ui uulnera miscent,
Cornuaq; obnixi infigunt,& sanguine largo

A *opus est excluso Os: ut sit, Inter se coiisse uir' & decernere ferro.* Fors et uirtus miscentur in unum.] *casus in* Turno, *uirtus in Ænea: nam in bello etiam casus plurimum ualet.* Cicero in Miloniana: Adde casus, *adde incertos exitus, Martem communem.* Ac uelut ingenti Syla summo'ue Taburno.] Syla *mons & sylua est* Lucaniæ, *Taburn9 mons* Campaniæ. Sallustius, *De fugitiuis in sylua Syla fuerūt. unde pessime quidam Sylua legūt, quia proprium appellatiuo exæquari nō*
B *potest: unde proprium bene iunxit.* Pauidi cessere magistri.] Proprie *Magistri sunt militū,* Pastores *pecorum. sed reciprocæ sunt inter se istæ translationes: nā ductor militum* Pastor *uocatur, ut diximus supra, & magistri pecorum dicim9.* Cicero, *quem magistrū pecoris esse dicebant.* Mussantq; iuuencæ.] *dubitant: sic supra,* Mussat rex ipse Latinus. Iuppiter ipse duas æquato examine lances.] Aut

Colla armosq; lauant, gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros Aeneas, & Daunius heros
Concurrunt clypeis, ingens fragor æthera cōplet.
Iuppiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, & fata imponit diuersa duorum,
Quem damnet labor, & quo uergat pondere letū.
Emicat hic (impune putans) & corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. exclamant Troës, trepidiq; Latini,
Arrectæq; amborum acies. at perfidus ensis
Frangitur, in medioq; ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat, fugit ocyor euro.
Vt capulum ignotū, dextramq; aspexit inermem:
Fama est præcipitem cum prima in prælia iunctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci.
Idq; diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquā arma Dei ad Vulcania uentū est
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit: fulua resplendent fragmina arena.
Ergo amens diuersa fuga petit æquora Turnus,
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes.
Vndiq; enim densa Teucri inclusēre corona,
Atq; hinc uasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Aeneas (quanquam tardante sagitta
Interdum genua impediunt, cursumq; recusant)
Insequitur, trepidiq; pedem pede feruidus urget.
Inclusum ueluti si quando flumine nactus
Ceruum, aut puniceæ septum formidine pinnæ
Venator cursu canis, & latratibus instat.
Ille autem insidijs, & ripa territus alta,
Mille fugit refugitq; uias: at uiuidus Vmber
Hæret hians, iam iamq; tenet, similisq; tenenti
Increpuit malis, morsuq; elusus inani est.
Tum uerò exoritur clamor, ripæq; lacusq;
Responsant circa, & cœlum tonat omne tumultu.

uidit Ænea, sed quo fuerat antè usus pater Daunus. Sanè Patrio modo, *paterno significat: nam* Dauni *fuerat gladius. unde est illud,* Ensem quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat. *alias* Patrium *à* patria *est deriuatiuum.* Mortalis mucro.] *mortali manu factus.* Vndiq; enim densa Teucri inclusēre corona.] Strategema *est: nam postquam* Turnum *uidere fugere* Troiani, *clausere loca p quæ euadere poterat.* Cursumq; recusant.] *retardant scilicet genua, quæ impediebat uulnus illatum sagitta. Sane peritè facit, ut gladio non utatur Æneas, sed hasta eminus superare contendat, quia impediente uulnere nec sequi poterat, nec in ictum consurgeret: unde est,* Hic gladio fidens, hic acer & arduus hasta. Inclusum flumine.] Comparatio Apollonij. Puniceæ septum formidine pinnæ.] Lucanus, Claudito doratæ metuentis aera pennæ. Venator canis.] *Pro ue*

Poetice dictum est, & ratione caret: nam Iupiter *ignorare non poterat. Aut certe illud quærit, quis sibi de* Turno *&* Ænea *mortis afferat causam: nam dicunt* Physici,
C *mortem minime ad* Deum *pertinere. Nam bona tantum præstat, nec ad eum quæ sunt mala pertinent. unde* Cicero *in* Officijs *ait,* Sed quia nocere Deos nō putant, *his exceptis homines hominibus obesse plurimum arbitrantur.* Tamen *sciendum locum hunc à* Vergilio *ita esse translatum, ut in* Homero *lectus est:* καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα, ἐνδ' ἐτίθει δύο κῆρε τανυλεγέος θανάτοιο, τὴν μὲν ἀχιλλῆος, τὴν δ' ἕκτορος ἱπποδάμοιο. ἕλκε δὲ μέσσα λαβὼν, ῥέπε δ' ἕκτορος αἴσιμον ἦμαρ. ᾤχετο δ' εἰς ἀΐδαο, λίπεν δέ ἑ φοῖβος ἀπόλλων. Examine.] Examen *proprie est filum, quo trutina regitur.* Damnet labor.] *liberet: ut,* Damnabis tu quoq; uotis. Vergat pondere letum.] Bene Vergat: *nam morientes inferos petunt.* Trepidiq; Latini.] *Atqui læti esse debuerūt, sed nimia Æneæ ostenditur uirtus: nanq; naturale est, ut socijs timori sit inferioris audacia. unde nunc* Latini *sunt territi ex eo quòd superiorem ferire ausus est* Turnus. Vt capulū ignotum, dextramq; aspexit inermem.] Locus *hic totus ad gloriā Æneæ pertinet: nanq; id agit, ne uideatur* Turnus *armorum utilitate superatus. Vnde et ei redditur gladius, quo etiam cum diuinis armis ab Ænea possit extingui.* Patrio mucrone relicto.] *Scilicet non eo, quo uulneratū*

naticus. Insidijs.] Pennarum *scilicet.* Viuidus Vmber.] *acerrimus* Thuscus. *nam* Vmbria *pars est* Thusciæ. Iam iamq; tenet.] Ita *ut uidetur intuentibus: & hi duo uersus uerbū ad uerbū sunt translati de* Apollonio. Athon.] Athos *mons* Thessaliæ *contra* Lemnon *insulam, altus, & niuosus.* Eryx.] *mons* Siciliæ. Apenninus.] *secat mediam* Italiam. Sila.] *nomen siluæ est in* Lucania. Taburnus.] *mons* Apuliæ *est, in quo abundat olea.* Inclusum ueluti.] *si quando canis est nactus ceruum inclusum flumine, aut pennis: circundantur lustra funiculis, in quibus pendent pennæ ad terrorem ferarū, quæ talis formæ funiculos transilire timent.* POM. Sabi.

Magno mons improbus actu.] *In aliquot antiquis libris* Actu *habetur, & agnoscitur à* Seruio. *Sed in* Oblongo, *in* Medicæo, *& in* Porcio, Ictu *legitur: quod non displicet.* Stridentq; hastilibus auræ.] *In antiquis aliquot libris* Stridunt *legitur.* Quantus Athos, aut quantus Eryx.] *In antiquis* Athon *legitur.* Inter se coiisse uiros, et decernere ferro. Ser. *quidem quædam* Cernere *contendit ex* Ennio *legendum. Et* Sen. *lib.* 7. *epistola prima in eadem est opinione, dum dicit:* Nec te longe differā, *quædam simplicia in usu non erant: sicuti* Cernere ferro, *inter se dicebant.* Idem Vergilius *hoc probabit tibi.* Inter se coiisse uiros, & cernere ferro. *quod nunc* decernere *dicimus.* Verùm *contra hos stat codicum pene omnium ueterum* VAR. Lect.

rum auctoritas, in quibus legitur Et decernere. *In quodã tamen perueteri deest* Et: *ita enim legitur,* Coisse uiros, decernere ferro. Coniectis eminus hastis.] *In Rom. lib.* Conlectis *est, sed inemendatè: melius enim* Coniectis. Ac ueluti ingenti Syla.] Peruetus liber Sylo legit. Romanus Sylua. *quam lectionem* Seruius *improbat, reliqua exemplaria rectè* Syla, *qui* Brutiorum *mons, hodieq; nomen retinet.* Quis pecori imperitet.] Romanus *liber cum altero perueteri* Nemori *legunt. ut* Imperat aruis. *In aliquot alijs,* Quis nemori imperet, & quem tota armenta sequantur. *In* Medice*o,* Quis pecori imperet, et quem. *quæ lectio etiam est in* Porcio *lib. In* Vitaliano *quoq; & in* Delphio Et ipsum *habetur, altera tamen dictione corrupta.* Colla armosq; lauant.] *In antiq. aliquot exemplar.* Lauũt, *à* lauo, *is.* Haud aliter Tros Æneas.] *Antiq. lib. quotquot habui,* Non aliter *legunt.* Ingens fragor æthera complet.] *In* Oblong. *lib.* Pulsat *habetur, in alijs* Complet. In medioq; ardentem deserit ictu.] Romanus *liber, cum aliquot alijs ueteribus legunt,* Ardentem deserit ictum: *sed* Ictu, *ut in* Mediceo *& in* Porcio *est, magis placet.* Cum prima in prælia iunctos Conscendebat equos.] *In libris aliquot, non tamẽ ijs antiquioribus,* Cum primũ *legitur: sed magis placet* Prima in prælia: *hoc est, initio belli pugnæ'ue.* Fulua resplendent fragmina arena.] *In aliquot antiq. lib. unitatis numero legitur* Fulua resplendet fragmen arena. *Sed magis amplum, & maioris admirationis est,* Resplendent fragmina. *quòd in plures dissiluisse partes ensem ostendit. Illud uerò inemendatè legitur in quibusdã lib.* Glacies cui, *cum dubio procul* Ceu *legendum sit.* Quanquam tardante sagitta Interdum genua impediũt.] Romanus *liber* Me- *diceus et pleraq; alia exempl.* Tardata *legunt, quippe genua.* Si quando in flumine nactus.] Romanus *liber, & aliquot alij* Si quando flumine *legunt, absq;* In. *Quod tamen appositum & sententiæ, & numero consulit.* Formidine pennæ.] *In antiq.* Pinnæ, *de quo satis alibi.* Iam iamq; tenet.] *In* Rom. *lib.* Tenens *legere est: sed inemendatè.* Et cœlum tonat omne tumultu.] *In* Mediceo *libro, et aliquot alijs antiquis legere est,* Et cœlum intonat omne fragore. *In* Porcio Tumultu *habetur, atque* Intonat *uerbum.* A

DON. *Ac ueluti montis saxum de uertice præceps Cùm ruit auulsum uento, seu turbidus imber* Proluit *aut annis soluit sublaxa uetustas,* Fertur *in abruptũ magno mons improbus actu,* Exultatq; *solo, siluas, armenta, uirosq;* Inuoluens *secum.*] *Quum dicit* παραβολὴν, *qua Turni cursum in patriam monstret, ostendit quibus casibus saxa de montium uerticibus proruant, auulsaq; uoluãtur. Hæc, inquit, à soliditate discernit, aut flatus uentorum, aut pluuia, aut uetustas dissoluta, (ut est,* Sic uoluuntur in præceps) *ut eorum impetus nõ minuatur saltibus, sed magis incrementa percipiat, & quicquid inuenerint, uoluant.* Disiecta per agmina Turnus.] *Sic urbis ruit ad muros.* B

Rursus deest expositio LXVI carminum.

Deniq; sic fallitur auiditate retinendi, ut dentes dentibus feriat, quũ media præda defuerit. Tum uerò exoritur clamor, ripæq; lacusq; Responsant circa, & cœlum tonat omne fragore.] *Falsò, inquit, spectantium clamor tollitur, & reciproco locorum resonantium re[…] tan quam tonitrua mittuntur.*

SER. Increpat.] *obiurgat, incusat: ut,* Æstatem increpitans seram. Efflagitat ensem.] *cum clamore deposcit.* Terretq; trementes.] *Quis enim saucius non timeret instantem, quũ eum integer fugeret?* Ludicra pet.] *uilia, digna ludo. Hi uersus de* Homero *translati:* ἐπεὶ οὐχ ἱερήιον, οὐδὲ βοείην ἀρνύσθην, ἅτε ποσσὶν ἀέθλια γίνετ᾽ ἀνδρῶν ἀλλὰ περὶ ψυχῆς θέον Ἕκτορος ἱπποδάμοιο. Sacer oleaster.] *Ferè omnia Latina arborum nomina generis fœminini sunt, exceptis paucis, ut hic oleaster, hoc siler.* Vergilius *Molle siler. item hoc buxum, licet & hæc buxus dicatur: nam superfluam quidam uolunt facere discretionem, ut hæc buxus de arbore dicamus, buxum uerò de ligno compositum. Legimus enim in* Vergilio *de tibijs,* Buxusq; *uocat* Berecyntia matris Idææ. *Item cùm de arboribus loqueretur ait,* Et torno rasile buxum. Venerabile lignum.] *Antiquam arborem uoluit exprimere, ubi figere dona solebant propriè: ut,* Aut sacra ad fastigia fixi. Nullo discrimine.] *sine intuitu religionis.* Fixam lenta radice tenebat.] *Plenum est, quam radix fixam tenebat.* Ferrũ terra teneb.] *Pro* Tellus, *elementum pro Dea posuit.*

Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quenq; uocans, notũq; efflagitat ensem.
Aeneas mortem contrà, præsensq; minatur
Exitium, si quisquam adeat, terretq; trementes,
Excisurum urbem minitans, & saucius instat.
Quinq; orbes explent cursu, totidemq; retexunt,
Huc, illuc: nec enim leuia aut ludicra petuntur
Præmia, sed Turni de uita, & sanguine certant.
Forte sacer Fauno folijs oleaster amaris
Hìc steterat, olim nautis uenerabile lignum:
Seruati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti Diuo, & uotas suspendere uestes.
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hìc hasta Aeneæ stabat, huc impetus illam
Detulerat molem, & lenta radice tenebat.
Incubuit, uoluitq; manu conuellere ferrum
Dardanides, teloq; sequi quem prendere cursu
Non poterat. tum uerò amẽs formidine Turnus:

POM. Ludicra petuntur.] *Ludicrum, nomen à ludo* Sab. *tractum est. nunc præmia ludorum.* Oleaster.] *sacra* Fauno, *in medio campo excisa ab inscijs* Troianis *erat.* Lau*rentinorum uetustas lucus* Fauno *sacer, cum oraculo.* C

VAR. *Vbi figere dona solebant Laurenti diuo, &* Lect. *notas suspendere uestes.*] Oblong. *liber,* Med. *& plerique alij lib. antiqui,* Votas [leg]ũt. *ait enim,* Seruati ex undis, *quod tempestatem præcessisse significat. Hunc uerò morem tangit* Horat. Suspendisse potenti Vestimenta maris Deo. Lenta in radice tenebat.] Mediceus *liber & cætera quædam exempl.* Lenta radice *legunt, absq;* In. *quod alij uiderint.*

DON. *Ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnes, Nomine quenque uocans, notumq; efflagitat ensem. Æneas mortem contrà præsensq; minatur* Exitium, *si quisquam adeat, terretq; trementes,* Excisurum *urbem minitans, et saucius instat* Inermi.] *Turno cùm Æneas insisteret, increpabat*

A crepabat idem Turnus omnes suos, & appellabat nominibus proprijs, illius ensis auxilium quærens, quem dimiserat trepidans, sed dare nullus audebat. Æneas autem contrà mortem minabatur omnibus, & præsens ciuitati minabatur exitium, ac etiam trementes terrebat: facilius est enim terreri metuentem, quàm securum moueri formidine. Minabatur autem singulis, si aliquis Turnum gladio conaretur instruere. quod ait, Increpat suos Turnus, non obiurgantis fuit: neq; enim læsurus fuerat eos, quorū in tantis angustijs desiderabat auxilium, sed uocabat clara uoce hoc solum reprehendens, quòd regi suo non subuenirent: & usq; adeo clara hæc uoce dicebat, ut hunc sequens Æneas audiret. Quinq; orbes explent cursu, totidemq; retexunt.] Retexere est iter, ut qua itum est, ipsa parte redeatur. Huc, illuc.] Fuit enim camporum spatium, quo fugiens huc atq; illuc contenderet. Tale est quale suprà: Mille fugit fugitq; uias. Poetarum est enim quencunq; numerum ponere, ut descriptio compleatur. Cæterum quis illorum potuit numerare discursus, quum fugam Turnus peteret, ut Æneas comprehendere niteretur instabilem? B Neq; enim leuia aut ludicra petuntur Præmia, sed Turni de uita & sanguine certant.] In Turni discrimine atq; euidenti exitio reprehēdi nō poterat procuratio moræ per fugam: tantum enim in medio timoris, tantumq; periculi fuit, quod optabat euadere, qui uiuere cupiebat. Agebatur enim nō ludicrum aliquid, uel ioculare, sed quod Turni uitam seruaret, aut premeret. Fortè sacer Fauni folijs oleaster amaris Hîc steterat.] In illo, inquit, loco, in quo hæc gerebantur, oleaster steterat aliquando, ac per hoc tunc non stabat, quum pugnabatur. Hæc arbor sola quidem fuit in campo, sed non sine dei numine: nam consecrata Fauno colebatur. Nautis olim uenerabile lignum.] Olim, id est, quum staret, & quandiu stetit. Seruati ex undis, ubi figere dona solebant Laurenti diuo, & uotas suspendere uestes.] Tantū illi arbori deferebatur ob honorē eius dei, ut reduces nautæ illic seruatæ salutis uota persoluerent, & indices deuotionis suæ suspenderent uestes. Sed stirpem Teucri, nullo discrimine, sacrum Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.] Teucri, inquit, nihil dantes religionis illi ligno abscindendo curauerunt, ne esset pugnaturis impedimento. Sacrum, inquit, stirpem genere proferens masculino, nec hoc loco tantùm, sed plurimis protulit, & fœminino: sed, ut apparet, hominum stirpē fœminino genere, lignorū uerò masculino. Ait enim: Stirpis Achilleæ fastus. &, Romanæ stirpis origo. &, Stirpem admisceri Phrygiam. hîc masculino, unde arbor abscissa est. Hîc hasta Æneæ stabat.] Antea missam dixit, nec ligno infixā. Huc impetus illam Detulerat fixam, & lenta radice tenebat.] Tenebatur, inquit, hasta Æneæ præcisæ illius arboris morsu, quo illam uis detulerat, & uolatus incertus. Dixit autem causam, propter quam sic tenebatur, ut educi non posset: de summo enim cum magno ueniens pondere, ligno adhuc uiridi & molli uehementer inserta est, & excepta, penetrauit Lentam radicem. Dixit mollem, quia recens eius abscißio fuit. Incubuit uoluitq; manu conuellere ferrum Dardanides.] Dimisso paulisper cursu, quo Turnum insequebatur, uoluit Æneas hastā eximere. Dicitur quare. Teloq; sequi, quem prendere cursu Non poterat.] Vt uolucris ictus celeritate sequeretur, quem ex causa impeditus cursu pedes tenere non poterat. Tum uerò amens formidine Turnus.] Tum uerò, tum magis exterritus Turnus atq; amens factus: intellexerat enim, quid sibi pararetur.

Faune precor miserêre, inquit, tuq; optima ferrum
Terra tene, colui uestros si semper honores,
Quos contrà Aeneadæ bello fecêre prophanos.
Dixit, opemq; dei non cassa in uota uocauit:
Nanq; diu luctans, lentoq; in stirpe moratus
Viribus haud ullis ualuit discludere morsus
Roboris Aeneas. dum nititur acer & instat,
C Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratriq; ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci nymphæ indignata licere
Accessit, telumq; alta ab radice reuellit.
Olli sublimes armis, animisq; refecti
Hic gladio fidens, hic acer, & arduus hasta
Insistunt contra certamina Martis anheli.
Iunonem interea rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulua pugnas de nube tuentem·
Quæ iam finis erit coniunx? quid deniq; restat?
Indigetem Aeneam scis ipsa, & scire fateris
Deberi cœlo, fatisq; ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit uiolari uulnere diuum?
Aut ensem (quid enim sine te Iuturna ualeret?)
Ereptum reddi Turno, & uim crescere uictis?
Desine iam tandem, precibusq; inflectere nostris,
Nec te tantus edat tacitam dolor, & mihi curæ
Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est: terris agitare uel undis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, & luctu miscere hymenæos.

SER. Non cassa in uota.] nō ad inania uota poposcit auxiliū. Luctans, moratus.] Luctatus & Moratus erat integrum, quod uitauit propter ὁμοιοτέλευτον. Rursus in aurigæ faciem mutata Met.] κατὰ τὸ σιωπώμενον, intelligimus Iuturnā in numē reuersam, postquam currus reliquit. Audaci nymphæ.] Vt suprà diximus, ubicunq; inducit nitentem aliquem sine effectu, audacem nominat. Armis anim. refecti.] Refecti sicut armis, ita & animis: nanq; armorum inopia animi ante utriusq; torpebant. Certamina Martis anheli.] Alij Certamine legunt, ut sit sensus: Adsistunt contra se Martis anheli certamine. Fulua de nube.] De aere, elemēto suo. Quæ iam finis erit coniunx? quid deniq; restat? Indigetē Æneā.] Denique, uerba ista quasi iam tædiantis sunt ad longam Iunonis iracūdiam: unde & paulo pòst ait, Desine iam tandem, precibusq; reflectere nostris. Indigetē Æneā scis ipsa.] Subaudis Fore. et Indigetes dij duplici ratione dicuntur: uel secundum Lucretium, quòd nullius rei egeant, qui ait: Nihil indiga curæ. uel certè Indigetes dij sunt ex hominibus facti, & dicti Indigetes, quasi in dijs agentes. Mortalin' decuit uiolari uulnere diuum?] Non letali, sed aut quo mortales laborant, aut à mortali illato. Diuum autem, subaudi futurum. Quid enim sine te Iuturna ualeret?] παρένθεσις est: poterat enim excusare se Iuno, nil se fecisse commemorans: sed eam authorē fuisse Iupiter dicit pro-

 pter

pter illud, Author ego audendi. Desine iam tandem. *Singula pronunciãda sunt.* Nec te tantus edat dol.] Scilicet desine odijs urgere Troianos. Sane Edo, edis, edit, integrũ uerbũ est, ut Lego, gis, git: nam Edo, es, est, esse, anomalum constat. Troianos potuisti.] Id est, iam non potes: ideo enim præterito usus est. Summisso uultu.] Habitum futuræ orationis ostendit. Quia nota mihi tua magne uoluntas Iuppiter.] Necessitatem obiecerat fati dicens, Ventum ad supremum est. sed Iuno sciens fatum esse quicquid Iupiter dixerit, se cedere eius uoluntati asserit: nam agit ut conciliet sibi fauorem eius ad petitionẽ futuram. Digna, indigna pati.] Id est, omnia. & prouerbialiter dictũ est. Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum.] Hoc loco quasi Iuturnam iecisse sagittã significat: sed, ut suprà diximus, possumus accipere, quòd alter in eius gratiam in Æneam tela contorserit. Pro uita.] Ac si diceret, pro re à nobis data, id est, à superis. Adiuro Stygij caput implacabile.] Pro iuro: nam πρόσθεσις est. quidam tamen uolunt Iuro, tunc dici debere, cùm confirmamus aliquid aut promittimus, ut Iuro me facturũ. Adiuro uerò, cùm negamus, ut Adiuro me non posse, me non fecisse. Terent. Adiurat se non posse apud uos Pamphilo absente perdurare. Potest tamen & Ad, ualde significare. Vna superstitio.] Religio, metus: dicta eo quòd superstet capiti omnis religio. & est Homeri locus, καὶ τὸ κατειβόμενον στυγὸς ὕδωρ, ὅς τε μέγιστος ὅρκος, δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν. Reddita.] data: nam πρόσθεσις est. Nulla fati quod lege tenetur.] Bene Fati: nam uictoriæ lex est, ut uicti cedant in habitum nomenq; uictorum. Pro maiestate tuorum.] Respexit ad Saturnum, qui aliquando in Italia regnauerat: unde ait Tuorum. nam & Latinus inde originem ducit: ut, Fauno Picus pater, isq; parentem Te Saturne refert, tu sanguinis ultimus author. Esto, Component.] Consentit, sed inuita. Sit Romana potens Itala uirtute propago.] A Hoc uidetur dicere, Si fataliter imminet, ut à Troianis origo Romana descendat, Troiani Italorũ nomen accipiant, ut Romani de Italis, nõ de Troianis uideantur esse progeniti. Es germana Iouis, Satur. alt. prol.] Locus de obscuris, de quo quidam hoc sentiunt: Petis penè illicita, sed concedẽda sunt: quoniam soror Iouis es, id est, Saturni filia. quod si uoluerimus admittere, dupliciter sequens uersus erit incongruus: ut, Irarum tantos uoluis sub pectore fluctus? Vnde melius est ut B ita intelligamus, Soror Iouis es, id est, Saturni filia. unde non mirum est, tantã te retinere iracundiam sub pectore: nã scimus unumquenq; pro generis qualitate in iram moueri. Nobiles enim etsi ad præsens ui[...] ignoscere, tamen in posterum iram seruant: quod nunc Iunoni uidetur obijcere. Nam quum se concedere diceret, petit tamẽ quod grauiter posset obesse Troianis. sic Homerus inducit Calchanta dicentem de Agamemnone: Regũ iræ ita se habent, C ut etiamsi ad præsens indulgere uideãtur, stimulos iracundiæ ad futurum reseruent: κρείσσων γὰρ βασιλεύς, ὅτε χώσεται ἀνδρὶ χέρηϊ. εἴπερ γάρ τε χόλον γε, καὶ αὐτῆμαρ καταπέψῃ, ἀλλά γε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον, ὄφρα τελέσσῃ, ἐν στήθεσσιν. Do quid uis.] Bene præsenti usus est tempore: nam promissio in dijs pro facto est. Subsid.] remane[bunt], latebunt: Latinorum scilicet multitudine: ut, Galeaq; ima subsedit Acestes. Ritusq; sacrorum Adijciam.] Verum est: nã sacra matris deûm Romani Phrygio more coluerunt. Mentem lætata retorsit.] Iste quidem hoc dicit, sed constat bello Punico secundo exoratam Iunonem, tertio uerò bello à Scipione sacris quibusdam etiã Romã esse translatam. His actis.] Remoto à Turno auxilio. Dimittere ab armis.] Per transitum historiæ usus est uerbis: nã qui ab exercitu relaxantur, ab armis dicũtur dimitti. Salustius de Appio, Vbi eum tota in concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non usurum, eumq; ab armis

Vlterius tentare ueto. sic Iuppiter orsus.
Sic dea summisso contrà Saturnia uultu:
Ista quidem, quia nota mihi tua magne uoluntas
Iuppiter, & Turnum, & terras inuita reliqui:
Nec tu me aërea solam nunc sede uidêres
Digna, indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
Starem acie, traherem'q; inimica in prælia Teucros.
Iuturnam misero (fateor) succurrere fratri
Suasi, & pro uita maiora audêre probaui.
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum,
Adiuro Stygij caput implacabile fontis,
Vna superstitio superis quæ reddita diuis.
Et nunc cedo equidem, pugnasq; exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum,
Cùm iam connubijs pacem felicibus (esto)
Component, cùm iam leges & fœdera iungent,
Ne uetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri iubeas, Teucrosq; uocari,
Aut uocem mutare uiros, aut uertere uestes.
Sit Latium, sint Albani per secula reges.
Sit Romana potens Itala uirtute propago.
Occidit, occideritq; sinas cum nomine Troia.
Olli subridens hominum rerumq; repertor:
Es germana Iouis, Saturniq; altera proles:
Irarum tantos uoluis sub pectore fluctus?
Verùm age, & inceptum frustra summitte furorẽ.
Do quid uis, & me uictusq; uolensq; remitto.
Sermonem Ausonij patrium, moresq; tenebunt,
Vtq; est, nomen erit, commixti corpore tantùm
Subsident Teucri: morem, ritusq; sacrorum
Adijciam, faciamq; omneis uno ore Latinos.
Hinc genus Ausonio mixtũ quod sanguine surget
Supra homines, supra ire deos pietate uidebis,
Nec gens ulla tuos æquè celebrabit honores.
Annuit his Iuno, & mentem lætata retorsit.
Interea excedit cœlo, nubemq; reliquit.
His actis aliud genitor secum ipse uolutat,
Iuturnamq; parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes cognomine Diræ,
Quas & tartaream Nox intempesta Megæram
Vno eodemq; tulit partu, paribusq; reuinxit
Serpentum spiris, uentosasq; addidit alas.
Hæ Iouis ad solium, sæuiq; in limine regis
Apparent, acuuntq; metum mortalibus ægris:
Si quando letum horrificum, morbosq; deûm rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.

A mis dimittit. Pestes, cognomine diræ.] Propriè Pestes uocantur, Diræ uerò cognomine. et dictæ Diræ, quòd nõ nisi ante iratum Iouem uidentur: ut, Sæuiq; in limine regis Apparent diræ. Tartaream Megæram.] Bene Tartaream addidit, ut ostendat esse & terrenam & aeream Megæram: nam ut etiam in Tertio diximus, uolunt periti quandam triplicem potestatem, & in terris, & apud superos: sicut est furiarum apud inferos. Ideo autẽ dicit has ex Nocte progenitas, ut ostendat & latenter oriri, & intolerabilem esse iram deorum.

POM. Sabi. Iunonem interea.] Romani summo in honore habuerunt Iunonem, quam et Monetam, quòd eos moneret, appellauerunt. Diræ.] filiæ sunt noctis & Erebi. et sunt, Tisiphone, Allecto, & tertia Megæa: quæ potestatẽ habet & apud superos, & apud inferos: in aere & terra illæ duæ furiæ nõ possunt. sed Asper ait, Megæram tantùm uim habere apud inferos. Furiæ habent capillos serpentinos. Diræ & Furiæ eædem sunt.

VAR. Lect. Lentoq; in stirpe moratus.] Qui superius Stirpe inuisam, fœminino genere dixerat, nunc masculino dicit, ait B Nonius. quo genere etiam Ennius, & Pacuuius in hoc nomine usi sunt. Nam Ennius, A stirpe supremo. et, Ad stirpem exquirendum Pacuuius dixit. Donatus tamẽ (uti superius dictum) Virgilium ait passim in hoc nomine fœminino genere usum. Agnoscit uerò Sosipater, Stirpẽ inuisam fœminino genere pro sobole: pro materia, Stirpem recisum, adiecto Virgiliano carmine: Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant. quamuis Pacuuius: Qui stirpem occidit meum, dixerit de sobole. Pompeius Festus in ijs quæ ex Verrio Flacco deflorauit, antiquæ fuisse [illegible]tudinis ait: Recto fronte dicere, ut Cato in dissertatione consulatus, ut cum ait Ennius: A stirpe supremo, & Iliada nepos, & lupus fœta. Insistunt contra certamina Martis anheli.] Antiqui libri, etiam manuscripti, ita legunt: Adsistunt contra certamine Martis anheli. Pugnas de nube tuentem.] In Mediceo, Videntem est, in alijs Tuentem. Puto uerò alteram illam lectionem ex paraphrasi huc irrupsisse. Quia nota mihi tua magna uoluntas Iupiter.] Quamuis Magna in ueteribus C aliq. legatur, non tamen displicet quod habetur in Oblongo libro, in Porcio, & aliquot alijs, Tua magne uoluntas Iuppiter, ne quatuor dictiones eodem concurrant casu.

Et terras inuita reliqui.] In libris antiquis Relinquo legitur. Commixti corpore tantum Subsident Teucri.] Romanus liber non Corpore, sed Sanguine legit. est & ubi Sanguine tanto scriptum sit, sed omnino Tantum legendum. In Mediceo autem, et in Porcio, Commixto corpore legitur.

DON. Faune precòr miserere, inquit, tuq; optima ferrum Terra tene, colui uestros si semper honores, Quos contra Æneadæ bello fecêre profanos.] Iusta uox pro persona loquentis. ait enim Faune, & præsens terra miserere contra eos, qui uos quoq; crediderunt bello esse appetendos, & cultus uestros ausi sunt profanare. Per occasionẽ certaminis nostri non recipiat Æneas ferrum, nec sinatur excludere, quod in exitium uestri cultoris extorqueat. Dixit, opemq; dei non cassa in uota uocauit.] Quod locutus est, inquit, deprecans, non frustratum est, nã mox ei affuit deprecanti auxilium. Dicit quomodo: Nanq; diu luctans, lentoq; in stirpe moratus, Viribus haud ullis ualuit discludere morsus Roboris Æneas, dum nititur acer, et instat. Rursus in aurigæ faciẽ mutata Metisci Procurrit, fratriq; ensem dea Daunia reddit.] Præstitisse aliquid Faunũ Turno pro desiderio deprecationis posuit. Cæterum.

Hoc quoq; loco in L X. plus uno carmina commentatio desideratur.

Vno eodemq; tulit partu, paribusq; reuinxit Serpentum spiris, uentosasq; addidit alas.] Vno atq; eodem partu. quàm detestabilis nascendi conditio, quæ triplex malum semel effudit, & omnes diris anguibus iunxit? omnibus alas attribuit, ut in exitium hominum et substantiam nocendi haberent, & celeres pergerent. Hæ Iouis ad solium.] Non tres, sed duæ: Megæra enim immẽsa nõ fuit. Sæuiq; in limine regis Apparent, acuuntq; metum mortalibus ægris, Si quando letum horrificum, morbosq; deũm rex Molitur, meritas aut bello territat urbes.] Sæuum regem dixit, nõ semper sæuum: sed tunc quum ex aliqua causa commouetur. Istæ ergo ad solium obseruant reges, & limina, ut homines terreant, iniectum metum faciãt, terrendo peiorẽ eo tempore, quo Iupiter hominibus aut morbos parat, aut mortem, aut urbes exagitat bello. Meritas, inquit, ut ostenderet Iouem non sæuum esse, sed iustum: illis enim hæc immittit, qui delinquendo meruerint.

Harum unam celerem demisit ab æthere summo
Iuppiter, inq; omen Iuturnæ occurrere iussit.
Illa uolat, celeriq; ad terram turbine fertur,
Non secus ac neruo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sæui Parthus quam felle ueneni,
Parthus siue Cydon telum immedicabile torsit,
Stridens, & celereis incognita transilit umbras.
Talis se sata nocte tulit, terrasq; petiuit.
Postquam acies uidet Iliacas, atq; agmina Turni,
Alitis in paruæ subitò collecta figuram,
Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis
Nocte sedẽs, serùm canit importuna per umbras:
Hanc uersa in faciem, Turni se pestis ad ora
Fertq; refertq; sonans, clypeumq; euerberat alis.
Illi membra nouus soluit formidine torpor,
Arrectæq; horrore comæ, & uox faucibus hæsit.
At procul ut Diræ stridorem agnouit, & alas
Infelix, crines scindit Iuturna solutos
Vnguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis.

SER. Vno eodemq; tulit partu.] Dispositio hæc Poetæ, quæ dicit has & similes esse furijs, & cum his esse procreatas. Hoc ait ut ostendat illam prudentiũ opinione esse tam apud superos, quàm in terris, sicut apud inferos furias. Apparent.] præsto sunt ad obsequium: unde etiam apparitores constat esse nominatos. Letum horrificum.] Volũt Iouem non esse mortis authorem, sed posse mortis genere uel prodesse uel obesse mortalibus. Inq; omen Iuturnæ occurrere iussit.] Vt Iuturnæ omen fraternæ mortis efficeret. Non secus ac neruo per nubem.] Sic illa descendit, ut solet sagitta descendere. hinc Statius traxit, ut diceret de disco iacto: Similisq; cadenti Crescit in aduersos. Impulsa.] Propriè: sic supra, Incertum qua pulsa manu. Felle ueneni.] amaritudine ueneni, succo noxio, aut certè periphrasticòs dixit Venenum: Parthi enim sagittas ueneno oblinunt. Lucanus: Spicula nec solo spargũt fidentia ferro, Stridula

Quid nunc te tua Turne potest germana iuuare?
Aut quid iam duræ superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possem me opponere monstro?
Iam iam linquo acies: ne me terrete timentem
Obscœnæ uolucres, alarum uerbera nosco,
Letalemq; sonum, nec fallunt iussa superba
Magnanimi Iouis: hæc pro uirginitate reponit?

sed multo saturantur tela ueneno. Transilit umbras.] ὑπερβολή est: nanque umbræ semper tela comitatur. hinc ait, Transilit umbras sagitta. malè enim quidā auras legunt. Talis se.] taliter collecta, ex nimia scilicet furiæ magnitudine. Culminibus desertis.] Noctuam dicit, non bubonem: nam ait, Alitis in paruæ. Bubo autem maior est. Serum canit.] triste, diuturnum: ut Seraq; terrifici cecinerūt omina uates. Sallust. Serum bellum in angustijs futurum. Sonans, clypeumq; euerberat alis.] Signa sunt ista plangentium. Stridorem.] uocis scilicet sonum: nam utrunq; tangit, augurium & oscinum & præpetum, quòd grauiter posset obesse Troianis. sic Homerus inducit Calchantem, μήτηρ δ' ἀμφιποτᾶτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα, τὴν δ' ἐλελιξάμενος πτέρυγος λάβεν ἀμφιαχυῖαν. Duræ.] immiti, quæ posset fratrem cernere tot laboribus subditum. Monstro.] Augurio ex Iouis uoluntate uenienti. Obscœnæ uolucres.] Inuidiose dixit: nam una est.

POM. Sabi. Collecta.] Tisiphone, conuersa in bubonem. Bubo nocturna auis, et funebris, abominatus præcipuè publicis auspicijs: deserta colit, & inaccessa. si quando interdiu uolat, transuersus agitur. non canit, sed gemit. nocturnū est ostentum. sunt & aliæ nocturnæ aues: ulula, noctua, strix: sed nunc de bubone intelligit. Duræ.] immiti, quæ possum spectare morientem fratrem. Reponit.] id est, repēdit: scilicet hæc mihi præmia Iupiter pro erepta uirginitate tribuit.

VAR. Lect. Demittit ab æthere.] In antiquis omnibus exemplaribus præterito tempore legitur Demisit: in aliquot Dimisit. Alitis in paruæ subitò collecta figuram] In Romano lib. & plerisq; alijs Subitam conlecta figuram. In Mediceo, Subito cōuersa habetur. sed Collecta magis placet eruditis. Serum canit importuna per umbras.] In antiquis aliquot Vmbram, singulari numero. Est ubi Sæuum canit. sed Serum omnino melius. Turni se pestis ad ora.] Vetera omnino aliquot exemplaria Ad ora legunt. sed longè magis placet, quod in Romano lib. legitur Ob ora. quod infestiorem significat incursatione molesta. Clypeumq; euerberat alis.] In Mediceo lib. Reuerberat habetur. sed Euerberat, ut in Porcio, & aliquot alijs omnino melius esse uidetur. Aut quid iam miseræ superat mihi?] In Romano lib. in Mediceo, & aliquot alijs libris antiquis legere est, Aut quid iam duræ superat mihi. quod aliorum iudicio relinquimus.

DON. Harum unam celerem demittit ab æthere summo.] Ecce non est superfluum, quod in descriptione istarum, alarum commemoratio facta est: nam quomodo posset demitti ex alto æthere, aut peruenire celeriter, nisi pennarum subsidium habuisset? Ex duabus igitur unam celerem demisit à summo æthere Iuppiter: tanta enim utriusque natura, tamq; detestabilis fuit, ut implendis tristibus etiam una sufficeret. Celerem, dixit, non quòd alæ essent segnes, sed ut quod erat factura, celerius faceret & impleret. Inq; omen Iuturnæ occurrere iussit.] Omen fraternæ scilicet mortis. Illa uolat, celeriq; ad terram turbine fertur.] Volat & celeri fertur turbine, utpote quæ ducebatur immani natura, & iussionis impulsu. Interponitur παρεκβολή, qua orationis continuatio rumpetur, ut interiectio media tædiū legentis excludat. A Non secus ac neruo per nubem impulsa sagitta, Armatam sæui Parthus quam felle ueneni, Parthus siue Cydon, telum immedicabile torsit, Stridens & celeres incognita transilit umbras.] Quemadmodum solet sagitta transcurrere missa Parthi uel Cydonis manu tincta ueneno, ac ferro munita, cuius ictus est immedicabilis, & nulli uisa, ac celerius peruenit. Talis se sata nocte tulit.] Hoc est, generata per tenebras. Terrasq; petiuit. Postquam acies uidet Iliacas, atq; agmina Turni, Alitis in paruæ subitam collecta figuram, Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis, Nocte sedens, serùm canit importuna per umbras.] Vbi uenit ad locum, in quo gerebatur inter Æneam & Turnum certamen, & uterq; exercitus aderat, repente in alitis paruæ formam sese conuertit: cui mos est aut in bustis sedere per noctem, aut in desertis culminibus feraliter canere. B Huius ominis solet esse bubo, uel noctua, quæ non nisi funereum luctuosumq; significant. Hanc uersa in faciē, Turni se pestis ob ora, Fertq; refertque sonans, clypeumq; euerberat alis.] In huius alitis figuram pestis illa conuersa non cessabat ante faciem Turni transire, & eius clypeum alis ui quatere. Illi membra nouus soluit formidine torpor.] Turnus quum hoc uideret, intellecto quòd omnia significareniur extrema, nouo torpore dissolutus est. Nouum dixit aut qu[illegible]emo aliquando sensisset, aut insolitum & repentinum. Arrectæq; horrêre comæ, et uox faucibus hæsit.] Leue fuit, si diceretur quod uulgò dici consueuit: Steterunt illi capilli. quod frequenter contingit, cùm aliquo mouemur horrore. sed ait, Steterunt comæ: capillorum quippe significatio breuitatem attonsam significat: comæ uerò prolixitatem monstrant, quæ propter longam mollitiem stare non possunt: & tamen quum ingens metus describitur, etiam ipsæ stare dicuntur, licet stare non possint, ut contra naturam maior uis terroris hoc facere uideatur. At procul, ut diræ stridorem agnouit, & alas.] Hanc, C inquit, quum longe uidisset Iuturna stridere strepentem, & uolatu diram esse cognouit. Facile enim intelligere potuit, unam esse ex illis, quæ solium regis & limem frequentans, in affectu Iouis constituta, has cognitas habuit. Infelix crines scindi Iuturna solutos Vnguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis.] Tantum earum Iuturna omen nouerat, ut hac uisa iam pro mortuo plangeret fratrem, suos dissipans crines, & ora unguibus lanians, & pectora pugnis obtundens. Quid nunc te tua Turne potest germana iuuare? Aut quid iam m[illegible]æ superat mihi? qua tibi lucem Arte morer?] Ex præteritis, inquit, frater laborem meum probare potuisti: feci omnia pro salute tua. sed nunc, quid excogitem, quam potior inimicus expugnat: quid agatur, etiam ipse cognoscis. Cessat omnis subueniendi subtilitas, quando urgent extrema peniturū. Inexpugnabile monstrum est istud, nec ullo potest superari remedio. Nihil omisi, quod faceret pro commodo tuo, iam cedendum est istis, quæ euinci consulendo non possunt. Cedendum, inquā, talibus malis, contra quæ maximus labor est, et nullus effectus. Subnectit ἀποστροφὴν, in qua plenius animi sui dolores exponit. Iam iam linquo acies.

A *quo acies, ne me terrete timentem Obscenæ uolucres, alarum uerbera nosco, Letalemq́ sonum.*] *Quomodo sola nunciatis aduersa noui, et quid uester aduentus ostendat, obscenæ uolucres. Relinquo acies, quibus opitulari non possum. Intelligo quid infaustis alarum motibus meis nunciëtis incommodis.* *Nec fallunt iussa superba Magnanimi Iouis: hæc pro uirginitate reponit?*] *Non me, inquit, fallit quicquid Iuppiter iubet, totum ante præuidebo: hoc est præmium (per indignationem inquit) quod mihi pro erepto uirginitatis honore contulit? ut ante lugeam fratrem, quàm illius uitam ultima fata concludant?*

SER. *Quò uitam dedit æternam.*] *Quia occurrebat, sed præstitit immortalitatem: dicit hanc æternitatẽ esse causam doloris.* *Glauco amictu.*] *Quasi nympha, propter undarum similitudinem.* *Ingens, arb.*] *Non sunt duo epitheta, sed Æneas ingens telum coruscat arboreum.* *Contrahe.*] *collige. est autem hostilis iracundia.* B *Caput quassans.*] *concutiens & conquassans caput.* *Et Iuppiter hostis.*] *Ordo est, ferox hostis.* *Saxũ circumspicit.*] *Homeri totus hic locus est:* ἀλλ' ἀνα χασσάμενος λίθον εἵλετο χειρὶ παχείῃ κείμενον ἐν πε[illegible]μέλανα τρηχύν τε μεγάν τε, ἔκτωρ δ' ἁρπάξας λάαν φέρεν, ὅς ῥα πυλάων ἱστήκει πρόσθεν. *Campo qui fortè iacebat Limes agro positus.*] *Secundum artem priori respondit. sic Sallust. Est in carcere locus, quod Tullianũ appellatur.* *Manu raptum trepida.*] *Aut festina, aut reuera trepi-* C *da: quia sequitur, Sed neque currentem, nec se cognoscit euntem.* *Torquebat.*] *Bene imperfecto usus est tẽpore, quia non est perfectum quod uoluit: ut, Nec spatium totum euasit, nec pertulit ictum.* *Nec spatium euasit.*] *Hîc distinguendum, ut sit totum: Nec totum pertulit ictũ, id est, euacuatus est impetus ipsius spatio longiore.* *Ac ueluti in somnis.*] *Cõparatio Homeri,* ὡς δ' ἐν ὀνείρῳ οὐ δύναται φεύγοντα διώκειν, οὔτ' ἄρ' ὁ τὸν δύναται ὑποφεύγειν, οὔθ' ὁ διώκειν. *Nec quò se eripiat.*] *Totum enim Troiani clauserant.* *Sortitus fortunã oculis.*] *Hũc locum ad feriendum oculis elegit Æneas, quẽ fortuna destinauerat uulneri.* *Fulmine tanti.*] *Pro tonitru, sine quo nunquã fulmen mittitur.* *Atri turbinis instar.*] *Multis utitur comparationibus ad exprimendum nimiũ impetum. Et Instar, ut suprà diximus, per se plenũ est, nec recipit præpositionem: licet Serenus Ad instar dixerit, quod in idoneis nõ reperitur authoribus.* *Ictus.*] *percussus: nunc participium est, ac si diceret, Cecidit elisus.* *Equidem merui.*] *Secundum artem rhetoricam. nam quoties personæ in inuidia sunt, aliæ pro his proponuntur: unde ait, Ego quidẽ occidi mereor, sed tu debes ignoscere parentis intuitu.* *Nec deprecor.*] *non refuto.* *Vtere sorte tua.*] *interfice hostem tuum.* *Fuit & tibi talis Anchises.*] *Hîc distinguendũ, ut duo dicat, Et habuisti patrẽ, & pater es.* *Et me Red. meis.*] *Ordo est, Redde me meis. sed ne ex aperto rẽ uiro forti pudendam peteret, interpositione usus est dicens: Seu corpus spoliatũ lumine mauis.* *Tendere palmas Ausonij uidêre.*] *Ad gloriam Æneæ pertinet, quòd se Turnus cunctis præsentibus uictum fatetur.* *Tua est Lauinia coniunx.*] *Quæ fuerat causa certaminis.* *Vlterius ne tende odijs.*] *Noli uelle crudelitatem tuam ultra fata protendere, sed redde corpus sepulchro.* *Acer in armis.*] *Non tantùm ad præsens refertur,*

Quò uitã dedit æternam? cur mortis adempta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certè, & misero fratri comes ire per umbras.
Iã mortalis ego? haud quicquã mihi dulce meorũ
Te sine frater erit. ô quæ satis alta dehiscat
Terra mihi, manesq́ deam demittat ad imos?
Tantum effata, caput glauco contexit amictu,
Multa gemens, & se fluuio dea condidit alto.
Aeneas instat contrà, telumq́ coruscat
Ingens, arboreũ, & sæuo sic pectore fatur:
Quæ nũc deinde mora est? aut qd iã Turne retra- (ctas?
Non cursu, sæuis certandum est cominus armis.
Verte omneis tete in facies, & contrahe quicquid
Siue animis, siue arte uales. opta ardua pennis
Astra sequi, clausumq́ caua te condere terra.
Ille caput quassans: non me tua feruida terrent
Dicta ferox: Dij me terrent, & Iuppiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circunspicit ingens,
Saxum antiquũ, ingens, campo qui fortè iacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret aruis.
Vix illud lecti bis sex ceruice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem
Altior insurgens, & cursu concitus heros.
Sed neq́ currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentem'ue manu, saxumq́ immane mouentẽ:
Genua labant, gelidus concreuit frigore sanguis:
Tum lapis ipse uiri uacuum per inane uolutus,
Nec spatium euasit, totum nec pertulit ictum.
Ac ueluti in somnis oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequicquã auidos extendere cursus
Velle uidemur, & in medijs conatibus ægri
Succidimus: non lingua ualet, non corpore notæ
Sufficiunt uires, nec uox, nec uerba sequuntur.
Sic Turno, (quacunq́ uiam uirtute petiuit,)
Successum dea dira negat. tum pectore sensus
Vertuntur uarij, Rutulos aspectat & urbem,
Cunctaturq́ metu, telumq́ instare tremiscit,
Nec quò se eripiat, nec quà ui tendat in hostem,
Nec currus usquam uidet, aurigamq́ sororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat
Sortitus fortunam oculis, & corpore toto
Eminus intorquet, murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus: uolat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasq́ recludit
Loricæ, & clypei extremos septemplicis orbes
Et medium stridens transit femur, incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusq́ remûgit
Mons circum, & uocẽ latè nemora alta remittũt.
Ille humilis, supplexq́ oculos, dextramq́ precantẽ
Protendẽs: Equidem merui, nec deprecor, inquit,
Vtere sorte tua, miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro: fuit & tibi talis

Anchises genitor, Dauni miserere senectæ:
Et me, seu corpus spoliatum lumine mauis,
Redde meis. uicisti, (& uictum tendere palmas
Ausonij uidere,) tua est Lauinia coniunx,
Vlterius ne tende odijs. stetit acer in armis
Aeneas uoluens oculos, dextramq; repressit.
Et iam iamq; magis cunctantem flectere sermo
Cœperat, infelix humero cùm apparuit ingens
Balteus, & notis fulserunt cingula bullis,
Pallantis pueri, uictum quem uulnere Turnus
Strauerat, atq; humeris inimicū insigne gerebat.
Ille oculis postquam sæui monimenta doloris,
Exuuiasq; hausit, furijs accensus & ira
Terribilis. Tu'ne hinc spolijs indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc uulnere, Pallas
Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum aduerso sub pectore condit
Feruidus. ast illi soluuntur frigore membra,
Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub umbras.

FINIS DVODECIMI ET VLtimi libri Aeneidos.

refertur, sed quia semper in armis acer esse consueuit. Cunctantem flectere sermo Cœperat.] *Omnis intentio ad Æneæ pertinet gloriam: nam et ex eo quòd hosti cogitat parcere, pius ostenditur: et ex eo quòd eum interemit, pietatis gestat insigne: nam Euandri intuitu Pallātis ulciscitur mortem.* Infelix balt.] *nulli domino felix. & sic est dictum Infelix balteus, sicut Lacedæmonios hymenæos. Et sciendū, balteum habuisse Turnū ad insultationem & iactantiam, non ad utilitatem: unde est, Atq; humeris inimicū insigne gerebat.* Monumenta doloris.] *Propriè: nam & Monumentum ab eo dictum est, quòd mentem moneat.* Hausit.] *uidit: ut, Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus.* Pallas immolat.] *Ad suæ mortis & abrupti fœderis ultionem, te tanquam hostiam immolat Pallas.* Frigore.] *morte: ut, Corpusq; lauant frigentis, & ungunt.* Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub umbras.] *Indignata, uel quia mox preces ueniam non meruerant, uel quia Lauiniam fore sciebat Æneæ, uel quia (ut suprà de Camilla diximus) discedebat à iuuene. nam uolunt Physici animam discedere à corpore inuitam, cum quo adhuc habitare naturæ legib. poterat. sic Homerus,* ψυχὴ δ᾽ ἐκ ῥεθέων πταμένη, ἄϊδόσδε βεβήκει, ὃν πότμον γοόωσα, λιποῦσ᾽ ἀδρότητα καὶ ἥβην.

POM. Sab. Dij me terrent.] *hoc est, fata quæ iniqua mihi sunt.* Sortitus fortunam.] *quasi sortitus est, in qua parte corporis sisteret uulnus.* Precantem.] *Deprecari aliquando recusare, aliquando refutare, aliquando ualde precari. hîc significat recusare.* Infelix.] *Infaustus & fatalis.* Hausit oculis.] *id est, uidit.* Tu'ne hinc spolijs.] *Loquitur Æneas.* Indignata.] *immatura, quia iuuenis: aut quia uictus à peregrino, aut quia regno cum dedecore excedebat: aut quia nemo uolens moritur, ut suprà dixit de Camilla.*

VAR. Lect. *Quo uitam dedit æternam? cur mortis adempta est.*] *In libris aliquot antiquis Cur uitam. sed id ex paraphrasi desumptum, cum eodem significato longè elegantius sit Quò dicere. est numerus alius in Mediceo lib. Quò uitam æternam dedit? & cur mortis adempta est.* Comes ire per umbras.] *Mediceus liber Ire sub umbras legit.* Immortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum. Te sine frater erit.] *Oblongi liber, Porcius, & peruetus alter legunt Iam mortalis ego, haud quidquā. Rom. et alij quidam utrunq; membrum per interrogationem legunt Immortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum Te sine frater erit. mox cum secum tacitè destinasset nihil futurum dulce, subiungit: O` quæ satis ima dehiscat Terra mihi. nam Fratri comes ire sub umbras, pendet à superiore membro, Possem.* O` quæ satis ima dehiscat Terra mihi.] *In libro Mediceo, et in Porcio, Satis alta legitur.*

Campo qui fortè iacebat A
Limes agri positus.] *In antiquis exemplaribus nonnullis Quod legitur, & priori respondere secundum artem esse dicit Seruius. Bona tamen eruditorum pars Qui legit, habita limitis ratione, est & illud obseruandū in Porcio. quod legere est, Limes agro positus elocutione nō inelegāti.* Nec uox, nec uerba sequuntur.] *In antiquis libris Nec uox, aut uerba, legitur.* Telumq; instare tremiscit.] *Vti superius obseruatū est, antiquiora omnia exemplaria uerbi huius pene ultimā per e,* B *Tremescit proferūt.* Exitium dirum hasta ferēs.] *In Mediceo libro, Exitium durum habetur.* Loricæ, & clypei extremos septemplicis orbes Per medium stridens transit femur.] *In Mediceo libro lectio ita uariat, Loricæ, clypeiq; extremos septemplicis orbes Et medium stridens transit femur.* Supplexq; oculos.] *In libris antiquis quibusdam Supplex oculos, absq; particula legitur. Sed longè uenustius est, Ille humilis, supplexq;, ut alterum huiusmodi sequitur, Oculos dextramq;.* Cunc[illegible]tem flectere sermo Cœperat.] *Antiqui aliquot libri Cunctantem flectere mentem legunt. quod alijs examinandum linquimus.* Infelix humero cum apparuit alto Balteus.] *Apud Sosipatrum Carisium ambigua lectio est, quod Ingens interpositū, Ingens balteus. quod ei respondet quod in X. dictum:*

Rapiens immania pondera baltei.

Disputat uerò Carisius Balteus masculino genere semper dici, ut clypeus. Infelix humero cum apparuit ingens Balteus, Virgilius dicit. Plin. tamen uult masculino genere uinculum significare, neutro autē genere, lora ad alligandum apta. Sed Varro Baltea dixit, et Thuscum uocabulum ait esse, usque adeò passim uariant auctorum sententiæ. C Soluuntur membra.] *In antiquis nonnullis libris, Soluuntur, ita Ruont, Acuont. Ea pronunciatione, quā à ueterib. acceptā Etrusci adhuc incolumē seruauere.*

CEL. Rhod. *Est sua oratoribus item homœopathia de passionis natæ similitudine, quam undiquaque scientissimus exprimit poeta:*

Fuit & tibi talis Anchises genitor: Item,
Et patriæ strinxit pietatis imago. Et,
Me quoq; per multos similis fortuna labores.
Quod in Macrobij Symposiacis est annotatum.

DON. *Quò uitā dedit æternam? cur mortis adempta est Conditio? possem tantos finire dolores Nunc certe, & misero fratri comes ire per umbras.*] *In contrarium uertit, quod mihi pro munere beneficioq; concessum est, quando nec fratri subuenire, ut immortalis possum: nec interire cum fratre, quæ sum nata mortalis. Finirentur quippe dolores mei, ut quidquid animum cruciat, conditio mortis auferret. Certe irem ad inferna pari sociata fratri, et sedes inferas*

A *feras libenter appeterem.* Alia ἀποστροφὴ ad ipsum fratrē cum necessaria propositione. *Immortalis ego?*] Immortalis, inquit, dicor: inde infelix, unde me beatam existimant alij: non honor est iste, sed pœna. *Haud quidquam mihi dulce meorum Te sine, frater, erit.*] Quasi demum mihi aliquid dulce superfuturū sit, cùm inter bona mea nō fuerit cōmoditas tua. *O quæ satis ima dehiscat Terra mihi? manesq; deam dimittat ad imos?*] Atq; utinam contra istiusmodi beneficium Iouis, optatum posset prouenire remedium, recipere deam patefactis hiatibus terræ: & quoniam mori non licet, nouitate casus excepta infernis sedibus iungerer. *Tantum effata, caput glauco contexit amictu, Multa gemens, & se fluuio dea condidit alto.*] Cùm hæc dixisset, habitu, qui lugentibus cōpetit, se texit, ac ad fluuium concessit, ne uidendo mortem fratris plus gemeret & doleret. *Æneas instat contrà telumq; coruscat Ingens, arboreum, & sæuo sic pectore fatur.*] Interpositis uerbis Iunonis & Iouis, & his quæ usq; ad hunc locum ex persona Iuturnæ & poetæ consecuta sunt, intercisa narratio est: sed idem poeta sui memor, redit ad ea quæ paulisper omiserat: atq; ita ut si in-
B terposita subtrahantur, una sit dictionis integritas. Dixerat quippe antè Iouis uerba, qui prior locutus est: *Olli sublimes armis, animisq; refecti: Hic gladio fides, hic acer, & arduus hasta, Adsistunt contra certamina Martis anheli.* Nunc subiungendum est, *Æneas instat contrà, telumq; coruscat Ingens, arboreum:* ut una fiat narrationis intentio. Cùm dicit *Telum ingens, & arboreum*, non hastam sed eius gestatorem laudat, qui sub teli nomine portabat arboris magnitudinem, quum hanc coruscantē Æneas ... facile commoueret, et Turnus formidaret accedere: insistebat Æneas hac tumidum prouocans uoce. *Quæ nunc deinde mora est? aut quid iam Turne retractas?*] Quamdiu, inquit, quod imminet mortis, longioribus differs inuentis? aut quo in aduersa trahis cōsilia tua? quo'ue uoluendo conuertis? non est officiū uiri fortis cursibus fidere: & cùm ad certamen istiusmodi acceditur, pugna non pedibus est gerenda, sed gladijs: fiat iam cominus, quod metus ratione formidas. et si id de corporis animiq; infirmitate non audes, redi ad consilia tua, si uales.
C *Verte omnes tete in facies, & contrahe quidquid Siue animis, siue arte uales. opta ardua pennis Astra sequi, clausumq; caua te condere terra.*] Bene illi ad euadendum aeris spatium dedit, & ima terrarum, ne quod facere nō ualebat, petere campos uellet aut montes. Suprà enim dixit, hinc Troianos fuisse, unde esse exitus potuit, hinc alta mœnia, illinc uastam paludem. *Ille caput quassans.*] Hoc est, luctus animi crebra capitis commotione significans. *Non me tua feruida terrent Dicta ferox, dij me terrent, & Iuppiter hostis.*] Confessus est de timore, sed nunc subtiliter excusauit afferens non ipsum Æneam esse inimicum, sed deos & Iouem. Hoc est dicere, si occubuero non tu me superabis, sed dij cum ipso Ioue, qui armis et partibus meis inimici sunt, & infesti. *Nec plura effatus.*] Debilitatus enim mente, loqui non potuit. *Saxū circunspicit ingens, Saxum antiquū ingens, campo quod forte iacebat, Limes agro positus, litem ut discerneret aruis.*] Vitiosum putatur, quod honesta locutione mirabile est. Non enim saxum positum dixit, ut faceret per genera solœcismum: sed saxum iacebat tam grandi magnitudine, ut infinitis seculis immotū permansisset. Ad hoc enim inter dominia fuit, ut lites possidentibus tolleret, & esset limes. Ordinandus est enim sensus sic, ut calumniam remoueamus: Limes agro positus fuerat, saxum ingens, ad hoc ut litem discerneret aruis. Hunc locum pronunciantes, cùm dicimus *Campo quod forte iacebat*, & moram interponere debemus & separare, *Limes agro positus*: ne male iungendo nos faciamus uitium, quod poeta non fecit. *Vix illum lecti bis sex ceruice subirent, Qualia nunc hominum producit corpora tellus.*] Vix, inquit, illum, non dixit illud: Limiti enim, nō saxo respondit. perdiderat quippe saxi nomen, ut Limes non Saxum diceretur. Quod autem ait *Vix*, & addidit *Lecti*, adiecit & *Duodecim ceruice subirent*: totum ad difficultatem tollendam pertinet, sed tamen cum laude Turni. Dictus enim est Turnus hoc saxum una manu & portare posse & iacere potuisse: quod ut credibile fieret, distantiā ueterum uirorum & præsentis temporis fecit. Potuit, inquit, Turnus hoc ferre & iacere, quia tunc alia forma, & alijs uiribus homines nascebantur. Cæterùm, quod ille unus atq; una manu rapuit: hoc est, sine conatu tulit et iecit, nostri temporis homines duodecim lecti uix ceruicibus ferrent. *Ille manu raptum trepida torquebat in hostem, Altior insurgens, & cursu concitus heros. Sed neq; currentem se, nec cognoscit euntem, Tollentemq; manu, saxum'ue immane mouentem.*] Turnus quidem omnia ex more fortiter faciebat: nam & saxum ingens rapuit manu & currens, atq; altius misit: sed nec tollentem se sensit, nec euntem nec erigentem manum cum saxo. Ecce saxum dictum est, quando motum est loco: & naturā suam & genus recipit, quando desijt esse limes, & inter duos dominos arbiter. Cæterùm, ut dictum est, cùm illic esset, non saxi appellationē sed limitis habuit. *Genua labant, gelidus concreuit frigore sanguis.*] Tantum dissolutus metu fuerat, ut firmitatem suam genua eius perdidissent, & coijsset sanguis frigore. *Tum lapis ipse uiri uacuum per inane uolutus, Nec spatium euasit totum, neque pertulit ictum.*] Quemadmodum in Turno omnia se habuissent, etiam ictus ipse monstrabat: nam missus lapis iuit per uacuum, nec totum transire spatium potuit, nec hostem percutere. *Ac uelut in somnis oculos ubi languida pressit Nocte quies, nequidquā auidos extendere cursus Velle uidemur, & in medijs conatibus ægri Succidimus, non lingua ualet, non corpore notæ Sufficiunt uires, nec uox aut uerba sequutur: Sic Turno quamcunq; uiam uirtute petiuit Successum dea dira negat.*] Datur parabola, ex qua unusquisq; ex se intelligat, quemadmodum in Turno omnia imminēte periculo facta habuissent: nā omnibus hominibus per somnum talia consueuerunt accidere, ut dormientes uideantur uelle, quæ implere nō possunt: nōnunquam nituntur aliquid uiribus, & eorum conatus ante effectum rerum debilitati succumbūt. Si uoluerint loqui, nec lingua implet officium suum, nec intentionem uolentis explicāt uerba, totum uacuū est, quod desideratur geri. totum infirmum, utpote quod habere uidetur dormientis substantiam. Sic ergo tanquam soporati actibus negat dea dira successum. *Tum pectore sensus Vertuntur uarij.*] Incipit exponere quæ sit ipsa uarietas. *Rutulos aspectat, & urbem.*] In desperatione salutis respiciebat ciuitatē, uel quòd illic Lauinia fuit, uel ne inde ueniret auxilium: pudore autem confusus deprecari non audebat Rutulorum opem, quam impetrare nō poterat. Oculis tamen intelligebat torpescere miserationem, quia sermone nequibat. *Cunctaturq; metu, telumq; instare tremiscit.*]

tremiscit.] Dubitabat telo insistere aliquid meriti, futuris precibus seruans. Nec quò se eripiat, nec qua ui tendat in hostem.] Prorsus, quid faceret, nesciebat: totum enim impossibile fuit: fugiendi quippe occasio deerat, audendi in hostem fiducia negabatur. Nec currus usquam uidet, aurigamq́; sororem.] Auxiliorum quoq; spes nulla superat, uel quia currus defuit, etiam abscesserat soror. Cunctanti telum Æneas fatale coruscat, Sortitus fortunam oculis.] Dum ille diuersis cogitationibus captus, intentum animum tenet, dubitanti quid faceret, telum cui fata sanguinem decreuerant Turni, Æneas tanquam fulmen altius extulit, euentum fatis oculorum extimatione ac fortunæ committens, & spatio quod ad feriendū posse sufficere decreuerat animo. Et corpore toto Eminus intorquet.] Quanto longius aberat, tanto maioribus uiribus hastam intorsit, ut peruenire posset, et implere uictoriam. Murali concita nunquam Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti Dissultant crepitus.] Tanta hastæ illius fuit uis, & euntis crepitus, quantus esse non potest, quum arietis tormento muri soluuntur, aut fulmen interuenit. Volat atri turbinis instar Exitium dirum hasta ferens.] Volat, inquit, non iam hasta sed uiolentissimus turbo: Exitium dirum ferens, hoc est letale. Orasq́; recludit Loricæ, & clypei extremos septemplicis orbes, Per medium stridens transit femur.] Magnum ictum & magna missum uirtute describit: qui potuit tot orbes clypei, uel loricam perrumpere, & transire per hominis femur: hoc est, non debilitari tot impedimentis, & sic peruenire, ut non solùm inhæserit uulneri, uerumetiā exitum facilem reperiret. Incidit ictu Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.] Percussus, quum stare non posset, ut fuit ingenti corporis forma, contracto poplite ad terram intolerabilis doloris clade perductus est, Incidit dixit, in ipsam tantum partem concidit, qua fuerat debilis redditus: nam diceret Stratus est, si toto corpore iacuisset. Consurgunt gemitu Rutuli, totus'que remugit Mons circum, & uocem late nemora alta remittunt.] Tali fortuna moti Rutuli cùm exitium hominis gemerent, & clamores emitterēt, remittebant, montes mugitus quoq; reddebant, quas acceperant uoces. Si Rutuli gemitus dabant, intelligi par est, in illis uocibus alacritatem fuisse Teucrorum. Ille humilis supplexq́;.] Humilis corpore & fastu reiecto, quo antea ferebatur. Oculos dextramq́; precantem Protendens, equidem merui, nec deprecor, inquit, Vtere sorte tua.] Magnum poetæ inuentum, ut hastam nō in eam partem corporis, quæ letalis esset diceret peruenisse: sed in eam, quæ superaret hostem, & tamen uiuum seruaret ad preces. Quippe ipso fuit supplicio peius, propria uoce confiteri se uictum, & hostem suum pronunciare uictorem, omnibusq́; se dignum pœnis, qui esset fortiori congressus. Ego, inquit, quod patior, merui, nec ueniam peto: sic enim peccaui, ut hanc mereri non possim. Miseri te si qua parentis Tangere cura potest, oro.] Non te propter me rogo, qui non mereor ueniam, sed propter infelicem patrem meum. Fuit & tibi talis Anchises genitor, Dauni miserere senectæ.] Faciendo comparationē miseri patris & senis, quantum sperauit moturum se esse misericordiam? ut ille flexus commemoratione paternæ memoriæ promptior ueniam daret. Miserere, inquit, senectæ patris mei scilicet, ne orbitate filij paternus luctus augeretur, si corpus negaret occisi. potest & sic, ut salutem patris senis et

A orbati commendasse uideatur, ne quasi pater hostis necaretur. Et me seu corpus spoliatum lumine mauis, Redde meis.] Redde meis. ecce ubi ostendit se uelle seruari. Post petitionem quippe nomine patris interpositam, uenit ad se, & ait: Et me seu corpus spoliatum lumine mauis. Cùm dicit Seu, hoc uidetur dicere uoluisse, quod pudore interueniente non dixit apertius: Si uolueris me occidere, redde corpus meum, & meis sepeliendum concede. Ait alteram partem seruandam supplicis, ut intelligeret & impleret. Vicisti, & uictum tendere palmas Ausonij uidêre, tua est Lauinia coniunx.] Vtrosq́;, ait, uiderunt Ausonij, & exitum certaminis probauerunt: me scilicet uictum tendentem palmas, & te fortuna tua properante uictorem. Lauinia tua est coniunx, propter quam diu pugnauimus. Vlterius ne tende odijs. Non debes ulterius duci odio, quia iam iniuria tua transijt, quæ fuit certaminis causa. Stetit acer in armis Æneas uoluens oculos.] Quòd dixit Stetit, nec statim uictoris auiditate percussit, ostendit uerbis deprecātis esse commotū. Quòd aūt uoluebat oculos, tractātis fuerat signū: indices enim sunt oculi, qui tacito pectore sentētia dubitante uoluūtur: non enim ignoscere temerè oportuit, aut ferire: stetit oculos uoluēs. B

Dextramq́; repressit.] Qui hæc fecit, proxim⁹ fuit ut ignosceret potius, q̄ necaret. Dextrā igitur repressit expectās, quid animus tractando decerneret. Et iam iamq́; magis cunctantem flectere sermo Cœperat.] Incertus sententiæ iam cœperat in ueniam flecti. Infelix humero cùm apparuit alto Balteus, et notis fulxerunt cingula bullis Pallantis pueri, uictum quem uulnere Turnus strauerat, atq; humeris inimicum insigne gerebat.] [illegible], inquit, Æneas roganti parcere, sed quia Turnum aduersa fortuna iam trahebat in mortem, apparuit exutus humeris balteus, quem occiso detraxerat Pallanti. Nec difficile fuit, Æneam meminisse, quia cuiusmodi esset, memoriter retinebat. Ille oculis postquam sæui monimenta doloris, Exuuiasq́; hausit.] Ille: hoc est, qui flecti iam cœperat, posteaquā ex his quæ uiderat, nouatione doloris exarserat. Furijs accensus, & ira Terribilis.] Non tam in iracundiam, quàm in furiā uersus est. Tu'ne hinc spolijs indute meorum Eripiare mihi? Pallas te hoc uulnere, Pallas Immolat, & pœnas inimico ex sanguine sumit.] C

Tu, inquit, qui meorum spolijs indutus, & eorum tibi cōmodis places: tu eripiaris manibus meis? nec tuis meritis, nec illorum memoriæ conuenit. Deniq; ministris manibus meis te Pallas occidet. ipse qui sequitur sanguinem tuum, ipse de te pœnas exposcit. Rectè inuentus est: præstabat quippe interfectori Pallantis negare uitæ beneficium, quàm inultam relinquere familiaris mortem. Ecce seruata est in persona Æneæ pietas, qua uolebat ignoscere, seruata religione Pallanti, quia interfector eius non euasit. Completum est, quod suprà est positum: Turno tempus erit magno cùm optauerit emptum Intactum Pallanta, & cum spolia ista diemq́; Oderit. Hoc dicens ferrum aduerso sub pectore condit.] Animū irati uiri fortis expressit. Dum, inquit: hoc est, antequàm quod dicebat impleret, in pectus hostis ita uti aduersum fuit, totum gladiū pressit. Ast illi soluuntur frigore membra.] Recedente enim calore sanguinis, quo regitur uita, mors frigore repente succedit. Vitaq́; cum gemitu fugit indignata sub umbras.] Et cùm ad umbras concideret moriens, dolebat tamen se perdidisse lucem, & Æneæ Lauiniam reliquisse. Magna carminis ordinatio, magna laudantis industrias

A *ſtria:qui enim ab ipſo principio operis ſui Æneæ laudem omnibus libris executus eſt: hanc uſq; ad Turni mortem conſultò perduxit,egregia inuentione currente, ut ceſſantibus uniuerſis ſolus Æneas cum ſolo pugnaret. Si enim inconfuſo omniũ bello Æneæ,licet uirtute,cecidiſſet,poſſet uideri necem illam plurimorũ adminiculo proueniſſe. Spectauit igitur hoc laudator egregius,ut ſpecialis gloria in ſolius Æneæ meritis permaneret, et ipſe eſſet ultor iniuriæ ſuæ,cui Lauinia & matrimonium debebatur.*

TIBERIVS CLAVDIVS DOnatus Tib.Claud.Max. Donatiano filio, S. P. D.

INcertum metuẽs uitæ, quod magis ſenibus incumbit, & proximum eſt,curſim ſcripſi quæ potui:relinquẽs plurima,& ea ſaltem edi uolui,quæ tibi ad cætera intelligenda aditus & uias aperirent:ut ſi quid mihi aduerſi accideret,haberes interpretationũ mearum quod imitareris exemplo. Verùm quia ex communi uoto contingit diutius uiuere,hos libros interim legendos curaui:mihi e-
B nim certum eſt dehinc,me non eſſe deſerturum in te ſtudium patris,ut tibi quantum potuero,pari præparem cura,quæ propter ſuprà dictam cauſam uideor omiſiſſe.Sic enim fiet,ut origines ſingularum perſonarum quas Vergilius Æneidos libris comprehendit, & quæ in aliquo ſtudio floruerunt,aut nullius fuerint meriti,uel cõtraria deligendo, depreſſæ ſint.Simul etiam cognoſces oppidorum inſularumq; rationem,regionum,montium, camporũ uel fluminum,templorũ ac fanorum,herbarum. Quin etiam & lignorum uocabula,et cætera his ſimilia. Sed hæc ſic accipias uelim,ut ex commentarijs ſcias ueterum me eſſe collecturum: antiqua enim & fabuloſa ac longinquitatis cauſa incognita,niſi priſcorum docente memoria non potuerunt explicari. Proinde ſi hæc longiori eius ſuffragio complere ualuero:erit tibi gratiſſimum labore potius patrio iſta didiciſſe, quàm tuo. Si minus legendi ſunt tibi ueteres, neceſſario collecta condiſcas. Interea non deerit etiam in hac.

Huiuſmodi Finis extat in archetypo.

PHILIPPI BEROALDI BONONIENSIS IN COMMENTARIOS Seruij Virgilianos Annotationes.

SERVIVS,*qui doctiſſimus à Macrobio nuncupatur, commentarios ſcripſit in Virgilium maximæ elegantiæ, nec minoris eruditionis. unde inter cõmentatores auctoritatem ſibi ſummã comparauit. Verùm,ut inquit Varro, nemo unus omnia poteſt ſcire:& iuxta illud Horatianũ, Quandoq; bonus dormitat Homerus. Nam cum plurima à Seruio bene & eruditè dicta ſint, nonnulla tamen reperiuntur parum curioſe penſiculata,& ab hiſtoriæ fide diſcrepantia:idq; potiſſimũ in his rebus quæ ad Geographiam pertinent,licet animaduertere.Nanq; ea ſcripſit*
C *Seruius quæ eruditorum aures ferre nec poſſint,nec debeant.Quapropter cum errores commẽtatoris nõ minus obſint legentibus, quàm proſint bonæ interpretationes: inſtitui ſummatim breuiterq; annotare loca quàm plurima,quæ apud Seruium magis obeliſco quàm aſteriſco digna eſſe exiſtimaui. quod negocium, dum Virgilianam poeſim publico auditorio profiterer,ſuſcipere non recuſaui, ut auditoribus id à me efflagitantibus gratificarer: quibus iſta excipientibus dictaui, non eruditionis oſtentandæ gratia,ſed ut pro uirili parte iuuarem Latinæ linguæ ſtudioſos,& potiſſimum Virgiliani poematis amatores.Non ego is ſum, qui obſtrigilandi gratia Seruio uel tantillum derogare uelim, aut hominis doctrinam uellicare:immò Seruium, utpote optimum commentatorem, laudo & lectito:ſed quandoq; deficientem ac minus rectè enarrantem emendare contendi, ſtudio ſucciſiuo & opera (ut aiunt) tumultuaria, exiſtimans me facturum eſſe operæprecium,ſi ea quæ partim manca, partim inerudita apud Seruium legebantur,noſtra induſtria integra & erudita legerentur. Proinde lectores rogo,quæſoq;,ut hæc qualiacunq; ſunt,boni conſulant:nec prius improbare moliantur,quàm improbatione ac cenſoria nota digna eſſe compererint. & hoc potiſſimum peto, ne quiſpiam cupiditate mordendi exiſtimet me ſolicitatum iſta ſcripſiſſe:qui profectò ſtilũ in manes defuncti ſtringere ſuperſediſſem, niſi mihi perſuaſum foret, commentarios Seruij incuria temporum fuiſſe deprauatos,mutilatosq;:nec tales ab ipſo,quales nunc paſſim legũtur, fuiſſe publicatos.Hoc autem in primis obſeruaui,ut commodiſſimè quid mihi uideretur explicarem,idq; fulcirem ac roborarem auctoritate excellẽtiſſimorum ſcriptorum,quibus fides ab eruditis maior adhiberi ſolet quàm Seruio. & ne prolixior prologus faſtidiũ pariat,hinc ordiemur, præponentes uerba Seruij,deinde noſtra ſubijcientes.*

SERVIVS. *Latium duplex eſt: unum à Tyberi uſq; Fundos, aliud inde uſq; ad Vulturnum.*] PHILIPPVS. *A' Seruio diſſentit Plinius,ſcribens in tertio Nat.hiſt. libro,Latium antiquum à Tyberi uſq; Circeos fuiſſe ſeruatum,deinde uſq; ad Lirim fluuium proceſſiſſet quod etiam refert Solinus in Collectaneis.*

SER. *Genus unde Latinum.* Nouimus, *quòd uicti uictorum nomen accipiunt,potuit ergo uictore Ænea perire nomen Latinum. uolens autem ſibi fauorem Latij conciliare, nomen Latinum non ſolum illis non ſuſtulit,ſed etiam Troianis impoſuit.* PHIL. *Melius & uerius locum Virgilianum declarant uerba Liuij ita ſcribentis: Æneas aduerſus tanti belli terrorem ut animos Aborigenum ſibi conciliaret, ne ſub eodem iure ſolum,ſed etiam nomine omnes eſſent, Latinos utranq; gentem appellauit. Hoc idem à Strabone in quinto refertur, & Iuſtinus quoq; in xx.ſic inquit:Quid Latinos populos, qui ab Ænea conditi uidentur? Ex his manifeſtiſſimè apparet,cur poeta dixerit,Genus unde latinum. Non inficior tamen, à Virgilio Latinos populos appellari,tanquam ita nuncuparentur ante aduentum Æneæ. cuius rei uel ille uerſus argumento ſit:Ne uetus indigenas nomen mutare Latinos.Quod ſi uerum id eſt quod Liuius,Iuſtinus ac Strabo memorant,apparet non Latinos ante Æneam fuiſſe nuncupatos,*

cupatos, sed Aborigenes ac Laurētes, quos postea Æneas Latinos nuncupauerit. Præterea apud scriptores idoneos nō memini legisse, quòd uictores uictis nomina immutarent. id quisq; secum poterit pensitare, et sequi quod probabilius iudicabit.

Ser. Vnius ob noxam. Noxam pro noxiam. Noxia culpa est, id est peccatum. Noxa autem pœna. Philip. Apud eruditos & idoneos scriptores noxa pro culpa reperitur frequentius, quàm pro pœna. quod Iurisconsultus apertißimè ostendit, scribens de uerborum significatione: Noxæ appellatione omne delictum contineri. Inde noxales actiones nominantur, à noxa, hoc est maleficio & peccato seruorum. Quintilianus in declamationibus inquit: manifestißima quaq; noxa, id est delicto. Ouidius: Inuidiam noxæ detrahit illa meæ, id est culpæ. Liuius: Ob quam meam noxam, id est delictum. & ita paßim apud eruditos noxa accipitur. Vnde Virgilius propriè locutus est, Vnius ob noxam, id est culpam. Nec exponendum est, prout exponit Seruius, noxam pro noxiam. Quinetiam noxa significat damnum & periculum ac detrimentum, in qua significatione sæpißimè apud priscos reperitur. Ouidius: Nocte nocent potæ, sine noxa luce bibuntur. Columella: Nebulas ac pruinam sine noxa perfert, & alibi: Omnem iniuriam sine noxa patitur. Suetonius: Sine ulla sua noxa adessent idus Martiæ. Noxia uerò sæpius adiectiuum est quàm substantiuum. significat etiam nocentem, cuius rei plena sunt omnia: & noxij sontes nuncupantur. Curiosus profectò lector ex frequenti antiquorum lectione comperiet id uerißimum esse, quod à nobis traditur: & differentiam illam Seruij, utpote futilem ac prærancidam, esse repudiandam.

Ser. Nouem sunt insulæ Æoliæ, post fretum Siciliæ. Philip. Geographi omnes scribunt, insulas Æolias esse numero septem, non nouem: quarum nomina hæc sunt, Lipara, Hiera, Strongile, Didyme, Eriphusa, Phœnicusa, & nouißima Enonymos. Strabo in sexto, Plinius in tertio, Solinus, Mela, de Æolijs (quæ alijs nominibus Vulcaniæ, Lipareæ, Ephestiades nuncupantur) scribentes, numero tantummodo septem esse dixerunt: quibus, utpote orbis situm describentibus, credere malim quàm Seruio, grammatici partes usurpanti.

Ser. O terq; quaterq; beati. id est sæpius: finitus numerus pro infinito. Philip. Eruditis auribus non satisfacit Seruij interpretatio, perinde ac uulgaris & frigidiuscula. Elegantius & eruditius Virgilianum carmen interpretatus est Macrobius, qui in primo in Somnium Scipionis, cum septennarium numerum esse perfectißimum docuisset, deq; eius ui ac potestate multa disseruisset, ita subiunxit. Vnde Virgilius nullius disciplinæ expers, & per omnia beatos exprimere uolens, ait: O terq; quater'que beati. Hactenus Macrobius. cuius sententiæ astipulatur Tibullus illo uersu: O mihi fœlicem ter'que quater'que diem. qui quidem uersiculus non secus à Tibullo pronunciatus est, quàm à Virgilio, O ter'que quater'que beati. Quod æmulatus est, ut opinor, Silius sic scribens, Fœlix ô terq; quaterq; frater. Non me præterit, Strabonem enarrantem illud Homericum, Terq; die reuomit, scribere, quòd talis superlatio ab omnibus usurpatur. Vnde Homerus ait, Ter beati Danai, ter exorabilis, & terq; quaterq; beati.

Seru. Maturate fugam: cum maturitate, id est cum tranquillitate discedite. Philip. Insulsa medius fidius hæc est expositio, tanquam maturitas significet tranquillitatem: & maturare, tranquillum facere. Magis itaque Macrobio credendum est, qui in vi. Saturnalium, illud Virgilianum declarans sic scribit: Maturare est, quod neque citius neq; serius, sed medium quiddam & temperatum est. Et paulo post: Sic ergo et Virgilius inducit Neptunū discessum uentis imperantē, ut et tam citò discedant tanquam fugiant, et tamē flandi mediocritatem in regressu teneant, tanquam mature: id est, temperatè abeuntes. Apud Gelliū caput est elegantißimū, quo quid maturè et maturare significet, abunde monstratur. cuius uerba mutuatus est Macrobius.

Seru. Heros uir fortis dicitur, plus ab homine habēs. Philip. Nimis concisus est Seruius in explanatione heroum, nec absolutam expreßit in re non parua significationem. Audiatur itaq; Augustinus, copiosißimè docens qui sint heroes, libro x. de Ciuitate Dei, his uerbis: Nomen heroum à Iunone dicitur tractum, quòd græcè Iuno ἥρα appellatur. & ideo, nescio quis filius eius, secundū Græcorum fabulas, Heros fuit nuncupatus. hoc uidelicet mysticum significante fabula, quòd aer Iunoni deputetur, ubi uolunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorū. Idē in septimo: Inter lunæ gyrū et nimborū ac uentorū cacumina aereas esse animas, sed eas animo, nō oculis uideri, & uocari Heroas & Lares et Genios. Ex his liquidò patet, qui sint heroes, et unde nomē sortiatur. Trismegistus quoque auctor est, Heroas habitare inter aeris purißimā partē, supra nos et terrā, ubi nullus est nebulis locus. Minimè prætereūdū est, id quod Martianus Capella t[illegible] in Nuptijs Philologiæ, Heroas uidelicet ab hera, quæ terra dicitur, esse nūcupatos. Ista curioso interpreti fuerāt uestiganda et enarrāda: nisi fortè Seruius existimauit satis superq; esse, id quod tractabat, mutilatum tradere atq; concisum cum boni grammatici officium sit, etymologias uerborum significataq; ubertim explicare.

Seru. Ex Illyrico uenit quidā Henetus rex, qui Venetiā tenuit, à cuius nomine Henetiā dictā posteri Veneti nominauerūt. Philip. Admiror Seruiū in tam manifestariū errorē incidisse, idq; scripsisse quod à nullo historicorū traditū sit: cum omnes idonei scriptores cōsono ore cōscribāt, in Paphlagonia, regione Asiatica fuisse populos Henetos nominatos, à quibus in Italia oriundi sint cognomines eorū Veneti. hoc Liuius in primo, Plinius in v Cornelius Nepos & Q. Curtius memoriæ prodiderunt Strabo uerò opinatur, Venetos Italicos à Venetis Galli populis coloniam fuisse deductos. istorum omniū (ut arbitror) merito, Seruij est explosa sententia.

Ser. Iulius Cæsar dictus, quòd cæso matris uentre natus est. Philip. Celeberrimi scriptores, et potißimum Tranquillus ac Plutarchus scribunt, Cæsarem matri Aureliæ olim dixisse: Mater aut pontificem aut exulem filium hodie uidebis. Eadē laudatur, quòd nurū semper obseruauerit, et singulari pudicitia fuerit prædita, atq; uixerit floruerit q; uiuēte atq; florente filio Cæsare. Præterea ipse Iulius Cæsar dictator apud Romanos primus hoc nomine decoratus est, sed Scipio Africanus, ut auctor est Plinius, cuius uerba hæc sunt ex lib. vij. Auspicatius enecta parente gignūtur, sicut Scipio Africanus prior natus primusq; Cæsar, à cæso matris utero dictus. Solinus idem scribens, Plinij uerba corroborat. Hoc in loco memorandū est, id quòd à Spartiano de Cæsarū nomine refertur, q

A Ælio Vero imperatore tradit, eum qui primus Cæsar appellatus sit, hoc nomen esse sortitum ab elephanto (qui lingua Maurorum Cæsa dicitur) in prælio cæso: uel quia mortua matre cæso uentre sit natus, uel cum magnis crinib. sit utero parẽtis effusus, uel q̃ oculos cæsios habuerit.

Seru. Compago usurpatum est, compaginis autem nemo penitus dicit. Philip. Sententiam Seruij refellit Manilius in primo Astronomicôn scribens, Interdum æquali laterum compagine ductus. Idem in eodem: Aeriã in nebulam clara compagine uersus. & Ouidius in primo Metamorphos. Atq; ita disparibus calamis compagine ceræ. & Seneca in xiiij. Epistolarum ad Lucilium, cuius hæc uerba sunt: Siue flammarum uiolentia compaginem soli rupit, siue uetustas. Inde compaginatio & compaginatus deriuantur, qua dictione utuntur sæpius Hieronymus, Augustinus, & Iosephi interpres Ruffinus.

Seru. Augustus primò Quirinus dictus est, & inde Cæsar, postea (quod obtinuit) Augustus, sicut Suetonius probat. Philip. Cum talia in cõmentarijs Seruij lego, in eam sententiã pedib. uado, ut existimem eos fuisse adul B teratos, & in plurimis locis corruptos, mutilatos, inuersos. Etenim Suetonius nusquam hoc refert. Cæterum sic scribit in Augusto: Infanti cognomẽ Thurino inditũ fuisse, postea Cai Cæsaris, deinde Augusti cognomen assumpsisse, alterum testamento maioris auunculi, alterum Munatij Planci sententia, cum quibusdam censentibus Romulum appellari oportere, quasi & ipsum conditorem urbis, præualuisset ut Augustus potius uocaretur. Thurinus autem uocatus fuerat à pago Thurino. Nulla mentio, nullum uerbum à Suetonio fit, quòd Quirinus fuerit nominatus: nisi fortassis credere uelimus, in alijs à Tranquillo scriptis opusculis huiusce rei habitam esse mentionem: quod existimare ridiculum est. Namq; in commentarijs Seruij etiam Plinius sæpissimè allegatur, sed perperã, de his rebus quarum nulla penitus apud Plinium fit mentio. quemadmodum de lycisca scribens Seruius, ait: Lyciscæ sunt, ut etiam Plinius dicit, canes nati ex lupis et canibus. hoc nusquam apud Plinium reperitur, nusquam in Plinio lectum est: qui quidem refert, canes in Gallia è lupis con C cipi, sicut apud Indos è tigribus, sed appellari lyciscas, minime tradit. Idem crocutas nuncupat, ex cane lupoq; conceptos. Quinetiam dicit Seruius, à Plinio in Na. hist. mentionem fieri de lauandis cadaueribus & conclamandis: cum apud Plinium nullum super hoc uerbum sit, scribentem de his qui dicti sunt reuixisse. Libuit hæc duo exempli causa ponere, cum sæpissimè, ut diximus, Plinium falsò citet Seruius. qui Ouidij quoq; allegat Metamorphosim, referens fabulam Phyllidis, cuius rei nulla penitus mentio in eo opere facta reperitur. Ex his itaq; ego coniecto, aut mutilatos fuisse Seruij commentarios, aut non fideliter exscriptos: non enim ausim affirmare, tantum alioqui uirum tam pueriliter delirasse. Nisi fortassis idem Seruio crimini damus, quod Senecæ dat Quintilianus: uidelicet quòd ab his, quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus fuerit. Nos ad propositum institutum redeamus.

Seru. Historia est eorum temporum quæ uidimus, uel quæ uidere potuimus: Annales uerò sunt eorum annorum & temporum, quæ ætas nostra non nouit. Philip. Et si Seruio in hac re Isidorus libro primo Etymologiarum suffragatur: tamen apud me pluris est auctoritas Ciceronis & Gellij, qui (ut opinor) & Seruio & Isidoro doctiores extiterunt. Etenim Gellius in quinto illos arguens, qui de historia & annalibus idem quod Seruius tradiderunt, inquit: annales omnino id esse quod historiæ sint, historias non omnino id esse quod annales sint: tanquã alterum speciale nomen sit, alterũ generale. Itaq; historia erit rerum gestarũ expositio: Annales uerò libri sunt, id quod factũ quoq; anno, gestum'ue sit cõtinentes, Historia, quo cõsilio, quaq; ratione res gestæ sint demonstrat, habensq; affectus, auditorem cõmouet: Annales aũt nudi sunt: nihil habẽt incitamẽti, nec cõmouere quicquã possunt, simpliciter sine ullis ornamẽtis, sine fuco, sine affectibus res gestas cõtinentes, de quib. Annalibus ita scribit Cicero libro secundo de Orat. Erat historia annaliũ confectio, res omnes singulorum annorũ mandabat literis pontifex maximus, efferebatq; in album, et proponebat tabulã domi, potestas ut esset populo cognoscẽdi: hiq; Annales maximi nominãtur. Virgilius itaq; omnium rerum peritissimus, ex persona Æneæ tanquã pontificis, dixit in primo: Et uacet annales nostrorum audire laborũ. Nam cum pontifex annales conficiat, & Æneas à poeta perinde ac pontifex inducatur, meritò annales appellat historiam rerum suarũ. Et hic Maronianus uersus à Macrobio cum diligentia lectus est, & eruditissimè expositus, enucleatusq;: à Seruio autem parum curiosè examinatus, pensitatusq;.

Seru. Incusare propriè est, superiorem arguere: accusare uerò, uel parem uel inferiorem. Philip. Quis non uidet falsam ac penitus inanem esse differentiam, quam Seruius nobis persuadere contendit? nemo ferè eruditorum in latina lingua ita loquitur, nemo hanc differentiam obseruat, quinimmo sæpissime secus legitur. Cæsar in primo commentario: Omnium ordinum adhibitis ad id consilium centurionibus, uehementer eos incusauit. Certè Cæsar militibus suis maior est, non minor: & tamen contra Seruij disciplinam dicit se illos incusasse, & profectò latinissimè locutus est. Incusare enim significat reprehendere, uel culpare, sine aliquo discrimine. hinc Cornel. Tacitus inquit: Intemperiem cœli incusantes. & apud Diomedem legitur, Incusante Cicerone Catilina cõuictus est. quod quidem exemplum de maiore in minorem dici, nemo infeciatur: cum consul Cicero fuerit, & Catilina priuatus. Accusare uerò ab auctoribus idoneis usurpatur, nusquam obseruata fœtutina illa & rancida Seruij obseruatione. qua de re exempla ideo ponere supersedeo, quia talibus scatent scriptorum cuncta uolumina.

Seru. Dixit Terentius, Quod pleriq; omnes faciunt adolescentuli. Ordo est: quod omnes faciunt adolescentuli, ut animum ad aliquod studium adiungant, plerique æquos alere, pleriq; canes. Philip. Istæc morosa nimis Seruij distinctio, Terentiana uerba obscurat, & ex apertis facit operta, ex nitidis sordida, ex manifestis ambigua. nanque modus loquendi est apud eruditos, ut ita dicant: Plerique omnes, pro una parte orationis. quod diligenter animaduertit Donatus apud Terentium, & curiosis auribus demonstrauit, scribens, quòd Pleriq; omnes pro una parte orationis dixerũt ueteres, ut plus satis. allegatq; illud Neuianum, Pleriq; omnes subigunt sub suum iudicium. Hoc locutionis genus usurpant locupletissimi scriptores, inter quos haud dubiè numeratur Gellius, qui ita scriptum reliquit in primo: Versus istos in Georgicis plerique omnes sic legunt. & alibi, Pleraque omnia ueterum

literarum quæsita. & Macrobius: Vultis'ne diem sequentem, quem pleriq; omnes abaco & latrunculis conterūt?

Seru. Apparet errare eos, qui triclinium dicūt ipsam basilicam uel cœnationē. Philip. Errauit ergo Quintilianus, qui in undecimo triclinium pro cœnatione & conclaui posuit, sic scribens: Vix eo limen egresso, triclinium illud supra conuiuas corruit. His uerbis hauddubiè Quintilianus triclinium appellat, id quod Cicero cōclaue nominauit in secundo de Oratore. ubi idē quod Quintilianus exemplum referens inquit: Hoc interim spacio conclaue illud, ubi epularetur Scopas, concidisse. In eodem quoq; exemplo enarrando Valerius Maximus ita scribit: Eo momento temporis triclinium in quo Scopas epulabatur, collapsum est. ubi triclinium pro cœnatione apertißimè ponitur. Quòd si uera est opinio Seruij, errauit etiam Vitruuius architectus, qui in sexto docet, quemadmodum triclinia partim æstiua partim hyberna sint ædificanda, & in quam cœli partem uertenda. In expositione itaque triclinij Seruio in parte suffragor, in parte refragor. nanq; in eo quòd ait, triclinium sterni solitum fuisse, quoniam antiqui tribus stratis lectis epulabantur, homini assentior. Vnde & apud Plinium legimus, triclinia Romæ fuisse argentea & ærata, quæ procul dubio pro ipsis lectis discubitorijs ac tricliniaribus accipiuntur. nam & Liuius idem referens, ait lectos æratos ab exercitu Asiatico Romam adductos. Quòd autem inficiatur Seruius, nusquam triclinium pro cœnatione reperiri, in hoc ab eo apertißimè dissentio: & ut dissentirem, monuit me uetustißimorum scriptorum auctoritas, quos testes citaui, quibus magis profectò credendum est quàm Seruio. Triclinium itaque, ut breuiter concludam, ipsos lectos discubitorios significat, & ipsam cœnationem, & in utraq; significatione eleganter & eruditè usurpabimus.

Seru. Inter penum & cellarium hoc interest, quòd cellarium est paucorum dierum, penus uerò longi temporis. Philip. Conueniebat erudito grammatico, diffinire quid sit penus, deinde differentiam peni & cellarij demonstrare. Enimuero ex uerbis Seruij nemo intelligit, quid significet penus: quod profectò interpretatione dignißimum est, cum in eo non pauci per inscientiam à ueritate deerrauerint. qua quidem in re eandem castigationem meretur Seruius, qua apud Gellium quispiam insolens ac ostentator grammaticus taxatur, qui de uarijs generibus penoris, uarijsq; declinationibus insolenter disserens, à Phauorino interrogatus quid esset penus, mussitabat atque hallucinabatur. Quocirca cum Seruius quid penus sit non dixerit, nec satis eruditè à cellario distinxerit, existimaui me facturum operæ precium, si illa quæ de penu legi, quæ didici, quæ uigilando deprehendi, quæ à Seruio non traduntur, in medium afferrem, et his Commentarijs intexerem, ad iuuandam studiosorum scholasticorum eruditionem. Est itaq; penus, ut Cicero in secundo de Natura deorum elegantißimè docet, omne quo uescuntur homines. Cui suffragatur Festus, scribens penora dici res necessarias ad uictum quotidianum. Penarium uerò, ut inquit Varro, appellarūt locum in quo penus seruabatur. Ciceronis ac Festi auctoritatem corroborant uerba Sceuolæ iurisconsulti, qui ad demonstrandam penum ita scripsit: Penus, inquit, quod esculentum aut poculentum est. Cæterùm unde ipsum penoris nomen deducatur, commodißimè declarat Phauorinus apud Gellium his uerbis: Quæ longæ uisionis gratia contrahuntur et reconduntur, ex eo quòd non in promptu sint, sed intus & penitus habeantur, penus dicta sunt. & apud iurisconsultos titulus est De penu legata, ubi quæ appellatione penus intelligantur, copiosißimè disputatur. A Præterea officium fuerat diligentis commentatoris, illuc quod à grammaticis ac literatoribus quæri solet de Virgiliano uersu, non tacere: utrum scilicet legendum sit, Quibus ordine longo Cura penum struere: uel longam penum. Vtrunque enim legi solitum est. Huc adde, quòd cellarium uix unquam in ea significatione quā tradit Seruius, reperitur. uidetur enim cellarium ea figura dici, qua panarium, granarium, penarium: ut pro cella ac repositorio potius accipiatur, quàm pro ipsis reb. reconditis. Quemadmodum (inquit Varro) panarium dicitur, ubi panis seruatur: Granarium, ubi granum reconditur: et Penarium, ubi penora custodiuntur. Hoc ita esse docet Donatus, scribens: Cellarium dici à reponendis celandisq; rebus esculentis & poculentis. Quin & iurisconsultus Digestis de legatis, apertißimè ostendit, cellarium ipsum esse locum, non res. cuius uerba hæc sunt: Item cellarium iunctum eidē dietæ ab hærede meo ei concedi uolo. B Apud Columellam titulus est, quemadmodum uillica tractare debeat penora siue cellaria: quæ quidem inscriptio, si non est subdititia, indicat, cellaria idem esse quod penus. & ferè congruit cum significato Seruij. Cellarius uerò masculino genere dicitur, is qui præest cellario & penoribus recondendis. De quo uidetur intellexisse Plautus, inquiens: Sum promus condus, procurator peni. de hoc Martialis: Hinc cellarius experi[illegible]rtes. & Columella in xij. Quibus, inquit, studium fuit pistoris et coci, non minus cellarij diligentiam suis præceptis instituere. & alibi. Vt cibus, inquit, & potio sine fraude à cellarijs præbeatur.

Ser. Cum responsum fuisset, illic imperium fore, ubi & palladium: adhibito Mamurio fabro, multa similia facta sunt. Philip. Nemo scriptor idoneus, quod equidem sciam, tradit hoc: imo omnes consono ore referunt, peltam de cœlo lapsam in Numæ manus decidisse, ad cuius similitudinem & formam undecim alias peltas, hoc est breuiora scuta Mamurius, inter opifices solertissimus, C confecit tanta arte, ut uera pelta uix dinosceretur. Hoc scribit Plutarchus in Numa, hoc Ouidius in Fastis, hoc Dionysius Halicarnaßeus in secundo. Hæc fuerunt illa celebratissima Ancylia, quæ per urbem à tripudiantibus Salijs in honorem Martis circumgestabantur. id itaq; Seruius ipse confinxit, ipse peperit, ipse solus excogitauit, nulla fretus auctoritate, quod de palladijs à Mamurio factis fabulatur.

Ser. Barba singulari numero hominum, plurali quadrupedum dicitur. Philip. Auctoritatem Seruij eruditorum refellit auctoritas. nanq; barba quadrupedum in singulari numero apud idoneos reperitur. Horat. primo Ser. Vtq; lupi barbā uariæ cum dente colubræ. Plinius in xxviij. Afferunt et magi sua commenta: primùm omniū rabiē hircorū, si mulceatur barba, mitigari. Idem in viij. Est in eadē specie barba tantum et armorum uillo distans, quem tragelaphō uocant. & alibi: Callitriches, inquit, toto penè aspectu differūt à simijs. barba est in facie, cauda latè diffusa priori parte. Præterea non solum quadrupedum dicitur barba, sed etiam aliarum rerum: quod haud dubiè ostendit Plinius sic scribens in xxx.

A in xxx. *Cum geminos transit sol cristis & auribus & unguibus gallinaceorum: si luna, rasis barbis eorum.* Idem in ix. *barbam dici posse singulari numero etiā in piscibus demonstrat his uerbis, de mulis piscibus scribens:* Barba *gemina insigniuntur inferiori labro.* Hinc Cicero in para doxis, & M. Varro in Re rustica, *mulos barbatulos appellant.* Idem etiam Plinius, *bellionem florem quinis barbulis coronari, refert in xxi.* Praeterea *barbae de hominibus quoq; plurali numero dicuntur, cōtra Seruij auctoritatem: quod* Silius Italicus *apertissime docet, sic scribens in xiij. Indociles nunc propexis in pectora barbis, Verrere humum.*

Seru. *Phalanx est lingua Macedonū legio.* Philip. *Diligens & curiosus commentator, in enarratione phalangis copiosius enarrare debuerat, et eruditius, cum phalanx ab omnibus dicatur, à paucissimis quid sit intelligatur. nanq; Phalangem prisci scriptores, ut mihi magistra lectione compertum est, appellarunt non propriè legionem, ut autumat Seruius: sed cuneum militarem, quando scilicet pes pedi, clypeus clypeo, uir uiro in acie cōsereban*

B *tur. & hoc peculiare fuit Macedonum institutum, ut auctor est Liuius. & meminit Curtius, cuius haec sunt uerba: Macedones phalangē uocant peditum stabile agmen: ubi uir uiro, armis arma conferta sunt. Idē traditur à Caesare, qui in primo Commentario refert, Heluetios fecisse phalangem, hoc est clypeorum connexionem, quae etiam testudo nuncupatur à doctis. Idem Caesar paulo pòst inquit: Milites nostri è loco superiori pilis missis, facilè hostium phalangem perfregerunt. Vbi proculdubio accipitur phalanx pro armorum connexione atque testudine. Hinc per metaphoram à Satyrico poeta dictum est, Iunctaeq; umbone phalanges. & Phalangarij appellati sunt milites, qui erant in phalange: quales habuit ad imitationem Alexandri magni, Alexander Syrus Romanus Imperator, ut auctor est Lampridius. Phalangia uerò sunt ex genere aranearum, ut alibi docuimus ex auctoritate Plinij, Celsi, & Aristotelis. Hoc in loco potissimum referendū est illud, quod à Plinio traditur libro septimo: Phalangas etiam significare fustes, quibus Afri praelium contra Aegyptios primi fecerunt. Nonius scribit, phalangas*

C *dici fustes teretes, qui nauibus subijciuntur.*

Ser. *Stella facem ducens: id est, lumen, quod utiq; ex facibus nascitur.* Philip. *Facessat procul tam futilis et inanis interpretatio. nam Virgilius de face coelesti sensit, & quo apertius poeticus sensus uersus intelligatur, adscribemus uerba Plinij ad hanc rem pertinentia, qui ita scribit in secundo: Emicant & faces non nisi cum decidunt uisae, qualis Germanico Caesare gladiatorum spectaculū edente, praeter ora populi meridiano transcurrit. Duo genera earum. Lampades uocant, planè faces: alterum Bolidas, quale Mutinensibus malis uisum est. Distant, quòd faces uestigia longa faciunt priore ardente parte. Hactenus Plinius, cuius uerbis haud dubiè declaratur, quid sibi uelit Maronianus uersus, Stella facem ducens multa cum luce cucurrit. Et in eodem loco parum diligenter, parumq; curiose introspexisse uidetur Seruius Virgilianam maiestatem, quando à poeta dicitur, Intonuit laeuùm. est enim id totum ex arcana augurum disciplina translatum, & à nobis diligentius exponendum, ad iuuandum studiosorum eruditionem. Ethrusci coelum in xvi. partes diuiserunt, ex quibus octo ab exortu sinistras, totidem ecōtrario appellauere dextras. Hinc omnia fulmina laeua existimantur esse prospera: quoniam à laeua parte mundi ortus est, ut auctor est Plinius. & ut scribit Cicero in secundo de Diuinatione, optimum auspicium habebatur apud Romanos quod sinistrum fuerat. uerùm cum Romani sinistra meliora existimarent, Graecis et barbaris dextra uidebantur auspicaciora. unde apud Homerum Aiax sic loquitur: Prospera Iuppiter his dextris fulgorib. edit. Virgilius idq; omnis antiquitatis cōsultissimus, ex ritu Romani augurij, dixit, intonuisse laeuum: hoc est sinistrum, quod foelicitatem portendere credebatur. & imitatus uidetur esse Ennium sic scribentem: Cum intonuit laeuum bene tempestate serena. Non omittendum est, à Latinis, omnia quae bona sint, sinistra nuncupari, etiam si dextra sint.*

Ser. *Ceruix, cum numero singulari dicitur, collum significat: si plurali utamur, superbiam ostendimus, ut in Verrinis Cicero: Frange ceruices.* Philip. *Miror in errata tam manifesta, tam turpia lapsum esse Seruiū, alioqui eruditum. uix enim talia refellenda sunt, cum se ipsa refellant, ac sibi ipsis sint repugnantia, & contra ueritatem reluctentur. namq; uetustissimi illi scriptores pluraliter Ceruices appellabant pro parte colli, nusquam ceruicem. primus autem Hortensius creditur dixisse ceruicem singulari numero, ut auctores sunt Quintilianus & Varro. Si uera fuerit Seruij sententia, in soloecismum incidisse dicentur prisci scriptores qui ceruices saepissimè, ceruicem non tam saepe usurparunt. in soloecismum incidit Cicero, scribens in Vatinium: Inflato collo, tumidis ceruicibus intulisti. & alibi, Fregeris in carcere ceruices: ubi sine controuersia ceruices pro membro hominis accipiuntur. Errauit etiam Cato, cuius uerba haec sunt: Si caput aut ceruices dolent, ea lotio calido lauito. errauit Celsus dicens, Cucurbitulae ceruicibus admouendae. & alio in loco: In ceruicibus glandulae positae. Quid multa? ueteres pluraliter tantum ceruices dixerūt, ut testis est Quintilianus in viij. Praeterea exemplū Ciceronis, quod pro se allegat Seruius, contra ipsum facit. nam scribit Cicero: Verrem multorum fregisse ceruices, cum iuberet eos decollari: non autem superbiam, ut Seruius opinatur. Quinimmo ceruix in singulari pro superbia saepe ponitur. unde dicitur, homo durae ceruicis: et à Hieronymo in interpretatione instrumenti ueteris dictum est, populus iste durae ceruicis est. Huc adde, quòd ceruix non significat collum, sed partem colli posteriorē, quae exterior est, ut docet Aristoteles in primo de animalibus. et ut auctor est Plinius in xi. multis uertebratisq; orbiculatim ossibus flexibilis ad circumspectum articulorum nodis iungitur, & ut refert Celsus in viij. Septem uertebrae in ceruice sunt: quinetiam ceruix non solum dicitur de animalibus, sed etiam de rebus alijs. Pomp. Mela. Sedet in ceruice peninsula Cyzicum.*

Ser. *Fastus superbia, et est quartae declinationis. nam liber qui dierum habet computationem, secundae declinationis est. Vnde errauit Lucanus dicendo: Non meus Eudoxi uincetur fastibus annus.* Philip. *Nimis audax, ne dicam temerarius est Seruius, qui Lucanum scribit errasse, dicendo fastibus, & non fastis: cum Lucanus eruditissimus, Seruio reliquisq; commentatoribus excellentior, morem antiquorum usurpauerit, qui fastus etiā pro annalibus & libris in quarta declinatione nonnunquam dicere solebant. Varro in ephemeride: Caesar fastus correxit. Columella in X. Sequor nunc Eudoxi & Metonis*

fastus astrologorum. & apud Horatium duplex scriptura inuenitur, fastos & fastus: et ut auctor est Priscianus. Eadem forma dicitur fastus uel fasti, qua senatus uel senati, in secunda & quarta declinatione.

Ser. Caulonisq; arces.] Caulon mons est Calabriæ, ut Horatius: Et amicus Caulon fertilis Baccho. Philip. Si uersum Horatianum ita legerimus ut allegatur à Seruio, præuaricabimus normam. Sapphici carminis, quod in penultimo pede exigit trochæum. ideoq; legendum est, Amicus aulon: & ita in emendatis codicibus legitur. Est autem Aulon mons Calabriæ contra Tarentinam regionem, ut Porphirio scribit, ferax boni uini. de quo intellexit Martialis, celebrans uinum Tarentinum: Nobilis & lanis & Baccho fertilis Aulon. Enimuerò apud Virgiliũ Caulon legitur, & accipitur pro oppido, quod à Plinio collocatur in prima regione Italiæ: et Strabo in VI, Cauloniam appellat. cui astipulatur Mela in Geographia, ut ego animaduerti. Et in historia potissimum labitur Seruius, ac parum curiosus est. nam cum originem Tarenti referre uellet, dixit bellum inter Athenienses & Lacedæmonios fuisse conflatum, quod à fide historiæ penitus dissentit: cum bellum illud inter Lacedæmonios & Messenios per multos annos gestum fuerit, qui populi sunt in Peloponneso atq; contermini. & originem Tarenti referens Strabo, istud copiosissimè narrat. Ephorus quoq; et Iustinus idem tradiderunt.

Ser. Apud antiquos in usu non erant prandia. Philip. Non eo inficias, olim me pedibus iuisse in sententiam Seruij. sed ex multiplici uariaq; lectione deprehendi, apud priscos in usu fuisse nõ minus prandia quàm cœnas: & homines bis in die saturos fieri solitos. quod in primis affirmat Cicero, scribens in 5. Quæst. Tuscul. Platonem solitum improbare uitam Italicorũ, quoniam bis in die saturi fiebant: & apud Plautum atq; Terentium, uetustissimos scriptores, prandia celebrantur. Quinetiam Macrobius refert morem fuisse antiquorum Romanorũ, ut patentibus ianuis pransitaretur & cœnitaretur. apud Plinium in epistolis legimus, quemadmodum Plinius scriptor Nat. hist. cibum sumebat interdiu leuem et facilem, ueterum more, perinde ac prandium foret parcius, cœna copiosior. Herodotus quoq; auctor est, Megacreontis Abderitæ dictum celebratum fuisse, qui aiebat magnam se gratiam habere Xerxi, quòd non bis in die cibum caperet. nam si prandium & cœnam iuberetur Abderitæ parare, de ipsis actũ iri pessimè asserebat. Hoc ideo in Xerxe admiratus est Abderita, quoniam illa quoq; tempestate, quæ haud dubiè uetustissima fuit, prandere & cœnare cõsueuerũt. Huc accedit auctoritas Cornelij Celsi, præcipiẽtis bis die potius quàm semel cibum esse capiendum. Celebratur quoq; à Plutarcho apophthegma Alexandri Magni, qui dictitare solebat, obsoniũ prandij esse nocturnam ambulationem, cœnæ uerò prandij parcitatem. Supradictorum sententias cõfirmat auctoritas Aristotelis, qui scribit in Problematibus, prandendum esse largè, cœnandum uerò parcè. Hoc non præciperetur à doctissimo philosophorum, nisi in usu prandia et cœnæ pariter fuissent. Hoc idem traditur ab Hippocrate medicorum excellentissimo: & Leonidæ Spartani dictum illud peruulgatum, Prandete commilitones, apud inferos fortasse cœnaturi. Floruit autẽ Leonidas procul dubio temporibus antiquissimis, & inter antiquissimos est numerandus. Hinc à Satyrico poeta dictum est, Prandebat sibi quisq; deus, præterea à Valerio Maximo simplicitas antiquorum in A cibo capiendo laudatur, qui in propatulo prandebant atque cœnabant.

Ser. Moris fuerat, ut nubentes mariti postes oleo ungerent. Philip. Dissentit ab opinione Seruij Plinius, qui scribit in 38, nouas nuptas non oleo, sed adipe suillo solitas fuisse postes maritorum intrantes attingere. Masurius uerò tradit, palmam Lupino adipi antiquos dedisse: ideoq; nouas nuptas illo perungere postes solitas, ne quid mali medicamenti inferretur. Donatus quoq; refert, uxores dici ab ungendis postibus: quòd cum puellæ nuberet, maritorum postes ungebant: sed quo unguento siue adipe uterentur, non memorauit.

Ser. Furibunda, id est furenti similis. Philip. Pluribus in locis Seruius tradit, nomina desinentia in bundus significare similitudinẽ: quod itidem refertur à Prisciano, alijsq; grammaticis. quorum error manifestarius corrigitur à recentioribus scriptoribus: & Aulus Gellius in x. planissimè docet, quemadmodum ista nomina quæ terminantur hac particula bundus, significant atq; demonstrant uim & copiam, & quasi abundantiam rei cuius B id uerbum sit: ut lætabundus dicatur, is qui abundè lætus: populabundus, qui passim ac strenuè populatur: furibundus, qui uehementer furit: cæteraq; id genus omnia ita dici ostendit, ut particula hæc postrema declaret largam uim ac fluentẽ copiam. Ideo autem exemplis supersedeo, quòd in uulgus edita sunt innumerabilia, quæ Seruij, Prisciani ac reliquorum idem sentientium opinionem apertissimè refellunt. Duo tantum exempla referam, quæ paulo remotiora sunt, quibus responderi non posse [illegible] quæ haud dubiè subneruant dicta grammaticorum. Q. Curtius, qui sine controuersia inter scriptorres classicos assiduosq; numeratur, ita scribit de Alexandro: Quo uulnere afflictus, magna ui sanguinis emicante, remisit arma, moribundo similis. Si moribundus significaret similis moriẽti, quid opus erat addere similis moribundo? nonne esset oratio inuenusta, inelegans ac insulsa? quasi acciperetur similis simili morienti. Quin etiam Valerius Max. et ipse quoq; scriptor nõ proletarius, de Antiocho loquens sic refert: Iacebat ipse in lectulo, moribundo similis: lamentabantur necessarij. Multis itaq;, & his potissimum duobus C exemplis liquidò manifestatur, nomina in bundus desinentia similitudinem significare non posse, sed potius copiam quandam et abundantiã rerum à quib. producũtur

Ser. Vri boues agrestes sunt, qui in Pyrenæo nascuntur. Philip. Debuisset diligens & eruditus interpres copiosius de uris disputare, qui enarratione tam concisa & mutilata non satisfacit auribus curiosis. Non pigebit itaque referre ea quæ de uris apud eruditissimos scriptores comperio. Plinius scribit, uros esse boues feros, ui & uelocitate excellentes: quorũ cornua taurinis similia, ut auctor est Solinus, capacissima sunt, adeo ut in mensis uicem præbeant poculorum. Quin etiam Albertus magnus libro de animalibus, xxiij. tradit tantã esse uris in cornibus uastitatem ac robur, ut hominem cum equo uentilent. Cæsar in Commentarijs refert, Germanos uenatione urorum corpora exercere, quos foueis captos interficiunt: & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferũt laudem. Magnitudo urorum paulo intra elephantes, specie & colore et figura tauri, in Germania peculiariter gignuntur: si credere uolumus Plinio, Solino, Cæsari reliquisq; scriptoribus,

A bus, qui frequentissimos uros nasci in Germania tradide runt: non autem in Pyreneo, ut Seruius opinatur. & ego, annum agens tertium & uigesimum, cum Parrhisijs ce- leberrima totius Galliæ ciuitate studia humanitatis pu- blico auditorio profiterer, sæpissimè audiui ex Germa- nis, auditoribus meis tales uros hac quoq; tempestate in Germania subinde cerni, subinde capi ac domitari. & cũ unicuiq; res suæ regionis esse debeant cognitissimæ explo ratissimæq;, Germanis de rebus Germaniæ & speciatim de uris enarrantibus, fidem habendam esse duxi: & eo magis, quòd illorum uerba cum scriptis eruditorum con- ueniebant.

Ser.] Tristisq; senectus, id est, seuera. Philip.] Ego potius exponerem Tristis, id est, querula & moro- sa, nanq; poeta uoluit epitheto demonstrare, qualis sit con ditio senectutis. Sunt autem senes (ut scribit Cicero in Ca tone, & testatur Seneca) morosi & anxij, et queruli at- que difficiles. Quod etiam elegantissimè expressit Hora- tius in Arte poetica, seniles mores describens:

Difficilis, querulus, laudator temporis acti.

B Se puero, censor castigatorq; minorum. Virgilium, ut arbitror, imitatus est Silius illo uersu: Curæq;, insidiæq;, atq; hinc queribunda senectus. nam à Silio senectus dici- tur queribunda, quasi plena querimoniarum: quo modo à Virgilio tristis nuncupatur, & ab Horatio in Carmini- bus morosa, ob uarios scilicet ac difficiles mores, quibus sunt obnoxij queruli senes. In eodem sexto uolumine, ubi dicitur, Simul accipit alueo Ingentem Æneã: exponit Ser uius, Alueo, scilicet fluminis. Mihi uidetur exponendum esse Alueo, scilicet nauis, ut intelligamus, Æneã intra cym bam receptum fuisse à Charonte. nanq; Alueus elegantis- simè dicitur nauis siue ipsius nauigij receptaculum. Pro- pertius euidentissimè id ostendit, sic scribens in tertio:

Aut quid nam fracta gaudes Neptune carina?
Portabat sanctos alueus ille uiros.

Liuius lib. xxi. Alueos informes raptim faciebant: id est, nauiculas. Et idem lib. x. Pars, inquit, fluuiatiles na- ues ad superanda uada stagnorum aptè planis alueis fa- bricatas complent. Præterea alueus, quemadmodum de fluminibus dicitur, ita etiam de rebus alijs. Columella in nono, Oua in alueolum ligneum conferat. Plinius xi. Alue C os ex cornu spectatos esse refert: id est, apum aluearia. & Varro: Alueos, inquit, ubi apes sint, alij faciunt ex ui- minibus. Palladius: In Nouembre sordibus liberandi sunt aluei. Præterea error manifestarius est apud Seruium, in historia: qui quanto leuior est, tanto minore uenia di- gnus. scribit enim, Parthenopæum filium fuisse Menalip pæ, quum filius fuerit Atalantæ puellæ in cursu pernicissi mæ, ut Statius atq; Diodorus meminerunt, quod et omnes historici testantur. In illo quoq; uersu Maroniano, Ex- plebo numerum, reddarq; tenebris: admiror Seruium, cũ more diligentis Commentatoris uarias interpretationes attulerit, omisisse id quod à Macrobio relatum est, quod eruditionem maximam præ se fert, & Virgilianæ senten tiæ optimè quadrat. scribit enim Macrobius in Somnium Scipionis, animas sociari corporibus quibusdam nume- ris, qui numeri dum supersunt, perseuerat corpus anima- ti. cum uerò deficiunt, mox arcana illa uis soluitur, qua so cietas ipsa constabat: anima ipsa non deficit, quippe quæ immortalis atq; perpetua est, sed impletis numeris corpus fatiscit. Hinc illud est doctissimi uatis, Explebo numerũ, reddarq; tenebris hæc Macrobij interpretatio tam subti- lis, tã elegãs, tam erudita prætermitti nõ debuit à curioso cõmentatore, qui ex fontib. philosophorũ, unde hauserat Macrobius, haurire potuisset, præsertim cũ multa undiq; exquisiuerit. Sed ut mihi uidetur, nihil est cum prædicta Macrobij expositione comparandum.

Ser. Custodia est, quæ custodit, non quæ custoditur. Philip. Error hic est Seruij manifestarius, cũ apud eru- ditos custodia reperiatur pro eo etiam qui custoditur. & in primis apud iurisconsultos, qui disertissimi sunt, ff. de cu stodia reorum ita scriptum legimus: Ne quis receptam cu stodiam sine causa dimittat. & alibi manifestius: Si custo dia se interfecerit uel præcipitauerit, militis culpæ ascri- bitur. & alibi: Si casu custodia defuncta esse dicatur. ubi semper custodia significat reum, & illum qui custoditur. Quinetiam Suetonius hoc uocabulo in hac significatione usus est, cuius uerba hæc sunt in Domitiano: Nec nisi se- cretò atq; solus plerasq; custodias, receptis quidẽ in manu cathenis, audiebat. Idem in Tiberio: In recognoscendis cu stodijs precanti cuidã Pone maturitatem: respondit, Non- dum tecum in gratiam redij. & in Caligula: Custodia- rum, inquit, seriem recognoscens.

Ser. Saxum ingens uoluunt alij:] Sisyphum dicit. Ra- dijsq; rotarum: Ixionem dicit. Philip. Nemo inficia- tur, Sisyphum apud inferos hac pœna torqueri, ut saxum perpetuò uoluat, iuxta illud Ouidij: Sisyphus est illic saxũ uoluensq; petensq;: & Ixionem à rota uersari, ut idẽ uo- luit: Ixion & se sequiturq; fugitq;. Atqui curioso interpre ti conueniebat diligentissimè pensitare, an fabula Ixionis ad sensum Virgiliani carminis esset accommodanda. Mi- hi enim haudquaquam quadrare uidetur. nam cum poe- ta paulo supra dixerit, Ixiona apud inferos in tartaro cru ciari, quid opus fuerat idem iterum referre? Ego autem cum Macrobio sentire malim, qui in somnium Scipionis scribit, poetam intelligere illos radijs rotarum pendere districtos, qui nihil cõsilio præuidentes, nihil ratione mo derantes, nihil uirtutibus explicantes, seq; & actus suos omnes fortunæ permittentes casibus & fortuitis rotan- tur. Illos autem saxum ingens uoluere, dicit esse intelligen dos, qui inefficacibus & laboriosis conatibus uitam con- terunt. Nam philosophi quidam fuerũt, qui inferos aliud esse negauerant quàm nostra corpora: & omnia quæ de inferis antiquitas fabulata est, in nobismet ipsis reperiri, quapropter expositionem quoq; Macrobij, utpote opti- mam, memorabimus, quam refert super illo uersiculo: Lu cent genialibus altis. Aurea fulcra toris ubi Seruius, de Tantalo dicit esse intelligendum, & eius fabulam notissi mã enarrat. Macrobius uerò dicit, ad omnes auaros hoc esse referendum, qui epulis ante ora positis excruciantur, fame & inedia tabescunt: quos magis magisq; acquiren- di desiderium cogat præsentem copiam non uidere, qui in affluentia inopes egestatis mala in ubertate patiun- tur, nescientes parta respicere, dum egent habendis. Præ terea non uidetur esse omittendum illud, Quos super atra silex iam iam lapsura cadenti, Imminet assimilis. Quem uersum enarrans peritissimè Macrobius asserit eos esse in telligendos, qui arduas potestates & infaustam ambiunt tyrannidem: quoniam semper uiuunt in timore, et sibi ui- dentur exitium quod merentur excipere. quod Dionysij exẽplo declaratur, qui aulæ Siculæ inclementissimus incu bator, Damocli familiari suo solam beatam existimanti uitam tyrannicam, uolens ostendere quàm misera esset, & quàm plena impedientium semper periculorum: gla-

dium de filo tenui pendentem mucrone demisso iussit illius ceruicibus inter epulas imminere, & cum Damocles regias & tyrannicas copias præsentis mortis periculo aspernaretur: Talis est (inquit Dionysius) uita quam beatam putabas, sic nobis semper mortem imminentem uidemus. & hæc historia, præter Macrobium, ab Eusebio & Cicerone memoratur. Ista autem omnia quoniam eruditionis refertissima sunt, ac subtilitatis, referenda esse censui: ut qui expositione Seruij contentus non fuerit, aliquid audiat disciplinæ remotioris, quæ non minus delectare solet quàm prodesse.

Ser. Titania astra.] id est, solem, quem unum de titanibus fuisse diximus. Philip. Diodorus lib. vi. apertissimè nos edocuit, quare astra Titania nominentur, scribit enim Hyperionem unum ex Titanibus primum astrorum lunæq; & solis cursum ac naturam demonstrasse, et ob hoc stellarum parentem existimatum. Merito itaq; à Virgilio astra, id est, stellæ omnes, non solus sol, titania dicuntur: quasi perpetuo epitheto propter Titanẽ Hyperionem, qui siderum pater fuisse creditur. Quin etiam reprehendit Seruius illos qui dicunt, hanc particulã Ergo, aliquando poni pro causa: cum illi bene locuti sint & latinè, qui hoc dixerunt: Seruius autẽ non recte, qui hoc inficiatur. Nam, ut auctor est Festus, Ergo interdum significat gratiam, cum scilicet gratia intelligitur pro causa. in qua significatione accipitur apud Liuium scribentem, Apollinares ludos uictoriæ, non pestilentiæ ergò fuisse cõstitutos: id est, causa. & M. Cato in Re rustica ita scriptũ reliquit: Tibi ius est porco piaculo facere illiusce sacri coercendi ergò. & alibi, Harunce rerum ergò fundi terræ agriq; mei lustrandi. & alibi, Mars pater te precor quæsoq;, uti sies uolens propitius mihi, domo, familiæq; meæ, cuius rei ergò agrum terram fundumq; meum solitaurilia circumagi iussi. In his omnibus planè locis Ergo accipitur pro causa. Præterea extat exemplum epistolæ antiquissimæ, à cõsulibus Romanis ad Pyrrhum Epirensem scriptæ, ubi hæc uerba leguntur: Sed communis exempli & fidei ergò uisum est, uti te saluum uelimus. ubi sine cõtrouersia Ergo significat causam: & apud Virgilium uelint nolint grammatici, ergo intelligitur pro causa, in eo uersu, Illius ergò Venimus.

Ser. Nysæ de uertice tigres.] Nysa mons est Indiæ. Nysa ciuitas est in monte Parnasso, in qua liber colitur. Philip. Scribit Diodorus, Bacchum cognominatum esse Dionysium, ab eo quòd educatus sit à nymphis apud Nysam Arabiæ urbem, unde ab Ioue Nysaq; Dionysius nuncupatus. Nysa etiam non tam mons est quàm ciuitas Indiæ, celebratissima carminibus poetarum: quã, ut auctor est Strabo, Bacchus condidit, cuius etiam meminit Plinius in vi. de qua copiosius et elegantius quàm cæteri scribit Curtius, referens quemadmodum Alexander cum exercitu Nysam obsedit: et Nysei Alexandro se dedidere, à Libero patre conditos se esse memorantes. Sita est ciuitas Nysa sub radicibus montis, quem Meron incolæ appellant: & cum meron græcè femur significet, inde Græci mentiendi traxere licentiam, Iouis femore Liberum patrem esse celatum. Et de hoc monte intellexisse Maronẽ non ambigimus, quando inquit, Nysæ de uertice tigres. Præterea alia est Nysa non in monte Parnasso, ut autumat Seruiꝰ, sed in Helicone, ut auctor est Strabo: de qua, ut opinor, sensit Lucanus, cum scriberet, Bacchumq; auertere Nysa. Quin etiam in enarratione historiarũ, quas poeta in vi. tangit, parum fidus est Seruius, et perperàm A
allegat dicta historicorum, et potissimum T. Liuij. namq; de Torquato sic scripsit Seruius: Torquatus filium, ut Liuius ait, fustuario necauit. Manifestissimum hoc esse mendacium & turpissimum erratum, nemo uel mediocriter eruditus inficiabitur, qui uel octauum librum Liuij ab origine urbis inspexerit, in quo apertissimè ostendit, Torquatum imperasse lictori, ut filium securi percuteret, cuius uerba ideo subscribere supersedi, quia et multa sunt, et quilibet qui id nosse uelit, illic facilimè poterit inuenire. Ex hoc & id genus multis in eam, ut suprà dixi, sententiã pedibus transeo, ut existimem Seruium non tales edidisse commentarios, sed quoquo modo fuisse, corruptos adulteratosq;. quis enim non uidet, à Virgilio dictum esse, Sæuumq; securi Aspice Torquatum: uidelicet quia securi in filium iusserat pater animaduerti, non autem fustuario, ut Seruius opinatur. Idem in expositione illius Maroniani uersus, Aut geminos duo fulmina belli Scipiadas, cladẽ Libyæ: mihi nequaquam satisfacit, dum quandam morosam nimis distinctionem adhibere contendit, ut geminos Scipiadas intelligamus illos duos Scipiones fratres, qui in B
Hispania perierunt, Pœnorum insidijs circumuenti: & cladem Libyæ accipiamus, pro duobus Africanis. Ego uerò existimo, poetam illo toto uersiculo intellexisse de duobus dumtaxat Africanis, qui proculdubio fuerunt duo fulmina bellorum, qui ambo cladem Libyæ & Carthagini attulerunt. in quo æmulatus uidetur esse Lucretium, qui sic scriptum reliquit: Scipiades belli fulmen Carthaginis horror. Sequatur tamen unusquisq; eam sententiam, quæ ipsi uerior ac probabilior esse uidebitur: cum [illegible] satis sit edocuisse, quid ipsi sentiremus: suum unicuiq; iudicium est, & sua sententia.

Ser. Parnassus mõs Thessaliæ, diuiditur in Cythæronem Liberi, & Heliconem Apollinis. Philip. Auctoritas Seruij cum apud grammatistas ac literatores plurimum polleat, effecit ut omnes minus eruditi in hunc errorem delaberentur, asserentes Cythæronem & Heliconẽ colles esse Parnasi. Corrigendus itaq; hoc in loco est error publicus, ex auctoritate eruditissimorum geographorum, qui grammaticis in locorũ descriptione hauddubiè merentur anteponi. Primò igitur sciendum est, quòd Par- C
nassus mons est in Phocide regione, non autem in Thessalia, ut scribit Plinius in quarto, & Strabo meminit in nono. Sub Parnasso sunt Delphi, clarissimi in terris oraculo Apollinis. Helicon autem et Cythæron sunt in Bœotia, ut Plinius Strabo, Mela, Solinus, reliquiq; omnes testantur: & Musis natale in nemore Helicone scriptores assignãt, qui & altitudine & ambitu non minor est Parnasso. quòd autem Parnassus biceps & biuertex à poetis nuncupetur, non ideo debemus accipere uertices Cythæronem et Heliconẽ, ut grammatici hallucinantur, sed ipsius montis cacumina. Cum ego curiosius inquirerem, quænam forent nomina duorum Parnasi uerticum, reperi apud Herodotum in Vrania, unum ex uerticibus Parnasi nominatum fuisse Tithorea, alterum Hyampeum. Quocirca Herodoti auctoritatem sequens, id credere malo quàm quod Cythærõ, Helicon ue, aut Nysa, aut Cyrrha, aut Cirphis (nanq; & id traditur) fuerint uertices nuncupati. Cyrrha & Nysa nomina quidem sunt ciuitatum, sed non collium: et Nysa non est in Parnasso, sed in Helicone. Cirphis uerò rupes est, non cacumen. Libuit hæc pauca annotare super uerticibus duobus Parnasi, ad errorem manifestarium

A nifestarium refellendum, qui à prioribus recentioribusq; minus eruditis passim receptus est,

Ser. Mutustæ, Trebia postea dicta est, quam modò Trebulam dicunt. apud hanc Annibal deleuit populum Rom. Lucanus: Quòd non in Punica nati Tempora Cannarum fuimus, Trebiæq; iuuentus Philip. Quis non uidet, Seruium in rebus interdum leuissimis impingere, & toto (ut aiunt) errare cœlo? uel hoc potissimum in loco, cum dicit apud Trebulam, quæ dicta sit & Trebia, ab Hannibale uictos esse Romanos. quod à fide historica penitus est alienum. nanq; Hannibal apud Trebiam fluuium Placentinum maximo prælio uicit consules Romanos Sempronium Longum & Cor. Scipionem Aphricani patrem, ut Liuius, Silius atq; Polybius apertissimè ac copiosissimè narrant, & nemo ullo tempore hoc unquã inficias iuit. Errat itaq; diligenter Seruius, existimãs Trebiam idem esse quod Trebula, cum interuallo locorum et dissimilitudine significationis disiungantur. nam Trebia fluuius est notissimus, iuxta Placentiam: Trebula uerò oppidum fuit, haud procul ab urbe Roma, ut auctor est Plinius: & olim Trebulanis ciuitas data fuit à Romanis, ut B scribit Liuius in x. Trebulæ casei laudatissimi conficiebãtur, Trebulani cognominati, de quibus sic scribit Martialis in xenijs:

Trebula nos genuit, commendat gratia duplex,
Siue leui flamma, siue domamur aqua.

Trebiani quoq; populi fuerunt contermini Trebulanis: sed hi nihil ad Trebiam, ubi Hannibal Romanos profligauit. nec uersus Lucani quicquam iuuerit Seruij opinionem [illegible] apertissimè referatur ad Trebiam Placentinum. Perperã itaq; allegatur à Seruio, qui altero quoq; loco alterum Lucani carmen parum diligenter parumq; curiose pensitauit. nanq; super eo Maroniano uersiculo, Infaustum interluit Allia nomen, ita scriptum reliquit: Alia fluuius est, cui additur unum l, propter metrum, ut rel liquias. Lucanus bene posuit, Quas aliæ clades. Non possum non uehementer admirari, Seruium in errores tam pueriles, tam manifestarios, tam crebro incidere. existimat enim, Lucani uersum referendum esse ad cladem Alliensem: quod quàm ridiculum sit, quiuis animaduertere C poterit, qui librum Lucani septimum diligentius introspexerit, in quo carmen hoc legitur:

Non istas habuit pugnæ Pharsalia partes, Quas aliæ clades. cuius sensus est manifestissimus. uult enim ostendere Lucanus, omnes alias clades, quas Romani superioribus temporibus passi sunt, non esse comparandas cum Pharsalica clade, quæ cunctas alias exuperat. & ita Aliæ sine controuersia accipitur pro pronomine. Seruius uerò credidit Aliæ clades accipi pro Alliensi clade, tanquã ab Allia fluuio deriuetur, cuius primã syllabã apud poetas semper productã repe[illegible]quamuis Seruius reclamet. Ouidius: Hæc erat in fastis, cui dat grauis Allia nomen. Lucanus: Et damnata diu Romanis Allia fastis. Silius: Maior & horrificis sese extulit Allia ripis. Sic à poetis omnibus, secutis naturam nominis, nulla metrica necessitate cogẽte, Allia ponitur prima syllaba producta, quemadmodum à Virgilio traditũ: & per geminum l ab eruditis scribitur.

Ser. Nemea silua est uicina Thebis, in qua Hercules interemit leonem. Philip. Nemea silua est in Peloponeso, inter Leonas & Phliuntem, in qua Argiui sacra celebrare consueuerant, quæ Nemea cognominantur: ut auctores sunt Strabo & Diodorus. Thebæ uerò sunt in Bœotia, maximo interuallo à Nemea sylua disiunctæ.

Ser. Cares insulani populi fuerunt, Leleges Thessali. Philip. Sæpe admonuimus, multa deprehendi in commentarijs Seruij, quæ ad Geographiam pertinent, non satis exactè, nec ad amussim pensitata, quæ uirgula censoria notari mereantur. quale est hoc: nam Cares non sunt insulani, ut ipse autumat, sed in continenti: & populi sunt Asiatici, iuxta Mœoniam, Lyciam atq; Ioniam collocati: ut Plinius, Strabo, & Mela tradiderunt. Cariæ toti imperauit olim Mausolus, ut auctor est Vitruuius in ij. In Caria fuit Alicarnassus, et Mausoleum illud celebratissimũ, quòd inter septẽ spectacula meruit annumerari. Nec Leleges sunt in Thessalia, ut incuriose refert cõmẽtator: sed Leleges & Cares ijdem sunt populi, ut meminit Strabo in vij. Nonnulli tradunt, eos esse finitimos, atq; in multis Cariæ locis sepulchra Lelegum & monumenta Lelegia nuncupata ostenduntur, & olim Ioniam Asiaticam Cares & Leleges incoluerunt. Cares peculiariter Barbari sunt cognominati. Cæterùm, ut ego arbitror, uidetur existimasse Seruius, Lelegas esse Thessalos: quoniam uersu Lucani, quem ipse allegat, ostenditur Lelegas agrum Thessalicum quondam tenuisse. Atqui Lucanus ideo uidetur hoc tradidisse, quoniam Leleges fuerunt populi errabundi, & diuersis in locis habitarunt. nam, ut scribit Aristoteles in politia Acarnanum, Etolorum, Leucadiorum, Leleges hæc omnia loca incoluerunt: & olim etiã Thessaliam tenuerunt, sed non ipsi Thessali fuerunt. Ouidius Caras & Lelegas ita carmine coniunxit, sicut & Virgilius, quoniã uidelicet sunt inter se contermini. Versus Ouidij ex lib. ix. Metamorphoseos hic est: Caras & armiferos Lelegas, Lyciamq; pererrat. Scribit Plinius in v. Miletum Ioniæ caput Lelegeida fuisse nominatam. Idem Seruius existimat, Thermodoonta fluuium esse Thraciæ: cũ sit Cappadociæ, quæ regio est Asiatica; ut Plinius, Strabo atq; Iustinus meminerũt. Iuxta quem olim Amazones cõsederunt, quarum regina (ut auctor est Diodorus) in ostijs Thermodoontis urbem condidit Themiscyram nuncupatam. Inde pugnas Amazonum Thermodontiacas appellat Papinius in primo syluarum, & Propertius in iij. sic ait:

Qualis Amazonidum nudatis bellica mammis,
Thermodoonteis turba lauatur aquis. [ex Bucolicis. Ex Eclogis.]

Ser. Pecunia dicta à peculio. Philip. M. Varro Romanorum doctissimus, qui uocabulorum etymologias acutissimè ac eruditissimè perscrutatus est, tradit, pecuniã à pecore nominatam esse: quoniam priscorum diuitiæ in pecore consistebant. Sententiam Varronis confirmat Columella lib. vij. & Ouidius illo uersu:

Hinc etiam locuples, hinc ipsa pecunia dicta est. Plinius autem in xxxiij. scribit, pecuniam sortitam esse nomen à nota pecudis, quoniam antiquitus nummi effigie pecudis signabantur. hinc Plutarchus asserit in Publicola, in uetustissimis nummis signũ fuisse ouis et suis bouisq; cõspectũ.

Ser. Septa sunt loca in campo Martio: & quia similia sunt ouilibus, duo hæc inuicem pro se ponuntur: ut Virgilius hoc loco Septa pro ouilibus posuit: item Lucanus econtra, Et miseræ maculauit ouilia Romæ. Philip. Elegantius & uerius explanatum fuisset Maronianũ carmen à Seruio, si sic dixisset: Septa generali uocabulo significant omnia loca munita, et quodam sepimento uallata: inde stabula ouilia, bubilia, caprilia, & id genus reliqua, septa nuncupantur. Inde septiatim in campo Martio loca

inclusa

inclusa tabulatis, septa dici meruerūt. de quib. Martialis: In septis mamurra diu multumq; uagatus. Ausonius in Panegyrico: Passus non septa, non campum. & Suetonius uenationem in septis datam esse testatur. De his sentire uidetur & Plinius, sic scribens in 16. Trabs in porticibus septorum à M. Agrippa relicta. Praeterea M. Varro in Re rustica appellat omnia septa, quae habent inclusa animalia quae pascuntur. unde ab eodē laudantur septa Fuluij Hirpini, septa Pompeij: id est, loca quibus cōclusae ferae pascebantur. Idem: Intra septa uillae habeas aquam. Apud eundem inscriptio est de septis fundi. A' sepio, quod significat munio, haec dictio deriuari uidetur. Inde septus locus, septa uilla, septum tectum nuncupatur. & apud Iurisconsultos Septa accipiuntur pro obicibus & claustris, quibus utimur ad impetus fluuiorū coercendos. Praeterea apud Lucanum non est exponendū ouile pro septis, sicut exponit Seruius: nam ouile erat locus in campo Martio ita peculiariter nuncupat9, de quo haec Liuius lib. 26. Citatis Veturiae senioribus, datum secreto in ouili cum his colloquēdi tempus. Nam si uerum esset id quod tradit Seruius, uidelicet Lucanum ouilia pro septis posuisse: nunquam Liuius tam licenti translatione usus foret, ut & ipse ouile pro septis poneret, cum poetae aliter quàm historici loquantur. Caeterùm Lucanus eo modo dixit ouilia, quo Liuius, quo Strabo, qui in v. referens idem quod Lucanus de crudelitate Syllae, adeò cōuenit cum Lucani uerbis, ut alter ab altero accepisse uideatur. Strabonis uerba haec sunt: Sylla alios qui arma proiecerant ad millia tria, uel (ut alij) quatuor in campo Martio ad ouilia coactos, immissis militibus iugulauit. In eadem significatione accipiendum est apud Iuuenalem, eo uersiculo antiquo: Quàm proxima surgit ouili.

Ser. Ligustrum flos est candidissimus, uaccinia uiola. Philip. Apud Plinium legi, ligustrum et uaccinia magis inter arbores quàm inter flores numerari. In xij. scribit, cyperum appellari in Italia ligustrum. et in xxiiij. inquit, Ligustrum eadem arbor est, quae in oriente cypros, cuius acini cōtra phthiriasim sunt efficacissimi. Idem in xvi. refert, uaccinia Italiae in aucupijs sata esse, Galliae uerò etiam purpurea tingendi causa, ad seruorum uestes.

Ser. Aracynthus mons est Thebanus. Phil. Aracynthum scribit Plinius in quarto, montem esse Acarnaniae. Idem comprobat Martianus Capella in Geometria.

Ser. Arbustum quidam locum, in quo arbores sunt, uolunt accipere. Phil. Mutilata haec est interpretatio. nam non omnis locus in quo sint arbores, nominatur arbustum. Quid si essent quercus, ilicesq; quàm plurimae? quid si innumerabiles aliae arbores? quid si silua, an significanter arbustum nuncupabimus? Minimè. Etenim arbustum, ut ego accuratius animaduerti, propriè significat arbores uitibus maritatas atq; uitiferas, quae in ordines digerūtur: ut docet Plinius, Columella atq; Palladius, scribentes quomodo arbustum sit faciendum. Vnde uitis arbustiua, et uinum mustumq; arbustiuum appellatur, ex huiuscemodi arboribus collectum. Cato quoque collocat arbustum in octauo loco praediorum. & ne quispiam existimet eum intelligere de silua, subiunxit loco nono ponendam esse glandiariā siluam. Claudius Quadrigarius locum in quo sunt arbores plurimae, inusitato uocabulo arboretum appellat, quod ipse nimis licenter peperisse ac formasse credit. Apud Palladiū legi arbustū pro castaneto positum, quod non longè abest à Seruij significatione.

Ser. Lac nouum, id est colostrum, quod neutri generis est. nam foeminini esse penitus non potest. Philip. In tam paucis uerbis duplex inest error manifestarius. Nam & foeminino genere colostram reperiri, ostendit Columella in 8. his uerbis: Exiguum emulgendū est, quod pastores colostram uocant, ea nisi aliquatenus emittitur, nocet agno. Idem traditur à Palladio. & Plautus in Penulo foeminino genere usus est: Mea colostra, meus mellicu- lus caseus. Praeterea colostrum non propriè significat lac nouum, sed est spongiasa densitas lactis à partu, ut auctor est Plinius, ad quod allusit Epigrammaticus poeta illo distichο, cuius lemma est colostrum:

Surripuit pastor quae nondum stantibus hoedis,
De primo matrum lacte colostra damus.

A' colostro, colostrati dicuntur infantes.

Ser. In medio duo signa Conon. Conon dux fuit, cuius nomen dicit, quia in omnium ore uersatur. Philip. Quis nescit, Cononem fuisse Atheniensium ducem: omnibus insulis praefuisse, Lacedaemonios profligasse, Athenas in pristinam libertatem restituisse? de quo Aemilius, Iustinus, Plutarchus multa tradiderūt. Sed diligentius accuratiusq; considerandum fuit, an apud Virgilium de hoc Conone foret intelligendum, an potius de Conone astrologo. Quocirca uerius & eruditius interpretatur Virgilianum carmen Probus grammaticus, cuius haec sunt uerba: Conō Samius mathematicus. sed quamuis plures fuerint mathematici, eleganter errantem rusticum inducit dicentē, Quis fuit alter? alter enim accipitur unus de duobus. Is autem Conon de astrologia libros septem reliquit. hactenus Probus. Huius Cononis mathematici meminit [illegible]inius, scribens ab eo dictum esse Ptolemaeo, quemadmodū ipse uiderat crinem Berenices reginae inter sidera collocatū, de qua re scripsit Callimachus carmen elegiacum, quod Catullus interpretatus est, in quibus uersibus ita de Conone hoc scriptum est:

Idem me ille Conon coelesti numine uidit,
E' Bereniceo uertice caesariem.

De hoc Conone intellexisse Propertiū existimo, cum scripsit in 4:

Me creat Architae soboles Babylonius Orops,
Oron & à proauo ducta Conone domus.

Exponatur itaque apud Virgilium de hoc Conone astrologo, sicut exponit rectè Probus: non autem de conone duce Atheniensium, ut perperam existimat Seruius.

Ser. Amomum flos est Assyrius, ut Lucanus: Vicinae messis amomum. Phil. Miror Seruium auctoritate Lucani suam fulcire sentētiam, tanquam à Lucano dicatur, amomum florem esse Assyrium, qui more poetico amomum quidem nominat in x. sed quid sit haudquaquam apertè demonstrat. Debuisset itaq; Seruius Plinium consulere, qui eum edocuisset, amomum [illegible] esse florem, sed arbusculam. qui in xij. scribens de peregrinis arboribus, Amomum arborem esse commemorat, & eius uuam in usu esse. Forma est uite labrusca, frutice uenoso, palmi altitudine. laudatur quàm maximè. parit amomum punici mali folijs simile, colore ruffo. Secunda bonitas pallido est, herbaceum peius, pessimum candidum, quod & uetustate euenit.

Ser. Sophocleo tua carmina digna cothurno. ac si diceret, quāquam impar sit ingenium meum laudibus tuis, nam tuae laudes merentur exprimi Sophocleo tantum cothurno. Philip. Ego opinor eo uersu à Virgilio laudari

A dari carmina Cæsaris Augusti, qui floruit in poetica. qui, ut auctor est Tranquillus, reliquit librũ hexametris uersibus conscriptum, cuius titulus est Sicilia: & libellum Epigrammatum: præterea tragœdiam Aiacem exorsus est magno impetu. Volens igitur poeta laudare tragicum Augusti poema, stilumq; grandiloquum, dixit, Illius carmina digna esse Sophocleo cothurno: id est, stilo & sublimitate qua usus est Sophocles in tragœdiis scriptitandis. fuit enim apud Græcos hauddubie princeps tragici poematis. quod etiam memorat Plinius in vij. Hinc etiam illud in honorem Augusti à poeta dictum est:

——Atq; hanc sine tempora circum,

Inter uictrices hederam tibi serpere lauros. tanquam Augustus hederacea corona, hoc est poetica non minus coronari mereatur, quàm laurea, hoc est triumphali. Celebratur à Macrobio atque Tranquillo iocus Augusti, qui cum interrogaretur quid ageret Aiax tragœdia, quã quòd displicuisset ipse deleuerat, respondit: Aiacem suum in spongiam incubuisse. Audiui qui dicerent, se uidisse poema Sophoclis ab Augusto donatũ Romana lingua. quod B si uerum est, poterit commodissimè ad id etiã referri carmen Maronianum.

Ser. Ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix. Hoc ad auguralem pertinet disciplinam. & paulo pòst, cornicem dicit ab antica ad sinistram partẽ uolasse. Philip. Virgilius, utpote omnium disciplinarum particeps, omnis expers erroris, legerat in Augurum libris cornicem à sinistra parte ratum facere auspicium. Ideo sinistram cornicem appellauit, quasi à sinistra ratum facientem. Nanq;, ut scribit Cicerò in libris de Diuinatione: Aliis auibus dextra, aliis læua datum est, ut ratam auspicium faciant. & alibi: Cur à dextra, inquit, coruus, à sinistra cornix faciat ratum? Illud quoq; Plautinum in Asinaria huic sententiæ conuenit: Picus et cornix est à læua, Coruus porrò ab dextra. quod diligenter uidetur Maro obseruasse, & facundissimè transtulisse. Et hoc idem fortassis respexit Horatius, sic scribens in carminibus: Te q; nec læuus uetet ire picus, Nec uaga cornix. Nõ est hoc in loco præter eundum, id quod à Plinio traditur libro x. uidelicet cornicem esse alitem inauspicatæ garrulitatis, à quibusdam tamen laudatam. hæc omnia à curioso interprete fuerant inuestiganda, & ad enarrationem Virgiliani carminis publicanda. In eadem quoque ægloga, illud frigidius exponit, Quis humum florentibus herbis Spargeret: cũ poeta clanculum alludat ad carmen compositum in Daphnidis laudationem: ubi iste uersiculus legitur, Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras.

EX GEORGICIS.

Seru. Quæ bis solem, bis frigora sensit: id est, quæ bis & dierum calorem, & noctiũ senserit frigora. per quod duplicem arationem ostendit, uernalem et autumnalem. Philip. Potior apud me est auctoritas Plinii, qui Virgilianũ uersum secus quàm Seruius interpretatur, in xviij. sic scribens: Quarto serisulco Virgilius existimatur uoluisse, cum dixit optimam esse segetẽ, quæ bis solem bis frigora sensisset. Futilis est mehercle Seruii interpretatio, de calore diurno & frigore nocturno: cum poeta loquatur de sole æstiuo, et frigoribus hybernis. Et Probus grammaticus mihi uidetur elegantius atque eruditius enodasse nodum Maronianum: scribens poetam loqui de eo agro quẽ noualem uocamus, qui sub exitu hyemis, hoc est initio ueris proscinditur, & ita æstate quæ sequitur siccatur. deinde sub introitu hyemis semente facta sequenti æstate reddit fructum: & ita bis sentit frigus, semel ante æstatem, deficiente hyeme, initio ueris: iterum post sementem. bis solẽ, semel æstate, qua cessat: iterũ, qua fructũ refert.

Ser. Tmolus est mons Ciliciæ, in quo nascitur crocũ præcipuè. Philip. Plinius in v. refert, Tmolum montem esse non Ciliciæ, ut Seruius opinatur, sed Lydiæ, qui antè Tymolus uocabatur, et erat uitibus consitus. Strabo quoq; & Solinus idem sentiunt quod Plinius, Tmolum in Lydia collocantes, de quo sic scribit Ouidius:

——Riget arduus alto,
Tmolus in ascensu, cliuoq; extensus utroq;,
Sardibus hinc, illinc paruis finitur Hypæpis.

Iuxta Sardis positum esse Tmolum, indicant Ouidii uersus. Sardis autem esse in Lydia celeberrimam, Herodoti & Plinii testimonio notissimum est. Præterea non absurdum fortassis foret illud Virgilianũ, Croceos Tmolus odores, ad uinum referre. nam cum Tmoli uineta laudentur à priscis tanquam generosissima, uidetur poeta appellasse croceos odores: id est uinum Tmoli, quod odoris & coloris crocei sit, quale uinum in primis laudatur à Palladio, utpote saluberrimum. & in hanc sententiam uadit Porphyrio dicens, Crocum pro uino positum esse à Vergilio: & allegat istud hemistichion. Hoc ideo dixi, ut aliquid argutius reconditiusq; memorarem: non ut Seruii expositionem refellere uellem, quæ Probi & Solini atq; Columellæ auctoritate corroboratur, qui scribunt Tmolum esse croco florentissimum, illustrissimumq;. Sed quia interdum gratæ sunt studiosis argutiores interpretationes, hæc pauca libuit his Commentariis intexere. Sequatur unusquisq;, quod uelit.

Ser. Legunt in Terentio, Caue ne te tristẽ sentiat. hoc procedere non potest: nam Ne & Caue prohibentis est. Philip. Quamuis hoc exigere uideatur regula grammatices, quod à Seruio præcipitur: tamen ueteres scriptores sæpissimè ita locuti sunt, ut hanc particulam Ne cum uerbo caueo copularet. Horatius: Vade uale, caue ne titubes, mandataq; frangas. Plinius: Terram cariosam caue ne plaustro, ne ue pecore impellas. Ouid. Ne fallare caue, proximus ater erit. Itaq; utroq; modo et rectè et latinè dicitur: cum auctoritas ueterum pro regula sit, & honestissimus sit error magnos duces sequentibus.

Ser. Ipsa suas mirantur Gargara messes. Gargara montes Phrygii. Philip. Virgilianus uersus, utpote eruditione refertissimus, eruditiorem exposcebat enarrationem. Cõcisus est interdum Seruius in rebus magnis, copiosus in paruis. Quis enim eliciet ueram arcanamq; Virgiliani carminis sententiam ex tali interpretatione? Gargara sunt montes Phrygii. Nemo eruditus ignorat, Gargara esse montes, uel potius cacumen montis Idæ: sed curioso commentatori inquirendum fuerat curiosius, et pensitandum diligẽtius, an poeta posuerit Gargara pro monte, quæ fertilitatis esse dicit exemplar. Ego apud Macrobium animaduerti, Maronianum carmen explicari accuratissimè, & longè secus quàm tradatur à Seruio, atque copiosius. ait, Gargara nomen esse cacuminis montis Idæ, & oppidum: & Virgilium non de summo monte, sed de oppido loqui in Georgicis. nam apud Gargara ciuitatem tanta erat frugum copia, ut qui magnum cuiusque rei numerum uellet exprimere, pro multitudine immensa Gargara nominaret. ita Alceus, Aristophanes et Varro, Gargara pro multitudine posuerunt. & de his intellexit Ouidius

dius illo uersu: Gargara quot segetes, quot habet Methymna racemos. Non ergo Gargara pro mõte apud Virgilium accipere debemus, prout accipit Seruius: sed pro oppido, ut sentiunt eruditi, quod positum est in imis radicibus Idæ montis: & defluentibus inde humoribus Gargara irrigantur, fiuntq; feracissima. Confirmat Macrobij sententiam Plinius, scribens in v. Gargara esse montem & oppidum. Et Strabo in xiij. inquit: Gargarus in superioribus Idæ partibus locus ostenditur, à quo Gargara dicuntur Æolica ciuitas. Facessat itaque mutilata expositio, quam Seruius & Probus tradiderunt. qui ambo nihil dixerunt, nisi Gargara esse montem.

Ser. Massam picis urbe reportat. quia pix in agris nascitur, & in urbe non distracta in agrum reportatur. Philip. Poeta significare uolens usum picis agricolis esse necessarium, dixit picem eos solitos in urbe mercari, et ex urbe in agrum reportare asello dorsuario: non autem, ut exponit Seruius, agricolas picem in urbem deferre uenalem, & reportare non uenditam. Nam si animaduertisset diligentius Seruius consuetudinem priscorum agricolarum, qui pice ad res quamplurimas utebantur: dixisset profectò secus, sententiamq; mutasset. Nanque prisci utebantur in uilla pice potissimum ad uina condienda, ut auctor est Plinius, scribens in xiiij. Pice ac resina condire musta uulgare est. & ab eodem ratio traditur condiendi musta aspersu picis, ut odor uino contingat, & saporis acumina. Columella & Palladius picem ad uasa picanda, & quamplurimis in rebus utilissimam esse tradiderunt. Portius Cato admonet agricolas, ut uasa habeant bene picata. Vnde impicare & oppicare, quod significat pice linire, uerba deriuantur: quibus scriptores rei rusticæ frequenter utuntur. Hæc & id genus alia in expositione Maroniani uersus ab erudito interprete fuerant referenda, cum illa Seruij enarratio nec poeta nec commentatore digna sit.

Ser. Aut resonantia longè Littora misceri. bis idem dicit. Philip. Si Seruius curiose pensiculateq; annotasset prognostica tempestatum, quæ à Virgilio referuntur, quæ exequitur Lucanus, quæ enumerat Plinius: profectò non dixisset bis idem dici à poeta in expositione carminis Maroniani. Namq; aliud est haudddubiè fragor in mõtibus, tumor in mari: aliud sonitus littorum, aliud mugitus nemorum. proinde ad expositionem Virgilianorum prognosticorum subiungemus uerba Plinij ex libro xviij. quæ ita apertè, ita eleganter enarrant dicta poetæ, ut ab interprete nullo apertius elegantius'ue possint enarrari. uerba Plinij sunt hæc: Est et aquarũ significatio. Mare si murmurauerit intra se, uentũ prædicit: si identidẽ, et hyemem et hymbrem. litoris ripæq;, si resonauerint tranquilla, asperã tempestatẽ. Et mox paulo: Sæpe & silentio mare intumescit, flatuq; altius solito iam intra se esse uentos fatetur. Equidem & montium sonitus, nemorumq; mugitus prædicunt tempestatem. Nonne hæc uerba Plinij adeò poetæ carminibus conueniunt, adeò quadrãt, ut alter ab altero mutuatus esse uideatur? & Lucanus Virgilium, ut arbitror, imitatus, talia quoq; & ipse tempestatũ præsagia recenset in v. scribens.

Sed mihi nec motus nemorum, nec littoris ictus. & paulo pòst: Turbida testantur conceptos æquora uentos. &, Si murmura Ponti Consulimus, cori uenient mare.

Ser. Quin & caudicibus sectis, &c. quod nunc dicit de oliua & myrtho, quarum sicci stipites secantur usq; ad medullam, & terra infossi ex se arbores gignunt, quod sine dubio mirum est. Philip. Dicuntur à Seruio hoc in loco ea quæ nec uera sunt, nec uerisimilia, nec ab ullo scriptorum memorata, neq; Virgilianis uersibus conuenientia. Namq; poeta illis uersibus loquitur de insitiõe, qua læuigatur falce truncus, & aut inter corticem lignumq; inseritur calamus, aut fisso trunco imprimitur medullæ, cuius rei tota disciplina tradita est à Columella in iij. à Plinio in xvij. à Palladio pluribus in locis. & tanta est uis insitionis, ut etiam satiuæ plantæ syluestriũ radicibus inserantur, natura siccioribus: aptissima enim est insitis siccitas, ut auctor est Plinius. Inde dictum est à poeta.

Truditur è sicco radix oleagina ligno: id est, olea inseritur, & radices agens uiuiscit etiam in sicco ligno, quod est mirabile dictu, Cato præcipit inseri oleas luna sicca.

Ser. Passum dicitur à patiendo. nam mustum decoquitur, & inde fit passum. hinc defrutum dictum, quod defraudetur Philip. Quemadmodum etymologia uera est, ita significatio falsa quam tradit Seruius. nã passum non fit musto decocto, neq; defrutum nominatur, et quantum distet passum à defruto, & quemadmodum utrumq; conficiatur, docent Columella & Plinius, ex quibus hæc pauca annotauimus, ad passi defrutiq; demonstrationem. Passum fit ex uua quam Græci sticam uocat, nos apicinã. Vuæ in uite diutius sole aduruntur, aut oleo feruente. alij siccant in sole uuas expansas, donec paulo amplius dimidium pondus supersit. Arida deinde acina in dolium coniiciunt, eodem mustum adijcientes, ita ut grana submersa sunt quæ ibi conbiberint, seq; impleuerint pr[illegible]tur, et ita uinum generosissimum tollit, passum nuncupatum à patientia. Qui autem uolunt secundarium passum facere, adijciunt uinaceis tantum aquæ puteanæ, quantum exprima pressura passi fluxerit. Et hoc equidem esse crediderim, quod neoterici lingua uernacula Maluaticum appellant, quod generosissimum ex insula Creta his temporib. mittitur, & antiquitùs mittebatur. quod abundè declarat distichon Martialis, cuius lemma est Passum.

Gnosia Minoæ genuit uindemia Cretæ,
Hoc tibi quod mulsum pauperis esse solet.

Et Iuuenalis:

Qui gaudes pingue antiquæ de littore Cretæ,
Passum & municipes Iouis aduexisse lagenas.

Quinetiam quæritur à iurisconsulto, an uino legato passum contineatur. Defrutum uerò uinum est, musto usque ad dimidiam partem decocto. nanq;, ut scribit Palladius, defrutum à deferuendo dictum, ubi ad spissitudinem fortiter despumauerit, effectum est. Sapa autem appellatur, ubi ad tertias partes redacta descenderit. Idem Palladius formulam tradit passi conficiendi, quod conditum uasculo mellis more seruatur, quod [illegible] expositione Seruij minimè conuenit.

Ser. Apud Seras sunt in arboribus uermes bombyces, qui in aranearum morem fila tenuissima deducunt, unde est sericum. Philip. Historici omnes dissentire uidentur à Seruij sentẽtia, scribentes, quemadmodum apud Seras sunt arbores lanigeræ sine uermibus, ex quarum frondibus caniciem depectunt aqua perfusam: ex quo uellere uestimenta conficiuntur, quæ Serica nuncupantur, ut auctor est Plinius, cuius uerba libuit subtexere ex lib. vi. Seres lanitio syluarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium caniciem. unde geminus feminis nostris labor, re-

A bor, redordiendi fila, rursumq; texendi. tam multiplici opere, tam longinquo orbe petitur, ut in publico matrona transluceat. Hoc idem Solinus in Collectaneis tradit. Et profectò Plinij ac Solini uerba ita Virgiliano carmini conueniunt, ut ab illo mutuati esse uideantur. Nanq; poeta sic scribit, Velleraq; ut folijs depectant tenuia Seres, quo quidem uersu apertißime demonstrat, uellera & lanitium apud Seres colligi ex folijs, non autem confici à bombicibus uermiculis, sicut exponit Seruius. Enimuero bombices non apud Seras, sed in Assyria & insula Co pe culiariter proueniũt, qui quidẽ bombices uermiculi sunt, telasq; aranearum modo texunt, ad uestem luxumq; foeminarum, quae Bombycina appellatur. cuius mentio fit apud Iuuenalem: Quarum delicias uel panniculus bombicinus urit. Prima eas uestes texisse in insula Co Pamphyla Platys filia dicitur, ut auctor est Aristoteles in v. de Animalibus: & repetitum est à Plinio in xi. Vnde uestis Coa nominatur, cuius crebrò meminerunt poetae, & in primis Ouidius atq; Propertius. Praeterea non satisfacit mihi Seruius, in enarratione illius Virgiliani carmi- B nis, Vnctos salire per utres. cum hic locus ab unico tantum Higinio, quod equidem legerim, optime declaretur: adeò ut nihil Virgilianae sententiae sit accommodatius. Scribit enim in libro de Signis, Bacchum uinum & uitem & uuam Icaro tradidisse, ut ostenderet hominibus quo modo sereretur, & quid ex ea nasceretur. Hic cum seuisset uitem, hircus in uineam se conijciens, tenerrima quaeq; folia decerpsit. ex quo facto Icarus indignabundus, hircum interfecit, & ex eius pelle utrem confecit. que[illegible]o plenum coniecit in medium, sodalesq; suos circa eum salire coegit. Alij tradunt, Icarum, cum à Libero patre uinum accepisset, statim utres plenos in plaustrum imposuisse. Ex hac Higini narratione, ut ego sentio, Maronianum carmen apertißime illustratur, et sententia efficitur manifestaria.

Ser. Cytorus mons est Macedoniae, in quo abundat buxus. Philip. Diximus aliàs, Seruium in rebus his quae ad Geographiam pertinent, parum fuisse curiosum, cum in ipsius Commentarijs errores emergant manifestarij, qualis est hic. nam Cytorus non est in Macedonia C regione Europea, sed in Asiatica regione quae Paphlagonia nuncupatur, ut auctor est Plinius. Fuit autem Cytorus ciuitas, à Cytoro Phryxi filio condita & appellata, quod Mela Straboq; testantur. In monte Cytoro buxus plurima nascebatur, unde à Catullo Cytorus buxifer cognominatur. Credidit fortaßis interpres Virgilianus, Macedoniam & Paphlagoniam eandem esset regionẽ, ob quandam nominis similitudinem. sed profectò quantum Hypanis Scythicus à Veneto Eridano disiungitur, tantum Macedonia abest à Paphlagonia: cum altera sit, ut diximus, Europaea regio, altera Asiatica. Atqui hoc tã turpe erratũ Commentarijs Seruij perinde ac deprauatis ascribere malim, quàm Seruio: quem mihi persuadere nõ possum tam negligenter commentarios scriptitasse.

Seru. Epidaurus ciuitas est Epiri. Philip. Quemadmodum in Cytori expositione errauit Seruius, uel potius ipsius adulterata uolumina: ita in Epidauri enarratione turpis est error, cum ciuitas fuerit non in Epiro, sed in Peloponneso: ut Plinius, Strabo, omnesq; geographi testantur. Et fuit in Saronico sinu Epidaurum oppidum locatum, Aesculapij templo celeberrimum. alio nomine uocatur Epidaurus. uerùm opinor Seruium similitudine nominis fuisse deceptum, cum Epidamnus inueniatur, & Epidaurus. de Epidauro iam dictum est. Epidamnus autem, cuius meminit Plautus in Menaechmis, ciuitas est Epiri, quam Romani, ut in tertio scribit Plinius, propter inauspicatum nomen, Dyrrachium appellauerunt, de cuius conditoribus ita scribit Appianus: Epidamnus rex urbem condidit, quae ab ipso nomen assumpsit. huius ex filia nepos Dyrrachus portum urbi adiecit, quod Dyrrachium appellatur. Epidamni meminit Lucanus in x. Ad campos Epidamne tuos. Quae dictio in omnibus ferè codicibus deprauata legitur, & pro Epidamne paßim scriptum est Epidaure. quod nec historiae, nec Lucani sententiae conuenit: cum de Seua centurione loquatur, qui apud Dyrrhachiũ, hoc est Epidamnũ, in partibus Caesaris uiriliter dimicauerat. & memorabile facinus, quod historici omnes cõcelebrãt, audacia propè incredibili patrauerat.

Ser. Nec pinguedo nec pinguitudo latinum est. Philip. Si uera est Seruij sententia, non Latinè locutus est M. Varro, latinorum omnium (ut ita dicam) latinißimus, qui in secundo de Re rust. sic scriptum reliquit: Sus prae pinguitudine carnis nõ modò surgere non posset. Idẽ in iij. Motus earũ et lux pinguedini inimica. Plinius quoque non latinè, si Seruium sequimur, scripsit, qui hauddubie latinam linguã locupletauit: cuius uerba haec sunt ex libro xi. In corde summa pinguitudo est, quaedã laetis extis, & alibi plaerisq; animaliũ est pinguedo sine sensu. Columella in barbaram lexim, id est dictione lapsus est, scribens in xiij. Non sola exprimitur amurca, sed & aliquid secũ pinguitudinis attrahit. & alibi: Respuit olei pinguitudo materiam, qualis est gummis. Et Palladius: Pinguitudine, inquit, sua brachiũ quodcunq; proximũ debilitauerit. Quid multa? eruditorũ libri scatẽt pinguedine & pinguitudine, cũ quib. equidẽ malim errare quàm cũ Seruij commentarijs rectè sentire.

Ser. Vescas salicum frondes, id est siccas & teneras. nam uescum hoc est propriè: unde & arenearum telae uescae uocantur. Philip. Vescum quid sit optimè intelligemus, si eius originem & etymologiam diligenter perscrutati fuerimus. nam uescũ ex Ve particula, & esca copulatum est, ut auctor est Gellius in xv Noctium atticarũ. Et cum Ve particula tũ intentionẽ significet, tum minutionẽ, ita uescum utriusq; diuersae significationis uim capit. aliter enim Lucretius uescum salẽ dicit, ex edendi intentione: aliter Lucilius uescum appellat, cum edendi fastidio. Vescum itaq; id significat, quod in esca et cibatũ appetitur, et id quod fastidiosum est. in altero haec particula ue intendit, in altero minuit. Et ita Virgilius appellat uescum papauer, ab edendi intentione, quòd uidelicet in cibis adhibeatur: Et uescas salicum frondes, quoniam scilicet escis iuuencorum sunt accõmodatae. Festus quoq; scribit, uescum fastidiosum significare, & edacem. Praeterea ut aliquid de interiorib. literis depromamus, uescus apud priscos pro pusillo usurpabatur. quod declarat Ouidius in Fastis sic scribens: Vegrandia farra coloni, Quae mare creuerunt, uescaq; parua uocant. & uesculi, male curati & graciles homines nuncupantur. Nanq; antiqui Ve syllabã rei paruae praeponebant: unde Veiouis pro pusillo Ioue dictus est, quamuis in alia significatiõe, ut mox docebimus, accipiatur: & uegrandẽ fabam pro minuta uocitauerũt. et apud Ausoniũ, Vegrãdes messes legimus, pro paruis. et à Varrone scriptum est in Re rustica: Oues fiunt uegrandes atq; imbecillae. In hac significatione, ut

equidem arbitror, accipitur apud Plinium, qui scribit in vij. Corpore uescos esse, sed eximijs uiribus. Seruij autem expositio, ut dicam quod sentio, non solum nō uera esse ui detur, sed etiam sibi ipsi discors, cum uescas salicū frondes interpretatur siccas & teneras, cum siccum tenero contrarium esse uideatur. Exponamus igitur uescas frondes, uel quod esca sunt & cibaria iuuencorum: uel (ut exponit Nonius Marcellus) quòd fastidiosæ sunt. Commentatoris officium fuerat, diligentius scitiusq; Virgilianū carmen arbitrari: & super hac dictione uescum, cum uetustatem redoleat, et eruditionem reconditam præ se ferat, copiosius disputare, & eruditius.

Ser. Tenuis non gloria, si quem numina læua sinunt. id est, prospera. ut alibi, Intonuit læuum. Philip. Romani antiquitus deos quosdam, ut prodessent, colebant: quosdam uerò, ne obessent, placabant. Cum Iouem igitur & Dijouem à iuuando nominassent, Veiouem appellauerunt, dempta atq; detracta iuuandi facultate. ut auctor est Gellius in v. simulacrum enim ueiouis sagittas tenet, quæ sunt uidelicet paratæ ad nocendū. Quapropter eum deum pleriq; Apollinem esse dixerunt. Præterea Virgilium quoque aiunt, multæ antiquitatis hominem, sine ostentationis odio peritum, numina læua deprecari in his uersibus.

In tenui labor, at tenuis non gloria, si quem
Numina læua sinunt, auditq; uocatus Apollo.

Significat enim, quandam uim esse huiuscemodi deorum, in lædendo magis quàm in iuuando potentem. Et ita secundum Gellij auctoritatem, qui perquàm scitè & ad amussim Virgilianam maiestatem pensitauit, exponemus Numina læua, id est sinistra noxiaq;, & magis lædentia quàm iuuantia. Et quoniam in Gellij mentionem incidimus, admonendi sunt illius scriptoris sectatores, ut locum emendent in eo capite, in quo de Veioue differit, deprauatum: cum in omnibus passim codicibus Gellianis hæc uerba legantur: In his dijs quos placari oportet, uti mala à nobis uel à frugibus natis amoueantur, Arungus habetur, & Robigus. Mendum est maximum in nouissimis tribus uerbis, quod nisi emendetur, difficultates pariet inextricabiles. Nos uerò marte nostro ita correximus: Aueruncus habetur, & Robigus. Et ita corrigendum esse censemus, fulti auctoritate eruditissimorum. nanque Aueruncus deus est, qui malorum auertendorum causa colebatur, ab aueruncando nominatus, ut docet M. Varro in libris de Lingua latina. Aueruncare autem uocabulo antiquo significat auertere atque depellere. quam dictionem usurpat Liuius sic scribens in vij. Placuit ad aueruncandam deûm iram uictimas cædi. Et in x. Prodigiorum aueruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decreuit. Cicero ad Atticum sic scribit. Certè contrà igitur, inquis, dij aueruncent. Cato quoque in Re rustica: Viduertatem, inquit, uastitudinemq;, calamitates intemperiasq; prohibessis, defendas, aueruncesq;. & Festus Pacuuianum dictum, Amentiam aueruncassent tuam: interpretatur, id est auertissent. Aueruncum item deum Romani colebant, et ab eo precabantur ut pericula aueruncaret, hoc est auerteret, amoliretur atq; propulsaret. Legatur ergo apud Gelliū, Aueruncus, non aūt arungus, cum arungus nihil significet, et dictio sit illiterata: Aueruncus uerò sit deus Romanorum, et dictio uetustissima, atq; ex interiorib. literis ac penitissimis deprompta. Aruncus apud Pliniū accipitur pro uillo, qui à capellarum mento dependet. Sed hoc & id genus sexcenta alia, quæ apud scriptores in Latina lingua reperiuntur, partim obscura, partim deprauata tr[illegible] ac enodantur à nobis uberiori uolumine, quod quotidie cudimus & adhuc sub incude est, quod edetur in tempore: in quo omni studio ac uigilantia contendimus, laboramus, enitimur pro uirili parte, de Latinæ linguæ sectatoribus bene mereri.

IODOCI BADII Ascensij in librum Maphæi Vegij explanatio.

TVRNVS ut extremo, etc.] Quemadmodum diximus ante explanationem Æneidos non erat instituti ipsius auctoris ultra mortem Turni quidquam de Ænea dicere. quippe in qua summa eius laus constituta erat, & ultra quā nihil de eo gloriosum dici potuit, nisi quod in superioribus libris prælibatum erat, uidelicet in cœlum, à Venere transferendum, unde in 1. Sublimēq; feres ad sidera cœli Magnanimū Æneam. Item, Deum indigetem, appellādum: unde in X. Indigetem Æneam scis ipsa, & scire fateris Deberi cœlo, fatisq; ad sidera tolli. Rutulos autem uictores Æneæ subdidisse, Lauiniam Æneæ nupsisse, dijs sacrificatum esse, ob uictoriā

MAPHAEI VEGII LAVDENSIS POETAE CLARISSIMI liber additus XII. Aeneidos libris: cuius est hoc

ARGVMENTVM.

TVRNVS ut extremo uitam sub Marte profudit. (sequentes
Subdunt se Rutuli Aeneæ, Troiana
Agmina, dehinc superis meriti redduntur honores:
Cōgaudet gnato ac socijs memor ante malorum
Actorum pater Aeneas, Turni inde Latinus
Morte dolet: patriæ miseranda incendia Daunus
Euersæ, & cari deflet pia funera nati.
Connubium instaurat natæ, lætosq; Hymenæos
Rex socer Aeneæ genero, gens utraq; pacto
Fœdere pacis ouat, tum nomine coniugis urbem
Instruit: & tandem placida sub pace rigentem
Transtulit Aenean Venus astra in summa beatum.

per se manifestaria sunt, unde frustra quidam quadrigis rotam quintā addidit. Nam si Homerū imitari uoluit, debuit, ut ille in Hectore tracto opus clausit, in Turno deuicto etiam finem facere. Veruntamen, quia decimus tertius à Maphæo Vegio adiectus est, nolui ipsum demere, sed paucis, quia facili, & multū à Maronianis colorib. frigēte uena cō[illegible]situs est, percurrere: non ordinem, sed uocabulorum quorundā elucidationem prosequens. Extremo Marte.] extrema pugna. Profudit uitam.] Id est animam uitalem: sed alluditur ad sanguinem, in quo uitæ ac animæ uitalis sedes est. Memor ante malorum.] Sic in 1. O socij neq; enim immemores sumus ante malorū. Frustra autem additur Actorum. Congaudet.] Congaudere autem, id est gratulari,

A lari. Gnato.] id est, filio suo Ascanio, seu Iulio dicitur, quia scit illi regnum deberi, unde in quarto dixerat Æneas, Ipse quem regno Hesperiæ fraudo. Turni morte dolet.] id est, de morte. Nam dicimus, Doleo mortem, poeticè: & oratoriè, mors mihi dolet. Eius autem dolor uidetur importunus. Ouat.] Id est, more ouantiũ gaudet. Vrbem.] Scilicet Lauinium. Nomine coniugis.] Scilicet Lauiniæ.

MAPHAEI VEGII LAVDENSIS LIBER XIII,

Aeneidos libris additus.

TVRNVS ut extremo deuictus Marte profudit
Effugientem animam: medioq; sub agmine uictor
Magnanim⁹ stetit Aeneas, Mauortius heros,
Obstupuere omnes, gemitumq; dedere Latini,
Et durum ex alto reuomentes corde dolorem
Concussis cecidere animis: ceu frondibus ingens
Silua dolet lapsis, Boreali impulsa tumultu.
Tum tela infigunt terræ, & mucronibus hærent,
Scutaq; deponunt humeris, & prælia damnant,
Insanumq; horrent optati Martis amorem,
Nec frenum nec colla pati captiua recusant,
Et ueniam orare, & requiem finemq; malorum.
1 Sicut acerba duo quando in certamina tauri
Concurrunt, largo miscentes sanguine pugnam,
Cuiq; suum pecus inclinat, sin cesserit uni
Palma duci, mox quę uicto pecora antè fauebant,
Nunc sese imperio subdunt uictoris, & ultro:
Quãquã animũ dolor altus habet parere fatetur.
Non aliter Rutuli, licet ingens mœror adhausit
Pectora, pulsa metu cæsi ducis, inclyta malunt
Arma sequi, & Phrygiũ Aenean, fœdusq; precari
Pacis, & æternam rebus, belloq; quietem.
Tunc Turnũ super assistens placido ore profatur
Aeneas. Æn. Quæ tanta animo dementia creuit,
Vt Teucros superum monitis, summiq; tonantis
Imperio huc uectos, patereris Daunia proles
Italia, & pactis nequidquam expellere tectis?
Disce Iouem reuereri, & iussa facessere diuũm:
2 Magnum etiã capit ira Iouẽ, memoresq; malorũ
Sollicitat uindicta deos. en ultima tanti
Meta furoris adest, quò contra iura fidemq;
Iliacam rupto turbasti fœdere gentem.
Ecce suprema dies aliis exempla sub æuum
Venturum missura, Iouem ne temnere frustra
Fas sit, & indignos bellorum accendere motus.
Nunc armis lætare tuis. heu nobile corpus
Turne iaces: at non tibi erit Lauinia paruo,
Nec dextra tamen Aeneæ cecidisse pudebit.
Nũc Rutuli hinc auferte ducẽ ueſtrũ: arma, uirũq;
Largior, atq; omnem deflendæ mortis honorem.
Sed quæ Pallantis fuerant ingentia baltei
Pondera transmittam Euandro, ut solatia cæso
Haud leuia hoste ferat, Turnoq; exultet adempto.
3 Vos memores tamen Ausonii, melioribus uti
Discite bellorum auspiciis: ego sidera iuro,
Nunquã acies, nunq̃ arma libens in prælia moui:
Sed uestris actus furiis, defendere toto
Optaui, & licuit, Troianas robore partes.

TVrnus ut extremo Effugientem animam.] Vnde in fine xij. Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub umbras. Magnanimus stetit.] Quia uictor, cum uictifugam quærat. Reuomentes.] Quasi ex indignatione expuentes. Ceu frondibus ingens Silua, &c.] Comparatio nõ satis apta, quia rei insensibili attribuit, ut siluæ, dolorem. Veruntamẽ B id Maro quoq; nonnunquam facit. Item minus apta est compositio, Silua ingẽs dolet, lapsis frondibus, impulsa boreali tumultu. Nam aptius diceret, Dolet frõdibus lapsis Boreali impulsa. Nec frenum nec colla.] Melius Nu[illegible]lla: ut sit, Nec colla eorum caput, recusant nunc pati frenũ. sed id minus generosè de Italica gente dicit, sicut in alijs multis, circa decorum dormiat. Et ueniam orare.] id est orabãt, aut 1 non recusant. Sicut acerba duo.] Comparatio Virgiliana. Non aC liter Rutuli.] Si non aliter Rutuli, quæras quomodo dictum sit: Et durum ex alto reuomentes corde dolorem: nam non reuomimus, nisi ex fastidio & contemptu. unde non congruit, quod inclyta malunt arma sequi, et tamen dolorem uomant. Præterea contra[illegible]corũ est, quod cæso duce, libenter alienum iugum ferãt: licet id fortè Latinis conueniat. Non aliter.] Applicat comparationẽ taurorum ad Rutulos, sed ea Virgilius aptius ad ductores ipsos prius retulit. Belloq; quietem.] Id rem uero similem facit, quia Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes, dixerat Drances: ueruntamẽ, quia uerborũ plus quàm uirtutis, à Virgilio habuisse prædicatur, Dicerẽ facto cessisse, potius q̃ bello: quia dictum est prius, Gens aspera bello Debellanda tibi est Latio. Tunc Turnum super assistens.] Verba ferè Virgiliana sunt, sed nõ tam cõgruè, ut ab illo posita. Patereris.] Melius diceret, conareris: sed pl⁹ est, patereris. Nam si ne pati quidem debuit, multo minus id facere licuit. Pati autem nõ debuit, quia debuit Iouis monitis perficiendis operam præstare. Daunia proles.] Vituperatio à genere. Nam Daunus mortalis illi pater fuit, licet diua Venilia mater. Disce Iouem reuereri.] Sic in sexto: Discite iusticiam moniti, & non temnere diuos. Iussa facessere.] Hic facere. alibi factum ire: ut Georg. quarto: Nec mora continuo matris præcepta facessit. Sed importunè uidetur mortuum ad uirtutẽ adhortari, et ut pietatem colat. Quoniam nõ est in morte qui memor sit dei, in inferno autem quis cõfitebitur illi? Sed quod in mortuum dicit ad uiuentiũ pertinet exhortationem. Memoresq; malorum.] Sic in primo Æneid. Virgil. 2 At sperate deos, memores fandi, atq; nefandi. Heu nobile corpus Turne.] Bene in uiro forti & pio, temperamentum ponit iusticiæ & misera tionis: ut gaudeat, deorũ cõtemptorem uictum esse, doleatq; uinci commeruisse: scilicet ut uitium damnans,

damnans, hominem commendet. At non tibi erit Lauinia paruo.] Scilicet precio. Et sunt uerba, quæ Turnus et eius socij in contumeliam Teucrorũ protulerant. Nec dextra tamen, &c.] Sic & Camilla prius dixit, unde & uerba et sententiæ ex Virgilio sumuntur ferè. Sed quæ Pallantis.] Pietatis erat, Turno arma relinquere: sed talionis, insignia demere, ut qui alios spoliauerat, spoliaretur. Ingentia baltei.] Collisio est: nam nõ potest uersus hypermeter esse, cum non sequatur uocalis. Vt solatia cæso Haud leuia hoste ferat.] Vnde ipse in undecimo:

Vadite, & hæc memores regi mãdata referte,
Quod uitam moror inuisam Pallante perempto,
Dextera causa tua est Turnum, natoq́; patriq́;,
Quã debere uides, &c.

3 *Melioribus uti, &c. Discite bellorum auspicijs.] Hoc est, melius auspicemini: nam euenta rerum, incerta dici nõ possunt: licet in duodecimo dictum sit:*

Disce puer uirtutẽ ex me uerumq́; laborem,
Fortunam ex alijs. —

Nam illic aliud uerbũ Seruius subaudiendũ docet. Potest etiam accipi auspicium pro principio: sicut auspicari, pro inchoare. Nam quia Romani nullã rem arduam non prius facto auspicio, id est auium inspectione inchoabant: ideo accipimus auspicium pro principio, ut dixi. Et quia capto auspicio res secundũ ipsum factæ prosperæ, plerunq́; succedebãt: ideo auspicatò uenire, est opportunè, et bona aue, hoc est prosperè uenire. Ignauosq́; uocans.] Ignaui sunt inutiles ad laborem, qui nihil rectè nauant: id est, quasi nauib,

Poe. Nec fatus plura Aeneas se lætus ad altos
Vertebat muros, & Troia tecta petebat.
Vna ipsum Teucrorum omnis cõuersa iuuentus
Exultans sequitur: uolucresq́ per arua pedum ui
Quadrupedes citat: incusans acri ore Latinos,
Ignauosq́ uocans: strepit altus plausibus æther.
Et quamuis inhumata rogis dare corpora surgat
Ingens cura animo, sociosq́ imponere flammis,
Maius opus tamen Aeneas sub pectore uoluens,
Primum aris meritos superis mãdabat honores.
4 Tum pingues patrio iugulant ex more iuuencos,
Immittuntq́ sues, niueasq́ in templa bidentes:
Purpuream effuso pulsantes sanguine terram,
Viscera diripiunt, & cæsim in frusta trucidant,
Denudãtq́ gregẽ, & flammis, uerubusq́ remittũt.
Tum uina effundunt pateris, & dona Lyæi
Accumulant, plenis uenerantur lancibus aras:
Thura ignes adolent, onerata altaria fumant.
Tũ plausus per tecta mouent, magnumq́ Tonãtẽ
Extollunt, Veneremq́, & te Saturnia Iuno
Iam placidam, & meliorẽ ingenti laude fatentur,
Mauortemq́ ipsum: tum cætera turba deorum
In medium effertur, summis cum uocibus altos
Perlata ad cœlos: ante omneis gratior unus
Aeneas duplices mittebat ad æthera palmas.
Et puerum pauca ore dabat complexus Iulum.
Æn. Nate, in quo spes una patris, per tanta laborũ
Quem uarijs actus fatis discrimina duxi,
Ecce inuenta quies, ecce illa extrema malorum,
5 Aerumnis factura modum, acceptissima semper
Atq́ optata dies, quam dura in bella uocatus
Sæpe tibi dijs auspicibus meminisse futuram
Iam memini, nunc te cum primũ aurora rubebit
Crastina, sublimem Rutulorum ad mœnia mittã.
Poe. Dehinc sese ad gentem Iliacã uoluebat, & alto
Pectore uerba trahens, blando est sic ore locutus.
Æn. O' socij per dura ac densa pericula uecti,
Per tantos bellorum æstus, duplicesq́ furores
Armorũ, per totq́ hyemes, per quidquid acerbũ
Horrẽdũ, graue, triste, ingens, per quidqđ iniquũ,
Infaustum & crudele foret, conuertite mentem
In melius, iam finis adest, hic meta malorum
Stabit, & optatam Latia cum gente quietem
Iungemus, dabit inde mihi Lauinia coniux,
Bello acri defensa Italo cum sanguine mixtam
Troianam transferre æterna in secula gentem.
6 Vnum oro socij, Ausonios communiter æquo
Ferte animo, & uosmet socero obseruate Latino.
Sceptrum idem sublime geret, sententia mentem
Hæc habet. at bello uos, & præstantibus armis,
Discite me, & pietate sequi, quæ gloria nobis
Cesserit in promptu est, sed celum & sidera testor,
Qui uos tantorum eripui de clade malorum,
Idem ego sub maiora potens uos præmia ducam.
Poe. Talibus orabat, uariosq́ in pectore casus
Præteritos uoluens, partamq́ labore quietem
Haud paruo, nimium ardenti exundabat amore
In Teucros, grauibus tandem euasisse periclis
Exultans. ueluti exiguis cum ex æthere gyrans
Incubuit pullis, & magno turbine miluus
Insiliens auido ore furit stragemq́ minatur:
Tum cristata ales perculso pectore mater

quibus commodè & cito multa transuehũtur, operantur. Tracta est enim metaphora à nauib9. seu ut sit melior sonus adiecta est simplici g litera non enim nauus, sed gnauus dicitur: unde et Græci v gni uocant. Et quã uis inhumata rogis.] Sic in principio I I dictum est: Æneas, quanquam et socijs dare tempus humandis A

Præcipitant curæ, turbataq́; funere mens est,
Vota deum primo uictor soluebat Eoo, &c.

Maius opus.] Quia pietas in superos maior est quàm in defunctos. Honores meritos.] Id est, sacrificia pro uictoria obtenta: aut uota persolui, κατὰ τὸ σιωπώμενον, ut intelligatur se in uotis astrinxisse, si uictor euaserit. Tum pingues patrio iugulant ex more.] Bene Iugulãt [illegible] nõ Iugulat, quia seruile est officiũ quod socijs attribuit, sicut Maro: B

Obuertunt pelago proras, &c.

Ex more patrio.] Aut quia subijciunt cultros, ut se quasi interimẽtes, sponte mori et offerri uideantur. Erant autem iuuẽci, quia boues intacti: ut, C

Nunc grege de intacto septem mactare iuuencos
Præstiterit. —

Immittuntq́; sues.] Supple in templa. sunt autem sues sacrificijs apti (secundum Donatum) eximij: sicut boues intacti & oues lectæ: unde Maro: [illegible]ant lectas de more bidenteis. unde hic dicit, Niueasq́; bidenteis quia dijs superis, & felicibus. unde Maro:

Nigram hyemi pecudẽ Zephyris felicib. albam.

Et cæsim.] id est, per incisionem. In frusta.] Id est particulas, & bolos. Vina &.] Pro, id est. Dona Lyæi.] Quia dona

A dona Lyæi: id est, Bacchi sunt uina. unde est, Munera, læticiamq; dei. ubi tamen & die legitur. Et in secundo Georgicorum: Huc pater ô Lenæe: tuis hic omnia plena Muneribus, &c.— Thura ignes adolẽt.] id est, incendunt, cremãt. Magnumq; tonantem.] Fatorum auctorem Ioue, & generis caput. unde: Et mi genus ab Ioue summo. Et Venerẽ.] Quia Æneæ matrẽ. Et te Saturnia Iuno, Iam placidã, & meliorem.] Id audacter dictum, quia nondũ nouit populus, quæ Iupiter cum Iunone egisse à B poeta dictus est: uerùm (ut dicit Seruius in secundo bello Punico) legitur placata. Mauortem.] id est Martem. Ipsum.] scilicet principem bellorum. Cum cætera turba deorũ.] Alij, Tumq; extra turba deorum. melius, cætera legitur. quia post magnos deos, cæteros inuocabant. Ærum
5 nis factura modum.] Id est, finem: ut in consimili Maro: & in quarto, Nã quis erit modus. Crastina, sublimem, &c.] Id est quod in duodecimo C pollicetur sic: Nunc te mea dextera bello Defensum dabit, & magna inter præmia ducet. Ea autem præmia, uult esse Rutulorum mœnia, id est, quæ Rutuli, sibi uẽdicarant iure matrimonij. Bene autem uterque fingit Ascanium, in mœnia ductum, quia Æneas occubuisse legitur, cum Latino nondum peracto bello. Duplicesq; furores Armorum.] id est bellorum Erynnes. Nam armatis maior est furor: unde Euander: Haud ignarus erã quantũ noua gloria in armis, Et prædulce decus primo certamine possit.

Consurgit, misero natorum exterrita casu,
Rostrum acuit, totisq; petit conatibus hostem,
Et multa expulsum ui tandem cedere cogit.
Dehinc perturbatos crocitans exquirit: & omneis
Attonitos cogit pro caris anxia natis
Et tanto ereptos gaudet superesse periclo:
Non secus Anchisa genitus mulcebat amicis
Troianos dictis, antiquum corde timorem
Flaganteisq; agitans curas, & gaudia longis
Tandem parta malis, & quæ perferre molestum
7 Ante fuit, meminisse iuuat: uerum altior idem
Ingenti, & clara Aeneas supereminet omneis
Virtute excellens, & pro tot numina donis
Exorat, summisq; Iouem cum laudibus effert.
Interea Rutuli magnum & miserabile funus,
Exanimumq; ducem tulerãt sub tecta frequentes,
Correpti mœrore animos, largumq; pluentes
Imbrem oculis, & iam lato clamore Latinum
Defessum, & uarios agitantem pectore casus
Cõplerant, qui postquã altos crebrescere questus
Et Turnum ingenti confossum uulnere uidit,
Haud tenuit lacrymas, dehinc mœstum leniter a-
Corripuit manibus, uerbisq; silẽtia ponẽs: (gmẽ
Ceu spumantis apri quando per uiscera denteis
Fulmineos canis excepit, præstantior omni
Ex numero, tunc infausto perterrita casu
Cætera turba fugit latrantũ, atq; ore magistrum
Circunstans querulo pauitat, magnoq; ululatu
Infremit, ac commota manu, dominiq; iubentis
Ore silet, gemitumq; premit, sesēq; coercet.
8 Haud aliter Rutuli suppressa uoce queruntur.
Tunc sic illacrymans rex alto corde Latinus,
Verba dabat. Lat. Quantos humana negocia mo-
Alternasq; uices miscent: quo turbine fertur (tus
Vita hominũ? ô fragilis damnosa superbia sceptri,
O furor, ô nimium dominandi innata Cupido,
Mortales quò cæca uehis? quò gloria tantis
Inflatos transfers animos quæsita periclis?
Quot tecum insidias, quot mortes, quãta malorũ
Magnorum tormenta geris? quot tela, quot enses
Ante oculos (si cernis) habes? heu dulce uenenum
Et mundi letalis honos: heu tristia regni
Munera, quæ haud paruo cõstent, & grandia rerũ
Pondera, quæ nunquam placidã promittere pacẽ
Nec requiem conferre queant: heu fortis acerbæ
Et miseræ regale decus: magnoq; timori
Suppositos regum casus paciq; negatos
Quid Turne ingẽti Ausoniam mouisse tumultu,
Et dura Aeneadas turbasse in bella coactos?
Quid iuuat, & uiolasse sacræ promissa quietis
Pignora? quæ tibi tanta animo impatientia uenit,
Vt Martem cum gente deum, iussuq; tonantis
9 Huc uecta, gereres, & nostris pellere tectis
Vltro instans uelles, natæq; abrumpere fœdus,
Pollicitæ genero Aeneæ, & me bella negante
Dura mouere manu? quæ tanta insania mentem
Implicuit? quoties te in fæui Martis euntem
Agmina, sublimeq; in equo, & radiantibus armis
Tentaui reuocare, & iter suspendere cœptum?
Corripui, & pauitans cedẽtem in lumine frustra?
Inde ego quanta tuli, testantur mœnia tectis
Semirutis, magniq; albentes ossibus agri,

Vbi Seruius In armis: apud armatum, cuius cõsilium, cupiditas uictoriæ plerunq; conturbat. Et ideo dicit hic, Duplices furores. aut certe, propter duo bella, Troianum scilicet et Italicum: nam per arma, bella intelligamus. Per totq; hyemes.] id est tempestates pluuiosas, et uentosas. Per quidquid acerbum.] Maronianum est. Per quidquid iniquum.] Propter fœdera rupta, quæ iniquitas non in Troianis, sed in aduersarijs fuit. Infaustum.] Quia & boni occidunt interdum. ut, Occidit & Peleus iustißimus unus, Qui fuit in Teucris, & seruantißimus æqui, Dijs aliter uisum. Præterea, infausta erat pugna illa Pallas, qa interemptus erat: & crudelis, qa immaniter multi trucidati sunt: ut Nisus, & Euryalus, & cæteri. Optatam Latia cum gente quietem Iungemus.] Id secũdũ Maronẽ, quod et Liuius sentit, qui dubitat uter Ascanius successerit, an is qui ex Creusa, an qui ex Lauinia, procreatus sit. Bello acri defensa.] Quia Turnus eam proripere nisus erat. Italo cum sanguine mixtam Troianam transferre.] scilicet dabit. 6 Vnum oro.] Id Ioue inspirante uoluisse, putari potest: quoniam id Iuno receperat ante finẽ duodecimo Æneid. Et uosmet.] Sic Maro in primo, Et uosmet reb. seruate secundis. At bello etc.] Sic in duodecimo ad Ascanium: Disce puer uirtutem ex me, uerosq; labores. Partam.] id est, acquisitã. Labore Haud paruo.] id est magno, per liptotem figuram. Cristata ales.] id est, gallina, cui in uertice crista est, minor tamen quàm gallo gallinaceo. Per-

Et Latium toto uacuatum robore, & ingens
Exitium, fluuijq; humana cæde rubentes,
Et longi, trepidiq; metus, duriq; labores,
10 Quos toties senior per tanta pericula cœpi.
At nunc Turne iaces: ubi nam generosa iuuentæ
Gloria, & excellens animus: quò splendidus altæ
Frontis honos? quonā illa decēs itē frontis imago?
Ah quantas Dauno lacrymas, acresq; dolores
Turne dabis? quanto circunfluet Ardea fletu?
Sed non degeneri & pudibundo uulnere fossum
Aspiciet: saltem hoc miseræ solamen habebit
Mortis, ut Aeneæ Troiani exceperis ensem.
Poe. Hęc fatus, lacrymisq; genas impleuit obortis.
Tum sese ad turbam uoluens miserabile corpus
Attolli, & caram mœsti genitoris ad urbem
Deferri, atq; pios fieri mandabat honores.
Mox circunfusi Rutuli lato agmine cæsum
Sublimem ingenti iuuenem posuere pheretro,
Multa super Teucrûm raptorum insignia secum
Et galeas, & equos, ensesq; & tela ferentes:
11 Post currus Phrygia sudantes cæde sequuntur.
It lacrymans, & ducit equum docta arte Metiscus
Rorantem, & fletu madidum, qui uexerat antè
Victorem Turnum: atq; hostili strage furentem.
Hinc alij aduersa arma gerunt: tum cætera pubes
Flens sequitur, largisq; humectat pectora guttis.
Et iam fessi ibant per muta silentia noctis
Cædentes sese, gressumq; in tecta Latinus
Flexerat, ingenti turbatus funere mentem.
Vna omnes lacrymas matres, puerique, senesq;
Fundebāt, mœstam implentes mugitibus urbem.
Inscius ad tantos Daunus superesse dolores,
Et natum extremo consumptum Marte, superbā
Effudisse animam, largisq; ad mœnia duci
Cum lacrymis: alios gemitus curasq; fouebat.
Nanq; ex diuersa caderent dum parte Latini,
Et calido Turnus fœdaret sanguine terram,
Vrbem ingens flamma, & muros inuaserat altos,
Fumabatq; erutis miseri patris Ardea tectis,
Et tota in cinerem uergebat, & astra fauillæ
Altiuolæ implebant: nec spes plus ulla salutis,
12 Siue quidē sic dijs placitum est, seu præscia Turni
Signum ut fata darent horrēdo Marte perempti.
Extemplò concussi animos, turbataq; ciues
Pectora cædentes, miserandæ sortis iniquum
Deflebant casum, longoq; ex ordine matres.
Atq; auidos totis fugiebant uiribus ignes:
Ac ueluti cum nigra cohors posuere sub alta
Arbore & in fissa radice cubilia, longo
Formicæ instantes operi: sin dura securis
Incumbat, uersoq; infringat culmine paruas
Sæua casas, mox certatim sese agmine sparso
Corripiunt, mœstaq; fuga, trepidæq; feruntur.
Et ueluti ignitum testudo euersa calorem
Cum sensit, luctata diu, pedibusq; renitens,
Caudam agitansq;, caput magna ui cędere tentat,
Aestuat, & multo insidias conamine miscet.
Haud aliter miseri per tanta pericula ciues
Iactabant sese, & turbata mente ferebant.
Ante omnes senio confectus ad æthera uoces
Fundebat querulas Daunus, superosq; uocabat.
Tum uero ē medijs uisa est consurgere flammis

culso.] id est, attonito ex subito malo. uenit autem à precellor, nec dicitur, percusso, quia non nisi rostro percuti posset. Ea autem comparatione utitur & Saluator in Euangelio: *Quoties uolui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos sub alas, et renuisti? Crocitans.*] Vocabulum uersum à sono gallinæ, pullos conuocantis. *Gaudet superesse periclo.*] id est, extare. Dulcius autem uidetur euasisse periculum, quam non habuisse: unde in primo dictum est, *Mœstumq; timorem* Mittite forsan, & hæc olim meminisse iuuabit. *Anchisa genitus.*] scilicet Æneas: sic & Virgil. declinauit, qui & inuocatiuo dixit lib. Æneid. tertio: *Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo*: Cum à nominatiuo primæ declinationis in es, usitatiores sint ut uocatiuus in e, ut ô Priamide, et cætera: quocirca sunt qui uelint ablatiuum & uocatiuum in a formari, non ab es, sed ab antiquo nominatiuo in a. nam antiqui declinabant, hic Anchisa, & hic Atrida. unde est uocatiuus Atrida ultima breui apud Hor. in Serm. Atrida uetas cur? *Flagranteisq; agitans curas.*] Bene dixit flagranteis, id est ardentes. quia cura (secundum Seruiū) dicitur, eo quòd cor urat. est aūt accusatiuus. Nam ordo est, Agitans, id est depellēs: corde scilicet suorum, dolorem antiquum, id est inueteratum, & curas flagrantis. & iuuat meminisse gaudia, parta tandem, id est post longam expectationem, longis malis, id est laboribus, & ærumnis: ut, Assuetumq; malo Ligurem.

7 *Meminisse iuuat.*] Ex illo est (ut dixi) Forsan et hæc olim meminisse iuuabit. Attamen ne laude sua fraudem, speciose dictū est, *Quæ perferre molestum ante fuit meminisse iuuat, &c. Verum altior.*] Dicere potuisset, altissimus: sed nō dicit altior omniū, sed altior supereminet omneis: quod idem est ac si dicat, altior omnibus supereminet omneis, id est eminet super omneis, &c. *Interea.*] Post uictoris triumphū, describit uicti luctum. *Tulerant sub tecta.*] Nō ergo extulerant, sed intulerant: quia effertur, qui intus est ad sepulcrū, aut bustum: infertur, qui foris. B *Largumq; pluentes Imbrem.*] id est, more pluuiæ demittentes lacrymas guttatim cadentes. Liuius aūt dixit pluisse lapidibus, sed hic transumptiuè acceptum, accusatiuo iunxit. *Ceu spumantis, &c.*] Ordo est. Ceu. id est quemadmodū, quādo canis præstantior ex omni numero, id est præstantissimus, aut præstatior cæteris omnibus. Nam cum genitiuo, comparatiuus duorum est. *Excepit per uiscera denteis fulmineos.*] id est, in more fulminis inuadentes apri, id est suis siluestris C spumantis scilicet ferocitate, & agitatione: tunc cætera turba latrantum scilicet canum: perterrita casu, scilicet canis laceri: infausto, id est infelici: fugit, atq; putat, circunstans ore querulo, id est quærenti, & lamentanti simili, magistrum scilicet uenatorem: et intremit, id est ualde et intrinsecus fremit: magno ululatu, ac ipsa turba canum commota, id est admonita: manu domini scilicet uenatoris: iubētis, id est præcipientis silentiū, silet ore, & premit gemitum, & coercet sese. *Haud.*] id est, non aliter,

A ter, hoc est eodem modo Rutuli quierunt uoce suppressa, &c. Quantos, id est, ô quam magnos motus et sup. quam alternas uices, id est uicissitudines negocia humana miscet, quasi dicat maximos, & maximè alternas: Quo id est, quali: Turbine, id est turbatione, & uertigine, seu uicissitudine: Vita hominum fertur? quasi dicat, admirabili. O damnosa superbia sceptri fragilis, id est, regni non diu duraturi: unde in Georgicis, Perituraq; regna. aut quod nemo non fragilis possidet: ô furor, ô cupido dominandi innata, scilicet pectoribus nostris nimium. Quo tu cæca uehis mortales? quasi dicat, in maxima sæpe mala, ut de Turno potuit. Quo, id est, ad quem statum, aut quam conditionem. ô gloria tu quæsita, id est, parta, & acquisita tantis periclis, [?] periculis: transfers, scilicet tranquillitate sua: animos inflatos, scilicet spiritu superbiæ & ambitionis? Quot insidias geris tecū? quasi dicat, plurimas. omni enim admiratione interrogat. Ante oculos (si cernis) habes. Continuat sermonē: nam ordo est: ô gloria, si cernis. melius diceret, si cernas, quia cæcā dixit, Heu tu habes ante oculos dulce uenenū, quod cum dulcedine inficit, & interficit animos, & honos mūdi est supple letalis, id est mortifer. Heu, dolentis interiectio. Munera regni sunt, supple tristia: Quæ, id est, utpote quæ [?]stent haud paruo (quia ad generum Cereris sine cæde, et sanguine pauci Descendunt reges, & sicca morte Tyranni, ut dicit Iuuenalis) id est magno? quia uita multis constet. &, Heu grandia pondera rerum supp. sunt tristia, quæ, id est, utpote, quæ

Percusisisq; ales uolitare per aëra pennis,
Indicium, nomenq; urbis uersæ Ardea, seruans:
Et cui sublimes stabant in mœnibus arces,
Mutata effusis nunc circunlabitur alis.
Attoniti nouitate omnes, monitisq; deorum
Haud paruis confusi, humeros atq; ora tenebant.
13 At Daunus patriæ ardenti concussus amore
Euersæ, duros gemitus sub corde premebat.
Hæc inter magno uolitans prænuncia motu
Fama ruit, latisq; animos clamoribus implet,
Aduentare nouum multo cum milite funus,
Et Turnum exanimem, & letali uulnere uictum.
Mox turbati omnes nigras duxere frequentes
Incensas ex more faces: ardentibus agri
Collucent flammis: dehinc se uenientib. addunt:
Quos postquam toto uidere ex agmine matres,
Percusisis uocem palmis super æthera tollunt.
At Daunus, cari ut patuerunt funera nati,
Substitit, & demum ingenti correpta dolore
Ora mouens, medium sese furibundus in agmen
B Proripuit, Turnumq; super prostratus & hærens,
Cum primum fari potuit, sic edidit ore.
Dau. Nate patris dolor, & fessæ miseranda senectæ
Rapta quies, quò me tantis iactate periclis
Duxisti, & sæuis tandem deuicte sub armis?
14 Quò tua me præstans animi constantia uexit?
Hic claræ uirtutis honos? hæc gloria sceptri?
Hoc magni decus imperij? tales ne triumphos
Nate refers? hæc illa quies promissa parenti
Afflicto toties? hæc meta optata laborum?
Heu miserum: quàm præcipites labentia casus
Secla agitant? quanto uoluuntur fata tumultu?
Qui iam sublimes referebas clarus honores
Et magnus toto in Latio, quem Troes in armis
Horrendum, & trepidi toties sensere furentem,
Nunc mi Turne iaces miserādū & flebile corpus:
Iam mutū est sine uoce caput: quo pulchrior alter
Non fuit, in tota Ausonia, nec gratior ullus
Eloquio, nec quis positis ingentior armis.
Nate ubi forma nitens? niueaq; in fronte serenus
Ille decor dulcisq; oculorum aspectus, & altæ
C Sidereus ceruicis honos? his gloria Martis
Contigit auspicijs? talin' rediture paratu
Discedens uoluisti auidis te credere bellis?
Heu mortem inuisam, quæ sola ultricibus armis
Elatos frenas animos, communia toti
Genti sceptra tenens, æternaq; fœdera seruans,
15 Quæ magnos, paruosq; teris, quæ fortibus ęquas
Imbelles, populisq; duces, seniumq; iuuentæ.
Heu mortem obscuram, quę causa indigna coegit
Eripere, atq; meum crudeli uulnere natum
Afficere? ô felix tam grato cædis Amata
Successu lætare tuæ, quæ tanta dolorum
Fugisti monimenta, grauisq; immania casus
Pondera. quid misero genitori plura paratis
O superi? natum rapuistis, & Ardea flammis
Consumpta in cinerē uersa est, nūc æthera pennis
Verberat, ah me Turne tua plus cæde cruenta.
Deerat adhuc sors ista patris suprema senectæ.
At uerò tali se res cum fœdere uersant,
Vt quem infesta furens miserū fortuna moratur,
Illum omni petat infrendens & turbine cogat.

nunquam queant promittere pacem placidam, id est sine intrinseca lite & agitatione, quia diuitiæ cum anxietate possidentur: nec requiem placidā. Sic in quarto Virgil. Nec placidam membris dat cura quietem, Heu decus regale, fortis acerua, & misere, Heu casus regum suppositos magno timori. Et negatos paci.] Moralis exclamatio, ut ex aliqua saltē parte moribus prosit. O Turne, quid iuuat, id est prodest, te, supple mouisse, id est concitasse, Ausoniam, id est Italiam, saltē pro parte, ingenti tumultu: et turbasse Æneadas, id est Æneæ socios, coactos, id est cogens eos in dura bella, quia paucis, & externis, cum multis indigenis bellandum erat: quasi dicat, nihil iuuat. & quid iuuat te uiolasse pignora sacræ quietis, id est, sanctæ pacis fœdera? quæ tanta impatientia uenit tibi animo, ut gereres Martem, id est bellum, cum gente deūm, id est deorum progenie: et cum gente uecta huc, id est ad nos iussu tonātis: quasi dicat, maxima. (Ego uerò potius legerem Imprudentia, quàm impatiētia: peccant tamen etiam per impatientiam amorum) & tu ut instans ultro, id est, non lacessitus, uelles pellere, scilicet gentē deorum nostris tectis. Nataq; abrumpere fœdus.] Tangit historias à Virgilio descriptas, obseruans uidelicet ab illo inuenta, perinde ac si œconomia, ac dispositio eius operis huius XIII. libri exegerit subsecutionem: cum tamen (ut prius diximus) in concesso sit Maronem, in Turno cæco, sicut Homerum legerat in Hectore tracto finem operis cōstituisse. Quoties tentaui 9

taui reuocare?] Quasi dicat, sæpe: his autem legitur in Virgilio, ut in II. & iterum in XII. *Inde ego quanta tuli.*] Vnde in XII.

— Vincla omnia rupi,
Promissa eripui genero, arma impia sumpsi.
Ex illo, qui me casus quæ bella sequantur
Turne uides, &c.

Semirutis.] Semidirutis, & deiectis, et agri magni albētes, aut nigri albentes, magnis oßibus, id est, magnorum uirorum, unde cōformiter legendū erit magni, ut multitudinem occisorum significet. *Fluuij quæ humana cæde.*] id est, sanguine rubētes: sic in XII.

Recalent nostro tyberina fluenta Sanguine adhuc.

10 *Per tanta pericula cœpi.*] Hoc quoq; protestatus est Turnus, ipse in duodecimo Æneid. dicēs:

Quam pro me curam geris, hanc precor optime pro me
Deponas, lætumq; sinas pro laude pacisci.

Et ipse Latinus paulo antè dicta uerba.

O' præstans animi iuuenis, quantum ipse feroci
Virtute exuperas, tanto me impensius æquum est
Cōsulere atq; omnis metuētem expendere casus, etc.

Quoniam illa decens it?] Pro abiuit. *Ah quātas, &c.*] Videtur diutius lamētari casum Turni, quàm par erat, quippe qui tantopere gratulaturus sit Æneæ ob uictoriam: sed (ut dicā) potuit aliud uultu præ se ferre, aliud corde tegere, quod tamen integro uiro non cōueniret. *Circūfluet Ardea.*] Id est, ciuitas Ardeatina, hoc est, populus eius. Nam ipsa urbs iam conflagrauerat, & in aueuersa erat, quod licet Latinum lateret, tamen urbi non conuenit circū-

Poe. Dixerat, et multa illacrymās largo ora rigabat
16 Imbre, trahēs duros gemitus, rapidosq; dolores.
Qualis ubi incubuit ualidis Iouis unguibus ales,
Et paruum effuso diuulsit sanguine fœtum
Cerua, uidens miseri turbatur funere nati.
Postea lux latum splendore impleuerat orbem,
Tunc pater infractos fatali Marte Latinus
Defecisse uidens Italos, totamq; potenti
Cedere fortunam Aeneæ: belliq; tumultum:
Ingenteisq; animo curas, & fœdera uoluens,
Connubij promissa, suæ natæq; Hymenæos
Præstantes uocat electos ex agmine toto
Mille uiros, qui Dardanium comitenter ad urbē
Spectatum uirtute ducem: iungitq; togatos
Multa oratores memorans, & euntibus ultro
Imperat, (ut quando auspicijs monitisq; deorum
Troianam miscere Italo cum sanguine gentem
Expediat) placido intersint, animoq; reuisant:
Aeneadasq; uehant alta intra mœnia læti.
Interea ipse urbem labefactā, & uulgus inermē
Componit, solidatq; animos, requiemq; futuram
Spondet, & æternam uentura in secula pacem.
Inde iubet meritos turma plaudente triumphos,
Sublimesq; domus fieri regalis honores
Atq; alacris manet, unanimes ut fronte serena
Occurrant genero uenienti, & pectore toto
Excipiant gentem Iliacam, magnisq; recepten
Plausibus, optatæq; effundant pacis amores.
Iamq; instructa cohors Teucrorū castra subibat,
Cincta comas ramis oleæ, pacemq; rogabat,
Quam bonus Aeneas ad se intra regia duci
Tecta iubet, causamq; uiæ placido ore requirit.
Tunc senior sic incipiens ardentia Drances
Verba mouet, nimium erepti pro funere Turni
Exultans. *Dran.* O' Troianæ dux inclitæ gentis,
Gloria, spesq; Phrygū, quo nec pietate, nec armis
Maior in orbe fuit, uicti obtestamur, & omnes
Iuramusq; diuosq; deasq;, inuitus in unum
Conflatum uidit Latium, & temerata Latinus
Fœdera, nec Phrygios unquā turbauit honores:
Quin natæ (quando superum sic uota ferebant)
Connubia, & generum magno te optabat amore.
17 Sed quidquid tanto armorum flagrante tumultu
Tantorum, furijsq; operū, atq; laboribus actū est
Id rabidus Turni, & stimulis incensus iniquis,
Confectusq; odijs furor attulit: ille negansq;
Inuitusq; dedit Latias in prælia gentes,
Illum omnis conuersa cohors poscebat, ut armis
Cederet, & magnum fineret succedere pactis
Connubijs Anchisiaden. inde optimus ambas
Iungebat palmas defessa ætate Latinus
Infractus, nimioq; ardentem Marte rogabat:
Nec nostræ potuere preces inflectere durum,
Nec diuum portenta animum: quin acrius ignem
Spumabat ferus ore uomens, bellumq; ciebat.
At uerò dignum inuenit pro talibus ausis
Exitium, qui te tandem uictore momordit
Nigrantē prostratus humū: nunc improbus ædes
Tartareas uisurus eat, quærat q; sub imo
Nunc alias Acheronte acies, aliosq; Hymenæos.
Tu melior succede bonis Laurentibus hæres,
In te omnis domus, & fessi inclinata Latini

fluere. *Sed non degeneri.*] Idem ut cetera fere ex Marone sumptū, ut de Pallāte uisum est. *Aspiciet fossum pudibundo uulnere.*] Id est de quo pudendum esset, ut de uulnere suscepto in tergum. *Et aspicit ut.*] Id est qualiter exceperis, quia in pectus aduersum. *Ensem Æneæ Troiani.*] Quasi dicat. *Sublimem ingenti, &c.*] Omnia sunt ex Marone deprompta, & præcipue ex undecimo, ubi ad Euandrum missus est Pallas, ut nūc ad Daunum Turnus. *Multa super teucrum.*] Sic in secundo.

Multaq; præterea Laurētis præmia pugnæ. Aggerat.

Non est tamē eadem idoneitas in negocio. Æneas uictor, quem penes erant corpora, & spolia hostium interemptorum, potuit funus Pal[illegible]i ex sententia instruere. Latino uerò cum quodammodo uictus sit, non competit ex Teucrorum corporibus, pompam funebrem instruere. nam id esset uictoribus insultare. *Post currus.*] Id 11 est, postmodum equi sudantes cæde, id est sanguine, &c. aut sic: Ferentes scilicet Rutuli enses, & tela sequuntur post currus sudantes cæde Phrygia, etc. *Metiscus.*] Qui dictus est auriga Turni fuisse, sicut Acestes Pallantis, de quo in undecimo: Dicitur infelix æuo confectus A[illegible]stes.

Et ducit equum.] Sic in II.

Post bellator equus positis insignibus Æthon,
It lacrymans.

Hinc alij uersa arma gerunt.] Sic in undecimo:

Tum mœsta phalanx, Teucriq; sequuntur, Tyrrheniq; duces, & uersis Arcades

B Arcades armis.

Gressumq; in tecta Latinus.] Sic de Ænea in undecimo:

Nec plura effatus ad altos
Tendebat muros, gressumq; in castra ferebat.

Mugitibus.] Pro eiulatibus dixit. Nam mugitus propriè, taurorũ sunt: eiulatus, mulierum. Inscius ad tantos, &c.] Id est nescius, sup. se superesse ad tantos dolores. Superesse, id est superstitem esse, & restare. nam (ut Aulus Gellius docet.) significat etiam superfluũ id est supra id quod satis sit, esse. Et est pathos,
B ab eo quod accidit præter opinionem, & quod minime uerebamur. Vrbem ingens flãma, &c.] Hanc Ouidius fingit, in Ardeam auem mutatam. Tectis rutis.] Id est, dirutis, et dissolutis per incendiũ. [illegible]illæ Altiuolæ.] Id est, scintillæ. bene autẽ alludit ad fabulã: nam ardea auis, uidetur ab arduitate dicta, eo q; ardua uolat: quam naturã uidetur ex eo sumpsisse, q; ex scintillis et fauillis Ardeæ incensæ facta sit. proprium enim est scintillarũ, ac fauillarũ, ardua petere, &
C ad globum ignis tendere. pulchrè autem alludunt poetæ in figmẽtis suis, ad res gestas. Nam cum urbs ea Ardea dicta fuerit ab arduitate, et post exustionem solum remanserit nomen, quod idem aui inditum est: pulchrè finxerũt urbem in auem mutatã: hoc est, urbis nomen, in auis nomine perdurasse. Est autẽ hyperbole quod dicit, Et astra fauillæ implebant: nam nõ tantum ascendere possunt. Siue quidem sic dijs placitũ.] Moris est Virgiliani, quoties causa nõ apparet, sic loqui, ut in principio III. Æneid.

Postquam res Asiæ, Priamiq; euertere gentem
Immeritũ uisum superis:

Spes iacet, unum omnes Itali super aurea mitti
Sidera, & ingentem bello, & cœlestibus armis
Extollunt, & uera canunt præconia uoces.
Te grauium ueneranda patrum, consultaq; turba,
Inualidiq; ætate senes, et læta iuuentus,
Et cupidæ matres, pueri, innuptæq; puellæ
Vnanimes æquo ore uolunt, Turnumq; sub armis
Exultant cecidisse tuis: te tota precatur
Ausonia, & claris præstantem laudibus effert.
In te unum conuersi oculi. pater ipse Latinus
Iam senior sola hæc longæuæ munera uitæ,
18 Qui gnatam tibi iungat, habet, generiq; nepotes
Troianos Italo admixtos in sæcula mittat.
Ergo age magne ueni Teucrorũ ductor, & altos
Ingredere, & celebres cape, q̃s spõdem⁹ honores.
Poe. Finierat, cunctiq; eadem simul ore fremebant.
Quos pius Aeneas hilari cum fronte receptos
Prosequitur paucis, & amico pectore fatur.
Æn. Nec uos, nec placida solitum sub pace Latinũ
Arguerim, uerum infesti uiolentia Turni
Tantũ op⁹, haud dubito, & tãti discrimina Martis
Conciuit: iuuenilis enim plus laudis amore.
Quidquid id est tamen Ausonij, nil pacta recuso
Connubia, & sanctam æterno cum fœdere pacem
Iungere: rex idem imperiũ, & ueneranda tenebit
Sceptra socer, statuentq; mei mihi mœnia Teucri,
Et nomen natæ urbis erit, sociosq; penates
19 Adijciam: uos communes in secula leges,
Concordesq; ingenti animo mittetis amores.
Interea quod restat adhuc, imponite flammis
Corpora, quæ duri miseranda insania belli
Arripuit: dehinc nos cum primum crastina surget
Clara dies, læti Laurentia tecta petemus.
Poe. Dixerat, & tanto affatu conuersa tenebat
Ora simul, stupefacti omnes, & apertius ingens
Mirantes pietatis opus, mox robore toto
Congestas rapuere pyras, ignemq; repostis
Ciuibus immisere, altumq; sub æthera fumus
Euolat, atq; atris cœlum sublime tenebris
Conditur: innumeras ex omni rure bidentes,
Glãdiuorosq; sues ingulant, pingueisq; iuuẽcos,
Immittuntq; rogis. latos incendia campos
Enudant, fremit impulsus clamoribus aër.
20 Iamq; sequens clarum extulerat lux aurea Phœbũ,
Tunc Teucri, Ausonijq; omnes mixto agmine læti
Cõsedere in equis, & gressum ad tecta mouebant
Laurenti, atq; altis erectam mœnibus urbem.
Ante omnes pius Aeneas, pòst ordine Drances
Multa duci senior memorãs, dehinc unica proles
Ascanius, multumq; animi maturus Aletes,
Et grauis Ilioneus, Mnestheusq;, acerq; Serestus,
Sergestus, fortisq; Gyas, fortisq; Cloanthus:
Pòst alij, mixtimq; Itali, Teucriq; sequuntur.
Interea effusi stabant per mœnia ciues,
Sublimeisq; alta statuebant laude triumphos,
Troianam cupido expectantes pectore turbam.
Et iam aduentabant, quos læta fronte Latinus
Occurrens magna excepit comitante caterua.
At postquam medio uenientem ex agmine uidit
21 Dardanium Aeneam, haud uera illusit imago:
Nanq; omnes super excellens atq; altior ibat,
Et latè regalem oculis spargebat honorem

Deorum enim iudicia, sunt semper iusta: sed sæpe ignoratur cur iusta sint. Signum ut fata darent.] Alludit ad illud quod de Euandro dicitur in decimo:

Agnouit longè gemitum præsaga mali mens.

Pectora cædentes.] Id est, contundentes. Ac ueluti cũ nigra cohors.] Sic Ennius, quod & Maro sumpsit, It nigrũ campis agmen. Bona autem est comparatio: nam si cauernula formicarum eruatur omnes sarcinulas, quas quæq; potest, colligunt, unde eam sumpsit & Maro in quarto ad profectionem, aut fugam Troianorum, dicens:

Migrantes cernas, totaq; ex urbe ruentes
Ac ueluti ingentem formicæ farris aceruum.
Cum populãt hyemis memores, tectoq; reponunt
It nigrũ cãpis agmẽ, &c.

Vterque autem uidetur habuisse respectũ negocij: nam Troiani sarcinulas suas colligebant, in fatalem terram reponendas: & ideo comparantur à Marone formicis colligentibus: ciues autem Ardeatini, ex incendio, quæ poterant receperant, ad incertas sedes transferendas, et ideo bene comparantur formicis, post euersnm nidum partas opes recipiẽtibus. Ab Ennio tamen nigrum agmen de elephantis dictum uolunt. & ab alio poeta, de Mauris. quod incõueniens nõ est: nam licet uerba & dicta aliorum ad suum institutum conuertere. Et ueluti.] Ponit secundã comparationem, sumptam à testudine, animali quidem imbelli, sed pertinaciter parieti domus incensæ adhærenti: et non nisi cũ summa indignatione

eum

Sidereis: tunc cum primum data copia fandi est,
Et uoces capere, atq; optatas iungere dextras,
Incipit, & prior affatur placido ore Latinus.
Lat. Venisti tandem, cupidum nec fixa fefellit
Spes animum, lux Troianæ clarissima gentis,
Magnorum quem iussa deûm tot casibus actum
Italia, & nostris uoluerunt sistere tectis,
Quãquã humana furẽs nimis ausa licẽtia sanctas
Turbarit leges, & diuûm exciuerit iras,
Quinetiam inuitum toties, meq; arma negantem
Tradiderit duri perferre pericula Martis.
Factum etenim, sed nec paruo stat: numina iustas
Indignata animis misere ultricia pœnas. (origo
Nunc age magne Phrygũ ductor, quando omnis
Seditionis abest, & tanti criminis auctor,
Connubijs succede, & promissis hymenæis.
Sunt mihi regna, manent erectis oppida muris.
Sola autem fessæ spes unica nostra senectæ,
Te generũ, & natũ tempus complector in omne

eum relinquenti, quomodo & ciues ex incendio, res suas tãtisper dum possunt, recipiunt: nec deserunt, nisi ui summa repulsi, ingruente scilicet igne. Potest *autem prior comparatio referri ad strenuè migrantes: posterior ad tardè discedentes.* Calorem ignitum.] *id est, ab igne procedentem.* Lucta*ta diu.*] *id est renitens contra flammæ calorem.* Caudã agitansq; caput.] *Illud* Que *nõ suo loco positum est, nisi sit* Renitẽs *pedibus caudam: et* Agi*tans caput tentat cedere, scilicet flammis: magna ui, scilicet pro modulo corporis.* Tum uerò è medijs.] *Fictionem sequitur Ouidianam, secundum quam, Ardea incensa, in sui nominis auem transformata est.* Atto*nitus dicitur, quasi è tonitru perculsus, & ideo omni uehementi perturbationi, subitò obruẽti, attribuitur.* Rectè *autem attonitos dicit, propter similitudinem exustionis urbis cum tonitru. Tonitru enim fit extinctione ignis in nube, qualem crepitum dant sæpe incendia urbis.* Qui ue*rò attonitus est, horrore quodam concutitur propter inopinatam aeris commotionem, & fulminis præuisi, licet post orti, apparitionem: quod (ut* Plin. *sentit) neminem ferit, nisi prius exanimatum.* Eo *autem modo,* Stupefacti *erant ciues Ardeatini, & ex urbis incensione & ex Ardeæ (ut fingitur) apparitione.* Monitisq; deorum.] *id est monstris, quibus admonebantur, rem quamuis magnam portendi.* Humeros atque ora tenebant.] Hu*meros à uehendis fascibus, & sarcinulis:* Ora, *ab oratione. nihil enim dicebant* Stupefacti. At Daunus, &c.]
13 *Non opportunè ponitur particula* At, *quæ aduersatiua est, & rebus cõtrarijs cõgruit, ut in fine tertij Æneidos:*
——*Factoq; hic fine quieuit.*
At regina Graui iamdudum saucia cura,
Vulnus alit uenis: ——

Vbi post quietem Æneæ, ponit commotionem Dido*nis: hic uerò post* Rutulorum *Stupefactionem nihil loquentium, inducit gemitus compreßionem: id est, simile silentium. unde non rectè dicitur* At, *sed rectius dixisset,* Et. *Viri autem fortis est, corde dolorem premere, unde in primo de Ænea.*
Spem uultu simulat, premit altum corde dolorem.

Quos postquam toto, &c.] *Similem ploratũ & ululatum inducit in funere Turni.* Percußis uocem.] *Ordo est,* Tollunt uocem ad sidera *(male autem legeretur,* Ad æthera, *quia* Ad *corripi deberet) palmis percußis scilicet inter se: unde dicere potuisset, concußis.* Cum primum fari potuit.] *Sic & Maro. Male autem legeretur* Quamprimum. *Nam licet* Quàm *acceptũ pro ualde, benè iungatur superlatiuo: tamen sensus malus esset. Nam non uult dicere, quòd quamprimum, id est ualde citò: sed quòd cum primum, aut ut primum, aut ubi primum.* Potuit fari, sic edidit ore.] *Aut pleonasmos est: aut ore edidit, quia potuit dolorem suum etiam alijs indicare.*

Quò.] *id est, ad qd.* Præ*stans animi:*] *sic* Latinus *ad eundẽ in duodecimo:* 14 A
O' præstans animi iuuenis, quantum ipse feroci
Virtute exuperas, &c.

Hic claræ uirtutis honos, & gloria sceptri.] *Sic* Euander *in* 12.
Non hæc, ô Palla, *dederas promissa parenti*
Cautius, ut sæuo uelles te credere Marti.

Et Æneas *de eodem:*
Hi nostri reditus, expectatiq; triumphi? Hæc mea magna fides?

Per hæc autem κατὰ τὸ σιωπώμενον, *innuitur* Turnus *patri dixisse, quòd regnum & imperium, cum* Lauinia *obtineret. Vnde dicit:* Hæc illa quies promissa, &c. Heu mi- B
serum.] *Scilicet me.* Quam.] *Id est, quantum. quasi dicat: maximè præcipites casus agunt secula, id est, tempora labẽtia: quia tempora labuntur, more fluẽtis aquæ.* Quo pulchrior alter Non fuit, &c.] *Vnde Maro:* Petit *ante alios pulcherrim⁹ omneis,* Turn⁹ *auis atauisq; potẽs. & alibi, cum de pulchro loqueretur, dicit:* Excepto Lau*rentis corpore* Turni. Honos sidereus.] *Id est, splendor & relucentia, ac nitor ceruicis altæ, quia ipse altus erat.* Tali rediture paratu.] *Id est, apparatu, pompa scilicet funebri. legitur &* Talin', *pro* Taline? Bellis auidis.] *id est, quæ auidè, & feruenter geruntur.* Heu mortem inuisam.] *Sic* Maro, *Heu stirpem inuisam: sed nouæ secundæ personæ uerbum subiunxit: unde sunt qui legendum putent,* Heu mortem inuisam, *quæ tenes sceptra communia toti genti, quia dominatur mortalibus omnibus: & seruans æterna fœdera, quia omnes qui oriuntur, aliquando morituri sunt: tu frenas, id est, reprimis armis ultricibus, scilicet superbiæ. & posuit* Vltricibus, *in neutro genere, sicut* Maro, C
Victricia, *dicens:*
Res Agamemnonias uictriciaq; arma secutus.

Animos elatos.] *Id est, superbos, quæ res propria fuit* Turno, *sicut in fine duodecimi memorauimus. mansérat animosus, & elatis animis, usq; ad mortem, dicens:* Vtere *sorte tua.* Elatus *autem uenit ab effero, extuli, elatum. Est autem metaphora, sumpta ab equis animosis & superbis, qui freno coercendi sunt, quoties ferociũt. Sola autem mors id potest: unde à* Iuuenale *dictum:*
Nulli grauis est percussus Achilles.

Quæ magnos, paruosq; teris: quæ fortibus æquas Imbelles.] *Quia omnia mors tollit, populiq; duces: quos poetæ, ut egregios significent, separare solent.* Heu 15
mortem obscuram.] *Atqui claro uulnere peremptum dixit. Verùm obscuram dicit mortem, id est detestabilem, ut quæ tam clarum uirum abstulit.* O' felix.] *Magnus dolor, sed ineptus. non enim decet uirum fortem sic odisse uitam, ut suspendium laudet, quamuis mortem honestam appetere posset, sicut* Æneas:
——*O' terq; quaterq; beati,*
Quîs ante ora patrum Troiæ sub mœnibus altis

A Contigit oppetere.
Et Andromache in tertio Æneidos:
O felix una ante alias Priameia uirgo
Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis
Iussa mori.

Deerat adhuc.] Deerat dissyllabū est, sicut & apud alios: unde Lucanus:
Non deest prolato ieiunus uenditor auro.

At uero tali, &c.] Tangit (quod prius dixi) malum malo solere accumulari. una ordo est. At res uersant se- cum tali fœdere, id est pacto, & consensu inter se: id est, ita usu uenire solet, ut fortuna infrendens petat, et cogat, id est torqueat illum omni turbine: quem ipsa furens infesta, id est infestè: aut quem ipsa furens moratur, id est detinet, & reseruat ad grauiora mala, miserum, id est mi seratione dignum, & immerito infelicem: existens fures id est, insaniens: id est, si fortuna alicui misero conseruat uitam, id propterea facit, ut diutius, et grauius torqueat. En multa illacrymans.] id est, multum. nomen pro ad- 16 uerbio. Vtitur autem fere uerbis Virgilianis. Qualis, B ubi.] Ordo est: qualis, id est qualiter: cerua uidens scili- cet raptum pulli, aut hinnuli sui, turbatur funere miseri nati: ubi, id est quando, aut postquam: ales Iouis id est a- quila incubuit, id est inuolauit, & toto corpore irruit, un guibus ualidis, id est fortibus, quibus tandem prædam ra pere potuit, & diuulsit. si Seruio ad illud iiij. Æneid. Manes'ue reuelli, Credimus, non dicemus diuelli: licet in passiuo sit, diuulsus sa sum. uerum Lucanus non futilis auctor, non semel Vulsi protulit. ita, ut non sit solida in ea [?]erutij grammatici auctoritas, diuulsit id est dilacerauit. fœtum paruum id est tenellum, & anni- culum adhuc. uerosimilem facit rem. Postera lux, &c.] Redit ad gesta Latini, qui nuptias filiæ suæ sum- ma cura celebrauit, rebus iam sedatis. Tunc pater in- fractos.] Sic Maro:
Turnus, ut infractos aduerso Marte Latinos
Defecisse uidet. ——

Vnde sensus esse potest (ut illic) duplex, ut infractos dicat, id est ualde fractos, & ut significet nō fractos, hoc ordine: Latinus pater, uidens tunc Italos infractos, id est C ualde fractos, nēpe Marte fatali id est bello, quo fatis uo lentibus superandi erant, defecisse id est, penitus succu- buisse. Aut sic: pater Latinus uidēs Italos infractos, id est nunquam alias fractos, defecisse tunc Marte, id est bello fatali: & uidens totam fortunam cædere Æneæ potenti: & uoluens animo, id est considerans tumultum belli, & ingenteis curas, id est solicitudines, quas semper habue- rat, & fœdera, & promissa, id est promissiones connu- bij, & Hymenæos, id est nuptias, suæ natæ, id est filiæ, uidelicet Lauiniæ, uocat mille præstanteis uiros electos ex toto agmine. [?]destius Virgilius centum oratores fin xit. Veruntamen multa sunt, quæ hoc purgent, ne præter modum dictum uideatur. Tum quòd apud Maronem tan tum comitabantur caduceatores, hic autem Æneam i- psum. Tum quòd illic hospitem, & auxilij indigum, hic autem uictorem, & sine controuersia filiæ futurum ma ritum. Magna aūt laus Æneæ est, qui præditū tanto exer citu, ut ex eo mille præstantes uiri possent deligi, supera- uit: uocat, inquam mille uiros, qui comitentur ad urbem, ducem Dardanium, spectatum uirtute. Et iungit orato- res togatos, ad quorum morem. Romani postea togati in- cedebant: memorans, id est mandans eis multa, & impe rat ultro, id est insuper, aut nondum rogatus: euntibus, id est, abire uolentibus, & iam iamq; profecturis, ut in- tersint animo placido, & reuisant, & uehant læti Ænea das in alta mœnia scilicet urbis suæ: quando, id est quan- doquidem, expediat auspicijs, id est indicio auspicum, et monitis deorum miscere gentem Troianam cum sangui- ne Italo. Interea, &c.] Ostendit officium boni prin cipis. Et pectore toto Excipiant.] Verba Iuli ad Eu- ryalum, in nono habita. Atq; alacris monet.] Teren- tius, Quin tu es alacris? Est igitur Alacris communis gene ris, sed consuetius hac tempestate dicitur hic alacer, hæc alacris, hoc alacre. Ardentia Drances Verba mouet. Quem scilicet Virgil. fecerat legatum ad Æneam, et Tur no semper fuisse infestum. Exultans.] Pro funere Tur ni erepti, quia Turno semper fuerat infensus. unde Ere- pti Turni non è periculis, sed è medio mortalium, et è ui- ta intelligemus. Iuramus diuosq; deasq;.] Primum Que uacat, quia dixit Et omnes. posuit ergo satis dure prò ratione metri. Nec dicetur: Deosq;, Deas quia que sem- per in fine, hoc est ad postremum coniunctum, poni uult. potest autem poni post primum, aut prius, sed non solum. Quin.] Id est quominus. optabat connubia natæ, & te generum, &c. Sed quidquid tanto armorum, &c.] 17 Purgat Latinum, reijciens omnem culpam in Turnum. Illum omnis, &c.] Purgat etiam populum Latinū, qui poscebat ut Turnus armis cederet, id est discederet. et ita putem legendum ut armis cederet, potius quàm in armis, nisi sit omnis cohors in armis conuersa scilicet ad Æneā, poscebat, sup. ut scilicet cederet, & sineret magnum An- chisiadem in te ò Ænea. sed pulchre inducitur orator dè eo loqui citra adulationem, quia recitaret uerba quæ tūc de eo uulgares habebant. Defessa ætate.] Legitur e- tiam Defecta ætate. et est duplex sensus: aut quòd sit mul tum fractus, non uitio, sed ætate defessa aut defecta: aut quòd non sit fractus, hoc est quòd quamuis defessa ætate, tamen infractus: aut iam tandem fractus, nec ultra ualēs iungebat ambas palmas, id est, coniunctis manibus ora- bat & rogabat, ardentem id est æstuantem, nimio Mar te, id est amore belli, &c. Bellumq; ciebat.] id est, concitabat, & prouocabat. Dignum Exitium.] Ni- miū assentiretur, nisi præmissum fuisset à Virgilio, quòd fuerat Turno semper infensus odijs & crimine. Mo- mordit Nigrantem prostratus humum.] Sic de Mezen- tio, Et humum semel ore momordit. ubi dictum est, quòd uiri fortes in mortem cadentes, ne uocem uiro indignam emitterent, humum mordent: quòd autem Nigrantem di cit, etiam ex Virgilio sumpsit. Nunc improbus, &c.] Ostenditur pertinax odium, qui etiam manes eius odio prosequitur. Acheronte.] Fluuius est infernalis sine lætitia dictus. Tu melior hæres succede bonis Laurenti- bus, id est diuitijs, & imperio Laurentum: aut succede Laurentibus scilicet populis bonis, id est tibi fauentibus: In te, &c.] Sic Maro:
—— In te domus inclinata recumbit.

Et uoces.] scilicet te laudantium. canunt uera præco- nia: id est, ita est ut dicunt. Pueri, innuptæq; puellæ.] Virgilianum est. In te unum conuersi oculi, id de Turno prius dictum est, sed diuersimode. Nam Turnum postulā bant ad certamen, Æneam ad gloriam & imperium. Pater ipse Latinus Iam senior.] Ergo è uicino promitti tur regni successio. Qui gnatam tibi iungat, habet.] 18 Qui: id est, utpote is qui et mittat nepotes: in secula, id est

in perpetuam successionem scilicet Troianos, admixtos generi, id est progeniei: Italo, hoc est sanguini Italico, ex parte materna. Hæc autem omnia tendunt in gloriā domus Iuliæ, quæ ab Ænea originem traxisse gloriabatur. In qua re, sicut in alijs fere omnibus, Virgilium insequitur, illiusq; uerba fere sumit: sed longo interuallo, si quid mihi recti est iudicij. nam multum ab illius caloribus friget. Non est tamen usquequaque contemnendus poeta, si seorsum solusq; inspiciatur. quamuis nihil ad Maronem. Finierat, &c.] Id quoq; tractum est ex Marone, qui cō similem orationem Dranci dat libro secundo. Hilari cum fronte.] Non uacat Cum, quia non instrumentum, sed comitantiam connotat: non enim fronte, sed manibus recipiuntur amici. Frons autem, maxime index est lætitiæ, aut tristiciæ. unde de Marcello, Sed frons læta parū. Item pudoris, ut fidei: unde dictum est, Fronti nulla fides, quis enim non uitijs abundat Tristibus obscœnis? Et ideo dicuntur effrontes, qui pudorem, & uerecundiam nō habent. Et amico pectore.] More Virgiliano, præmittit habitum futuræ orationis. Nec placida solitum sub pace Latinum.] Sic Maro in octauo:

Rex arua Latinus, & urbes
Iam senior longa placidas in pace regebat.

Conciuit.] Id est, cōcitauit. Iuuenilis enim plus laudis amore.] Aposiopisis, id est, reticentia est. Voluit enim Æneas dicere, quòd plus æquo & iusto, laudis amore efferebatur, aut quid simile: quod, quia inhonestum est cum defunctis cōtendere, reticuit, addens Quidquid id est, siue iusto, siue iniusto amore laudis succensus erat: tamen, ô Ausonij, ego nil, id est in nullo recuso: connubia pacta, id est, per pactum pollicita: & non recuso iungere cum æterno fœdere, pacem sanctam, id est inuiolabilem. Rex quidem, id est, qui nunc urbis rex est: socer, id est quia futurus est socer meus, tenebit imperium: et ueneranda sceptra, id est, insignia regni: id est, licet uictor sim, tamen non auferā illi regnū. Non staret uersus, si dicatur. Idem imperium: quia (ut dicit Donatus) Idem in masculino productum, in neutro uerò, correptum est in prima sylla ba. Statuentq; mei mihi, &c.] Hoc in fœdere icto libro duodecimo promiserat Æneas. Et nomen natæ urbis erit.] Quia à Lauinia uocabitur Lauinium. Et adijciam penates sociosq;.] Hoc & Iupiter ad Iunonem dixit futurum libro duodecimo, dicens: Morem, ritusq; sacrorum Adijciam, faciamq; omnes uno ore Latinos, unde nunc Æneas ex Iouis instinctu hæc dicit. quocirca Iupiter prius dixit Adijciam, sicut nunc Æneas, quia uterque adiecit: Iupiter, ut causa mouens primum, & Æneas ut exequens. Vos communes, & in secula leges.] Quia (ut Liuius commemorat) propter originē Romani cum Latinis multam societatem inierunt. Dehinc quamprimum.] Sic scriptum reperi, & ita forte emissum est, sed ut prius docui, ineptè. Nam debuit dicere Cum primum, aut, ut primum: non quam, quod exponitur pro ualde, ut sit ualde pridē aut citò. sunt autem uerba Virgiliana. Præterea pyrarum instructio, & corporum exustio à Virgilio tota sumpta est. Grandilegosq; sues.] Id est, qui glandes legere, & postea frandere solent: sed tamen non uidetur aptum suibus epithetum: non enim legunt, sed deuorant glandes, quas tamen rimātur, id est è rimis eruunt interdum: unde & rimari trāsumptū est, pro eo quod est, inquirere. Latos incendia campos Exundant.] id est spoliant, scilicet pecoribus in eis errare, aut pasci solitis.

Clarum Phœbum.] id est, solem rutilum, & splendentem: 20
quasi nuncium festiuitatis futuræ, quod Maro dili- A
gentius seruauit. Consedere in equis.] scilicet Teucri, in his quos Latinus prius donauerat, aut quos hostib. abripuerāt, aut quos nunc iterū Latinus, κατὰ τὸ σιωπώμενον misisse intelligetur. Ad tecta Laurenti.] id est, Laurentij. Ante omnes.] Supple mouebat gressum. aptiorē tamen locum illi Maro consignasset, uidelicet mediū. Post ordinē.] id est, per ordinē. Nam post aduerbiū est. hic aūt ordo obseruari solet in statib. mixtis: ut primus primi status, ac ordinis, sit omniū primus, & primus secundi ordinis, secundus, & secundus primi ordinis, tertius: et sic deinceps. Ergo quia Drances erat princeps legationis, erat secundus in ordine. Multa duci senior memorās.] Ideo multa quia senior: nam est laudator temporis acti se puero. Dehinc unica proles Ascanius.] Seruata scilicet ratione quam dixit. Animi maturus Alethes.] Virgilius maturus æui dixit, & est honestior locutio quàm si dicatur, maturus æuo. Is enim maturus æuo dicitur, quem æuū maturū effecit: Is uerò maturus æui, qui æuum maturum
fecit & temperauit. Gyas.] Quia uerò Gyæ necem B
prædixit Maro, oportet aut alium esse Gyam, aut hunc illius immemorem. In cæteris tamen prudenter egit, ut eos commemoret, quos Maro in quinto dixit acturos genus Romanum, & illi nomina daturos, ut Sergestum. Domus à quo Sergia, &c. Interea effusi stabant per mœnia ciues.] Docetur instabilitas uulgi, quod fortunam sequitur. Quos læta fronte Latinus.] Potius fronte, quàm animo dixit: quia licet propter Amatæ suspendiū doleret,
tamen premit alto corde dolorem. Dardaniū[illegible]ean.] 21
Per n scribendum est, propter uocalem sequentem. ubi diligenter dixit Alexander, Rectus in a Græci, solet an quarto breuiari: quia à nominatiuo in as non breuiatur, sicut nec en ab es longo. Haud uera illusit imago.] id est, non enim illusit eum uera imago, quia facile erat eum inter cæteros agnoscere, etiam longè adhuc distantem. Tum quàm primum.] Iterum dicendum esset, cum primum data copia. In 7.

Postquam introgressi, & coram data copia fandi,
Et uoces capere. Sic in sexto:
Venisti tandem, tuaq; expectata parenti. C
Vicit iter durum pietas, datur ora tueri
Nate tua, & ueras audire & reddere uoces.

Cætera quoq; uerba Virgiliana sunt, unde in II. Æneidos, Æneas ad Hectorem:

O' lux Dardaniæ, spes ô fidissima Teucrûm.

Et Anchises ad eum in sexto.

Nec me mea cura fefellit.

Factum etenim.] Sed nec paruo stat: id est, non paruo constat Turno facinus perpetratum contra deorum uoluntatem. Bene dicit, Nec paruo, n[illegible] Nec parui, quia duntaxat tanti, quanti, pluris, & minoris cum eorum cō positis, dum sine substantiuis sunt, ponuntur cum uerbis precij in genitiuo. nā cetera omnia in ablatiuo. Vnde Maro in secundo Æneid.

Et magno mercentur Atridæ.

Numina Indignata ultricia.] Diuidenda sunt epitheta: ut sit, Numina ultricia misere, id est miserūt: indignata, id est quia indignata, animis iustas pœnas. Quando.] id est, quandoquidem. Omnis origo Seditionis.] Scilicet Turnus, & Amata. Sunt mihi regna, iacent ereptis oppida muris.] Vnde in septimo de Latini regia.

Multaq;

A *Multaq; præterea sacris in postibus arma*
Captiui pendent currus, curuæq; secures,
Et cristæ capitum & portarum ingentia claustra,
Spiculaq;, clypeiq;, ereptaq; rostra carinis.

Vnde uidetur interpretari locum in II. *alioqui obscu-rum, de auro Latini, ut intelligatur regis, non populi.*

22 Quē cōtra bonus Æneas. Æn. Rex maxime nullā
In te horum causam armorum, tantiq; tumultus
Crediderim, placidæ assueto sub tempore pacis.
Et si qua est, pone hanc curā pater optime, quæso.
Nunc adsum, & patrē & socerū te lætus in omneis
Accipio casus, magni mihi surgit imago
Anchisæ, & rursum ardebo genitoris amore.
Poe. Talibus orabant inter se, & tecta subibant
Regia, cum studio effusæ matresq;, nurusq;.
Longæuiq; patres stabant, iuuenumq; cohortes,
Pulchra reuisentes Troianæ corpora gentis:
Ante omnes magnū Aeneam, cupidoq; notabant
Altū animo genus, & præstantem frontis honorē,
Quæsitamq; alacres, pacemq; optata quietis
Munera laudabant. ceu quando longus & ingens
Agricolas tenuit resolutis nubibus imber
Suspensos, curuumq; diu requieuit aratrum,
Tunc si clarus equos spatioso limine Titan
Laxet, & aurato cœlum splendore serenet,
Læticia exundant, & sese hortantur agrestes:
Non secus Ausonij tam læto in tempore rerum
Composuere animos. & iam rex alta Latinus
Atria, regalesq; aditus intrarat, & unà
Optimus Aeneas, sequitur quem pulcher Iulus,
Dehinc Itali, mixtiq; Phryges: tum splendida lato
Applausu, & magno completur regia cœtu.
Hæc inter matrum innumera, nurumq; caterua

22 *Quem contra.*] *id est, è diuerso, sup. affatur, aut contra quem (quod durum esset) fatur.* In te *horum causam armorū.*] *Absumptio literarum, et r literæ repetitio, durum uersum, sed in re tali, utpote terribili, congruum faciunt.* Ordo est. In te *assueto sub tempore placidæ pacis.* Socerum te *lætus in omneis* Accipio *casus.*] Sic Iulus *ad* Euryalum *libro nono:*
Iam pectore toto
B Accipio, & *comitem casus cōplector in omneis.*
Magni mihi surgit imago Anchisæ.] Sic *in secundo:* Subijt *cari genitoris imago.*
Ardebo *genitoris amore.*] Id *secundū grammaticen: poeticè autem dixit* Maro, Corydon *ardebat* Alexin.
Matresq;.] Id *est matronæ.* Nurusq;.] *id est nubiles, aut sponsæ.* Pulchra *reuisentes.*] *id est, iterū atq; iterū uidentes: quia pulchra & peregrina.* Sed *castius* Virgil. *lib. quarto dicens:*
Multa uiri uirtus animo, multusq; recursat Gentis *honos.*
Non *à corpore, sed ab animis laudat.* Sed *ibi, de regina casta, hic etiam de plebe fit mentio.* Ceu *quando longus et ingēs.*] Quia *alterum sine altero esse posset.* Est *autem cōparatio satis apta. nam non minus p bella, quàm per imbres abducuntur coloni: unde in Georg.* Squalent *abductis arua colonis.* Clarus Titā.] Id *est* Sol. Lasset.] *id est fatiget, celeriter currendo.* Splendore *aurato.*] Id *est auricomis radijs.* Et *iam rex alta* Latinus Atria.] Malus *esset uersus: nisi ponatur cōiunctio, & quam ablatā inuenimus.* Et *una* Optimus Æneas.] Vna, *id est pariter, cōiunctis scilicet manibus, ita ut neuter alterum præcederet. dehinc quia* Latinū *comitabātur.* Mixtiq; Phryges.] *bene mixti, ne posteriores cēseātur.* Tū *splēdidā lato* Applausu, *etc.*] Vt *plurimū singulis singula dat epitheta: quæ carmē cōcinnū quidē reddunt: sed nimius fucus (ut ait* Quintil.) *uitādus est: q in hoc poemate uidetur satis superq; affectatus.* Regia.] Est *domus regis,* Græce *αὐλὴ dicitur: quā aūt uulgus aulā uocat, potius atriū dixeris.*

23 In medium comitata uenit Lauinia uirgo,
Sidereos deiecta oculos: quam Troius heros,
Virtute & forma ingentem, mirabile dictu,
Vt uidit, primo aspectu stupefactus inhæsit,
Et secum Turni casus miseratus acerbos,
Qui haud parua spe ductus, ouans in prælia tātos
Ciuisset motus, durisq; arsisset in armis.
Tum uerò æterno iunguntur fœdera nexu
Connubij, & multa cantant cū laude Hymenæos,
Dehinc plausus, fremitusq; altū super aëra mittūt,
Et lætam uocem per regia tecta uolutant.
At fidum interea Aeneas affatus Achaten,
Vadat & Andromachæ q̄ndā data munera uestes
Intextas auro ferat, & quod sæpe solebat,
Dum res Troianæ stabant, circundare collo,
Auratum gemmis circumspectumq; monile:
Præterea magnum cratera in pignus amoris,
Quem Priamus patri Anchisæ donauerat olim.
Nec mora, iussa sequens pulcherrima portat Acha
Munera, tunc socer ingentem cratera Latinus (tes
Donarum capit, ac coniux Lauinia uestes,
Atq; monile decens: placido dehinc pectore sese
Demulcent, uarijsq; trahunt sermonibus horas.
Et iam tarda epulas fugientis tempora lucis

23 *Hæc inter.*] Anastrophe: *id est inter hæc, scilicet dum hæc fierent.*
C Deiecta *oculos.*] Id *est habens oculos deiectos: unde lib. secundo:*
Subuehitur *magna matrum regina caterua*
Dona *ferens, iuxtaq; comes.* Lauinia *uirgo.*] Causa *mali tanti: atq; oculos* Deiecta *decoros. ideo igitur deiecta, quia causa mali tanti: & nūc, quia sponsa futura.* Primo *aspectu stupefactus inhæsit.*] Mira *laus decoris* Lauiniæ *: unde de* Æneadictū *est in primo:*
Obstupuit *primo aspectu* Sidonia Dido,
Casu *deinde uiri tanti.*
Qui *haud parua spe ductus.*] Quia *operæpretiū cēsuit, pro tali uirginè omnia dura pati.* Ciuisset.] *concitasset, à cieo: unde est,* Bella *cient, id est concitāt.* Connubij, *et multa canunt.*] Malus *uersus, unde legendū,* Cōnubij *et multa cantāt cum laude. aut,* Multaq; *canunt cum laude* Hymenæos: *id est, dicūt epithalamia, id est carmina nuptialia, quæ læta et iocūda, cum bonorū multorū cōprecatione fieri solent: unde* Iuuenalis *dictū est,* Feliciter, *etc.* Quis *autem sit* Hymenæus*: dictū est alibi.* Et *lætam uocē.*] Quia *omnis tristicia ab nuptiarū auspicijs proscribebatur.* At *fidem interea.*] Sic *in primo:* Mittitur *ad naueis: sed ibi, epi-*

bi epithetō negotio aptū delegit poeta dicens:
Rapidum ad naueis præmittit Achatem. Sed nō incongrue hic, fidū dicit: quia ad talia dona afferenda, nō nisi fidus mitteretur. Munera.] Munera autem Andromachen Æneæ dedisse, docuit poeta in tertio dicens:
Nec minus Andromache digressu mœsta supremo
Fert picturatas auri subtegmine uestes, &c. Magnū cratera.] Declinatur enim hic crater: et est poculū. Donatū capit.] Ideo capit, quia donatum. Accipimus enim, et capimus ab alijs: sumimus per nos. Totus autē apparatus conuiuij sumptus est ex primo Æneid. ubi describitur conuiuium Didonis sic:

Poscebant, mox regali conuiuia luxu
Effundunt, latosq; alta intra tecta paratus.

At domus interea regali splendida luxu
Instruitur, medijsq; parāt conuiuia tectis,
Arte laboratæ uestes, ostroq; superbo
Ingens argentum mensis, cælataq; in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum.
Et paulo post:
Dant manibus famuli lymphas, Cereremq; canistris
Expediunt, &c.
Vnde quæ hic exponenda sunt, illinc erui possint, ut strato ostro, id est tapetibus purpureis. Nam quæ sternūtur, intexta uelamina tapetes, aut tapeta uocātur: quæ uerò suspenduntur in aulis, aulæa dicuntur. A

24 Conuenere.] discubuere: Græce id dictum esset. Nam Latine dicas, discubitū, aut discubituri, aut ad discumbendū: unde melius construas. cōuenere iussi discumbere. Strato discumbere in ostro.] Id est purpura. sic in primo:
Conueniunt stratoq; super discumbitur ostro.
Sed eiusmodi luxus nōn uidetur tam congruus Italicæ parsimoniæ, ac Tyrijs opibus. unde de Carthagine, *Diues opum, studijsq; asperrima belli.*

24 Conuenere, omnes strato discumbere in ostro
Delicijs iussi, & dapibus se inferre futuris.
Dat manibus crystallus aquas, mensisq; reponunt
Flauentem Cererem. tum læta fronte ministri
Innumeri magno distinguunt ordine curas.
Pars dapib. reficit mensas, pars pocula miscet,
Craterasq; replet: nunc hac nunc uoluitur illac
Turba frequēs, uarios miscentq; per atria motus.
At puerum pater immotis spectabat Iulum
Luminibus, uultum admirans, moresq; Latinus,
Et grauiter puerili ex ore cadentia uerba,
Maturumq; animū ante annos: & multa rogabat,
Permixtas referens uoces, dehinc oscula figens
Dulcia complexum manibus, iunctumq; fouebat.
Et nimium exultans, felicem & munere diuûm
Donatum Aeneam pro tali prole ferebat.
Postquā epulis compressa fames, traducere longā

Pers. per irrisionē, Scilicet ingeniū, et rerum prudentia uelox, Ante pilos uenit, dicenda, tacendaq; calles. Plus præterea mirandū erat, Verba grauiter cadentia, id est quòd grauiter cadebāt, quàm si grauia dixisset. Nam facile potest imprudenti dari grauis sermo, dummodo ex alterius ore loquatur: at difficile est, eū grauiter loqui. Quod autē dicit Cadentia uerba, laudē auget. Nā pauca uerba, etiam grauiter proferre possunt pueri: B

Et ideo licet imitetur poetā, longo tamē id facit interuallo, multumq; ab illo friget: sed non omnia possumus omnes. facilius esset uitia notare, quàm sine uitijs scribere. Et se inferre Delicijs, et dapib. futuris.] scilicet deinceps illis. nā et præsentes erant: alioqui enim se nō inferrent. Crystallus.] uas crystallinū. Cererē.] id est panē. At puerū pater, etc.] Id et Dido in Cupidine, sibi forma Ascanij fecit. Magis autē cōgruè dicitur Latinus mores miratus, et prudētiā quā uultū: sed uultus etiā animi index est, unde et uultū decentē in puero decēter mirari potuit. Et grauiter pueri ex ore cadētia uerba.] Id enim mirandū: nam uerborū grauitas puerili ætati non congruit. Vnde

sed difficillimum est dum ea cadunt, id est præcipitāter, aut in morem torrentis fluunt, grauiter efferri. Maturum animū.] Quæras, quomodo maturum agnouit animum? nempe ex oratione. Nam ex abundantia cordis os loquitur. Donatum Æneam pro tali prole ferebat.] Quia parentum felicitas consistit in bonis liberis, unde Helenus ad Anchisen:
Vade, ait, ô felix nati pietate. —— C
Et Æneas ad Didonem:
——*O' qui te talem genuere parentes.* Postquam epulis compressa fames.] Virg. dicit Exempta fames. Labentē fallere noctē.] id est trāsigere interceptibiliter.

25 Nunc duros Troiæ casus.] Locus sumptus ex fine 1. Æn. ubi dicitur:
Necnon & uario noctē sermone trahebat
Infelix Dido, longumq; bibebat amorem.
Multa super Priamo rogitās super Hectore multa, Nunc quib. Auroræ uenisset fili[9] armis, &c.
Sed huiusmodi traductio temporis, uidetur importuna huic loco, ubi sponsus nouæ nuptæ, iungendus erat. Sumpta etiā

25 Incipiunt fando, & labentem fallere noctem,
Nunc duros Troiæ casus, gentesq; Pelasgas,
Nunc fera Laurentis memorantes prælia pugnæ,
Quo primum diffusæ acies, quo tela uicissim
Pulsa loco, qui primus ouans inuaserit agmen,
Fulmineumq; ardens in equo madefecerit ensem:
Præcipuè Tros Aeneas, seniorq; Latinus
Magnorum heroum, Latijq; antiqua potentis
Gesta recensebant: fugientemq; horrida gnati
Arma sui Saturnum, Italis latuisse sub oris,
Hinc Latium dixisse, genusq; in montibus altis
Composuisse uagum, legesq; & iura dedisse:
Et Bacchi, & frugum cultus, dehinc tecta secutū,
Esse patrem ua Iouem, utq; Electra Atlantide cretus
Iasio Ideasq; cæso Phrygiæ isset ad urbeis
Dardanus, ex Corytho multa cū gente profectus:

est pars sermonis, quē dat Latino ex sermone Euādri lib. octauo habito. Legesq; et iura dedisse.] Maro q[illegible] dicit, ipsam ante aduentū, præcipue Saturni, gentē haud uinclis, nec legibus æquam. idem tamē attestatur Saturnū eis leges dedisse, dicens:
Primus ab æthereo uenit Saturnus Olympo
Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis.
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit,

A Compoſuit,legesq; dedit,Latiumq; uocari
Maluit,his quoniam latuiſſet tutus in aruis,&c.

Et Bacchi,& frugum cultus,] Vnde à Virgilio,uitiſator dicitur. *Dehinc tecta ſecutum Eſſe paterna Iouem.*] Quia in Italiam uenit,ubi ex Electra, Atlantis filia,Dardanum genuit,qui occiſo Iaſio fratre, tandem ad Phrygiam peruenit. *Ex Corytho.*] Scilicet urbe Italiæ,unde in tertio.

——Corythum,terraſq; require
Auſonias,Dictæa negat tibi Iuppiter arua.

26 *Vtq; inſigne aquilã.*] Aquila dicitur in tutela Iouis, & ei fulmina miniſtraſſe:eo quod directo obtutu,ſolis radios inſpicit, nec fulmine uincitur. Hãc autem Romani pro inſigni habebant, quia p auſpicium aquilarũ, indi tum eſt à Romulo urbi nomen.unde Luc. Signa pareis aquilas.adludit ergo ad Romanorũ ſigna, uolẽs ea etiam Troianis,
B unde oriundi ſunt,fuiſſe, & Dardano ab Ioue dono data. *Dant lucem flammæ.*] Sic in primo: Et noctem flammis funalia uincunt.

Et cythara.] Sic in primo: ——Cythara crinitus Iopp.as Perſonat aurata,&c.

26Vtq; inſignẽ aquilã dono,& Ioue patre ſuperbus
Hectoreæ gentis ſignum,illuſtresq; tuliſſet:
Primus auum titulos,Troianæ ſtirpis origo.
Talibus atq; alijs inter ſe longa trahebant
Tempora.tum fremitus,letæq; per atria uoces
Alta uolãt, ſtrepitu ingenti tectũ omne repletur.
Dant lucem flammæ,& lato ſplendore coruſcant,
Cõſurgũt Phryges,& cythara reſonãte ſequuntur
Auſonij,et plauſum ingeminãt,ſeq; agmine toto
Permiſcent,uariantq; pedes,raptimq; feruntur.
Et iam feſta nouem largo connubia luxu
Attigerant celebrata dies:tum maximus heros
Aeneas urbem curuo ſignabat aratro,
Fundabantq; domos,& amictas aggere foſſas.
Ecce aũt fatum haud paruũ, diffundere flammam
Ingentem,& fulgore leuem,& ſe nubibus altis
Miſcentem ſummo Lauinia uertice uiſa eſt.
Obſtupuit pater Aeneas,duplicesq; tetendit
Ad cœlũ cum uoce manus. Æn. Si Iuppiter unquã
Gens monitis Troiana tuis,terraq;,mariq;
Paruit,imperijsq; libens:ſi numina ueſtras,
Si metui,coluiq; aras:per ſi quid agendum eſt,
Quod reſtat,placidam felici afferte quietem.
Augurio & firmate, malisq; imponite finem

licitate gauderent.ubi uerò porta fieret,portabatur aratrum, unde à portando, portam dictã uolunt: Varro tamen,ab importandis rebus. *Fundabantq; domos.*] Scilicet Troes,quia ſeruile eſt officium ſed primum ſulcum deducere põtificale. unde illud famulis, hoc Æneæ contribuit. Sanè Fundabant domos dicit, pro fundamẽta domuum iaciebant. Nã fundare eſt, confirmare res prius iactas:fundamenta iácere, eſt ea inchoare: èo quod nobiles qui claris ædificijs fundamenta prima iaciunt, non deſcendunt in ſcrobem,ſed primum (ut aiunt) lapidem deijciunt, poteſt tamen fieri, ut in eo loco fuerint domus,

Variantq; pedes.] ſcilicet ſaltando,ad modulos pſallentium. unde ductitãtium choreas geſtum exprimit. *Et iam feſta nouem largo connubia luxu Attigerant celebrata dies.*] Nouem dierum tempus priſcis. cærimonijs ſæpe adhibitum legimus quod & noſtræ religionis profeſſores obſeruant in purgationibus & rebus diuinis. Volunt quidam, eo quod ſit ternarius ter repetitus, ex omni angulo trinitatem conſtituens:ſed nihil ad hunc locum. *Æneas urbem curuo ſignabat aratro.*] Nam ab urbo,parte aratri, dictam ur-
C bem uult Seruius. ducebantur autem primò mœnia aratro à boue(ut dicunt) & equo tracto,ut pacis & belli fe quas Æneas fundauerit, & muro cinxerint, & ita propriè ponitur. *Ecce autem fatum haud paruum.*] Alij Fatu legunt: ut ſit,haud paruum,id eſt res haud parua fatu,id eſt ad fandũ, aut dum fatur. aut,ecce aũt prodigiũ, ſup. aut monſtrum,aut portentũ,quod etiã Aſcanio et Lauiniæ contigiſſe Maro memorauit. omnia igitur inuenta ſunt Maroniana, & fere uerba,ſed non tam aptè poſita, ut ab illo. *Duplicesq; tetẽdit Ad cœlũ cum uoce manus.*] uerba ſunt Virgiliana, Æneidos ſecundo:

At pater Anchiſes oculos ad ſidera lætus
Extulit, & cœlo palmas cum uoce tetendit.

27 *Talia iactantẽ,&c.*] Nulla uidetur in uerbis iactantia, ſed precatio, cum decenti fiducia. Aliter autem in primo dixit Maro:
Talia iactanti ſtridens Aquilone procella. quia ibi nequicquam mortem precabatur. *Aurea mater.*] Dicitur à Virgilio quoq; aurea Venus. *Se Venere confeſſa.*] Vnde libro ſecundo:
Alma parens cõfeſſa deã, qualisq; uideri
Cœlicolis et quanta ſolet.
Nec flammam,&c.] Inanis præceptio: quia i-

27Poe. Talia iactantem circunſtitit aurea mater
Se Venerem confeſſa,almo & ſic edidit ore.
Ven. Gnate animo pone hãc curã,& meliora capeſ(ſe
Signa deum gaudensq; bonis ſuccede futuris:
Nunc tibi parta quies,nũc meta extrema malorũ,
Nunc tandem optatam componũt ſecula pacem.
Nec flammam ad cœlos perlatam è uertice caræ
Coniugis horreſce,ac cõſtantem dirige mentem.
Nanq; erit illa tuum celebri quæ ſanguine nomen
Troianosq; auctura duces ad ſidera mittat:
Hæc tibi magnanimos ſublimi prole nepotes
Conferet,egregijs totum qui laudibus orbem
Complebunt,totumq; ſua uirtute potentes
Sub iuga uictoresq; trahent: quos gloria ſummo
Oceanum tranſgreſſa ingens æquabit Olympo:
Quos tandem innumera ardẽs poſt illuſtria rerũ
Geſta deos factura,uehet ſuper æthera uirtus.
Hanc flammam uentura tuæ præconia gentis
Deſignant,hoc omnipotens è culmine ſignum

pſe Æneas nouit ei9 rei ſignificationẽ felicem eſſe, ut ex ſecundo Æneidos,et alijs quibuſdam poetæ locis conſtat. *Oceanum tranſgreſſa.*] Propter deuictos Britãnos, quos Anglos uocam9: aut propter id quod dictum eſt in primo de Iulio Cæſare:
Imperiũ Oceano famam qui terminet aſtris.
Hanc flammã uentura tuæ præconia gentis Deſignant.] Videtur hypallage,ut ſit pro eo quod eſt, Hæc flãma deſignat præconia tuæ gentis.
Dicit autem: Deos

factura, uehet super æthera uirtus.

Propter Romulum et Iulium Cæsarem, quos in deos translatos fingunt. *At tantarum in munera laudum.*] Sic uerior est lectio: ut sit, In munera, id est ad munera, hoc est pro munere tantarum laudum. id est, in

Sidereo dedit: at tantarum in munera laudum
Quam statuit, dicas à nomine coniugis urbem.
Præterea sacros Troia ex ardente penates
Ereptos compone noua intra mœnia, & altos
Infer ad æternum mansuros tempus honores:

recompensationem tantæ laudis, quæ tibi per Lauiniā portenditur, donabis eam hoc honore: ut, Vrbem quam statuis, ab eius nomine Lauiniū appelles. *Præterea sacro, &c.*] Coluerunt Romani *Phrygios deos. unde hæc ficta.*

28 *Hi (tibi mira feram) tanto, &c.*] Parenthesis *est, Tibi mira ferā, id est miranda dicam.* Nam or*do est: Hi, scilicet dij penates, trahentur tanto amore urbis, ut ipsi uecti, ad alias sedes repetāt sua sponte, id est per se prima loca* Latini, *scilicet urbis reuersi: iterumq;, iterumq;, id est semel ac iterum, aut iterū atq; iterū: quod et in historijs legitur.* *O' felix quē tanta.*] *scilicet ornamēta et dona manēt, id est expectant, & cui tanta futura sunt.* *Tandem Elysias.*] *Non cōgruit illi quod dictum est in primo:*

——Sublimemq; feres ad sidera cœli

28 Hi (tibi mira feram) tanto urbis amore trahētur,
Vt uecti ad sedes alias, loca prima Latini
Sponte sua repetent, iterumq; iterumq; reuersi.
O' felix quem tanta manent. dehinc pace tenebis
Sub placida gentem Iliacam: post fessus & æuo
Cofectus, tandem Elysias socer ibit ad umbras,
Succedes sceptro, atq; Italis dominabere, leges
Communes Teucrisq; ferens: tum lætus ad altum
Te mittes cœlum: sic stat sententia diuum.
Poe. Dixit, & inde leues fugiens se uexit ad auras.
Aeneas tanto stupefactam nomine mentem
Percussus, diuæ peragit mandata parentis.
Et iam compositos felici in pace regebat
Dardanidas, & iam decedens sceptra Latinus,
Liquerat, & pius Aeneas successerat, omnem
Ausoniam, lataq; potens ditione canebat.
Iam paribus Phryges, atq; Itali se moribus ultro,
Et socia ingenti firmabant pectora amore,
Concordiq; æquas miscebant fœdere leges.

Magnanimū Æneā,——
Tertia cum Latio regnātem uiderit æstas,
Ternaq; transilient Rutulis hyberna subactis.

Nam si post subactionem Rutulorum, non nisi tres annos uicturus dicitur Æneas, incongruè dicitur de Latino, quod tandem Elysias socer ibit ad umbras: & ad Æneam, Succedes sceptro, atque B *Italis dominabere.* *Sic stat sentētia diuūm.*] Hoc *enim à Ioue audiuit in primo dicente:* *Sublimemq; feres, &c.*

Tanto stupefactā nomine mentē Perculsus.] *id est, habēs mentem stupefactā percussam, aut percussam tanto nomine, id est nominis, hoc est famæ promissione.*

29 *Tum medio.*] Aggre*ditur ultimam partem operis, quæ est de translatione Æneæ in cœlum: de qua ueritatem secutus, rectè dubitat* Horat. *dicēs quarto* Carm. *ad* Torq. *Quo pius Æneas? quo Tullus diues, & Ancus?* *Puluis & umbra sumus.*

De morte enim *Æneæ recitat Seruius, quod (secundum Catonē) simul ac in Italiam uenit, Lauiniam, Turno desponsatā duxit: unde moto bello, in primo prælio perijt Latinus, in secundo pariter Turnus & Æneas. secundum alios autem, uictor Æneas, cum sacrificaret super* Numicum, *in ipsum incidit: & cum non appareret, dicebāt, deum indigetem factum: unde* Tibullus *ad eum:*

Illic sanctus eris, cum te ueneranda Numici,
Vnda deum cœlo miserit indigetem.

Est autem datiuus localis, Medio se immisit Olympo. pro eo quod est, In medium Olympum. Non incongruè *autem datur illi in cœlo locus medius, quia sidus Veneris est proximū sub Sole, qui medius planetarū est. unde di-*

29 Tum medio Venus exultans se immisit Olympo
Ante Iouem, & complexa pedes, sic ore locuta est.
Ve. Omnipotēs genitor qui sol9 ab æthere summo
Cuncta moues, qui res hominū, curasq; recenses
Dū Teucros traheret fortuna inimica, recordor,
Spondebas finem ærumnis, rebusq; salutem:
Nec tua me promissa pater sententia fallit,
Nanq; omnes gaudere sacra treis pace per annos
Viderunt Italæ nullo discrimine partes:
Verum ad siderei missurum culmina cœli
Pollicitus magnum Aeneam, meritumq; ferebas
Illaturum astris. quid nunc sub pectore uersas?
Iamq; optat matura polo Aeneia uirtus. (to
Poe. Olli hominū sator atq; deū dedit oscula, ab al-
Pectore uerba ferēs. Iup. Quantū Cytherea potētē
Aeneam, Aeneadasq; omnes infessus amaui:
Et terra, & pelago, & per tanta pericula uectos
Nosti. & sæpe equidem indolui cōmotus amores
Gnata tuos, tandemq; malis Iunone secunda
Imposui finem: nunc stat sententia menti,

ctum uolunt illud:
In medio resides complectitur omnia Phœbus.

Quod autem complexa pedes: aut supplicē indicat, aut quod sidus eius inferius est quàm sidus Iouis. *Ore locuta.*] Pleo*nasmos est, sicut in Virgilio sæpe: nisi dicam9 deos* C *et deas etiam nutu loqui, id est, uoluntatem indicare.* *Tres pace per annos.*] *Si igitur non nisi tres annos, quæres quomodo prius tandem dixerit, quod multi temporis est?* *Viderunt Italæ nullo discrimine partes.*] *id est, sine discretione, toti Latio dominatus est, non tamen toti Italiæ.* *Pollicitus.*] *In primo libro, ut diximus.* *Olli.*] *Sic in primo:*

Olli subridens hominum sator, atq; deorum,
Oscula libauit natæ, dehinc talia fatur, &c.

Infessus.] *id est, non fessus, & indefatigatus.* *Nosti & sæpe quidem.*] *Sic Venus in primo ad Cupidinem:*

Nota tibi, & nostro doluisti sæpe dolore.

Iunone secunda.] *id est prospera & fauente, quia dictum est de ea in primo:*

Consilia

Conſilia in melius referet, mecumq; fouebit
Romanos rerum dominos, gentemq; togatam.
Imitatur autem illud Æneid. quarto:
Dijs equidem auſpicibus reor, & Iunone ſecunda.

Nunc Stat ſententia menti.] *id eſt placet: unde in primo,* ——*Neque me ſententia uertit. Stat autem, id eſt placet, & decretum eſt: ut, Stat caſus renouare omnes.* ——

Qua ductorem alto phrygum ſuccedere cœlo Inſtitui.] *Hæc uera eſt lectio, non autem Alta phrygum. Numeroq; inferre deorum Conſtat.*] *id eſt conſtans & firma eſt ſententia. Si quid in ipſo Mortale eſt, adime.*] *ſcilicet per apotheoſin purgando ipſum. Quin ſi.*] *Ordo eſt: Quin, id eſt quinetiam, aut quinimmo: ſi alios ſua, id eſt propria uirtus, habet qui* B *accingāt ſeſe perenni laude, & ſup. qui exornent geſtis præſtantibus, id eſt propter præſtantiam geſtorum, orbem ſcilicet caducorum, qui eſt ſub lunari globo, ego mittam rurſum illos ſuper æthera. quod propter Iuliū præcipuè dicit, cui⁹ uiſum putabatur ſidus: unde eſt,*
Ecce Dionei proceßit Cæſaris aſtrum.

Nec regia Iuno Abnuit.] *Quia iam placata. Vicina Numicius undis Flumineis.*] *Nam fluminibus augetur. Hinc c*[illegible]*itur ſaltem, ſecundū mentem Maphæi, in nominatiuo dici Numicius: ſecundū quem in illo Tibulli, Sacra*

Qua ductorem alto Phrygium ſuccedere cœlo
Inſtitui, & firma eſt: numeroq; inferre deorum
Conſtat, & id concedo libens: tu ſi quid in ipſo
Mortale eſt, adime, atq; aſtris ingentibus adde.
Quin ſi alios ſua habet uirtus, qui laude perenni
Accingant ſeſe, geſtis præſtantibus orbem
Exhorrent, illos rurſum ſuper æthera mittam.
Aſſenſere omnes ſuperi, nec regia Iuno
Abnuit, at magnum Aeneam ſuadebat ad altum
Efferri cœlum, & uoces addebat amicas.
Poe. Tum Venus aerias deſcendit lapſa per auras,
Laurentumq; petit, uicina Numicius undis
Flumineis ubi currit in æquora arundine lectus.
Tunc corpus nati abluere, & deferre ſub undas
Quidquid erat morta le iubet, dehinc læta recentē
Felicemq; animam ſecum ſuper aera duxit,
Immiſitq; Aeneam aſtris, quem Iulia proles
Indigetem appellat, templiſq; imponit honores.

unda Numici, cōtractiò erit duarum uocalium in unam. ſunt tamen qui et Numicius dici contendant. Tunc corpus nati abluere.] *ſcilicet iubet, unde eſt illud Tibulli iā ſæpe citatum.*
Illic ſanctus eris, cum te ueneranda Numici,
Vnda deum cœli miſerit indigetem.

Qui autem ſint Dij indigetes, inuenies per tabulam. Quia uerò hiſtoria habet, ipſum ſubmerſum in Numico, ſeu Numicio (unde Dido in quarto,
Sed cadat ante diem, media'que inhumatus arena,) ideo fingitur illic purgatus. Templis'que.] *Subaudi, cui aut cuius, ut ſit: Cui imponit templis: aut, Cuius templis imponit. Hæc autē omnia dicta ſunt ſecundū fabulamenta gentilium. Nam Maphæus ipſe non ex ſua fide compoſuit, ſed ut ſuppleret quod operi Virgiliano deeſſe fruſtra (ut diximus) putabat. Et hæc in hunc decimū tertium, quem licet non ſit Virgilij, impreßimus.*

IVLII POMPONIJ Sabini Grammatici eruditiſsimi, in Culicem Commentarius.

L*Vſimus Octaui.*] *Ad Octauium Auguſtum ſcribit gra*C *titudinem cuiuſdam paſtoris, qui cum per æſtum ſub arbore quieſceret, et prope eſſet ſerpens læſurus dormientē, culex paſtorem excitauit ſomno: qui expergefactus, ſerpētem interemit: & culici, quē ignarus manu attriuerat, ſepulchrum fecit, cum diſticho q*[illegible]*d in fine opuſculi legitur. Thalia.*] *una ex nouem Muſis. Muſæ, ut inquit Alcmæon, filiæ fuere Cœli et Terræ: ut alij, Iouis & Memoriæ. quidam tres, quidam nouem aſſerunt. Gracili Thalia.*] *humili ſtylo. Tenuem.*] *quia ſe ludere dicit. Securos fructus.*] *Optat ſine moleſtia & periculo frui amœnitate agrorum ſuorum, quos Milienus Thoro primipilaris occupauerat. Latonæ et Iouis aurea proles.*] *Inuocat Phœbū, Latonæ & Iouis filiū, quia numen eſt poetarum: ſiue in Lycia ſit, ſiue in cœlo Sol, ſiue in Parnaſo. hæc ideo cumulauit, ut Apollinem laudaret. Siue educat illum.*] *Puto intelligi, colat. quod enim colimus, fama, obſeruatione & ueneratione nutrimus. Chimæra mōs Lyciæ, qui flāmas uomit. ab eo labitur Xanthus, qui deſcēdit in Phrygiā. in Lycia ipſa paruum facit lacum, cuius aquā bibere Latonam æſtu fatigatam cum prohibuiſſet Neocles paſtor, & ſocij, demutati fuere in ranas. Prope Xanthū eſt Latonæ templum, ob quod alma dici poteſt Latona. Sed placet ut de Lycia intelligas, & dicas, Regio perfuſa liquore Xanthi. Eſt etiam Xanthus urbs Lyciæ, à fluuio dicta. & Chimæra, ibidem conuallis quædam. Placet ut de cultu Apollinis intelligas, unde Lyciæ ſortes. Seu decus aſtrigerum.*] *ſcilicet ſeu eſt Sol in cœlo, & uult illic*

Chimaera.

Xanthus urbs. Mela cap. 15.

P. VIRGILII MARONIS OPVSCVLA, AD OCTAuium. *Culex.*

VSIMVS Octaui gracili modulante Thalia:
Atque ut araneoli tenuem formauimus orſum:
Luſimus, hęc propter Culicis ſint carmina dicta:
Omnis ut hiſtoriæ per ludum conſonet ordo,
Noticiæ ducum uoces, licet inuidus adſit.
Quiſquis erit culpare iocos, Muſamq; paratus:
Pondere uel Culicis leuior, famaq; feretur.
Poſterius grauiore ſono tibi Muſa loquetur
Noſtra: dabunt cum ſecuros mihi tēpora fructus.
Vt tibi digna tuo poliantur carmina ſenſu.
Latonæ, magniq; decus Iouis, aurea proles
Phœbus erit noſtri princeps, & carminis auctor,
Et recinente lyra fautor: ſiue educat illum
Alma Chimæreo Xanthi perfuſa liquore:
Seu nemus aſteriæ: ſeu qua Parnaſsia rupes:
Hinc atq; hinc patula præpandit cornua fronte:
Caſtaliæq; ſonans liquido pede labitur unda.

coli: seu in rupe Parnasi. Parnasus mons est Phocidis, in quo rupes est uel maiestate numinis, uel situ ipso horrorem uisentibus faciens, undiq; ferè præceps in formã theatri recessit, quo sonitus uocesq; multiplices audiuntur. Hic est Apollinis Delphici templum, hic fons Castalius Musis dedicatus, hic habitauere Pieres natio Thracia: unde Pierius mons, & Pierides Musæ. quamuis Ouidius dicat à filiabus Pieri, quæ cum Musis certauerunt, & uictæ fuere. Patula fronte.] id est aspectu, propter formã theatri. patulã dicit, id est theatrali. Theatrum in medio patulum, id est concauum est. Liquidò.] puriter. liquidum, purum est: ut liquidus aer, ea parte qua prælabitur unda Castalij fontis. Castalius fons, Caballinus, & Libetris dicitur: unde Musæ Libetrides.

ASCEN. Lusimus Octaui.] Sicut in præfatione Siluarum suarum attestatur Papinius, & Homerus, & Maro fecerũt quædam quasi ingenij sui præludia: inter quæ Culicem expresse cõmemorat, opus profectò lepidum, & in re tenui non tenuem gloriam meritum. Inter animantia enim uix quidquam minus culice, attamen de eo rem arduam, ex medullis philosophiæ haustam confecit insequẽs præcipuè Paradoxum Pythagoricũ, asserens uidelicet etiam culicis manes ac umbras post mortem extare. Docebat enim Pythagoras (ut in litera Pythagoræ latius declaraturi sumus) unum eundem'que esse in hominibus, & in brutis animum: usque adeò ut de unius corpore, uicissim in alterius corpus migret. unde oritur Culicis deploratio, cuius ad inferos cogentur manes descendere: imò iam coacti erant, recipi tamen nondum potuerunt, cum uiderentur adhuc corpori obnoxij, quia nondum obtinuerant legitimam sepulturam. Quam rem tangit Virgilius Æneid. VI. ex Ægyptiorum dogmate, dicens:

Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta,
Transportare prius, quàm sedibus ossa quierunt,
Centum errant annos, uolitantq; hæc littora circum,
Tum demum admissi stagna exoptata reuisunt.

Inducitur ergo in hoc Opere spiritus Culicis, à pastore interfecti: ab inferis, eo quod insepultus esset rediens, munusq; sepulturæ ab eo implorans, eiusq; occasione multa, quæ iam apud inferos procul uiderat, recitans. Reliqua argumẽti, satis à Calderino explicantur. Ordo igitur est: O Octaui, scilicet Auguste, quem uulgus Octauianũ appellat: nos lusimus, id est tenuiter descripsimus opus nõ magni ponderis: & hoc Thalia, id est Musa nostra: modulante, id est modulatè dictante. Atq; formauimus orsum, id est contextum: tenuem, id est modicum: ut araneoli, id est, parui aranei. (Nam uermis, araneus dicitur, tela uerò propriè, aranea: sed confunduntur. Orditur autem tam textor, quàm scriptor: unde,

Ordimur telas, ordimur uerba loquendo.) A

Lusimus, inquit: & hoc propter, id est propterea: hæc carmina sunt dicta Culicis, id est de Culice compositaut omnis ordo, id est, contextus historiæ consonet per ludum (quo uerbo dicendis fidem adhibiturum negat.) Notitiæq; ducum uoces: & ut uoces noticiæ ducum consonent ludo. Voces sunt notitiæ ducum. quia (ut dicit Horatius) Paulum sepultæ distat inertiæ Cælata uirtus. Et alibi: Neq; si chartæ sileant, quod bene feceris Mercedem tuleris, et cætera. (Alij legũt, Nutricesq; ducum: alij Nutritæ.) Voces igitur sunt notitiæ, aut nutrices ducum, licet inuidus adsit. Quisquis erit paratus culpare iocos, scilicet meos. & Musam: feretur, id est habebitur leuior: uel, id est etiam, pondere Culicis, & fama. Nostra Musa loquetur tibi posterius, id est, postmodum sono grauiore: cum tempora dabunt fructus securos, id est sine cura possidenda ocia: aut fortè significat se, nec dum agrorum suorum fructus securè percipere. Vt tibi digna.] Post propositionem, faciens aliqualem inuocationẽ dicit cum fiducia, quòd Phœbus erit carminis auctor. ea autem sumpta est ex meritis Augusti, cui Apollo summe fauisse legitur: B ut in bello Actiaco, de quo in fine viij. Æneid.

Actius hæc cernens, arcum intendebat Apollo.

Rogat autem Musas, ut festiue Apollinem celebrent. Ordo autem est. O Auguste ut carmina, scilicet nostra: poliantur, id est exornentur: tibi, id est ad tuam laudem sensu dignato, scilicet ab Apolline: id est digno habito. capitur enim passiuè, ut Æneid. iij.

Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo.

Phœbus decus Latonæ, & proles aurea magni Iouis erit princeps, & auctor nostri carminis. & [illegible] fautor lyra, id est cythara: recinente, id est iterum atq; iterum mecum canente: siue alma, scilicet Luna, siue soror. Alij legunt Luna. Alij intelligũt de Latona, et alma legunt. Siue igitur alma, scilicet altrix, seu Luna, perfusa liquore Chimæreo, id est iuxta Chimæram Lyciæ montem, ubi Latona templum habet præter fluenta Xanthi, scilicet fluminis: educat, id est enutrit eum, hoc est siue conuersatur nunc in matris templo Lycia seu, id est siue, sup. est decus astrigeri, scilicet cœli: hoc est, siue est in cælo. (Calderinus tamen intelligit sic, Seu decus astrigeri, scilicet cœli, hoc est Iuppiter educat illum: nos tamen aliter accipimus.) seu sup. est ea parte, qua rupes Parnasia, id est Parnasi montis Apollini sacri, præpandit cornua fronte patula: hinc atq; hinc, id est ex utroque uertice. est enim biceps, & unda Castaliæ scilicet fontis Musis sacri, à quo sæpe Castalides dicuntur, sonans prælabitur liquido, scilicet riuo: hoc est, ubicunq; nunc est, Apollo erit carminis nostri auctor & princeps. C

POM. Sab. Et tu sancta Pales.] Quia pastoris historia est, pastoralem inuocat deam: cuius sacra, id est, Palilia, fiebant in urbis Romæ natali. Saltus.] Saltus sunt ubi animalia pascuntur. et propter Palem dicit. Astra.] propter Phœbum, id est solem. Octaui.] faue, & inde lege. nõ erit hoc

Quare Pierij laticis decus ite sorores
Naiades: & celebrate deum ludente chorea.
Et tu sancta Pales, ad quam uentura recurrunt
Agrestum dona, secura sit cura canentis
Aerios nemorum cultus, siluasq; uirenteis.
Te cultrice uagus saltus feror inter & astra.
Et tu, cui meritis oritur fiducia tantis
Octaui uenerande meis allabere cœptis.
Sancte puer, tibi nanq; canit non pagina bellum,
Phlegra giganteo sparsa est quo sanguine tellus:
Nec centaureos Lapithas compellit in enses.
Vrit Erichthonias oriens non ignibus arces.

bellum Giganteum. Gigantes [illegible] Phlægra ualle Thessaliæ superimpositis montibus, pugnauere cũ cœlestibus. est & alia Phlægra in Campania, unde Hercules existimatur Gigantes fugasse, ut Diodorus meminit. et in ea pagina non describit bellum Lapitharum cũ Centauris. Lapithæ populi

Non perfossus Athos, nec magno uincula ponto
Lecta meo quærrent iam sera uolumine famam.
Non Hellespontus pedibus pulsatus equorum,
Græcia cum timuit uenienteis undiq; Persas.
Mollia sed tenui pede currere carmina uersu
Vitibus apta suis, Phæbo duce ludere gaudet.
Hoc tibi sancte puer memorabile, & tibi certet
Gloria perpetuum lucens mansura per æuum,
Et tibi sede pia maneat locus: & tibi sospes
Debita felices memoretur uita per annos,
Grata bonis lucens, sed nos ad cœpta feramur.

A *puli Thessaliæ feroces, in*
nuptijs Pirithoi pugna-
uere cum Centauris.
Erichthonias arces.] *A-*
thenas. bellum Persarum
contra Græcos intelli-
git. Erichthonius filius
Vulcani & Mineruæ,
cum pedes haberet retor
tos, currum inuenit. nu-
tritus fuit ab filiabus E-
richthei regis Athena-
rum. *Oriens.*] *quia Xerxes rex Persarum, qui Græ-*
cis bellum intulit, orienti imperabat. ergo oriens, id est
Persis. Olympiade 85. imperante Athenis Calliade, et in
urbe Proculo Virginio & Spurio Cosso consulibus, Xer
xes rex Persarum, Mardonio eius genero suadente, ter-
restri & maritimo bello Græcias infestauit, triennio ad
comparanda multa milia hominum consumpto. ad co-
pias traijciendas in Hellesponto ligneum pontem fabri-
cari iussit, inter Abidum & Seston, 6. stadiorum longitu
B *dine. tempestas pontem perfregit: rex indignatus iussit a-*
quam tercentum uerberibus percuti et colaphis, cum bar
barica execratione: deinde uincula & compedes iaci, in
pœnam disiecti pontis: & illorum qui operi præpositi e-
rant, capita præcidit: & alios præfecit qui firmum tran
situm reddidere, uinctis biremibus ac triremibus 360.
uersus Euxinum: & ab alio latere 314. uinxere transuer
sas. operis firmitudinem prægrandes ancoræ faciebant.
machinæ tam ingenti superiniectæ trabes fuere, supra
quas duxere materiam, & in lateribus aggeres erexe-
re, ne maris aspectu lumine inquietarentur. dies 9. con-
sumpti fuere in transitu. *Perfossus Athos.*] *cum Persi*
ca classis ad Eleuntem Chersonesi stationem haberet,
ne pigresceret, iussa fuit à rege Athon montē fodere, adiu
uantibus & accolis. Athos mons ingens est, pertingit ma
re, & in peninsulæ effigiem desinit cum isthmo 12. stadio
rum, quo sita urbs est Sana, iuxta quam fossus mons fuit:
fossæ latitudo duas triremes capiebat, & isthmus interci
sus ut in fossam reciperetur mare. opus hoc factum est, ut
C *memoria eius potentiæ ad posteros foret: necessitas enim*
non urgebat. Strymon fluuius, qui propè est, etiam pon-
tibus iunctus fuit. *Ignibus.*] *Xerxes peragrata Bœo-*
tia, Plateis & Thespijs incensis, Athenas cum arce occu
pat, & incendit templum Erichthei quod in arce erat,
in quo olea posita in testimonium Mineruæ. cum crema-
ta fuit olea, ne interiret, stolonem emisit, id est uirgultū,
quod à sacerdotibus seruatur, inq; arborem creuit. *Nō*
timuit.] *quia tandem uicti fuere Persæ. primum aufu-*
git Xerxes, relicto Mardonio. & postea Mardonius ab
Arimnesto Spartiata occisus, finem Persici belli fecit. &
ideo dicit, Non timuit Græcia Persas. *Et tibi sancte*
puer.] *Mos antiquorum poetarum fuit, principum numi*
na inuocare. *Sede pia.*] *id est, felici, & cum pace &*
quiete, sine bello.

ASCE. *Quare, id est quamobrem: ô Naiades, id est deæ fon-*
tium: decus Laticis, id est fontis Pierij, quia in Pierio an-
tro ex Ioue, & Mnemosyne, id est Memoria, genitæ sunt
sorores, scilicet inter uos. ite & celebrate, id est celebrē
& festiuum reddite deum, scilicet Apollinem chorea lu-
dente, id est trepudiante circa eum: & tu ô sancta Pales,
id est dea pabulorum, ad quam bona agrestum, pro agre
stium, hoc est agricola-
rum recurrunt, id est re-
cursum spe impetrandi
auxilij habent: uentura
id est, ut uentura sint: tu
inquam Pales, fac supp.
aut legamus Te, id est per
te, aut tibi, id est ad tu-
um honorem fac, ut cura
canentis sit secure, id est
sine cura. Quæras qui
id fieri possit? sed ad di-
uersa referamus: ut sit cura, id est solicitudo canentis si-
ne cura, non canendi, sed sine timore errandi. Ego feror,
id est tollor, & erigor inter saltus aerios: nemorū, id est sil
uarum, & astra: id est, uersor in mediocri re, ut in media
regione aeris, existens inter cœlum & terram. de re e-
nim humili satis sublimiter locuturus est. Et tu Octaui ue-
nerande, cui fiducia oritur chartis meritis, scilicet de te:
quia in tuam gratiam scriptis oppletæ sunt, allabere sci-
licet per fauorē, meis cœptis. Octaui, inquit, ô sancte puer
(falsum est ergo quod nefas erat, puerum appellari) al-
labere cœptis meis, nanq; pagina scilicet nostra, id est li-
ber compactus: nō canit tibi bellum, quo tellus Phlegra,
id est Thessalia, ab ardendo dicta, ubi bellum giganteū
commissum est, sparsa est sanguine giganteo: nec pagina
nostra, compellit, id est, recitat compelli Lapithas, popu-
los Thessaliæ, ab Ixione et nube genitos, in enses Centau
reos, id est Centaurorum uicinorum, qui eos occiderunt
in nuptijs Pirithoi. Oriens scilicet sol, non urit, id est, non
narratur urere ignibus arces Erichthonias, id est Troia
nas. Nam Erichthonius, filius Dardani, & pater Trois,
auus autem Laomedontis, qui pater Priami, summopere
auxit Troianas opes, ut Homerus quoq; attestatur. Vnde
meritò, arces ab eo Erichthoniæ dicuntur. Fuit et alius E-
richthonius, per litem ex Vulcano & Terra genitus, an-
guinis pedibus, quam fœditatem ut tegeret, aurigandi of-
ficium primus iniit. Vnde in Georg.
Primus Erichthonius, currus & quattuor ausus
Iungere equos, rapidisq; rotis insistere uictor, &c.
Athos, scilicet mons Xerxis, Persarum regis exercitu
demolitus, & solo æquatus, nec uincula, scilicet inflicta,
magno Ponto, id est mari, non quærent iam sera, id est,
serò, postquam multi Græci de his scripserunt famam, le
cta, id est cum lecta fuerint meo uolumine: & Hellespon
tus pulsatus pedibus equorum, postquam Xerxes super
eum pontē extrui fecerat, cum Græcia timuit Persas ue-
nientes undiq;. tantus enim exercitus, ut dinumerari non
posset, sed flumina ebiberet. unde Iuuenalis: Epotaq; flu-
mina Medo Prandente. non supple quæret famam, lecto
meo uolumine, sed supple, mea Thalia gaudet, carmina
mollia currere in uersu tenui pede: & gaudet ludere, id
est faciliter conficere: Phœbo duce, id est ducente, carmi-
na apta suis uirib⁹. ô sancte puer, scilicet Auguste, ex deo-
rum progenie gloria lucens, perpetuū mansura per æuū,
certet tibi & mortalibus, certet inquam tibi: hoc, id est
per hoc carmen nostrū: aut in hoc carmine nostro, id est
faciā inter te et mortaleis sit cōcertatio an deorū, an mor
taliū numero ascribēdus sis. Et locus maneat tibi, supple
in sede pia, aut in cœtu deorū, aut in imperio pio. & uita
sospes, id est incolumis debita tibi memoretur per annos
felices, & liceat ut supple memoretur grata, id est utilis

et accepta bonis, quia malis displicet probi et iusti principes: sed nos feram⁹, id est dirigamur ad cœpta, scilicet nostra. A

POM. Igne⁹ æthereas.] Describit tempus, quo pastor agebat gregem ad pascua. tempus erat, cum iam aurora fugauerat tenebras, & cum ros sole siccescit. Vel brusta.] Brustum arbor est, quæ ad ornamentum mensarum secatur. meminit Plinius libro 16. Alibi inuenio bruscũ esse genus acoris. In his carminibus bene explicat morem capellarum, quæ petulanter in ipsis etiam præcipitijs tutæ sunt. O' bona pastoris.] Laus pastoralis & rusticanæ uitæ. in Georgicis idem uotum est. Colore. Assyrio.] Tyriam purpurã notat, quæ urbanis conuenit. Tyros ciuitas Phœniciæ, ubi ex conchiliorum conchis tabo bis tingebatur lana. Phœnicia prouincia Syriæ, quæ aliquando Assyria appellata est. Lauta.] id est, epota. Attalicis opibus.] aurum intexere uestibus inuenit Attal⁹ rex Pergami, qui hæredem reliquit populum Romanum. Babylõ Assyriæ caput, diuersos colores prima uestibus intexuit: & Phryges acu duplicare aurea fila, in telis. unde Phrygiones appellant. Domos.] genitiui casus est. Sic monuit Augustus dicendum esse. consuetudo postea domus dixit. Antiquitas domus domi domo inflexit: ut apud Platonẽ, domus Græcum uocabulum est. Picturæ lapidum.] propter imagines marmoreas. Alconis.] Bœtus et Alcon figuli, & optimi artifices fuere uasorum. Alcon fecit argenteum craterem Æneæ. Plinius Bœti mentionem fecit, quem proximum à Mentore nominat. Idem Plinius ait, Margaritas maxime Indus mittit oceanus. margaritæ in conchis, id est ostreis, ex matutino rore generantur uere. Calamo palustri.] ex quo pastores fistulas faciũt. Tmolus.] mõs Lydiæ, uitib. cõsit⁹, inde Tmolia uitis.

secundus casus.

lib. 33. cap. 12.

Igneus æthereas iam sol penetrabat in arces,
Candidaq; aurato quatiebat lumina curru:
Crinibus & roseis tenebras aurora fugarat.
Protulit è stabulis ad pabula læta capellas
Pastor: & excelsi montis iuga summa petiuit,
Lurida qua patulos uelabant gramina colles.
Iam siluis, dumisq; uagæ, iam uallibus abdunt
Corpora: iamq; omni celeres è parte uagantes
Tondebant tenero uiridantia gramina morsu.
Scrupea desertas hærebant ad caua rupes:
Pendula proiectis carpuntur & arbuta ramis:
Densaq; uirgultis auide labrusca petuntur.
Hæc suspensa rapit carpente cacumina morsu,
Hæc salicis lentæ, uel quæ noua nascitur alnus:
Hæc tenera fruticum sentes rimatur. at illa
Imminet in riui præstantis imaginis undam.
O' bona pastoris, si quis non pauperis usum
Mente prius docta fastidiat, & probet. illi
Omnia luxuriæ precijs incognita, curis
Quæ lacerant auidas inimico pectore mentes.
Si non Assyrio fuerint bis lauta colore
Attalicis opibus data uellera: si nitor auri
Sub laqueare domos animum non angit auarum:
Picturæq; decus: lapidum nec fulgor in ulla
Cognitus utilitate manet: nec pocula gratum
Alconis referunt, Bœtiq; toreuma: nec Indi
Conchea bacca maris precio est: at pectore puro
Sæpe super tenero prosternit gramine corpus:
Florida cum tellus geminantes picta per herbas
Vere notat pulchris distincta coloribus arua.
Atq; illum calamo lætum retinente palustri,
Ociaq; inuidia degentem, ac fraude remota,
Pollentemq; sibi, uiridi cum palmite lucens
Tmolia pampineo subter coma uelat amictu,
Illi sunt gratæ rorantes lacte capellæ,
Et nemus, & fœcunda Pales, & uallibus imis
Semper opaca nouis manantia fontibus antra.

id est errantes pascendo, abdunt, id est abscondũt iam corpora siluis, dumis, & uallibus, & iam etiam ipsæ celeres, uagantes ex omni parte, tondebant tenero morsu gramina uiridantia: & hærebant ad scrupea, id est lapidosa: caua, id est concaua, seu concauitates appositoriæ, rupes desertas. Scrupi autem (inquit Fest⁹) sunt aspera saxa, & distantia à tractu umbræ, unde scrupulosam rẽ eam dicimus, quæ aliquid in se habet asperi: et arbuta pendula carpuntur ramis proiectis, id est porro extensis: & labrusca, id est fructus siluestres, ut uuæ siluestres in labris noualium aut uinearum crescentes. (Sed in Bucol. dicitur hæc labrusca, labruscæ. Siluestris raris sparsit labrusca racemis.) Densæ uirgultis petuntur auidè, scilicet à capris: hæc, scilicet capra rapit morsu carpente cacumina, scilicet uirgultorũ: existens suspensa, aut existẽtia suspensa, id est pendula in præcipiti. hæc, dico, petit morsu cacumina salicis lentæ, id est flexibilis: uel, supple alni: quæ alnus nascitur noua, id est quæ minus annosa est, et ideo magis tenera: hæc rimatur, id est exquirit: sentes, id est spinas: teneros, id est recentes: at, id est sed: illa, id est alia capra, imminet in undam riui imaginis præstãtis. O' bona pastoris, si quis mẽte prius docta, id est habens mentẽ prius doctã et eruditam: non fastidias usum pauperis, & id est insuper: probet, id est approbet usum pauperis. Omnia sunt illi, scilicet pastori, & cæteris agrestibus incognita pretijs luxuriæ, scilicet curis quæ lacerant mentes auidas, pectore inimico, scilicet sibi, hoc est se torquente curis. Si, id est tametsi: uellera data, id est addita opibus Attalicis, qui primus uestes, auro intexere docuit, nõ fuerint bis lauata, id est tincta: hoc est bibapha colore Assyrio, id est purpura Tyria: & si nitor auri sub laqueare domos, id est domus non angit animum auarum: q;, pro &: si decus picturæ non angit animũ, nec fulgor lapidum, scilicet pretiosorũ manet cognitus in nulla utilitate, nec pocula referunt gratum, toreuma sculpturam, aut cælaturam Alconis. & Bœti illorum artificum laudatissimorum: nec bacca id est gemma: conchea, id est conchis decerpta, à quibus è rore concipitur: maris Indi, id est Indici: est precio, id est B C

ASCEN. Igneus, &c.] Incipit narrare sic: Sol igneus penetrarat iam in arces æthereas, & quatiebat lumina, aut limina candida, curru aurato, id est fulgenti, & aurora fugabat crinibus roseis, id est radijs suis, tenebras scilicet noctis, &, supple aut dum pastor protulit, id est eduxit capellas è stabulis, scilicet caprilibus, ad pabula læta, & petiuit summa iuga excelsi montis: qua, supple parte, gramina lurida, id est pinguia, & lubrica, uelabant colles patulos, id est semper apertos, & patentes. Capellæ uagæ,

A cio, id est æstimatur magni: à pectore puro, scilicet ab ambitione, & luxu. Pastores procūbunt corpus.] id est, habent corpus procumbens. Sunt qui prosternit legendum censeant. Sæpe super gramine tenero.] more suo ablatiuo dat super. tunc, supple cum tellus florida picta, per herbas gemmantis, id est gemmas emittentes: notat, id est signat: uere, id est tempore uerno, arua distincta pulchris (alij Dulci legunt) coloribus. Atque coma, scilicet arborum cum uiridi palmite: lucens, id est resplendēs: celat mollia, id est molliter super amictu pampineo, id est fronde uitiū redimito: uelat inquit, illum lætum thalamo, in cubili palustri: et degentē ocia, id est ociosa inuidia, ac fraude remota: et pollentem sibi, id est ad suam utilitatē. Capellæ rorantes, id est distillantes lacte: sunt gratæ illi, scilicet pastori: & Venus, scilicet creatrix rerum: & Pales, dea pabulorum: fœcunda, id est fœcunditatē afferens: et antra opaca, in uallibus imis esse amātia, semper nouis fontibus sunt illi grata.

Quis magis optato queat esse beatior æuo,
Quàm qui mente procul puras, sensusq́ probādo
Non auidas agnouit opes, nec tristia bella,
Nec funesta timet ualidæ certamina clasis?
Quò spolijs dum sancta deum fulgentibus ornet
Templa, nec euectus finem transcendit habendi:
Aduersum sæuis ultro caput hostibus offert.
Illi falce deus colitur, non arte politus
Ille colit lucos: illi Panchaia thura
Floribus agrestes herbas uariantibus adsunt.
Illi dulcis adest requies, & pura uoluptas,
Libera simplicibus curis huic imminet, omnes
Dirigit huc sensus: hæc cura est subdita cordi,
Qualibet ut requie uictus contemptor abundet:
Iucundoq́ locet languentia corpora somno.
O' pecus, ô Panes, uos ô gratissima Tempe
Fontis Hamadryadum, quarum non diuite cultu
Aemulus Ascræo pastor sibi quisque poetæ,
Securam placido traducit pectore curam.

POM. Sabi. Panchaia.] regio Persidis est. olim thus ex Arabia in Persidem deferebatur, inde ad nos. postea diligentiia regū Ægyptiorū alia uia fertur. Tempe.] uallis in Thessalia est amœnissima. mediam intersecat Peneus B amnis, cuius ripas arbores uestiunt, quæ uariarū auium concentibus personant. olim hæc uallis palus fuit: postquā uerò Hercules latum & altum exitum Peneo fecit, exiccata est. Probus, aprica & amœna loca Tempe nominari scribit. Hamadryadum.] Hamadryades nymphæ roborum sunt. Ascræo.] Ascra uicus est Bœotiæ, in aspero & sterili loco, in dextra parte Heliconis, Hesiodi patria: quam & ipse damnauit, inquiens: Ascra rus miserum. ferunt Hesiodum pastorem fuisse.

ASCE. Quis queat esse beatior æuo optato magis, quàm qui procul scilicet à cupiditate probando, sensus agnouit mente, opes puras & non auidas? nec tenet (potius timet) bella tristia, nec certamina funesta clasis ualidæ, id est naualis pugnæ. Quo nec euectus, id est ultra se uectus, C transcendit finem habendi, quæ Flaccus in primo Serm. perscribit, dum ornet sancta templa deûm, id est deorū, armis fulgentibus offert ultra caput auersum, id est amotū, oppugnandis hostibus socijs. Illi falce.] Pergit hoc ordine Deus, sup. cum falce scilicet Priapus, colitur illi. nō politus arte, sed rudis, sup. ille scilicet pastor, colit lucos: thura Pāchaia, id est, quæ præcipua in Panchea nascuntur, cum in Georg. dicat: Solis est thurea uirga Sabeis. adsunt illi, sup. cū florib. uariantibus: id est, uariè ornantib. herbas agrestes. Requies dulcis adest illi, ut uoluptas pura, uidelicet libera, curis simplicibus, id est nihil utilitatis habentib. Omnis sensus imminet huic, id est in hoc studiū, & diriget huc, id est ad hoc studium: hæc cura est subdita cordi, ut ipse contemptor motus, id est turbationis, abūdet qualibet requie: et locet, id est reponat iucundo somno: corpora, id est membra: languentia, id est defessa. O' pecus, ô Panes, id est dij pastorum: ô tempe, id est temperamenta gratissima, fontis Hamadryadum, id est nympharum arborum, quarum cultu nō diuite, id est faciliter parabili, quisquis pastor æmulus, id est innitens, poetæ Ascræo, id est Hesiodo, traducit sibi pectore placido uitam securam.

Talibus in studijs baculo dum nixus apricas
Pastor agit curas: & dum non arte canora
Compacta solidum modulatur arundine carmē:
Tendit in euectus radios Hyperionis ardor:
Lucidaq́ æthereo ponit discrimina mundo:
Dum iacit Oceanum flammas in utrunq́ capaces.
Et iam compellente uagæ pastore capellæ
Ima susurrantis repetebant ad uada lymphæ:
Quæ subter uiridem residebant cærula muscum.
Iam medias operum partes euectus erat sol:
Cum densas pastor pecudes cogebat in umbras,
Vt procul aspexit luco residere uirenti
Delia dia tuo, quò quondam uicta furore
Venit Nyctileum fugiens Cadmeis Agaue,
Infandas scelerata manus, & cæde cruenta:
Quæ gelidis bacchata iugis, requieuit in antro
Posterius pœnam nati se morte futuram.

POM. Sab. Hyperionis ardor.] nomen est Solis, et significat tempus meridianū. Studijs.] scilicet uoluptatibus. Luco uirenti.] qui sub Citherone erat. Contigit enim hoc quod de pastore scribit Vergilius, in agro T[illegible]ano, in luco amœnissimo. Delia.] Latona in Delo sub oliua peperit Apollinem & Dianam, unde illis nomina sunt à patria. Nyctileum.] Nyctilius dictus Bacchus, quia eius sacra noctu fiebant. Agaue.] Cadmi filia plena Baccho, id est furore, interemit Pentheum filium in Cithærone, qui mons imminet Bœotiæ. causa fuit: quia filius sacra Bacchi dicitur spreuisse. ubi Agaue ad se redijt, et filium interemisse cognouit, quem crediderat uitulum, secessit in antrum, & pœnitentiæ locum dedit.

ASCEN. Dum pastor.] scilicet de quo hic loquitur, nixus, id est innitēs, baculo, scilicet pastorali, agit curas in talib. studijs: & dū modulatur carmē solidū, id est integrū: nō arte canora, id est inconditum, modulatur, inquā, arundine, id est fistula compacta. Ardor Hiperionis, id est solis euectus scilicet ad mediū cœli: tēdit, id est extēdit: radios scilicet suos: & ponit mundo

ponit mundo æthereo, id est supero in quo nos sumus: discrimina lucida, id est differentias rerum per lucem apparentium: & dum iacit, id est proijcit: flammas capaces, id est amplas, in utrunque Oceanum: hoc est, dum in medio cœli nostri capellæ uagæ repetebant, scilicet uada ima, & hoc pastore compellente eas ad ima uada Lymphæ, id est aquæ lympidæ: susurrantis, id est cum susurro & murmure defluentis: quæ scilicet uada residebant, id est sita erant circa muscum uiridem: id est, erãt iuxta fontes muscosos, quos etiã in Bucol. muscosos appellat. Iam medias, &c.] *Ordo est. Sol erat iam euectus medias partes operum, id est peregerat iam medium cursum diei, cum pastor cogebat pecudes densas, id est stipatas in umbras, & respexit procul eas residere in luco uirenti. ô diua Delia, id est Diana: tuo, scilicet luco uirenti: quo, id est ad qualem: Agaue, scilicet mater Penthei, Cadmeis, id est Cadmi, Thebanorum regis filia: uicta quondam furore, scilicet à Baccho immisso: uenit fugiens Nyctileum, id est Bacchum nocturnum: scelerata manus infandas, id est habẽs manus sceleratas, & cruentas, id est habens cruentatas cæde, scilicet filij sui, quæ bacchata, iugis gelidis requeuit: id est reclinauit in antro, se futurã pœnam, posterius morte nati, id est post quam filium occiderat.* A

POM. Sab. Orpheus.] *Oeagri filius & Calliopes, scribitur sono lyræ currentem aquam detinuisse, et syluas saxaque ad lyræ dulcedinem allexisse.* Hebrũ.] *Hebrus fluuius Thraciæ, apud quem natus & educatus fuit Orpheus.* Platani.] *Platanus arbor est, quæ aquas desiderat, longis et patulis ramis. in urbe Roma celebris est, expetiturque ad expatiantium umbram. nostro tempore aerias & opacas platanos in Germania uidi. Marc⁹ Varro tradit, esse quarundã arborum nomina, quæ modò ad similitudinem Iusti, modò ad similitudinẽ Manus declinantur. Verba Varronis hæc sunt: Item negant analogiã esse, quod alij dicunt cupressus, alij cupressi. Item de ficis, platanis, & fagis, & plerisque arboribus, de quibus alij extremum Vs, alij extremum I faciunt.* Lotos.] *Lotos nympha Neptuni F. fugiens Priapum demutata est in arborem sui nominis. Vlysses tempestate delatus dicitur in Aphricam, ubi socij cum gustassent fructum loti, uix inde abducti sunt. est enim fructus dulcedine & suauitate mirabilis. ab eo Lotophagi in Aphrica populi cognominantur. ex fructu uinum fieri scribit Herodotus: ideo ego arbitratus sum, eam esse arborem quam Sarmatæ et Scythæ Viscinum dicunt, & Romani per diminutionem Visciulum. Apud illas nationes uinum è uiscinis fit, admixto melle: quod ego in Scythia sæpissimè bibi. Theophrastus eam arborem celtim appellat. De hospitalitate Loti Homerus testis est, & Silius. Quos succo nobilis arbor, Et dulci pascit Lotos nimis hospita bacca. Romæ Lotos ad umbrarum amœnitatem ante domos ponebatur, ut inquit Plinius. Est & herba Lotos, ut scribit Herodotus, cuius ex folijs siccis & molitis fit panis: radix uero eius magnitudine mali, ad esculenta transit. prouenit in Ægypto, & similis est lilijs. Et quæ esculenta fiant ex fructu arboris loti, dicemus in Georgicis. Si quis me reprehenderit, quod eam uiscinum dicere ausus sim, inueniat ipse è nostro tempore nomen.* Dulcedine captos.] *id est socios Vlyssis.* Phaeton.] *Phaeton, ut meminit Quintilianus, trium syllabarum est. filius fuit Solis. cũ à patre quadrigarũ gubernacula accepisset, & nimis petulanter immisisset habenas, cœpit nimio feruore aduri mundus. itaque fulmine ab Ioue ictus, decidit in Padum, Galliæ Cisalpinæ fluuium. cucurrerunt ad fratris cadauer sorores, & flendo demum tatæ fuerunt in arbores populos: quæ signa luctus faciunt, lachrymas semper emittendo, è truncis enim populorum gummi destillat.* Heliades.] *Patronymicum à sole, qui dicitur Helios. filiæ sunt solis. hoc gummi succinum est, & electrum. diximus in expositione Cornelij Taciti.* Perfide Demophoon.] *Phyllis Lycurgi regis Thracũ filia, hospitio excepit Demophoõtem redeuntem è Troia. qui adeò puellæ placuit, ut cum eo nuptias celebrarit. post coniugium impetrauit Demophoon, ut patriam uiseret: qui cum non redijsset statuto tempore, puella impatiens amoris, suspendit se in amygdalo: arborque statim aruit. Reuersus Demophoon amplexus est arborem, quæ dicitur subito amatorem cognouisse, & statim reuiruit. Plinius ait, nunquam uirescere arborem, ex qua Phyllis se suspendit.* Fatalia carmina quercus.] *in Dodone sylua Epiri, Iupiter ore columbarũ in quercu fata canit. Antea quàm Triptolemus triticum docente Cerere seuisset, cibus mortalium fuit glans querna, & arbuta.* B C

Hic etiam uiridi ludentes Panes in herba,
Et Satyri, Dryadesque choros egere puellæ,
Naiadum cœtu, tantum non Orpheus Hebrum
Restantem tenuit ripis, siluasque canendo,
Quantum te Peneu remorantem diue choreæ
Multa tuo lętæ fundentes gaudia uultu.
Ipsa loci natura domum resonante susurro
Quis dabat, & dulci fessas refouebat in antro.
Nam primum prona surgebant ualle patentes
Aeriæ platani: inter quas erat impia lotos,
Impia, quæ socios Ithaci mœrentis abegit,
Hospita dum nimia tenuit dulcedine captos.
At quibus insigni curru proiectus equorum
Ambustus Phaethon luctu mutauerat artus:
Heliades teneris amplexæ brachia truncis,
Candida fundebant tentis uelamina ramis.
Posterius cui Demophoon æterna reliquit
Perfidiam lamentandi mala: perfide multis,
Perfide Demophoon, & nunc defende puellam.
Quam comitabantur fatalia carmina quercus,
Quercus ante datæ, Cereris quàm semina uitæ.
Illas Triptolemi mutauit sulcus aristis.

ASCE. *Panes, id est dij pastorum siluestres, ludebant hic, etiam in herba uiridi: & Satyri, scilicet dij siluestres: & puellæ, id est nymphæ, Dryades, id est arborum deæ, egere, id est duxere choros, id est choreas, supple in cœtu Naiadum. Orpheus non tenuit canendo, id est per cantum, tantum, id est in tantum, Hebrum, fluuium illum Thraciæ, restantẽ, id est immorantẽ ripis et siluis: quantũ ô Peneu, flumen Thessaliæ, diue, id est diuine sup. tenuerunt te remorantem choreæ lętæ, fundentes multa gaudia, tuo uultu: quis, id est quibus ipsa natura loci, dabat domũ id est mansionem, susurro resonante, et refouebat fessas, scilicet choreas in antro molli: nam platanus (hic quarta*

A tæ declinationis eſt) arbores illæ late extenſæ: aeriæ id eſt altæ, ſurgebant primum patentes, ſupple in ualle: inter quas, ſcilicet arbores, ſupple eſt lotos, alia arbor impia, quia ſocios Vlyßis impie tractauit: impia inquit, quæ abegit, ſcilicet à ratione, ſocios Ithaci, id eſt Ithacenſis Vlyßis. mœrentis, id eſt dolentis ob caſum ſociorum, dum ipſa hoſpita tenuit ſocios Ithaci, captos nimia dulcedine. at, id eſt ſed: populi ſupple aut alni quibus, id eſt in quas, Phaethon, id eſt Erydanus proiectus inſigni curru equorum, ſcilicet Solis mutauerat artus ambuſtos: luctu, id eſt præ dolore: Heliades, id eſt ſolis filiæ Phaetontis ſorores, amplexæ brachia teneris truncis, fundebant uelamina cā

dida, id eſt cortices albicantes, ramis lentis, id eſt flexibilibus. Poſterius, ſupple erat arbor Phyllidos, cui Demophoō rex Athenienſium reliquit: perfidia, id eſt per perfidiā, æterna mala lamentandi. mala dicit perfidia, multis modis: ô perfide Demophoon defende: &, id eſt etiam nunc puellam, ſcilicet Phyllida: quā comitabantur quercus carmina fatalia, ſcilicet in Dodona, dātes: quercus, datæ antè uitæ, id eſt uictui, quàm ſemina Cereris. ſulcus Triptolemi, id eſt ille: fecit, mutauit illas, ſcilicet quercus ariſtis: pinus quoq; magnum decus naui Argiuæ, ſcilicet Argoæ, edita, hic decorat proceras ſiluas, hirſuta per artus appetit contingere montibus aerijs aſtra.

Hic magnum Argoæ naui decus edita pinus
Proceras decorat ſiluas hirſuta per artus:
Appetit aerijs coniungere montibus aſtra.
Ilicis & nigræ ſpecies, & læta cupreſſus,
Vmbroſæq; manent phagus, hederæq; ligantes
Brachia: fraternos plangat ne populus ictus:
Ipſæq; excedunt ad ſumma cacumina lentæ,
Pinguntq; aureolos uiridi pallore corymbos.
Quîs aderat ueteris myrtus non neſcia fati.
Ac uolucres patulis reſidentes dulcia ramis
Carmina per uarios edunt reſonantia cantus.
His ſuperat gelidis manans ê fontibus unda,
Quę leuibus placidum riuis ſonat orta liquorem.
Et quanquam geminas auiū uox obſtrepit aureis
Hanc querulæ referunt uoces. quis nantia limo
Corpora lympha fouet, ſonitus alit aeris Echo.
Argutis & cuncta fremunt ardore cicadis.
At circa paſsim feſſæ cubuere capellæ,
Excelſisq; ſuper dumis: quæ leniter afflans
Aura ſuſurrantis poſsit confundere uenti.

POM. Sabi. Argoæ pinus.] ex pinu Argo nauis facta eſt, in loco cui Pegaſæ nomē fuit: unde Pegaſea nauis, quæ Argo à celeritate nominatur. ex ea materia atq; cupreſſo nauigia firmiora fiūt. B Valerius Flaccus ait de Argo naui, Iam pinu grandi diſſoluere lamna. Ilicis.] Ilex glandem gignit ut quercus. Læta cupreſſus.] cum ſit lugubris arbor, hîc læta erat. Lentæ.] id eſt flexibiles. de hederis loquitur. Bacchus cū triumphauit ex Indis, hedera exercitum coronauit. fructus hederæ corymbus dicitur, qui rubicundus eſt. ideo aureolus. Myrtus.] arbor ſacra Veneri. unde Venus Myrtea, de qua et eius templo diximus in expoſitione Titi Liuij, in uita Anci Martij. Veteris fati.] Aiunt iacula, quibus confixus fuit Polydorus in Thracia, conuerſa in myrtum: aut quia myrtus primum uiſa fuit in tumulo Elpenoris, qui ſepultus fuit in Circeis C ab Vlyſſe (meminit huius rei Theophraſtus) aut quia Faunus myrteis uirgis Fatuā ſororem uſq; ad necem cæcīdit. Volucres, & unda.] iniucunda ſylua eſt, ubi aues non ſunt, & ſaliens aqua. Querulæ uoces.] puto non de ranunculis intelligit quibus nulla ſuauitas eſt in uocibus: ſed de ipſa aqua, quæ lapſa per lapillos ſonitum dat. Sed cum dicat Nantia limo corpora, de ranunculis ſcribere uidetur: niſi per tranſlationē loquatur, ut ſolēt facere poetæ. Echo.] uocabulum Græcum eſt, quod ſignificat reſono. & illa uox eſt, quæ in antris & conuallibus redditur.

ASCE. Ilicis, & nigræ.] Eandem rem proſequitur, deſcribens uidelicet uarium ornatum ex arboribus, additurus ſymphoniam & concentum auium, & fontium iucunda murmura, gratamq; temperiem. Bene autem dicit, ramis patulis: quia patulum dicitur, quod ſemper patet aut panditur: ut rami arborum, qui nunquam clauduntur. patens autem, quod ad tempus patet, ut docuit Seruius ad illud:
Tityre, tu patulæ recubans ſub tegmine fagi.

Excelſisq; ſuper dumis.] More ſuo, Super, ubi non eſt motus, cum ablatiuo conſtruit: ut in Bucol.
Tu tamen hac mecum poteris requieſcere nocte
Fronde ſuper uiridi. —
Idem tamen in Æneidos I. dixit:
— Fama ſuper æthera notus. quod nos ſequimur.

Ordo autem eſt. Species ilicis nigræ, & cupreſſus læta, id eſt læticiæ effectrix, et fagus umbroſæ, quia ramoſæ, & hederæ ligantes brachia, id eſt ramos: ne populus, ſcilicet arbor, in quā ſorores Phaethontis transformatæ ſunt: plangāt artus fraternos, id eſt Phaethontis fratris: et ipſæ, ſcilicet hederæ lentæ, excedunt ad ſumma cacumina, & pingunt uiridi pallore corymbos, id eſt fructus ſuos: aureolos, id eſt ſublucidos: quîs, id eſt quibus aderat myrtus, non neſcia, conſcia, fati, id eſt mortis. At, id eſt ſed: uolucres reſidentes, ſupple in ramis patulis: edunt, id eſt exprimunt, dulcia carmina, reſonantia per uarios cantus, id eſt canendi modulos. Vnda manans è fontibus gelidis, id eſt ſub frigidis: ſuberat his, id eſt erat ſub his auibus in dumis reſidentibus: quæ orta riuis lenibus ſonat, id eſt ſonando indicat liquorem placidum. Et quanquam uox auium obſtrepit.] Id eſt ſtrepitu concutit geminas aureis: uoces querulæ, id eſt querenti ſimiles, referunt hanc, ſcilicet undam, aut ſtrepitum eius: quîs, id eſt quibus fontibus, Lympha fouet corpora piſcium, natantia limo, id eſt ſuper limum: & Echo alit, ſonitus aeris: & cuncta ſcilicet loca, fremunt cicadis argutis, id eſt ſtridulis & ſonoris: ardore, id eſt propter ardorem. ut in Bucol.
Sole ſub ardenti reſonant arbuſta cicadis.

Et capellæ feſſæ cubuere paßim, circa ſcilicet paſtorem, aut in circuitu, & ſuper dumis excelſis: quæ ſcilicet omnia, aura uenti ſuſurrantis, id eſt obmurmurantis, & ſonantis: leniter afflans, id eſt ſpirans leniter: poßit confundere, id eſt commiſcere: ut, id eſt poſtquam, paſtor requieuit ad fontes in denſa umbra: proiectus mēbra, id eſt habens membra proiecta: concepit ſoporem mitem, id eſt tranquillum.

Auræ.]

Paſtor ut ad fontem denſa requieuit in umbra,
Mitem concepit proiectus membra ſoporem,
Anxius inſidijs nullis:ſed lentus in herbis
Securo preſſos ſomno mandauerat artus.
Stratus humi dulcem capiebat corde quietem:
Ni fors incertos iuſsiſſet ducere caſus.
Nam ſolitum uoluens ad tempus tractibus hydrę
Immanis uario maculatus corpore ſerpens,
Merſus ut in limo magno ſub ſideris æſtu,
Obuia uibranti carpens grauis aera lingua,
Squamoſos late torquebat montibus orbes.
Pallebant auræ liuentis ad omnia uiſus.
Iam magis atq; magis corpus reuolubile uoluens
Attollit nitidis pectus fulgoribus:& fert
Sublimi ceruice caput:cui criſta ſuperne
Edita purpureo lucens maculatur amictu:
Aſpectuq; micant flammantia lumina toruo.
Metabat ſeſe circum loca.cum uidet ingens
Aduerſum recubare ducem gregis,acrior inſtat
Lumina diffundens intentus,& obuia toruo
Sæpius arripiens infringere,quod ſua quiſquam
Ad uada ueniſſet. naturæ comparat arma:
Ardet mente:furit ſtridoribus:intonat ore:
Flexibus euerſis torquetur corporis orbis:
Manant ſanguineæ per tractus undiq; guttæ:
Spiritibus rumpit fauces. Cui cuncta paranti
Paruulus hunc prior humeris conterret alumnus:
Et mortem uitare monet.per acumina nanq;,
Quæ diducta genas pandebant lumina gemmis,
Ac leuioris erat naturæ:pupula telo
Icta leui.tum proſiluit furibundus:& illum
Obtritum morti miſit.cui diſsitus omnis
Spiritus exceſsit.ſenſit.tum torua tenentem
Lumina reſpexit ſerpentem comminus:inde
Impiger,exanimus,uix compos mente refugit:
Et ualidum dextra truncum detraxit ab orno.
Qui caſus ſociarit opem,numen'ue deorum
Prodere ſit dubium:uoluit ſed uincere tales
Horrida ſquamoſi uoluentia membra draconis.
Atq; reluctantis crebris,fœdeq; petentis
Ictibus oſſa ferit,cingunt qua tempora criſtam.
Et quod erat tardus ſomni languore remoto,
Neſcius aſpiciens timor obcæcauerat artus:
Hoc minus implicuitdira formidine mentem.
Quem poſtquam uidit cæſum langueſcere,ſedit.

POM. Sab. Auræ.] quodcunque impetu ſe fert, iuuatur uento, & impellitur. Metabat.] Metare, menſurare eſt. Diſsitus ſpiritus, ut mihi uidetur, à diſſerendo. & diſſero, à ſero. & debes intelligere, nunc à paſtore infectā culicem, & inde ſerpentem. Criſta.] aut quòd ipſe ſerpēs criſtatus, aut accipit pro eminentiore parte capitis.

ASCEN. Nullis, id eſt nō ullis: id eſt non anxius ullis inſidijs, ſed lentus in herbis mādauerat artus preſſos ſecuro ſomno: & ſtratus humi capiebat, id eſt cepiſſet: corde, id eſt etiā animo: quietē dulcē, id eſt placidam: ni, id eſt niſi: fors, id eſt fortuna, hoc eſt euētus fortuitus: iuſsiſſet ducere, ſcilicet ad eū, caſus incertos. Nā ſolitū, etc.] Docet quis caſus fortuitus requiē paſtoris turbauit, per interuentū ſcilicet ſerpētis. Ordo eſt: Nā ſerpens immanis, maculatus corpore uario, id eſt per corpus uariū: & uoluens, ſupple ſe, ad tempus ſolitū, id eſt cōſuetū, ſupple in iiſdem tractibus, in quibus ſcilicet paſtor, cubabat dormiens: ut, id eſt ſecundum quod: ipſe merſus in limo ſub magno æſtu ſideris, ſcilicet caniculæ, aut ſolis ardentis: & grauis, id eſt magnus, aut moleſtus, id eſt carpēs lingua uibrāti: obuia, id eſt quæcunq; obiecta, uidelicet aera (ut ſit per appoſitionem dictum: nam aera obuia grammatica non patitur) torquebat motibus, id eſt uolutationibus (aut Montibus, id eſt à montibus. ſed ſi in limo, quomodo in montibus?) late, id eſt per latū: orbes, id eſt annulos ſuos, & ſpiras ſquamoſas. Auræ tollebant, id eſt erigebant: et uires dabant, ſupple eum: & ei ad omnia uehementis niſus, id eſt pertinentia ad uehementem niſum aut nixum: & ita ipſe uoluens iam magis atq; magis, ſcilicet ſic adiutus ab auris: corpus reuolubile attollit pectus fulgoribus nitidis, id eſt habens fulgores nitidos: & caput attollit ſe ſublimi ceruice, cui, ſcilicet capiti: criſta edita, id eſt eminens, & extans ſupernè, id eſt deſuper: maculatur, id eſt lubricitate: lucens amictu purpureo, id eſt ſanguinolento: & lumina flammantia, id eſt oculi igniti micant aſpectu toruo: &, ſupple ſerpens, metabat, id eſt demetiebatur, ſicut caſtrametari uolens: loca circum, id eſt in circuitu: tum, id eſt deinde, ipſe ingens uidet ducē gregis, id eſt paſtorē: recubare aduerſum, id eſt in aduerſa regione, et inſtat acrior, et ipſe diffundens, id eſt diſpergens, lumina, id eſt uiſum: intendere, id eſt intēdebat, ſupple ea, aut eum: & abripiens ſæpius obuia toruo, ſcilicet aſpectu: infrēdere, id eſt infrendebat, aut infrendere cœpit: quòd, id eſt quia quiſquā ueniſſet ad ſua uada: et comparat arma naturæ, ſcilicet uenenū, aut dentes. unde ardet mente, furit ſtridorib. intonat ore, et torquetur flexibus, id eſt reuolutibus, aut annulis orbis, id eſt gyris corporis: uerſis, i. circumactis: guttæ ſanguineæ manant, id eſt diſtillāt undiq; per tractus, id eſt, ubi corpus lubricū trahebat: et rū[pit] fauces ſpiritibus, id eſt crebris & magnis flatibus: quo, ſcilicet ſerpēte parāti cūcta, ſcilicet naturæ arma aduerſus paſtorē: alūnus paruulus, id eſt culex quē paſtor alere ſolebat adflatu & ſanguine: propior humeros, id eſt ens, id eſt ualde prope humeros, cō terret hunc, ſcilicet paſtorem, et monet uitare mortē. nanq; qua, ſupple parte lumina deducta p culmina, id eſt oculi aperti per ſummitates: pēdebāt, id eſt aperiebāt, genas, id eſt receptacula lachrymarū, et ſinus oculorū, gemmis, id eſt pupillis oculorū in morē gemmarū relucentib. et formatis: ac pro, id eſt: qua pabula, id eſt pupilla, naturæ ſenioris erat icta, id eſt percuſſa: leui telo, id eſt modico aculeo Culicis. Tum, i[d e]ſt tunc ipſe paſtor furibundus proſiluit: & miſit morti, id eſt ad mortē, illū, ſcilicet culicē paruulū: obtritū, ſcilicet digitis, aut palma cui ſpiritus, ſcilicet uitalis diſsitus, id eſt reſolutus exceſsit omnis ſenſus. tum, id eſt deinde: paſtor, ſupple reſpexit, cominus, id eſt de prope, ſerpentē tenentē lumina, ſcilicet firma, ut noceat, inde, id eſt deinde, ipſe impiger, id eſt ſtrenuus: et, ſupple exanimis uix cōpos, ſcilicet ſui: mente, id eſt in animo: effugit, ſcilicet à ſerpente, & detraxit ab ore ſerpētis dextra, ſcilicet ſua, truncū ualidū, ſcilicet quē ſerpens ferociēs abripuerat. Qui, id eſt quis, aut qualis caſus: ue, pro uel, quod numē deorū uoluit dubiū, ſupple eſſet prodere.

Motibus.

A prodere, id est manifestare: sed uoluit, scilicet casus, aut deus: tales, scilicet homines simplices: ut pastores uincere horrida membra uoluētia, id est uolubilia: draconis squamosi aut uoluētis, id est agitātis se, atq; reluctātis crebris ictibus: et petētis, id est inuadētis pastorē, scilicet fœde, id est immaniter: ictib. feris, id est ferociētis belluæ similib⁹, aut feri, scilicet draconis ferociētis. Qua, id est ea parte: supp. petētis, qua cristæ cingūt tēpora, id est partes medij capitis inter uerticē et aurē: et quòd, id est quia ipse serpēs erat tard⁹ omni lāguore remoto, id est de natura sua sine lāguore extrinseco, aut ægritudine extrinsecūs prouenie͂te: aspiciēs nesciùs, id est quasi ignarus, et imbellis, ac repugnare nescius: quia, scilicet timor obcæcauerat, id est hebetauerat artus: hoc, id est tanto minus, implicuit mentem, scilicet pastoris: formidine dira, id est deorū ira proueniente. hoc est tanto animosior erat pastor, quantò serpens hebetior, & tardior effectus. quem, scilicet serpentem cæsum, postquam pastor sup. uidit languescere, id est deficere languore mortis: ipse sedit, id est cessauit, & requieuit.

Iam quatit, & biiuges oriens erebo cit equos nox,
Et piger aurato procedit uesper ab Oeta:
Cum grege compulso pastor duplicantib. umbris
Vadit, & in fessos requiem dare comparat artus.
Cuius ut intrauit leuior per corpora somnus,
Languidaq; effuso requierunt membra sopore:
Effigies ad eum Culicis deuenit, & illi
Tristis ab euentu cecinit conuitia mortis.
Inquit, queis meritis ad quæ delatus acerbas
Cogor adire uices? tua dum mihi carior ipsa
Vita fuit uita. rapior per inania uentis:
Tu lentus refoues iucunda membra quiete
Ereptus tetris è cladibus. at mea manes
Viscera letheas cogunt tranfnare per undas.
Præda Charontis agor: uideo ut flagrantia tedis
Lumina collucent infestis omnia templis.
Obuia Tisiphone serpentibus undiq; compta,
Et flammas, & fæua quatit mihi uerbera pœna
Cerberus, & diris flagrant latratibus ora:
Auguib. hinc atq; hinc horrent cui colla reflexis,
Sanguineiq; micant ardorem luminis orbes.

POM. Sabi. Nox.] ut Catullus ait, omnia obscurat: nisi interueniat sol. est enim umbra terræ, similis turbini inuerso. Erebo cit.] ideo quia apud inferos semper nox est. per Erebū, infernum intelligimus. Et piger aurato procedit uesper ab Oeta.] Orientē noctem describit. Piger, quia æstiuo tēpore piger incedere uidetur, à dierū longitudine. Sol cum cadit, aure⁹ uidetur. uesper infra solem est sidus, ipsis cognominib. æmul⁹ Solis ac Lunæ. præueniēs ante mat[illegible]ū dicitur lucifer, ut sol alter: et in occasu solis refulgens nuncupatur uesper, quasi uicem lunæ reddēs. et idē Veneris sid⁹ nominatur. Vesper à Plauto dicitur uesperugo, et lucifer à Pacuuio Iubar. Oeta mons Thessaliæ mare contingit propter altitudinē. cum sol occidit, stellæ uidētur ab eo oriri. et mane sol oriri creditur ab Ida monte Troadis. Culex ex humore oritur, cuius effigies ad dormientem pastorē uenit, et pœnas inferorū ei narrat. Manes.] diei principiū, mane: quòd tum manat C ab oriente dies. nisi potius quòd bonum antiqui dicebant manū: unde Manij et Lucij, nati mane et luce: & Manes dij inferorū, quia bonos eos putabant quibus animas cōmendabant, & ipsas animas manes dixerūt. Viscera.] pro amicis ponit. Lethæas.] Lethe flu. inferni, obliuionis dictus. huius cognominis est Lethis flu. Hispaniæ, de quo in commentarijs Silij Italici diximus. Charon apud Phlegetontem flu. inferni portitor est, qui lembo transuehit animas. ut Æn. 6. Portitor ille Charon. de Tisiphone & cæteris furijs eodem loco dicemus. Cerberus.] canis custos introitu[illegible]ferni. Orbes.] id est oculi.

ASCE. Iam quatit, &c.] Recitat quomodo irruente nocte, pastor iterum sopore obrutus est, atq; illi spiritus Culicis mirum in modum plangentis apparuit, atq; ostendit sibi mortē pro beneficio uitæ illatam. Ordo est. Nox oriens, id est nascens: erebo, id est à tenebris infernis: quatit equos biiuges, id est binos iugū ducētes: et cit, id est excitat eos. id est iam nox appropinquabit. & uesper piger, id est serus & tardus, quia erat tēpore quo longi sunt dies, et uesper, id est Hesperus, seu stella Veneris tardius apparet. tunc enim culices præcipue mordēt. procedit ab Oeta mōte Thessaliæ, aurato, id est aureis radijs circunfuso, cū, id est quādo, pastor uadit, scilicet in requiē suā, et hoc grege cōpulso scilicet ad septa, seu ouilia sua: et umbris duplicātib. scilicet se, unde in Bucol. Maioresq; cadūt altis de montibus umbræ. Et comparat, id est simul parat: hoc est contendit, dare, id est immittere requiem in artus fessos: per cuius corpora, id est mēbra: ut, id est postquam, somnus leuior, id est aliquantulū tenuis et modicus, ut solet esse ægrotis, et difficulter requiescētibus, quibus uidelicet uaria apparent phantasmata: quæ, id est membra languida requierunt sopore effuso, id est super ipsa. effigies, id est simulacrum Culicis deuenit ad eum, et ipsa tristis ab euentu mortis, id est quia ob beneficiū interemptus erat: Culex cecinit illi, scilicet pastori: conuitia, id est opprobria & contumelias: & supple, inquit, quid meritis, supp. rependitur: aut quid meritus, supple sum. sed syllaba licenter poneretur dicendo meritus. ad quæ scilicet mala ego dilatus, id est reseruatus: cogor inire acerbas uires, scilicet inferorū: dū tua uita fuit carior me ipso, id est quam uita mea, ego rapior, id est eripior: uita, scilicet mea uentis, id est à uentis: per inania, scilicet loca aeris, quæ uulgus inania putat. Tu lentus, id est ociosus & prostratus refoues membra quiete iucunda, id est placida & delectabili: ereptus, id est liberatus per me: è cladibus tetris, id est diris, scilicet infernalibus: quib. immersus fuisses: at, id est sed: manes, id est inferi: cogunt mea uiscera, id est simulacrum corporis mei: tranare per undas Letheas, id est ipsius Lethes, fluuij obliuionis apud inferos. per quem intrantes animæ ad inferos (secundum Gentiles) obliuiscuntur omniū quæ dulcia erant apud superos: & redeuntes ad nos, obliuiscūtur omniū quæ passæ sunt aut uiderūt apud inferos. Ego agor, id est impellor: existēs præda Charōtis, id est portitoris sic dicti: qui cymba futili traducit animas, ut dictum est in sexto ex superstitione Ægyptiorū: uidi, quia apud Charonta fuerat: sed non poterat traijci, quia sepultura carebat. unde in sexto de talibus dictum est: Centum errant annos, uolitantq; hæc littora circum.

Vidi ergo ut, est qualitates. omnia lumina collucent in templis infernis (sic enim Calderinus legit, cum alij scribant

bant infestis) flagrantia, id est ardentia tædis. id est, quicunq; uisuntur apud inferos, habent oculos ardentes fumoso igni, qui à teda procedit. Tisiphone, id est furia infernalis: ultrix, & ab ultione dicta: compta undiq; serpentibus, id est habens pro comis serpentes, & pro crinibus, angues: quatit mihi, id est ad terrorē meum, et flammas, et sæua uerbera: et cerberus, supple est pœna: et ora, scilicet eius, quia tria habet: flagrant, id est ardent diris latratibus: cui, scilicet Cerbero cani tricipiti colla arent: aut horrent hinc atq; hinc, id est utrinq; anguib. reflexis: et orbes luminis, id est pupillæ oculorū: micāt, id est micādo emittunt: ardorem sanguineū, id est sanguinei coloris. A

Heu quid ab officio digressa est gratia? cum te
Restitui superis leti iam limine ab ipso.
Præmia sunt pietatis ubi? pietatis honores
In uanas abiere uices: & iure recessit
Iustitiæ prior illa fides. instantia uidi
Alterius, sine respectu mea fata relinquens.
Ad parileis agor euentus: fit pœna merenti,
Pœna sit exitium, modo sit dum grata uoluntas:
Existat par officium. feror auia carpens,
Auia Cimerios inter distantia lucos.
Quem circa tristes densentur in omnia pœnæ.
Nam uinctus sedet immanis serpentibus Orthos,
Deuinctum mœstus procul aspiciens Ephialtem:
Conati quondam cum sint incendere mundum.
Et Tityos Latona tuæ memor anxius iræ,
Implacabilis ira nimis iacet alitis esca.
Terreor à tantis insistere, terreor umbris
Ad stygias reuocatus aquas. uix ultimus amni
Restat, Nectareas diuûm qui prodidit escas
Gutturis arenti reuolutus in omnia sensu.
Quid saxum procul aduerso qui monte reuoluit?
Contempsisse dolor quē numina uincit acerbus,
Ocia quærentem frustra. sub lite puellæ
Ite quibus tedas accendit tristis Erinnys:
Sicut Hymen prefata dedit connubia mortis.
Atq; alias alio densas super agmine Turnas.
Impietate fera uæcordem Colchida matrem
Anxia sollicitis meditantem uulnera natis:
Iam Pandionias miserandas prole puellas,
Quarū uox querula est: superat quod Bistoniꝰ rex.
Orbus Epops mœret, uolucres euectus in auras,

POM. Sabi. Præmia.] Per hoc ingratitudinis eum accusat. Iusticia excedēs urbibus, petijt rura: et inde cœlū, ut apud Vergilium in Georgicis. Cimmerios.] Hos tradit Ephorus coluisse cauernas in Cumano agro. illic et Cimmerium specus, unde descensus est ad inferos. Othos.] Alous Titanis filius ex uxore Iphimedia uiolata à Neptuno, duos pueros adoptauit, Othū et Ephialten: qui cum singulis diebus nouē digitis crescerent, ausi sunt Ioue pugna incessere, quos Iupiter ad inferos deiecit. Tityus.] Iouis filiꝰ, ex Elaro Orchomeni filia, qui stupro Latonam tentauit: quæ conquesta est apud filiū. Apollo igitur sagittis eum occidit, et apud inferos dat pœnas. ie cur eius semper renascēs uultures consumūt. Nectareas diuûm.] Tantalus Iouis filius Paphlagoniæ imperauit: deis apud eum hospitatis, Pelopem filium epulandum apposuit. dij puerum ad uitam reuocarunt: humerum eius ab Cerere consumptum, eburneum fecere: scelestum & impium patrem ad inferos detruserunt. cui pœna est, ut sitiens inter aquas non bibat, et inter poma non comedat. uolunt quidam non propter cædem filij luisse pœnas, sed quia mystica deorum sacra publicauit. Quid saxum.] Sisyphus Æoli filius Corinthi tyrannus fuit, quæ tunc Ephira dicebatur. cogebat ab hospitibus sibi pedes lauari, & cum errant in opere, præcipites dabat: Autoliam Laertæ desponsatam, Delphos pergentem cepit, ex qua genuit Vlyssem. Thesеus Sisyphum interfecit. apud inferos saxum collo alligatum per aduersum deferre montem fingitur. Prodidit.] scilicet Tantalus. Reuoluit.] Sisyphus. Puellæ quærentes ocia.] filias Danai dicit, quæ Belides dicuntur, hæc cribro semper aquam hauriunt. Danaus cum negasset filias quinquaginta quas habebat, fratris sui Ægypti filijs matrimonio locare, pulsus à fratre nauigauit Argos, Stheneloq; hinc eiecto regnauit. ferunt magnam nauem primū in mari uisam fuisse Danai. Ægyptus filijs iussit ut Dauaum persequerentur, & interimerent. qui tandem cum obsidione premeretur, nuptias promisit: sed filias monuit, ut noctu dormientes maritos obtruncarent, & ita actum est. unde adhuc cum maritis in inferno lites habent. Tadas.] id est nuptias. Hymen Bacchi et Veneris filius, Athenis educatus, cū nuptijs cuiusdam puellæ potiri nequisset, desperatus, solus p littora ueluti mente captus errabat. interea piratæ, qui uirgines Athenienses euntes ad mystica Cereris Eleusinæ rapuerant, capiuntur, & uirgines liberantur. Hymen Athenas ueniens primus id nunciauit, ex quo nuptias diu cupitas impetrauit. ob eamq; felicitatem Athenienses constituēre, ut in nuptijs celebrandis haberetur iuuenis memoria. ideo in nuptiali pōpa effertur, Hymen Hymen. Colchida matrem.] Medea Æetæ regis Colchorum filia ab Iasone rapta, indignata quòd Iason maritus nouā nupta Creontis filiā superinduxerat, filios coram trucidauit, inde draconibus uecta ad Ægeum Atheniensium regem. Pandionias puellas.] Pandion Athenarū rex Erichthonij filius, duas habuit filias, Procnē & Philomelam: quarū alteram Procnem Tereo regi Thracū, Martis filio ex Bistonide nympha, locauit. huius Tereus mortem finxit, ut Philomela quæ pulchrior erat, potiretur. ignarus pater, alterā filiam dedit: quam ipse Tereus ubi stuprauit, relegauit ruri. cognito scelere, puellæ dilaniauerunt Itym, & patri epulandum dedere. Tereus fatur carne filij, ubi rem cognouit, insecutus est eas ut occideret: quæ puellæ fugiēdo demutatæ fuerūt in aues: Procne in hirundinem, Philomela in luscinia, & ipse Tereus transformatus in upupam, quæ prius epops dicebatur: inde mutatus literis upupa cristatus est, ut se fuisse regem diademate confiteatur. Ouidius ait lib. 6. Nomen epops uolucri, facies armata uidetur. Bistonius rex.] Bistonium stagnum est Thraciæ, & Bistonia gens. B C

ASC. Heu quid ab officio.] Grauis conquestus Culicis, dolentis beneficium à se collatum, in perniciē uersum, ut ad inferos cogatur traduci. ex paradoxis (ut dixi) Pythagoræ asserentis: unū, eundemq; spiritū in hominis, ac bruti animalis corpore uicissim esse, spiritus Culicis recenset eos quos apud inferos se inuenturum noscit, tangens plurimas

A plurimas historias, quas quia Calderinus nõ negligenter explicat, erimus ordine & explanatu contenti, qui talis est: Heu, dolentis uox: quid, id est ad quid & quo: est gratia, id est gratiarum actio, aut gratitudo, digressa ab officio. Nam (ut Cicero docet) officium grati animi, est imitari agros feraces, qui plus reddunt, quàm acceperint: undelongè discedit ab officio, qui pro beneficio summã iniuriam reponit. cum, id est quandoquidem: ego restitui te, scilicet existentem in ipso limine leti, id est, mortis. id est cum parũ abesses ab interitu per morsum serpẽtis, restitui te superis, id est auris uitalibus: hoc est, huic mũdo, qui respectu inferorũ superus est. ubi sunt præmia pietatis, scilicet meæ? Honores pietatis abiere in uices uanas, id est omnis pietas euanuit et in nihilũ redacta est: et illa prior, id est prisca fides: iusticiæ scilicet Astreæ, quæ erat apud antiquos tempore Saturni: recessit iure, quia ut dicit Ouid. Vltima cœlestum terras Astrea reliquit.

Quod in Georgic. testatur poeta. ego uidi, id est consideraui: fata, id est mortem alterius: instantia, id est immi nentia, relinquẽs mea fata sine respectu, id est consideratione. B id est non habens respectum ad mortẽ quæ per hoc mihi immineret. Ego agor nunc ad euentus pariles, id est consimiles, qui illi non eueneruut, sed euenissent: pœna, id est supplicium: fit merenti, scilicet beneficium. & pœna fit exitium, id est redactus sum in exitium, id est exitum uitæ per pœnam quam pro bene facto rependo: cum, id est quandoquidem, uoluntas grata sit mihi. id est cum libens & uolens beneficium impenderim. existat, supple precor, aut par est, ut existat officium: par, id est, consimile, ut scilicet liberer ab interitu: ego feror, id est auferor, [illegible]ens auia, id est loca inaccessa, sine uia. auia, dicit, distantia: inter lucos Cimerios, id est Cumanos, ubi ad inferos accessus est, aut lucos inferos, ad quos per Cimeriũ peruenitur: circa quem scilicet me, pœnæ tristes densentur, id est accumulantur, & stipantur in omnia, scilicet circumiacentia. nam Othos, filius Alcei, immanis, id est horrendæ magnitudinis, & crudelis, sedet uictus serpentibus. Bene sedet, quasi non abiturus. unde in sexto:

——Sedet æternumq; sedebit
Infelix Theseus.——

C Sedet, dico, mœstus aspiciens procul Ephialten fratrẽ suum deuictum, id est etiam uictum. Cum, id est quando quidem ipsi sunt conati quondam incendere mundum. & Tytios, id est alumnus terræ, ô Latona, mater Apollinis, memor, id est memorans tuas iras: ut sit Græcã locutio. existens anxius, iacet scilicet prostratus, unde in sexto:

——Per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur.——

Exislẽs esca alitis uiui, scilicet uulturis indefatigabilis, quia ira, supple tua est implacabilis, aut iacet ira tua implacabilis. Ego terreor insistere.] id est progredi terreor, inquit, à tantis umbris. Vix ille qui prodidit escas Nectareas, id est cum Nectare sumendas: diuũm, id est diuorum. scilicet Tantalus reuocatus ad aquas Stygias, id est Stygis, paludis infernalis, de qua in sexto satis dictum est. Vix restat amni, scilicet infernali, quem mento tenus habet reuolutus in omnia, id est in omnem partem, sensu gutturis arenti, id est desiccato. quid supple dicam de illo, scilicet Sysipho, qui reuoluit procul saxũ, scilicet de monte aduerso: quem dolor acerbus, id est stimulus conscientiæ: uincit, id est conuincit, & accusat contempsisse numina, id est deos. O' puellæ scilicet Belides, quærentes frustra ocia, id est cessationem, ab infundendis aquis: sub lites, id est contentiones: quibus tristis Erynnis, id est furor, accendat tedas scilicet maritaleis, id est acuit furores in maritos quos occidistis: ite, id est descendite à me. quasi dicat, triste est uos uidere. Sic, id est sic ne: Hymen, scilicet deus legitimarũ nuptiarũ dedit cõnubia mortis, per fata, id est fatalia? atq; densat, id est accumulauit: alias turmas, id est copias quinquaginta fratrũ: uno dempto super alio agmine, idest aggerẽdo agmẽ super agmẽ: impietate fera, id est belluina, aut feroci: cum ego cernam Colchida, id est Medeam Colchorũ regis filiam. & est patronymicũ à patria. matrẽ mediantẽ natis, id est filijs suis Dyndimo & Thessandro: solicitis, id est anxijs, uulnera anxia. & cum cernã iam puellas Pandonias, scilicet Prognẽ, et Philomenã, miserandas prole, scilicet Ithi, aut Ithylo, quarũ uox est querula: quòd, id est quia: rex Bistoni⁹, id est Thracius, scilicet Thereus: superat, id est superuiuit, exislẽs orbus, scilicet filio quẽ comedit: et ipse Epops, id est effectus talis auis, mœret, id est queritur, aut dolet: euectus in auras uolucres, id est uelociter transibiles, & cedẽtes.

POM. Sabi. Cadmeo sanguine.] Oedipodes Lai filius, Eteocli & Polynici filijs Thebas reliquit, ut alternis annis imperaret. Eteocles regnum fratri non restituit, exulemq; fecit. Ille cũ Adrasto Argiuorum rege et Tydeo Thebas obsedi[illegible]ndem in singulare certamẽ uenere fratres, mutuis'que uulneribus se inuicẽ interfecere. mansit etiam in defunctis discordia, quia simul cremari non potuere. Alcestis.] Alcestis, siue Alcesta filia fuit Perilai. nupsit Admeto regi Phereorũ, qui sunt in Thessalia. cũ maritus ægrotaret, oraculo nunciatum est ei, adhuc posse uiuere, si forte aliquis ex affinitate uel amicitia qui pro eo sponte mortem subiret: cæteris id abnuentibus, sola uxor promisit. In Chalcedonijs.] Chalcedon urbs est non procul à Byzantio, id est Constantinopoli. Chalcedonios appellauit antiquitas insanos. nam cum colonias ducerent, maluerunt in sterili situ quàm pingui manere. Chalcedon opus fuit Megarensium. Ithaci coniunx.] Penelope

At discordantes Cadmeo sanguine fratres
Iam truculenta ferunt, infestaq; lumina corpus
Alter in alterius: iamq; aduersatus uterq;
Impia germani manat quod sanguine dextra.
Eheu mutandus nunquam labor: auferor ultra
In diuersa magis, distantia numina cerno.
Elysiam tranandus agor delatus ad undam.
Obuia Persephone comites Heroidas urget
Aduersas perferre faces. Alcestis ab omni
Inuiolata uacat cura, quòd sæua mariti
In Chalcedonijs Admeti cura morata est.
Ecce Ithaci coniux semper decus Icariotis
Fœmineum concepta decus manet: & procul illã
Turba ferox iuuenum telis confixa procorum.
Quin misera Eurydice tanto mœrore recessit.
Pœnaq; respectus & nunc manet Orpheus in te.
Audax ille quidem: qui mitem Cerberon unquã
Credidit, aut ulli Ditis placabile numen:
Nec timuit Phlegetonta furens ardentibus undis:
Nec mœsta obtentum Ditis ferrugine regnum,

Defossasq́ domos, ac tartara nocte cruenta
Obsita nec facileis Ditis sine iudice sedeis,
Iudice, qui uitæ post mortem uindicat acta.
Sed fortuna ualens audacem fecerat ante:
Iam rapidi steterant amnes & turba ferarum
Blanda uoce sequax regionem insederat Orphei:
Iamq́ imam uiridi radicem mouerat alte
Quercus humo: steterant amnes, siluæq́ sonoræ
Sponte sua cantus rapiebant cortice amara.
Labentes biiuges etiam per sidera Luna
Pressit equos: & tu currenteis menstrua uirgo
Auditura lyram tenuisti, nocte relicta.
Hæc eadem potuit Ditis te uincere coniux,
Eurydicenq́ ultro ducendam reddere, non fas,
Non erat in uitam diræ exorabile mortis.
Illa quidem nimium maneis experta seueros
Præceptum signabat iter: nec retulit intus
Lumina: nec diuæ corrupit munera lingua.
Sed tu crudelis, crudelis tu magis Orpheu,
Oscula chara petens rupisti iussa deorum.
Dignus amor uenia: gratum si tartara nossent
Peccatum meminisse graue. Et uos sede piorum,
Vos manet Heroum contra manus. hic & uterq;
Aeacides, Peleus nanq;, & Telamonia uirtus
Per secura patris lætantur munera: quorum
Conubiis Venus, & uirtus iniunxit honorem.
Hunc rapuit feritas, illum Nereis amauit.
Assidet, ac iuuenis sociat te gloria fortis.
Alter in excelsum referens à nauibus ignes
Argolicis Phrygios torua feritate repulsos.

Penelope Icari filia fuit, uxor Vlyßis, castißima habita inter mulieres. nam absentiam Vlyßis errantis summa patientia tolerauit. procos multos, quorum maximus Eurydamas fuit, petentes coniugiũ, effingentes Vlyßis mortem, inde laudabili constantia nõ modò neglexit, sed etiã fregit. inter Cephaleniam & Dulychium est Ithaca insula. Misera Eurydice.] *Eurydice filia Talaonis, uxor Orphei fuit. nam postquam marito concessa fuit, et culpa eius postea ablata, dicitur non amplius mansisse apud inferos, sed in Elysiis campis. Orpheus uerò pro ea pœnas luit. Orpheus Oeagrii filius regis Ciconum, qui sunt in Thracia, sono lyræ adeò potens fuit, ut traheret non modò animata, sed etiã insensibilia. Lex aũt erat apud inferos, ut nemini liceret loqui. Orpheus incautus, et amoris impatiẽs, nõ tantũ locutus est, uerũ et oscula amatæ cõiugi conatus est tradere: cuius incontinentiæ apud inferos pœnas dat.* Phlegethonta.] *unda habens ardentes aquas.* Cruenta.] *sæua, non sanguinolenta.* Sine iudice.] *Tres inferorũ iudices sunt, Æacus, Minos & Rhadamanthus.* Æacides.] *Peleus, Æginæ & Iouis filius Æacus: Æaci Telamon, Peleus & Phocus: Pelei et Thetidis, Achilles: Telamonis et Glaucæ, filiæ regis Salaminorum, Aiax & Teucer.* Iniunxit honorem.] *Hesionam Laomedontis filiam duxit Telamon.*

ASCEN. *At, id est sed: fratres Cadmeo sanguine, id est propagati à Cadmeo rege Thebarum, scilicet Etheocles et Polynices: discordantes, id est qui discordes uixerunt: ferũt iam, id est in morte: lumina truculenta & infesta, id est oculos diros, & infensos, existens iam uterq; aduersarius alterius: quòd, id est quia: dextra impia manat, id est distillat, sanguine germani scilicet fratris alter alterius.* Eheu mutandus nunquam labor, auferor ultra In diuersa, &c.] *Terret Culicis simulacrum, æterna apud inferos detentio, ac immorandi neceßitas, quo magis nos arguendi simus, si ea res non commoueat: recitatq; quo ordine fere in VI. proceßit, heroidas, id est mulieres nobiles, ceterosq; qui impatienter amauerunt, esse fere in primo ordine apud inferos. unde uarias tangit & fabulas, & historias, quas cum Calderinus graphice ac dilucide satis explicet, Ordo est. Eheu, dolentis interiectio, quæ absolute, id est sine casu ponitur: ut, Eheu quid uolui misero mihi? Et, Eheu quam pingui macer est mihi taurus in eruo. labor scilicet apud inferos: nunquam mutandus scilicet in requiem. ego auferor ultra in diuersa scilicet lo*

ca: & cerno lumina, id est oculos aut potius limina magis distantia: & agor tranandus, id est trãsuehẽdus nauigio: delatus ad undam Elysiam, id est per quam traiicitur ad Elysios campos, qui beatorum sunt: Tisiphone obuia, id est occurrẽs mihi: urget heroidas, id est nobiles, ut dixi, et quæ pene immortalitatẽ meruerunt puellas, ac mulieres amatrices: comites, id est, quæ ipsam comitantur: urget, dico, perferre faces, id est tædas amorũ, aut maritales: perferre aduersum, id est ex aduerso, ut earũ semper recordarẽtur, ac inde torqueãt, quia curæ ultrices nõ ipsam in morte relinquũt, ut dictũ est in sexto Æneid. Alcestis scilicet uxor Admeti regis Thessaliæ: inuiolata, id est incorrupta quia plenã fidẽ seruauit, et legitime amauit, uacat ab omni cura: quòd, id est quia: sæua, id est uehemẽs cura mariti Admeti, id est neceßitas moriẽdi, aut ipsi, aut alicui pro ipso: morata, id est immorata est hic: Chalcedonias, id est Megarenses, quæ nõ idem fecerũt ut Scyllã, quæ Niso patri nõ uitam seruauit, sed ademit, aut saltem ipsum in auem mutari coegit. Ecce coniunx Ithaci, id est Ithacensis Vlyßis, existens una, id est præcipua. semper decus Charontis scilicet portitoris manet concepta decus fœmineum. Et procul illa, id est ab illa supple manet: aut procul illam, supple sequitur ferox turba iuuenum procorum, id est ipsam ad coniugium expectantium, confixa telis scilicet Cupidinis, seu amoris, aut curarum nunc apud inferos. Quin, id est quin etiam: Eurydice, id est coniux illa Orphei, de qua ad finem quarto Georgicorum plene dictum est: misera, id est miseratione digna, quia ad castitatem seruandam fugiens Aristeum in anguem incidit unde uulnerata interiit: receßit supple à tanto, quantum scilicet habuerat. hic et Orpheus: ut sit licentiosa declinatio, uocatiuus pro nominatiuo. aut legatur in genitiuo Orpheos, ut ô Eurydice pœna respectus Orpheos mariti tui manet, & id est etiam nunc in te. Quidẽ, id est certè ille, supple fuit audax: qui credidit Cerberon, id est canem illum tricipitem infernalem, per quem intelligitur triplex potestas Plutonis: mitem, id est benignum, & placabilem unquã, sicut Orpheus uidetur credidisse, cum coniugem ab inferis repeteret: aut qui credit numen Ditis, id est Plutonis placabile ulli: nec timuit Phlegetonta, lacum aut fluuium infernalem, ab ardore dictum: unde addit furentẽ, id est æstuantem undis ardentibus: nec timuit regna mœsta ferrugine, id est obscuritate: obtentu, id est in posseßione Ditis: & domos, id est habitationes, seu mansiones defossas, quasi

A quasi sub terra fossas: ac tartara obsita nocte cruenta, id est sanguinolenta & noxia: nec, id est & non: sedes Ditis non supple sunt faciles, scilicet auditu, aut abitu: sine iudice: quia, ut dicitur in sexto,

Nec uero hæc sine sorte datæ, sine iudice sedes,
Quæsitor Minos urnam mouet, &c.

Sine iudice, inquit, qui uendicat post morte acta uitæ, id est quæ quisq; egit in uita: sed fortuna, id est prosper successus fecerat Orphea audacē: quia amnes, scilicet inferorum, aut ad inferos ducentes: rapidi, scilicet prius stetarunt iam, scilicet ad cantum Orphei: et turba ferarum sequax blanda uoce, id est propter blandam uocem: insederat, id est occupauerat regionē Orphei, id est qua ipse transire uellet. Iamq;.] Id est et iam: quercus alta mouerat imam radicem, supple in aut ab humo uiridi. Non staret uersus, si dicatur: Iam Orpheus mouerat imam radice altæ quercus: quia sic quercus, cum sit genitiui casus, in us productam exiret. & amnes steterant, & siluæ sonoræ rapiebāt iam sua sponte cantus, scilicet Orphei: cortice amara, id est per corticem amaram. sic in Bucol. Circundat amaræ Corticis: cum potius masculinum sit: ut, Raptus de subere cortex. Luna pressit, id est repressit, & à cursu retinuit: etiam equos biiuges, id est bigas trahentes: labentes, scilicet prius per sidera, id est signa cœlestia in Zodiaco. Et tu ô uirgo menstrua, id est menses distinguēs, scilicet Luna auditura lyram, id est ut audias lyram Orphei: tenuisti currentes, scilicet equos: nocte, id est gubernatione noctis relicta: ô coniux Ditis, scilicet Proserpina: hæc eadem, scilicet lyra: potuit uincere te, et reddere, id est uincere, ut cogat reddere ultro Eurydicem, scilicet coniugem Orphei: ducendam, id est abducendā. Nam non erat fas, non erat inquam abducere inuitam: & supple numē diuæ mortis, id est quæ habet dominiū mortis, uidelicet Proserpinæ: nō erat exorabile, scilicet precibus: sed tamen superabile dulcedine cantus. Illa, scilicet Eurydice: experta maneis, id est inferos: nimium seueros, id est rigidos, & sequaces ueri: signabat iter præceptum, scilicet à Proserpina, ut pergeret, nec retrospiceret: nec retulit, supple pedē inter limina: nec corrupit limina diuæ lingua, id est nihil gustauit apud inferos: quod tamen alibi aliter dicitur. Sed tu, ô Orpheu crudelis, scilicet per impatientiam amoris, qui coniugem osculaturus respexisti, tu inquam, magis crudelis: petens oscula cara cōiugis, id est coniugis caræ: rupisti iussa deorum, qui scilicet iusserunt ne retrospiceres. amor, scilicet tuus in coniugem: dignus, supple erat uenia: si tartara, id est manes: nossent gratum, id est grati animi uices. unde in quarto Georgicorum: Ignoscenda quidem scirent si ignoscere manes.

Graue, id est molestum est, supple uobis: meminisse, id est recordari peccatum qua torquentur necessaria recordatione commissorum: unde in sexto, Nimium meminisse necesse est. & manus, id est multitudo, quæ manibus ualuit, ut pote heroum: manet supple in sede piorum, id est innocentum: manet dico contra uos idem: ex opposito in aduersa regione: uterq; Æacides manet, supple hic. dicit autem uterque Æacides, id est Æaci filius: nanq; Peleus, scilicet pater Achillis, alter Æacidarum, & uirtus Telamonia, id est ipse Telamon pater Aiacis: locitatur hic per numina patris, scilicet Æaci: secura, id est facientia eos securos, quorum connubijs Venus & uirtus iunxit honorem: nam ferit.s, scilicet bellica: rapuit hunc, scilicet Telamonium, qui primus muros Troianos sub Laomedonte transcendit, et ob id Hesionam Laomedontis filiā, & Priami sororem meruit: ex qua Teucrum genuit: & ex Tribia Alcati Athenien. Aiacem. Nereis, id est nympha marina, scilicet Thetis: amauit illum, scilicet Pelea, qui ex ea Achillem genuit. Ac, pro &: iuuenis, scilicet filius Pelei: appositoriē gloria fortis sociatæ, id est consimilis: assidet, iuxta sedet: & alter, supple iuuenis: uidelicet Aiax: referens in excessum, id est excessiue, aut in excessu igneis Phrygios, id est Troianos, ab Hectore immissos, repulsos à nauibus Argolicis. aut referens à nauibus Argolicis igneis Phrygios repulsos torua, id est immani feritate, sup. assidet. Et ideo descriptionem minimæ rei, uidelicet necis culicis, auget rebus maximis, utpote gestis in excidio Troianæ urbis. per quod ostendit poeta fertilitatem ingenij sui, qui res minimas dilatare, & maximas cōtrahere nouit. Nec tamen impertinentes, si receperimus paradoxon Pythagoricum, de animorum in aliena corpora transmigratione.

POM. Sabi. Teucria tellus.] Hector ad naues progressus ignem in proris iacere, ac sæuire incēdijs cœperat. territi Græci, resistere non audebant. aduoluti ergo ad genua Achillis, auxilia implorabant. Eo tempore rediēs Aiax cum præda Phrygia, sæuientem [illegible] spexit Hectora. & primo impetu hostem nauibus repulit: extinctoq; igni ipsum Hectorem ictu saxi turbauit: prostratum eripuere è manibus Aiacis Troiani. et semianimem tulerunt intra muros. Aiax uictor fugientes insequebatur, non sine magna strage. Sigeaq;.] Sigeum urbs fuit in littore, etiam Augusti tempore, nunc diruta. in ea nauale Achiuorum, et portus, & Achaica castra. prope etiam lacus fuit.

O' quis non referat talis diuortia belli,
Quæ Troiæ uidere uiri, uidereq; Graij
Teucria cum magno manaret sanguine tellus:
Et Simois Xanthiq; liquor: Sigeaq; præter
Littora, cum Troas sæui uos Hectoris ira
Videre in classeis inimica mente Pelasgas
Vulnera, tela, neces, igneis inferre paratos.
Ipsa uagis, nanq; Ida potens feritatis & ipsa:
Ida faces altrix cupidis præbebat alumnis:
Omnis ut in cineres Rhœtei littoris ora
Classibus ambustis flamma lacrymante daretur.
Hinc erat oppositus contra Telamonius heros:
Obiectoq; dabat clypeo certamina. & illinc
Hector erat summum Troiæ decus, acer uterq;.
Fulminibus ueluti fragor sonat ætheris in se
Tegminibus, telisq; super Sigeaq; præter
Eriperet reditus. alter Vulcania ferro
Vulnera protectus depellere nauibus instat.
Hoc erat Aeacides multum lætatus honore,
Dardanieq; alter fuso quòd sanguine campis
Hectore lustrauit uictor de corpore Troiam.

ASCEN. O' quis non referat talis diuortia belli: Quæ Troiæ &c.] Quia mentionem fecerat belli Troiani, facit digressionem per acclamationem, dicens: O' quis non referat, id est nō recenseat: diuortia, id est dissensiones & lites, ac certamina, aut diluuia, à uortice, talis belli, quæ scilicet diuortia uiri Troiæ uidere,

Rursus acerba fremit Paris hūc qd letat, & huius
Alta dolis Ithaci uirtus quod concidit icta.
Hinc gerit euersos proles Laërtia currus:
Et iam Strymonij Rhœsi, uictorq; Dolonis,
Palladio lætatur ouans: rursusq; tremiscit
Pamoicum, Asiamq; horret Lestrygonas atrox.
Illum Scylla rapax canibus succincta Molossis,
Aetneusq; Cyclops, illum metuenda Charybdis,
Pallentesq; lacus, & squallida tartara terrent.
Hic & Tantalei generis decus amplus Atrides
Assidet Argiuum lumen: quo flamma regente
Doris Erichthonias prostrauit funditus arces.

uidere, id est uiderunt: et Graij, id est Græci uidere: cum, id est quando, Tell⁹ Teucria, id est Troiana, manaret, id est difflueret magno sanguine: et Simois, fluuius ille Troianus: & liquor Xanthi alterius fluuij, Ilium perfluentis, supple manaret magno sanguine: præter littora Sigea, id est maris Sigæi, in quod incidūt: cūm est quādo, ira Hectoris sæui uiderit, uos Troas paratos inferre mente inimica, id est hostili animo, in classeis Pelasgas, id est Græcanicas, uulnera, tela, neces & igneis: eo supple magis nanq;, ipsa Ida scilicet silua pinifera Ilio uicina: potens feritatis, id est quæ potuit sufficere & subministrare feritati arma: & ipsa altrix scilicet tædarum & pinorum: præbebat alumnis cupidis scilicet incendij committendi: faces scilicet in naueis immittendas: ut omnis ora littoris Rhœtei, illius promontorij ad Troiam, ad quod stabant naues Græcorum, daretur in cineres: & hoc classibus ambustis, id est circumustis: & flamma lacrymante, id est aquas admixtas ligno guttatim ejiciente. Heros Telamonius scilicet Aiax Telamonis filius oppositus erat contra, id est ex aduerso. hinc, id est ex altera parte scilicet Græcorum: & dabat certamina clypeo obiecto scilicet contra faces & tela: & Hector summum decus Troiæ erat illinc, id est ex altera parte scilicet Troianorum: uterq; acer, id est strenuus, sup. erat. ueluti fragor editur cœlo, id est in aere fulminibus, id est dum fulminat & tonat: ita, supple editur fragor tegminibus scilicet domorum, hoc est tegulis: aut in tegminibus scilicet capitum, hoc est galeis: editur, dico, ense & telis: super et præter Sigæa supple littora, ut supple Hector eriperet reditus, id est faceret ne redirēt ambustis nauibus. et alter, scilicet Aiax: proiectus, id est pro pulsus, instat depellere nauibus scilicet Græcorum, ferro, id est per arma sua: uulnera Vulcania, id est quæ Vulcanus, hoc est ignis inferebat, uidelicet ambustione. Æacides, id est Æaci nepos scilicet Aiax: lætat⁹ erat uultu, id est præ se ferebat uultum lætum: hoc honore, id est propter hunc honorem, quòd Hectorem pellere, & classe defendere potuit. & alter supple Æacides uidelicet Achilles, lætus supple erat hoc honore, quòd ipse uictor de corpore, quia animum uincere nequiuit. lustrauit, id est circuntraxit Hectora: campis, id est per campos, Dardaniæ, id est Phrygiæ: & hoc, sanguine, scilicet eius fuso. Troia fremit rursus.] Id est è diuerso: acerba, id est acerbe: quòd, id est quia: Paris letat, id est uulnerat scilicet telis letalibus, hoc est mortiferis: hunc scilicet Achillem in templo Apollinis. unde dictum est in sexto:

Phœbe graues Troiæ A
semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusq;
Corpus in Æacidæ.

Et quòd, id est quia alta uirtus: huius, scilicet Paridis, concidit, icta dolis Ithaci, id est Ithacensis Vlyßis: hinc, id est hac de causa: proles Laertia, id est Vlysses, Laertæ filius: gerit currus euersos, è quibus hostes deiecerat: et ipse iam uictor Rhœsi Strymonij, id est regis Thraciæ, de quibus primo Æneid. dictum est, illic uidelicet.

Nec procul hinc Rhœsi niueis tentoria uelis
Agnoscit lacrymans, prima quæ prodita somno,
Tidydes multa uastabat cæde cruentus,
Ardentesq; auertit equos in castra, prius quàm
Pabula gustassent Troiæ, Xanthumq; bibissent. B

Et uictor Dolonis, Troiani illius qui ad Græcos explorator missus, ab Vlysse interceptus est: lætatus, iam ouans: Pallade, id est Palladio subrepto: ut in secundo Æneid. dictum est. & ipse atrox rursus, id est uicißim: et econuerso, tremiscit Pamoicon: & horret Asiam, ubi scilicet pericula passus est: et Lestrygonas, qui carnibus humanis uescebantur: & in quos incidit. Scylla, id est uorago maris Siculi, aut per fabulam mōstrum illud marinum: rapax, id est aßiduè miseros nautas cum nauibus ad se rapiens: succincta canibus Moloßis, id est Epiroticis: & Cyclops, scilicet Polyphemus: Ætneus, id est qui in Ætna monte Siciliæ ipsum deprehendit. & Charybdis, aliud periculum eiusdem maris: metuēda, scilicet nautis: et lacus pallentes, scilicet inferni: & tartara squalida, id est obscœna: terrent illum, scilicet Vlyssem, qui tot terruit, & insidijs excepit. Hic & Tantalei generis decus amplus Atrides Assidet, etc.] Commemorat cæteram Græcorū nobilitatem apud inferos esse. Ordo autem est. Gener Tantaleæ, scilicet domus, aut gener Tantali⁹, scilicet Amphion, Niobes maritus: aßidet, supple hic, Æacus amplus, id est cum tota progenie sua: aßidet hic et Atrida lumen Argiuūm, C *id est Argiuorū scilicet Agamemnon: aßidet hic, quo regente, id est imperante, aut dirigente: flamma oris, scilicet eius, id est uis imperanda: prostrauit funditus arces Erichthonias, id est Troianas. Nam Erichthonius fuit filius Dardani, & pater Trois, auus Laomedontis, qui pater Priami: attestante Ouidio his uerbis,*

Huius Erichthonius, Tros est generatus ab illo.

Is autem Erichthonius summopere auxit res Troianas, ut & Homerus meminit: quocirca Erichthonias arces appellat.

Reddidit heu Graius pœnas tibi Troia furenti:
Hellespontiacis obiturus reddidit undis.
Illa uices hominum testata est copia quondam,
Ne quisquā propriç fortunç munere diues,
Iret ineuectus cœlum super omne: propinquo
Frangitur inuidiæ telo. decus ibat in altum
Vix argo repetens patriam, ditataq; præda
Arcis Erichthoniæ: comes huic erat aura secunda

POM. Sabi. *Acanthos.] Acanthus herba est similis spinæ albæ, folia habet tantum minora, & aculeata lanugine. * Tetta ex qua lanugine fiunt uestes æmulæ bombycinarum uestium & sericarum. Rhododaphne.] herba est uenenosa pecoribus, homini tantū admixta ruta inuenenata. nomen habet à lauro. Laurus Apollini sacra. nam ubi laurus est, fulmen non decidit. laurus enim*

A enim nunquam fulminatur, & poetæ lauro coronantur. Imitata priscis Sabinis.] Sabina herba est quæ Græcè appellatur, & ea duplex: altera similis amaraco, altera similis iunipero, quam quidam creticam cupressum appellauere. pro thure hæc assumitur, ut meminit Plinius. & apud antiquos præstabat uicem aromatum in sacris. Sabini primum ea herba sunt usi. Chrysanthusq́;.] Heliotropiō, alij chrysanthon appellant. ramulos habet candidos, abrotono similes. ad repercussum solis au-
B rea uidetur. herba nomē habet à Boccho rege Mauritaniæ. Hic amaranthus.] est herba quæ non habet florem. sed uerius spicam. purpurea, iucundi aspectus, et sine odore. Bumastus.] etiam herba. Narcissus.] hic puer submersus, demutatusq́; in herbam. Elogium.] hoc elogium, hic elogos: hoc epitaphium, hic epitaphus.

ASCE. Heu ô Atrida, Troia reddidit tibi pœnas grauius, id est multum grauiter. reddidit, dicit, tibi fu-
C renti, id est insanienti Martio furore: & reddidit obituris, id est omnib. qui obituri erant: undis Hellespontiacis, .. est ad Caphares, montem Eubœæ insulæ, ad Hellespontum prospectantem. Illa copia, id est multitudo hominum armatorum: testata est quondam, scilicet tempore belli Troiani: uices, id est uicißitudines hominum: ne quisquā diues, id est reputans se diuitem: munere, id est beneficio propriæ fortunæ, iret in cœlum æternū super omne, id est in cōtinua prosperitate super omnia ferretur. ipse Atrida, seu Atrides, frangitur

Per placidum cursu pelagus Nereis ad undas
Signa dabat: pars inflexis superata carinis,
Cum seu cœlesti fato, seu sideris ortu,
Vndiq; mutatur cœli nitor, omnia uentis
Omnia turbinibus sunt anxia. Iam maris unda
Sideribus certat consurgere: iamq; superne
Corripere & soleis, & sidera cuncta minantur.
Ac ruere in terras cœli fragor. hic modo letum,
Copia nunc miseris circundatur anxia fatis:
Immoriturq; super fluctus, & saxa Capharei:
Euboicas autem per cautes, Oetaq; late
Littora: cũ Phrygiæ passim uaga præda perempta
Fluctuat omnis in æquoreo iam naufraga fluctu.
Hic alij sidunt pariles uirtutis honore
Heroes: medijsq; siti sunt sedibus omnes,
Omnes Roma decus magni quos suscipit orbis.
Hic Fabij, Decijq;, hic est & Horatia Virtus
Hic & fama uetus nunquam moritura per æuum
Curtius: è medijs quem quondam sedibus urbis
Deuorum bellis consumpsit gurges in unda.
Mutius & prudens ardorem corpore passus,
Legitimè cessit cui fracta potentia regis.
Hic Curius claræ socius uirtutis, & ille
Flaminius, deuota dedit qui corpora flammis:
Iure igitur talis sedes pietatis honorat.
Illic Scipiadasq; duces deuota triumphis
Mœnia, q̃s rapidos Libycę Carthaginis horrent.
Illi laude sua uigeant: ego Ditis opacos
Cogor adire lacus uiduos à lumine Phœbi:
Et uastum Phlegetonta pati, quo maxima Minos
Conscelerata pia discernit uincula sede.
Ergo quam causam mortis, quam dicere uitæ
Verberibus sæuæ cogunt ab iudice pœnæ,
Cum mihi tu sis causa mali, ne conscius adsis.
Sed tolerabilius curis hæc immemor audis:
Et tamen in uanis dimittis somnia uentis.
Digredior, tanquam rediturus. tu cole fonteis,
Et uirides nemorum siluas, & pascua lætus:
Et mea diffusas rapiantur dicta per auras.
Dixit: & extrema tristis cum uoce recessit.
Hunc ubi sollicitum dimisit inertia uitæ:
Interius grauiter mentem æger: nec tulit ultra
Sensibus infusum Culicis de morte dolorem:
Quantumcunq; sibi uires tribuere seniles:
Queis tamen infestū pugnans deuicerat hostem:
Riuum propter aquæ uiridi sub fronde latentem
Conformare locū capit impiger hunc, & in orbē
Destinat: ac ferri capulum repetiuit in usum,
Gramineam uiridi fodiens de cespite terram.
Iam memor inceptum peragens sibi cura laborē
Congestum cumulauit opus: iamq; aggere multo
Telluris tumulus formatus creuit in orbem.
Quem circum lapidem lęui de marmore formans
Conserit assiduæ curæ memor, hic & acanthos,
Et rosa purpureo crescit rubicunda colore:
Et uiolæ omne genus hic est, & Spartica myrtus,
Atq; hyacinthus, & hic Cilico crocus editus aruo:
Laurus itē Phœbi dec9, exurgens Rhododaphne.
Liliaq;, & Roris flagrantia rura marini,
Herbaq; thuris opes priscis imitata Sabinis.
Chrysanthusq;, ederæq; nitor, pallente corymbo,
Et Bocchus Libyæ regis memor, hic Amarāthus,

telo inuidiæ propinquo, id est de proximo quæ omnib. fortunatis imminet. Argo, nauis illa oblonga, qua Argonautæ in Colchos uecti sunt, et redeuntes Troiam sub Laomedonte expugnauerant, ibat in altum decus: repetens bis patriam, id est iā secundo, quasi eadem fuerit nauis. Sunt tamen textus habentes, ergo sic bis ergo: sed sic syllaba bis contra naturam producatur. nihil autem est toto opere mendosius: ita ut opus sit reuera cōmento, qui sententiam indipisci uoluerit. repetens, dico, patriam bis, & ditata præda arcis Erichthoniæ, id est Troianæ: bis, quia bis Troiam spoliauerant Græci: aura secunda, id est prospera, & à tergo flans erat huic, scilicet naui. & Nereis, id est dea maris, dabat cursu, id est cursu, aut per cursum signa ad undas per pelagus placidum: et pars, scilicet maris erat superata carinis inflexis, id est curuis, cum nitor cœli mutatur undiq;: seu, id est siue: fato cœlesti, id est cœlestium prædefinito statuto: seu ortu sideris, scilicet tempestatem excitantis. Tangit historiā quæ sic narratur: Ad radices Capharei montis, cum peruenissent Græci, uictores Troiæ, uel ira Mineruæ, ut in principio I. Æneid. tangitur, ibi, Et furias Aiacis Oilei. fingitur enim irata Pallas, ob stuprum in templo suo ab Aiace Oileo commissum, tempestatem illic excitasse, unde fato cœlesti nūc partim deputat. uel fraude Naupli regis in Eubœa regnantis, & cupientis ulcisci mortem Palamedis filij, dolo Vlyßis apud Troiam interempti, Argiuorum claßis duris casibus agitata fuit. Nam nocte laborantibus tem-

 pestate

pestate Græcis face rex in Caphareo accendit, qua illi portum proximũ existimantes, in asperrimos scopulos delati, naufragium plurimum fecerex unde in secundo Æneid. Scit triste Mineruæ Sidus, & Euboicæ cautes, ultorq; Caphareus, &c.

Bumastusq; uires, & semper florida pinus.
Non illinc Narcissus abest, cui gloria formæ
Igne cupidineo proprios exarsit in artus:
Et quoscũque nouant uernantia tempora flores,
His tumulus super inseritur. tum fronte locatur
Eulogium, tacita quod firmat littora uoce.
Parue Culex, custos pecudum, nil tale merenti
Funeris officium uitæ pro munere reddit.

Omnia sunt anxia, id est angentia, & angunt uentis & turbinibus: unda maris certat, id est contendit consurgere: sideribus, id est ad sidera. unde alibi, Et rorantia uidimus astra. est autem hyperbole poetica. Iam & sol & sidera scilicet minora: minantur supera, id est desuper: corripere cuncta, scilicet quæ erant terrenis et aquis. At, id est simul, fragor cœli, id est sonitus ille prius auditus in aere, uenit in terras: hoc, id est hoc tempore: copia læta, id est exercitus ille lætus: modo, id est paulo ante circundatur, existens nunc anxia miseris fatis. commiscet utranq; opinionem ubiq;, ut & naturalem, & fatalem fuisse tempestatem censeat, & immoritur super fluctus: et saxa Capharei scilicet montis: & pro, id est per cautes Euboicas, id est scopulos Euboici maris: &, pro id est late per littora Ceica: cum, id est quando, præda Phrygiæ, id est ex Phrygia ablata: uaga, scilicet fluctibus agitata, passim, id est quasi per singulos passus: peracta, id est cõsummata, et plene obtenta fluctuat iam omnis naufraga, id est per naufragium: in fluctu æquoreo, id est marino. & ita ostendit instabilitatem fortunæ ex maris similitudine, quod et Seneca facit, quia nihil mutabilius ipso mari, quod ex tranquillitate subito commouetur in turbinem, sicut status rerum lætus in summam tristiciam.

Hic alij sidunt pariles uirtutis honore Heroes, medijsq; siti sunt, &c.] Dicit etiam Romanos principes, ac nobilitatis proceres, in Elysijs esse, de quibus & eorum historijs abunde dictum est aliud Georg. secundo.

Hæc genus acre uirũm, Marsos, pubemq; Sabellam,
Assuetumq; malo Ligurem, Volscosq; uerutos
Extulit: hæc Decios, Marios, magnosq; Camillos.
&, Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar, &c.

Ordo igitur est. Alij Heroes pariles, id est æquales honore uirtutis: sidunt, id est considunt et sedent: hic, scilicet in Elysijs campis. Et omnes sunt siti.] Id est positi in sedibus medijs tanquam honorabilioribus, cum inferioris meriti circunstent: quos scilicet heroas, omnis Roma decus magni orbis suscipit, scilicet numerum principum suorum. hic, supple sunt Fabij, scilicet Fabius Maximus, & cæteri de Fabiorum à Fabis dicta familia: et hic sunt Decij, scilicet pater & filius qui se pro republica (ut Liuius docet) deuouerunt: & hic est uirtus Horatia, id est Horatij illi tergemini, quorum unus contra Albanos Curatios uictoriam obtinuit cum patriæ libertate: et hic est Curtius, scilicet Marcus. de quo Liuius libro septimo Decadis primæ: Eodem anno, seu motu terræ, seu qua ui alia, forum medium ferme specu uasto collapsum immensam altitudinem dicitur: nec eam uoraginem cõiectu terræ, cum pro se quisq; gereret, expleri potuisse, priusquam deûm monitu, quæ receptum quo plurimum populus Romanus posset. id enim illi loco dicandum uates canebant, si rempublicã Romanam perpetuam esse uellent. tum M. Curtium iuuenem, bello egregium castigasse ferunt, dubitantes an ullũ magis Romanũ bonum, quàm arma uirtusq; esset. Silentio facto, templa deorũ immortalium, quæ foro imminet, Capitoliumq; intuentẽ & manus, nunc in cœlum, nũc in patẽteis terræ hiatus ad deos manes porrigentem se deuouisse. equo deinde quàm poterat maximè exornato insidentem armatum, se in specum immisisse: donaq; ac fruges super eum à multitudine uirorũ ac mulierum congestas, lacumq; Curtium ab hoc appellatum, non ab antiquo Curtio. Hæc ille. unde poeta: Hic est Curtius, appositoriè, uetus fama, nunquam moritura per æuum: & hic est Curtius, quem deuotum bellis, id est destinatũ propria deuotione morti in bello, ut animo conceperat obeundam, quia erat præstanti animo eques: gurges, id est uorago, & hiatus uorans cõsumpsit quondam: in unda, id est hiatu aquæ undantis similiter in medijs sedibus urbis, scilicet Romæ. Et hic est Mutius, scilicet Scæuola: prudens, id est prouidens rei exitus: passus ardorem corpore, id est in manu sua. cui potentia regis scilicet Porsenæ: fracta, id est deuicta: legitime, id est ut decuit, cessit in locum, & uiam dedit. unde dicit Liuius libro secundo Decadis primæ: Obsidio urbis Romæ à Porsena Hetruscorum rege, post exactos Tarquinios facta. obsidio erat, & frumenti cum summa caritate inopia, sedendoq; expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: cum C. Mutius, adolescens nobilis, cui indignum uidebatur populum Romanorum seruientẽ, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eundem populum ab ijsdem Hetruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit. Itaq; magno audaci aliquo facinore eã indignitatem uindicandam ratus, primo sua sponte, penetrare in hostium castra constituit: deinde metuens ne si consulum iniussu, & omnibus ignaris iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis discrimen affirmante senatum adijt. Transire, inquit, Tyberim patres, & intrare, si possum, castra uolo: nõ prædo, nec populationum in uicem ultor: manus si dij iuuant, in animo est facinus. approbant patres. abdito intra uestem ferro proficiscitur, ubi eo uenit in confertissima turba, prope regium tribunal constitit. ibi cum stipendium forte militibus daretur, et scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa agere: cum milites uulgo adirent, timens sciscitari uter Porsena esset, ne ignorando regẽ semet ipse aperiret, quis esset: quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. uadentẽ inde per trepidam turbam, cruento mucrone sibi ipse fecerat uiam. cum concursu ad clamorem facto, comprehensum'que regij satellites traxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoq; inter tantas fortunæ minas, metuẽdus magis quàm metuens: Romanus sum, inquit, ciuis: C. Mutium uocant: hostis hoste occidere uolui: nec ad mortem minus animi est, quàm ad cædem fuit. & facere & pati fortia Romanum est: nec unus ego in te hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentiũ decus. proinde in hoc discrimen, si iuuat accingere: ut in singulas horas capite dimices tuo ferrum, hostemq; in uestibulo habeas regiæ. hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellum: nullã aciem, nullum prælium timueris. uni tibi & cum singulis res erit.

A res erit. Cum rex simul ira incensus, periculoq; conterritus, circundari igneis minitabundus iuberet, nisi expromeret propter quas insidiarum minas per ambages iaceret: En tibi, inquit, ut sentias, quam uile corpus sit his qui magnam gloriam petunt: dexteramq; accenso ad sacrificium foculo inijcit. quam cum uelut alienato ab sensu torreret animo, prope attonitus miraculo rex cum ab sede sua prosiluisset, amoueriq; ab altaribus iuuenem iussisset: Tu uero abi, inquit, ne in te magis quàm in me hostilia ausus. iuberem macte uirtute esse, si pro mea patria ista uirtus staret: nunc iure belli, liberum te intactum, inuiolatumq; hinc dimitto. Tunc Mutius, quasi remunerans meritum. Quandoquidem, inquit, est apud te uirtuti honos, ut beneficio tuleris à me quod minis nequisti, CCC. coniurauimus principes iuuentutis Romanæ: ut in te hac uia grassaremur. mea prima sors fuit, cæteri utcunq; ceciderit: primi quo ad te opportunum iter fortuna dederit, suo quisq; tempore aderunt. Mutiū dimissum (cui postea Scæuolæ à clade dextræ manus cognomentum inditum) legati à Porsena Romam secuti sunt (adeo mouerat eum, & primi periculi casus: quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset: & subeunda dimicatio toties, quot coniurati superessent) ut pacis conditiones ultro ferrent Romanis. Hæc ille. Hic. supple manet Curius & scilicet Dentatus, socius claræ uirtutis, scilicet fortitudinis, & continentiæ. Nā Marcus Curius dentatus, qui de Samnitib. triumphauit, & de Sabinis, & tertiò de Lucanis, Pyrrhū Epirotam ex Italia pepulit: legatis Samnitum aurum offerentibus, cum ipse in foco rapas torreret: Malo hic, inquit, in fictilibus meis esse (id est comedere) & aurum habentibus im[illegible]are. Vnde Iuuenal.

Qui Curios simulant, & Bacchanalia uiuunt.

Et hic manet ille Flamminius, id est Lucius Metellus, à flamma denominatus, qui dedit corpora deuota flammis. Nam sexto Fast. legitur, quòd signum cœleste Mineruæ armigeræ quod in Troiam conciderat, Romam deductum fuerat: seruabaturq; in templo Vestæ. quod cum arderet, ministræq; attonitæ flerent, Lucius Metellus, homo practicus, & pontifex Haurit aquas, tollensq; manus, C Ignoscite, dixit: Sacra uir intrabo nō adeunda uiro. Si scelus est, in me commissi pœna redundet, Sit capitis damno Roma soluta mei. Dixit & arripuit. factum dea rapta probauit, Pontificisq; sui munere tuta fuit. Hæc Ouid. ad de quæ Plutarch. dicit de comparationibus, & quæ Plin. libro septimo, cap. XLVI. ubi dicit, Metellum orbam luminibus exegisse senectam amissis incendio, cum Palladium raperet ex æde Vestæ. De huius sanctitate est illud quoq; Iuuenalis Satyra tertia.

Da testem Romæ, tam sanctum quàm fuit hospes
Numinis Idæi, procedat uel Numa, uel qui
Seruauit trepidam flagranti ex æde Mineruam:
Protinus ad censum, de moribus ultima fiet
Quæstio, &c.

Sed ad auctorem redeo. Igitur sedes talis pietatis sunt, supple iure honores, id est iure & legitimè obtinent honorem pro tali pietate. istic supple uideas, aut uidi Scipiadas, id est Scipiones: duces, id est ductores clarissimos, quos mœnia Carthaginis Libycæ, id est quæ fuit in Libya, parte Africæ: deuota, id est fataliter destinata: triumphis, id est ut de illis triumpharent. Nam Scipionum alter Carthaginē tributariā fecit, alter deleuit: quos inquam, rapidos, id est quasi fulminantes, mœnia Carthaginis Libycæ deuota triumphis horret, id est exhorrent. De his ne nihil dicam, addā Plin. de uiris illustr. uerba, quæ hæc sunt. P. Scipio, ex uirtutibus nominatus Africanus, Iouis filius est creditus. nam antequam conciperetur, serpens in lecto matris eius apparuit, et ipsi paruulo draco circumfusus nihil nocuit. In Capitolium intempesta nocte euntem, nunquam canes allatrauerunt. nec is quidquam prius cœpit quàm in sella Iouis diutissimè sedisset, quasi diuinam mētem accepisset. XVIII annorum, patrem apud Ticinum singulari uirtute seruauit. Clade Cannensi, nobilissimos iuuenes Italiam deserere cupientes, sua auctoritate compescuit, reliquos incolumes per media hostium castra Canusium perduxit. XXIIII annorum, prætor in Hispaniam missus, Carthaginem qua die uenit, cepit. uirginem pulcherrimam, ad cuius aspectum concurrebatur, ad se uetuit adduci, patriq; eius sponsor astitit. Asdrubalem Magonemq;, fratres Annibalis, Hispania expulit. amicitiam cum Syphace Maurorum rege coniunxit. Masinissam in societatem recepit. uictor domum regressus, consul ante annos factus, concedente collega, in Africam classe traiecit. Asdrubalis & Syphacis castra una nocte perrupit. Reuocatum ex Italia Annibalem superauit. Victis Carthaginensibus leges imposuit. bello Antiochi, legatus fratris fuit. captum filium, gratis recepit. A Petilio Tribuno plebis repetundarum accusatus, librum rationum in conspectu populi scidit. Hac die, inquit, Carthaginem uici, quasi bonum factum, in Capitolium eamus, & dijs supplicemus. inde in uoluntarium exilium concessit, ubi reliquam egit ætatem. moriens ab uxore petijt, ne corpus suum Romam referretur. Idem de P. Scipione Æmiliano dicit sic: P. Scipio Æmilianus, Macedonici filius, à Scipione Africano adoptatus, in Macedonia cum patre agens, uictum Persematam pertinaciter persecutus est, ut media nocte in castra redierit. Lucullo in Hispania legatus apud Interaciam oppidum prouocatorem singulari prælio uicit. muros hostiles ciuitatis primus ascendit. Tribunus in Africa sub Tito Manlio imperatore VII. cohortes obsidione uallatas, consilio & uirtute seruauit: à quibus corona obsidionali aurea donatus, cum ædilitatem peteret, consul ante annos ultro factus, Carthaginem intra sex menses deleuit. Numantiam in Hispania, correcta prius militum disciplina, fame uicit. hinc Numantinus. Caio Lælio plurimū usus, ad reges adeundos missus, duos secum præter eum seruos duxit. Ob res gestas superbus, Gracchum iure occisum uideri, respondit. Censor Mummio collega seniore in senatu, Vtinam mihi collegā (ait) aut dedissetis, aut nō dedissetis. Suscepta agrariorum causa, domi repentè exanimis inuentus, obuoluto capite, elatus ne liuor in ore appareret. huius patrimonium tam exiguum fuit, ut XXXII. libras argenti, duas & semilibram auri reliquerit. Hæc ille. Vt uero tandem ad ordinē reuertamur, pergit culex miserè plangens, atq; lamētans, ut eius lamentatione nos commoueat ingeniosus poeta sic. Illi, scilicet dicti principes, tam Græci quàm Romani: uigeant, id est sint semper in uigore: sua laude, id est propter laudē quam meruerūt: ego aūt supple cogor adire lacus opacos, id est umbrosos, et obscuros: Ditis, id est Plutonis, uiduos, id est expoliatos, et expertes: à lumine Phœbi, scilicet nostri et cuiuslibet luminis: apud Tartara damnatorū, uidelicet carcerē. secundū tamē hunc poetā in Elysijs campis est aliud gen9 luminis, solemq; suum sua sidera norūt. Et ego cogor pati Phlege-

Phlegetonta,fluuium illum infernalē,ab ardore dictum. declinatur autm hic Phlegeton, huius Phlegetontis, uel Phlegetontos:unde est accusatiuus hunc Phlegetōta. uastum,id est ualde amplum & capacem:quos,scilicet lacus omnes:sunt enim quinq;,Styx,Lethe,Acheron,Cocytos & Phlegeton: Minos,scilicet iudex inferorum,filius Iouis,& rex Cretæ,qui ob iustiam quam in terris exercuit,habitus est iudex inferorū. unde Horat. IIII. Carm.

Cum semel occideris,& de te splendida Minos
Fecerit arbitria.—

Discernit,id est seiungit:maxima uincula, id est tanquam maxima uincula:conscelerata, id est conscelleratorum:per quæ uincula arcetur noxij apud inferos,ne illinc exiliant. Vnde in sexto.

—Et nouies Styx interfusa coercet.

Sunt enim circuli quidam palustres inferos cingentes. & in locutione est quædam species appositionis,quos maxima uincula scelerata Minos discernit, supple à sede pia,id est piorum, qui sunt in Elysijs campis: de quibus in sexto:

—Et pauci læta arua tenemus.

Ergo quia,scilicet ad inferos ire compellor, & rationem uitæ ac mortis reddere:quā causam mortis, et quam causam uitæ,scilicet meæ:sæuæ pœnæ ab iudice, scilicet illatæ,aut minis propositæ: uerberibus,id est flagellis,cogent, supple me dicere: cum tu sis mihi causa mali, id est mortis meæ, & non exactæ,neq; expletæ uitæ. omnes enim qui uiolenter moriuntur (secundum hunc poetam) inuiti ad inferos accedunt:unde de Turno in fine Æneid.

Vitaq; cum gemitu fugit indignata sub umbras.

Ne, id est caue sis: ne tu conscius scilicet mortis meæ adsis.quasi dicat,ego enim omnem culpam in te reijciam: sed tu immemor,id est ingratus: audis hæc curis tolerabilibus,id est modis & transitorijs: cum meæ sint intolerabiles,quia æternæ.Et tamen,id est nihilominus, quamuis curis soliciteris:uel, & tandem dimittes somnia, id est uisionem hanc,& hæc insomnia:uentis uanis,id est inanibus & mendacibus,nihil eorum quæ acceperint reddentibus. Ego digredior scilicet à te nunquam rediturus, ut qui nunquam redeam.durum quidem uerbum,sed in culice ridiculum: tu cole, concessiuus modus,sed concedendi forma uim prohibitiuam habens.nam uult dicere, non iustum esse,ut ille colat fontes,& uirides siluas nemorum, & pascua existens lætus: & mea dicta, id est monita & lamenta: rapiantur per auras diffusas, id est dispersas,id est irrita sint:& non mereantur saltem supremū, hoc est sepulturæ honorem, sine quo (ut dixi) putabāt prisci gentiles se in suas sedes apud inferos non posse recipi. Quia uerò cæterorum meminimus, citauimusq; quæ à bonis auctoribus collecta inuenimus,constitui & de Fabijs ac Decijs nonnihil adducere.Fuerunt autem multi Fabij:unde Virgil.in sexto.

Quo fessum rapitis Fabij?—

De morte autem Fabiæ gentis dicit Plinius iunior sic: Romani cum aduersus Veientes bellarent:eos sibi hosteis familia Fabiorum priuato nomine deposcit: & profecti trecenti sex,duce Fabio consule,fuerunt. Cum sæpe uictores extitissent,apud Cremeram fluuium castra posuerūt: Veientes ad dolos conuersi,pecora ex aduerso in conspectu illorum posuerunt:ad quæ progressi Fabij, in insidias delapsi,ad unum occisione perierūt. Dies in quo id factū est, inter Nefastos relatus:porta,qua profecti erant, Scelerata est appellata.unus ex ea gente, propter impuberē A ætatē domi relictus genus propagauit ad Quintū Fabiū Maximū,qui Annibalē mora fregit: cunctator ab obtrectatorib.dictus. De Quinto Fabio sic: Quintus Fabius Rutilianus,primus ex ea familia ob uirtutē maximus,magister equitū,à Papirio securi pene percussus:primū de Apulis, & Nucerinis:iterū de Sānitibus:tertiò de Gallis, Vmbris,Marsis,atq; Thuscis triumphauit: Censor Libertinos Tribus amouit. Iterum censor fieri noluit, dicens, non esse ex usu reipublicæ eosdē censores sæpius fieri. Hic primus instituit, uti equites Romani Idibus Quintilibus, ab æde Honoris equis insidentes, in Capitolium transirent. mortuo huic tantum æris populi liberalitate congestum, ut inde filius uiscerationem,& epulas publicè daret. Idē de Quinto Fabio Maximo sic: Quintus Fabius Maxim⁹, cunctator:ut Verucosus,à ueruca in labris:ita Ouicula,à clementia morum: consul de Liguribus triumphauit: Annibalem mora fregit. Minutium magistrum equitum, imperio æquari sibi passus est,& nihilominus periclitanti subuenit. Annibalem in agro Phalerno inclusit. Manlium Statilium transfugere ad hosteis uolentem, equo et armis donatis retinuit.& Lucano cuidam fortissimo,ob B amorem mulieris infrequenti,eandem emptam dono dedit. Tarentum ab hostibus recepit, Herculis signum inde translatum in Capitolio dedicauit, de redemptione captiuorum cum hostibus pepigit: quod pactum cum à senatu improbaretur,fundum ducentis millibus uendidit,& fidei satisfecit. Idem de Decijs scripsit. De Publio quidem Decio patre sic: Hic bello Samnitico,sub Valerio Coruino, & Cornelio Cosso consulibus tribunus militum, exercitu in angustijs Gauri montis insidijs hostium clauso, accepto quod postulauerat præsidio, in superiorem locū euasit, hostes terruit. Ipse intempesta nocte, per medias custodias somno oppressas, incolumis euasit. Ob hoc ab exercitu Ciuica corona de quercu (quæ dabatur ei, qui ciues in bello seruasset) & obsidionali scilicet aurea (quæ dabatur ei, qui obsidione ciues liberasset) donatus est. Cōsul bello Latino, collega Manlio Torquato, positis apud Veserim fluuium castris, cum utriq; consuli somnio obuenisset eos uictores futuros, quorum dux in prælio cecidisset: cum collato cum collega somnio conuenisset, ut cu- C ius cornu in acie laboraret, is dijs se manibus uoueret, inclinante sua parte, secum hostes per Valerium Pontificē, dijs manibus deuouit. Impetu in hosteis facto Victoriam suis reliquit. De Publio autem Decio filio sic: Publius Decius, Decij filius, primo consul de Samnitibus triumphauit, spolia de ijs Cereri consecrauit. Iterum & tertio consul, multa domi militiæq; gessit. Quarto consulatu cum Fabio Maximo, cum Galli, Samnites, Vmbri, Tusci contra Romanos conspirassent: ibi exercitu in aciem ducto, & in cornu inclinante, exemplum patris imitatus, aduocato M. Liuio Pontifice hastæ insistens, & solennia uerba respondens, se & hostes dijs manibus deuouit. Impetu in hosteis facto, uictoriā suis reliquit. Corpus à collega laudatum magnificè sepultum est. Hæc ille. Dixit, etc.] Graphicè docet abscessum culicis, quē mœstum abscessisse dicit, aut ut pastorē ad cōmiseratione & sepulcrū instruendū excitaret, aut quia ad inferos abire cogeretur, ubi (ut dixit) nunquā mutandus labor. Recitat præterea, quæ post eius abscessū egerat pastor: utq; epitaphiū culicis sepulchro inscripsit, quo opus suū clausurus est poeta. Ordo aūt est, Dixit, scilicet culex, aut simulacrum eius, et

recessit

A receßit tristis: cum extrema uoce, id est simul extremam uocem emisit. ubi, id est quo tempore: inertia uitæ, id est qui uitam traduxerat sine arte: & ita in modica re, mul tum turbatus erat: dimisit hunc, scilicet pastorem sollici tum. Nec ipse æger grauiter mentē interius, id est nō ha bens mentem intrinsecus grauiter ægrā: tulit, id est per pessus est. ultra, id est diutius: dolorem infusum sensibus de morte culicis. Et ipse impiger, id est strenuus: capit, id est incipit, aut constituit: confirmare locum, scilicet ubi sepulcrum extrueret: capit, dico, quātumcunq; uires seni les, id est quas ipse senior habebat: tribuere sibi. uires, di cit, seniles tamen supple tales. quîs, id est quibus seu qua libus: ipse pugnans deuicerat hostem infestum, id est uim inferentē, scilicet serpentem. aut anguē latentem sub fron de uiridi: propter, id est iuxta & prope riuum, id est de cursum aquæ. Et ipse destinat, id est animo format: hunc, scilicet locum: quem cœperat orbem, id est circulum aut figuram rotundam: ac repetiuit, id est redegit in uisum ferri, id est fossorij ferrati: cupidum, id est celerem ac ra pidum, ut supple foderet de cespite uiridi terram grami

B neam. Cespes enim, est terra cum herbis & radicibus a uulsa. Cura, id est accuratio & studium, seu opera: iam memor peragens laborem inceptum sibi: cumulauit, id est in cumulum & tumulum erexit: opus congestum, id est accumulatum, atq; tumulum Telluris, id est tumba in terra extructa: creuit iam multo, id est cumulo: Telluris, id est terræ: in orbem formatum, id est tumbam orbicu laris formæ: circum quem, scilicet orbem ac tumulum: i pse formans lapidem, id est sarcophagum: de marmore le ui, id est polito: confert, supple ipsum: uarijs herbis et odo ribus: existens memor assiduæ curæ, id est solicitudinis. hic, supple crescit: &, id est simul: Achantos, uirgultum illud odoriferū, seu frutex, semper in Ægypto frondens: sic dictus, quòd spinis est plenus. dictū tamen in Bucol.

Et molli circum est ansas amplexus acantho.

Propterea autem quod semper frondet bene additur tumulo. Putauerunt enim id umbris, & manibus gra tum. unde Pers.

Nunc non è tumulo, fortunataq; fauilla
Nascentur uiolæ. ——

C Et Iuuenal.

Dij maiorum umbris tenuem, & sine pondere terram,
Spirantesq; crocos, & in urna perpetuum uer, &c.

Et rosa rubicunda, colore purpureo quem propter sanguinis conformitatem animæ appetunt: unde in sex to Æneid.

Purpureos spargam flores, animamq; nepotis,
His saltem accumulem donis, &c.

Et omne genus uiolæ, quia sunt et nigræ et purpureæ. (unde, Et nigræ uiolæ sunt, et uaccinia nigra) sup. est hic: aut crescit hic: & myrtus Spartica, quæ plurima, aut præstantissima crescit in Sparta, est hic: & hyacinthus scilicet flos (de quo in Bucol. Et suaue rubēs hyacinthus) est, supple hic: & crocus editus, scilicet primum aruo Ci lico, id est in Cilicia, est. supple hic. Item lauri, appositò rie, decus Phœbi, propter Daphnem in eam uersam. unde in Bucol.

—— Phœbo sua semper apud me
Munera sunt lauri, &c.

Rhododaphne exurgens, scilicet hic. Est autem Rho dodaphne, frutex, qui & Rhododendrus dicitur: in Pon to crebro nascēs: et lilia, supple sunt hic: quorū color pro pter lactis similitudinē, gratus putatur. Virgil. in sexto:

—— Manibus date lilia plenis,
Purpureos spargam, &c.

Et rura rorantia, id est quæ roratio est rorismarini: est, supple hic: & herba thuris, id est thurifera: imitata priscis Sabinis: opes, id est diuitias: & chrysanthus, ab auro dictus: & nitor ederæ, id est edera nitida: corym bo, id est fructu eius: pallente, id est subalbo, laudatur e nim alba. unde in Bucol.

—— Edera formosior alba.

Vnde in eodem opere:

Diffusos edera uestit pallente corymbos.

Et memor Bacchi regis Libyæ, qui Libyam deuicit: et inde edera coronatus redit. hic supple est, aut crescit. a maranthus, scilicet arbor, & bumastus frutex, à mamil larum bouis similitudine dictus: uirens, scilicet perpetuo: & pinus semper florida, & Narcissus, scilicet flos, aut herba eius in quam puer uersus dicitur: non abest illinc, sed adest illic: cui, scilicet Narcisso puero, gloria propriæ formæ, exarsit igne cupidineo, id est amoris, in proprios artus, id est in propria membra & flores quoscunq;: tē pora uernantia, id est uerna, aut uer reducentia, nouant, id est innouant, non absunt. supple illinc. tumulus inseri tur, id est spargitur: super, id est desuper his floribus & uirgultis dictis: tum, id est deinde: elogium, id est epitha phium, continens titulum defuncti, & causam necis: lo catur in fronte, id est prima parte marmoris sarcophagi (sunt tamen qui legant, in fronde, id est inter frondes: aut quia olim in folijs palmarum, ut Sibyllæ, scribebant: aut quia frondes & flores superponebantur. sed potius lege rem, in fronte, quia in fronte tituli inscribi solent) quod, scilicet elogium: litera, id est scriptura: quia firmat, id est confirmat: uoce tacita, id est non expressa, sed scripta. Epitaphij autem ordo est. O parue Culex, ego custos pecudum, aut Culex existens custos pecudum, quia pasto rem seruauit. ego reddo, supple pro munere, id est dono & officio uitæ, scilicet saluatæ: officium funeris, id est fu nebre, & exequiale: reddo, inquit, supple tibi: nil, id est non aliquid, non merenti aliquid tale, quia non mortis, sed uitæ beneficiū meruit. Donatus autem legit, Tibi tale merenti, & reddit, ut sit custos pecudum, reddit tibi me renti tale officium funeris pro munere uitæ.

POM. Sabi. Battare cycneas.] Battarus interpre tatur fagus illa, sub qua carmina cātabat de Lydia. Cycneas.] Cycnea etiam uoce Craf sus apud Ciceronem de Oratore loquebatur, qa septimo post die mortuus est. Historici dicunt, non tam bene canere cycnos. poetæ tamē usurpant. o lor totus albus est: quan do maculas habet, anser syluester appellatur. Diras induximus.] Diræ imprecationes uocantur, quæ in maleuolos & ini micos

DIRAE IN BATTARVM.

BATTARE cycneas repetamus car mine uoces.
Diuisas iterum sedes, & rura cana mus: (pia uota.
Rura, quibus Diras indiximus, im
Antè lupos rapient hœdi, uituli antè leones,

micos effunduntur. Scripsit Vergilius et alias Diras, quæ non inueniuntur. ideo ait, Iterum. Auena.] *Auena gen⁹ herbæ per se, ponitur pro stipula aliarum herbarum. inde fistulas pastores sibi faciunt.* Lycurge.] *Lycurgus rex Thraciæ cum uellet uitem obtruncare, abscidit sibi genua, alij dicunt tibias.* Trinacriæ.] *Sicilia tam fertilis est, ut Theophrastus sentit, quòd sterilescant eius arua, si nimiũ colantur.* Senis nostri.] *ergo post Buccolicum, scriptum hoc opus est. nam ibi ait, Forunate senex.* Non flumina.] *solus Tygris in planitie in media Armenia nascitur, cæteri fluuij in montibus nascũtur. uiduæ antiquitus habebant prata, quia colere non poterant.* Deuotum carmen.] *Deuouere, est per imprecationẽ destinare. ut Decij se deuouerũt in bello, quia pro exercitu interierunt.* Et tetra uenena.] *qualis exhalatio illa tempore Antonini Pij, cum milites de uastassent omnia Babylonis, restabat ara. senex dixit sub ea latere thesaurum: sed ara illa erecta fuerat ad comprimendã diram exhalationem. cũ itaq; detectus esset lapis qui impositus erat foramini, tanta exhalatio inuasit non modo illam regionem, sed etiam totum orbem per triennium.* Iupiter hanc aluit.] *Fagus dedicata Ioui Italo Fagutali in Exquilijs, ubi tẽplum Iouis erat. in Italia enim fagus Ioui sacra: alibi quercus. Sunt & alia loca ab arboribus nominata: ut porta querna in Viminali mõte, qui quòd inde ante urbem conditã peterentur uimina, Viminalis dictus fuit.* Æthere Cyaneo.] *Cyanos color cœlestis. Multa portẽ*

Delphini fugient pisces, aquilæ ante columbas,
Et conuersa retro rerum discordia gliscet.
Multa prius fient, quàm non mea libera auena.
Montibus, & siluis dicam tua facta Lycurge.
Impia Trinacriæ sterilescant gaudia nobis,
Nec fœcunda senis nostri, felicia rura,
Semina parturiant segetes, non pascua colles,
Non arbusta nouas fruges, non pampinus uuas,
Ipsæ non siluæ frondes, non flumina montes.
Rursus, & hoc iterum repetamus Battare carmẽ.
Effœtas Cereris sulci condatis auenas:
Pallida flauescant æstu sitientia prata:
Immatura cadant ramis pendentia mala:
Desint & siluis frondes, & frontibus humor:
Nec desit nostris deuotum carmen auenis.
Hæc Veneris uario florentia serta decore,
Purpureo campos quæ pingit auena colore.
Hinc auræ dulces, hinc suauis spiritus agri
Mittant pestiferos æstus, & tetra uenena.
Dulcia non oculis, non auribus ulla ferantur.
Sic precor: & nostris superent hæc carmina uotis.
Ludimus, & multum nostris cantata libellis,
Optima siluarum, formosis densa uiretis.
Tondemus uirides herbas: nec læta comanteis
Iactabis molleis ramos inflantibus auris:
Nec mihi sæpe meum resonabit Battare carmen.
Militis impia cum succedet dextera ferro,
Formosæq; cadent umbræ, formosior illis
Ipse cades. ueteris domini felicia ligna,
Nequidquam nostris toties deuota libellis,
Ignibus ætherijs flagrabunt. Iuppiter ipse
Iuppiter hanc aluit: cinis hæc tibi fiat oportet,
Thracis tum Boreæ spirent immania uires:
Eurus agat mixtam fulua caligine nubem:
Africus immineat nimbis minitantibus imbrem.
Cum tua Cyaneo resplendens æthere silua
Noscet iter ducens Erebo tua Lydia Ditis:
Vicinæ flammæ rapiant ex ordine uiteis:
Pascantur segetes: diffusis ignibus aura
Transuolet arboribus: coniungat & arbor aristas.
Pertica, qua nostros metata est impia agellos,
Qua nostri fines olim, cinis omnia fiant.
Sic precor, & nostris superent hæc carmina uotis.
Vndæ, quæ uestris pulsatis littora lymphis,
Littora, quæ dulcis auras diffunditis agris,
Accipite has uoces: migret Neptunus in arua
Fluctibus, & spissa campos perfundat arena.
Qua Vulcanus agros pastus Iouis ignibus arcet,
Barbara dicatur Libycæ soror altera Sirtis.
Tristius hoc, memini, reuocasti Battare carmen:
Nigro multa mari dicunt portenta natare
Monstra, repentinis terrentia sæpa figuris:
Cum subitò emersere furenti corpora ponto.
Hæc agat infesto Neptunus cæca tridenti,
Atrum conuertens æstum maris undiq; uentis:
Et fuscum cinerem canis exhauriat undis.
Dicantur mea rura ferum mare. nauta caueto
Rura, quibus diras indiximus, impia uota.
Si minus hæc Neptune tuis infundimus aris.
Battare fluminibus tu nostros trade dolores:
Nam tibi sunt fontes, tibi flumina semper amica.
Nil est quòd perdã ulterius merita omnia dictis.

ta sub signo cancri in mẽse Maij emergunt è mari rubro, ut ait Plinius. tunc tẽpestas oritur, ut opprimantur beluæ. Has.] *dephines fugientes, signa sunt nautis tempestatis.* Battare fluminibus.] *ut in Bucolicis, Certe equidem audieram: usq; ad illud, Et fracta cacumina fagi. uicina ergo fluuio.* Arguti grylli.] *Gryllus magnitudine cicadæ, corpore longiore, genus est locustæ, undiq; per orbẽ terrarũ pernicies agris, præterquàm in Parthia. Parthi gryllos comedũt. æstate stridunt potius q̃ canunt: uocem eius putãt* B *proficisci ex occipitio, quia eo loco (ut inquit Plinius) commissura scapularum hæret quasi dentes, eosq; dentes inter se terẽdo stridorem edere.* Præmia belli.] *id est Actiaci. nam post bellum Actiacum Au[gust]us dedit agros Cremonensiũ & Mantuanorum militibus suis.* Lydia dulcior illis.] *Bianor Turcĩ & Mantûs filius fuit. hic condidit Mantuam, & appellauit à nomine matris. Ei⁹ soror fuit Lydia: ideo Vergilius amatæ suæ Mãtuanæ, Lydiæ no* C *men imponit.* Notum Minoidis astrum.] *Ariadna filia Minois, seu ut alij uolunt, neptis ex Deucalione filio, relicta in Naxo à Theseo, quæ & Dia dicebatur.* Sacratam uittam.] *Virgines habebant uittas ad honorem Dianæ, tanquã sacerdotu[m].* Vulcanus.] *hic omnib. dijs arma fabricabat.* Fuligine.] *id est galea noua.* Nõ aurora.] *Aurora filia Titanis & Terræ, Tithoni filij Laomedontis.* Velauit amictu.] *Virgines amissa uirginitate, celabant præ pudore oculos panniculo.*

Battare cycneas repetamus &c.] *Quãdoquidem*

A dem omnia quæ ad principia ſolent, graphice à Calderino explanata ſunt, nos ordinem proſequimur, qui talis eſt. O' Battare, ſcilicet arbor in agro meo ſita, ſub qua olim recubuit: repetamus carmine, id eſt iterum canamus. quia iam de Culice cecinerat: aut, quia prius cecinerat, antequā ager reſtitutus erat, et iterū nunc, quando ab Ario occupatus eſt: quæ res in Mœri declarata eſt. uoces cycneas, id eſt mœſtas: nā, Cantor cycnus funeris ipſe fui. Canamus ſedes iterū diuiſas, ſcilicet B à poſſeſſorib9 ſeiunctas, aut militib. diuiſas iterū: et canamus rura dura, q̄bus indixim9 diras, id eſt imprecationes amaras: hoc eſt impia, id eſt execrabilia uota. Hœdi rapient ante, id eſt prius, lupos, contra naturā utrorumq; uituli rapiēt ante leones, et delphini (à nominatiuo delphinus) fugiēt piſces, ſcilicet reliquos, aquilæ fugient ante columbas: et diſcordia rerum, cōuerſa retro, id eſt retrorſum: gliſcet, id eſt creſcet: multa, id eſt multum, cū (ſecundū Saluſt.) cōcordia, res paruæ creC ſcūt, et diſcordia etiā magnæ dilabūtur. Nō ſtaret uerſus, ſi legatur Multo: et ita nō cōſtruetur cum prius, ſed cū creſcet. Creſcet ergo multa, id eſt multū: & id, prius quam mea auena, id eſt fiſtula ruſtica: nō ſit libera, id eſt quàm nō imprecer libere quæ uolo. O' Lycurge, rex Thraciæ, infelix & dire: ego dicā, id eſt memorabo, et conſimilia imprecabor: tua impia fata, id eſt exitū tuū: mōtib. et ſiluis, id eſt ubiq; in agro meo. id eſt imprecabor uindemiatoribus uineæ meæ, quod tibi accidit. Gaudia Trinacriæ, id eſt apiū Hyblæarum. de quib. in Bucol. Hy

Flectite, currenteis lymphas uaga flumina retro
Flectite, & aduerſis rurſum diffundite campis.
Incurrant amnes paſsim remeantibus undis,
Nec noſtros ſeruire ſinant erroribus agros.
Dulcius hoc, memini, reuocaſti Battare carmen.
Emanent ſubito ſicca tellure paludes:
Et metat hic iuncos, ſpicas ubi legimus olim:
Occupet arguti grilli caua garrula rana.
Triſtius hoc rurſum dicat mea fiſtula carmen:
Præcipitent altis ſpumantes montibus imbres,
Et late teneant diffuſo gurgite campos:
Quiq; domos infeſta minantes ſtagna relinquūt:
Vnde elapſa meos agros peruenerit unda,
Piſcetur noſtris in finibus aduena arator,
Aduena ciuili qui ſemper crimine creuit.
O' male deuoti pratorum crimine agelli,
Tuq; inimica tui ſemper diſcordia ciuis.
Exul ego, indemnatus, egens, mea rura reliqui,
Miles ut accipiat funeſti præmia belli.
Hinc ego de tumulo mea rura nouiſsima uiſam,
Hinc ibo in ſiluas: obſtabunt iam mihi colles,
Obſtabunt montes, campos nec adire licebit.
Dulcia rura ualete, & Lydia dulcior illis,
Et caſti fontes, & felix nomen agelli.
Tardius ah miſeræ deſcendite monte capellæ.
Mollia non iterum carpetis pabula nota.
Tuq; reſiſte pater: & prima, nouiſsima nobis
Intueor campos. longum manet enſis in illis.
Rura ualete iterum: tuq; optima Lydia ſalue.
Siue eris: etſi non, mecum morieris utrunq;
Extremum carmen reuocemus Battare auena.
Dulcia amara prius fient, & mollia dura,
Candida nigra oculi cernent, & dextera læua,
Migrabunt caſus aliena in corpora rerum:
Quàm tua de noſtris emigret cura medullis. (bo:
Quamuis ignis eris, quamuis aqua, ſemper ama-
Gaudia ſemper enim tua me meminiſſe iuuabit.
Inuideo uobis agri, formoſaq; prata:
Hoc formoſa magis, mea quod formoſa puella,
Et uobis tacite noſtrum ſuſpirat amorem.
Vos nunc illa uidet, uobis mea Lydia ludit:
Vos nunc adloquitur, uos nunc adridet ocellis:
Et mea ſummiſſa meditatur carmina uoce.
Cantat & interea, mihi quæ cantabat in aurem.
Inuideo uobis agri: diſcetis amare.
O' fortunati nimium, multumq; beati,
In quibus illa pedis niuei ueſtigia ponet,
Aut roſeis digitis uiridem decerpſerit uuam:
Dulci nanq; tumet nondum uitecula baccho.
Aut inter uarios Veneris ſtipendia flores,
Membra reclinarit, teneramq; illiſerit herbam,
Et ſecreta meos furtim narrabit amores.
Gaudebunt ſiluæ, gaudebunt mollia prata,
Et gelidi fontes, auiumq; ſilentia fient.
Tardabunt riui labentes currere lymphæ,
Dum mea iucundas exponat cura querelas.
Inuideo uobis agri: mea gaudia habetis:
Et uobis nunc eſt, mea quæ fuit ante, uoluptas.
At mihi tabeſcunt morientia membra dolore,
Et calor infuſo decedit frigore mortis:
Quòd mea non mecū domina eſt: non ulla puella
Doctior in terris fuit, aut formoſior: ac (ſi
Fabula non uana eſt) tauro Ioue digna, uel auro.

blæis apib. florē de paſta ſalicti. Sterileſcāt nobis, nec rura ſecūda, id eſt fertilia noſtri ſenis: de quo in eodē: Fortunate ſenex ergo tua rura manebunt. Nec ſegetes parturiēt felicia ſemina: colles nō parturiāt paſcua, ſc. caprarū: arbuſta non parturiant nouas fruges: pāpinus, id eſt uitis pāpinoſa: nō parturiat uuas, id eſt racemos, aut botros, ipſæ ſiluæ nō parturiant frondes: ipſi, ſup. montes, nō parturiāt flumina, ſc. amniū, aut fontiū. Repetamus rurſus, et iterum ô Battare, hoc carmen ſc. execratorium. Effœtas Cereris.] Ordo eſt. O' ſulci Cereris, id eſt facti ad Cererē, hoc eſt frugē ferendā: cōdatis, id eſt abſcōdatis & foueatis loco Cereris: auenas effœtas, id eſt ſteriles. unde alibi: Grandia ſæpe quib. mandauimus hordea ſulcis, Infelix lolium & ſteriles dominantur auenæ.

Prata pallida, id eſt lāguidas et pallidas herbas producētia: ſitientia æſtu, id eſt præ calore deſiccata: flaueſcant, id eſt fiant flaua. Mala, id eſt fructus arborū ut poma pendētia ramis: cadāt, i. decidāt: immatura, id eſt ante maturitatē: et frondes deſint ſiluis et humor deſit fontibus, nec carmē deuotū, id eſt deuotiuū et imprecatiuū, ſeu execratoriū, deſit noſtris auenis, id eſt calamis ruſticis, q̄bus hæc canim9. Hæc ſerta Veneris, id eſt tā pulchra et odorifera, ut Veneris dicas: florētia uario colore. auræ dulces, id eſt ſuaues: hinc, id eſt procedētes ab his ſertis: et ſpiritus agri, id eſt flatus, et odor diffuſus p agrū, hinc, id eſt ex his ſertis: mutet, id eſt per immutationem producant, æſtus peſtiferos, et uenena tetra, id eſt diras infectiones et peſtilētias: ulla dulcia, id eſt ul

Iuppiter auertas aureis, mea sola puella est.
Felix taure pater magni gregis, & decus, à te
Vaccula non unquam secreta cubilia captans,
Frustra te patitur siluis mugire dolore:
Et pater hœdorum felix, semperq; beate:
Siue petis monteis præruptos, saxa pererrans,
Siue tibi siluis noua pabula fastidire,
Siue libet campis: tecum tua læta capella est.
Et mas, quocunq; est, illi sua fœmina iuncta,
Interpellatos nunquam plorauit amores:
Cur non & nobis facilis natura fuisset?
Cur ego crudelem patior tam sæpe dolorem?
Sidera per uiridem redeūt cum pallida mundum,
Inq; uicem Phœbe excurrens, atq; aureus orbis
Luna tui tecum est: cur non est & mea mecum?
Luna, dolor nosti quid sit, miserere dolentis.
Phœbe gerens in te laurus celebrauit amorem:
Et quæ pompa deum nisi siluis fama locuta est.
Omnia uos estis: secum sua gaudia gestat:
Aut inspersa uidet mundo, quę dicere longum est.
Aurea quinetiam cum secula uoluebantur,
Conditio, similisq; foret mortalibus illis.
Hæc quoq; præterea notum Minoidos astrum,
Quæq; uirum uirgo sicut captiua secuta est.
Lædere cælicolæ potuit uos nostra quid ætas?
Conditio nobis uitæ quæ durior esset?
Ausus ego primus castos uiolare pudores?
Sacratamq; meæ uitam tentare puellæ?
Immatura meæ quoq; noxæ soluere fata?
Istius atq; utinam facti mea culpa magistra
Prima foret, letum uita mihi dulcius esset,
Nam mea non ullo moreretur tempore fama,
Dulcia cum ueneris furatus gaudia primus
Dicerer, atq; ex me dulcis foret orta uoluptas.
Nam mihi non tantum tribuerunt impia uota,
Auctor ut occulti noster foret error amoris.
Iuppiter ante sui semper mendacia furti
Cū Iunone, prius coniux quàm dictus uterq; est,
Gaudia libauit dulcem furatus amorem.
Et mecum tenera gauisa est ludere in herba,
Purpureos flores, quos insuper accumbebat,
Candida formoso supponens brachia collo.
Tum credo fuerat Mauors distentus in armis.
Nam certe Vulcanus opus faciebat: & illi
Tristi turpabatq; mala fuligine barbam.
Non aurora nouos etiam plorauit amores,
Atq; rubens oculos roseo cælauit amictu?
Talia cœlicolæ nunquid minus aurea promo?
Ergo quod deus, atq; heros: cur non minor ætas?
Infelix ego, non illo qui tempore natus,
Quo facilis natura fuit: sors ô mea læua
Nascendi: miserumq; genus, quo fera libido est,
Tanta meæ uitæ cordis fecere rapinam,
Vt maneam quod uix oculis cognoscere possis.

læ res dulces: nō ferantur oculis, id est ad oculos: et ulla dulcia, id est ullæ res dulces, nō ferātur aurib. id est ad aures. ego precor sic: et hæc carmina superēt, id est maiora sint: nostris uotis, i. propter uota nostra: uel, q̄ sint uota nostra. Deinde ad Lydiā *amicā rusticā, quam derelinquere coactus est, cōuersus, inqt:* Nos ludimus, *id est carmina amatoria conficimus: & tu, ô* Battare, *optima siluarū, id est præstātissima inter arbores, cātata multū nostris libellis, sc.* Bucolicis, *ubi* Phagū *describit: dēsa uiretis, id est uirgultis uirentib. formosis: nū tōdemus, id est amputamus: umbras, sc. tuas uirides, nec tu læta, id est luxuriās frōdibus, & læticiā afferens: iactabit ramos comantes, id est frōdentes: mollis, id est flexilis et lētos, aut lēta, si sit nominatiui casus, et hoc auris inflantibus. nec ô* Battare, *mecū carmē resonabit sæpe mibi, sicut prius. unde in* Tityro, Formosam resonare doces Amaryllida *siluas. cum, id est quādo: dextra impia militis impij, sc.* Arij, *barbari et immitis: succedet ferro, id est ad ferrū applicabitur: q;, pro &: hoc est simul formosæ umbræ. sc. tuæ, cadēt: et ipsa, id est tu (alij tn̄* Ipse *legūt: sed arboris nomen rectius fœminini ponitur, sicut prius,* Optima *siluarū) appositorie, ligna dn̄i, iterum felicia: nequidq̄, id est frustra: et poti⁹ deuota, id est exitio addicta: nostris libellis, id est per libellos nostros.* Ipse Iuppiter, *id est aer: flagrabit, id est ardebit: ignib. æthereis, id est cœlestibus, aut q sunt sub globo lunæ.* Iuppiter, *id est aer tēperatus, alluit hāc, s. arborē* Battarū, *quæ* Phagus *est. oportet, ut sup. hæc, sc. arbor, fiat tibi, ô* Battare, *cinis, id est resoluatur in cinerē: et uires* Boreæ Thracis *id est illi⁹ uēti: flātis ex* Thracia, *id est* Septentrione: *spirent tū, id est tūc: cū hæc ardebit: immania, id est immaniter. nomē pro aduerbio.* Africus, *sc. uētus, hoc est, meridionalis: purus, id est sine nube: agat, id est impellat: nubē mixtā caligine fulua: et imber, id est pluuia: immineat nimbis mutantibus, id est diuersificantibus se: aut* Nutantibus, *id est uacillātibus: cum silua tua, id est ex te facta. (Sic fere legitur: malim tn̄ legere* Eurus) *id est uentus* Oriētalis, *agat nubē mixtam caligine fulua.* Et imber Africus, *id est meridionalis, immineat nimbis nutātib⁹, ut taceat* Fauoniū, *quia salutarē. resplendēs æthere* Cyaneo, *id est frequenter mobili, sicut petræ* Cyaneæ, *iuxta* Pōtū *dicūtur moueri. nō dicens iterū* Erebo, *id est deo inferorū,* Lydia *tua, s. amica: dixit, flāmæ uicinæ rapiāt uites ex ordine, i. cōsumāt per ordinē: et segetes pascātur, id est deuorētur, et absumātur, ignib. auræ, id est aeris, aut uenti ūrentis, diffusis, s. per omnia impia.* Et *secundū* Calderinū, *arbor* Pertica, *id est uirga lignea: impia, id est ad impios usus redacta, quæ metata, id est mēsa est, quōdā nostros agellos, ab ea s. parte, qua sup. sunt fines nostri: trāsuolet, id est eripiatur, et eradicetur arborib⁹, et sup. omnia fiāt cinis: et precor sic, et hæc carmina superent, id est maiora sint nostris uotis, id est desiderijs, aut deuotionibus, sicut prius expositū est.* Vndæ, quæ nostris, etc.] *Addit cōtinuo nouas imprecatiōes, in omnia, uidelicet quæ in agro suo bona norat, et qb. bene uellet si sua essent, ut ex ordine patebit, q talis est.* O undæ, *s.* Mincij *fluminis, quæ pulsatis littora, id est ripas, nostris lymphis, id est aquis ex nostro fundo defluētibus: et quæ diffunditis agris, id est in agros: dulceis auras, id est temperatum aera: accipite, id est intelligite has uoces, id est imprecatiōes meas.* Neptun⁹, *id est aqua maris, seu similis: migret, id est traducat se: fluctib⁹ id est p fluct⁹, in arua, s. sata: et pfundat, id est obducat cāpos, arena spissa, id est dēsa.* Et *qua, sc. parte,* Vulcanus *arcet ignibus* Iouis, *id est ab ardore aeris, aut fulmine, agros, sc. nostros: dicatur, sup. esse barbara, id est aspera, et inculta. altera soror* Syris Libycæ, *id est quæ in* Libya *est,*

raro

A raro tamen singulariter reperitur. O' Battare, ego memini quod scilicet reuocasti hoc carmen tristius. Dicunt scilicet homines fere omnes: multa portenta, id est monstra, natare, mari scilicet: existente nigro, id est turbato. portenta, dicit, id est monstra terrentia saepe figuris repentinis: cum, id est quando corpora emersere subito ponto, furenti subito. Neptunus agat, id est impellat: haec caeca, id est incerta, & dubij odij: tridenti scilicet baculo regali infesto. alij referentes ad fuscinam, fecerunt Infesta, scilicet fuscina tridenti. conuertens aestum, id est feruorem maris, id est fluuiorum. undiq; uentis conuertens atrum aestum maris: exhauriat, id est absumat, aut desiccet: et exhauriat undis canis, id est albicatibus: cinerem fuscum, id est subnigrum. Mea rura dicantur, mare ferum: nauta caueto rura, scilicet mea iam aquis obruta: quibus indiximus, id est imprecati sumus: diras, apposito rie, impia uota. O' Neptune, si nos infundim9 minus tuis aris, id est non satis sacrificamus nec damus, ut tale beneficium mereamur, tu o Battare, trade fluminibus, scilicet Mintio, & Pado: nostros dolores, id est quae ex doB loribus illis optamus. Nam fontes sunt tibi semper, supple amici: & flumina sunt tibi semper amica. Nil est quod perdam ulterius, quia dixi omnia merita, id est pro demerito: quasi dicat, non imprecor ultra quam meritum sit: et hoc dicit, ne quis reprehendat quod sua ita execretur. dicit enim, nihil suum esse, cum uihil sit quod ulterius perdat. O' flumina uaga, flectite retro, id est retrorsum: lymphas, id est aquas currentes: flectite, inquam, & uos aduersi, id est oppositi, & contra cursum naturalem uersi: diffundite cursum, id est fluxum uestrum: campis, id est in campos. Amnes, scilicet de montibus cadentes, incurrant, scilicet in campos nostros passim: & hoc undis remeantibus, id est sese in gyrum uertentibus, & ita uoraginem in agro meo facientibus: nec sinant, id est no permittant, nec concedant erroribus exire meos agros, id est faciat ut errores semper sint in agris meis sic Calderinus. Aut sic, nec sinant agros nostros exire, id est exui erroribus: aut nec sinant, supple quem exire nostros agros erroribus, id est propter gyros & uortices, qui errorem induC cunt. Ego memini, o Battare, quod reuocasti hoc carmen dulcius, scilicet quam aequum est. Emanet subito.] Prosequitur institutum ponendo imprecationes dirissimas, etiam contra naturae cursum, dicens: paludes, id est aquae palustres, emanent subito: tellure sicca, id est ubi nunc terra sicca & arida, arationi apta: & miles, scilicet Arius, metat, scilicet foenum: hinc, id est ab hac parte agri, ubi nos collegimus olim spicas, id est fruges maturas: rana garrula occupet caua, id concauitate, et antra caua Grylli arguti, id est ubi flabat prius Gryllus argutus. Mea fistula dicat rursum hoc carmen tristius: imbres fumantes, id est nebulosi, & quid pestiferi: praecipitent se supple aut praecipites decidat altis montibus, et teneant late campos diffusos gurgite, id est impetu aquarum: quis, id est quibus campis minantes, scilicet milites agrorum occupatores, & incubatores, ut Arius & reliqui: relinquant dominis, id est proprijs possessoribus stagna infesta dominis. unde, id est e quibus stagnis: unda elapsa, id est effluens, peruenerit agros meos, id est uenerit per agros meos. Arator aduena, id est peregrinus, & externus piscetur in nostris finibus: aduena, inquit, qui semper creuit: crimine ciuili, id est bello intestino, quod per ciuium crimen oritur. O' crimina agelli, deuoti male, id est multum, et cum summo malo: & tu o discordia, semper inimica tui ciuis: unde in Tityro:

——En quo discordia ciues
Perduxit miseros. ——

Ego exul indemnatus, id est non codemnatus propter crimen: sed tamen non indemnis reliqui mea rura egens, id est existens egenus in terra aliena ut miles, scilicet barbarus, accipiat praemia belli funesti, id est quod funeris causa est: aut detestandi, quia ciuilis. Ego uisam hinc, id est ab hoc loco: de tumulo, id est colliculo, ubi erat sepulchrum Ocni Bianoris: mea rura nouissima, id est extremos fines eorum: aut uisam nouissima, id est nouissime, aut nouissimo de tumulo mea rura, & ibo hinc in siluas & colles: obstabunt, id est contra stabunt, dum in siluas abire uolam. Et montes obstabunt.] Nec licebit adire campos, id est loca plana, & campestria, : & ita, quia non dabitur aufugiendi locus, neq; per plana, neq; per aspera, dulcia rura ualete: & o Lydia, scilicet amica rustica: dulcior illis, scilicet aruis meis: & fontes casti, puri, id est & lympidi ac sacri: & nomen agelli felix, id est beatum a multis praedicatum, aut felix, pro felicis agelli. Ah miserae capellae, descendite tardius montibus, quia no carpetis iterum pabula mollia: nota, id est assueta uobis. quasi dicat, ut primum descenderitis, incidetis in manus militum qui uos absument. Et tu pater, scilicet Rusace Maro: resiste, scilicet militibus: et ego intueor, id est inspicio (pro quo quida intuor dicut) nouissima, id est ultimo loco capos: prima, id est primum, hoc est praecipue: nobis, scilicet debitos: hostis manet in illis longum, id est per longu tempus: sic enim fere de tempore dicitur longum, sicut de loco longe, ut in Bucol.

Et longum formose uale uale, inquit, Iola.
Rura ualete iterum, tuq; optima Lydia salue.

Vtrunq;, id est utroq; modo, siue eris mecum scilicet usq; ad mortem (sed in re laeta noluit meminisse mortis, propter omen malum euitandum) siue non morieris mecum, scilicet non eris mecum usq; ad mortem: qua in dissidio nominat, quasi innuat longum uelle uiuere secum, & paruifacere eius mortem, si cum alio fuerit. Battare reucemus, id est repetamus auena carmen extremum, id est de re amatoria, de qua extremo loco dicturus sum. Dulcia, amara prius, etc.] Ordo est. Dulcia fient prius amara, & mollia fient prius dura: & oculi cernent prius codida nigra scilicet effecta, aut ut nigra: & cernent dextera, id est quae dextera sunt laeua, id est sinistra: casus, id est euenta fortuita, migrabut prius in aliena corpora rerum. id est, omnia prius in contrarium & praeter naturam euenient, quam cura tua, id est de te suscepta (staret sententia si diceret Tui, sed uersus non patitur) emigret, id est transferatur de nostris medullis: licebit enim me meminisse semper tua gaudia. & ideo, O' agri, & formosa prata, ego inuideo uobis: hoc, id est eo aut tanto magis, quod mea formosa puella est uobis, id est apud uos: & quod ipsa tacite suspiret, id est suspirio indicet amorem uestri, id est quem de uobis habet, quia dulcis amor patriae est, illa uidet nunc uos. & mea Lydia: ludit nunc uobis, quasi ad delectationem uestram, cum ego absim. Ipsa alloquitur nunc uos, & adridet, supple uobis: nunc ocellis, id est oculis per lasciuiam contractis: & meditatur, id est exercet, & cantat uoce submissa: carmina mea, id est a me, uel de me composita: & cantat interea ea quae cantauit mihi in aurem, quasi secreta, & non prodendas

quia celari uult sua furta Venus. O agri, ego inuideo uobis, quia discetis amare scilicet à Lydia, quæ amores canit, & amatoria carmina. O agri fortunati, & beati nimium, in quibus illa scilicet tam formosa puella, ponet uestigia niuei pedis: aut in quibus decerpserit digitis roseis, id est rubicundulis & odoriferis: uuam uiridem, adhuc immaturam. Nam uitecula (quasi à nominatiuo uites. quod si legatur, ut in multis, Viticula, ti syllaba producitur, sicut à Satyrico in Cuticula.) uiticula igitur, id est parua & tenella uitis: nondum tumet dulci Baccho, id est maturo uino, aut succo: aut supple in quibus illa scilicet Lydia reclinarit, id est reclinauerit, membra inter uarios flores, appositoriè stipendia Veneris, id est qualem relinationem dat Venus pro stipendijs: & illæserit, id est concumbendo & reclinando se, herbam teneram. Et ipsa secreta, id est separata ab arbitris, & in locis solis existens: narrabit furtim, id est furtiue, & clanculū meos amores. siluæ audientes, scilicet eos, gaudebūt: & prata mollia gaudebunt: & fontes gelidi, id est subfrigidi gaudebunt: & silentia auium fient, id est aues reticebunt, & continebunt cantus suos, ut audiant cantilenas Lydiæ: riui tardabunt, supple se: & ideo ô lymphæ, quæ nondum illuc usq; percurristis: currite labentes scilicet continue: dū, id est donec: mea cura, id est amor meus, seu amica mea, quæ mihi curæ est: Lydia exponit querelas iucundas, id est amatorias. O agri, ego inuideo uobis, quia habetis mea gaudia, & ea uoluptas quæ fuit antè mea, est nunc uobis, id est uestra. Hei mihi, membra, scilicet mea: morientia scilicet igne amoris: tabescunt, id est lente absumuntur, corrupta tabe: dolore, id est præ dolore: & calor, scilicet naturalis, decepit scilicet me: aut defecit frigore mortis, id est mortali, aut mortifero infuso: quod, id est quia: mea domina (sic enim præcipua amica uulgo dicitur, & coniux etiam à Græcis, domina uocatur: ut Helena à Deiphobo in sexto Æneid. et Hi dominam ditis, &c.) non est mecum: ulla puella nō fuit doctior, ac formosior in terris. ac si fabula nō est uana scilicet re, id est inanis & friuola, nihil de historia continens. hoc est, si uera est fabula quæ de Europa & Danae narratur. ipsa puella mea est digna Ioue tauro, id est ut in taurū eam auecturus mutetur, sicut mutatus est dū Europam, Agenoris filiam auexit: uel Ioue auro, id est in aurum, hoc est aureum imbrem (sicut in Eunucho recitatur) uerso: ô Iuppiter, auertas, supple te ab ea, ne capiaris, quia mea puella est auro digna. Felix taure pater magni gregis.] Conqueritur suam conditionem esse deteriorem quàm Tauri, qui cum uaccis semper uersatur, cum ipse ab amica longè exulet. Ordo est. O taure pater, decus magni gregis, id est armenti: felix, supple es. Nam uaccula, id est iuuenca, captans secreta cubilia ad te: non patitur unquam (& ita leges, non autem, Nōnunquam.) te mugire frustra, supple in siluis: dolore, id est præ dolore: & ô pater hœdorum, id est hœde, aut caper (si non dicitur à capiendo) felix & semper beate: quia siue petis montes præruptos, pererrans saxa, siue libet tibi fastidire in siluis noua pabula: siue libet fastidire, id est usq; ad fastidium sumere, noua pabula campis, scilicet iacentibus, tua capella est semper tecum læta. Et quocunq;.] Supple loco: est mas, id est masculus: illi, id est illic, est sua fœmina. uel sic: Et quicunq; mas, id est masculus alius est, illi est sua fœmina iuncta, & ideo nunquàm plorauit amores: interpellatos, id est impeditos, ac per tempus interruptos, cur natura non fuisset, id est esse potuisset: &, id est etiam: nobis, scilicet hominibus, non solis pecoribus: facilis, id est indulgens & benigna, & ad generationē non laboriosa. Cur ego patior tam sæpe crudelē dolorē: cùm, id est quando: sidera pallida, id est subalba: redeunt per mundum uiridem, scilicet ad ortus, & in orbes suos: & ô Phœbe excurrens inuicem, id est, uicissim: atq;, id est sicut: orbis aureus, id est globus Solis, excurrit supple Luna, tua, scilicet soror aut amica est tecum: cur et, id est etiam: mea Luna, id est amica mea non est mecum. quasi dicat, quocunq; Sol percurrat, semper habet amicam sororem sequentē: cur ergo et mea me non sequitur? ô Phœbe, tu nosti quid sit dolor, scilicet amoris impatiētis (quia Daphnen impatienter amauit) miserere igitur dolentis: & gerens laurus in te, id est ad honorem tuum, hoc est sacerdos tuus, et poeta tibi sacratus, celebrabit amorem, scilicet tuum: & his, supple quem pompa deūm, id est deorum, hoc est pomposus cœtus deorum, & non quem fama locuta est, supple in siluis. (Omnia sunt tam inuersa, ut difficile sit sententiam bonam comminisci: referimus autem hæc ad suum cuiusq; iudicium.) Vos, scilicet Phœbus & Phœbe, hoc est Sol & Luna: estis omnia, id est B omnia tenetis, aut omnium estis causæ. et id per parenthesim uidetur insertum: hoc est Phœbus, quem pompa deorum extollit: nō qui in siluis, id est rerum corruptibilium, & generabiliū regione uersatus, ut nunc mortales: gestat secum semper sua gaudia, atque uidet ea inspersa mundo: quæ, scilicet gaudia longum est dicere. loquitur autem de Daphnide, id est lauro, quam secū ferre dicitur, et quam in terris uidet: aut de Luna sorore, quam amat: quæ in cœlo Luna, in terris Diana, & apud inferos Proserpina dicitur: aut de concentu atque symphonia cœlesti, unde & lyram gestat. Quinetiam cum secula uoluebantur, id est per siderum benignam reuolutionē erant aurea: & cum hæc conditio, scilicet nostra, id est humana: foret, id est esset, mortalibus, scilicet nobis: similis illis, scilicet mortalibus (quia nymphæ tunc errabant per siluas, et non minus dij, quàm mortales amabant. unde Iuuenal. Satyra sexta: Viderunt primos argentea secula mœchos.)

Præterea astrum Minoidis, id est Ariadnes, Minois filiæ, hoc est corona aurea. quia Ariadne à Baccho corrupta meruit, et quòd in cœlum translata est, est notum scilicet cunctis: & uirgo quæ secuta est uirum scilicet Bacchum aut prius Dædalum, sicut captiua scilicet Ariadne nota, sup. est. hoc est manifestū & deos amasse, ut Phœbum, Bacchum, Iouem, Martem, &c. Asserere tamē (ut Plin. sentit) deorū connubia, aut adulteria, proximè accedit ad dementiam. cum igitur mortales cum dijs amarent, et amarentur, ô cœlicolæ: quid, id est in quo: nostra ætas, id est fragilis mortalitas, potuit lædere uos? quasi dicat in nullo. & tamen quæ conditio uitæ esset, id est esse posset, nobis durior, supp. quàm hæc, quā nobis quasi æmuli confertis, cum amare cogitis, nec amatis potiri sinitis? quasi dicat, nulla: & ita plangit iniquam sortem. Ausus ego prim, &c.] Defendit culpam suam ab exemplo deorum: ob quam rem D. Augustinus detestatur comœdias, ut Eunuchum Terentij, et cæteras quæ deorum adulteria, quasi ad iuuenū corruptelam, proponūt exempla. Ordo autem est. Ausus'ne, supple sum ego primus uiolare castos pudores? quasi dicat, non, cum & dij et homines id sæpe fecerint. Et ausus sum ego primus tentare, id est solicitare ad corruptionem, aut attingere uittam, id est

A est signum uirginitatis, quod in capite ferebat: sacratam scilicet Vestæ, aut uirginitati puellæ, id est amicæ meæ? quasi dicat, non. Et ausus sum ego primus soluere facta meæ noxæ, id est concubitus cum Lydia mea: immatura, id est nondum soluenda, id est aperienda, & prodenda? quasi dicat, minimè. atq; utinā primus corripuissem puellas, nec alius puellam meam solicitasset, quia uita esset mihi diutius leto, id est diutius uiuerem in fama hominum, quàm essem in morte. Nam mea fama non moreretur ullo tempore: cum, id est quandoquidem ego dicerer furatus primùm dulcia gaudia Veneris, id est concubitus, atque dulcis uoluptas foret orta ex me. Nam uota impia, id est aut nefanda desideria, aut diræ imprecationes: nō tantum, id est non intantum: rubuerunt, hoc est pudore affecta sunt ob culpam, ut error noster foret, id est esset: auctor, id est inceptor: amoris occulti, id est libidinis furtiuæ. Iuppiter factus semper mēdacia sui, id est de se: cum Iunone scilicet sorore et cōiuge, id est factus mendax, et aliam de se expectationem & alium exhibens effectū: antequam uterq;, scilicet tam ipse quàm Iuno, dictus est

B coniux: libauit, id est degustauit: gaudia, id est uoluptatem: furatus amorem dulcem, & ideo præcipue dulcem, quia furtiuum. quia, ut etiam in prouerbijs Solomonis dicitur, Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. cuius rei causa uidetur, quia Nitimur in uetitum semper, cupimusq; negata. unde commercia Veneris, dicuntur furta: unde est, Cælari uult sua furta Venus. Quocirca animaduertit in Cynicos D. Augustinus qui in propatulo uoluerunt habere Venerem: argumentantes, nihil turpe quod idem naturale. Sensus autem est, Iouem cum tantum frater esset Iunonis, & nondum coniux, habuisse commercium cum ea: ut ostendat multum abesse, ut ipse primus dicatur qui uirginalem uiolauerit pudorem, quia, ut ex Iuuen. diximus,

Viderunt primos argentea secula mœchos.

Verum culpa non ideo minor quòd antiqua, & in multis est: sicut Non minus, secundum Augustinum, ardebūt, qui cum multis ardebunt. Et, sup. puella mea Lydia, gauisa est ludere mecum in herba. ergo non oppressit inuitam. supponēs collo formoso grandia gaudia, id est res

C uoluptatis, scilicet flores purpureos. insuper quos, uagat in ipsa, accumbebat (spondaicus uersus) accumbentis languorem indicās. Vt uero culpam suam, quam fatetur, palliet, innititur deorū auctoritatibus, dicēs: Ego credo quod Mauros, id est Mars, deus belli, qui cum Venere in adulterio deprehensus est: fuerat distentus scilicet à Venere in armis, & id per ironiam. Nam certe Vulcanus, maritus Veneris, faciebat opus scilicet fabrile: & turpabat illi barbam fuligine, id est nigredine ex fumo facta: tristi atq; mala, id est nociua, & non ad uoluptatem, ut est ea qua, ut auctor est Iuuen. Molles supercilia depingūt. Nō, id est nunquid, & id per ironiam. nam uult dicere, quòd maxime ita Aurora scilicet Tithoni coniux et mater Mēnonis, plorauit etiam amores nouos: atq; ipsa rubens cælauit, id est occultauit oculos: amictu roseo, id est rosei coloris? Cælicolæ, id est dij cœlestes, talia, sup. egerunt, aut gesserunt, & est honesta eclipsis: sicut, Talia per Latiū, sup. gerebātur. Nūquid ego promo minus aurea, id est honesta, & aureo seculo digna? quasi dicat nō: quia deos arguere, nefas duxit. Ergo, cur ætas minor, id est fragilis et mortalis, uidelicet humana conditio, non sup. faciat, quod deus, sup. fecit, qui erat in aureo seculo: atq; heros qui erat in æreo seculo. id est, quod et hi qui pro dijs habiti sunt, et qui proximè ad deorum uitam accessisse putantur, ut Heroes, fecerunt. nam Iupiter, Neptunus, & Pluto, summi illi dij, uirginum raptores leguntur: & Achilles, et Hercules, et Paris, et sexcenti alij. Ergo (ut dixi) D. Augustinus meritò reprehēdit eos qui suæ turpitudinis citant auctores. Ego supple sum infelix, qui non sum natus illo tempore, quo natura fuit facilis: quia (ut Amasius poeta dicit) tribus uiolis puellam comparabant. O' mea sors nascendi, supple læua, id est inimica mihi: sicut dextrum, secundum, & fauorabile dicimus. & ô miserum genus (modestius tamen secundum Vallam, & cum minore excandescentia supprimitur, quàm exprimatur ô cum accusatiuo) quo, id est in quo: libido est serò, id est nimis tarda: quia tunc primùm exæstuans, cum negatur quod petiuerat (unde uult dicere, se iam primùm impatiēter Lydiam amare, quando ea carendum est. Id autem secundum ueterem superstitionem, quæ in multis hodie usq; perdurat, fato, id est nascendi sorti imputat.) Vitæ meæ fecēre tantā rapinā cordis, id est tantum abstulerunt à corde meo, ut ego maneam, supple illud, quod uix possis cognoscere oculis. id est tanta miseria cōfectus, et macie exhaustus per impatientiā, ut tu, id est quicunq; (nam secundā personam pro qualibet posuit.) uix possis me cognoscere oculis, id est uisu, quāuis per loquelā, aut alia indicia facilè agnosci possit. Et hæc in Diras, quanta potuimus commoditate.

AETNA INCERTI AVCTORIS.

ETNA mihi, ruptisq; cauis fornacibus ignes,
Et quæ tam fortes uoluant incendia causæ:
Quod fremat imperium, quid raucos torqueat æstus,
Carmen erit: dexter uenias mihi carminis auctor,
Seu te Cynthos habet, seu Delos gratior illa,
Seu tibi Dodone potior: tecumq; fauentes
In noua Pierio properent à fonte sorores
Vota. per insolitum Phœbo duce cautius itur.
Aurea securi quis nescit secula regis?
Cum domitis nemo Cererem iactaret in aruis,
Venturisq; malas prohiberet frugibus herbas,
Annua sed saturæ complerent horrea messes?

ASCE. Etna mihi.] Quia à Calderino cætera satis explicantur, Ordo est: Ætna, mons ille Siciliæ perpetuis ignib. flagrās: & ignes rupti, id est erumpentes, aut eructati, id est concauis aut excauatis fornacibus: & quæ causæ tam fortes, id est tā efficaces: uoluant incendia, scilicet tanta: et tam cōtinua, quod imperium premat, & quod imperium: aut quid, id est quæ res torqueat æstus raucos, id est raucè crepitantes, erit mihi carmen. uel carmen erit mihi Ætna, id est canam de Ætna, & ignibus eius. & ô Apollo: tu, sup. eris mihi auctor carminis: dexter, id est prosper: & fauorabilis: seu, id est siue: Dodone, silua illa Epiri, uaticinio nobilis (declinatur autem hoc loco: hæc Dodone, huius Dodones.) sup. erit tibi potior, id est eligibilior: quàm quisquam alius locus. & Phaselis: mons ille Lyciæ, ar-

dens ut Ætna, est tecum. seu Cynthos mõs: aut potiˀ insula inter Cyclades, habet te. seu Delos est gratior illa, scilicet Cynthio insula. id est ubicunque es, eris mihi carminis auctor. et sorores, scilicet Musæ, Iouis et Mnemosynes filiæ: properent, id est properanter ueniant, à fonte Pierio, in noua uota, scilicet mea: quia itur, scilicet ab omnibus poetis, Phœbo duce, id est ducente: aut ductu Phœbi, tutius per insolitum, scilicet iter, aut per rem insolitã & nouã. Quare autem rem nouam scribere tentet, docet: sicut in Georg. quia,

Ipse suo flueret Bacchus pede, mellaq; lentis
Penderent folijs, & pingui Pallas oliua:
Secretos amnes ageret cum gratia ruris?
Non cessit cuiquam melius sua tempora nosse.
Vltima quis tacuit iuuenum certamina Colchos?
Quis non Argolico defleuit Pergamon igni
Impositam? & tristi natorum funere matrem?
Auersum'ue diem, sparsum'ue in semine dentem?
Quis non periuræ doluit mendacia puppis,
Desertam uacuo Minoida littore questus?
Quidquid in antiquum iactata est fabula carmen,
Fortius ignotas molimur pectore curas.
Qui tanto motus operi, quæ causa perenneis
Explicet in densum flammas, & ructet ab imo
Ingenti sonitu moles, & proxima quæque
Ignibus irriguis urat, mens carminis hæc est.

Cætera quæ uacuas tenuissent carmina mentes,
Omnia iam uulgata. quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras? &c. Et hic,

Quis nescit aurea secula regis securi?] Id est, quæ fuerunt sub rege securo, scilicet sub Saturno? ideo autem securi, quia regnantis. cum nemo iactaret Cererem, id est frumentum: in aruis domitis, id est cultis. et cum nemo prohiberet frugibus uenturis, id est à futuro frumento: herbas malas, id est nociuas. sed cum sacræ messes, id est fruges, deorum dono aut beneficio naturæ sponte nascentes: complerent annua, id est annuè, aut annuatim. ut sit nomen pro aduerbio. aut figuratè tempus rei accommodat, ut sint horrea annua, id est quotannis replenda. & cum Bacchus, id est uinum: flueret suo pede, id est sponte nascens, non calcatum pedibus uindemiatorũ. & cum mella penderent folijs lentis, propter pondus & liquorem. unde de Ioue in Georg. Mellaq; decussit folijs, &c. Et cum Pallas, scilicet inuentrix oleæ Minerua: ageret, id est duceret: riuos secretos, id est secretè & facilè fluentes: oliua, scilicet arbore pingui, propter oleum aut oliuũ, cum gratia ruris. non cessit cuiquam nosse sua, id est opportuna tempora: melius, scilicet quam alteri. id est cum omnes indifferenter scirent tempora, quæ messor, quæ curuus arator haberet. Quis tacuit, id est non descripsit? quasi dicat, nemo ferè poeta. Colchos, appositoriè ultima, id est pessima & grauissima certamina: iuuenum, scilicet Argonautarum, qui è Colchis redeuntes Troiam deleuerunt. Quis non defleuit Pergamon, id est Troiam (declinatur hæc Pergamos, & pluraliter Pergama) positã igni Argolico, id est Græco, seu Argolicorum manu iniecto? & quis nõ defleuit matrem, scilicet Medeã, tristem funere, id est propter necem natorum, id est filiorum quos interemerat? (ut dictum est Ecl. octaua, ad illud:

Sæuus amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus)

Ve, pro uel. diem auersum, scilicet à cœna Thiestæ, ut declaratum est à Seru. ad illud Æneid. I.

Nec tam auersus equos Tyria sol iungit ab urbe.

Aut dentem, scilicet Draconis. sparsum, scilicet à Cadmo. in semine, id est loco seminis, unde nati sunt armati, qui se mutuis uulneribus interemerunt. Quis non doluit, id est dolenter descripsit. mendacia puppis periuræ, id est quam Theseus periurus è Creta uexit cum Phedra et Ariadne, relinquens Ariadnen cui fidem iurauerat in insula Dia? & quis non questus, supple est, id est elegis descripsit (nam Versibus impariter iunctis querimonia primum, &c.) Minoida, id est Minois filiam Ariadnen: desertam, derelictam, supp. in littore uacuo, quia sine marito et cultoribus. quasi dicat, nemo nõ questus est. Quidquid, id est qualitercunq;, fabula est iactata in antiquum carmen. Sed nos molimur, id est cũ molimine [illegible]tamus pectore: fortius, id est accuratius, causas ignotas: uidelicet qui motus, supple sint: tanto operi, scilicet æstus Ætnei perpetuò durantis, & mens carminis est hæc inquirere. quæ causa explicet, id est emittat: in densum, id est densè: flammas perennes, id est totum annum, imò totum tẽpus durãtes. et ructet, id est eructet, supple cum ingẽti sonitu: moles, id est magna saxa, ab imo scilicet fundo. unde tertio Æneid.

——Horrificis iuxta sonat Ætna ruinis.
Interdumq; atra prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo & candente fauillæ,
Attollitq; globos flammarum, & sidera lambit,
Interdum scopulos auulsaq; uiscera montis
Cum gemitu glomerat, fundoq; exæstuat imo.

Et quæ causa urat proxima quæq;, id est omnia propinqua: ignibus irriguis, id est irrigantibus, quia sulphuratis & pinguibus.

Principiò, ne quem capiat fallacia uatum
Sedes esse dei, tumidisq; è faucibus ignem
Vulcani ruere, & clausis resonare cauernis
Festinantis opus. non est tam sordida diuis
Cura, neq; extremas ius est demittere in artes
Sidera: sub ducto regnant sublimia cœlo
Illa, neq; artificum curant tractare laborem.
Discrepat à prima facies hæc altera uatum.
Illis Cyclopas memorant fornacibus usos,
Cum super incudem numerosa in uerbera fortes,
Horrendũ magno quaterent sub pondere fulmẽ,
Armarentq; Iouem. turpe est sine pignore carmẽ.
Proxima uiuaces Aetnei uerticis ignes

Principiò, ne quem, &c.] Hoc unum uerbũ mihi fidem fecerit, Virgilianum non esse hoc carmen. quippe qui in Georg. dicit,

Me uerum dulces capiat ante omnia Musæ,
Quarũ sacra fero ingenti perculsus amore:

Et qui ad Musas in vij. Æneid. dicit,

Et meministis enim diuæ, et memorare potestis.

Non hic tam seuerè in po[illegible] animaduerterit. Loquitur tamẽ, quisquis est auctor, de futilibus, & non de grauibus poetis. uerumtamen non in tam excellenti opere (de Æneide loquor) fabulã secutus esset de Ætna, si id uitio dandũ censuisset. Præterea, ut taceam stylũ non congruere cum

A re cum Virgilianis Musis (nam multum ab illis fri get) etiam hoc testimonio est, quòd Tityon hic per septem iugera porrectum uidemus, ut in VI. Æneid. per nouem. Sed ut institutum peragam, Ordo est: Principiò, scilicet dico, aut admoneo: ne fallacia uatum, id est poetarum: capiat, id est decipiat: quem, id est aliquem: persuadendo uidelicet. Sedes dei, scilicet Vulcani, (ut 6. Æn. dicet) esse, supple ibi: et ignē ruere, id est præcipitē ferri, è faucib. Vulcani: et opus dei festinātis resonare, sup. in cauernis clausis, id est antro Vulcani. non, dicit, capit: quia principio mo-net, quod cura non est diuis tam sordida, id est de tam sordidis rebus: neque ius est dimittere, scilicet deos, in artes ex-

Impia sollicitat Phlegræis fabula castris.
Tentauere (nefas) olim detrudere mundo
Sidera, captiuique Iouis transferre gigantes
Imperium, & uicto leges imponere cœlo.
His natura suos aluo tenus ima per orbes
Squameus intortos sinuat uestigia serpens.
Construitur magnis ad prælia montibus agger:
Peliō Ossa terit, summus premit Ossan Olympus.
Iam cōacceruatas nituntur scandere moles,
Impius, & miles metuentia comminus astra
Prouocat infestus cunctos ad prælia diuos.
Prouocat è * admotis*
Iuppiter è cœlo metuit, dextramque corusca
Armatus flamma remouet caligine mundum,
Incursant uasto primùm clamore gigantes.

facta, unde Pythagoras dicitur rationem musicā inuenisse. quateret, dico, super incudem, sub magno pondere fulmen horrendum, & armarent Iouem: quia telum Iouis dicitur fulmen trisulcum, quo gigantes uicerat. carmen, supple tale, est turpe: quia sine pignore, id est fide, quam non adhibemus rebus dubijs & ignotis sine pignore aut fideiussore. aut sic, Carmen, scilicet quoduis, sine pignore est turpe. Fabula proxima, id est tertia: impia, id est detestāda, et deos falsò incusans: sollicitat, id est sollicite ponit, supple in cāpis Phlegæis, sic ab ardore dictis. unde Str. lib. v. Superioribus annis fortunatus erat & campus nomine Phlegæus, in quo res à gigantibus gestas fabulæ diuulgant, nullam aliam ob causam, ut credi fas est, quàm quòd terra ipsa suapte uirtute, præliorum con citatrix est. hæc ille. Solicitet, dico, ignes uertices Ætnei, uiuaces, id est quasi uiuaces perdurantes. Gigantes, scilicet terræ filij, tentauere olim nefas, id est rem illicitam & nefandam, scilicet detrudere, &c. ut sit appositio, aut nefas, id est nefandum, ut sit interiectio. sicut Æn. I. Nauibus infandum amissis, &c. detrudere, dico, mundo scilicet cœlesti: sidera, id est deos cœlestes: & transferre imperium Iouis captiui, id est, quem captiuum facere prætendebant: & imponere cœlo uicto, id est cœlicolis uictis, leges. Natura est his scilicet gigantibus tenus aluo, id est usque ad aluum: serpens squameus, id est squamosus, et squamis tectus: qui, supple sinuat, id est incuruat: uestigia ima, id est pedes: orbes suos, id est annulos: & reuolutiones. id est secundum quosdam, habent pedes serpentinos à natura illis datos. Ager, id est accumulatio & aggestio, construitur scilicet ab his, ad prælia scilicet contra deos, supple ex montibus magnis. Ossa, mons ille Thessaliæ: creat, id est substituit, Pelion scilicet montem uicinū. Olympus, qui est in confinio Macedoniæ, summus scilicet montium, ita ut uenti eius uerticem non perflent: premit Ossan, id est ponitur super Ossam. Ipsi, supple gigantes, nituntur iam scandere moles scilicet montiū coaceruatas, id est accumulatas: & miles impius prouocat cominus, id est de prope, quasi conserta manu: astra metuentia scilicet detrudi, hoc est deos metuentes. & ipse infestus prouocat cunctos diuos ad prælia. Iupiter metuēs; & armatus dextra, id est habens in dextra pro armis flammam coruscam, id est fulmen: remouet è cœlo, id est desuper: mundum caligine scilicet nubium, è quibus fulmen mitti solet. Gigantes incursant primum.] id est, in primo impetu, atque insultu, ut temerarij solent, supple cum uasto clamore.

B tremas, id est uilissima. & id secundum Epicurū, secundū quem dicit Flaccus primo Serm. Credat Iudæus Apella,
Non ego: nanque deos didici securum agere æuum,
Nec si quid miri faciat natura, deos id
Tristes ex alto cœli dimittere tecto, &c.

Sidera, id est dij cœlestes in sidera translati, aut quorum sidera lampades & faces præeuntes putantur, regnant sublimia, id est in sublimi cœlo: seducto, id est deorsum à cœtu mortalium ducto. unde Persius:
Quæ nisi seductis nequeas commitere diuis.

Quod quidam perperam exponunt seductis, id est deceptis. Illa, scilicet sidera, hoc est dij cœlestes, neque curāt tractare laborem artificum, scilicet mœchanicorum: hoc est, non exercent artem fabrilem, sicut poetæ Vulcano imponunt. Altera, id est secunda facies, id est species uatum: discrepat, id est dissentit, à prima, scilicet facie & specie: qui supple uates, memorāt Cyclopas, scilicet fabros ac pastores unum oculum in fronte habentes (unde à Cyclo, Cyclopes dicti sunt: sicut de Polyphemo dictū est

C Æneid. 3.
——Telo lumen terebramus acuto,
Ingens, quod torua solum sub fronte latebat,
Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis instar)

Dicunt ergo Cyclopas, uisos illis fornacibus, quia dicuntur ministri Vulcani (unde Æneid. viij.
Insula Sicanum iuxta latus, Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
Quam subter specus, & Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnea tonant.—— Et paulo post:
Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto,
Ferrum exercebant uasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, & nudus membra Pyracmon.)

Cum, id est, quando: ipsi scilicet Cyclopes fortes quaterent in uerbera numerosi, id est secundum numerum

Pater scilicet deorum & hominum Iuppiter, tonat hic magno ore, & geminat uentos fauētes, id est auxiliantes, discordes fauētes, aut facit, uen

Hic magno tonat ore pater, geminatque fauentes
Vndique discordes comitum simul agmine uentos.
Densa per attonitas funduntur fulmina nubes:
Atque in arma ruit quæcunque potentia diuûm:
Et Mars sæuus erat: iam cætera turba deorum.
Stant utrinque metus, ualidos tum Iuppiter igneis

ti per discordiam ex diuerso flantes, nūc in unū conspirent, contra gigantes fulmina disijcientes. fulmina densa rumpuntur per nubes attonitas,

 id est

Increpat, & iacto proturbat fulmine montes.
Illinc deuictæ uerterunt terga ruinæ,
Infestæ diuis acies, atq; impius hostis
Præceps cum castris agitur, materq; iacentis
Impellens uictos. tum pax est reddita mundo.
Tum Liber celsi uenit per sidera cœli,
Defensiq; decus mundi nunc redditur astris.
Gurgite trinacrio morientem Iuppiter Aetna
Obruit Enceladum: uasti qui pondere montis
Aestuat, & patulis expirat faucibus ignem.
Hæc est mendosæ uulgata licentia famæ.
Vatibus ingenium est: hinc audit nobile carmen
Plurima pars scenæ: uerùm est fallacia. uates
Sub terris nigros uiderunt carmine manes,
Atq; inter cineres Ditis pallentia regna
Mentiti uates, stygias, undasq;, canesq;.
Hi Tityon septem strauere in iugera fœdum:
Sollicitant illi te circum Tantale pœna,
Sollicitantq; siti Minos, tuaq; Aeace in umbris
Iura canunt: idemq; rotant Ixionis orbem:
Quidquid & interius falsi sibi conscia terra est.
Non est terra satis, speculantur numina diuûm:
Nec metuunt oculos alieno admittere cœlo.
Norunt bella deûm, norunt abscondita nobis
Coniugia, & falsa quoties sub imagine peccent:
Taurus in Europen, in Ledam candidus ales,
Iuppiter ut Danaæ preciosus fluxerit imber.

id est tonitru scissas & percussas. Atq; quæcunq; potentia diuûm, pro diuorũ: id est quidquid potentiæ est diuis, ruit in arma. Et Mars erat iam sæuus, et cætera turba deorum erat iam sæua, quæ alias mitis esse solebat. Sanè nulla fit synalœpha, cum dicitur Atq; in arma ruit, &c. Stant utrinq; metus.] *Prosequitur reliquam partem fabulæ de bello gigãteo, non quam approbet, sed quam damnet, ut non ueram causam incendij Aetnei. Ordo autem est: Metus, timores: stant, circumsistunt: utrinq;, ab utraq; parte. tum, deinde. Iuppiter increpat, reprehendit tarditatis, aut cum crepitu demittit ualidos ignes, scilicet fulminis: et perturbat mõtes, scilicet coniectos, fulmine iacto in eos. Ruinæ, montiũ & gigantũ: deuectæ, id est cum impetu deorsum uectæ. hoc est mõtes & gigantes deuecti, uerterunt terga, scilicet in fugã uersi. & acies, scilicet gigantũ: infectæ, destructæ, sup. sunt diuis, id est ab ipsis diuis. et ita est datiuus agẽtis, nõ patiẽtis iacturã. atq; hostis impius, scilicet gigantũ exercitus, qui deos cõtemnebant, agitur præceps cum castris, scilicet in montib. metatis, et mater, scilicet terra irata. unde in ultionem Famam genuisse dicitur, Aeneidos quarto:*

Illam terra parens ira irritata deorum
Progenuit, &c.

Impellens uictos iacentis, id est prostratos, agitur supple præceps cum castris. Tum, id est deinde: Liber, scilicet Bacchus, quem Iupiter εὖ υἱὸν, id est bonum filium in bello giganteo sæpe appellauit, uenit per sidera cœli: et ipse decus, id est columen & ornamẽtum mundi defensi: redditur nunc astris, id est donatur cœlo. Iupiter obruit Enceladum gigantem, morientem gurgite Trinacrio, id est Siculo. nam Sicilia, Trinacria & Triquetra dicitur, à tribus promontorijs, supple in Aetna. quoq;, pro &: ipse Enceladus æstuat, id est efferuet, pondere uasti montis, quem habet super se. unde Aeneid. 3.

Fama est Enceladi semustum fulmine corpus
Mole hac torqueri, &c.

Et ipse petulans, id est frequenter se mouens: expirat ignes, scilicet Aetneos, faucibus. hæc, id est huiusmodi licentia, famæ mendosæ, id est fabulæ. hoc est, hæc est tertia assertio, de causa incendij. Nam prima dicit, Vulcanum illic habere officinam, & fabricare fulmina Ioui. Secunda dicit, Cyclopas illic fabrilem artem exercere. Tertia dicit, Enceladum cum fulmine quo deiectus erat, illic sepultum, & flammam dum se motat emittere, aut petulantius eructare. Ingenium est uatibus, scilicet talis famæ excogitandæ, et carmen nobilis poetæ, ut Homeri aut alterius: auget hanc, scilicet famam. Plurima pars scenæ, id est rerum quæ aguntur in umbraculo comicorum & tragicorum, est uates, id est poeta: hoc est poetæ inuentio, appositoriè fallacia, id est mendacium rerum. aut plurima pars rerum scenæ, est fallacia uatis. et sic potius legere, nisi scriptũ uidissem Vates, ab ijs fortè qui cum sequentibus putant construendum: ut sit, Vates uiderunt carmina, &c. Sed Calderinus legit, carmina: ut sit, Carmina, id est poetæ canentes, uiderunt maneis nigros sub terris, id est etiam de inferis, & propterea de incognitis audẽt loqui. unde Maro in sexto ueniã precatur dicens, Dij quibus imperiũ est animarum, umbræq; silentes,

Et Chaos, & Phlegeton, loca nocte silentia latè,
Sit mihi fas audita loqui, sit numine uestro
Pandere res alta terra & caligine mersas.

Atq; uiderunt regna Ditis, id est Plutonis. pallentia inter cineres, scilicet ignis infernalis. Et uates mentiti, supple sunt: canentes undas Stygias, id est Stygis, paludis tristitiæ infernalis, Dij cuius iurare timent & fallere numen. hi, scilicet uates statuere, id est extenderunt: Tityõ, scilicet terræ alumnum: fœdum, id est deformem, aut propter incontinentiam, aut propter magnitudinem (sicut in Georg. turpes Phocæ dicuntur) in septem iugera, imò in nouem, secundum illud Aeneid. vi.

Necnon & Tityon terræ omnipotentis alumnum
Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur.——

Vnde credam huius carminis esse alium auctorem, quàm ipsum Virgilium, licet in diuersis operibus diuersa interdum sequi liceat. Et uates sollicitant Sirim.] *Sic deprauata habet lectio & librorum corruptio, quæ mihi non soli, nec semel imposuit. difficile enim est in omnibus sinceram restituere. Hunc autem locum restituit Despauterius noster Niniuita, qui in uersificatoria sua docet, Scinim legendum. Est autem Scinis, latro immanissimus, qui Isthmum obsidens (ut in quinto refert Diodorus) duas pinus flectebat, atq; illis hominis deprehensi brachia alligabat, remittensq; sursum pinus miserabili cruciatu dissecabat. Hic autem à poetis maximè solicitatur. Ouid. octauo Metamorph.*

Occidit ille Scinis, magnis male uiribus usus,
Qui poterat curuare trabes, & agebat ab alto,
Ad terram latè sparsuras corpora pinus.

Propertius: Arboreasq; cruces Scinis, & non hospita Grajs Saxa, & curuatas in sua fata trabes. Solicitãt ergo Scinim, tyrannum illum immanem, non sinentes eius

A eius immanitatem latêre. & ô Minos, ipsi canunt tua iura in umbris & ô Æace, ipsi canunt tua iura in umbris, id est quæ habetis apud inferos, ubi iudices estis. Et ijdem, scilicet uates: rotant, id est uersant. hoc est carminibus suis describunt, rotarum orbem Ixionis, qui cum Iunone concumbere uoluit, ut Æneid. sexto latè patuit. & supple canunt, aut speculãtur quidquid terra conscia sibi interius falsi, supple habet, aut continet: & terra non est satis, quia speculantur numina diuum, id est diuorũ. Nec metuunt, id est & non uerentur, admittere oculos scilicet suos, cœlo alieno, id est sibi negato. quasi dicat: Cœlum cœli Domino, terram autem dedit filijs hominũ. Ipsi norũt, id est noscunt, bella deũm: & norunt cõiugia, scilicet deorum abscondita nobis. & quoties, scilicet dij: peccent, scilicet per adulterium: sub imagine falsa, id est transformati in alienã speciem. quæ omnia (secundũ Plinium) proximè ad dementiam accedunt. ut quoties Iuppiter peccet taurus, id est sub imagine tauri, in Europen, quam scilicet auexit in specie candidi tauri. & ales candidus, id est cycnus, aut olor, peccet in Ledam, scilicet Tyndari uxorem, ex qua Helenam & Pollucem genuit. & ipse Iupiter fluxerit: existens imber preciosus, id est aureus, in Danaen scilicet Acrisij filiam, inclusam turri propter oraculum, ut fingunt poetæ.

Debita carminibus libertas ista: sed omnis
In uero mihi cura. canam, quo feruida motu
Aestuet Aetna, nouosq; rapax sibi cõgerat ignes.
Quacunq; immensus terræ se porrigit orbis,
Extremisq; maris curuis incingitur undis,
Nec totum in solidum desit. nanq; omnis hiatus,
Secta est omnis humus, penitusq; cauata latebris
Exiles suspensa uias agit. utq; animantis
Per tota errantes percurrunt corpora uenæ,
Ad uitam sanguisq; omnis qua commeat: idem
Terra uoraginibus conceptas digerit auras.
Scilicet haud olim diuiso corpore mundi
In maria & terras & sidera, fors data cœlo
Prima, secuta maris, desedítq; infima tellus:
Sed totis rimosa cauis, & qualis aceruus
Exilit imparibus iactis ex tempore saxis,
Vt crebrò introrsus spacio uacuata corymbos
Pendeat in sese. simili quoq; terra figura
In tenues laxata uias: non omnis in arctum,
Nec stipata coit. siue illi causa uetusta est,
Nec nata est facies: seu liber spiritus intra
Effugiens molitur iter: seu lympha perenni
Edit humum limo, furtimq; obstantia mollit.
Aut etiam inclusi solidum exedere uapores,
Atq; igni quæsita uia est: siue omnia certis
Pugnauere locis: non est hic causa docendi,
Dum stet opus causæ. quis enim nõ credat inanes
Esse sinus? penitus tantos emergere fontes
Cum uidet? ac torrentem imo se mergere hiatu?
Non ille ex tenui, uocemq; agat acta necesse est.
Cum fluit, errantes arceant undiq; & undas,
Et trahat ex pleno quòd fontem contrahat amne.

Debita carminibus, &c.] Ordo est: Ista libertas scilicet fingendi causas inaneis & friuolas, incẽdij Ætnæi, est debita, id est cõcessa et per-
B missa: carminibus, id est poematis, aut poetis: sed omnis cura est mihi in uero, id est uera causa. canam scilicet uerè, quo motu æstuat, id est efferueat Ætna feruida. & quo motu ipsa rapax congerat, id est accumulet sibi: nouos, id est recentes semper ignes. Non totum scilicet [illegible] spaciũ. Quacunq; &c.] Id est per quãcunq; partem, immẽsus orbis, id est globus terræ, porrigit, id est extendit se. & quacunq; orbis maris extremi, id est Oceani agitatur ab undis curuis: est solidum, id est
C integrum & plenum sine concauitate. nanq; omnis hum', id est terra, desit, id est fatiscit et deest: hiatu, id est ubi hiat' est, & omnis humus est secta scilicet in rimas & fissuras. & ipsa scilicet cauata: penitus, id est penè intus, & omnino intrinsecus: latebris, id per latebras, est supple suspensa, id est habens suspensas uias: exiles, id est ualde modicas & occultas. Igitur uenæ animantis, id est diuagantes: percurrunt per tota corpora, id est per singulas partes corporis, & omnis sanguis idem qua commeat. id est coit ad uitam, id est ad sustentationem uitæ. id est, sicut per diuersas uenas commeat idem sanguis, qui uitam sustentat. nam sine sanguine, uiuere nemo potest: unde exangues, mortuos uocamus. Sic quædam uenæ, & quidem spiritus sunt in terra, unde incendia illa perpetuò sustentantur. Terra digerit, id est coquit & in aliam naturam uertit: auras, id est tenueis uentos: conceptas uoraginibus, id est, per uoragines, & hiatus terræ. Scilicet, id est scire licet, quomodo id fiat: quia corpore mundi diuiso haud olim, id est non modico antehac. diuiso, dicit, in maria ac terras & sidera, id est cœlum: fors prima est data cœlo, id est cœlum sortitum est primum locum. & fors maris secuta est, quia secunda erat. unde secundum, à sequendo dictũ uolunt. Et tell' desedit, id est deorsum locũ cepit, existens infima: sed desedit totis cauis, id est habens integras cauernas, & talis qualis exeat, id est inæqualibus et minimè quadrantibus inter se, iactis ex tempore, id est subitò, et ex improuiso. id est sic globus terræ consolidat' est, ut aceruus lapidũ subitò accumulatus, in quo nimirum multæ manerẽt concauitates, sicut & in terra. ut, id est quemadmodum: corymbus, id est fructus ederæ pẽdet, sup. uacuata crebro spacio, ita ut non sit cõtinuus fructus, ipsa terra quoq; coit in sese, id est in seipsam, simili figura laxata, in tenueis uias, subtiles poros et uenas. Non omnis, scilicet terra: nec coit, id est conglutinatur: in arctũ, id est cõpressum et condensum: nec ipsa stipata, id est cõpressa, coit, consolidatur. siue causa est illi, scilicet terræ, uetustas nec facies, id est talis factura, aut species: est nata, id est natiua & cõnaturalis: seu spiritus, id est uẽtus: liber, id est nõ cõpressus: fugiẽs intra, id est intrinsecus: molitur, id est cũ mole pficit: iter, id est meatũ. seu lympha, id est aqua, edit, id est absumit, secundum Calderinum. Sed illud Edo habet primam breuem: & potius coniugatur, edo es est. unde hic mallẽ dicere, edit, id est editiorem, hoc est altiorem facit: dum ipsa edit, id est erigit humum: limo perenni, id est per totum annũ perdurante: nisi sequeretur, Furtumq; obstantia molis, supple edit, id est absumit. etiam uapores inclusi, scilicet in cauernis Ætnæ, non uidere solidum, id est integrũ & plenum, atq; uia est quæsita igni, id est ab igne, ut stet passiuè, aut ad cõmodum eius, ut stet possessiuè,

possessiuè, omnia pugnauere locis certis: causa dolendi nō est hic, id est in hac re: dūmodo opus causæ stet, id est paratum sit. Enim, pro quia: quis non uiderit illic esse sinus, id est curuaturas concauas: & cum uidet tantos fontes emergere penitus, ac uidet tantum torrentem emergere penitus, supple ab hiatu imo, id est profundo: ille, scilicet

torrens, non scilicet est aut oritur ex tenui, id est modica causa: & necesse est ut, supple terra agat, id est emittat uocem: & ut errantes, scilicet aquæ arcessant, id est arceant: confluuia, id est quæ in mare confluunt, & trahat undiq; ab undis, quòd trahat ex pleno, et quòd contrahat fontem amne pleno, id est perenni & indeficiente. A

Flumina quinetiā latis currentia riuis Occasus, &c.] Eandem rem prosequitur. Vnde ordo est: Quinetiam flumina currentiia, latis riuis habuere suos occasus, id est receptacula. aut illa uorago direpta in præceps, id est exesa per præcipitationem aquarum, condidit se ore fatali, id est necessitate quam fatum instituit in initio naturæ. aut condidit, id est abscondit se in præceps fatali ore. aut flumina fluūt occulta, adoperta tectis, atq; edita cauernis referunt procul cursus inopinatos: quod de Arethusa & Nilo dicitur. uel sic, fluunt occulta cauernis tectis, id est per cauernas

Flumina quinetiam latis currentia riuis
Occasus habuere suos, aut illa uorago
Direpta in præceps fatali condidit ore:
Aut occulta fluunt tectis adoperta cauernis,
Atq; inopinatos referunt procul edita cursus.
Quòd si diuersos emittat terra canales
Hospitium fluuiorum, aut semita nulla profectò
Fontibus & riuis constet uia: pigraq; tellus
Conferta in solidum segnis sub pondere cesset.
Quòd si præcipiti conduntur flumina terræ,
Condita si redeunt: si qua ante incognita surgunt,
Haud mirum clausis etiam si libera uentis
Spiramenta latent. certis tibi pignora rebus,
Atq; oculis hæsura uias dabit ordine tellus.
Immersum plerunq; sinus, & iugera pessum
Intercepta leges, densæq; abscondita nocti
Prospectare procul chaos, ac sine fine ruinæ
Cernis & in siluis spaciosa cubilia retro,
Antraq; demissis pedibus fodisse latebris.
Incomperta uia est operum, tantum influit intra,
Argumenta dabunt ignoti uera profundi.
Tu modo subtiles animo duce percipe curas,
Occultamq; fidem manifestis astrue rebus.

clausis, scilicet in terra, priusquā tales exhalationes emittantur: tellus dabit tibi pignora, scilicet fidei & credulitatis certis rebus, et ipsa hæsura oculis dabit ordine, id est per ordinem uias, scilicet ad cognoscēdū, aut per quas talia fiant. Nā ipsa leget, id est ex ordine oculis obijciet, sinus, scilicet aquarum, interceptos, sup. plerunq;, id est plurimū immensum, id est immensè aut immēso modo, hoc est sanè magno: et leget iugera intercepta pessum, id est deorsum in præceps: et abscōdita densæ nocti, id est à caligine, quasi nocturna. Tu cernis Chaos.] Id est uoraginem nigrā, hoc est bar[illegible]ū prospectare procul, ac sine fine, id est termino ruinæ, id est præcipitij: & cernis, supple feras fodisse in siluis cubilia spatio retro, scilicet relicto: & fodisse antra, scilicet noua: demissis latebris scilicet prioribus. uia operum, id est quomodo tales cauernas operatæ sint, est incomperta, id est nondum cognita: tantum, id est solummodo: influit intra, id est introrsum intenditur: quæ supple res, dabunt uera argumenta, id est ueras approbationes: profundi ignoti, id est incogniti, hoc est per antra quæ aperiuntur in siluis à feris. cum uidemus aperturas ualles profundas, & maiores quàm ut à feris excauatæ putentur, facile cognoscimus, quòd latebras terræ ignorauimus. Tu percipe modo animo duce: curas, id est inuestigationes subtiles: & abstrue, id est absconde (secundum Chald.) rebus manifestis, fidem occultam. aut astrue, id est assere rebus manifestis, fidem: id est credulitatem: occultam, id est latentem. B C

tectas, & ita adoperta, atq; edita, scilicet ex cauernis, rursus in lucem data, referunt procul cursus inopinatos, scilicet præter hominum opinionem ortos. Quòd si terra emittat diuersos canales, id est meatus aquarū: per quos ut fontes per canales fluant, appositoriè, hospitium, id est receptaculum fluuiorum: aut nulla, supple sit profectò, id est reuera, semita, id est angusta uia & quasi semi iter: & uia, scilicet nulla, constet riuis, & tellus pigra, conferta, id est constricta, in solidum, id est durum & densum, sine uacuo aut meatu: et ipsa segnis, id est inoperosa: cesset, scilicet omni operatione: sub pondere, scilicet molis suæ, aut aquarū. Quòd si flumina cōduntur terræ præcipiti, id est præcipitāti ea: et si flumina cōdita, id est abscōdita redeūt: et si qua, id est aliqua, etiā incōdita, id est quæ prius non exierant, nec rursus recepta sunt: surgunt, id est oriu[illegible] primum: haud mirum, supple est, si spiramenta, id est meatus & aperturæ quibus expirent: latent uentis

Nam quo, id est quanto ignis est liberior: quoque, id est & quo (sunt enim duæ particulæ) est animosior inclusus semper, & non uectus scilicet foras: eo est sæuior, id est maior & uehementior ira, id est indignatio, aut incendium, scilicet ignis sub terra, & mouēs penitus, id est pene intus, aut omnino necesse est, ut

Nam quo liberior, quoq; est animosior ignis,
Semper & inclusus, nec uectus, sæuior ira est
Sub terra, penitusq; mouet: hoc plura necesse est
Vincla magis soluāt, magis hoc obstantia pellant;
Nec tamen in rigidos exit contenta canales
Vis animæ: flamma auertit, qua proxima cedunt:
Obliquumq; secat, qua uisa tenerrima causa est.
Hinc terræ tremor, hinc motus, ubi densus hiatu
Spiritus exagitat uenas, cessantiaq; urget.
Quòd si spissa foret, solidoq; instaret inani,
Nulla daret miranda sui spectacula tellus,
Pigraq;, & in pondus confestim mobilis esset.
Sed summis si fortè putas concredere causis

supple plura, id est plures, soluāt hoc, id est tanto mag[illegible] uincla pro uincula, et pellant hoc, id est tanto magis obstātia. hoc est ignis, qui in uisceribus terræ est, quāto magis abstrusus est, tanto uehemētius excedit et cauat terrā. nec tamen flamma contēta, scilicet in terris: exit in canales rigidas, id est nō exsiccat uenas fontiū: sed uis

Tantum opus, & summis alimentū uiribus oris,
Quæ ualida in promptu cernis, ualidosq; recessus
Fallere: sed nondum tibi certa hæc lumine recto.
Nanq; illud quodcunq; uacat specus omnis hiatu,
Et res introitu soluunt, adituq; patenti
Conuersæ languent uires, animosq; remittunt.
Quippe ubi cōtineat uentos, qua quiq; morantes
In uacuo desint, cessat: tantumq; profundi
Explicat errantes, & in ipso limite tardant.
Angustis opus est turbare in faucibus illos.
Feruet opus, densiq; fremunt, premiturq; ruina
Hinc furtim Boreę, atq; Noto. nūc unus uterq; est,
Hinc uenti, rabies hinc sæuo quassat hiatu.
Fundamenta solo trepidant, urbesq; caducæ.
Inde neq; est aliud, si fas est credere, mundo
Venturam antiquam faciem, ueracius omen:
Hæc primo cum sit species, naturaq; terræ,
Introrsus cessante solo trahit undiq; uenas.

A sed uis animæ, id est uenti latētis: auertit flammam, qua s. ui proxima cedūt: & secat obliquū, id est in obliquū: qua, i. per quā, causa tenerrima, id est minima est uisa. Nā hinc id est ex hac causa, quia scilicet sunt ignes & uenti ac aquæ sub terris, & uenti erumpere contendūt: terra tremit tibi motu, id est per motum: & spiritus dēsus, id est uētus grossus aut uehemēs: exagitat, id est expellit, hiatu, scilicet suo, uenas, scilicet aquarum, & flammarum: & urget cessantia, id est nō cito cedētia. Quod si tellus foret spissa, id est B si non haberet illas cōcauitates, & instaret solido, id est integro & pleno: inani, id est spacio medio, sine uentis et flāmis ac aquis: ipsa nulla, id est nō ulla, nō daret ulla miracula sui, id est de se: & ipsa esset pigra, id est ociosa ac torpēs: et esset mobilis in pondus, scilicet secundū totū globum tantū, cū nūc etiā in parte moueatur per uētos inclusos. Aut in pondus, id est deorsum, quo scilicet pondus, id est grauitas deprimit. Sed summis, &c.] Prosequitur institutum, indagans ex physicis principijs causas incendij Ætnæi. Ordo est: Sed si tu putas, id est prætēdis forte concredere, id est committere: summis, id est cœlestibus causis, tantum opus, quantum est perpetuum incendium Ætnæ, & cætera quæ in terris fiunt mira: & si tu putas concredere summis uiribus alimentum oris, scilicet Ætnei: hoc est orificij & foraminis, unde incendiū euoluitur (alij legunt Ori, id est montis, sed Græcum est, & o corripitur, ut in Oreste patet.) tu fallere, id est falleris, supple in his quæ tu cernis in promtu ualida, & ualidos recessus, supple esse. id est quæ tu putas ueras & occultas causas. sed hæc nondum supple sunt tibi certa, id est per- C specta, lumine recto, id est cognitione perfecta. Nanque quodcunq; uacat, id est excauatum est illic: id, supple omnis specus soluit hiatu: & res soluunt, id est aperiunt. introitur, & additur patenti: & uires conuersæ, scilicet ad se, languent & remittunt animos. Quippe, id est utpote quæ ignorant, ubi sc. specus contineat uentos: & qua sc. parte, aut vi: quique, sc. uenti, morantes desint, id est deficiant, in uacuo, scilicet subterraneo: et tantum profundi, id est profunditatis, cessat, id est ociosum est, et explicat, supple uentos errantes: & tardat, id est immoratur ipso limine, id est sub exitu. opus est illos, id est uentos, turbare, id est turbinem excitare, in angustis faucibus, quando scilicet erumpere uolunt nec possunt, opus feruet. & uēti densi premunt, id est urgent, ut sc. exeant. et ruina premitur, id est urgetur & festinatur. hinc Borea atque Noto, id est diuersis uentis, Septentrionali & Meridionali. furtim, id est in occulto, quia nondum exierunt. nunc, scilicet post congressus, uterq; sc. uentus, Boreas & Notus, est unus, quia materia uentorum cōglobatur. hinc scilicet deinceps, post exitum: aut, ex hac agitatione uentorum subterraneorum, est rabies uenti. & hinc, id est exagitatione, quassat, scilicet terrā: sæuo, id est ualde magno & terribili hiatu. fundamenta ædificiorum trepidant solo, & urbes caducæ trepidant solo. Omen ueracius, id est uerax indicium. antiquam faciem, id est speciem, hoc est chaos antiquum, uenturum, supple esse mundo. inde, id est ex hac agitatione uentorū, qui omnia confundent. neq; est aliud, scilicet quod antiquam faciem reducat, si fas est credere, scilicet antiquam faciem uenturā mundo. Hæc primò species.] iterum alij legunt, Hæc prima species rerum. nec est mendosus: quia prima producatur positione, aptaq; erit compositio. si tamen legatur Primò, ordo est: Hæc species primò, id est quæ primò fuit, iterum supple erit, & natura terræ trahit undiq; uenas, solo cessante introrsus.

Aetna sui manifesta fides, & proxima uero est.
Non illic, duce me, occultas scrutabere causas.
Occurrent oculis ipsæ, cogentq; fateri.
Plurima nanq; patent illi miracula monti.
Hinc uasti terrent aditus, merguntq; profundo:
Corrigit hinc arctus, penitusq; quod exigit ultra:
Hinc spissæ rupes obstant, discordiaq; ingens
Inter opus: nectunt uarium, mediumq; coërcent,
Pars igni domitæ, pars ignes ferre coactæ,
Vt maior species Aetnæ succurrat inanis.
Hæc illis sedes, tantarumq; area rerum est.
Nunc opus artificem incendit, causamq; reposcit.
Non illam parui, aut tenuis discriminis ignes
Mille sub exiguo ponent tibi tempore ueras
Res, oculiq; docent: res ipsæ credere cogunt.
Quinetiam tactu moneant contingere toto
Si liceat, prohibent flammæ: custodiaq; ignis
Illi operum est. arcent aditu, diuinaq; rerum,

Ætna est manifesta fides, id est attestatio & probatio sui, id est eorū quæ de se sentire facit: et est proxima uero, id est uero simillima. Tu non scrutabere illic. s. in Ætna: me duce, id est ducente me, aut ductu meo, causas occultas: sed supple manifestas, quia ipsæ causæ occurrēt oculis. s. tuis, et cogent fateri. s. uerum esse, quod de eis prædicatur. nanq; plurima miracula patent illi monti: uasti, id est ualde ampli & profundi aditus, id est accessus: terrent hic, id est in una parte: & mergūt profundo, id est profunda uoragine maris. Arctus. s. locus, id est strictus & angustus: corrigit, id est simul dirigit: hic, id est alia parte, quod exigit, id est extendit, aut expellit penitus ultra. hinc, id est ex una parte, rupes spissæ obstant. s. adire uolentibus, aut ne fiat exactio lapidum inflammatorum: & discordia, id est ea quæ sunt discrepātia inter se, internectunt, id est impediunt, ingens

opus

opus uarium, & exercet medium: pars, id est partim, rupes domitæ, supple sunt igni, id est absumuntur, & mollificantur ab igne: et pars coactæ sunt ferre, id est emittere ignes, ita ut maior species Aetnæ succurrat s. in ruentibus: inanis, id est exhausta. Hæc, s. Aetna, est sedes illis, s. miraculis dictis. Et hæc est area, id est campus, tantarum rerum, id est in qua tantæ res fiunt. & est quædam acclamatio. Nunc opus.] Pergit quo incepit *hæc ordine: Op⁹, scilicet inceptum accendit, id est*

Vt maior species Aetnæ succurrat inanis.
Cura sine arbitrio est eadē procul omnia cernis.
Nec tamē est dubiū, penitus quis torqueat Aetnā:
Aut quis mirandus tantæ faber imperet arti.
Pellitur exustæ glomeratus nimbus arenæ:
Flagrantes properant moles, uoluuntur ab imo
Fundamenta, fragor tota nunc rumpitur Aetna:
Nunc fusca pallent incendia mixta ruina.
Ipse procul magnos miratur Iuppiter ignes,
Ne'ue sepulta noui surgant in bella gigantes,
Neu Ditem regni pudeat, neu tartara cœlo
Vertat in occulto: tantum premit omnia dextra.
Congeries operis saxorum, & putris arena
(Quæ nec sponte sua faciunt, nec corporis ullis
Sustentata cadunt robustis uiribus) omnis
Exigitur: uertit uasa omnia, uertice sæuo
In densum congesta rotant, uoluuntq; profundo.
Hac causa expectata ruunt incendia montis.
Spiritus inflatis nomen languentibus aer.

ponderosa saxa ardētia: properāt, id est festinanter emittūtur. fundamenta, scilicet Aetnæ, uoluuntur ab imo, id est profundo: & fragor rumpitur, id est rumpendo editur. nunc, id est aliquando, tota Aetna et incendia pallent: nūc, id est aliquādo, mixta ruina fusca, id est subnigra, quia fumosa aut puluerulēta. Ipse Iuppiter miratur procul magnos ignes, quia in occulto est. neue, id est uel ne, hoc est an: noui gigantes surgāt in bella sepulta, id est sedata et quieta: neu, id est neue, hoc est uel an

inflammat studio perficiendi: artificem, id est auctorem suum: & reposcit, id est iterum poscit, causas, scilicet tanti incendij. Ego non ponam illos ignes parui aut tenuis, id est exilis discriminis. sed, supple maximi. unde ponam tibi sub exiguo tempore mille res ueras: quia oculi docet et cogūt credere res certas. quinetiā, supple res ipsæ, hoc est ignes moneant tactu toto, si liceat contingere: sed non licet, quia flammæ prohibent. & custodia ignis, id est ignis custos: est illi operū, hoc est illi operi: et supple flāmæ arcēt, id est abstinēt: aditu, id est ab accessu, ne quis accedat: et diuina cura, id est accuratio et administratio rerū: est sine arbitrio, id est sine opera, aut cōsilio alterius. Tu cernis eadē omnia procul, id est de longe: quia flāmæ uetant accedere. Nec tamen est dubium penitus, quis deus aut natura, torqueat, scilicet saxa Aetnæ, in illo mōte: aut quis faber mirandus, scilicet quicunq; est: imperet, id est, præsit tantæ arti. Nimbus, id est multitudo ac globus arenæ exustæ: glomeratus, id est in glomos aut glomum collectus: pellitur, id est expellitur: & moles flagrantes, id est

pudeat Ditem, id est Plutonem fratrē Iouis: regni, scilicet inferorum. neu, id est neue Pluto, sup. uertat tartara cœlo, id est in cœlum: aut cōmutare uelit tartara cœlo. tantum, id est duntaxat, quia in occulto est, & causam incendij nescit: ipse premit, id est coercet: omnia dextra, id est potentia sua. omnis congeries operis & putris arena saxorum exigitur, id est extra pellitur: quæ res nec faciunt, id est facessunt, & loca mutant sponte sua, id est suapte natura: nec sustentata uiribus robustis, ulli pro ullius corporis: cadunt, id est decidunt ex aere. uertit, scilicet Iupiter: omnia uasa, id est saxa cauata: sæuo uertice, scilicet Aetnæ flagrantis: incendia montis congesta, id est accumulata in densum, id est dense: rotant et uoluant, scilicet saxa: profundo, id est ab imo: et ruunt, id est eruunt ea: nec causa, supple est: expectata, id est cognita, & extrinsecus inspecta. Nomen est inflatis, scilicet incēdijs, id est dum inflantur, spiritus. quia à spirando dicitur spiritus. & languentibus, id est dum languent, est supple nomen aer.

Nam uiolētia est semper prope, id est quasi par, id est æquiualens naturæ. id est cum nullum uiolētum sit perpetuum, in Aetna uiolētia uidetur habere uim naturæ. nam ingenium uelox est illi, & motus perennis: uerū opus, supple est auxilio, nullus impetus interpellat corpore, sup. ea parte quā spiritus scilicet mundi imperat: audit nunc princeps, id est prædominans, et magnus ignis militat sub hoc duce, id est spiritu: qui (ut Aeneidos sexto dicitur) Omnia intus alit: hoc est, quia spiritus diuinus diffusus est per omnia, regit incēdia,

Nam prope natura par est uiolentia semper.
Ingenium uelox illi, motusq; perennis.
Verum opus auxilio est ut pellat corpore: nullus
Impetus est ipsi: qua spiritus imperat, audit. (gnis.
Huic princeps, magnusq; sub hoc duce militat i-
Nunc quoniā in promptu est operi natura, solíq;
Vna, ipsi uenti, quæ res incendia pascit,
Cum subito cohibetur: inest quæ causa silenti,
Subsequar. immensus labor est, sed fertilis idem.
Digna laborantis respondent præmia curis.
Non oculis solum pecudum miranda fuere
More, nec effusis in humū graue pascere corpus:
Nosse fidem rebus, dubiasq; exposcere causas
Sacra per urgentem, capitíq; attollere cœlum.
Scire quot, & quæ sint: cur magno talia mundo
Principia, occasus metuunt, ad secula pergunt:
Et firma æterno religata est machina uinclo:
Solis scire modū: & quanto minor orbita lunæ est:
Cur illi breuior bissenos peruolet orbes:
Annuus ille monet, quæ certo sidera currant
Ordine, quæ'ue suo careant incondita cura.
Scire uices etiam signorum, & tradita iura,

& excitat ignes, atq; extinguit in Aetna prout uult. Huic quoniā, etc.] Docet hominē ad rerum indagationem natum esse, iuxta quod est illud philosophicum in principio Metaphysices: *Omnes homines natura scire desiderant.* Docetq;, quod idem philosophus *ait, ex admiratione philosophiam inuētam, quæ causas rerū inquirit.* Ordo autem est: *Quoniam natura est huic operi in promptu, id est manifesta: & natura soli, id est terræ est una, scilicet ipsi uenti: ego subsequar, id est subsequenter dicam: quæ res pascit incendia: & quæ*

Nubila cur cœlo terræ denunciat imbres:
Quo rubeat Phœbe, quo frater palleat igne:
Tempora cur uariant anni, primaq; iuuenta:
Ver præit æstatem, cur æstas ipsa senescit,
Autumnoq; obrepit hyems, & in orbe recurrit.
Axem scire Helices, & tristem nosse cometen,
Lucifer unde micet, qua'ue Hesperꝰ, unde Bootes:
Saturni cur stella tenax, cur Martia pugnax:
Quô rapiant nautæ, quo sidere lintea tendant.
Scire uias maris, & cœli prædicere cursus,
Quo uolet Orion, quo Sirius incubet index,
Et quæcunq; iacent tanto miracula mundo
Non digesta pati, nec aceruo condita rerum,
Sed manifesta notis certa disponere sede
Singula: diuini est animi, ac iucunda uoluptas.

A *& quæ causa inest silenti, id est conquiescenti, scilicet Ætnæ: cum, id est quando cohibetur, scilicet uis uentorum, subito, id est derepente, labor est immensus: sed idem, scilicet labor est fertilis, id est utilis: quia præmia digna curis, id est quæ sint operæ precia, respondent laboranti, id est inuestiganti.* Hæc, *supple non fuere miranda, scilicet nobis, solum oculis, id est solo uisu, sine inquisitione causarũ: more pecudũ, quæ scilicet stupent, & nihil indagant, nec pascere corpus graue, id est terrenum: effusis, scilicet oculis in humum. unde* Ouid. *Metamorph.* 1.

Pronaq; cum spectent animalia cætera terras,
B *Os homini sublime dedit, cœlumq; uidere*
Iussit, & erectos ad cœlum tollere uultus.

Sed ut dicetur in fine huius particulæ, diuini est animi ac iucunda uoluptas, nosse fidem, id est certã causam rebus, & exquirere causas dubias: & perurgentem, scilicet hominẽ, hoc est instanter & urgenter ad finem usq; uitæ curantem: sacra, id est res sacras & religiosas, attollere cœlum capiti. aut hypallage est, pro eo quod est caput cœlo. Scire *quot, & quæ, & cur sint talia principia magno mundo, & cur secula metuunt occasus, id est finem: at pergunt, id est semper tamen procedunt. Alij textus habent* Ad, *ut sit: & pergunt, id est procedunt, ad secula, id est in æternum quantum secula erunt, & quæ firma machina religata est mundo æterno. quia, ut dicit* Horatius *in Odis:*

Damna tamen celeres reparant cœlestia lunæ,
Nos ubi decidimus. ——

Itaq; res singulæ dilabuntur, sed uniuersum manet. et scire modum, id est mensuram Solis, & cursus eius, & quanto orbita, id est uia orbis, hoc est reuolutio Lunæ, est C *minor, scilicet quàm Solis: cur breuior orbita præuolet illi, scilicet Lunæ, cur præuolet isti, scilicet soli, quæ ille annuus orbis mouet: quæ sidera currant certo ordine, scilicet omnia præter planetas: quæq; sidera careant suo ordine, existentia incondita, id est erratia. sed cura, id est per summã accuratione, quia* Plinius *dicit:* Nihil illis quæ erratica uocamus minus errare. *Sunt tamen qui legant, non cura, sed cursu, ut sit: & quæ careat suo cursu, scilicet certo. sed non procedit. aut suo, id est proprio, ut sunt in firmamento, quæ motu raptus feruntur. Sed uerius legitur* Cura. Et *scire etiam uices.] id est uicissitudines signorũ, s. zodiaci. et iura tradita, id est uires et influentias earum, cur, sc. planeta aliquis aut signũ denunciet cœlo nubila, et terræ imbres: quo igni* Phœbe, *id est* Luna *rubeat, cum naturaliter pallidior sit: & quo igni palleat frater* Phœbes, *hoc est* Phœbus, *qui Sol est, & cuius natura est rubere potius: cur tẽpora anni uarient, supple sc. aut cur anni uariant tempora: et cur uer præit æstatẽ, prima iuuẽta, id est prima parte sui: cur ipsa æstas senescit, id est ad seniũ, hoc est finẽ tendit: et cur hyems obrepit, id est tacitè succedit autumno, et recurrit in orbe, id est gyro & circulo. quia (ut dicitur in Georg.) Redit agricolis labor actus in orbem, Atq; in se sua per uestigia uoluitur annus.* Vnde de hac temporum uicissitudine dicit Horatius *in quarto libro Carminum sic:* Immortalia ne speres, monet annus & almum, Quæ rapit hora diem. Frigora mitescunt Zephyris, uer proterit æstas, Pomifer autũnus fruges effuderit, et mox Bruma recurret iners. *hæc ille.* Item *scire axẽ* Helyces, *id est ursæ maioris. nam* Helyce *fuit nomen oppidi cuiusdã Achiuorum in* Peloponneso, *ut dicit* Iginus, *in quo* Calisto *nata fertur, & ab eo* Helyce *denominari, postquam in ursam maiorem conuersa fuerat.* Minor *aũt ursa* Cynosura *uocatur.* Et *nosse cometẽ, id est sidus crinitum: tristem, id est tristiciæ indicem, unde in* Georg. Nec *toties diri arsere cometæ.* Portendere *enim dicũt aut regnorũ aut regum interitum.* Item *nosse, unde* Lucifer, *id est stella matutina, micet, uel qua, sc. luce* Hesperus, *id est stella uespertina: micet, id est resplendeat: unde* Bootes, *qui ad plaustrum est, supple micet: cur stella, id est sidus Saturni sit tenax: cur stella* Martia, *id est ipsius* Martis, *sit pugnax, id est ad pugnas incitans: quo sidere, id est cuius sideris ortu, nautæ rapiãt, id est cõtrahant lintea, uela: et quo sidere tendant, id est extendãt et pandãt lintea.* Item *scire uias maris, & prædicere cursus cœli, id est cœlestium: quo* Orion, *s. nimbosus uolet, id est præceps feratur: quo ipsirius index, sc. pluuiæ, incubet, id est occidat: quia indicat tam in ortu quàm occasu, uentos et pluuiam. et quæcunq; miracula iacent s. ignota, tanto mundo non pati, supple ea digesta, id est ut digesta cibaria delitescere, nec condita, id est abscondita esse aceruo rerũ, sed disponere singula manifesta notis, id est per notas, sup. incerta sede, id est dispositione: est animi diuini, & uoluptas iucunda.*

Sed prior hæc hominis cura est, cognoscere terrã,
Et quæ nunc miranda tulit natura notare,
Hæc nobis magna, affinis cœlestibus astris.
Nam quæ mortalis spes est? quæ amentia? maior
In Iouis errantem regno perquirere uelle?
Tantũ opus ante pedes transire, & perdere segnes
Torquemur miseri in paruis, premimurq; labãtes,
Dum sese precio redimant: uerumq; professæ
Tum demum uiles taceant, inopesq; relictæ.
Noctes atq; dies festinant arua coloni,

Sed prior hæc, &c.] Vocat *hominem terrenũ ad cognitionẽ terræ, quasi dicat,* Altiora te ne quæsieris. Est *autem duplex expositio primorum uerborũ. altera hæc:* Sed hæc cura est *prior, id est altior & excellentior, ut deorum cura: hominum est, cognoscere terram. altera sic:* Sed hæc prior, *pro prima cura hominũ, est cognoscere terram, et notare miranda, quæ natura nunc tulit, hæc scilicet natura terræ magna, quia affinis cœlestibus astris (quia necesse est hũc mundum superioribus la*

Callent rure manus, glebarum usu experiuntur.
Fertilis hæc, segetisq; feracior, altera uitis,
Hæc platanis humꝰ, hæc herbis dignissima tellus:
Hæc diti melior pecori, siluisq; fidelis:
Aridiora tenent oleæ, succosior ulmis
Grata. leues cruciant animos, & corpora causæ,
Horrea uti saturent, tumeant & dolia musto,
Plenaq; defecto surgant fœnilia campo.
Sic auidi semper, quà uisum est carius istis,
Implendus sibi quisque bonis est artibus. illæ
Sunt animi fruges, hæc rerum maxima merces,
Scire quid occulto naturæ terra coercet:
Nullum fallere opus, non multos cernere sacros
Aetnæi montis fremitus, animumq; furentis:
Non subito pallere sono, non credere subter
Scrutamur rimas, & uertimus omne profundum.
Quæritur argenti semen, nunc aurea uena.
Torquentur flamma terræ, ferroq; domantur
Cœlesti, migrasse minas, aut tartara mundi.
Nosse quid impediat Ventos, quid nutriat igneis:
Vnde repentè quies, & multo fœdere pax sit.
Concrescant animæ penitus, seu fortè cauernæ,
Introitusq; ipsi seruent, seu terra minutis
Rara foraminibus, ne uenis abstrahat auras.
Plenius hoc etiam rigido quà uertice surgit,
Illinc infestus, atq; hinc obnoxius intus
Vndiq; diuersas admittere cogitat auras,
Et coniuratis addit concordia uires.
Siue introrsus agunt nubes, & nubilus auster,
Seu forsan flexere caput, tergoq; feruntur.
Præcipiti delata sono premit una, fugatq;
Torrentes curas, pulsataq; corpora densat.

tionibus esse contiguum, ut tota eius uirtus inde gubernetur) est supple nobis concessa. nā quæ species mortalis, quasi dicat temeraria, quæ amentia maior, supple est, quàm uelle inquirere errantē. s. planetam, in regno Iouis, id est in cœlo: & transire tantum opus, sc. terræ, positum ante pedes? & nos segnes perdere, id est negligere tantū opus, id est tanti operis inquisitionē: nos miseri torquemur in paruis, scilicet rebus, & premimur labantes, id est in errorem cadentes: dum id est dummodo, species mortales redimāt sese, id est ab inertia, precio scilicet talis studij, et professæ, sc. sunt uerum. tum demum, id est tunc præcipuè tacent uiles & relictæ inopes, id est quòd uiles sint, et inopes relictæ. Coloni festinant arua noctes atque dies: manus, s. nostræ, callent, id est callum induūt, rure, id est exercitio rurali: & experiuntur usu, id est attrectatione glebarū: quia hæc scilicet terra, est fertilis segeti, et altera est feracior uiti: et hæc humus est dignissima, id est conuenientissima platanis: hæc tellus est dignissima herbis. Quam rem in Georg. latius prosequitur poeta, ibi: Diuersæ arboribus terræ, sola India nigrum Fert hebenum, etc. Hæc, scilicet tellus est melior, id est cōuenientior, pecori diti, id est diuitem facienti: et hæc est fidelis siluis, quia feliciter producit arbores: oleæ tenent aridiora, scilicet loca, tellus succosior, id est pinguior est, grata ulmis. causæ leues, id est modicæ cruciant animos, et corpora: ut saturēt, id est repleant horrea: et ut dolia tumeant musto, id est recēti uino: et ut fœnilia, repositoria fœni, surgant plena campo defecto, id est demesso à fœnisecis (sic enim à Persio appellantur incisores fœni) Sic scilicet coloni semper auidi, id est cupidi sunt (inde, Vt quamuis auidis pareret arua colonis, Gratum opus agricolis) eius supple quod uisum est istis charius, id est preciosius cæteris. Quisque est implendus sibi, id est à se, bonis artibus: quia quilibet studia sua insequitur, et id optimū putat, quod maxime scit. Fruges sunt illis, scilicet colonis: animi, id est deliciæ & conatus: hæc merces est illis maxima rerum, uidelicet scire quid terra coercet, id est amouet, occulto id est secreta ui naturæ: nullum opus fallere, supple eos, id est à nullo opere falli, hoc est, omnia opere scire. Nō multis, est merces, id est paucis studium & uoluptas, cernere sacros fremitus, et animum, uim Ætnei mōtis furentis, nō pallere subito sono: nō credere, id est confidere. nos scrutamur rimas, id est fissuras, subter, quæ subtus sunt: & euertimus, id est euertendo inquirimus omne profundum. Semē, id est minera, ac uena argenti, quæritur, scilicet à nobis: nunc, id est aliquādo, scilicet causa auaritiæ et nō scientiæ: atq; aurea uena quæritur nūc, terræ torquētur flāma, scilicet in fornacibus, et domantur, id est aperiuntur, & scinduntur ferro cœlesti. Aiunt, supple minas mundi, id est gigātes migrasse ad tartara, ubi sunt Ditis thesauri. Nō multis etiā est merces, nosse quid impediat uentos, quod exire nequeāt, quid nutriat ignes, unde quies sit repentè, et pax sit repentè, supple cum multo fœdere, scilicet inter ignes et uentos: et nosse unde animæ, id est uenti, cōcrescāt, siue cauernæ seruēt fortè sibi, scilicet uentos, penitus, pene intus. Et ipsi introitus.] *Id est prima receptacula terræ, seruent sibi uentos, seu terra rara foraminibus minutis, id est habēs multos poros: siue abstrahat in sese auras, id est uentos tenues: plenius. Etiā qua, supple parte: hæc, scilicet terra, aut Ætna: surgit, id est erigitur uertice erigēdo: uentus, supple infestus: istinc, id est ab una parte, atq; obnoxius hinc, id est ab alia parte: intus, id est intrinsecus: cogitat admittere undique diuersas auras: & concordia, scilicet uentorū admissorum addit uires: quia ad hoc concordantes, ut ignem & saxa expellant, fortiores sunt, quàm si singuli sint, siue nubes & Auster nubilus agant, scilicet auras introrsus: seu supple auræ & uenti flexere forte caput, ut sponte intrent: & feruntur præcipites tergo, id est per tergum: una scilicet aura delecta, id est de multis lecta & conflata: premit aures torrentes, id est inundantes: sono fugato, id est expulso: & densat, id est dense uerberat corpora pulsata.*

Nam ueluti sonat ore diu Tritona canoro,
Pellit opes collectus aquæ, uictusq; mouere
Spiritus, & longas emugit buccina uoces,
Carmineq; irriguo magni cortyna theatri,
Imparibus numerosa modis canit arte regentis,
Quæ tenuē impellens animam subremigat unda

Nam ueluti buccina, id est tuba sonitura diu Tritone, id est deo marino, qui concha canere dicitur: canoro, id est frequēter canēti (unde Æmulus interemit Misenū) spiritus collectus & uictus, id est coactus mouere: pellit opes aquæ, id est procellas agit: & emugit, id est quasi mugiens emittit:

Haud aliter summota furens torrentibus aura
Pugnat in angusto,& magnũ cõmurmurat Aetna.
Credendum est etiam uentorum existere causas
Sub terris similes harum,quas cernimus extrà.
Vt cum densa cremant inter se corpora,turba
Elisa in uacuum fugiant,& proxima secum
Nomina tota trahunt,tutaq; in sede resistunt.
Quòd si fortè mihi quædam discordia tecum est,
Principijsq; alijs credas consurgere uentos,
Non dubium rupes aliquas,penitusq; cauernas
Proruere ingenti sonitu,casuq; propinquas
Diffugere,impelliq; animas. hinc cernere uentos,
Aut humore etiam nebulas effundere largo,
Vt campis agrisq; solent,quos obruit amnis,
Vallibus exoriens caligat nubilus aer.
Flumina parua ferũt auras,uis proxima uento est.
Eminus aspirat fortis,& uerberat humor.
Atq; hæc in uacuo si tanta potentia rerum est,
Hoc plura efficiant infrà,clusiq; necesse est.
His agitur causis extrà,penitusq; coactis
Exagitat uentos,pugnant in faucibus antè,
Pugnantes suffocat & intus.ut unda profundo
Terq; quaterq; exhausta graues ubi pbibit Euros:
Ingeminat fluctus,& primos ultimus urget.
Haud secus astrictus certamine tangitur ictu
Spiritus,inuoluensq; suo sibi pondere uires,
Densa per ardentes exercet corpora uenas:
Et quacunq; iter est properat,transitq; morantem,
Donec confluuio reuolutis æstibus amnis
Exilit,atq; furens tota uomit igneus Aetna.

A *emittit: uoces longas, id est diu duraturas. & ueluti cortyna, id est secretior pars templi, aut antri Apollinis, unde oracula prodibant, canit carmine irriguo, existens numerosa modis imparib9: & arte regentis, id est dirigentis: quæ ars impellit animam, id est flatum tenuem: subremigat, id est percutit, more remigantium, undam.* Haud aliter *aura submota, id est propulsata pugnat, obstrepit torrentibus, per torrens: in angusto, arcto inclusa: et Ætna commurmurat magnum, id est magnope-* B *re. nomen pro aduerbio.* Credendum est etiam.] *Varijs ambagibus, & uerborum inuolucris rem prosequitur, affectans uerborum apparatum, rem in miraculũ trahere. Vnde dicit, credendum etiã causas uentorum [illegible]stere sub terris, similes harum, scilicet causarum (bene genitiuo utitur, quia substantiam respicit: ut,* Non *est similis tui in dijs domine) quas cernimus extra, scilicet terram: aut extrinsecus, ut crement, id est comburant inter se corpora condensa: & fugiant in uacuum, id est aerem: turba elisa, id est euicta & expulsa, & proxima, trahant secum tota nomina, id est confundant nomina uentorum: quia non potest intelligi qui uenti sint & exeant, & resistant in sede tuta, id est extra turbam posita.* Quod *si quædam discordia est mihi* C *tecum, ô lector, supple quia credas uentos consurgere ab his principijs: non dubium est aliquas rupes et cauernas prouehere, id est porro uehere & ducere uentos, supple cum ingenti sonitu: & animas, id est uentos, diffugere & impelli propinquas: casu, id est ad casum: datiuus antiquus. & non dubium est uentos cernere hinc, id est ex hoc diffugio & impulsu: aut, supple animæ & auræ, solent etiam effundere nebulas largo humore, id est habentes largum humorem admixtum, aut campis & agris, id est per campos & agros, quos scilicet campos & agros amnis obruit, id est irrigat, & aer nubilus exoriens uellibus, id est exhalatus ex conualle: caligat, id est obtenebrat.* Parua *flumina ferunt, id est afferunt auras: uis, id est potentia proxima est uento, & aspirat eminus, id est de longè fortis, scilicet auras. et humor s. productus uerberat s. obstantia: atq; hoc fit in uacuos uẽtos, aeri expositos, cuius regionem uulgus uacuam putat.* Sed *si tanta potẽtia rerum est, scilicet uentis externis, necesse est ut introclusi efficiant plura, hoc scilicet iam dicto: uel hoc, id est tanto plura. Ætna agitur his causis extrà, id est exterioribus: & coactis penitus, id est interioribus: exagitat, id est expellit uentos. & uenti, s. exacti: pugnant, obstant, aut certatim erumpunt pugnantes: in faucibus scilicet antri Ætnæi, ante quàm exeant. & pugnantes suffocant, id est claudunt iter: ut unda, id est inundatio exusta: terq; quaterq;, id est frequenter, aut ad perfectum: ubi, postquam: perbibit, absumpsit:* Euros, *id est uentos illos: graues, uehementes: ingeminat, multiplicat fluctus. et ultimus, s. fluctus: urget, id est premit primos: haud aliter spiritus, id est uentus: astrictus, oppressus certamine: tangitur ictu, s. ab alijs illato: inuoluens sibi uires suo pondere, id est mole sua.* Corpora *densa exercent, scilicet se per neruos ardenteis, id est per uires flagrantes: & spiritus properat, & transit morantem, s. alium uentum quacunq; sc. parte, aut uia, aut ratiõe est iter: donec amnis, inundatio uentorum: reuolutus cum fluuio, abundantia fluuiorum & æstibus exilit, id est extra salit: atq; ipse furens uomit tota Ætna scilicet ignes, existens igneus.*

Quòd si fortè putas ijsdem decurrere uentos
Faucibus,atq; ijsdem pulsis remeare,notandas
Res oculis locus ipse dabit,cogetq; negare.
Quamuis cœruleo siccus Ioue frigeat æther,
Purpureoq; rubens surgat iubar aureus ostro:
Illinc obscura semper caligine nubes,
Pigraq; defuso circum stupet humida uultu:
Prospectat sublimis opus,uastosq; recessus.
Non illam uidet Aetna nec ullo intercipit æstu:
Obsequitur quacunq; iubet leuis aura,reditq;,
Placantes etiam cœlestia numina thure
Summo cerne iugo,uel qua liberrimus Aetnæ
Improspectus hiat,tantarum semina rerum

Quod *si tu putas fortè uentos decurr[illegible] ijsdẽ faucibus, atq; uentos pulsos remeare ijsdem, ipse locus dabit res notandas oculis, & coget negare, quod pri9 putabas: quãuis æther siccus frigeat.* Sic *cæruleo, id est marino colore: & quamuis iubar aureus (Plautus etiam iubarẽ genere masculino dixit, sed & gutturem, papauerem) surgat, oriatur rubẽs ostro, id est colore purpureo: et quamuis nubes nigra circumstrepat illinc semper caligine obscura, et ipsa humida circũstrepat uultu defuso, ipse tamẽ sublimis prospectat opus, & recessus uastos, id est remotionem terrarum ualde amplam: Ætna nõ uidet nubem, nec intercipit*

 pit

Si nihil irritet flammas, stupeatque profundum.
Huic igitur credis torrens ut spiritus ille
Qui rupes terramque uorat, qui fulminat igneis,
Cur egit uires, & praeceps flexit habenas.
Praesertim ipsa suo decliuia pondere nunquam
Corpora diripiant, ualidoque absolueret arcu.
Quod, nisi fallor, adest species: tantusque ruinis
Impetus attentos oculorum transfugit ictus.
Nec leuitas tantos igitur ferit aura, mouetque,
Sparsa liquore manus sacros ubi uentilat ignes:
Verberat ore tamen, pulsataque corpora nostra
Incursant: adeo tenuis uim causa repellit.
Non cinerem, stipulam'ue leuem, nō arida sorbet
Gramina: non tenuis plantis humor exit eisdem.
Surgit adoratis sublimis fumus ab aris:
Tanta quies illi est, & pax innoxia rapti.
Siue peregrinis igitur, proprijsque potentis
Coniurant animae causis: ille impetus ignis
Et montis partes atras subuertit arena,
Vastaque concursu trepidantia saxa fragoris,
Ardentesque simul flammas, ac fulmina rumpunt.

pit ullo aestu. Obsequitur.] inseruit obsequendo, quacunque leuis aura iubet, et reddit. Cerne etiam placantes numina coelestia thure, summo iugo, id est in altissimo loco, uel qua scilicet parte liberrimus improspectus hiat, id est aperit semina tantarū rerū, si nihil irritet, id est cōmoueat flammas, & stupeat profundum. Huic igitur credis torrens, &c.] Ordo est: Igitur tu credis huic, ut spiritus ille torrēs, qui uorat rupes & terrā, et qui fulminat ignes: correxit uires, scilicet domitas, et flexit habenas existens praeceps. praesertim ipsa corpora decliuia suo pōdere, ut nunq̄ diripiāt suo pondere, id est per suū pondus: & absoluere uario arcu, id est curuitate. quod, nisi fallor, species adest ruinis, & tantus impetus transfugit ictus attentos oculorū: nec leuitas, supple trāsfugit tantos ictus. igitur aura ferit & mouet, ubi

A manus sparsa liquore uentilat igneis sacros: tamen nihilomin⁹ uerberat ore, et nostra corpora pulsata incursant. adeo, intantum causa tenuis repellit uim, et nō sorbet cinerē uel stipulā leuem, & nō sorbet gramina arida, et humor (si uera est lectio, licentiosus est uersus, nam humor primā producit.) tenuis nō exit eisdē plantis: et fumus sublimis, in sublime uolans, surgit ab aris odoratis, id est odoribus: hoc est, rebus odoriferis perfusis: tāta, tam magna quies est illi, et pax rapti est innoxia. siue igitur peregrinis potētis, pro potentijs, siue proprijs, ani- B mae. & uenti coniurant causas, id est cum causis. ille impetus ignis, & arena subuertit atras partes montis, & saxa uasta trepidantia concursu fragoris: rumpunt, id est irrumpunt simul flammas ardenteis, ac fulmina. Alij legūt flumina.

Haud aliter, quam cum prono iacuere sub austro,
Aut Aquilone fremunt siluae: dant brachia nodo
Implicitae: haec serpunt iunctis incendia ramis.
Nec te decipiant stolidi mendacia uulgi,
Exhaustos cessare sinus, dare tempora rursus:
Vt rapiant uires, repetantque in praelia uicti.
Pelle nefas animo, mendacemque exue famam.
Non est diuinis tam sordida rebus egestas:
Nec paruas mendicat opes, nec corrogat auras.
Praesto sunt operi uentorum examina semper:
Causa latet. quaerunt pariter, coguntque morari:
Saepe premit fauces magnis exhausta ruinis
Congeries, clauditque uias luctamine ab imo:
Et scisso ueluti tecto sub pondere praesto est.
Haud secus, ac teneros dum secum frigida monti
Desidia est: tutoque licet discedere montes.
Post ubi continuere moram, uelocius urgent.
Pellunt oppositas moles, ac uincula rumpunt,
Quidquid in obliquū est, frangunt iter: acrior ictu
Impetus exoritur: magnis operata rapinis ,
Flamma micat, latosque ruens exundat in agros:
Si cessant a iure, ferunt spectacula uenti.
Nunc superant quaecunque regunt incendia siluae:
Quae flammas alimenta uocēt, qd nutriat Aetna.
Incendi poterunt. illis uernacula causis
Materia: oppositumque igni genus utile terrent:
Vritur assidue calidus nunc sulfuris humor,
Nunc spissus crebro praebetur uimine succus.
Pingue bitumē adest, & quidquid cominus atras
Irritat flammas. illius corporis Aetna est:
Atque hanc materiam penitus discurrere fontes.
Infectae erumpunt & aquae radice sub ipsa.

Haud aliter quā cum flumina iacuere sub Austro prono, id est inclinato ad propellendum: aut cum siluae fremunt Aquilone, uento Septentrionali: & ipsae siluae implicitae, nodo scilicet. ex mutuo occursu, dum se inuicem flagellant, dant brachia, id est flagella & ramalia: nodo, in nodum: haec incēdia, id est inundationes siluarū, more aquarū bullientium concussarum serpūt ramis iunctis. Nec mēdacia stolidi uulgi decipiant te, dicentis scilicet sinus Aetnae cessare ab incendio & emissione flammarum: exhaustos, materia ignis euacuatos: et tēpora dare, id est concedere rursus ut capiāt uires, & ipsi uicti, confecti et elanguentes: & repetāt, scilicet uires in praelia. Pelle nefas, id est nefandā opinionē animo, & exue famam mendacem: qua non est tam sordida egestas, ut scilicet uicissitudine & intercapedine temporis opus sit rebus diuinis, a deo institutis. Nec mendicant, scilicet deus aut natura: opes, id [illegible] facultates & auxilia, & (ut dicunt) eleemosynas: paruo, id est a paruo, utpote a re caduca: nec cōgregat auras, quibus scilicet postea ad incēdium utatur. operae, id est operationes uentorum sunt praestō, id est paratae, quasi praestantes ad iussa obeunda: & quaerunt semper pariter C examina, id est eruptiones agminatim, more apū factas: & cogunt morari id est immorari pariter, id est ad libitum, nūc pariter erumpunt, nunc pariter immorantur. Sed quare id faciant, causa latet: congeries scilicet saxorū [illegible] alterius materiae exhausta, scilicet ab igne, magnis ruinis premit saepe fauces, & claudit uias ab uno, id est uniformi luctamine: & est praestō, id est parata, supponere, subeūdo ueluti tecto scisso, id est cooperimēto interrupto, haud secus ac cū frigida congeries, desudat monte sicco teneros, scilicet igneis, hoc est paruos, & cum

A & cum licet mōtes discedere tuto, id est sine interruptione. Post, postmodū, ubi scilicet ignes & flāmæ cōtinuere morā, urgēt uelocius, pellunt moles oppositas, ac rumpūt uincula, & frangunt quidquid est in oppositum iter: impetus acrior exoritur ictu, id est ex ipso impulsu: flamma operata, id est exercitata magis rapinis micat, & ruens exundat in latos agros, si uenti cessant à rure: ferunt spectacula, id est res inspectatione dignas: nunc superant incendia quæcunque siluæ regunt, quæ uocent flammis alimenta, & quid Ætna nutriat, poterunt incendi illis causis materia uernacula, id est familiaris & materna: & genus utile oppositum igni terrent, scilicet incendium, & tamen uritur assiduè, & ita nunc humor sulfuris calidus præbetur: nunc succus, id est nutrimentum, spissus, id est densum crebro uimine, id est uirgulto tenui, præbetur scilicet incendio: & bitumen, genus cretæ & terræ tenacis de natura sulfuris, unde dicitur pingue: adest, id est præsto est: & quidquid irritat, id est prouocat: cominus, de prope: flāmas atras, id est fumosas et obscuras: Ætna est illius, id est illiusmodi corporis, ut scilicet talē materiā præbeat. Atq; hanc materiam penitus, &c.] Prosequitur intentum. Ordo est: Atque, supple iubet discurrere hanc materiam: penitus, omnino, fontes & aquæ infestæ, scilicet graui odore ex sulfure, erumpunt sub ipsa radice.

Pars oculis manifesta iacet: quæ corpore dura est,
Ac lapis: in pingui feruent incendia succo.
Quinetiam uarie quædam sine nomine saxa
Toto monte liquant: illis custodia flammæ
Vera, tenaxq; data est: sed maxima causa molaris
Illius incendi lapidis, sic uindicat Aetnam.
Quem si fortè manu teneas, ac robore cernas,
Nec seruare putes ignem, nec spargere posse.
Sed simulac ferro quæras, respondet, & ictu
Scintillat calor. hunc multis circundare flammis,
Et potes extorquere animos: atq; exue robur:
Fundetur ferro citius. nam mobilis illi,
Et metuens natura mali est, ubi cogitur igni.
Sed simulatq; hausit flammas, nō tutior haustu
Vlla domus seruans aciem, duramq; tenaci
Septa fides: tutum est illi, patientia uicto.
Vix unquam redit in uires, atq; euomit ignem.
Totus enim denso stipatur robore: tarda
Per tenues admissa uias incendia nutrit,
Cunctanterq; eadem pigreq; accepta remittit.
Nec tamē hoc uno quod montis plurima pars est,
Vincit, & incendi causam tenet: illa profectò
Miranda est lapidum uiuax, animosaq; uirtus.
Cætera materies quæcunq; est fertilis igni,
Vt semel accensa est moritur: nec restat in illa,
Quod reperas, tātūm cinis, & sine semine terra est.
Sic semel atq; iterum patiens, ac mille perhaustis
Ignibus instaurat uires: nec desinit antè,
Quàm leuis exhausto defecit robore pumex:
In cinerem, putresq; iacet delapsus arenas.

Pars iacet manifesta oculis.] ipsa rubet, et est dura: ac, id est sicuti lapis: & incendia feruent in succo, id est alimento humido et pingui. Quinetiam quædam saxa sunt
B uario uimine, id est quæ habent quasi uimē ad incendium aptum, quæ supple liquant, id est diffluunt, toto monte: custodia flammæ uera & tenax, id est perpetua, est data illis: sed quippe, certe maxima, scilicet custodia: illius incendi, pro incendij: lapidis molaris, quasi molaris: uindicat, defendit sic Ætnam. quem scilicet molarē si tu teneas forte manu, et cernas robore, id est in globo, aut corpore eius, tu putes nec posse seruare nec spargere ignem, cum tamen utrunque faciat:
C sed simul ac, statim postquam tu quæras, inquiras ferro, hoc est percutias saxum ipsum chalybe, respōdet, scilicet uotis tuis: et calor, ignitus: scintillat, id est per scintillas exilit. Tu potes hinc, postquā scintillauerit: circundare, scilicet lapidem flammis, adhibendo uidelicet stupam, atq; arida circum nutrimenta: & extorquere animos, id est spiritus ignitos. atque exue, dissolue robur ipsum: fundetur citius ferro. nā natura est illi mobilis (alij legunt nobilis) & metuens mali, id est nociui & incommodi: ubi, quando: cogitur igni, id est per ignem dissolui. Sed simulatq;, immediate postquam hausit flammas, id est incensum est: non ulla domus est tutior seruans aciem, id est splendorem hausti scilicet ignis: duram, tenacem & perdurantem. Fides est illi tenaci, id est dum tenax est: septa, id est circundata: tutum, id est tuta: & patientia est illi uicto, id est dum uincitur ab igne. quia uix redit unquam in uires, id est uix reparat, aut recuperat, aut instaurat unquam uires, atq; euomit ignem. stipatur enim, id est circundatur toto denso robore, & nutrit tarda incendia admissa per tenues uias, id est uenas lapidis: & remittit eadem, scilicet incendia: accepta cunctanter, id est lente ac cum mora & tardè: nec tamen uincit hoc uno, id est hac una ratione, quòd est plurima pars montis, et quòd tenet causam incendij. Profectò illa uiuax & animosa uirtus lapidum, quòd scilicet flammam emittat, est miranda. Cætera materies quæcunque est fertilis igni, id est potest producere ignem, postquam est semel incensa: ipsa moritur, extinguitur & consumitur: nec restat in illa quod repetas, id est repetere possis: et est tantum cinis et terra, sine semine, id est uigore alterius producendi. Sed hic lapis, patiens scilicet ardorem, semel atq; iterum, id est frequenter, ac perhaustis mille ignibus instaurat, reparat uires, nec desinit antequam pumex leuis defecit robore excocto, id est adsumpto per coctionem: & antequam iacet delapsus in cineres & putres arenas.

Cerne locis etiam similes arsisse cauernas.
Illic materiæ nascentis copia maior,
Sed genus hoc lapidis certissima signa caloris,
Quòd nullas adiunxit opes, & languit ignis.
Dicitur insidijs flagrans Aenaria quondam,
Nunc extincta super: tectisq; Neapolin inter
Et Cumas locus est multis iam frigidus annis:

Cerne etiam similes cauernas arsisse locis, scilicet alijs: maior, id est aliquantulum magna copia materiæ nascentis est illic, in alijs locis: sed genus hoc lapidis, dat supple certissima signa coloris, scilicet nigri, quasi sit exustus ab igne: quòd, quia ignis nullas adiunxit opes, id est nutrimenta ad incendium: et languit, id est subinde extinctus fuit.

Quamuis æternum pinguescat ab ubere sulfur,
In mercem legitur. tanto est fœcundior Aetnæ
Insula, cui nomen facies dedit ipsa rotunda.
Sulfur enim solum, nec obesa cacumine terra est,
Et lapis accretus retegendis ignibus aptus.
Sed raró fumat, qui uix si accenditur, ardet:
In breue mortales flammas quód copia nutrit,
Insula durata Vulcani nomine sacra.
Pars tamen incendi maior refrixit, & alto
Iactatas recipit classes, portuq; tuetur.
Qui restat minor, & diues satis ubere terra est:
Sed non Aetnæis uires quæ conferat illis.
Atq; hæc ipsa tamen iam quondã extincta fuisset,
Ni furtim aggeneret secretis callibus humor
Materiam, siluamq; suam: pressoq; canali
Huc illuc ageret uentos, & pasceret ignes.
Sed melius res ipsa nota est, spectataq; ueris
Occurrit signis, nec tentat fallere pestem.

fuit. Dicitur insidijs.] *Recitat alia loca quæ incendio, sed non perpetuo flagrauerunt, educẽs Ænariam, de qua quia Calderinus satis differit, ordo est: Ænaria insula dicitur flagrãs fuisse quõdam insidijs, scilicet immisso igne per insidias: nunc dicitur extincta super tectis, id est superficiebus.* Et est *locus inter Cumas & Neapolin: at frigidus iam multis annis, quamuis sulfur pinguescat, id est pingue crescat illic: æternùm, æternè: ab orbe, scilicet materno. id est, quãuis nõ desit ei loco copia sulfuris, unde uidetur incendium posse cõtinuari. quod sulfur legitur, id est colligitur illic: in mercem, ad mercimoniũ faciendũ. Ætna insula est tanto fœcundior, quàm Ænaria, quia perpetuum est. Ætnæ ipsa facies rotunda dedit nomen: quia cum sit exusta in rotundum, ab incendio Ætna uocatur: Ætneo enim, incendo.* Etenim *pro quia, sulfur solum non est, supple illic: nec terra obesa, id est circumesa et absumpta cacumine, in summitate: & lapis accretus, qui accreuit, existens aptus ignibus retegendis sed. fumat raró, qui*

A *uix succenditur, id est etiam parum incenditur: & supple ardet, quòd copia nutrit flammas mortales in breue, scilicet tẽpus, insula durata, scilicet perpetua exustione est sacra: nomine, sub nuncupatione Vulcani: quia Vulcanus dicitur illic habere antrum.* Tamen *pars maior incendij refrixit, id est frigida facta est: & recipit classes iactatas alto, scilicet mari: & tuetur, id est protegit eas portu.* Pars, *supple quæ restat, est minor, et terra diues ab ubere, fœcunditate, sed non talis quæ conferat, id est comparet uires suas illis Ætneis uiribus, atque hæc ipsa pars* B *fuisset iam quondam extincta: ni, nisi humor generet furtim callibus, uijs aut uenis secretis, materiam: & suam siluam, id est fomentum incendij (unde quia pro eodem sumit materiam et siluam, patet siluam ab hyle deductam) & ageret uentos huc illuc canali presso, id est stricta uia & angusto meatu, & pasceret ignes. sed res ipsa est melius nota, id est signum sui, et spectata occurit ueris signis: nec tentat fallere pestẽ, id est incendiũ aut cõsumptionẽ.*

Nam circa latera, atq; imis radicibus Aetnę
Candentes efflant lapides: disiectaq; saxa
Intereunt uenis, manifesta ut credere possis
Pabula, & ardendi causam lapidem esse molarem:
Cuius defectus ieiunos colligit ignis.
Ille ubi collegit flammas, iacit: & simul ictu
Materiam accendit, cogitq; liquescere secum.
Haud equidem mirũ factu, quod cernimus extrà.
Si lenitur opus, restat magis: uritur illic,
Sollicitatq; magis uicina incendia saxum:
Certaq; uenturæ præmittit pignora flammæ.
Nam simulatq; mouet curis, turbamq; minutus
Diffugit, extemploq; solum trahit: ictaq; ramis,
Et graue sub terra murmur demonstrat, & ignes.
Tum pauidum fugere, & sacris tum cedere rebus,
Parêre & tuto speculaberis omnia colli.
Nam subitó efferuent onerosa incendia raptis,
Accensæ subeunt moles, truncæq; ruinæ:
Prouoluunt, atq; atra sonant exàmina arenæ:
Nec recipit flammas mons: hic defessus anhelat,
Atq; aperit se hostis: decrescit spiritus illic
Haud aliter, quàm cum læto deuicta trophæo
Prona iacet campis acies, & castra sub ipsa.
Tum si quis lapidum summo pertabuit igni
Asperior sopita est, & quædam sordida fax est,
Qualem purgato cernes discedere ferro.
Verùm ubi paulatim exiluit sublata caduci
Congeries saxi, angusto è uertice surgunt,
Sic ueluti in fornace lapis torretur, & omnis
Exutus penitus uenis subit altius humor:
Amissis opibus, læuis sine pondere pumex
Excoquitur: liquor ille magis seruare, magisq;

Nam efflant lapides candentes.] *Id est semiustos, & quasi in cinerem uersos, circum latera, & in imis radicibus Ætnæ: & saxa disiecta intereũt uenis, id est eunt inter uenas, aut moriũtur et absumũtur in uenis: ut possis credere manifestò, lapidem molarem esse causam ardendi, id est incendij, aut cur ardeat: cuius scilicet lapidis defectus, id est fragmenta ignis ieiunus, id est auidus & famelicus, colligit ille ignis.* Vbi, *postquam collegit, scilicet ex fragmentis illis flammas, id est uim incendij iacit, proijcit eas, & accendit simul materiam ictu, eijciendo eam, et cogit secum liquescere: quia dum materia liquefacta deficit, ignis quoq; extinguitur.* Haud equidem mirum.] *Perstat in instituto, pluribus uerbis pauca explicans: ut à Maroniana phrasi, multum frigere, dum de Ætna scribit, agnoscas.* Sed *quia instituimus, ordinem prosequamur.* Equidem, *id est certè (uel hoc uocabulum monstrat, non esse Virgilianum opus. semper enim equidem primæ personæ accommodat, auctore Seruio, ut sit, ego quidem.) haud, id est non mirum, factu,* C *supple est id quod cernimus extra, id est exterius, si opus lenitur, mitigatur & remittitur, aut intermittitur: & restat & uritur magis illic, scilicet ubi leniebatur, & saxũ sollicitat magis incendij uicinia: & præmittit certa pig[illegible], id est auctoramenta aut corroboramenta flammæ uenturæ.* Nam *simulatq; mouet se curis, id est anxietate deficiendi, & minutus, id est imminutus diffugit turbam: trabit exemplo illico solum, id est fundum, aut terram solidam: & trabit icta, id est percussa: ramis, ignibus lateralibus: &*

Fluminis in speciem mitis procedere tandem
Incipit: & primis demittit collibus undas.
Illæ paulatim bis sena in millia pergunt:
Quippe nihil reuocat, curtis nihil ignibus obstat:
Nulla tenet frustra moles, simul omnia pugnant.
Nunc siluas, rupesq; uorant hæc tela, solumq;
Ipsa adiurat opes, facilesq; sibi induit annos.

A *bus: et demõstrat sub terra graue murmur & ignis, supple graues: tum speculaberis, id est uidebis, supple quemlibet pauidũ fugere: & decedere rebus sacris, id est timendis, quasi execrabilibus, aut dijs cõsecratis: & speculaberis omnia parere colli tuto, scilicet ab accessu: quia nemo ascendit collem, uerticẽ Ætnæ, sic incensum.* Nam *subitò efferuent incendia onerosa, molesta: raptis, id est correptis, scilicet his qui non aufugerint: & moles accensæ subeunt, subsequuntur, & ruinæ runcæ, id est abtruncatæ & abruptæ.* Et *arenæ uoluunt examina, id est copia flammarum atra, & sonant, simul sonitum edunt: nec mons recipit, id est capere & continere potest flammas: quia, supple defessus hinc, id est postmodum anhelat: atq; simulac hostis, scilicet ignis aperit se, spiritus decrescit illic. hoc, id est non aliter quàm cum acies iacet, prona, prostrata campis deuicto trophæo læto, scilicet uictori. campis dicit, & sub, id est* B *ante ipsa castra, quasi inclinata ad castra. nam dicere potuisset, Castrisq; sub ipsis.* Tum, *id est deinde: si quis lapidum, id est si quis lapis: pertabuit, mollificatus emarcuit, igni summo: asperior sobaris, id est uehementibus ignibus: & quædam fax est sordida, id est immunda (sic Calderinus legit: ferè tamen textus habent, sopita, non sobaris: ut sit, & quædam fax sopita & sordida est.) qualem cernes discedere, id est abstrahi: ferro purgato, id est postquam ferrum purgatum est: uerùm ubi congeries exiluit, paulatim sublata saxis caducis, tunc surgunt è uertice angusto: sic ueluti lapis torretur in fornace, dum calx efficitur, & omnis humor exuitur penitus uenis, & pumex, læuis & sine pondere, quia opibus amissis, id est succo deperdito & absumpto subit altius: ille liquor, scilicet pinguis excutitur magis & incipit magis seruare, supple se.* Et *incipit tandem procedere magis mitis, quia in morem fluminis: & dimittit undas, scilicet liquoris, supple in primis collibus: illæ, scilicet undæ, pergunt paulatim in bissena, id est duodecim millia, scilicet passuũ: quippe quas, aut quia certè nihil reuocat, nil obstat ignibus curtis, id est correptis: nulla moles, id est reparatio, aut moderatio, tenet frustra, conatur tenere. et hæc unda ignis, purgans simul omnia, uorat nunc siluas & rupes: & uorat hæc tela, id est saxa: & solum, id est terram. & ipsa adiurat, id est adiurando asciscit: opes, id est auxilia & copias, et induit sibi annos faciles, scilicet ad durationem.*

Quod si forte cauis cunctatus uasibus hæsit,
Vtpote inæquales uoluens perpascitur agros,
Ingeminat fluctus, & stantibus increpat undis:
Sicut cum curuo rapidum mare cernitur æstu,
Ad primùm tenuis sinus agit ulteriores,
Progrediens latè diffunditur, & succernens
Flumina consistunt ripis, ac frigore durant:
Paulatimq; ignes coëunt, ac flammea messis.
Exuitur facies tunc prima, ut quæq; rigescit,
Effumat moles, atq; ipso pondere tracta
Voluitur ingenti strepitu, præcepsq; sonanti
Cum solido inflexa est, pulsatos dissipat ictus:
Et qua disclusa est, candenti robore fulget,
Et micat examen, plagis ardentia saxa
Scintillat procul esse fide, procul esse ruentem,
Incolumi feruore cadunt. uerùm impetus ignes
Si fumant, quondam ut ripas traiecerit amnis,
Vix iunctis quisquam fixo dimouerit illas.
Vicenos persæpe dies iacet obruta moles.
Sed frustra certis disponere singula causis
Tentamus, si firma manet tibi fabula mendax,
Materiam ut credas aliam. furere igne fauillam
Plurima pro pietate simul concrescere: sicq;
Commissum lento flagrare bitumine sulfur.
Nam post exustam cretam quoq; robora fundit:
Et figulos huic esse fidem. dein frigoris usu
Duriciem reuocare suam, & constringere uenas.
Sed signum commune leue est, atq; irrita causa,
Quæ trepidat, uerum ubi certo pignore constat.

Quod si forte cunctatus hæsit uasibus (alij finibus legunt. nam uasa uasorum dicimus. uerùm olim dicebatur, uasum uasi: quo Cato apud Gelliũ utitur: & ita posset pluraliter utrunq; dici uasibus, à nominatiuo singulari uas, et uasis à uasum: sicut euentus & euenta legimus. Posset etiam uasis legi, ut sit spondaicus C *uersus.) Id est saxis cauis. utpote qui uoluens inæquales agros perpascitur, supple eos: & qui ingeminat fluctus, & increpat, id est crepitum facit, undis stantibus, id est stagnis, sicut cum mare lapidum, id est marmorum, aut abundantia illorum saxorum, cernitur curuo æstu, id est inundatione lapidum.* Ac *agit primũ tenuis sinus, progrediens ac succernens, id est occultè cernens ulteriores diffunditur late. flumina consistunt ripis, ac durant, supple se, frigore, id est congelantur: & ignes ac messis flammea, id est copia flammarum, coeunt, id est congregantur paulatim: tunc prima facies exuitur, & ut quæq; rigescit, id est rigida fit moles effumat, id est per fumũ dissoluitur, atq; ipso pondere uoluitur præceps, supple cum strepitu ingenti atq; sonanti: & cũ inflexa est solido, id est ab integro, dissipat, id est inuentos diffundit ictus pulsantes.* Et *quia disclusa est robore.*] *Id est duritia candenti fulget, & examen, id est multitudo saxorum ex antris, more apium ex aluearijs eductarũ, efflatorũ examen dico, per appositionem saxa ardentia plagis, id est uulneribus, hoc est ambustionibus, micat scintilla: procul esse fide, procul esse ruẽtes ignes, cadunt incolumi feruore. uerùm si fumãt quondam, ut impetus traiecerit ripas amnis, uix quisquam dimouerit illas, scilicet ripas iunctis, id est adhærentibus: fixo, id est firmo & stabili: moles iacet sæpe obruta uigenos dies.* Sed *frustra, &c.*] *Si, inquit, firmiter credis id quod fabula asserit, frustra tentamus disponere singula certis, id est ueris & non fictitijs causis: non quòd lectoris fides quidquam faciat ad causam rei, sed quòd frustra scripseris, quæ nemo sit crediturus, quia oportet discentem credere. Sed ut cætera quoq; pa-*

teant, ordo est: Sed nos tentamus frustra disponere cuncta certis causis, si fabula mendax manet tibi firma: id est, si firmiter tibi persuasum est quod fabula asserit. ue pro uel, si tu credas aliam materiã, supple esse incendio, et fauillam, id est tenuem flammam furere igne, & plurima concrescere simul proprietate: & si credas sulphur commixtum bitumine, id est terra pingui & sulphurea, flagrare, id est ardere uento. Nam fundit quoq; robore, id est duritia sua, post cretam exutam, id est postquã bitumen exiuit: & figulos esse fidem, id est præbere approbationem huic rei. dehinc si credas reuocare suam duritiem, id est robur, usu frigoris, scilicet non densantis, & constringere uenas, id est in quibus ignis regnat. Sed signum commune est lene, id est inane: atq; causa est irrita quæ trepidat, uacillat & periclitatur: ubi uerum constat certo pignore, id est approbatione. A

Nam uelut arguti natura est æris, & ignis,
Cum domitum constat, eademq;, & robore saluo,
Vtranq; ut possis æris cognoscere portam:
Haud aliter lapis ille tenet, seu forte madentes
Effluit in flammas, seu fit securus ab illis:
Conseruatq; notas, nec uultu perdidit ignes.
Quinetiam externam multis color ipse resoluit,
Non ordo, aut leuitas. putris magis ille, magisq;
Vna operis facies, eadem perq; omnia terra est.
Nec tamen inficior lapides ardescere certos,
Interius furere accensos: hæc propria uirtus.
Quin ipsis quædam Siculi cognomine saxis
Imposuere: fricas etiam ipso nomine signant
Fusilis esse notas: nunquam tamen illa liquescunt,
Quamuis materies foueat succosior intus,
Nec penitus uenæ fuerint commissa molari.
Quod si quis lapidis miratur fusile robur,
Cogitet obscuri uerissima dicta libelli
Heracleti, & ibi nihil insuperabile gigni
Omnia quæ rerum natura semina iacta.
Sed nimium hoc mirum: densissima corpora sepe,
Et solido uicina, tamen compescimus igni.
Non animos æris flammis succumbere cernis?
Lentitiem plumbi non exuit, ipsaq; ferri
Materies prædura, tamen subuertitur igni?
Spissaq; suspensis fornacibus aurea saxa
Exudant precium: & quædam fortasse profundo
Incomperta iacent, similiq; obnoxia sorti.
Nec locus ingenio est: oculi te iudice uincent.

Nam ueluti ignis æreus, id est in massa ærea aut ferrea candenti: condomitus, id est uictus, ut non exedat: est natura argutæ, id est subtilis aut stridulæ. & eadem, scilicet natura constat: &, id est etiam robore saluo, ultra quàm possis cognoscere: portam, id est aptionem æris. haud aliter ille lapis tenet, seu effluit forte in uenas madẽtes, seu sit securus ab illis: et conseruat notas, id est splendorẽ suum, nec perdidit ignes uultu. Quinetiã ipse color resoluit multis extremam, scilicet naturam, non odor aut ætas putris magis ille, scilicet color, magisq; scilicet resoluit. una facies est operis, & eadem terra est per omnia. Nec tamẽ inficior, non nego tamẽ, certos lapides ardescere, & furere accensos interius. hæc est illis, supple propria uirtus. Quin, id est quinetiam: Siculi, imposuere ipsis saxis quædam cognomina: signãt etiam fricas, id est frigidas petras ipso nomine, id est ipsa appellatione: & signant notas esse fusilium, scilicet saxorum: tamen illa, scilicet quæ fusilia dicuntur, nunquam liquescunt: quamuis materies succosior foueat, scilicet ignis intus, id est intrinsecus: nec furit commissa penitus uenæ molari, id est

molaris lapidis. Quod si quis miratur robur fusile lapidis, cogitet uerissima dicta libelli obscuri, scilicet ab obscuro auctore editi: et dicet nihil gigni insuperabile, uerùm omnia semina quæ rarum, id est raro contingunt: iacta, supple esse natura, id est per naturã, aut à natura. sed nimium mirum, supple est, quòd nos tamen compescimus sæpe igni corpora densissima, & uicina solido, id est quasi dura et solida. Nõ, id est non'ne, cernis animos æris succũbere flammis: id est æs mitigari flãmis? quasi dicat, [illegible] quentissime. Non exuit, scilicet flamma lenitiẽ, id est mollitiem et debilitatem plumbi: & ipsa materies ferri quamuis prædura sit, tamen subuertitur à duritie, hoc est mulcetur igni: & saxa aurea, dilucida propter ignem: spissa, id est densa & solida: exudant, id est dulciter emittunt precium, fornacibus suspensis, scilicet in uertice Ætnæ. quædã iacent forte incõperta, id est in imo fundo: et obnoxia, id est deuincta simili sorte, quia etiã illa sunt splendida. nec locus est ingenio, id est scrutationi mẽtis. oculi uincẽt, id est quod uolũt probabũt, te iudice: id est, potius adhærebis rei uisæ, q̃ rationi quã mente cõcipias. B C

Nec lapis ille riget perculsus, & ignibus obstat:
Si paruis torrere uelis: cœloq; patenti
Candentem, pressumq;, agedum fornace coerce:
Nec sufferre potest, nec sæuum durat in hostem:
Vincitur, & soluit uires, captusq; liquescit.
Quæ maiora putas autem tormenta moueri
Posse manu? quæ tanta putas incendia nostris
Sustentare opibus, quantis fornacibus Aetna
Vritur, & sacro nunquam non fertilis igne?
Sed non qui nostro feruet moderatior usu,
Sed cœlo propior: uel quali Iuppiter ipse
Armatus flamma est: his uiribus additus ingens
Spiritus, astrictis elisus faucibus, ut cum
Fabriles operas rudibus contendere massis
Festinant, ignes quatiunt, follesq; trementes

Nam ille lapis perculsus riget, id est inuenitur durus, & obstat ignibus: si tu uelis torrere, scilicet ipsum paruis ignibus: quia à magnis superatus incenditur. Agedum, adhortandi aduerbiũ: coerce, supple ipsum lapidem: cadẽtem cœlo, id est aere patenti, & pressum fornace: ipse nec potest sufferre, scilicet uim ignis, nec durat in hostem sæuum, id est ignem uehementẽ: & ita uincitur, et soluit, id est relaxat uires: et captus, scilicet ab igne, liquescit [illegible] est resoluitur in cinerem. Quæ maiora putas autem tormenta moueri.] Trahit, ut inceperat, omnia in admirationem: docetq; se quoq; alijs de rebus ac fabulamentis posse scribere, cum notas habeat plurimas quas tangit historias. Ordo est: Quæ autẽ maiora tormenta putas posse

Exanimant, pressosq; instigant agmine uentos.
Hæc operis fama est. sic nobilis uritur Aetna.
Terra foraminibus uires trahit: urget in arctum:
Spiritus incendi uiuit per maxima saxa.
Magnificas laudes, operosaq; uisere templa
Diuitijs hominum, aut sacra cõmemorare uetusta
Traduce materia, & terris per proxima fatis
Currimus, atq; auidi ueteris mendacia famæ
Eruimus, cunctasq; libet percurrere gentes.
Nunc iuuat Ogygijs circundata mœnia Thebis,
Cernereq; & fratres, ille impiger, ille canorus,
Condere felices: aliena interferit æuo
Inuitata pio nunc carmine saxa, lyraq;
Nunc gemina ex uno fumantia saxa uapore
Miramur, septemq; duces, raptumq; profundo.
Detinet Eurotas illic, & sparsa Lycurgi,
Et sacer in bellum numeros sua turba recenti.

A posse moueri manu, id est artificio & ministerio manuũ, quam scilicet mo ueantur ab incendio & occulta ui Ætnæ? quasi dicat, nulla. Quæ tanta incendia putas sustenta ri, scilicet posse, nostris, id est humanis opibus, id est facultatib. aut poten tijs? quasi dicat, etiã nul la. nam Ætna uritur tan tis fornacibus, & nun quam est non fertilis, id est semper est fertilis i gne sacro, scilicet Ioui, qui inde fulmina ha bet: aut urendo nobis, sed non tali, supple qui feruet: moderatior, id est tem peratior nostro usu. Sed qui, supple feruet, pro B *pior cœlo, id est igni elementari, uel quali flamma Iu piter ipse est armatus, id est in fulmen conflata. Ingens spiritus est additus his uiribus: et hoc facibus, scilicet for nacis, aut cratere astrictis, id est angustis: elisis, id est at tritis, aut absumptis: ut cum, id est quando, scilicet fabri festinant contendere, id est certatim exercere, operas fa briles, id est exercitia fabrorum: maßis rudibus, laminis informibus, hoc est nondum formatis. ipsi quatiunt, com mouent ignes: & exanimant, id est euacuant anima, fol les trahentes: & instigant agmine, agminatim expellũt uentos pressos, scilicet in follibus. Hæc, scilicet dicta est fa ma operis, scilicet incendij Ætnæi. Ætna nobilis, multũ nota per tale incendium uritur: sic terra trahit uias fora minibus, id est per foramina, hoc est poros. Spiritus, id est uis uentorum ac ignium, urget in arcum, fornicem et cur uaturam: & incendit, id est diffunditur, uiuus, id est acti uus & agilis per maxima saxa. Possemus, supple dicere magnificas laudes hominum, et templa operosa, id est o perose elaborata diuitijs hominũ: aut memorare saxa ue tusta, id est antiqua ædificia. sed currimus materia tradu* C *ce, id est nos traducente terris, id est in terris: per pro xima fatis, id est rebus fato pereuntibus: atq; nos auidi e ruimus, euellimus: ex ani mo scriptoris mendacia ue teris famæ, id est opinio nis de incendio Ætnæ, quæ erat mendax & er ronea: et libet percurre re cunctas gentes, id est omnes historias insignes diuersarũ gẽtium. Iuuat, id est delectat nos: nunc, id est aliquando cernere mœnia circundata Thebis Ogygijs, id est ab O gyge cõditis: & iuuat cer nere quod fratres fecere: ille impiger, id est acer uenator Zetus: ille scili cet Amphion canorus, id est musicus, lyra canere solitus: felices cõdere, id est ad cõ denda aliena opera. quia dicitur, Amphion Thebanæ cõ ditor arcis, Saxa mouere sono testudinis, &c. unde ipse interferit æuo, id est facit memoriã perdurare, saxa inui tata pio carmine & lyra: et miramur nunc gemina saxa fumãtia ex uno uapore. Videtur de Eteocle et Polynice lo qui, qui dum uiuerẽt, immortali odio se, quãuis fratres es sent, prosequebantur. quapropter cum simul occisi, uno rogo imponerẽtur, dicũtur eorum corpora adhuc odium retinuisse, nec simul cremari uoluisse. unde dißiluisse dicũ tur, atq; ita gemina saxa fumantia, id est urnæ aut sarco phagi, orta ex uno uapore, id est rogo uaporoso. & mi ramur septem duces, scilicet Thebarum: & raptum, ab sorptum profundo hiatu, hoc est Amphiaraum uatem, ut Statius in Thebaide docet. Eurotas, fluuius Thessaliæ: de tinet, scilicet nos admiratione sui: & sparsa genua Lycur gi, regis Thraciæ, qui dum uites amputare uellet, genua incidit, atq; dispersa dereliquit: & numerus sedet, id est deuotus in bellum, hoc est omniũ qui bello assumpti sunt. si legatur in Belum, posset de Belidis & Belidibus intelligi, appositorie, turba sua, id est propria & debita, recenti scilicet bello aut cædi. multa supplere & intelligi oportet, quia omnia obscura & inuersa sunt.*

Nunc hic Cecropiæ uarijs spectantur Athenę
Carminibus, gaudentq; sua uictrice Minerua.
Excidit hic reduci quondam tibi perfide Theseu,
Candida sollicito promittere uela parenti.
Tu quoq; Athenarum carmen tam nobile sidus
Erigone: sedes uestra ẽn Philumela canoris
Euocat in siluis, & tu soror hospita tectis
Acciperis: solis Tereus ferus exulat agris.
Miramur Troiæ cineres, & flebile uictis
(mũ) Pergamõ, extinctosq; suos Phrygas: Hectora pri
Conspicimus magni tumulũ ducis. hic & Achilles
Impiger, & uictus magni iacet Hectoris ultor.
Quinetiam Graiæ fixos tenuere tabellæ,
Signa'ue, nunc Paphiæ rorantes parte capilli,
Sub truce nunc parui ludentes Cholchide nati,
Nunc tristes circa subiectæ altaria ceruæ,
Velatusq; pater: nunc gloria uiua Mironis.
Quinetiam illa manus operum, turbæq; minaces
Hæc uisenda putas terræ dubiusq;, marisq;?

Athenæ Cecropiæ, id est à Cecrope rege fun datæ, spectantur nunc hic, id est alia parte, ua rijsq; carminibus: et gau dent sua Minerua uictri ce, scilicet Neptuni, quia rem utiliorem producen do meruit ciuitati nomẽ dare. Nam Athena (sic enim Pallas seu Miner ua Græcè dicitur) dictæ sunt Athenæ. O' Theseu perfide, scilicet in patrẽ ac Ariadnen, excidit, ex tra memoriam cecidit ti bi reduci. hoc est reuer sus oblitus es: hic, scilicet apud Athenas, promitt ere patri Ægeo, sollicito de tua salute: uela candi da, scilicet in signum in columitatis tuæ. nam cũ nigra uidens te extinctũ putaret, se præcipitem in mare dedit. Tu quoque ô Erigone, filia Icari: sid⁹, conuersa in sidus, quia in uirginem conuersa es: tã nobile carmen Athena rum: uestra, scilicet tua & canis tui sedes: euocat Amphiona in siluis cano ris: id est, fecit ut Amphiõ de uobis scriberet in sil uis canoris. & tu soror Progne in hirundinem uersa: acciperis tectis, intra

Artificis naturæ ingens opus aspice: nulla
Cum tanta humanis Phebus spectacula cernes,
Præcipueq; uigil, feruens, cum Sirius ardens.
Insequitur miranda tamen sua fabula montem:
Nec minꝰ ille pius, quanquam sors nobilis ignis.
Nam quando ruptis excanduit Aetna cauernis,
Et uelut euersis penitus fornacibus ignes,
Et uecta in longum rapidis feruoribus unda:
Haud aliter sæuo quàm cum Ioue fulgurat æther,
Et nitidum obscura cœlum caligine torquet.
Ardebant aruis segetes, & millia cultu
Iugera cum dominis, siluæ, collesq; uirentes:
Vix dum castra putant hostem mouisse, tremebāt:
Et iam finitimæ portas euaserat urbis.

intra tecta domorum: hospita, id est hospitio. Tereus, rex pater eius effectꝰ: uppupa, aut epops, exulata à regia sua agris solis, id est desertis. Nos miramur cineres Troiæ, scilicet exustæ, & Pergamon, id est Ilion flebile uictis, scilicet Troianis, sed non uictoribus Græcis. dicitur autem et hæc Pergamos, sicut hæc Ilios, ab Horatio. uerùm hoc loco neutrū posuit. et miramur suos, pro eius: Phrygas, id est Phrygios, Troiæ habitatores extinctos, & Hectora (ut more suo, si Virgilius est auctor: aut Virgiliano, si alius, ducem ab exercitu separet) & conspicimus paruum tumulum magni ducis, scilicet Hectoris, ut Calder. declarat (Idem tamen de Alexandro Magno, Tydeo, & alijs multis dici potest: sed nō erant Troiæ, ut Hector) Achilles impiger, id est pernix & uelocibus plantis præditus, ut Homerus et Statius attestantur, iacet etiam hic, scilicet apud Troiam in Rheteo littore: et ultor magni Hectoris, scilicet Paris, qui Achillem interemit (unde Æneidos sexto:

Phœbe graues Troiæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela, manusq;
Corpus in Æacidæ.)

Iacet hic uictus, scilicet à Pyrrho. Quinetiā Graiæ, scilicet Athenæ, timuere tabellas fixas, scilicet leges Solonis cōtinentes: et timuere nunc signa appositoriè, capillos Paphiæ Veneris ab Apelle depictæ: rorātes, id est madidos: arte, artificiosè addito humore. Nati Dioclide, id est Dioclei filia (ut dicit Cald.) ludūt nunc sub cruce, sc. futura, quia Diocleus Chretona et Orsilochū genuit, quos (ut Homer. ait) præstātißimos uiros, magnanimus Æneas, unius horæ momēto interemit coram ipso Agamemnone: nunc, id est postmodū supple sunt seruæ tristes, quæ pro inferis occidūtur, sunt nunc circa altaria subiecta. Alij legūt, Colchide, ut de Medeæ natis intelligas: alij ceruæ, ut de ceruа pro Iphigenia oblata accipias. alij aliud, sed omnia tā inuersa atq; obscura sunt, ut difficile uerum exitum inuenias. & pater, scilicet Diocleus, uelatus supple est, pullis uestibus in signum mœroris. & gloria minoris, scilicet natorum, est nunc uiua: quia διόκλειος, dicitur Iouis gloria, quam meruerunt fortiter moriendo. Quinetiam, supple cernuntur, illa manus, id est multitudo operum: & illæ, supple turbæ minaces, scilicet Xerxis quæ Atheniensibus terrorē incusserūt, et cū illi, in muris ligneis spem suā intelligentes, nauibus aufugißent, urbem cōbusserunt. Bene autē dicuntur turbæ, quia tantꝰ erat exercitus, ut dinumerari non posset. Hæc uisenda.] Per figuratā iussionē, quæ uim prohibendi habet, monet auctor, non admiranda esse taliū rerū figmēta, relictis miraculis naturæ: unde reuocat nos ad cōsiderationem Ætnæ, atq; oppidi in ea incendio deleti: cum fabula de Amphione & Zeto, qui cum Thebani sint, mirum ut de hac fabula nata sit, nisi de alijs loquatur. Sed ordo est: Tu dubius terræ & maris, id est nescius rerum quæ in terra aut mari à natura fiūt: puta, id est existima, hæc scilicet supradicta: uisenda, digna quæ uisantur & contemplentur: quasi dicat, id factum non decere. unde addit, Aspice ingens opus naturæ artificis, id est effectricis. Phœbus, cum est feruens: existens præcipue uigil, id est diutißimè super horizontem nostrum apparēs: quia tunc uigilare, et nocte dormire à uulgo putatur. et cum Sirius, id est stella uicina caniculæ: ardens, id est quando est in solstitio æstiuali, & longißimi sunt dies, & ita longißimum facit quantum ad nos circuitum: nulla tanta spectacula, supple sunt in rebus humanis: ut, supple sunt in rebus naturalibus, ut in perpetuo incendio Ætnæ. Tamen montem sua fabula miranda insequitur: hoc est, de monte Ætna & eius urbis quæ in ea fuit incendio, est miranda fabula. Nec ille, scilicet mons, est minus nobilis: pius, id est pietate, quàm sorte ignis. Nam quando Ætna mons, aut potius urbs in ea sita: excanduit, id est exarsit: cauernis ruptis, apertis foraminibus cauernarum per eruptionem ignis, & ignes excanduerunt, uelut fornacibus penitus euersis, & unda flammarum uecta est in longum feruoribus, id est à feruoribus rapidis, haud aliter quàm cum æther fulgurat Ioue existente sæuo, irato aut succenso: & cum torquet cœlum nitidum, scilicet prius caligine obscura. segetes ardebant, supple in aruis, & millia iugera culta ardebant cum dominis, cultoribus: siluæ & colles uirentes, dum uix putant hostem ignem mouisse castra, id est processisse: tremebant, scilicet præ timore: & iam, hostis ignis: aut (ut Calderinus uult, is qui iuerat ad uidendum Ætnam urbem in monte.) euaserat iam portam urbis finitimæ, id est proximæ, & in confinio sitæ.

Tum uerò, ut cuiq; est animus, uiresq; rapinæ
Tutari conantur opes. gemit ille sub auro:
Colligit ille arma, & stulta ceruice reponit.
Defectum raptis illum sua carmina tardant:
Hic uelox nimio properat sub pondere pauper:
Et quod cuiq; fuit cari, fuit ipse sub illo.
Sed non incolumis dominum sua prēda secuta est.
Cunctantes uorat ignis, & undiq; torret auaros:
Consequitur fugisse ratos, & præmia capris
Concrepat, ac nullis parsura incendia pascunt,
Vel solis parsura pijs. nanq; optima proles
Amphion, fraterq;, pari sub munere fortes,

Tum uerò, id est & tunc maximè, aut ad uerum: conātur, scilicet omnes tutari opes: rapinæ, id est quas ex incendio rapere poterāt (graphicè autem describit populi trepidationem incensa urbe) ut animus est, & uires supple sunt cuiq;: ille, id est unus fugientium gemit sub auro, quod asportare conatur: ille colligit utensilia sua, aut arma bellica: & reponit stulta ceruice, quia stultè sumūtur arma contra ignem. illum defectum, id est deficientem: raptis, id est rapinis: tardant sua carmina, id est sola carmina sua, quæ asportare molitur: hic, id est alius pauper, properat nimiū uelox

Cum iam uicinis ftreperent incendia tectis,
Afpiciunt pigrumq; patrem, matremq; fenemq;,
Heu iam defeffos pofuiffe in limine membra.
Parcite auara manus dites attollare prædas:
Illis diuitiæ folæ materq;, paterq;:
Hanc rapiunt prædam, mediumq; exire per ignẽ
Ipfo dante fidem properant: ò maxima rerum,
Et meritò, pietas, homini tutifsima uirtus.
Erubuere pios iuuenes attingere flammæ:
Et quacunq; ferunt illi ueftigia, cedunt.
Felix illa dies, illa eft innoxia terræ.
Dextra fæua tenent, læuaq; incendia feruent.
Ille per obliquos igneis, fraterq; triumphans
Tutus uterq; pio fub pondere fufficit illam:
Et circa geminos auidus fibi temperat ignis.
Incolumes abeunt tandem, & fua numina fecum
Salua ferunt: illos mirantur carmina uatum.
Illecq; fe pofuit claro fub nomine Ditis:
Nec fanctos iuuenes attingunt fordida fata,
Sed uerè ceffere domus & iura piorum.

A *uelox sub pondere, parũ aut nihil asportans, & sub illo cari, id est sub illa re cara, quod fuit cuiq;. fugit ipse, sed præda non est secuta incolumis, id est illæsa suum dominũ, quia ignis uorat cunctantes, id est immorantes, et torret auaros undique, & intus & foris: consequitur, scilicet ignis, raptos, arbitrantes fugisse, id est iam euasisse: et increpat, improperat captis: præmia, scilicet auaritiæ, hoc est exustionem. ac incendia parsura nullis pascunt, id est deuorant, scilicet omnes & omnia: parsura, dicit, nul*
B *lis, uel parsura solis deis. nanq; optima proles, scilicet Amphion & frater Zetus, fortes sub pari munere, id est officio pietatis, cum iam incendia streperent tectis uicinis, aspiciunt patrem pigrum senio, et matrem senilem.* Eheu, *condolentis uox, aut expreßiua doloris filiorum, defessos, defatigatos, ita ut non amplius possent progredi, qui supple posuissent membra in primo limine, quia auferre non potuissent (quia uerò* Amphioni Thebano *& fratri* Iupiter *d[…]ur pater, & quia hic de* Ætna *loquitur, oportet de alio* Amphione, Ætneo *uidelicet itelligere) posuissent, dico, membra, nisi fuisset uox dicens:* O *auara manus, id est multitudo auarorum, parcite attollere in humeros prædas, scilicet quæ uos opprimant. diuitiæ, supple sunt illis, scilicet* Amphioni *et fratri, soli mater & pater. tu quisquis es rapies hanc, id est consimilem prædam, scilicet patrem & matrem: & properato exire per medium ignẽ, ipso scilicet igne dante fidẽ, id est fiduciã.* Pietas *est meritò homini maxima rerum et tutißima uirtus.*
C *flammæ, scilicet incendij: erubuere, id est ueritæ sunt, attingere pios iuuenes: & cadunt quacunq; illi ferunt uestigia.* Illa *dies fuit felix, et illa lux fuit innoxia terræ: qa licet exußit urbem, dedit documentum pietatis colẽdæ, quod pro damno repositum uult. incendia sæua tenent, id est ocupant dextera, scilicet loca, aut dexteras partes: aut si legitur dextra, id est in dextra: & feruent læua, id est in sinistra parte.* Ille, *scilicet* Amphion *cum fratre, triumphans per sinus obliquos, id est per diffugia incurua (prius etiam sinus prima longa posuit, dicens:* Ac primum *tenuis sinus agit ulteriores: quia tamen* Sinus, *nisi capiatur pro uase, priorem corripere solet, quidam legunt* Signis: *sed difficilis est compositio.)* Vterq; *tutus sub pio pondere, id est onere patris & matris: sufficit, sustinet illa scilicet incendia: & ignis auidus temperat sibi circa geminos, scilicet fratres: & ita ipsi abeunt tandem incolumes, & ferũt secum sua numina, scilicet parentes et deos cum parentibus: salua, id est illæsa ab incendio.* Carmina *uatum mirantur, id est in admirationem trahunt: illos, scilicet fratres geminos. et ille, scilicet* Amphion, *posuit se sub claro nomine, aut numine* Ditis, *id est* Plutonis: *id est, clarus ad inferos tandem descendit. nec fata sordida, id est mors obscura, & ignobile letum, attingunt iuuenes sanctos propter pietatẽ, quia perpetuò illustres erunt in memoria ac ore hominum. sed domus, id est mansiones et iura piorum, id est quæ debentur pijs in* Elysijs *campis: cessere, id est concessa & attributa sunt: iure, id est meritò: his, scilicet dictis fratribus pijs.* Et hæc in *Ætnam.*

CYRIS, AD MESSALAM.

ET fi me uario iactatũ laudis amore,
Irritaq; expertum fallacis præmia uulgi,
Cecropius fuaues expirans hortulus auras
Florentes uiridis fophiæ complectitur umbra:
Num mea quæret eo dignum fibi quærere carmẽ?
Longè aliud ftudium, atq; alios accincta labores,
Altius ad magni fufpendit fidera mundi:
Et placitum paucis aufa eft afcendere collem.
Non tamen abfiftam cœptum detexere munus:
In quo iure meas utinam requiefcere Mufas,
Et leuiter blandum liceat deponere morem.
Quòd fi mirificum proferre ualent genus omnes
Mirificum fecli, modò fit tibi uelle libido,
Si me iam fumma fapientia pangeret arce,
Quattuor antiquis quę hęredibus eft data cõfors,
Vnge hominum errores longè lateq; per orbem

IN CYRIM.

POM. Sabi. *CYris Vergilij ad* L. Tabeniũ Messalam. Vergilius *cum* Athenas *petijsset, ut philosophiæ operam daret, reuocatus à poetice, scripsit fabulam* Cyris, *id est* Scyllæ *filiæ* Nisi, *ad* L. Tabeniu[…] Præmia.] *id est famã & nomẽ, quæ quis cõsequitur è poetica. ut* Papini9, *Ven tosá que gaudia famæ* Quærimus. Fallacis.] *inconstantis.* Cecropius hortulus.] *à* Cecrope Athenarum *rege. &* Hortulum Epicuri *intelligit: nam, ut ait* Probus, Epicuri *sectã secutus est* Vergilius. *ut sit, etsi mẽ cõplectitur hortulus* Sophiæ, *id est sapientiæ: inter uirides umbras, deest inter.* Labores.] *semotos à poetice, & uulgo.* Suspendit.] *scilicet me. philosophia paucis est amœna, cõtra poeticæ est iucunda, & iuncta cum uulgo.* Detexere.] *pro intexere.* In quo.] *scilicet munere.* Requiescere.] Optat *habere quietem musarum in hoc munere.* Mirificũ.] *dicit propter philosophiam.* Lucretius *dè philosophia ait,* Ego mira *poemata pango.* Omnes.] *supple, tradere suadenti*

Despicere, atque humiles possim cõtemnere curas:
Non ego te talem uenerarer munere tali.
Non equidem: quamuis interdum ludere nobis,
Et gracilem molli liceat pede claudere uersum.
Sed magno intexens (si fas est dicere) peplo,
Qualis Erichtheis olim portatur Athenis,
Debita cum castae soluuntur uota Mineruae,
Tarda'ue confecto redeunt quinquennia lustro,
Cum leuis alterno Zephyrus concrebuit Euro,
Et prono grauidum prouexit pondere cursum.
Felix illa dies, felix & dicitur annus:
Felices qui talem annum uidère, diemque.

• *resuadent. si omnes suadent ut scribam philosophiam, & tu etiam id uis, & ego paterer scribere, non uenerarer te munere Cyris, sed carmine philosophico.* Pangeret.] *scriberet.* Quattuor.] *intelligit Epicurum, Pythagoram, Platonem, & Aristotelem. si de autoribus sectarum intelligere uelis, non constat. illi duo fuere tantum, Anaximander Thaletis Milesij discipulus, & Pythagoras Pherecidis Syri.* M. Valerius *Messala Coruinus, cognomine Tabenus, orationes, & de rhetorica & analogia libros scripsit, militaris etiam rei eruditus: ad quem Albinus Tibullus heroicum carmen scripsit.* Peplo.] *Peplum uelũ fuit, in quo intexta gesta Palladis erant. post diluuium reparatis rebus regnauit Erichtheus: sub quo Triptolemus triticum seuit.* Lustro.] *Lustrum quinquennale tempus.* Zephyrus.] *Aerei & Aurorae filius amauit Chlorin nympham agri Attici, & eam praefecit floribus. ideo regio Attica tam uaria florum genera habet. Nũc describit tempus tepidum, cum zephyrus increbuit euro: quo tempore ferebantur dona Mineruae, offerebant quinto quoque anno Athenienses, et centesimo quoque anno celebrabant ludos magnos cum simili munere: sed de quinquennijs intelligit.*

ASCEN. *Etsi me uario, &c.] Carmen hoc Virgilianum esse, tota attestatur phrasis. Nam plurima ex hoc in alia opera transtulisse constat: ut sicut de Culice diximus, hoc opusculum quasi sui ingenij tentamentum atque periculũ praelusisse, credere par sit. Titulus operis est Cyris Virgilij ad Messalam, in quo etiam intentio poetae expressa uidetur. nam Cyris praeconium dicitur. intentio uidetur, praeconium & sibi & Messalae mereri. Farrago autem siue argumentum carminis est, fabula de Scyllarum transformatione, quam miris ac uarijs modis prosequitur. Libellus est unus. Qualitas carminis est hexametra, heroicae non absimilis, sed in mediocri stylo uersata. Ordo autem & explanatio est huiusmodi: Etsi, id est quanquã, hortulus Cecropius, id est Atheniensis, hoc est coetus philosophorum, aut studium philosophiae, expirans suaueis auras & umbras florenteis: sophiae, id est sapientiae: uiridis, in uigore existentis: complectitur, id est detinet me iactatum uario amore, desiderio laudis: et expertum praemia uulgi fallacis, id est instabilis, & non pro merito praemiantis, supple esse: irrita, id est friuola & uana, & pro nihilo habenda. Num, nunquid mea, sc. sophia: quaeret, conabitur quaerere, deligere sibi: carmen dignum eo, scilicet uulgo? quasi dicat, minime. Vnde addit, ipsa accincta, id est complectens longe aliud studium, & longe alios labores: suspendit, supple me: altius ad sidera magni mundi, id est ad contemplationem siderum & rerum coelestium: & ausa est ascendere collem, id est apicem philosophiae placitum multis. etsi inquam tali laude philosophiae iactatus sum, non tamen absistam, non desistam propter studium philosophiae, detexere, perfecte texere (sicut in Bucol.* Viminibus, molli'que paras detexere iunco.) *munus, scilicet poeticum: coeptum, inceptum. in quo, scilicet munere tibi* A *incepto, utinã liceat meas musas, uires poeticas, requiescere, reponi: iure, ut iustum est. & liceat deponere leuiter, faciliter, more blandũ, poeticũ et facetum scribendi genus. Quòd si omnes, scilicet Musae aut artes, ualent proferre mirificũ uidelicet genus scribendi, scribă, aut dicã mirificũ seculi, id est aetatis nostrae: modò, dummodo libido sit tibi uel le, s. tale genus. id est dummodo tibi gratũ & acceptũ fuerit. Si sapientia pangeret, compingeret & componeret me (Calderinus dicit, cantaret: sed incõgrua uidetur expositio) summa arte, summo artificio ornaret: quae scilicet sapientia est data consors, id est in cõsimilem sortem, quatuor antiquis haeredibus, scilicet praecipuis philosophis, Pythagorae, Platoni, Aristoteli & Epicuro: unde,* B *ex qua sapientia, ego possem despicere, contemnere, quasi in altiori honestiori loco positus (quia despicere propriè est deorsum inspicere errores hominum) longè & late per orbem, scilicet dispersorum: & possem contemnere curas humiles, de rebus terrenis. Si inquam tali arte me pangeret, tali sapientia: ego non uenerarer te talem, tam excellentem uirum, tali munere, tam humili et incondito carmine. Equidem nõ, supple possum quod uolo, aut non ualeam te quidquam dignum afferre, aut q[illegible] simile: quod honestè praetermittit, ne se uituperet praeter aequum: quamuis liceat nobis interdum ludere, id est faciles & de rebus humilib. uersiculos facere. unde in Bucol.* Ludere quae uellem calamo permisit agresti.

Et Ouidius:

Ille ego qui fueram tenerorum lusor amorum,
Ingenio perij Naso poeta meo.

Et quamuis liceat nobis interdum claudere uersum pede gracili, tenui et humili stylo: non (dicit) uenerarer te tali munere, sed uenerarer te intexens uersu magno (si fas est dicere) quia nefas uidetur diuinos honores Palladi C *debitos mortali accommodare: aut sibi tantum sumere, ut speret posse quidquam Palladis peplo dignum cõtexere: peplo, id est uelo, quod Palladi offerri ab Atheniensibus solebat. Qualis, scilicet uersus, inscriptus peplo: portatur olim iam, ut sit iam olim (quod & carmen pateretur) Athenis Erichtheis, id est ab Erichtheo rege sic denominatis: supple tunc, cum dona debita soluuntur, id est persoluuntur Mineruae castae, quia perpetuae uirgini: & cũ quinquatria, aut quinquennia, ludi quinquennales, redeunt tarda. quia lustro, id est quinque ann[illegible]m spacio, quo à Romanis lustrum fiebat, confecto. hoc est quinto quoque anno, in mense Maio, cum Zephyrus leuis, terram leuem faciens (unde in Georgicis:*

—Et Zephyro putris se gleba resoluit.) *concrebuit, creber factus est: Euro alterno, alternatim flante: & prouexit cursum grauidum, onerosum & tardum: pondere prono, inclinato ad praecipitium.* Felix ille dies.] *Progreditur ad quinquatriorum ludorum felicitatem describendam, rediturus ad rerum suarũ modestam extenuationem, per quam impetrata uenia ad narrationem accingetur. Ordo igitur est: Felix, supple est ille dies, quo peplum*

A peplum offertur, & annus dicitur felix: & felices, dicuntur, qui uidere talem annum & diem.

POM. Sabi. Typho.] Typhon, siue Typhœus, dux Gigantum, interemptus à Minerua. Emathia dicta est Thessalia, ab Emathione rege. Ossa, pelios, Olympus, Otris, montes Thessaliæ et Macedoniæ, superimpositi à Gigantibus. Iuuenum doctissime.] Laudat Tabenum. Nunc primũ.] nunc primum incipio dare operam philosophiæ. Quæ possumus.] de rebus et fabulis poeticis intelligit, quibus Vergilius dedit prima rudimenta.

Ergo Palladiæ texuntur in ordine pugnæ,
Magna giganteis ornantur pepla tropheis,
Horrida sanguineo pinguntur prælia cocco:
Additur aurata deiectus cuspide Typho,
Qui prius Ossæis consternens æthera saxis
Emathio celsum duplicabat uertice Olympum.
Tale deæ uelum solenni in tempore portant.
Tali te uellem iuuenum doctissime ritu
Purpureos inter Soles, & candida Lunæ
Sidera, cæruleis orbem pulsantia bigis,
Naturæ rerum magnis intexere chartis,
Aeternum sophiæ coniunctum carmine nomen
Nostra tuum senibus loqueretur pagina seclis.
Sed quoniã ad tantas nunc primũ nascimur artes,
Nunc primum teneros firmamus robore neruos:
Hic tamen interea quæ possumus, in quibus æui
Prima rudimenta & iuuenes exegimus annos:
Accipe dona meo multum uigilata labore,
Et præmissa tuis non magna exordia rebus.

gant, unde pro cœlo habetur) uertice Emathio, Thessalico, Atheniensi: deæ portant tale depictũ uelum in tempore solenni, ludorum quinquatriũ. O doctissime iuuenum, Messala: ego uellẽ intexere tali ritu, modo: te magnis cartis naturæ rerũ, id est conscriptis de rerũ naturis: inter soles purpureos, rubicundos: et inter candida sidera Lunæ: pulsantia orbem, sphærã suã: signis cæruleis, nigrescetibus. Et si, supple possem quod uellẽ: nostra pagina, id est compacta tabella, hoc est scriptura: lo

ASCE. B Ergo, quia scilicet in honorem Palladis omnia fiunt: pugnæ Palladiæ, quas Pallas (quæ & armorum & sapientiæ, sine quibus bella recte geri nequeunt, dea) cum diuersis gessit. texuntur, scilicet in peplo: in ordine per ordinem: quia magna pepla ornantur trophæis giganteis, id est spolijs de gigantibus per Palladem detractis. Et prælia horrida, quia cruenta: pingunt, scilicet acu: succo sanguineo, colore rubro sanguinem imitante. Et additur.] scilicet cæteris gigantib. Typho, gigas egregius, & cæterorũ ductor: cuspide deaurata, habens cuspidem auratam. aut pingitur, supple cum cuspide aurata, quam in manu tenebat: qui scilicet Typho, cõsternens prius, scilicet quàm à Pallade prosterneretur: æthera, summum aerem: saxis Ossæis, id est Ossæ montis Thessaliæ, Pelio impositi: duplicat Olympum, montem in confinio Thessaliæ & Macedoniæ, celsum, sublimem (usque adeò enim sublimis est, ut uenti uerticem eius non attin- queretur carmine, metricè: senibus seclis, iam senescentibus & æuo confectis: tuum nomen coniunctum æternũ, in est, ut dicunt, æternaliter: sophiæ, philosophiæ, quam describere. Sed quoniam nos nascimur nunc primum ad tantas artes, scil. poeticas, philosophicis rebus locupletatas (quia, ut dicit Flaccus in Arte, Rem tibi Socraticæ poterunt ostendere cartæ) & firmamus nunc primum robore, fortitudine: neruos teneros, uires graciles: subaudi, non audemus adhuc rem tantã attentare. Sed id (ut prius dixi) prudenter omittit. Tamen, nihilominus accipe interea hæc quæ possumus: in quibus exegimus prima rudimẽta, primordia, & primas eruditiones æui, uitæ nostræ, et primos annos. Accipe, inquam, dona uigilata, cum uigilia & lucubratione edita carmina, multum nostro labore, id est opera: & accipe exordia nõ magna, exigua, promissa tamen tuis rebus. Et hæc loco procœmij dicta sunt.

POM. Sabi. Scylla.] Nisi regis Megarensis filia, crinem C habentis aureum, & fatalem. Minos rex cum urbem oppugnaret, Scylla eius amore exarsit. dormienti patri amputauit crinem, & hosti misit, & in præmium petebat nuptias. Minos tale scelus renuit. pater filiam necare uoluit, sed à dijs demutata est in cyrim, et ipse in auem halyætum. Fatũ regni paterni in crine erat. Scylla Phorci et Crateidos nymphæ filia, Tritonẽ amatorem habuit: postea Neptunũ sibi parauit. ea contumelia iratus Triton, sumptis à Circe uenenis mare infecit. puella cum mare ad Ne-

Impia prodigijs ut quondam exterruit amplis
Scylla nouos auium sublimis in aere cœtus
Viderit, & tenuis conscendens æthera penna
Cæruleis sua tecta superuolitauerit alis:
Hanc pro purpureo pœnam scelerata capillo,
Proq; patris soluens excisa funditus urbe,
Complures illam & magni, Messala, poetæ
(Nam uerũ fateamur, amat Polyhymnia uerum)
Longè alia perhibent mutatam membra figura,
Scyllæum monstra in saxum conuersa uocari.
Illam esse ærumnis, quam sæpe legamus, Vlyssi
Candida succinctam latrantibus inguina mõstris
Dulychias uexasse rates, & gurgite in alto
Deprensos nautas canibus lacerasse marinis.
Sed neq; Mæoniæ hæc patiuntur credere chartæ,
Nec malus istorum dubijs erroribus auctor.
Nanq; alias alij uulgò finxere puellas,
Quæ Colophoniaco Scyllæ dicuntur Homero.
Ipse Cratinei matrem, sed siue Erichthei,
Siue illam monstro genuit grandæua biformi,
Siue est neutra parens: atq; hoc in carmine toto
Inguinis est uitium, & Veneris descripta libido:
Siue etiam iactis speciem mutata uenenis,

reum intrasset, statim de mutata fuit tenus inguine in canes, reliqua parte in delphinũ: pars quæ supra aquam fuit, remansit in formã uirginis. De hac uidetur loqui Ouidius, cũ ait: Altera Scylla Nisi, monstrum medicamine Circes Pube premit, rapidos inguinibusq; canes. ideo uaria opinio est de Scyllis. Dulychias.] Vlysseas. Dulychium insula sub regno Vlyssis in mari Ionio. Homerus libro 12. sic ait de Scylla: Pedes habet duodecim, colla sex, in singulis terribile caput, dentes triplici ordine pectinatos. capita alte exerit, & è naui aufert hominum corpora.

Infelix uirgo (quid enim commiserat illa?)
Ipse pater nudam sæua complexus arena
Coniugium caræ uiolauerat Amphitrites.
Attamen exegit longo pòst tempore pœnas,
Vt cum cura suæ ueheretur coniugis alto,
Ipsa trucem multo misceret sanguine pontum:
Seu uerò, ut perhibent, forma cũ uinceret omnes,
Et cupidos quæstu passim popularet amantes,
Piscibus & canibus rabidis uallata repente est,
Horribiles circum uidit sibi sistere formas.
Heu quoties mirata nouos expalluit artus?
Ipsa suos quoties heu pertimuit latratus?
Ausa quòd est mulier numen fraudare deorum,
Et dictam Veneri uotorum uertere pœnam:
Quã modo multiplici iuuenũ quòd septa caterua
Dixerat, atque animo meretrix iactata ferarum.
Infamem tali meritorum more fuisse
Docta Palæpaphia testatur uoce pachynus.
Quidquid, & út quisque est tali de clade locutus,
Omnia sint: potius liceat notescere Cyrin,
Atque unam ex multis Scyllam non esse puellis.

corpora. & infrà sic loquitur Vlysses: Scylla sex è naui socios manibus et ui præstantes arripuit. Mæonius Homerus, à Mæone patre. Colophoniaco.] Colophon urbs Ionica, celebris Apollinis Delphici oraculo. Colophonij suum fuisse Homerum iactant, & ut deum colunt. Cicero pro Aulo Licinio huius rei meminit. Circe apud Homerum Vlyssi sic loquitur: Quocirca magnis uiribus nauem impellas, & Cratem Scyllæ matrem, quæ tantum mortalibus periculum peperit, implorato. Volunt quidam, hanc Scyllam fuisse filiam Erichtheidis. quidam filiam Granenæ & Tritonis. quidam autem ipsum mare non fuisse infectum à Tritone, sed ab Amphitrite, indignata nouum amorem mariti, & immeritò. Neptunus enim uim intulit, & nolentem uitiauit. Quidam scribunt, Scyllã forma sua præstanti multos amatores spoliasse, et ob hanc causam demutatam fuisse in monstrum. Venus in Cypro constituit meretricium quæstum, Scylla ampliauit. non enim precia quærebat ab amantibus, sed spoliabat amantes. Pachynus.] id est regio siue pars Siciliæ, ubi Pachynus est, testatur uoce Veneris, illam demutatam in monstrũ marinum. Pachynis, nomen patronymicum est à Pachyno promontorio Siciliæ. Palæpaphos id est antiqua Paphos, urbs Cypri, dicata Veneri. & Paphos etiam dicata Veneri.

ASCEN. Impia prodigijs.] Aggreditur institutum: quod est, fabulam Scyllæ in monstra mutatæ percurrere, quæ uariè explicari solet. nam diuersæ sunt Scyllæ: sed poetæ habẽt hoc de more, ut omnia à cognominibus gesta, quasi ab uno gesta recitẽt. ut de his qui Iouis, Bacchi, Mercurij, Herculis, Venerisque nomen sortiti sunt. Vnde in Bucol. fabulam confundit, dicens:

Quid loquar aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulychias uexasse rates, & gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis, &c.

Vbi tamen quidam legunt:

Quid loquar aut Scyllam Nisi, aut quam fama, &c.

Et ita ego quoque potius legerem. nam aut, ue, uel, ne nec, & similia, non ponuntur in principio, nisi ponantur etiam in medio: hic tamen diuersas recitat opiniones. Vnde ordo est: Vt, quemadmodum, Scylla impia, in patrem Nisum Megarensium regem, exercuit quõdam nouos cœtus auium, factarum ex hominibus, existens sublimis in aere, quia & ipsa in auem mutata est: & ut ipsa uiderit nouos cœtus auium: & cõscendens sidera, cœlum petens: tenui, recẽs nata penna: uolitauerit super sua tecta, super regiam paternã: alis cæruleis, cærulei coloris. Soluens scelerata, scelere cõtaminata: hanc pœnam, pro capillo purpureo: quem, pater eius sic habebat consecratũ, ut regnũ

non amitteret, tantisper dũ illũ haberet. sed Scylla capta amore Minois, qui tunc urbẽ obsidebat, eum patri dormiẽti abrasum, ad amatũ trãstulit: à quo tamẽ spreta, in auẽ uersa est: Niso aui, in quã Nisus pater eius cõuersus est, perpetuo odio inimicam: et pro urbe patris, paterna: excisa funditus, euersa & uastata. O Messala, cõplures & magni poetæ perhibent illã mutatã membra, habere membra mutata, longè alia figura: quia dicunt quidã in monstrũ marinũ uersam, quod plures de Scylla Phorci prædicãt. perhibent inquã mutatam sic uocari, monstra conuersa in saxum Scylleum (nam nos fateamur uerũ: nam Polyhymnia, scilicet Musa, amat uerum. Calderinus legit Amanti ut sit, poetæ amant. sed non procedit, quamuis liceat dicere, ô Polyhymnia, fateamur uerum: nam plures poetæ amant de Scylla scribere. Sed (ut puto) appositum eius nominatiui, poetæ perhibent. Quidam legunt Polyhymnia, et ita ferè dicitur: sed quia primam corripit, & componitur à πολὺ & ὕμνεια, quasi multæ laudis: posset dici Polyhymnia, sicut in primo Carminũ apud Horatium: Euterpe cohibet, nec Polyhymnia Lesboum refugit tendere barbiton. Alij à πολὺ & μνᾶα, id est memoria, deducunt: & ita Polymnia diceretur, sed meritò ultima longa) & perhibent illam esse quam nos legamus, legere possimus, sæpe esse Vlyssi ærumnis, id est ærumnas: quia ex socijs eius nõnullos deuorauit. & quam legamus succinctam inguina candida, habentem inguina candida succincta monstris latrantibus, id est canibus. quod fingitur, quia undæ confractæ inter saxa Scyllea, quasi latratũ edunt. uexasse, id est uehementer agitasse (docet enim Gellius, uerbũ esse uehementiæ) et lacerasse canib. marinis nautas deprẽsos, sc. à tempestate (quod propriè de ipsis dicitur. unde in Georg. Deprensis olim statio tutissima nautis.)

In gurgite alto, mari. Sed dicendo Alto, epitheto tapinosim, siue humilem sermonẽ leuat. Sed neque cartæ Mæoniæ, siue Homericæ, patiũtur credere hæc, ut scilicet Scylla Nisi dicatur in monstrum marinum uersa: non malus, falsus auctor, supple faciet credere erroribus dubijs, id est per errores incertos, istorũ uiliũ, qui talia asserunt. Nanque alij finxerũt uulgo, passim & impunè, alias puellas, quæ dicuntur Scyllæ: Homero, ab Homero Colophoniaco, qui Colophonis dicitur ciuis. Septem enim urbes (ut Gellius recitat) certant de patria insignis Homeri. Ipse, Homerus, supple dixit, matrẽ Cratem, sed siue dixit hanc, siue, supple mater fuit Erychthei, id est Athenienſis regis filia, siue grandæua, scilicet parens, genuit illam monstro biformi, id est ut fieret monstrum biforme: siue neutra, nec Cratis, nec Athis, est parens, mater: atque id uitium inguinis, id est quod dicitur pubetenus in monstrum uersa, est libido Veneris descripta: in toto carmine, quod scilicet

de

A de Scylla à diuersis scriptum est. Siue etiam mutata.] Supple est, specie, id est, habuit speciem siue formã, seu figuram mutatam: uenenis exactis, ductis ad hoc: aut exactis, petitis, & quæ fontem ueneni infecit, ad hoc exegit, hoc est utcunq; in monstrum uersa sit, est, supple infelix uirgo: quia, quid illa commiserat, peccauerat? quasi dicat nihil. sed ipse pater, scilicet Neptunus: cõplexus Scyllam, timidam, stuprari, supple in arena sæua, quia maris: aut in aqua, perfugere & effugere non poterat: uiolauerat coniugium, fidem matrimonialem Amphitrites coniugis. Et declinatur, hæc Amphitrite, huius Amphitrites, & est spondaicus uersus. Caræ, scilicet aut prius, aut postea, non tunc cum fidem uiolaret: attamẽ exegit pœnas, à Scylla, longo tempore pòst, ut cum Scylla ueheretur alto mari, aut thalamo caræ cõiugis: ipsa, scilicet Amphitrite aucto ritate mariti misceret pontum trucem, id est mare tempestuosum multo sanguine Scyllæ, quæ effuso prius sanguine in monstrũ uersa est. Seu, siue: uerò, pro certo: ut perhibent, dicunt poetæ: ipsa conuinceret, superaret omnes forma, formositate, & ita in se inuidiam excitaret: &

B spoliaret passim quæstu meretricio, hoc est lucro: amantes, amatores cupidos, sc. concubitus aut copiæ eius. hoc est, siue per odium Amphitrites, siue per inuidiã omnium nympharũ, cum omnes forma superaret: siue propter quæstum meretricium, quia amantes spoliauit: conuersa est in monstrum. ipsa uallata, id est circundata repentè piscibus & canibus rapidis, qui uterum eius intrauerunt, uidit formas horribiles sibi circunsistere, id est circumstare. Heu, condolentis uox, quoties ipsa mirata, seu mutata, scilicet in monstrum, nondum amissa penitus ratione: expalluit, scilicet præ timore, suos artus nouos, id est quos iam induerat? quasi dicat, frequentissimè. Heu quoties pertimuisse, pro pertimuerat: aut pertimuisse dicitur latratus suos: quòd, quia, ipsa mulier, mortalis, (sicut in Æneid. Mixta deo mulier.) ausa est fraudare numen deorum marinorum, quos secum rem habere cupientes defraudauit: & quòd ausa est uertere, inuertere & immutare: pœnam uotorum, quam amatores ex uoto debuerant: edictam, expresse addictam Veneri, si, s. faceret eius copiam amatoribus. Quam, scilicet Scyllã: Pachynnus, promontoriũ Siciliæ: docta, id est informatum, uoce Palepaphiæ, scilicet Veneris: testatur fuisse infamem tali more meritorum, quòd ipsa septa, circundata multiplici caterua iuuenum: dixerat mala, conuicia et execrationes, aut imprecationes, aut malefica carmina, existens meretrix: iactata animo ferarum, id est ferino, aut belluino. Atq; ita multiplex est opinio, quæ Scylla, et cur in monstrum uersa sit. unde sequitur. Quidquid, &c.] Dimissis uarijs opinionibus, potius assentiri uidetur eis qui de Scylla Megarensium regis filia fabulã scripserunt, quam inuocatis, utpote ad rem obscuram et difficilem, Musis prosequitur: describens primò Megarensium urbem. Ordo autem est: Quidquid, scilicet hæc omnia sunt. id est, siue uera siue falsa sunt, quæ de Scylla dicuntur: & ut, qualiter quisquis locutus est, de tali clade, calamitate Scyllæ: liceat supple eam notescere, claram fieri potius crinibus, id est propter capillos patris consecratos, quos abstulit: atque liceat notescere, patere non unam esse Scyllam ex multis puellis: sed uarias.

Quare & quæ cantus meditanti mittere certos
Magna mihi cupido tribuistis præmia Diuæ
Pierides: quarum castos altaria postes
Munere sæpe meo inficiunt, foribusq; hyacinthi
Deponunt flores, aut suauè rubens narcissus,
Aut crocus alterna coniungens lilia calta,
Sparsaq; liminibus floret rosa: nunc age Diuæ
Præcipuè nostro nunc aspirate labori,
Atq; nouum æterno pertexite honore uolumen.
Sunt Pandionijs uicinæ sedibus urbes
Actæos inter colles, & candida Thesei
Purpureis latè ridentia littora conchis:
Quarum non ulli fama concedere digna
Stat Megara, Actæi quondam munita labore
Arcadio, Phœbiq; decus: nanq; affuit illi,
Vnde etiam citharæ uoces imitantur acutas.
Sæpe lapis recrepat Cyllenia munera pulsus,
Et ueterem sonitu Phœbi testatur honorem.
Hanc urbem, ante alios qui tum florebat in armis,
Fecerat infestam populator remige Minos:
Hospitioq; seni fuit Hippolidosaq; uicto
Carpathium fugiens, & flumina Ceratea
Texerat. hunc bello repetens Corytnius heros,
Attica Cretæa sternebat rura sagitta.
Sed neq; tunc ciues, neq; tunc rex ipse ueretur
Infesto ad muros uolitantes agmine turmas
Ducere, & indomita uirtute retundere mentes:
Responsum quoniam fatis est meminisse deorũ.

POM. Sabi. Actæi.] Attici. Tempsa, Peloponnesi ciuitas, uicina Pylo. inter Tempsam & Atticam sunt Megara. Hyacinthus flos cæruleus & niueus est. dicemus in Bucolicis. Crocus.] flos odoratissimus, nascitur in Cilicia.
C Calta.] genus uiolæ, cuius flos exit hyeme ultima. Purpuræ Peloponnesiacæ optimæ sunt ad tincturam. Conchis.] Cõchæ, id est purpuræ optimæ sunt in Asia, & in Meninge Aphricæ, & in Getulo littore Oceani, & in Laconia Europæ. Laconia prouincia est Peloponnesi. Plinius meminit. Stat Megara.] Alcathoe nympha fuit amata ab Apolline, quæ dedit nomẽ arci Megarensium: inter quã & Megara erat turris altissima, quam solebat conscendere Scylla Nisi, ut littora prospectaret. in mœnibus arcis Apollo olim absconderat citharam, quam dono acceperat à Mercurio: & supposuerat saxo, quod cum tangebatur, cithara sonabat. Mortales illi primi, qui modulandi rationem inuenere, accepere à percussiõe illius saxi. Ouid. lib. 8. sic ait,

Regia turris erat sublimibus addita muris,
In quibus auratam proles Latonia fertur
Deposuisse lyram, saxo sonus eius inhæsit.
Sæpe illuc solita est ascẽdere filia Nisi,
Et petere exiguo resonãtia saxa lapillo:

Carpathium.] oppidum Cretæ insulæ. Ceratea.] Ceratus fluuius Cretæ, labitur prope Gnosum, inquit Strabo. Infestas.] scilicet ex infesto agmine. Responsum hoc fuit, ut tamdiu maneret urbs, quamdiu seruaretur fatalis capillus Nisi regis.

Quare, ô diua.] scilicet Venus: & quæ, qualia præmia nimis magna tribuisti, supple Scyllæ: meditanti, cogitanti, mittere

ASCEN.

tere cupidis, sc. amatoribus, certos cantus, id est carmina amatoria? Quasi dicat, sæuissima sunt quidē præmia, quia in tale monstrum formosissimam mutari, uidetur magni criminis præmium, ut commune uocabulum tam in bonam quàm in malam partem sumendum credamus: sed tamen incerta est causa. unde inuocat Musas dicens: O' Pierides, Musæ, quarum altaria, dona oblatitia inficiunt, imbuunt sæpe meo munere, postes castos, talos in templo uestro suspensos: id est, quibus sæpe sacrifico, & quibus sanguine postes respergo (nam musarū sacerdotem se fatetur in Georgic. dicens:

Me primùm teneant dulces ante omnia Musæ,

Quarum sacra fero ingenti peculsus amore)

Et quarum foribus, scilicet templi: Hyacinthi pueri, similes illi qui in florem hyacinthum uersus dicitur: & Narcissus, alius puer, in sui nominis florem uersus, rubēs suaue, id est cum suauitate: aut crocus coniungens, id est conferens, lilia: calta, id est flore luteolo (ut in Bucol. Mollia luteola pingit uaccinia calta.)

Alterna, alternatim posita, cum lilijs deponunt sæpe flores suos, aut sparsa & Crocus puer fuisse dicitur. & quarū liminibus, scilicet templi floret rosa sparsa. Age (adhortandi uox, sed contra Vallam, qui uult Age singulari tantum conuenire, ut in eum dicimus) ô diuæ aspirate fauete nunc præcipuè nostro labori, atq; prætexite ornate, uolumen, libellum nouum æterno honore. Hactenus inuocatio. nunc opus auspicatur, dicens: Vrbes sunt uicinæ sedibus Pandionijs, Atheniensibus, quarum Pandion rex fuit: inter colles Actæos, Atticos, & inter littora candida Thesei, regis Athenarum, ridentia latè conchis, conchilibus purpureis, unde purpureus color extrahitur. Quarum, scilicet urbium uicinarum Athenis, stat Megara urbs, non digna concedere ulli urbi fama: hoc est, quantum ad famam nulli cedat mutata, reparata in melius quondam labore Actæi regis. Calderinus legit, latex: sed male est uersus, & inepta constructio. præterea dicit, quarum scilicet concharum: sed melius puto, quarum urbium, sed suus cuiq; captus est, utrumuis sequere. A exi stens decus Arcadio, Mercurio & Phœbo, propter citharam. Nanq; affuit, ornamento fuit: unde etiam imitatur acutas uoces citharæ, lyræ, illic ab Apolline depositæ: lapis pulsus recrepat, sonare facit, munera Cyllenia, à Mercurio Cyllenio accepta, ut testetur sonitu, sonando: ueterem Phœbi, id est aut quem Phœbus à Mercurio accepit, aut quem illi attribuit illic lyram deponendo. Minos, rex Cretensium, qui florebat tum in armis ante alios reges, id est præcipue, fecerat hanc urbē infestam, infestauerat & uexauerat hanc urbem, remige, remigio appulsus, populator, depredator: & fuit seni Niso regi hospitio, scilicet dum floreret. & Hippolydosa, id est fœtida, ab equorum cadaueribus: uicto, postquam deuictus erat. Heros Cortynius.) Cretensis, id est Minos. unde in Bucol.

Perducent aliqua stabula ad Cortinia uaccæ,

Fugiens Carpathium mare, & flumina Cerathea, Cerathi fluenta, apud Gnosum ciuitatem Cretensem: et est uersus spondaicus. texerat, obtexerat & obsederat, B hunc senem regem, bello. & repetens, expetens hunc bello: sternebat rura Attica, Atheniensia, sagitta Cretea, quia præstantes in Creta fiunt sagittæ. Sed neq;, &c.] Ostendit securitatem regis, propter capilli fatalem consecrationem, ut pote quo saluo regnum amittere non poterat. Ordo autem est: Sed rex ipse Nisus neq; uereretur tunc, scilicet cum Minos obsideret, ciues, id est bella intestina, aut seditiones ciuium: neq; turmas, uolitantes ad muros, infesto, uim inferente agmine [illegible]. ducere, ducebat: & retundere, retundebat mentes, indomita uirtute. id est licet indomita uirtute prædita essent hostium mentes, tamen nihil ducebat, et retundebat eas fatali securitate munitus. Aut sic: Nec curat ducere, scilicet contra hostem, nec retundere mentes indomita uirtute, quantum satis est meminisse responsum deorum.

POM. Sabi. Cicadæ.] Instrumentum est ad pectendos crines. Corselia.] Corsela oppidum est, unde pectines optimi. in his duobus uocabulis quidam adhuc dubitant. Nouo.] magno & insano. Cupido, ut aliqui tradiderunt, Mercurij & Dianæ filius: ut aliqui, Veneris tantum. sed ille qui præest amoribus, Veneris & Martis filius fuit. Apollinem, Iouem, & ipsum patrem Martē uulnerauit: & omnia cum libet, domat. Propertius eius imaginem & naturam expressit. Tygris, uelocissima omnium quadrupedū est. nascitur in Hyrcania, quæ est supra Armeniam. Qu. Tuberone, Paulo Fabio Maximo consulibus primis, Romæ tygrim ostendit diuus Augustus in dedicatione theatri Marcelli: post eum diuus Claudius quatuor mansuefactas in caueis aureis in circo, quarum meminit Petronius, cum ait: Aurata tygris iactatur in aula, Vt bibat humanum populo plaudente cruorem. Idem cum tristis.] scilicet idē puer [illegible] domitus erat, cum acuebat mœstas iras Iunonis. Periura.] ipsa Iuno periura fuit sæpe puellis, ut eas amore Iouis auerteret: & demutata in aliam formam, cubile suum lædebat. quia Iupiter interea cum alia concumbebat. Ludere.] uentilare. Oliuæ.] nubētes coronabātur oliua: uel

Nam capite à somno regis (mirabile dictu)
Candida cæsaries, florebant tempora lauro,
Et roseus medio fulgebat uertice crinis.
Cuius quàm seruata diu natura fuisset,
Tam patriam incolumem Nisi, regnumq; futurū,
Concordes stabili firmarunt numine Parcæ.
Ergo omnis cano residebat cura capillo:
Aurea solenni comptum quoq; fibula ritu
Mopsopio, tereti nectebat dente cicadæ.
Nec uerò hæc uobis custodia uana fuisset,
Nec fuerat: nisi Scylla nouo correpta furore,
Scylla patris miseri, patriæq; inuenta sepulcrum.
O' nimium cupidis si non inhiasset ocellis.
Sed malus ille puer, quem nec sua flectere mater
Iratum potuit, quem nec pater, atq; auus idem
Iuppiter: ille etiam Pœnos domitare leones,
Et ualidas docuit uires mansuescere tigreis.
Ille etiam diuos, homines sed dicere magnum est,
Idem tum tristes acuebat paruulus iras
Iunonis magnæ: cuius periuria diuæ
Olim se meminere diu periura puellæ.
Non ulli liceat: uiolauerat inscia sedem,
Dum sacris operata deæ lasciuit: & extrà
Procedit longè matrum, comitumq; cateruam,
Suspensam gaudens in corpore ludere uestem,

A *uel oliua coronata erat, ne captiua fieret. hostes parcebant oliuæ.* Prodita ludo.] *puella soluit omnia impedimenta corporis, id est uestes, ut agilius curreret cum pila.* Tua.] *scilicet pallam.* Haberes.] *habuisses.* Nonunquam.] *utinam non frustra piasses iura, cum iurando sacraria Iunonis manus est uiolata.*

Et tumidos agitante sinus Aquilone relaxans.
Nec dum etiam castos gustauerat ignis honores:
Nec dum solenni lympha perfusa sacerdos
Pallentis folijs caput exornarat oliuæ:
Cum lapsa è manibus fugit pila, cumque relapsa
Procurrit uirgo, quo utinam ne prodita ludo
Aurea iam gracili soluisset corpora palla.
Omnia quæ retinere gradum, cursusque morari
Possent, ò tecum uellem tua semper haberes:
Non unquam uiolata manu sacraria diuæ
Iurando infelix nequicquam iura piasset.

Ille, scilicet amor, seu Cupido deus amorum, potuit domitare etiam leones Pœnos, Punicos, qui feroces et iubati sunt: & docuit tigres ualidas pernicitate & feritate etiam, mansuescere uictas, scilicet amore. Ille *etiam docuit mansuescere diuos homines, inter homines uersantes, aut*

Violata manu.] *iureiurando.*

ASCE. *Nam cæsaries candida (mirabile dictu, id est quæ res est mirabilis dictu) erat à summo capite regis: & tempora, mediæ capitis partes: florebãt lauro, coronã lauream gerebant: & crinis, capillus roseus, aut coloris siue odoris rosei, fulgebat medio uertice: cuius, scilicet crinis, quandiu natura fuisset seruata, tam diu* Parcæ *cõcordes stabili numine, uoluntate & nutu diuino firmarunt, stabiliuerunt & firmiter constituerunt patriam* Nisi *futuram esse in-*
B *columem, & regnum* Nisi *futurum incolume.* Ergo *omnis cura* Nisi *residebat, sita erat, in capillo cano, id est cani capitis, quem comptum solẽni ritu fibula aurea nectebat tereti, dente cicadæ* Corsellæ, *id est qualis est apud* Corsellam *ciuitatem* Africæ *frequens: hoc est elephantis, dente igitur eburno.* Nec *uerò hæc custodia capilli fuisset, nec fuerat uobis* Megarensibus *uana, nisi* Scylla *filia* Nisi *concepta, correpta nouo furore, amore in hostem:* Scylla *inquam inuecta sepulchrum, excidium patris miseri, & patriæ miseræ: si non inhiasset, cupiditatem inhiando indicasset: ocellis, minutis per appetitum libidinosum oculis, ò nimium cupidis. sed ille puer,* Cupido, *deus amoris, malus, perniciosus, supple fuit: quem nec sua mater* Venus, *quæ sæpe impatienter amauit, potuit flectere iratum quoties irascebatur: quem nec pater atque auus* Iupiter *(quia* Iupiter *eum ex filia genuit) potuit flectere. unde in primo* Æneid. *lib.* Venus *ad Cupidinem:*
Nate meæ uires, mea magna potentia solus,
C *Nate patris summi, qui tela* Typhoea *temnis.*

ex hominib. factos: sed magnũ est dicere, enarrare, diuorum amores. Idem *paruulus, cum adhuc esset paruulus: acuebat iras, litem fouebat, & acriter contendebat cum superis.* Scylla *inscia, ignara, uiolauerat sedem, templum magnæ* Iunonis, *cuius diuæ periuria nõ liceat ulli puellæ, se meminisse diu periura, id est licitè (licet per nefas meminerit) uiolauerat, inquit, sedem* Iunonis, *dum operata, exercitata sacris deæ, postquã sacrificauerat, lasciuiat: & procedit longè extra cæteruam, cœtum matrum & comitum, gaudens uestem suspensam, pendentem ludere in corpore, & relaxans sinus uestium, tumidos, inflatos* Aquilone *agitante, impellente, ignis amoris: necdum agitauerat, expulerat, honores castos, castitatis & uirginitatis: necdum sacerdos, scilicet pronuba: perfusa, aspersa: lympha solenni, solennitati nuptiali apta, non exornarat adhuc caput uirginis folijs oliuæ pallentis, quibus ornabantur nubentes: cum pila fugit lapsa è manibus, id est cum adhuc nesciuit ludere pila, cumque ipsa uirgo procurrit relaxè, dissolutè: quo ludo uti, utebatur: ne prodita, manifestata esset, quod uagaretur impudenter. palla aurea soluisset, id est, laxasset iam gracili corpore, omnia quæ possent retinere gradũ et immorari cursum. O, optandi uox, ego uellẽ haberes semper tecũ tua sacraria, nõ uiolata unquam manu (si dixeris tua manu, nõ stabit ratio metri) quia infelix nequidquam, uullo modo piasses, polluisses, unde piaculũ res expiatione digna (nam piare, et pium facere, ac piè colere, & piaculũ committere significat) iurando scilicet per* Iunonẽ, *per quã propriũ est uxoribus iurare.*

POM. Sab. Aurea.] *scilicet pulcherrima. utinam soluisset pallã, scilicet nudasset, cum ludebat.* Causa pia est.] *siquis crederet tibi nocuisse periuria* Iunonis, *adeò pulchra erat ut timeret* Iuno *te ostendere* Ioui. Tiryns *oppidum* Peloponnesi, *ubi colebatur* Cupido: *inde tela* Cupidinis *dicuntur* Tiryntia, *sine aspiratione.* Bistonis.] Bistonum *in* Thracia *stagnũ est, unde eiusdem nominis amnis erat.* Sidonum.] Sidones *populi* Thracum *prope* Hebrũ. Plinius *appellat* Sidonos. *de his nunc loquitur.*

Et si quis nocuisse tibi periuria credat,
Causa pia est: timuit fratri te ostendere Iuno.
At leuis ille deus, cui semper ad ulciscendum
Quæritur ex omni uerborum iniuria dicto.
Aurea fulgenti depromens tela pharetra,
Heu nimium tereti nimium Tirynthia uisu
Virginis in tenera defixerat omnia mente.
Quæ simulac uenis hausit sitientibus ignem,
Et ualidum penitus concepit in ossa furorem,
Sæua uelut gelidis Cyconum Bistonis in oris,
Ista'ue barbarico Cybeles antistita buxo,
Infelix uirgo tota bacchatur in urbe.
Non storace ideo flagrantes picta capillos
Cognita, non teneris pedibus Sicionia seruans,
Non niueo retinens baccata monilia collo.
Multum illi incerto trepidant uestigia cursu:
Sæpe redit patrios ascendere prodita muros,
Aeriasque facit causam se uisere turres.
Sæpe etiam tristes uoluens in nocte querelas,
Sedibus ex altis cœli speculatur amorem,
Castraque prospectat crebris lucentia flammis:

Sunt & alij Sidones *in* Scythia, *&* Sidonij *in* Phœnicia. *à* Sidonibus Thraciæ Bacchus *dictus est* Sidonius. Duobus *sacrificijs adhibebatur tibia buxea,* Cybeles *&* Bacchi, *ut nunc.* Buxo Sidonum.] *pro* Sidonia *buxo.* Antistita.] *dicitur sacerdos quæcunque, ab antistando.* Bistonides Bacchantes, *sacerdotes* Bacchi *in* Thracia *et* Cytherone, Bacchæ *mulieres & in* Ida *&* Dyndimis. Cybeleæ *in sacris uidebantur furore captæ.* Non storace.] Storax *arbor quæ ex* Perside *afferebatur ad odorem,*

Nulla colum nouit, carum nec respicit aurum:
Non arguta sonant tenui psalteria chorda:
Non Libyco molles plauduntur pectine telæ:
Null9 in ore rubor? ubi enim rubor, obstat amori.
Atq; ubi nulla malis repetit solatia tantis,
Tabidulamq; uidet labi per uiscera mortem:
Quò uocat ire dolor, subigunt quò tendere fata,
Fertur, & horribili præceps impellitur œstro:
Vt patris ah demens crinem de uertice ferret
Furtim, atq; arguto detonsum mitteret hosti.

odorem, & ex ea fiebat omne unguentum. Pro- *dita muros.*] *quia è murorum speculis imbibit totum amorem: ideo sæpe ascendebat muros, & causam afferebat, uelle uisere turres.* In no- *cte.*] *Amantes noctu queruntur magis.* Nulla.] *ad nullas delicias nouit Æolum.* Psalteria.] *Psalterium instrumentum musicum, ut lyra & cithara. Minerua Lybica filia Tritonidis paludis, prima dicitur telam fecisse.* Rubor.] *id est pudor, obstat amanti: ideo sine pudore est qui amat.* Mortem.] *Mors est amor, & mala pestis.* Quò tendere.] *ibat quò ferebat dolor, quò fata etiam.* Oestrum, *furor est.* Serum.] *diu seruatum.* Hosti.] *Minoi Iouis filio.*

ASCEN. *Et si quis credat periuria nocuisse tibi, causa est, quia Iuno timuit te ostendere fratri Ioui. at iste deus Iupiter: est leuis, leuiter irascens, cui quæritur iniuria ex omni dicto uerborum adolescentum. & tamen dicitur, quòd periuria ridet amantum. uerum sunt qui dicant: Ille deus, Cupido leuis, quia alatus. unde sequitur: depromens tela aurea ex pharetra fulgenti: heu nimium tereti, rotunda & oblonga, scilicet pharetra, & tela nimium Tirynthia, id est Herculea, hoc est fortia, qualibus Hercules Tirynthius uti solebat. defixerat interea omnia sc. tela, mête, in pectore uirginis Scyllæ, iussu Veneris, aut Iunonis læsæ.* Quæ simulac uenis hausit sitientibus, &c.] *Recitat quomodo Scylla: capta amore Minois debacchata est. Ordo autem est: Quæ Scylla simulac, statim postquam hausit ignem amoris: uenis sitientibus, id est Cupidinis. et concepit in ossa, ad medullas usq;, penitus: aut amorem penitus, id est omnino ualidum: ipsa uirgo infelix bacchatur, id est more bacchantium uagatur in tota urbe: uelut Bistonis, id est mulier Threissa ad Bistonem lacum Thraciæ habitans: sæua, id est incensa: ore, cantu tibiæ: Sithonum, populorũ Thraciæ: & uelut antistita Cybeles, sacerdotissa bacchatur: icta, stimulata buxo barbarico, fistula à barbaris inuẽta. Nõ picta, id est non habens pictos capillos: Storace Idæo, unguẽto ex storace arbore in Ida plurimum crescẽte. Nõ cognita, per generosum incessum: aut non condita, incompòsita, teneris pedibus seruatis. sic omnia ornamenta incondita: aut incognita, & non retinens collo niueo monilia baccata, id est baccis, gemmis ornata: uestigia, id est pedes trepidant illi multum, cursu incerto, inconstanti. Ipsa redit sæpe prodita, accusata & manifestata: ascendere, scilicet uoluisse, muros patrios. & facit causam, occasionem, se uisere, uisum ire turres aerias, altas: uoluens, agitans animo etiam sæpe in nocte: querelas tristes, tristitiæ indices: speculatur ex altis sedibus cœli, id est aeris, amorem, id est amatum Minoa. aut speculatur amorem cœli, id est significat se speculari sidera ob amorem cœli: & prospectat etiam castra inimicorum, lucentia crebris flammis. nulla, id est non mouit colum, id est non neuit. nec respicit aurum carum, scilicet prius. id est non intertexit amplius aurum. psalteria, instrumenta psallendi arguta, stridula & sonora prius chorda, non sonant amplius tenui, subtili: telæ molles, ex molli lana non clauduntur, texuntur amplius pectine Libyco, id est eburno, quali utuntur Tyrij in Libya, telam purpuream texentes. Nullus rubor est amplius in ore. & ubi rubor obstat amoris, atq; ubi reperit nulla solatia, remedia tantis malis: & uidet mortem turbidulam, aliquantulum turbidam, labi per uiscera sua: ipsa fertur eò quò dolor uocat ire, & quò fata subigunt tendere: & ipsa præceps impellitur horribili œstro, stimulo furoris, sicut animalia œstro. ac ut ipsa demens ferret, auferret crinẽ patris, atq; mitteret ipsum detonsum, abrasum, furtim clanculũ, hosti arguto, callido & uafro.*

Nanq; hæc conditio miseræ proponitur una.
Siue illa ignorans, quis non bonus omnia malit
Credere, quàm tanti sceleris damnare puellam?
Heu tamẽ infelix (quid enim prudentia prodest?)
Nise pater, cui direpta crudeliter urbe,
Vix erit una super sedes in turribus altis,
Fessus ubi extructo possis considere nido.
Tu quoq; auis moriere: dabit tibi filia pœnas.
Gaudete ô celeres subnixæ nubibus altis,
Quæ mare, quæ uirides siluas, lucosq; sonanteis
Incolitis: gaudete uagæ, blandæq; uolucres,
Vosq; adeò humani mutatæ corporis artus,
Vos ô crudeli fatorum lege puellæ
Dauliades crudele uenit carissima uobis
Cognatos augens reges, numerumq; suorum,
Cyris, & ipse pater. uos ô pulcherrima quondam
Corpora, cæruleas præuertite in æthera nubes:
Quà nouus ad superûm sedes Calcheius, & quà
Candida concessos ascendat Cyris honores.
Iamq; adeò dulci deuictus lumina somno
Nisus erat: uigilumq; procul custodia primis
Excubias foribus studio iactabat inani,

POM. Sab. Quis nõ bonus.] *quasi dicat, impossibile est uirum bonum committere scelus, & credere. et forte puella per ignorantiã fecit.* Daulides.] *Daulis ciuitas Phocidis, arbustis densa, in qua uolunt fabulas fictas Terei Philomelæ & Procnes.* Calceius heros.] *Appositum nimis alte repetitum, à Calcide Locrorum urbe, ex qua profecti Pelasgi habitauerũt in Attica cum Ionibus. alij dicunt Lelegas, qui sunt Locrẽses. Et Nisus fuit fili9 Pãdionis regis Atticæ.* Pulcherrima corpora.] *ut Semiramis in columbam: comites Inus, flendo in aues: Musæ filiæ Thespij, in aues: Arne in auem monedulam.* Tenuem aera.] *dormientes anhelant, & tenuem spiritum mitunt.*

ASC. *Nanq; hæc una, id est sola conditio, de crine cõsecrato opponitur rapto ri Minoi, siue illa Scylla, fecerit ignorans (nam quis bonus, pius, non malit credere omnia, quàm damnare puellam tanti sceleris, et parricidij, aut proditiõis paternæ?) Heu, condolentis uox, tamen, nihilominus, quamuis ignorans ipsa, sup. est infelix, quid enim ô Nise pater: imprudẽtia filiæ prodest tibi? quasi dicat nihil, cum*

Cum furtim tacito descendens Scylla cubili,
Auribus arrectis nocturna silentia tentat,
Et pressis tenuem singultibus aera captat.
Tum suspensa leuans digitis uestigia primis
Egreditur, ferroq; manus armata bidenti
Euolat. at demptæ subita in formidine uires,
Cæruleas sua furta prius testatur ad umbras.
Nam qua se ad patrium tendebat semita limen,
Vestibulo in thalami paulùm remoratur: & altum
Suspicit, ad culti nutantia sidera mundi,
Non accepta pijs promittens munera diuis.

A bil, cum quo patre ipsa una, sola uixerat super sedes in altis turribus, id est mutata in auem: & hoc, urbe rapta crudeliter, scilicet ab impio amatore. ubi tu ô pater existês fessus, possis côscendere nido extructo. tu quoq;, etiam tu ô pater, moriere auis: quia uertêris in auê tui nominis. filia dabit tibi pœnas, quia æterno odio prosequeris eam. ô uolucres, scilicet uos ambo, gaudete iam effecti uolucres quæ subnixæ altis nubibus incolitis mare, uirides siluas & lucos sonantes: gaudete, dico, uagæ & blandæ uolucres, usquea deò omnino mutatæ, id est habentes mutatos artus humani corporis. ô puellæ Dauliades, Progne, et Philumela: uis fatorum est crudelis, crudele fatum uenit: quia Cyris, Scylla carissima, nobis uenit augens reges cognatos, B qui in aues mutati sunt, & numerum suorum maiorum. & ipse pater Nisus, uenit: uos ô pulcherrima quondam corpora præuertite, anteite: nubes cæruleas in æthera, ad aera uolantes: qua Chalcheius, auricomus rex Nisus, ascendat ad sedes superûm, id est primum ascendat æthera. & quà Cyris, Scylla (Cyris à tondendo dicta) ascendat honores concessos à dijs, qui eam in auem mutatam uoluerunt. Iamq; adeo.] Docet quomodo Scylla tentata patris capillos detôdere, à Carme nutrice deprehensa fuit, [illegible] quid'nam prætenderit interrogata. Ordo est: Iamq; adeo, omnino, aut penitus: Nisus erat deuictus lumina, habuit oculos deuictos dulci somno, & custodia uigilum existens procul. iactabat inani studio excubias, uigilias extra cubilia existentes, utpote in primis foribus, quando Scylla descendês cubili tacito, ipsa tacita, aut nô strepente, furtim, furtiue, tentat auribus arrectis more ferarum, nocturna silentia: & captat primum singultibus repressis, aerem tenuem, exilem: tum deinde ipsa leuans uestigia suspensa primis digitis, anterioribus pedum partibus, egreditur cubili: & armata manus, habens manus armatas ferro bidenti, forcipe incisorio, euolat è cubili. at, sed: uires demptæ, supple sunt in formidine subita, testatur prius, scilicet quàm aggreditur: sua furta, id est furtiuos conatus de rapiendo crine paterno ad umbras cæruleas, id est subnigras, aut ad mare uersas. Nam remoratur paulum.] modicum in uestibulo, introitu thalami, ea parte qua semita, parua uia tendebat ad limen patrium, paterni cubiculi: & ipsam suspicit, id est sursum aspicit altum mare: aut altum, id est altè, ad sidera cœli mundi puri & sereni: nutantia, id est scintillantia, promittens munera, id est uota faciens: non accepta, id est displicentia diuis pijs, nolentibus ad parricidium aut nefas aliud patrocinari. unde (ut Augustinus rectè docet) delirant Christiani, qui peccatum graue cum periculo commissuri, se cruce muniunt.

Quam simul Ogygij Phœnicis filia Charme
Surgere sensit anus (sonitum nam fecerat illi
Marmoreo æratus stridens in limine cardo)
Corripit extemplò fessam languore puellam.
Et simul: O' nobis sacrum caput (inquit) alumna,
Non tibi nequicquam uiridis per uiscera pallor
Aegrotas tenui suffudit sanguine uenas.
Nec leuis hoc faceret (neq; em pote) cura, subegit,
Haud fallor, quod te potius Rhamnusia fallit.
Nam qua te causa nec dulcis pocula Bacchi,
Nec grauidos Cereris dicam contingere fœtus?
Quæ causa ad patrium solam uigilare cubile?
Tempore quo fessas mortalia pectora curas,
Quo rapidos etiam requiescunt flumina cursus?
Dic age nunc miseræ saltem, quod sæpe petenti
Iurabas nihil esse mihi: cum mœsta parentis
Formosos circum uirgo morerere capillos?
Hei mihi, ne furor ille tuos inuaserit artus,
Ille Arabis Myrrhæ quondam qui cepit ocellos:
Vt scelere infando, quod nec finit Adrastea,
Lædere utrunq; uno studeas errore parentum.
Quòd si alio quouis animo iactaris amore:
(Nam te iactari, non est Amathusia nostri
Tam rudis, ut nullo possim cognoscere signo)
Sin concessus amor noto te macerat igne,
Per tibi Dictynnæ præsentia numina iuro,
Prima deûm quæ te mihi dulcem donat alumnam,
Omnia me potius digna atq; indigna laborum
Millia uisuram, quàm te tam tristibus istis
Sordibus, & scoria patiar tabescere tali.

POM. Sabi. Rhamnusia.] Rhamnus oppidum est Atticæ. in genitiuo accipit N, ut Rhamnuntis, & Trapezus Trapezuntis, & Amathus Amathuntis. nomen quod à talibus declinatur, nô tenet N: ut Rhâ C nusius, Trapezusius, Amathusius. In Rhamnunte oppido Nemesis colebatur, ubi et eius templû celebre erat, unde Rhamnusia dicebatur. Plutarchus inquit, Nemesis latinum nomen nô habet. Alij dicût Nemesim, que contra superbiam colitur, esse. & e[illegible]otestas solis. qui fulgentia obscurat, et obscura illustrat. Lucanus ait:

Et tumidis infesta colit
quæ numina Rhamnus.

Alij sic diffiniunt. Nemesis est ipsa uis & tutela, quæ fatis præsidet, quam ueteres Iusticiæ filiam fecere. Plinius inter cætera quæ admiratur, & hoc quidem, inquiês, alij Græcam Nemesim inuocantes, cuius ob id Romæ simulachrum in Capitolio est, quãuis Latinum nomen non sit. Est igitur Nemesis indignatio, quæ & Rhamnusia & Adrastia dicitur, à locis: quam solemus inuocare in ultionem. Adrastiã eandem dicit, & Nemesim. & idem est numê: & utrunq; nomen à loco, ut Rhamnusia à Rhânunte, Adrastia ab urbe quam côdidit Adrastus, ut Antimachus ait:

Fluminis Æsopi gelidas
Adrastus ad undas
Templa deo posuit.——

Arabis Myrrhæ.] Myrrha capta fuit amore Cynaræ genitoris sui. fraude et astu nutriculæ suæ cum inscio patre concubuit. uersa inde fuit in arborem sui nominis, qua abundat Arabia. ideo Arabem Myrrham nominat. est

Hæc loquitur: mollic̨ ut se uelauit amictu, A
Frigidulam iniecta circundat ueste puellam,
Quæ prius in tenui steterat succincta corona:
Dulcia deinde genis rorantibus oscula figens,
Prosequitur miseræ causas exquirere tales.
Nec tamen ante ullas patitur sibi reddere uoces,
Marmoreũ tremebunda pedẽ quàm rettulit intra.

nat. est etiã myrrha herba optima, cuius species quæ uocatur stacte & melistacte.

ASCEN. *Quam scilicet Scyllã simulac Charme nutrix eius, filia Phœnicis Ogygij, ex Thebanis oriundi: anus, uetula: sensit surgere (nã cardo ostij æratus, ære munitus, strides in limine marmoreo, fecerat illi sonitũ) corripit extemplò, illicò, puellã Scyllã, fessam languore, sc. amoris. Et inquit simul, ô alumna, quam alui filia, caput sacrum nobis, pallor uiridis, id est subliuidus, nõ nequidquam, non frustra, aut pro nihilo (ut dicunt) suffundit tibi tenues uenas, sanguine ægroto, id est languenti: per uiscera, carnes tuas. nec leuis cura subegit, supple te: neq; enim faceret hoc, neq; pote, id est potens esset hoc facere. haud fallor, quod Rhamnusia, dea indignationis. fallat potius te, id est quàm tu, id est uelim quòd fallar, & falso opiner te graui causa subiectam. Nam qua causa dicam te subigi? quasi dicat, nescio. quia nec dicam te contingere pocula dulcis Bacchi, id est uini. id est non surrexisti ut dulce uinum bibas. nec dicam te cõtingere grauidos fœtus, id est fruges Cereris, panem. aut cur abstines uictu, nisi quòd ames? Qua causa dicã te uigilare solam ad patrium cubile, eo tempore quo mortalia pectora requiescunt, quiescendo euacuant curas fessas: quo etiam flumina requiescunt, id est retinent, aut remissius faciunt rapidos cursus. Dic nunc saltem mihi miseræ, quòd iurabas sæpe petenti, quid esset quod iurabas esse nihil: cum scilicet ita sit, quòd tu ô uirgo remorere, id est moram facias, circum formosos capillos parentis, patris tui Nisi. hei mihi, uereor ne ille furor, illicitus amor, inuaserit tuos artus: ille inquam furor, qui cepit quondam ocellos Myrrhæ Arabis, quæ Cynaræ regis Cypriorum, postquam cum patre circumuento rem habuerat, in Arabia, in arborem sui nominis (ut graphicè describit in Metamorph. Ouid.) uersa est, ut studeas lædere utrunque parentem, scilicet patrem & matrem, uno eodemq; errore, & uno infando, id est detestabili scelere, quòd nec Adrastea Rhamnusia, ab Adrasto culta, olim sinit, patitur & permittit. quòd, id est sed si iactaris, id est agitaris et uacillas animo quouis alio amore. nam Amathuntia, id est Venus, aut gratia nostra, non est tam rudis, ut non possim cognoscere ullo signo, te iactari amore, id est quin iacteris & agiteris aliquo amore: sin, id est sed si: amor confessus, id est confitendus & licitus, aut quem confiteris, neq; dissimulas, macerat te igne noto (Ouid. etiã macero, prima longa posuit, dicens:*

Maceror interdum quòd sim tibi causa doloris.)

Ego iuro per numina Dictynnæ, Dianæ, præsentia, fauorabilia & auxiliatiua sæpe tibi, quæ Dictynna Diana uenantium dea, donat prima mihi te alumnam dulcem, ego iuro inquam me laturam (rarum est inuentu, ubi laturus primam corripiat) id est toleraturã potius omnia digna atq; indigna (legendum putem, relatu: ut sit, Iuro B *me potius uisuram omnia millia digna atq; indigna relatu: sed ut accipimus, ordo perficitur) & iuro me uisuram potius millia, scilicet digna atq; indigna, quàm ego patiar te tabescere, id est lenta tabe consumi, istis tam tristibus sordibus, & tali scoria, id est immunditia cutis, quæ te exedit. Hæc loquitur.] Confitetur Scylla, crimen tentatum, & amorem in Minoa. Ordo autem est: Nutrix Scyllæ Charme loquitur hæc, & postquam ipsa uelauit, cooperuit se amictu molli, laneo aut pelliceo, circundat puellam frigidulam: ueste intacta, munda & noua. quæ puella, ut steterat prius succincta, tenui corona, postquã cinxerat eam molli corona, deinde figens genis rorantibus, s. lacrymis, oscula dulcia: persequitur, id est perseuerat exquirere tales causas. miserè, id est cur tam miserè periret. nec tamẽ patitur puellam antè reddere sibi ullas uoces, quàm ipsa moribunda retulit pedem intra marmoreum thalamum: aut quàm retulit pedem marmoreum, candidum: intra, id est intrò.*

Illa autẽ: quid nunc me, inquit, nutricula torques? C
Quid tantum properas nostros nouisse furores?
Non ego consueto mortalibus uror amore,
Nec mihi notorum deflectunt lumina uultus,
Nec genitor cordi est: ultro nanq; odim⁹ omnes:
Nil amat hic animus, nutrix, q̃d oportet amari,
In quo falsa tamen lateat pietatis imago:
Sed media ex acie, medijs ex hostibus, heu heu,
Quid dicam? quo ue ipsa malũ hoc exordiar ore?
Dicã equidẽ: quoniam quid me tibi dicere nutrix
Non finis? extremũ hoc munus morientis habeto.
Ille, uides, nostris qui mœnibus assidet hostis,
Quem pater ipse deûm sceptri donauit honore,
Cui Parcæ tribuere nec ullo uulnere lædi:
(Dicendũ est, frustra circunuehor omnia uerbis)
Ille mea, ille idem oppugnat præcordia Minos.
Quòd te per diuûm crebros obtestor amores,
Perq; tuũ memoris haustũ mihi pectus alumnæ,
Vt me, si seruare potes, ne perdere malis.
Sin autem optatæ spes est incisa salutis:
Ne mihi, quam merui, inuideas nutricula mortẽ.
Nam si te nobis malus, ô malus, optima Charme,

ASCEN. *Sed puella Scylla, inquit, s. introgressa, ô nutricula (blanda diminutio) quid, id est ad quid torques nunc me? quid properas, festinas, tantũ, intantum, nouisse, cognouisse (à noui, imperfecto uerbo) nostros furores, insanos amores? Ego nõ uror amore cõsueto mortalibus, quia mortales nõ solent capitales hostes amare. Nec uultus notorum, eorum quos noui, deflectunt, incuruant et attrahunt mihi lumina, oculos. Nec genitor est cordi, ad cor: hoc est non ardeo amore patris, ut Myrrha. nanque nos odimus ultro, insuper omnes notos. hic, id est meus animus, ô nutrix, nihil amat quod oportet, id est decet amari: in quo lateat tamen, saltem falsa imago, id est species pietatis. sed, supple amo ex media acie scilicet inimicorum, & ex medijs hostibus. Eheu, interiectio dolentis, quid dicam? quo ore ipsa, ego exordiar, narrare incipiam: hoc malum, id est hunc amorem meum per niciosum? Equidem, id est certe dicam (quoniam ô nutrix, quid non finis, quid non permittis me dicere tibi?) quasi dicat, nihil. Non finis?] Hoc est omnia, cum sis fidissima*

Ante hunc conſpectum caſus'ue, deus'ue tuliſſet:
Aut ferro hoc(aperit ferrum,quod ueſte latebat)
Purpureum patris dempſiſſem uertice crinem,
Aut mihi præſenti peperiſſem uulnere letum.

A *fidiſsima & pientiſsima, ſinis me dicere tibi, habeto hoc munus extremum morientis, ſcilicet alumnæ tuæ (ſic & in Bucolicis dixit) hoc eſt priuſquam moriar, pro beneficio reuelabo tibi ſecreta cordis mei. Ille hoſtis, uides ne eum, qui aßidet noſtris mœnibus, quem ipſe pater deûm Iuppiter donauit honore ſceptri, regali honore: & cui Parcæ deæ fatales tribuũt, quòd nullo uulnere lædi poſſit. At quia turpe eſt hoſtis præconia dicere, uidetur à cõſcientia, ut taceat, admonita: ſed uicta amore addit, Dicendum, id eſt fatendum eſt, ego circunuehor fruſtra omnia uerbis, id eſt fruſtra facio inſinuationes, et loquor per ambages. Ille inquam, ille idem Minos, uidelicet qui mœnibus aßidet, oppugnat mea præcordia, id eſt intimã cordis affectionem. Quod, id eſt quocirca, ego obteſtor te per crebros amores diuûm, id eſt diuorum, & perpetus tuum memoris, ſcilicet mei. Hauſtum, id eſt ſuctum & potum mihi alumnæ, id eſt à me alumna tua, ut ſi potes me ſeruare, ſerues ſupple: nec malis, & non magis uelis perdere, ſcilicet quàm ſeruare. ſed ſi ſpes ſalutis optatæ: eſt inciſa, remota: ne ô nutricula inuideas mihi mortẽ quam merui, ut ſcilicet mihi inferam quæ mihi tantum furorem incußi. nam ſi, ô optima Charme nutrix, ſi malus caſus, uel deus tuliſſet, id eſt abſtuliſſet te à nobis ante hunc meum conſpectum: ferro hoc (aperit ferrum, ſcilicet inciſorium, quod latebat prius ueſte, ſub ueſte) aut ego dempſiſſem, abſtuliſſem hoc ferro: uertice, de capite patris Niſi crinem purpureum: aut peperiſſem, procuraſſem & conſciuiſſem mihi letũ, mortẽ uulnere præſenti, id eſt cito enecãti. Et ſic tantũ per ordinẽ declarauim' cõtextũ opuſculi, quia Calderinus erudititiſsimè explicat.*

Vix hæc ediderat, cum clade exterrita triſti
Intonſos multo deturpat puluere crines,
Et grauiter queſtu Charme complorat anili:
O' mihi nunc iterum crudelis reddite Minos,
O 'iterum noſtræ Minos inimice ſenectæ
Semper: & aut olim nata ô te propter eundem,
Aut amor inſanæ luctum portauit alumnæ.
Te'ne ego tam longè capta, atque auecta, nequiui
Tam graue ſeruitium, tam duros paſſa labores,
Effugere? obſiſtam, exitium crudele meorum.
Iamiam nec nobis ea, quæ ſenioribus ullum
Copia uiuendi uitæ genus. ut quid ego amens
Te erepta ô Britomarti, meæ ſpes una ſalutis,
Te Britomarti diem potui producere uitæ?
Atque utinam Cereri, nec tantum grata Dianæ
Venatus eſſes uirgo ſectata uirorum:
Gnoſia neu Partho contendens ſpicula cornu,
Dictæas ageres ad gramina nota capellas:
Nunquam tam obnixè fugeres Minois amores,
Præceps aerijs ſpecula de montibus iſſes,
Vnde alij fugiſſe ferunt: & numina Phocæ
Virginis aſsignant: alij, quo notior eſſes,
Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.
Sint hæc uera uelim: mihi certè nata periſti.
Nunquã ego te ſummo uolitantẽ uertice montis,
Hyrcanos inter comites, agmenque ferarum
Conſpiciam: nec te redeuntem amplexa tenebo.
Verùm hæc tum nobis grauia atque indigna fuere:
Tum mea alumna, tui cum ſpes integra maneret,
Et uox iſta meas nondum uiolauerat aures:
Te'ne etiam fortuna mihi crudelis ademit?
Te'ne ô ſola meæ uiuendi cauſa ſenectæ?
Sæpe tuo dulci nequicquam capta ſopore,
Cum premeret natura, mori me uelle negaui,
Vt tibi corycio glomerarem flammea luto.
Quò nunc me infelix, aut quæ me numina ſeruẽt?
An neſcis, qua lege patris de uertice ſummo
Edita candentes prætexat purpura crines?
Quæ tenui patriæ ſpes ſit ſuſpenſa capillo?
Si neſcis, aliquam poſſum ſperare ſalutem:
Inſcia quandoquidem ſcelus eſt conata nefandũ.
Sin eſt, quod metuo: per me, mea alumna, tuumque
Expertum multis miſeræ mihi rebus amorem,

POM. Sab. *Queſtu Charme complorat anili.] Charme B ex Ioue peperit Britomartym, ut Diodorus meminit, quæ retia inuenit ad piſcandum et uenandum, unde nomẽ habet, et Dictynna appellatur. Dianæ conſuetudine uſa eſt Britomartys, ideo plerique eam Dianam putauere. qui uerò Dictynnam fugientem ſtuprum Minois arbitrantur, errant. Veriſimile nõ eſt, Minoẽ uirum iuſtißimum deam inſecutam fuiſſe. alij ſcribunt Britomartym fugientem Minoa, incidiſſe in piſcatoria retia, et inde Dictynnam appellatam: poſtea hoc nomine C uolunt appellatam Dianam à memoria puellæ, quæ uirginitatem cuſtodierit. Alij uolunt Britomartym ſic appellatam à Dicte urbe Cretenſi, in qua nata fuit. Strabo in hanc ſententiam ait: Britomartys puella Minois iram euaſura, ex Dicte fugit, in Dictya, id eſt retia inſilijt. Cato opus de Dictynna ſcripſit, ut ait Marſus: Secula permaneat noſtri Dictynna Catonis. Amathuſia dicitur Venus, ab Amathunte urbe Cypro: quo nomine et ipſa Myrrha, quæ Cypria, uidetur eſſe appellata. Minos crudelis.] Iouis filius, qui fuiſti cauſa ut perderes Dictynnã: & nunc ut perdam Scyllam meam alumnã. poſt Britomartis fatum Charme aufugit Megara, & in domo Niſi ſtetit. Senioribus ullum.] Senes ſolent habere filias, aut alumnas, in quibus reponunt eorum uitam. mihi nõ eſt ea quæ ſenioribus: iam non uiuit, quod det mihi copiam uiuẽdi, quia tu eripuiſti Britomartyn nunc Scyllam. Nauphreo cornu.] id eſt, ſagittario arcu. Nauphra oppidum Cretæ, quemadmodum & Gnoſus. Sua numina.] quia in mare ſe præcipitauit. Phocæ mõſtra ſunt marina, quæ dicũtur uituli marini. ſpirant dorſo, dormiunt in terra. Flammeum eſt uelum, quod ferũt nubentes. Corycio luto.] lutum accipit pro unguento. et in eo dicit crocũ fuiſſe, cum ait Corycium crocum. optimum afferebatur ex Coryco nemore Ciliciæ. Nimbum etiam pro unguento uſurpant. Prætexat purpura canos.] ornet, intexat: Reges ſoli, & Conſules poſtea Romani tãtum purpurati erant. Cani dicuntur capilli albi mortaliũ. Præſcire.] diuinare. Sin eſt quod metuo.] tia*

med

Per te, sacra precor per flumina Ilithyiæ,
Ne tantum in facinus tam nulla mente sequaris.
Non ego te incepto, fieri quod non pote, conor
Flectere amor: neq; sit cū dijs contendere nostrū:
Sed patris incolumi potius te nubere regno.
Atq; aliquos tamē esse uelis tibi alumna penates:
Hoc unum exitio docta atq; experta monebo.
Quòd si non alia poteris ratione parentem
Flectere: sed poteris (quid enim nō unica possis?)
Tunc potius tamen ipsa, pio cum iure licebit:
Cum facti causam, tempusq; doloris habebis:
Tunc potius conata tua atq; incœpta referto:
Meq; deosq; tibi comites mea alumna futuros
Polliceor: nihil est quod texas ordine longum.

meo ne causa mea uelis perdere tuum amorem, expertum multis in reb. Ilathia ciuitas est cū flumine eiusdem nominis in Phocide celeberrima. Non ego te incepto.] nō conor flectere te ab incepto, quod non potest fieri. Quid enim non unica possis.] omnia poteris, quia unica es nata. Tempusq; doloris habebis.] nondum est tempus dolendi ad nuptias, quia nondum tempus habes. Longum.] nihil est longum, quod ipsa natura ordine texuit.

ASCEN. Vix hæc ediderat.] Recitat nutricis, cognito, furore eiulationem & miseriam. Sed ordo est: Vix Scylla ediderat, elocuta erat: hæc, scilicet supradicta: cum Charme nutrix exterrita tristi clade, calamitate uirginis: deturpat, fœdat multo puluere aut uulnere, id est dilaceratione: crines intonsos, oblongos. & complorat grauiter questu, querimonia & eiulatu: anili, qualem anus, id est uetulæ emittere solent. Minos reddite, qui redditus, hoc est effectus es nunc iterum mihi crudelis. ô Minos, iterū inimice nostræ senectæ, semper & aut olim nata, supple est Scylla. O propter te eundem, ut eam quoq; persequaris, aut ut coniugem habeas: aut amor portauit alumnæ, scilicet Scyllæ insanæ, id est furenti, luctū. Nequiui'ne.] id est, ita'ne dijs placitum est, ut ego capta tam longè, scilicet à patria (quia erat Phœnissa) & euecta tam longè, nequiuerim effugere tam graue seruitium, scilicet tuū ô Mino? ego obsistam uotis tuis, existens exitium crudele meorum: quia faciam in te, propter quod meos in exitium dabis. Iamiam (apta minantibus & desperantibus uox, ut Æneidos quarto:

——Iamiam nec maxima Iuno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.

Cicero: Iamiam Dolabella me, &c.) ea copia uiuendi ullum genus uitæ, quæ scilicet datur senioribus: nō, supple est aut datur nobis. aut quid ego amens, supple dico hæc omnia? quasi dicat, frustra. ô Britomartis uirgo, quā Minos persequebatur: spes sepulchri, id est ut ab aliqua mihi cara sepeliar, est mihi uana, te erepta. ô Britomartis, potui producere diem uitæ, te erepta? quasi dicat, impium fuisse. Atq; utinam, ô uirgo Britomartis grata Cereri (alij legunt Veneri) nec tantum Dianæ, castitatis & uenationis deæ: esses sectata uenatus, uenationes uirorum: contundens spicula Gnosia, id est sagittas Cretenses: cornu, arcu: Naupacto id est quali usi sunt Naupactoi in Ætolia. tu ageres, id est compelleres, capellas Dictæas, Cretēses ad gramina nota. nunquam fugeres tam obnixè amores Minoos, aut Minois regis: tu isses, iuisses, ad Minoa præceps de specula, de aerijs montibus, unde alij ferunt, dicunt te fugisse: & assignant, supple tibi, numina, diuinitatem uirginis Phoræ, id est Phoreæ, hoc est illius loci. alij quò, id est ideo ut esses notior, dixere Lunam, Dianam Dictynnam de tuo nomine, id est causa aut facto. Sin, sed si: ego uelim hæc uera esse, ô nata: tu perisses mihi, id est ad antidotum huius doloris mei, aut ad remedium huius mali mei. ego nunquam conspiciā te,

appellantem aut uocitantem in cacumine, aut summo uertice montis: inter comites Hyrcanos, id est Armenios uenatores & agmen ferarum. nec ego amplexa tenebo te redeuntem: uerùm hæc fuere nobis tum grauia atq; indigna: tum, dico, ô Luna Diana, cum mea spes tu, quam habebam de te, maneret integra: & ista uox, scilicet quam Scylla protulit, nōdū uiolauerat meas aures. Ne, an, ô alumna, supple fortuna crudelis ademit mihi etiam te? te'ne inquā ademit mihi, ô sola causa, quæ sola causa uiuendi es meæ senectæ? ego capta sæpe nequidquam, frustra: tuo dulci sopore, cum tecum dormirem: cum natura premeret, id est grauaret me senio et instanti morte, ego te negaui me uelle mori, ut glomerarē, in glomos ad texturam colligerem: flammea, id est indumenta nuptialia: luto, eo genere coloris crocei. unde in Bucol. Croceo mutabit uellera luto.

Et ideo dicit Coritio, id est croceo, à Corito ciuitate Siciliæ, ubi copia est suauissimi croci. Quo nunc me, &c.] Continuat eiulatum suum anus, ad negocium rediens, ac dicens: Quò, in quam partē, ego infelix uertam, supple nunc me? aut quæ numina seruant nunc me, uitam meam? An ô alumna, nescis qua lege, scilicet fatali: purpura edita de uertice patris prætexat, cooperiat crines canos candentes, id est rutilantes: quæ suspensa tenui capillo pressit, compressit, scilicet canos? Si nescis, si tu ignorās periculū, attentasti tantum nefas, ego possum sperare aliquam salutem: quandoquidem tu inscia, ignara mali, conata es nefandū scelus. sin, sed si: est, supple illud quod me tuo. id est, si conata es patrem perdere, ut amato complaceas: ô mea alumna, ego precor, obsecro per me & per tuum amorem expertum mihi miseræ in multis rebus: & per flumina sacra Ilithyiæ, Dianæ siluarū deæ sæua perdere, id est ad perdendum adiuratos si non obtemperent. precor, inquit, ne sequaris mēte tam molli, lasciua aut inconstanti: tantum, tam magnum & sceleratum facinus. O Amor, Cupido: ego non conor te flectere, reuocare ab incepto: quod non pote, supple est. id est quod non potest fieri: neq; sit nostrum contendere cum dijs. sed potius uelis, ô alumna, te nubere regno patris existente incolumi: atq; uelis tamen, licet nubas, aliquos penates, id est maiorum tuorum deos esse, superesse tibi: ego docta atq; experta exitio, ad exitium meum (quia si rerum omnium penitus ignara fuisset, non fuisset nutrix regiæ puellæ effecta) monebo hoc unum, solum: Quòd si non poteris flectere parentem alia ratione, uia & modo (sed poteris, supple alia ratione flectere: quid enim non possis unica, cum sis unica eius filia? quasi dicat, nihil: ergo omnia potes) tamen referto, enarrato potius tunc cum licebit, cum pio iure (quia nondum quidquam impie in patrem gesseris) referto, inquit, potius tuo patri conata atq; incepta, scilicet adhuc dubia, cum quid tentare audeas adhuc dubitet: cū tu habebis causam facti, occasionem faciendi: quia recusauerit pater, & tempus doloris. Et ego, ô mea alumna, polliceor & me & deos futuros tibi comites, intercessores apud

A *apud patrem: nihil est quod pater texat longum in ordine, id est quod differat facere pro te.*

Hic ubi follicitos animi releuauerat æstus
Vocibus,& blanda pectus spe uinxerat ægrum:
Paulatim tremebunda genis obducere uestem
Virginis,& placidam tenebris captare quietem,
Inuerso bibulum restinguens lumen oliuo:
Incipit ad crebros insani pectoris ictus.
Ferre manũ,asfiduis mulcens præcordia palmis.
Noctem illam sic mœsta super morientis alumnæ
Frigidulos cubito subnixa pependit ocellos.
Postera lux ubi læta diem mortalibus almum
Et gelido ueniens mani quatiebat ab Oeta:
Quem pauidæ alternis fugitant optantq́ puellæ,
Hesperium uitant,optant ardescere solem:
Præceptis paret uirgo nutricis,& omnes
Vndiq; conquirit nubendi sedula causas.
Tentantur patriæ summissis uocibus aures,
Laudanturq́ bonæ pacis bona:multus inepto
Virginis insolitæ sermo nouus errat in ore.
Nunc tremere instantis belli certamina dicit,
Communemq́ timere deum:nunc regis amicos,
(Nanq; ipso uerita est orbari mœsta parente)
Cum Ioue cõmunes qui quõdã habuere nepotes:
Nunc etiam conficta dolo mendacia turpi
Inuenit,& diuûm terret formidine ciues:
Nunc alia ex alijs,ne desunt,omnia quærit.
Quin etiam castos ausa est corrumpere uates:
Vt cum cæsa pio cecidisset uictima ferro,
Essent qui generum Minoa auctoribus extis
Iungere,& ancipites suaderent tollere pugnas.
At nutrix patula componens sulfura testa
Narcissum,casiamq́,herbas incendit olentes:
Terq; nouena ligat triplici diuersa colore
Filia:ter in gremium mecũ,inquit,despue uirgo,
Despue ter uirgo:numero deus impare gaudet.
Inde Ioui geminat magno frigidula sacra,
Sacra nec Idæis senibus,nec cognita Graijs.
Pergit Amyclæo spargens altaria thallo,
Regis Iolchiacis animum defigere uotis.

POM. *Ab Octa.*] Ex Oeta *monte propter alitudinẽ uidetur oriri sol. mõs est Thessaliæ littoralis, ut diximus in* Culice. *Ardescere solem.*] *quia aliæ capiuntur, aliæ nõ capiunt.* *Idæis senibus.*] *Senes Idæi intelliguntur incolæ Idæ montis Phrygiæ, qui habebant mystica sacra Cybeles, & habebãt alia sacra occulta quæ aperire fas nõ erat.* Iolchos *regia regũ Thessaliæ fuit, in ea regione multæ fuere incantatrices.* *Tallo.*] Tallus *her*
B *ba est, ex qua fiebant incantamenta.*

ASCE. *Hic, hoc tempore: ubi, postquam: releuauerat, imminuerat & sedauerat: æstus solicitos animi, amores: quia* Res *est solliciti plena timoris amor. & uicerat, affecerat et* [...]*uenerat pectus ægrum, saucium & languens amore, uocib. blandis, & spe blanda; ipsa tremebunda incipit paulatim obducere genis uirginis uestem, id est cooperire lumen eius: & captare quietem placidam tenebris, inducere somnũ*
C *per tenebras: restringẽs, reprimens, lumen lampadis aut lucernæ, bibulũ, cõsumptiuũ olei. & hoc oliuo, id est oleo: inuerso, in contrariũ uerso, ab eo quo solet uertidum accẽdere uolumus (nam incendiũ per oleũ significat* Horat. *dicens:* Oleũ *adde camino) et incipit ferre, ducere manũ ad crebros ictus insani pectoris, scilicet uirginis amore furentis, mulcens præcordia aßiduis palmis.* Et *ipsa* Charme *nutrix mœsta, pependit sic illam noctẽ, scilicet totã subnixa cubito super ocellos, oculos paruos, frigidulos, quia alumnæ morientis, grauiter amore languẽtis.* Poster[...]x.] *Docet quomodo postridie eius diei patrem solicitare occæperunt de pace ineunda, et nuptijs cõtrahendis cum* Minoe. *Ordo autem est:* Vbi, *postquã: lux postera, postridiana: læta, lætificans animos mortalium: quatiebat, efferebat cum quadam concußione luminis: diem almum, quasi alimentum præbentem mortalibus: & lux ueniens mani gelido, tempore matutino frigidulo semper. (* Offendi Venientem *mane. sed duo sunt uitia, quia* Mane *primam producit, & secundam corripit.* Persius:

Iam clarum mane fenestras, &c.

Posse *autem mani in ablatiuo dici, auctor est* Seruius *super quinto Æneidos, dicens, quòd aduerbia, cum in nomina migrant, declinari possunt, ut apud* Plautũ: *A mani usq; ad uesperã, &c.) quatiebat diem. ab* Oeta *monte, in confinio* Macedoniæ, *unde* Græ*cis dies oriũtur: quã scilicet diem puellæ auidæ fugiunt, & optant alternis uotis. fugiũt scilicet propter laborem, & optant propter curas euitandas: aut quia naturaliter noctu timẽt phãtasmata et laruas, siue deuirginationem, unde pauidæ dicuntur.* Vitãt, *scilicet puellæ,* Hesperiũ *sidus, id est* Vesperum, *seu* Hesperũ, *quia sub noctẽ cura recursat: & optant solem ardescere, splẽdere cum ardore.* Postquam *igitur posterus sol ortus est: uirgo paret, obedit præceptis, monitis nutricis: & ipsa sedula, id est solerter diligẽs, conquirit undiq; omnes causas nubẽdi.* Aures *patriæ, paternæ: tentantur uocibus submißis, humilibus, & submisso uultu prolatis: & bona bonæ pacis laudantur, commendantur. (* Dicendo *bonæ pacis bona, depingitur muliebris sermo) multus sermo nouus erat in ore inepto, minus idoneo, quia uirginis insolitæ scilicet talia patri suadere.* Ipsa *dicit nunc, aliquando, supple se tremere certamina belli instantis: & dicit se timere deum communẽ, Martem: nunc dicit se timere amicos regis* Minois, *qui habuere quondã nepotes communes cum* Ioue, *quia ex eadem origine descendentes. nam mœsta, id est simulans mœstitiam, uerita est, simulauit se ueritam orbari ipso parẽte, patre.* Nunc, *interdum etiam inuenit, excogitat mendacia conferta turpi dolo: et terret ciues formidine, minatione diuûm.* Nũc *ipsa & nutrix quærũt nunc alia, scilicet mendacia ex alijs, nec desunt omina. quinetiam ausa est corrumpere uates castos, scilicet alioqui, & ita ueridicos esse solitos, ut quorum mentes dij habitare consueuerint: & cum uictima cecidisset cæsa, mactata, pro ferro, sacrificijs apto cultro, ut sint qui suaderent extis auctoribus, approbantibus (rarum est* Auctor *cum neutro genere cõiungi, sed substantiuè accipitur, sicut testis: cum dicitur,* Et sidera testes.) Iungere *scilicet, dicere* Minoa *generum* Niso, *id est maritum filiæ eius, & qui suaderent tollere pugnas ancipites, dubias & dubij exitus, licet cõsecratum haberet pilum.* At, *sed: nutrix componens sulfura testa patula, incen*

dit

dit Narcissum & casiam, appositoriè herbas olentes: et ligat ter nouena, septem & uiginti: fila, licia: diuersa, distincta triplici colore (& id ad magicam artem pertinere putatum est: ut in Bucol. uisum est) & inquit: O' uirgo, despue, deorsum spue: ter circum, id est per circuitum: in gremium, scilicet tuum. uirgo, inquit, despue ter: quia deus gaudet numero impare, pro impari, ut dicit Seruius in Bucol. ubi eadem sunt uerba. Hinc, id est deinde generata, filia Nisi Scylla, secundum Calderinum. sed conti
nuatior erit contextus sic: Charme frigidula, scilicet timo A
re (sed præter naturam, secundam produxit) pergit, perficit, & peragit: sacra generata, nata Ioui magno: sacra inquam nec cognita senibus Phrygibus, nec Graijs, Græcis: spargens altaria thallo: id est herba uerbena, Amycleo, Spartano seu Laconico: defigere, ut defigat et dissoluat animā regis Nisi: uotis Colchiacis, id est qualibus usa est Medea in Colcho ciuitate Thessaliæ, reuocando Esona patrem Iasonis ad iuuentam.

Verùm ubi nulla mouet stabilem fallacia Nisum:
Nec possunt homines, nec possunt flectere diui:
(Tanta est in paruo fiducia crine cauendi)
Rursus ad inceptum sociam se iungit alumnæ,
Purpureumq; parat rursus tondere capillum,
Cum longo quod iam captat succurrere amori.
Non minus illa tamen rauci quòd mœnia crescāt
Gaudeat: & cineri patriæ est iucunda sepulto.
Ergò metu capiti Scylla est inimica paterno.
Tum coma Sydonio florens succiditur ostro:
Tū capitur Megara, & diuûm respōsa probantur.
Tunc suspensa nouo ritu de nauibus altis,
Per mare cæruleum trahitur Niseia uirgo,
Complures illam Nymphæ mirantur in undis:
Miratur pater Oceanus, & candida Tethis,
Et cupidas secum rapiens Galatea sorores.
Illa etiam iunctis magnum quæ piscibus æquor,
Et glauco bipedum curru metitur equorum,
Leucothoe, paruusq; dea cum matre Palæmon.
Illi etiam alternas sortiti uiuere luces,
Chara Ioui soboles, magnum Iouis incremētum,
Tyndaridæ niueos mirantur uirginis artus.

ASCEN. *Verùm, sed: ubi nulla fallacia mouet Nisum: stabulis, ab aula sua (sic enim Calderinus legit. Alij textus habent stabilē, id est firmum et constantem, aut persistentem in proposito suo) nec homines possunt flectere ab instituto: nec diui, id est diuorum indicia & portēta per uates enunciata: tāta fiducia cauendi mali aut excidij est in crine paruo: & id per acclamationem dicit, estq; antitheton. Tanta, tam magna, in paruo, &c. Vbi inquam uidit quòd nulla mouet fallacia Nisum, ipsa adiungit se rursus alumnæ Scyllæ, sociam ad inceptum facinus. Hic locus indicat, quod prius dixi, mentem poetæ esse, quòd Charme thallo usa sit, non generata, filia Nisi Scylla.*] *Posset tamen dici alumnæ, id est nutrici, aut altrici: quia sequitur, & parat scilicet Scylla, potius quàm Charme: tondere rursus capillum purpureum, id est purpura irretitum: cum, quando, quoniam captat succurrere longo amori, illa non minus gaudeat reuehi, reduci: quòd, quoniā mœnia arescant: & est iucunda sepulcro cineris patriæ, id est si uideat cinerem patriæ sepultum. hoc est patriam in cinerem resolutam, ita ut amatum uideat uotorum cōpotem.* Ergo metu, &c.] *Paucis edocet Scyllam capillum desecuisse, & desectum ad Minoa misisse: quo habito & urbe capta, ad eum migrasse, nec pro coniuge susceptam: sed pro perfida habitam, & naui alligatam miserandos, quos recitat, deposuisse questus. Ordo autē est: Ergò quia placuit succumbere amori, Scylla est inimica effecta capiti paterno: quia ablato crine, illi exitium imminere sciebat: & tamen abstulit metu, quia metuit non aliter posse dilecto complacere. Tum, deinde post talem deliberationem, coma Nisi florens ostro Sidonio, purpuræ Tyriæ similis: aut inclusa ostro purpuræ tyrio: succiditur, clam detondetur, à Scylla. Megara urbs capitur tū, id est deinde, scilicet à Minoe: & responsa diuina probantur, scilicet ueridica, quia dixerant ablato capillo urbem capiendam: nec prius uirgo Niseia, Scylla Nisi filia: tum demū capta urbe suspensa de altis nauibus, id est ad gubernaculū nauis, nouo ritu, modo trahitur per mare cæruleū. Cōplures nymphæ mirantur illam in undis, & Oceanus rerum pater (secundum Milesium Thaletem, qui dicit omnia ex humore procreari, unde est illud Georgic. quarto:*
Oceanumq; patrē rerū. B
uel pater, præcipuè nympharum) supple miratur eam: & Tethys, uxor Oceani, candida dea miratur eam: & Galatea nympha rapiens secum sorores, alias nymphas maris, cupidas talis spectaculi uidēdi, supple miratur: & etiam illa, scilicet Leucothoe, quæ metitur magnum æquor piscibus, delphinibus, iunctis scilicet ad iugum: & quæ metitur æquor curru glauco, uiridi, aut marini coloris: equorum bipedum, binos duntaxat pedes habentiū, supple miratur: & Palæmon deus maris paruus, qui puer deus maris effectus est: miratur, cum matre scilicet Ino, dea maris. Illi etiam Tyndaridæ, Castor et Pollux gemini (quia nautis inuocari solent, ut Horat. in primo Carm. C
declarat, in carmine cuius principium est,
Sic te diua potens Cypri. sic fratres Helenæ
Lucida sidera, &c.) sortiti, id est qui sortiti sunt alternatim, uiuendo et moriendo, uiuere luces æternas: appositoriè cara soboles Iouis, & magnum incrementum Iouis (hemistichium hoc in Bucol. habetur. nam illic dicitur, Chara deûm soboles. quod hic mutatū est. Sed quæras, si Iouis soboles sunt, quomodo Tyndaridæ dicantur? uerum manifesta est solutio, quia denominantur à patre putatiuo. sicut & Helenam Tyndarida uocat, cum Iouis sit filia: sed ex Leda, Tyndari uxore, cum qua Iupiter in specie cycni concubuit. unde, ut dicitur, illa duo oua concepit, commixto semine Tyndari. nam ex altero ouo natus dicitur Pollux immortalis: ex altero, Castor mortalis. Vnde primo Sermonum Horat.
—— Ouo prognatus eodem, &c.
Similiter Hercules Iouis ex Alcmena, Amphytrionis coniuge, filius, dicitur à Virg. Amphitryoniades.] *Tyndaridæ inquam mirantur niueos artus uirginis.*

Has adeò uoces, atq; hæc lamenta per auras
Fluctibus in medijs questu uoluebat inani,

POM. Sabi. Vos ô Mantina.] *Mātini populi Thraciæ, in qua regnauit Tereus maritus Prognes, quæ fuit filia*

Ad cœlum infelix ardentia lumina tollens:
Lumina, nam teneras arcebant uincula palmas:
Supprimite ô paulum turbati flamina uenti,
Dum queror: & diuos, quanquã nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen alloquor hora.
Vos ego, uos adeò uenti testabor, & auræ,
Vos ô Mantina si qui de gente uenitis,
Cernitis: illa ego sum cognato sanguine uobis
Scylla, quod ô salua liceat te dicere Progne:
Illa ego sum Nisi pollentis filia quondam,
Certatim ex omni petiit quam Græcia regno,
Quà curuus terras amplectitur Hellespontus.
Illa ego sum, Minos, sacrato fœdere coniunx
Dicta tibi: tamen hæc, & si non accipis, audis.
Vincta'ne tam magni tranabo gurgitis undas?
Vincta tot assiduas pendebo ex ordine luces?
Non equidem me alio possum cõtendere dignam
Supplicio: quòd sic patriam, carosq; penates
Hostibus, immitiq; addixi ignara tyranno.
Verum est hoc, Minos, illos scelerata putaui,
Si nostra ante aliquis nudasset fœderat casus,
Facturos: quorum direptis mœnibus urbis,
O' ego crudelis flamma delubra petiui.
Te uerò uictore prius uel sidera cursus
Mutatura suos, quàm te mihi talia captæ
Facturum metui. iamiam scelus omnia uincit.
Te'ne ego plus patrio dilexi perdita regno?
Te'n' ego? nec mirum, uultu decepta puella
Vt uidi, ut perii, ut me malus abstulit error.
Non equidem ex isto speraui corpore posse
Tale malum nasci: forma, uel sidere fallor.
Non me deliciis commouit regia diues:
Coralio fragili, & lacrymoso mouit electro.
Me non florentes æquali corpore Nymphæ,
Non metus incensam potuit retinere deorum.
Omnia uincit amor. quid enim non uinceret ille?
Nec mihi iam pingui sudabunt tempora myrrha:
Pronuba nec castor accendet pinus odores:
Nec Libys Assyrio sternetur lectulus ostro.
Magna queror: nec & illa quidẽ cõmunis alumna,
Omnibus iniecta tellus tumulabit arena.
Me'ne inter matres, ancillarumq; cateruas,
Me'ne alias inter famularum munera fungi?
Coniugis atq; tuæ (quæcunq; erit illa) beatæ
Non licuit grauidos penso deuoluere fusos?
At belli saltem captiuam lege necasses.
Iam fessæ tandem fugiunt de corpore uires,
Et caput inflexa lentum ceruice recumbit,
Marmorea adductis labascunt brachia nodis.
Aequorei pisces, immania corpora ponti,
Vndiq; conueniunt: & glauco in gurgite circum,
Verbere caudarum atq; oris minitantur hiatu.
Iam tandem, casus hominum iam respice Minos:
Sit satis hoc, tantum solam uidisse malorum:
Vel fato fuerit nobis hæc debita pestis,
Vel casu incepto, merita uel deniq; culpa:
Omnia nam potius quàm te læsisse putabo.

A *filia Pandionis, & soror Nisi. Si Numantina legi mus, quid uelit non legi. Nisi significet occasum, quæ remotissima uidetur.* **Scelerata putaui.**] *scelerata fui: putaui ego facturos mihi hoc supplicum Megarenses, si aliquis casus aperuisset nostra pacta, nõ te ô Minos direpta urbe.* **Vt uidi ut perii.**] *ut uidi te, dilexi plus quàm patrem.* **Electrum,** *succinum est, et gummi: Cornelius Tacitus in fine de situ Germaniæ. coralium quid sit notum est.* **Pingui myrrha.**] *id est ungueto myrrhino.* **Libys lectulus.**]
B *id est citreus. Citrus arbor ex Atlante monte Mauritaniæ, quæ est in Libya. afferebatur ad ornamenta mensarum & lectulorum.* **Assyrio ostro.**] *purpura.* **Pronuba pinus.**] *quæ nuptiis adhibentur.* **Quæcunque erit illa beata.**] *Beata est futura illa, quæ seruiet tuæ coniugi. Per hoc cupit fore seruã. mare tranquillũ uiride est.*
ASCE. *Infelix Scylla uoluebat, emittebat: inani que stu, querela per auras in mediis fluctibus: adeò, pe*
C *nitus: has, huiusmodi uoces, atq; hæc lamenta: tollens, arrigens, extollens: lumina ardentia, oculos ex indignatione ardentes, ad cœlum. lumina, inquit: nã uincula arcebãt teneras palmas, manus. Idem uersiculus positus est in secundo Æneidos de Cassandra. uerba igitur Scyllæ sunt.* O' ô, *inquit, uenti: supprimite paulum, id est modicum: flamina turbata, flatus uestros nos turbantes: dum, donec queror, & dum moriens alloquor diuos: hora extrema, ultima parte uitæ. quanquam nil, nihil profeci illis testibus, licet eos in testimonium aduocauerim, tamen scilicet alloquor. Idem uersus est in Bucol.* O' *uenti, & ô auræ, ego testabor, testes faciam adeò, omnino uos: uos, inquit, uos ô uenti, si qui aliqui, uenitis de gente Mantina, id est Thracia, quia uos cernitis scilicet quæ patior. aut sic: Si uos, qui uenitis, originem ducitis, de gente Mantina, id est Thracia, ut Boreas: cernitis, supple hæc.* Ego *sum illa Scylla, sanguine cognato uobis, id est quæ originem taxi ex progenie uestra: quod, ô Progne, liceat dicere tibi salua, scilicet te. Aut lege potius, Liceat te salua, scilicet exis stẽte, quàm nunc te conuersa in auem.* Ego *sum illa, scilicet notissima filia Nisi regis Megarensis. pollentis, potentis quondam. quam scilicet Scyllam: Græcia, id est nobilitas Græca, petiit in matrimonium: ex omni regno, ex ea parte qua Hellespontus curuus, mare Hellesponticum, amplectitur terras. Est autem uersus spondaicus, rerum ponderi aptus.* O' *Minos, ego sum illa cõiux dicta, addicta & pacta tibi fœdere sacrato, id est sacramento iurisiurandi firmato. Etsi, quanquã non accipis, rata non habes et grata hæc dicta mea: tamẽ tu audis, supple ea: ne, an ego uincta, id est alligata naui, tranabo undas magni gurgitis, maris. tapinosim, id est epitheton leuat. pende bo'ne, supple uincta, tot luces, dies: assiduas, continuas, ex ordine, id est sine intermissione? Equidem, ego quidem, non possum contendere me dignam alio supplicio, quàm hoc quo me afficis: quanquam ego ignara adduxi hostibus & immiti tyranno patriam & penates, id est deos penes nos natos & domesticos: caros, id est qui cari esse debebant.* O' *Minos, uerum est, fateor, ego scelerata petiui illos, quorum mœnibus urbis direptis: & ô ego crudelis, petiui delubra flãma, id est quorum templa incendenda curaui: hoc est, ci*

ues nostros: facturos hæc scilicet quæ tu me facis: si aliquis casus nudasset, id est reuelasset ante, id est priusquam res effectum sortita esset, nostra fœdera, id est pacta de radendo capillo paterno, quo tradito urbs caperetur. uerò, sed: ego metui, id est metuissem prius, uel etiam sidera mutatura suos cursus, quàm te (te uictore, id est cum esses uictor, & uoti compos) facturum captæ mihi talia, qualia scilicet facis. Sed iamiam, præcipuè scelus uincit, exuperat omnia scilicet genera malorũ quæ inferre possis. Ten' tene, hoc est, an'ne ego perdita dilexi te plus patrio regno? ten' ego inquam plus dilexi? quasi dicat, Feci quidem, sed non debui: feci autem, nec mirum, quia puella decepta uultu, qui scilicet amorem & benignitatẽ præ se ferebat. Vt, id est statim postquam uidi, supple te: ut, id est, qualiter. quasi dicat, dij boni quàm misere, ut in Bucol. ostendimus, ubi idẽ habetur uersiculus. ut, id est qualiter error malus, id est furor amoris: abstulit, à rationis usu, me? quasi dicat, miserrimè & longissimè alienauit. Equidem, ego quidem non speraui, pro non sum uerita, aut nõ timui (sicut Æneid. quarto: Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, Et perferre soror potero: & est acyrologia.) tale malum, tantam perfidiam, aut talem cruciatum: posse nasci ex isto tuo tam formoso corpore. ego fallor forma, id est specie & pulchritudine tua, quæ aliud præ se fert, quàm faciat uel sidere, id est fatali necessitate, quæ facit ut uultus tuus mihi alius appareat quàm sit, ut deciperet. Moris enim est amantibus, fatis imputare furorem, ut in Heroidibus Ouidianis latè patet. Verũ castè loquitur poeta, & sub disiunctione neutrum affirmans: quod tamen ex persona impatienter amantis affirmatum, poetæ uitio dari non posset. sed ut instituti nostri rationem habeamus, breuitati nobis studendum est. Non me delicijs, &c.] Prosequitur querelam suam Scylla, dicens: Regia tua diues delicijs, id est diuitijs delicias afferentibus: non commouit, non affecit me: non (inquit) mouit me coralio, lapide fragili, id est faciliter fragibili, respectu adamantis, aut parum potenti, quantum ad amorem: non electro, specie illa succini quam ex arborib. fluere crediderunt prisci, lacrymoso, id est quod ex lacrymis sororum Phaetontis in alnos aut populos uersarũ distillare putatur. Nymphæ, id est uirgines nubiles, aut deæ florentes corpore æquali mecum, id est iuuenili, non potuerunt retinere me incensam amore: metus deorum non A
potuit retinere me, quia amor uincit omnia. unde in Buc. Omnia uincit amor, & nos cedamus amori.

Quid enim, id est nam quid ille non uinceret? quasi dicat nihil, cum etiam deos uicerit. Tempora non sudabũt, pinguescent & distillabunt mihi iam, posthac myrrha pingui, ut nubentibus solẽt: nec pinus pronuba, id est quæ præfertur nubentibus, non accendet mihi odores castos, id est castitatis matrimonialis indices. lectulus Lybs, id est Lybicus, hoc est qualis acquiritur ex Libya, uidelicet eburneus: non sternetur mihi ostro Assyrio, id est purpura. Ego queror magna, id est magnas res: nec illa quidẽ tellus, alumna, altrix communis omnibus, scilicet in terris uiuentibus tumulabit, tumulo condet me. (Notum ergo, quia alumna etiam pro alente accipitur) arena iniectà, id est superiectà. id est, nõ sepeliar, sed fluctibus obruar. Me'ne, id est, an ne: non licuit me fungi munere famularum, inter comites scilicet coniugis tuæ, atq; inter cæteras Mænalias, Arcadicas ancillarum? atq; non licuit deuoluere penso fusos grauidos coniugis tuæ, quæcunq; illa beata erit, scilicet coniux tua. at, id est nihilominus, si hoc B
non licuit, saltem necasses captiuam: lege, id est iure belli, quo licet captos occidere. unde serui dicti sunt, quia seruati cum occidi potuissent. Vires fessæ tandem, id est post longissimum laborem fugiunt tandem de corpore, scilicet meo, & caput lentum recumbit ceruice inflexa, inclinata. Et brachia marmorea.] alba & lucida, ut pariũ marmor, labascũt nodis adductis, id est contractis in nodum neruis. Pestes æquoreæ, id est monstra marina, uidelicet immania corpora ponti, maris, ut cete & balenæ: conueniunt undiq;, ex omni parte, & mirantur in gurgite glauco, marino, circum, id est per circuitum, uerbere caudarum atq; hiatu immanis oris. (Alij textus habent, Verbera, & Hiatum) O' Minos, respice iam tandem casus hominum. quasi dicat, memineris te quoq; esse hominem, & in similem casum posse incidere. sit satis hoc, scilicet me solam uidisse tantum malorum, uel hæc pestis, id est tribulatio fuerit debita nobis fato, uiolentia fatali: uel casu, id est fortuna: uel denique culpa merita, id est ob demeritum. nam putabo omnia potius quàm te læsisse, peccasse in me, uel quàm te maledicto & conuitio lædam. C

Labitur interea reuoluta ab littore classis,
Magna repentino sinuantur lintea Coro:
Flectitur in uiridi remus sale. languida fessæ
Virginis in cursu moritur querimonia longo.
Deserit angustis inclusum faucibus Isthmon,
Cypselidæ magni florentia regna Corinthi:
Præterit abruptas Scyronis protinus arces:
Infestumq; suis diræ testudinis exit
Spelæum, multoq; cruentas hospite cautes.
Iamq; adeò tutum longè Piræea cernit,
Et notas secum heu, frustra respectat Athenas.
Iam procul è fluctu Minoia respicit arua:
Florentesq; uidet iam Cycladas, hinc Sporadasq;,
Hinc sinus, hinc statio contrà patet Hermionia:
Linquitur ante alios longè gratissima Delos
Nereidum matri, & Neptuno Aegæo.
Prospicit incinctam spumanti littore Cythnon,
Marmoreamq; Paron: uiridemq; allapsa Donysã,
Aeginamq; simul, sementiferamq; Seryphum,

POM. Sab. *Cypselidæ.] Cypselus Ætionis & Labdæ filius, prædicente Pythio oraculo primus Corinthiorũ tyrannus fuit. nomen habuit à mensura frumentaria, quæ Cypsela dicitur. in ea enim latuit, dum quæreretur ad perniciem à Corinthijs. successit ei Periander filius. Herodotus hæc latiꝰ scribit. Piræea.] Piræũ Atheniensis portus, ut in uita Syllæ, & apud Diodorum legitur. in Attica regione Minoia rupes prorũpit in pelagus, ubi spelæũ est. Hinc Scyron latro hospites præcipitabat, à quo saxa Scyronia nominata. Scyronem interemit Theseus. Hinc sinus.] Cytheram dicit insulam contra Peloponnesum Veneri dedicatam, in qua ait Dionysius Æneam Veneri templũ sacrasse. inde quidam arbitrantur dictã Cythereã, nõ à Cytheris Cypri. Hermione in Peloponneso piscatorum statio est. hinc sinus Hermionicꝰ, ubi est Ægina insula. Citrus est una Cycladum. Sunium, promontorium Atticæ.*

Paros

A *Paros insula una Cycladũ, in qua est mons Marpessos, unde marmor illinc aduectum, Parium & Marpesium dicitur. Ægina insula est Scyronijsinus. Amomum ex India affertur, eius baccæ quas appellamus uuas amomi: in usum odoramentorum uenit. Scriphos insula Cycladum, parua, et fertilis. Donysa insula est. Harum insularũ meminit Vergilius in tertio. Ægos pro Ægeo mari ponitur, quod etiam Valerius Flaccus usurpauit, Et quãto fremitu se sustulit Ægos. Non statuit.]* B *Dat causam quare non mutauit piscem. nam pecus Amphitrites, id est, genus piscium est nimis auidum. Internodia.] id est, artus fluitant per membra concreta nouo calore, quia ex calido et humido nascuntur omnia. Cyris habet rubram cristam, putant esse perdicem, quæ solitaria est. Scylla demutata fuit in cyrim, Nisus in haliætũ. est autem haliætus de genere aquilarum, clarissima oculorum acie, ex alto sese librans, præceps ruit in pisces, discussisq; pectore aquis uorat. Iu-* C *no coniux Iouis habebat odio Cyrim, timebat enim, ne eã raperet Iupiter.*

Fertur, & incertis iactatur ad omnia uentis:
Cymba uelut magnas sequitur cũ paruula classes,
Afer & hyberno bacchatur in æquore turbo.
Donec tale decus formæ uexauit, & ægros
Non tulit, & miseros mutauit uirginis artus,
Cæruleo pollens coniux Neptunia regno.
Sed tamen externam squammis uestire puellam,
Infidosq; inter teneram committere pisces
Non statuit: nimium est auidũ pecus Amphitrites:
Aerijs potius sublimem sustulit alis,
Esset ut in terris facti de nomine Cyris:
Cyris Amyclæo formosior ansere Ledæ.
Hic uelut in niueo, tener est cum primitus, ouo
Effigies animantis, & internodia membris
Imperfecta nouo fluitant concreta calore:
Sic liquido Scyllæ circumfusum æquore corpus,
Semiferi incertis etiam nunc partibus artus
Vndiq; mutabant, atq; undiq; mutabantur.
Oris honos primùm, & multis optata labella,
Et patulæ frontis species concrescere in unum
Cœpere, & gracili mentum producere rostro.
Tum, quà se medium capitis discrimen agebat,
Ecce repentè uelut patrios imitatus honores
Puniceam concussit apex in uertice cristam.
At mollis uarios intexens pluma colores,
Marmoreum uolucri uestiuit tegmine corpus,
Lentaq; perpetuas fuderunt brachia pennas,
Inde alias partes: minioq; infecta rubenti
Crura, nouamq; aciem obduxit squallida pellis,
Et pedibus teneris ungues confixit acutos.
Et tamen hoc demum miseræ succurrere pacto,
Vix fuerat placida Neptuni coniuge dignum.
Nunquam illam posthac oculi uidêre suorum,
Purpureas flauo retinentem uertice uittas:
Non thalamus Tyrio fragrans accepit amomo:
Nullæ illam sedes: quid enim iam sedibus illis?
Quæ simul ut sese cano de gurgite uelox,
Cum sonitu ad cœlum stridentibus extulit alis,
Et multum latè dispersit in æquore rorem:
Infelix uirgo nequicquam morte recepta,
Incultum solis in rupibus exigit æuum,
Rupibus & scopulis, & littoribus desertis.

do autem est: Iamq; & iam, adeò, penitus, cernit lõgè, procul, eum Pyræũ, scilicet portũ Atheniens. tutum, scilicet ab effectu, quia tutos facit. & respectat secum, id est respiciendo cõsiderat Athenas: heu (interdolentis uox) notas frustra. aut respectat frustra, quia non potuit illic tuta esse. & respicit iam procul è fluctu arua Minoia, id est quæ Minos Cretensium rex possidebat. & uidet iam Cycladas insulas in mari Ægeo florẽtes. et respicit. hinc, deinde Strophad, insulas à conuersione dictas (ut uisum est ad illud tertio Æneid. —— Strophades Graio stant nomine dictæ.) Hinc, deinde patet: cõtrà, ex aduerso: sinus, maris incuruatio. hinc patet statio, ubi naues ad tempus stare solent. & Hermionia, scilicet ciuitas in Ægeo mari, patet contrà, ex aduerso. & Delos, insula gratissima lõgè ante alias insulas: matri Nereidũ, id est nympharum marinarũ, hoc est Doridi et Ægeo Neptunio (sic in tertio Æneid. Sacra mari medio colitur gratissima tellus Nereidum matri & Neptunio Ægeo.)

ASCE. *Hactenus Scylla. Vnde addit poeta, Classis reuoluta ab littore labitur interea, id est dum Scylla sic queritur, & littora magna sinuantur, id est incuruantur, & in sinum excauantur: interea Coro, uento illo, qui & Caurus dicitur, repentino, subitò obruenti, remus flectitur, id est incuruatur in sale, mari: uiridi, id est uitrei coloris: querimonia, id est querela uirginis fessæ, et ita languida, id est languida effecta & habita, moritur, desinit in cursu longo. Ipsa autem sic tracta, deserit Isthmon, stricturam terræ, & angulũ inclusum angustis faucibus maris: et præterit regna Corynthi florentia, scilicet tunc temporis: regna inquam Cypseli filij, magni olim. & præterit protinus arces abruptas Scyronis tyranni. & exit speleum, id est antrum testudinis, fornicis aut crepidinis, in morem testudinis inuolutæ: diræ, diri tyranni: infestum, uim inferẽtis suis. & cautes cruẽtas, aspersas cruore multo hospite, seu mutuo, scilicet iam extincto hospite, scilicet Scyrone illic appulso. Iam adeò, &c.] Docet quomodo tandem in auem mutata fuerit, quam Cyrin appellat. Or-*

Et ipsa allapsa, allabens: prospicit, porrò seu procul inspicit, scilicet ciuitatem incinctam, id est circundatam littore spumanti à crebro undarum ictu: & Paron, insulam unam ex Cycladibus, marmoream, candido marmore insignitam: & Donysam, aliam inter Cycladas, insulam uiridem, quia siluosam. & simul prospicit (in quo significatur celeritas nauigantiũ) Æginam & Scryphum insulam, in quam noxij ablegari solebant: sementiferam, afferre solitam copiam sementis. Ipsa autem has insulas prospiciens fertur impetu, & iactatur uentis incertis, mutabilibus, ad omnia dicta loca, nunc huc, nunc illuc: uelut cum cymba, scapha paruula, id est nauicula, sequitur classes magnas: & turbo Afer, uentus Africus turbinem facere solitus, bacchatur in æquore hyberno, id est hyemali tempore: donec tale decus formæ, specimen & spectaculum rerum uexauerit ægram Scyllam, quòd sic uexaretur, ægrè ferentem, Coniux Neptunia, id est Amphitrite, pollens, ualens et potens, regno cæruleo, mari cærulei coloris, non tulit tales dolores: ac mutauit miseros artus uir-

ginis Scyllæ. Sed tamen non statuit, non constituit puellam externam, id est non in mari, sed in terris ortam, uestire squammis piscium, & cōmittere ipsam teneram inter pisces infidos, quia deuorant quidquid inijcitur, et aufugere nesciunt dummodo comestibile sit: quia pecus Amphitrites, deæ maris, hoc est marinũ, est nimium auidum, uorax. sed sustulit, sursum tulit potius ipsam sublimem alis aerijs, quibus in aere utatur: ut esset, appellaretur, in terris Cyris, auis sic dicta: de nomine facti, id est tracto uocabulo à facto. Cyris, inquit, formosior ansere Amycleo, id est cycno, in quem Iupiter cōuersus dicitur apud Amyclas cum Leda rem habiturus, unde duo oua sustulit. unde addit ansere Ledæ, qui candidissimus erat, sed cycnus, non anser. Hic, id est hoc loco & tempore, ubi & quando Cyris mutata est: uelut cum effigies auiũ teneræ, quia nondum ad plenum formatæ, animantur protinus in ouo niueo, id est albissimo: & internodia, id est connexiones, ut genuum & cubitorum in homine: imperfecta, id est nondum perfecta, fluitant, supple in membris: concreta, id est constipata colore nouo, quia immutato ouo in alium colorem: sic corpus Scyllæ circũfusum æquore liquido, id est aqua marina: & artus etiam semiferi, id est ad dimidium in feram uersi: partibus incertis, id est nondum in formam auinam dispositis: mutabant, supple se undique, atq; ipsa mutabatur undique (bonus est uersus spondaicus, quia languorem præ se fert immutandæ puellæ) honos, id est decor & pulchritudo oris, uidelicet labella optata multis: & species, id est decor spectabilis frontis patulæ, id est ampliter semper patentis et extensæ (quod ad decus est mulieri) cœpere concrescere in unum, scilicet formam rostri, & producere, extendere mentum, id est inferiorem partem oris, rostro gracili. Tum.] Id est deinde, ecce, supple ea parte qua discrimen capitis, id est capillorũ: agebat se mediũ, id est diuidebatur, dum puella esset, in geminas tricas. imitatur repentè uelut honores patrios, id est accipit cristam in amorem capilli paterni. & apex, id est summitas, concussit in uertice cristam purpuream, id est purpurei coloris, ut fuerat capillus patris. At pluma intexens membris uarios colores, uestiuit corpus mansurum, id est non immutandum amplius tegmine uolucri, id est plumeo integumento: & brachia lenta fuderunt perpetuas, id est nō auferendas pennas. Inde, deinde, infecta, id est infectas, hoc est tin[illegible]bens alias partes minio, id est terra rubenti: pellis squalida obduxit, id est cooperuit crura, & nouam faciem, scilicet oculorum, & confixit pedibus teneris, id est ad pedes dum puellæ essent teneros ungues acutos, quales scilicet nunc Scylla in auem uersa habet. Et tamen hoc demum, &c.] Conclusurus opus, docet quomodo sic immutata Scylla in aerem se sustulit, in scopulis & rupibus habitatura, à Niso patre, in auem sui nominis uerso, perpetua inimicitia prosequenda. Ordo est: Et tamen, id est licet miserum hoc fuerat solatium, tamen uix fuerat dignum coniuge Neptuni, scilicet Amphitrite, placida, benigna, succurrere: demum id est tandẽ, post prolixos questus miseræ Scyllæ, hoc pacto immutanda, scilicet in auem. Nunquam, id est non unquam: illam oculi suorum notorum et familiarium, nunquam uidêre posthac, post illud tempus. (Construitur accusatiuus Illam ante Suorũ, propter relationem, non uiderunt inquam illam retinentem uertice saluo, uittas purpureas, id est purpurei coloris in morem capilli paterni. thalamus, scilicet nuptialis, fragrans amomo Tyrio, aut Syrio. (nam in Buc. legitur, Assyrium uulgo nascetur amomum.) Non accepit, sup. illam postea. Nullæ sedes, sup. acceperunt eam postea. quid enim, id est nam quid iam, supp. opus habet sedibus illis regalibus, in quibus prius fuerat? quasi dicat, nihil. Quæ, scilicet Scylla: simul ut, id est postquam ipsa uelox, uolucris effecta, extulit sese de gurgite cano, id est spumis albicanti, ad cœlum, id est aerem, cum sonitu, scilicet con[illegible]mitante, & hoc alis stridentibus: & dispersit latè multum rorem, id est asperginem aquæ marinæ in æquore, ipsa uirgo infelix recepta, id est dempta & erepta, nequidquã, frustra, morte, quia adhuc multis laboribus erat fatiganda: aut morte recepta, id est suscepta, nequidquam, id est nequaquam: exigit, id est transigit, æuum incultum, id est reliquam uitam incultam, in montibus solis id est desertis in rupibus & scopulis, & in littoribus desertis. Iterum spondaicus uersus languorem indicans, & molem curarum.

Nec tamen hoc iterũ pœna fine: nanq; deûm rex,
Omnia qui imperio terrarum millia uersat,
Commotus talem ad superos uolitare puellam,
Cum pater extinctus cæca sub nocte lateret,
Illi pro pietate sua (nam sæpe nitentum
Sanguine taurorum supplex resperserat aras,
Sæpe deûm largo decorarat munere sedes)
Reddidit optatam mutato corpore uitam,
Fecit & in terris Haliætus ales ut esset.
Quippe aquilis semper gaudet deus ille coruscis.
Huic uero miseræ (quoniam damnata deorum
Iudicio, natiq; & coniugis, antè fuisset)
Infesti apposuitq; odium crudele parentis.
Nanq; ut in æthereo signorum munere præstans,
Vnum quem duplici stellarum sidere uidi,
Scorpius alternis clarum fugat Oriona:
Sic inter sese tristes Haliætus in iras,
Et Cyris, memori seruant ad secula fato.
Quacunq; illa leuem fugiens secat aera pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus: quà se fert nisus ad auras,

POM. Sab. Nati.] scilicet Minois. Minos natus Iouis, propter parricidiũ odio habebat Cyrim. Iupiter & tertiam pœnam dedit, ut demutatus in haliettum Nisus eam insequeretur. Duplici.] quia magnitudine membrorum diuiditur in duo signa scorpius: cuius prior pars appellatur libra. scorpius à Diana inter sidera collocatus est. nam cũ Orion in uenatione iactaret, se uictorũ omnia quæ terra procrearet, Terra indignata misit scorpionem. Iupiter admiratus animum hominis, utriusq; litem sedauit. In cœlo ita constituti ambo sunt, ut cum Scorpius oriatur, occidat Orion.

ASC. Nec tamen hoc scilicet facit, aut fit illi sine pœna: imò cum maxima pœna, quam patri pendere cogitur. Nam rex deûm, id est deorum scilicet Iupiter qui uersat imperio, regit & gubernat omnia millia, id est spatia terrarũ, cōmotus, id est ægrè ferens puellã talem, scilicet quæ parricidium perpetrauerat, uolitare ad superos, cum pater eius, uidelicet Nisus extinctus, id est mortuus lateret sub nocte, id est caligine obliuiõis: cæca, id est

Illa leuem fugiens raptim secat aera pennis.

A *id est ignorata, reddidit illi pro sua,* Nisi pietate *(nā Ni*[illegible]*x resperserat sæpe aras* Ioui *extructas, sanguine taurorū nitentū, candidorū: & decorarat, decorauerat sæpe sedes deûm, pro deorum, id est templa et ædes deorum, aut fana: munere dono oblatitio largo.) reddidit ergo illi uitā optatam, scilicet ut de filia ultionem faceret: & hoc, corpore mutato in auem* Scyllæ *inimicam: quia fecit ut esset* Haliætus *ales, auis de genere aquilarum in terris. quippe, quia certe ille deus* Iupiter *gaudet semper aquilis coruscis, coruscātibus plumis.* Hoc *autem dicit, assentando* Romanis *imperatoribus, quibus pro insigni aquilæ sunt, à* Romulo *in cōdenda urbe pro augurio uisæ. dicuntur autem esse in tutela* Iouis, *quia in bello giganteo,* Ioui *fulmina ministrabant. quod fictum est, quia fulmine negantur tangi.* Alij *legunt,* Ille *deus coruscus, id est coruscās fulgore, gaudet semper aquilis: quod potius approbem, quia aquilæ non sunt coruscæ.* Verò, *sed:* Iupiter *apposuit huic miseræ* Scyllæ, *odium crudele parentis* Nisi, *in auem uersi, qui &* Haliætus *et*

B Nisus *dicitur: infesti, id est persecutoris eius, & illi uim inferentis. quoniam, sup. ipsa fuisset iam ante, antea nata, iudicio deorum & nati & coniugis, id est totius cœtus deorum, ipsam ad hoc iudicantis.* Nam *ueluti scorpius signum, præstans munere æthereo signorum, id est inter signa cœlestia, quem ego uidi unum, id est solum, duplici sidere stellarum, de qua re abunde dictum est circa principium* I. Georg. *ad illos uersus:*

Qua locus Erygonem *inter chelasq; sequentes*
Pand[illegible]*r, ipse tibi iam brachia contrahit ardens*
Scorpius, & cœli iusta plus parte reliquit.

Veluti *inquam scorpius fugit* Orionem *clarum, id est sidus* Orionis *(est autem uersus spondaicus. nam* Orion *debet habere primā longam: licet in primo* Æneid. *corripiatur, ubi dicit:*

Cum subitò assurgens fluctu nimbosus Orion.

Ideoq; *cum nullus sit ordo, non est legendum, fugiant.)* Alternis, *scilicet uicibus (sed rarò, aut nunquā eam particulam apud doctos numeralibus additam inuenias. unde non dices, bina uice, sed bis: sic alternis, id est alternatim.) sic* Haliætus *auis, in quam* Nisus *uersus dicitur, &* Cyris *auis, in quam* Scylla *transformata legitur. seruant inter sese ad secula, in perpetuū, iras tristeis, id est odia uera (* Bene *addit tristis, quia amantum iræ reintegratio amoris est. Sunt enim gratæ nonnunquam inter amantes proteruitates & zelationes atq; iræ, ex amore procedentes. unde etiam in* Bucol. *dicit:*

Nónne fuit satius tristis Amaryllidis *iras,*
Atq; superba pati fastidia? &c.)

Seruant igitur iras tristis, fato memori (sicut primo Æneid. Memorem Iunonis *ob iram.*

Et *ponitur memor in neutro genere, sicut etiā in quarto* Æneid.

——Iustumq;, memorq; precatur.)

Quacunq; *illa leuem, &c.]* Eadem *carmina alibi posita inuenimus.* Ordo *est:* Quacunq; *illa est, scilicet* Scylla *aut* Cyris, *fugiens, scilicet* Nisum *patrem, aut* Haliætū *secat, id est diuidit et transuolat pennis æthera, id est aerem, leuem, facilè cedentem: ecce, quasi dicat, de repentè, præter expectationem* Scyllæ: *inimicus atrox, ferox in filiam propter facinus nefandum: insequitur per auras, supple cum magno stridore: & qua, id est quacunq; scilicet parte,* Nisus *fert se ad auras, illa fugiens* Nisum, *raptim, celeriter secat æthera leuem pennis, scilicet alarum suarum.*

P. VIRGILII MARONIS MORETVM.

IAM nox hybernas bis quinq; peregerat horas,
Excubitorq; diem cantu prædixerat ales:
Similus exigui cultor cum rusticus horti
Tristia uenturæ metuens ieiunia lucis,
Membra leuat sensim uili demissa grabato,
Sollicitaq; manu tenebras explorat inertes,
Vestigatq; focum: læsus quem deniq; sentit.
Paruulus exusto remanebat stipite fumus,
Et cinis obductæ celabat lumina prunæ:
Admouet his pronam summissa fronte lucernā,
Et producit acu stuppas humore carentes:
Excitat & crebris languentem flatibus ignem.
Tandem concepto tenebræ fulgore recedunt,
Oppositaq; manu lumen defendit ab aura:
Et referat clausa, quæ præuidet, ostia claui.

IN MORETUM.

POM. Sabi. *Iam nox, &c.* Ales.] *gallus: gallus enim cum ante mediā noctem canit, signum serenitatis facit: post*

C *mediam uerò noctem, diei.* Similus.] *à simis naribus.* Grabato.] *Grabatus lectica parua mendicantiū.* Stuppas carentes.] *Stuppa à stipando dicitur, quia ea stipentur naues.* Torta comā.] *torta, crispa.* Martialis, Atque [illegible]er tortis crinibus Æthiopes. Adolere.] *id est, calefacere.* In cribra.] *ex uiminibus et sparto, siue lino, et pilis animaliū, cribra fiunt.* Iustum uersatile finem.] *usus molarum ad manum in* Cappadocia *inuentus: inde inuentus usus earum ad uentum, & ad equos. paulo ante* Augustum *molæ aquis actæ,* Romæ *in* Tiberi *primum factæ, tempore* Græcorum, *cum fornices diruissent.* Furnus *ante* Tarquinium Superbum *non fuit: nam in uasis coquebant.* Fermentum *optimum fit ex milio, admixto musto albo, & triduo macerato in eo.* Aliud *fermentū fit è minutis furfuribus tritici, admixto etiā musto.* Tertium *genus fermēti mansit in usu: fit autem ex farina liquefacta, & subusta parum, sine sale, ad pultis modū relicta, quousq;, acescat.* Carnaria.] *ubi carnes seruantur.* Sparto.] *spartum uinculum habet quo fit funis in* Hispania: *cuius usus ibi non erat, ante quàm* Carthaginenses *irrupissent.*

ASCEN. Iam nox hybernas, &c.] Hoc Publij Virgilij Maronis *opusculum,* Moretum *ab eo inscriptum est: à pastilli, seu placentæ, ac crusti genere, ex pane & herbis confecto. in quo describendo, ingenij ubertatem abunde aperit, dum in re tam tenui, tamq; (ut ita dicam) nulla, tam graphicè & disertè rusticanam diligentiam & continentiam & parsimoniam præscribit, subinferens horti feracis commoda.* Primò *describit patrisfamilias diligentiam,*

tiam in surgendo ante lucem, presertim tempore hyberno. Computat autē horas more patriæ suæ. nam illic prima hora est in occasu solis. cum ergo sol occidat tempore brumali, ferè hora decima noctis erit hora secundum nos quarta, qua & rustici ferè ad opus suum surgunt. Ordo igitur est: Nox peregerat iam bis quinque, id est decem, horas hybernas, quæ erant tempore hyemali: et ales, gallus: excubitor, excubias curans, prædixerat, annunciauerat, priusquam ueniret diem: cum, quando Similus cultor horti exigui, modici: metuens ieiunia tristia, id est tristitiam afferentia, lucis uenturæ, diei appropinquantis: leuat, erigit: sensim, paulatim: membra sua, demissa scilicet prius & prostrata grabato, id est strato & lecto suo: et explorat, exquirit tenebras: inertes, ad nullam artem uties: manu solicita, solicite palpitanti. & uestigat, inquirit: focum, locum ubi ignis fouebatur: quem ipse læsus ab igne sensit, id est percepit sensu tactus. Deniq;, id est tandem (nam fumus paruulus remanebat stipite exusto. alij legunt Manabat, & ex usto, duabus dictionibus: ut sit, fumus paruulus, modicus, manabat ex stipite usto, & cinis cælabat, occultabat & sopiebat lumina, splendorem prunæ, carbonis: obductæ, id est coopertæ) ipse Similus admouet, id est applicat: his, scilicet cineri & prunæ: lucernam pronam, id est ad recipiendum lumen debitè reflexam. aut ipse pronus admouet fronte submissa, id est sursum missa, ne à fumo læderetur: et producit acu, id est ferro acuto. alij legunt, Acus stuppasq;: ut sit, & producit acus, id est stramenta, aut (ut dicunt) paleas & stuppas, carentes humore, id est aridas: & excitat ignem languentem flatibus, id est sufflationibus crebris. Tenebræ recedunt tandem, & hoc fulgore, scilicet ignis, concepto, sc. à stuppa, aut lucerna: et defendit lumen ab aura, uento, ne extinguatur. defendit aūt opposita, cōtra posita, et referat ostia clausa claui, quæ præuidet, s. an clausa sint. A

ASCEN. Pauper, id est modicus aceruus frumenti, erat fusus terra, id est per terrā. & depromit sibi hinc, id est ex hoc aceruo, supple tantum, quantū mensura, scilicet Moreti faciendi, petebat, id est exigebat. alij tamen legunt, patebat: quæ excurrit pōdere in libras bis octonas, id est sedecim. Inde, scilicet iam deprompto frumento abit, & assistit molæ, id est ad molam: et locat lumina fida, supple in tabella parua, quam paries seruabat fixam in illos usus. Tunc, deinde, deposita candela aut lucerna ad tabellam: ipse liberat, id est expedit, denudando ueste lacertos geminos, id est ambo brachia: & ipse cinctus tegmine capræ uillosæ, peruerrit, id est in toto uerrit, cauum, id est concauum: & gremium, id est receptaculum molarum, hoc est disponit ad molendum. Aduocat inde manus.] Pergit hoc ordine: Similus aduocat, ascíscit & applicat tanquam auxiliatrices: inde, id est deinde, manus partitus, id est impartiens utranq; operi. læua, scilicet manus, est intenta ministerio, quia administrat far, aut frumentum aliud molendū: dextra est intenta labori, quia circumagit molam. hæc, scilicet dextera, rotat & concitat orbem, molarem, assiduis gyris, circunuolutionibus. Ceres trita ab rapido ictu silicum, id est molarium lapidum: decurrit, deorsum currit.

Fusus erat terra frumenti pauper aceruus:
Hinc sibi depromit, quantum mensura petebat,
Quæ bis octonas excurrit pondere libras.
Inde abit, assistitq; molæ: paruaq; tabella,
Quam fixam paries illos seruabat in usus,
Lumina fida locat. geminos tunc ueste lacertos
Liberat: & cinctus uillosæ tergore capræ
Peruerrit cauda silices, gremiumq; molarum.
Admouet inde manus operi, partitus utranq;:
Læua ministerio, dextra est intenta labori.
Hæc rotat assiduis gyris, & concitat orbem.
Trita Ceres rapido silicum decurrit ab ictu,
Interdum fessæ succedit læua sorori,
Alternatq; uices: modò rustica carmina cantat,
Agrestiq; suum solatur uoce laborem.
Interea clamat, Cybale (hæc erat unica custos,
Afra genus, tota patriam testante figura:
Torta comam, labroq; tumens, & fusca colore,
Pectore lata, iacens mammis, compressior aluo,
Cruribus exilis, spaciosa prodiga planta,
Continuis rimis calcanea scissa rigebant)
Hanc uocat, atq; arsura focis imponere ligna
Imperat, & flamma gelidos adolere liquores.

rit. Læua succedit interdum sorori, dexteræ: fessæ, id est fatigatæ: & alternat uices, id est alternatim & uicissim rotat. & cantat s. Similus, modò, interdum carmina rustica: & solatur uoce agresti, id est cantilena rustica laborē. & clamat interdum Cybalen, scilicet ancillam, quæ erat unica custos domus et horti. Afra, id est ex Africa, genus, id est origine & secundū genus: et hoc tota figura scilicet eius corporis testante patriā, id est approbante Afram esse. torta comam, id est habens comam intortam & crispam in morem lanæ uillosæ: tumēs labra, habens labra inflata & spissa, & fusca colore ut Mauri sunt. Pectora iacent lata mămis, id est habens mămas latas, iacētes in pectore: & aluus, supple iacet compressior: quod contra uenustatem est. nam amatur uenter & pectus tumens in muliere, strictis tamen mammillis. Alij habent, compressior aluo, ut sit existens compressior aluo, id est habens aluum compressiorem. & exilis, id est gracilis cruribus. & prodiga, id est ultra modum abundans planta scilicet pedis spaciosa: calcanea, id est calces pedum rigebant scissa continuis rimis. Vocat ergo hanc, id est talem, atq; imperat imponere focis ligna arsura: & adolere, id est temperare liquores gelidos, id est aquas frigidas flammis s. ignis. B C

ASCEN. Sed postquam uersatile, scilicet molendinum impleuit iustum finem, id est perfecit munus suum: ipse transfert inde, id est deinde, farinas, fusas manu in cribra: & quatit,

Postquam impleuit opus iustum uersatile finem,
Transfert inde manu fusas in cribra farinas:
Et quatit, & remanent summo purgamina dorso.
Subsidit sincera, foraminibusq; liquatur
Emundata Ceres: læui tum protinus illam
Componit tabula, tepidas superingerit undas,
Contrahit admixtos tum fontes, atq; farinas

id est excutit: ac purgamina, scilicet furfuris remanent in summo dorso, scilicet cribri. Ceres emūdata, id est flos farinæ: subsidit, id est ad ima tendit, existens sincera: & liquatur,

A liquatur, id est colatur (unde Colatur, quidam contra artem urgent) foraminibus, id est per foramina cribri: tum, deinde, ipse Similus componit illam, scilicet Cererē purgatā: tabula laeui, id est polita & laeui gata. et superingerit undas tepidas, quas Cybale tēperauerat. tū, id est deinde, cōtrahit frōdes, s. herbarū, atque farinas admixtas. atq; trāsuerfat, supple iā dicta: durata, id est duriora effecta: manu & coactu, id est coagulo liquido: et spargit interdū grumos, id est globulos: sale, id est de sale. & laeuat, id est leuigat (nā primam producit) et polit iam opus subactū, id est extēsum et erectū: et dilatat palmis in suum iustū & debitū orbem: & notat, id est distinguit notis, quadris impreßis discrimine aequo, id est aequali distantia: & infert inde, deinde foco, id est in focum. quia Cybale mundauerat ante, id est prius: locum aptum, id est cōuenientem coctioni. et tegens, scilicet moretum testis, superaggerat ignes, carbones ardentes: &

Transuerfat durata manu, liquido'q; coacto
Interdum grumos spargit sale: iam'q; subactum
Format opus, palmis'q; suum dilatat in orbem,
Et notat impreßis aequo discrimine quadris.
Infert inde foco (Cybale mundauerat aptum
Antè locum) testis'q; tegens superaggerat ignes.
Dum'q; suas peragit Vulcanus Vesta'q; partes,
Similus interea uacua non cessat in hora:
Verùm aliam sibi quaerit opem, neu sola palato
Sit non grata Ceres: quas iungat, comparat escas.
Non illi suspensa focum carnaria iuxta
Durati sale terga suis, trunci'q; uacabant:
Traiectus medium sparto sed caseus orbem,
Et uetus astricti fascis pendebat anethi.
Ergo aliam molitur opem sibi prouidus heros.

dū Vulcanus, id est ignis grosior: & Vesta, id est ignis purior: peragit suas partes, id est coquit. Similus non cessat interea, hora uacua, scilicet à negocio: uerùm quaerit sibi aliā opē, id est aliud subsidium cōtra famem. quia comparat, id est acquirit escas, quas iungat, scilicet Cereri decoctae: ne Ceres sola, sine herbis et opsonio: sit non grata palato, id est insipida. Terga suis, porci: durati, scilicet contra putredinē sale, non uacabant, id est superfluebant illi suspensa focis: iuxta carnaria, id est loca ubi carnes salsae conduntur: et trunci, scilicet suis sale durati, non uacabant illi suspensi focis. sed caseus traiectus medium orbem, id est habens medium orbem traiectum: sparto, id est illo lini genere. & fascis, id est manipulus uetus, inueteratus, anethi herbae: astricti, id est cōtracti aut sole, aut uetustate. Ergo quia Carnaria non habebat ipse heros, id est paterfamilias. princeps domus suae: molitur, id est cum molimine comparat sibi aliam opem.

B

POM. Sab. Hortus erat.] in hortis opportuna Syria, principes Assyriorum, reges Persarum. primus Epicurus Athenis inuenit. ubi omnes uita Epicuri, Menta dicta, quòd grato odore mensas percurrit. Hortus dictus, quòd ibi multa oriuntur. M. Crassus primus porphyreas columnas sex in in porticu in horto inuenit. Horti opus.] Cyrus rex Persarum nō duxit pudori, dicere legatis Graecorum, se scire plantas disponere. Betae.] Beta duplex, candida et nigra. Fecundusq; rumex.] Rumex lapatium est, cuius succus impositus scabiei, statim illam purgat. Maluae.] Graecum est. Inulaq; uirebant.] Inulae radix insanientibus prodest. Iulia Augusta singulis diebus est usa. Hic siser.] erraticum & fatuum. Lactuca.] ut Martialis, Claudere quae coenas lactuca solebat auorum. Demissa cucurbita.] oblonga nascitur ex semine colli, crassa ex semine uentris. prouenit retorta ex semine, id est prope florem. Nonisq; diebus.] nundinis: quibus agricolae herbas ad urbem ferebant. dictae à nono die. Nasturtia morsu.] sectiuum porrum nō tam dulce, quam tum capitatum. à narium intorsione dicimus nasturtiū,

Hortus erat iunctus casulae: quem uimina pauca,
Et calamo recidiua leui munibat arundo:
Exiguus spacio, uarijs sed fertilis herbis,
Nil illi deerat quod pauperis exigit usus.
Interdum locuples à paupere plura petebat.
Nec sumptus erat huius opus, sed regula curae.
Si quando uacuum casula pluuiae'ue tenebant,
Festa'ue lux: si fortè labor cessabat aratri,
Horti opus illud erat, uarias disponere plantas
Norat, & occultae committere semina terrae,
Vicinos'q; aptè cura summittere riuos.
Hic olus, hic latè fundentes brachia betae,
Foecundus'q; rumex, maluae'q; inulae'q; uirebant:
Hic siser, & capiti nomen debentia caepe.
Hic etiam nocuum capiti, gelidum'q; papauer:
Grata'q; nobilium requies lactuca ciborum,
Et grauis in latum demissa cucurbita uentrem.
Verùm hic non domini (quis enim cōtractior illo?)
Sed populi prouentus erat: certis'q; diebus
Venales holerum fasces portabat in urbem:
Inde domum ceruice leuis grauis re redibat,
Vix unquam urbani comitatus merce macelli.
Caepa rubens, sectiq; famem domat area porri.
Quae'q; trahunt acri uultus nasturtia morsu,
Intyba'q;, & Venerem reuocans eruca morantem.

ut Plinius ait. Ocreis paribus.] Ocreae militū sunt, ex corio. Romanum uocabulum est.

ASCEN. Hortus erat iunctus casulae, id est tugurio, quem uimina, id est lenta uirgulta salicum aut silerū, et arundo redimita leui, id est nō ponderoso calamo, id est fistula & canna munibat, pro muniebat, scilicet ab ingressu bestiarū: existēs exiguus spatio, sed fertilis herbis. Illud quod usus, id est utilitas & indigentia pauperis exigit, nō deerat illi. Locuples, id est plura loca habēs, et diues terrarū, petebat interdū plura à paupere: nec illud opus erat sumptus, id est expēsae, id est non curabat ad sumptum, sed erat regula curae, id est solicitudinis, si quando uel pluuiae, uel lux festa, id est festiua, tenebant eum casula, in tugurio, uacuum, scilicet ab opere alio in agro faciendo. & si labor aratri cessabat, fortè illud erat opus horti, id est tunc uacabat horto. Ipse norat disponere uarias plantas, & committere semina terrae occultae, id est occultatim semina sibi credita: et submittere, id est clam supermittere: aptè, id est decenter: cura, id est cum solicitudine: riuos uicinos, id est ex uicino monte scaturiētes: hic, supple uirebat holus, & betae, illud genus holeris

fundentes, id est effusim extendentes: brachia, id est caules aut frondes, latè: & rumex, scilicet herba: fœcundus, id est fœcundè crescens: & maluæ et inulæ uirebant hic: cicer, illud genus leguminis, supple uirebat hic: & cæpe (quidam scripserunt, porra) debentia nomẽ capiti, quia κεφαλὴ & κεφαλὶς, dicitur caput. Hic etiam, supple uirebat papauer nocuum, id est nociuum capiti: & gelidum, id est frigidum ab effectu, unde somnum inducit: & lactuca grata requies, id est intermissio ciborum nobilium, cum scilicet præ satietate illos fastidit stomachus: & cucurbita, genus herbæ, è cuius fructu uasa potoria fieri solent (nam cucumis, alius est: quanquam imperiti pro eodem accipiunt.) grauis, quia uentrosa: dimissa, id est extensa, in uentrem latum, supple uirebat hic. Verùm hic non domini, &c.] Prosequitur intentum, ostendens commoditatem horti, & parsimoniam Simili. Vnde redit ad confectionem Moreti, postquam narrat opus diurnũ Simili, quod erat arare terrã, aut interdum res uenales ad urbem deferre. Ordo autem est: Hic non erat prouentus domini, id est uiri alijs dominari uolentis, & pompose uiuentis: quia erat contractior, id est minus dilatus & extensus, quantũ ad pompas mũdanas: nullo, id est q̃ ille? quasi dicat, nullus. sed erat prouentus populi, id est plebeius & popularis: et portabat diebus notis, id est statutis, quibus sciebat mercatum esse, fasces holerum uenales in urbem: & redibat inde domum leuis, id est deoneratus ceruice: & grauis, id est oneratus ære (Contrà in Buc.
Quamuis multa meis exiret uictima septis,
Pinguis & ingratæ premeretur caseus urbi,
Non unquam grauis ære domum mihi dextra redibat.)
Redibat inquam domum grauis ære, comitatus uix unquã, id est rarissimè merce, re uenali: macelli urbani, quæ in macello urbano uenditur: hoc est carne, aut alio opsonio delicatiore. Cæpa rubens, quæ maior, sed uilior est quàm alba, & area porri secti, id est sectilis (quia etiam capitatũ est, sed sectile uili?) hoc est porrũ ipsum: domat, id est sedat, & non penitus extinguit famem, scilicet Simili rustici. Quæq;, id est & nasturtia, genus herbæ amaræ & acetosæ, quæ trahunt uultus acri morsu: & intyba, scilicet herbæ fibrosæ: et eruca, scilicet herba salax, reuocans Venerem morantem, id est excitans appetitum coeundi, supple domant famem eius.

ASCEN. Simil⁹ intrauerat hortum, meditãs aliquid tale, id est aut ut uenundet, aut ut famem domet. intrauerat tum quoq;, id est etiam tunc, aut meditans tum quoque aliquid tale intrauerat hortum suum: ac educit primùm Tellure, terra refossa, id est aperta per fossionem, leuiter, modicè, quatuor allia cum fibris, id est filis. quibusdam spissis, id est spisse ad caput adhærentib⁹. Inde, deinde: uellit, carpit comas graciles apij, & rutam rigentem (alij legunt, uirentem, quia semper uiridis est: est tamen & rigens, id est firma et solida herba) & uellit coriandra, id est grana coriandri, trementia exiguo filo, scilicet cui affixa erant. ubi, id est postquam ipse collegit hæc, scilicet antè dicta genera herbarum, ipse consedit ad ignem lætum, id est lætificantem, & poscit famulam, scilicet Cybalem: mortaria, id est uas in quo herbas illas contundat. poscit inquam uoce clara. et nudat, id est decorticat, singula capitũ, id est singula capita, ut allij & cæparum: cortice numeroso, multiplici: et spoliat corijs, id est pelliculis summis, extremis: & spargit humi, super humum: passim contempta, id est reprobata à moreti condimento (humi genitiuus ferè ponitur etiã, ubi accusatiui significatum uidetur: ut, Deiecit oculos humi, id est in humum) atq; abicit, scilicet cõtempta (alij textus habent, adicit, ut referantur ad sequentia, scilicet adicit bullum: sed uerbum eius est Tingit. Siue autem abicit, siue adicit legitur per syncopam, scribetur ablato altero, I, quia prima corripitur) & tingit aqua bulbũ seruatum, supple cum gramine. Est autem bulbus, species herbæ capitatæ: cuius cum multa sint genera, unum est quod Epimenidum dicitur, optimi in Africa saporis. incitat autẽ Venerem. unde Martialis in Distichis:
— Cum sint tibi more tua membra,
Nil aliud bulbis, quàm satur esse potes.
Quasi dicat, non arrigeris per eos. et demittit in orbẽ lapidis, sc. molaris, cauũ, id est excauatũ: & inspergit hic, id est modò: aut hinc, id est deinde, micas salis: et caseus durus, aduso sale, adijcitur (hic scribetur

Tũ quoq; tale aliquid meditans intrauerat hortũ:
Ac primùm leuiter digitis tellure refossa,
Quattuor educit cum spissis allia fibris,
Inde comas apij graciles, rutamq; uirentem
Vellit, & exiguo coriandra trementia filo.
Hæc ubi collegit, lætum consedit ad ignem,
Et clara famulam poscit mortaria uoce.
Singula tum capitum numerosa cortice nudat,
Et summis spoliat corijs: contemptaq; passim
Spargit humi, atq; abicit: seruatũ gramine bulbũ
Tingit aqua, lapidisq; cauum demittit in orbem.
Hinc salis aspergit micas: sale durus adeso
Caseus adijcitur: dictas superingerit herbas,
Et læua uestem setosa sub inguina fulcit:
Dextera pistillo primùm fragrantia mollit
Allia, tum pariter mixto terit omnia succo.
It manus in gyrum, paulatim singula uires
Deperdunt proprias, color est è pluribus unus.
Nec totus uiridis, quia lactea frusta repugnant:
Nec de lacte nitens, quia tot uariatur ab herbis.
Sæpe uiri nares acer iaculatur apertas
Spiritus, & simo damnat sua prandia uultu.
Sæpe manu summa lacrymantia lumina tergit,
Immeritoq; furens dicit conuicia fumo.
Procedebat opus: nec iam salebrosus ut antè,
Sed grauior lentos ibat pistillus in orbes.
Ergo Palladij guttas instillat oliui,
Exiguiq; super uires infundit aceti:
Atq; iterum commiscet opus, mixtumq; retractat.
Tum demum digitis mortaria tota duobus
Circuit, inq; globum distantia contrahit unum,
Constet ut effecti species nomenq; Moreti.
Eruit interea Cybale quoq; sedula panem,
Quem lotis recipit manibus: pulsoq; timore
Iam famis, inq; diem securus Similus illam,
Ambit crura ocreis paribus, tectusq; galero
Sub iuga parentes cogit lorata iuuencos,
Atq; agit in segetes, & terræ condit aratrum.

ſcribetur duplici ij, quia producitur prima poſitione) & ſuperinſerit herbas dictas, ſcilicet ſic cõtuſas. et fulcit, et id eſt [illegible], læua, id eſt ſiniſtra manu: ueſtem ſub, id eſt uſq; ad inguina, ſetoſa, piloſa (ſed quia ruſtici duros pilos habent, maluit ſetoſa quàm piloſa dicere) dextera, ſcilicet manus, mollit, mollificat & contundit primùm piſtillo, id eſt inſtrumento pinſendi, hoc eſt contundendi & frangendi, allia fragrantia, id eſt multum olentia. tum, id eſt deinde: terit, id eſt contundit omnia pariter ſucco mixto. Manus, ſcilicet eius, it in gyrum, mortarij: et ſingula deperdunt paulatim proprias uires, quia accipiũt ſaporem mixtum, unde etiam per admixtionem liquidi corrumpitur uſus oliui. & unus color eſt, id eſt fit, é pluribus, ſcilicet nec totus uiridis, quia fruſta, ſiue fragmenta lactea, ut allij, porri & cæpe, repugnant: nec nitens, id eſt non penitus album: de lacte ſcilicet infuſo, aut de fruſtis lacteis, quia ſcilicet lac aut confecto illa uariatur à tot herbis. Spiritus, id eſt odor diffuſus, acer, uehemens, iaculatur, id eſt in morem iaculi ferit acriter nares uiri apertas (patulas potius diceret) & damnat ſua prandia, id eſt eſcam prandij ſui, uultu ſummo, id eſt oculis flentibus, propter cæpe: aut naſo contracto, propter allium: et tergit ſæpe manu ſua, lumina lacrymantia, id eſt oculos lacrymas emittentes, quas cæpe (ut dixi) excitat. & ipſe furens, inſaniens, per impatientiam, dicit conuicia, id eſt contumelias: fumo immerito, quia non propter fumum, ſed propter cæpe lacrymabat. Opus procedebat, ſcilicet ad ſpeciem moreti: et piſtillus, ſcilicet quo herbas contundit: non ibat iam ſalebroſus, id eſt aſper, plenus ſalebris: ut ante, id eſt prius iuerat: ſed ipſe grauior ibat in orbeis lentos, id eſt tardantes & conglutinantes globos herbarum. Ergo, quia, ſcilicet uidet opus procedere & ferè confectum, ipſe inſtillat guttas (ubi parſimonia eius oſtenditur, qui non effudit, ſed guttatim inſtillat guttas) oliui, id eſt olei Palladij, à Pallade inuenti, (producta primum olea, dum ſcilicet contenderet cum Neptuno de nomine Athenarum, & lis ad hoc deducta eſſet, ut is daret qui fœtum utiliorẽ reipublicæ produceret. Nam cum ille equum produceret, animal belligerum: hæc oleã paciferam proferens, uictrix effecta, urbi nomen dedit. nam Græcè ἀθηνᾶ dicitur.) Et ſuperinfundit uires exigui, id eſt modici aceti, atq; commiſcet iterum opus, & retractat mixtũ et circuit: tum demũ, id eſt tunc tandem mortaria duobus digitis: et cõtrahit diſtãtia in unũ globũ ut nomen & ſpecies cõſtet, id eſt reſultet moreti effecti: aut, ut nomẽ et ſpecies effecti cõſtet Moreti. Cybale, ſcilicet ancilla: ſedula, id eſt diligẽs: exuit quoq;, id eſt etiã, operoſa interea, panẽ: quẽ Similus recipit manibus lotis: et timore famis pulſo. hinc, id eſt deinde: & ſecurus, id eſt ſeorſum à cura et ſolicitudine, uectus in illã lliẽ, id eſt pro tota illa die, ambit crura ocreis, id eſt peronibus: paribus id eſt utriq; cruri aptis aut æqualibus: & tectus galero, id eſt pileo ruſtico, cogit iuuencos parentes ſub iuga lorata, id eſt loris fulta: atq; agit, id eſt impellit eos, in ſegetes, id eſt terras ſatiles. unde eſt: Quid faciat lætas ſegetes, &c. cõdit terræ, id eſt in terra: cõdit aratrũ, id eſt arat.

HORTVLVS.

ADESTE Muſæ, maximi proles Iouis:
Laudes feracis prædicemus hortuli.
Hortus ſalubreis corpori præbet cibos,
Varioſq; cultus ſæpe cultori refert:
Olus ſuaue multiplex herbæ genus:
Vuas nitenteis, atq; fœtus arborum.
Non deſit hortis & uoluptas maxima,
Multiſq; mixta commodis iucunditas.
Aquæ ſtrepentis uitreus ambit liquor,
Sulcoq; ductus irrigat riuus ſata:
Flores niteſcunt diſcolore gramine,
Pinguntq; terras gemmeis honoribus.
Apes ſuſurro murmurant gratæ leui,
Cum ſumma florum uel nouos rores legunt:
Fœcunda uitis coniuges ulmos grauat,
Textas'ue inumbrat pampinus arundines.
Opaca præbent arbores umbracula,
Prohibentq; denſis feruidum ſolem comis:
Aues canoros garrulæ fundunt ſonos,
Et ſemper auras cantibus mulcent ſuis.
Oblectat hortus, aduocat, paſcit, tenet,
Animoq; mœſto demit angores graueis:
Membris uigorem reddit, & uiſum capiti
Refert labori pleniorem gratiam,
Tribuit colenti multiforme gaudium.

ASCE. Adeſte Muſæ, et cætera.] Opuſculũ hoc, de laude hortuli, quamuis epigramma ſit, & congruè inter ſequentia epigrammata collocari poſſit: tamẽ, quia in Moreto multa de herbis & feracitate hortuli dicta ſunt, ad hæc conformia, non ineptè illi cohæreat. Eſt autẽ qualitas carminis, Iambica trimetra ſenaria. Iãbica, ab iambico prædominante: trimetra, quia ternas menſuras cõtinet: menſura autem binos pedes. quia enim iambus (ut Flaccus dicit in Arte) pes citus eſt, ideo bini pedes pro uno metro, id eſt una menſura computantur: eſt tamen ſenaria, id eſt ſenis pedib. conſtans. Recipere autem poteſt iambum locis omnibus: ſicut in primo carmine iambum habet, in primo, ſecundo, quarto, & ſexto locis. Recipit & dactylum ac tribrachum locis omnibus præter quàm nouiſſimo: ſpondeum uerò, & anapæſtum, locis præcipuè imparibus. ſed & ſexto loco ſpondeum, & eius loco trochæum admittit. Intentio eſt, deſcribere laudes hortuli. Ordo eſt: O Muſæ, appoſitorie proles maximi Iouis et Mnemoſynæ, uidelicet (ut dicturus ſum in Epigrammate de Muſarum inuentis) adeſte, id eſt auxilio ſitis, ut ſupple prædicemus laudẽ hortuli feracis. Hortus præbet corpori cibos ſalubres, et refert ſæpe cultori uarios cultus: et refert holꝰ ſuaue, ſcilicet ad ueſcendum, & multiplex genus herbæ: & uuas nitenteis, atq; fœtus, fructus arborum, ut poma & nuces. &, id eſt etiam uoluptas maxima non deſit, non deeſt (ſic in Buc. Lac mihi non æſtate nouum, non frigore deſit) Et iucunditas commixta multis modis non deſit hortis, liquor uitreus, id eſt uitrei coloris: & tranſparentiæ aquæ ſtrepentis, id eſt cum murmure decurrentis, ambit, ſcilicet hortulum: & riuus ductus ſulco, irrigat ſata, flores niteſcunt in gramine diſcolore, id eſt diuerſorum colorum:

lorum:et pingunt terram gemmeis honoribus, scilicet herbarum & florum. honores autem, pro uenustatibus accipi solent: apes gratæ, id est utiles, murmurant leui susurro: cum, quando: legunt colligunt: summa, id est summitates florum: uel nouos, id est recenteis rores. uitis fœcunda grauat ulmos coniuges, quia illis in Italia maritantur. Est autem deliciose dictum: uel pampinus, id est frons uitium, inumbrat arundines textas, scilicet circunquaque arbores præbent umbracula umbrosa, & prohibent solem feruidum comis, id est frondib[illegible]is. Aues garrulæ fundunt sonos canoros, et mulcent semper aures [illegible]. Hortus itaque oblectat, auocat à curis et uitijs: pascit, scilicet holeribus: tenet, scilicet oblectamento, & demit animo mœsto languores graues, & reddit membris uigorem, & capit uisus, et refert labori pleniore gratiã, quàm s. accepit: ut Cic. in Offic. dicit: Et tribuit colẽti gaudiũ multiforme.

IN MECOENATIS obitum.

POM. Sabi. Defleram iuuenis tristi, &c.] Elegiaco. Hæc sunt Mecœnatis carmina, Debilẽ facito manu, debilẽ pede, coxa, tuber astrue gilbum, lubricos quate dẽtes, uita dum sis carminibus. Mecœnas, q debilis & delicatæ naturæ fuit, supplicij mora uitam cupit: sed ego puto illũ cupijsse uiuere spe conualescentiæ. nam ab ineunte ætate continua laborauit febre: & nihil aliud optabat, quàm posse testari, uixisse horam sine languore. Plinius in hæc uerba lib. 7. de Mecœnate sic ait: Quibusdã perpetua febris est, ut C. Mecœnati. eidem triennio supremo, nullo horæ momento contigit somnus. Cornelius Tacit⁹ appellat scripta Mecœnatis calamistros. est autem calamistrus, acus ad concinnãdos crines. Mecœnas, magnus uates scribebat ferè semper iambico uersu. Vergilius, quantũ conjectare possum⁹, de morte filij Mecœnatis scripsit: nũc de morte ipsius Mecœnatis. Cæsaris almi.] per Mecœnatem et Agrippam omnia Augusti negocia expediebantur. Mecœnas originem habuit à regibus Etruscorũ. Discinctus.] Seneca dicit, Mecœnatẽ fuisse hominem mollem in uultu & habitu. Quibus fuit aurea uirgo.] Sæculo aureo, quod sub Saturno fuit, Iustitia uiuebat inter mortales, consorte Fide; ubi genus

IN MECOENATIS OBITVM, INCERTI AVctoris.

Defleram iuuenis tristi modò carmine fata,
Sunt etiã merito carmina dãda seni.
Vt iuuenis deflendus erat tam candidus, & tam
Longius annoso uiuere dignus auo.
Irreligata ratis nunquam defessa carina
It, redit in uastos semper onusta lacus.
Illa rapit iuuenes prima florente iuuenta:
Non oblita rapit sed tamen illa senes
Nec mihi Mecœnas tecum fuit usus amici:
Lollius hoc ergo conciliauit opus.
Fidus erat nobis nam propter Cæsaris arma,
Cæsaris & similem propter in arma fidem.
Regis erat genus Hetrusci: tu Cæsaris almi
Dextera, Romanæ tu uigil urbis eras.
Omnia cum posses, tanto tam carus amico,
Te sensit nemo posse nocere tamen.
Pallade cum docta Phœbus donauerat artes
Tu decus & laudes huius & huius eras.
Vincit uulgares uincit Berillus arenas,
Littore in extremo quas simul unda mouet.
Quòd discinctus erat, animo quoque, carpitur unũ:
Diluitur nimia simplicitate tua.
Sic illi uixere, quibus fuit aurea uirgo:
Quæ bene præcinctos postmodò pulsa fugit.
Inuide, quid tandem tunicæ nocuere solutæ?
Aut tibi uentosi quid nocuere sinus?
Num minus urbis erat custos, & Cæsaris obses?
Num tibi non tutas fecit in urbe uias?
Nocte sub obscura, quis te spoliauit amantem?
Quis tetigit ferro durior ipse latus?
Maius erat potuisse tamen, nec uelle triumphos:
Maior res, magnis abstinuisse, fuit.
Maluit umbrosam quercum, nymphasque canẽtes,
Paucaque pomposi iugera certa soli.
Pierides Phœbumque colens in montibus hortis,
Sederat argutas garrulus inter aues.
Marmora Mæonij uincunt monimenta libelli:
Viuitur ingenio, cætera mortis erunt.
Quid faceret? defunctus erat, comes impiger idẽ,
Miles & Augusti fortis & usque pius.
Illum piscosi uiderunt saxa Pelori,
Ignibus hostiles reddere ligna rates.
Puluere in Aemathio fortem uidêre Philippi,
Quàm tener ille fuit, tam grauis hostis erat.
Cum freta Niliacæ texerunt lata carinæ,
Fortis erat circum, fortis & ante Ducem.
Militis Eoi fugientis terga secutus,

hominum in uitia et fraudes prolapsum est, relictis terris petiere ambæ cœlum: et sunt locatæ in remota cœli parte, quæ est sub septentrione. sine parentibus sunt, & genitæ ante elemẽta. licet fingant Iusticiam Ascrei et Auroræ, & Fidem Iouis et Auroræ filiam. In Silio, Fides quantum terret B metuentia regna: quæ est sentẽtia Ciceronis. ait enim, Qui tantum timent quantum terret, hi sunt pusillanimi: tunc præcipue de pœnis loquebatur. Erat custos urbis.] Octauius Cæsar quando petijt Orientem, reliquit Mecœnatẽ urbis gubernatorem. In mollibus hortis.] horti Mecœnatis erant in Esquilijs. Mæonij.] Homerus Mæonis filius. Saxa Pelori.] Pelorus est unum è promontorijs Siciliæ, uersus Italiam. Rates.] de bello Octauij Cæsaris, C contra Sextum Pompeium. Octauius uicit Sextum Pompeium bello nauali in mari Siculo, 300. ferè nauibus. Sextus Pompeius Marium infestabat. in hoc bello tres præfecti erãt, Antonius, Agrippa, Mecœnas: pugna fuit prope Scyllam & Charybdim. Philippi.] C. Octauius in Philippis Brutũ & Cassium superauit. In Emathio puluere.] Emathia appellatur Thessalia, ab Emathione filio Deucalionis. Philippi cãpi sunt in Thessalia, aut in Macedonia: Macedonia à mari Illyrico usque ad Athon ostenditur, à plerisque

...isq; Græcis Thessalia p...itur in Macedonia. *Hic modò miles erat.*] M. Antonius inter crapulas promiserat Cleopatræ Imperium urbis, in mercedem stupri. sex reges erant cum Antonio auxiliares, Bocch9 Mauritaniæ rex, Tarcodemus superioris Ciliciæ, Archelaus Cappadociæ, Philadelphus Paphlagoniæ, Mithridates Comagenæ, Adollas Bessorũ Thraciæ. missa fuere & alia auxilia à Polemone rege Ponti, ab Amantho rege Arabiæ, ab Herode rege Iudæorum,

B ab Amynta rege Lycaoniæ. *Misit ad extremos.*] multi ut fugerent iram Augusti, in Indiam aufugerunt. *Bacche coloratos.*] Bacchus filius Hammonis, secundus Iouis et [illegible], tertius Iouis et Semeles, quartus Iouis et Nisæ: is primus de Indis triumphauit. currum ducebãt tigrides, id est quia sæuissimos populos domuit. inde Bacchus salea potauit, sicut Marius cantharo, ad imitationem illius. Post bellum Iugurthinum & M. Antonius uoluit appellari Bacch9.

C *Thyrsos.*] Thyrsus sceptrum Bacchi, pampinis circundatus, & hedera. ante quàm Indos uincerent, sandalia habuit uilia: postea uerò preciosissima. Sandaliũ genus calciamenti, quo reges tantum utebantur, nunc episcopi. *Impiger Alcide.*] Hercules donatus diuinitate, quia populis reddebat libertatem, cæsis tyrannis. *Lusisse.*] puella Omphale filia Iardanæ reginæ Lydorum. *Vel tribus aduersis.*] Geryon fuit in insula Oceani Hispani, quæ dicitur Erythia, qui erat tricorpor. appellata fuit Erythra à Phœnicibus, qui sunt accolæ maris rubri.

Territus ad Nili dum fugit ille caput
...erat, hæc illos laxarunt ocia cultus:
Omnia uictores Marte sedente decent.
Actius ipse lyram plectro percussit eburno,
Postquam uictrices conticuere tubæ.
Hic modò miles erat: ne posset fœmina Romam
Dotalem stupri turpis habere sui.
Hic tela in profugos (tantum curuauerat arcum)
Misit ad extremos exorientis equos.
Bacche coloratos postquam deuicimus Indos,
Potasti galea dulce iuuante merum.
Et tibi securo tunicæ fluxere solutæ:
Te puto purpureas tunc habuisse duas.
Sum memor, & certè memini sic ducere thyrsos
Brachia purpurea candidiora niue.
Et tibi thyrsus erat gemmis ornatus, & auro:
Serpentes ederæ uix habuere locum.
Argentata tuos etiam sandalia talos
Vinxerunt certè, nec puto Bacche negas.
Mollius es solito mecum tum multa locutus,
Et tibi consulto uerba fuere noua.
Impiger Alcide multo defuncte labore,
Sic memorant curas te posuisse tuas.
Sic te cum tenera lætum lusisse puella
Oblitum Nemeæ, iamq; Erimanthe tui.
Vltra nunquid erat? torsisti pollice fusos:
Lenisti morsu læuia fila parum.
Percussit crebros te propter Lydia nodos,
Te propter dura stamina rupta manu.
Lydia te tunicas iussit lasciua fluentes,
Inter lanificas ducere sæpe suas.
Claua torosa tibi pariter cum pelle iacebat,
Quam pede suspenso percutiebat amor.
Quis fore credebat, premeret cũ iã impiger infans
Hydros ingenteis uix capiente manu?
Cum'ue renascentem tereret uelociter hydram,
Frangeret immanes uel Diomedis equos?
Vel tribus aduersis communem fratribus aluum,
Et sex aduersas solus in arma manus?
Fudit Aloidas postquam dominator Olympi
Dicitur in nitidum procubuisse diem:
Atq; aquilam misisse suam, quæ quæreret, ecquis
Posset amaturo signa referre Ioui:
Valle sub Idæa dum te formose sacerdos
Inuenit, & presso molliter ungue rapit.
Sic est: uictor amet, uictor potiatur in umbra,
Victor odorata dormiat inq; rosa.
Victus aret, uictusq; metat: metus imperet illi,
Membra nec in strata sternere discat humo.
Tempora dispensant usus, & tempora cultus:
Hæc homines, pecudes, hæc moderantur aues.
Lux est, taurus arat. nox est, requiescit: arator
Liberat emerito feruida colla boui.
Conglaciantur aquæ, scopulis se condit hirundo:
Verberat egelido garrula uere lacus.
Cæsar amicus erat, poterat uixisse solutè:
Cum iam Cæsar idem quod cupiebat, erat.
Indulsit meritò: non est temerarius ille.
Vicimus: Augusto iudice dignus erat.
Ergo saxa pauens postquam Scylleia legit,
Cyaneosq; metus iam religanda ratis.
Viscera dissecti mutauit in arietis agnum

prius Phœnices habitauerunt hanc insulam. *Fudit & Aloidas.*] Otum & Ephialtem, filios Aloi. lege in Culice. *Dicitur in nitidum.*] quia antiqui in nitido lapillo numerabant dierum fœlicitatem. & hoc sumptũ est à Thracibus, ait Plinius. *Atq; aquilam.*] Ganymedes fuit filius Trois, & frater Laomedontis, raptus in ualle Idæa ab aquila, & perlatus ad Iouem. *Victor amet.*] hoc solebat usurpare M. Antonius, cũ de crapula reprehenderetur. *Odorata rosa.*] Consuetudo fuit apud antiquos, implere anaclitaria foliis rosarum, dempto albo. Anaclitærium hodie mataratium dicitur. Leuconicum bambacem significat, bambacẽ non legi. ex leuconico fiebant anacliteria, quod à quibusdam Italiæ dicitur Mato. *Saxa Scylleia legit.*] uel quòd Scylla et Charybdis ponatur pro quolibet periculo, ut Cyaneæ: uel quia argonautæ in reditu timẽtes perscrutatores, ferè per omnia maria dicũtur nauigasse: sic forte Scyllam & Charybdim legerunt. *Cyaneosq; metus.*] Sunt Cyaneæ duo scopuli, qui alio nomine appellantur Symplegades: hi scopuli speciem habent inter se se concursitantium. *Religanda ratis.*] Argonautæ post reditum dedicauerũt Argo nauem Neptuno Isthmiaco, nec amplius nauigauerunt. *Colchidos.*] Medæa in formam uetulæ mutata, intrauit Iolcon urbem regiam Peliæ regis Thessaliæ, testans se missam ab Hyperboreis cũ quibusdam medicaminibus, ut faceret iuuenem Peliam. & ut fidem daret uerbis suis, experimento probauit. mactauit arie

tem,

tem, & in aheno coxit, & inde restituit in uitã. Pelias senex phanaticus cupiens iuuenescere, properauit ut id fieret, et sic à Medæa casus fuit. Theophrastus ponit herbam in Ægypto, qua homines reuiuiscunt. Iuba historicus tradit, succis herbarũ homines ad uitam reuocari. Xanthus in primo libro historiarũ ait, draconis catulum reuocatum ad uitam herba quadam, quam appellãt balin. *Viuaces ceruos.*] Plin. Ceruus in confesso longam habet ætatem: nam post 100. annos fuerunt capti cerui cum torquibus, pelle, id est cute obductis, quos torques addiderat rex Alexander. *Tithonus nectare*, qui à nectare pascitur, iuuenescit. Tithonus filius Laomedontis, Priami frater, relicto fratre in Phrygia, in Assyriam se contulit, breui in re militari præstantissimus, regi gratus. duxit uxorem filiam regis Æthiopum, ex qua genuit Memnonem. ea tẽpestate Priamus uexabatur bello Teutani regis Cappadociæ. regnum Phrygiæ tunc subditum erat regibus Assyriorũ. Tithonus, qui præfectus erat Assyriorũ: misit nũc Memnonem filium cum 10'. milibus Æthiopum, totidemq; Susianis, & cũ 200. curribus, ut Priamo auxilium ferret. alij uolunt, Tithonos fuisse duos, & Phrygem & Assyrium. & scribunt, non Memnonem Tithoni, sed alterum Memnonem imperasse Phrygiæ & Lydiæ. *Sic Hesperon illũ.*] Hesperus fuit filius Atlantis. cum ascendisset montem Atlantẽ, nusquam amplius uisus fuit, crediderunt incolæ imperiti conscendisse cœlum, & esse stellam quã dicunt Hesperon, quæ ea

Aetias, & succis omne perita suis.
His te Mecœnas iuuenescere posse decebat:
Hæc utinam nobis Colchidos herba foret.
Redditur arboribus florens reuirentibus ætas:
Ergo non homini, quod fuit antè, redit?
Viuacesq; magis ceruos decet esse pauenteis?
Si quorum in torua cornua fronte rigent?
Viuere cornices multos dicuntur in annos:
Cur nos angusta conditione sumus?
Pascitur Auroræ Tithonus nectare coniux:
Atq; ita iam tremulo nulla senecta nocet.
Vt tibi uita foret semper medicamine sacro:
Te uellem auroræ complacuisse uirum.
Illius aptus eras croceo recubare cubili.
Et modò puniceo rore leuante torum.
Illius aptus eras roseas adiungere bigas,
Tum dare purpurea lora regenda manu.
Tum mulcere iubam, cum iam torsisset habenas,
Procedente die respicientis equi,
Quæsiuere tori iuuenem sic Hesperon illum,
Quem nexum medio soluit in igne Venus.
Quem nunc in fuscis placida sub nocte nitentem
Luciferum contrà currere cernis equis.
Hic tibi corycium, casias hic tonat olenteis,
Hic è palmiferis balsama missa iugis.
Nũc preciũ candoris habes: nũc redditus umbris,
Te sumus obliti decubuisse senem.
Ter Pylium fleuere sui, ter Nestora canum:
Dicebant tamen hunc non satis esse senem.
Nestoris annosi uixisses secula, si me
Dispensata tibi stamina nente forent.
Nunc ego quid possum? tellus leuis ossa teneto,
Pendula librato pondus & ipsa tuum,
Semper serta tibi dabimus, tibi semper odores:
Non unquam sitiens, florida semper eris.
Sic est Mecœnas fato ueniente locutus,
Frigidus, & iamiam cum moriturus erat.
Mé ne, inquit, iuuenis primæui Iuppiter ante
Augustam Bruti non cecidisse fidem?
Pectore maturo fuerat puer, integer æuo,
Et magnum magni Cæsaris illud opus.
Discedo: uellemq; prius. non omnia dixit:
Inciditq; pudor, quæ propè dixit amor.
Sed manifestus erat moriens: quærebat amatæ
Coniugis amplexus, oscula, uerba, manus.
Si tamen hoc satis est, uixi te Cæsare amico:
Et morior, dixit, dum moriorq; satis.
Mollibus ex oculis aliquis tibi procidet humor,
Cum dicar subita uoce fuisse tibi.
Hoc mihi contingat: iaceam tellure sub æqua:
Nec tamen hoc ultra me potuisse uelim.
Sed meminisse uelim. uiuam sermonibus: illic
Semper ero, semper si meminisse uoles.
Et decet: & certè uiuam tibi semper amicus:
Nec tibi qui moritur, desinit esse tuus.
Ipse ego quidquid ero, cineres interq; fauillas,
Tunc quoq; non potero non memor esse tui.
Exemplum uixi te propter molle beate:
Vnus Mecœnas teq; ego propter eram.
Arbiter ipse fui: uolui quod, contigit esse:
Pectus eram uerè pectoris ipse tui.
Viue diu mi care senex: pete sidera serò.

[illegible]dẽ mane dicitur lucifer. alij uolunt, Venerẽ ad[illegible] per[illegible]ore Hesperi formosissimi iuuenis, ut eius nomẽ sumpserit. & Venus est quæ dicitur Hesperus, & lucifer. hic uerò Hesperus fuit filius Auroræ & Cephali. *Hinc tibi Corytium.*] Corytos est nemus & antrum Ciliciæ, unde aduehitur crocum odoratissimum, quod corytium dicitur. *Casias olentes.*] herbas. pro cinnamo uendunt. nam cinnamum album est, & tenerrimum. *Balsama missa.*] Balsamũ est medica arbor, ut inquit Cornelius, cui tumenti ramulo si adhibetur ferrũ ad rescindendum, mirum in modum læditur, et uenæ statim pallescunt. scinditur autem arbor siue fragmine alicuius saxi, siue testa. succus qui manat, dicitur balsamum. balsamum nascitur in Hiericunte. est autem Hiericus amœnissima uallis in Iudæa, in qua & palmæ sunt, quarum fructus dactyli. *Te Nestora canum.*] Nestor fuit filius Nelei. Neleus in Messenia regione condidit oppidum Pylon, unde Nestor Pylius. Pyli tres sunt: in Peloponneso, in Pisea regione, et hæc Pylos cõdita ab Ematunte: tertia est in Messenia, patria Nestoris. Nestor uixit tres ætates. alij uolũt 350 annos uixisse. *Liuia cõiunx.*] Augustus ex Scribonia, cum qua diuortiũ fecit, Iuliam suscepit. ex Liuia Drusilla, quæ fuerat uxor Claudij Neronis, liberos habuit. nam conceptus infans, immaturus est editus. Iuliam suam Marcello Octauia sorore genito desponsauit, quo mortuo puella M. Agrippæ nupsit. hoc quoq; defuncto, Tiberio priuigno locauit. ex Agrippa

Est opus hoc terris: te quoq; uelle decet.
[illegible] succrescant iuuenes bis Cæsare digni,
Et tradant porrò Cæsaris usq; genus.
Sic secura tibi cum primùm Liuia coniux,
Expleat amissi munera rupta gener.
Cum deus in terris, diuis insignis auitis,
Te Venus in patrio collocet alma sinu.

A *grippa & Iulia tris ha|buit [illegible] potes, Caium, Ti|tum, & [illegible] duas, Agrippinam & Iu|liam. ex quibus duos hæ|redes constituerat, Caiũ & Lælium, & uocaue|rat Cæsares.* Cum deus in terris.] *Optat Mecœnas Augustum tunc petere cœlestia regna, cum nepotes ab eo insignes auorum sint stellificati.*

ASCE. Illum.] *Octauius uicit Sextum Pompeium bello nauali in mari Siculo.* Piscosi.] *asperi.* Pelori.] *Pelorus, summus est ex promontorijs Siciliæ, aduersus Italiam.* Rates.] *scilicet Sexti Pompeij.* Puluere in Æmathio.] *Æmathia appellatur Thessalia, ab Æmatheone filio Deucalionis* Saxa.] *Notat Mœcenatem fuisse secutum Augustum in bello contra Sext. Pompeium, per Agrippam & fratrem, & commissa pugna non longè à Charybdi & Scylla, ea parte quà Pelorus Italiã respicit.* Argò saxa pauens.] *Iason.* Legit.] *Id est nauigat. de Iasone loquor.* Oetias.] *Oetas rex Colchorũ filiã habuit Medeã. Oetas dicitur ab Oeta. Theophrastus ponit herbã in Ægypto, qua reuiuiscũt homines. Iuba historicus tradit, succis herbarũ reuocari homines ad uitã. Xanthus I. historiarũ ait, Draconis catulũ reuocatũ ad uitã herba quadã, quã balim appellãt.* Colchidos.] *Medea, in formã uetulæ mutata, intrauit Iolchon, regiã Peliæ regis Thessaliæ, testans se missam ab Hyperboreis, cum quibusdam medicaminibus, ut faceret iuuenem Peliam: & ut fidem darent uerbis suis, experimento probauit. mactauit enim arietem, & in aheno coxit, & inde restituit in uitam Pelias senex fanaticus cupiens iuuenescere, properauit ut id fieret, & sic à Medea cæsus fuit.*

P. VIRGILII MARONIS EPIGRAMMA DE VIro Bono.

VIR bonus & prudens, qualẽ uix repperit unum
Millibus è multis hominum cõsultus Apollo,
Iudex ipse sui, totum se explorat ad unguem:
Quid proceres, q̃d leno procax, q̃d opinio uulgi,
Securus, mundi instar habẽs, teres atq; rotundus,
Externæ ne quid labis per læuia sidat.
Ille, dies quàm longus erit sub sidere Cancri,
Quantaq; nox tropico se porrigit in Capricorno,
Cogitat, & iusto trutinæ se examine pensat:
Ne quid hiet, ne quid protuberet, angulus æquis
Partibus ut coeat, nil ut deliret amussis:
Sit solidum quodcunq; subest, nec inania subtus
Indicet admotus digitis pellentibus ictus.
Non prius in dulcem declinat lumina somnum,
Omnia quàm longi reputauerit acta diei:
Quæ prætergressus, quid gestũ in tẽpore, quid nõ:
Cur isti facto decus abfuit, aut ratio illi?
Quid mihi præteritum? cur hæc sententia sedit?
Quam melius mutare fuit? miseratus egentem,
Cur aliquem fracta persensi mente dolorem?
Quid uolui, quod nolle bonũ foret? utile honesto
Cur malus antetuli? num dicto, aut deniq; uultu
Perstrictus quisquã? cur me natura magis, quàm
Disciplina trahit? sic dicta & facta per omnia
Ingrediens, ortoq; à uespere cuncta reuoluens,
Offensus prauis, dat palmam & præmia rectis.

POM. Sabi. B DE uiro bono & sapienti hoc epigrammate tractat, qualis habitus est Socrates. Rogatus enim Apollo quis esset sapiens, oraculo respõdit, Socratem esse. Catus Elius Corculũ est appellatus, quòd in corde [illegible] sapientia. & Scipio Nasica optimus à Senatu iudicatus fuit. Quid proceres.] *non curans, uulgus quid faciat.* Amussis.] *Amussis regula est geometrarum.* Mente dolorem.] *Sententia sapientis est, ut dolore non commoueatur.*

ASCE. Vir bonus et sapiẽs.] C *Quisquis, inquit, uir bonus est & sapiens Iudex ipse sui, hoc est seipsum iudicat. Quisquis autem iuste rem quamuis iudicet, ipsam iusta lance pensitet atq; disquirat, sanoq; iudicio sit oportet. Sed quis mortalium miseriarum suarũ pondus recte examinabit, [illegible] animos summittens, sese humilem profitebitur? Vt uerò fragilitatem nostram conspiciamus, Plinij in primo libro cap. vij. naturalis historiæ, uerba repetere lubet, quæ huiusmodi sunt: Cum omnia exequi humanus nequeat animus, principium iure tribuetur homini: cuius causa uidetur cuncta alia genuisse natura, magna & sæua mercede, contra tanta sua munera: ut non sit satis æstimare, parens 'ne melior homini, an tristior nouerca fuerit. Ante omnia unum animantium cunctorũ alienis uelat opibus: cæteris uaria tegumenta tribuit, testas, coria, spinas, uillos, setas, pilos, plumam, pennas, squammas, uellera, truncos etiam, arboresq; cortice interdum gemino, à frigoribus & caloribus tutata est. Hominem tantum nudum, & in nuda humo, natali die abijcit, ad uagitus statim, & ploratum: soluimq; tot animalium ad lacrymas, & has protinus à uitæ principio. At Hercule risus præcox illi et celerrimus, ante quadragesimam diem nulli datur. Ab hoc lucis rudimẽto, quod ne feras quidem inter nos genitas, uincula excipiunt, & omnium membrorum nexus. Atq; infeliciter natum, iacet manibus pedibusq; deuinctis, flens animal cæteris imperaturum: & à supplicijs uitam auspicatur, unã tantum ob culpã, quia natũ est. Heu dementia, ab his initijs existimantium ad superbiam se genitos. Prima roboris spes, primũq; tẽporis mun⁹, quadrupedi similem facit. Quando homini incessus? quando uox? quando firmum cibis os? quandiu palpitans uertex? summæ inter cuncta animalia imbecillitatis indicium. Iam morbi tot, atq; medicinæ tot contra mala excogitatæ, & quoq; subinde nouitatibus uictæ. Cætera sentire naturam suam, alia pernicitatem usurpare, alia præpetes uolatus, alia uires, alia nare: hominem scire nihil permisit sine doctrina, non fari, non ingredi, non uesci: breuiterq;, non aliud naturæ sponte, quàm flere. Itaque multi extitere,*

Mallara lo traduxo en rom. cent. 1. Ref. 18

Emblem. Alciat. fol. 26

ti extitere, qui non nasci optimum censerent, aut quàm ocissimè aboleri. uni animantium luxus est datus, uni luxuria, et quidem innumerabilib. modis, ac per singula membra: uni ambitio, uni auaritia; uni immensa uiuendi cupido, uni superstitio, uni sepulturæ cura, atque etiam post se defutura. Nulli uita fragilior, nulli rerum omnium libido maior, nulli pauor confusior, nulli rabies acrior. Denique cætera animantia in suo genere probè degunt: congregari uidemus, et stare contra dissimilia. Leonum feritas inter se non dimicat, serpentum morsus non petit serpentes: ne maris quidem belluæ ac pisces, nisi in diuersa genera sæuiunt. At hercule non homini ex homine plurima sunt mala? Hæc ibi. Idem eiusdem libri vij. cap. Miseret, atque etiam pudet æstimantem, quàm sit friuola animaliũ superbissimi origo, cum plerunq; abortus causa fiat odor, lucernarum extinctu. his principijs nascuntur tyranni, carnifex his animus. Tu qui corporis uiribus fidis, tu qui fortunæ munera amplexaris, & te ne alumnum quidem eius existimas, sed partũ: tu cuius semper in uictoria mẽs, tu qui te deum credis, aliquo successu tumens, tanti tamen perire potuisti. atqui etiam hodie minoris potes, quantulo serpentis ictus dente: aut etiam ut Anacreon poeta, acino uuæ passæ: ut Fabius senator prætor, in lactis haustu uno pilo strangulatus? Is demum profectò uitam æqua lance pensitabit, qui semper fragilitatis humanæ memor fuerit. Hæc Plin. Ex quibus si quis humanam conditionem penitioribus oculis intueri uolet, modestior nimirum euadet, quando nihil homine fragilius respexerit. liquet itaq;, quomodo hoc uno uerbo, si animum aduertimus, facile superbiam exegerit. Nam & ecclesia sancta, quo die nos summissiori animo facere uult, repetit illud: Memento homo quòd cinis es, & in cinerem reuerteris. Neq; tamẽ fœcundissimus poeta, solam superbiam in hoc opusculo persequitur, uerumetiam modestiam, quam nũc humilitatem uocant, atq; omnem bene uiuendi rationem præscribit. Nam ueluti imbecillitatis suæ memor inferiorem sese, quàm qui fastu turgeat, æstimabit: ita dignitatis suæ rationem habens (etiam miserrimus quisq;) multo superiorem, quàm qui peccati sordibus seruiant, sese iudicabit. Sis igitur iudex ipse tui, et haud dubiè inter superbam mentis elationem, & abiectam humilitatem, mediũ (quæ modestia est) seruaueris: teq; non ad inertiam, non ad ignauiam, non ad socordiam, non deniq; ad reliquas animorum pestes, uerum ad optimas quasq; operationes genitum, naturæ sedulitate censueris. Sed quia (ut inquit Salust.) Omnis uis nostra in animo & corpore sita est, animi imperio, corporis seruitio magis utimur: alterum cum dijs, alterum cum belluis commune est. quo mihi, inquit, rectius esse uidetur, ingenij quàm uirium opibus gloriam quærere, &c. Idcirco consultissimus poeta noster, nos ad animi studia adhortatur, admonetq; ut patriam nostram illam cœlestem scrutemur atque admiremur, astrorumq; cursus & potentias obseruemus: quæ res à primo illo præcepto, Iudex ipse sui, non abhorret. Nam si (ut physici dicunt) superioribus lationibus ferimur, & ad bene secus'ue agendum, tametsi non subigimur, inducimur tamen: operæprecium est illas nosse, ut si ad bonum duxerint, faciles sequamur: sin ad malum, fortes reluctemur. Sanctum est igitur, & notatu dignum uerbum, Iudex ipsi sui: quod nimirum olim Apollinis oraculo æquale habitum est. Vnde Plin. xxxij. cap. vij. naturalis hist. Rursus mortales oraculorum societatem dedere Chiloni, tria eius præcepta Delphis consecrãdo aureis literis, quæ sunt hæc: Nosse se [illegible] m, & Nihil nimium [illegible] pere, A
Comitemq; æris alieni atq; litis [illegible] hæc Plin. Primum præceptum à Iuuen. sumitur, ubi inquit, E cœlo descendit γνῶθι σεαυτὸν, hoc est nosce teipsum. Sed Maro noster uberius inqt, Iudex ipse sui. plus enim est seipsum iudicare, quàm nosse duntaxat. oportet enim quem iudicemus, noscamus, & in iudicio ab omni mentis morbo simus incorrupti. unde illud in Sermonibus Horatij:

——Malè uerum examinat omnis Corruptus iudex.—

Alterum Terentius in Andria sic usurpat: Nam id arbitror apprimè in uita esse utile, ut ne quid nimis. Tertiũ uerò, experientia nos docet. Sed Laertius in uita Chilonis aliter refert, dicẽs: Sponsioni comes est iactura, &c. quæ res nunc quoque multo usu uenit. Verùm ne nimium philosopher, redeo ad poetam, cuius singulas fermè uoces elucidare conabor. Vir bonus.] Vt grammaticuli dicunt, Vir notat ætatem, sexum, uel proprietatẽ. Ætatem, ut in Bucol.

Hinc ubi te firmata uirum iam fecerit ætas.

Quinta siquidem ætas, in homine uirilis dicitur. Sexum, ut in secundo Æneid. Matresq;, uirosq;. Proprietatem multiplicem notat. nunc coniugalem, ut apud Comicos, Mi uir, id est marite. nunc, animi magni significationem habet: ut, Cum locus affuerit, te precor esse uirũ. B
Dicitur enim uir, cui & uirtutes animo, & uires in corpore plurimæ sunt. Bonus.] Bonum dicimus, nunc à bonitate formæ, ut bona facies, id est formosa. nunc ab utilitate: ut, Et bello bona cornus: id est utilis. nunc à bonitate ingenij & artis: ut, Cur non Mopse boni q[illegible]niam conuenimus ambo, id est docti & diserti: ut bonus citharœdus, bonus physicus, id est peritus. nunc à bonitate uoluntatis, quem beneuolum appellamus: ut, Adsit lætitiæ Bacchus dator, et bona Iuno. aliquando à multitudine: ut, At bona pars populi, id est magna pars. Deniq; quidquid cõueniens, aut usui esse potest, bonum nuncupamus. Videtur autẽ hic accipi uel pro docto, & studioso à bonitate ingenij: uel uerius pro bonæ uitæ uiro, à bona animi uoluntate. Nam ut generaliter accipias, nõ procedit. ut enim inquit Cic. Vitandum est, ne cuius genus posueris, eius speciem, sicuti aliquam diuisam ad dissimilem partem ponas in eadem partitione. ut hic, si bonus generaliter accipiatur, & pro studioso uirtutis, & pro docto, frustra adderetur sapiens. Est ergo uir bonus, uir iustus, honestæ uitæ. Nam (ut inquit Cic. in Offic.) in iusticia uirtutis splẽdor est maximus, ex qua uiri boni nominantur. Sed quia rari admodum sunt huiusmodi uiri (inquit enim Iuuen. C
Rari quippe boni, &c. quia etiam rari sunt sapientes. Vnde idem, Omnibus in terris quæ sunt à Gadibus usq; Auroram et Gangem, pauci dignoscere possunt Vera bona, atq; illis multum diuersa remota Erro[illegible] nebula, &c.) consequens est, ut rarissimus sit uir bonus & sapiens. Sapiens siquidem multo præstantior est, quàm sciens. Nam qui sapit, eius quod scit experientiam habet. Expertus autem (inquit philosophus) certior est sciente. uerbi gratia (ne à propria significatione recedamus) si ex physica demõstratione cognoueris, quemuis cibum esse naturæ tuæ dulcem et salubrem, iam eius rei scientiam habes. Sapientiam uerò non prius quàm gustaueris, atq; expertus fueris. Sic & rei honestæ si certas causas certò noris, sciens eris: non prius tamen sapiens, quàm ea res tibi sapiat, hoc est cordi atq; usui sit. Hanc rem sic in Offi-
cijs

[illegible]is tangit Cic. testimonio Platonis: qui, Non solum, inquit, s[illegible]à iusticia, calliditas potius quàm sapientia est appellanda: uerùm etiam animus paratus ad pericula, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habet, quàm fortitudinis. Ipse quoq; Cicero in Rhetoricis sic inquit: Moderatrix omnium sapiētia rerum. Qualem, &c.] Quia igitur inquam tam rarissimi sunt boni, qui ijdem sapientes, intulit poeta per parenthesim, ——Qualem uix repperit ullum Millibus è cunctis hominum consultus Apollo. Parenthesis (ne quem lateat) est elegans interpositio sententiæ, qua remota, sermo manet integer: ut hoc loco ordo est, Vir bonus & sapiens, iudex ipse sui, &c. reliquum autē quasi per parenthesim interponitur. Eius autem interpositionis causam plerunque pathos aut affectio parit: fit enim quoties animus quauis passione commotus, cogitur ab eo quod dicere cœperat digredi, donec quo modo id patiatur indicarit. ut hoc loco poeta incipiēs dicere, Vir bonus et sapiens, nō potuit componere sermonem suum, donec quasi acclamās indicaret eiusmodi uiri
B penuriam et raritatē, dicendo Qualem uix, &c. Quibus uerbis nescio quo modo apertius difficultatē reperiendi significet. Vix.] Vix enim summā difficultatē præ se fert. Quod tamē uix factum dicis, factum sit oportet: at quod quasi factum nuncias, cōtigisse negas. Repperit.] Reperire, etiam diligentiā inquirēdi demōstrat. Est enim cōpositum à re, et pario. Parere autem, est cum difficultate et molimine parare: ut mulier parit prolem, et uir fortis gloriam. R[illegible]erire ergo, est rem perditam, aut destitutā reparare. quod utplurimū sanè difficile est. Quia tamen particula Re, non semper importat iteratione, sed aliquando simplicis significatum nō immutat, ut reuertor, unde iam primum uertor. aliquando contrarium eius significat, ut quoties uerbis additur, quæ clausuram connotant: ut claudo & recludo, texo & retexo, sero & resero, uelo et reuelo, contraria sunt, &c. possemus dicere, Repperit hîc non esse, secundò inuenit: sed, inuenit duntaxat, et id quidem cum difficultate. Geminatur p litera in præterito huius uerbi, ut syllaba producatur: sic etiam in reppuli P, & in rettuli T, et in reddidi D. Vllum.] Hoc quoq; no
C men summam raritatem ostendit. Est enim per diminutionem deductum à nomine Vnus una unum: ut sit, quasi quemuis unum. Millibus è cunctis.] Hoc uerò quam maximè pondus ac difficultatē auget. nam parum esset, talem repertum non esse in paruo hominum consortio: sed maximum est, uix ullum repertum millibus è cunctis hominum. quod additum uidetur, ne raros ea tempestate fuisse mortales credas. Millia ergo, inquit, hominum multa erant (aliter enim non diceret Cunctis) tamen uix ullum repperit. [illegible]st autem Mille interdum (ut hoc loco) nomen substantiuum, significans quasi numerum millenarium. Estq; generis neutri, & in singulari indeclinabile. quocirca latinè dices, Mille hominum in prælio desideratum est, mille equitum occisum, mille numûm uno cōuiuio absumptum. In plurali autem idem nomen declinatur, hæc millia, horum millium, his millibus, &c. Quia ergo substantiuum est, efflagitat adiectiuum eiusdem generis, numeri & casus. Aut substantiuum genitiui casus, ut mille uirûm: ubi (si Gellio credis) non dices uirorum, genitiuus enim secundæ declinationis cum nominibus numeralibus fere sincopatur: ut, mille denarium. Est etiam mille interdum adiectiuum generis omnis, pluralis duntaxat numeri, & indeclinabile: ut mille fœminæ, mille capita. Hominum. (ut de singulis quid dicam) potest addi superioribus: ut sit, Millibus è cunctis hominum. & inferioribus: ut sit, Hominum consultus Apollo. Habuit autem olim homonis in genitiuo, ut apud Ennium:
Vulturis in siluis miserum mandebat homonem.

Consultus Apollo.] Expressa auxesis. quid enim rarius, si hominum consultus Apollo, uix è cunctis millibus hominum reperit ullum qui sit uir bonus & sapiens? Si quidem mortalium quisquam huius uiri indaginem sumpsisset, posset aut uecordia, aut imperitia, etiam nullum reperisse. Consultus.] Deflectitur à consulor, hoc est interrogor consilium. Nam is consultus dicitur, qui consulitur. ueruntamen quia qui consulitur, sæpe consulit, id est consilium dat: Valla docet, consultum in actiua significatione accipi. Nihilominus tamen, sicut consultor est qui consilium rogat: ita consultus, qui consilium rogatur, rogatus autem dare solet. Est autem uerbum Consulo duplicis significationis. Cum datiuo enim est consilium do, aut si ad inanima (quod sæpe fit) referatur, prouideo: ut consule honori & rebus meis. Cum accusatiuo autem, est consilium rogo: ut, consule medicum probatum. Certum est autem, Apollinem à multis olim consultum esse: unde & eius oracula, sunt responsa orantibus data. Apollo.] Est autem Apollo, sol ipse. de quo in Georg.
—— Solem quis dicere falsum Audeat? &c.

Plinius autem credit, non alium esse naturæ deum, ac ipsum solem. Macrobius etiam in Saturnalibus docet, omnium numinum potestates ac nomina uni Apollini competere posse. Eius proprium epitheton apud Græcos, est Phœbus. habet multa adiectiua à locis, in quibus colitur: ut, Grynæus, Tymbræus, Delius, Delphicus, Clarius, Lycius, &c. ut uerò quid Plinius de Deis sentit, referamus, eius uerba sunt eiusmodi in vi. & vij. capitibus secundi libri Naturalis historiæ: Inter terrā, cœlumq;, eodem spiritu pendent certis discreta spatijs septem sidera, quæ ab incessu uocamus Errantia, cum errent nulla minus illis. Quorū medius sol fertur, amplissima magnitudine ac potestate: nec temporum modò, terrarumq;, sed siderum etiam ipsorum, cœliq; rector. hunc mundi esse totius animum, ac planius mentem: hunc principale naturæ regimen, ac numen credere decet, opera eius æstimantes. Hic lucem rebus ministrat, auferetq; tenebras. hic reliqua sidera occultat. hic uices temporū, annumq; semper renascentem ex usu naturæ temperat. hic cœli tristiciam discutit, atq; etiam nubila humani animi serenat. hic suum lumen cæteris quoq; sideribus fœnerat: præclarus, eximius, omnia intuens, omnia etiam exaudiens: ut principi literarum Homero placuisse in eo uno uideo. Quapropter effigiem dei, formamq; quærere, imbecillitatis humanæ reor. Quisquis est deus (si modò alius est) & quacunq; in parte, totus est uisus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus sui. Innumeros quidem credere, atq; etiam ex uirtutibus uitijsq; hominum, ut pudicitiam, concordiam, mentem, spem, honorem, clementiā, fidem, aut (ut Democrito placuit) duos omnino Panā & Beneficium, maiorem ad secordiam accedit. Fragilis & laboriosa mortalitas in partes ista digessit, infirmitatis suæ memor, ut portionibus coleret quisq;, quo maximè indigeret. Itaq; nomina alia alijs gentibus, & numina in ijsdem innumerabilia reperimus. Hæc et plura alia Plin. Ex quibus (quod ad rem nostram facit) palàm

est, Apollinem (qui idem sol est) omnia scrutari, ideoq;
uera posse iudicare. quocirca mirandum est, quòd uix ul
lum reperit, &c. Tangit autem Socratem, qui cum phi
losophiam de cœlo in terras deuocasset, hoc est ab astro
rum nimia indagatione, & à naturalium causarũ mo-
rosa inquisitione, nos ad nostri cognitionem inuitasset,
moralemq; philosophiam, quam ethicam uocant, docen
do & faciendo instituisset: Cerephonti eius discipulo
Apollinem consulenti, quem in terris sapientem cense-
ret, sapientissimus omnium pronunciatus est. quæ res illi
summam inuidiam protulit, falsoq; criminatus, cicuta in
carcere Atheniensi diem clausit. Mortuus uerò ænea sta
tua donatus est. Iudex ipse sui.] Iudex dicitur, qui se-
cundum leges, & iura iudicat, de his quæ per causidicos
ultro citroq; habita sunt. Arbiter liberè iudicat, ex sen-
tentia uoluntatis & rationis suæ. Ipse.] Hic multis
uacare uideretur: quia satis esset, Vir bonus, & sapiens,
est iudex sui. sed si bene respexeris, miram emphasin ha-
bet. Est enim sensus: Vir bonus & sapiens, est iudex sui:
ipse inquam, sui, quia nõ uult ab alijs iudicari. Vnde Ho
rat. in Epist.

Sed uereor ne cui de te plus quam tibi credas,
Neue putes alium à sapiente bonoq; beatum.

Et Persius:

——Examenq; improbum in illa
Castiges trutina, nec te quæsiueris extra.

Sic etiam
diceres, Rex ipse mihi literas ad te dedit. Ipse in-
quam, hoc est, non alius nomine regis. Quare autem à se
iudicetur uir bonus, in prõptu est: quia qui ab alijs iudicã
tur, inuiti peccata deserũt, quæ uir bonus sui iudex spon-
te sua contemnit. unde illud in Epistolis Horat.

Oderunt peccare boni, uirtutis amore:
Oderunt peccare mali formidine pœnæ.

Est autem pronomen Ipse, trium personarum, sicut a-
pud Græcos quod idem significat, αὐτός. Primæ: ut, En i-
pse capellas Protinus æger ago. ipse, id est ego. item, Et i-
psum Ludere quæ uellem calamo permisit agresti. ipsum,
id est me. Secundæ, ut in VI. Æneid. Ipsa canas oro. i-
psa, id est tu. Tertiæ: ut, Pollio & ipse facit noua carmi
na, &c. Declinabatur olim Ipsus, ipsa, ipsum. Plautus e-
tiam comparationem dedit, dicens in Trinummo Ipsissi-
mus: ubi etiam ipsus ponitur. Habent autẽ hæc tria pro-
nomina, ille, ipse, iste, hoc elegantiæ: quòd Ille notat sum-
mam nobilitatem, & rem de qua loquimur notissimam:
ut, Alexander ille Magnus, Cato ille Censorius. Ipse autẽ
emphasim habet, et excellentiam: ut, Ioue missus ab ipso,
id est magno, secundum Seruium. Iste uerò contemptum
(ut docet Donatus) præ se fert: ut, Quid istud inquam or
nati est? Virgil. Vel quid petis istis? quasi uilibus. Adde
quòd sicut Hic, cum omnibus aduerbijs & casibus, ad pri
mam personam, & ad eum locum in quo ego sum perti-
net: ut, Hoc caput, id est meum: Omnes qui hic sunt, id est
apud me, &c. sic Iste refertur ad secundam personã: ut,
Istud caput, id est tuum. & aduerbia inde deducta ad lo-
cum in quo tu es: ut, Velim scire quid istic fiat, quia nemo
istinc huc uenit. Et ille, cum suis, tertiam personam ab u-
troque, inter quos est sermo, remotam respicit, ut docet
Valla. Sui pronomen reciprocum, est primitiuum: tuncq;
bonam reciprocationem esse cognosces, quando addere
poteris in eodem casu obliquos pronominis ipse: ut, Iu-
dex ipse sui, id est, suiipsius. Quisque fauet sibi, hoc est
sibiipsi. Quisq; amat se, hoc est seipsum, &c. Ponitur ita-
que sæpe cum pronomine Ipse: ut hic et cũ nomine quis-
que, cum quo etiam suus, sua, suum, adiectiuum reciprocũ
eleganter ponitur: ut, Cuiq; suus mos est. Item, Trahit sua
quenq; uoluptas, &c. Est ergo hic bona reciprocatio.
Neq; in hac significatione bene dixeris, Iudex ipse suus.
Vnde (licet longior fiam) operæpretium est, semel na-
turam uocabulorum exponere, & postea huc remittere.
Scies igitur (ut docet Valla) genitiuum omnem aut a-
ctiuè, aut possessiuè (quod ferè idem putat) aut passiuè
significare. Actiuè: ut, productio & creatio Dei, quia
Deus producit & creat. Possessiuè: ut regnum Dei, quia
Deus regnat. Passiuè: ut, timor Dei, quia Deus timetur,
nec timet. Isti autem genitiui, Mei, tui, sui, nostri, & ue-
stri, quando sunt primitiui, tantummodo passiuè signifi-
cant. Ideoq; construi uolunt cum dictione passionem in-
ferente, ut cum uerbo regente genitiuum: ut, recordare
mei: memento mei, miserere mei, indigeo tui, &c. Item
cũ uerbali ab actiuo uerbo deducto, tam adiectiuo quàm
substantiuo. Adiectiuo: ut, cupidus mei, amãs mei, nescius
mei, quando ego cupior, amor, nescior. Substantiuo: ut, a-
mor tui, desiderium mei, &c. quando tu amaris, ego desi B
deror. Item cum nominibus quæ partitionem, seu diuisio-
nem, quæ quædam passio est, inferunt: ut, pars mei, ali-
quid mei, quidquid mei: in quibus ego ipse, et non res mea
significatur partiri: nisi fortè fuerit genitiuus substanti-
uus, à neutro meum. Et quod dixi de Mei, dicetur etiam
consimili modo de alijs quatuor: ut, Iudex ipse sui, quia i-
pse iudicatur. Contra, genitiui mis, tis, sis, qui nunc obsole
ti, & quibus aliquando utimur, nostrum & uestrũ, tan-
tum actiuè, aut possessiuè significabant. Et quia obsoleti
sunt, ponimus pro ipsis possessiua meus, tuus, suus, noster
& uester. Quando ergo aliquid possideo, nõ dicam mei,
sed meum: ut liber meus, non mei. similiter, quando quid
ago: ut, amor meus in te, id est quo ego amo te. Bene ergo
dictum est, Iudex sui. Totum se explorat.] Totum se,
id est omnem partem sui, Totum enim magnitudinẽ re-
spicit: ut, totum cœlum. Omne uerò, multitudinem: ut, o-
mnes homines. Confunduntur tamen, ut tertio Æneid.
Tonitru cœlum omne ciebo: id est totum. Explorat.]
Explorare, est inquirere & scrutari: unde exploratores. C
Si tamen ad originem respexeris, affectatè hic positũ ui-
debis. Componitur enim ab ex, siue extra, et ploro: quasi
sit, plorando in amaritudine animæ uitam anteactã re-
cogitare, quæ prima pœnitentiæ pars est: altera, quæ cõ-
fessio, sequitur saltem tacita ibi. Non prius in dulcem, etc.
tertia, quæ satisdatio dicitur, habetur ibi, Offensus pra-
uis. Complementum uerò, & ultima pars, quæ est perse-
uerantia in uirtute, consequitur: Dat palmam et præmia
rectis. Nullus enim nisi usq; in finem legitimè certauerit,
coronabitur. nam palma & præmia consummationi de-
bentur. Itaq; à uiro ante Christum defuncto Christianæ
religionis forma præscribitur. Ad unguem.] Id est ad
perfectionem, quæ res satis à Calderino deducitur. Quòd
autem hic metaphora à marmorarijs fiat, patet. nam se-
quetur: Nec inania subtus Iudicet, &c. Quid proce-
res.] Quid (ut omnia iam dicam) & omnia eius com-
posita, ut quicquid, aliquid, nequid, siquid, ecquid, nun-
quid, quilibet, quicq;, &c. substantiua sunt, ideoq; cum a-
diectiuo eiusdem casus, aut cum substantiuo genitiui ca-
sus construuntur: ut, quidquid honestum, quidquid lucri:
non autem lucrum, sed quodcunq; lucrum. Quod enim, et
omnia eius composita, adiectiuum est, & uult substanti-
uum eius-

[illegible]um eiusdem casus: ut, al[illegible]od animal. refugit autem ad[illegible]iuum, nisi substant[illegible] ut, quodcunq; honestum, [illegible]positis uerò à Quis & qui, & eorum declinatione, scies: Quis, duobus modis componi. Primo, ut ponatur in secunda parte compositionis: & hoc cum bis quinq; particulis, Ec, ut ecquis: Ne, ut nequis: Num, ut nunquis: Si, ut si quis: Ali, ut aliquis. & hoc modo in nominatiuo singulari fœminini generis, & nominatiuo & accusatiuo pluralib. neutri generis, inuenies qua, nō quæ: ut, si qua causa, si qua fata, nō si quæ. Secūdo, ut est prior pars componens, & subduntur hæ particulæ, Quam, ut quisquam: q;, ut quisq;: piam, ut quispiam: putas, ut quisputas: & ipsum quis, ut quisquis, quod raros casus habet, ut docet Valla: ut quisquis, quidquid, quemque, quoquo, quaqua, quosquos, quæq;, quibusquibus, & reliquos addere poßis. Et cum his particulis non ponitur qui, sed cum Dam, ut quidam: uis, ut quiuis: cunq;, ut quicunque: libet, ut quilibet. et tam composita à Quis, quàm à qui, habent in illis casibus dictis, quando in priori parte ponuntur, non qua, sed quæ: ut quædam mulier, non quadam:
B quædam poma, non quadam: optima quæque dies, non optima quaque. Quisque autem caret genitiuo plurali, sed pro eo utimur singulari, auctore Valla. Et licet omnia relatiua et interrogatiua geminata posteriorem partē in cunq; resoluant, auctore Prisciano: ut quantusquantus, quantuscunq;, ubiubi, ubicunq;: Quisquis tamen non fit quiscunq;: nec quidquid, quidcunq;: sed illud fit quicunque, hoc quodcunq;. propterea quodcunq; ponitur cum qui, non cum quis, sed quod deflectitur à qui, non à quis. Qu[illegible]c differunt: Quod qui et quod ponuntur sæpe relatiuè, Quis autem, et quid nunquam relatiuè. sed uel indefinitè: ut nescio quis sis, uel quid agas. uel interrogatiuè, ut quis es? quid agis? similiter & ablatiuus à qui: ut qui scis hoc? id est quomodo. Proceres.] Propriè sunt capita trabium eminentia in muris, & pondus ædificij sustinentia: à quibus primores ciuitatis, proceres appellantur. Vaniq; leuis &c.] Bonum est adiectiuum uulgi: nihil enim eo uanius. unde in II. Æn.

Scinditur incertum studia in contraria uulgus.

Veruntamen (ut docet A. Gellius) uani sunt, non (ut
C uulgus putat) desipientes, aut hebetes, aut inepti: sed ut ueterum doctißimi dixerunt, mendaces & infidi, & leuia inaniaq; pro grauibus & ueris astutißimè componentes &c. sic in secundo Æneid.

——*Nec si miserum fortuna Sinonem*
Finxit, uanum etiam mendacemq; improba finget.

Leuis opinio.] Verisimile est, ut uani uulgi sit leuis opinio. Leuis autem priori breui significat sine pondere, quæ res faciliter uento huc illuc agitatur. unde fit translatio, ut leuis dicatur inconstans, facilis in uerbis, factis aut m[illegible]ribus. Sed quando læuis habet priorem longam, significat politum, non asperum. ut paulopòst: Per læuia sidat. Bene autem dat uulgo opinionem, quæ falsorum esse potest: non autem scientiam, quæ uerorum duntaxat est, sed necessariorum. Vulgi.] Vulgus dicitur, quasi uilis grex: & est incerti generis. Aliquando masculini, ut in secundo Æneid.

——*Hinc spargere uoces In uulgum ambiguas.*——

Sæpißime neutri (quod Seruius tamen contra artem esse docet) ut 1. Æn.

——*Sæuitq; animis ignobile uulgus.*

Securus.] Ordo est: Vir bonus et sapiens est securus, id est non curans quid proceres, sup. gerant, & quid leuis opinio uulgi agat. Docet autem Valla, in orationibus nōnunquam uerba deesse, quòd tunc etiam (licet pathos non sit) licitè contingit, quando generale uerbum intelligitur, unde substantiuum uerbum (Prisciano teste) facillimæ intellectionis est: ut, Nunc fama minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem. Nunc fama, subaudi est. Similiter ix. Æneid. Talia per Latium: faciliter intelligitur, geruntur. unde pulchrā eclipsim esse censet Seruius. sic hoc loco facillimè intelliges, gerant, faciant, uel agat. ut apud Plin. Iuniorem: Studes, an piscaris, an uenaris, an simul omnia? subauditur, facis. Pathicis autem orationibus legitima est eclipsis, quæ in alijs quoq; admittitur, si obscuritatem non faciat. Securus dicitur, qui est seorsum à cura, nequidquā solicitus. neq; est idem quod tutus: nam si inter mille pericula ignarus gaudia ducis, securus es, nō tutus. Contrà, ubi nullus est hostis, si multos instare formidas, tutus es, securus non es. Est ergo uir bonus non implicitus negocijs nihil ad salutem facientibus: talia enim non curat, quoniam tales curæ dehortarentur à perfecta sapientia. unde Flaccus in epistola ad Florum:

——*Quod si Frigida curarum fomenta relinquere posset,*
Quò te cœlestis sapientia duceret ires.
Hoc opus hoc studium parui properemus, & ampli,
Si patriæ uolumus, si nobis uiuere cari.

Mundi instar habens.] Mundus dicitur ornamentū: unde mundus muliebris, complectitur quidquid ad muliebrem ornatum spectat. Totius etiam uniuersi congeries, propter uarios ornatus, mūdus appellatur. Legitur etiam (ut meminit A. Gellius) præcipuè in priori significato, et Hoc mundum. De mundo sic in naturali historia Plin. Mundum, & hoc quod alio nomine cœlum appellari libuit, cuius circumplexu teguntur cuncta, numen esse credi par est, æternum, immensum, neq; genitum, neq; interiturum unquam. Huius extera indagare, nec interest hominum, nec capit humanæ coniectura mentis. sacer est, æternus, immensus, totus in toto, imò uerò ipse totum: infinitus, ac finito similis: omnium rerum certus, & similis incerto: extra, intra, cuncta cōplexus in se: idemq; rerum naturæ opus, & rerum ipsa natura. furor est, mensuram eius animo quosdam agitasse, atq; prodere ausos, &c. Hactenus ille. Rectè igitur Virgilius dicit, sapientem habere instar mundi. Quia sicut mundus undiq; sui plenus est & solidus, usqueadeò ut pleriq; philosophi omnia unum esse dixerint: & sicut extra mundum nihil esse constat: ita uir bonus & sapiens, quidquid desideret (nihil enim in hac mortalitate ultra uirtutem et bonam doctrinā quærit) in se habet. Vnde nota est Biantis sentētia, Sapientē omnia sua secū ferre. Stoici quoq; dicūt, In quo uirtus est, ei nihil deesse. solumq; sapientem esse diuitē. prius sic Cic. confirmat: Quamobrem ut improbo, stulto & inerti nemini bene esse potest: sic bonus uir, & sapiens & fortis, miser esse nemo potest. Nec uerò cuius uirtus moresq; laudandi sunt, non laudanda uita est. Neq; porrò fugienda uita est, quæ laudanda est. Esset autem fugienda, si esset misera. quamobrem quidquid est laudabile, idem & beatum, & florens, et expetendum uideri debet. Secundum Paradoxum sic fundatur: Contētum esse suis rebus, maximæ sunt & certißimæ diuitiæ: sed solum sapientem constat esse suis rebus contentum: ergo soli sapienti maximæ sunt diuitiæ. Maior est Cic. in Paradoxis: minor est poetæ nostri, qui dicit, Sapientem esse teretem atq; rotun

 dum.

dũ. De sapiente idẽ sentit Horatius in Epistolis, ubi inquit:
Ad summam, sapiens uno minor est Ioue, diues,
Liber, honoratus, pulcher, rex deniq; regum.

Instar.] Instar nomen indeclinabile est, significans (ut docet Valla) hoc complexum ad, aequiparationem, uel ad mensuram. Construiturq; cum genitiuo, nec praeponitur praepositio Ad: ut, instar montis, id est ad magnitudinem montis. Non ergo dices, ad instar montis, ut uetustiores: nec expones, instar montis, id est ad similitudinẽ, ut Seruius ineptius, si Vallae suffragandũ est. Verùm hoc loco melius dixeris, Instar mundi, id est ad similitudinem & formam mundi, quàm ad aequiparationem. quis etenim aequiparet mundum? & licet Valla dicat, se non audere dicere, tabulam depictam esse instar orbis terrarũ: Virgilius tamen dicit, sapientem habere instar mundi. Videtur autem esse, quasi in statum et figuram: unde instauro, quod est in statum priorem reddo. In autem hoc modo cum accusatiuo constructum, significat ad similitudinem: ut in VI. Euboicae latus ingens rupis in antrũ, id est in similitudinem antri. Teres atq; rotundus.] Teres dicitur longus & rotundus, qualis interdum hasta. rotunda figura est orbicularis & sphaerica, qualis pilae, qua ludimur. Est ergo uir fortis, undiq; plenus, habens omnes dimensiones solidas. qui enim rotundus est, illi nihil deest, nec ab ante, nec à retrò, nec à dextra, nec à sinistra. Quod uerò teretem habet formã, illi nihil deest inter sursum & deorsum. oblongũ enim est. Ideo autem teres atq; rotũdus est. Externe ne quid labis per laeuia sidat) Res externa est, extrinsecus adueniens. Labes.] Labes dicitur uitium, quod in deteriorem conditionem nos cogit dilabi. Honestus autem sermo est, quoties adiectiuum partitionem sonat, ponatur potius in neutro genere, et substantiuum in genitiuo, quàm ambo in eodem casu. ut libentius dixero, aliquid uini, quàm aliquod uinum: sic hic, ne quid externae labis, q̃ ne qua externa labes. Laeuia (ut iam dixi) polita sunt, et non aspera, qualia omnia molliter tangi possunt: ut, Laeuis facies, quam barba non uestit. Si ergo sapiẽs habet instar mundi, necesse est ut sit laeuis: quia (ut docet Philosophus) si ultimi mobilis connexum sit rugosum, asperũ aut angulosum, necesse esset ut extra ipsum esset locus, in quem sese reciperent anguli extantes dum ipsum moueretur, quod maximè inficias it. Si uerò laeuis sit, hoc est nihil extantis habens, tamen non satis est ne quid per laeuia sidat, quoniam possit esse rimosus, aut fistulosus, atque ita fatiscens, rimis externam labem accipere. Quocirca dicetur paulo pòst, Sit solidum quodcunq; subest. &c. Sidat.] Sidere, propriè est descẽdere ad capiendam sedem, & in ea requiem. Vnde aues, dum repositorium captant, sidere dicuntur. ut in VI. Aeneid.

——Gemina super arbore sidunt.

Item profugi in quas terras migrant, considere dicuntur. ut I. Aeneid.

Vultis & his mecum pariter considere regnis?

Praeterea feces & limus sidere, siue subsidere dicuntur, dum ad ima descendunt, fundoq; incubant. Propriè ergo & affectatè omnia sunt dicta, dum labem sidere testatur: quasi admoneat, tametsi sordes leniter subsidãt, difficulter tamen expurgari posse. Habet (ut monet Vallen.) hoc uerbũ in praeterito Sedi, sicut Sedeo: tametsi crebitum est carere praeterito. Haec autem omnia quae Maro de uiro bono & sapiente dicit, Horat. in Sermonibus habet, ubi inquit sic:

Quis'nam igitur liber? Sapiens, sibi qui imperiosus,
Quem neq; pauperies, neq; mors, neq; uincula terrent,
Responsare cupidinibus, contemnere honores
Fortis, & in seipso totus teres atq; rotundus,
Externi ne quid ualeat per laeue morari,
In quem manca ruit semper fortuna, &c.

Ille diem.] Quia uirum bonum ociosum esse non decet. Virtutis enim (inquit Cicero in Offic.) laus in actione consistit. Nec uirum sapientem uersari in pecunia cumulanda, quam (ut Sal.) Nemo unquam sapiens desiderauit. Et de qua Cicer. Nihil, inquit, est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias. Iccirco optim⁹ poeta, ostendit munus uiri boni & sapientis, dicens Ille diẽ, &c. Simili modo Horat. sermonem & studium uiri boni describit in Satyris, dicens:

Sermo oritur non de domibus, uillis'ne alienis:
Non male, nec'ne lepus saltet: sed quod magis ad nos
Pertinet, & nescire malum est agitamus: utrum'ne
Diuitijs homines, an sint uirtute beati.
Quid'ue ad amicitias, usus rectum'ne trahat nos.
Et quae sit natura boni, summumq; quid eius, &c. B

Virgilius autem dicet sapientem oportere astrorum esse peritum. nec uacat ratione: quoniam si ipsorũ ignari fuerimus, possent nos in laqueos illicere. Sapiẽs autem dominabitur astris. Dies naturalis uigintiquatuor horas complectitur, quibus Sol xij. signa Zodiaci circumit. Initium diei, alij ab initio lucis, alij à medio lucis, alij ab initio noctis, alij à medio eius faciunt. ut enim recitat Macrobius in Saturn. M. Varro in II. lib. rerum humanarũ ait: Qui ex media nocte ad proximam mediã noctem nati sunt, uno die nati dicũtur. Item dicit, Ab occasu ad occasum Solis Athenienses diem finire: Babylonios, ab ortu ad ortum: Vmbros, à meridie ad meridiem. Prima igitur pars diei, more Romano, erit statim post mediam noctem. Deinde dicitur gallicinium, quo galli canunt: tum conticinium, quo omnia tacent: tum diluculum, quando lux primum à tenebris dignoscitur. deinde Aurora, quãdo aura incipit rubescere. tum manente in oriente Sole, mane dicitur, uel à mano, quod significat profluo, & tacitè diffudo: uel à manibus, quoniam ab inferis Sol manat. uel à mano nomine, quod significat bonum: cui contrarium, immanis, crudelis, & perniciosus dicitur. Consuetudinis autem erat, ut matutino tempore salutarent, dicerentq; Mane, id est bene sit tibi. unde mansit Mane, pro tempore illo. Paulo post dicitur prima lux, Sole iam lucente: tum dicitur meridies, quasi medius dies. Reliquũ tempus occiduum dicitur, ab occasu Solis, qui occidere incipit. Sole iam uicino ad occasum, dicitur suprema tẽpestas. Vnde in xij. Tabulis, Solis occasus suprema tempestas esto. Oriente autem uespere, seu uespero (nam utrunq; legitur, & hoc uesper, in tertia declinatione, ut hic Orto à uespere: & hic uesper in secunda declinatione, ut Georg. I. Deniq; quid uesper serus uehat. Dicitur etiam uesperus, item & hesperus.) denominatur uespera, uesperae (à quo flectitur uesperna, uespernae) conuiuium, quod non nisi labente die inibãt prisci. unde est, Iamq; eadem labente die conuiuia quaerit. Post uesperã est nox concubia, quae nos ad cubandum inuitat. Nouissimè est nox intempesta, quae nulli agendo tempestiua est. Et haec de partibus diei. Quàm longus erit.] Solet autem dupliciter accipi. aliquando generaliter pro omni tempestate, tam noctis quàm lucis: neq; uigintiquatuor C

[illegible] *solummodo, uerumet*[illegible]*n quotuis horarum. & tũc auct*[illegible]*bus omnibus* [illegible], *Donato*, Nonio Marcello, *Laurentio* Vallensi, *Peroto, &c. fœminini duntaxat generis eſt. ut quinto Æneid.*

Quam nec longa dies, pietas neq; mitigat ulla.

Longa dies, id eſt longum tempus. Sic dicimus, Mul*ta dies dat magnam hominibus rerum experientiam. Quando autem accipitur ſpecialiter, ut quando pro die uigintiquatuor horarum, aut pro tempore lucis duntaxat ſumitur, tunc frequentius eſt generis maſc. ut* Latine *magis dixeris, die dominico, die craſtino.* Reperitur *tamen etiam in fœminino. unde eſt:*

Poſtera cum primo ſtellas oriente fugarat
Clara dies. —

In plurali autem numero uolunt duntaxat maſculinũ eſſe, quia tunc ſemper ſpecialiter accipitur. unde ſignandum eſt illud Tibulli: *Venit poſt multas una ſerena dies.* Bene *ergo hic dicitur,* Quàm longus, *in maſc. genere.* Et *eſt* Quàm longus, *quantum longus.* Quàm *enim tripliciter ſumitur. aliquando pro quantum, et id ſemper cum poſitiuo. quod fit, quando ſignificamus nos admirari: ut,* Quàm bonus, *dij boni,* Plato *fuit. aut dubitare: ut,* Neſcio *quàm bonus fuerit. aut interrogare: ut,* Quàm *bonus fuit* Plato? *aut ſciſcitari: ut,* Videro *quàm bonus fuerit. item quando æquiparamus: ut,* Tam *doctus fuit* Ariſtoteles, *quàm* Alexander *potens. Secundò accipitur (ſed rarò) pro quanto: ut,* Quàm *magis illa fremens, tanto magis efferaſſlammis.* Quàm *magis, id eſt quanto magis. Tertiò accipitur pro ualde, & id ubi aſſertiuè ſine figura loquimur, habetq; ſemper ſuperlatiuum: ut,* Plato *fuit quàm optimus, id eſt ualde bonus. Caue dixeris in exponẽdo, ualde optimus. nã ualde, ſanè, p, perquàm, oppidò, apprimè, in primis, inter primos, præter cæteros, præ alijs, multũ, parum, modicum, minimum, & alia omnia quæ ſuperlationem cõnotant, poſitiuo, non ſuperlatiuo quadrant: ut, perbonus, non peroptimus.* Sapiens *ergo uir cogitat diem quàm longus erit ſub ſidere* Cancri, *id eſt, in ſolſtitio æſtiuali, quando longiſsimus eſt. Eſt autem imitatio græca,* Cogitat *diem quàm lõgus erit.* Græci *enim ſæpe anteriori uerbo dant, quod ſequentis eſt. unde* Comici: Scis me *quid uelim? pro eo quod eſt,* Scis *qd ego uelim. et hic, cogitat diem, &c. pro eo quod eſt,* Cogitat *quàm longus dies erit.* Sub *ſidere.*] *id eſt in ipſo ſidere* Cancri. Sub *enim utriuſq; caſus præpoſitio eſt.* Et *(ut omnes ſciunt) quando motum ad locum connotat, accuſatiuum: & quando quietem aut motũ in loco, ſine eius mutatione importat, ablatiuum deſiderat.* Quod *pari modo uerum eſt de tempore. quando enim ſignificat quid uergere, ſeu tendere in tempus, accuſatiuũ requirit: ut in* Georg. *Sub lucem exportant calathos, id eſt paulo ante lucem, hoc eſt tendente tempore ad lucem. &* IIII. Æneid. *Sub noctem cura recurſat, id eſt paulo ante noctem.* Quando *uerò notat quid eſſe, uel fuiſſe, uel futurum eſſe in tempore, ablatiuũ habet. ut in principio* Sermonum Horat.

Sub galli cantu conſultor ubi oſtia pulſat.

Et *hic, ſub ſidere* Cancri: *hoc eſt dum ſol erit in* Can*cro, quo tempore dies longiſsimus eſt, quia eſt ſolſtitium æſtiuale.* Solſtitium *autem dicitur à* Solis *ſtatu: quod quidem dixi, uerum quo ad aſcenſum & deſcenſum, non quo ad circularem motum. In æſtiuali enim ſolſtitio eò altitudinis peruenit, quò altius uenire non poteſt: & in hyemali, quæ bruma dicitur, tantum deſcendit, ut non ſit quò amplius ſeruato ſuo motu deſcendat.* In Capricorno.] Quantaq; *nox tropico ſe porrigit in* Capricorno, *uidè* Calderinum. Porrigit.] *id eſt, extendit. componitur enim à porro & rego. tunc enim nox maximè porrigitur. Hanc rem ſic primo Æneid. conſequitur:*

Quid tantum Oceano properent ſe tingere ſoles
Hyberni, uel quæ tardis mora noctibus obſtet.

(Cogitat) Frequentatiuum *eſt à cogo, quod componitur à co & ago. & eſt cogere, in unum locum compellere: ut,* Tityre *coge pecus. Inde ſumitur cogitare, quod eſt omnes ingenij intelligentiæq; uires in unum compellere, ad quamuis rem intelligendam.* Cogitat *ergo uir ſapiens, quippe qui externis rebus occupatus non eſt.* Et *iuſto trutinæ ſe examine penſat.*] Hoc *eſt, meo quidem iudicio, poſtquam aſtrorum concitationes exceperit, uidebit quo ab illis magis trahatur, fortemq; ſe illorum uiolentiæ obijciet, ita ut in neutram partem flectatur, ſed lances ipſius trutinæ æqualiter ſeſe habeant.* Trutina *eſt, qua res penſitantur & trutinantur, uocaturq; alio nomine ſtatera.* Examen, *eſt illud quo examinatur, id eſt exquiritur rerum poſitarum in lancibus pondus.* Eſt *etiam fœtus apum eductarum: ut* Iuuen.

Examenq; apium longa conſederit uua.

Penſat, *frequentatiuum eſt à pendo.* Et *quia ante pecuniam ſignatam, olim omnis ſolutio fiebat pendendo, pendere accipitur pro ſatisfacere.* Quia *uerò pendendo pondus ut ualor rerũ diſcernitur, penſitare accipitur pro æſtimare. unde tranſumitur ad ſignificandum explorare, & de homine inerti dicimus, quòd nihil penſi, id eſt firmi, rati & explorati habeat.* Ne *quid fiet, &c.*] Oſtendit *cauſam, quare uir bonus ſe penſat: ſimulq; oſtendit fidelitatem trutinæ.* Poteſt *enim dari globus auri aut argenti, qui teres ſit, atq; rotundus: & tamen externam labem admittat, ſi intus inanis et concauus ſit: quam rem non uidendo, non tangendo, ſed penſitando deprehendis.* Non *ergo ſatis eſt, ut uir ſapiens foris, hoc eſt in oculis hominum, plenus ſit, & contentus ſuis opibus.* Verùm *oportet, ut intus quoq;, hoc eſt in iudicio conſcientiæ ſuæ, totus plenus & ſolidus ſit.* Penſat *ergo ſe,* Ne *quid hiet, id eſt ne aliqua fiſſura aut rima, ſeu concauitas ſit alterius rei capax.* Præterea, *ut de primo mobili diximus, neceſſe eſt nullus ſit angulus in uiro ſapiente: quia ſi fuerit angulus, hoc eſt quæuis pars eleuata, eminens atq; extans, neceſſe eſt ut inane ſit. quia ſicut mons non apparet, ſi non eſſet uallis: ſic nec angulorũ aſperitas, niſi adſit pars depreſſior.* Dicit *ergo:* Ne *quis angulus perturbet ſe. quibus uerbis excludit inanitatem externam, ſicut ſuperioribus internam.* Æquis *partibus ut coeat.*] Alia *uia idem oſtendit.* Poteſt *enim fieri, ut aliquod corpus plenum ſit, neq; anguloſum, ſed ex una parte maius quàm alia, ut uidere eſt in ouo: & tale facile externum in partem minorem admittit. ideoq; dicit* Vt *coeat, id eſt conſolidetur æquis, id eſt æqualibus partibus.* Nil *ut deliret amuſsis.*] Amuſsis, *ut notat* Calderinus, *eſt norma ſeu regula, qua fabri in æquandis muris utuntur: ea enim deprehendunt an partes coeant. quia ſi deliret, id eſt extra directũ tramitem oberret, certum eſt aliquid muro extare, & aſperum eſſe, aut partes inæquales eſſe.* Delirare, *ut* Domitius *exponit, eſt extra liram, id eſt ſulcum errare.* Inde *delirus, quod ſenectutis adiectiuum eſt, quoniam titubant et oberrant ſenes.* Refertur*q; ad animum, tametſi corporis eſt.* Solidum *quodcunq; ſubeſt.*] Excluſit *rimas, ex-*

clusit angulos, exclusit inæqualitatem, exclusit asperitatem: nunc excludit latentem concauitatem, dicens Sit solidum quodcunq; subest. Solidum dicitur, quod est stipatum, & undiq; plenum & densum, tale autem durũ est: ideo corpora dura, solida uocamus, eo quòd nihil raritatis habeant, nihil per poros recipiant: ut, Solida marmora, solidus adamas, &c. Subesse, dicitur subtus esse. sed quod subtus est, latet, & occultum est: ideoq; transumitur, ut significet latere, & occultum esse. Enimuero Sub, eam naturam habet in compositione, ut occultationem importet: quemadmodum subripio, clam rapio: sublego, clam lego, id est furor. similiter susfuror, suppono, subduco, subtraho, &c. Nec inania subtus, &c.] Ordo est: Nec ictus, id est uiolentus ductus, seu tractus unguium, ut faciunt marmorarij, iudicet inania esse subtus digitis palantibus, id est oberrantibus. Icere est ferire & percutere. unde dicimus per metaphoram ab antiqua militia, Ictũ fœdus, id est percussum. Inde etiã dicitur, Ictus, ictus, ictui, quod significat uiolentam impulsionem, qua opus est ut ungues ducens sentiat asperitatem. nam si molliter ducat, posset etiam in aspero non delirare. Palare autem, est oberrare, & extra rectum tramitem uagari: quo uocabulo Sal. frequens utitur. Non ergo leges, Digitis pallentibus. Non prius in dulcem declinat lumina somnum.] Sancta profectò sententia, etiam Paulo digna. Animaduerte autem quàm accuratè omnia dicantur. Primum, Dulcem somnum dicit. Est etenim quies, donum deorum. unde in secundo Æn.

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono diuûm gratissima serpit.

Ideoq; Virg. quoties aliquẽ grauiter somno excussum dixit, malum subsecutũ edocuit. Licet ergo dulcis sit somnus, non tamen prius declinat, &c. Semper enim quæ ad salutem spectant, prima facienda sunt, unde in quarto Æneidos:

At pius Æneas quanquam lenire dolentem
Solando cupit, & dictis auertere curas,
Multa gemens, multoq; animum labefactus amore,
Iussa tamen diuûm exequitur, classemq; reuisit.

Sic in Georg. In primis uenerare Deos. ——

Quàm acceptum autem deo sit reputare acta diei, ostendit diuinus uates, dicẽs: Dixi confitebor aduersum me iniusticiam meam Domino, & tu remisisti impietatẽ peccati mei. Dicit præterea Declinat, hoc est deflectit. Negligentiæ enim argui deceret, si profundo somno sopiretur, priusquam reputauerit acta diei. uerum Deus imbecillitati humanæ ignoscere posset, si grauatus somno declinet lumina. Item lumina dicit, quæ ut primum tenui cilio tegantur, luminis, unde dicuntur, expertia sunt. Addit, Omnia actu.] Integra enim debet esse confessio. Sequitur, Longi diei.] Quem per singulas partes, quas modò memorauimus, discurrendo longum efficit. Tametsi enim in toto nihil est, quod non in aliqua parte sit copiosius: tamen quid esse uidetur, dum singulas eius partes enumeras. Quocirca (auctore Seru.) Iuppiter in primo Æn. ad Venerem, loquens de imperio Æneæ, ne parum uideretur, si triennio ipsum regnaturum diceret, diuisit annũ, dicens:

—— Sublimemq; feres ad sidera cœli,
Magnanimum Æneam, &c.
Tertia dum Latio regnantem uiderit æstas.
Ternaq; transierint Rutulis hyberna subactis.

Qui itaq; in dolore sunt, [illegible] singulas temporis p[illegible]piscunt partes, mult[illegible] putant [illegible] qui uersantur in delicijs. Reputauerit.] Reputauerit uerò, cumulatissimam diligentiam importat. Putare enim est, ut in uite, superflua resecare. Putamus autẽ (inquit Don.) præsentia, & instantia: reputamus, præterita. Sicut ergo putator uitium diligenter exquirit, quis palmes futuris uuis producendis erit utilis, & quis inutilis: sic uir bonus et sapiens, reputans acta totius diei,

Offensus prauis, dat palmam & præmia rectis.

Similem confessionem profitetur Horat. in Serm. ubi docet resipiscendi uiam, dicens:

Sic teneros animos aliena opprobria sæpe
Absterrent uitijs. ex hoc ego sanus, ab illis
Pernicie maiis quæcunq; ferunt mediocribus, & quis
Ignoscas, uitijs teneor. fortassis & istinc
Largiter abstulerit longa ætas, liber amicus,
Consilium proprium. neq; enim cum lectulus, aut me
Porticus excepit, desum mihi: rectius hoc est:
Hoc faciens uiuam melius, sic dulcis amicis
Occurram. hoc quidam non bellè, nunquid ego illi
Imprudens olim faciam simile? hæc ego mecum
Compressis agito labris, &c.

Quò prætergressus.] Venerabile uerbum, & multa sanctitate fœcundũ, quod (tametsi aliquibus fortè prolixitate odiosus fiam) siccis pedibus transire non possum. Sapiens, inquit, non solum considerabit, prætergressus ne metas recti sit: uerumetiam animo cõplectetur, quò prætergressus sit, id est in quantam culpam ceciderit. In qua re satius ac humanius sentit quàm ipsi Stoici, qui (ut in Paradoxis etiam Cicero monstrare contendit) peccata omnia paria esse censent. Nihil refert, parúmne an multum transgrediaris, si modò trãsgressus fueris. Nam auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquãtum, in gubernatoris inscitia nihil interesse aiunt. Quam rem ut benè damnat Flaccus primo Serm. dicens:

Quìs paria esse ferè placuit peccata, laborant
Cum uentum ad uerum est: sensus, moresq; repugnant,
Atq; ipsa utilitas, iusti propè mater, & æqui.

Reliqua uide Sat. III. Virg. ergo uult nos attendere ad pondus peccatorum, non solum ad peccata. Nam (ut docet in VI. & noto uersu dicitur) qui deliquit grauius, grauioribus ille subijcitur pœnis. Quid gestum in tempore, quid non.] In tempore, hoc est tempestiuè, & quo tempore oportuit, quæ res ad uirtutem moralem plurimum facit. Non ergo simpliciter intelliges. quid enim non fit in tempore? Cur isti facto decus affuit? aut ratio illi?] Diligenter, inquit, disquiret opera sua, ne fortè benefecisse existimans, peccauerit. Itaq; ad philosophiã moralem nos cohortatur. Principium enim rectè faciendi, est rectè sapere. Eorũ uerò quæ rectè geruntur, quædam sola consuetudine probantur: ut sunt instituta. qualia, lautum conuiuam interdum agere, amicis arridere, et reliqua, quæ temporis, loci, personarumq; decorum expetunt. de illis ergo dicit, Cur isti facto decus affuit? Alia uerò immutabili ratione obseruãtur: qualia sunt iuris præcepta, & apud nos mandata Dei, contra quæ ne mortis quidem metu faciendum est. Talibus ergo quadrat, Aut ratio illi. Cur hæc sententia sedit, Quam melius mutare fuit.] Diceres fortè, uirum bonum & sapientem non posse peccare: quia si bonus est, uolet bene operari: si sapiens, sciet quomodo bene operandum est. Scienti autem,

rem, & uolenti, nunquam deest uirtus. nam non effe... affectum ... non addunt ad scientiam ... tem, potentiam: quia licet illa desit, uirtus tamen non minus affuerit. Ad hanc rem per anthypophoram uidetur poeta respondere: neminem in hac mortalitate omnia scire, sed paulatim per experientiam, nunc hoc, nunc illud. Quapropter uir bonus, ubi uiderit quod bonum putarat, esse contra uitæ decorum, disquirit secum,

Cur hæc sententia sedit, Quam melius mutare fuit?

Sedit, id est placuit, & firmiter hæsit: ut in quarto Æneid.

Si mihi non animo fixum, immotumq; sederet.

Est ergo plus sententiam sedere, quàm placere. tunc enim sedet, quando fixa est, & super ea quiescimus. Miseratus egentem Cur aliquem, &c.] Magni momenti sententiam, quam ne nostræ religionis sanctitati contrariã putes, altius exequar. primumq; poetæ nostri uerba ex fine 2. Geor. repetam, ubi inquit.

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
Atq; metus omnis & ineluctabile fatum
B Subiecit pedibus, strepitumq; Acherontis auari.
Fortunatus & ille, deos qui nouit agrestes,
Panaq;, Siluanumq; senem, nymphasq; sorores:
Illum non populi fasces, non purpura regum
Flexit, & infidos agitans discordia fratres,
Aut coniurato descendens Dacus ab Istro:
Non res Romanæ, perituraq; regna: neq; ille
Aut doluit miserans inopem, aut inuidit habenti, &c.

Quibus supremis uerbis idẽ uidetur dicere quod hic. Virum bonum & sapientem miseratorem esse non decere, quo nihil remotius à sanctitate nostra abest. Sic etenim IESVS CHRISTVS, nostræ uitæ auctor et decus, nos instituit, ut supra omnia misericordes simus: Quin & ipse poeta in durißimo carcere occlusos dicit, pœnasq; expectare,

Aut qui diuitijs soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis, quæ maxima turba est.

Ad hanc obiectionẽ sic respõdet Seru. in illud Georg. C Cic. in Tusc. lib. v. hoc tractat dicens: In quem cadit una mentis perturbatio, posse in eum omnes cadere: sicut potest omni uirtute pollere, cui uirtus una contigerit. Vnde nunc Virg. Noluit, inquit, dare rustico misericordiam, ne ei daret etiã cæteras animi paßiones, quas nouimus à bonis & à malis uenire rebus. A bonis opinatis duas: unam præsentis temporis, ut gaudium: unam futuri, ut spem. A malis similiter duas: unam præsentis, ut dolorẽ: & unam futuri, ut metum. Quas paßiones esse animi, non dubium est. Vnde & ipse ait in sexto:

Hinc metuunt cupiuntq;, dolent, gaudentq;.

Salustius etiam in Catilinæ bello ait: Omnes homines qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira atq; misericordia uacuos esse decet. Nam animus haud facilè uerum prouidet, ubi illa officiũt. Ergo, aut secundum tractatum Ciceronis hoc dicit: aut (quod absolutius est) intelligamus ideo rusticum paupertatem non dolere, quòd eam malum esse non credit, sed munus deorũ. Lucanus de paupertate:

——Et munera nondum Intellecta deũm.

Hæc ibi Seruius. Poßumus ad confirmationem posterioris opinionis, qua dicitur rusticum paupertatem modestè pati, afferre Ofellum Horatianũ: qui rusticus à suis agris expulsus, postquam eos annua pensione à milite redemerat, sic inquit:

Sæuiat, atq; nouos moueat fortuna tumultus,
Quantum hinc imminuet, &c. Et concludit:
——— Quocirca uiuite fortes,
Fortiaq; aduersis opponite pectora rebus.

Sed Virgilius nunc de rustico non loquitur, imò de uiro sapiente & bono. Sed ad hanc purgationem huiusmodi ambagibus minimè opus est. nõn enim poeta uetat uirum bonum esse misericordem: sed ne sic miseretur, ut dolorem aut fractæ mentis perturbationem inde sentiat. Quamobrem dixit in illo Georg. Neq; ille aut doluit miserans inopem: & hic, Miseratus egentem Cur aliquẽ, &c.] Cuius ordo est: Cur miseratus egentem persensi aliquem dolorem: fracta, id est effœminata mente. hoc est, cur sic miseratus, ut inde doleam? Nam de uera caritate & humanitate, qua proximos misericorditer suscipimus, uir bonus dolere non potest. Dolet autẽ, si uel propter turpẽ causam miseratũ se sentit, uel propter metum futuræ egestatis: quomodo ipsum sui, non eius cui dat, miseret. Vt autem ad grammaticen respiciam, dicimus miseror miseraris, cum accusatiuo, ut quarto Æneid.

Non lacrymas uictus dedit, aut miseratus amantem est?

Vbi significatur (quod nunc diximus) uirũ fortẽ nõ miserari ex turpi causa. Dicimus etiam misereor misereris, cum solo genitiuo, inquit Seruius, ut in secundo Æneidos:

Miserere animi nõ digna ferentis. Et in quarto:
Miserere domus labentis.

Nostri dicunt, Miserere nobis: quod est ignosce, & da ueniam. Dicimus præterea miseret, impersonale uerbum, quod utrunq; simul regit, & accusatiuum & genitiuum. ut in V. Et te lapsorum miseret. Dicimus ad hoc, Miserescit, quod impersonaliter sumptum, à miseret impersonali deducitur, & eosdem casus habet: ut, Inopis te miserescat mei. Personaliter uerò à misereor flecti uidetur, & nonnunquam datiuum regere. ut secundo Æneid.

His lacrymis uitam damus, & miserescimus ultro.

Quid uolui, quod nolle bonum foret?] Certũ est quid dicat. Foret, id est certum est, & habet hic præteriti imperfecti significationem, aliquando præsentis. Fore autẽ, semper futuri significationem gerit, idemq; est quod futurum esse: quocirca nunquam participijs, præcipuè futuri temporis, sed semper nominibus iungitur. ut non dices, Spero te amaturum fore: sed uel amaturum esse, uel amatorem mei fore. Nec dices, intellexi te iam sanum fore, imò sanum esse. Vtile honesto Cur malus ante tulit?] Sententia sapiente uiro digna. Nam est in Paradoxis: Quod honestum sit, id solum bonum esse. Multa tamen multis uidentur utilia, quæ honesta non sunt: ut, Carni inseruire, uoluptatibus indulgere, per fas et nefas diuitias accumulare. Pulchrè ergo dicit, Cur malus antetuli, hoc est prætuli: quasi dicat si bonus essem, bona duntaxat quærerem. Iucundum autem est, si aduerteris, quòd uir bonus se malũ dicat. Accipitur autem malum tot modis, quot bonum. Contrariorum enim (ut aiunt) eadem est disciplina. Num dicto, aut deniq;, &c.] Si legeris Quisquam, iustum uirum describit. Iusticiæ enim præcepta sunt, Honeste uiuere: unde est, Vtile honesto Cur malus antetulit? Alteri non nocere: ut hic, Cur quisquam est perstrictus, id est male affectus, uerbo, aut uultu meo: hoc est truculentia uultus. item Ius suum unicuiq; tribueret unde sequetur.

Offensus

Offensus prauis, dat palmam & præmia rectis.

Videtur tamen melius cæteris quadrare, si legerimus, Quidquam, ut sit sensus: Cur ego perstrictus sum quidquam, id est quouis modo, aut dicto aut uultu. Itaq; omnes partes quibus peccare posset, exquirit. Peccamus enim facto: ut, Vtile honesto Cur malus antetuli? Verbo et cogitatione. cogitationis autem tacitæ index est uultus, qui à uolendo dicitur. Pro duobus ergo posterioribus dicitur. Nam dicto, aut deniq; uultu, &c. Vel refertur ad fortitudinem: ut sit, Cur malus non fortem animum omnibus obieci, sed uisus sum perstrictus, arctatus, commotus dicto, hoc est obmurmurando: aut deniq;, si tacui, uultu motum animi prodidi. Cur me natura magis quàm Disciplina trahit?] Vt hoc quoq; uerbum, cui equidem palmam tribuendam arbitror, altius exordiar: sciendum est, uulgarem fuisse opinionem, fatorum astrorumq; uiolenta necessitate omnia in terris geri: atque ut quisq; optimè natus fuerit, ita eum sanctissimam uitam ducere oportere. Vnde illud Satyricum:

——Distat enim quæ
Sidera te accipiant, modò primos incipientem
Edere uagitus, & adhuc à matre rubentem.
Si fortuna uolet, fies de consule rhetor:
Si uolet hæc eadem, fies de rhetore consul.
Ventidius quid enim? quid Tullius? an ne aliud quàm
Sidus, & occulti miranda potentia fati? Hæc Iuuen.

Quia igitur multis mortalibus persuasum est, omnia ex necessitate contingere, incassum se eniti dicebãt. quocirca multos excepit ignauia. Contra quem errorem dicit aureus poeta noster: Naturam quidem, id est nascendi rationem nos trahere, sed si uelimus medicas manus adhibere, atq; bonis præceptionibus acquiescere, possumus disciplinam sequi, & naturam comprimere. Sunt enim cõtra singula uitia, certa remedia. Vnde Horat. in epistolis:
Laudis amore tumes: sunt certa piacula, quæ te
Ter purè lecto possunt recre[illegible]e libello.
Inuidus, iracundus, [illegible] amatori
Nemo adeò ferus est, ut non mite[illegible]
Si modò culturæ patientẽ commodet aurẽ. Hæc ille.

Disciplina.] Dicitur à discipulo. una enim eademq; res, prout à doctore procedit, doctrina dicitur: quæ quia à discipulo suscipitur, disciplina uocatur. Sic dicta et facta per omnia Ingrediens.] Hypermetrum uersum fecit, qui quoties fit, syllaba abundans, apud Virgiliũ quidem, à sequẽti uocali abijcitur: ut hic, a per i. Et (ne quẽ lateat) hypermetrum dicimus, in quo syllaba ultima abundat, ὑπὲρ enim est super, & μέτρον, mensura. Orto q; à uespere.] id est ut primùm uesper oritur. De uespere, iam diximus. Sunt qui hunc sensum putent, ab orto uespere, id est à Lucifero, qui idem noctu sæpe uesper dicitur: sed acquiesco priori. Offensus prauis.] Vtilitatem huiusmodi examinis ostendit esse consummationẽ pœnitentiæ. Quem enim uerè pertæsum est peccati, pœnam sibi statuit ne recidat, & pro bene gestis modestè gaudet. Licitum enim est etiam uiro Christiano, quoties Deum obsecrare uult, aut desperationis nebulas repellere, de bene actis lætari, & ea recensere. Offensus dicitur, is qui à re quam offenderit, læsus est: & iccirco illi succenset. offendere enim est, citra spem inuenire: ut dum lapidem ingrediens, pedibus ignoranter impello, ipsum offendere dicor: & ille item me offendit, hoc est lædit. Ob enim præpositio apta est rebus, quæ insperata obueniunt. Offensus ergo prauis dat palmam, id est laudem, & gloriam. Nam summis uictoribus palma debetur, nõ (ut opinatur Plin.) quòd semper uireat (id enim lauro, buxo, alijsq; pluribus datum est) sed quia lignum eius semper contra pondus renitatur, atq; incuruetur: sic uir fortis contra aduersa, quoties ita factum decet, fortis inuictusq; procedit: eoq; acrior, quo res quam aggreditur, difficilior est. B

DE LVDO.

SPERNE lucrum: uexat menteis uesana cupido.
Fraude carete graues, ignari cedite doctis. (re debent.
Lusuri nummos, animos quoq; pone
Pone malas, quoties ludendo uinceris, iras.
Ludite securi, quibus æs est semper in arca,
Si quis habet nummos ueniens, exibit inanis.
Lusori cupido semper grauis exitus instat.
Sancta probis pax est, irasci desine uictus.
Nullus ubiq; potest felici ludere dextra.
Initio Furijs ego sum tribus addita quarta.
Plecte truceis animos, ut uerè ludere posis:
Ponite mature bellum precor, iraq; cesset.

Quoniam quidẽ reip. incolumitati, in qua palmam nimirum Romani sibi uendicant, nihil auaritia ipsa perniciosius ortum est, (crescentibus siquidem diuitijs, omnem honestæ uitæ gloriam amisere. unde Salustianũ illud in Catilinario: Igitur primò pecuniæ, deinde imperij cupido creuit, ea quasi materies omniũ maiorũ fuere. Nanq; auaritia fidem, probitatem, ceterasq; artes bonas subuertit. Pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere, priuatos docuit, &c. Et paulo pòst: Auaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupiuit: ea quasi uenenis malis imbuta, corpus animumq; uirilẽ effœminat: semper infinita, semper insatiabilis est: neq; copia, neq; inopia minuitur, & in Iurgurthino: Cæterùm mos partium popularium, & senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romæ ortus est: ocio atq; abundantia earum rerũ, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, Populus et Senatus Romanus placidè, modeste C q; inter se remp. tractabant. Neq; gloriæ, neque dominationis certamen inter ciues erat. Metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat, sed ubi illa formido mentib9 decessit, s. ea quæ res secundæ amant, lasciuia atq; superbia incessere. ita qui in aduersis rebus optauerunt ocium, postq; adepti sunt, asperius, acerbiusq; tulere. Nanque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, populus libertatem in libidinem uertere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt, republica quæ media fuerat dilacerata. Huic Sallustianæ sententiæ correspondet illud Iuuen. in sexto:
Præstabat castas humilis fortuna Latinas
Quondam: nec uitijs contingi parua sinebant
Tecta, labor, somniq; breues, & uellere Tusco
Vexatæ, duræq; manus: ac proximus urbi

Annibal,

Annibal, & stantes Collin[illegible] in turre mariti:
N[illegible] patimur longæ pacis [illegible] æuior armis
Luxu[illegible] ulcijscitur orbem.
Nullum crimen abest, facinusq; libidinis, ex quo
paupertas Romana perit. hinc fluxit ad Histros,
Et Sybaris colles: hinc ad Rhodon, & Miletos,
Adq; coronatum petulans madidumq; Tarentum.
Prima peregrinos obscœna pecunia mores
Intulit, & turpi fregerunt secula luxu
Diuitiæ molles. —— Hæc ille.

Quoniam igitur inquam tam nociua auaritia Romano imperio fuit, nihil dirius Romani poetæ (qui semper reipub. prodesse studuerūt) execrati sunt. Hinc illa exclamatio in tertio Æn.

——Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? ——

Hinc in sexto apud Tartarum damnatos dicit,
Aut qui diuitijs soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quæ maxima turba est.

Et paulo post de ijs qui auro iusticiam polluerunt:
B Discite iusticiam moniti, & non temnere diuos:
Vendidit hic auro patriam, dominumq; potentem
Imposuit, fixit leges precio, atq; refixit.

Hinc tota Horatij excandescentia, qui ubicunq; potest in auaritiam insurgit, atq; insanissimos auaros esse docet, & plurimæ purgationis (quam per Helleborum intelligit, cuius copia in Anticyra prouenit) indigere. Vnde ait in Sermonibus nomine Stoicorum:

Danda est ellebori multo pars maxima auaris,
Nescio[illegible] Anticyram ratio illis destinet omnem.

Hoc est, nescio an auaris omni elleboro opus sit, ut purgentur: omnis enim peccati species ex mala cupiditate (quæ auaritia generaliter dici potest) nascitur. Sunt autem tria huius pestis præcipua capita. Aut enim mala cupidine ductus per fas & nefas acquirit: & propriè dicitur auarus, ab auendo, id est cupiendo, unde & auidus dicitur. Aut res utcunq; acquisitas illiberaliter amat, semper secum seruat, & dicitur tenax. Aut nulli usui expen[illegible]t, & dicitur propriè sordidus: sicut contrà, qui nitidū
C rerum suarum usum habet, lautos uocamus. Vnde Iuuen.
Atticus eximiè si cœnat, lautus habetur.

Habet autem auarus hoc dementiæ, (ut dicitur in primo Serm. Horat.) semper inuidia cruciatur. Vnde ait:
Quòdq; aliena capella gerat distentius uber,
Tabescat habet: —— Et illud,
Quòd rebus partis nescit uti. Vnde idem ibidem,
—— Congestis undiq; saxis Indormis inhians, & tanquam parcere sacris Cogeris. ——

Adde quòd auaritiæ uitium tanto plus uitij habet, quanto nos imbecilliores efficimur. Est enim senibus commune uitium, quòd ([illegible] inquit Comicus) omnes ad rem auidiores sunt. Hinc illud Horatij in de Arte poetica:
Multa senem circunueniunt incommoda, uel quòd
Quærit & inuentis miser abstinet, & timet uti, &c.

Habet & hoc mali, quòd cætera uitia multo usu displicent: qualis superbia exterior, qualis luxuries, & reliquæ pestes. Auaritia uerò nec copia, nec inopia minuitur. Vnde Iuuen.
Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

Est ad hoc execrabile malum, quòd cætera uitia quādam apparentem dulcedinem insipientibus pariunt: auaris uerò, tanto minus quietis, aut dulcis fruitionis, quanto magis rerum. ut enim inquit Seneca: Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet. Est ad summum auarus odiosus omnibus, nemini amicus, non Deo, non sibi, non proximo. Non sibi, quia parcit, et inuentis miser abstinet. unde in Sermonibus de homine auaro.
Vix credere possis, Quàm sibi non sit amicus, Non deo?
Vnde est in eisdem Serm.
Dijs inimice senex custodis, ne tibi desit.

Non deniq; proximis: quia multa, si potest, cōgerit, Nec ulli impartitur quidquam. Quando igitur eiusmodi est auaritiæ malum, ut quod misericordiæ maximè officit, seuerissimè à poeta nostro nunc improbatur. Dices fortè, nihil uideo seueritatis. Nempe hoc est maximum, quod ita auaritiam damnat, ut ne uitam nostram polluat, etiam à ludo, qui recreandi animi gratia fieri solet, nobis abstinendum dicat. Vtitur ergo argumento à uerisimiliori. Nam si ne ludere quidem lucri causa possumus, certum est, à malis quæstibus abstinendum esse. Sperne lucrum.] Nō dicit, Sperne ludum: quoniam nec uersus id pateretur, nec sententia. non uersus, quia ludus primam longam habet: non sententia, quia interdum ludendum est. nam & sacri ludi sunt, ut Apollinares. Loquitur tamen de ludo aleæ, aut pilæ, aut alterius rei, unde lucellum exquiritur. Vexat mentes uesana libido.] Vexare, uerbum est magnæ uiolentiæ, ut docet A. Gellius. est enim frequentatiuum à ueho: sed qui uehitur, alterius uiribus impellitur. Qui uerò uexatur, nunc huc nunc illuc agitatur. Quando enim quis per idem spacium sæpe uiolenter rapitur atque retrahitur, tunc propriè non uehitur, quod semel fit, sed uexatur. Vesana ergo libido uexat mentes, hoc est impotentes uirium agitat, & cogit sub alio sole quærere merces. Hinc plurimi poetarum loci. Horat. in I. Carm. Nequicquam deus abscidit Prudens oçeano dissociabili Terras: si tamen impiæ Non tangenda rates transiliunt uada. Et multis alijs in locis. Vesana.] Ve, particula aliquando auget: ut, uehemens. aliquando minuit: ut, uestibulum. aliquando contrarium inducit: ut uecors, sine corde & animo uirili, uel certe praui cordis. sic Vesanus, malesanus. Libido, ut plurimum in malam partem accipitur, semel apud Sal. in bonam. refertur autem ad ambitionem, ut est libido dominandi: & ad cōcupiscentiam, ut est libido carnis. item ad quamuis malam cupiditatē: unde nonnulli libri habent hoc loco, Vexat mentes uesana cupido. Fraude carete graues, ignari credite doctis.] Tribus uitæ nostræ partib. poeta consulit. Primæ, quæ iniens ætas dicitur, cum ait, Ignari credite doctis. Mediæ, cum dixit, Sperne lucrum. ea enim ætate ludis incumbunt. Supremæ autem, dicens, Fraude carete graues. Et sunt sanè salubria præcepta. Quid est enim adolescētibus salubrius, quàm ut discant? Oportet autem (inquit philosophus) discentem credere. Neque tamen uult ut nimium creduli simus, sed ut doctis & expertis duntaxat fidem habeamus: quæ res si ritè seruaretur, nihil in rep. utilius contingeret. Quot etenim ignari sumus, quoniam ab ignaris et indoctis doceri sperabamus? & miseri nostri parentes, si doctos præceptores nobis comparassent, nō nequitiæ, sed literis nunc incumberemus. Quid item adolescentiæ & uirili ætati decentius conueniret, quàm ut ludo & libidine abstineamus? Quid deniq; senectæ nostræ iucundius aut pulchrius contingat, quàm ut fides nobis habeatur? quod non dubiè fiat, si fraude uacaremus. Inquit ergo bene,

go bene, Fraude carete graues: hoc est maturi æui. Ignari credite doctis.) De hac re sic Cic. ubi adolescentiæ officia præscribit. Est igitur adolescentis, maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos & probatissimos, quorum cōsilio atq; auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda et regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore, patientiaq; & animi & corporis, ut eorum & in bellicis & ciuilibus officijs uigeat industria. Atq; etiam cum relaxare animos & dare se iucunditati uolunt, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiæ. Quod erit facilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Hæc ille. Et si (ut sequenti capite docet) senum interest, ut amicos & iuuentutem, & maxime remp. consilio & prudentia quàm plurimum adiuuent &c. ante omnia opus est, ut sine fraude inueniantur. nam (ut iam dixi) nihil profecerimus docendo, si doctrinæ nostræ propter fraudem in nobis compertam, fides desit. Quid enim profuit Cassandræ prognosticō, de qua sic Virgil.

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris,
Ora dei iussu, non unquam credita Teucris.

Lusuri, &c.] Ordo est: lusuri, quod est quicunq; ludere parant, debent ponere numos: animos quoq;, hoc est tametsi amiserint numos, non tamen irascentur. Irasci memini uictos.] Gerit præceptoris partes. Quocirca uult sibi credatur tanquam experto. memoria complector, ex ijs quæ uidi, uictos irasci. Placet optime frater, &c.] Facetè loquitur. solent enim qui mortalia præcipiunt, ad liberos suos, utpote ad carissima pignora, scribere. sic M. Cicero ad Marcum filium Officia scribit: & opus illud morale, Cum animaduerterē, etiam ad filium destinatur. debent enim præceptores, ut meminit Iuuenalis, haberi parentis loco. Sed Virgil. modestiæ gratia, Optime frater, dixit, quomodo & Apostoli nostri ad suos scripserūt. Dicitur autem frater, quasi ferè alter. Ludant securè.] Huius sensum potes dicere à cōtrario sensu eliciendum esse: ut sit, quia nulli semper satis æris in arca est, nulli ludant. uel intelliges simpliciter sic: Ludant prædiuites, se qui sensum, et qui thesaurum inexhaustum habent. Tu uerò optime frater, hoc est qui meæ cōditionis es, à ludo abstineas. Æs æris, species metalli est, sed pro pecunia accipitur: nam primi numi ærei, non aurei aut argētei fuere. Ouid. de Fastis: Æra dabāt olim, melius nunc omen in auro est, Victaq; concessit prisca moneta nouæ. Hinc pecuniam debitam, æs alienum dicimus. Et ærarium, repositorium publicæ pecuniæ. Seruius: Tullus primus fertur æs signasse: nam antea rudi utebantur. Signatumq; aiunt nota pecudum, unde pecunia dicta. Nam argēteus numus, primùm signatus est anno urbis C C C C C L X X X V I. Deinde L X I I. anno signatus est aureus. Alij aliam appellandæ pecuniæ rationem dant. Dicunt olim omne commercium fuisse in commutandis pecudibus, in quibus præcipuas diuitias sitas putabant: quod ubi ære & auro argentoq; fieri cœpit, pecunia (quòd in pecudum locum successit) appellata est. Sunt qui dicant, extare numos æreos signatos sub Iano antiquissimo Italiæ rege, quorū alterius partis nota est nauis, qua Saturnus in Italiam uectus erat: alterius Ianus biceps, propter rerum experientiam & prudentiam. Certum autem est, æs accipi solitum pro pecunia. Vnde in Buc. Non unquam grauis ære domum mihi dextra redibat. Arca] Dicitur ab arcendo, quòd arceat homines à rebus quas arc[illegible]ias, id est secretas & occultas esse uolumus. Si qu[illegible]bet nummos, &c.] [illegible] formiter ad priorem sente[illegible] lu-dendum, quia nullis æs semper in arca est. Nam si quis habet nummos ueniens, exibit inanis. Inanem dicimus, cui pecunia nō est, propter inanem crumenam, siue sacculos ærarios inanes. unde & uacuus dicitur. Iuuenal. Cantabit uacuus coram latrone uiator. Numos, à numeris dictos putant: inuento enim numo, hoc est signato ære, orta est numeratio in satisfactione. Antea enim æra pendebantur. unde hodie, pendere, satisfacere significat: ut VI. Æneid. Tum pendere pœnas Cecropidæ iussi. Hinc etiam est, quòd hodie quoq; talentum auri, libram auri & argenti dicimus: tametsi non pondere, sed numero satisfacimus. Lusuri Cupido, &c.] Causa est, quod cæcus cupidine lucri, ludendi peritiam non habet. Exitus grauis.] Atqui dictum est, Exibit inanis. Sed dic, grauis, id est molestus et tristis, ut apud Iuuen. Quo tondente grauis iuueni mihi barba cadebat. Non enim iuuenibus grauis, id est ponderosa barba est, sed molesta. Exitus, est finis: ut, Exitus acta probat. & II. Æneid. Hæc finis fatorum, hic B exitus. Sed pulcherrimè hic ponit: alludit enim ad exitum lusoris, à taberna lusoria. Sancta probis pax est.] Hactenus auaritiam criminatus est, nunc pulchro moderamine iram retinēdam docet. Et ueluti plena laus, contrariorum uituperationem habet: ita & uera uituperatio unius contrariorum, laude cumulatur. Commendat igitur pacem, quam Christiano uiro auctor & saluator humani generis satis commendatam fecit, quando eam ut rem preciosissimam carissimis legauit. Omnibus uer[illegible] mortalibus per se laudata esse poterit, quando et feræ in suo genere eam seruent. Nam de publica pace quid boni habeat, non dicto opus est: uidentibus quot & quanta sint belli mala. quod uerò Iuuen. ait, Nunc patimur longæ pacis mala: non pacem criminatur, sed ocium & desidiam, quam ingrati ignauiq; animi subiere. dicit ergo, Sancta probi pax est. Quorum uerborum ordo est, Pax sancta, id est inuiolabilis est probis, id est probi habent pacem, quæ sancta est. Vel sic, Pax est probis sancta, id est pa[illegible] est habita & æstimata sancta à probis. Vel sic, Pax est sancta, id est sancita & introducta à probis. Vnde est il- C lud Horatianum in Arte: Siluestres homines sacer interpresq; deorū, Cædibus et uictu fœdo deterruit Orpheus, &c. Vtrū cumq; autem dicatur, sensus erit, quòd magnæ probitatis indicium est seruare pacem. Nihil enim moribus honestis tam obest, quàm lites & iurgia. unde notum uerbum poetæ, Lis est de paupere regno. Sanctum dici uolunt, de quo sancitum est pœna sanguinis, ne quis uiolet. unde, Sancta sepulchra, sancta mœnia Romæ, &c. Irasci desine uictus.] Vide quàm moderatè præcipiat: Quia enim ira, quæ subita san[illegible]inis inflammatione circa cor nascitur, in nostra potestate non est: nec omnis ira mala est (ut enim docent Peripatetici, ira multum ad fortitudinem facit: & in diuinis eloquijs dicitur, Irascimini & nolite peccare) idcirco poeta non dicit, Noli irasci: sed, Irasci desine uictus. & paulo pòst dicet, Iraque cesset. Iram quando importat primum animi motū, in nostra potestate nō esse, docet Flaccus in Sermonibus, dicens: Denique quatenus excidit penitus uitium iræ, Cætera item nequeunt stultis hærentia, &c. Et propterea idem in epistolis, non uult iram omnino expelli, sed contineri, ubi inquit: Qui non moderabitur

A moderabitur ira, Infect[illegible] uolet esse, dolor quod suase- [illegible] & mens, Dum poen[illegible] uim festinat inulto. Ira[illegible] [illegible]um rege: qui nisi paret, Imperat. hunc frenis, hunc tu compesce catena. Nullus ubiq; potest felici ludere dextra.] Prouerbiū est, quod in re cōmuni multum gratiæ habet. Solent autem tali diuerbio, qui uicti sunt, se consolari: Nihil est ex omni parte beatum. commune enim malum intolerabilius est. Initiò furijs, &c.] Ordo satis obscurus est: Ego ira sum addita quarta furia, furijs initio tribus, id est quæ ab initio non nisi tres erant. Sunt tamen qui sic legant: Initiò furijs ita est tribus addita quarta. & sic ordo facilis est, et meo iudicio magis quadrans. Furiæ apud inferos tres dicuntur, Alecto, Megæra, & Tisiphone: quas Acherontis filias esse dicunt ex Nocte: nec ab re. Acheron enim interpretatur absq; læticia: nam α priuatiua est particula, & χαρὰ dicitur læticia. & nox est cæcitas quædam, et priuatio luminis. Quando ergo mens nostra tristitia afficitur ob iniuriam illatam, nec habet lumen rationis, quo refrenetur, statim in furorē rapitur. Itaq; ira potest esse B quarta furiarum. quia Ira furor breuis est. Hesiodus in Theogonia aliud dicit: sed non omnia referre in unum locum possumus. Hoc tamen non præteribo, poetas solere, ad notum rerum numerum adijciendum aliquid esse, attestari. Sic, quia duo Catones insigni uirtute fuerunt, Iuuenalis allusit: ——Habeat iam Roma pudorem: Tertius è cœlo cecidit Cato. Sic Horatius ad septem sapientes in Græcia nobilissimos respiciens, inquit in Sermonibus: Hæc mihi Stertinius sapientum octauus, amico Arma dedit. Sic Sappho decima Pieridum dicta est. Sic & hic ira quarta furiarum nuncupatur. Plecte truces animos.] ut uerè ludere possis. Qui etenim spe lucri rapitur, nō ludos, sed solicita seria ducit. Plecte ergo, hoc est rigidè flecte, & castiga truces, id est feroces & truculentos animos. Plectere, est afficere tormentis. ut in epistolis Horatij: Quidquid delirant reges, plectuntur Achiui. Ponas maturè bellum precor.] Ponas, id est deponas maturè, id est tempestiuè. Nam id maturum dicitur. quod neq; serius, neq; citius solis beneficio decoctum est. Inuitat ergo ad temperantiam. nam certū est, lusorem, ubi amiserit quouis modo, irasci. Vnde Horatius in epistolis: Ludus enim genuit trepidum certamē & iram, Ira truces inimicitias & funebre bellum. Iraq; cesset.] quia, ut dixi, fieri non potest ut uir acer et strenuus omnino ira uacet: id enim imbellis animi est. idcirco dicit, cesset ira: id est, placetur tempestiuè.

DE LIVORE.

LIVOR tabificum malis uenenum,
Intactis uorat ossibus medullas,
Et totum bibit artubus cruorem.
Quòd quisquis furit, inuidetq; forti,
(Vt debet) sibi pœna semper ipse est.
Testatur gemitu graueis dolores:
Suspirat, gemit, incutitq; denteis:
Sudat frigidus, intuens quod odit.
Effundit mala lingua uirus atrum,
Pallor terribilis genas colorat,
Infelix macies renudat ossa.
Non lux, non cibus est suauis illi:
Nec potus iuuat, aut sapor Lyæi:
Nec si pocula Iuppiter propinet,
Aut hæc porrigat & ministret Hebe,
Aut tradat Ganymedes ipse nectar.
Non somnum capit, aut quiescit unquam,
Torquet uiscera carnifex cruentus,
Vesanos tacite mouet furores,
Intentans animo faces Erinnys
Letalis, Tityiq; uultur intus:
Qui semper lacerat, comestq; mentem,
Viuit pectore sub dolente uulnus,
Quod Chironia nec manus leuarit,
Nec Phœbus, soboles uel clara Phœbi.

Liuor tabificū, etc.] Mōstratū est, auaritiam et iram infestissima esse uitia: auaritiam quidem reipublicæ, iram uerò proximis. Auarus siquidem omnia uenalia habet, ut pecuniā accumulet: iracūdus, quo tempore ira percitus est, sanguinis et uindictæ sities debacchatur, nihilq; tam exoptat quàm quo inimicum ulciscatur. Nūc [illegible]em poeta noster ingeniosissimus, ostendit inui C diam perniciosissimā esse illi cui inest. Efficit enim ipsum liuidum, tabidum, macilentum, atq; omnis læticiæ & boni expertē. Vnde Horatius in epistolis: Inuidus alterius rebus macrescit opimis, Inuidia Siculi nō inuenere tyranni Maius torm[illegible], &c. Nec usq; adeò mirum est, hanc tam diram esse pestem. Nam si uti quisq; summam charitatem habet, ita perfectissimus est: consequitur, ut qui maxima inuidia laboret, infelicissimus sit. Nihil enim usqueadeò fraternæ charitati, atq; inuidia officit. nam inuidus is demum dicitur, qui non potest bonis oculis uidere salutem alterius, quam optimus quisq; non minus ac suam desiderat. Possumus ergo miseros despicere, hoc est nolle aspicere ex contemptu: sed felicibus duntaxat inuidemus. unde Martialis, Omnibus inuideas liuide, nemo tibi. Hoc etenim pacto omnes præter liuidum felices forent, qui certè felicitate indignus est: quocirca dici solet, Nihil iustius esse inuidia. Notus etiam est auctor, qui inuidos omnib. in locis habere oculum desiderauit. Credo equidem, ut tantis hominum bonis cruciatus aliquando (si quidē fieri posset) ipsum sui miserescat. Pestiferā autem inuidi mentem pulcherrimè aperit Æsopus Phrygius ille fabulator ingeniosissimus, in apologo: in quo ostendit, auaro atque inuido oblatam à deo conditionem, ut quamcunq; rem peterent, eam impetratam abducerent. Cum igitur inuido, ut peteret, iussit auarus: ille renuit, timens auarū posse aliquid accumulatius petere. Iussus aūt auarus postulare, non immemor sui, nec à natura discedens: petijt, ut quamcunq; rem inuidus exoraret, eam geminatam haberet. Quod cum inuidus audiret, tabescens quòd illi cumulatius & geminum bonum foret, oculum sibi erui petijt, quo alteri uterq; obcæcaretur. Itaq; inuidus non tam sibi prodesse, quàm alteri nocere conatur. Veruntamen utplurimum auaritia inuidiam generat, non semper autem. Nam nonnunquam alteri inuidemus, quod nos ipsi habere noluerimus. Sed de hac nihil pulchrius quàm à poeta adduci potest, quocirca ad ipsum accedamus. Liuor tabificum, &c.] Carmē hoc bende-

hendecaſyllabo, id eſt undecim ſyllabarũ, cõſtat ſpõdeo, dactylo, & tribus trocheis. quamuis in ultimo loco, propterea quòd ultima ſyllaba indifferens eſt, etiã ſpondeus ponatur. Primus uerſus ſic metitur: Liuor, ſpondeus: tabi fi, dactylus: cum ma, trocheus: lis ue, trocheus: nenum, trocheus. Pari modo & reliqua ſcandes. Liuor exiſtens tabificum, id eſt generatiuum tabis uenenum: uorat, deuorat, abglutit medullas. Intactis, id eſt non tactis oſſibus, Liuor, eſt macula ſubnigra, quæ ex contractu & compreſſu corporum inducitur. Iuuenal.

Vuaq; conſpecta liuorem ducit ab uua. Et Tibullus:

Tum ſuccos herbasq; dedi, quis liuor abiret,
Quem facit impreſſo mutua dente Venus.

Et quoniam inuidia ſimilem maculam generat, et obſcœnum aſpectum efficit, à multis liuor uocatur, ut hic. Nam ſicut candidus dicitur, qui omnia bono oculo aſpicit, nulliq; inuidet aut detrahit: ſic econtrario Liuidus dicitur, qui ubi alterius dexteritatem uidet, lenta tabe medullitus exeditur: & exhauſto, qui in candido homine eſt, naturali ſucco, totus liueſcit. Vnde uocat liuorem, tabificum uenenum. Venenum.] Dicitur enim quod ueniat, id eſt fluat per uenas & medullas. Tabes.] Dicitur autẽ ſanguis exudante puriore ſucco corruptus. talẽ aũt liuor generat. unde dicitur, Tabificũ uenenũ. Additur aũt notãter. Malis.] nõ tã quòd præcipuè mali ſunt, qui alterius bona uidere nõ poſſunt, q̃ quod hoc uenenum malis, hoc eſt inuidis duntaxat nociuũ eſt. Nã luxuria luxurioſo delectationem affert, & colluxurioſo laetem. Superbia miſeris, quos faſtidimus, moleſta eſt: auaritia, omnibus odioſa: ira offendendis damnoſa: gula hæredibus iniqua. Accidia quamuis deſidibus dulcis, bonis tamen operationibus, quas aut Deo, aut ſanctis, aut parentibus, aut liberis, aut patriæ, aut reip. debemus, ſummopere nociua eſt. Inuidia uerò, inuidum duntaxat cruciat. nam inuiſus ſemper beatus eſt, aut talis iudicatur. Quia ergo inuidia excedit inuidum, bene dixit Tabificũ malis. Neq; uerò erit tam ineptus interpres, qui dicat tabificum, id eſt tabem faciens: malis, id eſt maxillis: tametſi liuor edax dicatur. quia oportet ut prior ſyllaba breuis ſit, quæ in dictione malis ſemper, niſi adiectiuum fuerit, producitur. Nec obijciendum eſt, quòd inuidus alijs ſæpe moleſtus eſt, quoniam ſibi duntaxat per inuidiam nocet: alijs uerò, quia præter inuidiam alia quoq; peccata habet, ſunt enim multa familiaritate deuincta inter ſe. Et totum bibit artubus cruorem.] Ex hac autem re (ut dixi) fit liuor. Quod quiſq; furit, &c.] Ratio eſt, quare cruor ebibat. Quod, id eſt quia: quiſquis, id eſt quicunq; furit, id eſt inſanit & iraſcitur, & inuidet ſorti alterius, ipſe eſt ſemper ſibi pœna, hoc eſt ſeipſum crucians, ut debet: quia dicitur,

Iuſtius inuidia nihil eſt, quæ crimine nondum
Perfecto, autorem cruciat, proq; enſe reflexo.

Sors.] Dicitur quidquid ſortimur, id eſt accipimus ab aliquo, ut illi fœnus faciamus. Dicunt autem Iouem unicuiq; naſcenti dare partem boni, & partem mali: illud ergo quod à Deo accepimus, ut bene operemur, ſors dicitur. Illud etiam quod à fortuna nobis obijcitur, ſors dicitur. unde Horat. in principio Serm.

Qui fit Mecœnas, ut nemo quam ſibi ſortem,
Seu ratio dederit, ſeu ſors obiecerit, illa
Contentus uiuat?

Dicitur præterea ſors, pecunia illa quam uſurarius fœnerat, hoc eſt fœnori dat, quod à Iuriſperitis capitale dicitur. Fœnus autem eſt lucr[illegible], quod præter ſortem [illegible] redditur. Deniq; quidquid ſortim[illegible] eſt quod [illegible] obtinemus, id ſors dicitur. Sudat frigidus.] Pulchra compoſitio, qua oſtendit ſudorem non eſſe naturalem, qualis eſt qui ex uehementi calore apertis poris generatur. Intuens quod odit.] Odit, præſentis temporis ſignificationem habet: præteriti tamen eſt, ſecundum declinationem. Nam odio (licet ſemel in De oratore apud Ciceronem, odias legeris) rariſſimum inuentu eſt: & ſi inueniatur, corripi & primam, ſicut odium nomen, hic autem longa debet eſſe prior ſyllaba, quanta eſt è præterito biſyllabo, paucis demptis. Effundit mala lingua uirus atrum.] Mala lingua, nominatiui ſunt, ſuppoſitales illi uerbo Effundit. nam ſi legas Liuor effundit mala lingua, id eſt per malam linguam, ut ſeptimi caſus ſint, uerſus non ſtaret. Virus.] uenenum. nunc tantũ tres caſus habet. olim etiam uiri, in genitiuo repertum eſt. Pallor terribilis.] hoc eſt, obſcœnus aſpectu. Genas colorat.] Genæ ſunt quaſi ueſtes, quibus oculus tegitur. cum conniuet, id eſt aperitur & clauditur: quæ & (ut dicit Plin.) olim cilia dicebantur. Pulchrum ergo eſt, quod inuidus in ea parte liueſcit, qua peccat. Infelix macies renudat oſſa.] Signatè dicit, infelix macies: quia poteſt eſſe felix, ut eſt quam maturo cõſilio per abſtinentiam & ieiunium contraximus, pro ſalute animæ aut corporis: utriq; enim officit crapula. Renudat.] Hoc eſt, aperit & oſtentat oſſa, exhauſto ſanguine: conſumptis carnibus, & euaporato ſucco naturali. Non lux, &c.] Nihil eſt ſanis iucundius luce. unde [illegible] Didone inſaniente ex amore dicit: Lucemq; refugit. quod uicinæ mortis indicium eſt.

Non cibus eſt ſuauis illi.] Exhauſto enim ſanguine, imminuta eſt uirtus digeſtiua, qua ſine nullus cibus ſuauis eſt: ut patet in ægrotis. Suauis, hic triſyllabum eſt. Non potus iuuat.] Qui alias curas expellit: unde eſt, Adſit lætitiæ Bacchus dator. Nec ſapor Lyæi.] id eſt Bacchi, qui Lyæus dicitur, eo quòd ſoluit hominem curis. λύω enim, eſt ſoluo. unde mirandum eſt, quòd qui nos liberos & [illegible]lutos omnibus curis reddere ſolet, non iuuet inuidum: mirabilius quòd nec ſapor ipſe iucundus ſit: mirabilius multo, quòd potus ſuauiſſimus non iuuet, etiam ſi pocula Iupiter ipſe propinet, abs quo quia hoſpitalitatis deus eſt, tuti ſumi poſſent. Maximè autem mirandum eſt, quòd nec Hebe deorũ pincerna, & iuuenum dea, nec Ganymedes omnium mortalium pulcherrimus puer, non poſſet tam delicatè pocula dulcia à Ioue propinata miniſtrare, ut inuidum iuuent. Notæ ſunt fabulæ. Hebe filia Iunonis, pincerna deorum eſt: quæ dum incautior pocula miniſtraret, caſu pudenda renudauit. ob quam rem iratus Iupiter, Ganymedem pulcherrimum puerum, Trois [illegible]ygum regis filium, dum in Ida ſilua uenatur, rapuit, raptumq; in Hebes locum ſuffecit. Vnde eſt illud I. Æneid.

——Et rapti Ganymedis honores.

Quantum autem ad gratiam poculorum faciant munditiæ pincernarum, oſtendit Iuuenal. ubi de miſera clientum cœnula conqueritur, dicens:

——Tibi pocula curſor,
Getulus dabit, aut nigri manus oſſea Mauri.

Et paulo poſt de rege conuiuij:

Flos Aſiæ ante ipſum precio maiore paratus,
Quam fuit & Tulli cenſus pugnacis, & Anci.

Nectar.

Horatio legendũ [illegible] ...

A Nectar.] Est potus [deo]rum: sicut ambrosia, dapes significat ipsorum. Neque [u]erò dicitur à nectendo (uolunt en[im] dictum nectar, [quasi] aliqua nectat) Græcum enim est, τὸ νέκταρ τὸ νέκταρος, &c. Non summum capit.] Quod tamen munus deorum est, ut secundo Æneid.

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono diuûm gratissima serpit.

Aut quiescit unquam.] Plus est non quiescere, quàm non capere somnũ: quia sæpe animi quietem capimus, nec tamen dormimus. Vnde de Didone infeliciter amante,

At non infelix animi Phœnissa, nec unquam
Soluitur in somnos, oculis'ue aut pectore noctem
Accipit. —

Quare uerò non quiescat inuidus, est, quia Torquet uiscera carnifex cruentus. Liuor cruentus, id est plenus cruoris, torquet uiscera: & ideo est carnifex. Viscus uisceris, secundum Seruium, significat omnẽ carnem intra pellem cõtentam. Viscum autem secundæ declinationis, significat illud quo aues uiscantur, gluten. Sunt qui in singulari solum ablatiuum Viscere usitatum dicant. Donatus su-
B per illud in Andria: Vix sum apud me: ita animus commotus est metu, spe, gaudio. Duo, inquit, carnifices futurarum rerũ sunt, spes & metus, &c. quibus uerbis accipit carnifices, sicut nunc Virgilius. Vesanos tacitus, &c.] Hoc enim differt liuor ab ira, quòd ille tacitus ad præcordia incubat, ira uerò manifestè in offensorem insurgit. Tacitus, utroque modo accipitur, ut docet Valla. Nunc actiuè, ut si uelis hic, Liuor tacitus, id est tacens, mouet uesanos furores: quia in liuidũ debacchatur, quem dilacer[at]. Nunc passiuè, ut apud Senecã: Quod tacitum esse ui[s], nemini dixeris. Et apud nostrum poetam in sexto Æneidos:

Quis te magne Cato tacitum, aut te Cosse relinquat.

Sic potest hic accipi liuor tacitus, id est occultatus & conditus intra uiscera liuidi, mouet uesanos furores: quasi diceret, intestinos. Intentans animo, &c.] Interpretatur quos furores moueat. Est, inquit, intentans, id est intensiores faciens, uel augmentans animo faces, id est flamm[a]s: Erinnys, id est contentiosi furoris. ἔρις enim contentio dicitur. Est talis.] Ordo est: quia & talis uultur
C est intus, id est intra uiscera inuidi: qui, id est qualis lacerat semper Tityi comesti, id est exesi, quoad iecoris fibras: ut sit totum pro parte. uel leges, comestum. De Tityo sic sexto Æneid.

Necnon & Tityon terræ omniparentis alumnum
Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur, rostroq; immanis uultur adunco,
Immortale iecur tondens: fœcundaq; pœnis
Viscera, rimaturq; epulis, habitatq; sub alto
Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis, &c.

Intelligitur autem per Tityum luxuriosus. Amauit enim Latonam Apollinis & Dianæ matrem. ob quã rem confixus iaculis Phœbi, damnatus est apud inferos ea pœna, ut uiscera eius uultur immanis exedat: quæ tametsi cõtinuè absumuntur, nunquam tamen deficiunt, quia semper renascuntur. Quod ideo fingitur, quoniam credunt, morientiũ animas ea affectione, eoq; mentis habitu permansuras, quo corpora linquunt. Vnde de amantibus in eodem sexto:

—— Curæ non ipsa in morte relinquunt.

Et paulo post de alijs studijs:

—— Quæ gratia curruum,
Armorumq; fuit uiuis, quæ cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.

Quia itaq; amantes nimijs curis agitantur in uita, bene fingitur Tityus, quem Horatius incontinentem appellat, perpetuis gryphibus seu uulturibus exedi. Simili autem modo tantisper dum uiuit, inuidus torquetur, quasi dicat ipsum hic infernales pœnas luere. Et non longè abest. nam sicut in inferno semper cruciantur, neq; tamen culpa purgatur, aut offensio remittitur: sic inuidus continua pœna afficitur, nec tamẽ melior euadit. Vultur olim dicebatur, hic uulturis. Vnde Ennius:

Vulturis in siluis miserum mandebat homonem.

Viuit pectore subdolente uulnus.] Viuit, id est semper recens est, sicut aqua semper fluens uiua dicitur. ut secundo Æneidos.

—— Donec me flumine uiuo Abluero. ——

Quod quidẽ uulnus manus Chironia, id est ipse Chiron Phillyrides, iustissimus centaurorum, leuaret, id est curaret. Nec Phœbus leuaret, nec clara soboles Phœbi, id est Æsculapius leuaret, hoc est habet incurabile uulnus. Chiron (ut dixi) Phillyrides, id est Phillyræ nymphæ & Neptuni in equum cõuersi filius fuit, pater Thetidis, & auus Achillis: qui plurima medicinæ adiumenta inuenit, quorum quædam adhuc extant. Maximè peritus fuit eius quam chirurgiam uocant, ut nonnulli putant à Chirone denominatam: uel potius à manu, quæ χεὶρ dicitur. Docuit Achillem (ut dicit Statius in Achilleide) curationem uulnerum, ut de Telepho nobilis recitatur leuatio, quem ferrugine eius ferri, quo ipsum uulnerauerat, sanum reddidit. unde est in Remedio amoris,

Vulneris auxilium Pelias hasta tulit.

Phœbus autem (ut dixi) solis est peculiare epitheton. fingitur autem Phœbus, siue Apollo, medicinæ peritus: quoniam omnes herbarum uirtutes solis radijs percoquuntur. Æsculapius autem præter omnes mortales in hac re doctus fuit: abs quo Virgilius Vrbium à morte reuocatum dicit. Et quia tantum in medicina potuit, Apollinis filius dicitur.

DE VENERE ET VINO.

NEC Veneris, nec tu uini tenearis amore:
Vno namq; modo uina Venusq; nocent.
Vt Venus eneruat uires: sic copia Bacchi,
Et tentat gressus, debilitatq; pedes.
Multos cæcus amor cogit secreta fateri:
Arcanum demens detegit ebrietas.

NEc Veneris, & cætera.] Si penitioribus oculis Virgilianam dicendi formam conspexeris, non interrogato opus esset, quæ uitia magis fugiẽda sint. Quum etenim superbiã damnaret, uidisti quanta diligẽtia nos ad miseriæ humanæ memoriam uocitarit. Cum auaritiam, perniciosum illud monstrum uilipenderet, urbe menti uerbo usus est dicens, Sperne lucrũ, &c. At de ira, quæ ad acrimoniã facit, parcius loquit[ur], Iraq; cesset. Cum uerò liuorem monstrum nulla uirtute redemptũ ad parteis uocaret, quasi ex[c]ãde-

scens inquit, Liuor tabificum malis uenenũ, etc. Nunc uerò de Venere et uino locuturus, quorum abusus, nõ usus malus est, inquit: Nec Veneris, nec tu uini capiaris amore. Non etenim Venus mala, nec uinum malum, sed amor et nimia indulgentia utriusq; detestãda est.

Bellum sæpe parit ferus exitiale Cupido:
Sæpe manus itidem Bacchus ad arma uocat.
Perdidit horrẽdo Troiam Venus improba b[illegible]
At Lapithas bello perdis Iacche graui.
Deniq; cum menteis hominum furiarit uterq;:
Et pudor, & probitas, & metus omnis abest.
Compedibus Venerem, uinclis constringe Lyæũ:
Ne te muneribus lædat uterq; suis.
Vina sitim sedent: natis uenus alma creandis
Seruiat. hos fines transilijsse nocet.

Non ergo dicit, Non tu capiaris amore luxuriei. Omnis enim luxuries damnanda est, non omnis autem Venus. Similiter non dicit, Non capiaris amore ebrietatis. omnis etenim ebrietas mala: non itidem omne uinum. Tametsi autem Venerem pro concubitu per metonymiam ponimus, ut Sine Cerere & Baccho friget Venus: non tamen pro omni, sed pro eo duntaxat qui naturalis est, nec incestuosus (nam cæstus, est zona Veneris, dictus à castitate, qua legitimè nubentes cinguntur) ueruntamẽ ponunt tres Veneres, unam ex Cœlo patre, & Die matre natam, apud priscos. Et hanc honestæ rei præesse uolunt. Alteram, ex uirilibus Cœli, et spuma maris: et huic inconcessos concubitus imputant. Tertiam, Iouis, et Diones filiam, ex qua Æneas natus dicitur. Sciamus tamen, quamuis multæ enumerentur Veneres, multi Ioues, multi Mercurij, &c. poetæ tamen opera sic confundunt, ut omnium uni addicant, siue quòd unam cœlestem naturã putent omnium effectuum causam, tametsi per diuersos fiant: siue quòd omnia in admirationem trahere uolũt. Volunt autem Venerẽ dictam, quòd per eam omnia ueniant, & oriantur. Et quia generatio rerum non sine uirili semine fit, ideo Veneri utriusq; sexus participationẽ dedere. Nam (ut recitat Macrob.) in Cypro est barbatæ Veneris simulacrum. Quocirca Virg. loquens de Venere, ait: Descendo, ac ducente deo. & Caluus, Pollentemq; deum Venerem. & Aristophanes philosophus, Aphroditon genere masculino appellat. & Plinius ait: Venerem igitur almum adorans, siue fœmina siue mas est, &c. De Veneris autem uirtute sic Lucret.

Æneidum genitrix, hominum diuũmq; uoluptas,
Alma Venus, cœli subter labentia signa,
Quæ mare nauigerum, quæ terras frugiferentes
Concelebras: per te quoniam genus omne animantum
Concipitur, uisitq; exortum lumina solis.

Hæc ille. Propter hanc rem dicitur,

Natis Venus alma creandis Seruiat. —

Certum est ergo, pro cõseruatione humanæ, cæterorumq; animantiũ naturæ Veneris usu opus esse: qui si legitimè fiat, iure matrimoniali laudandus est. Econtrario nemini dubium est, quantum noceat transiluisse finem, usqueadeò ut nulla sit labes, qua homo à diuina mentis contemplatione ad corporis sordes citius auocetur, nulla propter quam plura bella fiant, nulla qua citius et plures in turpem egestatem ruant (nam Plautus paupertatem luxuriæ filiam nuncupat) nulla item quæ omni honesto studio magis inimica sit. nam hominem totum effœtum reddit, ac deinde tardum & segnem, usqueadeò ut sæpe tardum pro luxurioso poetæ ponant. Nocet igitur & animæ & corpori, & utriq; plurimum. De uino quoq; nihil ignotũ dicã: nam omnes scimus, si temperatè sumatur, humano ingenio adiumẽto esse. Vnde illud Horat. in epist.

risco si cre[illegible]s Mecœnas
docte Cratino,
[illegible]a placere diu
uere [illegible]mina possunt
Quæ scribuntur aquæ potoribus: ut male sanos
Adscripsit Liber satyris, faunisq; poetas.
Vina ferè dulces oluerũt mane Camœnæ:
Laudibus arguitur uini uinosus Homerus:
Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma
Prosilijt dicenda. —

Et reliqua; quæ commentarij per irrisionem dicta putant: nemo tamen mihi inficias ibit, uinum modicè sumptum acuere ingenium. At quantum ebrietas detestanda sit, facillimè constabit, si hominem potum inspexeris, qui iam omne id (loquor de ratione & uirtute) quo à belluis ferisq; differimus, exuit, & sui immundo quàm homini similior, luto inuoluitur, facilis ad iram, facilis ad seditionem, facilis ad luxuriam: facilis ad blasphemiam, deorumq; contumeliam: facilis ad secreta reuelanda, ad amicos prodendos, & ad omnia deniq; mala facienda: contrà, ad nullam uirtutem paratus. Quocirca si ita decesserit, iam de eius salute actum esse dixeris: sed redeo ad poetam. Nec Veneris, nec tu uini capieris amore.] Capere, multa uidetur significare, secũdum quòd uaria sunt quæ capiuntur. Aliquando enim est, in se continere: ut, Atrium meum capit mille uiros. Aliquando est intelligere: ut Capio te, id est sensum tuum. Aliquãdo auferre: ut, Quando capimus rem, qua capta, quis ea perpetuum priuatur. unde, captus oculis, dicitur priuatus. Virg. I. Georg. Aut oculis capti fodère cubilia talpæ.

Sic caper dicitur, qui captus est coleis, id est genitalibus: ut docet A. G. Aliquando est uestalem suscipere, cui rei peculiare erat uerbum. Aliquando est comprehendere, & in carceram conijcere: unde captiui dicuntur. Aliquando est inescare, fallere, aut decipere: unde dicimus, Hominem captum amore, captum uino. ut hic, Nec capieris, id est non illaqueaberis amore Veneris: nec etiã amore uini. Ratio est: Vno nanq; modo uina Venusq; nocent. Vt Venus eneruat uires, &c.] Eneruare, est dissoluere. neruis enim consolidamur. unde est, Ossibus & neruis compegisti me. Sic copia uini.] Copia dicitur abundantia, & plenus usus rerum: ut, meretrix facit omnibus copiam sui: sic copia uini est abundantia uini. Non tamẽ dices de exemplari instrumento, quòd sit copia. sed poteris dicere, Fac mihi copiam istius instrumenti: hoc est, fac ut usum eius habeam. In plurali autem copias, copiosum exercitum uocamus: & apud poetas, ne[illegible]itudine uersus. Aliquando etiam in singulari numero idem significat: ut secundo Æneid.

Respicio, & quæ sit me circum copia lustro.

Et tentat gressus, &c.] Id est, titubare facit. ut Chremes in Eunucho Terent. Vicit me uinum, quod ego bibi. At dum accumbebam, quàm uidebar mihi esse pulchrè sobrius: Postquam surrexi, neq; pes neq; mens satis suum officium facit. In II. Georg. Virg.

—— Tenuisq; Lageos
Tentatura pedes olim, uincturaq; linguam.

Multos cæcus Amor cogit secreta fateri.] Cuius rei

Medea,

A Medea, & Ariadna [illegible]estes sunt, & in sanctis literis Sanson. Cæcus amor.] [illegible] id est cæcos faciens. Pingitur [illegible]men Amor seu Cup[illegible]latus, oculis uelatis, habens [illegible] alte[illegible] iacula, in altera flammas. Cæcũ autem uocamus, nunc quod non uidet, ut hominem cæcum: nunc quod nõ uidetur, ut saxa occulta, cæca dicimus: nunc quod non sinit nos uidere, ut cæcam noctem, cæcam auaritiam, cæcum amorẽ, & reliqua quæ nos aut mentis aut corporis lumine priuant. Arcanũ demens detegit ebrietas.] Horat. in epistolis:

Quid non ebrietas designat? opera recludit,
Spes iubet esse ratas, ad prælia trudit inermem,
Sollicitis animis onus eximit, &c. Et in Serm.
Condita cum uerax aperit præcordia Liber.

Arcanum dicitur ab arca, qua arcetur, id est tegitur. Demens.] Bonum est adiectiuum ebrietatis. nam demẽs dicitur, nõ qui sine mente est (quia is amens uocatur) sed qui peruersam & deprauatam mentem habet, qualem ebrietas efficit. Bellum sæpe petit ferus exitiale Cupido.] Ponit exemplum de amore Paridis in Helenam, pro

B qua destructa est Troia. exempla autẽ sine numero sunt. unde Horat. in Serm.

Nam fuit ante Helenam cunnus deterrima belli
Causa: sed ignotis perierunt mortibus illi,
Quos Venerem incertam rapientes more ferarum
Viribus editior cædebat, &c. ——

Bellum per antiphrasin, id est contrarium sensum, dici putant: eo quòd nihil belli, id est boni, aut pulchri habeat. Alij, à belluis. Exitiale dicitur, quòd ad exitum uitæ pertinet. Ferus Cupido: temporale epitheton. nam est etia[illegible] placidus amor. unde est in quarto:

— Placido ne etiam pugnabis amori?

Solent autem amantes infeliciter Cupidinem feritatis arguere: ut in Buc.

Nec lacrymis crudelis Amor, nec gramina riuis,
Nec cytiso saturantur apes. ——

Et alio loco:

Sæuus amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus. ——

Et Tibullus:

C Semper ut inducat blandos offers mihi uultus:
Post tamen es misero tristis & asper amor.

Cupido, genere masculino, deum amoris significat, filium Veneris: genere fœminino, cupiditatẽ ipsam. Venus improba.] Etiam temporale epitheton: quia dictu rus est Alma Venus, &c. Sæpe manus itidem Bacchus ad arma uocat.] Dat exemplum: Et Lapithas bello perdis Iacche graui. Itidem, id est eodem modo: Bacchus & Iacchus, nomina sunt Liberi patris, qui deus uini est. Sed per metonymiam, nomina deorum pro rebus quibus præsunt ponimus, tunc præcipuè, quando rebus actionem damus, ut perdere et mouere manus. De hac re dicitur in Georg.

Bacchus & ad culpam causas dedit: ille furentes
Centauros leto domuit, Rhetumq́;, Pholumq́;
Et magno Hyleum Lapithis cratere minantem, &c.

Lapithæ populi sunt Thessaliæ, è Lapitha (secundum Isidorum) Apollinis filia, geniti. At Centauri dicuntur esse Ixionis filij. Ixion enim credens se cum Iunone concumbere, cum eius simulacro ex nube facto rem habuit, unde nati sunt centauri: quorum supernæ partes humanæ, infernæ equinæ erant. quæ res ficta est: quoniam (ut docet Plin.) primi pugnare in equis inuenerunt. uisi ergo à longè, semihomines et semiequi putati sunt. Hi ebrij effecti, et Martio furore perciti, Lapithas occiderũt. Deniq; cum mẽtes hominũ, etc.] Deniq; particula est, qua utimur, dũ quæ particulatim dicere incipiebamus, generatim absoluimus. ut hic: Deniq; inqt, quãdo mentes hominũ alterius furore percitæ sunt, et pudor et probitas & metus omnis abest, quib. trib. humana natura ne effera uagetur, maximè reprimitur. Pudore, qui in mulierib. et adolescentibus maximè cõmẽdatur. Amissa nanq; pudicitia, nihil in muliere cõmendandum est. Cicero in epistolis: Qui semel uerecundiæ fines transierit: eum bene & grauiter oportet esse impudentem. quod Dido, nondum illecebris amorum capta, sentiens ait:

Sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallenteis umbras Erebi, noctemq́; profundam,
Ante pudor quàm te uiolem, aut tua iura resoluam.

De adolescentibus Terent. Erubuit, salua res est. Est enim pudor, quo nos pudet turpis facinoris, per quem uiri magni etiam sæpe ad fortia facta inuitati sunt. unde de Hectore dicit Homerus, quòd ueritus à Polydamante culpari, multa ausus est. Probitas autem est, qua uiri probi & probati, ne infamiam incurrant, omnia quæ contra bonos mores et honestatem facere possunt, euitant. Metus uerò duplex est: alter filialis, quo filius ueretur patrem offendere: de eo timore dicitur, Initium sapientiæ timor domini. eo enim pacto optimi quiq; uerentur peccare, ne offensam dei incurrant. Est & seruilis timor, quo uerbera serui timent, potius quàm dominorum indignationem. & de illo dicit Horatius:

Oderunt peccare mali formidine pœnæ.

Quando autem quis aut Veneris amore captus, aut Bacchi furore tactus est, nullis uinculis cohibetur. Cõpedibus Venerem, &c.] Affectatè dictum. nam Venus à ueniendo dicitur. rectè ergo, ne nimium ueniat, præcepit, ut constringatur cõpedibus. Compedes enim sunt, impedimentum pedum. Lyæum.] Lyæus autem dicitur (ut diximus) à soluendo, quia solutos nos facit: quãobrem uinculis constringendus est. Ne te muneribus, &c.] Non inficias it munera utriusq;, nisi abusio fiat, nobis utilia esse: sed cauendum esse, ne nos lædat uterq;. quod nimirum fiet, nisi & legitimè & temperatè utamur. Quæ autem munera sint, declarat: quia. Vina sitim sedant.] Valent, inquit, uina ad restringendam sitim. Natis Venus alma creandis.] Venus seruit, id est utilis est natis creandis, id est ad prolem procreandam, quæ res apprimè necessariæ sunt. Sed transiluisse finem horum.] Hoc est indulgere Veneri ob nimium luxum, & uino usq; ad ebrietatem, nocet. Alma dicitur Venus, ab alendo: quia eius præsidio alitur omnium animantium genus.

DE LITERA Y.

LITTERA Pythagoræ discrimine secta bicorni,
Humanę uitę speciem præferre uidetur.
Nam uia uirtutis dextrum petit ardua callem,
Difficilemq; aditum primum spectantibus offert:
Sed requiem præbet fessis in uertice summo.
Molle ostentat iter uia lata: sed ultima meta
Præcipitat captos, uoluitq; per ardua saxa.
Quisquis enim duros casus uirtutis amore
Vicerit, ille sibi laudemq; decusq; parabit.
At qui desidiam, luxumq; sequetur inertem,
Dum fugit oppositos incauta mente labores:
Turpis, inopsq; simul, miserabile transiget æuum.

Litera Pythagoræ, &c.] Propulsauimus quanta maxima potuimus diligētia, sex morbos, qui singuli singulis uirtutib. officiūt. Nunc exagitanda est pestis omni uirtuti contraria, quam nunc desidiā, nunc pigritiā, nunc segnitiē, nunc accidiā, nunc inertiam, nunc ignauiā, ad summū omissionē omnis boni uocare potes: qua quidē ægritudine quicūque cōficiuntur, ingratitudinis uitio (quod sanè detestandū est) cōuinci possunt. Si etenim cōsiderare uoluerimus, quantū optimo maximo Deo nostro debeamus, quippe abs quo quicquid boni nobis est, aut erit, aut cepimus, aut suscepturi sumus: fatebimur quidē egregiè, nullū esse desidiæ locum, nihilq; iacentibus animis esse damnosius. Nam quandoquidem finis uniuscuiusq; rei est optima eius operatio, uidebimur (nisi bona operemur) finem nostrum attingere nolle. Enimuerò turpe est, homini animalium facilè principi deesse, quod in cæteris creaturis tam copiose conspicimus. cœli enim cœlorumq; ornamenta (quas stellas & sidera uocamus) continua uolubilitate munera explere nō cessant. Elementa rerū, mira commigratione temperamentū ut iussa sunt seruant. animantium quoq; nullum, præter hominem, sibi deesse uidemus. Auiculæ enim fragillimo corpore fretæ, feræ multa sæuitia indomitæ, belluæ marinæ indulgētia ad ignauiam inuitatæ, ad generationem tamen & conseruationem prolis nunquam defatigantur: quin qua quidq; eorum maximè ualeret arte pro ingenij, hoc est naturalis indolis benignitate, semper in opere conspicitur. Adde, quòd & ipsi homines ad iniqua agenda multo uigilantiores sunt quàm ad bona. Quam rem Horatius sic in Epistolis conqueritur:

Vt iugulent homines, surgunt de nocte latrones:
Vt teipsum serues, non expergisceris? &c.

Quia igitur non satis est uitia fugitasse, nisi bene egeris (scriptum enim est à diuino poeta, Declina à malo, et fac bonum) ideo Maro uolens desidiam proscribere, nos ad bene operandum pulcherrimè allicit. Nam si (ut Stoicorum est paradoxum) omnes mali stulti sunt, stulti uerò & insipientes profundissimæ Platonicorum doctrinæ minimæ capaces: operæprecium erat, indoctum stolidumq; uulgus, rudi ac enormi Minerua uiam uirtutis docere, & quasi signis illiteratos erudire: ad quam rem nihil accommodatius est, quàm litera Pythagoræ, in qua totam humanam uitam & diuersæ uitæ exitum uidere licet. idcirco Virgilius eam instituto suo accommodat, & dicit. Littera Pythagoræ, &c.] Pythagoras ex Samo insula philosophus, in Italiam uenit, Tarquinij filio regnum obtinente, cui cognomentum Superbus fuit. Is multa doctrina & uirtute claruit. primùm musicæ studuit, in qua egregiam laudem assecutus est: deinde philosophiæ naturali, mox & ethicæ, id est morali operam nauauit: et populum conatus ab insolentia ad cultiorem uitam uocare, uirtutis amorē animis mortalibus instillare satagebat. qu[illegible]d quia philosophicis r[illegible]ionibus non potuit, s[illegible] [illegible] indicijs effe[illegible] nouamq; [illegible]iam commentus est. Sciuit enim, esu carniū multam feritatē in animis nostris innasci, multumq; nos ad libidinem impelli. quocirca præcepit (ut meminit in Transformatis Ouidius) ut ab omni carne, sicut ab humana abstineremus: turpe enim putauit, in uiscere uiscera condi: aßignans inauditam rationem, quòd animæ nostræ, quoniam immortales essent, è corporibus nostris in alia corpora migrarent: neq; in humana solum, sed etiam in ferina. itaq; fieri posse, ut receptaculum auitæ aut paternæ animæ absumeremus, si quauis carne uesceremur. B Id autem alij eum sensisse putant. alij ita præcepisse, duntaxat quo luxum carnis uetaret. Ouid. XV. Metam. inducit ipsum sic loquentem:

Parcite mortales dapibus temerare nefandis
Corpus. sunt fruges, sunt deducentia ramos
Pondere poma, &c. — Et iterum:
Prodiga diuitias alimentaq; mitia tellus
Suggerit, atq; epulas sine cæde & sanguine præbet:
Carne feræ sedant ieiunia. — Et rursum:
Heu quantum scelus est, in uiscere uiscera condi,
Congestoq; auidum pinguescere corpore corpus.
——Item Quisquis fuit ille deorum,
Corporeasq; dapes auidam demersit in aluum,
Fecit iter sceleri, &c.

Idem apud eundem, immortalitatem & commigrationem animæ in diuersa corpora sic docet:

Morte carent animæ, semperq; priore relicta
Sede, nouis domibus uiuunt, habitantq; receptæ.
Et paulo post: C
Omnia mutantur, nihil interit: errat, & illinc
Huc uenit, hinc illuc, & quoslibet occupat artus
Spiritus: eq; feris humana in corpora transit,
Inq; feras noster, nec tempore deerit ullo. Item,
Parcite, uaticinor, cognatas cæde nefanda
Exturbare animas, ne sanguine sanguis alatur.

Cæterùm ut ad uirtutem nos alliceret, & à uitijs absterreret, docuit uirtutum quidem semitam uideri primū difficilem, sed incredibilem animi quietem atq; iucunditatem parare. Contrà uitiorum latas uias facilè omnibus patère, sed in miseros animi remordente c[illegible]entia cruciatus impellere, neq; quidquam præter pœnitentiā producere. Et quo id rudibus oculis manifestius obijceret, ὑψιλὸν, hoc est y tenue ipsis ita figurari monstrauit, ut in ipso omnem humanam uitam discere possent. Habet enim talem figuram, ut basis seu fundamentum, quod ad discrimen bicorne sese extendit, acta infantiæ nostræ, quæ neque bona neq; mala sunt, significet. Deinde ubi ad biuiū peruenerimus, hoc est ad uerum discrimen boni ac mali, dicebat nos liberè, ex libero arbitrio nostro, in utramuis partem uoluerimus, progredi posse. siquidem in dexteram, quæ uirtutis est, tendere uoluerimus, summis opibus primùm

A primùm enitendum esse; sed ad amœna loca nos peruenturos. sin ad sinistram, qu[illegible] uitiorum est, declinauerimus, [illegible]lem quidem aditum [illegible]rißimum instare exitum. [illegible] uerb[illegible] Pythagoræ græca lingua habere uolet, quibus integritatē arbitrij cum fatorum necessitudine consistere docuit, petat A. G. lib. VI. cap. II. Nos interpretationem Gellianam posuisse satis putamus, quæ hæc est: Nosces homines spontaneas haurire calamitates, cum detrimenta singulis à se ipsis fiant, & suo impetu delinquant, & in incommoda ruant sua uoluntate atque proposito. propterea negat oportere fieri, audire homines aut nequam aut ignauos & nocentes & audaces, qui cum culpa & maleficio reuicti sunt, perfugiunt ad fati necessitatem, tanquam in aliquod phani asylum: & quæ pessimè fecerunt, ea non suæ temeritati, sed fato esse attribuenda dicunt. Hæc Gellius interpres. Et paulo post: Primus autem sapientissimus & antiquissimus poetarum dixit hoc tribus uersibus, quos illic subdit, quorumq; hæc per Gellium interpretatio est, & loquuntur (ut intelligas) numina, seu Dei ipsi:

B Hei mihi, quid damnant mortales numina cœli?
Esse aiunt etenim per nos mala, cum tamen ipsis
Vecordi præter fatum sint mente dolores.

Difficultatis autem quæ in dextero calle est, causam ita ex philosophorum documentis habere possumus. nam licet Christiani nihil ambigimus, qui scimus originalis criminis fomitem extinctum quidem esse in fonte baptismatis, sed incitamento tamen quiddam derelictum esse, quo ad peccandum proni sumus, quid hoc ad hunc locum in quo Poeta non Christianus loquitur? Neq; tamē respuenda pr[illegible]erea est doctrina philosophorum, si modò cum Christiana ueritate consentiat. Dicemus philosophicas opiniones, nihil à fide sanctissima degenerantes. Dicunt itaq;, Pythagoram, & deinde Platonem secuti, animas à singulis elementis paßionem contraxisse: similiter & à singulis planetis. Planetarum autem congeriem (ut memorauimus) siluam uocauerunt. proptereaq; dicebant, difficile esse tenere dexterum callem, & uenire ad aureum ramum, de quo Virgil. in sexto: per quem aliud non intelligit, quàm ramum huius literæ dexterum, per quem

C uirtus significatur. Quocirca Æneas, per quem omnis uir sapiens significatur, iussus quærere aureum ramum, aspectans siluam immensam, hoc est tot cœlorum influentias nos ad uitia trahentes, sic precatur:

Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus,
Ostendat nemore in tanto, &c.——

Vbi signatè dicitur, si ostendat nobis: quia putabant plurimi, nisi uirtus nos sponte ad se uocarit, difficillimè posse eam contingere. quocirca dixit Sibylla: Neminem aureum illum ramum posse carpere, nisi fata ipsum uocent. Videtur tamen admittere humanam diligentiam. quocirca id u[illegible] est dicere: Si non es prædestinatus, precare ut prædestineris. ad quid enim nostra opus esset diligentia, si credidissent etiam philosophi (nam de theologis certum est, quòd rectius sentiunt) omnia fatorum necessitudine contingere? Verba Sibyllæ ad Æneam in VI. sunt hæc:

Ergo altè uestiga oculis, & rite repertum
Carpe manu: nanq; ipse uolens, facilisq; sequetur,
Si te fata uocant. aliter non uiribus ullis
Vincere, nec duro poteris conuellere ferro.

Quibus uerbis cum dicit, Vestiga alte oculis: uidetur (ut dictum est) nos inuitare ad diligentiam inquirendæ uirtutis, quæ difficillima inuentu est. Quocirca Æneas illum aureum ramum non inuenit propria inquisitione, sed maternis auibus monstrantibus: quo non aliud significatur, quàm eos qui ad egregiā uirtutē euadunt, adiutos esse oportere benigniore nascendi hora. Vnde et illud Iuuen.

——Plus etenim fati ualet hora benigni,
Quam si te Veneris commendet epistola Marti.

Verùm ut ad rem redeamus, tametsi dexterum illud iter, arduum & difficile, ab alijs facilius petatur, utpote à bene natis: ab alijs difficilius, utpote ab infelicius natis: ab omnibus tamen sine discrimine uirtus acquiri potest. Nam quanto magis infirmius ad scandendum fuerit, tanto maior scandenti gloria contingit. neq; deerit, si, ut Æneas, deum precemur, qui conanti ascendere manum porriget. Sed ad rem. Litera, dicitur secundum plures, quasi legitera, eo quòd legatur: uel quasi litura, quia cum olim in ceratis tabellis scriptitarent, sæpe lita est. Itaq; uolunt uno t debere scribi. sed quia prima deberet corripi (tametsi quidam à præterito deducere moliuntur) cœpit t t duplici scribi, sicut quattuor: cum quater et quaternus et similia, quæ corripiuntur, uno t scribantur. Similiter quottidie, secundum multos, tt duplici non alia ratione, quàm ut significetur prima longa, scribitur. quotus enim prima breui, uno t contentum est. Significat ergo litera, elementum lecturæ, hoc est minimum quod legi potest: ut a, uel b. & hic litera Pythagoræ, hoc est y. Aliquando significat manum, seu formā scribentis. unde ad Atticum Cicero: Nam Alexidis manum amabam, quòd tam prope accedebat ad similitudinem tuæ literæ. In plurali autem, etiam significat epistolam. Sed cum epistolā siignificare uolumus, addemus numeralia distributiua, quæ congruè adduntur carentibus singulari numero. Quando uerò elementa, hoc est singulas literas significamus, addenda sunt cardinalia. ut si dicis, Vnam literā ad te dedi: significas te dedisse unum elementum. utputa a, uel b. Si uerò dicis te dedisse unas literas, idem est ac si diceres unam epistolam: & si duas literas, perinde est ac si diceres duo elementa, ut a & b, uel alia quæuis duo. Sed si binas literas te misisse dicis, non aliud est quàm si diceres, duas epistolas misi. Pythagoræ.] Non quam Pythagoras inuenit, sed qua uitam humanam figuratam docuit: ut suprà ostendimus, & nunc per Virgilium uidebimus. Erat, ut dixi, Pythagoras Samius philosophus, primusq; (ut perhibent) eo nomine nuncupatus. Nam cum antea sophi, id est sapientes uocarentur, percunctatus an sophus esset, dixit se philosophum, hoc est studiosum & amatorem sapientiæ. Discrimine secta bicorni.] Id est diuisa in duo cornua: dexterum, quod anterius est: & sinistrum, quod idem posterius. Discrimen dicitur à discernendo. est enim discernere, dignoscere. unde discreti, qui rem bene discernunt, sciuntq; diuidere bonū à malo. Secta, id est diuisa. participium est à secor, secaris. uidetur autem à sectare, usus hoc loco. nam secare pertinet ad itineris discrimē, ut in fine sexti Æneidos, Ille uiā secat ad naueis: & significat, quasi tenere. Inde sectā philosophorū, qua alij ab alijs diuidūtur, tenētes suā quisq; opinionē. sic hoc loco, Alij secāt dexterū iter, hoc est tenēt melius esse uirtutē p labores acquirere, q̄ uoluptatib. molliter indulgere. Bicorne dicitur, quod habet duo cornua: & declinatur hic et hæc bicornis, et hoc bicorne. habent aūt uirgulæ huius literæ se, quasi sint cornua. Vnde dixit

Discrimine bicorni. Species.] Dicitur à speciendo, hoc est uidendo. licet specio, in simplici quidem in usu non sit. Dicitur autem species, quidquid oculis conspicitur: hoc est forma, & dispositio ipsa coloris. hinc speciem aliquando accipimus pro pulchritudine, unde speciosus. Est ergo idem quod forma & imago. uidetur itaq; litera Pythagoræ præferre, id est per dispositionem figuræ suæ indicare speciem, id est imaginem humanæ uitæ. Præferre.] Est, quibusdam signis & indicijs aliquid certò significare. Sic enim homo, cuius seuerus uidetur uultus omnibus eum aspicientibus, dicitur præferre seueritatem. Nam uia uirtutis, &c.] Ordo est: Nam uia uirtutis existens ardua, petit dexterum callem, hoc est dexteram uirgulã in ipsa litera: & offert spectantibus primum difficilem aditum, id est accessum: sed præbet fessis requiem, id est locũ quietis: in summo uertice, id est in altißimis fastigijs. Via lata.] quæ in sinistram tendit. Ostentat molle iter, etc.] Omnia faciliora sunt, q̃ ut exponãtur. Dicam tamẽ naturã uocabulorũ, et subinde sententias aliorũ. Via, actus et iter, apud iuridicos distinguuntur. Iter enim est ius eundi ambulantis hominis, nõ agendi iumentũ, uel uehiculum. Actus est ius eundi ambulantis hominis, et agendi iumentum, non autem uehiculum. Via est ius eundi, agendi iumentum, & ducendi uehiculum. Qui ergo uiam habet, habet actum et iter. Qui actum, habet etiã iter, sed non uiam habet. Qui uerò iter habet, solum ius eundi poßidet. nam iter ab eundo dicitur, & est quasi itio. Vnde facere iter, nõ est aliud quàm ire: quasi facere itionem, seu profectionem. Habere iter, est debere ire: ut si ignarus uiæ, crederem Romam ire, quò mihi eundum est, & Venetias eo: tum uerè possum dicere, habeo iter Romam, non autem facio iter Romam. è diuerso, facio iter Venetias, non autem habeo iter Venetias. Est ergo iter, ipsa itio. sed uia, est spatium, per quod itur. ita facere uiam, est ipsam rem facere. Dicebatur antiquitus etiam ita: unde semita, quasi semi, id est dimidiata & parua ita. Callis uerò, est locus callo pedum tritus. Callus uerò, est ille uortex, seu illa durities in manibus & pedibus, quam ex frequenti agitatione contraximus. unde fit Callere, quod per translationem significat callidè scire. nam in qua re faciunda nobis induruit callus, eam iampridem experti sumus. Vnde illud in epistolis Flacci, Dicenda tacendaq; calles. Inde etiam Callidus, callida, callidum, id est uafer, & ex multo usu cautior factus. Difficilemq; aditum.] Facilis et difficilis, communis significationis sunt. nam facilis, is dicitur aliquando, qui citò facit quod uolumus, id est exorabilis: ut faciles dei, sunt exorabiles. unde in Bucol. Virg. Sed faciles nymphæ risere sacello.

Hinc etiam dicimus facultatem, quasi facilitatem faciundi. Facile etiam dicitur, quod citò fit: ut facilis doctrina, quæ citò comprehenditur: facile opus, quod facile fit, id est sine difficultate. Faciles etiam mores dicimus, qui leues & inconstantes sunt, ut qui facile, id est sine disquisitione faciant. Contrà, difficiles uocamus inexorabiles & morosos, qui nihil faciunt, nisi exacta ad unguem ratione: quales sunt (secundũ Cicer.) senes. Vocatur etiam quid difficile, quod cum difficultate fit: ut difficilem aditum, quò non facile est adire, &c. Aditus, aditus, aditui, quartæ declinationis, & masculini generis, uerbale est, à uerbo Adeo, adis: et significat aditionem, siue accessum. Sed adytum, adyti, secundæ declinationis, & neutri generis, contrarium sonat. est enim locus secretior, in quo res sacras reponimus, nulli præter sacerdotem accessibilis. A Dictus ab α primitiua particula, et δύω, quod est subeo, quasi sine accessu. S[illegible]quus, à uerbo specto, p[illegible]cipium est. Specto autem frequentat[illegible]m est u[illegible]inusitati Specio, quod significat uideo: unde plurima composita, respicio, aspicio, conspicio, &c. significat autem specto, frequenter aspicio. Inde expecto, quasi extra specto ad illum qui memoratur, uel quem seruo. Optimè autem usus est hic frequentatiuo, quo pigritantem animũ depingit. Piger enim, dum quid laboriosum uidet sibi faciendum, iterum atq; iterum aspicit, quod uir strenuus quamprimum aggreditur: Spectantibus ergo animo languido, uirtus nimirum difficilis & ardua uidetur, quæ tamen si scanderimus, pulchritudine atq; dulcedine sua omnem laborem leniret. scriptum enim est: Iugum meum suaue, & onus meum leue. Quod quidem uerum ijs, qui iampridem ipsum subeunt: nam spectantibus primùm etiam arduum uidetur. Oportet ergo ut rem aggrediamur, & operemur, si deos auxiliatores habere uoluerimus. unde M. Porcius Cato apud Sal. in oratione de bello Catil. Sci licet res aspera est, sed uos eam non timetis. Imò uerò maximè, B sed inertia & mollitia animi alius alium expectantes cunctamini: uelut Deis immortalibus confisi, qui hanc rempub. sæpe in maximis periculis seruauere. Non uotis, neque supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur, uigilando, agendo, bene consulendo, prosperè omnia cedunt. Vbi secordiæ te atq; ignauiæ tradideris, nequidquã deos implora, irati infestiq; sunt. Hæc ille. Horatius quoq; bene speranti animo rem aggrediendam monet in epistolis, dicens:

Nam cur, quæ lædunt oculos, festinas demere: si [illegible]id
Est animum, differs curandi tempus in annum?
Dimidium facti, qui cœpit, habet: sapere aude,
Incipe. uiuendi qui rectè prorogat annum,
Rusticus expectat dum defluat amnis, &c.

Cur, inquit, differs curare quod est, id est consumit animum, hoc est uitium animum obtenebrans: cum tamen si inceperis, facile purgari poßit? Vt enim dicitur in principio Digestorum, Vniuscuiusq; rei summa pars est principium. Audendum ergo est, neq; desperandum propterea quod difficile est ad summam uirtutem peruenire. nã C ut in eadem prima epistola Horatius dicit, qui ad summam uirtutem peruenire non potest, conari tamen debet ut quamproximè poßit accedat. unde ait:

Non poßis oculo quantum contendere Lynceus,
Non tamen idcirco contemnas lippus inungi.
Nec quia desperes inuicti membra Glyconis
Nodosa corpus nolis prohibere chiragra,
Est quódam prodire tenus, si non datur ultra.

Offert.] tanquam improuidus. composita enim ex ob præpositione deseruiunt uenientibus præter spem: ut obijcio, obuenio, offero, oppono, oblatro, oc[illegible]o, obuio, etc. Vertex, dicitur à uertendo, & est summum cuiuslibet rei fastigium: quod ubi attigerimus, uertendum nobis est, si progredi uolumus. unde uertex in capite, unde pili referuntur, dicitur: & uertex montis, est summitas eius. neq; uerò propter summitatem, uertex dicitur: nam in aquis, ubi propter profunditatem non profluunt, sed in gyrum reuertuntur, uorticem dicimus. antiqui enim familiariter utebantur o, ubi nos e: ut, Dij bene uortant: ubi nos, Dij bene uertant. Videamus ergo quanti momenti hæc una dictio hoc loco sit. Dicit, Via uirtutis præbet requiem in uertice.

A *uertice. quo expresse uult, perseuerandum esse usque in finem: nam non prius uerticem attigeris. Deinde osten- [illegible] perfectionem de[illegible] quia qui per uoluptatem & carnis [illegible]cias uiam læuam calcauerit, ubi iam in uertice est, nisi per amaritudinem animæ, & per laborem corporis reuersus fuerit, præceps in æterna supplicia profectò dilabitur. Qui uerò per laborem, per ieiunium, per excubias, cæterasq; pœnitentiæ parteis uirtutem conscenderit, neq; defatigatus fuerit, dum uerticē auidis manibus prensitauerit, illic nimirum coronabitur, neq; ipsi qua uia uenerit redeundum erit. unde est quod dicit,* Fessis requiem præbet in uertice summo. Mollem ostentat iter uia lata.] *Etiam in sanctis literis dicitur, quòd lata sit uia quæ ducit ad perditionem. hæc autem ostendit molle, id est facile & delicatum iter: sed ultima meta, hoc est extremum tempus uitæ, præcipitat, id est deijcit (ut ad* Euangelium *accedam) in tenebras exteriores, ubi est fletus & stridor dentium. & uoluit per ardua saxa, per quā rem æternitatē pœnarū cōspicere possumus. ideo enim philosophi cœlum perpetuò motum iri dicebant, quòd uoluatur, hoc est circulari motu*
B *impellatur. si enim directo motu ageretur, quando spacium infinitum non est, aliquando terminum contingeret.* Voluit *ergo, hoc est circumuolutat: neq; satis est semel per saxa cecidisse, hoc est discrimen dexteræ & sinistræ: etiā in* Euangelio *de extremo iudicio uidere possumus. sed quoniam recepi poetarum & philosophorū dicta adducere, totam hanc literā* Pythagoricæ *descriptionē in sexto* Æneidos *uidere possumus: ubi etiam apud inferos hæ geminæ uiæ discernuntur.* Nam *postquā descripta sunt loca in quibus erant infantes insontes, senes deliri, amantes, monstrosa omnia & imperfecta: quorum opera per insipientiam aut furorē patrata, neque bona omnino, neq; mala censeri possunt, ideoq; in hasi huius literæ locanda, progreditur ad biuiū. unde ait:*

Hic locus est, parteis ubi se uia findit in ambas,
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit,
Hac iter Elysium nobis: at læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit, &c.

C De hoc malorum carcere sic idem Cato: *Bene et composite* C. Cæsar *paulo antè in hoc ordine de uita & morte disseruit, credo falsa existimans ea quæ de inferis memorantur, diuerso itinere malos à bonis, loca tetra, inculta, fœda atque formidulosa habere, &c. Huius item rei sic meminit* Persius:

Et tibi quæ Samios diduxit litera ramos,
Surgentem dextro monstrauit limite callem.

Quisquis enim duros casus, &c.] *Nunc poeta commendat uirtutē, & econtraiò uitia damnat.* Vtitur *autem simili ferè uerbo, eius quod apud* Gellium *lib.* XV. *cap.* I. *comperies, [illegible]i sic ait:* Adolescentuli cum etiam tunc in *scholis essemus,* ἐνθυμημάτιον, *id est commētatiunculam, hoc* Græcum *quod apposui, dictum esse à* Musonio *philosopho audiebamus.* Et *quoniam uerè atque luculenter dictum, uerbisq; est breuibus & rotundis uinctum, perquàm libenter memineramus:* ἄν τι πράξῃς καλὸν μετὰ πόνου, ὁ μὲν πόνος οἴχεται, τὸ δὲ καλὸν μένει. ἄν τι ποιήσῃς αἰσχρὸν μετὰ ἡδονῆς, τὸ μὲν ἡδὺ οἴχεται, τὸ δὲ αἰσχρὸν μένει: id est, Si per laborem honesti quippiam egeris, labor abit, honestum manet. Si per uoluptatem turpe feceris quippiam, quod suaue est, abit: quod turpe est, manet. Postea, *inquit, istam ipsam sententiam in* Catonis *oratione, quam dixit* Numātiæ *apud equites, positam legimus: quæ etsi laxioribus paulo longioribusq; uerbis cōprehensa est, præter quàm illud* Græcum *quod diximus, quoniā tamen prior tempore, antiquiorq; est, uenerabilior uideri debet.* Verba *ex oratione hæc sunt:* Cogitate cum animis uestris, si quid uos per laborē rectè feceritis, labor ille à uobis citò recedet: benefactū à uobis dum uiuetis, non abscedet. Sed si qua per uoluptatem nequiter feceritis, uoluptas citò abibit, nequiter factum illud apud uos semper manebit. Hæc *ille.* Xenophon *quoque in eo libello quem scripsit de dictis & factis* Socratis *memoratu dignis, dicit:* Herculi *in infantia suprema,* Voluptatem & Virtutem *habitu muliebri oblatas. qui cum utriusque cohortationem audiuisset,* Virtutisq; *arduum iter optatum receptaculum habere didicisset: contraq;* Voluptatis *aditum perquàm facilem, sed finem sanè amarum, grauibus uerbis,* Voluptatem & nequitiam *aspernatus,* Virtutem *per labores et sudores in dextram insecutus est.* De *hac re sic dicit* Cicero *in* I. Offic. Nanq; Herculem Prodicus *dicit, ut est apud* Xenophontē, *cum primùm pubesceret (quod tempus à natura, ad deligendum quam quisque uiam uiuendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem: atque ibi sedentē, diu secum multumq; dubitasse, cum duas cerneret uias, unam* Voluptatis, *alteram* Virtutis, *utram ingredi melius esset.* Hæc Cicero. Aristoteles *autem dicebat, studiorum liberalium amaras esse radices, fructus uerò dulces.* Simile *est de uirtute, quod sic dicit* Virgil. Quisquis enim, &c. Ordo *est:* Enim, *pro quia:* quisquis, *id est quicunque uicerit amore uirtutis:* duros casus, *id est omnia aduersa lubenti animo perpessus fuerit:* ille parabit, *id est comparabit sibi laudem & decus.* At qui sequitur desidiam, & luxum inertem: dum fugit, *id est fugere conatur,* incauta mente, labores oppositos, *id est obiectos sibi:* ipse turpis inopsq; simul transigit æuum, *id est uitam:* miserabile, *id est miseram & detestabilem.* Dicit *notanter* Virtutis amore: *quia si ambitiosus, pro uana gloria & popularibus auris bene egeris, operam ludis.* Vnde Cicero *de somnio* Scipionis: Igitur altè spectare si uoles, atq; hanc sedem & æternam domum contueri, neque te sermonib. uulgi dederis, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa Virtus trahat ad uerum decus, &c. De *hac re est diuina illa* Persij, *ubi contra desides loquitur, sententia:*

Magne pater diuûm, sæuos punire tyrannos
Haud alia ratione uelis, cum dira libido
Mouerit ingenium feruenti tincta ueneno,
Virtutem ut uideant, intabescantq; relicta.
An ne magis Siculi gemuerunt æra iuuenci,
Et magis auratis pendens laquearibus ensis,
Purpureas subter ceruices terruit? imus,
Imus præcipites: quàm si sibi dicat & intus
Palleat infelix, quod proxima nesciat uxor?

A. Gellius *in noctibus* Atticis *cap. primo,* XVII. *libri refert:* Stoicos *dicere,* Malitiam *satis esse ad summam miseriam, uirtutem è diuerso ad summum bonum.* Peripateticos *autem consentire, malitiam quidem summam miseriam conficere: negare tamen, summum bonum uirtute sola perfici posse, nisi & naturæ & fortunæ bona accesserint.* Idem *ipse* Gellius *libro undecimo sic inquit:* Philosophum *nomine* Peregrinum, *uirum grauem, cui postea cognomentum* Proteus *factum est, audiuimus, qui uirum quidem sapientem non peccaturū esse dicebat:*

etiam

etiam si peccasse eum, Dei atq; homines ignoraturi es-
sent. non enim pœnæ metu non esse peccandum, sed iu-
sti honestiq; studio & officio, &c. Iuxta quod iam ad-
duxi Horatij illud:

Oderunt peccare boni uirtutis amore,
Oderunt peccare mali formidine pœnæ.

Duros casus.] Casus dicitur à cadendo. itaq; quia in malum cadere dicimur, & in mortem, sæpe in malam partem accipitur: ueruntamen pro euentu ponitur, usq; adeo ut etiam in bonam partē accipiatur. Quocirca dicit. Duros casus, id est duros euentus, & duros labores. Sicut I. Æn. ubi hæc litera allegoricôs describitur, cum dicitur:

Per uarios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt, illic fas regna resurgere Troiæ:
Durate, & uosmet rebus seruate secundis, &c.

Quid enim aliud est tendere in Latiū, nisi in patriā promissionis? in quam nimirum per dexterum hunc callem tendimus. ut enim monstratū est, ille in uertice summo fessis requiem præbet: iuxta quod dicitur, Sedes ubi fata quietas, &c. Sed nō nisi in summo uertice: unde et, Durate, & uosmet rebus seruate secundis.

Atqui desidiam.] Hic manifestè desidiam, ut omniū uirtutum hostem, exagitat. Virtutis enim (inquit Cic.) laus omnis in actione consistit, &c. Ocia uerò nos ad omnia mala concitant, præcipue ad luxuriam. unde Ouid. in de remedio Amoris:

Quæritur, Ægisthus quare sit factus adulter?
In promptu causa est, desidiosus erat. Et alibi:
Ocia si tollas, periere Cupidinis arcus. Et Iuuen.
Nunc patimur longæ pacis mala, sæuior armis
Luxuria incubuit, &c.

Dicit autem bene, Luxum inertem: quia omnino segnes et inertes, id est sine arte nos facit, priuatq; diuinarum rerum contemplatioae, Quod significatur II. Æneid. ubi Æneas deos uidere non potuit, tantisper dū Venus adesset: quos ea absente continuò uidit. Summopere autem prisci illi Romani inertiam fugerunt. unde Sal. Prudentissimus quisq; maximè negociosus erat. Ingeniū nemo sine corpore exercebat. [illegible]imus quisq; [illegible]re quàm dicere, sua ab alijs benefacta laudari quàm ipse aliorum narrare malebat. Igitur domi militiæ boni mores colebantur &c. Quia igitur boni & sapientis uiri est, non modò sapere, uerumetiam agere: Afranius (ut recitat Gellius) egregiè sapientiam sic describit: Vsus me genuit, mater peperit Memoria: Sophiam uocant me Graij, uos Sapientiam. Pacuuius quoq; (eodem Gellio teste) ad sapientē ut bene agat pertinere, sic docet: Ego odi homines ignaua opera, & philosopha sententia. Nihil enim indignius fieri posse, neque intolerantius dicebat, quàm quod homines ignaui ac desides, operti barba & pallio, mores & emolumenta philosophiæ in linguæ uerborumq; artes conuerterent: & uitia facundissimè accusarent, intercutibus ipsi uitijs madentes. Hæc illi. Hinc Iuuenal.

Vltra Sauromatas fugere hinc libet, & glacialem
Oceanum, quoties aliquid de moribus audent,
Qui Curios simulant, & Bacchanalia uiuunt, &c. B

Dum fugit, &c.] Id est dum fugere tentat, non etenim euitat: sed dum incautus requiem nancisci sperat, senex rebus paternis consumptis, & corpore omni indulgentia deprauato, miser, inops, & turpis omnibus modis, laborat. Dicit notanter incauta mente: quia si sapiēs esset, non ita fugeret laborem. Est autem quod dicit in sermonibus Horat.

Dum uitant stulti uitia, in contraria currunt.
Et in de Arte poetica:
In uitium ducit culpæ fuga, si caret arte.

Affectatè autē uidetur Virgilius tēpora diuersa ponere, cū de bono dicit per uerbū defuturo, Laudēq; decusq; parabit. nō enim bonus uir continuò laudatur, licet sibi tacitè gaudere potest. Nam sæpe post fata, hoc est post corporis mortē, primùm gloria datur. Vnde Propertius:

At mihi quòd uiuo detraxerit inuida turba,
Post obitum duplici fœnore reddet bonos.

POM. Sab.

COPA.

OPA Syrisca caput Graia redimita mitella, C
Crispū sub crotalo docta mouere latus,
Ebria famosa saltat lasciua taberna,
Ad cubitum raucos excutiens calamos.
Quid iuuat æstiuo defessum puluere abesse,
Quid potius bibulo decubuisse toro?
Sunt cuppæ, calices, cyathi, rosa, tibia, chordæ,
Triclina umbriferis frigida arundinibus.
En & Mænalio quæ garrit dulcè sub antro,
Rustica pastoris fistula in ore sonat.
Est & uapa cado nuper diffusa picato,
Et strepitans rauco murmure riuus aquæ.
Sunt etiam croceo uiolæ de flore corollæ,
Sertaq; purpurea lutea mixta rosa.
Et quæ uirgineo libata Achelois ab amne,
Lilia uimineis attulit in calathis.
Sunt & caseoli, quos iuncea fiscina siccat:
Sunt autumnali cerea pruna die:
Castaneæq; nuces, & suauè rubentia mala:

Copa Syrisca caput.] Copas appellabant mulieres uagas, & Mecœnas seruam habebat Copam. Syrus, Syrisca: ut Cilix, Cilisca. Graia.] quia Græcæ fœminæ gesticulatrices sunt. Sub crotalo.] Crotalus est annulus æneus, qui percutitur uirga ferrea, ad sonum fistulæ. Taberna.] loca tabulis septa erant, ubi res uendebantur: inde tabernæ nomen. Triclina.] pro Triclinia, à tertio ordine thororum. Est & Mænalio.] Arcadia apta pecuarijs, ideo multos habet pastores. & Pan Arcadicus fuit, qui fistulam inuenit. Cado picato.] Antiqui picabant uasa, id est illinebant uasa, ubi condebant uinum. Sunt è Cecropio.] Cecrops antiquissimus conditor Athenarū. Sertaq;.] serta è satis herbis fiebant. Acheloi.] Achelous fuit pater Sirenum, quæ sunt tres, Leucosia, Parthenope, Lygia, semper uirgines. Castaneæq; nuces.] castaneæ nuces, genus castanearum simile glādibus: uel, & castaneæ & nuces. Saligna.] salaci, luxuriosa. Priapus filius Veneris & Bacchi. A libide.] Alibidus Silenus. Calices.] Romæ crystallina erant in usu. Roseo strophio.] tenuioribus coronis

Est hic munda Ceres, est amor, est Bromius.
S int & mora cruenta, & lentis uua racemis,
Et pendens iunco cæruleus cucumis.
Est tuguri custos armatus falce saligna,
Sed non & uasto est inguine terribilis.
Huc Alibida ueni: fessus iam sudat asellus,
Parce illi: uestrum delicium est asinus.
Nunc cantu crebro rumpunt arbusta cicadæ,
Nunc etiam in gelida sede lacerta latet.
Si sapis, æstiuo recubans nunc proluc uitro,
Seu uis crystallo ferre nouos calices.
Eia age pampinea fessus requiesce sub umbra,
Et grauidum roseo necte caput strophio,
Candida formose decerpens ora puellæ:
Ah pereat cui sunt crispa supercilia.
Quid cineri ingrato seruas beneolentia serta?
An'ne coronato uis lapide ista tegi?
Pone merum, & talos: pereat, qui crastina curat.
Mors autem uellens, uiuite (ait) uenio.

ronis utebantur antiqui, ...bia appellantes.in *de serti... strophiola. ...* *ait Plinius. Prisca su*percilia.] Plin. sic ait, *In supercilio est grauitas.* *Genas.] dicimus conca*uas *ubi oculi sunt. partem superioris genæ antiqui appellauerunt cilium: un*de *& supercilia, in qui*bus *est animi pars: nam his negamus, annuimus, & in his fastus et super*bia. *Cineri ingrato.] antiqui quotiensčunq; pa*rentabant, *id est mortuis sacrificia faciebant, po*nebant *corollas supra se*pulchra: *siue sepulchrum* B *erat ex lapide, siue ex cespite, mortui appellabatur ingra*ti, *quia non rependunt beneficia.*

ASCE. *Copa Syrisca.] Carmen hoc elegiacū, quod Virgilio ab omnibus adscribitur, facile quidem est expositu: sed non minus deliciosum, quàm quæ ab Epigrammatistis ac elegiacis scribi solent, ut sciamus & elegiacum Maroni nō fuisse penitus negatum.* Inuitat autē Mecœnatem ad uoluptatē *sic tamen, ut prudentes potius ab ea retrahat. Nam cōclusurus opus sic, Pone merum & talos, pereat qui crastina curat: addit, Mors autem uellens, Viuite (ait) ue*nio. *Pro quo quidam mē*do *se legunt, Mors autem ueniens. Vellere uerò aurem accipi solet pro eo quod est admonere: admonentes enim id facere solebant. nam auris Memoriæ dicata est, ut in Bucol. Cynthius aurem Vellit, & admo*nuit. *quia uerò omnia manifestaria sunt, finem facio: Hoc solum monuisse contentus.*

ROSA.

VER erat, & blando mordentia frigora sensu,
Spirabat croceo mane reuecta dies:.
Strictior eoos præcesserat aura iugales,
Aestiferum suadens anticipare diem.
Errabam riguis per quadra & compita in hortis,
Maturo cupiens me uegetare die.
Vidi concretas per gramina flexa pruinas
Pendere, aut olerum stare cacuminibus:
Caulibus & patulis teretes colludere guttas,
Et cœlestis aquæ pondere tunc grauidas.
Vidi Pæstano gaudere rosaria cultu,
Exoriente nouo roscida lucifero.
Rara pruinosis canebat gemma frutetis,
Ad primi radios interitura die.
Ambigeres, raperet'ne rosis aurora ruborem:
An daret, & flores tingeret orta dies.
Ros unus, color unus, & unum mane duorum,
Sideris & floris est domina una Venus.
Forsan & unus odor: sed celsior ille per auras
Difflatur, spirat proximus iste magis.
Communis Paphiæ dea sideris, & dea floris,
Præcipit unius muricis esse habitum.
Momentum intererat, quo se nascentia florum
Germina comparibus diuiderent spaciis.
Hæc uiret angusto foliorum tecta galero,
Hanc tenui folio purpura rubra notat.
Hæc aperit primi fastigia celsa obelisci,
Mucronem absoluens purpurei capitis.
Vertice collectos illa exinuabat amictus,
Iam meditans foliis se numerare suis.
Nec mora, ridentis calathi patefecit honorem,
Prodens inclusi semina densa croci.
Hæc, modò quæ toto rutilauerat igne comarum,

POM. Sabi. *EOos.] mons Arabiæ est: unde eous, a, um fit. Strictior.] acutior, ab ense. Per quadra.] nam horti quadrifariam diuiduntur. Vegetare.] uiuere. Olerum.] Olus, à legendo: ut Varro. Teretes.] rotundos. Pæstano cultu.] Pæstum est oppidū in Lucania: Græci antiqui appellabant ...sidonium, ubi sunt ro*C *sæ uernæ & autumnales. Die.] pro diei, uel in die. Venus.] quæ mane Lucifer. Flora & Venus idem sunt. Difflatur.] diffunditur. Muricis.] Murex genus ostreæ, undæ tingitur purpura. Obelisci.] Obeliscus est figura, quæ cum surgit acuitur. Patefecit.] rosa ...æ aperta est, habet similitudinē canistri. Punica coma.] rubra, punicea. nō autem de punico malo.*

ASCE. *Ver erat, &c.] Hoc quoq; carmine poeta (siue, ut uir doctissimus Hieronymus Aleander asserit, Ausonius est) nos ad uoluptatem inuitare uidetur: sed prudentes magis deterret ab ei9 illecebris. Nam si (ut Iob dicit) Homo quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit uelut umbra, stultus erit quisquis in hac tam fragili uita beatitudinē suam constituerit, & uoluptati inhiauerit. unde Poeta concludens opus his uerbis, Collige uirgo rosas, dū flos nouus, et noua pubes, Et memor esto æuum sic properare tuum: Non tam ad uoluptatem, quàm ad laudibilia opera facienda cohortatur. Cæterum cum omnia facilia sint, paucißima præter Calderinum elucidabimus. Blando morsu.] Quia sunt frigora brumalia, quæ lædant. unde in Buc. Ah ne te frigora lædant. Sunt & æstiua, quæ delectent, ut in eisdem: Frigus captab. opacum. Croceo mane.] id est matutino tempore. Plautus tamen declinauit dicēs, A mani, secundum Seruium. Iugales eoos) id est equos Solis ab Oriente uenientes. Rara gemma.] Grossus ab Euangelista uocatur, in uite nothus, unde pampinus exit: sic*

exit: sic hic, unde rosa, Venus est domina, quia Lucifer & Hesperus stella est Veneris. Forsan & unus odos.] id est odor. unde de Venere in 1. Æn.
Ambrosiæq; comæ diuinum uertice odorem
Spirauere.——

Dea Paphiæ.] Paphos ciuitas Cypri, ubi Venus, quæ Paphia inde dicitur, præcipuè colitur. inde primo Æneid.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesq; reuisit
Læta suas, &c.——

Conquerimur natura.] Ordo est: O' natura, nos conquerimur, quòd gratia florum est breuis, &c. Eous.] id est sol. Anum.] id est uetulam.

Pallida collapsis deseritur folijs.
Mirabar celerem fugitiua ætate rapinam:
Et dum nascuntur, consenuisse rosas.
Ecce, & defluxit rutili coma punica floris,
Dum loquor, & tellus tecta rubore micat.
Tot species, tantosq; ortus, uariosq; nouatus
Vna dies aperit, conficit una dies.
Cõquerimur Natura breuis quod gratia florũ est,
Ostentata oculis illico dona rapis.
Quàm longa una dies, ætas tam longa rosarum,
Quas pubescentis iuncta senecta premit.
Quam modò nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero uespere uidit anum.
Sed bene, quòd paucis licet interitura diebus,
Succedens æuum prorogat ipsa suum.
Collige uirgo rosas, dũ flos nou⁹, & noua pubes:
Sed memor esto, æuum sic properare tuum.

POMPONIVS SABINVS in Virgilij Est & Non.

DVbitant quidam an hi sint Vergilij uersus. Hinc fora.] Fora Romæ nouè erant. Cuneati theatri.] Cuneus est condensata multitudo. Dogmaticas agitat.] Dogma decretum Cicero interpretatur in libro de Finibus bonorum et malorum.

ASCENSIVS.

Est & Non.] Deridet (inquit Calderinus) dialecticos. Mihi quoq; deflere uidetur miseram mortalium sortem, sub tanta ignoratione degentium, ut nihil certò sciant, quod magni uiri asseruisse leguntur. Est lux.] Argumentum sophisticum: Quandocunq; lux est, dies est: Noctu dum faces accenduntur, lux est: ergo dies est.

EST, ET NON.

EST, & Non, cuncti monosyllaba nota frequentant:
His demptis, nihil est hominũ quod sermo uolutet. (siue negoci
Omnia in his, & ab his sunt omnia:
Siue ocij quicquam est, seu turbæ, siue quietis:
Alterutro, pariter nonnunquam, sæpe seorsis
Obsistunt studijs, ut mores, ingeniumq;,
Vel faciles, uel difficiles, contentio nata est.
Si consentitur, mora nulla interuenit Est, est:
Sin controuersum, dissensio subijciet Non.
Hinc fora dissultant clamoribus: hinc furiosi
Iurgia sunt circi: cuneati hinc læta theatri
Seditio, & tales agitat quoq; curia lites.
Coniugia, & nati cum patribus ista quietis,
Verba ferunt studijs, salua pietate loquentes.
Hinc etiam placidis schola consona disciplinis,
Dogmaticas agitat placido certamine lites.
Hinc omnis certat Dialectica turba sophorum.
Est lux: est'ne dies? ergo non conuenit istuc.
Nam facibus multis, aut fulguribus quoties lux,
Est nocturna homini, non est lux ista diei.
Est & Nõ igitur, quoties lucem esse fatendum est:
Sed non esse diem. mille hinc certamina surgunt.
Hinc pauci & multi quoq; talia commeditantes,
Murmure concluso rabiosa silentia rodunt. (sãt
Qualis uita hominũ, duo quã monosyllaba uer-

ASCENSIVS.

PEr binos.] Sunt qui hos uersiculos præponãt,
Tres annos sepes, & tres sepes canis explet.
Tresq; canes bene uiuit equus, sed equos homo ternos.
Per binos, &c.] id est per nonaginta tres annos: hoc est, per tres cursus Saturninos uiuit homo, ad iustam senectam pertingẽs. Sunt enim qui quartũ addunt, sed meliore luto conditi, aut regimine prædi ti. Hos nouies.] Scilicet uiros. Phœnix reparabilis ales.] Dicitur enim sola auis esse, & ad ultimum uitæ ligna colligere, & odoribus ac calore Solis flatu alarum adiuto incendere, incensaq; intrare, & ex cineribus ac rore cœli nouam renasci. De ætatibus autem cornicis, cerui, & corui, Plinium legito. Hamadryades.] Sunt Nymphæ siluarum, quas cum siluis oriri & interire dicunt. unde prisci, semideos diu quidem uiuere, sed aliquando mori dicebant.

DE AETATIBVS ANIMALIVM.

TER binos, deciesq; nouem superexit in annos,
Iusta senescẽtũ quos implet uita uirorum. (la cornix.
Hos nouies superat uiuendo garru-
Et quater egreditur cornicis secula ceruus.
Alipedem ceruum ter uincit coruus: at illum
Multiplicat nouies Phœnix reparabilis ales.
Quem uos perpetuo decies præuertitis æuo,
Nymphę Hamadryades: quarum longissima uita
Hi cohibent fines uiuacia fata animantum: (est,
Cætera secreti nouit Deus arbiter æui.

Prima

XII. LABORES HERCVLIS.

PRIMA Cleonæi tolerata ærumna Leonis.
Proxima Lernæam ferro & face contudit hydram.
Mox Erymanthæum uis tertia perculit aprum.
Aeripedis quartò tulit aurea cornua cerui.
Stymphalidas pepulit uolucres discrimine quinto.
Threiciam sexto spoliauit Amazona balteo.
Septima in Augiæ stabulis impensa laboris.
Octaua expulso numeratur adorea tauro.
In Diomedeis uictoria nona quadrigis.
Geryone extincto decimam dat Iberia palmam:
Vndecimum mala Hesperidũ distracta triumphũ.
Cerberus extremi suprema est meta laboris.

A PRima, &c.] Monostichis, id est sin[gulis] carmin[ibus] describit ærumnas atque labores Herculis, quos uarij uariè referunt. sed & multi memorantur Hercules, usqueadeò ut omnes uiros fortes, Hercules cœperint nuncupari. Verùm poetæ suo more ascribũt uni Iouis ex Alcmena, Amphitrionis cõiuge, filio, omnia quæ Hercules gessisse dicitur facinora. quorũ Maro, binis epigrammatis duodecim enumerat, sed nõ eodem ordine, ut in explanatione uidebimus, quæ cum ordine talis est: Prima ærumna, id est calamitas & persecutio Eu**B**rysthei, Mycenarũ regis (nã xlv. annos illic regnauit, et Herculem Iunonis instinctu ad uaria monstra domanda misit, eo quidẽ animo, ut tandem succumbat. uerùm gloriosior inde semper emersit: unde Hercules dictus, quasi ἥρας κλέος, id est Iunonis gloria.) tolerata sc. ab Hercule, est, supple leonis Cleonei, id est iuxta Cleonas oppidum in silua Nemea interfecti: unde Stat.

Illius in speciem, quæ per Teumesia tempe,
Amphitryoniades factum iuuenilibus armis,
Ante Cl[eo]næi uestitur prælia monstri.

Hic leo (ut recitat Sipontinus) in cœlũ dicitur translatus à Ioue patre, ut Herculis gloriæ cõsuleret, quòd eum in ærumnis occiderat, & quòd hæc prima Herculis adolescentis certatio fuerat. Eius simulacrum uirgini proximum est. Nigidius hunc leonem tradit à Luna iussu Iunonis in terra Arcadica & regione Nemeæ educatum, & deinde in exitium Hercules iussu Eurysthei, claua quam à Molorcho hospite acceperat, interfecit. Itaq; postea cla[ua] pro gladio, pelle leonis pro scuto usum Herculem fuisse: leonem uerò à Iunone inter sidera relatum, qui ad oc**C**casum spectans, supra caput Hydræ constitutus apparet. Dictus est & Nemeus leo, à Nemea silua inter Cleonas & Phlyuntem, in qua Argiui ob Herculis memoriam Nemea sacra celebrare consueuerunt. Sunt autem Cleonæ, oppidum in uia situm, quæ ex Argo Corinthum ducit, distatq; ab Argo stadijs CXX. à Corintho uerò LXXX. unde hic Cleonæi leonis, & apud Lucanum: Ille Cleonæi proiecit terga leonis. Proxima, scilicet ærumna, id est secunda, quæ est proxima à prima, hoc est Hercules in secunda ærumna cõtudit ferro & face, id est igni, Hydram, scilicet [ser]pentẽ aquatilem, Lernæam, id est in Lerna lacu uersari solitam: quam Hercules, cum totam regionem deuastaret, primò claua percussit: sed cum amputato uno capite, continuò bina renascerentur, congesta lignorum strue, in cauernis abditam, igni exussit atque deleuit. Vnde Maro noster alibi:

Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra.

Et Seneca: Quid sæua Lernæ monstra numerosum malum, Num igne demum uicit & docuit mori? Hoc ideo fictum quidam existimant, quia cum Lernæ palus frequenter siccaretur, ac denuò impleretur aquis, Hercules deprehendit uenas terræ incendio posse præcludi: atq; ideo postquam exhausit eam, ignem adhibuit, & si qua unda prorũpebat, obstruxit. hinc monstro Hydræ nomen fabulæ imposueruñt, quoniam ὕδωρ aquam significat: Mox, id est paulo pòst: uis tertia, s. Herculi, facta, id est uiolentia, aut uis, id est uirtus tertia, perculit (à percello) id est percussit, aprum, id est suem siluestrem: Erymantheum, id est Arcadicum, ab Erymantho silua Arcadiæ denominatum. Hercules enim aprũ miræ magnitudinis Arcadicum agrum uastantem occidit, uel (ut quidam uolunt) uiuum cepit, & detulit Eurysthæo. Sen. Solitumq; densis Hispidum Erymanthi iugis Arcadica quærere nemora Menalium suem. Dictus est hic aper Menalius, à Menalo Arcadiæ mõte: quamuis & oppidum sit eiusdem nominis, quod & Menala dicitur. Et tulit, abstulit, quarto, s. loco, aut quarto labore, cornua aurea cerui aeripedis, id est aerios, hoc est ueloces pedes habẽtis: ut per aphæresim, aut synæresim, æripedis pro aeripedis dictum sit, ut Æneid. vi.

Fixerit æripedem ceruam licet aut Erymanthi.

Erat enim illic (dicit) cerua: ut hic, ceruus, aureis cornibus & pedibus (ut quidam dicunt) æreis: ut alij, aereis, id est uelocissimis, quam uel quem Hercules cursu superauit in Menalo monte Arcadiæ, & spoliauit. Et pepulit, scilicet à sedibus suis, uolucres, id est aues aquaticas, Stymphalidas, id est in Stymphalo lacu Arcadiæ immorantes. dicunt autem fuisse tantæ magnitudinis, ut solis radios obumbrarent, omnem Arcadiam deuastantes. Est autem Stymphalus Arcadiæ lacus, ex quo Erasinus fluuius erumpit in Æginam terram: quondam uerò exitum non habebat. urbs autem uicina, Stymphalum dicitur. Pepulit, inquam discrimine, scilicet periculo et labore quinto, & spoliauit Amazona, id est reginam Amazonum, Threiciam, id est iuxta Thraciam, & Scythas regnantem: spoliauit, baltheo, scilicet aureo, quem ad Eurystheũ reportauit. Sen. Non uicit illum cœlibis semper tori Regina gentis uidua Thermedontiæ. Dicitur autem Amazon, quasi sine mammilla, eo quòd alterã inurunt: ut alibi satis dictum est. Spoliauit autem sexto, scilicet discrimine, aut periculo. Septima impensa laboris est, in stabulis Argeis, id est Argiuis, ubi ferocientem taurum interfecit. Octaua adorea, id est octaua laus bellica. Sic enim interpretatur adorea, ab Acrone, eo quòd uictores adorentur à uictis. unde & Festus: Adoreum laudem dicebant & gloriam: & gloriosum putabant esse, qui farris copia abundabat. Plin. autem: Gloriam deniq; ipsam à farris honore adoreum appellabat. Ergo octaua adorea, id est laus, numeratur tauro expulso. alij legunt, Numetur octauo, ut sit discrimine, aut labore. Et loquitur de tauro Atticam regionem deuastante. Sen. Taurumq; centum, non leuem populis metum. Victoria nona, sup. numeratur, in quadrigis, id est equis quadrijugalibus: Diomedeis, id est quos humanis carnibus aluerat Diomedes

Bistonius, id est Thracius. unde Sipontinus: Praeterea Hercules, Diomedem Thraciae regem, dirum ac sanguinarium hominem, qui equos suos aduenarum carne in Tyrida Thraciae oppido pascebat, occidit, eumque iumentis suis epulandum apposuit. Sen. Quid stabula memorem diri Bistonij regis? Nam Bistonis stagnum et regio Thraciae, a Bistone rege denominantur. Hiberia, id est Hispania, dat decimam palmam, Geryone, sc. rege Hispanorum tricorpore extincto, id est interempto, cui & boues abstulit: e quibus Cacus nonnullos furatus, in Italia ab eodem occisus est, ut Aeneid. viij. late scribitur. Dicitur autem tricorpor, quia tribus insulis praefuit. Mala Hesperidum, id est Atlantidum puellarum: quae aurea mala, id est poma habuerunt, distracta, scilicet per Herculem, occiso peruigili dracone, supple dant undecimum triumphum, unde Lucanus:

Abstulit arboribus preciam, nemorique laborem
Alcides: passusque inopes sine pondere ramos,
Pertulit Argolico fulgentia poma tyranno: scilicet Eurystheo. Sunt qui per poma oues intelligant, quia Graece μῆλα & poma & oues significant: & per draconem, pastorem earum custodem. Cerberus, canis triceps, triplicem Plutonis potestatem significans apud inferos: est suprema, id est ultima meta extremi laboris. Nam cum Perithous ad inferos detrusus esset, accessit eo cum Theseo: & Cerberum, canem tricipitem ad superos traxit: e cuius urina inter cotes sparsa, aconitum natum fingitur. Sunt autem plures alij labores Herculis, ut de Antheo, & Busiri. & Acheloo, & Caco: sed nos quoque his contenti sumus.

DE IISDEM.

OMPRESSIT Nemeę primùm uirtute Leonem.
Extincta est anguis, quae pullulat hydra secundo.
Tertius euictus sus est Erymãthius ingens.
Cornibus auratis ceruum necat ordine quarto.
Deijcit horrisono quinto Stymphalidas arcu.
Abstulit Hippolytae sexto sua uincula uinctae.
Septimus Augiae stabulum labor egerit undis.
Octauò domuit magno luctamine taurum.
Tum Diomedis equos nonò cum rege peremit.
Geryonem decimò triplici cum corpore uicit.
Vndecimò abstractus uidit noua Cerberus astra.
Postremò Hesperidum uictor tulit aurea mala.

Compressit, etc.] Eosdem Herculis labores (si modò idem est auctor) alijs etiam prosequitur uerbis, quocirca, quia fabulas satis aperuimus, erimus ordine cõtenti, qui talis est: Hercules, sup. compressit primùm leonem Nemeae s. siluae, uirtute sua. Veruntamen dicitur adhuc in cunis positus, serpentes fraude Iunonis immissos strangulasse: unde non dicemus hunc primum laborem fuisse, sed primũ narratum. nisi dicamus additum esse uirtute, ad discretionem eorum quae gessit non uirtute, sed diuino auxilio adiutus. nõ enim uero simile est, infantem angues potuisse necare, nisi Iupiter pater auxilio fuisset. Hydra anguis quae pullulat, quia amputato uno capite bina renascebantur. Sus, id est aper Erymanthius, ingens, ualde magnus, euictus est tertius, s. ordine. Et necat ordine quarto ceruum auratis cornibus, id est habentẽ cornua aurata. Et deijcit Stymphalidas, s. uolueres arcu horrisono, id est horribiliter sonante, quinto, s. ordine. (Prius secundam corripuit, dicens: Stymphalidas pepulit uolucres. Eandem tamen hic producit. sicut & Mart. dicẽs: Aeripedem siluis ceruam, Stymphalidas undis Abstulit. Item in vi. Ceruam cum Martiale posuit hic, & prius ceruum, sed cornua ceruo congruunt.) Abstulit, scilicet Hercules: Hippolytae, Amazonum reginae: uictae à se, sua uincula, id est balthea quibus uinciebatur. Septimus labor, egerit undis stabulũ Argaei tyranni. Et Hercules domuit octauo, scilicet discrimine aut labore, taurum, scilicet ferocientem, & Atticam regionem deuastantem: domuit, inquit, magno luctamine. Tum, id est deinde, scilicet nono labore aut luctamine, domuit equos Diomedis Thracij, qui humanis carnibus ab eo pascebantur, cum rege, scilicet Diomede, perempto à se. Et uicit decimo labore, Geryonem regem Hispaniarum, cum triplici corpore, id est habentem triplex corpus: et id poeticè. aut cũ triplici corpore, id est cũ triplici exercitu, ex tribus insulis collecto. Cerberus, id est canis infernalis, abstractus ab inferis, uidit astra noua, id est quae non prius uiderat, (cum tamen apud inferos astra testetur, in sexto dicens:

—— Solemque suum, sua sidera norunt.)

Vndecimo, scilicet labore, prius autem dixit ultimo, unde non obseruat ordinem rei gestae. Et Hercules uictor tulit postremo, scilicet labore, id est per postremum laborem, quem undecimnm prius posuit: mala, poma aurea Hesperidum, scilicet puellarum in Hesperia minore degentium.

MVSARVM INVENTA.

ARMINA Calliope libris Heroica mandat.
Clio gesta canens transfactis tempora reddit.
Dulciloquis calamos Euterpe flatibus urget.
Melpomene tragico proclamat mœsta boatu.
Terpsicore affect⁹ citharis mouet, imperat, auget.
Plectra gerens Erato saltat pede, carmine, uultu.
Signat cuncta manu, loquitur Polyhymnia gestu.
Vranie cœli motus scrutatur, & astra.

Clio historias inuenit, Melpomene tragœdias, Thalia comœdias, Euterpe tibias, Terpsicore psalteriũ, Erato geometriã, Calliope literas, Vrania astrologiã, Polymnia rhetoricam. Clio gesta canens, etc.] Opusculũ hoc de Musarũ inuẽtis inscribitur: quocirca de Musis quae collegim⁹ aliàs, pauca repetã. Musa (secundum nõ[nul]los) dicitur à μυῶ, quod est instruo, et in sacris initio. Hesiod. in Theog. ait: Musas Iouis et Mnemosynes filias, in Pierio monte, ex eadẽ nouem noctib. genitas, quarum nomina sic ponit: Κλειώ τ', Εὐτέρπη τε, Θάλειά τε, Μελπομένη τε, Τερψιχόρη τ', Ἐρατώ τε, Πολύμνιά τ', Οὐρανίη τε, Καλλιόπη τε.

Comica lasciuo gaudet sermone Thalia.
Mentis Apollineæ uis has mouet undiq; Musas.
In medio residens complectitur omnia Phœbus.

A πατ. Quod sic dices: Clio, & Euterpe, etc. Clio autem dicitur, quia laus & gloria est. Et poetæ ex laudibus quas aliis tribuant, & sibi & illis maximam gloriam parant. hæc hic dici ut historias inuenisse, unde ordo est: Clio canens gesta, id est res gestas, reddit tempora transactis scilicet rebus, id est reducit ad memoriam res transactas, memorans quibus temporibus actæ sunt. & paulo post: Clio historias inuenit. Melpomene (ut sequar ordinem poetæ) proclamat, id est porrò exclamat, boatu tragico, id est quali tragici utuntur, dum tragœdias agunt: existens mœsta, id est præ se ferens mœsticiam, dum res mœstas agit. Et paulo post: Melpomene tragœdias, supple inuenit. Dicitur autem à cantus suauitate. nam Græcè μέλπομαι καὶ μέλπω dicitur canto. Thalia, scilicet Musa, comica (quia Thalia comœdias inuenit) gaudet sermone lasciuo, id est amantibus & parasitis ac seruis nequam apto. dicitur autem ἀπὸ τοῦ θάλλειν, quod est florere. per eam enim poetæ diu florent. Eu-
B terpe, scilicet Musa, urget, id est inflat calamos, id est fistulas & tibias flatibus dulciloquis, quia Euterpe tibias inuenit. Euterpe uerò dicitur à iocũditate. nã εὔτερπος dicitur iocũdus. Terpsicore mouet affectus citharis, et imperat affectibus, et auget eos. Terpsicore psalterium inuenit. Et dicitur à delectando. nam τέρπω signat delecto: & τέρπομαι, delector: & τέρψις, delectatio. Erato, scilicet Musa, aut una è Musis, gerẽs plectra, instrumenta musica, quæ plectũtur, id est feriũtur, saltat pede, carmine, uultu. Erato, supple inuenit geometriã. & dictam uolũt ab amore, quem ἔρωτα uocant Græci. Calliope, scilicet Musa, mandat libris carmina heroica. Calliope inuenit literas. dicta autem est à pulchra uoce. Vrania, scilicet Musa, scrutatur motus poli, id est cœli, & astra cœlestia. Vrania inuenit astrologiã, unde à cœlo (nam græcè οὐρανὸς dicitur) nomẽ accepit. Polyhymnia, scilicet Musa: signat, id est indicat cuncta manu, & loquitur gestu, id est per gestum. unde rhetoricam inuenit, quæ docet cum honesto & decenti gestu orare. dicta autem est à multa memoria, aut multa laude. Vis mentis Apollineæ, id est Apollinis, id est Solis, mouet undiq; has Musas: quia Phœbus, scilicet Apollo, residens in medio, complectitur omnia, scilicet Musarum inuenta et conamina. Est enim medius planetarum. sed per Musas philosophi Sirenas intelligunt, quas singulis orbibus aut sphæris cœlestibus præsidere etiam Plato asserit. unde mirabilem concentum in cœlis ponit. Sed satis superq; de his dictum putamus.

DE CANTV SIRENVM.

IRENES uarios cantus Acheloia proles,
Et solitæ miseros ore ciere modos.
Illarum uoces, illarum musa mouebat
Omnia, quæ Thymele carmina dulcis amat.
Quod tuba, quod litui, quod cornua rauca querũtur:
Quodq; foraminibus tibia mille sonat:
Quodq; leues calami, quod suauis cantat Aedon:
Quod lyra, quod citharæ, quod moribũdus olor.
Illectos nautas dulci modulamine uocis,
Mergebant auidæ fluctibus Ioniis.
Sanguine Sisyphio generatus magnus Vlysses
Hac tutos sola præstitit arte suos:
Illeuit cera sociorum callidus aureis,
Atq; suas uinclis præbuit ipse manus.
Transiluit scopulos, & inhospita littora classis.
Illæ præcipites desiluere freto.
Sic blandas uocisq; notas, & carmina uicit:
Sic tandem exitio monstra canora dedit.

Sirenes.] Quæ reliqua sunt Virgiliana opuscula, tam facilia sunt, ut explanationis non egeant ne tamen nihil dicam, interdum uocabula explanabo. Sirenes Solis ex Acheloo amne filiæ tres leguntur: Parthenope, à quo Neapolis olim dicta erat: Leucosia & Lygia. dictæ, ab eo quòd est ἀρᾶν, id est connectere & re-
C tinere, mutata aspiratione in S. Fuerunt (inquit Seru.) in parte uirgines, in parte uolucres, Acheloi et Calliopes Musæ filiæ. harum una uoce, altera tibiis, alia lyra canebat. et primò iuxta Pelorum, pòst in Capreis insula habitarunt, quæ illectos suo cantu in naufragium deducebant. Secundum ueritatem meretrices fuerunt, quæ transeuntes quoniam deducebant ad egestatẽ, his fictæ sunt inferre naufragia. Has Vlysses cõtemnendo deduxit ad mortẽ. Hæc ille. Obstruxit enim sociorũ aures, & se alligari ad malum præcepit, donec eas pertransierat. Carminis earũ principiũ est apud Cic. O decus Argolicũ, quin puppim flectis Vlysse? Miseros modo cantus, ad miseriam deducentes. Legendũ tamẽ putẽ, miros. Thymele, dicitur pulpitũ & cœna. unde fictũ est nomen uxoris Mimi cuiusdã. Latini nomine, apud Iuuen. Sat. 1. Litui.] Sunt tubæ clarisonæ. Aedon.] Musici nomen. Moribũdus olor.] Mart. Cantator cycnus funeris ipse sui. Sanguine Sysiphio.] Hoc illi apud Ouidiũ impropera- tur. nã Sisyphus eius matrem, cum ad Laertẽ duceretur, stuprasse dicitur, & Vlyssem genuisse. Illeuit.] id est obstruxit. Callidus.] scilicet Vlysses, non Circe. Præbuit manus uinculis.] Quia se ligari fecit, ne captus dulcedine cantus eas sequeretur.

DIES NATALIS.

LARVS inoffenso procedat lumine Titan,
Lætificusq; dies eat omnibus æthere claro.
Vosq; simul iuuenes animis ac uoce (fauentes

Clarus inoffenso.] Festiuam lucem patriæ suæ carmine celebrat. Inoffenso.] id est non offenso. Titan.] Sol, lætificus, lætos faciens animos. Et uoc.] Alibi, Animis linguisq; fauete. Quotãnis.] Singulis annis. Sua Mantua.] Alii mœnia, alii munera legunt. utcunque, certũ est corruptum esse.

Concelebrate diem uotis felicibus almum, A
Prosper ut is semper redeat, uatiq; quotannis
Asmenidæ referant sacres sua munera nati.

DE FORTVNA.

O FORTVNA potens, quàm uariabilis,
Tantũ iuris atrox quæ tibi uẽdicas,
Euertisq; bonos, eligis improbos:
Nec seruare potes muneribus fidẽ.
Fortuna immeritos auget honoribus.
Fortuna innocuos cladibus afficit.
Iustos illa uiros pauperie grauat,
Indignos eadem diuitijs beat.
Hæc aufert iuuenes, et retinet senes,
Iniusto arbitrio tempora diuidens.
Quod dignis adimit, transit ad impios.
Nec discrimen habet, rectaq; iudicat.
Inconstans, fragilis, perfida, lubrica.
Nec quos clarificat, perpetuò fouet. B
Nec quos deseruit, perpetuò premit.

ASCENSIVS.

Fortuna omnipotens.] Hoc quoq; *carmen mutilum inuenimus, potest tamen sic perfici. Fortuna omnipotens insipientibus, quia (ut dicit Iuuen.) Nullum numen abest, si sit prudentia, sed te Nos facimus fortuna deam, cœloq; locamus. Genus carminis est lyricum Asclepiadeum, constans spondeo, dactylo, & cæsura, hoc est syllaba abundante, & duobus dactylis.*

DE ORPHEO.

THREICIVS quondã uates fide creditur canora
Mouisse sensus acrium ferarum,
Atq; amnes tenuisse uagos,
Et surda cantu concitasse saxa.
Suauisonosq; modos testudinis arbores secutæ
Vmbram feruntur præbuisse uati.
Sed placidis hominũ dictis fera corda mitigauit,
Doctaq; uitam uoce temperauit,
Iusticiam docuit: cœtu quoq; congregauit uno,
Moresq; agresteis expoliuit Orpheus.

ASCENSIVS.

Threicius quondam uates.] Fabula Orphei in *quarto Georg. explicata est satis latè. hãc autem interpretatur* Horat. *sic:*
Siluestres homines sacer interpresq; deorum,
Cælibus & uictu fœdo deterruit Orpheus,
Dictus ob hoc lenire tygres, rabidosq; leones.

DE SEIPSO, AVT ALIVS EIVS NOMINE.

MELLIFLVVM quisquis Romanus nescit Homerum, C
Me legat, & lectũ credat utrunq; sibi.
Illi⁹ immẽsos miratur Græcia cãpos:
At minor est nobis, sed bene cultus ager.
Non miles, pastor, curuus non desit arator:
Hæc Graijs constant singula, trina mihi.

ASCENSIVS.

Mellifluum quisquis.] *Aut de se loquitur poeta, aut quis alius nomine poetæ. Videtur autem phrasis esse* Ouidiana. *Comparat autem se* Homero, *cæterisq; Græcis, atq; id cum sui prælatione: quod* Virgilianæ *modestiæ non quadrat, unde in* Culice:
Vtq; araneoli tenuem formauimus orsum.
Minor ager.] Id *est, librorum copia.* Non miles.] Vt *Æneas.* Pastor.] Vt in Bucol. *Non arator curuus.*] Vt in *Georgicis.* Desit.] Id *est, deficit mihi.* Hæc Graijs.] *Constant singula.* Miles.] Homero in Iliade, *Pastor* Theocrito, *& arator* Hesiodo.

INCERTI AVCTORIS, IMAGO IN VNDA.

REDDITVR effigies liquida spectãtis in unda,
Qualis in aduerso speculorum cernitur orbe.
Formas pura refert oculis spectanti-(bus unda,
Obiecto quales speculi fulgore uidentur.
Fontis aquæ reddunt simulacra imitantia uerum:
Qualia læue refert speculi, cum cernimus, æquor.
Exprimit oppositas immobilis unda figuras:
Læuati quales speculi nitor ipse remittit.
Apparet mendax illimi fonte figura:

ASCENSIVS.

Redditur effigies.] *Eandem rem uarijs modis consequitur atq; exprimit, quo & ingenij sui ubertatem, & in uersibus effingendis experientiam demonstrat. Summa autem hæc est: ita in aquis reddi effigiem, ut in speculo.* Fontis aquæ.] Ordo *est: Aquæ fontis referunt simulacra, id est effigies: imitantia, id est quæ imitantur & repræsentat: uerum, id est rem cuius sunt. qualia, scilicet simulacra;* refert, *id est repræsentat, æquor leue spacium*

Qualem

A Qualem reiectat speculi nitidissimus orbis.
Vnda quieta, refert alto de gurgite formas,
Ac ueluti speculum nitido splendore coruscans.
Spectantis faciem mundissimus assimilat fons:
Sicut in opposito speculi solet aequore cerni.
Forma repercussus liquidarum fingit aquarum.
Qualeis purifico speculorum ex orbe reducit.
Fontibus in liquidis simplex generatur imago,
Vt solet à speculo facies splendente referri.
Effigies liquido respondet ab aequore fontis,
Qualis & à speculo simulatrix umbra resultat.
Effingit species purissimus humor aquarum,
Plana uelut speculi uiuas imitantia formas.
Fonte repulsatur depicta tuentis imago,
Ceu laeui in speculo solet apparere figura.

planum, & non asperum speculi. Forma repercussus, id est reuerberationis. Ab aequore, id est aequalitate & planitie fontis, scilicet tranquillis: purissimus ardor, id est splendor aquarum. Binis ubique uersibus sententiam concludit: tuentis, id est inspicientis imago.

AMNIS GLACIE CONCRETVS.

B QVA' ratis egit iter, iuncto boue plaustra trahuntur,
Postquam tristis hyems frigore iunxit aquas.
Sustinet unda rotam, patulae modò peruia puppi,
Vt cõcreta gelu marmoris instar habet.
Quas modò plaustra premũt undas, ratis antè secabat,
Postquam brumali diriguere gelu.
Vnda rotam patitur, celerem nunc passa carinam,
In glaciem solidam uersus ut amnis abit.
Quae solita est ferre unda rates, fit peruia plaustris,
Vt stetit in glaciem marmore uersa nouo.
Semita fit plaustro, quà puppis adunca cucurrit,
Postquam frigoribus bruma coegit aquas.
Orbita signat iter, modò qua cauus alueus exit,
Strinxit aquas tenueis ut glacialis hyems.
Amnis iter plaustro dat, qui dedit ante carinae:
Duruit ut uentis unda, fit apta rotis.
Plaustra boues ducunt, quà remis acta carina est,
Postquam diriguit crassus in amne liquor.
Vnda capax ratium plaustris iter algida praebet,
C Frigoribus saeuis ut stetit amnis iners.
Plaustra uiam carpunt, quà puppes ire solebant,
Frigidus ut Boreas obstupefecit aquas.

ASCENSIVS.

QVa ratis egit iter.] Eadẽ facilitate, eodẽq; artificiò cõstrictionẽ aquarũ in glaciẽ, ut rotis curruum iter praebeat, describit, undecim pedib. semper cõcludens. Est enim carmẽ Elegiacum, hexametro & pentametro cõstans. Qua ratis, id est nauis. Modò, id est paulo ante. Peruia, id est pertransibilis. Instar, informã & statum, seu duritiem marmoris; diriguere, id est congelatae sunt, & in glaciem concretae. Nouo marmore, id est specie marmoris, scilicet crystallini. Qua puppis uecta.] sunt qui legant, auecta. sed aueho primam producit. Bruma, id est tempestas breuissima, hoc est hyems: accipiendo tempus pro qualitate eius. Coegit, id est coagulauit, condensauit, constrinxit, seu congelauit. Orbita, id est circunferentia rotae, signat iter, qua alueus citus, id est fluentum rapidum, exit pro exijt, modò, id est paulo antè. Vt, id est postquam, hyems glacialis strinxit aquas tenuis, id est flexibileis, & citò congelari se permittentes. Amnis iter plaustro dat, scilicet modò. Duruit ut uentis, id est postquam indurata est, Boreali praesertim frigore. Crassus liquor, id est aqua commixta terrestribus, quae facilius congelatur. Vnda capax ratium, id est nauiũ, supple pauloante, algida, id est congelata, praebet iter plaustris. Iners, amnis frigore pigro torpens. Obstupefecit, id est torpore affecit aquas. Est autem noue & artificiose dictum, unde Flaccus.

Dixerit egregiè, notum si callida uerbum
Reddiderit iunctura nouum.——

Vt, id est postquam, Boreas frigidus: aut, Cum frigus Boreas, pro Boreae, legendum est.

IRIS.

THAVMANTIS proles urianti ueste figuras,
Multicolor picto per nubila deuolat arcu,
Cum sol ardenteis radios in nubila iecit.
Cum sol horrificò nimbos fulgore repleuit,
Apparet uarij radijs distincta coloris
Iris, & insignis decorat curuamine coelum.
Clara sub aetherijs fulget Thaumantia proles,
Nubibus, ut radijs pluuium sol attigit imbrem,
Et picturato coelum uelamine cingit.
Discolor aetherijs apparet nubibus Iris,
Postquam flammiferi rapuerunt lumina solis,

ASCENSIVS.

THaumantis proles.] Simili modo arcum coelestem, id est Irim describit, quae Thaumantis filia dicitur. Vnde Tortellus: Thaumantias uocata est Iris, à θαῦμα, quod est miraculum, seu admirabile. Nam sic quoq; apud mortales is diuersorũ colorum aspectus uisus est: & ideo Thaumantis, id est miraculi filia dicta est. Vnde Thaumantias deriuatũ est. Virg. Aen. ix.

Ad quem sic roseò Thaumantias ore locuta est. Haec ille. Verùm ἀπὸ τοῦ θαύματος, id est à genitiuo Thaumatos, qui fit à nominatiuo Thauma, non fieret patronymicum Thaumantias: unde uidentur poetae finxisse uiri nomẽ, Thaumas Thaumantis: nullum enim Graecum exit in ns, sed multa in as recipiunt n in obliquis: ut gigas gigantis, calchas calchantis. Thaumantis igitur

tis igitur proles, id eſt Iris, inſigni curuamine, id eſt arcu uarijs coloribus inſignito, aduerſo lumen reſplenduit imbri. Semper enim ex aduerſo Solis naſcitur Iris. unde idem Maro:

Mille trahit uarios aduerſo Sole colores

Nuncia Iunonis. —— *Et alibi:*

Irim de cœlo miſit Saturnia Iuno.

Eſt enim Iuno dea aeris, in quo Iris apparet, qui & colorib. cauſa eſt. unde & pauo tutelæ Iunonis aſcribitur, quòd uarietas colorũ eius aeri obnoxia eſt. Sed Iris etiam à Ioue miſſa legitur. Humor pendulus.] periphraſis nubis. Quam Græcia nominat Iris.] Alij legunt Irim, & id quidem magis eleganter, magisq; Latinè, cum ſuperius magis grammaticè dicatur: Quam Sol imbrifera fulgens de luce creauit. de imbrifera luce, aut fulgens, aut utrunq; dicamus. Sol aquoſus, id eſt aquis intermedijs obtenebratus. Picta ueſte decens, & multicoloribus alis. nimium feſtiuè atq; lepidè dictum, principio correſpondens, Varianti ueſte figuras Multicolor, &c.

ASCENSIVS.

VErq; nouum.] Eandem experientiam ſuam docet in temporibus anni deſcribendis, quæ ut quatuor ſunt, quaternis canit uerſibus, ſingula quidem ſingulis. Videtur autem abundare que in principio cum dicitur, Verq; nouum ſtabat. unde ſunt qui ſcriptum aſſerant, Ver muſtum ſtabat. ſicut Plautus, muſtam, id eſt recentẽ uirginem dixit. Florente corona, id eſt ex floribus facta, unde ſunt plebeij uerſiculi:

Ver præbet flores, æſtas pro uomere fruges,
Poma dat autumnus, frigore torquet hyems.

Nuda æſtas, quia nudos facit. unde in Georgicis: Nudus ara, ſere nudus. Serta ſpicea, id eſt ex ſpicis, propter ſerta uerna, quæ ex florib. ſunt. Calcatis corbibus, id eſt in corbibus uuis. ſunt qui ſordibus legant, ſed minus diligenter. Canos capillos, propter niues. Sinum aperit.] ut in Georg.

Vere nouo gelidus canis cum montibus humor
Liquitur, & putris Zephyro ſe gleba reſoluit.

Opimas meſſes, id eſt fruges. accuſatiuus eſt, ſicut currentes cum dicitur, Currentes alligat undas. Phœbeis ignibus, id eſt ſolaribus. Teporem mixtum, quia eſt autumnus inter æſtatem & hyemem, utriuſque particeps. Albenteis, ſcilicet niue, gelu & pruina. Omnia enim quæ à frigore producuntur, albeſcunt: quæ à caumate, nigreſcunt. Nectit flumina, id eſt conſtringit gelu. Prata gemmantia, id eſt florum nodis exuberantia. Vuas turgentes, ſcilicet uino. Æther eſt, ſupple frigidus: hyberno ſcilicet tempore, & grauidus niue, & nubilus, id eſt nubibus cinctus. Venus aurea, id eſt pulchra. Sua tempore.] Ordo eſt: Ceres flaua habet ſua regna tempore æſtatis. Imperium, ſubaudi eſt: Mox humus, id eſt terra, albeſcit hybernis pruinis. Campus hirſutus, propter ſpicas hirſutas, id eſt aſperas et barbatas. Labra per

Et cœlum uarijs miranda coloribus ornat. A
Imbriferas nubeis radijs ubi contingerit ſol,
Luce ſub aduerſa uarios iacit unda colores,
Dicitur hæc Iris picto ſpectantibus arcu.
Dum nubeis radijs tetigit fulgentibus atras
Phœbus, & aduerſo lumen reſplenduit imbri,
Tunc Iris uario circundat nubila cinctu.
Mirifico nubes ambit Thaumante creata,
Quas cum ex aduerſo tetigit rota fulgida ſolis,
Tunc iacit inſigneis per nubila denſa colores.
Nuncia Iunonis uario decorata colore,
Aethera nubificum complectitur orbe decoro,
Cum Phœbus radios in nubem iecit aquoſam.
Nubila cum Phœbus perfudit lumine claro,
Tum fit ut humor aquæ ſuffulgeat, atq; colores
Sub uaria ſpecie iaciat mirabilis arcus.
Cũ radijs imbres, & aquarũ pendulus humor
Frangitur, exiſtit quam Græcia nominat Iris,
Multorum inſignis uario ſplendore colorum.
Iris habet uarios ſubiecta luce colores,
Quam ſol imbrifera fulgens de nube creauit, B
Cum pepulit radijs obſtantia nubila claris.
Luce repentina cum Sol impleuit aquoſas
Aduerſus nubeis, effulget protinus Iris
Picta ueſte decens, & multicoloribus alis.

QVATVOR ANNI TEMPESTATES, OVIDII.

VERQVE nouum ſtabat cinctum florente corona:
Stabat nuda Aeſtas, & ſpicea ſerta gerebat.
Stabat & Autumnus, calcatis ſordidus uuis:
Et glacialis Hyems, canos hirſuta capillos.

INCERTI AVCTORIS.

Vere ſinum tellus aperit, floresq; miniſtrat.
Tempore ſolis, ager meſſes fert pinguis opimas.
Fœcundos Autumne lacus de uitibus imples. C
Vis hyemis glacie currenteis alligat undas.
Frigoribus pulſis nitidum Ver æthera mulcet.
Scindit agros Aeſtas Phœbeis ignibus ardens.
Autumno dat hyems mixtum uicina teporem.
Albenteis hæc durat aquas, & flumina nectit.
Ver pingit uario gemmantia prata colore.
Ignea ueſtit agros culmis cerealibus Aeſtas,
Viribus Autumnus turgenteis detrahit uuas.
Frigore at hyberna eſt grauidus, niue nubilus æther.
Vere uenus gaudet florentibus aurea ſertis.
Flaua Ceres æſtatis habet ſua tempore regna.
Vinifero Autũno ſumma eſt tibi Bacche poteſtas.
Imperium ſæuis hyberno tempore uentis.
Vere grauis fundit tellus cum floribus herbas
Frugiferas aruis fert Aeſtas torrida meſſes.
Pomifer Autumnus tenero dat palmite fructum.
Mox humus hybernis albeſcit operta pruinis.
Vere nouo lætis decorantur floribus arua.
At riget æſtiuis hirſutus campus ariſtis.
Labra per autumnum muſto ſpumantia feruent.
Deponunt frondes hyemali tempore ſiluæ.
Ver placidum uario nectit de flore coronas.

Spicea

A Spicea serta gerit calidissima solibus Aestas.
Temporaq; autumni cingit tua Bacche racemis.
Tristis hyems montes niueo uelamine uestit.
Ver agrum gemmis nitidũ stellantibus ornat.
At feruens aestas pinguissima frugibus arua.
Mox autumnali redolet uindemia foetu.
Frõde nemus male nudat hyems, amnesq; rigescũt.
Purpureos flores humus affert uere comanti.
At Cereris donis horrescunt arua per aestum.
Bacche tuo tempus fluit autumnale liquore.
Obtegitur tellus per frigora ueste niuali.
Vere tepet picto Zephyris spirantibus aer.
Decrescunt celeres aestiuis ignibus amnes.
Temperies autumne fluit tua nectare dulci.
Perq; hyemem lentus coelo niuis aduolat imber.
Veris honos tepidi floret, uere omnia rident.
Arua sub aestiuis undant torrentia flabris.
Vite coronatas autumnus degrauat ulmos.
Decutit ipse rigor filuis hyemalis honorem.
Flore solum uario depingit odoriferum uer.
Falciferamq; deam messes remorantur in aestu.
B Dat musto grauidas autumnus pomifer uuas.
Scythonia glacialis hyems niue cana senescit.

autumnum.] *Labra sunt uasa magna, quibus uinum effunditur: uel labra, torcularium.* Temporaq; *au tumno.*] Ordo est: O' *Bacche, autumnus cingit tua tempora, id est coronã capitis tui, racemis. Gemmis stellantibus, id est floribus rutilantibus.* Autumnali *foetu, id est uino. Male, id est cum malo & damno, quia tunc nudantur arbores, quando deberent uestiri. Comanti, id est comas, hoc est frondes & flores producenti.* Bacche.] Ordo est: O' Bacche, *tempus fluit liquore tuo, & autumni, id est uino. Vbi apte cõiunctio diuersos casus copulat. Vere omnia rident, unde in* Bucol.
Nunc rident siluae, nunc formosissimus annus.
Decutit.] Ordo est: Rigor *hyemalis decutit honorem siluis, id est frondes & flores.* Scythonia.] Ordo est: Hyems *glacialis senescit, id est senij indicium prae se fert, existens cana niue* Scythonia, *id est* Thracia: *quia iuxta* Thraciam & Scythiam *perpetuae sunt niues.*

SOLIS ORTVS.

VRORA Oceanum croceo uelamine fulgens
Liquerat, & bijugis uecta rubebat equis.
Luce polũ nitida perfudit candidus orbis,
Et clarum emicuit sole oriente iubar.
Roscida puniceo Pallantias exit amictu,
Astrigerum inficiens luce oriente polum.
Sol insigne caput radiorum ardente corona
Promit ab aequoreis Tethyos ortus aquis.
Extulit oceano caput aureus igniferum Sol,
Fugerunt toto protinus astra polo.
Concessere Deo tenebrae, rebusq; colores
C Lux iterum cunctis reddidit alma suos.
Tithoni coniux roseo sub lumine terras
Inficit, & coelum lutea sidereum:
Cum sol igniferos currus è gurgite magno
Sustulit, & claris astra fugauit equis.
Nox abit astrifero uelamine cincta micanti,
Et redigit stellas, exoriturq; dies.
Emicat Oceano Phoebi rota clara relicto,
Illustrata nitent lumine cuncta suo.
Aurea fulgebat roseis aurora capillis,
Et matutino rore madebat humus:
Tethyos [illegible] diuago cum prosilit aequore Titan,
Flammiferos uultus ore micante ferens.
Exoritur Phoebus perfundens luce nitenti
Et maria, & terras, stelliferumq; polum:
Astraq; cesserunt fulgentia crinibus aureis,
Et nox sidereas occulit atra faces.
Sol oriens, currusq; suos è gurgite tollens
Oceano, claro reddidit orbe diem:
Flammiferumq; iubar terraeq; poloq; reduxit,
Et pepulit radijs astra repente suis.
Memnonis ut genitrix infecerat humida coelum,
Et roseis manibus sidera dispulerat:

ASCENSIVS.

AVrora, &c.] *Eandem peritiam suam in* Solis *ortu describẽdo uarijs modis eruditissimus poeta ostendit.* Velamine croceo.] *id est lutei coloris.* Bijugis equis: *cum Sol quadrijugis uehi fingatur. Candidus orbis, id est globus solaris candẽs, ubi paulo altius ascenderit, aut ubi in ortu fusum est. unde addit:* Et clarum emicuit Sole oriẽte iubar: *quia pluuia impendente rubet orbis solis.* Pallantias.] *hic pro* Aurora *ponitur. rosida, id est rore perfusa: amictu puniceo, id est roseo.* Promit ab aequoreis Tethyos ortus aquis.] Sol ortus ab aquis *aequoreis* Tethyos, *id est magnae maris, Oceani uxoris. Quod mo dò primam, & interdum secundam nominatiui producit. ut in* Georg.
Teq; sibi generum Tethys emat omnibus undis.
Thethis autem mater Achillis, *aliter scribitur, & utranq; corripit. Sane poetae alludentes ad opinionem uulgi, dicũt solem in oceanum occidere, et rursus inde oriri. ut* Æneidos I.
Quid tantum Oceano properent se tingere soles Hyberni, &c.
Fugerunt.] *uel quantum ad apparentiã, quia maius lumen offuscat minus: uel quantum ad opinionem uulgi, negantis interdiu sidera in coelo nostro esse.* Rebusq; colores.] *quia sine luce colores non discernuntur. Ipse alibi,* Et rebus nox abstulit atra colorẽ. Tithoni coniux.] *scilicet* Aurora. Erat autem *Tithonus frater* Laomedontis, *qui senio in cicadam mutatus fingitur, unde* Flaccus *in Carminibus:*
——Nihil *est ab omni* Parte beatum. *Abstulit clarum cita mors* Achillem, Longa *Tithonum minuit senectus. De hac re* Virg. *in* Æn. *sic,*
Tithoni croceum linquens Aurora *cubile, &c.*
Sub lumine iubar.] *si uera est lectio, praeter morem* Iubar *prima longa posuit. nam prius dixit,* Solẽ *oriente iubar.* Et alibi,
Iam iubare exorto, iam rebus luce repertis.
Legi potest Phoebum *aut solem, aut mundum, aut*

Phœbus Atlanteis è fluctibus aureus orbem
Sustulit igniferum, luxq; diesq; redit.
Præuia flammiferi currus Aurora rubebat,
Extuleratq; alto gurgite Phœbus equos:
Noctiuagosq; simul radijs flagrantibus ignes
Depulerat cœlo, reddideratq; diem.
Vix Aurora suo rubefecerat æthera curru,
Summaq; canebat roribus herba nouis:
Prosilit è medijs candens rota Tethyos undis,
Et uaga cesserunt sidera solis equis.
Surgit ab Oceano Tithoni fulgida coniux,
Et ueste ambrosia subruit ipsa pedes:
Tum Phœbus radijs rutilum fulgentibus orbem
Depulit è tenebris, noxq; peracta fuit.

quid simile. Lutea, crocei coloris, à luteo coloris genere. Velamine astrifero, micanti. Distinguenda sunt epitheta. Retegit stellas, id est iterum tegit. aut retegit, id est aperit terras, legendum est. Tethyos undiuago. Ordo est: Cum, quando: Titan, id est sol: prosilit, porro exilit: æquore Tethyos, id est maris Oceani: undiuago, id est undis uagante, &c. Est ergo legendum una dictione, undiuago, non unda uago. Crinibus aureis) synæresis, quam & alibi sæpe facit. Et nox) scilicet atra. occulit faces sidereas. Cursusq; suos.] Alij currus legunt, & pro equis intelligunt. Loquitur autem

secundum opinionem uulgi, ut iam tetigimus. A *Nam credit uulgus solem in occasu descendere ad mare Oceanum, ut illic refociletur. Memnonis ut genitrix.] id est Aurora. Roseis manibus.] id est radijs suis: Atlanteis, id est Hesperijs, aut Mauritanicis, in quibus Atlas olim regnauerat. Et ueste ambrosia, id est ambrosei odoris. ut primo Æneid. Ambrosiæq; comæ diuinum uertice odorem Spirauere.—— Dicitur autē cibus deorum, sicut nectar potus. Tum Phœbus.] Bene commiscet epitheta cum substantiuis, scilicet radijs fulgentibus, & orbem nitidum.*

DVODECIM SIGNA COELESTIA.

PRIMVS adest Aries, Taurusq; insignibus auro
Cornibus, & Fratres, & Cācer aquatile signū,
Tum Leo terribilis, Gemini inde, atque innuba uirgo.
Libra subit, caudaq; animal quod dirigit ictum,
Armatusq; arcu Chiron, & Corniger hircus.
Fusor aquæ simul, & fulgenti lumine Pisces.
Proditor est Helles, & proditor Europæus,
Et Gemini iuuenes, & pressus ab Hercule Cancer,
Horrendusq; Leo sequitur, cum Virgine sancta,
Libraq; lance pari, & uiolentus acumine caudæ,
Inde sagittiferi facies senis, & Capricornus,
Et qui portat aquam puer Vrniger, & duo Pisces.
Signorum princeps Aries, & Taurus, & unà
Tyndaridæ iuuenes, & feruida brachia Cancri:
Herculeusq; Leo, Nemeæ pauor: almaq; uirgo.
Libra iugo æquali pendens, & Scorpius ater,
Centaurusq; senex Chiron, & cornua Capri,
Et iuuenis gestator aquæ, Piscesq; supremi.
Corniger astrorum ductor, Taurusq; secūdus,
Tum sidus geminū, & Cancri gemmantis imago,
Truxq; Leo, & Virgo, quæ spicea munera gestat:
Et Libram qui Cæsar habet, Chelæq; minaces,
Atq; arcu pollens, & salsi gurgitis Hircus,
Vrnaq; nimbiferi, Piscesq; nouissima forma.
Dux aries, & frons Tauri metuenda minacis,
Et Lædæ soboles, & Cancri torridus ignis,
Terribilisq; Leo, species quoq; Virginis almæ
Momētumq; sequens, caudaq; timendus adunca.
Hinc tendens arcum, liquidi Caper æquoris inde,
Troianusq; Puer, geminiq; sub æthere Pisces.
Nubigenûm iuuenū uector, Tauriq; trucis frōs,
Et proles duplex Iouis, & Nepa torrida flammis,
Aestifer inde Leo iusta cum Virgine fulgens,
Quam sequitur Libra, & uiolenta cuspide sæuus,
Semifer Arcipotēs subit, & Capricornus aquosus,
Et cui nomen aquæ faciunt, piscesq; gemelli.
Corniger in primis Aries, & Corniger alter

PRimus adest Aries.] Eadē uarietate describit duodecim Zodiaci signa, de quibus in Georg. Per duodena regit mundum sol aureus astra. Sunt autem nominibus ferè animalium designata, et eorum figuras situ stellarū repræsentantia. quorum, inquit, primus adest Aries. Nūc autem quidam Arietem uolunt esse illum aureo uellere, in quo Phryxus transuectus est. Quidam eum, quem Bacchus in Libya uidit, in arenā fontē demonstrantē, cum siti conficeretur: quem et Iouem patrē esse putauit, in cuius gratia templum Ammonis, id est Iouis arenarij illic extruxit. Volens autem utrunq; cōfundere in principio, non dat illi epitheton. Postea tamen manifestè loquitur de Helleo, seu Phryxeo, dicens: Proditor est Helles. Item, Velleris aurati fulget pecus aurea cœlū: ubi pecus etiam de masculino dicitur, quia de Ariete. Taurusq;.] id est & Taurus, cornibus insignibus, id est habens cornua insignia, et insignita auro, quæ honesta est locutio: licet Seru. magis grāmaticè dictum

censeat, Taurus insigniū B *cornuum. Hunc quidam censent eum, in quē Iupiter uersus, Europā Agenoris filiam auexit. Alij eum, quē Hercules domuit. Sed auctor hic manifestè loquitur de Europes uectore, dicēs: Et proditor est Europæus. aut, Et portitor est Europes. Item, Europæ quoque uector. Et fratres.] scilicet Gemini, Pollux et Castor, quorum alter ex Ioue, alter ex Tyndaro natus dicitur. uterq; autem ex Leda. Cum uerò Castor diem obierat, rogauit Pollux patrē, ut pro* C *fratre alternis uicibus obiret, quod concessit. unde Æneid. VI.*

Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itq; reditq; uiam toties, &c.

Auctor tamen hic utrunque filium Iouis censet, ubi dicit, Et proles duplex Iouis. Hoc autem fictum uolunt, quòd tam latum est geminorum signum, ut dum alter oritur, alter occidat. Et Cancer.] Hunc miræ magnitudinis à Iunone, dū Hercules cum Hydra pugnaret, immissum dicūt, qui Hydræ suppetias ferret. Hic pedem Herculis mordicus apprehendit, cuius

Taurus, itẽ Gemini, sequitur quos Cancer adust', Terribilisq; feræ species, & iusta puella, Libra simul, nigrumq; ferens in acumine uirus, Centaurusq; biformis adest, pelagiq; procella, Atq; amnem fundens, & Pisces sidus aquosum. Corrigeri ductor gregis, Europę quoq; uector, Et duo Tyndaridæ, tum Cancer Sole perustus, Herculeaq; manu pressus Leo, & optima Virgo, Hinc trutinæ species uenit, armatusq; ueneno Scorpius, atq; sagittifer, æquoreiq; Capri frons, Quiq; urnam gerit, & Pisces duo signa sub uno.

Principium signis ouium sator, inde Iuuencus, Progenies duplex, & Aquarum Cancer alumnus, Pressa sub Herculeis manibus fera, iustaq; Virgo, Libra subest, caudaq; ferens letale uenenum. Tum geminus Chiron, & Corniger æquoris alti, Dilectusq; Ioui puer, & duo sidera Pisces.

Dux gregis, & placidũ pandẽs subit ęthera Taurus: Germaniq; pares, & Cancro iam comes æstus, Atq; Leo primus labor Herculis, & pia Virgo, Libra comes sequitur, minitans & Scorpius ictu. Et qui tela gerit Centaurus, & æquoris Hircus, Deucalionis aquæ, & pisces postrema figura.

Velleris aurati fulget pecus aurea cœlo, Zetus & Amphion, Cancriq; figura calentis. Insequitur Leo sæuus, & almæ uirginis astrum, Hinc æquale iugum, caudaq; uenenifer unca, Centaurusq; minax arcu, & Neptunia proles, Quiq; refundit aquas, & pisces ultimus ordo.

A *cuius uulneris dolore permotus Herculis Cancrũ interfecit, quẽ deinde Iuno in cœlum transtulisse dicitur. Et Cancer igitur signũ aquatile, prius in aquis uersari solitum, cum Sole existẽte in Cancro, torrida sit æstas.* *Tum Leo terribilis ueniens.*] *De hoc in ærumnis Herculis dictum est.* *Atq; uirgo innuba.*] *quæ ad nuptias non peruenit, ut Erygone Icari filia: de qua ad illud Bucol. Iam redit & uirgo, satis dictum est.* *Libra subit.*] *id est subsequitur inter signa.* *Et animal quod dirigit ictũ cauda.*] B *id est scorpius.* *Et Chiron.*] *scilicet sagittarius, iustissimus Centaurorũ, armatus arcu.* *Et hircus corniger.*] *id est capricornus.* *Et fusor aquæ.*] *id est aquarius simul, & piscis in auro fulgenti.* *Creditor est Helles.*] *Se*

Etum. Alij Cecropen, qui ante uini usum regnauit, quo tẽpore aqua in sacrificijs utebantur. *Momentumq; sequens.*] *id est libra amussim.* *Iuuenis uector.*] *aries Phryxi.* *Proles Iouis.*] *gemini.* *Nepa.*] *cancer, hoc loco. multi tamen contendunt, scorpium Nepam dici.* *Violenta cuspide sæuus.*] *scorpius, in cauda uenenũ gestans.* *Semiuir Centaurus.*] *semiequus Chiron, sagittarius.* *Terribilisq; feræ.*] *leonis.* *Nigrumq; ferens in acumine uirus.*] *Scorpi'. sanè animal scorpius, flagelli species, scorpio rectè dicitur.* *Puella.*] *uirgo.* *Cornigeri ductor gregis.*] *aries ouium.* *Europæ uector.*] *taurus.* *Trutinæ.*] *libræ.* *Iuuencus.*] *aurus.* *Caudaq; ferens letale, id est mortiferum uenenũ, scorpius.* *Tum geminus Chiron biformis: quia partim ho-*

nis uersibus eandẽ rem prosequitur. Creditor est Helles, id est aries qui Hellem transuehendam susceperit, sed non retinuit: unde creditor dictus est. *Et proditor Europæus.*] *id est Taurus in quem Iupiter uersus Europã prodidit. Spondaicus est uersus, legendus sic:*
Creditor est Helles, & proditor est Europes.
Pro quo mẽdosè legitur Cecrope'. sed uerior lectio est: Proditor est Helles, & proditor Europeus.
Quia Aries Hellen, & Taurus Europem transuexit. *Violentus acumine caudæ Scorpius.*] *Tyndaridæ iuue-* C *nes Gemini, almaq; uirgo Erigone.* *Chelasq; minaces, quæ brachia scorpij sunt Ledæ soboles.*] *Gemini.* *Speciesq; uirginis.*] *que, cõmunis est syllaba, sic Æneid. III. Lumina'que, laurusq; dei, totusq; moueri.* *Troianusq; puer.*] *aquarius, scilicet Ganymedes, Trois Troianorum regis filius, quem Iupiter forma eius captus, ab aquila in cœlum raptum, ministrum suum in loco Hebes fecit. Raptus autem dicitur cum urna, qua aquã afferre parabat. Alij tamen Deucaliona putant, propter diluuiũ sub eo fa-*

mo, partim equus. *Germani fratres.*] *Gemini.* *Iam comes æstus.*] *quia olim in aquis erat.* *Deucalionis aquæ.*] *Nunc sequitur secundam de aquario opinionem.* *Æquale iugum.*] *scilicet Libræ.* *Neptunia proles.*] *hircus æquoreus.* *Et pisces.*] *appositoriè, ultimus ordo.* *Quod uerbum nescio quo euentu, etiam ultimo loco inter opuscula Virgiliana posuimus. Nam quæ sequentur fragmenta, non sapiunt Virgilianam phrasin: præter primum fortassis monostichon, cuius simile fecerat distichon, Nocte pluit tota, &c.* *Ex his uarietatibus patet, quanta fuerit poetæ nostro in carminibus faciendis dexteritas, quantaq; ingenij ubertas, qui unam rem tot modis explicare ualuit: atque ita explicare, ut nescias quis omnium sit optimus. nam malus nullus est. Quocirca eundum mihi uidetur in illorum sententiam, qui poetam nasci dicunt: sic tamen, ut (quod Horatius sentit) studium non defuerit: nam huiusmodi uarietate usus uidetur non tam ad ostentandum, quàm ad periclitandum ingenium suum, poeta.*
Sed finem facio.

MONOSTICHON VIRGILII.

Iuppiter in cœlis, Cæsar regit omnia terris.

Distichon.

Tarpeio quondam consedit culmine cornix:
Est bene, non potuit dicere: dixit, Erit.

Aliud.

Littera rem gestam loquitur, res ipsa medullam
Verbi: quam uiuax mens uidet, intus habet.

ASCE. *Iuppiter &c.*] *Versiculi hi, cuiuscunque sunt auctoris, nõ multa egent explanatione. Primus sensum tenet, quẽ Donatus in uita auctoris explicat, cum his:*
Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane,
Diuisum imperiũ cum Ioue Cæsar habet.
Tarpeio quondam.] *Hoc Virgilianum non esse docet Suetonius in Cæsarũ uitis.* *Litera rem gestam.*] *Hæc autẽ phrasis, se Virgilianũ negat.* *Sus iuuenis, &c.*] *Sed ne hoc quidem Virgilianam uenam sapit. Argumentum autem est: Iuuenis uidens suem siluestrẽ, ipsum cuspide citus petijt: sed inter inuadendũ, serpentem*

ſerpentem pedibus offendit: ſimulq; aprum percuſſit, & à ſerpente percuſſus eſt: atq; in ipſum cadens, eundem occidit. quocirca tres ſimul periere. Non pu *to tamen* Virgilianum, *ſicut nec* Obſcœnum *carmen* Virgilianum *eſt: ut in facie huius,* Angeli Politiani *at teſtantur eruditiſſima teſtimonia.* Nos *itaq; his contenti, exoptatum portum intramus.*

FINIS SPECIMINIS, *ac miræ experientiæ* Virgilianæ, *in uerſibus componendis.*

MORS TRIVM ANIMALIUM.

A

Sus, iuuenis, ſerpens, caſum uenere ſub unum:
Sus iacet ex ictu, ſerpens pede, & ille ueneno.

Idem aliter.

Anguis, aper, iuuenis, pereunt ui, uulnere morſu
Hic fremit, ille gemit, ſibilat hic moriens.

Idem adhuc aliter.

Sus, ſerpens, iuuenis, pariter periere uiciſsim:
Dente perit iuuenis, ſerpens pede, porcus ab ictu.

NON VIRGILIVM, SED OVIDIVM VIDERI PRIAPEI CARMINIS AVCTOREM: TVM VERSICVLVM ILLVM, QVI SIT APVD Martialem, Ride ſi ſapis ô puella ride, Naſonis eſſe proculdubio: ſed ex Epigrammatis, potius quàm aut ex artibus, aut ex tragœdia Medea, uideri citatum: utq; nouum quippiam, & mirum, de Medea Naſonis adſcriptum: IODOCI BADII Annotatio.

B

Miſcellan. Polit. ca. 59.

Væ Priapea *uocantur epigrammata,* Virgilio *pleriq; tribuunt, inter quos etiam eſt (ut arbitror)* Seruius. *Ceterum ego in* Senecæ *libris illis, qui iamdiu delituerāt (nuper in lucem quanquā admodum inſinceri prodiere: quibuſq; oratorum, et rhetorum ſententias diuiſiones, colores ſuaſoriarum complectitur: niſi forte mendoſum credamus quòd habetur exemplar unicum) ſubdititia eſſe, nec* Virgilij, *ſed* Ouidij, *deprehendo.* Si *quidem illius in uolumine ſecundo, uerba ita ſunt:* Hoc *genus ſenſus memini quendam prætorium di cere: cum declamaret cōtrouerſiam, de illa quæ egit cum uiro malæ tractationis, quod uirgo eſſet, & damnata.* Poſtea *petit ſacerdotium.* Nouimus, *inquit, iſtam maritorum abſtinentiam, qui etiamſi primam uirginibus timidis remiſere noctem, uicinis tamen locis ludunt.* Audiebat *illum* Scaurus, *non tantum diſertiſſimus homo, ſed uenuſtiſſimus, qui nullius unquam impunitam ſtulticiam tranſire paſſus eſt.* Statim Ouidianum, Dum *timet alterius uulnus inepta loci.* Et *ille excidit, nec ultra dixit.* Huc*uſq;* Seneca. Nouimus *autē hunc eſſe uerſiculum in* Priapeo *epigrammate, cuius principium eſt,* Obſcure *poterā tibi dicere.* Sed *& ſtylus ipſe (ni fallor) & prorſus* Ouidiana *quæpiam in eis uerſibus germana laſciuia.* Quatenus *autem ſit huic auctoritati fidendum, legentium ſit iudicium.* Nos, *ut nō pro uano ſcripſimus hoc, ita nec pro confeſſo.* Certe *ſic* Ouidio *conuenit etiam in cæteris* Obſcœniori: *ſic* Virgilium *contra, dedecet à uirginea quoq; uerecundia* Partheniam *uocatum titulus iſtius operis: ut quamlibet iniurato teſti, & ſuſpecto pudeat, tamē profecto non credere.* Sane *illud in confeſſo, ſcripſiſſe epigrammata quoq; alia* Naſonem: *de quibus uerſiculum citat hunc* Priſcianus, Larte *ferox cæſo corpus opima tulit:* Et *apud eundem ludentem: legerat ſane* Quintilianus *iſtud,* Cur *ego non dicam furia te furiam.* Nec *alibi certe crediderim unquā fuiſſe in* Epigrammatis, *quem citat hendecaſyllabum* Phalecium Martialis: Ride *ſi ſapis, ô puella, ride.* Nam *quod præceptum reſpicit aliquod ex artibus* Domitium, *id utiq;, uel auctoritate refutatur* Martiani Capellæ, *qui uidelicet in* Satyra *pro uerſiculo* Naſonis *eum, non pro* Martialis *agnoſcit.* Audiui *etiam qui crederent de tragœdia eſſe* Medea, *quam* Tacitus, *quam laudat* Quintilianus, *& quam fuiſſe (quod miror) pene* Virgilianis *conſutam uerſibus, auctor* Tertulianus *eſt: & nos in* Nutrice *ſignificauimus.* Sed *hoc mihi non fit ueriſimile.* Quis *enim uel in* Græca *uſpiam, uel in tragœdia* Latina, Phalecios *legit? aut quid omnino tragicum ſapit hic uerſiculus, à tetrica illa grauitate, reſiliens penitus atq; abhorrens?* An *uerò non &* Martianus *ipſe negat propemodum clare de tragœdia hunc eſſe: ſi uerba modo ipſius fideliter recitata, diligenter quoq; expendantur.* An *non ille* Satyram *ſuam, quòd auſtera & cenſoria, quodque nimirum tragici ſupercilij luſus caſtigauerat, quaſi repercutiens, & ad frontem, quod dicitur, exporrigendā inuitans:* Pelígni, *inquit, de cætero iuuenis uerſiculo, reſipiſce: & ni tragicum corrugaris,* Ride, *ſi ſapis, ô puella, ride.* Ni *tragicum, inquit, corrugaris, id eſt niſi frontem caperas tragica ſeueritudine.* Quod *ſignificat, rugarum triſticia, & ſqualore aſperas.* Igitur *ſi de tragœdia ſit ipſe uerſiculus, quo reuocare uno maxime* Satyram *ſuam, poeta hic ab auſteritate illa tragica molitur, ſane iocus hic, ut arbitror,* Frigidus *hybernas cana niue conſpuet alpeis.* C *iam ſi quis de ſinceritate lectionis iſtius ambigat, libros uelim* Martiani *uetuſtiſſimos inſpiciat, è publica* Mediceæ *gentis* Florētiæ *bibliotheca. ſic enim profecto, fidem noſtram, credo, ſua diligentia adiuuabit.*

DIVER-

A [redacted]

Q. Catuli.

[redacted]

Eiusdem.

[redacted]

Valerij Æditui.

B [redacted]

Eiusdem.

[redacted]

Portij Licinij.

[redacted]

C. Iulij Cæsaris.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumq; imę partes rapido traherētur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput:
C Orba quod inuentū mater dum cōderet urna.
Hoc peperi flammis, cetera dixit aquis.

P. Ouidij Nasonis.

Cum foderet ferro castum Lucretia pectus,
Sanguinis & torrens egrederetur, ait:
Testetur cunctis me non uiolasse pudorem,
Ante uirum sanguis, spiritus ante deos.

INCERTI AVCTORIS DE *Narcisso.*

[redacted]

Actij Synceri.

[redacted]

Eiusdem.

Dū Venus armatum cōplectitur obuia Martē,
Distinxit teneram fibula adunca manum.
Sensit: & ante Iouem ridens, ait, æmula Pallas,
Bella iterum gessit cum Diomede soror.

SEQVVNTVR VARIA P. *Virgilij Maronis, operumq; eius Præconia, eiusq; Epitaphia.*

ALCINOVS.

De numero uatum si quis seponat Homerum,
Proximus à primo, tum Maro primus erit.
Et si post primum Maro seponatur Homerum,
Longe erit à primo quisquis secundus erit.

Cornelius Gallus.

Temporibus lætis tristamur maxime Cæsar,
Hoc uno amisso, quem gemo, Virgilium.
Sed uetuit relegi, si tu patiere libellos,
In quib. Æneā cōdidit ore sacro: (orbis,
Roma rogat, precib⁹q; etenim mihi supplicat
Ne pereant flāmis tot monumenta ducum.
Atq; iterum Troiā, sed maior flāma cremabit.
Fac laudes Italûm, fac tua facta legi.
Æneamq; suum fac maior nuncius ornet.
Plus fatis possunt Cæsaris ora dei.

EXCLAMATIO CAESARIS *Augusti in iussum Virgilij pro Aeneidos, eo quòd imperfectam derelinqueret, combustione.*

Ergo'ne supremis potuit uox improba uerbis (gneis,
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in i-
Magnaq; doctiloqui morietur musa Maronis?
Ah scelus indignum, soluetur littera diues?
Et poterunt spectare oculi? nec parcere honori
Flamma suo, ductumq; operi seruabit amorē?
Pulcher Apollo ueta, Musæ prohibete Latinæ.
Liber & alma Ceres succurrite: uester in armis
Miles erat: uester docilis per rura colonus.
Nā docuit quid uer ageret, quid cogeret æstas,
Quid pater autūn⁹, quid bruma nouissima fer (ret.
Arua reformauit, sociauit uitibus ulmos,
Curauit pecudes, apibus sua castra dicauit.
Hæc dedit, ut pereant, ipsum si dicere fas est.
Sed legum seruanda fides, suprema uoluntas:
Quod mandat, fieriq; iubet, parēre necesse est.
Frangatur potius legum ueneranda potestas,
Quàm tot congestos, noctesq; diesq; labores
Hauserit una dies, supremaq; uerba parentis
Amittant uigilasse suum, si forte superbus
Errauit in morte dolor: si lingua locuta est
Nescio q̄d titubante animo, nō sponte, sed altis
Expugnata malis, odio languoris iniqui.
Si mens cæca fuit, iterum sentire ruinas,
Troia suas? iterum cogetur reddere uoces?
Ardebit miseræ post funera uulnus Elisæ?
Tam sacrum soluetur opus? tot bella, tot enses
In cineres dabit hora nocēs, & perfidus error?
Huc huc Pierides date flumina cuncta sorores.
Expirent ignes, uiuat Maro doctus ubiq;.
Ingratusq; fui, studiorumq; inuidus orbi.
Et factus post fata nocens: quod iusserat ille,
Si uetuisse meum satis est post tempora uitæ,
Immo sit æternum, tota resonante carmœna

Carmen, & in populo diui sub numine nomē
Laudetur, uigeat, placeat, relegatur, ametur.

Ouidius in laudem Æneidos.

Et profugum Æneam altæ primordia Romę
Quo nullum Latio clarius extat opus.

Propertius in laudem Eiusdem.

Cedite Romani scriptores, cedite Graij.
Nescio quid maius nascitur Iliade.

Idem de Bucolico Carmine.

Tu canis umbrosi subter pineta galesi
Thyrsin, & attritis Daphnin arundinibus.
Vtq; decem possint corrumpere mala puellā,
Missus & impressis hœdus ab uberibus.

Versus Ouidij.

Qualis Bucolicis, quantus tellure domanda
Vitibus, arboribusq;, apib9, pecorisq;, fatisq;
Æneadum fuerit uates, tetrastica dicent.
Contineat quæ quisq; liber, lege carmina no(stra.

Sulpitij Carthaginensis.

Iusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quę cecinere ducem.
Tucca uetat, Varusq; simul: tu maxime Cęsar
Non finis, atq; aliæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamō igni:
Et pene est alio Troia cremata rogo.

EPITAPHIA VIRGILII QVAE FECERVNT DIVERSI, quorum nomina præponentur hoc ordine.

PALLADIVS.

Cōditus hic ego sum, cui9 modo rustica musa
Per siluas, per rus, uenit ad arma uirûm.

Asclepiades.

Tityrō, ac segetes cecini Maro, & arma, uirū(que.
Mantua me genuit, Parthenope sepelit.

Eusebius.

Virgilius iacet hic, qui pascua uersibus edit,
Et ruris cultus, & Phrygis arma uiri.

Pompeianus.

Qui pecudes, qui rura canit, qui prælia uates,
In Calabris moriens, hac requiescit humo. A

Maximianus.

Carminibus pecudes, & rus, & bella canēdo,
Nomen inextinctum Virgilius meruit.

Vitalis.

Mātua mi patria est, nomē Maro, carmina sil(uę,
Ruraq; cū bellis, Parthenope tumul9.

Basilius.

Qui siluas, & agros, qui prælia uersib. ornat,
Mole sub hac situs est, ecce poeta Maro.

Asmodianus.

Pastorem uates ego sum, cui rura, ducesq;
Carmina sunt, hic me pressit acerba quies.

Vouianus.

A' siluis ad agros, ab agris ad prælia uenit,
Musa Maronis adest nobilis ingenio.

Eugenius.

Bucolica expressi, & ruris præcepta colendi.
Mox cecini pugnas, mortuus hic habito.

Iulianus.

Hic data Virgilio reqes, qui carmina dulcia; B
Et Pana, & segetes, & fera bella canit.

Hilasius.

Pastores cecini, docui qui cultus in agris,
Prælia descripsi, contegor hoc tumulo.

Aliud de Pictura eius.

Subduxit morti uiuax pictura Maronem,
Et quem Parca tulit, reddit imago uirum.

Aliud.

Lucis damna nihil tanto nocuere poetæ,
Quem pręsentat honos carminis, & plutei.

Virgilius, aut alius eius nomine.

Mātua me genuit, Calabri rapuere, tenet nūc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

Pastor, arator, eques, paui, colui, superaui
Capras, rus, hostes, fronde, ligone, manu.

Quidam de ipsius Daphnide.

Tristia fata tui, dum fles in Daphnide Flacci
Docte Maro, fratrē dijs immortalib. æquas. C

FINIS.

CHRISTOPHORI CASEANI Hendecasyllabum.

Si fiat, fieriq; sit necesse
In conatibus, artibusq; cunctis
Præclaris, alijs laboribusq;,
Formosæ Veneris quod in tabella
Quam relliquerat inchoatam Apellis
Coi docta manus, nec absolutam
Hanc à perficiendi opinione ut
Omnes attoniti repellerentur.
Hoc si fiat idem laboriosa
Grynei celeberrimi in palæstra:
Certe nobilium probatiora
Aut horum monumenta luculentè
Declarentur ut explicatione
Vera, mancaq; restitutione
Non pauci temerarium laborem
Haurirent uigiles apud lucernas.
Sed cum iudicio eruditiorum
Aeterno reputenter esse honore
Digni qui meditentur aut reponant,
Quid quod uel graue, uel reconditum sit:
Hartungus malè debet haud uideri
Sudorem locitasse, quòd Maronem
Isto fasciculo utilissimarum
Illustrauerit annotationum:
Seu quòd præcipuas probatiorum
Authorum citat annotationes:
Seu quòd doctiloquûm locos recenset
Græcorum, unde suum poeta carmen
Traduxisse quidem potest uideri.
Quorum nomine dignus est amari.

IN P.

A IN P. VERGILII MARONIS AENEIDA IOANNIS HARTVNGI Annotationes.

ARMA uirumq́;, &c.] *Hæc propositio complectitur utrunq; Homeri poema, alterum quod Ilia. α. est* Μῆνιν ἄειδε θεὰ, *&c. alterum est Ody. α.* ἄνδρα μοι ἔννεπε, *&c. Consulatur Quintil. lib. 11. cap. 3. Rod. Agric. lib. 3. cap. 5.*

Vrbs antiqua fuit Tyrij tenuere coloni.] *De est relatiuum, quam. Priscian. lib. 17. Gell. lib. 10. cap. 16.*

Littora multum ille, &c.] *Fabius lib. 11. cap. 5. plenus autem canorus & numerosus uersus est collisione statim repercussa.*

Italiam contra.] *Macrob. lib. 5. cap. 2.*

Ganymedis honores.] *Macrob. lib. 5. cap. 16.*

Tantæ ne animis cœlestibus.] *Huic simile illud Homer. Odyss. α.* τίνυ οἱ τόσον ὠδύσαο Ζεῦ.

B Hic illius arma.] *Linacer lib. 6. de Enallage generis.*

Progeniem, sed enim Troiano.] *Floridum uide lib. 2. cap. 22. succis. lect. Progeniem duci pro ducendam, uel ductũ iri. Enallage temporis, Vide Linac. lib. 6.*

Vixe conspectu.] *Ianua narrationis, Macrob. lib. 5. cap. 2.*

Aere ruebant.] *Laz. Bayfius in libello de Re nauali, & Ianus Parrasius in Claudianum.*

Palladne exurere.] *Rodol. Agricola lib. 1. cap. 20.*

Aiacis Oilei.] *Homerus Odyss. δ.* Τῷ ῥ' αἴας τὸ πρῶτον ὑπερφίαλον ἔπος ἔκλυε μέγ' ἀάσθη Τὸν δ' ἐφόρει κατὰ πόντον ἀπείρονα κυμαίνοντα. ὡς ὁ μὲν ἔνθ' ἀπόλωλεν, ἐπεὶ πίεν ἁλμυρὸν ὕδωρ.

Vnius ob noxam.] *Macrob. lib. 4. cap. 5.*

Soror & coniunx.] *Macrob. lib. 1. cap. 17.*

Nimborum in patriam.] *Homerus Odyss. κ. in principio. Ouid. lib. 11. & 14.*

Imperio premit, ac uinclis.] *Homerus Odyss. κ.* ἠμὲν παυέμεναι, ἠδ' ὀρνύμεν ὅν κ' ἐθέλῃσι.

C Diuûm pater atq; hominum rex.] *Hom. Odyss. α.* πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. *Macrob. lib. 5. cap. 4.*

Aeole nanq;.] *Erasmus in libello conscribendarũ epistolarum huius orationis diligens interpres.*

Connubio iungam stabili, &c.] *Homerus Iliad. ξ.* ἐγὼ δέ κέ τοι χαρίτων μίαν ὁπλοτεράων. *Macrob. lib. 5. cap. 4. Vergiliani loci mentionem facit, interim tamen ex Homero nullum confert.*

Hæc ubi dicta.] *Prouerb. Qui conturbat omnia. Quintil. lib. 8. cap. 4.*

Vna Eurusq; Notusq;.] *Homerus Odyss. ε.* Σὺν δ' εὖρός τε νότος τ' ἔπεσε ζέφυρός τε δυσαὴς, Καὶ βορέης αἰθρηγενέτης μέγα κῦμα κυλίνδων.

Cœlumq; diemq;.] *Ibidem Homerus,* νεφέεσσι κάλυψε γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον.

Extemplo Aeneæ.] *Odyss. ε.* λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ. *Vide Floridum lib. 2. cap. 10. success. lectionum.*

Terq; quaterq;.] *Homerus.* τρὶς μάκαρες καὶ τετράκις. *Cœl. libro 22. cap. 12.*

Intentant omnia mortem.] *Macrob. li. 5. ca. 3.*

Tytide.] *Alluditur ad cõflictationem cum Diomede, quæ extat Iliad. ε.*

Ponto nox incubat atra.] *Odyss. ε.* ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νύξ.

Fortia corpora uoluit.] *Iliad. φ.* πολλὰ δὲ τεύχεα καλὰ δαϊκταμένων αἰζηῶν πλῶον καὶ νέκυες.

Simois.] *Iliad. μ.* καὶ σιμόεις ὅθι πολλὰ βοάγρια καὶ τρυφάλειαι κάππεσον ἐν κονίῃσι.

Præruptus aquæ mons.] *Apoll. lib. 2.* κῦμα ἀπότμηγι σκοπιῇ ἶσον.

Excutitur pronusq; magister.] *Odyss. μ. Hom.* ὁ δ' ἄρ' ἀρνευτῆρι ἐοικὼς κάππεσ' ἀπ' ἰκριόφιν.

Breuia.] *Græcè* βραχέα. *Cælius lib. 4. cap. 15.*

Aras mixtura uerborum.] *Quintil. lib. 8. cap. 2.*

Maturate fugam.] *Macrobius lib. 6. cap. 8. Floridus lib. 2. capite 11. succis. lectionum.*

Iam cœlum.] *Prouerb. Cœlum terræ miscere, Et Floridus lib. 2. cap. 11.*

Illa se iactat in aula.] *Cælius lib. 12. capite 5.*

Dicto citius.] *Prouerb. Simul dictum ac factum.*

Triton.] *De hoc uide Theoc. in Europa, Hesiodum in Theogonia. Ouid. lib. 1. Metamor.*

Arrectis auribus.] *Prouerb. Arrectis auribus.*

Pietate graue.] *Oratoris insignis descriptio quem uirum bonum dicẽdi peritum uoluit esse Quintilianus lib. 12. capite 1.*

Est in secessu.] *Topothesia, quæ uidetur translata ex Homeri Odyss. ν.* φόρκυνος δέ τίς ἐστι λιμὴν. *Macrob. lib. 5. cap. 3. Similis Odyss. κ quoq;, &c.*

Conspexere silent.] *Hom. Odyss. ζ.* οἱ δέ τ' ἐς αὐτὸν τετρέψομενοι κλύεσιν· ὁ δ' ἀσφαλέως ἀγορεύει.

Alligat anchora morsu.] *Homer. Odyss. 9.* οὐ χρεὼ πείσματός ἐστι.

Cerealiaq; arma.] *Quintil. lib. 8. cap. 6.*

Scopulum interea conscendit.] *Hom. Odyss. κ* σκοπιὴν ἐς παιπαλόεσσαν ἀνελθών.

Nec prius absistit.] *Homerus Odyss. 9. de capris,* αὐτίκα καμπύλα τόξα καὶ αἰγανέας δολιχαύλους αἶγας.

Achates.] *Ad Homericam poesin hoc accommodatur. ut enim ille Vlyssi Palladem indiuiduum comitem fingit: ita hic Achatem Æneæ.* ἄχος *enim curam & sollicitudinem significat.*

Egressi optata potiuntur.] *Theocritus in Dioscur.* ἐκβάντες δ' ἐπὶ θῖνα βαθὺν καὶ εὐνὰς.

O' socij, neq; enim ignari.] *Prouerb. Neq; ignari sumus. Homer. Odyss. μ. Macrob. lib. 5. cap. 11.* ὦ φίλοι οὐ γάρ πώ τι κακῶν ἀδαήμονές εἰμεν.

Premit altum corde.] *Prou. Vera fronte. Et* φανεροπροσωπεῖν.

Postquam exempta fames.] *Prouerb. nõ interpellandus famelicus. Homer. Odyss. α.* αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο.

Verubusq; trementia figunt.] *Homer. Odyss. γ.* ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειρον.

Iupiter æthere summo.] *Cælius lib. 1. cap. 12.*

Exaudire uocatos.] *Tangitur ritus qui apud Theocrit. in Hyla est, & Pindarum Oda 3. Pythiorum & Homerũ Odyss. 9. Amissi enim ter uocari cõsueuerũt.*

Tristior & lachrymis.] *Affectus habitu prodire solet*

solet. Vide exa. apud Macrobium lib. 4. cap. 1.

O' qui res hominumq;.] De hac oratione Veneris Macrob. libro 6. cap. 2. Sumpta autem illi uidetur ex Næuij primo libro belli Punici.

Voluentibus annis.] Homerus περιπλομένων ἐνιαυτῶν.

Quem finem rex magne.] Gellius lib. 13. cap. 19.

Ora nouem uasto.] Cælius libro 22. capite 8.

Parce metu.] Linacer lib. 6. Antiptosis est.

Voluendis mensibus.] Macrobius lib. 2. cap. 11.

Imperium Oceano.] Prouerb. Quanta uix cœlo capi possit.

Belli portæ.] Alexandrum Neapolitanum lege libro primo, capite 15.

Aera magnum.] Homerus Odyss. 9. αἰθέρα βαθέαν dixit.

Noctem plurima uoluens.] Homer. Iliad. β. οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα, &c.

Manu crispans hastilia.] Apollonius libro β. λαιῇ δ' ἀργύρεον νώμα βιόν.

Comitatus Achate.] Prouerb. Duobus simul euntibus.

Homines ne feræ.] Hom. Odyss. 3. ὑβρισταί τε καὶ ἄγριοι ἠὲ φιλόξενοι.

Lyncis.] Prouerb. Lyncis perspicacia.

Nec uox hominem sonat.] γουνοῦμαί σε ἄνασσα, θεός νυ τις ἢ βροτός ἐσσι. Odyss. ζ.

Punica regna.] Prouerb. Punica fides.

Cothurno.] Prouerb. Cothurno uersatilior.

Thesauros ignotum auri.] Etymologia. τίθημι εἰς αὔριον.

Fœmina facti.] Prouerb. Mulier imperator.

Byrsam.] Iustinus lib. 18. Strabo lib. 17.

Taurino quantum.] Cælius libro 10. cap. 2.

Sed quo'ue tenetis iter.] Odyss. α. τίς, πόθεν εἰς ἀνδρῶν, πόθι τοι πόλις, ἠδὲ τοκῆες, &c. Consule Prouerb. Prorsus ignotus.

Sum pius Aeneas.] περιαυτολογία est, laus suipsius & prædicatio. Vide Cælium lib. 7. cap. 5.

Interfata.] Græcè apud Homerũ frequens μετηύδα.

Pleno uelo.] Prouerb. Plenis uelis.

Cur dextræ iungere.] Homerus Odyss. λ. μῆτερ ἐμή, τί νυ μ' οὐ μίμνεις ἑλέειν μεμαῶτα.

At uenus obscuro.] Homerus Odyss η. ἀχλὺν θεσπεσίην κατέχευε. Macrob. lib. 5. cap. 4.

Paphum.] Horat. Ode. 3. lib. 1. O' Venus regina Gnidi. Paphiq;.

Pars aptare locum tecto.] Rod. Agricola lib. 1. cap. 5.

Qualis apes.] Homer. Iliad. β. Macrob. lib. 5. cap. 11. ἠΰτε ἔθνεα εἶσι μελισσάων ἁδινάων πέτρης ἐκ γλαφυρῆς.

Caput acris Equi.] Iustinus lib. 18. Vide Cælium de hoc loco lib. 18. cap. 38.

Sæuum ambobus Achillem.] Lege primum Iliad. Homeri de Achille: & Horat. in Odis, Cedere nescium dicit.

Rhæsi niueis.] Homer. Iliad. κ. & Euripidem in Rhæso.

Hac Phryges.] Homer. Odyss. π. & φ. Iliad.

Fugerent Graij.] Homer. Iliad. θ. et ρ. de fuga ista.

Comæq; trahuntur.] Homerus Iliad. χ.

Ter circum Iliacos.] Macrobius lib. 4. cap. 3.

Priusquam pabula gustassem.] πάθος à tempore: Macrob. libro quarto, capite tertio.

Corpus uendebat.] Homerus Iliad. ω. ἑκτόρεον κεφαλῆς ἀπερείσι' ἄποινα, &c.

Amissis Troilus armis.] Cælius lib. 15. cap. 9.

Se quoq; principibus.] Floridus lib. 3. cap. 2. succisiuarum lect. Proditionis suspitio Æneæ.

Agmina peltis.] Cælius lib. 6. cap. 43. & lib. 10. cap. 4.

Qualis in Eurotæ.] Macrobius libro quinto, cap. 4. et 13. Gellius lib. 9. cap. 1. Homerus Odyss. ζ. οἵη δ' Ἄρτεμις εἶσι κατ' οὔρεα ἰοχέαιρα.

Supereminet omneis.] Iliad. ζ. κεφαλὴν καὶ εὐρέας ὤμους ἔξοχος. Et Odyss. ζ. πασάων δ' ὑπὲρ ἥγε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα. Ita Homero ualidissima forma cùm in uiris tũ in mulieribus placet, ut Quintilianus ait, lib. 12. ca. 10.

Pertentant gaudia pectus.] Hom. Odyss. ζ. γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ. Prouerb. In sinu gaudere.

Instans operi.] Prouerb. Oculus domini pinguefacit equum.

Aduexerat oras.] Hysterologia. B

Prohibemur arenæ.] Prouerb. Terra quidẽ non profuit.

Sperate Deos.] Acyrologia. τὸ ἐλπίζειν. Eiusdẽ rationis est pro timere, apud Græcos.

Non obtusa adeò.] Prouerbialis uersiculus. Alluditur ad prouerb. Non usq; adeò corneæ fibræ.

Tros Tyriusq;.] Prouerbialis uersiculus, insignisq;.

Adflarat honores.] Odyss. ζ. Homer. ἐλας ὤμοις.

Macrobius lib. 5. cap. 4.

Coram quem quæritis.] Homerus Odyss. ζ. ἦλθον ἐγὼ ὅδ' ἐγὼ, τάχα δ' εἴσεαι αὐτός.

Polus dum sidera pascit.] Cælius libro primo, cap. 13. & Cicero Tuscul. primo.

Dardanio Anchisæ.] Hom. Iliad. β. τὸν ὑπ' Ἀγχίσῃ τέκε δῖ' Ἀφροδίτη Ἴδης ἐν κνημοῖσι θεὰ βροτῷ εὐνηθεῖσα.

Teucrum memini.] Opportunè hoc inseritur hic. Vide Macrobium lib. 5. cap. 14. Horat. Ode 7. libro 1. in Aiace Sophoclis.

Me quoq; per multos.] Prouerb. Conciliant homines mala. Cælius libro 24. cap. 2. C

Munera, leticiamq;.] Gellius lib. 9. cap. 14.

Baccatum.] Grapaldum pete lib. 2. cap. 5.

Frater ut Aeneas, Nota tibi.] Enallage Homeri. Vide Linac. libro sexto, cap. de Enallage.

Inconcessosq; Hymeneos.] Adulterij definitio.

Faciem mutatus & ora.] περιαυτολογία est.

Cardine rerum.] Prouerb. Res est in cardine.

Mollis amaracus.] Prouerb. Nihil Sui cum amaraco.

Aurea composuit.] Cælius lib. [illegible] cap. 25.

Laticemq; Lyeum.] Exponit Linacer alijq;. Lyeum: quid si dicas esse Græcismũ: id est Laticẽ Lyei, pro humorem, succum? ueluti illud οἶνον ἐν πρύμνῃ pro ὄνος. Odyss. β.

Crateras magnos.] Homer. Odyss. α. & γ. κρητῆρας δὲ κοῦροι ἐπεστέψαντο ποτοῖο. Cælius libro uigesimoseptimo, capite uigesimosexto.

Adsis lætitiæ.] Cælius lib. 28. cap. 6. Macrob. lib. 3. cap. 4.

Impleuitq; mero.] Dido αὐτοδιάκονος Regina. Vide Cælium lib. 18. cap. 36.

Crinitus

A Crinitus Iopas.] *Prouerb. Non est laudandus ne in cœna quidem.Homerus celebrat* φήμιον *et* Δημόδοκον: *illum. Odyß.α. hunc θ.*

Crinitus.] *Forte* κομόωντα *Græcum expreßit.*

Num quales Diomedis.] *Ianus Parrhasius huc consulatur.*

Quid tantum Oceano.] *Supra libro secundo. Georg.iteratur uersiculus.*

Errantem Lunam.] *Quintilianus libro 1. capite 16.Cæterũ per labores Solis intellige epitheton,quo Calaber Solem describit,* ἀκάμας *.Idem fermè secundo habetur Georgicorum,defectus Solis Lunæq́; labores. Cælius libro septimo,capite primo.*

IN LIBRVM II.

HIc liber, ut Gellius libro secundo testatur, capite tertio,uiginti aureis empt⁹. Ex Pisandro pleraq; huius libri à Poeta sunt desumpta :de qua re Macrobius libro quinto,capite secundo.Initium narrationis hic in secundo,est apud Homerum Odyß.9.*

Intentiq́ ora tenebant.] *Homerus* ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ. *Odyß.β. Et Iliad.κ.aliásq;.*

B Myrmidonum.] *Prouerb. Hostis miseraturus si uideret: &,Vel hosti miserandus. Macrob. libro quinto, capite 5.& 2.*

Præcipitat.] *Enallage est, actiuum pro paßiuo.*

Instar montis.] *Cælius lib.29.cap.25.Floridus libro secundo,cap.20.*

Fracti bello.] *Tryphiodorus.* ἤδη μὲν δεκάτοιο κυκλομένου λυκάβαντος θαρσαλέη τέτατο φόνων ἀκόρητος ἐνυώ ...ι καὶ δαναοῖσι. ἐναιρομένων δ' ἄρα φωτῶν, δοῦρατα κεκμήκει.

Instar montis equum.] ἢ δὴ καὶ βουλῇσι θεοῖς ὑπόεργος ἐπειοῦ ῥώμης ἐχθρὸν ἄγαλμα,πελώριον ἵππον ἐποίει.

Abiete costas.] *Hom. Odyß.θ.ad calcem.*

Armato milite complent.] ἄδηλος ἐπὶ πλευρῇσι φάραγγα ἔνθα καὶ ἔνθα φέρουσι λόχον κλυτόπωλον ἀχαιῶν.

Hoc Dolopum manus.] *Quintilianus lib.nono, capite secundo. Sermo sine persona.*

Subiectis urere flammis.] *Macrobius libro 5.*

C *capite 5.*

Scinditur incertum.] Τοὶ δ' ἄκριτα πόλλ' ἀγόρευον ἥμενοι ἀμφ' αὐτόν.τρίχα δὲ σφίσιν ἥνδανε βουλή. *Homer. Odyß.θ.*

Dona carere dolis.] *Prouerb . Hostium munera non munera. Sophocles in Aiace,* ἐχθρῶν δῶρα ἄδωρα, κοὐκ ὀνήσιμα.

Ecce.] *Repentini & improuisi mali uocula.*

Manib.post terga.] *Tryphiodorus:* μοῦνος δὲ πλευρῇσι ἑκούσια γυῖα χαραχθείς. *Tale etiam Zopyro traditur apud Herodotum libro 3.* ἀποταμὼν γὰρ ἑαυτοῦ τὴν ῥῖνα καὶ τὰ ὦτα καὶ μαστιγώσας.

Et crimine ab uno.] *Prouerbium. Ex uno omnes specta.*

Quæ me æquora possunt.] *Quintilianus lib. 9. capite 2.*

Cuncta equidem tibi.] *De hac oratione lege Rodul. Agricolam libro 2. capite 17. Sinon autem* παρὰ τὸ σίνειν,*id est,nocendo nomen meruit.*

Panduntur portæ.] αὐτίκα δ' ἐξεφόρευν πυλέων πετάσαντες ὀχῆας, πεζοὶ δ' ἱππῆες τε καὶ οὐκ, πεδίον προχέοντο. *Tryphiodorus.*

Pedibusq́ rotarum.] κύκλον ὑποκνημῖδα ποδῶν ὑπέθηκεν ἑκάστῳ ἑλκομένος πεδίοισι.

Pars stupet innuptæ.] Δέμας αἰόλον ἵππου θαύμασαν ἀμφιχυθέντες.

Aut terebrare cauas.] Καὶ ἄκριτος ἔμπεσε βουλὴ οἱ μὲν ἢ δολιχοῖσι ἐπὶ κρημνοῖσιν ἀΐξαι ἤθελον ἢ ἀμφίτομοῖσι διαρρῆξαι πελέκεσσιν.

Quisquis es amissos, &c.] Ξεῖνε σε μὲν φωτὸς μεμιγμένον οὐκ ἔτ' ἔοικε, τάρβος ἔχειν ἔφυγες γὰρ ἀνάρσιον ὕβριν ἀχαιῶν αἰεὶ δ' ἡμέτερος φίλος ἔσσεαι. ἀλλ' ἄγε καὶ σύ μοι εἰπὲ τί τοι τόδε θαῦμα τέτυκται ἵππος.

Nam si uestra manus,&c.] ἀμὲν γὰρ ἐᾶτε ἐμμένειν αὐτοῦ ἐνὶ χώρῃ θεοῖην θέσφατός ἐστιν ἑλεῖν πόλιν ἥας ἀχαιῶν,εἰ δέ μιν ἀγὼν ἄγαλμα λάβῃ ὑμοῖσιν ἀθύνη φεύξονται.

Et stupea uincula collo.] ἀλλ' ἄγε δὴ σειρῇσι πεπλόκον ἀμφιβάλοντες ἕλκετ' εἰς ἀκρόπολιν μεγάλην.

Sacra canunt funemq́.] πολλὴ δ' ἑλκόντων ἐνοπὴ καὶ κόμπος ὀρώρει.

Fundamenta quatit.] ποσειδῶν ἀπὸ πύργων σταθμῶν ἀνοιγομένων πυλέων ἀνέκοπτε ῥαίνῃ.

Laocoon ardens summa.] *Tryphiodorus Cassandræ hæc uerba tribuit,* κασσάνδρην νεόφοιτος ἐμαίνετο πυκνὰ δὲ χαίτην, κοπτομένη αὐίαχε μαινάδι φωνῇ ἀμέλιοι κνάτοτου ἀνάρσιον ἵππον ἄγοντες δαιμόνιοι μαίνεσθαι, &c.

Et in multo lapsantem.] Κεκμηῶτα *Triphiodorus,* παρ' ἑρκείῳ ἐκτάνε βωμῷ.

In uulgum ambiguas.] *Vulgus in masculino genere uetustum est, figuratum nunc.*

Hoc Ithacus uelit.] *Floridus libro 2. cap.22. Linacer libro 6. Quintilianus libro 9.capite 3.Præsens pro præterito.*

Sæpe fugam Danaí.] *Secunda pars orationis. Vide Rodolphum libro 2.cap.17.*

Suspensum Eurypylum.] *Homerus de hoc uate Iliad.12. Euripides in Iphigenia Aulica. Ouidius libro duodecimo.*

Sanguine placastis uentos.] *Macrobius libro 3. capite 5.& Ianus Parrhasius,ex quo historia.*

Composito rumpit uocem.] *Græcum & Demosthenicum* ῥήγνυσθαι φωνήν.

Et salsæ fruges.] *Molarum descriptio. Vide Neapolitanum Alexandrum libro 3. cap. 12.*

Nec mihi iam patriam.] *Lege Ianum Parrhasium in Claud.*

Limosoq́ lacu.] *Floridus libro primo capite decimo. Gellius libro 12.capite 1.*

Vluam.] *Libro tertio Georg.Vluamq́; palustrẽ Ouidius libro quarto. Hæc steriles uluæ.& infra libro octauo.* ἕλος *mea opinione Græcis. Floridus libro primo,capite decimo.Taxatur autem Caij Marij fuga.*

Vos æterni ignes.] *Tertia pars orationis. Vide Rodol. Agricolam. Vide Ianum Parrhasium in Claudianum de hoc loco.*

Promissis maneas.] *Græcatur Poeta,nam* ἐμμένειν, *id est stare promißis. Sophocles in Aiace,* ἐμμένειν νόμῳ,*& infra lib.7.Tu dictis Albane maneres.*

Inuentor Vlysses.] *Prouerb. Vlysseum commentum,uide.*

Sublapsa referri.] *Linacer lib.6.consulatur.*

Quod Dij prius omine.] *Prouerb. Vates securis auferat.& In tuum ipsius caput.*

Mille carinæ.] Χιλιοναῦν *Euripides in Oreste: Thucydides libro 1.belli Peloponesiaci.Euripides in Andr. et*

Aulid.

Aulid. Ouid. lib. 13. nō mille carmina Aulida complerūt.

Solennes taurum.] Gellius libro 13. cap. 25. Macrob. lib. 5. cap. 10. Homer. Odyß. ζ. Illiados. λ.

Sanguineæ exuperant.] Hom. Iliad. 2. ἔνθ' ἐφάνη μέγα σῆμα δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός. Et Ouid. lib. 12.

Bis medium amplexi.] Homerus Iliad. 12. ὄφιν γὰρ αὐτὸν ἔχοντα κατὰ στῆθος περὶ δειρὴν ἰδνωθεὶς ὀπίσω, etc.

Qualis mugitus.] Macrobius libro quinto, capite tredecimo. Homerus Iliad. v. & Macrobius libro tertio, cap. quarto. ἤρυγεν ἑλκόμενος ἐλικώνιον ἀμφὶ ἄνακτα.

Amica silentia Lunæ.] Politianus capite 10. Miscellaneorū, & Theocritus in Pharmaceutria ἄσυχα δαίμων tacita Dea, id est luna.

Cauo se robore promant.] Homerus Odyß. δ. κοῖλον λόχον.

Lapsi per funem.] Emphasis. Quintil. lib. 8. cap. 3.

Epæus.] Homerus Odyß. θ. Theocritus in Securi, et Pausanias in Corinthiacis. Triphiodor. de isto fabro.

Prima quies.] Quintilianus libro octauo, cap. 6.

Pedes traiectu.] Homerus Iliad. χ. ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν τέτρηνε τένοντε ἐς σφυρὸν ἐκ πτέρνης, βοέους δ' ἐξῆπτεν ἱμάντας.

Hei mihi qualis erat.] Macrobius libro quinto, Iliad. κ. ὢ πόποι ἦ μάλα δὴ μαλακώτερος ἀμφαφάασθαι Ἕκτωρ ἢ ὅ γε, &c.

Feras omnia Iupiter.] Macrobius libro tertio, capite nono.

Iaculatus puppibus. Homerus Iliad. π. μὴ δὴ πυρὸς αἰθομένοιο νῆας ἐνιπρήσωσι.

Exuuias indutus.] Homerus Iliados ρ. ἔντε' ἀμείψας κλυτὰ τεύχεα Πηλείδαο.

Vittas.] Bayfium pete, capite uigesimo in libello de Re uestimentaria. Alexandrum lib. 5. cap. 12. Macrobium lib. 3. cap. 4.

Arboribusq; obtecta.] Remouetur proditionis suspitio à situ.

In segetem.] Homerus Iliad. β. Macrob. libro 5. capite 15. ἠΰτε πῦρ ἀΐδηλον, &c.

Iam proximus ardet.] Prouerb. Tua res agitur.

Vcalegon.] Iliad. 2. Homer. & Erasmus in Copijs, libro primo, capite uigesimo secundo. ἠΰτε πῦρ ἀΐδηλον ὡς ὅτε χείμαρροι ποταμοί, &c.

Venit summa dies.] Erasmus in Copijs, libro primo, capite tertio.

Danai dominantur.] Macrobius libro quinto, capite primo. Copiosum genus dicendi.

Fuimus Troes.] Prouerb. pete, Fuimus Troes.

Pulchrumq; mori succurrit.] Homerus Iliad. o. ὅ οἱ ἀεικὲς ἀμυνομένῳ περὶ πάτρης τεθνάμεν.

Millia quot.] ἀνακόλουθον, neque enim præmissum dicitur.

Choræbus.] Prouerb. Choræbo stultior.

Insano Cassandræ.] Macrobius libro quinto, capite quinto. Homer. Iliad. v. ἤτοι δὲ Πριάμοιο θυγατρῶν εἶδος ἀρίστην Κασσάνδρην ἀνάεδνον. Simile est de Rheso in Euripide.

Excessere omnes.] Macrobius libro tertio, cap. 9. Intelligit autem Tutelates Deos. Sumptus est ille locus ex principio fabulæ quæ inscribitur Troades Euripidis. λέλοιπα γὰρ κλεινὸν Ἴλιον βωμούς τε σοὺς, ἐρημία γὰρ πόλιν, &c. Vide Macrobium lib. 5. cap. 22.

Lupi ceu.] Homer. Iliad. λ. λυκοὶ ὡς ἀλλήλοις ἐπόρουσαν. Et π. Iliad. οἱ δὲ λυκοὶ ὡς ὠμοφάγοι.

Faucibus expectant.] Cælius libro 27. cap. 18.

Vrbis iter.] Macrobius libro quinto, capite quinto. Iliad. κ. βὰν ῥ' ἴμεν ὥστε λέοντε δύω διὰ νύκτα μέλαιναν. Et Iliados μ. βῆ ῥ' ἴμεν ὥστε λέων ὀρεσίτροφος ὅς τ' ἐπιδευὴς δηρὸν ἔῃ κρειῶν.

Nec soli pœnas dant.] ἀλλοπρόσαλλος, Æquus Mars. &, ξυνὸς ἐνυάλιος καί τε κτανέοντα κατέκτα.

Vrbs antiqua ruit.] Exemplum breuitatis. Erasmum in Copijs pete.

Redit in præcordia.] Alluditur ad Prouerbium ῥιψάσπις.

Androgeos offert.] Exemplum falsæ opinionis. simile est. Iliad. ρ. in Hectore induto Panoplian Achillis.

Rapiunt incensa.] Prouerb. ἄγουσι καὶ φέρουσι.

Improuisum aspris.] Duriuscula syncopa pro asperis, nisi Creticum malis admittere.

Anguem.] Macrobius libro quinto, capite quinto. Homerus Iliados γ. ὡς ὅτε τίς τε δράκοντα ἰδὼν παλίνορσος ἀπέστη, &c.

Chorœbus.] Exemplum iuuenilis temeritatis. Vide Ianum Parrhasium in Claudianum interpretem diligentißime.

Dolus an uirtus in.] Prouerb. Si Leonina pellis non satis est, assuenda uulpina.

Demittimus Orco.] Hom. Iliad. α. ἄϊδι προΐαψεν.

Ecce trahebatur.] Macrobius libro quarto, capite quinto & quarto. πάθος ex habitu.

Quondā turbine uenti.] Macrobius libro quinto, capite decimotertio. Iliados nono. ὡς ἄνεμοι δύο πόντον ὀρίνετον ἰχθυόεντα, βορέης καὶ ζέφυρος.

Tardus Vlyssi.] Aulus Gellius legatur libro nono, capite duodecimo.

Testudine.] Vegetius libro quarto, cap. 14.

Parietibus.] Lazarus uersiculus, legendum seu metiendum tribus syllabis.

Turrim in præcipiti.] Aulus Gellius libro tredecimo, capite decimonono.

Iuncturas tabulata.] Homerus Iliados μ. κρόσσας μὲν πύργων ἔρυον καὶ ἔρειπον ἐπάλξεις ... δέρατα πύργων.

Vestibulum ante ipsum.] Aulus Gellius libro secundo, cap. 3.

Luce coruscus ahena.] Macrobius libro quinto, capite duodecimo. Homerus Iliados v. αὐγὴ χαλκείη κορύθων ἀπὸ λαμπομενάων.

Mala gramina pastus.] Homerus Iliados χ. βεβρωκὼς κακὰ φάρμακα ὡς δὲ δράκων. Etiam libro 7. Vergil. Potentes herbas. Cælius libro sexto, capite duodecimo.

Agitator Achilles.] Græcū expreßit epitheton. ἱππόδαμος. Odyß. γ.

Automedon.] Vide Iliad. π. et ρ. Automedōte.

Dedit ore fenestram.] Alludit ad prouerb. Patefacere fenestram.

Ferit aurea sidera.] Homerus Iliad. β. αὐτὴ δ' οὐρανὸν ἵκει.

Fit uia ui.] παρήχησις figura.

Aggeribus ruptis.] Macrobius libro quinto, capite quinto. Il. 5. θῦνε γὰρ ἀμπεδίον ποταμῷ πλήθοντι ἐοικὼς χειμάρρῳ.

Forsitan & priami fuerint.] Insigne spectaculū fortunæ proponitur. Idem in Priamo apud Homerum Iliad. ω.

Persoluant

A Persoluant grates dignas.] *Prouerb. Oedipi execratio.*

Talis in hoste fuit.] *Floridus libro 1. capite 9. succisiuarum lectionum. Estque fortitudinis exemplum in Priamo. Vide Cælium libro 12. capite 3. de locupletandis exemplis.*

Neoptolemum.] *Prouerb. uide Neoptolemi uindicta.*

Hæc finis Priami.] *Pete A. Gell. libro 13. cap. 19.*

Iacet ingens littore truncus.] *Floridus libro 1. cap. 10. succisiuarum lectionum.*

Auulsum humeris caput.] *Homerus Iliados. ω. λαιμὸν γὰρ γαῖαν ἀπὸ ... μιγνάντων.*

Magnoque emota tridenti.] *Homerus Iliados μ. in principio. αὐτὸς δ' ἐννοσίγαιος ἔχων χείρεσσι τρίαιναν ἡγεῖτ', ἐκ δ' ἄρα πάντα θεμείλια κύμασι πέμπε.*

Ac ueluti summis.] *Macrobius libro quinto, capite undecimo. Homerus Iliad. ν. & δ. Macrobius libro 6. capite undecimo, ἤριπε δ' ὡς ὅτε τις δρῦς ἤριπεν, ἢ ἀχερωΐς, ἠὲ πίτυς βλωθρή, τήν τ' οὔρεσι τέκτονες ἄνδρες ἐξέταμον πελέκεσσι.*

B Ducente Deo.] *Græcum est Deus in fœm. genere. Macrobius lib. 3. cap. 8.*

Obtruncat ad aras.] *Ianus Pharrhasius in Claudium meminit huius loci.*

Miserabitur hostis.] *Prouerb. Vel hosti miserandus.*

Intonuit læuum.] *Alexander libro quinto, capite 13. Cicero libro 2. de Diuinatione.*

Attrectare nefas.] *Macrobius libro tertio, capite primo. Euripides in Hippolyto.*

Pelle leonis.] *Alexand. libro sexto, capite uigesimosexto, Gestare Heroes pelles leonum ad incutiendum terrorem.*

Omnes terrent auræ.] *Sophocles. τῷ φοβουμένῳ πάντα ψοφεῖ.*

Par leuibus uentis.] *Macrob. libro quinto, capite septimo, & libro 5. cap. 5. Infra libro 7. Homer. Odyss. λ. τρὶς μὲν ἐφορμήθην ἑλέειν τέ με θυμὸς ἀνώγει, τρὶς δέ μοι ἐκ χειρῶν.*

Atque hic ingentem.] *Floridus libro primo, capite*

C *septimo.*

Iamque iugis summæ.] *Cælius libro 24. capit 12. uidendus.*

IN LIBRVM. III.

Liber commendabilis peregrinatione & uarijs casibus.

Postquam res Asiæ.] *Transitio a qua solet plerunque exordia sumere librorum. Homerus ἀχειρογραφία.*

Et campos ubi Troia.] *Macrobius libro quinto, capite primo. Breuitatis exemplum.*

Magnis Dijs.] *Apollonij interpres libro β. ζεὺς ἥρα ἑρμῆς ἥφαιστος ἀπόλλων ἄρτεμις ἑστία ἄρης ἀφροδίτη ἀθηνᾶ. Alexandrum libro 6. capite quarto, pete.*

Quid miserum Aenea.] *Vide Hecubam Euripidis, & libro secundo, Apollonij.*

Polydorum.] *Exemplum uiolati hospitij memorabile.*

Obtruncat.] *Prouerb. Nefasti dies.*

Quid non mortalia.] *ἀποστροφή, de quo & loco, Quintilianus libro 9. capite 3. & 2. cap.*

Instauramus Polydoro.] *Alexander libro tertio, capite secundo. Blondus libro secundo.*

Dare classibus Austros.] *Hypallage est.*

Arcitenens.] *Homerus ἀργυρότοξος καὶ ἑκηβόλος καὶ ἑκάεργος.*

Contemnere uentos.] *Prouerb. Non mouenda moues.*

Thymbrææ domum.] *Vide Macrob. libro 1. capite 17.*

Nati natorum.] *Macrob. lib. 5. cap. 3. Homer. Iliad. υ. Prou. Nati natorum, Kinds kindt. καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.*

Gentis cunabula.] *Prouerb. Ad incunabulis.*

Centum urbes.] *Homerus Odyss. τ. XC. urbibus. Iliad. uero β. centum claram introducit. Quo pacto uero conciliandum, lege Didymum interpretem Homeri.*

Corybantiaque æra.] *Prouerb. uide κορυβαντιᾷν.*

Idomenea ducem.] *Homer. Odyss. μ. & γ. Iliad. ν. legatur.*

Bacchatamque iugis Naxam.] *Vide Ianum Parrhasium.*

Crebris terris.] *ὑπαλλαγὴ figura est.*

Plena per incertas.] *Cœlium pete, idque attente lib. 20. capite 7.*

Prosequitur surgens.] *φερέσβιος secundi uenti. Macrobius 5. libro, cap. 13. τοῖσιν ἴκμενον οὖρον ἵει ἑκάεργος ἀπόλλων.*

Duodecim dij magni.] *Δώδεκα θεοὶ μεγάλοι, ζεύς, ἥρα, ποσειδῶν, δημήτηρ, ἑρμῆς, ἑστία, ἀπόλλων, φοῖβος, ἥφαιστος, παλλὰς τ', ἄρης, ἀφροδίτη, ἄρτεμις εἰσί θεοὶ δώδεκα οἱ μεγάλοι.*

Hesperiam.] *Vide interpretem Apollonij in librum tertium.*

Talibus attonitus uisis.] *Cælius libro sexto, capite quinto.*

Sedem.] *Græcam uocem ἕδος exprimit Hesiod. libro 2 Apollonius libro 3.*

Anchisen facio certum.] *Poetæ, pro certiorem. Vide Floridum libro 1. capite 2. succisiuarum lect.*

Caua trabe currimus.] *Tropus synecdoche pro naui.*

Apparent terræ.] *Macrobius libro 5. capite 6. & 7. Homerus Odyss. μ. φαίνεται γαῖα, ἀλλ' οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.*

Inhorruit unda tenebris.] *Diuersa & splendida compositio uerborum.*

Tres adeo incertos.] *Apollonius libro 2. eadem ferme habet.*

Dira Celeno.] *Euripides in Tauris uidendus.*

Insulæ Ionio.] *Dipthongus Græco more corripitur sequenti uocali in diuersis dictionibus.*

Virginei uultus.] *Somatopœia est.*

In prædam partemque.] *Homerus Odyss. μ. Alexander libro tertio, capite 22.*

Pedibus circumuolat uncis.] *Apollonius lib. 2. χειρῶν δ' ἀπὸ γαμψώνυξι συνεχὲς ἥρπαζον.*

Turba sonans prædam.] *Floridus in libello de Iouis interpretibus.*

Contactuque omnia fœdant.] *Καὶ οὐδὲ μυδαλέην ὀδμὴν χέον.*

Hæc mea figite dicta.] *Homerus: σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι.*

Turba sonans prædam.] *Floridus in hunc locum,*

de Iuris interpretibus.

Ambesas subigat mensas.] Vide infra libro 7. de hac fame.

Tendunt uela noti.] Macrobius libro quinto, capite sexto. Odyss. 9. Homerus τὰς δ' ἄνεμος ...

Iam media apparet.] Homerus Odyss. 9. ...

Incendimus aras.] Prouerb. Secūda senex saltat.

Actiaq; Iliacis.] Ouid. libro 13. legatur.

Magnum Sol circumuoluitur.] Macrobius libro primo, capite 14.

Anchora de prora iacitur.] Vide Floridum libro 1. succisiuarum lectionum, capite 3.

Viridi cespite.] Ouidius libro 15. Horatius Odarū libro 1. Oda. 19. Alexander libro 4. capite 17. Cornelius Tacitus libro 1.

Ledæam Hermionem.] Homerus Odyss. Δ. in limine legatur.

Limina portæ.] Prouerb. ...

Tripodas.] Prouerb. Ex tripode.

Præpetis omnia pennæ.] Crinitus libro 21. cap. 15. Gellius libro 6. capite 6.

Signa tibi dicam.] Homer. Iliad. ψ. σῆμα δέ τοι ἐρέω μάλ' ἀριφραδές, οὐδέ σε λήσει.

Cum tibi sollicito.] Floridus lib. 1. cap. 10.

Proxima quæ nostri.] Cælius lib. 7 cap. 9.

Hæc loca ui quondam.] Prouerb. Charybdin uitans incidi in Scyllam. Homerus, Odyss. μ. Floridus lib. primo, cap. 17.

Prima hominis facies.] Cæliū lib. 14. cap. 3. lege.

Insanam uatem aspicies.] Prou. Folium Sibyllæ.

Sectoq; Elephanto.] Homer. Odyss. 18. & 19. πρίστοῦ ἐλέφαντος. Plinium lege libro octauo, capite decimo, & libro 16. cap. 43.

Ingens argentum.] Cælius lib. 19. cap. 11.

Lebetes.] Prouerb. Dodonæum æs.

Bis Pergameis ereptæ.] De Troia bis capta Ouid. lib. 11. Homer. Iliad. ε. Ἰλίου ἐξαλάπαξε πόλιν de Hercule loquens, Euripides in Andromache, Sophocles in calce Philoctetes.

Sic oculos sic ille manus.] Macrobius libro 5. cap. 6. Ho. Odyss. Δ. ...

Phrygio uelamur amictu.] Cælius libro 25. capite 30.

Manuum monimenta mearum.] Homerus, Odyss. ο. Μνῆμ' Ἑλένης χειρῶν.

Arua neq; Ausoniæ.] Floridus in libello de Iuris interpretibus.

Remis uentisq;.] Prouerb. Remis uelisq;.

Ter scopuli.] Macrobius lib. quinto, capite sexto, Odyss. μ. ... Floridus libro secundo, cap. decimo. Et alibi, ...

Portus ab accessu.] Aul. Gel. libro 17. cap. 10.

Attollitq; globos.] Macrob. lib. 5. cap. 17. ex Pindari Pithiorum, Ode prima.

Oblitusq; sui est Ithacus.] Cælius lib. 10. ca. 15.

Vidi egomet duo.] Græcum est pro duos, & infra libro undedecimo. Si duo præterea tales Idæa tulisset, Homer. Odyss. 9. ... Mac. obi libro quinto, cap. 13.

Arduus altaq;.] Homerus una uoce ...

Monstrum horrendum ingens.] Carmen plenum & sonorum, Quintilianum lege libro 8. cap. 4. Et lib. 1. cap. 24. Homer. Odyss. 9. πέλωρον ait.

Lanigeræ oues.] Homer. ... uocat.

Ceruicem inflexam posuit.] ... Homer. Odyss. 9.

Telo lumen terebramus.] Homer. Odyss. 9. ...

Saniem eructans.] Homerus. Odyss. 9. ...

Genus e siluis Cycl.] Homerus Odyss. 9. ...

Sed fugite ô miseri.] Floridus lib. 2. cap. 23.

Inter utramq; uiam.] Virtutis iter figuratè depingitur.

Concessa moueri.] Prouerb. consule, Mouere Camarinam. B

Hinc me digressum.] Macrob. lib. 5. cap. 2.

Amitto Anchisen.] In tertio ad calcem, mors Anchisæ sumpta in secundo Creusæ mors. Tragœdiæ facies. Lege Cælium de Anchisa mortuo in Sicilia libro 17. capite 20.

IN LIBRVM IIII.

Hic liber continet exemplum cæci, insaniq; amoris, quo deterreri debet adolescentia. Videtur in eo poeta Apolloniū æmulatus esse, potius quàm, ut quidam somniant, Homerum.

Tellus ima dehiscat.] Prouerb. Terra mihi dehiscat. Homer. Iliad. Δ. μοι χάνοι εὐρεῖα χθών.

Pugnabis amori.] Græcismus μάχεσαι ...

Quæ me insomnia.] Prou. Qui amant, sibi somnia fingunt.

Huic succumbere culpę.] Cælius lib. 28. cap. 22. de digamia locus.

Bidentes.] Macrob. libro 3. cap. 12.

Instauratq; diem.] Macrob. libro primo, cap. 11.

Pectoribus inhians.] Alexander lib. 5. cap. 25. C

Quam procul incautum.] Macrob. lib. 5. cap. 6. Iliad. Λ. ...

Auditq; uidetq;.] Prouerb. Præsens absens.

Egregiam uerò laudem.] Ironia: uerò, enim, scilicet, uidelicet, uoces sunt appositæ ironiæ. sic Iste contemptui.

Ingressa Venus.] Exponit poeta Græcum ... quod nunc loqui, nunc pergere significat.

Tota quod mente, &c.] Prouerbialis uersiculus ad concludendum aptissimus.

Mecum erit iste labor.] Prouerbialis uersiculus & comma.

Vbi primus Craftinus.] Hypallage, pro ut primum craftinus.

Stat sonipes.] Plenum carmen & sonorum, quale illud Homeri Odyss. α. ...

Qualis ubi hyberna.] Apollonius libro primo, unde hæc comparatio, haud dubiè transumpta, ...

A πυθὼ ἢ λυκίην ἀγέμεν ὑπὸ ξανθοῖο ῥέεθροι.

Pictiq; Agathyrsi.] *Cælius lib. 5. cap. 3. Cur autē picti, Solinus habet cap. 25.*

Prima & tellus.] *Infrà lib. 7. Tellus prima deorum. primamq; deorum tellurem, Platonem in Timæo. Cælium lib. 1. cap. 4. lege.*

Fama malum.] *Græcismus, pro eo quod est fama aliquid mali, uel aliquod malum. Græci enim subaudiūt τὶ τί. Euripides in Supplicibus: σφαλερὸν ὑμέμων θρασὺς, &c. Hom. Iliad. 4. De contentione quæ Maro de fama. Macrob. libro 5. cap. 13.*

Mobilitate uiget.] *Prouerb. Ex minimis initijs maximum. Homer. Iliad. 4. ἥ τ' ὀλίγη μὲν πρῶτα κορύσσεται, αὐτὰρ ἔπειτα οὐρανῷ ἐστήριξε κάρη. Macrob. lib. 5. cap. 3. & 13.*

Hæc tum multiplici.] *Reuertitur ab excursu.*

Hæc passim Dea.] *Prouerb. Non omnino temerè est, quod uulgo dictitant.*

Gens epulata.] *Homer. Odyss. α. ἀλλ' ὁ μὲν αἰθίοπας μετεκίαθε τηλόθ' ἐόντας.*

B Fœmina quæ errans.] *Floridum pete. lib. 1. cap. 10. succisiuarum lectionum.*

Semiuiro comitata.] *Vide infrà libro 9. & prouerb. Maniuoro uinculo.*

Arasq; tenentem.] *Macrob. lib. 3. cap. 2.*

Voca Zephyros.] *Ex Odyss. ι. sumptum est.*

Genitrix pulcherrima.] *Iliad. ι. καὶ νύκτ' ἐνθ' ἀπώλετο ἀνέκτος, ἃ μὴ ἐξ νίκης διὸς θυγάτηρ ἀφροδίτη μήτηρ. Et Iliad. υ. τὸν δὲ κε πελάδηκε σχέδον ἄορι θυμὸν ἀπηύρα ... ἐξ ποσειδάων.*

Talaria nectit.] *Prou. Talaria nectere. Hom. Odyss. ε. ποσσὶν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα ἀμβρόσια χρύσεια.*

Tum uirgam capit.] *Prou. Virgula diuina. Lege Beroaldum in 10. librum Apulei, de asino aureo.*

Atlantis duri.] *Homerus Odyss. ε. πτερὶν ἐπιβὰς ἀθάνατος ἴματι πόντω.*

Tum uirgam capit.] *Hom. Odyss. ε. τῇ δ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει καὶ ὑπνώοντας ἐγείρει.*

Præceps se corpore ad.] *Odyss. ε. ἴματι πόντῳ ὑπὸ κῦμα λάρῳ ὄρνιθι ἐοικώς.*

C Iaspide.] *Plinius libro 37. capite 9.*

Murice.] *Plinius lib. 9. cap. 25.*

Carthaginis altæ.] *Supra, Altæ mœnia Romæ. Imperij Epithetō ac quasi insigne: Græci ἀπὸν fermè, id est, magnum usurpant, & lib. 2. Ruit alta à culmine Troia.*

Sic alternanti potior.] *Homer. cum aliàs tū Iliad. χ. ὧδε δέ οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι.*

Omnia tuta timens.] *Prouerb. Metum inanem metuisti.*

Perfide tantum.] *Apollon. lib. 4. & 3. Vnde uidentur istæ querimoniæ esse petitæ.*

Elisæ.] *Nomen proprium. nam Dido nomen est fortunæ & calamitatis, à terrore nomē habens: δείδω enim timeo est. Exemplum igitur horribile insani amoris.*

Spiritus hos reget artus.] *Prou. Quoad uixero. Homer. Iliad. χ. ὄφρ' ἂν ἔγωγε ζωοῖσι μετέω καί μοι φίλα γούνατ' ὀρώρῃ. Odyss. γ. repetitur.*

Fata meis.] *Prou. Meis hospitijs.*

Capessere fortes.] *Prouerb. Naues omissæ cōuitijs.*

Grynæus Apollo.] *Pausanias in Atticis pa. 15.*

Capitis Chari.] *Periphrasis blanda & urbana φίλη κεφαλή.*

Interpres diuûm.] *Mercurij Periphrasis, exprimitq; gratiarum ἑρμῆς, quod habet ab interpretando nomen.*

Num fletu ingemuit.] *Prouerb. Boni lachrymabiles.*

Caucasus Hircaniæq;.] *Homer. Iliad. π. Macrob. libro 5. capite 11. νηλεὲς οὐκ ἄρα σοί γε πατὴρ ἦν ἱππότα πηλεύς, οὐδὲ θέτις μήτηρ, γλαυκὴ δέ σε τίκτε θάλασσα πέτραι δ' ἠλίβατοι.*

Hircaniæ tigres.] *Mela libro 3. capite 5. Solinus, capite 27.*

Scilicet is superis.] *ἀγωνικῶς. et confutat ad hunc modum, die götter fragen freilich uil darnach, sie haben sonst nicht zuschaffen.*

Hausurum.] *Contra analogiam pro hausturum, nisi corruptum est.*

Ea cura quietos.] *Quieti Dij sunt: id est, immortales nullisq; calamitatibus obnoxij. Homer. ῥεῖα ζώοντες dixit Odyss. δ. & aliàs. Estq; argumentum à pugnantib.*

Omnibus umbra locus.] *Cælius lib. 17. cap. 16.*

Diuum exequitur.] *Æneas rationis simulachrū, Dido affectuum.*

Migrantes cernas.] *Inter narrandum subinde Homerico more ad aliquem dirigit sermonem, id quod Macrobio pro memorabili habetur libro 5. capite 14.*

Quid non mortalia.] *Supra libro 3. de auaritia, carmen est hic de amore. Vtrobiq; autem deterret nos poeta. non dissimilis Homeri illa iteratio, πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει, Iliad. ζ. Et Odyss. α. μῦθος δ' ἄνδρεσσι μελήσει.*

Feruere late.] *Enallage coniugationis tertiæ pro secunda accepta.*

Aulide iuraui.] *Euripides in Iphigenia Aulica. libro 9. capite 2. Quintilianus.*

Alpini Boreæ.] *Locus explicatur à Ioanne Parrhasio, & Cælio libro 15. capite 6. Macrobius eiusdem mentionem facit libro 5. capite 6. Homer. Iliad. 12. ὡς ὅτε δὲ δρύες οὔρεσιν ὑψικάρηνοι αἵτ' ἄνεμον μίμνουσι καὶ ὑετὸν ἤματα πάντα ῥίζῃσι μεγάλῃς.*

Ventosq; fauentes.] *Intelligit secūdos, Græcumq; est ἴκμενος.*

Lachrymæ uoluuntur inanes.] *Forte illud uult quod Hom. Odyss. κ. ἀλλ' οὐ γάρ τις πρῆξις ἐγίγνετο μυρομένοισι.*

Tædet cœli conuexa tueri.] *Periphrasis, pro Viuere tædet. Euripides in Iphigenia Aulica. Et Sophocles in Aiace, alibiq; βλέπειν uidere pro uiuere usurpant.*

Geminum & duplices.] *Prouerb. Tria uides è duobus.*

Aut Agamemnonē.] *Lege Euripidē in Oreste.*

Hæc se carminibus.] *Cælius libro 9. cap. 23. consulatur.*

Hinc mihi Massylæ.] *Prou. Massyliam nauigare. Infames autem illi incantationibus ueluti Thessali.*

Tercentum tonat.] *Parrhasius huius loci interpres.*

Tergeminamq; Hecatem.] *Prouerb. Qui apud inferos sunt terniones, Cælius lib. 20. cap. 6. Floridus lib. 3. capite 40. succisiuarum lect.*

Thalamo quæ fixa reliquit.] *Quintil. libro 8. capite 6.*

Sparserat & latices.] *Macrob. lib. 3. cap. 1.*

Lacte ueneni.] *Macrobius libro quinto, capite 19. Cælius lib. 10. cap. 50.*

Præceptus amor.] *Hippomanes intelligit. Vide Plinium libro octauo, capite 42. Theocritum in Pharmaceutria.*

Soluitur in somnis.] *Hac descriptione nocturnæ quietis ampliatur dolor Didonis.*

Nocti silenti.] *Eras. uide Copiarum lib. 2. de temporis descriptione.*

Non licuit thalami.] *Quintilianus lib. 9. cap. 2. Sine thalamis ferrea uita non humana.*

Gentis Laomedontiæ.] *Tangit perfidiam Laomedontis regis pro condita urbe, de qua Ouid. lib. 11.*

Sancte Deorum.] *Græcismus* δῖα θεάων.

Rite.] *Græci* κατὰ μοῖραν *dicunt.*

Varium & mutabile semper.] *Eiusdem rationis est oratio cum illa supra: Fama malum.*

Tithoni croceum.] *Homer. Iliad.* λ. ἠὼς ἐκ λεχέων παρ᾽ ἀγαυοῦ τιθωνοῖο ὤρνυθ᾽. *Infra lib. 9. Et iam prima nouo linquens Aurora cubile. Macrobius libro quinto, cap. 6. & 9.* (luctus.

Flauentesque abscissa comas.] *Notatio insignis*

Ferte citi flammas.] *Apollo libro 4. cap. 80.* νῆας ἐνιπρῆσαι, &c. *Similis in Phœnissis Euripidis nocendi impetus,* ἴτω μοι πῦρ ἴτω δὲ φάσγανα, ζεύγνυσθε δ᾽ ἵππους, &c.

Epulandum apponere.] *Alluditur ad dirū Prognes facinus, quod descriptum apud Ouid. lib. 6. Seu ad Atrei & Thyestis odium.*

Triuijs ululatu.] *Lege Pharmaceutriam Theocriti hac de re.*

Infandum caput.] *Macrob. lib. 5. cap. 12. Homer. Odyss. 9.* ἀλλ᾽ εἴ μοίρ᾽ ἐστὶ φίλους τ᾽ ἰδέειν καὶ ἱκέσθαι, &c. οἶκον ὀψὲ κακῶς ἔλθοι.

Exercere odijs.] *Alluditur ad bella Punica his.*

Annam chara mihi.] *Macrob. lib. 3. cap. primo lege.*

Munus in usus.] *Prouerb. Hostium munera non munera.*

Dulces exuuiæ.] *In Trachinnis Sophoclis,* καὶ δακρύων ῥήξασα θερμὰ νάματα ἔλεξεν, ὦ λέχη τε καὶ νυμφεῖ᾽ ἐμὰ τὸ λοιπὸν ἤδη χαίρεθ᾽ ὡς ἔμ᾽ οὔποτε δέξεσθ᾽ ἔτ᾽ ἐν κοίταισι ταῖσδ᾽ εὐνήτριαν, τοσαῦτα φωνήσασα συντόνῳ χερὶ λύει τὸν αὐτῆς πέπλον.

Et nunc magna mei.] *Cælius lib. 17. cap. 16. Phocylides* πνεῦμα γὰρ ἐστὶ θεοῦ χρῆσις θνητοῖσι καὶ εἰκών.

Date uulnera lymphis.] *Hypallage est.*

Sed moriamur.] *Attende horrendam luctam rationis & affectuum.*

Ruat hostibus omnis Carth.] *Macrobius libro quarto, cap. 6.*

Ore legam sic.] *Alexandrum uide lib. 3. cap. 7. Proximi enim sanguine exhalantium spiritum osculo excipiebant ac hauriebant.*

Infixum stridet.] *Præclara Hypotyposis.*

Quæsiuit cœlo lucem.] *Floridus lib. 1. cap. 7. meminit huius loci.*

Nam quia nec fato.] *Cælius lib. 21. cap. 4. Aulum Gellium lib. 13. capite primo uide.*

Proserpina uertice, &c.] *Hic ritus extat apud Macrobium libro 5. capite septimo. Euripides in Alceste & Oreste, et Tauris. Homerus Iliad.* ψ. *Ouidius libro tertio Metamorph. Et sectos secum imposuere capillos.*

IN LIBRVM V.

Hic liber memorabilis uetustate ob certamina, & quæ circa sepulturā agebantur: ex Iliade 23. magna ex parte desumptus.

Olli cæruleus.] *Hom. Odyss.* μ. *Macrob. lib. 5. cap. 3.* δὴ τότε κυανέην νεφέλην ἔστησε Κρονίων νηὸς ὕπερ γλαφυρῆς, ἤχλυσε δὲ πόντος ὑπ᾽ αὐτῆς. οὐδέ τις ἄλλη φαίνετο γαιάων ἀλλ᾽ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.

Colligere arma iubet.] *Græcum est Arma pro instrumentis* ὅπλα, ἔντεα. *Odyss.* μ. ὅπλα τε πάντα ἐς αὐτὸν κατέχοντο, &c.

Hunc ego Getulis.] *Insigne exemplum pietatis in Ænea. Transit autem hac occasione ad certamina quæ hoc in libro præter alia memorabilia proponuntur.*

Ore fauete omnes.] Τὸ εὐφημεῖν *Græcum exprimit de quo prouerb. Ostium obdite prophani.*

Carcesia.] *Lege Macrobium lib. 5. cap. 21. Athenæum libro undecimo.*

Salue sancta parens.] Χαῖρέ μοι ὦ Πάτροκλε, καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισι. *Iliad.* ψ. *Cœlium consule lib. 15. cap. 23.*

Septem ingens gyros.] *Hom. Iliad.* β. δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινὸς σμερδαλέος, τόν ῥ᾽ αὐτὸς Ὀλύμπιος ἧκε φόως δέ βωμοῦ ὑπαΐξας, &c. *Ouid. lib. 12. circa initium petas.*

Bina boum nobis.] *In naues pro singulis quod deest, ut Linacer adnotauit libro 6. capite 10. Eclip. adiectiuorum.*

Bidentes.] *Pro biennes. Vide Macrobium libro 6. capite 9. Et lib. 7. cap. 9. Clarius Gellius libro 16. cap. 6.*

Nigrantes.] *Intelligit* μέλανας, *aut est Metalepsis.*

Vinaque fundebat.] *Homerus Iliad.* ψ. οἶνον ἀφυσσάμενος χαμάδις χέε, δεῦε δὲ γαῖαν. *Macrobius libro quinto, cap. 7.*

Magni sunt.] *Idem suprà. Et nunc magna mei sub terras ibit imago. Magni quasi beati qui tunc demum simus ubi hinc discedere datur. nam etiam* μέγας *Græcè* μὴ γῆς *quasi non amplius superstes in terra dicitur.*

Prima pares.] *Exponit certamina, ac nauale primo loco, omissum tamen ab Homero.*

Sacri tripodes.] *Cælius libro 12. capite 12.*

Pristin.] *Baysius in libello de re nauali in præsente locum ita scribit: Pristis terno remorū ordine agebatur. Vergil. in quinto Pristin pro cognomento indito triremi posuisse uidetur. Acri remige Pristin. Cæterùm quod hic pristis legitur per Metathesin fit, ueluti et in Polybio 18. lib.* πέντε λέμβους ἔχων, μίαν δὲ πρίστιν, &c.

Chimærā.] *Id est nauis quæ insigne habebat Chimæram. De Chimæra uerò Homer. in Iliade* πρόσθε λέων ὄπιθεν δὲ δράκων μέσση δὲ χίμαιρα.

Constituit signum nautis.] *Homerus Iliad.* ψ. σῆμα δέ τοι ἐρέω μάλ᾽ ἀριφραδὲς ἑστηκε ξύλον αὖον ὅσον τ᾽ ὄργυι᾽. *Cælium lege lib. 8. cap. 7.*

Ferit æthera clamor.] *Iliad.* β. ἀϋτὴ δ᾽ οὐρανὸν ἷκεν.

Ruuntque effusi carcere.] *Suprà lib. 3. Georgicorū simile habetur.*

Sed cæca Menœtes Saxa timens.] *Iliados* ψ. ὡς χειμάρροι ποταμοὶ κατ᾽ ὄρεσφι ῥέοντες ἐς μισγάγκειαν συμβάλλετον ὄβριμον ὕδωρ... ἀπάντα, τῇ ῥ᾽ ἄγχι μένοντα ἀμαξιτὸν... ἀντιλόχω ἐγεγώνει ἀντιλόχ᾽ ἀφραδέως ἱππάζεαι, &c.

Nec lacrymis caruere.] *Homer.* ψ. *Iliad.* τοῖο δ᾽ ὀφθαλμῶν χύτο δάκρυα χωομένοιο. *præclarum exēplum æmulationis.*

Reuo-

A Reuomentem pectore fluctus.] *Homerus de Vlysse Odyss.ι.tale quid habet.*

Praeeunte carina.] *Graecorum more diphthongus corripitur sequente uocali:infrà libro septimo, Sudibusq; praeustis.*

Maleaeq; sequacibus.] *Prouerb. Maleam nauigans eorum quae domi obliuiscere.*

Ad saxa suburget] *Caelius libro nono, capite* 10.

Nanq; furens animi.] *Attende splendidam descriptionem.*

Porriciam in fluctus.] *Macrob.li.*3.*cap.*2.*Saturnalium.*

Phorciq; chorus.] *Vide Theogoniā Hesiodi: Prouerb.Orci galea.*

Maeandro.] *Prouerb.lege Maeandri.*

Hamis consertam.] *Macrob.lib.*5.*cap.*7.*Hom. Iliad.*23.τῷ μὲν ἐγὼ δώσω τότε φάσγανον ἀργυρόηλον, τὸ μὲν ἀστέροπαῖον ἀπηύρων.

Magnum dat ferre talem.] *Verbum pro participio, ut Quintil.lib.*9.*cap.*3.*pro ferendum.*

B Donat habere.] *Graecismus. Duobus uerbis Pleonasmus. Theocritus Idyllio* 3 . ἢ τοῦτ᾽ ὑμῶν *dedit esse: nisi placet* ἀντιμέσαα *magis, ut Fabius censet libro* 9.*cap.*3. *pro habendam.*

Cymbiaq;.] *Athenaeus libro undecimo.*

Demoleus curs.] *Emphasis est. Innuitur enim superioris aetatis homines robustiores fuisse. Homerus addidisset quod aliquoties facit in tali exornatiōe* οἷον νῦν βροτοί εἰσι. *Iliad.ε.μ. aliasq;. Quod infrà demum reddidit lib.* 12.*Qualia nunc hominum producit corpora tellus. Quintil.lib.*8.*cap.*4.

Nisus & Eurialus.] *Secūdi certaminis descriptio, id erat cursus.*

Flaua oliua.] *Bayfius lib.*2.*de re uestimentaria. in Eclogis suprà: pallenti cedit oliuae, & Minerua flaua dicta. Ouid.lib.*2.*Metamorph.*

Corripiunt spacia.] *Caelius libro quinto, cap.* 14.

Ecce uolat calcemq;.] *Macrob.lib.*5.*cap.*13.*Homer.Iliad.ψ.* αὐτὰρ ὄπισθεν ἴχνια τύπτε πόδεσσι πάρος κόνιν ἀμφιχυθῆναι.

C Concidit immundoq; fimo.] *Homer.* ἔνθ᾽ Αἴας μὲν ὄλισθε θέων τῇ ῥα βοῶν κέχυτ᾽ ὄνθος ἀποκταμένων ἐριμύκων.

Gratior est pulchro.] *Homero ubiq; praestantia et pulchra placent corpora, quod hic animaduertendum, dum dicit: Gratior est pulchro ueniens, &c. Homerus uerò solis heroibus siue magnatibus corpora tribuit: uirtutes uerò promiscuè & exiguis, & proceris statura. hinc Vlysses & Diomedes mediocris staturae, sed magni animo, & consilijs.*

Post ubi confecti cursus.] παραγραφὴ *ad tertiū, quod erat cestuum, certamen.*

Dares.] *Prouerb. Dares Entellum prouocat. De cestuum certamine Theocritus in Dioscuris Apollonius libro secundo, Homerus ψ.Iliad.*

Idemq; ad tumulum.] *Homerus Iliad.ψ.*ὃς ποτε θάψας ἦλθε δεδουπότος Οἰδιπόδαο, ἐς τάφον.

Humeros latos.] *Gestus exprimit iactabundi.*

Si mihi quae quondam.] *Homer.Iliad.ψ.*εἴθ᾽ ὡς ἡβώοιμι βίη τέ μοι ἔμπεδος εἴη, ὡς ὁπότε κρείοντ᾽, &c.

Terga boum plumbo.] *Homer.Iliad.ψ.*δῶκεν οἱ ζωστῆρα ἰδὲ ἱμάντας βοὸς ἀγραύλοιο τῷ δ᾽ ἐξωσαμένω.

Constitit in digitos.] *Ex Apollonij libro* 2. *Vbi* πυγμαχίας ἐπ᾽ ἀκροτάτοισιν ἀερθεὶς βάντοιο εἶα πόδεσσι.

Amyli de gente.] *Theocritus in Dioscuris.*

Ille pedum melior.] *Collatio egregia bellicarum uirtutum, Prou. Senum consilia, robur iuuenum.*

Genua labant.] *Proceleusmaticus, legendum ergo propter dimensionem genua labant trisyllabως, ut sit dactylus.*

Crebra manus duro crep.] *Homer.Iliad.ψ. Macrobius libro* 5.*capite* 7.δεινὸς δὲ χρόμαδος γενύων γένετ᾽ ἔρρεε δ᾽ ἱδρὼς πάντοθεν ἐκ μελέων *Teocritus in Dioscuris,* πυκνὰ δ᾽ ἀραβεῦσαι ἐδόντες. *Apollon.libro β.*ὡς τοῖσι παρήϊα ἀμφοτέρωθεν καὶ γένυες κτύπον, βρυχὴ δ᾽ ὑπετέλλετ᾽ ὀδόντων.

Exit.] *Transitiue infra libro* 11 . *Sustinet à iugulo dextra & uim uiribus exit, pro euitat. Vide Macrobium libro* 6.*capite* 6.

Vim suscitat ira.] *Alludit respicitq; ad Pythagoricum illud Ira cos fortitudinis. Homerus Iliad.ψ.*ἐφίλλετο γὰρ μένος ἠώ.

Crassumq; cruorem.] *Macrobius libro* 4. *capite* 1.*Hom.Iliad.ψ.*αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλονθ᾽ ἑτέρωσε. *Theocritus in Dioscuris,* ἐκ δ᾽ ἔπτυσεν αἷμα φοίνιον. *Pygmachia.*

Humi bos.] *Versus praeceps & anhelans, cui similis: Lutulenta ruit sus. et suprà, Praeruptus aquae mons, Nascetur ridiculus mus, Apollo libro* 2. γνὺξ ἐριπών. *Theocritus,* πᾶς δ᾽ ἐπὶ γαῖαν ἔκειτ᾽ ἀλλοφρονέων.

Protinus Aeneas.] *Quartum certamen est sagittis hic, sed apud Homerum septimum est, et postremum.*

Ingentiq; manu.] *Hom. Iliad. ψ.* ἱστὸν ἔστησεν νηὸς κυανοπρώροιο τηλοῦ ἐπὶ ψαμάθοισ, ἐκ δὲ τρήρωνα πέλειαν λεπτῇ μηρίνθῳ δῆσεν ποδός. *Quod Vergilius: Erigit, & uolucrem traiecto fune columbam.*

Deiectumq; aerea sortem.] *Homer. Iliad.ψ. & Odyss.κ.* κλῆρος ἐν κυνέῃ χαλκήρεϊ πάλλον ἑλόντες.

In medios telum torsisti.] *Homerus Iliad.Λ.* αὐτίκ᾽ ἐσύλα τόξον ἐΰξοον ἰξάλου αἰγός.

Neruo stridente sagitta.] *Quintil.consule lib.*1. *capite* 10. *Hom. Iliad.Λ.* νευρὴ δὲ μέγ᾽ ἴαχε, ἆλτο δ᾽ ὀϊστός.

Plaudentem nigra, &c.] *Homer.ψ.Iliad. ad finē* αὐχέν᾽ ἀπηωρήμασεν σοῦδε πτερὰ πυκνὰ λιασθεν ὠκὺς δ᾽ ἐκ μελέων θυμὸς πτάτο, τῆλε δ᾽ ἀπ᾽ αὐτοῦ κάππεσεν ὄρνις ἕστω ἐφεζομένη.

At pater Aeneas.] *Quintum certamē est equestre quod apud Homerum in ψ.uide.*

Pignus amoris.] *Exprimit Graecum* τὸ μνημόσυνον.

Trinacrijs.] *Id est Sicanis: à tribus promontorijs dicta Sicilia, Pachinno, Lylibeo & Peloro.*

Polyte.] *Apostrophe est, & Graecus uocatiuus, recedit uerò identidem à Latina ad Graecam flexionem. Sic supra Mnesthea dixit. sic Orphei Calliopea, &c. Macrobium libro* 5.*capite* 17.*pete.*

Fertur equis.] *Comma est, quale illud supra libro* 1.*Dardanidae. Colon uerò est, Hic cursus fuit.*

Insonuitq; flagello.] *Humile nisi uidetur hoc parumq; ei maiestati & grauitati, quam ubiq; aliàs seruat quàm diligentissime. consentaneum fuisset magis pro decoro, tuba uel lituo signum exhibere. Opinor tamen eo Homerum alicubi aemulatum esse Iliad.ψ.* οἱ δ᾽ ἅμα πάντες ἐφ᾽ ἵπποισιν μάστιγας ἄειραν πέπληγόν θ᾽ ἱμᾶσι.

Olli discurrere.] Prouerb. *Obliquus cursus, de Olli Quintilianus libro 8. capite 3.*

Parietibus textis.] *Proceleusmaticus, scandendus tamen Parietibus quatuor syllabis. Macrobius libro 5. capite 14.*

Vt quondam Creta.] Prouerb. *Labyrinthus. Dicitur autem* παρὰ τὸ μὴ λαβεῖν θύρας.

Hac celebrata tenus.] *Tmesis est. Vide Alexandrum libro 6. capite 19.*

Illa uiam celerans] *Innuit arcum quem Hesiodus in Theogonia* πολυώνυμον ὕδωρ *uocat. Cælius libro 22. capite 28.*

Acta.] ἀκτὴ *Græcis littus, quod hic uidetur innuere.*

Fit Beroe Ismarij.] Homer. Iliad. γ. ἶρις δ' αὖθ' ἑλένῃ λευκωλένῳ ἄγγελος ἦλθεν εἰδομένη γαλόῳ αὐτῆνοριδάο δάμαρτι, *&c.*

O miseræ.] *Egregia oratio iridis, atque ad imponendum pulchrè composita, cuius dispositionē & argumenta lector expendat discutiatque.*

Abiete.] *Trisyllabum est in scansione, nam Proceleusmaticus non locum habet in hoc genere carminis.*

Nigrarum pecudum.] Homer. Odyss. κ. οἴνοπι βῶν dicit.

Fugit ceu fumus in auras.] ψυχὴ δὲ κατὰ χθονὸς ἠΰτε καπνὸς ᾤχετο τετριγυῖα.

Vrbem designat aratro.] *Alexander libro sexto, capite decimo quarto. Cælius libro uigesimosexto, capite quinto.*

Porricit in fluctus.] *Macrobius libro 3. capite 2. Saturnalium.*

Maria omnia cœlo.] Prouerb. *Cœlum terræ miscere.*

Vnde genus ducis.] *Id est, Ex spuma maris nata Venus, & ob id* ἀφροδίτη. *Cælium uide libro uigesimonono, capite decimooctauo.*

In mare se Xanthus.] *Ex Homero est Iliad. φ.* ἐδὲ μὲν ἴσχε σύρρεον ποταμὸς καὶ πλῆθον καὶ νέκυες, *&c. Et in υ.*

Periuræ mœnia Troiæ.] *Propter Laomedonta. Vide Ouid. libro 11. Et Homerum φ. Iliad.* παρ Διὸς ἐλθόντες θητεύσαμεν εἰς ἐνιαυτὸν μισθῷ ἔπι ῥητῷ, *&c.* λαομέδων ἔκπαγλος ἀπηύρα μισθὸν ἅπαντα.

Palæmon Thalia Cym.] *Iliad. libro 18.* θάλειά τε κυμοδόκη τε νησαίη σπειώ.

Pedem.] *Pes Græcè* πούς. *Hic funis est quo uelum tenditur, Homer. Odyss. ι.* καλὸς τε πόδας τ' ἐνέδησαν ἐν αὐτῇ. *Euripides in Oreste, & Lazarus Bayfius libro de re nauali primo.*

Aera tenebrosum.] Homer. Iliad. ξ. ἔνθ' ὕπνος ἧστο μακροτάτῃ πεφυυῖα δι' ἠέρος αἰθέρ' ἵκανεν.

Clauumque affixus.] Homer. Odyss. ι. αὐτὰρ ὁ πηδαλίῳ ἰθύνετο τεχνηέντως.

Talia dicta dabat.] Prouerb. *lege Stellis signare.*

Pelago confise sereno.] *Prouerbialis uersiculus.*

IN LIBRVM VI.

Sextus liber ex Homeri Odyss. λ. est traductus, præter alios memorabilis, immortalitatē animæ declarans. *Per Latium autem intellige paradisum, ubi supra dixit primo libro, Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas.*

Sic fatur lachrymans.] *Homerus,* ὡς φάτο δακρυχέων, *Cælius lib. 7. cap. 1. Quintil. lib. 8. cap. 6.*

Emicat ardens.] Prouerb. *Ambabus manibus haurire.* A

Semina flammæ.] *Homericum est. Macrobius libro quinto, capite duodecimo. Homer. Odyss. ε.* σπέρμα πυρὸς σώζων.

Dædalus ut fama est.] *Gellius lib. 6. cap. 6.*

Chalcidicaque leuis.] *Gellius libro 10. cap. 16.*

Remigium alarum.] *Quintil. lib. 8. cap. 5. speciosa translatio.*

Androgeo Cecropidæ.] *Genitiuus est Atticus. Ouid. lib. 8. de eadem re lege Floridum lib. 2. cap. 23. succisiuarum lect. Est enim (Miserum) hic interiectio dolentis.*

Cæca regens filo.] Prouerb. *Thesei filum.*

Quur protinus omnia.] *Versiculus dactylicus, Petrus Crinitus libro 24. cap. 7. Macrob. lib. 5. cap. 14. Cælius libro 26. cap. 10.*

Nunc grege de intacto.] *De hoc Macrob. lib. 3. cap. 5. & lib. 7. cap. 9. copiosè. Homer. Odyss. γ.*

Non color unus.] *Budæus in prioribus Annotationibus in Pandectas facit mentionem huius loci.* B

Dardana qui Paridis.] *Pete Calabrum lib. 3. in principio.*

Folijs tantum nec carmina.] Prouerb. *Sibyllæ folium.*

Tu ne cede malis.] Prouerb. *Palmā ferre, ab hoc non multum abludit illud Iliad. μ.* μήτις ὀπίσω τετράφθω ἀλλὰ πρόσω ἵεσθε, *&c.*

Obscuris uera inuoluens.] *Vnde oracula & uaticinia omnia ambigua sunt, hinc etiam Apollini nomen* λοξίας, *de quo Macrobius lib. 1. cap. 7.*

Arasque tenebat.] *Macrobius libro tertio, capite 2.*

Quid memorem Alcidem.] *Aul. Gel. libro 10. cap. 16.*

Si potuit Orpheus.] *Macrob. lib. 4. cap. 5.*

Itque reditque uiam.] Homer. Odyss. λ. ἄλλοτε μὲν ζώουσ' ἑτερήμεροι ἄλλοτε δ' αὖτε τεθνᾶσιν τιμὴν δὲ λελόγχασιν ἶσα θεοῖσι. *Pindarus Pythiorum Oda. 11. & Nemearum x.*

Ramus aureus.] *Virtutis simulachrum. Illi aureus ramus est in abdito abstrusus paucisque obuius & parabilis. Vide Copia Eras. de exemplo fabuloso libro secūdo.* C

Auricomus.] *Epitheton ad Græcam imitationem, pete Macrob. lib. 5. cap. 14. Et Petrum Crinitum lib. 10. cap. 6.*

Quo non præstantior.] περίφρασις *est liricinis siue tibicinis. Quintil. 8. cap. 4. Summum autem hoc est, Quo non præstantior alter.*

Itur in antiquā syluam.] Homer. Iliad. ψ. αὐτὰρ ἔπειτα δρῦς ὑψικόμους ταναήκεϊ χαλκῷ τάμνον ἐπειγόμενοι ταὶ δὲ μεγάλα κτυπέουσαι πῖπτον.

Cœlo educere certant.] *Hyperbole est.*

Misenum Aeolidem.] *Digreßio est, qua Misenū describit ad mouēdam commiserationē de illius interitu.*

Ergo omnes magnum.] *Reuertitur à digreßione illa.*

Forte columbæ.] *Cælius lib. 17. cap. 15.*

Maternas aues.] *Id est columbas, quæ Veneri sacræ. dicuntur enim à colendis lumbis.*

Sedibus opaca] *Petrus Crinitus lib. 10. cap. 6. Plinius libro 16. cap. 44.*

Principio pinguem tædis.] *Macrob. libro quinto.*

A *to, capite septimo.* Homerus Iliad. ψ. *ἐκατὸν δ' ἔσαν πύρην ἑκατόμπεδον ἔνθα καὶ ἔνθα ἐν δὲ πυρὶ ὑπάτῃ.*

Ferales ante cupressos.] *Cælius lib. uigesimoquinto, capite secũdo.* Alexander *libro tertio, capite septimo. Sophocles in Antigone.* Homer. ψ. Iliad.

Lustrauitq́ uiros.] *Alexand. libro tertio, capite septimo, Id est, Salue & Vale.*

Arma uiro remumq́.] Homer. *Odyss.* 12. *Macrob. libro* 5. *cap.* 7. *τύμβον χεύαντες καὶ ἐπὶ στήλην ἐρύσαντες πήξαμεν ἀκροτάτῳ τύμβῳ εὐῆρες ἐρετμόν*, Apollon. lib. 2.

Spelunca alta fuit.] *Inferni descriptio, Apollo. libro* 2.

ἄορνον Auernum.] *Locus ab etymologia nominis, ὄρνις enim auem significat.*

Inuergit.] *pro, Infudit.* Plautus *in Curcul.* Inuerge *liquores tuos.*

Et summas carpens.] Iliad. γ. *ἀρνῶν ἐκ κεφαλῶν τάμνε τρίχας*, *Alexander lib.* 5. *cap.* 3. & Iliad. τ.

Proserpina uaccam.] Homer. *Odyss.* κ. & λ. *Ale-*

B *xan. libro tertio, cap.* 12. *στεῖραν βοῦν.* Homer.

Canes ululare.] Prouerb. *Hecatæ cœna.* Theocritus *Idyll.* β. *καὶ σκύλακες τρομέοντι ἐρχομένην νεκύων ἀν' ἀνὰ ἠρία.*

Tuq́ inuade uiam.] *Petrus Crinitus lib.* 6. *cap.* 3. *Cæl. lib.* 2. *cap.* 8.

Vaginaq́ eripe ferrum.] Homer. *Odyss.* λ. *ἐρυσσάμενος παρὰ μηροῦ.*

Conclamat uates.] *Macrob. libro* 3. *cap.* 3.

[illegible]c quibus imperium est.] *Inuocatio.*

Ibant obscuri.] *Narratio, Cælius libro septimo, capite* 1.

Vestibulum ante ipsum.] *Floridus libro secũdo, capite* 12. *lect. succisiuarum.*

Pallentesq́ habitãt.] Prouerb. *Ipsa senectus morbus est.*

Consanguineus leti sopor.] Hom. *Odyss.* ν. *Iliad.* ξ. *Macrob. lib.* 5. *cap.* 7. *Ianus Parrhasius.*

Vlmus opaca.] *Cælius libro decimo, cap.* 9.

Et centum geminus Bria.] Hom. *Iliad.* α. *ἑκατόγ-*

C *χειρ.* *Macrob. lib.* 5. *cap.* 14.

Lernæ.] Prouerb. *Lerna malorum.*

Gorgones.] Prouerb. *Orci galea.*

Scriptamq́ aciem uenientibus.] *Homerus Odyss.* λ.

Magnanimum heroum, &c.] Ex Homero locus, *Odyss.* λ. *νύμφαι τ' ἠΐθεοί τε πολύτλητοί τε γέροντες, παρθενικαί τ' ἀταλαὶ νεοπενθέα.*

Charon.] *Germana descriptio Charontis, qui per antiphrasin χαίρων dicitur. huc faciunt quæ in Ranis Aristophanis* [illegible].

Viridisq́ senectus.] *Græcis ὠμογέρων est.* Vide *σχόλιον*, Iliad. ψ.

Quam multa in syluis.] Hom. *Iliad.* ζ. & *Cæl. lib.* 2. *cap.* 50.

Longæua sacerdos.] Prouerb. *Sybilla uinaciorũ.*

Centum errant annos.] *Cælius lib.* 22. *cap.* 14.

Per cœli iucũdum.] Hom. *Odyss.* λ. *Macrob. lib.* 8. *cap.* 7. *Gellius lib.* 5. *cap.* 17. *Cæl. lib.* 11. *cap.* 24. *μή μ' ἄκλαυτον, ἄθαπτον ἰὼν ὄπιθεν καταλείπειν, &c.*

Da dextram misero.] Homerus *Iliad.* ψ.

Terram inijce.] *Cælius lib.* 17. *cap.* 20. *Hora. Inijce ter puluere.*

Hi dominam aggressi.] *Per dominam Proserpinam intelligit, quæ Græcè Δέσποινα. Cælius libro* 24. *capite* 17.

Ingens ianitor antro.] *Cerberum innuit, canẽ triformem: dictus autẽ quasi κρεοβόρος. Mortis symbolũ.*

Vluæ.] *De hoc suprà libro* 2. *dictum.*

Styx innabilis unda.] *Vide Aul. Gell. lib.* 2. *cap.* 6. Homer. *Odyss.* λ. *ἀτέρπεα χῶρον.*

Melle soporatam offam.] Hom. *Odyss.* κ. *uocat κυκεῶ, quæ est potio ex melle, &c.*

His Phædram.] Hom. *Odyss.* λ. *Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἴδον.*

Quæsitor Minos.] *Pro prætore seu iudice rerum capitalium.* Vide *Budæum in posteriorib. Annotat.*

Mœstamq́ Eriphylen.] *Στυγερήν τ' Ἐριφύλην* Hom. *Odyss.* λ.

Cœneus.] *Cœnei hasta* Prouerb. *Ouidius lib.* 12.

Torua tuentem.] *Macrobius libro quinto, capite secundo, Sic Odyss.* λ. *Aiax Vlyssem intuetur.*

Auersa tenebat.] *Notatio alienati animi et infesti.*

Dura silex.] Prouerb. *Obturbas frustra uelut unda.* Et *Prou. Incus maxima non metuit strepitus.*

Parthenopæus.] *Lege Phœnissas Euripidis.*

Priamidem laniatum.] *Rhetoricum exemplum Copiæ & partitionis.*

Auribus & truncus.] Hom. *Iliad.* ν. *οὐδ' αὖ ἔτι φράδμων περ ἀνὴρ Σαρπηδόνα δῖον ἔγνω ἐπεὶ βελέεσσι καὶ αἵματι καὶ κονίῃσιν ἐκ κεφαλῆς εἴλυτο διαμπερὲς ἐς πόδας ἄκρους.*

Flammam ex media arce.] *Tryphiodorus ἀγγελίην ἀνέφαινε σιγῶν φλόγεῃ δαλῷ, καὶ δειλὸς Ἑλένη χρυσείην ἀπελάμπετο παλήν.*

Dulcis & alta quies.] Iliad. ξ. *Odyss.* μ. *Macrob. lib.* 5. *cap.* 7. & 13.

Tristes sine sole domus.] *Id est obscuras, Alluditur ad ἀΐδης Plutonis nomen. Euripides in Alcestide, εἰμὶ ἐς ἀνάλιος δόμους.*

Explebo numerum.] *Cælius lib.* 22. *cap.* 6.

Traiecerat axem.] *Macrobius lib.* 1. *cap.* 3. *Saturnalium.*

Elysium.] Homer. *Odyss.* δ. *Crinitus lib.* 5.

Mœnia lata uidet.] *Petrus Crinitus lib.* 5. *cap.* 11.

Phlegeton.] *Φλέγω uro. Κωκύω lugeo Cocytus. Tartarus ταράττω, Cerberus κρεοβόρος. Acherõ α καὶ χαίρω.*

Furto lætatus inani.] Prouerb. *Tempus omnia reuelat.*

Bis patet in præceps.] Homer. *Iliad.* θ. *τόσσον ἔνερθ' ἀΐδεω ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης.* Vtroq; *autem ex loco sphærica figura mundi intelligitur.*

Castigatq́ auditq́.] *De pœnis inferorum ut accipiendæ, lege Macrobiũ libro primo, capite nono. In somnium Scipionis.*

Aloidas.] *Macrobius libro quinto, cap.* 13. *Homer. Odyss.* λ. *ἄλοχον παράκοιτιν ἐσεῖδον ἣ δὴ ἔτικτεν δύο παῖδε, μινυνθαδίω δὲ γενέσθην Ὦτόν τ' ἀντίθεόν τε Ἐφιάλτην, &c.*

Omniparentis alumnum.] Hom. *Odyss.* λ. *Macrob. lib.* 5. *cap.* 7. *καὶ Τιτυὸν εἶδον γαίης ἐρικυδέος υἱὸν κείμενον ἐν δαπέδῳ ὁ δ' ἐπ' ἐννέα κεῖτο πέλεθρα.*

Immanis uultur.] *Macrobius libro quarto, capite quarto.*

Atra silex.] Prou. *Tantali lapis, Ouid. lib.* 4. *Trans-*

formationum eadem prosecutus. Macrobius libro quarto, capite quarto.

Aeternumq; sedebit.] Gellius libro 10. capite 16. Cælius libro 4. capite 8. Lege apud Pontanum tomo 2. dignissima de hoc loco.

Discite iusticiam.] Prou. Factum stultus etiam cognoscit.

Non mihi si linguæ centum. Hom. Iliad. β. δέκα γλῶσσαι, φωνὴ δ' ἄρρηκτος. Prou. Ferreus aheneus. Macrobius lib. 5. cap. 7. &c.

Solemq; suum.] Prouerb. In alio mundo.

Armorumq; fuit.] Cælius lib. 10. cap. 9. Macrob. in somnium Scipionis lib. 1. cap. 9. Odyss. λ. idem studium mortuis quod uiuis, πολλοὶ δ' οὐτάμενοι χαλκήρεσιν ἐγχείησιν. Ouid. lib. 4. Pars aliquas artes antiqua imitamina uitæ Exercet.

Humeris extantem.] Procera & pulchra corpora placent ubiq; Maroni. de hoc supra.

Illius ergo.] Pro causa, gratia, mihi uidetur Græcum esse, ergo Græcis ἕνεκα, nisi ab ἔργον magis placet.

Ter conatus collo dare.] Homerus Odyss. λ. τρὶς μὲν ἐφωρμήθην, ἑλέειν δέ με θυμὸς ἀνώγει. τρὶς δέ μοι ἐκ χειρῶν σκιῇ εἴκελον ἢ καὶ ὀνείρῳ. Macrob. lib. 5. cap. 7. & 5.

Par leuibus uentis.] Versiculus concitatus & orbicularis, ac forte alludit latenter ad etymon animæ ab ἄνεμος quod uentum significat.

Lethæi ad fluminis.] Quod subditur, longa obliuia ad etymologiam, λήθη enim obliuio est.

Principio cœlo ac terræ.] Crinitus lib. 6. cap. 12. Cæl. lib. 20. cap. 11.

Magno se corpore miscet.] Macrobius libro 1. cap. 17. in somnium Scipionis legatur.

Metuunt gaudentq;.] Affectus quatuor hoc unico uersiculo expressit. Lege Cælium lib. 6. cap. 10.

Quisq; suos patimur manes.] Vera & grauissima sententia.

Vbi mille rotarum.] Lactantius lib. 7. cap. 22. Cæl. lib. 22. capite 14.

Pura iuuenis qui nititur.] Cælius lib. 22. cap. 6.

Regnandam acceperit Albam.] Aulus Gell. libro secundo, capite decimosexto.

Aequabit Olympo.] Prou. Quinto uix cœlo capi possit.

Ciuili quercu.] Aulus Gell. libro quinto, cap. 6.

Aeripedem.] Ianus Parrhasius consulendus super hunc locum.

Crines incanaq; menta.] Numam innuit. Crinitus libro quarto, capite 15. Cælius libro 24. capite 5.

Fulgere.] Enallage coniugationis ut supra feruere.

Agamemnoniasq; Mycenas.] Aul. Gell. libro 10. capite 16.

Vnus qui nobis cunctando.] Prouerb. Romanus sedendo uincit.

Marcellus opimis.] Floridus libro 2. de Cæsaris præstantia.

Parcere subiectis, &c.] Typus ueri principis.

Obuius armato.] Illi cognatum quod apud Homer. Odyss. 9. ἐπιστάμενοι μὲν ἀφ' ἵππων ἀνδράσι μάρνασθαι καὶ ὅθι χρὴ πεζὸν ἐόντα.

Sunt geminæ somni portæ.] Macrob. libro 1. capite 3. Prou. Non quiduis contingit quod optaris. Et Prou. Pluris ualet oculatus unus testis. Homer. Odyss. 19. δοιαὶ γὰρ τε πύλαι ἀμενηνῶν, εἰσὶν ὀνείρων. αἱ μὲν γὰρ κεράεσσι τετεύχαται αἱ δ' ἐλέφαντι. Floridus libro 2. capite 24. de hac re.

Anchora de prora iacitur.] Homer. Odyss. ι. ἐκ δ' εὐνὰς ἔβαλον.

IN LIBRVM VII.

Hic liber septimus conferendus primo & secundo Iliadum libris. Continet enim occasionem belli & copias Italicas. Adhibe Ouidij transfor. libro 14. huc.

Splendet tremulo.] Homer. Iliad. ν. ὡς ἄχνυ τε μαρμαίρουσ', ὅσσε δ' ἀμφιδρυφήν, Macrobius lib. 6. cap. 4.

Proxima Circeæ.] Homer. Odyss. κ. νῆσον ἐς Αἰαίην ... τὴν δ' ἔνδοθι τέτμεν ἐοῦσαν. πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο. Macrob. libro 5. capite 12.

Hinc exaudiri gemitus.] Macrob. libro 5. capite 8. Hom. Odyss. κ. ἀμφὶ δέ μιν λύκοι ἦσαν ὀρέστεροι ἠδὲ λέοντες, &c.

Marmore.] Marmor pro æquore accipitur, sic & infra libro 10. & Georg. primo supra. Et Græci μαρμαρ ... θάλασσαν à colore pellucido uocant, quem reddit tranquillum ita ut etiam speculū præstet. Hinc illud Maronis Ægloga secunda. Cum placidum uentis staret mare, me in littore uidi. B

Nunc age qui reges.] Inuocatio, qua præluditur secundæ parti poematis. Hactenus enim uirum, nunc arma describit.

Rex arua Latinus.] Narratio.

Hunc Fauno quondam.] Pharrhasius legatur.

Pellibus incubuit stratis.] Prouerb. In tergore bouis desedit. Hom. Odyss. 4. Cælius lib. 27. cap. 14.

Bidentes.] Aul. Gell. libro 16. capite 6. Macrob. libro 7. capite 9.

Mensas consumimus.] Cælius libro 7. cap. 12.

Intonuit ab alto.] Alexand. libro quinto, capite 15. Cicero libro secundo, de Diuinatione. Suprà libro secundo, aliquanto plura de his.

Palladis omnes ramos.] Cælius lib. 12. cap. 19. Alexand. lib. 5. cap. 15. Infra libro 11. Veluti ramos oleæ ueniamq; rogantes.

Tectum ingens.] Digressio quæ continet descriptionem regiæ. C

Hic ariete cæso.] Ariete trisyllabum in metiendo, alioqui proceleusmaticus, quem pedem carmē Heroicum respuit.

Quirinali lituo.] Aul. Gell. libro 5. capite 8. Macrob. libro 6. capite 8.

Equûm domitor.] Græcū reddidit, ἱππόδαμος.

Trabea.] Bayfius in libro de uestimentaria re, capite 10. Cælius libro 12. capite 8.

Ancile.] Cælius lib 21. capite 18. quid [illegible] sulatur.

Quid petitis, quæ.] Odyss. γ. Macrobius libro 5. capite 8. ὦ ξεῖνοι τίνες ἐστέ, πόθεν πλεῖθ' ὑγρὰ κέλευθα, ἤ τι κατὰ πρῆξιν, ἢ μαψιδίως ἀλάλησθε.

Tali templo mens.] Reuertitur à digressione. porrò Græcismus est Intus pro In. ἀντιμερία, aduerbium pro præpositione. Græcis frequentior quàm Latinis loquendi modus.

Saturni gentem.] Respicit poeta his ad Saturnia secula, de quibus suprà Ægloga quarta.

Littusq; rogamus.] Insignis locus est, & politicus; sunt enim ista communia iure naturali.

Non

A Non erimus regno.] *Prouerb. uersiculus, atq; eximie elegans.*

Tiaras.] *Bayfius cap. 20. de re uestimentaria.*

Alipedes.] *Græci* ἀελλόποδες, *Iliad.* ψ. *Euripides in Medea.*

Semine ab æthereo.] *Homer. Odyss.* ψ. *Iliad.* ι. τὸ γὰρ τοι γενεὴ ὃς Φοίνικος ἀγχιστίνοις ἀεί χ' ὑὸς πολλὸν γαλαθηνόν... ἔστιν' ἄριστοι ἔασιν ἵππων ἵκοιτ' ὑπ' ἦωτ' ὀλωίοντι.

Quassans caput.] *Notatio & gestus iratorum.*

Heu stirpem inuisam.] *Elegantissimum exemplum patheticæ orationis, de cuius dispositione consulendus libro 4. cap. 2. Macrob. Estq; ex abrupto ordiri, familiare affectibus.*

Lapithæ.] *Lapithæ nomen traxere à particula λα intendendi &* παθεῖν.

Lymphata per urbem.] *Petrus Crinitus lib. 24. cap. 15.*

Tortile collum auro.] *Definitiones poeticæ pro cathena & trocho.*

Eripuit Teucris.] *Alluditur ad Prou. Bolum è faucibus præripere.*

E Incinctæ pellibus.] *Alexander lib. 6. cap. 9. Cælius lib. 7. cap. 15.*

Cura tibi Diuûm.] *Iliad. υ. & ζ.* πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει. *Odyss. α.* μῦθος δ' ἄνδρεσσι μελήσει. *Ita uno loco quod ille duobus expressit*

Queis bella gerenda.] *Prouerb. Bellum Cononi curæ facere.*

En ego.] *En, scilicet, uero, uidelicet: uoculæ appositæ Ironicæ.*

Veluti cum flamma sonore.] *Macrob. lib. 5. capite 11. Iliad.* φ. ὡς δὲ λέβης ζεῖ ἔνδον ἐπειγόμενος πυρὶ πολλῷ κνίσην μελδόμενος.

Ira super magno.] *Crinitus lib. 18. cap. 2. Cælius lib. 27. cap. 6.*

Ceruus erat.] *Descriptio cerui, qua occasio belli sternitur. Macrob. lib. 5. cap. 17.*

Illi improuisi adsunt.] *Descriptio & hypotyposis furoris rustici: qua augetur occasio belli, quæ ob ceruum confixum lenita uidebatur. Macrob. lib. 5. cap. 17.*

C Quod cuiq; repertum.] *Illi finitimum supra, Furor arma ministrat.*

Fluctus uti primo.] *Macrobius libro 5. capite 13. Homerus, Iliad.* δ. ὡς δ' ὅτ' ἐν αἰγιαλῷ πολυηχέϊ κῦμα θαλάσσης ὄρνυτ' ἐπασσύτερον ζεφύρου.

Greges balantum.] *Proprium pro specie, id est oues quæ sunt grex balantum.*

Corpora multa uirûm.] *Corpora obscuros homines nullis insignes uirtutibus, aut præcipui, unde elegans etiam corpus dicimus. Au. Gell. Vide.*

Dum [illegible] medium se offert.] *Macrob. libro 4. capite 4.* πάθος *à causa & indignitate.*

Aequo Marte.] *Epitheton Martis. Odyss. γ. & Iliad. 9.* ὁμοίιος.

Insani Martis.] Θοῦρος ἄρης *Odyss. δ. Prouerb. Ithorus: & Thurium lema.*

Super fortuna laborum.] *Τμῆσις pro superest fortuna.*

Ansancti ualles.] *Plin. lib. 2. cap. 93. de hoc loco. Floridus libro secundo, capite decimooctauo, succisiuarũ lectionum.*

Ille uelut pelagi.] *Hom. Iliad. ρ.* αὐτὰρ ὅ γ' ἐπιθὼν ἄντ' ἰσχανέτην ὥστε πρὸς ἰσχάνει ὕδωρ ὑλήεις πεδίοιο διαπρύσιον τετυχηκώς, ὅς τε καὶ ἰφθίμων ποταμῶν ἀλεγεινὰ ῥέεθρα ἴσχει, &c.

Latrantibus uudis.] *Homer. Odyss. μ.* ἔνθα δ' ἐνὶ Σκύλλη ναίει δεινὸν λελακυῖα τῆς ἤτοι φωνὴ μὲν ὅση σκύλακος νεογιλλῆς.

Nam mihi parta quies.] *Prouerb. In portu nauigo.*

Lachrymabile bellum.] *Πολυδάκρυα Homericũ Epitheton.*

Geminæ belli portæ.] *Alexand. libro primo, capite 15.*

Quirinali trabea.] *Cælius lib. 12. cap. 8. Alexand. libro 5. capite 18.*

Pars arduus altis.] *Figurata locutio supra, pars certare parati libro quinto.*

Salignas.] *Plinius libro 16, capite 40. Theocritus Idyl. 16.*

Pandite nunc Helicona.] *Quæ sequuntur ad catalogum Homeri sunt efficta.*

Et meministis enim Diuæ.] *Homer.* ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε πάρεστέ τε ἴστε τε πάντα. *Iliad. 2. Macrob. libro quinto, capite 13.*

Primus init.] *Exponit siue enumerat copias Italicas, de hoc catalogo libro quinto, capite quinto. Macrob. legatur.*

Contemptor Diuum.] *Macrobius libro tertio, capite quinto.*

Pulchra Auentinas.] *Poeta fabulam miscet ad discutiendum tædium quod tam longa enumeratione poterat oboriri. Vide Macrobium libro 5. capite 16.*

Mixta Deo mulier.] *Cælius libro 4. capite 7. Homericumq; est.*

Filius huic iuxta.] *Quintil. libro 8. capite 4.*

Pila.] *Alexand. libro 6. capite 22. & lib. 4. cap. 7.*

Dolones.] *Grapaldus libro 2. capite 10.*

Tegmen immane Leonis.] *Alexand. libro primo, capite 20.*

Glandes liuentis plumbi.] *Sphærulæ bombardicæ sunt. Ouid. libro 7. Contorto uerbere glandes. Olim ante usum bombardarum apparet missas fuisse fundis.*

Quos diues Anaig.] *Macrob. libro 5. capite 18.*

Crudus tegit altera.] *Tangit morem eundi in bellum uno pede calciato altero nudo. Sumptum ex Meleagro Euripidis, Cæl libro 20. capite 21.*

Ceu quondam niuei.] *Macrob. libro 5. capite 8. Homer. Ilia. β.* χηνῶν ἢ γεράνων ἢ κύκνων δουλιχοδείρων Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι.

Aequosq; Faliscus.] *Vide loci enarrationem in 5. Volaterani geographiæ.*

Asia.] *De Asia uide Homer. in 2. Iliad.* Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι *Apollo. libro 4. Supra Georg. libro 1.*

Nubem.] *Græcismus eodem. nam apud Græcos frequentissimum est Nubem, pro agmine et ui usurpari, Euripides in Phœnissis. Hom. Iliad. ρ.*

Falcati cominus enses.] *Affectauit uarietatem. dicendum enim dextra.*

Cateias.] *Alexand. libro 6. capite 22. Aul. Gell. libro 10. capite 25.*

Cetra.] *Alexand libro 6. capite 22.*

Iuuere in uulnera.] *Iliad. β. Homer.* ἀλλ' ἔτι ξυνὰ τὰ ἕλξα μίλαινεν, *Infra libro 12. Cadit ipse Tolumnius augur:*

augur. Apollonius li. 2. ὅτι μαντοσύνῃ ἐκέκαστο, & lib. 9. infrà. Ac non auguriis ualuit depellere pestem.

Virbius.] Nomen ab etymologia. Hippolytus ita dictus. Vide Rod. Agric. lib. 1.

Quin & Marrubia.] Cælius lib. 6. cap. 16.

Triplici crinita iuba.] Heroes olim galeas, id quod hic ostenditur, triplici cono gestabant. Vide interpretem in Orestem Euripidis, Macrob. lib. 5. capite 13. Homer. Iliad. τ. τετραφάληρα ἱππούρια. Floridus lib. 2. cap. 6. Apollo lib. 2. quadruplici cono τετράφαλος φοίνικι λόφῳ.

Sustinet Aetnæos.] Macrob. lib. 5. cap. 13.

Chimæram sustinet.] Alexand. uide lib. 1. cap. 20.

Toto uertice supra est.] De isto aliàs dictum.

Virbius Hippolytus.] Vide Macrob. libro 5. capite 15.

Auruncæque manus.] Macrob. libro 5. capite 15. Hom. Ilia. ν. λοκροὶ καὶ φθῖοι καὶ φαιδιμόεντες ἐπειοί.

Qua Saturæ iacet.] Cæl. lib. 19. cap. 25.

Illa uel intactæ.] Macrobius lib. 5. cap. 8. Iliad. υ. ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπῶν θέον, οὐδὲ κατέκλων, & cæt. Quintil. lib. 8. capite 6. Apoll. lib. 1. ἀλλ' ὅσον ἄκροις ἴχνεσι τεγγόμενος κυανῇ πεφόρητο κελεύθῳ, οὐδὲ θοὸς, βάπτων πόδας καὶ πόντῳ ὑγρῷ γλαυκοῖσι θέεσκε.

IN LIBRVM VIII.

Extulit belli signum ab arce.] Videtur innuere igne quo uice litui ad significandum aliquid prisci usi sunt. de qua re Euripid. Scholiastes in Phœnissis. Et Alexand. lib. quarto, cap. 2. Hom. Iliad. 18. nihil tamen uetabit, si accipiamus de signis quæ exhibentur tuba. Lituo autem cornibus, cum sequatur. strepuerunt cornua cantu.

Atque animum nunc huc.] Versus Prouerbialis Hom. Odyss. κ. μερμήριξα δ' ἔπειτα κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμὸν ὧδε δέ μοι φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι.

Sicut aquæ tremulum.] Hæc comparatio est ex Apollonii tertio desumpta, ὥστε τε δόμοις ἐνιπάλλεται αἴγλη ὕδατος ἐξανιοῦσα τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται, ἡ δ' ἔνθα καὶ ἔνθα ὠκείῃ στροφάλιγγι τινάσσεται ἀΐσσουσα· ὣς δὲ καὶ ἐν στήθεσσι κέαρ ἐλελίζετο κούρης.

Triginta capitum.] Hæc suprà libro 3. Æneæ ab Heleno prædicta.

Paucis aduerte docebo.] Populares & Prouerbiales uersiculi.

Persolues ego sum.] Politianus capite Miscellaneorum 58.

Oculos mirabile monstrum.] Vide Messalam Comum de hoc loco.

Vncta.] Forte idem apud Græcos μέλαινα, quod interpres Homer. Iliad. β. exponit, pice oblita, seu picata.

Pictasque carinas.] Nota epitheton ad Græcorum imitationem apud Homerum, μιλτοπάρῃοι naues, id est rubricatæ, minio tinctæ Iliad. β. Odyss. 9. Lucianus in Charidemo.

Vt celsas uidere rates.] Prouerb. Senex secunda saltat.

Iuuenes in causa.] Prou. Prorsus ignoti. Hom Odyss. γ. & α. τύπτε δέ σε χρέω, &c.

Dextramque amplexus.] Græci dicunt ἔφυ, apud Homerum subinde.

Altior ibat Anchises.] Dignitatem personæ pulchritudo habet identidem. id à Marone inculcatur.

Accipit Aeneam.] Homer. Iliad. ν. νῶτοισι δ' αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν. Prou. Tanquam heroes in clypeo excipere. Cælius libro 14. capite 47. A

Perpetui tergo boues.] Macrob. libro 5. cap. 8.

Postquam exempta fames.] Prou. Non interpellandus famelicus.

Rex Euandrus erat.] In hac narratione πρέπον est pulchrè obseruatum in sene garrulo. Vide de hac narratione Macrobium libro 5. capite 14.

Nodisque grauatum robur.] Descriptio accidentalis clauæ. Theocritus in Heraclidis. βάκτρον αὐτόφλοιον.

Pedibus timor addidit alas.] Erasmus hunc uersiculum Ouidio tribuit. D. Ioach. Camerarium uide in erratis.

Sedes & regna recludat.] Homer. Iliad. 20. Macrob. libro 5. capite 16. δεινὸν ἐβρόντησε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, αὐτὰρ ἔνερθε ποσειδάων ἐτίναξε γαῖαν.

Pedibusque informe cadauer.] Prou. Pedibus trahere. Homer. Iliad. χ. ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν τέτρηνε τένοντε ἐς σφυρὸν ἐκ πτέρνης.

Lætique minores.] Alexand. libro 2. capite 14.

Populus bicolor.] Cælius lib. 13. cap. 17. Theocr. in Pharmaceutria. Estque sacra Herculi, supra in æglogis. Populus Alcidæ gratissima uitis Iaccho. B

Geminosque premens Elisa.] Theocr. in Heraclidis. Hom. Ilia. ι. ἦλιξ ἐξαλάπαξε πόλιν.

Facta ferunt.] Enumeratio rerum gestarum Herculis.

Semesa ossa cruento.] Ab etymologia Cerberi alludit κρεοβόρος.

Oculos fert omnia circũ.] Cælius lib. 3. cap. 28.

Duro robore nata.] Prou. Ex quercubus nati. Hom. Odyss. τ. οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης.

Latium.] Locus ab etymologia, quum latuisset tutus in illis.

Fortuna omnipotens.] Macrob. libro 5. cap. 16. Maro. enim fortunæ ascribit quod Homerus Fato.

Carmentalem portam.] Alexand. lib. 4. cap. 16.

Asylum.] Alexand. lib. 3. cap. 20. Habet autem nomen ab A, priuatiua particula, & συλάω, prædor, rapio.

Lupercal.] Alexand. lib. 6. cap. 11. et lib. 4. cap. 12. C

Argileti.] Alexand. lib. 2. cap. 18.

Nigrantem ægida.] Hom. ι. uel Α. κυανέην.

Lybistidis ursæ.] Prou. Non habet cui indormiat.

Stratisque locauit.] Prou. Tanquam heroes in Clypeo accipere. Homer. Iliad. ν.

Dum bellum Argolici.] Narratio.

Non ullum auxilium.] Insinuatio.

Nato.] Vehementius πάθος à nominibus necessitudinis quàm propriis.

Arma rogo genitrix.] Propositio Hom. Iliad. 18. τοὔνεκα νῦν τὰ σὰ γούναθ' ἱκάνομαι αἴ κ' ἐθέλῃσθα υἱεῖ ἐμῷ ὠκυμόρῳ δόμεν ἀσπίδα καὶ τρυφάλειαν καὶ καλὰς κνημῖδας.

Quicquid in arte mea.] Prouerbialis uersiculus.

Liquido ue potest Electro.] Politianus cap. 71. legit potest ui. Prouerb. uide, Electro lucidior.

Optatos dedit amplexus.] Aul. Gell. libro 9. capite 10.

Cum fœmina primum.] Oeconomicus locus & mire elegans.

Colo uitam tolerare.] Homer. Iliad. ξ. Odyss. α. ἱστὸν τ' ἠλακάτην.

Quantum

A Quantum ignes animæq;.] *Floridus lib. 2. cap. 5. succis. lect.*

Manibus iam parte polita.] *Locus Meteorologicus de impreßionib.*

Aegidaq; horrificam.] *Politian. Miscella. cap. 47. Iliad. ο. & δ.*

Versantq; tenaci.] θῆκεν ἐν ἀκμοθέτῳ μέγαν ἄκμονα γέντο δ' χειρὶ ῥαιστῆρα κρατερόν, ἑτέρηφι δ' ἐγέντο πυράγρην.

Septenis orbibus orbes.] *Hom. quinq; plicas ponit, per quas quinq; zonæ accipiendæ, uide Heraclid.*

Consurgit senior.] *Macrob. lib. 5. cap. 8. Hom. Iliad. β.* ἔστη δ' ὀρθωθεὶς μαλακόν, *&c. Reliquum ex poeta petas.*

Gressumq; canes comit.] *Hom. Odyß. ς.* ἅμα τῷ γε δύω κύνες ἀργοὶ ἕποντο.

Matutinus Aeneas.] κατημέριοι *pro mane. Græcis hæc figura familiarior, quàm Latinis.*

Dij capiti ipsius.] *Prou. Si quid mali in Pyrrhum.*

Taboq; fluentes.] *Horrendum tormenti genus.*

Tarchon.] *Boccatium lege lib. 12. cap. 76.*

B Sub te tolerare magistro.] *Hoc loco commendatur disciplina & educatio.*

Martis opus.] *Homer. Iliad. ν.* ἐφέρει μετὰ μῶλον ἄρηος.

Scuta uirum.] *Iliad. μ. & φ. Homer. consule quorsum hic alluditur.*

O mihi præteritos.] *Iliad. λ. Hom.* εἴθ' ὡς ἡβώοιμι βίη δέ μοι ἔμπεδος εἴη, *&c. Pro. Ad finem ubi perueneris, reuerti uelis. Macrob. lib. 5. cap. 8.*

Est ingens.] *Lege diligenter Macrob. lib. 3. cap. 3.*

Quę Venus ante alios.] *Hom. Iliad. 22.* οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ. *Macrob. lib. 5. cap. 8.*

Ille deæ donis.] *Macrob. lib. 5. cap. 8. & 9. Hom. 19. Iliad.* τέρπετο δ' ἐν χείρεσσιν ἔχων θεοῦ ἀγλαὰ δῶρα δαιδάλεα λεύσσων.

Interq; manus & brachia.] *Hypotyposis gestuum eorum qui aliquid adnituntur.*

Solis inardescit.] *Homer. Iliad. 7.* ὥστε σέλας ἐξίκετ' αὐγή.

C Tum leues ocreas.] *Homer. Iliad. 18.* τεῦξε δέ οἱ κνημῖδας ἑανοῦ κασσιτέροιο.

Clypei non enarrabile textum.] *Descriptio præclara Clypei petita ex Hom. Iliad. 18. Extat nec multum dißimilis apud Calabrum Eurip. lib. 6. & Hesiodū in Scuto.*

Corpora fingere lingua.] *Alludit ad ursorum naturam.*

More Sabinas.] *Floridum lib. 2. cap. 12. succis. lect. petat qui uolet, mihi ostendisse locum hic, ut alias, sat est.*

Fœdera porca.] *Alexand. legatur lib. 5. cap. 3. Hom. Iliad. β.*

Metium in diuersa quadrigæ.] *Exemplum & supplicium perfidiæ, uide Liuium lib. 1. Decadis 1. Valerium lib. 7. cap. 4.*

Maneres.] *Græcismus est* ἐμμένειν, *pro stare promißis, manere. Cicero Conuentis stare, lib. 3. Offic.*

Clœlia.] *Paulum Orosium uide lib. 2. cap. 4. & 5.*

Virgatis lucent sagulis.] *Cælius lib. 16. cap. 10. Bayfius cap. 15. de re uestimentaria. Alexander lib. 1. capite 20.*

Cæsa manu.] *Cælius lib. 21. cap. 18.*

Catonem.] *Latini Catoni tribuunt id quod Græci Rhadamanto Æaco, & Minoi, habentes pro incorruptis iudicibus & seueris.*

Feruere Leucatem.] *Macrob. lib. 5. cap. 14.*

Nauali corona.] *Aul. Gell. lib. 5. cap. 16.*

Credas in mare reuulsus.] *Macrob. lib. 5. cap. 14. Apostrophe. Bayfius in libello de re nauali.*

Volatile ferrum.] *Macrob. lib. 6. cap. 5.*

Turritis nauibus.] *Cælius lib. 29. cap. 17. Locum habet. Bayfium in libello de re nauali, uide.*

Bellona.] *Bellona Latinè, Græcè* ἐνυώ. *Homerus Iliados ε.*

Mulciber.] *Vulcani epitheton quòd omnia mulceat ignis. Vide Macrob. lib. 6. cap. 5.*

IN LIBRVM IX.

IRim de cœlo misit.] *Homerica æmulatus. Iliad. β. & ο. & σ.* Ἶριν δὲ τίς σε θεῶν ἐμοὶ ἄγγελον ἧκε; *Macrobius lib. 5. cap. 9.*

Thaumantias.] *Cælius lib. 22. cap. 24.*

Sceptra Palatini.] *Politian. miscella. cap. 71.*

Gurgite Lymphas.] *Euripides in Hippolyto. Macrobius libro tertio, cap. 1.*

Ferte citi ferrum.] *Versiculus artificiosus.*

Toto uertice supra est.] *Vbiq; sui similis poeta, introducendo heroas proceros.*

Nilus.] *Quasi* νέα ἰλύς *Etymon. Cælius libro uigesimo, cap. 13.*

Viginti lectis equitum.] *Siccum genus dicendi. Macrob. lib. 5. cap. 1.*

Ventos perpessos &.] *Hom. Odyß. ζ.* νόμενος καὶ ἄνεμος, *&c.*

Nutu tremefecit Olympi.] *Macrob. lib. 5. cap. 16. Ouid. lib. 14. Hom. Iliad. α.* ἦ καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων. *Prou. Attollere supercilium.*

Mortali'ne manu factæ.] *Locus est à repugnantibus.*

Per pice torrentis.] *Cælius libro 28. cap. 5.*

Exurere Turno.] *Prou. Mare exurere. Macrob. lib. 4. cap. 6.*

Aeratæ steterunt puppes.] *Alij pro puppes proræ legunt, pete Floridum, lib. 1. cap. 3. succis. lect. Et Bayfium libro de re nauali, forte. Homer. Odyß. λ.* κυανοπρώροιο *dicit.*

Nec solos tangit Atr.] *Prouerb. uersiculus. lege Prou. Non soli Atridæ amant uxores. Macrob. lib. 5. capite 9. Homer.* ἦ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεῖδαι.

Quis scindere uallum.] *Macrob. lib. 5. capite 9. Iliad. μ.* ὄφρα δ' ἱππόδαμοι Τρῶες ῥηγνῦσί τε τεῖχος.

Procurati uiri & pugnam.] *Homer. Iliad. τ. Macrob. lib. 7. cap. 1. & lib. 5. cap. 9.* νῦν δ' ἔρχεσθ' ἐπὶ δεῖπνον ἵνα ξυνάγωμεν ἄρηα.

Dij ne hunc ardorem.] *Cælius lib. 2. cap. 9. Prouerb. Deum sequere.*

Duo magna talenta.] *Homer. Iliad. 9.* ἑπτ' ἀπύρους τρίποδας, δέκα δὲ χρυσοῖο τάλαντα.

Bis sex lectissima.] *Homer. Iliad. ψ. Euripid. in Alceste. Alciatus lib. 1. parerg. cap. 22.*

Vagina aptarat eburna.] *Macrob. lib. 5. cap. 9. Hom. Iliad. κ.* Τυδείδῃ μὲν δῶκε μενεπτόλεμος Θρασυμήδης φάσγανον ἀμφῆκες, τὸ δ' ἑὸν παρὰ νηῒ λέλειπτο καὶ σάκος.

Protinus armati.] *Macrob. lib. 5. cap. 9. Homer. Iliad.*

Iliad.κ.τῶν δ' ὕδει ἐν ὅπλοισιν ἐνὶ φαεινοῖσιν ἀυτῶν.

Egresſi ſuperant foſſas.] Homer. Iliad.κ. τὼ δὲ βάτην προτέρω διά τ' ἔντεα καὶ μέλαν αἷμα.

Molle pecus nutumq́;.] Oratio elegans. *Videtur deſcriptio ab accidentibus eſſe.*

Sed non augurio potuit.] Prouerb. *Alij proſpiciens. ſuprà libro 7. huius etiam aliquid adnotatum eſt.* Hom. Iliad.2. ἀλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν.

Purpuream uomit ille.] *Cœlius libro* 8. *capite* 11. Homer Iliad.υ. τὸν δ' ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος.

Quid faciat qua ui.] *Macrob. lib.* 4. *cap.* 6.

Si qua tuis unquam.] εἴποτέ τοι χαρίεντα ἐπὶ νηὸν ἔρεψα ἢ εἰ δή ποτέ τοι κατὰ πίονα μηρί' ἔκηα ταύρων ἠδ' αἰγῶν τόδε μοι κρήηνον ἐέλδωρ. Homerus Iliad. α.

Tempus utrumq;.] Homer. Iliad. λ. βάλε δ' ἄρ' ἐγκέφαλον ἠδ' ἑτάροιο διὰ κροτάφοιο πέρησεν αἰχμὴ χαλκείη.

Conclamat.] Par *fideliſſimorum amicorum,* Niſus & Euryalus.

Voluitur Euryalus.] *Macrob. lib.* 4. *cap.* 6. *Ab atteſtatione rei uiſæ* πάθος.

Purpureus ueluti cum flos.] *Macrob. lib.* 5. *ca.* 10. *Hom. Iliad.* θ. μήκων δ' ὡς ἑτέρωσε κάρη βάλεν ἥ τ' ἐνὶ κήπῳ καρπῷ βριθομένη.

Fortunati ambo.] *Poetæ acclamatio in commendationem fidæ amicitiæ.*

Nulla dies unquam.] *Verſiculus prouerbialis.*

Serranoq́; Numaq́;.] *Numa cadit hic, id quod mirum, quem infra lib.*10. *Æneas proſequitur, uide Macrobium lib.*5. *cap.*15.

Etiam prima nouo.] Hom. Ilia. λ. ὦρτ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο ὄρνυθ' &c. *Macrob.* 5. *cap.* 9.

Multo clamore ſequantur.] Hom. Iliad.18. κεφαλῇ δὲ ἰθυμὸς ἀϋτὴ πῆξαι ἀνὰ σκολόπεσσι ταμόνθ' ἁπαλῆς ἀπὸ δειρῆς.

Allabitur aures.] *Hyſterologia.* Prou. *Ad aures peruenit.*

Sciſſa comam.] *Macrob. lib.* 5. *cap.* 9. *Hom. Iliad.* χ. μεγάροιο διέσσυτο μαινάδι ἴση παλλομένη κραδίην.

Amens.] *Græcum eſt,* ταλασίφρονος.

Excuſsi manibus.] πάθος *ab habitu Macrob. libro* 4. *cap.*1.

Canibus data præda.] *Sophocl. in Antig.* ἐᾶν δ' ἄθαπτον καὶ πρὸς οἰωνῶν δέμας, καὶ πρὸς κυνῶν ἐδεστὸν αἰκισθέν τ' ἰδεῖν.

Acta teſtudine.] De *teſtudine uide Vegetium lib.* 4. *cap.* 14.

Subter denſa teſtudine.] *Quid ſit teſtudo hic poeta explicat.*

Equûm domitor Nept.] *Aulus Gell. lib.*15. *cap.* 21. *Immanes & feroces Neptuni franguntur filij.*

Virum demiſerit Orco.] Homer. Iliad. α. ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν.

Et meminiſtis enim.] *Supra iteratum eſt carmē lib.* 7. & Homer. Iliad. β. *Macrob. lib.* 5. *cap.* 13. ὑμεῖς γάρ ἐστε πάρεστέ τε ἴστε τε πάντα.

Serua Lycimnia furtim.] *Cœl. lib.*25. *cap.*23. *Macrob. lib.*5. *capite* 12. Homer. βουκολίων δ' ἦν υἱὸς ἀγαυοῦ Λαομέδοντος πρεσβύτατος γενεῇ, σκότιον δέ ἑ γείνατο μήτηρ.

Parmaq́; inglorius alba.] *Conſule Alexand. lib.* 6. *capite* 22. *de alba parma.*

Vt fera quæ denſa.] *Macrobius libro* 5. *capite* 13. Hom. lib. 12. ὡς ὅταν ἔντε κύνεσσι καὶ ἀνδράσι θηρευτῇσι.

Qualis tibi aut leporem.] *Macrob. libro* 5. *capite* 12. Iliad. 22. ἠΰτ' αἰετὸς ὑψιπετήεις ὅς τ' εἶσιν πεδίονδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν ἁρπάξων ἢ ἄρν' ἢ πτῶκα λαγωόν. A

Martius lupus.] *Cœlius libro* 10. *capite* 2. *Alex. libro* 3. *capite* 12.

Tollitur inuadunt.] *Macrob. libro* 5. *capite* 12. Homer. Iliad. λ. φθὰν δὲ μέγ' ἱππήων ἐπὶ τάφρῳ κοσμηθέντες.

Sternit aſylas.] *Confundit nomen Poeta. Infra enim libro duodecimo Corinæus Ebuſum ſternit. Macrobius libro* 5. *capite* 15.

Ad ulnus tulit.] Prou. *Vbi quis dolet ibi manum habet.*

Stabat in egregijs.] *Macrobius libro* 5. *capite* 19. *luculentiſſima quædam.*

Spiramenta auem.] *Periphraſis pulmonis.*

Porrectum extendit arena.] *Homericum eſt* κεῖτο τανυσθείς.

Bis capti Phryges.] *Ouid. libro* 10. *ſupra libro* 3. *Euripides in Andromach.* Iliad.ι. *Macrob. libro quarto, capite tertio.* B

Natos ad flumina primum.] *Cœlius libro ſexto, capite ſecundo.*

Durum a ſtirpe genus.] *Alluſio ad illud Homeri Odyſſ.* 7. *Ex quercubus ac ſaxis nati.*

Conuectari iuuat prædas.] *Cœlius libro* 18. *capite* 1. *conſulatur Homerus libro* γ. *Odyſſ. & Thucydides libro* 1. *belli Peloponeſiaci.*

Murice.] *Bayſius cap.* 3. *de re ueſtimentaria.*

Et timor.] Prou. *Maniuoro uinculo. Et* Pro. *Theſſalorum alæ.* Aul. Gell. *libro* 7. *capite* 12. Homer. Iliad. υ. ἀμφοχιτῶνας *uocat* ἀξώτας.

O uere Phrygiæ.] Pro. *Lingua bellare* Hom. Iliad. β. ὦ πέπονες κάκ' ἐλέγχε' Ἀχαιΐδες οὐκέτ' Ἀχαιοί. *Macrob. lib.* 5. *cap.* 9. Pro. *Pepones.*

Sinite arma uiris.] Homer. Iliad. ζ. πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει.

Buxuſq; uocat.] *Cœlius lib.* 9. *cap.* 7.

Et ſtatuant ante aras.] Hom. *Odyſſ.* γ. Iliad. κ. *Ouid. lib.* 3. *Transformat.* 7. 10. & 15. *Macrob. lib.* 3. *cap.* 5. *Alexander lib.* 3. *cap.* 12. C

Iam cornu petat.] *Hic uerſus ſupra æcloga* 3. *repetitus eſt.* (Iliad. δ.

Sonat arcus. &c.] Home. μέγ' ἴαχε, ἆλτο δ' ὀϊστός.

Macte noua uirtute.] Pro. ἐν πᾶσιν. Ho. *Odyſſ.* α. ἄλκιμος ἔσσ', ἵνα τίς καὶ ὀψιγόνων ἐΰ εἴπῃ. Il. θ. βάλλ' οὕτως.

Sic fatis Aeneide.] *Priſcianus libro ſecundo.*

Mortales medio.] Homer. *Odyſſ.* α. ἡ μὲν ἄρ' ὡς εἰποῦσ' ἀπέβη ὄρνις ὡς ἀνόπαια διέπτατο καὶ θεὸν εἶναι.

Abietibus.] *Lib.* 5. *cap.* 14. *Macrobius.*

Armari ferro.] *Macrob. lib.* 5. *cap.* Hom. Iliad. 12. τὼ μὲν ἄρα προπάροιθε πυλάων ὑψηλάων ἕστασαν.

Stomachoq; infixus ſub alto.] Hom. Ilia. δ. τῇ νηδύι μέσσῃ, πάγη δ' ἐν πνεύμονι χαλκός.

Phalarica.] *Vegetius lib.* 4. *cap.* 18.

Collapſa ruunt immania.] Hom. Iliad. ι. δούπησεν δὲ πεσών, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ.

Pila.] *Vitruuius lib.* 1. *cap.* 8. *Cœl. lib.* 7. *cap.* 20. *Locus eſt in Budæi Annotat. in Pandectas.*

Tremunt in uertice criſtæ.] *Macrobius lib.* 5. *capite* 13. Hom. Iliad. ι. δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ.

A Priamo narrabis Achillem.] *Prou. uersiculus, du solt dein mann finden.* (*Iiad.ι.*

Consurgit in ensem.] [illegible] ἀίξας. Hom. I-

Huc caput atque illuc humero.] πάθ⊙ à debilitate. *Macrob.li.4.ca.3.* Floridus *li.3.de Cæsaris præstātia.*

Iuno uires animumque ministrat.] *Iliad.ι.* ἀλῶκι μὲν⊙ καὶ θάρσ⊙ πάλλας, μίν⊙ καὶ θύμον ἐγέρει, καὶ ἐν φρεσὶ θῆκε μέν⊙, de Pallade.

Armare uenena.] Hom.*Odyß.α.* ἰὸς χρίεσθαι χαλκήρεας. *Quintilianus lib. 8. cap. 6.* Horat. *Nec uenenatis grauida sagittis.* Floridus *lib.de Iuris interpretibus.*

Quos alios muros.] *Macrob. lib.5. cap. 9.* Ho. Iliad.ο. ἦ ἐστι τεῖχ⊙ ἄρει⊙ ὅ κ' ἀνδράσι λοίγον ἀμύναι.

Tinnitu galeæ.] *Macrob.lib.6.cap.3.*Hom. Iliad. 16. πήληξ βαλλομένη καναχὴν ἔχε, &c.

Abluta cæde.] *Macrob. lib.3. cap.1.* Prou. *Mare abluit mala hominum.* Euripides *in Hippolyto.*

IN LIBRVM X.

OMnipotentis Olympi.] *Lib.20.Cæl.cap. 13.Quintil.lib.10.cap.4.*

B Conciliumque uocat.] *Initium concionis Deorum uidetur ex Odyß. 9.hoc à poeta desumptum.*

Diuûm pater atque hominum.] Hom. *Odyß.α.* πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Prouerb. *Dijs applaudentibus.*

Bipatentibus.] *Homericum est. Vide Iliad.ι. ubi portæ cœli descriptæ.*

Alpes immittit apertas.] *Ad Punicum bellum respiciunt hæc.* Florus *lib.2.cap.6.*

Aurea Venus.] *Epitheton Homericū.Iliad.γ.* χρυσῆ ἀφροδίτη. *Et Hesiod.lib.2.Prou.Fictilis homo.*

Mœrorum.] *Diphthongus pro murorum.uide Politianum Miscell.cap.58.&* 18.

Committere uentis.] *Prouerb.Tradere uentis.*

Præfigere puppib.arma.] *Prouerbialis uersiculus.*

Credo mea uulnera.] *Lege Homerum,Iliad.ι.*

Quid me alta silentia.] *Macrob.lib.4.cap.2.*

Cassandræ.] *Rodulph.lib.2.cap.21.*

Nebulam & uentos obtend.] *Iliad.ι.* Homerus & Iliad.υ.

Rerum cui summa potestas.] Hom. *Odyß.ι.* ἱ

C ἱερὰ τ⊙ ἐστὶ μέγιστον.

Hæc mea figite dicta.] Homer. Iliad.Δ. ἐνικάτθεο θυμῷ, *uel* σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι.

Domus alta silescit.] *Macrob.lib.5.cap.13.* Autoritas *Iouis hic attendenda.*

Aeneas ignarus abest.] *Macrob. lib.4.cap.6.*

Nullo discrimine habebo.] *Supra lib. 1. similis uersiculus. Idemque prouerb. à* Didone *recitatur.* Tros Tyriusque *mihi nullo discrimine habetur.*

Annuit & totum.] *Macrob.lib.5. cap.13.* Ouid. *libro 14. Annuit & tonitruque & fulgure terruit orbem.* Prou. *Nutu ac renutu.* Homer.Iliad.α.

Surgit cœlicolæ.] *Finis concionis* Deorum.

Iasidis.] *Macrob.lib.5.cap.15.*

Iupiter aureo.] *Dactylicus acatalecticus,qualis ille suprà in 6.Omnia perlegere.* (σίδης.

Iasius Imbrasides.] *Homer.Iliad.Δ.* πείρως ἰμβρα-

Calamos armare ueneno.] *Supra lib. 9.de hac re dictum est abunde satis.*

Quæ manus interea.] *Catalogus copiarum* Aeneæ *Vergilius diuersis locis, id quod Homerus uno in loco enumerat. Vide Bœotiam Homeri.*

Cuius olorinæ.] *Fabulam interserit Maro ad tollendum fastidium.Macrob.lib.5.cap.16.*

Asylas.] *Lege Macrob.lib.5. cap.15.quid discriminis inter catalogum hunc,& Homeri.*

Tot lecti proceres.] *Epilogus enumerationis ducum nauiumque.*

Dat cura quietem.] *Homerus Iliad.β.* ὕχρὴ παννύχιον εὕδειν.*Macrob.lib. 6.cap.5.*

Aeratæ steterant ad littora.] *Supra lib.9. uersus repetitur.*

Cymodocea.] *Græca forma est pro Cyneodoce.*

Ignipotens.] *Vulcani Epitheton,quē supra Lemnum,& Mulciberem appellauit.*

Strymoniæ grues.] *Hom.Iliad.γ.* Theocr. *in Bionis epitaphium Cygni Strimonij. Macrob. lib.5.cap.10.* ἠΰτε περ κλαγγὴ γεράνων πέλει οὐρανόθι πρό.

Ardet apex capiti.] *Hom. Iliad.ε.* Macrob. *lib.5. cap.13.* δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδ⊙ ἀκάματον πῦρ.

Liquida siquando nocte.] *Hom.Iliad.Δ.Macr. lib.1.cap.14.& Iliad.χ.* (νυκ.

Sirius ardor.] *Hom.Iliad.λ.* οὔλι⊙ ἀστὴρ παμφαί-

Nūc cōiugis esto.] *Opportuna et solēnis incitatio.*

Audentes fortuna iuuat.] *Prou. Fortes fortuna iuuat.Macrob.lib.6.cap.1.& 7.*

Tonsis.] *Tonsæ,Gyraldum uide cap. 13.de nauigijs & Bayfium.*

Tunicā squalentē & auro.] *Aul. Gell.li.2.ca.6.*

Boreæ de gente suprema.] *Aul. Gell. libro 13. capite 19.*

Discordes æthere uenti.] *Homer.Iliad.π.* ὡς δ' εὖρός τε νότ⊙ τ' ἐριδαίνετον ἀλλήλοιιν οὔρε⊙ ἐν βήσσῃσι.

Concurrunt.] *Prou.Pedem conferre.*

Hæret pede pes.] Hom. Iliad.π. *Macrob. lib. 6. capite 3.et libro 5.capite 13.* ἀσπὶς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ. *Et repetitur locus Iliad.ν.Prou. Mutua defensatio.*

Ferro rumpenda per hostes.] *Homer. Iliad.Δ.*

Incestare nouercæ.] *Floridus libro de Iurisciuilis interpretatione huius meminit. Incestare propriè ad sacras uirgines,hic tamen ad prophanas personas.*

Caput Euander.] *Ang.Polit.Miscell.cap.71.Laegarus autem uersiculus uidetur propter t in caput.*

Simillima proles.] *Horat.lib.4.Ode 5.Laudantur similes prole puerperæ.Hesiod. libro α.* ἐοικότα τέκνα γονεῦσι.

Stat sua cuique dies.] *Macrob.lib.5.cap.10. Iliad. ζ.* μοῖραν δ' οὔτινα φημὶ πεφυγμένον ἔμμεναι ἀνδρῶν, *Macrobius libro 1.capite 16.*

Fortes uocant metusque.] *Homer. Iliad.12. Macrob.libro 5.capite 10.* νῦν δ' ἔμπης γὰρ κῆρες ἐφεστᾶσι θανάτοιο.

Vna eademque uia.] *Lege in scansione Eademque trisyllab. ut constet uersiculus: Synezesis enim est similis supra egloga 8. Vno eodemque modo,sic modo Daphnis amore.*

Petit ore cruento.] *Prouerb. Mordicus tenere.* Hom.Iliad.ι.λ.et χ. Odyß.χ. *infra libro 11. Et humum simul ore momordit. Eurip. in Phœnißis* γαῖαν ὀδὰξ ἑλόντες. *Iuuenū enim mors difficillima est,quæ hac notatione repræsentatur.*

Cæsa manus iuuenū.] *Prou.Inexplebile doliū.*

Immolet umbris.] *Homer.Iliad.φ.*

Per patrios manes.] Hom. Iliad. ζ. λαβὼν ἱλίασ[?] γόνων ζώγρει ἄξιος υἱ. Macrob. lib. 5. cap. 10.

Reflexa ceruice.] *Græci dicunt* αὐέρύειν. *Cæl. lib.* 12. *cap.* 1. Homer. Iliad. α.

Isthic nunc metuende, &c.] *Macrob. lib.* 5. *cap.* 5. Hom. Iliad. φ. ἐνταυθοῖ νῦν κεῖσο μετ' ἰχθύσιν οἵ σ' ὠτειλὴν αἷμ' ἀπολιχμήσονται.

Tum caput orantis.] *Macrob. lib.* 5. *cap.* 13. Hom. Iliad. κ. λίσσεσθαι ὁ δ' αὐχένα μέσσον ἔλασσε.

Amyclis.] Prou. *Amyclas silentium perdidit.*

Prosequitur fortunaque Numam.] *Macrob. li.* 5. *cap.* 15. *Hunc supra lib.* 9. *Nisus interficit.*

Aegeon qualis.] *Macrobius lib.* 5. *cap.* 16. *Ianus Parrhasius.*

Ex hostibus umbræ.] Homer. Iliad. ι & υ.

Per te qui talem genuere paren.] *Macrobius lib.* 3. *cap.* 1.

Dicta dabas morere.] *Ardens, infestum & erectum genus dicendi. Macrob. lib.* 5. *cap.* 1.

Dat sine mente sonum.] *Sine mente sonus, Prouerbiale est.*

Ferre uentos.] *Prou. Ventis tradere.*

In faciem, &c.] *Homer. Iliad.* φ.

Morte obita.] *Macrob. lib.* 6. *cap.* 1.

Ima dehiscat.] *Prou. Terra mihi prius dehiscat.*

Paridisque Mimanta æqualem.] *Locus cōtra genethliacos, cui non dissimilis extat apud Hom. Iliad.* 18.

Actus aper.] *Homerus Iliad.* ν. ὅστε μένει κολούοντον ἐπερχόμενον.

Quibus est Mezentius iræ.] *Iræ esse, Maronis est inuentum: Odio esse, usitatius. Vide Macrob. libro* 6. *capite* 6. *Hom. Odyss.* λ. *uidetur affectasse simile,* μήνιμα γίνωμαι θεῶν.

Suadet enim uesana fames.] *Macrob. libro* 5. *capite* 10. *Hom. Iliad.* γ. ὥστε λέων ἐχάρη. *Odyss.* ζ. ὥστε λέων ὀρεσίτροφος ἀλκὶ πεποιθώς. *Homer. Iliad.* μ.

Non me quicunque es inulto.] *Homerus Iliad.* π. *Macrobius libro* 5. *capite* 12. οὔθην οὐτ' αὐτὸς δηρὸν βέῃ, ἀλλά τοι ἤδη ἄγχι παρέστηκε θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή.

Nunc morere ast de me.] *Macrobius libro* 5. *capite* 12. *Homer. Iliad.* χ. τέθναθι, κῆρα δ' ἐγὼ τότε δέξομαι ὁππότε κεν δὴ Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι.

Illi dura quies oculos.] *Macrobius libro quinto, capite undecimo. Homer. Iliad.* λ. ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον.

Victores uictique.] *Prou. Cædimus, inque uicem præbemus crura sagittis: ex Persio.*

Mortalibus esse labores.] *Macrobius lib.* 5. *cap.* 16. *Homer.* δειλοῖσι βροτοῖσι *Odyss.* ι. *Homines uerò* δειλοὶ *identidem ab Homero appellantur.*

Ingrediturque solo & caput.] *Supra lib.* 4. *de fama iteratus uersiculus.*

Dextra mihi Deus.] *Prouerbialis uersiculus. Est autem Mezentius impietatis seu temeritatis Cyclopicæ exemplum.*

Linea terga.] *Bayfius cap.* 8. *Hom. Iliad.* γ. *Et in catalogo. Alexand. libro sexto, capite* 22. *Cælius libro* 12. *capite* 40.

Infelix alieno uulnere.] *Macrob. lib.* 4. *cap.* 4. πάθος *à causa.*

Chari genitoris amore.] *Insigne exemplū pietatis in Lauso.*

Fallit te tua pietas.] *Macrob. libro* 4. *capite* 4. πάθος *à causa & indignitate.* A

Aeneæ magnæ dextra.] *Meminit in Prou. Alij sementem faciunt, alij metunt.*

Immundo deformat puluere.] *Videtur alludi ad illud Odyss.* ω. χερσὶν ἑλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν χεύατο κὰκ κεφαλῆς πολιῆς ἀδινὸν στεναχίζων. *Macrob. lib.* 4. *cap.* 3. πάθος *mouet ab ætate.*

Altè uulnus adactum.] *Macrob. lib.* 4. *cap.* 4. πάθος *à definitione quasi. Filij enim interitū altum uulnus pater uocat.*

Rhœbe diu.] *Hom. est Iliad.* τ. ξάνθε τί μοι θάνατον μαντεύεαι, &c. *De Achille. Macrob. lib.* 4. *cap.* 6. πάθος *per* ἀποστροφὴν *ad iracundiam.*

Mœrentem equum.] *Id ex Homeri Iliad.* ρ. χαμαὶ δέ σφι μυρομένοισι, & τ.

Occumbens pariter.] *Verba digna forti uiro. Vide Pontanum tomo primo, lib.* 1. *de fortitudine.*

Cristataque hirsutus equina.] *Homer. Odyss.* χ. κυνέην εὔτυκτον ἔθηκεν ἵππουριν. *Alexand. lib.* 1. *cap.* 20. *Et* κυνέας χαλκήρεας, ἱπποδασείας. χ. *Odyss.* B

Patiare tegi.] *Attende religionem sepulturæ.*

Vbi nunc Mezentius.] *Sarcasmus, amarulenta irrisio & insultatio.*

IN LIBRVM XI.

Oceanum interea.] χρονογραφία.

Decisis undique ramis.] *Alexand. de hac re lege lib.* 1. *cap.* 22.

Qui solus honos.] *Homericum illud uidetur reddidisse,* τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων.

Mezentius.] *Quasi Medentius. Vide Priscian. libro primo.*

In se caput niuei.] *Macrob. lib.* 4. *cap.* 6.

Non hæc Euandro de te.] πάθος *à sui ipsius obiurgatione. Macrob. lib.* 4. *cap.* 5.

Qualem uirginem.] πάθος *à simili. Macrob lib.* 4. *cap.* 5.

Prædam dabit ordine.] *Alexander libro tertio, capite* 7.

Aeuo cōfectus Aletes.] *Macrobius. lib.* 4. *ca.* 3.

Salue æternum mihi.] *Alexander lib.* 3. *cap.* 7. C

Ramus oleæ.] *Alexand. lib.* 5. *cap.* 15.

Belli'ne laborum.] *Linacer lib.* 6. *cap. de Hellenismo, subauditur causa laborum. Macrobius libro sexto, capite secundo.*

Vixet.] *Pro Vixisset: syncope.*

Errauere iugis.] *Homer. Iliad.* ψ. πολλὰ δ' ἄναντα κάταντα πάραντά τε δόχμιά τ' ἦλθον, τὰς ἀνάγκη χαλκῷ τάμνον.

Pace sequestra.] *Aulus Gell. libro* 20. *cap.* 10.

Cedrum.] *Alexand. lib.* 3. *ca.* 2. *Pro. Cedro dignum.*

Cautius ut sæuo.] *Exemplum temeritatis in Pallante. Macrob. lib.* 4. *cap.* 6.

Constituere pyras.] *Descriptio sepulturæ ex Homero desumpta. Homerum uide Iliad.* η. φ. & ψ.

Corpora quisque suorum.] *Iliad.* η. νεκροὺς πυρκαϊῆς ἐπενήνεον ἀχνύμενοι κῆρ.

Ter circum accensos.] *Homer. Iliad.* ψ. οἱ δὲ τρὶς περὶ νεκρὸν ἐΰτριχας ἤλασαν ἵππους.

Spargitur & tellus lachry.] *Homerus:* δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν δάκρυσι. *Macrob. libro* 5. *capite decimo.*

Multa

A Multa boum.] Hom. ψ. Iliad. πολλοὶ μὲν βόες ἀργοὶ ὀρέχθεον ἀμφὶ σιδήρῳ σφαζόμενοι, πολλοὶ δ' ὄϊες καὶ μηκάδες αἶγες, πολλοὶ δ' ἀργιόδοντες ὕες.

Sæuus Drances.] Macrob. libro 5. capite 2. Drances pro republica. Turnus pro priuato.

Decernere reges.] Budæus in prioribus annotationibus in Pandectas.

Galeas conijciunt.] Alexand. libro 3. capite 7.

Vidimus & cineis.] Ouid. libro 14. Metamorph.

Simois.] Homer. Iliad. φ. & Iliad. μ.

Argyripam.] Floridum uide pagina 6.

Vel Priamo miseranda.] Prou. Vel hosti miserandum.

Columnas.] Affectauit hoc Maro ex similitudine columnarum Herculis pro finibus, quas ille in extremo oceano erexit.

Veneris uiolaui uulnere.] Homer. Iliad. ε.

Et socij amisi.] Parrhasius. Cælius lib. 10. cap. 44.

Si duo præterea tales.] Duo græcū est pro duos. Poeta, hoc ex Homeri Iliad. β. ubi & uidetur affectasse,

B τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδμονες εἶεν ἀχαιῶν τῷ κε τάχ' ἠμύσειε πόλις πριάμοιο ἄνακτος χερσὶν ὑφ' ἡμετέρῃσιν ἁλοῦσά τε περθομένη τε.

Lingua melior.] Prou. Lingua bellare.

Rem nulli obscuram.] Prouerbialis uersiculus.

Cœlum territat.] Prou. Cœlum territat.

Nulla salus bello.] ἀντίθεσις est, quæ ad pacem inuitat absterretq; à bello.

Ventosa in lingua.] Prouerb. Lingua bellare.

Retro fugit Aufidius.] Prouerb. Sursum uersus sacrorum flumina feruntur.

Humum ore momordit.] Iliad. χ. Homer. φῶτες ὀδὰξ ἕλον, Difficultas moriēdi in iuuenibus. Odyss. χ. πάντες ὀδὰξ ἕλον ἀσπετον οὖδας. Et γαῖαν ὀδὰξ ἕλεν. Prou. Mordicus tenere.

Ante tubam.] Prou. Trepidus ante tubam, et Prou. In limine deficiens.

Mussantq; patres.] Prouerb. Ne μῦ quidem.

C Pater & magna.] Versus Lagarus. uide Cæl. libro 2. capite 37. Macrobius libro 5. capite 14.

C Summæ Palladis arces.] Artium & prudentiæ sedes in cerebro, & Cicero arcem causæ aliquoties dicit.

Armipotens.] Macrobius libro 5. capite 3.

Frange manu.] Homer. Iliad. ζ. ἆξον δὴ ἔγχος διομήδεος.

Ahenis horrebat squamis.] Homer. Iliad. γ. δεύτερον αὖ θώρηκα περὶ στήθεσσιν ἔδυνεν. Macrobius lib. 5. capite 10. Aul. Gell. libro 2. capite 6.

Aut assuetus aquæ.] Homer. Iliad. ζ. εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋρρεῖος ποταμοῖο, &c. Macrobius libro 6. capite 3. Et Iliad. ζ. ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος, &c.

Tandem liber equus.] Homerus Iliad. χ. ὡς ἵππος ἀεθλοφόρος σὺν ὄχεσφιν, &c.

Pulsus ob inuidiam.] Exemplum generis demonstratiui personæ elegantissimum.

Nomine Casmillæ.] Locus à nomine rei, ut Rod. uocat libro 1. Macrob. libro 3. capite 8.

Velocem interea.] Macrobius libro 5. capite 22. nec indigna. (ricum.

Amentalis equæ.] Locus ab educatione, et Home

Multæ illam optauere nurum.] Adulescentia in qua pudicitia & mores Camillæ.

Nigro circundata.] Hesiodus & scholiastes eius consulatur ἠέρα ἑσσάμενος.

Horret ager.] Macrob. libro 6. capite 4. Ex Ennio horrescit telis exercitus.

Intra iactum teli.] Prou. Extra telorum iactum.

Niuis ritu.] Homer. Iliad. μ. τῶν δ' ὥστε νιφάδες χιόνος πίπτουσι θαμειαί.

Aureus ex humero.] Homerus de Apolline lib. Iliad. α. ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων.

Pictis armis.] Alexand. libro 6. capite 22.

Pictis bellantur.] Libro 2. Linacrum lege.

Lunatis agmina Peltis.] Alexand. lib. 6. cap. 22. Pelta breue scutum instar lunæ. Grapaldus lib. 2. cap. 10.

Cruentam mandit humum.] Prouerb. Mordicus tenere.

Tanto uertice supra est.] De hac re iam aliquoties ante, Quintilianus libro 12. capite 10.

Sparus.] Alexand. libro 6. capite 22.

Protinus Orsilochum.] Macrob. lib. 6. cap. 6.

Ventosa gloria.] Allusio ad prouerb. Subuētanea.

Filius Auni.] Mos est poetis filiorum nomina dissimulare, & patrum edere, si quando cognomines sunt.

Parma.] Supra libro 9. Parmaq; inglorius alba. Albā enim primā gestare probro fuit. Alexand. li. 6. ca. 22.

Incitat iras.] Homer. θυμὸν ὀρίνει ἄγριον. Respicit ad Peripatheticorum illud. Iram fortitudinis incitabulū.

Tibia curua.] Cælius libro 9. capite 7.

Vim uiribus exit.] Macrob. libro 6. capite 6. pro euitat. supra libro 5. uide.

Fulua draconem.] Macrob. libro 5. capite 15. Homer. lib. 12. αἰετὸς ὑψιπέτης ἐπ' ἀριστερὰ λαὸν ἐέργων φοινήεντα δράκοντα φέρων ὀνύχεσσι πέλωρον.

Accipiter sacer ales.] Quid si poeta respexerit ad Græcam uocem, ἱέραξ. hoc quod addit sacer ales, interpres addit, Marti sacrū. quod tamē à poeta nō est additū.

Omnia circum.] Homericum est, κατ' ὀφθαλμῶν κέχυτ' ἀχλύς. Odyss. χ. Et alias.

Vitaq; cum gemitu fugit.] Infra in fine duodecimi repetitur. indicat autem hoc poeta senū mortem esse facilem, optabilemq;, iuuenum uerò difficilem: hos cum indignatiōe et egerrimè mori, illos nō. Sophocles Tyran.

Ferrugine claros.] Parrhasius legatur.

Forte sacer Cybele.] Floridum dicendi genus attendendum, quod adnotat Macrob. libro 5. capite 7.

Pellis ahenæ.] Aul. Gell. libro 2. capite 6.

Mente dedit.] Macrob. libro 5. capite 5. Homer. Iliad. π. Prouerb. Alia dantur, alia negantur. Et Prou. Nutu ac renutu τῷ δ' ἕτερον μὲν ἔδωκε πατήρ, ἕτερον δ' ἀνένευσε.

Bibit acta cruorem.] Macrob. libro 6. capite 6. Hom. Iliad. λ. ἐν γαίῃ ἵσταντο λιλαιόμενα χροὸς ἆσαι. Et Iliad. ο. repetitus locus.

Triuiæ custos.] De Triuia Cæl. libro 20. capite 6. Dicitur autem: quia insignis triplici forma Luna, Diana & Proserpina. Locus est in Macrob. libro 5. capite 6.

Threissa sagittam.] Id est tanquam, ceu, quemadmodum. deest enim tale quid Græco more, apud quos ὡς similitudinis aduerbium subinde desideratur. Iliad. ι. ἠνίοχον βάλε στήθος, χαμαὶ πέσον.

Donec curuata coirent.] Homer. Iliad. δ. νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασεν, τόξῳ δὲ σίδηρον. Illic ... et mirè perspicua descriptio.

Inpuluerem.] Prouerb. Citra puluerem. Et in harenam descendere.

Totoq; feruntur.] Prouerb. ἄγουσι καὶ φέρουσι.

Iam ad mœnia.] Fortaßis Græcum φόβον expresßit, quod fugam, metum & terrorem significat.

Iam sæua Iouis sic nomina.] Homericum reddit, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή.

Arietat in portas.] Trisyllabum: alioqui parum constaret uersus. uide Macrobium libro 5. capite 13.

IN LIBRVM XII.

NVlla mora in Turno.] Emphaticῶς de se in tertia persona. sic illud supra, Æneæ magni dextra cadis. & Homer. Iliad. α. ἦ ποτ' Ἀχιλλῆος ποθὴ ἵξεται υἷας Ἀχαιῶν.

Sacra pater & concipe.] Versiculus de eorum numero qui Lagari dicuntur.

O' præstans animi iuuenis.] Maturum genus dicendi, et graue, ut Macrobius lib. 5. cap. 1. adnotat.

Miserere parentis.] Macrob. libro 4. cap. 4. πάθος à locorum ætate.

Ferrumq; haud debile.] Prouerbialis uersiculus. lege Erasmum in Prou. Et meum telum cuspidem habet.

Pro laude pacisci.] Suprà libro 5. Vitamq; uolunt pro laude pacisci.

Illi dea mater.] Homer. Iliad. ι.

In te omnis domus inclinata.] Prou. In caducum parietem inclinare. & Prou. Columen familiæ.

Rubent lilia.] Hom. Iliad. Δ. ὡς ὅτε τίς τ' ἐλέφαντα, γυνὴ φοίνικι μιήνῃ. Macrob. libro 5. capite 12.

Ingenti adnixa columnæ.] Homerus Odyß. α. ἔγχος μὲν ῥ' ἔστησε φέρων πρὸς κίονα μακρήν.

Scintillæ adsistunt.] Hom. Odyß. Δ. Antinoo, & Iliad. α. Achilli tribuit. μένεος δὲ μέγα φρένες ἀμφιμέλαιναι πίμπλαντ', ὄσσε δέ οἱ πυρὶ λαμπετόωντι ἐΐκτην. Macrob. libro 4. capite 1.

Et se suscitat ira.] Suprà indicatũ est iam aliquot locis, iram cotem esse fortitudinis.

Si quis ebur.] Parergorum libro 2. Alciatum pete, capite primo.

Cursibus annos.] Homer. Iliad. β. Eumeli de equis, τὰς Εὔμηλος ἔλαυνε ποδώκεας ὄρνιθας ὥς. Et Iliad. υ. αἳ δ' ὅτε μὲν σκιρτῷεν ἐπὶ ζείδωρον ἄρουραν, ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον, οὐδὲ κατέκλων.

Communibus Dijs.] Videtur Martem, Bellonã, Victoriam, & Herculem intelligere, qui communes dij dicuntur. Iliad. 6. Prou. Mars communis, & ἑτεραλκέα νίκην. Quanquam sunt qui Solem, Lunam, Martem, Plutonem, communes deos accipiunt. Euripides in supplicibus Plutonem uocat communem Deum. Vide Deorum historiam Syntagmate 10. apud Gyraldum.

Velati lino.] Alexand. uide lib. 5. cap. 2. Fenestellam capite 10.

Gramineas aras.] Alexand. lib. 14. cap. 17.

Scuta reclinant.] Hom. Iliad. γ. ἀσπίσι κεκλιμένοι, παρὰ δ' ἔγχεα μακρὰ πέπηγεν.

Animo gratißimam.] Hom. est Ilia. ι. τῷ μὲν κεχαρισμένε θυμῷ.

Ingenti mole Latinus.] Macrob. libro 6. capite 6. libro 7. Hom. Iliad.

Fruges salsæ.] Alexand. 4. cap. 17.

Setigenæ fuis.] Ritus feriendorum fœderum.

Bina manu hastilia.] Versus suprà etiã legitur li. 1.

Tempora ferro summa.] Alexan. lib. 4. cap. 17. Hom. Iliad. γ. ἐκ κεφαλέων τάμνε τρίχας.

Et nuc sol testis.] Hom. Iliad. γ. Ζεῦ πάτερ ἠέλιός θ' ὃς πάντ' ἐφορᾷς καὶ πάντ' ἐπακούεις, καὶ ποταμοὶ καὶ γαῖα.

Stricto sic ense precatur.] Æneas immolat hic, apud Ho. Agamenõ, icitq; fœdera. Cœlũ lege li. 18. ca. 36.

Si fors uictoria Turno.] Hom. Iliad. γ. εἰ μέν κεν Μενέλαον Ἀλέξανδρος καταπέφνῃ αὐτὸς ἔπειθ' Ἑλένην ἐχέτω καὶ κτήματα πάντα.

Vt sceptrum hoc.] Hom. Ilia. α. φύλλα τε καὶ φλοιόν· νῦν αὖ μιν υἷες Ἀχαιῶν. Macrob. li. 5. ca. 3. Sophocl. in Electra.

Diluuio misces.] Prou. Cœlũ terræ miscere.

Cygnum excellentem pedibus.] Iliad. ο. ὡς ὀρνίθων πετεηνῶν αἰετὸς αἴθων ἔθνος ἐφορμᾶται ποταμὸν πάρα βοσκομενάων, χηνῶν ἢ γεράνων ἢ κύκνων δουλιχοδείρων.

Pulsaratq; deos.] Pulsantur dij, cum fœdera uiolantur. & exponit Floridus lib. de interpretib. Iuris ciuil.

Ferreus somnus.] Hom. Iliad. λ. ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον. Macrob. lib. 5. cap. 11. suprà libro 10. repetitur.

Ebusum Chorinæus.] Mirum quod hic Ebusum Chorinæus sternit, qui tamen suprà lib. 9. confecti sunt ab Asyla. Vide Macrobiũ lib. 5. cap. 15.

Ingruit imber.] Sonorus uersus, & perquam congruus materiæ.

Repens discordia.] Repẽs prima breui, quasi repentinus. nomen à repo uerbo, quod primam producit.

Ante notos uolant.] Prouerb. Ocyor Euro.

Rapida unguib.] Macrob. lib. 5. cap. 12. Homer. Iliad. λ. ἀφ' ἵππων ὁπλέων ῥαθάμιγγες ἔβαλλον.

Præclara Doloias.] Macrob. lib. 5. cap. 17. Homer. Iliad. κ.

Speculator adiret.] Euripidem lege in Rheso. cõsule Hom. Iliad. κ.

Sternacis equi.] Sternacis equi Græcè καταβλητικός, qui excutit, ac in terram sessorem deijcit.

Vulnus lympha.] Homer. Iliad. 4. ἕλκος δ' ἰητὴρ ἐπιμάσσεται ἠδ' ἐπιθήσει φάρμαχ'.

Panacæam.] Παν ἀκὴ, remedia omnium malorum promittens. Plinium lege lib. 25. cap. 4. Homer. Iliad. ι.

Dictamnum.] Dioscoridem lege libro 3. cap. 34.

Tristis ad æthera.] Homer. Iliad. Δ. ἔνθα δ' ἅμα οἰμωγή τε καὶ εὐχωλὴ πέλεν ἀνδρῶν.

Bellantum iuuenum.] Homericum expreßit ὀλλύντων τε καὶ ὀλλυμένων. Iliad. Δ. Plin. libro 25. capite 4. Hom. Iliad. ι. lege, unde hæc traducta sunt.

Non hæc humanis opibus.] Prouerbialis uersiculus, & mirè elegans: utinamq; tam esset omnibus medicis notus quàm fortè non est. Homer. Iliad. λ. ea prosequitur copiosè, quæ hic breuibus Maro.

Circum complectitur armis.] Homer. Iliad. ξ. ἐπεὶ κνήμῃσι μὲν περὶ χροῒ ἕσσατο καλὰ ... ὥς καὶ ἐγὼ περὶ ...

Et pater Aeneas & auum.] Ingens ille stimulus est ad præclaros conatus. & Prouerbialis est uersiculus.

Cadit ipse Tolumnius.] Prouerb. Malum consilium, ut suprà adnotatum est etiam: unde petas plura, si lubet. Estq; supplicium confusi & rupti fœderis. insignis locus inuitans ad pacem, & religionem fœderum.

Virago.] Ad Hebræorum formam, אשה

Nidisq;

A * Nidisq; loquacibus escas.] Prouerb. pete, Hirundinum Musæum.

Ac ueluti immissi.] Homer. Iliad. β. & Iliad. υ. ἠΰτε πῦρ ἀΐδηλον ἐπιφλέγει ἄσπετον ὕλην. Et, ὡς δ' ἀναμαιμάει βαθέ' ἄγκεα θεσπιδαὲς πῦρ οὔρεος ἀζαλέοιο, βαθεῖα δὲ καίεται ὕλη.

Purpureos moritura.] Alexand. libro 5. cap. 18.

Demittunt mentes.] Alluditur ad Prou. Cor in genua decidit.

Informis leti trabe.] Animi est effœminati tædio malorum uitam laqueo finire. Apud Homer. eius exemplum Odyss. λ. in Epicaste. ἁψαμένη βρόχον αἰπὺν ἀφ' ὑψηλοῖο μελάθρου. Et Apollo lib. 1. ἁψαμένη βρόχον αὐχένι, & apud Sophoclem in Tyranno: οὗ δὴ κρεμαστὴν γυναῖκα εἰσείδομεν πλεκταῖς αἰώραις ἐμπεπλεγμένην. Quod uero Dido supra in quarto gladio incubuisse introducta est, uidetur ex Phœnissis Euripidis petitum, διὰ μέσου δ' αὐχένος ὠθεῖ σίδηρον.

Caniciem immundo.] Hom. Odyss. ω. & Iliad. 18. Vnde hoc traductum apparet luctus.

B Indignus auorum.] Genitiuus pro ablatiuo Græco more, ut opinor, apud quos ἄξιος καὶ ἀνάξιος genitiuo construuntur.

Athos.] Apollo. libro 1. de huius montis altitudine ita scribit: Ἄθω ἀντέλλει κολώνη Θρηικίη, ἣ τόσσον ἀπόπροθι λήμνου ἐοῦσαν ὅσσον ἐς ἔνδιον κεν ἐΰστολος ὁλκὰς ἀνύσαι ἀκροτάτη κορυφῇ σκιάει καὶ ἐς ἄχρι Μυρίνης.

Viros & decernere ferro.] S. eliditur hic in uersu, sic Prisc. libro 1. tradit. perperam ergo alij cernere pro decernere legunt.

Iupiter ipse duas.] Macrobius libro 5. capite 13. Hom. Iliad. 22. καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα· ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε τανηλεγέος θανάτοιο.

Alte consurgit in ensem.] Quære Iliad. γ.

Puniceæ pennæ.] Vt intelligendus locus Cælium lege. supra, Georgicorum libro 3. Puniceos agitant pauidos formidine pennæ. Cælius libro 16. capite 11.

Vita & sanguine.] Prou. Magna de re disceptatur.

Indigitem Aeneam.] Alexand. libro 6. capite 4.

Tacitam dolor.] Prouerb. Cor ne edito.

Digna indigna pati.] Græcismus, πόλεμος ἀπόλεμος.

Vno eodemq;.] Synæresis est, eodem enim dissyllabum est in scansione.

Satis ima dehiscat.] Prouerb. Terra mihi dehiscat. Hom. Iliad. δ. μοι χάνοι εὐρεῖα χθών.

Limes agro positus.] Definitio causalis. Limes est lapis discernendis aruis positus.

Qualia nunc hominum.] Homer. Iliad. ε. μ. υ. οἷοι νῦν βροτοί εἰσι. Prou. Vt nunc sunt hominum mores.

Fuit & tibi talis.] Cælius libro 24. capite 2.

Dauni miserere senectæ.] Pathos ab ætate. Macrobius libro 4. capite 3.

Vicisti & uictum.] Macrobius libro 4. capite 2. πάθος à fortuna sua.

Indignata sub umbras.] Indignata, hæc uox declarat difficultatem moriendi in iuuenibus, de qua re supra in Camillæ morte dictum est, unde petas licebit.

F I N I S.

AGÆ QRGFE EABRÆOBE ΘHBM- NOOEBBIS OBSERVATIONES LE- ctionis Virgilianæ.

In Bucolica.

ECLOGA PRIMA.

C SILVESTREM tenui Musam meditaris auena.] Fab. Quintilianus, agrestem citat. sed alteram lectionem magis probo: quia & antiquorum librorũ est, & materiam argumenti magis exprimit. uult enim siluas & nemora, non opus rusticum: hoc est, pastorem non agricolam describere.

Sæpe sinistra caua prædixit ab ilice cornix.] In antiquis et in Aldinis hic uersus desideratur, ideo ei notulam apposuimus.

Ecquæ tanta fuit Romã tibi causa uidendi?] Diomedes legit, Et quæ. inquiens, Et, coniunctionem affirmatiuam esse: neq; aliter hactenus, præterquàm in Aldino lectum fuit.

Quamuis multa meis exiret uictima sæptis, Pinguis.] Ita ego distinguo, ut dicat se uictimas multas & præclaras uendidisse.

Pars Scythiam, & rapidum Cretæ ueniemus Oaxem.] Grammaticorum hic prælia omitto, qui dum Seruium reprehendunt, nihilo magis nos erudiunt. Poeta uidetur hæc dicta ad pastorum ingenia accõmodasse, qui de exteris populis quæ cognouerant, auditione accepta erant à militibus, prouinciarum terminos aut locorum nomina ignaris distinguere. Itaque hic pastor Ararim ponit in Germania, qui Galliæ fluuius est in Germaniæ finibus: Tygrim in Parthia, qui Mesopotamiæ. Similiter alter pastor post Libyam & Scythiam caloris & frigoris intẽperie graues terras, porrò remotas gentes nominat, primùm Mesopotamias, quæ per Oaxem natura sua flumen nominatum, significat: deinde proprio nomine Britanas, quæ sunt orbe diuisæ non reuera, sed opinione. & orbis hic non uniuersus intelligitur, sed Romani imperij terminus. quomodo & Horatius dicit, Iturum Cæsarem in ultimos orbis Britanos. & idem poeta noster, Extremiq; hominum Morini. Oaxem igitur non Cretensem accipimus, sed quem Seruius dicit Mesopotamiæ, lutulentũ

propter terræ genus, quod radit rapitq́;. Neque hîc exactam locorum distinctionem aut descriptionem, sed conuenientem huic argumento, et simplicitati pastorũ quærimus sententiam. Similes loci sunt apud Ouidium *in* Penelopes, Oenones, Medeæ *epistolis, cùm in personarum, tum in locorũ nominibus, qui nisi decoro personarũ ignorantiæ 'ue puellari tribuantur, aut negligentiæ et imperitiæ est accusandus poeta: aut, quod* Politianus, Beroaldus, Mariangelus, Egnatius *fecerunt, uera lectio multis in locis immutanda est. Sed non faciemus, ut in ullo posthac loco explicando simus uerbosiores.*

Toto diuisos orbe Britanos.] *Britanus, in libris antiquis, & recens editis antiquitatis* Noticijs: *ut Germanus,* Bragmanus.

Hic tamen hac mecum poteras requiescere nocte.] *Diuersa hîc & Grammaticorum, & ueterum exemplariorum lectio.* Helenius *ablatiuum ponit,* Charisius *accusatiuum: eadem sententia fateor, sed alterum differt ab altero suauitate & usu.*

ECLOGA II.

NEc, qui sim, quæris Alexi.] *Qui, pro quis, mollius & rectius. Quis substantiam notat: qui, rem accidentem: manifesto Comici exemplo, Quis fuit igitur?* Py. *iste Chærea.* Th. *qui Chærea? & quæ sequuntur.*

ECLOGA III.

CV'm faciam uitula pro frugibus.] *Ablatiuũ* Seruius *agnoscit Cùm faciam uitula: accusatiuum* Nonius, *Cùm faciam uitulam.*

Eheu quàm pingui macer est mihi taurus in eruo?] *Seru. in* XI. *Heû legit, diuisis syllabis: ut apud* Horatium, *Heû quantus equis, quantus adest uiris.* Eruum *(quod hîc meliora habent exempla) non ὀρύζα est, ut uult* Priscianus, *sed ὄροβος, apta saginandis bobus herba, qua & nunc* Appulia *abundat.* Plaut. *in* Most. *Eruũ daturi estis, bobus quod feram?*

Non nostrum inter uos tantas componere lites.] *Hæc distinctione separanda sunt, ut in coercenda amborum cupiditate iudicis auctoritas exprimatur, hoc modo: Non ulterius scilicet progrediendum est contendẽdo. Nostrum inter uos tantas componere lites: quasi dicat, ego sum uestri certaminis arbiter. Et uitula tu dignus, & hic. id est, parem cantando gloriam estis adepti.*

ECLOGA IIII.

ERrantes hederas.] *De* Catullo *sumptum epitheton. Lyrici antiqui, flexipedes hederas dixerunt, nec non* Ouid. 10. Met. *Vos quoq; flexipedes hederæ uenistis. quem locum ideo adduco, quia uulgò deprauatus est.*

Cara Deûm soboles.] Sex. Pompeius, *Clara. Vnde colligo, hoc nomen interiecta aspiratione olim scriptũ fuisse, quæ literarum uicinitas diuersam lectionẽ peperit.*

Ecce duas tibi Daphni, duoq; altaria Phœbo.] *Seruij uerba in hunc locũ sunt.* Feci aras quatuor, tibi ò Daphni duas, & duas aras Apollini, quæ sint altaria. *Vnde ita legerit, Ecce duas tibi Daphni: duas, altaria Phœbo. nec aliter codex antiquus.*

Vina nouum fundam calathis Aruisia nectar.] *Sic aliquis locum, ex* Plinij *uerbis è lib.* 14. *correxit. manuscripta pleraq; habent,* Areusia: *quod in medio relinquo. Vinum* Aruisium *ex* Chio *insula fuisse, testantur* Probus *&* Sequester.

ECLOGA VI. A

NEc tantũ Phœbo gaudet Parnasia rupes, Nec tantum Rhodope miratur & Ismarus Orphea.] *Virgilianum ἀνακόλουθον, quod implere quidam sic ausi sunt: Quantum omnis mundus gaudet cantãte Sileno. Verùm hic uersus, cùm neq; numeris cõstet suis, quod est uitiosissimum: neq; elegantiæ quidquã habeat, quod doctissimo poeta indignum: meritò ante nos ab* Helio Eobanô *repudiatus est. quamuis eum, quod miror, alicubi citet* Petrus Victorius.

ECLOGA VIII.

ISmarus aut Rhodope.] *Hos* Thraciæ *montes et in* Sileno *coniunxit.* Bembus *legit: Aut Tmarus, aut Rhodope.*

Necte Amarylli modò, & Veneris dic uincula necto.] *Sunt qui magna contentione defendunt lectionem nouam & insolentem, quæ est, Necte Amaryllí nodos. nouam dico, quia in codicibus nullis reperitur: insolentem, quia numerum inusitatum habet. Quem alioqui tamen modis anapæsticis* Veneri *sacrum, ut eum qui ex bacchio constat,* Cybelæ *dicatum ferunt. Quod si quẽ illa sententia delectat, nihilominus in communi lectione, una dempta syllaba, modulatio anapæstica inest,* ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — — — ◡ ◡ — —, *Amarylli mod', et Veneris dic uincula necto. Omnino enim talis, cuiusmodi is, quem* Alcmanium *trimetrum catalectũ in* Centimetro Seruius *nominat, et hoc exemplum apponit,* Date Pierides mihi carmen dactyliorum. *Facilis igitur permutatio hexametri in carmen anapæsticum.* B

ECLOGA IX.

NAm neq; adhuc Varo uideor.] *Varius poeta excellens fuit, cuius in* Odis, *in* Epistolis, *in* Sermonibus Horatius *facit mentionem.* Seruius *item Variũ poetam, Varum fuisse ducem scribit, in quo illi assentior: uerùm idem de* Vario *locum* Horatij *ex primo libro* Satyrarum *malè adducit. Quamuis* Seruio *eum errorem non tribuo, quemadmodum nec* Acroni Helenio *tribuendus fuit: nam locus ab aliquo sciolo fuit corruptus, id quod in huius auctoris laboriosa restitutione ex codice manuscripto deprehendi. Sincera autem* Horatij *lectio hæc est:* C

——Fortè epos, acer
Vt nemo, Varius *ducit. molle atq; facetum*
Virgilio *annuerunt gaudentes rure* Camœnæ.

Distinguit Varij *et* Virgilij *carmina.* Varius *ἐποποιὸς amplum & graue dicendi genus secutus est, quod idem* Horatius *libro* 1. Carm. *&* Ouidius *ultimo de* Ponto *testantur.* Virgilius *autem lenius & excultæ cuiusdam elegantiæ: ita enim carminis genus facetum* Quintilianus *interpretatur lib.* 6. *cap.* 3. *Quia uerò* Æneis *absoluta nondum erat, de* Bucolicis *&* Georgicis *tantùm* Quintiliani *expositio est intelligenda.*

ECLOGA X.

SCythoniasq; niues.] *Legendũ,* Sithonias: Thracia *enim olim* Sithon *dicta, auctore* Gellio. Horatius *Sithonijs non leuis* Euhyus. *&* Sithonis *unda, pro mari* Thracio, *apud* Ouidium, Phyllide.

IN

In Georgica.

LIBER I.

A VIROSA'QVE Pontus Castorea.] *Castores in Hispania, Gallia, Germania, Scythia sunt: sed castoreum eam uim non habet, quam* Ponticum. *ideo rectè inter res memorabiles recensuit, ut & Strabo lib.3. inquiens,* ἰδίως τῷ ποντικῷ πάρεστι τὸ φαρμακῶδες. *Qui per Castoreum intelligunt aconitum, tota aberrant regione.*

Et mystica uannus Iacchi.] *Mystica, in sacris adhiberi solita. Ita* Tibul.1. *Hostiaq; è plena mystica porcus hara. Sic enim manuscriptum, & è manuscripto editum exemplar* Regio Lepidi *ante annos* LXXIX.

Area cum primis.] *Rectè, pro* Inprimis. *nam, tū primum, uiciosè legitur.*

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam.] *He*lenius, *Pelion Ossæ. Sed prior lectio magis recepta, & idonea ad conatum inanem exprimendum. E nullo scriptore melius intelligi hic locus potest, quàm ex* Polymnia Herodoti, *& ex libro 6. Lucani, qui horum montium situm, ipsius* Thessaliæ *terminos, affabre describunt.*

B

Othrys
Pelius
Homole
Pindus
Ori.
Occ.
Ossa
Olympus

Noctis lentus nō deficit humor.] *Noctis proprium est, ut sit humida. non igitur humor noctis, sed humor non deficit noctes: ut sit accusatiuus, quem recentiores Grammatici per diphthongum scribunt.*

Puppibus & læti nautæ imposuere coronas.] *Per coronas aliqui intelligunt rudentes & funes nauticos, coronarum modo complicatos: sed non esse ita intelligendum, docemur ex lib.4.Æn. Nautæ autem naues coronabant, & quiescentes, ut hoc loco: & idem faciebant nauigaturi, ut in quarto.*

C Lætis operatus in herbis.] *Alij, in aruis: sed alteram lectionem agnoscunt* Nonius & Helenius.

Noctisq; per umbras Flammarum longos à tergo albescere tractus.] *Lego, noctisq; per umbrā. ex antiquis &* Arato,

ἢ διὰ νύκτα μέλαιναν, ὅτ' ἀστέρες ἀΐσσωσι
ταρφέα, τοὶ δ' ὄπιθεν ῥυμοὶ ὑπολευκαίνωνται.

Densat, erant quæ rara modò.] *Priscianus* Denset, *coniugatione antiqua, &* Virgilio *usitata.*

Pecudesq; locutæ Infandum.] *Hæc uox* Infandum *per parenthesin scribenda, ominis gratia.*

LIBER II.

IAm quæ seminibus iactis.] *Hæc est Seruij, & uera manuscriptorum lectio.*

Plantis & duræ coryli.] *Legendum,* Eduræ coryli, *ut* Seruius: *sed non explicandum, pro non duris. in qua sententia, ut idem auctor est, ueteres nonnulli fuerūt, quos imitati* Mancinellus, Sipontinus, Ascensius. *Imò uerò, Eduræ coryli, id est, ualde duræ: ut idem* Seruius lib. 8. *exponit. Alibi, Eduramq; pyrum. &* Ouidius *in Arte:* Nec tamen edurè, quod petit illa, nega: *id est, obstinatè & rusticè. Hactenus auget. minuit porrò in istis,* Enodis abies, &, Enodes trunci: *qui sunt leues, & absq; nodis.*

Miraturq; nouas frondes.] *Interpres, Mirata estq; nouas frondes.*

Sunt & Amineæ uites, firmissima uina.] *Cùm de uoce controuersiæ sunt, quomodo sit scribenda: tum de loco, ubinam ager Aminæus fuerit. Vox, ut hîc scribitur, ita etiam inuenitur in antiquo* Megonij *testamento. Vitem ex Græcia translatam auctor est* Aristoteles. *locum indicat* Probus, *dicens ex Chio fuisse. Nobilis autem inprimis habita, & multis Italiæ locis ac regionibus communis: Tusciæ, ut* Galenus *prodidit memoriæ: Campaniæ, circa Vesuuium & colles Surrhentinos, ut Columella: eidem propè Suessam, & agrum Falernum, ut* Macrobius: *Lucaniæ, iuxta urbem Petiliam, ut ex* Megonij *testamento ibidem inuento colligimus, in quo inter cætera hæc leguntur uerba:* VINEAM VOBIS AVGVSTALES IDCIRCO DARI VOLO, QVAE EST AMINEA, VT VINVM VSIBVS VESTRIS DVNTAXAT DVM PVBLICE EPVLAS EXERCEBITIS, HABERE POSSITIS. *Vino Amineo firmitatem* Virgilius, *asperitatem tribuit* Galenus, *cum Chio alij omnes suauitatē: colorem fuisse album* Seruius *ait, nigrum uerò* Plinius.

Tumidis Bumaste racemis.] *Legitur et* Bumasta, *quam* Bumammam *transtulit* Varro, *à similitudine* τοῦ μαστοῦ: *ut sit* βουμαστός, *quasi grandius uber habēs. crassa enim & carnosa est, mensis quàm lacubus utilior: & melius ad escam, quàm in liquorem stringitur, ut & Columella de Orcade tradidit.*

An'ne lacus tantos, te Lari maxime, teq; Fluctibus assurgens & fremitu Benace marino.] *Larius non rectè maximus uocatur, cum Benaci adiuncta mentio sit, qui penè duabus partibus illo maior est. Legendum igitur distinguendumq; ex eruditorum sententia, te Lari, Maxime, teq; Fluctibus et fremitu assurgens Benace marino. ut illud non epitheton sit, sed proprium, nominenturq; tres distincti et præcipui* Italiæ *lacus, quos & Strabo describit lib.5. Larius, qui patet circiter stadia ccc. Verbanus, qui cccc. Benacus, qui ccccc. Duo priores Insubriæ sunt, posterior Venetiæ. Vrbanū autem idiomate peregrino Maximū appellauit. nā is à Gallis Lacus maior dictus, & id nomen apud Insubres in hunc diem retinet. Qua ratione olim fluuium* Timauum Illyrij *mare nominauerunt, propter aquarum copiā. ad quam appellationem poeta noster alludens, cecinit: It mare proruptum, & pelago premit arua sonanti. Summa poetæ industria, qui & patrias res & externas inuestigauit, & accommodatè ad intelligentiam omnes explicuit.*

Optima uinetis satio, cum uere rubēti.] *Eodem modo* Horat.1.lib.Car. *Nullam uere nouo uite prius seueris arborem: sic enim legit* Helenius, *allato hoc* Virgilij *testimonio. In impressis uulgaribus aliter legitur locus* Horatij, *& ipsius interpretis uerba fuerunt desiderata ante nostram emendationem.*

Audent se gramina tuto Credere.] *In manuscripto, germina, non gramina.*

Cùm primùm lucem pecudes hausere.] *Rur-*

ſus in eodem, Cùm primæ lucem pecudes hauſere.ut more Virgiliano nomen ponatur loco aduerbij.

Vnctos ſalierc per utres.] *Diomedes & Priſcianus, ſaluere: ſalüi enim et ſalij dicitur. Significat* τὸν ἀσκωλιασμὸν, *de quo Varro lib.1. de uita populi Romani: Pelles bubulas oleo perfuſas percurrebant, ibiq; cernuabant: à quo ille uerſus uetus eſt in carminib. Sibi paſtores ludos faciunt, cernui Conſualia.*

Ithyreos taxi torquentur in arcus.] *Curuantur, pro torquētur, ex huius interpretatione natū, in quibuſdā codicibus. Taxus arbor à Valerio Cordo iuuene doctiſsimo in ſaltu Schellenbergiano, ad quintum à patria mea lapidem mihi monſtrata, triſti & uenenoſa umbra. Hæc Plutoni olim ſacra, & edicto Claudij Imp. nobilis.*

Rhœtumq; Pholumq;.] *Sunt qui Rhœcum legant, ut ſit fortaſſe idem, quem Runcum nominauit primo belli Punici Næuius, ut eſt apud Priſcianum. Illius tamen lectionis ueſtigia neque hîc inueni in manuſcriptis, neq; apud Ouidium aut Lucanum: quorum ille in 12. Centaurorum cum Lapithis pugnam deſcribit, hic in 6 mentionem eiuſdem facit.*

Illis ſaltus & luſtra ferarum.] *Illî, pro illic antiquè. &, ut ego iudico, uerè. ita in 11. Æneid. Sunt illî ſua funera.*

Septemq; una ſibi muro circumdedit arces.] *Hunc uerſum & in 6. Æneid. ponit: nec legendus eſt aliter ex Acrone. Arces uocat montes Romanos, propter ſedes regias in iis conſtitutas. Auſonius in epithalamio, Aurea ſeptegeminas Roma coronat arces. Horatius 1. Carm. per arces ſacras, montem tantùm Capitolinum intelligit, propter Iouis templum.*

LIBER III.

PEcori dixere maritū.] *Maritus pecori, pro admiſſario, imitatione Ennij in Nemea, ubi inquit: Pecori dare iura marito.*

Florentesq; ſecant herbas.] *Legendum Pubentes, quo epitheto etiam 4. Æneid. utitur, alterum enim ex interpretatiuncula eſt aſcitū. pubentes legit Seruius, nam interpretatur adultas.* μεταφορὰ κατὰ τὸ ἀνάλογον *inter herbas & hominem: nam & herbarum pubertatem dicimus, & iuuentutis florem. ut cana mala, et ſenectutem uiridem: item mitia poma, & ætatem crudam.*

Aut aris ſeruare ſacris.] *Melius, Sacros. Sacræ pecudes, id eſt, aris deſtinatæ. Virg. Stabit ſacer hircus ad aram. Tibul. Vt eat ſacer agnus ad aras.*

Niuea implebūt mulctralia uaccę.] *Mulgaria in Aldino, pro mulctralia: illo & Valgius poeta uſus eſt.*

Tractuq; gementem Ferre rotam.] *Gementem, eius ſcilicet pondere qui inſidet. ut Gemuit ſub pondere cymba. Hoc ideo annoto, ut ſimul emendē locum Tragici in Hippolyto: Fertur plauſtro Præda gementi. Sic enim legitur in exemplari, quod Ioan. Regiomontanus inſignis mathematicus ſua manu deſcripſit, & in Bibliotheca Bernardi Vualteri eius diſcipuli inuentum eſt.*

Hæc quoq; non cura nobis leuiore tuenda.] *Hæc uera lectio ex Seruio, & antiquis libris. ita in 9. Ex ercentq; uices, quod cuiq; tuendum eſt. Hæc generū enallage habet quiddam euidens &* ἰδιωτικὸν *in oratione.*

Littoraq; Halcyonem reſonant, acalanthida dumi.] *Ita Probus grammaticus, & manuſcriptū Patauinum. Auicula nomen traxit à carduis, quibus delectatur: unde latinis Carduelis: in cuius nominis cauſa cū Græcis & Latinis Germani conueniunt.* A

Hoſti Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris.] *Stat hoſti, contra hoſtem ſtat. Ante expectatum, citius quàm expectarat. Ouid. 4. Met. Ante expectatum tacuit. In eâdem uidetur Seruius fuiſſe ſententia. In manuſcripto alia lectio, quam ſecutus Vegetius. Hoſtē ante expectatum, quaſi dicat, militem Romanum paratū & accinctum ſtare ante hoſtem, cuius aſpectum nō expaueſcat, ſed ſumma congrediendi cupiditate expectet.*

Et meliora Deos ſedet omina poſcens.] *Omina, pro quibuſuis præſagijs, optati aut triſtis euentus. Sententia autem de notiſsimis Salluſtij uerbis tranſlata.*

Et lac concretum cum ſanguine potat equino.] *In alijs, Et lac conceptum, nec aliter citat Helenius. Gentes equorum ſanguinem potantes, Biſaltas & Gelonos memorat Virgilius, Concanos Horatius, Sarmatas Plinius. Tales hodie ſunt, qui Moſcobitæ & Tartari uocantur.*

Dij meliora pijs, erroremq; hoſtibus illum.] *In uetuſto meo, Horrorem: in alijs, ardorem. Vulgatam lectionem probo, & eandem ſecutus interpres Terentij.* B

LIBER IIII.

SVb terra fodêre larem.] *Manuſcriptū, ſub terram, mutato caſu. Hoc quod fama teſte affirmat poeta, id nos uidimus, è cauernis terræ fauos à meſſoribus eſſe exemptos.*

Verum ubi ductores acie reuocaueris ambos.] *Legitur & Ambo. notiſsima antiquis uarietate.*

Quattuor addunt Quattuor à uentis.] *Vnico t ſcribimus Quater, quòd primam ſemper corripit. Vnico itē Quatuor, quòd eandem ſemper producit. idq; ex obſeruatione ueterum. Videmus autem uiros non indoctos in poſtremo uerbo numerum mutaſſe deceptos analogia, nō obſeruantes uſum.*

Neſæe, Spioq;.] *Vulgò, Neſeq;, Spioq;. Sed aut legendum Neſæe, ex Propertio, qui canit lib. 2. Candida Neſæe, cærula Cymothoe. Aut, Neſoq; Spioq;, ex Heſiodo. apud quem &* ναπαῖαι *&* νᾶπαι, *Nympharum nomina ſunt. Repetitur hic uerſus V. Æn.*

Vnde pater Tyberinus.] *Latina uocali ſcribo, Tiberinus. nam Tybrim* ἀπὸ τῆς ὕβρεως, *aut à Tybri Syracuſanorum foſſa, nomen traxiſſe, ſiquis neget, Annalibus Siculorum non probauerit Seruius. De hoc fluuio ſatis diximus in Roma noſtra, capite 16.* C

Procul nebulis obſcura receſsit.] *Magis placet, Nebulis obſcura, reſiſtit. Vt, Daue ades, reſiſte. Reſiſtit inquam, ſui conſilij euentum expectatura. nam ſi abijſſet longius, quid ad fallendum latendum' ue, Proteo dormiente, nebula opus erat? Statim autem poſt ſermonem uatis filium ſuum præſens conſolatur.*

Diuerſo in littore Phocæ.] *Alij, Verſæ.*

Triſtiq; palus inamabilis unda.] *Hæc antiqua & germana lectio, ſi quid Gellio & Macrobio credimus.*

Cæruleosq; implexæ crinibus angues.] *Alij, Innexæ, quod alterius explicatio eſt.*

Nulla Venus, nulli animum flexere hymenæi.] *Hiatus iſte in certis tantùm uocalibus i literam ſequentibus admittitur. Vt poſt alterum i, Ter ſunt conati imponere Pelio Oſſam. ut a, Arcebis grauido pecori, armentaq; parces. ut e, Tunc pingues agni, & tunc molliſsima uina.*

IN

In Aeneidem.

LIBER I.

A ILLE ego qui quondam.] *Priores quatuor uersus sine dubio Virgilij sunt, sed (ut interpretes aiunt) à Tucca & Vario sublati: qui rectè an secus id fecerint, alio fortasse loco & tempore dicemus.*

Nec posse Italia Teucrorũ auertere regem.] *Donatus legit, Non posse, sensu eodem, affectu uehementiore.*

Et tollere uento.] *Donato placuit, Et tollere uentos: & eodem modo citat Helenius, supra illud, Quo non arbiter Adriæ Maior, tollere seu ponere uult freta.*

Iam fortis Achatæ.] *Charisius mutata declinatione, Achati.*

Ac ueluti magno in populo.] *Hoc rectum & sonorum: contra illos, qui epitheton ad seditionem referunt, & genus mutant, Ac ueluti magna in populo cùm*

B *sæpe coorta est Seditio.*

Antea si quem Iactatum uento uideat.] *Antea, à proprio αὐτοῦ: aliter enim numerus non constat. ut, Pecti nihil me, sicut antea, iuuat. In sequenti dictione diuersitas inter ueteres. Seruius legit, siquem, aitq; esse uetus παρέλκον, quo utantur Lucilius et Terentius. Ex Charisio constat quosdam legere, siquà. pro, siquo in loco. Ego à Seruio nolui hoc loco discedere.*

Cùm Iupiter æthere summo.] *Duplici litera scribit[illegible] antiqua consuetudine, ut in nummo argenteo Neronis, IVPPITER CVSTOS. & in antiquo auctoris incerti epigrammate, IVPPITER ASTRA. FRETVM NEPTVNVS. TARTARA PLVTO. REGNA PATERNA TENENT TRES TRIA, QVISQVE SVVM.*

Cernes urbem, & promissa Lauini Mœnia.] *Alij copulam omittunt, ut sequentia sint ἐπεξήγησις: urbẽ, mœnia Lauinij.*

Sublimemq; feres ad sidera cœli Magnanimum

C Æneam.] *Allusit ad uaticinium Ennianum: Vnus erit, quem tu tolles in cærula cœli. Hoc Virgilius ad Æneam retulit, Ouidius ad Romulum. Versus ex Ennio citatur à Varrone.*

Accipies secura.] *Vetustum, Aspicies.*

Vt terræ, atq; nouæ.] *In antiquis, Vt terræ utq; nouæ.*

Italiam quæro: patriam & genus ab Ioue summo.] *Distinctio nostra appositionem, ut uocãt, duplicem habet. Patriam ab Ioue, propter oraculum: genus ab Ioue, pro[illegible] Dardanum. Ita in 3. Da mœnia fessis, Et genus.——*

Aut ueniendi poscere causas.] *Aldini codicis lectionem retineo. alij, ueniendo exposcere, quod reijcio.*

Aerea cui gradibus surgebãt limina, nexæq; Aere trabes.] *Ad urbis Romanæ præclara ædificia sui temporis interdum alludit, ut hoc loco ad Pantheum, in quo in hunc usq; diem æneæ trabes & ualuæ conspiciuntur. Ad Iani Gemini sacellum æneum lib. 7. Sunt geminæ belli portæ, sic nomine dicunt, Centum ærei claudunt uectes. Ad Apollinis Palatini templum marmoreũ, lib. 6. Tum Phœbo & Triuiæ solido de marmore templa Instituã. Ad Augusti palatiũ, & porticũ ἑκατόνστυλον, lib. 7. Tectum augustum, ingens, centũ sublime columnis.*

Permistum agnoscit Achiuis.] *Præsens tempus picturæ conuenientius.*

Vrbem, quam statuo, uestra est.] *Rectius per interrogationem & subiectionem. ita enim Seruius & Terentij interpres: quamuis aliter Diomedes.*

Pergama cùm peterent.] *In manuscriptis, peteret: alterum cùm ad numeros aptius, tùm ad inuidiam atrocius.*

Mea magna potentia solus.] *Distinguendum contra multorum citationes temerarias, ut dictio Solus pertineat ad posteriora, Solus nate.*

Aurea composuit sponda.] *Aurea, utrum regina, an sponda? Si sponda, dactyli analysis obseruãda est. Vel in pedem peregrinum, quod figuratè fit ob numerum superfluum, ut hoc loco. uel in anapæstum: ut, Fluuiorum rex Eridanus. uel in proceleusmaticum: ut, Intexunt abiete costas. De hoc nonnihil dictum in eo libro quem de uirtutibus & uitijs carminis Elegiaci scripsimus.*

Quibus ordine longo Cura penũ struere.] *Donatus, Seruius, Charisius legunt, longam Cura penum struere: & quia penus longa est, rectè structores ait esse curiosos & dispositos.*

Insideat quantus miseræ Deus.] *Seruius & in hunc locum, & in librum 7. Insidat, ueram agnoscit lectionem, quæ & ἀρχαϊσμὸν & ἑλληνισμὸν habet.*

Omnibus errantem terris & fluctibus.] *In quibusdam exemplaribus transposita sunt uerba: sed ordinem priorem apud Helenium reperi, ideo nihil muto.*

LIBER II.

ET super ipsi Dardanidæ.] *Hanc lectionem, uti in Aldino est, ita retinui.*

Cuncta equidem tibi rex, fuerint quæcunq;, fatebor.] *Considerando elegi, Fuerit quodcunq;.*

Pauper in arma pater.] *Id est, imbellis: contra, Acremq; in prælia Turnum. An potius paupertas militiæ causa fuit? ut Achæmenides de se fatetur lib. 3. & senex Comicus in Heautontimorumeno.*

Vos æterni ignes, & non uiolabile uestrum Testor numen.] *Manuscriptum, Vestæ testor numẽ minus rectè. Receptus à Priamo Sinon τῷ διωσμῷ deos inuocat: per ignes enim & Vestales possunt intelligi, hoc est Troiani: & Græcorum quoq;, ad quos mactandus erat, ideo certum nomen nõ exprimendum. Quod Seruius affert de sideribus, alienum ab hoc loco est. Conuenit Sinonis factum, cum Risacis, qui eodem decepit iuramento Darium in Sacas expeditionem facientem. ut est apud Polyænum libro VII.*

Hanc tamen immensam molem.] *In uetusto, Hanc adeò immensam.*

Hic aliud maius.] *Donatus, Huc aliud.*

Clypeiq; sub orbe teguntur.] *Clypeum qui deducunt ἀπὸ τοῦ γλύφειν, ut Plinius, Græcam uocalẽ retinent: qui ἀπὸ τοῦ κλέπτειν, q. corpus subducat ac tegat, ut nonnulli Grammatici, scribunt simpliciter.*

Lætiq; cauo se robore promunt.] *Non produnt, ut alij, sed promunt: alibi enim, Nota conduntur in aluo.*

Demissum lapsi per funem.] *Nonius, dimissum: & dimittere interpretatur, desuper mittere.*

Maximus annis Iphitus.] *Rectum hoc: nam sequitur, Iphitus æuo iam grauior.*

Quondam

Quondam etiam uictis.] *Legitur et, Quædam. Sed illa generalis sententia sapientior, quæ aduerbio significatur, nec aliter legit Helenius.*

Arma? dabunt ipsi.] *Ita Seruius. Perturbati hominis est, suis ipsum respōdere interrogationibus. ut, Sic? Sic iuuat ire sub umbras.*

Fit uia ui, rumpunt aditus.] *Manu scriptum, rapiunt aditus.*

Et diuûm amplexæ simulachra, sedebant.] *De Ouidij uersu lego, Tenebant. qui hunc imitatus locum 13. Met. ita canit:*
Dardanidas matres patriorum signa deorum,
Dum licet amplexas, succensaq; templa tenentes,
Inuidiosa trahunt uictores præmia Graij.

Iamq; adeò super unus eram.] *Duo & uiginti uersus in hoc loco sunt à quibusdam sublati, quòd cum ijs, quæ in Deiphobi historia libro sexto scribuntur, non cohæreant. Ibi enim Helenam nō in arce deprehensam, sed proditionis adiutricem in mariti cubiculo fuisse dicitur. Videmus tamē poetas nō rarò diuersa scribere, non ignoratione historiæ, sed dissensionibus eorum scriptorū, quos sequuntur.*

Verùm inclementia diuûm.] *Quanto maiorem uim habet illa κατ' ἀναφορὰν βεβαίωσις, quæ est in libris antiquis, Diuûm inclementia diuûm Has euertit opes. quā lectionē Terentianus interpres in Andriā apertè asserit.*

Perituręq; addere Troię Teq; tuosq; iuuat.] *Ex interpretatione Donati aliam ipsum secutum lectionem apparet, quam cùm non sequendam censeam, nec afferam quidem in medium.*

LIBER III.

Eruitio enixè tulimus.] *Enixè aduerbiū est, seruitutis grauitatem exprimens. Quòd si nomen uelimus Enixæ, interpretandum erit, subiugatæ & labore exercitæ, ut Nonius duobus locis exponit. Seruij enim expositio minus placet.*

Si quà est Heleno prudentia, uati Si quà fides.] *Hæc bona distinctio, ut prudentia ad Heleni experientiam, fides ad diuinandi scientiam referatur.*

Præq; omnibus unum.] *Manuscripti lectio est, Pro omnibus: eandem approbantibus Diomede & Donato. Ille pro omnibus idem esse ait, quod ὑπὲρ πάντων. hic, pro omnibus, exponit, pro commodo omnium desideriorum.*

Trinacria fines Italos metiere relicta.] *Numerus in Aldinis claudicat: non enim metiere, sed mittere legendum est.*

Cumæam accesseris urbem.] *Alij, Cumarum urbem. ut, classes inuectas Tibridis undam.*

Et fessum quoties mutat latus.] *Mutare latus, ut arma & uestem mutare, non dicitur. Vera autē lectio est: Motat latus, ut sit frequentatiuum à moueo.*

Noctem illam tecti in siluis.] *Omissa præpositione, Tecti siluis, magis Virgilianum est.*

Nomine Achæmenides.] *Scripsi, Nomen Achæmenides.*

Nec uisu facilis, nec dictu affabilis ulli.] *Seruij lectio est, Nec dictu effabilis: id est, sermone non explicabilis, ut idem ait. Sed alterum rectius, nam & faciem Cyclopi tyrannicam, & morum uastitatem tribuit talē, ut nemo illum posset, & sine consternatione intueri, & absq; periculo alloqui: ἄγριον, ἔτι δίκας εὖ εἰδότα, ἔτι θέ μιστας. ut Homerus inquit.* A

Telo lumen terebramus acuto.] *Donatus, Tenebramus: nulla auctoritate. nos terebramus, ex Homero et Euripide. Homerus enim, ἐν ὀφθαλμῷ δινέομεν. Euripides: τόρνευ', ἐλαῖ.*

Hanc primum ad littora classem Conspexi uenientem.] *Donatus legit, Hanc partem ad littora, id est, ad huius regionis littora: & habet aliquid antiquitatis hic sermo. Lucretius 3. Non minimam partem formidine mortis aluntur.*

Ea sola uoluptas Solamenq; mali, de collo fistula pendet.] *Hoc hemistichium miror unde irrepserit: magis etiam cur hactenus permanserit. nam et interpretes omittunt, & libri antiqui: nec est ulla fistulæ apud Homerum mentio. Theocritus tamen & Ouidius cùm eum Galateam sectantem inducunt, fistulæ meminerunt. Ait autem poeta oues uoluptati fuisse uidenti, quæ nunc solatio essent cæco.*

Leti discrimine paruo.] *Ita Seruius in 9. legit, supra illud, & morti prætendere muros.*

LIBER IIII. B

Væ me suspensam insomnia terrent?] *Apollonij est, δειλὴ ἐγών, οἷόν με βαρεῖς ἐφόβησαν ὄνειροι. Vnde lectionem uulgatam antefero ei, quā esse antiquæ elocutionis admonet interpres.*

Antè pudor, quàm te uiolem, aut tua iura resoluam.] *Aruntius, Charisius, Diomedes cuncti indicatiuum agnoscunt: Antè pudor, quàm te uiolo, aut tua iura resoluo. ut sit illi Terentiano simile, Omnia experiri certū est prius, quàm pereo. Pacuuius Iliona, Dij me si perdunt, tamen esse ad uitam expetunt, Quod priusquam pereo, spacium ulciscendi danunt. In libro Seruij manuscripto, quem à uiro doctissimo, & in omni officij genere amando Volfgango Fusio accepi, eadem lectio integra & incorrupta mansit.*

Magnum & memorabile numen.] *Mutanda est & lectio et distinctio, Magnum & memorabile nomen. & referendum ad sequentia, Vna dolo diuûm. Ouid. 10. Met. habebis Hippomene uicto magnum & memorabile nomen.*

Quò regnum Italię Libycas auerteret oras.] C *Antiqua consuetudine dictum. ut, Abducimus tuam Bacchidem. Vsitatius enim foret, aduerteret, & adducimus. Afranius in Simulante, Sæuum ferre te hæc, simul et gnatam ab illo abducere. Virg. 2. Æn. Quod pelago & curuis secum aduexere. pro adducere & auexere. Obseruarunt hoc itidem antiqui Grammatici.*

Cui pharetra ex auro.] *Pro aurea pharetra, uulgatam enim lectionem repudio. Vtuntur hac adiectiui circumscriptione poetæ in ijs, quæ materiam significāt, ut hoc loco: item quæ habitum, ut equites in armis, pro armatis equitibus, 11. Æn. item quæ locum, ut puer ex aula, pro aulico puero, apud Horatiū. De hoc in libro, De Syntaxi partium orationis apud Græcos, adolescētes studiosos admonui.*

Rapto potitur.] *Manuscriptum, raptu. Raptum uel raptio, est uiolenta iniuriæ perpetratio. Raptus, est stuprum ipsum: illud causæ, hoc effectus.*

Materno ueniens ab auo Cyllenia proles.] *Omissus in quibusdam hic uersus, & posse omitti uidetur.*

Tali Cyllenius ore locutus, Mortales uisus medio

A medio sermone reliquit.] *In manuscripto, Cyllenius ore locutus Mortalis.* βροτῷ ἀν[illegible]. *Ita in* 9. *Sic orsus Apollo Mortalis, medio aspectus sermone reliquit.*

Eiectum littore, egentem Excepi.] *Primum tempestatis, alterum inopiæ. ita enim distinctio facienda est, uel ex simili loco Comici:* Apud Andrum eiectus, *tum ille egens.*

Et nomine Dido Sæpe uocaturum.] *Dido, si* μιμητικόν, *uocatiuus est: si non simplex, accusatiuus: ut, Luctificam Alectô.*

Abolere nefandi Cuncta uiri monumenta iubet.] *Alij iuuat, ut non ad Massylæ uoluntatem, sed ad Didonis referatur cupiditatem.*

Lenibant curas, & corda oblita laborum.] *Hic quoq; uersus in exemplaribus nonnullis omissus.*

En quid ago?] *Ita manuscriptum. Donatus in Eunuchum legit, Heu pro En. quod non probo. & de huius particulæ usu in Hecyram diximus.*

Audijt exanimis trepidoq; exterrita cursu.] *Donatus ita distinguit, ut à rumore dolētis perturbatæq;* B *affectum discriminet.*

Quæsiuit cœlo lucem, ingemuitq; reperta.] *Donatus legisse uidetur, Repertam. Eadem diuersitas apud Cic. in Catone maiore: Senectutem ut adipiscantur omnes optant, eandē accusant adeptam. ita in manuscriptis duobus: alij enim legunt, Adepti.*

LIBER V.

QVò diuersus abis? iterū pete saxa.] *Duplex hîc distinctio, præter uulgatam. Quò diuersus abis iterum? pete saxa. Vel, Quò diuersus abis? iterum pete saxa. ut primum sit per indignationem interrogantis, alterum admirantis, tertium imperantis. Rationem igitur habent distinctiones omnes. lector iudicet, utra sit uerior.*

Cæsis ut fortè iuuencis Fusus, humum uiridesq; super madefecerat herbas.] *Hæc lectio & distinctio cùm Seruij est (ait enim esse ordinem, Fusus super humum) tum mei codicis & librorum Aldi. de ijs loquor, quos Paulus Aldi filius, nescio an per se, an per aliū [illegible]endarit.*

Nunc si cui uirtus.] *Manuscriptū, Huc si cui uirt*.

C Cunctosq; putans excedere palma.] *Palma, non pugna, ex antiquis Grammaticis & libris probatior est lectio.*

Plumbo insuto ferroq; rigebant.] *Cestuū forma in ædibus Petri Bembi, cùm Patauij habitaret, cernebatur in fracto marmore. Fuerunt coria bubula, quibus plumbum ferrum'ue insutum erat, articulis manus in uolam flexæ circundata, & ut pondus sustinere ferientium manus ualerent, brachijs alligata. Germani ueteres manica quadam ferrea acuminata in bellis usi sunt, quæ aliquam cestuum [illegible]it similitudinem.*

Summe pater.] *Ignorantiæ mendum in omnibus excusis: cùm sententia postulet, Sume, id est accipe.*

Et sese ostēdat in armis, Dic, ait.] *τῷ παράλληλῳ repetit uerbum συνώνυμον. Virgilianum autē hoc est. Ita in* 11. *Lachrymis ita fatur obortis: Te'ne, inquit, miserāde puer. Similia exempla lib.* 4. *& lib.* 6. *Terent. in And. Cedò, cui puerum huc apposuisti, dic mihi?*

Hunc morem cursus.] *Manuscriptum, Hunc morem, hos cursus, atq; hæc certamina. Talis repetitio lib.* 8. *Non hæc solennia nobis, Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram, & cætera.*

Nunc tempus agi res.] *Hæc bona lectio: quamuis alij aliter.*

Tum senior Nautes.] *Diuersa in alijs, sed mala lectio. Ab hoc Naute Æneæ socio, Nautiorū familia Romana: è qua Sp. Nautius cum Menenio Agrippa popularem tumultum sedauit in secessione Auentina, ut est apud Dionysium. In difficili casu ac deliberatione graui nunc ad Romanam historiā alludit eruditissimus poeta noster.*

In curas animum diducitur omnes.] *Figuratum & poeticum dicendi genus, quod auctoritate nō caret: qua nulla utemur, aperto ueritatis cōteti testimonio.*

Tumuloq; sacerdos Ac lucus, latè sacer, additur Anchiseo.] *Ad Romanum morem alludit, & ad templum Iuleum, quod & flaminem habuit, & lucum. Anchiseo, pro Anchiseio. Suprà, Non seruata fides cineri promissa Sicheo: pro Sicheio. Ouid.* 10. *Met. Mænades Orphei titulum rapuere sepulchri. pro, Orpheij.*

Pœnam traxisse per omnem Relliquias Troiæ.] *Vetus lectio & distinctio: Nec pœnam traxe per omnem Relliquias: Troiæ cineres atq; ossa perempta Insequitur. Traxe, pro traxisse. ut alibi, Vixet, pro uixisset. Sensus est: Troianos superstites calamitatibus omnibus uexauit, iam Troiæ incensæ cineres & peremptorū quoque ossa insequitur.*

Aeneā credam quid enim fallacibus austris, Et cœli toties deceptus fraude sereni.] *Planè mihi persuadeo, & ex dissensione ueterum affirmare possum, hunc locum unum esse ex obscurissimis. Vulgatæ lectionis, cuius & Seruius meminit, ut eius antiquum testatur exemplar, hic est ordo. Quid enim credam: id est, cur committam Æneam. Austris fallacibus, uentis incertis & mutabilibus. Et toties, etiam toties. Deceptus, quia nec ars nec diligentia mea ualuit. Fraude cœli sereni: nō enim naturali ratione ortæ tempestates, sed Iunonis inuidia erant concitatæ. Donatus autem aliter legit: aliter item legit Seruius. & ab utroq; dissentit Helenius Acron, qui ita citat: Me'ne huic concredere monstro Æneam, toties deceptus fraude sereni? Donati autem & Seruij non appono, quia ex ipsorum commentarijs notæ lectiones sunt.*

LIBER VI.

SIc fatur lachrymans.] *Priores hos duos uersus ad finem libri quinti adijci uoluit Probus: sed Seruius hoc initium agnoscit, cum quo conueniunt antiqui codices.*

Quin protinus omnia Perlegerent oculis.] *Omnia,* ἀκριβῶς, *non omnem. Terentius Scaurus item, Pellegerent legit, pro perlegerent.*

Sed terra grauiora manent.] *Alij, Terræ, ut casu respondeat superiori.*

Quàm tua te fortuna sinet.] *Paul. Manutius legit: Quā tua te fortuna.*

Omnia percepi.] *Ita Seruius. Omnino autem Latinius & rectius, Omnia præcepi: tam nota uerbi elegantia, ut exemplo non egeat: nec aliter Nonius Marcellus.*

Aspectans siluam immensam, & sic ore precatur.] *Postrema uerba non addidit poeta, Et sic ore precatur: non enim orat, sed optat. In eādem sententiā Seruius.*

Gemina super arbore sidunt.] *Legitur Geminæ, id est, colūbæ: uel Gemina super arbore, id est, super eādem arbore. Vltimum hoc habent Grammatici.*

Inde locum Graij dixerunt nomine Aornum.] *ἄορνον, antè uidelicet quàm locus à Iulio Cæsare*

re, arboribus excisis & purgata ripa, salubrior factus est. Nunc alia uallis uicina, inter Puteolos *&* Neapolim, *quam* Sulfurariam *nominãt, eiusmodi lethalem spiritum emittit, ad quam etiam auis nulla propius accedit.*

Necq; te Phœbi cortina fefellit, Dux Anchisiade, nec me.] *Hoc modo Seruius distinguit, & rectè. Si enim diceret,* Nec me Deus *æquore mersit, cõtraria diceret illi,* Ecce Deus *ramum* Lethæo *rore madentẽ, & cætera. quod in fine quinti est positum.* 118, b. 20.

Fata obstant, tristisq; palus inamabilis unda.] *Duplex hîc lectionis diuersitas. Exemplaria habent, fas obstant: sed repugnant interpretes. Inamabilis unda legunt* Gellius *&* Macrobius: *sed non cõsentiunt exemplaria.* Nos *quid secuti simus, apparet è lectionibus, quas curauimus in nostro exemplari exprimendas.*

Armatum peditem grauis attulit aluo.] *Manuscriptum,* Grauis *attulit aluus.* Sed *& antè dixit,* Fœta *armis: ut hîc, grauis aluo.*

Flammam media ipsa tenebat Ingentem.] Donatus, Ardẽtem. *Vulgata lectio melior,* Flammam *ingentem: quia erat flamma index, ut latè lucem spargeret.*

Diuûmq; sibi poscebat honorem.] *Legitur et* Honores: *ut & coleretur et timeretur tanquam* Deus. *Sin honorem, non tam sacrificia & cultum innuit, quàm timorem, quo se maximos esse iudicant omnes tyranni.* Pri*ma sententia amplior, altera huic loco conuenientior.*

Immortale iecur tundens.] *Tundens, tundendo pascens, ut uolucres solent. alij,* Tondens, *ex* Homero, ἧπαρ ἔκειρον. *Virgilius &* Horatius *unum uulturem nominant, secundum Æschylum:* Lucretius *&* Tibullus *plures, secundum* Homerum.

Sedet, æternumq; sedebit Infelix Theseus.] *Inuentus est qui legat* Tereus, *cuius tyranni nota sæuitia & immanitas est: sed eam ego lectionem non probo. quærendum tamen censeo, cur conditorem* Athenarum, *& in deorum numero habitum, huic loco inferorum affixerit. nam id honoris causa fieri, ut* Minoi *accidit, dicere non possumus: additur enim,* Infelix. *Quomodo autem æternũ sedebit? qui ab* Hercule *liberatus fabulis proditur, non temerè, non. Ad laudem igitur* Thesei, *quæ dicuntur hoc loco, referri non possunt. quòd si ad uituperationẽ eius dicuntur, fortasse de raptu* Proserpinæ *intelligenda sunt, propter quam & humana et diuina iura uiolauit libidine atq; superbia. Mihi autem et de lectione et de sententia dubio hoc dissimulandum non fuit, ut doctiorũ audirem aliquando sententiam.*

Discite iusticiam moniti, & non temnere diuos.] *Hæc uerba apud* Pindarum *loquitur ipse* Ixion: *apud* Virgilium Theseus *ad* Phlegias Ixionis *populũ, quorum urbs ob crudelitatem & impietatem euersa est. Audiui ex* Lazaro Bonamico, *uiro graui et fidei pleno, puellam fuisse in agro* Patauino *fanaticam, quæ Græcè et Latinè, omnium literarum ante insaniam expers, optimè locuta sit. Hæc cum interrogata esset, quæ nam esset præstantissima apud* Virgilium *sententia, hunc uersum uoce clara ter pronunciauit.*

Italia tandem lætere reperta.] *Vetustissima mecũ* Lætere, *nec aliter citatur à* Seruio *in fine libri quinti.*

Atqui umbrata gerunt.] *At qui, non atq;.*

Pomerios, castrumq; Inui.] *Legendum,* Pometios. Tragœdia Næuij *fuit,* Militum Pometinensium.

Huc geminas nunc flecte acies.] *Vetustum, Huc geminas huc flecte acies: ut repetitione excitetur attentio.*

Augustus Cæsar, diuûm genus.] *Emenda,* Diui *genus. sic manuscriptum, item* Romanæ *&* Florentinæ *editiones.* Seruius, Diui *genus:* Cæsaris, *inquit, qui factus est* Deus. *Monstrauit mihi ornatissimus uir, & de me optimè meritus* Valentinus Grauius *nummum iuueni li effigie, ita inscriptum,*

CÆSAR DIVI F.

Romæ marmora antiqua idem approbant. ut ad pontem Ælium,

IMP. CÆSAR DIVI F.
AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS
TRIBVNIC. POTEST. XVII.

& in palatio Triumuirali montis Capitolini, in marmoribus recens effossis.

TI. CÆSAR AVGV-
STI F. DIVI N.

de Tiberio *Cæsare, qui Augusti filius, Diui nepos appellatur.* B

Proijce tela manu sanguis pius.] *Rufinianus rhetor hanc probat lectionem. Nam simul causam belli ciuilis ostendit in Cæsare fuisse, dum dicit priorem illum debere parcere: mox tanquam ideo, inquit, parcere prior debeat, quia sit Anchisæ pius sanguis, & ab Olympo genus ducat.*

Quis te magne Cato tacitũ, aut te Cosse relinquat?] *Hæc lectio* Helenij *est, & exemplarium:* Donati *autem mihi minus arridet, ideo à me non exponitur.*

LIBER VII.

Flectere iter socijs.] *Legitur &* Socios, *ut ad infinitiuum referatur, & sit eius antecedens.*

At rex sollicitus monstris.] *Antiquum* Donati *exemplar,* Sollicitus *monstrorum. ut securus pelagi, egregius animi.*

Huc dona sacerdos Contulit.] *Lege,* Cùm *tulit, propter sententiam.*

Quà Sol utrunque recurrens Aspicit Oceanum.] Helenius, *Respicit.* C

Nanq; Nunc repeto.] *Hæc uerba parenthesi includenda.*

Diditur hîc subitò Troiana per agmina rumor.] *Diditur, id est differtur, spargitur.* Eius *actiuo* Didit, *utitur* Horatius *lib. 2. Serm. participio* Diditus, Catullus, *in* Mallij *Epithalamio.*

Auruncos ita ferre senes.] *Miror hîc castigantium negligentiam. nam excudentium dignè satis accusari non potest. Legendum,* Aruncos. *nam* Aurunci *&* Arunci *populi sunt diuersi: & in enumeratione copiarum infrà, & loco & duce sunt separati.* Arunci *sunt* Latij, Rutulis *uicini, quorum dux* Turnus, *auctor belli:* Aurunci Campaniæ Calenis *&* Suessanis *finitimi, uel (ut posteriores tradiderunt) ipsi* Suessani, *quorum princeps* Halesus, Turni *socius. Vnde in* 10. *occurrit* Halesus, *Auruncæq; manus.*

Fata per Aeneæ iuro, dextramq; potentem, Siue fide, seu quis bello est expertus & armis.] *Aperta* Ciceronis *imitatio, & quod* Virgilius *de* Ænea, *id* Cicero *de* Iulio Cæsare *scribit:* Totum *hominẽ tibi trado, de manu (ut aiunt) in manum tuam istam & uictoria & fide præstantem.* Obserua *autem imitationis similitudinem,*

A litudinem.nam ab oratore Ilioneo,cui tacito iudicio confert Ciceronem, ista de Aenea dicuntur. Haec tum nota erant eruditis,& poetam in gratia ponebant apud Augustum,cuius laudes quauis occasione praedicat.

Siculo profpexit ab usque Pachinno.] Seruius ait,praepositionem in compositione nec praepositioni iungi,nec aduerbio.Sed iungitur praepositioni, ut in Persa, Aspice de procul in conspectum.Item in marmore Veronensi, PETIMVS NE QVIS NOS INQVIETET ET EX ARCA NOSTRA, NEQVE ABANTE ALITER PONAT, NEC COMMOVEAT.Similiter apud Propert. 2.Hic dominam exemplo ponat in ante meam. Iungitur aduerbio,ut abusque apud Virgilium,derepente apud Terentium,subposteaquam apud Ciceronem.

Iam fidere terrae.] Linacer,Fidere terra:sed lectio uulgata Prisciani est.ut infra,Et fidere nocti.

At,credo,mea numina tandem Fessa iacet.] Censeo rectius esse,An credo mea numina tandem Fessa iacent, odijs aut exaturata quieui.Dicit enim se nec fatigatam destitisse,nec satiatam quieuisse. An,credo,in ironijs uim habet,ut in Phormionem annotauimus. B

Volitans sub uerbere turbo.] Charisius apud Tibullum legit turben:attamen ait stulte dictum.

Euoe Bacche fremens.] Acclamatio Bacchica εὐοῖ. Alij dictum uolunt quasi εὖ υἱέ, his enim uerbis Iouem gratulatum Baccho filio, re bene gesta, ex bello Giganteo reuertenti.

Te lustrare choros.] Aut est ellipsis. Te, id est, propter te,tui honoris causa:aut, Te lustrare choro.quod est in duabus editionibus antiquis, Veneta, quam emendauit Baptista Egnatius:Argentoratensi,quam Nicolaus Gerbellius.

Matres audite ubicunque Latinae.] Priscianus legit,pro ubicunque, ubiquaeque,nec aliter manuscriptum nostrum.

Furit intus aquae uis.] Haec lectio a Virgilio relicta, nec eam mutandam iudico: & poetae ipsius iudiciu, cum Probi & Macrobij,tum etiam Tuccae & Vari antepono. Similitudo est Homerica, uerbis plenissima, & C uarietate copiosa.Quod si quis cotendere uult,illi Pythagoreorum quasi uoce respondeo, ὁ ποιητὴς ἔγραψε.

Speculata locum,quo littore.] Rectius fuisset, quo loco. Noue autem inter duo nomina unum pronome posuit.hoc semel tantum fecisse Virgilium ait Seruius:sed & paulo ante, Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem.

Ardua tecta petit,stabuli & de culmine summo.] Reperi hoc modo distinctum in antiquis, nec displicet ista [illegible]nctio.

Linquentes cursu rapido.] Rursus muto distinctionem, Linquentes : cursu rapido dat euntibus ingens Silua locum.

Nec Prenestinae fundator defuit urbis.] Preneste sine diphthongo in prima syllaba,in libris & marmoribus antiquis,ἀπὸ τῶ πρίνων,ut Seruius:nam Festi Popeij deriuatio plane inepta est. Virgilius huius oppidi fuisse conditorem ait Caeculum, Vulcani filium: Solinus & Martianus Prenestem, Vlyssis nepotem.

Et quos maliferae despectant moenia Bellę.] Legendu, Moenia Abellae. est enim & montis & oppidi & torrentis nomen in Samnitibus. Oppidum in monte situ,populos despectat,qui hic a poeta nominantur. Mos ipse niuibus,intemperie,uentis horridus, quasi ἄπελλα dictus:quod Latini modo Abellam,modo Auellam pronunciauere.

Fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.] Haec lectio Probi,& exemplarium. Seruij,Poenigenam.et exponit,poena matris genitum. Pindarus in re maxime dubia,nomen a mortuis reuocati non expressit, inquiens,ἀνδρ' ἐκ θανάτου κομίσαι ἤδη ἁλωκότα. Eratosthenes nominat Hippolytum,Orpheus Hymenaeum,Stesichorus Capaneu,Telesarchus Orionem, Diodorus Orum,Epiphanius Eucleem,Pausanias Semelen, Propertius Androgeonem:quibus alij addunt Glaucum & Tyndareum. Sunt qui plures simul uitae restitutos asserunt. Pherecydes Delphis mortuos: Philarchus, Phinei filios: Polyanthus,filias Proeti.Si in fabula conuenirent omnes, fabula amplius non esset.

Auruncaeque manus.] Scribendu,Aruncae,uel (ut in manuscripto) Arruncae.Ex hoc loco Aruncorum terras possedisse Rutulos,Aurucorum Suessanos,colligi posse uidetur.

In mare conditur Oufens.] Sex.Pompeius,libri Liuiani,marmora antiqua Venetiae & Insubriae,perpetuo scribunt per Ou. ut Oufentina tribus, quae ab Oufentibus nomen accepit,populi autem Oufentes a fluuio.

LIBER VIII.

TVmor omnis & irae Concessere Deûm,profugis noua moenia Teucris.] Verba quatuor ultima inducenda, quamuis sint in antiquis,& eorum Seruius faciat mentionem:nam id facit ex aliorum opinione, & suam ipse declarat sententiam.

Tuque o Tybri,tu o genitor,cum flumine sancto.] Haec ἀναφορὰ ἐκφωνητικὴ uehemens est,& ideo eā lectionem probo:etsi uulgata magis Enniana.

Propius tua numina firmes.] Donatus legit, placidus,sed fortasse ex interpretatione irrepsit. Seruius, propius,& hoc loco,& in 10.Aen.

Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.] Alij,iter inceptum peragunt,quod non probo.Rumore secundo quid sit,pauci intellexerunt. Sed mox seipse explicat poeta,secundo amne, & in 10.aestu fluctuque secundo.Antiquus poeta apud Cic.1.de diuinatione, Soluere imperat secundo rumore. Prouerbialis sermo,& usitatus ueteribus. metaphorice pro cuiusuis negotij successu laeto & optato usi sunt Ennius & Fenestella, qui citantur a Nonio: Sueuius poeta, qui a Macrobio,et Horatius lib.1. epist.ad Fuscum Aristium. Originem prouerbij attigit,non explicauit Seruius.

At furis Caci mens effera.] Ita legit Seruius : sic habet manuscriptum:idem approbat lib.4.Propert. Furem sonuere iuuenci, Furis et implacidas diruit ira fores. Furis autem nomen & olim & hoc tempore in Italia caeteris flagitijs magis infame est.

Turbatumque oculis.] Seruius alterius lectionis meminit,quam & manuscriptum habet. Vulgatam tamē & hic exposuit, & retinuit in lib. 9. Sunt autem mentis indices oculi,& (ut Alexander Peripateticus inquit) ἐνδόσιμοι τοῦ νοῦ.

Neque enim fuga iam super ulla pericli.] Super,pro superest:ut in 7. Si qua super fortuna laborum.

Ita Silius, Virgilij, ut nonnulli uolunt, imitator: *Haud illi comitum super unus.*

Aureaq; ut perhibent.] *Manuscriptũ, Aurea quæ perhibent. quo modo citat aliquoties Helenius.*

Tum manus Ausoniæ, & gentes uenere Sicanæ.] *Numerus requirit, ut scribatur, Tum manus Ausonia.*

Arcades ipsum Credunt se uidisse deũ.] *Donatus nomen exprimit, Credunt se uidisse Iouem: nec improbatur doctis.*

Liquidoq; potest electro.] *διαφυγγῆ ἠλέκτρῳ. Pollicetur ex ferri electriq; temperatura, arma firma & splendida. Contra Politianum, qui Potestur uerbum hoc loco sustulit, arroganti sanè spiritu nescio qui sese efferũt Grammatici: sed cùm nihil afferant, quo se tueãtur, præter conuicia, eos omittimus: & numerorum ratione non malè obseruatam cum Politiano testamur.*

Ceu fœmina primùm.] *In manuscripto, Cùm fœmina primùm. nec aliter interpres Terentij. De Chryside autem Terentiana similitudo sumpta est.*

Nec non Tarquinium eiectum.] *Noua de syllaba contentio, quam mouet Pierius, indiligens numerorum obseruator. Deceptus autem codicibus deprauatis, etiam locum Martialis non rectè adducit, qui est: Tradu- cta est Gyaris. non enim Getulis legendum, quæ uox molossum efficit. Martialis alio in loco, Sicci Getula mapalia Pœni.*

Custos Tarpeiæ Manlius arcis.] *Antiqui libri Mallium hunc uocant.*

LIBER IX.

SEdemq; petit Euandri.] *Hæc lectio à Politiano defensa, quem nunc sequimur.*

Video mediũ discedere cœlum.] *Hanc lectionem propriam & elegantem antiqui libri Aldini habet, & imitando significauit uerã esse Vidas. Discedere hoc loco, & apud Ciceronem de Diuinatione, est idem quod Græcis χάζειν. & eiusmodi discessus cœli, chasmata Plinius nominauit: cuismodi horribile fuit in Hermunduris & Melibocis ante quadriennium, die sexta Nouembris.*

Vertitur arma tenens, & toto uertice suprà est.] *In plerisq; libris hic uersus desideratur. & si dicendum est, huc translatus uidetur ex 8. Æneid.*

Aditumq; per auia quærit.] *Quod in alijs legitur, Aditumq; & peruia quærit, non Virgilianum est. Incensi hominis est aditum per auia: hoc est, ubi nullus sit, quærere.*

Aut quã, uia clausos excutiat Teucros uallo.] *Quã, id est, in quo loco. Via, id est, accessio ad muros. Sunt aliæ duæ lectiones, quas, quoniam neutram sequor, ne ponere quidem uolo.*

Atq; manũ pinu flagranti feruidus implet.] *Alij, infert: quod et Donatus uidetur agnoscere. ita infrà, Fumiferos infert Mezẽtius ignes. Implet retinui, uel quasi proprium, uel ut antecedens ponatur pro consequente.*

O' genitrix, quò fata uocas?] *Seruius uidetur legisse, Trahis, nec aliter codex antiqu9: sed ego nihil muto.*

Nereia Doto.] *Hoc uerum nomen, ex Hesiodo, ubi Nerei & Thetyos filias recenset.*

Quot prius æratæ steterãt ad littora proræ.] *Ex sequenti libro huc translatus uersus, καὶ παρεμβέβληται, desideratur in antiquis etiã. Habet τὸ ἀνακόλουθον uim suam, nec caret exemplo. ut lib. 2. Millia quot magnis nunquam uenere Mycenis.* A

Rectores iuuenum, & rerum dedit esse magistros.] *Rectores iuueni, germana lectio: quam et hoc loco & infrà in 10. Donatus est secutus, super illo, Num puero summam belli, num credere muros?*

Nec fas: nõ. ita me referat.] *Distinctione τὸ ἦθος illustratur. In Culice, Eurydicenq; ultro ducendam reddere, non fas, Non erat. Contra 11. Æneid. Non uitæ gaudia quæro, Nec fas. Theoc. οὐ θέμις ὦ ποιμὰν τὸ μεσαμβρινὸν, οὐ θέμις ἄμμιν συρίσδεν.*

Insuper id campi, quod rex habet ipse Latinus.] *Malo legere, Insuper his. id est, præter hæc. uel (ut Seruius) super hæc. Horat. 2. Serm. Et paulum siluæ super his foret. Ita aliquoties Silius, poetæ nostri, ut uolunt, imitator.*

Perplexum iter omne reuoluens Fallacis siluæ.] *Diuersitas lectionis apud ueteres Gammaticos nõ omittenda. Donatus & Vrbanus ita legerunt & distinxerunt: Quàue sequar, rursus perplexum iter omne reuoluens, Fallaces siluas, simul & uestigia retro Obseruata legit.* B

Transadigit costas, & pectora candida rumpit.] *Dixit pectora, & adiecit πάθος, candida: item rumpit, non rupit, κατ' ἐνάργειαν. Probat hanc lectionem Donatus, probant libri uetusti.*

Instat non segnius.] *Seruius, Non secius. Quidam in meo manuscripto, Secius in Segnius mutauerat.*

Tepidaq; recentem Cæde locum.] *Hæc Seruij & Macrobij lectio: est enim ὑπαλλαγμένον more poetico. Rectum illud lib. 8. semperq; recenti Cæde tepebat humus. Obseruanda diligenter uarietas & copia poetæ.*

Plenos spumanti sanguine riuos.] *Rursus Seruius, Pleno spumantes sanguine riuos.*

Aeratasq; acies in prælia cogit Quisq; suas.] *Distinguo & lego, Æratasq; acies in prælia cogit: Quisq; suos. ut sit σύνθεσις. Turnus adhortabatur milites, ad oppugnationem oppidi sese pararent: duces eum secuti, cohortes expediebant, & quisq; colligebat suos.*

Canibus data præda Latinis.] *Mihi placet, datæ præda. ut in 8. Decus addite diuis.* C

Nec te tua funera mater Produxi.] *Donatus hoc loco, Nec te in tua funera. & in 11. Nec te tua funere mater Produxi. Nisi corrupta exemplaria sunt, utrobiq; commissus error est. Funeræ sunt, doloris participes, ut ad quas funus pertinet: præficæ, planctus alieno in funere ministræ, quæ mercede conducebantur. Funeræ producebãt cadauera, præficæ sequebantur: funerarum questus parietibus continebatur, præficarum clamor ad libitinam & in publico persona'bat.*

Immanẽ Teucri molẽ uoluuntq; aguntq;] *Ita Donatus, & antiqua. Lectio uulgaris magis poetica, Voluuntq; ruuntq;. Vt, Spumas salis ære ruebant.*

Morti prætendere muros.] *Morti, non interpretor bello: quòd bella sequãtur mortes. Sed accipio simpliciter: quasi diceret, nihil interesse inter uitam et mortem, nisi muros. Qui Seruij annotationem non rectè accipiũt, Marti scripserunt, pro morti.*

Sonat unà lethifer arcus.] *Donatus, Fatifer.*

Mortales medio aspectus sermone reliquit.] *Donati lectio, Sic orsus Apollo Mortalis, medio, &c.*

Alcandrumq; Haliumq; Noemonaq; Prytanimq;.]

A nimq́ȝ.] *Versus Homericus ex 5.Iliad.quem eodem modo descripsit Ouid.13.Met. Eosdem potuit ad Troiam Vlysses,de quo Homerus & Ouidius loquuntur, et in Latio Turnus occidere,de quo Virgilius:itaque hæc nomina ad ornatum poematis ficta,non ad historiæ fidem tradita sunt.*

LIBER X.

ET placitum læti componere fœdus.] *Placitum,mihi:inquit Seruius. Imperantis enim maiestatem magis decet,quàm placidum. Eodem modo exemplaria antiqua.*

Inundant sanguine fossas.] *Inundant neutrum actiuè posuit,ut in 8.annotat Priscianus.nec aliter exponit Seruius. Antea legebatur fossæ: quod natum ex illo libri 11.Dum distinet hostem Agger murorum, nec inundant sanguine fossæ.*

Est celsa mihi Paphos,atq; Cithera.] *Alij:Est celsa Paphos,atq; alta Cithera.è uerbis Iunonis. Vulgata lectio propter numeros melior.*

Nos ne tibi fluxas Phrygiæ res uertere fun-
B do Conamur?nos?an miseros &c.] *Distinctionem hanc qui ueram esse non intelligit, nec illud uidet, quàm uehemens fiat & acris μετάστασις,minutis istis interrogatiunculis,& repetita persona sua,cum accusatione acerba partis aduersariæ.*

Venturos nautis portantia uentos.] *Non portantia,sed prodentia,scribendum:illud ortum ex huius interpretatione.*

Regum cui summa potestas.] *Donatus, prima potestas. Sed & hoc uidetur ex glossula profectum.*

Hos germani Sarpedonis ambo, Et clarus Ethemon.] *Sequor & lectionem & distinctionem diuersam,in nostro uidelicet codice expressam:Hos germani,Sarpedonis ambo, & Clarus & Hemon. Germani, fratres uterini.Sarpedonis ambo,scilicet filij. Clarus, ea flexione,ut Panthus.*

Qui sunt Minionis in aruis.] *Minionis accolæ sunt Ceretani:Munionis,olim Fesulani,nunc Florentini.*

Littora præripere] *Donatus, præcipere: id est, præoccupare. Cum Donato non facio, qui nec lectionem*
C *obseruauit,& uerborum interpres non exquisitus fuit.*

In manibus Mars ipse uiris.] *Acrior est adhor tantis sententia:In manibus Mars ipse, uiri.ex manuscripto.Silius 11.Stat campus,et arma, Et Mars in manibus. Huic contrarium mox subijcit prouerbium,Mars in pedibus.item,Mars in lingua.11.Æneid.*

Facta patrum,laudes.] *Qui aliter legunt, nec interpretes sequuntur uetustissimos, nec obseruãt orationis elegantiam.*

Audentes fortuna iuuat.] *Sententia Philetæ Coi,poetæ antiquissimi:quam certatim,ut notum studiosis est,imitati sunt Latini.*

Ecce Pharo uoces dum iactat inanes,Intorquens iaculum,clamanti sistit in ore.] *Seruij lectio & ordo hic est.Ecce intorquens iaculum Pharo clamanti,dum iactat uoces inanes, in ore sistit. Scita fictio, quòd ore conuicium faciens, & uerbis sese extollens, per os traijcitur.*

Stant obnixi omnia contra.] *Hoc modo legit Arusianus,ut referatur ad uentos:Seruius γενικῶς intelligit.Stant obnixa omnia contrà.*

Ac uelut optatò uentis æstate coortis.] *Optatò,ex uoto,& in tempore:ut, Optatò aduenis.*

Extremi addensant acies.] *Virgilianum est, addensent,pro addensant: nec aliter in antiquis legimus. apud Horatium in Odis,Mixta senum ac iuuenum densentur funera.Veteres primam cõiugationem mutarunt aut in secundam,ut densare densere:aut in tertiam,ut educare educere.Secundam in tertiã,ut feruère,feruere: tertiã in quartam, ut accersere,accersire.*

Sanguis animusq́ȝ sequuntur.] *Sanguis ultimã olim longam sine dubio habuit: & imitatione uetustatis sic Virgilium scripsisse auguror.*

Quem Turnus super assistens.] *Quod additur in quibusdam, Sic ore profatur, inducendum est:nõ enim additum à poeta, libri antiquissimi sunt testimonio.*

Truncumq́ȝ repentè Prouoluens] *Manuscriptum,truncumq; tepentem:id est, palpitantem adhuc à recenti cæde.*

Illum autem Aeneas absentem in prælia poscit.] *Contra Vrbanum probat & tuetur hanc lectionem Seruius.*

Pars belli haud temnenda uiris.] *Casum muto, & distinctionem:Pars belli haud temnenda, uiri, iacet altus Orodes.*

Tuaq́ȝ optima facta.] *Rectius, tuaq; optimè facta.*

Diffugit arator, Omnis & agricola tuta iacet arce uiator.] *Ita Donatus, ita libri uetusti. nam a in cæsura communis uocalis est. Tibul. Te canit agricola, magna cùm uenerit urbe. Ouid. Nomen amicitia, nomen inane fides.*

Nubẽ belli,dum detonet,omnes Sustinet.] *Detonet,pro detinet scripsi,ex interprete & libris uetustis.prudenter enim & meditatè de proxima similitudine translationem sumpsit.*

LIBER XI.

FOrset uota facit.] *Forset,pro fortè, antiquum.Horat.lib.1.Sat.6.mutata litera,forsit honorem iure mihi inuideat quiuis. Hoc Priscianus lib.15, illud Seruius agnoscit:utrunq; antiqua exemplaria. Eodem tamen libro Prisc.legit bis,Fors &,distinctis dictionibus:ubi probat, loco aduerbiorum nomina poni per casus diuersos. Nominatiuum,Fors & uota facit.Item, Sole recens orto .pro fortè & recenter.*

Equidem & uiuis concedere uellem] *Donatus,mallem.Magis (inquit) uellem & uiuis præstare beneficium pacis.Aliqui omittunt, &. Equidem uiuis concedere mallem.*

Meritis uacat his tibi solus, Fortunaq́ȝ locus.] *In Terentij Andriam, hanc lectionem ut sincerã laudauimus.Erudita hoc in loco Seruij interpretatio.*

Sedet in medijs & maximus æuo,Et primus sceptris.] *Ita scripsi ex bonis codicibus. Ætatis enim prouectu,& regia dignitate uenerabilem Latinum,tristem consedisse ait, ab eius persona duplicem affectum mouens.*

Coniugis infandæ.] *Fuit cùm legerem,Coniugis (infandùm) prima inter limina,dextra Oppetijt. Sed altera lectio Homerica,ὀλομένης ἀλόχοιο, quo epitheto lib. quarto & nono Odysseæ utitur.*

Nec uicti possunt absistere ferro.] *Hoc sonorũ magis uidetur,quàm bello,ut citat Helenius.*

Aurunci Rutulicq.] *Legendum, Arunci: de quibus antea bis dictum est.*

Tot quandò stragis aceruos Teucrorum.] *Quando breuis est naturaliter, ait in 4. Æn. Seruius: sed id nullo probauerit Virgilij exemplo, nisi in compositione, ut in Quandoquidem. Igitur recentiores fecerunt eam syllabam communem.*

Pulsus ego, aut quisquam.] *Donatus ἀποφαντικῶς: Haud quisquam meritò, fœdissime, pulsum Arguet. quod non placet.*

Sunt illi sua funera.] *Illi, pro illic, in parte scilicet aduersaria. antiquum aduerbium est.*

Multos alterna reuisens Lusit.] *Acron legit, Multos mutata. altera lectio magis exprimit Græcam uocem ἀλλοπρόσαλλος, quod Fortunæ & Martis est epitheton. Horatius de Fortuna: Præsens uel imo tollere de gradu Mortale corpus, uel superbos Vertere funeribus triumphos.*

Nec tarda sequetur Gloria delectos Latio.] *Hæc Seruij lectio est, quam esse incorruptam arbitror.*

Solum Aeneas uocat: & uocet, oro.] *Distinctio ista repetitionem facit haud paulo uehementiorem.*

Cætera quà iusso.] *Iusso antiquum, pro iussero. Venit mihi in mentem loci apud Liuium deprauati lib. 1. ab. V. C. Is ita legendus est, Iupiter pater, si est fas, hûc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romæ esse, tua nobis signa acclarassis inter eos fines, quos feci. Verba sunt Auguris auspicia peragentis. ita autē legitur in Liuiano exemplari principis Mantuani, quod inspexi Patauij.*

Est curuo anfractu ualles.] *Valles antiquè pro uallis, propter carmen.*

Versanti subitò.] *Hæc distinctio bona, ut sequatur: Vix hæc sententia sedit. In subitis cogitationibus animus difficulter consilium capit, aut rem expedit.*

Et nunc lenta manu spargens hastilia densat.] *Donatus, læta, pro lenta. quia dixit, Exultat Amazon. Seruius & Priscianus denset, pro densat. Horum sententiam probo: illius in medio relinquo. uidetur enim poeta lenta hastilia, & ualidam bipennem posuisse, ad peritiam & laudem Camillæ, quæ omni telorum genere aptè & militariter uteretur.*

Se nullo iam cursu euadere pugna Posse.] *Manuscriptum, euadere pugnæ: τῷ ἑλληνισμῷ. ut in 10. Tempus desistere pugnæ.*

Choros indixit.] *Per choros, τὴν σικιννίδα intelligit, quæ saltatio fuit Bacchi propria: de qua apud Euripidem in Cyclope, & Lucianum περὶ ὀρχήσεως.*

Totumq; incensa per agmen Fœmineo prædæ & spoliorum ardebat amore.] *Legendum, incauta per agmen. Duo tribuit puellæ: imprudentiam, quæ reddebat incautam: & cupiditatem, quæ incensam. Fœmineus amor, pro uehementissimo. ut fœmineus clamor, in hoc ipso libro: & fœmineus ululatus, in secundo.*

Nihil ipsa nec auræ, Nec sonitus memor.] *Auràs pro auræ, Asper & Seruius: ut sit Græcæ & antiquæ declinationis genitiuus, αὔρα αὔρας.*

Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam Profuit.] *Donatus: Hoc tibi desertæ, &c. per figuræ mutationem. alterum in simplicitate magis affectuosum, ut potius querela sit, quàm accusatio.*

Continuò pugnas ineant.] *Ita scripsi ex manu scripto.*

LIBER XII.

Actoris Arunci spolium.] *Non Aurunci, Turno scilicet uel patria, uel cognatione coniuncti. Legit eodem modo poeta Iuuenalis, qui hoc distichum transcripsit.*

Illi ad surgentem conuersi lumina solem.] *Repudiaui alteram lectionem, tanquam inscitam & minus poeticam.*

Quo non præsentius ullum.] *Legendum non, Præstantius, sed præsentius: id est, magis in tempore oblatum, ideoq; ad animos turbandos efficacius.*

Sparso latè rigat arma cruore.] *Scripsi, Latè rigat arma cerebro. Rigat ad uulneris magnitudinem, quia caput securi diminutum erat.*

Miserabilè, cæsis Hostibus insultans.] *Miserabile aduerbium, quod in parenthesi πάθος clementiæ habet: ut illud pudoris apud Horatium lib. 2. Cùm fracta uirtus, & minaces (Turpè) solū tetigere mento. quamuis aliter ibi intelligant uetusti interpretes.*

Ac uelut Edoni Boreæ.] *Cōtrouersia hîc est de media syllaba, quā Virgilius, Horatius, Propertius, Ouidius producunt, & Græcè est Ἠδωνοί. contrà Lucanus et Silius, posthabita illorum auctoritate, corripiunt. Ouidij locus, quia corruptus est, emendandus uidetur. Is igitur 3. de Arte, Ibat ut Edonio referens Trieterica Baccho. Hîc in Italicis impreßionibus Edonio, in Germanicis Æmonio, utrunq; falsò legitur. Scribendum autem A[illegible]io, ex manuscripto Georgij Agricolæ, philosophi clarißimi, & ex uetusta impreßione Augustana. Aonius autem Bacchus à Bœotia, quòd Thebas patriam habuerit: Bœotiā uerò Aones primùm tenuerunt: auctor lib. 6. et 8. Strabo.*

Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida.] *Donatus legit, Ipsa manu genitrix. nec uerisimile est herbam nomine fuisse expressam, quæ à loco, qualitatibus, usu ita describitur, ut qualis sit dubitari non poßit. In ea autem pingenda Theophrastū dicitur secutus. nam Dioscorides eam & flore & fructu carere dicit, Plinius etiam caule.*

Ipse neq; auersos dignatur sternere morti, Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes Insequitur.] *Hæc manuscripti lectio est, & quidem optima. Dicit Æneam nec fugientes occidisse, nec armis paribus congressos repulisse, nec ferientes cominus insecutum fuisse.*

Ingenti turbine saxi.] *Ita Donatus. ut suprà, Ingenti fragmine montis. alij malunt, Ingentis, ut alteri substantiuo respondeat epitheton.*

Fuso stetit hasta cerebro.] *Don[illegible]ixo cerebro.*

Testaturq; Deos, iterum se ad prælia cogi.] *Rem eandem dicere bis non debuit, quæ mox repetitur. Placet igitur Donati lectio: Testaturq; Deos, se inuitū ad prælia cogi. Causa uoluntatis coactæ additur: Bis iam Italos hostes, hæc altera fœdera rumpi.*

Incendi muros, ignesq; ad tecta uolare.] *Vt probem nostri manuscripti lectionem, Inceßi muros, Seruius facit 4. Georg. & hoc loco. Vide ipsum supra hunc uersum, Regibus inceßit magno discordia motu.*

Inter se coijsse uiros, & decernere ferro.] *Hanc lectionē probat Priscianus: Seneca et Seruius, Cernere*

A *nere ferro, agnoscunt: quod ego magis iudico Ennianum.*

Stat pecus omne metu [illegible]um.] *Mutus metu, pro exanimi, dixit etiam lib. 9. Ita Ouid. 2. de Remedio: Subito muta dolore fuit. quem locũ ex eadem impreßione Augustana emendaui.*

Ac uelut ingenti silua.] *Sila legendum, non silua. Sila enim Brutiorũ est nemus, ut Vibius Sequester: Lucaniæ, ut Seruius: hoc est, extremæ Italiæ, quæ nomẽ adhuc retinet. Eiusdẽ mentionẽ fecerunt Sallustius in historia, & Cicero in Bruto, inquiens: Cum in silua Sila facta cædes esset, notiq; homines interfecti. quem locum primus ego ex manuscripti codicis uestigijs restitui.*

Et notas suspendere uestes.] *Verum est, uotas: id est uoto promissas, ut Donatus legit: cuius tamen expositio mihi non placet.*

Huc impetus illam Detulerat fixam, & lenta in radice tenebat.] *Seruius legit, Fixam & lenta radice tenebat. pro, quam radix fixam tenebat. id enim ait plenum esse Donatus: Huc impetus illam Detulerat mollem, & lenta radice tenebat. Iudicium sit lectoris.*

Aut quid iam miseræ superat mihi.] *Vetustum: Duræ superat mihi. cũ quo cõsentit Seruij interpretatio.*

Infelix humero cum apparuit ingens Baltheus.] *Omnium librorũ ueterum lectio ista est, quam mutauerunt, qui bina uni nomini epitheta adiungi uitiosum existimant. idq; in decem uersibus poetam fecisse, annotauit alicubi Seruius: nos in Bucolicis unum, unum in Georgicis, octo in Æneide obseruauimus.*

ANNOTATIONVM GEORGII FABRICII
in Virgilium, Finis.

B

EX LIBRO ANNOTATIONVM IACOBI CRVCII Bononiensis.

N ludicro Maronis scriptum est: *Arcades ambo; Et cantare pares, & respondere parati. & illud: Pan etiam Arcadia mecum si iudice certet, Pan etiam Arcadia dicet se iudice uictum. et hoc, Soli cantare periti Arcades.*] *Cur tam frequenter Maro Arcades in cantu celebres ponat, nullus interpres hactenus (quod legerim) enarrat. Nos uero cõmuni utilitati consultum cupientes, ex Polybio hæc excerpsimus quæsitum soluentia. Musicam uniuersis hominibus utilem esse constat, Arcadibus necessariã. Arcades in ea non solum pueros, uerumetiam adolescentes & iuuenes usq; ad xxx. annum exerceri uolunt, homines alioqui uitæ difficilis & austeræ. Pueros ergo ab ineunte ætate in cantibus hymnorum & pæanum assuefieri mos est, quibus singuli iuxta patriæ morem Genios, heroas & deos laudare con-*C *sueuerunt. Post hæc Philoxeni & Timothei disciplinis instructi, cum cantibus & choræis ludos Libero patri faciunt. Omnis deniq; eorum uita in huiusmodi cantibus uersatur. Quæ res à maioribus instituta non deliciarum aut lasciuiæ gratia, sed cum animaduerterent assiduos eius gentis labores in colendis agris, & duritiam atq; asperitatem uitæ, præterea etiam morum austeritatem, quæ ex frigiditate & tristicia aeris prouenit, cui nos similes gigni necessariò oportet: non obscurũ est enim plagas cœli esse, quæ gentes moribus, & forma, & colore, et plerisq; disciplinis inter se dissimiles faciunt. Volentes igitur Arcades mitem et tractabilem reddere naturam, quæ per se ferocior ac durior uidebatur: primò ea omnia quæ suprà meminimus, introduxerunt. Deinde conuentus omnis & sacrificia plurima, in quibus uiri ac mulieres congregarentur, postremò uirginum ac puerorum choros: quæ omnia ad eum finem fecere, ut id quod in animis hominum natura durius erat, consuetudine placaretur ac mitius fieret. In eodem uersus hi sunt: Quid loquar aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est, Candida succinctã latrantibus inguina monstris, Dulichias uexasse rates? &c.*] *Pleriq; omnes uersus hos ita exponunt, perinde ac Scyllam Nisi pro Phorci poeta posuerit: tanquam hæc in auem tantummodo fuerit transfigurata, illa uero in monstrum maris deformata. Cæterum tum ex Marone ad Messalam scribente, tum etiã ex Ouid. accuratus lector hanc Metamorphosim monstri maritimi utriq; Scyllæ conuenire, clarius sole deprehendet, ex quo Lucret. doctè Scyllas succinctas canibus semimarinis, multitudinis numero scripsit. Ouid. huic nostræ sententiæ in Amoribus ita astipulatur: Per nos Scylla patri canos furata capillos, Pube premit rabidos inguinibusq; canes. Nec non in secundo de Remedio amoris inquit: Prætерita cautus Nisei de nauita gaudet. ex quibus colligimus, Scyllam Nisi filiã accipiendam, nõ Phorci, ut ait Seruius. In quam nostram sentẽtiam uerba Strabonis adijcimus: Scyllæum, quod in Hermione est, nomen à Nisi filia Scylla cepisse inquiunt, quæ Minois cupiditate capta, cui Nisæam proditione tradidisset, ab eo in profundum deiecta est, et fluctibus horsum agitata sepulturam obtinuit. Id quoq; obseruatione dignum putamus, quod ait Seru. idẽ, dum hoc Virg. exponit, Quas illi Philumela dapes. Atqui hoc Progne fecit.*] *per hoc uolens innuere, poetam impropriè Philumelam pro Progne posuisse. At nos Philumelam pro hirundine, eaq; quæ Terei coniunx memoratur, dici posse asseueramus. Papinius: Non sic Philumela penates Circuit amplectens, animamq; in pignora transfert. Legimus ad hoc apud M. Varronem hæc uerba: Lusciola, quòd luctuose canere existimatur, atq; esse ex Attica Progne facta auis. quibus uerbis Prognen constat in lusciniam conuersam. Probus etiam huic nostræ sententiæ respondens, Prognẽ in lusciniam, Philumelam in hirundinem commutatas affirmat. propriè ergo & doctè poetam etiam hoc loco locutum contendimus, sicut & in superiori exemplo de Scylla Nisi probauimus. Et quia adduximus Varronis testimonium, ubi Lusciola passim legitur, castigato audacter uerbum hoc, Lusciola reponendo. Est enim diminutiuum à luscinia, quippe quòd eiusdem Varronis auctoritate confirmatur in libris de Re rust. cantatrices Lusciniolas appellantis. In tertio Georg. uolumine uer-*

ſus hic eſt: Labitur infelix ſtudiorum atq; immemor herbæ victor equus.] Vbi herbæ legitur, nos exponimus uictoriæ, Marcelli auctoritate. Vtq; ait Pompeius, Herbam do, cum dixit Plautus, fateor me uictum intellexit. Plinius quoq; huiuſmodi ſcripta reliquit. Nam ſuũ apud antiquos ſignum uictoriæ erat, herbam porrigere uictos: hoc eſt, terra & altrice ipſa humo, & humatione etiam cedere.

Seruius exponens illud Virgil. Non ſecus ac patrijs acer Romanus in oris, Iniuſto ſub faſce uiam dum carpit, & hosti Ante expectatũ poſitis ſtat in agmine caſtris.] Iniuſto ſub faſce, magno exponit. Cuius ſententiæ Vegetius aſtipulatur, primo de Re militari uerſus hos citans. Aſconius uerò Pedianus Ciceronis clauſulã hãc declarãs, Iuſtas inimicitias: Iuſtas, magnas, inquit: ut econtrario Virg. Iniuſto ſub faſce uiam dum carpit. Quæ quidem expoſitio ſi admittatur, probeturq;, tunc paruo referendum erit ad robur inuictum fortitudinemq; immenſam militis Romani, cuius animo ac laborum meditationi nihil tam arduum occurrere poteſt, quod non facile tranſmittendo paruum reddat. iuxta illud Saluſtianum: Igitur talibus uiris non labor inſolitus, non locus ullus aſper aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus. In quarto illud quoq;, Quippe ita Neptuno uiſum eſt, immania cuius Armenta, & turpes paſcit ſub gurgite phocas.] Seru. exponit phocas turpes, id eſt magnas: ut, cui turpe caput. Cæterum nos, cum & hunc locum legeremus, necnon deformes phocas apud Ouid. in libris Metam. huius epitheti diligentius rationem penſitantes, ita ſcriptum offendimus in II. Ariſt. de Animalibus: Vitulus marinus tanquã læſa imperfectaq; quadrupes eſt, quippe qui continuò à ſcapulis pedes habet manibus ſimiles modo urſæ. In quintos enim finduntur digitos, qui ſinguli ternis articulis flectuntur. Quia igitur Phoca, quæ idem quod uitulus marinus, eſt læſa & imperfecta quadrupes, ut ſuprà dictum eſt ex Ariſt. ob hoc nunc deformes, nunc turpes denotari à poetis aſſerimus. In primo Æneid. à pleriſque alioqui eruditiſſimis carpitur. Idem Seruius illud exponens, Æoliam uenit.] Perinde ac prodat inſulas, quæ Hepheſtiades à Græcis, Latinis Vulcaniæ dicuntur, nouem eſſe, cum cæteri ſeptem tantum aſſeueret. De quibus inſulis Varro, Strabo, Plinius, & Solinus multa. Nos uerò audaciſſimè contendimus, hac in re tam lucida claraq; Seruium haudquaquam caligaſſe, imò ſcripſiſſe Æoliam nomen eſſe inſulæ, no[illegible]uem, aut aliud ſimile, tanquam Æoliã illam ex 7. peculiariter oſtendat appellatã, in qua habitauit Æolus. hocq; Virg. credimus, ſicuti pleraque, ex Homero deductum, apud quem in x. Odyſſ. in hanc ſententiam legitur: Æoliam inde nauigantes ad inſulam uenimus, in ea habitabat Æolus Hippotades amicus immortalibus dijs. Quemadmodũ igitur Hom. Æoliam inſulam dicit, ſic eam nomen inſulæ potuit Seru. nominare, quippe quem locupletiſſimum interpretem aut ignoraſſe inſulas Vulcanias 7. numero eſſe, ex hoc probamus, quatenus commentario 8. dum hæc enarrat, Inſula Sicanium iuxta latus Æoliamq; Erigitur Liparem fumantibus ardua ſaxis, hæc ad uerbum ſcripta reliquit: Æoliam autem ideo Liparem, quia una eſt de illis ſeptem inſulis, quibus Æolus imperauit. Ex quibus colligi poteſt, haud ueriſimile eſſe, in principio nouem, hic tantum ſeptem inſulas recenſeri, perinde atq; nunc excidiſſent. Apud eundem Seruium carmen hoc enarrantem: Alij fontemq; ignemq; ferebant Ornati limo, & uerbena tempora uincti.] menda eſt. ita enim legitur: Limus eſt ueſtis, quia uſque ad pedes teguntur pudenda pomparum. uerbum hoc emendamus Pomparum, poparum legentes. Popæ enim dicuntur uictimarij, & miniſtri in ſacrificijs. Propertius: Succinctiq; calent ad noua ſacra popæ. & popam uentrem dixit Perſius, pro pingui & craſſo. In octauo Æneid. legitur, Et magnis Circenſibus actis.] Quem locum eleganter explicat Aſconius, cur ſcilicet magni Circenſes dicti ſint à poeta. Romani ergo, inquit, ludi ſub regibus inſtituti ſunt, magniq; appellati, quòd magnis impẽſis dati. Tunc enim primùm ludis impenſa ſunt ducẽta milia nummũm, ideo magnos ludos factos putant, quòd conſiliorum ſecretorum deo, id eſt Neptuno dati, et dijs magnis, id eſt, Laribus urbis Romæ dati ſunt, quibus aiunt raptas Sabinas, ut uideatur propter hoc dicere Virg. Magnis Circenſib. actis. In eodem octauo Alumnum ait dici eum, qui alit, et qui alitur: ubi ab aliquibus carpitur. in qua re ingenuè fatemur, alumnum frequentius pro eo accipi qui alitur: non tamen pernegamus eum quoque alumnum dici poſſe, qui alit. Marcellus noſtræ opinioni reſpondens ait: Alumnos conſuetudo, quos alas, uel educes, uel eos qui alunt, dici uult.

MATTHAEVS BONFINIS
ASCVLANVS, ANGELO COLOCIO AMICO optimo Salutem.

ETIS à me per literas, imò uerò efflagitas, Angele ſuauiſſime, Vergilianos ut tibi uerſus interpretari uelim in quarto Æneidos:

Ipſa mola, manibuſq; pijs altaria iuxta,
Vnum exuta pedem uinclis in ueſte recincta,
Teſtatur moritura deos & conſcia fati Sidera.

Ego uerò (ut ingenue tecum agam) facere nõ poſſum, quin eam ob rem admiratione afficiar propè incredibili, tùm quòd Colocius meus maximè perſpicacis uir ingenij, ſummæq; eruditionis, de re quæ uel pueris uideri poteſt apertiſſima, dubitare uideatur: tùm quòd cum ſit mihi exploratiſſimum, maximam intercedere tibi cum uiris omnibus literatiſſimis qui Romæ ſunt, familiar[illegible] & neceſſitudinem, nullumq; tempus eſſe quo illorum aliqui apud te nõ diuerſentur, quibuſcum, de qua uolueris re, pro arbitratu tuo poſſis diſſerere, Bonfinem potius quàm illorum aliquem ea de re duxeris conſulendum. niſi fortè de grauiſſimis & uindice dignis rebus illos interrogandos exiſtimes, Bonfinem uerò de leuioribus ac nullius ferè momenti: quod ſi ita eſſet, parum amico uidereris eſſe in me animo. Id autem ego ne ſuſpicari quidem poſſum, ne dixerim credere. Quin etiam facilimè adducor, ut credam te aliquando uel ex me, uel ex alijs, quibus ego dixerim, intellexiſſe aliquid his in uerſibus eſſe uicij. Vnde fit, ut quã quam maximè cupio ea in re tibi obſequi, ac dicere quæ ſentiam,

A *sentiam, non eo solum in loco, sed in alijs quoq; plurimis, quæ mihi inter legendum obseruare contigit: duo tamen sunt in primis, quæ ab ea me prouincia nō parum absterreant. Alterum, quòd sacratißimi et amplißimi diui Georgij præsulis seruitio decem iam annos addictus & mancipatus, in re quæ uel nolentem & maximè renitentem in barbariem uidetur potuisse trahere, non sine difficultate maxima assuetum alijs rebus & penè inquinatum animū ad ueram illam* Latinæ *linguæ elegantiam candoremq; reuocare me posse confido, cum præsertim parum aut nihil ad id detur ocij. Alterum uerò, quòd prospiciam non defuturos, & quidem plurimos, qui liuore, non iudicio ac ratione ducti, qualiacunque fuerint quæ dixero, temerè & constanter pro more suo sint improbaturi, et opinionem suam ita defensuri, ut male illos mecum, nisi caueam, acturos putem.* Quandoquidem *tanta sunt (ut sæpißime sum expertus) arrogantia & pertinacia, ut etiam si apertißimè & luce ipsa clarius uideant ac noscāt magis in rē esse quæ ipse dixero, quàm quæ codices habeant uniuersi, semper tamē sint aduersaturi, et meam industriā (quan-*
B *tacunq; est) damnaturi. adeò sunt alienæ laudi et gloriæ infensi, utpote qui nihil ipsi habeant, edere quod meritò poßint. Cum alioqui eosdem illos, si antiquum dixero codicem mihi aliquem astipulari, aut uirum quempiam doctißimum & autoritatis eximiæ sentire mecum, sine mora manibus pedibusq; (ut aiunt) in meam præcipites ituros putem sententiam, cum longè magis codicibus & opinioni quàm rationi cōfidant.* Vtcunq; *tamen res erit, non committam equidem, ut aliquid à me frustra petijsse uidear, cum præsertim maluerim semper uiris doctißimis, qui pauci admodum sunt, quàm imperitæ (ut dixi alias) multitudini res meas probari. Prætermissa igitur uersuū interpretatione, quæ uideri potest apertißima, scito meā hanc esse sententiā: ut, uel refragantibus quos uidi hactenus* Vergilianis *omnibus codicibus, affirmare ausim, secundo uersu* Et *particulam reponendam esse loco* In *præpositionis, ut sit:* Vnum exuta pedem uinclis & ueste recincta: *quum exuta nominandi sit casus, non auferendi, id est, habens pedem exutum uinclis & uestem recinctam.* Nam *si certißimum est,* Vergilium *& alios illius tempo-*
C *ris uiros ita locutos fuisse, ut nihil dici poßit eruditius, nihil castigatius: quis non apertè fateatur, & ingenuè,* Vergilium *ita reliquisse, ut restitui: & scriptorum ac impressorum negligentia aut inscitia factum esse, ut aliter se res habuerit hactenus, & nunc habeat?* Vt *enim multas alias omittam rationes cuiuis inuētu faciles, ad id quod uolo persuadendum, imperitè quidem uideri posset dixisse* Virgilius, In *recincta ueste testatur.* Quandoquidem *idem (ni fallor) esset illud ipsum dicere, quòd* Dido *in ueste humi strata & posita stans, id est, supra recinctam uestem moritura deos testatur.* Non *enim si usum, nō abusum sequi uolumus, dicemus in recinctis uestibus hoc feci, tu illud dixisti (quanquam non affirmarem et hoc ipsum fortasse non inueniri) sed recinctus uestibus, accinctus gladio, succinctus pharetra, et alia eiusmodi multa.* Sed *si hic est uerus loquendi usus, ut reuera est, quàm absurdum sit, uestem humi positā, si id propriè significari uolumus, recinctam dicere, tute cogita.* Si *uellem persequi in hoc genere cætera, uiderer ad uirum rudis nimium & obtusi ingenij scribere.* Et *propterea eiusmodi re omissa, ut pleniō re te obsequio demerear, ad alia quædam id genus deueniamus.* Habent *eodem in libro codices omnes, quicunq; fuerunt & sunt:* Speluncam Dido, dux & Troianus, eandem Deueniet. *Paulo post in eodem libro:* Speluncam Dido dux & Troianus eandem Deueniunt. In *primo quoque libro:* Deuenere locos, ubi nunc ingentia cernes Mœnia. *Idem in sexto:* Deuenere locos lætos, & amœna uireta Fortunatorum nemorum. Et *alia, si qua sunt.* Quibus *omnibus in locis* De *præpositionem in* Ad *mutandam censeo, ut sint,* Aduenient, Adueniunt, *&* Aduenere. Non *enim deuentum* Æneæ *in* Italiam *dicimus, sed aduentum: nec deloquor te, sed alloquor te, & ad te, & alia permulta id genus.* Nec *dicere possumus neceßitate id factū, cum æquè congruat ad, atque de.* Nec me latet latinè dici, Deuenit Romam, *id est ex aliquo loco* Romam *acceßit. Sed non eo pacto dicemus,* Deuenit *speluncam, ut* Romam: *cum hoc proprium sit nomen, & respuat præpositionem: illud uerò appellatiuum, & amet illam sibi adiungi, nisi obstet & aliud imperet neceßitas. ut in primo idem* Vergilius: Italiam fato profugus, Lauinaq; uenit Littora: *nisi uelit fortasse aliquis* Virgilij *autoritate tot in locis adductus ac fretus, affirmare hæc ipsa confundi, & ea in re nullius esse differentiæ & propria nomina et appellatiua: & æquè dici posse,* Deuenit Romam, *&* Deuenit urbem. *aut uelimus subtractā esse sine aliqua neceßitate tot in locis præpositionem: quod equidem doctioribus iudicandum relinquo.* Hæc *autem ipsa, ut clara mihi uidentur esse, nec alijs rationibus apud uiros præsertim doctos fulcieda, ita & multa his similia consulto prætermittenda duximus, tum quòd ueremur ne tibi & alijs satietatem, si nimis multa sunt, afferant: tum quòd his paucis periclitandū prius duximus, qua felicitate preditura sint alia.* Nam *si uiderimus hæc tibi & alijs tui similibus non admodum displicuisse, eisdem auspicijs edemus in* Horatianis *operib.* Annotationes *ultra centum.* Eas *autem, si quid aliquando dabitur ocij, sequentur in* Liuio *totidem, & fortasse plures.* Interea *Vale, & me (ut facis) ama.*

INDEX RERVM ET VERBORVM COMPREHENSORVM IN SERVII *Commentarijs in Virgilium, utilißimus & copiosißimus.*

A

BAS 719 c
ἄβατος in-
sula 1011 c
Abauus
1555 c
Abies fulminata 548 c
abiurare 1299 b c
ablatiuus laudis aut ui-
tuperij antiquus est
399 c
Abnepos 1299 c
abolla 937 b
Aborigines Phrygibus
iuncti 376 c
Aborigines pulsi 1310 c
abscidit penultima cor-
repta 741 c
abstrudere 991 c
abusq; & Adusq; 1177 c
& 1634 a
Abydos 158 c. & 288 c
ac in compositione 1155 a
Acathus 48 c. 217 a. & 520 c
acanthis, ἀκανθὶς 295 b
Acarnania 920 a
Acca Laurentia 446 a
accentus in ultimis eo-
rum quibus particulæ
adiunguntur 407 c
Acer qui 1345 b
acer in cuius tutela 548 e
Acerræ ciuitas 229 c
Acestes 502 c. & 503 b
Acidalis fons 535 c
Acilius fons 105 a
accincti qui 429 a
accipere pro pascere
730 b
accipiter Marti sacer
1703 a
Achaia à Mummio uicta
447 c
Achates cur Aeneæ co-
mes 418 a. & 455 c
Achates lapis 418 a
Achelous fluuius 119 b
Achelous contra Hercu
lem 1309 b
Acheron fluuius, item lo
cus 1005 a
ἄχος 73 c
Achilles 486 b
Achilli, pro Achillis 386 a
Achilles cur immitis. ib.
eius patria 448 a. cri
status 486 a. sæuus
551 b. Phthius, & cur
Larissæus 508 c quo
loco à Paride occisus
685 b. 726 b qua par-
te uulnerabilis 997 c
amauit Polyxenā 725
b eius interitus 997 c
Alcides 1243 c
aconitum 221 b
Acrisius rex 1191 b
Acroceraunia unde
756 c
Acta parentum de susce-
ptis liberis quo loco
deposita 259 c
Actia soror Cæsaris. 1113 c
Mater Augusti 959 a.
1247 c
Actiaci belli descriptio
1355 b. a
Actiaci ludi 717 a
Actiacum promontoriū
ibid. a
actiuū aliud, aliud actiui
uerbi declinatio 407 a
pro passiuo ibid.
actus in uijs 846 c
actutum 1399 c
accusatiuus cum partici-
pio præterito passiuo
432 b
accusatiuū loci cum prę-
positione, per Datiuū
Virg. 375 c. 376 b
ad, pro contra 849 a pro
apud 395 c & in loco
& ad locum significat
385 a
ad interdum uacat 1081 a
Adamas unde 1073 b
adeò pro ualde 173 c pro
multum 801 b
adiectiuum cum accusa-
tiuo partis, alia est in
figura, quàm accusa-
tiuus per participium
præteriti temporis
456 b
ἀδίκημα 1379 c
ad instar 547 c
aditus 997 a
aditus inferorum quo lo
co, & cur dicatur 1215
a
admissarij equi 273 c
adole 95 c
adolere 535 b
adolescens 1399 c
adonis pastor, Veneris
minister 896 c eius
parentes 1084 b
ador 1153 b
Adrastus 1061 c
aduenæ 1310 c
aduerbium pro nomine
3 c 4 a genere caret
202 b pro aduerbio
381 a cùm fit nomen
declinatur 885 b ex
nomine. ibidem. in à
producuntur. ibid.
Imperatiuo nō iungi-
mus 1071 c
aduerbiū fit omnis pars
orationis, cùm desijt
esse quod est 961 a. sub
ipso comprehenditur
quicquid nō est reli-
quarum partiū 428 c
adytum 567 a
Aeacus 1055 b. 1076 b eu
ius filius 545 b
ædes sing. & plu. quid
620 a
æditimus 1449 b
Aeeta rex 220 c
ægeon, qui & Briareus
1549 b. c
æger 3 a. b
æger & ægrotus quo dif
ferant 428 c
ægeum mare 682 b
ægialia Diomedis uxor
1259 b. 1635 b
ægida Iupiter in sinistra
tenet 1319 b
ægidis cōcussio pluuias
mouet ibid.
ægis quid 1329 a. 1330 c
ægyptij reges Ptolemæi
1108 c
ægyptus filius Beli 1539
b
ægyptus uicta ab Augu-
sto 267 c in Australi
plaga sita 449 c
Aegysthus Thyestæ filius
1082 a ex incestu na-
tus 1084 b
Aemonides 1544 b
æmulus 909 c
Aemus mons 197 a. 257 c
Aeneas ubi natus 515 c in
horoscopo uirginem
habuit 455 c eius ge
nus paternum 1283 a
à Dardano oriundus
756 b tempore Hercu
lis fuit 823 b pius
469 c. 977 b. 992 a.
1915 c cur pius 377 c
etiam in indignatio-
ne pius 613 b pius,
iustus, sapiens impe-
rator, & fortis mi-
les 503 a eius reli-
gio & uirtus 599 a u-
biq; quasi sacratus in-
ducitur 545 a ubiq;
pontifex & sacrorum
peritus inducitur 2509
b eius polluti purga-
tio 992 a magnani-
mus 445 a Hectori
ubique comparatur
1014 c Troianorum sa
lus 505 b pater 532 b
dictus Iupiter indi-
ges 443 c. 865 b Dar
danus dictus, & Ilio-
neus 813 c Romanæ
gentis autor 385 b. c
447 c in Thraciam
uenit 667 a
Samothracas deos su
stulit 1166 a in Delum,
Cretam, Strophadas
667 a. b Heleni hospi
tio susceptus 667 b
uxor in numerum mi
nistrarū matris Deūm
relata 659 c eius fuga
667 a eius aduersa in
terra 373 a Veneris
stellam quotidie in iti
nere usq; ad Lauren-
tum agrum uidit 471 a
ab Anna Didonis so-
rore adamatus 881 a
nauigationis ex Afri-
ca autor Iupiter 885
a in Calabriam 667 b
totam Siciliam circu-
iuit 737 a cur ad in-
feros descenderit 975
b cur ei etiam sordi-
da officia circa sepul-
turā data 1015 b quot
annis ante Romā con
ditam in Italiam uene
rit 851 b an ante An-
tenorem in Italiam ue
nerit 371 b. c quo lo-
co eius castra in Italia
fuerint 1140 a. 1397 b
quo loco nauigia eius
exusta 1477 c finis er-
roris eius quotus an-
nus 896 b auxilium
ei tulit Thuscia 1429
c Lauiniam uxorem
accepit [illegible] b auus
Romuli, [illegible]dū quos-
dam, cum Antenore
patriam prodidit 520
b ornatum Helenæ
proditionis prēmium
accepit. ib. mors eius
& interitus 445 a. 863
c alius interitus 445 a.
1108 b in Numico flu-
uio perijt 1041 b. 1155
c in eo prælio quo
Turnus cecidit, inte-
rijsse putatur 1461 c
Ae-

Aeneidos IIII liber ex 3. Apollonij translatus 785 a V. æneidos ex Homero maior pars 879 b.c V. finis à Tucca Vario factus 987 a VI. inter cæteros libros principatum tenet 989 c. IX. ad Homeri locum formatus 1361 c gesta Po. Ro. uocata 1107 c Sex libri priores ad imaginem Odyssèæ, reliqui Iliadis 1135 a
æneum opp. 667 a
ænus uel ænum 673 b
æoliæ nouem insulæ in freto Siculo 392 b septem, id quod cũ Geographis conuenit 1328 c
æolides, id est Vlysses 1069 b
æolus rex uentorũ 392 b
æquicola gens 1245 c
æquinoctia 142 c
æquinoctium autumnale & uernale quando 159 a
æquor quid significet, & unde 559 c pro terra 131 c
aer cum occasu frequenter mutatur 107 a corpus secundum Lucretium 1025 b
ærarium in tẽplo Saturni 259 c
ærei cardines in usu post proditũ à Tarpeia capitolium 482 a
ærius montis nomẽ 1021 c Aerium. ibid.
ærope 506 c
æropa 1633 a
æs 905 b ut plurimum in usu apud ueteres 481 c
Aesculapius 589 b parentes eius, & quomodo natus 1083 c. 1247 b deus salutis 243 b ab inferis Hippolytũ reuocat 1247 b eius interitus 1050 a. 1247 c
æsculus 236 a
æsquiliæ 847 a
æstas noua, adulta, præceps 129 c
æstas sub terris, cùm hîc hiems 317 b
æstatibus ante Olympiadas tempus computarunt 542 b
æstas 651 c
æstates pro annis 542 b
æstiua 307 a
æstuaria 1691 c
æstus quid. ibid.
ætas 283 c
ætas decolor 1310 b
ætas florens 856 c
ætas in uictimis consideranda 674 a
ætates hominis 919 c
ætatum fortes 1005 c
æther pro aere 965 c. 1147 a. 403 a. 567 a nõ habet pluuias 238 b à uentis non turbatur 395 a Iuppiter est æther 111 b
æthereus ignis fumo caret 1077 c
æterna non sunt quæ ab hominibus facta 1377 c
æthiopia Maurorũ 1117 b
æthiopiæ duæ, & unde 853 b
æthiops & ęthiopus 1223 c
æthon equi nomẽ unde 1605 a
æthra 766 b
æthra sydera 765 c
ætna nympha, quæ & Thalia 1438 c
ætna quando ominosa 194 c incendij in eo causa 763 b
æuum 1111 a
affatim 408 c
afforet futuri temporis 509 c
afri uersipelles 1102 b
Agamenonis patria 448 a
agamemnõ & Menelaus Atrei, ab alijs Philisthenis filij dicti 485 b
agamemnõ & Menelaus uni supplicio destinati 1633 a
agamemnon Dianæ ceruam occidit 567 b
agamemnonis interitus 1635 b
ἀγαθοὶ δαίμονες 305 c
agathyrsi 808 b
age aduerbium 651 c
age facite. ibid.
age uerbũ pro dic 733 b
à generalib. ad specialia uenire uitiosum 587 a
Agenor 460 b. & 519 c
ager 249 b
ager effœtus 1016 c
ager fertilis, item sterilis quando arandi 130 a
ager nisi sacris peractis arari nõ poterat 695 b
agger 919 a. 1437 c
agger quid 1477 a
agmẽ πολύσημον est 401 c
agmen 423 c. & 474 c
agmen pro impetu, multitudine, pro exercitu incedente 401 c. 402 c
agnosco & cognosco 1287 a
ago 3 b
agonales ludi 717 b
agragas mons 781 a
agri causa uictus 3 c
agri particula uiris forti bus pro honore data 1401 b
agrigentum 781 a
agrigentini equi in certaminibus Gręciæ 781 a
agrigentini equi in Cappadociam ducti. ibid. b
agrippæ inuentũ de turribus 1356 a
agylla ciuitas, quæ & Cære 1343 a
agyllina urbs 1229 b. & 1335 c
Aiaces duo 391 b
aiax Telamonius 515 c
aiax in Rhœteo promontorio sepultus 623 c
aiax Hectori baltheũ dono dedit 101 c. 855 b
aiax Achillis patruelis frater 516 a
ἀίθω 853 b
ἄκαυλος 217 a
ἄκμων 1329 a
ἄχος 418 a. 455 c
ἀκτὴ 962 a
ἀκτὴν & ἀκτὶς 150 c
ἀκυρολογία 425 a. 640 c. 708 c. 847 b. 965 b. 996 c. 1363 a
alacer & alacris 1096 c
alæ auium proprię, natatus nauium, sed trans feruntur 431 c
alæ in acie 805 c
alæ 993 c. 1691 b
Alba 1108 c à quo condita 376 c. 445 c unde dicta. ibid. à Tullo Hostilio euersa 377 a. 598 b
albani reges 1107 c
albani reges omnes Syluij dicti, & unde 1111 b. c
albani nobiles Romam translati 377 a
albani montes 1135 c
albos fœtus procreant animalia ex Clitumno bibentes 221 a
albula fluuius 755 c
albunea 1147 c
alburnus 280 c
Alcides unde 1049 b
alcinous 211 b. 720 c.
alcmena 1277 b
alcon sagittarius 55 c
alemanni 341 b
alexander Macedo 132 b ex Ioue Hammonio natus 1038 b
alexandria ciuitas 5341 c
alituum pro alitum 519 b. 1090 b. 1263 b
alius, de multis propriè dicitur 1600 c
allia fluuius 1121 c. 1243 a
ἀλληγορία 37 c
alma 1510 a
aloeus 1077 b
alpes 307 a Gallicæ 1077 b alti montes. ibid.
albes Pœninæ 1469 c
alpheus 109 b. 780 b. 1308 c. 1501 a
alta Roma unde 377 a
altanus 1139 c
alter 32 a de duobus 93 b
altitudo 374 c
altus 235 c pro magno 992 a pro nobili 1456 c
alta Roma 377 a
altum quid 374 b. c
alumnus 800 b. 1338 c. 1596 c
aluus 551 a mascul. apud Plaut. 556 b
ἀμοιβαῖον carmen 31 b. c
ἀμαδρυάδες 1470 c
amalthea, quæ Tarquinio nouem libros obtulit 999 c
amalthea capra 1319 b
amata 1002 b. 1143 c
amaror 231 c
amaracus 531 b
amasenus fluuius 1237 b
amathus ciuitas 1480 c
ἅμαξα 235 b. & 295 c
Amazones unde 490 a. 1692 c eorum parens 1698 b unimammæ dictæ 1692 c quo loco primũ habitarint. ibidem. à quibus extinctæ 490 a
ambages & compages 452 a
ambaruale sacrificium 36 c. & 179 c
ambio cũ accusatiuo 834 b
ambio ad illum 1185 c
ambracia ciuitas ab Augusto Nicopolis 717 a

ambrosia 475 a
ab Ambrosia & nectare prohibitus, si quis Iouis fefellisset numen 1038 c
amburbale sacrificiũ, uel amburbium 36 c
amella herba 341 b
amerina retinacula 171 a
amerinum oppidum. ibidem
amycus filius Neptuni 929 b
amyclæ ciuitas 295 b. & 1547 a. c
amyclæ tacitæ cur. ibid.
amyternum oppidum 1240 c
amnis dubij generis apud ueteres 1425 a
amœna loca, & unde 1087 b
ἄμμος 816 c
ἀμ in compositione 1155 a
amomum 37 b 49 a
amor quid 531 b
amor generalis est omnium rerum 847 b per uenas currit 785 b in iecore 1078 c
amorẽ quid gignat 787 a
amore quæ uult solui, in eius sacris nihil religatum 856 c
amores plu. ad uoluptatem, sing. etiam ad religionem 461 a
amores plu. quid 923 c
amphiaraus 1056 c uiuus ad inferos 1307 a
ἀμφίβολον 814 c
ἀμφιβολογία 844 b. 1492 b
amphion 17 c
amphitrio 1277 b
amphrisus fluuius 263 b. 1049 c
amulius 446 a à Romulo & Remo occisus. ibid.
amurca 156 c
anagnia ciuitas 1237 a
ἀνακόλουθον 599 b. 753 b. 759 c. 919 b
ἀνάλυσις 548. c
anchemolus 1527 b
Anchises 1283 a eius pater 447 c pastor 515 c diuinandi peritissimus 759 b cum Venere concubuit 515 c fulminatus 642 a ab Euandro hospitio susceptus 1287 b alter eius oculus fulmine perijt 515 c in Italiã uenit 849 a eius cineres filio Diomedes reddit. ibid. ubi sepultus 507 a
anchisa uocatiuus 749 b
anchora 417 c. 991 c
ancus rex Ro. unde 1118 c
ancyle quid 1164 c
ancyle de cœlo, & unde dictum 1353 a
andromache Heleno reddita 721 b
androgeus 993 b
angina morbus porcorũ 310 a
angitia Medea 1246 a
angues aquarum sunt. 158 c. 607 a
angues tres 158 b. c
angues celerrimè linguã mouent 581 b
anguium lingua cur triplex dicatur. ibid.
anguis, serpens, draco, quo differant. ibid.
anguis ex spinæ medulla 896 c
annibal circa portã Collinam 1277 c
anima calor est, secundũ quosdam 877 c alijs aer. ibid. alijs uentus 633 c. 1325 b nostra nõ est 1045 c cæli pars est. 641 b
animæ immortales 1097 c cũ corpore pereunt Epicureis 792 a in cœlo sunt 824 a secũdũ Pythagorã nõ μετεμψύχωσις, sed παλιγγενεσία 681 c unde defluant 681 a inter lunarem & terrenũ circulum. ibidem. aliæ lunarem, aliæ solstitialẽ circulum tenent 1041 c. quot in homine, Platonis & Aristotelis cõtentio 1341 a quot in homine secundum eosdem 895 c eius sedes in sanguine 895 a. 1021 a nunquam sine sanguine 681 b Stoicis tã diu durãt, quàm diu corpus, absumpto corpore. ibid. locum suum recipiunt 1053 a. non omnes ad corpora reuertuntur 1098 c etiam ad alterius terræ partis corpora trãseunt 1069 c perpetua Platoni, & ad diuersa corpora transit 681 c sexum plerunq; mutant 1057 a bene iuuẽtiũ ad superiores circulos, id est ad suã originẽ redeũt, & [illegible]le uiuentium contrà 1007 c heroum habitant uel in fontibus, uel in nemoribus 57 c. 58 a earum quæ in cœlis, simulachra sunt apud inferos. 972 b. 1008 b eorum qui sibi mortem inferunt, grauiter puniuntur 1055 b βιοθανάτων animæ uagantur legitimum tempus 845 c eorum pœna afficiuntur, qui uitã ante tempus relinquunt 870 a insepultorum uagæ 681 b uagantur in circulis 1095 c pœnas non perferunt, sed reliquiæ coniunctionis cum corpore 1104 a quibus rebus purgentur 1164 c utrum perpetuã mereantur purgationem 1104 c quot annis cõpletis ueniãt ad purgationem 1038 c purgatio in quo circulo inferorum, item purgatæ in quo 1054 c cùm sit æterna & summi spiritus pars, cur non omnia agnoscat 1099 a cur non earum idem sensus 1102 a humanæ animę sacris quibusdam uertuntur in deos 701 c anima nihil uelocius 1101 b est ea pro qualitate corporis. ibid. c
Animã habet quidquid crescit 143 b. 347 b
Animæ pro uentis 1325 b
animal nullum generis neutri apud Latinos 979 b
animalia cuncta à Deo originem ducũt 1097 c omnia unde constẽt 333 c acutis unguibus feræ non pariunt 221 a cur aeris futuram qualitatem prædicãt, cùm id homines non possint 189 b
Animam expirat 404 a
animæ pro uentis 395 a
animi resides 536 b
anim⁹ nobilis, id est prudens 415 a
animus nobis à Deo 1101 c inuisibilis. ibid. æternus, nõ perit. ibid. A sua natura prudens 1388 c consilium habet 1101 c consilij est, ut anima uitæ 1539 a ei⁹ qualitas ex oculorum & corporis mobilitate apparet 837 a uiribus suis propter corporis coniunctionem uti non potest 1102 c dum est in corpore, patitur, pòst recipit suum uigorem 1102 c cùm relicto corpore suam recipiat naturam, qui fiat quòd pœnas patiatur apud inferos 1102 a. c cùm insaniat, irascatur &c. quo pacto ęternus esse possit. ibid. cur nõ uim habeat in corpus, B sed in eius sit potestate. ibid. b quo à mente differat 992 b
anna 881 a
annales & historia quo differant 467 b
anni uarij, Lunaris, solstitialis, magnus 445 b. c
anni inter Troiæ excidium & Romæ ortum quot. ibid.
anni uoluuntur 435 c ueniunt & recedunt 925 a
anio 349 c. 1234 a
annixus & Connixus antiqua 414 b. c
ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι παγαί 1657 b C
annus unde, & eius inuẽtores 445 c. & 889 b eius diuisio 129 b. c 142 c eius quo hodie utimur autor 889 c Magnus 717 c litium 563 c eius nota apud Aegyptios 896 b
ansancti ualles 1155 a
Anser poeta 83 c. 105 a
anser Capitolij 1350 a. b
anser præ [illegible]is animalibus odorem hominis sentit 1350 a
antæus Terræ filius 1309 a
antandrus ciuitas 668 b unde dicta. ibid.
ἀντανάκλασις 1424. c
ante ad coniunctionem & plenitudinem uersus pertinens 425 a
antenor Venetiam tenuit 437 a. & 514 c hospes

spes Græcorum legatorum 436 c. 437 a solus Troiã prodidit. ib.
antenoridæ 437 c
ἀντιφῶν 858 c
antes 249 c
anthedon 1259 c
Anthores 1575 c
antica 102 c. & 1016 c
anticlea Vlysſis mater 1069 b
anticha 589 b
antigona in ciconiã 385 b
antiopa 17 c (c
Antipodes 164 a. & 1069
ἀντίπτωσις 223 b
Nominatiuꝰ loco Vocatiui 540 a.b Datiuus pro Genitiuo 408 b Accuſatiuus pro Nominatiuo 509 a.b Vocatiuus pro Nominatiuo 593 c. 843 c Ablatiuus pro Genitiuo 961 b pro Datiuo 1103 b. 1521 c. 1560 b. 1582 a. 1599 c (a
antiqua mater 687 c. 688
antiquus pro nobili & claro 467 c. 499 a. & 569 a. & 641 a.
ἀντίχθον 455 a. 478 b
antomedon 619 c
Antonius orientem tenuit 1354 c. Ipſe & Cleopatra ubi uicti 717 a
ἀντωνομασία aut eſt ſimplex 383 c. 1153 c aut eſt duplex 636 b. 1565 a
anubis 1357 c
anxurus 1254 c
anxur fons. ibid.
aonia 75 c. 265 a
ἀόριστος ἀντὶ τοῦ ἐνεστῶτος 1000 c
aperire ꝓ nudare 1052 c
apes unde 341 c unde procreentur. ibid. diuinitatis partem habent 334 b liberos habent abſq; concubitu 327 c eorum genera 479 a
ἀφαίρεσις 2[illegible] 425 b. 527 c. 545[illegible] c. 885 c. 1491 b
ἀφροδίτη unde 978 b
apiaſtræ 314 b
apiaſtrum 319 b
ἀπονοπὴ 642 c. 698 c
apollinares ludi 999 c
Apollo unde dictus 60 b ex quibus natus 682 a quo loco natus 263 c pro Accuſatiuo 661 b fatidicus 992 b Actius 1357 c Grynæus [illegible] c Pataræus 807 c Cynthius 65 c Clarius 733 b Hyperboreus 688 c. & 808 a pastoralis 119 c νόμιος 263 b. & 313 c. paſtor Admeti regis 1050 a paſtor diuinitate depoſita 1247 c ſua ſpõte non diuinat 381 b.c 997 a triplex eius poteſtas 60 b ſagittarũ deus 1449 c eius ſagittæ 60 b Apollo, id eſt ſol 687 c idẽ qui Liber pater 1000 c Cyclopas interfecit 1247 c de nautis ei unus immolari ſolitus 717 a ſagittis armatus, immitis, tenens citharã, mitis 695 b circa eius ſimulachrum inſignia 60 b eius templum in arce Cumis 993 c templum in Actiaco promontorio 717 a eius reſpõſa hyeme & ęſtate 807 c ſex apud Lycios, ſex menſibus apud Delon reſponſa dedit 995 c reſponſa Pataræ. ibid. eius tripos 686 c. & 1042 c Troianis diuerſa reſpondit 503 b
Apollonij locuſ 621 c. & 937 b
ἀποῤῥεῖαι 182 b
ἀποσιώπησις 563 c
ἀποστροφὴ 906 c
apparere & Parere 407 c
appellatiuorũ à proprijs deſcendentium quantitas mutatur à poetis 460 b.c
appius cur cæcus 1288 c
aprici homines 906 c
apricus. ibid.
apprima aduerbialiter poſitum 218 a
aptum 853 b
apud ſemper in loco ſignificat 384 c. 385 a
apulia 1259 c
aqua ad ſacrificia ex Iuturna fonte 1744 b
aqua ad ſacra hauſta in terra nõ ponit 1651 a.b
aqua & ignis adhibita ad faciẽda fœdera 1743 a
aqua & igni interdicere. ibid.
aquam ueteres Acheloũ dixerunt 119 a
aqua immobilis in imo maris 411 a
aqua putealis ęſtate frigidiſsima & cõtrà 317 b ſalſa pruriginẽ generat 305 a
aquarius Ganymedes putatur 291 c
aquæ omnes nymphas habent præſides 7 b
aquila Iouis ales 474 c cur Iouis ales. ib. cur eius armiger 1437 b cur militũ ſignũ. ibid. incubans ouis gagate utitur lapide 474 c 475 a (c
aquilo fluctuũ cauſa 407
ara maxima Herculis 1288 c. 1289 a. 1299 c ſcelerata 1313 c
Arabia 215 b. 219 c
arabiæ tres 477 c
arabs & arabus. 1223 c
aracynthus mons 17 c
aræ piæ 465 c ſolennes 581 a propitiæ dictæ à Siſenna 407 b
aræ & altaria 626 c quo differant 59 c
aræ ſaxa in mari inter Africam & Sardiniã unde 407 b
aras non incenderunt ueteres, ſed precibus ignẽ diuinũ elicuerũt
ἀρ.. 626 c (1181 c
aranea inuiſa Mineruæ 337 c
araneus. ibid.
arar 8 a
ararum anſas tenebãt rogantes 1006 c
Arati locus 183 c. 191 b. 255 a. 261 b
aratra rotas habẽtia 154 a
aratri inuentor 148 a
araxes fluuius, & de eius ponte 1359 c
arbor in Dianæ templo de quo ramum infringi non licebat 1009 b
Arborum nomina rarò neutra 202 c earum creandarum tria genera 201 c. 202 b alienas incidere capitale 29 c niſi inſitæ aut tranſlatæ ſi fuerint, nõ reſpõdent qualitati ſeminis ſui 207 b Dodonei nemoris reſponſa dederunt 202 c. 203 a
arborũ & radicũ par eſſe altitudo dicitur 850 c. 851 a
Arbuſcula meretricis nomen 109 c
arbuſtum 29 c
arbuta 149 b. 261 a
arbutus 85 c
arca & arx unde 444 c
Arcades à Mercurio 1283 b προσέληνοι eſſe uolũt 240 c
arcens 1438 c
artium dea Minerua 23 c
ἀρχαϊσμὸς 5 c. 96 c. 627 c. 1041 c. 1421 b. 1527 a. 1577 b. 1581 c. 1699 b
arctophylax 135 b
arcturus. ibid. 541 c eius ortus 135 b unde dictus 757 b
arcus maſc. quid 961 b
ardea 1119 a unde dicta 182 b. 1193 b
ardea auis 1193 b (a
ardeates ſacrani cur 1254
ardẽs pro candido & ue loci 486 b
ardere pro cupere, cũ accuſatiuo & abblatiuo 493 c
arena 417 c. 418 a
arethuſa 109 b. 347 c (c
arethuſa uenatrix 780 b.
argi, pòſt Argiripa, pòſt Arpi 1177 b
argiletum 1224 b unde 1319 a
argirippa 1177 b. 1259 b
argis aduerbialiter 579 c
argo nauis 49 a
argos 1177 b Theſſaliæ, nõ longe ab Athenis. ibid. Italiæ. ibid. ſing. neut. plu. Argi maſc. 385 a
argoſippion 1628 a
argumentum, Fabula & Hiſtoria, quo differãt 435 c. 436 a.b
arguo cum genitiuo græco more 1656 b.c
argꝰ Euãdri hoſpes 1319 a
argutus pro breui 81 c
ariadna 993 b
aricinum nemus 1010 b
ario equi nomen 119 c
arion 95 a
ariſba ciuitas 1401 a
ariſba uxor Priami 551 c
ariſtæ unde 1255 a
ariſtæus 119 c. 341 b. 345 a
ariſtor 1253 c
aritia 567 c. 1247 c
arius centurio 37 c
arma 408 a. 503 c. 855 b ꝓ bello 371 a.b pro cõſilijs 502 c (421 c
arma in puppi religãtur
armare ferrum 1463 a
armẽta 271 b quę & unde dicta 759 c

armi 1692 b
armis post pubertatẽ adolescentes exercebantur 1159 a
arpi 1177 b
arpinum 1259 b
arpos ibid.
ars medium uocabulum 523 c.564 c pro uirtute 971 b sine epitheto male ponitur 524 a
ars fulguritarum 999 c
arsacidæ reges Persarum uocantur 1108 c
ἀρσινοθηλεῖς dij 1487 a
artis est argumentorum uti angustia in incertis sermonibus 569 a
artis est quoties personę in inuidia sunt, alias pro ijs ponere 1220 a
aruina 1225 b
aruisia uina 61 a
aruisiũ promontoriũ.ib.
aruns 1348 c
aruntia sacra 1325 a
arx 695 a
as 846 c
ascalaphus 129 a.1538 a
ascanius, & eius nomina 813 c Vnde dictus 445 a Vnde Iulus dictus. ibidem. nepos Priami 1405 c maxima cura Veneris.529 a absque liberis 1108 c Mezentium occidit 1461 c
ascanius fluuius 445 a
Ascra ciuitas 225 c
à sequentibus præcedentia 49 a
asia palus 184 c
asylus 281 a
à similib. incipere uitiosum 580 c
asinij Pollionis error 545 c
asius Hecubæ frater 1181 c
aspirare pro fauere 607 b
aspiratio post c in trib.tãtum nominibus apud latinos 285 c
assaracus 269 a. 447 c. 1283 a.1449 a.b
Assæ 249 c
Assyrij solem coluère 519 c
astare 694 c
ἀστεισμὸς 627 c
asterie 681 c.682 a in coturnicem, dein in lapidem. ibid.
astrifer circulus 1469 a
astrorũ ex motu uniuersa pendent 45 b
asturia oppidũ & fluuius 1254 c
astuti 1699 c
asylum quid 1317 b.c unde 660 c primum Athenis. ibid.c 1317 b. ç Romæ.ibid. Achillis 1066 b Aiacis.ibidem
at ad ornatum pertinens 1191 a.b inceptiua particula, ornatus causa posita 1386 b
atalanta 75 c.693 a
athamas 913 b
athenæ ἀκτὶς dictæ 17 c nomen quo pacto acceperint 119 b.c
Atheniẽses suam terram primam dicunt 499 a à Syracusanis uicti 755 c
Athesis fluuius 1453 b
Athon 179 a
Athlantides 161 c
Athlantes tres 1283 b
Athlante 257 a
Athlantis filij 1283 b
Atlas ab Ennio Telamõ 541 a
atlas mons 853 c
Atina ciuitas 1225 b
atnepos 1299 c
ἄτομοι 67 c
hęc Atomus & hæ atomi 68 a perpetuæ 1107 b
atreus 485 b.& 506 c eius parentes 1283 a eius & fratris fabula unde nata 506 c fratri filios epulandos apposuit. ibid.1633 a
atrium unde 539 b
Attilius Serrhanus 1127 a
attonitus 701 c
Atys 1247 c.1381 a
auari furias patiuntur 707 c
auari pœna 870 c.871 a
Auctolia 560 b
Auctolicus fur ibid.
audax 1278 a
auditus & auditũ 675 a
Auella oppidum 207 a
auellanæ ibid.
Auens fluuius 1229 c
Auentinus rex Aboriginum 1229 c. rex Albanorum ibid.
auernus 856 a b.1006 a. unde 746 b. plu. auerna 745 c
Auernus lacus 223 b
auersus, id est iratus 489 a
auertit pro auertitur 406 c
aues obscœnę 713 c. non secratæ 955 b Diomedeæ 1635 c
aufidus 1657 b
Augeas rex 1307 c
augmentum quædam dictiones non recipiunt ne minus significent 641 c
augures uisis auspicijs surgebant extemplò 650 b
augurium unde 955 b.c
auguria duplicia 1016 b. oblatiua 1016 b imperatiua. ibid. pullularia 1017 a quo pacto obseruanda 473 c unum uidisse non sufficit 649 c captantes certa designabant sibi spacia 1016 c captantes post preces immobiles uel sedebant uel stabant. ibid. 1362 c minora maioribus cedunt 102 b columbarum ad reges pertinẽt 1016 b quod aquæ intercessu rumpitur firmum 1367 c
auguro & auguror 1176 c
Augustus à Venere originẽ duxit 125 b eius mater 13 b 959 a quo die natus, etiam laurus nata 1021 b eius nomina 262 c Octauius 1113 c Galliam, Hispaniam & Italiam tenuit 1354 c eius bella ciuilia 46 a.b percussores Cæsaris omnes persecutus est 59 c ter triumphauit 1358 c uiuus diuinos honores meruit 125 a.b.c templa uiuus emeruit 1 c eius simulachtũ cum Apollinis insignibus 45 c eius oculi ignei 1355 c Palatium reip. donauit 847 a in galea cur stellam depictam habuerit 1355 c eius dictum de morte sua 1082 b. de eius nomine imperatores Romani dicti 1108 c lacum Auernum purgauit 746 b.c
auium colli longioris uolatus 475 a
aulæa 266 c.531 c
aulai 730 b
aulis 848 c
aura pro fauore 607 b. 1118 c pro cœlesti & diuina natura 1103 c
aurarij 1019 b.1118 c
aurea mala in hortis Hesperidum 853 c
aurea secula sub Saturno in orbe terrarum, sub Augusto in Italia.1113 c
aurea uestis, barba 1350 b
aureus ramus 1009 b.c cur in siluis lateat. ib. c quare deducat ad inferos ibid.
auriga signum cœleste 157 c.1450 c
aurigæ 1737 a
auris sacra Memorię 769 c
aurora Cephalum amauit 1056 b Memnoni impetrauit arma à Vulcano 1322 a cum quadrigis pro sole ponitur 1070 b
aurum unde 1019 b
aurum coronarium 1358 c
aurunci 1243 b
ausim 235 c.236 a
ausones 1631 c
ausonida [illegible]43 c
auspicatò omnia à maioribus gesta 839 c
auspicijs ijsdem creati eundem habuerunt honorem 801 c
auster pro quouis uento 681 c
antemnæ 1225 c
author unde 1747 a
αὐτόχθονες 1310 c
autumnus nouus, adult⁹, præceps 129 c cur morbis abundet 308 c
in Ax masc.græca α in obliquis producũt, fœmin.contrà 1673 b
axis 295 c.625 c.853 b.c
νότος & βορέας 164 b
axium sonus ęternus, sed non auditur 757 b
ἄζωνοι 1741 c

B

Baccar 48 b
baccatus 523 c
bacchus dator furoris 540 b
bactra & Bactriani 219 c. 1356 a
baiæ 745 c.1005 c.1457 b
baius Vlysfis socius 745 c.1005 b
Bal, id est, Deus Punicè 539 c
balanteus mõs, qui & Palatinus 1267 c

Baleari-

Balearicæ insulę 1231 c
Balista latro 135
balius 275 c
balsamum 217 a
baltheus in sin. masc. in plu. neut. 1539 a.b
baphia 347 c
barathrū βάραθρον 742 c
barba sing. hominū, plu. pecudum 593 b
barbarismus 906 b
barbas ornarunt ueteres ut comas 1035 b
barrus 513 b
βαρύτονα in is accusatiuū in a & ιν faciunt 925 c
basilica 532 b
basternæ 1353 b
batalum 1245 b
bauius 37 b.83 c
bauliæ 1005 b.c
bebrycia 929 b
begoes 999 c
Bel De⁹, Assyriacè 539 c
belgæ 285 b
bellator 1586 c
bellerophon 1034 c
bellum quid 1339 b bella 1245 c incendio & fluminibus semper cōparat Virgilius 506 c eius indicēdi ratio 1223 b. 1372 c tria in eo geruntur 959 b
βέλος 619 b τὰ βέλη 1430 c
belus priscus 519 c
belus 460 b primus rex Assyriorum 519 c minor, qui & Methres 460 b (b
Benacus lacus 223 b.1505
beneuentum 1259 b
Berecynthia mater cur Turrita 1113 b
berecynthia 1374 b
berecynthos 1113 b
berecynthus mōs 1374 b
berecyntus & Berecynthus quo differāt. ib.c
bianor unde 106 c qui & Ocnus ibid. 1502 b
bidentes cur dictæ oues 797 a.996 c
biennes 797 a
Bigæ unde 972 b & in plu. usitatius. ibid.
bijugus 1551 a
bimus 344 c
bini quo pacto alijs dictionibus iungendū 1288 a pro duobus
biremes 421 c (455 c
Bisalthæ populi 306 c
bis nuptæ à sacerdotio repellebantur 791 b
bitias classis præfectus 540 c.1453 a
bitos 312 a (1232 c
boaulia, hodie Baule
bœotia quę & Aonia 75 c
βόλος 147 c
βωμονίκαι 567 c
bombyces 217 b
bootes 135 c eius occasus 163 b
boreæ uenti origo 1521 c
bos anomalum, & eius quantitas 96 c.97 a Bouis caput in fundamentis Carthaginis inuentum 481 b Bobus edendi auiditas insita 1293 b
bosphoron mare 281 b
βοτρυδόν 363 b
βότρυων 207 b
brennus 1121 c.1243 a
breue & longū, Magnū & Paruū perfectū nil habent, sed comparatione dicuntur 505 c
breuia dicuntur à Virgilio uadosa 407 b
breuitas orationis in periculis congruit 599 a
briareus 1033 c.1549 c
briseis 1492 c
Britannia olim continēti iuncta 9 a lucis diues 169 b ab Augusto uicta 266 b.c
brontes unde 1329 a
bruma unde 619 b.c eius finis 159 c (738 c
brutium promontoriū
brutus Lucretiæ auunculus 1119 a filios interemit ibid. ipse & Tricipitinus Coss. terrā osculat⁹ 688 b.c
brutus tribunus equitū 1349 a
bubo mascul. 851 c eius cantus. ibid. eius omen quādo malum
buccina 1667 b (851 c
bucolica scribenti quid obseruandum 27 c Bucolicorum scribendorum Virgilio quis autor 135 humili genere styli cōscripta. quo ætatis anno à Virgilio scripta 363 c
bumaste 213 c
buris unde 153 c
bustiarij 1543 b
bustum 1620 b
busyris rex 263 b.1309 a hospites aduenientes immolare consueuit
buta 506 c (1309 a
butrotum 721 a
buxum neut. & hæc buxus 1445 b.c
byrrus color 619 b
Byrsa 467 b.873 a.b

C

CAcus unde, & eius allegoria 1289 b sororillū ꝑdidit ib.c
cadauer 1299 c
cadauera unde 1062 a cur septem dies seruata 1020 c quoto die incensa & sepulta 891 b per diē non incensa 879 c post ultimam conclamationē combusta 1020 c cur uel comburenda, uel terra obruenda 1621 a.b cur abluantur calida 1020 c lauare proximis concessum 873 c ad alteram regionem translata 1011 c uisum à pontifice cadauer insepultum relinquere nefas 1015 b
Cadmus 220 c à patre ut sororē quærat missus 685 c Bœotiam condidit. ibid.
caduceatores 824 a
caduceum. ibid.
cæculus 1233 c
cædes pro prælio 608 c
cædi 341 c
cælatus 236 a
cælius luxuriosus 38 c
cælū instrumentū 978 b
cæneus 1056 c
cære oppidum 1229 b. 1335 c unde dictum 1343 a.b.1501 b
Cæsar unde 1519 b eius nomen unde 448 b è matris uentre sectus 1519 b eius opus in Lucrino lacu 223 c ab hoste in Gallia raptus 1704 a.b Britannos in Oceano uicit 448 b aram post mortē meruit 450 c primus inter sidera relatus 699 a quo die occisus 193 c ipso occiso solis defectus fuit 194 b.c
cæsarū familia cur Apollinis sacra retinuerit 1519.b
cæsareanus uel Cæsarianus 420 c
cæstus 891 c (1745 c
cæsura Septimemeris
cætera aduerbiū 1450 b
caieta 1135 b.1477 c
C. Iulius cæsar. Vide Cæsari.
Calabriæ situs 738 b
calais 707 c.1521 c
calamistrum 1740 c
calanticæ 1445 b
calathi 301 c
calathus 21 c
calchas 76 c
calculus 227 a
cale 991 a ciuitas in Flaminia & altera in Gallia 1243 c
Cales ciuitas. ibid.
callis 840 c
calpe 257 a
calones 391 a.991 a
calor 1215 a aut frigore aut alio calore depelli potest 15 b omnia fouet 392 a summus calor frigoris principium 140 b
Calor fluuius 1215 a
Calybes populi 132 b
calypso 778 c
calysto 147 c
calx 922 c
camilla 1254 c Volsca 1679 b. 1692 b
camilli & camillæ quid 1679 b
camillus 1121 c
camini 765 c
camœnæ 34 b
Cameræ unde 271 c
campania 1493 a
campi Geloi 781 a Themiscyrei 896 c
campus sceleratus 1622 a
campus infœcundus sub Eryce monte 937 a
camurus 271 c
cana fides 451 b
canalis fœ. melius quàm masculinum 293 c
canace & Macareus non Aeoli regis uentorū filij 400 c
cancer Lunæ domiciliū 125 c
cancri ortus 161 b
cane nihil sagacius 1357 c
canis Erigones 245 c eius ortus 161 b Geryonis biceps 1231 c
canum fœminæ iracundiores 1205 a
canis communis generis 697 c (c
Cānę uicus Apulię 1469
cano tria significat 371 b. 1350 b (1633 c
canob. gubernator 341 c.
Canopus ciuit. 341 c. 1633 c
cantando passiuè 95 c
Canusiæ 1215 a

capaneus 1056 c
capena porta 1239 c
caphareꝰ mōs 391 c.1633 a
capillos olim tam uiri quàm mulieres compoſuere 1581 b
capitolium 585 c. 1350 a. b pars eius tecti cur pateat 1424 b
capra ſidus 157 c
capra nunquam ſine febre 243 b. 1306 a
caprea inſula 1245 b
captiui in ſepulchris uirorum fortium necati, pòſt gladiatores ante eorū ſepulchra dimicarunt 1543 b
captiuorum uox ad hoſtes 836 c.837 a
capularis ſenex 1021 a
capulus 1021 a.1600 a
caput pro rei principio 1653 a (ter 551 c
Capys, non Anchiſæ pa
Capys 269 a.447 c.1111 b
capys campaniā tenuit 436 c
caræ populi 1359 b
carbaſus 731 c
carbo 1709 c
carcer 277 b quid & unde dictus 394 c. 908 a Carceres plu.
carcheſia 350 c (394 c
cardo 481 c
carere ſtatu 843 c
carex 30 c
carinæ lautæ 1319 c
carmentis unde dicta 1267 c
carmentalis ara quę pòſt ſcelerata 1313 c
carmen quid 719 c
carminis diuiſio apud poetas 377 a
carmina, Saturni metro compoſita 245 b
carne elixa heroum tempore nō ueſcebantur 429 b
carnes dorſi appoſitę honorabilioribus 1289 a
carnes de boue immolato Herculi cariores. ibid.
caro morbo corrupta mucorem habet 312 b
caro in frōte pulli equini 856 c (960 c
carpathus inſula 351 c.
carpathiū pelagus 351 c. 960 c
cartha oppidum 873 b
carthago unde. ibid. à charta 460 b quid ſignificet 467 a à
quibus condita 579 b eius ſpaciū ab Hiarba emptum quot ſtadia 467 a quot annis ante Romā condita 851 b.445 b eius nomina 873 b antiqua 579 b eius antiqua ſpecies 467 a Noua quę & Spartaria 1125 a Hiſpanienſis 417 a
carybdis 741 c quæ & quo pacto transformata. ibid.
caſia 21 c.229 b
caſperia ciuitas 1241 c
mulier 1527 b
caſpia regna 1117 b
caſpiæ πύλαι. ibid.
caſſes, id eſt retia unde 1605 c
caſtitas in ſacrificijs obſeruata 36 b
caſtor Tyndari filius 1006 b
caſtor mortalis 635 b eius parentes. ibid. equorū domitor 435 c
caſtorei uis 134 a
caſtores. ibid.
caſtoris & pollucis ſtellæ uelociſsimæ 119 c earum ortus & occaſus 1006 b
caſtra 619 a unde 757 c. 1112 b Caſtellus. ibid. c
Caſtrum ciuitas 1112 b
caſus pro caſu 734 a obliqui ſingulares non debēt maiores eſſe nominatiuo plurali 158 c
caſus fato cōtrariꝰ 1313 c
cataphracti 1707 b
cateiæ 1245 c
catilus 485 c
catillus 1233 a
catilli mōs corruptè Catelli. ibid.
Catonis cenſorij 4 eius reſponſum de patrefamilias 1211 a
catuli 304 c
Catulus, gallus, fœm. ge. ad imitationem Grę corū uſurpata 962 a.
Catulli locus 871 a.962 a.1084 b
catus 478 b (556 c
cauę cauernę græciſmus
caucaſus 251 c. 843 c
cauea 1346 b
caue, cauere apud Catul. 847 a
caulæ 1373 b (289 c
caulis pro colis 204 b.
Caulon mons 762 c
cauo & caueo 847 a
caurus pro corus 289 c
cauſæ Romę non audiebātur niſi per ſortem ordinatę. ibid. poſt diem trigeſimum exequebantur 1055 a.b
Cautes Mathonæ filius 1309 a
cautiones in quibus ſpōdebāt ſe cōſentire in ius matrimonij 1485 c
cauū omne obſcurū 603 b
caycus fluuius 349 c
cayſtrus fluuius 184 c fluuius & regio ipſa 1239 c
cea inſula 119 c
cecropidæ, Cecrops 994 b
cedere 721 b
cedicus 1412 c
cedria 1016 a
cedrus 1159 c
celena 1245 b
celer uiri nomen 1691 b
celeritas 815 a
celeus 151 a
celeuſma 1277 c
Celtiberi ſe regibus deuouent 333 c
cenotaphium 1011 a
centaurea 342 c
cētauri nube geniti 1033 c.1306 c eorum & Lapitharū pugna 1181 a
centum anni legitimi uitæ humanæ 1038 c
cephalenia regio 1166 a
cephalus 1056 c
ceraſum 203 a
ceraſus unde. ibid.
ceraſus ciuit. ibid.
ceraunia 179 a.756 c
cerberus cōſumptor corporum 1053 a terra eſt, & unde 1049 c. 1307 a (c
cerealis uel Cerialis 419
ceremoniæ 835 c
Ceres 148 a alma 119 a.455 b. flaua 141 b.c pro frumēto 417 c terra eſt 264 a & ipſa eſt mater deûm 151 a ruſticorum dea 653 b leges inueniſſe dicitur 799 a eius ſacrificiū, & de nuptijs 180 a.b eius ſacra à matronis cū ululatu in cōpitis peracta 864 b.c ei porcꝰ immolatur 693 c Proſerpinam quæſiuit 864 c quo remedio cōtra orbitatē uſa 139 b brachiū filij Tātali comedit 264 a
cereus pro mollis 23 b
certantiū mos cur poſt ſacrificia ad certamē ueniant 922 c
certis numinibus certæ ætatis animalia mactātur 581 a
cerua Cerynitis 1117 c
ceruæ uulneratæ Dictannum quærunt 800 b
cerui 18 c unde dicti 421 c ætatem mutant 84 c.85 a congregatione gratulantur 299 a
ceruices pro ſuperbia
ceruiſia 299 b (652 c
ceruix 652 c
ceſpitatores equi 1699 a
ceſpes 9 b
ceſpite aræ impoſito ſacrificādi mos Romanis 1741 c
ceſſo cū quo caſu 997 b
ceſtus 891 c
cete 979 b
cetra 1245 a
ceyx 187 a
Chalcis ciuitas 76 c.113 a.460 a.745 b.c
chalcidenſes 1457 b
chaldæi & Iudæi Roma pulſi 1290 a
chalybs 132 b
chaon 721 b
chaonia unde antè Moloſsia dicta. ibid.
chaos 1029 b
characteres dicendi tres 28 c.29 a
charon 1035 c in compedibus propter Herculem 1049 b
χάσμα 1367 b
χείμαῤῥος 595 a
chelydri 303 b
χέρσος. ib. (1034 c
chimera monſtrū & mōs
chiron 276 c medicinę inuentor 311 c
chironium herba 341 a
chlœlia 1349 b ei equeſtris ſtatua data. ibid.
χλαῖνα 833 b
chorea 1[illegible] quāta eius penultima 1089 b
χορεία. ibid.
choriti quid 1497 c
chorus quid 181 b
chremes chremis & chremetis. Vt Dares is & etis 951 c
cicadæ querulæ 293 c
Ciceronis locus 3 c.4 c 240 c.259 b.263 a.870. b. 909 b.c. 919 b. 1066 c.1073 b.1082 a. 1103

1103 b. 1131 b. 1204. c. 1288 a. 1305 b. 1336 a. 1345 b. 1421 b. 1433 c. 1441 c. 1519 b. c 1539 a. 1599 c. 1698 a. b & ibidem alij.
Ciceronis uox in theatro de Virgilio 66 c uxoris eius sacrificiũ, quo flammam in cinere uidit 97 c
Cicones 361 a
cicorea 145 b
cicuta 21 b uenenum hominibus, pabulum capellis 853 c
ciere 310 b. 1741 a
cilicium 293 b
cillere 245 c
ciminicus lacus & mons 1239 b
cincinni 1737 b
cincti sunt omnes qui militant 1359 b
cingula bullis aureis 1415 c hoc cingulum & hæ cingulę quo differant. ibid. b
Cinna poeta 105 a
cinyras 1084 b
circa corpus extinctũ tã homines quàm pecora immolabátur 1621 b
circæum oppidum 1135 c
circe solis filia 1139 b. 1749 c eius fabula 1139 b æræa 737 a
circeius mons 737 a
circini inuentor 147 c
circenses ludi unde, & ubi 265 c. 717 b. 1277 c. 1346 c in honorem Consi. 1346 c
circuli cœlestes septem, eorumq; sonus 587 a. b nouem circuli cœlestes 1089 c
circuli nouem apud inferos, & ibidem quæ animę in singulis circulis ibid.
circum aduerbium loci 1491 c
circum ferre [illegible] purgare 1021 b
circuire 1707 b
circus, circulus & circlus 281 c
Cisseus rex 957 a
cithara quo pacto inuenta 357 c
citheron 270 c. 291 a. 1229 a
citrum pomum 217 c
citus id est diuisus. 1347 c
ciuile bellum à Cæsare quoties gestum 1123 c
ciuitas 589 b earum condendarũ mos 975 b earum nominibus præpositiones nõ adduntur 371 c
clam & Post communes fuere præpositiones 452 b
clamor uentorum sonus dici potest 403 a
clangor Græcum 597 c
clanius fluuius 229 c
clarigatio 1372 c. 1469 c 1470 a
clarium 733 a
classes, id est turmæ 551 c
classica. ibid.
classicum 1228 c
classis unde 391 a. 991 a
classes Pop. Ro. quinq; 1243 a
claudia tribus 1240 b
clausus dux Sabinorũ. ibi.
clauus 909 c
Clazomene ciuitas 839 c
Cleobis 312 a
cleone urbs 1307 a
Cleopatra Isis dici uoluit 1357 b eius mors 1355 a. b
clientes unde 1081 c
climata quot 158 b
Clitumnus fluuius 220
cliuus Capitolij 567 c
Cluentia familia 905 c
clunis fœ. apud Horatiũ 628 b
clusium oppidum 1497 c
clypeus unde 607 c
clypei peditũ sunt 1413 b
Clytæmnestra 1283 a Agamẽnoni ad littus occurrit 1635 b ab Oreste occisa 725 c. 726 b
coax 1139 b
cocles 1349 c
coclites qui. ibid.
Coclitis dictum cùm ei coxę uitium in comitijs obijceretur. ibid. b eius in defendendo ponte socij 1692 b
coctum 167 b
Cocytus fluuius unde 1008 b. 1035 b
Codrus dux Athenienſium 56 a
cœlũ elemẽtũ. 848 b. 395 b sumitur etiã pro aere & æthere 1103 a nunquam totum nubibus tegitur 403 a patet ab ortu & occasu 1469 a per noctem claudi, & die aperiri à poetis fingitur 467 b. 1467 c
cœli conuexa 851 a
cœlus pater Saturni 978 b
coemptio, solennitas in contrahendo matrimonio 821 b. c
cœruleum quid 1165 c
cogitatus omnis in dubitatione ante sententiam 1389 a
cognomina ab accidentibus dantur 1049 b
cognomines cùm sunt patres (ut hic & hæc Cognominis & hoc cognomine) & filij, horum nomina omittuntur 1412 c. 1413 a. 1433 b
cognosco 1287 a
colchis 219 c
Collatia ciuit. unde 1111 c. 1348 c
colobia & calceos serui non habuère 447 c
coloni 379 b
color cãdidus, albus, giluus qui & melinus 274 b. hyalinus 347 c luteus 1139 c uenetus 1353 b
color pessimus in uitioso corpore 1310 b
color rhetoricus 1381 c
colostrum 17 c. 894 c
columnæ ex rostris nauium Aegyptiarũ 268 b. c cur mortuis nobilibus superponantur 1352 c. 1353 a
columbæ cur Veneri sacræ 1016 b. c partim auguriũ regium 473 c
Colurnus 175 c
colus quartæ decl. apud Statium 1327 b
coma flaua matronis nõ data, sed nigra 877 b
coma tonsa 958 a
comæ. ibid.
cometæ unde Plinij sententia 1513 c
commissa 742 c
commissura 1453 b
communi syllaba uti frequẽter uitiosum 952 c
compago 452 a
cõparatio in fine uiciosa 199 b
cõparationes aut pares sunt, aut minores 622 c per impossibile fiũt 1297 a duę tres' ue cõiunctę 960 c futurũ sæpe apud Virgiliũ ostendũt euentũ 1297 a
cõparationes, parabolę, exẽpla, nõ semper per omnia cõgruũt 492 a
comparatiuus pro positiuo 432 b. 1037 b
compellere 81 a
cõpositã dictio in duos uersus diuisa 1067 a
compositio uera quãdo fit 1575 a
compositum pro simplici 971 c
con præpositionis quãtitas 423 c
con particula cõiunctiua 1674 c
concaua loca plena uentis 393 c
conclamatum est 1020 a
Cõcordiæ templũ 567 c
concubitu datiuus 331 b
condi 1177 c
cõfidentia in malis 411 b
congredior cũ accusatiuo aliquem 487 b. c
coniuges plures habere barbarorũ fuit 623 a
cõiunctio nunquàm nisi inter duas res ponitur 385 b
coniunctio pro coniunctione 552 a
coniunctiones separatæ naturaliter metri causa cõiungũtur 375 b. c
coniunctiui modi usus 618 b. c
coniuratio mediũ uocabulum 1259 b
cõiuratio militiæ 1225 a
connixus 414 b
cõnubium quid 396 c eius quantitas 396 c. 805 c
Consi templum cur sub tecto 1346 b
consecrationibus certis homines se munierũt aduersus fortunæ impetus 877 b
constare pro suppetere 757 c
consuales 1346 b
consuetudo 1219 b
consul bellũ indicturus quo pacto uestitus 1225 a eius in euocatione ad bellũ uerba ibid. b
consultor, consultus, cõsultum 1657 c
consultus 747 a
consus 1346 b
continens pro contento 973 c. 1155 b plus quàm

contentum est 471 a. 1102 c
continuè aduerbium loci & temporis 741 c
contractio genitiui plu. in neutris secūdę decl. non est nisi metri causa 549.550 c
conuenæ 1310 c
conuexa sidera *515 a.b
conuexum cœlum 455 c
conuictores 429 b
conus 749 b
conus Cupressi fructus 778 c
copia pro exercitu 633 c
cor 846 c
corœbus 599 c
coram 627 b
coras 485 c. 1233 a
Coras ciuitas 1233 a
corbis fœmininum 153 b
Corcyra insula 720 c
Coritus ciuitas 688 c
Coritus rex 1165 c
Coritus mons & oppidū 1166 a. 1363 a. 1568. a
Cornelia 1124 c
Cornix pluuiam prædicit 185 c
cornix sinistra 102 c
Cornocerasum 203 a
cornum. ibid.
cornus. Cornum 777 a
cornus arbor declinatur ut ficus 674 a apta hastilibus 252 b
cornus genitiu° à cornu apud Lucanum 674 b
corona sidus 161 c
corona pro insigni 1335 c
coronæ lemnifcatę 918 c
coronata omnis ætas festis ludis spectabat 891 c
coronis uitiata ab Apolline 1083 c
corpora cum melle obruta 1053 b
corpora cur condita Aegyptij sepelierint 681 b cur combusta à Romanis. ibid. c
corporis singulæ partes consecratæ numinibus 769 c
corpus & inane duo rerum principia Epicureis 67 c
corpus, omne quod uidetur 1037 b animi iudicio agitur 1455 c nobiscū oritur & moritur secundum philosophos 1045 c id ab elemētis habemus 1101 c
corripere 921 c
cortina quid, & unde 686 c. 1042 b
corui obliuiosi 189 a eorum pulli quo pacto alantur. ibid.
coruus Apollinis custos Coronidis 1247 b.c
corybantes 692 c. 693 a. 1253 c unde 693 a cur gladios gestent. ibid.
Corycos ciuitas 325 b
corydalis auis 15 a
coryli 207 c nocent uitibus 247 c
Corytus ciuitas 471 a
Cosæ ciuitas 1497 c
cossus trib. milit. 1124 c
cothonum siue Cothon 478 b. c
cothurnis 85 a. 201 c. 459 c. 460 a
crabrones 341 c
crassus signa euellere nō potuit aduersus Parthos 1595 c eius interitus 1223 c. 1224 b
crater, cratera 536 b
crates 141 b
credere pro cōfiderei 6 a
Cremera fluuius 1127 a
creperum 589 c
crepidæ 1331 c
crepido 1560 b
crepusculum 589 c
cres 456 a Cres, cressia 800 a
creta ἑκατόμπολις 692 b cur in medio Ponto sita dicatur 691 c
creta terræ genus 8 b
cretheis 741 c
cretensis pestilentia 513 c
cretensis taurus ad Eurystheū ductus ab Hercule 1306 c
cretensibus infamia fuit, non amatū fuisse 23 a
crimnisæus fluuius Vergil. Crimnisus 503 b
crimnisius cum Segesta concubuit 887 c
cristæ olim quales 607 c
crocum quo loco optimum proueniat 131 c
crocus puer in crocum 331 a
crudelis uita 1341 c
cruor sing. tantum 874 a
crusta & crustū quo diff. 297 c. 1153 b
crustumerium 1225 c
crustumiū oppidū 211 b
cucumis 323 c
cudere 418 a
cuius, a, um 30 a
culinæ locus apud antiquos 539 b
culmina 9 b
culmus 177 c
culter, cultellus 1025 c
cum pro dum 531 c omissum 1467
Cumæ ciuitas unde 745 c. 991 b à quibus cōditæ 1457 b
cunabula 48 c
cunæ 691 c
cuncta in originē suam redeunt 334 c
cupauo 1501 b eius pater. ibid. c
cupere 1103 c
cupido deus 524 b cur puer 800 a eius pictura quid significet 524 b cum Venere colitur 1123 c ex quo progenitus 527 b
cupressus 4 c atra 681 a arbor funebris 653 b inferis sacra 681 a eius ramus ante domū funestā. ib. cur adhibeatur ad funera 1020 b cæsa non reuirescit 681 a sacra Proserpinę 778 c
cura unde 428 c. 785 b
curare corpus 331 b
curculio 155 b
Cures ciuitas 1118 b
curetes 695 a & corybantes 691 c
curia Calabra 1350 a
curiæ unde 1346 c
curiæ Ro. triginta. 1413 b
curis 452 a
curru datiuus antiquus 415 c. 416 b
currus Iunonis 381 a.b
currus falcati 487 c
cursum celero 465 c
cuspis pro hastę mucrone 1539 a.
custodes liminum 539 b quot librorum Sybillinorum 1000 b dati eūtib. in militiā. 957 a
custodia 1077 a. 1619 c
custos 1300 c
cybele unde 692 c
cybeli montes 692 c. 1509 b
cybelle unde 1509 a
cyclas 520 b uestis genus 447 c
cyclades unde 694 c
cyclopes fabricatores fulminum 1331 a coclites dicti 1349 c
cydones qui 1519 c
cygni cur suauiter canāt 1239 c
cygnus augurið nautis 473 c
cygnus ligur 1501 c
calabrus 1635 b
cyllene 1283 b
cyllenus mons 825 b
cylindrus 154 b
cymodocea unde. 1509 b
cymothoe unde 413 c. 414 b
cynosura 147 b
cynthius rex 269 a
cynthus 492 c. 686 c. 808 b
cyparissus puer 120 b.c in arborem, Telephi filius 778 c
cyprus sub Teucro 516 a
cyrene 792 c
cyrne 104 c
cythera 1480 c
cytheris meretrix. 109 c. 66 c
cytherō mōs 835 b. 1497 (b
cythisus 9 c
Cytiza ciuitas 9 c
cytorus mons 251 c

D

DA pro Dic 528 c. 999 a (1359 c
daæ, populi Scythiæ,
dæmones unde 692 c
damæ 92 c. 311 b
Danai 545 a
danaus & Aegyptus fratres 1539 b
danaus rex 545 a
Danubius 295 c
dapes 1287 c quo ab epulis differant 535 b. 708 c
Daphne dilecta ab Apolline, & in laurum 34 c
Daphnis 18 b
Dardania 688 b
Dardanidæ generosi 486 a
Dardanus 688 b.c 1283 a eius parentes 471 a. 688 c. 1165 c eius mater 385 b eius patria 471 a Iasius eius frater 701 b ex Italia 435 c Troiam uenit 689 a Phrygiam 1166 b
datiu° pro genitiuo 408 b pro accusat. cū prępositione 1453 c sing. pro genitiuo pl. 416 b
datiuus & ablatiuus pl. quartæ u in i mutant
Daunia 1259 c (299 a
de augētis est in cōpositione 407 a
deæ & nymphæ ubi pariant 515 c
deæ

decæ arborum cum arboribus uiuunt & moriuntur 1470 c
debello & debellor 407 a
decē tabulas pop. Rom. ab Athenienſibus habuit 1237 c
decij ſe pro repub. deuouerunt 224 a.b
decij qui Mures dicti 1121 c
Declinatio recta 977 b obliqua ſeu anomala. ibid.
decus & decor 1662 b
dedalus cū filio in labyrinthum detruſus 993 b eius conſilio Minotaurus interfectus. ib. uolans. ibid. c in Sardiniam & Cumas. ib. Apollini templū condidit. ibid.
defectiuorum tempora pro temporibus ponūtur 799 c
defectores 173 c.174 a
defletus 1020 c
defruta 341 a
deianira 1309 a
deidamiæ pater 619 c
deiⲟle περίληον 1463 b.c
deiphobe Sibylla 995 c
deiphobus Helenam duxit 597 b miſerrimè in lecto trucidat⁹. ibid.
delia 35 b
delos 263 c unde 682 b primò ortygia dicta ibid. (c
Delphin & Delphin⁹ 959
Δελφίν & Δελφίς 150 c
delubrum unde 585 c. 796 c
Δῆμας & Δημόν 1103 c
demeſſus 1600 c
demophoon 55 c
demoſthenes abſtemius 673 a eius locus 823 c.1640 b
denſent ſecundæ coniugat. 1531 c
dentale 153 c
Δῖος 1744 b
de plur. ad ſingularitatē tranſire 470 c
deriuationes duræ 1600 b firmas non habent regulas 1457 b quædam ex uſu magis quàm ex ratione 175 c frequēter maiores primitiuis 792 b
deſcriptiones raræ eſſe debent 1560 b
deſideria ex fati neceſsitate deſcendūt 1685 b
deucaliō & Pyrrha 68 c. 541 b
deuotor & deuotrix 863 c
deus non omni loco adhibendus 1462 c nō eſt nētri generis 978 b
deus unde 1744 b diuinus eſt ſpiritus 1101 c πῦρ νοερόν 1103 b. unus, plura numina 527 c unus Stoicis & dea una 118 b conſilium habet 1101 c nō perit. ibid. corporalis quibuſdam 1103 b ex ipſo & elemētis naſcuntur omnia 1101 c ex ipſo & diuino ſpiritu ſumunt omnia uitam 334 c uide Dij
Deorū nomina unde facta 413 c
deus ſummus ethnicis 527 c
dextra fidei ſacra 769 c
dia 694 c.1693 a
Διάφυσις 730 b
diana ubi nata 263 c ex Latona & Ioue 682 a cur ante Apollinem nata. ibid. eſt & Proſerpina 778 c Iuno & Proſerpina 682 a eſt Luna. ibid. ad Laconas tranſlata 567 c cur parturiētes eam inuocent 682 a eius ſimulachrum ab Oreſte ſublatū 1009 b eius ſpeculum lacus 1205 c eius ſacerdos fugitiuus, qui ramum aureum cuſtodiebat 1009 b.c
Διασυρτικῶς 560 c
dic age 1042 b
dictamnus herba 944
dictæus mons 691 b. 701 c
dictionem incompoſitā in duos uerſus diuidunt Lyrici 1067 a
dido 467 a unde dicta 792 b.873 b eius genus 1517 c patria 873 b Teucro de bello Troiano cognouit 515 c ſe in ignē præcipitauit 792 b
diduco 431 c
dies fiſſus 996 b plenus 973 b eius initium ſecundum uarias gentes ibid. orientis diei circumlocutio 787 b eius ortus qui ſecundum Thuſcos 1070 b initium apud Romanos 1028 c
dies quid maſc. & fœm. genere ſignificet 1537 c quando maſc. quando fœm. genere utendum 977 a.b in diei deſcriptiōe quid obſeruarit Vergilius 1620 c
die omnia creſcūt 455 b
die conſecrationis nihil Romanis ſolennius 1344 a
dieſpiter 1437 b
digiti Mineruæ conſecrati 65 c
dignitatis gradus in militia ex numero militum 1387 c
Dij communes qui 1741 b.c σύνναοι 585 c indigetes 1233 c Patrij, indigetes 197 a medioximi 1305 b penates & uitales 701 c penates alij quàm lares 1011 a penatum cultus unde 891 b animales 701 c eorum & hominū ortus 1309 c cur patres eos poeta uocet 674 c marini dij cur ſenes 353 b cur per Stygem iurēt 1008 c.1038 c peierantes per Stygē quo pacto puniantur 1075 c ſemper læti 1008 c carēt perturbationibus 377 c auſpices matrimonij 792 c intuentes iuuant 649 b omnium ſimulachra in capitolio culta 598 c abſque uelato capite Laurolauinij 702 b de ijs opinio ex Cicerone 845 a
dij & Diui quo diffetant 889 b
Δίλημμα 645 b.1532 a
diluuium quo tempore 68 c
dimicandi genus ſummū 1639 c
dindyma mons 1510 a
Diomedes cur fortiſsim⁹ Græcorum 404 a cur ipſe cū Vlyſſe Palladium Troianis ſurripuerit 575 b Anchiſæ oſſa & Palladiū reddidit 895 b in Apuliam 1259 b ab Illyrijs interemptus 1635 c
diomedis Thraciæ regis equi 1308 c.542 a
diomede accuſatiuus 1627 c
Dione 105 b
Dionyſia 243 b
diphtongus omnis longa 1015 c
Dipſion quæ & Argos 1177 b
dira 627 a
diræ 864 c.1357 c
dis & Ditis 1032 c
dis ſeparantis præpoſitio 1655 c
diſcincti 429 a
diſpiciens 431 c
diſsimulo & ſimulo 497 b
diſtributiua plur. numeri nominibus iunguntur nō numeralia. 1341 b
diuerticula 1413 c
diues genitiuo tantum, rarò cū ablatiuo 579 c. 551 b.
diui duo fratres 1233 c
diui qui 1744 a
diuinādi peritia duplex 733 a
diuinandi poteſtatē non omnia numina habēt 381 b
diuortia 1413 c
diuturna non facile mutantur 1104 c
Dodona ciuitas 149 b
dolere 1103 c
Dolo & Dolones 1232 c
Doliola lacus 1025 a
dolon Troianus 486 a
dolopes 545 b
dolor de præterito 385 c
dolos uerſare 557 a
domini nomen inuidioſum apud maiores 1082 b eius locus olim medius locus 532 b
domus pro familia 642 b eius partes ſingulæ dijs conſecratæ 619 b
Donati error 189 c.1082 b. 1453 a. 1645 b reprehenditur 633 c à Seruio 1413 a
donyſa cur uiridis. 694 c
doras 551 b
Dori unde ibid.
doris 109 b
dorſum 1514 c
drachma 905 b

draco, anguis, serpens quo differant 581 b
δράκαινα 287 b
γραμματικὸν genus 29 a
drepanon 667 b.783 a
Drusus contra Liburnos missus 437 a
dryades 113 b.493 a
dryopes 808 a
duæ negatiuę faciunt cõfirmatiuam 586 c
duces à plebe segregati apud poetas 1589 b interceptos duces omnis uulnerauit exercitus 1595 a apud maiores in curiam cum sceptris ingrediebantur 1627 a ducib. Italis fluuiorum & montiũ nomina dare Vergili⁹ solet. ibid.
duellio consul 1622 a
dulichium insula 77 b
dum & Cum malè cõfunduntur 531 c
dum pro donec 617 c
duo diuersa in unum exitum cadentia 459 a
duplex prolatus 274 b pro duobus, uel binis, uel utroq; 403 c
durare 1341 c
duro, Duror, Dureo 140 a (b
dur⁹, id est crudelis 545

E

EBur unde 513 b eburneus & Eboreus 1595 a
ebusa 1231 c
ecce 589 c
echo 908 b
echinus Arcas 1283 a
editicius iudex 33 c
edo duplicem habet declinationem 977 b
effata 1016 c
efferre 1619 b
effugium & fuga 569 a
egelidus 1345 a
egeo cum genitiuo melius quàm ablatiuo 25 b.514 b
egeria nympha 1247 c
egressus & cum ablatiuo & accusatiuo 653 a
ει diphthongus in e longum 441 c.692 c
εἱρμὸς 999 a
εἰρωνεία 801 b.1069 b. 1555 a
ἐκβάσις 139 c.177 c.& 229 b ποιητική 281 c.1703 b
ἐκθλίψις 1627 b
ἐκπύρωσις 68 c
ἔκτασις 460 c.1538 c
electra 385 b.471 a.1283 b
electrum 94 c.310 c eius genera 1325 b eius natura ueneno ꝓbatur. ibid.
elementa quot 1101 c irrationabilia. ibid. animalia quibusdam 859 a membra sunt corporalia 1103 b mutantur 1101 c numina à maioribus dicta 413 c eorũ nulla pars sine deo 1103 b eorum habitũ dant numinibus poetæ 441 b duo humanæ naturæ concessa 1385 b Epicureorũ 67 c
elephas 132 a Pœnorum lingua Cæsar dicitur 448 b
eleusin ciuitas 150 c
ἐλευσὶν & ἔλευσις ibid.
elice 135 b.147 b
elis ciuitas 265 c.284 a. 780 b.1501 a
elissa, quæ postea Dido 792 b
elocutiones quarũ una pars plena, quæ conuersæ habẽt superflui aliquid 477 a
elpenor 1005 b
elysium 1055 a unde 973 a quo loco poetis, & quo philosophis. ibid. ubi elysij campi 1089 a. locus purgatis tantum 1051 c
emathia 197 a
ἔμφασις 711 c.1469 c
emasculari 1091 b
en cũ nominatiuo 864 a
endecalus 765 c
ἐνδιαδὶς 395 b.937 a
endymion 301 c
Ennij locus 250 c.331 b. 381 c.477 c.499 a.1096 c.1098 b.1111 b. 1127 b. 1225 b. 1346 a. 1371 c. 1399 c. 1453 b. 1469 a. 1527 b.1691 a.1741 b Versus 586 b. 590 b. 1020 c.1078 c hemistichium 847 c.1387 c. 1429 c
enippeus fluuius 349 c
ἔνοπτρον 421 b
ἐνώπιον 627 b
ensis falcatus 1245 a
eo, pro uenio 607 a
eodem penultima breui nõnunquã metri causa 509 c
eous prior quanta 612 c. 1593 c
epaphus 519 c.1501 c
ἐπένθεσις cum interponitur in medio litera 147 a
ἐπεξήγησις 1048 a seu interpretatio 379 b.589 a.992 b.1213 b pro appositiõe 443 c pro euocatione 439 c
ephialtes 172 b
ephyre 254 c
ἐπιάλτης 1112 b
ἐπιχαιρεκακία 1475 c
epicurei plures faciunt cœlos 459 c Deos non curare mortalia dicunt 649 b
epidaurus 271 a
ἐπικήδιον 56 b
epilogi & principia pari ratione tractãda 1481 a
epilogi sex priorũ librorum 783 b
ἐπισυναλοιφή 1117 c
ἐπιτάφιον 56 b
epitheta 579 b eorũ usus 421 a Græci ad implendos uersus ponunt, & id imitat̃ Vergilius 779 c apud Vergiliũ pro negociorũ qualitate, secus quàm apud Homerum 545 b à Coniunctis sumpta 623 c in alieno negocio alia ponuntur 726 b plerunq; præsentis temporis, licet peractis negocijs 1679 c duo apud Latinos uitiosa 32 c.349 c.607 c.681 c non uacãt 420 c.421 a
epithetõ perpetuũ 823 a
ἐπιτυχής 1527 c
epizephyrij 1635 a tenuerunt Brutios 738 b
epulæ antiquorum in atrio & duobus ferculis 539 a
epulati sunt Romani sedentes 1159 c
equæ optimæ in Epiro 279 a cur ueIociores equis 135 a uento cõcipiunt in Hispania ulteriore 289 b.c
eques Neptunus 1346 c
equi Martis 275 c Rhœsi 547 c Oenomai 263 c Neptuni equus 119 c.279 a marini 352 c spadices 274 a cespitatores 1699 a Cernuus equus 1586 c Troianus 548 b quo loco primùm domiti 277 c eorũ uel mœstitia uel alacritas futuri euentus signum dimicaturis esse solet 1736 c in cuius tutela 119 c caput in fundamentis Carthaginis 481 b
equi à quibus pendebãt Troiana fata 486 a
equicoli 1470 a
equidem 509 c
equites Romuli celeres dicti 1691 b Romani primùm trecenti fuerunt 1413 b singulæ curiæ decem primò dederunt. ibid. Romani in impeditis locis equos comitibus dabant, & pedestri certamine cõfligebãt 1523 b
equitum magistri 958 c
equitutium 1259 b
er in fine additum 854 b
erato pro Calliope posita 1140 b
erebus 855 c.1051 c
eretum oppidum 1240 c
ergô 1095 c
erichthoni⁹ 277 b.1247 c
eridanus fluuius 349 c rex 1273 b signum cœleste 1090 c eius fabula 1091 a qui & I[illegible]dus 1090 c.1501 c eius ortus 1090 c idem qui Phaeton 1091 a inferorũ Eridanus 1081 b
erigone 45 b.125 c.245 c
eriphyle 847 a.1056 c
ἑρμῆς unde 824 a
errare 22 a.421 c
erratus participium absque uerbo 779 c
error pro dolo 555 c
ἔρως 524 b
ἐρῳδιοὶ 1635 c
erymanthus mons 938 c 1117 c
erinnys pro animi impatientia 599 b
eryx cuius filius 506 c. 886 a.937 b à quo interfectus 506 c
eryx mons 506 c.781 b
in Es non[illegible]centia longa, reliqu[illegible]uia 1675 a in Es quando naturaliter, quando usurpatiuè exeant sola diminutio indicat. ibid.
esacus 907 a
esseda 285 a
est, ab edo 799 c
est mihi nomẽ, quot modis efferatur 445 b
esto aduerbiũ cõcedẽtis (1481 c
ἔτω ibid.

etiam

etiā aduerb. conſentientis 1653 b
etiam atq; etiam 594 c
euadne 589 b. 1056 c
euagatio poetica 493 a
euan 1067 a
Euander 865 a eius genus 1282 c Arcas 1267 c Atridis genere quare coniunctus 1282 c in Italiam 1267 c Herilum regem Preneſtinum interfecit 1341 a ſcuta uictorum combuſſit. ibid. Herculis imitator. ibid. b
euantes 1067 a
eubœa 113 a. 745 b. 991
εὐγενὴς 1692 c (b. 1457 b
eumelus 963 c
Eumenides 172 b. 864 c unde 681 a. 1025 c. 1046 a. b
εὔμηλος 963 c
euœ 1191 c
euocatio militiæ 1225 b. 1259 a
Euphorion 76 c eius patria 113 a
euphrates 199 b
εὐφρόνη noctis nomē 972 a
Euripidis locus 877 a. b. 1181 c. 1691 a
eurotas 492 c
eurus 611 c
in Eus apud maiores in Es 1322 a
eurydice 345 a. b
Euryſtheus 261 b
Eurytion paſtor 1309 a
Eurytus rex 1309 b
εὔζωνος 429 a. 1359 b
ex alterius perſonæ uituperatione uel laude cognoſcimus quid de alia dicatur 1585 b
exaggeratio à ſynonymis 568 b. 815 a
exanimis & exanimus 1550 c
exanimis & exanimatus quo differant 489 a. b
exauthorati 877 b
excetra 1033 c
excubiæ 1387 b
excurſus poeticus ultra tres uerſus fieri non debet 613 a
excuti 1000 c
execratio 572 b. c
exempla nō ſemper per omnia cōgruunt 492 c pro negociorum qualitate ſumenda 425 b
exequiæ 627 c
exercitatus 703 a
exercitus 478 c eum duxit qui in poteſtate habuit caſtra prætoria 1355 b
ἐξηγηματικὸν genus 29 a
exilium 373 c
exin ordinis aduerbium 1186 b. 1737 b
exinde 1104 c
ἐξοχὴ 540 c
exorare 734 a
exordij diuiſio 834 b
exors 956 c
exoſus 965 b
expertes 1497 c
expiatio cur fiat 1076 c
expirat 404 a
exploratores nutu quæ uolunt ſignificant
exſors 1340 a (1407 c
exta porriciuntur 913 a
extemplò 403 b
extraneos ad ſacra adhibere nō licebat 1287 c
exulare 1633 c
exules 373 c
exultare 1475 c. 1559 c
exuuiæ 593 b

F

F pro H 1237 c
faba Syriaca 209 c
fabaris fluuius 1243 a
fabij tercentum 1127 a
fabius Maximus, à quo Fabi⁹ Max. cunctator. ibid. b
fabricius 1126 c
fabula, argumentum, hiſtoria, quo differant 435 c. 436 a. b
fabula apud Latinos à quo primum edita 1559 c cuius cauſa inuenta 68 c uariāt apud poetas fabulæ 1083 b
faces cur in nuptijs præeant 92 c mortuos antecedant 1021 a
faces & pedum lotio in nuptijs 814 a. b
facies pro uultu 529 a pro ſpecie 1075 b
faceſſo 363 a
fagus unde 1. a
falcatus enſis 1245 a
falco lingua Thuſcorum Capys 1493 b
falernus mons 212 a
faliſci ciuitas 1224 b à quo condita 1237 c
falx in tutela Saturni 248 c
fama medium uocabulū 801 a. b
fandi atq; nefandi 502 c
fando gerundium 545 b
far 136 a. 846 c
farrago 117 c
farre & Sale cultri aſpergebantur & uictimæ 1751 a
farfarus 1243 a
fas ad religionem, iura ad homines pertinent 171 c
faſcelis 567 c
faſtigium 235 c. 481 a. 660 c
faſtus quartę & ſecundę decl. ſub diuerſa ſignificatione 725 c
fatalis medium uocabulum 575 b
fateri quorum ſit 791 b
fatigamur in terra 374 b
fatigo 1274 b
fatim 408 c
fatua, quæ & Fauna 1143 a. b
fatuellus 1112 b. 1143 a
fatum quid 661 c. 735 c Iouis uox eſt 1559 b unde 49 c pro uoluntate 386 a eius neceſsitas nulla peritia depellitur 1408 a eius neceſsitas impediri non poteſt 864 c nulla ratione mutari poſſunt 441 c Fata ſuperare nemo hominum poteſt 1615 b c retardari, nō tolli poſſunt 1181 b uocem ſequuntur 1559 a. b eorum ſtatuta ſeruātur 1537 b
fatum, natura, fortuna in uita humana 870 b
fatuus 1112 b
fauces montium 1674 c
fauilla quid 763 c
faunus 1112 b unde 1143 a. b. 1147 c infernus deus, & ubi habitet 1148 c moriūtur Fauni 467 b
fauor numinum ſine fatorum conceſsione non procedit 1746 c
fauſtulus paſtor 446 a
febris 1237 c frigida 306 b
februus 129 b. 1206 a
feciales 1470 a
feciales & pater patratus ueſtibus lineis nō ſunt uſi 1743 b
felicitas 1096 b. c
felix 459 b cur genitiuo plural. felicium 1685 b. c
fèlle iraſcimur 1295 b
femen 1576 b
femur, femen, nō femus 1521 b
feræ unde 430 c. 431 a
ferè ultima longa 695 a
ferendo paſsiuè 971 c
feriæ dicūtur indici 519 a aut legitimæ, aut indictæ. ibid.
ferōnia 1254 c. 1341 b
ferre auras 250 c
ferrugo 193 c. 1438 c
feruere 846 c
feſſus 420 c quo differat à fatigatus 1296 b. c
feſcenniū oppidū 1237 a
fibræ 1079 c. 1498 b
fibri 132 b. c
ficulnus 175 c
fidei ſacrificiū manu panno albo inuoluta 451 b. 1346 b
fidenæ 1112 a
fidens nōmen 557 a
fides ſecreta 451 b
fides inter hoſtes magnę curæ maioribus fuit 1611 a
fidis 1006 b
fido, & confido cum datiuo 485 a. 1523 c
fiducia in bonis 411 b. c pro confidentia. ibid.
fidus & fidelis idē 407 b
figura ἐκ παραλλήλου 759 c. 985 a
figuratum à fœminino ad neutrum tranſire 613 b Item cùm ſtatuiſſe aliquid pro inchoatione habetur 564 c
filius, ô fili 1273 c
fimbria 575 c
finis pro initio 853 b oceani nemini notus. ibid.
finitus numerus pro infinito 403 c. 407 c. 493 a. 815 a
firi, pro fieri 678 b
flabra 237 a. b
flagella. ibid.
flamen dialis æreis cultris tondebatur 481 c
flamines unde 1352 c
flaminum pileus. ibid.
flaminium 1237 c
flauus pro uiridi 921 b
flere 1599 a
fletum dearum perſona non facile recipit 57 a
florens 1255 a
fluere medium uocabulum 575 a

fluminibus cur cornua appingantur 1273 b
fluuio pereuntibus, si cadauera non inueniuntur, post centum annos persoluuntur officia 1011 c
focus 1741 b
fœdera unde 1347 b
fœdus unde 395 b
fœdus pro crudele 556 c
fœmineū pro uehementi 1427 c
fœminæ Romanæ antiquæ uino non sunt usæ 540 c uinum bibens occisa. ibidem. earū uerecundia 505 c antiquitus præsertim primogenitæ regnabant 523 c laniantes genas ante rogos cruorem effundebant 1796 a
fœminina ex se non faciunt in o, os, es, desinentia 1077 a
fœni manipuli hastis alligati pro signis 1719 a
fœtus 251 a. 283 b pro plenus, & grauidus 392 b
fœtura 85 a
folia cur autumno decidant 1037 c
folliculus 279 c
fontes omnes sacri 1147 c
forceps 330 c unde 1331 b
fore fut. temp. 170 b defectiuum est 435 c
fores pro fuisses 1281. 1282 c
fores 481 c
fores templorum magno labore factæ, & historijs insignitæ 493 b
foret prçteriti significationem habet, aliàs futuri 741 c præt. præsentis, & futuri 170 b
forfex 1331 b
fori plur. 863 b
formica unde 846 b.c
formido turpis 608 a
formidolosus 800 b
formosus unde 1331 b
fors medium uocabulū 561 c
forset 1597 b
forsit 425 b
forte nomen 469 c.839 c
fortitudo 1091 a.b
fortitudo & fœlicitas in bello quærūtur 1662 c
fortuito i producit & corripit 1015 c
fortuitus unde 1016 a
fortuna secunda 416 c
fortuna pro felicitate quando solum positū 673 b
fortuna, fatum, natura in uita humana 870 b
fortunatus laborum, græcismus 1661 c
foruli 1241 c
forum transitoriū 1224 c
foruum 330 c.1331 b
fragor quid 1337 b unde 181 c
fratriæ 1177 c
fraudi esse 1481 c
fraus pro pœna 1700 b
frequentatiua in to exeunt 557 a
freta unde 515 a
frigidus pro nocens 179 b
frigus pro timore 403 b quo pacto ex timore 674 b.c mortuorum proprium 1597 a caloris initium 140 b opacum 7 b
frondator 7 c
frondeus & frondosus quo differat 423 c. 424 b
frons 243 a sacra Genio 65 c.769 c festa 586 c
fructus pro arbore 207 b
fruges unde 421 a idē quod frumenta. ibid.
frugi homo 301 c
frumentū 139 a unde 136 a quādo serendū 163 c in pilis pinsere 421 a eius coemendi mos apud Phœnices 466 c
Fucinus lacus 1246 a
fucus unde gignatur 341 c. 479 a eius magnitudo ibid.
fucus genus herbæ 316 c
fugā pro profectiōe aut cursu 173 b.c
fuga & Effugium 301 a. 569 a
fulcra 1081 b
fulgetræ 1329 c
fulgo, is, ere 1123 b
fulicæ 182 b
fulmen quid 1155 c eius causa 391 c per nubes & uentos nascitur 1329 c peremptorium 432 c eorum discrimina. ibid. diuersa genera 179 a.641 c. 642 a. Cyclopes fabricant 1331 a de XVI. partibus cœli iaciuntur 1329 b certa numina, non omnes dij iaciunt 391 c eorum iactus manubiæ 391 c
fuluus pro uiridi 833 a
fumus ignem præit 965 a
funalia unde 539 c
funda 147 c ubi inuenta 177 a
fundere 1025 b pro fugare 613 a
fundus 255 a
funebres lectuli 880 c
funebres ludi Cæsari ab Augusto exhibiti 1113 b
funeratio sepulchrū prçcedit 1015 c
funerea genere fœminino quid sit 1429 a
funus 627 b quid propriè 681 a unde 539 c.1021 a ad tubā prolatū, & ad tibias 907 c eo polluti non sacrificauerunt 1589 a
funereas quas dixerint maiores 1429 a
fur unde 302 b.1411 c
fures pro seruis 30 b. c
furcillæ 245 c
furere pro uaticinari 599 c
furens, pro Deo plena 1029 a
furia amor est 391 b
furiæ 377 c.864 c innuptæ 1033 a canes dicuntur 707 c. 1028 c ijs præmia nō dantur 1185 c
furiosus & furiatus quo differant 608 c
furor & insania 746 c
furtum pro adulterio 1485 c
fusus πολύσημον est 429 c
futilis uasis genus 1651 a
futurū pro præsenti 319 a indicatiui, pro futuro cōiunctiui 150 c passiuum imperatiui pro præsenti actiui 251 a
futura trib. modis prædicebantur 746 c. 747 a
futura nisi ex sana uictima colligi nō possunt 309 b

G

GAbalus imperator qui & Heliogabalus 1160 b
gabij 1118 c.1225 a.1234 a
gabinus cinctus 1225 a
gagates 475 a
galbanum 303 b
galbanus 340 c
galeæ aliæ explorantiū, aliæ bellantiū 1407 b. c
galesus fluuius 325 a
Galli pigri 1102 b per eos uastatio urbis duce Brenno 1349 c alte sublato ense feriūt 1462 c
Gallus poeta 107 c Euphorionem trāstulit. ibid. eius laudes in Aristæi fabulam mutatæ 109 a irato Augusto occisus 313 b
gangaridæ 268 c
Ganges 218 b eius aluei 1367 c
Ganymedes cuius filius 385 b cœleste signū quod & Aquarius 385 b
Garamantes 816 c.1117 a
Garganus mons 1259 b. 1628 b
Gargarus, hæc Gargara 973 a.1377 a
gaudere 1103 c
Gaurus mons 763 b
gaza 408 a. b Persicum, singulare tantū 661 a. omnis fructus est 889 a
Gela ciuitas 781 a
geloni 215 b.1359 b
gemini qui 608 c.623 a
gemini pro duo. ibid.
geminus 417 b
gemma & margarita quid differant 523 c
gener unde 599 c.1667 b
generalitati interdū aliquid [illegible]r, & fit specialitas 497 c
genitiuus singularis ἰσοσύλλαβος nominatiuo plurali 416 b quando in um uel ium & um pluralis tertię exit 478 c in ium facit accusatiuum pluralem in eis 407 a.b
genitiuus Græcus apud latinos in usu 1710 b
genitor 415 c
genius

genius 174 c Genij duo, & unde 303 b ipse & Numen nascentibus dantur 1388 c ab ipso & numine familiari homines ad omnia honesta impelluntur. ibid.
genius loci per anguem plerunq; apud Vergilium ostenditur 896 c
gentis nomen nullum in Des exit 599 c
gentium genitiuus παρίανι 1463 b
genua Misericordiæ sacra 65 c.769 c
genus nominũ interdũ cur cõfundatur 906 c
genus relicta specialitate ad generalitatẽ interdum refertur 851 c
geometria 32 c quãdo inuenta. ibid.
germania 199 b (b
germani à Varo uicti 66
gerundij modus à passiua significatione 1729 c.1730 a tam ab agentis, quam à patientis significatione proferatur 535 c per accusatiuum eum efferimus
geryõ 1309 a (1622 b.c
geryones rex Hispanorum cur trimembris 1231 c
Gesa 1351 c Gessa 1232 c
gesi à Gallis uiri fortes dicuntur 1351 c
getæ 1223 b
getulia 910 b
getuli mapalibus habitant 792 b
gigantes 172 b
glandes cibus hominum 1 a in Epiro abundãt 119 a.b
Glaucus 77 a.288 c.741 c. in Deũ 191 b.979 b labicus cur dict⁹ 1254 b
glebæ duræ 1245 c
glires unde 1725 b
gliscere. ibid.
gnauu 479 a
Gnosia regna 693 b
gorgonum caput cur Minerua habeat 13,1 a
Gracchi 1124 c
gradiuus pater 674 c
græca in as uocatiuũ in a faciũt 35 c monosyllaba quæ ad latinos transeũt obliquis crescunt 19 a quæ apud Latinos genitiuum in ia is faciunt crescunt in eo tantùm casu & datiuo 1497 c in os, latine in us fiunt, aut in er, aut in utrunque 467 c in η propria, latini in ia mutant 263 c Nullum græcum nomen in ns 853 b græcum nomen etymologiam latinam non recipit 1596 c (694 b
græcæ linguæ uarietas
Græci proprie Thessali 545 a omnes ciuitates à Tarento usq; ad Cumas cõdidere 506 c leues 1102 b fraudulenti 564 c facula Naupuli decepti naufragiũ fecerũt 1633 a
Græcus rex 545 a
gramẽ quid 1741 c Marti consecratum. ibid.
γράφειν γραφεύς 995 b
grates medium uocabulum 627 b
gratiæ Veneri sacræ 535 c cuius sint filię.ibid. cur nudæ, cur connexæ, cur una auersa 536 a quo fonte se lauent 535 c
graue & grauatum quo differant 1295 c
grauis, id est, fortis 905 c pro uenerabilis 415 b.c pro grauidus 7 b. 447 a
grauisca unde 1501 b
grauor cum accusatiuo
greges 271 b (1559 b
grex 75 a pro armento 996 c (b
griphenæũ Apollinis 60
grunitus 1139 b
grus cõmune est 1685 b Strymoniæ grues 145 a tempestatem significant 1513 a.b
grynęũ nem⁹ 76 c.846 a
gryphes 91 c.92 b
Gygania familia 905 c

H

HAbere pro habitare 1155 a
habitãt ꝑ habitanẽ 691 c
habito cũ accusatiuo meli⁹ quàm ablatiuo 18 b
hactenus 201 a
hœdi stellæ 157 c earum ort⁹ & occasus. ibid.
hæreditas cedi dicitur
halcyon 187 a (721 b
halesus 1237 c
hamadryades 113 c.493 a cum arboribus nascũtur & pereũt 674 c
hannibal alpes aceto rũpit 1469 c ad Cannas Romanos fudit. ibid.
harmonia cœli 18 c eius inuentor 1089 b.c
harpyiæ cuius sint filiæ 713 a earum nomina & effigies 707 b.c dicũtur esse furiæ. ibid. c Iouis canes. ibid. cibum Phineo abripuerunt ibid. b
hasdrubal 1121 c
haud temere 1413 c
haurire uocis significationes 540 c
hebe, ἥβη 907 a.999 a
hebenus arbor 215 b
hebris 1237 c
hebr⁹ frater Boreæ 361 a
hebrus fluuius. ibid.
hecate 1006 a unde 855 c eius triplex potestas 96 b
hector à Paride superatus 925 c extinctus omnium telis perfossus 593 c Aiaci gladium dono dedit 101 c.855 b ipsi & Achilli apud Homerũ, & Vergilium totus exercitus cedit 485 c
hectorei fortes 486 a
hecubæ pater 957 a.1181 b legitima uxor Priami 551 c eius somniũ de Paride 1181 b in canem 668 b Palladi peplum offert 488 c
hedera nigra & alba 86 a flexipedes 47 c poetę ea coronantur 84 c
hel, id est, Sol Assyrijs 539 c
hel & Helios 519 c
helena 1283 a eius parẽtes 635 b ipsa & Pollux ex Ioue 1006 b Spartana fuit 520 c Menelai uxor 1283 a à Theseo rapta & Proteo commendata 635 b. 1633 b non secuta Paridem, sed ui rapta 498 c.1487 c à Paride nõ rapta 1633 b in domo Deiphobi 634 c nupsit Deiphobo, mortuo Paride 1065 c immortalis Helena 635 b
helenus 488 c à Dardano oriũdus 756 b Vates 736 c Troiana fata aperit 575 b in Epirum 514 c in Macedoniam 436 c apud Arisbam captus 775 b
helicon mons 265 b.291 a.1229 a
hellespontus 471 a
helorus fluuius 780 c
helymus 891 c
hemistichia quædã Vergil. tam sunt imminuta sensu, quàm uerbis 1263 c.1264 b
hemistichium à Vergil. inter recitandum additum 1012 a
henetia 437 a
henetus rex. ibid.
heracliti opinio, omnia igne constare 1610 c
hercules natus 1277 b Hercules & Iphiclus 1306 b in cunis angues interemit. ibid. unde Tirynthius 1232 c idem qui Mars 1305 b eius & Martis stella una. ibid. ad Troiam 515 c in Colchos. ibid. ad inferos 1049 b mẽte magis quàm corpore fortis. ibid. c nõ rogatus laborantib. subuenit 1341 b eius facta multis uerbis commemorata 1307 c Hesionam rapuit 1287 a Geryonem uicit olla ærea ad eum transuectus 1231 c ipse & Eryx certarunt 937 a Erytũ interemit 1306 c cortinã & tripodẽ Apollinis sustulit 1309 b aurea mala ex hortis Hesperidum sustulit 853 c uictæ Amazoni baltheum sustulit 1698 b eius labores duodecim quid significent 1049 c cerberum quòd ab inferis traxerit quid significet. ibid. quo pacto mõstra uicerit 541 a author Cyminici lacus 1239 b pedes semper incessit 1233 a eius pellis à quo leone 1307 a cur cõmunis deus Troianis & Arcadib. 1305 b.c ab Euãdro primo nõ susceptus 1299 c eius sacrificia mane & uesperi 1300 b eius sacris liberi tãtũ intererãt 1288 b.c eius tẽplũ lectisterniũ nõ habuit.ib. eius laudes sẽnes uoce, iuuenes gestu cor-

ctu corporis facta mõstrabant 1306 a eius sagittæ 547 c quis eas acceperit. ibidem poculum ab ipso in Italiam allatum 1305 c à Pholo hospitio susceptus 1306 c Troiam cur euerterit. ibidem b eius ingens ara 1305 a eius columnæ in Ponto & in Hispania 1633 b μόνοικος 1123 c, ab Atlante doctus 541 a fuit philosophus 541 a insanus per Iunonem 1309 b eius mors. ibid. in Oeta monte mortuus 739 a
hercules quot 1341 b
hercules dicti omnes fortes. ibid. 1633 b
herilus trium animarum 1341 a
herminius 1692 b
hermione 721 b. 1634 c
hermus fluui⁹ 218 b. 1243 b
herne 1234 a
hernici. ibid.
hero 288 c
heros 426 a uirtutis & plerunq; generis nomen 1335 a unde procreentur heroes 1008 a eorum animę lucos tenent 481 b ipsis & mentiri & uera reticere turpe 469 c
hersilia 1347 a
Hesiodus 76 b. c. 117 a. 225 c eius loca 73 c. 154 b. 169 b. 172 b. 174 c. 411 b. 426 a
hesiona 503 b. 515 c non liberata 515 c à Ceto per Herculem liberata 1306 b
hesperiæ dux 499 a magna, græcè μεγάλη ἑλλάς. ibid. minor 991 c
Hesperia, quæ & Italia unde 499 a ultima, quę & Hispania unde. ibid.
hesperides 853 c earum fabula quid singnificet. ibid. earum horti. ibid.
hetruria unde 1689 c
hetruscorum uerba precantium felicitatem 546 a
heu dissyllabum 557 b
heus 456 c
Hiarbas 467 a. 815 c rex 791 c Didonem duce re uoluit. ibid. Carthagini bellum intulit ibid.
hibiscus 18 c
hic pro illic 381 a pro talis 441 a. 633 b temporis aduerbium 627 b. 923 c demonstrandi aduerbium 1393 b
hierapidna 692 b
hilarans 59 c
hilarus & Hilaris 60 c
hinc ordinis aduerbium 1462 b pro inde 424 c
hippius mons 548 b
hippocrene fons 83 b
hippodame 263 c
hippolite uxor Thesei 1247 b mazon 1692 b eius cingulum 1308 c
hippolitus Egeriæ nymphæ commendatus 1247 c de stupro à Phędra interpellat⁹ 1056 b accusatus ab ea apud patrem 1247 b eius interitus 1056 b ab inferis reuocatus 1050 a. 1247 b
hippomanes herba 289 c uirus 290 c
hippomenes cursu Atlãtam uicit 692 c. 693 a ambo in leones 693 a
hippotas 392 b
hippotes 503 b. 887 c
hirpini Sorani pop. 1709 c per ignes ambulantes. ibid.
hirpi Sabinorum lingua lupi. ibid.
hirqui 29 c
histere 408 c. 722 a
hispania Hesperia dicta 662 b
Hispani abactores sunt 302 b ipsis in bellum exeuntibus parentum facta matres prius narrant 1514 b
historia unde dicta 467 b quo ab annalibus differat. ibid. quo à fabula & argumento diff. 435 c. 436 a. b omnes ab Aeneæ aduentu usq; ad sua tempora Vergilius celebrat 1107 c
hoc pro huc 1329 a
Homeri locus 60 b. 75 b. 91 a. 184 c. 211 b. 319 c. 320 a. 337 a. 350 b. 353 a. 377 a. 403 b. c. 405 c. 417 a. 431 a. 455 a. 459 a. b. 469 c. 477 b. 486 b. 488 c. 489 a. 493 a. b. 503 a. 536 c. 593 b. 607 c. 635 c. 661 b. 688 c. 695 b. 703 a. 749 b. 754 c. 792 a. 824 a. 825 b. 863 b. 873 b. 883 c. 896 a. 905 b. 925 b. c. 937 b. 953 b. 955 b. 959 c. 977 c. 991 b. 1005 a. b. 1006 b. 1008 b. 1021 b. c. 1025 c. 1033 a. 1034 c. 1045 c. 1055 b. 1056 a. 1062 b. 1077 c. 1078 b. 1081 b. 1083 b. 1089 b. a. 1097 b. 1133 a. 1135 c. 1139 b. 1166 c. 1177 b. 1181 c. 1213 c. 1229 b. 1239 c. 1278 c. 1287 b. 1289 a. 1297 b. 1305 a. 1328 c. 1333 c. 1337 c. 1345 c. 1377 a. 1387 b. 1407 b. 1421 b. 1431 a. 1437 b. 1445 b. 1447 c. 1453 b. 1457 b. 1462 c. 1485 c. 1491 c. 1513 a. & c. 1521 c. 1532 b. 1549 c. 1568 b. 1575 c. 1582 c. 1595 a. 1604 c. 1605 c. 1619 c. 1621 b. 1635 b. c. 1655 c. 1661 c. 1667 c. 1673 a. 1674 a. 1691 a. 1698 b. c. 1704 b. c. 1710 a. b. 1715 c. 1720 b. 1735 c 1737 a. 1741. 1745 b. 1746 c. 1750 c
homo ex anima & corpore 1104 a eorum genus unde 541 b tribus rebus cõstat 870 b tria genera hominum ad superos remeant 1007 c quæ pars eius inferos petat 870 b homo futilis 1651 b homines aprici 906 c eorũ habitationes antequam domos fecerint 1309 c
homicidij pœna noxius arietis damno luebat 301 b. c
homole mons 1233 a
honores diuinos dupliciter merebantur antiqui 401 a
honustus 449 c. 450 c
honustus & Oneratus quo diff. ibidem
Horatij locus 2 a. 21 c. 23 b. 30 c. 36 c. 45 c. 49 c. 60 b. 109 c. 125 a. 171 b. 177 c. 179 b. 178 a. 193 b. 197 b. 205 a. 207 b. 221 a. 235 c. 252 c. 255 b. 263 c. 279 b. 281 b. 283 a. 286 b. 293 c. 297 c. 304 c. 311 b. 323 a. 377 b. 436 c. 451 b. 470 c. 479 b. 501 c. 514 c. 531 c. 545 a. 551 b. c. 561 c. 590 b. 617 c. 681 b. 693 b. 695 b. 698 b. 749 b. 823 a. 835 b. 839 c. 861 b. 863 b. 864 c. 870 c. 891 b. 906 c. 909 b. 937 b. 958 b. c. 994 b. 1011 b. 1015 b. 1031 c. 1078 c. 1082 a. c. 1083 c. 1089 c. 1091 a. 1111 c. 1139 b. 1143 b. 1148 c. 1165 a. 1191 b. 1224 c. 1342 a. 1358 b. 1377 c. 1386 b. 1436 c. 1287 b. 1447 b. 1489 a. 1531 c. 1609 c. 1679 b. 1740 c. 1744 a.
hormiæ 1237 c
horror 417 c medium uocabulum 633 c.
horti Hesperidum 692 c
hospes 800 b. 1338 c
hospita usurpatiuè positum 759 b
hospitij iura non uiolanda 539 c ea mutuis muneribus copulabãt antiqui 1412 c
hostem nemo laudat 545 b
hostia pro ianuis 481 c
hostia oppidũ. Vide Ostia.
hostia & uictima cõfunduntur 459 c reluctans improbatur 247 c hostiæ animales 711 c
hostia fluuiorum exitus 475 a pro portu. ibidem
humanis hostijs immolabatur Palicis in Sicilia 1438 c Dianæ apud Ariciam 1248 a. b eidẽ apud Tauros 567 b. c
humi aduerbialiter 424 c. 607 a. b
humidus 227 a. quo ab uuido differt. 111 a
humilis character 532 c
humor omnis terræ nascitur uenis 1090 c ex ipso omnia procreantur 1620 c
hyacinthus 1421 a amatus à Borea 54 c flos 39 b ferrugineus 331 a
hyades unde 147 b pluuias creant. ibid.
hydaspes fluuius 333 b
hydra 1033 c eius fabula quid significet. ibidem

hydra locus 1034 b.c
hyems duo significat 408 c & temporis est & aeris 564 c no ua, adulta, præceps 129 c
hyla 74 c.515 c.1633 b
hylas 263 c
hyleus 1306 c
hyle 1343 b
hymella 1241 c
hymen 523 c
hymeneus 523 a cur eius numen in nuptijs inuocetur. ibid.
hymnis aliquid subtrahere, sacrilegium est 1306 c
hypanis fluuius 349 c
hyperborei mõtes 283 c
hypermeter uersus 459 c.659 c uide Versus
hypermnestra 1283 a.1539 b
Hyrcani 1223 c
hyrcania sylua 843 c. 1223 c

I

I Consonans, & producta facit præcedẽtem 965 a
i inter duas uocales priorem producit 1538 c
in i ablatiuus nominum communis generis. Itẽ in i uel e quæ duas habent consonantes ante is 1425 a
i in æ diphthongum 531 c
iacchus 67 a
iactare, id est, inaniter loqui 405 c.406 b
iactari, in mari fit 374 b
iam pro præterea 207 b
iambal pars Rheni 1359 c
iamdudum pro nimium 785 b
ianiculum à Porsenna captum 1349 a
ianua 481 c
ianuarius unde 1224 c
ianus cur bifrons 451 b bifron[illegible]dé quadrifons 1224 b.c ipse & Vesta in omnibus sacrificijs inuocantur 451 b eius templum clausum 451 a diei dominus: alijs totius anni 1224 c
iapidia regio 307 a.1628 b
iapigia 307 a.1259 c
iapidium oppidum 307 a
iapyx uentus 1358 b.1628 b
iasius 471 a.701 b eius interitus 701 b
iason 219 c
iaspis 833 a
iberia 1438 c
icarium mare 993 c
icarus uini inuentor 135 c.245 c
icarus Dædali filius in mari perijt 993 c
ida 667 a
ida uenatrix 1387 c
idalium 529 a.1480 c
ideæ apud inferos 1035 a
idomeneus rex 693 c. 1634 c regno pulsus 693 c.1634 c eius uotum 1634 c filium immolare uoluit 693 c
idumæ ciuitas 265 b
ἱέραξ 1703 a
ἱερεὺς ibid.
ignis ex terra oritur 1104 b eum creat omnium rerum collisio 541 c noster unde cõstet 1107 b cœlestis nihil adurit 1104 b sacer ignis 312 b peruigil in templis 816 c diuinus farre seruatus 973 c supernus arte quo pacto eliciendus Prometheus docuit 74 b.c
ignobilis 1251 c id est, stultus 415 a
ignoscendus. 358 b.c
ile & hæc ilia 84 c.1205 b
ilex 102 c.103 a
ilia filia Numitoris 446 a Aeneæ filia secundum quosdam 1112 c à Marte compressa 446 a in Tiberim præcipitari iussa cum filijs. ibid. Vestæ sacerdos 1112 c.446 a Anieni, uel ut alij, Tybri uxor facta 446 a
ilicet 1020 c
ilignus 175 c
ilione filia Priami 673 a
ilioneus cur semper introducatur eloquens 497 c
illaudatus 263 c
Ille uacat in uersu interdum 939 a.373 c
illi, loci ad uerbiũ 1662 a
ilium in Phrygia 667 b
illò pro illuc 1329 a
illudo cum quibus construatur casibus 557 a.1447 c
ilua 1497 c
ilus rex 445 a.b
imago 18 b
imber 408 c
imbrex quid, & cuius gen. 343 c.344 c
imbuere 1 c
immunis 973 a
impedio 1415 c
imperatiui formatio 1666 c
imperatores domini dicuntur 889 b in ciuitate sepulchra habuerunt 1622 a post mortem inter diuos relati 124 c lauro coronati 91 a.b uerba eius transfugam recipientis in fidẽ 571 c
imperfectum fiebat olim addendo ad imperatiuum bam 1061 a
imperterritus 1575 c
impleor cũ genitiuo & ablatiuo 429 c
implorare 1475 c
importunum & opportunum 1640 c
impotis & compotis 778 b
in pro per 891 b pro Ad & pro contra 557 a cum accusatiuo cũ tempus exprimitur 1135 b uacat interdũ 607 c
inaccessus participiũ absque uerbo 1289 c
inarimes mons 1457 a
incassum 299 a.1193 b
incedere 391 c
incestum 1011 a
inchoare 1026 a
inchoo uel incoho 285 c
incidit huic 1699 c
inclytus græcum est 1113 a
inconsultus 747 a
incubare 403 b.1148 b
incus 418 a
incubus 1112 b
incusare 477 b
indecor non indecus 1662 b
indecores. ibid.
indigenæ 1310 c
indocile & indoctum 1310 b
indoles 1581 a
indulgentia 241 a
indulgitas. ibid.
induo cum ablatiuo & accus. 1229 a
indutus cum accusatiuo 593 b
inermus & inermis 787 b.1550 c
iners 315 c
infandum interiectio dolentis 441 a
infensus 559 c
inferi sub terra secundũ quosdam 1069 c regna eorum nusquam esse possunt secundũ quosdam 1007 b nouem circulis cincti. ibid. c in nostra uita est quicquid de ijs fingitur 1078 c sacrificantes ijs etiam uasa in ignem amittebant 1021 a inferi dij datores uitæ non sunt 641 b
inferiæ quid 1543 b.1603 b
inferiores reuerẽter maiores, maiores inferiores nomine tantũ appellare debent 400 c
infinitiuus pro Indicatiuo historicorum 568 b.645 c.1017 a loco gerundij græco more 456 b
infrenis & infrenus 1569 c infreni homines. ibid.
infula quid 1544 b
ingenia optima quæ mirantur, imitãtur 1337 b
inhonestus pro turpi 1063 c
inimicitiæ etiam ex fato descendunt 1066 c
iniurij qui 1379 c
innocẽs nomẽ est 1003 b
innocuus & innoxius quo diff. 1514 c
in numerum 1690 c
Ino 191 b.c.913 b
inolescere 1104 a
inopinus 1003 b
inops unde 1038 c
insidere quid 1675 b
insidiæ unde. ibid.
insido cũ datiuo 1098 c
insignis consul 1225 a
insinuatio & principium quo differant 1657 c
insinuatio in oratione Veneris 1477 a.b
insisto cũ accusatiuo nõ cum genitiuo 1075 c. 1098 c
insitio duplex 209 a
insomnia fœmininũ & insomniũ quid 787 c.851 c

instantes

instantes dicũtur etiam industrij 536 b
instar nomen 547 c. 1131 b præpositionem non recipit 1131 b eius genitiuus secundum Probum instaris 547 c
instita uestis genus 636 c
insulæ fortunatæ 973 a
insulto cum datiuo & accusatiuo 557 a. 1475 c. 1559 c. 1447 c
in, syllabæ quantitas 423 c
intactus, id est, indomitus 996 c
in te, id est, contra te & pro te 435 b
inter pro Per 645 b. 1420 c. 1433 c
inter cœnam, inter agendũ, & similes locutiones 1277 c
intercus morbus 145 b
interea 1468 c. 1675 b
interior, id est, sinisterior 911 a
interitus 973 a
interpres 1498 a
interregnum 1118 b
intyba 145 a. b
inuestes qui 1089 c. 1350 b
inuideo cum datiuo personę & accusatiuo rei 86 c
in unguem 235 c
inuocatio quando in loco fit 377 a. b
inuolare 712 b
inutiles qui nascuntur ultimi 815 a
inuus qui 1112 a
Io 1192 c in uaccã 281 b. 1253 b Io in Aegypto in Isim mutata. ibid. c
Ioci & ioca 455 b
iole 1306 c rapta ab Hercule. ibid.
ἠὼς 1593 c
iphiclus 1277 b
iphigenia 567 b Lucifera ibid. c ad Tauricam regionẽ translata. ibid. b Dianæ Dictymæ sacerdos. ibid. b cum Oreste fugit 1009 b eius fabula 567 b
iphimedia 1077 b
ipsa pro Tu 1000 b
ipsus 557 a
ira memor apud Vergilium quomodo accipiatur 374 c
ira nimia 377 c
iracundia in felle 1078 c
iracundia apud inferos 377 c
iratorum de inimicis dicta 1663 b
iris unde dicta 961 b. 1361 c quando fiat 1345 c non fit absq; nube 1363 a cur uarios habeat colores 877 b rosida ibid. non Deorum tantum ministra 961 b ad discordiam mittitur, Mercurius ad consolationem 961 b. 1361 c eius uia 961 b iris Thaumantias unde 1363 a
irrigare 171 c
ἥρη λευκώλενος 295 c
irrisio 845 a
in ης græca per εος declinata quomodo casus forment 1627 c is 1461 c
ἰσχνός 532 c
ἰσημερία 142 c. 595 a
isis 281 b. 864 c quo loco ab Aegyptijs placata 1011 b genius Aegypti, eadẽ quę terra lingua Aegyptiorũ 1357 b
ismara ciuitas 1521 c
ismarus mons 67 b. 93 c. 961 c. 1493 a. 1521 c
ister fluuius 259 a. 295 c
isti pro istic 642 b
Italia unde dicta 372 a. 499 b pars Europæ 3715 eius umbilicus 1214 c eius finis tempore aduentus Aeneę 371 c eius fines usq; ad alpes. ibid. penè omnis in Thuscorum iure 1683 c habet bona omnia, & caret malis uniuersis 218 b in ipsa penè æstas cũ in alijs hyems 221 a
italis, Italides 1692 c
italus Siciliæ rex 371. 499 b ad Tybrim profectus 371 c
iteratio 1397 c ea fit interdum augmẽtum 594 c
iterum 1439 a
ithacus mons 77 b
itur priore longa, Iturus priore breui inuenitur 1015 c
itys 77 c in phasianũ ibid.
iubar 806 a
iubes pro uis 545 a
iubeor 1531 c
iudæi Roma pulsi 1290 a
iulia 223 c filia Cæsaris Pompei uxor 1123 c
iulius mensis 105 b. c
iunior 936 c
iuno unde dicta 374 c terra dicitur 1267 b aer est 1744 a pro aere, pro terra, pro aqua 238 b cur aer à Physicis 392 a nubium dea 961 b uariæ potestates & numina multa 377 b. 1274 a γαμήλιος 795 c iugalis 791 a pronuba 814 a curetis, lucina, regina 377 b. 1274 a bona 540 b inferna 540 b. 1010 a maxima quę 1274 a portarum dea 636 a armis instructa 381 a ei curæ nuptiæ 799 b cur sæua à Vergil. dicatur 374 c cur alieno semper utatur auxilio 1181 b remouetur quoties boni aliquid Troianis accidit 1177 c ubiq; silens in ducitur 1481 b hymnis & prece delectatur 745 b Laciniæ Iunonis templũ à quo constitutum 762 c Argis culta 385 a Gabijs culta 1234 a quo tempore Romanis placata 447 c ei porca immolatur 1274 a
iunonia hospitia 528 c
iuppiter unde 392 a. 869 c seruatus cũ Saturnus filios comederet 1374 c ubi nutritus 261 b. c. 701 c ubi & quo pacto nutritus 691 b cur in Creta nutritus dicatur. ibid. quibus à matre custodiendus datus 327 b cur Iunonis maritus, ratio physica 392 a cur Iuno eius germana. ibid. Minerua & Iuno cum ipso coluntur 1123 c ipsius & Iunonis commixtio 238 b cur ipse æther, id est ignis 391 c pro aere 189 c. 693 b pro aere & æthere 238 b omnipotens 1445 c facies eius minio illinebatur 1111 c uox eius, fatum est 1559 a. b spiritus qui mouet 34 c bona eius irradiatio honores hominibus tribuit 1470 c iuppiter Diespiter 1437 c Hercæus 623 c unde Hercæus dictus. ibid. Hercæi ara. ibid. Stygius 869 c Amonius 816 b. c ξένιος 539 c. 817 b Lucetius 1437 c Stator 1347 a Iouis Olympici templum 1501 a Triphyllei tẽplum 219 c Prędatoris templum Romę 708 c eius templum Romæ quo monte ędificaretur augurium captum 1423 c aquila eius armigera 474 c. 1437 b Iuuencus ei immolatus 673 c de tauro nõ immolatum 1447 a terras amat, carmina curat 34 c cum patre Saturno de agris contentiones habuit 1437 c nutricis Amaltheæ capræ pelle usus 447 b eius signa 125 c Alcmænam amauit 1277 b eius sepulchrũ in Creta 1160 b
in ius quomodo uocatiuum faciant 485 a. 1273 c
iurare per caput 1407 a
ius generale est, sed lex iuris species 493 c ad cõscripta pertinet. ibid. iura ea agrorum [illegible]ne 799 a
iussus participium 1531 c
iusticia & pietas quomodo diff. 503 a
iuturna fons 1744 b
iuturna 1002 b
Iuuenalis locus 6 b. 29 b. 111 b. c. 132 b. c. 293 c. 323 a. 336 c. 460 c. 519 b. 539 a. 856 c. 889 b. 1021 b. 1104 b. 1125 a. 1153 b. 1346

b.1348 c.1347 a.1429 b. 1445 c. 1457 a. 1594 c. 1675 c
iuuenes inuiti moriūtur 1714 c ineſt ipſis ſtudium acquirendarum amicitiarum 1287 b
iuuenta 517 b
iuuentas dea. ibid.
iuuentus, iuuentas, & iuuēta quo differāt 517 c
iuuo 427 c
in I x. ablatiuum in e, & genitiuum pluralē in um, exceptis quæ omnis generis ſunt 1685 b.c
ixion 269 a. 1033 c. 1080 c. 1081 a eius pater. ibidem.

K

Κεκαυμένη 1117 a
κακέμφατον 424 c. 551 b. 707 a
κακὸν 1289 b
κακοσύνθετον 1441 b
καλλιοπιστεία 431 b
καλοπέδια 391 a
κασία 21 c
κατάρα 626 c
κατὰ τὸ [illegible]ωπώμενον 475 b. 628 b. 1042 b. 1097 a. 1165 b. 1338 c
κατάτυξ 1407 c
κατάχρησις 1159 b. 1565 c
κενοτάφιον 721 c. 1393 c
κίβατα 1737 b
κληρονόμοι 1470 b
κείρειν 1737 b
τὸ κείμενον 129 c
κέλευσμα 695 a
κοίρανος 452 a
κομῆται 1513 c
κραδαίνω 674 c
κρωβύλη 807 c
κύειν 48 c
κύκνοι 1685 b
κυλινδεῖν 154 b

L

L. & d. inuicē ſibi indicationibus cedunt [illegible] 1. b
labere [illegible]nis 547 c
labes 561 c
labi propriè ſerpentum 585 c
labyrinthus 959 b
lac frigore augetur 37 c
Lacedæmonij hymenæi 725 c
lacedæmonij nō cornuū tubarum'ue ſed tibiarum uſi cantu 1259 a
lacerare 675 a
lacertus ſerpentis genus 15 b
lachrymæ iraſcentium 909 b
Lacinius latro 762 c
Lacones à cęde omnium animalium abſtinebāt 1547 c
Laconū & Athenienſiū bellum 761 b.c
lactans deus 177 b
lactās & lactēs quo diff. ibid.
lacte nihil aptius infantibus 48 c
lactentes 919 b.c
lacunar & lacunarium (539 c
lacunæ 145 a
lacus unde 539 c. 1273 b
Ladon fluuius 34 c
læda 1282 c. 1283 a
laertes 589 b
lælapa canis 1056 b
læna 833 a
lætor cum genitiuo, græciſmus 1639 b
lætus 139 a cum genitiuo 481 b & ꝓ pinguis 708 b pro uelox 385 c
læuum de humanis reb. contrarium, de cœleſtibus proſperū 556 c
λαγὼς 211 c
lampethuſa 1501 a
Lampſacus ciuitas 323 a
lana alba precioſa 301 b
lana & Lanicium 301 a
λαοὶ unde homines dicti 135 b
laocoon Neptuni ſacerdos lapidibus occiſus 581 a Thymbrei Apollinis ſacerdos à draconibus interemptus. ibidem.
laodamia 1056 c
Laomedon 503 b eius interitus 515 c eius ſepulchrum 586 c
laomedontiadæ, id eſt, perfidi 486 a. 713 a
lapithæ 1080 c. 1081 a
laquearium unde deriuetur 539 c
lar Tolumnius 1124 c
lares uiales 721 c
larius lacus 223 b
laertius 1692 b
laſthenes 1083 c
latex lyæus 531 a
Latini unde 376 c quæ loca tenuerint 961 a cur nomen non mutarint 376 c eorum reges Murrhani 1108 c
latinus Vlyſsis & Circes filius 1749 c eius parentes ſecundum Heſiodum 1143 b Turno filiam non promiſit 1729 b primo pręlio occiſus 1461 c bello non interfuit 1413 b eius domus auguratò condita, & tam templum quàm curia fuit 1623 a ubi occiſus 865 b eius obitus 445 a. 1108 b
latium 1143 c unde 375 c. 1310 b duplex 375 c. 1219 b (c
latona à Ioue uitiata 681
λατρεύειν 1723 b
latrones. ibid.
laus plena quæ contrariorum continet uituperationem 105 b laudis præcepta à Virgil. obſeruata. ibid.
Lauinia uxor Aeneę 373 c in ſyluas cōfugit 1108 b.c
lauini tria nomina 373 c
lauo as & Lauo is 1569 a
Laurentia palus 1567 c
laurentum 1231 b.c. 1233 b quæ & Lauinum & Lauinium 373 c
laurolauinium 372 a. 1108 c. 1144 a. 1233 b quàm longè à mari 373 c
laurus 685 b nata, quo die Auguſtus 1021 b
laurus quo pacto declinetur 23 b. 1566 c
lautæ carinæ 1319 c
λιαίνα 287 b
Leander 288 b
learchus 913 b
lebes 749 a
legati ex omni qualitate dignitatis 1155 c eorum excipiendorum mos Romanus 1159 b regi primnm uniuerſa exponunt, dein populo rurſus narrant 1627 b
legere pro furari 1485 c pro præterire 695 a
legio quot cohortes & cēturias habeat 1667 a eius numerus 1177 a Legiones peditum ſunt, turmæ equitum 1413 b
legitima militia 1257 c
legumen unde 139 a quando ferenda legumina 159 b
lelegæ 1359 b
Lemannus fluuius 341 b
lembus 157 b
lenæus unde 201 b
lens 243 a
lentandus 737 a
lentum uimen. ibid.
leones inter ſe nunquam concumbunt 693 a cum pardali cōcumbunt 693 a
leo ſolis domiciliū 125 c
leones ante currum Martis 693 a
leodamas 813 c
lepidus Affricam, Sardiniam, Siciliam tenuit 1354 c
Leporaria 211 c
lerna palus 1033 c
lesbos inſula 211 b
Lethæus fluuius inferorum unde 1097 c eius allegoriæ. ibid.
Leucas mons 716 c
leucaſpis 407 c
leucothea 913 b. 1147 c
leucothoē 191 c
lex iuris ſpecies 493 c ad ius ſcriptum pertinet. ibid. à Cerere inuentæ dicūtur 799 a inciſę æreis tabulis affigebantur 1084 b
lexis 906 b
liber quid propriè 113 c. 1679 b
Liber deus unde 869 c lenæus unde 817 b Phillirinus 276 c Ariadnam Minois filiā duxit 161 c eius ſacra Cęſar primùm Romam tranſtulit 57 b eius ſacra triennio innouabantur 835 b caper ei immolatur 243 b. 693 c
liberales ludi 243 b
liberos unicum etiam filium dicimus 1543 c
liberti quo loco raſo capite pileū acceperint 1341 b eorum dea. ibidem.
libethros fons 83 b
liburni 437 a
Libya unde 381 c
Libya Beronice 853 c
licuit & licitū eſt 1489 b
ligures fallaces 1699 c
liguria 1567 c
liguſtrum 17 a
limbus 636 c. 807 c
limen pro familiaritate 259 c. 1215 b. ad limina epulabantur maiores & deos colebant 1449 c item in limine

ne census seruabāt. ib.
limes 7 b
limus uestis genus 1743 c
limus, id est obliquus 1743 c
linus 76 b
linus proprij & appellati ui quantitas 50 c
lipare 1328 c
λιπτότης figura 35 c. 139 c. 217 b. 302 a. 401 a. 471 c. 487 c. 1135 b. 1361 a. 1587 b. 1663 a. 1703 b. 1745 b
Liquetius fluuius 1453 b
liquor 130 a priorem breuem 674 b
Liris fluuius 1143 b
literæ pro epistola 1288 a
littus quid 373 c. 633 c. 737 c de fluuio 1267 a. b curuum 673 b
lituus 283 c. 1163 c
Liuius Drusus Salinator 1121 c
Liuius ex annalibus & historia constat 467 c eius error 1311 a eius locus 194 c. 263 a
loci & loca 455 b
loci Ansancti 1215 a
loco moueri 1350 a
locorum nominibus addūt & detrahūt præpositiones autores 371 c
locri 738 b. 1635 a
loci duodecim apud Virgil. obscuri 1413 a
locus apricus 581 a
locus ex duodecim tabulis 1081 c
locus pro arboribus positus 215 a
locus nullus sine genio 896 a
locus pontificalis summus 545 a locus solus 1675 c
λογοδαίδαλος 1441 b
longè pro ualde 579 c. 935 c
lorica 1330 b. 1699 a. b pectus texit 1227 c
lotos 209 c
lotus uel lautus 304 c
lubricum 619 c
Lucanus in poetarū non habetur numero 471 a eius error 725 c eius locus 1 c. 6 b. 34 c. 37 b. 132 b 164 c 195 c. 217 b. 254 c. 257 a. 277 b. 303 c. 325 b. 334 c. 341 b. 353 b. 355 b. 377 a. 460 c. 475 a. 477 c. 587 b. 589 c. 619 b. 1000 c. 1009 a. 1011 b. 1035 b. 1053 a. 1069 c. 1083 c. 1124 b. 1155 c. 1193 b. 1240 c. 1263 c. 1307 a. 1337 b. 1488 c. 1493 a. 1505 b. 1628 b. 1634 a. 1646 a. 1661 c
luceres 958 c
lucerna 539 b
lucifer 169 c
lucifer & Hesper⁹ Veneris stellę 1342 c. 1343 a
Lucilij locus 350 c. 991 a. 1489 a ex Homero 1558 c
Lucretia uitiata 1119 a eius historia 1348 c. 1349 a
lucretij loc⁹ 205 b. 291 a. 317 b. 334 c. 956 c. 992 b. 1078 c. 1084 c. 1577 b
lucretius Epicur. secutus est 1537 a. b
Lucrinus lacus 223 b
lucumones 593 c reges 1271 c duodecim fuēre 1505 b eorum imperium. ibid.
lucus unde 381 c. 481 b nunquā sine religione 721 c. 1362 c omnis Dianæ sacer 295 a
lucus incensus reuiruit 1254 c
ludere 183 b
ludi Apollinares 999 b. c agonales 717 b Circenses. ibid. funebres occiso Hectore 925 c
lugentes 1055 c manibus oliuę ramos ferebant 1605 c eorum mos in inuertendis armis & scutis. ibid.
luna unde 800 c à sole lumen accipit 186 c. 800 c lumen aliud ex se non reddit 1269 b eius cursus in Zodiaco 1508 c solis cursum sequitur 189 c nocti præest 972 b cur bigis utatur 972 b
σφαιροειδής 1103 a
ἑλικοειδής 541 b tacita 587 a obscura 800 c eius defectus 256 c 257 a eius domicilium 125 c
Lunæ portus 1358 c
luo pœnam, peccatum 1477 b (774 b
lupæ, id est meretrices
lupanaria 446 b lustra dicta 774 a
luparij 143 c
lupercal 1277 a. 1318 c
lupercalia 1352 c
lupus quem prior uiderit 15 uoce deseritur 105 b
lurco 991 c
lustratio 1021 b
lustrum 447 c
lux alma 455 a
luxus pro abundantia 519 b (799 a
lyæus libertatis Deus
Lycæus mons 110 a. 293 b. 1318 c
lycaon 147 b in lupum 539 c
lycas seruus Deinairæ 1309 c
lycij 407 b
lycij rustici in ranas 183 c. 184 a
lyciscæ 30 c
lycomedes 619 c
Lycurgus rex Thraciæ 673 a
Lycus rex 1309 a
Lycus fluuius 349 c
lyda in araneam 337 c
lydia 662 c
lydij unde 1336 a
lydius Tybris 662 b
lydus & Tyrrhenus fratres 1336 c
lygdinus lapis 513 b. c
lynces post amissos coniuges alijs non coniunguntur 861 a
Lyncus rex Scythię 456 c in lyncem feram. ibid.
lyra Apollinis 60 b
Lyrnessos ciuitas 1492 c

M

Machaon 589 b
macies hirsuta effi cit animalia 301 a
mactare 797 a. 1025 c
macte unde 1447 c
Mæander 913 c
Mænala mōs unde 119 c
mænalus mōs 91 b. 110 a
magalia exterior pars Carthaginis 467 b
magalia, uillæ Afrorum 825 b
magar uerbum Punicū 478 b
mage pro magis 1539 a
magis atq; magis 594 c
magis cum positiuo pro comparatiuo 791 c
magistri pro custodibus 963 c
magister pecoris 1204 c
magnus & paruus κατα- χρηστικῶς ad animū adhibentur 443 c
Maia 1283 b splendidior inter pleiadas 1283 b
maia Mercurij mater, ibid. a
maiores 1299 c Maiores & Minores pluralia sunt tantū quoties de genere dicuntur 499 a. b
male quid 787 b. c minutionem habet non negationem 551 b
malea promontorium 357 c. 910 a
malefidus 551 b
malignum 1029 c
malus in naui 953 b
mammilla 1713 b
mammurius faber 575 c. 1164 c. 1353 a
μάννα 350 c
mane unde dictum 413 b cū casu & genere nomen est 839 c
manes 413 b
manipli 1667 a. 1719 a
Manlius custos Capitolij 1350 a
mantelia 350 b
mantella. ibid.
mantellum. ibid.
mantile 532 c
mantilia 350 b
μάντις unde 746 c
manto 1505 a
mantua à quo condita 106 c. 1505 b eius situs. ibid. principatū habuit Thusciæ 1505 b tres tribus habuit. ibid.
manum quid dixerint antiqui 413 b. 589 c
manu firmātur amicitiæ 769 c
manus pro unguib. 708 b
manus inermes 489 b
mapalia 825 b. c
marcelli theatrū 1224 b
marcellus qui Gallos & Pœnos uicit 1127 b
marcellus filius Octauię 1129 c. & ibid. de eius mo[illegible]unere.
mareotis 211 b
mare & maria 998 c unde nomen accipiant 708 a Rubrum 349 c Ionium 708 a altius quàm terra 587 a turbatur cum delphini apparuerūt 1353 c eius non est certus color 879 c color eius pro ratione uentorum mutatur 1353 c

tur 1353 c imaginem nobis non poteſt red dere 18 b
mare Neptunus dicitur 413 c
Margarita & gēma quo differant 523 c
margarita, margaritum, & margaris ibid.
marmor Lacedæmoniū uiride 694 c Lunenſe album 1358 c Parium album 513 b.c
marica 1143 b.1749 c
maritus & uxor ſeſe inui cē emebant olim 125 b
marpeſos mons 1061 b
Marrhubij populi 1246 a
Mars gradiuus 452 a Quirinus. ibid. inſanus 1213 c cæcus 599 b eius domicilia 125 c eius ſacrarium 1259 b ipſe cum Venere à Vulcano catenis religatus 993 a ipſe cum Saturno in or tu geniture 864 c
mars uigila. Verba eius qui belli curā ſuſcepe rat, quum ancylia & haſt[illegible]n ſacrario Martis moueret 1259 a.b
marſyas in urbib. libertatis indicium 673 c. 799 a.b
martiæ calendę fœminis cur dicatæ 1346 c
maſculino & fœminino coniunctis ad maſc. reſpondendum 1293 a quędam fœminina ex ſe faciunt non neutra 191 a
maſſæ 1131 a
Maſsicus mons 220 c.311 a.1497 b uini nomen 1497 b
maſſyli 807 b. 998 c
maſſylia 807 b. 853 c Gallię ciuitas 998 c
maſsiliēſium mos peſtis tempore 679 c
mater Deum unde 1741 c ip[illegible] eſt 693 a cur [illegible] corona turrita pingatur 693 a. 1510 a. b cur curru uehatur, & utatur leonibus 693 a eius ſacerdotes uiriles ſibi partes amputarūt 1381 b (c
materies & materia 1645
mathematica colloquij Veneris cum Ioue expoſitio 431 b.c
matres, matronæ 1393 c
matrimonium iuſtum ubi nō eſt, liberi matrē ſequuntur 837 a
matrona & materfamiliās quo differāt 1668 c
matronarū ſacrificantiū mos cū faculis 799 c
maturare iracundiā 412 a
matuta mater 191 c.913 b
Mauritania 825 b
maurufia. ibid.
Mecennius uxorē quòd uinum bibiſſet occidit 540 c
Mecœnas 205 a
medea 219 c in Italiam 632 filios interficit 94 b
medeor cū datiuo 156 b
Media prouincia 217 b
medica herba 160 c inde medica mala 217 b
medicinę inuentor 311 c
medico & medicor 156 b
medicor cum accuſatiuo. ibid. cū accuſatiuo & datiuo 1247 a.b
meditor 1 b
medium 880 c.1560 c
medius fidius 817 a
medius, id eſt, manifeſtꝰ 607 a.627 b.845 b pro importuno 529 a
megara oppidum Sicilię 779 c
Megaleſias 1346 c
megera 1077 a
megera cū filijs ab Hercule marito interempta 1306 c
melampus 75 a
melāpus Amythaonius 311 c
mel quando colligendū 337 a ex rore colligitur 313 b durum melius eſt 479 a ubi optima mella 331 a mel in folijs 313 b
mella fluuius 341 b
μιλτῶ 1 b (913 c
Melibœa ciuitas 738 c.
melicerta 191 c.913 b
melies nympha 929 b
meliphyllum 319 b
Melo fluuius 343 c.825 a
memini cum genitiuo & accuſatiuo 86 c.427 b.c.839 b
meminiſſe & memorare quo differant 1431 a
Memmiorū familia 905 c
memnon 489 c Aurorę filius 1538 a Vulcani arma habuit 542 a
quæ illi petiuit mater 1321 c
Menelaus in Aegyptum 1633 a.b
mendacia conceſſa, cum redarguere nullus po teſt 1385 c
mendax 560 c
mens & animus quo differant 992 b pro cōſilio 529 a
mentes humanæ ſua ſpōte mouentur 1388 c
mente noſtra praua cupimus. ibid.
menſæ duę Romanis 431 a.536 b
menſæ Romanorum in quibus libabant 540 b
menſes ſinguli unde appellati 129 b.c decē apud maiores. ibid. incerti ſi exacti 191 b
Mephitis 1147 c.1148 b
mercimonium omne apud maiores in permutatione 293 a
mercurius unde 869 c Maiæ filius 452 b.1283 b ubi natus 179 b.1283 b tres Mercurij 861 c Camillus dictus 1679 c Cyllenius 833 c flauus & peruſtus 861 b deus prudentiæ 1081 b prudentię & rationis deus 74 b interpres deorum 824 a orationis deus 861 b cur deorum miniſter 179 b ad concordiam mittitur 961 b quare à poetis celer ubiq; fingatur 1283 c cur pennas habeat 824 a quot diebus curſum conficiat 455 a eius domicilia 125 c
meretrices lupæ dicūtur 446 b petulcæ 317 a nobiles & illuſtres uocantur 1108 b
mergi 182 a cum ad littora cōfugiūt, tempeſtatis ſignum 181 c
mergites 260 b (a.b
meridianus circulus 985
merita perſonarum uilibus officijs intereſſe non debent 421 b
meropes 314 a.b
meſſapia 1259 c
meſſapus 1237 b.1259 c
Meſſapius mons unde dictus 1259 c
meſſores 319 a
met, pſam, te, & ſimilia, aduerbia ſunt, & ornatus cauſa ponuntur 428 b.c
metalla quo loco renaſcantur 1498 a
μεταφορά 183 b
μεταπλασμὸς 906 b.1527 b
methres 460 b.519 c
Methymna ciuitas 211 b
metellus 1124 c
metius Suffetius 1347 c
meto præterito meſſui 319 a.1600 c (235 c
metor & Metior quo diſf.
metrum quod Cupidini ſacrum 96 b.c
metus 1652 c pro religione 1147 a connexus cū religione 653 b de futuro 385 c
Meuania regio 221 a
meuius 37 b.83 c
Mezentius 1229 b ſacrilegus 1566 a cur dictus à Vergilio religare captiuos occiſorū cadauerib. 1336 a eius interitus 865 b ab Aſcanio intēptus 1108 b tertio pręlio ab Aſcanio occiſus 1461 c
Mi blandiētis aduerbiū 1003 b
μικτὸν genus 29 a
midas Dardanorum rex 599 a
μῆλα 853 c
miles impius 9 b græcus iners & diſſolutus 1863 a unde dicti 1387 c conducti latrones dicti, & primi ad omne diſcrimen miſsi 1723 b
Miletus ciuitas 293 a
militiæ tria genera 575 a. 1225 a. 1257 c tempus eius Romanis adoleſcentib. XVI. annus, plena militia XXV. annorū 575 a tēpus militiæ XXV. anni 1225 a
mihi pronomen ſynæreſin non patitur 1003 b
μηλονόμος 853 c
Mina 905 b
milo 1082 a (b
mināſ, id eſt, eminēs 586
minari pro eminere, aut moueri 640 c
Mincius fluuius 1505 b
minerua cur de capite patris procreata 817 a cur artium ingenijq; dea 23 c artium dea 636 a armorū & lanificij

ficij dea 1255 a irata Græcis propter Cassandræ stuprum 1632 c in scutis Troianorum depicta 608 a eius sacra Iulia gens nō habuit 575 c
μήνη 181 b
minio amnis 1343 b. 1501 b
minium, uulgò rubrica 111 c
minois & Pasiphaæ libri 993 b
minores 1299 c
minos 1075 c crudelis 1055 b Athenas uicit 993 b
minotaurus 959 b in labyrintho 682 b ei missi de liberis Atheniensiū 993 b quot pueri nobiles puellæque ut uesceretur, Athenis missi 682 b eius fabula unde nata 993 c
mirari pro imitari 1337 b
miror & Regno cum genitiuo, græcum est 1609 c
mis & tis genitiui singulares 635 a
misenus 979 a tubicen 712 c
miser blandientis 773 c
miseratus accusatiuū habet 843 c
misereor cum genitiuo tantum 513 c. 571 b. 843 c. 849 b
miseror cum accusatiuo 513 c. 571 b
miseror & misereor idē significant 513 c
miserum, dolentis interiectio 994 b
missus nomen 265 c
missus ærarius. ibid.
mitra Lydorum & Phrygum 822 b. 1445 b
mitræ fœminarū 1445 b
Mnestheus 1453 a
modò aduerbiū temporis 627 b
modulor, moderor, comitor, quomodo construantur 1247 b
modus gerūdiuus 663 a
modus pro modo 1703 c
monœci Herculis portus 1123 c.
mœnia 587 a. 1684 c pro omnibus publicis officijs 1685 a
Mœonia prouincia 1335 c
mœrorū pro murorum 1477 a
Mœsia ciuitas 147 a
mœstus timor 425 b
mœotis palus 295 c. 1117 c
mola salsa quid, & eius usus 568 c
molarum usus nō fuit apud antiquos 421 a
molendi genus apud antiquos. ibid.
moles pro difficultate 385 b
mollis pro facili 847 c
Molossia regio 721 b
molorchus pastor 265 c
monimenta unde 754 b
monita & monitus, & eorum declinationes 1566 c
monodicon 846 c
monosyllaba dictio in fine uersus uitiosa, nisi minoris animalis fuerit 953 a. 1273 c
monosyllaba græca quæ latina fiunt, tertię tantùm declinationis & Latinè & Græcè declinantur 435 b. c
mōs ꝑ saxo 595 a. 1045 b
mons terræmotu diffusus 1457 c
monstrum unde dictum 645 b medium uocabulum 645 b
mopsus 76 c
morbi aut à contrarijs, aut à similib. possunt depelli 113 c eorū causæ 311 a
mores pro legibus 444 c
μόρια, id est, minores particulæ, & ibidem de accentu quando illæ particulæ cum alijs iunctæ 1565 b
moribundus & Moriturus 1521 b
morientes scientiam habent futurorū secundum Pindarū 1569 b
Morini populi 1359 c
mortis definitio 973 a. 1103 c Mors nō mors, sed resolutio 334 c. 335 a in undis grauis 403 c captiuitatis remedium 603 b cur interitus dictus 335 a
mortui ad tubam deducti 1621 a
mos 1219 b
mox pro postea 125 a
mucro 1713 c
mulctra & Mulctrale 31 c
Mulciber 1359 b
mulier materfamiliàs filiæ loco uiro est 821 c
mulierē castra sequi turpe 1356 a nunquam in castris 757 c debiles eas partus reddit 931 a
multitudinis numerus quo pacto deprehensus, si eam numerare non poterant 1096 b
Mummius 447 c. 1124 c
murex 49 b. 911 b
muri Babyloniæ ex bitumine 96 c
Murrani reges latinorū dicti 1108 c
musæ tres tantùm secundum Varronem 83 c
musæus 1095 a
mussare 331 b pro uereri ibidem. quid propriè 1651 c
mustela 619 b unde 1461 c
mustum 201 c
muta cū liquida metrū non accentum iuuát 471 b
muta cum liquida in dictione accentum mutat 1667 a
Mutiscæ pòst Trebia 1240 c
mutuli 24 c
mycenæ 448 a. 1124 c
myrmidones unde 545 b
Myrmidonus rex. ibidem.
myrrha 1084 b
Myrtetum 215 a
myrtilus auriga 264 a
myrtoum mare unde. ibidem.
myrtus cur Veneri sacra 125 b. 207 c. 208 a
mysia 143 a
mysij 1223 c

N

NAiades 109 c nam quis 355 c
napeæ uel Naiades 493 a
Nar fluuius 1205 c
narcissus 328 a. b
nare 994 a
naritij 738 c
Narnia ciuitas 1205 c
Narta fluuius 1240 c. 1241 a
nasci & Mori fatis datū à Stoicis, media omnia fortunæ 1313 c
natalis 36 b
natali die uoluptatibus deditum esse licebat. ibid.
natare 408 a
naturale iurare, per id quod charum quis habuit 613 b
natura, fatum, fortuna in uita humana 870 b
natura omniū par 1101 c hominum natura pro ratione climatum mutata 1102 b
naualia 1645 c
nauis ænea Herculis 1308 c
naues ex acere non fiunt 1377 b Septentrionis ductu reguntur 994 a earum nomina à pictura tutelarum 1497 a ueliuolæ 431 c in nymphas 1375 b
nauigare æquor græcissmus 396 b
nauigatio 1041 c
naumachia prima apud Romanos 905 c
Nauplius 1633 a
nautes Palladium accepit 539 b
nautiorum gens 575 c eorum familia Mineruæ sacra retinuit 971 a. b
naxos 694 c
ne aduerbij constructio 635 c
ne pro ergo rationalis coniunctio 386 c
Neapolis 363 c
nebula 477 b
necromantia 737 a quo loco facta 1005 a
nectar 479 a
νεκυομαντεία 1010 c
nefas pro opprobrio 910 c
negatiuæ duæ unam faciunt cōfirmationem 141 c
nemea sylua 1306 c
nemo pro nullus 1363 a
nemora cur sepulchris aptata 975 c nemora sola 1675 c
nemus in Epiro in quo responsa dederunt columbæ [illegible] 102 c
neoptolemus [illegible] & Pyrrhus 589 b
neptunus prodigiorum omnium pater 713 a ἐν νοσίχθων καὶ ἐννοσίγαιος 636 a cur muros Troiæ construxisse dicatur 635 c. 636 a ipsi & Apollini precium murorum denegatum à Laomedonte 503 b cetos immisit Troiæ.

fit Troiæ. ibid. in ſcutis Græcorũ depictus 607 c ei⁹ filij hi, quorum parentes ignorãtur 713 a
nequicquã pro nõ 187 a. 155 c
nereides 493 a
neſſus 1309 b
neutra τρίπτωτα ſunt 385 c aduerbialiter poſita græco more 1667 b in us, genitiuum in ris faciunt 552 a Neutra, quorum ex adiectione genus formatur 477 c. 478 a
neutra quædam tria habent participia 923 a cum accuſatiuis cognatæ ſignificationis 1209 c
ni pro ne 778 c. 779 a
nicapolis 717 a
Nictymene 187 b
nicopolis quæ antè Ambracia 717 a
nicoſtrota 1283 a quę & Carmentis 1267 c
nigrũ pecus inferis, candidum ſuperis immolabatur 693 c
nigri homines poſt uenenum 856 c
nihil quando contrahendum in nil 1003 b
nihil eſt quod nõ habeat originem iuxta Epicureos 207 a
nilus unde dictus 343 c ab Ennio Melo dictus. ibid. 541 a ei⁹ origo neſcitur 1358 b. c
nilides pueri nimphis educandi dati 349 b. c
nimbi quid ſignificent 392 a. b pro fulminibus 1319 b
nimbus cum numinibus ſemper eſt 634 b
ninguis, Ninguit 825 a
νιὸρ 1645 c
niphates 268 c
in Nis omnia latina inanin[illegible]uerbalia maſculina ſunt 628 b
niſus 1388 a in auem 77 a. 187 b. eius coma 77 a
nitrum 156 b
no, as, are 408 a
nobiles iram ſeruant, etſi ad præſens ignoſcant 1215 b nunquam ſoli comburebãtur 1021 b apud maiores ubi ſepulti 1715 a. b
nobilium ſermo per pluralem 817 c
nocte nomen. Noctu aduerbium 173 c
nocte ſapiunt homines 972 a
noctua auis lucifuga 187 a
noctu ſubtilius homo ſapit quàm interdiu 972 a
nodus in re militari quid 1531 b. c
nola 1245 b. c cur eius mẽtionem Verg. non fecerit. ibid.
nomen pro nomine poſitum 77 a. 1306 c pro participio 1062 b. 1700 b pro aduerbio 36 c. 286 b. 302 a. 310 a. 344 c. 937 c. 986 c. cũ aduerbium fit, nõ declinatur 885 b Nomina in os metri cauſa in or apud poetas 441 a in on omnia tertiæ declinationis 552 b quæ augmentũ nõ recipiũt, ne minus ſignificent 641 c Græca, quę Genitiuum ſingularem in is mittũt, in eo tãtũ & in datiuo creſcunt 1497 c quæ & propria & appellatiua eſſe poſſunt in i quidem cum propria, at in e cum appellatiua, ablatiuum faciunt 636 b eorum mutatio aut mutilatio cõceſſa poetis 1347 c eorum ſignificatio quorũ ex adiectione genus formatur 478 a Nomen enunciatione ſingulare, ſignificatione plurale 404 a proprium pro alio ꝓprio Verg. interdum ponit 317 b interdum confunduntur 1267 c interdum non hiſtoriæ ſunt, ſed ornatus 1462 c Nomine filij uel nepotis non poſito, cognominem eum intelligimus patri, uel auo, & contrà 1412 c. 1413 a
nomina montium & fluuiorum ducibus à Virgil. dari 1497 b
nomen pro gloria 561 c
nomentum 1240 c
nominatiuus pro uocatiuo 1519 c. 1667 a
non pro non'ne & nempe 1611 b
noricum 307 a
nos pro ego 817 c
noſtri & Veſtri genitiui plurales 635 a
notare 757 a. b
nothus quemadmodum latine dicatur, non eſt 1177 b
nouale 9 b
nouales 135 c
nouendiales 891 b
nouus, id eſt, magnus 37 a. 585 c. 702 c. 787 c. 1447 c
nox unde dicta 403 a quid 1025 c eius definitio 587 a umbra terræ 787 b. 815 b. 1025 c duplex eius proprietas 972 b polluit mundum 787 b humida. ibid. b intempeſta 766 b ſublustris 1413 c græcè dicitur εὐφρόνη 972 a eius initij deſcriptio 589 c eius ſolidæ partes. ibid. noctibus uacans regio 1029 b
noxa pro noxia 391 b quo hæc differant. ib.
nubentibus quid incongruum ſecundum Hetruſcos 813 c. 814 a
in Ns particip. ablatiuũ per e & i, nomina in e tantum faciunt: ſic & participia cùm in nomina degenerant 636 a. b
in Ns nullum græcũ nomen terminatur 853 b
Nubes aeris denſitas facit 885 c unde fiant ſecundum Lucret. 541 b ſoli uicinæ ſoluũtur in pluuias 68 b uento coactæ plerunque rumpuntur et fulmen emittunt 1322 c aeris ſunt non ætheris 403 b pro aere 955 c. 1239 c
nuces 23 a earum ſpargendarum in nuptijs ratio 92 c. 93 a
nudare pro indicare 465 c
nudum 907 b
nudus, id eſt, inſepultus 986 c
Numa Põpil. canus à prima ætate fuit 1118 b eius amica Egeria 1247 c
numen pro poteſtate 377 b
numerus finitus pro infinito 407 c numerus ſingularis copulatus plurali 652 c numero impari ſuperi, pari inferi gaudẽt 96 b. 721 c Ad numerum refertur interdum, quod ad quantitatem pertinet 785 c pari mortalitas, impari immortalitas ſignificatur 894 c. 895 a qui Minervę cõſecratus 172 b Dualis nõ eſt apud Latinos 543 c. 544 c
numerorum nomina in a indeclinabilia producuntur 642 b
Numicus fluuius 443 c. 865 a. b. 1155 c
numidæ freno non utuntur 792 b
numina magna 713 c quo pacto placentur 713 c nomina ijs ex officijs impoſita 120 b à locis nomen accipiunt 685 c ſingulis certa dona ſunt 1445 c uariæ eorum poteſtates 687 b uterq; ipſis ſexus 640 c rarò apparent ut uideri poſſint 97 b. 861 a habent ſuos miniſtros 896 c nihil ijs mali placet 1388 c niſi inuenta occaſione nõ nocent. ibid. ab ijs quos amant cũ moriuntur diſcedũt 1746 c ex nubib. euocabãtur 603 a quę nõ ſunt inter ſidera, cum alijs tamen poteſtate ſunt permixta 1632 c
Numitor 446 a. 1112 c quotus rex Albanorũ 1111 b regno pulſus 446 a. 1112 c in regnũ reuocatus. ibid. 1112 c
nuncius 1059 c
nuncius & Nuncium 675 a. 1719 c. 1720 a
nuptialia carmina ubi inuenta 1237 c
nuptiæ fiebant captatis augurijs 460 c. 792 c
nurſa 1245 c
Nurſia ciuitas 1243 a
νοῦς 1107 c
νυκτέλια ſacra 835 b
νύμφη 1313 c

nympha 1547 b Nymphæ eædemquæ Muſæ 119 a cur in poteſtate Iunonis 396 c moriuntur 467 b ſine piaculo non mouentur 171 c
Nyſa mons 1117 c ciuitas. ibid.
nyſæus dict⁹ Liber 1117 c

O

O dolentis 1661 b (c ô & Si optãtis 1340
ô quantũ in fine dictionum. 1003 a
Oaxes ciuitas 8 b
Oaxes fluuius 8 b.17 c
obex cuius generis 355 b.1295 c
obliuio timoris comes 653 a
obliuiſcor cùm genitiuo & accuſatiuo 427 c
obloqui 1089 c
obſeruare 333 c
obtuſa pectora, id eſt cru delia 506 c
obulus 905 b
occator deus 120 b
oceanus 998 b eius fines 855 b pater rerum 350 c
ocnus 106 c qui & Bianor 1502 b
Octauia ſoror Auguſti 1129 c
Octauiano tria nomina à Populo Romano oblata 451 c inde
Octauius pater Auguſti 1113 c
oculi mobiliores ex uino 1309 c ſenſus eorũ uelocior quàm aurium 1235 c proditores mentis 1295 c effoſſo oculo ſanguis non effluit 777 b fœdi oculi 556 c
ocyus, ab ὠκύς 1339 c
odi, noui, cœpi, memini 547 b. c
odi & Oſus ſum 965 b
odium priorem breuem, Odi longam 527 c. 528 b
odor 1148 b
odorater 1203 c
odoratum 807 b
odorum, odoratum, odorator. ibid.
odorum quid 807 b
œager fluuius 1089 c
œagrius fluuius 361 a.b
œagrus. ibid.
œbalia 324 c.325 a
œbalus 1245 a
οἰκονομία 636 c
œdipus 1081 c
œnus 1061 c Calydonis rex 1181 a
œnomaus 263 c.1283 a
œnopionis conuiuæ Iuppiter, Neptunus, Mercurius 501 b
Oenopion rex. ibid.
œnotria 499 a.1148 b
Oenotrius rex. ibid.
œſtrum 281 a
Oeta mons 739 a
ofella 1053 b
Ogyges rex 68 c
olea 207 b.c
oleaſter maſculinũ 1211 c
ὠλένη 295 c
Olenon ciuitas 1627 b
oleum 1021 a eius uſus in Italia olim non fuit 1137 c
olim tria ſignificat tempora 381 c.211 c fut. temp. 111 c. 427 b
oliua 207 b.c
oliuum 1021 a
olli 441 b.805 a
olor 1685 b
Olynthus Philippo uendita 1083 c (805 c
omne & totum quo diff.
omnis de duobus non dicitur 1178 b
ὁμοιομερία 869 a
ὁμοιοτέλευτον 556 c.1441 b
omphale cui ſeruiuit Hercules 1309 b
onagri 302 b
ὀνοματοποιΐα 814 c
opes 1675 b plurale quid ſignificet, & quid ſingulare 514 b.c opes ad magnificentiã, diuitiæ ad uſum 545 a
Ophici populi 1243 c
ophiuchus 1632 c
opim, opem, opes, quid 1675 b
opima ſpolia 1127 c
opinatus 1003 b
opis, id eſt, poſsibilitatis
oppetere 403 c (514 b
ops 275 c.1675 b terra eſt 1038 c (1039 a
ops & Opis, quo differãt
optari poſſunt, uel aduerſa, uel proſpera 754 c
in Or græca in genitiuo o corripiunt 1575 c. 1576 a
uerbalia in Or maſculinum, in trix fœmininũ faciunt 677 c
oracula Apollinis obſcura 686 b
orantes interdũ ima, interdum ſumma reſpiciunt 687 b
orationem nullam ueteres niſi inuocatis numinibus inchoabant 1640 a
orator 415 c unde dicti 817 a.1605 b eorum eſt quæſtiones ita proponere ut facilẽ ſolutionis ſortiantur euentum 710 b
orbita ſolis 1501 c
orcades inſulæ 125 b
ὀρχεῖς 211 a
Orchomen⁹ ciuitas. 535 c
orci nuptiæ 63 c
orci tunica eſt herba ſaliunca 56 b
orcus 991 c. 1029 a
oreades 109 c. 493 a
ore fremere 505 c
oreſtes 1634 c ipſe & Pylades 567 c. furijs agitatus 853 a eius oſſa Romam tranſlata 567 c
ὄργια 835 b. 1067 a.1089 c
Oricos ciuitas 1493 a
orichalcum 1737 a
origo meretricis nomen 109 c
orion & eius fabula 1575 a ex urina natus 501 b.c uiciare uoluit Oenopionis filiam 1575 a Dianã 501 c inter ſidera relatus. ib. eius ortus 962 b.c eius ortus & occaſus 501 c tẽpeſtatis ſignũ 501 c interẽpt⁹ ſagittis ib. à ſcorpione. ib. occæcatus ob libidinem 1575 a.b per mare iuit contra Orientẽ. ibid. cur à ſcorpione interemptus dicatur 501 c
orithyia 357 b.c.1521 c.
ὁρμὴ 299 b (736 c
ornatus ex contrarijs epithetis 1328 c
Orodes uir 1569 a
orpheus 345 b. 1059 c. 1089 c eius parentes. ibid. ad inferos 1006 a diſcerptus 361 a.b eius caput in lapidem. ibid. in Hebrum caput proiectum. ibid.
orſus 459 a
ortini equites 1243 a
ortus ἡλιακός & κοσμικὸς 161 b
ortygia 683 a unde dicta. ibid. 780 b
Oſci populi 1243 c
oſcines aues 733 b malæ, præpetes bonę 851 c
oſculum & ſuauium quo diff. 441 b
oſinius 1497 b.1560 c
Oſyris 120 a
Oſtia oppidum ab Anco conditum 1118 c
Oſtienſi in agro Caſtra Troianorum fuerunt 1140 a.1397 b
oſtium 997 a
oſtrea 158 c
oſyridis membra à Typhone dilaniata 153 b. 864 b.c
othij campi 765 b
Othrys Mons 1233 a
othus 172 b.765 b
otus 1077 b
ouantes 703 a
ouatio 859 b.c
oues quibus nihil deeſſet ad ſacrificia delectæ 797 a earum ſcabies unde 304 c 305 a oues candida 17 b bidentes cur dictæ 797
Ouidij locus 910 c.100 b. 1111 c. 1153 b. 1181 c. 1193 b.1397 b.1719 a
οὐρανός 978 b
Ozalis ciuitas 738 c
ozolei unde dicti 738 c tenuerũt Pentapolin. ibid. b
ozeli 1635 a
ὄζω 738 c

P

Paciſcor preterito pepigi & pactus ſum 1610 c
pactolus fluuius 1493 a
pachynnum promontorium unde 780 c.781 a
παχύς 781 a
Padus fluuius 349 c.1453 b.1665 c
paduſa 1665 c
pæan 1090 c.1569 c
παῖδις 635 a
pagani 245 a
pagi unde. ibid.
pago non in uſu 1283 c
παλαίειν 1089 b
palæmon 191 c Latinè Portunus eſt 913 b
Palamedes 561 a uir prudens, ibidem. eius inuenta 561 a eius & Vlyſsis ſimultatum cauſa. ibidem. lapi-

lapidibus intereptus. ibid.
palatinus mons unde 1267 c
palatium 1309 c
palearia 271 c
pales 57 c.263 a.291 b
palæstra unde 261 b eius usus ubi primum inuentus 717 b
πάλη 1089 b
palici dei 1438 c
palilia qua die soluta 263 a.b
palinurus dormiens in undas cecidit 985 b luc⁹ ei & cenotaphiũ non procul ab Helia datum 1046 b Palinurus & Misenus 979 a
paliurus herba 57 c
palla quid 1685 b unde 520 b
palladium Atheniense 575 c raptum. ibid. Vlysses & Diomedes sustulêre. ibid. b nõ ablatum, sed abscon-ditum à Troianis. ib. à Diomede redditum 735 in Calabria red ditum 759 c Nautes id accepit 575 c quo pacto cognitum. ibid. ab uno tantũ sacerdote agnoscitur. ibid. quo pacto Romam peruenerit. ibid.
pallanteũ quomodo sitũ 1397 b
pallantia filia Euandri 1267 c
pallas Euãdri filius. ibid.
pallas rex Arcadię. ibid.
pallas auus Euandri. ib.
pallas unde dicta 391 a
pallene ciuitas 351 c
palma pro uirtute 429 a
palpebræ unde 791 c
palumbes φραγκίδαι 7 c
palus ultima interdũ breuem habet 559 b.c
pan 263 b eius descriptio [illegible] ab Amore u[illegible]ictus 18 c facie rubra pingitur 111 b
πᾶν 1112 b τὸ πᾶν, in quod redeunt uniuersa resolutã 334 c. 1011 c
panathenaica 277 b
panchaia 215 b.219 c
pandarus 955 b.1453 a. 1551 a quasi heros cultus 955 b
pandion rex 77 c
pangæa 357 b
panopea 191 c
pantagias fluuius unde 779 b.c
panthu uocatiuus græc⁹ 599 a.613 b
papauer 139 b cereale 159 c agreste 856 c somnum dat 853 c
paphus 207 c.477 c. 1480 c
papilla 1713 b
parabolæ nõ semper per omnia congruũt 492 c
παράλητις 1336 a
paratum quid 800 c
parcæ unde dictæ 381 c furiæ infernales etiam dictæ 49 c earum officia 381 c
parce, id est serua 1543 c Parce metũ, uerbis, in iurijs 441 b.c
parco parsi & peperci 1610 c
pardus cum leæna cõcũbit 693 a
παρέλκου 428 b Deinde, tandem, gentium, locorum, παρέλκοντα 1463 b
parês, id est patria 729 c
παρένθεσις 1147 c.1555 b quid & unde 395 c quo ab Eclipsi differat 395 c.467 b
parêre & Apparere 407 c
paria opponenda cùm aliquid non possumus soluere 1482 a
Paris Alexander 385 a à Priamo missus ut Græcis aliquid eriperet 1487 a fortissimus secundum Neronem 925 c quo pacto in genitiuo. ibid.
pariter, id est similiter 155
parius lapis 513 b (c
parma 1577 c
parnasus 110 a.203 a
παροικονομία 432 a
parrhasia 1318 c
pars sequitur genus 1101 c
pars orationis cùm in aliam transit, eius partis ad quam transit utitur potestate, quod ad declinationem, nõ ad quantitatem 885 b
parsi antiquè, pro peperci 414 c
partheniatæ 325 a.761 c
parthenius mons 113 b
parthenope 364 b
parthenopeius 1061 c
participium sine uerbi origine 619 a.779 c. 791 a pro nomine 435 c.799 b.805 c.1342 c pro uerbo 374 c pro participio 567 a.633 c. usurpatiuè pro participio 408 b.c præsens à passiuo non fit 994 c nullũ nisi à uerbo trahatur 1063 b cum genitiuo cõparari potest, cũ accusatiuo nõ 557 a in fine uersus raró, apud græcos uiciosissimum 721 c
particulæ multę ornatus tantùm causa uersib. inseruntur 459 c
partio & partior 424 c
parumper 1046 c
pasco & pascor 293 b. 306 b.645 c
pasiphae 959 b.993 b
passiones 259 b Passiones seu affect⁹ quatuor 1103 c
passiua pro actiuis 424 c passiua declinatio sub actiua significatione 1697 c
passum 211 c
passus non pansus à Pandor 487 c
pastor etiam ductor militum dicitur 1211 a
pastores aras imbuunt quoties pascua mutãt 1 c.2 a
pastus pro qui pascebatur 619 b
πάταγος 779 c
patara ciuitas 807 c
Patauium unde dictum 437 b
pater, omnium deorum epitheton 201 b.532 b religionis nomen et uarijs tribuitur 685 c
paterfamiliàs 1710 c
paterpatratus 1470 a qui 1372 c uestib. lineis nõ sunt usi 1743 b
patiẽs illius rei 1204 c
patres unde dicti senatores 975 c
patres patriæ 1082 b
patres solos authorandi potestatẽ habere 1679 b
patria 470 c eius aspectũ desiderare ægrotũ, signũ est mortis 1576 a
patroclus ab Hectore interfectus 489 b
patroni unde 1081 c
patronymica in des primę declinationis 404 b fœminina aut in as exeunt, aut in eis aut, in ne 85 b aut in des aut in ius 1492 b
patulum & patens 1 b. 1103 a
pauidus & pauens quo diff. 621 c
pauper communis generis 1717 a
paupera 759 b
pausia 211 a
pax sequestra 1610 c mortuorum sepultura est 1605 c eam petens cur oliuæ ramum cum uitis offerat 1278 c
hoc Pecten 1089 c
pectus fictum pro uerba ficta 564 c pectora obtusa 506 c
pecua 273 b
pecuare. ibid.
pecunia 5 c
peculium. ibid.
pedicæ 176 c
pedum 61 b
peiero 580 b
peiur⁹ malè dicitur. ib. c
peleus & Telamon fratres 516 a (277 c
pelethronium oppidum
peliades qui, lingua Thessal. 102 c
pella 341 c
pellicere 561 c
pelopea 1633 a
peloponnesus 580 b (a
pelops 264 a. 1081 a.1283
pelorus promontorium 739 b.c
peltæ 490 a
pelusium 163 b
penates & Magni dij unum secundũ Varronem 625 c. 668 c semper culti à Troianis 1463 c Laurolauinij culti 669 a
pendere 994 b.1011 a
peneus fluuius 278 c.345 a.b
penetrale 1144 c
penetrale & Penetrabile quo differant 1539 a
pennæ non pinnæ ueteres dixêre 619 c
pentapolis 792 c
penthesilea 490 a
penultima correpta, antepenult. accẽtũ habet

391 b interdum accentum apud latinos habet cùm fit breuis 484 c.485 b
penus cuius generis & declinationis 535 a quo à Cellario differat 535 a
pepigi & pactus sum à pacifcor 1283 c
peplum 488 c
per pro Inter 1420 c
peragrare 800 b
perdix 147 c
peregre 547 c
peregrini & quorum ignoramus parētes Neptuni dicuntur filij 713 a
perfectus an cōparetur 1606 b
perfidus 1509 c
perfringere 1514 b
pergama omnes arces dicuntur 633 b omnia alta ædificia fecundum Aefchylum 403 c propriè arces Troianæ 633 b
pergere, pro uniuerfa dicere 467 b
περισσολογία 992 b.1177 c
Permeffus flu. 75 c
pernix 286 b.815 a.1700 b
pero 1237 b
perofus cum genitiuo 1055 b
Perfij locus 148 a.284 a.293 c.331 b.896 a.906 c.1159 c.1295 b.1539 a.1679 b.
Perfarum reges Arfacidæ uocantur 1108 c
perfonarum permutatio apud poetas 435 c
perfonis minoribus non eft facultas refpondē di maioribus 531 c
pertæfus cum genitiuo & accufatiuo 791 a
pes pro fune nautico 984 c
peftilentiæ ordo 695 b etiam elementa eā fen tiunt 311 c creatur offenfo Apolline 695 b in Aulide 567 b poft interemptum Remum 447 b Venetijs, in Gallia, in Illyrico 307 c
peftum oppidum 323 c
petere 1393 a pro infidiari 535 c
petendi ars 396 b petenti quid obferuandum 395 c In petendo & promittendo à ualidifsimis inchoandum 505 c
petilia ciuitas unde 738 c
petilia parua 739 a
petitiones 395 c
petulci hœdi 313 c
peucetia 1259 c
Phædra 1056 b.1247 b
phaeton 896 c.1501 c eius fabula. ibid. eius forores in populos 1091 a
phaetontiades 75 c
phaethufa 1501 c
phalæ turres ligneæ 1457 a
phalantus 325 a.761 c
phalanx 1605 a.1673 b lingua Macedonū legio 587 a
φάλαρα 921 b.1412 b
phalaræ. ibid.
phalarica 1457 a
phanæus mons 212 b
phantafia 143 a
φάρμακον 145 c
pharnaces 449 c
pharos infula 1634 a
Phafis fluuius 349 c
pheretrū latine capulus 1599 c
philæ locus 1011 b
Philippi ciuitas 196 c. 157 a
philifto 485 b
phillyra 275 c.276 c
philoctetes 547 c.738 c fagittas accepit ab Hercule 1309 b de Herculis fepulchro interrogatus. ibid. alia de eodem 739 a
philomela 77 c in lufciniam. ibid. in hirundinem 314 b
philofophica quædam contraria apud unum poetam, quî fiat 1537 b
philofophorum de rerū origine opiniones 67 b.c
phineus rex Arcadię 707 b
phlegeton 1029 b
plegra locus Theffaliæ 765 b
phlegya 1081 a
phlegyæ 1083 c
plegyas Apollinis tēplū incendit. ibid.
φλόξ 1029 b
phœbades 733 a
phœbe 1507 c
phœbus. ibid. Phœbus Apollo 713 b præeft aufpicijs quibus urbes reguntur 799 a
phœniciati equi 274 a
phœnix 519 c
phocæ 353 a
pholus 1306 c
φόνος 864 c
phorcus 741 c.913 a.983 c
φορτὸν ἔρωτος 1676 c
phryges timidi 485 c bis capti 1441 a
phrygiones 753 c
phryxus 219 c
phyllis regina Thracum 55 c in amygdalum arborem. ibid.
piaculum facrificij ordinem rumpere 739 b
piaculo commiffo ludi celebrabantur 717 b
piare medium uocabulū 569 a
piceæ fpecies quinque 1377 a
pictura inanis 485 c
picus in auem 1165 a
pilamines 1353 a
pilea uirorum funt 1445 b
pilenta 1353 a
pilis caret omne pingue animal 301 a
pilum 1232 c
pilumnus 1485 b
pilumnus & Pitumnus fratres 1362 b
pinarij unde 1300 b eorū familia miniftra. ibid.
panarius 1300 b
pindus 110 a
pinetum locus 1645 a
pinguedo & Pinguetudo latina nō funt 279 a.b
pinguedo læticiæ fenfus in animalibus 708 b
pinfendi frumenti quis inuentor 1362 c
pinus 1509 b fterilis 325 c in tutela matris Deûm 83 c.548 c
Pira uolema 712 b cruftumia 211 b
piracula 1215 a
pirithous rex Lapitharū 1181 a cum Thefeo ad inferos 1081 a
pifa 256 c Arcadię ciuitas 1501 a
pifaurum ciuitas unde 1122 b
pifcis figni celeftis ortus 337 a
piftorum deus Pilumnus 1362 c
piftris 742 c
piftrix mafculinum. ibidem
pitumnus qui & Sterquilinius 1362 b.c
pix in agris 172 b
placco in præterito placui & placitus fum 1283 c
placitus 923 a
placuit & placitum eft 1489 b
plagæ 807 a
Planetæ 515 b unde dicti 179 c.1509 a quot fint 541 b.889 a eorum circuli 125 c.1007 b.c eorū curfus 179 b.& 541 b ijs fatorū ratio continetur 857 c noxij, boni 179 b
plantæ & Plantaria quo differant 203 b
Plato unde dictus 1095 b
Plauti locus 30 c.125 c.155 c.180 a.227 b.318 a.329 c.350 b.c. 413 c. 487 c. 536 c.800 c.905 b.1021 a.1049 a.1341 b.1346 b 1349 c. 1359 b. 1401 a. 1449 c. 1691 c. 1723 b. 1737 a
pleiades unde 147 b
πλημμύρα 779 c
plemmyrium. ibid.
plenus cum genitiuo rectius 485 b
πλεονασμὸς cûm addūtur fupernacua 201 a.310 a non neceffaria 428 c.515 b
pleuron ciuitas 1627 b
Plinij locus 15 b.30 c. 84 c.186 c.189 a. 217 a. 221 a.303 c.341 c.856 c. 880 c
plotæ infulæ 707 c
plumbum [illegible] cum uehemēti [illegible] diffol uitur 1438 a
pluralis pro fingulari 561 b pluralia fæpe fingulariter efferuntur 590 b plurale à fingulari regitur & eft Græca figura 528 b
pluralibus & fingularalibus connexis refpondemus uiciniori 381 b

plurimus

plurimus, id est longus 478 a pro magnus 1090 c
plutonis folium 1049 c
pluuiæ quid 392 b un de 541 b
πνίγμωρ 1438 b
podia quid 984 c
pœnæ antiquorum omnes pecuniariæ 412 a
pœnio pro punio 1477 a
pœnitere 21 a pœnitet 503 a
ποινή 1477 a
Pœon medicus deorum 1248 b
pœonia herba 1248 b
poetæ sectis philosophorum pro qualitate negociorũ utuntur 1537 a rem historiæ cum carmine coniungunt 437 b pro appellatione magnæ rei proprietatẽ sæpe ponũt 1090 c interdum proprietatem mutant 424 b non omnia prudenter ab ipsis dicenda, sed quædam ex uulgi opinione 182 b turpe ipsis aliquid fingere quod penitus à ueritate discedit 677 c duabus rebus propositis uni respondent 999 a partem orationis pro alia ponunt 551 c hæ dera coronantur 91 b insani 32 c
podia 984 c
poeticum est interdum ab historia discedere 445 a.b non est aperte ponere historias 471 a.b
pol iurantis aduerbium 520 a
πολιμιστής 1586 c
Politorium oppidũ 959 a
politus 958 c
πόλοι 403 b
pollio [illegible]5 a Salonas [c]iuitatem uicit 37 b Tragœdiarum & historiarum scriptor 37 a
pollutio à funere cõtrahitur 1021 b
pollux cũ fratre immortalitatem partitus est 635 b eius parentes. ibid.
polydorus captus 668 b Polymnestori cõmendatus 675 a.b eius interitus 668 b sanguis ex eius tumulo 374 b
polygonus 352 c
polymnestor 513 c.675 a
polynices 589 b
polyphemus 105 a Neptuni filius 778 c cur unum habeat oculum 773 c quot oculos habuerit incertum. ibid.
polyxena à Pyrrho immolata 725 c
poma 23 a
pometia 1112 a.b
Pomona 1165 a
Pompeius piratas Cilices uicit 325 b bellaturus in Lesbo uxorem reliquit 1356 a eius ciuitas in Campania 1232 b.c
Pompilius rex Romanorum unde Numa dictus 1118 b
ponè aduerbium 653 a
põtifex per deos tantùm iurauit 1407 a ei⁹ uerba in puluinarib. 571 c
pontinæ paludes 1225 b
poples natura priorem breuem habet 1462 b
populo antiquũ est 846 c
populo & populor 498 c
populonia 1497 c
populus singulare quid 432 a plurale pro urbibus. ibid.
populus arbor Herculi sacra 208 c.907 b.1305 c
populus Roman⁹ in tres partes diuisus 957 c in centurias iuniorum & seniorum diuisus 129 b pri⁹ iubebat pòst confirmabat Senatus 1392 c
porca Troianorum amissa & in Campania inuenta 1267 b
porca Iunoni immolatur 1274 a
porgite 385 a
porrò aduerbiũ temporis 961 a hortantis 1389 a
πόῤῥω 961 a
porsena rex Thusciæ 1119 a
porsenæ duces in ludis Circensibus uictores coronati 1611 a
porta quid 402 c unde 659 b
portendi 1175 b
portentum medium uocabulum 1143 c
potiora ex diuersis, ad suum genus clausulas stringunt 618 c
portunus 191 c.913 a
portus 551 b.1514 c ostia fluminum frequenter eos efficiunt 919 b
poscere 1345 b
poscere & petere quo differant 1393 a
post, ante, circum, cũ ablat. apud ueteres 5 c
posthumus qui 1111 a
postica 102 c.1016 c
posticum neutrum, & postica fœmininũ 617 c
pote pro potes 1539 a
potestas iubendi sola in consulari imperio 1355 b
potior promiscuè coniugatur 678 b modò tertiæ modò quartæ coniugationis 1674 a cũ genitiuo & ablatiuo, raro cum accusatiuo 717 b
potis nomen est et declinatur 778 a
potissimus unde 778 a
potitius 1300 b eorum familia perijt 1288 c
potnia ciuitas 288 c
πούς pro fune nautico 984 c
præ breue 1209 b.c
præceps 157 c pro celer 938 c
præceps animi 1453 c
præceptum & doctoris & discipuli personam requirit 117 c
præcincti 1359 b
præcipites 907 c
præcipitat pro præcipitatur 547 a.b
præcordia quid 1186 c
præda 1601 a
prẹda auerti dicitur 1293 a
prædæ partem Romani dijs promisere. 708 c
prædones 1575 c
præfica 1020 b
præiudicia ante rẽ 1685 b quibus futuri negotij exitus tollitur. ib.
prælium quid 1339 b
prælum 231 c
præmium 1601 a quale fuerit eius qui primũ uicisset in prælio 1114 c eius qui ciuem in bello seruasset. ibid. eâ præmia liberis data quæ parentes non accepissent 1407 b non euentui sed uoluntati debentur. ibid.
præpetes aues 733 b
præpetes malæ, oscines bonæ 851 c
præpositio pro præpositione 556 c.747 a cõposita casum suum amittit interdum 455 b quæ cum casu cõstruenda erat cum uerbo composita 515 c post posita accentũ mutat & suas uires amittit 847 b postposita corrupta 386 a.b breues producuntur sequente uocali quæ consonãs esse potest 860 c in a, ut e aduerbia producuntur præter puta, ita, quia 642 a.b interdum superfluæ 455 b interdũ detractæ more Virgiliano 1450 c
præses belli 1672 c
præsens pro futuro 381 b
prẹsidium ultimum in castra confugere 1476 c
præstans cum genitiuo & ablatiuo 1725 c
prẹsto illum & illi 1663 b
præteritum participium pro præsenti 408 b. 817 a
præteritum pro præsenti 547 c
præterito utimur cùm significamus celeritatẽ 817 a
præuertit & præuertitur 456 b
prandia non in usũ 800 c
preces ambiguæ esse nõ debent 1153 c
preciæ 211 c
hoc Preneste & hæc Preneste 1233 c
preneste ubi, & unde 1233 c
premere armis 505 c
priamus unde 515 c Phrygiæ & Mygdoniæ dominus 633 b ab Hercule ei imperium traditum 823 b Salaminam profectus

profectus 1287 a redemptus 515 c in Achillis tentoriū ingressus 627 c supplicans ad Achillem dormientem 489 b. c eius interitus & ubi occisus 623 c
priapus 85 a. 323 a
pr mitiuum pro deriuatiuo 531 b
prima uerbi positio 408 a
prima posterioribus cedūt in augurijs 1751 b
primores, proceres pluralia tantum 1407 c
prim⁹ pro princeps 384 c
principale pro deriuatiuo 564 b
principalitas uerbi 395 b
pristis 905 c
priuernatum 1237 b
priuernum 1675 c
probationes utrum animal aptum sacrificio 1751 a
probi locus 424 c
procare 502 b
Procas rex IIII b. 1229 c. 1416 c
procax, id est, petax 501 c
proceleusmaticus 186 c. 937 c pro dactylo 37 c
procella quid 403 a. 575 c
proceres plurale & unde 541 a
proceres, id est, capita trabium 541 a
prochyta insula unde 1457 c
proci 502 b
proconsularis prouincia 421 c
procris & de eius interitu 1056 b. c
procul unde 669 a. 906 c pro iuxta 1581 c duplicem habet significationem 992 a
prodigium quid 645 c in bonam partem 963 b quo à monstro & portētō differat 733 c
prodimur pro porro damur 441 a
procemia longè repetita uiciosa 205 c
prætidis 75 a
profugus 373 b
profundus 235 c
progne in hirundinem 77 c
προοικονομία 455 b. 594 c. 861 a
προκλίνειν 1346 a
πρόληψις 357 b. 1134 a
proles cōnubij finis 399
προμάντευσις 874 c (c
prometheus 541 b eius fabula 73 b. c unde & fabulæ origo. ibid. astrologiam Assyrios docuit. ibid. liberatus ab Hercule 1309 a
promittere pro minari 561 c
pronomen non cum, sed pro nomine ponendū 441 b pro nomine 1200 c pro aduerbio 374 c interdum uim & emphasim habet 642 b ut, um pronomen inter duo nomina positum 1200 c
pronus 1551 a
propago 823 b
properari 847 b
properus 1737 a
πρόπολις 328 b
propositio inuocationi immixta 377 a
propria ex appellatiuis 579 c eorum quantitas mutatur interdū 460 b. c si sint aspera, aut mutant, aut mutilant poetę metri causa. ibid.
proprietate detracta, quod magnum est significamus 443 c
proprius, id est, ꝑpetuus 1131 b. 685 b
propter 1751 b
prora ærea 910 c
proruptus 437 b
proserpina rapta 128 c 863 c cur sex menses cū matre, & sex apud inferos 129 a eadē est quæ luna 129 a eadem cum Diana 31 b eius sacra duplicia 1009 c eius sacra celebrare. ibid. sacra eius, nisi sublato ramo accedere nemo potest. ibid.
πρόσθεσις 599 b
protenus 3 a
Protesilai nauis incensa 593 b
proteus 351 c deus marinus 1633 b inuictus fortissimusq́; & ob id Hercules dictus ibid.
protinus 1223 b. 1411 b
prouerbia, Herbam do 1278 c Lupus in fabula 105 c Amyclę silentio perierunt 1547 c Omnia fecunda, saltat senex 717 b Res in cardine est 528 c Venti ferūt gaudium 1560 a Auræ dicta discerpunt 1407 c
prouincia pro ciuitate posita 381 c. 667 c
prouinciarum nominib. præpositio additur & contrà 371 c
prudentes homines calidi sanguinis 257 b
prudētia in hominibus, fides in uatibus 746 c
pruna unde 1709 c
ptolemęi reges Aegyptij 1108 c
ptolemais 792 c
πτῶσις figura 391 b
pubens herba 856 b. c
pubis, puber, pubes 957 b
pudet 839 b
puellæ nubētes, antequā ad maritum ingrederentur, postes laneis uittis ornabant 851 b nubentes limen non tangunt 619 b Nobiles Troianæ bestijs oraculo Apollinis obiectæ 503 b
puer pro filio 635 a. 801 b ad ætatē refertur 635 a
pueri cernui 1586 c meritorij 93 a
pugnatum si malè, mos Romanus 579 c
pulmo 1438 b
puluillus capitolium dedicat 1589 a
puluinaria 312 a
puluinus 1514 c
Punica bella tria 874 c
pupillas morituri ante triduum non habent 823 c mortis tempore albescunt 1531 a
puppis uertex nauis 407 c
purgatio ante actionem 441 b
purgatio 246 a triplex est 1104 a
purpura uitio & dedecori apud maiores 1445 a
pygmalion 461 a
πῦρ 1329 a
πῦρ νοτρόμ 1107 a
pyra 1015 c. 1620 b pro qualitate personæ, fiebant 1021 a
pyracmon unde 1329 a
pyramidum origio 1719 b
pyrgi 1501 b
pyrrha 541 b
pyrrhati capilli 589 b
pyrrhica 961 a
Pyrrhus unde dict⁹ 589 b. 619 b cur Neoptolemus dictus 547 c eius parentes 589 b puer ad bellum euocatus 547 c patri in Apollinis tēplo aras constituit 726 b à quibus uictus 1124 b. c ubi occisus 721 b. 1634 c
Pythagoræ litera 1009 c
python serpens 682 a ab Apolline occisus. ib.

Q

QVęstiones apud Virgilium insolubiles 962 c. 963 a
Qua uacat interdū 381 b. 529 a
quà loci aduerb. 1373 c
quadrijugi & quadrijuges 1550 c
hic & hæc quadrupes 57 b
quæsitores [illegible]55 b
quando coniunctio 997 b rationalis coniunctio significat siquidē 833 c
quanquam cum præsenti 547 b
quasi subintelligitur interdum 557 b interdum desideratur 471 b
quasillus 21 c
que uacat interdum 385 a. b. 908 c coniunct. copulatiua & disiunctiua 551 c producitur interdum 686 b
quem abundans 421 b. c
quercea corona cui data & cur IIII c
quercus in tutela Iouis 3 b. 294 c. IIII c
quernus 175 c
ques quiu[illegible] declinat 403 c
quia nam 884 c
quid aduerbialiter 1049 b
quid igitur 1463 c
quiesco 90 c
quin, id est, ut non 1555 b
quindecimuiri 1000 b
quintilis & sextilis menses 45 c
quirinus Mars est qui paci præest 1127 c

quirinus

quirinus.p Augusto po-
situs 451 c
quirites unde 1240 c
quis inter appellatinum
&proprium positum
cui respondere debe-
at 417 b
quis & quibus 403 c
quis admirantis 515 b
quò deinde 1463 c
quondam,id est, semper
645 b præteriti & fu
turi temporis 1131 b
quoq; 451 a
quotus 423 b.c

R

Ῥάβδος 18 c
radij instrumēta tex
toris 1427 c
radius 32 c
ramnetes 957 c
ramus & ramale 344 c.
345 a
ranarum rex 184 b
rapidus pro ueloce 391
b.c
rapen 1569 c
raptus pro stupratus 385
b
rastri & hæc rastra unde
140 b
rates quid 391 c pro
nauibus abusiuè.ibid.
383 c
ratio præmissa antequā
dicatur sentētia 1489
b
raucus medium uocabu
lum 1665 c
rebellis homo 1751 b
rebellio. ibid.
reboo 285 c
receptus & receptui
1675 a
recidiuum 1481 a
reciproca translatio 431
c
rectus participium 1268
c
reddere 726 c
regina pro regis filia a-
busiuè 447 a
regio pro ciuitate posita
371 b
regnans participiū abs-
que uerbo 673 a
regno cum genitiuo,grę
cum 1609 c
religatum esse in sacrifi-
cio piaculum est 568 c
religio 603 c unde
dicta 1319 b à Cre
tensibus primum in-
uenta.ibid. nata per ti
morem 1147 a no
uas introducere Athe
nis & Romæ non lice
bat 1290 a necessita
ti cedit 171 c pro me
tu 653 b
religiosi qui 1078 c
remex 905 c
remulus 1412 c
Remus & Romulus 446
a eorum parentes 1112
c ubi eiecti 1274 b eo
rum de condenda ur-
be auguria 1112 c uide
Romulus
remus quid 1021 c
rem⁹ à quo occisus 1691
b quòd propter mu-
ros interemptus dica
tur,fabula 1113 a remus
pro Agrippa positus
451 c à Romuli militi
bus occisus 1113 a in
bello extinctus 446 a
ei interempto honos
sella,sceptrum,coro-
na habitus 447 b
repostus 385 a
res humanæ quibus re-
gantur 805 b omnes
aut ex nostra uolunta
te,aut ex fati necessi-
tate,ut deorum uolū-
tate 390 c
res dubiè positas in se-
quentibus explanare
authores solent 441 a
res diu duratura tarde
crescit 201 b.227 a
res tertiæ personæ in se-
cundam translata 846
b loci uel temporis
ad personam transla-
ta 854 b.569 a per-
sonæ res in artem trāf
lata 1331 a
rescribere pro reddere
1195 c
resolutio in sacris 734 a
responsa data Augusti tē
pore nasci inuictum
imperatorem 1117 b
retiolum 807 a
retractare 1219 c
ῥεύματα 1039 a
rex medium uocabulum
1651 c pastores dicti
1713 c antiqui reges
nomina sibi plerunq;
deorum uendicabant
1160 a apud ueteres
etiam sacerdos & pon
tifex 685 a eum pro
cunctis sollicitum es-
se decet 455 a eorū
est breuiloquium 505
c in arcibus habitarūt
847 a cum faculis ijs
præcedebatur 880 c
legitimā uxorē nō ha
bens,captiuam pro le
gitima habuit,& eorū
liberi successere in re-
gno 542 c eo mortuo
apud ueteres, ut & a-
pud Indos, ex rebus
charis aliquid cū ipso
combustum 896 c
rhadamanthus 1055 b.
1075 c
rhea 1675 b
rhea Saturni uxor 691 b
rhenones 299 b
rhenus 1359 c
Rhodos insula 213 c
rhœtij Vindelici sunt Li
burni 437 a
rhodope mons 67 b.93 c
179 a.295 c.357 b
rhœsus 357 b.486 a
rhœteum & Sigęum pro
montorium 623 c
Rhetoricum est quoties
inuisæ præsentes per-
sonæ,confugere ad a-
lias 498 c
rhœtus rex 1527 b
rhythmi 1463 b
ricinus 447 c
rimari 184 c pro pas-
cere 1079 c
ripæi & Riphæi montes
diuersi 1374 c
riphæi montes 299 b
ῥιφὴ. ibid.
risus in splene 1078 c
risu aut maledicto respō
demus aduersario cū
argumenta non possu
mus soluere 1657 a
robur 1224 c lignum 1611
a omne lignum robur
dicitur 1741 c
rogo te per deos, rogo
per miserias 1479
c
rogus pro qualitate for-
tunarum factus 874
a
Roma 3 c à quo condita
uaria opinio 1233 b ab
Euandro primum cō-
dita 1112 a à Remo et
Romulo condita 1112
c primùm unam tan-
tùm Tybris ripam te-
nuit 1689 c septē mō
tiū fuit 1113 a eius no
men enunciare ne in
sacris quidem licitum
447 b alta Roma un-
de 377 a Roma centū
annos pariter & Alba
regnarunt 445 c Cesa
ri uendita 1083 c
Romani à Romo dicti
446 a nihil faciebant
sine augurijs 460 c i-
psis frugalitas, exte-
ris affluentia à poetà
tribuitur ubiq; 519 b
semper magica dam-
narunt 854 b eorum
historia in clypeo Ae-
neæ 1345 c ipsorū mi
lites ipsi arma porta-
runt 991 a duobus cī
bis tantùm usi 519 b
eorum reges septem
1117 c eorum impera-
tores Augusti dicun-
tur 1108 c Romanum
forum 1319 c
romo Tyberini domici-
cilium 1271 c
Romilia tribus 756 b.c
romulides 1346 c
romulus & Remus 445
b.c expositi sunt 446
a à lupa eos alitos es-
se fabulosum. ibid. ex
augurijs urbē condūt
ibid.
romulus ex Marte 1038 b
contra Titum Tatium
957 c cur Quirinus di
ctus 451 b. uide Re-
mus
romuli hasta de Auenti
no in Palatinum mis-
sa uiruit 677 b
romus qui per diminu-
tionē Romulus 446
a
ros masculinum 19 b
rosetum 56 b
rosetum uexillū peditū
1258 c
roseus ager 1240 c
roseus pro pulchro 475
a
rosmarinus 229 b
rosulanus ager 1240 c
rubi oppidum 171 b
rubicon fluuius 371 c
rubigo 149 c.229 c
ructo 763 c
rudere quanta sit prior
299 a
ruditus 1139 a
rufæ 1245 b
ruma 75 a.1274 b
ruminalis ficus. ibid.
ruminatio 75 a
rumon fluuius, qui &
Tyberinus 1268 c,
1274 b
rumore secundo 1274
b
rumpere uocem 713
a
rumpere silentium,id est
loqui 1481 b
rura 478 c

rurſum particula interdū iteratū quid ſignificet 708 c
rurſus 859 b
ruſcum 249 b
ruſticorum ululatus in triuijs 31 b

S

S In fine ſubtractū 1322 a in ſcanſione excluſum 623 c pro aſpiratione græca poſitum 15 c pro ſibilo neceſsitatis & euphoniæ gratia 386 a
Sabæi 215 b unde dicti 1322 a.477 c
ſabinæ raptæ omnes uirgines præter Herſiliā 1346 b quando raptæ. ibid.
ſabini in urbem recepti. Item magiſtratus non crearunt 1240 c
Sabinus cinctus 975 b
ſabinus rex uitiſator 1159 c
ſacer 247 c pro execrabili 679 c
ſacerdos Argiua iunctis bobus ad templa Iunonis ibat 311 a
ſacerdotes herbis emaſculabantur ut coire non poſſent 1091 b
ſacerdotis in aurem cani ſolitum 227 b
ſacra ritè peracta 702 c
ſacrani populi 1254 a
ſacramentum militiæ 1225 a.1257 c
ſacrificium ſolenne 581 a anniuerſaria non differuntur 1287 c calēdaria intermitti poſſunt. ibid. interruptione eius committebatur piaculū 1277 c pauperum & maiorū collatione aut de bonis damnatorum 519 a ſacrificij conſuetudo uerberādis adoleſcentibus 567 c Sacrificium honor deorum 702 c
ſacrificandi uaria ratio, quod ad hoſtias attinet 711 b.c mos in rebus, quas uel celeriter finiri, uel quas augeri cupiebant 1751 a
ſacrificantes dijs ſuperis libabant tantum, inferis in ignem mittebāt 1021 a ſuperis abluebantur 1272 c. 869 c dijs inferis aſpergebantur 869 b cur caput uelent 739 b de uino à uitibus imputatis furore corripiebantur 25 a
ſacrilegus unde 103 b. 1485 c
ſacrum medium cur ſit uocabulum 519 b
ſæpenumero 1690 c
ſæuus pro magnus 404 b.412 b pro fortis aut nobilis 585 c
ſal maſculinum, non neutrum 385 c
Salamina inſula 1287 b
ſalatia 414 b
ſalentinum promontorium 693 c
ſales quid ſignificet 385 c
ſalictum 7 c
ſalij 1306 a in cuius tutela, & unde 1351 c
ſalio 741 c præterito ſalij & ſalui 245 b
ſaliunca herba 56 b
ſalix 202 c eius ſemē eſum infœcunditatē gignit 206 c
ſalmoneus 1077 c
Salonius Pollionis filius 45 a
ſaltatio in ſacris cur inſtituta 61 a
ſaltem unde 836 c.837 a
ſalue & uale 895 b cur mortuis dictum 1605 b
ſalum 502 b
ſalus, id eſt, remediū 603 b
Salluſtius à Milone in adulterio deprehenſus 1082 a
ſalluſtij locus 15 a. 16 a. 24 b. 95 c. 170 b. 193 c. 212 b. 245 b. 304 b. 305 c. 309 a. 333 b. c. 386 a. 470 c. 497 c. 617 b. 855 c. 1070 b. 1219 c. 1377 c. 1397 b. 1521 b.1559 c. 1593 c. 1622 c.1675 c. 1691 c. 1697 b.1699 b. 1700 b. 1710 c.1720 a.1745 c
ſalutatio maiorum iunctis dextris, eiusq; ratio 475 c
Same ciuitas 1166 a
ſamothracia. ibid.
ſamos inſula 1166 a
ſandyx herba quæ & Varana 49 c
ſangarius fluuius 1113 b
ſanguen 429 b
ſanguis ſingulare tātùm 874 a uitæ ſedes, uel, ut alij, uita ipſa 627 c quibuſdam eſt anima 404 b ætate minuitur 641 b ex arboribus 674 c ex Polydori tumulo 374 b eius fluxus aquarum frigore continetur 1581 c
ſanies 1336 b
ſapinus arbor 209 a
ſar uel ſarra piſcis 260 a
ſardini 514 c
ſardiniam Troianorum aliqui tenuêre. ibid.
ſardon herba 85 b
ſariſſæ 1232 c
σαρκασμὸς 627 c.1547 c 1555 a
ſarnus fluuius 1245 b
ſarpedō cuius filius 404 c à Patroclo occiſus. ibid. genitiuo habet, ontos et onos apud Græcos 404 b.1538 b
ſarrha 259 c
ſarrhitor deus 120 b
ſarrhaſtes populi 1245 b
ſaticuli populi 1243 c
ſator deus 120 b
ſatureum oppidum 347 c
Saturnus rex Cretę, à Ioue filio pulſus, à Iano ſuſceptus 1310 a rex Italiæ 224 b.1160 a Cœlo patri uirilia amputauit 248 c. 781 b. 978 b natos deuorauit. ibidem eius ratio. 691 c Aſſyrij eum ſolem dicunt 539 c ipſe cum Iunone ab Aſſyrijs & Affris cultus. ibid. temporū deus 327 c pluuiarum deus 179 b in copricorno pluuias, in ſcorpione grandines facit. ibid. cur Græcè κρόνος 691 c cur ſenex 179 b eius templum ubi Romæ 567 c eius domicilia 125 c eius ſtella tardiſsima 276 c bis ad unū quodq; ſignum reuertitur 179 c longius quàm cęteri planetæ à ſole diſcedit. ibid. retrogradus tantùm noxius 248 c
ſaturnum ciuitas 227 c
σατυρίασις 149 c
ſaurex pro ſorex 204 b.285 c
ſaxum pro monte 595 a
ſcabies 197 a.229 b
ſcabies ouium unde naſcatur 304 c
ſcæa porta 547 c.586 a. 729 c
ſcena unde 417 b.c qualis apud antiquos. ibidem. uerſilis, ductilis 266 b
ſcatebræ 143 c
ſcelerare 677 b
ſcelus pro pœna 1181 b
ſceleratorum eſt ſimulare formidinem 1657 b
ſceptrum cur ad fœdera adhibitum 1185 c Iouis proprium. ibidem
ſchænos ciuitas 692 c
σχέδια 391 c
σκιομαντεία 1010 c
ſchema 906 b
ſcipio Affricanus quot uulneribus confoſſus cum patrem defenderet 1576 c
ſcipiones 224 b
ſcopulus unde 391 c
ſcorpius duo ſigna tenet in cœlo ſecūdū Chaldæos 127 c eius tempus frigidum. ibidem
ſcribere pro dare 1195 c
ſcrobes maſculinum, Lucanus in fœminino uſus eſt [illegible]a.235 c
ſcrupus. Scrup[illegible]us 1025 a
ſcuta pro armis 407 c cur lino tegātur 1576 a.b uirorum fortium picta erant, tyronum & inertium alba 1254 b equitum ſunt 1413 b
ſcutati, id eſt armati 407 c
ſcylla 187 b.667 b.741 c eius

eius transformatio 741 c.1033 c
ſcyllæ duæ 76 c
ſcyrus inſula 545 b.619 c
ſcythius equi nomẽ 119 c
ſebethis nympha 1245 a
ſecludite pro excludite 505 c
ſectæ 1489 b.1537 b
ſecti de uẽtre matris cur Apollini ſacri 1519 b
ſeculum quid 1337 a
ſecundus illi & ab illo 1663 b
ſecurus 1099 a
ſed inceptiua particula 1529 c
ſedere 1362 c
ſeges pro terra 131 b.698 b.1209 c
ſegeſta 503 b
ſegeſta nauiculæ à patre impoſita 887 c
ſegmentatæ ueſtes 523 c
ſegmentum. ibid.
ſegnis 478 b
ſegnities ſera 603 c
σελήνη unde 800 c
σέλινον 781 b
Selinis oppidum. ibid.
ſella & ſeda 1 b
ſella unde 1159 c
ſella curulis unde 1646 a Romanorum imperatorũ inſigne 1645 c
ſemidei quum uolunt tã tùm uidentur 67 a
ſemifer 555 c
ſemina genitalia 238 a
ſemina deorum quæ ſint 123 c
ſemita 846 c
ſenator communis generis 1747 a
ſenatores unde 975 c cẽtũ ſub Romulo 1277 b
ſenatus in Palatij atrio apud maiores conſulebatur 1623 a in nullo niſi auguſto loco, id eſt augurio cõſecrato haberi poterat 1156 a. 1623 a ad Veſtæ templum non conuenit, ſenaculum quodã à templo remotum 1156 a in curiam Calabrã uocatus 1350 a
ſenecta 1615 c
ſenes & pueri cur minus ſapiant 257 b ſemper ſenes gelidi 179 b
ſenior 936 c
ſenſus rebus inanimatis interdum tribuitur 613 b
ſepta 5 c.6 a.b
ſepulchrum 627 c abſq; aſpiratione 285 c pro qualitate perſonæ fiebat 1021 a
ſepulturæ genus 1015 b uaria eius genera 1619 b eius beneficiũ uniuerſis debetur 1605 c uniuſcuiuſq; domi ſuę fuit 1011 a. 891 b in urbe quantiſper fuerit 1622 a mortuorũ pax 1605 c
ſepultus 675 a.1389 a
ſequeſter quis 1610 c
ſerenitas ex uno ſigno non colligitur 757 a
ſeres 217 b
ſereſtus 1453 a
Sergia familia 906 b
ſericum 217 b
ſermo 834 a unde 1012 a
ſermo medius 834 a
ſerpens, anguis, draco quo differant 581 b
ſerpens pelle depoſita redit ad priorem ætatẽ 304 b.c
ſerpentes terræ ſunt 158 c
ſerpillum 15.c
Serra fluuius qui & Tyberinus 1268 c
ſerræ inuentor 147 c
ſertum & ſerta 477 c
ſerui non militarũt 1433 c quo tempore Romę pugnauerint. ibid. atrienſes uel æditimi 1449 b.c
ſerui Dianæ immolati 567 c
ſeruitium 6 c
Seruius Tullius 645 c eius capillum flamma corripuit. ibid.
ſerus, id eſt, grauis 955 c
ſeſtos 158 c.288 c
ſeuerus mons 1241 c
ſextus Tarquinius 1119 a
ſextus Pompeius piraticam in Sicilia exercuit 1355 c uictus 1082 c
ſi confirmantis 119 a.978 a rogantis & optantis aduerbium 1016 b
ſibila ora 61 b
ſibilus 581 b
Sicani 499 b.1310 c quo loco habitarint 1253 c eos pepulerunt Aborigenes. ibidem.
ſicania, quæ & Sicilia 1310 c
ſicanus 499 b
ſic demum 1011 b
ſicharbas 460 b.c
ſicheus. ibidem.
ſicilia quę & Sicania 1310 c olim Italiæ coniuncta 741 b
ſicoris fluuius 1310 c
Siculi habitarũt in locis ubi poſtea Roma condita 1645 b
ſicyone ciuitas 261 a
ſidicinum oppidum 1243 b
ſigna cœli quot ſecundũ Aegyptios & Chaldęos 125 b
ſigna à Parthis repetita 1223 c euellebantur è terra captatis augurijs cùm ad bellũ eundum 1595 c
ſignifer 164 a
ſignificatio de loco, cùm tamẽ ad locum ſimus ituri 805 b
ſila mons 285 b.c
ſilarus fluuius 280 c
ſilentium rumpere 568 b.1481 b
ſilentium quinquennale Pythagoræ 1547 c
ſilex maſculinum & Virgilio fœmininũ 1296 c
ſilicernium 896 b
ſimiæ 109 c
ſimilibus comprobanda ea quæ per ſe comprobare non poſſumus 334 b.c
ſimois fluuius 515 c
ſimulachrum quod colitur breue eſt, & latet 585 c in ſacrorum renouatione commouebantur 835 b
ſimulata pro ueris in ſacris 567 c
ſimulo 497 b ſimulo & diſsimulo. ibidem.
ſine nomine qui 1411 c
ſingularis pro plurali 551 a
ſiniſtra nobis, in cœlo dextra 556 c
ſiniſtrũ in augurijs 649 c
ſinon 560 b
ſinties Vulcanum nutrierunt 1328 b
ſinus uaſis genus 85 a ꝓ orbibus oculorũ 791 c
ſi qua, id eſt, ſiquidẽ 514 c
Sirenes 985 c earum fabula unde. ibid. ad mortẽ eas Vlyſſes cõtemnẽdo duxit. ibid.
ſirius ſtella 161 a.b.355 b.697 c.1513 c eius ortus 697 c quando peſtilens. ibid.
Siro Vergilij præceptor 66 c Vide Syro
ſiſtole 1089 b
ſiſtrum & Situla in manibus Iſidis quid ſignificent 1357 b
ſiſyphus 269 a.560 b. 1069 b.1083 b
ſithon mons 113 c
ſitus 1060 c
ſocer & Socrus 618 c
Socrates cur damnatus 1290 a
ſol 541 b ex atomis cõſtat ſecundum Epicureos 863 b ſol ſemper fertur contra mundũ 541 b eius labores. ibid. eius domicilium 125 c eius defectus 257 a eius defectus occiſo Cæſare 193 c
ſolis, id eſt, Apollinis regnum ultimum 45 b
ſola nemora, Solus locus 1675 c
ſolatium quid 1337 a
ſoleo pręterito caret 619 a
ſolium unde 1159 c quid & unde 403 c abuſiue pro ſella. ibid. pro imperio 1049 c
ſolitus participiũ abſq; uerbo 619 a
ſolœciſmus 906 b
σολοικοφανὲς 418 a.840 c
ſolſtitia 141 c
ſolum quid 910 c.1153 b
ſomnia uidẽtur 589 c. 590 b quo tẽpore uana 1033 b
ſomni portæ, & earum allegoria 1133 a
ſomnus noctis donum 1350 b ex abrupto aufugiens, omen infelix ſignificat 702 b
ſomnus, ſomnium, & inſomnium 985 b
ſonus 1206 a omnis ex uento 712 c
ſonus militaris uarius 1417 a
Sophocles 91 a eius locus 505 c.855 b
ſopor & ſomnus idem 529 a
ſoracte mõs 1237 c.1709 b
ſoranus 1709 c
ſors abuſiue pro oraculis 735 c.1176 c
ſorti aduerbium 328 b
ſortitus & Delectus contrarius 549 c

Sparta 302 a.b.456 a expugnata à Paride 1487 a
ſpartaria 1125 a
ſparus quid 1699 b
ſpecialia pro generalib. poſita 49 a
ſpecies pro genere 360 c.392 b.287 c
ſpecies medium uocabulum 608 c
ſpeciem poſt genus inferre uitioſum 1272 c
ſpecubus pro ſpeciebus 299 a
ſpecus cuius ſit generis 1215 a
ſpeculum 421 b
ſpecula ibid.
ſpelunca inter Lucrinũ & Auernum 737 a
ſperare pro timere 502 c. 847 b
Sperchius fluuius 257 b
ſpes pro lætícia 428 c
ſpicus 177 b
ſpicus & hoc ſpicũ 144 c
ſpira quid 585 b
ſplendor circa deorum corpus nymbus dicitur 1559 c
ſplene ridemus 1295 b
ſpolium 1603 c
ſpondei reſolutio in pedes cognatos 548 c
ſponderi 1485 c
ſponſus. ibid.
ſponte nomen 202 b. 674 b
ſpuma omnis in fluctib. alba 1353 c
ſpumæ rubræ equorum 284 b
ſpumæ ſanguinis 1424 c
ſquama 1457 b
ſtagnum quid 411 a
ſtamen 753 c
ſtantes in bello 1395 c. 1396 c
ſtare pro plenũ eſſe 85 c
ſtat pro eſt, horret, &c. 520 a ſtat ſua cuique dies 865 b.877 b.1537 b
Statij locus 240 c.319 c. 324 c.907 c. 997 c. 1075 c. 1083 c.1104 b. 1227 c.1319 b. 1330 a. 1393 b. 1544 b.1559 a. 1691 c.1747 a
ſtatio 551 b
ſtatio & Portus quo differant 1514 c
ſtatuere pro ſtabilire 1784 c
ſtellæ unde 182 b. c. 889 a claræ, ſecundæ lucis, obſcuræ 147 a cadere nõ poſſunt 182 c cadẽtes uentus efficit 956 c crinitæ 1513 c crinita uiſa ludis funebribus Cæſaris 448 b.1113 b
Sterope & Atlas 1283 a
ſtercorãdi uſus à quo inuentus 1362 b
ſterquilinius deus 120 b
Stenelus 589 b
ſtibadia 532 a
στίγμα πλεονασμός 627 a
ſtilla, & ſtillicidiũ 299 a
Stimphalides uicti ab Hercule 712 c
Stimphalus mons 712 c
ſtimuli 1457 c
ſtipa 479 a. 749 a
ſtipatores 749 a
ſtipulæ 177 c
ſtiria 299 a
ſtirps 510 b quando maſculinum, quando fœmininum 1153 a quid ſub utroq; genere ſignificet 687 c.1153 a
ſtiua 154 a
ſtœcades unde 694 c
ſto & ſiſto 869 b
Stoici pro officiorũ ratione uarijs nominibus deos appellãt. 118 b eorum de dijs opinio 432 b.869 c de cometis opinio 1513 c nimię uirtutis ſunt & cultores deorum 1537 b ab Epicureis diſſentiunt 865 b. 1537 a
ſtrictura 1329 a
ſtridere 363 b
ſtridor 403 a
ſtridor alarum augurij ſignum 475 a
Strymon fluuius 360 c. 1513 a
ſtrymoniæ grues unde 1513 a
ſtructores 535 b
ſtulti frigidioris ſanguinis 257 b
ſtupa 964 c
ςυγῶ 1056 c
ſtymphalides aues 1307 c
Styx 1035 b inferos cingit 1055 c palus in Aegypto 1011 c
ſuadeo tibi 1631 c
ſuadet diſyllabũ 465 c
ſuauiũ & Oſculũ 441 b
ſub prępoſitio 135 b.quãdo cũ accuſatiuo 524 b pro in 485 a
ſubeo cum datiuo antiquum 1159 a.1278 b
ſublegere 103 a.b
ſublicius pons 1349 a
ſubceſſores 954 c
ſubſtituti 273 c
ſubtegmen 753 c
ſuccepi 414 c
ſuccepit 418 a
ſuccipiunt 1025 c
ſuccidanea fœmina dabatur cum per marẽ litare non poſſent. 1347 c
ſuccinum 1325 b
ſucculæ 147 b.541 c
ſudum quid 1337 c
ſulcus 649 c.659 b
ſulcus & Foſſa reciproſumere. 956 c (ca. 1157 c
ſummum 1393 a
ſummũ bonum in ſilentio conſtat 1029 a
ſuper pro de 542 a.1478 a pro ualde 754 c
ſuper & ſubter accuſatiuæ præpoſitiones 386 a (532 a
ſuperbus, id eſt, nobilis
ſuperlatiuus pro poſitiuo 1278 c cum genitiuo plurali iungitur 404 a
ſuperis immolaturi corpus abluunt 1087 b
ſuperſtitio unde 1289 b. 1290 a
ſuperſtitioſi qui 1078 c
ſuperſtes 729 b
ſuperus 1113 a
ſupplicationes dicũtur ſupplicia 519 a.b
ſurgere pro creſcere 833 c
ſus lõga, in genitiuo breuis 737 c inimica frugibus 1267 b in agro Laurolauinio inuenta 737 c Sabellicus ſus 287 c
ſuus pro aptus 749 b
ſybilla unde dicta 747 a.992 b Erythręa 995 Cumæa 45 b Erythræa Cumas peruenit 1038 Cumana ſacta Romana conſcripſit uel potius Erythræa 995 c Eius reſpõſa uerſib. cõſcripta 747 a eius reſponſa centũ ſermonum 747 a. 997 a cuſtodes quot eorũ librorũ 1000 b futura in folijs palmarũ ſcripſit 747 a dilecta ab Apolline 1037 c Sybilla caſta 973 b
ſidera elemẽta ſunt quibuſdam, & proprias poteſtates habent 572 c ſemper ſunt, ſed ſolis ſplendore uincũtur. ibid. b aquis marinis paſcũtur 515 b completo magno anno in ortus ſuos redeunt 45 b
ſidus 1632 c pro tempeſtate 157 c
συγκοπή 863 c
Syene ciuitas 1011 b pars Aegypti 38 c
Syllæ funus 1130 c
σύλληψις 237 c.505 b. 1405 c. 1431 a.1477 b. 1565 b
ſyllepſis omnis eget ſub auditione 1373 b
ſyllogiſmus unde conſtet 94 c
ſylua, id eſt, elementorũ congeries 455 c
ſiluæ coruſcæ 417 b
ſiluanus 120 a.1343 b
Siluius qui & ipſe Aſcanius 1108 c
ſymbolum in exercitu 613 b
ſymbolũ bellicũ Marij, Syllæ, Cæſaris. 1229 a
ſymethus fluuius. 1438 c
συμμιξις 96 b
συμφύσιν 209 b
συναίρεσις 45 b.252 b. 607 a.1492 c.1497 c. 1539 a
ſyncope 385 a.437 c
σύγχυσις 599 c
συνίζησις 589 c
συνεκδοχὴ à parte totum 475 a.585 c.587 a à ſpecie genus 407 c.1158 c
συνθετα Epicureorũ 67 c omnia exitum ſortiũtur 1107 b
σύνθημα 1229 a
ſyphax 1334 c
ſyringa nympha 18 c
ſyro equi nomen 1119 c
Syro Epicureus Vergil. magiſter 1029 a
σύρω, σύλω 660 c
ſyrtes 407 b.910 b
ſyrtibus uicina loca alij Troianorum tenuẽre 514 c (a.1662 b
συστολή 396 c.397 a.1139

T

Tabanus 281 a
Tabo 1336 b
tabo ablatiuus 674 b
tabulata

tabulata 242 c
Taburnus mons 204 c
taciturnitas in sacris, in ludis fauor necessarius 891 c
tædium 347 b
Tænarus promôtorium 357 c
tenia 1186 c
Tages 1325 a aruspicinæ inuentor 662 c
Tagus fluuius 1493 a
talasio 523 b
talentum 905 b.1401 a etiam minimũ quiddam significat 905 b magnum 913 c Aegyptium 905 b Romanum. ibid.
hæc Talpa 155 b
tam magis, Tam maximè 1253 a
Tanager fluuius 281 a
Tanais fluuius 360 c 1697 b
tandem uacat 467 b. 888 c
Tantalus 264 a quis, & eius fabula 1081 a. b
tapetũ & Tapete 1177 a
ταπείνωσις 77 b 485 c eleuata epitheto. 408 a. 550 c
tapsus 779 c
τάπης 1177 b
Taprobane insula 131 b
Taras Neptuni filius 761 c
Tarchon, qui alibi Tarco 1496 c. 1497 a
Tarchuntes 865 a
tarco 1343 b. c
tardus 111 a
Tarentum 227 b unde 761 c auctum à Phalante 761 c
Tarpeia uirgo arcem Sabinis prodidit 1319 a
tarpeia sedes unde. ibid.
Tarquinius Priscus Ocriculum cepit 645 c uictis Sabinis arma eorũ succedit 1341 a
Tarquinius Superbus 1118 c. 1349 a cur superbus 1118 c eius factũ in Gabios. ibid. ad Porsennam confugit 1349 a
Tarquinio libri Sybillini oblati 995 c
tartarus unde 1078 a carcer inferorũ 1073 b plural. tartara 745 c de eo ad superos non remeant 1073 b
tartara 1009 a
Tatienses 957 c
T. Tacius dux 957 c
Taurominitanum littus 742 b
Taurus magister militũ Minois 993 b
ταυτολογία 640 c. 757 c
Taygeta 257 c. 271 a. 336 c
taxus 104 c. 215 a. 317 a
tegere 1065 c
Tegeum 119 c. 920 a.
Telamon dictus Hercules 825 a
telamon primus Troianos muros ascendit 515 c. 1287 a
telamoni Hesione data 1287 a. 1480 c
telamon & Peleus fratres 516 a
tellus 417 c pro terra. ibid.
telo 1245 b
telũ unde 619 a. 1297 b quid sit 1430 c pro gladio longiore 1461 c in trophæo quomodo posita 1594 c
τὸ τέμενος 1401 b
tempe 255 a
tempestas medium uocabulum 1367 b multa significat 757 c eius signum 192 a signa eius futuræ 181 c quo tempore anni fiant 177 a reliquias uenti tenet, etiam in alterius flatu 880 c
templum 1016 c Concordiæ 567 c Gradiui 452 a Quirini. ib. Saturni 567 c matris Deûm nõ apertũ manibus 997 a ea dicans postem tenebat 265 b cur eorũ cameræ incuruæ 493 b. c
tempus quo dij uaticinẽtur 995 c. 996 b
tempus pro tẽpore 864 a. 957 a. 1000 c
tempora ex qualitate cursus solis diuiduntur 240 b
tempus continuũ per accusatiuũ & ablatiuũ, sed per accusatiuum rectius 392 a
tempus spectacula poscit, non ab ijs poscitur 996 c
tendo 1413 c
tenere pro implere 717 c
Tenedos insula unde 551 a
tenes 551 a
teniæ 918 c. 919 a
tenus 998 c. 999 a
tenus aduerbium 271 c
tenus præpositio cũ genitiuo 742 c
terebrum 773 c
terebynthus tignum 1493 a
Terentius proprietate comicis superior, cæteris rebus inferior 477 b cur seruis sæpius det prudentissimas sentẽtias 1582 c eius locus 15 c. 33 c. 39 b. 45 c. 111 a. 132 a. 141 c. 155 c. 173 c. 183 b. 325 b. 333 c. 355 c. 421 b. 428 c. 475 a. 520 a. 766 c. 777 c. 785 b. 836 a. 895 b. 963 c. 992 b. 1020 c. 1065 c. 1214 c. 1327 c. 1346 a. 1350 a. 1413 c. 1489 b. 1493 a. 1543 c. 1582 a. 1605 b. 1653 a. 1675 b. 1699 c. 1743 c.
terentum Tyberis pars in urbe 1268 c
teres 91 b. 1019 c
Tereus 77 c in upupã. ibid.
tergeo & tergo 1225 b.
Tergum & Tergus quo differant 429 a. 925 a
termin⁹ 1423 c sub dio ipsi sacrificatũ. 1424 b
terra 998 c immobilis est 183 b. 1489 a. rotunda 1069 c nouem circulis cingitur 1007 c cœlo & aere cingitur 164 a mater omniũ 202 c. 206 c. mater Deûm est 1510 a eius apud rusticos diuisio 117 b eam in qua uiuim⁹ cur apud inferos esse putent 1007 b inferior est aqua 471 a eius simulachrum cum claui cur pictũ 1510 a eius hiat⁹ unde 1297 a eius iniectio 1045 c
terræmotus causæ 257 a 661. 682 a
territorium 975 b
terror 1652 c
in Tes exeũtia uocatiuũ in ta faciunt 1520 a. b
tessera symbolum bellicum 1229 a
testilis 15 b. c
testor pro iuro 572 c
testudo 1438 b
Tethys uxor Oceani 125 b.
tetrici homines 1241 c
tetricus mons 1241 c
Teucer 515 c. 1287 a Sidona uenit 515 c Salamine pulsus. ibidẽ. ex Creta Troiam uenit 687 c
teucer ꝓ Dardano. 435 c
teutras 1527 c
texebant maiores stantes 1129 a
Thalia nympha 1438 c
Thasos insula 211 b
theano 489 a
Thea Saturni uxor. 691 b
theatrum 919 c
theatrũ Marcelli 1224 b
theatrales ludi apud ueteres 1703 c
Theleboe 1245 b
thensa 381 b
Theocritus ad exprimẽdam rusticã simplicitatem multa aliter quàm res se habet dicit. eius locus 17 b. 23 c. 29 c. 57 c. 83 a. 93 b. c. 103 b. 105 a. 106 c. 109 c. 113 c. 290 c (641 a
θεὸς commune Græcis
Thermodoon fluuius
theron 1519 a (1697 b
Thesei pater 682 b. c minotaurũ interfecit 682 b. c. 993 b retẽt⁹ apud inferos 1006 b. ab Hercule ab inferis liberatus 1083 b. Thetis dea marina 49 a ei halcyones sacræ 187 a
θεσμοφόρια sacra 799 a
Thessalus rex 277 c
thinneia 738 c
Thoas 567 c ab Oreste occisus. ib. & 1009 b
Tholus 1417 b
Threicius pro Thracius 677 c
thres 456 a
thressa, Threissa. ibid.
Thucydidis loc⁹. 1259 a
Thule insula 125 b
thus 215 b. 477 c
thus & uinũ super uictimã fundebãtur. 1447 c
Thusca calciamẽta. 1331 a
thusci unde dicti 662 b prius Tyrrheni dicti 1336 a nunquã reges habuêre 1335 c maximam Italiæ partem in sua potestate habuere 1493 b eorũ impe

vij fines 261 b
thuscia quæ & Tyrrhenia 396 a
thusciæ Lucumones, id est reges duodecim 1335 b
thuscus uicus 958 b
Thyestes 506 c. 1081 c
thymbra 316 b
thymus 86 a
Thymœte uxor Priami 551 c cum filio occisa. ibid.
Tiaras Neptuni filius 325 a (937 b
tibi uacat 749 c pro te
tibiæ Phrygię, Serrhanę 1445 b (ibid.
tibiæ pares & impares.
tiburs 1259 c
τίλαι 1430 c
tiliæ steriles 325 c
timandra 1283 a (91 a
Timauus 437 a fluuius
timere 1103 c
timidus & timens quo differant 67 a.
timor de futuro 381 c pro frigore. 403 b pueris insitus 68 a cum in homine oculi significant 955 a eius signa in animalib. ibid. uiros fortes interdũ decet 659 a
Tiphys nauta 49 a
Tiresias uates 1502 b
Tirynthe ciuitas 1232 c
Tisiphone unde 355 c.
τίσις ibid. (864 c
Tissandrus 589 b
Titan 1507 c
titanes unde 1077 b
Titanis 1507 c
Tithonus 271 a. b in cicadam 192 a. 293 b. 863 b ab aurora raptus. 489 c in cœlũ leuatus 863 b
titubatus participium absq; origine 923 a
Titus pro Columbo. 7 c
Tityrus Vergiliũ significat 1 a
Tityrus Theocriti 4 c
Tityus 1078 c
τμῆσις 299 b. 477 c. 515 b. 641 c. 937 c. 961 a. 1042 b. 1153 b. 1405 c. 1411 b
τμῆσις σὺν ὑστερολογίᾳ in simplici dictione aspera 477 c
Tmolus mõs 131 c. 212 b
toga palmata 1646 a
toga pro pace 371 b
toga omnis conditio & sexus usus 447 c
tonitrua imitabantur in aliquibus sacris. 855 c
tonitru & tonitrus 965 c
tonsæ 1139 c
tonsores ibid.
Tophus 229 b
τοπογραφία 417 a
τοποθεσία ibid.
in Tor uerbalia, fœminina in trix faciũt, si nõ uerbalia, communia sunt 1747 a
torale 532 c
torquatus unde 1121 c
torus unde 545 a. 930 b
torũ pro torue 1192 c
totus 423 b (ibid.
totus & omnis quo diff.
trabea quid 1163 c Romanorum imperatorum insigne 1645 c tria eius genera 1225 a
trabes 1377 b
tractim 339 c
traha 153 a
trama 753 c
transenna 953 b
translatio 235 c. 313 b. 479 a (c
trãslatio reciproca 453
trãslatio rei mobilis ad immobilem, & contrà 595 a
transtra 1053 a
trebia. Trebula 1240 c
trebia quæ & Mutiscæ ibid.
tremor furoris est. 1197 c
tremor in senibus unde 641 b
tribula 153 a
tribuni 958 c
tribunus celerum 1691 b militum 1387 c
tribuno plebis abnoctare ab urbe non licebat 973 c in mari quidam post uictoriam extinctus, quòd pullos, auguriũ captans, in Tyberim piecisset. 1016 c. 1017 a in crucẽ quidam, quòd urbis nomen enũciarit sublatus est 197 b. 447 b
tributa 958 c
triclinium 532 a. b
Tricipitinus pater Lucretiæ 1119 a cur urbe pulsus ibid.
trifidi fulminis, tricipitis Cerberi, tridentis significatio 411 c
trimus, triennis 344 c
Trinacria 425 a. undę 737 a
trinepos 1299 c
trinoctium cùm Iuppiter cum Alcmena cõcumberet 1277 b
triones 541 c
tripodes 733 a
tripolis 792 b
Triptolemus 120 a. 151 a frumenti inuentor 456 c
triquetra 425 a. 737 a
tristis pro seuerus 1555 b
tritauus 1299 c
Triton 414 b. 1015 a. b
Tritonia unde 579 a
triumphãs quo lauro coronatus 1021 b quatuor albis usus equis 859 c omnia Iouis habet insignia 111 b eius sacrificium 860 a
triumphus unde dictus 1575 c debetur plenæ uictoriæ 1594 c
Troes fortes 486 a
Troia regio Asiæ 371 b 667 c quot annis regnarit 603 c ab Hercule euersa 1287 a cur ab ipso euersa 1306 b septima luna capta 587 a quid impedierit, quòd non sit statim expugnata 547
Troia prima ciuitas Aeneæ in Italia dicta 1157 c. 1158 c.
troia ludus 961 a
troiæ dictionis differentia in quãtitate 408 a
Troiana fortuna pro misera 754 c. 849 b
troiani à Dardano orti 385 b partim ab Atheniensibus originẽ ducunt 717 c cum Græcis fœdus habuêre 1486 c eorum mulieres nobiles omnes in Sicilia remansere 1596 c quo loco à Latino agrũ acceperint 1645 b
troiani belli alia causa quàm Helena 1633 b
Troilus 486 b
trophæum unde 1575 c in eminentioribus figebantur locis 1593 c in arcubus exædificatis fixa. ibid. ipsis tituli cũ nominibus occisorum affixi 1603 c
tros 269 a. 385 b
tuba 1667 b apud Thuscos inuenta 1337 b eius usus in euertendis ciuitatibus 598 b
tueri pro uidere 635 c
tui causa, & tua causa, teci, quo differãt 1729 b. a
Tullianum 1077 a
tullus Hostilius 1347 c
tum ordinis aduerbium 955 b
tumultus 619 c. 1257 c
tumulus 653 a
tunsus 170 b
tunsus & tusus 489 a
turben pro turbo 1192 a
turbo turbinis & turbonis 402 c. 403 a
turma 1413 b. 1531 b. c
turnus Græcus fuit 1001 c eius originis author 1253. c superbus. 1595 a Latino & Aeneæ bellum intulit 1108 b ad Mezentium confugit 445 a. 1481 c quando Mezentij auxilium implorarit 1461 c quo tempore occisus putetur 1461 c eius interitus 445 a. 1108 b secundo prælio occisus, post id nec Aeneas apparuit 1461 c
turpis pro magno 271 b
turres 1431 a (ris 7 c
turtur communis generis & thus 132 b. 991 c
tiberinus rex Albanorũ 755 c cur senior 1263 c eius inuocatio 1273 a
Tiberini fluuij alia nomina 1268 c eius exitus 1140 a
Tiberinus, Tiberis & Tybris 755 c
Tiberis 349 c. 1242 c
Tibris rex Thuscorũ fluuio nomẽ fecit 755 c
Tibris fluuius unde 755 c. 1273 a
Tibris fossa 755 c
Tybur unde 1233 a
Tybur superbũ 1225 b. c
Tyburs & Tyburtus 1412 c
tyburtus [illegible] 1233 a
tydides 486 b [illegible]cussit coxam Aeneæ 823 a
tydeus 1061 c
tygris 8 a sacræ sunt Libero 396 a
tymbræus Apollo unde 685 b (635 b
tyndaris & Tyndarus
typhœa uel Typhoia
typhoeus 765 b (420 c
typhon Osiridẽ occidit 1011 b

tyrannus idem qui rex 1176 b
tyrannus incubator imperij. ibid.
tyres 1527 c
tyri aduerbium 460 c
Tyrij bilingues 524 a Deum esse nescierũt 383 c
tyrones in medio exercitus 1342 c in scutis insignia non habebant 1433 c
tyros 873 a
tyrrhenia 1335 c
tyrrhenus in Italiã. ibid.
tyrrheni qui & Thusci 662 b bellicosi & infesti Latinis 1107 a piratæ 1335 c. 1336 a
tyrrhenorum nautarum fabula 396 a
tyrrhenum mare unde. ibid.
tyrrhus pastor 1108 c. 1203 c

V

V pro o 1329 a pro œ apud ueteres plerunq; 1477 a
uacinia 17 a
uada cæca 501 c
uale 847 a Interdum maledicti significationem habet 1605 b dicebatur Vale post tumuli peracta solennia 1021 c
Valerius Publicola 847 a. 1119 a
uallare 1720 c
ualli 203 c. 1386 c. 1491 c
uallis & uallecula 1675 a
uallum 991 a. 1386 c. 1491 c
uallus 153 b
ualuæ 481 c
uani 1700 b
uãnus in mysterijs Liberi patris 153 b
uannus ibid.
uanus 560 c
uarana herba 49 c
Va[illegible] 104 c
Varronis locus 183 c. 1445 b
Varus Germanos uicit 66 b tragœdiarum scriptor 30 c eius uxor literatissima. ib.
uates insana 746 c
uber 499 a
uector 800 a. b. 1035 b. 1338 c
uel 541 c
uelia 1045 a unde dicta. ibid.
uelini fontes 1205 c
uelinus lacus in Narem deriuatus 1240 c
ueliuolum 431 c
uello 1437 b
uellus aureum 219 c
uenatrix 1388 a
uenatu pro uenatui 1441 b
uenenum unde dictum, medium uocabulum 392 b
uenereũ usum ignorantes, numina uident 635 c
Venetia regio quæ & Cisalpina 1505 a in Cisalpina 371 c
uenia 497 c ꝓ beneficio 849 b Venilia mater Turni 1002 b. 1485 b
uenilia & Amata 1729 b
uenire ꝓ crescere. 924 c
uenter 551 a
uenti unde nati 411 b in aere non ęthere 1521 c motu aquæ creantur 1139 c eorum mutatio fit, uel oriente uel occidente die 763 a aduersi uel prosperi sunt ex ortu siderum 863 a cardinales 411 b
uenti discerpunt, παροιμία 1407 c
uenus unde nata 248 c 978 b uxor Vulcani 1321 c Acidalia 535 c φιλομμειδής 979 b rosea 634 c aurea 448 b Paphię thure, genitrici uictimis immolatur 243 b cum multis cõcubuit 515 c barbatæ Veneris simulachrum 641 a Ven⁹ stella 169 c ea in uirgine existẽte, misericordes procreantur fœminæ, & uiri per mulieres felices 455 c eius abscessu dira apparent numina 639 c eius domicilia 125 c
uepres masculinũ, apud Lucretium fœmininum 305 a
uer nouum, adultũ, pręceps 129 a circa finẽ serenũ 180 a sacrum 1254 a anni initium 129 b cur morbis careat 308 c
uerba actiuæ declinationis quæ passiuæ significationis sunt & contrà 424 c
uerba corrupta, quæ Græcis ἀνώμαλα. 547 c
uerba actiuæ tantùm significatiõis et utriusque, id est, actiuæ & passiuæ declinationis 424 c
uerba secũdæ perdito e ante o in tertiã transeunt 846 c
uerba quæ mortuis dici solent 641 c
uerbalia in io tertiæ, in us quartæ declinationis sunt 1739 c
uerbalia actiua passiuẽ ponuntur 800 b
uerbena 1743 c ea coronabãtur feciales & paterpatratus fœdera facturi 1743 c
uerbũ pro uerbo 547 b
uerbi idem significantis iteratio 753 b
uergere 1025 b
uerrere ꝓ trahere 395 b
uerror à quo uersus participium 487 c
uersus, id est, tractus 395 b
uersus hypermeter 174 b 1539 a intercalaris 91 b dactylicus 209 a tibicines 1016 b
uersus Augusto à Virgilio recitati 836 c
uertex pro aquilone 407 c
ueru sabellum 1233 a
uescæ 283 b. 325 b
uesanus 1031 c
uescum 325 b
Vesuuus mons 229 c 763 b
uespæ unde gignantur 341 c. 479 a
uesper 467 c
uesper stella 169 c
uesperi aduerbiũ 467 c
uesta 451 b. 594 c unde dicta 451 b eadẽ quæ terra 451 b. 594 c ipsa & Ianus in omnibus sacrificijs inuocantur 451 b eius tẽplum cur augurio nõ consecratum 1156 a ei de Numico fluuio libari solitum 1155 c eius uirgines sorori Caci sacrificabant 1289 c
uestarum uerba ad regẽ sacrorum 1509 b
uestes segmentatæ 523 c
uestibulum unde 619 b. 1031 c
uestis pura 1750 c
Vesulus mons 1567 c
ueternum 145 b
ueterrinus 625 c
uexillũ unde 1259 a equitum cur cœruleũ 1258 c
uexo 77 b
uia 846 c
uia, id est, ratio 203 a
uia Flaminia 1205 c
uiburnum 4 b
uices, id est, pœnæ 613 b
uicia 139 b
uicia Virgilio obiecta 677 c
uicinas omnes pro una ciuitate poetæ habẽt 1287 b
uicti uictorum nomẽ accipiunt 376 c
uictimę quid 459 c earũ ratio pro qualitate numinum 693 b numinibus aut per similitudinem aut per contrarietatem immolantur 243 b fœminini generis in omnibus sacris plus quàm masculini ualent 1347 c reluctans uictima 1447 a fugiens ubicunq; inuenta fuerit occiditur 563 c pingues cõpleto lustro offerebant censores 1289 a
uictima triũphi à nomine 1447 b
uictor, id est, propositi effector 424 b
uictoris ius duplici ratione constat 1606 a
uictoria duplici ratione constat ibid.
Victoria Stygis filia 1008 c
uidẽ ultima natura longa 1112 c
uigiliæ 1387 b ex nimia cura 311 a
uindemia 201 b. c
uinum mortalibus quis indicauerit 245 c calidum in prouincia frigida non creari potest 299 b Amyneũ 212 a Cereris nuptijs nõ adhibitum 180 b non gelari physici uolunt 298 c asperrima mellis dulcedine maiores temperabãt 322 c Vina coronare 536 c

te. Vina ꝑ poculis. ib. b
uinearum & falcis usum Saturnus Ianum docuit 1310 a. b
uipera unde 303 b. c
uir pro forti 1073 b
Virbius 1247 c Dianæ minister 896 c
uires senectute & morbo minuuntur 277 a usu uenereo debilitãtur 978 b
uergiliæ 147 b
Virgilius quot annorũ scripserit Bucolica 5 b eius opus ex histo rijs deriuatum 889 a quos sit in suis operibus imitatus 117 a. b quo loco Homeri dispositionẽ supergressus sit 1353 b ubi à ueritate discessisse dicatur 677 c ualidiora sæpe in eo obiecta, quàm ut purgari possint 483 c antedicto rũ oblitus 1520 a cur rem interdum breuiter, interdũ pluribus agat 414 reb. quib. denegatur exitus infirma dat principia 1743 b ad Augusti laudem poema ubiq; accõmodauit 186 quo pacto VI. Aeneid. recitarit Augusto et Octauiæ 1113 b. c Augustum ad Actiacũ bellum sequi uoluit 35 c Epicuream sectam dicit 66 c impatiẽs libidinis fuit. ibid. eius amores 14 c ab Ario prętore penè occisus 101 a Neapoli sepultus. ibid. eius loc⁹ ex eclogis 221 a. 315 c. 337 c. 451 a. 459 b 754 c. 890 c. 891 a. 906 c. 963 a. 1001 c. 1486 c. 1293 b. 1469 a. 1482 a. 1502 b. 1581 c. 1699 b ex Georgicis 451 a. 1513 b ex Aeneide 451 a. 465 c. 466 c locus quẽ emẽdaturus fuerat 963 a duodecim ei⁹ obscura loca 1413 a unus de obscuris 1736 b. 1413 a. 1419 c
uirgiliomastix 17 c. 956 a
uirgo 74 c unde 31 c aspera 1698 c Laconũ uirgines cum omnib. cum iuuentus deesset cõcubuere. 325 a. 761 c Atheniensium furore ad laqueum compulsæ 245 c Vestæ in ciuitate sepulchra habuerunt 1622 a
uirgo & mulier indiscretę apud ueteres 1699 b (dux 1127 b
Virodomarus Gallorũ
uirosus 132 b. c
uirtus pro præmio 515 a
uirtus multa 785 c
uirtus & pulchritudo 813 a
uirtutes intra nouẽ mũdi circulos inclusæ 1055 c
uirûm pro uirorum fortium 1113 b (145 c
uirus medium uocabulũ
uis pro uirtute 617 b
uiscera 429 a. 770 c
uiscera & uisceratio. 1027 c
uisceratio 429 a
hoc uiscus sing. plur. uiscera 429 a
uiscus & uiscũ quo differ. 147 c
uiso 557 a
uisus & uisum 675 a
uita quid 471 c humana trib. cõtinetur 870 b
uitẽ Italis quis primùm ostenderit 699 b
uittæ 685 b
uitula unde 31 c
uiui superis, mortui inferis, chari 471 c. 1599 a. b
uiuite, id est, perite 754 c
uiuus pro naturali 417 c
uix 668 c pro mox 385 c
ulcus 149 c
uligo 227 a
ulmus 7 c
ulna 38 b. c. 295 c
ultim⁹ pro primus 1143 c
ultricia & uictricia 1685
ultro 571 c (c
ululare 1028 c
ululæ 94 c
Vlysses 486 a. b. eius parentes 589 b 1069 b ex Auctolia natus 560 b inuitus ad bellum Troianũ ductus 561 a sub medici habitu Troiã uenit 555 b & 437 a Palamedi insidias struit. 561 a quãdo ad Polyphemum peruenit 778 c fallax & proditor. 560 c
umbo 1467 a
umbra maior corpore 661 c oriente & occidente sole 9 c incertæ 55 b solis aduentu pereunt 973 c
umbræ inferorum pars 641 b mortuorũ olim ad sepulturam uocatæ 431 a animarũ quatuor 895 c laruæ dictæ 1011 a
umbro dux 1246 b
unanimus & unanimis 489 a. 787 b
undæ sequaces 910 c
unde 1273 a
unedones 149 b
ungo & unguentum, unguen 1462 c
unius, illius, ipsius naturaliter producunt penultimam 391 a. b
unus pluralẽ habet cum nominib. pluralis numeri tantùm 1749 c. 1750 b
uocalis post uocalẽ longam præcedẽti uires detrahit 391 a. b. 484 c
uocalis longa ante uocalem correpta in diuersis dictionib. 917 c
uocatiuus apud ueteres nominatiuo similis 1273 b in à Gręcis ꝑducitur 74 c
uocatus nomen uerbale 1739 c (1481 b
uocem rumpere 568 b.
uola 211 b. 1017 a
uolema 211 b
Volsci 224 a sub Hetruscis 1683 c
uoluẽs et uolubilis 435 c
uolumina ex arborum libris ante usum chartæ 1679 b
uolũtas pro inchoatione 564 c
uoluntas secundum Epicureos gemina 23 b. c
uolutabra 302 b. c
uoluto, id est, cogito 392 a (c
uomer & uomis 131 b. 150
uoti compos 1527 c
uox 777 c corpus est secundũ philosophos 620 a
upilio pro opilio 111 a
οὐρανός 978 b
urbs unde 579 b. 589 b pro ciuibus 1263 c
urere de calore & frigore 404 b
uri 243 a. 311 a
οὐρίων qui & Oriõ. 501 b
ursa Libystides 889 a. 1321 a
ursi informes 287 b
in Vs quæ producuntur 559 b
usq; aduerbiũ 1177 c
usurpata fœminina, id est, nõ propria 1077 a
uterus 550 c. 551 a
uuæ unde 111 a
Vulcania insula 392 c. 1331 b
Vulcanus unde 1327 c uxorius fuit 1321 b cur maritus Veneris 1321 b. c cur præcipitatus de cœlo 51 a cur claudus 1328 b. c cur de femore Iouis prognatus 1331 c pro igni 417 c (773 c
uulgo 309 b ꝑ passim
uulgus masculinum & neutrum 415 a
uulnerati terrã uel arma cur mordeãt 1661 c
uulnus pro tela & sagitta 627 b 1493 a pro dolore & metu 385 c
uulsus & reuulsus 849 a
uulturnus fluuius 375 c.
uulua 279 c (1243 c
uxor Græcis δέσποινα 1049 c uiri domicilium sequitur 721 b nisi sacris peractis duci non poterat 695 b
uxoris nomen una ex regis coniugibus obtinet 396 c

X

Xylobalsamum 217 a
ξόανον 797 a

Y

Y Latini in u sæpe mutant 745 c
ὕδρα 158 c
ὕδρωψ 145 b
ὕδωρ 303 b
ὕλη 455 c
ὑπαλλαγὴ 29 c. 33 b. 49 b. 135 a. 154 b. 209 a. 235 a. 287 c. 363 a quid sit 377 c. 466 c. 472 a. 557 a. 586 a. 603 c. 607 b. 681 a. 733 b. 741 c. 845 c. 855 c. [illegible] c. 939 a. 953 a. [illegible] 1002 c. 1029 b. 1053 b. 1073 c 1187 a. 1273 b. 1278 b. 1339 b. 1424 c. 1433 a. 1491 c. 1531 a. 1565 c. 1577 b. 1622 a. 1735 b. 1751 b (1186 c. 1749 b
ὑπέρβατον 3 c. 15 c. 777 b.
ὑπερβολὴ 59 c. 189 c. 298 c. 309 a. 311 b. 778 b.
ὕφεν 425 a
ὑπὸ δίοις 693 b

ὑστερολογία 455 b.471 c. 575 b. 659 b. 1015 a. 1467 a
ὕστερον πρότερον 77 b. 154 b.171 b. 271 c.371 b. 401 a.444 c.575 b. 721 c.766 c. 777 b. 787 b. 806 a. 1076 c. 1101 b. 1255 a.1274 a.1437 c

Z

Ethus 707 c
Zethus & Calais harpyias fugarunt. 707 c
ζεῦγμα 749 a triplex 408 b à posteriore 101 b. 493 b. 733 a à medio uel à lateribus 408 b. 905 a Singulare genus ζεύγματος 713 c
ζώς unde 392 a. 471 c
zonæ cœli 163 c
ζυγά 1053 a

INDEX RERVM ET VERBORVM COMPREHENSORVM IN TIBERII DOnati Commentarijs in Aeneida Vergilij Maronis.

ISTORVM OMnium emendatore, solerti cura collectus.

A

Bscondere. 720 b
accingi 1224 b & 647 b
accipiter sacer 1701 b
accommodare 606 c
acer 1598 a
Aclides 1236 a
acta 947 b
acu pictæ uestes 1706 b
admissum si in hominũ scietiam uenerit, turpius quàm est carpitur 811 c
aduersa nõ præuisa sunt grauiora 1598 c
aduersis reddimur notiores 1164 a
aduersus 476 b.1296 a.1369 a
adyta 894 a
æmulus 1525 b
Aeneæ suadetur fuga 592 a
æneas pius in deos 470 a.1271 a.1590 a
æneas pius in patrẽ 654 c
æneas pius in uxorem 656 a.b
æneas pius in amicum 1024 a
æneas pius in homines mortuos 1013 b.c. inde
æneas deorum cultor b
æneas sacrorum peritus 457 c
æneas artis gubernandi peritus 990 a
æneas bellator sapiens 1552 a
æneas ardens in bellum 1774 b
æneas durus 1546 b
æneas clemẽs in hostem 1575 c
æneas laborum tolerãs 1504 b
æneas castus 454 b
æneas fortis 426 b
æneas uigilans 453 c. 698 b. 1405 a
æneas prudens 1369 a. 1484 a
æneas bonus 975 a. 1608 a
æneas curiosus de fortunæ euentu 1495 a.b
æneas sacrilegij punitor 1572 b
æneas animi corporisq; bonis excellens 504 a.1638 a
æneas cõparatur Apollini, & Dido Dianæ 809 c
æneas insultans hosti 1550 a
aerius mons 1024 a
æs pro ferro 1236 c
æstus 1263 a
ætas 1304 c
affectus erga ea quæ nos fecimus 1803 a
affixus 1496 b
Africani leones 1724 c
age hortãtis 701 a.732 b.819 c
age hortantis & iubentis 1684 a
aggredi 577 b.731 c
agmen serpentis 583 a. 897 c
agmen in cohortes soluere 945 c
aguntur hostes 1687 c
aguntur pecudes ibid.
Aiacis incestus 388 a
alacris 931 c.1395 c
alæ uelorum 754 b
albula 1306 a
albunea silua 1148 a
aliena sic curanda ne nostra negligamus 827 a
alipedes 1178 c
alma lux 1617 a
almus pro tranquillo 893 a
alta luna 1419 a
altitudo superior & demersa 1075 a
altus pro locuplete. 1545 b
altus pro sublimi 1564 b
amantes solliciti 829 b. semper suspecti ibid.
amãtes falli nõ possunt. ibid.
amantes non dormiunt 786 c
amantes furiunt 829 c perpetuò ducuntur metu ibid.b
Amasenus fluuius 1232 b
ambrosia 474 b
amentia fortiores reddimur 1426 c
amicitiæ bonæ & malæ exempla 684 a.b
amicitiæ quomodo probentur 514 a
amor citò extinguitur 527 a
amor diuinus 1323 c
amor iuuenũ execrabilis 1518 a
amor omnis honestatis & officij obliuionem inducit 819 c
amor rationem non habet, nec admittit aliena 828 c.829 a
amoris uicia 802 b
ἀντικατηγορία 500 c
Anchises sacrotum perítus 649 a.715 c
ancyle 1163 a
angues 582 c
anhelitus æger 1466 c
anima melior 940 c
anima in sanguine 626 c
animalia pro hominib. 1395 a
animalia intõsa in sacrificijs 1027 a
animalia quendam familiaritatis affectum habent 1293 c
animi natura æstibus agitati 1263 a
animus præsagit mala 1579 b
animus doloris impatiens ueniam interdũ meretur 819 b
animus uulgi 1221 c
animus purgatus 1100 c
animus Reipub. studiosus priuatis publicũ præfert 1394 c
annua sacra 1285 b.c
ansancti ualles 1216 a
antigona 383 a
antiquus 1086 b
antiquus pro magno 570 c
antiquus pro nobili 604 c.1714 b
aornus 1024 c
aperti campi 1367 a
Apollo Troianis amicus 686 a
aptare 1414 c.1591 b
aqua calida lauabantur corpora mortuorum 1020 a
aquilo pro quouis uento 881 c
ara. 762 a
aratro urbiũ spacia designabantur 970 c
ardens 554 c
arduum 903 a
Argiua Iuno 762 a
Argos 601 b
Argi interitus 1313 b
arma pro instrumentis 883 b.899 a.1270 c
arma cum funerib. combusta 1020 a
armenta 714 b.1211 c
artes ornamẽta uitæ humanæ 1126 b
artificiosum est ultro sibi obiectare & dissoluere 387 c
aruina ferrum mundatur 1222 c
Asiani 1727 b
assentatio auget quod dicitur 1121 b
à tergo fieri 617 a

Atlas mons 821 b
atlas philosophus 538 b
auaricia 462 b
auaricia sine cudelitate esse nequit 677 a. 1305 a
auaricia multi patriã uẽdidêre 1084 c. 1085 a
auariciæ comites 462 c
auariciȩ exempla. ibid. 463 a
audacia tribuitur iuuenibus, ut Pallanti 1276 a Turno 1364 c
auellere 577 b. 1558 b
Auentinus mons 1295 a
aura luce oriente nascitur 760 b
aura & unda communia 1176 a
aurea secula 1304 b
auri cupiditate uiolãtur omnia 680 a. 1624 a
aurum quid ualeat 1624 a
aurunci 1168 a
aruspices in Thuscia 1499 c
Ausonia 1305 a
aut disiunctiuum 399 a

B

Barbaricarij 1706 b
Barbaricum opus. 625 a
bebrycia 929 b
bella dura 1251 a
bellantiũ disciplina 605 c
belli furtum 1671 b
belli portæ 1221 b
bellico labori quid necessarium 1282 c
bellorum prima sollicitudo, hostium consilia cognoscere 1263 a
bellorum conditio 1593 a
bellum acuere 1742 c
bellum crudele 1282 b. 1677 a
bellum cõsumit, pax nutrit uiros 1227 c
bellum iustum 1282 b
bellum mortiferũ 1031
bellum & pugna differunt 483 b
bellum sine causa suscipere grauissimum est 1683 b
bene nos accipis 731 b
bene uiuendi studiũ est paucorum 1106 c
bene uiuendi consuetudo longa non semel abrumpitur 1304 c
bene aut malè uiuẽdi ratio temporum est nõ hominum. ibid.
beneficia maturè data sunt gratiora 1332 c
beneficia necessitate data gratissima 1376 c
beneuolentiæ signũ. 768 c
bina, singuli, singula. 1400 a
bono ciui gloriosum est integram patriam relinquere 402 b
bonum esse difficile est 1211 b
bonum esse facile, melio rem arduum 1284 c
brachia 1549 b
breuitas plura dans intelligenda 888
Briareus 1032 a
Brontes 1328 a
buda pro ulua 570 b
busta 1618 a
byrsa 468 a

C

Caducum 1556 a
cæca 1706 b
cæca pars 1718 c
cæca saxa 782 c
cæcæ fores 617 a
cæcæ undæ 705 c
cæsaries & coma differunt 1816 b
charybdis 742 a
Chaton 1036 c
chorus 1504 b
Caieta 1136 c
caligo inter homines & deos 634 a
callis 1416 b
campus 1395 b
candens 904 b
canistra 533 c
capi quando aues dicuntur 1683 a
capilli steterunt 1816 b
capitolia alta 1124 a
capreæ 809 c
carchesia 893 c
cardo 527 b
carinæ loci nomen 1315 a
Carthago 1429 a
carthago qua occasione fit ædificata 468 b
castra ꝑ militari multitudine 487 a
castra pro loco tenente exercitum 1404 c
castra pro nauigijs. 754 a
casus 434 c
cateiæ teli genus Teutonici 1236 b
cauea 926 c
cauernæ 549 c
caulæ 1372 b
causa 565 b
cedrus corruptionẽ nescit 1162 b
centauri 1302 b
Ceres legifera 796 b
cernuus 1585 a
certamen 1584 c
certus pro explorato 508 c
certus pro securum 881 c
certus ictus 1787 b
cespes 1681 c
cetra scuti genus 1236 a
cibo sumpto animi recreantur 424 a
Ciceronis locus de nutricibus 842 a
ciceronis locus ex Rhetoricis 1145 a. b
cineres 980 c
cingere 794 c
Circe Solis filia 1138 b
circe Dædala 1179 a
circenses ludi 899 b
cithara in sacris certaminibus coronari solita 538 b
citharȩ ars honestissima 1086 b
ciuis nõ nascitur, sed fit 573 b
ciuitatum nouarum spacia aratro designabantur 970 c
Cybelus loci nomen 1705 c
cyclopes 426 b
cygnus in auem 1500 b c
clamor ante certamen 1688 a
clamore petere 495 c
clarus 1152 b. 1366 b. c
coactæ lachrymæ 789 c
cœli portæ 1472 b
cæculus 1232 a
cogitatũ quod fuit pro facto tenetur 714 c
colligere 883 b
collis 476 b
comes nauis 1504 b
cometes stella 1512 a
comparationes carmen ornant 1669 c
compensatio 434 b
componere 1304 a
conatus 666 a. 1418 c. 1683 c
concretum 1101 a
concurrere 1530 b
consiliorũ ratio in tempore adhibita 1750 a
cõsentiẽdo poti⁹ quàm reluctando uim maiorem uincere debemus 884 a
consuetudo legem efficit 1220 b
consulere in medium 1644 c
continuatio uerbi unius pdiosa 1262 b
contortum 1681 a
contraria fata 434 c
corniger fluuius 1270 c
cornus 1706 a. b
cornus apta hastilibus 672 c
corpus animum corrumpit 1100 c
corpora mortuorum ungebantur 1020 a
corripere 1740 a
cortina 732 a
coruscationes quando fiant 705 c
crepido 1558 a
Creta magna & fertilis 690 b
creusa 446 b
creusa post mortem uaticinata 658 b. c
crimen in uoluntate, non in facto 727 c
crudelitas sine auaricia non est 677 a. 1305 a
crudelitatis exemplum 644 b
culpa 811 a
cupido 1046 c
cupienti omnia tarda 696 c
cupressus luctibus conuenit 1620 a
cura pro consilijs 1711 c
curæ 1030 c
curarum relatio 1711 c
currere 554 c
curru ueteres pugnabãt 1224 a
custos pecoris est causa pulchritudinis 1086 c

D

Dædala Circe 1179 a
dædalus ibid.
dare uentũ naui 680 c
dardani 700 c
dardanus 1167 c
decolor 1304 c
deductores 617 a
defluere 1670 a
defunctus 1379 a
defungi. ibid.

dei uocabulum 1187 c
deliberantium mos 1609 b
delphini 1380 b
delphini ludentes 946 b
demens 1440 a.b
deorum beneficio homines magnanimi nascũtur 1398 c
descendere 1670 a
desilire. ibid.
desolare propriè de agris 1650 a
deterior 1304 c
deturbare 1052 a
deus pro euentu 1207 c
deuotione insignis quis fit 1554 c
dextræ porrectio beneuolentiæ signum 768 c
dictamnus 1780 b
Dido inter conuiuium à cupidine decepta 535 a
Dido peruigil 787 a
diebus descriptis, de noctibus poeta tacet 1617 a
difficilis 989 a
dignor passiuè 748 b
diligentiam mora comitatur 1332 c
diræ aues 1296 a
disciplina militaris 1396 c
discordia & eius habitus 1031 a
discordia ora 611 a
discriminare 1612 c
discrimen 900 c
diuersus pro remoto 1364 a.1717 a
diuersum littus 1630 b
diuersa pars 1364 a
diuinæ admonitiones quomodo referendæ 704 b
diuitibus nocent bella 1211 c
doli fabricator 590 a
do[illegible]ratus 1426 b
dolor tempore consenescit 887 c
dolorem leuat futura felicitas 658 b
dolores quare alij alijs grauiores 546 c
dolorum causæ non uniusmodi 1598 b
dolus 579 a. 927 a
domus 774 a
dorsum 1516 c
dracones 583 c
dubitare 1365 c
dubitantis animus huc & illuc facilè impellitur 796 a.1323 b
ducis absentia 1365 a
ducis non est dormire multum 453 c
dudum 950 b
duplicatio auget fidem. ibid.

E

Ecce demonstrantis 748 c
ecce, rei malæ 556 b.1623 c.1678 a
ecce autem 582 b.1027 a
edicere 1511 a
efferus 867 b
effundere 1432 a
egestas 1315 c
egestas turpis 1030 c
eia 1369 c
εἰρωνεία 1163 b
elati secũdis rebus 1450 a
elementa sunt quatuor 1100 b
elementis ex duobus homo est cõpositus 1100 c
elisum 1301 c.1302 a
elisij campi 969 c
emicare 1670 a
eminus pugnare metuentis 1571 c
en dolentis 484 a
en demonstrantis 1443 b
en demonstrantis & referentis 1212 b
enceladus 766 a
enixè 728 a
ensem ubicũq; ponit ad capulum demissum, tractum significat facientem 1546 a
Entellus 934 c
enumeratio specierum, genus amplificationis 657 a
equi pacem & bellum significant 761 b
equo ferri 1474 c
equò sensus tributus 1604 a
eripere 936 b.c.983 a
eryx pugil 932 c
eryx Siciliæ rex 884 a
errores aliorũ interpretum 372 b.612 a.875 c.939 b.1202 a
et coniunctio transposita figuratè 422 c
etiam pro adhuc 592 c
erudire 1391 a.b
exanimes nihil sentiunt 727 c
exangues 582 c
excipere 1013 b. 1695 b
excutere, uim significat 705 c.1180 b
exemplo regis alij inflammantur ad fortiter agendum 1014 b
expertò aduerbium 1637 b.c
exploratores 1671 a
expectare 893 b
expectata pietas 1094 a
extenuatione utendum, quando factum negare non possumus 704 c
externus 1176 a
extrema flamma 612 b
extrema manus 1216 c

F

Fabulæ non pleno uẽtre non libenter audiuntur 1291 a
faces in funere 1023 b
facinus magnum non fit sine periculo 558 b
facta maiorũ oculis pręponenda 1512 b
factiosi hominis descriptio 1646 c
fallax sylua 1418 b
falx 1162 b
fama est 766 a
fama medium uocabulũ 429 a
fames malesuada 1030 c
fari & fateri 768 c
fasces 1122 b
Fata quod uolunt, necesse est fieri 1684 a
fatidicus 1503 a
faunus fatidicus 1147 a
feliciter uiuere quid sit 752 b
felix pro forti & patiente 1659 a
felices prouocare demẽtiæ 1683 b
fellis commotio iram excitat 1264 b
feræ capreæ 809 c
ferendo potius quàm resistendo uincẽda sunt aduersa 884 a.967 b
ferrarium opus quibus expleatur 1332 c
ferrum 1370 b
ferri 1722 a
ferus pro equo 1688 b
feruentes rotæ 1617 c
festinare 554 c
fides 1399 b
fides cum fortuna mutatur 680 a
figi 786 c
filij obedire parentibus promptè debent 530 b
filiorum lætari successu parentes 492 a
flagrare 1623 c
flamma omnis per tenebras propior uidetur 655 a
fluctuare 1562 a
fluere 1333 a
flumina arundinibus uẽlata 1503 b
flumina pinguntur nuda 886 c
fœmina per contemptũ 818 c
fœminarum dolor in amoris causa maximus 882 c
fœminarum ingenium leue 947 c
fons 1270 b
fores cæcæ 617 a
fornix 1085 c.1573 c
fortis incertum pugnæ non timet 1649 b
fortiora in excusationibus primùm excludẽda 838 b
fortitudo in pulchris raro solet esse 1228 a
fors dicta refutet 1733 b
fortuna audaces iuuat 1610 b
fortuna æquo animo ferenda 517 a
fortuna elati multi suos despiciunt 730 a
fortuna ferendo superanda est 967 b
fortuna homines ludit 1659 c
fortuna in euentu 1399 b
fortuna inimica 1799 c
fossa 1490 b
fragmen 1562 c
fragor 1618 c
frenare 496 c
fuga 1712 a
fugitiui unde dicti. ibidem
funalia 537 b
fundere 1194 b. 1432 a

furentes consilium non habent 878 c. 1482 c
furiæ descriptio 1187 c
G
GAllorum cātus diē nunciat 970 a
ganges fluuius lenis 1368 c
ganymedis raptus 906 a
garamantes 812 c
gaudia mentis mala 1031
gemini 1075 b. 1231 b
generalitas 1689 b
genus non prædicatur, nisi bona quæ sunt cuiusque propria accedant 786 b
gloriam partam, è manibus perdere laboriosum 904 a
gloriosum acquirere desperatam gloriā 904 a
gloriosum mori, pro quibus sit 1650 c
gorgones 1032 a. 1187 b
gradus supra superlatiuum inuenitur 1619 a
gratiora sunt spectantibus inopinata 944 c
grauitas in iuuenib. non est 728 a
gremium 1324 c
H
HAbilis hasta 1680 a
hærere 786 c
hammon Iuppiter 812 c
Hannibal Afrorum rex 866 a
hebrus fluuius 1769 c
Helena nō rapta, sed uoluntate aufugit 1068 a
helenæ perfidia in Deiphobum. ibid.
helenæ pulchritudo 522 b
hercules inimicus Troianis 1300 a
herculis laudes & gesta 1301 c
herculis sacra sedendo magis quàm accubando peracta 1286 a
herculeæ frondes 1301 a
heu 676 c
hic pronomen 1793 c
homines nō suo arbitrio uiuunt 839 a
hominum culpa ascribitur terris 676 c
hominum mens rerum nouarum cupida 546 a
horrendus pro metuendo 1682 c
horrendus pro reuerendo 1670 c
horrendus pro truci 1432 c
hortamenta plurimum proficiunt 901 c
hortamenta uocum ante prælij cōgressum 1687 a
Hospitij significatio 1164 b
humana quid à nobis postulent 1495 a
humanum genus futurorum nescium 1546 c
humanitatem Aeneæ sustulit Turnus. ibid. a
humationis detrimentū uim maximam habet 1650 c
humilem esse decet in petendo beneficio 1553 c
hyacinthus 1602 b
hyperbaton 811 c. 812 c. 1371 a
I
IGnis sacer 1313 b
ignis à uento uerberatus anhelitum mittit 1327 a
ilicet extrema omnia significat 611 b iudiciorum uox 1666 a
ilua insula 1499 c
imagines somniorum 591 b
imbellibus hominibus non prosunt dij 1571 b
immissa barba 767 c
impij 1572 c
impiorum præmia. ibid.
implere 1721 b
importunum 1642 b
improbus 1671 a
improuisi 1208 b
in 1503 b
in aduersis etiam deos malè tractamus 601 a
inania quæ mortuis exhibentur 1130 b
incepta 387 a. 832 a. 1454 c. 1666 a. b
incepta pro destinatis 1048 a
incepto desistendum 387 a
incerta loquentes sermonem in medio abrumpunt 648 c
incidere 1696 b
incidere pro concidere 1823 b
incolumitas parentum leuamen filiorum 784 a
incommodum præsens futura prosperitate pēsatur 594 a
incurrere 1712 c
indigenæ 1303 c
indigna mors 1012 c
indocile 1304 a
indoles in pueris laudatur 810 a
infelix 930 b. 1058 b. 1681 a
inferorum portæ duæ 1132 b. c
infinitus numerus maiorem æstimationem facit 1660 a. b
infinitiuus modus multa complectitur 1664 c
informe 1298 c. 1299 a
informe lethum, se suspēdere 1800 a
infractus 1564 a. 1724 c
infreni 794 b
ingens taurus 583 b
ingratitudo 830 c
inhospita Syrtis 794 c
iniquitas 1516 c
iniquus 526 c
in iracundiam facilè excitatur qui animum commotum habet 812 c
in improuisis terror 1369 a
in incertis prosperum 884 a
inimici maioris potentiæ obsequio mitigandi 1267 a
inimicorum consilia sub concordię imagine latentia 803 b
iniuriarum obliuiscendum 375 b
in iuuentute quid requiratur 968 c
in malis actionibus culpamus deos 655 b
inops animi 829 c. 1403 b
in persuasionibus reddēda consilij ratio 969 a
in petendis beneficijs affiduus, parum aufert 1317 a
in promisso infinito plus sentitur quàm exhibeatur 1170 b
in propria uirtute fiduciam ponere 1250 c
inportuna locis adscribuntur more hominū 782 c
in rebus citis primum facienda, deinde eornm ratio ostenditur 1369 b
insanus 746 a
insomnis 701 a
insontium animæ 1071 b
insuperabile bello 794 b
interea 1550 b
interrogationes & responsiones iucundæ 1129 c
intonsa animalia sacrificijs apta 1027 a
inuentor scelerum 577 a
inuectio carens exordio 714 b
in uiros more muliebri ornatos 1740 b
in ultione falsa componimus uitia 819 a
inuolutum 588 b
inuolare 1018 a
inumbrare 1602 a
Ioues plures 813 a
ioui capitolino uacca & taurus immolabantur 1448 a
ipse 1786 b
ira consilio inimica 632 c
ira stimulus uirtutis 936 a
ira augetur cùm in manus non uenit, cui irascimur 1371 b
irasci sine causa furere est 981 a
ire pro nauigare 588 b. c
iris 1366 b
iris cur uarij coloris 879 a
irritare 1557 b
Itali fortes 1157 b. 1660 a
iter [illegible] b. c
iuno pronuba 796 b
iuppiter à cupidine contemptus 526 a
iuppiter hospitalis 537 c
iusiurandum 1059 a
iusticia 931 c
iusti esse debent, qui regunt alios 1473 a
iuuentutis cum senectute comparatio 1727 c
iuuentus intacta 1659 b

iuuenibus ardor nascendi potiores 1285 a
iuuenes per uituperium 1697 a
iuuenum mors acerba 1210 a

L

LAcænæ nomine meretrix significatur 1065 a
lacrhrymæ coactæ 789 c
lachrymæ obortę 754 b. 789 b
lachrymæ deformāt pulchritudinem 927 b
lachrymæ doloris nunciæ 1735 a
lachrymæ ante orationē maximum animi dolorem significant 484 a. 1735 a. 1594 b
lactis alimonia etiam mores infunduntur 842 a
lacus 1270 b
læua 650 a
læuum in sacris 1448 b
laomedontiadæ 714 b
laomedontius 1263 c
lapitharum pœna 1080 a
largitor bonus dare plus debet, quàm est postulatus 1174 b
latium 1304 b
latona 1676 c
latro pro uenatore 1726 a
laudatur meritò qui paternæ gloriæ respondet 1390 a
Lauinium oppidū 373 a
lausus 1228 a
legere uerbum nauticū 582 c. 696 b. 720 c. 760 c. 903 a
lenitate homines ad cultum deducendi 1304 b
leo principatū tenet inter feras 1724 c
lerna 1032 a
letheus fluuius 1095 a. 1099 c
leues hami 915 a
leuia arma 1671 b
Ligures fallaces 1696 b
ligures fortes 1500 a
limen 617 a
limes 1822 a
lipare 1326 c
liquidæ nubes 943 a
liquescere 1333 a
lisæ uenæ maiores 1301 c
littus siccum 696 c
loca quædam superflua ponūtur, ut per ea ad necessaria perueniamus 716 c. 720 b. 782 c
loco cedere 1184 c
locorum descriptiones partes quatuor habēt 418 c
lucifer 666 a
luctus 1030 c
ludi post conuiuia 538 a. b
ludi quales esse debeant ibid.
lumen aliquando cōtrarium 1512 a
lupercal 1313 a
lupus famem habet semper 744 c
lupus in prædam intentus 602 c
lupus post factum timidus 1711 b
lustra 774 a
lux clauditur 1472 a
lux panditur. ibid.
lycæus 1313 a

M

MActare 1271 b. 1529 a magna gratia dantis, sidet læto animo 1376 c
magnorum uirorum casus misericordiam cō citant 563 a
magnus 1496 a
maiores 690 c
mala, ferendo potius uincūtur, quàm repugnādo 658 b. 884 a. 967 b
mala nos cohibent à libidine 454 b
mala in obliuionem non ueniunt 1066 b
mala citius perferuntur quàm bona 1169 c
mala inopinata 1794 a
mala quæ uidentur, grauiora 1534 a. c
malè amicum numen 655 b
malefida statio 550 b
malesanus 787 a
malesuada fames 1030 c
malum 434 c
manipulus 1665 b
manus caua 1739 a
manus extrēma 1216 c. 1251 b
manus prima 1251 c. 1549 b
manus uncæ 1044 a
marpesia cautes 1060 a
mater 1683 a
materies 1644 b
matrimonium propter liberos 790 a
matrimonium non tantum in consensu consistit 8358 c
matres pro filijs sollicitæ 1316 a filijs uxores quærunt 1683 a
matutinum tempus precibus aptum 1267 a
medius 948 a. 1490 a
medius locus honoratissimus 532 a. 1496 b
medius sermo 1451 c
medium æquor 881 c
medium spatium 1504 b
mensæ 715 a
mente capti rectum interdum sentiūt 866 b
mens in donis spectatur 887 a
mens homini cuiq; deus est 1390 b
mens pro consilio 1794 a
merita pro accepturi persona commendantur 518 a
meriti honores 716 a
metere 1542 b
metus 465 a. 1030 c
metuentes cur frigeant 672 b
mezentius 1228 b
mimi 893 a
minæ 716 a
miser 1609 a
misenus mons 1024 a
miseratio quibus rebus ostendatur 841 c
miseratio non debet ualere in iudicijs ueris 927 a
miseri hominis fortuna subleuanda 1045 a
myrtus apta hastilibus 672 a
modi uariatio 601 b
modus imperfectus ad terrendum aptus 1226 a
monstrum 1271 a
mora tarda cupiēti 696 c propetanti 1781 b
mora in Reip. negocijs fugienda 1394 c
morbi pallentes 1030 c
more aut legibus tenentur populi 1303 c
morientes 1564 c
mors pulchra in acie 1689 b
mors ærumnarum remedium 648 b
mors omni ętati communis 1036 c
mortui lauabantur 1427 b
mortui non sentiūt 1024 a. 1137 c
mortui quare dicantur à poeta ingrati 1024 a
mortuis oculi claudebātur 1427 b
morum dissimilitudo 680 b
mos iudicum 1666 a
mos legem facit 1220 b. c. 1303 c
mos & studia exercitij apud ueteres 1157 b
motus animi contrarij 730 a
mugire 1431 c
mulieres ab amantibus adquirunt dignitatē 389 b
mulierum affectus 1669 a
munera in sacris 704 a
munus 1300 a
Musica ars liberalis 1086 b

N

NAm in initio poni non debet 734 c
nar fluuius 1209 a
narratio qualis esse debeat 546 b. c
natura cōsuetudine mutatur 1682 c
naturalis mors 878 c
natu maioribus deferendum 1396 a
nec non 1389 c
neutrum genus fœminino respondens 658 a
neutrum masculino respondens & fœminino 1409 a
nigra agna Eumenidum matri 1026 c
nigri iuuenci Hecatę. ibid.
nihil fit sine fato 1742 c
nihil unicuique charius, quàm ipse est sibi 1525 b
nitentes equi 1086 c
nobilem nasci 1168 b
nocturna sacrificia Plutonis 1027 a
nomen proprium ad cōtumeliam pōsitū 392 c. 393 a Aeneæ 1182 c. Danaorum 549 a. 559 a. 1650 c Dardaniorum 1727 a Euri & Aeoli 413 a Phrygiorum 1217 a. 1383 b. 1443 a Turni 1650 b ad laudem Latini 1656 a Latoniæ 1680 b Priamidę. ibid. Teucrorum 1683 b Tyrhenæ 1695 c
nomina bina homines habent 875 c
nomina regionibus & ciuitatibus quibusdam communia 1110 a

nomine

nomine gentis, patriæ, parentum, aut laus aut uituperium significatur 1065 a.b
nomine naturali personæ coniunctæ appellandæ 875 c
nomine proprio charissimos appellamus 1711 c
nomine proprio appellare æqualem beneuolentiæ est 1670 b
Item etiam inferiorē 394 a
nomine proprio digniores nobis non appellandi 508 c
nominum commemoratio ualet ad hortandū 1701 c
non errandum per multos authores 366 b
nothi 1179 b
noua pro insignibus 788 b
nouare 1285 c.1291 b.c
nouē dictum 680 c
nox sopora 1048 b
nudus tempora 1669 c
nulla uictoria sine calamitate uictoris 1063 c
numerus pro multitudine 1093 b
numerus pro numero 767 b
numerus pluralis inuidiose 382 b.c
numerus pluralis pro singul. 1435 a
numerus plurium ad ueritatem 1147 a
numina laudari amant cum rogantur 1419 a
nunc 1643 b
nuncij plurima fingunt 1454 b.c
nuncius primùm ad reges, deinde ad populum fertur 1612 c.1664 b
nuptiæ absq; testibus inter duos possunt contrahi 831 c
Nysa mons 1121 b

O

O Interiectionis usus 1018 a
obductus dolor 1483 b
obliquare sinus 883 b
obortæ lachrymæ 752 b.789 b
obseruatio opportuni tēporis 829 a
obscurum 1058 a
obseruationes legū 1220 b
obsequia ingrata nisi sint uoluntaria 1300 a
obtestari 1399 b
occasio temporis 829 a
occasus 434 c
occidisse dicuntur uiri magni. ibid.
oculi animi indicium 831 c.950 c.1173 b
oculi per multa sparsi animum secum trahūt 1173 b
oculorum quàm aurium maior fides 1735 a
oculos uoluere cogitantis signum 1824 a
odium 464 c
officia nautica 696 b
officia quæ sponte offeruntur sunt gratiora 1164 c
officium diligentis gubernatoris 754 a
olim trium temporū habet significationem 426 c.866 a
oliua pacis signum 1279 c.1644 b
omina humanis obsequijs prosperiora fiūt 672 c
omne 1649 c
operæprecium 1396 a
opes componere 1304 a
opes augere 1495 a
opum contemptus difficilis 1315 c
optatò pro ex uoto 1528 c
oratio in querelis non finita 404 c
oratio iratorum perturbata. ibid.
oratio dolentium pathetica. ibid.
orare 495 c
ora discordia 611 a
ordo longus 533 c
ore fauete 893 b
oriente aurora, antequā quidquam agas, uota dijs soluenda sunt 1590 b
ornamenta maiorum nihil nos iuuāt, nisi adijciamus propria 786 b.1554 c
ornatus carminum in similitudinibus consistit 1669 c
ouilia 1371 b

P

PAlamedis mors 652 c
palladium 577 b
pallantis pueriles apud Aeneā interrogationes 1496 b
pallida Tisiphone 1571 a
palmosa 782 c
pallor ex fame 710 c
pan in Arcadia colitur 1313 b
panis in canistris inferebatur 533 c
parabola ad ornatum orationis adhibeatur 1563 c
parce metu 441 c
parcere pro seruare 1545 c
parci. ibid.
parcus sal. ibid.
parentes amant ea quæ uident à liberis amari 1203 b
parentes inter & filios eadem esse debet uoluntas 525 c
parentes quicquid possunt liberis conferūt 511 c
parentum gesta non maculant filios 412 b
parentum felicitas in liberis 513 a
Paris in certamine cestuum nominatus fuit 929 b
parrhasius 1313 a
partum 659 a
patere 1075 a
pater 690 c
pater maximus. ibid.
pater honoris & reuerētiæ uocabulum 1658 b
pathos 388 b
patriæ causa salutem debemus contemnere 550 a
patria pro libertate 1592 c
patris officium 1649 a
paucorū periculo, si potest, salus rectè redimitur 549 b
pauper 1315 a. c
pauper senatus 1275 b
pecora 710 c.711 a
pectus 1553 a
pecunia unde dicta 468 b
penetrare 438 a
peplum 487 b
per nosmetipsos agendum, quod curari rectè uolumus 393 c
perpetuæ mensæ 1158 c
perplexus 1418 b
petere 1529 b.c
petitio quomodo tractāda 1494 b
petiturus rem magnam, primum ponat caussam, tum petitionem 1376 a
pheretro ferendo adhibebātur extrarij 1025 b
philosophia naturalis 538 b
piaculum 570 c
picea 1014 a
picus in auem 1163 a
equorum domitor. ibidem
pietas in filiam 1679 a
pietas in patrem. ibid.
pietas omnibus difficultatibus est fortior 1093 c
pinus arbor 1432 c
piorum officia & prǣmia 1572 a.b
Pisæ urbs 1499 c
pius pro religioso 1572 a
pius pro supplice 1271 a
placidus 1628 a
plangentium affectus 876 c
pluit in terris 1573 c
pluralis pro singulari 630 c.872 b
plurimum ad affectum facit cum prece utitur, qui iubere poterat 525 c
pœnæ immittuntur ijs, qui delinquendo meruerunt 1814 c
poeticē quæ præcesserūt in postremo ponūtur 591 a
pollicitationes & promissa differunt 434 a
populus studio, non ueritate ducitur 927 a
populares auræ 1122 b
populorū appellatio 1304 b
porrectio dextræ, signū beneuolentiæ 768 c
portenta præter naturā ad bonum uel malum demonstrandum 736 a
portitores 1036 a
postes 622 b
posthumi 1110 a
potestas maior in [illegible] 1368 a
potiora in fine collocanda 1317 b
præceps pro celeri 768 a
præcipitat pro præcipitatur 548 a
præcipua quæ dicantur 904 c
præclari uiri non moriūtur 383 a.894 a
præclarum in campo occumbere 1535 c

præpo-

præpositionũ defectus. Ab 387 b In 442 c. 1473 b.c Per 719 b.c
præsens pro præterito 601 b
præsentia eorum qui iubêre possunt omnia efficit 1372 b.c
præteritum imperfectũ modi optatiui 1369 a
precium 1396 a
primitiæ 1591 c
princeps pro primo 1435 b
principijs quando non sit utendum 1188 c
priuigni & uitrici 1318 a.1332 b
procedo 656 c
procurrentia saxa 902 b
procursus 1774 a
pro defensionem significat 1440 a
prodigia 732 b
proditor quàm uariè accipiatur 1733 b
proijcere 1649 b
proludere 1742 b
pronomina cum emphasi 1094 a Ego 1376 b.c.1403 a Mihi 1554 b Me 387 a. 644 a. 988 a. 1428 a. 1483 a Meus 433 b.c.830 b Nostra 818 c Tu 1047 c Tibi 1680 b Te 433 b.c. 1597 c. 1735 a Ille 463 b.1627 a Ipse 706 a.1534 b.c.1680 c Hic 1376 b. 1403 a Hunc 1680 b
pronubæ 118 b
pronum 903 a
pronum cadere 1669 b
pro patria mori maxima gloria 1087 a
propositionibus nõ sem per ordine responden dum 574 b.1168 b.c
protrahere 1298 c
pro turribus 1452 b
prouehi 753 a
prouoluere 1014 b
puer pro iuuene 928 a
p[illegible] m[illegible]tùm dormiũt 5[illegible] a
puerilis ætas amabilis 529 c
pugna nulla sine sanguine uictoris 1764 c
pugna quid à bello differat 483 b
pulcher ad animi præstãtiam 1554 a ad affectum parentum 1794 a ad consilium 1716 c ad honestatem nataliũ 399 b.448 a ad pudicitiam 1631 a
pulchritudo in quo sita 400 a
pulchrius in acie quàm in lectulo mori 1394 c
pura arma 1696 c
pura hasta 1109 c
pura uestis 1752 c
purgatio oblata testimonij fidem obtinet 612 a
purgatio per statum uenialem 387 c
purpureus 1410 a.b
pygmalion 462 c
pyræ 1618 a
pyragmon 1328 a
pyrrhica 946 a

Q

Quæso 731 c
Qualitas absoluta 727 c
Quare tot graues pœnæ apud inferos describantur 1085 b
Quassare 1179 c
Quassatio capitis iræ signum. ibid.
Quatuor elementa 1100 b
Qui commendatur, eo cui commendatur, est inferior 592 c
Qui commendatur meriti alicuius debet ostendi 593 a
Qui pleno studio aliquid præstat, id debet ipsum leuare 1093 a
Qui quod iubet alios cõmunicare non curat segnes eos reddit 1466 b
Quicquid metuimus fieri in incertis, hoc etiã falsò sentimus 1088 a
Quod bene portatur, gestantem iuuat 1739 a
Quod magnopere cupimus, dijs commendamus 1174 a
Quod negari nõ potest, defensione purgandũ 1059 b
Quod uoluntariè suscipitur, facilè impletur 829 b

R

Rapere 1186 a
rapidus 521 c.942 b
raræ uoces 725 a
recta uia 1132 c
rectum littus. ibid.
rectoris diligentia complectitur omnia 802 c
referre 559 a
referre pro docere 946 b
regales sepulturæ 1593 a
reges etiam tyrãni dicti 1174 c
regia 1315 b
regis & patris uocabula 1472 b
regum periculum in bello maximum 1624 c
relatu indigna 1443 a
relictum 616 c
reliquiæ 980 c
remus Quirinus appellatur 446 b
remugire 1431 c
rependere 574 b
repetitio facit ad uehementiam 676 b
respicere 1417 c
responsa cur dubia redduntur 1190 b
respublica omnibus affectibus esse potior debet 1391 b
resultare 1303 a
retractare 1526 c
rhamnetis plena reprehensio 1408 c
rigidus pro acuto 1767 c
robur 1014 b.1303 c
rogi 1618 a
romanam ciuitatem adeptus qui diceretur 1592 c.1593 a
rubor ex calore 1738 a
ruere 1768 b
rudere 1298 a
rumpere 1483 a
rusticorum epulæ 887 a
Rutulorum exercitus 1405 a
rutulorum laus ludibrij plena 1424 a

S

Sacrum quod ad sacra pertinet 1173 a
sacrum pro crudeli 1313 b
sacrum pro consecrato 1705 c
sacrum pro execrabili 1701 b
sæuus 1638 a.b
sal admittit corruptionẽ 419 b
salij 1301 b
Sallustiꝰ multos laudat, & uituperatione adiecta deprimit 1228 c
sallustij locus 372 b.387 a. 419 a.616 b.686 a. 832 a.1067 c.1418 c. 1683 c
saltationes 893 a
saltus 1804 a
salutatio 1403 b
Samothracia 1167 c
sanguis in morientibus constringitur 1523 a
sanus 787 a
sapientis est mala consilio præuenire 648 b
saturni seculum 1304 b
saturnia 1306 a
saxum 1821 c
saxa cæca 782 c
scalæ 616 a
scitari 565 b
scrupea 1024 c
scylla 426 b.742 a.1302 a
secare 1409 a
secreti calles 1054 c
secundi uenti 776 b.882 a
secundus 941 b
seculi bonũ quo aliquis nascitur 1086 c
seculorũ est, ut boni uel mali homines nascantur 1304 c
sedere 1364 b
semel 745 a
semel dicta pro sæpius dictis accipienda 438 c
semiuiri 819 a
senectus per se difficilis etiãsi uicio nullo grauetur 633 a
senectus inuidet uirtuti 934 a
senectus tristis 1030 c
senectus tarda 1444 b
senecta uiridis 1036 b
senectutis & iuuentutis comparatio 1727 c
senibus hebetes sunt oculi 655 a
senibus inest timiditas 1196 a
septentriones 754 a
sepulchri honorificentia 1136 c
sequestra pax 1612 b
sermo quãdo dicatur diuidi 827 c
serpentes 583 a
serui natura mali 652 a
sententia 1638 b
Sicilia continens cum Italia 741 a
sidera nautarum duces 1496 a

sidoniæ uestes 1602 b.c
silentium lunæ 588 c
similitudines splendorē addunt carmini 1669 c
sinonis nomine mendax significatur 1065 a
sinus 1188 a.438 a
sistere 866 b. c
situs 1196 b
sola nox 1028 b
solatium in aduersis 1578 c
somnus 1031 a
somnus diuinum munus 591 b
sors 1734 a
sortes in circo 899 c
spargere 1695 a.1734 b.c
sparus 1695 a
spatia urbium aratro designabantur 970 c
specialitas 1689 b
specula 1672 b
spem pascere 1556 b
sperare 1632 b
spes inanis 1598 b
squama 1669 c.1706 a
stabula ferarum 1014 a
stabulare 1032 a
stagnum & flumen differunt 1746 a
stare 1804 a
statuere 868 b
statuere mœnia 594 a
stirps masculino & fœminino genere 1758 a
struere 827 b
studia, pro diuersis uolūtatibus 935 b
studia puerorum & adolescentum 1443 c
styx 1040 c.1488 b
suadenti quid necessariū 1169 c
suasionis præcepta 606 b
subluſtris umbra 1415 b
submissa 1553 c
subremigare 1506 a
subtegmine uariatum 754 a
sudes 903 a
suis donis 888 b
sumere hortantis uerbū 943 b
summa 598 a
superare 438 a.b
superbum 670 b
superbus 1408 c
supremum obsequium 1603 a
surge age 701 a.1508 a
suscitare 1701 c
suspectus nomen 1435 a
sustentare 1620 a.b
sylua Albunea 1148 a

T

TAbum 672 b
tæda 1708 b
tænia 915 c
tantùm 1422 b.c
tela 612 a. 1369 c.1734 b
tela trunca 1591 b
teli iactus bellorum principium 1370 c
temerè 1408 a.c
temerarij 1382 b
temporis longinquitate situs & loca mutātur 741 a
templum 1170 a
tenebræ ante oculos signum mortis 1712 a
tentare 1648 b
Terētij locus ex Andria 796 a.1323 b alius ex eadem 884 a.967 c ex Eunucho 530 b. 811 b
Terentij loci 424 a.442 b. 454 b.811 b.829 b. a. 842 b.1018 a.1121 b.1175 a.1608 b.1616 b.1733 c
terræ aut fortes aut imbelles faciunt 1551 c
tessera 1224 a
testudo 1431 c
tholus 1419 b
thoracis munimen 1669 c
thiaras 1173 a
Timœtes 554 b
torquatus 1123 a
torus 1023 b
toruus 1499 b
trabea 1163 a
trabale telum 1766 a
tractare 1526 c
transitus adhibentur tædij leuandi causa 1126 b.1500 a.1550 b
trepidus 1389 c
tria in omni actu quæ cupimus explicari possunt 1208 b
tripodes 732 a
triones 754 a
triuiæ lacus 1209 a
Troia quomodo pronūciandū 1209 b.1648 b
troianorum exercitus 1405 a
truncus arboris 1578 c. 1579 a
truncus corporis 631 b
tum uerò 490 c. 583 c
tumultus 1260 c
turbare 1409 b
turbatum 1294 b
turbinis uis 1637 c
Turnus ociosus 1365 a. 1405 a
tiberis aliquando non nauigabatur 1272 a
tybris rex Italiæ 1306 a
tyrannus 1174 c
tyriorum accusatio 501 a

V

VAde age 819 c
uadite 1615 a
uale & salue supremæ uoces defunctorū 1607 b
uani 474 a
uasta 1180 c
uates pro poetis 1142 b
uatum plurima genera 732 a
Velinus lacus 1209 a
uellere 1681 c
uenatio proficit bello 1443 c
ueniam habet quod per furorem admittitur 656 a
uenti cauis terræ aut mōtium continentur 394 a
uenti à Gigantibus geniti 412 b
uentosa gloria 1696 c
uentosi folles 1334 a
uenus aurea 1474 a.b
uenus in causa fuit, ut Troia euerteretur 1486 a
uersari curru 1802 a
uersicolor 1499 c
uertere 382 a.434 a.588 b
uesta cana 1399 b
uestibulum 618 c
uestes 751 b
uestes discindere doloris signum 952 c
uesulus mons 1563 b
ueteres affectus in concitandis animis ualēt plurimum 1323 c
uetus 684 a
uetustas parit maiorem effectum 1677 b
uinum in causa ebrietatis non est, sed homines 537 c
uiolare 1684 b
uiolarum genera duo 1602 a
uici 605 a
uicia naturæ non facilè emendantur 412 b
uitiosum rem eandem otiose dicere 885 b
uictor 1681 c
uir ad meritum & facta, non ad sexum 931 c. 941 a.1012 b.1332 c
Virgilius ab errore defenditur 372 b.868 b.882 c.1473 a
uirgilius copiosus 1071 b
uirgilius nihil superflui ponit 1690 a
uirgilius fabulosorum nō se, sed alios authores facit, idq; per hæc uerba Fama est 766 a
Ferunt 741 a. 1500 b
Fertur 1236 c.1592 b
Perhibent 812 b
Virgilij uirtutes 367 a
uirgilio quid propositū fuerit scribendum 442 a
uirginis nomen ad laudē 1698 a
uiridis senectus 1036 b
uiri à mulieribus quàm facilè uincuntur 1323 c
uiri secreta sua facilè cōfitentur uxoribus 804 a
uis 375 a
uisum est illi 611 c
uita hominis cùm in ultimum cogitur finem, nullus deus iuuare potest 1677 a
uitta 1188 a.b
uittæ resoluebantur in sacris 732 c
uitisator 1162 b
ulcisci 868 c
ultimus 1060 b.1145 a
ultionis spe cessante acrius sæuitur 1802 b
ulua 570 b
Vlysis nomine factiosus 1065 a
ulysis nomine significatur mendax 1443 b.c
umbræ animi 1802 c
umbræ tristes 969 c
una orationis pars sæpius accipienda 1083 a.624 c. 732 a. 770 a. 949 a.1226 c.1549 b
uncus 712 a
uno uocabulo omnia significata 882 b
unum in partes diuisum 1180 a
uola 1018 a
uolare pro ambulare 1018 a
uolare pro nauigare 754 b

uoluntate quàm legibus retineri melius 574 a
uoluntate quàm ui facere aliquid in officijs præcipuum 1202 a.b
Volsci fortes 1660 a
urbium spatia aratro designabantur 970 c
urere 387 b
usus naturam superat 1251 a
usus armorũ ex assidua exercitatione 1499 c
ut perhibent 812 b
utilitas in persuasione 676 c
utilitas in petitione ostendenda 1226 a
uulgare 1801 a
uulnificus Chalybs 1333 b
uulnus aqua siccatur 876 c
uultus & uerba 786 c
uxori nefas contra mariti sententiam uenire 1478 c

INDICIS IN TIBERIVM CLAVDIVM Donatum FINIS.

BASILEAE, PER HENRICHVM PETRI, ANNO SALVTIS HVMANAE M. D. LXI. MENse Martio.

Illustrissimus D. D. Aluarus à portugallia Comes Gelues & Villanoue Domino
Suo Ioanni Mallarae D. D. anno. 1563. Sept.

De Juan deguevara de velasco

CV

